

વ્રતરાજ

મૂળ સહિત ગુજરાતી ભાષાંતર

પ્રકાશક
“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
ગુડવિચારસર્વ કોન્ડ પબ્લીશર્સ,
સામુન પ્રિન્ટીંગ,
કોલ્કાતા સર્કલ, કોલ, મુંબઈ નં. ૧.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય .

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૩૮૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ૬૮૨૧૪

વિગય ૫૨:૪૩૯૩

દૈવજ્ઞશર્મા ઉર્ફે વિશ્વનાથ મહારાજે રચેલો

શ્રી વ્ર ત રા જ

(સચિત્ર—મૂળ અને ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત)

અનુવાદકઃ— શાસ્ત્રી વેણીરામ બેહેચર

(શોધિતવર્ધિત તૃતીયાવૃત્તિ)

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈએ છાપી પ્રકટ કીધું,

સાસુન બિલ્ડિંગ, સર્કલ, કોટ-મુંબઈ

સંવત્ ૧૯૮૬

સન ૧૯૩૦

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સામુન બિલ્ડિંગ, એલફ્રીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

કેવળ ગુજરાતી બાષાંતર, પ્રથમાવૃત્તિ

ઈ. સ. ૧૮૯૪

મૂળ સહિત ગુજરાતી બાષાંતર, દ્વિતીયાવૃત્તિ (શોધિતવાર્ધિત)

ઈ. સ. ૧૯૧૫

સચિત્ર-મૂળસહિત ગુજરાતી બાષાંતર, તૃતીયાવૃત્તિ (શોધિતવાર્ધિત)

ઈ. સ. ૧૯૩૦

સચિત્ર કેવળ ગુજરાતી બાષાંતર, તૃતીયાવૃત્તિ

ઈ. સ. ૧૯૩૦

(પ્રકટકર્તાઓએ સર્વ હક કાયદાપ્રમાણે સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

૧૨૩૮૬
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ

પ્ર સ્તા વ ના

આર્ય લોકમાં સર્વત્ર વ્રતાદિની પ્રવૃત્તિ જોવામાં આવે છે. એમાંનાં કેટલાંક નિત્ય છે, કેટલાંક કાચ્ય છે, ને કંઈક જ વ્રત આત્મકલ્યાણની શુભેચ્છાથી કરવાનાં છે, આ સર્વ વ્રતો, ગમે તે કામનાથી સર્વ કોઈ કરે છે. સ્ત્રીઓમાં વ્રતનો ઉત્સાહ વધારે જોવામાં આવે છે—અને તેવો કોઈપણ વ્રત શ્રદ્ધાથી કર્યા વગર રહેતી નથી. આ વ્રત કરવા છતાં, તે વ્રતનું શું ફળ છે તથા તેથી કેવું ફળ મળે છે, કોણે તે વ્રત પ્રથમ કહ્યું હતું, તેની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ છે તથા કેવી જાતની તેની કથા છે વગેરે વાત ઘણા જ થોડાના જાણવામાં હોય છે. યજ્ઞમાન વ્રતવિધિ પોતાના ગોર-બ્રાહ્મણ પાસે કરાવે છે અને તે જ પોતાની મેળે બધા વિધિ કરે છે તથા કથા સંભાળાવે છે—જેમાં યથાર્થ સમજણ પડી તો ઠીક, ને ન પડી તોપણ ઠીક, જેવું ગોર-પુરાણી કે વ્યાસ સમજાવે છે તે જ સમજવાનું સરજીવ જણાય છે. તેમાં પણ વળી કેટલીકવાર અડચણોને લીધે અથવા બીજા કોઈ કારણને લીધે સંપૂર્ણ કથા સાંભળવામાં આવતી નથી તેથી યજ્ઞમાનને તે સાંભળવાની ઇચ્છા રહી જાય છે. કોઈવાર ફરી પ્રસંગ મળે છે, પણ તેમાં પાછી કથા વિસ્મૃત થયેલી હોય છે; એટલે અથ ઇતિ કથા પ્રસંગ જાણવામાં આવતો નથી. પુરુષોને કેટલીક બાબત યાદ રહે છે અને ઇચ્છા થાય તો સાંભળવાનો પણ પ્રસંગ તેઓને મળી શકે છે. પરંતુ સ્ત્રીઓને તેવો વખત નથી મળતો. આર્ય લોકમાં—તેમાં શુજરાતીઓમાં અનેક દેવદેવીઓની ઉપાસના છે, ને પ્રત્યેકને સ્વઇષ્ટની સેવના કરવાની કામના ઉત્કટ હોય છે, પરંતુ ઇષ્ટ દેવની કૃપા પ્રસાદી સંપાદન કરવા માટે તેનું વ્રત કર્યારે ને કેવી રીતે કરવું એ વગેરે જાણતાં નથી—જે જાણવાની ઇચ્છા થાય એ સ્વાભાવિક છે. આવી ઘણી બાબતો જાણવાને માટે શુજરાતી ભાષામાં એકે સાધન નહિ હોવાથી, મેં આ વ્રતરાજ નામનો સઘળાં વ્રતોના સંગ્રહનો ગ્રંથ, જે સંસ્કૃત ભાષામાં દેવગણમાં ઉર્ફે વિશ્વનાથ મહારાજ નામના વિદ્વાન બ્રાહ્મણે અનેક શાસ્ત્રો અને પુરાણોનું સંશોધન કરીને સંવત ૧૭૯૩માં બનાવેલો છે, તેનું યથામતિ ભાષાન્તર કર્યું છે.

આ દેવગણમાં ઉર્ફે વિશ્વનાથ ઉર્ફે સંગમેશ્વરે, કાશીમાં રહીને વ્રતરાજની રચના કરી હતી. આ ગ્રંથ વિદ્વાનોમાં તથા વ્રત કરનારાઓમાં અને ટુંકામાં ટુંકું તો આખા ભારતવર્ષમાં પ્રસિદ્ધ છે અને આ વ્રતરાજ, પ્રમાણગ્રંથ મનાય છે. આવા એક ઉપયોગી ને મનુષ્યપ્રાણીનું કલ્યાણ કરનારા ગ્રંથનું ભાષાન્તર કરવાની મારી ઇચ્છાને બીજાઓ તરફથી અનુમતિ મળતાં મેં આ પ્રમાણે ભાષાન્તર કર્યું છે. મૂળ પુસ્તક વિષે વધારે કંઈ બોલવા જેવું નહિ હોવાથી મારા ભાષાન્તર સંબંધી કંઈક લખું છું, કે જે વાંચવાથી વાંચકને મેં કેવી રીતે ઉપર ભાષાન્તર કરેલું છે તે સહેજ સમજશે.

વ્રતાદિનાં પુસ્તકોમાં વધારે સમજવા જેવો વિષય તેમાં આવતાં કેટલાંક ક્રિયમાણ સાધન સાધ્ય કરવાનો છે. આ સાથે વળી પારિભાષિક શબ્દોનું પણ જ્ઞાન જાઈએ છીએ. સર્વતોભદ્ર કાવ્યમાં હોય છે તે જુદો, અને વ્રતાદિમાં હોય છે તે જુદો. એ જ રીતે લિંગતોભદ્ર અને બીજાં મંડ-ગાદિનો પ્રકાર અને વેદી વગેરેનું માપ, મંડપ માપ તથા પવિત્રાં જેવી વસ્તુને માટે તેનું સ્વરૂપ તથા કેટલી ગાંઠો બેઠાંએ તે વગેરે મૂળ ગ્રંથમાં રૂઢી રીતે સમજાવેલું છે, તે મેં આ ભાષાન્તરમાં શબ્દશબ્દ આપેલું છે. પારિભાષિક શબ્દોનું ભાષાન્તર બહુધા તે જ શબ્દોમાં રાખવા સાથે પ્રારંભમાં જ તેની સમજણ આપવામાં આવેલી છે. ઘણીવાર બ્રાહ્મણો ક્રિયમાણમાં આવી જાતની ભૂલો કરે છે; માટે આ વિષયને વધારે સ્ફુટ લખેલો છે કે, જે બ્રાહ્મણ-ગોર કે વ્યાસને બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે. ઉત્તર હિંદુસ્થાનમાં વહથી માસનો આરંભ થાય છે એટલે આપણા લોકને માસનો થોડાગો પડે છે; આવા પ્રસંગે તથા બીજા કેટલાક પ્રસંગે વસ્તુને અનુકૂળ ટીકા-ફૂટનોટ આપવામાં આવેલી છે.

મૂળ ગ્રંથકર્તાએ જે ક્રમ રાખેલો છે તે જ ક્રમ મેં પણ રહેવા દીધો છે, એટલું જ નહિ પણ બહુધા તેને અક્ષરેઅક્ષર અનુસર્યો છું. જે કોઈ વ્રત આવે તેનું પ્રથમ નામ આપ્યું છે, પછી વ્રત

કરનારને મત કરવાને માટે કેવી રીતે સજ્જ થવું તે બતાવ્યું છે અને મત કરવાનું હોય તે દિવસે સહવારે કરવાનો વિધિ આપેલો છે. આટલું થયા પછી મતનો કેવી રીતે સંકલ્પ કરવો તે આપ્યું છે. અલબત્ત ગોર-પ્રાદ્યલ સંકલ્પ તો કરાવે છે, પરંતુ યજ્ઞમાનને તેમાં શો અર્થ રહેલો છે તે બાજુવા તથા કેવી રીતે સંકલ્પ થાય છે તેનો યથાર્થ વિચાર આવવા માટે સંકલ્પ આખો ને આખો સંસ્કૃતમાં આપવામાં આવ્યો છે. દરેક મતમાં સંકલ્પ કરવો એ જરૂરનું હોવા સાથે બધા જ સરખા નહિ હોવાથી, સર્વત્ર સંકલ્પ સંસ્કૃતમાં આપેલો છે. સંકલ્પ-નિયમ લીધા પછી કરવાનાં કર્મ તથા સાધન-સામગ્રી વગેરેનું વર્ણન આપવામાં આવેલું છે, પૂજન કરતાં પહેલાં કેટ-કેટલી વસ્તુઓ જરૂરની છે તે પણ સંપૂર્ણ આપેલું છે. પૂજનો પ્રકાર પણ સંકલ્પની માફક સંસ્કૃતમાં આપેલો છે અને તેનું ગુજરાતી ભાષાનુવાર પણ તેની નીચે જ આપવામાં આવ્યું છે. પુરાણોક્ત અને શાસ્ત્રોક્ત વિધિના ભેદ દેખાડવા સાથે વૈદિક અને પુરાણોક્ત મંત્રો આપેલા છે, જેમાં પુરાણોક્ત મંત્રો સંપૂર્ણ અને વૈદિક મંત્રો માત્ર પ્રાદ્યલને જ બોલવાના હોવાથી તેની શરૂઆતના પ્રારંભ શબ્દ માત્ર જ આપ્યા છે.

અર્ધપાદ પૂજનો પ્રકાર જ્યાં પુરાણોક્ત છે ત્યાં તે મંત્રો સાથે વૈદિક મંત્રોના પ્રથમાક્ષરો સાથે નીચે પ્રમાણે આપેલા છે.

સર્વતીર્થસમાનીતં પાદ્યં ગંધાદિસંયુતમ્ ।

વિવ્રરાજ ગૃહાણેદં ભગવન્ ભક્તવત્સલ ॥

હે વિવ્રરાજ ! હે ભગવન્ ! હે ભક્તવત્સલ ! સુગંધિ સર્વ તીર્થોનું જલ આપ પાદ માટે ગ્રહણ કરો. એ મંત્ર તથા 'ઘ્રતાવા' એ મંત્રથી પાદ આપવું. પછી

અર્ધ્યં ચ ફલસંયુતં ગંધપુલ્પાક્ષતૈર્યુતમ્ ।

ગણાધ્યક્ષ નમસ્તેસ્તુ ગૃહાણ કરુણાનિધિ ॥

હે ગણાધ્યક્ષ ! હે કરુણાનિધિ ! આપને નમસ્કાર કરું છું. ગંધ, પુલ્પ, અક્ષત અને ફલસહિત અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો. એ મંત્ર તથા 'ત્રિપાદર્ધ્વ' એ મંત્રથી અર્ધ્ય આપી, પછી બોલવું કે,

દધ્યાજ્યમધુસંયુતં મધુપર્કં મયા હૃતમ્ ।

ગૃહાણ સર્વલોકેશ ગણનાથ નમોસ્તુ તે ॥

હે સર્વલોકેશ ! હે ગણનાથ ! આપને નમસ્કાર કરું છું. દહીં, ઘી અને મધસહિત મધુપર્ક આપને આપું છું તે ગ્રહણ કરો. પછી

વિનાયક નમસ્તુમ્યં ત્રિદશૈરભિવંદિત ।

ગંગાહતેન તોયેન શીઘ્રમાચ્મનં કુરુ ॥

હે વિનાયક ! હે દેવવંદિત ! ગંગાજલથી જલદી આચ્મન કરો, એ મંત્ર તથા 'તસ્માદ્વિ' એ મંત્રથી આચ્મન કરાવવું. પછી,

પયો દધિ ઘૃતં ચૈવ શર્કરામધુસંયુતમ્ ।

પંચામૃતં ગૃહાણેદં જ્ઞાનાય ગણનાયક ॥

હે ગણનાયક ! દૂધ, દહીં, ઘી, મધ અને સાકર પંચામૃતને સ્નાન માટે ગ્રહણ કરો. પછી,

ગંગાદિસર્વતીર્થેભ્ય આનીતં તોયમુત્તમમ્ ।

ભક્ત્યા સમર્પિતં તુમ્યં જ્ઞાનાયામીષ્ટદાયક ॥

હે મનોરથને પૂર્ણ કરનાર ! ગંગા વગેરે સર્વ તીર્થોનું ઉત્તમ જલ સ્નાન માટે આપને ભક્તિથી આપું છું તે ગ્રહણ કરો. એ મંત્ર તથા 'યત્પુલ્કેણ' એ મંત્રથી જળવડે સ્નાન કરાવવું. પછી,

રક્તવસ્ત્રયુગં દેવ દિવ્યં કાંચનસંભવમ્ ।

સર્વપ્રદ ગૃહાણેદં લંબોદર હરાત્મજ ॥

હે સર્વપ્રદ ! હે લંબોદર ! હે હરપુત્ર ! સુંદર ઝરી-વાળાં લાલ બે વસ્ત્રનું ગ્રહણ કરો. એ મંત્ર તથા 'તં યજ્ઞં' એ મંત્રથી વસ્ત્ર પહેરાવવાં. પછી,

રાજતં બ્રહ્મસૂત્રં ચ કાંચનં ચોત્તરીયકમ્ ।

ગૃહાણ ચારુ સર્વજ્ઞ ભક્તાનાં વરદો ભવ ॥

હે સર્વજ્ઞ ! રૂપાની જનોઇ અને સોનાનાં ઉત્તરીય વસ્ત્રનું ગ્રહણ કરો અને ભક્તોને વરદાન આપો. એ મંત્ર તથા 'તસ્માદ્ધ્યાત્તર્વહુતઃ સંશૃતં' એ મંત્રથી ઉપવીત પહેરાવવું.

એ શિવાય એકવાર આવી ગયેલા મંત્ર પુનઃ આવતા હોય તેને ટુંકામાં આપવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. જેમકે—

ઘ્રતાવાનસ્ય મહિમાસ્તો જ્યાયાંશ્ચ પુલ્હઃ ।

પાદોઽસ્ય વિશ્વા મૃતાનિ ત્રિપાદસ્યામૃતં દિવિ ॥

એ આખા મંત્રને ઠેકાણે માત્ર ઘ્રતાવાં મૂકેલું છે. અને અંગપૂજનનો વિધિ પણ સંવિસ્તર નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે.

'ગણેશ્વરાય નમઃ' એ મંત્રથી પગની પૂજા કરવી. 'વિવ્ર-રાજાય નમઃ'થી ગોઠણવી; 'આશ્વાહનાય નમઃ'થી સાથળની;

'દેવરાય નમઃ'થી કટિની; 'કૌમારીસૂત્રે નમઃ'થી નાભિની;

'લંબોદરાય નમઃ'થી ઉદરની; 'ગૌરીસુતાય નમઃ'થી સ્તનની;

ગણનાયકાય નમઃ'થી હૃદયની; 'સ્થૂલકર્ણાય નમઃ'થી કંઠની;

'સ્કંદાગ્રજાય નમઃ'થી રકંઠની; 'પાશહસ્તાય નમઃ'થી હસ્તની;

'ગજવક્ત્રાય નમઃ'થી વક્ત્રની; 'વિવ્રહૃતે નમઃ'થી લલાટની;

'સર્વેશ્વરાય નમઃ'થી મસ્તકની; અને 'ગણાધિપાય નમઃ' એ

મંત્રથી સર્વાંગની પૂજા કરવી. પછી પૂજનો પ્રકાર—

'સુમુખાય નમઃ' એ મંત્રથી માલતીનાં; 'ગણાધિપાય નમઃ'

થી ભાંગરાનાં; ઝમાપુત્રાય નમઃ'થી ખીલીનાં; 'ગજાનનાય નમઃ'થી ધોળી દુર્વાનાં; 'લંબોદરાય નમઃ'થી ભોરડીનાં; 'હરસુન્દે નમઃ'થી ધતૂરાનાં; 'ગજકર્ણાય નમઃ'થી તુલસીનાં; 'વક્તુંભાય નમઃ'થી ખીજડીનાં; 'ગુહાપ્રજાય નમઃ'થી અધેડાનાં; 'અકદંતાય નમઃ'થી ભોરીંગણીનાં; 'વિકટાય નમઃ'થી કરવીરનાં; 'કપિલાય નમઃ'થી આંકડાનાં; 'ગજ-દંતાય નમઃ'થી અર્જુનનાં; 'વિભ્રાજાય નમઃ'થી ત્રિણ્ણકાં-તનાં; 'પટ્ટે નમઃ'થી દાડિમનાં; 'સુરાપ્રજાય નમઃ'થી દેવ-દારુનાં; 'ભાલ્લંકાય નમઃ'થી મરુનાં; 'હિરંબાય નમઃ'થી પીપળાનાં; 'ચતુર્ભુજાય નમઃ'થી ભુધનાં; 'વિનાયકાય નમઃ' થી કેવડાનાં અને 'સર્વેશ્વરાય નમઃ' એ મંત્રથી અગ્નિ-યાનાં એમ પાનડાં ચડાવવાં. પછી હે સર્વ દેવેશ ! હં ઉમાસુત ! આપને નમસ્કાર કરું છું. સુગંધિ મનોહર દર્શાગ દૂપનું ગ્રહણ કરો, એ મંત્ર તથા 'ચત્સુલ્લ' એ મંત્રથી ધૂપ કરવો.

આ પ્રમાણે સધળો પૂજાપ્રકાર તથા વ્રતવિધિ આપ્યા પછી વ્રતની ઉત્પત્તિ, પ્રથમ કોણે કરી તે વ્રત કંથું અને તેનું શું ફળ છે વગેરે દર્શાવ-નારી કથાનો ભાગ આપેલો છે. કથાનો વિષય પૂરો થયા પછી વ્રતનું ઉદ્યાપન અને તેને અંગે રહેલી પૂજા તથા વિધિ વગેરેનો પણ પૂર્વવત્ સંકટપથી આરંભી ઉત્યાપન સૂધીનો ક્રમ શ્લોક સાથે આ ગ્રંથમાં દાખલ કીધો છે. આ રીતે થયલું ભાષાન્તર સામાન્ય વાંચનારને, તેમ જ

ક્રિયમાણ કરાવનાર ગોર-પ્રાદ્યણને પણ ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે.

વ્રત સાથે ઉત્સવ, પૂજન, નિયમ, વિધિ વ્રત કરવાનો કાળ; નિર્ણય અને ટુંકામાં અમુક વ્રતના સંબંધે આવતી દરેક વસ્તુનું ભેદબેદ તેવું વર્ણન અને સમજ પડે તેવી ક્રિયમાણ પદ્ધતિ આપેલી છે. દૈવજ્ઞશર્મા ઋગ્વેદી પ્રાદ્યણ હોવાથી વ્રતમાં તે વેદના મંત્રો લીધા છે. ગુજરાતના પ્રાદ્યણોનો મોટો ભાગ ચબુવેદી શાખાનો હોવાથી તેઓને આ મંત્રો નિરર્થક થઈ પડે, તેમને માટે પૂરવ-ણીમાં પુરુષસૂક્ત તથા અગ્નિના મંત્રો, તેની સમ-જુતી સાથે દાખલ કીધા છે, જે પ્રાદ્યણોને બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે. જો કે મેં મારી મતિ પ્રમાણે-એમ દૈવજ્ઞશર્માએ જગતના કલ્યાણને માટે આ ગ્રંથને મહા શ્રમ લઈને રચ્યો છે-તેમ મેં પણ તેનું ભાષાન્તર, વ્રત કરનારને અને કરા-વનારને ઉપયોગી થાય તેવી રીતે કર્યું છે. વિદ્વાને આ ભાષાન્તરને દોષદૃષ્ટિથી ન જોતાં હંસપ્રકૃતિથી ભેદ સારને ગ્રહણ કરશે તથા વ્રતનો વિસ્તાર-ઈદ્રિયનિગ્રહ માટે અવશ્યનો છે તે થશે તો હું મારો શ્રમ સફળ થયો ગણીશ.

ઉત્તરાયણ-પોષ } શાસ્ત્રી વેણીરામ વિ. બેટચરભાઈ
સં. ૧૯૫૦ }

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સાસુન બિલ્ડીંગ, એલફ્રીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

બીજી આવૃત્તિની નોંધ

પ્રથમાવૃત્તિની પ્રસ્તાવનામાં મૂળ ગ્રન્થના ભાષા-વરકર્તા વૈ. શાસ્ત્રી વેણીરામ બહેચરે ગ્રન્થના વિષય અને ઉપયોગિતા દર્શાવ્યાં છે. આ ગ્રન્થની પહેલી આવૃત્તિ જ્યારે પ્રકટ થઇ ત્યારે લોકોમાં તે સારા આદરને પાત્રી હતી, તેમ જ ભાવિક અને વ્રતોપાસનામાં શ્રદ્ધા રાખનારી સનાતન આર્ય ગુજરાતી પ્રજામાં તેના સારો ઉઠાવ થયો હતો; તેથી તે ખપી જતાં આજ કેટલાંક વર્ષ થયાં આ ગ્રન્થ દુર્ભિલ થઇ પડ્યો હતો, અને ઘણા શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યો તેની માગણી કરતા હતા. તે ઉપરથી ગુજરાતી પત્રના વૈકુંઠવાસી આદ્ય તંત્રીએ આ ગ્રન્થની બીજી આવૃત્તિ છપાવતાં પહેલાં તેમાં શા શા સુધારાઓ કરવા યોગ્ય છે, તે જણાવવાને તેના કેટલાક વાંચકોને વિનંતિ કરી હતી, ને તેઓની ઇચ્છાનુસાર આ આજો ગ્રન્થ પુનઃ સંશોધન કરવાનું કામ શાસ્ત્રી જગજીવન કાલિ-દાસને સોંપ્યું હતું, અને તે તપાસી જવાનું કાર્ય શાસ્ત્રી પ્રાણજીવન હરિહર તથા શાસ્ત્રી છોટાલાલ ચંદ્રશંકરને શિરેરાખ્યું અને તેઓએ આ કાર્ય સારી રીતે પાર પાડ્યું છે.

પ્રથમાવૃત્તિ કરતાં આ દ્વિતીયાવૃત્તિમાં નીચે પ્રમાણે સુધારા કરવામાં આવ્યા છે, આ આવૃ-ત્તિમાં સંપૂર્ણ સંસ્કૃત વ્રતરાજને દાખલ કરવામાં

આવ્યો છે. મૂળ સંસ્કૃત ગ્રન્થની સાથે ભાષાંતરને સરખાવીને જે જે સ્થળોએ સ્પલન દેખાયું, તે તે સ્થળોને સુધારવામાં આવ્યાં છે. ક્રિયામાણ્ય પૂજાવિધિમાં આવતા મંત્રો સાંગોપાંગ સમજણ સાથે આપવામાં આવ્યા છે. જ્યારે પ્રથમાવૃત્તિમાં કથાભાગ ગુજરાતીમાં આપવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે આ આવૃત્તિમાં પૌરાણીક કથાકારની સુગ-મતાને ખાતર મૂળ કથા અને તેનું શુદ્ધ ભાષાંતર આપવામાં આવ્યું છે. તે ઉપરાંત વ્રત સાથે ઉત્સવ, પૂજન, નિયમ, વિધિ, વ્રત કરવાનો કાળ તેનો નિર્ણય વગેરે પણ સવિસ્તર આપવામાં આવ્યા છે. કઠિન લાગતા સ્થળોને વિશેષ સ્કુટ કરી સરળ કરવામાં આવ્યા છે. સીસકાક્ષરો સુંદર અને સુવાચ્ય વાપરવામાં આવ્યા છે. આટલો સુધારો કરતાં, પહેલી આવૃત્તિ કરતાં આ ગ્રન્થનું પુર લગભગ ૧૫૮ પાનાં જેટલું વધી ગયું છે. આ ગ્રન્થ જો પાસે હોય તો વ્રત, વિધિ, ઉપાસના, ઉદ્યાપન કૃણ કથા વગેરે શા છે, તે વિષે કોઇ પણ માણસને સમજણ પડ્યા વગર રહે નહિ. આ સુધારેલો વધારેલો ગ્રન્થ પહેલી આવૃત્તિ કરતાં લોકોને વિશેષ ઉપયોગી થઇ પડશે એવી આશા છે.

ઇ. સ. ૧૯૧૫

પ્રકટકર્તા

ત્રીજી આવૃત્તિ સંબંધના બે બાલો

આ પ્રવરણ અન્ય અમારા પૂજ્ય પિતાશ્રી ઇચ્છારામે પહેલો ૧૮૯૪માં પ્રકટ કરેલો. તે વખતે એવી આશા નહોતી કે આની એકથી પણ વિશેષ આવૃત્તિઓ થવા પામશે; અને તેમના જીવનકાળમાં તો આ તેમની ધારણા સિદ્ધ થઈ હતી. તે પછી અમે ઇ. સ. ૧૯૧૫ માં તેની બીજી આવૃત્તિ સુધારી વધારી ને ખર્ચનું મોટું ભ્રમ ખેડીને છપાવી હતી. તે આવૃત્તિ આજે ૧૫ વર્ષમાં ખપી ગઈ છે. ત્રીજી આવૃત્તિ પણ અમે આજે છાપીને બહાર પાડીએ છીએ તે એવી આશા એ કે ધર્મપ્રાણ હિન્દુ પ્રજાને પોતાના પ્રતાહિની સમજણની અગત્ય છે, અને એ દીશામાં કરવામાં આવતા નવીન વિચારોવાળા પ્રયત્નો જમ કરાવે છે તે દર્શાવવાને માટે આ ગ્રંથની હજી પણ અગત્ય છે; અને અમે એટલું તો હિંમતથી ઠહી શકીએ છીએ કે ગ્રંથ કર્તાએ આ વિષયમાં ધણું સુંદર પ્રયાસ કર્યો છે. પ્રતોનું મૂળ કેવળ શ્રદ્ધા છે. એ પ્રતાહિઓની ચોજના કેમ થઈ, તેઓનો ઋતુઓ સાથે કેમ સંબંધ બાંધાયો, એ સર્વ તપાસવા માટે ઉંડા પાણીમાં ઉતરવાની જરૂર નથી; કારણ કે તેમ કાર્ય-કારણની પરંપરા તપાસવા જતાં અને પ્રતો સંબંધમાં વૈજ્ઞાનિક ખુલાસો મેળવવા જતાં કાં તો આપણે નાસ્તિક બની જઈએ છીએ કે કાં તો આપણે અધર્મગ્ધ રહી જઈએ છીએ. જે સ્વરૂપમાં અને જે વિધિએ પ્રતાહિ કરવાનાં ઠહેલાં

છે તેમ બે શ્રદ્ધાપૂર્વક કરવામાં આવે તો. તે નિષ્કળ જતાં નથી. ભગવાને પણ ગીતાજીમાં કહેલું જો જ: શ્રદ્ધા: સ एव सः જેવી જેની શ્રદ્ધા તેવો તે થાય. માટે પ્રતો કરવામાં શ્રદ્ધા શિવાય બીજા કશાનો પણ આશ્રય કરવો નહિ, તેમ તેના કૃપાહિ માટે વર્ક-વિતર્ક-કુવર્ક પણ કરવાં નહિ. પ્રત એ આર્ય વર્ણશ્રમ ધર્મ પાળવામાં એક મુખ્ય અંગ છે, માટે તે તેવી જ શ્રદ્ધાથી કરવાથી કૃપીભૂત થાય છે. પ્રતાહિક માટે આ પ્રવરણ જેવો એકેકે ગ્રંથ નથી.

આ ત્રીજી આવૃત્તિ અમે બે ભાતની બહાર પાડી છે. એક પુસ્તકમાં માત્ર ગુજરાતી ભાષાંતરજ આપેલું છે, અને તે સસ્તું છે, અને તે પહેલી આવૃત્તિના જેવુંજ રાખેલું છે. બીજું પુસ્તક બીજી આવૃત્તિના જેવું મૂળ સંસ્કૃત સહિત ગુજરાતી ભાષાંતરવાળું છે, અને તેથી તેનું કદ પણ બેવડા ઉપર થયું છે. વળી આ આવૃત્તિમાં કેટલાક ચિત્રો તથા મંડળોના આકારો પણ છપેલાં છે, તથા વિવિધ અનુક્રમણિકાઓ વગેરે આપી છે, તે ઉપરથી ગ્રંથમાં શી શી વસ્તુઓ છે તે જણાઈ જાય તેમ છે. આ સુધારાવાળી આવૃત્તિ પણ લોકપ્રિય થઈ પડશે એવી આશા છે.

ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૧ }
સંવત-૧૯૮૧ }
સુમધ

લી. પ્રકટકર્તાઓ

વિષયવાર અનુક્રમણિકા

મંજલાચરણ	૧	યથોક્ત દ્રવ્યના અભાવે પ્રતિનિધિ
અન્યકર્તાનો પરિચય	૨	સોનાનું માન	૧૪
વ્રતની વ્યાખ્યા	૩	ધાન્યનું માન	૧૫
વ્રતકાળ અને વ્રતનિષિદ્ધકાળ	૪	હોમદ્રવ્યનું માન
સિદ્ધસ્થગુરના કાળનો નિષેધ	૫	શ્વત્વિર (ચક્ષ કરનાર આઠાણા) નું વસ્તુ
અજસ્ત્યોદય કાળનો નિષેધ	૬	સર્વતોભદ્રમંડળ	૧૭
વ્રતના આરંભનો અને સમાપ્તિનો સમય	૭	લિંગતોભદ્રમંડળ
વ્રત કરવાનાં સ્થળો	૮	ચતુર્લિંગોદ્ભવ મંડળ
વ્રતના અધિકારી	૯	દ્વાદશલિંગોદ્ભવ મંડળ	૧૮
ચારે વર્ણોને વ્રતનો અધિકાર	૧૦	મંડલદેવતાનું આવાહન
શ્રીઓને વ્રતાદિકમાં અધિકાર	૧૧	લક્ષ્મીપૂજનના ઉદ્ઘાપનનો પ્રકાર	૨૨
વ્રતધર્મો વ્રતના સંકલ્પ અને વ્રતના વિધિ	૧૨	અગ્નિમુખ	૨૪
વ્રત કરનારના સામાન્ય ધર્મો	૧૩	સુદાસણ	૩૧
લીધેલું વ્રત કરવું જ	૧૪	ઉપચારો	૩૨
ઉપવાસધર્મ અને ઉપવાસનું સ્વરૂપ	૧૫	દેવપરત્વે નિષિદ્ધ પદાર્થ	૩૩
શ્રીઓમાટે ઉપવાસના વિશેષ ધર્મો	૧૬	જે વ્રતનું ઉદ્ઘાપન ન કહેલ હોય તે વિશે
વ્રતમાં હવિષ્ય (ખાવા યોગ્ય) પદાર્થો	૧૭	વ્રતભંગની સામ્પ્રતાસિદ્ધિ સર્વ વ્રતોનો સામાન્ય	૩૫
વ્રતાદિકમાં ઉપયોગી વસ્તુઓ	૧૮	પૂર્ણવિધિ
મૂર્તિનું અને દ્રવ્યનું પ્રમાણ	૧૯	

પ્રતિપદા (પડવા) નાં વ્રતો

અંક	વ્રતનું નામ	માસ	પક્ષ	તિથિ	અન્યાધાર	દેવતા	પૃષ્ઠ
૧	સંવત્સરારંભ (કાલપ્રવૃત્તિ)	ચૈત્ર	શુદ્ધ	૧	મત્સ્ય, બ્રહ્મપુરાણ, મહાનરત્ન.	ગૌરી અને બ્રાહ્મણ દંપતિ અને સર્વ દેવતાનું પૂજન	૩૬-૩૭
૨	આરોગ્ય પ્રતિપદ વ્રત	ચૈત્ર	શુદ્ધ	૧	વિષ્ણુધર્મોત્તરપુરાણ	સૂર્ય	૩૯
૩	વિદ્યાવ્રત	ચૈત્ર	શુદ્ધ	૧	મહાનરત્નમાં વિષ્ણુધર્મપ્રકરણ	બ્રહ્મા	૪૦
૪	તિલકવ્રત	ચૈત્ર	શુદ્ધ	૧	ભવિષ્યપુરાણ	સંવત્સરદેવતા	૪૦
	તિલકવ્રતની કથા						૪૧
૫	નવરાત્રનો આરંભ	ચૈત્ર	શુદ્ધ	૧ થી ૯	આસો શુદ્ધ ૧ થી ૯	દેવી	૪૨
	પ્રપા (પરબ)દાન	ચૈત્ર	શુદ્ધ	૧			૪૨
૬	રોઠકવ્રત	શ્રાવણ	શુદ્ધ	૧	શિવપુરાણ	પાવતી-સોમેશ્વર	૪૨
	રોઠકવ્રતની કથા				સોમવાર		૪૪
૭	આલે (પડવો) અથવા માતામહાનું શ્રાદ્ધ	આસો	શુદ્ધ	૧	હેમાદ્રિ, નિર્ણયલીપ	પિતૃદેવતા	૪૬
૮	નવરાત્રનિર્ણય	આસો	શુદ્ધ	૧	દેવીપુરાણ, હેમાદ્રિ	દેવી	૪૭
	ધૃતસ્થાપનનો પ્રકાર	"	"	"	ભવિષ્યપુરાણ; રૂદ્રયામલ		૪૮
	દુર્ગાદેવીની પૂજાનો પ્રકાર	"	"	"	લલ્લ; ગુપ્તિપ્રસાદ		૪૮
	કુંભારી (કુંવારિકા) પૂજા	"	"	"	મત્સ્યપુરાણ		૫૦
	નવરાત્રવ્રતનો આરંભ કર્યા પછી આવેલા સુતકનો ખુલાસો						૫૧

અંક	વ્રતનું નામ	માસ	પક્ષ	તિથિ	અન્યાધાર	દેવતા	પૃષ્ઠ
૯	કાર્તિક શુદ્ધ એકમનાં કર્તવ્ય	કાર્તિક	શુદ્ધ	૧	પદ્મપુરાણ		૫૧
	બલિપડવાની કથા	કાર્તિક	શુદ્ધ	૧	સનતકુંભારસંહિતા	બલિરાજ	૫૧
	માર્ગપાલીબંધન	"	"	"			૫૫
	બલિપૂજન ગોકીડન	"	"	"			
	અને વહ્નિકાકર્ષણ	"	"	"		ગાયત્રી પૂજન	૫૫
૧૦	ગોવર્ધનોત્સવ અથવા						
	અજ્ઞાતોત્સવની કથા	"	"	"		ગોવર્ધનપર્વત અને શ્રીકૃષ્ણ	૫૬

દ્વિતીયા (બીજી)નાં વ્રતો

૧	ચમદ્વિતીયા (ભાઈબીજ, (૧)	કાર્તિક	શુદ્ધ	૨	સ્કન્દપુરાણ	ચમદેવતા, ચમુના દેવી	૬૦
	ભાઈબીજની કથા					ભાગિની	૬૧
	ભાઈબીજ અથવા ભાવનબીજ (૨)	"	"	"	લિંગપુરાણ		૬૨

ત્રીજી (તૃતીયા)નાં વ્રતો

૧	સૌભાગ્યસયનવ્રત	ચૈત્ર	શુદ્ધ	૩	મત્સ્યપુરાણ	પાર્વતી-પરમેશ્વર	૬૩
૨	ઝોરીનો દોલોત્સવ	ચૈત્ર	"	"	દેવીપુરાણ (હેમાદ્રિ)	"	૬૫
૩	મનોરથતૃતીયાવ્રતની કથા	"	"	"	સ્કન્દપુરાણ કાશીખંડ	વિશ્વભુજ ઝોરી	૬૫
૪	અરૂંધતીવ્રત	"	"	"	સ્કન્દપુરાણ	અરૂંધતી, વસિષ્ઠ, ક્રુવ	૬૮
	અરૂંધતીવ્રતની કથા						૭૦
	અરૂંધતીવ્રતનું ઉદ્ઘાપન	માધવેશાખાદિ				"	૭૧
૫	અક્ષયતૃતીયાનું વ્રત (૧)						
	(આખા ત્રીજ)	વૈશાખ	શુદ્ધ	૩	ભવિષ્યપુરાણ	વિષ્ણુ	૭૨
	વૈશાખરેનાન	વૈશાખ	મેષસંક્રાંતિ	"	"	વિષ્ણુ	૭૨
	પરશુરામજન્મની	વૈશાખ	શુદ્ધ	૩	ભવિષ્ય સ્કન્દ પુરાણ ઈ.		૭૩
	યુગાદિ અને મન્વાદિ						
	તિથિનો વિધિ	"	"	"	ત્ર્યગ્વિધાન અપરાધ	નારાયણ	૭૩
	અક્ષયતૃતીયાની કથા				ભવિષ્યપુરાણ		૭૩
	અક્ષયતૃતીયાનું વ્રત (૨)	"	"	"	વિષ્ણુધર્મોત્તર		૭૪
	વ્રતપ્રકાર	વૈશાખ	શુદ્ધ	૩			૭૪
૬	રંભાવ્રત	જેઠ	શુદ્ધ	૩	ભવિષ્યપુરાણ (માધવીય)	હેમાદ્રિ	૭૫
૭	મધુઅવા વ્રત	આવળ	શુદ્ધ	૩	(ગુજરાતમાં પ્રચલિત)		૭૫
૮	સ્વર્ણઝોરીવ્રત	આવળ	શુદ્ધ	૩	સ્કન્દ	શિવ-પાર્વતી	૭૫
		ભાદરવા	શુદ્ધ	૩	(કર્ણાટકમાં પ્રચલિત)		
	સ્વર્ણઝોરીવ્રતની કથા				સ્કન્દપુરાણ		૭૬
	સ્વર્ણઝોરીવ્રતનું ઉદ્ઘાપન				"	"	૭૮
૯	સુકૃતવ્રત	આવળ	શુદ્ધ	૩	ભવિષ્યોત્તર પુરાણ	રૂકિમણી-શ્રીકૃષ્ણ	૭૯
	સુકૃતવ્રતની કથા				"	"	૭૯
૧૦	હરિતાલિકાવ્રત	ભાદરવા	શુદ્ધ	૩	ભવિષ્યોત્તર પુરાણ	પાર્વતી-મહાદેવ	૮૦
	પૂજાપ્રકાર						૮૧
	હરિતાલિકાવ્રતની કથા				"		૮૨
	હરિતાલિકાવ્રતનું ઉદ્ઘાપન				"		૮૬
૧૧	બૃહદ્ઝોરીવ્રત	ભાદરવા	વદ	૩	ભવિષ્યોત્તર પુરાણ	પાર્વતી-મહાદેવ	૮૭
	બૃહદ્ઝોરીવ્રતની કથા					(વનસ્પતિ ભોરીઅણીની પૂજા)	૮૮
૧૨	સૌભાગ્યસુંદરીવ્રત	માગશર	વદ	૩	ભવિષ્યોત્તર પુરાણ	ઉમા-માહેશ્વરી	૯૦
	સૌભાગ્યસુંદરીવ્રતની કથા	માધ	વદ	૩	"		૯૦

ચતુર્થીનાં પ્રતો

અંક	પ્રતનું નામ	માસ	પક્ષ	તિથિ	અન્યાધાર	દેવતા	પૃષ્ઠ
૧	સંકષ્પચતુર્થીપ્રત	આવણ	વદ	૪	રકંદ	ગણપતિ	૬૪
	સંકષ્પચતુર્થીની કથા						૯૭
૨	દૂર્વાગણપતિપ્રત	આવણ	અથવા	સૂર્યપુરાણ	કાર્તિક, શુદ્ધ ૪ (મદનરત્ન)	ગણપતિ	૧૦૦
	એકવીશ દિવસનું	આવણ					
	ગણપતિપૂજનપ્રત	શુદ્ધ ૪થી	વદ	૧૦ સુધી		ગણપતિ	૧૦૧
	ગણપતિ ચોથની કથા	ભાદરવા	શુદ્ધ ૪	ભવિષ્ય		ગણપતિ	૧૦૪
	ચવિવારી શુદ્ધ ચોથને						
	દિવસે આરંભવાનું						
	દૂર્વાગણપતિપ્રત	કોઈપણ માસ,		રકંદ		ગણપતિ	૧૧૦
	દૂર્વાગણપતિપ્રતની કથા			રકંદ		ગણપતિ	૧૧૦
૩	સિદ્ધિવિનાયકપ્રતનો વિધિ	ભાદરવા	શુદ્ધ ૪	રકંદ		ગણપતિ	૧૧૧
	સિદ્ધિવિનાયકપ્રતની કથા			ભવિષ્ય		ગણપતિ	૧૧૫
૪	ઝડીઆ ચોથ	"	"	"	પરાશર વિષ્ણુ	ગણપતિ	૧૧૭
	સ્વમન્તકમણિની કથા			રકંદ		"	૧૧૭
૫	કર્પાદિવિનાયકપ્રત	આવણ	શુદ્ધ ૪	રકંદ		ગણેશ	૧૨૪
	કર્પાદિવિનાયકપ્રતની કથા			"			૧૨૬
૬	દશરથલલિતાપ્રત	આશો	વદ	૪	ભવિષ્યોત્તર	દેવી	૧૩૦
	દશરથલલિતાપ્રતકથા			"			૧૩૧
	દશરથલલિતાપ્રતનું ઉદ્યાપન	"	"	"		"	૧૩૨
૭	કરકચતુર્થીપ્રત	કાર્તિક	વદ	૪	વામનપુ.	મહાદેવ, પાર્વતી	૧૩૩
	કરકચતુર્થીની કથા	"	"	"		ગણપતિ, કાર્તિકેય	૧૩૩
૮	ઝોરીચતુર્થીપ્રત	માઘ	શુદ્ધી	૪	અઘ-હેમાદ્રિ	પાર્વતી	૧૩૫
૯	વરદચતુર્થીપ્રત	"	"	"		ગણપતિ	૧૩૬
૧૦	સંકષ્પહર ગણપતિપ્રત	માઘ	વદ	૪	નારદ	ગણપતિ	૧૩૬
				(અને દરેક મહિનાની)			
	સંકષ્પહર ગણપતિની કથા			"			૧૪૧
૧૧	અંગારક ચતુર્થીપ્રત				ગણેશ	ગણપતિ	૧૪૫

પંચમીનાં પ્રતો

૧	કલપાદિ તિથિ	ચેત્ર	શુદ્ધી	૫	મત્સ્ય-ભવિષ્ય	વિષ્ણુ	૧૪૮
૨	નાગપંચમીપ્રત	આવણ	શુદ્ધ	૫	મહાસપ્તમી	નાગ-સર્પ	૧૪૮
	સર્પના ઘેરને દૂર કરનાર						
	પંચમીપ્રત			"		"	"
૩	નાગપંચમીપ્રત	ભાદરવા	શુદ્ધ	૫	મહાસપ્તમી	નાગ-સર્પ	૧૪૮
(૩)	નાગદંડપ્રત (જેને સર્પ કરડયો)						
	હોય તેની ગતિ થવા માટેનું પ્રત				(ભવિષ્યોત્તર)	"	૧૪૯
૪	ઋષિપંચમીપ્રત	ભાદરવા	શુદ્ધ	૫	માઘવીર્ય	ઋષિ	૧૫૦
	ઋષિપંચમીની કથા (૧)	"	"	"	બ્રહ્મપુરાણ		૧૫૨
	ઋષિપંચમીની કથા (૨)	"	"	"	ભવિષ્ય		૧૫૪
	" " નું ઉદ્યાપન	"	"	"		"	૧૫૭
૫	ઉપાંગલલિતાપ્રત	આશો	શુદ્ધ	૫	રકંદ	લલિતા દેવી	૧૫૮
	" " ની કથા						૧૬૨
	" " નું ઉદ્યાપન	"	"	"		"	૧૬૮
૬	વસંતપંચમીપ્રત	માઘ	શુદ્ધ	૫	હેમાદ્રિ	વિષ્ણુ	૧૬૯

છઠ્ઠાં પ્રતો

અંક	પ્રતનું નામ	માસ	પક્ષ	તિથિ	અન્યાધાર	દેવતા	પૃષ્ઠ
૧	લલિતા પ્રત	ભાદરવા	શુદ્ધ	૬	ભવિષ્ય	લલિતા દેવી	૧૬૯
૨	કપિલાષ્ઠી	ભાદરવા	વદ	૬	હેમાદ્રિ, રકંદ	સૂર્ય-ગૌદાન	૧૭૧
	” વિશેષ પ્રકાર	”	”	”	રકંદ-પ્રભાસખંડ	”	૧૭૬
૩	રકંદષ્ઠી પ્રત	કાર્તિક	શુદ્ધ-વદ	૬	ભવિષ્ય	કાર્તિકેય	૧૭૬
૪	ચંપાષ્ઠી પ્રત	ભાદરવો	શુદ્ધ	૬	રકંદ	સૂર્ય	૧૭૭
૫	” ”	માગશર	શુદ્ધ	૬	મહાદેવિમાહાત્મ્ય	સૂર્ય	૧૮૦

સપ્તમીનાં પ્રતો

૧	ગંગાસપ્તમી	વૈશાખ	શુદ્ધ	૭	બ્રહ્મા	ગંગા	૧૮૦
૨	શીતલાસપ્તમી	આવષ્ઠ	વદ	૭	રકંદ	શીતલા દેવી	૧૮૦
	” ” ની કથા	”	”	”	ભવિષ્ય	”	૧૮૧
૩	સુકતાભરણુ પ્રત	ભાદરવા	શુદ્ધ	૭	ભવિષ્ય-હેમાદ્રિ	શંકર-પાર્વતી	૧૮૩
	” પૂર્ણ પ્રકાર	”	”	”	”	”	૧૮૩
	સુકતાભરણુ પ્રતની કથા	”	”	”	”	”	૧૮૫
૪	બીલીની સાખાનાં પ્રવેશપૂજન	આશો	શુદ્ધી	૭	પ્રતાપમાર્તવડ-ભવિષ્ય	મહાદેવ-પાર્વતી	૧૮૮
૫	સરસ્વતીપૂજન	આશો	શુદ્ધી	૭	રૂદ્રયામલ	સરસ્વતીદેવી	૧૮૮
૬	રથસપ્તમી પ્રત	માઘ	શુદ્ધી	૭	મદનરતન-ભવિષ્ય	સૂર્ય	૧૮૮
	” ” કથા	”	”	”	ભવિષ્યોત્તર	”	૧૮૯
૭	અચલાસપ્તમી પ્રત	માઘ	શુદ્ધી	૭	ભવિષ્ય	સૂર્ય-દીપ	૧૯૧
૮	પુત્રસપ્તમી પ્રત	માઘ	શુદ્ધી	૭	આદિત્ય-મદનરતન	સૂર્ય	૧૯૩

અષ્ટમીનાં પ્રતો

૧	ભવાની અષ્ટમી પ્રત	ચૈત્ર	શુદ્ધી	૮	કાશીખંડ, લિંગ	દેવી	૧૯૪
૨	બુધાષ્ટમી પ્રત	બુધવારી	શુદ્ધી	૮	ભવિષ્યોત્તર	બુધગ્રહ	૧૯૪
	બુધાષ્ટમીની કથા	”	”	”	”	”	૧૯૫
	” ઉદ્ઘાપન	”	”	”	”	”	૧૯૮
૩	દશાકૃષ્ણ પ્રત	આવષ્ઠ	વદી	૮	ભવિષ્યોત્તર	બાલસુકંદ	૨૦૦
૪	જન્માષ્ટમી પ્રત નિર્ણય	આવષ્ઠ	વદી	૮	”	”	૨૦૩
	જન્માષ્ટમી પ્રત પ્રયોગ	”	”	”	ભવિષ્યોત્તર	શ્રીકૃષ્ણ	૨૦૫
	” કથા	”	”	”	”	”	૨૦૯
	શિષ્ટાચારથી પ્રાપ્ત જન્માષ્ટમી કથા	”	”	”	ભવિષ્ય	”	૨૧૨
	જન્માષ્ટમી પ્રતનું ઉદ્ઘાપન	”	”	”	”	”	૨૧૬
૫	જ્યેષ્ઠા પ્રત	ભાદરવા	શુદ્ધી	૮	ભવિષ્ય	દેવી	૨૧૯
	” પૂર્ણ પ્રકાર	”	”	”	”	”	૨૧૯
	” ”	”	”	”	રકંદ	”	૨૨૧
	” ઉદ્ઘાપન	”	”	”	ભવિષ્યોત્તર	”	૨૨૨
૬	દૂર્વાષ્ટમી પ્રત	ભાદરવા	શુદ્ધી	૮	ભવિષ્યોત્તર	દૂર્વા સાથે શિવ	૨૨૩
	” ”	”	”	”	આદિત્ય	”	૨૨૫
૭	મહાલક્ષ્મી પ્રત	ભાદરવા	શુદ્ધી	૮ થી	”	મહાલક્ષ્મી	૨૨૫
	” પૂજનવિધિ	”	સુદી	૮ સુધી	”	”	૨૨૬
	” પ્રતકથા	”	”	”	રકંદ	”	૨૨૭
	” ”	”	”	”	ભવિષ્ય	”	૨૩૨
૮	મહાશ્વેતી	આશો	શુદ્ધી	૮	દેવી	દેવી	૨૩૬
૯	અરોહણાષ્ટમી પ્રત	આશો	વદી	૮	હેમાદ્રિ આદિત્ય	દેવી	૨૩૯
૧૦	કાલબૈરવાષ્ટમી	માગશર	વદી	૮	આદિત્ય	કાલબૈરવ	૨૩૯
	કાલબૈરવાષ્ટમીની કથા	”	”	”	”	”	૨૪૦

નવમીનાં પ્રતો

અંક	પ્રતનું નામ	માસ	પક્ષ	તિથિ	અન્યાધાર	દેવતા	પૃષ્ઠ
૧	શ્રીરામનવમીપ્રત	ચૈત્ર	શુદ્ધી	૯	૨૬૬ અગસ્ત્યસંહિતા	શ્રીરામ	૨૪૨
"	પ્રતનિર્ણય				"	"	૨૪૨
"	પ્રતપ્રયોગ				"	"	૨૪૨
"	પ્રતકથા				"	"	૨૪૬
૨	શ્રીરામનામ લખવાનું પ્રત	ચૈત્ર	શુદ્ધી	૯	ભવિષ્ય	"	૨૫૦
"	ની કથા અને ઉદ્યાપન				"	"	૨૫૦
૩	અદુઃખનવમીપ્રત	ભાદરવા	શુદ્ધી	૯	૨૬૬	દેવી ઓરી	૨૫૨
"	પ્રતકથા	"	"	"	"	"	૨૫૩
૪	ભદ્રકાલીપ્રત	આશો	શુદ્ધી	૯	હેમાદ્રિ વિષ્ણુધર્મ	દેવી	૨૫૬
૫	નવરાત્રપ્રત	આશો	શુદ્ધી	૧૫	દેવીપુરાણ	દેવી	૨૫૬
૬	મહાનવમીને દિને કરવાનો દુર્ગાપૂજનો પ્રકાર	આશો	શુદ્ધી	૯	દેવી-કાલિકા-ભવિષ્ય	દેવી	
૭	અક્ષયનવમીપ્રતકથા (કૃષ્ણાંડનવમી)	કાર્તિક	શુદ્ધી	૯	વિષ્ણુધર્મ, શિવરહસ્ય સનતકુમારસંહિતા	તુલસી વિષ્ણુ	૨૫૭ ૨૬૪ ૨૬૪

દશમીનાં પ્રતો

૧	ગંગાદશમી	જેઠ	શુદ્ધી	૧૦	કાશીખંડ	ગંગાદેવી	૨૬૮
"	ગંગાનું સ્તોત્ર				"	"	૨૬૯
૨	આશાદશમીપ્રત	આષાઢ	શુદ્ધી	૧૦	ભવિષ્યોત્તર	આશા દેવી	૨૭૧
૩	દશાવતારપ્રત	ભાદરવા	શુદ્ધી	૧૦	ભવિષ્ય	વિષ્ણુ	૨૭૩
૪	વિજ્યાદશમી	આશો	શુદ્ધી	૧૦	ભવિષ્ય	શમીદેવકલ્પક	૨૭૪

એકાદશીનાં પ્રતો

૧	એકાદશીના ઉપવાસનો નિર્ણય						૨૭૬
૨	કામ્યપ્રતનો પ્રકાર						૨૭૮
૩	શુકલ અને કૃષ્ણ એકાદશીનું ઉદ્યાપન					વિષ્ણુ	૨૮૦
૪	એકાદશીએનો પૂજાવિધિ				અક્ષપુરાણોક્ત	"	૨૮૪
૫	ગોપસપ્રતનું ઉદ્યાપન	આષાઢ	શુદ્ધી	૧૧	ભવિષ્યોત્તર	"	૨૮૭
૬	ગોપસપ્રતની કથા						૨૮૮
૭	પુરુષોત્તમ માસની એકાદશી (કમળા) શુદ્ધી અને વદી				અક્ષાંડ	"	૨૯૧
૮	અવળ એકાદશીનો નિર્ણય	ભાદરવા	શુદ્ધી	૧૧	મહાનરત્ન	વામન	૨૯૩
૯	પ્રત્યોદ્યાસવિધિ	કાર્તિક	શુદ્ધી	૧૧	હેમાદ્રિ અક્ષા	નારાયણ	૨૯૩
૧૦	ભીષ્મપંચમ પ્રત	કાર્તિક	શુદ્ધી	૧૧થી૧૫	સનતકુમારસંહિતા	વિષ્ણુ	૨૯૪
૧૧	ઉત્પત્તિ એકાદશીનું પ્રત અને કથા	કાર્તિક	વદી	૧૧	ભવિષ્યોત્તર	વિષ્ણુ	૨૯૭
૧૨	વૈવરણી પ્રત	કાર્તિક	વદી	૧૧	ભવિષ્યોત્તર	માય	૩૦૧
૧૩	ઉત્પત્તિ એકાદશીની કથા	"	"	"	પ્રતાપ	વિષ્ણુ	૩૦૩
૧૪	મોક્ષદા એકાદશીની કથા	માગસર	શુદ્ધી	૧૧	અક્ષાંડ	"	૩૦૮
૧૫	સકૃદા એકાદશીની કથા	માગસર	વદી	૧૧		"	૩૧૦
૧૬	પુત્રદા એકાદશીની કથા	પોસ	શુદ્ધી	૧૧	ભવિષ્યોત્તર	"	૩૧૨
૧૭	વદતિલા એકાદશીની કથા	પોસ	વદી	૧૧	ભવિષ્ય	"	૩૧૫
૧૮	જ્યા	માધ	શુદ્ધી	૧૧	"	"	૩૧૭
૧૯	વિજ્યા	"	વદી	"	૨૬૬	"	૩૨૦
૨૦	આમલકી	ફાગણ	શુદ્ધી	"	અક્ષાંડ	"	૩૨૨
૨૧	પાપમોચની	"	વદી	"	ભવિષ્ય	"	૩૨૪

અંક	વ્રતનું નામ	માસ	પક્ષ	તિથિ	અન્યાધાર	દેવતા	પૃષ્ઠ
૨૨	કામદા એકાદશીની કથા	ચૈત્ર	શુદ્ધી	"	વરાહ	વિષ્ણુ	૩૨૬
૨૩	વરૂચિની " "	"	વદી	"	ભવિષ્યોત્તર	"	૩૨૮
૨૪	મોહિની " "	વૈશાખ	શુદ્ધી	"	કૃત્તિકા	"	૩૩૦
૨૫	અપરા " "	"	વદી	"	અક્ષાંશ	"	૩૩૧
૨૬	નિર્જલા " "	જ્યેષ્ઠ	શુદ્ધી	"	મહાભારત-પદ્ય	"	૩૩૩
૨૭	યોગિની " "	"	વદી	"	અક્ષવૈવર્ત	"	૩૩૫
૨૮	પદ્મા " "	આષાઢ	શુદ્ધી	"	અક્ષાંશ	"	૩૩૭
૨૯	દેવશયની " "	"	"	"	ભવિષ્ય	"	૩૩૯
૩૦	કામિકા " "	"	વદી	"	અક્ષવૈવર્ત	"	૩૪૭
૩૧	પુત્રદા એકાદશીની કથા	"	શુદ્ધી	૧૧	ભવિષ્ય	"	૩૪૯
૩૨	અન્ન " "	"	વદી	"	અક્ષાંશ	"	૩૫૧
૩૩	પરિવર્તિની " "	ભાદરવા	શુદ્ધી	"	રંકદ	"	૩૫૨
૩૪	ઈદિશા " "	"	વદી	"	અક્ષવૈવર્ત	"	૩૫૪
૩૫	પાશાંકુશા " "	આસો	શુદ્ધી	"	અક્ષાંશ	"	૩૫૫
૩૬	રમા " "	"	વદી	"	અક્ષવૈવર્ત	"	૨૫૭
૩૭	પ્રભાધિની " "	કાર્તિક	શુદ્ધી	"	રંકદ	"	૩૫૯
૩૮	પદ્મિની " "	આધિક	શુદ્ધી	"	"	"	૩૬૩
૩૯	પરમા " "	"	વદી	"	"	"	૩૬૭

દ્વાદશીનાં વ્રતો

૧	હમનોત્સવ	ચૈત્ર	શુદ્ધી	૧૨			૩૭૧
૨	વિશેષયોગ	વૈશાખ	શુદ્ધી	૧૨	હેમાદ્રો		૩૭૧
૩	એકાદશીની પારણાનો નિર્ણય	આષાઢ	શુદ્ધી	૧૨	હેમાદ્રિ ભવિષ્ય	વિષ્ણુ	૩૭૧
૪	દધિવ્રત	આવળ	શુદ્ધી	૧૨		વિષ્ણુ	૩૭૧
૫	પવિત્રા બારસ	આવળ	શુદ્ધી	૧૨		વિષ્ણુ	૩૭૧
૬	કુન્ડવ્રત	ભાદરવા	શુદ્ધી	૧૨		વિષ્ણુ	૩૭૨
૭	અવળદ્વાદશી વ્રતનિર્ણય	ભાદરવા	શુદ્ધી	૧૨		વામન	૩૭૩
	અવળદ્વાદશીના વ્રતનો પ્રકાર	"	"	"	અગ્નિપુ.	"	૩૭૩
	અવળદ્વાદશીનું વિધાન	ભાદરવા	શુદ્ધી	૧૨	વિષ્ણુધર્મોત્તર	વામન	૩૭૫
	" " (૨)	"	"		અક્ષવૈવર્ત	"	"
	" " (૩)	"	"		ભવિષ્ય પુ.	"	"
	" " (૪)	"	"		વિષ્ણુરહસ્ય	"	"
	અવળદ્વાદશીની કથા				હેમાદ્રિ ભવિષ્ય		૩૭૬
૮	વામન જયંતી	ભાદરવા	શુદ્ધી	૧૨	"	"	૩૮૦
	વામન જયંતીની કથા						૩૮૦
	વામનની પૂજાનો પ્રકાર						૩૮૨
૯	સુરપાદ્વાદશી	પોષ	વદી	૧૨	ભવિષ્યોત્તર	વિષ્ણુ	૩૮૩
	સુરપા દ્વાદશીની કથા						૩૮૩

ત્રયોદશીનાં વ્રતો

૧	જ્યા પાર્વતીનું વ્રત અને તેની કથા	આષાઢ	શુદ્ધી	૧૩	ભવિષ્યોત્તર	શંકર-પાર્વતી	૩૮૭
૨	ગોત્રિરાત્ર (ગોત્રાટ) વ્રત અને તેની કથા	ભાદરવા	શુદ્ધી	૧૩થી૧૫	ભવિષ્યોત્તર	ગાય	૩૯૦
	સદાચારપ્રાપ્ત ગોત્રિરાત્ર વ્રત અને તેની કથા		"		હેમાદ્રિ	હસ્તીનાશયણ	૩૯૨
	ગોત્રિરાત્રનું ઉચ્ચાપન		"			વિષ્ણુ અને ગાય	૩૯૭
૩	અરોહ ત્રિરાત્ર વ્રત અને તેની કથા	ચૈત્ર	શુદ્ધી	૧૩	ભવિષ્ય	અરોહરક્ષ શંકર	૩૯૮
૪	વારૂણીયોગ મહાવારૂણીયોગ અને મહામહાવારૂણીયોગ	ચૈત્ર	વદી	૧૩	વાતસ્પતિનિર્ગંધ અક્ષપુરાણ	ગંગાદેવી	૪૦૧

અંક	વ્રતનું નામ	માસ	પક્ષ	તિથિ	અન્ધાધાર	દેવતા	પૃષ્ઠ
૫	શનિપ્રદોષવ્રત અને તેની કથા	માવણ્ય	શુદ્ધી	૧૩	રકંદ	શંકર	૪૦૨
	શનિપ્રદોષ વ્રતનો પીળો પ્રકાર				મહાનરત્ન રકંદ	"	૪૦૭
૬	પક્ષપ્રદોષવ્રતની કથા	કોઈપણ	માસ				
		શુદ્ધી	વદી	૧૩	રકંદ	"	૪૦૮
૭	અનંત ત્રયોદશી વ્રત	માગસર	શુદ્ધી	૧૩		કામદેવ	૪૧૫

ચતુર્દશીનાં વ્રતા

૧	પુષ્યકારક ચૌદશ	ચૈત્ર	શુદ્ધ	૧૪	બ્રહ્મવૈવર્ત	શંકર	૪૧૮
૨	નૃસિંહ ચતુર્દશી વ્રતનિર્ણય	વૈશાખ	શુદ્ધ	૧૪	નૃસિંહપુરાણ	નૃસિંહ	૪૧૯
	નૃસિંહ ચતુર્દશીની કથા						૪૧૯
૩	અનંત ચતુર્દશી વ્રતવિધિ	ભાદરવા	શુદ્ધી	૧૪	ભવિષ્ય	શેષ, અનંત	૪૨૩
	શેષપૂજા						૪૨૬
	અનંતપૂજા						૪૨૬
	અનંત ચતુર્દશીની કથા						૪૩૧
	અનંત વ્રતનું ઉદ્ઘાપન	"	"	"	"	"	૪૩૭
	દોરૈ નષ્ટ થયા પછીનો પ્રકાર						૪૩૯
૪	કદલીવ્રત	ભાદરવા	શુદ્ધી	૧૪	ભવિષ્ય	કેળ (ઉમામહેશ્વર)	૪૪૦
	કદલીવ્રતની કથા						૪૪૦
	ગુજરાતવારપાત કદલીવ્રત	કાર્તિક	શુદ્ધ	૧૪		શંકર પાર્વતી કેળ	૪૪૧
	કદલીવ્રતકથા						૪૪૨
	કદલીવ્રતનું ઉદ્ઘાપન	"	"		ભવિષ્યોત્તર	"	૪૪૩
૫	નરકચતુર્દશીવ્રત અથવા રૂપચતુર્દશી	આસો	વદી	૧૪	સનતકુમારસંહિતા	શિવ	૪૪૪
	નરકચતુર્દશી વગેરે ત્રણ દિવસો માં કરવાનો પ્રકાર	આ. વદ ૧૪ થી કા. શુદ્ધ ૧			સનતકુમારસંહિતા	બલિ	૪૪૫
૬	વૈકુંઠચતુર્દશી	કાર્તિક	શુદ્ધ	૧૪	સનતકુમારસંહિતા	શિવ-વિષ્ણુ	૪૪૭
	વૈકુંઠચતુર્દશીની કથા				"		૪૪૭
૭	શિવરાત્રિવ્રત નિર્ણય	માઘ	વદી	૧૪		શંકર	૪૫૦
	(શિવરાત્રિ) વ્રતનો પ્રકાર					"	૪૫૨
	(પ્રહર) પૂર્ણવિધાન				કાલોતર	"	૪૫૩
	શિવરાત્રીની કથા				લિંગપુરાણ	"	૪૫૩
	શિવરાત્રિવ્રતનું ઉદ્ઘાપન	"	"	"	રકંદપુરાણ	"	૪૬૫

પૂર્ણિમાનાં વ્રતા

૧	વારવિરોધથી ચૈત્ર ૧૫	ચૈત્ર ૧૫				સર્વદેવ	૪૬૭
૨	વૈશાખ પૂર્ણિમાવિરો	વૈશાખ	શુદ્ધ	૧૫			૪૬૭
૩	વદસાવિત્રી વ્રત	જેઠ	શુદ્ધ	૧૫	ભવિષ્ય	સાવિત્રી દેવી	૪૬૭
	વદસાવિત્રી વ્રતનો પ્રકાર						૪૬૮
	પૂર્ણપ્રકાર						૪૬૮
	વદસાવિત્રીની કથા						૪૭૧
	વર્ષસુધી કરવાનું વદસાવિત્રીનું વ્રત				હેમાદ્રિ રકંદ	"	૪૭૯
	વદસાવિત્રી વ્રતનું ઉદ્ઘાપન				રકંદ	"	૪૮૦
૪	ગોપધ વ્રત	આષાઢ	શુદ્ધ	૧૫	ભવિષ્યોત્તર	વિષ્ણુ	૪૮૨
	ગોપધવ્રત અને ઉદ્ઘાપન					"	૪૮૪
૫	કોકિલાવ્રતવિધિ	આષાઢ	શુદ્ધ	૧૫	વરાહ	દેવી કોકિળા	૪૮૫
	" " ની કથા				"		૪૮૮
	" " નું ઉદ્ઘાપન				"		૪૯૨

અંક	વ્રતનું નામ	માસ	પક્ષ	તિથિ	ગ્રન્થાધાર	દેવતા	પૃષ્ઠ
૬	રક્ષાબંધન (રાખડી બાંધવી)	આવળ્ય	શુદ્ધિ	૧૫	હેમાદ્રી ભવિષ્યોત્તર	વિષ્ણુ	૪૯૩
૭	ઉમામહેશ્વર વ્રત	ભાદરવા	શુદ્ધિ	૧૫	શિવચંદ્રચંદ્ર	ઉમામહેશ્વર	૪૯૫
"	" ની કથા						૫૦૧
૮	કોળગર વ્રત	આસો	શુદ્ધિ	૧૫	સનતકુમાર	લક્ષ્મી	૫૦૨
"	" ની કથા						૫૦૨
૯	ત્રિપુરોત્સવવ્રત અને કથા	કાર્તિક	શુદ્ધિ	૧૫	સનતકુમાર	સંકર	૫૦૬
૧૦	કાર્તિક માસનું ઉદ્ઘાપન	કાર્તિક	શુદ્ધિ	૧૫	માસમાહાત્મ્ય	વિષ્ણુ	૫૦૯
૧૧	દ્વાવિંશી પૂર્ણિમાનું વ્રત	માગસર	શુદ્ધિ	૧૫	ભવિષ્ય	મહાદેવ	૫૧૦
"	" ની કથા						૫૧૨
૧૨	હોળીનો નિર્ણય	ફાગળ	શુદ્ધિ	૧૫	ભવિષ્ય	કૃષ્ણદેવી	૫૧૬

અમાવાસ્યાનાં વ્રતો

૧	દર્ભઅહણી અમાવાસ્યા	ભાદરવા	વદિ	૦)	હેમાદ્રિ		૫૧૮
૨	પીઠારી વ્રત	આવળ્ય	વદિ	૦)	ભવિષ્ય	ચોગિનીદેવી	૫૧૮
"	" ની કથા	"	"	"	"	"	૫૧૮
૩	ગજાયાપર્વ	આસો	વદિ	૦)	અપરાધ		૫૨૦
૪	લક્ષ્મીજન્મ અને બલિરાજ્યોત્સવ	આસો	વદિ	૦)	સનતકુમાર	લક્ષ્મી	૫૨૦
૫	ગોરીતપોવ્રત	માગસર	વદિ	૦)		ગોરી-ઈશ્વર	૫૨૨
"	"	"	"	"	કાલિકા	"	૫૨૪
૬	સોમવતી અમાવાસ્યાનું વ્રત	સોમવતી		૦)	ભવિષ્યોત્તર	પીપળો-વિષ્ણુ	૫૨૬
"	" ની કથા						૫૨૮
૭	અર્ધોદયવ્રત	પોસ	વદિ	૦)	સ્કંદ	બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશ્વર	૫૩૪
	અર્ધોદય વ્રતવિધિ						"

અધિકમાસનાં વ્રતો

૧	અધિકમાસ				ભવિષ્ય	પુરુષોત્તમ	૫૩૭
"	" બીજું વ્રત				ભવિષ્ય	"	૫૩૯
૨	અધિકમાસની કમળા એકાદશી				બ્રહ્માંડ	"	૨૯૧
૩	" પદ્મિની "	અધિક	શુદ્ધિ	૧૧	માસમાહાત્મ્ય	વિષ્ણુ-શિવ	૩૬૩
૪	" પરમા "	"	વદિ	૧૧	"	"	૩૬૭

ચાતુર્માસનું વ્રત

૧	સ્વદિતકવ્રતનો વિધિ આખાઠિ પૂનેમથી કાર્તિકી પૂનેમ સુધી				ભવિષ્ય	વિષ્ણુ	૫૪૩
---	--	--	--	--	--------	--------	-----

વારનાં વ્રતો

૧	સૂર્યવ્રત	રવિવાર			ભવિષ્ય	સૂર્ય	૫૪૫
"	" ની કથા						૫૪૭
૨	આસાદિત્યવ્રત	આસોના રવિવારથી		સ્કંદ		સૂર્ય	૫૪૯
"	" ની કથા						૫૪૯
૩	દાનકૃત્તવ્રત	આસો શુદ્ધિના રવિવારથી		સ્કંદ		સૂર્ય	૫૫૧
"	" ની કથા						૫૫૨
૪	સોમવારની પૂજનો પ્રકાર		સોમવાર	સ્કંદ		શિવ	૫૫૪
"	" ની કથા						૫૫૫
"	" નું ઉદ્ઘાપન		"	"		"	૫૫૬
૫	સોમવારવ્રતનો બીજો પ્રકાર		"	"		"	૫૬૦
૬	એકચુક્ત સોમવારનું વ્રત		"	"		"	૫૬૩

અંક	પ્રવર્તનું નામ	માસાદિ	ગ્રંથાધાર	દેવતા	પૃષ્ઠ
૭	સોમવારવ્રતનો ચોથો પ્રકાર [સતી સીમન્તીનીનું આખ્યાન-કવિતાખંડ]	સોમવારે	ભવિષ્ય	શિવ	૫૬૫
૮	મંગળવારનું વ્રત	મંગળવારે	પદ્મ	મંગળા	૫૬૭
	" " ની કથા				૫૭૨
૯	વરદક્ષિણીવ્રત	આવળુના	શુક્રવારે	ભવિષ્ય	૫૭૫
	" " ની કથા				૫૭૭
૧૦	શનિવ્રત	આવળુના	શનિવારે	રુદ્ર	૫૮૧
	" " ની કથા				૫૮૧
૧૧	વ્યતીપાતનું વ્રત	દરેક માસમાં વ્યતીપાતે	વરાહ	વ્યતીપાતયોગ	૫૮૪
	" " ની બીજી કથા		નારદીય		૫૮૭
	" " નું ઉદ્ઘાપન				૫૯૦
૧૨	માસોપવાસવ્રત	આરોા શુદ્ધિ ૧૧ થી કાર્તિક શુદ્ધિ ૧૧ સુધી	વિષ્ણુરુદ્ર	વિષ્ણુ	૫૯૦
૧૩	ધારણાપારણા વ્રત	આષાઢ શુદ્ધિ ૧૧ થી કાર્તિક શુદ્ધિ ૧૧ સુધી	ભવિષ્ય	"	૫૯૪

સંક્રાંતિનાં વ્રતો

૧	ધાન્યસંક્રાંતિ વ્રત	મેષ અને તુલાસંક્રાંતિ	રુદ્ર	સૂર્ય	૫૯૫
૨	ભવણુ " "	" "	"	"	૫૯૬
૩	ભોગ " "	" "	"	"	"
૪	રૂપ " "	" "	"	"	"
૫	તેજ " "	" "	"	"	૫૯૭
૬	સૌભાગ્ય " "	" "	"	"	"
૭	તાંબૂલ " "	" "	"	"	૫૯૮
૮	મનોરથ " "	" "	"	"	"
૯	અરોઠ " "	મેષ-તુલાસંક્રાંતિ અને વ્યતીપાતયોગ	"	"	"
૧૦	આયુષ્ય " "	મેષ કે તુલાસંક્રાંતિ	"	"	૫૯૯
૧૧	ધન " "	" "	"	"	"
૧૨	સર્વસંક્રાંતિઓનું ઉદ્ઘાપન	" "	મત્સ્ય	"	"
૧૩	ધનુસંક્રાંતિમાં વિશેષ વિધિ	ધનુસંક્રાંતિ		"	૬૦૦
૧૪	સૂર્યને ધૃતરનાન	ઉત્તરાયણ	ભવિષ્ય	"	"
૧૫	મહરસંક્રાંતિમાં ધૃતકંબલનું દાન	મહરસંક્રાંતિ	શિવરુદ્ર	મહાદેવ	"
૧૬	મહરસંક્રાંતિમાં દક્ષિમન્યન દાન	"	બ્રહ્માંડ	ચરોદા-શ્રીકૃષ્ણ	૬૦૧

પ્રકીર્ણવ્રતો

૧	તાંબૂલદાનવ્રત તથા તેનું ઉદ્ઘાપન	શુભમાસ દિવસ	વાયુ	સર્વદેવતા	૬૦૩
૨	મૌનવ્રત તથા તેનું ઉદ્ઘાપન	ચાતુર્માસ	બ્રહ્માંડ	વિષ્ણુ	૬૦૪
૩	પ્રેમા (પરમ) દાન વ્રત	માઘમાસ ગ્રીષ્મઋતુ	ભવિષ્ય	"	"

લક્ષ્મીપૂજાપ્રકાર

૪	(૧) લક્ષ્મીપદ (લાખકમલ) નો પ્રકાર		સૌરપુરાણ.	સૂર્યનારાયણ	૬૦૫
૫	(૨) લક્ષ્મીદીપદાનનો પ્રકાર	કાર્તિક	રુદ્ર	કેમામહેશ્વર	૬૦૬
૬	(૩) લક્ષ્મીપૂજનનો પ્રકાર દ્વાંવામહાત્મ્ય લક્ષ્મીપૂજનનું ઉદ્ઘાપન	આવળુચોથ મંગળવારે	જ્યેષ્ઠપુ.	અણુપતિ	૬૦૭
		"	"	"	"
					૬૧૩

અંક	પ્રતનું નામ	માસાદિ	અન્યાધાર	દેવતા	પૃષ્ઠ
૭	(૪) શંકરને લક્ષમદક્ષિણા કરવાનો પ્રકાર		રેકન્ડ	શંકર	૬૧૪
૮	(૫) પીપળાને લાખ પ્રદક્ષિણા કરવાનો પ્રકાર પ્રસંગથી વિષ્ણુને પીપળાસ્વરૂપે પ્રકટ થવાનું કારણ		અદ્વૈતસાર	વિષ્ણુ	૬૧૭
૯	(૬) વિષ્ણુને લાખ પ્રદક્ષિણા કરવાનો પ્રકાર	પ્રબોધિની એકાદશી	ભવિષ્ય	"	૬૨૧
૧૦	(૭) તુલસીને લાખ પ્રદક્ષિણા કરવાનો પ્રકાર	શુકલપક્ષ શુભવાર દિવસે	"	દેવી	૬૨૨
૧૧	(૮) ગાય, બ્રાહ્મણ, અગ્નિ અને હનુમાનને લાખ પ્રદક્ષિણા કરવાનો પ્રકાર		ભવિષ્ય		૬૨૪
૧૨	(૯) લાખ ભિલિપત્રોથી શંકરની પૂજા	વૈશાખાદિ	રેકન્ડ	શંકર	૬૨૫
૧૩	(૧૦) શિવની નાના પ્રકારની લક્ષપૂજનો પ્રકાર	શુભ તિથિ વાર	"	"	૬૨૬
૧૪	(૧૧) તુલસીથી વિષ્ણુની લક્ષપૂજનો પ્રકાર	વૈશાખાદિ	ભવિષ્ય	વિષ્ણુ	૬૩૧
૧૫	(૧૨) વિષ્ણુની લક્ષપુષ્પપૂજનો પ્રકાર	કાર્તિકેયાદિ	"	"	૬૩૨
૨૧	(૧૩) વિષ્ણુ તથા સૂર્યને લાખ નમસ્કાર કરવાનો પ્રકાર	ચાતુર્માસ આરંભ	ભવિષ્ય	વિષ્ણુ	૬૪૫
૨૪	(૧૪) પંચધાન્યની લક્ષપૂજા	આવણાદિ	"	શંકર	૬૫૮
૩૨	(૧૫) સાત ધાન્યના લક્ષપૂજનનો પ્રકાર	શુભ દિવસ વાર	બ્રહ્માંડ	"	૬૭૮
૩૩	(૧૬) કૃષોના લક્ષપૂજનનો પ્રકાર લક્ષપૂજનનું ઉદ્ઘાપન	" "	" "	" "	૬૭૯
વર્તિત્રતનો પ્રકાર					
૧૬	(૧) બિલ્વવર્તિત્રતનો પ્રકાર	આવણાદિ	તૈમિનીય-આરણ્યક	શિવ	૬૩૪
૧૭	(૨) રુદ્રવર્તિ " "	કાર્તિકાદિ	ભવિષ્ય	"	૬૩૫
૧૮	(૩) સામાન્ય લક્ષવર્તિત્રત	"	વાયુ	વિષ્ણુ	૬૩૮
૧૯	(૪) વિષ્ણુવર્તિત્રત	શુભ દિવસ	વિષ્ણુરહસ્ય	"	૬૪૨
૨૦	(૫) દેહવર્તિ " "	કાર્તિકાદિ	રેકન્ડ	શંકર	૬૪૩
◆◆◆◆◆					
૨૨	મંજલાગૌરીત્રત અને પૂજા મંજલાગૌરીની કથા	આવણના મંજળવાર	"	ગૌરી	૬૪૬
૨૩	મોનત્રત અને તેની કથા	ભાદરવા શુદ્ધ ૧	"	મહાદેવ	૬૫૫
૨૫	ત્રીઝોએ કરવાનું શિવાસુદ્ધિત્રત	આવણના સોમવાર	"	"	૬૫૬
૨૬	હરિતગૌરીત્રત હરિતગૌરીની પૂજા	હરેતનક્ષત્ર	ભવિષ્યોત્તર	"	૬૬૧
૨૭	કૃષ્ણાંકીત્રત (કોહળા ત્રત)	વૈશાખ વદિ ૧૪	પદ્મ	દેવી	૬૬૫
૨૮	કર્કટી (કાકડીનું ")	કર્કસંક્રાંતિ આવણ	રેકન્ડ	શિવપાર્વતી	૬૬૮
૨૯	વિષ્ણુપંચક્રત્રતની કથા વિષ્ણુપંચક્રત્રતના ઉદ્ઘાપનનો પ્રકાર	ભાદરવા શુદ્ધ ૧૨	ભવિષ્ય	વિષ્ણુ	૬૭૩
૩૦	કરોડ દીપદાન તથા ઉદ્ઘાપન	શુભદિવસ વાર	રેકન્ડ	શંકર	૬૭૭
૩૧	શિવપાર્થવલિંગનું ઉદ્ઘાપન	માઘ વદિ ૧૪	ભવિષ્ય	"	"
૩૪	(અન્યકર્તા વિશ્વનાથ બટ્ટે રચેલી) અનુક્રમણિકા				૬૮૦

માસવાર પ્રતાનુક્રમણિકા

કાર્તિક માસ				વિષય	પૃષ્ઠ
શુદ્ધ	૧-અક્ષિપૂર્ણ, ગોઠીકન અને વણિકાકર્પણ	...	૫૫	૧૬ મહારસંક્રાંતિમાં ધૃતકંબલદાન ...	૬૦૦
"	માર્ગપાઠીઅંધન	...	"	૧૭ મહારસંક્રાંતિમાં દધિમંથનદાન ...	૬૦૧
"	૧-અન્નકુટોત્સવ	...	૫૬	મહા માસ	
"	૧-ગોવર્ધનોત્સવ	...	"	શુદ્ધ ૪-ગૌરીચતુર્થીમત	૧૩૫
"	૨-ચમદ્વિતીયા	...	૬૦	" ૪-વરદચતુર્થી "	૧૩૬
"	૨-ભાઈબીજ	...	"	" ૫-વસંતપંચમી	૧૬૬
"	૪-દુર્વાચલુપતિમત	...	૧૦૦	" ૭-રથસપ્તમીમત	૧૮૮
"	૬-રેકંદષષ્ઠી	...	૧૭૬	" ૭-અચલાસપ્તમીમત	૧૬૧
"	૬-અક્ષયનવમી	...	૨૬૪	" ૭-પુનરસપ્તમી "	૧૬૩
"	૧૧-ભીષ્મપંચક્રમત	...	૨૬૪	" ૧૧-જ્યા એકાદશી	૩૧૭
"	૧૧-પ્રજાપિત્રી એકાદશીમાં પ્રજાધોત્સવ	...	૨૬૩	" ૧૪-કદલીમત	૪૪૦
"	પ્રજાધિની એકાદશી	...	૩૫૬	" ૩-સૌભાગ્યસુંદરીમત	૬૦
"	૧૩-શનિપ્રદોષનું મત	...	૪૦૨	૧૬ ૪-સંકષ્ઠરમણપતિ "	૧૩૬
"	૧૪-કદલીમત	...	૪૪૦	" ૪-અંબારકચતુર્થી "	૧૪૫
"	૧૪-વેકુંઠચતુર્દશી	...	૪૪૭	" ૧૧-વિજ્યા એકાદશી	૩૨૦
"	૧૫-ત્રિપુરોત્સવ	...	૫૦૬	" ૧૪-મહાશિવરાત્રિમત	૪૫૦
"	૪-કરકચતુર્થીમત	...	૧૩૩	" પંચધાન્યની લક્ષ્મી	૬૫૮
"	૧૧-જીતપતિ એકાદશી	...	૨૬૭	દ્વાગણ માસ	
"	૧૧-વેતરણી એકાદશીમત	...	૩૦૧	શુદ્ધ ૧૧-આમલકી એકાદશી	૩૨૨
"	લક્ષ્મીમત અને બહિરાગ્યોત્સવ	...	૫૨૦	" ૧૫-હોલિકા	૫૧૬
"	પંચ ધાન્યની લક્ષ્મી	...	૬૫૮	૧૬ ૧૧-પાપમોચની એકાદશી	૩૨૪
માર્ગશીર્ષ માસ				ચૈત્ર માસ	
શુદ્ધ	૩-સૌભાગ્યસુંદરીમત	...	૬૦	શુદ્ધ ૧-આરોગ્યપ્રતિપદા મત	૩૬
"	૬-અંબાષષ્ઠી	...	૧૭૭	" વિદ્યામત	૪૦
"	૧૧-મોક્ષદા એકાદશી	...	૩૦૮	" ૧-તિલકમત	"
"	૧૩-અનંગચયોદશીમત	...	૪૧૫	" ૧-નવરાત્ર	૪૨
"	૧૫-દ્વાત્રિંસી પૂર્ણિમામત	...	૫૧૦	" ૩-સૌભાગ્યરાયનમત	૬૩
૧૬	૮-કાલભૈરવાષ્ટમી	...	૨૩૬	" ૩-ગૌરીનો દોલોત્સવ	૬૫
"	૧૧-ઝંઝીરતોષામત	...	૫૨૨	" ૩-મનોરથતુલીયામત	"
"	સફલા એકાદશી	...	૩૧૦	" ૩-અરુધતીમત	૬૮
"	પંચધાન્યની લક્ષ્મી	...	૬૫૮	" ૫-કલ્યાણ	૧૪૮
ચૌષ માસ				" ૮-ભવાની અષ્ટમીમત	૧૬૪
શુદ્ધ	૧૧-પુત્રદા એકાદશી	...	૩૧૧	" ૮-લુધાષ્ટમી "	૧૬૪
૧૬	૧૧ પદ્મવિદ્યા એકાદશી	...	૩૧૫	" ૬-રામનવમી "	૨૪૨
"	૧૨-સુરૂપા દ્વાદશી	...	૩૮૩	" ૬-રામનામલેખનમત	૨૫૦
"	૦)-અર્ધોદય પર્વ	...	૫૩૪	" ૧૧-કામદા એકાદશી	૩૨૬
"	સંક્રાંતિનાં પ્રતો	...	૫૬૫	" ૧૨-દમનોત્સવ	૩૭૧
"	લવણ, લોખ અને રૂપસંક્રાંતિમત	...	૫૬૬	" ૧૩-અરોહિતરાત્રમત	૩૬૮
"	તેજ અને સૌભાગ્યસંક્રાંતિ	...	૫૬૭	૧૬ ૧૧-વરુણિની એકાદશી	૩૨૮
"	તાંબૂલ, મનોરથ અને અરોહસંક્રાંતિમત	...	૫૬૮	" ૧૩-વારૂણીચોખ અને મહામહા	
"	આયુષ્ય અને ધનસંક્રાંતિમત	...	૫૬૯	વારૂણી ચોખ	૪૦૧
"	સૂર્યને ધૃતસ્નાન	...	૬૦૦		

વૈશાખ માસ

વિષય

પૃષ્ઠ

શુક્ર ૩-અક્ષય તૃતીયા	૭૨
" પરશુરામજયંતી	૭૩
" યુગદિ અને મન્વાદિ તિથિનો વિધિ (મત)	"
" વિષ્ણુધર્મોત્તરમાં કહેલું અક્ષયતૃતીયામત	૭૪
" ૭-અંશાસત્તમી	૧૮૦
" ૧૧-મોહિની એકાદશી	૩૩૦
" ૧૨-વિશેષ થોમ	૩૭૧
" ૧૪-તૃતિયદ્વયતુર્દશી	૪૧૬
" કદલીમત	૪૪૦
વદ ૧૪ કૃમાંડી "	૬૬૫
" ૧૧ અપરા એકાદશી	૩૩૧
પંચધાન્યની લક્ષપૂલ	૬૫૮

જ્યેષ્ઠ માસ

શુક્ર ૩ રંભામત	૭૫
" ૧૦ અંશાસત્તમી-અંગાનો જન્મ	૨૬૮
" ૧૧ નિર્જલા એકાદશી	૩૬૩
" ૧૫ વટસાવિત્રી	૪૬૭
વદ ૧૧ થોમિની એકાદશી	૩૩૫

આષાઢ માસ

શુક્ર ૧૦ આસાદશમી	૨૭૧
" ૧૧ ગોપધમ્મતોષાપન	૨૮૭
" પદ્મા એકાદશી	૩૩૭
" દેવશયની એકાદશી	૩૩૬
" ૧૩ જ્યાપાર્વતીમત	૩૮૭
" ૧૫ ગોપધમ્મત	૪૮૨
" ૧૫ કોકિલામત	૪૮૫
" ધારણ્યાપારણ્યામત (શુદ્ધ પક્ષમાં)	૫૬૪
વદ ૧૧ કામિકા એકાદશી	૩૪૭
વદ ૦ સ્વરિતકમત	૫૪૩
કર્કટી (કાકડીનું) મત	૬૬૮

આવ્ણ માસ

શુક્ર ૧ રોટકમત	૪૨
" ૩ મધુમધા અને સ્વર્ણગૌરી મત	૭૫
" સુત્રમત	૭૬
" ૪ દુર્વાગ્નિપ્રતિમત	૧૦૦
" એકવીસ દિનનું ગણપ્રતિમત	૧૦૧
" ૪ કપદિવિનાયકમત	૧૨૪
" ૫ સર્પના ઘેરને દૂર કરનાર પંચમી મત	૧૪૮
" ૫ નાગપંચમીમત	૧૪૮
" ૧૧ પુત્રદા એકાદશી	૩૪૬
" ૧૨ કશિમત	૩૭૧
" ૧૨ પવિત્રા બારસ	૩૭૧
" ૧૩ શનિમહોષમત	૪૦૨
" ૧૪ કદલીમત	૪૪૦

શુક્ર ૧૫ રક્ષાબંધન-બળેવ	૪૬૩
વદ ૪ સંકષ્પતુર્થામત	૬૪
" ૭ શીતલાસ્તમી	૧૮૦
" ૮ દશાદ્ધમત	૨૦૦
" ૮ જન્માષ્ટમીમત	૨૦૩
" ૧૧ અળ એકાદશી	૩૫૧
" ૦) દર્ભગ્રહણી અમાવાસ્યા	૫૧૮
" પીઠારી મત	૫૧૮
" સોમવાર "	૫૫૪
" એકભુક્ત સોમવારમત-ચૈત્ર, વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ કે
માઝસરના પહેલા સોમવારે શરૂ કરવું	૫૬૩
" વરદલક્ષ્મીમત-આવણી શુક્રવારે	૫૭૭
" શનિમત (આવણી શનિવારે)	૫૮૧
" મંગળાઓરીમત (આવણી મંગળવારે)	૬૪૬
" પાર્થિવપૂલ-માષ વદિ ૧૪ અથવા આવણી સોમવારે	૬૭૭

ભાદ્રપદ માસ

શુક્ર ૩ હરિતાલિકામત	૮૦
" ૩ બુદ્ધગૌરી "	૮૭
" સિદ્ધિવિનાયકમત	૧૧૧
" ગડિયાથોથ	૧૧૭
" ૫ નાગપંચમી "	૧૪૮
" નાગદ્વૈપત	૧૪૬
" ઋષિપંચમીમત	૧૫૦
" ૬ લલિતામત	૧૬૬
" ચંપાધી "	૧૭૭
" ૭ સુક્રાભરણ્યમત	૧૮૩
" ૮ જ્યેષ્ઠામત	૨૧૬
" દુર્વાધમીમત	૨૨૩
" મહાલક્ષ્મીમત	૨૨૫
" ૯ અદ્ભુતનવમીમત	૨૫૨
" ૧૦ દશાવતારમત	૨૭૩
" અવધુએકાદશી મત	૨૬૩
" ૧૧ પરિવર્તિની એકાદશી	૩૫૨
" વિષ્ણુપંચક	૬૭૩
" ૧૨ દુગ્ધમત	૩૭૨
" અવધુદ્ધાદશી-વિષ્ણુમુંબલથોમ	૨૭૩
" વામનજયંતી	૩૮૦
" ૧૩ ગોત્રિરાત્ર (ગોત્રાદ) મત	૩૬૦
" ૧૪ અનંતચતુર્દશીમત	૪૨૩
" ૧૫ ઉમામહેશ્વર "	૪૬૫
વદ ૬-કપિલાધી	૧૭૧
" ૧૧ ઈન્દિરા એકાદશી	૩૫૪
" મૌનમત	૬૦૪
" જળઆયા પર્વ	૫૨૦

આશ્વિ માસ

શુક્ર ૧-માતામહત્તું આદિ	૪૬
" નવરાત્રપ્રારંભ	૪૭

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
શુદ્ધ દુર્ગાદેવીની યજ્ઞસ્થાપના તથા પૂજા ...	૪૮	પક્ષપ્રદોષ ...	૪૦૮
” દેવીપુરાણીકત નવરાત્રમત ...	૨૫૬	ઐત્ર શુક્લ ૧૪ ...	૪૧૮
” ૫-જાગલસિતામત ...	૧૫૮	સોમવતીમત ...	૫૨૬
” ૭-મિલીની સાખાના પ્રવેશપૂજન વગેરે ...	૧૮૮	સૂર્યમત ...	૫૪૫
” ૭-સરસ્વતી આવાહન	” મંગળવારનું મત ...	૫૭૨
” ૮-મહાદેવી ...	૨૩૬	” વ્યતીપાતનું ” ...	૫૮૪
” ૯-ભદ્રકાલીમત ...	૨૫૬	સર્વસંકાંતિઓનું ઉદ્ધાપન ...	૫૯૬
” ” મહાનવમીને દિને દુર્ગાપૂજા ...	૨૫૭	તાંબૂલદાન ...	૬૦૩
” ૧૦ વિજયાદશમી ...	૨૭૪	મોનમત ...	૬૫૫
” ૧૧ પાર્ણકૃષ્ણ એકાદશી ...	૩૫૫	પ્રપા (પરબ) દાન ...	૬૦૪
” ૧૫ કોળમરમત ...	૫૦૨	લક્ષ્મણ (લાખ કમલ)નો પ્રકાર ...	૬૦૫
દાનકૃત્ય (શુદ્ધ રવિવાર) મત ...	૫૫૧	લક્ષ્મણપદાનનો પ્રકાર ...	૬૦૬
વદ ૪-દશરથલલિતામત ...	૧૩૦	લક્ષ્મણપૂજનનો ” ...	૬૦૭
” કરકચતુર્થીમત ...	૧૩૩	શકરને લક્ષ્મણસિદ્ધ કરવાનો પ્રકાર ...	૬૧૪
” ૮ અરોહાષ્ટમી ...	૨૩૬	પીપળાને પ્રદક્ષિણ કરવાનો પ્રકાર ...	૬૧૭
” ૧૧ રમા એકાદશી ...	૩૫૭	વિષ્ણુને પીપળાસ્વરૂપે પ્રકટ થવાનું કારણ ...	૬૧૯
” ૧૪ નરકચતુર્દશી-કાળી ચૌદસ ...	૪૪૪	વિષ્ણુને લાખ પ્રદક્ષિણ કરવાનો પ્રકાર ...	૬૨૧
આશાદિત્યમત ...	૫૪૬	તુલસીને ” ” ” ” ...	૬૨૨
માસોપવાસ ” ...	૫૯૦	ગાય, બ્રાહ્મણ, અગ્નિ અને હનુમાનને લાખ પ્રદક્ષિણ કરવાનો પ્રકાર ...	૬૨૪
માગશીર માસ		લાખ મિલીપત્રોથી શંકરની પૂજા ...	૬૨૫
વદિ ૬ ચંપાપદ્મી ...	૧૮૦	શિવની નાના પ્રકારની લક્ષ્મણનો પ્રકાર ...	૬૨૬
અધિક માસ		તુલસીથી વિષ્ણુની લક્ષ્મણનો પ્રકાર ...	૬૩૧
શુદ્ધ ૧૧ કમલા એકાદશી ...	૨૬૧	વિષ્ણુની લક્ષ્મણપૂજનનો પ્રકાર ...	૬૩૨
” ” ૫મિની એકાદશી ...	૩૬૩	બિલ્વવર્તિમતનો પ્રકાર ...	૬૩૪
વદ ” ૫રમા એકાદશી ...	૩૬૭	રૂદ્રવર્તિ ” ” ...	૬૩૫
અધિક માસનાં મતો ...	૫૩૭	સામાન્ય લક્ષ્મણવર્તિમત ...	૬૩૮
માસરહિત મતો		વિષ્ણુવર્તિમત ...	૬૪૨
રવિવારી શુક્લ ચૌથને દિવસે આરંભવાનું દૂર્વા-જલપતિમત ...	૧૧૦	દેહવર્તિ ” ...	૬૪૩
અંજારકીચતુર્થીમત ...	૧૪૫	વિષ્ણુ તથા સૂર્યને લાખ નમસ્કાર કરવાનો પ્રકાર ...	૬૪૫
બુધાષ્ટમીમત ...	૧૬૪	પંચધાન્યની લક્ષ્મણ ...	૬૫૮
કાર્ત્ત્યમત ...	૨૭૮	શિવસુષ્ટિમત ...	૬૫૯
શુક્લ અને કૃષ્ણ એકાદશીનું ઉદ્ધાપન ...	૨૮૦	હસ્તિઓરી ” ...	૬૬૧
બ્રહ્મપુરાણીક એકાદશીઓના પૂજાવિધિ ...	૨૮૪	શિવપાર્શ્વિવ લિંગમત ...	૬૭૭
		સાત ધાન્યોનાં લક્ષ્મણનો પ્રકાર ...	૬૭૮
		ફળોનાં લક્ષ્મણનો પ્રકાર ...	૬૭૯

ત્રતોની અકારાદિ અનુક્રમણિકા

અ	વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
	વિષય	પૃષ્ઠ	કલપાદિમત-ચૈત્ર શુદિ ૫ ૧૪૮	
અન્નકૂટ-કાર્તિક શુદિ ૧ ૫૬			કામદા એકાદશી-ચૈત્ર શુદિ ૧૧ ૩૨૬	
અક્ષયનવમી-કાર્તિક શુદિ ૬ ૨૬૪			કૃષ્ણાંકીમત-વૈશાખ શુદિ વદિ ૧૪ ૬૬૫	
અનંતચૌદશી-માર્ગશીર્ષ શુદિ ૧૩ ૪૧૫			કોક્કિલામત-આષાઢ શુદિ ૧૫ ૪૮૫	
અર્ધોદય પર્વ-પૌષ વદિ ૦) અમાસ ૫૩૪			કામિકા એકાદશી-આષાઢ વદિ ૧૧ ૩૪૭	
અરોહણકાંતિ ૫૬૮			કપદિવિનાયક-શ્રાવણ શુદિ ૪ ૧૨૪	
અચળાસપ્તમી-માધ શુદિ ૭ ૧૬૧			કપિલાપક્ષી-ભાદરવા વદિ ૬ ૧૭૧	
અંગારકચતુર્થીમત-માધ વદિ ૪ ૧૪૫			કોળગર-આસો શુદિ ૧૫ ૫૦૨	
અરૂપતીમત-ચૈત્ર શુદિ ૩ ૬૮			કમલા એકાદશી-અધિકામાસની બે ૧૧ ૨૬૧	
અરોહણત્રિરાત્રમત-ચૈત્ર શુદિ ૧૩ ૩૬૮			કાળી ચૌદસ-આસો વદિ ૧૪ ૪૪૪	
અક્ષયતૃતીયા-વૈશાખ શુદિ ૩ ૭૨			ગ	
અપરા એકાદશી-વૈશાખ વદિ ૧૧ ૩૩૧			ગજઆયામત-આસો વદિ ૦) અમાસ ૫૨૦	
અન્ન એકાદશી-શ્રાવણ વદિ ૧૧ ૩૫૧			ગોવર્ધનોત્સવ-કાર્તિક શુદિ ૧ ૫૬	
અદ્યુપનવમી-ભાદરવા શુદિ ૬ ૨૫૨			ગૌરીવપોમત-માર્ગશીર્ષ વદિ ૦) અમાસ ૫૨૨	
અનેતચતુર્દશી-ભાદરવા શુદિ ૧૪ ૪૨૩			ગૌરીચતુર્થીમત-માધ શુદિ ૪ ૧૩૫	
અરોહણમી-આસો વદિ ૮ ૨૩૬			ગૌરીનો દોલોત્સવ-ચૈત્ર શુદિ ૩ ૬૫	
અધિકામાસનાં ત્રતો ૫૩૭			ગંગાસપ્તમી-વૈશાખ શુદિ ૭ ૧૮૦	
આ			ગંગાદશહરા-ગંગાજનો જન્મ-જેઠ શુદિ ૧૦ ૨૬૮	
આયુષ્યસંકાંતિ-જીતરાયણ ૫૬૮			ગોપધમત-આષાઢ શુદિ ૧૧ ૨૮૭	
આમલકી એકાદશી-ફાલગુણ શુદિ ૧૧ ૩૨૨			ગોપધમત-આષાઢ ,, ૧૫ ૪૮૨	
આરોગ્યપ્રતિપદમત-ચૈત્ર શુદિ ૩૬			ગોત્રાદમત-ભાદરવા ,, ૧૩ ૩૬૦	
આશાદશમી-આષાઢ શુદિ ૧૦ ૨૭૧			આય, પ્રાણાય, અગ્નિ અને હનુમાનને લાખ પ્રદક્ષિણા કરવાનો પ્રકાર ૬૨૪	
આશાદિત્યમત-આરોમાસ ૫૪૬			ચ	
ઈ			ચંપાપક્ષી-ભાદરવા અથવા માગસર શુદિ ૬ ૧૭૭	
ઈંદિરા એકાદશી-ભાદરવા વદિ ૧૧ ૩૫૪			,, માગસર શુદિ ૬ ૧૮૦	
ઉ			જ	
ઉત્પત્તિ એકાદશી-કાર્તિક વદિ ૧૧ ૨૬૭			જયા એકાદશી-માધ શુદિ ૧૧ ૩૧૭	
ઉમામહેશ્વરમત-ભાદરવા શુદિ ૧૫ ૪૬૫			જન્મભાષ્ટમીમત-શ્રાવણ વદિ ૮ ૨૦૩	
ઉપાંચલલિતા-આરો શુદિ ૫ ૧૫૮			જયેષ્ઠામત-આદ્રપદ શુદિ ૮ ૨૧૬	
ઞ			જયાપાર્વતીમત-આષાઢ શુદિ ૧૩ ૩૮૭	
ઞષિપંચમીમત-ભાદરવા શુદિ ૫ ૧૫૦			ત	
એ			ત્રિપુરેત્સવ-કાર્તિક શુદિ ૧૫ ૫૦૬	
એકયાજ-વૈશાખ શુદિ ૧૨ ૩૭૧			તેજસંકાંતિ-જીતરાયણ ૫૬૭	
એકબુકલ સોમમત-ચૈત્ર, વૈશાખ, જેઠ કે માગસર ૫૬૩			તાંબુલસંકાંતિ-જીતરાયણ ૫૬૮	
એકવિધ દિનનું ગણપતિમત-શ્રાવણ શુદિ ૪ થી વદિ ૧૦ સુધી ૧૦૧			તલકમત-ચૈત્ર શુદિ ૧ ૪૦	
ક			તાંબુલદાનમત-શુભમાસ ૬૦૩	
કલ્લીમત-આદ્રપદ, કાર્તિક, મહા, વૈશાખ, શુદિ ૧૪ ૪૪૦			દ	
કરકચતુર્થીમત-કાર્તિક વદિ ૪ ૧૩૩			દૂર્વાગણપતિમત-શ્રાવણ અથવા કાર્તિક શુદિ ૪ ૧૦૦	
કાલભૈરવાષ્ટમી-માગસર વદિ ૮ ૨૩૬			દૂર્વાગણપતિમત ૧૧૦	

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
દ્વાત્રીશીપૂર્ણિમા-માગસર શુદ્ધિ ૧૫ ...	૫૧૦	બૃહદ્ગૌરીપ્રત-ભાદરવા વદ ૩ ...	૮૭
દમનોત્સવ-ચૈત્ર શુદ્ધિ ૧૨ ...	૩૭૧	ભ	
દેવરાયની એકાદશી-આષાઢ શુદ્ધિ ૧૧ ...	૩૩૯	ભાઈબીજ-કાર્તિક શુદ્ધિ ૧ ...	૬૦
દધિપ્રત-આવળ્ય શુદ્ધિ ૧૨ ...	૩૭૧	ભીષ્મપંચક-કાર્તિક શુદ્ધિ ૧૧ ...	૨૬૪
દશાકૃત-આવળ્ય વદિ ૮ ...	૨૦૦	ભોગસંક્રાંતિ-જીતરાયણ વગેરે ...	૫૯૬
દર્ભગ્રહણી અમાવાસ્યા-ભાદરવા વદ ૦) અમાસ ...	૫૧૮	ભવાની અષ્ટમી પ્રત-શુદ્ધિ ૮ ...	૧૬૪
દૂર્વાષ્ટમી-ભાદરવા શુદ્ધિ ૮ ...	૨૨૩	ભદ્રકાલીપ્રત-આશો શુદ્ધિ ૯ ...	૨૫૬
દશાવતાર-ભાદરવા શુદ્ધિ ૧૦ ...	૨૭૩	મ	
દુગ્ધપ્રત-ભાદરવા શુદ્ધિ ૧૨ ...	૩૭૨	મોક્ષદા એકાદશી-માગસર શુદ્ધિ ૧૧ ...	૩૦૮
જાનકૃત-આશો શુદ્ધિ રવિવાર ...	૫૫૧	મકરસંક્રાંતિ-પૌષ માસ ...	૬૦૦
દશાશ્વલિતાપ્રત-આશો વદિ ૪ ...	૧૩૦	મહાશિવરાત્રિપ્રત-માધ વદિ ૧૪ ...	૪૫૦
ધ		મનોરથવૃત્તીયાપ્રત-ચૈત્ર શુદ્ધિ ૩ ...	૬૫
ધનસંક્રાંતિ ...	૫૯૯	મહાવારુણીયામ અને મહામહાવારુણીયામ-ચૈત્ર વદિ ૧૩ ...	૪૦૧
ધાન્યસંક્રાંતિ ...	૫૯૫	મન્વાદિપ્રત-વૈશાખ શુદ્ધિ ૩ ...	૭૩
ધારણાપારણાપ્રત-આષાઢ શુકલ ૧૧ થી		મોહિની એકાદશી-વૈશાખ શુદ્ધિ ૧૧ ...	૩૩૦
કાર્તિક શુકલ ૧૧ સુધી ...	૫૯૪	મધુઅવા-સ્વર્ણગૌરી પ્રત-આવળ્ય શુદ્ધિ ૩ ...	૭૫
ન		મંગળવારનું પ્રત ...	૫૭૨
નવરાત્રપ્રત ...	૪૨	મંગળાગૌરીપ્રત-આવળ્યના મંગળવારે ...	૬૪૬
” આશો ...	૪૭	મુક્તાબરણપ્રત-ભાદરવા શુદ્ધિ ૭ ...	૧૮૩
નાગપંચમીપ્રત-આવળ્ય શુદ્ધિ ૫ ...		મહાલદમીપ્રત-ભાદરવા શુદ્ધિ ૮ ...	૨૨૫
” ” ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ ...	૧૪૮	મૌનપ્રત-આવળ્ય માસ ...	૬૦૪
નાગદશપ્રત ...	૧૪૯	મૌનપ્રત અને તેની કથા-ભાદરવા શુદ્ધિ ૧ ...	૬૫૫
નૃસિંહચતુર્દશી-વૈશાખ શુદ્ધિ ૧૪ ...	૪૧૯	માતામહત્તું શ્રાદ્ધ-આસો શુદ્ધિ ૧ ...	૪૬
નિર્ભળા એકાદશી-જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ ૧૧ ...	૩૩૩	મહાષ્ટમી-આસો શુદ્ધિ ૮ ...	૨૩૯
નરકચતુર્દશી-કાળીએકાદશી-આશો વદ ૧૪ ...	૪૪૪	મહાનવમી-આસો શુદ્ધિ ૯ ...	૨૫૭
પ્ર		માસોપમાસપ્રત-આસો માસ ...	૫૯૦
પ્રખોષોત્સવ-કાર્તિક શુદ્ધિ ૧૧ ...	૨૯૩	ય	
પ્રખોધિની એકાદશી-કાર્તિક શુદ્ધિ ૧૧ ...	૩૫૯	યમદ્વિતીયા-કાર્તિક શુદ્ધિ ૨ ...	૬૦
પંચધાન્યથી લક્ષ્મીપૂજા-કાર્તિક માસ ...	૬૫૮	યાજ્ઞિની એકાદશી-જ્યેષ્ઠ વદિ ૧૧ ...	૩૩૫
પુત્રદા એકાદશી-પૌષ શુદ્ધિ ૧૧ ...	૩૧૨	ર	
પુત્રસંપ્રત-પ્રત-માધ શુદ્ધિ ૭ ...	૧૬૩	રથસંપ્રત-માધ શુદ્ધિ ૭ ...	૧૮૮
પાપમોચિની એકાદશી-કૃત્તિક વદિ ૧૧ ...	૩૨૪	રામનવમીપ્રત-ચૈત્ર શુદ્ધિ ૯ ...	૨૪૨
પરશુરામજયંતી-વૈશાખ શુદ્ધિ ૩ ...	૭૩	રામનામલેખનપ્રત-ચૈત્ર શુદ્ધિ ૯ ...	૨૫૦
પદા એકાદશી-આષાઢ શુદ્ધિ ૧૧ ...	૩૩૭	રંભાપ્રત-જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ ૩ ...	૭૫
પુત્રદા એકાદશી-આવળ્ય શુદ્ધિ ૧૧ ...	૩૪૯	રોઢકપ્રત-આવળ્ય શુદ્ધિ ૧ ...	૪૨
પવિત્રા બારસ-આવળ્ય શુદ્ધિ ૧૨ ...	૩૭૧	રક્ષાબંધન-બળેવ-આવળ્ય શુદ્ધિ ૧૫ ...	૪૬૩
પીઠારીપ્રત-આવળ્ય વદિ ૦) અમાસ ...	૫૧૮	રમા એકાદશી-આસો વદિ ૧૧ ...	૩૫૭
પાથિવપૂજા-મંગલાગૌરી-આવળ્ય સર્વદા ...	૬૪૬	લ	
પરિવતિની એકાદશી-ભાદરવા શુદ્ધિ ૧૧ ...	૩૫૨	લદમીપ્રત-અલિરાજ્યોત્સવ-કાર્તિક વદિ ૦) અમાસ ...	૫૨૦
પાશાંકુશા એકાદશી-આસો શુદ્ધિ ૧૧ ...	૩૫૫	અથવા આસો વદિ ૦) અમાસ ...	૫૯૬
પણિની એકાદશી-અધિક શુદ્ધિ ૧૧ ...	૩૬૩	લલિતાપ્રત-ભાદરવા શુદ્ધિ ૬ ...	૧૬૯
પરમા એકાદશી-અધિક વદિ ૧૧ ...	૩૬૭	લક્ષ્મીપૂજા ...	૬૦૫
પુણ્યકારક યોદયા-ચૈત્ર શુદ્ધિ ૧૪ ...	૪૧૮	લક્ષ્મીદીપકાન ...	૬૦૬
પીપળાને પ્રદક્ષિણ કરવાનો પ્રકાર ...	૬૧૭	લક્ષ્મીપૂજા ...	૬૦૭
બ		લાખ ગિઠીપત્રોથી રીઠરની પૂજા ...	૬૨૫
બલિપૂજા-કાર્તિક શુદ્ધિ ૧ ...	૫૫		
બુધાષ્ટમીપ્રત-ચૈત્ર શુદ્ધિ ૮ ...	૧૬૪		

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧		૨	
વૈકુંઠચતુર્દશી-કાર્તિક શુદિ ૧૪ ...	૪૪૭	સોભાઅસુન્દરીમત-આગસર અને માધ શુદિ ૩ ...	૬૦
વૈશાખદશમી ...	૭૨	સફલાએકાદશી-આગસર વદિ ૧૧ ...	૩૧૦
વૈતરણીમત-કાર્તિક વદિ ૧૧ ...	૩૦૧	સુરૂપાદ્વાદશી-પૌષ વદિ ૧૨ ...	૩૮૩
વસંતપંચમી-માધ શુદિ ૫ ...	૧૬૬	સંક્રાંતિનાં પ્રતો ...	૫૬૫
વિજ્યા એકાદશી-માધ વદિ ૧૧ ...	૩૨૦	સોભાઅસંક્રાંતિમત ...	૫૬૭
વિજ્યામત-ચૈત્ર શુદિ ૧ ...	૪૦	સંકષ્ટહરમણપતિમત-માધ વદિ ૪ ...	૧૩૬
વરુણિની એકાદશી-ચૈત્ર વદિ ૧૧ ...	૩૨૮	સંવત્સરારંભ-ચૈત્ર શુદિ ૧ ...	૩૭
વિષ્ણુમર્ત્યોત્તરેકા અક્ષયતુર્તીયામત ...	૭૪	સૌભાઅશશ્વનમત-ચૈત્ર શુદિ ૩ ...	૬૩
વટસાવિત્રીમત-જેઠ શુદિ ૧૫ અને ૦) ...	૪૬૭	સ્વચિતકમત-આષાઢી પુનેમથી ...	૫૪૩
વરહચતુર્થીમત-માધ શુદિ ૪ ...	૧૩૬	સ્વર્ણચોરીમત-આવળ્ય શુદિ ૩ ...	૭૧
વરહભરીમત-આવળ્ય શુક્રવારે ...	૫૭૭	સુક્રમત-આવળ્ય શુદિ ૩ ...	૭૨
વામનજયંતી-ભાદરવા શુદિ ૧૨ ...	૩૮૦	સર્પજેર ઉતારનાર નાગપંચમી-આવળ્ય શુદિ ૫ ...	૧૪૮
વિજ્યાદશમી-આસો શુદિ ૧૦ ...	૨૭૪	સંકષ્ટચતુર્થીમત-આવળ્ય વદિ ૪ ...	૯૪
૨		સોમવારમત-આવળ્યાદિ ...	૫૫૪
શનિપ્રદોષનું મત-કાર્તિક અને આવળ્ય શુદિ ૧૩ ...	૪૦૨	સિદ્ધિવિનાયકમત-ભાદરવા શુદિ ૪ ...	૧૧૧
શનિમત-આવળ્ય શનિવારે ...	૫૮૧	સ્કંદપ્રમીમત-કાર્તિક શુદિ વદિ ૬ ...	૧૭૬
શીતલાસપ્તમી-આવળ્ય વદિ ૭ ...	૧૮૦	સરસ્વતીપૂજન-આસો શુદિ ૭ ...	૧૮૮
શિવરાત્રિમત-માધ વદિ ૧૪ ...	૪૫૦	સૂર્યમત-સ્વિવાર ...	૫૪૫
શિવપાર્વિય લિંગનું ઉદ્ઘાટન-માધ વદિ ૧૪ ...	૬૭૭	સાત ધાન્યના લક્ષપૂજનનો પ્રકાર-શુભદિવસ ...	૬૭૮
શંકરને ભક્ષપદક્ષિણા કરવાનો પ્રકાર ...	૬૧૪	અગ્નિએ કરવાનું શિવાભિષેકમત ...	૬૫૯
શિવની નાના પ્રકારની ભક્ષપૂજનો પ્રકાર ...	૬૨૯	૩	
અવળ્ય એકાદશી-ભાદરવા શુદિ ૧૧ ...	૨૬૩	હોલિકા-ફાગળ્ય શુદિ ૧૫ ...	
અવળ્યદ્વાદશીમત-વિષ્ણુચંદ્રબલરોગ-ભાદરવા શુદિ ૧૨ ...	૩૭૩	હરિતાલિકામત-ભાદરવા શુદિ ૩ ...	૮૦
૫			
ખટિલા એકાદશી-પૌષ વદિ ૧૧ ...	૩૧૫		

પરિશિષ્ટ ૨

જુદા જુદા દેવતાઓનાં પ્રતો

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
ગણપતિનાં પ્રતો		શિવનાં પ્રતો	
૧ સંકષ્ટચતુર્થીમત ...	૬૪	૧ દુર્વાષ્ટમીમત ...	૨૨૩
૨ દુર્વાગણપતિમત ...	૧૦૦	૨ અશોકાગ્નિરાત્રમત ...	૩૬૮
૩ એકવીસ દિવસોનું ગણપતિપૂજનમત ...	૧૦૧	૩ શનિપ્રદોષ ...	૪૦૨
૪ ગણપતિચોથ-સિદ્ધિવિનાયકમત ૧૦૪-૧૧૧		૪ પક્ષપ્રદોષ ...	૪૦૮
૫ સ્વિવારી શુદ આષને દિવસે આરંભવાનું દુર્વા-ગણપતિમત ...	૧૧૦	૫ પુષ્યકારક ચૈત્ર શુદ ચૌદથ ...	૪૧૮
૬ કમ્પદિવિનાયકમત ...	૧૨૪	૬ શિવરાત્રિમત ...	૪૫૦
૭ વરહચતુર્થીમત ...	૧૩૬	૭ ત્રિપુરોત્સવ ...	૫૦૬
૮ સંકષ્ટહરમણપતિમત ...	”	૮ દ્વાપરિની પૂર્ણિમા ...	૫૧૦
૯ અંજારકચતુર્થી ” ...	૧૪૫	૯ સોમવારમત ...	૫૫૪
૧૦ ભક્ષદુર્વાપૂજન ...	૧૦૭	૧૦ એકચુકતસોમવારમત ...	૫૬૩
૧૧ સ્કંદપ્રમીમત-કર્તિકસ્વામી ...	૧૭૬	૧૧ ધૃતકંબજદાન ...	૬૦૦
		૧૨ લાખ બિલિપત્રોથી શંકરની પૂજ ...	૬૨૫
		૧૩ નાના પ્રકારની ભક્ષપૂજનો પ્રકાર ...	૬૨૬

વિષય	પૃષ્ઠ
૧૪ બિલ્વવર્તિત	૬૩૪
૧૫ રૂદ્રવર્તિત	૬૩૫
૧૬ દેહવર્તિત	૬૪૩
૧૭ યોગવર્તિત	૬૫૫
૧૮ પંચધાન્યોથી લક્ષ્મી	૬૫૮
૧૯ શિવાચ્છિન્ન	૬૫૯
૨૦ હસ્તિગોરીવર્તિત	૬૬૧
૨૧ શિવપાર્શ્વવર્તિત	૬૭૭
૨૨ સ્મૃત ધાન્યોથી લક્ષ્મી	૬૭૮
૨૩ કૃષ્ણોથી લક્ષ્મી	૬૭૯

શિવપાર્વતીનાં મંત્રો

૧ રેલકમત	૪૨
૨ સૌભાગ્યશયનમત	૬૩
૩ ચોરીહોલોસવ	૬૫
૪ મનોરથવૃત્તીયા	"
૫ સ્વર્ણગોરીવર્તિત	૭૫
૬ હરિતાલિકામત	૮૦
૭ ભૃગુદ્ગોરીવર્તિત	૮૭
૮ સૌભાગ્યસુન્દરીવર્તિત	૯૦
૯ કરકચતુર્થીવર્તિત	૧૩૩
૧૦ ચુકતાભરણમત	૧૮૩
૧૧ બિલીની શાખાનાં પ્રવેશપૂજન	૧૮૮
૧૨ જ્યાપાવૃત્તીનું મત	૩૮૭
૧૩ કલ્પીવર્તિત	૪૪૦
૧૪ ઉમામહેશ્વરમત	૪૬૫
૧૫ ચોરીતપોષિત	૫૨૨
૧૬ લક્ષ્મીદિલીપદાનનો પ્રકાર	૬૦૬
૧૭ કર્કટીવર્તિત	૬૬૮

વિષ્ણુનાં મંત્રો

૧ અક્ષયવૃત્તીયાનું મત	૭૨
૨ વૈશાખસ્નાન	"
૩ પરશુરામજયંતી	૭૩
૪ ચુઆદિ અને મન્વાદિ તિથિનો વિધિ	"
૫ વસંતપંચમીમત	૧૬૬
૬ અક્ષયનવમીમત	૨૬૪
૭ દશાવંતામત	૨૭૩
૮ કામ્યેકાદશીમત	૨૭૮
૯ અધિક માસની એકાદશીઓનાં મંત્રો	૨૯૧
૧૦ પ્રત્યેકાત્સવ	૨૯૩
૧૧ ભાગ્યપંચકમત	૨૯૪
૧૨ દમનોત્સવ	૩૭૧
૧૩ એક વિશેષ યોગ	"
૧૪ દધિમત	"
૧૫ પવિત્રાભારણ	"
૧૬ દુગ્ધમત	૩૭૨
૧૭ સુર પાદ્માદશી	૩૮૩

૧૮ ગોપધમત	૪૮૨
૧૯ રક્ષાબંધન	૪૯૩
૨૦ કાર્તિકમાસનું ઉદ્ઘાપન	૫૦૬
૨૧ સોમવતી અમાવાસ્યાનું મત	૫૨૬
૨૨ અધિકમાસનાં મંત્રો	૫૩૭
૨૩ સ્વસ્તિકમત	૫૪૩
૨૪ માસોપવાસમત	૫૬૦
૨૫ ધારણપાસ્યામત	૫૬૪
૨૬ મૌનમત	૬૦૪
૨૭ તુલ્યચતુર્દશીમત	૪૧૬
૨૮ અનંતચતુર્દશીમત	૪૨૩
૨૯ પીપળાને લાખ પ્રદક્ષિણ કરવાનો પ્રકાર	૬૧૭
૩૦ વિષ્ણુને લાખ પ્રદક્ષિણ કરવાનો પ્રકાર	૬૨૧
૩૧ લક્ષ્મીવૃત્તીથી પૂજનો પ્રકાર	૬૩૧
૩૨ લક્ષ્મીપૂજાથી પૂજનો પ્રકાર	૬૩૨
૩૩ સામાન્ય લક્ષ્મીવર્તિત	૬૩૮
૩૪ વિષ્ણુવર્તિત	૬૪૨
૩૫ વિષ્ણુપંચકમત	૬૭૩
૩૬ અવજ્યુદ્ધાદશીમત-વામન	૭૭૩

રામનાં મંત્રો

૧ રામનવમીનું મત	૨૪૨
૨ શ્રીરામનામ લખવાનું મત	૨૫૦

કૃષ્ણનાં મંત્રો

૧ ગોવર્ધનોત્સવ-અનકૂટ	૫૬
૨ સુકૃતમત	૭૯
૩ જન્માષ્ટમી	૨૦૩
૪ દધિમનન	૬૦૧
૫ દશાક્ષમત	૨૦૦

વિષ્ણુના અવતારનાં મંત્રો

૧ રામજયંતી	૨૪૨
૨ પરશુરામજયંતી	૭૩
૩ તુલ્યજયંતી	૪૧૬
૪ શ્રીકૃષ્ણજયંતી	૨૦૩
૫ શ્રીવામનજયંતી	૩૮૦

સૂર્યનાં મંત્રો

૧ આરોચ્યપ્રતિપદ્ધમત	૩૯
૨ કપિલાપૃષ્ઠી	૧૭૧
૩ ચંપાપૃષ્ઠી	૧૭૭-૧૮૦
૪ રથસપ્તમી	૧૮૮
૫ અચલાસપ્તમી	૧૯૧
૬ પુનસપ્તમી	૧૯૩
૭ સૂર્યમત	૫૪૫
૮ આશાદિત્યમત	૫૪૯
૯ દાનકૃષ્ણમત	૫૫૧
૧૦ ધાન્યસંક્રાંતિમત	૫૬૫

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૧ લવણસંક્રાંતિ	૫૬૬	૨૨ મંગાદશહારાત-મંગાદેવી	૨૬૮
૧૨ લોચ	”	૨૩ વારુણીયોગ, મહાવારુણીયોગ અને મહામહા- વારુણીયોગ-મંગાદેવી	૪૦૧
૧૩ રૂપ	”	૨૪ વિભ્યાદશમીપ્રત-રામી	૨૭૪
૧૪ તેજ	૫૬૭	૨૫ વરદલક્ષ્મીપ્રત-લક્ષ્મી	૫૭૭
૧૫ સૌભાગ્યસંક્રાંતિ	”	૨૬ તુલસીને લાખ પ્રદક્ષિણ કરવાનો પ્રકાર-તુલસી	૬૨૨
૧૬ તાંબૂલ	૫૬૮	૨૭ મંગલાગૌરીપ્રત-મંગલાગૌરી	૬૪૬
૧૭ મંગારથ	”	૨૮ કૃષ્ણાંદીપ્રત-કૃષ્ણાંદી	૬૬૫
૧૮ અરોહ	”	ભિન્ન ભિન્ન દેવોનાં પ્રતો	
૧૯ આયુષ્ય	૫૬૯	૧ ત્રિલામત-બ્રહ્મા અને વેદ	૪૦
૨૦ ધન	”	૨ તિલકપ્રત-સંવત્સરદેવતા	૪૦
૨૧ ધનુઃસંક્રાંતિમાં વિશેષ વિધિ	૬૦૦	૩ માતામહાભાક્ષ-પિતૃદેવતા	૪૬
૨૨ ધૃતસ્નાન	”	૪ બલિપૂર્જન-બલિ	૫૧
૨૩ લક્ષ્મણપર્વ	૬૦૫	૫ માર્ગપાલીબન્ધન-બલિ	૫૫
ભિન્ન ભિન્ન દેવીઓનાં પ્રતો		૬ વહિકાકર્ણલ-બલિ	”
૧ નવરાત્રપ્રત-દુર્ગા	૪૨	૭ ગોકોદન-ગાય	”
૨ દશરથલલિતાપ્રત-લલિતા	૧૩૦	૮ ચમદ્વિતીયા (ભાઈબીજ)-ચમ	૬૦
૩ કૃષ્ણાંબલિતાપ્રત-લલિતા	૧૫૮	૯ અરુંધતીપ્રત-અરુંધતી, વસિષ્ઠ અને ધ્રુવ	૬૮
૪ લલિતાપ્રત-લલિતા	૧૬૬	૧૦ નાગપંચમીપ્રત-નાગ	૧૪૮
૫ શીતલાસપ્તમી-શીતલા	૧૮૦	૧૧ ઋષિપંચમીપ્રત-સપ્તર્ષિ	૧૫૦
૬ સરસ્વતીપૂર્જન-સરસ્વતી	૧૮૮	૧૨ કાલભૈરવપ્રત-કાલભૈરવ	૨૩૬
૭ ભવાનીઅષ્ટમીપ્રત-ભવાની	૧૯૪	૧૩ અનંતચોદશીપ્રત-કામદેવ	૪૧૫
૮ નયેષ્ઠાપ્રત-નયેષ્ઠા	૨૧૬	૧૪ અર્ધોદયપ્રત-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર	૫૩૪
૯ મહાશ્વેતીપ્રત-ભદ્રકાલી	૨૩૬	૧૫ નરકચતુર્દશી-શિવ અને બલિ	૪૪૪
૧૦ અરોહાષ્ટમીપ્રત-અરોહા	”	૧૬ વૈકુણ્ઠચતુર્દશી-શિવ અને વિષ્ણુ	૪૪૭
૧૧ આશાદશમીપ્રત-આશાદેવી	૨૭૧	૧૭ પ્રદક્ષિણ કરવાનો પ્રકાર-ગાય, બ્રાહ્મણ, અગ્નિ અને હનુમાન્	૬૨૪
૧૨ ભદ્રકાલીપ્રત-ભદ્રકાલી	૨૫૬	૧૮ વિષ્ણુને અને સૂર્યને લાખ નમસ્કાર કરવાનો પ્રકાર-વિષ્ણુ અને સૂર્ય	૬૪૫
૧૩ મહાનવમીપ્રત-દુર્ગાદેવી	૨૫૭	ગ્રહોનાં પ્રતો	
૧૪ વદસાવિત્રીપ્રત-સાવિત્રી	૪૬૭	૧ મંગલપ્રત-મંગલ	૫૭૨
૧૫ કૌતિલાપ્રત-કૌતિલા	૪૮૫	૨ બુધપ્રત-બુધ	૧૬૪
૧૬ કોળગરપ્રત-લક્ષ્મીદેવી	૫૦૨	૩ શનિપ્રત-શનિ	૫૮૧
૧૭ હોળીપૂર્નેમ-હુંડા	૫૧૬	૪ વ્યતીપાતપ્રત-ચન્દ્ર અને સૂર્ય	૫૮૪
૧૮ પીઠારી અમાવાસ્યા-ચૈત્રિની	૫૧૮		
૧૯ લક્ષ્મીપ્રત-લક્ષ્મી	૫૨૦		
૨૦ અદ્યુઃખનવમીપ્રત-ગૌરી	૨૫૨		
૨૧ ગંગાસપ્તમી-ગંગાદેવી	૧૮૦		

પરિશિષ્ટ ૩

પ્રતરાજનાં આધારભૂત ગ્રન્થો અને ગ્રંથકારો

૧ મત્સ્યપુરાણ. ૨ બ્રહ્મપુરાણ. ૩ મહાનરત. ૪ વિષ્ણુ- ધર્મોત્તર. ૫ ભવિષ્યપુરાણ. ૬ શિવપુરાણ. ૭ હેમાદ્રિ- નિર્ણયદીપ. ૮ દેવીપુરાણ. ૯ રુદ્રયામલ. ૧૦ લલ્લ. ૧૧ નૃસિંહ- પ્રસાદ. ૧૨ પદ્મપુરાણ. ૧૩ સનતકુમારસંહિતા. ૧૪ સ્કન્દ- પુરાણ, કારીખંડ, પ્રભાસખંડ. ૧૫ લિંગપુરાણ. ૧૬ ઋગ્વિ- ધાન-અપરાહ. ૧૭ ભવિષ્યોત્તરપુરાણ. ૧૮ સૂર્યપુરાણ.	૨૫ માધવીય. ૨૬ મહારિમાહાત્મ્ય. ૨૭ પ્રતાપમાર્તંડ.
૧૬ પરાશરસ્મૃતિ. ૨૦ વિષ્ણુસ્મૃતિ. ૨૧ વામનપુરાણ.	૨૮ અગસ્ત્યસંહિતા. ૨૯ કાલિકાપુરાણ. ૩૦ વ્રતાક.
૨૨ બ્રહ્માંડપુરાણ. ૨૩ નારદપુરાણ. ૨૪ ગણેશપુરાણ.	૩૧ વરાહપુરાણ. ૩૨ કૃર્મપુરાણ. ૩૩ મહાભારત. ૩૪ બ્રહ્મ- વેવર્તપુરાણ. ૩૫ અગ્નિપુરાણ. ૩૬ વાયુસ્પતિનિબન્ધ.
	૩૭ નૃસિંહપુરાણ. ૩૮ કાલોત્તરપુરાણ. ૩૯ શિવરહસ્ય.
	૪૦ માર્ગમાહાત્મ્ય. ૪૧ વાણપુરાણ. ૪૨ અદ્યુત્તસાર.
	૪૩ નૈમિષીય આરણ્યક. ૪૪ વિષ્ણુરહસ્ય.

“ગુજરાતી” પ્રેસનું

શ્રીમદ્ભાગવત

(કૃષ્ણોપનિષત્ અને માનવવંશસહિત)

શ્રાધરી અને બાલપ્રબોધિની ટીકાનુસાર

શુદ્ધ સરળ ગુજરાતી ભાષાંતર

(સુધારેલી વધારેલી નવી આવૃત્તિ)

શ્રીધર સ્વામીનું ચિત્રિત, શંકરાચાર્ય અને ભાગવતની પ્રાચીનતા, શ્રીસુબોધિનીની સામાન્ય રચના, શ્રીભાગવત પુસ્તક નિત્ય પૂજનવિધિ અને શ્રીકૃષ્ણોપનિષત્ એટલે શ્રીહરમસ્કંધ સમજવાની કુંચી વિગેરે વિગેરે આ આવૃત્તિમાં ઉમેરો કરી શ્રીમદ્ભાગવતની ઉપયોગિતામાં વધારો કર્યો છે.

સર્વોત્તમ અલૌકિક ભાવવાહી ૭૦ ચિત્રો સુંદર રીતે છાપ્યાં છે. શ્રીનાથજીનું મંગળાસ્વરૂપનું રંગીન ચિત્ર તથા ગો. સ્વા. શ્રી ૧૦૮ ગોવર્ધનદાહજી તથા બાવા સાહેબ ચિ. દામોદરદાહજીનાં પણ ચિત્રો આપેલાં છે. મજાનુત કાપડના પૂકામાં લાંબો સમય સુરક્ષિત સચવાઈ રહે તેવી બાંધણીથી બાંધેલું છે.

કિંમત રૂ. ૮-૦-૦

ટપાલ ખર્ચ રૂ. ૧-૪-૦

મળવાનું ઠેકાણું:—

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ,

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.

સાસુન બિલ્ડીંગ—એલ્ફ્રીન્સ્ટન સર્કલ, કાટ—મુંબઈ નં. ૧.

શ્રીગણેશાય નમઃ ।

શ્રીદૈવજ્ઞવિશ્વનાથવિરચિતઃ

વ્રતરાજઃ ।

મંગલ્લાયરણ્ય

ઐકારવિગ્નેશગુરુન્સરસ્વતીં ગૌરીશમૃયૌં ચ હરિં ચ ભૈરવમ્ ।

પ્રણમ્ય દેવાન્કુરુતે હિ ગ્રંથં દૈવજ્ઞશર્મા જગતો હિતાય ॥ ૧ ॥

ઐકાર, ગણેશ, ગુરુ, સરસ્વતી, શંકર, સૂર્ય, હરિ અને ભૈરવ, તથા દેવોને નમસ્કાર કરી, જગતના કલ્યાણને માટે હું દૈવજ્ઞશર્મા ગ્રંથરચના કરું છું. ૧

અન્યકર્તાનો પરિચય

વિષ્ણ્વર્ચનં દાનશિવાર્ચનં ચ ઉત્સર્ગધર્મવ્રતનિર્ણયશ્ચ ॥
વેદાત્પુરાણાત્સ્મૃતિતથ તદ્વ્રતતોક્તસિદ્ધાન્તવિધિ વિધતે ॥૨॥ સંગૃહ્ય સર્વેભ્ય મતં પુરાણં સિદ્ધાન્તવાક્યં ધ્રુવિભિઃ પ્ર-
ણીતમ્ ॥ લોકોપકારાય કૃતો નિબન્ધો વ્રતપ્રકાશઃ હૃદયિયાં
શુદ્ધં સ્વાત્મ્ ॥૩॥ યાવન્તો બ્રાહ્મણા લોકે ધર્મશાસ્ત્રવિશારદાઃ ॥
તાવંતઃ કૃપયા યુક્તાઃ કુર્વેતુ ગ્રન્થશોધનમ્ ॥૪॥ વિજ્ઞાપ્યંતે
મયા સર્વે પંચિહતા ગુણમંહિતાઃ ॥ પ્રચારણીયો ગ્રન્થોડયં
બાલવદ્વાચકસ્ય મે ॥૫॥ રામાંકમુનિમૂસંસ્લેષે ૧૭૧૩
વસ્ત્રિષ્વર્ગેન્દુસંસ્લેષકે ૧૬૫૮ ॥ ત્રણે શાકે શુદ્ધપક્ષે પંચમ્યાં
તપસઃ શુભે ॥૬॥ વિલોક્ય વિવિધાન્ ગંધોદ્ધિરુચયેન્દ્રજનાય
વૈ ॥ તત્ત્વિમિત્તોડયમારમ્ભઃ કિમજ્ઞાતં મનીષિણઃ ॥ ૭ ॥
ચિત્તપાવનજાતીયઃ શાંદિલ્યકુલમણ્ડનઃ ॥ ગોપાલાત્મજ-
દૈવજ્ઞઃ સંગમેશ્વરસંજિતઃ ॥૮॥ દુર્ગાવદ્દે વસન્કાર્યાં નત્વા
પિતૃપિતામહાન્ ॥ કુર્વે વૈ વિશ્વનાથોડઈ વ્રતરાજં સવિસ્તરમ્ ॥૯॥

મેં દૈવજ્ઞશર્માએ વેદ, પુરાણ તથા સ્મૃતિ અનુસાર
વિષ્ણુનું પૂજન, દાન, શિવપૂજન, ઉત્સર્ગ, ધર્મ અને વ્રતના
સિદ્ધાંતોનો નિર્ણય કર્યો છે. ૧ મેં દૈવજ્ઞશર્માએ લોકના
ઉપકારને માટે પ્રાચીન ધ્રુવિઓના સર્વમાન્ય સિદ્ધાંત
વાક્યોનો સંગ્રહ કરીને આ વ્રતપ્રકાશ નામનો ગ્રંથ
રચેલો છે, તે શુદ્ધિમાન લોકોને હર્ષકારક થાઓ. ૨ આ
લોકમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રતીત્ય જેટલા બ્રાહ્મણો છે તે સર્વે,
કૃપાથી આ ગ્રંથનું અધ્યયન કરો. ૩ ગુણથી વિશુદ્ધિત
સખળા પંડિતોને મારી વિદ્યાપના છે કે, મારા જેવા
બાળકે રચેલા આ ગ્રંથનો બાલકની પેટ પ્રચાર કરવો
હોય છે. ૪ સંવત ૧૭૬૩ યાને શકે ૧૬૫૮ ના માધ-
માસના શુક્લપક્ષની પંચમીને દિવસે, નાના પ્રકારના ગ્રંથો

વિચારીને, અગ્રજનને માટે આ ગ્રંથનો આરંભ કરેલો છે
પણ શુદ્ધિમાનને માટે નથી; કારણ કે તેઓને કાંઈ
અગ્રાત હોતું નથી. ૫ ચિત્તપાવન જાતિમાં ઉત્પન્ન
થયેલો, શાંદિલ્ય કુળનું બ્રુણ્ય, ગોપાલનો પુત્ર, સંગમેશ્વર
નામનો હું-કે જેનું બીજું નામ વિશ્વનાથ* છે, તે હું
કાશીજીમાં, દુર્ગાવાટ ઉપર રહીને, પિતા, પિતામહ
વગેરેને પ્રણામ કરીને અતિ વિસ્તારથી વ્રતરાજ નામનો
ગ્રંથ રચું છું. ૬-૮

વ્રતની વ્યાખ્યા

અત્ર કેચિત્ “સ્વકર્તવ્યવિષયો નિયતઃ સંકલ્પો વ્રતમ્”
હતિ । તત્ત્વ । અગ્રિશેષસંધ્યાબન્દનાદિવિષયે સંકલ્પેડતિ-
પ્રસક્તેઃ । અતોડમિયુક્તપ્રસિદ્ધિવિષયો યઃ સંકલ્પવિશેષઃ
સ ઇવ વ્રતમ્ । ન ચ વ્રતં સંકલ્પયેદિત્યનન્વયઃ હતિ વાચ્યમ્ ।
પાકં પવતિ દાનં દયાદિતિવત્પ્રત્યયાદ્યપ્રધાર્થ પ્રવોગો-
પવતેરિતિ નવ્યાઃ ।

યોતાને કરવા યોગ્ય જે નિયત સંકલ્પ તેનું નામ વ્રત;
એમ કેટલાકનું કહેવું છે, પણ તે વાજબી નથી. કારણ
કે ઉપર પ્રમાણે વ્રતનું લક્ષણ માનીશું તો અમિદ્ધેન,
સંધ્યાવંદન વગેરેમાં પણ તે લક્ષણ લાગુ પડશે. માટે
શિષ્ટ પુરુષોમાં પ્રસિદ્ધ એવો જે સંકલ્પવિશેષ તેનું નામ
વ્રત. હવે અહીં શંકા થાય છે કે ‘વ્રતં સંકલ્પયેત્’ એ
પ્રયોગ સિદ્ધ થશે નહિ; કારણ કે વ્રતનો અર્થ જ સંકલ્પ
છે-તો સંકલ્પનો સંકલ્પ શું ? પણ આવી શંકા કરી
નહિ; કારણ કે ‘પાકં પવતિ’ પાક પકવે ‘દાનં દયાત્’
દાન આપે, ઇત્યાદિક પ્રયોગની પેટ પ્રસયનો અર્થ સ્પષ્ટ

* ઉપર કહેલા દેવજ્ઞશર્મા પણ આજ, એટલે તેનાં નામ
વિશ્વનાથ દેવજ્ઞ અને સંગમેશ્વર એવી રીતે હતાં.

જાણવા માટે 'વ્રત સંકલ્પયેત્' એ પ્રયોગ પણ સિદ્ધ થશે આમ શિષ્ટ લોકોનું કહેવું છે.

પ્રતકાળ અને પ્રતોનિષદકાળ

અથ વ્રતકાલસ્તત્રાદૌ નિષિદ્ધકાલમાહ હેમાદ્રૌ ગાર્ગ્યઃ-
અસ્તમે ચ ગુરૌ શુકે બાલે વૃદ્ધે મહિમ્ભુવે । ડયાપનમુપારમ્મં
વ્રતાનાં નૈવ કારયેત્ ॥ તત્રૈવ વૃદ્ધમઘ્નૃહૃસ્પતી-અન્યા-
ધાનં પ્રતિષ્ઠાં ચ અજ્ઞાનવ્રતાનિ ચ । માંગલ્યમભિષેકં ચ
મલમાસે વિવર્જયેત્ ॥ બાલે વા યદિ વા વૃદ્ધે શુકે ચાસ્તં ગતે
ગુરૌ । મલમાસે ચ ઇતાનિ વર્જયેત્તદ્દર્શનમ્ ॥ લલ્લઃ-નીચસ્થે
વક્ત્રસંયત્પાતિચરણગતે બાલવૃદ્ધાસ્તમે વા સંન્યાસોદેવયાત્રા
વ્રતનિયમવિધિઃ કર્ણેષસ્તુ દીક્ષા ॥ મૌજીવન્મોડય વૃદ્ધા
પરિણયનવિશિવાસ્તુદેવપ્રતિષ્ઠા, વજ્યાંઃ તન્નિઃ પ્રયત્નાન્નિદશપ-
તિગુરૌ સિંહરાશિસ્થિતે ચ ॥ હૃતિ ॥ નીચસ્થો મકરસ્થઃ ।

હવે વ્રતનો સમય જાણવાતાં તેમાં પ્રથમ નિષિદ્ધ સમય જાણવાનો યોગ છે.-હેમાદ્રિ નામના ગ્રંથમાં ગાગ્યે કહ્યું છે કે, યુર અથવા શુક અસ્તનો હોય, તે ખાલ* હોય અથવા વૃદ્ધા હોય ત્યારે; તથા મલમાસ (પુર-ષોત્તમ માસ)માં વ્રતનું ઉઘાપન અથવા આરંભ કરવો નહિ.† તે જ ગ્રંથમાં વૃદ્ધમનુ તથા બૃહસ્પતિએ કહ્યું છે કે, અમિહોત્રમઘ્નુ, દેવપ્રતિષ્ઠા, યજ્ઞ, દાન, વ્રત, મંગલકર્મ તથા અભિષેક એટલાં વાનાંનો મલમાસમાં ત્યાગ કરવો. તેમ જ યુર તથા શુક ખાલ હોય, વૃદ્ધ હોય તથા અસ્તનો હોય તો તથા મલમાસ હોય તો ઉપર કહેલાં કાર્યો તથા પ્રથમ દેવદર્શનનો ત્યાગ કરવો. લલ્લે કહ્યું છે કે-જો યુર નીચનો એટલે મકરરાશિનો હોય, વક્રનો‡ હોય, ગતિમાં વધેલો હોય, ખાલ હોય, વૃદ્ધ હોય, અસ્તનો હોય અથવા સિંહરાશિમાં રહેલ હોય તો, સંન્યાસ, દેવયાત્રા, વ્રત, નિયમનો વિધિ, કાન વૌધવા, દીક્ષા, જનોઠ આપવી, આત્રકના પ્રથમ વાગ ઉતારવા, વિવાહ, વાસ્તુ, અને દેવ-પ્રતિષ્ઠા એટલાં કર્મોનો સત્પુરુષો-એ જરૂર ત્યાગ કરવો.

સિંહસ્થ યુરુના કાળનો નિષેધ

કલ્પતરૌ દેવીપુરાણે-સિંહસંયં ગુરં શુકં સર્વારમ્ભેષુ વર્જયેત્ ॥ પ્રારભ્યં ન ચ સિદ્ધયેત મહાભયકરં મત્રેત્ ॥ પુત્ર-મિત્રકલત્રાણિ હન્યાચ્છીઘ્રં ન સંશયઃ । દેવારામતઙાગેષુ વ્રતોયાનવૃદ્ધેષુ ચ ॥ સિંહસંયં મકરસંયં ચ ગુરં યત્નેન વર્જ-યેત્ ॥ વસિષ્ઠઃ-સિંહસંયે તુ મઘાસંયં ગુરં યત્નેન વર્જયેત્ । અન્યત્ર સિંહભાગે તુ સિંહસ્યોડપિ ન દુષ્યતિ ॥ સિંહસ્ય-ગુરૌર્વૈર્જનીયસં નર્મદોત્તરભાગ ઇવાડન્યત્ર તુ સિંહાંશ એવ

* અહનો ઉદય થયા પછી ત્રણ દિવસ સુધી તે અહને ખાલગ્રહ કહે છે. † અસ્તને ત્રણ દિવસ પછી હોય તો વૃદ્ધ ગ્રહ કહેવાય છે. ‡ મલમાસમાં તે જ માસનું ઉઘાપન થઈ શકે છે. § જે ગ્રહ પાછો આવે તે વક્રનો કહેવાય છે.

વર્જ્યઃ ॥ તથાચ મદનરત્નાદિવૃત્તકાલવિધાને-સિંહસ્થિતઃ સુરગુરુર્થદિ નર્મદાયાસ્તં વર્જયેત્સકલકર્મસં સૌમ્યભાગે । વિંધ્યસ્ય દક્ષિણદિશિ પ્રવદન્તિ ચાર્યાઃ સિંહાંશકં મૃગપતા-વપિ વર્જનીયઃ ॥ સિંહાંશસ્તુ પૂર્વાફલગુન્યાઃ પ્રથમઃ પાદઃ । યગપતૌ મકરસ્થે । મકરસ્થે ગુરૌ દેશવિશેષમાહ લલ્લઃ-નર્મદાપૂર્વભાગે તુ શોળસ્યોત્તરદક્ષિણે । ગચ્ઙકયાઃ પશ્ચિમે ભાગે મકરસ્થો ન દોષભાક્ ॥

કલ્પતરુમાં દેવીપુરાણનું વચન છે કે;-જો યુર તથા શુક સિંહરાશિમાં રહેલા હોય તો કાષ્ઠપણુ કાર્યનો આરંભ કરવો નહિ; કારણ કે તેમાં આરંભેલું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી; પણ મહાભય આપનાર થાય છે અને પુત્ર, મિત્ર તથા સ્ત્રીનો તત્કાળ નાશ કરે છે એમાં સંશય નથી. દેવ-પ્રતિષ્ઠા, બગીચો, તળાવ, વ્રત, ધરની પાસેનો બગીચો તથા ધરના કાર્યમાં સિંહરાશિ તથા મકરરાશિમાં રહેલા યુરનો પ્રયત્ન પૂર્વક ત્યાગ કરવો. વસિષ્ઠ કહે છે કે,-સિંહરાશિના એક ભાગ મધાનક્ષત્રમાં રહેલા યુરનો પ્રયત્નથી ત્યાગ કરવો. મધાને છોડી સિંહરાશિના* બીજા ભાગમાં યુર રહેલો હોય તો સિંહસ્થનો પણ દોષ નથી. નર્મદાના ઉત્તર ભાગમાં જ સિંહરાશિમાં રહેલા યુરને વર્જિત કહ્યો છે, પણ બીજા ભાગમાં તો સિંહના એક અંશનો જ ત્યાગ કરવો. તેમાં પ્રમાણ:-મદનરત્નાદિ ગ્રંથમાં કાલવિધાનમાં કહેલું છે કે-જો યુર સિંહરાશિમાં રહેલો હોય તો તેનો ત્યાગ નર્મદાના ઉત્તર ભાગમાં સર્વ કર્મમાં કરવો, તેમ જ વિંધ્ય પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં જો યુર સિંહરાશિના એક ભાગ પૂર્વાફલગુની નક્ષત્રના પહેલા પાયામાં તથા મકરરાશિમાં રહેલો હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો, એમ શિષ્ટ લોકો કહે છે. યુર મકરરાશિમાં રહેલો હોય ત્યારે દેશવિશેષ લલ્લ કહે છે:-નર્મદાના પૂર્વ ભાગમાં, શોણના ઉત્તર તથા દક્ષિણ ભાગમાં તથા ગંડકી નદીના પશ્ચિમ ભાગમાં મકરરાશિમાં રહેલો યુર દોષવાળો નથી.

અગસ્ત્યોદય કાળનો નિષેધ

કેપાંચિત્રજીકર્તૃકાળામન્યેષાં ચ વ્રતાનામગત્યોદયડ-વ્યારમ્મં નિષેધતિ હેમાદ્રૌ લૌગાશ્નિઃ-ડયાનિકા શિવપશ્ચિ-વકમેષપૂજાદ્વાર્ધમ્પિફલવિરુદ્ધકજારાણિ । જીર્ણાં વ્રતાનિ નિશ્ચિન્નન્યાપિ વાર્ષિકાણિ કુર્યાદગત્ય જિદતે ન શુભાનિ લિપ્સુરિતિ ॥ ડયાનિકા વ્રતવિશેષઃ । શિવપવિત્રક્રમાષા-બ્યામયથવા ભાદ્રાં વિદિતં શિવપવિત્રારોપણમ્ । મેષપૂજા વ્રત-વિશેષઃ;દ્વાર્ધમ્પિ ભાદ્રપદશુક્લાર્ધમ્પિ । ફલવિરુદ્ધકં ભાદ્રપદ-શુક્લચતુર્દશ્યાં પાલીવ્રતં કદલીવ્રતાપરનામકમ્ । જાગરમા-શ્ચિનપૌર્ણમાસ્યાં કોજાગરવ્રતમ્ । કાર્તિકશુક્લચતુર્દશ્યાં

* અથા, પૂર્વાફલગુની તથા ઉત્તરાફલગુનીનો એક પાયા એ મળી સિંહરાશિ કહેવાય છે.

વિહિતં જાગરત્તં વા । અગ્રોભયત્રાગસ્યોદયસ્યાવયનં બા-
વિલેન વિશેનવત્રાશત્રાપતેર્વિકલ્પો જ્ઞેયઃ ॥ વાર્ષિકાળીત્યય
વર્ષાંઠ બવાનિ વાર્ષિકાળીત્યેવ વ્યુત્પત્તિર્નતુ વર્ષં ભવાતીતિ ।
તથાસતિ શરદાદિપ્રીત્મપર્યતમગત્સંબોદયાદુઃકૃતેસ્તન્મધ્યે
વિહિતાનાં ક્રીત્રાતાનાં સર્વંચાજ્ઞારમ્ભ ઇવાપયેતેતિ । અગ-
સ્ત્યોદયકાલશ્ચ દિવોદાસીયે—હદેતિ યાત્યાં હરિસંક્રમાદયે-
રેકાધિકં ચિંતાતિમે જ્ઞાસ્યઃ । સતતમેડસ્તં વૃષતંક્રમાત્
પ્રયાતિ ગર્ગાદિભિરિત્યભાગિ ॥

હેમાદ્રિમાં લૌગાક્ષિ કહે છે કે, ઓઝોને કરવાનાં
કેટલાંક વ્રતોના આરંભનો નિષેધ, અગસ્ત્યોદયમાં પણ કહ્યો
છે. ઉદ્યાનિકાવ્રત, શિવપવિત્રક (કે જેમાં આપાઠ માસની
પૂર્ણિમાને દિવસે વા ભાદ્રપદ માસની પૂર્ણિમાને દિવસે,
શિવજીને પવિત્રારોપણ થાય છે તે), મેઘપૂજાવ્રત, ધ્રી
આઠમ, ફલ ચિરુઢક કે જેનું ખીનું નામ કદલીવ્રત છે,
જગર (આધિન માસની પૂર્ણિમાને દિવસે જેમાં જગરણ
કરવામાં આવે છે, એવું કાળજગરવ્રત અથવા કાર્તિક
માસની શુકલ ચતુર્દશીને દિવસે કહેલું જગરણ), અને
ઓઝોનાં સઘળાં વાર્ષિક વ્રત (વર્ષાઋતુનાં વ્રત), જેને
શુભની ઇચ્છા હોય તેણે અગસ્ત્યોદયમાં કરવાં નહિ.
કાળજગર વ્રત તથા કાર્તિક માસની શુકલ ચતુર્દશીનું જગર-
ણ એ બંનેના સમયમાં અગસ્ત્યોદય જરૂર હોય છે,
માટે વ્રત વ્યર્થ ન થાય માટે વિકલ્પ જાણવો. વાર્ષિક
પદ્ધતિ, વર્ષાઋતુમાં થયેલાં વ્રત એવો અર્થ કરવો, પણ
વર્ષ આવનારાં વ્રત એવો અર્થ કરવો નહિ, કારણ કે જે
વર્ષમાં થયેલાં વ્રત એવો અર્થ કરશું તો શરદઋતુથી
લઈ ગ્રીષ્મઋતુ પર્યંત અગસ્ત્યોદયની અનુવૃત્તિથી અગ-
સ્ત્યોદયમાં કહેલાં વ્રતોના સર્વથા આરંભ જ નહિ થાય.
અગસ્ત્યોદયનો સમય દિવોદાસીય ગ્રન્થમાં આ પ્રમાણે
છે:—સિદ્ધ સંક્રાંતિના એકવીશમે અંશે, દક્ષિણ દિશામાં
અગસ્ત્યનો ઉદય થાય છે, અને વૃષ સંક્રાંતિના સાતમે
અંશે પાછો તેનો અસ્ત થાય છે, એમ ગંગાદિક ઋષિએ
કહેલું છે.

વ્રત આરંભ અને સમાપ્તિનો સમય

વ્રતારંભસમાપ્ત્યોસ્તિથિં વિશિનષ્ટિ હેમાદ્રી સત્યવ્રત:—
ઉદયસ્યા તિથિયાં હિ ન ભવેદિનમધ્યમાક્ ॥ સા જણાવે ન
વ્રતાનાં સ્વાદારંભશ સમાપનમ્ ॥ એતદ્વ્યતિરિકાયામસ્તંબાર્યા
પ્રારંભમાદૃતૈવ વૃદ્ધવસિષ્ઠ:—‘જલજળ્યાપિમાર્તેઢા યજ્ઞલંઢા
ભવેતિથિ: ॥ વ્રતપ્રારંભણં તસ્યામનસ્તગુરુશુકલકૃક’ હિતિ ॥
અનસ્તમિતગુરુશુકાયાં તિથૌ વ્રતમારંભણીયમિત્યર્થઃ ॥ રત્ન-
માળાર્યા—સોમસૌમ્યગુરુશુકાવાસરાઃ સર્વકર્મક્રમં ભવંતિ સિ-
દ્ધિઃ ॥ આઠમૌમશનિવાસરેષુચપ્રોકમેવ જલકર્મ સિદ્ધયતિ ॥
વિરુદ્ધસંજ્ઞા દ્વયે ચ યોગાસ્તેષામનિષ્ઠઃ જલપાદ આયઃ ।
સ વૈષ્ણુતિસ્તુ વ્યસિપાતનામા સર્વોડ્યનિષ્ઠઃ પરિવસ્ય

વાર્દય ॥ તિસસ્તુ યોગે પ્રથમે સવજે વ્યાપાતસંજ્ઞે નવ-
પંચ શ્લે ॥ ગણેડતિગણે ચ શ્વેઽવ નાળ્યા શુભેષુ કાર્યેષુ
વિવર્જનીયાઃ ॥ દર્શ સંક્રાંતિપાતૌ પરિવશુલ્લલં વૈધૃતિ
પાતયોગં, વિષ્કંભાવત્રિનાઢાઃ શુભકૃતિષુ ચ શ્વગંઢયોઃ પંચ
શ્લે ॥ વ્યાપાતે વજ્રકંડકાઃ પિતૃમૃતિદિવસોનાધિમાસા-
ન્કુહોરાં, જઞાજન્મોત્થમાસોદૃતિથિં જલ તિથિં વ્યુદ્ગમાં
દ્યુદ્ગમાં ચ ॥ જ્ઞાપામલે—દિનમદ્વા યદા રાત્રી રાત્રિમદ્વા
યદા દિવા । નત્યાજ્ઞા શુભકાર્યેષુ પ્રાદુરેવં પુગાતનાઃ ॥ હિતિ ॥

વ્રતનો આરંભ તથા સમાપ્તિની તિથિનો ખુલાસો
હેમાદ્રિમાં સત્યવ્રત આ પ્રમાણે કરે છે:—જે તિથિ
સર્વોદયમાં હોય અને મધ્યાહ્ન સમયે ન હોય તે તિથિ
ખંડતિથિ કહેવાય છે, તે ખંડતિથિમાં વ્રતનો આરંભ કે
સમાપ્તિ કરવી નહિ. ખંડતિથિથી વ્યતિરિક્ત અખંડતિથિમાં
વ્રતનો આરંભ કરવો એમ વૃદ્ધ વસિષ્ઠે હેમાદ્રિમાં જ
કહ્યું છે. જે તિથિમાં અખંડ વ્યાપી સૂર્ય હોય તે તિથિ
અખંડા કહેવાય છે. તે અખંડતિથિમાં જો શુરુ કે શુદ્ધનો
અસ્ત ન થતો હોય તો વ્રતનો આરંભ કરવો. રત્નમાલામાં
કહ્યું છે કે:—સોમવાર, બુધવાર, શુક્રવાર અને શુક્રવાર
સર્વ કાર્યમાં સિદ્ધિ આપનારા છે. રવિ, મંગળ તથા
શનિવારને રિષે કહેલું જ કર્મ સિદ્ધ થાય છે. ચિરુદ્ધ
નામવાળા જે યોગ હોય તેનો પ્રથમપાદ અનિષ્ટ જાણવો.
વૈધૃતિ તથા વ્યતિપાતના ચાર પાદોના સાત કરવો.
પરિધયોગના પહેલા અર્ધ ભાગનો ત્યાગ કરવો. શુભ
કાર્યમાં વિષ્કંભયોગની તથા વજ્રયોગની ત્રણ ત્રણ ધડી
ત્યજવી. વ્યાપાતની નવ ધડી તજવી; શુદ્ધયોગની પાંચ
ધડી તજવી અને ગંડ તથા અતિગંડની છ છ ધડી સર્વ
શુભ કાર્યોમાં તજવી. અમાવાસ્યા, સંક્રાંતિ, પાત, પરિધ
યોગનું પૂરોર્ધ, વૈધૃતિ, વ્યતિપાત, વિષ્કંભની પહેલી ત્રણ
ધડી, ગંડની તથા અતિગંડની છ છ ધડી, શુદ્ધની પાંચ
ધડી, વ્યાપાત તથા વજ્રની નવ નવ ધડી, પિતાના મર-
ણનો દિવસ, ક્ષયમાસ, અધિકમાસ, દુષ્ટ હોરા, જન્મમાસ,
જન્મનક્ષત્ર, જન્મતિથિ, ક્ષયતિથિ તથા વચેલી તિથિનો
પણ શુભ કાર્યોમાં લાગ કરવો. બ્રહ્મચારીમાં કહ્યું છે
કે—દિવસની વિષ્ટિ જો રાત્રિમાં આવતી હોય અને રાત્રિની
વિષ્ટિ જો દિવસમાં આવતી હોય તો શુભ કાર્યમાં તેનો
ત્યાગ કરવાની ઠાંઠ જરૂર નથી, એમ પ્રાચીન લોકો કહે છે.

વ્રત કરવાનાં રથળ

અય દેવમાહ વ્યાસ:—સર્વે શિલોજ્યાયઃ પુષ્પાઃ સાગરાઃ
સરિતસ્ત્યાયઃ । અરણ્યાનિ ચ પુષ્પાનિ વિશેષાન્નૈમિયં તથા ॥
દેવીપુરાણે—દેશો નદી ગયા શૈલો ગંગા નર્મદપુષ્કરમ્ ।
વારાણસી કુલશ્ચેવં પ્રયાગં જંબુકેશ્વરમ્ ॥ કેદારં વામપારં
ચ કુદવં પુષ્કરાદ્યમ્ ॥ સોમેશ્વરં મહાપુષ્પં તથા ચામર-
કણ્ઠકમ્ ॥ કાર્તીકવ્રતં તથા ચિંત્યં યત્ર વાસો ગુહસ્થ ચ ॥
ગુહઃ સ્વામી કાર્તિકેયઃ ॥ મઠઃ—સરસ્વતીદષ્ટત્યોર્દેવનયો-

યદ્યેતરમાત્તઃ જગન્નિર્મિતં દેશં જગ્જાવર્તે પ્રચક્ષતે ॥ યસ્મિન્દેશે
ય આચારઃ પારંપર્યક્રમાતઃ । વર્ણનાં સંતરણાનાં સ
સદાચાર ડચ્યતે ॥ કુરુક્ષેત્રં ચ મત્સ્યાથ પંચાલાઃ શરત્સે-
નિકાઃ । એવ જગ્જિર્દેશો વૈ જગ્જાવર્તાદનન્તરઃ ॥ મત્સ્યા
વિરાટઃ ॥ પંચાલાઃ કાન્યકુબ્જાઃ ॥ શરત્સેનિકા મધુરાદેશાઃ ॥
અનન્તરઃ સમઃ ॥ હિમવદ્વિધ્યયોર્મધ્યે યત્પ્રાસિવનશનારપિ ।
પ્રત્યગેવ પ્રયાગાથ મધ્યદેશ ઉદાહૃતઃ ॥ વિનશનં કુરુક્ષેત્રમ્ ॥
આસહદ્રાણુ વૈ પૂર્વાદાસહદ્રાણુ પશ્ચિમાત્ ॥ તયોરેવાંતરં
ગિર્યોરાચાંબત્તં વિદુર્ઘૃષ્ઠાઃ ॥ સિંધુનદીપશ્ચિમતીરવ્યાવૃત્તયર્થ-
માહ-કૃષ્ણસારસ્તુ ચરતિ મૃગો યત્ સ્વભાવતઃ । સ જ્યેયો
યજ્ઞિયો દેશો મ્લેચ્છદેશસ્તતઃ પરઃ ॥ ઇતાન્નિદ્વાજાતયો
દેશાન્ સંશયેરનપ્રચરન્તઃ । યાજ્ઞવલ્ક્યોઽપિ-યસ્મિન્દેશે
મૃગઃ કૃષ્ણસ્તસ્મિન્ધમાન્નિચં ખંતેતિ ॥

મીઠ્યાસ્ય ૪૭ કહે છે કે:-સધળા પર્વતો પવિત્ર છે,
તેમ જ સાગર, નદીઓ તથા વન પવિત્ર છે, તેમાં
નંમિપારણ્ય વિશેષ પવિત્ર છે. દેવીપુરાણમાં કહ્યું છે કે
દેશ, નદી, ગયા, પર્વત, ગંગા, નર્મદા, પુષ્કર, કાશી,
કુરુક્ષેત્ર, પ્રયાગ, જંબુકેશ્વર, કેદારનાથ, વામનાદ, કંકર,
પુષ્કરરાજ, સોમેશ્વર, અમરકંટક, કાલંજર, ત્રિશ્વપર્વત
અને જ્યાં કાર્તિકેયનો વાસ છે તે સ્થળ અતિ પુણ્યમય
છે. મનુ કહે છે કે:-દેવનદી જે સરસ્વતી અને દ્યુવતી
તેની વચ્ચેનાં જે દેશ-કે જે જગ્યાએ નિર્મિત કર્યાં છે તેને
જગ્યાવર્ત કહે છે. જે દેશમાં સર્વ વર્ણનો તથા અનુભામ,
પ્રતિભામ ભતિઓનો, પરંપરાથી જે આચાર ચાલ્યો
આવતો હોય તે સદાચાર કહેવાય છે. કુરુક્ષેત્ર, વિરાટ,
કાન્યકુબ્જ અને શૂરસેન-મધુરા એ જગ્યાવર્તની સમાન
જગ્યાવર્ત દેશ કહેવાય છે. હિમાલય અને વિંધ્યાચળની
મધ્યમાં કુરુક્ષેત્રથી પૂર્વ દિશામાં અને પ્રયાગથી પશ્ચિમ
દિશામાં જે દેશ છે તે મધ્યદેશ કહેવાય છે. પૂર્વ અને
પશ્ચિમ સમુદ્રપર્વત ઉદયાચળ તથા અસ્તાચળની મધ્યમાં
જે દેશ છે તેને પંડિતો આચાર્યતે જાણે છે. સિંધુ નદીના
પશ્ચિમ કિનારાનું મધ્ય ન થવા માટે કહે છે કે, જે
દેશમાં કાળીયાર મૃગ સ્વભાવથી ફરતો હોય તે યત્રય
(પવિત્ર) દેશ જાણવો, અને તેથી અન્ય દેશને મ્લેચ્છ
દેશ જાણવો. ધ્યાનજી, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યોએ પ્રપત્તથી
આ ઉપર કહેલા પવિત્ર દેશનો આશ્રય કરવો. યાજ્ઞ-
વલ્ક્ય પણ કહે છે કે, જે દેશમાં કાળીયાર મૃગ હોય તે
ધર્મરાજો દેશ જાણે.

પ્રતના અધિકારી

અથ ત્રતાધિકારિણઃ સ્કાન્દે-નિજવર્ણાશ્રમાચારનિરતઃ
શુદ્ધમાનસઃ । અભુજ્યઃ સત્યવાદી ચ સર્વભૂતહિતે રતઃ ॥
ત્રતેવધિકૃતો રાજત્રયથા ચિકલજમઃ । અદ્વાવાન્યાપ-
મીદશ્ચ મદદંબધિચર્ચિતઃ ॥ પૂર્વે નિશ્ચયમાશ્રિય યથાવ-
ત્કર્મકારકઃ । અથેરનિવકો ધીમાનધિકારી ત્રતાદિશ્ચ ॥

૨૬૬ પુરાણમાં વચન છે કે-હે રાજા! પોતાના
વર્ણના તથા આશ્રમના આચારમાં તપર શુદ્ધ મનવાળો,
લોભરહિત, સત્યવાદી, સર્વ પ્રાણીઓના કલ્યાણમાં તપર
જે પુરુષ હોય, તે પ્રતનો અધિકારી કહેવાય છે. નહિ તો
પ્રતમાં અર્થે પ્રયાજ થાય છે. અદ્વાવાન, પાપથી ડરનારો,
મદ તથા દંઅથી રહિત, પ્રથમ નિશ્ચય કરી, યથાયોગ્ય
કર્મ કરનાર, વેદની નિદા ન કરનારો અને શુદ્ધિમાન પુરુષ
પ્રતાદિકમાં અધિકારી કહેવાય છે.

ચારે વર્ણને પ્રતનો અધિકાર

નિજવર્ણાશ્રમાચારેત્યેન ચતુર્વર્ણાનામધિકારો ગમ્યતે ॥
અતएव કૌર્મે-બ્રાહ્મણાઃ ક્ષત્રિયા વૈશ્યાઃ શૂદ્રાથેવ દ્વિજો-
ત્તમ । અર્ચયન્તિ મહાદેવં યજ્ઞદાનસમાધિભિઃ ॥ ત્રતોપ-
વાસનિયમેહોમસ્વાધ્યાયતપ્તપ્તેઃ । તેષાં વૈ રુદ્રસાપ્તયં
સામીપ્યં ચાતિદુર્લભમ્ ॥ સલોકતા ચ સારુપ્યં જાયતે
તત્પ્રસાદતઃ ॥ દેવલોઽપિ-ત્રતોપવાસનિયમૈઃ શરીરોત્પા-
નૈસ્તથા । વર્ણાઃ સર્વે વિચુર્યંતે પાતકેભ્યો ન સંશયઃ ॥

પૂર્વવાક્યમાં પોતાના વર્ણના તથા આશ્રમના આચાર-
માં તપર એમ કહેલું છે માટે પ્રતાદિકમાં, ચારે વર્ણને અધિ-
કાર છે એમ જાણવું. એ જ કારણ માટે કૌર્મે પુરાણમાં
કહ્યું છે કે:-હે દિગ્ગેતમ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને
શૂદ્ર જે કોઈ યજ્ઞ, દાન, સમાધિ, વ્રત, ઉપવાસ, નિયમ,
હોમ, સ્વાધ્યાય અને તપજીથી મહાદેવને પૂજે છે તેને
મહાદેવજીની કૃપાથી અતિ દુર્લભ મહાદેવજીની સાપુજ્ય,
સામીપ્ય, સાદોક્ય અને સારુપ્ય (મુક્તિ) મળે છે.
દેવસ્ય મુનિ પણ કહે છે કે:-વ્રત, ઉપવાસ, નિયમ અને
તપ વગેરેથી શરીરના કળે કરી સર્વ વર્ણો પાપથી મુક્ત
થાય છે એમાં સંશય નથી.

સ્ત્રીઓને પ્રતાદિકમાં અધિકાર

અત્રાધિકારિવિશેષણસ્ય પુસ્ત્ત્વસ્યાવિવક્ષિતત્વાદ બી-
નામવ્યધિકારઃ ॥ ભારતે-માતૃપાત્રિય કૌતેય યેઽપિ
સ્યઃ પાપયોનયઃ । જિયો વૈશ્યાસ્તથા શૂદ્રાસ્તેઽપિ યાંતિ
પરાં ગતિમ્ ॥ કવિમ્લેચ્છાનામવ્યધિકારો હેમાદ્રી દેવી-
પુરાણે-સ્નાતેઃ પ્રજુષ્ઠિતૈર્દૈત્રાંજણેઃ ક્ષત્રિયૈર્નૈમિઃ । વૈશ્યૈઃ
શૂદ્રૈર્ભક્તિયુક્તૈર્મ્લેચ્છૈરન્યૈશ્ચ માનવૈઃ ॥ બીમિશ્ચ કુરુશાર્વલ-
તદ્વિધાનમિદં મ્મણુ । વૈશ્યશૂદ્રયોસ્તુ દ્વિરાત્રાધિકોપવાસો
ન ભવતિ ॥ વૈશ્યાઃ શૂદ્રાથ યે મોહાદુપવાસં પ્રજુષ્ઠેતે ।
ત્રિરાત્રં પંચરાત્રં વા તેષાં વ્યુષ્ટિર્ન વિચિતે-તિ પ્રાચલ્લિલિ-
તનિવેધાદ્ ॥ વ્યુષ્ટિઃ ફલમ્ ॥ સમર્ત્વકાનાં બીનાં ભર્ત્રાયાજ્ઞો
વિના નાધિકારઃ ॥ તથાચ મદનરત્ને માર્કણ્ડેયપુરાણે-યા
નારી જનવૃજ્ઞાતા ભર્ત્રા પિત્રાહુતેન વા । નિષ્ફલં તુ ભવેત્-
સ્યા ચત્કરોતિ ત્રતાદિકમ્ ॥ અર્ચાશ્યા સર્વવ્રતેષ્વધિકારઃ ॥
ભાર્યા ભર્તૃર્મતેનૈવ ત્રતાદીન્યાચરેત્સદેતિ કાશ્યાપનોકેઃ ॥
યત્તુ-પર્યૌ જીવતિ યા નારી ભુવવાસત્રતં ચરેત્ ॥ આશુપ્યં
હરતે મર્તુઃ સા નારી નરકં ત્રજેદિતિ વિષ્ણુવચનં તદ્ગુરુ-

નહાપરમ્ ॥ યતુ કથિત્-નાસ્તિ જીર્ણા પ્રથમયજ્ઞો ન વ્રતં નાપ્યુપોષણમ્ । મર્તુઃ શુશ્રૂષ્યૈર્વૈતાહોકાદિદાનવ્રજંતિ તાઃ । યરેવેન્વો યથ વિશાદિકેન્ન્યઃ કુર્યાદ્વ્રતામ્યર્ચનં સત્તિક્યાં ચા ॥ તસ્ય જઈ લા ફલં નાન્યચિત્તા નારી મુક્તે મર્તુઃશુશ્રૂષ્યૈ-વેતિ સ્કાંદાત્ ॥ સમર્તુકાળામેકાદશ્યાપુષ્પાસાદાવનધિકાર હિતિ તથા ॥ તસ્યાપિ પ્રથમસ્વાતંત્ર્યેન મર્તનહાપરત્વાત્ ॥

આહો અધિકારીનાં જે વિશેષણો છે તેના પુલ્લિખની વિવક્ષા નથી માટે ઓમોને પણ વ્રતાદિકમાં અધિકાર છે. ભારતમાં શ્રીભગવાને (ગીતાશ્રમાં) કહ્યું છે કે;—હે કુંતીપુત્ર અર્જુન ! જે પાપી હોય, ઓ હોય, વૈશ્ય હોય વા શૂદ્ર હોય તો તે પણ મારે શરણે આવી પરમ મર્તિને પામે છે. કાઈ જગોએ મરેન્નને પણ અધિકાર છે. હોમાદ્રિમાં દેવીપુરાણનું વચન;—હે કુરુમાં શ્રેષ્ઠ ! સ્નાત અને પ્રસન્ન એવા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, ભક્તિસહિત મરેન્ન, ખીજ મનુષ્ય તથા ઓમોએ વ્રતાદિક કરવું. આ તેનું વિધાન સાંભળો; વૈશ્ય તથા શૂદ્રની એ ઉપવાસથી અધિક ઉપવાસ થાય નહિ, કારણ કે જે વૈશ્ય તથા શૂદ્ર મોહથી તણ વા પાંચ ઉપવાસ કરે છે તેને દૂધ મળતું નથી; એ પ્રકારનો પ્રાચીન નિષેધ છે. સુવાસિની ઓમોને પતિ વગેરેની આજ્ઞા વિના વ્રતનો અધિકાર નથી. મદનરત્નમાં માર્કંડેય પુરાણનું વચન;—પતિની, પિતાની વા પુત્રની આજ્ઞા વિના જો ઓ વ્રતાદિક કરે તો તે નિષ્ફલ થાય છે. પતિની આજ્ઞાથી સર્વ વ્રતમાં અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે ‘ઓ, પતિની અનુમતિથી વ્ર વગેરે સર્વદા કરે’ એમ કાશ્યાપનું કહેવું છે. ‘જે ઓ પતિ જીવતા જતાં ઉપવાસવ્રત કરે તે ઓ પતિનું આયુષ્ય હરે છે અને પોતે નરકમાં પડે છે,’ આ પ્રકારનું વિષયનું વચન છે તે તો જે ઓ પતિની આજ્ઞા વિના વ્રત કરે તેને માટે છે. કાષ્ઠક કહે છે કે; ‘ઓમોને જોદા યજ્ઞ નથી, વ્રત નથી, અને ઉપવાસ નથી. કિંતુ પતિની સેવાથી જ ઓમો, પ્રિય એવા મોકાને મળવે છે.’ જે ઓ પરપુરુષમાં આસક્ત ન હોય અને પતિની સેવા કરતી હોય તે ઓને, પતિ દેવનું પૂજન કરે અથવા પિતૃ વગેરેના સત્કાર કરે તેથી પતિને જે ફળ થાય તેનું અર્ધ ફળ મળે છે, એ સ્કંદપુરાણનાં વચનથી, સુવાસિની ઓમોને એકાદશી વગેરેના ઉપવાસાદિકમાં અધિકાર નથી; પણ તેઓનું તે કહેવું યોગ્ય નથી; કારણ કે તે વચન પણ જે ઓ પતિની આજ્ઞા વિના સ્વતંત્ર વ્રત કરે તે ઓને લાગુ પડે છે.

અનન્વ ગ્યામઃ—કામં મર્તુરવજ્ઞતા વ્રતાદિષ્વધિકારિ-ણીતિ ॥ શંભોડપિ—કામં મર્તુરવજ્ઞતા વ્રતોપશાસનિયમા જીર્ણમ્ હિતિ ॥ નચાવજ્ઞયા વ્રતેષ્વિવ યજ્ઞેડપિ પ્રથમધિ-કારાપત્તિરિતિ શંક્યમ્ ॥ તસ્યાઃ શુલ્કધ્યયનાનધિકાર-રાત્ ॥ યદ્વાઃ ॥ સ્કાંદસ્ય મર્તુઃ શુશ્રૂષાયાઃ સ્તાવકત્વેનાપ્યુ-

વપન્નત્વાદિતિ ॥ નચ મર્તુરવજ્ઞત્વૈવાધિકારસિદ્ધિર્વિધવાચા-મ્તેઽનધિકારાપત્તિરિતિ વાચ્યમ્ ॥ મારી કલ્પનતુજ્ઞાતા મર્ત્વા વિશા સુતેન વા । વિફલં તદ્વૈતસ્યા યત્કરોત્સૌષ્ઠ્વ-દેહિકમિતિ માર્કંડેયોકેઃ ॥ પિત્રાયાજ્ઞયા તસ્યા અધિ-કાર હિતિ દેમાદ્રિઃ ॥ જીર્ણાં વ્રતમ્મહાને વિશેષો દેમાદ્રી હિતિ હરિવંશે ॥ જ્ઞાનં ચ કાર્યં શિરસસ્તતઃ ફલમવાપ્નુ-યાત્ ॥ જ્ઞાત્વા જી પ્રાતરુપાય પતિ વિજ્ઞાપયેત્સતી ॥

એ કારણ માટે વ્યાસ કહે છે કે;—પતિની આજ્ઞાથી ઓ વ્રતાદિકમાં બરાબર અધિકારિણી થાય છે. શંખનું પણ વચન છે કે;—પતિની આજ્ઞાથી વ્રત, ઉપવાસ અને નિષ્ક્રમ કરવા તે યથેચ્છ અધિકાર છે. જેમ પતિ વગેરેની આજ્ઞાથી ઓમોને વ્રતમાં અધિકાર થાય છે તેમ યજ્ઞમાં પણ જોદા અધિકારની પ્રાપ્તિ થશે એવી શંકા કરવી નહિ; કારણ કે ઓમોને વેદ બહુપ્રવાનો અધિકાર જ નથી. અથવા સ્કંદપુરાણમાં પતિની સેવાની સ્મૃતિ કરેલી છે, તેથી પણ ઓમોને પતિની સેવા કરવી, પણ વ્રત કરવા નહિ એમ સમાધાન થઈ શકે છે. ઓમોની પતિની આજ્ઞાથી જ અધિકારસિદ્ધિ છે, માટે વિધવાને વ્રતમાં અધિકાર નથી, એવી આપત આવશે; પણ એમ કહેવું નહિ; કારણ કે ‘પતિ, પિતા વા પુત્રની આજ્ઞા વિના જે ઓ ઐશ્વર્યદેહિક (વ્રતાદિક) જે કરે તેનું તે વ્યર્થ થાય છે,’ એ પ્રકારનાં માર્કંડેયનાં વચનથી વિધવાને પિતા વગેરેની આજ્ઞાથી અધિકાર છે, એમ હોમાદ્રિમાં વચન છે. ઓમોને વ્રત ગ્રહણમાં વિશેષ હોમાદ્રિમાં ને હરિવંશમાં કહેવું છે કે—સતી સ્ત્રી પ્રાતઃકાલમાં ઉડી પતિને વિદિત કરે, પછી માથું બાંજવી સ્નાન કરે તો તેને ફળ મળે છે.

પ્રત્યક્ષ-પ્રતના સંકલ્પ અને વિધિ

અથ વ્રતધર્માઃ । વ્રતસંકલ્પત્રિધિમ્મરતે—ગૃહીતૌદુંબરં પાત્રં ચારિત્ર્યમુદ્દમુલઃ । ઉપવાસં તુ ગૃહીયાપદ્મા સંક-લ્પયેદ્વુષઃ ॥ ઔદુંબરં તામ્રમયમ્ ॥ ઔદુંબરં સ્મૃતં તામ્ર-મિતિ વિશ્વોકેઃ ॥ યદ્વાન્યજ્ઞકવ્રતાદિકં કલ્પયેદિતિ કલ્પ-તરઃ ॥ શ્રીદત્તસુ કલ્પતરુમતે વાકારથાર્યં તેનાયમર્થઃ ॥ યતુ નક્ષાદિકર્ત્તુમિચ્છેનદપિ ઉત્કવિધિનૈવ ગૃહીયાદિતિ તન્મતં પરિચ્છ્રય વાકારસ્યોપવાસપદસ્ય ચ વૈયર્થ્યપતેર્થસંકલ્પ-યેતદ્ગૃહીયાદિત્યેનેનૈવોપવનેરિત્યદ્વુષયત્ ॥ તામ્રપાત્રાચમાર્થે હસ્તેનાપિ જલં ગૃહીત્વા સંકલ્પયેદિત્યુક્તમ્ ॥ મદનરત્ને જુ યથામંકલ્પયેદિતિ પાઠઃ ॥ યથાકામં ફઝહિલેદિત્યર્થઃ ॥ અતएव માર્કંડેયઃ—સંકલ્પં ચ યથા કુર્યાત્જ્ઞાનવાનવ્રતા-દિકે ॥ અનંતરકૃત્યમાહ મદનરત્ને દેવલઃ—અશુકત્વા પ્રાતરાહારં જ્ઞાત્વાઽઽચમ્ય સમાહિતઃ । સ્વાર્થં દેવતા-મ્યથ નિવેશ વ્રતમાચરેત્ ॥ અત્ર પ્રાત્રવ્રતમાચરેદિત્યેવા-ન્યયઃ ॥ પ્રધાનક્રિયાન્વયસ્યામ્યર્હિતત્વાત્ ॥ અશુકત્વેતિ ત્વજ્ઞકસ્યામ્યવજ્ઞતાતેક્ષવાદિમક્ષણાપવાદઃ ॥ કેચિત્તુ વ્રત-

દિને પ્રાતરાહારમધુક્ત્વા વ્રતમાચરેદિત્યાદુસ્ત્ત્વ ॥ ઇપ-
વાસો વ્રતે કાર્યં હત્યનેનૈવાધુક્ત્વતોડધિકારસ્ય પ્રાપ્ત્વા-
દેતસ્ય વૈધર્મ્યાપતેઃ ॥ અન્યે તુ-પૂર્વદિને પ્રાતરાહારમ-
ધુક્ત્વા અગ્રાદેકમર્ષક કૃત્વોત્તરદિને જાત્વાચમ્ય વ્રતાદિકં
કુર્યાદિત્યાદુઃ ॥ પરે તુ-સર્વત્ર પૂર્વેભુજેવ સાયંસંધ્યોત્તરં
વ્રતં ગ્રાહ્યં વારવ્રતાદૌ નદુશસ્તયા દૃષ્ટ્વાત્ ॥ પ્રાતઃ
જાત્યેતિ ચાન્વયં દિત્યાદુઃ ॥

સંકલ્પનો પ્રકાર ભારતમાં કહ્યો છે કે:-વિદ્વાન મનુષ્ય,
જલથી પૂણું બરેલું ત્રાંખાનું પાત્ર લઈ ઉપરાભિમુખ બેસી
ઉપવાસનો સંકલ્પ કરે, અથવા રાત્રિભોજન દિક જે વ્રત
કરતું હોય તેનો સંકલ્પ કરે. ઉપવાસનો સંકલ્પ કરે
અથવા રાત્રિભોજન વ્રત વગેરેનો સંકલ્પ કરે એમ
કલ્પતરમાં કહેલું છે. શ્રીદત્ત તો 'કલ્પતરના મતમાં વા
શબ્દ ચાર્યક એટલે 'અ'કારના અર્થમાં છે તેથી તેણે
તેવો અર્થ કયો છે. જે રાત્રિ ભોજનાદિ કરવાની ઇચ્છા
કરે, તેનું પણ તે જ પ્રકારે ગ્રહણ કરે, એમ તે મતનો
પરિષ્કાર કરી વા પદ તથા ઉપવાસ પદ વ્યર્થ થવાને લીધે,
જેનો સંકલ્પ કરેલો હોય તેનું ગ્રહણ કરે એવા અર્થથી જ
નિર્વાહ થઈ શકે છે,' એમ દોષ આપે છે. ત્રાંખાના
પાત્ર વગેરેના અભાવ હોય તો હાથવડે જલ લઈ સંકલ્પ
કરવો એમ કહેલું છે. મદનરત્નમાં તો 'યથા સંકલ્પયેત'
એવો પાઠ છે, અર્થાત્ ઇચ્છાનુસાર ફલનો ઉલ્લેખ
કરવો. એ કારણ માટે જ માર્કંડેયે કહ્યું છે કે, સ્નાન,
દાન અને વ્રતાદિકમાં યથાયોગ્ય સંકલ્પ કરવો. સાર
પછીનું ફળ દેવલ મદનરત્ન ગ્રંથમાં કહે છે-સ્નાન કરી,
આયમન કરી, સાવધાન થઈ, કાંઈ પણ ખાધા વગર
સૂર્ય તથા દેવતાઓને નિવેદન કરી, પ્રાતઃકાળમાં વ્રતનું
આચરણ કરવું. આ વચનમાં જે 'પ્રાતઃ' શબ્દ છે,
તેનો વ્રતાચરણમાં અન્યથ કરવો; કારણ કે મુખ્ય ક્રિયામાં
અન્યથ કરવો તે યોગ્ય છે. આ વચનમાં 'અધુક્ત્વા'
(કાંઈ પણ ખાધા વગર) એ પદ, અશક્યતાને કહેલા
શેરડી વગેરેના બક્ષણના નિષેધ માટે છે. કેટલાક તો,
'પ્રાતઃકાળનું ભોજન કયાં વિના વ્રતાચરણ કરવું' એવો
અર્થ કરે છે. તે ઠીક નથી; કારણ કે 'ઇપવાસો વ્રતે
કાર્યઃ' (વ્રતમાં ઉપવાસ કરવો) એ વચનથી જ ભોજન
નહિ કરનારને વ્રતાધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે; તેથી આહાર-
મધુક્ત્વા (પ્રાતઃકાળનું ભોજન કયાં વિના), એ કહેવું
વ્યર્થ થશે. કેટલાક તો 'વ્રતને આગસે દિવસે પ્રાતઃકાળ-
માં ભોજન કયાં વિના-અર્થાત્ એક વખત ભોજન
કરી, વ્રતને દિવસે સ્નાન કરી, આયમન કરી વ્રતાદિ
કરે,' એમ કહે છે. તેમ જ બીજા કેટલાક તો 'સર્વ
વ્રતમાં પહેલે દિવસે જ સાયંસંધ્યા પછી વ્રતગ્રહણ કરવું,
કારણ કે વારવ્રતાદિકમાં ધણે ઠંડાણે તેમ જોવામાં
આવેલું છે; અને પૂર્વે કહેલા પ્રાતઃ શબ્દના, પ્રાતઃકાલ-

માં સ્નાન કરી વ્રતાચરણ કરવું એવો અર્થ કરવો,
એમ કહે છે.

વ્રત કરનારના સામાન્ય ધર્મો

સામાન્યધર્મો હેમાદ્રી ભવિષ્યે ॥ ક્ષમા સત્યં દયા દાનં
શૌચમિદ્રિયનિગ્રહઃ । દેવપૂજાગ્રિહવનં સંતોષઃ સ્તેયવર્જ-
નમ્ ॥ સર્વવ્રતેષ્વયં ધર્મઃ સામાન્યો દશધા સ્થિતઃ ॥ દેવ-
પૂજા યૌવત્યં વ્રતં તસ્ય પૂજા ॥ અગ્રિહવનં પૂજ્યદેવતોદે-
શોન હોમઃ ઉપક્રમાત્ ॥ તથા સમીવ્રતે સૂર્યપૂજાઅગ્રિ-
હવનં, નવમીવ્રતે દુર્ગાપૂજા અનુકદેવતાવ્રતે દૃઢદેવતાપૂજા-
હવનં વ્યાહતિહોમં ઇતિ કેચિત્ ॥ અત્ર ક્ષમાદીનાં સ્વતં-
ત્રતયા ચતુર્ભંગસાધનત્વેન વિહિતાનાં વ્રતાંગતયા વિધાનં
“લાદિરં વીર્યકામસ્ય યુપં કુર્યાત્” ॥ ૩ ॥ વ્રતવ્રતસંયોગપૃથ-
ક્ત્વાદુપપન્નમિતિ હેમાદ્રિઃ ॥ સર્વવ્રતેષ્વિત્યત્ર સર્વવ્રતપદં
ભવિષ્યપુરાણોક્તસર્વવ્રતપરમતો વ્રતાંતરે વિધ્યંતરસત્યે
એવ હોમાદીનામંગત્વં નાન્યથા ॥ અતએવ ઇકાદશીવ્રતાદૌ
શિદ્ધાનાં હોમાગ્ન્યાચરણમિતિ કેચિત્ ॥ વસ્તુતસ્તુ યેષ્વેવ
પુરાણાંતરોક્તવ્રતેષુ હોમાદિવિધિરસ્તિ તદ્વિષયકમેવ સર્વ-
પદમન્યથા તદિતરપરત્વેન સંકોચાપત્તેરિતિ ॥ ઘૃષ્ઠીચંદ્રો-
દયેઽગ્રિપુરાણે-જ્ઞાત્વા વ્રતવ્રતા સર્વવ્રતેષુ વ્રતમૂર્તયઃ ।
પૂજ્યાઃ સુવર્ણમન્યાયાઃ શક્ત્યા વૈ ભૂમિશાયિના ॥ જપે
હોમથ સામાન્યં વ્રતાંતે દાનમેવ ચ । ચતુર્ધિશદ્વાદશ
વા પંચ વા ત્રય એવ વા ॥ વિપ્રાઃ પૂજ્યા યથાશક્તિ તેષ્યો
દયાચ્ચ દક્ષિણામ્ ॥ વ્રતમૂર્તયસ્તદેવપ્રતિમાઃ ॥ દેવલઃ-
બ્રહ્મચર્યમર્હિસા ચ સત્યમામિપવર્જનમ્ । વ્રતેષ્વેતાનિ
ચત્વારિ ચરિતવ્યાનિ નિત્યશઃ ॥ ળોળાં તુ પ્રેક્ષણાત્સપ-
શાંતામિઃ સંકથનાદપિ । નદ્યતે બ્રહ્મચર્યં ચ ન દારેષ્વ-
તુલ્યગમાત્ ॥ સ્વતારેષ્ટતુલ્યગમાદિતિ ક્વચિત્પાઠઃ ॥ આ-
મિષં માંસમ્ ॥ આમિષં હતિપાનીયં ગોવર્જં ક્ષીરમામિ-
ષમ્ । મસૂરમામિષં સત્યે ફલે જંબીરમામિષમ્ ॥ આમિષં
શુક્તિકાચૂર્ણમારનાલં તથામિષમિતિ સ્મૃત્યંતરોક્તં વા ॥

હેમાદ્રિમાં ભવિષ્યપુરાણનું વચન છે કે:-^૧ક્ષમા રાખવી,
^૨સસ બોલવું, ^૩દયા રાખવી, ^૪દાન દેવું, ^૫ખાદ્ય તથા
અંદર પવિત્ર રહેવું, ^૬ઇદ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો, (જે દેવનું
વ્રત હોય તે) ^૭દેવની પૂજા કરવી, (જે દેવનું વ્રત હોય તે
દેવને ઉદ્દેશીને) ^૮અગ્નિમાં હોમ કરવો, ^૯સંતોષ રાખવો,
^{૧૦}ચોરીનો ત્યાગ કરવો. આ દશ ધર્મો સર્વ વ્રતોમાં
સાધારણ છે. અગ્નિહોમ, પૂજ્ય દેવતાના ઉદ્દેશથી કરવો-
તે સમી વ્રતમાં સૂર્યપૂજા અને અગ્નિહોમ, નવમી વ્રતમાં
દુર્ગાપૂજા કરવી. જે વ્રતમાં દેવતા ન કહેલા હોય તે
વ્રતમાં ઇષ્ટદેવનું પૂજન અને બ્યાહતિનો હોમ કરવો
એમ કેટલાક કહે છે. આ વચનમાં ધર્મ, અર્થ, કામ
અને મોક્ષ એ ચતુર્વર્ગનાં સ્વતંત્ર સાધન ક્ષમાદિકં, વ્રતનાં
અંગપણથી વિધાન કર્યું તેની, 'વીર્યની ઇચ્છાવાળાએ

ખરનો યગસ્તંત્ર કરવો.' એવી રીતે *સંયોગપૃથક્ત્વ-
ન્યાયથી હોમાદિકને વ્રતમાં અંગપણું છે અને ચતુર્વર્ગ-
સાધનમાં સ્વતંત્રતા છે એમ ઉપપત્તિ થઇ શકે છે. એમ
હેમાદિમાં છે. આ વચનમાં જે સર્વવ્રત પદ છે તે
ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલાં સર્વ વ્રતને કહેનાર છે. એ કારણ
માટે બીજાં વ્રતોમાં બીજાં વિધિ હોય તો જ હોમાદિને
અંગપણું છે, નહિ તો અંગપણું નથી. એ કારણ માટે
શિષ્ટ લોકો એકાદથી વગેરે વ્રતમાં હોમ વગેરે નથી
કરતા એમ કહેવાક કહે છે. પણ સિદ્ધાંત વિચારીએ
તો બીજા પુરાણોમાં કહેલાં જે વ્રતોમાં હોમ વગેરે
કહેલા હોય તે વિષયક 'સર્વ' પદ છે. જે તેમ અર્થ
નહિ કરીએ તો જે જે વ્રતમાં હોમાદિક કહેલા છે તે
તે વ્રતથી ભિન્ન વ્રતનું સર્વ પદથી ગ્રહણ કરવું એવો
સંકલ્પ કરવો પડશે. પૃથ્વીયંદ્રોદયમાં અમિપુરાણનું વચન
છે કે:-સર્વ વ્રતોમાં વ્રતવાળાએ સ્નાન કરી જે દેવનું
વ્રત હોય તે દેવની સુવર્ણ વગેરેની મૂર્તિનું પૂજન કરવું,
શક્તિ હોય તો પૃથિવી ઉપર સુવું, જપ કરવો, હોમ
કરવો, વ્રતના અંતમાં દાન દેવું; ચોવીસ, બાર, પાંચ
અથવા ત્રણ જ આજ્ઞાનું પૂજન કરી તેને યથાશક્તિ
દક્ષિણ આપવી. એ સામાન્ય નિયમ છે. દેવલનું વચન-
'અહ્યર્ચ્ય, રઘુસિંહ, સત્ય ખોલવું અને આમિષ
(માંસ)નો ત્યાગ કરવો, એ ચાર નિયમો વ્રતમાં નિરંતર
પાળવા જોઈએ. જોની સાચું જોવાથી, તેનો સ્પર્શ કર-
વાથી અને તેની સાથે બાષ્પણ કરવાથી પણ અહ્યર્ચ્ય
નષ્ટ થાય છે, પરંતુ ઋતુમાં ઋતુસંબંધથી અહ્યર્ચ્ય નષ્ટ
થતું નથી. આ વચનમાં 'સ્વદારેન્દ્રસંગમાત્' એવો કોષ
જગોએ પાડ છે. તેનો અર્થ, 'ઋતુમાં સ્વઋતુસંબંધથી
અહ્યર્ચ્ય નષ્ટ થાય છે,' એવો થાય છે તે પાડ ખોટો છે.
પૂર્વ વચનમાં જે આમિષ પદ છે તેનો અર્થ માંસ કરવો
અથવા 'પખાલનું પાણી આમિષ, ગાય સિવાય બીજાનું
દૂધ આમિષ, ધાન્યમાં મસૂરની દાળ આમિષ, ફલમાં
લીંબુ આમિષ, શુક્રિકાચૂણું આમિષ, તેમ જ અનાર
આમિષ છે,' એ પ્રકારે બીજી સ્મૃતિમાં કહેલો અર્થ કરવો.

લીધેલું વ્રત કરવું જ

વ્રતાચારં વૃદ્ધિશ્રદ્ધાં કાર્યમ્ ॥ તદાહ જાતાતપ:-ના-
નિષ્ટા તુ પિતૃન્ શ્રદ્ધાં કર્મ કિંચિત્ સમારંભે ॥ ગૃહી-
ત્વજ્ઞાનાચરણે મદનરત્ને છાગલેય:-પૂર્વે વ્રતં ગૃહીત્વા યો
નાચરેત્કામમોહિતઃ । જીવન્મરવતિ ચાંદાલો મૃતે ચ
જાડભિજાયતે ॥ કામમોહિત ઇતિ વિશેષગદ્યધ્યાયાદિ-
નાડનાચરણે ન દોષઃ ॥ તથા ચ હેમાદૌ સ્કાંદે-સર્વભૂત-
મયં વ્યાધિઃ પ્રમાદો ગુરુશાસનમ્ ॥ અવતત્ત્વાનિ પત્તંતે

સકૃદેતાનિ શાશ્વતઃ ॥ સર્વેભ્યો ભૂતેભ્યઃ સકાશાદવ્રતકર્તૃર્ભ-
યમિતિ હેમાદિઃ ॥ મદનરત્ને તુ-સર્વભૂતમયં વ્યાધિરિ-
ત્યપરિચિત્ત્વાદ્વ્યાધ્યાત્મત્વં સર્વભૂતમયં સર્વેભ્યો ભૂતેભ્યઃ
સકાશાદવ્રતકર્તૃર્ભયમિતિ ॥ સર્વાદિધયાદ્વ્રતાંગવૈકલ્યે ન
વ્રતદાનિર્ભવતીત્યર્થઃ ॥ ગુરુશાસનં ગુરોરાજ્ઞા ॥ સકૃદ્વક્ત્યા-
ડસકૃત્વાગો પ્રાયશ્ચિત્તમ્ ॥ તદુત્ત્ત્વં સ્કાંદગારુડયોઃ-કોષા-
ત્પ્રમાદાહોમાદ્વા વ્રતમંગો મરેષદિ । દિનત્રયં ન સ્વજીત
મુંડનં શિરસોડયવા ॥ નચાશ્વ પ્રાયશ્ચિત્તોક્તેરતિક્રાંતવ્રતા-
નાચરણમિતિ વાચ્યમ્ ॥ પ્રાયશ્ચિત્તમિદં કૃત્વા પુનરેવ ત્રી
મરેષદિતિ સ્કાંદાદ્ ॥

વ્રતાદિકના આરંભમાં વૃદ્ધિશ્રદ્ધા કરવું, તે શાનાતપ
કહે છે:-શ્રદ્ધામાં પિતૃદેવનું પૂજન નહિ કરીને કોષ
પણ કરતો આરંભ કરવો નહિ. ગ્રહણ કરેલું વ્રત ન
કરે તો તેના સંબંધમાં મદનરત્નમાં છાગલેય કહે છે
કે, જે પુરુષ પ્રથમ વ્રતનું ગ્રહણ કરી પછી ધૃવજાથી
વ્રત ન કરે, તો તે જીવતે ચાંદાલ થાય છે અને મુવા
પછી કુતરો થઇને અવતરે છે. આ વચનમાં 'કામમોહિત'
(ધૃવજાથી) કહેલું છે, તેથી જે કાંઈ વ્યાધિ વગેરે વિદ્ય
આવી પડે અને ગ્રહણ કરેલું વ્રત ન થઇ શકે તો દોષ
નથી. તે ઉપર હેમાદિમાં સ્કંદપુરાણનું વચન છે કે:-
સર્વ પ્રાણીથી ભય, ૨ વ્યાધિ, ૩ શ્રદ્ધાપણું અને ૪ ગુરુની
આજ્ઞા એટલાં વાનાં, એક વખત થવાથી વ્રતનો ભંગ
કરનાર કહેવાતાં નથી-અર્થાત્ જે એટલાં કારણોથી
એક વખત વ્રતમાં ભંગ થાય તો દોષ નથી. કારણ કે
શાસ્ત્રમાં તેમ કહેલું છે, 'સર્વ પ્રાણીથી વ્રતકારને ભય
છે,' એમ હેમાદિ કહે છે. મદનરત્નમાં તો 'સર્વભૂતમયં'
એ પદનો અર્થ 'સર્વ પ્રાણીથી વ્રતકર્તાને ભય' એવો
કયો છે, પણ એ અર્થ અપરિચિત્તપણાથી છે; કારણ
કે 'સપાદિભયથી કાંઈ પણ વ્રતમાં ખામી આવે તો
પણ વ્રતદાન થતી નથી એવો તેનો અર્થ છે.' અઃ
વચનમાં 'સકૃત્' (એકવાર) એવું પદ છે માટે જે
વારંવાર વ્રતમાં ખામી આવે તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. પ્રાયશ્ચિત્ત
માટે ગરુડ તથા સ્કંદપુરાણમાં કહેલું છે:-કોષથી,
પ્રમાદથી વા લોભથી જે વ્રતનો ભંગ થાય તો ત્રણ
દિવસ સૂધી ભોજન કરવું નહિ અથવા માથે મુંડન
કરાવવું. વ્રતભંગનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે માટે તે ખંડિત
વ્રત પાછું કરવું નહિ એવી કદવના કરવી નહિ; કારણ
કે વ્રતના ભંગનું આ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પાછું વ્રત કરવું.
એમ સ્કંદપુરાણમાં કહેલું છે.

ઉપવાસધર્મ અને ઉપવાસનું સ્વરૂપ

અયોપવાસધર્મોઃ ॥ તત્રોપવાસસ્વરૂપં કાત્યાયનવૃદ્ધ-
સિદ્ધાંત્યં દર્શિતમ્-ઉપવાસત્વય પાપેભ્યો યસ્તુ વાલો
ગુણેઃ સહ । ઉપવાસઃ સ વિશેષઃ સર્વભોગવિવર્જિતઃ ॥
ગુણેઃ તજાપ્યયજનધ્યાનતત્કથાશ્રવણાદયઃ । ઉપવાસકૃત-

• જે કોષ કાર્યમાં સ્વતંત્ર હોય તેને જ કોષ બીજા
કાર્યમાં બીજાની સાથે લેવું તે સંયોગપૃથક્ત્વ ન્યાય કહેવાય છે.

મેતે ગુણાઃ પ્રોકા મનીષિમિઃ॥અથા સર્વવૃત્તેષુ જ્ઞાતિરનસ્યા શૌચમનાયાસોઽકાર્પણં ચ માંગલ્યમસ્પૃહેત્યાદિર્નિવિષ્ણુ-
ચમૌતરગૌતમાદિપ્રતિપાદિતૈઃ ॥ તદ્વચ્છેદોપાસ્યાદેવતાવ્રત-
દેવતા વા ॥ એવં ચ વાપનિદૃશ્યા ગુણાનુદાનસદ્દિનો નિરા-
હારસ્ય વાસોઽવસ્થાનમુપવાસ ઇત્યુક્તં અવતિ ॥ હૃદં ચ
ફલસાધનસ્થોપવાસસ્ય સ્વરૂપમુક્તમ્ ॥ ઉપવાસપદાર્થસ્તુ
સ્મૃતિપુરાણવ્યવહારે રૂઢ્યા નિરાહારાવસ્થાનમાત્રમ્ ॥
દૃઢવસિઃ-ઉપવાસે તથા આદે ન કુચારંતધાવનમ્ ॥
કાષ્ઠેનેતિ શેષઃ ॥ અતપ્ત્વ તસિદતિ-દંતાનાં કાષ્ઠસંયોગો
હંતિ સપ કુલાનિ ચેતિ વાક્યયોષોષાદિધેરિવ નિષેધસ્યાપિ
વિશેષપરતા શુભૈવ ॥ તેન-અભામે વા નિષેધે વા કાઠાનાં
દંતધાવને । પર્ણાદિના વિગ્રહયેત જિહ્વોદ્દેશઃ સદૈવહીતિ
પૈઠીનસિવચનાત્ ॥ અભામે દંતકાઠાનાં નિષિદ્ધાયાં તથા
તિયૌ । અપાં દ્વાદશગંઢૈર્વિદધ્યારન્તધાવનમિતિ વ્યાસ-
વચનાચ્છ પર્ણાદિના દ્વાદશગાળદ્વૈર્વાં દન્તધાવનં કાર્યમેવ ।
દેવલઃ-અસકૃજલપાનાચ્છ સકૃત્તાંજલચર્ચનાત્ ॥ ઉપવાસઃ
પ્રણયેત દિવાસ્વાપાચ્છ મૈથુનાત્ ॥ અઘ્નૌ તુ તેનૈવ
જલપાનમમ્યવજ્ઞાતમ્-અત્યયે ચાંદુપાનેન નોપવાસઃ
પ્રણયતિ ॥ અત્યયે જલપાનં વિના પ્રાણાત્યયે ॥

૬૧ ઉપવાસનું સ્વરૂપ કાયાધન અને પૃથ્વસિષ્ટે
ખતાવેલું છે:-પાપથી નિવૃત્ત થયેલાના ગુણની સાથે જે
વાસ, કે જેમાં સર્વ ભોગનો ત્યાગ હોય તે ઉપવાસ કહેવાય
છે. બુદ્ધિમાન લોકોએ સ્વેષ્ટ દેવતાનો અથવા વ્રત દેવતાનો
જપ, યજ્ઞ, ખાન અને કથાશ્રવણાદિ એટલા ઉપવાસીના
ગુણ કહેલા છે. સર્વ ભૂતમાં દયા, સહનશીલતા, ઇર્ષ્યાનો
અભાવ, શુદ્ધતા, પ્રયાસ તથા સોભનો ત્યાગ, મંગલપણું
તથા આશાનો અભાવ ઇત્યાદિ વિષ્ણુધર્મોત્તર તથા
ગૌતમ વગેરેએ કહેલા ઉપવાસીના ગુણ છે. અર્થાત્ એ
પ્રમાણે પાપની નિવૃત્તિથી, ગુણોના અનુદાન સહિત નિરા-
હાર રહેવું તેનું નામ ઉપવાસ એમ સિદ્ધ થાય છે. આ
તો ફલના સાધનભૂત ઉપવાસનું સ્વરૂપ કહ્યું, પણ
ઉપવાસપદનો અર્થ તો સ્મૃતિપુરાણ અને વ્યવહારમાં
નિરાહાર રહેવું એટલો જ છે. પૃથ્વસિષ્ઠ કહે છે કે-
ઉપવાસ તથા આદને દિવસે કાષ્ઠી દંતધાવન (દાંતજી)
કરવું નહિ. મૂળ વચનમાં કાષ્ઠ પદ નથી, તો પણ ઉપરથી
લઘ્વે તેવો અર્થ કરવો. એ કારણ માટે જ ઉપવાસાદિકમાં
કાષ્ઠી દાંતજી કરવાનો નિષેધ કરેલો છે, ‘દાંત ને કાષ્ઠની
સાથે થયેલો સંયોગ સાત પુરુષનો નાશ કરે છે,’ એવી
રીતે વાક્ય શેષથી જેમ કાષ્ઠી દાંતજી કરવાનો વિધિ છે,
તેમ નિષેધ પણ કાષ્ઠી દાંતજી કરવાનો સમજવો યોગ્ય
છે. તેથી ‘દાંતજી કરવા માટે કાષ્ઠ જે ન મળે વા નિષેધ
હોય તો પાન વગેરેથી દાંત શુદ્ધ કરવા તથા ઇમેશમાં
જીલ શુદ્ધ કરવી;’ એ પ્રકારનાં પૈઠીનસીનાં વચનથી;
અને ‘દાંતજી કરવા માટે જે કાષ્ઠ ન મળે અથવા નિષિ-

દનિધિ હોય તો જળના ખાર કેમળાથી દાંત શુદ્ધ કરવા’
એ વ્યાસવચનથી પાન વગેરેથી; અથવા ખાર કેમળાથી
દાંતજી કરવું જ બોધ્યું. દેવલ કહે છે કે:-વારંવાર જલ
પીવાથી, એક વખત પણ તાંબૂલ ખાવાથી, દિવસમાં
સુવાથી અને મૈથુનથી ઉપવાસ નષ્ટ થાય છે. અશ્વકા
મનુષ્યને માટે દેવલે જ જલપાન કહેલું છે:-જલ પીધા
વિના પ્રાણુ જતા હોય તો જલ પીવું તેમાં ઉપવાસ
નષ્ટ થતો નથી.

વિષ્ણુધર્મ-અસકૃજલપાનં ચ દિવાસ્વાપં ચ મૈથુનમ્ ।
તાંજલચર્ચનં માસં વર્જયેદ્વ્રતવાસરે॥અસકૃદિત્યુક્ત્યા સકૃ-
જલપાને ન દોષઃ ॥ અન્ન-પારણાતં વ્રતં શ્રેયં વ્રતાતે વિપ્ર-
ભોજનમ્ । અસમાપ્તે વ્રતે પૂર્વે કુચાન્નૈવ વ્રતાંતરમિતિ
તસ્યાપિ વ્રતવાસરત્વાન્માંસનિષેધઃ પારણાદિને યત્ન ન તુપ-
વાસદિને ॥ ઉપવાસે પ્રસકત્યભાવાન્ ॥ અતપ્ત્વ નિર્ણયાશ્રિતે
વ્યાસઃ-વર્જયેતપારણે માસં વ્રતોદ્યૌષધં સદેતિ ॥ અઘૌ
તામ્યવ્રતપ્રાપ્તિ આપો મૃતં ફલં પયઃ । હિવાન્નાશ્નકામ્યા
ચ ગુરોર્વચનમૌષધમ્ ॥ इति स्कान्दवचनात् प्रसक्तमौषध-
रूपमपि मांसं व्रताद् वर्जयेदित्यर्थः ॥ વિષ્ણુરહસ્યે-સ્મ-
ત્યાલોકનગંધાદિસ્વાદનં પરિકીર્તનમ્ । અન્નસ્ય વર્જયે-
ત્સર્વં ગ્રાસનાં ચામિકાંશ્નમ્ ॥ ગાત્રાન્ધ્યં શિરોઽધ્યંગં
તાંજલં વાઙ્લેપનમ્ । વ્રતસ્યો વર્જયેત્સર્વં યથાન્યદહારાગ-
હરિતિ ॥ હારીતઃ-પતિતપાલંદાદિનાસ્તિકાદિસંભાવના-
નૃતાન્ધીલાદિકમુપવાસાદિષુ વર્જયેદિતિ ॥ અગ્નાદિપદેન
યત્પૃષ્ઠાયતથા સર્વદા નિષિદ્ધં તદપિ કત્વર્થતયા સંગૃહ્યતે॥
અતપ્ત્વ વ્રતાધિકારે સ્મરંતુઃ-વિહિતસ્યાનનુદાનમિદ્રિયાણા-
મનિગ્રહઃ । નિષિદ્ધસેવનં નિત્યં વર્જનીયં પ્રયત્નતઃ ॥

વિષ્ણુધર્મમાં કહેલું છે કે:-વ્રતને દિવસે વારંવાર
જલપાન, દિવસમાં સુવું, મૈથુન, તાંબૂલભક્ષણ તથા માંસ
એટલી વસ્તુનો ત્યાગ કરવો. આ વચનમાં ‘અસકૃત્’ એ
વચનથી વારંવાર જલપાનનો નિષેધ છે, એક વખત
જલપાનમાં દોષ નથી. પારણાતં વ્રત બળ્યવું, ને વ્રતના
અંતમાં ખાંભણ ભોજન કરાવવું. પૂર્વવ્રત બ્યાં સુધી
સમાપ્ત ન થયેલું હોય ત્યાં સુધી ખીનું વ્રત કરવું નહિ.
પૂર્વ વચનમાં વ્રતને દિવસે માંસનો નિષેધ કરેલો છે, માટે
માંસનો નિષેધ પારણાને દિવસે બળ્યવો, પણ ઉપવાસને
દિવસે નહિ. કારણ કે ઉપવાસને દિવસે કાંઈ ખાવાનો
પ્રસંગ જ નથી. એ કારણ માટે જ નિર્ણયાશ્રિતમાં વ્યાસ
કહે છે કે-પારણાને દિવસે માંસનો* ત્યાગ કરવો અને
વ્રતને દિવસે, ઔષધનો પણ સદા ત્યાગ કરવો. આ
વચનમાં જલ, મૂત્ર, ફલ, દૂધ, દ્રવિય, ખાંભણની ઇચ્છા,

* જે દેશમાં ને ને ભતમાં માંસ ખવાતું હોય, તે દેશમાં
તથા તે ભતમાં, વ્રતને દિવસે માંસ નહિ ખાવાનું વચન છે,
પણ જે દેશમાં ને ને ભતમાં માંસ ખવાતું જ નથી ત્યાં, આથી
એમ નહિ માનવું કે માંસ ખવાતું હશે.

ગુરુનું વચન અને ઔષધ એ આઠ વાનાં વ્રતનો લંઘ કરનારાં કહેવાનાં નથી. એ પ્રકારનાં રકંઢ વચનથી ઔષધ માટે પણ પ્રાપ્ત થયેલું માંસ વ્રતને દિવસે તબજું એવો બાસનો અભિપ્રાય છે. વિષ્ણુ રહસ્યમાં કહેલું છે કે:- અન્નનું સ્મરણ, જોવું, સુંઘવું, ચાખવું, તેની વાત કરવી અને કોળીઆની ઇચ્છા કરવી, શરીર તથા મસ્તકમાં તેલાબંધ, તાંબૂલ લક્ષણ, ચંદનલેપ અને બીજી પણ જે બધ તથા પ્રીતિ વધારનાર હોય તે સર્વનો વ્રત કરનારાએ ત્યાગ કરવો. હારિત કહે છે કે:-પતિત તથા પાખંડી વગેરે, તેમ જ નાસ્તિક વગેરેની સાથે ભાષણ, અસત્ય ભાષણ તથા અપશબ્દના ઉચ્ચારણ વગેરેનો ઉપવાસાદિકમાં ત્યાગ કરવો. અનાદિપદ્ધતી પુરુષાર્થપણ્યોએ કરી સર્વદા જે નિષિદ્ધ હોય તેનો પણ કૃત્યપણ્યથી સંગ્રહ કરવો; એટલે જે નિષિદ્ધપદાર્થ હોય તે તરફ જોવું નહિ, તેમની ઇચ્છા કરવી નહિ. એ કારણમાટે જ વ્રતાધિકારમાં સુમંતુ કહે છે કે:-કહેલાનું અનાચરણ, ઇદિયોનો અનિગ્રહ તથા નિષિદ્ધનું આચરણ એટલાની નિરંતર પ્રયત્નથી ત્યાગ કરવો.

પતિતાદેર્શને તુ વિષ્ણુપુરાણે-તસ્યાવલોકનાત્સૂર્વં પ-
દ્યતે મસિમાત્ર: ॥ સ્પર્શાદો દિષ્ણુધર્મે-સંસ્પર્શે ચ નર:
સ્નાત્વા શુચિરાતિચરણોનાત્ ॥ સંભાષ્ય તાન્ શુષિચં
ચિત્તયેદ્યુતં બુધ: ॥ યોગિયાશ્વલ્કચ:-યદિ વાગ્યમલોપ:
સ્વાદ્વનદાનક્રિયાદિષુ ॥ વ્યાહરેદ્વૈર્ણવં મન્નં ઈમરેદ્વા વિ-
ષ્ણુમળ્યયમ્ ॥ યમ:-માનમે નિયમે હુતે સ્મરેદ્વિષ્ણુમનામ-
યમિતિ ॥ વૃહન્નારદીયે-રજસ્વલો ચ ચાંદાલં મહાપાતકિનં
તથા ॥ સ્ત્રીકાં પતિતં ચૈવ ઉચ્છિદ્ધં રજઙ્ગાદિકમ્ ॥ વ્રતા-
દિમધ્યે ષ્ટયુગાયથેષાં ઇવનિમ્નુત્તમ: ॥ ઓત્તરસહસ્રં તુ
જપેદ્વૈ વેદમાતરમ્ ॥ વેદમાના ગાયત્રી ॥ મિતાક્ષરાયાં દ્વય:-
સન્ધ્યાહીનોડશુચિન્તિત્યમનર્હ: સર્વકર્મસુ ॥ યદન્યસ્કુરતે
કૈંચિન્ન તસ્ય ફલમ્મચ્છતે ॥ અન્ન પ્રાત:સંધ્યૈર્વાંગમિત્યાદુ:
કેચિત્ ॥ અવિશેષાત્સંધ્યોત્તરભાવિનિ કર્માદૌ સાંગમિતિ
યુક્તમિત્યાદુ: પ્રાજ્ઞા: ॥ પ્રાત:કાલીનવ્રતાદિસંકલ્પસ્તુ
પ્રાત:સંધ્યાં કૃત્તૈવ કાર્ય: ॥ પ્રાત:સંધ્યાં બુધ: કૃત્વા સંકલ્પ
તત આચરેત્ ॥ इति गौडनिबन्धप्रतस्तुत: ॥

પતિત વગેરેનું દર્શન થયું હોય તે સંમંત્રે વિષ્ણુ પુરાણમાં કહે છે કે-જો પતિત વગેરે નજરે પડે તો શુદ્ધિ માન પુરુષે સૂર્યનું દર્શન કરવું. પતિત વગેરેનો સ્પર્શાદિક થાય તો વિષ્ણુધર્મમાં કહે છે કે-પતિત વગેરેનો સ્પર્શ થયો હોય તો સ્નાન કરી સૂર્યદર્શનથી મનુષ્ય શુદ્ધ થાય છે. પતિતાદિકની સાથે ભાષણ કરીને વિદ્વાને દશ હજાર વખત શુચિપદનું ચિત્તવન કરવું. યોગિ યાગવલ્ક્ય કહે છે કે-મન, દાન તથા ક્રિયાદિમાં જો મૌનવ્રતનો લંઘ થાય તો વૈષ્ણવ મંત્રનો જપ કરવો, અથવા અબ્યય વિષ્ણુનું સ્મરણ કરવું. યમ કહે છે કે-જો મનના નિય-

મનો લોપ થાય તો નાશરહિત વિષ્ણુનું સ્મરણ કરવું બૃહન્નારદીયમાં કહેલું છે કે-વ્રતાદિકના મધ્યમાં રજ-સ્વલા, ચાંડાલ, મહાપાપી, સુતાવડી સ્ત્રી, પતિત, ઉચ્છિદ્ધ અથવા ધોખી વગેરે નજરે પડવાથી અથવા તેનો શબ્દ સાંભળવાથી શુદ્ધિમાન પુરુષે એક હજાર આઠ ગાયત્રી-મંત્રનો જપ કરવો. મિતાક્ષરામાં દર્શન વચન છે કે-સંધ્યાહીન પુરુષ સર્વ કર્મોમાં નિરંતર અશુદ્ધ છે, માટે તે જ કાંઈ કર્મ કરે, તેનું ફળ તેને મળતું નથી. અહીં પ્રાત:સંધ્યા જ અંગ છે એમ કેટલાકનું કહેવું છે. વચનમાં કોઈ પણ સંધ્યાનું નામ નથી, માટે જ સંધ્યા પછી જ કર્મ હોય તે કર્મમાં તે સંધ્યા અંગ યોગ્ય ગણાય છે, એમ શુદ્ધિમાનો કહે છે. પ્રાતઃકાલના વ્રતાદિકનો સંકલ્પ તો પ્રાત:સંધ્યા કરીને જ કરવો. કારણ કે, 'શુદ્ધિમાન મનુષ્યે પ્રાત:સંધ્યા કરીને સંકલ્પ કરવો' એવું ગૌડનિબંધમાં સ્પષ્ટિવચન છે.

માર્કण્ડેયપુરાણે-સૂર્યોદયં વિના નૈવ વ્રતદાનાદિકક્રમ:-

इति ॥ क्रम उपक्रम: ॥ क्रिया इति पाठे स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ सूर्योदयश्चन्द्रेण उषःकालो वक्ष्यते ॥ तं विना रात्रौ स्नानादिकं न कार्यमिति कल्पतरुः ॥ छन्दोगपरि-
शिष्टे-सरोपवीतीना भाष्यं सदा बद्धशिखेन च । विशिखो
व्युपवीती च यत्करोति न तत्कृतम् ॥ पित्र्यमन्त्रावृत्तये
आत्मालम्भे अवहेने । अथो वायुसमुत्सर्गे प्रहारेऽनृतभा-
षणे ॥ माजोरमूषकस्पर्शे आक्रोशे क्रोधसम्भवे । निमित्ते-
ष्वेव सर्वत्र कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेत् ॥ मार्कण्डेयपुराणे-शिरः
स्नातश्च कुक्षीत देवं पित्र्यमपापि वा ॥ बराहपुराणे-
स्नानसंध्योतर्पणादि जपो होमः सुरार्चनम् । उरवासवता
कार्यसाधेत्सन्ध्याहुतीर्विना ॥ भगवद्गीतायाम्-तस्मादोमिरिषु-
दाहृत्य यज्ञदानतपाःक्रियाः । प्रवर्तते विधानोक्ताः सततं
ब्रह्मवादिनाम् ॥ आपस्तम्ब:-त्रिमात्रस्तु प्रयोक्तव्यः कर्मा-
रंषेभु सर्वैः ॥ त्रिमात्रः प्रणवः ॥ इतिसामान्यपरिभाषा-
विस्तृता चेयं सामान्यपरिभाषा आचारमण्डले द्रष्टव्या ॥

માર્કંડેયપુરાણમાં વચન છે કે-સૂર્યોદય વિના મન અથવા દાનનો આરંભ કરવો નહિ. 'ક્રિયા' એવો જો પાઠ હોય તો સ્નાન વગેરે ક્રિયા એવો અર્થ કરવો. આ વચનમાં સૂર્યોદય શબ્દથી પ્રાતઃકાળ જણાય છે; કારણ કે પ્રાતઃકાળ વિના રાત્રિમાં સ્નાનાદિક ન કરવાં, એમ કલ્પ-તરુ કહે છે. ઇંડોગપરિશિષ્ટમાં વચન છે કે-મનુષ્યે નિરં-તર ઉપવીતી રહેવું, એટલે ડાખા ખજા ઉપર જનોઈ રાખવી, અને નિરંતર શિખા બાંધી રાખવી; કારણ કે શિખા બાંધ્યા વિના તથા ડાખા ખજા ઉપર જનોઈ રાખ્યા વિના મનુષ્ય જ કર્મ કરે તે ન કપાં સમાન અર્થાત્ નિષ્ફળ થાય છે. કર્મ કરતાં પિત્રમંત્રાનુવ્રલ્લય થાય, મન વશમાં ન રહે, કાંઈ જોવાય, અધિવાણુ (શર્ધન) છટે, પ્રહાર થાય, ખોડું ખોલાય, મીંદડી વા ઉદરનો

સ્પર્શ થાય, નિદા થાય, અથવા કોઈ ઉત્પન્ન થાય તો મનુષ્યે જળનો સ્પર્શ કરવો. આકેડેય પુરાણમાં વચન છે કે-માથું બીજની નાથેલો પુરુષ દેવસંબંધી વા પિતૃ-દેવસંબંધી કર્મ કરે. વરાહપુરાણમાં વચન છે કે-ઉપવાસવાળાએ સાયંસંધ્યાહુતિ વિના, સ્નાન, સંધ્યા, તર્પણ, જપ, હોમ તથા દેવતાપૂજન વગેરે સધળું કરવું. જાન-વદ્ધીતામાં તે કારણ માટે બ્રહ્મવાદીના યજ્ઞ, દાન, તપ અને ક્રિયા, ઓકારનું ઉચ્ચારણ કરીને વિધાન પ્રમાણે નિરંતર પ્રવૃત્ત થાય છે. આપસ્તંબ કહે છે કે-સર્વ કર્મોના આરંભમાં પ્રણવ (ઓકાર)નો પ્રયોગ કરવો. આ સામાન્ય પરિભાષા છે. આ સામાન્ય પરિભાષા આચાર-મયૂખમાં વિસ્તારથી કહેલી છે માટે તેમાં જોવી.

શ્રીઓ માટે ઉપવાસના વિશેષ ધર્મ

અત્ર જીર્ણાં વિશેષો દેમાદૌ પાત્રે-ગર્મિણી સ્તિકાદિશ્ચ કુમારી ચાપ રોગિણી । યદાડગુદ્ધા તદાડન્યેન કારયેત્ત્ર-યતા સ્વયમ્ ॥ પ્રયતા ગુદ્ધા સ્વયં કુર્વાદિત્યર્થઃ । પુંસોડ-પ્યેષ વિધિર્ઙિગસ્યાવિવક્ષિતત્વાદિતિ દેમાદિઃ । एवं जीर्णं रजोदग्नेनोपि कार्यम् ॥ तथा च सत्यव्रतः-प्रारब्धदीर्घत-पसां नारीणां चेद्रजो भवेत् । न च तत्र व्रतस्य स्यादुपरोधः कथंचन ॥ व्रतस्योपवासस्येत्यर्थः । पूजादिकं त्वन्येन कार-येत् ॥ तथाच મદનરત્ને માત્સ્યે-અનંતરા તુ રજઃસ્પર્શે પૂજામન્યેન કારયેત્ ॥ સત્કેડપ્યેવમ્ । તથા ચ તત્રૈવ-પૂર્વે સંકલ્પિતં યજ્ઞ વ્રતં હનિયતત્રૈતઃ । તત્કર્તવ્યં નરૈઃ ગુદ્ધં દાનાર્ચનચિવર્જિતમિતિ ॥ કેન કારયેદિત્યપેક્ષાયાં તત્રૈવ પત્રીનસિઃ-ભાર્યા પર્યુવ્રતં કુર્વાદ્વાર્વાણ્યથ પતિવ્રતમ્ । અસામર્થ્યેડપરસ્તામ્યાં વ્રતમક્રૂરો ન જાયતે ॥ અપરઃપુત્રાદિઃ । તત્રૈવ વાયુપુરાણે-ઉપવાસે ત્વશક્તસ્તુ આહિતાગ્રિરથાપિ વા । પુત્રાદ્વા કારયેદન્યાદ્વાજ્ઞનાદ્વાપિ કારયેત્ ॥ ઉપવાસં પ્રકુર્વાણઃ પુણ્યં શતગુણં ભુવેત્ ॥ નારી ચ પતિમુદ્દિશ્ય એકાદશ્યાહ્વપોષિતા ॥ પુણ્યં શતગુણં પ્રોક્તમિત્યાહ ગાલગો છુનિઃ । માતામહાદીઠદિશ્ય એકાદશ્યાહ્વપોષણે ॥ કૃતે ચ ભક્તિતો વિપ્રાઃ સમગ્રં ફલમાપ્નુયુઃ ॥ એતે ચ પ્રતિનિધયો ન કામ્યે ॥ તથાચ મળ્લનઃ-કામ્યે પ્રતિનિધિર્નાસ્તિ નિ-ત્યનૈમિત્તિકે ચ સઃ । કામ્યેડવુષક્રમાદર્ધ્વં કેચિત્પ્રતિ-નિર્ધિ વિદુઃ ॥ ન ત્યાત્પ્રતિનિધિર્મત્રસ્વામિદેવાગ્રિકર્મસુ । ન દેશકાલયોઃ શબ્દે નારંગેઃ પુત્રભાર્યયોઃ ॥ નાપિ પ્રતિ-નિધાતવ્યં નિર્ધિદં વસ્તુ કુત્રચિત્ ॥

આમાં શ્રીઓને માટે ઉપવાસના વિશેષ ધર્મ કહ્યા છે. હેમાદ્રિમાં પદ્યપુરાણનું વચન છે કે;-“ગર્ભિણી, સુવાત્સી, કુમારી અથવા રોગિણી શ્રી ભ્યાં સંધી અશુદ્ધ હોય ત્યાં સંધી બીજની પાસે વ્રતાદિ કરાવે અને શુદ્ધ થયા પછી પોતે વ્રત કરે. પુરુષને પણ એ જ પ્રમાણે ભણી લેવું;

કારણ કે ઉપવાસ વચનમાં શ્રીગિર્મની કાંઈ વિવક્ષા નથી, એમ હેમાદ્રિ કહે છે. શ્રી રજઃસ્પર્શ હોય તો તેણે પણ તેમ જ કરવું. તે ઉપર સસવ્રતનું વચન છે કે-જે શ્રીઓએ ધણા દિવસનું વ્રત ધારણ કર્યું હોય તે જ રજઃસ્પર્શ થાય તો પણ કોઈ પ્રકારે ઉપવાસનો રોધ થતો નથી; પરંતુ તેણે પૂર્ણ વગેરે કર્મ બીજની પાસે કરાવવો. મદનરત્નમાં મત્સ્યપુરાણનું વચન છે કે;-જે વચમાં રજેદર્શન થાય તો પૂર્ણ બીજની પાસે કરાવવી. સૂતકમાં પણ એ જ પ્રમાણે સમજવું. તેમાં પણ મદનરત્નનું વચન છે કે-સારી રીતથી નિયમમાં રહેલા પુરુષ, પ્રથમ સંકલ્પિત વ્રત કરવું, પણ દાન વા પૂજન કરવું નહિ. પૂર્ણ વગેરે કાની પાસે કરાવવું. એ જિજ્ઞાસા થવાથી મદનરત્નમાં જ પૈત્રીનસિનું વચન છે કે;-પતિનું વ્રત શ્રી કરે અને શ્રીનું વ્રત પતિ કરે અને તેઓ તેમ કરવામાં અસમર્થ હોય તો પુત્રાદિક કરે, પણ વ્રતનો બંધ થવો ન જોઈએ. મદનરત્નમાં વાયુપુરાણનું વચન છે કે-જે અગ્રિહોત્રી ઉપવાસ કરવામાં અશક્ત હોય તો પુત્ર પાસે અથવા તો બીજ બ્રાહ્મણ પાસે ઉપવાસ કરાવે; અને જે ઉપવાસ કરે તેને સોગળું પુણ્ય મળે છે. જે શ્રી પતિ માટે એકાદશીનો ઉપવાસ કરે તો તેને સોગળું પુણ્ય થાય છે. હે વિપ્રો ! જે પુરુષ માતામાહ (નાના) વગેરેને માટે એકાદશીનો ઉપવાસ કરે છે, તેને સમગ્ર ફળ પ્રાપ્ત થાય છે એમ ગાત્રવમુનિ કહે છે.” આ પ્રતિ-નિધિ (કાંઈની વતી કાંઈ કરનાર) સકામ કર્મમાં કહેલા નથી. મંડનનું વચન-“સકામ કર્મમાં પ્રતિનિધિ નથી. નિલ અથવા (નિમિત્તથી પ્રાપ્ત થયેલાં) નૈમિત્તિક કર્મમાં પ્રતિનિધિ છે. સકામ કર્મમાં પણ આરંભ કર્યા પછી પ્રતિ-નિધિ કરવો, એમ કેટલાક માને છે. મંત્ર, સ્વામી, દેવ, અગ્નિ, કર્મ, દેશ, કાળ, અરણ્ય, શબ્દ, પુત્ર તથા શ્રી એટ-લાનો પ્રતિનિધિ થાય નહિ; તેમ જ કયાંય પણ નિર્ધિદ વસ્તુનો પ્રતિનિધિ કરવો નહિ.”

વ્રતમાં હવિષ્ય (આવા યોગ્ય) પદાર્થ

અથ વ્રતે હવિષ્યાણિ ॥ હેમાદૌ હ્યોપરપરિશિષ્ટે કાત્યા-યનઃ-હવિષ્યેયુ યથા મુલ્યાતતદ્વદ્વ વીદ્યઃ સ્મૃતાઃ ॥ માપ-કોદ્રવગૌરાદીન્ સર્વાભવેડપિ વર્જયેત્ ॥ તત્રૈવાધિપુરાણે-વીહિષ્ટિકમુદ્રાશ્ચ કલાયાઃ સલિલં પયઃ । ડયામાકાશ્ચેવ નીવારા મોધૂમાથા વ્રતે હિતાઃ ॥ કૂષ્માંડાલાનુદ્દંતાકપા-લક્યગ્ચોલ્લિકાસ્યજેત્ ॥ ચતુર્મૈશ્વં સ્તુકળાઃ શાકં દ્વિધિ ધૃતં મધુ ॥ ડયામાકાઃ શાલિનીવારા યાવકં મૂલ-તંદુલમ્ । હવિષ્યં વ્રતનક્તાદાવગ્રિકાર્યાદિકે હિતમ્ ॥ મધુમાંસં વિદ્વાતવ્યં સર્વેષ્વ વ્રતિષ્તિથા । પાલકી પાયરી । ડયોલ્લિકા કોશાતકી । તત્રૈવ મરિચ્યે-હેમન્તિકં સિતા-શ્ચિવનં ધાન્યં મુદ્રા યવાસ્તિલાઃ ॥ કલાયકગુનીવારા વા-

સ્તુકં હિલમોચિકા ॥ વટિકાકાલશાકં ચ મૂલકં
કેશ્વકેતર ॥ કન્દ્રઃ સૈષવસાસુદે ગચ્ચે ચ દધિસર્પિણી ॥
પયોઽનુદૃતસારં ચ પનસાસહરિતકી ॥ વિપ્પલી ગીરકં
ચૈવ નાગરંગકતિતિણી ॥ કદલી લવલી ખાત્રી કલાન્ય-
ગુઢમૈશ્વર ॥ અતૈલપક્કં ધનયો હવિષ્યાણિ પ્રચલતે ॥
લવણે મધુસર્પિણી इति क्वचित्पाठः ॥ હૈમંતિકં ધાન્યં
કલમાસ્તદપિ સિતં શ્વેતમસ્વિત્તં ચ હવિષ્યમ્ ॥ કલાયાઃ
સતીનકપર્વાયા મટર इतिप्रसिद्धाः ॥ વાટાળે इति दक्षिण-
प्रसिद्धाः ॥ વાસ્તુકં ચપુવા इति ख्यातः ॥ હિલં શુકં મો-
ચયતીતિ क्षीरस्वाम्युक्तेः शुकासारी हिलसार इति प्रसिद्धः
શાકો જલોદ્ભવઃ ॥ ગૌદદેશે હેલોંચલે इति प्रसिद्धा ॥ કાલ-
શાકમુત્તરદેશે કાલિકેતિ પ્રસિદ્ધમ્ ॥ કેમુકં કેશુખા इति
पूर्वदेशे प्रसिद्धम् ॥ નાગરંગકં નારિંગમ્ ॥ પેરાવતો નાગ-
રજ્ઞો નાદેયી ભૂમિજન્મલેત્યમરાત્ ॥ નાગરં ચૈવેતિ पाठे
नागरं गुण्यी ॥ લવલી રાયઆંલ્લીતિ महाराष्ट्रभाषयोच्य-
मानं फलम् ॥ હરાફરેચડી इति मध्यदेशभाषया ॥ અતૈલ-
પક્કમિત્યેતત્કથિતહવિષ્યાણમેવ વિશેષમ્ ॥ મઠઃ—
ધન્યજ્ઞાનિ પયઃ સોમો માંસં યજ્ઞાવપસ્કૃતમ્ ॥ અશ્વારલવણં
ચૈવ પ્રકૃત્યા હવિરુચ્યતે ॥ અનુપસ્કૃતમપક્કમ્ ॥

હેમાદિમાં ઇંદેગપરિશિષ્ટમાં કાત્યાયનનું વચન-હવિ-
ષ્યમાં યવ મુખ્ય છે, તેથી ઉતરતી શાળ છે. યવ વગેરે
સર્વનો અભાવ હોય, તોપણ અડદ, કોદા તથા ગૌર
વગેરેના ત્યાગ કરવો. હેમાદિમાં જ અમિપુરાણનું વચન-
શાળ, સાડી ચોખા, મગ, વટાણા, જળ, દૂધ, શામો,
નીવાર અને ધઉ વગેરે વતમાં ખાવા ચોખ્ય છે; કાળું,
દુધી, વેંગણ, પાથરી તથા ચતુર્લેક્ષ્ય, સકતુકણ, શાક,
દહી, ઘી, ઘીસોડી તથા મધ એટલાનો ત્યાગ કરવો.
શામો, શાળ, નીવાર, ચાવક, મૂલ અને ચોખા એટલી
વસ્તુ, વત, રાત્રિભોજન અને અમિકાર્ય વગેરેમાં ખાવાનું
ચોખ્ય કહેલું છે. સધળા વતવાળા પુરષોએ મધ તથા
માંસનો ત્યાગ કરવો. હેમાદિમાં જ ભવિષ્યપુરાણનું
વચન-હૈમંતિક ધાન્ય, ધોળી સાક્ર શાળ, મગ, યવ, તલ,
વટાણા, કાંગ, નીવાર, વાસ્તુક, હિલસાર, પટિક (સાક
રાત્રિમાં પાકનાર), કાલિક, કેમુત્રાથી જૂલી જાતના મૂળા,
કંદ, સોંધાલુણ, સમુદ્રલવણ, ગાયનાં ઘી, દહી, જેમાંથી
સાર કાઢેલું ન હોય તેવું દૂધ, પનસ, આંખા, હરડો,
લોંડીપીપળ, જીરું, નારંગી (આંહી કોષ નારંગીને ઠેકાણે,
સુંઠ કહે છે.) લવણી, આમલી, કેળ તથા હરફરેચડીનાં
ફળ, જોળા વિનાની શેરડીની ચીજ-અર્થાત્ ચીની સાકર
વગેરે, એ સર્વ તેલમાં પકવેલાં ન હોય તો હવિષ્ય છે,
એમ મુનિઓ કહે છે. હૈમંતિક એટલે ધોળા કાદરા
સમજવા. કારણ કે તે જ હવિષ્ય કહેવાય છે. કલાય
એટલે સતીનકના પર્વાય 'મટર' એ નામે પ્રસિદ્ધ છે.
'વટાણા' એ નામથી દક્ષિણ દેશમાં પ્રસિદ્ધ છે. વાસ્તુક

એટલે 'બથવો' એ પ્રકારે પ્રસિદ્ધ છે. હિલ એટલે વીર્યને
છોડાવે છે, એમ ક્ષીરસ્વામીએ કહેલું છે; માટે શુકા-
સારી એટલે હિલસાર એ નામે પ્રસિદ્ધ છે. શાક એટલે
જળમાં ઉત્પન્ન થયેલા હેલાચલ એ નામથી ગૌડ દેશમાં
પ્રસિદ્ધ છે. કાલશાક ઉત્તર દેશમાં 'કાલિક' એ નામથી
પ્રસિદ્ધ છે. કેમુક એટલે 'કેમુત્રા' એવી રીતે પૂર્વ દેશમાં
પ્રસિદ્ધ છે. નારંગક એટલે નારિંગ, કારણ કે, એરાવત,
નાગરંગ, નાદેયી, ભૂમિજન્મુકા, એવી રીતે અમરકેશમાં
કહેલું છે. 'નાગરં ચૈવ' એવો પાઠ હોય તો નાગર એટલે
સુંઠ સમજવી. લવણી, એટલે 'રાયઆંખળી' એવું દક્ષિણી
ભાષામાં ફળનું નામ છે. 'હરફરેચડી' એમ મધ્ય દેશની
ભાષામાં કહેવાય છે. અતૈલપકવ એ પદ, આગળ કહેલાં
સર્વ હવિષ્યોનું વિશેષણ છે. અનુનું વચન છે કે, મુનિનું
અન (શામી, નીવાર વગેરે) દૂધ, સોમ, નહીં પકવેલું
અને નથી ક્ષાર અથવા લવણ જેમાં એવું માંસ રચના-
વથી જ હવિષ્ય છે.

પ્રતાદિકમાં ઉપયોગી વસ્તુ

અથ વ્રતાશુપયુક્તાનિ વસ્તુનિ ॥ તત્ર પંચરત્નાન્યાદિત્ય-
પુરાણે-છવર્ગે રજતં મુક્તા રાજાવર્તે પ્રવાલકમ્ ॥ રત્ન-
પંચકમાલ્યાતં શેષં વસ્તુ બ્રહ્મીયહમ્ ॥ કનકં કુલિષં નીલં
પન્નરાગં ચ મૌલિકમ્ ॥ જ્વતાનિ પંચરત્નાનિ રત્નશાસ્ત્ર-
વિદો વિદુઃ ॥ इति समयप्रदीपयुतकालिकापुराणोक्तानि
વા ॥ કુલિષં હીરકમ્ ॥ સ્મૃત્યંતરે-અમાત્રે સર્વરત્નાનાં હેમ
સર્વત્ર યોજયેત્ ॥ વિષ્ણુધર્મોત્તરે-મુક્તાફલં હિરણ્યં ચ
વૈદુર્યં પન્નરાગકમ્ ॥ પુષ્પરાગં ચ ગોમેદં નીલં ગારુડમતં
તથા ॥ પ્રવાલયુક્તાન્યુક્તાનિ મહારત્નાનિ વૈ નવ ॥ અથ
પદ્મવા હેમાદ્રી ભ્રાહ્મણપુરાણે-જાત્યોદુરારક્ષચૂતન્યગ્રોધ-
પદ્મવાઃ ॥ પંચમંગા इतिख्याताः सर्वकर्मसु शोभनाः ॥
પંચમંગાઃ પંચપદ્મવાઃ ॥ પંચગવ્યં ચ તત્રૈવ સ્કાદિ-ગોમૂત્રં
ગોમયં ક્ષીરં દધિસર્પિર્યથાક્રમમ્ ॥ વિષ્ણુધર્મે-ગોમૂત્રં
નાગતથાદૈ શક્ત્વ ક્ષીરસ્ય ચ ત્રયમ્ ॥ દ્વયં દધ્નોઘૃતસ્યૈક-
મેકથ કુશારારિજઃ ॥ ગોમૂત્રપ્રમાણં તુ પ્રાયશ્ચિત્તમયુક્તે
જેયમ્ ॥ વિષ્ણુધર્મે-ગાયત્ર્યાઽઽઽરાય ગોમૂત્રં ગંધદ્વારેતિ ગો-
મયમ્ ॥ આપ્યાયસ્વેતિ ચ ક્ષીરં દધિકાળ્લોઽય વૈ દધિ ॥
શુક્રમસીતિ આર્યં ચ દેવસ્ત્યત્વા કુશોદકમ્ ॥ અમિસ્તુ
પંચમિયુક્તં પંચગવ્યં પ્રચક્ષતે ॥ પંચામૃતં તુ હેમાદ્રી શિવ-
ધર્મે-પંચામૃતં દધિ ક્ષીરં સિતા મધુ ઘૃતં સ્મૃતમ્ ॥ મદન-
રણે કાત્યાયનઃ-આર્યં ક્ષીરં મધુ તથા મધુરત્રયચુચ્યતે ॥
તત્રૈવ ભવિષ્યે-મધુરોઽમ્લશ્ચ લવણઃ કષાયપ્તિક એવ ચ ॥
કદુકશ્વેતિ રાજેન્દ્ર રસપટ્કચુદાહતમ્ ॥ ચતુઃસમં તુ ગારુહે-
કસ્તૂરિકાયા દ્વૌ ભાગૌ ચત્વારથન્દનસ્ય ચ ॥ કુંકુમસ્ય
ત્રયથૈકઃ શશિનઃ સ્યાચતુઃસમં ॥ કુંકુમં કેશારમ્ ॥ શશી

કર્પુરઃ ॥ કર્પુરશ્ચંદનં દર્પઃ કુંકુમં ચ સમાશકમ્ ॥ સર્વગંધમિવિ
પ્રોક્તં સમસ્તસુગંધવનમ્ ॥ દર્પઃ કસ્તૂરિકા ॥ નયત-
કસ્તૂરો યગુરશ્ચેવ કર્પુરશ્ચંદનં તથા ॥ કંકોલં ચ મયેદેમિઃ
પંચમિયંશ્વકર્દમઃ ॥

પંચરત્ન અને નવરત્ન માટે આદિત્યપુરાણનું વચન-
સુવર્ણ, રૂપું, મોતી, રાગવર્ત અને પરવાળાં એ પંચરત્ન
કહેલાં છે. બાકીની વસ્તુ હું કહું છું. સુવર્ણ, હીરો, લીલમ,
મણિ અને મોતી એ પંચરત્ન છે, એમ રત્નશાસ્ત્ર બળ-
નારાઓ કહે છે. એ પ્રકારનું સમયપ્રદીપમાં કાલિકા
પુરાણનું વચન છે. બીજી સ્મૃતિમાં પણ વચન છે કે-
“એ પંચરત્નનો અભાવ હોય તો સર્વ જગત્તે સોનાનો
ઉપયોગ કરવો.” વિષ્ણુધર્મોત્તરનું વચન છે કે-“મોતી,
સોનું, વૈદૂર્ય, મણિ, પોખરાજ, ગોમદ, લીલમ, આર-
ત્મત અને પરવાળાં એ નવ મહારત્ન કહેવાય છે. પશ્ચવ-
હેમાદ્રિમાં બ્રહ્માંડપુરાણનું વચન છે કે-“પીપ્પળા, ઉંચરો,
પીપર, આંબો અને વડ એ પાંચનાં પાંદડાં એ પંચપશ્ચવ
કહેવાય છે.” એ પંચપશ્ચવ સર્વ કર્મમાં શુભકારક છે.

પંચગવ્ય-હેમાદ્રિમાં જ રક્તદુરાણનું વચન-“ગાયનું
મૂત્ર, ઊણ, દૂધ, દહીં અને ઘી એ પંચગવ્ય કહેવાય છે.”
વિષ્ણુધર્મમાં કહ્યું છે કે-“ગોમૂત્રથી અર્ધ ભાગ ગોમય,
દૂધના ત્રણ ભાગ, દહીંના બે ભાગ, ઘીનો એક ભાગ અને
એક ભાગ દર્ભના જળનો લેવો.” ગોમૂત્રનું પ્રમાણ પ્રાય-
શ્ચિત્તમયુષમાંથી બળી શેવું. ત્રિભુવનમાં કહ્યું છે કે-
“ગાયત્રીમંત્રથી ગોમૂત્રનું ગ્રહણ કરવું. ‘ગંધદ્વારા.’ એ મંત્રથી
ઊણનું ગ્રહણ કરવું. ‘આગ્નયજ્ઞ.’ એ મંત્રથી દૂધનું ગ્રહણ
કરવું. ‘દધિકાળો.’ એ મંત્રથી દહીંનું ગ્રહણ કરવું. ‘શુક્રમસિ.’
એ મંત્રથી ઘી શેવું. અને ‘દેવસ્વત્વા’ એ મંત્રથી દર્ભનું
જળ શેવું.” ગોમૂત્ર વગેરે પાંચથી મળેલું દર્ભજળ પંચગવ્ય
કહેવાય છે.

પંચામૃત-હેમાદ્રિમાં શિવધર્મનું વચન-દહીં, દૂધ,
સાકર, મધ અને ઘી એ પાંચ મળી પંચામૃત કહેવાય છે.
મદનરત્નમાં કાલ્યાણનું વચન-ઘી, દૂધ અને મધ એ ત્રણ
મળી મધુરત્રય કહેવાય છે. મદનરત્નમાં જ ભવિષ્યપુરાણનું
વચન છે કે-હે રાજેન્દ્ર! મીઠો, ખાટો, ખારો, ટુરો,
કડવો અને તીખો એ છ રસ કહેવાય છે.

ચતુઃસમ-ગરુડપુરાણનું વચન-કસ્તૂરીના બે ભાગ,
ચંદનના ચાર ભાગ, કેશરના ત્રણ ભાગ અને કપૂરનો એક
ભાગ એ મળી ચતુઃસમ કહેવાય છે. કપૂર, ચંદન, કસ્તૂરી
અને કેશર એ સર્વ સમ ભાગે હોય તે સર્વગંધ કહેવાય છે
અને તે સર્વ દેષતાઓનું ભૂષણ છે.

યક્ષકર્દમ-તેમ જ કસ્તૂરી, અચર, કપૂર, ચંદન અને
કંકોલ એ પાંચ મળી યક્ષકર્દમ કહેવાય છે.

અથ સર્વોષધયશ્વરોગપરિશિષ્ટે-કુણ્ડ માંસી હરિદ્રે દ્વે
શુરા શૈલેષ્વદનમ્ ॥ વચા ચંપકકુસ્તં ચ સર્વોષધ્યો દશ

સ્મૃતાઃ ॥ પાષે-દશબલ્લુગરાજં ચ નિષ્પાવાજાગિધાન્ય-
કમ્ ॥ વિકારવચ્ચ ગોક્ષીરં કુસુમં કુંકુમં તથા ॥ લઘ્વં
ચાષ્ટમં તત્ર સૌમાન્યાષ્ટકચુચ્યતે ॥ વૃણરાજસ્તાલઃ ॥ અજાગી
જીરકમ્ ॥ આપઃ ક્ષીરં કુષાપાણિ દધ્યક્ષતતિલાસ્તથા ॥
યવાઃ સિદ્ધાર્થકાશ્રેતિ શ્વર્ગોડાંગઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ પંચરાત્રે-
રજાંસિ પંચવર્ણાનિ મંડકાર્યં હિ કારયેત્ ॥ શાલિતંદુલ-
ચૂર્ણેન શુક્રં વા યવસંભવમ્ ॥ રક્તં કુણ્ઠમસિદુરગૈરિકાદિ-
સજ્જદ્રવમ્ ॥ હરિતાલોદ્રવં પીતં રજનીસંભવં તથા ॥ કૃષ્ણં
દગ્ધચર્ચૈરિત્તપીતકૃષ્ણવિમિશ્રિતમ્ ॥ રજની હરિદ્રા ॥ કૌ-
તુકસંજ્ઞાનિ મનિષ્યે-દૂર્વાં યવાંકુરાશ્ચૈવ વાલકં ચૂતપલ્લવાઃ ॥
હરિદ્રાદ્યેસિદ્ધાર્થશિષિપશોરગત્ત્વચઃ ॥ કંકણોષધયશ્ચેતાઃ
કૌતુકાલુપા નવ સ્મૃતાઃ ॥

સર્વોષધિ-છંદોગપરિશિષ્ટનું વચન-કદ, જટામાંસી,
હળદર, આંબાહળદર, મુરો, શિલાબિત, ચંદન, વજ્ર,
ચંપો અને મોચ એ દશ સર્વોષધિ કહેવાય છે.

સૌભાગ્યાષ્ટક-પદ્મપુરાણનું વચન-સેરડી, તાડ, ચોળા,
જીરું, વિકારવાળું ગાયનું દૂધ, પુષ્પ, કેશર અને આદમું
લવણ એ આઠ સૌભાગ્યાષ્ટક કહેવાય છે.

અષ્ટાંગઅર્ધ્ય-જલ, દૂધ, દર્ભનો અગ્રભાગ, દહીં,
ચોખા, તણ, યવ અને સર્પવ, એ મળી અષ્ટાંગઅર્ધ્ય
કહેવાય છે.

મંડળ-પંચરાત્રનું વચન-મંડળ માટે પાંચ જાતના
રંજ કરાવવા. શાળ, ચોખા અથવા યવના ચૂર્ણથી ઘોળો
રંજ કરવો; કસૂંગો, સિદ્ધર અથવા ગેરુ વગેરેથી લાલ
રંજ કરવો; હરતાલ અથવા હળદરથી પીળો રંજ કરવો;
બાળેત્રા યવથી કાળો રંજ કરવો; અને પીળો તથા
કાળો રંજ મેળવીને લીલો રંજ બનાવવો.

કૌતુક-ભવિષ્યપુરાણનું વચન-ધ્રો, જવારા, વાળો,
આંખાના પાંદડાં, હળદર, આંખા હળદર, સર્પવ, મોર-
પીંછ અને સર્પની કાંચળી આ નવ કંકણોષધિઓને
કૌતુક કહેલ છે.

અથ સમમૃદો માત્સ્યે-ગજાશ્વરધત્ત્વીકસંગમાદ્વદગો-
ક્ષણત્ ॥ મદમાનીય કુંભેષુ પ્રશિષેષત્ત્વારતાથા ॥ ગોકુલા-
વધિ સમ ચત્વરેણ સહાષ્ટૌ મૃદો ભવંતિ ॥ હેમાદ્રૌ ભવિ-
ષ્યે-સુવર્ણ રજતં તામ્રમારકૂટં નયૈવ ચ ॥ લોહં ત્રય તથા
લીસં ધાતવઃ સમ કીર્તિતાઃ ॥ આરકૂટં વિતલમ્ ॥ તથૈવ
ષટ્ત્રિશ્ચન્મતે ॥ યવગોધૂમધાન્યાનિ તિલાઃ કંઘુસ્તથૈવ ચ ॥
શ્યામાર્કં ચીનકં ચૈવ સપ્તધાન્યમુદાહતમ્ ॥ સપ્તદશ ધા-
ન્યાનિ માર્કંદેયપુરાણે-ત્રીહયશ્ચ યવાશ્ચૈવ ગોધૂમા અગ્ર-
સ્તિલાઃ ॥ પ્રિયંગવઃ કોબિદારાઃ કોપદૂષાઃ સત્તીનકાઃ ॥
માષા મુદ્રા મસૂરાશ્ચ નિષ્પાવાઃ સક્કુલિત્પકાઃ ॥ આદ્ય-
શ્વળકાશ્ચૈવ શળાઃ સપ્તદશ સ્મૃતાઃ ॥ કોપદૂષાઃ કોદ્રવાઃ ॥

૧ હરિદ્રાદારહરિદેયત્વત્ દ્વયં ॥ ૨ અથ ધાન્યશબ્દો ગ્રીહિષાવી ॥

સતીનકાઃ કલાયાઃ, મદર इति प्रसिद्धाः ॥ अष्टादश धान्यानि स्कन्धि- श्रीहर्षिवास्तिकाश्चैव यावनालास्तथैव च ॥
સતીનકાઃ કુલિત્યાશ્ચ કંગુકાઃ કોરદુષકાઃ ॥ માષકૃદ્વમ-
સદાશ નિપ્પાવાઃ શ્યામસર્પાઃ ॥ ગોધૂમાશ્નકાશ્ચૈવ ની-
વારાદશ્ય એવ ચ ॥ એવં ક્રમેણ જાનીયાદાન્યાન્વદ્વાદસૈવ
૮ ॥ શાકાનિ હેમાદૌ ક્ષીરસ્વામી-મૂલપત્રકરીરામકલ-
કાંઢાધિરૂદકાઃ ॥ સ્વરૂપ્ષ્ણં કલ્પચં ચેતિ શાકં દશવિ-
ધં સ્મૃતમ્ ॥ કરીરં વંશાકુરઃ ॥ અપ્રં પલ્લવઃ ॥ કાંઠં નાલમ્ ॥
કલ્પચં છત્રાકમ્ ॥ કઠશા વક્ત્રા વિશ્ણુચર્મે-હેમરાજતતા-
શ્ચાશ્ચ મુન્મયા લક્ષ્ણાન્વિતાઃ ॥ યાત્રોદ્ગ્રાહપ્રતિષ્ઠાદૌ કુંભાઃ
સ્વરભિષેષને ॥ તત્પરિમાણં ચ તત્રૈવ-પંચાશાંગુલવૈગુલ્યા
ઝઃસેષે ચોદશાંગુલાઃ ॥ દ્વાદશાંગુલમૂલાઃ સ્વર્ણુલ્લમદ્દાંગુલં
મવેત્ ॥ પંચગુણિતા આશાશ્ચ પંચાશાઃ ॥ આશા દશ ॥
પંચાશદ્ગુલાનિ વૈગુલ્યમિત્યર્થઃ ॥ કેચિત્તુ પંચદશાંગુલત્રૈ-
ગુલ્યા इत्याहुः ॥

સસમૃત્તિકા-મત્સ્યપુરાણું વચન-હાથીના સ્થાન-
માંથી, લોડાના સ્થળમાંથી, રથના સ્થળમાંથી, રાફડામાંથી,
સંગમમાંથી, મોટા ધોમાંથી, ગોદરામાંથી, અને ચૌવટા-
માંથી માટી લાવી ધડામાં નાંખવી. અને વચનમાં
ચૌવટાની માટી સહિત આઠ માટી થાય છે.

સાત ધાતુ-હેમાદ્રિમાં ભવિષ્યપુરાણું વચન-સોનું,
રૂપું, ત્રાંબું, પિત્તળ, લોદું, જસત વથા સીસું એ સાત
ધાતુ કહેવાય છે.

સાત ધાન્ય-હેમાદ્રિમાં જ પરિશિષ્ટ-મતનું વચન-ચર,
ધઉં, શાળ, તલ, કાંગ, શ્યામો, ચીનક (ચીણી) એ
સાત ધાન્ય કહેવાય છે.

સત્તર ધાન્ય-માર્કંડેયપુરાણું વચન-શાળ, યવ,
ધઉં, અળસી, તલ, કાંગ, કોવિદાર, કોદરા, વટાણા,
અડદ, મગ, મસૂર, ચોળા, કળથી, તુવર, ચણા અને
શયુ એ સત્તર ધાન્ય કહ્યાં છે.

અઠાર ધાન્ય-સ્કંદપુરાણું વચન-શાળ, યવ, તલ,
યાવનાલ, વટાણા, કળથી, કાંગ, કોદરા, અડદ, મગ,
મસૂર, ચોળા, શ્યામો, સર્પેર, ધર્જી, ચણા, નીચાર
અને તુવર એ અઠાર ધાન્ય ગણવાં.

શાક-હેમાદ્રિમાં ક્ષીર સ્વામીનું વચન-મૂળ, પત્ર,
વાંસના અંકુર, નવાંકુર, ફલ, નાળ, કોમળ અંકુર,
ઝાલ, પુષ્પ અને કવક (મીંદડીની બળી) એ દશ
પ્રકારનાં શાક કહ્યાં છે.

કલશ-વિશ્ણુધર્મનું વચન-સોનું, રૂપું, ત્રાંબું અને માટી
એ ચારના પ્રમાણથી બનાવેલા કલશ, યાત્રા, વિવાહ,
દેવપ્રતિષ્ઠા તથા અભિષેક વગેરેમાં લેવા કહ્યાં છે. કલ-
શનું પરિમાણ વિશ્ણુધર્મમાં જ કહ્યું છે કે:-કલશ

પચાશ આંગળના પહોળા (કેટલાક પંદર આંગળ
પહોળા એમ પણ કહે છે), સોળ આંગળ ઊંચા,
મુખમાં બાર આંગળ અને મુખમાં આઠ આંગળ પહોળા
જોઈએ.

મૂર્તિ અને દ્રવ્યનું પ્રમાણ:-

પ્રતિમાદ્રવ્યોઃ પરિમાણં હેમાદૌ ભવિષ્યે-અનુકદ્રવ્ય-
તસ્તંભ્યાદેવતાપ્રતિમા નૃપ ॥ સૌવર્ણી રાજતી તામ્રી
વૃજ્ઞા માતિકી તથા ॥ ચિત્રજા વિટલેપોત્થા નિજવિતા-
તુસારતઃ ॥ આમાનાત્પલપર્વતા કર્તવ્યા ચક્રિસંભવે ॥
અંગુલપર્વાદરમ્ય વિતસ્ત્યવધિકા સ્ફુટા ॥ માત્સ્યે તુ
વિશેષઃ-અંગુલપર્વાદરમ્ય વિતસ્તિર્વાવદેવ તુ ॥ ઘટે તુ
પ્રતિમા કાર્યા નાધિકા શસ્યતે કુવૈઃ ॥ આષાઢશાતુ પ્રા-
સાદે કર્તવ્યા નાધિકા તતઃ-इति ॥ અધિકં કલ્પતરૌ
પ્રતિષ્ઠાકાંઠે જ્ઞેયમ્ ॥ તથા-અનુકલંભ્યાદેવતામ્ તુ શત-
મદાંતરં સ્મૃતમ્ ॥ માત્સ્યે-દોમો વ્રહ્માદિપૂજાર્યાં શતમદા-
ન્તરં મવેત્ ॥ અઢાવિંશતિરદૌ વા યથાશક્તિ વિધીયતે ॥

હેમાદ્રિમાં ભવિષ્યપુરાણું વચન-હે રાજન્ ॥ દેવમૂર્તિ
અને દ્રવ્યનું પરિમાણ કહેલ નથી, માટે કહ્યું છે. સુવર્ણની,
રૂપાની, લાકડાની, મૂર્તિકાની, ચિત્રની અને લોટની મૂર્તિ
થાય છે. તે પોતાની દ્રવ્યશક્તિને અનુસરી કરાવવી. જો
શક્તિ હોય તો *માષથી લઈ પલ્લવપર્યંત સોના વગેરેની મૂર્તિ
કરાવવી. અંગોહાના ટેરવાથી આરંભી વૈતપર્વત મૂર્તિ કર-
વાનું કહેલ છે. મત્સ્યપુરાણમાં વિશેષ-ધરમાં પૂજવાની
અંગુલના ટેરવાથી આરંભી વૈતપર્વત કરવી પણ તેથી
મોટીને પંડિતો વખાણતા નથી. અને દેવાલયમાં સોળ
(અંગુલ) પર્યંતની કરવી પણ તેથી અધિક કરવી નહિ.
બાકી વિશેષ કલ્પતરુનાં પ્રતિષ્ઠાકાંડનાં વચનથી જાણી
લેવું. જ્યાં હોમમાં સંખ્યા ન કરી હોય ત્યાં એકસો
આઠ સંખ્યા લેવી. મત્સ્યપુરાણમાં કહ્યું છે કે:-અહ
વગેરેની પૂજામાં હોમ એકસો આઠ વખત, અઠવાડીશ
વખત વા આઠ વખત યથાશક્તિ કરવો.

યથોક્ત દ્રવ્યના અભાવે પ્રતિનિધિ

મદનરત્ને ત્રાણે-યયોક્તસ્ત્વસ્તપતૌ પ્રાશં તદ્વત્કારિ
યત્ ॥ યથાભાવે ચ ગોધૂમા શ્રીજાભાવે ચ તંદુલાઃ ॥
આજ્યં દ્રવ્યમનાદેશે હુદ્ધયાશ્ચ યથાવિધિ ॥ મંત્રસ્ય દેવતા-
યાશ્ચ પ્રજાવતિરિતિ રિયતિઃ ॥ મંત્રસ્ય દેવતાયાશ્ચાવિધાને
પ્રજાપતિર્દેવતા સમસ્તવ્યાદતિર્મંત્રઃ ॥ સ્મૃત્યંતરેષિ-ન
વ્યાદત્યા સમં દ્રુત इति ॥ મારુદે-પ્રણવાદિનમોન્તં ચ
ચતુર્ધ્યંતં ચ સત્તમ ॥ દેવતાયાઃ સ્વકં નામ મૂલમંત્રઃ પ્ર-
કીર્તિતઃ ॥ દ્રવ્યાભાવે પ્રતિનિધિર્હેમાદૌ વિશ્ણુચર્મે-દ્રવ્ય-
કામે વયો પ્રાશં મધ્વલામે તથા ગુઢઃ ॥ ધૃતે પ્રતિનિધિઃ
કાર્યઃ વયો વા દધિ વા નૃપ ॥ તત્રૈવ મૈત્રાવળીયપરિશિદે-

થાય છે, ને સોળ માપ થાય ત્યારે સુવર્ણ, ને ચાર વા પાંચ સુવર્ણ થાય ત્યારે પલ કહેવાય છે. રૂપાનું માન- બે ભારે કૃષ્ણ થાય ત્યારે રૂપાનો એક માપ, રૂપાના સોળ માપનો ધરણુ કહેવાય. દશ ધરણુનું શતમાન; અથવા પલ કહેવાય છે. ચાર સુવર્ણનો એક નિષ્ક કહેવાય છે. ત્રાંબાનું માન કહે છે. કાર્ષિકસ્તાપ્તિક: પળ: એ વચનથી પલના ચતુર્થાંશ કર્ણથી જે ઉન્માન કરાએલ, તે ત્રાંબાનો પળ કહેવાય છે. તેનું જ કાર્ષિક એવું પળ નામ છે. કર્ણસંજ્ઞા, નિર્ધંતુર્મા-પોડ માપાનો એક અક્ષ અથવા કર્ણ કહેવાય છે. 'કર્ણ' શબ્દ પુદ્ગલ તથા નપું- સકર્ષિને છે. તે ચાર કર્ણનો એક પલ થાય છે. ધરણુનું પુરાણુ એવું બીજું નામ છે. કારણ કે 'તે પોડ માપા થાય ત્યારે રૂપાનો ધરણુ અથવા પુરાણુ કહેવાય છે.' એ પ્રકારનું મિતાક્ષરામાં સ્મૃતિવચન છે, 'શતમાન' એ પલનું બીજું નામ છે. ચાર સુવર્ણએ તોળેલું રૂપું તે રૂપાનો નિષ્ક કહેવાય છે. સોનાનો નિષ્ક તો, 'ચાર સુવર્ણ મળવાથી સોનાનો નિષ્ક બન્યો' એ પ્રમાણે મનુના કહેવાથી પલની બરાબર થાય છે. આઠી કયો કાપોપણુ હોવો એ શંકા થશે, કારણ કે દેશભેદથી કાપોપણુ ભિન્ન છે, એમ હોમાદ્રિમાં નારદનું વચન છે. દક્ષિણ દિશામાં રૂપાનો કાપોપણુ ચાલે છે. સોળ પણુનો કાપોપણુ પૂર્વ દિશામાં ચાલે છે. તેટલાથી મળેલું રૂપું દક્ષિણ દિશામાં કાપોપણુ કહેવાય છે, એમ દ્વૈતનિર્ણયમાં છે. દીલાવતીમાં કહ્યું છે કે-વીશ કાડીની એક કાકિણી કહેવાય છે. ચાર કાકિણીનો એક પણુ કહેવાય છે. સોળ પણુનો એક દ્રમ્મ બન્યો અને સોળ દ્રમ્મનો એક નિષ્ક થાય છે.

ધાન્યનું માન

અથ ધાન્યમાનં મનિષ્યે-પલદ્વયં તુ પ્રસૂતં દ્વિગુણં કુઢવં મતમ્ ॥ ચતુર્ભિઃ કુઢૈઃ પ્રસ્થઃ પ્રસ્થાશ્ચત્વાર આદકઃ ॥ આઠઐસ્તૈશ્ચતુર્ભિઃ દ્રોણસ્તુ કથિતો બુધેઃ ॥ કુમ્ભો દ્રોણદ્વયં શૂર્પઃ ચારી દ્રોણાસ્તુ પોઢશ ॥ દ્રોણદ્વયસ્યૈવ શૂર્પં ઇતિ સંજ્ઞા ॥ પલં ચ કુઢકઃ પ્રસ્થ આદકો દ્રોણ દ્વય ચ ॥ ધાન્યમાનેષુ ચોદ્ધવ્યાઃ કમ- શોડશી ચતુર્ગુણાઃ ॥ દ્રોણૈઃ પોઢશભિઃ ચારી વિંશત્યા કુમ્ભ ઉચ્યતે ॥ કુમ્ભૈસ્તુ દશમિત્રાંહો ધાન્યસંલ્લયાઃ પ્રકી- ર્તિતાઃ ॥ વિંશત્યેત્યગ્રાપિ દ્રોણૈરિતિ સંવચ્યતે ॥ તથાચ- કુમ્ભો દ્રોણદ્વયમિતિ પક્ષાદ્વિંશતિદ્રોણમિતઃ કુમ્ભ ઇતિ પશાંતરમ્ ॥ દ્રોણાઢકયોઃ પરિમાણાંતરચુકં પરાશરેણ- વેદવેદાંગવિદ્વિધેયમંશજાત્રુપાલકૈઃ ॥ પ્રસ્થા દ્વાવિંશતિ- દ્રોણઃ સ્મૃતો દ્વિપ્રસ્થ આદક ઇતિ ॥ एतेषां न्यूनाधिक- पक्षाणां शक्तिदेशकालापेक्षया व्यवस्था श्रेया ॥

ભતિષ્યપુરાણનું વચન-ત્રે પલનો પ્રસૂત કહેવાય છે. એપ્રસૂતનો કુડવ કહેવાય છે. ચાર કુડવનો પ્રસ્થ

(શેર) કહેવાય છે. ચાર પ્રસ્થનો એક આદક (પાલી), ચાર આદકનો દ્રોણ, બે દ્રોણનો કુંભ અથવા શૂર્પ, અને સોળ દ્રોણની ખારી કહેવાય છે. પલ, કુડવ, પ્રસ્થ આદક અને દ્રોણ એ ધાન્યમાનમાં અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર યોગણુ યોગણુ બન્યો, અર્થાત્ પક્ષથી યોગણુ કુડવ અને કુડવથી યોગણુ પ્રસ્થ એમ સઘળા બન્યા હોવા. સોળ દ્રોણની એક ખારી અને વીશ દ્રોણનો એક કુંભ કહેવાય છે અને દશ કુંભનો વાહ કહેવાય છે. એ પ્રકારે ધાન્યનું માપ કહ્યું છે. પૂર્વ વચનથી અને આ વચનથી કુંભમાં કાંઈ ફેરફાર આવે છે, તે મતાંતરથી સમજવો. દ્રોણ અને આદકનું બીજું પરિમાણ પરાશરે કહ્યું છે કે-વેદ, વેદાંગને બન્યોનારા અને ધર્મશાસ્ત્રને અનુસરનારા વિદ્વાન જ્ઞાતિઓએ બીજી પ્રસ્થનો દ્રોણ અને બે પ્રસ્થનો આદક કહ્યો છે. આ પરિમાણમાં જે કાંઈ ફેરફાર છે તેની વ્યવસ્થા, શક્તિ, દેશ તથા કાલની અપેક્ષાથી કરવી.

હોમદ્રવ્યનું માન

અથ હોમદ્રવ્યમાનં સિદ્ધાંતશેષે-હોમદ્રવ્યપ્રમાણાનિ દ્વયંતે તુ યથાક્રમમ્ ॥ કર્ણપ્રમાણમાડયં સ્વાનમધુ ક્ષીરં ચ તત્સમમ્ ॥ તંદુલાનાં શુક્રિમાત્રં પાયસં પ્રસૂતઃ સમમ્ ॥ કર્ણમાત્રાણિ મધ્યાણિ લાજા શુદ્ધિમિતા મતાઃ ॥ અર્જં ગ્રાસસમં ઘાઘં શાર્કં યાસાદ્દમાત્રકમ્ ॥ મૂલાનાં તુ ત્રિમાગઃ સ્યાત્કંદાનામદ્યમાંશકઃ ॥ હ્રસ્વઃ પર્વપ્રમાણઃ સ્વાદંયુલદ્વિતયં લતા ॥ પ્રાદેશમાત્રાઃ સમિધો વ્રીહીર્ણાં ચાંત્રલિઃ સમઃ ॥ તિલસલુકુળાદીનાં મૃગીસુદ્રાપ્રમાણતઃ ॥ તત્ર વુપ્પફલાદીનાં પ્રમાણાદુતિરિચ્યતે ॥ ચંદ્રમીલ્લંકરત્તરીકુંકુમાગુદકર્દમાઃ ॥ હરિમંથસમાઃ પ્રોક્તા ગુગુલુર્વદ્રોપમઃ ॥ હરિમંથશ્રવણકઃ ॥ આહુતીનામિદં માનં કથિતં વેદવેદિભિઃ ॥ સ્યાન્નિસુદ્રા મૃગી સુદ્રા હોમે સર્વફલપ્રદા ॥ માનાંતરં શારદાતિલકટીકાર્યાં પદાર્થાંદર્શ-કર્ણપ્રમાણમાડયં સ્યાચ્છુક્રિમાત્રં પયઃ સ્મૃતમ્ ॥ ઉક્તાનિ પંચગવ્યાનિ શુક્રિમાત્રાણિ સાધુભિઃ ॥ તત્સમં મધુ દુગ્ધાન્નં ગ્રાસમાત્રસુદાહનમ્ ॥ દધિ પ્રસૂતિમાત્રં સ્યાહ્વાજાઃ સ્પુર્ણદિસંમિતાઃ ॥ ધૃષ્ટુઃ કાસ્તરપ્રમાણાઃ સ્યુઃ સલ્કલોડપિતથા વિધાઃ ॥ પલાદં ગુહમાનં ચ શર્કરાપિ તથાવિધા ॥ ગ્રાતાર્દમાત્રમન્નાનામિષ્ટુઃ પર્વપ્રમાણતઃ ॥ ઇકં સ્યાત્પત્રવુપ્પં ચ તથા પૂપાદિ કલ્પયેવ ॥ માતુલિંગં ચતુઃલ્લંકં પનસં દશપા કૃતમ્ ॥ અથવા નારિકેલં ચ ચતુર્ધાંકદલીફલમ્ ॥ ત્રિધા- કૃતં ફલં ચૈલ્લેવ કપિત્થં લંદિતં દિવા ॥ વ્રીહયો શુદ્ધિમાનાઃ સ્યુર્ણદ્રા માપા યવાસ્તથા ॥ તંદુલાઃ સ્યુસ્તદર્થોશઃ કોદ્રવા શુદ્ધિસંમિતાઃ ॥ લઘ્વળં શુક્રિમાત્રં સ્યાન્મરીચાન્યેકવિંશતિઃ ॥ વૃતસ્ય કાર્ષિકો હોમઃ ક્ષીરસ્ય મધુનસ્તથા ॥ શુક્રિમાત્રા- દુતિર્દશઃ પ્રસૂતિઃ પાયસસ્ય ચ ॥ લંદર્યં તુ મૂળાનાં ફલનાં સ્વપ્રમાણતઃ ॥ ગ્રાસમાત્રં તુ હોતવ્યા હૃતરેષાં ચ તંદુલાઃ ॥ અક્ષતાસ્તુ યવાઃ પ્રોક્તા અભાવે વ્રીહયઃ સ્મૃતાઃ ॥ તદભાવે

ચ ગોધૂમા નતુ સંહિતતંદુલાઃ ॥ યેષાં કેષાંચિદન્યેષાં
દ્રશ્યાણામપ્યસંભવે ॥ સર્વેનાજ્યક્ષપાદેયં મરદ્વાજસુનેર્મતાત્ ॥
સર્વપ્રમાણમાદૃશ્યા પંચાંગુલપૃદ્ધીતયેતિ ॥ સંપૂર્ણાનિ ચ
સર્વં સુસ્માણિ પંચ પંચ ચ ॥ દૃષ્ટ્વૈર્નાં પર્વકં માનં લતા-
નામંગુલદ્વયમ્ ॥ ચંદ્રચંદ્રનકાદમીરકસ્તૂરીયક્ષકર્કશ્ચમાન્ ॥
કલાયસંમિતાનેતાન્ ગુગ્મુહં ચદરાસ્થિવત્ ॥ દ્રવઃ સુવેળ
હોતમ્યઃ પાણિના કઠનં હ્રિવિઃ ॥ સુચપૂર્ણાં દ્રવાઃ પ્રોક્તાઃ
કઠિના પ્રાસમાચકાઃ ॥ ત્રીહયો યવગોધૂમપ્રિયંગુતિલશાલયઃ
સ્વરૂપેણૈવ હોતમ્યા હૃતરેષાં ચ તંદુલાઃ ॥

સિદ્ધાંતશેખરમાં કહ્યું છે કે;—હવે હોમદ્રવ્યનું પ્રમાણ
યથાક્રમ કહેવાય છે. હોમમાં એક કર્પ (રૂપૈયાભાર) ઘી
લેવું અર્થાત્ એક વખતે કર્પ કર્પ જેટલું ઘી હોમવું. મધ
તથા દૂધ પશુ તેટલું જ લેવું. ચોખા શુક્રિત માત્ર લેવા,
દૂધપાક પ્રસૂતિ જેટલો લેવો. અક્ષ્ય કર્પ જેટલાં લેવાં. લાગ
(સુંજેલ શાળ) મુડી ભરીને લેવી. અજ એક કાળીયા
જેટલું લેવું. શાક અઃધા કાળીયા જેટલું લેવું. મૂલનો
ત્રીજો ભાગ લેવો. કંદનો આઠમો ભાગ લેવો. સેરડીની
એક એક કાતળી લેવી. વેલ એ આંગળ જેટલી લેવી.
સમિધા પ્રાદેશ જેવડી લેવી. શાક એક અંબલિ જેટલી
લેવી. તલ, સાથવો અને કણ વગેરે મૂગી મુદ્રા જેટલા
લેવા. તેમાં પુષ્પ તથા ફલ વગેરેની પ્રમાણથી આહુતિ
આપવી. કપૂર, ચંદન, કરતૂરી, કેશર અને અગરુના
લેપની ચપ્પા જેટલી આહુતિ આપવી. યુગળ ભાર
જેટલો લેવો. વેદ જાણનારા પુરુષોએ એ પ્રમાણે આહુ-
તિનું માન કહેલ છે. ત્રિમુદ્રા—(વચ્ચી આંગળી, અના-
મિકા અને અંગુઠો એ ત્રણ મળવાથી) મૂગીમુદ્રા કહેવાય
છે. તે મૂગીમુદ્રા હોમમાં સર્વ દ્રવ્યને આપે છે. શારદા-
તિલકની ટીકામાં પદાર્થોદ્દેશમાં આહુતિ માટે બીજું પ્રમાણ
કહેલ છે કે—ઘી કર્પ માત્ર લેવું. દૂધ શુક્રિત જેટલું અને
પંચગવ્ય એક એક શુક્રિત જેટલાં લેવાં, એમ સત્પુરુષોએ
કહ્યું છે. મધ પશુ તેટલું જ લેવું કહ્યું છે. દૂધપાક કાળીયા
જેટલો લેવો કહેલ છે. દહીં પ્રસૂતિ જેટલું લેવું, અને
સુંજેલ શાળ મુડી જેટલી લેવી કહી છે, તેમ જ પૃથ્વા
(પવા) અને સાથવો પશુ તેટલા જ લેવા કહ્યા છે. જોગ
અને સાકર અર્ધો પલ લેવા કહ્યાં છે. અજ કાળીયા જેટલાં
લેવાં. શેરડીની એક એક કાતળી લેવી. પત્ર અને પુષ્પ
એક એક કહ્યાં છે. તેમ જ દૂધ વગેરેની પશુ કદપના
કરવી. બીજોરોના ચાર ભાગ કરવા, પનસના દશ ભાગ
કરવા, નાળીયેરના આઠ ભાગ કરવા, કેળાના ચાર ભાગ
કરવા, બીલાંના ત્રણ ભાગ કરવા અને કેઠાંના એ ભાગ
કરવા. શાળ મુડી જેટલી લેવી. તેમ જ મગ, અડદ અને
યવ પશુ તેટલા જ લેવા. તંદુલ અર્ધ મુડી જેટલા લેવા.
કેદાર મુડી જેટલા લેવા. લાણ શુક્રિત જેટલું લેવું. મરીના
એકવીશ દાણા લેવા. ઘી, દૂધ અને મધ એક એક કર્પ

હોમવા. દહીંની શુક્રિત જેટલી આહુતિ કહી છે. દૂધપાકની
પ્રસૂતિ જેટલી આહુતિ કહી છે. મૂલના ત્રણ ભાગ કરવા.
ફલની પોતાના પ્રમાણથી આહુતિ આપવી. બીજના
મતમાં તંદુલ આસમાત્ર હોમવા એમ છે. અક્ષત યવ
(આખા ચોખા)ને સમાન કહેલ છે. તેના અભાવમાં
શાળ કહી છે. તેના અભાવમાં ધઉં લેવા પશુ આંગેલ ચોખા
લેવા નહિ. કહેલાં દ્રવ્યોના અથવા બીજાં ફળ વગેરેનો
અભાવ હોય ત્યાં સર્વત્ર ઘી લેવું, એમ ભરદ્વાજ મુનિનો મત
છે. પાંચ આંગળીથી આહુતિ આપવાથી સર્વ પ્રમાણ
આવી જાય છે. સર્વ જગોએ સુક્ષ્મ વસ્તુ સંપૂર્ણ પાંચ
પાંચ લેવી. શેરડીનું એક કાતળી જેટલું પ્રમાણ કહ્યું છે,
લતાનું એ આંગળનું પ્રમાણ કહ્યું છે. કપૂર, ચંદન, કંક,
કસ્તૂરી અને યક્ષકર્કશ્ચ એઓની વટાણા જેટલી આહુતિ કહી
છે. યુગળ ભોરના કળીઆ જેટલો લેવો કહ્યો છે. જે
પાતળો પદાર્થ હોય, તેના સુચાથી હોમ કરવો અને જે
કઠિન પદાર્થ હોય તેના હાથથી હોમ કરવો. પાતળો
પદાર્થ સુવ ભરીને લેવો, અને કઠિન પદાર્થ કાળીયા
જેટલો લેવો. ત્રીહિ, યવ, ધઉં, કાંગ, તલ અને શાળ
એટલા પદાર્થો તેના સ્વરૂપથી જ હોમવા, (અર્થાત્
પકાવવા નહિ) બીજના મતમાં તંદુલ પશુ તેમ જ
હોમવા કહેલ છે.

ઋત્વિક (યજ્ઞ કરાવનારા બ્રાહ્મણો)નું વરણ

અથ કૃત્તિવરણ ॥ દેમાદ્રૌ પાત્રે—બાલાગ્રિહોત્રિણં
વિપ્રં હરુપં ચ ગુણાન્વિતમ્ ॥ સપત્નીકં ચ સંપૂર્ય ભૂષ-
યિત્વા ચ ભૂષણેઃ ॥ પુરોદિતં શ્રુત્યતમં કૃત્વાડ્યાન્નં તથ-
ન્વિજઃ ॥ ચતુર્વિશ્વદ્રુણોપેતાન્ સપત્નીકાશિમંત્રિતાન્ ॥
અહતાંબરસંચ્છન્નાન્ સઙ્ગિણઃ શુચિભૂષિતાન્ ॥ અંગુલીય-
કાનિ ચ તથા કર્ણવેશ્ઠાન્ પ્રદાપયેત્ ॥ તત્રૈવ લેંગે—વજ્ર-
યુગ્મં તથોળ્ળીયં કુંદલં કેઠમ્ભૂષણમ્ ॥ અંગુલીભૂષણં ચૈવ
મળિશ્વર્યમ્ ભૂષણમ્ ॥ ઇતાનિ ચૈવ સર્ગાણિ પ્રારંભે ધર્મ-
કર્મણામ્ ॥ પુરોહિતાય દ્વાપ્યથા કૃત્તિવર્યઃ સંપ્રદાપયેત્ ॥
પૂર્વોક્તં ભૂષણં સર્વં સોળ્ળીયં વજ્રસંયુતમ્ ॥ દ્વાદશતત્રયો-
ક્તમ્ય આચ્છાદનપદં તથા ॥ વ્રતાંગં મધુપર્કમાહ વિશ્વા-
મિત્રઃ—સંપૂર્ય મધુપર્કેણ કૃત્તિજઃ કર્મ કારયેત્ ॥ અપૂર્ય
કારવન્કર્મ કિલ્લિવષેઘૈવ યજ્યતે ॥ કૃત્તિજાં સંઘયામાહ
તત્રૈવ માતૃસ્યે—દેમાલંકારિણઃ કાર્યાઃ પંચવિંશતિકૃત્તિજઃ ॥
તોષયેષ્ઠ સમં સર્વાનાચાર્યં દ્વિગુણં ભવેત્ ॥ દક્ષિણયા
તોષયેદિત્યર્થઃ ॥

હેમાદ્રિમાં પદ્યપુરાણનું વચન—પ્રાલ અમિહોત્રો હોય
અને રૂપ તથા યુજ્યતાનું હોય તેવા બ્રાહ્મણની તથા તેની
ઓની પૂજા કરી અલંકારોએ શોભાવી, તે બ્રાહ્મણને મુખ્ય
પુરોહિત (આચાર્ય) કરવો, અને બીજા નિમંત્રિત, ઓ
સહિત અને યુજ્યવાળા ચોવીશ બ્રાહ્મણોને ઋત્વિક કરવા.

તે બ્રાહ્મણને કારાં વચ્ચે પહેરાવવાં, માળા પહેરાવવી અને મુદ્રિકા તથા કુંડલ વગેરેથી સારી રીતે શશુઆરવા. હેમાદિમાં જ લિંગપુરાણનું વચન છે કે:-એ વચ્ચે, પાધડી, કુંડળ, કંઠમાં પહેરાવના અલંકાર, મુદ્રિકા અને પોંચી એટલી ચીજોને સર્વ કર્મ કર્મના આરંભમાં પુરાહિતને આપવી. પછી કર્મ કરનાર ઋત્વિકને પણ પ્રથમ કહેલા સર્વ અલંકારો, પાધડી, એ વચ્ચે અને આઠવાને વચ્ચે આપવું. વ્રતમાં મધુપર્ક કરવો. તેમાં વિશ્વામિત્ર કહે છે કે:-મધુપર્કવડે ઋત્વિકની પૂજા કરી કર્મ કરાવવું. જે પુરુષ કર્મમાં મધુ-પર્કથી બ્રાહ્મણોની પૂજા ન કરે, તેને પાપ લાગે છે. ઋત્વિકની સંખ્યા કહે છે-હેમાદિમાં મત્સ્યપુરાણનું વચન છે કે-સુવર્ણના અલંકારવાળા પત્નીશ ઋત્વિક કરવા અને તેઓને સમાન દક્ષિણાથી પ્રસન્ન કરવા. ઋત્વિકને જે આપેલ હોય, તેથી બમણું આચાર્યને આપવું.

સર્વતોભદ્રમંડળ

અથ સર્વતોભદ્રમંડલમ્ ॥ હેમાદૌ સ્કાંદે-પ્રાગુલીચ્યાઽઽ-ચતા રેલાઃ કુર્વાદેકોનવિચતિમ્ ॥ સંવેંદુજિપદઃ કોને શું-ચલા પંચમિઃ પૈઃ ॥ એકાદશપદા વહ્ની મદં તુ નવમિઃ પૈઃ ॥ ચતુર્વિંશપદા વાપી વિંશત્યા પરિધિઃ પૈઃ ॥ મધ્યે ચોદશમિઃ કોઠેઃ પચમહર્લ સ્મૃતમ્ ॥ ચેતેંદુઃ શૃંગલાઃ કૃષ્ણા વહ્નીર્નીલેન પૂરયેત્ ॥ મદં રત્નં સિતા વાપિ પરિધિઃ પીતલવર્ણકઃ ॥ શાશ્વાન્તરદલચેતા કળિકા પીતલવર્ણિકા ॥ પરિધ્યાવેદિતં યં વાચે સર્વં રજસ્તમઃ ॥ તન્મધ્યે સ્થાપ-યેદેવાન્ નચાર્યાંશ્ચ ચરેષ્વરાન્ ॥ इति सर्वतोभद्रपीठम् ॥

હેમાદિમાં સ્કંદપુરાણનું વચન-એમણીશ પૂર્વ દિશામાં અને એમણીશ ઉત્તર દિશામાં લાંબી રેખા કરવી. ખૂણાઓમાં ત્રણ સ્થાનવાળો અર્ધચંદ્ર કરવો. પાંચ સ્થાન-વડે શૃંગલા કરવી. અગ્નીઆર સ્થાનવાળી વહ્ની કરવી. નવ પદવાળું ભદ્ર કરવું. ચોવીશ પદવાળી વાપી કરવી. વીશ પદથી પરિધિ કરવી. વચમાં સોળ કોઠાવડે અષ્ટદલ પદ્મ કરવું. ઈંદુ ધોળાકરવો. શૃંગલા કાળી કરવી. વહ્ની લીલી કરવી. ભદ્ર લાલ કરવું. વાપી ધોળી કરવી. પરિધિ પીળી કરવી. બહાર તથા અંદરનાં પત્રાં ચેત કરવાં અને કણ્ઠિકા પીળી કરવી. પરિધિથી વીંટાયેલું પદ્મ કરવું. બહાર કમથી ધોળી, લાલ અને કાળી રેખા કરવી. તેના મધ્યમાં બ્રહ્મા વગેરે મુખ્ય મુખ્ય દેવોની સ્થાપના કરવી. એ પ્રકારે સર્વતોભદ્ર કરવું.

લિંગતોભદ્ર મંડળ

અથ લિંગતોભદ્રમ્ ॥ ચતુર્વિંશતિરાલેખ્યા રેલાઃ પ્રાગ્-જિણાયાતાઃ ॥ કોનેશ્ચ શૃંગલાઃ પંચ પદાવલ્લપસ્ટુ પાચૈતઃ ॥ પૈર્દૈર્નવમિરાલેખ્યામતુર્મિર્લેખુશૃંગલાઃ ॥ લઘુવલ્લપઃ પૈઃ

ષઢમિસ્તતોઽષ્ટાદશમિઃ પૈઃ ॥ કૃત્વા લિંગાનિ વાપ્યઃ સ્વજ્વલોદ્ગમિરતરા ॥ તત્તો વીચીદ્રવ્યેનૈવ પીઠં કુર્વાંદિચ-જ્ઞાનઃ ॥ તસ્ય પાદાઃ પંચપદા દ્વારાગ્યપિ તથૈવ ચ એકાશીતિપદં મધ્યે પર્વં સ્વસ્તિકમુચ્યતે ॥ કોનેશ્ચ શૃંગલાઃ કાર્યાઃ પૈર્દૈર્મિસ્તતઃ પરમ્ ॥ પૈર્દૈશ્ચતુર્મિર્લેખુ સ્વમેદાગ્ન્યેષાં સમંતતઃ ॥ એકાદશપદા વલ્લપો મધ્યેઽષ્ટ-લમાલિલેત્ ॥ પદાં નવપદં જ્યેષ્ઠં લિંગતોભદ્રમુચ્યતે ॥ શૃંગલાઃ કૃષ્ણવર્ણેન વહ્નીર્નીલેન પૂરયેત્ ॥ રક્તેન શૃંગલા લઘવીર્લહીઃ પીતેન પૂરયેત્ ॥ લિંગાનિ કૃષ્ણવર્ણાનિ ચેતે-નાપ્યથ વાપિકાઃ ॥ પીઠં સપાદં ચેતેન પીતેન દ્વારપૂ-રણમ્ ॥ મધ્યે સ્વઃ શૃંગલા રક્તા વહ્નીર્નીલેન પૂરયેત્ ॥ મદ્રાણિ પીતલવર્ણાનિ પીતા પંકજકળિકા ॥ દલાનિ ચેતલવર્ણાનિ યદ્વા ચિત્રાણિ કલ્પયેત્ ॥ તિલ્લો રેલા બદ્ધિઃ કાર્યાઃ સિતરક્તાસિતાઃ ક્રમાત્ ॥

પૂર્વ દિશામાં અને દક્ષિણ દિશામાં લાંબી ચોવીશ ચોવીશ રેખા કરવી. ખૂણાઓમાં પાંચ પદવાળી શૃંગલા કરવી. પડખે નવ પદવડે વહ્ની કરવી. ચાર પદવાળી લઘુ શૃંગલા કરવી. છ પદવડે લઘુ વહ્ની કરવી. પંડી બહાર પદવડે લિંગ કરવું. વચમાં તેર પદવડે વાપી કરવી. પંડી શુદ્ધિમાં ન મનુષ્યે એ વીંટાથી પીઠ કરવો. તે પીઠના પાયા પાંચ પદવાળા કરવા. તેટલાં જ પદવાળાં દ્વાર કરવાં. વચમાં એકાશી પદવાળું સ્વસ્તિક પદ્મ કરવું. ચાર પંડી ખૂણાઓમાં ત્રણ પદવાળી શૃંગલા કરવી. એની ચારે તરફ દિશાઓમાં ચાર પદવડે ભદ્ર કરવાં. અગ્ની-ચાર પદવાળી વહ્ની કરવી. વચમાં નવપદવાળું અષ્ટદલ કરવું. એ પ્રમાણે લિંગતોભદ્ર કહેવાય છે. શૃંગલા કાળા રંગથી પૂરવી. લીલા રંગથી વહ્ની પૂરવી. લાલ વર્ણથી લઘુ શૃંગલા પૂરવી. પીળા વર્ણથી લઘુ વહ્ની પૂરવી. કાળા રંગથી લિંગ પૂરવાં. ધોળા વર્ણથી વાપી પૂરવી. ધોળા વર્ણથી પીઠ તથા તેના પાયા પૂરવા. પીળા વર્ણથી દ્વાર પૂરવું. વચમાંની શૃંગલા લાલ રંગથી અને વહ્ની લીલા વર્ણથી પૂરવી. પીળા વર્ણથી ભદ્ર પૂરવાં. પીળા વર્ણથી પદ્મ કણ્ઠિકા પૂરવી. ધોળા વર્ણથી કમળનાં પાંદડાં પૂરવાં અથવા વિચિત્ર રંગથી પૂરવાં. બહાર ધોળી, લાલ અને કાળી ત્રણ રેખા કમથી કરવી.

ચતુર્લિંગોદ્ભવ મંડળ

અથ ચતુર્લિંગોદ્ભવં લેન્ને-રેલાસ્વષ્ટાદશ પ્રોત્તાચતુર્લ-ક્ષસ્તદ્ભવે ॥ કોનેશ્ચ પૈઃ ચેતલિપૈઃ કૃષ્ણશૃંગલાઃ ॥ વહ્ની સત્પદા નીલા મદં રત્નં ચતુષ્પદમ્ ॥ મદ્રપાર્શ્વે મહાર્દ્ધ કૃષ્ણમદ્રાદૈઃ પૈઃ ॥ શિવસ્ય પાર્શ્વતો વાર્ષી કુર્વાંપંચ-પદાં સિતામ્ ॥ પદમેકં તથા પીઠં મદ્રવાપ્યોસ્તુ મદ્રતઃ ॥ શિરસિ શૃંગલાયાશ્ચ કુર્વાંપીઠં પદત્રયમ્ ॥ લિંગાનાં

સ્કંધતઃ કોઠા વિશતી રક્તવર્ણકાઃ ॥ પરિધિઃ પીતઘર્ણેસ્તુ
પદૈઃ કોઠશભિઃ સ્મૃતઃ ॥ પદૈસ્તુ નવભિઃ પચ્ચાદ્રક્તં પચં
સકર્મિકમ્ ॥

લિંગપુરાણમાં કહ્યું છે કે-ચતુર્લિંગોદ્ભવ નામનાં મંડ-
ળમાં અઠાર રેખા કરવી. ખુણામાં ત્રણ પદવાળો ધોળો
ઈંદુ કરવો. ત્રણ પદવાળી કાળી શૃંખલા કરવી. સાત
પદવાળી લીલી વધી કરવી. ચાર પદવાળું લાલ બદ્ર કરવું.
ભદ્રના પડખામાં અઠાર પદવાળા કાળા મહારુદ્ર કરવા. મહા-
રુદ્રના પડખામાં પાંચ પદવાળી ધોળી વાપી કરવી. બદ્ર
અને વાપીની વચમાં એક સ્થાન પીળું કરવું. શૃંખલાના
મરતક ઉપર ત્રણ સ્થાન પીળાં કરવાં. લિંગોના કંધથી
પીચ લાલ રંગના કોઠા કરવા. સોળ પદવડે પીળા વર્ણ-
વાળો પરિધિ કરવો. પછી નવ પદવડે રણિકા સહિત
લાલ પદ્ર કરવું.

દ્વાદશલિંગોદ્ભવ મંડળ

અથ દ્વાદશલિંગોદ્ભવમ્ ॥ તત્રૈવ-પ્રાગુદીચ્યાયતા રેખાઃ
ષટ્ત્રિંશદિ પ્રકરણયેત્ ॥ પદાનિ દ્વાદશશતં પદ્મવિંશતિરેવ
ચ ॥ સ્કંદેન્દુભિપદઃ કોળે ક્ષાંલલાઃ ષટ્પદૈઃ સ્મૃતાઃ ॥ ત્રયોદશ-
પદા વહી ભદ્રં તુ નવભિઃ પદૈઃ ॥ ત્રયોદશપદા વાપી લિજ્જ-
મઠાદશ સ્મૃતમ્ ॥ લિજ્જત્રયસ્ય પંક્તૌ તુ શોભાકોઠાશ્ચતુર્દશ ॥
તેષામુપરિપંક્તૌ તુ કોઠાઃ સમદશૈવ તુ ॥ પૂજાર્પકસ્તુ વિજ્ઞેયા
પરિતઃ પરિકીર્તિતા ॥ પૂજાર્પકત્યંતરા પંક્તૌ કોઠા દ્વયશીતિ-
સંસ્કૃયા ॥ પરિધિઃ સ ચ વિજ્ઞેયો મંદલે જ્યંતરા દ્વયોઃ ॥
પરિધ્યંતરકોઠેષુ સર્વતોભદ્રમાલિખેત્ ॥ વિશેષશ્ચાત્ર વિજ્ઞેયઃ
ક્ષાંલલા ષટ્પદા ભવેત્ ॥ ત્રયોદશપદા વહી ભદ્રં તુ નવભિઃ
પદૈઃ ॥ પંચવિંશતપદા વાપી પરિધિઃ કોઠશાત્મકઃ ॥ મધ્યે
નવપદં પચં કર્મિકાકેસરાન્વિતમ્ ॥ સત્ત્વં રજસ્તમોવર્ણાઃ
પરિતો મંદલસ્ય તુ ॥ ત્રયઃ પરિધયઃ કાર્યાસ્તત્ર દ્વારાણિ
કારયેત્ ॥ સિતેન્દુઃ ક્ષાંલલા કૃષ્ણા વહી નીલા પ્રકીર્તિતા ॥
ભદ્રં ચૈવારુણં જ્યેષ્ઠં વાપી સ્યાચ્છૈતવર્ણિકા ॥ લિજ્જાનિ કૃષ્ણ-
વર્ણાનિ પાર્શ્વતો દ્વાદશૈવ તુ ॥ પરિધિઃ પીતઘર્ણઃ સ્યાત્કમલં
પંચવર્ણકમ્ ॥ હિતિ સર્વતોભદ્રલિજ્જતોભદ્રાદિમંદલાનિ ॥

લિંગપુરાણમાં જ કહ્યું છે કે-પૂર્વ દિશામાં અને ઉત્તર
દિશામાં લાંબી છત્રીશ છત્રીશ રેખા કરવી. તેમ કરવાથી
આરસો અને પચીસ સ્થાન થાય. તેમાં ખુણામાં ત્રણ પદ-
વાળો ખંડુ કરવો. છ પદવાળી શૃંખલા કરવી. તેર પદવાળી
વધી કરવી. નવ પદવાળું બદ્ર કરવું. તેર પદવાળી વાપી
કરવી. અઠાર પદવાળું લિંગ કરવું. ત્રણ લિંગની પંક્તિમાં
ચૌદ શોભા કોઠા કરવાં. તેઓની ઉપર પંક્તિમાં સત્તર
કોઠા કરવા ચારો તરફ કહેલી પૂજા પંક્તિ બાજુની. પૂજા
પંક્તિની વચલી પંક્તિમાં પાસી કોઠારહે છે, તેને જ પરિધિ
બાજુવો. પરિધિના વચલા કોઠાઓમાં સર્વતોભદ્ર કરવું. તેમાં

જે વિશેષ છે, તે આ પ્રમાણે બાજુનું-છ પદવાળી શૃંખલા
કરવી. તેર પદવાળી વધી કરવી. નવ પદવાળું બદ્ર કરવું.
પચીસ પદવાળી વાપી કરવી. સોળ પદવાળો પરિધિ કરવો.
વચમાં નવ પદવાળું કાણુકા અને કેસરાસહિત પદ્ર કરવું.
મંડળની ચારે તરફ ધોળા, લાલ અને કાળા વર્ણની ત્રણ
પરિધિ કરવી, તેમાં દારો કરવાં. છંદુ ધોળો કરવો. શૃંખલા
કાળી કરવી. વધી લીલી કરવી. બદ્ર લાલ કરવું. વાપી
ધોળી કરવી. પડખામાં કાળાં આર લિંગ કરવાં, પરિધિ
પીળો કરવો. પદ્ર પંચરંગી કરવું. એ પ્રકારે સર્વતોભદ્ર
વગેરે મંડળ કરવાં.

અથ સર્વતોભદ્રમંદલલિજ્જતોભદ્રમંદલવિભાગ ઉચ્યતે ॥
શિવવ્રતં વિના સર્વત્રૌયાપનેષુ સર્વતોભદ્રમંદલં કારયેચ્છિ-
વ્રતે તુ લિજ્જતોભદ્રં લિખેત્ ॥ તત્ર કારિકાઃ-વાદુમાત્રાયતો
વેદી કૃષ્ણાચ્છદ્ધમુદા હ્રધઃ ॥ તદ્વેદ્યાં સર્વતોભદ્રં મંદલં વિલિ-
ખેત્તતઃ ॥ શિવવ્રતેષુ તત્રૈવ લિજ્જતોભદ્રમાલિખેત્ ॥ તન્મધ્યે
સ્થાપયેદેવાન્ બ્રહ્માર્ચાશ્ચ સુરેશ્વરાન્ ॥

સર્વતોભદ્રમંડળ તથા લિંગતોભદ્રમંડળના ભેદ-શિવજીનાં
વ્રતો સિવાયનાં બીજાં સર્વ વ્રતોના ઉદ્ઘાપનમાં સર્વતોભદ્ર-
મંડલ કરવું અને શિવજીનાં વ્રતમાં તો લિંગતોભદ્ર મંડલ
કરવું. તેનું પ્રમાણ એ છે કે, બુદ્ધિમાન પુરુષ શુદ્ધ મારીથી
અત્યંત મોટી વેદી કરવી. પછી તે વેદીમાં સર્વતોભદ્ર મંદલ
ચિતરવું. તેમ જ શિવવ્રતોમાં તેવી જ વેદી ઉપર લિંગતો-
ભદ્ર મંડલ ચિતરવું. તેની વચમાં બ્રહ્મા વગેરે મુખ્ય મુખ્ય
દેવાની સ્થાપના કરવી.

મંડલદેવતાનું આવાહન

અથ મંદલદેવતાઃ ॥ તન્મધ્યે બ્રહ્માણમ્-બ્રહ્મજ્ઞાનં
ગૌતમો વામદેવો બ્રહ્મા ત્રિપુરુ ॥ મધ્યે બ્રહ્માવાહને વિનિયોગઃ
ૐ બ્રહ્મજ્ઞાનં પ્રથમં પુરસ્તાદ્વિસીમૃતઃ સુરુચૌવિન આવઃ ॥
સન્નુષ્ઠ્યાં હપમા અંસર વિષ્ણુઃ સુતદત્તચૌનિમસંતશ્ચ ચિત્રઃ ॥
મો બ્રહ્મન્ દશાગચ્છદ્ધદ્ધ તિથ પૂજાં મુદાહાન મમ સંયુજઃ
સુપ્રસન્નો વરદો ભવ ॥૧॥ હર્યેવં પ્રકારેણ સર્વદેવતાનામા-
વાહનં જ્ઞેયમ્ ॥ તત્ત્વદીર્ઘામારભ્ય વાયવીપર્વતં સોમાદયો
વાચંતા અદૌ લોકપાલાઃ સ્થાપનોયાઃ ॥

તત્ર-આવ્યાયસારાઢ્ઢગણો ગૌતમઃ સોમો ગાયત્રી ॥ ઉત્તરે
સોમાવાહને વિનિયોગઃ ૐ આપ્યાયસ્તુસમેતુ તે વિશ્વતઃ
સોમુ ટ્વષ્ટ્યંવ ॥ મન્વાજાન્સ્ય સંગ્રાયે ॥૨॥ અભિરશાડઙી-
ગર્ગિઃ શુનાશેષે હૈશાનો ગાયત્રી ॥ હૈશાન્યામીશાનાવાહને
ત્રિં ૐ અભિરશાં દેવ સવિત્રીયાન્ વાર્યાણમ્ ॥ સર્વાવ-
ન્માગમીમહે ॥૩॥

ૐ બ્રહ્મજ્ઞાનં એ મંત્રના ગૌતમ વામદેવ ઋષિ, બ્રહ્મા
દેવતા અને ત્રિપુરું છંદ છે. મધ્યમાં બ્રહ્માના આવાહનમાં
તેનો વિનિયોગ કરવો. ૐ બ્રહ્મજ્ઞાનં એ મંત્ર બાજુની

મંડલના મધ્યમાં બ્રહ્માનું આવાહન કરવું; એ પ્રકારે સર્વ દેવતાનું આવાહન બાબુવું.* સાર પછી ઉત્તર દિશાથી આરંભી વાયવ્ય ખૂણા પર્વત, સોમથી લઇને વાયુ પર્વત આઠ દોષપાસોની રચાપના કરવી.^૧

ૐ આખ્યાયસ્વં એ મંત્રના રાહુગણ ગૌતમ ઋષિ, સોમ દેવતા અને ગાયત્રી છંદ છે. ઉત્તર દિશામાં સોમના આવાહનમાં તેના વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી સોમનું આવાહન કરવું.^૨

ૐ અમિત્વાં એ મંત્રના અભગર્ત શુનઃશૈક્ર ઋષિ, ઈશાન દેવતા અને ગાયત્રી છંદ છે. ઈશાન કોણમાં ઈશાન દેવના આવાહનમાં તેના વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી ઈશાનદેવનું આવાહન કરવું.^૩

इन्द्रोमधुच्छेदाइन्द्रे गायत्री । पूर्वे ईद्रावा० ॐ ईद्रं वो विश्वतरिह्वाग्ने जन् यः । अस्मार्कमस्तु केवकः ॥ ४ ॥
अग्निं दूतं काण्वो मेधातिथिरग्निर्गायत्री । आग्नेय्याम-
ग्न्यावा० ॐ अग्निं दूतं हृणीमहे होतारं विश्वेदेसम् ॥
अस्य यज्ञस्य सुक्तसुम् ॥ ५ ॥ यमारसोमं वैवस्वतोयमोऽ-
वृष्टम् । दक्षिणयमा० ॐ यमाय सोमं सुवत यमाव जु-
ह्वता हविः । यमं ह यज्ञो गच्छः यग्निदूतो अरंकृतः ॥ ६ ॥
मोषुणो घोरः काण्वो निर्रक्तिर्गायत्री । नैर्ऋत्यां निर्रक्त्या-
वा० ॐ मोषुणः परापरानिर्ऋतिर्दुर्हणावधीव । पद्वीद-
वृष्ण्याय सह ॥ ७ ॥ तत्त्वायामि शुनःशेषो वरुणक्षिष्टम् ।
पश्चिमे वरुणावा० ॐ तत्त्वा यामि ब्रह्मणा बंदेवानस्त-
दावास्ते यजमानो हविर्भिः । अहँलमानो वरुणह वोध्यरु-
न्नासवान् आयुः प्रमोषीः ॥ ८ ॥ वायोशतं वामदेवो वा-
युरवृष्टम् । वायव्यां वाय्वा० ॐ वायों शतं हरीणां युव-
स्व पोष्याणाम् ॥ उत वांते सहस्रिणो रथ आयान्तु
पार्जता ॥ ९ ॥

ૐ ઇન્દ્રં વોં એ મંત્રના મધુછંદ ઋષિ, ઇંદ્ર દેવતા અને ગાયત્રી છંદ છે. પૂર્વ દિશામાં ઇંદ્રના આવાહનમાં તેના વિનિયોગ કરવો. ઉપરના મંત્રથી પૂર્વદિશામાં ઇંદ્રનું આવાહન કરવું.^૪

ૐ અગ્નિં દૂતં એ મંત્રના કાણવ મેધાતિથિ ઋષિ, અગ્નિ દેવતા અને ગાયત્રી છંદ છે. અગ્નિકોણમાં અમિના

* જે દેવનું આવાહન કરવું હોય, તે દેવનો મંત્ર બજાવ પછી “મો બ્રહ્મન્ હવાગચ્છ હવ તિષ્ઠ પૂજાં યદાણ મમ સંમુલ્લઃ સુપસન્નો વરદો ભવ” એ પ્રમાણે બાબુવું માત્ર એટલો ફેર સમજવો જોઈએ કે, આંહી બ્રહ્માનું આવાહન છે મટિ ઉપલાં વાક્યમાં “મો બ્રહ્મન્” એમ કહ્યું છે, પછી સોમનું આવાહન આવરી ત્યારે “મો બ્રહ્મન્” એને બદલે “મો સોમ” એમ બાબુવું. એવી જ રીતે જો અગ્નિનું આવાહન હોય તો “મો અગ્ને” એમ બાબુવું. આ પ્રમાણે જે દેવનું આવાહન હોય, તે દેવના રૂપાધીનું ઉચ્ચારણ કરવું.

આવાહનમાં તેના વિનિયોગ કરવો. ઉપરના મંત્રથી અગ્નિકોણમાં અગ્નિનું આવાહન કરવું.^૫

ૐ યમાય સોમં એ મંત્રના વૈવસ્વત યમ દેવતા અને અનુષ્ટુપ્ છંદ છે. દક્ષિણ દિશામાં યમના આવાહનમાં તેના વિનિયોગ કરવો. એ મંત્રથી દક્ષિણ દિશામાં યમનું આવાહન કરવું.^૬

ૐ મોષુણઃ પરાપરાં એ મંત્રના ઘોરકાણ્વ ઋષિ, નિ-
ર્ઋતિ દેવતા અને ગાયત્રી છંદ છે. નૈર્ઋત કોણમાં નિર્ઋત દેવના આવાહનમાં તેના વિનિયોગ કરવો. ઉપ-
રના મંત્રથી નૈર્ઋત કોણમાં નિર્ઋતદેવનું આવાહન કરવું.^૭

ૐ તત્ત્વાયામિં એ મંત્રના શુનઃશૈક્ર ઋષિ, વરુણદેવતા અને ત્રિષ્ટુપ્ છંદ છે. પશ્ચિમ દિશામાં વરુણદેવના આવાહનમાં તેના વિનિયોગ કરવો. ઉપરના મંત્રથી પશ્ચિમમાં વરુણનું આવાહન કરવું.^૮

ૐ વાયોશતં એ મંત્રના વામદેવ ઋષિ, વાયુ દેવતા અને અનુષ્ટુપ્ છંદ છે. વાયવ્ય કોણમાં વાયુના આવા-
હનમાં તેના વિનિયોગ કરવો. ઉપરના મંત્રથી વાયવ્ય કોણમાં વાયુનું આવાહન કરવું.^૯

વાયુસોમયોર્મધ્યે અદૌવત્વઃ । ઝમયા અન્ન મૈત્રાવરુણો
વસવક્ષિષ્ટુપ્ । વસ્તવાહનેભિઃ ॐ ઝમયા અન્ન
વસંવોરંતદેવા ઝરાતંતરિરિઃ મર્જયંત યુષાઃ । અર્વાકપથ ડર-
અયઃ કુષ્ઠધ્વં શ્રોતાં દૂતસ્ય જગ્ધર્ષોનો અસ્ય ॥ ૧૦ ॥
આરદ્રાસઃ ક્ષયાવાન્ શ્વકારશદ્ધા જગતી ॥ સોમેશાનયો-
ર્મધ્યે શ્વકારશદ્ધાવાં ॐ આરદ્રાસ ઇદંતંતઃ સંજોષંસો
હિરંબરયાઃ સ્થિતિતાર્યં મૈતન । હ્યં વો અસ્મત્પ્રતિહ્યંતે
મૃતિસ્તૃણજેન દિવ વસાંઽવદ્યુચ્ચે ॥ ૧૧ ॥ ત્યાંઽમત્સ્યઃ
સાંમદોદ્રાદ્વાદિત્યા ગાયત્રી । ઈશાન્દેવોર્મધ્યે દ્વાદશાદિ-
ત્યાવાં ૐ ત્યાં હ સુવિયોં અબં આદિત્યાન્યાંચિવામહે ॥
સૂચ્ઠીકૌંઽબિષ્ટ્યે ॥ ૧૨ ॥ અન્નિનાવર્તિત્રાહ્મણોગોત-
મોઽન્નિનાવુષ્ણિઃ । હૈદ્રાગ્નોર્મધ્યે અદ્રશાવાં ૐ અર્ષે
નાવર્તિન્સ્મદાગોર્મદ્વાહિરંબ્યત્ । અર્વાપથં સર્મનસાનિ
યંચ્છતમ્ ॥ ૧૩ ॥ ઓમાંતોમધુચ્છેદાવિષેદેવા ગાયત્રી ।
અગ્નિયમયોર્મધ્યે વિષેદેવાવાં ૐ ઓમાંતશ્રવણીપૂતો વિષે-
દેવાન્ આગંત । દાર્ઘાસોં દારાણઃ સતમ્ ॥ ૧૪ ॥ અગ્નિ-
ત્વંદેવંગૌતમોવામદેવઃસમયક્ષાબદી । યમનિર્ઋત્યોર્મધ્યે સ-
મયક્ષાવાં ૐ અગ્નિત્યં દેવેં સંવિતારંઽમોગ્યોઃ કુલિકંતુમર્ચાં
મિસત્વસંવર્તનુષારંમિશ્રિયં મૃતિ કૃતિમ્ । ઝર્ધ્વા યંસ્યા
મતિર્ષાંઽર્ધિયુતઃસર્વોમનિહિરંબ્યપાણિરમિમીતસુકતુઃ કૃ-
ણત્વઃ ॥ ૧૫ ॥

પછી વાયુ અને સોમના મધ્યમાં આઠ વસુ છે તેનું આ-
વાહન-ૐ ઝમયા અન્ન એ મંત્રના મૈત્રાવરુણ ઋષિ, વસુ
દેવતા અને ત્રિષ્ટુપ્ છંદ છે. વાયુ અને સોમના મધ્યમાં

વસુના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી વાયુ અને સોમની વચમાં વસુનું આવાહન કરવું.^{૧૦}

ૐ ઇષ્ટાસ્ય ૦ એ મંત્રના સ્થાવાયી ઋષિ, એકાદશ રુદ્ર દેવતા અને જગતી હંદ છે. સોમ અને ઇશ્વાનની વચમાં એકાદશ રુદ્રના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી સોમ અને ઇશ્વાનની વચમાં અગ્નિચાર રુદ્રનું આવાહન કરવું.^{૧૧}

ૐ ત્યાનુસત્રિયાં ૦ એ મંત્રના મત્સ્ય સામદ ઋષિ, દ્વાદશ આદિત્ય દેવતા અને ગાયત્રી હંદ છે. ઇશ્વાન અને ઇંદ્રની વચમાં દ્વાદશ આદિત્યના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી ઇશ્વાન અને ઇંદ્રના મધ્યમાં પ્યાર સૂર્યનું આવાહન કરવું.^{૧૨}

ૐ અશ્વિનાવર્તિં ૦ એ મંત્રના રાહુમયુ ગૌતમ ઋષિ, અશ્વિનીકુમાર દેવતા અને ઉષ્ણિદ્ર હંદ છે. ઇંદ્ર અને અશ્વિના મધ્યમાં અશ્વિનીકુમારના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી ઇંદ્ર અને અશ્વિના મધ્યમાં અશ્વિનીકુમારનું આવાહન કરવું.^{૧૩}

ૐ ઓમાસર્વશૈળી ૦ એ મંત્રના મધુચંદ્ર ઋષિ, વિશ્વદેવતા દેવતા અને ગાયત્રી હંદ છે. અગ્નિ અને યમના મધ્યમાં વિશ્વદેવતાના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી અગ્નિ અને યમના મધ્યમાં વિશ્વદેવતનું આવાહન કરવું.^{૧૪}

ૐ અમિત્યં દેવં ૦ એ મંત્રના ગૌતમ વામદેવ ઋષિ, સપ્તયજ્ઞ દેવતા અને અષ્ટિ હંદ છે. યમ અને નિર્ઋતિના મધ્યમાં સપ્તયજ્ઞના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી સપ્તયજ્ઞનું આવાહન કરવું.^{૧૫}

આયંગૌઃ સાર્પરાત્રી સર્પા ગાયત્રી । નિર્કંતિવરુણયોમધ્યે સર્પાવાં ૐ આયંગૌઃ પ્રભિરકમીરસંદન્માતરં પુરઃ । પિતરં ચ પ્રયત્સ્વઃ ॥ ૧૬ ॥ અપ્સરસામેતશક્ત્યશ્વજ્ઞોમં-ધર્વોઅપ્સરસોતુષ્ટુપ્ । વરુણવાયોર્મધ્યેગંધર્વોઅપ્સરસામાવાં ૐ અપ્સરસોર્ગાચૂર્વાર્ણાંસુગર્ણાંચરંચરં । કેશીકેતસ્ય-ત્રિદાન્સત્ત્વાદર્મર્શિતમઃ ॥ ૧૭ ॥ યદકંદમૌચયોદીર્ધં-તમાસ્કંદશ્ચિદુપ્ । બ્રહ્મસોમયોમધ્યેસ્કંદાવાં ૐ યદકંદઃ પ્રથમં જાયમાન ડચઃસ્સમુદ્રાદુત ત્વા પુર્તિયાત્ । ર્યેનસ્ય પુશ્વા હરિણસ્ય શ્વઃ ઉપ્સ્તુત્યં મર્દિજાતં તે અર્વન ॥ ૧૮ ॥ તૈવેવ ક્તવમમૃષ્યમૌવૈરાજોનંદીશ્વરોડુષ્ટુપ્ । બ્રહ્મસોમયોમધ્યે નન્દીશ્વરાવાં ૐ ક્રષ્ણમં માંસમાનાનાં સ્વસ્નાનાં વિષા-સહિમ્ । હંતારં શશ્વં કૃષિ વિરાજં ગોર્વંતિ ગર્વામ્ ॥ ૧૯ ॥ કદુદાયવોઃકાળ્વઃશ્લોગાયત્રી । તૈવેશ્વશૂ-ક્રાં ૐ કદુદાયુ પ્રચેતસે મીઠુદૃષ્ટમાયુ તમ્યસે । વોચેમ જતેમં દ્વે ॥ ૨૦ ॥

ૐ આયંગૌઃ ૦ એ મંત્રના સાર્પરાત્રી ઋષિ, સર્પ દેવતા અને ગાયત્રી હંદ છે. નિર્ઋતિ અને વરુણની વચમાં સર્પોના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી નિર્ઋતિ અને વરુણની મધ્યમાં સર્પોનું આવાહન કરવું.^{૧૬}

ૐ અપ્સરસાંગધં ૦ એ મંત્રના એતશ ક્રષ્ણમૃગ ઋષિ, ગંધર્વ અને અપ્સરા દેવતા અને અનુષ્ટુપ્ હંદ છે. વરુણ અને વાયુના મધ્યમાં ગંધર્વ અને અપ્સરાના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. એ ઉપરના મંત્રથી ગંધર્વ અને અપ્સરાનું આવાહન કરવું.^{૧૭}

ૐ યદકંદઃ ૦ એ મંત્રના મૌયથ્ય દીર્ધતમા ઋષિ, રુદ્ર દેવતા અને ત્રિષ્ટુપ્ હંદ છે. બ્રહ્મા અને સોમના મધ્યમાં રુદ્રના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી બ્રહ્મા અને સોમના મધ્યમાં કાર્તિક સ્વામીનું આવાહન કરવું.^{૧૮}

ૐ ક્રષ્ણમં માસં ૦ એ મંત્રના ઋષભ વૈરાજ ઋષિ, નંદી-શ્વર દેવતા અને અનુષ્ટુપ્ હંદ છે. બ્રહ્મા અને સોમની વચમાં નંદીશ્વરના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી બ્રહ્મા અને સોમની વચમાં નંદીશ્વરનું આ-વાહન કરવું.^{૧૯}

ૐ કદુદાયં ૦ એ મંત્રના ધેર કાણ્વ ઋષિ, શૂલ દેવતા અને ગાયત્રી હંદ છે. બ્રહ્મા અને સોમના મધ્યમાં શૂલના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી બ્રહ્મા અને સોમના મધ્યમાં શૂલનું આવાહન કરવું.^{૨૦}

કુમારંકુમારોમહાકાલશ્ચિદુપ્ । તૈવેમહાકાલાવાં ૐ કુમારં માતા ધૃતિઃ સદ્ગુણ્યં ગુહ્યં ચિમંતિ ન દદાતિપિત્રે । અનીકમસ્ય નમ્નિજનાંસઃ પુરઃ પદ્યંતિ નિર્હિતમરુતૌ ॥ ૨૧ ॥ અદિતિલોકોઽયોષ્ઠસ્પતિર્દેવોડુષ્ટુપ્ । બ્રહ્મશાન-યોમધ્યે દક્ષાદિસપ્તગણાવાં ૐ અદિતિર્જનિષ્ઠ દક્ષયા દુહિતા તર્વાતાં દેવા અન્વં જાયંત મદ્રા અમૃતર્ષવઃ ॥ ૨૨ ॥ તામગ્રિવર્ણોભીરર્દુર્ગાત્રિદુપ્ । બ્રહ્મદ્રયોર્મધ્યે દુર્ગાં ૐ તામુગ્રિવર્ણોતપસા જ્વલંતીં વૈરોચનીં કુર્મકેલુષુ જુઠામ્દુર્ગાં દેવીં શરણમહં પ્રપંચે સુતરંસિ તરસે નમઃ સુતરંસિ તરસે નમઃ ॥ ૨૩ ॥ હર્દવિષ્ણુઃ કાળ્વોમેધાતિથિર્વિષ્ણુગાયત્રી । બ્રહ્મ-દ્રયોર્મધ્યેવિષ્ણવાવાં ૐ હર્દં વિષ્ણુર્વિષ્ણુક્રમે શ્રેષ્ઠા નિર્દંધે પદમ્ । સમૃદ્ધમસ્યપાંસુરે ॥ ૨૪ ॥ રુદીરતાંશલઃસ્વષા-ત્રિદુપ્ । બ્રહ્માગ્ન્યોર્મધ્યેસ્વષાવાં ૐ રુદીરતામર્વં રુપ-રાંસ ઝન્મંષ્યમાઃ પિતરઃ સોમ્યાસઃ । અસું ચ રૂપરુદ્ધકા ક્તુશ્વાસે નૌડેવંત પિતરો હર્ષે ॥ ૨૫ ॥

ૐ કુમારં માતાં ૦ એ મંત્રના કુમાર ઋષિ, મહાકાળ દેવતા અને ત્રિષ્ટુપ્ હંદ છે. બ્રહ્મા અને સોમના મધ્યમાં મહાકાળના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો, ઉપલા

મંત્રથી બ્રહ્મા અને સોમની વચ્ચે મહાકાળનું આવાહન કરવું. ૨૧

ૐ બદિતિર્જાળં એ મંત્રના લોક્ય બૃહસ્પતિ ઋષિ, ક્ષિદેવતા અને અનુષ્ટુપ્ છંદ છે. બ્રહ્મા અને ઇશાનના મધ્યમાં દક્ષ વગેરે સાત ગણના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી બ્રહ્મા અને ઇશાનના મધ્યમાં દક્ષ વગેરે સાત ગણનું આવાહન કરવું. ૨૨

ૐ તામસિં એ મંત્રના સૌભરિ ઋષિ, દુર્ગા દેવતા અને ત્રિષ્ટુપ્ છંદ છે. બ્રહ્મા અને ઈદ્રના મધ્યમાં દુર્ગાના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી બ્રહ્મા અને ઈદ્રના મધ્યમાં દુર્ગાનું આવાહન કરવું. ૨૩

ૐ હંદં વિષ્ણુ એ મંત્રના કાણ્વ મેધાતિથિ ઋષિ, વૃષ્ણ દેવતા અને ગાયત્રી છંદ છે. બ્રહ્મા અને ઈદ્રના મધ્યમાં વિષ્ણુના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી બ્રહ્મા તથા ઈદ્રના મધ્યમાં વિષ્ણુનું આવાહન કરવું. ૨૪

ૐ ડીરતાં એ મંત્રના શંખ ઋષિ, સ્વધા દેવતા અને ત્રિષ્ટુપ્ છંદ છે. બ્રહ્મા અને અમિની મધ્યમાં સ્વધાના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી બ્રહ્મા અને અમિની વચ્ચે મધ્યમાં સ્વધાનું આવાહન કરવું. ૨૫

પરંમૃત્યોઃસંકુલકોમૃત્યુરોગાભિષ્ટુપ્ । બ્રહ્મયમયોર્મધ્યેમૃત્યુરોગાવા ॥ ૐ પરં મૃત્યો અનુ પરં હિ પંથાં યસ્તેત્સુહૃતરો દેવયાનાત્ । ચક્ષુષ્મતે યજ્ઞવતે તે બ્રીહિ માનઃ પ્રજારીરિષો મોત કીરાન્ ॥ ૨૬ ॥ ગણાનાંત્વાગૌનકોષ્ટસમદો ગણપતિર્જગતી । બ્રહ્મનિર્કૃત્યોર્મધ્યેગણપત્યાવા ॥ ૐ ગણાનાં ત્વા ગણપતિં હવામહે કવિં કંડીનાહુપમશ્વ-વસ્તમમ્ । ડ્યેષ્ટરાજં બ્રહ્મણં બ્રહ્મણસ્પત આનઃ શુગ્વન્નુ-તિર્થિઃ સીદ્ધસાદનમ્ ॥ ૨૭ ॥ શક્તોદેવીરાંત્રીષઃ સિંધુ-દ્વિપઆપોગાયત્રી । બ્રહ્મવરુણયોર્મધ્યેઅવા ॥ ૐ શક્તો દેવીરભિષ્ટુ આપોં અશ્વત્ પીતર્યે । શં યોરભિર્શવત્ નઃ ॥ ૨૮ ॥ મરુતોયસ્યરાહ્મગણોગૌતમોમરુતોગાયત્રી । બ્રહ્મ-વાય્વોર્મધ્યેમરુદાવા ॥ ૐ મરુતો યસ્ય હિ હર્ષે પ્રાયાદિ-ષોર્વિમહસઃ । સમુગોપાત્મોજનઃ ॥ ૨૯ ॥ સ્યોનાપૃથિવિ કાણ્વમેધાતિથિર્મિર્ગાયત્રી । બ્રહ્મણઃપાદમૂલેકર્ણિકાચઃ પૃથિવ્યાવા ॥ ૐ સ્યોનાપૃથિવિ ભવાનૃક્ષરાનિવેશનો । ય ષ્ઠ્યાનઃ શર્મ સુપ્રથઃ ॥ ૩૦ ॥ હમંમેગંગેસિપુશ્વિત્રૈયમેધો-ગંગાદિનયોજગતી । તૈરૈવગંગાદિનયાવા ॥ ૐ હમં મેં ગંગે યશ્ચ ને સરસ્વતિ શુત્વિસ્તોર્મં સ ચ તુપરુષ્યા । અસિ-કન્યામંરુદ્ધે વિતસ્તુવાર્જાંકીયે યજ્ઞાસુધોર્મયા ॥ ૩૧ ॥ ધામ્નોગૌતમોવામદેવઃસપ્તસાગરાઅધી । તૈરૈવ સપ્તસાગરા-વા ॥ ૐ ધામ્નો ધામ્નો રાજભિતો વરુણ નો ઇંચ । યદા-પો અધ્યા હિ વરુણેતિ શર્પામદૃ સત્તો વરુણ નો મુંચ ।

મયિ વાપોમોષંધીર્હિસીરતો વિશ્વર્ષણામૃત્યુરો વરુણ નો ઇંચ ॥ ૩૨ ॥

ૐ પરં મૃત્યોં એ મંત્રના સંકુલક ઋષિ, મૃત્યુરોગદેવતા અને ત્રિષ્ટુપ્ છંદ છે. બ્રહ્મા અને યમના મધ્યમાં મૃત્યુરોગના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી બ્રહ્મા અને યમના મધ્યમાં મૃત્યુરોગનું આવાહન કરવું. ૨૬

ૐ ગણાં ત્વાં એ મંત્રના શૌનક મૃત્સમદ ઋષિ, ગણપતિ દેવતા અને જગતી છંદ છે, બ્રહ્મા અને નિર્ક-નિના મધ્યમાં ગણપતિના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી બ્રહ્મા અને નિર્કનિના મધ્યમાં ગણપતિનું આવાહન કરવું. ૨૭

ૐ શક્તોદેવીં એ મંત્રના આંબરીષ સિંધુદ્રોષ ઋષિ, આપ દેવતા અને ગાયત્રી છંદ છે. બ્રહ્મા અને વરુણના મધ્યમાં જળના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી બ્રહ્મા અને વરુણના મધ્યમાં જળનું આવાહન કરવું. ૨૮

ૐ મરુતોયસ્ય એ મંત્રના રાહુશ્ચ ગૌતમ ઋષિ, મરુત દેવતા અને ગાયત્રી છંદ છે. બ્રહ્મા અને વાયુના મધ્યમાં મરુતના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી બ્રહ્મા અને વાયુના મધ્યમાં મરુતનું આવાહન કરવું. ૨૯

ૐ સ્યોનાપૃથિવિં એ મંત્રના કાણ્વ મેધાતિથિ ઋષિ, ભૂમિ દેવતા અને ગાયત્રી છંદ છે. બ્રહ્માના પાદમૂલમાં કશ્ચિકાની નીચે પૃથિવીના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી બ્રહ્માના પાદમૂલમાં કશ્ચિકાની નીચે પૃથિવીનું આવાહન કરવું. ૩૦

ૐ હમં મે ગંગેં એ મંત્રના સિંધુક્ષિત પ્રેયમેધ ઋષિ, ગંગા વગેરે નદીઓ દેવતા અને જગતી છંદ છે. બ્રહ્માના પાદમૂલમાં કશ્ચિકાની નીચે ગંગા વગેરે નદીઓના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઉપલા મંત્રથી ઉપર કહેલે ઠેકાણે ગંગા વગેરે નદીઓનું આવાહન કરવું. ૩૧

ૐ ધામ્નો ધામ્નો એ મંત્રના ગૌતમ વામદેવ ઋષિ, સપ્ત સમુદ્ર દેવતા અને અષ્ટી છંદ છે. ઉપર કહેલા સ્થાનમાંજ સાત સમુદ્રના આવાહનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. એ મંત્રથી ઉપર કહેલે ઠેકાણે સાત સમુદ્રોનું આવાહન કરવું. ૩૨

તદુપરિ મેરં નામમંત્રેણ પૂજયેત્ । મેરવેનમઃમેરં આં તતોમંહલાદ્વહિઃ સોમાવિસભિર્જૈ તત્કમેળાપ્રધાન્યાવાહ-યેત્ । સોમસમીપે ગદામ્ । રૂશાનસમીપે ત્રિશૂલમ્ । હંદસ-મીપે વજ્રમ્ । અગ્નિસમીપે શક્તિઃ । યમસમીપે દંઢં । નિર્કૃતિ-સમીપે સ્વઙ્ગ । વરુણસમીપે પાશમ્ । વાયુસમીપે અંકુશમ્ । તદ્વાચે ઋત્તરે ગૌતમાયનમઃગૌતમંઆં । દ્યુમીશાન્યાં અરદ્વાજમ્ । પૂર્વે વિશ્વામિત્રમ્ । આરેપ્યાં કશ્યપમ્ । દક્ષિ-

જે જમદગ્નિમ્ । નૈર્ઋત્યાં વસિષ્ઠમ્ । પશ્ચિમે ભરિષ્ । વાય-
વ્યામરંધતીમ્ । તદ્વાજ્યેપૂર્વાદિકમણેર્ધ્વીં ॥ કૌમારીં ॥
વાર્ધાં ॥ વારાહીં ॥ ચાક્રાં ॥ વૈષ્ણવીં ॥ માહેશ્વરીં ॥ વૈનાવકીં ॥
હૃત્યદૌ શક્તીઃ પ્રતિષ્ઠાપ્ય પ્રત્યેકં સહજા પૂજયેત્ ॥ इति
मङ्गलदेवताः ॥

તેની ઉપર, નામ મંત્રથી મેરુનું પૂજન કરવું. મેરુએ
નમઃ મેરુમાવાહયામિ એ મંત્ર બાધી મેરુનું આવાહન કરવું.
ત્યાર પછી મંડળની બહાર સોમ વગેરે દેવોની સમીપમાં
ક્રમથી તેમનાં આયુધોનું આવાહન કરવું. સોમની સમી-
પમાં ગદાનું આવાહન કરવું. ઇશાનની સમીપમાં ત્રિ-
શુલનું, ઈંદ્રની સમીપમાં વજ્રનું, અગ્નિની સમીપમાં
શક્તિનું, યમની સમીપમાં દંડનું, નિર્ઋતિની સમીપમાં
તરવારનું, વરુણની સમીપમાં પાશનું અને વાયુની સમી-
પમાં અંકુશનું આવાહન કરવું. તેની બહારના ભાગમાં
'ઉત્તરે ગૌતમાય નમઃ ગૌતમમાવાહયામિ' એ મંત્રથી ઉત્તર
દિશામાં ગૌતમનું આવાહન કરવું. એ પ્રકારે મૂળમંત્રથી
પ્રદશન કાણુમાં ભરદ્વાજનું, પૂર્વ દિશામાં વિશ્વમિત્રનું,
અગ્નિ કાણુમાં રુદ્રનું, દક્ષિણ દિશામાં જમદગ્નિનું,
નૈર્ઋત કાણુમાં વસિષ્ઠનું, પશ્ચિમ દિશામાં અત્રિનું અને
વાયવ્ય કાણુમાં અરંધતીનું આવાહન કરવું. તેની બહારના
ભાગમાં પૂર્વ દિશાના ક્રમથી ઐદ્રી, કૌમારી, બ્રહ્મી,
વારાહી, ચાક્રાં, વૈષ્ણવી, માહેશ્વરી અને વૈનાવકી એ
આઠ શક્તિઓનું આવાહન કરી જૂદી જૂદી અથવા
સાથેજ તેઓની પૂજા કરવી. એ પ્રકારે મંડળદેવતા
કલા છે. ૨૩-૨૪

લક્ષપૂજનના ઉદ્યાપનનો પ્રકાર

અથ લક્ષપૂજનોદ્યાપનવિધિરુચ્યતે ॥ અયપૂર્વોચ્ચરિતૈવં
ગુણવિશેષણવિશિષ્ટાયાં પુણ્યતિથૌ મયા કૃતસ્વાડમુકદેવતા-
પ્રીત્યર્થમશુકલપૂજનકર્મણઃ સાંગતાસિદ્ધર્થ તદુદ્યાપનં
કરિષ્યે તદંગત્વેન પંચવાક્યૈઃ પુણ્યાહવાચનમાચાર્યાદિવરણં
ચ કરિષ્યે ॥ તત્રાદૌ નિર્વિજ્ઞતાસિદ્ધર્થ ગણપતિપૂજનં
કરિષ્યે । તતો ગણપતિ સંપૂજ્ય પુણ્યાહ વાચયેતદિત્યં-
અથ લક્ષપૂજનોદ્યાપનકર્મણઃ પુણ્યાહ ભવંતો ભુવંતુ-હૃત્પુક્ટે
અસ્તુ પુણ્યાહમિતિ વિપ્રા વદેશુઃ ॥ એવં સ્વસ્તિ ભવંતો ભુવંતુ ॥
આયુષ્મતે સ્વસ્તિ ॥ ઋદ્ધિ ભવંતો ભુવંતુ ॥ કર્મઋણતામ્ ॥
શ્રીરસ્તિસ્તિ ભવંતો ભુવંતુ ॥ અસ્તુમીઃ ॥ કલ્યાણં ભવંતો
ભુવંતુ ॥ અસ્તુ કલ્યાણમ્ ॥ કર્માંગદેવતા પ્રીયતામ્ ॥

અયપૂર્વો એ પ્રકારનો સંકલ્પ કરી મણુપતિનું પૂજન
કરી પુણ્યાહવાચન કરાવવું. તે નીચે પ્રમાણેઃ—અથ
લક્ષપૂજનોદ્યાપનકર્મણઃ પુણ્યાહ ભવંતો ભુવંતુ ॥ એ પ્રકારે
યજમાન કહે ત્યાર પછી, અસ્તુ પુણ્યાહ એમ બ્રાહ્મણોએ
કહેવું. એ જ પ્રકારેઃ—સ્વસ્તિ ભવંતો ભુવંતુ એમ યજ-
માનના કલા પછી, આયુષ્મતે સ્વસ્તિ એમ બ્રાહ્મણોએ

કહેવું. ઋદ્ધિ ભવંતો ભુવંતુ એમ યજમાનના કલા પછી,
કર્મ ઋણતામ્ એમ બ્રાહ્મણોએ કહેવું. શ્રીરસ્તિસ્તિ
ભવંતો ભુવંતુ એમ યજમાનના કલા પછી, અસ્તુ શ્રીઃ
એમ બ્રાહ્મણોએ કહેવું. કલ્યાણં ભવંતો ભુવંતુ એમ યજ-
માનના કલા પછી, અસ્તુ કલ્યાણં કર્માંગદેવતા પ્રીયતામ્ ॥
એમ બ્રાહ્મણોએ કહેવું.

તતો ગોત્રનામોચ્ચારણપૂર્વકમશુકગોત્રોડ્યુકકર્માહં યજ-
માનોડ્યુકગોત્રમશુકકર્માર્ણં સ્વશાસ્ત્રાધ્યાયિનં બ્રાહ્મણમ-
સ્મિન્લક્ષપૂજનોદ્યાપનાહ્યે કર્મણ્યાચાર્યૈસ્તાં વૃણે ॥ આચાર્ય-
યત્વેન દૃતોસ્મિ યથાજ્ઞાનં કર્મ કરિષ્યામિ ॥

આચાર્યેસ્તુ યથાસ્વર્ગે શક્તાદીનાં વૃહસ્પતિઃ ॥ તથા સ્વં
મમ યજ્ઞેસ્મિન્નાચાર્યો ભવ સુત્રતેતિસંપ્રાર્થ્ય ગંધાદિના આ-
ચાર્યપૂજનંકુર્યાત્ ॥ તથૈવ બ્રહ્મણં ટુણ્યાત્ ॥ યથા ચતુર્મુખો
બ્રહ્માસ્વર્ગલોકેપિતામહઃ ॥ તથાસ્વં મમ યજ્ઞેડ્ડસ્મિન્ બ્રહ્મા ભવ
દ્વિજોત્સમેતિ બ્રહ્મણં સંપ્રાર્થ્ય ॥ અથ યાગસ્ય નિષ્પત્તૌ
ભવંતોડ્ય્યર્થિતા મયા ॥ સુપસન્નૈશ્વ કર્તવ્યં કર્મદં વિધિ-
પૂર્વકમિતિ સર્વાન્ ઋત્વિજઃ પ્રાર્થયેત્ ॥

ત્યાર પછી 'ગોત્ર,' નામ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરી
અમુકગોત્રેડ્યુકકર્માહં ત્વાં વૃણે ॥ એ પ્રકારે યજમાનના
કલા પછી, આચાર્યત્વેન ० કરિષ્યામિ ॥ એમ આચાર્યે કહેવું.
'પછી, જેમ સ્વર્ગમાં ઈંદ્ર વગેરે દેવોના આચાર્ય બૃહ-
સ્પતિ છે તેમ આપ મારા આ યજ્ઞમાં મારા નિયમ
પાળી આચાર્ય થાઓ.' એ પ્રમાણે યજમાને આચાર્યની
પ્રાર્થના કરી ચંદન વગેરેથી આચાર્યનું પૂજન કરવું.
તે જ પ્રમાણે બ્રહ્માનું પણ વરણ કરવું. 'હે દ્વિજોત્સમ !
જેમ સ્વર્ગમાં ચતુર્મુખ પિતામહ બ્રહ્મા છે તેમ આપ
મારા આ યજ્ઞમાં બ્રહ્મા થાઓ.' એ પ્રકારે બ્રહ્માની
પ્રાર્થના કર્યા પછી, 'આ યજ્ઞની સિદ્ધિ માટે હું આપની
પ્રાર્થના કરું છું કે આપે પ્રસન્ન રહી વિધિ પ્રમાણે આ
કર્મ કરવું.' એમ સધળા ઋત્વિજોત્સમી પ્રાર્થના કરવી.

આચાર્યઃ આચમ્ય પ્રાણાનાયમ્ય યજમાનેન દૃતોડ્ડહમ-
શુકંકર્મ કરિષ્યે ॥ કર્માર્થિકારાર્થમાત્મનઃશુદ્ધર્થચક્રપુરુષસૂ-
ક્તજપમહંક ॥ પૃથિવીત્યસ્ય મેરુશુક્રશ્ચિઃ ॥ ક્રૂર્મો દેવતા ॥
સુતલં છદઃ ॥ આસનોપવેશને વિ ॥ ૐ પૃથિવત્ત્વચાદૃતા-
લોકા ॥ પુરુષસૂક્તજરાંતે યદ્વત્રસંસ્થિતમિતિમંત્રદ્વયેન સર્વ-
તઃ સર્વપાન્વિકિરેત્ ॥ તતઃશુચીવોદ્ધેરેયાપોદ્ધિરેતિદુષ્-
નસાધિતપંચગવ્યેનકુશૈઃપ્રોક્ષણંકાર્યમ્ ॥ તતઃકૃતાંતલિઃ સ્વ-
સ્યયનંતાદર્શ્યમિતિમંત્રદ્વયંપઠેત્ ॥ દેવા આવાંતુ યાતુધાના
અપયાંતુ ॥ વિષ્ણોદેવપૂજનં રક્ષસ્થેતિવદેત્ ॥ તતઃકલશપૂ-
જનંકૃત્વાસર્વેભોમદ્વેલિક્ષ્તોમંદ્રેવાબ્રહ્માદીનાવાદ્યેત્પૂજયેત્ ॥

ત્યાર પછી આચાર્યે આચમન કરી પ્રાણુપામ કરી,
યજમાનેન ० એવો સંકલ્પ કરવો. પૃથિવ ત્વયા ० એ મંત્રના

મેરુપૃષ્ઠ ઋષિ, કૂર્મ દેવતા અને સુતલ ઇંદ્ર છે. આસન ઉપર બેસવામાં તેનો વિનયોગ કરવો. પૃથ્વિ એ મંત્ર બણી આસને બેસવું. પુરુષ સૂક્તનો ૪૫ થયા પછી, યજ્ઞ તથા મૂતાનિ એ બે મંત્ર બણી ચારો તરફ સર્પ પાંડવા તે પછી શુચિ એ મંત્ર તથા ગ્રાણી યો વં તસ્મા એ ત્રણ મંત્રો બણી સાધેલાં પંચમંથનું દર્ભથી પ્રોક્ષણ કરવું. ત્યાર પછી હાથ બેડી સ્વસ્થયન તાક્ષ્ય એ બે મંત્રો બણી, 'દેવતાઓ આવો, રાક્ષસો દૂર થાઓ અને હે વિષ્ણુ! આ યજ્ઞનું રક્ષણ કરો' એ પ્રકારે યોજવું. પછી કલશનું પૂજન કરી સર્વતોભદ્ર અથવા લિખતોભદ્ર જે મંડળ હોય, તે મંડળના અક્ષાંશિકનું આવાહન કરી તેની પૂજા કરવી.

તતોમૂર્તિવામ્પુતારણમ્ ॥ અર્ચ્યાં મૂર્તી અવચાતાદિદોષપરિહારાર્થમન્યુતારણમ્ ॥ દેવતાસાન્નિધ્યાર્થ પ્રાણપ્રતિષ્ઠાં ચ કરિષ્યે ॥ અગ્નિસમિતિસૂક્તમગ્નિપદનરહિતં સહિતં ચ યજ્ઞપ્રતિમાયાં જલં પાતયેત્ ॥ સૂક્તં યથા-ૐ અગ્નિઃ સમિતિં વાજંમરંદંદારાણ્યગ્નિર્વીરં બ્રુયંકર્મનિષામ્ ॥ અગ્નો રોદંસી વિષ્વરસ્વમંજન્મગ્નિર્નારીં વીરકુંઠિં પુરંધિમ્ ॥ અગ્નેરપ્રસન્ન સમિદંસ્તુ મદાડપ્રિમંદીરોદંસી આવિવેશ ॥ અગ્નિરેકં ચોદસ્તસ્મસ્તુગ્નિર્વૃત્તાગ્નિં દયતે પુરુષાં ॥ અગ્નિદેવ્યં જરંતુઃ કર્ણમાન્વાગ્નિરગ્નોનિરંદહજ્ઞકંથમ્ ॥ અગ્નિરન્ત્રિં વૃમંડંરુપ્યદંતરગ્નિર્વૃમંધિપ્રજવાંસુજાતસમ્ ॥ અગ્નિર્દ્રોદ્રાવિંશં વીરપેશા અગ્નિર્ઋષિં યઃ સુહસ્તાંસુનોતિ ॥ અગ્નિર્વિવિદ્યમાતંતાનાગ્રેષાંમાનિ વિમૃતા પુરુષા ॥ અગ્નિમુક્યેર્ઋષયો વિંદ્યેતેડગ્નિં નરો યામનિવાપિતાસં ॥ અગ્નિ વયોંઞંતરિશ્ચ પતંતોડગ્નિઃ સુહસ્તા પરિયાતિ ગોનામ્ ॥ અગ્નિ વિશં ઈક્તે માંઘૃષીયાં અગ્નિ મઘંયો નહ્યો વિજ્ઞાતાઃ ॥ અગ્નિર્ગાંધર્વી પથ્યાંસુતસ્થાગ્રેગંધર્તિવૃત્ત આનિષંતા ॥ અગ્નયે જ્ઞાન્તેભવંસ્તતશ્ચરિત્રમહામંથોચામઃ-સુવૃત્તિમ્ ॥ અગ્ને પ્રાવંજરિતારં યજિષ્ઠમંદિ દ્રવિણમાર્દજસ્વ ॥ હૃત્યગ્ન્યુતારણમ્ ॥

પછી મૂર્તિમાં એ પ્રમાણે અન્યુતારણ કરવું. અર્ચ્યાં એ પ્રકારનો સંકલ્પ કરી ૐ અગ્નિઃ સમિતિં એ સૂક્તનો અગ્નિપદ રહિત અને અગ્નિપદ સહિત પાઠ કરી મૂર્તિ ઉપર જલ ઇંદ્રવું.

તતો દેવે પ્રાણપ્રતિષ્ઠાં કુર્યાત્ ॥ અત્ય શ્રીપ્રાણપ્રતિષ્ઠામંત્રસ્ય જ્ઞાતિવિષ્ણુમહેશ્વરા ઋષયઃ ॥ ઋગ્યજુઃસામાયર્ચ્યાં ચિદ્દર્શિતિ ॥ ક્રિયામયજ્ઞઃ ॥ પ્રાણાલ્યા દેવતા ॥ આં બીજમ્ ॥ ઝ્રીંશક્તિઃ ॥ ક્રૌંકીલકમ્ ॥ અર્ચ્યાં મૂર્તી પ્રાણપ્રતિષ્ઠાપને વિનિ ॥

ૐ આંઝ્રીક્રૌંઅંયંરંલંવશંષતંલંક્રંઞઃ ॥ ક્રૌંઝ્રીંઆંદંસઃ સોઽહ ॥ અર્ચ્યાંમૂર્તીપ્રાણદ્રાણાઃ ॥ ૐ આંઝ્રીમિત્યાદિપુનઃ પઠિત્વાઅર્ચ્યાંમૂર્તીંજીવદ્દહિત ॥ પુનઃ આંઝ્રીમિત્યાદિ

પઠિત્વા અર્ચ્યાંમૂર્તીંતૈર્વેદિયાગિ વાઙ્માનસ્સવકુલ્લઃશ્રોત્રજિહ્વાગ્રાણપાણિપાદપાદપસ્થાનીહાગત્યસૂક્ષ્મચિરંતિષ્ઠંત્વાહા ॥ ૐ અસુંગીતેપુ ॥ યાનઃ સ્તુતિ ॥ ગર્માંધાનારિપચ્છરણસંસ્કારસિદ્ધયર્થં પચ્છશપ્તવાઙ્મત્તીઃ કરિષ્યે ॥ પ્રણવં પચ્છશ્ચવારં જાત્વા ॥ રક્તોંમોષિથ્યપોતોલ્લસરુણસરોજાધિરુદાકરાઞ્જઃ પાશં કોદંદમિશ્રુત્રવમથગુણમત્તંકુશં પચ્છવાગાન્ ॥ વિગ્રાણાડસૂક્ષ્મપાલં ત્રિનયનલક્ષિતા પીનવશોરુહાઙ્મા દેવીબાલાકર્કવળાં ભવતુ સુલ્લકરી પ્રાણશક્તિઃ પરા નઃ ॥

પછી દેવમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા (પ્રાણુની સ્થિતિ) કરવી. આ પ્રાણપ્રતિષ્ઠા મંત્રના અક્ષાંશ, વિષ્ણુ અને મહાદેવ ઋષિ, ઋગ્, યજુઃ, સામ અને અથર્વ ઇંદ્ર, ક્રિયામય શરીર, પ્રાણ નામના દેવતા, 'આં' બીજ, 'ઝ્રીં' શક્તિ અને 'ક્રૌં' કીલક છે. આ મૂર્તિની પ્રાણપ્રતિષ્ઠામાં તેનો વિનયોગ કરવો. ૐ આં એ મંત્ર બણી મૂર્તિમાં પ્રાણુની સ્થાપના કરવી. ફરીથી એજ મંત્ર બણી, અર્ચ્યાં મૂર્તીં જીવ દ્દહિત ॥ એમ કહી જીવની સ્થાપના કરવી. ફરીથી એજ મંત્ર બણી, અર્ચ્યાં એમ કહી મૂર્તિમાં સર્વ ઇન્દ્રિય, વાણી, મન, તત્ત્વા (આમરી), નેત્ર, કાન, જીભ, નાક, હાથ, પગ, શુદ્ધા અને લિંગની સ્થાપના કરવી. પછી એજ મંત્ર બણી, ગર્માં એવો સંકલ્પ કરી, પંદર વખત ઓંકારનો ૪૫ કરી, રક્તોંમો એ મંત્ર બણી ધ્યાન કરવું. 'રક્ત સમુદના મધ્યમાં રહેલા વહાણની પેઠે શોભતા બાહ્ય કમળ ઉપર બેઠેલી, હાથ-રુપી કમળવડે પાશ, દંડુદંડનું ધનુષ, શુણ, અંકુશ, પાંચ બાણ અને રુધિરના પાત્રને ધારણ કરતી, ત્રણ નેત્રથી શોભતી, પુષ્ટ સ્તનવાળી, ઉગતા સૂર્યના જેવી કાંતિવાળી અને શ્રેષ્ઠ એવી પ્રાણુશક્તિ દેવી અમને સુખ કરનાર થાઓ.

તતોમંડલોપરિ ત્રોહ્યાદિધાન્યવતિલૈલૈક્રુટં કૃત્વા તત્ર મહીચૌરિત્યાદિના અવળકલશંસંસ્થાપ્ય કલશોપરિપૂર્ણપાત્રં સંસ્થાપ્ય તત્ષોપરિત્ર્યંબકમંત્રેણોમયા સહ ત્ર્યંબકં વા વિષ્ણુમંત્રેણ લક્ષ્મ્યા સહ વિષ્ણુ સિદ્ધિહૃદિસહિતં ગણેશં વા પત્ન્યા સહિતં મૃદ્યં વા મહાર્ગી તત્તન્મંત્રેણાવાજા શિવસ્ય દક્ષિણે લક્ષ્મ્યા સહ વિષ્ણુમાવાહયેત્ ॥ શિવસ્યોતરે સાવિત્ર્યા સહ જ્ઞાણમ્ ॥ एवं વિષ્ણ્વાદીનામપિ ॥

પછી મંડળ ઉપર ત્રીહિ વગેરે ધાન્ય, યવ અને તિલવડે ત્રિકૂટ (ત્રણ ઢગલા) કરી તેમાં 'મહીચૌ' ઇત્યાદિ મંત્રોથી ઊદરરહિત કલશની સ્થાપના કરી તેની ઉપર પૂણ્યપાત્ર રાખી તેની ઉપર 'ત્ર્યંબક' એ મંત્રથી પાર્વતીસહિત મહાદેવનું, અથવા વિષ્ણુમંત્રથી લક્ષ્મીસહિત વિષ્ણુનું, અથવા સિદ્ધિ-હૃદિસહિત ગણેશનું, અથવા શ્રીસહિત સૂર્યનું, અથવા ભવાનીનું જેનું આવાહન કરવું હોય તેના મંત્રથી તેનું આવાહન કરી શિવના દક્ષિણ બાગમાં લક્ષ્મીસહિત

વિષ્ણુ આવાહન કરવું. શિવના ઉત્તર ભાગમાં સાવિત્રી-સહિત બ્રહ્માનું આવાહન કરવું. વિષ્ણુ વજ્રેની પૂજામાં પણ ઉપર પ્રમાણે સમગ્ર ક્ષેત્ર. ત્રીયેના મંત્રો બધી ષોડશોપચાર પૂજન કરવું.

તતઃ સહસ્રગીર્વૈત્યાવાહનમ્ ॥ પુરુષવેદમિત્યાસનમ્ ॥
 ઇતાવાનસ્યેતિ પાયમ્ ॥ ત્રિપાદ્ધર્ષ્યં ઇત્યર્ધ્યમ્ ॥ તસ્માદ્દિ-
 રાલ્લેત્યાચમનીયમ્ ॥ યત્પુરુષેણેતિ જ્ઞાનમ્ ॥ તંયજ્ઞમિતિ
 વક્ષમ્ ॥ તસ્માયજ્ઞાદિત્યુપવીતમ્ ॥ તસ્માયજ્ઞાતસર્વહુતઋચ
 ઇતિગંધમ્ ॥ તસ્માદન્થેતિ પુષ્પમ્ ॥ યત્પુરુષં વ્યદધુરિતિ
 ધૂમમ્ ॥ બ્રાહ્મણોસ્યેતિ દીપમ્ ॥ ચંદ્રમામનસ ઇતિ નૈવે-
 યમ્ ॥ નામ્યા આસીદિતિ પ્રદક્ષિણાઃ ॥ સપ્તાસ્યેતિ નમ-
 સ્કારાન્ ॥ યજ્ઞેન યજ્ઞમિતિ મંત્રગુપ્તાંજલિમિતિ ષોડશો-
 પચારેઃ પદ્મામૃતૈશ્ચ વૈદિકમંત્રેઃ પુરાણોક્તમંત્રૈશ્ચ સ્થાપિતદે-
 વતાઃ સંપૂજ્ય રાત્રી જાગરણં કુર્યાત્ ॥

પ્રાતર્નિત્યકૃત્યં વિધાય તસ્ય લક્ષપૂજનસ્ય વા આચ-
 રિતમતસ્ય સાંગતાસિદ્ધયર્થં પૂજનદશાંશેન તિલચવ્ત્રીહિમિઃ
 પાયસાદિભિર્વાં હોમં કરિષ્યે ॥ હોમસ્તુ વેદોક્તેન, મૂળમં-
 ત્રેણ પુરાણોક્તેન વા કાર્યઃ ॥

- ૐ સહસ્રગીર્ધાં ૐ મંત્રથી આવાહન કરવું. ૧
 ૐ પુરુષ એવેદં ૐ મંત્રથી આસન આપવું. ૨
 ૐ ઇતાવાનસ્ય મહિમાતોં ૐ મંત્રથી પાદ આપવું. ૩
 ૐ ત્રિપાદ્ધર્ષ્યં ડૅરૅપુરુષઃ ૐ મંત્રથી અર્ધ્ય આપવું. ૪
 ૐ તસ્માદ્દિરાજાયતં ૐ મંત્રથી આચમન માટે જળ આપવું. ૫
 ૐ યત્પુરુષેણ હવિષાં ૐ મંત્રથી ર્નાન કરાવવું. ૬
 ૐ તં યજ્ઞં વર્હિષિં ૐ મંત્રથી વક્ષ અર્પણ કરવા. ૭
 ૐ તસ્માયજ્ઞાતસર્વહુતં ૐ મંત્રથી ઉપવીત (જનોપ) આપવું. ૮
 ૐ તસ્માયજ્ઞાતસર્વહુતં ૐ મંત્રથી ચંદન ચઢાવવું. ૯
 ૐ તસ્માદ્દિરાજાયન્તં ૐ મંત્રથી પુષ્પ ચઢાવવા. ૧૦
 ૐ યત્પુરુષં વ્યદધુઃ ૐ મંત્રથી ધૂપ કરવે. ૧૧
 ૐ બ્રાહ્મણોડ્ઢ્યં ૐ મંત્રથી દીપા કરવે. ૧૨
 ૐ ચન્દ્રમા મનસોં ૐ મંત્રથી નૈવેદ્ય કરવું. ૧૩
 ૐ નામ્યા આસીદન્તરિક્ષં ૐ મંત્રથી પ્રદક્ષિણા કરવી. ૧૪
 ૐ સપ્તાસ્યાસન્પરિધયલ્લિં ૐ મંત્રથી નમસ્કાર કરવા. ૧૫ અને

ૐ યજ્ઞેન યજ્ઞમયન્તં ૐ મંત્રથી પુષ્પાંજલિ કરવી. ૧૬
 ૐ પ્રમાણે ષોડશોપચારથી અને પંચામૃતથી વેદાકત અને પુરાણાકત મંત્ર બધી સ્થાપિત દેવતાનું પૂજન કરી રાત્રે જાગરણ કરવું.

બીજે દહાડે પ્રાતઃકાંધમાં નિત્ય કૃત્ય કરી તસ્ય લક્ષ-
 પૂજનસ્ય એવેા સંકલ્પ કરવે. હોમ વેદાકત મંત્રથી અથવા પુરાણાકત મંત્રથી (અધિકાર પ્રમાણે) કરવે.

અભિમુખ

અપાગ્નિહુલમ્ ॥ આચમ્ય પ્રાણાનાયમ્ય તિચ્ચાદિલ્-
 કોત્યર્થં एवं ગુણચિન્તેષણચિન્તિષ્ટાર્યાં પુણ્યતિથાવશુકર્મોગ-
 તયા વિહિતાશુકલહચનમહં કરિષ્યે ઇતિ સંકલ્પ્ય ગોમલા-
 દિક્ષિતે શુદ્ધે દેવે શુદ્ધશુદ્ધા હૃદયાનીમારમ્ય ડદકસંસ્થં
 ચતુરંગુલોત્તમં ચતુર્દિશ્ચ મિલિત્વા દ્વિસસત્યંગુલપરિચક્રં
 ફલિતમદાદશાંગુલવિસ્તૃતં હોમાદ્વસારેણ તદધિકં વા, નતુ
 તતો ન્યૂનં, મધ્યોત્તમં સ્થંધિકં કુર્યાત્ ॥ તદ્ગોમયેન પ્રદક્ષિ-
 ણમુપલિપ્ય દક્ષિણેડટ્ટાદુદીચ્યાં દ્વે પ્રતીચ્યાં ચત્વારિં
 પ્રાચ્યામર્ધમિત્યંગુલાનિ ત્યક્ત્વા દક્ષિણોપક્રમાદ્ધવકસંસ્થાં
 પ્રાર્દશમાત્રામેકાં લેક્ષાં તસ્યા દક્ષિણોત્તરયોઃ પ્રાગાયતે
 પૂર્વેરેભ્યાડસંસ્થે પ્રાર્દશસંતિતે દ્વે લેલે ક્ષિલિત્વા તથો-
 મધ્યે પરસ્પરમસંસ્થા ડદક્સંસ્થાઃ પ્રાગાયતાઃ પ્રાર્દશસં-
 મિતાસ્તિલ્પ ઇતિ ચ્દલેક્ષા યશ્ચિયશકલમૂલેન દક્ષિણહસ્તે-
 નોલ્લિલ્પ લેક્ષાસુ તચ્ચકલહદગર્ધં નિધાય સ્થંધિકમદ્ધિ-
 રન્મુલ્પશ્ચ શકલમાત્રેપ્યાં નિરસ્ય પ્રાણિં પ્રજ્ઞાલ્ય વાયવ્યો
 ભવેત્ ॥ તૈજસપાત્રગુમેન સંપુટીકૃત્ય છવાસિન્યા શ્રોત્રિ-
 યાગારાસ્ટ્વદ્વાદશા સમૃદ્ધં નિર્ધૂપમાહતમર્મિ સ્થંધિકાદા-
 ગ્રેપ્યાં દિશિ નિધાય

આચમન તથા પ્રાણાયામ કર્યા પછી તિથિ વજ્રેરનું
 ઉચ્ચારણ કરી, एवं ગુણં ૐ પ્રકારે સંકલ્પ કરી, ડાણુ
 વજ્રેરથી લીપેલા શુદ્ધ સ્થળમાં શુદ્ધ માટીથી ઈશાન કોણથી
 આરંભી ઉત્તર દિશા સુધી ચાર અંગુલ ઉંચું, અથવા
 એક અંગુલ ઉંચું, ચારે દિશામાં અઢાર અઢાર આંગળ
 પહોળું અર્થાત્ ચારે દિશામાં મળી બહોતેર અંગુળના
 માનવાળું અને વચમાં ઉંચું સ્થંધિલ કરવું અથવા હોમને
 અનુસારે તેથી અધિક વિસ્તારવાળું સ્થંધિલ કરવું, પણ
 બહોતેર આંગળથી ઓછું કરવું નહિ. તેને ડાણુથી પ્રદક્ષિ-
 ણના ક્રમથી લીપી દક્ષિણ દિશામાં આઠ, ઉત્તરમાં બે,
 પશ્ચિમમાં ચાર અને પૂર્વ દિશામાં અર્ધ અંગુળનેા ત્યાગ કરી,
 દક્ષિણ દિશાથી આરંભેલી અને ઉત્તર દિશામાં રહેલી પ્રાર્દશ
 (અંગુલો અને તર્જની પહોળાં કરતાં વચ્ચેના ભાગ) જેવડી
 એક રેખા, તેના દક્ષિણ અને ઉત્તર ભાગમાં પૂર્વદિશામાં
 લાંબી અને પ્રથમ રેખાથી થોડી દૂર પ્રાર્દશ જેવડી બે
 રેખા કરી, તેના મધ્યમાં ઉત્તર તરફ પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબી
 દૂર દૂર તેટલી જ લાંબી ત્રણ રેખા એમ સઘળી મળી છ
 રેખા જમણા હાથમાં રાખેલી સમિધાથી કરી તે રેખા-
 ઓમાં તે સમિધાને ઉત્તર દિશામાં ઊંડા રહે તેવી રીતે
 રાખી સ્થંધિલને જલથી છાંટી તે સમિધાને અમિઠાણમાં
 રૂંટી દેવી. પછી હાથ ધોઈ વાણીને નિમમમાં રાખી
 (અર્થાત્ કાંધ પણ ઓલ્યા વિના) સુવાસિનીના ધરમાંથી
 અથવા શ્રોત્રય બ્રાહ્મણના ધરમાંથી અથવા પોતાના ધર-
 માંથી રૂપાં વજ્રેરનાં પાત્રમાં તેવા જ પાત્રથી ઢાંકી ધૂમાડા
 વગરના પુષ્કળ અમિ લાવી સ્થંધિલથી આમઠાણમાં ચૂકવે.

* જે દારૂડાંથી સુમિધા બાંધેલ હોય તે.

તત્ત્વદ્વારદિષોઃ સજ્જનં કૃત્વાઽર્પિ પરિસમ્પન્ન પરિ-
સ્તૂનીયાત્ ॥ તત્ત્વેત્યમ-અગ્ન્યાયતનાદૃષ્ટાંગુલમિતે દેશે
પેશાનાં વિશ્વામારમ્ય પ્રદક્ષિણં સમતાત્સોદકેન પાણિ-
ના ત્રિઃ પરિમૃગ્ય ષોડશાર્દૈઃ પરિસ્તૂનીયાત્ ॥ તત્ત્વ પ્રા-
ચ્યાં પ્રતીચ્યાં ચોદગપા દર્શાઃ । અચાચ્યાશ્ચુદીચ્યાં ચ પ્રા-
ગપાઃ ॥ પૂર્વપશ્ચાત્પરિસ્તરણમૂલયોરુપરિ દક્ષિણપરિસ્તર-
ણમ્ ॥ ઉત્તરપરિસ્તરણં તુ તદ્વપયોરપસ્તાત્ ॥ તત્ત્વોદ્ગેદ્દક્ષિ-
ણતો બ્રહ્માસનાર્થચુત્તરતથ પાત્રાસાદનાર્થે કાંચિદ્ધર્મપ્રાગ-
માનાસ્તૂનીયાત્ ॥ અગ્રેરીશાનતચિરંભસાપરિવિચય ઉત્તરા-
સ્તીર્ણેયુ દર્મયુ દક્ષિણસઘપાણિભ્યાં ક્રમેણ ચરુથાલીપ્રો-
ક્ષય્યૌ દર્શાંસુત્રૌ પ્રગીતાઽઽગ્યપાત્રે દ્વિધ્વાર્દિષી હૃતિ દ્વંદ્વશ
ઉદગપર્વૈ પ્રાક્સંસ્થં ચ ગ્વુજ્ઞાનિ પાત્રાવ્યાસારથેત્ ॥
તતઃ પ્રોક્ષણીપાત્રમુત્તાનં કૃત્વા પ્રાદેશમાત્રકુશલ્યરૂપે પવિ-
ત્રે નિધાય અદ્વિસ્તપાત્રં પૂરયિત્વા ગન્ધપુષ્પાશ્વતાનિશ્ચિ-
વ્યાંઽગુણોપકનિષિકાભ્યાશ્ચુદગમે પૃથક્ પવિત્રે ધૃત્વાઽપવિ-
રૂપ્ય પાત્રાવ્યુત્તાનાનિ કૃત્વા દ્વધ્મં ચ વિસ્રવ્ય સર્વાણિ
પાત્રાણિ ત્રિઃ પ્રોક્ષેત્ ॥ તા આપઃ કિંચિત્કમંડલૌ શિપે-
દિત્યેકે ॥

પછી સમિધા તથા દર્ભની સજ્જન કરી અમિનું
પરિસમ્પન્ન કરી પરિસ્તરણ કરતું (દર્ભ પાથરવા).
તે નીચે પ્રમાણે:-

અમિના સ્થાનથી આઠ અંગુળ માપેલા સ્થાનમાં
પશાન કોણાથી આરંભી પ્રદક્ષિણ ચારે તરફ જલ સહિત
હાથવડે ત્રણ વખત શુદ્ધ કરી સોળ દર્ભવડે પરિસ્તરણ
કરતું. તેમાં પૂર્વ દિશા તથા પશ્ચિમ દિશામાં રાખેલા
૪-૪ દર્ભોના અગ્રભાગ ઉત્તર દિશા તરફ રાખવા અને
દક્ષિણ તથા ઉત્તર દિશાના ૪-૪ દર્ભોના અગ્રભાગ
પૂર્વ દિશા તરફ રાખવા. પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં
પાથરેલા દર્ભોનાં મૂળ ઉપર દક્ષિણ તરફના દર્ભોનું પરિ-
સ્તરણ કરતું, અને ઉત્તર તરફનું પરિસ્તરણ પૂર્વ અને
પશ્ચિમ દિશાના દર્ભોના અગ્રભાગની નીચે કરતું. પછી
અમિના દક્ષિણ ભાગમાં બ્રહ્માના આસન માટે અને
ઉત્તર તરફ પાત્રો રાખવા માટે પૂર્વ દિશામાં જેના
અગ્રભાગ છે, એવા કેટલાક દર્ભ પાથરવા. અમિથી
પશાન કોણ તરફ જળની ત્રણ પ્રદક્ષિણ કરી ઉત્તર તરફ
પાથરેલા દર્ભ ઉપર જમણા હાથવડે ચરુસ્થાપી અને
ડાબા હાથવડે પ્રોક્ષણી ગિધાં વાળવાં. પછી જમણા
હાથથી દર્ભ અને ડાબા હાથથી સુત્રો ગિધાં વાળવાં.
પછી જમણા હાથથી પ્રણીતા અને ડાબા હાથથી ધીનું
પાત્ર ગિધું વાળતું. પછી જમણા હાથમાં ઇધ્મા અને
ડાબા હાથમાં બર્દિધી લેવાં. એ પ્રકારે ક્રમથી *ઉદગ-

* એ પાત્ર સાથે ઉધાં વાળવાં. તેમાં પહેલું પાત્ર દક્ષિણ
દિશામાં ને બીજું પાત્ર ઉત્તર દિશામાં, એવી રીતે સઘળાં પાત્ર
ઉધાં વાળવાં.

પર્વ અને પ્રાદ્ય સંસ્થા યથે યથે પાત્ર ગિધાં વાળવાં.
પછી પ્રોક્ષણી પાત્રને સવળું કરી પ્રાર્થેશ જેવડાં એ
દર્ભોનાં પવિત્ર રાખી જળવડે તે પાત્રને પૂર્ણ કરી તેમાં
ચંદન, અક્ષત અને પુષ્પ નાંખી અંગુલ અને અનાભિ-
કાવડે તે એ પવિત્રાં કે જેના અગ્રભાગ ઉત્તર તરફ
રહે તેવી રીતે જૂદાં જૂદાં ધારણ કરી જળને ત્રણ
વખત ઉઘું ઉઘાડી પાત્રોને સવળાં કરી સમિધાને ઉઘાડી
નાંખી સઘળાં પાત્રોને ત્રણ વખત પ્રોક્ષણ કરતું. તે
જળ થોડુંક ઇમંડુમાં નાંખતું એમ કેટલાક કહે છે.

પ્રગીતાપાત્રમયઃ પ્રસ્યદ્ નિધાય તત્ર તે પવિત્રે નિધાય
ઉદકેન પૂરયિત્વા ગન્ધપુષ્પાશ્વતાનિશ્ચિવ્ય બ્રહ્મપક્ષે અસ્મિ-
ન્કર્મેણિ બ્રહ્માણં ત્વામહંત્રણે હૃતિ પાણિના પાણિ સ્પૃશ્વા
દૃતો બ્રહ્મા દૃતોઽસ્મીત્યુક્ત્વા પ્રાદ્યુલ્લો યજ્ઞોપવીત્યાચર્ય
સમસ્તપાણ્યંયુગ્ધો મૂત્વાઽગ્રેણાં પરીત્ય દક્ષિણત ચરુ-
મ્મલ્લઃ સ્થિત્વાઽસનાર્થેદર્ભેયુ દક્ષિણભાગસ્થમેકં દર્ભમંગુલા-
નામિકાભ્યાં યુદીત્વા “નિરસ્તઃ પરાવસુઃ” ॥ ૧ ॥
નિરસ્ત્યાપઃસ્પૃશ્વા હૃદમહમર્વાંસોઃ સદનેસીદામિ હૃત્યુક્ત્વો-
દ્યુલ્લુલ એ વામોરુપરિદક્ષિણાંર્પિ સંસ્થાવ્યોપવિશ્ય ગન્ધઃ
શ્વતાદિભિરર્ચિતઃ સન્, બૃહસ્પતિર્બ્રહ્માગ્રસદનઆશિવ્યતે
બૃહસ્પતે યજ્ઞં ગોપાય સ યજ્ઞં પાહિ સ યજ્ઞપતિ પાહિ સમા-
પાહિ ॥ ૨ ॥ હૃતિજપિત્વા યજ્ઞમના એ વર્તેત ॥ તતઃ કર્તૌ બ્રહ્મ-
જપઃ પ્રણય્યામીત્યુક્તે ॥ ૩ ॥ મૂર્ચ્યં સ્વર્જુહસ્પતિપ્રસન્ન-દૃષ્ટુ-
પાંશ્વોપ્રણયેત્યુચૈકલ્યાતિસ્મજેત્ ॥ તતઃ કર્તૌ તત્પ્રગીતાપાત્રં
દક્ષિણોત્તરાભ્યાં પાણિભ્યાં નાસિકાસમીધં નીત્વોત્તરતો-
ઽગ્રેનિધાયાર્થેદર્ભૌરાચ્છાદયેત્ ॥ ૪ ॥ તે પવિત્રે આજ્યપાત્રે નિધાય
તત્પાત્રં પુરતઃ સંસ્થાપ્ય તદ્વિમજ્જાજમસિચ્ય પરિસ્તરણા-
દ્વિહિતરતોઽગારાનપોશ્ય તદુપયોજ્યપાત્રં નિધાય જ્વલતા-
દર્ભોલ્લુલેનાવજ્જલ્ય દર્ભોદ્યયં નિશ્ચિવ્ય પુનસ્તેનૈવોલ્લુલેન
પ્રધાનદ્રવ્યસહિતમાજ્યં ત્રિઃપર્વગ્રિહૃત્વા તદુલ્લુલં નિરસ્થાપ-
સ્પૃશ્વાંગારાનગ્રૌ શિપેત્ ॥ ૫ ॥ અંગુણોપકનિષિકાભ્યાં પવિત્રે યુ-
દીત્વા સચિતુદ્વેતિમંત્રસ્ય હિરણ્યસ્વપ્રકૃતિઃ ॥ સવિતા
દેવતા ॥ પુર ઽગ્નિકલ્પંદઃ ॥ આઽદ્યોત્તરવને વિદિઃ ॥
૬ ॥ સચિતુદ્વપ્રસન્નત્વલ્લુલમ્પાચ્છિદ્રેણપવિત્રેજ્વલોઃ સર્વસ્ય
રુદિમભિરિતિમંત્રેણ પ્રાણુપુનાતિસકૃત્વ દિસ્ત્યૂનીય ॥ તે
પવિત્રે અદ્વિઃ પ્રોશ્યાર્થૌ પ્રદેરેત્ ૭ ॥ સ્કંદાયસ્વાહા સ્કંદા-
યેકં નમઃ ૮ ॥

પછી પ્રણીતાપાત્ર અમિથી પશ્ચિમ ભાગમાં રાખી
તેમાં તે એ પવિત્રાં નાંખી તેમાં જલ ભરતું અને પછી
ચંદન, પુષ્પ તથા અક્ષત નાંખી, બ્રહ્મ પક્ષમાં ‘અસ્મિ-
ન્કર્મેણિ બ્રહ્માણં ત્વામહંત્રણે ॥ ૧ ॥’ આ ઈર્મમાં હું આપને બ્રહ્મા
કરું છું’ એમ કહી યજ્ઞમાને પોતાના હાથથી સ્પર્શ કરવો.

† પશ્ચિમ દિશાથી આરંભ કરવો ને પૂર્વ દિશામાં સમાપ્તિ
કરવી.

યસ્વાં અગ્રયેસ્વાં યમાયસ્વાં નિર્જતયેસ્વાં ચરણા-
સ્વાં વાયવેસ્વાં અટ્વસુખ્યેસ્વાં ઇકાદશાન્ત્યેસ્વાં
દ્વાદશાદિત્યેભ્યસ્વાં અશ્વિખ્યોસ્વાં વિષેભ્યોદેવેભ્ય-
સ્વાં સપ્તયજ્ઞેભ્યસ્વાં ભૂતનામેભ્યસ્વાં ગંધર્વોત્તરો-
ભ્યસ્વાં સ્કંદાયસ્વાં નંદીશ્ચરાયસ્વાં શૂલાયસ્વાં
મહાકાલાયસ્વાં રક્ષાદિસપ્તગણેભ્યસ્વાં દુર્ગાયેસ્વાં
વિષ્ણવેસ્વાં સ્વધાયેસ્વાં મૃત્યુરોગેભ્યસ્વાં ગણપતયે-
સ્વાં અદ્યૈભ્યસ્વાં મરુદ્યૈભ્યસ્વાં પૃથિવ્યેસ્વાં ગંગાદિ-
નદીભ્યસ્વાં સપ્તસાગરેભ્યસ્વાં મેરુવેસ્વાં ગદાયેસ્વાં
ત્રિશૂલાયસ્વાં સજ્જાયસ્વાં ભાજયેસ્વાં રંજાયસ્વાં સહ-
ગાયસ્વાં પાશાયસ્વાં ઇન્દ્રુવાયસ્વાં ગૌતમાયસ્વાં
મરદ્વાજાયસ્વાં વિશ્વામિત્રાયસ્વાં કશ્યપાયસ્વાં જમદગ્ન-
યેસ્વાં વસિષ્ઠાયસ્વાં અત્રેયેસ્વાં અરંધરાયેસ્વાં દૈત્યેસ્વાં
કૌમાર્યેસ્વાં બ્રાહ્મણેસ્વાં વારાણસેસ્વાં ચામુંડાયેસ્વાં
લેખ્યક્યેસ્વાં માહેશ્વર્યેસ્વાં વૈનાયક્યેસ્વાં ॥

‘વિશ્વાનિ નો’ એ વગેરે ત્રણ મંત્રોના વપુશ્રુત ઋષિ,
અમિ દેવતા અને ત્રિષ્ટુપ્ છંદ છે. પહેલા બે મંત્રોનો
પૂજનમાં અને છેલ્લા એક મંત્રનો ઉપસ્થાનમાં વિનિ-
યોગ કરવો. જેમ કે ઐ વિશ્વાનિ ઐ યસ્વા હ્રદાં
ઐ યસ્મે ત્વં આ ત્રણ મંત્રોમાંથી બે મંત્રોવડે ચંદન અને
પુષ્પ વગેરેથી આઠ દિશામાં આમંત્રું પૂજન કરી, પોતે
અલંકૃત થઈ, છેલ્લા એક મંત્રથી ઉપસ્થાન કરવું.
પછી સમિધા હાથમાં લઈ સુવાથી, તેનાં મૂત્ર, મધ્ય અને
અમ્રમાં ઘી લગાડી, મૂત્ર અને મધ્યની વચ્ચેમાં
સમિધાને પકડવી. પછી ‘અયં ત ઇષ્મં’ એ મંત્રના
વામદેવ ઋષિ, જાતવેદા અમિ દેવતા અને ત્રિષ્ટુપ્ છંદ
છે. સમિધાના હોમમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઐ
અયન્તં એ મંત્ર બાણી અગ્નયે જાતવેદસ હ્રદં ન મમ ॥ એ
મંત્રવડે અમિમાં સમિધા છોડી દેવી. સુવામાં ઘી લઈ,
વાયવ્ય કોણથી આરંભી અમિ કોણ પર્વત ધીની ધા-
રાનો હોમ કરવો. તેમાં ‘પ્રજાપતયે’ એ પ્રકારનું મનમાં
ધ્યાન કરી ‘સ્વાહા’ એ શબ્દથી હોમ કરવો. તેજ પ્રમાણે
નૈર્ઋત્ય કોણથી આરંભી પશાન કોણ પર્વત હોમ કરવો.
આ બન્ને હોમમાં ‘પ્રજાપતયે’ અને ‘હ્રદં ન મમ’ એમ
કહીને હોમ કરવો. પછી ઉત્તર દિશામાં ‘અગ્નયે સ્વાહા
અગ્નયે હ્રદં ન મમ’ એ મંત્ર બાણી અમિને આહુતિ આ-
પવી. દક્ષિણ તરફ ‘સોમાય સ્વાહા સોમાયેદં ન મમ’ એ મંત્ર
બાણી સોમને ધીની આહુતિ આપવી. પછી પ્રધાન
દેવતાનો હોમ કરવો.

જણે સ્વાહા* સોમાય સ્વાં ઇત્યાદિ નામ મંત્રો બાણી
બ્રહ્મા વગેરે દેવોને ધીની એક એક આહુતિ આપવી.

* એ જ પ્રમાણે સધળા મંત્રોમાં ‘સ્વાહા’ એ પદ બોલી જેને
આહુતિ આપવી હોય તે દેવવાચક શબ્દનું અર્થઘટન રૂપનું
ઉચ્ચારણ કરી હ્રદં ન મમ એમ કહેવું.

અથ સ્ત્રિષ્ટકૃદોમઃ—યદસ્ય કર્મણં હૃત્યસ્યર્મગ્રસ્યહિરણ્યગ-
ર્મક્રતિઃ ॥ અગ્નિઃ સ્ત્રિષ્ટકૃદેવતા ॥ અતિષ્ટિતિષ્ઠંદઃ ॥ સ્ત્રિ-
ષ્ટકૃદોમેષિં ॥ ઐ યદસ્ય કર્મણોત્યર્તીરિષ્ઠં યદ્યાન્વનિ-
હાકારમ્ ॥ અગ્નિષ્ટિતિષ્ઠંદં કૃદ્વિદ્યાન્વસર્વં સ્ત્રિષ્ઠં સુદૃઢતંકરોતુ
મે ॥ અગ્નયે સ્ત્રિષ્ટકૃતે સુદૃઢતુતે સર્વપ્રાયશ્ચિતાહુતીનાં કા-
માનાં સમદેવિત્રે સર્વોત્ત્રઃ કામાન્સમર્ચય સ્વાં અગ્નયે
સ્ત્રિષ્ટકૃત હ્રદં નં ત્રિસંધાનેન ઐ કદાચ પશુપતયે સ્વાહા
કદાચ પશુપતય હ્રદં ન મમ ॥ અવડપસ્વૃણ્ય ॥ શ્રુતેણ પ્રાય-
શ્ચિતાજ્ઞાહુતીઃ સપ્ત શુદુવાપ્ ॥

તત્રમંત્રાઃ—અયાશ્ચેત્યસ્ય મંત્રસ્યવિમદક્રતિઃ ॥ અયાઅ-
ગ્નિરેવતા પંક્તિષ્ઠંદઃ ॥ પ્રાયશ્ચિતાજ્યહોમેષિં ૐ અયા-
શ્ચાગ્રેત્યનમિશુસ્તીશંસત્યર્મિત્વમુગ્રં અસિ ॥ અયાસાચર્ય-
સાકૃતોયાસંત્તુષ્ટમૃદિષેયાનેધિદિ મેષુચં સ્વાહા અયસેઃપ્ર-
યદં ન મમ ॥ અતોદેવારતિદ્યોઃકાષ્ઠોમેધાતિષિર્ક્રતિઃ ॥
આયાયાદેવારેવતા ॥ દ્વિતીયાયાવિષ્ણરેવતા ॥ ગાયત્રી-
ષ્ઠંદઃ ॥ પ્રાયશ્ચિતાજ્યહોમેષિં ૐ અતો દેવા અંવંતુ નો
યતો વિષ્ણુર્વિષ્ણક્રમે ॥ પૃથિવ્યા સપ્તધર્મિનિઃ સ્વાહા દેવેભ્ય
હ્રદં નમમ ॥ ઐ હ્રદં વિષ્ણુર્વિષ્ણક્રમે શ્રેષ્ઠા નિર્વંધે પુરમ્ ॥
સસુંહમસ્યપાં સુરે સ્વાહા વિષ્ણવ હ્રદં નમમ ॥ વ્યસ્તસ-
મસ્ત્વયાહુતીનાં વિશ્વામિત્રજમદગ્નિમરદ્વાજપ્રજાપતયકશ્ય-
પઃ ॥ અગ્નિવાયુસર્વપ્રજાપતયો દેવતાઃ ॥ ગાયત્ર્યુષ્ણિગાહુતિ-
નૃહૃત્યવઠદાંસિ પ્રાયશ્ચિતાજ્યહોમેષિં ૐ યઃ સ્વાહા અગ્નય
હ્રદં ન મમ ॥ ઐ શ્રુતઃ સ્વાહા વાયવ હ્રદં ન મમ ઐ સ્વઃ
સ્વાહા સૂર્યોદેદં ન મમ ॥ ઐ બૃહવઃસ્વઃસ્વાહા પ્રજાપતય
હ્રદં ન મમ ॥

પછી સ્ત્રિષ્ટકૃત હોમ કરવો—‘યદસ્ય કર્મણઃ’ એ મંત્રના
હિરણ્યગર્ભ ઋષિ, અમિ સ્ત્રિષ્ટકૃત દેવતા અને અતિષ્ટિતિ
છંદ છે. સ્ત્રિષ્ટકૃત હોમમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઐ
યદસ્યં આ મંત્ર બાણી સ્ત્રિષ્ટકૃત હોમ કરવો. ત્રિસંધાન-
વડે, ઐ કદાચં હ્રદં ન મમં ઉપરનો મંત્ર બાણી રુદ્રના
ઉદેશથી હોમ કરવો. પછી જળનો સ્પર્શ કરી પ્રાયશ્ચિ-
તામાં સુવત્રે સાત ધીની આહુતિ આપવી.

તેના મંત્રોઃ—‘અયા’ એ મંત્રના વિમદ ઋષિ, અયા
અમિ દેવતા અને પંક્તિ છંદ છે. પ્રાયશ્ચિતા માટે આબ્યા-
હુતિમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઐ અયાશ્ચાં એ મંત્ર બાણી
અયાસ અમિને આહુતિ આપવી. ઐ અતો દેવા તથા
હ્રદં એ બન્ને મંત્રોના કાષ્ટ મેધાતિષિ ઋષિ, પ્રથમ
મંત્રના દેવો દેવતા અને બીજા મંત્રના વિષ્ણુ દેવતા અને
ગાયત્રી છંદ છે. પ્રાયશ્ચિતા માટે ધીના હોમમાં તે બન્નેનો
વિનિયોગ કરવો.

ઐ અતો દેવાં આ મંત્ર બાણી દેવેભ્ય હ્રદં ન મમ
આ મંત્રવડે દેવોને આહુતિ આપવી તથા ઐ હ્રદં વિષ્ણુ.

वर्धिसि पूर्णपात्रं निधाय दक्षिणपाणिना स्पृशन् ॐ
पूर्णमसि पूर्णे मे भूयाः स्रपूर्णमसि स्रपूर्णं मे भूयाः ॥ स-
दसि तन्मे भूयाः ॥ सर्वमसि सर्वं मे भूयाः ॥ अक्षितिर-
सि मा मे शेषाः ॥ इतिजपित्वा कुशाग्रैः प्रागार्दिष्वचक्षि
मंत्रैर्जलं यथाक्षिणं सिंचेत् ॥ तेचमंत्राः—ॐ प्राच्यां दिशि
देवा कृत्वो माज्यंताम् ॥ दक्षिणस्यां दिशि मासाः
पितरो माज्यंताम् ॥ प्रतीच्यां दिशि ग्रहाः पशवो माज्यं-
ताम् ॥ उदीच्यां दिश्यापञ्चोपचयो वनस्पतयो माज्यंता-
म् ॥ ऊर्ध्वायां दिशि यज्ञः संवत्सरः प्रजापतिमाज्यंतामि-
ति ॥ तत एकभुज्या पठन् कुशाग्रैः स्वशरिरि माज्येत् ॥ तत्र
मंत्राः—आपो अस्मानित्यस्य देवश्चवा आपोजिह्वुप् ॥ मार्जने-
वि० ॥ ॐ आपो अस्मान्मातरंः शुंघयंत घृतेन नो घृतध्वं-
यंतु ॥ विश्वं हि रिपं प्रवर्हति डेवीरक्षिदिभ्यः शुशिरापुत-
यंमि ॥ इदमापः सिंधुद्वीप आपोऽद्भुत् ॥ मार्जनेवि० ॥
ॐ इदमापः प्रवहत्पत्किंचदुदरितंमयि ॥ यद्वाहमभिदुदोह-
यद्वाहैपइतानृतम् ॥ सुमित्र्यानापुजोषधयः संतु ॥ दुर्मित्र्या-
स्तस्मै संतु योहमाहैद्विषं चयं द्विषमाहं द्विगं—इति नैरुति-

દેશે કુશાધૈરવઃ દિવેત્ ॥ તતો બ્રહ્મા કર્તૃવામપાર્શ્વિતપ-
ત્સ્વંજલૌ પૂર્ણપાત્રત્થં જલં ઐ માઃ પ્રજાં પરાંસિચં યા
નઃસ્વાયશીત્ય નં ॥ સમુદ્રો વૌનિનયાનિસ્તુ પાથૌં અપીયેતિ-
મંત્રમેકશ્ચત્રયા પત્ન્યા વાચયન્સ્વયં વા પત્રત્ર પ્રત્યક્ષમુલ્લં
નિષિચ્યાંજલિસ્થિજલૈઃ પાપાવનોદાર્યમાત્માનં યજમાનં પત્નીં
ચ પ્રોક્ષેત્ ॥ પત્ની તજ્જલં વર્હિષિ નિષિચેત્ ॥ અથવા યજ-
માન એવ વર્હિષ્ણુતાનં સ્વવામપાણિ નિષાય દક્ષિણપાણિના
પૂર્ણપાત્રમાદાય માદૈપ્રજામિતિ તજ્જલં તસ્મિન્ પ્રત્યક્ષમુલ્લં
નિષિચ્ય તાઆપઃ સમુદ્રંગચ્છેતીતિ ધ્યાત્વા પાણિત્થજલે-
રામાનં પત્નીં ચ પ્રોક્ષેત્ ॥

અગ્નિ અને પોતાના વચમાં મૂકેલા દર્ભ ઉપર પૂર્ણ-
પાત્ર રાખી તેનો જમણા હાથવડે રપરી કરી ઐ પૂર્ણ-
મસિં આ મંત્ર બોલ્યા પછી દર્ભના અગ્રભાગવડે પૂર્વ
વગેરે પાંચ દિશામાં નીચેના મંત્રો બણી જળ છાંટવું.
ઐ પ્રાચ્યાં દિશિ આ મંત્ર બણી પૂર્વ દિશામાં જળ છાંટવું.
દક્ષિણ્યાં એ મંત્રથી દક્ષિણ દિશામાં જળ છાંટવું. પછી
જળનો રપરી કરી, પ્રતીચ્યાં એ મંત્રથી પશ્ચિમ દિશામાં
જળ છાંટવું. ઉદીચ્યાં એ મંત્રથી ઉત્તર દિશામાં જળ
છાંટવું. ઋષોચ્યાં એ મંત્રથી ઉચે જળ છાંટવું. પછી એક-
શ્રુતિ સ્વરથી પોતાના મરતક ઉપર માર્જન કરવું; તેનો
મંત્ર નીચે પ્રમાણે છે. બાળો અસ્માં એ મંત્રના દેવશ્રવા
ઋષિ, જલ દેવતા અને ત્રિપદુષ્ ઇંદ્ર છે. માર્જનમાં તેનો
વિનિયોગ કરવો. ઐ આપઃ આ મંત્રથી માર્જન કરવું.
દ્વામાપઃ એ મંત્રના સિધુદીપ ઋષિ, જલ દેવતા અને
અનુષ્ટુપ્ ઇંદ્ર છે. માર્જનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો.
ઐ દ્વામાપઃ આ મંત્રથી નિર્ઋતિના સ્થાનમાં કુશળા
અગ્રભાગથી જલ સીંચવું. પછી બ્રહ્માએ કૃતીના ડાબા
પડખામાં બેઠેલી તેની ઋતી અંબલિમાં-ઐ માદૈ પ્રજાં
એ મંત્ર યજમાનપત્નીની પાસે બણાવેલા અથવા પોતે
બણી પશ્ચિમ દિશામાં પૂર્ણપાત્રનું જલ નાખી, પાપ દૂર
કરવા માટે અંબલિના જલવડે પોતાની ઉપર, યજમાનની
ઉપર તથા યજમાનપત્ની ઉપર પ્રેક્ષણ કરવું પછી યજમાન-
પત્નીએ તે જલ દર્ભ ઉપર નાંખવું, અથવા તો યજમાનેજ
દર્ભ ઉપર પોતાનો ડાબો હાથ ચત્તો રાખી જમણા હાથવડે
પૂર્ણપાત્ર લઈ ॥માદૈ પ્રજાં॥ એ મંત્ર બણી પૂર્ણપાત્રનું જલ
પશ્ચિમાભિમુખ ડાબા હાથમાં નાખી, તા આપઃ સમુદ્રં
ગચ્છન્તિં ॥ એ મંત્રથી ધ્યાન કરી હાથમાંનાં જલવડે
પોતાની ઉપર અને પત્ની ઉપર પ્રેક્ષણ કરવું.

તતઃ કર્તા વાયવ્યદેશે તિજનગ્રિમુપનિષ્ઠેત ॥ તથા-
અગ્રેત્વંનદનિચત્તરુણાંગીપારનાહૌપાયનારાંધુઃસ્વંધુઃશ્રુત-
કંધુર્વિપ્રવંધુઃકૌતૈકર્ષાન્કવયઃ ॥ અગ્નિદેવતા ॥ દ્વિપદારિરા-
ટ્છંદઃ ॥ અનુપસ્થાનેવિનિયોગઃ ॥ ઐ અગ્ને સ્વં નો અંતંમ
તેજાનાશિવૌ મંત્રાવરુદ્ધઃ ॥ વસંતિર્વિરુદ્ધશ્ચ અચ્છાં-

નશ્ચિમત્તમં રયિં વાઃ ॥ સ નૌનોષિશ્ચુદીપ્ત્વંસ્વરુદ્ધાણી
અઘાયતઃ સમસ્માન્ ॥ તે ત્વાં શોષિષ્ઠીરિવઃ સુધ્માચં-
નમીંવદ્ધે સર્લિંચઃ ॥ ઐ વ મે સ્વરશ્ચ મે યજોવચતે નમઃ ॥
યતેત્યુનં તસ્યે ત ઉપયતેતિરિકં તસ્મે તે નમઃ અગ્નેયનમઃ ॥
ઐ સ્વસ્તિ બ્રહ્મૌ મેધાં યજઃ પ્રજાં રિષાં હૃદિં રિયં બલમ ॥
આયુર્વં તેજ આતોયં દેહિ મે હૃદવાહન ॥ માનસ્તોકેદતિ
મંત્રસ્યકુસ્ત્રુષિઃ ॥ દ્વદ્રોદેવતા ॥ જગતીંદ્રઃ ॥ રિયતિ-
ગ્રહોરિં ઐ મા નંસ્તોકે તનંયે મા નંજાશે મા નો ગોપુ-
મા નો અર્ષેષુ રીરિવઃ ॥ વીતાન્મા નૌં દદ મામિતોર્ષી-
દૃવિષ્મંતેઃ સમુમિષાં હવામહે ॥ ટ્રાયુષંજમરપ્રેરિનિલક્ષાદે ॥
કલ્પપસ્ય ટ્રાયુષમિતિ કંટે ॥ અગસ્યસ્ય ટ્રાયુષમિતિ
નામી ॥ યદેશાં ટ્રાયુષમિતિ દક્ષિણસ્કંધે ॥ તન્મેઅસ્તુ
ટ્રાયુષમિતિ વામસ્કંધે ॥ સર્વમસ્તુજાતાયુષમિતિ શિર-
સિ ॥ રિતિવિષ્ણુતેં ધૃત્વા પરિસ્તરણાન્યુત્તરે વિષ્ણુઃ અગ્નિ
પરિસપ્તઃ ૩ પર્યુષ ૩ પુષ્પાદિમિરલકૃત્ય નૈવેયં તાંબલં
ર્ષિં નિવેદયેત્ ॥

પછી વાયવ્ય કોણમાં ઉભા રહી કર્તાએ અગ્નિનું
ઉપસ્થાન કરવું, તે આ પ્રમાણેઃ-ઐ અગ્ને, ઐ તૈત્વાં,
ઐ વમેં, ઐ સ્વસ્તિં આ ચાર મંત્રોના ગૌપાયના,
લૌપાયના અથવા યંધુ, સુયંધુ, શ્રુતયંધુ અને વિપ્રયંધુ
ઋષિ, અગ્નિ દેવતા અને દ્વિપદા વિશદ્ ઇંદ્ર છે, અગ્નિના
ઉપસ્થાનમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. એ ઉપરના ચાર
મંત્રોથી અગ્નિનું ઉપસ્થાન કરવું. માનસ્તોકેં એ મંત્રના
કુત્સ ઋષિ, રુદ્ર દેવતા અને જગતી ઇંદ્ર છે. વિભૂતિઋ-
ણમાં તેનો વિનિયોગ કરવો. ઐ માનસ્તોકેં આ મંત્ર
બણી વિભૂતિનું ઋણ કરવું; ટ્રાયુષં એ મંત્રથી
લક્ષાટમાં, કલ્પયસ્યં એ મંત્રથી કંડમાં, અગસ્યસ્ય
ટ્રાયુષં એ મંત્રથી નાભિમાં, મહેવાનાં એ મંત્રથી
જમણા ખલામાં; તન્મે અસ્તું એ મંત્રથી ડાબા
ખલા ઉપર અને સર્વમસ્તું એ મંત્રથી મરતક ઉપર
રિભૂતિ ધારણ કરવી. એ પ્રમાણે રિભૂતિ ધારણ કરી,
પરિસ્તરણનું ઉત્તર તરફ વિસર્જન કરી પરિસમૂહનં એ
મંત્ર ત્રણ વખત બોલી પરિસમૂહન કરી પર્યુષણ એ મંત્ર
ત્રણ વખત બોલી, જલ છાંટી, પુષ્પ વગેરેથી પૂજા કરી
નૈવેદ્ય અને તાંબુલનું નિવેદન કરવું.

યસ્ય સ્મૃત્યા ચ નામોક્ત્યા તપોયજ્ઞક્રિયાદિપુ ॥ ન્યનં
સંપૂર્ણતાં યાતિ સગો વંદે તમચ્યુતમ્ ॥ પ્રમાદાસ્કુર્વતાં કર્મે
પ્રચયવેતાધ્વરેષુ યત્ ॥ સ્મરણાદેવ તદ્વિષ્ણોઃ સંપૂર્ણ સ્વા-
દિતિ શ્રુતિઃ-રિતિવિષ્ણુનત્વા ચાનેન કર્મેણા શ્રીપરમેશ્વરઃ
પ્રીયતામ્-દ્યુયુક્ત્વા ॥ ગચ્છ ગચ્છ હરશ્રેષ્ઠ સ્વસ્થાને પર-
મેશ્વરા યત્ર બ્રહ્મારયોદેવાસ્ત્ર ગચ્છ દ્રુતાશન-દ્યુત્યયિ વિચ્છ-
જેત્ ॥ एवं હોમં સંરાય ઉત્તરપૂજાં કૃત્વાऽऽચર્યે સંપૂજ્ય
માં દયાત્ ॥ યજ્ઞનાચનમૂતા યા વિશ્વસ્યાઘૌઘનાશિની ॥

વિશ્વરૂપધરો દેવઃ પ્રીયતામનયા ગત્વા-હતિ ॥ તતો જાજ્ઞ-
જભોજનં સંકલ્પ્ય યાંતુ દેવગણાઃ સર્વે પૂજામાશય પાર્થિ-
વીષ્ ॥ હૃદકામપ્રસિદ્ધયર્થે પુનરાગમનાય ચ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥

પછી પ્રાર્થના કરવી:-‘તપ, યજ્ઞ અને ક્રિયામાં જે ખામી રહી હોય તે જેના સ્મરણથી તથા નામમહાશ્વથી પૂર્ણ થાય છે, તે અત્યુત ભગવાનને હું વંદન કરું છું: પ્રમાદથી કર્મ કરનારાઓનું યજ્ઞમાં જે કાંઈ સ્ખલિત થાય છે તે વિશ્વના સ્મરણથી પૂર્ણ થાય છે એવી શ્રુતિ છે.’ એ એ મંત્રોવડે વિશ્વને નમસ્કાર કરી તેનું સ્મરણ કરી અને કર્મના પ્રીયસેશરઃ પ્રીયતામ્ ॥ આ કર્મથી શ્રી પરમેશ્વર પ્રસન્ન થાઓ । એટલું કહી:- ‘હે સુરમેશ્વર । હે પરમેશ્વર । આપ આપને સ્થાને પધારો. હે હતાશન ! જ્યાં બ્રહ્મા વગેરે દેવતાઓ છે ત્યાં પધારો.’ ઉપરનો મંત્ર બાણી અમિતું વિસર્જન કરવું. એ પ્રકારે હોમ કરી ઉત્તર પૂજા તથા આચાર્યનું પૂજન કરી નીચેનો મંત્ર બાણી જોદાન કરવું. યજ્ઞસાધન:- ‘આ ગાય યજ્ઞમાં ઉપયોગી છે અને જગતનાં પાપનો નાશ કરનારી છે, માટે આ ગાયથી વિશ્વરૂપ ધારણ કરનાર દેવ પ્રસન્ન થાઓ.’ આ મંત્ર બાણી આચાર્યને ગાય આપવી. પછી બ્રહ્મણે જોદાનનો સંકલ્પ કરીને યાંતુ દેવઃ ‘હે દેવગણે ! પૃથ્વીમાં થયેલી પૂજનનું મહાશ્વ કરી આપ સર્વ પધારો અને મારાં ધારેલાં કાર્યો સિદ્ધ કરવા વાસ્તે દ્રીથી પધારજો.’ આ મંત્રથી સ્થાપેલા દેવતાનું વિસર્જન કરી સ્થાપન વગેરે આચાર્યને આપવું. એ પ્રકારે અમિતુષ્પ છે.

સુદાલક્ષણ

અથ સુદાલક્ષણ દેમાદૌ-સંકલ્પીકરણ હસ્તૌ દ્વૌ કિંચિત્સંકલ્પિતાંગુલી ॥ મુકુલી તુ સમાલયતા પંકજરચ્ચનૈવ સા ॥ પૂર્વોક્તા મુકુલી યા ચ પ્રાદેશે નિષ્પન્તાંગુલિઃ ॥ વ્યાકોશસુદાસુકુલા પપ્પમુદ્રા પ્રકીર્તિતા ॥ અંગુલૌ કુંચિતાંતૌ તુ સ્વકીયાંગુલિરેષિતૌ ॥ ઉચ્ચામિસુલૌહસ્તૌ યોજયિત્વા તુ નિષ્કર ॥ તર્જન્યૌ કુંચિતે કૃત્વા તથૈવ ચ કનીયસી ॥ અધોઘ્રસ્ત્રી દટનસ્થા સ્થિના મધ્યે કરણ્ય તુ ॥ ચત્તસ્રઽસ્થિતાઃ શ્વે અંગુલવેક્તઃ કુરુ ॥ નાલં વ્યવસ્થિતૌ દ્વૌ તુ વ્યોમમુદ્રા પ્રકીર્તિતા ॥

હેમાદ્રિમાં કહ્યું છે કે, -એ હાથને સન્મુખ કરી આંગળીઓને થોડીક સંકાયવાથી મુકુલી નામની મુદ્રા થાય છે, તે પંજ તથા પ્રસ્તા પશુ કહેવાય છે. તેજ મુકુલી મુદ્રામાંથી પ્રાદેશ ભાગમાં આંગળી નીકળવાથી વ્યાકોશ, મુકુલા અને પપ્પમુદ્રા કહેવાય છે. બન્ને હાથના અંગુલોને નમાવી તે તે હાથની આંગળીથી વીંટી લઇ પેતાને સન્મુખ ઊંચા એ હાથ મેળવવાથી નિષ્કુરા નામની મુદ્રા થાય છે. તળેની તથા ટચલી આંગળીને નમાવી નમ દેખાવાથી

અને હસ્તના મધ્યમાં રહેવાથી અધોમુખી મુદ્રા થાય છે. ચારે આંગળીઓને ઊંચી કરી, પાછળથી બન્ને અંગુલો-ઓને એકઠા કરવાથી વ્યોમમુદ્રા થાય છે.

તંત્રાતરે-સર્વદેવતાપૂજનસાધારણ્યેન વપ્પમુદ્રા લખ્યેતે ॥ દેવતાનસંતુષ્ટા સર્વદા સન્મુખી ભવેત્ ॥ અંગુલો નિશ્ચિપ્તે-ત્સેયં મુદ્રા સ્વાવાહની મતા ॥ સંપ્રખ્ય નિશ્ચિપ્તેત્સેયં મુદ્રા સ્વાસનસંજ્ઞિકા ॥ અધોઘ્રસ્ત્રી સ્થિત્યં ચેત્સ્યાત્સ્થાપની મુદ્રિકા મતા ॥ ઉચ્ચિતાઉચ્ચિતૌ કુર્યાત્સંમુલીકરણી ભવેત્ ॥ પ્રસ્તાંગુલિકૌ હસ્તૌ મિથઃ સ્થિતૌ તુ સંઘ્રસ્ત્રી ॥ કુર્યાત્સ્વ-હર્યે સેયં મુદ્રા પ્રાર્થનસંજ્ઞિકા ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥

ખીજા તંત્રમાં સર્વ દેવની પૂજામાં ઉપયોગી સાધારણ્ય છે મુદ્રા કહેલી છે. દેવતાનસંતુષ્ટા નામની મુદ્રા, સર્વદા સન્મુખી થાય છે. અંગુલ નિષ્પે કરે તો આવાહની મુદ્રા કહેવાય છે. સારી રીતે યંત્રી નાખવાથી તે આસન-મુદ્રા કહેવાય છે. નીચે નીચે હાથ કરવાથી સ્થાપની મુદ્રા થાય છે અને ઊંચા ઊંચા હાથ કરવાથી સન્મુખીકરણી મુદ્રા કહેવાય છે. આંગળી દેવાવી હૃદયમાં સન્મુખ પરસ્પર એ હાથ મેળવવાથી પ્રાર્થના નામની મુદ્રા કહેવાય છે. એ પ્રકારે સર્વ દેવના પૂજનમાં છે મુદ્રા કરવી.

શિવપૂજને લિન્ગમુદ્રા-ઉચ્ચિત્તં દક્ષિણાંગુલં વામાંગુલેન બંધયેત્ ॥ વામાંગુલી દક્ષિણામિતંગુલીમિથ વેષ્ટયેત્ ॥ લિન્ગ-મુદ્રેતિ વિભ્રુવાતા શિવસાન્નિધ્યકારિણી ॥ શ્રીકામઃ સીર્ષિણ કુર્વાત રાજ્યકામસ્તુ નેત્રયોઃ ॥ મુલે સ્થાપદિકામસ્તુ ઘ્રી-વાયાં રોગશંતિકૃત્ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥

શિવપૂજનમાં લિંગમુદ્રા; જમણા હાથના અંગુલોને ડાબા હાથના અંગુલથી વીંટી લેવો અને ડાબા હાથની સર્વ આંગળીઓને જમણા હાથની આંગળીઓથી વીંટી લેવી, તે લિંગમુદ્રા કહેવાય છે, કે જેથી શિરછના સમીપમાં જવાય છે. તે લિંગમુદ્રા, લક્ષ્મીની ઇચ્છાવાળાએ મરતકમાં, રાજ્યની ઇચ્છાવાળાએ નેત્રમાં, અન્ન વગેરેની કામનાવાળાએ મુખમાં, રોગની શાંતિની ઇચ્છાવાળાએ કંઠમાં, સર્વની ઇચ્છાવાળાએ હૃદયમાં, માનની ઇચ્છાવાળાએ નાભિમાં, રાજ્યની ઇચ્છાવાળાએ ગુહ્યંદ્રિયમાં અને રાખૂની ઇચ્છાવાળાએ બન્ને પગમાં કરવી.

રામપૂજને સત્ત્વ મુદ્રા:- તથા ચ રામાર્ચનચંદ્રિકાયા-મગસ્ત્યા-બ્રાવાહની સ્થાપની ચ સન્નિધીકરણી તથા ॥ હસંનિરોધિની મુદ્રા સન્મુલીકરણી તથા ॥ સંકલીકરણી ચૈવ મદામુદ્રા તથૈવ ચ ॥ શંલચક્રગણપત્યેષ્ઠકૌસ્લમગારુ-હાઃ ॥ શ્રીત્સવનમાલે ચ યોનિમુદ્રા પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥

યાવ્ ॥ ઘ્ણાધારાદ્વાદશાંતમાનીતઃ કુષ્માંજલિઃ ॥ વિસ્થા-
નગતતેજોભિર્વિનીતઃ પ્રતિમાદિષુ ॥ આવાહની ચ હ્રદા
સ્વાદેવાર્ષનથિષી ઢુને ॥ એવાધોહ્વલી હ્રદા સ્થાપને શસ્યતે
પુનઃ ॥ ઝતતાંદુષ્ટયોગેન હ્રદીકૃતકરદ્વયા ॥ સનિધીકરણી
હ્રદા દેવાર્ષનથિષી ઢુને ॥ અંગુષ્ઠમર્ષિણી સૈવ હ્રદા સ્વા-
સ્તંનિરોધિની ॥ ડતાનમુદિગુલા સંમુલીકરણી મતા ॥
અંગૈરેવાંગવિન્યાસઃ સંકલીકરણી ભવેત્ ॥ અન્યોન્યાંગુષ્ઠ-
સંલગ્નવિસ્તારિતકરદ્વયા ॥ મહામુદેયમાલ્યાતા ન્યુનાધિક-
સમાપની ॥ કનિષ્ઠાનામિકામધ્યાંતસ્થાંગુષ્ઠાતદ્વયતઃ ॥
ગોપિતાંગુષ્ઠમૂળેન સનિધૌ મુકુલીકૃતા ॥ કરદ્વયેન હ્રદા
સ્વાર્ચ્છસ્વાલ્યેયં છરાચ્છેને ॥ અન્યોન્યામિસુલ્લસ્પર્શવ્યવયેન
તુ વેદયેત્ ॥ અંગુલીભિઃ પ્રયત્નેન મંઢલીકરણં ઢુને ॥ ચક્ર-
હ્રદેયમાલ્યાતા ગદામુદ્રા તતઃ પરમ્ ॥ અન્યોન્યામિસુલા-
ન્નિહ્નતા તતઃ કૌસ્તુભસંશ્લિષ્ઠા ॥ કનિષ્ઠેન્ડ્યોન્યસંલગ્નેડ્મિ-
મુલં હિ પરસ્પરમ્ ॥ વામસ્ય તર્જનીમધ્યે મધ્યાનામિક-
યોરપિ ॥ વામાનામિકસંસ્થા તર્જનીમધ્યશોભિતા ॥ પર્યા-
યેનાનતાંગુષ્ઠદ્વયીકૌસ્તુભલક્ષણા ॥ કનિષ્ઠાન્ડ્યોન્યસંલગ્ન-
વિપરીતં તુ યોજિતા ॥ અથસ્તાત્પ્રાપિતાંગુષ્ઠા હ્રદા ગઢ-
સંશ્લિષ્ઠા ॥ તર્જન્યંગુષ્ઠમધ્યસ્થા મધ્યમાનામિકાદ્વયી ॥
કનિષ્ઠાડ્ઞામિકામધ્યતર્જન્યમકરદ્વયી ॥ મુદ્રા શ્રીવત્સમુ-
દ્વેયં વનમાલા ભવેત્તતઃ ॥ કનિષ્ઠાનામિકામધ્યામુષ્ટિકૃત-
તર્જની ॥ પરિખાંતા શિરસ્યુચ્છેસ્તર્જનીભ્યાં રિવૌકસઃ ॥
યોનિમુદ્રા સમાલ્યાતા યોતત્કરદ્વયાશ્રિતા ॥ તર્જન્યાકૃદ-
મધ્યાંતોસ્થિતાનામિકમુગ્મિકા ॥ મધ્યસ્થલસ્થિતાંગુષ્ઠા સેયં
જ્ઞસ્તા મુનેડ્ઞચેને ॥ હિતિ મુદ્રાલક્ષણમ્ ॥

રામના પૂજનને માટે રામાર્ચનચંદ્રિકામાં અમરસ
અધિએ સત્તર મુદ્રા કહેલી છે. આવાહની, સ્થાપની,
સંનિધીકરણી, સંનિરોધિની, સંમુખીકરણી, સંકલીકરણી,
મહામુદ્રા, શંખમુદ્રા, ચક્રમુદ્રા, ગદામુદ્રા, પદ્મમુદ્રા, ધેનુ-
મુદ્રા, કૌસ્તુભમુદ્રા, ગરુડમુદ્રા, શ્રીવત્સમુદ્રા, વનમાળામુદ્રા
અને યોનિમુદ્રા, એ સત્તર મુદ્રાથી જે વિદ્વાન પુરુષ, રામનું
પૂજન કરે તે રામચંદ્રને પ્રસન્ન કરે, તે ઈંદ્રને પણ ભગાડે
અને તે જે ધારે તે સિદ્ધ થાય છે. મુક્તાધારથી દ્વાદશાંતર
લઈ આવેલા પુષ્પાંજલિને તે મૂર્તિ વગેરેમાં નમ્ર થઈ
તથા સ્થાનગત તેજવડે ધારણ કરે તે આવાહની મુદ્રા
કહેવાય છે, અને તે દેવપૂજનાં ઉપયોગી છે; એજ મુદ્રા
અધિમુખી કરવાથી સ્થાપની મુદ્રા કહેવાય છે. બે હાથની
મુઠી વાળી અંગુઠા ઊંચા કરવાથી દેવપૂજનાં ઉપયોગી
સંનિધીકરણી મુદ્રા કહેવાય છે. અંગુઠા મુઠીની અન્દર
રાખવાથી તેજ સંનિરોધિની મુદ્રા કહેવાય છે. બે હાથ
ચત્તા કરી મુઠી વાળવાથી સંમુખીકરણી મુદ્રા કહેવાય છે.
અંગવડેજ અંમનો વિન્યાસ કરવો તે સંકલીકરણી મુદ્રા કહે-
વાય છે. પરસ્પર અંગુઠા મેળવી બન્ને હાથ પહેળા કરવાથી

મહામુદ્રા કહેવાય છે. મહામુદ્રા કરવાથી કર્મમાં જે
ખામી રહી હોય તે પૂર્ણ થાય છે. ટચલી, અનામિકા
અને વચલી આંગળીને વચમાં રહેલા અંગુઠાના અમ્ર
ભાગથી અને અંગુઠાના મૂળથી હાંપી દેવામાં આવે તે
મુકલીકરણી મુદ્રા કહેવાય છે અને તેજ પ્રમાણે બે
હાથવડે કરવાથી શંખમુદ્રા થાય છે. તે દેવપૂજનમાં
ઉપયોગી છે. બે હાથની આંગળીનાં મુખ વ્યવસ્થી
મેળવી મંડલાકાર કરવાથી ચક્રમુદ્રા કહેવાય છે. પરસ્પર
આંગળીઓનાં મુખ સન્મુખપણે મેળવવાથી ગદામુદ્રા
કહેવાય છે. બે ટચલી આંગળી પરસ્પર મેળવવી, હાખા
હાથની તર્જની અને મધ્યમા તે મધ્યમા અને અનામિકા
સાથે મેળવવી, હાખા હાથની અનામિકા સાથે તર્જની
મધ્યશોભિત મેળવવી અને પમોથથી બે અંગુઠા નમતા
રાખવાથી કૌસ્તુભમુદ્રા થાય છે. કનિષ્ઠા પરસ્પર
વિપરીત મેળવવાથી અને નીચે અંગુઠા કરવાથી ગરુડ-
મુદ્રા કહેવાય છે. બે હાથની તર્જની અને અંગુઠાની
વચમાં પરસ્પર અનામિકા અને મધ્યમા રાખવી
તેમજ અનામિકા અને કનિષ્ઠાની વચમાં તર્જની
રાખવી, તેથી શ્રીવત્સમુદ્રા થાય છે. ટચલી, અનામિકા
અને વચલી આંગળીની મુઠી વાળવી અને તર્જની આંગળી
ઉભી રાખવી. પછી તે તર્જની દેવના મસ્તક ઉપર ઉંચી
ફેરવવી, તેથી વનમાળામુદ્રા થાય છે. બન્ને હાથની
તર્જનીથી વચલી આંગળીના છેડા ખેંચવા, અનામિકા
ઉભી રાખવી અને અંગુઠા વચમાં રાખવા તેથી યોનિમુદ્રા
કહેવાય છે. હે મુને! એ યોનિમુદ્રા દેવપૂજનમાં ઉત્તમ
છે. એ પ્રમાણે મુદ્રાનાં લક્ષણો કહે છે.

ઉપચારો

અયોપચારા:—પદાર્થોદરે જ્ઞાનમાલાયામ્—અષ્ટત્રિશત્ત્વો-
દશ વા દશપંચોપચારકાઃ ॥ તાન્વિભજ્ય પ્રવક્ત્યામિ કે
તે તૈશ્વ કૃતૈશ્વ કિમ્ ॥ અર્ધ્ય પાથમાચમનં મધુપર્કમુપસ્ટુ-
શમ્ ॥ જ્ઞાન નીરાજનં વક્ષમાચામં ચોપવીતકમ્ ॥ પુનરા-
ચમનૃષે ચ દર્પણાલોકનં તતઃ ॥ ગંધગુણે પૂર્ણદીપૌ નૈવેયં
ચ તતઃકમાત્ ॥ પાનીયં તોયમાચામં હસ્તવાસસ્તતઃપરમ્ ॥
હસ્તવાસઃ કરોદ્ધર્તનમ્ ॥ તાંલુલમ્હલેપં ચ પુષ્પદાનં તતઃ
પુનઃ ॥ ગીતં વાચં તથા નૃત્યં સ્તુતિશ્ચૈવ પ્રવક્ષિણાઃ ॥
પ્રજ્વાંજલિનમસ્કારાવષ્ટત્રિશત્તમીરિતાઃ ॥ હૃત્યષ્ટત્રિશત્પ-
ચારાઃ ॥ અન્યચ્—આસનં સ્વાગતં ચાર્યં પાથમાચમનીય-
કમ્ ॥ મધુપર્કાસનજ્ઞાનવસનામરણાનિ ચ ॥ હૃગંધઃ સુમ-
નો વૃષો દીપમન્ત્રેન ઓજનમ્ ॥ માલ્યાહલેપને ચૈવ નમ-
સ્કારવિસર્જનં ॥ હિતિ ષોડશોપચારાઃ ॥ અર્ધ્ય પાથં વાચ-
મનં જ્ઞાનં વક્ષન્વિવેદનમ્ ॥ ગંધાદ્યો નૈવેયાંતા ઉપચારા
દશ કમાત્ ॥ શારદાતિલકે ષોડશોપચારા ડકાઃ ॥ તે ચ—
આસનજ્ઞાનવક્ષાણિ મૂર્ષણં ચ વિવર્જયેત્ ॥ રાત્રી દેવાર્ષને

તૈથ પદાર્થદ્વાદશૈઃ ક્રમાત્ । પૂજનં કપિલેનોક્તં તત્સર્વં ચ વિસર્જયેત્ ॥ ગંધતૈલમથો દયારેવસ્યાપ્રતિમં તતઃ । દૂર્વાં ચ વિષ્ણુક્રાંતાં ચ શ્યામાકં પયમેવ ચ ॥ પાષાંગાનિ ચ ચત્વારિ કથિતાનિ સમાસતઃ । કર્પૂરમગુરું પુષ્પં દ્રવ્યાણ્યા-ચમનીયકે ॥ સિદ્ધાર્પેમશ્વર્તં ચૈવ દૂર્વાં ચ તિલમેવ ચ ॥ યવગંધાફલં પુષ્પમટાંગં ત્વર્ધ્યમુચ્યતે । જ્ઞાને વજ્રે તથા મજ્જે દયાદાચમનીયકમ્ ॥ ઉદ્ધર્તનમપિ તત્રૈવ-રંજની સહદેવી ચ શિરીષં લક્ષ્મણાપિ ચ ॥ સહા મદ્રા કુશાગ્રાણિ ઉદ્ધર્તન-મિહોચ્યતે ॥ મંત્રતંત્રપ્રકાશે-અશ્વતાંગંયપુષ્પાણિ જ્ઞાનપાત્રે નથા ત્રયમ્ ॥ તત્રૈવ-દ્રવ્યાભાવે પ્રદાતવ્યાઃ ક્ષાલિતાસ્તંકુ-લાઃ શુભાઃ ॥ તત્રૈવોક્તમગસ્ત્યસંહિતાયામ્-તથાડચમનપા-ત્રેડપિ દયાજ્ઞાતીફલં મુને । લઘંગમપિ કેંકોલં શસ્તમાચમ-નીયકે ॥ દ્રવ્યાભાવે તંત્રાંતરે ઉક્તમ્-તંદુલાન્ પ્રક્ષિપેત્તેષુ દ્રવ્યાભાવે તુ તત્સમરન્ ॥ પ્રયોગપારિજાતે વ્યાસઃ-પ્રતિમા-પટ્યંત્રાણાં નિત્યં સ્નાનં ન કારયેત્ । કારયેત્પર્વદિવસે યદા વા મહાધારણમ્ ॥

પદાર્થદર્શનમાં જ્ઞાનમાળાનું વચન:-આડત્રીશ, સોળ, દશ અને પાંચ ઉપચારો કહેલા છે, તેને જૂદા જૂદા કહું છું અને તેથી શું થાય છે તે પણ કહું છું. અર્ધ, પાદ, આય-મન, મધુપર્ક, અભયંગ, સ્નાન, નિરાજન, વજ્ર, આયમન, ઉપવીત, આયમન, અલંકાર, અરીસો ખતાવવો, ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, વચમાં જલ, અંતમાં જલ, આય-મન, હસ્તવાસ, કરોદર્તન, તાંબૂલ, અનુલેપ, પુષ્પદાન, ગીત, વાદ્ય, નૃત્ય, સ્તુતિ, પ્રદક્ષિણ, પુષ્પાંજલિ અને નમ-સ્કાર, એ વગેરે આડત્રીશ ઉપચાર કહેલા છે. ખીજાં પણ આસન, સ્વાગત, અર્ધ, પાદ, આયમનીય, મધુપર્ક, સ્નાન, વજ્ર, અલંકાર, સુગંધયુક્ત ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, માળા, અનુલેપન, નમસ્કાર અને વિસર્જન એ પોડશો-પચાર કહ્યા છે. અર્ધ, પાદ, આયમન, સ્નાન, વજ્ર, ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ અને નૈવેદ્ય એ દશોપચાર કહેલ છે. શારદાતિલકમાં પોડશોપચાર કહ્યા છે, તેનીયે પ્રમાણે-રાત્રિમાં દેવપૂજન કરવું હોય તો આસન, સ્નાન, વજ્ર અને અલંકાર એ ચારનો ત્યાગ કરી કંમથી ખાર ઉપ-ચારથી પૂજા કરવી. કપિલ ઋષિએ કહેલા સર્વ પૂજનનું વિસર્જન કરવું. પછી દેવને અત્યુતમ સુગંધી તેલનું મર્દન કરવું. ધ્રો, વિષ્ણુક્રાંતા, શામે અને પદ્મ એ ચાર પાદનાં અંગ કહ્યાં છે. કપૂર, અગર અને પુષ્પ એટલી વસ્તુ આય-મનમાં કહી છે. સર્પવ, અક્ષત, દૂર્વા, તલ, યવ, ચંદન, ફલ અને પુષ્પ એ આઠ યીજ અર્ધમાં કહેલી છે. સ્નાનમાં, વજ્રમાં અને ભોજનમાં આયમન આપવું. ઉદ્ધર્તન પણ શારદાતિલકમાં જ કહેલ છે કે-હલહર, સેદરી, સરસડો, લક્ષ્મણ, સહા, મોથ અને દર્ભના અપ્રભાગ એટલી યીજ ઉદ્ધર્તનમાં કહેલ છે. મંત્રતંત્રપ્રકાશમાં-અક્ષત,

ચંદન અને પુષ્પ એ ત્રણ યીજ સ્નાનપાત્રમાં આવે છે-તે જ અંથમાં કહેલ છે કે, હરકોઈ દ્રવ્યના અભાવમાં ધોયેલા સુંદર અક્ષત ચડાવવા. તે જ અંથમાં અગર-સંહિતાનું વચન છે કે-હે મુને ! આયમનના પાત્રમાં જળફલ, લવોંગ અને કંકાળાં નાખવાં, કારણ કે આય-મનમાં એ ત્રણ વસ્તુ ઉત્તમ કહેલ છે. હરકોઈ યીજના અભાવમાં શું લેવું તે તંત્રાંતરમાં કહેલ છે કે, -હરકોઈ દ્રવ્યને અભાવ હોય તેનું સ્મરણ કરી તેની અવેશમાં અક્ષત ચડાવવા. પ્રયોગપારિજાતમાં વ્યાસ કહે છે કે, -મૂર્તિના પટ્યંત્રને નિત્ય સ્નાન કરાવવું નહિ, પણ પર્વ-ણીને દિવસે અથવા તો મેલ ચડી જાય ત્યારે સ્નાન કરાવવું.

દેવપરત્વે નિષિદ્ધ પદાર્થ

જ્ઞાનમાલાયામ્-નાક્ષતૈરર્ચયેદ્વિષ્ણુ ન તુલસ્યા ગણાધિ-પમ્ ॥ ન દૂર્વયા યજેરેર્વો ચિત્તવપ્રૈશ્વ માસ્કરમ્ ॥ ઝન્મન્ત-મર્કયુષ્વં ચ વિશ્નોર્વર્જ સદાશુષૈઃ ॥ 'અશ્વતાસ્તુ યવાઃ પ્રોક્તાઃ' ॥ હિતિ પદાર્થદર્શને ઉક્તવાચનાનામેવાયં પ્રતિષેધો ન તંદુલા-નામ ॥ તંત્રાંતરે- મહામિષેકં સર્વત્ર શેષેન્નૈવ પ્રકલ્પયેત્ ॥ સર્વૈવ પ્રશસ્તોડજઃ શિવસૂર્યાર્ચનં વિના ॥ વિસ્તરસ્ત્વા-ચારમયુલે દ્રષ્ટવ્યઃ ॥

જ્ઞાનમાલામાં કહ્યું છે કે, -અક્ષતવડે વિષ્ણુની પૂજા કરવી નહિ; તુલસીવડે ગણપતિની પૂજા કરવી નહિ; દૂર્વાથી દેવીની પૂજા કરવી નહિ અને ખીલીપત્રથી સૂર્યની પૂજા કરવી નહિ. બુદ્ધિમાન પુરુષે કોઈ વખત આકાંક્ષાનાં તથા કલ્પનાનાં પુષ્પવડે વિષ્ણુની પૂજા કરવી નહિ. ઉપલા વચ-નમાં જે અક્ષતનો નિષેધ છે તે 'યવ અક્ષત કહેલ છે.' એ પ્રકારનાં પદાર્થદર્શનમાં વચનથી યવનો જ નિષેધ સમજવો. પણ ચોખાનો નિષેધ સમજવો નહિ. ખીજાં તંત્રમાં કહેલ છે કે-સર્વત્ર શેષવડે જ મહામિષેક કરવો. શિવ અને સૂર્યના પૂજન શિવાય ખીજા સર્વ પૂજનમાં શેષ શ્રેષ્ઠ છે. આ બાબતનો વિસ્તાર આચારમયૂખમાં જોવો.

જે વ્રતનું ઉઘાપન ન કહેલ હોય તે વિષે

અથ વ્રતોઘાપનઠક્તૌ પૃથ્વીચંદ્રોદયે નંદિપુરાણે-કૃયાદુ-ઘાપનં તસ્ય સમાપ્તૌ યદુરીરિતમ્ । યઘાપનં વિના યત્તુ તદ્વ્રતં નિષ્ફલં ભવેત્ ॥ યત્ર ચોઘાપનં નોક્તં વ્રતાદુગુણત-શ્ચરેત્ । ચિત્તાનુસારતો દયાદનુકોઘાપને વ્રતે ॥ ગાં ચૈવ કાંચનં દયાદ્વ્રતસ્ય પરિપૂર્તયે-હિતિ ॥ સમાપ્તાદુઘાપનમઠ-કોઘાપનવિષયમ્ ॥ ઠકોઘાપને તુ-આદૌ મધ્યે તથા ચાંતે વ્રતસ્યોઘાપનં ભવેત્ । તદ્વ્રતોઘાપનં કાર્યં સંપૂર્ણફલમામુ-ચાર્ ॥

પૃથ્વીચંદ્રોદયમાં નંદિપુરાણનું વાક્ય છે કે, વ્રત સમાપ્ત થાય ત્યારે તેનું કહ્યા પ્રમાણે ઉઘાપન કરવું. ઉઘાપન વિના જે વ્રત કર્યું હોય તે નિષ્ફલ થાય છે. જે વ્રતનું ઉઘાપન

ન કહેલ હોય તે વ્રતનું ઉઘાપન વ્રતાનુસારથી કરવું અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ગાય આપવી, અને સુચર્યુદાન કરવું કે જેથી વ્રત સંપૂર્ણ થાય. જે વ્રતનું ઉઘાપન ન કર્યું હોય તે વ્રતનું ઉપર પ્રમાણે ઉઘાપન કરવું. જે વ્રતનું ઉઘાપન કર્યું હોય તેમાં તો-વ્રતમાં સંપૂર્ણ ફલ માટે વ્રતના આદિમાં, મધ્યમાં અને અંતમાં ઉઘાપન કરવું.

વ્રતલંગની સાંગતાસિદ્ધિ

અથ વ્રતભંગે સંપૂર્ણતાયા વિધિદેમાદ્રી મિચ્યે । યુધિ-
ષિર ઉવાચ-સંપૂર્ણતામેનુષ્યમે વ્રતાનાં નંદનંદન । કુરુ પ્રસાદં
ગુણાર્યમેતન્મે વલુમહૈસિ । શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-સાધુસાધુ મ-
હાબાહો કુરુરાજ યુધિષ્ઠિર । રહસ્યાનાં રહસ્યં તે કથયામિ
વ્રતે તવ ॥ સંપૂર્ણતા કૃતા યત્ર તત્ર સમ્યક્ ફલપ્રદમ્ । યજ્ઞીર્ણ
નરનારિભિર્ભયેત્સંપૂર્ણકારકમ્ ॥ અવદ્યં તથા કર્તવ્યં સંપૂ-
ર્ણફલકાંક્ષિભિઃ । કિંચિદ્ગ્રં પ્રમાદેન યદ્વત્રં વ્રતિનાં સ્થિ-
તમ્ ॥ તત્સંપૂર્ણં મન્ત્રેત્સર્વં વ્રતેનાનેન પાંડવ । ઉપદ્રવૈર્બહુચિ-
ષ્ઠૈર્મહામોહાશ્ચ પાંડવ । યદ્ગ્રં કિંચિદેવ સ્યાદ્વ્રતં વિવ્રવિનાશ-
નન્નાત્સંપૂર્ણં ભવેત્પાર્થ સત્યં સત્યં ન સંશયઃ । કાંચનં રુ-
પ્યર્કં રૂપં શિલ્પિના તુ ઘટાપયેત્ । અનન્યત્સ્ય યો દેવ-
સ્તસ્ય રૂપં વિનિર્દિશેત્ ॥ વ્રતં જીવંસયોઃ પાર્થ પ્રારબ્ધ
યદ્વત્રં કિલ । ન ચ નિષ્પાદિતં કિંચિદ્વાત્સર્વં તથા સ્થિ-
તમ્ ॥ દ્વિમુજં પંકજારૂઢં સૌમ્યં પ્રહસિતાનનમ્ । નિષ્પા-
દિતં શિલ્પિના ચ તસ્મિન્નેવ દિને પુનઃ ॥ તન્માનં તુ મનઃ
પ્રાપ્તં બ્રાહ્મણૈર્વિધિના ગૃહે । સ્નાપયેત્પયસા દધ્ના ઘૃતશૌ-
દ્રસાંહુભિઃ ॥ વજ્રચંદનપુષ્પૈશ્ચ પૂજાં કુર્યાત્સમાહિતઃ । તો-
યપૂર્ણસ્ય કુંભસ્ય મુખે વિન્યસ્ય દેવતામ્ ॥ ધૂપદીપાક્ષ-
તૈર્વજ્રે રત્નૈર્બહુપ્રકારકૈઃ । અર્ચ્યં પ્રદયાત્તન્નામા મંત્રેણાનેન
પાંડવ ॥

જે વ્રતનો લંગ થતો હોય તે વ્રત પૂરું થવાનો પ્રકાર
હેમાદ્રિમાં, ભવિષ્યપુરાણમાં છે તે નીચે પ્રમાણે છે-
યુધિષ્ઠિર પૂછે છે, -હે શ્રીકૃષ્ણ ! મારી ઉપર પ્રસન્ન થઈ
જેથી વ્રત સંપૂર્ણ થાય, એવો પ્રકાર ગુણ હોય તોપણ
મને કહો તો ઠીક. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે કુરુરાજ ! હે
યુધિષ્ઠિર ! હે મહાપાહો ! તમે અતિ ઉત્તમ પ્રશ્ન કરેલ
છે, તેથી વ્રતમાં જે ગુણમાં ગુણ છે તે પણ હું તમને
કહું છું. જે વ્રત સંપૂર્ણ થાય તે વ્રતનું પૂર્ણ ફલ મળે
છે. જોએ અથવા પુરુષે જેને સંપૂર્ણ ફલની ઇચ્છા હોય,
તેણે વ્રત પૂર્ણ થાય તેવો પ્રકાર જરૂર કરવો જોઈએ.
હે પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર ! પ્રમાદથી, નાના પ્રકારના ઉપદ્ર-
વથી, મોહથી અથવા હરકોઈ પ્રકારથી જે વ્રત ખંડિત
થયેલ હોય તો તે પૂર્ણ થવા માટે ઉઘાપન કરવું તેથી
વ્રત પૂર્ણ થશે, એમાં સંશય નથી. જે દેવનું વ્રત ખંડિત
થયું હોય તે દેવની સેનાની વા રૂપાની હસતા મુખવાળા
સુંદર મૂર્તિ ધડાવવી. તે મૂર્તિના બે હાથ કરાવવા, તેનું
માપ મનની પ્રસન્નતા પ્રમાણે કરાવવું. તેને બેજવા માટે

એક કમલ ધડાવવું. એ તૈવાર થયા પછી કમલમાં
બેસાડી તે મૂર્તિને ઘેર લાવવી. પછી બ્રાહ્મણો કહે તે
પ્રમાણે વિધિથી દૂધ, દહી, ઘી, મધ, સાકર અને જલવડે
તે મૂર્તિને સ્નાન કરાવવું. પછી વજ્ર, ચંદન અને પુષ્પવડે
સાવધાનીથી તેની પૂજા કરવી. પછી જલથી ભરેલા ધડાની
ઉપર તે દેવની સ્થાપના કરી ધૂપ, દીપ, અક્ષત, વજ્ર
અને નાના પ્રકારનાં રત્નોથી પણ પૂજા કરવી. પછી
તેના નામમંત્રવડે તથા નીચેના મંત્રોવડે અર્ધ આપવો.

ઉપવાસસ્ય દાનસ્ય પ્રાયશ્ચિત્તં કૃતં મયાશરણં ચ પ્રપન્નોઽ-
સ્મિ કુરુવાચ દયાં મમ ॥ વ્રતચ્છિદ્રં તપચ્છિદ્રં યચ્છિદ્રં
વ્રતકર્મણિ । તત્સર્વં ત્વત્પ્રસાદેન સંપૂર્ણં જાયતાં મમ ॥
પ્રસન્નો ભવ મીતસ્ય મિત્રવચ્યંવ્રતસ્ય ચ । કુરુ પ્રસાદં
સંપૂર્ણં વ્રતં સંજાયતાં મમ ॥ પૂર્વદક્ષિણયોઃ પથાદુત્તરે ચ
ચલિં હરેત્ । ઉપવર્ષતાત્સર્વેભ્યો વિક્ષ્પાલેભ્યો નમોનમઃ ॥
દ્વમર્ચ્યમિદં પાર્થ તેમ્બસ્તેભ્યો નમોનમઃ । પાદૌ ચ જા-
તુની ચૈવ કટી શીર્ષકવક્ષસી ॥ કુક્ષિ તુ દ્વયં પૃષ્ઠં વાંકું
ચહ્લશ્ચ શિરોરુહાન્ । પૂજયિત્વા તુ દેવસ્ય તતઃ પથાત્ ક્ષ-
માપયેત્ ॥ પૂજિતસ્ત્વં યથાશક્ત્યા નમસ્તેસ્તુ સુરોત્તમ ।
દેહિકાશ્ચત્ત્વિત્ત્વૈર્દેવ કાર્યસિદ્ધિં દિશસ્વ મે । एवं ક્ષમા-
પયિત્વા તુ પ્રણમેચ પ્રયત્નતઃ । તન્મૂર્તિં ચ દ્વિજાતિભ્યો
વિધિવત્પ્રતિપાદયેત્ ॥ સ્થિત્વા પૂર્વમુખો વિપ્રો ઘૃઢીયા-
દર્શનાણિના । વિપ્રહસ્તે પ્રચચ્છેચ દાતા ચૈવોત્તરામુલઃ ॥
મંત્રેણાનેન કૌતેય સોપવાતઃ પ્રયત્નતઃ ॥ દ્વં વ્રતં મયા
કુંઠ કૃતમાસીતુરા દ્વિજ । તત્સર્વં પૂર્ણમેવાસ્તુ તવ મૂર્તિ-
પ્રદાનતઃ ॥

ઉપવાસ, વ્રતચ્છિદ્ર, પ્રસન્નો, 'ઉપવાસ અને દાનનું મેં
પ્રાયશ્ચિત્ત કરેલ છે. આજ હું આપને શરણે આગ્યો છું,
માટે મારાપર દયા કરો. વ્રતમાં, તપમાં તથા વ્રતકર્મમાં
જે કોઈ મારી ખામી રહી હોય, તે સર્વ આપની કૃપાથી
સંપૂર્ણ થાઓ, અને વ્રતલંગ થવાથી ભય પામતો જે હું
તેનાપર કૃપા કરો કે જેથી મારું વ્રત સંપૂર્ણ થાય.' એ મંત્રથી
અર્ધ આપીને પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, ઉપર અને
નીચે સર્વ દિશાઓને બિંદુદાન આપવું ને નમસ્કાર
કરવા. તેમ જ, પાદ, અર્ધ આપી નમસ્કાર કરવા,
પછી દેવતા પગ, ગોઠણ, કેડ, મસ્તક, છાતી, પેટ,
હૃદય, વાંસો, મુખ, નેત્ર અને કેશની પૂજા કરવી. પછી:-
પૂજિત 'હે સુરોત્તમ ! મેં યથાશક્તિ આપની પૂજા કરી
છે, માટે મને આ લોક તથા પરલોકમાં કાર્યસિદ્ધિ આપો.'
ઉપરો મંત્ર બણી ક્ષમા માગી દંડવત્પ્રણામ કરવા. પછી
તે મૂર્તિ વિધિથી બ્રાહ્મણને અર્પણ કરવી. મૂર્તિ લેતી વખતે
બ્રાહ્મણે હાથમાં દર્ભ રાખી પૂર્વાભિમુખ ઉભા રહેવું અને
યજ્ઞમાને મૂર્તિ આપતી વખતે ઉત્તરાભિમુખ ઉભા રહી
દ્વં વ્રત, મંત્ર બણી બ્રાહ્મણના હાથમાં મૂર્તિ આપવી.

૧ કવિત્વસ્તુકે તુ નાસાચક્રુઃશિરોરુહાનિતિ દ્વયતે પાઠઃ ।

‘હે મહારાજ ! પૂર્વે મારું વ્રત ખંડિત થયું હતું માટે આપને હું આ મૂર્તિ આપું છું, તેથી મારું વ્રત પૂર્ણ થાઓ.’

બ્રાહ્મણોડિ પ્રતીચ્છેત મંત્રેણાનેન તન્મુપ । વ્રતં સ્વઠકૃતં પૂજાવ્રતેનાનેન તે દુરા ॥ સંપૂર્ણં સ્થાત્પ્રદાનેન તવ પૂર્ણા મનોરથાઃ । બ્રાહ્મણા યત્રપ્રભાંષંતે તન્મયં તે દિવ્યૌકસઃ ॥ સર્વ-દેવમયા વિપ્રા ન તદ્વચનમન્યથા । જલધિઃ ક્ષારતાં નીતઃ પાવકઃ સર્વમશ્વઘામ ॥ સહસ્રનેષઃ શક્રોડિપિ કૃતો વિપ્રૈર્મ-હાત્મભિઃ । બ્રાહ્મણાનાં તુ વચનાદ્મશ્વહત્યા વિનયયતિ ॥ અશ્વમેધફલં સામં લપ્સતે નાત્ર સંશયઃ । ધ્યાસવાત્મીકિં-વનાત્પરાશરવસિષ્ઠયોઃ । ગર્ભગૌતમધૌમ્યાત્રિવસિષ્ઠાગિર-સાં તથા । વચનાનારદાદીનાં પૂર્ણં ભવતુ તે વ્રતમ્ ॥

પછી બ્રાહ્મણાં જલધિં બ્રાહ્મણાનાં વ્યાસં આ મંત્રે બળી બ્રાહ્મણે તે મૂર્તિનું દાન લેવું. પૂર્વે જે તારું વ્રત ખંડિત થયું હતું તે આ પૂજાથી તથા મૂર્તિદાનથી પૂર્ણ થાઓ, તેમ જ તારા મનોરથ પૂર્ણ થાઓ. બ્રાહ્મણે જે કાંઈ બોલે છે તે દેવતાઓ માન્ય કરે છે, કારણ કે બ્રાહ્મણે સર્વ દેવમય છે, માટે તેઓ બોલવું ફાકટ નય નહિ. મહાત્મા બ્રાહ્મણોએ જ સમુદ્રને ખારો કર્યો, અગ્નિને સર્વબક્ષી ‘જે નાખે તે ખાનાર’ કર્યો, અને ઈંદ્રને પણ દશ હજાર નેત્ર (છિદ્ર)વાળો કરી દીધો. બ્રાહ્મણોનાં વચનથી બ્રહ્મહત્યા નષ્ટ થાય છે, અને સંપૂર્ણ અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ મળે છે, એમાં સંશય નથી. વ્યાસ, રાત્મીકિ, પરાશર, ગર્ગ, ગૌતમ, ધૌમ્ય, આત્ર, વસિષ્ઠ, અંગિરા અને નારદ વગેરેનાં વચનથી તારું વ્રત પૂર્ણ થાઓ.’

एवं विधिविधानेन गृहीत्वा ब्राह्मणो व्रजेत् । दाता तत्रेवयस्त्वर्चं ब्राह्मणस्य गृहे स्वयम् ॥ ततः पंचमहायज्ञान् कृत्वा वै भोजनादिकम् । एवं यः कृते भक्त्या व्रतमेत-जरोत्तम ॥ तस्य संपूर्णतां याति तद्व्रतं यत्पुराकृतम् ॥ स्वर्गं संपूर्णतां याति प्रसन्ने व्रतदैवते ॥ अग्रानि यानि मदमोहव-शाद्गृहीत्वा जन्मान्तरेष्वपि नरेण समत्सरेण ॥ संपूर्णपूज-नपरस्य पुरो भवंति सर्वव्रतानि परिपूर्णफलप्रदानि ॥

આ પ્રમાણે વિધિથી મૂર્તિદાન લઈ બ્રાહ્મણે ઘેર જવું. પછી જગ્મોને જે સામગ્રી હોય તે પોતાની મેળે બ્રાહ્મણને ઘેર પહોંચતી કરવી. ત્યાર પછી પંચમહાયજ્ઞ કરી મોજન વગેરે કરવું. હે નરશ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર ! જે માણસ ભક્તિથી એ પ્રમાણે વ્રત કરે છે, તેની ઉપર વ્રતદેવતા પ્રસન્ન થાય છે, તેથી જે વ્રત ખંડિત થયું હોય તે પૂર્ણ થાય છે. પૂર્વજન્મોમાં પણ મદ અથવા મોહથી જે માણસનાં વ્રત ખંડિત થયાં હોય, તેનાં સધળાં વ્રત વિધિથી પૂજા કરવાથી સંપૂર્ણ થાય છે ને તેનું ફળ સંપૂર્ણ મળે છે.

સર્વ વ્રતોની સામાન્ય પૂજાવિધિ

अथ सर्वव्रतेषु सामान्यतः पूजाविधिः ॥ सहस्रशीर्षेत्या-वाहनम् ॥ आगच्छागच्छ देवेश तेजोराज्ञे जगत्पते । क्रिय-

માણાં મયા પૂજાં મૂઢાણ સુરસત્તમ ॥ પુરુષએવદમિત્યાસ-નમ્ ॥ નાનારત્નસમાયુક્તં કાતેસ્વરવિશ્વપિતમ્ ॥ આસનં દેવદેવેશ પ્રીત્યર્થે પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ઇતાવાનસ્યેતિ પાઘમ્ ॥ ગંગાદિસર્વતીર્થેભ્યો મયા પ્રાર્થનયાડહતમ્ ॥ તોયમેતત્સહ-સ્પર્શં પાપાર્થં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ત્રિપાદૃષ્યં દ્રવ્યધર્મ્ ॥ નમ-સ્તે દેવદેવેશ નમસ્તે ધરણીધર । નમસ્તે કમલકાંત મૂઢા-ણાધર્મ્યં નમોઽસ્તુ તે ॥ તસ્માદ્દિરાઢેત્યાવચમનીયમ્ ॥ કર્પૂર-વાસિતં તોયં મંદાકિન્યાઃ સમાહૃતમ્ ॥ આચમ્યતાં જગ-નાથ મયા દત્તં હિ ભક્તિઃ ॥

यत्पुरुषेणेति स्नानम् ॥ गंगा च यमुना चैव नर्मदा च सरस्वती । कृष्णा च गौतमी वेणी क्षिप्रा सिंधुस्तथैव च ॥ तापी पयोष्णी रेवा च ताम्र्यः स्नानार्थमाहृतम् । तौयमेतत्सहस्पर्शं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ पंचामृतस्नानं पंचमन्त्रैः पुण्यं कारयेत् ॥

હવે સર્વ વ્રતોમાં સાધારણ પૂજાનો પ્રકાર કહું છું:- *‘સહસ્ર શીર્ષાં’ તથા નીચેના મંત્રથી આવાહન કરવું. આગચ્છાગચ્છ ‘હે દેવેશ ! હે તેજોરાશી ! હે જગત્પતે ! હે સુરસત્તમ ! અહીં પધારો અને હું પૂજા કરું છું તે ગ્રહણ કરો.’

‘પુરુષ એવં’ એ મંત્ર તથા નીચેના મંત્રથી આસન આપવું. નાનારત્ન ‘હે દેવદેવેશ ! નાના પ્રકારનાં રત્નોવડે જડેલું સોનાનું આસન તૈયાર છે તે ગ્રહણ કરો અને પ્રસન્ન થાઓ.’

‘ઇતાવાનસ્યં’ એ મંત્ર તથા નીચેના મંત્રથી પાઘ આપવું. ગંગાદિ ‘હે દેવ ! પ્રાર્થના કરી ગંગા વગેરે સર્વ તીર્થોનું શીતલ જલ લાવ્યો છું તે પાઘ માટે ગ્રહણ કરો.’

‘ત્રિપાદૃષ્યં’ એ મંત્ર તથા નીચેના મંત્રથી આચમન આપવું. નમસ્તે ‘હે દેવદેવેશ ! હે ધરણીધર ! હે લક્ષ્મીપતે ! આપને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું, અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો.’

‘તસ્માદ્દિરાઢં’ એ મંત્ર તથા નીચેના મંત્રથી આચમન આપવું. કર્પૂરવાસિતં ‘હે જગન્નાથ ! કર્પૂરથી સુવાસિત કરેલું ગંગાજળ આપને ભક્તિથી આપું છું, આપ આચ-મન કરો.’ ‘યત્પુરુષેણં’ એ મંત્ર તથા નીચેના મંત્રથી સ્નાન કરાવવું. ગંગા તાપી ‘ગંગા, યમુના, નર્મદા, સરસ્વતી, કૃષ્ણા, ગૌતમી, વેણી, ક્ષિપ્રા, સિંધુ, તાપી, પયોષ્ણી, અને રેવાનું શીતલ જલ સ્નાન માટે તૈયાર છે, આપ ગ્રહણ કરો. પાંચ જૂદા જૂદા મંત્રથી પંચામૃત સ્નાન કરાવવું.’

સૈયજ્ઞમિતિ વજ્રમ્ ॥ સર્વશ્રુષાધિકે સૌમ્યે લોકલજ્ઞા-નિવારણે । મયોપપાદિતે તુમ્યં વાસલી પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ વર્ચ-

* વેદાધિકારી માટે વેદોક્ત અને તેથી ભિન્ન માટે પુરાણોક્ત મંત્રો છે. એવી રીતે અહીં વેદોક્ત તથા પુરાણોક્ત મંત્રની વ્યવસ્થા કરવી ઉચિત છે.

અ સોમદૈવત્યે લજ્ઞાયા હનિવારણે । મયોપપાદિતે તુમ્યં
વાસતી પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ તસ્માયજ્ઞાદિતિ યજ્ઞોપવીતમ્ ॥
દામોદર નમસ્તેઽસ્તુ ગ્રાહિ માં અવસાગરાદ્ ॥ બ્રહ્મચર્યં સો-
તરીયં ગૃહાણ પુરુષોત્તમ ॥ તસ્માયજ્ઞાત્સર્વદ્રુત્ત્વમ્ ॥ ત્રિલેપનં સર-
શ્રેષ્ઠ પ્રીતયર્થં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ અક્ષતાથ સરશ્રેષ્ઠ કુંકુમાકાઃ
હ્રશોભનાઃ । મયા નિવેદિતા મક્ત્યા ગૃહાણ પરમેશ્વર ॥
તસ્માદ્યેતિ પુષ્પમ્ ॥ માત્યાદીનિ સુગંધીનિ માલત્યા-
દીનિ વૈ પ્રમો । મયાહતાનિ પુષ્પાણિ પૂજાર્થં પ્રતિગૃહ્ય-
તામ્ ॥

‘તં યજ્ઞં’ એ મંત્ર તથા નીચેના મંત્રથી એ વસ્ત્ર
પહેરાવવાં. સર્વભૂષાધિકં ‘હે દેવ ! લોકલભ્યજનું નિવારણ
કરનાર મનોહર એ વસ્ત્ર કે જેના દેવ ચંદ્ર છે, તે આપને
આપું છું તે ગ્રહણ કરો.’

‘તસ્માયજ્ઞાત્’ એ મંત્ર તથા નીચેના મંત્રથી જનોપ
પહેરાવવી. દામોદરં ‘હે દામોદર ! આપને નમસ્કાર કરું
છું. મારો સંસારસમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરો. હે પુરુષોત્તમ !
ઉત્તરીયસહિત જનોપનો સ્વીકાર કરો !’

‘તસ્માયજ્ઞાત્ સર્વદ્રુત્ત્વં’ એ મંત્ર તથા નીચેના મંત્રથી
ચંદન ચડાવવું. ધ્રીલ્લંકં ‘હે સુરશ્રેષ્ઠ ! સુગંધી મનોહર દિવ્ય
ચન્દન આપને માટે તૈયાર છે. તે ત્રિલેપન કરો, અને
પ્રસન્ન થાઓ.’ પછી નીચેના મંત્રથી અક્ષત ચડાવવા.
અક્ષતાથં ‘હે સુરશ્રેષ્ઠ ! હે પરમેશ્વર ! કંકુવાળા સુંદર
ચોખા ભક્તિથી આપને ચડાવું છું, તે ગ્રહણ કરો.’

‘તસ્માદ્વાનં’ એ મંત્ર તથા નીચેના મંત્રથી પુષ્પ ચડા-
વવાં. માત્યાદિની ‘હે પ્રમો ! માલતી વગેરેનાં સુગંધી
પુષ્પો આપને પૂજન માટે ચડાવું છું, તે ગ્રહણ કરો.’

યસ્તુરુપંચદ્વપુરિતિ ધૂપમ્ । વનસ્પતિરસોદ્રુતો ગંધાભ્યો
ગંધ ઉત્તમઃ । આગ્રેયઃ સર્વદેવાનાં ધૂપોડ્યં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥
બ્રાહ્મણોસ્યેતિ દીપમ્ ॥ સાજ્યં ચ વર્તિસંયુક્તં વહ્નિના યો-
જિતં મયા । દીપં ગૃહાણ દેવેશ ત્રૈલોક્યતિમિરાપહમ્ ॥
ચંદ્રમાનસદિતિ નૈવેદ્યમ્ ॥ અન્નં ચતુર્વિધં સ્વાદુ રસૈઃ પદ્મિઃ
સમન્વિતમ્ ॥ મધ્યમોઽયસમાયુક્તં નૈવેદ્યં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥
દ્વં ફલં મયા દેવ સ્થાપિતં પુરતસ્તત્ત્વ । તેન મે સફલા-
વાસિર્નૈવેજન્મનિ જન્મનિ ॥ ફલમ્ ॥ નામ્યાઆસીદિતિ
તાંત્રલમ્ ॥ પૂર્ણીફલં મહદિવ્યં નાગવહ્નીર્લૈર્યુતમ્ ॥ કર્પૂરા-
દિસમાયુક્તં તાંત્રલં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ સપ્તાસ્યેતિ દક્ષિણા ॥
હિરણ્યગર્ભગર્ભસ્થં હેમવીજં વિભાવસોઃ । અનંતપુણ્યફલ-
દમતઃ શાંતિં પ્રયચ્છ મે ॥ ચંદ્રાદિત્યૌ ચ ધરણી વિશુદ્ધ-
પ્રિસ્તયૈવ ચ । ત્વમેવ સર્વઝ્યોર્તૈર્પિ આતિર્ક્યં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥
નીરાજનમ્ ॥ યજ્ઞેનયજ્ઞમિતિમંત્રપુણ્જલિઃ ॥ નમસ્તે પુંડ-
રીકાક્ષ સમસ્તે હ્યમરપ્રિય ॥ નમસ્તે કમલકાંત વાસુદેવ
નમોઽસ્તુ તે ॥ યાનિ કાનિ ચ વાપાનિ જન્માંતરકૃતાનિ

અ ॥ તાનિ તાનિ વિનમ્યંતિ પ્રદક્ષિણપદે પદે ॥ પ્રદ-
ક્ષિણાઃ ॥ નમઃ સર્વહિતાર્થાય જગદાધારહેતવે ॥ સાદાંગોડ્યં
પ્રણામોઽસ્તુ પ્રણયેન મયા કૃતઃ-હિતિ નમસ્કારઃ । इति
समान्य पूजाविधिः ॥ इति श्रीव्रतराजे परिभाषा समाप्ता ॥

‘યસ્તુરુપં’ એ મંત્ર તથા નીચેના મંત્રથી ધૂપ કરવો.
વનસ્પતિં ‘ઝાડના રસથી ઉત્પન્ન થયેલા અને સર્વ દેવને
સુંઘવા લાયક સુગંધી ઉત્તમ ધૂપ તૈયાર છે, તે ગ્રહણ કરો.’
‘બ્રાહ્મણોસ્યં’ એ મંત્રથી તથા નીચેના મંત્રથી દીવો
કરવો. સાજ્યં ‘હે દેવેશ ! વાટસહિત ધીનો દીવો કે જે
અમિથી પ્રકટેલ છે અને ત્રણ લોકના અધિકારનો નાશ
કરે છે, તેનું ગ્રહણ કરો.’

‘ચંદ્રમાનસો’ એ મંત્ર તથા નીચેના મંત્રથી નૈવેદ્ય કરવું.
અન્નં ચતુર્વિધં ‘છ રસવાળું, ચાર પ્રકારના ભક્ષ્યબોજ્ય
સહિત સુંદર અન્નનું નૈવેદ્ય ધરું છું તે ગ્રહણ કરો.’

પછી નીચેના મંત્ર ભણી ફળ ધરવું. દ્વં ફલં ‘હે દેવ !
આ ફલ આપની પાસે ધરું છું તેથી મને જન્મોજન્મમાં
સફલ પ્રાપ્તિ થાઓ.’

‘નામ્યા આસીં’ એ મંત્ર તથા નીચેના મંત્ર ભણી
તાંબૂલ ધરવું. પૂર્ણીફલં ‘સોપારી, નાગરવેલનાં પાન,
અને કપૂર વગેરેથી યુક્ત તાંબૂલ આપને આપું છું તે
ગ્રહણ કરો.’

‘સપ્તાસ્યં’ એ મંત્રથી તથા નીચેના મંત્રથી દક્ષિણા
ધરવી. હિરણ્યગર્ભં ‘બ્રહ્માના ગર્ભમાં રહેલ, અમિનું બીજ
અને અનંતપુણ્ય તથા ફલ આપનાર સુવર્ણ આપને આપું
છું; તેથી મને શાંતિ આપો.’ નીચેના મંત્રથી આરતી
ઉતારવી. ચંદ્રાદિત્યે ‘ચંદ્ર, સૂર્ય, પૃથ્વી, વીજળી, અગ્નિ
તથા સર્વ તારા આપ જ છો. આપ આરતીનું ગ્રહણ કરો.’

‘યજ્ઞેન યજ્ઞં’ એ મંત્રથી તથા નીચેના મંત્રથી મંત્ર પુષ્પાં-
જલિ આપવી. નમસ્તે ‘હે કમલના જેવાં નેત્રવાળા ! હે
દેવને પ્રિય ! હે લક્ષ્મીપતે ! હે વાસુદેવ ! આપને વારંવાર
નમસ્કાર કરું છું.’ નીચેના મંત્રથી પ્રદક્ષિણા કરવી. યાનિ
કાનિ ‘આ જન્મ વા બીજા જન્મનાં જે કંઈ મારાં પાપ
હોય, તે સફળતાં પ્રદક્ષિણા કરતાં પગલે પગલે નાશ પામે.
નીચેના મંત્રથી નમસ્કાર કરવા. નમઃ સર્વહિતાર્થાય ‘હે
ભગવન ! સર્વનું કલ્યાણ કરનાર અને જગતના આધા-
રરૂપ આપને હું ભક્તિથી સાદાંગ પ્રણામ કરું છું.’
એ પ્રમાણે સામાન્ય પૂજનો વિધિ કહ્યો.

પડવો વગેરે તિથિઓનાં વ્રતા

પડવાનાં વ્રતા

અથ પ્રતિપદાદિતિથિવ્રતાનિ લિહ્યંતે ॥ માત્સ્યે-વર્જ-
યિત્વા મધૌ યસ્તુ દધિક્ષીરવૃતૈશ્વવમ્ । દયાદ્વજાણિ સ્વસ્મા-
ણિ રસપાત્રૈર્યુતાનિ ॥ રસપાત્રૈર્દેશ્યાદિપાત્રૈઃ । સંપૂજ્ય

વિપ્રમિથુન ગૌરી મે પ્રીયતામિતિ ॥ હેમત્રૌ પામે ચ-વૈ-
યેષૈત્રમાસે તુ યસ્તુ ગંધાહલેપનમ્ ॥ શુક્તિ ગંધમૃતાં દયા-
દિપ્રાય ચેતવાસસી ॥ મક્ત્યા તુ દક્ષિણાં વ્યાત્સર્વકા-
માર્ષસિદ્ધયે ॥ ગંધવજ્રદાનમંત્રઃ-નંદનાવાસમંદાર સલે
હુંદારકાર્ષિત ॥ ચંદન ત્વં પ્રસાદેન સાંદાનંદપ્રદો ભવ ॥
શરણ્યં સર્વલોકાનાં લજ્જાયા રક્ષણં પરમ્ ॥ સુવેષધારિ
ત્વં યસ્માદ્વાસઃ શાંતિ પ્રયચ્છ મે-હૃતિ મંત્રાભ્યાં ગંધવા-
સસી દયાત્ ॥

મત્સ્યપુરાણમાં કહ્યું છે કે;-માણસે ચૈત્ર માસમાં દૂધ,
દહીં, ઘી, ગોળ ને સાકર વગેરે વર્ણત કરીને, બ્રાહ્મણ
ભતિનાં દંપતી (બી પુરુષ)ની પૂજા કરવી, રસપાત્ર-દહીં
વગેરેનાં પાત્રો તથા ઝીણું વસ્ત્રનું દાન કરવું. એવી રીતે
ગૌરીનું વ્રત કરી 'ગૌરી મે પ્રીયતા' ગૌરી મારી ઉપર પ્રસન્ન
થાઓ, એમ કહેવું. હેમાદ્રિમાં પદ્મપુરાણનું વચન છે કે,
જે પુરુષ ચૈત્ર માસમાં ચંદનનો લેપન કરે અને બ્રાહ્મણને
ભક્તિથી ચંદનથી ભરેલી છીપ અને સફેદ વસ્ત્રોનું દક્ષિણા-
સહિત દાન કરે છે, તેની સર્વ કામના સિદ્ધ થાય છે.
નીચેના નંદનાવાસં શરણં પહેલો મંત્ર બણી ચંદનનું દાન
કરવું ને બીજો મંત્ર બણી વસ્ત્રનું દાન કરવું. "હે નંદન-
વનમાં રહેનાર! હે મંદાર! હે સખે! હે દેવોએ પ્રજિત!
હે ચંદન! તું પ્રસન્ન થઇ મને અતિ આનંદ આપ." "હે વજ્ર! તું સર્વ લોકનું રક્ષણ કરનાર છે-લાજ
રાખનાર અને અતિ શોભા આપનાર છે, માટે મને
શાંતિ આપ."

ચૈત્રી વર્ષારંભ અને કાલપ્રવૃત્તિ

અથ ચૈત્રશુક્લપ્રતિપદિ સંવત્સરારંભવિધિશાંભે ॥ અત્ર પ્ર-
તિપત્સૂર્યોદયવ્યાપિની ગ્રાહ્યા ॥ ચૈત્રે માસિ જગદ્બ્રહ્મા સ-
સર્જ પ્રથમેઽહનિ ॥ શુક્લપક્ષે સમયે તુ તદા સૂર્યોદયે સતિ-
હૃતિ વચનાત્ ॥ પ્રટ્ટે મધુમાસે તુ પ્રતિપદ્યુદિતે રવૌ-
હૃતિ ભવિષ્યોત્તરાશ્વ ॥ દિનદ્વયે વ્યાપ્તાવ્યાપ્તૌ વા પૂર્વે ॥
વત્સરાદૌ વસંતાદૌ બલિરાજ્યે તથૈવ ચા પૂર્વવિદ્વૈવ કર્તવ્યા
પ્રતિપત્સર્વદા હૃથૈઃ-હૃતિ વૃદ્ધવસિષ્ઠવચનાદિતિ ચહવઃ ॥
શુક્તં તુ-દિનદ્વયેઽપ્યુદયસંઘાભાવે સંવત્સરારંભપ્રયુક્તકાર્ય-
લોપપ્રસક્તાવિદં વચનં પૂર્વયુતાગ્રાજ્ઞતાવિધાયકમ્ ॥ દિન-
દ્વયે તત્સંઘે તુ સંપૂર્ણત્વાદેવ પૂર્વાપ્રાત્તેઃ કદા કાર્યમિ-
ત્યાકાંશાવિરહાત્પૂર્વયુતત્વવિરહાશ્ચ નૈતદ્વચનાત્ પૂર્વેતિ ॥

ચૈત્ર શુક્લ પ્રતિપદને દિવસે વર્ષના આરંભનો પ્રકાર
મહાપુરાણમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યો છે:-વર્ષારંભમાં સૂર્યો-
દય વખતે જે પડવો હોય તે પડવો લેવો; કારણ કે તેમાં
બ્રહ્માએ ચૈત્ર માસમાં શુક્લ પક્ષને પહેલે દિવસે (પડવાને
દિવસે) પૂર્ણ સૂર્યોદય વખતે જગત્ બનાવ્યું. એ વચન
તથા ચૈત્ર માસના આરંભના પડવાને દિવસે સૂર્યોદય થયો
માટે, એ પ્રકારનું ભવિષ્યોત્તર પુરાણનું વચન પ્રમાણ

છે. બને દિવસે સૂર્યોદય વખતે પડવો હોય અથવા
બને દિવસે સૂર્યોદય વખતે પડવો ન હોય તો પણ
પહેલો જ પડવો લેવો. કારણ કે 'વર્ષના આરંભમાં, વસંત
ઋતુના આરંભમાં અને બધી રાત્રીમાં બુદ્ધિમાને નિરંતર
અમાવાસ્યાથી વિદ્ધ પડવો કરવો,' એવું વૃદ્ધ વસિષ્ઠનું
વચન છે, એમ પણ કહે છે. પણ જો બેય દિવસે સૂર્યોદય
વખતે પડવો ન હોય તો 'અમાવાસ્યાવિદ્ધ પડવો લેવો,'
એમ જણાવનાર ઉપદ્રું વચન છે, કારણ કે બીજે દિવસે
બિલકુલ પડવો નહીં હોવાથી સંવત્સરારંભનાં કૃત્યોનો
નાશ થાય. જો બેય દિવસે સૂર્યોદય વખતે પ્રતિપદ હોય
તો પૂર્વ દિવસે આખો દિવસ પ્રતિપદ હોવાથી પૂર્વ જ
લેવી, એમ સિદ્ધ થાય છે. તેમાં વર્ષારંભનો ઉત્સવ કયારે
કરવો, એ આકાંક્ષા થતી નથી. તેમ જ અમાવાસ્યાનો
વેધ પણ આવતો નથી. માટે એ વચનમાં પૂર્વ લેવો એમ
સિદ્ધ થતું નથી.

બ્રાહ્મે-પ્રવર્તયામાસ તથા કાલસ્ય ગણનામપિ ॥ પ્રદાન્
શબ્દાત્તુત્તમાસાન્પશ્ચાન્સંવત્સરાધિપાન્ ॥ રસૌ સ ભગવાન્
બ્રહ્મા સર્વદેવસમાગમે ॥ બ્રાહ્મ્યાં સભાર્યાં બ્રહ્માણમનિર્દેશ્ય
તદં તતઃ ॥ યથોક્તાસ્તે નમસ્તૃતઃ સ્તુત્વંશ્રાવ્યુપાસતે ॥ ત-
તસ્તે કૃતશ્રૂયથા ગત્વા ચૈવ દિમાલયમ્ ॥ સ્વાનિ સ્વાન્યથ
કર્માણિ તેન યુક્તાશ્ચ ચક્રિરે ॥ બ્રાહ્મીસભા કામરૂપા વિ-
શેષેણ તદાનય ॥ ધારયંત્યમલ્લં રૂપમનિર્દેશ્ય મનોદરમ્ ॥
તતઃ પ્રશૃતિ યો ધર્મઃ પૂર્વઃ પૂર્વતરૈઃ કૃતઃ ॥ અયાપિ રુઢઃ
સુતરાં સ કર્તવ્યઃ પ્રયત્નતઃ ॥ તત્ર કાર્યા મહાશાંતિઃ સર્વ-
કલ્મષનાશિની ॥ સર્વોપાતપ્રશમની કલિદુઃસ્વપ્નાશિની ॥
આયુઃપ્રદા વૃદ્ધિકરી ધનસૌભાગ્યવર્ધિની ॥ મંગલ્યા ચ પ-
વિત્રા ચ લોકદ્વયસુલાવહા ॥ તસ્યામાદૌ તુ સંપૂજ્યો બ્રહ્મા
કમલસંભવઃ ॥ પાષાદ્યૈરુષ્પૃષ્પૈશ્ચ વજાલંકારમ્બુષણેઃ ॥ હો-
મૈર્બલ્યુપહારૈશ્ચ તથા બ્રાહ્મણમોજૈઃ ॥ તતઃ ક્રમેણ દેવેભ્યઃ
પૂજા કાર્યા ધૃષ્કપ્થક્ ॥ કૃત્વૌંકારનમસ્કારૌ કુશોદક-
તિલાક્ષતેઃ ॥ પુષ્પધૂપપ્રદીપાદ્યૌર્મોજૈશ્ચ યથાક્રમમ્ ॥ મંત્રં
સંપૂજનાર્થે તુ બહુરૂપ પરિસ્પૃશેત્ ॥ મંત્રમિતિ જાતાવેકવચ-
નમ્ ॥ બહુરૂપ મંત્રં નાનારૂપાન્મંત્રાન્પરિસ્પૃશેત્પરિગઢ્ઠી-
યાદિત્યર્થઃ ॥ તેન ઐ નમો બ્રહ્મણ इत्यादि विष्णवे परमा-
त्मने नम इत्यंतमंत्राकपट्टंदोपात्ता देवताशब्दाश्चतुर्थ्यन्ताः
प्रणवादयो नमोता मंत्रत्वेन ग्राह्याः ॥

બ્રહ્માપુરાણમાં કહ્યું છે-તેમ જ કાળની અણના પણ
પ્રવૃત્ત કરી હતી. અહ, વર્ષ, ઋતુ, માસ, પખવાડિયાં અને
સંવત્સરના અધિપતિને, સમર્થ એવા બ્રહ્માએ સર્વ દેવોની
સજામાં આપ્યા. પછી બ્રહ્માની સજામાં નમસ્કાર કરતા
અને સ્તુતિ કરતા તે સર્વે અનિર્દેશ્ય શરીરવાળા બ્રહ્માની
ઉપાસના કરવા લાગ્યા. ઉપાસના કર્યો પછી બ્રહ્માની ટ્રે-
શ્ણાથી હિમાલય પર્વતમાં જઈ પાંતપોતાનાં કર્મો કરવા
લાગ્યા. હે અનય! તે વખતે બ્રહ્માની સજા વિશેષ કરી

યથેચ્છ રૂપને ધારણ કરવાવાળી હતી અને જેનું વર્ણન થઇ શકે નહીં તેનું સુંદર સ્વચ્છ રૂપ ધારણ કરવાવાળી હતી. ત્યારથી પ્રાચીન લોકોએ જે ધર્મ કરેલા છે, તે આજ પછી સારી રીતે ચાલુ છે અને આપણે પછી સાવધાન થઇ નિત્ય તે પ્રમાણે કરતું જોઇએ. તેમાં મહાશક્તિ કરવી કે જેથી સર્વ પાપનો નાશ થાય છે, સધળા ઉત્પાતો શાંત થાય છે અને ધન અને સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ થાય છે. એ શક્તિ પરમ પવિત્ર મંગલકારક અને આ લોક તથા પર-લોકમાં સુખ આપનારી છે. તેમાં પ્રથમ પાલ, અર્ધ, પુષ્પ, ધૂપ, વજ્ર, અલંકાર, હોમ, બલિદાન, બેટ અને બ્રાહ્મણોજનવડે કમલમાં ઉત્પન્ન થયેલા બ્રહ્માની પૂજા કરવી. પછી કમથી દર્શ, જલ, તિલ, અક્ષત, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ અને નૈવેદ્ય વગેરેથી બીજા દેવાની પછી જૂદી જૂદી પૂજા કરવી. તેમાં 'ૐ નમો બ્રહ્મણે' ॥ સૌથી આરંભી 'વિષ્ણવે પરમાત્મે નમઃ' ત્યાં સુધી પ્રાર્થનાના મંત્રોમાં જે જે દેવ હોવા છે, તે દેવવાચક શબ્દના અંતમાં ચતુર્થી વિભક્તિ લગાડી તેના આદિમાં ઓંકાર અને અંતમાં નમઃ શબ્દનો પ્રયોગ કરવો; જેમકે 'ૐ બ્રહ્મણે નમઃ' એ પ્રમાણે તે તે દેવના જૂદા જૂદા મંત્રો લેવા. પ્રાર્થનાના મંત્રો નીચે પ્રમાણે.

પ્રાર્થનામંત્રાઃ—ૐ નમો બ્રહ્મણે તુમ્યં કામાય ચ મહા-ત્મને । નમસ્તેસ્તુ નિમેષાય યુટયે ચ નમોસ્તુ તેજસવાય ચ નમસ્તુમ્યં નમસ્તેસ્તુ ક્ષણાય ચ । નમોનમસ્તે કાશાયૈ કલ્યાયૈ તે નમોસ્તુ તે ॥ નાડિકાયૈ હ્રસ્વમાયૈ છદ્ધતાયૈ નમોનમઃ । નમો નિશાભ્યઃ પુણ્યેભ્યો દિવસેભ્યશ્ચ નિત્યશઃ ॥ પક્ષાભ્યાં ચાથ માસેભ્યો ઋતુભ્યઃ વદ્મ્યૈ એવ ચ । અવના-ભ્યાં ચ પંચમ્યો વસરેભ્યશ્ચ સર્વદા ॥ નમઃ કૃતયુગાદિભ્યો મહેભ્યશ્ચ નમોનમઃ । અઘાવિંશતિસંસ્ક્રમેભ્યો નક્ષત્રેભ્યો નમો નમઃ ॥ રાશિભ્યઃ કરણેભ્યશ્ચ વ્યતીપાતેભ્યૈ એવ ચ । પ્રતિવર્ષા-ધિપેભ્યશ્ચ વિજાતેભ્યો નમઃ સદા ॥ નમોસ્તુ કુલનાગેભ્યઃ સાહ્યાત્રેભ્યૈ એવ ચ । સાહ્યાત્રેભ્યઃ સાહ્યચરેભ્યઃ ॥ નમો-સ્તુ સર્વદિગ્ભ્યશ્ચ દિક્પાલેભ્યો નમોનમઃ । નમશ્ચતુર્દશ-ભ્યશ્ચ મઠ્ઠભ્યસ્તુ નમોનમઃ ॥ નમઃ પુરંદરેભ્યશ્ચ તત્સંસ્ક્રમે-ભ્યો નમોનમઃ । પંચાશતે નમો નિત્યં દશકન્યાભ્યૈ એવ ચ ॥ નમો દિત્યૈ હમદ્રાયૈ જયાયૈ ચાથ સર્વદા । સશાસ્ત્રાય નમસ્તુમ્યં સર્વોજનકાય ચ ॥ નમસ્તે બહુપુત્રાય પત્નીભિઃ સહિતાય ચ । નમો બુદ્ધયૈ તથા દુદ્ધયૈ નિદ્રાયૈ ધનદાય ચ ॥ નમઃ કુવેરપુત્રાય ગુણકસ્વામિને નમઃ ॥ નમોસ્તુ શંભુ-પન્નાભ્યાં નિધિભ્યામથ નિત્યશઃ ॥ મદ્રકાલ્યૈ નમસ્તુમ્યં છ-રભ્યૈ ચ નમોનમઃ । વેદવેદાંગવેદાંતવિદ્યાસંસ્ક્રમેભ્યૈ એવ ચ ॥ નાગાયધ્રુવર્ણેભ્યો નમોસ્તુ ગરુડાય ચ । સત્ત્વભ્યશ્ચ સક-દેભ્યઃ સાગરેભ્યશ્ચ સર્વદા ॥ ઉત્તરેભ્યઃ કુરુભ્યશ્ચ નમો મેરુગ-

તાય ચ । મદ્રાકલેતુમાલાભ્યાં નમઃ સર્વેન સર્વદા ॥ હલા-કૃતાય ચ નમો હરિવર્ષાયૈ એવ દિ ॥ નમઃ કિંપુરણેભ્યશ્ચ મારતાય નમોનમઃ ॥ નમો ભારતભેદેભ્યો મહેન્દ્રાથાય સર્વદા ॥ પાતાલેભ્યશ્ચ સત્ત્વેભ્યો નરકેભ્યો નમોનમઃ ॥ કાલા-ગ્રિક્તદૈશ્વાભ્યાં હરયે ક્રોધરુપિણે ॥ સત્ત્વસ્ત્વય કોકેભ્યો મહામૃતેભ્યૈ એવ ચ ॥ નમઃ સંબુદ્ધયૈ એવ નમઃ પ્રકૃતયે તથા ॥ પુરુષાયાભિમાનાય નમસ્ત્વયકમૃતયે ॥ હિમવત્ર-મુલેભ્યશ્ચ પર્વતેભ્યો નમસ્ત્વચ ॥ પૌરાણીયશ્ચ ગંગાભ્યઃ સત્ત્વભ્યશ્ચ નમોનમઃ । નમોસ્ત્વાદિત્યેભ્યશ્ચ સત્ત્વભ્યશ્ચ સર્વદા ॥ નમોસ્તુ પુષ્કરાદિભ્યસ્તીર્થેભ્યશ્ચ પુનઃ પુનઃ ॥ નિમ્નગામ્યો નમો નિત્યં વિતસ્તાદિભ્યૈ એવ ચ ॥ ચતુર્દશ-ભ્યો રીષાંભ્યો વરુણીયો નમોનમઃ ॥ નમો ધાત્રે વિધાત્રે ચ ઊંરેભ્યશ્ચ નમોનમઃ । સુરભ્યૈરાવળાભ્યાં ચ નમો મૃચો નમોનમઃ ॥ નમસ્તોમ્યૈઃ શ્રવણે ધ્રુવાય ચ નમોનમઃ ॥ નમોસ્તુ ધન્વંતરયે જ્ઞાનાભ્યાં નમોનમઃ ॥ વિનાયકકુમારાભ્યાં વિદ્યેભ્યશ્ચ નમઃ સદા ॥ શાલાય ચ વિશાલાય નૈગમેષાયૈ એવ નમઃ ॥ નમઃ સ્કંદપ્રદેભ્યશ્ચ સ્કંદમાતૃભ્યૈ એવ ચ ॥ ઉચ્ચ-રાય રોગપતયે મસ્ત્રપ્રહરણાય ચ । ઋષિભ્યો વાલ્મીકિયેભ્યઃ કેશવાય નમઃ સદા ॥ અગસ્ત્યે નારદાય વ્યાસાદિભ્યો નમોનમઃ ॥ અપ્સરોભ્યઃ સોમપેભ્યો દેવેભ્યશ્ચ નમોનમઃ ॥ અસોમપેભ્યશ્ચ નમસ્તુપિતેભ્યો નમઃ સદા ॥ આદિત્યેભ્યો નમો નિત્યં દ્વાદશભ્યશ્ચ સર્વદા ॥ એકાદશભ્યો રુદ્રેભ્યસ્ત-પત્તિભ્યો નમોનમઃ ॥ નમો નાસત્યદસ્યામ્યામશ્ચિન્નાં નિ-ત્યમેવ દિ ॥ સાધ્યેભ્યો દ્વાદશભ્યશ્ચ પૌરાણેભ્યો નમઃ સદા ॥ એકોનપંચાશતે ચ મરુદ્ધશ્ચ નમોનમઃ ॥ શિલ્પાચાર્યાય દેવાય નમસ્તે વિષ્ણુર્કર્મેણ ॥ અઘ્રભ્યો લોકપાલેભ્યઃ સાહ-ગેભ્યશ્ચ સર્વદા ॥ આયુષેભ્યો વાહનેભ્યો વર્મભ્યશ્ચ નમઃ સદા ॥ આસનેભ્યો દુરુમિભ્યો દેવેભ્યશ્ચ નમઃ સદા ॥ દૈત્યરાક્ષસ-ગંધર્વપિશાચિભ્યશ્ચ નિત્યશઃ ॥ પિતૃભ્યઃ સત્ત્વભેદેભ્યઃ પ્રેતે-ભ્યશ્ચ નમઃ સદા ॥ હ્રસ્વમેભ્યશ્ચ દેવેભ્યો ભાવગમ્યેભ્યૈ એવ ચ ॥ નમસ્તે બહુરૂપાય વિષ્ણવે પરમાત્મે ॥

ૐ નમો બ્રહ્મણે તુમ્યં इत्यादि मंत्रां ॥ 'ब्रह्माने नभस्कार, महात्मा कामने नभस्कार, *निमिषने नभस्कार, कुटिने नभस्कार, धवने नभस्कार, क्षुधुने नभस्कार, काष्ठाने नभ-स्कार, कत्राने नभस्कार, सूक्ष्म नाडिकाने नभस्कार, मुहूर्तने नभस्कार, रात्रिञ्चोने नभस्कार, पुष्य दिवसोने नभस्कार, ज्येष्ठावाडिञ्चोने नभस्कार, भाद्रपदेने नभस्कार, छ ऋतुने नभस्कार, पांच वत्सरने नभस्कार, सत्ययुग वगेरे चार युगने नभस्कार, अहोने नभस्कार, अष्टावाचीश नक्षत्रोने नभस्कार, राशिञ्चोने नभस्कार, करञ्चोने नभस्कार, व्यती-पातोने नभस्कार, विज्ञात प्रतिवर्षाधिपने नभस्कार, कुलीन नाग तथा तेना अनुचरोने नभस्कार, दिशाञ्चोने नभ-

१ क्वचित्पुस्तके नलकुवैरयक्षाय इति पाठो दृश्यते स तु नैव समञ्जसः । पुत्रस्तु नलकूबर इत्यमरः । २ अत्र हैरण्यताय इत्यपरः पाठः ।

१ महद्भ्य इत्यत्र नवम्भ्य इत्यपरः पाठः ।

* निमिष वगेरे कालની પરિમાણ છે.

* મંત્ર સહિત રાત્ર અને મંત્ર સહિત ગ્રામ કહેવાય છે.

अथ श्रैव विष्णुधर्मोत्तरोक्तमारोग्यप्रतिपद्धतम् ॥ पु-
ष्कर उवाच ॥ संवत्सरावसाने तु पंचदश्याष्टोपितः प्रातः
प्रतिपदि जातः कुर्याद्व्रतमनन्यधीः ॥ पुण्येद्वात्सरं देवं
वर्णकैः कमले कृते । वर्णकै रक्तनीलश्वेतपीतादिभिः ॥ शु-
द्धेन गंधमाशयेन चंदनेन सितेन च । तथा कुंडलरूपेन

પ્રતદીપેન આર્ગવ ॥ કુંડુઃ શાહકીનિર્વાસઃ ॥ અપૂર્વૈઃ સૈક-
તૈર્દશા પરમાનેન શ્રીરિણા ॥ સૈકતૈઃ શર્કરાવિકારૈઃ ॥ ઓદ-
નેન ચ શુક્લેન સતા લવણસર્પિણા ॥ સતા વ્રતમેન ॥ કીરેણ
ચ ફલૈઃ શુક્રૈર્દશાશ્વત્તર્વણૈઃ ॥ પૂજયિત્વા જગદ્દામ દિન-
માગે ચતુર્થકે ॥ આહારં પ્રથમં કુર્યાત્સવૃતં મહજોત્તમ ॥
સર્વે ચ મહજશ્ચેષ્ઠ વૃત્તદીનં વિવર્જયેત્ ॥ શુક્રત્વા ચ સકુ-
દેવાજમાહારં ચ સમાચરેત્ ॥ પાનીયપાનં કુર્વાત બ્રાહ્મણા-
હમતે પુનઃ ॥ પ્રથમમાહારં પ્રથમગ્રાસમ્ ॥ સર્વે પ્રથમમપ્ર-
થમં આહારમ્ ॥ સકુદેવાજં શુક્રત્વા એકમેવ ગ્રાસં મહાયિ-
ત્વાસ્વશિષ્ટમન્ ત્યજેત્ બ્રાહ્મણાહમત્યા પુનરાહારમવશિષ્ટા-
નભોજનં પુનઃપાનીયપાનં ચ કુર્યાદિત્યર્થઃ ॥ બ્રાહ્મણાહમત્યા
શુંગાનોપિ વૃત્તદીનં ન શુંગીત ॥ વૃત્તદીનં વિવર્જયેદિતિ
નિવેષાત્ ॥ સંવત્સરમિદં કૃત્વા તતઃ સાશ્વાદ્યોદશમ્ ॥
પૂજનં દેવદેવસ્ય તસ્મિન્નહનિ આર્ગવ ॥ સંવત્સરં પ્રતિમાસં
શુક્લપ્રતિપદિ ॥ ત્રયોદશમિતિ લિલ્લદર્શનાત્ ॥ સવર્ણં સહિ-
રણ્યં ચ તત્તો દયાદ્વિજાતયે ॥ પૂજનં પૂજોપકરણં પ્રતિમા-
દિ ॥ વ્રતેનાનેન ધર્મશ્ચ રોગમેવં વ્યપોદ્ધતિ ॥ આરોગ્યમા-
પ્રોતિ ગતિં તથાઽર્થાં યજ્ઞસ્તથાઽર્થાન્વિપુલશ્ચ મોગાન્ ॥
વ્રતેન સમ્યક્ પુરુષોઽય નારી સંપૂજયેથસ્તુ જગત્પ્રધાનમ્ ॥
જગત્પ્રધાનં સૂર્યમ્ ॥ હૃતિ ચૈત્રશુક્લપ્રતિપદ્યારોગ્યદાયક-
વ્રતમ્ ॥

એ જ પડવાને દિવસે વિષ્ણુધર્મોત્તરમાં આરોગ્ય-
પ્રતિપદ્વત્ત કહ્યું છે. પુષ્કર કહે છે-વર્ષના છેલ્લે દિવસે
અર્થાત્ ફાગણ માસની અમાવાસ્યાને દિવસે ઉપવાસ
કરવો, પછી પડવાને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં રતાન કરી
મન સ્થિર રાખીને વ્રત કરવું અને લાલ, નીલ, શ્વેત તથા
પીળા રંગથી ચિતરેલા કમળમાં સૂર્યની પૂજા કરવી. હે
ભાર્ગવ ! તે પૂજામાં સફેદ ગંધ, સફેદ પુષ્પ અને સફેદ
ચંદન લેવું. શ્વેત્રાત્રીના (સાલોડાના) ચુંદનો ધૂપ કરવો. ઘીનો
દીવો કરવો. ખાંડના માલપુવા, દહીં, ધણું ઉત્તમ અન્ન,
ધોળા ચોખા, ઉત્તમ લવણ, ઘી અને દૂધથી નૈવેદ્ય કરવું,
ધોળા ફળ ધરવાં, અને પુષ્કળ બ્રાહ્મણો જમાડવા. હે
મનુજોત્તમ ! એ પ્રકારે સૂર્યની પૂજા કરી દિવસના ચોથા
પહોરમાં પ્રથમ ઘી સહિત એક કાળીઆનું ભોજન કરવું.
પછી બાકી રહેલાનું બ્રાહ્મણની આરાથી ભોજન કરવું.
અને જળ પણ બ્રાહ્મણની આરાથી પીવું. બ્રાહ્મણની આરા
હોય તો પણ ઘી વગરનું અન્ન ખાવું નહીં; કારણ કે,
'ઘી વિનાનું જે કાંઇ હોય તે સર્વેનો લાગ કરવો' એવો
નિષેધ છે. હે ભાર્ગવ ! એ પ્રમાણે બાર માસ સંધી પ્રત્યેક
શુકલ પ્રતિપદને દિવસે વ્રત કરવું. પછી તે દિવસે તેરમી
વાર સૂર્યનું પૂજન કરી મૂર્તિ, વસ્ત્ર અને સુવર્ણ વગેરે જે
કંઇ પૂજાની સામગ્રી હોય, તે બ્રાહ્મણને આપી દેવી. હે
ધર્મરા ! જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ આ વિધિ પ્રમાણે વ્રત

૧ મહુદ્યાને વનિહરિત્યપિ પાઠ. ॥

કરે છે અને સૂર્યની પૂજા કરે છે, તેના રાગનેા નાશ થાય
છે, આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે, ઉત્તમ ગતિને પામે છે,
ઉત્તમ યજ્ઞ, અને પુષ્કળ વૈભવને મેળવે છે. એ પ્રમાણે
ચૈત્ર શુદી પડવાનું આરોગ્યદાયક વ્રત છે.

વિદ્યાવ્રત

અસ્પામેવોક્તં વિચારત્ મદનરત્ને વિષ્ણુધર્મે-માર્કંડેય
હવાચ ॥ અષ્ટપત્રં તુ કમલં વિન્યસેદ્વર્ણકેઃ શુભૈઃ ॥ બ્રહ્માણં
કર્ણિકાયાં તુ મ્યેસ્ય સંપૂજયેદ્વિશ્રુમ્ ॥ કર્મવેદં પૂર્વપદ્મે તુ
યજુર્વેદં તુ દક્ષિણે ॥ પશ્ચિમે સામવેદં તુ વદક્ ચાથવર્ણે ત-
થા ॥ આગ્રેયે ચ તથાંગાનિ ધર્મેશાજ્ઞાનિ નૈર્કતે ॥ પુરાણં
ચૈવ વાયવ્યામીશાન્યાં ન્યાયવિસ્તરમ્ ॥ एवं વિન્યસ્ય ધ-
ર્મશ્ચ સોપવાસસ્તુ પૂજયેત્ ॥ ચૈત્રશુક્લમથારમ્ય સોપવાસો
જિતેન્દ્રિયઃ ॥ સદા પ્રતિપદં પ્રાપ્ય શુક્રપક્ષસ્ય યાદવ ॥ સંવ-
ત્સરં મહારાજ શુક્લગંધાહુલેપનૈઃ ॥ શૂષણેઃ પરમાનેન ધૂપ-
દીપૈર્વત્તદ્રિતઃ ॥ સંવત્સરાંતે ગાં દયાવ્રતે ચીર્ણે નરોત્તમમ્ ॥
હૃદં વ્રતં યસ્તુ કરોતિ રાજન્સ વેદવિત્સ્થાઙ્ગુવિ ધર્મનિષઃ ॥
કૃત્વા સદા દ્વાદશવત્સરાણિ વિરિંચિલોકે પુરુષઃ પ્રયાતિ ॥
હૃતિ વિચાપ્રતિપદવ્રતમ્ ॥

એ જ દિવસે વિદ્યાવ્રત કહ્યું છે. મદનરત્નમાં વિષ્ણુ-
ધર્મમાં માર્કંડેય ઋષિ કહે છે-સુંદર રંગવડે અષ્ટદલ
કમળ કરવું, તે કમળની કણિકામાં બ્રહ્માનું આવાહન કરી
પૂજા કરવી; પૂર્વ દિશા તરફના પત્રમાં ઋગ્વેદનું, દક્ષિણ
પત્રમાં યજુર્વેદનું, પશ્ચિમ પત્રમાં સામવેદનું, ઉત્તર પત્રમાં
અથર્વવેદનું, અગ્નિકાણુ તરફ રહેલા પત્રમાં *વેદાંગનું,
નૈર્ઋત્ય પત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રનું, વાયવ્ય પત્રમાં પુરાણનું અને
ઈશાન પત્રમાં ન્યાયનું આવાહન કરી વિધિથી પૂજા
કરવી અને ઉપવાસ કરવો. હે યાદવ ! ચૈત્ર માસના
પડવાથી આરંભી એક વર્ષ પર્વત ભ્યારે શુકલ પડવો
આવે સારે વ્રત કરવું. તેમાં ઉપવાસ કરવો, જિતેન્દ્રિય
રહેવું, ધોળાં ચંદન, અલંકાર, ધૂપ, દીપ અને ઉત્તમ અન્ન-
વડે સાવધાન થઇ પૂજા કરવી. વ્રત પૂરું થયા પછી ગાયનું
દાન કરવું. હે રાજન્ ! જે પુરુષ આ વ્રત કરે છે, તે
વેદા તથા ધર્મનિષ્ઠ થાય છે. બાર વર્ષ પર્વત આ વ્રત
કરવાથી પુરુષ બ્રહ્મલોકને પામે છે.

તિલકવ્રત

અપાત્રૈવ. મવિષ્યોક્તં તિલકવ્રતમ્-શ્ચીકુળ્મ હવાચ-વસંતે
કિંશુકાશોકસોમિતે પ્રતિપતિધિઃ ॥ શુક્લા તસ્યાં પ્રકૃર્વાત
સ્નાનં નિયમસાશ્રિતઃ ॥ અનેન સામાન્યતો વસંતસંબંધિ-
શુક્લપ્રતિપદ્દામેડપિ તથા વ્રતમિદં ચૈત્ર શુદીત્તે દ્વિજસંનિધા-
વિત્યગ્રિમવચ્ચનારુરોધાચૈત્રશુક્લપ્રતિપદૈવ યાચ્યા ॥ નારી નરો

૧ અત્ર તસ્યેતિ પાઠસ્તચ્છબ્દેન કમલં પ્રહૃતિવ્યમ્ ॥

* શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરુક્ત, ન્યાયાત્મક, અને છંદ એ
૬ વેદનાં અંગ છે.

વા રાજેન્દ્ર સંતવ્ય પિતૃદેવતાઃ । નયાસ્તીરે તદ્વાગે વા યદે
વા તદ્વાભતઃ ॥ પિઠાલકેન વિલિલેદ્વત્સરં પુરુષાકૃતિમ્ ।
પિઠાલકઃ પટ્તાસલકો ગંધદ્રવ્યચૂર્ણવિશેષઃ ॥ તતચંદનચૂ-
ર્ણેન પુષ્પપૂપાદિનાડચૈવેત્ ॥ માસતૃનામભિઃ પશ્ચાત્તમસ્કાર-
ાંતયોજિતેઃ ॥ માસતૃનામભિશ્ચત્રવસંતાદિનામભિઃ ॥ પૂજ-
યેદ્વાભાગ્નો વિદ્વાન્મંત્રૈર્વેદોદિતેઃ શુભેઃ ॥ સંવત્સરોડસીતિ
પઠન્નેવ મંત્રં વેદોદિતંદ્વિજઃ ॥ નમસ્કારેણ મન્ત્રેણ શ્લોધીત્યં
પ્રપૂજયેત્ ॥ શ્લોડપીત્યનેન તુ જીર્ણાં પરિગ્રહઃ ॥ તાસાં
વિશેષવિદ્વાન્યાયે વૈદિકમન્ત્રાનપિકારાત્ ॥ સંવત્સરોડસિ
પરિવત્સરોડસીયાદિયજુર્વેદપ્રસિદ્ધો મન્ત્રઃ ॥ નમસ્કારેણ
મન્ત્રેણ સંવત્સરાય તે નમઃ કૃત્યાદિના ॥ દ્વમમ્યયર્ચ્યં વા-
સોભિઃ પશ્ચાત્તમભિવેદયેત્ ॥ કાલોદ્ભવૈર્લક્ષ્મણૈર્વૈવૈયૌર્મૌલકા-
દિભિઃ ॥ તતસ્તં પૂજયેત્પાર્થ પુરઃ સ્થિત્વા કૃતાંજલિઃ ॥
અગર્ભસ્ત્વપ્રસાદેવ વર્ષે ક્ષેમમિદાસ્તુ મે ॥ સંવત્સરોપસર્ગા
મે ચિલ્લયં ચાંત્વશોષતઃ ॥ એવમ્કૃત્વા યથાશક્ત્યા દત્તવા વિ-
પ્રાય દક્ષિણામ્ ॥ કલાટપટ્ટે તિલકં કૃયાંચંદનપંકજમ્ ॥
તતઃ પ્રમુત્પલ્લવિનં તિલકાલંકૃતં ચુલ્લમ્ ॥ ધાર્યં સંવત્સરં
યાવચ્છાશિનેવ નમસ્તલમ્ ॥ પૂર્વં નરો વા નારી વા વ્રતમે-
ત્તસ્માચરેત્ ॥ સર્વેવ પુરુષવ્યાપાર મોગાન્નુતિ શ્રુતકૃત્યૌ ॥
શ્રુતપ્રેતપિત્રાવા યે દુર્વારા વૈરિણો મ્હાઃ ॥ નિરર્થકા મર્વ-
ણ્યેતે તિલકં વીક્ષ્ય તત્કળાત્ ॥ નિરર્થકાઃ પ્રયોજનશૂ-
ન્યાઃ ॥ અનિદકરણે અસમર્થા કૃત્યર્થઃ ॥

એ જ પડવાને દિવસે તિલકવ્રત-ભવિષ્યપુરાણમાં
શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજેન્દ્ર! ઓ અથવા પુરુષે કેસુડાં
અને અશોકથી શોભતા વસંતઋતુમાં જે શુકલ પ્રતિપદ્ધ
આવે, તે દિવસે નિયમથી સ્નાન કરવું. જે કે આ વચ-
નથી ‘સામાન્યપણથી વસંત ઋતુની શુકલપક્ષનેા પડવો
લેવો,’ એમ આવે છે તો પણ ‘તે ઓએ બ્રાહ્મણની સમી-
પમાં ચૈત્ર માસમાં વ્રતનું ઝાલણ કરવું.’ એવી રીતનાં
આગળનાં વચનને અનુસારે ચૈત્ર માસના શુકલપક્ષનેા
પડવો જ લેવો. હે રાજેન્દ્ર! ઓએ અથવા પુરુષે નદીને
કાંઠે વા તળાવને કાંઠે અને જે તે ન હોય તો પોતાને ઘેર
પિતૃદેવને તૃપ્ત કરી, પડીના ચૂર્ણથી પુરુષના જેવું સંવ-
ત્સરનું ચિત્ર કાઢવું. પછી ચંદન ચૂર્ણવડે અને પુષ્પ, ફૂલ,
દીપ વગેરેથી પૂજા કરવી. વિદ્વાન બ્રાહ્મણે યજુર્વેદમાં
કહેલા ‘સંવત્સરોડસિ’ એ મંત્રવડે પૂજા કરવી. શુદ્ધે પણ
નમઃ શબ્દાંત માસ અને ઋતુનાં નામવડે એટલે ‘સંવ-
ત્સરાય નમઃ માસાય નમઃ’ છતાંદિ નામ મંત્રોથી પૂજા કરવી.
આ વચનમાં શુદ્ધે પણ પૂજા કરવી, એમ કહેલ છે માટે
ઓનું પણ ઝાલણ કરવું, એટલે ઓએ પણ શુદ્ધની પેઠે
નામમંત્રથી પૂજા કરવી; કારણ કે ઓને વૈદિકમંત્રથી
પૂજા કરવાનો અધિકાર નથી, તેમ કાષ્ઠ જગોએ કહેલું
પણ નથી. એ પ્રકારે પૂજા કરી તેને વચ પહેરાવવાં
અને તે સમયમાં થતાં ચૂલ, ફલ, તથા લાડુ વગેરેનું

નેવેલ કરવું. હે પાર્થ! પછી તેની પાસે ઉભા રહી
હાથ ઝેડી, અગર્ભસ્ત્વં આ મંત્ર બાળી સ્તુતિ કરવી.

‘હે ભગવન્! આપની કૃપાથી અને આ વર્ષમાં જેટલા
ઉપદ્રવ હોય, તે સધળા શાંત થાઓ અને આ વર્ષ માં
કલ્યાણકારક થાઓ.’ પછી યથાશક્તિ બ્રાહ્મણને દક્ષિણા
આપવી, કપાળમાં ચંદનનું તિલક કરવું. તે દિવસથી
આરંભી વર્ષ દિવસ પર્યંત હંમેશાં ચંદ્રથી આકાશની પેઠે
તિલકવડે પોતાનું મુખ શોભાવવું એટલે તિલક કરવું. હે
પુરુષશ્રેષ્ઠ! એ પ્રકારે જે ઓ અથવા પુરુષ આ વ્રત
કરે છે તે પૃથ્વીમાં ભોગ ભોગવે છે, એ તિલકને ભેળને
શ્રુત, પ્રેત, પિશાચ, મોટા મોટા શત્રુઓ અને મહો,
તે તિલક ભેળને તે પુરુષનું અનિષ્ટ કરી શકતા નથી.

તિલકવ્રતની કથા

પૂર્વમાતીમ્મહીપાલોનામ્નાં શત્રુજયો જયી । ચિત્રલેલે-
તિ તસ્યામ્હદ્રાયાં ચારિત્રભૂષણાતયા વ્રતમિદં ચૈત્રે ગૃહીતં
દ્વિજસંનિધૌ । વત્સરં પૂજયિત્વા તુ ધ્યાત્વા દેવં જનાર્દ-
નમ્ ॥ હંતુમાલેપ્તુકામો વા સમાગચ્છતિ યઃ પુનઃપ્રયાતિ
પ્રિયકૃતસ્યા દૃષ્ટ્વા તુ તિલકં નરઃસપત્નીરપાંપદરા વશી-
કૃતમહીતલા ॥ મર્તુર્દૃષ્ટ્વા પ્રદૃષ્ટ્વા સા મુલ્લામાસ્તે નિરાકુલા ॥
યાવદ્ભજનાભિભૂતો ભતાં પુત્રઃ સવેદનઃ । શિરોત્તિના સંપ્ર-
યાતઃ છદ્ધદાં છલ્લદાયકઃ ॥ શિરોત્તિના સંપ્રયાતઃ શિરોવેદ
નયા પુત્રઃ । ધર્મરાજકુરારપ્રાપ્તાઃ સર્વશ્રુતાપહારકાઃ ॥ તસ્મિ-
ન્શ્વળે મહારાજ ધર્મરાજસ્ય ક્રિકરાઃ । તસ્યા દ્વારમવપ્રાપ્તાઃ
પ્રવિષ્ટા ગૃહમેજસા ॥ શત્રુજયં સમાનેતું કાલઘ્નપુરુષસરાઃ ।
પાર્થે સ્થિતાં ચિત્રલેલાં તિલકાલંકૃતાનનામ્ ॥ દૃષ્ટ્વા પ્રનદ-
સંકલ્પાઃ પરાદૃશ્ય ગતાઃ પુનઃ । ગતેષુ તેષુ સ ત્વપઃ પુત્રેણ
સહ ભારત ॥ નીરજો હ્રુજે ભોગાન્પૂર્વકર્માર્જિતાન્નુભાન્ ।
અકૂરેણ સમાલયાતં મમ પૂર્વં પ્રચિહિર ॥ એતન્નિલોકીતિ-
લકાલયભૂષણં પુણ્યવ્રતં સકલદુષ્ટહરં પરં ચ ॥ કૃત્યં સમા-
ચરતિ યઃ સ સુવં વિદ્યત્ય મર્ત્યઃ પ્રયાતિ પદમચ્યુતમિદ-
મૌલેઃ ॥ હિતિ તિલકવ્રતમ્ ॥

પૂર્વે શત્રુજય નામનો વિજયી રાજા હતો. તેને શુભ
આચરણવાળી ચિત્રલેખા નામની ઓ હતી. તે ઓએ
બ્રાહ્મણને પાસે રાખી એક વર્ષ સુધી વિજયની પૂજા તથા
ધ્યાનપૂર્વક આ વ્રત કર્યું હતું. જે માણસ તે ઓને
મારવા આવે વા લડવા આવે, તે પણ તિલક ભેળ
તેનું આહિત કરનાર પણ હિતકર્તા થઈ જતો હતો. તે
ઓએ પોતાની સોકનો ગર્વ હરી લીધો હતો ને આખી
પૃથ્વીને વશ કરી હતી. એ ઓ પોતાના પતિનું મુખ
ભેળ સુખેથી હૃષ્ટમાં રહેતી હતી. કાષ્ઠ વખતે તે ઓના
પતિને હાથીએ ઘુલ કરી અને તેનો પુત્ર કે જે પોતાના
સ્નેહીઓને સુખ આપતો હતો, તેને માથાનું દરદ થયું.
તે વખતે કાલ અને યત્યુ વગેરે યમના દૂત કે જે

સધળા પ્રાણીઓનું હરણ કરે છે, તે યમપુરીથી આવ્યા, અને તે ઓના બારણામાં જઈ શનુંજનને લેવા માટે જલદી ધરમાં પેહા. આ પદ્યમાં બેઠેલી એ ચિત્રલેખા કે જેનું મુખ તિલકથી શોભતું હતું તેને જોઈ ધારેલું કામ પાર ન પડવાથી નિરાશ થઈ યમના હૂતો પાછા ગયા. પછી તે રાજાએ પોતાના નીરોગી પુત્રની સાથે પૂર્વ કર્મથી મેળવેલા ઉત્તમ ભોગ ભોગવ્યા. હે યુધિષ્ઠિર ! મને આ મત પૂર્વે અકૂરજીએ કહ્યું હતું. જે પુરુષ, સર્વ દુષ્ટોનો નાશ કરનાર આ શ્રેષ્ઠ ત્રિલોકી તિલકમત કરે છે, તે આ લોકમાં સુખથી વિહાર કરી અને અંતે મહાદેવજીનાં સ્થિર પદને પ્રાપ્ત કરે છે.

નવરાત્રનો આરંભ

અસ્થામેષ નવરાત્રારંભઃ । તત્ર પરચુતા યાજ્ઞા । અમા-
યુક્તા ન કર્તવ્યા પ્રતિપર્ષદિકાર્યને । સ્ફૂર્તમાત્રા કર્તવ્યા
દ્વિતીયાયાં ગુણાન્વિતા ॥

* આ જ ચૈત્ર શુદ્ધ પ્રતિપદામાં નવરાત્રનો આરંભ કરવો. તેમાં દ્વિતીયાના યોગવાળી પ્રતિપદ લેવી, કારણ કે દ્વિતીયા પૂજનમાં અમાવાસ્યાના યોગવાળી પ્રતિપદ લેવી નહીં, અને દ્વિતીયાને દિવસે એ ધડી હોય તોપણ તે ગુણવાળી છે. એ પ્રકારનું વચન છે.

નવરાત્રમાં પ્રપા (પરખ) દાન

અથૈવ પ્રપાદાનશુકલ-અતીતે કાલગુને માસિ પ્રાપ્તે ચૈત્ર
મહોત્સવે । પુણ્યેઽહિ વિપ્ર કથિતં પ્રપાદાનં સમારભેવ ।
તત્રશ્રોત્સર્જયેદ્દિદ્વાન્મંત્રેણાનેન માનવઃ ॥ પ્રપેયં સર્વસામા-
ન્યશ્રુતેભ્યઃ પ્રતિપાદિતા ॥ અસ્થાઃ પ્રદાનાત્પિતરસ્સ્વંતુ
હિ પિતામહાઃ । અનિર્વાર્યં તત્તો દેયં જલં માસચતુષ્ટયમ્ ।
પ્રપાં દાતુમશક્તેન ત્રિશેષશ્વર્ગમીપ્સવા ॥ પ્રત્યહં ધર્મવટ-
કો વજ્રસંવેદિતાનનઃ । બ્રાહ્મણસ્ય ગૃહે દેયઃ શ્રીતામલજલઃ
શુચિઃ । એવ ધર્મવટો દત્તો બ્રહ્મવિષ્ણુશિવાત્મકઃ । અસ્ય
પ્રદાનાત્સકલા મમ સંતુ મનોરથાઃ ॥ અનેન વિધિના યસ્તુ
ધર્મકુંભં પ્રયચ્છતિ । પ્રપાદાનફલં સોઽપિ પ્રાપ્નોતીહ ન
સંશયઃ ॥ इति प्रपादानम् ॥

હાલ્યુત્ર માસ ગયા પછી વર્ષારંભનો મહોત્સવ, કે જે અત્યંત પુણ્ય દિવસ કહેવાય છે તે દિવસે વિદ્વાન બ્રાહ્મણના કહેવા પ્રમાણે પ્રપાદાન કરતાં નીચે પ્રમાણે મંત્ર બોલ્યો:-પ્રપેયં 'આ પ્રપા મેં સધળા પ્રાણીઓને માટે સ્થાપી છે માટે આ પ્રદાનથી મારા પિતૃદેવ તમ થાઓ,' પછી એ જ પ્રમાણે ચાર માસ સુધી અપૂર જલ આપવું. જે ધર્મનિષ્ઠ પુરુષને પ્રપાદાન દેવાની શક્તિ ન હોય, તેણે હમેશાં શીતલ અને સ્વચ્છ જલથી બરેલા અને વસ્ત્રથી વીટલા મોઢાવાળો ધડો બ્રાહ્મણને ઘેર જઈ આપવો. તે વખતે નીચેના મંત્ર બોલ્યો. એવ ધર્મવટો 'બ્રહ્મા, વિષ્ણુ

અને શંકરરૂપ આ ધર્મનો ધડો મેં આપેલ છે, માટે આ ધડાના દાનથી મારા સર્વ મનોરથ પૂર્ણ થાઓ.' એ પ્રકારે જે માણસ ધર્મવટનું દાન કરે છે, તેને પણ પ્રપા-દાનનું ફળ મળે છે, તેમાં સંશય નથી.

રોટકમત

અધાચારપ્રાપ્તં રોટકમતમ્ ॥ તત્ત્વ શ્રાવણશુક્રપ્રતિપ-
ત્સોમવારચુતા યદા તદા શ્રાવણે પ્રથમસોમવારે વા પ્રારમ્ભ
સાધમાસત્રયં કાર્યમ્ ॥ તિથ્યાદિસંકીર્ત્યાધિકસૌમાગ્ય-
સંપૂર્ણસંપત્તિકામા શ્રીસોમેશ્વરપ્રીત્યર્થે રોટકમતં કરિષ્યે
इति संकल्प्य प्रत्यहं कार्तिकशुक्लचतुर्दशीपर्यंतं सोमेश्वरं
सावं पूजयेत् ॥ તત્ર સોમેશ્વરસાંપજાવિધિઃ-માંસપદ્મા-
યુલ્લિલ્ય શ્રીસોમેશ્વરપ્રીત્યર્થે ગૃહીતરીટકમતાંગત્વેન વિહિતં
શ્રીસોમેશ્વરપૂજનં કરિષ્યે इति संकल्प्य पूजां कुर्यात् । एवं
कार्तिकशुक्लचतुर्दशीपर्यंतं प्रत्यहं कथाश्रवणपूर्वकं चिन्त्व-
कैः संपूज्य कार्तिकशुक्लचतुर्दश्याष्टमोद्य रात्रौ पंचामृतपु-
रःसरं नानाद्रव्याभिभिः संपूज्य प्रातः पुरुषाहारसंमितं
रोटकपंचकंकृत्वा द्वौ ब्राह्मणाय एकं देवाय दत्त्वा द्वौ स्वयं
खंजीत । एवं पंचवर्षं कृत्वांस्ते वक्ष्यमाणोत्थापनविधिना
उत्थापनं कुर्यादिति ॥

આ મત સદાચારપ્રાપ્ત છે. તેનો જે શ્રાવણ માસની શુકલ પ્રતિપદા સોમવારી હોય તો તે દિવસે અથવા શ્રાવણ માસના પહેલા સોમવારને દિવસે આરંભ કરવો ને સાડા ત્રણ માસ પર્યંત મત કરવું. દેશ તથા કાળનું સંકીર્તન કરી- ॥ અધિકસૌમાગ્યસંપૂર્ણસંપત્તિકામાઃ પ્રીસોમેશ્વર-પ્રીત્યર્થે રોટકમતં કરિષ્યે ॥ એ પ્રકારે સંકલ્પ કરી, કાર્તિક શુદ્ધ ચતુર્દશી પર્યંત હમેશાં પાર્વતી સહિત શ્રીસોમેશ્વરનું પૂજન કરવું. તેનો પ્રકાર નીચે પ્રમાણે:-માસ, પક્ષ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરીઃ-પ્રીસોમેશ્વરં એવો સંકલ્પ કરી પૂજા કરવી. એ પ્રકારે કાર્તિક માસની શુદ્ધ ચતુર્દશ સુધી રોજ કથા સાંભળી બિલિપત્રથી પૂજન કરવું. કાર્તિક શુકલ ચતુર્દશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો, અને રાત્રિમાં પંચામૃતવડે દેવને નવરાવી નાના પ્રકારનાં પુષ્પોથી પૂજા કરવી. પછી બીજે દિવસે એક માણસ ખાઈ શકે તેવા પાંચ રોટલા કરી એક દેવને ધરવો, બે બ્રાહ્મણને દેવા અને બે પોતે ખાવા. એ પ્રકારે પાંચ વર્ષ મત કરી ઉછાપન કરવું. ઉછાપનનો પ્રકાર આગળ કહેવાશે.

રોટકમત-પૂજાવિધિઃ

અથ પૂજા-આયાહિ ભગવત્કંઠો શર્વ સ્વં ગિરિજાપતે ।
પ્રસન્નો ભવ દેવેશ નમસ્તુભ્યં હિ શંકર ॥ ત્રિપુરાંતકર્ દેવં
ચંદ્રચૂડં મહાપુતિમ્ ॥ ગજચર્મપરીધાનં સોમમાહાહયાન્ય-
હમ્ । આવાહનમ્ ॥ ચંદ્રકસનિર્મં દેવં ત્રિનેત્રં ચંદ્રસેનરમ્ ॥
નિશ્ચલચારિણં દેવં ચાત્ક્રાસં છનિર્મલમ્ ॥ કપાલચારિણં

* અમાવાસ્યાના યોગના નિષેધમાં આ વચનનું તાત્પર્ય છે.

૧ અથ બ્રહ્મણઃ ૬૦ અથ પૂર્વોચરિત દત્ત્યાદિ ।

દેવં વરદામહસ્તકમ્ । સમયાસહિતં શંકું ઘ્યાયેત્તોમેશ્વરં
સદા । ઘ્યાનમ્ ॥ વિષેશ્વર મહાદેવ રાજારાજેશ્વરમિય ।
આસનં દિવ્યમીશાન દાસ્યેહં દુષ્પ્રમીશ્વર । આસનમ્ ॥
મહાદેવ મહેશાન મહાદેવ પરાપર । પાર્યં ગૃહાણ મરતં
પાર્વતીસહિતેશ્વર । પાયમ્ ॥ શ્ર્યંબકેશ સદાચાર જગદા-
દિવિષાચક ॥ અર્ચ્યં ગૃહાણ દેવેશ સાંબ સર્વાધેયક ।
અર્ચ્યમ્ ॥ ત્રિપુરાંતક શીનાર્તિનાથ શ્રીકંઠ શાશ્વત । ગૃહા-
ણાશ્વમનીયં ચ પવિત્રોદકકલ્પિતમ્ । આશ્વમનીયમ્ ॥
હીરમાર્ગ્યં દધિમધુસિતેત્યમૃતપંચકમ્ । પ્રકલ્પિતં મયો-
મેશ ગૃહાણેદં જગત્પતે । પંચામૃતમ્ ॥ ગંગા ગોદાવરી રેવા
પવોળ્ળી યજ્ઞના તથા । સરસ્વત્યાદિ તીર્થાંનિ જ્ઞાનાર્થે
પ્રતિગૃહ્યતામ્ । જ્ઞાનમ્ ॥

આયાદિ મગવન્દામોં ત્રિપુરાંતકરં ‘આ મંત્રથી આવાહન
કરવું. હે ભગવન્. હે શંભો. હે શર્વ. હે પાર્વતીપતે!
આપ પધારો, આપ પ્રસન્ન થાઓ. હે દેવેશ. હે શંકર!
આપને નમસ્કાર કરું છું. સોમદેવ કે જેણે ત્રિપુરનો
નાશ કરેલ છે, ચન્દ્ર જેના મુકુટમાં છે, જેની ધણી કાંતિ
છે અને હાથીનું આમકું જેને ઝોદવાનું વસ્ત્ર છે તેનું
આવાહન કરું છું.’ નીચેના મંત્રથી ધ્યાન કરવું.

શંકુસન્નિમંઠં કપાલધારિણં ‘સોમેશ્વર કે જે બપોરી-
આના પુષ્પ જેવા છે, જેને ત્રણ નેત્ર છે. જેના મુકુટમાં
ચંદ્ર છે, જે ત્રિશુલને ધારણ કરે છે, જેનું સુંદર હાસ્ય
છે, જે નિર્ભજ છે, જે કપાલને ધારણ કરે છે, જે વરદ
અને અબળ હાથમાં ધારણ કરે છે, તે પાર્વતીસહિત શંકુનું
નિરંતર ધ્યાન કરવું.’ નીચેના મંત્રથી આસન આપવું.

શ્ર્યંબકેશ ‘હે વિશ્વેશ્વર! હે રાજરાજેશ્વર! હે ધ્રુવર!
આપને હું સુંદર આસન આપું છું.’ નીચેના મંત્રથી પાલ
આપવું.

મમ દેવ મહેશાન ‘હે મહાદેવ! હે મહેશ્વાન! હે મહા-
દેવ! હે શ્રેષ્ઠથી પશુ શ્રેષ્ઠ! હે ધ્રુવર! હું પાલ આપું છું
તેને પાર્વતીસહિત આપ અહણ્ય કરો,’ નીચેના મંત્રથી
અર્ધ આપવું.

શ્ર્યંબકેશ ‘હે શંકર! આપ કે જે સદાચારરૂપ છો,
જગત વગેરેને ઉત્પન્ન કરો છો, અને સર્વ પ્રયોજનને
આપનાર છો, તે પાર્વતીસહિત આપ અર્ધનું અહણ્ય
કરો.’ નીચેના મંત્રથી આચમન આપવું.

ત્રિપુરાંતક ‘હે શ્રીકંઠ! આપ ત્રિપુરનો નાશ કરનાર
છો, ગરીબના દુઃખને દૂર કરનાર છો ને નિલ છો, તે
આપ પવિત્ર જળથી કંપેશ્વં આચમનનું અહણ્ય કરો.’
નીચેના મંત્રથી પંચામૃત સ્નાન કરાવવું.

હીરમાર્ગ્યં ‘હે ઉમેશ! હે જગત્પતે! દૂધ, ઘી, દહીં,
મધ અને સાકરથી મેં તૈયાર કરેલા પંચામૃતને આપ અહણ્ય
કરો.’ નીચેના મંત્રથી શુદ્ધોદક સ્નાન કરાવવું.

ગંગા ‘ગંગા, ગોદાવરી, નર્મદા, પયોળ્ળી, યમુના, અને
સરસ્વતી વગેરે તીર્થોનું જળ સ્નાનને માટે અહણ્ય કરો.’
નીચેના મંત્રથી વસ્ત્ર ધારણ કરાવવાં.

વજ્રાણિ પટ્ટકૂલાનિ વિશિષ્ટાણિ નવાનિ ચ । મયાની-
તાનિ દેવેશ ગૃહાણ જગદીશ્વર । વજ્રમ્ ॥ સૌર્વર્ણ રાજતં
તામ્રં કાપાતં ચા તપૈશ્વ ચ । હપવીતં મયા હતં પ્રીત્યર્થ
પ્રતિગૃહ્યતામ્ । હપવીતમ્ ॥ સર્વેશ્વર જગદ્ગ્વંથ દિવ્યાસન
સમસ્થિત ॥ મહાચાચલસંભૂતં ચંદનં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । ગંધ-
મ્ ॥ ગંધોપરિ શુક્લાશ્વતાન્ ॥ અશ્વતાશ્વ હરશ્રેષ્ઠ ગુપ્તા ખૂ-
તાશ્વ નિર્મલાઃ । મયા વિવેદિતા અસ્થ્યા ગૃહાણ પરમેશ્વર ।
અશ્વતાન્ ॥ માલવાદીનિ હર્ષાવીનિ ॥ હૃસ્પાણિ ॥ વનસ્પ-
તીતિ પૂષમ્ । આર્ચ્યં ચેતિ શીપમ્ ॥ અપૂષાનિ ચ પક્ષા-
નિ મંડકાવટકાનિ ચ । પાયસં ઘૃપમર્શં ચ નૈવેયં પ્રતિગૃ-
હ્યતામ્ । નૈવેયમ્ ॥ મધ્યેપાનીયમ્ । કરોદ્વત્તનમ્ । કૃષ્માં-
કં માતુલિઙ્ગં ચ નારિકેરફળાનિ ચ । રમ્યાણિ પાર્વતી-
કાંત સોમેશ પ્રતિગૃહ્યતામ્ । ફળાનિ ॥ પૂર્ગીફલમિતિતાંધ-
લમ્ । હિરણ્યગર્ભેતિદક્ષિણામ્ । અગ્નિઝ્યૌંતીરવિઝ્યૌંતિઝ્યૌં-
તિનારાયણો વિશ્વઃ । નીરાજયામિ દેવેશ પંચદીપૈઃ હરેશ્વરમ્ ।
નીરાજનમ્ ॥ હૈતવે જગતામેવ લસારાણંવસેતવે । પ્રથમે સર્વ-
વિધાનાં શંખેચ શુરવે નમઃ । નમસ્કારાઃ ॥ યાનિકાનિચેતિ
પ્રદક્ષિણાઃ । હર વિશ્વલિલાધાર નિરાધાર નિરાશ્રય । હૃ-
સ્પાંજલિ ગૃહાણેશ સોમેશ્વર નમોઽસ્તુ તે । હૃસ્પાંજલિમ્ ॥
સુનિર્મિતં હલર્ણેન ત્રિશૂલાકારમેવ ચ । મયાર્પિતં તુ તલ્લકંમો
વિલ્વપત્રં ગૃહાણ મે । વિલ્વપત્રાર્પણમ્ ॥ હૃતિપૂજા ॥

વજ્રાણિ ‘હે દેવેશ! હે જગદીશ્વર! આપને માટે નવાં
નવાં વિચિત્ર રેશમી વસ્ત્રો હું લઈ આવ્યો છું, તેને
આપ અહણ્ય કરો.’ નીચેના મંત્રથી જનોષ ધરાવવી.

સૌર્વર્ણ ‘સોનાનું, રૂપાનું, ત્રાંબાનું અથવા સૂતરનું
ઉપવીત (જનોષ) આપની પ્રીતિ માટે આપું છું, તે
આપ અહણ્ય કરો.’ નીચેના મંત્રથી ચંદન ચઢાવવું.

સર્વેશ્વર ‘હે સર્વેશ્વર! આપ જગતના વંધ છો અને
સુંદર આસન ઉપર બીરાજો છો, તે આપ આ મલય
પર્વતમાં ઉત્પન્ન થયેલા ચંદનને અહણ્ય કરો.’ ચંદન ઉપર
નીચેના મંત્રથી ધોળા ચોખ્ખા ચઢાવવા.

અશ્વતાશ્વ ‘હે સુરશ્રેષ્ઠ! હે પરમેશ્વર! ધોયેલા અને
નિર્ભજ ધોળા અક્ષત ભક્તિથી આપને અર્પું છું તે
અહણ્ય કરો.’

પદ્મી ‘માલ્યાદીનિ’ એ મંત્રથી પુષ્પ ચઢાવવાં. ‘વન-
સ્પતિ’ એ મંત્રથી ધૂપ કરવો. ‘આર્ચ્યં’ એ મંત્રથી દીવો
કરવો. પદ્મી નીચેના મંત્રથી નૈવેદ્ય ધરાવવું.

અપૂષાનિ ‘સુંદર માલપુષ્પ, મંડક, વડાં, દૂધપાક, દાળ
અને ભાતનું આપને નૈવેદ્ય ધરું છું, તે આપ અહણ્ય
કરો.’ વચ્ચમાં જગ્ન આપવું. હસ્ત પ્રક્ષાલન કરાવવું.
નીચેના મંત્રથી ફલ ધરવું.

કૃષ્ણાંકં 'હે પાર્વતીકાંત ! હે સોમેશ્વ ! કાણું, બીજોંકં અને નાળીયેર વગેરે સુંદર ફળ છે તે આપ પ્રહણ કરો.' 'પૂર્ણાકર્મ' એ મંત્રથી તામ્બૂલ આપવું. 'હિરણ્યગર્ભ' એ મંત્રથી દક્ષિણા ધરવી. પછી નીચેના મંત્રથી આરતી ઉતારવી.

અગ્નિર્જ્યોતિં 'અગ્નિ જ્યોતિ છે, સૂર્ય જ્યોતિ છે અને સમર્થ નારાયણ જ્યોતિ છે. હું આપની પાંચ દીવાવડે આરતી ઉતારું છું.' નીચેના મંત્રથી નમસ્કાર કરવા.

હેતવે જગતામેવં 'જગતના કારણ રૂપ, સંસારસમુદ્રની મથોદારરૂપ, સર્વ વિદ્યાના પ્રભુ અને ગુરુ એવા આપ શંભુને હું નમસ્કાર કરું છું.' યાનિકાનિ ચં એ મંત્રથી પ્રદક્ષિણા કરવી. નીચેના મંત્રથી પુષ્પાંજલિ આપવી.

હર વિશ્વાલિલાધારં 'હે હર ! હે સોમેશ્વર ! આપ કે જે જગતના આધાર છો, નિરાધાર છો, નિરાશ્રય છો, તે આપને નમસ્કાર હો. હે ઈશ ! પુષ્પાંજલિનું પ્રહણ કરો.' નીચેના મંત્રથી બિલિપત્ર યાદાવું.

સુનિર્મિતં 'હે શંભો ! સુવર્ણથી સારી પેટ બનાવેલું અને ત્રિશુલના આકારવાળું બિલ્વપત્ર આપને અર્પણ કરું છું-આપ પ્રહણ કરો.' એ પ્રકારે પૂજા કરવી.

રોટકમતની કથા

અથ કથા ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ-હથીકેશ મયાડકારિ વ્રતં શાનમનેકથા । મોહમિચ્છામિ દેવેશ વ્રતં સંપતિદાયકમ્ ॥ ૧ ॥ યેન વ્રતેન દેવેશ પુના રાજ્યં લભામહે । તથા વ્રતં તુ મે બ્રૂહિ યાદવાનાં કૃપાકર ॥ ૨ ॥ શ્રીમગવાત્સવા-ચ-વદામિ શુભં પાર્યં લક્ષ્મીદક્ષિપ્રદાયકમ્ । ધર્માર્થકા-મમોશ્ણાનાં નિવાનં પરમં વ્રતમ્ ॥ ૩ ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ-કેન ચાદૌ પુરા ચીર્ણં મર્ત્યં કેન પ્રકાશિતમ્ । વિધિના કેન કર્તવ્યં તત્સર્વં બ્રૂહિ કેશવ ॥ ૪ ॥ શ્રીમગવાત્સવાચ-આસીત્સૌમ્યપુરે રાજા સોમો નામેતિ વિશ્રુતઃ । ક્ષા-ત્રધર્મેડતિકુશલઃ પ્રજાપાલનતત્પરઃ ॥ ૫ ॥ તત્સ્ય રાજ્યે પ્રજાઃ સૌમ્યાઃ સર્વધર્મેપરાયણાઃ । તત્સ્ય રાક્ષસ્ટુ ચામાત્યઃ સોડપિ સૌમ્યઃ શુભાવહઃ ॥ ૬ ॥ તસ્મિન્સરસ્તુ સૌમ્યં ચ સદા સૌમ્યાંહનાપ્સ્યતમ્ । અમૃતસોમેશ્વરો દેવો લોકાનાં પાલનાય ચ ॥ ૭ ॥ તન્નામવત્સોમશર્મા બ્રાહ્મણો વૈદ્યૈર્પાર્શ્વઃ । વેદાર્યવિચ્છાજવિષ્ણુ શુદ્ધાચારોડતિદુર્લભઃ ॥ ૮ ॥ તત્સ્ય મા-યો શુભાચારા પુરંમી ચારુભાષિણી । મર્ત્યશુભ્રૂવરતા ક-લ્યાણી પ્રિયવાદિની ॥ ૯ ॥ સોડકરોષ કુટુંબાર્યં કળયજ્ઞં દિને દિને । ન હેમે ચાધિકં તેન ધનં ધાન્યં તથૈવ ચ ॥ ૧૦ ॥ અતીવ લેદલિખસ્તુ વિચાર્યં ચ પુનઃપુનઃ । કિં કરોમિ ક્વ ગચ્છામિ સમાયોડહં મહીતલે ॥ ૧૧ ॥ કેન કર્મવિપા-કેન હૈદશં લબ્યતે ફલમ્ । અથવાડર્થકરં ધર્મેદેવપૂજા-દિકં શુભમ્ ॥ ૧૨ ॥ સ સોમેશેડકરોદ્રકિં દૈવ્યનાશાય પાર્થિવ । કદાચિદતિશ્લિષ્ઠઃ સન્સ જગમ સરોવરમ્ ॥ ૧૩ ॥

અમૃતસોમેશ્વઃ પ્રત્યક્ષસ્તસ્મિન્સૌમ્યસરોવરે । દદ્ધાબ્રાહ્મણક-પેણ કૃપયા પરયા યતઃ ॥ ૧૪ ॥ તેનાસૌ દુઃસિતો દદ્ધઃ સોમશર્મા દ્વિજોત્તમઃ । કિમર્થં ક્રિયતે દુઃસં સ્વયા વિષા-ચરેણ ચ ॥ ૧૫ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે હથીકેશ ! હે દેવેશ ! મેં અનેક વ્રતો તથા દાનો કર્યાં. હવે સંપત્તિ આપનાર વ્રત સાંભ-ળવાની ઇચ્છા કરું છું.^૧ માટે હે યાદવાની ઉપર કૃપા કરનાર દેવેશ ! મને તેવું વ્રત કહો કે, જે વ્રત કરવાથી મારું રાજ્ય મને પાછું મળે.^૨ શ્રીભગવાન કહે છે-હે પાર્થ ! શુભ આપનાર, લક્ષ્મીની દૃઢિ કરનાર અને ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષનું મુખ્ય કારણ-એવું ઉત્તમ વ્રત હું તમને કહું છું.^૩ યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે કેશવ ! પ્રથમ આ વ્રત કાણું કર્યું, પૃથ્વીમાં કાણું પ્રસિદ્ધ કર્યું અને કયા પ્રકારથી કરવું, એ સધવું કહો.^૪ શ્રી ભગવાન કહે છે:-પૂર્વે સૌમ્ય નામના નગરમાં સોમ નામે પ્રસિદ્ધ રાજા હતો. એ રાજા ક્ષિત્રધર્મમાં અતિ કુશલ અને પ્રભાવના રક્ષણમાં તત્પર હતો.^૫ એ રાજાના રાજ્યમાં સધળી પ્રજા સૌમ્ય અને ધર્મપરાયણ હતી; તેનો પ્રધાન પણ સૌમ્ય અને શુભ આચરણ કરનાર હતો.^૬ એ રાજાના શહેરમાં એક અતિ સુંદર સરોવર હતું, તેમાં નિરંતર નિર્ભળ જળ બર્ણું રહેતું. એ શહેરના ઇષ્ટ દેવ સોમેશ્વર હતા.^૭ તે શહેરમાં સમગ્ર વેદ બાણનાર, વેદના અર્થને બાણનાર, શાસ્ત્ર બાણ-નાર, અને શુદ્ધ આચારવાળો સોમશર્મા નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો.^૮ તેની સ્ત્રી શુભ આચારવાળી, પતિ-વ્રતા, સુંદર, પ્રિય બોલનારી, પતિની સેવામાં પ્રીતિવાળી અને કલ્યાણી હતી.^૯ તે બ્રાહ્મણ, કુટુંબના નિબીડ માટે હંમેશાં વ્રત કરતો પણ તેને ધન કે ધાન્ય અધિક મળતું ન હતું તેથી તેને બહુ ખેદ થયો અને તે વારંવાર વિચારવા લાગ્યો કે હું સ્ત્રીવાળો છું. શું કરું, આ પૃથ્વીમાં કયાં બાઉ ?^{૧૦-૧૧} કયા કર્મથી મને આતું ફળ મળ્યું હશે; હવે તો ધર્મોચરણ અથવા દેવપૂજા વગેરે જ શુભ અને પ્રયોજન સિદ્ધ કરનાર છે એમ વિચારી પોતાનાં દારિ-દ્ર્યના નાશ માટે તે સોમેશ્વરની ભક્તિ કરવા લાગ્યો. એક દિવસે ધણે ખેદ થવાથી તે બ્રાહ્મણ તળાવ ઉપર ગયો,^{૧૨-૧૩} ત્યારે પરમ કૃપાળુ સોમેશ્વર દૃઢ બ્રાહ્મણનું રૂપ લઈ તેની પાસે આવ્યા,^{૧૪} અને બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ સોમશર્માને દુઃખી બોધ પૂછ્યું કે, "હે મહારાજ ! તમે વિદ્યામાં કુશળ છતાં શા માટે દુઃખી થાઓ છો ?"^{૧૫}

સોમશર્માવાચ- કિંચિદ્દં નાસ્તિ પૂર્વે તદર્થમીદૃશી દશા ॥ તત્સ્ય તદ્વચનં શ્રુત્વા બ્રાહ્મણસ્તિસ્વદમન્નવીવ ॥ ૧૬ ॥ મો મો વિપ્રવરશેષ વ્રતમેકં વદામિ તે । શ્રીમગવાત્સવાચ-તેવાદિદં વ્રતં ચેદં પૂર્ણસંપતિદાયકમ્ ॥ ૧૭ ॥ સોમશ-ર્માવાચ-મો મો બ્રાહ્મણશારૂલ વ્રતં તદ્વદ મે પ્રમો । વસ્થા-મુશાનમાત્રેણ લક્ષ્મીદક્ષિઃ પ્રજાયતે ॥ ૧૮ ॥ કસ્મિન્માસે

અં કર્તવ્યં કિં દાનં કસ્ય મોજનમ્ । ધનલાભાય કર્તવ્યં
કસ્ય દેવસ્ય પૂજનમ્ ॥ ૧૯ ॥ કેતુ પુત્રૈઃ પ્રકર્તવ્યા
પૂજા ચાતુરતા શુભા । નૈવેયં કીદૃશં દેવમર્ચ્યં કેતુ કલ્લે-
મૈવે ॥ ૨૦ ॥ અદિ દુષ્ટોસિ વિપ્રેદ તત્સર્વં બ્રૂહિ મે પ્રમો ॥

સોમશર્મા કહે છે;—પૂર્વે મેં કાંઈપણ દાન કરેલું નથી
તેથી મારી આવી દશા થઈ છે. તે સાંભળી બ્રાહ્મણ
(સોમેશ્વર) બોલ્યો કે, 'હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! હું તને એક
વ્રત કહું છું તે સાંભળ.' શ્રી ભગવાન કહે છે;—હે યુધિ-
શિર ! તેણે પૂર્ણ સંપત્તિને આપનારં આ વ્રત કહ્યું. ૧૯
સોમશર્મા બોલ્યો;—હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! મને તે વ્રત કહેા,
કે જે વ્રત કરવા માત્રથી લક્ષ્મીના વધારો થાય? ૨૦ એ
વ્રત કયા માસમાં કરવું, દાન શું કરવું, ભોજન શું કરવું,
ધન લાભ માટે કયા દેવનું પૂજન કરવું, શેના પુષ્પથી
પૂજા કરવી કે પૂજા સુંદર અને સુખદાયક થાય. નૈવેદ્ય
કેવું કરવું તથા કયા ફળથી અર્ચ્ય આપવો? ૧૯-૨૦ હે
વિપ્રેદ ! આપ જે પ્રસન્ન થયા હો તો સધળું મને કહેા.

બ્રાહ્મણ ડવાચ—સાધુ સ્વયા વિપ્ર પૃથં વ્રતમુદ્ધિપ્રદાય-
કમ્ ॥ ૨૧ ॥ વિધાનં તસ્ય વક્ષ્યામિ સર્વસિદ્ધિપ્રદાયકમ્ ।
આવળે ચ સિતે પક્ષે પ્રથમે સોમવાસરે ॥ ૨૨ ॥ પ્રકર્ત-
વ્યં વ્રતં વિપ્ર શુભં નિયમપૂર્વકમ્ । સાર્દ્ધમાસત્રયં વિપ્ર ક-
ર્તવ્યં વિધિપૂર્વકમ્ ॥ ૨૩ ॥ ચિત્તવત્રૈરલ્પજનૈશ્ચ પૂજનં ચ
દિને દિને । પંચસતત્રિમિથૈવ પૂજનં વિધિપૂર્વકમ્ ॥ ૨૪ ॥
પરિપૂર્ણં તુ કર્તવ્યં ચતુર્દશ્યાં તુ કાર્તિકે । વ્રતારંભે તુ
કર્તવ્યો નિયમસ્તુ વિચક્ષણેઃ ॥ ૨૫ ॥ અચારમ્ય વ્રતં દેવ
રોટકાર્ણ્યં મનોહરમ્ । કરોમિ પરયા મક્ત્યા પાદિ માં
જગતાં યુરો ॥ ૨૬ ॥ દિને દિને પ્રકર્તવ્યા પૂજા દેવસ્ય
શ્રદ્ધિઃ । કથાં વિના ન મોક્ષવ્યં પ્રત્યહં ચ પુનઃ પુનઃ
॥ ૨૭ ॥ ડવોવળં ચતુર્દશ્યાં કર્તવ્યં વિધિપૂર્વકમ્ । શુચિ-
ર્ચ્વત્વા દિને તસ્મિન્કર્તવ્યં રોટકવ્રતમ્ ॥ ૨૮ ॥

સોમેશ્વર કહે છે—હે વિપ્ર ! તમે ઠીક પૂછ્યું. સમૃદ્ધિ
આપનાર વ્રત અને તેનો પ્રકાર હું તમને કહું છું. શ્રાવણ
માસના શુદ્ધપક્ષના પહેલા સોમવારને દિવસે નિયમ-
પૂર્વક આ વ્રતનો આરંભ કરીને સાડાત્રણ માસ સુધી
વિધિ પ્રમાણે વ્રત કરવું. ૨૧-૨૩ અખંડ એવાં પાંચ,
ખાત અથવા ત્રણ બિલિપત્રથી વિધિ સહિત દરરોજ
પૂજા કરવી. ૨૪ આ વ્રતની સમાપ્તિ કાર્તિક સુદિ ચતુ-
ર્દશીને દિવસે કરવી. 'હે જગદ્ગુરુ ! હું આજથી આરંભી
૧૨મ ભક્તિથી રોટક નામનું મનોહર વ્રત કરીશ; મારું
ક્ષણ કરો.' એ પ્રકારે શુદ્ધિમાન પુરુષે વ્રતના આરંભમાં
નયમ કરવો. ૨૫-૨૬ હંમેશાં મહાદેવજીની પૂજા કરવી
તથા કથા સાંભળવી; ક્રોધ દિવસ પણ્ય કથા સાંભળ્યા
વેના ભોજન કરવું નહિ. ૨૭ ચતુર્દશીને દિવસે વિધિથી
ઉપવાસ કરી શુદ્ધ થઈ, રોટક વ્રત કરવું. ૨૮

અથ ડવોવળપ્રાર્થનામન્ત્રઃ—ચતુર્દશ્યાં નિરાહારઃ સ્થિત્વા
ચૈવ પરંદહનિ । મોક્ષ્યામિ પાર્વતીનાથ સર્વસિદ્ધિપ્રદાયક
॥ ૨૯ ॥ કૃત્વા માઘ્યાહ્નિકં કર્મ સ્થાપયેદ્વળં ઘટમ્ । પંચ-
રત્નસમાયુક્તં પવિત્રોદકપરિતમ્ ॥ ૩૦ ॥ સર્વોંધિસમાયુક્તં
પુષ્પાદિમિશ્રંકૃતમ્ । ચેદિતં ભેતવળેજ સર્વાંભરણશ્રુતિમ્
॥ ૩૧ ॥ તદ્વગેપરિ ન્યસેત્પાત્રં તાપ્તં ચૈવાય વેળવમ્ । ચિત્ત-
વ્યાપ્તદક્તં તત્ર પૂજયેદુમયા શિવમ્ ॥ ૩૨ ॥ કૃત્વા સાયા-
હ્નિકં કર્મ નિત્યપૂજાદિકં તથા । તત્સર્વાં રાત્રૌ યુ કર્તવ્યા
પૂજા દેવસ્ય શ્રદ્ધિઃ ॥ ૩૩ ॥ શુભે ચૈવ પ્રદેશે તુ કર્તવ્યઃ
પુષ્પમંચપઃ । પૂજ્યસ્તત્ર શિવો દેવો ધર્મકામાર્થસિદ્ધયે
॥ ૩૪ ॥ હીરાચિહ્નાપનં કૃપ્યાચન્દનાચિહ્નિલેપનમ્ । કૃષ્ણા-
ગુલ્મકર્પૂરમૃગનાભિવિમિશ્રિતમ્ ॥ ૩૫ ॥ પુષ્પેનાંનાવિધૈ
રમ્યૈઃ પૂષ્પો દેવો મહેશ્વરઃ । ધનકામેન કર્તવ્યા પૂજા દે-
વસ્ય શ્રદ્ધિઃ ॥ ૩૬ ॥ ચિત્તવત્રૈરલ્પજનૈશ્ચ તુલસીપત્રકૈસ્તથા ।
નીલોત્પલૈશ્ચારુતરૈઃ કર્તવ્યા પુષ્પવર્ધિની ॥ ૩૭ ॥ કલ્હાર-
કમલૈશ્ચૈવ કુમુદૈશ્ચાતિશોભનૈઃ । ચંપકૈર્માલતીપુષ્પૈર્ચ્ચુકુંદૈઃ
શુભાશ્ચ ॥ ૩૮ ॥ મંદારૈશ્ચાકપુષ્પૈશ્ચ પૂજાંદૈશ્ચ શિવપ્રિ-
યૈઃ । અન્વૈનાંનાવિધૈઃ પુષ્પૈર્ક્રંતુકાળોદ્ભવૈસ્તથા ॥ ૩૯ ॥
પૂષ્પેનાંનાવિધૈઃ પાર્થ પુણ્યવર્ધનસાપકૈઃ । દીપાસ્તત્ર પ્રક-
ર્તવ્યા ઘૃતપૂર્ણાં મનોરમાઃ ॥ ૪૦ ॥ લેખપેયૈસ્તથા મોડ્યૈઃ
સ્વાદુમિશ્ર શિવપ્રિયૈઃ । અન્વૈનાંનાવિધૈ રમ્યૈરુપચારવરૈ-
સ્તતઃ ॥ ૪૧ ॥

ઉપોપણ્ય—પ્રાર્થના મંત્ર—'હે પાર્વતીનાથ ! હે સર્વ
સિદ્ધિ આપનાર ! હું ચૌદશને દિવસે ઉપવાસી રહી, બીજે
દિવસે ભોજન કરીશ. ૨૯ પછી મધ્યાહ્ન કર્મ કરી હિદ-
રહિત ધડાની સ્થાપના કરવી. તેમાં પંચરત્ન નાંખવાં,
શુદ્ધ જળ ભરવું, સર્વ ઔષધી નાંખવી, તેની ઉપર પુષ્પ
ચડાવવાં, સફેદ વસ્ત્ર વીંટવું અને તેને સર્વ અર્ધકારથી
શોભાવવો. ૩૦-૩૧ તેની ઉપર ત્રાંખાનું અથવા તો વાંસનું
પાત્ર રાખવું; તેમાં અષ્ટદલ કરીને તેમાં પાર્વતી સહિત
મહાદેવજીની પૂજા કરવી. ૩૨ સાંધાકાળે સંધ્યા વગેરે નિલ
કર્મ કરીને રાત્રિમાં મહાદેવજીની પૂજા કરવી. ૩૩ સુંદર
સ્થળમાં પુષ્પનો માંડવો રચવો, તેમાં ધર્મ, અર્થ અને
કામની સિદ્ધિ માટે શિવજીની પૂજા કરવી. ૩૪ દુધથી
સ્નાન કરાવવું, કૃષ્ણાગર, કપૂર અને કસ્તૂરીસહિત
ચંદન ચડાવવું, ૩૫ નાના પ્રકારનાં સુંદર પુષ્પો ચઢાવી,
મહાદેવજીની પૂજા કરવી. જેને ધનની ઇચ્છા હોય તેણે
અખંડ બિલિપત્રથી, તુલસીપત્રથી સુંદર, સ્વામ, લાલ,
અતિ સુંદર ચંદ્રવિકાશી કમળથી, ચંપાનાં, માલતીનાં,
શુભ કરનાર મુચુકુંદનાં, ચંદારનાં તથા આકાડાનાં પુષ્પોથી
અને બીજાં પણ્ય તે કાળમાં ઉત્પલ થયેલાં શિવને પ્રિય
અને ચોગ્ય નાના પ્રકારનાં પુષ્પોથી પૂજા કરવી, કે
જેથી પુણ્યની વૃદ્ધિ થાય છે. ૩૬-૪૧

હે યુધિષ્ઠિર ! પુણ્યની વૃદ્ધિ કરનાર નાના પ્રકારના ધૂપ કરવા, ઘીના મનોહર દીવા કરવા,^{૪૦} લેલ (ચાટવા યોગ્ય મધ વગેરે), પેય (ફૂલ વગેરે), શિવજીને પ્રિય સ્વાદવાળાં ભોજ્ય (શીરા વગેરેનાં) અને ખીર્ણ નાના પ્રકારનાં નૈવેદ્ય કરવાં.^{૪૧}

નૈવેદ્ય તુ પ્રકુર્ચીત રોટકાનાં વિશેષતઃ । કર્તવ્યા રોટ-
કાઃ પૈષ્વ પુરુષાદ્દારમાનતઃ ॥ ૪૨ ॥ શાલિસેશ્વરપિષ્ટેન સ-
મમાગેન વા પુષ્વઃ । દ્વૌ તુ વિપ્રાય દાતવ્યૌ દ્વાર્ધવાં બે મો-
જનં શુભમ્ ॥ ૪૩ ॥ ઈકો દેવાય દાતવ્યો નૈવેધાર્ય સદા
શુભઃ । મહેશ્વાય ચ દાતવ્યં તાંત્રિકં સુમનોહરમ્ ॥ ૪૪ ॥
અર્ધ્યદાનં પ્રકર્તવ્યં યનસંપત્તિદાયકમ્ । જંબીરં નારિકેરં
ચ ક્રઙ્ગુકં રીજપૂરકમ્ ॥ ૪૫ ॥ સર્ચરી ચ શુભા દ્રાક્ષા
માતુલુકં મનોહરમ્ । અક્ષોટાનિ ચ દાર્દિલં નારિંગાણિ
શુભાનિ ચ ॥ ૪૬ ॥ કર્કટી ચ શુભા પ્રોક્તા અર્ધ્યદાને મનો-
હરા । અન્યૈર્નાનાવિષેઃ પાર્યં ક્રતુકાલોદ્ગ્રેયઃ શુભૈઃ ॥ ૪૭ ॥
યઃ કરોત્યર્ધ્યદાનં ચ તસ્ય પુણ્યં વદામ્યહમ્ । હર્ણં ચ સા-
ગરૈર્દુષ્કાં રત્નૈશ્ચાન્યૈર્મનોહરૈઃ ॥ ૪૮ ॥ દશ્વા યત્કલમાગ્રોતિ
તેન તત્કલમાપ્રુચાત્ । અનેનૈવ વિધાનેન તત્કાર્યં વ્રતસુ-
તમમ્ ॥ ૪૯ ॥ પૈષ્વર્વં તુ કર્તવ્યમતુલં યનમીન્દ્રભિઃ ।
પશુદ્યાપાનં કુર્યાદ્રોટકાણ્યવ્રતસ્ય ચ ॥ ૫૦ ॥

રોટક (રોટલા)નું વિશેષ કરીને નૈવેદ્ય કરવું. એક માથુસના આહાર પૂરતો શાળનો લોટ લઇ, તેના સરખા બાજે પાંચ રોટલા કરવા; તેમાંથી બે બ્રાહ્મણને આપવા. એકનું દેવને નૈવેદ્ય કરવું, અને બુદ્ધિમાન મનુષ્યે બે પોતાને માટે રાખવા. મહાદેવજીને મનોહર તાંબૂલ ધરવું.^{૪૨-૪૪} પછી ધનની સંપત્તિને આપનાર અર્ધ્યદાન કરવું. લીંબુ, શ્રીફળ, સોપારી, ખીએરં, ખસેલાં, દ્રાક્ષ, સુંદર માતુલુંગ, અખોડ, દાડિમ, સુંદર નારંગી અને મિષ્ટ કાકડી એટલાં ફળ અર્ધ્યદાનમાં ઉત્તમ કહેલ છે; તેમ જ તે ઋતુ અને કાળમાં થયેલાં ખીર્ણ નાના પ્રકારનાં સુંદર ફળોવડે જે અર્ધ્યદાન કરે, તેને કેટલું ફળ થાય છે તે કહું છું.-સમુદ્રસહિત અને ખીર્ણ મનોહર રત્નો સહિત પૃથ્વીના દાનથી જે ફળ થાય છે, તેટલું ફળ અર્ધ્યદાનથી થાય છે. જેને અપ્રૂટ ધનની ધમ્મજા હોય, તેણે આ પ્રમાણે પાંચ વર્ષ સુધી આ ઉત્તમ વ્રત કરવું. પછી આ રોટક વ્રતનું ઉદાપન કરવું.^{૪૫-૫૦}

ચયાપને તુ કર્તવ્યૌ હેમરુપ્યૌ તુ રોટકૌ । ચિત્રવપ્ર
સુવર્ણસ્ય સોમેશમીતયે શુભમ્ ॥ ૫૧ ॥ રાત્રૌ જાગરણં
કુર્યાત્પૂજ્યો દેવો મહેશ્વરઃ । પૂર્વેન વિધિના ચિપ્ર કર્તવ્યં
ચ શિવપ્રિયમ્ ॥ ૫૨ ॥ દારિદ્ર્યનાશનં પુણ્યં કલ્પમીવૃદ્ધિપ્ર-
દાયકમ્ । કર્તવ્યં વિધિવદ્ગ્રન્થસ્યા ધોતવ્યં તુ કપાનકમ્
॥ ૫૩ ॥ ગીતવાણવિસહિતં કુર્યાંજાગરણં નિશિ । તતઃ
પ્રભાતે વિમલે જાત્વા પૂર્વાં સમાપયેત્ ॥ ૫૪ ॥ પૂર્વોક્ત-

વિધિના તેન કર્તવ્યં શિવપૂજનમ્ । તત્સર્વં વાપયેદ્ગ્રન્થસ્યા
માઘણાય કુર્હવિને ॥ ૫૫ ॥ વિપ્રાય વેદવિદુષે વચ્ચાલકા-
રમોજનૈઃ । સપ્તલીકં ગુરં પૂજ્ય તત્તો મક્ત્યા હમાપયેત્
॥ ૫૬ ॥ ચતુર્થ્યનં કૃતસંકલ્પે વ્રતેઽસ્મિન્માઘણ પ્રમો ॥ તત્સર્વં
પૂર્ણતાં યાતુ ચતુર્થ્યવિધિકોકનાત્ ॥ ૫૭ ॥ ઇવં યઃ કુરુતે
પાર્યં શાષ્ઠીકં રોટકવ્રતમ્ ॥ અનાયાસેન સિદ્ધયંતિ દયાઃ
સર્વે મનોરથાઃ ॥ ૫૮ ॥ સમર્થકા મહાનારી કરોતિ વિધિ-
વદ્વ્રતમ્ । પતિવ્રતા સા કલ્યાણી જાયતે નાત્ર સંશયઃ ॥
॥ ૫૯ ॥ ઇતિ શિવપુરાણે રોટકવ્રતકથા ॥

ઉદાપનમાં એક સોનાનો અને એક રૂપાનો એમ બે રોટલા કરવા અને સોનાનું સુંદર બિલ્વપત્ર કરવું-જેથી મહાદેવ પ્રસન્ન થાય છે.^{૫૧} રાત્રિમાં જાગરણ કરવું અને સંપૂર્ણ વિધિથી મહાદેવજીની પૂજા કરી મહાદેવજીને પ્રસન્ન કરવા.^{૫૨} આ વ્રત દારિદ્ર્યનો નાશ કરનાર છે, પુણ્ય-કારક છે, લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરનાર છે. માટે આ વ્રત ભક્તિથી વિધિ પ્રમાણે કરવું, આ કથા સાંભળવી,^{૫૩} રાત્રિએ ગીત ગવરાવવાં, વાળં વગડાવવાં, અને જાગરણ કરવું. પછી સ્વચ્છ પ્રાતઃકાલ થાય લારે સ્નાન કરી પૂજાની સમાપ્તિ કરવી.^{૫૪} આગળ કહેલા પ્રકારવડે શિવપૂજન કરવું. પછી સમગ્ર કુટુંબી વિદ્વાન અને વેદ જાણનાર બ્રાહ્મણને આપવું. પછી વસ્ત્ર, અલંકાર, અને ભોજનવડે શ્રુત તથા તેનાં પત્નીની ભક્તિથી, પૂજા કરી ક્ષમા માગવી:-^{૫૫-૫૬} હે પ્રભો ! આ વ્રતમાં મેં જે સંકલ્પ કર્યો હોય અને કાર્ધ-યુત રહી ગયું હોય તો તે આપની કૃપાદિષ્ટિથી પૂર્ણ થાઓ.^{૫૭} શ્રી ભગવાન બોલ્યા- હે યુધિષ્ઠિર ! જે પુરુષ એ પ્રમાણે શાત્રમાં કહેલું રોટક-વ્રત કરે છે, તેના મનોરથ મહેનત વગર સિદ્ધ થાય છે.^{૫૮} સૌભાગ્યવતી જે આ વિધિથી આ વ્રત કરે છે, તે પતિવ્રતા અને કલ્યાણી થાય છે, એમાં સંશય નથી.

આજે અથવા આતામહતું શ્રાદ્ધ

અપાશ્વિનશુક્રપ્રતિપદિ દૌહિત્રેણ માતામહશ્રાદ્ધં કાર્યમ્ ।
તદુક્તં હેમાદ્રૌ-જાતમાત્રોઽપિ દૌહિત્રો જીવત્પિ ચ માતુલે ।
કુર્યાન્માતામહશ્રાદ્ધં પ્રતિપયાશ્વિને સિતે ॥ ઇવં ચ સંગવચ્ચા-
પિની વ્રાજેતિ નિર્ણયદીપે વક્તમ્ । પ્રતિપયાશ્વિને શુકલે દૌહિ-
ત્રસ્ત્વેકપાર્વણમ્ । શ્રાદ્ધં માતામહં કુર્યાંસપિતા સંગવે સ-
તિ ॥ જાતમાત્રોઽપિ દૌહિત્રો જીવત્પિ હિ માતુલે । પ્રાતઃ-
સંગવચ્ચોર્મયે યાઽચપ્રક્રપ્રતિપદ્ભવે ॥ અત્ર સપિતા ઇતિ
વિશેષણા જીવત્પિ વક્તુક પવાધિકારી પિંડરહિતે કુર્ણવ ॥
શુંદરં પિંડદાનં ચ પ્રેતકર્મં ચ સર્વશઃ । ન જીવત્પિ વક્તુકઃ
કુર્યાદ્દુધિનીપતિરેવ ચેતિ પિંડનિષેષાત્ ॥

હેમાદ્રિમાં કહું છે કે, જે દૌહિત્ર (દીકરીનો દીકરો) અહુશ્ર નાનો હોય અને તેનો મામા જીવતો હોય તો આશીશુદ્ધિ પડવાને દિવસે દૌહિત્રે આતામહતું શ્રાદ્ધ કરવું. આ

પડવો *સંગવ કાલબ્યાપી (સંગવ કાલમાં જે દિવસે હોય તે દિવસે) હોવા. નિર્ણયદીપમાં કહ્યું છે કે-આશી શુદ્ધિ પડવાને દિવસે સંગવ કાલમાં જેનો પિતા જીવતો હોય એવા દૌહિત્રે માતામહત્ત્વ પાર્વણશ્રાદ્ધ કરવું. દૌહિત્ર નાનો હોય અને તેનો માઓ જીવતો હોય તો તેણે આશી શુદ્ધિ પડવો કે જે પ્રાતઃ અને સંગવ કાલની વચમાં આવતો હોય તે દિવસે શ્રાદ્ધ કરવું. આ વચનમાં જેનો પિતા જીવતો હોય એમ કહેલું છે માટે જેનો પિતા જીવતો હોય તેને માતામહત્ત્વ શ્રાદ્ધમાં અધિકાર છે. 'યુંડન, પિંડદાન અને પ્રેતદાહ વગેરે કર્યો જેનો પિતા જીવતો હોય તેણે તથા જેની બી ગર્ભિણી હોય તેણે કરવાં નહિ.' દૌહિત્રે પિંડરહિત શ્રાદ્ધ કરવું.

નવરાત્રનિર્ણય

અત્રૈવ નવરાત્રારંભઃ ॥ તત્ર પરવિદ્યા યાચા ॥ તદુક્તં ગો-
વિદાર્ણવે માર્કંદેયદેવીપુરાણયોઃ-પૂર્વવિદ્યા તુ યા શુક્લા મ-
વેત્પ્રતિપદાશિની ॥ નવરાત્રવ્રતં તસ્યાં ન કાર્યં શુભમિચ્છ-
તા ॥ દેશર્ધંગો ભવેતત્ર દુર્મિર્લં ચોપજાયતે ॥ નંદાર્યાં વર્ણ-
યુક્ત્યાં યત્ર સ્યાન્મમ પૂજનમ્ ॥ તથા દેવીપુરાણે-ન દર્શ-
નકર્યા યુક્તા પ્રતિપદ્ધિકાર્ચને ॥ હર્યે દ્વિચુદ્ધર્તાપિ યાચા
સોદયકારિણી ॥ યદા પૂર્વદિને સંપૂર્ણા શુદ્ધા ભૂત્વા પરદિને
વર્ષતે ચ તદા સંપૂર્ણસ્વાદમાયોગામાત્રાચ પૂર્વે ॥ યાનિ તુ
દ્વિતીયાયોગનિષેધપરાણિ વચનાનિ શ્રુતાનિ તાનિ શુદ્ધા-
ધિકનિષેધપરાણ્યેષ ॥ પરદિને પ્રતિપદસરયે તુ અમાયુક્તા-
પિ યાચા ॥ તદાહ લઙ્કઃ-તિથિઃ શરીરં તિથિરેવ કારણં
તિથિઃ પ્રમાણં તિથિરેવ સાધનમ્-હતિ ॥ યાનિ સ્વામાયુગ્ના
પ્રકર્ત્યેતિ નૃસિંહપ્રસાદોદાહતવચનાનિ તાન્યપ્યેતદ્વિષયા-
ણ્યેષ ॥ અત્ર દેવીપૂજાપ્રધાનમ્, ઉપાસાદિ સ્વંગમ્ ॥ અદ-
ર્શાં ચ નવમ્યાં ચ જગન્માતરમસ્થિકામ્ ॥ પૂજયિત્વા-
શિવે માસિ વિશોકો જાયતે નરઃ-હતિ હેમાદ્રૌ મવિષ્યે
તસ્યા એવ કલસંબંધાત્ ॥

આશી શુદ્ધિ પડવાને દિવસે નવરાત્રનો આરંભ થાય છે. પડવો પરવિદ્ધ એટલે દ્વિતીયાયુક્ત હોવા, એમ ગોવિ-
ર્ણવમાં તથા દેવીપુરાણમાં માર્કંડેય કહે છે. 'જો આશી શુદ્ધિ પડવો અમાવાસ્યાથી વિદ્ધ હોય તો તે દિવસે બ ધમ્જનારે નવરાત્રનું વ્રત કરવું નહીં. જો અમાવા-
સ્યાયુક્ત પડવો હોય અને માર્ગ પૂજન થાય તો દેશનો ભંગ
ાય છે. દેવીપુરાણમાં કહ્યું છે કે, દેવીપૂજનમાં અમાવા-
સ્યાની કળાસહિત પશુ પડવો હોવા નહીં, અને બીજો દિવસે
દયમાં બે સુદૃઢ હોય તો પશુ તે હોવા; કારણ કે તે ઉદય
નાર છે. જો પહેલે દિવસે પડવો સંપૂર્ણ હોય, અમાવા-

* દિવસના સરળા પાંચ ભાગ કરી પહેલો ભાગ પ્રાતઃકાળ,
બીજો ભાગ સંગવ કાળ, ત્રીજો ભાગ મધ્યાહ્ન, ચોથો ભાગ
પરાશ્ન અને પાંચમો ભાગ સાયંકાળ કહેવાય છે. અમાવા-
સ્યાના ચોથા નિષેધમાં આ વચનનું તાલપર્યં છે.

સ્પાનો યોગ ન હોય તથા બીજો દિવસે પશુ થોડા ઉદય
વખતે પડવો હોય તો પૂર્વ જ હોવા; કારણ કે પડેલે દિવસે
પડવો સંપૂર્ણ છે અને અમાવાસ્યાનો વેધ પશુ નથી. 'જો
દ્વિતીયાયુક્ત પડવો જ હોવા' એવાં નિષેધવચનો છે તે
'પહેલે દિવસે પડવો અમાવાસ્યાના યોગ રહિત અને બીજો
દિવસે પશુ હોય તો પૂર્વ હોવા' એવા અભિપ્રાય છે. 'જો
બીજો દિવસે પડવો સુદૃઢ ન હોય અને પહેલે દિવસે અમા-
વાસ્યાના યોગ હોય તો પશુ પહેલે દિવસે જ હોવા' એમ
લક્ષ્ય કહે છે. તિથિ શરીર છે, તિથિ જ કારણ છે, તિથિ
પ્રમાણ છે, અને તિથિ જ સાધન છે. જે નૃસિંહપ્રસાદનાં
'અમાવાસ્યાયુક્ત પડવો હોવા' એવાં વચનો છે, તે પશુ
જો બીજો દિવસે સુદૃઢ પડવો ન હોય તો અમાવાસ્યાયુક્ત
હોવા એવા અભિપ્રાયનાં છે. આ નવરાત્ર વ્રતમાં દેવીપૂજા
મુખ્ય છે. ઉપવાસ તેનું અંગ છે. કારણ કે આશી માસની
અષ્ટમી અને નવમીને દિવસે જન્મ-માતા અંબિકાનું પૂજન
કરવાથી મનુષ્યનો શોક દૂર થાય છે, એમ હેમાદ્રિમાં
તથા ભવિષ્યપુરાણમાં પૂજનનું ફળ કહેલું છે.

ચિત્રાવૈષ્ટિયોગનિષેધો દેવીપુરાણે-ચિત્રા વૈષ્ટિયુક્તા
વેત્પ્રતિપદ્ધિકાર્ચને ॥ તયોરંતે વિધાતવ્યં કલશસ્થાપનં
ગુહ-હતિ ॥ યદા તુ વૈષ્ટિયાદિરહિતા પ્રતિપન્ન લખ્યતે તદો-
ક્તં કારત્યાયનેન-પ્રતિપયાશિને માસિ ભવેદ્વૈષ્ટિચિત્રયોઃ ॥
આયપાદૌ પરિત્યજ્ય પ્રારંભેનવરાત્રકમ્-હતિ ॥ કદ્યામલે-
સંપૂર્ણા પ્રતિપેત્ર ચિત્રાયુક્તા યદા ભવેત્ ॥ વૈષ્ટિયા વાપિ
યુક્તા સ્યાતદા મધ્યદિને રવૌ ॥ મવિષ્યેડપિ-ચિત્રાવૈષ્ટિ-
સંપૂર્ણા પ્રતિપદેન્નૈવૈત્ર ॥ સ્વામ્યા અંશાજ્યસ્ત્વાયાસ્તુરી-
યાંચે તુ પૂજનમ્ ॥ હૃદં ચ રાત્રૌ ન કાર્યમ્ ॥ ન રાત્રૌ સ્થા-
પનં કાર્યં ન ચ કુંભાનિષેધનમિતિ માસ્ત્યોક્તેઃ ॥ માસ્કરોદ-
યમારમ્ય યાવત્ દશ નાહિકાઃ ॥ પ્રાતઃકાલ હતિ પ્રોક્તઃ
સ્થાપનારોપનારિપુ ॥ આયાઃ યોદશ નાહીસ્તુ ત્યક્ત્વા યઃ
કુરુતે નરઃ ॥ કલશસ્થાપનં તત્ર શરિટં જાયતે યુવમ્ ॥ અત્ર
નવરાત્રશબ્દો નવાહોરાત્રપરઃ ॥ હૃદૌ સમાસિરદ્યમ્યાં જ્ઞાસે
મા પ્રતિપનિશિ ॥ પ્રારંભો નવચંચાસ્તુ નવરાત્રમતોર્થઘટિતિ
વચનાત્-હતિ કેષિત્ ॥ વસ્તુતસ્તુ તિથિવાચ્ય એવાયમ્ ॥
તદુક્તમ્-તિથિદ્વૈદ્યૌ તિથિજ્ઞાસે નવરાત્રમપાર્યકમ્ ॥ અદ-
રાત્રે ન દોષોડ્યં નવરાત્રતિથિયે ॥

જો પડવાને દિવસે ચિત્રા નક્ષત્ર અથવા વૈષ્ટિ યોગ હોય
તો દેવીપુરાણમાં વ્રતનો નિષેધ છે. હે યુદ્ધ! જો દેવીપૂ-
જામાં પડવાને દિવસે ચિત્રા અથવા વૈષ્ટિનો યોગ હોય
તો તે ઉતરી ગયા પછી કલશનું સ્થાપન કરવું. જો ચિત્રા
અને વૈષ્ટિનો યોગરહિત પડવો ન હોય તો કાલ્યાણન
કહે છે કે-આશી માસના પડવાને દિવસે ચિત્રા નક્ષત્ર અને
વૈષ્ટિ યોગ હોય તો તેના બે પહેલા ભાગનો ત્યાગ કરી
નવરાત્ર વ્રતનો આરંભ કરવો. રુદ્રયામલમાં-હે દેવ! જો
સંપૂર્ણ પડવો ચિત્રા નક્ષત્ર યુક્ત હોય અથવા વૈષ્ટિ યુક્ત

હોય તો મધ્યાહ્ને આરંભ કરવો. ભવિષ્યપુરાણમાં કહ્યું છે કે, 'હે તૃપ ! જો સંપૂર્ણ પડવો ચિત્રા અથવા વૈશ્વતિના યોગવાળો હોય તો પહેલા ત્રણ ભાગનો ભાગ કરી ચોથા ભાગમાં પૂજન કરવું. આ વ્રત રાત્રિમાં કરવું નહીં; કારણ કે રાત્રિમાં સ્થાપના કરવી નહીં અને કુંભનું પૂજન પણ કરવું નહીં. તેમાં મસ્તકપુરાણનું વચન-સ્થાપના અને આરોપણ વગેરે કાર્યોમાં સુયોદયથી આરંભી દશ ધી ધી પ્રાતઃકાલ કહે છે. પહેલી ધીડોના ત્યાગ કરી જો પુરુષ ધટનું સ્થાપન કરે તો ખચિત અરિષ્ટ થાય છે. અહીં નવરાત્ર શબ્દ નવરાત્રિ દિવસપર કહે છે; કારણ કે જો નવરાત્રમાં એક તિથિ વધતી હોય તો અષ્ટમીને દિવસે નવચંદ્રીની સમાપ્તિ કરવી; અને જો એક તિથિ ઘટતી હોય તો આભાવાસ્થાવાળી પ્રતિપત્તી રાત્રિમાં નવચંદ્રીનો આરંભ કરવો. એ કારણથી જ 'નવરાત્રિ શબ્દ અન્વર્થ (યોગ્ય અર્થવાળો) છે.' એમ કેટલાક કહે છે, પણ સિદ્ધાંત વિચારીએ તો નવરાત્ર શબ્દ તિથિવાચક છે, કારણ કે 'જો નવરાત્રમાં તિથિ વધતી હોય અથવા ઘટતી હોય તો નવરાત્ર શબ્દ અન્વર્થ નથી; માટે નવરાત્રમાં તિથિનો ક્ષય થતો હોય અને આઠ રાત્ર થતાં હોય તો દોષ નથી.'

દુર્ગાદેવીના ધરસ્થાપનનો પ્રકાર

અથ ઘટસ્થાપનવિધિ: ॥ પ્રતિપદિ પ્રાતરભ્યંગ કૃત્વા દેશકાલોત્તમોત્તમ મમેહજન્મનિ દુર્ગાપ્રીતિદ્વારા સર્વોપચ્છાંતિપૂર્વકદ્વાર્ધાંશુર્ધિપુલકધનપુત્રપૌત્રાયવિચ્છિન્નસંતતિટ્ટિદિશ્ચિરલક્ષ્મીકીર્તિભાગમણિપુરાજયસદમીઠસિદ્ધયથે શારદનવરાત્રે પ્રતિપદિ વિહિતં કલસસ્થાપનં દુર્ગાપૂજાં કુમારીપૂજાદિ કરિષ્યે હિતિ સંકલ્પ્ય તદંગ ગણપતિપૂજનં પુણ્યાહવાચનં માતૃકાપૂજનં નારીશ્રાદ્ધં ચ કરિષ્યે હિતિ સંકલ્પ્ય ગણપતિપૂજાદિ કૃત્વા તતો-મહીઘૌરિતિ ધૂમિ સ્વદ્વા, ઓષધયઃ સંવદંતે હિતિ યવાભિજિપ્ય, આકલશેષ્વિતિ કુંભં સંસ્થાપ્ય, હમં મે ગંગે હિતિ જલેનાપૂર્ણ, ગંધદ્વારામિતિ ગંધમ, ઓષધય હિતિ સર્વોષધીઃ, કાંઠાકાંઠાદિતિ કૂર્વાઃ, અશ્વત્થવ હિતિ પેષપલ્લવાન્, સ્થોનાપ્રથિવીતિ સમ સ્વદઃ, યાઃ કલિનીરિતિ ફલમ્, સહિસ્ત્રાનીતિ પેષરત્નાનિ, હિરણ્યરૂપ હિતિ હિરણ્યં ક્ષિત્વા, યુવાસ્રવાસા હિતિ વલ્લેજ સૂત્રેજ વા વેષ્ટ્ય, પૂર્ણાદર્શિતિ પૂર્ણપાત્રં કલશોપરિ નિષાપ્ય, તત્ર વરુણં સંપૂજ્ય જીર્ણાંયાં વ્રતનાયાં વા પ્રતિમાયાં દુર્ગામાવાહ્ય પૂજયેત્ । નત્તનમૂર્તિકરણેઽન્યુતારણં કુર્યાત્ ।

પડવોને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં અઠ્યાંગ કરી દેશ અને કાળનું ઉચ્ચારણ કરી-મમેહજન્મનિ 'મારા આ જન્મમાં દુર્ગાદેવીની પ્રીતિથી સધળી શાંતિ માટે, લાંબા આયુષ્યને માટે, પુષ્કળ ધન માટે, પુત્ર, પૌત્ર વગેરેથી અવિચ્છિન્ન વંશવૃદ્ધિ માટે, લક્ષ્મી સ્થિર થવા માટે, કીર્તિ માટે, લાભ માટે, શત્રુના પરાજય માટે અને શુભ અભીષ્ટ સિદ્ધિ માટે શારદાનાં નવરાત્રમાં કહેણું ધટસ્થાપન, દુર્ગાપૂજા અને કુ-

મારીપૂજા વગેરે કરીશ.' આમ સંકલ્પ કરી, વળી-તદંગં તેના અંગભૂત ગણપતિપૂજન, પુણ્યાહવાચન, માતૃકાપૂજન અને નારીશ્રાદ્ધ કરીશ. એવો સંકલ્પ કરી પછી ગણપતિપૂજન વગેરે કરવું. ત્યારપાછ 'મહીઘૌઃ' એ મંત્ર બાણી પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરવો. પછી 'ઓષધયઃ' સંવદન્તે' એ મંત્ર બાણી યવ નાખી, 'આકલશેષુ' એ મંત્રથી કલશનું સ્થાપન કરી, 'હમં મે ગંગે યમુને' એ મંત્રથી તેમાં જળ પૂરી 'ગંધદ્વારા' એ મંત્રથી તેમાં ચંદન નાંખવું. 'ઓષધયઃ' એ મંત્રથી સર્વ ઔષધિ નાંખી, 'કાંઠાકાંઠાત્' એ મંત્રથી દૂર્વા નાંખવી. 'અશ્વત્થ' એ મંત્રથી પાંચ પલ્લવ નાંખવા, 'સ્થોનાપ્રથિવી' એ મંત્રથી સાત માટી નાંખવી; 'યાઃ કલિનીઃ' એ મંત્રથી ફળ નાંખવું; 'સહિસ્ત્રાનિ' એ મંત્રથી પાંચ રત્ન નાંખવા; 'હિરણ્યરૂપઃ' એ મંત્રથી સુવર્ણ નાંખવું; 'યુવાસ્રવાસાઃ' એ મંત્રથી વસ્ત્ર અથવા સૂત્ર વોટવું. 'પૂર્ણાદર્શિ' એ મંત્રથી કલશની ઉપર પૂર્ણપાત્ર રાખવું, તેમાં વરુણનું પૂજન કરવું. પછી નવી અથવા પ્રાચીન મૂર્તિમાં દુર્ગાનું આવાહન કરી પૂજન કરવું. જો નવીન મૂર્તિ હોય તો અન્યુતારણ કરવું.

દુર્ગાદેવીની પૂજનો પ્રકાર

અથ પૂજા ॥ આગચ્છ વરદે દેવિ દૈત્યદર્પનિષૂઠ્ઠનિ ॥ પૂજાં ગૃહાણ સુસુખિ નમસ્તે શંકરપ્રિયે ॥ સર્વેતીર્યમયં ચારિ સર્વદેવસમન્વિતમ્ ॥ હમં ઘટં સમાગચ્છ તિથ દેવિ ગૌઃ સહ ॥ દુર્ગે દેવિ સમાગચ્છ સાન્નિધ્યમિહ કલ્પય ॥ બર્હિ પૂજાં ગૃહાણ ત્વમષ્ટમિઃ શક્તિમિઃ સહ ॥ શંશ્ચક્રગદા-હસ્તે શ્ચચર્વણં શ્ચભાસને ॥ મમ દેવિ વરં દેહિ સર્વેષ્વપ્રદાયિનિ ॥ સહસ્રશીર્ષાં હિરણ્યવર્ણાં હૃત્યાવાહનમ્ ॥ નાનાપ્ર-આસમાકીર્ણં નાનાવર્ણવિચ્છિન્નમ્ ॥ આસનં કલ્પિતં દેવિ પ્રીત્યર્થે તવ ગૃહ્યતામ્ ॥ પુરુષ પદં તામઆં હૃત્યાસનમ્ ॥ ગંગાદિસર્વતીર્યેષ્વ આનીતં તોયમુત્તમમ્ ॥ પાર્યં તેઽહં પ્રદા-સ્યામિ ગૃહાણ પરમેશ્વરિ ॥ એતાવાનસ્યં અશ્વપૂર્વાં પા-થમ્ ॥ ગંધાક્ષતૈશ્ચ સંયુક્તં ફલપુષ્પયુતં તવ ॥ અર્ચ્યે ગૃહાણ દત્તં મે પ્રસીદ પરમેશ્વરિ ॥ ત્રિપાદુર્ધ્વં કાંસોસ્મિતાં અર્ચ્યમ્ ॥ ગંગાગોદાવરી ચૈવ યજ્ઞનાચ સરસ્વતી ॥ તામ્ય આચમનીપાર્યમાનીતં તોયમુત્તમમ્ ॥ તસ્માદ્વિરાં ચંદ્રાપ્રં આચમનીયમ્ ॥ પંચામૃતં મયાઽઽનીતં પયોદધિસમન્વિતમ્ ॥ ઘૃતં મધુ શર્કરયા પ્રીત્યર્થે પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ આપ્યાયસ્વં १ દધિકાળ્લો અં ૨ ઘૃતંમિમિં ૩ મધુવાતાન્ ૪ સ્વાદુઃ પવસ્તેતિ ૦ ૫ પંચમિમૈન્ત્રેઃ પંચામૃતજ્ઞાનમ્ ॥ જ્ઞાનમૂર્તેં ભદ્રકાલિ દિવ્યમૂર્તેં હરેશ્વરિ ॥ જ્ઞાનં ગૃહાણ દેવિ ત્વં નારાયણિ નમોસ્તુ તે ॥

હે દેવોના દર્પનો નાશ કરનારી દેવિ ! અહીં આવો. હે વરદાવિનિ ! હે સુમુખિ ! પૂજાનું પ્રહણ કરો. હે શંકર-પ્રિયે ! આપને નમસ્કાર કરું છું. હે દેવિ ! આપ આપના ગણની સાથે સર્વે તીર્થમય જળ અને સર્વ દેવી સહિત આ

બડામાં પધારો અને ખીરાભે. હે દુર્ગે! હે દેવિ! પધારો, અહિં સ્થિતિ કરો અને આઠ શક્તિની સાથે પૂજા તથા બલિદાનનું ગ્રહણ કરો. હે દેવિ! આપના હાથમાં શંખ, ચક્ર અને ગદા છે; આપનો ધોળો વર્ણ છે; આપનું સુંદર આસન છે અને આપ સઘળાં ઐશ્વર્યને આપનાર છો માટે મને વરદાન આપો. 'સહસ્રશીર્ષા'ં* એ મંત્રથી તથા 'હિરણ્યવર્ણા'ં એ મંત્રથી આવાહન કરવું. હે દેવિ! આપની પ્રીતિ માટે નાના પ્રકારની કાંતિવાણું અને જૂદા જૂદા રંગથી ચિત્રેલું આસન તૈયાર છે, માટે ગ્રહણ કરો. 'પુરુષણ'ં એ મંત્રથી અને 'તામ્રા'ં એ મંત્રથી આસન આપવું. હે પરમેશ્વરિ! ગંગા વગેરે સર્વ તીર્થોથી લાવેલું ઉત્તમ જળ આપને પાલને માટે આપું છું તે ગ્રહણ કરો. 'દ્વાવાનસ્ય'ં એ મંત્ર તથા 'અશ્વપૂર્ણા'ં એ મંત્રથી પાદ આપવું. હે પરમેશ્વર! ગંધ, અક્ષત, પુષ્પ અને ફળ સહિત અર્ધ આપ ગ્રહણ કરો અને મારાપર પ્રસન્ન થાઓ. 'ત્રિપાદૂર્ણ' એ મંત્ર તથા 'કાંતોસ્મિતા'ં એ મંત્રથી અર્ધ આપવો. ગંગા, ગોદાવરી, યમુના અને સરસ્વતીથી આણેલું ઉત્તમ જળ આચ્ચમનને માટે તૈયાર છે. 'તત્સાદ્ધિરા'ં એ મંત્ર તથા 'ચંદ્રાપ'ં એ મંત્રથી આચ્ચમન આપવું. આપની પ્રીતિ માટે દૂધ, દહીં, ઘી, મધ અને સાકર સહિત પંચામૃત તૈયાર છે, માટે ગ્રહણ કરો. 'આય્યાયસ્વ'ં એ મંત્રથી દૂધ, 'દધિકાવ્યો'ં એ મંત્રથી દહીં, 'ધૃતં' એ મંત્રથી ઘી, 'મનુવાતાન્ન'ં એથી મધ અને 'સ્વાદુઃ પવસ્વ'ં એ મંત્રથી સાકર ચડાવી પંચામૃત સ્નાન કરાવવું. હે દેવિ! હે નારાયણિ! આપ માનપૂર્તિ છો અને સુરેશ્વરી છો, આપ સ્નાન કરો. હું આપને પ્રણામ કરું છું.

યત્પુરુષેણં આદિત્યવર્ણં જ્ઞાનમ્ ॥ નિર્મિતં તંતુભિઃ સમ્પ્રેર્ણનાવર્ણવિચિત્રિતમ્ ॥ વર્ણં ગૃહાણ મે દેવિ પ્રીત્યર્થે પ્રતિગૃં તસ્માચ્છાં છુત્પિપાસાં ઉત્તરીયમ્ ॥ અલંકારાન્મહાદિવ્યાબ્જાનારત્નવિનિર્મિતાન્ ॥ ગૃહાણ દેવદેવિ ત્વં પ્રસીદ પરમેશ્વરિ ॥ અલંકારાન્ ॥ મલયાદ્રિસહ્યજૂતં કર્પૂરાગુહવાસિતમ્ ॥ મયા નિવેદિતં ભક્ત્યા ચંદનં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ તસ્માચ્છાં ગંધદ્વારાં ગંધમ્ ॥ અજ્ઞતાશ્ચ સુરશ્રેષ્ઠે કુંઠમેન સમન્વિતાઃ ॥ મયા નિવેદિતા ભક્ત્યા પ્રીત્યર્થે પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ અજ્ઞતાન્ ॥ મંદારપારિજાતાનિ પાટલીપંકજાન્યપિ ॥ મયાહતાનિ પૂજાર્થે ઉપ્પાણિ પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ તસ્માદ્ધાં મનસઃકામં ઉપ્પાણિ ॥ અદિરિવભોગેઃ ॥ ઋક્ ॥ પરિમલદ્રવ્યાણિ ॥ અર્થાગપૂજા ॥ દુર્ગાયૈં પાર્શ્વૈં પૂં, મહાકાલૈં ગુલ્ફૌ પૂં, મંગલાયૈં જાઢની પૂં, કાત્યાયનૈં ઝઙ્ગ પૂં, મન્નકાલૈં કટો પૂં, કમલકાલૈં નાર્મિ પૂં, શિવાયૈં ડહરં પૂં, ક્ષમાયૈં હૃદયં પૂં રુદ્રકાલૈં, કંઠે પૂં, મહિષાઘ્રમર્દિનૈં નેત્રે પૂં, ઝમા-

ચૈં શિરઃ પૂં, ત્રિધ્વવાસિન્યૈં સર્વાંગં પૂં ॥ દર્શાં ગુગુલું પૂં ચંદનાગુરસંયુતમ્ ॥ મયા નિવેદિતં ભક્ત્યા ગૃહાણ પરમેશ્વરિ ॥ યત્પુરુષેણં કર્દમેન પ્રજાનૂં ધૂપમ્ ॥ આજ્યં ચ વર્તિસંયુતં વક્ત્રિના યોજિતં મયા ॥ વીરં ગૃહાણ દેવિ ત્વં ત્રૈલોક્યવિભિરાપહે ॥ દ્રાક્ષાગોષ્યં આપઃ સૂજતું રીપમ્ ॥ અન્નં ચતુર્વિધં સ્વાદુ રસૈઃ શ્દ્ભિઃ સમન્વિતમ્ ॥ અશ્વમોજ્યસમાયુતં પ્રીત્યર્થે પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ચંદ્રમાં બાદ્રાંપુષ્કં નૈવેયમ્ ॥ આચમનીયમ્ ॥ મલયાચ્છલસંયુતં કસ્તુર્યાં ચ સમન્વિતમ્ ॥ કરોદ્વર્તનકં દેવિ ગૃહાણ પરમેશ્વરિ ॥ કરોદ્વર્તનમ્ ॥ રૂદ્રં ફલં મયા દેવિ સ્થાપિતં પુરતસ્તવ ॥ તેન મે સફલાવાસિર્ભવેજન્મનિ જન્મનિ ॥ નાશ્વાભાં આદ્રી યઃ કરિં ફલમ્ ॥ પૂર્ણફલં મહાદિવ્યં નાગવલ્લયા દલૈર્યુતમ્ ॥ કર્પૂરૈંલાસમાયુતં તાંદુલં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ તાંદુલમ્ ॥ હિરણ્યગર્ભેતિ દક્ષિણામ્ ॥ યજ્ઞેન યજ્ઞં યઃ શ્વચિઃ પ્રત્યં ॥ મન્ત્રપુષ્પાંજલિમ્ ॥ અશ્વાયૈં ગોદાયૈં હૃત્યાદિ પ્રાર્થયેત્ ॥ ઐશ્રિયેજાતઃ નીરાજનમ્ ॥ શ્રીચક્રં સંપૂર્ણં પઠિત્વા પુષ્પાંજલિમ્ ॥ મન્ત્રહીનં ક્રિયાહીનં ભક્તિહીનં સુરેશ્વરિ ॥ યત્પૂજિતં મયા દેવિ પરિપૂર્ણં તદસ્તુ મે ॥ મહિષત્રિ મહામાયે ચામુંઢે કુંડમાલિનિ ॥ યશો દેહિ ધનં દેહિ સર્વાન્કામાંશ્વ દેહિ મે ॥ નમસ્કારમ્ ॥

'યત્પુરુષેણં' એ મંત્રથી તથા 'આદિત્યવર્ણં' એ મંત્રોથી સ્નાન કરાવવું. હે દેવિ! ઝીણા સૂત્રથી મેં બનાવેલું અને નાના પ્રકારના રંગોથી ચિત્રેલું વસ્ત્ર આપને માટે તૈયાર છે માટે પ્રસન્ન થાઓ અને ગ્રહણ કરો. 'તસ્માચ્છાં' એ મંત્રથી તથા 'છુત્પિપાસાં' એ મંત્રોથી ઉત્તરીય આપવું. હે દેવિ! હે પરમેશ્વરિ! વિવિધ રત્નોથી બનાવેલા અલંકારો આપ ગ્રહણ કરો. અને પ્રસન્ન થાઓ. એ મંત્રથી અલંકારો પહેરાવવા. હે દેવિ! મલય પર્વતમાં ઉત્પન્ન થયેલું અને કર્પૂર તથા અગર સહિત ચંદન આપને ભક્તિથી હું આપું છું તે ગ્રહણ કરો. 'તસ્માચ્છાં' અને 'ગંધદ્વારાં' એ મંત્રોથી ચંદન ચડાવવું. હે દેવિ! કુંકુમ સહિત અક્ષત આપની પ્રીતિ માટે આપને નિવેદિત કરું છું તે ગ્રહણ કરો. એ મંત્રોથી અક્ષત ચડાવવા. હે દેવિ! આપની પૂજા માટે મેં આણેલાં બંદાર, પારિજાત અને પાટલીનાં પુષ્પ તથા કમળ પુષ્પો તૈયાર છે તેને ગ્રહણ કરો. 'તસ્માદ્ધાં' અને 'મનસઃકામં' એ મંત્રોથી પુષ્પ ચડાવવાં. 'અદિરિવભોગેઃ' એ મંત્રથી સુગંધી દ્રવ્ય ચડાવવાં. હવે અંગપૂજા-દુર્ગાને નમસ્કાર કરું છું તેના પાદની પૂજા કરું છું' એ પ્રકારે લખેલા મંત્રોથી ગુદ, જાનુ વગેરે અંગોની પૂજા કરવી. પછી હે મહેશ્વરિ! આપને ભક્તિથી ચંદન અને અગર સહિત દર્શાં ગુગુલુના ધૂપ બતાવું છું તે ગ્રહણ કરો. 'યત્પુરુષેણં' તથા 'કર્દમેનપ્રજાનૂં' એ મંત્રોથી ધૂપ બતાવવો. હે ત્રણ લોકના અધિકારીનો નાશ કરનારી દેવિ! ઘી તથા વાઙ્ગી

* વેદોક્ત તથા પુરાણોક્ત મંત્રોનું અધિકાર પ્રમાણે પૂજા કરવી.

અનેસા અને અમિત્રી પ્રગટાવેલા દીવો આપ અહણ કરો. 'જ્ઞાણોત્સવ' અને 'આવઃસુજંતુ' એ મંત્રો વડે દીવો કરવો. હે દેવિ ! આપની પ્રીતિ માટે *રસવાણું, ભક્ષ્ય, ભોજ્ય, સહિત અને સ્વાદિષ્ટ ઈચાર પ્રકારનું અન્ન તૈયાર છે, તે અહણ કરો. 'ચંદ્રમાન્' અને 'ભાર્ગવો પુષ્કલ' એ મંત્રોથી નૈવેદ્ય કરવું. પછી આચમન આપવું. હે દેવિ ! હે પરમેશ્વરિ ! મલય પર્વતમાં ઉત્પન્ન થયેલું અને કસ્તૂરીસહિત કરોડર્તન તૈયાર છે, તે અહણ કરો. એ મંત્રથી કરોડર્તન આપવું. હે દેવિ ! આ ફળ આપની પાસે ધરેલ છે, તેથી પ્રત્યેક જન્મમાં મને સફળ પ્રાપ્તિ થાઓ. 'નામ્યાઝાન્' અને 'ભાર્ગવો અકરિન્' એ મંત્રોથી ફળ ધરવું. નાગરવેલનાં પાન સહિત કપૂર, એલાયચી અને સોપારી સહિત સુંદર તાંબુલનું અહણ કરો. એ મંત્રથી તાંબુલ આપવું. 'હિરણ્યગર્ભન્' એ મંત્રથી દક્ષિણા મૂકવી. 'યજ્ઞેનયજ્ઞન્' અને 'યઃ કુવિઃ પ્રન્' એ મંત્રોથી મંત્રપુષ્પાંજલિ આપવી. 'અધ્વદાયોદાયૌન્' ઇત્યાદિ મંત્રો વડે પ્રાર્થના કરવી. '૦ં શિયેજાતઃ' એ મંત્રથી આરતી ઉતારવી. પંચી સંપૂર્ણ શ્રીસૂક્ત બણી પુષ્પાંજલિ આપવી. હે સુરેશ્વરિ ! મારાથી આપની પૂજા મંત્રહીન, ક્રિયાહીન અથવા ભક્તિહીન થઈ હોય તો, હે દેવિ ! તે આપ કૃપાથી પરિપૂર્ણ માની દ્યો. હે મહિષધિ ! હે મહાભાયે ! હે ચામુંડે ! હે ચુંડાભાલિનિ ! મને યજ્ઞ આપો. ધન આપો, અને મારા સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરો. એ મંત્રોથી નમસ્કાર કરવા.

કુમારી (કુંવારિકા) પૂજા

અથ કુમારીપૂજા ॥ एकवर्षा तु या कन्या पूजार्थं तां विवर्षयेत् । गंधदुग्धफलादीनां प्रीतिस्तस्या न विनयेत् ॥ तेन द्विवर्षामारभ्य दशवर्षपर्यन्त एव पूज्या नत्वन्याः । सामान्यपूजामन्त्रस्तु—मन्त्राक्षरमयीं लक्ष्मीं मातृणां रूपधारिणीम् । नवदुर्गात्मिकां साक्षात्कन्यामावाहयाम्यहमिति ॥ तासां पृथक्कृतानाम्याह—द्विवर्षकन्यामारभ्य दशवर्षोत्तविग्रहाम् । पूजयेत्सर्वकार्येषु यथाविध्युक्तमार्गतः ॥ कुमारिका द्विवर्षा तु विवाहां तु त्रिमूर्तिका । चतुर्वर्षा तु कल्याणी पञ्चवर्षा तु रोहिणी । षष्ठवर्षा तु काली स्यात्सप्तवर्षा तु चंडिका ॥ अष्टवर्षा शांभवी च दुर्गा च नवमे स्मृता । दशवर्षा छत्रदेति नामतः परिपूजयेत् ॥

કુમારી પૂજામાં એક વર્ષની કન્યા લેવી નહીં, કારણ કે તેને ચંદન, પુષ્પ કે ફળ વગેરેની ઉપર પ્રીતિ હોતી નથી. માટે બે વર્ષથી આરંભી દશ વર્ષ સુધીની કન્યાની પૂજા કરવી; પછી બીજી એટલે દશ વર્ષથી માટી અથવા

બે વર્ષથી નાની લેવી નહીં. 'મંત્રના અક્ષરરૂપ, લક્ષ્મીરૂપ, માતાના રૂપને ધારણ કરવાવાળી અને સાક્ષાત્ નવદુર્ગારૂપ કન્યાનું આવાહન કરું છું.' એ સાધારણ પૂજનના મંત્ર છે. તેનાં જૂઠાં જૂઠાં નામ છે. સર્વ કાર્યમાં બે વર્ષથી દશ વર્ષ સુધીની કન્યાનું કહેલા પ્રકારે પૂજન કરવું. બે વર્ષની કન્યા કુમારિકા, ત્રણ વર્ષની ત્રિમૂર્તિકા, ચાર વર્ષની કલ્યાણી, પાંચ વર્ષની રોહિણી, છ વર્ષની કાલી, સાત વર્ષની ચંડિકા, આઠ વર્ષની શાંભવી, નવ વર્ષની દુર્ગા, અને દશ વર્ષની છત્રદા કહેવાય છે. એ નામો વડે પૂજા કરવી.

પ્રાતઃકાલે વિશેષેણ કૃત્વાઽધ્વંગં સમાહિતઃ । બાહ્ય-યેતતઃ કન્યાં મન્ત્રૈરિમઃ પૃથક્ પૃથક્ ॥ તાનેવ મન્ત્રાના-હ—જગત્પૂજ્યે જગદ્વ્યે સર્વશક્તિસ્વરૂપિણિ । પૂર્ણા ગૃહાણ કૌમારિ જગન્માતર્નમોઽસ્તુ તે ॥૧॥ ત્રિપુરાં ત્રિગુણધારાં ત્રિમાર્ગજ્ઞાનરૂપિણીમ્ । ત્રૈલોક્યવંદિતાં દેવીં ત્રિમૂર્તિં પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૨ ॥ કલાત્મિકાં કલાતીતાં કારુણ્યહૃદયાં શિ-વામ્ । કલ્યાણજનનીં નિત્યાં કલ્યાણીં પૂજયામ્યહમ્ ॥૩॥ અણિમાદિગુણધારામકારાયશ્વરાત્મિકામ્ । અનંતશક્તિમે-દાં તાં રોહિણીં પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૪ ॥ કામચારીં કામરાશીં કાલચક્રસ્વરૂપિણીમ્ । કામદાં કરુણાધારાં કાલિકાં પૂ-જયામ્યહમ્ ॥ ૫ ॥ ઉગ્રધ્યાનાં ચોમરૂપાં દુષ્ટાસુરનિવહિ-ણીમ્ । ચાર્વર્ગીં ચંડિકાં લોકે પૂજિતાં પૂજયામ્યહમ્ ॥૬॥ સદાનંદકરીં શાંતાં સર્વદેવનમસ્કૃતામ્ । સર્વશ્રુતાત્મિકાં લક્ષ્મીં શાંભવીં પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૭ ॥ દુર્ગે મે દુસ્તરે યુદ્ધે ભયદુઃખલિનાશિનીમ્ । પૂજયામિ સદા ભક્ત્યા દુર્ગાં દુર્ગા-તિનાશિનીમ્ ॥ ૮ ॥ સુંદરીં સ્વર્ણવર્ણાં સર્વભૌભાગ્યદા-યિનીમ્ । સુમદ્રજનનીં દેવીં સુમદ્રાં પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૯ ॥

હિત કુમારીપૂજનમ્ ॥

પ્રાતઃકાલમાં અધ્વંગ કરી, નીચેના મંત્રો વડે, પૃથક્ પૃથક્ કન્યાઓનું આવાહન કરવું. જગત્પૂજ્યે ત્રિપુરાં કાલત્મિકાં અણિમાદિં કામચારીં ઉગ્રધ્યાનાં સદાનંદકરીં દુર્ગમે સુંદરીં હે કૌમારિ ! આપ જગતને પૂજ્ય તથા વંદ્ય છો, સર્વ શક્તિરૂપ છો. હે જગન્માતા ! આપને નમસ્કાર કરું છું, પૂજા અહણ કરો. ^૧ ત્રણ ગુણ (સત્વ વગેરે) નાં આધાર, ત્રિમાર્ગ જ્ઞાનરૂપ, ત્રણ લોક વંદન કરાયેલા, એવાં ત્રિમૂર્તિ દેવીની પૂજા કરું છું. ^૨ કલ્યાણી દેવી કે જે કળારૂપ છે, કળાને ઉલ્લંઘન કરનાર છે, દયાવાળાં છે અને નિત્ય છે તેની હું પૂજા કરું છું. ^૩ રોહિણી દેવી કે જે અણિમાદિ ગુણોના આધાર, અકાર વગેરે અક્ષર સ્વરૂપ અને અનંત શક્તિના બેદવાળાં છે તેની હું પૂજા કરું છું. ^૪ કાલિકા કે જે યથેચ્છ કરનાર, કાલરાત્રિ, કાલચક્ર સ્વરૂપા, કામને આપનાર તથા દયાનાં આધાર છે, તેની હું પૂજા કરું છું. ^૫ ચંડિકાદેવી કે જેનું ઉગ્ર પ્થાન છે, ઉગ્રરૂપ છે, જે દુષ્ટ દેવોને મારનારાં છે

* મઠો, ખાટો, ખારો, તીજો, ઠંડવો, અને તુરો એ છ પ્રકારના રસ કહેવાય છે. † જે અવાને અવાય (પૂરી વગેરે) તે ભક્ષ્ય અને શીશ વગેરે ભોજ્ય કહેવાય છે. ‡ ચાચ, લેહ, પેય અને ભોજ્ય.

અને લોકોમાં પૂજા છે તેની હું પૂજા કરું છું.^૧ શાંભવી દેવી કે જે નિરંતર આનંદ આપનાર છે, શાંત છે, સર્વ પ્રાણીરૂપ છે, લક્ષ્મીરૂપ છે અને જેને સર્વ દેવ નમસ્કાર કરે છે તેની હું પૂજા કરું છું.^૭ દુર્ગા કે જે મહાભયંકર યુદ્ધમાં મારાં દુઃખોના નાશ કરનાર છે અને સંકટ દૂર કરનાર છે, તેની ભક્તિથી હું પૂજા કરું છું.^૮ સુભદ્રા કે જે સુંદરી છે, સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળી છે, સર્વ સૌભાગ્યને આપનાર અને કલ્યાણ કરનાર છે, તેની હું પૂજા કરું છું.^૯ એ પ્રમાણે કુમારિકાઓનું પૂજન છે.

નવરાત્ર વ્રતનો આરંભ કર્યા પછી આવેલાં
સૂતકનો ખુસાસો

પ્રારંભોત્તરં સૂતકપ્રાસાવાહ-સૂતકે પૂજનં પ્રોક્તં જપ-
દાનં વિશેષતઃ । દેવીસુદિવ્ય કર્તવ્યં તત્ર દોષો ન વિચિત-
રિતિ ॥ અનારબ્ધે ત્વમ્યેન કારયેત્ ॥ રજસ્વલા તુ બ્રાહ્મણેઃ
પૂજાદિકં કારયેત્, સૂતકવદ્વિશેષવચનામાવાત્ ॥ સમ-
ર્વકર્મણાં નવરાત્રે ગંધાદિસેવનં ન દોષાય ॥ તદુક્તં
હેમાદૌ ગારુદે-ગંધાલંકારતાંદુલપુષ્પમાલાહુલેપનમ્ ॥ ઉપ-
વાસે ન દુષ્યંતિ વૃંતચાવનમંજનમ્ ॥ દ્વ્યાશ્વિનચક્રપ્રતિ-
પત્કૃત્યમ્ ॥

વ્રત કરતાં વચમાં સૂતક આવ્યું હોય તો પછી દેવીના ઉદ્દેશથી વિશેષ કરી પૂજા, જપ અને દાન કરવું, એમાં દોષ નથી. જે વ્રતનો આરંભ ન થયો હોય તો બીજાની પાસે પૂજા વગેરે કરાવવા. રજસ્વલા સ્ત્રીએ બ્રાહ્મણની પાસે પૂજા વગેરે કરાવવાં. કારણ કે સૂતકની પેઠે રજોદર્શનમાં પૂજા કરવાનું કાષ્ઠપણ વચન નથી. નવરાત્રમાં સુવાસની સ્ત્રીને ચંદન ચોપડવું અને આંજણ આંજવું વગેરેનો દોષ નથી. તે માટે હેમાદ્રિમાં ગરુડ-પુરાણનું વચન છે:-ઉપવાસમાં ગંધ, અલંકાર, તાંબૂલ, પુષ્પમાલા, ચંદન ચોપડવું, હાતણ કરવું અને આંજણ આંજવાનો દોષ નથી. એ પ્રકારે આસો શુદ્ધ પડવાનું કૃત્ય છે.

કાર્તિક શુદ્ધ ૧ નાં કર્તવ્ય

અથ કાર્તિકચક્રપ્રતિપત્ ॥ સા પૂર્વા પ્રાજ્ઞા । પૂર્વચિ-
દ્ધા પ્રકર્તવ્યા શિવરાત્રિચૈર્લેદનમિતિ પાશ્વોક્તેઃ ॥ અગ્રામ્ય-
ગો નિત્યઃ । વસ્ત્રાદૌ વસંતાદૌ બલિરાજ્યેતથૈવ ચ । તૈલા-
ભ્યંગમકુવાંણો નરકં પ્રતિપચતે-હિતિ વસિષ્ઠોક્તેઃ । અથ
કર્તવ્યમાહ-પ્રાતર્ગોવર્ધનઃ પૂજ્યો થૃતં ચાપિ સમાચરેત્ ।
ભૂષણીયાસ્તથા ગાવઃ પૂજ્યાશ્વાવાહરોદનાઃ ॥

કાર્તિક શુદ્ધ પડવા પ્રથમનો દિવસ, કારણ કે 'શિવ-રાત્રિ અને બલિદિન (કાર્તિક શુદ્ધ પડવા અનકૂટનો દિવસ, પૂર્વવિદ્ધા કરવો.' દ્વિતીયાના યોગવાળો દિવસ નહીં.) એ પ્રકારનું પદ્મપુરાણમાં વચન છે. આ દિવસે

તેલ ચોળવાની જરૂર છે, કારણ કે 'વર્ષને પહેલે દિવસે, વસંતને પહેલે દિવસે, અને બલિરાત્ર્યને દિવસે જે તેલ ન ચોપડે તે નરકમાં પડે છે,' એમ વસિષ્ઠે કહ્યું છે. હવે આ દિવસનું કાર્ય કહે છે-પ્રાતઃકાલમાં ગોવર્ધન પર્વતની પૂજા કરવી. છૂત (જુગટું) ખેલવું અને બાંધ્યા વિનાની તથા દોખા વગરની ગાયોને શણગારી, તેની પૂજા કરવી.'

અભિપડવાની કથા

અથ કથા ॥ વાલ્મીલિયા ઋગ્વેદ-પ્રતિપદ્યુદ્યેડ્ધર્મગં કૃત્વા
નીરાજનં તતઃ । દુષ્વેષઃ સત્કથાગીતૈર્દર્શિતૈશ્ચ દિવસં નયેત્
॥ ૧ ॥ શંકરસ્તુ તદા થૃતં સસર્જ હમનોદરમ્ । કાર્તિકે ચક્ર-
પક્ષે તુ પ્રથમેહનિ સત્યવત્ ॥ ૨ ॥ પ્રત્યુષાચ વચ્ચથેર્દ
દેર્વાપ્રતિ સદાશિવઃ । કાલક્રોધાય કેષાંચિત્ કેષાંચિદનદે-
તથે ॥ ૩ ॥ કેષાંચિદનનાશાય પથ્ય થૃતં કૃતં મયા । તસ્ય
ત્વં કૌતુકં પથ્ય ધ્રુવનં લાપયામ્યહમ્ ॥ ૪ ॥ ઋણેત્ય ક્રી-
દિતં તામ્યાં બવામ્યા ચ જિતં તદા । પુનર્દ્વિતીયે ધ્રુવનં
લાપિતં નિર્જિતં તથા ॥ ૫ ॥ પુનસ્તુતીયં ધ્રુવનં લાપિતં
નિર્જિતં તથા । પુનઃત્રયં પુનશ્ચમ્ પુનઃ પત્નગર્ભધનમ્ ॥ ૬ ॥
શશિલેષાં હમરુકં સર્વૈ તસ્યાપ્પજીજયત્ । નિર્ગતસ્તુ હરો
મેહાશ્વીરબલ્લલધારકઃ ॥ ૭ ॥ ગંગાતીર્થં સમાગમ્ય તસ્યૌ
ચિંતાસમન્વિતઃ ॥ તસ્મિન્શ્વરે કાર્તિકેયઃ લેહિતું ચ ગતઃ
કચિત્ ॥ ૮ ॥ ગંગાતીરાયયૌ મેઘમપદ્મવપ્તિ શંકરમ્ ॥
ઈપત્કુર્જં વિરક્તં ચ નનામ ચરણૌ પિતુઃ ॥ ૯ ॥ તેનાપિ
સૂત્રિં ચાગ્રાતઃ પુત્ર યાદિ ગૃહં સુખમ્ ॥ તવ માત્રા જિતશ્રા-
ર્દં ગચ્છામિ ગહનં વનમ્ ॥ ૧૦ ॥

વાલ્મીલિયા કહે છે:-પડવાને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં તૈલાભ્યંગ કરી નીરાજન કરી સારાં સારાં વસ્ત્રો તથા અલંકાર પહેરી, સત્કથા, ગીત અને દાન કરી દિવસ ગાળવો.^૧ કાર્તિક માસના શુક્લપક્ષના પડવાને દિવસે શંકરે મનને હરનાર્ક જુગટું બનાવી પાર્વતીજીને કહ્યું કે, હે દેવિ ! જ્યોત્સના, કેટલાક માણસોના કાલક્ષેપ માટે, કેટલાકને ધનની પ્રાપ્તિ અને હાનિ માટે મેં જુગટું બનાવ્યું છે, માટે તમે તેનું કૌતુક જોવા મારી સાથે રમો. હું એકજીવન માંડું છું.^{૨-૪} પછી શંકર અને પાર્વતી જુગટું રમવા બેઠાં. તેમાં પાર્વતી જીત્યાં, ત્યારે મહાદેવે બીજું જીવન માંડ્યું તે પછી પાર્વતી જીત્યાં.^૫ ત્રીજું માંડ્યું તે પછી એ જીત્યાં; પછી નંદી, હાથીનું ચામડું, સર્પ, ચંદ્રરેખા અને ડમરુ વગેરે જે જે શંકરે માંડ્યું તે બધું પાર્વતી જીતી ગયાં. છેવટે મહાદેવજી વલ્કલ પહેરી ધરમાંથી બહાર નીકળી ગયા અને પાંધરા ગંગાકિનારે જઈ, વિચાર કરતા બેઠા. તેવામાં ત્યાંથી રમી વળેલા ધેર જતા કાર્તિકસ્વામીએ રસ્તામાં કિચિત્ કષાયુક્ત વૈરાગ્યમાં બેઠેલા પિતા શંકરને જોયા. કાર્તિકસ્વામીએ તેમના ચરણમાં નંડવત કર્મા, ૧-૪ ત્યારે મહાદેવજીએ માથું સુંધી કહ્યું કે, 'હે પુત્ર !

તુ સુખેથી ઘેર જા. તારી માએ મને જિતી લીધા છે, માટે હું મહન વનમાં જાઉં છું.^{૧૦}

સ્કંદ ડવાચ ॥ કથં માત્રા જિતો દેવો બનં કસ્માચ ગચ્છસિ ॥ અહમવ્યાગમિષ્યામિ ત્વસ્પાદૌ સેવ્યામ્યહમ્ ॥ ૧૧ ॥ શિવ ડવાચ ॥ વિજિત્ય તવ માત્રા તુ ક્ષણં ન સ્થેયમન વૈ ॥ મમ જોકે તથેત્યુક્ત્વા ક્ષત્રિયૃષ્ટામ્યહં તતઃ ॥ ૧૨ ॥ સ્કંદ ડવાચ ॥ મા ગચ્છ ત્વં મહાદેવ યૂતમાર્ગે પ્રદર્શય ॥ આનીયતે મયા જિત્વા સર્વે તવ ધનાદિકમ્ ॥ ૧૩ ॥ શિવેનાપિ તથેત્યુક્ત્વા યૂતમાર્ગઃ પ્રદર્શિતઃ ॥ સ્કંદોઽપિ ગૃહમાગત્ય પાર્વતીં વાક્યમબ્રવીત્ ॥ ૧૪ ॥ સ્કંદ ડવાચ ॥ દેવિ દેવો ગતઃ કાસૌ છપ્તોઽગ્રેવ સંસ્થિતઃ ॥ ક્ષીર્ણે ચ ન વિધુઃ કસ્માન્માતઃ સત્યં વદાય મે ॥ ૧૫ ॥ દેવ્યુવાચ ॥ સ્વયમેવ કૃતં યૂતં સ્વયમેવ પરાજિતઃ ॥ સ્વયમેવ ગતઃ ક્રોધાપ્રાર્ધ્યતાં સ કથં મયા ॥ ૧૬ ॥ સ્કંદ ડવાચ ॥ મયા સહ કીદ્ધિતવ્યં કથં તત્કીદ્ધનં ત્વિતિ ॥ દેવ્યકીદ્ધતેન સાર્દ્ધં તતઃ સ્કંદેન ત્રિજિતમ્ ॥ ૧૭ ॥ મયુરેણ છપ્તસ્તથાઃ શકસ્યા પત્રગાંધનમ્ ॥ છપ્તેનુંદસ્તતોઽધોગં તત્સર્વં તેન નિર્જિતમ્ ॥ ૧૮ ॥ કૌર્વીને નિર્જિતં ચર્મ ગૃહીત્વા તદુપાયયૌ ॥ ગંગાતીરે ચત્ર શિવસ્તત્રાગત્ય ન્યવેદય ॥ ૧૯ ॥

કાર્તિકસ્વામીએ પૂછયું:—મારી માએ આપને કેવી રીતે જિત્યા અને આપ વનમાં શા માટે જાઓ છો? હું પણ આપની સાથે આવીને આપના ચરણની સેવા કરીશ.^{૧૧} શિવજી બોલ્યા:—મને જિત્યા પછી તારી માએ કહ્યું કે, મારા લોકમાં થોડીવાર પણ તમારે રહેવું નહીં, માટે હું કોઈ પણ જગ્યાએ જઈશ.^{૧૨} કાર્તિકસ્વામી બોલ્યા:—હે મહાદેવ! આપ જાઓ મા, પણ મને જુગડું શીખવો તો હું પાર્વતીને જિતી આપનું સઘળું ધન પાછું લાવું.^{૧૩} શંકરે એ વાત કહ્યું કરી તેને જુગડું શીખવ્યું. પછી કાર્તિકસ્વામીએ ઘેર આવી પાર્વતીને કહ્યું કે, હે દેવિ! હે માતા! નંદી તથા ચંદ્ર તો અહીં છે, ભારે સાચું કહેા કે, મહાદેવ ક્યાં ગયા છે?^{૧૪-૧૫} પાર્વતી બોલ્યા:—મહાદેવ તો પોતે જ જુગડું ઉત્પન્ન કરી મારી સાથે રમતાં હાયાં, તેથી રીસે ભરાઈ પોતાની મેજે ચાલ્યા ગયા, તો મારાથી કેમ શંકાય?^{૧૬}

કાર્તિકસ્વામી બોલ્યા:—ભારે મારી સાથે રમી બતાવો કે તમે કેવી રીતે રમ્યાં? આ સાંભળી પાર્વતીજ તેની સાથે રમવા લાગ્યાં, તેમાં કાર્તિકે જિત્યા.^{૧૭} મયૂરથી નંદી, શક્તિવડે સર્પ, નંદીવડે ચંદ્ર, પછી અધોગ લંગોટી અને હાથીનું ચામડું, એ પ્રમાણે સઘળું જિતી લઇને કાર્તિકે તે બધી વસ્તુઓ સાથે ગંગાતીરે જ્યાં શિવજી બેઠા હતા ત્યાં આવી મહાદેવને અર્પણ કર્યું.^{૧૮-૧૯}

તતો દેવીસમીપે તુ વિઘ્નરાજઃ સમાયયૌ ॥ કિમર્થઃ સ્થાનવદના દેવિ જાતાસિ તદ્વદ્ ॥ ૨૦ ॥ દેવ્યુવાચ ॥ મયા જિતો મહાદેવઃ સ તુ ગેહાદ્વિનિર્ગતઃ ॥ આપાસ્યતિ વૃષાય-

યૈમિતિ સંચિત્ય સંસ્થિતમ્ ॥ ૨૧ ॥ તવ ખાત્રા તુ તજિત્વા સર્વે તસ્મે નિવેદિતમ્ ॥ નાયાસ્યથ્યુના દેવ હિતિ ચિંતાપરાસ્મ્યહમ્ ॥ ૨૨ ॥ ગણેશ ડવાચ ॥ દેવિ શિક્ષ્ય માં યૂતં જેષ્યામિ ખાતરં દરમ્ ॥ આનયિષ્યામિ સામર્થ્યં યથાં સ્યાં છતસ્તવ ॥ ૨૩ ॥ હિતિ પુત્રવચઃ શ્રુત્વા તસ્મે યૂતમશિક્ષય ॥ સ ગૃહીત્વા પાશયુગં સારિકાઃ ક્ષીત્રમાચયૌ ॥ ૨૪ ॥ ઇડ્ઠા ઇડ્ઠા યત્ર દેવઃ સ્કંદો યત્ર ધ્યવસ્થિતઃ ॥ ગણેશ ડવાચ ॥ મયાનીતાવિમૌ પાશૌ સારિકાઃ પટ ઇવ ચ ॥ ૨૫ ॥ ક્રીડ ત્વં તુ મયા સાર્દ્ધં દેવસ્યામે મમાગ્રજ ॥ હિતિ પાતુવચઃ શ્રુત્વા જુમાઝ્યાં કીદ્ધિતં તદા ॥ ૨૬ ॥ મૂષકેણ લીચૈર્ મયૂરં ચાવ્યજીજયત્ ॥ શિવસ્ય સર્વવિષયં સ્કંદસ્ય ચ તથૈવ ચ ॥ ૨૭ ॥ ગૃહીત્વા સ તુ વિગ્રેશ-સ્તત્કાલે પાર્વતીં યયૌ ॥ પાર્વત્યપિ ચ સંતુષ્ટા ગણેશ વાક્યમબ્રવીત્ ॥ ૨૮ ॥ સમ્યક્ કૃતં ત્વયા પુત્ર નાનીતોઽસૌ મહેશ્વરઃ ॥ સામદાનાદિકં કૃત્વા આનયાત્ર મહેશ્વરમ્ ॥ ૨૯ ॥ તથેત્યુક્ત્વા ગણેશોઽસૌ સમારુઢ ચ મૂષકમ્ ॥ સ્વરિતં ચાયયૌ તત્ર ગૃહં નેતું મહેશ્વરમ્ ॥ ૩૦ ॥

કાર્તિકસ્વામી જિતી ગયા પછી ગણેશ પાર્વતી પાસે આવી પૂછયું કે, હે દેવિ! શા માટે ઉઠાસ થઈ બેઠાં છો, તે મને કહેા.^{૨૦}

પાર્વતી બોલ્યા:—હે પુત્ર! મેં મહાદેવજીને જુગડામાં જિતી લીધા ત્યારે તે ધરમાંથી બહાર નીકળી ગયા, પણ નંદી વગેરે સર્વ અહીં જ છે, માટે પાછા આવશે એમ ધારી હું નિશ્ચિત બેઠી હતી.^{૨૧} તેટલામાં તારા બાઈ કાર્તિકે આવી સઘળું મારી પાસેથી જિતી, મહાદેવને પાછું આપ્યું, માટે હવે મહાદેવજી ઘેર નહીં આવે, એમ વિચારી ચિંતામાં બેઠી છું.^{૨૨} ગણેશ બોલ્યા:—હે દેવિ! મને લૂત શીખવો, એટલે જ હું તમારો પુત્ર હઈશ તો મારા બાઈને અને શંકરને જિતી સર્વ સામગ્રી પાછી આણીશ.^{૨૩} એવું પુત્રનું વચન સાંભળી પાર્વતીએ તેને જુગડું રમતાં શીખવ્યું, એટલે ગણપતિ બે પાસા અને ગોટી (સોગઠાં) લઈ જલદી જ્યાં મહાદેવ અને કાર્તિકસ્વામી હતા ત્યાં પૂછતા પૂછતા ગયા અને કહેવા લાગ્યા:—ગણેશ બોલ્યા, હે મોટા બાઈ! હું બે પાસા, ગોટી અને કપડું (ચોપાટ) લાવ્યો છું, માટે મહાદેવની સામે તમે મારી સાથે રમો. એવું ગણપતિનું વચન સાંભળી કાર્તિકસ્વામી તેની સાથે રમવા લાગ્યા.^{૨૪-૨૬} ત્યારે ઊંદરવડે નંદી તથા મયૂરને જિતી લીધા. એમ મહાદેવજી તથા કાર્તિકસ્વામી પાસે જો હતું તે સર્વ ગણપતિએ જિતી લીધું.^{૨૭} પછી સઘળી ચીજો લઈ તે જ વખતે વિઘ્નરાજ ગણેશ પાર્વતીજની પાસે આવ્યા, તે બેઈ પાર્વતીજ પ્રસન્ન થયાં અને તેમને કહેવા લાગ્યાં કે,^{૨૮} હે પુત્ર! આ તો સઘળું ઠીક કર્યું પણ મહાદેવજીને તેડી લાવ્યો નહીં,

માટે તેને હરકોઈ ઉપાયે સમજાવી અહીં તેડી લાવ. ૨૬
'દીક' એમ કહી ગણેશ ઊંદર ઉપર બેસી મહાદેવજીને
બોલાવવા માટે ઉતાવળા ચાલ્યા. ૩૦

ઈશ્વરસ્તુ સહસ્ત્રાયા હરિદ્વારં સમાગતઃ ॥ નારદેરિતઙ્ગ-
તાંતો વિષ્ણુસ્તત્ર સમાગતઃ ॥ ૩૧ ॥ વિષ્ણુરુવાચ ॥ પ્રયશ્ચાં
વિયાં કુરુ શિવે એકાક્ષોઽર્હં ભવામ્યહમ્ ॥ રાવણેન તથેત્યુ-
ક્તં કાળો ભવ જનાર્દન ॥ ૩૨ ॥ વિષ્ણુરુવાચ ॥ ઓતુવ-
ત્પદ્મસે માં ત્વં તસ્માદોતુર્મૈવિષ્ણુસિ ॥ નારદ ઉવાચ ॥ દેવ
સિદ્ધં મહત્કાર્યમાયાસિ સ ગણેશ્વરઃ ॥ ૩૩ ॥ જ્ઞાતુમગ્ર
ભવદ્વૃત્તં મૂષકસ્તસ્ય ધૃષ્યતામ્ ॥ ક્ષિતિ શ્રુત્વા નારદસ્ય વ-
ચનં રાવણોઽમતઃ ॥ ૩૪ ॥ કુર્વેન્માર્ગારવચ્છબ્દં મૂષકોઽસૌ
પલાયિતઃ ॥ મૂષકં ત્યજ્ય ગળપઃ શ્વૈઃશ્વૈરુપાયૌ ॥ ૩૫ ॥
જાતો વિષ્ણુઃ પાશં હૃતિ દૂરતસ્તદ્વિલોકિતમ્ ॥ પ્રણિપત્ય
મહાદેવં વિનયાનતકંધરઃ ॥ ૩૬ ॥ ગણેશ ઉવાચ ॥ આગ-
મ્યતાં દેવ ગેહં દેવીમાનપુરઃસરમ્ ॥ યદિ નાયાસિ ગેહં ત્વં
પ્રણાંસ્યશ્વયતિ શ્વાંચિકા ॥ ૩૭ ॥ ત્વત્પ્યાગતે મયા સર્વે
કાર્યમેતદુપાયનમ્ ॥ મહાદેવ ઉવાચ ॥ યથા પ્રયશ્ચા મહા-
ચિયાધુના ગળપ નિર્મિતા ॥ ૩૮ ॥ અનયા ક્રીડતે દેવી
આગમિષ્યે ગૃહં તદા ॥ ગણેશ ઉવાચ ॥ સર્વથૈવ ક્રીડિતવ્યં
દેશ્યા નાસ્ત્યત્ર સંશયઃ ॥ ૩૯ ॥ આગમ્યતાં ગૃહં દેવ આત્રા
સહ હિ, મા વ્રજ ॥ હૃતિ તસ્ય વચઃ શ્રુત્વા હૈશ્વરઃ સગળો
યયૌ ॥ ૪૦ ॥ નારદોઽપ્યાગતસ્તત્ર મહોતુરપિ આગતઃ ॥
અપવિષ્ટાસ્તુ કેળસે દેવાસ્ત્રત્ર સમાગતાઃ ॥ ૪૧ ॥

હવે ગણેશજીની પાસે હાથો પછી મહાદેવજી ત્યાંથી
ઊડી હરહાર (તીર્થ) ગયા, અને નારદજીએ સર્વ વૃત્તાંત
કહેવાથી વિષ્ણુ ત્યાં આવ્યા અને કહ્યું કે, હે શિવ !
ત્રણ પાસાવાળી જુગટાંની રમત કરે. તેમાં-એકાક્ષ*
(એક પાસો) હું થાઉં. ત્યારે રાવણે કહ્યું કે, હે વિષ્ણુ ! તમે
કાણુ થાઓ. ૩૧-૩૨ વિષ્ણુ બોલ્યા:-હે રાવણ ! તું મને
મોહડાની પેઠે જુએ છે, માટે તું મોહડો થઈશ. નારદજી
બોલ્યા:-હે દેવ ! મોહું કાપ સિદ્ધ થયું. કારણ કે 'મહા-
દેવજી શું કરે છે, 'એ જાણુવા ગણપતિ આવે છે, એટલે
તેના ઉદરને ડરાવેલા જેમજે. એવું નારદજીનું વચન
સાંભળી રાવણ મોહડો થઈ આગળ જઈ શબ્દ કરવા
લાગે. તે સાંભળી ગણપતિનું વાહન ઉદર ભાંગે ત્યારે
ઊંદરને છોડી દઈ, ગણપતિ એક પાસો વિષ્ણુ થયેલ
છે, એ દૂરથી જોતા જોતા ધીરે ધીરે ત્યાં આવ્યા
અને વિનયથી માથું નમાવી પ્રણામ કરી મહાદેવજીને
કહેવા લાગ્યા કે, ૩૩-૩૬ હે મહાદેવજી ! પાર્વતીજી
આપને ધણી માનની સાથે બોલાવે છે. ને આપ નહીં
પધારો તો પાર્વતીજી પ્રાણત્યાગ કરશે; માટે ઘેર પધારો. ૩૭

એટલે જે કંઈ આપવાનું છે તે હું આપને ભેટ કરીશ.
મહાદેવજી બોલ્યા:-હે પુત્ર ! આ ત્રણ પાસાવાળી મોટી
રમત બનાવી છે, માટે પાર્વતીજી ને આ રમત મારી
સાથે રમે તો હું ઘેર આવું. ગણપતિ બોલ્યા:-પાર્વતીજી
જરૂર આપની સાથે રમશે; એમાં સંશય રાખવો
નહીં. ૩૮-૩૯ માટે આપ તથા કાર્તિકસ્વામી સાથે ઘેર
પધારો-પણ આપ વનમાં જાઓ. મા. એવું ગણપતિનું
વચન સાંભળી મહાદેવજી, તેના ગણ, નારદજી, દેવો અને
મોટા મોહડો એ સર્વ કૈલાસમાં જઈ બેઠા. ૪૦-૪૧

દ્વદ્વા દર્શો પ્રદશ્યાદૌ મહેશો વાક્યમન્નવીત્ ॥ પ્રયશ્ચિયા
મહાદેવિ ગંગાદ્વારે વિનિર્મિતા ॥ ૪૨ ॥ અનયા જયસે ત્વં
ચેતદ્વા ત્વં સત્યભાષિણી ॥ દેશ્વવાચ ॥ હૃષાદિ તથ સા-
મયી મયેયં લાપિતા શિવ ॥ ૪૩ ॥ ત્વયા કિં લાપ્યતે વ્રુદ્ધિ
વર્ણયસ્વ સદોગતાન્ ॥ હૃતિ શ્રુત્વા વચસ્તસ્યાઃ પ્રેક્ષતાયો
મુક્તં હરઃ ॥ ૪૪ ॥ તસ્મિન્જળે નારદેન સ્વકૌપીનં સમ-
ર્પિતમ્ ॥ લીળાવદ્ધ્રોપવીતમનેન કીડતામિતિ ॥ ૪૫ ॥
સદાશિવઃ પ્રસન્નોઽમૃત ક્રીડનં સન્નિવ્રજતુઃ ॥ યથાચાચયતે
હૃદસ્તથા વિષ્ણુઃ પ્રજાયતે ॥ ૪૬ ॥ યથાચાચયતે દેવી વિ-
પરીતઃ પતત્યસી ॥ સ્વકીયામરણાયં ચ મહાદેવેન નિર્જિ-
તમ્ ॥ ૪૭ ॥ સ્કંદાલંકારિકં સર્વં પુનરામં હરેણ ચ ॥
તત્તો ગણેશઃ પ્રોવાચ વાક્યં સદસિ ગર્વિતઃ ॥ ૪૮ ॥ ન
ક્રીડિતવ્યં હે માતઃ પાશો લક્ષ્મીપતિઃ સ્વયમ્ ॥ કૃતો હરેણ
સર્વસ્વં તે હરિષ્યતિ મરિપતા ॥ ૪૯ ॥ હૃતિ પુત્રવચઃ શ્રુ-
ત્વા પાવેતી ક્રોધમ્નચ્છિન્તા ॥ તથાવિષ્ણાં તામાલોક્ય રાવણો
વાક્યમન્નવીત્ ॥ ૫૦ ॥

પછી પાર્વતીજીને જોઇને મહાદેવજી હસીને બોલ્યા કે,
હે દેવિ ! ત્રણ પાસાવાળી મોટી રમત ગંગાદ્વાર (હરહાર)-
માં બનાવેલ છે, માટે ને આ રમતમાં તમે મને જિતી
હ્યો તો ખરાં. પાર્વતીજી બોલ્યા:-હે શિવજી ! નંદી વગેરે
આપની સામગ્રી હું માંડું છું, પણ આપ શું માંડશો તે કહો
અને સર્વને બતાવો. તે સાંભળી મહાદેવજી નીચું જઈ
ગયા, ૪૧-૪૪ ત્યારે નારદજીએ પોતાની લંગોટી, વીણા,
દંડ અને જનોઈ આપી મહાદેવજીને કહ્યું કે, આ માંડીને
રમો. ૪૫ ત્યારે મહાદેવજી બહુ પ્રસન્ન થયા અને રમવા
માંજું. ને ને દાવ મહાદેવજી માગે તે તે વિષ્ણુ આપે
અને ને ને દાવ પાર્વતીજી માગે તે તે દાવ અવળો પડે.
એ રીતે રમતાં પોતાનું તથા કાર્તિકસ્વામીનું ને કંઈ
હતું, તે સધળું મહાદેવજીએ પાછું જિતી લીધું. ત્યારે
ગણેશ સહામાં ગર્વથી બોલ્યા કે, ૪૬-૪૮ હે માતા !
આપ રમશો. મા. કારણ કે મહાદેવજીએ સાક્ષાત્
વિષ્ણુનો પાસો કરેલ છે માટે મારા પિતા તમારું સધળું
જિતી લેશે. ૪૯ એવું પુત્રનું કહેવું સાંભળી પાર્વતીજીને
બહુ ક્રોધ થયો. તે વખતે પાર્વતીજીને ક્રોધાધિમાન જઈ,
રાવણ બોલ્યા. ૫૦

૧ અમૃદિત્યધ્યાહારઃ ।

* એકાક્ષના અર્થ જો છે. એક તો એક પાસો અને બીજો એક
આંખવાળો એકલે કાણુ.

રાવણ ઉવાચ ॥ પાપિયેનાથ ક્ષાતોસ્મિ દુર્દૃશુરુદેન વિષ્ણુ-
ના ॥ અધર્મોડયં ન કર્તવ્યમ્ દુસ્વૃક્તં તુ મયા યતઃ ॥ ૫૧ ॥
દેવ્યુવાચ ॥ સર્વાન્ શપિષ્યે વત્સાહ પૂર્ણાનેત્યામહાબલાન્ ॥
સામર્થ્યં પદ્યમ્ એ પુત્ર ધર્મસ્થાગકલ્પ તથા ॥ ૫૨ ॥ દેવ
યસ્માદ્બલયા કપટં ચ કૃતં ત્વયા ॥ તસ્માત્સદાસ્તુ તે
મૂર્ધા ગંગાભારપ્રપીઢિતઃ ॥ ૫૩ ॥ ઇતસ્તતઃ કુષેટ્ટાં ત્થ
યતઃ શિક્ષયસે છત્રે ॥ ૫૪ ॥ સદૈવ ધમણં તે સ્થાવેકમ્ ન
અગ્રેસ્તિષ્ઠિતઃ ॥ યતઃ કૃતા સ્વબલયા સહ માયા ત્વયા હરે ॥
પૃથ વૈરી રાવણોડયં તવ આર્યો નૈવિષ્યતિ ॥ ૫૫ ॥ હિત્વા
મ્માં માતરં પુત્ર બાલકત્વં ત્વયા કૃતમ્ ॥ અતસ્ત્વં ન પુવા
દૃઢો બાલ એવ મવિષ્યસિ ॥ ૫૬ ॥ સ્વપ્રેડપિ તે છલ્લં
શ્રીળાં ન કરાપિ મવિષ્યતિ ॥ ગણેશ ઉવાચ ॥ અનેન ચો-
તુરુપેણ મૂષકોડયં પલાયિતઃ ॥ ૫૭ ॥ મધ્યેમાર્ગે કૃતં
વિઘ્નં શપેન્ રાક્ષસાધમમ્ ॥ દેવ્યુવાચ ॥ યસ્માદ્વિઘ્નં ત્વયા
દુષ્ટ કૃતં મદ્બાલકસ્ય તુ ॥ ૫૮ ॥ તસ્માદયં તવ રિપુર્વિષ્ણુ-
સ્ત્વાં ઘાતયિષ્યતિ ॥ ઇતિ દેવ્યા વચઃ શ્રુત્વા સર્વે સંકુદ-
માનસાઃ ॥ ૫૯ ॥ દેવીશાપે મનઃકુનારદો વાક્યમમ્રવીત્ ॥

રાવણ કહે છે:-હે દેવ ! આ બાબતમાં મેં કહ્યું કે, આવી અનીતિ ન કરો ત્યારે પાપી અને મદોન્મત વિષ્ણુએ અને શાપ આપ્યો.^{૫૧} પાર્વતી બોલ્યાં:-હે પુત્ર ! એ સધળા બળવાન છે, છતાં પણ એ ધૂતોને શાપ આપું છું. મારું સામર્થ્ય અને ધર્મને ત્યાગ કરવાથી કેવું ફળ થાય છે તે તું જાણે.^{૫૨} હે મહાદેવ ! હું કે જે અબળા તેની સાથે તમે કપટ કર્યું, માટે તમારું મસ્તક નિરંતર ગંગાજના બારથી પીડિત રહેશે.^{૫૩} હે મુનિ નારદ ! જ્યાં ત્યાં સાચાં બોટાં કર્યાં કરો છો, તેથી તમારે નિરંતર ભ્રમણું પડશે; પણ એક જગ્યાએ સ્થિતિ થશે નહીં.^{૫૪} હે હરે ! તમે અબળાની સાથે કપટ કર્યું, તેથી આ રાવણ તમારો શત્રુ થઈ તમારી આંત્રે હરી જશે.^{૫૫} હે પુત્ર ! હું કે જે તારી મા તેને છોડી, બાલ્યેષ્ટા કરી માટે તું બાલક જ રહીશ, પણ યુવાન કે વૃદ્ધ થઈશ નહીં,^{૫૬} અને સ્વપ્રભાં પણ તને આસુષ્ય કદી મળશે નહીં. ગણેશજી બોલ્યાં:-હે માતા ! આ રાવણે મીંદડાનું રૂપ ધરી મારા ઉદરને નસાડી મૂકી માર્ગમાં વિદ્ય ક્યું માટે આ રાવણ કે જે રાક્ષસોમાં નીચ છે તેને પણ શાપ આપો. પાર્વતીજી બોલ્યાં:-અરે દુષ્ટ ! તે મારા બાલકને વિદ્ય ક્યું માટે તારા શત્રુ આ વિષ્ણુ તને મારશે. એ પ્રકારે પાર્વતીજીએ દીધેલા શાપ સાંભળી કૌપથી સધળા તેને શાપ દેવા તૈયાર થઈ ગયા.

નારદ ઉવાચ ॥ કોપં કુર્વંતુ મા દેવા નેર્યં શપ્ત્યા ક-
શાચન ॥ ૬૦ ॥ સર્વેષામાદિમાયેર્યં યથાયોગ્યકલ્પશઃ ॥
નાર્યં શાપ દ્યયં દેવી સ્મરેન્મયા તુ વિચક્ષણેઃ ॥ ૬૧ ॥ ગંગા
સદા તિષ્ઠતુ રુદ્રમસ્તકે વળાદ્રમાં વાનયતુ હપાચરઃ ॥ જા-

યાહરહ્યાથ યથોચિતા મૃતિશ્રાંગતુષ્ણારહિતઃ કુમારઃ
॥ ૬૨ ॥ અહં જમામિ ધરણીં ન સ્થાતવ્યં તતો જનૈઃ ॥
સમ્યગ્દેવિ ત્વયા પ્રોકં મૃતિવદાનીં વચો મમ ॥ ૬૩ ॥
સર્વકોષાપહૃત્ત્વર્યં નનતે મુનિપુંગવઃ ॥ કક્ષાનાવં ચકારોચૈ-
ર્હાદ્યાદીદીતિ ચાગ્રવીત્ ॥ ૬૪ ॥ તસ્ય ચેટ્ટાં વિકોક્ષ્યાય
સર્વેર્હ્યમવામુયુઃ ॥ દેવ્યુવાચ ॥ ઓ ઓ વિદુષકમેષ કૃત-
કૃત્યોડસિ નારદ ॥ ૬૫ ॥ વરં વરય મદં તે યયન્મન-
સિ રોચતે ॥

તે વખતે નારદજી બોલ્યા કે, હે દેવ ! કોષ કરો મા અને કોષ વખત પણ આ દેવીને શાપ આપવો નહીં.^{૫૭-૬૦} કારણ કે આ સર્વની આદિમાયા છે અને યથાયોગ્ય ફલ આપનાર છે, પણ આ શાપ નથી. શુદ્ધિમાન પુરુષે આ દેવીનું સ્મરણ કરવું.^{૬૧} મહાદેવજીના મસ્તકમાં નિરંતર ગંગાજી રહે. રાક્ષસ વિષ્ણુની સ્ત્રીનું હરણ કરો. સ્ત્રી હરનાર રાવણનું મરણ યોગ્યજ છે. કાર્તિકેસ્વામી બાલક રહે અને તેને કામતૃષ્ણા થાય નહીં.^{૬૨} અને હું એક ટેકાએ નહિ રહેતાં ભગ્ના કરીશ. હે દેવિ ! તમે ઠીક કહ્યું. હવે મારું વચન સાંભળો.^{૬૩} એમ કહી સર્વેનો કોષ દૂર કરવા માટે જોરથી નાચવા લાગ્યા, કક્ષાને નાદ કરવા લાગ્યા અને હાહા હીહી એવા શબ્દો કરવા લાગ્યા, તે જોઇ સધળા આનંદ પામ્યા. પાર્વતીજી કહે છે-ઓ વિદુષકશ્રેષ્ઠ ! હે નારદ ! તમે કૃતકૃત્ય છો.^{૬૪-૬૫} તમારું કલ્યાણ થાઓ ! તમારા મનમાં જે જે ઇચ્છા હોય, તે પ્રમાણે વરદાન માગો.

નારદ ઉવાચ ॥ યાચયંતુ વરં સર્વે કો વા કિં યાચયિ-
ષ્યતિ ॥ ૬૬ ॥ સર્વે તે યાચયિષ્યંતિ યથાચેદં મુવંતુ તત્ ॥
શિવ ઉવાચ ॥ સર્વે સંક્ષમ્પતાં દેવિ જિતં યદ્વૃષમાદિકમ્
॥ ૬૭ ॥ તન્મમાસ્તુ યૂતશતૈર્ન પ્રાઘં જગદંબિકે ॥ દેવ્યુ-
વાચ ॥ માસ્તુ ત્વયા સમં નાથ સ્વપ્રેડપિ મમ ચાંતરમ્
॥ ૬૮ ॥ યતદેવ વરં મન્યે ક્રોધોમા મૃન્મમોપરિ ॥ કાર્તિકે
શુક્રપક્ષે તુ પ્રપમેડ્હિતિ સત્યવત્ ॥ ૬૯ ॥ જયો લઘ્વો
મયા ત્વતઃ સત્યેનૈવ મહેશ્વર ॥ તસ્માદ્દયૂતં પ્રકર્તવ્યં પ્ર-
ભાતે ત્વચ માનવૈઃ ॥ ૭૦ ॥ તસ્મિન્મૃતે જયો યસ્ય તસ્ય
સંવત્સરં જયઃ ॥ વિષ્ણુરુવાચ ॥ અહં યં યં કરિષ્યામિ
શ્રેષ્ઠં વા લઘુયેવ વા ॥ ૭૧ ॥ તથા તથા મત્તુ તદ્વરમેનં
વદામ્યહમ્ ॥ સ્કંદ ઉવાચ ॥ સદા મનસ્તપસ્વાયાં મમ તિ-
ષ્ઠતુ દેવતાઃ ॥ ૭૨ ॥ કરાપિ વિષયે માસ્તુ દેવ ઇષ વરો
મમ ॥ ગણેશ ઉવાચ ॥ સંસારે યાનિ કાર્યાણિ તદાદૌ મમ
પૂજનાત્ ॥ ૭૩ ॥ યાતુ સિદ્ધિં મમ કૃપાં વિના સિદ્ધયંતુ
મા ક્ષતિત્ ॥ રાવણ ઉવાચ ॥ વેદશ્યાહ્યાનસામર્થ્યં મમ
શીર્ષં મવત્સિતિ ॥ ૭૪ ॥ સદાશિવે સદા ચાસ્તુ મર્કિર્મે-
ડ્યમ્બિચારિણી ॥

નારદ બોલ્યા:-સર્વે તમારી પાસે વરની યાચના કરે છે, તો કેણુ અને શું માગે ?^{૧૧} સર્વે યાચના કરે છે, માટે પોતાપોતાની ઇચ્છા મુજબ સહુ બોલે. શિવજી બોલ્યા:-હે દેવિ ! નંદિ વગેરે જે તમે જિતી લીધું છે તે માફ કરો. હે જગદંબા ! સંકટો જીગટાંવડે પણુ તે મારી ચીજો તમારે લેવી નહીં. પાર્વતી કહે છે-હે નાથ ! મારી અને તમારી સ્વમમાં પણુ જીદાઇ ન થાય, એ જ હું શ્રેષ્ઠ માનું છું અને મારી ઉપર આપનો ક્રોધ ન થવો જોઇએ. હે મહેશ્વર ! કાર્તિક માસમાં શુદ્ધિ પડવાને દિવસે મેં સત્યવડે આપને જીત્યા છે, માટે પ્રાતઃકાલમાં મનુષ્યે જીગડું બેલવું અને તે જીગટામાં જે જિતે તે આખા વર્ષમાં જિતે. વિષ્ણુ કહે છે-હે દેવિ ! હું જેને મોટા કરું અને જેને હલકો કરું તે તેમ જ થાય, એ જ હું વરદાન માગું છું. કાર્તિકસ્વામી કહે છે-હે દેવિ ! માં મન હમેશાં તપશ્ચર્યામાં રહે, પણુ ક્રોધ વખતે વિષયમાં જીવ નહી, એ વરદાન હું માગું છું. ગણેશજી કહે છે-હે દેવિ ! સંસારમાં જે જે કાર્યો થાય, તેના આરંભમાં મારી પૂજાથી સિદ્ધિ થાય; પણુ મારી કૃપા વગર ક્રોધપણુ કાર્યની સિદ્ધિ ન થાય. રાવણુ કહે છે-વેદભાષ્ય કરવામાં મારી શક્તિ જલદી થાય, અને શંકરમાં મારી અનન્ય સ્થિર ભક્તિ રહે.

નારદ કહેવાચ ॥ કુદ્ધાકુદ્ધાશ્ચ યે કેચિન્મૂર્ખાંમૂર્ખાંશ્ચ યે જનાઃ ॥ ૭૫ ॥ મદ્ધાકર્યં સત્યમિત્યેષ માનયંતુ સદા છરાઃ ॥ ઇત્યુક્ત્વાંતર્હિતાઃ સર્વે દેવા રુદ્રપુરોગમાઃ ॥ ૭૬ ॥ તસ્માન્ પ્રતિપદિ યૂતં કુર્યાંત્સર્વોંઽપિ વૈ જનઃ ॥ યૂતં નિષિદ્ધં સર્વં દિત્વા પ્રતિપદં કુષાઃ ॥ ૭૭ ॥ સ્વસ્થોયમાદિજ્ઞાનાથ કુર્યાદ્યૂતમત્તદિતઃ ॥ વિશેષવચ્ચ મોકલ્યં છદ્ધિર્મોક્ષણેઃ સહ ॥ ૭૮ ॥ દવિતામિશ્ચ સહિતં નૈયા સા ચ ભવેન્નિશા ॥ તતઃ સંપૂજયેન્માનૈરંતઃપુરુષુવાસિનીઃ ॥ ૭૯ ॥ પદાતિજન સંવાતાન્ પ્રૈવેયૈઃકટકૈઃ ધૂમૈઃ ॥ સ્વનામાંકૈઃ સ્વયં રાજા તોપયેત્સ્વજનાન્ પૃથક્ ॥ ૮૦ ॥ વૃષભાન્મહિષાંશ્ચૈવ યુદ્ધયમાન્પરૈઃ સહ ॥ ગજાન્મર્ચાશ્ચ મોર્ચાશ્ચ પદાતીન્સમલંકૃતાન્ ॥ ૮૧ ॥ મંચારુદઃ સ્વયં પથ્યેનટનર્તકચારાન્ ॥ યોધયેન્ શાસતેષ્ચ ગોમહિષ્યાદિકં તથા ॥ ૮૨ ॥

નારદજી કહે છે-હે સુરો ! ક્રોધ ક્રોધમાં હોય વા પ્રસન્ન હોય, મૂર્ખ મૂર્ખ હોય વા પંડિત હોય પણુ હું જે કહું તે સત્ય જ તેઓના સમજવામાં આવે. એટલું કહી મહાદેવજી વગેરે સર્વે દેવો અદ્વૈત ધર્મ ગયા. ૧૭-૭૯ તે કારણ માટે પડવાને દિવસે સખળાએ જીગડું રમવું. હે પંડિતો ! જીગડું સર્વથા નિષિદ્ધ છે, પણુ આ પડવાને દિવસે તેના નિષેધ નથી. ૭૭ પોતાનો ઉદ્ધમ જાણુવા માટે સાવધાન ધર્મ જીગડું રમવું અને મિત્ર તથા બ્રાહ્મણની સાથે વિશેષ જમવું. ૭૮ તે રાત્રિ ઓની સાથે શુભાવવી અને તે જ માગે તે આપી, તેને માન

આપી, પ્રસન્ન કરવી. ૭૯ પછી જો સમર્થ હોય તો પોતાના નોકર ચાકરને પોતાના નામથી લખેલાં માહળીયાં અને કંઠા વગેરે જૂદા જૂદા અલંકારો આપી પ્રસન્ન કરવાં. ૮૦ મહેલ ઉપર ખેસી પરસ્પર લડતા બળદ, પાડા, હાથી અને મક્કને બેવા, તેમ જ ગાયો, લેસો વગેરેને લડાવવાં, પણુ ડરાવવાં નહીં. ૮૧-૮૨

માર્ગપાલીબંધન

તતો પરાક્લસમયે પૂર્વેસ્યાં વિશિ ભારત । માર્ગપાર્લી પ્રજાપ્રીયાતુંગસ્તસ્તેષ યાદપે ॥ ૮૩ ॥ કુશકાશમર્ધો દિ-
શ્યાં લંકાકૈવલ્યમિયુતામ્ । રક્ષેયિત્વા ગજાન્મન્યાયમસ્યા-
સ્તલે નયેત્ ॥ ૮૪ ॥ કૃતે હોમે દ્વિજેન્દ્રૈશ્ચ કપ્ત્રીયાન્માર્ગપા-
લિકામ્ । નમસ્કારં તતઃ કુર્યાન્મન્ત્રેણાનેન સુવત ॥ ૮૫ ॥
માર્ગપાલિ નમસ્તેઽસ્તુ સર્વલોકહસપ્રદે । વિષેયૈઃ પુત્રદારાચૈઃ
પૂરયેદ્દાં ઘૃતસ્ય મે ॥ ૮૬ ॥ નીરાજનં ચ તત્રૈવ કાર્યં રાષ્ટ્ર-
જયપ્રદમ્ । માર્ગપાલીતલેનાથ યાંતિ ગાવો દુષા ગજાઃ
॥ ૮૭ ॥ રાજાનો રાજપુત્રાશ્ચ બ્રાહ્મણાઃ શૂદ્રજાતયઃ । મા-
ર્ગપાર્લી સમુલ્લેધ્ય નીરુજાસ્તુ છલાન્વિતાઃ ॥ ૮૮ ॥ તસ્માદે-
તત્પ્રકૃવંતિ યૂતાચ્ચ વિધિપૂર્વકમ્ ॥ ૮૯ ॥ इति सनत्कुमार-
संहितायां घृतविधिः ॥

હે ભારત ! બપોર પછી પૂર્વ દિશામાં જાયા થાંભલા અને વૃક્ષની સાથે સુંદર દર્ભ અને કાસડાની માર્ગપાલી બાંધવી અને ત્યાં હાથીઓ, અમરો વગેરે લઇ જવા. ૮૩-૮૪ ઉત્તમ બ્રાહ્મણો પાસે હોમ કરાવી, તે માર્ગપાલી બાંધવી અને પછી નીચેનો મંત્ર બાણુવો. ૮૫ 'હે માર્ગપાલી ! હે સર્વ સોદ્ધાને સુખ આપનાર, મારા મનોરથ તથા મારી ઓ, મારા પુત્ર અને નોકર ચાકર વગેરેના મનોરથ પૂર્ણ કર,' એમ કહી નમસ્કાર કરવા. ૮૬ પછી ત્યાં જ આરતી કરવી કે જેથી દેશનો જય થાય. ગાયો, બળદ, હાથી, રાજા, રાજાના પુત્રો, બ્રાહ્મણો અને શૂદ્રો જે માર્ગપાલીની નીચેથી જાય, તે રાગ રહિત તથા સુખીયાં થાય છે. ૮૭-૮૮ માટે જીગડાં વગેરે વિધિ પ્રમાણુ કરવા. ૮૯ એ પ્રકારે સનતકુમારસંહિતામાં જીગડાંનો પ્રકાર છે.

બલિપૂજન, ગોકીડન અને વણિકકર્ષણ

અથ બલિપૂજાગોકીડનવેણિકાકર્ષણાનિ તત્રૈવ । વાલ-
લિલ્યા ઝુઝુઃ-પૂર્વવિદ્ધા પ્રકર્ત્તયા પ્રતિપદ્ધલિપૂજને । વર્ષ-
માનતિધિર્નદા યદા સાર્દવિયામિકા । દ્વિતીયા વૃદ્ધિગામિ-
ત્વાદુતરા તત્ર ચોદયતે । બલિમાલિલ્ય દૈત્યેન્દ્રં વર્ણકૈઃ પંચ-
રંગકૈઃ ॥ ગૃહમધ્યમશાલાયાં વિધ્યાવલ્યા સમન્વિતમ્ ।
મિદ્ધાં ચ તાલચણિપ્રાંતૌ કરયોઃ પાદયોસ્તલે ॥ રક્તવર્ણ-
નાસ્ય કેશાન્કુળેન ચ સમાલિલેત્ । સર્વાંગં પીતવર્ણેન શ-
ભાચં નીલવર્ણેતઃ ॥ વર્ણં ચ ચેતવર્ણેન યથાશોભં પ્રકલ્પ-
યેત્ । સર્વામરણશોભાચં દ્વિધુજં વૃષષિક્ષિતમ્ ॥ લોકો
લિલેત્ ગૃહસ્થાંતઃ શપ્થયાયાં શુક્તંકલૈઃ । મન્ત્રેણાનેન સંપૂ-

ઉચ્ચ યોગશૈલપચારકૈઃ ॥ બલિરાજ નમસ્તુભ્યં દૈત્યદાનવપૂ-
જિત ॥ દ્રવ્યગ્રોહમરારાતે વિષ્ણુભાગિધ્યયો ભવ ॥ બલિ-
સુદિવ્ય રીર્યતે દાનાનિ ક્ષતિરૂગવાઃ ॥ યાનિ તાન્યક્ષયાણિ
મ્હમેયૈતત્સંપ્રદર્શિતમ્ ॥ કોઘસ્ત્રીતિથૈલેયંસ્માદીયતેડ્ડયાં
યુધિષ્ઠિર ॥ પાર્થિવેન્દ્રૈક્ષિત્વરાસ્તેનેયં કૌશ્વરી સ્થુતા ॥ યો
યાત્રુજન ભાવેન તિષ્ઠત્યસ્થાં યુધિષ્ઠિર ॥ હર્ષદૈવ્યાદિરૂપેણ
તસ્ય સર્વં પ્રયાતિ ચૈ ॥ બલિપૂજાં વિધાયૈવં પશ્ચાદ્લોકી-
કનં ચરેત્ ॥

અલિપૂજન, ગોહીડન અને વણિકાર્પણ એ પણ કાર્તિક
માસના શુકલ પડવાને દિવસે કરવાં. આ વિષયમાં
વાલખલિય-અલિની પૂજામાં પૂર્વવિદ્વા પડવો લેવો, એમ
કહે છે. એ પડવો બીજા દિવસે સાડાત્રણ પહોર સૂધી રહેતો
હોય ને વર્ધમાન હોય તો બીજાને દિવસે વૃદ્ધિગામિની
હોવાથી તે દિવસે ગણવો. અલિપૂજા કરવા માટે ધરના
મધ્યમાં પાંચ રંગવડે ખેંચેલું કે જે દેવોના રાજ છે તેને
વિધવાવશી સહિત આલેખેલાં સૈની ભૂલ, તાળવું, આખના
છેડા અને હાથ તથા પગનાં તર્ણિયાં લાલ રંગથી આલે-
ખવાં. એના કેશ કાળા રંગના કરવા, અને બીજાં આખું
શરીર પીળા રંગથી રંગવું. હથીમાર વગેરે કાળા રંગનાં
ચીતરવાં અને કપડાં ધીળા વર્ણનાં ચીતરવાં. તેના બે
હાથ કરવા. એ પ્રમાણે ખૂબસુરત ચિત્ર કાઢવું. પછી
સધળા અલંકારો પહેરાવવા અને છત્ર ચામર વગેરે
રાજનાં ચિહ્નો પાસે રાખવાં. મનુષ્યેશ્વરની અંદર ઘોળા
ચોખાથી ચિત્ર કાઢવું અને 'હે અલિરાજ ! તમે હિતિ
અને દુનુના પુત્રોએ પૂજિત છો, તમે ઈશ્વર અને દેવતાના
શત્રુ છો, તમે મને વિષ્ણુના સમીપમાં પહોંચાડનાર
થાઓ. એમ કહી પોડશોપચારે પૂજા કરવી. હે મુનિ-
શ્રેષ્ઠ ! અલિરાજના નામથી જે દાન દેવાય છે તે અક્ષય
થાય છે, એમ મેં જ કહેલું છે. હે યુધિષ્ઠિર ! પૃથ્વીમાં
મોટા મોટા રાજાઓ આ પડવાને દિવસે અલિરાજને
પ્રસન્ન કરે છે, માટે એનું નામ કૌમુદી કહેલી છે. હે
યુધિષ્ઠિર ! આ પડવાને દિવસે જે માણસ હર્ષમાં રહે છે
તેનું આખું વર્ષ હર્ષમાં જાય છે અને જે શોકમાં રહે
છે તેનું આખું વર્ષ નિશ્ચય શોકમાં જાય છે. એ પ્રકારે
અલિની પૂજા કરી, પછી ગોહીડન કરવું.

ગર્વા ક્રીડાદિને યત્ર રાત્રૌ દૃશ્યેત ચંદ્રમાઃ । સોમો રાજા
પશ્ચન્દ્રહિતિ સરમીઃ પૂજકાંસ્તથા ॥ પ્રતિપદ્વૈસંયોગે ક્રીડનં
ચ ગર્વા મતમ્ ॥ પરા યોગે તુ યઃ કુર્યાત્પુત્રદારધનક્ષયઃ ॥
અલંકાર્યાંસ્તથા ગાવો ઘાસાયૈશ્વ સ્પુરર્ષિતાઃ ॥ ગીતવાદિ-
ત્રગ્રોષેણ નયેનગરભાષ્યતઃ ॥ આનીય ચ ગૃહં પશ્ચાત્કુર્યાંતીરા-
જનાવિષમ્ ॥ અથ ચેત્રપ્રતિપત્તસ્વરૂપા નારી નીરાજનં ચરેત્ ॥
દ્વિતીયાયાં તથા કુર્યાત્ સાર્યં મંગલમાલિકામ્ ॥ एवं નીરાજનં

કૃત્વા સર્વપાપેઃ પ્રક્ષલ્યતે ॥ પ્રતિપત્તૈર્વિદેશ વંદિકાકર્ષણે
ભવેત્ ॥ કૃષ્ણકાશમયી કુર્યાદ્વણિકાં સુદૃઢાં નવામ્ ॥ દેવદ્વારે
વૃષદ્વારેડંબવા નેયાં ચતુષ્પયે ॥ તામેકતો રાજપુત્રા હીનવ-
ળોસ્તથૈક્તઃ ॥ ગૃહીત્વા કર્ષયેયુદ્ધતાં યપાસારં સુદૃઢુઃ ॥ સ-
મસંસ્ક્રયા દ્વયોઃ કાર્યો સર્વેંષિ બલવત્તરાઃ ॥ જયોઽન્ન હીન-
જાતીનાં જયો રાજસુ વત્સરમ્ ॥ ઉભયોઃ પૃથકઃ કાર્યો
રેલા સ્વાકર્ષકોપરિ ॥ રેલાંતે યો નયેત્તસ્ય જયો ભવતિ
નામ્યથા ॥ જયચિહ્નમિદં રાજા વિદધીત પ્રયત્નતઃ ॥

ગોહીડનને દિવસે રાત્રે બે ચંદ્રમા દેખાય તો રાજા
સોમ, પશુ, ગાયો અને પૂજનારને હણે છે માટે અમા-
વાસ્થા અને પડવાના સંયોગમાં એટલે અમાવાસ્થાયુક્ત
પડવાને દિવસે ગોહીડન કરવું; પણ બે દ્વિતીયાયુક્ત
પડવાને દિવસે ગોહીડન કરે તો પુત્ર, સ્ત્રી અને ધનનો
ક્ષય થાય છે. ગોહીડનને દિવસે ગાયોની પૂજા કરી
તેને અલંકાર વગેરેથી શોભાવી કાંઈ પણ ખવરાવવું.
પછી વાળં વગડાવતાં ને ગાતાંવાતાં ગામની બહાર
ગાયોને લઈ જઈ પાછી ઘેર લઈ આવી તેની આરતી
ઉતારવી. બે પડવો થોડો હોય તો સ્ત્રીએ આરતી ઉતા-
રવી, અને દ્વિતીયામાં સાર્યકાળે મંગલમાલિકા કરવી. એ
પ્રમાણે આરતી ઉતારવાથી સધળાં પાપથી મુક્ત થવાય
છે. વણિકાર્પણમાં પૂર્વવિદ્વા પડવો લેવો, તેમાં હર્ષ અને
કાસડાની ખૂબ મજબૂત નવી વણિકા કરવી. પછી તેને
મંદિર પાસે, રાજના દરવાજા પાસે, અથવા ચોકમાં
લઈ જઈ એક તરફ રાજપુત્રો અને એક તરફ હીન
જાતિનાં માણસો એમ બે તરફ સરખી સંખ્યા અને
સરખા બળવાળા વળગી, પોતાના જોર પ્રમાણે વારંવાર
ખેંચે. તેમાં જે હીનજાતિ જિતે તો હીનજાતિનો જય
થાય અને રાજ જિતે તો રાજનો જય થાય. જયના
જ્ઞાન માટે વણિકા ખેંચનાર રાજ તથા હીનજાતિ બન્નેની
પછવાડે બે હાથ, ચાર હાથ વા દશ હાથને છેટે ચિહ્ન
માટે રેખા કરવી. તેમાં પોતાની તરફની રેખા સૂધી
જે ખેંચી જાય તે જિતે, એમ કરાર કરવો. આ પ્રકારે
રાજાએ પ્રયત્નપૂર્વક પોતાના જયનું જ્ઞાન મેળવવું.

ગોવર્ધનોત્સવ અથવા અન્નકૂટોત્સવ કથા

અયાનકૂટાપરપર્વાયો ગોવર્ધનોત્સવઃ સનત્કુમારસંહિ-
તાયામ્ ॥ વાલ્મીકિયા ઝુઙુઃ-કાર્તિકસ્ય સિતે પક્ષે જ્ઞાનકૂટં
સમાચરેત્ ॥ ગોવર્ધનોત્સવશ્ચૈત્રીત્રિવિંશતીપ્રીયતામિતિ ॥૧॥
ઋવય ઝુઙુઃ-કોડસૌ ગોવર્ધનો નામકસ્માતં પરિપૂજયેત્ ॥
કસ્માતદુત્સવઃ કાર્યઃ કૃતે કિં ચ ફલં ભવેત્ ॥૨॥ વાલ્મી-
કિયા ઝુઙુઃ-પ્રકદા અગવાન્ કૃષ્ણો ગતો ગોપાલકેઃ
સહ ॥ ગૃહીત્વા ગાઃ પ્રતિપદિ કાર્તિકસ્ય સિતે વને ॥૩॥
તત્ર નાનાભિયા લોકો ગોપ્યશ્રાપિ સહસ્રસઃ ॥ ગોવર્ધનસ-

* હાલો પ્રકાર રાજા અને શુદ્ધ વગેરેને માટે જણાય છે.

મીપે તુ કુર્વિત્યુત્સવમાદરાવ ॥ ૪ ॥ કાર્ય લેઈ ચ વોષ્ય ચ
પેય નાનાવિધં કૃતમ્ । કૃતા નગાસ્તયાડનાનાં શૃત્યંતિ
ચ પરે જનાઃ ॥ ૫ ॥ નાના પતાકાઃ સંગૃહ્ય કેષિદ્વાવંતિ
ચામતઃ ॥ કેષિદ્વોપાઃ પ્રત્યંતિ સ્તુવંતિ ચ તથાડપરે ॥ ૬ ॥
હૃતસ્તતો વિતાનગિ તોરણાનિ સહજશઃ । હૃજ્જૈતસ્કૌતૃકં
કૃષ્ણો વાક્યમેતદુવાચ હ ॥ ૭ ॥ કૃષ્ણ ઉવાચ-હસ્તવા
ક્રિયતે કત્વ દેવતા કા ચ પૂજયતે । પક્ષાનસાદનાર્થાય
કલ્પિતો વોત્સવોડ્યુના ॥ ૮ ॥ ન મહર્ચયિતે વે દેવાસ્તે-
ન્ધ્યોડર્નં તુ પ્રદીયતે । પ્રત્યક્ષભોજિનો દેવાસ્તેન્ધ્યોડર્નં ન તુ
દીયતે । હૃદ્દેહર્ષી ભવદ્દુઃખિ ગોપાલા વેષસા કૃતાઃ ॥ ૯ ॥

સનત્કુમાર સંહિતામાં વાલ્મીકિદેવો કહે છે-કાર્તિક
માસના શુકલ પક્ષના પડવાને દિવસે શ્રીવિષ્ણુની પ્રીતિ
માટે ગોવર્ધનોત્સવ તથા અનકૂટ કરવો.^૧

ઋષિઓ બોલ્યાઃ-એ ગોવર્ધન પર્વત કાણુ? તેની પૂજા
શા માટે કરવી, તેનો ઉત્સવ શા માટે કરવો અને તે
કયોથી શું કળ થાય છે?૨

વાલ્મીકિદેવો કહે છે-એક દિવસે કાર્તિક માસના
શુકલ પક્ષના પડવાને દિવસે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, ગાયો
લઘ ગોવાળિયાઓની સાથે વનમાં ગયા.^૩ સાં જૂદી
જૂદી જાતનાં હજારો ખાણુસો અને ગોપીઓ, ગોવર્ધન
પર્વતની સામે આદરપૂર્વક ઉત્સવ કરતાં હતાં.^૪ નાના
પ્રકારનાં ખાણ (લાકુ, પૂરી વગેરે), લેલ (મધ મુરખ્યા
વગેરે), ચોખ્ખ (આંખા વગેરે) અને પેય (દૂધ વગેરે)
ધર્મી હતાં, અજના મોટા મોટા ઢગો કર્યા હતા; કેટલાક
મનુષ્યો નાયતાં હતાં;^૫ કેટલાંક હાથમાં પતાકા લઈ
આગળ ઢોડાઢોડ કરતાં હતાં; (અને) કેટલાક ગોવાળ
નાયતા હતા અને બીજા કેટલાક રત્નિ કરતા હતા.^૬
સારે કારે હજારો તોરણ અને ચન્દ્રવા આંધ્યા હતા.
એ પ્રકારનું મોટું કૌતુક જોઈ શ્રીકૃષ્ણ કહેવા લાગ્યા.^૭
કૃષ્ણ બોલ્યાઃ-આ કોનો ઉત્સવ કરો છો? આ ઉત્સવ
માં કયા દેવનું પૂજન કરો છો? અથવા સારા સારા
માલ ખાવાને માટે આ ઉત્સવ હમણાં મનથી ઉઠાવેલો
છે? ‘જે દેવ ભોજન ન કરે તેને અન્ન આપો છો
અને પ્રત્યક્ષ ભોજન કરે તેવા દેવને અન્ન આપતા નથી,’
આવી શુદ્ધિ જોધને જ બ્રહ્માએ તમને ગોવાળનો અવતાર
આપેલો છે.^૮

ગોપાલા ઋષુઃ- एवं मा वद कृष्ण त्वं दृष्टवर्त्महो-
त्सवः । वार्षिकः क्रियतेऽस्माभिर्देवैर्दृष्टय च तुष्टये ॥ १० ॥
इन्द्रं पूजय अर्द्ध ते भविष्यति न संशयः । अथ
कुर्वीत देवेन्द्रमहोत्सवमिदं नरः ॥ ११ ॥ दुर्भिक्षं च
तथाऽऽदिष्टं तस्य न जायते । तस्मात्स्वपि कृष्णाज
कुरुत्स्वमनेकधा ॥ १२ ॥ कृष्ण उवाच-अयं गोवर्द्धनः
साक्षाद्दृष्टिसौमिष्यकारकः । मधुरास्थैर्नैजस्यैश्च पूजि-

तस्यः प्रयत्नतः ॥ १३ ॥ हित्वैतत्पૂजनं लोके दृष्टेः पू-
ज्यते कथम् । उत्सवः क्रियतामस्य प्रत्यक्षोऽयं क्षणिक च
॥ १४ ॥ करिष्यति कृषिं सस्यगुपसर्गांश्च निष्पति । यदा
यदा संकटं मे महदागत्य जायते ॥ १५ ॥ तदा तदा
पूजयामि दृश्यं गोवर्द्धनं गिरिम् । अरण्ये भ्रमणे गोपा वार्ता
कुर्वति किं त्विदम् ॥ १६ ॥ तेषां मध्ये कैश्चिदુक्तं कृष्णोक्तं
क्रियतामिति । यदा खादति चाणं वै नगो गोवर्द्धनस्तथा
॥ १७ ॥ तदा कृष्णोक्तमखिलं सस्यमेव भविष्यति । सर्वं
एव तदा गोपा विनिश्चित्य च नंदजम् ॥ १८ ॥ वचनं
प्रादुरित्यं चेन्निश्चयोऽस्ति तथा कुरु । सर्वेषामप्रणीभूत्वा
गोवर्द्धनमहोत्सवम् ॥ १९ ॥ ततः कृष्णस्तस्यैत्युक्त्वा उत्सवे
कृतनिश्चयः । नानासामयिकं च कुर्वेद्योक्तं नंदसूत्रम् ॥ २० ॥
नानावस्त्राणि पात्राणि विस्तृतानि नगाग्रतः । तत्र दत्तो-
ऽनपुंजस्तु यथा गोवर्द्धनो महान् ॥ २१ ॥ भक्तं सुपाणि
शाकाश्च काजिकं वटकास्तथा । रोटकापुरिकायं च लड्डु-
कान्मंडकादिकम् ॥ २२ ॥ दुग्धं दधि पुतं कौद्रं लेणं
चोष्यं तथामिषम् । कथिकायं सर्वमपि तत्र दत्त्वा वचोऽ-
ब्रवीत् ॥ २३ ॥

ગોવાળીઆ કહે છે-હે કૃષ્ણ! તમારે એમ કહેવું નહીં;
કારણ કે આ વૃત્તંત તા ઇન્દ્રનો મહોત્સવ, ઇન્દ્રની પ્રસન્નતા
માટે એમ વર્ષો વર્ષ કરીએ છીએ.^{૧૦} તમે પણ ઇન્દ્રનું
પૂજન કરો, એથી તમારું કલ્યાણ થશે એમાં સંશય
નથી. જે મનુષ્ય આ ઇન્દ્રનો મહોત્સવ કરે છે, તેના
દેશમાં અનાવૃષ્ટિ થતી નથી અને દુકાળ પડતો નથી.
માટે હે કૃષ્ણ! તમે પણ આ નાના પ્રકારનો ઉત્સવ
કરો.^{૧૧-૧૨} શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-આ સાક્ષાત્ ગોવર્ધન
પર્વત કે જે વૃષ્ટિ અને સુભિક્ષા-સારું વર્ષ કરનાર છે,
માટે મથુરા અને વ્રજના રહીશોએ તો મહેનત લઈને
પણ તેની પૂજા કરવી એષ્ટએ.^{૧૩} આ ગોવર્ધનની પૂજા
છાડીને ફાકટ ઈન્દ્રની પૂજા શા માટે કરો છો? આ
ગોવર્ધન પર્વત પ્રત્યક્ષ ભોજન કરે છે, માટે તેનો ઉત્સવ
કરો.^{૧૪} આ પર્વત તમારી ખેતીવાડીમાં સારી ખરકત
મૂકશે અને ઉપદ્રવોનો નાશ કરશે, મને જ્યારે જ્યારે
મોટું સંકટ આવી પડે છે, ત્યારે ત્યારે હું તો પ્રત્યક્ષ
આ ગોવર્ધનની જ પૂજા કરું છું. તે સાંભળી સધળા
ગોવાળ ‘આ શું’ એમ કાનમાં વાતો કરવા લાગ્યા.^{૧૫-૧૬}
પછી કેટલાક બોલ્યા-શ્રીકૃષ્ણ જેમ કહે છે તેમ કરો.
પછી જો આ પર્વત અલનું ભોજન કરશે તો જે શ્રીકૃષ્ણે
કહ્યું તે સધળું સાચું માનીશું. એ સાંભળી ગોવાળીઆ-
ઓએ શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે, જો તમને ખરો અનુભવ હોય
તો તમે સર્વનો આગેવાન થઈ ગોવર્ધનનો મહોત્સવ
કરો.^{૧૭-૧૮} સારે તે વાત શ્રીકૃષ્ણે કબૂલ કરી, ગોવાળી-
આઓની પાસે નાના પ્રકારની સામગ્રી તૈયાર કરાવી.^{૨૦}
પછી પર્વતની આગળ નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રો અને પાત્રો

રાખ્યાં. તેમાં ગોવર્ધનના જેવા મોટા ભાતનો હમણાં થયો.^{૧૧} દાળ, શાક, કાંચ, વડાં, રોટલા, પૂરી, લાડુ, મલાઈ, દૂધ, દહીં, ઘી, મધ, મુરખ્યા, આંખા, માંસ, કઢી વગેરે અનેક પ્રકારની સામગ્રી ધરાવી.^{૨૨-૨૩}

કૃષ્ણ ડવાચ-મન્યં પઠિત્વા ગોપાલા નેત્રે સંમીલયંતુ ચ ॥ ગોવર્દનેન ભોક્તવ્યં સર્વેભ્યં ન સંશયઃ ॥ ૨૪ ॥ ગોવર્દન ધરાધાર ગોકુલપ્રાણકારક ॥ બહુબાહુકૃતચ્છાય ધર્માં કોટિપ્રદો ભવ ॥ ૨૫ ॥ લક્ષ્મીયાં લોકપાલાનાં પેતુરુપેન સંસ્થિતા ॥ ધૃતં વહતિ યજ્ઞાર્યં મમ પાપં વ્યપો-
હતુ ॥ ૨૬ ॥ પઠિત્વૈવ મન્યયુગં સર્વેં દુષ્ટિતલોચનાઃ । કૃષ્ણો ગોવર્દનં વિધય સર્વેભ્યમભયવત્ ॥ ૨૭ ॥ મહાના-
વસરે કૈશિક્યનૈદંદોગિરિસ્થા । અતીવામૂલદાશ્રયં તન્મેતસિ મુનીશ્વરાઃ ॥ ૨૮ ॥ સત્તો નારીદ્વયાત્કૃષ્ણો ગોપાન્ વા-
ક્યસ્રવાચ સઃ । અહો ગોવર્દનેનાત્ર ક્ષણાન્નુતમિર્વં સ્ફુટમ્ ॥ ૨૯ ॥ પશ્યંતુ સર્વેં ગોપાલાઃ પ્રત્યક્ષોડ્યં ન સંશયઃ ।
યણસ્તિ સુલભાંઞા વઃ કુર્ભૈત્વસ્ય મહોત્સવમ્ ॥ ૩૦ ॥
હિતિ શ્રુત્વા વચસ્તસ્ય સર્વેં વિસ્મિતમાનસાઃ ॥ ગોવર્દનો-
ત્સવં ચક્રુર્દાસ્યતગુણં તથા ॥ ૩૧ ॥

પછી શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, હે ગોવાળીઆઓ! મંત્ર બાણી આંખો મીંચી દેને; એટલે આ પર્વત સધળું અબ જમી જશે, એમાં સંશય નથી.^{૨૪} 'હે ગોવર્ધન! હે પૃથ્વીના આધાર! હે ગોકુલનું રક્ષણ કરનાર! અને હે ધણા બાહુથી ઊભા કરનાર! અમને કરોડો ગાયો આપો.^{૨૫} લોકપાલની લક્ષ્મી કે જે ગાયના રૂપથી રહેલી છે અને જે યજ્ઞને માટે ઘી આપે છે, તે મારાં પાપને દૂર કરો.^{૨૬} આ બે મંત્રો બાણી, સધળા આંખો મીંચી ગયા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ગોવર્ધનમાં પેસીને સધળું અબ જમી ગયા.^{૨૭} હે મુનીશ્વર! ખાતી વખતે પર્વત કેટલાકના જેવામાં આળ્યો તેથી તેઓના મનમાં અત્યંત આશ્ચર્ય થયું હતું.^{૨૮} બે ધડી થયા પછી શ્રીકૃષ્ણે ગોવાળીઆઓને કહ્યું કે, હે ગોવાળીઆઓ! કેવું આશ્ચર્ય છે કે ક્ષણવારમાં આ ગોવર્ધન પર્વત પ્રત્યક્ષ ભોજન કરી ગયો.^{૨૯} હે ગોવાળીઆઓ! શુભા. આ પ્રત્યક્ષ દેવ છે, એમાં સંશય નથી. હવે જો તમે સુખ ઇચ્છતા હો તો આ ગોવર્ધનને મહોત્સવ કરો.^{૩૦} એ પ્રકારનું શ્રીકૃષ્ણનું વચન સાંભળી, મોટું આશ્ચર્ય જેના જેવામાં આવેલું છે, તે સર્વે લોકો ઈંદ્રના કરતાં સો ગણે મોટા ગોવર્ધન પર્વતને ઉત્સવ કરવા લાગ્યા.^{૩૧}

ઈદોત્સવં દ્રઢકામઃ સમાગચ્છત નારદઃ । ગોવર્દનોત્સવં હૃદ્યા દેવેન્દ્રસ્ય સર્મા યયૌ ॥ ૩૨ ॥ દેવેન્દ્રેણ કૃતાતિથ્યો વારંવારં પ્રણોદિતઃ ॥ નોવાચ વચનં કિંચિદેન્દ્રઃ પ્રત્યમા-
ભાષત ॥ ૩૩ ॥ ઈદં ડવાચ ॥ યુષ્માકં કુશલં વિપ્ર જતેતિ વા ન વેતિ વા ॥ મદ્યે કથ્યતાં દુઃખં મુનીશ્વર હરામ્બહમ્ ॥ ૩૪ ॥ નારદ ડવાચ ॥ અસ્માકં કિં મુર્ચીદાણામિદં
દુલ્લસ્ય કારણમ્ ॥ પરં ગોવર્દનં શૈલઃ શક્નો જાતો વિ-

લોકિતઃ ॥ ૩૫ ॥ ત્વનુસસે પૂજયતેસૌ ગોપાલૈર્ગોકુલ-
સ્થિતૈઃ ॥ અતઃપરં યજ્ઞમાગન્ મહીવ્યસિ સ વ્ય હિ ॥ ૩૬ ॥
ઈદ્રાસનં તથેદ્રાણીં ક્રમાત્સર્વં હરિવ્યતિ ॥ યસ્ય વીર્યં ચ
સક્લં ચ તસ્ય રાજ્યં પ્રજાયતે ॥ ૩૭ ॥ કિમસ્માકં મુર્ચી-
દ્રાણીં ય પુર્વદાસને વસેત્ ॥ વર્ષાદ્યા માસષટ્કાદ્યા દ્રઢ-
બ્યોડસૌ સમાગતઃ ॥ ૩૮ ॥ હૃથમુસ્ત્વા ચ દેવેન્દ્ર પ્રયયૌ
નારદો મુવિ ॥ હૃથં નારદવાક્યં સ શ્રુત્વા શક્નોડમ્બમા-
ષત ॥ ૩૯ ॥ અહો આવર્તેસંવર્તાં દ્રોણીલકપુષ્કરાઃ ॥
સર્વે મેષા જલં ગૃહ્ય કરંકાભિઃ સમન્વિતાઃ ॥ ૪૦ ॥ પ્રયાંતુ
ગોકુલે શીઘ્રં મારયંતુ ચ ગોપકાન્ ॥ ગોવર્દનં સ્કોટયંતુ
વજ્રપાતૈરનેકશઃ ॥ ૪૧ ॥ ઘાતયંતુ ચ ગાશ્વાપિ ગૃહાણુષ્વા-
દયંતુ ચ ॥ તત્તો ઘનઘડાઘોષો ગોકુલેડમુનુનીશ્વરાઃ
॥ ૪૨ ॥ જાત આરાધકારો મધ્યાહ્નસમયે તદા ॥ કંપિ-
તાસ્તુ તદા ગોપાઃ કિમકાંડમુપસ્થિતમ્ ॥ ૪૩ ॥ વહુસુર્વદુ
પાનીયં કરકામિસ્તદા ઘનાઃ ॥

તે વખતે ત્યાં નારદજી, ઈંદ્રને ઉત્સવ જેવા આળ્યો હતો તે ગોવર્ધનને ઉત્સવ જેવો, ઈંદ્રની સહામાં ગયા;^{૩૨} ત્યાં ઈંદ્રે સારો સત્કાર કરી વારંવાર પૂછ્યું, પણ નારદજી કાંઈ બોલ્યા નહીં. ત્યારે ઈંદ્ર કહેવા લાગ્યા:^{૩૩} ઈંદ્ર બોલ્યા-
હે વિપ્ર! તમારું કુશલ છે કે નહીં? જે દુઃખ હોય તે મારી પાસે કહો. હે મુનીશ્વર! હું તે દુઃખ દૂર કરીશ.^{૩૪} ત્યારે નારદજીએ કહ્યું-હે ઈંદ્ર! અમે તો મોટા મુનિ કહેવાઈએ છીએ. અમને દુઃખનું શું કારણ હોય? પણ (આજે) ગોવર્ધન પર્વત ઈંદ્ર થયેલો મારા જેવામાં આળ્યો.^{૩૫} કારણ કે ગોકુલમાં રહેતા ગોવાળીઆઓ તમારા ઉત્સવમાં તેનું પૂજન કરે છે. હવેથી એ પર્વત યજ્ઞમાંથી પણ ભાગ લેશે.^{૩૬} પછી ઈંદ્રાસન લેશે અને પછી ઈંદ્રાણીનું હરણ કરશે; એમ કરતાં કરતાં સર્વ હરી લેશે. જેને પરાક્રમરૂપી શસ્ત્ર હોય તેનું રાજ્ય વધે.^{૩૭} હર કોઈ ઈંદ્રાસન ઉપર બેસે, એમાં અમારે મુનિરાજને શું? હવે દૂર ક્યાં છે, વર્ષમાં અથવા છ જ માસમાં એ પર્વત આ સલાની મધ્યમાં જેવામાં આવશે.^{૩૮} એ પ્રકારે ઈંદ્રને કહી નારદજી પૃથ્વીપર ગયા. નારદજીનું એ પ્રકારનું વચન સાંભળી ઈંદ્ર બોલ્યા કે, હે* આવર્ત! હે સંવર્ત! હે દ્રોણ! હે તીલક! હે પુષ્કર! તમે સધળા મેઘો, કરા અને જળનું ગ્રહણ કરી, જલદી ગોકુલમાં જાઓ, અને ગોવાળીઆઓને મારી નાંખો. અનેક વજ્રપાતવડે ગોવર્ધનને ફોડી નાંખો;^{૩૯-૪૧} ગાયોને મારી નાંખો; ને ધરો ઉખેડી નાંખો. એ પ્રમાણે ઈંદ્રના કબા પછી ગોકુલમાં મોટી ગાજવીજ અને મધ્યાહ્ન વખતે અંધારું થઈ ગયું. તે જોઈ ડરી ગયેલા ગોવાળીઆઓ 'વખત વગરનું આ શું' એમ કહે છે, તેટલામાં તો ધોધ-
બંધ પાણી અને કરા પડવા માંખા.

૧ લોકે 'ગારા-કરા' હિત પ્રસિદ્ધાઃ ।

* આવર્ત વગેરે મોટા મોટા મેઘાનાં નામો ૭.

ગોપા ઝઙુ:- હા કૃષ્ણ કૃષ્ણ દેકૃષ્ણ કિમિદાર્ની વિધી-
યતામ્ ॥ ૪૪ ॥ સૂતા: સ્મ સર્વે ગોપાલા: કૃપિતોડયં દિ
વાસવ: ॥ કૃષ્ણ ઉવાચ-નિમીલયાક્ષીણિ ઓ ગોપા ધ્યેયો
ગોવર્ધનો ગિરિ: ॥ ૪૫ ॥ રક્ષાકર્તાં સ પવાસ્તિ નામ્યો-
ડસ્તિ અગતીતલે ॥ રસ્યુક્ત્વોપાચ તં શૈલં તત્તલે સ્થાપિ-
તાસ્તુ તે ॥ ૪૬ ॥ તત: પ્રોવાચ વચનં ગોપાન્પતિ બલા-
દ્વજ: ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-મહો ગોવર્ધનેનૈત્સ્યલં દત્તં
વ્રજસ્તિહ ॥ ૪૭ ॥ અન્યા: કોડસ્તિ સ્પલં દાતું પ્રયક્ષોડયં
નગોત્તમ: ॥ પુર્વં સપ્તદિનં તોયં છદં મુસલધારયા ॥ ૪૮ ॥
નાના દેશા યયુર્નાસં ન ગોપા: શરણં યયુ: ॥ ગોવર્ધનસ્ય
નાઝૈવ કૃષ્ણો નિર્યં પ્રયચ્છતિ ॥ ૪૯ ॥ પક્ષગ્નાનિ ચ
ગોપેભ્યસ્તત્ર તે સુલમાવસન્ ॥ રસ્યેવં કૌતુકં દૃષ્ટ્વા સત્યલોકં
યયૌ છુનિ: ॥ ૫૦ ॥ વ્રજાસ્ત્વં કિં પ્રસ્ટોડસિ જાયતે સૃષ્ટિ-
નાશનમ્ ॥ તસ્માચ્છીઘ્રં ગોકુલે સ્થં ગત્વા વૃષ્ટિં નિવારય
॥ ૫૧ ॥ વ્રજોવાચ-કિમર્થં જાયતે સૃષ્ટિ: કથં સૃષ્ટિવિના-
શનમ્ ॥ કષિદૈત્ય: સમુત્પન્ન: સર્વમાલ્યાદિ મે મુને ॥ ૫૨ ॥
નારદ ઉવાચ- નોત્પન્નો વૈત્પરાદ કથિત્સ્યત્ક: શક્તોત્સવો
શ્ચ વિ ॥ ગોપકૈરિતિ સંકુદ દ્વંદ્વં વર્વર્ષતિ ॥ ૫૩ ॥ હિતિ
તસ્ય વચ: શ્રુત્વા હંસમાલ્લભ્ય વૈ વિધિ: ॥ આગતો યત્ર
શક્તોઽસ્તિ ક્રોધાદેવ પ્રવર્ષતિ ॥ ૫૪ ॥

ગોવાળીઆઓ કહે છે-હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ !
મેાડું કષ્ટ આવી પશું. હવે શું કરું ? ૪૨-૪૪ આપણું
શ્રુત્યુ આઠ્યું, કારણ કે અવશ્ય હંદ્ર કોપાયમાન થયો છે.
ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે-હે ગોવાળીઆઓ ! આંખિા મીંચી
ગોવર્ધન પર્વતનું ધ્યાન કરો. પૃથ્વીના તળમાં રક્ષણ
કરનાર એ જ છે, બીજા કોઈ નથી, એમ કહી આંખિા
મીંચાઠ્યા પછી ગોવર્ધન પર્વતને ઉમેરી તેની નીચે ગોવા-
ળીઆઓને રાખી કહ્યું કે-તમને રહેવા માટે આ સ્થળ
ગોવર્ધન પર્વતે આપ્યું છે, માટે એમાં સુખેથી રહો. ૪૫-૪૭
આવી રીતે બીજા કોણ સ્થળ આપે ? માટે આ પર્વત
પ્રત્યક્ષ દેવ છે. એ પ્રમાણે સાત દિવસ સુધી મુસળધાર
જળ વરસ્યું. ૪૮ તેમાં કેટલાક દેશોનો નાશ થયો, પણ
ગોવાળીઆઓને કાંઈ આંચ આવી નહીં. કારણ કે તે
શ્રીકૃષ્ણને શરણે ગયા હતા. શ્રીકૃષ્ણ ગોવર્ધન પર્વતના
નામથી રાંધેલું અન્ન ગોવાળીઆઓને નિલ આપતા
હતા, તેથી તે સુખમાં રહેતા હતા. એ પ્રકારનું કૌતુક
નેરું નારદજી સત્યલોકમાં ગયા; ૪૯-૫૦ અને બ્રહ્માજીને
કહ્યું કે, હે બ્રહ્મા ! સૃષ્ટિનો નાશ થાય છે અને તમે શું
સૂતા છો ? માટે જલદી ગોકુળમાં જાઓ અને વૃષ્ટિનું
નિવારણ કરો. ૫૧ બ્રહ્માજી બોલ્યા:-શા માટે વૃષ્ટિ
થાય છે ? સૃષ્ટિનો નાશ કેમ થાય છે ? શું કોઈ
દેવ પેદા થયો છે ? હે મુને ! જે હોય તે મને
કહે. ૫૨ નારદજી બોલ્યા-કોઈ દેવ તો ઉત્પન્ન થયો
નથી, પણ પૃથ્વીમાં ગોવાળીઆઓએ હંદ્રોત્સવનો

ત્યાગ કર્યો, તેથી કોપાયમાન થયેલો હંદ્ર એવી રીતે વર્ષે
છે. ૫૩ એ પ્રકારનું નારદજીનું વચન સાંભળી, બ્રહ્મા
હંસ ઉપર બેસી તે જગાએ આવ્યા, કે જ્યાં હંદ્ર કોપથી
વૃષ્ટિ કરતો હતો. ૫૪

વ્રજોવાચ- કથં વ્યવસિતા હિરિરીદૃષ્ટી લે સુરેશ્વર ।
ત્રૈલોક્યનાથો મગવાનિર્જેતિશ્ચ: કથં સ્વયા ॥ ૫૫ ॥ પશ-
યૈવ સુરારુણ્યા પદ્ય ગોવર્ધનો વૃત: । ર્ષ્યાં કથં તેન
સાકં સ્વયા શક્ત વિધીયતે ॥ ૫૬ ॥ હિતિ વ્રજવચ: શ્રુત્વા
મેઘાન્સંસ્તેભ્ય વાસવ: । પ્રણિપત્ય ચ તં કૃષ્ણં શક્તો વચ-
નમબ્રવીહ ॥ ૫૭ ॥ હંદ્ર ઉવાચ-હંતવ્યા મલ્કુતિર્વિષ્ણો
દાસોડ્દં શરણાગત: । યદ્રોચતે તત્પ્રદેયમપરાધાપદ્મસ્યે
॥ ૫૮ ॥ કૃષ્ણ ઉવાચ- અજ્ઞાત્વા તવ સામર્થ્યં ગોપાલૈ-
રચિતં સ્તિદમ્ ॥ ષ્ણં દંદસ્તુ યોગ્યોડયં સમ્યગેવ સ્વયા
કૃત: ॥ ૫૯ ॥ અહં કનીયાંસ્તે ખાતા તવાજ્ઞાપરિપાલક: ।
શરણાગતજાતીનાં રક્ષણં તુ મયા કૃતમ્ ॥ ૬૦ ॥ યદિ
પ્રસન્નો દેવેશ ડસ્તવોડયં પ્રદીયતામ્ ॥ ગોવર્ધનાય ગિરયે
ગોકુલં રક્ષિતં યત: ॥ ૬૧ ॥

બ્રહ્મા બોલ્યા:-હે સુરેશ્વર ! તારી આવી બુદ્ધિ કેમ
અર્ધ ? કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ જે ત્રણ લોકના નાથ છે તેને
તું કેમ જિતી શકીશ ? ૫૫ હે હંદ્ર ! જો ! એણે હાથની
એક આંગળીથી ગોવર્ધન પર્વત ઉઠા રાખ્યો છે, તેની
સાથે તારે દેખ કરવો ઉચિત નથી. ૫૬ આનું બ્રહ્માનું
વચન સાંભળી હંદ્ર મેઘોને બંધ કરી દીધા અને શ્રીકૃષ્ણને
પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યા. ૫૭

હંદ્ર બોલ્યા:-હે વિષ્ણુ ! હું આપનો દાસ છું, આપને
શરણે આવ્યો છું, માટે મારો અપરાધ ક્ષમા કરો ને મારા
અપરાધને માટે જે આપને યોગ્ય લાગે તે દંડ આપો. ૫૮
શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા:-તમારું સામર્થ્ય નહીં જળી ગોવાળી-
આઓએ આમ કર્યું છે તો તેને તમે જે દંડ આપો તે
યોગ્ય જ છે. હું તમારો નાનો ભાઈ છું અને આજા પાળ-
નાર છું. આ તો મેં શરણાગતનું રક્ષણ કરેલું છે. ૫૯-૬૦
હે દેવેશ ! જો પ્રસન્ન હો તો આ ઉત્સવ કે જેથી ગોકુલની
રક્ષા થઈ છે, તે ગોવર્ધન પર્વતને આપો. ૬૧

વાલકલિયા ઝઙુ:- શક્તોડપિ ચ સધેત્યુક્ત્વા તત્રૈવાંતર-
ધીયત ॥ ગતે શક્તે ગિરીર્દંતં સંસ્થાપ્ય હરિરબ્રવીહ ॥ ૬૨ ॥
કૃષ્ણ ઉવાચ-ગોપા દદં તુ માહાસ્મ્યમકુતં શૈલજં તુ યદ્ ॥
અચારમ્ય પ્રકર્તવ્યો મહાન્ગોવર્ધનોત્સવ: ॥ ૬૩ ॥ ગોવ-
ર્ધનેન શૈલેન નિશ્ચિલા તુ ચરા ધૃતા ॥ પતત્સારમજાનઘ્નિ:
કથં સંકીર્તિતં પુરા ॥ ૬૪ ॥ અય પર્વતરાજસ્તુ સર્વે વૃત્તે
મમાપત: ॥ પતત્સેવાપ્રભાવેન ચલં લઘ્યં મયા મહત્ ॥ ૬૫ ॥
પ્રતિસંવસરં તસ્માદ્વજકુટો વિધીયતામ્ ॥ ગર્ભાં અવતિ
કલ્યાણં પુત્રપૌત્રાવિસંતતિ: ॥ ૬૬ ॥ ષેષ્યં ચ સદા સૌલ્ક્યં
મયેન્નોવર્ધનોત્સવાદ્ ॥ કૃતં યત્કાર્તિકં જ્ઞાનં જપદોમાર્ચના-
વિક્રમ્ ॥ ૬૭ ॥ સર્વે નિષ્કલતાં યાતિ નો કૃતે પર્વતો-

તસ્યે । દશક્રુક્ષાસ્તુ તે ગોપાઃ સત્યં સર્વમમન્વત ॥ ૬૮ ॥
 યયઃ કૃષ્ણાદ્યઃ સર્વે નવમેઽહ્નિ ગોકુલઃ । વાલસિલયા
 ઝુચુઃ—હત્યેતસર્વમાક્રુયાતમસ્મામિસ્તુ છનીશ્વરાઃ ॥ ૬૯ ॥
 શ્રીકૃષ્ણસ્ય તુ સંતુદ્યે શ્વનકૂદો વિધીયતામ્ । નાનાપ્રકાર-
 શ્વાકાનિ દેશકાળોચિતાનિ ચ ॥ ૭૦ ॥ પક્ષાનાનિ વિ-
 શિત્રાણિ કુર્યાન્નકલ્પનસારતઃ । સર્વાન્નપર્વતં કુર્યાન્નકૃ-
 ણાય વિવેદયેત્ ॥ ૭૧ ॥ ગોબર્ધનસ્વરૂપાય મન્ત્રૌ કૃષ્ણો-
 વિતૌ પઠન્ । एवं યઃ કુરુતે મર્ત્યૌ વિષ્ણુલોકે મહીયતે
 ॥ ૭૨ ॥ હિતિ શ્રીભક્તકારસંહિતાયાં પ્રતિપત્કૃત્યમ્ ॥

વાલખિલ્યે કહે છે—તે વાત કબૂલ કરી દેંદ ત્યાં જ
 અદૃશ્ય થઈ ગયો. પછી પર્વતને ઠેકાણે રાખી બચવાન
 શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા. ૧૨ શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા:—હે ગોવાળીઆઓ !
 આ પર્વતનું અદ્ભુત માહાત્મ્ય જોવામાં આવ્યું ? હવે
 આજથી તમારે મોટે ગોવર્ધનોત્સવ કરવો. ૧૩ આ
 ગોવર્ધન પર્વતે સધળી પૃથ્વીને ધારણ કરી રાખી છે. આ
 પર્વતનું માહાત્મ્ય નહીં જાણવાથી તમે તેનું આચરણ
 કરતા હતા. ૧૪ આજ આ પર્વતરાજ સધળું મારી પાસે
 કહે છે. આ પર્વતના પ્રતાપથી જ અને આટલું મોટું
 બળ પ્રાપ્ત થયેલું છે. ૧૫ માટે હવેથી વર્ષોવર્ષ અનકૂટ
 બરવો કે જેથી ગાયોનું કલ્યાણ થશે, અને પુત્ર પૌત્ર
 વગેરેની વંશશુદ્ધિ થશે. ૧૬ ગોવર્ધનોત્સવ કરવાથી મોટું
 ઐશ્વર્ય અને નિરંતર સુખ મળે છે. જો આ ગોવર્ધનો-
 ત્સવ ન કરે તો કાર્તિક માસમાં સ્નાન, જપ, હોમ અને
 પૂજા વગેરે જે કંઈ હોય તે સધળું નિષ્ફળ થાય છે. એ
 પ્રકારે જે કંઈ તે સર્વ ગોવાળીઆએ સહાનુ- ૧૭-૧૮
 પછી નવમે દિવસે કૃષ્ણ વગેરે સધળા ગોવાળીઆઓ
 ગોકુળમાં ગયા. વાલખિલ્યે કહે છે—હે મુનીશ્વર !
 આ સધળું મેં તમોને કહી સંભળાવ્યું. માટે શ્રીકૃષ્ણને
 પ્રસન્ન કરવા માટે અનકૂટ બરવો. તેમાં પોતાના દેશમાં
 થતાં તથા તે ઋતુમાં થતાં જૂદી જૂદી જાતનાં શાક
 કરવાં, ૧૯-૭૦ નાના પ્રકારનાં અન્નની રસોઈ કરવી
 અને શક્તિ પ્રમાણે સર્વ અન્નના ઢગલા કરી, ગોવર્ધન-
 રૂપ શ્રીકૃષ્ણની પાસે નૈવેદ્ય ધરવું, તથા કથામાં કહેલા
 શ્લોક ૨૫-૨૬ ગોવર્ધનપરાં લક્ષ્મીર્ચો એ બે મંત્રો
 બોલવા. એ પ્રમાણે જે મનુષ્ય કરે, તે વિષ્ણુલોકમાં
 પૂજાય છે. ૭૧-૭૨

દ્વિતીયાનાં વ્રતો

યમદ્વિતીયા-ભાષણીજ

અથ દ્વિતીયાવ્રતાનિ ॥ કાર્તિકશુકલદ્વિતીયા યમદ્વિતીયા ।
 સા અપરાદ્વ્યાપિની પ્રાજ્ઞા । જનં શુકલદ્વિતીયાયામપરાદ્વે-
 ડચંચેયમમ્ । જ્ઞાનં કૃત્વા માતૃજાયાં યમલોકં ન પદ્યતિ ॥
 જનં શુકલદ્વિતીયાયાં પૂજિતસ્તપિતો યમઃ । વેદિતા કિન્નરૈ-

દેવૈસ્તસ્મૈ યચ્છતિ વાંચિતમ્—હિતિ સ્કાંદાત્ ॥ દિનદ્વયે
 અપરાદ્વ્યાપિની પ્રાજ્ઞા વા પરૈવેતિ યુગ્મવાચ્યાત્ । પ્રથમા
 આવળે માસિ તથા માદ્રપદે પરા । તૃતીયાઽઽશ્વજે માસિ
 ચતુર્થી કાર્તિકી ભવેત્ ॥ આવળે કલ્પા નામ્ની તથા માદ્રે
 ચ નિર્મલા । આશ્વિને પ્રેતસંચારા કાર્તિકે યામ્યતો મતે-
 તિ ॥ ચત્ત્વો દ્વિતીયા વપકમ્ય પ્રથમાયાં કિંચિત્પ્રાયશ્ચિત્,
 દ્વિતીયાયાં સરસ્વતીપૂજા, તૃતીયાયાં આદ્યકલ્યા ચતુર્થ્યાં
 યમપૂજનશુકલમ્ । કાર્તિકે શુક્લપક્ષે તુ દ્વિતીયાયાં યુષિ-
 ધિર । યમો યજ્ઞનયા પૂર્વે ભોજિતઃ સ્વગૃહેઽષિતઃ ॥ અતો
 યમદ્વિતીયેયં ત્રિપુ લોકેષુ વિશ્રુતા । અસ્યાં નિજગૃહે પાર્થ
 ન મોકલ્યમતો નરેઃ । યત્નેન મગિનીહસ્તાદ્ગોકલ્યં પુષ્ટિ-
 વર્દનમ્ ॥ દાનાનિ ચ પ્રદેયાનિ મગિનીભ્યો વિશેષતઃ ।
 સ્વર્ણાલંકારવજ્રાનપૂજાસત્કારમોજનૈઃ ॥ સર્વા મગિન્યઃ
 સંપૂજ્યા બમાવે પ્રતિપન્નકાઃ । પ્રતિપન્નકા મિત્રમગિન્ય
 હિતિ હેમાદિઃ । પિતૃભ્યમગિનીહસ્તાત્પ્રથમાયાં યુષિધિર ॥
 માતૃલક્ય સ્તાદાહસ્તાદ્દ્વિતીયાયાં યુષિધિર । પિતૃમાતૃઃ સ્વ-
 હૃદયૈવ તૃતીયાયાં તપોઃ કરાત્ ॥ મોકલ્ય સહજાયાથ મ-
 ગિન્યા હસ્તતઃ પરમ્ ॥ સર્વાંશ મગિનીહસ્તાદ્ગોકલ્યં લલ-
 વર્ધનમ્ ॥ ધન્યં યશસ્યમાયુષ્યં ધર્મકામાર્થસાધકમ્ ॥
 યસ્યાં તિર્થો યજ્ઞનયા યમરાજદેવઃ સંમોજિતો નિજકરા-
 સ્વસૃસૌહરેન ॥ તસ્યાં સ્વહઃ કરતલદિદ્ધ યો મુનકિ
 પ્રાપ્નોતિ રત્નવનધાન્યમત્તત્તમઃ સઃ ॥ હિતિ હેમાદૌ મવિવ્યે
 યમદ્વિતીયાવિધિઃ ॥

કાર્તિક માસના શુકલ પક્ષની દ્વિતીયા યમદ્વિતીયા કહે-
 વાય છે. તે જે દિવસે અપરાહ્ણ સમયમાં હોય, તે દિવસે
 ભેવી. કારણ કે જે મનુષ્યો ‘કાર્તિક માસના શુકલપક્ષની
 દ્વિતીયાને દિવસે યમુનાજીમાં સ્નાન કરી અપરાહ્ણ વખતે
 યમની પૂજા કરે છે, તેને યમલોક જોવા પડતો નથી.
 કાર્તિક માસની શુકલ દ્વિતીયાને દિવસે પ્રસન્ન કિન્નર સહિત
 યમની પૂજા કરી હોય અને તેને તૃપ્ત કરેલા હોય તો તે
 ધારેલું ફળ આપે છે,’ એમ ર્કદ્વેપુરાણમાં કહેલું છે. ઉભય
 દિવસે અપરાહ્ણબ્યાપિની હોય અથવા ન હોય તો પણ
 બીજે દિવસે જ કરવી, એનું યુગ્મ વચન છે. પહેલી
 દ્વિતીયા આવણ માસમાં કહેલી છે, તેનું નામ કલુષા છે;
 બીજી દ્વિતીયા ભાદરવા માસમાં નિર્મલા નામની છે;
 ત્રીજી દ્વિતીયા આશ્વિન માસમાં પ્રેતસંચારા નામની કહેલી
 છે; અને ચોથી દ્વિતીયા કાર્તિક માસમાં યામ્યા નામની
 કહેલી છે. એ પ્રમાણે ચાર દ્વિતીયાને ઉપક્રમ કરી, પહેલી
 દ્વિતીયામાં કાર્તિક પ્રાયશ્ચિત, બીજી દ્વિતીયામાં સરસ્વતી
 પૂજા, ત્રીજી દ્વિતીયામાં આદ્ય અને ચોથી દ્વિતીયામાં
 યમપૂજન કહેલું છે. હે યુષિધિર ! કાર્તિક માસની શુકલ
 પક્ષની દ્વિતીયાને દિવસે યમુનાજીએ પોતાને ઘેર યમને
 પૂજા કરી પ્રથમ જમાડેલા છે; એ કારણથી આ બીજી
 ‘યમદ્વિતીયા’ એ નામથી ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. હે યુષિ-

ધિર ! એ કારણ માટે મનુષ્યે ચમદિતીયાને દિવસે પોતાને ઘેર જમવું નહીં, પણ જેમ અને તેમ બહેનના હાથથી ભોજન કરવું કે જેથી પુષ્ટિ થાય છે. તે દિવસે બહેનને દાન આપવું. સધળી બહેનોને સોનાના અલંકાર, વસ્ત્ર, અન્ન, પૂજા, સત્કાર અને ભોજનવડે પ્રસન્ન કરવી. જે પોતાની બહેન ન હોય તો મિત્રની બહેનને ત્યાં જમવું અને દાન વગેરે આપવું. હે યુધિષ્ઠિર ! પહેલી એટલે શ્રાવણ માસની દિતીયાને દિવસે કાકાની દીકરી બહેનને ત્યાં ભોજન કરવું. બાદરવાની બીજને દિવસે મામાની દીકરી બહેનના હાથનું ભોજન કરવું; આશી માસની બીજને દિવસે ફાઇ અને માસીની દીકરી બહેનના હાથથી ભોજન કરવું; અને કાર્તિક માસમાં સગી બહેનના હાથથી ભોજન કરવું. એમ સધળી બહેનોના હાથથી ભોજન કરવાથી બળની વૃદ્ધિ થાય છે; ધન, યશ, આયુષ્ય, ધર્મ, અર્થ અને કામ સિદ્ધ થાય છે. જે દિવસે યમુનાજીએ બહેનના રનેહથી ચમરાજને પોતાના હાથથી જમાડેલ છે, તે દિવસે જે પુરુષ પોતાની બહેનના હાથથી ભોજન કરે છે તે અનંત ધન, ધાન્ય અને રત્ન પામે છે.

ભાઈબીજની કથા

અથ કથા ॥ વાલ્મીકિયા ઝુઝુ—કાર્તિકસ્ય સિતે પક્ષે દિતીયા યમસંજિતા । તત્રાપરાદ્ધે કર્તવ્યં સર્વથૈવ યમાર્ચનમ્ ॥ ૧ ॥ પ્રત્યહં યમુનાગત્ય યમમપ્રાર્થયત્પુરા । આતમમં ગૃહં યાદિ ભોજનાર્થે ગણાદ્દતઃ ॥૨॥ અથ શ્વો વાપર્યોવા પ્રત્યહં વદતે યમઃ । કાર્યવ્યાકુલચિતાનામવકાશો ન જાચતે ॥ ૩ ॥ તદૈકદ્વા યમુનયા બલાત્કારાન્નિમન્નિતઃ । સગતઃ કાર્તિકે માસિ દિતીયાયાં મુનીશ્વરાઃ ॥ ૪ ॥ નારકીયજનાન્મુક્ત્વા ગણેઃ સહ રથેઃ સુતઃ । કૃતાતિથ્યો યમુનયા નાનાવાકાઃ કૃતાસ્તથા ॥ ૫ ॥ કૃતાભ્યંગો યજ્ઞનયા તૈલૈર્મયમનોદરઃ । ઇદ્વર્તનં છાપયિત્વા જાપિતઃ સૂર્યવંદનઃ ॥ ૬ ॥ તતોડ્લંકારિકં દત્તં નાનાવજ્રાણિ ચંદનમ્ । માલ્યાનિ ચ પ્રદત્તાનિ સમં ચોપર્યુપાશિશ્વ ॥ ૭ ॥ પક્ષાન્નાનિ વિચિત્રાણિ કૃત્વા સ્વા સ્વર્ણભાજને । યમં ચ ભોજયામાસ યજ્ઞના પ્રીતમાનસા ॥ ૮ ॥ મુક્ત્વા યમોડપિ મગિનીમલંકારૈઃ સમાર્ચયત્ ॥ નાનાવજ્રૈસ્તતઃ પ્રાહ વરં વરય મામિનિ ॥ ૯ ॥ હૃતિ તદ્વચનં શ્રુત્વા યજ્ઞના વાક્યમન્નવીત્ ॥

વાલ્મીકિય મુનિએ કહે છે:—કાર્તિક માસની શુકલ દિતીયા ચમદિતીયા કહેવાય છે. તે દિવસે અપરાધીયુવખતે અવશ્ય યમપૂજન કરવું.^૧ પૂર્વે યમુનાજી ચમરાજને ઘેર જઈ 'હે ભાઈ ! તમે તમારા ગણસહિત મારે સાં ભોજન કરવા આવો' એવી રીતે નિત્ય કહેતાં હતાં.^૨ યમ પણ આજ, કાલ, પરમદી આવીશ, એમ કહેતા હતા; કારણ કે જેનું ચિત્ત કાર્યથી વ્યાકુળ હોય છે, તેને અવકાશ હોતો નથી.^૩ પછી એક દિવસ તો યમુનાજીએ આમહથી નિમં-

ત્રણ આપ્યું ત્યારે કાર્તિક માસની બીજને દિવસે નરકમાં પડેલા જનોને છોડી મુકી પોતાના મણસહિત રવિનંદન થમ ગયા. ત્યારે યમુનાજીએ તેની મેમાની કરી, ભાતભાતની રસોઈ બનાવી.^{૪-૫} પછી યમુનાજીએ સુંદર મુંગંધી તેલ ચોપડી, ચંદન ચૂર્ણ લગાડી ચમરાજને નવરાખ્યા.^૬ ત્યાર પછી અલંકાર, સારાં સારાં વસ્ત્રો, ચંદન અને માળાઓ આપી. પછી સોનાની થાળીમાં ભાતભાતનાં પકવાન પીરસી યમુનાજીએ પ્રસન્ન મનથી યમને ભોજન કરાવ્યું.^{૭-૮} જમ્યા પછી ચમરાજને પણ અલંકારો અને સારાં વસ્ત્રોવડે યમુનાજીને પ્રસન્ન કર્યા અને કહ્યું કે હે બહેન ! તું વરદાન માગે એ પ્રકારનું તેમનું વચન સાંભળી યમુનાજી બોલ્યાં.

યમુનોવાચ—પ્રતિવર્ષે સમાગચ્છ ભોજનાર્થે તુ મદ્ગૃહે ॥ ૧૦ ॥ અથ સર્વે મોચનીયાઃ પાપિનો નરકાયમ્ ॥ ચૈવ મગિનીહસ્તાત્કરિષ્યંતિ ચ ભોજનમ્ ॥ ૧૧ ॥ તેષાં સૌહ્યપ્રદો હિ સ્વમેતદેવ જુગોમ્યહમ્ ॥ યમ ઉવાચ—યમુનાયાં તુ યઃ જાત્વા સંતપ્યં પિતૃદેવતાઃ ॥ ૧૨ ॥ યુનક્તિ મગિનિગેહે મગિનીં પૂજયેદપિ ॥ કદાચિદપિ મદ્ધારં ન સ પશ્યતિ માઝજે ॥ ૧૩ ॥ શોરૈશૌશાનદિગ્મિભોગે યમતીર્થે પ્રકીર્તિતમ્ ॥ તત્ર જાત્વા ચ વિધિવસ્સંતપ્યં પિતૃદેવતાઃ ॥ ૧૪ ॥ પંડેતાનિ નામાનિ આમધ્યાહ્નં નરોત્તમઃ । સૂર્યેસ્થાન્મિહ્નશ્ચો મૌની દ્વદ્વચિત્તઃ સ્થિરાસનઃ ॥ ૧૫ ॥ યમો નિર્હતા પિતૃધર્મરાજો ચૈવસ્વતો દંડધરશ્ચ કાલઃ । શ્રુતાધિપો દત્તકૃતાઢસારી કૃતાંત ઇતદ્દશમિર્જયંતિ ॥ ૧૬ ॥ ઇત્તાનિ ચ તાનિ દશ તૈઃ નામદશકેનેત્યર્થઃ ॥ તત્તો યમેશ્વરં પૂજ્ય મગિનીગૃહમાજ્ઞજે ॥ મન્ત્રેણાનેન ચ તથા ભોજિતઃ પૂર્ણમાદરાત્ ॥ ૧૭ ॥ આતસ્તવાઢજાતાડહં મુંદ્વ મહ્યમિદં શુભમ્ ॥ પ્રીતયે યમરાજસ્ય યજ્ઞનાયા વિશેષતઃ ॥ ૧૮ ॥ સંતોષયેયો મગિનીં વજ્રાલંકરણાદિભિઃ ॥ સ્વપ્રેડપિ યમલોકસ્ય મવિષ્યતિ ન દર્શનમ્ ॥ ૧૯ ॥ નૃપઃ કારાગૃહે યે ચ સ્થાપિતા મમ જાસરે ॥ અવશ્યં તે પ્રેષણીયા ભોજનાર્થે સ્વછર્મૃદે ॥ ૨૦ ॥ વિમોક્તવ્યા મયા પાપા નરકેભ્યોડય જાસરે ॥ યેડય બંદીકરિષ્યંતિ તે દંબ્યા મમ સર્વથા ॥ ૨૧ ॥

યમુનાજી બોલ્યાં—હે ભાઈ ! તમારે આ દિવસે વર્ષો-વર્ષ મારે ઘેર જમવા આવવું અને આ દિવસે પાપીઓને નરકમાંથી છોડી દેવા. તેમજ આજ જેઓ પોતાની બહેનના હાથથી ભોજન કરે તેને તમારે સુખ આપવું એજ હું વરદાન માગું છું. યમ બોલ્યા:—હે બહેન ! જે માણસ યમુનાજીમાં સ્નાન કરી પિતૃદેવને તૃપ્ત કરી બહેનને ઘેર ભોજન કરે છે અને તેની પૂજા કરે છે, તે પુરુષ કોઈ દિવસ મારું બારણું ફે-ખતો નથી. ૧૦-૧૩ *વીરેશના ઇશ્વાન ભાગમાં યમતીર્થ

* આ મહાદેવ કાશીમાં છે.

છે. તેમાં સ્નાન કરી વિધિ પ્રમાણે પિતૃદેવને તૃપ્ત કરી મૌન રાખી સ્થિર ચિત્ત રાખી એક આસને બેસી સૂર્યની સામે યમ, નિહંતા, પિતૃરાજ, ધર્મરાજ, વૈવસ્વત, દંડધર, કાલ, બૃતાધિપ, દત્તકૃતાનુસારી અને કૃતાંત એ દશ નામનો મધ્યાહ્ન પર્યંત જપ કરી પરમેશ્વરની પૂજા કરી બહેનને ઘેર બાપ. પછી 'હે ભાઈ ! હું તારી નાની બહેન છું. યમ-રાજ તથા યમુનાજીની પ્રીતિ માટે આ સુંદર પક્ષવાનનું ભોજન કરેા.' એ પ્રકારે બહેન કહે ત્યાર પછી ભોજન કરી, કપડાં અને અલંકાર વગેરે દષ્ટ બહેનને પ્રસન્ન કરવી. એ પ્રકારે જે માણસ કરે છે તેને સ્વપ્નમાં પણ યમલોક જવેા પડતો નથી. ૧૪-૧૬ રાત્રીએ જેઓને દેહમાં રાખ્યા હોય, તેઓને પણ મારી આ દિતીયાને દિવસે બહેનને ઘેર જમવા અવશ્ય મોકલવા. ૧૦ હું પણ આજ પાપીઓને છોડી મુકતો જઈશ. જે કોઈ આજ કોઈને બંદીખાને નાખશે તે અવશ્ય મારા દંડને પાત્ર થશે. ૨૧

કનીચલી સ્વસા નાસ્તિ તદા યેવાગૃહં વ્રજેત્ ॥ તદ-
ભાવે સપત્નીજાં તદભાવે પિતૃવ્યજામ્ ॥ ૨૨ ॥ તદભાવે
માતૃત્વદ્યમાંતુલક્યાત્મજાં તથા ॥ સાપત્ન્યગોચરસંઘૈઃ કલ્પ-
યેતુ યથાક્રમમ્ ॥ ૨૩ ॥ સર્વાભાવે માનવીયા મગિની
કાચિદેવ દિ ॥ ગોનથાણથવા તસ્યા અભાવે સતિ કારયેત્
॥ ૨૪ ॥ તદભાવેડ્યરણ્યાનીં કલ્પયેતુ સહોદરીમ્ ॥ અસ્થાં
નિજગૃહે દેવિ ન મોકલ્યં કદાચન ॥ ૨૫ ॥ યે મુંજતિ
દુરાચારા નરકે તે પતંતિ ચ ॥ સ્નેહેન મગિનીહસ્તાઙ્ગોક-
લ્પં પુષ્ટિવર્દનમ્ ॥ ૨૬ ॥ દાનામિ ચ પ્રદેયામિ મગિની-
મ્બો વિશેષતઃ ॥ શ્રાવણે તુ પિતૃવ્યસ્ય કમ્યાહસ્તેન મોજ-
નમ્ ॥ ૨૭ ॥ માતુલસ્ય સુતાહસ્તાઙ્ગોકલ્પં માદ્રમાસકે ॥
પિતૃમાતૃત્વસુકલ્પે આશિને તુ તયોઃ કરાત્ ॥ ૨૮ ॥ અ-
વશ્યં કાર્તિકે માસિ મોકલ્યં મગિનીકરાત્ ॥ ઇવમુક્ત્વા
ધર્મરાજો યયૌ સંયમિનીં તતઃ ॥ ૨૯ ॥ તસ્માદ્દિવિહરાઃ
સર્વે કાર્તિકવ્રતકારિણઃ ॥ મુંજંતુ મગિનીહસ્તારસત્યં સત્યં
ન સંશયઃ ॥ ૩૦ ॥ યમદિતીયાં યઃ પ્રાપ્ય મગિનીગૃહ-
મોજનમ્ ॥ ન કુર્યાદ્વિર્જં પુણ્યં નશ્યતીતિ રવેઃ શ્રુતમ્
॥ ૩૧ ॥ યા તુ મોજયતે નારી ખાતરં યુગમે તિથો ॥
અર્ચયેન્નાપિ તાંલૈન્ સા વૈધવ્યમાપ્રુયાત્ ॥ ૩૨ ॥ ખાતુ-
રાપુઃશ્ચયો વ્રજં ન મથેન્ન કદિંચિત્ ॥ અપરાહ્નવ્યાપિની
સા દિતીયા ખાતુમોજને ॥ ૩૩ ॥ અજ્ઞાનાથિ વા મોહાન્
મુક્તં મગિનીગૃહે ॥ પ્રવાસિના વાખાવાદ્યા જ્વરિતેનાથ
સંદિના ॥ દત્તાત્રય્યાનકં શુશ્વા મોજનસ્ય ફલં લભેત્
॥ ૩૪ ॥ દ્વિતીયે શ્રીસનત્કુમારસંહિતાયાં યમદિતીયાલ્યા-
નકં સંપૂર્ણમ્ ॥

જે નાની બહેન ન હોય તો મોટી બહેનને લાં જવું. તે પણ ન હોય તો ઓરમાન બહેનને લાં જવું. તે પણ ન હોય તો કાકાની દીકરી બહેનને ઘેર જવું. ૨૧ તે પણ ન હોય તો માસીની દીકરી બહેન, તેના અભાવમાં મામાની

દીકરી બહેનને લાં જવું, તે પણ ન હોય તો સગાવહાલાની દીકરીને બહેન કરવી. ૨૨ તેઓમાંથી કોઈ પણ ન હોય તો હરકોઈને પણ બહેન માની લેવી. તેના પણ અભાવ હોય તો ગાય અથવા નદીને બહેન કરવી. ૨૪ તેના અભાવમાં વનને બહેન કહવી (વનદુષ્પાવાં) પણ યમદિતીયાને દિવસે જૂસે ચૂક પણ ઘેર જમવું નહિ. ૨૫ જે પુરુષે યમદિતીયાને દિવસે ઘેર જમે છે તે દુરાચારી કહેવાય છે અને નરકમાં પડે છે. ૨૬ હથેલી બહેનના હાથથી જમવું કે જોથી પુષ્ટિની વૃદ્ધિ થાય છે, ૨૭ અને બહેનને ડાનો આપવાં. શ્રાવણ માસમાં કાકાની દીકરી બહેનના હાથથી ભોજન કરવું. ૨૮ ભાદરવા માસમાં મામાની દીકરીના હાથથી ભોજન કરવું. આશા માસમાં માસી તથા પુષ્ટીની દીકરીના હાથથી ભોજન કરવું અને કાર્તિક માસમાં બહેનના હાથથી અવશ્ય ભોજન કરવું. એટલું કહી યમરાજ પોતાની સંયમની નામની નગરીમાં ગયા. ૨૮-૨૯ આટલા જ કારણથી શ્રેષ્ઠ પુરુષો કાર્તિક માસમાં વ્રત કરી, બહેનના હાથથી ખરેખર ભોજન કરે છે. ૩૦ જે માણસ યમદિતીયાને દિવસે બહેનને ઘેર ભોજન કરતો નથી, તેનું આપા વર્ષમાં કરેલું સઘળું પુણ્ય નાશ પામે છે, એમ સૂર્ય પાસેથી સાંભળેલું છે. ૩૧ જે આ યમદિતીયાને દિવસે ભાઈને જમાડી, તાંબૂલ વગેરેથી પ્રસન્ન કરે છે તે વિધવા થતી નથી. ૩૨ અને ભાઈના આયુષ્યનો ક્ષય પણ કોઈ વખતે થતો નથી. આ દિતીયા, ભાઈના ભોજનમાં અપરાહ્નવ્યાપિની લેવી. ૩૩ અજ્ઞાનથી, મોહથી, પરદેશમાં હોવાથી, બહેનના અભાવથી, માંદગી હોવાથી અથવા દેહમાં પડવાથી જે બહેનને લાં ભોજન ન થયું હોય તો આ કથાનો પાઠ કરવાથી અથવા સાંભળવાથી ભોજનનું ફળ મળે છે. ૩૪ સનત્કુમારસંહિતામાં આ કથા છે.

ભાઈ બીજ અથવા ભાવન બીજ

અગ્રેવ પ્રાત્રદિતીયાવિધિસ્થિતિત્ત્વે-યમં ચ ચિત્રગુપ્તં
ચ યમકૃતાંશ પૂજયેત્ ॥ અર્ચ્યાશ્રાપ પ્રકર્તવ્યા યમાય સહ-
જઙ્ઘૈઃ ॥ સહજઙ્ઘૈર્વાર્તુવ્યમગિનીમિઃ ॥ અર્ચ્યમન્નસ્તુ-
એદિ માર્તંડજ પાશહસ્ત યમાંતકાલોકધરામરેશ ॥ ખાતુ-
દિતીયાકૃત્તેવપૂર્ણાં ગૃહાણ ચાર્ધ્યં મગવ્રતમસ્તે ॥ ધર્મરાજ
નમસ્તુભ્યં નમસ્તે યમુનાગ્રજ ॥ ત્રાહિ માં કિંકરૈઃ સાર્દ્ધં
સૂર્યપુત્ર નમોઽસ્તુ તે ॥

તે આ પ્રમાણે છે-આ જ બીજને દિવસે ભાઈ બીજનો પ્રકાર તિથિતત્ત્વમાં કહેલ છે. યમ, ચિત્રગુપ્ત અને યમ દૂતની પૂજા કરવી. ભાઈ અને બહેન, બન્નેએ મળી યમને અર્ધ આપવા. અર્ધનો મંત્ર:-'હે સૂર્યપુત્ર ! હે પાશહસ્ત ! હે યમ ! હે અંતક ! હે લોકધર ! હે અમરેશ ! આપ પધારો અને ભાઈબીજ નિમિત્ત કરેલી પૂજા તથા અર્ધનું મહત્ત્વ કરો. હું આપને નમસ્કાર કરું છું. હે ધર્મરાજ !

હે યમુનાના મોટા બાઈ ! હે સૂર્યપુત્ર ! આપને નમસ્કાર કરું છું. આપ તથા આપના કિંકરો મારું રક્ષણ કરો.'

કેને- કાર્તિકે તુ દ્વિતીયાયાં શુક્રાયાં જાતુપૂજનમ્ ।
યા ન કુર્યાદ્વિનશ્યતિ ખાતરઃ સત્તજન્મસુ ॥ પાપે ઉત્તર-
શ્લેષે-મદ્રે મગિનિ મો યાતસ્ત્વદ્વિસરસીરુદ્ધમ્ । શ્રેયસેડય
નમસ્તુભ્યમાગતોડહં તલાલયમ્ ॥ મૃદુવાક્યં તતઃ શ્રુત્વા
સત્ત્વરં ક્રિયતે તયા । અથ જાતુમતી જાતસ્ત્વયા ધન્યાસિમ
માનદ્ । મોક્ષ્યં તેડય મદ્રેહે સ્વાડયે મમ માનદ્ ॥ કા-
ર્તિકે શુક્રપક્ષસ્ય દ્વિતીયાયાં સહોદરઃ । યમો યદ્વનયાપૂર્વે
મોજિતઃ સ્વગૃહેડધિતઃ ॥ અસ્મિન્દિને યમેનાત્ર નારી વા
પુરુષોડપિ વા । અપવિદ્ધાઃ કર્મપાશૈઃ સ્વેચ્છયા યે પવંતિ
દિ ॥ પાપેશ્યો વિપ્રજ્ઞાસ્તે દુક્તાઃ કર્મનિબંધનાત્ । તેવાં
મહોત્સવો હતો યમરાષ્ટ્રસલાવઃ ॥ તસ્માદ્બંધોડ્ર મદ્રેહે
મોજનં કુરુ કાર્તિકે । આશિષઃ પ્રતિગૃહ્યાથ નમસ્કૃત્ય સ-
મર્ચયેત્ ॥ સર્વાં મગિન્યઃ સંપૂર્યા ડ્યેઠાસ્તત્ર તુ સંસ્મૃતાઃ ।
વજ્રાદિના વ સત્કાર્યાં નિજવિત્તાલસારતઃ ॥ જાતુરાડુષ્ય-
લ્લપ્થર્થે મગિનીમિર્યમસ્ય વૈ । પૂજનીયાઃ પ્રયત્નેન પ્રતિ-
માશ્ચ વિધાનતઃ ॥ માર્કંડેયો લલિત્વાંતો હવમાશ્ચ વિમી-
ષણઃ । કૃપો દ્રૌણિઃ પરશુરામ ઇન્દ્રેડઢી ચિરજીવિનઃ ॥ મા-
ર્કંડેય મહામાગ સત્ત્વરપાંતજીવન । ચિરંજીવી યથા લ્લં
દિ તથા મે જાતરં કુરુ ॥ દ્વિતિ જાતુદ્વિતીયા ॥

લિંગપુરાણમાં કહ્યું છેઃ- કાર્તિક માસની શુકલ
દ્વિતીયાને દિવસે જે ઓ, બાઈનું પૂજન ન કરે તેના બાઈ
સાત જન્મ સંધી મરી જાય છે. એવું પદ્મપુરાણના ઉત્તર
ખંડમાં કહ્યું છે. (વળી) હે ભદ્રે ! હે બહેન ! કલ્યાણ
માટે આજ તારા ચરણકમલમાં આલ્ચો છું, તેને નમ-
સ્કાર કરું છું. હું તારે ઘેર આલ્ચો છું, એ પ્રકારની નમ્રતા
ભરેલી વાણી સાંભળી 'હે બાઈ ! હે માનદ ! તારાથી હું
બાઈવાળી કહેવાઉં છું, અને ધન્ય છું. તારા તથા મારા
આયુષ્યની વૃદ્ધિ માટે આજ તારે મારે ઘેર જમવું. કાર્તિક
માસની શુકલ દ્વિતીયાને દિવસે પ્રથમ યમુનાજીએ પોતાના
સગા બાઈ યમરાજને સત્કારપૂર્વક પોતાને ઘેર જમાડેલા
છે. આ જ દિવસે યમરાજએ ઓ અથવા પુરુષો જે
પોતાનાં કમોંથી નરકમાં પડ્યા હતા તેને પાપથી તથા
નરકથી મુક્ત કરેલા છે. તેથી તેઓના મોટા ઉત્સવ થયો
કે જે ભેઈ યમરાજને મોટા આનંદ થયો હતો. માટે હે
બાઈ ! આ કાર્તિક માસ છે તેથી તું મારે ઘેર ભોજન
કર.' બહેને એમ કહ્યા પછી બહેનની આશિષ્ લઈ નમ-
સ્કાર કરી તેની પૂજા કરવી. સધળી બહેનોની વચ્ચે અલં-
કાર વગેરેથી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પૂજા કરવી. તેમાં મોટી
બહેનની પણ પૂજા કહેલી છે. બાઈનું આયુષ્ય વધવા માટે
બહેને વિવિધી યમરાજની મૂર્તિની અવશ્ય પૂજા કરવી,
અને બોલવું કે- 'મારુંડેય, બલિ, વેદબાસ, હનુમાન,
વિભીષણ, કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા અને પરશુરામ એ આઠ

ચિરંજીવી છે. હે મારુંડેય ! હે મહાભાગ ! હે સાત કલ્પ
પર્યંત જીવનાર ! જેમ આપ ચિરંજીવી છો, તેમ જ મારા
બાઈને ચિરંજીવી કરો.' એ પ્રકારે બાઈનીજનું મત કહેલું છે.

——————

ત્રીજનાં વ્રતા

સૌભાગ્યશયન મત

અથ તૃતીયાવ્રતાનિ ॥ તત્ર ચૈત્રશુક્લતૃતીયાયાં સૌભાગ્ય-
શયનવ્રતં માત્સ્યે-મત્સ્ય ઉવાચ-વસંતમાસમાસાય તૃતી-
યાયાં જનપ્રિય । સૌભાગ્યાય સદા લીભિઃ કાર્યે પુત્રલલે-
પ્સભિઃ ॥ શુક્લપક્ષસ્ય પૂર્વાદ્દે તિલૈઃ જાનં સમાચરેત્ । ત-
સ્મિન્નહનિ સા દેવી કિલ વિશ્વાત્મના સતી ॥ પાણિપ્રદ-
ળિકેમન્નૈરુદ્ધા વરવર્ણિની ॥ તથા સહૈવ દેવેશં તૃતીયાયાં
સમર્ચયેત્ ॥ ફલેનાંનાવિષૈર્ધૂપેદીપૈર્વૈવેષણસ્યુતૈઃ । પ્રતિમાં
પંચગવ્યેન તથા મંયોરક્તેન વ ॥ પંચામૃતૈઃ જાપયિત્વાં
ગૌરિં શંકરસંધુતામ્ ॥

ચૈત્ર માસની શુદ્ધ ત્રીજને દિવસે સૌભાગ્યશયન મત
મત્સ્યપુરાણમાં કહેલું છે. મત્સ્ય કહે છેઃ-હે જનપ્રિય !
ચૈત્ર માસની શુકલ ત્રીજને દિવસે જેને સૌભાગ્ય અને
પુત્રની પ્રમ્લા હોય, તેવી ઓએ નિરંતર એ મત કરવું.
તે દિવસે સવારમાં તિલવડે સ્નાન કરવું. આ તૃતીયાને
દિવસે પાર્વતીજી કે જે વરની પ્રમ્લા કરતાં હતાં અને
સતી હતાં, તેને વિવાહના મંત્રોપડે મહાદેવજી પરપ્રયા
છે, માટે આ દિવસે શંકર તથા પાર્વતીની પૂજા કરવી.
નાના પ્રકારનાં ફળ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, પંચગવ્ય, સુગંધિ
જલ અને પંચગવ્યવડે પાર્વતી સહિત શંકરની મૂર્તિની
પૂજા કરવી.

નમોડ્ડતુ પાટલાયૈ વ પાદૌ દેશ્યાઃ શિવસ્ય તુ ॥ શિ-
વાયેતિ વ સંકીર્ત્ય જયાયૈ ગુરુકયોડસ્તથા । ત્રિગુણાયેતિ
રુદ્રસ્ય મવાન્યૈ જંવયોડ્ડગમ્ ॥ શિવં રુદ્રેશ્વાયેતિ જયાયૈ
દ્વિતિ જાઢ્ઢની । સંકીર્ત્યં દ્વિતિકેશાય તથોરુવરદે નમઃ ॥
હૈશાયેશં કાર્તિ રત્યૈ શંકરાયેતિ શંકરમ્ । કુશિદ્વયે વ કો-
ટ્યૈ શ્વલિનં શ્વલણાયે ॥ મંગલાયૈ નમસ્તુભ્યમુવરં વાપિ
પૂજયેત્ । સર્વોત્તમેન નમો રુદ્રમીશાન્યૈ વ કુલચદ્રયમ્ ॥ શિ-
વં વેદાત્મને તદ્વતુદ્રાણ્યૈ કંઠમર્ચયેત્ । ત્રિપુરારાય વિશેષ-
મનંતાયૈ કરદ્રયમ્ ॥ ત્રિલોચનાયેતિ હરં બાહુ કાલાનલ-
પ્રિયે । સૌભાગ્યશયનવાયેતિ શ્રૈવર્ણાદૈ સમર્ચયેત્ ॥ સ્વાહા-
સ્વચાયૈ વ શુલભીશ્વાયેતિ શ્વલિનઃ । અશોકમધુવાસિન્યૈ
પૂજ્યાલોઢી વ કામલૌ ॥ સ્થાણવે વ હરં તદ્વદાસ્યં વંદ-
શ્વલપ્રિયે । નમોડ્ડેનારીશહરમસિતાંગીતિ નાસિકામ્ ॥
નમ ઉપાય લોકેશં લલિતેતિ પુનર્ધુવૌ । શર્વાય પુરંહતારં
વાસુદેશ્યૈ તથાડ્ડકમ્ ॥ નમઃ શ્રીકંઠનાથાય શિવં કેશાં

૧ શંકરસંધુતાં ગૌરિમિત્યનેન દ્વયોરપ્થેકા પ્રતિમા કર્તવ્યેત્યર્થઃ ।

૨ શિવસ્ય વિશેષમ્ ।

સ્તપાડચેયત્ । મીમોપ્રલોમ્યરુપિણ્યે શિરઃ સર્વાત્મને નમઃ ॥
શિવમધ્યર્ચ્ય વિધિવસ્તૌભાગ્યાદકમપ્રતઃ ॥ સ્થાપયેદ્વૃત્તનિ-
ષ્વાપકુલંમધીરજીરકમ્ ॥ તુળરાજેશ્વરકવણં કુસ્તુભ્રુમથા-
દમ્ ॥ દત્તં સૌભાગ્યકૃત્સ્માસ્તૌભાગ્યાદકમિત્યતઃ ॥
एवं निवेश तत्सर्वमप्रतः शिवयोः पुरः । चैत्रे शृंगोदकं
प्राप्य स्वपદ्ममावरिदम् ॥

‘પાંટલાયે નમઃ’ એ મંત્રથી પાર્વતીજીના પગની અને
‘શિવાય નમઃ’ એ મંત્રથી શંકરના પગની પૂજા કરવી.
‘જયાયે નમઃ’ એ મંત્રથી પાર્વતીજીની અને ‘ત્રિગુણાય નમઃ’
એ મંત્રથી શંકરની ધુંટીની પૂજા કરવી. ‘ભવાન્યે નમઃ’ એ
મંત્રથી પાર્વતીની અને ‘રુદ્રેશ્વાય નમઃ’ એ મંત્રથી શંકરની
બે પાંડીની પૂજા કરવી. ‘જયાયે નમઃ’ એ મંત્રથી પાર્વતી-
જીના અને ‘હરિકેશાય’ એ મંત્રથી શંકરના ગોઠણની
પૂજા કરવી. ‘વરદે’ એ મંત્રથી પાર્વતીજીના અને ‘દેશાય’
એ મંત્રથી શંકરના સાધળની પૂજા કરવી. ‘સ્ત્ર્યે નમઃ’ એ
મંત્રથી પાર્વતીની અને ‘શંકરાય’ એ મંત્રથી શંકરની
ઢંડની પૂજા કરવી. ‘કોટ્યે’ એ મંત્રથી પાર્વતીનાં અને
‘શૂલપાણયે ન’ એ મંત્રથી શંકરનાં બે પડખાંની પૂજા
કરવી. ‘મંગલાયે ન’ એ મંત્રથી પાર્વતીના અને ‘સર્વાત્મને
ન’ એ મંત્રથી શંકરના પેટની પૂજા કરવી. ‘દેશાન્યે ન’
એ મંત્રથી પાર્વતીનાં અને ‘વેદાત્મને ન’ એ મંત્રથી
શંકરનાં બે સ્તનની પૂજા કરવી. ‘દ્વાપાયે ન’ એ
મંત્રથી પાર્વતીના અને ‘ત્રિપુસ્ત્રાય’ એ મંત્રથી શંક-
રના ઠંઠની પૂજા કરવી. ‘અન્તાયે ન’ એ મંત્રથી પાર્વ-
તીના અને ‘ત્રિલોચનાય ન’ એ મંત્રથી શંકરના હાથની
પૂજા કરવી. ‘કાલાનલપ્રિયાયે ન’ એ મંત્રથી પાર્વતીના અને
‘સૌભાગ્યમુલનાય ન’ એ મંત્રથી શંકરના બાહુની પૂજા કરવી.
‘સ્વાહાસ્વધાયે ન’ એ મંત્રથી પાર્વતીનાં અને ‘દૈશ્વાય ન’
એ મંત્રથી શંકરનાં મુખની; ‘અશોકમધુવાસિન્યે ન’ એ
મંત્રથી પાર્વતીના અને ‘સ્થાપાયે ન’ એ મંત્રથી શંકરના
સુંદર બે હોડની; ‘વંદ્રમુલપ્રિયાયે ન’ એ મંત્રથી પાર્વતીના
અને ‘અર્ધનારીશાય ન’ એ મંત્રથી શંકરના મુખની;
‘અશિતાંગ્યે ન’ એ મંત્રથી પાર્વતીની અને ‘ઉપ્રાય ન’
એ મંત્રથી શંકરની નાસિકાની; ‘લલિતાયે ન’ એ મંત્રથી
પાર્વતીની અને ‘શર્વાય ન’ એ મંત્રથી શંકરના બ્રમરની;
‘વાલ્મેદ્યે ન’ એ મંત્રથી પાર્વતીના અને ‘ધ્રોઠનાયાય ન’
એ મંત્રથી શંકરના ઢેશની; ‘મીમોપ્રલોમ્યરુપિણ્યે ન’ એ
મંત્રથી પાર્વતીના અને ‘સર્વાત્મને ન’ એ મંત્રથી શંકરના
અસ્તકની પૂજા કરવી. પછી સૌભાગ્યાદક (જ્યાં યોગા,
કસુંગો, દૂધ, શરૂ, તાલપત્ર, શેરડી, લવણ અને કુરુ-
તુબ્બર એ આઠે ચીજ આવે છે અને તેનું દાન કરવાથી
સૌભાગ્ય આવે છે માટે એનું નામ સૌભાગ્યાદક પડેલું
છે તે) શિવ અને પાર્વતી પાસે રાખવું; પછી ચૈત્ર માસમાં
શૃંગોદક (શૃંગોદાનાં જલ)નું પાન કરી પૃથ્વી ઉપર સુવું.

પુનઃ પ્રસાત કર્ત્વાય કૃતજ્ઞાનજપઃ શુચિઃ । સપૂજ્ય
દ્વિજદાપત્યં માધ્યવજ્રવિપ્રવૃણૈઃ ॥ સૌભાગ્યાદકસંયુક્તં હ્ર-
ગ્નપ્રતિમાદ્વયમ્ ॥ પ્રીયતામત્ર લલિતા બ્રાહ્મણાય નિવેદયેત્ ॥
एवं संवत्सरं यावत्पूतीयायां सदा जुने ॥ प्राग्ने दानमन्त्रे
च विशेषं हि निबोध मे ॥ गोम्यं गोदकमाये स्याद्वैशाखे
गोमयं पुनः । ज्येष्ठे मंदारकुष्ठं बिल्वपत्रं शुचौ स्मृतम् ॥
આવળે દક્ષિ સંપ્રાદ્યં નમસ્યે ચ કુશોદકમ્ । ક્ષીરમાશ્વયુજે
માસિ કાર્તિકે વૃષદાઝ્યકમ્ ॥ માર્ગશીર્ષે તુ ગોમૂત્રં પૌષે
સંપ્રાદાયેદ્યુતમ્ ॥ માઘે કૃષ્ણતિર્થાન્તદ્વસ્પંચગઘ્યં ચ ફા-
લયુજે ॥ લલિતા વિજયા મદ્રા ભવાની કુમુદા શિવા । વાહ-
દેવી તથા ગૌરી મંગલાકમલા સતી ॥ હમા ચ દાનકાલે
તુ પ્રીયતામિતિ કીર્તયેત્ ॥ મહિકાશોકકમલકર્દોત્પલ-
માલતી ॥ કુહજકં કરવીરં ચ લાળમસ્થાનકુંકુમમ્ ॥ સિં-
દુવારં ચ સર્વેય માસેયુ કમશઃ સ્મૃતમ્ ॥ લાળઃ નીલકુરંટકઃ ।
અમ્લાનં મહાસહાપુષ્પમ્ ॥ સિંદુવારં નિર્ગુહીયુષ્પમ્ ॥ જપા-
કુષ્ઠમકૌતુંભમાલતીશતપત્રિકા ॥ યથાલાભં પ્રાસતાનિ
કરવીરં ચ સર્વદા ॥

ત્યાર બાદ પ્રાતઃકાલમાં ઉડી રનાન, જપ વગેરે કરી
શુદ્ધતાથી પુષ્પ, વજ્ર અને અલંકારવડે બ્રાહ્મણદંપતી
(અંબી પુરુષ)ની પૂજા કરી, સૌભાગ્યાદક તથા સુવર્ણની
બે મૂર્તિ કરી ‘લલિતા દેવી પ્રસન્ન થાઓ’ એમ કહી તે
બ્રાહ્મણને આપવી. હે મુને ! એ પ્રકારે વર્ષ સુધી પ્રત્યેક
તૃતીયાને દિવસે મત કરવું. તેમાં બોળન, દાન અને મંત્ર
જૂદા જૂદા છે તે હું કહું છું-ચૈત્ર માસમાં ગામનાં શીંગડાનું
જળ પીવું. વૈશાખ માસમાં ગોમય (ગોખર) ખાવું, જ્યેષ્ઠ
માસમાં મેદારનાં પુષ્પનું બક્ષણ કરવું, આષાઢ માસમાં બિ-
લ્વપત્ર ખાવું, શ્રાવણ માસમાં દહીં ખાવું, બાદરવા માસમાં
દહીનું જલ, આશ્વિન માસમાં દૂધ, કાર્તિક માસમાં ઘી,
માગશર માસમાં ગોખૂત્ર, પૌષ માસમાં ઘી પીવું, માઘ
માસમાં કાળા તલ અને ફાગણ માસમાં પંચમગ્ધ ખાવું.
લલિતા, વિજયા, હદ્રા, ભવાની, કુમુદા, શિવા, વાસુદેવી,
ગૌરી, મંગળા, કમળા, સતી અને ઉમા એ પ્રકારે દાન
વખતે ચૈત્ર વગેરે આરે માસમાં કમથી નામ લઈ પ્રસન્ન
થાઓ એમ કહેવું. મહિકા, અશોક, કમળ, કદમ્બ, શ્યામ
કમળ, માલતી, કુખજ, કરેણુ, બાણ, મહાસહા પુષ્પ,
નાગકેસર અને નગોડાનાં પુષ્પ, એ પ્રકારે આર માસમાં
કમથી પુષ્પ કહેલાં છે. જાન્યુઆનાં પુષ્પ, ફેબ્રુઆનાં પુષ્પ
અને માલતી તથા શતપત્રિકાનાં પુષ્પ જે મળે તે શ્રેષ્ઠ જ
છે, પશુ કરેણુનાં પુષ્પ નિરંતર લેવાં.

एवं संवत्सरं यावदपुण्य विविचनरः । स्त्री वा भक्त्या
कुमारी वा शिवाभ्यर्च्य शक्तिः ॥ व्रताने क्षयं दद्या-
त्सर्वोपस्कारसंयुतम् ॥ इमामहेश्वरं हैमं दृष्यं च गवा
सह ॥ स्थापयित्वा च क्षयने ब्राह्मणाय निवेदयेत् । अस्या-
न्यपि यथाशक्त्या मिथुवान्यंबरादिभिः ॥ धान्यालंकार-

ગોદાનૈરમ્પચૈ વનસંચયૈઃ । વિત્તશાઙ્ગેન રહિતઃ પૂજયેદ્વ-
તવિત્તમ્ ॥ ૧ ॥ એવં કરોતિ યઃ સમ્યક્ સૌભાગ્યશાયનવ્રતમ્ ।
સર્વાન્કામાનવાપ્રોતિ પદમાન્ત્યમવદ્ધતે ॥ ફલશૈક્ય ચ
ત્યાગમેતદ્ કુર્વન્સમાચરેત્ ॥ યજ્ઞકીર્તિ સમાપ્રોતિ પ્રતિમાસં
નરાધિપ ॥ સૌભાગ્યારોગ્યરૂપાપ્ત્વેઽર્ચકારમ્બુષણૈઃ । ન
વિપુલ્કા મયેદ્વાજનદ્યાર્હિદશતત્રયમ્ ॥ યસ્તુ દ્વાદશવર્ષોપિ
સૌભાગ્યશાયનવ્રતમ્ । કરોતિ સત્ત્રયાદૌ વા મીઠઠમવનેડ-
મરૈઃ ॥ પૂજ્યમાનો વસેત્સમ્યક્ યાવત્કલ્પાયુતત્રયમ્ । મારી
વા કુલતે મક્તયા કુમારી વા નરેશ્વર ॥ સાપિ તત્કલ્પમા-
પ્રોતિ દેવ્યાલ્પહલાલિતા । મૃચ્છાવાદપિ યથૈવ પ્રદયાદયવા
મલિમ્ ॥ સોડપિ ત્રિયાષરો મૃત્વા દ્વાર્ગલોકોચિરં વસેત્ ॥
હૃતિ મત્સ્યપુરાણે સૌભાગ્યશાયનવ્રતમ્ ॥

એ પ્રકારે વિધિથી કુમારી, સ્ત્રી અથવા પુરુષે શિવ
અને પાર્વતીની એક વર્ષ પર્વે પૂજા કરી વ્રતના અંતમાં
શક્તિ પ્રમાણે શર્યાદાન કરવું. તેમાં ગાદલાં વગેરે સર્વ
ઉપચાર રાખી, સેનાનાં શંકર-પાર્વતી, ગાય અને બળદ
તેમાં રાખી, તે શર્યા આદ્યને આપવી. શક્તિ હોય
તો વજ્ર, અલંકાર, ધાન્ય, ગાય અને દક્ષિણા આપી
બીજા જોડાંની પૂજા કરવી. તેમાં દ્રવ્યને લોભ કરવો
નહોં. તેમ ગર્વ પણ કરવો નહોં. એ પ્રકારે જે સૌભા-
ગ્યશયન વ્રત કરે છે, તેના સર્વ મનોરથ સિદ્ધ થાય છે
અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ વ્રત કરનારાએ એક
ફળને ભાગ્ય કરવો. હે રાજન્ ! એ વ્રત કરવાથી મહીને
મહીને કીર્તિ મળે છે અને સંકેતે અર્ધદે વર્ષ સુધી સો-
ભાગ્ય, આરોગ્ય, રૂપ, આયુષ્ય, વજ્ર અને અલંકાર વગે-
રેથી વિમુક્ત થતો નથી. જે માણસ આ સૌભાગ્યશયન
વ્રત બાર વર્ષ, વા આઠ વર્ષ વા સાત વર્ષ સુધી કરે છે, તે
કેસાસમાં ત્રીજા હજાર કર્ણ સુધી સુખેથી રહે છે અને
ત્યાં દેવતાઓ તેની પૂજા કરે છે. હે રાજન્ ! સ્ત્રી અથવા
કુમારી કન્યા જે ભક્તિથી આ વ્રત કરે છે, તેને પણ
પાર્વતીની કૃપાથી તે ફળ મળે છે. જે માણસ આ વ્રત
સાંભળે અથવા સંભળાવે, તે પણ દેવ થઈ ર્વર્ગ લોકમાં
ધણી કાળ સુધી વસે છે. એ પ્રમાણે સૌભાગ્યશયન વ્રત
મત્સ્યપુરાણમાં કહેલું છે.

ગૌરીના દોલોત્સવ

અર્ચે ગૌરીં દોલોત્સવઃ ॥ તદુક્તં હેમાદ્રીં દેવીપુરાણે—
ચૈવશુકતૃતીયાયાં ગૌરીનીશરંસંયુતામ્ । સંપૂજ્ય દોલોત્સ-
વકં કુર્વાન્નારી શુભેષ્ઠકા ॥ તથાચ નિર્ગંધામૃતે-તૃતીયા-
યાં યજેદેવીં શંકરેણ સમન્વિતામ્ । કુંકુમાગુલકૂર્પૂર-
મણિવલ્લગભિતામ્ ॥ છર્ગાચિરુપ્પપૃષ્ઠેશ્વર દમનેન વિશેષતઃ ।
તત્ત આંદોલયેદ્વસ્થ શિવોમાતુષ્ટયે સદા ॥ રાત્રીજાગરણં કુ-
ર્ચોત્પ્રાસદૈયા તુ દક્ષિણા । સૌભાગ્યાય સદા બીમિઃ કાર્યા
પ્રગુલેષ્ઠમિઃ ॥ ૧ ॥ હવં ચ પરા પ્રાણા । મુહૂર્તમાત્સવેડપિ

રિને ગૌરીવ્રતં પરે—હૃતિ માષવોકેઃ ॥ ૨ ॥ હવં ચ મન્વાદિઃ ।
કૃતં આદં વિધાનેન મન્વાદિષુ યુગાદિષુ । હાયનાનિ દ્વિ-
સાદસં પિતૃણાં મુદિરં ખલેત્ ॥ ૩ ॥ અધિમાસેડપિ હવં કર્તવ્યમ્ ।
અન્ન પિંડદાનં નાસ્તિ ॥

આજ ત્રીજાને દિવસે ગૌરી (પાર્વતી)નો દોલોત્સવ થાય
છે. હેમાદ્રિમાં દેવીપુરાણમાં કહેલું છે કે,—શુભ ઇન્દ્રનારી
સ્ત્રીએ ચૈત્ર માસના શુકલપક્ષની ત્રીજાને દિવસે શંકર અને
પાર્વતીની પૂજા કરી તેના દોલોત્સવ કરવો. (હીડાળામાં
જુલાવવાં) તેમ જ નિર્ણયપ્રાપ્તમાં—ત્રીજાને દિવસે કંકુ,
અગર, કપૂર, મણિ, કપડાં, માળા, સુગંધિ પુષ્પ, ધૂપ
અને વિશેષે કરી દમનવડે શંકરસહિત દેવી પાર્વતીની
પૂજા કરવી. પછી શંકર અને પાર્વતીને તેની પ્રસન્નતા
માટે જુલાવવાં. રાત્રિમાં જાગરણ કરવું અને પ્રાતઃકાળમાં
દક્ષિણા આપવી. પુત્ર તથા સૌભાગ્ય સુખ ઇન્દ્રનારી
સ્ત્રીએ એ પ્રકારે સદા વ્રત કરવું. આ તૃતીયા પરવિદ્યા લેવી,
કારણ કે ‘બીજો દિવસે એક મુહૂર્ત ત્રીજા હોય તો પણ
બીજો દિવસે ગૌરીવ્રત કરવું.’ એવું માધવવર્ણ વચન છે.
આ મન્વાદિ તિથિ કહેવાય છે. મન્વાદિ તથા યુગાદિ
તિથિમાં જે વિધિથી શ્રાદ્ધ કર્યું હોય તો બે હજાર વર્ષ
સુધી પિતૃઓને તૃપ્તિ આપે છે. આ શ્રાદ્ધ અધિકમાસમાં
પણ કરવું. આમાં પિંડદાન નથી.

મનોરથ તૃતીયા વ્રતની કથા

અથ ચૈત્રશુકલતૃતીયાયાં મનોરથતૃતીયાવ્રતમ્ ॥ ૧ ॥ હૃંશ્ચર
ઝવાચ—સાધુ કૃતં ત્વયા દેવિ કૃતવત્તયા પરિગ્રહમ્ । અત્યેહ
ધર્મપીઠસ્ય મનોરથકૃતાઃ સત્તામ્ ॥ ૧ ॥ ત એવ વિશ્વમો-
ક્ષારો વિશ્વમાન્યાસત એવ હિ । યે ત્વાં વિશ્વમુજામત્ર પૂજ-
યિષ્યન્તિ માનવાઃ ॥ ૨ ॥ વિશ્વે વિશ્વજ્ઞે વિશ્વસ્થિત્યુપતિ-
લયપ્રદે । નરાસ્ત્વદર્શકાશ્રાત્ર અવિષ્યંત્યમલઃકાઃ ॥ ૩ ॥
મનોરથતૃતીયાયાં યસ્તે ભક્તિં વિધાસ્યતિ । તન્મનોરથસં-
સિદ્ધિર્ભવિત્રી મદ્વત્પ્રદાત્ ॥ ૪ ॥ નારી વા પુરુષો વાપિ
ત્વદ્વ્રતાચરણાત્પ્રિયે । મનોરથાનિહ પ્રાપ્ય જ્ઞાનમંતે ચ
લપ્સ્યતે ॥ ૫ ॥ દેવ્યુવાચ—મનોરથતૃતીયાયા વ્રતં કીટક્
કપાનકમ્ । કિં ફલં કૈઃ કૃતં નાથ કથયેત્તત્કૃપાં કુરુ ॥ ૬ ॥
ચૈત્ર શુકલ તૃતીયાને દિવસે મનોરથ તૃતીયા વ્રત કહેલું છે.

મહાદેવજી કહે છે—હે દેવ ! આ સંસારમાં સત્પુર-
વના મનોરથ પૂર્ણ કરનાર આ ધર્મપીઠનું તમે મહણ
કર્યું તે સારં કર્યું. તમે કે જે વિશ્વજ્ઞ હોવાઓ
છો તેની જે પૂજા કરશે, તેઓ જ જગતને મોગવનાર
અને જગતને વિષે માન્ય થશે. હે વિશ્વ ! હે વિશ્વ-
જ્ઞ ! હે જગતની ઉત્પત્તિ, પાલન અને લયને કરનાર !
તમારી પૂજા કરનારા લોકો આ જગતમાં શુદ્ધચિત્તાળો
થશે. હે દેવિ ! મનોરથતૃતીયાને દિવસે જે માણસ
તમારી ભક્તિ કરશે, તેના મનોરથો મારી કૃપાથી સિદ્ધ

યશે. ૪ હે પ્રિયે ! ત્તી અથવા પુરુષ જે તમારું વ્રત કરશે, તે આ જગતમાં મનોરથને પ્રાપ્ત થઈ અંતે જ્ઞાનને મેળવશે. ૫ પાર્વતીજી કહે છે:-હે નાથ ! મનોરથતૃતીયાનું વ્રત જેવું છે, તેની કથા કેવી છે, તેથી શું કૃપા થાય છે અને કોણે પ્રથમ એ વ્રત કર્યું હતું ? એ સમજી કૃપા કરી મને કહેા. ૧

ઈશ્વર ઉવાચ-પ્રથમ દેવિ યથા પુઠ્ઠં મવત્યા મવત્તારિણિ ।
મનોરથવ્રતં ચૈતદ્ ગુણાદુષ્ટતરં પરમ્ ॥ ૭ ॥ પુલોમતનયા
પૂર્વે તતાપ પરમં તપઃ । કલ્પિન્મનોરથં પ્રાપ્તું ન વ્યાપ તપસઃ
કલમ્ ॥ ૮ ॥ અપૂજયતત્તો માં સા મક્ત્યા પરમયા મુદા ।
ગીતેન સરસ્વતેન કલ્પકંકીકલેન હિ ॥ ૯ ॥ તદ્ગાનેનાતિસં-
ગુદો મુદુના મધુરેણ ચ । સુતાલેન સુરંગેણ ખાતુમાત્રા ક-
લાવતા ॥ ૧૦ ॥ પ્રાલોચં સ્થં વરં મૂઢિ પ્રસન્નોઽસ્મિ પુલો-
મજે । અનેન ચ સુગીતેન સ્વનયા ક્લિપ્તપૂજયા ॥ ૧૧ ॥
પુલોમજોવાચ-વદિ પ્રસન્નો દેવેશ તદ્વા ચો મે મનોરથઃ ।
તં પૂર્ય મહાદેવ મહાદેવીમહાપ્રિય ॥ ૧૨ ॥ સર્વદેવેષુ યો
માન્યઃ સર્વદેવેષુ હંદરઃ । યાયજ્યેકેષુ સર્વેષુ યઃ શ્રેષ્ઠઃ સોઽ-
સ્તુ મે પતિઃ ॥ ૧૩ ॥ યથામિલચિતં રૂપં યથામિલચિતં
સુલભમ્ । યથામિલચિતં વ્યાયઃ પ્રસન્નો દેહિ મે ભવ ॥ ૧૪ ॥
યદા યદા ચ પત્યા મે સંગઃ સ્યાદ્સુલ્લેચ્છયા । તદ્વા તદ્વા
ચ તં દેવં ત્યક્ત્વાઽન્યં દેહમામુચ્યામ્ ॥ ૧૫ ॥ સદા ચ ક્લિપ્ત-
પૂજાયાં મમ મક્તિરત્તમા । ભવ મુચ્યાન્નહર જરામરણહા-
રિણી ॥ ૧૬ ॥ મર્ત્ય્યયેઽપિ વૈધર્મ્યં ક્ષણમાત્રમીદં ન ॥ મમ
માત્રિ મહાદેવ પાતિત્વયં ચ યાતુ મા ॥ ૧૭ ॥

* શંકર કહે છે-હે દેવિ ! હે સંસારને તારનાર ! મનોર-
થતૃતીયા વ્રત કે જે ગુણમાં પણ અત્યંત ગુણ છે, તે જેમ તમે પૂછો છો તેમ જ પુલોમાની પુત્રીએ પૂછ્યું હતું તે હું કહું છું, તે તમે સાંભળો. પૂર્વે પુલોમાની પુત્રી કોઈ મનોરથ સિદ્ધ કરવા માટે ઉત્તમ તપ કરતી હતી. તે પરમ ભક્તિવડે મારી પૂજા કરતી હતી, અને હર્ષપૂર્વક કાપ-
લના જેવા મધુર સ્વરથી સુંદર ગાન કરતી હતી. કોમલ, મધુર, તાલ સહિત અને યથોચિત્ત રાગ રાગણી સહિત તેના ગાનથી હું પ્રસન્ન થયો ત્યારે મેં કહ્યું કે 'હે પુલો-
મજે ! હું તારા આ મનોહર ગાનથી તથા મારી ભિગપૂ-
નથી પ્રસન્ન થયો છું, માટે વરદાન માગ.' ૭-૧૧ પુલોમજી
કહે છે-હે દેવેશ ! હે મહાદેવ ! હે પાર્વતીજીના પ્યારા !
જે આપ પ્રસન્ન થયા હો તો મારા મનને 'જે સર્વ દેવોને માન્ય, સર્વ દેવોમાં સુંદર અને યશ કરનારમાં જે શ્રેષ્ઠ હોય તે મારો પતિ થાય,' એ મનોરથ પૂર્ણ કરો. ૧૨-૧૪ તેમ જ હે ભવ ! જે આપ પ્રસન્ન થયા હો તો મને મારું મનમાનું રૂપ, સુખ અને આયુષ્ય આપો. ૧૪ તેમ જ જ્યારે જ્યારે સુખની ઈચ્છાથી પતિની સાથે મારો

સંગ થાય ત્યારે ત્યારે હું તે શરીર છોડી ખીજું શરીર મેળવી શકું. ૧૫ હે શંકર ! આપના સિન્ધુપ્રજનમાં મારી નિલ અત્યંત ભક્તિ રહે, કે જેથી ધડપણ અને મરણ આવે નહીં; ૧૬ તેમ જ મારો પતિ નષ્ટ થાય તોપણ ક્ષણ વાર હું વિધવા થાઉં નહીં, અને તેથી મારા પતિવ્રતપણાને બંધ થવો ન જોઈએ વગેરે વરદાન આપો. ૧૭

સ્કંદ ઉવાચ-હમં મનોરથં તસ્યાઃ પૌલોમ્યાઃ પુરસ્-
દનઃ । સમાકર્ણ્યં ક્ષણં સ્થિત્વા પ્રાદેશો વિસ્મયાન્વિતઃ ॥ ૧૮ ॥
ઈશ્વર ઉવાચ-પુલોમકન્યે યયૈષ ત્થયાઽકારિ મનોરથઃ ।
ત્વસ્યતે વ્રતચર્યાતસ્તત્ કુલ્પ્ય જિતેન્દ્રિયા ॥ ૧૯ ॥ મનોરથતૃ-
તીયાયાશ્વરેણ મબિષ્યતિ । તત્પ્રાપ્તયે વ્રતં વધ્યે તદ્વિષે-
દિ યથોદિતમ્ ॥ ૨૦ ॥ તેન વ્રતેન ચીર્ણેન મહાસીમાન્ય-
દેન તુ । અવશ્યં મવિતા બાલે તવ ચૈવં મનોરથઃ ॥ ૨૧ ॥
પુલોમકન્યોવાચ-કારુણ્યવારિયે શંભો પ્રગતપ્રાણિસર્વદ્ ।
કિનામા વ્યાપ કા શક્તિઃ કા પૂર્યા તત્ર દેવતા ॥ ૨૨ ॥
કદા ચ તદ્વિધાતવ્યમિતિકર્તવ્યતા ચ કા । ક્ત્યાકર્ણ્યં
શિવો વ્યાકયં તાં તુ પ્રણિજગાદ હ ॥ ૨૩ ॥

કાર્તિકસ્વામી કહે છે-પુલોમજીનો એવો મનોરથ સાંભળી શંકર આશ્ચર્યચક્રિત થઈ ક્ષણવાર તો ચુપ રહ્યા. પણ પછી કહેવા લાગ્યા કે, 'હે પુલોમકન્યા ! જે તારો મનોરથ છે તે વ્રત કરવાથી સિદ્ધ થશે. માટે ઈન્દ્રિયો વશમાં રાખી મનોરથતૃતીયાનું વ્રત કર. ૧૮-૨૦ તે વ્રત વિધિ પ્રમાણે કરાથી, હે બાળે ! તને મોટું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થશે અને ધારણી મનોરથ જરૂર પાર પડશે. ૨૧ પુલોમજી કહે છે-હે કૃપાસિંધો ! હે શંભો ! હે પ્રજ્ઞામ કરનારને સમજી આપનાર ! તે વ્રતનું નામ શું છે, તેની શક્તિ કેવી છે, તેમાં કયા દેવનું પૂજન કરવું, ક્યારે કરવું અને તેના કેવો પ્રકાર છે તે સમજી કહેા. એવાં તેનાં વચનો સાંભળી, શંકર તે પ્રત્યે બોલ્યાઃ ૨૧-૨૩

ઈશ્વર ઉવાચ-મનોરથતૃતીયાયા વ્રતં પૌલોમિ તત્ત્વમ્મહ ।
પૂર્યા વિશ્વમુજા ગૌરી મુજવિશતિશાલિની ॥ ૨૪ ॥ વર-
દોઽમયહસ્તશ્ચ સાશ્વત્તઃ સમોદકઃ ॥ દેવ્યાઃ પુરસ્તાદ્વસિતા
પૂર્યા આશાવિનાયકઃ ॥ ૨૫ ॥ ચતુર્મુજશ્ચારુનેત્રઃ સર્વસિ-
દ્ધિકરઃ પ્રમુઃ । ચૈવશ્ચકૃદ્વિતીયાયાં કૃત્વા વૈ દંતધાવનમ્ ॥ ૨૬ ॥
સાયંતર્નીં ચ નિર્ભત્યં નાતિતૃપ્યા મુજિક્રિયામ્ ।
નિયમં ચેતિ મુદ્ધીયાજિતક્રોધો જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૨૭ ॥ સંત્પ-
કાસ્પૃશ્યસંસ્પર્શઃ શ્ચિસ્તદ્ગતમાનસઃ । પ્રાતઃવ્રતં ચરિત્વામિ
માતવિશ્વમુજેઽનયે ॥ ૨૮ ॥ વિષેદિ તત્ર સામિધ્યં મમ્મ-
નોરથસિદ્ધયે । નિયમં ચેતિ સંગૃહ્ય સ્વપેદ્રાગ્રીં શુભં સ્મરન્ ॥ ૨૯ ॥
પ્રાતઃસ્થાય મેધાવી વિધાવાવશ્યકં વિચિન્મ્ । શૌ-
ચમાચમનં કૃત્વા દંતકાઠં સમાદદેત્ ॥ ૩૦ ॥ અસોકકઠ-
શ્ચય શુભં સર્વેશોકનિશાતનમ્ । નિર્યંતનં ચ નિષ્પાય વિર્ષિ
વિષિવિદાં વરઃ ॥ ૩૧ ॥ જાત્વા મુદ્ધાંશ્વરઃ સાયં ગૌ-

* આ કથા કાશીખંડમાં પાર્વતી પ્રત્યે શિવજીએ કહેલી છે.

રીપૂર્ણ સમાચરે. અતઃ વિનાયક પૂજ્ય ધૃતપૂરાભિવેય
ચ ॥ ૩૨ ॥ સતોઽર્ચયેદ્વિચક્ષુજાવચોકકુહરેઃ શુભેઃ ।
અગોકવર્તિનૈવૈશ્વૈર્ભાગુલસંભવેઃ ॥ ૩૩ ॥ કુંકુમેનાઢલિ-
પ્યાવાયેકચુક તતશ્ચરે. અગોકવર્તિસહિતૈર્વૃતપૂર્મેનો-
દરેઃ ॥ ૩૪ ॥

મહાદેવજી કહે છે-હે પૌષામિ ! તે મનોરથતૃતીયાનું
વ્રત શુભ આપનાર છે. તેમાં વીશ્વ ભુજવાળાં વિશ્વભુજ
ગૌરીની પૂજા કરવી; ૨૪ તે ગૌરીની પાસે આશાવિનાયક
ક જે વર દેનાર છે, અભયને હાથમાં રાખે છે, અક્ષયન
તથા મોહક સહિત છે, ચાર હાથવાળા છે, સુંદર નેત્ર-
વાળા છે, સર્વ સિદ્ધિને આપનાર છે અને સમર્થ છે, તેની
પૂજા કરવી. ચૈત્ર માસની અન્વવાળી ખીજને દિવસે દાતશ્ચ
વગેરે દિવસકૂલ કરી રાત્રિએ થોડું જમવું. પછી ક્રોધને
દૂર કરી ઈર્દ્રિયોને નિયમમાં રાખી, અસ્પૃશ્ય પદાર્થોનો
સ્પર્શ તથા શુદ્ધતાથી દેવીમાં જ મન રાખી 'હે વિશ્વભુજે !
હે અનંધે ! હું સવારે વ્રત કરીશ, માટે મારા મનોરથ
સિદ્ધ કરવા માટે આપ તેમાં પધારો.' એ પ્રકારે નિય-
મનું પ્રહણ કરી શુભનું સ્મરણ કરતાં કરતાં તે રાત્રિએ
સુષ્ટ રહેવું. પછી શુદ્ધિમાન મનુષ્યે સવારે ઉઠી જ્વરનાં
ઘૌંચ અને આચમન કરી અશોક કે જે સર્વ શોકનો
નાશ કરનાર છે, તેના કાષ્ઠનું દાતશ્ચ કરી નિલ કૃત્ય
કરવું. ૨૫-૩૧ ત્યાર બાદ સાંજે સ્નાન કરી, શુદ્ધ કપડાં
પહેરી ગૌરીની પૂજા કરવી. તેમાં પ્રથમ ગણેશજીની પૂજા
કરી ઘેઅર વગેરેનું નૈવેદ્ય કરવું. ૩૨ પછી અશોકનાં સુંદર
પુષ્પોત્તે વિશ્વભુજ દેવીની પૂજા કરી, કેસર ચડાવી,
અગરનો ધૂપ કરી, અશોકની મંજરીનું નૈવેદ્ય કરવું. પછી
સુંદર ઘેઅર અને અશોકની મંજરીનું એક વખત
ભોજન કરવું. ૩૩-૩૪

૧૧ ચૈત્રતૃતીયાથી વ્યતીતાયાં પુલોમજે । રાધાવિકા-
ભુગ્નાતાઢ તૃતીયાસુ વ્રતં ચરેત્ ॥૩૫॥ કમેળ દંતકાઢાનિ
કથયામિ તવાનથે । અનુલેપનચસ્તૂનિ કુહમાનિ તયૈથ ચ
॥૩૬॥ નૈવેયાનિ ગજાસ્યસ્ય દેવ્યાશ્રાપિ શુભવ્રતે । અન્નાનિ
ચૈકમક્તસ્ય મ્થુન તાનિ ફલામ્નયે ॥૩૭॥ જંઙ્ગપામાગંધિર-
જાતીપૂતકર્દ્દભકમ્ । ક્ષુદ્રોદુંબરસ્વર્જૂરી બીજપૂરી સદાક્ષિમી
॥ ૩૮ ॥ દંતકાઢદ્રુમા પતે વ્રતિનઃ સમુદાહ્વતાઃ । સિંદૂરા-
ગુરુક્તસૂરી ચંદનં રક્તચંદનમ્ ॥ ૩૯ ॥ ગોરોચનં દેવદારં
પચાંચં ચ નિશાદ્વયમ્ । પ્રીત્યાઢલેપનં ચાલે યક્ષકર્દ્દમસંભ-
વમ્ ॥ ૪૦ ॥ સર્વેષામ્પલ્લાભે ચ પ્રશસ્તો યક્ષકર્દ્દમઃ ।
કસ્તૂરિકાયા દ્વૌ ભાગૌ દ્વૌ ભાગૌ કુંકુમસ્ય ચ ॥ ૪૧ ॥
ચંદનસ્ય ત્રયો ભાગઃ કાશિનસ્ત્યેક એવ દિ । યક્ષકર્દ્દમ
હૃત્યેષ સમસ્તસુરવલ્લભઃ ॥ ૪૨ ॥ અઢલિન્ધ્યાય કુહમૈ-
રચૈવેદ્વિચ્છિ તાન્ચપિ । પાટલા મલ્લિકા પપ્પકેતકીકરવી-
રકૈઃ ॥ ૪૩ ॥ હપ્પલેરાજચૈષ્ઠ નૈયાવર્તેશ્ચ જાતિભિઃ ।
કુમારીભિઃ કર્ણિકારૈરેલાભે તચ્છદૈઃ સહ ॥ ૪૪ ॥ સ્વર્ગ-

ધિભિઃ પ્રસૂનોઢૈઃ સર્વાંજભેડપિ પૂજયેત્ । કર્મો દધિમર્ત
ચ સચૂતરસમંહકાઃ ॥ ૪૫ ॥ ફેળીકા ઘટકાઢૈઃ પાયસં
ચ સજાકૈરમ્ । સમૃદ્ધં સવૃતં મર્ત કાર્તિકે વિનિવેદયેત્
॥ ૪૬ ॥ હૈરેરિકાશ્ચ કઢકા માથે ંપસિકા શુભા ।
મુંઢિકાઃ ચાર્કારાગર્ભાઃ સર્પિષા પરિસાધિતાઃ ॥ ૪૭ ॥ નિ-
વયાઃ ફાલ્ગુને દેવ્યે સાઢ્ઢૈઃ વિભ્રજિતા શુભા । નિવેદયેત્પર્ત
દિ એકમકેડપિ તસ્મૃતમ્ ॥ ૪૮ ॥ અન્યધિવેય સંપૂઢો
શુંજાનોઽન્વય પતેદ્વચઃ । પ્રતિમાસં તૃતીયાયામેવમારાધ્ય
વત્સરમ્ ॥ ૪૯ ॥

હે પુષામજે ! એ પ્રકારે ચૈત્ર માસની તૃતીયાને દિવસે
વ્રત કરી, વૈશાખ માસથી લઈ ફાગણ માસ સુધી ત્રીજને
દિવસે તેજ પ્રકારે વ્રત કરવું. ૪૫ હે અનંધે ! દાતશ્ચ,
અનુલેપન અને પુષ્પ વગેરે જે માસમાં જે યોગ્ય છે તે
ક્રમથી કરવું. ૪૬ તેમ જ ગણપતિને તથા દેવીને નૈવેદ્ય
કરવાની ચીજો તથા એક વખત ભોજન કરવાનાં અન્નો
પણ સાંભળ કે, જેથી ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪૭ નાંજી,
અથોડા, ખેર, જીરું, આંખો, કંદન, પીપળ, ઉંખરો, ખજૂરી,
ખીજો અને હાડિમ એટલા વૃક્ષનાં દાતશ્ચ વ્રત કરનારાએ
ક્રમથી કરવાં. હે ખાસે ! સિદ્ધર, અચુર, કસ્તૂરી, ચંદન,
રતાંજળી, ગોરોચન, દેવદાર, પદ્મોખ, હળદર, આંબાહળ-
દર, અને યક્ષકર્દ્દમ એ અનુલેપન કહેલાં છે. ૪૮-૪૦ જે કાંઈ
અનુલેપન ન મળે તો સર્વને ટેકાણે યક્ષકર્દ્દમ કહેલો છે.
જે ભાગ કસ્તૂરી, જે ભાગ કેસર, ચંદનના ત્રણ ભાગ
અને કપૂરનો એક ભાગ. એ યક્ષકર્દ્દમ કહેવાય છે અને તે
સર્વ દેવોને પ્રિય છે. ૪૧-૪૨ પછી પુષ્પોત્તે પૂજા કરવી તે
પણ હું કરું છું. પાટલા, મલ્લિકા, કમળ, કેવડા, કરવીર,
શ્યામકમળ, રાજચંપો, નંદાવર્ત, જીરું, કુમારી અને કર-
ણનાં પુષ્પોત્તે પૂજા કરવી. જે પુષ્પ ન મળે તો
તેનાં પાંદડાંવડે પૂજા કરવી. ૪૩-૪૪ સર્વનો અભાવ
હોય, તો સુગંધી પુષ્પોત્તે પૂજા કરવી. કરંબ, હાંઈ, ભાત,
આંખાનો રસ અને મહાર્ધ સહિત સુતરફેણી, વડાં, સાક-
રનો દૂધપાક, કાર્તિક માસમાં મગ અને ઘી સહિત
ભાત, ઈંદરિકા, લાડુ અને સુંદર લાપસીનું માધ મા-
સમાં અને ફાગણ માસમાં ઘીમાં તળેલાં સાકર સહિત
ચિરોટાનું નૈવેદ્ય દેવી તથા ગણપતિને કરવું. જેનું
દેવને નૈવેદ્ય ધર્યું હોય તે જ વ્રત કરનારે જમવું. ૪૫-૪૬
જે નૈવેદ્ય કરેલાં અપનું ભોજન ન કરે તો તે મૂઢ
નરકમાં પડે છે. એ પ્રકારે વર્ષપર્યંત પ્રત્યેક મહિને ત્રીજને
દિવસે વ્રત કરવું. ૪૮

વ્રતસંપૂર્ત્યે કુચાર્ત્થેદિકેડપિસમર્ચનમ્ । જાતવેદસમ-
ન્નૈળ સિદ્ધાઞ્ચદ્રવિળેન ચ ॥ ૫૦ ॥ શતમષ્ટાધિકં હોમં
કારયેદ્વિધિના વ્રતી । સૈવેથ નકે પૂજોક્તા સદા નકે સુ
ખોજનમ્ ॥ ૫૧ ॥ નક્ક એવ દિ હોમોઽયં નક્ક એવ જમા-

પનમ્ ॥ ઘૃહાણ પૂર્વા મે મક્ત્યા માતર્વિજ્ઞાતા સહ
 ॥ ૬૨ ॥ નમોસ્તુ તે વિષ્ણુએ પૂરયાશુ મનોરથમ્ । નમો
 વિજ્ઞકૃતે તુમ્યં નમ આશાવિનાયક ॥ ૬૩ ॥ ત્વં વિષ્ણુ-
 જયા સાર્દ મમ દેહિ મનોરથમ્ । પતૌ મન્ત્રી સદ્ગ્રાચ્ય
 પૂજ્યૌ ગૌરીવિનાયકૌ ॥ ૬૪ ॥ વ્રતશ્રમાપને દેયઃ પયઃકસ્તુ-
 લિકાન્વિતઃ । ઇપધાન્યા સમાયુક્તો દીપીદર્પણસંયુતઃ
 ॥ ૬૫ ॥ આચાર્ય ચ સપત્નીકં પયઃકે ઇપવેદય ચ । વ્રતી
 સમર્ચયેદ્વજૈઃ કરકર્ણવિમુષણેઃ ॥ ૬૬ ॥ છગ્રોચંદ્રવૈર્મા
 સ્યૈર્દક્ષિણાભિર્દુદાન્વિતઃ । દયાસ્પયસ્થિર્ના ગાં ચ વ્રતસ્ય
 પરિપૂર્તયે ॥ ૬૭ ॥ સપોપભોગવસ્તૂનિ વ્રજત્રોપાનસ્કમંજુન ।
 મનોરથતૃતીયાયા વ્રતમેતન્મયા કૃતમ્ ॥ ૬૮ ॥ ન્યુનાતિ-
 રિકં સંપૂર્ણમેતદ્વત્તુ મવદ્વિરા । દૃષ્ટાચાર્ય સમાપ્ત્ય
 તથેત્યુક્તચ તેન ચૈ ॥ ૬૯ ॥ આસીમાંતમહાવ્રજ્ય દૃષ્ટા-
 ડ્યેયોડપિ શક્તિઃ । નક્ત સમાચરેત્પોષ્યૈઃ સાર્દ સુ-
 પ્રીતમાનસઃ ॥ ૬૦ ॥

પછી વ્રત પૂર્ણ કરવામાટે સ્થંડિલમાં અગ્નિનું પૂજન કરી
 તેમાં અગ્નિના મંત્રો બાણી વિધિથી ઘી અને તલની
 એકસો આઠ આહુતિ આપવી. દેવની પૂજા હમેશાં રાત્રિએ
 કરવી અને ભોજન પણ રાત્રિએ કરવું.^{૫૦-૫૧} હેમ
 પણ રાત્રિએ કરવો અને ક્ષમા પણ રાત્રિએ માગવી.
 ‘હે માત! હે વિશ્વભુજે! આપને નમસ્કાર કરું છું. ભક્તિથી
 કરેલી મારી પૂજને ગણેશજી તથા આપ પ્રહણુ કરો અને
 મારા મનોરથને જલદી પૂર્ણ કરો. હે આશાવિનાયક!
 આપને નમસ્કાર કરું છું, આપ અને વિશ્વભુજદેવી બન્ને
 મારો મનોરથ પૂર્ણ કરો.’ એ પ્રકારે મંત્ર બોલીને દેવી
 અને ગણપતિની પૂજા કરવી.^{૫૨-૫૪} વ્રતની ક્ષમા માંગ-
 વામાં પલંગ, ગાદહું, ઓસીકું, દીવી અને ચરીસો દેવો.^{૫૫}
 તેમાં પલંગની ઉપર આચાર્ય તથા તેની બીને ખેસાડી
 હાથે વસ્ત્ર, હાથ તથા કાનના અલંકાર, સુગંધી ચંદન,
 પુષ્પ અને દક્ષિણાથી તેની પૂજા કરવી. પછી વ્રતને પૂર્ણ
 કરવા માટે દ્વંચણી ગાય આપવી.^{૫૬-૫૭} જત્રી, પગરખાં
 અને લોટો વગેરે ઉપભોગના પદાર્થો આપવા. પછી ‘મેં
 આ મનોરથતૃતીયાનું વ્રત કરેલું છે, તેમાં જે કાંઈ ન્યૂનતા
 હોય, તે આપની વાણીથી પૂર્ણ થાઓ.’ એ પ્રકારે આચા-
 ર્યની પાસે કહેવું. પછી ‘વ્રત પૂર્ણ થશે’ એમ આચાર્ય
 કહે ત્યારે સીમા પર્યંત તેને વળાવીને યથાશક્તિ ખીજને
 પણ દાન આપવું. પછી રાત્રિએ ઘરનાં માણસોની સાથે
 પ્રસન્નતાપૂર્વક ભોજન કરવું.^{૫૮-૬૦}

પ્રાત્રશ્રુત્યર્થો સંભોજ્ય ચતુરશ્ચ કુમારકાન્ । અમ્પચ્ચ
 ગંધમાલગાયૈર્દાદશાપિ કુમારિકાઃ ॥ ૬૧ ॥ एवं સંપૂર્ણતાં
 યાતિ વ્રતમેતન્સુનિર્મલમ્ । કાર્યં મનોરથાવાપ્ત્યૈ સૈવ્રતત્ત્વ-
 વ્રતં શુભમ્ ॥ ૬૨ ॥ પત્નીં મનોરમાં કુલ્યાં મનોટૃપ્ત્યહ-
 સારિણીમ્ । તારિણીં દુઃસ્વસંસારસાગરસ્ય પતિવ્રતામ્

૧ લોકે સમર્દ-દીવી’ હિત પ્રસિદ્ધાઃ ।

॥ ૬૩ ॥ કુર્વન્નેતદ્વ્રતં વર્ષે કુમારઃ પ્રામુયાત્સ્ફુલ્લમ્ । કુ-
 મારી પતિમામોતિ સ્વાલ્યં સર્વગુણાધિકમ્ ॥ ૬૪ ॥ સ્વા-
 સિની લભેત્યુગ્રાન્ પત્યુઃ સૌલ્યમલંકૃતમ્ । કુર્વન્ના સુભગા
 સ્યાચ ધનાઢ્યા સ્વાદરિણિણી ॥ ૬૫ ॥ વિષ્ણુવાપિ ન
 વૈષ્ણવ્યં પુનરામોતિ કુપ્રવિત્ । ગુર્ધિણી ચ શુભં પુત્રં લભતે
 સ્વિરાપુષ્પમ્ ॥ ૬૬ ॥ બ્રાહ્મણો લભતે વિશાં સર્વસૌમા-
 ન્યદાયિનીમ્ । રાજ્યવદ્ધો લભેદ્રાજ્યં વૈદ્યો લાભં ચ વિદતિ
 ॥ ૬૭ ॥ ચિતિતં લભતે શૂદ્રો વ્રતસ્યાસ્ય નિષેવણાત્ ।
 ધર્માર્થી ધર્મમામોતિ ધનાર્થી ધનમામુયાત્ ॥ ૬૮ ॥ કામી
 કામાનવામોતિ મોક્ષાર્થી મોક્ષમામુયાત્ । યો યો મનોરથો
 વસ્ય સતતં વિંદતે બુધમ્ ॥ ૬૯ ॥ મનોરથતૃતીયાયા વ્રત-
 સ્ય ચરણાદ્વતી ॥ ૭૦ ॥ હિત શ્રીસ્કંદપુરાણે કાશીજી
 ઉત્તરાર્ધે બ્રહ્મીલિતમેડધ્યાયે ચૈત્રશુક્લતૃતીયાયા મનોરથ-
 તૃતીયાવતાલ્યાનં સંપૂર્ણમ્ ।

ચોથને દિવસે સવારે ચાર બટુક તથા ચાર કુમારિકાને
 ચંદન અને પુષ્પ વગેરેથી પૂજા કરી જમાડનાં.^{૧૧} એ
 પ્રકારે કરવાથી આ નિર્મળ વ્રત પરિપૂર્ણ થાય છે. મનોરથ
 સિદ્ધ થવા માટે આ શુભ વ્રત સર્વેએ કરવું.^{૧૨} જે બટુક
 વર્ષપર્યંત આ વ્રત કરે, તેને તારા કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલી,
 પોતાને અનુસરનારી, દુઃખરૂપી સંસારસમુદ્રમાંથી તાર-
 નારી, પતિવ્રતા અને મનોહર સ્ત્રી પ્રાપ્ત થાય છે. જે
 કુમારિકા વ્રત કરે તો તે સર્વગુણસંપન્ન શ્રીમાન્ પતિને
 મેળવે છે.^{૧૩-૧૪} આ વ્રત કરવાથી સુવાસિની પુત્રને
 તથા અખંડિત પતિસ્નેહને પ્રાપ્ત થાય છે. જે અભાગણી
 હોય તે સારાં ભાગ્યવાળી થાય છે, જે નિર્ધન હોય તેને
 ધન મળે છે.^{૧૫} વિધવા હોય તે ફરીથી કાંઈ જન્મમાં
 વિધવા થતી નથી. ગર્ભિણી સ્ત્રી લાંબા આયુષ્યવાળા
 સત્પુત્રને મેળવે છે.^{૧૬} આ વ્રતના પ્રભાવથી બ્રાહ્મણ
 સધનાં સૌભાગ્યને આપનાર વિદ્યાને પ્રાપ્ત થાય છે,
 રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થતો હોય તેને રાજ્ય મળે છે, વૈશ્યને લાભ
 મળે છે, અને શૂદ્ર જે ચિંતિતે તે થાય છે. ધર્મ ઇચ્છનાર
 ધર્મને પ્રાપ્ત થાય છે, ધન ઇચ્છનાર ધનને પ્રાપ્ત થાય છે,
^{૧૭-૧૮} ભોગ ઇચ્છનારને ભોગ મળે છે અને મોક્ષ
 ઇચ્છનારને મોક્ષ મળે છે. મનોરથ તૃતીયાનું વ્રત કરવાથી
 મનુષ્ય જે ને ઇચ્છા કરે, તે તે ખચિત પ્રાપ્ત થાય છે.
^{૧૯-૭૦} આ વ્રત રક્ષદપુરાણના કાશીખંડના ઉત્તરાર્ધમાં
 કહેલું છે.

અરૂંધતીવ્રત

અથ ચૈત્રશુક્લતૃતીયાયાં મધ્યાહ્ન્યાપિન્યામરૂંધતીવ્રતમ્ ।
 તત્ર કીર્ણમેવાધિકારઃ । અવૈષ્ણવ્યાદિકલશ્રવણાત્ । ત-
 ત્રાદૌ સંકલ્પઃ-મમ હૃદ જન્મનિ જન્માંતરે ચ બાલવૈષ્ણવ્ય-
 નાશાર્થમનેકસૌભાગ્યપુરુષરૂપસંપત્તિસમૃદ્ધયર્થમરૂંધતીવ્રતમર્દ
 કરિષ્યે । નિર્વિજ્ઞતાસિદ્ધયર્થં ગણપતિપૂજનં કરિષ્યે હિત
 સંકલ્પ્ય ધાન્યોપરિ કલશસ્થપૂર્ણપાત્રે હૈર્મી ગૌરીં વસિધં

૧ ગૌરીં અરૂંધતીમ્ ।

ધુવં ચ સંસ્થાપ્ય પૂજयेત્ । તથા-અઠકર્ણિકયા યુકે મંદલે પૂજયેતુ તામ્ । અરૂંધતીં મહાદેવીં વસિષ્ઠસહિતાં સતીમ્ । આવાહનમ્ ॥ અરૂંધતિ મહાદેવિ સર્વસૌભાગ્ય-દાયિણિ । દિવ્યં છદ્ધાસ્તેષં ચ આસનં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । આસનમ્ ॥ છદ્ધારુ હીતલં દિવ્યં નાનાંગાંહવાસિતમ્ । પાર્શ્વં ગૃહાણ દેવેશિ અરૂંધતિ નમોઽસ્તુ તે । પાશમ્ ॥ અરૂંધતિ મહાભાગે વસિષ્ઠપ્રિયવાદિનિ । અર્ધ્યં ગૃહાણ કલ્યાણિ ભગ્નં સહ પતિવ્રતે । અર્ધ્યમ્ ॥ ગંગાતોર્યં સમા-નીતં છવર્ણકલશે સ્થિતમ્ । આચમ્યતાં મહાભાગે વસિષ્ઠ સહિતેઽનયે । આચમનીયમ્ ॥ ગંગાસરસ્વતી-રેવા-પયો-ળ્નીનર્મદાજલૈઃ । જાપિતાસિ મયા દેવિ તયા શાંતિં કુરુશ્વ મે । જ્ઞાનમ્ ॥

ચૈત્ર શુદ્ધી ત્રીજી જો દિવસે મધ્યાહ્નવ્યાપિની હોય, તે દિવસે અરૂંધતી વ્રત કરવું. તેમાં સ્ત્રીઓને જ અધિકાર છે, કારણ કે તે 'વિધવા નથી થતી' ઇત્યાદિ તેમાં ફળ-શ્રુતિ છે. મમ-આ જન્મમાં તથા ખીજ જન્મમાં હું બાલવિધવા નથાઉં તે માટે તથા અનેક પ્રકારનાં સૌભાગ્ય પુત્ર, રૂપ, સંપત્તિ અને સમૃદ્ધિ માટે હું અરૂંધતીવ્રત કરીશ અને નિર્વિઘ્નતાની સિદ્ધિને માટે ગણપતિપૂજન કરીશ. એમ પ્રથમ સંકલ્પ કરી, પછી ધાન્યની ઉપર કલ-શની સ્થાપના કરી તેની ઉપર પૂર્ણપાત્ર રાખી તેમાં સોનાનાં ગૌરી (અરૂંધતી) વસિષ્ઠ અને ક્રુવની સ્થાપના કરી તેની પૂજા કરવી. આઠ કણિકાવાળા મંડપમાં વસિષ્ઠ સહિત સતી મહાદેવી અરૂંધતીની પૂજા કરવી. હે અરૂંધતિ ! હે મહાદેવિ ! હે સદ્ગુણાં સૌભાગ્યને આપનાર ! મનોહર દિવ્ય આસનનું અહણ્ય કરો. એ મંત્રથી આસન આપવું. હે અરૂંધતિ ! હે દેવેશિ ! પાદ કે જે સુંદર, શીતલ અને સુગંધિદાર છે તેનું અહણ્ય કરો. હું આપને નમસ્કાર કરું છું. હે અરૂંધતિ ! હે મહાભાગે ! હે વસિષ્ઠને પ્રિય વચન કહેનાર ! હે કલ્યાણિ ! હે પતિવ્રતે ! વસિષ્ઠની સાથે તમે અર્ધ્યનું અહણ્ય કરો. હે મહાભાગે ! હે દોષરહિત ! ગંગા-જળ કે જે સોનાના ધડામાં બરેલું છે, તેનું વસિષ્ઠ સહિત આપ આચમન કરો. હે દેવિ ! ગંગા, સરસ્વતી, રેવા, પયોળ્ણી અને નર્મદાનાં જળથી આપને સ્નાન કરાવું છું માટે મારી શાંતિ કરો.

નાનાંગસમુદ્ભૂતં દિવ્યં ચારુ મનોહરમ્ । વર્ણં ગૃહાણ દેવેશિ અરૂંધતિ નમોઽસ્તુ તે । વજ્રમ્ ॥ કંચુકીમુપવર્ણં ચ નાનારસૈઃ સમન્વિતમ્ । ગૃહાણ ત્વં મયા દત્તમરૂંધતિ ન-મોઽસ્તુ તે । ઉપવજ્રમ્ ॥ કપૂરકુંકુમેયુંકં હરિદ્રાદિસમન્વિ-તમ્ । કસ્તૂરિકાલમાયુકં ચંદનં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । ચંદનમ્ ॥ હરિદ્રાં કુંકુમં ચૈવ સિંદૂરં કજ્જલાન્વિતમ્ । મયા નિવેદિતં મક્તયા ગૃહાણ પરમેશરિ । સૌભાગ્યદ્રવ્યમ્ ॥ માલ્યાદીનિ

૧ ધ્રુવવસિષ્ઠસહિતાયે અરૂંધત્યૈનમઃ ઇતિપ્રત્યુપચારેનામમ-નોષ્ઠારઃ ।

સુગંધીનિ ॥ પુષ્પાણિ ॥ વનસ્પતિરસોદ્ભૂતો ॥ પૂષ્પ ॥ આર્યં ચ વર્તિતંયુક્તં વહ્નિના યોજિતં ॥ વીપ્પમ્ ॥ અર્ન-ચતુર્વિધં સ્વાદુ રસૈઃ વદ્મિઃ સમન્વિતમ્ । નૈવેયં ગૃહ્યતાં દેવિ પ્રસીદ પરમેશરિ । નૈવેયમ્ ॥ પૂર્ણાફલં મહાદિવ્યં નાગ-વહ્નયા વૃદ્ધૈર્યુતમ્ । કર્પૂરેલાસમાયુકં તાંદુલં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । તાંદુલમ્ ॥ રૂંદં ફલં મયા દેવિ દ્યાપિતં પુરતસ્તવ । તેન મે સફલાવાસિર્ભવેજન્મનિ જન્મનિ । ફલમ્ ॥ હિરણ્યગર્ભ-ગર્ભસ્થે દેમલીંગં વિભાવસોઃ । અનંતપુણ્યફલદ્રમતઃ શાંતિં પ્રયચ્છ મે । દક્ષિણામ્ ॥ પુત્રાન્દેહિ ધનં દેહિ સૌભાગ્યં દેહિ છત્રતે । અન્યાંશ્ચ સર્વકામાંશ્ચ દેહિ દેવિ નમોઽસ્તુ તે । પ્રાર્થનામ્ ॥ અરૂંધતિ મહાભાગે વસિષ્ઠપ્રિયવાદિનિ । સૌભાગ્યં દેહિ મે દેવિ ધનં પુત્રાંશ્ચ સર્વદા । હત્તરાર્ધ્યમ્ ॥ દ્વિશ્વજાં ચારુસર્વોર્ગાં સાશ્વત્ત્રકમંદહમ્ । પ્રતિમાં કાંચર્ણીં કૃત્વા નામભિઃ પરિપૂજયેત્ ॥

હે દેવેશિ ! હે અરૂંધતિ ! નાના પ્રકારના રંગવડે રંગેલું મનોહર દિવ્ય વસ્ત્રનું આપ અહણ્ય કરો. આપને હું નમ-સ્કાર કરું છું. હે અરૂંધતિ ! કંચુકી (કમખો) અને જૂદાં જૂદાં રત્ન સહિત ઉપવજ્ર આપને આપું છું, માટે અહણ્ય કરો. આપને નમસ્કાર હો ! હે અરૂંધતિ ! કપૂર, કેસર, હળદર અને કરતૂરી વગેરે સહિત ચંદનનું અહણ્ય કરો. હે પરમેશ્વરિ ! હળદર, કેસર, સિંદૂર અને કાજળ આપને ભક્તિથી હું આપું છું, માટે આપ અહણ્ય કરો. એ રીતે આસન, પાદ, અર્ધ્ય, આચમન, સ્નાન, વસ્ત્ર, ચંદન અને સૌભાગ્યદ્રવ્ય અર્પણ કરી 'માલ્યાદીનિ' એ મંત્ર બાણી પુષ્પ, 'વનસ્પતિરસો' એ મંત્રથી ધૂપ અને 'આર્યં વ' એ મંત્ર બાણી દીપ આપવો. 'હે દેવિ ! હે પરમેશ્વરિ ! સ્વાદિષ્ઠ અને હરસવાળા ચાર પ્રકારના અન્નનું આપને નૈવેદ્ય ધરું છું, તે અહણ્ય કરો અને પ્રસન્ન થાઓ.' એ મંત્રથી નૈવેદ્ય ધરવું. સુંદર સોપારી, પાન, કપૂર અને એલા-યથી સહિત તાંબૂલનું અહણ્ય કરો. એ મંત્રથી તાંબૂલ આપવું. હે દેવિ ! આ ફલ હું આપની પાસે ધરું છું તેથી મને જન્મ જન્મમાં ફલની પ્રાપ્તિ થાઓ. એ મંત્રથી ફળ અને હિરણ્યગર્ભના ગર્ભમાં રહેલ, અશ્વિનું ખીજ અને અનંત-પુણ્યને આપનાર સુવર્ણ છે. માટે મને શાંતિ આપો. એ મંત્રવડે દક્ષિણા ધરવી. હે સુવ્રતે ! હે દેવિ ! પુત્રો આપો, ધન આપો, સૌભાગ્ય આપો, અને ખીજ પણ મારી સર્વ કામના પૂરી કરો. આપને નમસ્કાર હો ! હે અરૂંધતિ ! હે મહાભાગે ! હે વસિષ્ઠની પાસે પ્રિય ભોક્ષનાર ! હે દેવિ ! મને નિરંતર સૌભાગ્ય, પુત્ર અને ધન આપો. બે હાથવાળી, સુંદર શરીરવાળી અને અક્ષસૂત્ર તથા કમંડુલ સહિત સુવ-ર્ણની ચૂતિ કરી નાખથી તેની પૂજા કરવી.

દેવર્વણ્યૈ નમઃ પાદૌ પૂજયામિ, લોકર્વણ્યૌ જાતની-પૂં, સંપત્તિદાયિન્યૌ કટીપૂં, ગંધીરનાભ્યૌ નાર્મ્ભેપૂં, લોકધાત્ર્યૌ સ્તનોપૂં, જગદ્ધાત્ર્યૌ કંઠપૂં, શાંલ્યૌ બા-

હૃપ૦, જરપ્રદાયૈ૦ હસ્તૌપ૦, હૃત્યૈ૦ ચૂલૃપ૦, અરૂંધત્યૈ૦ શિરૃપ૦, સકલપ્રિયાયૈ૦ શિશાપ૦, વસિષ્ઠપ્રિયાયૈ૦ વસિ-
ષ્ઠપ્રવસહિતં સર્વોગપ૦, ॥ નમો દેવ્યૈ૦ હિતિ નીરાજનમ્ ।
પુષ્પાંજલિમ્ ॥ વાયનં દયાત્-ચંશપાને સ્થિતં પૂર્ણં વાળકં
વૃતસંયુતમ્ । અરૂંધતી પ્રીયતાં ચ નાજનાય દદામ્યહમ્ ।
વાયનમ્ ॥ સુવર્ણમૂર્તિસંયુક્તાં વસિષ્ઠપ્રવસંયુતામ્ । અરૂંધતીં
સોપચારાં નાજનાય દદામ્યહમ્ ॥ મૂર્તિદાનમન્ત્રઃ-ગચ્છ
દેવિ યથા સ્થાનં સર્વાલંકારમૂષિતે । અરૂંધતિ નમસ્તુભ્યં
દેહિ સૌભાગ્યસુતનમ્ । હિતિ વિસર્જનમ્ ॥

‘દેવવંશાયૈ નમઃ’ એ મંત્ર બાણી તેના પગની પૂજા કરવી,
‘લોકવંશાયૈ નમઃ’ એ મંત્રથી બે ગોઠણ, ‘સંપત્તિદાયિન્યૈ નમઃ’
એ મંત્રથી કેડ, ‘નર્મીરનાયૈ નમઃ’ એ મંત્રથી નાભિ,
‘લોકધાત્ર્યૈ નમઃ’ એ મંત્રથી સ્તનની, ‘જગદ્ધાત્ર્યૈ નમઃ’ એ
મંત્ર બાણી કંઠ, ‘શાંત્યૈ નમઃ’ એ મંત્ર બાણી બે આંહુ,
‘જરપ્રદાયૈ નમઃ’ એ મંત્ર બાણી બે હાથ, ‘ધૃત્યૈ નમઃ’ એ
મંત્રથી મુખ, ‘અરૂંધત્યૈ નમઃ’ એ મંત્રથી મસ્તક, ‘સકલ-
પ્રિયાયૈ નમઃ’ એ મંત્રથી શિખા અને ‘વસિષ્ઠપ્રિયાયૈ નમઃ’
એ મંત્ર બાણી વસિષ્ઠ અને ધ્રુવ સહિત તેના સર્વાંગની
પૂજા કરવી. ‘નમો દેવ્યૈ’ એ મંત્રથી આરતી ઉતારવી,
પુષ્પાંજલિ કરવી. પછી ‘વાંસના પાત્રમાં રહેછી સહિત
વાયન બાહણને આપું છું તેથી અરૂંધતી પ્રસન્ન થાઓ,’
એમ કહી વાયન આપવું. ‘સુવર્ણથી બનાવેલી વસિષ્ઠ,
ધ્રુવ અને અરૂંધતીની મૂર્તિ અને તેની સામગ્રી બાહણને
આપું છું’ એમ કહીને મૂર્તિદાન કરવું. ‘હે દેવિ ! હે સર્વ
અલંકારોથી ભૂષિત અરૂંધતિ ! આપ આપને સ્થાનકે
પધારો, આપને હું નમસ્કાર કરું છું, માટે અને ઉત્તમ
સૌભાગ્ય આપો.’ એ મંત્રથી વિસર્જન કરવું.

અરૂંધતીવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ સ્કંદ ડવાચ-પુરાણત્તમિદં વિપ્રાઃ શૃણુષ્વં
વ્રતસુતનમ્ । આસીત્કથિતપુરા વિપ્રઃ સર્વશાલવિશારદઃ
॥ ૧ ॥ તસ્યૈકા કન્યકા જાતા રૂપેણાપ્રતિમા ધ્રુવિ । તતો
વિવાહં સમ્યગ્વૈ પિતા તસ્યાંકરોદ્વિજઃ ॥ ૨ ॥ કુલશીલ-
વતે દત્તા સા કન્યા વરવર્ણિની । અચિરેણૈવ કાલેન મર્તા
તસ્યા મૃતો દ્વિજઃ ॥ ૩ ॥ બાલરંદા તુ સા જાતા નિર્બેદા-
વગમદ્રુહાત્ । યજ્ઞનાતીરમાસાય ચકાર વિપુલં તપઃ ॥ ૪ ॥
પ્રકમુક્ત્યાદિકૈઃૈવ કૃચ્છ્રચાંદ્રાવળૈસ્તથા । માસોપવાસ-
નિયમૈરાત્માનં પાવયત્સતી ॥ ૫ ॥ કદાચિદાગતસ્તત્ર જ-
મન્ ગૌર્યાં સદાશિવઃ । યજ્ઞનાતીરમાસાય વનિતાં તાં દર્શ-
સા ॥ ૬ ॥ કૃપયા ચ શિવા ગૌરી મહાદેવજવાચ સા ।
દેવ કેનેદૃશીં પ્રાપ્તા બાલવૈષ્ણવતાવશામ્ ॥ ૭ ॥ વદ માં
કૃપયા દેવ કૃપાં કુરુ દયાનિધે ॥

કાંતિકરવાળી કહે છે-હે વિપ્રો ! આ ઉત્તમ વાત
આગળ થઈ ગઈ છે તે સાંભળો. પૂર્વે સર્વ શાસ્ત્રોમાં નિપુણ

કાઈ એક બ્રાહ્મણ હતો. ૧ તેને એક પુત્રી હતી, તેના
જેવી સુંદર પૃથ્વીમાં કાઈ બીજી હતી નહીં. તે જ્યારે
વિવાહ થોડા થઈ બારે તેના પિતાએ કુશીન અને સારા
સ્વભાવવાળા વરની સાથે તેના કડી રીતે વિવાહ કર્યો.
વિવાહ કર્યા પછી થોડાજ દિવસમાં તે કન્યાનો પતિ મરણ
પામ્યો, તેથી તે બાહવિધવા થઈ. પછી વૈરાગ્ય બાપ-
વાથી તે કન્યા યમુનાજીના તટ ઉપર આવી પરમ તપ
કરવા લાગી. ૨-૪ એક વખત જમવું, કૃત્રિમ આદ્રાવણ
મત કરવાં, અને એક માસ પર્યંત ઉપવાસ કરવા વગેરે
નિયમો પાળવા વગેરેથી તેણે શરીરને પીડિત કર્યું. ૫ ત્યાં
એક સમયે પાર્વતી અને મહાદેવજી દરતાં દરતાં યમુના-
જીના તીરપર આવી ચઢ્યાં અને તપ કરતી પેલી કન્યાને
બોધ. ૧ ક્યા આવવાથી પાર્વતીજીએ મહાદેવજીને કહ્યું
કે, હે દેવ ! હે દયાનિધે ! ક્યા કર્યેથી આ બાહવિધવા
થઈ તે કહો.

મહાદેવ ડવાચ- અથ વિપ્રઃ પુરા ગૌરિ કુલશીલસુતો
મુવિ ॥ ૮ ॥ તેન કન્યા પરિણીતા સ્વરૂપા યુવતી સતી ।
સ તાં વિવાહ તર્ણીં વિદેશમગમદ્વિજઃ ॥ ૯ ॥ તતો વદ્ધ-
તિથં કાલં સાડપદ્યદ્વર્ણરાગમમ્ । નાગતસ્તુ તદા વિપ્રો
યાવજીવં ગતો દ્વિજઃ ॥ ૧૦ ॥ તસ્યા જન્મ ગતં સર્વે વિ-
પ્રકલં પતિના વિના । તેન પાપેન વિપ્રોસૌ નારીત્વં પ્રાપ્ત-
વાન્ શિવે ॥ ૧૧ ॥ સ્વનારીં ચઃ પરિત્યજ્ય નિર્દોષાં કુ-
લસંભવામ્ । યાતિ દેશાંતરં વાપ અંધા દુઃખ મહાર્ણવે
॥ ૧૨ ॥ પરદારત્તો વા સ્યાદન્યાં વા કુરુતે જિયમ્ ।
સોડ્યજન્મનિ દેવેશિ જી મૃત્વા વિધવા ભવેત્ ॥ ૧૩ ॥
યા નારી તુ પતિં ત્યક્ત્વા મનોબાક્ષાયકર્મભિઃ । રહઃ ક-
રોતિ વૈ જારં ગત્વા વા પુરુષાંતરમ્ ॥ ૧૪ ॥ ભોગાન્
મુક્ત્વા ચ યા યોષિન્યર્દેન પ્રમદાસતી । તેન કર્મવિપા-
કેન સા નારી વિધવા ભવેત્ ॥ ૧૫ ॥ સ્વપત્નીં કુલસંપૂર્તાં
પતિવ્રતરતાં સતીમ્ । અનુકૂલાં પરિત્યજ્ય પરાં યો યાતિ
સ્વેચ્છયા ॥ ૧૬ ॥ સ પાપી જાયતેડ્યનિશ્ચિનીહીનો વિ-
પ્રજન્મનિ । અનેન સદૃશં દેવિ લોકેડ્યનિશ્ચિન્નિ પાતકમ્
॥ ૧૭ ॥ ન વૈષ્ણ્યાત્પરો વ્યાધિર્ન વૈષ્ણ્યાત્પરો ડ્વારઃ ।
ન વૈષ્ણ્યાત્પરઃ શોકો ન વૈષ્ણ્યાત્પરો કુશઃ ॥ ૧૮ ॥ નિરયો
નચ વૈષ્ણ્યાત્પરઃ વૈષ્ણવતા નૃપ । તેન પાપેન બદ્ધના જાયતે
બાલરંદિકા ॥ ૧૯ ॥ હિતિ તસ્ય વચઃ શ્રુત્વા સા ગૌરી
વિસ્મિતાડમ્ભવત્ ॥ ૨૦ ॥ પપ્રચ્છ તં મહાદેવં ગૌરી સા કરુણા-
ન્વિતા ॥ ૨૦ ॥ કેનેદૃશં મહત્પાપં બાલવૈષ્ણવદાયકમ્ ॥
નહ્યતે કર્મણા દેવ તન્માં વદ કૃપાં કુરુ ॥ ૨૧ ॥

મહાદેવજી બોલ્યાઃ-હે ગૌરી ! પૂર્વે જન્મમાં આ સારા
સ્વભાવવાળા કુશીન બ્રાહ્મણ હતો. તે સુંદર યુવતી સતી
હોને પરણી પરદેશ આદ્યો ગયો. ૭-૯ તેની સ્ત્રીએ
પાતાના પતિની ધણા દિવસ સુધી વાટ જોઈ પથ્યુ તે સ્ત્રી
જીવી ત્યાં સુધી તે બ્રાહ્મણ પરદેશથી ઘેર આવ્યો જ

નહી, ૧૦ તેથી પતિ વિના તે ખીચારીનો આખો જન્મારો વ્યર્થ ગયો તેથી તે બ્રાહ્મણને પાપ લાગ્યું. હે પાર્વતિ ! એ પાપથી તે બ્રાહ્મણ આ જન્મમાં બી થયો. ૧૧ હે પાર્વતિ ! જે પુરુષ સારા કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલી નિર્દોષ પોતાની બીને દુઃખસમુદ્રમાં નાખી આંધળાની પેઠે પરદેશમાં ચાલ્યો જાય છે, જે પુરુષ પરબીમાં આસક્ત થાય છે અથવા ખીજી બી કરે છે, તે ખીજા જન્મમાં બી થઈને વિધવાપણાને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૨-૧૩ જે બી પોતાના પતિને છોડી મન, વાણી અને શરીરવડે ગ્રહપણે પરપુરુષની સેવા કરે છે, અથવા તો મદ્યથી ઉન્મત્ત બનીને પરપુરુષ પાસે જાય છે તે બી પાપકર્મથી વિધવા થાય છે. ૧૪-૧૫ હે પાર્વતિ ! જે પુરુષ કુલીન, પતિવ્રતા અને પોતાને અનુસરનારી પોતાની બીના ત્યાગ કરી સ્વેચ્છા-ચારથી પરબીનું ગમન કરે છે, તે ખીજા જન્મમાં બી-હીન થાય છે. હે દેવિ ! આના જેવું ખીજું એક પાપ નથી. ૧૬-૧૭ વિધવાપણાથી નેષ્ટ ખીજું કાઈ દુઃખ નથી, વિધવાપણાથી ખીજો કાઈ મોટો સંતાપ નથી, વિધવાપણાથી ખીજો કાઈ શોક નથી, અને વિધવાપણાથી ખીજો કાઈ પીડા નથી. ૧૮ માટે મનુષ્ય લોકમાં વિધવાપણાનું ધણું દુઃખ છે, અને મહા ઘેર પાપ કરવાથી બાળરંડાપો આવે છે. ૧૯ એ પ્રકારના મહાદેવજીનાં વચનો સાંભળી વિરમ્ય પામેલાં પાર્વતી દ્વારા મહાદેવજીને પૂછવા લાગ્યાં. ૨૦ હે દેવ ! આનું મોટું પાપ કે જેથી બાળરંડાપો આવે છે, તે પાપનું નિવારણ કયા ઉપાયથી થાય છે તે કૃપા કરી મને કહો. ૨૧

મહાદેવ ઉવાચ ॥ શ્રુત્વે દેવિ પ્રવક્ષ્યામિ બાલવૈધવ્યનાશનમ્ । અરુંધતીવ્રતં પુણ્યં નારીસૌભાગ્યદાયકમ્ ॥૨૨॥ યત્કૃત્વા બાલવૈધવ્યાન્નુચ્યતે નાત્ર સંશયઃ । શ્રુતમેતત્તદા વિપ્રા ગૌર્વાં શંકરતો વ્રતમ્ ॥ ૨૩ ॥ યમુનાતીરમાસાય ઉપવિઠં સદા દ્વિજાઃ । તસ્યે નાયૈ મહાદેવ્યા કારિતં વ્રત-મુત્તમમ્ ॥ ૨૪ ॥ તેન પુણ્યેન મહતા વ્રતજેન મુનીશ્વરાઃ । સા નારી ચાગમત્સ્વર્ગં શુક્લા વૈધવ્યતસ્તદા ॥ ૨૫ ॥ હત્યં વ્રતં શ્રુતં સમ્પ્રગુપદિઠં છનીશ્વરાઃ । કૃતમન્યૈશ્વર્યમિસ્તે-ષ્વિ શુક્લા છનીશ્વરાઃ ॥ ૨૬ ॥ અરુંધતીવ્રતમિદં સદા કાર્યં મુનીશ્વરાઃ ॥ નારી વૈધવ્યતો શુદ્ધવેત્સૌભાગ્યં પ્રાપ્નુ-ચાત્પરમ્ ॥ ૨૭ ॥ હિતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે અરુંધતીવ્રતમ્ ॥

મહાદેવજી કહે છે-હે દેવિ ! સાંભળો. અરુંધતી વ્રત કે જે બાળરંડાપાનો નાશ કરે છે, પુણ્યકારક છે અને સર્વ સૌભાગ્યને આપનાર છે, ૨૨ તે વ્રત કરવાથી અવશ્ય બાળરંડાપો આવતો નથી. હે બ્રાહ્મણ ! મહાદેવજીની પાસેથી એ વ્રત સાંભળી યમુનાજીના કિનારા ઉપર જ્યાં તે કન્યા બેઠી હતી ત્યાં પાર્વતીજી ગયાં અને તેની પાસે આ ઉત્તમ વ્રત કરાવ્યું. ૨૩-૨૪ તે વ્રત કરવાથી તે કન્યાને ધણું પુણ્ય થયું, તેથી તે કન્યા રંડાપાથી મુક્ત થઈ સ્વર્ગમાં

ગઈ. હે મુનીશ્વર ! જે પ્રકારે મેં વ્રત સાંભળેલું હતું તે પ્રકારે તમોને કહી સંભળાવ્યું. આ વ્રત જેઓએ કરેલ છે તેઓ સર્વ મુક્ત થયેલ છે. હે મુનીશ્વર ! આ વ્રત હમેશાં કરવું. આ વ્રત કરવાથી બીએને, વૈધવ્યનો નાશ થાય છે અને ઉત્તમ સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૨૫-૨૭

અરુંધતીવ્રતનું ઉદ્યાપન

અથ ડયાપનમ્ ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ-ડયાપનવિધિં વ્રુદ્ધિ અરુંધત્યાઃ હરેશ્વર । ઋક્તિઃ મોતુમિચ્છામિ વ્રતસંપૂર્તિદે-તવે ॥ કૃષ્ણ ઉવાચ-અરુંધતીવ્રતં વક્ષ્યે નારીસૌભાગ્યદા-યકમ્ । યેન ચીર્ણેન વૈ સમ્યક્ નારી સૌભાગ્યમામુચાત્ ॥ જાયતે રુપસંપન્ના પુત્રપૌત્રસમન્વિતા । વર્તતંતુ સમાસાય તૃતીયાવાં યુધિષ્ઠિર ॥ માથે વા માધવે ચૈવ આગળે કાર્તિકેડયવા । જ્ઞાનં કૃત્વા તુ વૈ સમ્યક્ ત્રિરાત્રોપોષિતા સતી ॥ મિધુનાનિ ચ ચત્વારિ સમાદ્રુપ પતિવ્રતા । પૂજયેત્સ્પર્પતાં-શ્લેષ્ઠદનૈશ્વ તથાશ્વતૈઃ ॥ કુંકુમાગુરુકસ્તૂરીકપૂરઘ્નનાભિ-મિઃ । શિલાપટ્ટે ચ સંસ્થાપ્ય જીર્ણકં લગ્નાગ્નિવ્રતમ્ ॥ લો-કકેન સમાયુક્તં વજ્રયુગ્મેન વેદિતમ્ । આવાહયેદરુંધતીં બલિદપ્રાણસંમિતામ્ ॥ પતિવ્રતાનાં સર્વાંસાં શુભ્યાં વૈ દેવ-ભામિનીમ્ । દ્વિયુગ્મં ચારુસર્વોર્ગં સાક્ષસુત્રકર્મકલ્પમ્ ॥ પ્રતિમાં કાંચનીં કૃત્વા નામભિઃ પરિપૂજયેદ્ । બલિષ્ઠં ચ ધુર્વં ચૈવ પ્રતિમાં પૂજયેદ્વ્રતી ॥ દેવવંચે નમઃ પાદૌ જાહ્નવી લોકવંદિતે । કદિ સંપૂજયેત્તત્ત્યાઃ સર્વેસમ્પત્તિદાયિની ॥ નાર્મિ ગંધીરનાભ્યે તુ લોકચાત્ર્યે તથા સ્તનૌ । જગદ્દાત્ર્યે તથા સ્કન્ધૌ બાહુ શાંત્યે નમસ્તથા ॥ હસ્તૌ તુ વરદાયૈ તુ મુલં ધૃત્યે નમઃ પુનઃ । અરુંધત્યૈ શિરઃ પૂજ્ય સર્વોર્ગ સક-લપ્રિયે ॥ एवं સંપૂજ્ય તાં દેવીં તત્તથાત્મ્યં પ્રવાપયેદ્ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે સુરેશ્વર ! અરુંધતી વ્રત પૂરું થવા માટે તેનું ઉદ્યાપન ભક્તિથી સાંભળવા ઇચ્છું છું માટે કહો. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! બીના સૌભાગ્યને આપનાર અરુંધતી વ્રતનું ઉદ્યાપન કહું છું, કે જે ઉદ્યાપન વિધિ પ્રમાણે કરવાથી બીને સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે, રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે અને પુત્ર, પૌત્ર વગેરે વંશવૃદ્ધિ થાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! વસંત ઋતુ, માધ, વૈશાખ, આવણ અથવા કાર્તિક માસની તૃતીયાને દિવસે સ્નાન કરી વિધિથી ત્રણ ઉપવાસ કરવા. તેમાં પુષ્પ, તાંબૂલ, ચંદન, અક્ષત, કંકુ, અગ્રુ, કસ્તૂરી અને કપૂરવડે બ્રાહ્મણનાં ચાર જોડાંની પૂજા કરવી. જીરું, લવણ અને માટીનું ઢેંપું એ ત્રણ યીજ એ કપડામાં બાંધી એક શિલા (છીપરડી) ઉપર રાખવી. પછી અરુંધતી કે જે વસિષ્ઠ ઋષિને પ્રાણ જેવાં ખ્યાલ છે, સધળી પતિવ્રતાઓમાં શ્રેષ્ઠ છે અને દેવાંગના જેવાં છે તેનું, એ હાથવાળી, સુંદર અવયવવાળી અને અક્ષય તથા કંઈક સહિત સોનાની મૂર્તિમાં આવાહન કરવું અને નામવડે પૂજા કરવી. તેમ જ વસિષ્ઠ તથા મુવતી મૂર્તિની પણ પૂજા કરવી. 'દેવચન્યાયે નમઃ' એ મંત્રથી ચરણની

પૂજા કરવી. 'લોકવન્દિતાયે નમઃ' એ મંત્રથી ઝાઢાણની પૂજા કરવી. 'સર્વસપ્તસિદ્ધિયન્યે નમઃ' એ મંત્રથી કેડની પૂજા કરવી. 'ગમ્મીરનાયે નમઃ' એ મંત્રથી નાભિની પૂજા કરવી. 'લોકધાત્ર્યે નમઃ' એ મંત્રથી રતનની પૂજા કરવી. 'જગદ્ધાત્ર્યે નમઃ' એ મંત્રથી ખમાની, 'શાંત્યે નમઃ' એ મંત્રથી બાહુની, 'વરદાયે નમઃ' એ મંત્રથી હસ્તની, 'ધૃત્યે નમઃ' એ મંત્રથી મુખની, 'અરુણાયે નમઃ' એ મંત્રથી મસ્તકની અને 'સકલપ્રિયાયે નમઃ' એ મંત્રથી સર્વોગની પૂજા કરવી. એ પ્રમાણે ચંદન, પુષ્પ વગેરે ઉપચારવડે સતી અરુન્ધતી દેવીની (ષોડશોપચાર) પૂજા કરી અર્ધ આપવો.

અરુન્ધતિ મહાભાગે ઘસિષ્ઠપ્રિયવાદિનિ ॥ સૌભાગ્યં દેહિ મે દેવિ ધનપુત્રાંશ્ચ સર્વદા । પુત્રાન્દેહિ ધનં દેહિ સૌભાગ્યં દેહિ સુત્રતે ॥ અન્યાંશ્ચ સર્વકામાંશ્ચ દેહિ દેવિ નમોઽસ્તુ તે । સુવાસિન્યોઽપ્ય સંપૂજ્યાઃ સમાપ્તિદિવસે તદા ॥ શુભગ-
ધાક્ષતૈઃ પુષ્પદંષ્ટાચ્છૂર્ણેણ ભક્ષકામ્ ॥ હોમં ચૈવ તદા કુર્યા-
ત્સન્નિદ્ધિશ્ચ તિલૈઃ પૃથક્ ॥ સંસ્ક્રમ્યાડ્ઞોતરશતે પ્રાર્થનામ-
ન્નત્રતઃ સ્ત્રીઃ ॥ મિથુનાનિ ચ સંપૂજ્ય ભૂષણાચ્છાદનાદિભિઃ ॥
નાનાવિધોપચારૈશ્ચ ચતુર્વિંશતિસંસ્ક્રમ્યા ॥ આચાર્યાંય ચ
ર્નાં દયાદ્ભ્રાજ્યાભરણાનિ ચ ॥ શર્યાં સોપસ્કર્યાં દયાદ્
કાંત્યપાર્ણં સર્સીપકમ્ ॥ આદર્શૈશ્ચામરં ચૈવ અર્થં દયાદ્દ-
શ્ચોભનમ્ ॥ યથાચદ્ભ્રોજયિત્વાઽપ્ય જિયઃ શ્વપાન્સમોદકાન્ ॥
મોદકાન્કાષ્ઠાંશ્ચનં ચૈશ્વ તથા ઘર્ષં યથાવિધિ ॥ પોલિકાવૃત-
પૂર્ણાંશ્ચ પૂરિકાશ્ચ વિશેષતઃ ॥ સોહાલિકાશ્ચ દાતવ્યા એકેકં
દ્વિગુણં તથા ॥ ભોજનદ્વયપર્ણસં રીનાનાયાંશ્ચ પત્રયેત્ ॥
અનેનૈવ વિધાનેન ભામિનિ કુરુતે વ્રતમ્ ॥ અર્ધધણ્યમવા-
પ્રોતિ તથા જન્મસહસ્રકમ્ ॥ પુત્રપૌત્રસમાયુક્તા ધનયાન્ય-
સમાટ્ટતા ॥ જીવેદ્વર્ણશનં સામં સદ્ ભગ્નાં મહાવ્રતા । યવમ-
ધ્યર્ચયિત્વા તુ પદં ગચ્છેદનામયમ્ ॥ દેવભાર્યાં યથા સ્વર્ગે
ઋષિભાર્યાં યથૈવ ચ ॥ રાજતે ચ મહાભાગા સર્વકામસમૃ-
દ્ધિભિઃ ॥ હૃતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે અરુન્ધતીમતોષાપનમ્ ॥

‘હે અરુન્ધતિ ! હે મહાભાગે ! હે વસિષ્ઠને પ્રિય બેાહ-
નારા ! હે દેવિ ! હે સુવ્રતે ! સૌભાગ્ય, ધન, પુત્ર અને
બીજાં પણ મારા સ્વધર્મા મનોરથ પૂર્ણ કરે’ એમ કહી
અર્ધ આપવો. પછી સમાપ્તિને દિવસે સુંદર ચંદન, અક્ષ-
તવડે સુવાસિનીની પૂજા કરી શૂર્પ (સુપડા)વડે ખાવાના
પદાર્થો આપવો. પ્રાર્થના મંત્ર બાદથી તિલ અને સમિધની
એકસો આઠ જૂદી જૂદી આહુતિ આપવી. કપડાં અને
અલંકાર વગેરે ચોવીશ ઉપચારથી દમ્પતીઓની પૂજા
કરવી. આચાર્યને ગાય, કપડાં, અલંકાર, સામગ્રી સહિત
શમ્યા, કંસાનું પાત્ર, દીવી, અરીસો, ચામર અને સુંદર
ઘોડો આપવો. બીઓને યથાયોગ્ય જમાડી લાડુ, સુવર્ણ,
વજ્ર, પુરણપોળી, માથપૂત્રા, પૂરી અને સુંવાળાં એટલી
બીઓને બમણી બમણી આપવી. ગરીબ આનાથોને એ
વખત ચાલે તેટલું ભોજન આપવું. એ પ્રમાણે જે બી

કરે છે તેને હજારો જન્મપર્યંત રૂંડાપો આવતો નથી. પુત્ર,
પૌત્ર, ધન અને ધાન્યની વૃદ્ધિ થાય છે અને તે પોતાના
પતિની સાથે સો વર્ષ સુધી જીવે છે તથા પરલોકમાં
અક્ષયપદને પ્રાપ્ત થઈ દેવાંગનાની પેઠે અને ઋષિઓની
પેઠે બધી સમૃદ્ધિથી મનમાનનું સુખ ભોગવે છે, એ પ્રમાણે
સ્કંદપુરાણમાં અરુન્ધતી વ્રતનું ઉદ્ઘાપન છે.

અક્ષય્ય તૃતીયા

અથ વૈશાખચતુર્તીયાયાં મહિષ્યોત્તરોક્તમશ્વતૃતી-
યાવ્રતમ્ ॥ તીર્થે વૈ તરિને જ્ઞાનં તિલૈશ્ચ પિતૃતર્પણમ્ ॥
દાનં ધર્મેષ્ઠદાક્ષીનાં મધુસૂદનપૂજનમ્ ॥ માપયે માસિ કુર્વાત
મધુસૂદનતુષ્ટિદમ્ ॥

ભવિષ્ય પુરાણ-વૈશાખ માસમાં અક્ષય્ય તૃતીયાને
દિવસે તીર્થમાં સ્નાન કરવું, તિલથી પિતૃઓનું તર્પણ કરવું,
ધર્મધર્મ વગેરેનું દાન કરવું અને ભગવાનની પૂજા કરવી
કે જેથી ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે.

વૈશાખ સ્નાન

તુલામકરમેષુ પ્રાતઃ જ્ઞાનં વિધીયતે । હવિષ્યં બ્રહ્મચર્યં
ચ મશ્વપાતકનાશનમ્ ॥ વૈશાખસ્નાનનિયમં બ્રાહ્મણાનામ-
તુલ્યમ્ ॥ મધુસૂદનમધ્યચર્યં કુર્યાત્સંકલ્પપૂર્વકમ્ ॥ વૈશાખં
સકલં માસં મેષસંકરમળં રવેઃ । પ્રાતઃ સનિયમઃ સ્નાત્યે
પ્રીયતાં મધુસૂદનઃ ॥ મધુસૂદનસંતોષાદ્બ્રાહ્મણાનામત્તપ્રદાદ્
નિર્વિઘ્નમસ્તુ મે પુણ્યં વૈશાખસ્નાનમન્વહમ્ ॥ માપયે મેષગે
માનો જ્ઞારારે મધુસૂદન ॥ પ્રાતઃસ્નાનેન મે નાથ ફલદઃ
પાપહા ભવ ॥ યદા ન જ્ઞાયતે નામ તસ્ય તીર્થસ્ય મો દ્વિ-
જાઃ । તત્ર ચોષારણં કાર્યં વિષ્ણુતીર્થમિદં સ્થિતિ ॥ અપિ
સમ્યગ્વિધાનેન નારી વા પુરુષોઽપિ વા । પ્રાતઃ સ્નાતઃ
સનિયમઃ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥ વૈશાખે વિધિવત્સ્નાત્વા
મોજયેદ્બ્રાહ્મણાન્દશ ॥ કૃત્સ્નશઃ સર્વપાપેભ્યો મુચ્યતે નાત્ર
સંશયઃ ॥ હૃતિ વૈશાખસ્નાનવિધિર્મહિષ્યે ॥

તુલા, મકર અને મેષ સંક્રાંતિમાં પ્રાતઃકાલમાં સ્નાનથી,
હવિષ્યાન ભોજનથી અને બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી મહાપાપનો
નાશ થાય છે. બ્રાહ્મણની આજ્ઞા લઈ શ્રીવિષ્ણુની પૂજા
કરીશ. ‘જેમાં મેષ સંક્રાંતિ આવે છે, એવા આખા વૈશાખ
માસમાં હું નિયમથી સવારમાં સ્નાન કરીશ તેથી વિષ્ણુ
પ્રસન્ન થાઓ. વિષ્ણુની પ્રસન્નતાથી તથા બ્રાહ્મણોના
અનુયહથી આ મારું પુણ્યકારક વૈશાખ સ્નાન નિર્વિઘ્ન
પૂર્ણ થાઓ. હે મુરારે ! હે મધુસૂદન ! વૈશાખ માસમાં
મેષ સંક્રાંતિમાં હું પ્રાતઃસ્નાન કરું છું, તેથી હે નાથ !
આપ પ્રસન્ન થાઓ અને મારાં પાપને હણો.’ એ પ્રકારે
સંકલ્પપૂર્વક નિયમ લેવો. જે તીર્થમાં સ્નાન કરીએ, તે
તીર્થનું નામ જો ન આવડતું હોય તો વિષ્ણુતીર્થમિદં ‘આ
વિષ્ણુતીર્થ છે’ એમ કહેવું. પુરુષ અથવા બીજો વૈશાખ
માસમાં પ્રાતઃકાલમાં નિયમથી સ્નાન કરે તો સર્વ પાપથી
મુક્ત થાય છે, જે વૈશાખ માસમાં વિધિથી સ્નાન કરી,

યા તસ્ય સમુદિર્ધમસંયુતા ॥ ૧૨ ॥ હૈંએ સ ચ મહાયજ્ઞેઃ
સમાસવરદક્ષિણેઃ । સ દ્વયો નોદિરણ્યાનિ દાનાન્યન્યાન્યદ-
નિશ્ચ ॥ ૧૩ ॥ કુચ્છએ કામતો મોગાન્ દીનાંષત્તર્વય-
ઠ્ઠનેઃ । તથાડવ્યક્ષયમેવાસ્વ ક્ષયં યાતિ ન તદ્વનમ્ ॥ ૧૪ ॥
અદ્યાપૂર્વં તુતીયાયાં યત્તં ચિખંવં વિના । ર્શ્યેતતે સવાભ્યાતં
શ્રૂયતામન્ન યો વિધિઃ ॥ ૧૫ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—અહુ યોલવાથી શું ફલ છે ? અહુ
અક્ષરભાલાથી શું ફલ છે ? એક વૈશાખ માસની શુકલ
ત્રીજા કે જે અક્ષયતુતીયા કહેવાય છે તે સાંભળો. ^૧ એ
અક્ષયતુતીયાને દિવસે સ્નાન, જપ, હોમ, સ્વાધ્યાય, પિતૃ-
તર્પણ અને જે કાંઈ દાન કર્યું હોય, તે સધળું અક્ષયરહિત
થાય છે. ^૨ આ સહયુગની આદિ તિથિ હતી તેથી યુગાદિ
કહેવાય છે. આ તિથિ સર્વ પાપનો નાશ કરનાર અને
સધળાં સુખને આપનાર છે. ^૩ હે પાર્થ ! પૂર્વે મહોદય
નામનો એક વાણીઓ હતો. તે યોગી દિવનો, પ્રિય
યોલનાર, સત્યથી વર્તનાર તથા દેવ અને બ્રાહ્મણોની
પૂજા કરનારો હતો. ^૪ તે કુટુંબવાળો હતો, છતાં પશુ
પુષ્પકથા સાંભળનારાં સાવધાન રહેતો હતો. તેણે
'તુતીયાને દિવસે રોહિણી તથા બુધવાર હોય તો તે મોટાં
ફળને આપનાર છે અને તેમાં જે કાંઈ દાન કર્યું હોય
તે અક્ષય થાય છે.' ^{૫-૬} એ પ્રકારે કથામાંથી સાંભળ્યું.
પછી ગંગાજીમાં સ્નાન કરી પિતૃ અને દેવને તૃપ્ત કરી
ઘેર આવ્યો. ત્યાર બાદ તે વાણીઓ અજ અને જલ
સહિત કરક, અજ તથા જલથી ભરેલા ધડા, યવ, ધઉ,
મીઠું, સાથવો, દહીં, ચોખા, સાકર, દૂધપાક અને સુવર્ણ
વગેરેનું યથાશક્તિ શુદ્ધ મનથી દાન કરવા લાગ્યો. ^{૭-૮}
તેની બી કે જેનું ચિત્ત કુટુંબમાં લાગેલું હતું, તેણે ધણો
વાર્ષો તોપણ તે દાન કરતાં અટક્યો નહિ અને આ જમત
નમ્બર છે એમ માની ધર્મમાં બુદ્ધિ રાખી ચિત્ત ચિત્ત
કરી રહ્યો. ધણો સમય ગયા પછી વાસુદેવનું સ્મરણ કરતો
તે વાણીઓ મરણ પામ્યો. ^{૧૦-૧૧} તે બીજા જન્મમાં
હે યુધિષ્ઠિર ! કુશાવતી નગરીમાં ક્ષત્રિયને ઘેર જન્મ્યો.
તેને તે જન્મમાં સદ્ધર્મથી મેળવેલી અખૂટ સમૃદ્ધિ થઈ. ^{૧૨}
એ ક્ષત્રિયે મોટા મોટા યજ્ઞો કરી બ્રાહ્મણોને ધણી દક્ષિણા
આપી. તેમ જ ગાય, સુવર્ણ વગેરેનાં અનેક નિત્ય દાન
કરતો હતો. ^{૧૩} શાંતિથી ગરીબ ગરબાને તથા આંધળાં
પાંડળાં વગેરેને પ્રસન્ન કરતો હતો અને યથેચ્છ ભોગ
ભોગવતો હતો; તથાપિ તેનું ધન ખૂટતું ન હતું. ^{૧૪} કારણ
કે પોતાની પાસે ધન ન છતાં પશુ અક્ષય તુતીયાને દિવસે
અદ્યાપી તેણે દાન કર્યું હતું. આ આખ્યાન મેં તમને કહી
સંભળાવ્યું. હવે તેનો ત્રિધિ સાંભળો. ^{૧૫}

મતપ્રકાર

તુતીયાં તુ સમાસાય જાત્વા સતતર્પ્યં દેવતાઃ । વક્ષ્યન્તં
તદા કર્ણાદ્વાહરેયં પ્રપૂજયેત્ ॥ તથાં કાર્યો યથેદ્દોમો યથે-

વિષ્ણુ સમર્ચયેત્ । યવાન્દયાદિજાતિભ્યઃ પ્રયતઃ પ્રાક્તયેષ-
વાન્ ॥ ડવકુંભાન્સકનકામ્લાનાન્સવેરસૈઃ સહ । યથોશુ-
મચળકાન્સકુરુદ્યોદનં તથા ॥ મૈષમકં સર્વમેવાન્ન સસ્યં
દાને પ્રશસ્યતે । તૃતીયાયાં તુ વૈભાલે રોહિણ્યુક્ષે પ્રપૂજય
ચ ॥ ડવકુંભપ્રદાનેન શિવલોકે મહીયતે ॥ તન્ન મન્નઃ—એષ
ધર્મઘટો રત્નો બ્રહ્મવિષ્ણુશિવાત્મકઃ । અસ્ય પ્રદાનાતુલ્યં
પિતરોડપિ પિતામહાઃ ॥ ગંધોદકતિલૈર્મિશ્રં સાત્તં કુંભં
સદક્ષિણમ્ । પિતૃભ્યઃ સંપ્રદાસ્યામિ અક્ષય્યક્ષપતિષ્ઠતુ ॥
જન્મોપાનત્પ્રદાનં ચ મોક્ષકાંચનવાસસામ્ । યથાર્થે કેશ-
વસ્ય તરેયમવિશંકયા ॥ એતસે સર્વમાભ્યાતં કિમન્યચ્છ્રો-
તુમિચ્છસિ । અનાભ્યેયં ન મે કિંચિદસ્તિ દ્વલ્લભ્યસ્તુ તેડ-
નચ ॥ નાર્ણાં તિથૌ ક્ષયઙ્કૃષ્ટૈતિ ક્વતં ચ દત્તં તેનાઙ્કૃષ્ટૈતિ
કથિતા મુનિમિસ્તૃતીયા ॥ ઉદિશ્ય દૈવતપિતૃન્ ક્રિયતે
મઘ્યૈસ્તથાશ્રયં ભવતિ ભારત સર્વમેવ ॥ ઇતિ શ્રીમત્રિવિ-
અક્ષયતુતીયામત્ ॥

તુતીયાને દિવસે સ્નાન કરી દેવતાઓને તૃપ્ત કરી શ્રી-
વિષ્ણુનું પૂજન કરવું. એક વખત ભોજન કરવું, હોમ
કરવો, યવથી વિષ્ણુની પૂજા કરવી, બ્રાહ્મણોને યવનું દાન
આપવું અને પોતે પશુ યવનું ભોજન કરવું. સુવર્ણ, અજ
અને સર્વ રસસહિત ધડાનું દાન કરવું. યવ, ધઉ, ચણા,
સાથવો, દહીં અને ચોખાનું પશુ દાન કરવું. આ દિવસે
ગ્રીષ્મ ઋતુમાં જે ધાન્ય થતું હોય તે સર્વનું દાન પ્રશસ્ત
છે. વૈશાખ માસની ત્રીજાને દિવસે રોહિણી નક્ષત્રમાં
પૂજા કરવાથી અને જલના ધડાના દાનથી શિવલોકમાં
પૂજાય છે. ધટ દાનનો મંત્રઃ—એષ ધર્મઃ 'બ્રહ્મા, વિષ્ણુ
અને શિવરૂપ આ ધર્મઘટનું હું દાન કરું છું તેથી
મારા પિતૃ દેવ તૃપ્ત થાઓ.' 'સુગંધિ જલ, તિલ,
અજ અને દક્ષિણા સહિત આ ધડો પિતૃના ઉદ્દેશથી
આપું છું. તેનું પુણ્ય અક્ષય થાઓ.' જન્ન, પગરખાં,
ગાય, પૃથિવી, વસ્ત્ર અને સુવર્ણ વગેરે જે જે વિષ્ણુને
પ્રિય હોય, તે યીજનું નિઃશંક દાન કરવું. હે નિર્દોષ યુધિ-
ષ્ઠિર ! આ સર્વ મેં તમને કહ્યું. હવે બીજું શું સાંભળવા
છા ? તમારાથી મારે કાંઈ ગુપ્ત રાખવાની જરૂર
નથી. તમારું કથાણુ થાઓ. હે યુધિષ્ઠિર ! આ તુતી-
યાને દિવસે પિતૃ અથવા દેવતા ઉદ્દેશથી જે કાંઈ આપેલું
હોય, હોમ કર્યો હોય, તે સધળું અક્ષય થાય છે. મારે
આ તુતીયાનું નામ અક્ષય તુતીયા પડેલું છે. આ
પ્રમાણે ભવિષ્યપુરાણમાં અક્ષયતુતીયાનું વ્રત કહેલું છે.

વિષ્ણુધર્મોત્તરમાં કહેલું અક્ષયતુતીયા મત

અથવામેવ વિષ્ણુધર્મોત્તરોક્તમક્ષયતુતીયામત્ ॥ વૈશા-
શ્વશુક્રપદે તુ તૃતીયાયામુપોષિતઃ । અક્ષયં ફલમાપ્નોતિ
સર્વસ્ય હકૃતસ્ય ચ ॥ તથા સા કૃતિકોપેતા વિશેષેણ ચ
પૂજિતા । તન્ન જતં ક્વતં દત્તં સર્વમક્ષયમુચ્યતે ॥ અક્ષય્યા
સા તિથિસ્તસ્માત્તર્ણાં હકૃતમક્ષયમ્ । અઘ્નૈઃ પૂજ્યતે

વિષ્ણુસ્તેન સાધ્યશ્ચવા સ્મૃતા ॥ અક્ષતૈસ્તુ નરઃ જાતો
વિષ્ણોર્દેવ્યા તથાસક્તાન્ ॥ સત્કુંઘ્ર સંસ્કૃતાંઙ્ગેન દ્રુત્વા ચૈવ
તથાસક્તાન્ ॥ વિષેષુ દેવ્યા તાનેવ તથા સત્કૃત્ સુસંસ્કૃ-
તાન્ ॥ પદ્માર્જુન મહાભાગા કલમક્ષયમશ્નુતે ॥ પુકામવ્યક્તાં
યઃ કૃપાંતૃતીયાં શ્રુગુંદન ॥ ત્વાત્સુ તૃતીયાનાં સર્વાસાં તુ
કલં કમેત્ ॥ इति अक्षय्यतृतीयाव्रतं संपूर्णम् ॥

વૈશ્યાખ માસની શુકલ તૃતીયાને દિવસે ઉપવાસ તથા
સર્વ પુણ્યનું અક્ષય ફળ મળે છે. તૃતીયા એ કૃતિકા નક્ષત્ર
સહિત હોય તો વિશેષ શ્રેષ્ઠ છે. તેમાં જે કાંઈ હોયું હોય,
જપ થયે હોય અથવા દાન દીધું હોય, તે સર્વ અક્ષય-
થાય છે. અક્ષય પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે માટે તે અક્ષય
તૃતીયા કહેવાય છે. આ દિવસે અક્ષતથી વિષ્ણુની પૂજા
થાય છે, માટે પણ અક્ષય તૃતીયા કહેવાય છે. એ દિવસે
અક્ષતવડે સ્નાન કરી વિષ્ણુને અક્ષત તથા ઉત્તમ સાથે
આપી અક્ષતનો હોમ કરવો. બ્રાહ્મણોને પણ અક્ષત, ઉત્તમ
સાથે તથા પકવાન આપવું. હે બ્રુહુનંદન ! જે માણસ
એક પણ તૃતીયાનું વ્રત કર્યા પ્રમાણે કરે તો તેને એ
સર્વ તૃતીયાનું ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે અક્ષય
તૃતીયાવ્રત સમ્પૂર્ણ થયું.

રંભાવ્રત

અય જ્યેષ્ઠશુક્રતૃતીયાયાં રંભાવ્રતમ્ ॥ તદુક્તં માઘવીયે
અવિષ્યે-કૃષ્ણ ડવાચ-મદ્રે કુરુચ વ્યત્નેન રંભાલયં વ્રતમુત્ત-
મમ્ ॥ જ્યેષ્ઠશુક્રતૃતીયાયાં સ્નાત્વા નિયમસ્તપરા ॥ પૂર્વેવિદ્યા
તિથિપ્રાંઘા તત્રૈવ વ્રતમાચરેત્ ॥ વૃહત્પા તથા રંભા સાવિત્રી
વટૈવૈતુકી ॥ કૃષ્ણાદમી ચ ખૂતા ચ કલત્રયા સંસુલી તિથિઃ ॥
વ્રતવિધ્યારિકં તુ દેમાદૌ સંવત્સરકૌસ્તુભાદૌ દ્રઢવ્યમ્ ॥
इति रंभाव्रतनिर्णयः ॥

જ્યેષ્ઠ શુકલ તૃતીયાને દિવસે માઘવીયમાં, અવિષ્ય-
પુરાણમાં રંભાવ્રત કહેલું છે. શ્રીયુગ્ધ કહે છે:-હે બદ્રે !
જ્યેષ્ઠ માસની શુકલ તૃતીયાને દિવસે સ્નાન કરી નિયમ
મથી ઉત્તમ રંભાવ્રત કર. આ વ્રતમાં દ્વિતીયાના વેધ-
વાળી તૃતીયા લેવી. યુહતપા, રંભા, સાવિત્રી, વટપૈતૃગી,
કૃષ્ણાદમી અને ચતુર્દશી એટલી તિથિઓ સંસુખી (પૂર્વ-
વિદ્યા) કરવી. આ રંભાવ્રત સંબંધી જે કાંઈ જોયું હોય,
તે હેમાદિમાં અથવા સંવત્સરકૌસ્તુભ વગેરે ગ્રંથોમાં
જોઈ લેવું. આ પ્રમાણે રંભાવ્રતનો નિર્ણય છે.

મધુશ્રવા

અય આવળશુક્રતૃતીયાયાં મધુશ્રવાલયા ગુર્જરેષુ પ્રસિદ્ધા ॥
તસ્યા અત્મનેશ્વરપ્રસિદ્ધાદ્વિચિન્તકઃ ॥ સા પરચુતા ગ્રામ્મા ॥
આવળ માસની શુકલ તૃતીયા મધુશ્રવા નામની
કહેવાય છે. તે ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ છે. દક્ષિણમાં
પ્રસિદ્ધ નથી માટે તેનો પ્રકાર આ ગ્રંથમાં લખેલો
નથી. તે ત્રીજ ચોથના યોગવાળી લેવી.

સ્વર્ણગૌરીવ્રત

અપાચારપ્રાપ્ત આવળશુક્રતૃતીયાયાં સ્વર્ણગૌરીવ્રતમ્ ॥
તત્ત્વ કનાટકદેશે માત્રપદ્મશુક્રતૃતીયાયાં પ્રસિદ્ધમ્ ॥ તત્ત્વ
સંકલ્પ:- મમ હા જન્મનિ જન્માંતરે ચ અક્ષયસૌભાગ્ય-
પ્રાપ્તિકામાયાઃ પુત્રપૌત્રાદિધનધાન્યૈશ્વર્યપ્રાપ્તયર્થે શ્રીપરમેશ્વર-
પ્રીત્યર્થે સ્વર્ણગૌરીવ્રતમહં કરિષ્યે ॥ તત્ત્વ પૂજા-દેવિ દેવિ
સમાગચ્છ પ્રાર્થયેહં જગત્પતે ॥ इमां मया कृतां पूजां
गृहाण सुरसत्तमे ॥ आवाहनम् ॥ भवानि त्वं महारदेवि
सर्वसौभाग्यदायिके ॥ अनेकरत्नसंयुक्तमासनं प्रतिगृह्य-
ताम् ॥ आसनम् ॥ सुचारुशीतं दिव्यं नानागंधचुंबासि-
तम् ॥ पायं गृहाण देवसि महारदेवि नमोऽस्तु ते ॥ पायम् ॥
श्रीपार्वति महाभागे शंकरप्रियवादिनि ॥ अर्घ्यं गृहाण
कल्याणि भद्रां सह पतिव्रते ॥ अर्घ्यम् ॥ गंगातोयं समा-
नीतं छवणककशे स्थितम् ॥ आचम्यतां महाभागे
अयेन सहितेऽनये ॥ आचमनीयम् ॥ गंगासरस्वतीरेवाका-
वेरीनर्मदाजळे ॥ स्नापितासि मया देवि तथा शान्तिं
કુરુચ મે ॥ સ્નાનમ્ ॥

આવળ શુદ્ધ ત્રીજને દિવસે પરપરા પ્રાપ્ત સ્વર્ણગૌરી-
વ્રત કહેલું છે. આ સ્વર્ણગૌરીવ્રત કર્યાટક દેશમાં ભાદ-
રવા શુદ્ધ ત્રીજને દિવસે કરે છે. તેમાં 'મારાં આ
જન્મમાં તથા ખીજા જન્મમાં નષ્ટ ન થાય એવાં સૌભા-
ગ્યને માટે, પુત્ર, પૌત્ર, ધન, ધાન્ય, ઐશ્વર્ય અને પર-
મેશ્વરની પ્રીતિ માટે સ્વર્ણગૌરીવ્રત હું કરીશ' એવો
સંકલ્પ કરી પૂજા કરવી. 'હે દેવિ ! આપની પ્રાર્થના કરું
છું કે આપ પધારો. હે જગત્પતે ! હે દેવતામાં શ્રેષ્ઠ !
મેં કરેલી પૂજાનું ગ્રહણ કરો. હે ભવાનિ ! હે સર્વ
સૌભાગ્યને આપનારાં ! આપ મહાદેવી છો. અનેક
રત્નો જડેલાં આ આસનને ગ્રહણ કરો. હે દેવેશ્વિ !
અત્યંત સુંદર, શીતલ અને સુગંધી દિવ્ય જલનું
પાલ ગ્રહણ કરો. હે મહાદેવિ ! આપને નમસ્કાર કરું છું.
હે પાર્વતિ ! હે મહાભાગે ! હે શંકરને પ્રિય ભોલનાર ! હે
પતિવ્રતે ! આપના પતિની સાથે આપ આ અર્ધનું ગ્રહણ
કરો. હે મહાભાગે ! હે અનધે ! સોનાના ધડામાં ગંગા
જલ તૈયાર છે, માટે શંકરની સાથે આપ તેનું આચમન
કરો. હે દેવિ ! ગંગા, સરસ્વતી, રેવા, કાવેરી અને નર્મદાનાં
જલવડે આપને સ્નાન કરાવું છું. આપ મને શાંતિ આપો.

સર્વૈશ્વર્યાધિકે સૌમ્યે કોલકજાનિવારણે ॥ મયોપચારિતે
તુમ્યે વાસસી પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ઘનમ્ ॥ કુંચુકીમ્ ॥ બાચ-
મનીયમ્ ॥ કર્પૂરકુંકુમૈર્યુક્તં હરિદ્રાદિસમન્વિતમ્ ॥ કસ્તૂ-
રીકાસમાયુક્તં ચંદનં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ચંદનમ્ ॥ હરિદ્રાકુંકુમં
ચૈવ સિંકુરં કજલં તથા ॥ સૌભાગ્યદ્રવ્યસંયુક્તં ગૃહાણ પર-
મેશરિ ॥ સૌભાગ્યદ્રવ્યમ્ ॥ માલ્યાદીનીતિ પુષ્પમ્ ॥ દેવ-
દુમરસોઘ્નઃ કાકાગુહલમન્વિતઃ ॥ આગ્રેષ્ઠતામર્થં ધૂપો
ભવાનિ પ્રાણતર્પણઃ ॥ ધૂપમ્ ॥ આઝયં ચેતિ લીપમ્ ॥ અર્ચ

અર્ચ્યં વ્રતમિદં ગૌર્યાં ષોડશવત્સરાન્ । તત્કલ્પા સોડપિ
જપાદ્ વ્રતં નિયતમાનસઃ ॥ ૧૩ ॥ ગુણૈઃ શોડશચરિત્ર્યુક્તં
દોરકં દક્ષિણે કરે । વચ્ચાનેન મન્ત્રેણ મક્ત્યા ગૌરીં
પ્રપૂજ્ય ચ ॥ ૧૪ ॥ દોરકં ષોડશગુણં વ્રતમિદં દક્ષિણે
કરે । ત્વત્પ્રીતયે મોદશાનિ કરિષ્યેઽર્ધં વ્રતં તવ ॥ ૧૫ ॥
તતઃ કૃત્વા વ્રતં દેહગા અગમનિજમંદિરે । વિશાલાક્ષ્યા
તતો દૃષ્ટો રાજા ગૌર્યાં પ્રપૂજકઃ ॥ ૧૬ ॥ વદં તં દોરકં
હસ્તે દૃષ્ટ્વા તસ્ય ચ કોપના । ન કર્તવ્યં ન કર્તવ્યમિતિ
રાશ્નિ વદત્યપિ ॥ ૧૭ ॥ ગ્રોટવિત્ત્વા ચ ચિષેષ કાલશુ-
ષ્કતરૂપરિ । તેન સંસ્પૃષ્ટમાત્રેણ તઃ પલ્લવિતાં ગતઃ ॥ ૧૮ ॥
તદ્વિતીયા તતો દૃષ્ટ્વા વિસ્મયાકુલિતાડમ્બવ્દ્ । તન્મુલે
દોરકં ઊર્ધ્વં દૃષ્ટિત્વા સા વચન્ધ હ ॥ ૧૯ ॥

અપરાઓ કહે છે-હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ! અમે આ
સર્વ સંપત્તિને આપનારે સ્વર્ણગૌરી વ્રત કરીએ છીએ.
તમે પણ તે કરો. ૧૧ રાજા બોલ્યો-આ વ્રત કેવી
વિધિથી કરવું અને તે કરવાથી શું ફળ થાય છે તે કહો.
હારે તેઓ કહેવા લાગ્યાં કે, શ્રાવણ મહિનાની શુક્લ
ત્રીજને દિવસે સ્વર્ણગૌરી વ્રતને આરંભ કરવો ને
સોળ વર્ષ સુધી તે વ્રત કરવું. તે સાંભળી મનમાં નિશ્ચય
કરી રાજાએ પણ તે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. ૧૨-૧૩ અને
'હે મહેશાનિ! આપને પ્રસન્ન કરવા માટે સોળ સેરવાળો
દોરો જમણા હાથમાં આંધું છું અને આપનું હૃદય વ્રત કરીશ,'
એ મંત્ર બણી ગૌરીની ભક્તિથી પૂજા કરી જમણે હાથે
દોરો આંધ્યો. ૧૪-૧૫ પછી તે વ્રત કરી રાજા પોતાના
મહેલમાં આવ્યો. પછી તે રાજાધરમાં ગૌરીની પૂજા કરવા
બેઠો. તે તેની માનીતી રાણી વિશાલાક્ષીના બેવામાં
આવ્યો. ૧૬ ને તેણે આંધેલા દોરો પણ તેના બેવામાં
આવ્યો, તેથી કાપાયમાન થયેલી તે રાણીએ રાજા ધણી
વાર મના કરતો હતો તો પણ તે દોરો તોડી બહાર
સુકાર્ધ ગયેલાં ઝાડ ઉપર ફેંકી દીધો. તે દોરાના સ્પર્શથી
સુકાર્ધ ગયેલું ઝાડ નવપલ્લવવાળું થઈ ગયું. ૧૭-૧૮ તે
બેઠો વિરમય પામેલી રાજાની અણુમાનીતી રાણીએ
ઝાડના થડમાં પડેલા દુટેલા દોરો લઈ પોતાને હાથે
આંધી લીધો. ૧૯

તતસ્તદ્વ્રતમાહાસ્ત્રપતિપ્રિયતરાડમ્બવ્દ્ । દેવી વ્રતા-
પચારેણ સા ત્યક્તા દુઃખિતા વને ॥ ૨૦ ॥ પ્રથમૌ સા
મહાદેવીં ધ્યાયન્તી નિયમાશ્રિતા । ક્ષનીનાપ્રાશ્નમે પુણ્યે
નિવસન્તી સતી કલિષ્ ॥ ૨૧ ॥ નિવારિતા ક્ષનિવરે-
ગંચ્છ પાપે થપાહલમ્ । શાવન્તી વિપિનં ધોરં ગળાધ્યક્ષં
વદશં હ ॥ ૨૨ ॥ તં ચ દૃષ્ટ્વાપિ સા ગૌરીં પ્રથ્યામ્યહલ્લપો-
ષિતા । ક્ષિતિ નિશ્ચિત્ય મનસા ગંઠુ પ્રવહતેડમ્બવતઃ ॥ ૨૩ ॥
તતો વદશાંવ્રતસ્તુ ગચ્છન્તી ચ સરોવરમ્ । તતો વનશ્રિયં
ચામે સર્વામરણશ્રીપ્રાપ્તા ॥ ૨૪ ॥ પદ્યવન્તી શાનકૈસ્તદ્વ-

દ્વજન્તી ચૈવ માઠથી । તૈસ્તૈર્નિરાકૃતા દુઃખા નિર્વિણ્ણા
નિષસાર હ ॥ ૨૫ ॥ તતસ્તત્કૃપયા ગૌરી પ્રાદુરાસીન્મહા-
સતી । તાં દૃષ્ટ્વા દંડવદ્ભૂમૌ મત્વા સ્તુત્વા નૃપપ્રિયા ॥ ૨૬ ॥
જય દેવિ નમસ્તુત્યં જય મન્ત્રવ્રપ્રદે । જય શૈકરવામાંગે
મંગલે સર્વમંગલે ॥ ૨૭ ॥ તતો લખ્ધવા બદં મક્ત્યા ગૌરી-
મખ્યત્યં તંવ્રતમ્ । ચક્રે દેવી પદં તસ્યૈ દશૌ સૌભાગ્યસંપદઃ
॥ ૨૮ ॥ ક્ષિતિ તત્સ્યાઃ પ્રસાદેન સર્વાન્મીગાનવાપ્ય ચ ।
વિશાલાક્ષી પ્રિયા રામો ભૂત્વા ચ ક્ષુદ્રદે ભુગમ્ ॥ ૨૯ ॥
પુવમારાધયન્ગૌરીં શુકત્વા મોગાનહતમાન્ । બંતે શિવ-
પુરં પ્રાપ્તઃ કાતાપિઃ સહિતો નૃપઃ ॥ ૩૦ ॥ ચચ્છોમનં
વ્રતમિદં કથિતં શિવાયાઃ કુર્યાન્મમ પ્રિયતરો ભવિતા ચ
ગૌર્યાઃ । પ્રાપ્ય શ્રિયં સમધિકાં શુભિ શત્રુસંઘાનિશ્ચિત્ય
નિર્મલપદં સહસા પ્રયાતિ ॥ ૩૧ ॥ ક્ષિતિ શ્રીસ્કન્દપુરાણે
ગૌરીલખ્ણે સ્વર્ણગૌરીવ્રતકથા ॥

પછી તે વ્રતના માહાત્મ્યથી તે રાણીની ઉપર રાજાને
બહુ પ્યાર વધ્યો અને રાજાએ જેણે દોરો તોડી નાખ્યો
હતો તેનો ત્યાગ કર્યો. તેથી દુઃખી થઈ ગયેલી તે
રાણી દેવીનું ધ્યાન કરતી નિયમ રાખી વનમાં ગઈ. ત્યાં
જઈ તેણે એક મુનિના આશ્રમમાં રહેવાનો વિચાર કર્યો;
એટલે તે મુનિએ 'હે પાપિણી! તારી મરજીમાં આવે ત્યાં
જ' એમ કહી ત્યાંથી કાઢી મૂકી. પછી ઘેર વનમાં
દોડતી દોડતી તે સ્ત્રી જતી હતી, તેટલામાં તેને ગણુપ-
તિનાં દર્શન થયાં. ૨૦-૨૨ તથાપિ 'હું પાર્વતીજીનાં દર્શન
કર્યો પછી ખાઈશ' એવો મનમાં નિશ્ચય કરી આગળ
વધી એટલે એક સરોવર તેના બેવામાં આવ્યું. પછી
અતિ સુશોભિત વનલીલા ભેતી ભેતી તે સ્ત્રી ચાલી જતી
હતી, પણ તે જ્યાં જાય ત્યાં તેના તિરસ્કાર થતો હતો.
તે અત્યંત ગભરાણી અને બેસી ગઈ. ૨૩-૨૪ તે બેઠી
કૃપાથી મહાસતી પાર્વતીજી પ્રકટ થયાં. તેને બેઠી પૃથ્વીમાં
પડતા દંડની પેઠે નમસ્કાર કરી, 'હે દેવિ! આપ જય
પામે, આપને નમસ્કાર કરું છું. હે ભકતોને વરદાન
આપનારાં! હે શંકરના ડાખા શરીરમાં વાસ કરનારાં! હે
સર્વમંગલે! આપ જય પામે.' એ પ્રકારે રાણી સ્તુતિ
કરવા લાગી. ૨૫-૨૭ હારે દેવીએ તેને વરદાન આપ્યું.
પછી તેણે દેવીની પૂજા કરી વ્રત કર્યું તેથી દેવીએ તેને
સૌભાગ્ય અને સમ્પત્તિ આપી. ૨૮ એ પ્રકારે પાર્વતીજીના
પ્રસાદથી તે વિશાલાક્ષી સદ્ગુણ ભોગને મેળવી રાજાને
પ્રિય થઈ અને બહુ હર્ષ પામી. ૨૯ એ પ્રમાણે ગૌરીનું
આરાધન કરતો રાજા આ લોકમાં ઉત્તમ ભોમ ભોગવી
અંતે પોતાની રાણીઓની સાથે શિવલોકને પ્રાપ્ત થયો. ૩૦
જે માણસ ગૌરીનું આ ઉત્તમ વ્રત કરે છે તે મને તથા
ગૌરીને બહુ પ્રિય થાય છે, પૃથ્વીમાં શત્રુઓને જિતી ધણી
લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત થાય છે અને મરણ પછી દુરત શુદ્ધ
પદને પામે છે. ૩૧

સ્વર્ણગૌરીવ્રતનું ઉદાપન

અયોધ્યાપનમ્ ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ-ડયાપનવિધિં બ્રૂહિ
વૃત્તીયાયાઃ સુરેશ્વર । અક્તિઃ શ્રોતુમિચ્છામિ વ્રતસમ્પૂર્તિ-
હેતવે ॥ ૧ ॥ કૃષ્ણ ડવાચ-ડયાપનવિધિં વશ્યે સાઘવાનેન
વૈ શ્યુઃ । ત્રિશંક્રપ્રમાણેન પ્રમિતં દક્ષિણોત્તરે ॥ ૨ ॥ પ્રત્યક્
પ્રાગપિ રાજેન્દ્ર નવગોચર્મ હસ્યતે । ગોચર્મમાર્શં સંહિવ્ય
ગોમયેન વિચક્ષણઃ ॥ ૩ ॥ મંદપં કારયેતન્ન નાનાર્વણં હશો-
ભનમ્ । પ્રદનંહલપાર્શ્વે તુ પદમદ્વલં કિલેત્ ॥ ૪ ॥ તન્મધ્યે
દ્યાપયેત્કુંભમળનં મ્દનમયં શુભમ્ । તાન્નપાત્રં પ્રકુર્ણીત પલેઃ
પોદશામિતયા ॥ ૫ ॥ તદધર્મીનં વા કુપોક્તિશાઙ્ગ્યં વિવ-
ર્તયેત્ ॥ શ્વેતવજ્રયુગ્મચ્છનં શ્વેતયુગોપધીતિચ ॥ ૬ ॥ ખાજનં
ચ તિલેઃ પૂર્ણં કલશોપરિ ચિન્ચસેત્ ॥ કર્પમાત્રસુવર્ણેન
પ્રતિમાં કારયેદ્યુષઃ ॥ ૭ ॥ તદર્થે મધ્યમં પ્રોક્તં તદર્થં તુ
કનિષ્ઠકમ્ । કૃત્વા રૂપં પ્રયત્નેન પાર્વત્યાશ હરસ્ય ચ ॥ ૮ ॥
વેદોક્તેન પ્રતિષ્ઠા ચ કર્તવ્યા તુ યથાવિધિ । અય તાન્નમયે
પાત્રે પ્રતિમાં તન્ન ચિન્ચસેત્ ॥ ૯ ॥ પાર્વત્યાસ્તુ યુગં દ્યા-
દુપવીતં શિવસ્ય ચ । પંચાશ્વતેન જપનં કૃત્વા દેવસ્ય ચોત્ત-
મમ્ ॥ ૧૦ ॥ જાનં ચ કારયેતપશ્ચાત્તતઃ પૂર્ણાં સમાચરેત્ ॥
ચન્દ્રનેન હગન્ધેન સુપુષ્પૈશ્વ પ્રવૂજયેત્ ॥ ૧૧ ॥ પૂર્વં ચ
કલપયેત્કુંભં ચન્દ્રનાગુલસંયુતમ્ । નાનાપ્રકારૈર્નૈર્યેષં તથા દીપં
ચ કારયેત્ ॥ ૧૨ ॥ અર્ચયેત્પૂજયેત્કલસ્યા મન્થપુષ્પૈઃ
ફલાઘ્નૈઃ । આઘાદનાદિ કર્તવ્યં પુરાણાગમસંઘૈઃ ॥ ૧૩ ॥
કાર્યાં વિધાનતઃ પૂજા મક્તિશ્રદ્ધાસમન્વિતમ્ ।

યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે કૃષ્ણ ! સ્વર્ણગૌરીવ્રતનું ઉદાપન
કે જેથી વ્રત પૂર્ણ થાય છે તે કહો. હું ભક્તિથી સાંભળવા
છું. ૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-ઉદાપનનો પ્રકાર કહું છું, તે
સાવધાન થઈ સાંભળો. હે રાજેન્દ્ર ! ઉત્તર દક્ષિણ ત્રીશ
દંડ અને પૂર્વ પશ્ચિમ નવ દંડની ભરેલી ભૂમિ ગોચર્મ કહે-
વાય છે. તે ગોચર્મ જેટલી પૃથ્વી ગોચર્મવડે લીધી તેમાં
નાના પ્રકારના રંગથી સુશોભિત મંડપ કરાવવો. તેમાં ગ્રહ-
મંડલના પડખામાં અષ્ટદશ કમલ આલેખવું. ૨-૪ તેની
વચમાં હિદ્રરહિત સુંદર માટીના ઘડાની સ્થાપના કરવી.
પછી સોળ પલનું, શક્તિ ન હોય તો આઠ પલનું અથવા
ચાર પલનું પથ્થુ લોભ નહીં કરતાં યોગ્ય ત્રાંખાનું પાત્ર કરા-
વવું. તેમાં તલ ભરી સફેત જ્વોર્ષ નાખી કપડાથી વરિહું
એ પાત્ર કલશ ઉપર રાખવું. પછી બે તોલા સોનાની મૂર્તિ
શ્રેષ્ઠ, એક તોલાની મધ્યમ અને અરધા તોલાની કનિષ્ઠ
કહેવાય છે. યથાશક્તિ શંકર તથા પાર્વતીની મૂર્તિ કરાવી
વેદોક્ત વિધિ વડે તેની પ્રતિષ્ઠા કરવી. પછી તે તાન્ન-
પાત્રમાં મૂર્તિ મૂકી, ૫-૮ પાર્વતીજીને બે વજ્ર અને
શંકરને જ્વોર્ષ આપવું. સાર આઠ બજે મૂર્તિને પંચા-
શ્રુત અને શુદ્ધોદકવડે સ્નાન કરાવી પૂજા કરવી. સુગંધિ
ચંદન ચડાવવું, સુંદર પુષ્પ ચડાવવાં, ચંદન અને અજ-
રનો મનોહર ધૂપ કરવો, દીપ કરવો અને ભાતભાતનાં

નેવેશ કરવાં. ૧૦-૧૨ ચંદન, પુષ્પ, દૂધ અને અક્ષતવડે
પૂજા કરવી, વેદોક્ત વા પુરાણોક્ત મંત્રોવડે અધિકાર
પ્રમાણે ભક્તિપુરઃસર આવાહન વગેરે કરવું. ૧૩ ભક્તિ
અને શ્રદ્ધા રાખી વિધાનથી પૂજા કરવી.

દેવદેશ સમાગચ્છ પ્રાર્થયેઽહં જગત્પતે ॥ ૧૪ ॥ હમાં
મયા કર્તાં પૂર્ણાં શુદ્ધાણ સુરસતમ । એવં પૂજા પ્રકર્તેઽયા
રાઘૌ જાગરણં તતઃ ॥ ૧૫ ॥ ગીતદૃશ્યાદિસંયુક્તં કથા-
શ્રવણપૂર્વકમ્ । અર્ચયેત્પૂર્વવેશં પશ્ચાદ્દોમં સમાચરેત્ ॥ ૧૬ ॥
દ્વૈપદ્મોક્તવિધાનેન કૃત્વાંઽગ્નિસ્થાપનં તતઃ । પ્રારભેશ્ચ તતો
દોમં નમ્રમ્હપુરઃસરમ્ ॥ ૧૭ ॥ તિર્કાશં યવસંમિશ્રાના-
ઝયેન ચ પરિપ્લુતાન્ । શુદ્ધયાદુદ્રમન્ત્રેણ ગૌરીમંત્રેણ વેદવિ
॥ ૧૮ ॥ અષ્ટોત્તરશતં વાપિ અઘ્વાવિંશતિમેવ વા । એવં
સમાપ્ય દોમં તુ તપાચાર્યે પ્રવૂજયેત્ ॥ ૧૯ ॥ અઘર્વુષ્પ-
પ્રદાનૈશ્ચ વજ્રાલંકારભૂષણૈઃ । શાકસ્યા ચ દક્ષિણાં દ્યાપ્ત-
ચારિગૌથિકાં મતામ્ ॥ ૨૦ ॥ ઘેઠં સદક્ષિણાં દયા સુશીલાં
ચ પયસ્વિનીમ્ । દર્શનશ્રદ્ધાં રૌપ્યચ્ચુરાં કાંચદોહનસંયુતામ્
॥ ૨૧ ॥ રત્નપુષ્પાં વજ્રયુતાં તાન્નપ્રદાનમલંકૃતામ્ । સવ-
ત્સામવર્ણાં મદ્રાં ઘેઠં દ્યાપ્તપ્રયત્નતઃ ॥ ૨૨ ॥ સુવર્ણેન
સમાયુક્તામાચાર્યાં ચ સાધવે । પોદશાભિઃ પ્રકારૈશ્ચ પક્ષાભિઃ
પ્રીણયેશ્ચ તમ્ ॥ ૨૩ ॥ ષોડશપ્રમિતૈર્દયાદ્રાઘણેભ્યઃ પ્રય-
ત્નતઃ । વંશપાત્રસ્થિતૈઃ પશ્ચાત્પક્ષાભૈર્વાયનં શુભૈઃ ॥ ૨૪ ॥
અન્યેભ્યો ભ્રાહ્મણેભ્યશ્ચ દક્ષિણાં ચ પ્રયત્નતઃ । ઋષુભિઃ સહ
સુજીત નિયતશ્ચ પરેઽહ્નિ । એવં કૃત્વા ભવેત્પાર્થ પરિપૂર્ણ-
વ્રતો યતઃ ॥ ૨૫ ॥ હિતિ શ્રીસ્કન્દપુરાણે કૃષ્ણ-યુધિષ્ઠિર-
સંવાદે સ્વર્ણગૌરીવ્રતોદાપનમ્ ॥

‘હે દેવદેવ ! હે જગત્પતે ! હે સુરશ્રેષ્ઠ ! આપની પ્રાર્થના
કરું છું કે, આપ અહીં પધારો અને મારી કરેલી પૂજાનો
સ્વીકાર કરો.’ એ પ્રકારે પ્રાર્થના અને પૂજા કરી રાતે
જાગરણ કરવું. ૧૪-૧૫ વાળાં વગડાવવાં, ગીત ગવરા-
વવાં અને કથાનું શ્રવણ કરવું. પછી પૂર્વની પેઠે દેવની
પૂજા કરવી. વેદ જાણનાર પુરુષે પોતાના ગૃહાસુત્રમાં
કહેલા વિધિવડે અગ્નિની સ્થાપના કરી તલ અને યવ
બજેને મેળવી તેને ઘીથી ભીંજવી તેવડે પ્રથમ નવગ્રહ
હોમ કરવો. પછી રૂઢ મંત્રવડે તથા ગૌરી મંત્રવડે
એકસો આઠ વખત વા અઘ્વાલીશ વખત હોમ કરવો.
એ પ્રકારે હોમ પૂરા થયા પછી અર્ધ, ચંદન અને પુષ્પ
વગેરેથી આચાર્યની પૂજા કરવી, સારાં સારાં વસ્ત્રો આપવાં,
અલંકારો પહેરાવવા, શક્તિ પ્રમાણે દક્ષિણા આપવી.
સારા સ્વભાવવાળી, પુષ્કળ દૂધવાળી, સોનાનાં સીંગ-
ડાવાળી, રૂપાની ખરીવાળી, વાઙ્ડાવાળી, અલંકારવાળી
અને દેહપરહિત સુંદર ગાય આપવી. ૧૯-૨૧ તે ગાયની
ઉપર વજ્ર ઓઢાડવું, તેનો વાંસો લાલ રંગવડે રંગવો.
ગાયની સાથે સોનું અને દક્ષિણા આપવી. તેને દોવા
માટે કાંસાનું વાસણ આપવું. એ પ્રકારે આચાર્યની

પૂજા કરી સોળ પ્રકારનાં અન્ન જમ્યાદી તેને પ્રસન્ન કરવા. ૨૨-૨૩ પછી સોળ ભતનાં અન્નથી બારેલાં વાસનાં પાત્ર જૂદા જૂદા આઠાણુને આપવા. ૨૪ તેમ જ ખીળ આઠાણુને પચ્ચ દક્ષિણા આપવી. ખીળે દિવસે નિયમથી સર્ગાવહામાંની સાથે ભોજન કરવું. હે સુધિશિર! એ પ્રકારે કરવાથી વ્રત પૂર્ણ થાય છે. ૨૫ એ પ્રકારે રઈદપુરાણમાં સ્વર્ણગૌરીવ્રતનું ઉદ્ઘાપન કહ્યું છે.

સુકૃતવ્રત

અથ સુકૃતવ્રતીયાવિધિરુચ્યતે ॥ આવળશુકૃતવ્રતીયાયાં સુકૃતવ્રતમ્ ॥ તત્ર મધ્યાહ્ન્યાપિની પ્રાશ્ના ॥

આવણુ શુદ્ધ ત્રીજને દિવસે સુકૃત વ્રત કરવું. એ વ્રત મધ્યાહ્ન વખતે જો દિવસે તૃતીયા હોય તે દિવસે કરવું.

સુકૃતવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ શૌનક ડગ્ગ-સર્વકામપ્રદાયીનિ વ્રતાનિ કથિતાનિ વૈ । વ્રતં કથય યત્નેન યેન બેયોદ્દમાપ્તુમ્ ॥ ૧ ॥ સૂત ડગ્ગ-સાધુસાધુ મહાભાગ લોકનાં હિતકારકમ્ । કથયામિ વ્રતં દિવ્યં યોષિતાં ફલદાયકમ્ ॥ ૨ ॥ કૃષ્ણસ્યાવરજા સાધ્વી સુમદ્રા નામ વિશ્રુતા । રૂપલાલ-વ્યસંપન્ના સ્ત્રમગા ચારુદાસિની ॥ ૩ ॥ ગાંધીવધન્વનથાસૌ યોષિતાં ચ વરા પ્રિયા ॥ ત્રૈલોક્યાધિપતિઃ કૃષ્ણસ્તસ્યાદ્ ભગિની પ્રિયા ॥ ૪ ॥ હિતિ ગર્ભસમાવિદા ન કિંચિદ્ક-રોચ્છમમ્ । કાલોડપિ યસ્ય વાજ્ઞાં વૈ શિરસા પારયેત્સદા ॥ ૫ ॥ સ મે ખાતા સત્તા કૃષ્ણો દગ્ગજાનાં નિહંતનઃ । હિતિ સંચિત્ય મનસિ ન કિંચિત્સાડરોતદા ॥ ૬ ॥

શૌનક કહે છે-હે સૂત! સધળા મનોરથને પૂર્ણ કરે એવાં વ્રતા આપે કહ્યાં. હવે એવું વ્રત કહો કે, જેથી માત્ર કલ્યાણ થાય. ૧ સૂત કહે છે-હે મહાભાગ! આપે ધણો ઉત્તમ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે, કે જેમાં લોકનું કલ્યાણ સમાયલું છે. હવે ઓખોને ફલ આપનાર દિવ્ય વ્રત કહું છું. ૨ શ્રીકૃષ્ણની નાની બહેન સુભદ્રા નામે પ્રખ્યાત હતી. તે ધણી રૂપવતી, ચતુર અને મનોહર હાસ્યવાળી હતી. ૩ તેને ગર્વ થયો કે, હું અર્જુનની માનીતી ઓ છું અને ત્રણ લોકના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણની વહાલી બહેન છું. ૪ કાળ પણ જેની આજ્ઞાને મસ્તકેપર ધારણ કરે છે અને જો દૈવ્યોના કચરધાણુ કરી નાખે છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મારા ભાઈ છે અને હું તેની બહુ પ્રિય બહેન છું, ભાઈ મને શું ફિકર છે, એમ વિચારી તેણે સધળું શુભકર્મ છોડી દીધું. ૫-૬

સર્વ જ્ઞાતં તદા તેન દેવદેવેન શાક્તિના । હિતિ સંચિત્ય મનસિ ખાતૃસ્વામમ ગૌરવાત્ ॥ ૭ ॥ મવાગ્નિતારણં કિંચિન્મૃતસ્ત્વાન કરિષ્યતિ । ઘ્યાત્વા મુદ્ધતૈ મનસિ શ્રી-કૃષ્ણો મન્ત્રવત્સલઃ ॥ ૮ ॥ સ્ત્રમદ્રાનિકટે ગત્વા વચનં વેદ-મન્ત્રવીત્ । પરલોકજિગોષાર્યં ન કિંચિદપિ તે કૃતમ્ ॥ ૯ ॥

વ્રતં કુરુષ્વ મનસા સર્વાન્કામાનવાપ્સ્યસિ । સુકૃતં તારકં લોકે લોકાનાં હિતકારકમ્ ॥ ૧૦ ॥ વત્કૃત્વા સર્વપાપેર્યો કૃચ્યતે નાત્ર સંશયઃ । મુક્તિશુક્તિપદં ચાપિ સર્વસૌભાગ્ય-દાયકમ્ ॥ ૧૧ ॥ વ્રતં કુરુષ્વ ચાયેવ સુકૃતસ્ય ફલામયે । કાલોડર્ધં સર્વલોકેષુ દૃઢરૂપેણ સંસ્થિતઃ ॥ ૧૨ ॥ ધર્મ-સ્તસ્ય ચ મૂલં હિ જ્ઞાતવઃ રક્ષંધ યૈવ ચ । માસા દ્વાવશ સંલયાકાશોપશાલા અગ્રકમાત્ ॥ ૧૩ ॥ ષષ્ટયાધિકં ચ ત્રિજાતં ફલાનિ દિવસાસ્તથા । પર્ણાનિ ઘટિકાઃ પ્રોક્તાઃ કાલોડર્ધં દૃઢરૂપકઃ ॥ ૧૪ ॥ તસ્માત્ફલનાં પ્રાપ્ત્યર્થે વ્રતં કુરુષ્વ શોભને । નમોમાસે ચ સપ્રાપ્તે શુકૃતપક્ષે ચ આમિનિ ॥ ૧૫ ॥ તૃતીયા હસ્તસંયુક્તા વ્રતં કાર્યમિદં શુભમ્ । પ્રાત-શ્રેવ સમુત્થાય રંતધાવનપૂર્વકમ્ ॥ ૧૬ ॥ જાનં કુર્વાચયા-ન્યાર્યં દુરિદ્રાભિઃ સમન્વિતમ્ । મધ્યાહ્ને ચેવ સપ્રાપ્તે કૃત્વા ગોમયમંદકમ્ ॥ ૧૭ ॥ ચતુર્દારિણ સહિતં મંદપં તત્ર કાર-યેત્ । વેદિં ચિરચ્ચ ધવલ્કાં હસ્તમાત્રાં ચિરોષતઃ ॥ ૧૮ ॥ તન્મધ્યેડદ્ધલં પથમક્ષતૈઃ પરિકલ્પયેત્ । ધીટે માં ષોપરિ સ્થાપ્ય હીરાગ્નિચત્રતા સહ ॥ ૧૯ ॥ ડપચારૈઃ પોદ્ધશભિઃ પૂજયેદ્ગકિંસંયુતઃ । ષષ્ટયાધિકં ચ ત્રિજાતં સુકૃતસ્ય ફલાનિ વૈ ॥ ૨૦ ॥ ગોષ્ઠમચૂર્ણેન ફલં શર્કરાભિઃ સમન્વિતમ્ । ઘડુંબરસ્ય દૃઢસ્ય ફલાકારં ચ કારયેત્ ॥ ૨૧ ॥ વેષ્ટપાત્રે ચ સંસ્થાપ્ય વાળકં ચ દ્વિજાતયે । સદિરપ્યં સત્તાંલ્લં વળાશ્ચૈવ યથાવિધિ ॥ ૨૨ ॥

શ્રીકૃષ્ણને ખબર પડી કે મારી બહેન મૂંડપણુથી મારી મોટાઈના બેરને લીધે સંસારસુમુદ્ર તરવા માટે કાંઈપણુ પુણ્ય કૃત્ય કરતી નથી. તેથી મનમાં ક્ષણવાર વિચાર કરી ભક્તવત્સલ શ્રીકૃષ્ણ બહેનની પાસે ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે, હે બહેન! ઉત્તમ લોકની પ્રાપ્તિ થાય તેવું કાંઈ પણ તે પુણ્ય કરેલું નથી. ૭-૮ માટે તું સુકૃતવ્રત કર કે, જેથી તારા સધળા મનોરથ સિદ્ધ થાય. એ વ્રત તારનાર અને સર્વ લોકનું કલ્યાણ કરનાર છે. ૯ એ વ્રત કરવાથી સર્વ પાપ છૂટી જાય છે, તેમાં સંશય નથી. તેમ જ ભોગ, મોક્ષ તથા સર્વ સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૦ હવે ફલની પ્રાપ્તિ માટે તું આજે જ સુકૃતવ્રત કર. કાલાત્મા હું જગતમાં દૃઢરૂપથી રહેલો છું, તેનું મૂળ ધર્મ છે, ૭ ઋતુ મોટી જાણ છે, બાર માસ નાની નાની જાણો છે; ત્રણસો સાઠ દિવસો ફળ છે અને ધડી તથા પળ તેનાં પાંદડાં-રૂપ છે; માટે માત્ર સ્વરૂપ કાળદૃઢરૂપ છે. ૧૧-૧૪ હે શોભને! તેટલા માટે ફલની પ્રાપ્તિ અર્થે તું વ્રત કર. તે વ્રત હસ્ત નક્ષત્રવાળી આવણુ શુદ્ધ ત્રીજને દિવસે કરવું શુભકારી છે. સવારમાં ઉઠી હાતણુ કરી, હરદળ ચોળા સ્નાન કરવું. પછી મધ્યાહ્ન વખતે ચોખરવડે લોપી તેમાં ચાર બારથાંવાળા મીડપ કરાવવો. તેની નીચે હાથ જેવડી મેતવેડી કરાવી તેની વચમાં અક્ષતવડે અષ્ટલપથ કરવું

પછી આસન ઉપર લક્ષ્મીજી તથા મારી સ્થાપના કરી ભક્તિથી ષોડશોપચારવડે પૂજન કરવું. પછી સૂકત વૃક્ષનાં ત્રણસો સાઠ ફળ છે, માટે ઊંચરાનાં ફળ જેવડાં સાઠર મેળવી ધઉના લોટનાં ત્રણસો સાઠ ફળ કરવાં. ૧૫-૧૬ તેને વાંસનાં પાત્રમાં ભરી તેમાં સોનું તથા તાંબૂલ મુકી વિધિ પ્રમાણે બ્રાહ્મણને આપવું. ૧૭

વાયનમન્ત્ર:-પુત્રપૌત્રસમૃદ્ધયર્થે સૌભાગ્યાવાપ્તયે તથા ।
વાળકં વૈ પ્રદાસ્યામિ વ્રતસંપૂર્તિહેતવે ॥ ૨૩ ॥ પિટલ્ય
ચ ફલાનાં વૈ પાયસં પરિકલ્પયેત્ । માતૃસ્વરૂપિણં માં
ચ ભોજયિસ્વા યથાવિધિ ॥ ૨૪ ॥ હૃતિ કૃત્વા ચ વિધિ-
વસ્તમાપ્ય ચ તતઃ પરમ્ । તૃતીયે વસ્ત્રે પ્રાપ્તે ડગાપન-
વિધિં ચરેત્ ॥ ૨૫ ॥ આચાર્યે વરયેદ્વક્ત્યા વેદવેદાંગવા-
રગમ્ । છશીલં સર્વધર્મસં શાંતં દાંતં કુદ્ધવિનમ્ ॥ ૨૬ ॥
સ્વસ્તિ વાચ્યં દ્વિજૈઃ સાકં નાંદીશ્રાદ્ધં વિધાય ચ । હૈર્મી
ચ પ્રતિમાં કુર્વાન્નિષ્કનિષ્કાર્થસંલયયા ॥ ૨૭ ॥ ક્ષીરા-
ન્ધિચ્છતપા સાકં મમ શક્ત્યા તુ ભક્તિઃ । નવીનં કલશં
તામ્રં પિથાનેન સમન્વિતમ્ ॥ ૨૮ ॥ પલ્લવૈશ્વ હિરણ્યૈશ્વ
વજ્રપુમેન વેદિતમ્ । તન્મધ્યે માં પ્રતિષ્ઠાપ્ય ઉપચારૈઃ પ્રપૂ-
જયેત્ ॥ ૨૯ ॥ તતઃ પુર્વાર્જલિં દયાત્ક્ષમાપ્ય ચ પુનઃ
પુનઃ । વાળકં હિ પ્રદયાન્ વ્રતસંપૂર્તિહેતવે ॥ ૩૦ ॥ લ-
ક્ષ્મીનારાયણો દેવો જ્ઞસ્માસ્સંસારસાગરાત્ । રથેદ્રે સકલા-
ત્પાપાદિહ સર્વં દદાતુ મે ॥ ૩૧ ॥ અચ્યુતઃ પ્રતિગૃહ્ણતિ
અચ્યુતો વૈ દદાતિ ચ ॥ અચ્યુતસ્તારકોભાખ્યામચ્યુતાય
નમો નમઃ ॥ ૩૨ ॥ રાત્રી જાગરણં કુર્વાન્નિષ્કાર્થસંલયઃ ।
પુરાણધ્વજેનૈવ રાત્રિશેષં તત્તો નયેત્ ॥ ૩૩ ॥ પ્રભાતે વિમલે
જાત્વા નિત્યકર્મ સમાપ્ય ચ ॥ વિષ્ણોર્લકં સકુમિવ હોમ-
મન્ત્રદ્વયં સ્મૃતમ્ ॥ ૩૪ ॥ અઘાધિકદ્વિશતં ચ તિલેહોમં
તુ કારયેત્ । કલશં પ્રતિમાયુક્તમાચાર્યાય વિવેદયેત્
॥ ૩૫ ॥ ગાં વ્યાત્કપિલાં ચૈવ સાલકારાં સદશિણામ્ ।
આચાર્યં પૂજયેદ્વક્ત્યા વલ્લેરામરજૈરપિ ॥ ૩૬ ॥ બ્રાહ્મણા-
ન્ભોજયેત્પશ્ચાન્નદ્વિશતિસંલયકાન્ । આશિપો વૈ ગૃહી-
ત્વાઽથ સ્વયં મુંજીત વાગ્યતઃ ॥ ૩૭ ॥ હૃતિ તસ્ય વચઃ
શ્રુત્વા તત્સર્વં હિ ચકાર સા । શ્રુત્વા ભોગાન્યથાકામ-
મન્ત્રે સ્વર્ગં જગામ સા ॥ ૩૮ ॥ હૃતિ શ્રીમદ્વિષ્ણોત્તરપુરાણે
સૂકૃતવ્રતકથા ॥

‘પુત્ર પૌત્રની સમૃદ્ધિ માટે, સૌભાગ્ય માટે અને વ્રત પૂરું થવા માટે વાણક આપું છું.’ એ મંત્રવડે વાપન આપ્યાં પછી લોટ અને ફળનો દુધપાક કરી ભોધરૂપ જે હું તેને યથાયોગ્ય ભોજન કરાવવું. ૨૩-૨૪ એ પ્રકારે વિધિથી વ્રત કરતાં કરતાં ત્રીજું વર્ષ આવે ત્યારે તેનું ઉઘાપન કરવું. ૨૫ સર્વ વેદ અને વેદાંગના પારને જાણનાર, સુશીલ, સર્વ ધર્મને જાણનાર, શાંત, ઈર્દ્રિય નિગ્રહવાળા અને કુદ્ધજવાળા બ્રાહ્મણને આચાર્ય કરવા. ૨૬ બ્રાહ્મણોની પાસે સ્વસ્તિવાચન કરાવવું, નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું, જે તોલા સોનાની

અથવા એક તોલા સોનાની શક્તિ પ્રમાણે ભક્તિથી મારી તથા લક્ષ્મીની મૂર્તિ કરાવવી. ઢાંકણ સહિત નવેા ત્રાંબાનો કળશ લઈ, તેમાં સોનું તથા પશ્વ નાખવાં. તે કળશને એ કપડાંવડે વીટવો. તેની વચમાં મારી પ્રતિષ્ઠા કરી ષોડશોપચારવડે પૂજન કરવું. ૨૭-૨૯ પુષ્પાં જલિ કરવી; વારંવાર ક્ષમા માગવી, વ્રત પૂરું થવા માટે વાણક દેવું અને ‘લક્ષ્મી નારાયણ દેવ આ સંસારરૂપી સાગરથી રક્ષા કરો, સધળા પાપથી રક્ષા કરો અને સધળી સમૃદ્ધિ આપો; અચ્યુત દાન લે છે; અચ્યુત દાન દે છે, અને સૌથી મહત્ત્વ અચ્યુત ભગવાન તારનાર છે માટે તેને નમસ્કાર કરું છું.’ આ પ્રમાણે બોલવું. ૩૦-૩૧ રાતે જાગરણ કરવું, ગીત ગવરાવવાં, વાળં વગડાવવાં અને બાકી આખી રાત કથા સાંભળવી. ૩૨ પછી સવારમાં સ્વચ્છ જલમાં સ્નાન કરી, નિત્ય કર્મ સમાપ્ત કરી, ‘વિષ્ણોર્લકં સકુમિવ’ એ જે મંત્રોવડે બેસી આઠ વખત તિલથી હોમ કરવો. મૂર્તિ સહિત કળશ આચાર્યને આપવો. ૩૪-૩૫ વસ્ત્ર, અલંકાર તથા દક્ષિણ સહિત કપિલા ગાય આપવી, અને વસ્ત્ર તથા અલંકારવડે ભક્તિથી આચાર્યની પૂજા કરવી. ૩૬ પછી ચોવીશ બ્રાહ્મણ જમાડવા અને તેઓનો આશીર્વાદ લઈ મૌન રાખી પોતે જમવું. ૩૭ એ પ્રકારનું શ્રીકૃષ્ણનું વચન સાંભળી સુભદ્રાએ, કલા પ્રમાણે વ્રત કર્યું, તેથી તે આ લોકમાં યથેચ્છ ભોગ ભોજવી અને સ્વર્ગમાં ગઈ. ૩૮ આ પ્રમાણે બિષ્ણોત્તર પુરાણમાં સૂકૃતવ્રતની કથા છે.

હરિતાલિકાવ્રત

અથ માદ્રપદ્મશુક્રતૃતીયાયાં શિષ્ટપરિગૃહીતં હરિતાલિકા-
કાવ્રતમ્ ॥ તત્ત્વ પરવિદ્યાયાં કાર્યમ્ । છૂદ્ધતમાત્રસત્ત્વેઽપિ
દિને ગૌરીવ્રતં પરે-ઈતિ માત્રચોકેઃ હરિતાલિકાવ્રતપુસ્તકા-
રેયાપિ પરવિદ્યામહાજનચનારિશોદાલીયે ઉદાહૃતત્વાત્ । તત્ત્વ
વ્રતવિધિઃ-માદ્રપદ્મશુક્રતૃતીયાયાં પ્રાતસ્તિલામલક્રકલ્પે-
ન જાત્વા પટ્ટવર્ણ પરિધાય માસપક્ષાચુલ્લિય મમ સમ-
સ્તપાપક્ષયપૂર્વકસમન્મરારજ્યાલંબિતસૌભાગ્યાદિવિદ્વદ્વે
ઉમામહેશ્વરપ્રીત્યર્થે હરિતાલિકાવ્રતમહં કરિષ્યે । તત્રાશૌ-
ગણપતિપૂજનં કરિષ્યે ઇતિ સંકલ્પ્ય ગૌરીયુક્તં મહેશ્વરં
પૂજયેત્ ॥

આ વ્રત પરવિદ્યા* તૃતીયાને દિવસે કરવું. કારણ કે ‘બીજે દિવસે સૂદર્શ માત્ર પશુ તૃતીયા હોય તો તે દિવસે ગૌરીવ્રત કરવું.’ એમ માધવ કહે છે. તથા હરિતાલિકા વગેરેમાં તૃતીયા પરવિદ્યા ગ્રહણ કરવી, એમ કિલ્લોદાસીયમાં છે. વ્રતનો પ્રકાર-બાદરવા શુદ્ધ ત્રીજને દિવસે સવારમાં તલ અને આમળાના ચૂર્ણવડે સ્નાન કરી રેશમી વસ્ત્ર પહેરી માસ પક્ષ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરી, ‘મારાં

* અર્થાત્ અતુર્થાં મુક્ત તૃતીયા ગ્રહણ કરવી, પશુ દ્વિતીયા મુક્ત તૃતીયા વર્જિત છે.

સર્વ પાપના નાશ માટે સાત જન્મ પર્યંત રાજ્ય, અખંદિત સૌભાગ્યાદિકની વિશેષ વૃદ્ધિ થવા માટે અને શંકર પાર્વતીની પ્રીતિ માટે હરિતાત્રિકામ્રત કરીશ, તેમાં પ્રથમ ગણ્ય પતિનું પૂજન કરીશ; એમ સંકલ્પ કરી ગણ્યપતિનું પૂજન કરી પાર્વતીજી સહિત શંકરનું પૂજન નીચે પ્રમાણે કરવું.

પૂજાપ્રકાર

અથ પૂજા-પીતકૌશલ્યવસનાં હેમાર્માં કમલાસનામ ।
અક્ષાનાં વરદાં ત્રિધં પાર્વતીં ચિંતયામ્યહમ ॥ મન્દાર-
માલાકુલિતાલક્ષાયે કપાલમાલાર્કિતશેલરાય । દિગ્ધ્યા-
ચારાયૈ ચ દિગમ્બરાય નમઃશિવાયૈ ચ નમઃ શિવાય ।
હમામહેશ્વરાભ્યાં નમઃ ધ્યાયામિ ॥ દેવિ દેવિ સમા-
ગच्छ प्रार्थयेऽहं जगन्मये । इमां मया कृतां पूजां
गृहाण सुरसत्तमे । उमामहेश्वराभ्यां नमः । आवाह-
नम् ॥ भवानि त्वं महादेवि सर्वसौभाग्यदायिके । अने-
करत्नसंयुक्तमासनं प्रतिगृह्णताम् । आसनम् ॥ सुचारु
शीतलं दिग्धं नामागंधसमन्वितम् । पाद्यं गृहाण देवेशि
महादेवि नमोऽस्तु ते । पायम् ॥ श्रीपार्वति महाभागे
शंकरप्रियवादिनि । अर्घ्यं गृहाण कल्याणि भर्ता सह पति-
व्रते । अर्घ्यम् ॥ गंगाजलं समानीतं सुवर्णकलशे स्थितम् ।
आचम्यतां महाभागे रुद्रेण सहितेऽनये । आचमनीयम् ॥
गंगासरस्वतीरेवापयोष्णीनैर्दाजलेः । जापितासि मया
देवि तथा शान्तिं कुरुष्व मे । जानम् ॥ दध्याज्यमधुसंयुक्तं
मधुपर्कं मयाऽनये ॥ दत्तं गृहाण देवेशि भवपाशविमुक्तये ।
मधुपर्कम् ॥ पयोदधिघृतं चैव शर्करामधुसंयुतम् । पंच-
मृतेन जपनं प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्णताम् । पंचामृतजानम् ॥
किरणा भूतपापा च पुण्यतोया सरस्वती । मणिकर्णोज्ज्व-
लं स्नानार्थं प्रतिगृह्ણताम् ॥ स्नानम् ॥

‘પાર્વતીજી કે જેણે પીળાં હીરાગળ પત્રો પહેરેલાં છે, જેની કાંતિ સોનાના જેવી છે, જે કમલાસન ઉપર ખીરાજે છે અને બકતોને નિરંતર વરદાન આપે છે, તેનું હું ધ્યાન કરું છું; પાર્વતીજી કે જેણે ચોટલામાં મંદાર પુષ્પોની માળા ઝુંથેલી છે અને દિવ્ય વસ્ત્રવાળાં છે તેને તથા કપાળની માળા સહિત મુકુટવાળા અને દિગંબર-નમ્ મહાદેવજીને નમસ્કાર કરું છું.’ એ મંત્ર બાણી બંનેને નમસ્કાર કરી ધ્યાન કરવું. ‘હે દેવિ ! હે દેવિ ! હે જગન્મયે ! હે સુરસત્તમે ! હું પ્રાર્થના કરું છું કે, આ મારી પૂજાનું અહણ્ય કરો.’ એ મંત્ર બાણી બંનેને નમસ્કાર કરી આવાહન કરવું. હે ભવાનિ ! હે સર્વ સૌભાગ્ય આપનારાં મહાદેવિ ! અનેક રત્નવાળાં આસનનું અહણ્ય કરો. હે મહાદેવિ ! અતિ સુંદર શીતલ અને નાના પ્રકારની સુગંધિવાળું દિવ્ય જલનું પાછ અહણ્ય કરો. હું તમને નમ-

સ્કાર કરું છું. હે મહાભાગ્યવાળાં પાર્વતિ ! હે શંકરને પ્રિય બોલનાર ! હે કલ્યાણિ ! હે પતિવ્રતે ! આપ પતિની સાથે અર્ધ્યનું અહણ્ય કરો. હે મહાભાગે ! હે અનયે ! સોનાના કળશમાં ગંગાજળ તૈયાર છે, તેનું આપ શંકરની સાથે આચમન કરો. હે દેવિ ! ગંગા, સરસ્વતી, રેવા, પયોષ્ણી અને નર્મદાના જલથી આપને સ્નાન કરાવું છું; મને શાંતિ આપો. હે દેવેશિ ! હે અનયે ! હહો, ઘી અને મધ સહિત મેં આપેલા મધુપર્કનું અહણ્ય કરો અને સંસાર-રૂપી કાંસામાંથી મુક્તિ. દૂધ, હહો, ઘી, સાકર અને મધવડે આપને પંચામૃતસ્નાન કરાવું છું, આપ તેનું અહણ્ય કરો અને મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. કિરણા, ભૂતપાપા, પુણ્યતોયા, સરસ્વતી અને મણિકર્ણિકાનું શુદ્ધ જલ સ્નાન માટે અહણ્ય કરો.

સર્વભૂષાધિં । વજ્રમ્ ॥ મન્ત્રમયં મયા દત્તં પરબ્ર-
મયં શુભમ્ । उपवीतमिदं सूत्रं गृहाण जगदंबिके । उप-
वीतम् ॥ कंचुकीमुपबद्धं च नानारत्नैः समन्वितम् । गृहाण
त्वं मया दत्तं पार्वत्यै च नमोऽस्तु ते । कंचुकीम् ॥ कुंक-
मागुरुकपूरकस्तूरीचंदनैर्घृतम् । विलेपनं महादेवि तुभ्यं
दास्यामि भक्तितः । गंधम् ॥ रंजिताः कुंकुमौघेन अक्षता-
श्र्यातिशोभनाः । भक्त्या समर्पितास्तुभ्यं प्रसन्ना भव पार्वति ।
अक्षतान् ॥ हरिद्रां कुंकुमं चैव सिद्धं कज्जलां वितम् ।
सौभाग्यद्रव्यसंयुक्तं गृहाण परमेश्वरि । सौभाग्यद्रव्याणि ॥
सेवंतिकाबकुलचंपकपाटलाजैः पुष्पागजातिकरवीरसाल-
पुष्पैः । विचित्रप्रवालतुलसीश्लमालतीभिस्त्वां पूजयामि
जगदीश्वरि मे प्रसीद । उत्पम् ॥ अथांगपूजा-उमायै०
पादौपू०, गौयै० नमः जघै०, पार्वत्यै० जाह्नवीपू०, जग-
दायै० वरू०, जगरप्रतिषायै० कटीपू०, शान्तिकषियै०
नाभिपू०, देव्यै० उदरं०, लोकवंदितायै० स्तनौपू०,
काश्यै० कंठपू०, शिवायै० मुखपू०, भवाम्यै० नेत्रेपू०,
रुद्रायै० कर्णौपू०, शर्वाण्यै० ललाटपू०, मंगलदायै०
शिरःपू० ॥

સર્વ ભૂષણોમાં અધિક અને લોકલજ્જનનું નિવારણ્ય કરનારાં મે સુંદર પત્રો આપને આપું છું, તે આપ અહણ્ય કરો. હે જગદંબિકે ! મંત્રરૂપ અને દિવ્ય સૂત્રવડે બનાવેલી જનોઈ આપને આપું છું, તે અહણ્ય કરો. હે પાર્વતિ ! નાના પ્રકારના રત્ન સહિત ઠંડુકી તથા ઉપવસ્ત્ર આપને આપું છું, તે અહણ્ય કરો. આપને નમસ્કાર કરું છું. હે મહાદેવિ ! કંકુ, અગર, કપૂર, કરતૂરી અને ચંદન સહિત વિલેપન આપને લક્ષિતથી આપું છું. હે પાર્વતિ ! ધણા કંકુવડે રંગેલા અતિ સુંદર અક્ષત આપને આપું છું, તેથી આપ મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. હે પરમેશ્વરિ ! હરિદ્રા, કંકુ, સિંદૂર અને કાજળ સહિત સૌભાગ્ય દ્રવ્યનું આપ અહણ્ય કરો. હે જગદીશ્વરી ! સેવંતિકા, બકુલ, પાટલા, કમલ, પુષ્પા, શુદ્ધ, કરવીર, આંબો તથા માલતીનાં

૧ અત્રાદૌ પ્રાણપ્રતિષ્ઠાપૂર્વકં લિંગાર્ચનં કૃત્વાડંતરં હત
જારમ્ય પૂજનં કુર્વેતિ મહારાષ્ટ્રીયાઃ ।

પુષ્પોત્તરે તથા બીલીનાં કુંપળીયાં પાંદડાં તથા તુલસીદલ-
વડે તમારી પૂજા કરું છું. મારાપર પ્રસન્ન થાઓ. આ
પ્રમાણે જૂદા જૂદા મંત્રોથી આસન, પાદ, અર્ધ, આ-
ચમનીય, સ્નાન, મધુપર્ક, પંચામૃત સ્નાન, શુદ્ધોદક સ્નાન,
વસ્ત્ર, જનોઇ, કંચુકી, ગંધ, અક્ષત, સોભાગ્ય દ્રવ્ય અને
પુષ્પ વગેરે ચઢાવવાં. અંગપૂજા-‘ઉમાયૈ નમઃ’ એ મંત્ર
ભણી પગની પૂજા કરવી. ‘ગૌર્યૈ નમઃ’ એ મંત્રથી પીંડી,
‘પાર્વત્યૈ નમઃ’ એ મંત્રથી ગોઠણ, ‘જગદ્દાત્ર્યૈ નમઃ’ એ મંત્રથી
સાથળ, ‘જગત્પ્રતિષ્ઠાયૈ નમઃ’ એ મંત્રથી કેડ, ‘જ્ઞાતિરૂપિણ્યૈ
નમઃ’ એ મંત્રથી નાભિ, ‘દેવ્યૈ નમઃ’ એ મંત્રથી પેટ,
‘લોકવંદિતાયૈ નમઃ’ એ મંત્રથી બે રતન, ‘કાલ્યૈ નમઃ’ એ
મંત્રથી કંઠ, ‘શિવાયૈ નમઃ’ એ મંત્રથી મુખ, ‘ભવાન્યૈ નમઃ’
એ મંત્રથી બે નેત્રો, ‘દ્વાણ્યૈ નમઃ’ એ મંત્રથી બે કર્ણ,
‘શર્વાણ્યૈ નમઃ’ એ મંત્રથી લલાટ અને ‘મંગલદાત્ર્યૈ નમઃ’ એ
મંત્ર ભણી મસ્તકની પૂજા કરવી.

દેવદુમરસોજ્જતઃ કૃષ્ણાગુરુસમન્વિતઃ । આનીતોડ્યં
મયા ધૂપો ભવાનિ પ્રતિગૃહ્યતામ્ । ધૂપમ્ ॥ ત્વં જ્યોતિઃ
સર્વદેવાનાં તેજસાં તેજ ઉત્તમમ્ ॥ આત્મજ્યોતિઃ પરં ધામ
દીપોડ્યં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । દીપમ્ ॥ અર્ચં ચતુર્વિધં સ્વાદુ
રસૈઃ શ્દ્ધિઃ સમન્વિતમ્ ॥ મધ્યમોઝયસમાયુક્તં નૈવેદ્યં
પ્રતિગૃહ્યતામ્ । નૈવેદ્યમ્ ॥ આચમનીયમ્ ॥ મલયાચલસં-
ભૂતં કર્પૂરેણ સમન્વિતમ્ ॥ કરોદ્ભવેનર્ક ચારુ ગુહ્યતાં
જગતઃપતે । કરોદ્ભવેનમ્ ॥ इदं फलं मया देवि । । फ-
लम् ॥ પૂર્ણાફલં મહાદિવ્યં । તાંદુલમ્ ॥ હિરણ્યગર્ભં ॥
દક્ષિણામ્ ॥ વજ્રમાગિક્યવૈદ્યૈશ્ચકાવિદુસમંકિતમ્ ॥ પુષ્પ-
રાગસમાયુક્તં ભૂષણં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । ભૂષણમ્ ॥ ચંદ્રાદિત્યૌ
ચ ધરણી વિષુદ્ધિસ્ત્વમેવ ચ । ત્વમેવ સર્વજ્યોર્તીપિ આ-
ર્તિક્યં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । નીરાજનમ્ ॥ અથ નામપૂજા ॥
ઉમાયૈ ગૌર્યૈ પાર્વત્યૈ જગદ્દાત્ર્યૈ જગત્પ્રતિષ્ઠાયૈ જ્ઞા-
તિરૂપિણ્યૈ હરાયૌ મહેશ્વરાયૌ શંભવેનૌ શલ્યાણાયૌ
પિનાકધણેૌ શિવાયૌ પશુપતયૌ મહાદેવાયૌ ॥ પુષ્પાં-
જલમ્ ॥ યાનિ કાનિ ચ પાપાનિ બ્રહ્મહત્યાસમાનિ ચ ।
તાનિ સર્વાણિ નશ્યંતુ પ્રદક્ષિણપદે પદે ॥ પ્રદક્ષિણામ્ ॥
અન્યથા શરણં નાસ્તિ ત્વમેવ શરણં મમ ॥ તસ્માત્કારુ-
ણ્યભાવેન ક્ષમસ્વ પરમેશ્વરિ । નમસ્કારમ્ ॥ પુત્રાન્દેહિ
ધનં દેહિ સૌભાગ્યં દેહિ સુવતે । અન્યાંશ્ચ સર્વકામાંશ્ચ
દેહિ દેવિ નમોઽસ્તુ તે ॥ इति प्रार्थना ॥ તતો વૈળવાદિ-
પાત્રત્યાનિ સૌભાગ્યદ્રવ્યસહિતાનિ વાયનામિ યથા ॥ અર્ચં
સુવર્ણપાત્રસ્થં સવલ્લખદક્ષિણમ્ ॥ વાયનં ગૌરિ વિપ્રાય
દશમિ પ્રીતયે તવ ॥ સૌભાગ્યારોગ્યકામાય સર્વસંપત્તિસદ-
દ્ધયે ॥ ગૌરિગૌરીશતદૃષ્ટ્યૈ વાયનં તે દદામ્યહમ્ ॥ इति
मन्त्राभ्यां वायनम् ॥ इति पूजा ॥

‘દેવદુમરસો’ હે ભવાનિ ! કદપૃક્ષના રસથી ઉત્પન્ન
થયેલ અને કૃષ્ણાચુરુ સહિત ધૂપ મેં તૈયાર કર્યો છે, તે

ગ્રહણ કરો. આ મંત્ર ભણીને ધૂપ કરવો. ‘ત્વં જ્યોતિઃ’
આપ સર્વ દેવમાં જ્યોતિરૂપ છો, ઉત્તમ તેજ છો, પરમ
ધામ અને આત્મરૂપ છો. આ દીવાનું ગ્રહણ કરો. આ
મંત્ર ભણીને દીપ કરવો. ‘અર્ચં ચતુર્વિધં’ ૭૨ સવાળું ભક્ષ્ય
ભોજ્ય સહિત અને સ્વાદિષ્ઠ અને આપને નિવેદન કરું
છું, તે ગ્રહણ કરો. એ મંત્રથી નૈવેદ્ય તથા આચમનીય
આપવું. હે જગત્પતે ! મલય પર્વતમાં ઉત્પન્ન થયેલ અને
કપૂર સહિત કરોદર્તનનું ગ્રહણ કરો. એમ કહી કરોદર્તન
કરવું. ‘इदं फलं मया देवि’ એ મંત્રવડે ફલ, ‘પૂર્ણાફલં મહાદિવ્યં’
એ મંત્રવડે તાંદુલ, ‘હિરણ્યગર્ભગર્ભસ્થં’ એ મંત્રવડે દક્ષિણા,
હીરા, વૈદ્ય, મોતી, પરવાલાં અને પોષપ્રાજવડે જડેલા
અલંકારનું ગ્રહણ કરો. ચંદ્ર, સૂર્ય, પૃથિવી, વિજળી, અગ્નિ
અને સઘળાં તેજરૂપ આપ છો, આ આરતીનું ગ્રહણ
કરો, એ મંત્રથી આરતી કરવી. નામપૂજા-‘ઉમાયૈ નમઃ’ આ
મંત્રથી આરંભી ‘મહાદેવાય નમઃ’ ત્યાં સુધી નામપૂજા
કરવી. પછી પુષ્પાંજલિ કરી, ‘યાનિ કાનિ’ બ્રહ્મહત્યા જેવાં
જે કાંઈ પાપ કર્યાં હોય તે સઘળાં મારાં પાપ પ્રદક્ષિણા
કરતાં પગલે પગલે નાશ પામો, એ મંત્ર ભણી પ્રદક્ષિણા
કરવી. ‘અન્યથા શરણં’ હે પરમેશ્વર ! મારું આપજ
શરણુ છો, બીજું કાંઈ નથી, માટે કૃપા કરી અપરાધ ક્ષમા
કરો. એ મંત્ર ભણીને નમસ્કાર કરવો. હે સુવતે ! હે દેવ !
‘પુત્રાન્ દેહિ’ પુત્ર આપો, ધન આપો, સામાગ્ય આપો
અને બીજાં પણ સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરો, હું આપને
નમસ્કાર કરું છું. આ મંત્ર ભણીને પ્રાર્થના. પછી વાંસ
વગેરેનાં પાત્રમાં સૌભાગ્ય દ્રવ્ય રાખી વાયન આપવું.
તેનાં મંત્રો-‘અર્ચં સુવર્ણં સૌભાગ્યાં’ હે ગૌરિ ! આપની પ્રસ-
ન્નતા માટે અન્ન, વસ્ત્ર, ફળ અને દક્ષિણા સહિત સોનાનું
પાત્રરૂપ વાયન બ્રાહ્મણને આપું છું. સૌભાગ્ય માટે,
આરોગ્ય માટે, સર્વ કામના માટે, સર્વ સંપત્તિ માટે અને
શંકર તથા ગૌરીની પ્રીતિ માટે આપને વાયન આપું છું,
એ પ્રકારે પૂજા કરવી.

હરિતાલિકાવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ સુત ડવાચ-મંદારમાલકુલિતાલકાયૈ
કપાલમાલકિતશેલરાય । દિવ્યાંબરાયૈ ચ દિગંબરાય નમઃ
શિવાયૈ ચ નમઃ શિવાય ॥ ૧ ॥ ફૈલાસશિખરે રમ્યે ગૌરી
પૃચ્છતિ શંકરમ્ । ગુહ્યાદ્ગુહ્યતરું ગુહ્યં કથયસ્વ મહેશ્વર ॥ ૨ ॥
સર્વસ્વં સર્વધર્માણામત્પાયાસં મહત્ફલમ્ । પ્રસન્નોઽસિ યદા
નાથ તથ્યં વ્રૂહિ મમાગતઃ ॥ ૩ ॥ કેન ત્વં હિ મયા પ્રાપ્તસ્ત-
પોદાનવ્રતાદિના । અનાદિમધ્વનિધનો ભર્તા ચૈવ જગત્પ્રજઃ
॥ ૪ ॥ હૃશ્વર ડવાચ-શ્ચુરે દેવિ પ્રવક્ષ્યામિ તવાપે વ્રત-
સુત્તમમ્ । યદ્ગોપ્યં મમ સર્વસ્વં કથયામિ તવ પ્રિયે ॥ ૫ ॥
યથા ચોદ્ધગણે ચંદ્રો ગ્રહાણાં ખાડુરેવ ચ । વર્ણાનાં ચ યથા
વિપ્રો દેવાનાં ત્રિષ્ટુરેવ ચ ॥ ૬ ॥ નદીનાં ચ યથા ગંગા
પુરાણાનાં ચ ભારતમ્ । વેદાનાં ચ યથા સામ દ્વિદિયાનાં

મનો યથા ॥ ૭ ॥ પુરાણવેદસર્વસ્વમાગમેન યથોદિતમ્ ।
 એકાગ્રેણ ઋજુત્વૈતથા દૃઢં પુરાતનમ્ ॥ ૮ ॥ યેન વ્રતપ્રમા-
 વેણ પ્રાપ્તમધોસનં મમ । તત્સર્વં કથયિષ્યેઽહં ત્વં મમ પ્રેયસી
 ષતઃ ॥ ૯ ॥ મારે માસિ સિતે પક્ષે તૃતીયા હસ્તસંયુતા ।
 તદ્વૃણાનમાગ્રેણ સર્વપાપૈઃ પ્રજ્ઞચલે ॥ ૧૦ ॥ ઋજુ દેવિ
 ત્વયા પૂર્વે યદ્-તં ચરિતં મહત્ । તત્સર્વં કથયિષ્યામિ
 યથાદૃતં હિમાલયે ॥ ૧૧ ॥ પાર્વત્યુવાચ-કથં કૃતં મયા
 વાપ્યં વ્રતાનાશ્ચત્તમં વ્રતમ્ । તત્સર્વં શ્રોતુમિચ્છામિ ત્વત્સ-
 કાશાન્મદેશ્વર ॥ ૧૨ ॥

સૂત યોઘ્યા-પાર્વતીજ કે જેના યોઘ્યામાં મંદારની
 માળા ગુંથેલ છે અને જેમણે દિવ્ય વસ્ત્ર પહેરેલાં છે, તેને
 તથા કપાલની માળા સહિત મુકુટવાળા અને હિંગબર
 એવા શંકરને નમસ્કાર કરું છું.^૧ કેલાસ પર્વતનાં રમણીય
 શિખર ઉપર પાર્વતીજ મહાદેવજીને પૂજવા લાગ્યાં કે, હે
 મહેશ્વર ! સર્વ ધર્મના સારરૂપ, થોડા પ્રયાસવાળું અને
 મોટા ફલને આપનારું જે અત્યંત શુભ વ્રત હોય, તે મને કહેા.
 હે નાથ ! જે આપ પ્રસન્ન થયા હો તો સત્ય બોલજો કે,
 મારા કયા વ્રતથી, તપથી, કે દાનથી આદિ, અંત અને
 મધ્ય રહિત તથા જગતના પતિ આપ મારા પતિ થયા
 છો ?^{૨-૪} મહાદેવજી યોઘ્યા-હે દેવિ ! હે પ્રિયે ! જે વ્રત
 ઉત્તમશુભ રાખવા જેવું અને મારું સર્વસ્વ છે, તે હું તમારી
 આગળ કહું છું તે તમે સાંભળો.^૫ જેમ નક્ષત્રમાં ચંદ્ર,
 મહેામાં સૂર્ય, વર્ણોમાં બ્રાહ્મણ, દેવોમાં વિષ્ણુ,^૬ નદી-
 ઝોમાં ગંગા, પુરાણોમાં ભારત, વેદોમાં સામવેદ અને
 ઇંદ્રિયોમાં મન શ્રેષ્ઠ છે, તેમ સર્વ વ્રતોમાં આ વ્રત શ્રેષ્ઠ
 છે.^૭ હે દેવિ ! તમે મને બહુ પ્રિય છો. માટે પુરાણ, વેદ
 તથા શાસ્ત્રોનું જે રહસ્ય છે અને જે વ્રતના પ્રભાવથી
 મારું અર્ધ શરીર તમને મળેલ છે, તે પ્રાચીન વ્રત હું કહું
 છું તે સાવધાન થઈ તમે સાંભળો.^{૮-૯} ભાદરવા માસની
 શુક્લ ત્રીજ કે જે હસ્ત નક્ષત્ર યુગ્મ હોય તે દિવસે આ
 વ્રત કરવા માત્રથી સર્વ પાપ દૂર થાય છે.^{૧૦} હે દેવિ ! પૂર્વે
 તમે જે મોટું વ્રત કરેલું છે, અને હિમાલય પર્વતમાં
 જે વ્રતાંત થયેલ છે, તે સઘળું કહું છું તે સાંભળો.^{૧૧}
 પાર્વતીજ પૂછે છે-હે નાથ ! હે મહેશ્વર ! સર્વ વ્રતમાં
 ઉત્તમ વ્રત એ કેવી રીતે કરવું હતું, તે સર્વ આપની
 પાસેથી સાંભળવા ઇચ્છું છું.^{૧૨}

શિવ ડવાચ-અસ્તિ તત્ર મહાન્ દિવ્યો હિમવાજગ
 ઉત્તમઃ । નાનામૃતિસમાકીર્ણો નાનાદ્રુમસમાકુલઃ ॥ ૧૩ ॥
 નાનાપશ્લિસમાયુકો નાનામૃગવિષ્ણકઃ । યત્ર દેવાઃ સર્ગ-
 ધર્મોઃ સિદ્ધચારણગુણકાઃ ॥ ૧૪ ॥ વિચરંતિ સદા દૃઢા
 ગંધર્વો ગીતતત્પરાઃ । સ્કાટિકૈઃ કાંચનૈઃ ઝંગેર્મૈર્નિવૈદ્ય-
 મૃપિતૈઃ ॥ ૧૫ ॥ શુજૈર્લિખિવાકાશં સુહદો મંદિરં યથા ।
 હિમેન પૂરિતો નિત્યં ગંગાધ્વનિવિનાદિતઃ ॥ ૧૬ ॥ પાર્ષતિ
 ત્વં યથા બાલ્યે પરમાચરતીઃ તપઃ । અદ્વદ્વાદશકં દેવિ

પૂજપાનમધોહુલ્લો ॥ ૧૭ ॥ સંવત્સરચતુર્વર્ધિ પક્ષપર્ણાશનં
 કૃતમ્ । માધમાસે જલે મદ્રા વૈશાલે ચાગ્રિસેવિની ॥ ૧૮ ॥
 શ્રાવણે ચ બહિર્વાસા અન્નપાનવિવર્જિતા । વૃદ્ધા તાતેન
 તત્કદં ચિંતયા દુઃખિતોઽન્નભવત્ ॥ ૧૯ ॥ કસ્યૈ દેયા મયા
 કન્યા એવં ચિંતાતુરોઽન્નભવત્ । તદૈવાંચરતઃ પ્રાપ્તો બ્રહ્મપુત્રસ્તુ
 ધર્મવિત્ ॥ ૨૦ ॥ નારદો મુનિસાદૃકઃ શૈલપુત્રીવિદલ્લયા ।
 દૃષ્વાઽર્ધ્યં વિદુરં પાથં નારદં પ્રોક્તવાન્ ગિરિઃ ॥ ૨૧ ॥ હિમ-
 વાનુવાચ-કિમર્થમાગતઃ સ્વામિન્ બદસ્ય મુનિસત્તમ ॥
 મહાભાગ્યેન સત્પ્રાપ્તં ત્વદાગમનશ્ચત્તમમ્ ॥ ૨૨ ॥

શંકર કહે છે-મોટા, ઉત્તમ અને દિવ્ય હિમાલય પર્વત
 છે, તેમાં અનેક અતિ મનોહર સ્થળો છે, અનેક પ્રકારનાં
 વૃક્ષોથી તે ભરપૂર છે.^{૧૭} નાના પ્રકારનાં તેમાં પક્ષીઓ
 વસે છે, નાના પ્રકારનાં પશુઓથી તે શોભી રહ્યો છે.
 એ પર્વતમાં દેવ, ગંધર્વ, સિદ્ધ, આરણ્ય અને ગુણક નિરંતર
 પ્રસન્ન થઈ ગાય છે અને વિહાર કરે છે. એ પર્વતનાં
 સ્કાટિકમણિનાં, સુવર્ણનાં અને વૈદુર્ધમણિનાં શોભતાં
 શિખરો મિત્રો જેમ મંદિરને હાથવડે આલેખે તેમ આ-
 કાશને આલેખતાં દેખાય છે. એ પર્વત હિમથી ચીકાર
 બર્ષે છે. એમાં નિરંતર ગંગાના શબ્દો થયા કરે છે.^{૧૪-૧૬}
 હે પાર્વતી ! બાલપણમાં તમે ઉગ્ર તપ કર્યું હતું. હે
 દેવિ ! બાર વર્ષ સૂધી ધુમાડાનું પાન કરી ઊંચે માથે
 તમે રહ્યાં હતી.^{૧૭} ચોસઠ વર્ષ પાકેલાં પાંદડાં ખાધરહ્યાં
 હતાં; શીતકાળમાં જલમાં રહેતાં; ઉષ્ણકાળમાં અગ્નિ
 પાસે રહેતાં;^{૧૮} ચોમાસામાં ખુશી જગ્યામાં રહેતાં; અને
 ખાનું પીવું છોડી દીધું હતું. એ પ્રકારનું ઉગ્ર તપ બેઠ
 ક્યવાયેલા તમારા પિતા વિચાર કરવા લાગ્યા કે,^{૧૯}
 ‘મારે આ કન્યા કોને આપવી ?’ એમ વિચાર કરે છે,
 તેટલામાં ધર્મજ અને મુનિમાં શ્રેષ્ઠ બ્રહ્માના પુત્ર નારદજી
 તમારાં દર્શન માટે આકાશથી ઉતરી ત્યાં આવ્યા. ત્યારે
 અર્ધ્ય, આસન અને પાદ ઈર્ષ હિમાલય પર્વત નારદજીને
 કહેવા લાગ્યા;^{૨૦-૨૧} હિમાલય કહે છે-હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! હે
 સ્વામિન્ ! કહો કે આપ કેમ પધાયો ? મહા પુણ્ય હોય
 ત્યારે આપનું શુભ આગમન થાય છે.^{૨૨}

નારદ ડવાચ-ઋજુ શૈલેન્દ્ર મદ્રાકર્ચ વિષ્ણુના પ્રેપિતો-
 ડસ્પદમ્ । યોગ્ય યોગ્યાય દાતવ્યં કન્યાપરત્નમિદં ત્વયા
 ॥ ૨૩ ॥ વાસુદેવસમો નાસ્તિ બ્રહ્મવિષ્ણુશિવાદિપુત્રસ્ત્મે
 દેયા ત્વયા કન્યા અગ્રાર્થે સંમતં મમ ॥ ૨૪ ॥ હિમવાઙ-
 વાચ-વાસુદેવઃ સ્વયં દેવઃ કન્યાં પ્રાર્થયતે યદિ । તદા મયા
 પ્રદાતવ્યા ત્વદાગમનગૌરવાત્ ॥ ૨૫ ॥ હૃત્યેવં ગદિતં
 શ્રુત્વા નમસ્ત્યંતર્યં મુનિઃ । યયો પીતાંબરધરં શંલચક્રગ-
 દાધરમ્ ॥ ૨૬ ॥ કૃત્તાંજલિપુટો મૃત્વા સુર્ગાંદ્રસ્તમમાષત ॥
 નારદ ડવાચ-કૃણુ દેવ મહત્કાર્યં વિબાહો નિશ્ચિતસ્તવ
 ॥ ૨૭ ॥ હિમવાંસ્તુ તદા ગૌરીકુવાચ વચનં શુદ્ધા । દત્તાસિ

ત્વં મયા પુત્રિ દેવાય ગંઢહૃદયજે ॥ ૨૮ ॥ શ્રુત્વા વાક્યં
પિતુર્દેવી ગતા સા સહિમંદિરમ્ ॥ યુગ્મૌ પતિત્વા સા તત્ર
વિલ્લાપાતિદુઃખિતા ॥ ૨૯ ॥ વિલપન્તી તદ્વા દૃષ્ટા સહી
વચનમબ્રવીત્ ॥ સહયુવાચ-કિમર્થં દુઃખિતા દેવિ કથ-
યસ્વ મમાગ્રતઃ ॥ ૩૦ ॥ યદ્વર્ણ્યાભિલષિતં કરિષ્યેઽહં ન
સંશયઃ ॥

નારદ કહે છે-હે પર્વતરાજ ! હું કહું તે સાંભળો. મને
વિષ્ણુએ મોકલેલ છે. આ તમારી રત્ન સમાન ઉત્તમ
કન્યા યોગ્ય વરને આપવી ઉચિત છે. ૨૭ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ
અને શંકરમાં વાસુદેવ જેવા કેાઈ નથી, માટે વિષ્ણુને
કન્યા આપવી, એમાં હું પણ સંમતિ આપું છું. ૨૪
હિમાલય કહે છે-જે વાસુદેવ ભગવાન પોતે માગણી
કરે છે અને તે માંડુ લઈ આપ પધાર્યો છે તો હું કન્યા
તેને આપીશ. ૨૫ એવા હિમાલયના વચનો સાંભળી
નારદજી આકાશ તરફ અદ્ભુત થઈ ગયા અને શંખ, ચક્ર
તથા ગદાને ધારણ કરનારા તથા પીળા વસ્ત્ર પહેરનારા
વાસુદેવની પાસે ગયા અને હાથ જોડી કહેવા લાગ્યા;
“ભગવન્ ! આપનું કાર્ય સિદ્ધ થયું છે; કારણ કે આપના
વિવાહનો નિશ્ચય થયો છે.” ૨૧-૨૭ હવે નારદ ગયા
પછી હિમાલયે હર્ષથી ‘હે પુત્રિ ! તારો સંબંધ વાસુદેવની
સાથે કરેલ છે’ એમ પાર્વતીને કહ્યું. ૨૮ તે પ્રમાણેનાં
પિતાનાં વચન સાંભળી પાર્વતી એનપણીને ઘેર ગયાં અને
ત્યાં જઈ પૃથ્વીમાં લોટી પડ્યાં તથા દુઃખથી વિલાપ
કરવા લાગ્યા. ૨૯ તે જોઈ સખી કહેવા લાગી, ‘હે દેવિ !
તમે કેમ વિલાપ કરો છો, તે મને કહો. ૩૦ જેમ
તમારું બહુ થશે તેમ હું કરીશ, એમાં સંશય નથી.

પાર્વત્યુવાચ-સહિ શ્રુણુ મમ પ્રીત્યા મનોભિલષિતં
મમ ॥ ૩૧ ॥ મહાદેવે ચ અતારં કરિષ્યેઽહં ન સંશયઃ ।
પુત્રમે ચિતિતં કાર્યં તાતેન કૃતમન્યથા ॥ ૩૨ ॥
તસ્માદેહપરિત્યાગં કરિષ્યેઽહં સહિ પ્રિયે । પાર્વત્યા
વચનં શ્રુત્વા સહી વચનમબ્રવીત્ ॥ ૩૩ ॥ સહયુવાચ-
પિતા યત્ર ન જાનાતિ ગમિષ્યાવો દિ તદ્વનમ્ ॥ इत्येवं
સંમતં કૃત્વા નીતાસિ ત્વં મહદ્વનમ્ ॥ ૩૪ ॥ પિતા
નિરીક્ષયામાસ હિમર્વાંસ્તુ શુદ્ધે ગૃહે । કેન નીતાઽસિ મે
પુત્રી દેવદાનવકિન્નરૈઃ ॥ ૩૫ ॥ નારદાયે કૃતં સત્યં કિં
દાસ્યે ગંઢહૃદયજે । इत्येवं चिंतयाऽऽविष्टो मूर्च्छितो निप-
पात ह ॥ ૩૬ ॥ હાહાકૃત્વા પ્રધાવંતિ લોકાસ્તે ગિરિ-
ગવમ્ ॥ ઝુઝુર્ગિરિવં સર્વે મૃચ્છાંહેતું ગિરે વદ ॥ ૩૭ ॥

પાર્વતી બોલ્યા-સખિ ! જે મારા મનમાં છે તે હું તને
કહું છું તે સાંભળ. ૩૧ હું મહાદેવજીને પતિ કરીશ, એમાં
સંદેહ નથી. પણ મારા પિતાએ તો તેથી ઉઘડું કરી નાખ્યું
છે તેથી હે પ્રિય સખિ ! હું દેહનો ત્યાગ કરીશ. એવાં

પાર્વતીનાં વચન સાંભળી સખી કહેવા લાગી; ૩૨-૩૩
“હે દેવિ ! પિતાજી ન જાણે તેવા વનમાં આપણે ચાલ્યાં
જઈશું.” એ પ્રકારનો સંકેત કરી, હે પાર્વતી ! તે સખી
તમને મોટાં વનમાં લઈ ગઈ. ૩૪ પછી પિતા હિમાલયે ઘેર
ઘેર જોત કરવા માંડી અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ‘દેવ,
દૈત્ય કે કિન્નર કેાણ મારી પુત્રીને લઈ ગયું હશે ?’ ૩૫ હું
તો નારદજી પાસે કબૂલ થયો છું તો હવે ભગવાન
વિષ્ણુને શું આપીશ ?’ એ પ્રકારની ચિંતાથી મૂર્છા
આવવાના સ્થળથી તે પડી ગયા. ૩૬ તે જોઈ સખી
હાહાકાર કરતા તેની પાસે દોડી આવ્યા અને પૂછવા
લાગ્યા કે ‘હે પર્વતરાજ ! આપ કેમ મૂર્છાગત થયા ?’ ૩૭

ગિરિવાચ-દુઃખસ્ય હેતું શ્રુત્વ કન્યારત્નં હૃતં મમ ।
દૃષ્ટા વા કાલસર્પેણ સિંહવ્યાગ્રેણ વા હૃતા ॥ ૩૮ ॥ ન
જાને ક્ર ગતા પુત્રી કેન દુષ્ટેન વા હૃતા । ચક્રંપે શોકસં-
તપ્નો વાતેનૈવ મહાતરઃ ॥ ૩૯ ॥ ગિરિર્વનાદ્વનં યાતસ્ત્વદા-
લોકનકારણાત્ । સિંહવ્યાગ્રૈશ્ચ મહૈશ્વ રોહિભિશ્ચ મહાઘ-
નમ્ ॥ ૪૦ ॥ ત્વં ચાપિ વિપિને ઘોરે વ્રજન્તી સહિભિઃ
સહ ॥ તત્ર દૃષ્ટા નર્દી રમ્યાં તતીરે ચ મહાગુહામ્ ॥ ૪૧ ॥
તાં પ્રવિશ્ય સહીસાર્દમજ્જોગવિવર્જિતા । સંસ્થાપ્ય વાલુ-
કાલિઙ્ગં પાર્વત્યા સહિતં મમ ॥ ૪૨ ॥ ભારદ્વજકૃતૃતીયા-
યામર્ચયન્તી તુ હસ્તમે । તત્ર વાયેન ગીતેન રાજો જાગ-
ર્ણ કૃતમ્ ॥ ૪૩ ॥ વ્રતરાજપ્રભાવેણ ભાસનં ચલિતં મમ ।
સંપ્રાપ્તોઽહં તદા તત્ર યત્ર ત્વં સહિભિઃ સહ । ૪૪ ॥ પ્રસ-
ન્નોઽસ્મિ મયા પ્રોક્તં વરં વ્રૂહિ વરાનને ॥ પાર્વત્યુવાચ-યદિ
દેવ પ્રસન્નોઽસિ મતાં ભવ મહેશ્વર ॥ ૪૫ ॥ તથેત્યુક્ત્વા તુ
સંપ્રાપ્તઃ કૈલાસં પુનરેવ ચ । તતઃ પ્રભાતે સંપ્રાપ્તે નર્ચાં કૃત્વા
વિસર્જનમ્ ॥ ૪૬ ॥ પાર્ણં તુ કૃતં તત્ર સહ્યા સાર્દ સ્વયા
શુભે । હિમવાનપિ તં દેશમાજગામ ધનં વનમ્ ॥ ૪૭ ॥
ચતુરાશા નિરીક્ષંસ્તુ વિહ્વલઃ પતિતો બુધિઃ । દૃષ્ટા તત્ર નદી-
તીરે પ્રસુપ્તં કન્યકાદ્વયમ્ ॥ ૪૮ ॥ ડત્થાપ્યોત્સંગમારોપ્ય
રોદનં કૃત્વાન્ ગિરિઃ । સિંહવ્યાગ્રાદિભલ્લુકૈર્ને દુષ્ટે કૃતઃ
સ્થિતા ॥ ૪૯ ॥ પાર્વત્યુવાચ-શ્રુત્વ તાત મયા જ્ઞાતં ત્વં
દાસ્યસીશ્ચરાય મામ્ । તદન્યથા કૃતં તાત તેનાહં વનમા-
ગતા ॥ ૫૦ ॥ દદાસિ તાત યદિ મામીશ્ચરાય તદા વૃદ્ધમ્ ।
આગમિષ્યામિ નૈવં ચેદિહ સ્થાસ્યામિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૫૧ ॥

હિમાલય કહે છે-અરે, મારા દુઃખનું કારણ સાંભળો.
મારી કન્યા હરાઈ ગઈ છે. તો તેને શું સર્પ કરજો, સિંહે
કે દીપડાએ મારી નાખી; વા કેાઈ દુષ્ટ મારી પુત્રીને
હરી ગયો, તે જાણવવામાં આવતું નથી. હે પાર્વતી ! વાયુથી
મોટા વૃક્ષની પેઠે શોકથી હિમાલય કંપવા લાગ્યો; ૪૮-૪૯
અને તમને શોધવા માટે સિંહ, વાઘ, રીંછ અને રાજવડે
મહાભયંકર એવા પ્રલોક વનમાં ભટકવા લાગ્યા. ૫૦ તમે
પણ સખીઓની સાથે ઘેર વનમાં ચાલ્યાં જતાં હતાં ત્યાં
એક સુંદર નદી જોવામાં આવી. તેના કિનારા ઉપર

૧ ચતુર્થ્યે સપ્તમી । બાર્ણાં ચતુર્થ્યામ્ । ૨ બાર્ણઃ સન્ધિઃ ।

મેટી શુદ્ધ હતી. ૪૧ તેમાં જઈ પાર્વતી સહિત મારું રેતીનું લિંગ કરી સખીની સાથે તમે બોબન ક્યાં વગર પૂજવા લાગ્યાં. ૪૨ તે દિવસે બાદરવા માસની શુદ્ધ તૃતીયા અને હસ્ત નક્ષત્ર હતું. તે દિવસે વાંછન તથા ગીત વગેરેથી મારું પૂજન કર્યું તથા રાત્રે જાગરણ કર્યું; તેથી મારું વ્રત થયું. ૪૩ તે વ્રતના પ્રભાવથી મારું આસન ચલાયમાન થયું, તેથી સખીની સાથે જ્યાં તમે હતાં ત્યાં હું આવ્યો. ૪૪ અને 'હે વરાને! હું પ્રસન્ન થયો છું તમે વરદાન માગો' એમ કહ્યું, પાર્વતીજી બોલ્યાં:— હે મહેશ્વર! હે દેવ! તમે જો પ્રસન્ન થયા હો તો તમે મારા પતિ થાઓ. ૪૫ તે વાત કણ્ણ કરી હું પાછો ફેલાસમાં આવ્યો. હે દેવિ! પછી પ્રાતઃકાલ થયો ત્યારે નદીમાં સ્નાન કરી દેવનું વિસર્જન કરી, તમે સખીની સાથે પારણું કર્યું. હિમાલય પશુ બંધકર વન અને ચારે દિશાઓ જોતો જોતો વિદ્વલતાથી પૃથ્વીમાં પડતો પડતો ત્યાં આવ્યો. હાં નદીના તીર ઉપર સુતેલી બે કન્યાઓ તેના જોવામાં આવી. ૪૬-૪૮ તેને જગાડી પોતાના યોગામાં બેસાડી રડતાં રડતાં કહેવા લાગ્યો કે, જ્યાંમાં સિંહ, વાઘ અને રીંછો રહે એવાં આ બંધકર વનમાં તમે કેમ રહ્યાં? ૪૯ પાર્વતી બોલ્યાં:—હે તાત! સાંભળો. તમે મને મહાદેવને આપશે એમ હું જાણતી હતી, પણ તમે તેથી ઉલટું કર્યું તેથી હું વનમાં આવી છું. ૫૦ હે તાત! હવે જો તમે મને મહાદેવજીને આપો તો ઘેર આવું, નહીં તો આ વનમાં જ રહેવું એ મારો નિશ્ચય છે. ૫૧

તથેત્યુક્ત્વા હિમવતા નીતાસિ ત્વં ગૃહં પ્રતિ । પશ્ચાદ્વત્તા ત્વમસ્માકં કૃત્વા વૈવાહિકાં ક્રિયામ ॥ ૫૨ ॥ તેન વ્રતપ્રભાવેન સૌભાગ્યં સાધિતં ત્વયા । અયાપિ વ્રતરાજસ્તુ ન કસ્યાપિ નિવેદિતઃ ॥ ૫૩ ॥ નામાસ્ય વ્રતરાજસ્ય શુણ્ણ દેવિ યથાશ્રવત્ ॥ અલિભિર્હરિતા યસ્માન્નસ્માત્સા હરિતાલિકા ॥ ૫૪ ॥ દેવ્યુવાચ—નામેદં કથિતં દેવ વિધિં વદ મમ પ્રભો ॥ કિં પુણ્યં કિં ફલં ચાસ્ય કેન ચ ક્રિયતે વ્રતમ્ ॥ ૫૫ ॥ રૂંધર ઉવાચ—શુણ્ણ દેવિ વિધિં વદ્યે નારી સૌભાગ્યેતુકમ્ । કરિષ્યતિ પ્રયત્નેન યદિ સૌભાગ્યમિચ્છતિ ॥ ૫૬ ॥ તોરણાદિ પ્રકર્તવ્યં કદલીસ્તંભમ્હિતમ્ । બાષ્પાણ્ય પદ્મચૈસ્તુ નાનાવર્ણવિચિત્રૈઃ ॥ ૫૭ ॥ ચંદ્રેન ઇગ્ધેન લેપયેદ્દુઃસ્વપ્નમ્ । શંખમેરીચ્ચૈરૈસ્તુ કારયેદ્વહ્નિઃસ્વનાન્ ॥ ૫૮ ॥ નાનામંગલગીતં ચ કર્તવ્યં મમ સપ્તનિ । સ્થાપયેદ્વાલુકાલિખ્તં પાર્વત્યા સહિતં મમ ॥ ૫૯ ॥ પૂજયેદ્વહ્નુપૃષ્ઠે ગંધપૂષ્પાદિભિર્નવૈઃ । નાનાપ્રકારૈર્નૈવેયૈઃ પૂજયેદ્દગરૈઃ ચરૈઃ ॥ ૬૦ ॥ નારીકેરૈઃ પૂર્ગફલૈર્જીરૈર્બકુલૈસ્તથા । મીઝપૂરૈઃ સનારિરૈઃ ફલૈશ્વાન્વૈશ્ચ શ્રીરશઃ ॥ ૬૧ ॥ ક્તુકાલોદ્ભવૈર્મૃતપ્રિકારૈઃ કંદમૂલકૈઃ । ઽં નમઃ શિવાય શાંતાય પંચવક્ત્રાય શ્રીભક્તે ॥ ૬૨ ॥ નંદિર્મુગિમહાકાળગન-

પ્રકાશ ઝંઝવે । શિવાયૈ હરકાંતાયૈ પ્રકૃત્યૈ સ્પષ્ટિતેત્થે ॥ ૬૩ ॥ શિવાયૈ સર્વમાંગલ્યે શિવરૂપે જગન્મયે । શિવે કલ્યાણદે દિવ્યે શિવરૂપે નમોઽસ્તુ તે ॥ ૬૪ ॥ શિવરૂપે નમસ્તુભ્યં શિવાયૈ સતતં નમઃ । નમસ્તે બ્રહ્મચારિણ્યે જગદ્ગ્રામ્યે નમો નમઃ ॥ ૬૫ ॥ સંસારમયસંતાપાન્નિદિ માં સિંહવાહિનિ । યેન કામેન દેવિ ત્વં પૂજિતાન્સિ મહેશ્વરિ ॥ ૬૬ ॥ રાજ્યસૌભાગ્યસંપત્તિં દેહિ મર્થં ચ પાર્વતિ ॥ મન્ત્રેણાનેન દેવિ ત્વાં પૂજયિત્વા મયા સદ્ ॥ ૬૭ ॥

પછી તે વાતની કણ્ણલાત આપી હિમાલય તમને ઘેર તેડી ગયો અને પછીથી મારી સાથે તમારો વિવાહ કર્યો. ૫૨ હે દેવિ! તે હરિતાલિકાવ્રતના પ્રભાવથી તમને આટલું સૌભાગ્ય મળેલ છે. આ ઉત્તમ વ્રત આજ સુધી કોઈને પણ મેં કહેલ નથી. ૫૩ આ વ્રતનું નામ આલિ (સખી) વડે હરિતા (હરણ કરાવ) તેથી હરિતાલિકા પડેલું છે. ૫૪* પાર્વતીજી બોલ્યાં:—હે દેવ! આપે વ્રતનું નામ કહ્યું. હવે તેનો પ્રકાર કહો. તેથી થતું પુણ્ય, ફલ અને તે વ્રત કોણે કરવું, તે પણ કહો. ૫૫ મહાદેવજી બોલ્યાં:—હે દેવિ! સાંભળો. વ્રતનો પ્રકાર કહું છું કે, જેથી બીનું સૌભાગ્ય વધે છે. જો સૌભાગ્યની ઇચ્છા હોય તો આ વ્રત પ્રયત્નપૂર્વક કરવું. ૫૬ તોરણ વગેરે બંધાવવાં, કેળના સ્તંભો ખોદાવી શોભા કરવી, જૂદા જૂદા રંગનાં વસ્ત્રો બાંધવાં, ૫૭ સુગંધ ચંદનવડે ધરના મંડપ બીંધવા, શંખ, નગારા અને ઢોલ વગડાવવાં, ૫૮ મારાં મંદિરને વિશે નાના પ્રકારનાં મંગલ ગીત ગાવાં, મારાં રેતીવડે બનાવેલાં લિંગની પાર્વતી સહિત સ્થાપના કરવી. ૫૯ નવાં નવાં ચંદન, પુષ્પ અને ધૂપવડે મારી પૂજા કરવી, નાના પ્રકારનાં નેવેલ ધરવાં, જાગરણ કરવું, ૬૦ નાળિયેર, સોપારી, લીંચુ, બોલસરીનાં ફલ, બીજોરાં, નારંગી અને બીજાં પણ તે ઋતુમાં થયેલાં ફલ તથા નાના પ્રકારનાં કંદ અને મૂલ ધરવાં. અને પ્રાર્થના કરવી કે:—શિવ કે જે શાંત, પાંચ મુખવાળો, શૂલને ધારણ કરવાવાળો, નેહી ઢુંગી અને મહાકાલ નામના ગણ સહિત છે, તેને નમસ્કાર કરું છું. પાર્વતીજી કે જે મહાદેવજીનાં પ્રિયા છે, પ્રકૃતિરૂપ છે, સૃષ્ટિનાં હેતુ છે, કલ્યાણકારક છે, જગત્કરૂપ છે અને કલ્યાણ આપનારાં છે તેને હું નમસ્કાર કરું છું. હે દેવિ! શિવસ્વરૂપ આપને નમસ્કાર કરું છું. આપ બ્રહ્માચારિણીને નમસ્કાર કરું છું અને જગન્માતાને નમસ્કાર કરું છું. ૬૧-૬૫ હે સિંહના વાહનવાળી! સંસારના બંધના સંતાપથી મારી રક્ષા કરો. 'હે દેવિ! હે મહેશ્વરિ! હે અંબ! હે પાર્વતિ! જે ઇચ્છાથી મેં આપનું પૂજન કર્યું છે, તે રાજ્ય, સૌભાગ્ય અને સંપત્તિની મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરો.' એ મંત્રથી તમારું તથા મારું પૂજન કરવું. ૬૧-૬૭

* પાર્વતીને તેની સખી વનમાં લઈ ગઈ હતી, તેથી આ વ્રતનું નામ હરિતાલિકા પડ્યું છે.

કર્ષાં શ્રુત્વા વિધાનેન દુષ્યાદનં ચ શ્રુરિશઃ । બ્રાહ્મણેભ્યો
યથાશક્તિ દેયા વજ્રહિરણ્યગાઃ ॥ ૬૮ ॥ અન્યેષાં શ્રૂયસી
દેયા બીળાં વૈ શ્રૂષ્યાદિકમ્ ॥ મત્રાં સહ કર્ષાં શ્રુત્વા મ-
ત્કિયુક્તેન ચેતસા ॥ ૬૯ ॥ કૃત્વા પ્રતેશ્વરં દેવિ સર્વપાપૈઃ
પ્રમુચ્યતે । સત્તજન્મ ભવેદ્વાઙ્યં સૌભાગ્યં ચૈવ વદન્તે ॥ ૭૦ ॥
તૃતીયાયાં તુ યા નારી આહારં કુરુતે યદિ ॥ સત્તજન્મ
ભવેદ્દુઘ્નાં ચૈવધ્યં જન્મજન્મનિ ॥ ૭૧ ॥ દારિદ્ર્યં પુત્રશોકં
ચ કર્કશા દુઃસ્વમાગિમી । પચ્યતે નરકે ધોરે નોપવાસં
કરોતિ યા ॥ ૭૨ ॥ રાજતે કાંચને તાગ્રે વૈળવે વાઙ્ય
મૃત્મયે । માજને વિન્યસેદનં સવજ્જાલદક્ષિણમ્ ॥ દાનં
ચ દ્વિજવર્યાય દુષ્યાદતે ચ પારણા ॥ ૭૩ ॥ एवं વિધિ
યા કુરુતે ચ નારી ત્વયા સમાના રમતે ચ મત્રાં । મોગાન્-
નેકાન્ શ્રુતિ મુજમાના સાપુરુષમંતે ભમતે હરેણ ॥ ૭૪ ॥
અશ્વમેધસહસ્રાણિ વાજપેયશતાનિ ચ । કથામ્ભવનમાત્રેણ
તત્કર્ત્ત્વં પ્રાપ્યતે નરૈઃ ॥ ૭૫ ॥ યત્તે કથિતં દેવિ તવાગ્રે
વ્રતશ્ચત્તમમ્ । કોટિયજ્ઞકૃતં પુણ્યમસ્યાતુષ્ઠાનમાત્રતઃ ॥ ૭૬ ॥
इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे हरगौरीसंवादे हरितालिकाव्रत-
कथा संपूर्णा ॥

સાવધાન થઇ કથા સાંભળવી. બ્રાહ્મણોને ધણું અન્ન તથા
યથાશક્તિ વસ્ત્ર, ગાય, અને સુવર્ણ આપવું. ૧૮ બીજાને
ભૂયસી દક્ષિણ આપવી, અને સ્ત્રીઓને અલંકાર વગેરે
આપવાં. હે દેવિ ! જે સ્ત્રી આ વ્રત કરી રિશ્તર ચિત્ત
રાખી, પતિ સહિત ભક્તિથી કથા સાંભળે છે, તે સર્વ
પાપથી મુક્ત થાય છે. સાત જન્મ સુધી રાજ્ય ભોગવે
છે અને તેનું સૌભાગ્ય ધણું વધે છે. ૧૯-૭૦ જે સ્ત્રી આ
ત્રીજાને દિવસે ભોજન કરે છે અને ઉપવાસ કરતી નથી
તે સાત જન્મ સુધી વાંઝણી થાય છે અને ભવેભાવ
વિધવા થાય છે. ૭૧ ધનહીન થાય છે, કઠોર ચિત્તવાળી
થાય છે, અભાગણી થાય છે અને ઘોર નરકમાં સડે છે. ૭૨
સોનાનાં, રૂપાનાં, ત્રાંખાનાં, વાંસનાં અથવા માટીનાં
પાત્રમાં અન્ન, વસ્ત્ર, ફલ અને દક્ષિણા રાખી બ્રાહ્મણને
આપવાં. વ્રત પૂરું થયા પછી પારણું કરવું. ૭૩ એ પ્રકારે
જે સ્ત્રી વ્રત કરે છે, તે તમારા જેવી થાય છે અને પૃથ્વીમાં
પોતાના સ્વામી સાથે અનેક ભોગ ભોગવી અંતે મારી
મૃતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ૭૪ મનુષ્ય, આ કથા સાંભળવાથી જ
હજારો અશ્વમેધ યજ્ઞોનું અને સેંકડો વાજપેય યજ્ઞો કરવાનું
ફળ મેળવે છે. ૭૫ હે દેવિ ! આ ઉત્તમ વ્રત મેં તમને કહી
સંભળાવ્યું, કે જે વ્રત કરવાથી કરોડો યજ્ઞો ફળ
મેળવે છે. ૭૬

હરિતાલિકાવ્રતનું ઉદાપન

અયોગ્યાપનમ્ ॥ પાર્વત્યુવાચ-ઝયાપનવિધિં બ્રૂહિ તુતી-
યાયાઃ સુરેશ્વર । મક્તિઃ મોતુમિચ્છામિ વ્રતસંપૂર્તિહૃતવે
॥ ૧ ॥ મહાદેવ ઉવાચ-ઝયાપનવિધિં વક્ષ્યે વ્રતરાજસ્ય
શોભને । યસ્યાતુષ્ઠાનમાત્રેણ સંપૂર્ણં દિ વ્રતં ભવેત્ ॥ ૨ ॥

ચતુસ્તંભં ચતુર્દ્વારં કદલીસ્તંભમંહિતમ્ । ઇંદિકાચામરચુતં
કમલૈરુપશોભિતમ્ ॥ ૩ ॥ ચંદનાગુરુકર્પૂરૈર્લેપિતં મંદપં
શુભમ્ ॥ મધ્યે વિતાનં કપ્તીયાત્પંચવર્ણૈરલંકૃતમ્ ॥ ૪ ॥
તન્મધ્યે કારવેત્પત્રં પંચવર્ણૈઃ દુશોભનૈઃ । તત્કોપરિ ન્યસે-
ન્વીહીન્વી જૈણેન પરિસંમિતાન્ ॥ ૫ ॥ સૌવર્ણ રાજતં તાલં
કલશં વિન્યસેદ્દુષ્ટપ । પંચરત્નાનિ નિશ્ચિપ્ય સર્વૌપધિસમ-
ન્વિતમ્ ॥ ૬ ॥ તત્કોપરિ ન્યસેત્પાત્રં સૌવર્ણ રાજતં ચ
વા । લઘાર્કદં મહાદેવં રાજતેન વિનિર્મિતમ્ ॥ ૭ ॥ સર્વા-
વયલસંયુક્તાં ગૌરીં હેન્ના વિનિર્મિતામ્ । પૂજયેત્તત્ર ગંધાભ્યૈઃ
પુષ્પવૈનાનાવિધેઃ શુભૈઃ ॥ ૮ ॥

પાર્વતી પૂછે છે-હે સુરેશ્વર ! હરિતાલિકાવ્રતના ઉદા-
પનનો પ્રકાર કહો. એ વ્રત પૂરું થયા માટે હું ભક્તિથી
સાંભળવા ઇચ્છું છું. ૧ મહાદેવ કહે છે-હે દેવિ ! હરિ-
તાલિકાવ્રત સર્વ વ્રતોમાં શ્રેષ્ઠ છે. તેનું ઉદાપન કહું છું કે,
જે કરવાથી વ્રત સંપૂર્ણ થાય છે. ૨ ચાર થાંભલા ખોદી
ચાર આરણ્યાવાળો મંડપ કરાવવો. તેને સર્વ તરફ કેળના
સ્તંભો બાંધવા ધુધરીયું, ચામર તથા કમળ બાંધીને
શીભા કરવી. ૩ ચંદન, અમર અને કપૂરવડે મંડપમાં લેપ
કરવો. વચમાં મનોહર પંચરંગી ચંદરવો બાંધવો. ૪ મંડ-
પની વચમાં સુંદર પાંચ રંગવડે કમલ આલેખવું. તેની
ઉપર એક દ્રોણ શાળ રાખવી. ૫ તેની ઉપર સોનાનો,
રૂપાનો અથવા ત્રાંખાનો કળશ રાખવો. તેમાં પંચરત્ન
અને સર્વ જાતની ઔષધિ નાખી તેની ઉપર સોનાનું
અથવા રૂપાનું પાત્ર રાખવું. નંદી ઉપર બેસાડેલી મહા-
દેવની મૂર્તિ રૂપાની કરાવવી. ૬-૭ સધળા અવયવો સહિત
પાર્વતીની મૂર્તિ સોનાની કરાવવી. પછી ચંદન અને
નાના પ્રકારનાં સુંદર પુષ્પોવડે તેની પૂજા કરવી. ૮

રાત્રી જાગરણં કુર્યાત્કથાવાચનપૂર્વકમ્ । તતઃ પ્રજાત-
સમયે કૃત્વા દનાનાદિકર્મ ચ ॥ ૯ ॥ પૂર્વચાતૃવૈરેવોં પશ્ચા-
દ્ધોમં સમાચરેત્ । સ્વગૃહ્લોકવિધાનેન કૃત્વાગ્નિસ્થાપનં
તતઃ ॥ ૧૦ ॥ પ્રારબ્ધેત તત્તો દ્યોમં નવપ્રહરુરઃસરમ્ । તિ-
લ્લાંશં યવસંમિશ્રાનાઝ્યેન ચ પરિપ્લુતાન્ ॥ ૧૧ ॥ હુદુ-
યાદુદ્રમન્ત્રેણ ગૌરીમન્ત્રેણ વેદવિત્ । અદ્યોત્તરશતં ચાપિ
અદ્યાવિંશતિમેવ વા ॥ ૧૨ ॥ एवं समाप्य होमं तु तत्रा-
चार्यं प्रपूजयेत् । सुवर्णरत्नवासोभितां दद्याच्च यथाविधि
॥ ૧૩ ॥ शय्यां सोपस्करां दद्याच्चादायांय प्रयत्नतઃ । પોહ-
શદ્વિજયુર્માનિ સપ્તકાનૈશ્વ મોજયેત્ ॥ ૧૪ ॥ સૌભાગ્ય-
દ્રવ્યવજ્રાણિ વંશપાત્રાણિ પોહશ । દાતવ્યાનિ પ્રયત્નેન
બ્રાહ્મણેભ્યો યથાવિધિ ॥ ૧૫ ॥ અન્યેભ્યો દ્વિજવર્યેભ્યો
વક્ષિણાં ચ પ્રયત્નતઃ । શ્રૂયસીં પરયા મક્ત્યા પ્રદયાચ્છિવ-
તુદ્યે ॥ ૧૬ ॥ હરિશ્ચ પાર્વતીશં ચ સર્વં કુર્યાદતંદિતા ।
ચંપુભિઃ સહ શુંગીત નિયતા ચ પરેહનિ ॥ ૧૭ ॥ एवं या
કુરુते नारी व्रतराजं मनोहरम् । सौभाग्यमखिलं तस्याः
सत्तज्जन्म न संशयः ॥ १८ ॥ इति श्रीहरितालिकाव्रतो-
द्यापनं संपूर्णम् ॥

રાત્રિમાં કથા વંચાવી જાગરણ કરવું. પછી સવારે સ્નાન વગેરે નિત્યકર્મ કરી, પૂર્વની પેઠે દેવીની પૂજા કરવી. પછી પોતાના ગૃહસૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે અગ્નિની સ્થાપના કરી, ચવની સાથે તિલ મેગરી તેમાં ઘી નાખી પ્રથમ નવપ્રદનો હોમ કરવો.^{૯-૧૧} પછી રુદ્રના તથા ગૌરીના મંત્રવડે એકસો આઠ વખત અથવા તો અઠ્યાવીશ વખત આહુતિ આપવી.^{૧૨} એ પ્રમાણે હોમ પૂરા થયા બાદ સુવર્ણ, રત્ન અને કપડાંવડે આચાર્યની પૂજા કરવી, વિધિ પ્રમાણે ગાય આપવી અને સામગ્રી સહિત શય્યા આપવી. પછી સોળ બ્રાહ્મણનાં સ્ત્રી પુરુષનાં જોડાને સુંદર પકવાનોનું ભોજન કરાવવું.^{૧૩-૧૪} અને સોળ વાંસનાં પાત્રમાં સૌભાગ્યદ્રવ્ય તથા વસો રાખી યથાયોગ્ય એક એકને એક એક પાત્ર આપી દેવું.^{૧૫} મહાદેવને પ્રસન્ન કરવા માટે બીજા બ્રાહ્મણોને પણ ઉત્તમ પ્રકારની ભક્તિથી ભૂયસી દક્ષિણા આપવી.^{૧૬} આ સધળું પાર્વતીપતિ શંકરના ઉદ્દેશથી સાવધાન થઈ કરવું. બીજે દિવસે સગાં સગમ્બંધીઓની સંગાથે નિયમથી ભોજન કરવું.^{૧૭} એ પ્રકારે જ સ્ત્રી આ મોટું મત કરે છે, તેને સાત જન્મ સુધી સૌભાગ્ય મળે છે, એમાં સંશય નથી.^{૧૮}

બૃહદ્ગૌરીમત અને પૂજા

અથ માદ્રપદકૃષ્ણતૃતીયાયાં બૃહદ્ગૌરીવ્રતમ્ ॥ (હોલીતિ દેશભાષાયામ્ । શાલામુલકલૈઃ સહ સિંગિળીતિ પ્રસિદ્ધા)
બૃહદ્ગૌરી ગૃહમાનીય સિકતાં વેળાં નિશ્ચિપ્ત્ય ચ્વકેનાસિચ્ય તત્ર તો વ્યસેત્ । ચંદ્રોદયં દૃષ્ટ્વા સ્તનાતા પંચસલીભિઃ સહ અલંકૃત્ય પૂજયેત્ । તથા-મમ હૃદ્ જન્મનિ જન્માંતરે ચા-ક્ષ્યસૌભાગ્યપ્રાપ્તિકામા ઉત્તરપ્રાચિનચાગ્નૈશ્વર્યપ્રાપ્તયર્થે શ્રીગૌરીપ્રીત્યર્થે બૃહદ્ગૌરીવ્રતં કરિષ્યે હિતિ સંકલ્પ્ય । કળશે ચરણં સંપૂજ્ય બૃહદ્ગૌરી પૂજયેત્ ॥

ભાદરવા વદિ ત્રીજને દિવસે બૃહદ્ગૌરીમત કહેલું છે. 'હોલી' એવું ભાષામાં નામ છે. મૂળ, ડાળખી અને ફલ સહિત ભોરાંગણી લાવી તેને વેદીમાં નાખી શેતી ઉપર જલ ઢાંટી રાખવી. ચંદ્રને ઉદય થયેલો જોઈ, સારી રીતથી સ્નાન કરી, સારાં કપડાં તથા અલંકાર પહેરી, પાંચ સખીઓની સાથે તેની પૂજા કરવી. પછી-મને આ જન્મમાં તથા બીજા જન્મમાં અક્ષય સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ માટે, પુત્રાદિ પંશ્ચૃષ્ટિ માટે, ધન ધાન્ય આદિક સમૃદ્ધિ માટે, તથા શ્રી ગૌરીને પ્રસન્ન કરવા માટે હું બૃહદ્ગૌરીમત કરીશ' એવો સંકલ્પ કરી, કલશમાં વરુણની પૂજા કરી બૃહદ્ગૌરીની પૂજા કરવી.

ચતુર્ધ્યાં સુવર્ણમાં નાનાલંકારાશ્રુવિતામ્ । હિમેન્દુદિ-
નાભાસાં શુક્લમણિવિભૂષિતામ્ । પાશાંકુશધરાં દેવીં ધ્યા-
યેત્સર્વાર્થસિદ્ધિદામ્ । કર્મહલુધરાં સુદ્રમાં પાતપાનં ચ
વિષતોમ્ । ધ્યાયામિ ॥ પદિ માતવિશુદ્ધે ત્વં ત્રિગુણે પર-

મેશ્વરિ । આવાહયામિ મક્ત્યા ત્વાં પ્રસન્ના મવ સર્વદા ।
આવાહનમ્ ॥ હેમરત્નકૃતં દેવિ આસનં તે વિનિર્મિતમ્ ।
પાશાંકુશધરાં દેવીમાસને સ્થાપયામ્યહમ્ । આસનમ્ ॥
અક્ષમાકાંકુશધરે વીળાપુસ્તકધારિણિ । મક્ત્યા વતં મયા
તોયં પાચાર્યં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । પાચમ્ ॥ અર્ધ્યં દદામિ તે
માતર્મક્તાનામમર્ચકરે । ગૃહાણ ત્વં બૃહદ્ગૌરિ ગંધાશ્વતસમ-
ન્વિતમ્ । અર્ધ્યમ્ ॥ મક્તાનામિષ્ટદે માતઃ સર્વાલંકારસં-
યુતે ॥ આચમ્પતાં જગન્માતૃબૃહદ્ગૌરિ નમોસ્તુ તે ।
આચમનમ્ ॥ તતઃ પંચામૃતલાભમ્ । સ્નાપયામિ જગન્મા-
તસ્ત્વાં સુતીર્થજલેન વૈ । પ્રાર્થયિત્વા મયા દેવિ સચસ્તા-
પવિત્રાશિનિ । સ્નાનમ્ ॥

દેવી કે જે ચાર ભુજવાળાં છે, સોનાના જેવી કાતિ-
વાળાં છે, નાના પ્રકારના અલંકારોથી શોભિત છે, હિમ
અને ચંદ્રના જેવી કાતિવાળાં છે, મોતી અને મણિવડે
અલંકૃત છે, પાશ અને અંકુશને ધારણ કરવાવાળાં છે, સર્વ
પ્રયોજન સિદ્ધ કરનારાં છે, સુદ્રમ છે અને કંમંડલુ તથા
પાનપાત્રને ધારણ કરવાવાળાં છે તેનું હું ધ્યાન કરું છું. એ
મંત્રવડે ધ્યાન કરવું. હે માત ! હે વિશુદ્ધે ! હે ત્રિગુણે !
હે પરમેશ્વરિ ! આપ પધારો. આપનું હું ભક્તિથી આવા-
હન કરું છું. આપ નિરંતર પ્રસન્ન રહો. એ મંત્રવડે આવા-
હન. હે દેવિ ! રત્નવડે જોડેલું સુવર્ણનું આસન આપને
માટે બનાવેલ છે, માટે પાશ તથા અંકુશ ધરનાર આ-
પને તે આસન ઉપર બેસાડું છું. એ મંત્રવડે આસન. હે
રુદ્રાક્ષીની માળા તથા અંકુશને ધારણ કરનારાં ! હે
વીણા તથા પુસ્તકને ધારણ કરનારાં ! મેં ભક્તિથી
આપેલું જલ પાછને માટે ગ્રહણ કરો. એ મંત્રથી પાછ.
હે માત ! હે ભક્તોને અભય આપનારાં ! હે બૃહદ્ગૌરી !
ચંદન અને અક્ષત સહિત અર્ધ્ય આપને આપું છું તેનું
ગ્રહણ કરો, એ મંત્રવડે અર્ધ્ય. હે ભક્તોના મનોરથને
પૂર્ણ કરનારાં ! હે માત ! હે સર્વ અલંકારોવડે શોભિત !
હે બૃહદ્ગૌરી ! આપ આચમન કરો. આપને નમસ્કાર
કરું છું. એ મંત્રથી આચમન. પછી પંચામૃત સ્નાન. હે
જગન્માત ! હે સર્વ તાપને દૂર કરનારાં ! હે દેવિ !
આપને પ્રાર્થના કરી સુંદર તીર્થજલવડે સ્નાન કરાવું છું.
એ મંત્રથી સ્નાન.

વર્ણ ધૌતં મયા દેવિ દુક્કલં તવ નિર્મિતમ્ । મક્ત્યા
સમપિતં માતૃગૃહ્યતાં જગદંબિકે । વલમ્ ॥ હરિદ્રાકુંકુમં
ચૈવ સિદ્ધિં કજ્જાકાન્વિતમ્ । સૌભાગ્યદ્રવ્યસંયુક્તં ગૃહાણ
પરમેશ્વરિ । સૌભાગ્યદ્રવ્યમ્ । પંચસ્રવિનિર્મિતં દોરકમર્વ-
યેત્ । મલયાચલસંયુતં ચનસારં મનોહરમ્ ॥ ગંધં ગૃહાણ
દેવિ ત્વં બૃહદ્ગૌરિ નમોસ્તુ તે । ગંધમ્ ॥ કરવીરજાતિકુ-
દ્ધમૈથંપકૈર્બકુલેઃ શુભૈઃ । શતપત્રૈશ્ચ કલ્હારૈરર્ચયેત્પરમેશ્વ-
રીમ્ । પુષ્પમ્ ॥ ધ્રુવોડંપં ગૃહ્યતાં દેવિ કાકાગુહસમવિતઃ ।
આગ્રેયઃ સર્વદેવાનાં દેવકુમરસોદ્ભવઃ । ધૂપમ્ ॥ શીપં ગૃહાણ

દેવેશિ ત્રેલોક્યતિમિરાપદે । વહ્નિના યોજિતં માતૃવૃદ્ધૌરિ
નમોનમઃ । રીપમ્ ॥ નૈવૈયં ગૃહતાં દેવિ ભક્તિ મે જ્યલ્લો
કુરુ । ઈન્સિતં મે વરં દેહિ પરત્ર ચ પરાં ગતિમ્ ॥ નૈવૈયમ્ ॥
પાનીયમ્ ॥ રૂદં ફલમિતિ નારિકેલફલમ્ । પૂર્ણાફલ-
મિતિ તાંબૂલમ્ ॥ હિરણ્યગર્ભેતિ દક્ષિણામ્ । નીરાજનમ્ ।
પુષ્પાંજલિમ્ ॥ અથ કંઠે દોરકં બઢ્ઢીયાત્-ધારયિષ્યામિ
ભદ્રે ત્વાં ત્વઙ્ગક્તા ત્વત્પરાયણા । આયુર્દેહિ યશો દેહિ સૌ-
ભાગ્યં દેહિ મે શિવે । દોરકબંધનમ્ ॥ ક્ષેમસંપત્કરે દેવિ
સર્વસૌભાગ્યદાયિનિ । સર્વકામપ્રદે દેવિ ગૃહાણાર્ઘ્યં નમો-
ઽસ્તુ તે ॥ ઇતિ વિશોધાર્ઘ્યમ્ ॥ તતઃશ્રાદ્ધ્યમ્-ક્ષીરોદા-
ર્ણવસંભૂત લક્ષ્મીબંધો નિશાકર । ગૃહાણાર્ઘ્યં મયા વતં રોહિ-
વ્યાસહિતઃ શશિન્ ॥ પ્રાર્થના ॥ ગગનાંગણસંદીપક્ષીરાશ્ચિ-
મથનોદ્ભવ । મામાસિતદિગામોગ રમાઢ્ઢજ નમોઽસ્તુ તે ॥
પક્કાનફલસંયુતં વાયનં દયાત્-આદૃતાસિ મયા દેવિ પૂ-
જિતાસિ મયા હૃમે । સૌભાગ્યં મમ દેહિ ત્વં યત્સ્થા તત્ર
ગમ્યતામ્ ॥ ઇતિ વિસર્જનમ્ ॥

હે દેવિ ! હે માત ! હે જગદંબિકે ! ધોયેલું રેશમી
વસ્ત્ર આપને માટે તૈયાર છે તે આપને આપું છું
તે અહણ્ય કરો. એથી વસ્ત્ર. હે પરમેશ્વર ! હળદર,
કંકુ, સિદ્ધર અને કાજળ સહિત સૌભાગ્યપાકનું આપ
અહણ્ય કરો. એથી સૌભાગ્યદ્રવ્ય પછી પાંચ તાંત-
ણાથી બનાવેલા દોરો આપવો. હે દેવિ ! હે બૃહદ્ગૌરિ !
મલય પર્વતમાં થયેલું મનોહર ચંદનનું અહણ્ય કરો, આ-
પને નમસ્કાર કરું છું. એ મંત્રથી ચંદન. હે દેવિ ! કરનીર,
ગુણ્ડ, ચંપો, ભોરસળીનાં પુષ્પ તથા કમલવડે આપની
પૂજા કરું છું એ મંત્રવડે પુષ્પ. હે દેવિ ! કલ્પવૃક્ષના રસથી
ઉત્પન્ન થયેલા, કાલાગરુ સહિત અને સર્વ દેવને સુંઘવા
લાયક ધૂપનું અહણ્ય કરો. એ મંત્રવડે ધૂપ. હે દેવેશિ ! હે
ત્રણે લોકના અંધકારને નાશ કરનાર ! હે બૃહદ્ગૌરિ !
અગ્નિથી પ્રકટેલા દીવાનું અહણ્ય કરો. આપને નમસ્કાર
કરું છું. એ મંત્રથી દીપ. હે દેવિ ! નૈવેદ્યનું અહણ્ય કરો.
મને અચ્ચલ ભક્તિ આપો. પ્રિય વરદાન આપો અને
પરમ ગતિ આપો. એ મંત્રથી નૈવેદ્ય. પછી જલ. ‘રૂદં
ફલં’ એ મંત્ર ભણી નાળાંયેર ધરવું. ‘પૂર્ણાફલં’ એ મંત્ર
ભણી તાંબૂલ. ‘હિરણ્યગર્ભ’ એ મંત્ર ભણી દક્ષિણા.
આરતી ઉતારવી, પુષ્પાંજલિ આપવી. પછી હે બદ્રે ! હે
શિવે ! હું કે જે આપની ભક્ત તથા આપમાં પરાયણ, તે
આપને કંઠમાં ધારણ્ય કરું છું. મને આયુષ્ય આપો, યજ્ઞ
આપો અને સૌભાગ્ય આપો. એ મંત્ર ભણી ગળામાં
દોરો બાંધવો. હે કલ્યાણ તથા સંપત્તિને આપનાર ! હે દેવિ !
હે સર્વ સૌભાગ્યને દેનાર ! હે સર્વ મનોરથને પૂર્ણ કરનાર !
અર્ધ્યનું અહણ્ય કરો. આપને નમસ્કાર કરું છું. ત્રિશેષાર્ધ્ય-
‘હે ક્ષીર સમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ ! હે લક્ષ્મીબંધો ! હે નિશા-
કર ! હે શશિન્ ! રોહિણી સહિત આપ મારા અર્ધ્યનું

અહણ્ય કરો. એ મંત્રથી ચંદ્રને અર્ધ્ય આપવો. હે આકાશ-
શના દીપ ! હે ક્ષીરસમુદ્ર મથવાથી ઉત્પન્ન થયેલ ! હે
કાંતિથી દિશાઓને શોભાવનાર ! હે લક્ષ્મીબંધો નાના
ભાઈ ! હે ચંદ્ર ! તમને નમસ્કાર કરું છું. એ પ્રમાણે ચંદ્રની
પ્રાર્થના કરવી. પાકેલાં ફલસહિત રાંધેલાં અન્નનું વાપન
આપવું. હે દેવિ ! આપને મેં બોલાવ્યાં હતાં. હે શુભે !
આપની મેં પૂજા કરી. આપ મને સૌભાગ્ય આપો. પછી
આપને સ્થાને પધારો, એ મંત્ર બોલી વિસર્જન કરવું.

બૃહદ્ગૌરીવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ વિજયોવાચ-અથાન્યથા વૃદ્ધગૌરીવ્રતં
વક્ષ્યામિ કન્યકે । માસિ ભાદ્રપદે કૃષ્ણે તૃતીયાયાં ચ તદ્-
વ્રતમ્ ॥ ૧ ॥ આનયેદ્બૃહત્તર્તી ગૌરી શાલામૂલફલેઃ સહ ।
(રિંગિણીવૃક્ષં સમૂલમાનયેત્ ॥) નિક્ષિપ્ય દેવતાં વેષાં
તદ્વઃ સિકતાં શુભામ્ ॥ ૨ ॥ ન્યસેન્દ્રોદયં દૃઢ્ઢા સ્નાત્વા
ઘૌતાંબરાદૃતા । સભિભિઃ સહિતા સમ્યગલંકૃત્ય પ્રપૂજયેત્
॥ ૩ ॥ ગૌરીમાવાણ વિધિવત્ સિકતામંડલે હૃમે । ગંધ-
પુષ્પાક્ષતેર્દિઘૈર્ધૃપદીરૈરનેકશઃ ॥ ૪ ॥ સર્વોપચારૈર્બૃહત્તર્તી
યુક્તા પંચમિરર્ચયેત્ । एवं પૂજ્ય યથાશક્ત્યા કૃત્વા ચૈવ
પ્રદક્ષિણામ્ ॥ ૫ ॥ ઘ્રીયાદોરત્તં પથાન્તતુપંચકનિર્મિતમ્ ।
ઘ્રામિ દોરકં કંઠે ત્વઙ્ગક્તા ત્વત્પરાયણા ॥ ૬ ॥ આયુર્દેહિ
યશોદેહિ સૌભાગ્યં દેહિ મે શુભે । અનંન દોરકં બઢ્ઢા ચંદ્રા-
યાર્ઘ્યં સમર્પયેત્ ॥ ૭ ॥ ક્ષેમસમ્પત્કરે દેવિ સર્વસૌભાગ્ય-
દાયિનિ । સર્વકામપ્રદે દેવિ ગૃહાણાર્ઘ્યં નમોઽસ્તુ તે ॥ ૮ ॥
ગગનાંગણસંદીપક્ષીરાશ્ચિમથનોદ્ભવ । મામાસિતદિગા-
મોગ સોમરાજ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૯ ॥

વિજયા કહે છે-હે કન્યકે ! બીજું પણ બૃહદ્ગૌરીવ્રત
કહું છું. એ વ્રત ભાદ્રવા માસની વદ તીર્થને દિવસે
કરવું. ૧ તે દિવસે મૂળ, ડાળખાં અને ફળ સહિત ભો-
રોંગણીરૂપી પાર્વતીને લઈ આવવાં. તે ભોરોંગણીને
રેતીવાળી વેદી ઉપર રાખવી. પછી ચંદ્રનાં ફલોન કરી,
સ્નાન કરી, શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી, અલંકાર પહેરી, સખીઓની
સાથે તેની સારી રીતથી પૂજા કરવી. ૨-૩ સુંદર રેતીના
મંડળમાં વિધિ પ્રમાણે ભોરોંગણીમાં ગૌરીનું આવાહન કરી
ચંદન, ધૂપ, અક્ષત અને કેટલાક દીવાવડે ભોરોંગણીની
પૂજા પાંચ સખીઓ સાથે કરવી. એ પ્રમાણે યથાશક્તિ
પૂજા કરી પ્રદક્ષિણા કર્યાં પછી ‘હે દેવિ ! પાંચ તાંતણાથી
બનાવેલા દોરો કંઠમાં બાંધું છું, હું આપની ભક્ત છું, હું
આપમાં પરાયણ છું. ૪-૬ માટે મને આયુષ્ય આપો, યજ્ઞ
આપો અને સૌભાગ્ય આપો’ એમ કહી દોરો બાંધવો.
પછી ‘હે કલ્યાણ તથા સંપત્તિને આપનાર ! હે દેવિ ! હે
સર્વ મનોરથને આપનાર ! અર્ધ્યનું અહણ્ય કરો. હું આપને
નમસ્કાર કરું છું’ એમ કહી અર્ધ્ય આપવો. ‘હે આકાશના
દીપ ! હે ક્ષીરસમુદ્રના મથનથી ઉત્પન્ન થયેલ ! હે કાંતિથી

દિશાને શાભાવનાર ! હે સોમરાજ ! તમને નમસ્કાર કરું છું; એમ કહી ચંદ્રને અર્ધ આપવો. ૭-૬

કથામેતાં કષ્ટયુગ્મૈર્ધૈમે તન્મનાઃ સદા તતોગોધૂમ-
ચૂર્ણેન પંચમિઃ કુઢવૈર્યુતમ્ ॥ ૧૦ ॥ પક્ષાભમર્ષ વિપ્રાય
દશા મુજીત ચ સ્વયમ્ ॥ ૧૧ ॥ સર્વાન્કામાનવામોતિ નાત્ર કાર્યા
વિચારણા ॥ ઋષિકન્યોવાચ-કેન ચારો પુરાત્રીયે વ્રતમે-
તત્ત્વયોદિતમ્ ॥ ૧૨ ॥ હૈપ્સિતં કોઽપિ લેખે વાવ્રતસ્યાસ્ય
પ્રભાવતઃ ॥ વિજયોવાચ-શૃણુ કન્યે યથાપ્રાપ્તં પાર્વત્યા
કથિતં પુરા ॥ ૧૩ ॥ સૂત ડવાચ-શૃણુઽમ્ભુષયઃ સર્વે નૈ-
મિષારણ્યવાસિનઃ ॥ પુરા કૃતયુગસ્યારો સર્વશ્રુતહિતૈષિણા
॥ ૧૪ ॥ શંકુના કથિતં ગૌર્યે તદ્વ્રતં કથયામ્યહમ્ ॥ ક-
દાશ્વિદુપવિટં સં પાર્વતી પર્યપૃચ્છત ॥ ૧૫ ॥ પાર્વત્યુવા-
ચ-શંભો ત્વાં પ્રદુમિચ્છામિ કરુણાકર શંકર ॥ સર્વબાધો-
પશમનં સર્વકામફલપ્રદમ્ ॥ ૧૬ ॥ વ્રતાનાં સર્વદાનાનામુ-
ત્તમં બ્રૂહિ તત્ત્વતઃ ॥ આધુરાચાર્ય-દેવ પુત્રપૌત્રપ્રદાયકમ્
॥ ૧૭ ॥ તદ્વ્રતં બ્રૂહિ દેવેશ યથાહં તવ વલ્લભા ॥ ૧૮ ॥
પુરાઽબુદ્ધપ્રારસ્યાંતે પાંડોઃ પ્રિયવરાંગના ॥ વર્ષપોદ્ગસંપૂર્ણા
સંપન્નનવયૌવના ॥ ૧૯ ॥ અનપયા તુ સા કુંતી ભર્તાર-
મિદમન્નવીર ॥ કુંત્યુવાચ-કેન કર્મવિપાકેન પુત્રહીનાઽસ્મિ
દુઃખિતા ॥ ૨૦ ॥ અનપત્યપ્રતીકારમિદાર્નીં બ્રૂહિ તત્ત્વતઃ ॥
પાંડુરવાચ-ઋષિશાપોઽસ્તિ મે ભદ્રે યતસ્તે ન ભવિષ્યતિ
॥ ૨૧ ॥ મરુસ્તદ્વચનં શ્રુત્વા પિતૃગેહઽભ્યગતસ્ત્વયમ્ ॥
પિતૃગેહૈ વૈતમાના કુંતી વ્યાસં દર્શ્ય હ ॥ ૨૨ ॥

પછી ગૌરીની પાસે બેસી તેમાં ચિત રાખી કથા સાંભળ-
વી. પછી પાંચ કુડવ ધર્મના હોટનું પકવાન ખનાવી તેમાંથી
અર્ધ બ્રાહ્મણને આપ્યા પછી પોતે ભોજન કરવું. એ
પ્રકારે પાંચ વર્ષ વ્રત કરે તો સધળા મનોરથ સિદ્ધ થાય,
એમાં કોઈ જાતનો વિચાર કરવાનો નથી. ઋષિકન્યા
કહે છે-આપે જે વ્રત કહ્યું તે પૂર્વે પ્રથમ કાણે કયું હતું,
અને એ વ્રત કરવાથી કાષ્ટને ઇષ્ટસિદ્ધિ થયેલ છે ?
વિજ્યા કહે છે-હે કન્યે ! પૂર્વે પાર્વતીજીએ જે પ્રમાણે
કહેલ છે, તે યથાર્થ સાંભળ. ૧૦-૧૬ સૂત કહે છે-હે
નૈમિષારણ્યમાં રહેનારા ઋષિઓ ! તમે સર્વ સાંભળો.
પૂર્વે સત્યયુગના આરંભમાં સર્વ પ્રાણીઓનું હિત ઇચ્છતા
શંકરે જે ગૌરીને કહેલું છે, તે વ્રત હું તમને કહું છું. કાષ્ટ
વખતે બેઠેલા શંકરને પાર્વતીજી પૂછવા લાગ્યા. ૧૪-૧૫
પાર્વતીજી બોલ્યાં-હે શંભો ! હે દયાના સમુદ્ર ! હે શંકર !
જો હું આપને પ્રિય હોઉં તો સર્વ વ્રતોમાં તથા જ્ઞાનોમાં
ઉત્તમ વ્રત હોય તે મને યથાર્થ કહો કે જે વ્રતથી સર્વ
પીડાનો નાશ થાય, સર્વ મનોરથની સિદ્ધિ થાય, આયુ-
અની વૃદ્ધિ થાય, આરોગ્ય ધમે, અને પુત્ર તથા પૌત્ર વગેરે

વંશ વધે. મહાદેવજી કહે છે-હે દેવિ ! સાંભળો, પરમ દુર્લભ
અને શુભ વ્રત કહું છું. પૂર્વે દ્વાપરયુગના અંતમાં પાંડુ
રાજાનાં પ્રિય ઓ કુંતી હતી. તેને જ્યારે સોળ વર્ષ
થયાં અને યાવન આબુજી છતાં પશુ કાંઈ પ્રભા થઈ નહીં,
તેથી તેણે પતિને આ પ્રકારે કહ્યું. કુંતી કહે છે-હે સ્વા-
મિનાથ ! કયા પાપથી હું વાંઝણી રહી છું? પી થાઉં
છું? ૧૬-૧૮ હવે પ્રભા થાય એવો કોઈ થોડા ઉપાય
કહો. પાંડુ બોલ્યા-હે ભદ્રે ! મને ઋષિનો શાપ છે, માટે
તને પ્રભા થશે નહિ. ૨૦-૨૧ એ પ્રકારનું પતિનું કહેવું
સાંભળી કુંતી પોતાના પિતાને ઘેર ગયાં. પિતાને ઘેર
રહેતાં હતાં ત્યાં તેને વેદવ્યાસનાં દર્શન થયાં. ૨૨

નમસ્કૃત્ય ચ તં પ્રાહ કુંતી હકુલિતાંજલિઃ ॥ કુંત્યુ-
વાચ-તાત મે કથયાશુ ત્વં પુત્રસંતાનકારકમ્ ॥ ૨૩ ॥
સર્વસંપત્કરં નૂનાં વ્રતમેકં મહામુને ॥ વ્યાસ ડવાચ-
શૃણુ ત્વં બૃહતીગૌર્યાં વ્રતં સંતાનદાયકમ્ ॥ ૨૪ ॥ ભાદ્રકૃ-
ષ્ણતૃતીયાયાં નિશિ ચંદ્રોદયે શુભે ॥ જ્ઞાનં કૃત્વા ચ વિધિ-
વન્મૌની શ્રુત્વા વ્રતં ચરેત્ ॥ ૨૫ ॥ સર્વસંપત્કરં ચૈવ જીનાં
પુત્રાન્નસૌહ્યકૃત્ ॥ મુહિરણ્યાદિદાનાનાં સર્વેષામધિકં વ્ર-
તમ્ ॥ ૨૬ ॥ પંચવર્ષે વિધાતૃર્થ્યં તત ડયાપનં ચરેત્ ॥
ડયાપનવિધાનેન સંપૂર્ણં ફલમશ્નુતે ॥ ૨૭ ॥ અંતે તુ કાર-
યેદ્વક્ત્યા સૌર્વળે બૃહતીફલમ્ ॥ વશ્યુત્તરચતુર્થિશ્ચ શુભેર્ષી-
જૈર્યુતં તુ તત્ ॥ ૨૮ ॥ દેવ્યાઃ પુરસ્તુ સંસ્થાપ્ય પૂર્વેવસ્ત્ર-
તિપૂજયેત્ ॥ આચાર્ય પૂજયેદ્વક્ત્યા વિપ્રાપ્ત્ય તથૈવ ચ
॥ ૨૯ ॥ સુવાસિન્યઃ પંચ પૂજ્યા વજ્રાલંકારમુષળેઃ ॥ કંચુ-
કેશૈર્થેવ તારકૈઃ કંઠસૃજૈર્હરિદ્રયા ॥ ૩૦ ॥ વૈશ્વાનાર્ણિ પંચેવ
સૂત્રૈઃ સંવેષિતાનિ ચ ॥ સિંહૂરં જીરકં ચૈવ સૌભાગ્યદ્રવ્યસં-
યુતમ્ ॥ ૩૧ ॥ ગોધૂમપિટ્તજાતં ચ બૃહતીફલપંચકમ્ ॥
વાયનાનિ ચ પંચૈવ તામ્બો દયાતુ ભોજનમ્ ॥ ૩૨ ॥

ત્યારે નમસ્કાર કરી હાથ બેસી વ્યાસજીને કહેવા લાગ્યાં;
કુંતી કહે છે-હે તાત ! હે મહામુનિ ! મને કોઈ એક વ્રત
કહો કે જેથી પુત્રપ્રાપ્તિ થાય તથા સર્વ સંપત્તિ મળે.

વ્યાસજી કહે છે-પુત્ર આપનાર બૃહદ્ગૌરીનું વ્રત
સાંભળો. ૨૩-૨૪ ભાદરવા વદિ ત્રીજાને દિવસે રાત્રે ચંદ્રો-
દય વખતે વિધિથી સ્નાન કરી મૌન રાખી વ્રત કરવું. ૨૫
ઋષિઓને આ વ્રત કરવાથી સર્વ સંપત્તિ, પુત્ર, અન્ન અને
સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. પૃથ્વી અને સોના વગેરેનાં જ્ઞાન
કરતાં આ વ્રત ઉત્તમ છે. ૨૬ આ વ્રત પાંચ વર્ષ સુધી
કરવું અને પછી તેનું ઉઘાપન કરવું. કારણ કે ઉઘાપન
કરવાથી સંપૂર્ણ ફળ મળે છે. ૨૭ છેલ્લું વ્રત હોય સારે
ભોરીગણીના ફળ જેવું સોનાનું ફળ કરવું, તેમાં ચોસઠ
ખીજ કરવાં. ૨૮ પછી તે ફલ દેવીની પાસે રાખી
પૂર્વની પેઠે પૂજા કરવી, ભક્તિથી આચાર્યની પૂજા
કરવી, પાંચ બ્રાહ્મણોની પૂજા કરવી. ૨૯ વજ્ર, અલંકાર,

કંચળા, અકાટા, દોરા અને હળદરથી પાંચ સુવાસી-
નિની પૂળ કરવી. પછી સૂત્રથી વટિયાં વાંસના પાંચ
પાત્રોમાં સિદ્ધર, છૂંક, સૌભાગ્ય દ્રવ્ય અને ધઉના લોટથી
કરેલાં પાંચ ભોરીગણીનાં ફૂલ રાખી વાપન આપવાં.
પાંચ બ્રાહ્મણો અને પાંચ સુવાસિનીઓને (જોડાને)
ભાવથી ભોજન કરાવવું. ૩૦-૩૧

અર્ધે દશવા વાયનામિ દશવા ધુજીત વાયતા । તત્કલ્
ધાર્યેત્કંઠે સર્વકામસમૃદ્ધયે ॥ ૩૩ ॥ તતઃ પ્રાતાઃ સમુ-
ત્થાય સાલકારા સહીજનૈઃ । ગીતવાયયુતા નર્વા ગૌરી તાં
તુ ચિત્તત્રયેવ ॥ ૩૪ ॥ આહૂતાસિ મહાદેવિ પૂજિતાસિ
મયા શુભે । મમ સૌભાગ્યદાનાય ચયેદં ગમ્યતાં ત્વયા
॥ ૩૫ ॥ દત્તદત્તમ્રભાવેળ કાચિદ્વાદાણકમ્યકા । પતિ સં-
જીવયામાસ નિર્મલ્લયં યમકિકારાન્ ॥ ૩૬ ॥ તત્સાષ્ટર ત્વં
મતમેતદાયમાયુઃપદં પુત્રસમૃદ્ધિદં ચ । પુત્રૈશ્વ પૌત્રૈશ્વ યુતા ચ
પત્ન્યા ગૌરીપ્રસાદાદ્ભવ જીવવત્તા ॥ ૩૭ ॥ ય દ્વદ્ ગૃણ્યા-
મિત્યં આચ્યેદ્વા સમાહિતઃ । સ યુક્ત્વા વિપુળાન્મોગામેતે
શિવપદં વ્રજેવ ॥ ૩૮ ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे बृह-
द्गौरीपूजाकथा संपूर्णा ॥ इदं कर्णाटके प्रसिद्धम् ॥

પછી અર્ધ તથા વાપન આપી વાણીને નિયમમાં
રાખી પોતે જમવું. (અને) પેલું ફળ કંઠમાં પહેરવું,
કે જેથી સર્વ મનોરથ સિદ્ધ થાય. ૩૩ પછી સવારમાં
ઉઠી કપડાં ને અલંકાર પહેરી સખીઓની સાથે ગાતાં
વગાડતાં, 'હે મહાદેવિ ! હે શુભે ! મારાં સૌભાગ્ય માટે
મેં આપને પદારાવ્યાં હતાં, આપની પૂળ કરી, હવે આપને
સ્થાને ખુશીથી પધારો,' એ મંત્ર બધી ગૌરીને નદીમાં
પધારાવવાં. ૩૪-૩૫ હે કન્યે ! આ મતના પ્રભાવથી એક
બ્રાહ્મણની કન્યાએ યમદૂતોને ધમકાવી પતિને છવતો
કર્યો હતો. ૩૬ માટે તું પણ પુત્ર, આયુષ્ય અને સમૃદ્ધિ
આપનારું આ ઉત્તમ મત કરઃ અને ગૌરીને પ્રસન્ન કરી
પતિ, પુત્ર અને પૌત્રની સાથે ચિરકાલ જીવ. ૩૭ જે
માણસ સાવધાન થઈ આ કથા સાંભળે અથવા સંભ-
ળાવે, તે આ લોકમાં પુષ્કળ ભોગ ભોગવી અન્તે
શિવપદને પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૮ એ પ્રકારે ભવિષ્યોત્તર
પુરાણમાં બૃહદ્ગૌરી પૂળ તથા કથા કહેલી છે.

આ બૃહદ્ગૌરીમત કથાઉત્કંઠેશમાં પ્રસિદ્ધ છે.

સૌભાગ્યસુંદરીમત

અથ માર્ગશ્ચૈર્ માથે વા કૃણ્ણતૃતીયાયાં સૌભાગ્યસુંદરી-
મતમ્ ॥ તત્તત્તુર્થીયુતાયાં કાર્યં, ન દ્વિતીયાચિદાયામ્ । દ્વિતી-
યાવેષરહિવા તૃતીયા યાડસિતા મવેવ ॥ તત્તુર્થીયોગિની
કિંચિદ્ શુદ્ધા વાપિ યદા મવેવ । इति कथायाज्ञके ॥

માગશ્વર અથવા માધ વદ (એમાંથી જે અનુકૂળ
હોય તે) ત્રીજને દિવસે સૌભાગ્યસુંદરીમત કરવું. તે
મત ચતુર્થીયુક્ત તૃતીયા જે દિવસે હોય તે દિવસે કરવું.
પણ દ્વિતીયાયુક્ત હોય તે દિવસે કરવું નહિ; કારણ કે

‘દ્વિતીયાના વેષરહિત ને ચતુર્થીયુક્ત વા શુદ્ધ કૃષ્ણપક્ષની
ત્રીજ થેવી’ એમ કથામાં કહેલું છે.

સૌભાગ્યસુંદરીમતની કથા

અથ કથા ॥ નારદ ડગાચ-મગવંસ્તે પ્રજાઃ સુદા ના-
નાવર્ણાંસ્તથા ગુણાઃ । સ્વેદજા અંજજાશ્ચેવ ડગ્નિજાશ્ચ જરા-
યુજાઃ ॥ ૧ ॥ દેવાસુરઃ સર્ગપર્વાઃ સપક્ષોરગરાક્ષતાઃ । એકે
સૂરુપાઃ સુભગા બહિનશ્ચાપરે તથા ॥ ૨ ॥ તથાડન્યે દુઃસ્-
સંયુક્તાઃ કાળા મૂકાશ્ચ પંગવઃ । દુઃશીલા દુર્ભંગા દીનાઃ
પરકર્મકરાઃ સદા ॥ ૩ ॥ एवं मे द्वयि संतापं संशयं छेनु-
मर्हसि ॥ ब्रह्मोवाच-कृणु वत्स प्रवक्ष्यामि त्वं भक्तोऽसि
प्रियोऽसि मे ॥ ४ ॥ कर्मबीजप्रकृतं हि वारीरं पांचभौति-
कम् । ये दत्तदाना जायंते सुरूपाः छलिनो जनाः ॥ ५ ॥ तप-
प्रभावाज्जायंते बलिनः सुभगास्तथा । भदत्तदाना जायंते पर-
कर्मकराः सदा ॥ ६ ॥ परापवाद्बलकारः परद्रव्यापहारकाः ।
इतारः प्राणिनां चैव अभक्ष्याणां च भक्षकाः ॥ ७ ॥
कमशो नरकान् भुक्त्वा जायंते कुत्सिता नराः । इन्द्रि-
यापंगवो मूकाः कालाया दुर्भगास्तथा ॥ ८ ॥ नारदैवै स्व-
कर्मोत्था नरा नार्यश्च दुःखिताः ॥

નારદજી કહે છે-હે ભગવન્ ! હે બ્રહ્મન્ ! આપે નાના
વર્ણવાળી પ્રજા સંજેથી છે. તેમાં સ્વેદજ (પસીનાથી ઉત્પન્ન
થનાર માંકડ વગેરે), અંજ (ઇંડામાંથી ઉત્પન્ન થનાર
પક્ષી વગેરે), ઉદ્ગ્નિજ (પૃથ્વીને બેઠીને ઉંચાં નીકળનાર વૃક્ષ
વગેરે) અને જરાયુજ (એળમાંથી થનાર મનુષ્ય વગેરે),
દેવ, દૈત્ય, ગંધર્વ, યક્ષ, સર્પ અને રાક્ષસ વગેરે ઉત્પન્ન
થયેલા છે, તેમાં કેટલાક રૂપવાન્ અને ભાગ્યશાલી,
કેટલાક બળવાન્, કેટલાક દુઃખી, કેટલાક કાંણા, કેટ-
લાક મુંગા, કેટલાક પાંગળા, કેટલાક ખરાબ સ્વભાવવાળા,
કેટલાક ખરાબ ભાગ્યવાળા, દરિદ્ર અને કેટલાક સદા
નોકરી કરનાર છે. એ પ્રકારે જોઈ મને સંશય થાય છે,
અને મારા હૃદયમાં સંતાપ થાય છે, તે દૂર કરવા આપ
ચોગ્ય છો.

બ્રહ્મા કહે છે-હે પુત્ર ! તું મારો ભક્ત છે; અને મને
પ્રિય છે તેથી હું કહું છું તે સાંભળ. ૧ કર્મરૂપી બીજથી આ
શરીર પંચમહાભૂતાનું ઉત્પન્ન થાય છે. માટે જે પૂર્વજન્મમાં
દાન કરે છે તે રૂપવાન્ અને સુખી થાય છે. ૨ જે તપ કરે
છે તે બળવાન્ અને ભાગ્યશાલી થાય છે; ૩ અને જે દાન
નથી કરતા, તે નિરંતર બીજના નોકર થઈ રહે છે; ૪ જે
બીજની નિંદા કરનાર, બીજનું દ્રવ્ય ચોરી લેનાર,
પ્રાણીની હિંસા કરનાર અને અબદ્ધનું બંધન કરનાર છે.
તે નીચ પુરુષો નરક ભોગવી પૃથ્વીમાં દરિદ્રી થાય છે,
પાંગળા થાય છે, મુંગા થાય છે, કાણા થાય છે અને
દુઃખી થાય છે. ૭-૮ હે નારદ ! એ પ્રકારે પોતપોતાનાં
કર્મોથી જી અને પુરુષો દુઃખી થાય છે.

નારદ ડવાચ-હપાય બ્રહ્મિ ભગવન્ યેન કર્મણ્યો મવેત્
 ॥ ૯ ॥ તપો દાનં વ્રતં તીર્થં શરીરસ્ય ચ શોષણમ્ । દુઃખ-
 સંતાપવત્તાનાં જીવિતાન્મરણં વરમ્ ॥ ૧૦ ॥ બ્રહ્મોવાચ-
 મૃત્યુ નારદ વદ્યુષાં વ્રતાનાશ્ચત્તમં વ્રતમ્ । સર્વદુઃખપ્રશમનં
 વ્યાધિદારિદ્ર્યાનાશનમ્ ॥ ૧૧ ॥ સ્વલસૌભાગ્યજનનં પુત્ર-
 પૌત્રપ્રદાયકમ્ । સુરુપદં ચ સૌભાગ્યકારણં કામદં તથા ॥
 ॥ ૧૨ ॥ નારીણાં ચ વિશેષેણ સ્વલસૌભાગ્યદાયકમ્ । વ-
 સિષ્ટાય પુરા પ્રોકચ્યવીણાં ચ સમાગમે ॥ ૧૩ ॥ કેલાસ-
 શિલ્લરે રમ્યે શંકરેણ મહાત્મના ॥ નારદ ડવાચ-કસ્માત્પ્રો-
 વાચ ભગવાન્ કૃપા કસ્માદજાયત ॥ ૧૪ ॥ બ્રહ્મોવાચ-હ-
 ક્ષ્ણાન્મૃતં ચ સૌભાગ્યમર્ષધસ્યા જગત્પ્રમુઃ । તથા ક્વં ચ
 લીલં ચ સૌભાગ્યમતુલં તથા ॥ ૧૫ ॥ કુત્સા શિરઃપ્રકંવં ચ
 જહાસ મૃદુ શંકરઃ । પૃથવાન્ શંકરં દેવં વસિષ્ઠઃ સ્મિત-
 કારણમ્ ॥ ૧૬ ॥ હૃષ્કર ડવાચ-અહો વ્રતસ્ય માહાત્મ્યં
 શ્રૂયતામ્વિસત્તામઃ । પુરા જન્મનિ શૂદ્રસ્ય દાસકર્મકરા
 સદા ॥ ૧૭ ॥ ચ્છિદ્રમોજના નિત્યચ્છિદ્રશયના સદા ।
 કુરુપા દુર્મગા લીના ક્ષ્ણા ગત્રદમાષિણી ॥ ૧૮ ॥ નામ્ના
 મેધવતી ક્ષ્યાતા દુર્દર્શવદના શુભા । પુદ્રકા પ્રેષણાર્થં સા
 ગતા બ્રાહ્મણસભિષો ॥ ૧૯ ॥ શ્રુતં વ્રતં ચ નારીણાં વાચ્ય-
 માનં દ્વિજન્મના । સૌભાગ્યચન્દ્રીનામ તૃતીયા સર્વકામદા
 ॥ ૨૦ ॥ જ્ઞાનવૈરાગ્યદે શાખે સર્વકામફલપ્રદા । મયા
 પ્રકાશિતા પૂર્વં પ્રાર્થિતેનોમયા તથા ॥ ૨૧ ॥ લીળં તાસાં
 પ્રસંગાચ મેધવત્યા પ્રયત્નતઃ । કુત્સિતં ચૈવ નૈવેયં દત્તં દાનં
 ચ કિંચન ॥ ૨૨ ॥ હવિષ્યં ચ તથોચ્છિદ્રં પાર્ણં ચ તથા
 કૃતમ્ । કેતલં ચ વ્રતં લીળં શ્રદ્ધાયુક્તેન ચેતસા ॥ ૨૩ ॥
 અદ્વયા પાર્યંતે ધર્મો બહુભિનાર્થરાશિભિઃ । ઋષયશ્ચક્રિરે
 ધર્મં અદ્વયા ભાવિતાત્મના ॥ ૨૪ ॥

નારદજી કહે છે-હે ભગવન્ ! તપ, દાન, વ્રત, તીર્થ
 અને શરીર શોષણમાંથી એવો ઉપાય કહો કે, જેથી
 કર્મનો ક્ષય થાય. દુઃખ તથા સંતાપથી પીડિત પુરુષોને
 જીવવા કરતાં મરવું ઉત્તમ છે. ૯-૧૦ બ્રહ્મા બોલ્યા-હે
 નારદ ! વ્રતામાં ઉત્તમ વ્રત કે જે શુભ છે, સર્વ દુઃખ,
 વ્યાધિ તથા દારિદ્ર્ય નાશ કરનાર છે, સર્વ સૌભાગ્યને
 આપનાર છે, પુત્ર તથા પૌત્રની વૃદ્ધિ કરનાર છે, સુંદર
 રૂપને આપનાર છે, મનોરથને પૂર્ણ કરનાર છે, નારી-
 એને વિશેષે કરી સુખ તથા સૌભાગ્ય આપનાર છે અને
 પૂર્વે મનોહર કેલાસના શિખર ઉપર ઋષિઓના સમુ-
 દાયમાં મહાત્મા શંકરે વસિષ્ઠ ઋષિને કહેલું છે, તે હું
 કહું છું તે તમે સાંભળો. નારદ બોલ્યા-મહાદેવજીએ શા
 માટે કહ્યું અને કૃપા કેમ થઈ ? (તે મને કહો.) ૧૧-૧૪
 બ્રહ્મા કહે છે- (એક સમય) અરંધતાનું આતિ ઉત્તમ
 અને અદ્ભુત સૌભાગ્ય, તથા તેનું રૂપ અને ઉત્તમ સ્વભાવ
 ખેંધ, જાતના પ્રભુ મહાદેવજી માયું હલાવી મંદમંદ
 ડસવા લાગ્યા. બ્યારે વસિષ્ઠ ઋષિએ શંકરને હસવાનું

કારણ પૂછ્યું; આર-૧૫-૧૯ મહાદેવજી કહે છે-હે શ્રેષ્ઠ
 ઋષિઓ ! એક આશ્ચર્યકારક વ્રતનું મહાત્મ્ય સાંભળો.
 પૂર્વે મેધવતી નામની એક સ્ત્રી હતી; તે શૂદ્રની કાસી
 હતી, એકલું પાતી હતી, તથા એકાંતમાં સુઈ રહેતી
 હતી. તે ધણી કદરૂપી હતી, અભાગળી હતી, ગરીબ
 હતી, જીખરાં શરીરવાળી હતી, કાંડું કાંડું બોલતી હતી
 અને તેનું મુખ એવા લાયક નહોતું. એક દિવસ તે સ્ત્રી
 કંઈ કામ માટે બ્રાહ્મણને ઘેર ગઈ. ૧૭-૧૯ ત્યાં તેણે
 બ્રાહ્મણની કથામાં સ્ત્રીએને કરવાનું સૌભાગ્યસુંદરી નામનું
 વ્રતીયાનું વ્રત સાંભળ્યું. એ વ્રત સર્વ મનોરથને પૂર્ણ
 કરનાર છે. ૨૦ સર્વ ક્ષણ આપનાર છે, જ્ઞાન અને વૈરા-
 ગ્યવાળાં શાસ્ત્રોમાં પ્રસિદ્ધ છે, અને પૂર્વે પાર્વતીની પ્રાર્થ-
 નાથી જે જ પ્રસિદ્ધ કરેલું છે. ૨૧ હવે આ બ્રાહ્મણની
 સ્ત્રીએના સહવાસથી મેધવતીએ પણ તે વ્રત પ્રયત્ન
 પૂર્વકે કર્યું. તેમાં ખરાબ નૈવેદ્ય આપ્યું, થોડું ધણું દાન
 આપ્યું, એકલું હવિષ્યાન હતું, તે વડે જેવું તેનું પારણું
 પણ કર્યું. પણ તેણે અદાથી વ્રત કર્યું. ૨૨-૨૪ અદાથી
 જ ધર્મ રહે છે, પણ ધણી દ્રવ્યથી રહેતો નથી. ઋષિઓ
 પણ અદા રાખી શુદ્ધિચિત્તથી ધર્માચરણ કરતા હતા. ૨૪

તેન ધર્મવિપાકેન નિષાદાધિપતેઃ સ્ત્રતા । સુરુપા ચ
 હસીલા ચ સર્વલક્ષણસંયુતા ॥ ૨૫ ॥ સંપૂર્ણવયસા જાતા
 તસ્યા દેવ્યાઃ પ્રસાદતઃ । ચ્છિદ્રમોજનાજ્ઞાતા નિષાદાનાં
 ચ યોનિષુ ॥ ૨૬ ॥ અદત્તાદાનાત્સંજાતા તથા સા મોગલ-
 જિતા । વ્રતપ્રમાણાત્સંજાતા સુરુપા ચ પતિવ્રતા ॥ ૨૭ ॥
 મહાસૌભાગ્યસંપુકા સાક્ષાલ્લક્ષ્મીરિવાપરા । સર્વકામપ્રદા
 દેવી નંદિની વસતે પૃથે ॥ ૨૮ ॥ તદ્વ્રતં ચાસ્તિ દેવર્ષે
 સર્વકામફલપ્રદમ્ ॥

પછી તે મેધવતી મરણ પામીને વ્રતના પ્રભાવથી બિજ્ઞાના
 રાજની પુત્રી થઈ, તથા સર્વ લક્ષણસંપન્ન થઈ. દેવીના
 પ્રસાદથી તેનું રૂપ ધણું સુંદર હતું, સ્વભાવ સારો હતો,
 અને તેના અવયવો પૂર્ણ હતા. પરંતુ પૂર્વે જન્મમાં
 એકાંતમાં ખાવાથી તે બિજ્ઞાને ઘેર અવતરી. ૨૫-૨૬
 અને દાન ન દેવાથી ભોગવાર્જિત થઈ હતી, પરંતુ
 વ્રતના પ્રભાવથી રૂપવતી, પતિવ્રતા, મહાસૌભાગ્ય-
 વાળી, સાક્ષાત્ પીળ લક્ષ્મીજી અને અરંધતી જેવી થઈ
 કે જે સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર અને આનંદ આપનાર
 દેવી તમારા ઘરમાં છે. ૨૭-૨૮ હે નારદ ! સર્વ કામ-
 નાને પૂર્ણ કરનાર એ વ્રત છે.

નારદ ડવાચ-વ્રતસ્વાસ્ય વિષિ બ્રહ્મિ કો વિધિઃ કિંચ
 પૂજનમ્ ॥ ૨૯ ॥ કસ્મિન્માસે પ્રકર્તવ્યં દેવતા કા પ્રર્જી-
 તિતા । કિં પુણ્યં કિં ચ નૈવેદ્યં ધ્યાનં કિં સ્વાચ્છ પૂજને
 ॥ ૩૦ ॥ બ્રહ્મોવાચ-વ્રતસ્વારંભણં ચાર્દો માર્ગલીર્વેંડય મા-
 ધકે । દ્વિતીયા વેષરહિતા તૃતીયા યાડસિતા અવેત્ ॥ ૩૧ ॥
 ચતુર્થીયોગિની કિંચિદ્વદા વાપિ યદા અવેત્ ॥ સપ્તાસં

પ્રકૃર્ષીત દંતધાવનપૂર્વકમ્ ॥ ૩૨ ॥ અપામાર્ગેણ કુર્ષીત
દંતશુદ્ધિ તથા વ્રતી । ઇમે દેવિ નમસ્તુભ્યં શંકરસ્વાર્ધ્યા-
રિણિ ॥ ૩૩ ॥ પ્રસીદ શ્રીમદેશાનિ કરિષ્યે વ્રતસુતમમ્ ।
સાનિધ્યં કુરુ મે દેવિ વ્રતેડસ્મિન્ હરવલ્લભે ॥ ૩૪ ॥ નિયમ-
મન્ત્રઃ-સૌભાગ્યસુન્દરીનામ વશિની સા પ્રકીર્તિતા ।
સર્વકામપ્રદા દેવી સર્વસત્ત્વવશંકરી ॥ ૩૫ ॥ તસ્યા
દર્શનમાત્રેણ દાસવજાયતે જગત્ । દ્રોણપુત્ર્યેશ્ચ સંપૂજ્યા
દાક્ષિનં ચાર્ધ્યંહેતવે ॥ ૩૬ ॥ નૈવેયં મોદકાન્ વધાત્
કર્પૂરં પ્રાશયેતતઃ । સર્વાંશ્ચ ચ તૃતીયાસુ વિધિરેષ
ઘડાદ્યતઃ ॥ ૩૭ ॥

નારદ પૂછે છે-હે બ્રહ્માનં! આ વ્રત કયા માસમાં
કરવું? તેનો વિધિ શું છે? પૂજન કેવી રીતથી કરવું?
અને કયા દેવનું પૂજન કરવું? તે કરવાથી શું પુણ્ય
થાય છે? તેમાં શું નૈવેદ્ય કરવું અને કેવી રીતથી ધ્યાન
કરવું, તે સમજાવું કહેા. ૨૯-૩૦ બ્રહ્મા બોલ્યા-માગશર
માસમાં વા માસ માસમાં દ્વિતીયાના યોગરહિત, શુદ્ધ
અથવા ચતુર્થીના યોગવાળી કૃષ્ણપક્ષની ત્રીજને દિવસે,
આ વ્રતનો આરંભ કરવો. તે દિવસે અધેડાના દાંતજીથી
દાંત શુદ્ધ કરી ઉપવાસ કરવો અને પ્રાર્થના કરવી કે,
'હે ઉમે! હે દેવિ! આપને નમસ્કાર કરું છું. હે શંકરના
અર્ધ શરીરને ધારણ કરનાર! (દેવિ) પ્રસન્ન થાઓ,
હે મહેશ્વાનિ! હે દેવિ! હે શંકરવલ્લભે! હું ઉત્તમ વ્રત
કરીશ, માટે આપ સમીપમાં રહો.' ૩૧-૩૪ ઉમાદેવી
એ જ આ વ્રતની અધિષ્ઠાત્રી સૌભાગ્ય સુંદરી દેવી
કહેવાય છે. તે વશ કરનાર, સર્વ મનોરથ આપનાર
અને સર્વ જંતુને વશ કરનારી છે. ૩૫ તે દેવીનાં દર્શનથી
જ જગત્ દાસની પેઠે વશ થઈ જાય છે; પછી ઉમાની
દ્રોણપુત્રવડે પૂજા કરવી, દાડમનો અર્ધ આપવો. ૩૬
લાડનું નૈવેદ્ય કરવું, અને પછી કપૂરના જલનું પ્રાશન
કરવું. સર્વ તૃતીયામાં આ પ્રકાર કહેલો છે. ૩૭

વસ્ત્ર પૌષાસિતે પક્ષે તૃતીયાયાં વ્રતં ભવેત્ । ચેલ્લિકા-
દન્તકાષ્ઠં ચ મરુકેણ ચ પૂજનમ્ ॥ ૩૮ ॥ રાજ્યસૌભા-
ગ્યદાં નામ સુન્દરી પૂજયેતતઃ । ધાત્રીફલં દ્વેદર્ધ્યં કંકોલં
પ્રાપ્તયેન્નિશિ ॥ ૩૯ ॥ નૈવેદ્યે વટકાઃ કાર્યા ધૃતશર્કરયા-
ન્વિતાઃ । કંકોલાંશ્ચ તથા પ્રાપ્તય રાજ્યસૌભાગ્યહેતવે ॥ ૪૦ ॥
ધૃતેન લોધયેદીર્પં રાત્રી જાગરણં ચરેત્ । સર્વકામપ્રદા દેવી
સર્વદુઃખહરા સદા ॥ ૪૧ ॥ સર્વેશ્વર્યપ્રદા દેવી સર્વપાપહરા
શુભા । એકાપિ બહુધાર્મ્યેયં નામરૂપપ્રભેદતઃ ॥ ૪૨ ॥
માઘમાસે ચ સમપ્રાપ્તે બદર્યાં દંતધાવનમ્ । પ્રાતઃ કુર્ષીત
નિયમં રૂપસૌભાગ્યહેતવે ॥ ૪૩ ॥ અપરાદ્ધે તતઃ
જાત્વા સર્વોભરણમૂપિતા । ચૃત્તપુત્ર્યેશ્ચ સમ્પૂજ્યા રૂપસૌ-
ભાગ્યસુન્દરી ॥ ૪૪ ॥ નાલિકેરાધ્યંદાનં ચ નૈવેદ્યં શાન્કુલી
સ્મૃતા । પ્રાશનં ચૈવ કસ્તૂર્યાં રૂપસૌભાગ્યસુન્દરીમ્ ॥ ૪૫ ॥
પૂજયેતત્ત્ર સા સર્વરૂપસૌભાગ્યસુન્દરી । કાલ્પુનસ્વાસિતે

પક્ષે પ્રાતર્નિયમસંયુતા ॥ ૪૬ ॥ સૌભાગ્યસુન્દરીં વૈશ્વં દંત-
કાષ્ઠં તુ કારયેત્ । જ્ઞાનં કૃત્વા તથા નારી કાંચનરૈશ્ચ
પૂજયેત્ ॥ ૪૭ ॥ નૈવેદ્યં સત્ત્વસ્તત્ર ધૃતશર્કરયાન્વિતાઃ ।
યક્ષકર્દમજો લેપો ધૂપશ્ચાગુરુસમ્ભવઃ ॥ ૪૮ ॥ ળીજપૂરાધ્યં
દાનં ચ પ્રાશનં ચન્દ્રનોદકમ્ । પ્રાશનસ્ય પ્રભાવેણ સર્વાન્
કામાનવાપ્નુયાત્ ॥ ૪૯ ॥ પારણં ચ પ્રકર્ત્ત્વં સહ સર્વૈશ્ચ
બાંધવૈઃ ॥

હે પુત્ર! પૌષ વદિ ત્રીજને દિવસે વ્રત કરવું. તેમાં
ચેલ્લિકાનું દાંતજી કરવું અને મરુકપુષ્પવડે રાખ્યસૌભાગ્યદા
નામની સુંદરી દેવીનું પૂજન કરવું તથા આમળાનો અર્ધ
આપવો તથા રાત્રિએ કંકાલ આપાને વડાં, ઘી અને સાકર-
નું નૈવેદ્ય કરવું. તેમ રાખ્યસૌભાગ્ય માટે કંકાલાનું જળ
પીવું; ૪૦-૪૦ ઘીનો દીવો કરવો, રાત્રિએ જાગરણ કરવું.
એ દેવી સર્વ મનોરથ પૂરનાર છે, સર્વ દુઃખને નિત્ય હર-
નાર છે. ૪૧ સર્વ ઐશ્વર્ય આપનાર છે અને સર્વ પાપને
હરનાર છે. એ દેવી એક છે, તથાપિ નામ તથા રૂપના
બેદથી અનેક હોય તેમ જણાય છે. ૪૨ માધ માસમાં વ્રત
કરવું ત્યારે મોરડીનું દાંતજી કરવું. સવારમાં રૂપ અને
સૌભાગ્ય માટે નિયમ કરવો. ૪૩ પછી અપરાધજીમાં સ્નાન
કરી કપડાં અલંકાર પહેરી આંખનાં પુષ્પવડે રૂપસૌભા-
ગ્યસુંદરીની પૂજા કરવી. ૪૪ નાળાયેરનો અર્ધ આપવો;
જલેખીનું નૈવેદ્ય કરવું; કસ્તૂરીના જલનું પ્રાશન કરવું અને
રૂપસૌભાગ્ય સુંદરીની પૂજા કરવી કે, જેથી સુંદર રૂપ અને
સૌભાગ્ય મળે છે. દાગજી માસના કૃષ્ણપક્ષમાં ત્રીજને
દિવસે પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી વ્રતનો નિયમ લેવો. ૪૫-૪૬
પછી ખીલીનું દાંતજી કરી, સ્નાન કરી, કાંચનારનાં પુષ્પ-
વડે સૌભાગ્યસુંદરી દેવીની પૂજા કરવી. ૪૭ ઘી અને સાકર
સહિત સાથવાનું નૈવેદ્ય કરવું; યક્ષકર્દમનો લેપ કરવો;
અગર ચંદનનો ધૂપ કરવો; ૪૮ ખીજોરાંવડે અર્ધપ્રદાન
કરવું અને ચંદનનાં જલનું પ્રાશન કરવું. એ જલપ્રાશનના
મહિમાથી સર્વ મનોરથ સિદ્ધ થાય છે. ૪૯ પછી સર્વ સગાં
કુટુંબીઓ સાથે પારણું કરવું.

ચૈત્રે માસિ પ્રકર્ત્ત્વ્યા તૃતીયા પાપનાશિની ॥ ૫૦ ॥

યત્નેન પૂજનીયાડ્યાં સુલસૌભાગ્યસુન્દરી । દન્તકાષ્ઠં સ-
સુરિદં જમ્બઢક્ષસમુદ્રવમ્ ॥ ૫૧ ॥ પૂજા દમનકૈનામ અર્ધ્યે
વિત્ત્વફલં સ્મૃતમ્ । નૈવેદ્યં મળ્લકાઃ પ્રોક્તાઃ શર્કરાઘૃતસં-
યુતાઃ ॥ ૫૨ ॥ સુલસૌભાગ્યપ્રાપ્ત્યર્થે પ્રાશનં વજ્રધારિણઃ ।
વૈશાલ્યસ્યાસિતે પક્ષે તૃતીયાંયાશ્ચપોષયેત્ ॥ ૫૩ ॥ માલતી
દંતકાષ્ઠં ચ નિયમમહર્ણં તતઃ । પતિસૌભાગ્યદાં દેવીં છ-
ન્દરીં પૂજયેતતઃ ॥ ૫૪ ॥ પશૈઃ સિતૈઃ સુરકૈશ્ચ મલ્લિકા-
મિશ્ર પૂજયેત્ । દધિમર્ક્તં સકર્પૂરં શર્કરાઘૃતસંયુતમ્ ॥ ૫૫ ॥
નૈવેદ્યં કલ્પયેદેવ્યા અર્ધ્યં ચાન્નફલં ભવેત્ । દેમોદકં ચ
સમપ્રાપ્ત્ય પુષ્ઠિસૌભાગ્યમાપ્નુયાત્ ॥ ૫૬ ॥ જ્યેષ્ઠે માસિ
તૃતીયાયાશ્ચપાસપરા ભવેત્ । યુષિકાદન્તકાષ્ઠં ચ લાવ-

વ્યસુભગાર્થિની ॥ ૫૭ ॥ મહિકાકુસુમૈઃ પૂર્વાં યક્ષકર્દ-
મચર્ચિતામ્ । લાવણ્યસુભગાં દેવીં સુન્દરીં પૂજયેતતઃ ॥ ૫૮ ॥
કદલીફલાદ્યદાનં ચ નૈવેયં વૃતપૂરિકા ॥ મૌકિકાંતુ તતઃ
પીત્વા લાવણ્યસુભગા મયેત્ ॥ ૫૯ ॥

એત્ર માસની વદ ત્રીજને દિવસે પાપને નાશ કરનાર
સુખસૌભાગ્યસુંદરીની પૂજા કરવી; જાણું છું હાતજી
કરવું; ૫૦-૫૧ દમનકના પુષ્પોથી પૂજા કરવી; બીલ્વ-
ફળથી અર્ધ આપવે; ઘી અને સાકર સહિત માંડાનું
નેવેલ કરવું. ૫૨ સુખ અને સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ માટે વજ્ર
(એક જાતનો મણિ)નાં જળનું પ્રાશન કરવું. વૈશાખ વદિ
ત્રીજને દિવસે ઉપવાસ કરવો. ૫૩ માલતીનું હાતજી કરવું,
અને નિયમ લેવો. પછી ઘેળાં તથા લાલ કમળ અને
મહિકાનાં પુષ્પવડે પતિસૌભાગ્યદા દેવીની પૂજા કરવી. ઘી,
સાકર અને હાઈ સહિત ભાતનું નેવેલ કરવું. ૫૪-૫૫
આંખાથી અર્ધપ્રદાન કરવું; અને સુવર્ણનાં જલનું પ્રાશન
કરવું, તેથી પુષ્ટિ તથા સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૫૬ જેઠ
માસની કૃષ્ણ તૃતીયાને દિવસે ઉપવાસ કરવો. ચતુરાષ્ઠ
ધનુષનારી સ્ત્રીએ જુહનાં કાકડનું હાતજી કરવું. ૫૭ મહિકાનાં
પુષ્પ અને યક્ષકર્દમવડે લાવણ્યસુભગા સુંદરી દેવીની પૂજા
કરવી. ૫૮ કુળાનો અર્ધ આપવો, ઘીની પૂરીનું નેવેલ
કરવું. પછી મોતીનું જલ પીવાથી લાવણ્યયુક્ત સૌભાગ્ય
મળે છે. ૫૯

આષાઢે તત્તો માસિ પતિસૌભાગ્યસુંદરી । પ્રાતરુ-
ત્થાય કર્તવ્યં દન્તકાઠમશોકજમ્ ॥ ૬૦ ॥ નિયમં તત્ર
કુર્વીત તૃતીયાયાં પ્રયત્નતઃ । ચિત્રપત્રૈઃ કોમલૈશ્વ પતિસૌ-
ભાગ્યસુંદરી ॥ ૬૧ ॥ જમ્બુફલાદ્યદાનં ચ નૈવેયં પાયસં
સ્મૃતમ્ । શર્કરાવૃતસંયુતં સુંદરી પ્રીયતાં મમ ॥ ૬૨ ॥
વિદ્યુમ્બુ નિશિ પ્રાશ્ય હવિષા પારળં સ્મૃતમ્ ॥ સપત્ની-
નાં મુર્ખં નૈવ સા પદયતિ કદાચન ॥ ૬૩ ॥ આલગ્ને માસિ
સપ્રાપ્તે તૃતીયાયામુપોપિતા । ચૈત્રં વા શારદં કાઠં જાતિ-
ગુપ્તૈશ્વ શોભેત્ ॥ ૬૪ ॥ સા સર્વૈશ્વસૌભાગ્યસુંદરીં પૂજયે-
તતઃ ॥ નૈવેયં શ્વેતપક્વાં ધૂપદીપાદિકં તથા ॥ ૬૫ ॥
કદલીફલાદ્યદાનં ચ પ્રાશયેદ્રાજતં પયઃ । ગજાશ્વપદ્મદા-
સીનાં હેમરત્નાદિવાસસામ્ ॥ ૬૬ ॥ ર્શ્મરી સર્વલોકાનાં
મગલ્ત્વાઃ પ્રસાદતઃ । માસિ માદ્રપદે પ્રાપ્તે પૂજ્યા સૌભા-
ગ્યસુંદરી ॥ ૬૭ ॥ દંતકાઠં તુ કર્તવ્યં માતુલિક્કસમુદ્ર-
વમ્ । ઉત્પલૈઃ પૂજયેદેવીમર્ચ્યૈ કર્કટિકાફલમ્ ॥ ૬૮ ॥
નૈવેયેશોકવર્તિન્યઃ પિન્નેન્માણિક્યજં પયઃ । કર્પૂરાગુલક-
સ્તૂરી મુલદેશે સ્વર્ગધિના ॥ ૬૯ ॥ આશ્વયુજ્યસિતે પક્ષે
તૃતીયાયાં વ્રતં ચેત્ ॥ દંતકાઠં પ્રકર્તવ્યં મ્લઘ્નલસુમુદ્રવમ્
॥ ૭૦ ॥ પૂજયેત્પરયા મક્ત્યા પુત્રસૌભાગ્યસુંદરીમ્ । ઉત્પ-
લૈઃ શતપત્રૈશ્વ પૂજા કાર્યા પ્રયત્નતઃ ॥ ૭૧ ॥ નારિંગમ-
દ્યદાનાયં કૂખાંઢં વાપિ કર્ણયેત્ ॥ નૈવેયે ગળકાન્તુ શુભાન્
શર્કરાવૃતપાષિતાન્ ॥ ૭૨ ॥ જૌદુર્ગરં પયઃ પ્રાશ્યં સુંદરી

પ્રીયતાં મમ । પુત્રપૌત્રસમાયુક્તા મુલસૌભાગ્યસુંદરી ॥ ૭૩ ॥
કાર્તિકે માસિ સંપ્રાપ્તે તૃતીયાયામુપોપિતા । જૌદુર્ગરં દંત-
કાઠં કૃત્વા વ્રતસુપાચેત્ ॥ ૭૪ ॥ કેતકીમિશ્વ સૌભાગ્ય-
નામ્ના સંયોગસુંદરીમ્ ॥ નિવેદયેદપૂર્ણાંશ્વ સ્વર્ગધાન્ શાલિ-
સંમવાન્ ॥ ૭૫ ॥ અક્રોઢં વાદ્યદાને ચ લગ્નં પ્રાશયેતતઃ ।
સા વિયોગં ન ચામોતિ પિતૃજાતૃસુતાદિભિઃ ॥ ૭૬ ॥

આષાઢ માસની વદિ ત્રીજને દિવસે પતિ અને સૌભાગ્ય
ધનુષનાર સુંદરીએ સવારમાં ઉઠી અશોકનું હાતજી કરવું. ૬૦
નિયમ ધારણ કરવો, ને કામળ બીલીનાં પત્રવડે પતિસૌભાગ્ય
સુંદરી દેવીની પૂજા કરવી. ૬૧ જાણું છું અને અર્ધ આપવો,
સાકર અને ઘી સહિત દૂધપાકનું નેવેલ કરવું તથા ‘મારી
ઉપર સુંદરી પ્રસન્ન થાઓ’ એમ કહેવું. ૬૨ રાત્રિયે પરવા-
ળાનાં જલનું પાન કરી સવારે હવિષ્યાનથી પારણ કરવું.
એ પ્રમાણે જે કરે છે, તે કોઈ વખત સોકનું મોઢું ભેતી
નથી. ૬૩ આવજી માસની કૃષ્ણતૃતીયાને દિવસે ઉપવાસ
કરવો. બીલીનું અથવા ચોરડીનું હાતજી કરવું. પછી જુ-
હનાં મનોહર પુષ્પથી સર્વૈશ્વસૌભાગ્યસુંદરી દેવીનું પૂજન
કરવું. શ્વેત પક્વાનું નેવેલ કરવું, ધૂપ, દીપ વગેરે
કરવાં, ૬૪-૬૫ કુળાથી અર્ધપ્રદાન કરવું અને રૂપાનું જલ
પીવું. એ પ્રકારે કરવાથી દેવીના પ્રસાદથી હાથી, ઘોડા,
પથ્થ, દારી, સુવર્ણ, વજ્ર, રત્ન અને સર્વ લોકની તે સ્ત્રી
માલિક થાય છે. બાદરવા વદ ત્રીજને દિવસે સૌભાગ્ય
સુંદરીની પૂજા કરવી. ૬૬-૬૭ તેમાં બીજેરાનું હાતજી
કરવું, કમળવડે દેવીની પૂજા કરવી, કાકડીનો અર્ધ
આપવો, ૬૮ અશોક મંજરીનું નેવેલ કરવું તથા માણે-
કનું જલ પીવું. (કપૂર, અગર અને કરતૂરી વગેરેથી મુખ
મુગ્ધિમાન કરવું). ૬૯ આશે માસની વદિ ત્રીજને દિવસે
વ્રત કરવું. પ્લક્ષદ્રુ (પીપર)નું હાતજી કરવું. તેમાં સો પાંખ-
ડીવાળાં કમળવડે સાવધાન યદ્યપર ભક્તિથી પુત્રસૌ-
ભાગ્યસુંદરીની પૂજા કરવી. ૭૦-૭૧ નારંગી અથવા જુદું
કહોળુનો અર્ધ કરવો, ઘીમાં તળેલા સાકરનાં ચીરાડાંનું
નેવેલ કરવું. ૭૨ અને ‘મારી ઉપર સુંદરી પ્રસન્ન થાઓ’
એમ કહી જાંઘરાનું જલ પીવું. તેમ કરવાથી પુત્રપૌત્રની
શુદ્ધિ થાય છે અને સુખ સૌભાગ્ય મળે છે. ૭૩ કાર્તિક વદિ
ત્રીજને દિવસે ઉપવાસ કરવો. જાંઘરાનું હાતજી કરી વ્રત
કરવું. ૭૪ કવડાથી સૌભાગ્યસંયોગ સુંદરીની પૂજા કરવી,
શાળના મુગ્ધાંથી માલપુવાનું નેવેલ કરવું, ૭૫ અક્રોડનો
અર્ધ દેવો અને લવિંગ ખાવાં. એવી રીતથી જે સ્ત્રી
વ્રત કરે છે તેને પિતા, બાઈ અને પુત્ર વગેરેનો વિશેષ
થતો નથી. ૭૬

પૂર્વે ચીર્ણં વ્રતે કુર્યાદ્યાપનવિધિં તતઃ । સર્વશાન્મધીયા-
નમાગમેયુ વિશારદમ્ ॥ ૭૭ ॥ આચાર્યે પ્રાર્થયેત્પ્રાતર્માર્ચ-
શીર્ષે યથાવિધિ । ચીર્ણં વ્રતં મયાડ્ડનાયં યથાપનવિધિ
મમ ॥ ૭૮ ॥ વ્રતૈકલ્પનાશાય યથાશાનં સમાહિતઃ ।

હૃદયરીમંઠલં કાર્યં ગૌરીતિકકમેવ વા ॥ ૭૧ ॥ ઝમામ-
હેશ્વરં દેવં હવર્ગેન તુ કારયેત્ ॥ તતારંમે યથાશક્ત્યા રા-
જતં વાપિ કારયેત્ ॥ ૮૦ ॥ ચિત્તશાઘ્યં ન કર્તવ્યં સતિ
દ્રષ્ટ્યે ફલાર્થિના ॥ વર્ષે પ્રપૂજ્ય તાં મુર્તિં તામેવ મંઠલેડર્ક-
યેત્ ॥ ૮૧ ॥ સર્વોપહારૈર્ગૈષ્ઠ્ય પુણ્યનાંવાવિષૈરપિ ॥ પૈકૈવ
સા જગન્માતા ચતુષ્કૃપૈર્વ્યવસ્થિતા ॥ ૮૨ ॥ રૂપેદ્વાંરશ્ચમિ-
શ્ચૈવ પૂજ્યા સૌભાગ્યહૃદયરી ॥ તતઃ પદ્મનિર્મા દેર્વો રક્ત-
બોપશોભિતામ્ ॥ ૮૩ ॥ રક્ષામરણશોભાદર્પાં રક્તકુંકુમ-
ચંચિતામ્ ॥ ધ્યાત્વા ચૈવંચિર્વા દેર્વો પૂજયેદેકમાનસા
॥ ૮૪ ॥ રાત્રો જાગરણં કાર્યં ગીતવાદિચ નિઃસ્ત્રવૈઃ ॥ તતઃ
સર્વાણિ પુષ્પાણિ નૈવેણાવિકલાનિ ચ ॥ ૮૫ ॥ અર્ચાર્થં
પરિકલ્પ્યામિ સર્વકામાર્થસિદ્ધયે ॥

એ પ્રકારે વ્રત પૂરું થાય સારે ઉદ્યાપન કરવું. ચાગશ્ચર
માસની કૃષ્ણપક્ષની ત્રીજને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં વેદમાં
પ્રતીચ્છ અને સર્વ શાસ્ત્ર બહુલ્યા આચાર્યની પ્રાર્થના કરવી
કે, ‘હે આચાર્ય! મેં વ્રત કરેલું છે તે નિષ્ફળ ન થાય,
એટલા માટે સાવધાન થઈ શાસ્ત્ર પ્રમાણે ઉદ્યાપન કરાવો.’
પછી ગૌરીતિલક અથવા સુંદરી મંડલ કરવું. ૭૭-૭૯
તેમાં મહાદેવજી તથા પાર્વતીજીની મુર્તિ સોનાની કરવી.
શક્તિ ન હોય તો રૂપાની કરવી. ૮૦ પછી ફલ ધ્વજનારા
પુરુષ પાતાની પાસે ધન હોય તો લોભથી કપટ કરવું નહિ.
તે મુર્તિની વર્ષપર્યંત પૂજા કરી મંડપમાં બંધ, પુષ્પ વગેરે
નાના પ્રકારથી પૂજા કરવી. એ દેવી એક છે તથાપિ
ધણ્યાં રૂપને ધારણ કરે છે. ૮૧-૮૨ માટે બાર માસોમાં
બાર રૂપ ધારણ કરનારી, સૌભાગ્યસુંદરીની પૂજા કરવી.
સાર પછી ‘દેવીની કાંતિ કમલના જેવી છે, તે લાલ
કપડાંથી શોભિત છે, લાલ અલંકારોથી વિશેષ શોભે છે.
અને કંટુથી ચર્ચિત છે,’ એ પ્રકારે દેવીનું ધ્યાન કરી
એક મંથરી પૂજા કરવી; ૮૩-૮૪ તથા રાત્રિએ જાગ-
રણ કરવું, વાળં વગડાવવાં, ગીત ગવરાવવાં. પછી
પુષ્પ ચડાવવાં ને નૈવેદ્ય વગેરે ધરવાં; ફલનો અર્ચ્ય
આપવો, કે જેથી સર્વ કામના સિદ્ધ થાય છે.

તતઃ પ્રમાતે વિમલે જ્ઞાનં કૃત્વા વિધાનતઃ ॥ ૮૬ ॥
હૃદયમહુદયમૈર્હોમં કિંચુકૈવાપિ કારયેત્ ॥ બહોત્તરવર્ષં પૂર્ણ
મધુચપ્તમમ્વિતમ્ ॥ ૮૭ ॥ તદ્વાચે તુ કર્તવ્યઃ શતપત્રૈ-
વિધાનતઃ ॥ અવસરેણ ચ મન્ત્રેણ ગૌર્ણં સુર્યં સમાચરેત્
॥ ૮૮ ॥ મોજયેષ્ઠ પ્રયત્નેન ચતુરોઽઘૌ વિધાનતઃ ॥ મિષ્ટા-
નેન સપત્નીકાન્ મકરયા વૈ પરિતોષયેત્ ॥ ૮૯ ॥ વજ્રા-
ઠંકરણેશ્ચૈવ યથાશક્તિ પ્રપૂજયેત્ ॥ સૌભાગ્યચર્ચં ચૈકૈકં
નારીણાં ચૈવ દાપયેત્ ॥ ૯૦ ॥ તતો હસ્તે પ્રસાદ્ય કુંકુમં
લવણં ગુહ્ય ॥ નાલિકેરં તથા વક્ત્રી દૂર્વાસિંચૂરકજ્જલમ્
॥ ૯૧ ॥ મંગલાદ્યકમેતદ્દૈ દત્ત્વા સૌભાગ્યમામુચ્યાત્ ॥ આ-
ચાર્યે ચ સપત્નીકં વજ્રાઠંકરણૈઃ શુભૈઃ ॥ ૯૨ ॥ પરિધાન્ય
યથાશક્તિ મંઠલં તત્સમર્પયેત્ ॥ પ્રાર્થયેષ્ઠ તતો દેર્વો સર્વ-

સૌભાગ્યહૃદયરીમ્ ॥ ૯૩ ॥ પૂજિતાઽસિ મયા દેવિ સર્વસૌ-
ભાગ્યહૃદયરી ॥ દત્ત્વા મત્પ્રાર્થિતાન્કામાન્ ગચ્છ દેવિ યથા-
શક્ત્ય ॥ ૯૪ ॥ મુર્તિં ચ મંગલં દેવ્યા વપહારાંશ્ચ સર્વેશઃ ॥
મુરો મુદાણ સર્વે શ્ચ હૃદયરી પ્રિયતામિતિ ॥ ૯૫ ॥
સ્વસ્ત્યસાદાન્મયા ધીર્ણં મતમેતત્સુદુર્લભમ્ ॥ ક્ષમસ્વ વિપ્ર-
શાર્દૂલ પ્રસારહૃદયો મવ ॥ ૯૬ ॥ એવં ધીર્ણતા નારી કૃત-
કૃત્યા મવેત્સદા ॥ યેનેદં ચ કૃતં વર્ષં સંપ્રાપ્તં જન્મનઃ ફળમ્
॥ ૯૭ ॥ નાતઃ પરતરં કિંચિદ્વતં સૌભાગ્યકારકમ્ ॥ દેહાંતે
શિવલોકે તુ મોગાન્ શુક્ત્યા યથેત્સિતાન્ ॥ ૯૮ ॥ इति
શ્રીમવિષ્ણોત્તરપુરાણે સૌભાગ્યહૃદયરીવ્રતોપાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

પછી સવારમાં ૨૧૨૭ જલથી વિધિથી સ્નાન કરી,
કસુંબાના પુષ્પવડે અથવા કેસુંડાંવડે ત્રણ મધુ સહિત
એકસો આઠ વખત હોમ કરવો. ૮૫-૮૭ તેનો અભાવ
હોય તો કમલવડે વિધિપૂર્વક હોમ કરવો. આસુર મંત્રથી
મુખ્ય અને ગોષ્ઠ હોમ કરવો. ૮૮ ચાર અથવા આઠ
જાડાંને ભક્તિથી મિષ્ટાન્ જમાડી પ્રસન્ન કરવાં. ૮૯ પછી
વજ્ર અલંકારવડે યથાશક્તિ તેની પૂજા કરવી; તથા
ભીઓને એક એક સૌભાગ્ય વજ્ર આપવું. ૯૦ પછી કંકુ,
મીઠું, ગોળ, નાળીયેર, નાગવલી, સિંદૂર, કાજળ અને ઘ્રા,
એ આઠ મંગળ વસ્તુ હાથમાં આપવી. તે આપવાથી
સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. આચાર્ય તથા તેમનાં પત્નીને
સુંદર વજ્ર અને અલંકારવડે યથાશક્તિ પ્રસન્ન કરી, તે
મંડળ આપી દેવું. ત્યાર બાદ, ‘હે સર્વ સૌભાગ્યસુંદરી!
મેં આપની પૂજા કરી છે, માટે મારા મનોરથ પૂર્ણ
કરી સુખેથી આપ સ્વસ્થાને પધારો.’ એ પ્રકારે સર્વ
સૌભાગ્યસુંદરી દેવીની પ્રાર્થના કરવી. ૯૧-૯૪ પછી
‘હે શ્રી! દેવીની મનોહર મુર્તિ તથા પૂજાની સર્વ
સામગ્રી આપ ગ્રહણ કરો, અને તેથી સૌભાગ્યસુંદરી દેવી
પ્રસન્ન થાઓ. હે ઉત્તમ લાલાણી! આપના અનુગ્રહથી હું
આ મોટાં વ્રતોના પાર પામી છું. આપને પ્રણામ પઞ્ચો છે, તે
ક્ષમા કરો અને પ્રસન્ન થાઓ,’ એ પ્રકારે આચાર્યની
પ્રાર્થના કરવી. ૯૫-૯૬ આ પ્રમાણે જે ભી સૌભાગ્ય-
સુંદરીનું વ્રત, વર્ષપર્યંત કરે છે તેનો જન્મ સફળ થાય છે
અને કૃતકૃત્ય થાય છે. ૯૭ આ લોકમાં યથેષ્ટ ભોગો
ભોગવી, અંતે તે શિવલોકને પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે
આ જેવું બીજું ઉત્તમ સૌભાગ્ય આપનારું વ્રત નથી. ૯૮
એ પ્રકારે ભવિષ્યોત્તર પુરાણમાં સૌભાગ્યસુંદરી વ્રત તથા
ઉદ્યાપન કહેલું છે.

ચતુર્થીનાં વ્રતો

સંકેતચતુર્થીવ્રત-પૂજા

અથ ચતુર્થીવ્રતની હિલ્લેયંતે ॥ તત્ર આવળકૃણ્યચતુર્ધ્યાં
સદ્ગુહચતુર્થીવ્રતમ્ ॥ તત્ર ચન્દ્રોદયપાપિર્ણ્યાં કાર્યમ્ ॥

આવળે બહુલે પહે ચતુર્થી તુ વિષ્ણુયે । ગણેશ પૂજવિશ્વા
તુ ચન્દ્રાયાદયે પ્રદાપયે ॥ इति कथायां तत्र व्रतपूजावि-
धानात् । दिनद्वये तथासौ पूर्वे, 'मातृविद्या गणेश्वरे' इति
वचनात् । विनद्वयेऽप्यासौ परैव । हेमाद्रौ चन्द्रोदयाभावे
चतुर्थी निशि षट्पटिकाभ्यासा परैव व्रते इति ॥ अथ
व्रतविधिः—मासपक्षाद्युल्लिख्य अक्षतितथौ—मम विद्याधन-
पुत्रपौत्रप्राप्तये समस्तरोगञ्चकिकामः श्रीगणेशप्रतीत्यर्थं सं-
क्रष्टचतुर्थीव्रतमहं करिष्ये । तत्रादौ स्वस्तिवाचनं गणपति-
पूजनं कलशार्चनं च करिष्ये । छवर्णै—रौच्य—ताम्र—मृन्म-
याद्यन्यतमौ गणपतिमूर्तिं कृत्वा जलपूर्णपूर्णपात्रवच्चयुत-
कुम्भोपरि स्थापयित्वा षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥

આવળુ વદિ ચોથને (જુઓશતીએની બાહવા વદ
ચોથને) દિવસે સંક્રષ્ટ ચતુર્થીનું વ્રત થાય છે. તે વ્રત જે
દિવસે ચંદ્રોદય વખતે ચતુર્થી હોય, તે દિવસે કરવું; કારણ
કે 'આવળુ વદિ ચોથને દિવસે ચંદ્રોદય વખતે ગણેશનું
પૂજન કરી ચંદ્રને અર્ધ આપવો.' એ પ્રકારે કથામાં
કહેલું છે. એય દિવસે ચંદ્રોદય વખતે ચતુર્થી હોય તો પહેલે
દિવસે વ્રત કરવું અને 'ગણપતિના વ્રતમાં તૃતીયાવિદ્ધ
ચતુર્થી સેવી' એવું વચન છે. બીજે દિવસે ચંદ્રોદય વખતે
ચતુર્થી ન હોય તો બીજો દિવસે વ્રત કરવું; કારણ કે 'એય
દિવસે ચતુર્થીમાં ચંદ્રોદયનો અભાવ હોય તો રાત્રિમાં ઇષડી
સંધી ચતુર્થી હોય, તે દિવસે વ્રત કરવું,' એમ હેમાદ્રિમાં
કહેલું છે. વ્રતનો પ્રકાર—માસ, પક્ષ, તિથિ વગેરેનું ઉચ્ચા-
રણ કરી:—મને વિદ્યા, ધન, પુત્ર અને પૌત્રની પ્રાપ્તિ
માટે તથા સર્વ રોગ દૂર થવા માટે અને શ્રીગણપતિને
પ્રસન્ન કરવા માટે હું સંક્રષ્ટ ચતુર્થીનું વ્રત કરીશ; તેમાં
પ્રથમ સ્વસ્તિવાચન, ગણપતિપૂજન અને કલશસ્થાપન
કરીશ; એ પ્રકારે સંક્રષ્ટ કરવો. પછી સોનાની, રૂપાની,
ત્રાંબાની અથવા માટીની ગણપતિની મૂર્તિને જળથી
બરેલાં પૂર્ણપાત્ર તથા એ વચ્ચે સહિત કુંભની ઉપર રાખી
તેની પેાડશોપચારવડે પૂજા કરવી.

તથા—કુમ્ભોદરં ચતુર્ભાંદું ત્રિનેત્રં રક્તવર્ણકમ્ । નાના-
રત્નैઃ સ્ત્રેષાદત્તં પ્રસન્નાસ્યં વિચિત્રચેદ્ ॥ ધ્યાયેન્નજાનનં દેવં
તત્પ્રકાંચનહ્રપ્રમમ્ । ચતુર્ભાંદું મહાકાવ્યં સૂર્યકોટિસમ-
પ્રમમ્ । इति ध्यानम् ॥ આગચ્છ ત્વં જગન્નાથ હરાહર-
નમસ્કૃત । અનાથનાથ સર્વજ્ઞ વિભ્રાજ કૃપાં કુલ । સહજ-
શીર્ષાં પુલ્કયઃ ॥ ગજાસ્યાય નમો ગજાસ્યમાવાહયામિ ॥
ગોપ્તા સ્વં સર્વલોકોક્તામિદ્રાવીર્ણાં વિશેષતઃ । મહદારિય-
વિચ્છેન્ના એકદન્ત નમોઽસ્તુ તે । પુલ્કયવેદ૧૦ વિભ્ર-
રાજાય૦ આસનમ્ ॥ મોદકાન્ ધારયન્ હસ્તે ભક્તાર્ણાં
વરદાયક । દેવદેવ નમસ્તેઽસ્તુ ભક્તાર્ણાં ફલદો મવ ।
પતાવાનસ્ય૦ કુમ્ભોદરાય૦ । પાશમ્ ॥ મહાકાય મહારૂપ
અનન્તફલદો મવ । દેવદેવ નમસ્તેઽસ્તુ સર્વેષાં પાપનાશન ।

ત્રિપાદૃષ્ઠ૦ શંકરસુત્રવે૦ । અર્ધમ્ ॥ કુલ્કવાચનં દેવ
સુરવન્ધ્ય હવાહન ॥ સર્વાષ્વલનસ્વામિભીલકળઢ નમોઽસ્તુ
તે ॥ તસ્માદ્ધિરાલ૦ કમાહતાય૦ । આચમનીયમ્ ॥ જાનં
પંચાશ્વતેનૈવ ગૃહાણ ગજનાથક । અનાથનાથ સર્વજ્ઞ નમો
મુલકવાહન ॥ પયોદયિષ્ણુતં ચૈવ ચર્કશામધુલંચુતમ્ । પંચા-
શ્વતેન જપનં પ્રીત્યર્થં પ્રતિગૃહ્ણતામ્ । વક્તુન્કાય૦ પશ્ચા-
શ્વતજાનમ્ ॥ ગંગા ચ યદ્ધના ચૈવ ગોદાવરી સરસ્વતી ॥
નર્મદાસિન્ધુકાવેરીજલં સ્નાનાય કલ્પિતમ્ ॥ યત્પુલ્કયેળ૦
હેરન્કાય૦ । સ્નાનમ્ ॥

તે આ પ્રકારે કરવી:—ગણપતિ દેવ કે જેને લાંબું પેટ છે,
ચાર હાથ છે, ત્રણ નેત્ર છે, લાલ વર્ણ છે, નાના પ્રકારના
રત્નાલંકાર ધારણ કરવાથી જેનો સુંદર વેષ છે, પ્રસન્ન મુખ
છે, તપાવેલા સોના જેવી કાંતિ છે, મોઝું શરીર છે અને
કરોડ સૂર્યના જેવી કાંતિ છે, તેનું (હું) ખ્યાન કરું છું,
એ પ્રકારે ખ્યાન કરવું. પછી 'હે વિભ્રાજ ! હે જગતના
નાથ ! હે દેવ તથા દેત્યોએ નમસ્કૃત ! હે અનાથના
નાથ ! હે સર્વજ્ઞ ! આપ કૃપા કરો. એ મંત્ર તથા 'સહજ-
શીર્ષાં' એ મંત્રથી નમસ્કાર કરી, ગળનનનું આવાહન
કરું છું' એ પ્રકારે આવાહન કરી, પછી, 'હે એકદંત !
આપ સર્વ લોક તથા વિશેષે કરી ઇંદ્ર વગેરેનું રક્ષણ
કરનાર છો; બકતોનાં દારિદ્ર્યને દૂર કરનાર છો, માટે
આપને નમસ્કાર કરું છું.' એ મંત્ર તથા 'પુલ્કય વેદ૦'
એ મંત્રથી વિભ્રાજને નમસ્કાર કરી આસન આપવું.
પછી, 'હે હાથમાં લાકુ ધારણ કરનાર ! હે બકતોને વર
આપનાર ! હે દેવના દેવ ! આપને નમસ્કાર હો. આપ
બકતોને ફળ આપનારા થાઓ.' એ મંત્ર તથા 'પતાવા-
નસ્ય' એ મંત્રથી લંબોદરને નમસ્કાર કરી પાદ આ-
પવું. પછી, 'હે મહાકાય ! મહારૂપ ! હે દેવના દેવ !
હે પાપનો નાશ કરનાર ! આપને નમસ્કાર કરું છું. આપ
અનંત ફલ આપો.' એ મંત્ર તથા 'ત્રિપાદૃષ્ઠ' એ
મંત્રથી શંકરસુતને નમસ્કાર કરી અર્ધ આપવો. પછી,
'હે દેવ ! હે સુરવંધ ! હે સુંદર વાહનવાળા ! હે સર્વ
પાપનો નાશ કરનાર ! હે સ્વામિન ! હે નીલકંઠ ! આપને
નમસ્કાર હો. આપ આચમન કરો.' એ મંત્ર તથા
'તસ્માદ્ધિરાં' એ મંત્રથી ઉમાસુતને નમસ્કાર કરી
આચમન આપું છું. 'હે ગણપતે ! હે અનાથના નાથ !
હે સર્વજ્ઞ ! હે ઊંદરના વાહનવાળા ! આપને નમસ્કાર
કરું છું. આપ પંચાશ્વતથી સ્નાન કરો.' 'દ્વંધ, દર્હી,
ધી, સાકર અને મધ એ પંચાશ્વતથી આપ સ્નાન કરો
અને પ્રસન્ન થાઓ.' એ મંત્રથી વક્તુડને નમસ્કાર કરી
પંચાશ્વતથી સ્નાન કરાવવું. પંચાશ્વત સ્નાન. 'ગંગા,
મધુના, સરસ્વતી, નર્મદા, સિન્ધુ અને કાવેરીનું જલ
સ્નાનમાટે તૈયાર છે,' એ મંત્રથી તથા 'યત્પુલ્કયેળ૦'
એ મંત્રથી ગણેશને નમસ્કાર કરી સ્નાન કરાવવું.

રતવજસુયમં ચ દેવાનામપિ દુર્લભમ્ । ગૃહાણ મજ્જલં
 દેવ લમ્બોદર દરાત્મજ । સંયજ્ઞં શૂર્પકર્ણાયં ॥ વજ્રમ્ ॥
 બ્રહ્મસૂત્રં સોતરીયં ગૃહાણ ગણનાયક । આરત્તં બ્રહ્મસૂત્રં ચ
 કનકત્પોત્તરીયકમ્ । તસ્માયજ્ઞાત્સર્વહુતઃ સંમૃતં૫૦ કુ-
 જ્ઞાયં ॥ યજોપવીતમ્ ॥ ગૃહાણેશ્વર સર્વજ્ઞ દિવ્યચંદન-
 સુત્તમમ્ । કરુણાકર ગુંજાશ્ચ ગૌરીસુત નમોસ્તુ તે ।
 તસ્માયજ્ઞાત્સર્વહુતઃક્રચઃસાં ગણેશ્વરાયં ગન્ધમ્ ॥
 અક્ષતાશ્ચ સુરથેષ્ઠ કુંકુમાક્તા સુશોભિતાઃ । મયા નિવે-
 દિતા ભક્ત્યા ગૃહાણ ગણનાયક । અક્ષતાન્ ॥ સુગં-
 ધિદિવ્યમાર્ગં ચ ગૃહાણ ગણનાયક । વિનાયક નમ-
 સ્તુભ્યં શિવસુતો નમોસ્તુ તે । માલામ્ ॥ માલ્યાદીનિ
 સુગંધીનિ ॥ તસ્માદશ્વાં વિઘ્નનાશિને નમઃ । પુષ્પાણિ ॥
 અનેનૈવ નામ્ના દ્વાંકુંકુમાદિ દયાત્ ॥ અષાંગપૂજા-ગણે-
 શ્વરાયં પાર્દીપૂં, વિઘ્નરાજાયં જાતુનીપૂં, આલુવાહનાયં
 ઝરૂ પૂં, હેરંચાયં કટીપૂં, કામારિસુત્રવેં નાભિપૂં,
 લમ્બોદરાયં ડરંપૂં, ગૌરીસુતાયં સ્તનૌપૂં, ગણનાય-
 કાયં હર્યપૂં, સ્થૂલકંઠાયં કર્ણપૂં, સ્કન્દાપ્રજાયં
 સ્કન્ધૌપૂં, પાશહસ્તાયં હસ્તૌપૂં, ગજવક્રાયં વર્કપૂં,
 વિઘ્નહેત્રં લલાટ૫૦, સર્વેશ્વરાયં શિરઃપૂં શ્રીગણાધિ-
 પાય નમઃ સર્વાંગ પૂજયામિ ।

‘હે દેવ ! હે લંબોદર ! હે શંકરપુત્ર ! દેવતાઓને પણ
 દુર્લભ એવાં બે લાલ વસ્ત્રનું ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર તથા
 ‘તં યજ્ઞં’ એ મંત્રથી શૂર્પકર્ણને નમસ્કાર કરી વસ્ત્ર આપું
 છું. ‘હે ગણનાયક ! લાલ જોતોઈ અને સુવર્ણનાં ઉત્તરીયનું
 ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર તથા ‘તસ્માયજ્ઞાત્સર્વં’ એ મંત્રથી
 કુંજને નમસ્કાર કરી જોતોઈ આપું છું. ‘હે ઇશ્વર ! હે
 સર્વરા ! હે કરુણાકર ! હે અણોદીના જેવાં નેત્રવાળા !
 હે પાર્વતીપુત્ર ! આપને નમસ્કાર કરું છું, આપ ઉત્તમ
 સુંદર ચંદનનું ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર તથા ‘તસ્માયજ્ઞાત્સર્વ-
 હુતઃક્રચઃ’ એ મંત્રથી ગંધ ધરાવવું. ‘હે સુરથેષ્ઠ ! હે
 ગણનાયક ! કંકુવાળા સુંદર અક્ષત ભક્તિથી આપને આપું
 છું, તે ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્રથી અક્ષત આપવા. હે વિનાયક !
 હે ગણનાયક ! હે શિવપુત્ર ! આપને નમસ્કાર કરું છું.
 આપ સુગંધી દિવ્યમાલને ગ્રહણ કરો. વળી ‘માલ્યાદીનિ’
 એ મંત્ર તથા ‘તસ્માદશ્વાં’ એ મંત્રથી વિઘ્નનાશીને નમ-
 સ્કાર કરી પુષ્પ આપું છું. વિઘ્નનાશી નામથી ધ્રો, કંકુ
 વગેરે પણ ચડાવવાં. અંગ પૂજા-‘ગણેશ્વરાય નમઃ’ એ
 મંત્રથી પગની પૂજા કરવી. ‘વિઘ્નરાજાય નમઃ’ એથી ગોઠ-
 ણની; ‘આલુવાહનાય નમઃ’ એથી સાયળની; ‘હેરંચાય નમઃ’
 એથી કટની; ‘કામારિસુત્રવે નમઃ’ એથી નાભિની; ‘લંબોદરાય
 નમઃ’ એથી પેટની, ‘ગૌરીસુતાય નમઃ’ એથી સ્તનની, ‘ગણ-
 નાયકાય નમઃ’ એથી હૃદયની, ‘સ્થૂલકંઠાય નમઃ’ એથી
 કંઠની, ‘સ્કન્દાપ્રજાય નમઃ’ એથી ખભાની, ‘પાશહસ્તાય
 નમઃ’ એથી હાથની, ‘ગજવક્રાય નમઃ’ એથી મુખની,

‘વિઘ્નહેત્રં નમઃ’ એથી લલાટની, ‘સર્વેશ્વરાય નમઃ’ એથી
 મસ્તકની, ‘ગણાધિપાય નમઃ’ એથી સર્વાંગની પૂજા કરવી.

દર્શાંગ ગુગુલું ધૂપસુત્રમં ગણનાયક । ગૃહાણ દેવદેવેશ
 ડમાસુત નમોસ્તુ તે । યત્પુરુષમં વિકટાયં ધૂપમં ॥
 સર્વેશ્ચ સર્વરત્નાશ્ચ સર્વેશ્ચ વિશ્વચપ્રિય । ગૃહાણ મંગલં દીપં
 ધૃતવર્તિસમન્વિતમ્ । બ્રાહ્મણોત્તમં વામનાયં કીપમ્ ॥
 નૈવેયં ગૃહ્યતાં દેવ નાનામોદકસંયુતમ્ । પક્ષાન્નફલસંયુક્તં
 ષડ્સૈશ્ચ સમન્વિતમ્ । ચંદ્રમામનં સર્વદેવાયં । નૈવે-
 યમ્ ॥ ॥ કૃષ્ણાવેળ્યાગૌતમીનાં પયોષ્ણીનર્મદાજલૈઃ ।
 આચમ્યતાં વિઘ્નરાજ પ્રસન્નો ભવ સર્વદા ॥ આચમનમ્ ॥
 ફલાન્યમૃતકલ્પાણિ સુગાન્ધીન્યધનાશન । આનીતામિ
 યથાશક્ત્યા ગૃહાણ ગણનાયક । સર્વાર્તિનાશિનેં ફલમ્ ॥
 તાંબૂલં ગૃહ્યતાં દેવ નાગવહ્ન્યા દલૈર્યુતમ્ । કરૂરેણ સમા-
 યુક્તં સુગંધં સ્ત્રલમૃપણમ્ । વિઘ્નહેત્રનં તાંબૂલમ્ ॥ સર્વદે-
 વાધિદેવસ્ત્વં સર્વસિદ્ધિપ્રદાયક । ભક્ત્યા દત્તાં મયા દેવ
 ગૃહાણ દક્ષિણાં વિમો । સર્વેશ્વરાયં । દક્ષિણામ્ ॥ પં-
 ચવર્તિસમાયુક્તં વક્ત્રિના યોજિતં મયા । ગૃહાણ મંગલં
 દીપં વિઘ્નરાજ નમોસ્તુ તે । નીરાજનમ્ । યાનિ કાનિ
 ચ પાં નામ્યાપ્રાસીતિ પ્રદક્ષિણાઃ । નમોસ્ત્વર્નં । સપ્ત-
 સ્યેતિ નમસ્કારઃ । યજ્ઞેન યજ્ઞમિતિ મન્ત્રપુષ્પાંજલિમ્ ॥

હે ગણનાયક ! હે દેવદેવેશ ! હે પાર્વતીપુત્ર ! હું નમ-
 સ્કાર કરું છું. દર્શાંગ યુગળના ધૂપનું ગ્રહણ કરો. એ
 મંત્ર તથા ‘યત્પુરુષમં’ એ મંત્રથી વિકટને નમસ્કાર કરી
 ધૂપ કરું છું. હે સર્વરા ! હે સર્વરત્નસહિત ! હે સર્વેશ !
 હે દેવને પ્રિય ! મનોહર ઘીના દીવાનું ગ્રહણ કરો. એ
 મંત્ર તથા ‘બ્રાહ્મણોત્તમં’ એ મંત્રથી વામનને નમસ્કાર
 કરી દીવો કરું છું. હે દેવ ! નાના પ્રકારના લાડુવાળું
 રધિલું અન્ન અને પાકલા ફલ સહિત છ રસવાળું નૈવેદ્ય
 છે તેનું ગ્રહણ કરો, એ મંત્ર તથા ‘ચંદ્રમામનં’ એ મંત્રથી
 સર્વ દેવને નમસ્કાર કરી નૈવેદ્ય આપું છું. હે વિઘ્નરાજ !
 કૃષ્ણા, વેપ્યા, ગૌતમી, પયોષ્ણી અને નર્મદાનાં જલવડે
 આચમન કરો અને આપ સર્વદા પ્રસન્ન રહો. એ મંત્રથી
 આચમન. હે પાપનાશક ! હે ગણનાયક ! અમૃત જેવાં
 સુંદર સુગંધી ફલ જે મળ્યાં તે લાવ્યો છું, તે આપ
 ગ્રહણ કરો. સર્વાર્તિનાશીને નમસ્કાર કરી ફલ આપું છું.
 હે દેવ ! નાગરવેલનાં પાન અને કપૂર સહિત તાંબૂલ, કે
 જે સુગંધિ અને મુખને શોભાવનાર છે તેનું ગ્રહણ કરો,
 એ મંત્રથી વિઘ્નદત્તીને નમસ્કાર કરી તાંબૂલ આપવા. હે
 સર્વ દેવના અધિદેવ ! હે સર્વ સિદ્ધિને આપનાર ! હે દેવ !
 હે વિમો ! આપને ભક્તિથી દક્ષિણા આપું છું, તે ગ્રહણ
 કરો. એ મંત્રથી સર્વેશ્વરને નમસ્કાર કરી દક્ષિણા આપવી.
 હે વિઘ્નરાજ ! આપને નમસ્કાર કરું છું. અમિત્રી પ્રક-
 ટાવેલી પાંચ વાટવાળા મંગલદીપનું ગ્રહણ કરો, એમ
 કહી આર્તિ કરવી. ‘યાનિ કાનિ ચ’ એ મંત્ર તથા ‘નામ્યા

આસી' એ મંત્રથી પ્રદક્ષિણા કરવી. 'નમોસ્ત્વનં' એ મંત્ર તથા 'સતાસ્વાં' એ મંત્રથી નમસ્કાર. 'યજ્ઞેન યજ્ઞં' એ મંત્રથી પુષ્પાંજલિ આપવી.

અર્ચન પૂજા પ્રકર્તવ્યા ષોડશૈરુપચારકૈઃ । મોદકાન્કારે-
ન્માતસ્તિલજાન્ દશ પાર્વતિ ॥ દેવાગ્રે સ્થાપયેત્સંચ પંચ
વિપ્રાય કલ્પયેત્ ॥ પૂજયિત્વા તુ તં વિપ્રં ભક્તિભાવેન દેવ-
વત્ ॥ દક્ષિણાં ચ યથાશક્ત્યા દત્ત્વા વૈ પંચમોદકાન્ ॥
પૂજયેન્નિશિ ચંદ્રં ચ અર્ધ્યં દત્ત્વા યથાવિધિ ॥ ક્ષીરસાગર-
સંભૂત સ્વપ્નારૂપ નિશાકર ॥ ગૃહાણાર્ધ્યં મયા દત્તં ગણેશ-
પ્રીતિવર્દનમ્ ॥ રોહિણીસહિતચંદ્રમસે નમઃ ॥ દ્વમર્ધ્યં ॥ ક્ષી-
રોદાર્ણવસંભૂત સુષારૂપ નિશાકર ॥ ગૃહાણાર્ધ્યં મયા દત્તં
રોહિણ્યા સહિતઃ શશિન્ ॥ રોહિણીસહિતચંદ્રાયં ॥ દ્વ-
મર્ધ્યં ॥ ગણેશાય નમસ્તુભ્યં સર્વસિદ્ધિપ્રદાયક ॥ સંકટ
દૂર મે દેવ ગુણાર્ધ્યં નમોસ્તુ તે ॥ કૃષ્ણપદ્મે ચતુર્ધર્ધ્યં તુ
પૂજિતોડસિ વિષ્ણુદયે ॥ ક્ષિપ્રપ્રસાદિતો દેવ ગૃહાણાર્ધ્યં નમો-
સ્તુ તે ॥ સંકટદૂર-ગણેશાય દ્વમર્ધ્યં ॥ તિથીનામૃતમે
દેવિ ગણેશપ્રિયલભે ॥ સર્વસંકટનાશાય ચતુર્ધર્ધ્યં નમો-
સ્તુ તે ॥ ચતુર્ધ્યં ॥ અર્ધ્યમ્ ॥ વાપનમન્ત્રઃ-ત્રિપર્યયં નમસ્તુ-
ભ્યં મોદકાન્કારે દ્વાદશ્યહમ્ ॥ મોદકાન્ સપ્તકાન્ પંચ દક્ષિ-
ણાભિઃ સમન્વિતાન્ ॥ આપદુદ્ધરણાપાયં ગૃહાણ દ્વિજસત્તમ ॥
પ્રાર્થના-અબ્રહ્મતિરિક્તં વા દ્રવ્યદ્વીનં મયા કૃતમ્ ॥ સત્સર્વ
પૂર્ણતાં યાતુ વિપ્રરૂપ ગણેશ્વર ॥ બ્રાહ્મણાન્મોજયેદેવિ યથા-
ડ્ઞેન યથાસક્તમ્ ॥ સ્વયં યુજીત પંચૈવ મોદકાન્કલસંયુ-
તાન્ ॥ અશક્ત્યેકમર્જં વા યુજીત દધિસંયુતમ્ ॥ અથવા
મોજનં કાર્યમેકવારં હિમાગ્રિજે ॥ પ્રતિમાં ગુરવે દયાદાચા-
ર્યાય સદક્ષિણામ્ ॥ વલકુલસમાયુક્તામાદૌ મન્ત્રમિમં જપે-
ત્ ॥ ૐ નમો હેરંબ મદમોહિત સંકટાગ્નિવારય તિવારય-
હૃતિ મૂલમન્ત્રમેકવિંશતિવારં જપેત્ ॥ વિસર્જનમન્ત્રઃ-
ગચ્છગચ્છ સુરભેદ સ્વસ્થાને ત્વં ગણેશ્વર ॥ વ્રતનાનેન દેવેશ
યથોક્તલભો ભવ ॥ હૃતિ પૂજા ॥

હે માત ! હે પાર્વતિ ! એ પ્રકારે ષોડશૈરુપચાર પૂજા
કરી તલના દશ લાડુ ધરાવવા. તેમાંથી પાંચ ગણુપતિને
નેવેધને માટે ધરવા અને પાંચ ભક્તિથી દેવની પેઠે
બ્રાહ્મણની પૂજા કરી તેને આપવા તથા યથાશક્તિ
દક્ષિણા આપવી. પછી રાત્રિમાં અર્ધ્ય દઈ નિષિથી ચંદ્રની
પૂજા કરવી. તે પૂજા આ પ્રમાણે કરવી:-'હે ક્ષીરસમુદ્ર-
માંથી ઉત્પન્ન થયેલા ! હે અમૃતરૂપ ચંદ્ર ! ગણેશની
પ્રીતિ વધારનાર આ મારા અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો.'
એ મંત્રથી રોહિણીસહિત ચંદ્રને નમસ્કાર કરી,
એક અર્ધ્ય આપવો. હે ક્ષીરસમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા
અમૃતરૂપ ચંદ્ર ! હે શશિન્ ! તમે રોહિણી સહિત
આ અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો, એ મંત્રથી રોહિણી સહિત
ચંદ્રને બીજે અર્ધ્ય આપવો. 'હે ગણેશ ! હે સર્વ
સિદ્ધિને આપનાર ! હે દેવ ! આપને નમસ્કાર કરું છું.

આપ મારાં સંકટને દૂર કરો. હે દેવ ! કૃષ્ણપક્ષની
ચૌથને દિવસે ચંદ્રોદય વખતે આપની પૂજા કરી છે અને
આપને તુરંત પ્રસન્ન કરેલા છે. આપને નમસ્કાર કરું છું.
આપ અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો.' એ બે મંત્રોથી સંકટદૂર
ગણેશને નમસ્કાર કરી અર્ધ્ય આપવો. 'હે તિથિઓમાં
ઉત્તમ ! હે ગણુપતિને પ્રિય ચતુર્થી દેવિ ! સર્વ સંકટના
નાશ માટે આપને નમસ્કાર કરું છું અને અર્ધ્ય આપું
છું.' એ મંત્રથી ચતુર્થીને નમસ્કાર કરી અર્ધ્ય આપવો.
'હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! આપતિ દૂર થવા માટે દેવ તથા
દક્ષિણા સહિત પાંચ લાડુ આપને આપું છું તેનું ગ્રહણ
કરો.' એ મંત્રથી બ્રાહ્મણને વાપન આપવું. 'હે વિપ્રરૂપ
ગણેશ ! અજ્ઞાનથી કમતી અથવા વધારે વસ્તુથી જે કર્મ
થયેલું હોય, તે સર્વ આપની કૃપાથી પૂર્ણ થાઓ,' એ
પ્રકારે તેની પ્રાર્થના કરવી. હે દેવિ ! પછી પ્રસન્નતાપૂર્વક
બ્રાહ્મણોને જમાડી પોતે દેવ સહિત પાંચ લાડુ ખાવા.
હે પાર્વતિ ! અશક્ત હોય તેણે દહીંની સાથે કેવલ અન્ન
ખાવું; અથવા એક વખત જમવું, પછી, 'હે હેરંબ !
હે મદમોહિત ! સંકટ દૂર કરો, દૂર કરો.' એ મંત્રોના
એકવીશવાર જપ કરી દક્ષિણા, વસ્ત્ર તથા કુંભ સહિત
મૂર્તિ આચાર્યને આપવી. 'હે સુરેશ્વર ! હે ગણેશ્વર !
આપ સુખેથી આપને સ્થાને પધારો, અને હે દેવેશ !
આ વ્રત મેં કર્યું છે માટે મને શાસ્ત્રમાં કલા પ્રમાણે
ફળ આપો.' એ પ્રકારે પૂજા કરવી.

સંકટચતુર્થીની કથા

અથ કથા ॥ ઋષય ઋજુઃ-દારિદ્ર્યલોકકટાયૈઃ પીઢિ-
તાનાં ચ વૈરિભિઃ । રાઝ્યબદ્ધૈર્યૈઃ સર્વૈઃ ક્રિયતે કિં શુભા-
ર્થિભિઃ ॥ ૧ ॥ યનદીનૈર્નરૈઃ સ્કંદ સર્વોપદ્રવપીઢિતૈઃ । વિ-
યાપુત્રગૃહબદ્ધે રોગપ્રક્તૈઃ શુભાર્થિભિઃ ॥ ૨ ॥ કતેભ્યં કિં
વદોપાયઃ પુનઃ શ્વેમાર્થસિદ્ધયે ॥ સ્કંદ ઉવાચ-શ્રુણુધ્વં
શ્રુનયઃ સર્વે વ્રતાનાશ્રુતમં વ્રતમ્ ॥ ૩ ॥ સંકટતરણં નામાશ્રુ-
ત્રેહ સુલ્લદાયકમ્ ॥ યેનોપાયેન સંકટં તરંતિ શ્રુવિ દેહિનઃ
॥ ૪ ॥ યદ્વત્તં દેવકીપુત્રઃ કૃષ્ણો ધર્માય દત્તવાન્ ॥ અરણ્યે
ક્લિપ્યમાનાય પુનઃ શ્વેમાર્થસિદ્ધયે ॥ ૫ ॥ યથા કથિતવાન્
પૂર્વે ગણેશો માતરં પ્રતિ । તથા કથિતવાન્ શ્રીશો દ્વાપરે
પાંડવાન્પ્રતિ ॥ ૬ ॥ ઋષય ઋજુઃ-કર્થ કથિતવાનંબાં પા-
ર્વતીં શ્રીગણેશ્વરઃ । યથા પૃચ્છંતિ શ્રુનયો લોકાઢ્યપ્રદ્ધકાંક્ષિણઃ
॥ ૭ ॥ સ્કંદ ઉવાચ-પુરા કૃતયુગે પુણ્યે હિમાચલસુતા
સતી । તપસ્તપ્તવતી મૂરિ તેનાલબ્ધઃ શિવઃ પતિઃ ॥ ૮ ॥
તદાસ્મરસ્સા હેરંબં ગણેશં પૂર્વજં સુતમ્ ॥ તત્ત્વજ્ઞાનાદાગતં
હૃદ્યા ગણેશં પરિપ્રુચ્છતિ ॥ ૯ ॥ પાર્વત્યુવાચ-તપસ્તપ્ત
મયા ધોરં દુશ્વરં લોમહર્ષણમ્ ॥ ન પ્રાપ્તઃ સ મયા કાંતો
ગિરીશો મમ યલ્લભઃ ॥ ૧૦ ॥ સંકટતરણં દિવ્યં વ્રતં
નારદ ઉક્તવાન્ ॥ ત્વદીયં યદ્વત્તં તાવત્કથયસ્વ પુરાત-

નમ્ ॥ ૧૧ ॥ તદ્વચ્ચ પાર્વતીવાચ્યં સંકલ્પતરણં વ્રતમ્ ।
પ્રીત્યા કથિતવાન્દેવો ગણેશો જ્ઞાનસિદ્ધિઃ ॥ ૧૨ ॥

ઋષિઓ પૂછે છે-હે દેવ ! દારિદ્ર્ય, શોક અને કષ્ટથી પીડિત, શત્રુથી પીડિત અને રાજ્યથી બદલ થયેલા શુભ ઇચ્છતા રાજાઓએ શું કરવું ?^૧ અને હે કાર્તિકેય ! સર્વ જાતના ઉપદ્રવોથી પીડિત, વિદ્વા, પુત્ર તથા ધનરહિત, રાગી, દરિદ્ર એવા મનુષ્યોએ પોતાના કષ્ટોથી માટે શું ઉપાય કરવો, તે કહો. કાર્તિકસ્વામી કહે છે:-હે મુનિઓ ! સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ વ્રત, કે જે દુઃખમાંથી તારનાર છે અને આ લોક તથા પરલોકમાં સુખ આપનાર છે. તે કહું છું તે તમે સાંભળો. આ વ્રતથી પૃથ્વીમાં મનુષ્યો સંકટને તરી જશે.^{૨-૪} આ વ્રત શ્રીકૃષ્ણ વનમાં દુઃખી થતા ધર્મરાજને ફરીથી સુખ મળવા માટે કરાવ્યું હતું.^૫ જેમ પૂર્વે આ વ્રત ગણપતિએ પાર્વતીને કહ્યું હતું, તેમ શ્રીકૃષ્ણ દ્વાપરયુગમાં પાંડવોને કહ્યું હતું.^૬ ઋષિઓ પૂછે છે-જેમ લોકની ઉપર દયા કરતા મુનિઓ પૂછે છે, તેમ ગણેશજીએ પાર્વતીજીને એ વ્રત કયા પ્રકારે શા માટે કહ્યું ?^૭ કાર્તિકસ્વામી કહે છે-પૂર્વે સસ્યયુગમાં પાર્વતીજીએ ધર્માર્થ સ્વીકૃતિ તપ કર્યું, પણ તેથી શિવજી પતિ મળ્યા નહીં, ભારે તેણે પૂર્વ જન્મના પુત્ર ગણેશજીનું સ્મરણ કર્યું, એટલે ગણપતિ તે વખતે પ્રકટ થયા. તેને જોઈ પાર્વતીજી પૂછવા લાગ્યા કે:-^૮ પાર્વતીજી પૂછે છે:-હે પુત્ર ! મેં અતિ ઉગ્ર તપ કર્યું, તથાપિ અતિ પ્રિય અને મારા પતિ મહાદેવજી મને પ્રાપ્ત થયા નહીં; માટે જેથી સંકટ તરણ છે તેવું તમારું પ્રાર્થના દિવ્ય વ્રત કહો, કે જે વ્રત નારદજીએ કહ્યું હતું.^{૧૦-૧૧} એ પ્રકારનું પાર્વતીનું કહેવું સાંભળી, જ્ઞાન અને સિદ્ધિને આપનારા ગણપતિ પ્રીતિથી સંકટ તરવાનું વ્રત કહેવા લાગ્યા.^{૧૨}

ગણેશ ઉવાચ-આવળે બહુલે પદે ચતુર્થ્યો તુ વિદ્યયે ।
ગણેશ પૂજયિત્વા તુ ચંદ્રાયાદ્યં પ્રદાપયેત્ ॥ ૧૩ ॥ પાર્વત્યુ-
વાચ-ક્રિયતે કેન વિધિના કિં કાર્યં કિં ચ પૂજનમ્ ।
ઉચાપનં કદા કાર્યં મન્ત્રાઃ કે સ્વસ્તુ પૂજને ॥ ૧૪ ॥ કિં
ધ્યાનં શ્રીગણેશાય ગણેશ વદ વિસ્તરાત્ । ગણેશ ઉવા-
ચ-ચતુર્થ્યો પ્રાતરુથાય દંતપાવનપૂર્વકમ્ ॥ ૧૫ ॥ યાજ્ઞં
વ્રતમિદં પુણ્યં સંકલ્પતરણં શુભમ્ । કર્તવ્યમિતિ સંકલ્પ્ય
વ્રતેડસ્મિન્ગણં સ્મરેત્ ॥ ૧૬ ॥ સ્વીકારમન્ત્રઃ-નિરાહા-
રોડસ્મિ દેવેશ યાવત્તદ્વોદયો ભવેત્ । મોક્ષયામિ પૂજયિત્વાહં
સંકલ્પાત્તારણ્યે મામ્ ॥ ૧૭ ॥ एवं સંકલ્પ્ય રાજેન્દ્ર જ્ઞાત્વા
કૃષ્ણતિલૈઃ શુભૈઃ । આહ્લિકં તુ વિધાયૈવ પશ્ચાત્પૂજ્યો ગણા-
ધિપઃ ॥ ૧૮ ॥ વિભિમાંપૈસ્તદર્ચનં તૃતીયાંશનં વા પુનઃ ।
યથાશક્ત્યા તુ વા હૈમી પ્રતિમા ક્રિયતે મમ ॥ ૧૯ ॥
હેમાભાવે તુ રૌપ્યસ્ય તામ્રસ્થાપિ યથાશુભમ્ । સર્વથૈવ
દરિદ્રેણ ક્રિયતે સ્ત્રમયી શુભા ॥ ૨૦ ॥ વિત્તશાઠ્યં ન
કર્તવ્યં કૃતે કાર્યં વિનશ્યતિ । જલ્પણં વજ્રયુતં કુંભં તદુ-

પરિ ન્યસેત્ ॥ ૨૧ ॥ પૂર્ણપાત્રં તત્ર પત્રં લિલેદદ્વદશં શુ-
ભમ્ । દેવતાં તત્ર સંસ્થાપ્ય ગંધપુષ્પૈઃ પ્રપૂજયેત્ ॥ ૨૨ ॥

ગણેશ કહે છે-આવળે વધિ યોધને દિવસે ચન્દ્રાદય વખતે ગણેશની પૂજા કરી ચન્દ્રને અર્ધપ્રદાન કરવું.^{૧૩} પાર્વતી કહે છે-હે ગણેશ ! એ વ્રતનો શું પ્રકાર છે ? શું કરવું ? કેવી રીતથી ગણેશનું પૂજન કરવું ? ઉચાપન કયારે કરવું ? કયા મંત્રોવડે પૂજા કરવી અને કેવી રીતથી ધ્યાન કરવું, તે વિસ્તારથી કહો. ગણેશ કહે છે:-યોધને દિવસે સવારમાં ઉઠી, દાંતપૂજા કરી, પુષ્પકારક સંકલ્પ ચતુર્થ્યનું વ્રત ગ્રહણ કરવું. 'હું આ વ્રત કરીશ' એ પ્રકારનો સંકલ્પ કરી ગણેશનું સ્મરણ કરવું.^{૧૪-૧૫} હું દેવેશ ! આજે ચન્દ્રાદય થશે ત્યાં સુધી હું નિરાહાર રહીશ અને આપનું પૂજન કરી હું ભોજન કરીશ, મને દુઃખથી તારા.^{૧૭} એ પ્રકારે વ્રતનો સંકલ્પ કરી કાળા તલથી સ્નાન કરી નિત્ય કર્મ સમાપ્ત કરી ગણપતિની પૂજા કરવી.^{૧૮} તેમાં ત્રણ માષા, દોઢ માષા, વા એક માષાની શક્તિ પ્રમાણે મારી સોનાની મૂર્તિ કરાવવી.^{૧૯} સોનાના અભાવમાં રૂપાની અને તેના અભાવમાં ત્રાંખાની, જેથી અંતઃકરણ પ્રસન્ન થાય તેવી મૂર્તિ કરાવવી. અતિ દરિદ્ર લોકોએ માટીની સુંદર મૂર્તિ કરવી;^{૨૦} પણ દ્રવ્યના લોભથી કપટ કરવું નહીં; અને જો કપટ કરે તો ફળ થાતું નથી. પછી જો કપડાં સહિત અને જળથી પૂર્ણ ધ્યાનની સ્થાપના કરવી.^{૨૧} તેની ઉપર પૂર્ણ પાત્ર રાખી તેમાં મનોહર અણ્ણલ કમલ આલેખવું; અને તેમાં ગણેશ દેવની સ્થાપના કરી, ચંદન, પુષ્પવડે પૂજા કરવી.^{૨૨}

एवं व्रतं प्रकृत्यैवं प्रतिमासं त्वयाद्रिजे । यावज्जीवं तु
वा वर्षाण्येकविंशतिमेव वा ॥ २३ ॥ अशक्तोऽप्येकवर्षं
वा प्रतिवर्षमथापि वा । उचापनं तु कर्तव्यं चतुर्थ्यां श्रा-
वणेऽसिते ॥ २४ ॥ स्वीकारश्च तथा कार्यः संकल्लहरणे
तिथौ । गाणपत्यं तथाऽऽचार्यं सर्वशास्त्रविशारदम् ॥ २५ ॥
अहया प्रार्थयेदादौ तेनोक्तं विधिमाचरेत् । एकविंशतिवि-
प्रार्थ वज्रालंकारभूषणेः ॥ २६ ॥ पूजयेद्गोहिरण्ययैर्हृत्वाऽ-
ग्रौ विधिपूर्वकम् । होमद्रव्यं मोदकाश्च तिलयुक्ता घृतप्लुताः
॥ २७ ॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा नोच्चदष्टोत्तरं शतम् । अष्टा-
विंशतिसंख्याकान्मोदकान्वा सशर्करान् ॥ २८ ॥ अश-
क्तोऽष्टौ शुभान् स्थूलान् जुहुयाज्जातवेदसि । वैदिकेन च
मन्त्रेण आगमोक्तेन वा तथा ॥ २९ ॥ अथवा नाममन्त्रेण
होमं कुर्याथयाविधि । पुष्पमंडपिका कार्या गणेशालङ्कार-
कारिणी ॥ ३० ॥ पूजयेत्तत्र गणपं भक्तसंकटनाशनम् ।
गीतवादित्रनिगैर्भक्तिभावपुरस्कृतेः ॥ ३१ ॥ पुराणवेद-
निर्घोषैस्तोषयेच्च गणेश्वरम् । एवं जागरणं कार्यं शक्त्या
दानादिकं तथा ॥ ३२ ॥

હે પર્વતપુત્ર ! એ પ્રકારે જ્યાં સુધી જીવે ત્યાં સુધી મહીને મહીને વ્રત કરવું અથવા એકવીશ વર્ષ સુધી વ્રત

કરવું. ગરીબ માણસે એક વર્ષ સુધી મહીને મહીને વ્રત કરવું. તેમ ન અને તો વર્ષે વર્ષે વ્રત કરવું. સંકષ્ટ હરનાર શ્રાવણ વદિ ચોથને દિવસે જ આ વ્રતનું ઉઘાપન કરવું. ૨૦-૨૪ સર્વ શાસ્ત્રોમાં નિપુણ અને ગણપતિનો જે ભક્ત હોય, તેવા બ્રાહ્મણને આચાર્ય કરવો. ૨૫ પ્રથમ આચાર્યની પ્રાર્થના કરવી. પછી તે જેમ કહે તે પ્રકારે વ્રત કરવું. તેમાં વસ્ત્ર, અલંકાર, ગાય, અને સુવર્ણ વગેરેથી એકવીશ બ્રાહ્મણોની પૂજા કરવી; પછી અગ્નિમાં વિધિપૂર્વક હોમ કરવો. હોમ કરવા માટે તલ, ઘી અને સાકર સહિત એક હળને ને આઠ લાડુ લેવા, તેટલાની શક્તિ ન હોય તો એકસો આઠ, અથવા અઠ્યાવીશ, નહીં તો મોટા આઠ સુંદર લાડુ લેવા, અને વૈદિકમંત્ર, પુરાણમંત્ર વા નામમંત્રથી અધિકાર પ્રમાણે હોમ કરવો. ગણેશને પ્રસન્ન કરે તેવો નાનકડો માંડવો બાંધવો. ૨૬-૩૦ તેમાં ભક્તોનાં સંકષ્ટોનો નાશ કરનારા ગણપતિનું પૂજન કરવું. ત્યાં ગીત ગાઈ વાળં વગડાવીને પુરાણ તથા વેદના ઉચ્ચારવડે ગણપતિને પ્રસન્ન કરવા અને રાત્રે જાગરણ કરવું, તથા યથાશક્તિ દાન વગેરે આપવું. ૩૧-૩૨

સપત્નીકમયાચાર્ય તોષયેદ્વજમૃગૈઃ । ડવાનચ્છત્રગો-
દાનકમંડલુફલાદિભિઃ ॥ ૩૩ ॥ શપ્યાવાહનમૃદાનયનધા-
ન્યગૃહાદિભિઃ । યથાશક્ત્યા પ્રકર્તૃયં દારિદ્રાભાવમિચ્છતા ॥ ૩૪ ॥
૧૬ ॥ એકવિંશતિવિપ્રાંશ્વ ભોજયેનામભિર્મમ । ગજાયો
વિઘ્નરાજશ્ચ લંબોદરશિવાત્મજૌ ॥ ૩૫ ॥ વક્તૃઃ શર્યકર્ણઃ
કુબ્જશ્ચૈવ વિનાયકઃ । વિઘ્નનાશો દિ વિક્રો વામનઃ
સર્વદૈવતઃ ॥ ૩૬ ॥ સર્વાર્તિનાશી મગધાન્ વિઘ્નહર્તા ચ
ધૂમકઃ । સર્વદેવાધિદેવશ્ચ સર્વં પોદશૈ વૈ સ્મૃતાઃ ॥ ૩૭ ॥
૧૭ ॥ એકદંતઃ કૃષ્ણાવંગો ભાલચંદ્રો ગણેશ્વરઃ । ગણપથૈકવિંશશ્ચ
સર્વં એતે ગણેશ્વરાઃ ॥ ૩૮ ॥ દુર્ગાપેંદ્રશ્ચ રુદ્રશ્ચ કુલદેવ્યધિકં
મયેત્ । વિશેષેણાદસંભ્યાકૈર્મોદકૈર્હવનં સ્મૃતમ્ ॥ ૩૯ ॥
૧૮ ॥ એવં કૃતે વિધાનેન પ્રસન્નોડહં ન સંશયઃ । દદામિ વાંછિતાન્
કામાંસ્તદ્વ્રતં મસ્તિપ્રયં કુહ ॥ ૪૦ ॥

વસ્ત્ર, અલંકાર, પગરખાં, ડન, ગાય, કર્મણુ, દંત્ર, શપ્થા, વાહન, પૃથ્વી, ધન, ધાન્ય અને ધર વગેરે આપીને યથાશક્તિ આચાર્ય તથા તેમનાં પત્નીને પ્રસન્ન કરવાં કે જેથી દારિદ્ર્યનો નાશ થાય છે. ૩૩-૩૪ જાગરણ, વિઘ્નરાજ, લંબોદર, શિવાત્મજ, વક્તૃડ, શૂર્પકર્ણ, કુબ્જ, વેનાયક, વિઘ્નનાશ, વિકટ, વામન, સર્વદેવત, સર્વાર્તિનાશી, વિઘ્નહર્તા, ધૂમક, સર્વદેવાધિદેવ, એકદંત, કૃષ્ણપિમ, આલયંદ્ર, ગણેશ્વર અને ગણપતિ, એ પ્રકારનાં મારાં એકવીશ નામોવડે, એકવીશ બ્રાહ્મણોમાં મારી ભાવના કરી તેઓને જમાડવા. ૩૫-૩૮ તથા દુર્ગા, વામનજી, રુદ્ર અને કુલદેવી નિમિત્તના અધિક બ્રાહ્મણો જમાડવા. વશેષે કરી આઠ લાડુવડે હવન કરવો કહેલો છે. ૩૯ એ

પ્રકારે કરવાથી હું પ્રસન્ન થાઉં છું અને મનવાંછિત ફલ આપું છું એમાં સંશય નથી, માટે હે પાર્વતીજી ! આપ પણ મને પ્રિય એવું તે વ્રત કરો. ૪૦

મીઠૂણ ઉવાચ-एवं तु कथितं सर्वं गणेशेन स्वयं नृप ।
पार्वत्या तत्कृतं राजन् व्रतं संकटनाशनम् ॥ ४१ ॥ व्रते-
नानेन सा प्राप महादेवं पतिं स्वकम् । तत्कुरुष्व महाराज
व्रतं संकटनाशनम् ॥ ४२ ॥ चतुर्थी संकटा नाम स्कंदेन
कथिता कपीन् । ऋषिभिर्लोककामैस्तैर्लोकं तप्तमिदं
व्रतम् ॥ ४३ ॥ सूत उवाच-कृतं युधिष्ठिरेणैतद्राज्यका-
मेन वै द्विज । तेन शत्रूनिहृत्याजौ स्वराज्यं प्राप्तवान्
स्वयम् ॥ ४४ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन व्रतं कार्यं विचक्षणैः ।
येन धर्मायकामाश्च मोक्षश्चापि भवेत्किञ्च ॥ ४५ ॥ यः
करोति व्रतं विप्राः सर्वकामार्थसिद्धिदम् । स वांछितफलं
प्राप्य पश्चाद्गणपतां व्रजेत् ॥ ४६ ॥ यदा यदा परं विप्रा
नरः प्राप्नोति संकटम् । तदा तदा प्रकर्तव्यं व्रतं संकट-
नाशनम् ॥ ४७ ॥ त्रिपुरं हंतुकामेन कृतं देवेन यत्किञ्च ।
त्रैलोक्यभृतिकामेन महर्षेण तथा कृतम् ॥ ४८ ॥ रावणेन
कृतं पूर्वं वाल्मिकिनसंकटे । स्वकीयं प्राप्तवान्राज्यं गणे-
शस्य प्रसादतः ॥ ४९ ॥ सीतान्वेषणकामेन कृतं बाण्डु-
तेन च । संकल्प्य दृढवाङ्मोक्षं सीतां रामप्रियां पुरा
॥ ५० ॥ दमयंत्या कृतं पूर्वं नलान्वेषणकारणात् । सा
पतिं नैषधं लेभे पुण्यश्लोकं द्विजोत्तमाः ॥ ५१ ॥ अह-
ल्यापि पतिं लेभे गौतमं प्राणवल्लभम् ॥ विद्यार्थी लभते
विद्यां धनार्थं धनमाप्नुयात् । पुत्रार्थं पुत्रमाप्नोति रोगी
रोगात्प्रमुच्यते ॥ ५२ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणोक्तं संकट-
चतुर्थीव्रतम् ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજા યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રકારે ગણપ-
તિએ પોતે કહ્યું અને પાર્વતીજીએ તે સંકષ્ટ ચતુર્થીનું વ્રત
કયું, તેથી તેને પોતાના પતિ શિવજી બળ્યા છે. માટે હે
મહારાજ ! તમે તે વ્રત કરો. ૪૧-૪૨ આ સંકષ્ટ ચતુર્થીનું
વ્રત કાર્તિકરવામીએ ઋષિઓને કહ્યું હતું અને ઋષિઓએ
આ લોકમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. ૪૩ સૂત કહે છે-હે દિવ !
રાજ્યની ઇચ્છાથી યુધિષ્ઠિરે એ વ્રત કર્યું તેથી તેણે શત્રુ-
ઓને યુદ્ધમાં મારી પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું હતું. ૪૪
તે કારણ માટે ભુદ્ધિમાન પુરુષે પ્રયત્નપૂર્વક સંકષ્ટ ચતુર્થીનું
વ્રત કરવું કે જેથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ સિદ્ધ થાય
છે. ૪૫ હે વિપ્રો ! સર્વ કામ અને અર્થને સિદ્ધ કરનાર
આ વ્રત જે કરે છે, તે આ લોકમાં મનમાનતા ભોગ
ભોગવી અને ગણપતિના લોકને પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૬
જ્યારે જ્યારે મનુષ્યપર સંકષ્ટ આવે ભારે ભારે તેમને
આ વ્રત કરવું કે, જેથી સંકષ્ટનો નાશ થાય છે. ૪૭
મહાદેવજીએ ત્રિપુરાસુરને મારવા માટે આ વ્રત કર્યું હતું.
ઈંદ્રે ત્રણ લોકની સમૃદ્ધિ મેળવવા માટે આ વ્રત કર્યું
હતું. ૪૮ જ્યારે વાલ્મિકિએ રાવણને બાંધી મૂક્યો હતો ત્યારે

રાવણે આ વ્રત કર્યું હતું; તેથી તે બંધનમાંથી મુક્ત થઇને ગણેશના પ્રસાદથી પોતાનું રાજ્ય પાછું સુખપૂર્વક કરવા લાગ્યો.^{૪૦} પૂર્વે સીતાજીને શોધવા માટે હત્રાને આ વ્રત કર્યું હતું, તેથી તેને તે રામચંદ્રનાં પ્રિયા સીતાજીનું દર્શન થયું હતું.^{૪૧} કમચંતીએ નહ રાખેને શોધવા માટે આ વ્રત કર્યું હતું તેથી તેને પુણ્યવાન નલરાજ પતિ પ્રાપ્ત થયો હતો.^{૪૨} અહલ્યા પણ આ વ્રતના પ્રભાવથી પ્રાણથી પણ પ્રિય પતિ ગૌતમ ઋષિને પ્રાપ્ત થયાં હતાં. આ વ્રત કરવાથી વિદ્યાની ઇચ્છાવાળાને વિદ્યા મળે છે, ધનની ઇચ્છાવાળાને ધન મળે છે, પુત્રની ઇચ્છાવાળાને પુત્ર મળે છે અને રોગી રોગથી મુક્ત થાય છે.^{૪૩}

એ પ્રમાણે રક્ષકપુરાણમાં સંકષ્ટ ચતુર્થાનું વ્રત કહેલું છે.

દુર્વાગણપતિ વ્રત

અથ શ્રાવણે કાર્તિકે વા શુક્લચતુર્થ્યાં દુર્વાગણપતિ-વ્રતમ્ । મદનરત્ને સૌરપુરાણે । સ્કંદ ઉવાચ- કેન વ્રતેન ભગવન્ સૌભાગ્યમતુલ્યં ભવેત્ । પુત્રપૌત્રધનૈર્ધન્યૈર્મંદુજઃ સુલ-નેષતે ॥ તન્મે વદ મહાદેવ વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ । યેન ચીર્ણેન દેવેશ નરો રાજ્યં ચ વિંદતિ ॥ રાજ્ઞી ચ જાયતે નારી અપિ કાલકુલોદ્રવા । રાજપુત્રો જયેચ્છન્નગરુઢઃ પન્નગાનિવ । બ્રાહ્મણો બ્રહ્મવર્ચસ્વં પ્રાપ્ય સર્વાધિકો ભવેત્ । ઘર્ણાન્નમવિદ્યીનોઽપિ સોઽપિ સિદ્ધિં ચ વિંદતિ ॥

શ્રાવણ અથવા કાર્તિકમાસની સુદિ ચોથને દિવસે દુર્વાગણપતિવ્રત કરવું એમ સૂર્યપુરાણમાં મદનરત્નમાં કહેલું છે. કાર્તિકસ્વામી પૂજે છે-હે ભગવન્ ! હે મહાદેવ ! કર્યું વ્રત કરવાથી મનુષ્યને સર્વોત્તમ સૌભાગ્ય મળે છે, પુત્ર, પૌત્ર, ધન, ઐશ્વર્ય અને સુખની વૃદ્ધિ થાય છે તે મને કહેા. હે દેવેશ ! જે વ્રત કરવાથી પુરુષ રાજા થાય, દાસના કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રી પણ રાણી થાય, ગરુડ જેમ સર્પને જિતે છે તેમ રાખનેા પુત્ર શત્રુને જિતે, બ્રાહ્મણ બ્રહ્મતેજને પ્રાપ્ત થઈ સર્વોત્તમ ગણાય અને વર્ણ તથા આશ્રમથી હીન હોય તથાપિ તેને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તેવું વ્રત કહેા.

મહાદેવ ઉવાચ-શ્ચ બલસ પ્રવક્ષ્યામિ વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ । અસ્તિ દુર્વાગણપતેર્વ્રતં ત્રૈલોક્યવિશ્રુતમ્ ॥ ભગવત્યા પુરા ચીર્ણ પાર્વત્યા શ્રદ્ધયા સહ । સરસ્વત્યા ચ કૃદ્ધેણ વિષ્ણુના ધનદેન ચ ॥ અન્યૈશ્ચ દેવૈર્મુનિભિર્ગૌર્વૈઃ કિન્નરૈસ્તથા । ચીર્ણમેતદ્વ્રતં સર્વૈઃ પુરાકલ્પે પદ્માનન ॥ ચતુર્થી યા ભવેચ્છુક્લા નમોમાસસ્ય પુણ્યદા । તસ્યાં વ્રતમિદં કુર્યાત્ કાર્તિકયાં વા પદ્માનન ॥ ગજાનનં ચતુર્ભાંદુમેકદંતવિ-પાટિતમ્ । વિધાય દેવ્યા વિદ્વેશં દેમપીઠાસનસ્થિતમ્ ॥ તથા દેમમર્ચ્યાં દુર્વાં તદાધારે ધ્યવસ્થિતમ્ । સંત્યાપ્ય વિદ્વક્તારં કલશે તામ્રભાજને ॥ વેટિતં રક્તવજ્રેણ સર્વ-તોમમદ્રમંહલે । પૂજયેદ્રક્કુસુમૈઃ પત્રિકામિશ્ર પંચમિઃ ॥ ચિત્તવ્રતપ્રમામાર્ગઃ શમીદુર્વાં હરિપ્રિયા । અન્યૈઃ સ્ત્રીય-

કુસુમૈઃ પત્રિકામિઃ સ્ત્રગમિમિઃ ॥ પક્ષેશ મોદકૈઃ પશાદ-પહારે પ્રકલ્પયેત્ । વપચારેસ્તુ વિચિના પૂજયેદ્વિરિજાહ-તમ્ ॥ દત્તવાદનમન્ત્રઃ ॥

મહાદેવજી કહે છે-હે પુત્ર ! દુર્વાગણપતિનું ઉત્તમ વ્રત કે જે ત્રણે લોકમાં પ્રખ્યાત છે તે ઉત્તમ વ્રત હું કહું છું તે સાંભળ. આ વ્રત પૂર્વે શ્રદ્ધાથી ભગવતી પાર્વતીએ, સર-સ્વતીએ, કૃદ્ધે, વિષ્ણુએ, કુબેરે અને બીજા પણ દેવ, મુનિ, ગંધર્વ અને કિન્નર વગેરેએ પ્રથમ કર્તવ્યમાં કર્યું હતું. હે પદ્માનન ! શ્રાવણ સુદિ ચોથના દિવસ પુણ્ય દિવસ છે. માટે તે દિવસે આ વ્રત કરવું; અથવા કાર્તિક સુદિ ચોથને દિવસે કરવું. જેને હાથીનું સુખ છે અને ચાર ભુજ છે તેવી સોનાની એકદંત ગણપતિની મૂર્તિ સોનાના પાટલા ઉપર બેસાડવી અને સોનાની દુર્વા પણ તે પાટલા ઉપર રાખવી. પછી કલશની ઉપર ત્રાંચાના પાત્રમાં લાલ વસ્ત્ર-વાળા ગણપતિને પધરાવી સર્વતાલદ્રમ્બણમાં પૂજન કરવું. લાલ પુષ્પ તથા બીલી, અધેડો, બીજડી, દુર્વા અને તુલસી એ પાંચ પત્ર, તેમ જ બીજાં પણ સુગંધી પુષ્પ તથા પત્રોવડે પૂજન કરવી. પછી ફલ અને લાકડું નૈવેદ્ય કરવું અને બીજી કેટલીક સામગ્રીથી ગણપતિની નીચેના મંત્રોથી પૂજા અને પ્રાર્થના કરવી.

ઉમાસુત નમસ્તુભ્યં વિશ્વલ્પાપિન્સનાતન । વિઘ્નોર્વા-વિઘ્નિંધિ સક્કલાનધર્મ્યં પાર્યં દદામિ તે । પાપાધર્મ્યોર્મન્ત્રઃ ॥ ગણેશરાય દેવાય ઉમાપુત્રાય વેષસે । પૂજામથ પ્રયચ્છામિ ગૃહાણ ભગવન્મમ । ગંધમન્ત્રઃ ॥ વિનાયકાય શરાય વરદાય ગજાનન । ઉમાસુતાય દેવાય કુમારગુરુવે નમઃ । લંબોદ-રાય વીરાય સર્વવિઘ્નોહારિણે । વૃષ્ણમન્ત્રઃ ॥ ઉમાંગમલસં-શ્રુતો ધનવાનાં વધાય વૈ । અઽયમહાય લોકાનાં સ દેવઃ પાતુ વિશ્વશુક્ । ધૃપમન્ત્રઃ ॥ પરં જ્યોતિઃ પ્રકાશાય સર્વ-સિદ્ધિપ્રદાયક । દીપં તુભ્યં પ્રદાત્સ્યામિ મહાદેવાય તે નમઃ । દીપમન્ત્રઃ ॥ ગણાનાંત્વાં સાદન્મ ॥ ગણેશ્વર ગણ-ધ્યશ્ચ ગૌરીપુત્ર ગજાનન । વ્રતં સંપૂર્ણતાં યાતુ ત્વસ્પ્રસાદા-દ્ધિમાનન । પ્રાર્થનામન્ત્રઃ ॥

હે પાર્વતીપુત્ર ! હે વિશ્વમાં બ્યાપક ! હે સનાતન ! આપને અર્ધ તથા પાદ આપું છું. આપ મારાં સર્વ વિઘ્નો દૂર કરો. હે ભગવન્ ! આપ ગણના ઇશ્વર, પાર્વતીના પુત્ર અને જગતના કર્તા છો માટે પૂજા કરું છું, આપ તે મહાશુ કરો, હે ગજાનન ! નિર્યતા, નાશકરહિત, શૂરવીર, વર આપનાર, પાર્વતીના પુત્ર, કુમાર છે જ્યેષ્ઠાંધુ જેના તે, મોટા પેટવાળા, વીર અને સર્વ વિઘ્ન હરનારા આપને નમસ્કાર કરું છું. દૈત્યોને મારવા માટે અને લોકના અનુગ્રહ માટે જે પાર્વતીના શરીરના મેલમાંથી ઉત્પન્ન થએલ છે, તે વિશ્વને ધારણ કરનાર દેવ મારું રક્ષણ કરો. હે સર્વ સિદ્ધિ આપનારા, હે મોટા દેવ ! આપને નમસ્કાર કરું છું અને પ્રકાશ માટે દીવો ધરું છું. 'ગણાં ત્વા' એ

મંત્રથી નેવેલ ધરવું. હે ગણના ધધિર ! હે ગણના અધ્યક્ષ હે ઔરીપુત્ર ! હે ગળનન ! હે ઇલાનન ! આપની કૃપાથી મારું વ્રત પૂર્ણ થાઓ.

एवं संपूर्य विमर्श यथाविभववित्तैः । सोपस्करं ग-
णाध्यक्षमाचार्याय निवेदयेत् । एष्टान् भगवन् ब्रह्मन्गणराजं
सदक्षिणम् । व्रतं त्वद्भक्षनादय पूर्णतां यातुं सुव्रत । दान-
मन्त्रः ॥ अथवा शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्यां संयतेंद्रियः । एवं यः
पंचवर्षाणि कृत्वोपायनमाचरेत् ॥ ईप्सितान् लभते कामान्
देहांते शार्करं पदम् । कुर्याद्भूयैत्रयं त्वेवं सर्वसिद्धिप्रदाय-
कम् ॥ उपायनं विना यस्तु करोति व्रतमुत्तमम् । तेन
शुक्तितैः कार्यं प्रातःजानं षडानन ॥ हेन्ना वा राजतेनापि
कृत्वा गणपतिं बुधः । पञ्चगव्यैस्तु संस्नाप्य द्वाभिः
संप्रपूजयेत् ॥ मन्त्रैस्तु दक्षभिर्भक्त्या द्वांशुभैः शिलिध्व-
ज ॥ द्वांशुभैर्गंधभिर्मन्त्रैः पूजा ॥ द्वांशुभैः पंचगव्यैः
जपनम् ॥ ते च दक्ष नाममन्त्रा उक्ताः स्कंदपुराणे-गणा-
धिप नमस्तेस्तु उमापुत्राघनाशन । विनायकेशपुत्रेति
सर्वसिद्धिप्रदायक ॥ एकदंतेभवकेति तथा मूषकवाहन ।
कुमारपुरवे तुभ्यमेभिर्नामपदैः व्रथक् ॥ इत्येवं कथितं
सम्पक् सर्वसिद्धिप्रदं शुभम् । व्रतं द्वांगणपतेः किमन्य-
च्छ्रोवमिच्छसि ॥ इति सौरपुराणोक्तं द्वांगणपतिव्रतम् ॥

એ પ્રકારે યથાશક્તિ ગણપતિનું પૂજન કરી, આચાર્યને ગણપતિનું દાન આપતાં કહેવું કે, 'હે ભગવન ! હે બ્રહ્મા ! દક્ષિણાસહિત ગણપતિ આપને આપું છું, તે ગ્રહણ કરો; અને હે સુમત ! આશીર્વાદ આપો કે, જેથી મારું વ્રત પૂર્ણ થાય.' એમ કહી ઉપરકર સહિત મૂર્તિ આચાર્યને આપવી. એ પ્રકારે જે પુરુષ શુકલપક્ષની યોથને દિવસે પાંચ વર્ષ સુધી વ્રત કરી ઉઘાપન કરે છે, તેના આ લોકમાં સર્વ મનોરથ સિદ્ધ થાય છે અને અંતે ગણપતિનાં પદની પ્રાપ્તિ થાય છે; અથવા સર્વ સિદ્ધિ આપનાર આ વ્રત ત્રણ વર્ષ સુધી કરવું. હે કાર્તિકેય ! જે પુરુષને ઉઘાપન વિના વ્રત કરવાની ઇચ્છા હોય, તેણે સવારમાં ધોળા તલ-વડે સ્નાન કરવું. પછી સોનાની અથવા રૂપાની ગણપ-તિની મૂર્તિ કરાવવી તેને દ્વાર્ સહિત પંચગવ્યથી નવરાત્રી તથા ભક્તિથી તીયેના દશ મંત્ર બણી બે બે દ્વાર્વાડે તેની પૂજા કરવી. તે મંત્રો-ગણાધિપાય નમઃ, ઉમાપુત્રાય નમઃ, અઘનાશનાય નમઃ, વિનાયકાય નમઃ, ર્દશપુત્રાય નમઃ, સર્વ-સિદ્ધિપ્રદાયકાય નમઃ, એકદંતાય નમઃ, હ્રમવક્રત્રાય નમઃ, મૂષકવાહનાય નમઃ, કુમારપુત્રે નમઃ, હે કાર્તિકેય ! એ પ્રકારે સૌરપુરાણમાં સિદ્ધિ આપનાર સુંદર દ્વાંગણપતિ વ્રત કરવાનું કહ્યું છે. હવે તમારે બીજું શું સાંભળવાની ઇચ્છા છે.

એકવીશ દિવસનું ગણપતિપૂજન-વ્રત

અષ્ટેકવિંશતિદિનં ગણપતિપૂજનવ્રતમ્ । તથા શ્રાવણશુક્લ-
ચતુર્થીવારમ્ શ્રાવણકૃષ્ણદશમીપર્યંતં, તત્ર ચતુર્થી મધ્યાહન-

વ્યાપીની ગ્રામા । અથ પૂજા-એકદંતં શર્પકર્ણ ગજતુંકં
ચતુર્હજમ્ । પાશાંકુશધરં દેવં મોરકં ચિત્રતં કરે ।
ધ્યાનમ્ ॥ આગચ્છ જગદાચાર સુરાસુરવરાષિત । અનાપ-
નાથ સર્વેશ મીર્વાળપરિપૂજિત । આવાહનમ્ ॥ સ્વર્ગસિંહા-
સનં દિશ્યં નાનારતનસમન્વિતમ્ । સમર્પિતં મયા દેવ તત્ર
ત્વં સમ્રગુપાધિષ્ઠા । આસનમ્ ॥ દેવદેવેશ સર્વેશ સર્વતીર્થદત્તં
જલમ્ । પાશં મુદ્દાણ ગણપ મંચપુષ્પાકૃતેષ્ટતમ્ । પાશમ્ ॥
પ્રવાલચ્છકાકાલપગરત્નતાંદુલજાંદનદમદગંધમ્ । પુષ્પાશ-
તૈર્યુક્તમઝોવશકે દત્તં મયાઽર્ચ્યં સફલીકુલમ્ । અર્ચનમ્ ॥
ગંગાદિસર્વતીર્થેભ્ય આનીતં તોયમુતનમ્ । કર્પૂરેઝાલવંગેથ
યુક્તમાચમ્યતાં વિમ્બો । આચમનમ્ ॥ ચંપકાશોકચકુલ-
માલતીમોગરાદિભિઃ । વાસિતં જિગ્મશાહેતુસ્તેલં ચાર
પ્રગૃહ્યતામ્ । અર્ચ્ચગજાનમ્ ॥

આપણુ સુદિ યોથથી આરંભી શ્રાવણ વદિ દશમી સુધી એ વ્રત કરવાનું છે. તે વ્રતમાં જે દિવસે મખ્યાહ્ન વખતે યોથ હોય તે યોથ લેવી. પૂજનો વિધિ-‘ગણપતિ કે જેને સૂપડાના જેવા કાન છે, એક દાંત છે, હાથીનું શુપ છે, ચાર ભુજા છે, પાશ તથા અંકુશને ધારણ કરે છે અને હાથમાં લાડુ ધારણ કરે છે, તે દેવનું ધ્યાન કરું છું.’ એ પ્રમાણે ધ્યાન કરવું. ‘હે ભગવતના આધાર ! મોટા મોટા દેવતાઓએ પૂજિત ! હે અનાથના નાથ ! હે સર્વેશ ! આપ પધારો.’ એ મંત્રથી આવાહન. હે દેવ ! નાના પ્રકારનાં રત્નો સહિત દિવ્ય સોનાનું સિંહાસન હું આપને અર્પણ કરું છું, તે ઉપર આપ બીરાજો. હે દેવ ! હે દેવેશ ! હે સર્વેશ ! હે ગણપતે ! ચંદન, પુષ્પ તથા અક્ષત સહિત સર્વ તીર્થોનું જળ પાઘ મારે ગ્રહણ કરો. હે સકલ શક્તિવાળા ! પરવાળાં, મોતી, સોપારી, રત્ન, તામ્રધ, સુવર્ણ, અષ્ટગંધ, પુષ્પ તથા અક્ષત સહિત અર્ધનું આપ ગ્રહણ કરો. હે વિભો ! કપૂર, લવિંગ અને એલાયચીથી સુગંધિત ગંગા વગેરે તીર્થોનું ઉત્તમ જળ તૈયાર છે, તેનું આચ્છન્ન કરો. હે વિભો ! ચરખો, આસોપાલવ, બેરસડી, માલતી અને ડોલરના પુષ્પના સુગંધી સુંદર તેલનું ગ્રહણ કરો.

કામધેનુસમુદ્રતં સર્વેષાં જીવનં પરમ્ । પાવનં યજ્ઞદે-
તુથ પયઃ જ્ઞાનાર્થમર્પિતમ્ । પયઃજાનમ્ ॥ પવસસ્તુ સમુ-
દ્રૂતં હિમાવિદ્રવ્યયોગતઃ । દધ્યાનીતં મયા દેવ સ્નાનાર્થે
પ્રતિગૃહ્યતામ્ । દક્ષિણાનમ્ ॥ નવમીતસમુત્પન્નં સર્વસંતો-
ષકારકમ્ । યજ્ઞાંગદેવતાહેતોષુતં સ્નાનાર્થમર્પિતમ્ । વ્રુત-
સ્નાનમ્ ॥ પુષ્પસારસમુદ્રતં મશિકાભિઃ કૃતં ચ યત્ ।
સર્વેતુષ્ટિકરં દેવ મધુ સ્નાનાર્થમર્પિતમ્ । મધુસ્નાનમ્ ॥
શ્વરસમુદ્રતં શર્કરાં હમનોહરામ્ । મહાપહરણસ્નાને
ગૃહાણ ત્વં મયાઽર્પિતામ્ । શર્કરાસ્નાનમ્ ॥ સર્વમાધુર્યેષોહેતુઃ
સ્વાદુઃ સર્વપ્રિયંકરઃ । પુષ્ટિકૃસ્નાતુમાનીત શ્વરસારખંબો
ગુહઃ । ગુહસ્નાનમ્ ॥ કાંત્વે કાંત્યેન પિહિતો દધિમખ્યાઝ્ય-
સંચતઃ । મધુપર્કો મયાઽઽનીતઃ પૂજાર્થે પ્રતિપૃષ્ટતામ્ । મધુ-

પર્કમ્ ॥ સર્વેતીર્થાદૈર્ તોયં મયા પ્રાર્થનયા વિમો । સુવા-
સિતં ગૃહાણેદં સમ્યક્ સ્નાતું સુરેશ્વર । સ્નાનમ્ ॥ રક્ત-
અયુગં દેવ લોકલજ્ઞાનિવારણમ્ । અનર્ઘ્યમતિસૂક્ષ્મં ચ
ગૃહાણેદં મયાડર્પિતમ્ । વચ્ચમ્ ॥ રાજતં બ્રહ્મણ્યં ચ રત્ન-
કાંચનસંયુતમ્ । અક્ષયોપપાદિતં દેવ ગૃહાણ પરમેશ્વર ।
યજ્ઞોપવીતમ્ ॥ અનેકરત્નયુક્તાનિ મૂષ્ણાનિ બહુનિ ચ ।
તત્તદંગે કાંચનાનિ યોજયામિ તવાજ્ઞયા । મૂષ્ણમ્ ॥ અ-
દ્દગંધસમાયુક્તં રક્તચંદનચૂતમમ્ । દ્વાદશાંગેષુ તે દેવ લેપ-
યામિ કૃપાં કુરુ । ચંદનમ્ ॥ રક્તચંદનસંમિશ્રાંસ્તંદુર્લા-
સ્તિલકોપરિ । શોભાયે સંપ્રદાસ્યામિ ગૃહાણ જગદીશ્વર ।
અક્ષતાન્ ॥ પાટલં કર્ણિકારં ચ ચૈષ્ણં રક્તપંકજમ્ ।
મોગરં માલતીપુષ્પં ગૃહ્યતાં મુવનેશ્વર । પુષ્પાણિ ॥ નાના-
પંકજપુષ્પૈશ્ચ ગ્રચિતાં પલ્લવૈરપિ ચિલ્ત્રપત્રયુતાં માલાં ગૃહાણ
સુમનોહરારમ્ । માલામ્ ॥

સર્વનું ઇવન, પવિત્ર અને યજ્ઞમાં ઉપયોગી કામધેનુનું
દૂધ આપને સ્નાન માટે આપું છું. 'હે દેવ ! ખટાઈ વગેરેના
લંબંધથી, દૂધનું બનેલું દહીં આપને સ્નાન માટે આપું છું
તે ગ્રહણ કરો. માખણમાંથી થયેલું, સર્વને સંતોષ આપ-
નાર તથા યજ્ઞમાં ઉપયોગી ઘી આપને સ્નાન માટે આપું
છું. પુષ્પના સારથી ઉત્પન્ન થયેલું, મોખીઓએ એકઠું
કરેલું અને સર્વને સંતોષ આપનારું મધ સ્નાન માટે
આપું છું. શેરડીના રસથી ઉત્પન્ન થયેલી સુંદર સાકર,
સ્નાનમાં મેલ દૂર કરવા આપું છું. તે ગ્રહણ કરો. સઘળી
મધુરતાનો હેતુ, સર્વને પ્રિય, પુષ્ટિ કરનાર, અને શેરડીના
રસથી ઉત્પન્ન થયેલો સ્વાદિષ્ઠ ગોળ સ્નાન માટે તૈયાર છે.
કાંસાના પાત્રમાં, કાંસાના પાત્રવડે ઢાંકેલું મધ, ઘી અને
દહીનો મધુષર્ક પૂજા માટે મેં તૈયાર કર્યો છે, તે ગ્રહણ
કરો. હે વિમો ! હે સુરેશ્વર ! ધણી પ્રમાણથી સર્વ તીર્થોનું
જલ મંગાવેલું છે, તે તે સુગંધીવાળું છે માટે સ્નાન માટે
ગ્રહણ કરો. હે દેવ ! લોકલજ્ઞનું નિવારણ કરનાર,
અમૃત્ય અને અતિ સૂક્ષ્મ એ લાલ વસ્ત્રો આપને આપું છું
તે ગ્રહણ કરો. હે દેવ ! રત્ન અને સુવર્ણ સહિત રૂપાની
જનોર્ધ ભક્તિથી આપું છું, તે ગ્રહણ કરો. રત્નોવડે જડેલા
ધણા અલંકારો આપની આજ્ઞાથી હાથ પગ વગેરેમાં પહે-
રાવું છું. હે દેવ ! અદ્ભૂત સહિત ઉત્તમ લાલ ચન્દન
આપના શરીરમાં લગાવું છું. આપ કૃપા કરો. હે જગદી-
શ્વર ! શોભા માટે તિલક ઉપર લાલ ચન્દનવાળા ચોખ્ખા
ચોડું છું, તે ગ્રહણ કરો. હે ભુવનેશ્વર ! પાટલા, (ચુલાખ)
કણ્ઠિકાર, બપોરીઓ, લાલકમળ, ડોલર અને માલતીના
પુષ્પનું ગ્રહણ કરો. જૂદી જૂદી જાતનાં કમલપત્ર અને
ખીલીના પત્રોનો મનોહર માળાનું તમે ગ્રહણ કરો.'

અર્ચાંગપૂજા- ગણેશાયં પાદૌ પૂં, ગૌરીપુત્રાયં
ગુલ્ફૌ પૂં, વિશેષ્વરાયં જાહ્નવી પૂં, ગજાનનાયં ઝરૂ
પૂં, લંબોદરાયં વક્ષઃસ્પર્શ પૂં, ગણનાથાયં સ્તનો પૂં,
દ્વૈમાતૃરાયં કંઠં પૂં, વક્તૃંઢાયં શિરઃ પૂં. અચૈકવિંશતિ-

પત્રપૂજા-ગણાધિપાયં મુંગીરાજપત્રં સં, ડમાપુત્રાયં ચિ-
લ્વપત્રં સં, ગજાનનાયં ધૃગ્પત્રં સં, લંબોદરાયં બદરી-
પત્રં સં, હરસુન્દે- મધુપત્રં સં, ગજવક્ત્રાયં તુલસીપત્રં
સં, ગૃહાધિજાયં અપામાર્ગપત્રં સં, એકદંતાયં વૃહતીપત્રં
સં, દ્વિભવક્રાયં શમીપત્રં સં, વિકટાયં કરવીરપત્રં સં,
વિનાયકાયં અશ્વત્થપત્રં સં, કપિલાયં અર્કપત્રં સં,
ઘટ્ટે નમઃ સ્વપ્નપત્રં સં, અમયપ્રદાયં અર્જુનપત્રં સં,
પત્નીહિતાયં વિષ્ણુકાંતપત્રં સં, સુરાધિપતિયે દેવદારપત્રં
સં, બાલચંદ્રાયં અગુરુપત્રં સં, હેરંબાયં ચેતરૂપત્રં
સં, શ્વપૈર્કર્ણાયં જાતીપત્રં સં, સુરનાથાયં ધનુરપત્રં
સં, એકદંતાયં કેતકીપત્રં સં ॥ અચૈકવિંશતિનામપૂ-
જા-ગજાનનાયં વિઘ્નરાજાયં લંબોદરાયં શિવાત્મજાયં
વક્તૃંઢાયં શ્વપૈર્કર્ણાયં કુન્ડાયાં વિનાયકાયં વિઘ્નના-
શનાયં વિકટાયં વામનાયં સર્વોત્તિનાશિને ભગવ-
તે નમઃ વિઘ્નદર્શનં પૂજકાયં સર્વદેવાધિદેવાયં એકદંતાયં
કૃષ્ણર્ણિગાયં બાલચંદ્રાયં ગણેશ્વરાયં ગણપાયં
પુષ્પં સં ।

એ પ્રમાણે પૂજાવિધિ થયા પછી આ પ્રમાણે અંગ-
પૂજા કરવી. 'ગણેશાય નમઃ' એ મંત્રથી પગની પૂજા કરવી.
'ગૌરીપુત્રાય નમઃ' એ મંત્રથી હાંડીની. 'વિશેષ્વરાય નમઃ' થી
ગોઠણીની. 'ગજાનનાય નમઃ' થી સાથળની. 'લંબોદરાય નમઃ'-
થી વક્ષઃસ્થળની. 'ગણનાથાય નમઃ' થી બે સ્તનની. 'દ્વૈમા-
તૃરાય નમઃ' થી કર્ણની. 'વક્તૃંઢાય નમઃ' એ મંત્રથી મસ્ત-
કની પૂજા કરવી. હવે એકવીસ જાતનાં પાંદડાંવડે જે પૂજા
કરવાની, તે આ પ્રમાણે છે:-ગણાધિપને નમસ્કાર કરું છું.
એમ બણી ભોંગરાનું પાન ચડાવું છું. ઉમાપુત્રને નમસ્કાર
એમ કહી ખીલીદલ, ગળ્લનનને નમસ્કાર કહી ઘ્રો-ખડ,
લંબોદરને નમસ્કાર કહી બોરડીનાં પત્ર ચડાવું છું, હર-
સુન્દને નમસ્કાર કહી મધુપત્ર ચડાવું છું, ગજવક્ત્રને નમ-
સ્કાર કહી તુલસીપત્ર ચડાવું છું, ગૃહાધિજને નમસ્કાર
કહી અધેડાનાં પાંદડાં ચડાવું છું, એકદંતને નમસ્કાર કહી
બોરીગણીનાં પાંદડાં ચડાવું છું, ઇભવક્ત્રને નમસ્કાર કહી
ખીજડીનાં પાંદડાં, વિકટને નમસ્કાર કહી કરવીરપત્ર,
વિનાયકને નમસ્કાર કહી પોંપગાનાં પાંદડાં, કપિલને નમ-
સ્કાર કહી આકડાનાં પાંદડાં, બટુને નમસ્કાર કહી ચેપાનાં
પાંદડાં, અબયપ્રદને નમસ્કાર કહી અર્જુનપત્ર, પત્નીહિતને
નમસ્કાર કહી વિષ્ણુકાંતાપત્ર, સુરાધિપતિને નમસ્કાર
કહી દેવદારપત્ર, લાલચન્દ્રને નમસ્કાર કહી અગુરુપત્ર,
હેરંબને નમસ્કાર કહી ઘોળી ઘ્રોનાં પત્ર, શ્વપૈર્કર્ણને નમ-
સ્કાર કહી ભુધનાં પત્ર, સુરનાથને નમસ્કાર કહી ધનુરનાં
પત્ર, એકદંતને નમસ્કાર કહી કેવડા ચડાવું છું. એ પ્રમાણે
કર્ણ પછી એકવીસ નામ પૂજા કરવી. ગજાનનાયં સાંધી
લઘુ ગણપાયં સૂધી 'ગજાનનાય નમઃ' એ પ્રકારે સઘળાં
નામોની સાથે 'નમઃ' પદ લગાડી એકવીસ નામોથી ગંધ,
પુષ્પ અને અક્ષત ચડાવીને પૂજા કરવી.

દશાંગ ગુગુલું ધૂપં સર્વસૌગંધ્યકારકમ્ ॥ સર્વપાપહય-
કરં ગૃહાણ ત્વં મયાપિતમ્ ॥ ધૂપમ્ ॥ સર્વજ્ઞ સર્વલોકેશ
તમોનાશનહ્નતમમ્ ॥ ગૃહાણ મંગલં દીપં દેવદેવ નમોઽસ્તુ
તે ॥ દીપમ્ ॥ નાનાપક્ષાજસંયુક્તં પાવસં શર્કરાન્વિતમ્ ॥
રાજિકાધાન્યસંયુક્તં મેથીપિટં સત્તક્રમ્ ॥ હિંગુજીરક-
કુષ્માન્દમીચમાવપિટકૈઃ ॥ સંપાદિતૈઃ હપકૈશ્વ મજિતૈર્વ-
ટકૈર્યુતમ્ ॥ મોદકાપૂલકશક્કુલીવટકાદિભિઃ ॥ પર્યટ-
રસસંયુક્તૈર્નૈવેયમમૃતાન્વિતમ્ ॥ હરિદ્રાહિંગુલવળસહિતં
રૂપમુત્તમમ્ ॥ મયા નિવેદિતં તુભ્યં ગૃહાણ જગદીશ્વર ॥
નૈવેયમ્ ॥ અતિવૃત્તિકરં તોયં સુગંધિ ચ પિવેચ્છયા ॥
ત્વયિ તુમે જગત્પતં નિત્યતુમે મહાત્મનિ ॥ મધ્યે પાનીયમ્ ॥
ચત્રારપોશનાયં તે દધિ તોયં હવાસિતમ્ ॥ હ્રસ્વપાણિવિ-
ગ્રહથર્થં પુનસ્તોયં દદામિ તે ॥ ચત્રારપોશનં, હસ્તપ્રક્ષાલનં,
મુલપ્રક્ષાલનં ચ સં ॥ દાહિમં મધુરં નિહુજ્જ્વામ્પનસા-
ધિકમ્ ॥ દ્રાહારંભાફલં પક્કં કર્કણં લાઝૂરં ફલમ્ ॥ ના-
લિકેરં ચ નારિંગં કઠિંગમાંજિરં તથા ॥ ઉર્બારકં ચ દેવેશ
ફલાન્યેતાનિ ગૃહ્યતામ્ ॥ ફલાનિ ॥ કસ્તૂરીકુંકુમોપેતં
ગોરોચનસમન્વિતમ્ ॥ ગૃહાણ ચંદનં ચાર કરાંગોદત્તનં
શુભમ્ ॥ કરોદ્ભૂતનમ્ ॥ નાનાપરિમલદ્રવ્યૈર્નિર્મિતં ચૂર્ણ-
તમમ્ ॥ અવીરનામકં પુણ્યં ગંધિ ચાર પ્રગૃહ્યતામ્ ॥
નાનાપરિમલદ્રવ્યમ્ ॥ નાગલહીપત્રપૂગચૂર્ણલાદિચંદ્રયુક્ ॥
પ્લક્ષલંગસંમિશ્રં તાંદુલં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ તાંદુલમ્ ॥ ન્યુ-
નાતિરિકપૂજાયાં સંપૂર્ણફલહેતવે ॥ દક્ષિણાં કાંચર્ની દેવ
સ્થાપયામિ તવાપતઃ ॥ દક્ષિણમ્ ॥ સિતપીતૈસ્તથા રક્ત-
જંજલૈઃ કુસુમૈઃ શુભૈઃ ॥ ગંધિતાં સુંદરાં માલાં ગૃહાણ પર-
મેશ્વર ॥ માલામ્ ॥

હે દેવ ! સર્વ પાપનો નાશ કરનાર સુગંધી દશાંગ ધૂપ
આપને આપું છું, તે ગ્રહણ કરો. હે સર્વપત્કા ના
શિ ! હે દેવના દેવ ! આપને નમસ્કાર કરું છું, આપ અંધ-
ારને દૂર કરનાર ઉત્તમ મંગલદીપનું ગ્રહણ કરો. હે જગ-
દીશ્વર ! રાઈ, ધાણા, મેથી, ઝાસ, હીંગ, જીરું, કેળું, મરી
અને અડદના લોટથી બનાવેલી સામગ્રી, સેકેલી વડીઆ,
શાકુ, માલપૂરા, જુંદીના લાકુ, જલેબી, તળેલાં વડાં,
સ્વાદુ પાપડ, સાકરનો દૂધપાક, આ અનેક પ્રકારનાં
પકવાનો, હળદી, હીંગ અને લવણ સહિત ઉત્તમ દાળ
અને બીજાં પણ રાંધેલાં અન્નનું નૈવેદ્ય ધરું છું, તે ગ્રહણ
કરો. હે ભગવન્ ! અત્યંત તુમિ કરનાર સુગંધી જલ
ધ્રુવજા હાથ તેટલું પીઆ, નિરંતર તુમ અને મહાત્મા એવા
આપ તુમ થયે સર્વ જગત તુમ થશે. નૈવેદ્યની વચમાં જલ
આપું છું. ઉત્તર આપોશન કરવા માટે તથા મોદું અને
હાથ ધોવા માટે સુગંધી જલ આપું છું, તે ગ્રહણ કરો.
એ મંત્ર લખી ઉત્તર આપોશન તથા મુખ અને હાથ ધોવા
માટે જલ આપવું. હે દેવેશ ! મધુર દાડમ, લીંછુ, નાંજી,
આંખા, ફનસ, દ્રાખ, પાકાં કેળાં, બેર, ખજૂર, નાળિ-

યેર, નારંગી, કલિંગ, અંજીર અને કાકડી એટલાં ફળનું
તમે ગ્રહણ કરો. હાથ તથા શરીરમાં લગાડવા માટે
કરતૂરી, કેશર અને ગોરોચન સહિત સુંદર ચંદનનું ગ્રહણ
કરો. કરોદ્ભૂતન નાના પ્રકારના સુગંધી પદાર્થોવડે બના-
વેલા, સુગંધી અને સુંદર અખીલનું ગ્રહણ કરો, નાના-
પરિમલ દ્રવ્ય નાગરવેલનાં પાન, કાથો, સોપારીનો ચૂરો,
કપૂર, એલાયચી અને લવિંગ સહિત તાણુલનું ગ્રહણ કરો.
હે દેવ ! પૂજામાં કાંઈ ખામી રહેલી હોય તોપણ સંપૂર્ણ
ફલ માટે આપની પાસે સુવર્ણ દક્ષિણા મરું છું. હે પરમે-
શ્વર ! ધોળાં, પીળાં તથા લાલ કમળ અને સુંદર પુષ્પની
મનોહર માળાનું ગ્રહણ કરો.

હરિતાઃ શ્વેતવર્ણાં વા પંચત્રિપત્રસંયુતાઃ ॥ દુર્વાકુરા મયા
દત્તા એકવિંશતિસંમિતાઃ ॥ ગણાધિપાયં દુર્વાકુરં સં
ઉમાપુત્રાયં અમયપ્રદાયં એકદંતાયં મૂષકવાહનાયં
વિનાયકાયં દૈશપુત્રાયં હ્રમવકત્રાયં સર્વસિદ્ધિપ્ર-
દાયકાયં લમ્બોદરાયં વિભ્રારાજાયં વિકટારં મોદક-
પ્રિયાયં વિવ્રવિધંસકર્ત્રેં વિશ્વવંશાયં અમરેશાયં
ગજકર્ણકાયં નાગાયત્રોપવીતિનેં ખાલચંદ્રાયં વિચા-
ધિપાયં વિચાપ્રદાયં ॥ ૧ ॥ ગણેશં હૃદયે ધ્યાત્વા
સર્વસંકટનાશનમ્ ॥ એકવિંશતિસંખ્યાકાઃ કરોમિ ચ પ્ર-
દક્ષિણાઃ ॥ પ્રદક્ષિણાઃ ॥ ઔદુંબરે રાજતે વા કાંસ્યે કાંચન-
સંભવે ॥ પાત્રે પ્રક્લિપતાન્ દીપાન્ ગૃહાણ ચ પુરોડિપિતાન્ ॥
વિશેષદીપાન્ ॥ પંચાતિકયં પંચદીપૈર્દીપિતં પરમેશ્વર ॥
ચાર ચંદ્રપ્રભં દીપં ગૃહાણ પરમેશ્વર ॥ પંચાતિકયમ્ ॥ ક-
પૂરસ્ય મયા દેવ દીપસ્તેઽયં નિવેદિતઃ ॥ યથાસ્ય નેશ્વતે
મસ્મ તથા પાર્ષ વિનાશય ॥ કપૂરદીપમ્ ॥ સ્તોત્રૈર્નાનાવિષેઃ
સુકૈઃ સહજનામભિસ્તતઃ ॥ ઉપવિશ્ય સ્તુવીતૈર્ન કૃત્વા સ્થિ-
રતરં મનઃ ॥ દીનાનાથ દયાનિધે સુરગણૈઃ સંસેવ્યમાનદ્વિ-
જૈર્બ્રહ્મણામમહેન્દ્રશેષગિરિજાગંધર્વસિદ્ધૈઃ સ્તુતઃ ॥ સર્વારિદ્ધિ-
વારણૈકનિપુણ ત્રૈલોક્યનાથ પ્રભો ભક્તિ મે સલ્લાં કુરુષ્વ
સકલાન્ ક્ષાંત્વાડપરાધાન્મમ ॥ આવાહનં ન જાનામિ ન
જાનામિ તત્ત્વાચનમ્ ॥ વિસર્જનં ન જાનામિ ક્ષમ્યતાં જગ-
દીશ્વર ॥ ક્ષમાપનમ્ ॥ ગૌરીસુત નમસ્તેઽસ્તુ સર્વસિદ્ધિપ્ર-
દાયક ॥ સર્વસંકટનાશાર્યમર્ચ્ય મે પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ અનેન
એકવિંશત્યર્ચ્યાન્દયાત્ ॥ કૃતપૂજાયાઃ સાંગતાસિદ્ધયર્થે બ્રા-
હ્મણાય વાયનપ્રદાનં કરિષ્યે ॥ ૨ ॥ સંકલ્પ્ય બ્રાહ્મણપૂજનં
કૃત્વા ॥ દશમોદકસંયુક્તં વાળકં ચ ફલપ્રદમ્ ॥ ગણેશ-
પ્રીણનાર્થાય ગૃહાણ ત્વં દ્વિજોત્તમ ॥ ૩ ॥ ૪ ॥ વાયનં દત્ત્વા
સાંગતાસિદ્ધયે બ્રાહ્મણાન્ ભોજયેદ્ ॥ ૫ ॥ ૬ ॥ ૭ ॥ ૮ ॥ ૯ ॥ ૧૦ ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥ ૩૧ ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥ ૪૦ ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥ ૪૬ ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥ ૫૧ ॥ ૫૨ ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥ ૫૫ ॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥ ૬૧ ॥ ૬૨ ॥ ૬૩ ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥ ૧૦૧ ॥ ૧૦૨ ॥ ૧૦૩ ॥ ૧૦૪ ॥ ૧૦૫ ॥ ૧૦૬ ॥ ૧૦૭ ॥ ૧૦૮ ॥ ૧૦૯ ॥ ૧૧૦ ॥ ૧૧૧ ॥ ૧૧૨ ॥ ૧૧૩ ॥ ૧૧૪ ॥ ૧૧૫ ॥ ૧૧૬ ॥ ૧૧૭ ॥ ૧૧૮ ॥ ૧૧૯ ॥ ૧૨૦ ॥ ૧૨૧ ॥ ૧૨૨ ॥ ૧૨૩ ॥ ૧૨૪ ॥ ૧૨૫ ॥ ૧૨૬ ॥ ૧૨૭ ॥ ૧૨૮ ॥ ૧૨૯ ॥ ૧૩૦ ॥ ૧૩૧ ॥ ૧૩૨ ॥ ૧૩૩ ॥ ૧૩૪ ॥ ૧૩૫ ॥ ૧૩૬ ॥ ૧૩૭ ॥ ૧૩૮ ॥ ૧૩૯ ॥ ૧૪૦ ॥ ૧૪૧ ॥ ૧૪૨ ॥ ૧૪૩ ॥ ૧૪૪ ॥ ૧૪૫ ॥ ૧૪૬ ॥ ૧૪૭ ॥ ૧૪૮ ॥ ૧૪૯ ॥ ૧૫૦ ॥ ૧૫૧ ॥ ૧૫૨ ॥ ૧૫૩ ॥ ૧૫૪ ॥ ૧૫૫ ॥ ૧૫૬ ॥ ૧૫૭ ॥ ૧૫૮ ॥ ૧૫૯ ॥ ૧૬૦ ॥ ૧૬૧ ॥ ૧૬૨ ॥ ૧૬૩ ॥ ૧૬૪ ॥ ૧૬૫ ॥ ૧૬૬ ॥ ૧૬૭ ॥ ૧૬૮ ॥ ૧૬૯ ॥ ૧૭૦ ॥ ૧૭૧ ॥ ૧૭૨ ॥ ૧૭૩ ॥ ૧૭૪ ॥ ૧૭૫ ॥ ૧૭૬ ॥ ૧૭૭ ॥ ૧૭૮ ॥ ૧૭૯ ॥ ૧૮૦ ॥ ૧૮૧ ॥ ૧૮૨ ॥ ૧૮૩ ॥ ૧૮૪ ॥ ૧૮૫ ॥ ૧૮૬ ॥ ૧૮૭ ॥ ૧૮૮ ॥ ૧૮૯ ॥ ૧૯૦ ॥ ૧૯૧ ॥ ૧૯૨ ॥ ૧૯૩ ॥ ૧૯૪ ॥ ૧૯૫ ॥ ૧૯૬ ॥ ૧૯૭ ॥ ૧૯૮ ॥ ૧૯૯ ॥ ૨૦૦ ॥ ૨૦૧ ॥ ૨૦૨ ॥ ૨૦૩ ॥ ૨૦૪ ॥ ૨૦૫ ॥ ૨૦૬ ॥ ૨૦૭ ॥ ૨૦૮ ॥ ૨૦૯ ॥ ૨૧૦ ॥ ૨૧૧ ॥ ૨૧૨ ॥ ૨૧૩ ॥ ૨૧૪ ॥ ૨૧૫ ॥ ૨૧૬ ॥ ૨૧૭ ॥ ૨૧૮ ॥ ૨૧૯ ॥ ૨૨૦ ॥ ૨૨૧ ॥ ૨૨૨ ॥ ૨૨૩ ॥ ૨૨૪ ॥ ૨૨૫ ॥ ૨૨૬ ॥ ૨૨૭ ॥ ૨૨૮ ॥ ૨૨૯ ॥ ૨૩૦ ॥ ૨૩૧ ॥ ૨૩૨ ॥ ૨૩૩ ॥ ૨૩૪ ॥ ૨૩૫ ॥ ૨૩૬ ॥ ૨૩૭ ॥ ૨૩૮ ॥ ૨૩૯ ॥ ૨૪૦ ॥ ૨૪૧ ॥ ૨૪૨ ॥ ૨૪૩ ॥ ૨૪૪ ॥ ૨૪૫ ॥ ૨૪૬ ॥ ૨૪૭ ॥ ૨૪૮ ॥ ૨૪૯ ॥ ૨૫૦ ॥ ૨૫૧ ॥ ૨૫૨ ॥ ૨૫૩ ॥ ૨૫૪ ॥ ૨૫૫ ॥ ૨૫૬ ॥ ૨૫૭ ॥ ૨૫૮ ॥ ૨૫૯ ॥ ૨૬૦ ॥ ૨૬૧ ॥ ૨૬૨ ॥ ૨૬૩ ॥ ૨૬૪ ॥ ૨૬૫ ॥ ૨૬૬ ॥ ૨૬૭ ॥ ૨૬૮ ॥ ૨૬૯ ॥ ૨૭૦ ॥ ૨૭૧ ॥ ૨૭૨ ॥ ૨૭૩ ॥ ૨૭૪ ॥ ૨૭૫ ॥ ૨૭૬ ॥ ૨૭૭ ॥ ૨૭૮ ॥ ૨૭૯ ॥ ૨૮૦ ॥ ૨૮૧ ॥ ૨૮૨ ॥ ૨૮૩ ॥ ૨૮૪ ॥ ૨૮૫ ॥ ૨૮૬ ॥ ૨૮૭ ॥ ૨૮૮ ॥ ૨૮૯ ॥ ૨૯૦ ॥ ૨૯૧ ॥ ૨૯૨ ॥ ૨૯૩ ॥ ૨૯૪ ॥ ૨૯૫ ॥ ૨૯૬ ॥ ૨૯૭ ॥ ૨૯૮ ॥ ૨૯૯ ॥ ૩૦૦ ॥ ૩૦૧ ॥ ૩૦૨ ॥ ૩૦૩ ॥ ૩૦૪ ॥ ૩૦૫ ॥ ૩૦૬ ॥ ૩૦૭ ॥ ૩૦૮ ॥ ૩૦૯ ॥ ૩૧૦ ॥ ૩૧૧ ॥ ૩૧૨ ॥ ૩૧૩ ॥ ૩૧૪ ॥ ૩૧૫ ॥ ૩૧૬ ॥ ૩૧૭ ॥ ૩૧૮ ॥ ૩૧૯ ॥ ૩૨૦ ॥ ૩૨૧ ॥ ૩૨૨ ॥ ૩૨૩ ॥ ૩૨૪ ॥ ૩૨૫ ॥ ૩૨૬ ॥ ૩૨૭ ॥ ૩૨૮ ॥ ૩૨૯ ॥ ૩૩૦ ॥ ૩૩૧ ॥ ૩૩૨ ॥ ૩૩૩ ॥ ૩૩૪ ॥ ૩૩૫ ॥ ૩૩૬ ॥ ૩૩૭ ॥ ૩૩૮ ॥ ૩૩૯ ॥ ૩૪૦ ॥ ૩૪૧ ॥ ૩૪૨ ॥ ૩૪૩ ॥ ૩૪૪ ॥ ૩૪૫ ॥ ૩૪૬ ॥ ૩૪૭ ॥ ૩૪૮ ॥ ૩૪૯ ॥ ૩૫૦ ॥ ૩૫૧ ॥ ૩૫૨ ॥ ૩૫૩ ॥ ૩૫૪ ॥ ૩૫૫ ॥ ૩૫૬ ॥ ૩૫૭ ॥ ૩૫૮ ॥ ૩૫૯ ॥ ૩૬૦ ॥ ૩૬૧ ॥ ૩૬૨ ॥ ૩૬૩ ॥ ૩૬૪ ॥ ૩૬૫ ॥ ૩૬૬ ॥ ૩૬૭ ॥ ૩૬૮ ॥ ૩૬૯ ॥ ૩૭૦ ॥ ૩૭૧ ॥ ૩૭૨ ॥ ૩૭૩ ॥ ૩૭૪ ॥ ૩૭૫ ॥ ૩૭૬ ॥ ૩૭૭ ॥ ૩૭૮ ॥ ૩૭૯ ॥ ૩૮૦ ॥ ૩૮૧ ॥ ૩૮૨ ॥ ૩૮૩ ॥ ૩૮૪ ॥ ૩૮૫ ॥ ૩૮૬ ॥ ૩૮૭ ॥ ૩૮૮ ॥ ૩૮૯ ॥ ૩૯૦ ॥ ૩૯૧ ॥ ૩૯૨ ॥ ૩૯૩ ॥ ૩૯૪ ॥ ૩૯૫ ॥ ૩૯૬ ॥ ૩૯૭ ॥ ૩૯૮ ॥ ૩૯૯ ॥ ૪૦૦ ॥ ૪૦૧ ॥ ૪૦૨ ॥ ૪૦૩ ॥ ૪૦૪ ॥ ૪૦૫ ॥ ૪૦૬ ॥ ૪૦૭ ॥ ૪૦૮ ॥ ૪૦૯ ॥ ૪૧૦ ॥ ૪૧૧ ॥ ૪૧૨ ॥ ૪૧૩ ॥ ૪૧૪ ॥ ૪૧૫ ॥ ૪૧૬ ॥ ૪૧૭ ॥ ૪૧૮ ॥ ૪૧૯ ॥ ૪૨૦ ॥ ૪૨૧ ॥ ૪૨૨ ॥ ૪૨૩ ॥ ૪૨૪ ॥ ૪૨૫ ॥ ૪૨૬ ॥ ૪૨૭ ॥ ૪૨૮ ॥ ૪૨૯ ॥ ૪૩૦ ॥ ૪૩૧ ॥ ૪૩૨ ॥ ૪૩૩ ॥ ૪૩૪ ॥ ૪૩૫ ॥ ૪૩૬ ॥ ૪૩૭ ॥ ૪૩૮ ॥ ૪૩૯ ॥ ૪૪૦ ॥ ૪૪૧ ॥ ૪૪૨ ॥ ૪૪૩ ॥ ૪૪૪ ॥ ૪૪૫ ॥ ૪૪૬ ॥ ૪૪૭ ॥ ૪૪૮ ॥ ૪૪૯ ॥ ૪૫૦ ॥ ૪૫૧ ॥ ૪૫૨ ॥ ૪૫૩ ॥ ૪૫૪ ॥ ૪૫૫ ॥ ૪૫૬ ॥ ૪૫૭ ॥ ૪૫૮ ॥ ૪૫૯ ॥ ૪૬૦ ॥ ૪૬૧ ॥ ૪૬૨ ॥ ૪૬૩ ॥ ૪૬૪ ॥ ૪૬૫ ॥ ૪૬૬ ॥ ૪૬૭ ॥ ૪૬૮ ॥ ૪૬૯ ॥ ૪૭૦ ॥ ૪૭૧ ॥ ૪૭૨ ॥ ૪૭૩ ॥ ૪૭૪ ॥ ૪૭૫ ॥ ૪૭૬ ॥ ૪૭૭ ॥ ૪૭૮ ॥ ૪૭૯ ॥ ૪૮૦ ॥ ૪૮૧ ॥ ૪૮૨ ॥ ૪૮૩ ॥ ૪૮૪ ॥ ૪૮૫ ॥ ૪૮૬ ॥ ૪૮૭ ॥ ૪૮૮ ॥ ૪૮૯ ॥ ૪૯૦ ॥ ૪૯૧ ॥ ૪૯૨ ॥ ૪૯૩ ॥ ૪૯૪ ॥ ૪૯૫ ॥ ૪૯૬ ॥ ૪૯૭ ॥ ૪૯૮ ॥ ૪૯૯ ॥ ૫૦૦ ॥ ૫૦૧ ॥ ૫૦૨ ॥ ૫૦૩ ॥ ૫૦૪ ॥ ૫૦૫ ॥ ૫૦૬ ॥ ૫૦૭ ॥ ૫૦૮ ॥ ૫૦૯ ॥ ૫૧૦ ॥ ૫૧૧ ॥ ૫૧૨ ॥ ૫૧૩ ॥ ૫૧૪ ॥ ૫૧૫ ॥ ૫૧૬ ॥ ૫૧૭ ॥ ૫૧૮ ॥ ૫૧૯ ॥ ૫૨૦ ॥ ૫૨૧ ॥ ૫૨૨ ॥ ૫૨૩ ॥ ૫૨૪ ॥ ૫૨૫ ॥ ૫૨૬ ॥ ૫૨૭ ॥ ૫૨૮ ॥ ૫૨૯ ॥ ૫૩૦ ॥ ૫૩૧ ॥ ૫૩૨ ॥ ૫૩૩ ॥ ૫૩૪ ॥ ૫૩૫ ॥ ૫૩૬ ॥ ૫૩૭ ॥ ૫૩૮ ॥ ૫૩૯ ॥ ૫૪૦ ॥ ૫૪૧ ॥ ૫૪૨ ॥ ૫૪૩ ॥ ૫૪૪ ॥ ૫૪૫ ॥ ૫૪૬ ॥ ૫૪૭ ॥ ૫૪૮ ॥ ૫૪૯ ॥ ૫૫૦ ॥ ૫૫૧ ॥ ૫૫૨ ॥ ૫૫૩ ॥ ૫૫૪ ॥ ૫૫૫ ॥ ૫૫૬ ॥ ૫૫૭ ॥ ૫૫૮ ॥ ૫૫૯ ॥ ૫૬૦ ॥ ૫૬૧ ॥ ૫૬૨ ॥ ૫૬૩ ॥ ૫૬૪ ॥ ૫૬૫ ॥ ૫૬૬ ॥ ૫૬૭ ॥ ૫૬૮ ॥ ૫૬૯ ॥ ૫૭૦ ॥ ૫૭૧ ॥ ૫૭૨ ॥ ૫૭૩ ॥ ૫૭૪ ॥ ૫૭૫ ॥ ૫૭૬ ॥ ૫૭૭ ॥ ૫૭૮ ॥ ૫૭૯ ॥ ૫૮૦ ॥ ૫૮૧ ॥ ૫૮૨ ॥ ૫૮૩ ॥ ૫૮૪ ॥ ૫૮૫ ॥ ૫૮૬ ॥ ૫૮૭ ॥ ૫૮૮ ॥ ૫૮૯ ॥ ૫૯૦ ॥ ૫૯૧ ॥ ૫૯૨ ॥ ૫૯૩ ॥ ૫૯૪ ॥ ૫૯૫ ॥ ૫૯૬ ॥ ૫૯૭ ॥ ૫૯૮ ॥ ૫૯૯ ॥ ૬૦૦ ॥ ૬૦૧ ॥ ૬૦૨ ॥ ૬૦૩ ॥ ૬૦૪ ॥ ૬૦૫ ॥ ૬૦૬ ॥ ૬૦૭ ॥ ૬૦૮ ॥ ૬૦૯ ॥ ૬૧૦ ॥ ૬૧૧ ॥ ૬૧૨ ॥ ૬૧૩ ॥ ૬૧૪ ॥ ૬૧૫ ॥ ૬૧૬ ॥ ૬૧૭ ॥ ૬૧૮ ॥ ૬૧૯ ॥ ૬૨૦ ॥ ૬૨૧ ॥ ૬૨૨ ॥ ૬૨૩ ॥ ૬૨૪ ॥ ૬૨૫ ॥ ૬૨૬ ॥ ૬૨૭ ॥ ૬૨૮ ॥ ૬૨૯ ॥ ૬૩૦ ॥ ૬૩૧ ॥ ૬૩૨ ॥ ૬૩૩ ॥ ૬૩૪ ॥ ૬૩૫ ॥ ૬૩૬ ॥ ૬૩૭ ॥ ૬૩૮ ॥ ૬૩૯ ॥ ૬૪૦ ॥ ૬૪૧ ॥ ૬૪૨ ॥ ૬૪૩ ॥ ૬૪૪ ॥ ૬૪૫ ॥ ૬૪૬ ॥ ૬૪૭ ॥ ૬૪૮ ॥ ૬૪૯ ॥ ૬૫૦ ॥ ૬૫૧ ॥ ૬૫૨ ॥ ૬૫૩ ॥ ૬૫૪ ॥ ૬૫૫ ॥ ૬૫૬ ॥ ૬૫૭ ॥ ૬૫૮ ॥ ૬૫૯ ॥ ૬૬૦ ॥ ૬૬૧ ॥ ૬૬૨ ॥ ૬૬૩ ॥ ૬૬૪ ॥ ૬૬૫ ॥ ૬૬૬ ॥ ૬૬૭ ॥ ૬૬૮ ॥ ૬૬૯ ॥ ૬૭૦ ॥ ૬૭૧ ॥ ૬૭૨ ॥ ૬૭૩ ॥ ૬૭૪ ॥ ૬૭૫ ॥ ૬૭૬ ॥ ૬૭૭ ॥ ૬૭૮ ॥ ૬૭૯ ॥ ૬૮૦ ॥ ૬૮૧ ॥ ૬૮૨ ॥ ૬૮૩ ॥ ૬૮૪ ॥ ૬૮૫ ॥ ૬૮૬ ॥ ૬૮૭ ॥ ૬૮૮ ॥ ૬૮૯ ॥ ૬૯૦ ॥ ૬૯૧ ॥ ૬૯૨ ॥ ૬૯૩ ॥ ૬૯૪ ॥ ૬૯૫ ॥ ૬૯૬ ॥ ૬૯૭ ॥ ૬૯૮ ॥ ૬૯૯ ॥ ૭૦૦ ॥ ૭૦૧ ॥ ૭૦૨ ॥ ૭૦૩ ॥ ૭૦૪ ॥ ૭૦૫ ॥ ૭૦૬ ॥ ૭૦૭ ॥ ૭૦૮ ॥ ૭૦૯ ॥ ૭૧૦ ॥ ૭૧૧ ॥ ૭૧૨ ॥ ૭૧૩ ॥ ૭૧૪ ॥ ૭૧૫ ॥ ૭૧૬ ॥ ૭૧૭ ॥ ૭૧૮ ॥ ૭૧૯ ॥ ૭૨૦ ॥ ૭૨૧ ॥ ૭૨૨ ॥ ૭૨૩ ॥ ૭૨૪ ॥ ૭૨૫ ॥ ૭૨૬ ॥ ૭૨૭ ॥ ૭૨૮ ॥ ૭૨૯ ॥ ૭૩૦ ॥ ૭૩૧ ॥ ૭૩૨ ॥ ૭૩૩ ॥ ૭૩૪ ॥ ૭૩૫ ॥ ૭૩૬ ॥ ૭૩૭ ॥ ૭૩૮ ॥ ૭૩૯ ॥ ૭૪૦ ॥ ૭૪૧ ॥ ૭૪૨ ॥ ૭૪૩ ॥ ૭૪૪ ॥ ૭૪૫ ॥ ૭૪૬ ॥ ૭૪૭ ॥ ૭૪૮ ॥ ૭૪૯ ॥ ૭૫૦ ॥ ૭૫૧ ॥ ૭૫૨ ॥ ૭૫૩ ॥ ૭૫૪ ॥ ૭૫૫ ॥ ૭૫૬ ॥ ૭૫૭ ॥ ૭૫૮ ॥ ૭૫૯ ॥ ૭૬૦ ॥ ૭૬૧ ॥ ૭૬૨ ॥ ૭૬૩ ॥ ૭૬૪ ॥ ૭૬૫ ॥ ૭૬૬ ॥ ૭૬૭ ॥ ૭૬૮ ॥ ૭૬૯ ॥ ૭૭૦ ॥ ૭૭૧ ॥ ૭૭૨ ॥ ૭૭૩ ॥ ૭૭૪ ॥ ૭૭૫ ॥ ૭૭૬ ॥ ૭૭૭ ॥ ૭૭૮ ॥ ૭૭૯ ॥ ૭૮૦ ॥ ૭૮૧ ॥ ૭૮૨ ॥ ૭૮૩ ॥ ૭૮૪ ॥ ૭૮૫ ॥ ૭૮૬ ॥ ૭૮૭ ॥ ૭૮૮ ॥ ૭૮૯ ॥ ૭૯૦ ॥ ૭૯૧ ॥ ૭૯૨ ॥ ૭૯૩ ॥ ૭૯૪ ॥ ૭૯૫ ॥ ૭૯૬ ॥ ૭૯૭ ॥ ૭૯૮ ॥ ૭૯૯ ॥ ૮૦૦ ॥ ૮૦૧ ॥ ૮૦૨ ॥ ૮૦૩ ॥ ૮૦૪ ॥ ૮૦૫ ॥ ૮૦૬ ॥ ૮૦૭ ॥ ૮૦૮ ॥ ૮૦૯ ॥ ૮૧૦ ॥ ૮૧૧ ॥ ૮૧૨ ॥ ૮૧૩ ॥ ૮૧૪ ॥ ૮૧૫ ॥ ૮૧૬ ॥ ૮૧૭ ॥ ૮૧૮ ॥ ૮૧૯ ॥ ૮૨૦ ॥ ૮૨૧ ॥ ૮૨૨ ॥ ૮૨૩ ॥ ૮૨૪ ॥ ૮૨૫ ॥ ૮૨૬ ॥ ૮૨૭ ॥ ૮૨૮ ॥ ૮૨૯ ॥ ૮૩૦ ॥ ૮૩૧ ॥ ૮૩૨ ॥ ૮૩૩ ॥ ૮૩૪ ॥ ૮૩૫ ॥ ૮૩૬ ॥ ૮૩૭ ॥ ૮૩૮ ॥ ૮૩૯ ॥ ૮૪૦ ॥ ૮૪૧ ॥ ૮૪૨ ॥ ૮૪૩ ॥ ૮૪૪ ॥ ૮૪૫ ॥ ૮૪૬ ॥ ૮૪૭ ॥ ૮૪૮ ॥ ૮૪૯ ॥ ૮૫૦ ॥ ૮૫૧ ॥ ૮૫૨ ॥ ૮૫૩ ॥ ૮૫૪ ॥ ૮૫૫ ॥ ૮૫૬ ॥ ૮૫૭ ॥ ૮૫૮ ॥ ૮૫૯ ॥ ૮૬૦ ॥ ૮૬૧ ॥ ૮૬૨ ॥ ૮૬૩ ॥ ૮૬૪ ॥ ૮૬૫ ॥ ૮૬૬ ॥ ૮૬૭ ॥ ૮૬૮ ॥ ૮૬૯ ॥ ૮૭૦ ॥ ૮૭૧ ॥ ૮૭૨ ॥ ૮૭૩ ॥ ૮૭૪ ॥ ૮૭૫ ॥ ૮૭૬ ॥ ૮૭૭ ॥ ૮૭૮ ॥ ૮૭૯ ॥ ૮૮૦ ॥ ૮૮૧ ॥ ૮૮૨ ॥ ૮૮૩ ॥ ૮૮૪ ॥ ૮૮૫ ॥ ૮૮૬ ॥ ૮૮૭ ॥ ૮૮૮ ॥ ૮૮૯ ॥ ૮૯૦ ॥ ૮૯૧ ॥ ૮૯૨ ॥ ૮૯૩ ॥ ૮૯૪

નાશ કરનાર ગણપતિનું ખ્યાન કરી એકવીશ વાર પ્રદક્ષિણા કરે છે. એમ બેલી ત્રાંખાનાં, રૂપાનાં, કાંસાનાં અથવા સોનાનાં પાત્રમાં મુકેલા દીવા આપની પાસે ખડે છે, તે પ્રદક્ષણ કરે, એમ બોલવું. હે પરમેશ્વર ! સુંદર ચંદ્રના જેવી કાંતિવાળા, પાંચ દીવાથી હું તમારી આરતી ઉતારું છું, તે પ્રદક્ષણ કરે. હે દેવ ! કપૂરના આપની પાસે દીવા કરે છે. જેમ એ દીવાની રાખનો નાશ થાય છે તેમ મારાં પાપનો નાશ કરે. પછી એક ડેકાણે બેસી મન સ્થિર રાખી નાના પ્રકારનાં સ્તોત્ર, સૂક્ત અને સ્તવ* નામવડે ગણપતિની સ્તુતિ કર્યો પછી, 'હે પ્રભો ! હે ગણપતે ! આપગરીખના નાશ છે, દયાના સચ્ચદ્ર છે, સધળાં અશુભના નિવારણમાં ચતુર છે, ત્રણ લોકના નાથ છે, દેવતાઓ આપની સેવા કરે છે અને બ્રહ્મા, શંકર, ઇન્દ્ર, શેષ, પાર્વતી, ગંધર્વ, સિદ્ધ અને બ્રાહ્મણો સ્તુતિ કરે છે, માટે મારા કોઈ પણ અપરાધ સામું નહીં ભેટાં, મારી ભક્તિને સફળ કરે. હે જગદીશ્વર ! હું આપનું આવાહન, પૂજન કે વિસર્જન બાળ્યોતો નથી માટે ક્ષમા કરજો.' એ પ્રકારે ક્ષમા માગવી. પછી 'હે ગૌરીપુત્ર ! હે સર્વ સિદ્ધિ આપનાર ! આપને નમસ્કાર કરે છે, અને સર્વ સંકટના નાશ માટે અર્ધ આપું છું માટે તે પ્રદક્ષણ કરે.' એ મંત્ર બાણી એકવીશ અર્ધ આપવા. પછી 'કરેલી પૂજા પૂર્ણ થવા માટે બ્રાહ્મણને વાચન આપીશ,' એવો સંકલ્પ કરી, 'હે દ્વિતીય ! દશ બાહુવાળું વાણુક પ્રદક્ષણ કરે, જેથી મને દુશ મળે અને ગણપતિ પ્રસન્ન થાય.' એ મંત્ર બાણી બ્રાહ્મણને વાચન આપવું અને ત્રણ પૂર્ણ થવા માટે બ્રાહ્મણો જમાડવા. એ પ્રમાણે એકવીશ દિવસની ગણપતિની પૂજા કરેલી છે.

ગણપતિ ચોથીની કથા

અથ કથા ॥ શૌનક ઉવાચ—સૂતસૂત મહાપ્રાજ્ઞ ધ્યાસ-ચિયાવિશ્વારદ । સંકટે ચ સુસુત્વને કાર્યસિદ્ધિઃ કથં વૃ-જામ્ ॥ ૧ ॥ સૂત ઉવાચ—અગ્રુકં કુનયઃ સર્વે શૌનકપ્રસુ-જ્ઞાનયાઃ । સંકટનાશનં પુણ્યં વ્રતં વક્ષિમ યથાશ્રુતમ્ ॥ ૨ ॥ યત્કૃત્વા સર્વકાર્યોણિ સિદ્ધિં યાંતિ ન સંચાયઃ । પૂજયેષ ગણેશં હિ પુત્રવિશ્વરિનાવધિ ॥ ૩ ॥ શૌનક ઉવાચ—કથં પૂજયો ગણાધ્યક્ષો વિઘ્નહર્તા ગણાધિપઃ । કેન ચાર્દૌ પુરા ચીર્ણં વ્રતં વિઘ્નહરસ્ય ચ ॥ ૪ ॥ વદ સર્વ મહાપ્રાજ્ઞ અસ્માકં વિધિપૂર્ણકમ્ । પ્રાપ્નોઽસિ ત્વં મહાભાગ્યાદરણ્યે સત્રમણરૂપે ॥ ૫ ॥ સૂત ઉવાચ—પવમેવ પુરા પ્રુટઃ ષ્ણમુજો વદતાં વરઃ । સનત્કુમારમુનિના બ્રહ્મપુત્રેણ યોગિના ॥ ૬ ॥ સન-ત્કુમાર ઉવાચ—કાર્તિકેય મહાપ્રાજ્ઞ દેવસેનાધિપ બ્રહ્મો । સંકટાણુ કથં મુચ્યેજ્ઞનો વૈ જ્ઞાનદુર્બલઃ ॥ ૭ ॥ શ્રુત્વા વા-ક્યં બ્રહ્મસૂનોઃ સર્વેનાં કાર્યભૌરવાત્ । સેનાનીસુ તદા હર્ષા-વુવાચ ચ મહામુનિ ॥ ૮ ॥

* અત્ર ગણપતિસહસ્ર નામવલ્લોના પાઠ કરવો.

શૌનક પૂછે છે—હે મહાશુદ્ધિમાન સૂત ! હે વ્યાસની વિદ્યામાં પ્રવીણ ! મનુષ્યને સંકટ વખતે કાર્યસિદ્ધિ કેમ થાય તે કહે. ૧ સૂત—હે શૌનક વગેરે નિર્દોષ ઋષિઓ ! સંકટનો નાશ કરનાર પ્રપ્રવ્રત મેં જે પ્રમાણે સાંભળેલું છે તે પ્રમાણે કહું છું તે સાંભળો. ૨ એકવીશ દિવસ ગણપતિની પૂજા કરવાથી સધળાં કાર્યો સિદ્ધ થાય છે; એમાં સંશય નથી. ૩ શૌનક—હે મહાપ્રાજ્ઞ ! વિઘ્ન હરનાર ! ગણપતિની કેવી રીતથી પૂજા કરવી અને પૂર્વે વિઘ્ન હરનાર ગણપતિનું કાણે ત્રત કરેલું હતું ? તે સધળું અમને વિસ્તારથી કહે. અમારાં મોટાં ભાગ્ય કે આપ વનમાં અમારાં યજ્ઞમાં પધાર્યાં છે. ૪-૫ સૂત—પૂર્વે બ્રહ્માના પુત્ર યોગી સનત્કુમારે આજ પ્રમાણે બોલનારમાં શ્રેષ્ઠ કાર્તિક-સ્વામીને પૂછ્યું હતું. ૬ સનત્કુમારે પૂછ્યું—હે મહાપ્રાજ્ઞ કાર્તિકેય ! હે દેવસેનાના અધિપ ! હે પ્રભો ! અદ્યપ્ત પુરુષ સંકટથી કેમ મુક્ત થાય ? એ પ્રકારનું સનત્કુમારનું વચન સાંભળી આ ત્રતથી સર્વનો ઉપકાર થશે એમ વિચારી, કાર્તિકસ્વામી હર્ષથી સનત્કુમારને (આ પ્રમાણે) કહેલા લાગ્યા. ૮

સ્કન્દ ઉવાચ—વિપ્રવર્ય મહાયોગિન્યાર્વત્યા શ્રુતતઃ

શ્રુતમ્ । વદામિ તદ્વ્રતં તુભ્યં શુણ્ઠ સર્વે સમાસતઃ ॥ ૧ ॥

કૈલાસભવને રમ્યે વસમાનો મહેશ્વરઃ । સ્નાતું જગત્ત્વ મગવાન્ મોગવત્સાં યથાસુતમ્ ॥ ૧૦ ॥ તસ્મિન્નેવ દિનેષાંબા શ્રમ્યજ્જ્ઞાનમારમ્ ॥ ૧૧ ॥ સ્વાશરીરામ્લં વૃષ્ણ તત્ત્વ મુર્તિમ-

કલ્પયત્ ॥ ૧૨ ॥ સર્જીનાં ચ પુનઃ કૃત્વા પુનઃ પુનઃ સ્ત્રવ્ય-બોદયત્ ॥ ૧૩ ॥ તતો નામ બલ્લવસ્ત્વં વિનાયકઃ ॥ ૧૪ ॥

પુત્ર ગચ્છત્ત્વિદ્વારે તિથિ તત્ર દદાપુષ્પઃ । આયાસ્યસિ કદાચિદ્દે પુરુષો ભવનાંતરે ॥ ૧૫ ॥

તં નિવારય નિઃશંકં યાવત્સ્નાનં કરોમ્યહમ્ ॥ ૧૬ ॥ મમાજ્ઞાં ગુણ પશ્યાત્ત્વં પ્રવેશયિત્ ॥ ૧૭ ॥

મર્હસિ ॥ ૧૮ ॥ માત્રાજ્ઞાં ગૃણ શિરસિ અગમદ્વારદેહ-લીપ્ ॥ ૧૯ ॥

સુદૃઢં તુ સમાદાય હસ્તે બલ્લવનામકઃ ॥ ૨૦ ॥

અરધદ્વારદેશં સ પાર્વત્યાજ્ઞાં સ્મરન્બલી ॥ ૨૧ ॥ તદાનીમેષ

ચાયાતો વિશ્વર્યા ચર્ચિતો વિશ્વઃ ॥ ૨૨ ॥ સંપ્રાપ્તે ભવન-દ્વારે શમ્યઃ સર્વેશ્વરો હરઃ ॥ ૨૩ ॥

પ્રવિશેષ્યાદ્વારયદ્વારપો બલી ॥ ૨૪ ॥ દ્વારપાલ ઉવાચ—કોઽસિ ત્વં ચ કિમર્યં

હિ ગમ્યતે ભવને શુભે ॥ ૨૫ ॥ માત્રાજ્ઞાઽયસિ યાવતુ સ્થાતવ્યં

તાવદેવ હિ ॥ ૨૬ ॥

સ્કન્દ કહે છે—હે વિપ્રવર્ય ! હે મહાયોગિન ! પાર્વતીનાં મુખથી સાંભળેલું ત્રત કહું છું, તે સાવધાન થઈ સાંભળો. ૧

મહાદેવ કે જેઓ મનોહર કૈલાસ પર્વતમાં વસે છે, તે એક દિવસે પુશીથી ભોગવતીમાં નહાવા પધાર્યા. ૨

તે દિવસે પાર્વતીએ અભ્યંગસ્નાન કરતાં શરીરનો મેલ ઉતારી તેનું પુતળું બનાવી તેમાં શુભ નાખી, 'હે પુત્ર ! અહીં આવ' એમ કહ્યું. પછી તેનાં બલ્લવ તથા વિનાયક

એ પ્રકારે બે નામ પાયાં અને કહ્યું કે, 'હે પુત્ર ! હું સ્નાન

કરું ત્યાં સુધી તું મજબૂત હથીઆર લઈ બારણે ઉભો રહે અને જે પુરુષ આવે તેને બેધકક રોકજે અને મને પૂછી તેને અન્હર પેસવા દેજે. ૧૧-૧૪ એ પ્રકારની થયેલી માતાની આજ્ઞા માથે ચડાવી, હાથમાં ભોગળ લઈ, તે બલવાન બલ્લવ બારણા ઉપર જઈ માતાની આજ્ઞા મનમાં રાખતાં રક્ષણ કરવા લાગ્યો. તેટલામાં શરીરે ભરમ લગાવી સર્વેશ્વર શંકર બારણા પાસે આવ્યા, અને ઉબરામાં પગ મૂકવા ગયા, એટલે દારનું રક્ષણ કરનાર બલ્લવે તેને ત્યાંજ અટકાવ્યા; અને દારપાલ પૂછવા લાગ્યો કે:-તમે કેાણ છો? આ પવિત્ર ધરમાં શા માટે જાઓ છો? ઉભા રહો અને મારી માની રજા મળે ત્યારે જાઓ. ૧૫-૧૮

સ્કન્દ વ્રવાચ-દ્વારપાલવચઃ શ્રુત્વા શમ્ભુઃ કોપમથા-કરોત્ । શમ્ભુરુવાચ-કસ્યાશા ચ મયા પ્રાણા કોઽસિ સ્વં માપસે કથમ્ ॥ ૧૧ ॥ ગૃહીત્વા હમરં હસ્તે દ્વારપાલ-શિરોઽહરત્ । પ્રાવિશાચ તતસ્તૂર્ણે સ્વગૃહે પાર્વતીપતિઃ ॥ ૨૦ ॥ દટ્ટા નાથં સકોપં સાઙ્ગિતયત્પાર્વતી દદિ । રુદ્રાચા બાધતે હૃદ્યે શંકરે કોપકારણમ્ ॥ ૨૧ ॥ અહં-કૃતા ચ સ્વનાતા પાર્વતી જગદમ્બિકા । પાચસેન તુ પૂર્ણે દ્વે મધ્યમોઽયેન સંયુતે ॥ ૨૨ ॥ સંસ્થાપ્ય પાત્રે પીઠાયેષુતેન સિતયાન્વિતે । પાત્રદ્વયં સમાલોક્ય ણવદત્પાર્વતીં શિવઃ ॥ ૨૩ ॥ શમ્ભુરુવાચ-દિવ્યકાંચનસંભૂતં દર્શીયુક્તં છલોચને । મોઽયપાત્રં તુ કસ્યેદે સ્થાપિતં ચ દ્વિતીયકમ્ ॥ ૨૪ ॥ મોજનાથં દ્વિતીયોઽય કો યતિ વદ્યજ્ઞભે । નાયાતિ સ્વરચા ચાત્ર વિહ્વે કારણં વદ ॥ ૨૫ ॥ ઇતિ શ્રુત્વા વચઃ શમ્ભોઃ સર્વેશસ્ય મહાસતી । મીતિહર્ષસમાયુક્તા સર્વજ્ઞમવદત્તા ॥ ૨૬ ॥ પાર્વત્યુવાચ-દેવાથ જ્ઞાનસમયે ડહર્તનમલોદ્ભવમ્ । પુત્રં વિરચ્ય ચ દટ્ટો દેહસ્થાં સ્થાપિતો મયા ॥ ૨૭ ॥ તદર્થં ચ દ્વિતીયં વૈ આજનં સ્થાપિતં ધ્રુવમ્ । ઇતિ શ્રુત્વા વચસ્ત-સ્થાત્રકંપે પ્રાકૃતો યથા ॥ ૨૮ ॥ શિવ વ્રવાચ-પ્રવિશન્તં ચ માં દ્વારે તવ પુત્રો ન્યનારયત્ । કોઽસિ સ્વં ચ મયા પુદ્ગલેન નોકા તવામિધા ॥ ૨૯ ॥ કોપેન ચ તતસ્તસ્ય શિરશ્ચિહ્નવા નિપાતિતમ્ । ઇતિ શ્રુત્વા તત્તો દેવી વિદ્વજ્ઞા પતિતા મુવિ ॥ ૩૦ ॥ પાર્વત્યુવાચ-પુત્રં જીવયસે દેવ તર્હિં મોક્ષ્યે મહે-શ્વર । તૈથૈવ ચ મમ પ્રાણા ગમિષ્યંતિ ન સંશયઃ ॥ ૩૧ ॥ ઇત્યુક્ત્વા ચ તત્તો દેવી હા કઠમિત્સવીવદત્ । પુનઃ પપાત સા મૃમૌ વાતેન કદલી યથા ॥ ૩૨ ॥

૨૪-૬ બોલ્યા-એવું દારપાલનું વચન સાંભળી શંકરને ૧૫ થયો, અને તેણે કહ્યું કે, 'અરે તું કેાણુ છો? મા શું બોલે છે? મારે વળી કોની રજા લેવી?' ૧૬ એમ કહી હાથમાં ડમરુ લઈ બલ્લવનું માથું કાપી મહા-વજ્ર બલદી પોતાના ધરમાં ગયા. ૨૦ કેાપેલા પતિને મેઈ, જમદગ્ના પાર્વતીએ મનમાં 'મહાદેવજીને બહુ દુખ લાગી હશે તેથી કેાધમાં છે,' એમ વિચારી સ્નાન

કર્ચા પછી કપડાં અલંકાર પહેરી, દૂધપાક તથા લાડુ, શીરા વગેરેથી બે બાણાં પીરસી, તેમાં ઘી સાકર નાખી આસન પાસે ઉભાં રહ્યાં. બે બાણાં પીરસેલાં બેઈ મહાદેવજીએ પાર્વતીજીને પૂછ્યું: 'હે દેવિ! હે સુંદર નેત્ર-વાળી! મનોહર આ બીજું સોનાનું બાણું તો કેાને માટે પીરસ્યું છે? હે પ્રિયે! આજ જમવા માટે બીજે કેાણુ આવશે? અને તે જલદી કેમ નથી આવતો? તેને વખત કેમ લાગ્યો? તે કહેો. ૨૧-૨૫ એ પ્રકારનાં શંકરનાં વચન સાંભળી, મહાસતી પાર્વતીએ જે વાત બની હતી તે ડરતાં ડરતાં, પણુ હર્ષથી કહી સંભળાવી. ૨૯

પાર્વતીજી-હે દેવ! આજ સ્નાન કરતી વખતે જે મેલ ઉતર્યો, તેનો પુત્ર બનાવી બારણે ચોડી કરવા રાખેલો છે, ૨૭ તેને માટે આ બીજું પાત્ર મેં પીરસ્યું છે.' એવું પાર્વતીજીનું વચન સાંભળતાં જ સાધારણ મનુષ્યની પેઠે શ્રીમહાદેવજી પણુ કંપી ઉઠ્યા. ૨૮ અને બોલ્યા કે, 'હે દેવિ! હું જ્યારે ધરમાં પેસવા લાગ્યો ત્યારે તારા પુત્રે મને રોક્યો. એટલે મેં પૂછ્યું કે 'તું કેાણુ છેરે?' પણુ તેણે તારું નામ લીધું નહીં, તેથી કેાધ ચડવાને લીધે મેં એનું માથું કાપી નાખ્યું છે. તે સાંભળી પાર્વતી બેભાન થઈ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયાં. ૨૯-૩૦ અને કહ્યું કે, 'હે દેવ! હે મહેશ્વર! જે પુત્રને જીવતો કરશો તો જ હું બોજન કરીશ, નહીં તો ઉપવાસ કરી હું પ્રાણ કાઢી નાખીશ એમાં સંશય નથી.' ૩૧ પછી 'હાય કેવું કષ્ટ છે,' એમ કહી તેઓ વિલાપ કરવા લાગ્યાં અને ફરીથી પવનથી જેમ કેળનો થાંભલો પડે, તેમ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયાં. ૩૨

શિવ વ્રવાચ-ઉત્તિષ્ઠ મદ્રે સ્વં દુઃસ્વં પુત્રાર્યં મા કુર પ્રિયે । અધુના તવ પુત્રં હિ જીવયામિ શિરોવિના ॥ ૩૩ ॥ પ્રિયામેવં સમાનાસ્ય ગતો દ્વારં સ્વયં વિશ્વઃ । ઇતસ્તત્તોઽ-વલોકયાથ ગજો દટ્ટોમૃતસ્તદા ॥ ૩૪ ॥ નિકૃત્ય તન્ના-ગશિરો બલ્લવં યોજયેદ્વિશ્વઃ । સજીવ્યં બલ્લવં પુત્રં પાર્વત્યૈ તં ન્યવેદયત્ ॥ ૩૫ ॥ દટ્ટા ગજસીરં પુત્રં પાર્વતી હર્ષનિ-ર્મરા । મોજયિત્વા પતિં પુત્રં સ્વર્ણપાત્રે છમોમને ॥ ૩૬ ॥ નમસ્કૃત્ય તત્તો દેવં પતિપાત્ર કપાલિશ્વર । બુધ્ધજેતુ તત્તો દેવી પતિશેષં તુ મોજનમ્ ॥ ૩૭ ॥ કૈલાસપ્રવને રમ્યે પાર્વત્યા ન્યવસદ્વિશ્વઃ । અટન્ બદ્ધ કરાચિત્સદ્ગુપ્તેણ બલીયસા ॥ ૩૮ ॥ પાર્વત્યા સદ્વિતો દેવઃ પ્રાપ્તવાજમર્દાતદમ્ । રમ્યં દેવાતદે દટ્ટા પાર્વતી ણવદ્યજ્ઞિહ્વમ્ ॥ ૩૯ ॥ પાર્વત્યુવાચ-દેવદેવ મહાદેવ શંકર પ્રાણબલ્લભ । બલ્લકીલનકામાઽહં સ્વયા સાર્દ્ધં છરેશ્વર ॥ ૪૦ ॥ શંકર વ્રવાચ-બલ્લકીલન-કામા સ્વમાસનેઽસ્મિન્ સ્થિરા ભવ । જયે પરાજયે ચાત્ર સાધ્યર્થે યોજય પ્રિયે ॥ ૪૧ ॥ સ્વામિશાકર્થં ચ સા શ્રુત્વા પરકાં ગૃણ કટિના । નરાકૃતિમયાકલ્પ્ય પ્રાણાન્તા સમ-યોજયત્ ॥ ૪૨ ॥ વેદં તસ્ય ચ સા સ્પૃશ્ય પાણિપયેન

સાંભસા । તમુવાચ તતો બાલમક્ષત્રીઠાં ચિલોકય ॥૪૩॥
આવાઘ્યાં ક્રીડમાનાઘ્યાં કો જયીતિ વદ ધ્રુવમ્ । હૃતિ
માનુવૈચઃ ક્રુત્વા બાલકો વૈ તયેતિ મોઃ ॥ ૪૪ ॥

ત્યારે શંકરે કહ્યું કે-‘હે ભદ્રે ! હે પ્રિયે, ઉઠ પુત્રને
માટે શોક કર મા. હમણાં જ હું તારા પુત્રને મરતક
વિનાના જીવતા કરીશ.’^{૪૩} એ પ્રકારે પાર્વતીજીને ધીરજ
આપી મહાદેવજી પોતે આરણ્ય પાસે આવ્યા; અને
આમ તેમ જોયું તો ત્યાં એક અરેલો હાથી નજરે
પડ્યો.^{૪૪} એટલે તેનું માથું ઠાપી પેલા પુત્ર બહુવના
ધડની સાથે બેઠી તેને જીવતા કર્યો અને પાર્વતીજીને
સોંપ્યો.^{૪૫} હાથીનું માથું લગાડવાથી જીવતા થયેલા
પોતાના પુત્રને જોઈ, પાર્વતીજી અતિ પ્રસન્ન થયાં, અને
પછી પતિ તથા પુત્રને, સૌનાનાં સુંદર પાત્રમાં જમાવ્યા.^{૪૬}
ત્યાર પછી મહાદેવજીને નમસ્કાર કરી મહાદેવજીનાં પાત્રમાં
જે બધું હતું તે પાર્વતીજી જમાવ્યા.^{૪૭} પછી મહાદેવજી
પાર્વતીની સાથે ધણી દિવસ સુધી તે સુંદર કેલાસ પર્વતમાં
રહ્યાં. એક દિવસે પાર્વતીની સાથે બલવાન પીઠીયાને લઈ
ફરતાં ફરતાં નર્મદાજીના કિનારા ઉપર આવ્યાં. તે કિનારે
સુંદર જોઈ પાર્વતીજીએ સદાશિવને કહ્યું કે, ‘હે
દેવના દેવ ! હે મહાદેવ ! હે શંકર ! હે પ્રાણથી પથ
ખારા ! હે સુરેશ્વર ! હું આપની સાથે પાસાથી રમવા
છઠ્ઠું છું.’^{૪૮} મહાદેવજી કહે છે-‘હે પ્રિયે ! જે પાસાથી
રમવું હોય તો આ જગ્યાએ બેસ અને કોણ હાથે વા કોણ
જિત્યું, તે જાણવા માટે કોઈ મધ્યસ્થની યોજના કર.’^{૪૯}
એવાં મહાદેવનાં વચનો સાંભળી, પાર્વતીએ જાજની મુઠી
ભરી તેનું એક બાલક બનાવ્યું; અને તેમાં પ્રાણ નાખી
તેના શરીર ઉપર જલવાળો હાથ ફેરવ્યો. પછી કહ્યું કે,
‘હે બાલક ! એમ પાસાની રમત રમીએ છીએ તેમાં તું
ખાન રાખજો અને કોણ જિત્યું અને કોણ હાર્યું, તે ખરે-
ખરું કહેજો.’ એ પ્રકારે માતાનાં વચન સાંભળી, બાલકે
તે વાત કબૂલ કરી.^{૪૯-૪૪}

બાલક્રીડા સમારંભ પાર્વત્યા શંકરેણ ચ । જયો
જાતશ્ચ પાર્વત્યાઃ શંકરસ્તુ પરાજિતઃ ॥ ૪૫ ॥ શંકરસ્તુ
તવાડ્યષ્ટચ્છલ્લો જિતો વદ બાલક । અવદદ્વાલકસ્તજ્જિતં
દેવેન સ્ત્રિના ॥ ૪૬ ॥ પુનઃ ક્રીડા પ્રવૃત્તા સા સાક્ષી
કૃત્વા તુ બાલકમ્ । પુનર્જિતં તુ પાર્વત્યા શંકરસ્તુ પરા-
જિતઃ ॥ ૪૭ ॥ બાલં પ્રપચ્છ સા દેવી જિતં કેન વદા-
ધુના । પુનરપ્યાહ બાલોડસૌ જિલં દેવેન સ્ત્રિના ॥ ૪૮ ॥
હર્ષેણ ચ સમાયુક્તઃ પાર્વતી પ્રાહ શંકરઃ । ક્રીડાં કુરુ
મહાદેવિ રોષં ત્યજ શ્યામાનને ॥ ૪૯ ॥ ક્રીડતીત્સ પુન-
ર્દેવી જિતો દેવ્યા સ શંકરઃ । લજિતઃ શંકરો બાલં કો
જિતો વદ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૫૦ ॥ શંકર પ્રાહ બાલોડસૌ
જિતસ્ત્વં શ્રુવાનાધિપ । બાલવાચન્યં સમાકર્ણ્ય પાર્વતીકો-
પનિર્ભરા ॥ ૫૧ ॥ મિષ્ટ્યા વદસિ દુઘાલમ્પાદ્મીનોઽન

કર્દમે । પચ્યમાનોડિતિદુઃશેન ભવિષ્યતિ ન સંશયઃ ॥૫૨॥
બાલ ઉવાચ-વિશ્વાવં કુરુ માં માતર્બાલમાવાન્મયેરિતમ્ ।
હૃતિ શ્રુત્વા વચસ્તસ્ય માદુભાવાદ્યાન્વિતા ॥ ૫૩ ॥ પા-
ર્વત્યુવાચ-નાગકન્યા યદા પુત્ર પૂજાર્થિન્યસ્તદે છમે ।
ગણેશં પૂજયત્યાયાં દટ્ટા પૂજાર્થિષિ ચિત્તમ્ ॥ ૫૪ ॥ તાસાં
શ્રુત્વા વચો દિવ્યં તવ મર્કિર્મર્વિવ્યતિ । ગણેશં પૂજયિ-
ત્વા તુ મમ સાનિધ્યમેષ્યસિ ॥ ૫૫ ॥ હસ્પક્ત્વા દ્વા
તતો દેવી દિમાચલસમગાદુભા । વ્યતીતે વત્સરે પૂર્ણે શ્રાવણે
માસિ ચાગતે ॥ ૫૬ ॥ ગણેશપૂજનાર્થં તા નાગકન્યાઃ
સમાગતાઃ । દટ્ટાજાત્મદાતીરે જીઠેદં બહુભૂષિતમ્ ॥ ૫૭ ॥
બાલ ઉવાચ-કિમર્થે ચાગતા બાલાઃ કિં ચાત્ર ક્રિયતેઽ-
ધુના । મત્તીતિઃ પૂજયતે કઃ કિં ફલં વદતાય મે ॥ ૫૮ ॥
નાગકન્યા ઝચુઃ-વત્સ પૂજા ગણેશસ્ય કિયતેઽસ્માભિ-
ક્તમા । પૂજિતે તુ જગન્નાથે લખ્યતે વાંચિતં શ્રુવમ્ ॥ ૫૯ ॥
બાલ ઉવાચ-કર્ણ્ય પૂજ્યો ગણાધ્યક્ષઃ કિયત્કાલં વર્વતુ
મોઃ । કો વિધિઃ કે ચ સંભારાઃ કરા પૂજ્યો ગણે-
શ્વરઃ ॥ ૬૦ ॥

પછી પાર્વતીજી અને શંકર રમવા લાગ્યાં. તેમાં શંકર
હાથી અને પાર્વતીજી જિત્યાં.^{૪૫} મહાદેવજીએ તે બાલકને
પૂછ્યું કે, ‘હે બાલક ! કોણ જિત્યું ?’ ત્યારે, ‘મહાદેવજી
જિત્યા’ એમ બાળકે કહ્યું.^{૪૬} ફરીથી રમતના આરંભ
કર્યો તેમાં પથ તે બાલકને જ મધ્યસ્થ રાખ્યો. બીજી
રમતમાં પથ પાર્વતીજી જિત્યાં અને મહાદેવજી હાર્યાં.^{૪૭}
ત્યારે પાર્વતીજીએ ‘હે બાલક ! આ રમતમાં કોણ જિત્યું
તે કહે,’ એમ બાલકને પૂછ્યું. એટલે ફરીથી પથ ‘મહા-
દેવજી જિત્યા’ એમ બાલકે કહ્યું.^{૪૮} ત્યારે પાર્વતીજીને
કોષ ચડેતા જોઈ પ્રસન્નતાથી મહાદેવજીએ કહ્યું કે,
‘હે મહાદેવ ! હે શુભાનને ! આ તો રમત છે,
માટે રમો; અને કોષ છોડી દો.’^{૪૯} પાર્વતીજી ફરીથી
રમવા લાગ્યાં. તેમાં પથ પાર્વતીજી જિત્યાં અને
શંકર હાર્યાં. તેથી લાજ પામેલા શંકરે, ‘ખરેખરું
કહે કોણ જિત્યું ?’ એમ તે બાલકને પૂછ્યું.^{૫૦} ત્યારે
‘હે જીવનાધિપ ! આપ જિત્યા,’ એમ તે બાલકે શંકરને
કહ્યું. ત્યારે બાલકનું એવું અસલ બોલવું સાંભળી, પાર્વ-
તીજી બહુ કોપાયમાન થયાં,^{૫૧} તેથી ‘હે દુષ્ટ ! તું અસત્ય
બોલે છે, માટે આ ગારામાં પગ વગરનો પડ્યો પડ્યો સડીશ
અને દુઃખી થઈશ એમાં સંશય નથી,’ એવો તેને શાપ
આપ્યો.^{૫૨} ત્યારે તે બાલક બોલ્યો કે, ‘હે માત ! હું
અદાનથી અસત્ય બોલ્યો, તેથી ક્ષમા કરો અને મને
શાપથી મુક્ત કરો.’ આ પ્રકારનાં પુત્રનાં વચન સાંભળી
કયા આવવાથી પાર્વતીજી બોલ્યાં કે, ‘હે પુત્ર ! નામની
કન્યાઓ, આ સુંદર કિનારા ઉપર ગણેશની પૂજા કરવા
આવશો. તેઓની પૂજા જોવાથી તથા તેઓનાં દિવ્ય વચનો
સાંભળી તને ગણેશની ભક્તિ ઉત્પન્ન થશે, અને તેથી તું

ગણેશની પૂજા કરીશ ત્યારે આ શાપથી મુક્ત થઈ મારી પાસે આવીશ. ૫૪-૫૫ એટલું કહી પાર્વતી રાશમાં ને રાશમાં હિમાલય પર્વત ઉપર ચાલ્યાં ગયાં. જ્યારે વર્ષ પૂરું થયું અને શ્રાવણ માસ આવ્યો ત્યારે પેલી નાગકન્યાઓ ગણેશની પૂજા કરવા માટે નર્મદાના કિનારા ઉપર આવી. ત્યારે અતિ સુંદર તે સ્ત્રીઓને જોઈ, તે બાલક બોલ્યો:- 'હે કન્યાઓ! તમે આંહી શા માટે આવી છો? હમણું તમે શું કરો છો? કોની પૂજા કરો છો? અને તેથી શું ફલ થાય છે? તે મને કહો.' ૫૬-૫૮ ત્યારે તે નાગકન્યાઓ કહે છે- 'હે પુત્ર! અમે ગણેશની ઉત્તમ પૂજા કરીએ છીએ. ગણેશની પૂજા કરવાથી જરૂર ધારેલું કામ પાર પડે છે.' ૫૯ બાલક પૂછે છે- 'ગણેશની કેવી રીતથી પૂજા કરવી? ક્યારે પૂજા કરવી? ક્યાં સંધી કરવી? તેનો પ્રકાર શું છે? અને તેમાં સામગ્રી શું શું જોઈએ? તે મને કહો.' ૬૦

નાગકન્યાઓ:- શ્રાવણે માસિ સંપ્રાપ્તે ચતુર્થ્યાં ચ લગોદયે । તિલામલકલક્ષ્મેન જ્ઞાનં કુર્યાંજ્જલાશયે ॥ ૬૧ ॥ શુક્લપદે સમારમ્ય યા કૃષ્ણા દશમી યવેત્ । મધ્યાહ્ને પૂજયેત્તાવદેકવિંશદિનાવધિ ॥ ૬૨ ॥ એકવિંશતિદૂર્વામિસ્તાવસ્પુન્યેઃ શુભેઃ સદા । મોદકૈરેકવિંશૈશ્વ પૂજયેત્પ્રત્યર્થ જનઃ ॥ ૬૩ ॥ મોદકા દશ વિપ્રાય દાતવ્યાશ્ચ સદક્ષિણાઃ । એકં ગણાધિપે દત્ત્વા સ્વયં ચાચાર્યૈરેવ તુ ॥ ૬૪ ॥ પૂજા મૌનેન કર્તવ્યા મોજનં ચ સ્થાનચ । બ્રહ્મચારી મૃમિશાયી મૃદમાષણવર્જિતઃ ॥ ૬૫ ॥ હવિષ્યાસી તથા મૃચાચ્છવિરતર્વદિઃ સદા । એવં નિયમમાલ્પાય પૂર્જાં કુર્યાંસ્તદા વ્રતી ॥ ૬૬ ॥ તામ્રપાત્રે જલં મૃદ્ધા ગંધપુષ્પસમન્વિતમ્ । ફલરત્નસમાયુક્તમર્ચ્યં દયાદ્રુણાધિપે ॥ ૬૭ ॥ ગણેશાય નમસ્તેડસ્તુ પાર્વતીર્નંદનાય ચ । ગંધપુષ્પસમાયુક્તં મૃદ્ધાનાદ્યર્ચ્યં નમોડસ્તુ તે ॥ ૬૮ ॥ પ્રદક્ષિણાઃ સદા વસ્ત્ત્વેકવિંશતિવેદયેત્ । પૂજાસમાપ્તૌ વિપ્રાય વાયનં ચ સમર્ચયેત્ ॥ ૬૯ ॥ ગણેશપ્રીતયે મુખ્યં વાયનં દશમોદકમ્ । દક્ષિણાફલસંયુક્તં વૈશાપાત્રે દુક્લિપ્તમ્ ॥ ૭૦ ॥ ગણેશઃ પ્રતિમૃદ્ધાતિ ગણેશો વૈ દદાતિ ચ । ગણેશસ્તારકોમાર્મ્યાં ગણેશાય નમો નમઃ ॥ ૭૧ ॥ એવં પૂજ્યો ગણાધ્યક્ષો નામદો મક્ષિતઃ શુભઃ । ગણેશે પૂજિતે વસ્ત્ત્વે તવ સિદ્ધિર્મૈવિપ્પતિ ॥ ૭૨ ॥ એચ્છુક્ત્વા ગતા દેવ્યો નાગકન્યાઃ શુભિસ્મિતાઃ । બાલકેન કૃતં પથાદન્યસ્મિન્વસ્તરે તતઃ ॥ ૭૩ ॥ શ્રાવણે માસિ સંપ્રાપ્તે શુક્લપદે તિથૌ શુભે । ચતુર્થ્યાં કૃત્તર્સમારો વ્રતં જપ્ત્વા બાલકઃ ॥ ૭૪ ॥ ગણેશં નામદં તત્ત્વેકવિંશદિનાવધિ । વિધિવત્પૂજયામાસ નમસ્કૃત્ય ગણેશરમ ॥ ૭૫ ॥ ગણેશો વરદો જાતો વાચયત્વ યદીપ્સિતમ્ । શ્રુત્વા વાક્યં ગણેશસ્ય હૃદયે નિર્મરમાનસઃ ॥ ૭૬ ॥ બાલકવાચ-નમસ્કૃત્ય ગણેશાનં હરં દેહિ નમોડસ્તુ તે । પાદચોર્મે વર્ણં દેહિ વાસં શંકરસન્નિધૌ ॥ ૭૭ ॥ ગણેશ ક્વાચ-

ચયેચ્છસિ તર્પૈવાસ્તુ પાર્વત્યાઃ પ્રીતિરસ્તુ તે । હૃત્યક્ત્વા તુ ગણેશોડસૌ તર્પૈર્વાલ્લવે વિશુઃ ॥ ૭૮ ॥

નાગકન્યાઓ કહે છે- 'શ્રાવણ માસની ચોથને દિવસે સુર્યોદય વખતે તલ અને આમળાના ચૂર્ણવડે બ્રહ્મશયમાં સ્નાન કરવું.' ૭૧ શ્રાવણ સુદિ ચોથને દિવસે વ્રતનો આરંભ કરવો અને શ્રાવણ વદિ દશમને દિવસે સમાપ્તિ કરવી, એટલે એકવીશ દિવસ સુધી મધ્યાહ્ને ગણપતિની પૂજા કરવી. ૭૨ તેમાં પ્રતિ દિવસે એકવીશ એકવીશ ધ્રા તથા પુષ્પ લેવાં, તેમાં હમેશાં એકવીશ એકવીશ લાડુ કરવા. ૭૩ તેમાંથી દશ લાડુ દક્ષિણા સહિત બ્રાહ્મણને આપવા, એક ગણપતિને નૈવેદ્ય માટે આપવો અને દશ પોતે ખાવા. ૭૪ પૂજા કરતી વખતે તથા ભોજન કરતી વખતે મૌન રહેવું, બ્રહ્મચર્ય પાળવું, પૃથ્વી ઉપર સુવું, શૂદ્રની સાથે બોલવું નહીં, ૭૫ હવિષ્યાન જમવું અને અંદરથી મનમાં તથા બહારથી શુદ્ધ રહેવું. એ પ્રકારના નિયમ પાળી વ્રત કરનારાએ હમેશાં પૂજા કરવી. ૭૬ ત્રાંખાના પાત્રમાં બ્રહ્મ ભરી તેમાં ચંદન, પુષ્પ, ફલ અને રત્નનો ગણેશાય નમસ્તેસ્તુ ૦ 'ગણપતે! આપ કે જે પાર્વતીજીના પુત્ર છો, તેને નમસ્કાર કરું છું, અને ગંધ તથા પુષ્પ સહિત અર્ધ આપું છું,' એમ બોલી અર્ધ આપવો. ૭૭-૭૮ પછી એકવીશ એકવીશ પ્રદક્ષિણા કરવી. જ્યારે પૂજા સમાપ્ત થાય ત્યારે, 'હે મહારાજ! ગણપતિને પ્રસન્ન કરવા માટે વાસના પાત્રમાં એકઠા કરેલા દશ લાડુ, દક્ષિણા તથા ફલ આપને આપું છું,' એમ કહી બ્રાહ્મણને વાપન આપવું, ૭૯-૮૦ અને બોલવું કે, 'ગણેશ આપે છે, ગણેશ ગ્રહણ કરે છે અને ગણેશ જ ઈશ્વર પરત્વે રક્ષણ કરે છે, માટે ગણેશને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.' ૮૧ હે પુત્ર! એ પ્રકારે તું પવિત્ર યજ્ઞને ભક્તિથી ગણપતિની પૂજા કર. ગણપતિની પૂજા કરવાથી તને સિદ્ધિ થશે. ૮૨ એટલું કહી સુંદર હાસ્યવાળી તે નાગકન્યાઓ ચાલી ગઈ. પછી બીજા વર્ષની શ્રાવણ સુદિ ચોથ જ્યારે આવી, ત્યારે બાલકે સામગ્રી એકઠી કરી વ્રત ગ્રહણપૂર્વક એકવીશ દિવસ સુધી નર્મદા ગણપતિની વિધિથી પૂજા કરી, નમસ્કાર કર્યા. ૮૩-૮૪ તથા ગણેશ પ્રસન્ન થયા અને તેણે 'વર માગ' એમ કહ્યું. તે સાંભળી બાલક અતિ આનંદિત થયો અને નમસ્કાર કરીને બોલ્યો, 'હે ગણેશ! આપને નમસ્કાર કરું છું. આપ જે પ્રસન્ન થયા હો તો મને પગનું બળ આપો અને મહાદેવની પાસે મારો નિવાસ થાય એવું વરદાન આપો.' ૮૫-૮૬ ગણેશ કહે છે- 'હે બાલક! જે તારા મનમાં છે તે પૂરું થશે, અને તારી ઉપર પાર્વતીજીની પ્રીતિ થશે.' એટલું કહી વિશુ-ગણપતિ અદૃશ્ય થઈ ગયા. ૮૮

હવેપાદ્ય બાલોડસૌ કૈલસમગમતતઃ । દદ્ધા હરત્પચરણૌ શિરસા જગૃહે છન્નૌ ॥ ૭૯ ॥ શિવ ક્વાચ-હતિ

વસ્ય તે પાદૌ કથં જાતૌ દૃઢૌ વદ । કસ્ય પ્રસાદાત્કમિદ્
આગતોસિ મમાલ્યમ્ ॥૮૦॥ બાલ ઉવાચ-કૃતં મયાગને-
શસ્ય એકવિંશતિનાત્મકમ્ । શ્રુતં ચ નાગકન્યામ્યસ્તદ્ગતં
પૂજનં મયા ॥૮૧॥ તેન પુણ્યપ્રભાવેન પ્રાપ્તોઽહં તવ સંનિષૌ ।
ગણેશસ્ય પ્રસાદેન શરીરં દૃઢત્વં ગતમ્ ॥૮૨॥ શિવ ઉવાચ-
કીદર્શં તદ્વતં બ્રહ્મિ કરિષ્યેઽહં ચ તદ્વતમ્ । ચક્ષુભાયા
દર્શનાર્થં પાર્વત્યા રોષશતિયે ॥૮૩॥ બાલ ઉવાચ-આવળે
શુક્લપક્ષે તુ ચતુર્થ્યાં ચ સમારભેવ્ । આવળે બહુલે પક્ષે
દશમ્યાં ચ સમાપયેવ્ ॥૮૪॥ ગણેશં પૂજયેન્નિત્યમેકવિં-
શતિનાથમ્ । એકવિંશતિર્વામિઃ પુષ્પૈરપિ તથૈવ ચ ॥૮૫॥
કર્તવ્યા મોદકાસ્તથ એકવિંશતિસંસ્ક્રયાઃ । દશ વિપ્રાય
દત્તા તુ એકં દેવે નિયોજયેવ્ ॥૮૬॥ અવશિષ્ટાઃ સ્વયં
મધ્યાઃ શ્રુતમેષં મયા વિમ્બો । કિં મયાઽય ત્વયાઽઙ્ગતં
કર્તવ્યં વર્તંતે વિમ્બો ॥૮૭॥

પછી પગનું જોર આવવાથી તે બાલક કૈલાસમાં
ગયો અને ત્યાં મહાદેવને જોઈ તેનાં કથ્યાણુકારક ચરણમાં
પડ્યો. ૭૯ મહાદેવ કહે છે-“હે પુત્ર! તારા પગમાં કેમ
જોર આવ્યું અને કોના પ્રસાદથી તું મારી પાસે આવ્યો ?
તે કહે. ૮૦ બાળક કહે છે-“હે શંકર! નાગકન્યા પાસેથી
મત તથા પૂજન સાંભળી મેં એકવીશ દિવસ સૂધી ગણુ-
પતિનું મત કર્યું. ૮૧ તે મતના પ્રભાવથી આપની પાસે
આવ્યો છું અને ગણુપતિની કૃપાથી જ મારા શરીરમાં
જોર આવ્યું છે. ૮૨ શંકર કહે છે-“હે પુત્ર! એ મત કેવી
રીતથી કર્યું ? તે કહે. હું પશુ પ્રિયા પાર્વતીના કૈાષની
શાંતિ માટે તથા તેની ભેટ થવા માટે એ મત કરીશ. ૮૩
બાળક કહે છે-“શ્રાવણ સુદિ ચૌથને દિવસે એ મતનો
આરંભ કરવો અને શ્રાવણ વદિ દશમને દિવસે તેની
સમાપ્તિ કરવી. ૮૪ એકવીશ દિવસ સૂધી એકવીશ જાતની
દૂતી તથા એકવીશ પુષ્પોપવેડે ગણુપતિની પૂજા કરવી. ૮૫
તેમાં એકવીશ લાડુ કરવા, જેમાંથી દશ બ્રાહ્મણને
આપવા, એક ગણુપતિને નૈવેદ્ય માટે આપવો અને
બાકીના દશ પોતે ખાવા. એ પ્રકારે એ મતનો વિધિ મેં
સાંભળ્યો છે. હે વિભો! હવે મને જે આજ્ઞા કરવી
હોય તે કરો. ૮૬-૮૭

આચરચંદ્રમુર્યેયં ગણેશસ્ય વ્રતં શુભમ્ । પૂજનાતુ ગણે-
શસ્ય પાર્વત્યાશ્રિતં મનઃ ॥૮૮॥ હિમાચલં નમસ્કૃત્ય
ચર્ચનં ચેદમબ્રવીત્ । પાર્વત્યુવાચ-ગમ્યતેઽય મયા તાત
કૈલાસં નિર્જનં દિરમ્ ॥૮૯॥ શિવસ્ય ચરણૌ દ્રષ્ટુમ્મહત્ક
મે મનોઽભવત્ । શીઘ્રં દેહિ મમાઙ્ગાં મોઃ ક્ષણં સ્થાતું ન
શક્યતે ॥૯૦॥ હિમાચલ ઉવાચ-પ્રેષયિષ્યે ક્ષણં તિથિ-
માનેનાર્કવર્ચસા । સૈન્યં દશમિ રક્ષાર્થં તવ માર્ગે શુચિ-
સ્મિતે ॥૯૧॥ પિતૃવાક્યં સમાકર્ણ્ય વિમાનં ચારુરોહ
સા । ક્ષણમાત્રેન સા યાતા કૈલાસમવગતમ્ ॥૯૨॥
દૃષ્ટ્વા મહેશ્વરં દેવં પ્રનનામ વિહસ્ય ચ । કિં કૃતં મો ન

જાનેઽહં મનો મે ચાહતં સ્વયા ॥૯૩॥ વાક્યં શ્રુત્વા પ્રિ-
યાયાશ્ર મનસા ચાલિલિંગ તામ્ । અવત્કારણં તસ્યા
હરણે મનસો ધ્રુવમ્ ॥૯૪॥ શિવ ઉવાચ-કૃતં મયા
ગણેશસ્ય પૂજનં તથા હેતવે । તેન પુણ્યપ્રભાવેન આગતા
સ્વં મર્માતિકમ્ ॥૯૫॥

પછી મહાદેવે પશુ તે જ પ્રમાણે ગણુપતિનું મત કર્યું,
તેથી પાર્વતીનું મન ચલાયમાન થયું. ૮૮ ત્યારે તેણે
પોતાના પિતાને પ્રણામ કરી આ પ્રમાણે કહ્યું-“હે
તાત! મારું મન મહાદેવનાં દર્શન માટે તલાપિ છે, માટે
હું મારે ઘેર જઈશ. હવે હું આઠાં ક્ષણુવાર રહી ચકતી
નથી. માટે જાલદી રત્ન આપો. ૮૯-૯૦ હિમાચલ કહે
છે-“હે પવિત્ર હાસ્યવાળી પુત્રી! ક્ષણુવાર ધીરી થા. માર્ગમાં
રક્ષા માટે સૈન્ય આપીશ તે સૂર્ય જેવા વિમાનમાં બેસાડી
તને મોકલીશ. ૯૧ એવાં પિતાનાં વચન સાંભળી પાર્વતી
વિમાનમાં બેઠાં અને શોડીવારમાં કૈલાસમાં જઈ
પહોંચ્યા. ૯૨ અને ત્યાં મહાદેવજીને જોઈ પ્રણામ કરી
હસીને બોલ્યા કે, “હે મહારાજ! આપે મારું મન
હરી લીધું અને તે માટે શું ઉપાય કર્યો, તે કંઈ મારા
જાણવામાં આવતું નથી. ૯૩ એવાં પ્રિયાનાં વચન
સાંભળી, મનથી જ તેનું આલિંગન કરી તેના મન
હરવામાં જે કારણ હતું, તે ખરેખર કહેવા લાગ્યા. ૯૪
મહાદેવ કહે છે-“હે પ્રિયે! તમારે માટે મેં ગણુપતિનું
પૂજન કર્યું છે, જેના પ્રભાવથી તમે મારી પાસે આવ્યાં
છો. ૯૫

પાર્વત્યુવાચ-કથં પૂજ્યો ગણાધ્યક્ષો વદ મયં જગ-
ત્રમ્બો । અહમય કરિષ્યામિ સેનાનીર્દશનાય ચ ॥૯૬॥
શંકર ઉવાચ-કુરુ દેવિ ગણેશસ્ય પૂજનં ચ યથાવિધિ । એક-
વિંશતિર્વામિઃ પુષ્પૈર્નાનાથિષ્ઠેઃ શુભેઃ ॥૯૭॥ મોદકૈરેકવિં-
શૈશ્વ એકવિંશતિનાનિ ચ । અર્ચયૈશ્વ તાવત્સંસ્ક્રયાકૈસ્તથા શાશ્વ-
ગતપર્ણેઃ ॥૯૮॥ ત્રિલોચનમુક્તાચ્છૃત્વા ગણેશઃ પૂજિત-
સ્તયા । એકવિંશતિનાત્પશ્ચાત્કુમારોઽમ્ભગમસ્ત્વચમ્ ॥૯૯॥
સ્કન્દ દૃષ્ટ્વા તદા દેવ્યાઃ સ્તનામ્યાં નિર્મિત્રા વયુઃ । છત-
માલિંગ્ય સા વૈવો સુચુમ્બ ચ મુલ્લં પુનઃ ॥૧૦૦॥ વત્સાયા
ચ મુલ્લં દૃષ્ટં ગણેશસ્ય પ્રસાદતઃ । બહુકાલં ચ માં ત્યક્ત્વા
ગતઃ વનમુલ્લ બાલકઃ ॥૧૦૧॥ કૃતકૃત્યાય જાતાઽસ્મિ દર્શ-
નાત્તે ન સંશયઃ । રોષં ત્યજ મહાહુલે શપથં તે વદા-
મ્યહમ્ ॥૧૦૨॥

પાર્વતી કહે છે-“હે જગત્રમ્બો! ગણુપતિની કેવી રીતથી
પૂજા કરવી તે કહે; હું પશુ કાર્તિકસ્વામીને જેવા માટે
એ મત કરીશ. ૯૬ મહાદેવ કહે છે-“હે દેવિ! એકવીશ
દૂતી અને પુષ્પોપવેડે વિધિથી ગણુપતિની પૂજા કરો. ૯૭
તેમાં એકવીશ લાડુ કરવા. એ મત એકવીશ દિવસ
સૂધી કરવું. એકવીશ અર્ધ આપવા અને બ્રાહ્મણો
જમાડવા. ૯૮ એ પ્રમાણે મહાદેવની પાસેથી મતવિધિ

સાંભળી, પાર્વતીએ ગણપતિની પૂજા કરી. એકવીશ દિવસ પૂરા થયા, એટલે કાર્તિકસ્વામી પોતાની મેળે આભ્યા.^{૯૪} તેને એક પાર્વતીનાં સ્તનમાંથી દૂધની ધારાઓ છૂટી. પાર્વતીએ મુત્રને આથમાં લઈ ધણી બધીઓ લીધી અને કહ્યું કે, 'હે પુત્ર ! તું બાલપણમાં જ ધણી વર્ષો થયાં મને છોડી ગયો હતો; પણ ગણેશની કૃપાથી મેં ધણે દિવસે આજ તારું મોઢું જોયું છે. ૧૦૦-૧૦૧ તું આભ્યો. એટલે હું કૃતકૃત્ય થઈ, એમાં સંશય નથી, હે મહાશુદ્ધ ! તું રોષ છોડી દે. જો રાષે તો તને મારા સોગમ છે.'^{૧૨}

સ્કન્દ ઉવાચ—માતૃવદ્ ગણેશસ્ય પૂજનં ચ યથાશ્રુતમ્ ।
વિશ્વામિત્રં ચ રાજાનં મમ મિત્રં વદામ્યહમ્ ॥ ૩ ॥
પાર્વત્યુવાચ—વદ મિત્રં ગણેશસ્ય પૂજનં કુઠ મક્તિતઃ ।
પ્રકર્ષિશતિર્વામિરેકર્ષિશતિરુપ્પકૈઃ ॥ ૪ ॥ કર્તવ્યા મો-
દકાસ્તન્ન પ્રકર્ષિશતિસંલ્યકાઃ । દશ વિપ્રાશ્વ દાતવ્યાઃ
સ્વયં ચાપ્યારજૈવ તુ ॥ ૫ ॥ પૂર્વ ગણાધિપે દત્ત્વા અઘ્યા-
નપિ તથૈવ ચ । પૂજયસ્વ ગણાધ્યક્ષમેકર્ષિશરિનાવધિ
॥ ૬ ॥ હૃદં વ્રતં ગણેશસ્ય મક્તિતો યઃ કરિષ્યતિ । તસ્ય
કાર્યાણિ સિદ્ધયન્તિ મનસા ચિન્તિતાનિ ચ ॥ ૭ ॥ વ્રત-
રાજવિર્ષિ શ્રુત્વા સેનાનીશ્ચ તથાડકરોત્ । સેનાનીનામમ-
ણીસ્ત્વં સમવાપ્ય શુચિવ્રતઃ ॥ ૮ ॥ કથયામાસ વિપ્રાઽય-
વિશ્વામિત્રં નરાધિપમ્ । સોઽપિ રાજા નમસ્કૃત્ય વ્રતં તત્સ્વ-
યમાચરત્ ॥ ૯ ॥ ગણેશો વરદો જાતો વિશ્વામિત્રાશ્ચ તલ્લ-
ખાત્ । ગણેશ ઉવાચ—વદ રાજન્કિમિચ્છાસિ દદામિ
તવ યાચિતમ્ ॥ ૧૦ ॥ વિશ્વામિત્ર ઉવાચ—દેહિ દેવ
પ્રસન્નચેત્પ્રાપ્તિવપ્રર્ષિસ્વમસ્તિવતિ । પ્રાપ્તેન વિપ્રર્ષિત્વેન સર્વે
પ્રાપ્તા મનોરથાઃ ॥ ૧૧ ॥ ગણેશ ઉવાચ—વિપ્રર્ષિત્વં ચ
રાજેન્દ્ર પ્રાપ્સ્યસિ બ્રહ્મપુત્રતઃ । વસિષ્ઠાદ્ભ્રાજ્ઞાણશ્રેષ્ઠાનમમ
વાક્યં ન સંશયઃ ॥ ૧૨ ॥ એવમુક્ત્વા ગણેશોઽસૌ પૂજિતો
ભૂમિપેન ચ । પુનરન્યં વરં ચાદાત્પૂજકાનાં હિતાય વૈ
॥ ૧૩ ॥ યદા યદા ચ રાજેન્દ્ર સંકટં ચ કલૌ શ્રુવિ ।
અવિપ્યતિ જાનાનાં હિ કર્તવ્યં પૂજનં મમ ॥ ૧૪ ॥ સ્મરિ-
ત્વંતિ ચ માં મક્ત્યા નમસ્કૃત્ય પુનઃ પુનઃ । તેષાં દુઃસ્થાનિ
સર્વાણિ નાશયામિ ન સંશયઃ ॥ ૧૫ ॥ એવં દત્ત્વા વરાન્
સમ્યક્ તૈર્વાર્ષાહિતોઽભવત્ । સનત્કુમાર યોગીન્દ્ર પાર્વત્યા
શુલ્કપત્તઃ ॥ ૧૬ ॥ શ્રુતં મયા ચ ત્રેતાયાં ગણેશસ્ય વ્રતં
મહત્ । નિવેદિતં ચ તત્સર્વં કુઠ વિપ્ર તપોનિધે ॥ ૧૭ ॥
સનત્કુમાર ઉવાચ—મહારાજ્યાનર્ક શ્રુત્વા તુત્તોઽહં તુ ન
સંશયઃ ।

કાર્તિકસ્વામી કહે છે—હે માત ! જે પ્રમાણે તમે સાંભળ્યું હોય, તે પ્રમાણે ગણેશનું પૂજન મને કહી સંભળાવો. હું પણ મારા મિત્ર વિશ્વામિત્ર રાજાને એ વ્રત કહીશ.^{૯૫} પાર્વતી કહે છે—બહે, તારા મિત્રને કહે કે ભક્તિથી એકવીશ દૂર્વા અને એકવીશ જાતનાં પુષ્પવડે ગણપતિનું પૂજન કરવું.^{૯૬} એકવીશ લાડુ કરવા, તેમાં એક

ગણતિને નૈવેદ્ય માટે ધરવો, દશ બ્રાહ્મણને આપવા, અને દશ પોતે ખાવા. એકવીશ અર્ધ આપવા. એ પ્રમાણે એકવીશ દિવસ ગણપતિની પૂજા કરવી.^{૯૭-૯૮} જે માણસ આ પ્રમાણે ભક્તિથી ગણપતિનું પૂજન કરશે, તેનાં મનનાં ધારેલાં કાર્યો સિદ્ધ થશે.^{૯૯} એ પ્રમાણે વ્રતવિધિ સાંભળી કાર્તિકસ્વામીએ પણ તે વ્રત કર્યું ને તેને દેવતાની સેનાનું અધિપતિપણું મળ્યું.^{૧૦૦} પછી તેણે રાજા વિશ્વામિત્રને એ વ્રત કહ્યું. વિશ્વામિત્રે પણ વિધિથી તે વ્રત કર્યું, તેથી ગણેશ પ્રસન્ન થઈ વર દેવા તૈયાર થયા. ગણેશ કહે છે—હે રાજાન્, મનમાં ધન્ય હોય તે માગી લ્યો, હું જે માગશો તે આપીશ.^{૧૦૧-૧૦૨} વિશ્વામિત્ર કહે છે—હે દેવ ! જે આપ પ્રસન્ન થયા હો તો હું બ્રહ્મર્ષિમાં શ્રેષ્ઠ થાઉં તેવું વરદાન આપો. હું બ્રહ્મર્ષિ થઈશ એટલે મારા સર્વ મનોરથો સિદ્ધ થશે.^{૧૦૩} ગણેશ કહે છે—હે રાજેન્દ્ર ! તમને બ્રહ્માના પુત્ર બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ વસિષ્ઠ ત્રિપાસેથી બ્રહ્મર્ષિની પદવી મળશે, એમાં સંશય નથી.^{૧૦૪} એટલું કહી પછી રાજાએ ગણપતિની પૂજા કરી, તેથી તેણે ભક્તોનાં કલ્યાણ માટે કહ્યું કે—હે રાજેન્દ્ર ! કલિયુગમાં મનુષ્યોને બ્યારે બ્યારે સંકટ પડે ત્યારે ત્યારે મારું પૂજન કરવું.^{૧૦૫-૧૦૬} ભક્તિથી મારું સ્મરણ કરવું અને વારંવાર મને નમસ્કાર કરવા; તેથી હું તેઓનાં સર્વ સંકટનો નાશ કરીશ એમાં સંશય નથી.^{૧૦૭} એ પ્રમાણે વરદાન દઈ ગણપતિ ત્યાંજ અદૃશ્ય થઈ ગયા. હે સનત્કુમાર ! હે યોગીન્દ્ર ! આ ગણેશનું અતિ શ્રેષ્ઠ વ્રત મેં ત્રેતાયુગમાં પાર્વતીના શ્રુત્વથી સાંભળેલું હતું તે તમને કહી સંભળાવ્યું છે. હવે તમે પણ તે વ્રત કરો.^{૧૦૮-૧૦૯} સનત્કુમાર કહે છે—હું આ મોઢું આખ્યાન સાંભળી તૃપ્ત થયો છું, એમાં સંશય નથી.

સૂત ઉવાચ—એવમુક્ત્વા ગતો યોગી નમસ્કૃત્ય
વહાનનમ્ ॥ ૧૮ ॥ સનત્કુમારસેનાનીસંવાદં ચ યથા-
શ્રુતમ્ । વ્યાસપ્રસાદાચ્છ્રુત્વાંસ્તથા મુમ્યં નિવેદિતઃ ॥ ૧૯ ॥
હૃદં વ્રતં ગણેશસ્ય કરિષ્યતિ ચ માનવઃ । તસ્ય કાર્યાણિ
સર્વાણિ સિદ્ધિં યાસ્યન્તિ સત્ત્વરમ્ ॥ ૨૦ ॥ કિમન્યદ્ગો-
જનથેષ્ટાઃ શ્રોતુકામાસ્તપોધવાઃ । તત્સર્વં કથયિષ્યામિ
વક્તૃવ્યં યદિ ચેચ્છ્ય ॥ ૨૧ ॥ ય ઇદં શ્રુત્વાદ્ગત્ત્યા જા-
ત્યાનં ચ સમાહિતઃ । તરીપ્સિતાનિ કાર્યાણિ સ લઙ્ગે-
નિશ્ચિતં શ્રુવિ ॥ ૨૨ ॥ શૌનકાચ્ચ ઋષિગણઃ શ્રુત્વા મૃત-
વચોદ્રુતમ્ । પૌરાણિકં નમસ્કૃત્ય વિરરામાસને શુભે
॥ ૨૩ ॥ ઇતિ શ્રીમદ્વિષ્ણોત્તરપુરાણે સ્કન્દસનત્કુમારસંવાદે
તૃતીયોઽષ્ટાસે પ્રકર્ષિશતિવિવસગણપતિવ્રતકથા સમ્પૂર્ણા ॥

સૂત કહે છે—એટલું કહી કાર્તિકસ્વામીને નમસ્કાર કરી યોગી સનત્કુમાર ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.^{૧૦૮} આ કાર્તિકસ્વામી તથા સનત્કુમારનો સંવાદ જેવી રીતથી વ્યાસની પાસેથી સાંભળ્યો હતો, તે પ્રમાણે તમને કહી સંભળાવ્યો છે.^{૧૦૯} જે મનુષ્ય આ ગણપતિનું વ્રત કરશે તેના સર્વ મનોરથ

જાલદી સિદ્ધ થશે. ૧૨૦ હે બ્રાહ્મણ ! હવે જે તમારી સાંભળવાની ઇચ્છા હોય તે કહે. જે માણસ સાવધાન થઈ ભક્તિથી આ આખ્યાન સાંભળે તેના સધળા મનો-રથ સિદ્ધ થાય એ નિશ્ચિત છે. ૨૧-૨૨ એવું આશ્વર્થકારક વચન સાંભળી સધળા શૌનક વગેરે ઋષિઓ સૂતને નમસ્કાર કરી, પોતાપોતાના સુંદર આસન ઉપર બેઠા. ૨૩ એ પ્રકારે ભવિષ્યોત્તર પુરાણમાં એકવીશ દિવસના ગણ-પતિ વ્રતની કથા કહેલી છે.

રવિવારી શુદ્ધ ચોથને દિવસે આરંભવાતું દૂર્વા-ગણપતિવ્રત

અન્યથા-ભાટવાસરચુતાર્યાં વર્ષ્યાં કર્ષ્યાંચિત્કુલ્લચુ-
ધર્મામરમ્ય વળ્માસપર્વેતં કર્તવ્યતયા વિહિતં સ્કંદપુરાણોકં
દૂર્વાગણપતિવ્રતમ્ ॥ ૧ ॥ એતદેવ શિષ્ટાચારે આવળશુક્લચુર્થી-
મારમ્ય માધશુક્લચુર્થીપર્વેતં ક્રિયમાણં દરપતે ॥ ૨ ॥ માસપ-
જાશુક્લિયમ મમ સમસ્તપાપક્રયપૂર્વકસત્તજન્મરાગ્યસૌભા-
ગ્યાશિશિષ્ટદ્વયે મહાગણપતિપ્રીતિદ્વારા ઉમામહેશ્વરસાહો-
ભ્યસિદ્ધયે વળ્માસપર્વેતં દૂર્વાગણપતિવ્રતમહં કરિષ્યે इति
સંકલ્પ્ય લોકલોકપચારૈઃ પૂજયેત્ ॥ ૩ ॥

રવિવારી હરકોઈ શુક્લચતુર્થીને દિવસે, દૂર્વા ગણપતિ વ્રતનો આરંભ કરી, ૭ માસ પર્વત તે વ્રત કરવું, એમ સ્કંદ પુરાણમાં બીજું દૂર્વા-ગણપતિવ્રત કહેલું છે. ૧ શિષ્ટ લોકો એ વ્રતનો પ્રાપણ શુદ્ધ ચોથને દિવસે આરંભ કરે છે અને માધ શુદ્ધ ચોથને દિવસે સમાપ્તિ કરે છે. ૨ માસ પક્ષ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરીને આ વ્રતનો એવી રીતે સંકલ્પ કરવા કે-“મારાં સધળાં પાપનો નાશ થવા માટે સાત જન્મ પર્વત રાત્ર્ય સૌભાગ્યાદિની વૃદ્ધિ માટે, ગણ-પતિને પ્રસન્ન કરવા માટે અને શિવલોકની સિદ્ધિ માટે હું ૭ માસ પર્વત દૂર્વા-ગણપતિનું વ્રત કરીશ.” આ રીતે સંકલ્પ કરીને પોડશોપચારવડે ગણપતિનું નિત્ય પૂજન કરવું. ૩

દૂર્વા-ગણપતિવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ સૂત ડાહ્યા-કૈલાસશિખરે રમ્યે સર્વદેવ-
નિષેવિતે । સિદ્ધસંઘસમાકીર્ણે ગન્ધર્વગણસેવિતે ॥ ૧ ॥ રેવ્યા
સહ મહાદેવો દીવ્યત્યક્ષૈર્વિનોદતઃ । જિતાડસિ ત્વં જિતે-
ત્યાહ પાર્વતી પરમેશ્વરઃ ॥ ૨ ॥ સાડપિ ત્વં જિતે इत्याહ
હવિવાદસ્તયોરમૂત્ ॥ ચિત્રનેમિસ્તદા વૃદ્ધો મૃષ્ટાવાદમભા-
વત ॥ ૩ ॥ તદા ક્રોધસમાવિષ્ઠા ગૌરી શાપં દદૌ તતઃ ।
પ્રસાદિતા તતસ્તેન વિશાપં કુર પાર્વતિ ॥ ૪ ॥ પાર્વત્યુ-
વાચ-યદા સરોવરે રમ્યે ચરિષ્યતિ ભવાન્ બુધિ ॥ તદા
સ્વર્ગેનિકાઃ સર્વાં વીક્ષ્યસે ત્વં સમાગતાઃ ॥ ૫ ॥ તદા ભવ
વિશાપસ્ત્વમિત્યુક્તઃ સ પપાત હ ॥ તતઃ કતિપયાહોમિઃ
કૃષ્ણાનન્તસરોવરે ॥ ૬ ॥ કૃષ્ણો ભૂત્વા વસંસ્તત્ર દ્વર્ચ
સ્વર્વિલાસિનીઃ । તતસ્તુ સાદરં ગત્વા પપ્રચ્છ પ્રણિપત્ય
તાઃ ॥ ૭ ॥ કિયતે કિં મહાભાગાઃ પૂજાર્યાં ચાંછિતં ચ

કિન્ ॥ તતસ્તા અજૂવંસ્તસ્મૈ દુર્વાવિન્નિશ્વરવ્રતમ્ ॥ ૮ ॥
કિયતેડ્ડમાભિરિહ ચ પરમામીઢસિદ્ધયે । તતોઞ્જલીચિત્ર-
નેમિર્વ્રતં મે દાતુમર્હય ॥ ૯ ॥

સૂત કહે છે-કૈલાસ પર્વત, કે જેમાં સધળા દેવ, સિદ્ધ અને ગંધર્વોની મોટી ભીડ લાગી રહે છે તેમાં, એક વખતે શંકર અને પાર્વતીજી આનેદથી પાસાની રમત રમવા લાગ્યાં. તેમાં મહાદેવજીએ પાર્વતીજીને કહ્યું કે, ‘તમે હાર્યાં તમે હાર્યાં’ અને પાર્વતીજીએ શંકરને કહ્યું કે ‘તમેજી હાર્યાં.’ એમ કરતાં કરતાં બંનેને વાદ થયો ત્યારે તે બાબતમાં ચિત્રનેમિને પૂછ્યું, એટલે તે અસત્યબોલ્યો ૧-૩ તેથી ક્રોધામય થયેલાં પાર્વતીજીએ તેને શાપ આપ્યો. પછી તેણે પાર્વતીને પ્રસન્ન કર્યાં અને કહ્યું કે ‘હે પાર્વતિ ! મને શાપથી મુક્ત કરો.’ ૪ પાર્વતીજી કહે છે-‘તું જન્મારે પૃથ્વીમાં એક સુંદર સરોવરના કિનારાપર ફરીશ અને ત્યાં આવેલી અપ્સરાઓને જોઈશ ત્યારે આ શાપથી મુક્ત થઈશ.’ એટલું કહી પછી તે ચિત્રનેમિ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. પછી કૃષ્ણાનંત સરોવરમાં કેટલેક દિવસે તેણે અપ્સરાઓને જોઈ, ત્યારે તેની પાસે જઈ પ્રણામ કરી આદરથી પૂછવા લાગ્યો કે, ૫-૭ ‘હે અપ્સરાઓ ! તમે શું કરો છો ? અને આથી શું ફલ થાય છે તે કહો ?’ ત્યારે તેઓએ તેને કહ્યું કે ‘અમે દૂર્વા-ગણપતિનું વ્રત કરીએ છીએ.’ આ વ્રતથી આ લોક તથા પરલોકમાં વાંછિત ફલ પ્રાપ્ત થાય છે.’ ત્યારે ચિત્રનેમિએ કહ્યું કે, ‘એ વ્રતનો વિધિ મને કહો તો ઠીક,’ ૮

ચેનાહં ગિરિજાશાપાન્મુચ્યેયં ચિરદુઃખિતઃ । તતસ્તા
અબ્રુવન્સર્વાં વ્રતમેતદ્વ્રતમમ્ ॥ ૧૦ ॥ દૂર્વાવિન્નિશ્વરો યત્ર
પૂજયતે સર્વસિદ્ધિરઃ । શુક્લપક્ષે ચતુર્થીયા ભાટવારેણ સંયુતા
॥ ૧૧ ॥ તસ્યાં સિધૌ સમારમ્ય વળ્માસં વ્રતમાચરેત્ ॥
પ્રત્યહં વળ્મનસ્કારાઃ વત્ દૂર્વાઃ વત્ પ્રદક્ષિણાઃ ॥ ૧૨ ॥
શુક્લપક્ષે ચતુર્ધ્યાં ચ પ્રત્યેકં ચૈકવિંશતિઃ । એકમર્ત્તં ચ
કર્તવ્યં કથાં ચ શૃણુવાદિમામ્ ॥ ૧૩ ॥ ઘ્યાયેદિનાયકં
દેવં સમાહિતમનાઃ સદા । તરુણારુણસંકાર્ષાં સર્વામરણમૂ-
ષિતમ્ ॥ ૧૪ ॥ જટાકલાપસુભગં કુંકુમેનોપરંજિતમ્ ।
ગજાનનં પ્રસન્નાસ્યં સિંદુરતિલકાંકિતમ્ ॥ ૧૫ ॥ વિશા-
લવક્ત્રસં માંતમુક્તામણિવિભૂષિતમ્ । ચતુર્હુજહ્વરાંગં કિં-
કિણીકંકળૈર્યુતમ્ ॥ ૧૬ ॥ પાશાંકુશચરં દેવં દન્તમોદક-
ધારિણમ્ । મહોદરં મહાનાગલદ્વક્ષિં હ્રદાન્વિતમ્ ॥ ૧૭ ॥
સુન્દરાંશુકલસંવીતમિમાસ્યમપરાંજિતમ્ । પ્રણતામરસન્મોહ-
મૌલિમાણિક્યરશ્મિભિઃ ॥ ૧૮ ॥ વિરાજિતાંત્રિકમલં
સર્વદેવનમસ્કૃતમ્ । અભીષ્ટકલ્પદં દેવં સર્વભૂતોપકારકમ્
॥ ૧૯ ॥ एवं ઘ્યાત્વા યજેતિશ્ચં વિનાયકમતન્નિવ્રતઃ । પુર્વ
ચરિત્વા વળ્માસાન્ શુચિઃ સત્યપરાયણઃ ॥ ૨૦ ॥ પશ્ચા-
ન્નૃષાદિદૂર્વાભિરર્ચયેત્ સદા પુનઃ । ડ્યાપનં પ્રકર્ત્યં દેશ-
કાલાદ્વસારતઃ ॥ ૨૧ ॥ તતો મગધદેશસ્ય માનેન યવ-

પિષ્ટકમ્ । દસમાનકમાદાય દશાષ્ટાવપિ મોદકાન્ ॥૨૨॥
કૃત્વા વૃતપ્ષ્ટતાન્સન્યક્ષ્ વદ્ દેવાય વદાત્મને । વદ્ ચ
વિપ્રાય વાતવ્યાઃ શ્રોત્રિયાય કુઠુંબિને ॥ ૨૩ ॥ વિનાયકં
ગણાધ્યક્ષં વિજ્ઞેશં શ્રીગણાધિપમ્ । વરદં સુસુક્લં ચૈવ દૂર્વા-
વદ્કૃતૈઃ પ્રપૂજયેત્ ॥ ૨૪ ॥ વદ્દૂર્વાશ્ તથા દયાનમહાપૂજાં
પ્રકલ્પયેત્ । एवं કુરુ મહેશ્વાનપ્રીત્યર્થમભિવાંછિતમ્ ॥૨૫॥

‘કારણ કે એ વ્રત હું પણ કરીશ અને જે ધણી
કાળથી પાર્વતીના શાપથી દુઃખી છું, તે તેમાંથી મુક્ત
થઈશ.’ સારે અપ્સરાઓએ, જેમાં સર્વ સિદ્ધિ આપનાર
દૂર્વા-ગણપતિ પૂજાય છે, તેવું આતિ ઉત્તમ વ્રત ચિત્રનેમિએ
કહ્યું. હરકોઈ શુકલ પક્ષમાં રવિવારી ચોથ હોય તે
દિવસે આરંભી છ માસ પર્વત દૂર્વા-ગણપતિનું વ્રત કરવું.
હમેશાં છ નમસ્કાર કરવા, છ દૂર્વા ચડાવવી અને છ
પ્રદક્ષિણા કરવી. ૧૦-૧૨ શુદ્ધ ચોથને દિવસે તેા નમસ્કાર
વગેરે સધળું, છને ઠેકાણે એકવીશ એકવીશ કરવાં. એક
વખત ભોજન કરવું ને આ કથા સાંભળવી, ૧૩ અને
સાવધાન થઈ નિરંતર ગણપતિનું ધ્યાન કરવું. જે ગણ-
પતિ, મધ્યાહ્ન સમયના સૂર્યના જેવા કાલિવાળા છે, સર્વ
અલંકારોથી શોભિત છે, ૧૪ જટાના કલાપથી સુંદર
છે, કુંકુમવડે ચર્ચિત છે, જેને હાથીનું સુખ છે, પ્રસન્ન
સુખ છે, સિદ્ધના તિલકનું ચિહ્ન છે, ૧૫ પહેાળું વક્ત્રસ્થળ
છે, મનોહર માતી અને માણિક્યવડે શોભે છે, ચાર
હાથ છે, સુંદર શરીર છે, ધુધરીવાળા કંઠજોથી શોભિત
છે, ૧૬ પાશ તથા અંકુશને ધારણ કરે છે, કીડા કરે છે,
દાંત અને લાડુને ધારણ કરે છે, મોટા પેટવાળા છે,
સપોથી કેડ બાંધેલી છે, હર્ષસહિત છે, ૧૭ સુંદર વજ્રવાળા
છે, હાથીના સુખવાળા છે, અપરાંજિત છે, નમન કરતા
દેવતાઓના મુકુટના મણિઓનાં કિરણોવડે જેનાં ચરણ-
કમલ શોભે છે, સધળા દેવા જેને નમસ્કાર કરે છે,
ધ્વિષ્ઠ ફક્તે આપનાર છે, અને સર્વ પ્રાણીનું હિત
કરનાર છે. ૧૮-૧૯ એ પ્રકારે સાવધાન થઈ હમેશાં
ગણપતિનું ધ્યાન ધરવું. એ પ્રકારે સત્યપરાયણ થઈ,
પવિત્ર રહી, છ માસ પર્વત વ્રત કરવું. ૨૦ ગંધ અને
દૂર્વા વગેરેથી નિરંતર પૂજા કરવી. પછી દેશ અને કાલને
અનુસરી ઉભાપન કરવું. ૨૧ તેમાં મગધ દેશના પ્રમાણથી
દશ માનક લોટ લઈ અઠાર લાડુ કરવા ને તેમાં સારી
રીતે ઘી નાખવું. તેમાંથી છ લાડુ ગણેશને ધરવા, છ
કુંડળવાળા વેદિયા બ્રાહ્મણને આપવા અને છ પોતે
રાખવા. ૨૨-૨૩ વિનાયક, ગણાધ્યક્ષ, વિજ્ઞેશ, ગણા-
ધિપ, વરદ અને સુસુખ એ છ નામથી ગણપતિને છ
દૂર્વા ચડાવવી. ૨૪ પછી છ દૂર્વાવડે મોટી પૂજા કરવી.
હે મહારાજ ! એમ કરવાથી ધ્વિષ્ઠ ફળ થશે. ૨૫

તથેત્યુક્ત્વા ચિત્રનેમિઃ પ્રીણયિત્વા વિનાયકમ્ । શાપા-
ન્નકલ્પતતઃ શંક્રમધ્યગ્રાસ્ત્રહસનિબ ॥ ૨૬ ॥ શંકરેણ તતઃ

પૃષ્ઠચિત્રનેમિર્વતં જગૌ । વ્રતં શ્રુત્વા તતઃ શંક્રમર્ગેણસ્ય
કુતૂહલાત્ ॥ ૨૭ ॥ ગૌરીકોપપ્રસાદાય શિવોઽપિ કૃતવા-
નપ । સાઽપિ દેવી શિવેનોતં ચક્રે વ્રતમદ્રુતમમ્ ॥ ૨૮ ॥
કાર્તિકેયોઽપિ માનોઃકઃ સ્વસલ્યુદંશીનેચ્છયા । વ્રતં ચ-
કાર નંદી ચ કાર્તિકેયોકમાદરાત્ ॥ ૨૯ ॥ સોઽપિ રાજ-
પ્રસાદાય પુત્રાર્થે ચ ચકાર હ । તતઃ ક્રમેણ લોકેઽસ્મિન્
પ્રચુરીશૂતદ્રુતમમ્ ॥ ૩૦ ॥ વ્રતં દુર્વાગણેશસ્ય સર્વસિદ્ધિ-
કરં પદમ્ । શોકઘ્યાધિમયોદ્વેગબંધવ્યસનદુઃખતઃ ॥ ૩૧ ॥
વિશુક્તઃ પુત્રપૌત્રાદિવનધાન્યસમાદૃતઃ । દ્વહલોકે સ્હલી
શ્રુત્વા પશ્ચાન્નિવપુરં વ્રજેત્ ॥ ૩૨ ॥ વ્રતેનાને દૂર્વાલ્ય-
વિજ્ઞેશસ્ય પ્રસાદતઃ । યઃ પઠેત્ પરયા મક્ત્યા કથામેતાં
દિનેદિને । શ્ચઘ્યાદ્વાપિ સતતં સર્વસિદ્ધિમવાપ્નયાત્ ॥ ૩૩ ॥
इति स्कन्दपुराणोक्तं दूर्वागणपतिव्रतम् ॥

પછી તેના કહેવા પ્રમાણે ધ્યાનમાં રાખીને ચિત્રનેમિએ
દૂર્વા-ગણપતિનું વ્રત કર્યું અને ગણપતિને પ્રસન્ન કર્યા, તેથી
પોતે શાપથી મુક્ત થઈ, હસતો હસતો મહાદેવજીની
પાસે ગયો. ૨૧ ત્યારે શંકરે પૂછ્યું, એટલે ચિત્રનેમિએ તે
વ્રત કહ્યું. તે સાંભળી પાર્વતીજીને ક્રોધ ઉતારવા માટે
મહાદેવજીએ પણ દૂર્વા-ગણપતિનું વ્રત કર્યું. પછી શંકર
પાસેથી સાંભળી, પાર્વતીએ પણ એ ઉત્તમ વ્રત કર્યું. ૨૭-૨૮
પછી માતી પાસેથી સાંભળી પોતાના મિત્રને મળવા માટે
કાર્તિકસ્વામીએ તે વ્રત કર્યું. કાર્તિકસ્વામીની પાસેથી
સાંભળી રાજાને પ્રસન્ન કરવા માટે અને પુત્ર માટે આદરથી
નંદિએ તે વ્રત કર્યું. એ પ્રકારે ક્રમથી આ ઉત્તમ વ્રત
લોકમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે. ૨૯-૩૦ જે માણસ આ વ્રત
કરે છે તેને દૂર્વા-ગણપતિના પ્રસાદથી સર્વ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત
થાય છે, ને શોક, વ્યાધિ, ભય, ઉદ્વેગ, બંધ, વ્યસન અને
દુઃખ દૂર થાય છે. પુત્ર, પૌત્ર, ધન અને ધાન્યની વૃદ્ધિ
થાય છે; અને આ લોકમાં ધણું સુખ ભોગવી અંતે
કૈલાસમાં જાય છે. ૩૧-૩૨ જે માણસ પરમભક્તિથી
હંમેશાં આ કથાનો પાઠ કરે વા સાંભળે છે, તે સર્વ
સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે સ્કંદપુરાણમાં દૂર્વા-
ગણપતિનું વ્રત કહેલું છે. ૩૩

૩ સિદ્ધિવિનાયક વ્રતના વિધિ

अथ माद्रपदशुक्लचतुर्थ्यां सिद्धिविनायकव्रतं हेमाद्रौ
स्कांदे । तच्च मध्याह्नव्यापिण्यां कार्यम् । प्रातः शुक्लतिथैः
ज्वात्वा मध्याह्ने पूजयेन्नृपेति तत्रैव पूजाविधानात् ॥ विन-
द्वये तद्वाप्तावव्याप्तावेकदेवाव्याप्तौ वा पूर्वाऽन्यथा परा ॥
चतुर्थी गणनाथस्य मातृविद्या प्रकल्पते ॥ मध्याह्नव्यापिनी
सा तु परतश्चेत्परदेहनीति ब्रह्मस्पस्तुते ॥

ભાદરવા શુદ્ધ ચોથને દિવસે સિદ્ધિવિનાયકનું વ્રત
કરવું, એમ હેમાદ્રિમાં સ્કંદપુરાણનું વચન કહેલું
છે. તે વ્રત જે દિવસે મધ્યાહ્ન વખતે ચતુર્થી હોય તે
દિવસે કરવું. કારણ કે, ‘હે વપ ! પ્રાતઃકાળમાં ધોળા

તલવડે સ્નાન કરી મધ્યાન્હે પૂજન કરવું,' એમ હેમા-
દ્રિમાં પૂજનું વિધાન કહેલું છે. એય દિવસે મધ્યાહ્ન
વખતે ચતુર્થી હોય અથવા ન હોય અથવા એક દેશમાં
ગયાત્ર હોય તો પહેલે દિવસે વ્રત કરવું; નહીં તો બીજે
દિવસે કરવું; કારણ કે 'ગણપતિના વ્રતમાં તૃતીયાવિદ્ધ
ચતુર્થી ઉત્તમ કહેવાય છે. તે ચતુર્થી ને બીજે દિવસે
મધ્યાહ્ન વખતે હોય તો બીજે દિવસે વ્રત કરવું,' એમ
બૃહસ્પતિનું વચન છે.

અથ વ્રતવિધિ:—માસપક્ષાણુલિખ્ય મમેજગ્મનિ જન્માં-
તરે ચ પુત્રપૌત્રનવિધાજયયજ્ઞ:ભીપ્રાપ્ત્યધંધાગુપ્ત્યામિટ-
્ઠયર્થે ચ સિદ્ધિવિનાયકપ્રીત્યર્થે યથાક્ષાનેન પુરુષસૂક્તપુરા-
ણોક્તમન્ત્રેધર્ધનાવાહનાવિષોઢશોપચારૈ: પંચામૃતૈ: સહ
પાર્થિવગણપતિપૂજનં કરિષ્યે॥૧॥તથા મૃતૌ પ્રાણપ્રતિષ્ઠાદિ-
કમાસનાદિકં કલશારાધનં પુરુષસૂક્તન્યાસાંશ્ચ કરિષ્યે॥૨॥
હેરંબાય નમ: સૃદાહરણમ્ ॥૩॥ ઘ્રુજ્ઞાયાં સંઘટ્ટનમ્॥૪॥
ગૌરીસુતાયં સ્થાપનમ્॥૫॥અથ પ્રાણપ્રતિષ્ઠાં કુર્યાત્॥અસ્ય
શ્રીપ્રાણપ્રતિષ્ઠામન્ત્રસ્ય । બ્રહ્મવિષ્ણુમહેશ્વરા ક્રત્વયઃ, ક્રત્વ-
જ્ઞ:સામાયર્ચાગિચ્છંદાંસિ, ક્રિયામયવપુઃ, પ્રાણાસ્થયા દેવતા,
આં બીજં, હ્રીં શક્તિઃ, ક્રોં કીલકમ્, અસ્વાં મૃતૌ પ્રાણ-
પ્રતિષ્ઠાપને વિનયોગ:॥૬॥ૐ આં =હ્રીં ક્રોં અં યં રં લં વં શં
ષં સં હં લં ક્ષં અઃ અસ્વાં મૃતૌ પ્રાણા હ્રહ પ્રાણા: । પુનઃ
ૐ આં =હ્રીં ક્રોં અં અસ્વાં મૃતૌ જીવ હ્રહ સ્થિતઃ । પુનઃ
ૐ આં =હ્રીં ક્રોં અં અસ્વાં મૃતૌ સર્વેન્દ્રિયાણિ શ્રોત્રત્વક્-
ચક્ષુર્જિહ્વાપ્રાણવાક્પાણિપાદપાપ્પસ્થાનિ રૂઢૈવાગત્ય સ્ત્વં
ચિરં તિથંતુ સ્વાહા ॥૭॥ આસનીતેપુનરિતિ શ્રુત્ત્વં પઠિત્વા
ગર્ભાધનાદિવં ચ દશસંસ્કારસિદ્ધયર્થે પંચદશપ્રણવાટ્તી:
કરિષ્યે હ્રિતિ સંકલ્પ્ય પંચદશવારં પ્રણવમાવર્ત્ય ॥ ૮ ॥
તદ્ધર્ષદૈવહિતમ્ ॥ હ્રિતિ મન્ત્રેણ દેવસ્વાગ્ધ્યેન નેત્રોન્મીલ્નં
કૃત્વા પંચોપચારૈ: પૂજનં કુર્યાત્ ॥૯॥ આસનવિધિ કૃત્વા
પુરુષસૂક્તન્યાસાન્વિધાય પૂજનમારભેત ॥ ૧૦ ॥

મતનો પ્રકાર—પ્રથમ માસ પક્ષ વગેરેનું ઉચ્ચારણ
કરી, આ પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:—‘મારા આ જન્મમાં
તથા બીજા જન્મમાં, પુત્ર, પિત્ર, ધન, વિદ્યા, જય,
યશ અને જીતની પ્રાપ્તિ માટે, આયુષ્યની વૃદ્ધિ માટે
અને સિદ્ધિવિનાયકને પ્રસન્ન કરવા માટે, જ્ઞાન પ્રમાણે
પુરુષસૂક્ત અને પુરાણોક્ત મંત્રવડે પાર્થિવ (માટીના) ગણપતિનાં
ધ્યાન, આવાહન વગેરે કરીશ અને પોડશોપ-
ચાર તથા પંચામૃતથી પૂજન કરીશ.’ તેમ જ મૂર્તિમાં પ્રાણ-
પ્રતિષ્ઠા, આસન, કલશારાધન અને પુરુષસૂક્તના ન્યાસ
વગેરે પણ કરીશ.’^૧ પછી ‘હેરંબાય નમ:’ એ મંત્રથી માટી
લાવવી;^૨ ‘ઘ્રુજ્ઞાયા નમ:’ એ મંત્રથી ગણેશજી બનાવવા;^૩
અને ‘ગૌરીસુતાય નમ:’ એ મંત્રથી સ્થાપના કરવી.^૪ પછી
પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવી. આ પ્રાણપ્રતિષ્ઠા મંત્રના અક્ષા,
વિષ્ણુ અને મહેશ્વર સ્થિત છે. ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ

અને અથર્વવેદ છે. ક્રિયામય શરીરવાળો પ્રાણ નામનો
દેવતા છે, આ બીજ છે, ‘હ્રીં’ શક્તિ છે, ‘ક્રોં’ કીલક
છે. આ મૂર્તિમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠાપનમાં વિનયોગ કરવો.
‘ૐ આં હ્રીં’ એ મંત્ર બણી આ મૂર્તિમાં આંહી પ્રાણ રહે
એમ કહેવું.^૫ ફરીથી તે મંત્ર બણી આ મંત્રમાં આંહી
જીવ રહે એમ કહેવું.^૬ ફરીથી એ જ મંત્ર બણી એલવું
કે,—‘આ મૂર્તિમાં સર્વ ઈન્દ્રિય, જ્ઞાન, ચામડી, નેત્ર, જીભ,
નાક, વાણી, હાથ, પગ, શુદ્ધ અને લિંગ, આ જગદીશ
સુખેથી ધણી વખત રહે’ એમ કહેવું. પછી ‘અસુનીતે’
એ મંત્ર બણી, ‘ગર્ભાધાન વગેરે સંસ્કાર માટે પંદર વખત
આકારની આદૃતિ કરીશ,’ એવો સંકલ્પ કરી પંદર
વખત આકારની આદૃતિ કરવી.^૭ પછી ‘તત્ત્વશુદ્ધેવહિતં’
એ મંત્ર બણી ધીવડે દેવના નેત્રનું ઉન્મીલન કરી
પંચોપચારથી પૂજન કરવી.^૮ પછી આસન આપી, પુરુષ-
સૂક્તના ન્યાસ કરી પૂજનો આરંભ કરવો.^૯

પ્રકરનં ચાર્પકર્ણ ગજવક્ત્રં ચતુર્ધુજમ્ । પાશાંકુશચરં
દેવં ધ્યાયેત્સિદ્ધિવિનાયકમ્ । ધ્યાયેત્તેવં મહાકાચં તત્ત્વકાંચ-
નસન્નિભમ્ ॥૧॥દેતાક્ષમાલપરશુપૂર્ણમોદકહસ્તકમ્ । મો-
દકાસક્તશુંઘાપ્રમેદતં વિનાયકમ્ । ધ્યાનમ્ ॥૧॥આવાહ-
યામિ વિશ્વેશ ચરરાજાચિતેશ્વર । અનાયનાથ સર્વજ્ઞ પૂજાર્થ
ગણનાયક । સહસ્રશીર્ષેત્યાવાહનમ્ ॥૨॥ વિચિત્રરત્નરચિતં
દિગ્ધાસ્તરણસંયુતમ્ । સ્વર્ણસિંહાસનં ચારુ ગૃહાણ ચરપૂજિ-
ત । પુરુષધ્વેદમ્ ० આસનમ્ ॥૩॥ સર્વેતીર્થસમાનીતં પાર્થ
ગંધાદિસંયુતમ્ । વિઘ્નરાજ ગૃહાણેદં ભગવન્ ભક્તવત્સલ ।
પૂતાવાં ૦ પાઘમ્ ॥૪॥ અર્ધ્યં ચ ફલસંયુતં ગંધપુષ્પાક્ષતૈર્યુ-
તમ્ । ગણાધ્યક્ષ નમસ્તેસ્તુ ગૃહાણ કરુણાનિધે । ત્રિપાદૃર્ધ્વં
અર્ધ્યમ્ ॥ ૫ ॥ દધ્યાજ્યમધુસંયુતં મધુપર્કં મયાહૃતમ્ ।
ગૃહાણ સર્વલોકેશ ગણનાથ નમોઽસ્તુ તે । મધુપર્કમ્ ॥૬॥
વિનાયક નમસ્તુભ્યં ત્રિદશૈરભિવંદિત । ગંગાહતેન
તોયેન શ્રીપ્રમાચમનં કુરુ । તસ્માદ્ધિં આચમનમ્ ॥૭॥
પયોદધિપુત્રં ચૈવ શર્કરામધુસંયુતમ્ । પંચામૃતં ગ્રહાણેદં
જ્ઞાનાય ગણનાયક । પંચામૃતજ્ઞાનમ્ ॥ ૮ ॥ ગંગાદિસર્વ-
તીર્થેભ્ય આનીતં તોયમુત્તમમ્ । ભક્ત્યા સમર્પિતં તુભ્યં
જ્ઞાનાયામીદદાયક । યત્પુરુષેણં સ્નાનમ્ ॥ ૯ ॥

‘જેને એક હાંત છે, સપડાના જેવા જ્ઞાન છે, હાથીનું
મુખ છે, ચાર હાથ છે, જે પાશ અને અંકુશને ધારણ
કરે છે, મોટા શરીરવાળો છે, તપાવેલા સોનાના જેવી
કાંતિવાળો છે, હાંત, રુદ્રાક્ષની માળા અને પરશુ સહિત
છે, હાથમાં લાકડું છે, જેની સુંઢ લાકડામાં આસકાત છે, અને
જે વિનાયક છે; એવા સિદ્ધિવિનાયકનું હું ધ્યાન કરું
છું.’ એ પ્રમાણે ધ્યાન કરવું.^{૧૧-૧૨} પછી, ‘હે વિઘ્નેશ !
હે ઇન્દ્રપૂજિત ! હે ઇશ્વર ! હે અનાયના નાથ ! હે સર્વજ્ઞ !

૧ અથ પુરુષસૂક્તસ્ય ગણપત્યર્ચ્યશીર્ષય ચ પાઠઃ શિદ્ધ-
લક્ષ્મતઃ ।

હે ગણનાયક ! એ મંત્ર કિંવા 'સહસ્ર શીર્ષ' એ મંત્રથી આવાહન કરવું. ૧૦ પછી, હે સુરપૂજિત ! સુંદર સિદ્ધા-
સન કે જેમાં વિચિત્ર રત્નો જડેલાં છે અને દિવ્ય ગલીઓ
બીજાંબી છે તેનું પ્રહણ કરો, એ મંત્ર તથા 'પુષ્પ એવદં' એ
મંત્રથી આસન આપવું. ૧૪ પછી, હે વિઘ્નરાજ ! હે
ભયવન ! હે ભક્તવત્સલ ! સુગંધી સર્વ તીર્થોનું જળ
આપ પાદપાદે પ્રહણ કરો, એ મંત્ર તથા 'આવા' એ
મંત્રથી પાદ આપવું. ૧૫ પછી હે ગણાધ્યક્ષ ! હે કરુણા-
નિધે ! આપને નમસ્કાર કરું છું. ગંધ, પુષ્પ, અક્ષત અને
ફલસહિત અર્ધનું પ્રહણ કરો, એ મંત્ર તથા 'ત્રિપાદર્થ' એ
મંત્રથી અર્ધ આપી, ૧૬ પછી બોલવું કે, હે સર્વ
લોકેશ ! હે ગણનાથ ! આપને નમસ્કાર કરું છું. હહી,
ધી અને મધસહિત મધુપર્ક આપને આપું છું, તે પ્રહણ
કરો. ૧૭ પછી, હે વિનાયક ! હે દેવવંદિત ! ગંગાબલથી
જલદી આચમન કરો, એ મંત્ર તથા 'તસ્માદ્ધિ' એ મંત્રથી
આચમન કરવું. ૧૮ પછી, હે ગણનાયક ! ફૂંધ, હહી, ધી,
મધ અને સાકર સહિત પંચામૃતને સ્નાન માટે પ્રહણ
કરો. ૧૯ પછી, હે મનોરથને પૂર્ણ કરનાર ! ગંગા વગેરે
સર્વ તીર્થોનું ઉત્તમ જળ સ્નાન માટે આપને ભક્તિથી
આપું છું તે પ્રહણ કરો, એ મંત્ર તથા 'ચતુષ્વેળ' એ
મંત્રથી સ્નાન કરાવવું. ૨૦

રક્તવજ્રપુર્ગ દેવ દિવ્ય કાંચનસંભવમ્ । સર્વપદ ગૃહાણેદં
લંબોદર હ્રાત્મજ । તં યજ્ઞં બર્હિષિ વજ્રમ્ ॥૨૧॥ રાજતં
બ્રહ્મસૂત્રં ચ કાંચનં ચોતરીયકમ્ । ગૃહાણ ચારુ સર્વેશ મ-
ક્તાનાં વરદો ભવ । તસ્માયજ્ઞાત્સર્વહુતઃ સંપૂર્ણં યજ્ઞોપવી-
તમ્ ॥૨૨॥ યજ્ઞાસ્કરસંકારાં સંધ્યાવદરુગ્મ પ્રભો । વીરાર્લ-
કર્ણ દિવ્યં સિંહુરં પ્રતિગૃહ્ણતામ્ । સિંહુરમ્ ॥ ૨૩॥ નાના
વિધાનિ દિવ્યાનિ નાનારત્નોઽજ્જલાનિ ચ । મૂળાનિ યુ-
દ્ધાણેશ પાર્વતીપ્રિયનંદન । આશરણાનિ ॥૨૪॥ કસ્તૂરીરોચ-
નાચંદ્રકુમૈશ્વ સમન્વિતમ્ । ચિલેપનં સુરશ્રેષ્ઠ ચંદનં પ્રતિ-
ગૃહ્ણતામ્ । તસ્માયજ્ઞાત્સર્વહુત ક્વચ્છેતિ ગંધમ્ ॥ ૨૫ ॥
રક્તાશ્વતાંશ્વ દેવેશ ગૃહાણ દ્વિરદાનન । લઠાટપટલે ચંદસ્ત-
સ્યોપરિ વિધાયેતામ્ । અક્ષતાન્ ॥૨૬॥ માલ્યાદીનિ હર્મ-
યીનિ । કાલોરૈર્જાતિકુદ્ધમૈશ્વપૈર્લેહુલેઃ શુભૈઃ । શતપત્રૈશ્ચ
ક્લહારૈરચૈયેદ્રગનાયકમ્ । તસ્માદ્ધૈતિ પુષ્પાનિ ॥ ૨૭ ॥

હે સર્વપ્રદ ! હે લંબોદર ! હે શિવપુત્ર ! સુંદર જરી-
વાળાં લાત્ર એ વસ્ત્રોનું પ્રહણ કરો, એ મંત્ર તથા 'તં
યજ્ઞં' એ મંત્રથી વસ્ત્રો પહેરાવવાં. ૨૧ પછી, હે સર્વદા
રૂપાની જ્ઞાતા અને સોનાના ઉતરીય વસ્ત્રનું પ્રહણ કરો
અને ભક્તોને વરદાન આપો, એ મંત્ર તથા 'તસ્માય-
જ્ઞાત્સર્વહુતઃ સંપૂર્ણ' એ મંત્રથી ઉપવીત પહેરાવવું. ૨૨ પછી
હે પ્રભો ! ઉત્તમ સૂર્યના જેવા, સંધ્યાના જેવા લાલ અને
અંધકારરૂપ સુંદર સિંહુરનું પ્રહણ કરો. ૨૩ પછી હે ઇશ !
હે પાર્વતીના પ્રિયપુત્ર ! નાના પ્રકારનાં રત્નોપડે શોભતા

સુંદર ધણા પ્રકારના અંધકારનું પ્રહણ કરો, એમ ભોલી
શણગાર સમવવા. ૨૪ હે સુરશ્રેષ્ઠ ! કરતૂરી, ગોરાચન,
કપૂર અને કેસરના વિશ્લેષનું પ્રહણ કરો, એ મંત્ર તથા
'તસ્માયજ્ઞાત્સર્વહુત ક્વચ્છેતિ' એ મંત્રથી ગંધનું અર્પણ કરવું. ૨૫
હે દેવેશ ! હે ગજનન ! લાલ અક્ષતનું પ્રહણ કરો. ૨૬
અને લલાટમાં ચંદ્રની ઉપર ધારણ કરો એમ ભણી,
'માલ્યાદીનિ હર્મયીનિ' એ મંત્રવડે કરેણ, ભુધ, ચંપા,
બોલસરી અને કમલવડે ગણપતિની પૂજા કરું છું; એ
મંત્ર તથા 'તસ્માદ્ધ્યા' એ મંત્રથી પુષ્પ ચલાવવાં. ૨૭

અર્ધાંગપૂજા-ગણેશ્વરાયં પાદૌ પૂં, ચિત્રરાજાયં જા-

હની પૂં, આલ્પાહનાયં ઝરુ પૂં, હેરંબાયં કટી પૂં,
કામારિસૂત્રવે નાભિ પૂં, લંબોદરાયં ઉદર પૂં, ગૌરી-
સુતાયં સ્તનૌ પૂં, ગણનાયકાયં હૃદયં પૂં, સ્થૂલ-
ર્ણાયં કંઠં પૂં, સ્કંદામ્રજાયં સ્કંધૌ પૂં, પાશહસ્તાયં
હસ્તૌ પૂં, ગજવક્ત્રાયં વક્ત્રં પૂં, ચિત્રહર્ત્રેં લલાટ પૂં,
સર્વેશ્વરાયં શિરઃ પૂં, ગણાધિપાયં સર્વોર્ગ પૂજયામિ ॥૨૮॥

અંગપૂજા-ગણેશ્વરાય નમઃ' એ મંત્રથી પગની પૂજા
કરવી. 'ચિત્રરાજાય નમઃ' થી ગોહણની; 'આલ્પાહનાય નમઃ'-
થી સાધળની; 'હેરંબાય નમઃ' થી કટીની; 'કામારિસૂત્રવે
નમઃ' થી નાભિની; 'લંબોદરાય નમઃ' થી ઉદરની; 'ગૌરીસુતાય
નમઃ' થી સ્તનની; 'ગણનાયકાય નમઃ' થી હૃદયની; 'સ્થૂલ-
ર્ણાય નમઃ' થી કંઠની; 'સ્કંદામ્રજાય નમઃ' થી સ્કંધની;
'પાશહસ્તાય નમઃ' થી હસ્તની; 'ગજવક્ત્રાય નમઃ' થી મુખની;
'ચિત્રહર્ત્રે નમઃ' થી લલાટની; 'સર્વેશ્વરાય નમઃ' થી મસ્તકની
અને 'ગણાધિપાય નમઃ' એ મંત્રથી સર્વોર્ગની પૂજા કરવી. ૨૮

અથ પત્રપૂજા-સુમુખાયં માલતીપં, ગણાધિપાયં
મૃગરાજપં, ઉમાપુત્રાયં ચિત્રવપં, ગજાનનાયં શ્વેતદૂ-
ર્વાપં, લંબોદરાયં ચરીપં, હરસૂત્રવેં ચતૂરપં, ગ-
જકર્ણકાયં તુલસીપં, વક્તુડાયં શમીપં, ગુદાપ-
જાયં અપામાર્ગપં, એકંતાયં ત્ર્યંબકીપં, ચિકટાયં
કરવીરપં, કપિલાયં અરૂપં, ગજંતાયં અર્જુનપં,
ચિત્રરાજાયં વિષ્ણુકાંતપં, ચંદ્રવેં દાહિમીપં, સુરાપ-
જાયં દેવદાહપં, માલકન્દાપં મરુત, હેરંબાયં અશ-
ત્યપં, ચતુર્થૈજાયં જાતીપં, ત્રિશલકાયં કેતકીપં,
સર્વેશ્વરાયં અગસ્તિપં, ॥ ૨૯ ॥

પત્રપૂજાનો પ્રકાર-સુમુખાય નમઃ' એ મંત્રથી માલતીનાં,
'ગણાધિપાય નમઃ' થી જાંગરનાં; 'ઉમાપુત્રાય નમઃ' થી
ખિત્તીનાં; 'ગજાનનાય નમઃ' થી ઘોળા દૂવોનાં; 'લંબો-
દરાય નમઃ' થી બોરડીનાં; 'હરસૂત્રવે નમઃ' થી ધંતુરાનાં;
'ગજકર્ણકાય નમઃ' થી તુલસીનાં; 'વક્તુડાય નમઃ' થી
ખીજડીનાં; 'ગુદાપ્રજાય નમઃ' થી અથેડાનાં; 'એકંતાય
નમઃ' થી બોરંગીચીનાં; 'ચિકટાય નમઃ' થી કરવીરનાં;
'કપિલાય નમઃ' થી આકડાનાં; 'ગજંતાય નમઃ' થી અર્જુ-
નનાં; 'ચિત્રરાજાય નમઃ' થી વિષ્ણુકંતાનાં; 'ચંદ્રવે નમઃ'

થી દાહમનાં; 'સુરાપ્રજાય નમઃ' થી દેવદારનાં; 'માલચંદ્રાય નમઃ' થી મરુનાં; 'દેવરાય નમઃ' થી પીપળાનાં; 'ચતુર્મુજાય નમઃ' થી ગુપ્તનાં; 'વિનાયકાય નમઃ' થી કેવડાનાં અને 'સર્વેશ્વરાય નમઃ' એ મંત્રથી અગ્નિયાનાં એમ પાંદડાં અડાવવા. ૨૬

દશાંગં ગુપ્તુલું ધૂપં સુગંધં ચ મનોહરમ્ । ગૃહાણ સર્વ-
દેવેશ ડમાપુત્ર નમોઽસ્તુ તે । યત્પુરુષં ધૂપમ્ ॥૩૦॥ સર્વજ્ઞ
સર્વલોકેશ ત્રેલોક્યતિમિરાપહ । ગૃહાણ મંગલં દીપં રુદ્રપ્રિય
નમોઽસ્તુ તે । બ્રાહ્મણોઽસ્યં દીપં ॥ ૩૧ ॥ નૈવેયં ગૃહ્યતાં
દેવં ॥ નાનાચાયમયં દિવ્યં નૈવેયં તે નિવેદિતમ્ । મયા મ-
ક્ત્યા શિશાપુત્ર ગૃહાણ ગણનાયક । ચંદ્રમામનં નૈવેયં ॥૩૨॥
દેવોઽમીરલંગાદિકપૂર્વપરિવાસિતમ્ । પ્રાશનાર્થે કૃતં તોયં
ગૃહાણ ગણનાયક । મધ્યેપાં ઉત્તરાપોં સુલક્ષ્ણલં ॥
૩૩ ॥ મલયાચલસંભૂતં કર્પૂરેણ સમન્વિતમ્ । કરો-
દ્વર્તનકં ચારુ ગૃહ્યતાં જગતઃપતે । કરોદ્ધર્મનં ॥ ૩૪ ॥
ઘોઝરાસ્રપનસલ્ચર્યરીકલ્લીફલમ્ । નાલિકેલફલં દિવ્યં
ગૃહાણ ગણનાયક । દ્વં ફલં મયાં ફલં ॥ ૩૫ ॥ એક-
વિંશતિસંહ્યાકાન્ મોદકાન્ વૃતપાચિતાન્ । નૈવેયં સફલં
દયાન્મમસ્તે વિઘ્નાશિને । ગણેશયં મોદકાર્પં ॥ ૩૬ ॥
પૂર્ણીકાં મહર્ષિયં નાગવલ્લયા દં તાંદુલમ્ ॥ ૩૭ ॥
દિરણ્યગર્ભેતિ દક્ષિણાં ॥ ૩૮ ॥ વજ્રમાણિક્યવૈદ્ય-
સુક્તાવિદુમ્મંદિતમ્ । પુષ્પરાગસમાયુક્તં ભૂષણં પ્રતિગૃહ-
તામ્ । ભૂષણાનિ ॥ ૩૯ ॥

હે સર્વદેવેશ ! હે ઉમાસુત ! આપને નમસ્કાર કરું છું.
સુગંધી મનોહર દશાંગ ધૂપતું અહણુ કરો, એ મંત્ર તથા
'યત્પુરુષં' એ મંત્રથી ધૂપ કરવો. ૩૦ હે સર્વદેવ !
હે સર્વલોકેશ ! હે ત્રણ લોકના અચાનને હણનાર ! હે
શંકરપ્રિય ! આપને નમસ્કાર કરું છું. મંગલદીપતું અહણુ
કરો, એ મંત્ર તથા 'બ્રાહ્મણોઽસ્યં' એ મંત્રથી દીપો કરવો. ૩૧
ને 'નૈવેયં ગૃહ્યતાં દેવ' એ મંત્ર અને હે પાર્વતીપુત્ર ! હે
ગણનાયક ! નાના પ્રકારની રસોઇનું દિવ્ય નૈવેદ્ય ભક્તિથી
આપને ધરું છું, તે અહણુ કરો, એ મંત્ર તથા 'ચંદ્રમા મનં'
એ મંત્રથી નૈવેદ્ય ધરવું. ૩૨ હે ગણનાયક ! એલાયચી,
વાળો, લવિંગ અને કપૂર વગેરેથી સુગંધનાળું જળ અહણુ
કરો. ૩૩ એમ બોલી જળ આપવું અને સુખ પ્રક્ષાલન
કરાવવું. ૩૪ હે જગતના પતિ ! મલયાચલમાં ઉત્પન્ન
થયેલું ચંદન અને કપૂર સહિત કરોદ્ધર્તનનું અહણુ કરો. ૩૫
હે ગણપતે ! બીજોરાં, કેરીઓ, પનસ, ખજૂર, કેળાં અને
સુંદર શ્રીફળનું અહણુ કરો. ૩૬ એ મંત્ર અને 'દ્વં ફલં' એ
મંત્રથી ફળ ધરાવવાં. ૩૭ હે ગણપતે ! હે વિઘ્નાશી !
આપને નમસ્કાર કરું છું અને ધીમા તળેલા એકવીશ
લાડનું ફલ સહિત નૈવેદ્ય ધરું છું, એ મંત્રથી મોદકાર્પણુ
કરવા. ૩૮ ને 'પૂર્ણીકાં' એ મંત્રથી તાંબુલ આપવું. ૩૯
દિરણ્યગર્ભ'થી દક્ષિણા દેવી ૪૦ ને બોલવું કે, 'વજ્ર,

માણિક્ય, વૈદ્ય, મોતી, પરવાળાં અને પુખ્તરાજાડે જડેલા
અલંકારોનું અહણુ કરો. ૪૦

દૂર્વાયુગ્મં ગૃહીત્વા મધ્યપુષ્પાક્ષતૈર્ગૃતમ્ । પૂજયેત્સિદ્ધિવિ-
ઘ્નેશં પ્રત્યેકં પૂર્વનામભિઃ ॥૪૦॥ ગણાધિપ નમસ્તેઽસ્તુ ડમા-
પુત્રાવનાશન । એકદંતેશ્વરેતિ તથા મૂષકવાહન ॥ ૪૧ ॥
વિનાયકેશપુત્રેતિ સર્વસિદ્ધિપ્રદાયક । કુમારચુરવે નિત્યં
પૂજનીયઃ પ્રયત્નતઃ । હિતિ દૂર્વાવેણમ્ ॥૪૨॥ ચંદ્રાદિત્યૌ ચ
અરુણી ત્રિચુદ્રમિસ્તથૈવ ચ । ત્વમેવ સર્વતેજાસિ આર્તિક્યં
પ્રતિગૃં । નીરાજનમ્ ॥૪૩॥ વિઘ્નેશ્વર વિશાલાક્ષ સર્વામીદ-
ફલપ્રદ । પ્રદક્ષિણં કરોમિ ત્વાં સર્વાન્કામાન્પ્રપચ્છ મે ।
નામ્યાઆસીદિતિ પ્રદક્ષિણાં ॥ ૪૪ ॥ નમસ્તે વિઘ્નેસંહર્ત્રે
નમસ્તે દ્વિસ્તપ્રદ । નમસ્તે દેવદેવેશ નમસ્તે ગણનાયક ।
સત્તાસ્યાસન્પરિં નમસ્કારાન્ ॥ ૪૫ ॥ વિનાયકેશપુત્ર ત્વં
ગણરાજ છરોત્તમ । દેહિ મે સફલાન્ કામાન્ વંદે સિદ્ધિ-
વિનાયક । યજ્ઞેનયં મન્ત્રપુષ્પં સં ॥ ૪૬ ॥ યન્મયા-
ઽઽચરિતં દેવ વ્રતમેતત્સદુર્લભમ્ । ગણેશ ત્વં પ્રસન્નઃ સન્
સફલં કુરુ સર્વદા ॥ ૪૭ ॥ વિનાયક ગણેશાન સર્વદેવ-
નમસ્કૃત । પાર્વતીપ્રિયવિઘ્નેશ મમ વિઘ્નાશિવાર્ય । પ્રાર્થ-
નામ્ ॥૪૮॥ અયૈકવિંશતિં ગૃહ્ય મોદકાન્ વૃતપાચિતાન્ ।
સ્થાપયિત્વા ગણાધ્યક્ષસમીપે કુરુનંદન ॥ ૪૯ ॥ દશ
ત્રિપ્રાય દાતવ્યાઃ સ્થાપયેદશ આત્મનિ । એકં ગણાધિપે
દયાન્ સપુત્રં મોદકં શુભમ્ ॥ ૫૦ ॥ દશાનાં મોદકાનાં
ચ ફલદક્ષિણયા યુતમ્ । વિપ્રાય ફલસિદ્ધયર્થે વાયનં
પ્રદદામ્યહમ્ ॥ ૫૧ ॥ વાયનમન્ત્રઃ—વિનાયકસ્ય પ્રતિમાં
વજ્રયુગ્મેન વેષિતામ્ । તુષ્ટ્યં સંપ્રદદે વિપ્ર પ્રીયતાં મે
ગજાનનઃ ॥ ૫૨ ॥ ગણેશઃ પ્રતિગૃહ્ણતિ ગણેશો ચૈ દદાતિ
ચ । ગણેશસ્તારકોભાભ્યાં ગણેશાય નમો નમઃ । હિતિ
પ્રતિમાદાનમન્ત્રઃ ॥ ૫૩ ॥

'ગણાધિપ, ઉમાપુત્ર, અધનાશન, એકદંત, ધનવંશન,
મૂષકવાહન, વિનાયક, ઇશપુત્ર, સર્વસિદ્ધિદાયક અને કુમાર
ચુર,' એટલા નામમંત્રોથી ચંદન, પુષ્પ અને અક્ષતવડે
એક એક નામમંત્રોથી બે મે દૂર્વા અર્પણુ કરવી. ૪૦-૪૨
પછી એક દૂર્વા જે બાકી રહી તે ગણાધિપાદિ દશ નામો
બધી સિદ્ધિવિનાયકને અર્પણુ કરવી. 'સૂર્ય, પૃથ્વી, વીજળી,
અગ્નિ અને બીજાં સઘળાં તેજ આપ હો, તમે આર-
તીનું અહણુ કરો.' એમ કહી આરતી ઉતારવી. ૪૦ 'હે
વિઘ્નેશ્વર ! હે વિશાલાક્ષ ! હે સર્વ અનવાંછિત ફળ આપ-
નાર ! આપને પ્રદક્ષિણા કરું છું. મારા સર્વ મનોરથ પૂર્ણ
કરો.' એ મંત્ર તથા 'નામ્યા આસીત' એ મંત્રથી પ્રદક્ષિણા
કરવી. ૪૪ 'હે વાંછિત આપનાર ! હે દેવના દેવ ! હે ઇશ !
હે ગણનાયક ! હે વિઘ્નેશ્વર ! આપને વારંવાર નમસ્કાર
કરું છું.' એ મંત્ર તથા 'સત્તાસ્યાસન્' એ મંત્રથી નમ-
સ્કાર કરવા. ૪૫ 'હે વિનાયક ! હે ઇશપુત્ર ! હે ગણરાજ !
હે સુરોત્તમ ! હે સિદ્ધિવિનાયક ! આપને વંદન કરું છું,
મારા સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરો.' એ મંત્ર તથા 'યજ્ઞેન યજ્ઞ'

એ મંત્રથી મંત્રપુષ્પાંજલિ દેવી. ૪૧ 'હે દેવ! હે ગણેશ ! મેં જે આ અત્યંત દુર્લભ વ્રત કરેલું છે, તે આપ પ્રસન્ન થઈ સફળ કરો. હે વિનાયક ! હે ગણેશ ! હે સર્વદેવનમસ્કૃત ! હે પાર્વતીપ્રિય ! હે વિદ્યેશ ! મારાં વિદ્યો દ્વાર કરો,' એ પ્રકારે પ્રાર્થના કરવી. ૪૨-૪૮ પછી ઘીમાં તળેલા એકવીણ લાડુ કરવા. તે ગણેશજીને ધરી, તેમાંથી દશ બ્રાહ્મણને દેવા, દશ પોતે રાખવા અને એક ગણપતિને ધરવો. ૪૯-૫૦ 'વ્રતના ફલની સિદ્ધિ માટે ફલ અને દક્ષિણા સહિત દશ લાડુનું વાપન આપને આપું છું,' એ મંત્રથી બ્રાહ્મણને દશ લાડુનું વાપન આપવું. ૫૧ 'હે મહા' રાજ ! મેં વસ્ત્રોવરે વીટેલી વિનાયકની મૂર્તિ આપને આપું છું, તેથી ગણેશજી પ્રસન્ન થાઓ. ૫૨ ગણેશજી પ્રહણુ કરે છે, ગણેશજી આપે છે અને ગણેશજી તારે છે, માટે ગણેશજીને નમસ્કાર કરું છું.' એ મંત્રે ભણી મૂર્તિનું દાન કરવું. ૫૩

સિદ્ધિવિનાયક વ્રતની કથા

અથ કથા-શૌનકાયા ઋષિગણા નૈમિષારણ્યવાસિનઃ । સૂતં પૌરાણિકશ્રેષ્ઠમિદમ્નુવંચસ્તદા ॥ ૧ ॥ ઋષયઃ ક્યુઃ- નિર્વિદ્ધેન તુ કાર્યાણિ કથં સિદ્ધયંતિ સુતજ । અર્થસિદ્ધિઃ કથં નૂનાં પુત્રસૌભાગ્યસંપદઃ ॥ ૨ ॥ દંપત્યોઃ કલ્હે ચૈવ બંધુભેદે તથા વૃણામ્ । રદાસીનેષુ લોકેષુ કથં હુસુલતા મહેત્ ॥ ૩ ॥ વિચારંધે તથા નૂનાં વાળિજ્યે ચ કૃષૌ તથા । તૃપતેઃ પરચક્રે ચ જયસિદ્ધિઃ કથં મહેત્ ॥ ૪ ॥ કાં દેવતાં નમસ્કૃત્ય કાર્યસિદ્ધિર્મહેત્નૃણામ્ । એતસ્મસ્તં વિસ્તાર્યં બ્રૂહિ મે સુત પૃચ્છતઃ ॥ ૫ ॥ સૂત ઉવાચ-સજ- દયોઃ પુરા વિપ્રાઃ કુરુપાંઙ્ગવસેનયોઃ । પૃથ્વાનુ દેવકીપુત્રં કુંતીપુત્રો યુધિષ્ઠિરઃ ॥ ૬ ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ-નિર્વિદ્ધેન જયં મયં વદ ત્વં દેવકીહુત । કાં દેવતાં નમસ્કૃત્ય સમ્યગ્રાજ્યં લભેમહિ ॥ ૭ ॥ કૃષ્ણ ઉવાચ-પૂજયસ્વ ગણાધ્યક્ષસુમા- મલસન્નદ્રવ્યમ્ । તસ્મિન્સંપૂજિતે દેવે ધ્રુવં રાજ્યમવાપ્સ્યસિ ॥ ૮ ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ-દેવ કેન વિધાનેન પૂજનીયો ગણાધિપઃ । પૂજિતસ્તુ તિથૌ કર્યાં સિદ્ધિદો ગણપો મહેત્ ॥ ૯ ॥

નૈમિષારણ્યમાં વસતા શૌનક વગેરે ઋષિઓએ પુરાણ વાંચનારમાં શ્રેષ્ઠ સૂતને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. ૧ ઋષિઓ કહે છે-હે સૂત ! કાર્યો નિર્વિદ્ધે કેમ સિદ્ધ થાય ? મનુષ્યને અર્થસિદ્ધિ કેમ થાય ? પુત્ર અને સૌભાગ્યની સંપત્તિ કેવી રીતથી થાય ? ૨ સ્ત્રીપુરુષ તથા બાહ્યઆંખાં પરસ્પર કલેશ કેમ શાંત થાય ? નિરપેક્ષ લોક વશ કેમ થાય ? ૩ વિદ્યા, વેપાર અને ઝેડમાં સિદ્ધિ કેમ થાય ? રાજાનો પરરાજ્યમાં વિજય કેમ થાય ? ૪ કયા દેવને નમસ્કાર-પૂર્વક પૂજ કરવાથી સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે, એ સધળું અમને વિસ્તારથી કહો. ૫ સૂત કહે છે-હે બ્રાહ્મણો ! ન્યારે કૌરવ અને પાંડવનાં સૈન્યો લડવા તૈયાર થયાં

ત્યારે કુન્તીના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજ્યે શ્રીકૃષ્ણને પૂછ્યું. ૧ રાજ્ય યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું-હે દેવકીપુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ! કયા દેવની પૂજા કરવાથી નિર્વિદ્ધેન જય થાય અને પાછું રાજ્ય અમને મળે ? ૨ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! ગણેશજી કે જે પાર્વતીના મેલથી ઉત્પન્ન થયેલ છે તેની પૂજા કરો. તે દેવની પૂજા કરવાથી તમને અગ્નિચિત રાજ્ય પ્રાપ્ત થશે. ૩ યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે દેવ ! કયા પ્રકારથી ગણ-પતિની પૂજા કરવી અને કઈ તિથિમાં પૂજા કરવાથી ગણપતિ સિદ્ધિ આપે છે ? ૪

કૃષ્ણ ઉવાચ- માસિ માદ્રપદે શુક્લે ચતુર્થ્યાં પૂજયેત્નૃપ । માસિ માધે શ્રાવણે વા માર્ગશીર્ષેઽથવા મહેત્ ॥ ૧૦ ॥ ગજ- વક્ત્રં તુ શુક્રાચાં ચતુર્થ્યાં પૂજયેત્નૃપ । યદા ચોત્પચતે મક્તિ- સ્તદા પૂજ્યો ગણાધિપઃ ॥ ૧૧ ॥ પ્રાતઃ શુક્લતિલ્હૈઃ કાત્વા મધ્યાહ્ને પૂજયેત્નૃપ । નિષ્કમાત્રસુવર્ણેન તદ્ધર્ષર્ષેન વા પુનઃ ॥ ૧૨ ॥ સ્વશક્ત્યા ગણનાથસ્ય સ્વર્ણરૌપ્યમયાકૃતિમ્ । અથવા મૃન્મયીં કુર્યાંઙ્ગિલશાઠ્યં ન કરાયેત્ ॥ ૧૩ ॥ એકદંતં શર્પકર્ણં ગજવક્ત્રં ચતુર્જંજમ્ । પાશાંકુશધરં દેવં ધ્યાયેત્સિદ્ધિવિનાયકમ્ ॥ ૧૪ ॥ દયાસ્વાચાનેન મન્ત્રેણ જાપ્ય પંચામૃતૈઃ પૃથક્ । ગણાધ્યક્ષેતિ નાનાં વૈ ગંધં દ- યાચ મક્તિઃ ॥ ૧૫ ॥ આવાહનાદ્યૈં પાર્યં ચ દત્ત્વા પશ્ચાત્પ્રયત્નતઃ । રક્તચક્ષુગં સર્વપ્રદે દયાચ મક્તિઃ ॥ ૧૬ ॥ વિનાયકેતિ પુષ્પાણિ પૂર્ણં ચોમાસુતાય ચ । દીપં રુદ્રપ્રિ- યાયેતિ નૈવેશં વિવ્રનાશિને ॥ ૧૭ ॥ કિંચિત્સવર્ણેપૂર્ણં ચ તાંદુલં ચ સમર્પયેત્ ।

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે તૃપ ! બાદરવા શુદ્ધ ચૌથને દિવસે ગણપતિની પૂજા કરવી અથવા માધ, શ્રાવણ અથવા માગશર માસની શુકલ ચૌથને દિવસે ગણપતિની પૂજા કરવી અથવા ન્યારે ભક્તિ થાય ત્યારે ગણપતિની પૂજા કરવી. ૧૦-૧૧ હે રાજા ! પ્રાતઃકાલમાં ધોળા તલવડે સ્નાન કરી, બપોરે ગણપતિનું પૂજન કરવું. એ તોલા અથવા એક તોલાની સોનાની અથવા રૂપાની ચથા- શક્તિ મૂર્તિ કરાવવી. બિલકૂલ શક્તિ ન હોય તો માટીની મૂર્તિ કરવી, પણ દ્રવ્યના લોભથી કપટ કરવું નહિ. ૧૨-૧૩ પછી 'જેને એક દાંત છે, સપ્તાના જેવા કાન છે, હાથીનું મુખ છે, ચાર હાથ છે, અને પાશ તથા અંકુ- શ્નને ધારણ કરે છે, તે દેવનું ધ્યાન કરું છું,' એ પ્રકારે સિદ્ધિવિનાયકનું ધ્યાન કરવું. પછી તે તે મંત્રવડે પંચા- મૃત સ્નાન કરાવવું. 'ગણાધ્યક્ષાય નમઃ' એ મંત્રથી ચંદન ચઢાવવું. ૧૪-૧૫ ભક્તિથી આવાહન કરવું, અર્ધ, પાંચ તથા બે લાલ વસ્ત્રો આપવાં. ૧૬ 'વિનાયકાય નમઃ' એ મંત્રથી પુષ્પો ચડાવવાં. 'વમાપુત્રાય નમઃ' થી ધૂપ કરવો; 'રુદ્રપ્રિયાય નમઃ' થી દીપ કરવો; 'વિજ્ઞવિનાશિને નમઃ' એ મંત્રથી નૈવેદ્ય કરવું, ૧૭ ચથાશક્તિ સુવર્ણ દક્ષિણા ધરવી, અને તાંબૂલ આપવું.

તતો દર્શકુરુન ગૃહ્ય વિશતિં ચૈકમેવ હિ ॥ ૧૮ ॥
 પૂજનીયઃ પ્રયત્નેન ઇમિનામપદેઃ પૃથક્ । ગણાધિપ નમસ્તે-
 ઽન્તુ ઝમાપુત્રાધનાશન ॥ ૧૯ ॥ વિનાયકેશપુત્રેતિ સર્વેસિ-
 દ્ધિપ્રદાયકઃ । એકદંતેભવકેતિ તથા મૂલકવાહન ॥ ૨૦ ॥
 કુમારગુરવે તુભ્યં પૂજનીયઃ પ્રયત્નતઃ । દર્શાનુમં ગૃહીત્વા
 તુ ગંધપુષ્પાન્નૈયુત્તમ ॥ ૨૧ ॥ એકૈકેન તુ નામ્ના ચૈ દ-
 સ્ત્રેકં સર્વનામભિઃ । અથૈકવિંશતિ ગૃહ્ય મોદકાન્ પૂતપાચિ-
 તાન્ ॥ ૨૨ ॥ સ્થાપયિત્વા ગણાધ્યક્ષસમીપં કુલ્લંદન ।
 દશ વિપ્રાય દાતવ્યાઃ સ્વયં પ્રાઘ્યાસ્તથા દશ ॥ ૨૩ ॥
 એકં ગણાધિપ દયાત્સનૈવેયં વૃણોતમ । વિનાયકસ્ય પ્રતિ-
 માં બ્રાહ્મણાય નિવેદયન્ ॥ ૨૪ ॥ વિનાયકસ્ય પ્રતિમાં
 ચલચુમેન વેદિતામ । તુભ્યં સંપ્રદદે વિપ્ર પ્રીયતાં મે ગજા-
 નનઃ ॥ ૨૫ ॥ વિનાયક ગણેશ સ્વં સર્વદેવનમસ્કૃત । પા-
 ર્વર્તીપ્રિય વિગ્રેશ મમ ચિત્રં વિનાશય ॥ ૨૬ ॥ ગણેશઃ
 પ્રતિગૃહ્ણતિ ગણેશો ચૈ દદાતિ ચ । ગણેશસ્તારકોભાખ્યાં
 ગણેશાય નમોનમઃ ॥ ૨૭ ॥ કૃત્વા નૈમિત્તિકં કર્મ પૂજ-
 યેદિદેવતામ્ । બ્રાહ્મણાન્મોજયેત્પશ્ચાન્નુજીયાતૈલવર્જિતમ્
 ॥ ૨૮ ॥ એવં કૃતે ધર્મરાજ ગણનાથસ્ય પૂજને । વિજયસ્તે
 અવેજ્ઞનં સત્યં સત્યં મયોદિતમ્ ॥ ૨૯ ॥

પછી એકવીશ દર્વા લઇને તેમાંથી ગણાધિપ, ઉમા-
 પુત્ર, અધનાશન, વિનાયક, ઇશપુત્ર, સર્વસિદ્ધિપ્રદાયક,
 એકદંત, ઈલવકત્ર, મૂલકવાહન, કુમારગુરુ, એટલા એક
 એક નામમંત્રથી બધે દર્વા ગંધ, પુષ્પ, અક્ષતવડે ચડા-
 વવી. અને છેલ્લી એક દર્વા 'ગણાધિપા'દિ દશ નામે
 ભણી ચડાવવી. પછી ઘીમાં તળેલા એકવીશ લાડુ
 કરવા. ૧૮-૨૨ તે ગણપતિની પાસે રાખી દશ બ્રાહ્મણને
 આપવા, દશ પોતે લેવા અને એક ગણપતિને ધરવે,
 તેમજ બીજી પણ નૈવેદ્ય ધરવું. 'હે મહારાજ ! બે કપડાં
 વીંટળી ગણપતિની મૂર્તિ આપને આપું છું. તેથી ગણપતિ
 મારાપર પ્રસન્ન થાઓ. હે વિનાયક ! હે ગણેશ ! હે
 સર્વદેવનમસ્કૃત ! હે પાર્વતીપ્રિય ! હે વિઘ્નેશ ! તમે મારાં
 વિઘ્ને દૂર કરો. ગણેશજી અહણુ કરે છે, ગણેશજી
 આપે છે અને ગણેશજી દાન આપનાર અને અહણુ કર-
 નાર બન્નેને તારે છે માટે ગણેશને નમસ્કાર કરું છું. એ
 મંત્રથી બ્રાહ્મણને મૂર્તિ આપવી. ૨૭-૨૭ નૈમિત્તિક કર્મ
 કરી ઇજ્જદેવની પૂજા કરવી. પછી બ્રાહ્મણોને જમાડી પોતે
 જમવું તેમાં તેલની વસ્તુ ખાવી નહિ. ૨૮ હે યુધિષ્ઠિર !
 એ પ્રકારે ગણપતિનું પૂજન કરવાથી જરૂર તારો જય
 થશે. આ હું ખરું કહું છું. ૨૯

ત્રિપુરં દંતુકામેન પૂજિતઃ શલપાણિના । શકેણ પૂજિતઃ
 પૂર્વં ટ્રાસુરવપેન્દ્રયા ॥ ૩૦ ॥ અન્વેષયંત્યા અર્તારં પૂજિ-
 તોઽહલ્યયા પુરા । નલસ્યાન્વેષણાર્થાય દમયંત્યા પુરાઽ-
 ર્વિતઃ ॥ ૩૧ ॥ રઘુનાથેન તદ્વજ સીતાયાન્વેષણે પુરા । દ્રુપ્તું
 સીતાં મહાભાર્ગાં વીરેણ ચ હનુમતા ॥ ૩૨ ॥ ભગીરથેન

તદ્વજ ગંગામાનયતા પુરા । અમૃતોત્પાદનાર્થય તથા દેવા-
 સુરૈરપિ ॥ ૩૩ ॥ અમૃતં હરતા પૂર્વં વૈનતેયેન પક્ષિણા ।
 આરાધિતો ગણાધ્યક્ષો જામૃતં ચ હત્તં બલાત્ ॥ ૩૪ ॥
 રુક્મિણીં હૃત્તુકામેન પૂજિતોઽસૌ મયા પ્રભુઃ । તસ્ય પ્રસા-
 દાદ્રાજેન્દ્ર રુક્મિણીં પ્રાપ્તવાનહમ્ ॥ ૩૫ ॥ યદા પૂર્વં હિ
 દૈત્યેન હતો રુક્મિણિનંદનઃ । આરાધિતો મયા તદ્વજ-
 ક્રિમણ્યા સહિતેન ચ ॥ ૩૬ ॥ કુષ્ઠવ્યાધિયુતેનાથ સાંધે-
 નારાધિતઃ પુરા । જયકામસ્તથા શીર્ષં ત્વમારાધય શાંક-
 રિમ્ ॥ ૩૭ ॥

ત્રિપુરાસુરને મારવા માટે સિદ્ધિવિનાયકની મહાદેવજીએ
 પૂજા કરી હતી, ટ્રાસુરને મારવા માટે ઇન્દ્રે પૂજા કરી
 હતી. ૩૦ પતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે અહલ્યાએ પૂજા કરી
 હતી, નલને શોધવા માટે દમયંતીએ પૂજા કરી
 હતી. ૩૧ સીતાને શોધવા માટે પૂર્વે રામચંદ્રજીએ ગણ-
 પતિની પૂજા કરી હતી, સીતાજીનાં દર્શન માટે વીર હનુ-
 માને પૂજા કરી હતી. ૩૨ ગંગાને લાવવા માટે ભગીરથ
 રાજાએ પૂજા કરી હતી. મંથન કરી સમુદ્રમાંથી અમૃત
 કાઢવા માટે દેવ તથા દૈત્યોએ પૂજા કરી હતી. ૩૩ અમૃત
 હરવા માટે ગરુડે પૂર્વકાળમાં ગણપતિની પૂજા કરી હતી,
 પછી બળાત્કારથી અમૃતનું હરણુ કર્યું હતું. ૩૪ રુક્મણી-
 જીને હરવા માટે મેં પણ ગણપતિની પૂજા કરી, તેથી હે
 રાજા ! તેના પ્રસાદથી હું રુક્મણીને પામ્યો છું. ૩૫
 બપોરે ચંપશસુર પ્રભુને હરી ગયો ત્યારે મેં તથા રુક્મિ-
 ãીએ ગણપતિની પૂજા કરી હતી; ૩૬ અને કાઢ મટવા
 માટે સાંધે પણ સિદ્ધિવિનાયકની પૂજા કરી હતી. માટે
 હે યુધિષ્ઠિર ! તમે પણ જય માટે એ ગણેશની આરા-
 ધના કરો. ૩૭

વિયાકામો લભેદ્વિધાં ધનકામો ધનં તથા । જયં
 ચ જયકામસ્તુ પુત્રાર્થો વિંદતે સુતાન્ ॥ ૩૮ ॥
 પતિકામા ચ અર્તારં સૌમાર્યં ચ સ્વાસિની ।
 વિષવા પૂજયિત્વા તુ વૈધવ્યં નામુયાત કષિત્ ॥ ૩૯ ॥
 વૈષ્ણવ્યાયાસુ વીક્ષાસુ આદૌ પૂજ્યો ગ્ણાધિપઃ । તસ્મિન્-
 સંપૂજિતે વિષ્ણુરીશો ખાનુસ્તથા ભુમા ॥ ૪૦ ॥ હવ્યવા-
 હમુલા દેવાઃ પૂજિતાઃ સ્યુર્ન સંશયઃ । ચંદિકાયા માતૃ-
 ગણાઃ પરિતુષ્ટા અવંતિ ચ ॥ ૪૧ ॥ તસ્મિન્સંપૂજિતે વિપ્રા
 મક્ત્યા સિદ્ધિવિનાયકે । એવં કૃતે ધર્મરાજ ગણનાથસ્ય
 પૂજને ॥ ૪૨ ॥ પ્રાપ્સ્યસિ સ્વં સ્વકં રાજ્યં હત્વા જન્મ-
 ર્ણાજિરે । સિદ્ધયંતિ સર્વકાર્યાણિ નાત્ર કાર્યાં વિચારણા
 ॥ ૪૩ ॥ એવમુક્તસ્તુ કૃષ્ણેન સાનુજઃ પાંડુનંદનઃ । પૂજયા-
 માસ દેવસ્ય પુત્રં ત્રિપુરધાતિનઃ ॥ ૪૪ ॥ શત્રુસંધં નિહત્યાઝૌ
 પ્રાપ્તવાન્ રાજ્યમોજસા । સુતઃ ઝાચ-ચઃ પૂજયેન્મહાભાગો
 ગણેશં સિદ્ધિદાયકમ્ ॥ ૪૫ ॥ સિદ્ધયંતિ સત્ય કાર્યાણિ
 મનસા ચિંતિતાન્યપિ । રુદ્યાતિ ગમિષ્યતે તેન નામ્ના સિ-
 દ્ધિવિનાયકઃ ॥ ૪૬ ॥ ય દ્વં શ્ચુષાન્નિર્લપ્તં આવેદ્યો સ-

માહિતઃ । સિદ્ધયંતિ સર્વકાર્યાણિ વિનાયકપ્રસાદતઃ ॥૪૭॥

હતિ સિદ્ધિવિનાયકવ્રતં ભવિષ્યોકં સંપૂર્ણમ્ ॥

એ ગણપતિની પૂજા કરવાથી વિદ્યા ઇચ્છનારને વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે, ધન ઇચ્છનારને ધન મળે છે, જ્ય ઇચ્છનારને જ્ય મળે છે, પુત્રની ઇચ્છાવાળાને પુત્રો મળે છે. ૪૮ પતિ ઇચ્છનારને પતિ મળે છે અને સૌભાગ્યની ઇચ્છા હોય તેને સૌભાગ્ય મળે છે. આ ગણપતિ પૂજવાથી વિધવા સ્ત્રીને ફરી ક્યારેય રંડાપો આવતો નથી. ૪૯ વૈષ્ણવ વગેરે સર્વ દીક્ષાઓમાં પ્રથમ એ ગણપતિનું પૂજન કરવું. એ ગણપતિનું પૂજન કરવાથી વિષ્ણુ, શંકર, પાર્વતી, સૂર્ય, અગ્નિ અને બીજા સર્વ દેવનું પૂજન થાય છે, એમાં સંશય નથી. તેમ જ એ ગણપતિની પૂજા કરવાથી ચંડિકા વગેરે સર્વ દેવીઓ પ્રસન્ન થાય છે. ૫૦-૫૧ હે ધર્મરાજ ! જો એ પ્રકારે ગણપતિનું પૂજન કરશે તો તમે યુદ્ધની વચમાં શત્રુઓને જિતી રાજ્ય પામશે અને સર્વ મનોરથ સિદ્ધ થશે, એમાં સંદેહ નથી. ૫૨-૫૩ એ પ્રકારે સાંભળી યુધિષ્ઠિર વગેરે પાંડવોએ મહાદેવજીના પુત્ર ગણપતિનું પૂજન કર્યું, તેથી તે બળાત્કારથી યુદ્ધમાં શત્રુને મારી રાજ્ય પામ્યા હતા. સૂત કહે છે:-હે બ્રાહ્મણ ! જે પુરુષ સિદ્ધિવિનાયકનું પૂજન કરે છે, તેનાં મનમાં ધારેલાં કામ સિદ્ધ થાય છે. એ કારણથી જ 'સિદ્ધિ-વિનાયક' એવું નામ પ્રસિદ્ધ છે. ૫૪-૫૬ જે માણસ સાવધાન થઈ આ કથા સાંભળે અથવા સંભળાવે તો ગણેશની કૃપાથી તેનાં સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. ૫૭ એ પ્રમાણે ભવિષ્યપુરાણમાં સિદ્ધિવિનાયકવ્રત કહેલું છે.

૪ ભાદરવા માસની શુકલ ચતુર્થી (ગડીઆ ચોથ)

માસિ ભાદ્રપદે શુક્લે શિવલોકે પ્રપૂજિતા । તત્સ્યાં જ્ઞાનં તથા દાનં ઉપવાસોઽર્ચનં તથા ॥ ક્રિયમાર્ણ શતગુણં પ્રસાદાર્થિનો નૃપ । ચતુર્થીત્યુત્તરવર્ગઃ । અસ્થામેષ ચંદ્રવર્ષને દોષમાહ પરાશરઃ—કન્યાદિત્યે ચતુર્ધ્યાં ચ શુક્લે ચંદ્રસ્ય વર્ષનમ્ । મિષ્ઠ્યાભિવૂષણં કુર્યાત્સ્માત્પચ્ચેત્ત તં સદા । તત્પોષર્ણાતયે મન્ત્રો વિષ્ણુપુરાણે—સિંહઃ પ્રસેનમવધીર્સિંહો જાંબવતા દત્તઃ । સુકુમારક મારોદીક્ષતવ દોષ સ્પર્ધતકઃ ॥

ભાદ્રપદની શુકલ ચતુર્થી શિવલોકમાં પણ પૂજાય છે માટે તે દિવસે સ્નાન, દાન, ઉપવાસ અને પૂજન વગેરે કરવાથી ગણપતિના પ્રસાદથી સોગણું પુણ્ય થાય છે. આ જ ચોથને દિવસે ચંદ્ર દેખાઈ જવાથી દોષ લાગે છે, એમ પરાશર કહે છે. કન્યા સંક્રાંતિમાં એટલે ભાદરવા માસમાં શુકલ ચોથને દિવસે ચંદ્ર જોવાથી ખોટું આળ ચડે છે, માટે તે દિવસે ચંદ્ર જોવો નહિ; કદાચિત્ત જોવાઈ જાય તો તેની શાંતિમાટે વિષ્ણુ પુરાણમાં મંત્ર કહેલો છે તે બાંધવો. મંત્ર આમ છે—‘પ્રસેનને સિંહે માર્યો, સિંહને જાંબવને માર્યો; હે સુકુમારક ! આ સ્થમંતક મણિ તારો છે માટે રો મા.’

સ્થમંતકમણિની કથા

અથ સ્થમંતકોપાલયાનમ્ ॥ નંદિકેશ્વર ઉવાચ—મૃગ્યુષ્ઠૈ-કામચિત્તઃ સન્ વ્રતં ગાળેશ્વરં મહત્ । ચતુર્ધ્યાં શુક્રપક્ષે તુ સદા કાર્યં પ્રયત્નતઃ ॥ ૧ ॥ સનત્કુમાર યોર્ગાંદ્ર યદીચ્છે-ચ્છમમાત્મનઃ । નારી વા પુરુષો વાપિ યઃ કુર્યાદ્ધિધિવદ્-વ્રતમ્ ॥ ૨ ॥ મોચવત્યાશ્ચ વિપ્રેદ્ર સંકટાદ્વતિનં હિ તત્ । અપવાદ્દહરં ચૈવ સર્વવિગ્નપ્રણાશનમ્ ॥ ૩ ॥ કાંતારે વિ-ષ્ણમે વાપિ રણે રાજકુલેઽથવા । સર્વસિદ્ધિકરં વિદિ વ્રતા-નાશુત્તમં વ્રતમ્ ॥ ૪ ॥ ગુજાનનપ્રિયં ચાપ ત્રિપુ લોકેષુ વિશ્રુતમ્ । અતો ન વિચિત્રે બ્રહ્મન્ સર્વસંકટનાશનમ્ ॥ ૫ ॥ સનત્કુમાર ઉવાચ—કેન ચારૌ પુરા ચીર્ણં મર્ત્યલોકે કથં ગતમ્ । एतत्સમસ્તં વિસ્તાર્યં બ્રૂહિ ગાળેશ્વરં વ્રતમ્ ॥ ૬ ॥ નંદિકેશ્વર ઉવાચ—ચક્રે વ્રતં જગન્નાથો વાહુદેવઃ પ્રતાપવાન્ । આદિદં નારદેનૈવ વૃથાલ્લંછનશ્ચક્રયે ॥ ૭ ॥ સનત્કુમાર ઉવાચ—ષડ્ગુણેભ્યસ્સંપન્નઃ સ્પૃહિસંહારકારકઃ । વાહુદેવો જગદ્દયાપી પ્રાપ્તવાન્ લાંછનં કપમ્ ॥ ૮ ॥ एतदाश्चर्यमा-ख्यानं ब्रूहि त्वं नंदिकेश्वर ।

નંદિકેશ્વર કહે છે—હે સનત્કુમાર ! હે યોગીન્દ્ર ! ગણ-પતિનું ખોટું વ્રત સાંભળો. જો શુભની ઇચ્છા હોય તો સ્ત્રી અથવા પુરુષે ભાદરવા માસની શુકલ ચોથને દિવસે વિધિથી પ્રયત્નપૂર્વક એ વ્રત કરવું. ૧-૨ એ વ્રત કરવાથી સંકટ દૂર થાય છે, ખોટું આળ ઉતરી જાય છે અને સર્વ વિધ્નોનો નાશ થાય છે; ૩ આ સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ વ્રત કરવાથી વનમાં, ઝાડીમાં, યુદ્ધમાં અને રાજદ્વારમાં પણ સર્વસિદ્ધિ થાય છે. ૪ આ વ્રત ગણપતિને પ્રિય છે અને ત્રણે દોષમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ વ્રત જેવું બીજું એક વ્રત નથી કે, જેથી સર્વ દુઃખનો નાશ થાય. ૫ સનત્કુમાર કહે છે—હે ભગવન્ ! આ ગણપતિનું વ્રત પ્રથમ કાણે કર્યું ? પૃથ્વીમાં કેવી રીતથી તે પ્રસિદ્ધ થયું ? તે સર્વ વિસ્તારથી કહો. ૬ નંદિકેશ્વર કહે છે—ખોટું આળ ઉતારવા માટે જગતના નાથ વસુદેવપુત્ર શ્રીકૃષ્ણે નારદના કહેવાથી આ વ્રત કર્યું હતું. ૭ સનત્કુમાર પૂછે છે—છ ગુણ અને આશ્ચર્યવાળા, સંપ્રિયો સંહાર કરનારો અને જગતમાં વ્યાપ્ત શ્રીકૃષ્ણને ખોટું આળ ચડે એ અસંભવિત છે, માટે હે નંદિકેશ્વર ! એ આશ્ચર્યકારક કથા મને કહો.

નંદિકેશ્વર ઉવાચ—ભૂમિભારનિટ્ટરથર્થં વહુદેવસુતાદુભૌ ॥ ૯ ॥ રામકૃષ્ણો સમુત્પન્નો પદ્મનાભકળીશ્વરૌ । જરાસં-ધમયાકૃષ્ણો દ્વારકાં સમકલ્પય ॥ ૧૦ ॥ વિષ્ણુર્કર્મા-ણમાદ્ય પુર્ણં દ્વાદશનિર્મિતામ્ । તત્ર ચોદશસાહસં ક્ષીર્ણં ચૈવ શતાધિકમ્ ॥ ૧૧ ॥ અવનાનિ મનોજ્ઞાનિ તેષાં મધ્યે વ્યકલ્પયત્ । પારિજાતતરં મધ્યે તાસાં ભોગાય કલ્પયત્ ॥ ૧૨ ॥ યાદવાનાં દુષ્ટાસ્તત્ર શત્પંચાશ્ચ કોટયઃ । અ-ન્યેઽપિ બહવો લોકા વસંતિ વિગતપ્તવરાઃ ॥ ૧૩ ॥ યત્

ર્કિંચિન્નિપુ લોકેષુ સુંદરં તત્ર દૃશ્યતે । સત્રાજિતપ્રસેનાશ્ચૌ
પુત્રાવુપસ્ય વિમુક્તૌ ॥ ૧૪ ॥ અંબોધિતીરમાસાય તમ્મન-
સ્કતયા ચ સઃ । સત્રાજિતસ્તપસ્વંપે સૂર્યશ્ચદિશ્ય બુદ્ધિમાન્ ॥
૧૫ ॥ વ્રતં નિરશનં ગૃણ સૂર્યસંવદ્ભોજનઃ । તતઃ પ્રસન્નો
મગવાન્ સત્રાજિતપુરઃસ્થિતઃ ॥ ૧૬ ॥ સત્રાજિતોઽપિ
તુષ્ટાવ દૃષ્ટ્વા દેવં દિવાકરમ્ । તેજોરાશે નમસ્તેઽસ્તુ નમસ્તે
સર્વતોમુજ્જ ॥ ૧૭ ॥ વિશ્વવ્યાપિનમસ્તેઽસ્તુ નમસ્તે વિશ્વ-
રૂપિણે । કાશ્યપેય નમસ્તેઽસ્તુ હરિદશ નમોઽસ્તુ તે
॥ ૧૮ ॥ મહારાજ નમસ્તેઽસ્તુ નમસ્તે ચંદ્રોચિષે । વેદ-
જ્ઞ નમસ્તેઽસ્તુ સર્વદેવનમોઽસ્તુ તે ॥ ૧૯ ॥ પ્રસીદ પા-
દિ દેવેશ સુદૃષ્ટયા માં દિવાકર । દૃત્યં સંસ્તૂયમાનોઽસૌ
દેવદેવો દિવાકરઃ ॥ ૨૦ ॥ સ્તિગ્ધર્ગમીરમધુરં સત્રાજિ-
તસુવાચ હ ।

નંદિકેશ્વર કહે છે—પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા માટે શ્રી-
નારાયણ શ્રીકૃષ્ણરૂપે અને શેષનાગ બલભદ્રરૂપે વસુ-
દેવને ઘેર પ્રકટ થયા. એ શ્રીકૃષ્ણ જરાસંધના ભયથી
વિશ્વકર્માની પાસે સોનાની દારિકા રચાવી તેમાં રહ્યા.
એ દારિકામાં શ્રીકૃષ્ણ પોતાની સોળ હજાર સ્ત્રીઓ
માટે મનોહર સોળ હજાર મહેલ તૈયાર કરાવ્યા. સ્ત્રી-
ઓના આનંદ માટે પારિભ્રમતું વૃક્ષ પશુ રાપાવ્યું
હતું.^{૧૨} એ દારિકામાં યાદવોનાં છપ્પન કરોડ ઘર
હતાં. તે શિવાય ખીજ પશુ લોકો તેમાં આનંદથી રહેતા
હતા.^{૧૩} જે કાંઈ સુંદર વસ્તુ ત્રણે લોકમાં છે તે ત્યાં પશુ
જેવામાં આવતી હતી. તે દારિકામાં એક ઉગ્ર નામનો
યાદવ રહેતો હતો. તેને સત્રાજિત અને પ્રસેન નામે બે
પુત્રો હતા.^{૧૪} તેમાંથી સત્રાજિત સમુદ્રના કિનારા ઉપર
જઈ સૂર્યમાં જ ચિત્ત રાખી સૂર્યની તપશ્ચર્ચા કરવા
લાગ્યો.^{૧૫} તે ખાતું પીતું છોડી સૂર્યની જ સાચું જોષ
તપ કરતો હતો, ત્યારે સૂર્ય પ્રસન્ન થયા અને તેની આગળ
આવી ઉભા રહ્યા.^{૧૬} તેને જોઈ સત્રાજિત સ્તુતિ કરવા
લાગ્યો કે—હે તેજના સમુદાય ! હે સર્વતામુખ ! આપને
નમસ્કાર હો !^{૧૭} હે જગતમાં વ્યાપ્ત ! જગતરૂપ આપને
વારંવાર નમસ્કાર હો. હે કશ્યપના પુત્ર ! હે લીલા
લેડાવાળા ! આપને નમસ્કાર કરું છું.^{૧૮} હે પ્રહરાજ !
હે ઉગ્રકાંતિવાળા ! હે ત્રણ વેદરૂપ ! આપને નમસ્કાર
કરું છું. હે સર્વદેવ ! આપને નમસ્કાર હો !^{૧૯} હે
દેવેશ ! હે દિવાકર ! પ્રસન્ન થાઓ અને કૃપાદષ્ટિથી
મારી રક્ષા કરો. એ પ્રકારે સ્તુતિ કર્યા પછી દેવદેવ
સૂર્યે સત્રાજિતને રનેદથી મધુર વચન કહ્યું.

સૂર્યે ઉવાચ—વરં બ્રહ્મ પ્રદાસ્યામિ યતે મનસિ વર્તેતે
॥ ૨૧ ॥ સત્રાજિત મહાભાગ તુદ્યોહં તથ નિશ્ચયાત્ ।
સત્રાજિત ઉવાચ—સ્વમંતકમર્ણિ દેહિ યદિ તુદ્યોઽસિ ભા-
સ્કર ॥ ૨૨ ॥ દદૌ તસ્ય ચ તદ્રથ સ્વકંઠાદવતાર્ય સઃ ।
ભાસ્કર ઉવાચ—ભારાટકં શાતકુંઠં સવતેઽસૌ મહામણિઃ

॥ ૨૩ ॥ શુચિષ્મતા સદા ધાર્ય રત્નમેતન્મહોત્તમમ્ । સ-
ત્રાજિત ક્ષણેનૈતન્નશુચિં હૃતિ માનવમ્ । દૃષ્ટુક્ત્વાઽન્તર્દેષે
દેવસ્તેજોરાશિર્દિવાકરઃ ॥ ૨૪ ॥ તત્કંઠરત્નજ્વલમાનરૂપી
પુરો સ કૃષ્ણસ્ય વિવેશ સત્ત્વરમ્ । દૃષ્ટ્વા તુ લોકા મનસા
દિવાકરં સંચિંતયંતો હિ વિમુદ્દદૃષ્ટયઃ ॥ ૨૫ ॥ સમાગતો-
ઽયં હરિદશધીધિતિર્જનાર્દનં દ્રષ્ટુમસંશયેન । નાયં સહસ્રા-
શુરિતીહ લોકાઃ સત્રાજિતોઽયં મણિકંઠભાસ્વાન્ ॥ ૨૬ ॥
સ્યમંતકં મહારત્નં દૃષ્ટ્વા તત્કંઠમંહલે । સ્પુર્ગાં ચક્રે જગન્નાથો
ન જહાર મર્ણિ તતઃ ॥ ૨૭ ॥ સત્રાજિતો જાતમયો યાચ-
યિષ્યતિ માં હરિઃ । પ્રસેનાય દદૌ ખાત્રે ધાર્યોઽયં શુચિ-
ના ત્વયા ॥ ૨૮ ॥

સૂર્યે કહે છે—સત્રાજિત ! હે મહાભાગ ! તારા
તપથી હું પ્રસન્ન થયો છું, માટે મનમાં હોય તે વર માગ.
તું જે માગશે તે હું આપીશ. સત્રાજિત કહે છે—હે
સૂર્યદેવ ! જો આપ પ્રસન્ન થયા હો તો મને સ્પર્શ-
કમણિ આપો.^{૨૦-૨૨} તે સાંભળી સૂર્યે પોતાના
ગળામાંથી કાઢી તે મણિ સત્રાજિતને આપ્યો, ત્યારે સૂર્યે
કહ્યું—હે સત્રાજિત ! આ મણિથી (નિલ) આઠ
ભાર સોનું ઉત્પન્ન થાય છે.^{૨૩} માટે તારે શુદ્ધપણથી આ
ઉત્તમ મણિ નિત્ય ધારણ કરવો. પશુ જો અપવિત્રતાથી
ધારણ કરે તો તત્કાલ તે મનુષ્યનો આ મણિ નાશ કરે
છે. એટલું કહી તેજરૂપી સૂર્ય અદૃશ્ય થઈ ગયા.^{૨૪} પછી
ગળામાં મણિ પહેરનાથી અત્યંત તેજવાળો સત્રાજિત
તત્કાલ દારકામાં આવ્યો. તેને જોઈ, તેજથી જેની
આંખો મીંચાઈ ગઈ છે તેવા લોકોએ મનમાં વિચાર
કર્યો કે, શ્રીકૃષ્ણના દર્શન માટે સૂર્ય આવે છે એમાં
સંશય નથી. પશુ પછી ‘આ સૂર્ય નથી કિંતુ કંઠમાં
તેજવાળો મણિ ધારણ કરી સત્રાજિત આવે છે,’ એવો
લોકોનો નિશ્ચય થયો.^{૨૫-૨૬} સત્રાજિતના કંઠમાં સ્પર્શક
મણિ જોઈ, શ્રીકૃષ્ણને મણિની ઇચ્છા થઈ, પશુ તેની
પાસેથી તે લીધો નહિ.^{૨૭} પશુ ‘શ્રીકૃષ્ણ મારી પાસે મણિ
માગશે,’ એમ જાણી સત્રાજિતે તે મણિ પોતાના ભાઈ
પ્રસેનને આપ્યો અને તેને ‘પવિત્રતાથી ધારણ કરજો’
એમ કહ્યું.^{૨૮}

एकदा कंठदेशेऽसौ शिखा तं मणिमुत्तमम् । मृगया-
क्रीडनार्थाय ययौ कृष्णेन संयुतः ॥ २९ ॥ अन्धारुदोऽशु-
चिश्चासौ हतः सिंहेन तत्त्वणात् । रत्नमादाय सिंहोऽपि
गच्छन् जांभवता हतः ॥ ३० ॥ नीत्वा स विबरे रत्नं
ददौ पुत्राय जांबवान् । पुरीं विवेश कृष्णोऽपि स्वकैः सैः
समावृतः ॥ ३१ ॥ प्रसेनोऽप्यापि नायाति हतः कृष्णेन
निश्चितम् । मणिकोभेन हा कंठं बांधवः पापिना हतः
॥ ३२ ॥ द्वारकावासिनः सर्वे जना ऊजुः परस्परम् ।
व्यापवादसंतप्तः कृष्णोऽपि निरगाच्छबैः ॥ ३३ ॥ सदैव
तैर्गतोऽरण्यं दृष्ट्वा सिंहं पातितम् । प्रसेनं बाहव्युतं त-

તપદાહુચરઃ શૈવૈઃ ॥ ૩૪ ॥ ઋક્ષેણ નિહતં દટ્ટા કૃષ્ણશર્ધ-
વિલં ગતઃ । વિવેશ યોજનશતમંધકારં સ્થતેજતા ॥ ૩૫ ॥
નિવારયન્દશાંમે પ્રાસાદં બદ્ધમૈકમ્ ॥ તં કુમારં જાંબ-
વતો લોલાયામસિતયુતિમ્ ॥ ૩૬ ॥ માણિક્યં લંબમાનં
ચ દવશં ભગવાન્ હરિઃ । રૂપયૌવનસંપન્નાં કન્યાં જાંબ-
વર્તી પુનઃ ॥ ૩૭ ॥ લોલાલોલ્યમાનાં ચ દવશં કમલેશ્વરઃ ।
મહાતં વિસ્મયં ચક્રે દટ્ટા તાં ચારુહાસિનીમ્ ॥ લોલાલો-
લ્યમાના ચ જગૌ ગીતમિદં ઝહુઃ ॥ ૩૮ ॥ સિંહઃ પ્રસે-
નમવધીતિસરો જાંબવતા હતઃ । સુકુવારક મારોવીસ્તવ શ્લેષ
સ્થમંતકઃ ॥ ૩૯ ॥

એક દિવસે પ્રસેન, કંડમાં એ ઉત્તમ મણિ પહેરી,
શ્રીકૃષ્ણ સાથે વનમાં મુગ્યા કરવા ગયો. ૨૮ પછી એ પ્રસેન
ઘોડા ઉપર બેઠો હતો અને અપવિત્ર હતો, તેથી તેને
સિંહે તત્કાલ મારી નાખ્યો; અને સિંહ મણિ લઈ જતો
હતો, તેટલામાં માર્ગમાં નંખવાને તે સિંહને મારી
નાંખ્યો. ૩૦ પછી તેણે ગુફામાં જઈ તે મણિ પોતાના
પુત્રને આપ્યો અને શ્રીકૃષ્ણ પોતાના માણસો સાથે
દારિકામાં આવ્યા. ૩૧ ‘હજી સૂધી પ્રસેન આવ્યો નહિ,
તેથી પાપી કૃષ્ણે મણિના લોભથી પોતાના સંબંધીને
મારી નાંખ્યો છે. એમાં સંશય નથી’ એમ દારિકામાં
રહેનાર સર્વ મનુષ્યો પરસ્પર કહેવા લાગ્યા. પોતાની
ઉપર એ પ્રકારનું યોદું આજ આવવાથી, કચવાતા
શ્રીકૃષ્ણ કેટલાંક સગાંસંબંધીઓને સાથે લઈ દારિકામાંથી
નકળી વનમાં ગયા. ત્યાં પ્રસેન તથા તેનો ઘોડો બંને
મરેલા તેઓના જોવામાં આવ્યા. ત્યાંથી સિંહનો પગ
જોતા જોતા ચાલ્યા તો તે સિંહ પછી એક ગુફા પાસે
મરેલો પડ્યો હતો. તેને જોઈ શ્રીકૃષ્ણ રીંછની ગુફામાં
પેઠા. તે ગુફા સો યોજન લાંબી હતી. પોતાના તેજથી
અંધકારને દૂર કરતા તે ગુફામાં ગયા, એટલે એક
મહેલ જોવામાં આવ્યો. તેમાં પાંચણામાં બેઠેલો એક
શ્યામ કાંતિવાળો નંખવાનનો પુત્ર અને લટકતો મણિ
જોવામાં આવ્યો. તેમ જ રૂપવતી યુવાન નંખવાનની
કન્યા પછી જોવામાં આવી. ૩૨-૩૭ તે પાંચણું ગુફાવતી
હતી; અને ગુફાવતી ગુફાવતી પ્રસેનને સિંહે માર્યો, સિંહને
નંખવાને માર્યો, હે સુકુમારક ! રા મા, આ સ્થમંતક
મણિ તારો છે, એ પ્રકારે ગાતી હતી. તે સુંદર હાસ્યવાળી
કન્યાને જોઈ શ્રીકૃષ્ણને મોહું આશ્ચર્ય થયું. ૩૮-૩૯

મદનજ્વરદાહતાં દટ્ટા તં કમલેશ્વરમ્ । ડવાચ કલિતં
ચાણા ગમ્યતાં ગમ્યતામિતિ ॥ ૪૦ ॥ રત્નં મૃદીત્વા વેગેન
યાચક્યેતે તુ જાંબવાન્ । ક્ષ્ણાકર્ણં વચઃ શૈરિઃ શલ્લં
દધ્મૌ પ્રતાપવાન્ ॥ ૪૧ ॥ આકર્ણ્ય સહસોત્પાય ગુપ્તે
જ્ઞાતરાદ તતઃ । તયોર્ધુલ્કમમુદ્ધોરં હરિજાંબવતોસ્તદા ॥ ૪૨ ॥
દ્વારકાવાસિનઃ સર્વે ગતાસ્તે સપ્તમે દિને । મૃતઃ કૃષ્ણો
મશ્વિતો વા નિઃસંવિધં વિચાર્ય ચ ॥ ૪૩ ॥ પરલોકક્રિયાં

ચક્રુઃ પરેતસ્ય તુ તે તદા । ઇકર્તિશરિર્ન યાવન્નાહુપ્રહરણો
વિશ્રુઃ ॥ ૪૪ ॥ ગુપ્તે તેન ઋક્ષેણ ગુહકર્મણિ તોષિતઃ ।
જાંબવાન્ પ્રાક્તનં સ્મૃત્વા દટ્ટા દેવચલં મહત્ ॥ ૪૫ ॥
જાંબવાહુવાચ-અજેયોઽહં સૈરઃ સર્વૈર્વશરાક્ષસાનૈઃ । ત્વ-
યા જિતોઽહં દેવેશ દેવસ્ત્વમસિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૪૬ ॥ જા-
ને ત્વાં વૈષ્ણવં તેજો નાન્યથા ચલમીદમ્ ॥ હૃતિ પ્રસાધ
દેવેશં દદૌ માણિક્યવૃત્તમમ્ ॥ ૪૭ ॥ સુતાં જાંબવર્તી
નામ માર્યાયં વરવર્ણિનીમ્ । પાર્ણિ વૈ ગ્રાહવામાસ દેવદેશં
ચ જાંબવાન્ ॥ ૪૮ ॥

પછી કમલ જેવાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણને જોઈ, કામથી આ-
તુર થયેલી તે કન્યા મધુર વાણીથી બોલી કે, ‘હે મહારાજ !
જ્યાં સૂધી નંખવાન નથી ઉઠ્યો, તેટલી વારમાં આ મણિ
લઈ આપ આંહીથી ચાલ્યા જાઓ, ચાલ્યા જાઓ !’ તેવાં
વચન સાંભળી મહાપ્રતાપી શ્રીકૃષ્ણે શંખ ધુંકર્યો. ૪૦-૪૧
શંખનો શબ્દ સાંભળી જત્રદી ઉડી નંખવાન, યુદ્ધ કરવા
તૈયાર થયો. પછી શ્રીકૃષ્ણ અને નંખવાનનું અતિ ભયંકર
યુદ્ધ થયું. ૪૨ હવે ગુફાની બહાર ઉભેલા સર્વ દારિકા-
વાસીઓ, સાત દિવસ સૂધી શ્રીકૃષ્ણની વાટ જોઈને
દારિકામાં ગયા; અને શ્રીકૃષ્ણ મરી ગયા અથવા તેને
કોઈ ખાઈ ગયું, એ પ્રકારનો નિશ્ચય કરી, શ્રીકૃષ્ણની
ઉત્તરક્રિયા કરી. પછી શ્રીકૃષ્ણ અને નંખવાનનું એકબીજા
દિવસ સૂધી બાહુયુદ્ધ થયું, તેમાં ભગવાને યુદ્ધથી નંખ-
વાનને પ્રસન્ન કર્યો, ત્યારે રામાવતારનું* વરદાન વાદ
આવવાથી અને શ્રીકૃષ્ણનું ધણું બળ જોવાથી નંખવાન
બોલ્યો:—૪૩-૪૪ નંખવાન કહે છે-‘હે દેવેશ ! દેવ,
દૈત્ય, યક્ષ અને રાક્ષસ કોઈ પછી મને જિતી શકતા નથી,
તેને પછી આપે જિતી લીધો તેથી નિશ્ચય થાય છે કે,
આપ દેવ જ છો. ૪૫ તેમાં પછી આપ વિષ્ણુ છો, નહિ
તો આતું બળ હાય નહિ.’ એ પ્રકારે સ્તુતિથી પ્રસન્ન
કરી નંખવાને ભગવાનની સાથે પોતાની પુત્રી નંખવતીને
વિવાહ કર્યો અને સ્થમંતકમણિ પછી આપ્યો. ૪૭-૪૮

મણિમાદાય દેવોડપિ જાંબવત્યાડપિ સંયુતઃ । તદુત્તાંતં
સમાચટે દ્વારકાવાસિનોં સ્વયમ્ ॥ ૪૯ ॥ સત્રાજિતસ્ય
માણિક્યં દત્તવાન્ સંસદિ સ્થિતઃ । નિધ્યાપવાદસંશુદ્ધિં
પ્રાપ્તવાન્મધુસૂદનઃ ॥ ૫૦ ॥ સત્રાજિતોડપિ સેવ્રતઃ કૃષ્ણા-
ય પ્રદદૌ સુતામ્ । સત્યભામાં મહાહુદિસ્તદા સર્વગુણાન્વિ-
તામ્ ॥ ૫૧ ॥ શતપન્થાડકુરુક્ષા વાદવા દુટ્ઠમાનસાઃ ।
સત્રાજિતેન તે ચૈરં ચક્રૂ રત્નાભિકાષિણઃ ॥ ૫૨ ॥ દુરાત્મા
શતપન્થાવપિ ગતે કૃષ્ણે ચ કુચચિત્ ॥ સત્રાજિતં નિહત્યાશુ
મર્ણિ જગ્રાહ પાપધીઃ ॥ ૫૩ ॥ કૃષ્ણસ્ય પુરતઃ સત્યા સ-

* લંકામાં રામચન્દ્રએ નંખવાનને યુદ્ધની મના કરી
ત્યારે નંખવાને કહ્યું કે, હે મહારાજ ! મને યુદ્ધની છુટા બહુ
છે. ત્યારે રામચન્દ્રએ વરદાન આપ્યું હતું કે, હું વારી સાથે
કૃષ્ણાવતારમાં યુદ્ધ કરીશ.

માષ્ટ્રે વિચેદિતમ્ । અંતદૈદ્યો વહિઃ કોપી કૃષ્ણઃ કપટ-
નાયકઃ ॥ ૫૪ ॥ ચલદેવપુરો વાક્યસુત્રાચ ધરણીધરઃ ।
હત્યા સત્રાજિતં દુષ્ટો મણિમાદાય ગચ્છતિ ॥ ૫૫ ॥ નિહત્ય
શતધન્વાનં ગૃહ્ણીમો રત્નમાવયોઃ । મમ ભોગ્યં ચ તદ્રત્નં
ભવિષ્યતિ સ્થિત્થિતમ્ ॥ ૫૬ ॥ ઇતચ્છુત્વા મયગ્રસ્તઃ શ-
તધન્વાપિ યાદવઃ । આઘ્રવાકૂરનામાનં માણિક્યં પ્રવદૌ
ચ સઃ ॥ ૫૭ ॥ આરુઘ્ય વઢવો વેગાભિર્ગતો દક્ષિણાં વિ-
શ્વમ્ । રથસ્થાવરુગચ્છેતાં તદા રામજનાર્દનો ॥ ૫૮ ॥

પછી શ્રીકૃષ્ણ મણિ લઈ જાવતીની સાથે દારિકામાં
આવ્યા અને અનેલી વાત ક્રોધે પૂછ્યા વગર પોતે જ
દારિકાવાસીઓને કહી સંભળાવી. ૫૪ પછી સભામાં
સત્રાજિતને મણિ આપી ને પોતાની ઉપર ચડેલું
ખોટું આળ ઉતારણું હતું. ૫૦ પછી શ્રીકૃષ્ણની ઉપર આળ
ચડાવવાથી સત્રાજિત ડપો, તેથી પોતાની ગુણવતી
સત્યભામા નામની કન્યા શ્રીકૃષ્ણને પરણાવી. ૫૧ હવે દુષ્ટ
મનવાળા શતધન્વા અને અકૂર વગેરે યાદવો મણિની
ધિક્ષાથી સત્રાજિતને દ્રેષ કરવા લાગ્યા. ૫૨ એક દિવસે
શ્રીકૃષ્ણ બહારગામ ગયા હતા ત્યારે દુષ્ટ પાપી શતધન્વાએ
સત્રાજિતને મારી નાંખીને તે મણિ લઈ લીધો. ૫૩ આ
વાત સહભાયાએ શ્રીકૃષ્ણને કહી, તેથી તે મનમાં તો
પ્રસન્ન થયા, પણ કપટથી ઉપરનો ક્રોધ બતાવી બલદેવની
પાસે ગયા અને બલદેવને કહ્યું કે, આ દુષ્ટ શતધન્વા
સત્રાજિતને મારી મણિ લઈ ગયો, માટે તેને મારી મણિ
આપણે હરી લઇએ, જેથી તે મણિ મારા ઉપયોગમાં
આવશે એમાં સંશય નથી. કારણ કે તેની ઉપર મારો જ
ભોગવટો છે. ૫૪-૫૫ આ વાત સાંભળી બધાથી તે મણિ
અકૂરને આપી, શતધન્વા ઘોડી ઉપર બેસી વેગથી દક્ષિણ
દિશામાં પલાયન કરી ગયો. શ્રીકૃષ્ણ અને બલદેવ પણ
રથમાં બેસી તેની પછવાડે દોડ્યા. ૫૭-૫૮

શતયોજનમાત્રેણ મમાર વઢવા તદા । પલાયમાનો
નિહતઃ પદાતિસ્તુ પદાતિના ॥ ૫૯ ॥ રથસ્યે વઢદેવે તુ
હરિણા રત્નલોભતઃ । ન દષ્ટં તત્ર તદ્રત્નં વઢદેવપુરોડ્વદત્
॥ ૬૦ ॥ તદાકર્ણ્ય મહારોપાદુવાચ વચનં વલી । કપટો
ત્વં સદા કૃષ્ણ લોભી પાપી સ્થિત્થિતમ્ ॥ ૬૧ ॥ અર્થાય
સ્વજનં હંસિ કસ્ત્વાંં વંધુઃ સમાશ્રયેત્ । અનેકશપ્થૈઃ કૃષ્ણો
વઢદેવં પ્રસાદયત્ ॥ ૬૨ ॥ સોઽપિ ધિક્ષકમિત્યુક્ત્વા યયૌ
વૈદર્ભમંડલમ્ । કૃષ્ણોઽપિ રથમારુઘ્ય દ્વારકાં પ્રયયૌ પુનઃ
॥ ૬૩ ॥ તૈથેવોચુર્જનાઃ સર્વે ન સાધીયાનયં હરિઃ । નિષ્કા-
સિતો રત્નલોભાજ્યેષ્ઠો ખાતા વલો વલી ॥ ૬૪ ॥ તચ્છુ-
ત્વા લીનવદનઃ પાપીયાનિવ સંસ્થિતઃ । ત્વયાભિશાપાત્સ-
ત્ત્વો વંધુઃ સ જગત્પતિઃ ॥ ૬૫ ॥

શતધન્વા સો યોજન ગયો, એટલે ઘોડી મરી ગઇ
ત્યારે તેને ત્યાં જ છોડી પગથી દોડવા લાગ્યો. ત્યારે
શ્રીકૃષ્ણે પણ પગથી જ તેની પછવાડે જઇને મણિના

લોભથી શતધન્વાને મારી નાંખ્યા. બલદેવ તો રથમાં બેઠા
હતા, ને શ્રીકૃષ્ણ પગપાળા દોડ્યા હતા પણ બ્યારે શતધન્વા-
ની પાસે મણિ એવામાં આવ્યો નહિ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે બલદેવ-
જીને તે વાત કહી. ૫૬-૬૦ તે સાંભળીને ક્રોધાચમાન થયેલા
બલદેવ બોલ્યા કે, 'હે કૃષ્ણ ! તું ખરેખરો કપટી, લોભી
અને પાપી છે.' ૬૧ દ્રવ્યમાટે પોતાના સમજનીને પણ
મારી નાખે છે, તારો વિશ્વાસ ક્રોધ કરશે ?' તે સાંભળી
શ્રીકૃષ્ણ ધણી સોગન ખાઇ બલદેવને પ્રસન્ન કરવા
લાગ્યા. ૬૨ પણ બલદેવ 'ધિક્ષાર છે, કષ્ટ છે,' એમ કહી
નિર્દોષ દેશમાં ગયા અને શ્રીકૃષ્ણ રથમાં બેસી દારિકા
પ્રત્યે ગયા; ૬૩ ત્યારે સર્વ મનુષ્યો કહેવા લાગ્યા કે, આ
કૃષ્ણ સારું માણસ નથી, કારણ કે એણે મણિના
લોભથી પોતાના મોટા ભાઇ બલદેવને પણ કાઢી મૂક્યો
છે. ૬૪ તે સાંભળી ખોટા આળથી અંતઃકરણમાં ખેદ
થયો, તેથી શ્રીકૃષ્ણ કયવાતા મનથી અંપરાધીની પેઠે
ત્યાં રહેવા લાગ્યા. ૬૫

અકૂરોઽપિ વિનિકૃમ્ય તીર્થયાત્રાનિમિત્તતઃ । કાર્શ્વો
ગત્વા સ્ત્રલેનાસૌ યજન્યજ્ઞપતિં પ્રભુમ્ ॥ ૬૬ ॥ તોષમ્-
સ્પાદયામાસ તેન દ્રવ્યેણ હૃદિમાન્ । સુરાલયગૃહેશ્વિત્રૈર્નગરં
સમકલ્પયત્ ॥ ૬૭ ॥ ન દુર્ભિશ્નં ન વૈ રોગા રૂતયો ન
ચ વિદૂરમ્ । શુચિના ધાર્યંતે યત્ર મણિઃ સૂર્યસ્ય નિશ્ચિ-
તમ્ ॥ ૬૮ ॥ જાનત્તપિ હિ તત્તર્વં માતૃવં ભાત્રમાશ્રિતઃ ।
લોકાચારં તથા માયામજ્ઞાનં ચ સમાશ્રિત ॥ ૬૯ ॥ વંધુ-
વૈરં સમ્પત્તિર્ન લાંઘનં સમ્પ્રસ્થિતમ્ । ત્વયાપવાદવહ્નિજા-
માનં કથં સદૈ ॥ ૭૦ ॥ હૃતિ ચિંતાતુરં કૃષ્ણં નારદઃ સમ્પ્ર-
પસ્થિતઃ । ગૃહીત્વા તત્કૃતાં પૂજાં સુખાસીનસ્તતોઽન્વવીત્
॥ ૭૧ ॥ નારદ ડગાચ-કિમર્થે ક્ષિપસે દેવ કિં વા તે
શોકકારણમ્ । યથાટનં સમાષ્ટે નારદાય ચ કેશવઃ
॥ ૭૨ ॥ નારદ ડગાચ-જાનામિ કારણં દેવ યદર્થં લાંઘનં
તવ । ત્વયા ભાદપદે શુક્લચતુર્થ્યાં ચંદ્રદર્શનમ્ ॥ ૭૩ ॥
કૃતં તેન સમ્પત્તિર્ન લાંઘનં તુ તથૈવ હિ । શ્રીકૃષ્ણ ડગાચ-
વદ નારદ મે શીઘ્રં કો દોષશ્ચંદ્રદર્શને ॥ ૭૪ ॥ કિમર્થે તુ
દ્વિતીયાયાં તસ્ય કુર્વેતિ દર્શનમ્ ।

હવે અકૂર, તીર્થયાત્રાનું આનું કરી દારિકામાંથી નીકળી
જઇ, કાર્શ્વમાં જઇ સુખથી યજ્ઞો કરી પરમેશ્વરને પ્રસન્ન
કરવા લાગ્યા અને મનોહર મંદિરો બંધાવી શહેરની શોભા
વધારવા લાગ્યા. ૬૬-૬૭ જે દેશમાં એ સૂર્યના મણિને
પવિત્રતાથી ધારણ કરે તે દેશમાં દુકાળ પડે નહિ, રોગ
થાય નહિ અને બીજા પણ કાષ્ઠ ઉપદ્રવો ઉઠે નહિ, એ
નિશ્ચિત હતું. ૬૮ માયાથી મનુષ્ય અનેલા શ્રીકૃષ્ણ તે સમજી
વાત જાણતા હતા, તથાપિ અજાણ જેવા થઇને લોકને
અનુકરણ કરવા માટે મનમાં ચિંતા કરવા લાગ્યા કે, ૬૯
'ભાઇની સાથે વૈર થયું, બટો લાગે તેવું ખોટું આળ
ચલું તે સહન કેમ થઇ શકે ?' ૭૦ એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ

ચિતાતુર યેઠા હતા, તેટલામાં ત્યાં નારદ સુનિ આઘ્યા. તે સુંદર આસન ઉપર યેરીને શ્રીકૃષ્ણ કરેલી પૂજનો સ્વીકાર કરી યોલ્યા. ૭૧ ‘હે દેવ ! શા માટે તમે યેદ કરા છે અને તમારા શોકનું કારણ શું છે ?’ તે સાંભળી શ્રીકૃષ્ણે જે વાત બની હતી, તે યથાર્થ નારદને કહી સંભળાવી. ૭૨ ત્યારે નારદજી યોલ્યા કે, હે દેવ ! તમને આ આળ શાથી ચણું છે તે હું જાણું છું. આપે ભાદરવા શુદ્ધ ચોથને દિવસે ચંદ્ર જોયો હતો, તેથી આ યોદું કલંક લાગ્યું છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે નારદ ! ચોથને દિવસે ચંદ્ર જોવાનો શું દોષ છે ? ૭૩-૭૪ અને બીજને દિવસે જોવાનો શું ગુણ છે ? તે કહેા.

નારદ ઉવાચ-ગણનાથેન સંસારશ્રદ્ધમા રૂપગર્વિતઃ ॥૭૫॥
તદર્શને નરાણાં હિ દૃષ્ટા નિદા અભિવ્યતિ । શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-કિમર્થે ગણનાથેન શમશ્રદ્ધઃ સુધામયઃ ॥ ૭૬ ॥
હૃદમાલ્યાનકં શ્રેઠં યથાવદ્ભક્તમહંસિ । નારદ ઉવાચ-ગણનામાધિપત્યે ચ રદ્ધેન વિહિતઃ પુરા ॥૭૭॥ અગ્નિમા મહિમા ચૈવ લધિમા ગરિમા તથા । પ્રાપ્તિઃ પ્રાકાશ્યમીશિત્વં વસિત્વં ચાદિસિદ્ધયઃ ॥ ૭૮ ॥ આયર્થિ પ્રદર્શ દેવો ગણેશસ્ય પ્રજાપતિઃ । પૂજયિત્વા ગણાધ્યક્ષં સ્તુતિં કર્તું પ્રચક્રમે ॥ ૭૯ ॥ બ્રહ્મોવાચ-ગજવક્ત્ર ગણાધ્યક્ષ લંબોદર વરપ્રદ । વિભ્રાધીશ્વર દેવેશ સૃષ્ટિસંહારકારક ॥ ૮૦ ॥ યઃ પૂજયેદ્ગણાધ્યક્ષં મોદકાણ્યઃ પ્રયત્નતઃ । તસ્ય પ્રજાયતે સિદ્ધિર્નિર્વિઘ્ન ન સંશયઃ ॥ ૮૧ ॥ અસંપૂજ્ય ગણાધ્યક્ષં યે વાંછંતિ સુરાસુરાઃ । ન તેષાં જાયતે સિદ્ધિઃ કલ્પલોકાદિશતૈરપિ ॥ ૮૨ ॥ સ્વદ્રુક્ત્યા તુ ગણાધ્યક્ષ વિશ્ણુઃ પાલયતે સદા । રુદ્રોઽપિ સંહરત્યાગુ સ્વદ્રુક્ત્યેવ કરોમ્યહમ્ ॥૮૩॥
હત્યં સંત્યુવમાનોઽસૌ દેવદેવો ગજાનનઃ । ઉવાચ પરમપ્રીતો બ્રહ્માણ જગતાં પતિમ્ ॥ ૮૪ ॥ શ્રીગણેશ ઉવાચ-વરં શ્રુદ્ધિ પ્રદાત્યામિ યતે મનસિ વર્તતે । બ્રહ્મોવાચ-કિયમાણસ્ય મે સૃષ્ટિર્નિર્વિઘ્ન જાયતાં પ્રભો ॥ ૮૫ ॥ પૃથ્વસ્તિવતિ દેવોઽસૌ ગૃહીત્વા મોદકાન્તરે । સત્યલોકાત્સમાગચ્છ-સ્ત્યેષ્છયા ગગને શનૈઃ ॥ ૮૬ ॥ ચંદ્રલોકં સમાસાધ્ય ચલિતો ગણનાયકઃ ।

નારદ કહે છે-પોતાના રૂપના ગર્વવાળા ચન્દ્રને ગણપતિએ શાપ આપ્યો કે, તારા દર્શન થવાથી મનુષ્યને યોદું આળ ચડશે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે નારદ ! ચન્દ્ર કે જે અમૃતમય છે, તેને ગણપતિએ શાપ શા માટે આપ્યો, તે ઉત્તમ કથા મને યથાર્થ કહેા. નારદ કહે છે-પૂર્વે મહાદેવ ગણેશને ગણના અધિપતિ ક્યાં ત્યારે બ્રહ્માએ તેને ઓઝા માટે અણિમા (નાનું રૂપ ધારણ કરવું), મહિમા (મોદું થવું), લધિમા (લલકું થઈ જવું), ગરિમા (ભારે થવું), પ્રાપ્તિ (વિષયની પ્રાપ્તિ), પ્રાકાશ્ય (પણી રૂપ ધારણ કરવાં), ધૃષ્ટિવ (ધૃશ્વર થવું) અને વસિત્વ (સર્વને વશ કરવાં), એ આઠ સિદ્ધિઓ

આપી, અને પૂજા કરી સ્તુતિ કરવા ભાગ્યા. ૭૫-૭૬ બ્રહ્મા કહે છે-હે ગજાનન ! હે ગણાધ્યક્ષ ! હે લંબોદર ! હે વર આપનાર નિઘ્નેશ ! હે દેવેશ ! હે સૃષ્ટિના સંહાર કરનાર ! ૮૦ શોદક વગેરેથી જે આપની યથાસંગ પૂજા કરે છે, તેને નિર્વિઘ્ન સિદ્ધિ થાય છે એમાં સંશય નથી. ૮૧ દેવ અથવા દેહ હરકાઈ આપની પૂજા કર્યા વિના સિદ્ધિની ધમ્મજા કરે છે તેને કરોડો કલ્પ થઈ જાય તોપણ સિદ્ધિ મળતી નથી. ૮૨ તમારી ભક્તિથી જ વિષ્ણુ આ જગતનું પાલન કરે છે, તમારી ભક્તિથી જ મહાદેવ સંહાર કરે છે અને હું પણ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરું છું. ૮૩ એ પ્રકારે સ્તુતિ કરવાથી પ્રસન્ન થયેલા દેવના દેવ ગણેશ જગતના પતિ બ્રહ્માને કહ્યું, ૮૪ હે બ્રહ્મ ! જે તમારા મનમાં હોય તે માગો. હું તમને જે માગશો તે આપીશ. બ્રહ્મા કહે છે-હે જગતપ્રભો ! હું સૃષ્ટિ કરું તેમાં વિઘ્ન આવવું ન જોઈએ. ૮૫ એ પ્રકારે બ્રહ્માની માગણી કબૂલ રાખી, હાથમાં લાકડાં લઈ ગણેશ બ્રહ્મલોકથી આકાશમાર્ગે ધીમે ધીમે જતાં ચન્દ્રલોકમાં આઘ્યા.

ઉપહાસં તદા ચક્રે સોમો રૂપમહામ્બિતઃ ॥ ૮૭ ॥ તં દૃષ્ટ્વા કોપતામ્રાઘો ગણનાથઃ શશપ હં । દર્શનીયઃ સ્વરૂપોઽહં સુંદરશ્રાહમિત્યય ॥ ૮૮ ॥ ગર્વિતોઽસિ શ્ચાકં ત્વં કલં પ્રાપ્સ્યસિ સત્ત્વરમ્ । અયપ્રમૃતિ લોકોત્સર્ગાં નહિ પદ્યતિ પાપિનમ્ ॥ ૮૯ ॥ યે પદ્યતિ પ્રમોદેન ત્વાં નરા મૃગલાંઘનમ્ । મિથ્યામિશ્રાપસંયુક્તાં અભિવ્યતીહ તે ધ્રુવમ્ ॥ ૯૦ ॥ હાહાકારો મહાન્ જાતઃ શ્રુત્વા શાપં ચ ખીષમ્ । અત્યંતમ્લાનવદનશ્રદ્ધો જલમયાવિશાત્ ॥ ૯૧ ॥ કુસુદં કૌશ્ઢીનાથઃ સ્થિતસત્ત્વ કૃતાલયઃ । તતો દેવર્ચિર્ગંધર્વા નિરાશા દીનમાનસાઃ ॥ ૯૨ ॥ તુરંતસાહં પુરોધાય જગ્મુસ્તે તં પિતામહમ્ । દેવં ભ્રંશંચુચ્ચંદ્રસ્ય ગણેશસ્ય ચ ચેદિતમ્ ॥ ૯૩ ॥ દત્તઃ શાપો ગણેશેન કથયંમાસુરાદરાત્ । વિચાર્ય ભગવાન્બ્રહ્મા તાત્પર્યનિદમ્બ્રવીત્ ॥ ૯૪ ॥ ગણેશશાપો દેવેન્દ્ર શક્યતે કેન બાઽન્યથા । કર્તું રદ્ધેન ન મયા વિશ્ણુના ચાપિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૯૫ ॥ તમેવ દેવદેવેશં વ્રજધ્વં શરણં સુરાઃ । સ ઇવ શાપમોઢં ચ કરિષ્યતિ ન સંશયઃ ॥ ૯૬ ॥ દેવા ઝડુઃ-કેનોપાયેન વરદો ગજવક્ત્રો ગણેશ્વરઃ । પિતામહ મહાપ્રાણ તત્સ્વાકેં વદ પ્રભો ॥ ૯૭ ॥ પિતામહ ઉવાચ-ચતુર્વર્ગ્યો દેવદેવોઽસૌ પૂજનીયઃ પ્રયત્નતઃ । કૃષ્ણપક્ષે વિશેષેણ નર્ક કુર્પાચ તન્મૃતમ્ ॥ ૯૮ ॥ અપૂર્યૈ-વૃતસંયુક્તૈર્મોદકૈઃ પરિતોષયેત્ । મધુરાનં હવિષ્યં ચ સ્વયં શુઝીત વાગ્યતઃ ॥ ૯૯ ॥ સ્વર્ગેરૂપે ગણેશસ્ય દ્વાતઠવં ત્રિજંતતમે । શક્ત્યા ચ દક્ષિણાં દધાદ્વિતશાઠ્યં ન કારયેત્ ॥ ૧૦૦ ॥

ત્યારે ચંદ્રલોકમાંથી ગણેશજી આંગળ વંધ્યા ત્યારે પોતાનાં રૂપના મહત્તી ચન્દ્રે તેની અકરી કરી; ૯૧-૯૭ એટલે ગણેશને કોષ ચંદ્રો અને નેત્ર લાલ થયાં તેથી,

“હે ચન્દ્ર ! તને, હું રૂપવાન છું, જોવા લાયક છું, સુંદર છું.” એ પ્રકારનો ગર્વ છે તે ઉતારવો જોઈએ; માટે તું કે જે પાપી છે, તેને આજથી કાઢી માણસ જોશે નહિ. ૮૮-૮૯ અને જે પ્રમાદથી તને જોશે, તેના ઉપર ખોટું આળ ચડશે એ નિશ્ચિત છે, એવો શાપ આપ્યો. ૯૦ એ પ્રકારનો બચકર શાપ સાંભળી લોકો હાહાકાર કરવા લાગ્યા અને ચન્દ્રનું મુખ કરમાઇ ગયું, તેથી તે જલમાં કુચ્છ નામના કમલમાં ધર કરી રહ્યો. ભારે દેવ, ઋષિ અને ગંધર્વ સઘળા નિરાશ થઈ મનમાં કચવાતા કચવાતા ઈર્ષ્યને આગળ કરી ધક્કાની પાસે ગયા, અને ગણેશ ચન્દ્રને શાપ આપ્યો વગેરે ગણેશનું વિનયથી બહુ કૃત્ય કહી સંભળાવ્યું. એટલે મનમાં વિચાર કરી ધક્કા ખોટ્યા કે, ૯૧-૯૪ ‘હે ઈર્ષ ! ગણેશનો શાપ ખોટો કરવા હું, શંકર કે વિષ્ણુ સમર્થ નથી ત્યારે ખીજો કાણુ સમર્થ થાય ? ૯૫ માટે તમે જ એ ગણપતિને શરણે જાઓ. એ શાપ દૂર કરશે એમાં સંશય નથી. ૯૬ દેવો કહે છે-હે પિતામહ ! હે મહાપ્રાણ ! હે પ્રભો ! કયા ઉપાયથી ગણેશ પ્રસન્ન થાય અને વરદાન આપે ? તે અમને કહો. ૯૭ ધક્કા કહે છે-ચતુર્થાને દિવસે ગણપતિની સારી રીતે પૂજા કરવી; વિશેષ કરી કૃષ્ણપક્ષની ચોથને દિવસે ગણેશનું ઉપોષણાદિ નિયમપૂર્વક મત આરંભવું અને રાત્રિએ પૂજન કરવું, ૯૮ માલપૂવા અને ઘણા ધીવાળા લાડનું નૈવેદ્ય કરવું. ૯૯ પછી મોનમત રાખી પોતે મધુર હવિષ્યાન જમવું. ૯૯ બ્રાહ્મણને સોનાની ગણેશની મૂર્તિ આપવી અને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપવી; પશુ કપટથી દ્રવ્યનો લોભ કરવો નહિ. ૧૦૦

एवं श्रुत्वा च तैः सर्वैर्गीर्षपतिः प्रेषितस्तदा ॥ स गत्वा कथयामास चंद्राय ब्रह्मणोदितम् ॥ १ ॥ व्रतं चक्रे ततश्चंद्रो यथोक्तं ब्रह्मणा पुरा । आविविभूव भगवान् गणेशो व्रततोषितः ॥ २ ॥ तं क्रीडमाणं गणनायकं च तुष्टाव दृष्ट्वा तु कलानिधानः । त्वं कारणं कारणकारणानां वेत्ता-सि वेयं च विभो प्रसीद ॥ ३ ॥ प्रसीद देवेश जगन्निवास गणेश लंबोदर चक्रतुंड । विरिञ्चिनारायणपूज्यमान क्षमस्व मे गर्वकृतं च हास्यम् ॥ ४ ॥ ये स्वामसंपूज्य गणेश नूनं वाञ्छन्ति मुदाः स्वकृतार्थसिद्धिम् । ते दैवतदा निभृंतं च लोके ज्ञातो मया ते सकलः प्रभावः ॥ ५ ॥ ये चाप्युदासीनतरास्तु पापास्ते यांति वासं नरके सदैव । हेरंबं लंबोदर मे क्षमस्व दुष्टेष्टितं तत्कल्याणसमुद्रम् ॥ ६ ॥ एवं संस्तुयमानोऽसौ चंद्रेणाह गजाननः । तुष्टोऽहं तव दास्यामि वरं ब्रूहि निशाकर ॥ ७ ॥ चंद्र उवाच-लोकानां दर्शनी-योऽहं भवामि पुनरेव हि । विशापोऽहं भविष्यामि त्वत्प्रसादाद्गणेश्वर ॥ ८ ॥

એ પ્રમાણે સાંભળી દેવતાના કહેવાથી બૃહસ્પતિ ચન્દ્રની પાસે ગયા અને ધક્કાએ જે કહ્યું હતું તે કહી

સંભળાવ્યું. ૧ એટલે ચન્દ્રે ધક્કાના કહેવા પ્રમાણે વિધિથી વ્રત કર્યું, તેથી પ્રસન્ન થઈ ગણેશ પ્રકટ થયા. ૨ ક્રીડા કરતા કરતા ગણેશજી આવ્યા તેને જોઈ ચન્દ્ર સ્તુતિ કરવા લાગ્યો; ‘હે વિભો ! આપ જગતના કારણભૂત ધક્કા-દિકના પશુ કારણ છો; આપ સર્વજ્ઞ છો અને જાણતા યોગ્ય છો. આપ પ્રસન્ન થાઓ. ૩ હે દેવેશ ! હે જન-નિવાસ ! હે ગણેશ ! હે લંબોદર ! હે વક્રતુંડ ! હે ધક્કા અને નારાયણને પશુ પૂજ્ય ! આપ પ્રસન્ન થાઓ અને મેં ગર્વથી આપની મશકરી કરી હતી, તે ક્ષમા કરો. ૪ હે ગણેશ ! જે આપની પૂજા કર્યા વિના કાર્યસિદ્ધિની ઇચ્છા કરે છે તે મૂઠ છે અને અત્યંત ભાગ્યહીન છે. હે ભગવન્ ! આપનો સઘળો પ્રભાવ મેં જાણ્યો. ૫ જે આપમાં અત્યંત ઉદાસીન રહે છે તે પાપી કહેવાય છે અને તેઓના નિરંતર નરકમાં વાસ થાય છે. હે હેરંબ ! હે લંબોદર ! હે કૃષ્ણસાગર ! મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. ૬ એ પ્રકારે ચન્દ્રે સ્તુતિ કરી ત્યારે ગણપતિ ખોટ્યા, ‘હે ચન્દ્ર ! હું પ્રસન્ન થયો છું, તું વરદાન માગ. જે માગીશ તે હું આપીશ. ૭ ચન્દ્ર કહે છે-હે ગણેશ્વર ! આપના પ્રસાદથી દૂરીથી હું લોકોને જોવા લાયક થાઈ અને શાપથી મુક્ત થાઈ, એ વરદાન આપો. ૮

गणेश उवाच-वरमम्यं प्रदास्यामि नैतदेयं मया तव । ततो ब्रह्मादयः सर्वे समाजग्धुर्भवादितः ॥ १ ॥ विशापं कुरु देवेश प्रार्थयामो वयं तव । विशापमकरोचंद्रं कमला-सनगौरवात् ॥ ११० ॥ भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां तु ये पश्यन्ति सदैव हि । मिथ्यापवादमावर्षं प्राप्स्यन्तीह न संशयः ॥ ११ ॥ मासादौ पूर्वमेव त्वां ये पश्यन्ति सदा जनाः । भद्रायां शुक्लपक्षस्य तेषां दोषो न जायते ॥ १२ ॥ तदा प्रभृति लोकोऽयं द्वितीयायां कृतापरः । पुनरेव तु प्रमच्छ कलावान् गणनायकम् ॥ १३ ॥ केनोपायेन देवेश तुष्टो भवसि तद्बद्ध । गणेश उवाच-यश्च कृष्णचतुर्थ्यां तु मोद-कायैः प्रपूष्य माम् ॥ १४ ॥ रोहिण्यां सहितं त्वां च समभ्यर्चयार्घ्यदानतः । यथाशक्त्या च मद्रूपं स्वर्गेन परिकल्पितम् ॥ १५ ॥ वत्सा द्विजाय भृङ्गीयात्कर्णं श्रुत्वा विधानतः । सदा तस्य करिष्यामि संकटस्य निवा-रणम् ॥ १६ ॥

ગણેશ કહે છે-હે ચન્દ્ર ! એ વર હું આપીશ નહિ. ખીજો વર જે માગીશ તે આપીશ. તે સાંભળી ડરતા ડરતા ધક્કા વગેરે સર્વ દેવ ત્યાં આવ્યા ૯ અને તેઓએ ગણેશજીને કહ્યું કે-‘મહારાજ ! આપની પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે, ચન્દ્રને શાપથી મુક્ત કરો.’ એ પ્રમાણે દેવતાઓનું કહેવું સાંભળી ધક્કાની માટાઈ સાચું જોઈ, ગણેશ ચન્દ્રને શાપથી મુક્ત કર્યો, ૧૧૦ અને કહ્યું કે, હે ચન્દ્ર ! બાહરવા શુદ્ધ ચોથને દિવસે જે માણસ તારું દર્શન કરશે,

તેની ઉપર એક વર્ષપર્યંત ઓહું આળ ચડશે એમાં સંશય નથી;^{૧૧} અને માસના આરંભની એટલે શુકલ દિતીયાને દિવસે જો તારું દર્શન કરશે, તો તેને કેઈ જાતનું હાંછન લાગશે નહિ.^{૧૨} એટલા માટે સર્વ મનુષ્યો દિતીયાને દિવસે આદરથી ચન્દ્રદર્શન કરે છે. (અને યોથને ચન્દ્ર દર્શિત ગણાય છે.) ફરીથી પણ ચન્દ્ર ગણેશને પૂજું કે,^{૧૩} હે મહારાજ ! હે દેવેશ ! કયો કયો ઉપાય કરવાથી આપ પ્રસન્ન થાઓ છો તે કહેો ? ગણેશ કહે છે— પુરુષ વહિ યોથને દિવસે મારું પૂજન કરી મોઢક વગેરેથી મને પ્રસન્ન કરે છે અને શૈલિણીસહિત તને અર્ધ આપે છે તથા યથાશક્તિ મારી સોનાની મૂર્તિ કરાવી બ્રાહ્મણને આપે છે, વિધિથી કથા સાંભળે છે અને પછી જોખન કરે છે તેના સંકટનો હું નિરંતર નાશ કરું છું.^{૧૪-૧૬}

માત્રશુકલચતુર્થી તુ સ્તમ્યવી પ્રતિમા શુભા । હેમામાલે તુ કર્તૃભ્યા નાનાપુષ્પૈઃ પ્રપૂજ્ય મામ્ ॥ ૧૭ ॥ બ્રાહ્મણાન્ મોજયેત્પશ્ચાત્ત્રાગ્રં ચ વિશેષતઃ । સ્થાપયેદ્વર્ણ કુંભં ધાન્યસ્યોપરિ શોભિતમ્ ॥ ૧૮ ॥ યથાશક્ત્યા ચ મદૂર્પં શાતકુંભેન નિર્મિતમ્ । વજ્રદ્વયસમાચ્છન્નં મોદકાદૈઃ પ્રપૂજ્ય મામ્ ॥ ૧૯ ॥ રત્નાવરચરો મર્ત્યો બ્રહ્મચર્યવતઃ શુભિઃ । રોહિણીસહિતં ત્વાં ચ પૂજયેત્સ્થાપ્ય મત્પુરઃ ॥ ૧૨૦ ॥ રજતસ્ય તુ રુપં તે કૃત્વા શક્ત્યા વિનિર્મિતમ્ । વર્ણં શિવપ્રિયાયેતિ ઉપવર્ણં ગણાધિપે ॥ ૨૧ ॥ શંખં લંબોદરાયેતિ પુષ્પં સિદ્ધિપ્રદાયકે । ધૂપં ગજમુલાયેતિ શીર્ષં મૂલકબાહુને ॥ ૨૨ ॥ વિઘ્નનાથાય નૈવેયં ફલં સર્વાર્થસિદ્ધિદે । તાંબૂલં કામરૂપાય દક્ષિણાં ધનદાય ચ ॥ ૨૩ ॥ દુષ્ટદર્દૈર્મોદકૈશ્વ હોમં કુર્વાન્નં નામભિઃ । વિસર્જનં તતઃ કુર્વાત્સર્વસિદ્ધિપ્રદાયકમ્ ॥ ૨૪ ॥ પર્વં સંપૂજ્ય વિઘ્નેશં કર્થાં શ્રુત્વા વિધાનતઃ । મન્ત્રેણાનેન તત્સર્વં બ્રાહ્મણાય નિવેદ્યમ્ ॥ ૨૫ ॥ દાનેનાનેન દેવેશ પ્રીતો ભવ ગણેશ્વર । સર્વત્ર સર્વદા દેવ નિર્વિઘ્નં કુરુ સર્વદા ॥ ૨૬ ॥ માનોજર્તિ ચ રાજ્યં ચ પુત્રગૌત્રાન્પ્રદેહિ મે । ગાથાં ધાન્યં ચ વાર્સાસિ વ્યાત્સર્વં સ્વશક્તિઃ ॥ ૨૭ ॥ દત્ત્વા તુ બ્રાહ્મણે સર્વં સ્વર્ગં શુક્ષીત વાગ્યતઃ । મોદકાપુષ્પમધુરં લવણાશ્વરવર્જિતમ્ ॥ ૨૮ ॥ પર્વં કરોતિ યથંત્ર તસ્યાહં સર્વદા જયમ્ । સિદ્ધિં ચ ધનધાન્યે ચ દદામિ વિપુલાં પ્રજામ્ ॥ ૨૯ ॥ દૃત્યુ-ક્ત્વાંસ્તદંધે દેવો વિઘ્નરાજો વિનાયકઃ । તદ્વતં કુરુ કૃષ્ણ ત્વં તતઃ સિદ્ધિમવાપ્સ્યસિ ॥ ૩૦ ॥

બાદરવા શુદ્ધિ યોથને દિવસે સુવર્ણનો અભાવ હોય તો માટીની સુંદર મૂર્તિ કરી મારી બાતમાતનાં પુષ્પોવડે પૂજા કરવી; બ્રાહ્મણો જમાડવા; જગરણ કરવું; ધાન્ય ઉપર છિદ્રરહિત સુંદર ધડાનું સ્થાપન કરવું;^{૧૭-૨૦} યથાશક્તિ સોનાની મારી મૂર્તિ કરી તેને જો વસ્ત્રો ઓઢાડવાં અને તે ધડાની ઉપર મૂર્તિની સ્થાપના કરી પુષ્પાદિ ઉપચારોથી પૂજા કરી મોઢક વગેરેનું નૈવેદ્ય કરવું,^{૨૧} ત્યાર બાદ

મારી પાસે યથાશક્તિ શૈલિણીસહિત તારી રૂપાની મૂર્તિની સ્થાપના કરી પૂજા કરવી. વત કરનાર પુરુષે બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવું, પવિત્રતા રાખવી અને લાલ વસ્ત્રો પહેરવાં. 'શિવપ્રિયાય નમઃ' એ મંત્રથી મને વસ્ત્ર આપવું. 'ગણાધિપાય નમઃ' એથી ઉપવચ્ચ આપવું. '૨૦-૨૧' 'લમ્બોદરાય નમઃ' એથી ચંદન ચઢાવવું. 'સિદ્ધિપ્રદાયકાય નમઃ' એથી પુષ્પો ચઢાવવાં. 'ગજમુલાય નમઃ' એથી ધૂપ કરવો. 'મૂલકબાહુનાય નમઃ' એથી દીપ કરવો. '૨૨' 'વિઘ્નનાશાય નમઃ' એથી નૈવેદ્ય ધરવું. 'સર્વાર્થસિદ્ધિદાય નમઃ' એથી ફોંસા ધરવાં. 'કામરૂપાય નમઃ' એથી તાંબૂલ આપવું. 'ધનદાય નમઃ' એથી દક્ષિણા આપવી. ^{૨૩} પછી શેરડી તથા લાડુનો નામમંત્રથી હોમ કરવો. ત્યારબાદ વિસર્જન કરવું તેથી સર્વ મનોરથની સિદ્ધિ થાય છે. ^{૨૪}

એ પ્રકારે વિધિથી ગણેશની પૂજા કરી કથા સાંભળવી; અને 'હે દેવેશ ! હે ગણેશ્વર ! પ્રસન્ન થાઓ, સર્વ જગોએ સર્વદા સર્વ વિઘ્નોનો નાશ કરે, માન વધારે, રાજ્ય, પુત્ર અને પૌત્ર આપો,' એ મંત્ર ભણી ગાય, ધાન્ય અને વસ્ત્ર સઘળું યથાશક્તિ બ્રાહ્મણને આપી પોતે લાડુ, માલપૂવા વગેરે મીઠું મીઠું મુંગાં મુંગાં જમવું. તેમાં લવણુવાળી વસ્તુ આવી નહિ. ^{૨૫-૨૮} હે ચંદ્ર ! એ પ્રકારે જે વ્રત કરે છે, તેને હું સર્વદા જય, સિદ્ધિ, ધન, ધાન્ય અને પુષ્કળ પ્રભા આપું છું. ^{૨૯} એટલું કહી ગણેશ પતિ અંતર્ધીન થઇ ગયા; માટે હે કૃષ્ણ ! તમે પણ એ વ્રત કરે, તેથી સિદ્ધિ થશે. ^{૩૦}

નારદૈનૈવશુક્રશ્વત્રં ત્ર્યંકો હરિઃ સ્વયમ્ । મિથ્યાપત્રાવં નિર્મૃજ્ય તતઃ કૃષ્ણોઽમવચ્છલ્લિઃ ॥ ૩૧ ॥ યે શ્ચર્ચન્તિ તવાલ્યાનં સ્વમંતકમણીયકમ્ । ચંદ્રસ્ય ચરિતં સર્વં તેષાં દોષો ન જાયતે ॥ ૩૨ ॥ માત્રશુકલચતુર્થી તુ કલ્પિતદસ્ય વર્ણનમ્ । જાતં તત્પરિહારાર્થં શ્રોતવ્યં સર્વમેવ હિ ॥ ૩૩ ॥ યદા યદા મનઃકલ્પં સંદેહ ઉપજાયતે । તદા તદા ચ શ્રોતવ્યમાલ્યાનં કટનાશનમ્ । દ્વચ્છક્ત્વા ગતો દેવો ગણેશઃ કૃષ્ણતોવિતઃ ॥ ૩૪ ॥ યદા યદા પદ્યતિ કાર્યસુત્થિતં નારી નરશ્ચાય કરોતિ તદ્વ્રતમ્ । સિદ્ધયતિ કાર્યાણિ મનેષ્ણતાનિ કિં દુર્લભં વિઘ્નહરે પ્રસન્ને ॥ ૩૫ ॥ હૃતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે નંદિકેશ્વરસનસ્કુમારસંવાદે સ્વમંતકોપાલ્યાનં સંપૂર્ણમ્ ॥

એ પ્રમાણેનારદના કહેવાથી શ્રીકૃષ્ણે પોતે વ્રત કર્યું હતું ને તેથી તેનો મિથ્યાભિશ્રાપ ઉતરી ગયો અને તે નિર્દોષ થયા હતા. ^{૩૧} હે શ્રીકૃષ્ણ ! જે તમારું આ સુંદર આખ્યાન તથા ચંદ્રનું ચરિત્ર સાંભળશે, તેને કેઈ દોષ લાગશે નહિ. ^{૩૨} જો બાદરવા સુદ યોથને દિવસે ચંદ્રદર્શન થઈ જાય તો તેના પરિહાર માટે આ કથા સાંભળવી; ^{૩૩} અને જ્યારે જ્યારે મનને કષ્ટ આવી પડે ત્યારે ત્યારે આ આખ્યાન સાંભળવું કે જેથી કષ્ટનો નાશ થાય છે. એટલું કહી શ્રીકૃષ્ણની ઉપર પ્રસન્ન થયેલા ગણેશ ત્યાંથી

પદ્મામી.૪૪ બપોરે ભારે કાંઈ કાર્ય આવે ત્યારે ત્યારે સ્ત્રી અથવા પુરુષ આ મત કરે તો તેના ધારવા પ્રમાણે કાર્ય સિદ્ધ થાય છે; કારણ કે વિઠ્ઠલ દરનાર ગણપતિ પ્રસન્ન થાય ત્યારે શું દુર્લભ છે ?૩૫ એ પ્રમાણે સ્કંદપુરાણમાં સ્થંભંતકનું આખ્યાન છે.

૫ કપર્દિ-વિનાયકમત

અથ કપર્દિવિનાયકમતમ્ । આરણ્યસ્ય સિતે પક્ષે ચતુ-
ર્થામેકશ્ચમત્તી । પ્રતે કુર્વાન્નગેશસ્ય માસમેકં વ્રતં ચરેત્ ।
સર્વસિદ્ધિકર્તા નૃણાં સુલ્લં ચૈવ હરેશ્વર ॥ ૧ ॥ તદ્વિધિઃ-તિ-
ધ્યાદિસ્મૃત્વા મમ ચતુર્વિંશતુરુપાર્થસિદ્ધયર્થે કપર્દિગણેશ-
વ્રતમહં કરિષ્યે હૃતિ સંકલ્પ્ય મૂલમન્ત્રેણ પદ્મગન્ધાસં કૃત્વા
પૂજાં સમારભેત્ ॥ ૨ ॥ તત્રાદૌ પીઠપૂજા-ૐ નમો મગ-
વતે સકલગુણાત્મશક્તિયુતાનંતયોગપીઠાય નમઃ ॥ ૩ ॥
અષ્ટરુલ્લેસરેનુ-ૐ તીર્થાયૈનં ૭વાલિન્યૈં ૦ નંદાયૈં ૦ મોગ-
દાયૈં ૦ કામરુપિણ્યૈં ૦ ડગાયૈં ૦ તેજોવત્યૈં ૦ સત્યાયૈં ૦ ।
મધ્યે-વિઘ્નવિનાશિન્યૈં ૦ ॥ ૪ ॥

આરણ્ય સુદિ ચોથને દિવસેથી એક વખત ભોજન કરી,
એક માસ પયેત ગણેશનું વ્રત કરવું. હે સુરેશ્વર ! તે વ્રત
કરવાથી સર્વ સિદ્ધિ તથા સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.^૧ એ
વ્રતનો પ્રકાર:-પ્રથમ તિથિ, વાર વગેરેનું સ્મરણ કરી,
'મારા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ સિદ્ધ
થવા માટે હું કપર્દિ-ગણેશનું વ્રત કરીશ,' એ પ્રકારનો
સંકલ્પ કરી, મૂળમંત્રવડે પડંગન્યાસ કરી, પૂજનો પ્રારંભ
કરવો.^૨ તેમાં પ્રથમ પીઠપૂજા કરવી-ૐ નમો મગવતે'
એ મંત્રથી પીઠની પૂજા કરવી.^૩ પછી 'ૐ તીર્થાયે નમઃ
૭વાલિન્યૈં ૦ નંદાયૈં ૦ મોગદાયૈં ૦ કામરુપિણ્યૈં ૦ ડગાયૈં ૦ તેજો-
વત્યૈં ૦ સત્યાયૈં નમઃ' એ મંત્રોથી કેસરચુકત અષ્ટદલ કમ-
લમાં આઠ દેવીઓની પૂજા કરવી. 'વિઘ્નવિનાશિન્યૈં નમઃ' એ
મંત્રથી કમલની વચમાં પૂજા કરવી.^૪

અથ ધ્યાનમ્-एकदंते महाकायं लंबोदरं गजाननम् ।
विघ्ननाशकरं देवं गणेशं प्रणमाम्यहम् । इमां पूजां गृहा-
णेश कपर्दिगणनायक । इति ध्यात्वा ॥ १ ॥ आगच्छ
देवदेवेश स्थाने चात्र स्थिरो भव । यावद्व्रतं समाप्येत
तावत्वं सन्निधौ भवेति त्रिवारं पठेत् ॥ ६ ॥ विनायक न-
मस्तुभ्यस्त्वमामलसुद्धव । इमां मया कृतां पूजां प्रीत्यर्थं
प्रतिगृह्यताम् । सहस्रशरीरैर्यावाहनम् ॥ ७ ॥ अलंकार-
समायुक्तं श्रुतामणिविभूषितम् । स्वर्णसिंहासनं चाह प्री-
त्यर्थं प्रतिगृह्यताम् । पुरुषएवैदमित्यासनम् ॥ ८ ॥ गौरी-
सुत नमस्तेऽस्तु शंकरप्रियकारक । भक्त्या पात्रं मया दत्तं
गृहाण गणनायक । एतावानस्थेति पाथम् ॥ ९ ॥ व्रतमु-
द्दिश्य विघ्नेश गंधपुष्पादिसंयुतम् । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं
सर्वसिद्धिप्रदायक । त्रिपादूर्ध्व इत्यर्घ्यम् ॥ १० ॥ गणाधिप
नमस्तेऽस्तु गौरीसुत गजानन । गृहाणाच्चमनीयं त्वं सर्व-

સિદ્ધિપ્રદાયક । ત્વસ્માદિરાલેત્યાચમનીયમ્ ॥ ૧૧ ॥
અનાયનાથ સર્વજ્ઞ ગીર્વાણપરિપૂજિત । જ્ઞાન પંચામૃતં દેવ
ગૃહાણ ગણનાયક । આવ્યાયસ્થેતિ દુગ્ધમ્ ॥ ૧૨ ॥ દધિ-
કાળ્મ્બો હૃતિ દધિ ॥ ૧૩ ॥ વૃત્તં મિમિષે હૃતિ વૃત્તમ્ ॥ ૧૪ ॥
મધુરવાતેતિ મધુ ॥ ૧૫ ॥ સ્વાદુઃ પ્રવસ્થેતિ શર્કરા । હૃતિ
પંચામૃતસ્નાનમ્ ॥ ૧૬ ॥ ગંગાજલં સમાનીતં દેમાંભોક્ષ-
વાલિતમ્ । દ્વાને સ્વીકૃત વિઘ્નેશ કપર્દિગણનાયક । યસ્તુ-
રુષેણેતિ સ્નાનમ્ ॥ ૧૭ ॥ હરિદ્વજ્જઘં દેવ દેવાંગવસનો-
પમમ્ । ભક્ત્યા વૃત્તં ગૃહાણેશ લંબોદર દ્વાતામજ । તંયજ્ઞ-
મિતિ વજ્રમ્ ॥ ૧૮ ॥ નાનાલંકારસંયુક્તં નાનારત્નવિભૂ-
ષિતમ્ । અનેકદિવ્યાભરણં પ્રીત્યર્થં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । આભ-
રણાનિ ॥ ૧૯ ॥ રાજનં બ્રહ્મસૂત્રં ચ કાંચનં ચોતરીયકમ્ ।
માલચંદ્ર નમસ્તુભ્યં ગૃહાણ વરદો ભવ । તસ્માદ્વજ્રાદિતિ
યજ્ઞોપવીતમ્ ॥ ૨૦ ॥ કર્પૂરકુંડમૈર્વૃત્તં દિવ્યચંદનશ્રુતમમ્ ।
વિલેપનં સુરશ્રેષ્ઠ પ્રીત્યર્થં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । તસ્માદ્વજ્રાત્સર્વ-
દ્રુતહૃતિ ગંધમ્ ॥ ૨૧ ॥ અક્ષતાન્ ધવલાન્ દેવ સિદ્ધગંધ-
ધૃપૂજિત । ભક્ત્યા દત્તાન્ ગૃહાણેમાન્સર્વસિદ્ધિપ્રદાયક ।
અક્ષતાન્ ॥ ૨૨ ॥ સ્વર્ગધોનિ ચ પુષ્પાણિ ઋદ્ધિસિદ્ધિપ્ર-
દાયક ॥ કપર્દિગણનાયેશ મયા દત્તાનિ ગૃહ્યતામ્ । તસ્મા-
દસ્થેતિ પુષ્પાણિ ॥ ૨૩ ॥

'ગણેશ કે જને એક હાંત છે, મોટું શરીર છે, મોટું
પેટ છે, હાથોનું સુખ છે અને જે વિઘ્ના નાશ કરે છે,
તેને હું પ્રણામ કરું છું. હે ઇશ ! હે કપર્દિગણનાયક !
આ પૂજનું આપ અહણ કરો,' એ પ્રકારે આન કરવું.^૫
'હે દેવના દેવ ! હે ઇશ ! પધારો, આ સ્થાન ક્ષિપર
ખીરાંને અને બીજા સૂધી આ કાર્ય સમાપ્ત થાય ભાં સૂધી
આપ મારા સમીપમાં રહો.'^૬ એ મંત્ર ત્રણ વખત
બાણી, પછી, 'હે વિનાયક ! હે પાર્વતીના મેલથી ક્ષિપ્ત
થયેલા ! આપને નમસ્કાર કરું છું. આપ, મેં કરેલી
પૂજનો સ્વીકાર કરો અને પ્રસન્ન થાઓ,' એ મંત્ર તથા
'સહસ્રશરી' એ મંત્રથી આવાહન કરવું.^૭ પછી, 'હે
દેવ ! અલંકારસહિત મોતી તથા મણિથી શોભિત સુંદર
સોનાના સિંહાસનનું અહણ કરો અને પ્રસન્ન થાઓ.'
એ મંત્ર તથા 'પુરુષ એવંદ' એ મંત્રથી આસન આપવું.^૮
પછી 'હે ગૌરીપુત્ર ! હે શંકરનું પ્રિય કરનાર ! હે ગણ-
નાયક ! હું ભક્તિથી પાદ આપું છું તે અહણ કરો,' એ
મંત્ર તથા 'એતાવાનસ્ય' એ મંત્રથી પાદ આપવું.^૯
'હે વિઘ્નેશ ! હે સર્વ સિદ્ધિને આપનાર ! વ્રતનિમિત્તે
ગંધ તથા પુષ્પાદિ સહિત અર્ધ, આપને આપું છું તે
અહણ કરો.' એ મંત્ર તથા 'ત્રિપાદર્ધ' એ મંત્રથી
અર્ધ આપવો.^{૧૦} 'હે ગણાધિપ ! હે ગૌરીસુત ! હે
ગજાનન ! હે સર્વસિદ્ધિ આપનાર ! હું આપને નમસ્કાર
કરું છું. આચમનીયનું અહણ કરો,' એ મંત્ર તથા તસ્મા-
દ્વારાં' એ મંત્રથી આચમન આપવું.^{૧૧} 'હે અનાથના

નાથ ! હે સર્વગ ! હે દેવ બોધોએ પૂજિત ! હે ગણનાયક !
પંચામૃત સ્નાન માટે અહ્યુ કરો' એ મંત્ર બણી 'આલ્યા-
યસ્વં' એ મંત્રથી પપઃસ્નાન કરાવવું. ૧૨ 'દધિકાળો' એ મંત્રથી હૃદિસ્નાન, ૧૩ 'વૃતં સિમિલે' એ મંત્રથી ધૂત-
સ્નાન, ૧૪ 'મધુવાતા' એ મંત્રથી મધુસ્નાન, ૧૫ 'સ્વાદુઃ
પલ્લવં' એ મંત્રથી શર્કરાસ્નાન એ પ્રમાણે પંચામૃતસ્નાન
કરાવવું. ૧૬ 'હે વિદ્યેશ ! હે કપર્દિગણનાયક ! સુવર્ણ-
સમાન પીળા કમલની સુગંધિવાળું ગંગાજળ તૈયાર છે તે
સ્નાન માટે સ્વીકારો.' એ મંત્ર તથા 'યત્પુરુષેણ' એ
મંત્રથી સ્નાન કરાવવું. ૧૭ 'હે દેવ ! હે ઇશ ! હે હરપુત્ર !
હે લંબોદર ! દેવનાં વસ્ત્ર જેવાં લીલાં બે વસ્ત્રો આપને
ભક્તિથી આપું છું તે અહ્યુ કરો.' એ મંત્ર તથા 'તં યજ્ઞં' એ
મંત્રથી વસ્ત્રો પહેરાવવાં. ૧૮ 'નાના પ્રકારનાં રત્નોથી
અતિશોભાપમાન અનેક મનોહર અલંકારોનું અહ્યુ કરો,
અને પ્રસન્ન થાઓ.' એ મંત્રથી અલંકારો પહેરાવવા. ૧૯
રૂપાની જોનેષ અને સોનાનાં ઉત્તરીયનું અહ્યુ કરો. 'હે
બ્રાહ્મયંદ્ર ! આપને નમસ્કાર કરું છું, મને વર આપો.' એ
મંત્ર તથા 'તસ્માયજ્ઞાતં' એ મંત્રથી યજ્ઞોપવીત આપવું. ૨૦
'હે સુરશ્રેષ્ઠ ! કપૂર અને કેસરસહિત હિતમ ચંદનનું અહ્યુ
કરો અને પ્રસન્ન થાઓ.' એ મંત્ર તથા 'તસ્માયજ્ઞાત્સ્વ-
હુતઃ' એ મંત્રથી ચંદન ચઢાવવું. ૨૧ 'હે દેવ ! સિદ્ધ અને
ગંધર્વોએ પૂજિત ! હે સર્વસિદ્ધિ આપનાર ! હે ગણપતે !
ભક્તિથી ધોળા અક્ષત આપને આપું છું, તે આપ અહ્યુ
કરો.' એ મંત્રથી અક્ષત ચઢાવવા. ૨૨ 'હે ઋદ્ધિ તથા
સિદ્ધિ આપનાર ! હે કપર્દિગણનાથ ! હે ઇશ ! હું આપને
સુગંધી પુષ્પો આપું છું, તે અહ્યુ કરો.' એ મંત્ર તથા
'તસ્માદધાં' એ મંત્રથી પુષ્પ ચઢાવવા. ૨૩

અર્ધાંગપૂજા-કપર્દિગણનાથાયં પ્રારૌ પૂં, ગણેશાયં
જાહ્નવીં પૂં, ગણનાથાયં જરુ પૂં, ગણક્રીડાયં કટી
પૂં, વક્તુઢાયં હૃદયં પૂં, લંબોદરાયં કંઠં પૂં, ગજા-
નનાયં સ્કંધૌ પૂં, હેરંબાયં હસ્તૌ પૂં, વિકટાયં સુલં
પૂં, વિઘ્નરાજાયં નેત્રે પૂં, ધૂમ્રવર્ણાયં શિરઃ પૂં, કપ-
ર્દિને નં સર્વોંગ પૂં ॥ ૨૪ ॥ અથાવરણપૂજા-ઈશાનાયં
અધોરાયં તત્પુરુષાયં વામદેવાયં સયોજાતાયં ॥ ૨૫ ॥
પ્રથમાવરણમ્ ૧ ॥ ૨૬ ॥ વક્તુઢાયં એકદંતાયં મહોદ-
રાયં ગજાનનાયં વિકટાયં વિઘ્નરાજાયં ધૂમ્રવર્ણાયં
વિનાયકાયં ॥ ૨૭ ॥ દ્વિતીયાવરણમ્ ૨ ॥ ૨૮ ॥ બ્રાહ્મયૈનં
માહેશ્વર્યૈં કૌમાર્યૈં ચૈવ્ણશ્ચૈં ચારાશ્ચૈં દ્રાવ્યૈં ચાકું-
ઢાયૈં મહાલક્ષ્મ્યૈં ॥ ૨૯ ॥ તૃતીયાવરણમ્ ૩ ॥ ૩૦ ॥ દ્રાવ્યં
અગ્રયં યમાયં નિર્ઋતયં વરુણાયં વાયવ્યં સોમાયં
ઈશાનાયં વરુણનિર્ઋત્યોમશ્ચૈં-અનંતાયં, દ્વિદેશાનયોમશ્ચૈં
બ્રહ્મણે ॥ ૩૧ ॥ ચતુર્થાવરણમ્ ૪ ॥ ૩૨ ॥ વજ્રાયં શ્વકાયં
વૈશ્ણવં જ્ઞાયં પાશાયં અંકુશાયં ગદાયં ત્રિશૂલ-
ાયં ચક્રાયં અજાયં ॥ ૩૩ ॥ પંચમાવરણમ્ ૫ ॥ ૩૪ ॥

અંગપૂજાનો વિધિ-કપર્દિગણનાથાય નમઃ' એ મંત્રથી
પગની પૂજા કરવી. 'ગણેશાય નમઃ' એ મંત્રથી જોડણી
પૂજા કરવી. 'ગણનાથાય નમઃ' થી સાથળની, 'ગણક્રીડાયં-
થી કેડની, 'વક્તુઢાયં' થી હૃદયની, 'લંબોદરાયં' થી
કપડની, 'ગજાનનાયં' થી સ્કંધની, 'હેરંબાયં' થી હસ્તની,
'વિકટાયં' થી મુખની, 'વિઘ્નરાજાયં' થી નેત્રની, 'ધૂમ્ર-
વર્ણાયં' થી મરતકની અને 'કપર્દિને નમઃ' એ મંત્રથી
સર્વાંગની પૂજા કરવી. ૨૪ આવરણપૂજા-૧ 'ઈશાનાયં'
ત્યાંથી લઈ 'સયોજાતાય નમઃ' ત્યાં સુધી 'નમઃ' એ પ્રકા-
રનું ૫૬ અંતમાં લગાડી પહેલા આવરણની પૂજા કરવી. ૨૫
તેમ જ ૨ 'વક્તુઢાય નમઃ' ત્યાંથી લઈ 'વિનાયકાય
નમઃ' ત્યાં સુધી બીજા આવરણની પૂજા કરવી. ૨૬
૩ 'બ્રાહ્મયૈ નમઃ' ત્યાંથી લઈ 'મહાલક્ષ્મ્યૈ નમઃ' ત્યાં સુધી
ત્રીજા આવરણની પૂજા કરવી. ૨૭ ૪ 'દ્વિતીયાય નમઃ' ત્યાંથી
લઈ 'બ્રહ્મણે નમઃ' ત્યાં સુધી ચોથા આવરણની પૂજા
કરવી. ૨૮ અને ૫ 'વજ્રાય નમઃ' ત્યાંથી લઈ 'અજાય નમઃ'
ત્યાં સુધી પાંચમા આવરણની પૂજા કરવી. ૨૯

દશાંગ ગુરુમુંદ પૂર્વં ચંદનાગુરુસંયતમ્ । ડમાસત નમ-
સ્તુભ્યં ગૃહાણ વરદો મમ । યત્પુરુષમિતિ ધૂપમ્ ॥ ૩૦ ॥
ગૃહાણ મંગલં દેવ ધૃતવર્તિસમન્વિતમ્ । દીર્ઘં જ્ઞાનપ્રદં ચારું
રુદ્રપ્રિય નમોઽસ્તુ તે । બ્રાહ્મણોસ્ત્યેતિ દીપમ્ ॥ ૩૧ ॥ નૈવેદ્યં
ગૃહ્યતાં દેવ । ચંદ્રમામનસઃ ॥ ૩૨ ॥ આચ્છમનો-
યમ્ ॥ ૩૩ ॥ ૬૬ ફલમિતિ ફલમ્ ॥ ૩૪ ॥ પૂર્ગીફલમિતિ
તાંદુલમ્ ॥ ૩૫ ॥ હિરણ્યગર્ભેતિ દક્ષિણમ્ ॥ ૩૬ ॥ અગ્નિજ્યો-
તીરવિજ્યોતિજ્યોતિરગ્નિર્ધિભાવસુઃ । યજોતિસ્ત્વં સર્વદેવાનાં
ગણાધિપ નમોઽસ્તુ તે । નીરાજનમ્ ॥ ૩૭ ॥ યાનિ કાનિ
ચં નામ્યાભાસીદિતિ પ્રદક્ષિણાઃ ॥ ૩૮ ॥ નમોસ્ત્વન્-
તાયં સસાસ્થાસન્નિતિ નમસ્કારાન્ ॥ ૩૯ ॥ ગણાધિપ નમ-
સ્તેઽસ્તુ નમસ્તેઽસ્તુ ગજાનન । લંબોદર નમસ્તેઽસ્તુ નમસ્તે
ત્વંચિકાસત ॥ ૪૦ ॥ એકદંત નમસ્તેઽસ્તુ નમસ્તેઽસ્તુ મ-
વપ્રિય । સ્કંદામ્રજ નમસ્તેઽસ્તુ નમસ્તે સ્વીપ્સિતપ્રદ
॥ ૪૧ ॥ કપર્દિગણનાથેશ સર્વસંપ્રદાયક । યજ્ઞેન યજ્ઞ-
મિતિ મન્ત્રગુપ્તાંજલિમ્ ॥ ૪૨ ॥ અથ બ્રહ્મચારિપૂજા ॥
અકળાન્મુદિગણિતાંસ્તંદુલાન્સવરાટકાન્ । વિપ્રાયં વટવે
દયાદ્રઘપુષ્પાર્ચિતાય ચ ॥ ૪૩ ॥ તંદુલાન્ચૈ તતો દયાત્યાકે
ચાને ચ શોભનાન્ । કપર્દિગણનાથોસૌ પ્રીયતાં તંદુલૈઃ
સદા । કર્પાં શુલ્કા વિધાનેન દેવસુદ્રાસયેતતઃ ॥ ૪૪ ॥
હિત કપર્દિગણપતિપૂજા ॥

પછી 'હે પાર્વતીપુત્ર ! ગુગળ, ચંદન અને અગુરુચંદન-
સહિત દશાંગ ધૂપનું અહ્યુ કરો. આપને નમસ્કાર કરું
છું. મને વરદાન આપો.' એ મંત્ર તથા 'યત્પુરુષેણ' એ
મંત્રથી ધૂપ કરવો. ૩૦ 'હે દેવ ! ધી તથા વાટસહિત યાન
આપનાર સુંદર મંગલદીપનું અહ્યુ કરો. હે રુદ્રપ્રિય !
આપને નમસ્કાર કરું છું.' એ મંત્ર તથા 'બ્રાહ્મણોસ્ત્યં

એ મંત્રથી દીપ દેવો. ૭૧ 'નૈવેદ્યં ગુણતાં દેવ' એ મંત્રથી તથા 'ચન્દ્રમા મનસો' એ મંત્રથી નૈવેદ્ય સમર્પણ કરવું, ૭૨ આયમન આપવું; ૭૩ 'ઇદં ફલં' એ મંત્રથી ફલો ધરવાં; ૭૪ 'પૂર્ગફલં' એ મંત્રથી તાંત્રિક આપવું, ૭૫ 'હિરણ્યગર્ભં' એ મંત્રથી દક્ષિણા આપવી. ૭૬ 'અગ્નિ જ્યોતિરૂપ છે, સૂર્ય જ્યોતિરૂપ છે, વિભાવસુ અગ્નિ જ્યોતિરૂપ છે અને સર્વ દેવતા મધ્યમાં આપ જ્યોતિરૂપ છે; હે ગણાધિપ ! આપને નમસ્કાર કરું છું.' એમ બાણીને આરતી કરવી. ૭૭ 'યાનિ કાનિ' એ મંત્ર તથા 'નામ્યા બાણીદં' એ મંત્રથી પ્રદક્ષિણા કરવી. ૭૮-૭૯ 'નમો-સ્ત્વન્તાય' એ મંત્ર તથા 'સત્તાસ્યાસન્' એ મંત્રથી નમસ્કાર કરવા. ૮૦ હે ગણાધિપ ! આપને નમસ્કાર કરું છું. હે ગળનન ! આપને નમસ્કાર કરું છું. હે લંબોદર ! હે પાર્વતીપુત્ર ! આપને નમસ્કાર કરું છું. હે શિવપ્રિય ! આપને નમસ્કાર કરું છું. હે રંકદાગ્રજ ! આપને નમસ્કાર કરું છું. ૮૧ હે પ્રતિષ્ઠિત આપનાર ! આપને નમસ્કાર કરું છું. હે કપર્દિગણનાથ ! હે ઇશ ! હે સર્વ સંપત્તિ આપનાર ! આપને નમસ્કાર કરું છું, એ મંત્ર તથા 'યજ્ઞેન યજ્ઞં' એ મંત્રથી મંત્રપુષ્પાંજલિ આપવી. ૮૨ પછી બ્રહ્મચારીની પૂજા કરવી-ચંદન અને પુષ્પવટ બહુક બ્રહ્મણની પૂજા કરી, તેને કણુકી વિનાના કોડી સહિત મુડી ચોખા આપવા. ૮૩ પછી સુંદર રસોઈ અને તેવા ચોખા આપી 'આ ચોખાથી કપર્દિ-ગણપતિ પ્રસન્ન થાઓ,' એમ કહેવું. ત્યાર બાદ વિવિધી કથા સાંભળી ગણપતિનું વિસર્જન કરવું. ૮૪ એ પ્રકારે કપર્દિ-ગણપતિની પૂજા કહેલી છે.

કપર્દિ-વિનાયકની કથા

ઉમામહાદેવની રમત

અથ કથા ॥ સત્ત ઉવાચ-કદાચિદુપવિષ્ટશ્ચ પાર્વત્યા સહ શંકરઃ । હિતિ પ્રાહ પ્રિયાં તાં તુ કિં જૂતે રતિરસ્તિ તે ॥ ૧ ॥ દુરોદરમિવાજેતું વાંછિતં પ્રત્યુવાચ સા ॥ શિવ ઉવાચ-મમાપિ તસ્મિન્સાસ્ત્યેવ ત્વયા ચેરીયતે પણઃ ॥ ૨ ॥ તવ કિં કિમમીદં તુ દાસ્યામિ પરમેશ્વરિ । હોકત્રયં પ્રય-ચ્છસ્વ કિમનૈવેચનૈર્દયા ॥ ૩ ॥ પાર્વત્યુવાચ-યચ્છામિ પશ્ચાદેતન્મે દાતવ્યમિતિ બોચયતે । યદિ ત્વયા તદાનીં તુ વિષ્ણો નાસ્તિ મે ત્વયિ ॥ ૪ ॥ વાચ્યમેવેવિંચં શ્રુત્વા શર્વઃ સર્વાત્મનાંબિકે । ન વિશ્વાતયિતું કેન શક્યતે કિં પુનર્મમ ॥ ૫ ॥ સોલ્લુંઠનેન કિં દેવિ જૂતેચ્છાસ્તિ તત્તૈવ ચેત્ । પણઃ પ્રકલ્પ્ય ક્રિયતાં પણે તિથાગ્યહં સદા ॥ ૬ ॥ ભાવં સંચિંત્ય પાર્વત્યાઃ પણમાકલ્પ્ય યત્નતઃ । ત્રિશકં ત્રિ-દશાન્ સર્વાન્ સાશ્વર્યં ચ દુરોદરે ॥ ૭ ॥ તસ્મિન્કર્મણિ તજિત્વા પણમપ્યગ્રહીચ્છિયા । एवं ડમરુકાદીનિ તાન્ય-ન્યાન્યજયત્પથક્ ॥ ૮ ॥ દીનો ભૂત્વા મહાદેવો ભવાની-મન્નવીદિતિ । શાર્વલ્લર્ચનં તમધ્યે દેહિ મે ગિરિજે શુભે

॥ ૯ ॥ પાર્વત્યુવાચ-ન સૈવં વકુલુચિતં મહાદેવ પણે ગતે । પણે જિતે ન દાસ્યામિ પૂર્વેચ્છાકોડતિ તત્ત્વમ્ ॥ ૧૦ ॥ અવિચિંત્ય જ્ઞવીષિ ત્વં જગદીશ કૃપાનિધે । હિતિ શ્રુત્વા વચો દેવ્યાઃ કુપિતોડસૌ મહેશ્વરઃ ॥ ૧૧ ॥ આદ્યાદશદિનં દેવિ ન કરિષ્યામિ ભાષણમ્ । હત્યુકત્વા ચ મહાદેવસ્તત્રૈ-વાંતરધીયત ॥ ૧૨ ॥

સૂત કહે છે-એક વખતે પાર્વતી અને શંકર અને સાથે બેઠાં હતાં. ત્યારે શંકરે પાર્વતીને કહ્યું કે, હે પ્રિયે ! તમારે બુગડું રમવાની ઇચ્છા છે કે? ત્યારે બુગડું રમી પ્રિય વસ્તુ જિતવા માટે પાર્વતીએ હા પાડી. શંકર કહે છે-હે પરમેશ્વરિ ! મારે પણ રમવાની ઇચ્છા છે, પણ જો તમે કાંઈ કરાર કરો તો રમું. તમારે જે કાંઈ જોઈશે તે હું આપીશ; અથવા જ્યાં બકવાદથી શું ફલ છે? ત્રણ સોકનું પણ ગ્રહણ કરો. પાર્વતી કહે છે-આપ કહો છો કે 'આપનાં છે તે હું પછી આપીશ.' આપનાં આ વચન ઉપર મને વિશ્વાસ આવતો નથી. એવાં પાર્વતીનાં વચનો સાંભળી, મહાદેવે કહ્યું કે, હે અંબિકે ! વિશ્વાસ ઉપન કરવાને બદલા પણ સમર્થ નથી, ત્યારે મારી શું શક્તિ? હે દેવિ ! ફોગટ વિતંડાથી શું ફળ છે? જો ઇચ્છા હોય તો રમો અને કાંઈ પણ કરાર કરો. તમે જે કરાર કરશો તે હું કબૂલ કરીશ. એટલું કહી પાર્વતીના મનનો ભાવ જાણી રમત શરૂ કરી, તેમાં ત્રિશૂલનો કરાર કર્યો, અને સર્વ દેવતાઓને સાક્ષી રાખ્યા. ત્યારે તે રમતમાં પાર્વતી જિત્યાં. એટલે તેણે ત્રિશૂલ લઈ લીધું. એ પ્રમાણે ઉમર વગેરે જે જે મહાદેવે માંગ્યું, તે તે સઘળું પાર્વતીએ જિતી લીધું. એવટ મહાદેવની પાસે કાંઈ રહ્યું નહોતું તેથી લાચાર થઈ પાર્વતીને કહેવા લાગ્યા કે 'હે ગિરિજે ! હે શુભે ! તમે જે લીધું છે, તેમાંથી એક ફક્ત સિંહનું ચર્મ મને આપો. પાર્વતી કહે છે-હે મહાદેવ ! રમતમાં આપ હારી ગયા છો, તેથી હવે માગવું ઉચિત નથી. તેમ હું આપીશ પણ નહીં. આ વાત મેં આપને પ્રથમ જ કહેલી છે, તેનું રમણ કરો. હે જગદીશ ! હે કૃપાનિધે ! આપ વિચાર્યો વગરનું બોલો છો. એ પ્રકારનું પાર્વતીનું બોલવું સાંભળી મહાદેવ કોપા-યમાન થયા અને બોલ્યા. ૧૧ 'હે દેવિ ! આજથી ત્યાર દિવસ સુધી તમારી સાથે હું બાપણ પણ નહોં કરું,' એટલું કહી મહાદેવ ત્યાં જ અદૃશ્ય થઈ ગયા. ૧૨

પાર્વતી વનદેવીએ પાસેથી પ્રત બાણુ છે

રશ રશ ક ગચ્છામિ કિં જીવનમતઃ પરમ્ । હિતિ સં-ચિંત્ય સા દ્રુણુવાનં પ્રત્યપયત ॥ ૧૩ ॥ ગિરિજા તન્ન વનિતાટંદં દૃષ્ટ્વાડ્રવીરદિતિ । કિમર્થમાગતાઃ સર્વાઃ કિમે-તત્ક્રિયતેડુગ્ધા ॥ ૧૪ ॥ ત્રિય ઝડુઃ-કપર્દિગણનાયસ્થ જ્ઞતં કર્તુમિદાગતાઃ । તસ્ય પૂજાં વિધાયદાદિવાદીનીં શ્રૂયતે કથા ॥ ૧૫ ॥ પાર્વત્યુવાચ-કિમર્થં તદ્વત્તં નાર્યો યુષ્માનિઃ

કિયતે વને । ફલમસ્ય કિમસ્તીતિ પાર્વતી પ્રાહ તાઃ પ્રતિ ॥ ૧૬ ॥ જિય ઝુઝુઃ-પૃચ્છયતે કિં સ્વયા દેવિ નરનારી-મિરંચિકે । અમીદસિદ્ધિરસ્માનુ લખ્યતે ધ્રુવનય્યે ॥ ૧૭ ॥

इति श्रुत्वा वचस्तालां पार्वती प्राह ता भुवि । मत्तः कु-
पित्वा भगवान् निर्गतस्तु महेश्वरः ॥ १८ ॥ तस्य संदर्श-
नायैव करिष्ये व्रतमुत्तमम् । व्रतस्यैतस्य किं दानं विधानं
कीदृशं मम ॥ १९ ॥ सर्वे विचित्र्य मनसा कथयंतु
छरांगनाः ।

ત્યારે 'હે મહારાજ ! રક્ષણ કરો, હું ક્યાં બહુ, હવે મારે કેમ ભવવું,' એમ પાર્વતી કહેવા લાગ્યાં. પછી ચિંતામાં ને ચિંતામાં તેને જોવા માટે અગીયામાં ગયાં.^{૧૭} ત્યાં ફટકી કહીઓ તેના જોવામાં આવી. ત્યારે પાર્વતીએ તેઓને પૂછ્યું કે, તમે અહીં શા માટે આવી છો ? અને આ શું કરો છો ?^{૧૮} કહીઓ કહે છે- હે દેવિ ! કપર્દિ-ગણપતિનું વ્રત કરવા માટે અમે અહીં આવ્યાં છીએ. પ્રથમ તેની પૂજા કરી, હવે કથા સાંભળીએ છીએ.^{૧૫} પાર્વતી પૂછે છે-હે કહીઓ ! તમે તે વ્રત વનમાં શા માટે કરો છો ? અને તે વ્રત કરવાથી શું ફળ થાય છે, તે કહો.^{૧૯} કહીઓ કહે છે-હે દેવિ ! હે અંબિકા ! આપ શું આ વ્રત આપ્યત પૂછો છો ? આ વ્રત કરવાથી સ્ત્રી અથવા પુરુષને લોકમાં વાંચ્છિત ફળ મળે છે.^{૧૭} એ પ્રકારનું તેઓનું વચન સાંભળી, પાર્વતીએ કહ્યું કે, હે કહીઓ ! મારી ઉપર કોપાયમાન થઈ મહાદેવ કોઈપણ જગોએ ચાલ્યા ગયા છે;^{૧૮} માટે તે પાછા અહીં આવે અને મને દર્શન થાય, તેટલા માટે હું આ ઉત્તમ વ્રત કરીશ. વારતે આ વ્રતમાં શું દાન કરવું અને તેનો પ્રકાર કેવો છે, તે સધળું મનમાં વિચારી મને કહો.

जिह्य ऊचुः-कालो विधानं दानं च व्रतस्यास्य फलं
तथा ॥ २० ॥ तत्सर्वं सावधानेन वक्ष्यामः शृणु पार्वति ।
पातादिदोषरहिते सच्चतुर्भांडवासरे ॥ २१ ॥ मासे कार्यं
व्रतं सम्यक् गणेशार्पितमानसैः । तैलतान्द्रलोभादीन् वर्ज-
यित्वा शिवप्रिये ॥ २२ ॥ भद्रवारे तु भुञ्जीयादेकवारं मितं
यथा । प्रातःकाले शुचिर्भूत्वा स्नानं कुर्याद्विधानतः ॥ २३ ॥
बापीकूपतडागेषु नद्यां शुक्तिभिः सह । संध्यादिकं यथा-
न्यायं सर्वं निर्वर्त्य यत्नतः ॥ २४ ॥ अर्चनागारमासाय
गोमयेनोपलिप्य च । गोचर्ममात्रं तन्मध्ये कुर्याद्विधेन भद्र-
कम् ॥ २५ ॥ तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं तन्मध्ये गणनायकम् ।
पूजयेत्स्वच्छकुसुमैर्हिराम्बिताम्रैः ॥ २६ ॥ गां गौं यं
गैं गौं गथ न्यासं कृत्वा ततः परम् । मन्त्रेणानेन कुसुमै-
र्देवमावाह निक्षिपेत् ॥ २७ ॥ अथवा गणनाथस्य प्रति-
मामथ पूजयेत् । ततस्तद्व्रतचित्तः सन्न ध्यानं कुर्याद्विधानतः
॥ २८ ॥ एकदंतं महाकायं लंबोदरं गजाननम् । शिखना-
शकरं देवं हेरं प्रणमाम्यहम् ॥ २९ ॥ इमां पूजां गृहान-
पेश कपर्दिगणनायक । आगच्छेति निश्चार्य कुर्यादावा-

हनादिकम् ॥ ३० ॥ पुराणमन्त्रैरथवा वेदमन्त्रैश्च वोढ-
शैः । पूजयेदुपचारैश्च मूलमन्त्रेण पार्वति ॥ ३१ ॥ तत्तत्प्र-
काशकैर्मन्त्रैर्गंधपुष्पाक्षतादिभिः । इन्द्रादिलोकपाळांश्च
पूजयेद्वसन्धौ ॥ ३२ ॥ लंबोदरं नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्त्वं-
बिकाक्षत । एकदंतं नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्त्वोपलितप्रद
॥ ३३ ॥ कपर्दिगणनाथस्य सर्वसंप्रदायिनः । पूजाप्रकारः
कथितस्तवास्माभिः शुचिस्मिते ॥ ३४ ॥

કહીઓ કહે છે-હે પાર્વતિ ! આ વ્રત ક્યારે કરવું, કેવી રીતે કરવું. તેમાં શું દાન કરવું, અને તેથી શું ફળ થાય છે, તે સધળું મનમાં વિચારી અમે કહીએ છીએ તે આપ સાંભળો. જે માસમાં ચાર રવિવાર આવે, તે માસમાં વ્યતીપાત વગેરે દોષરહિત જે દિવસ હોય તે દિવસે આ વ્રત કરવું; ગણેશમાં જ ચિત્ત રાખવું; તેલ, તાંબૂલ તથા ભોગનો ત્યાગ કરવો.^{૧૯-૨૨} શનિવારને દિવસે એક વખત પરિમિત ભોજન કરવું. પછી રવિવારને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં શુદ્ધ યર્ષ દૂધ, વાપી, તળાવ અથવા નદીમાં વિધિથી ધોળા તલવડે સ્નાન કરવું. પછી સંધ્યા વગેરે નિત્યકર્મથી નિવૃત્ત થઈ પૂજા કરવાના ઘરમાં આવવું. ત્યાં ગોઅરથી ગોચર્મમાત્ર પૃથ્વી લોંપી, તેમાં ચંદનવડે મંડલ કરવું.^{૨૩-૨૫} તેમાં અષ્ટદલ કમલ આલેખી તેની વચમાં સુંદર પુષ્પ તથા હલદરવાળા અક્ષતથી ગણેશની પૂજા કરવી.^{૨૬} 'ગાં ગૌં ગૌં ગૌં ગઃ' એ મંત્રવડે ન્યાસ કરી તે જ મંત્રથી આવાહન કરી, પુષ્પવડે ગણેશપતિની પૂજા કરવી;^{૨૭} અથવા ગણેશપતિની મૂર્તિની પૂજા કરવી. પછી ગણેશમાં જ ચિત્ત રાખી વિધિથી તેનું ધ્યાન કરવું. ^{૨૮} 'જેને એક દાંત છે, જેનું મોઝું શરીર છે, લાંબું પેટ છે, હાથીનું મુખ છે અને જે વિશ્વનો નાશ કરનાર છે તે હેરંબ ગણેશપતિને હું પ્રણામ કરું છું. ^{૨૯} 'હે કપર્દિગણનાયક ! આ પૂજનનું યજ્ઞ કરો.' એ પ્રકારે ધ્યાન કરી 'આગચ્છ આગચ્છ આગચ્છ' એમ ત્રણ વખત ઉચ્ચારણ કરી આવાહન કરવું.^{૩૦} પછી આસન વગેરે આપવું. હે પાર્વતિ ! પુરાણમંત્ર વાંદેદમંત્ર તથા મૂળમંત્ર બાણી પેાડશોપચારે પૂજન કરવું.^{૩૧} તેમ જ ગણેશપતિના સમીપમાં તે તે દેવતાઓના મંત્રો બણી, ગંધ, પુષ્પ અને અક્ષત વગેરેથી ઈદ્રાદિ લોકપાલોની પૂજા કરવી.^{૩૨} પછી 'હે લંબોદર ! હે અંબિકાસુત ! હે એકદંત ! હે ઇચ્છિત ફલ આપનાર ! આપને નમસ્કાર કરું છું,' એ મંત્ર બણવો.^{૩૩} હે પાર્વતિ ! એ પ્રકારે સર્વ સંપત્તિ આપનાર કપર્દિગણેશપતિની પૂજાનો પ્રકાર અમે કહી સંભળાવ્યો.^{૩૪}

અકળાનંજલિકિમિતાનુ હવિષ્યવીહિતંજુલાન્ । સ્વચ્છા-
ન્યત્નેન સંસોધ્ય ચૂર્ણં કુર્યાન્મહેશ્વરિ ॥ ૩૬ ॥ શિવે તુ
ચૂર્ણં પ્રથમે માત્રવોરડૈર્ચંદ્રવત્ । કુર્યાદ્વિતીયે સંપૂર્ણં ચંદ્ર-
ચયદિકાદિકમ્ ॥ ૩૬ ॥ તૃતીયે પાલસાનં ચ દુધ્યનં ચ
અત્યુત્તમં । આનીવાદાંશકં સમ્યગ્દેવં સંપૂજ્ય ભક્તિઃ

॥ ૩૭ ॥ કલ્પિતાના વિચિત્રદિવ્યેતે યાનિ યાનિ ચ ।
 લેષાં તેપામદ્રમાંશં તસ્મે સમ્યક્ સમર્પયેત્ ॥ ૩૮ ॥ તતઃ
 શુદ્ધાય ઘટ્ટે દયાદેકં વરાટકમ્ । શુદ્ધયા મિતાંસ્તંદુલાંશ
 શુદ્ધીયાદ્વાગસત્કમ્ ॥ ૩૯ ॥ યાઃ કામયેતેયે અક્તાઃ પૂજાસ્તે
 પ્રામુર્ચતિ હિ । દૃષ્ટુસ્તા ભવાર્ની તુ ક્રિયો વિગતકલમયાઃ
 ॥ ૪૦ ॥ તાતાં તદ્વચનં શ્રુત્વા તદાનીમકરોદ્ભૂતમ્ । તત્ર
 ક્ષણાન્ન વિશેષઃ પ્રત્યક્ષઃ સમજાયત ॥ ૪૧ ॥ પાર્વત્યુવાચ-
 ત્રિકોનાથ દેવેશ કરુણાકર શંકર । દીનામનન્યગતિકા
 મત્તવસ્તલ પાહિ મામ્ ॥ ૪૨ ॥ તુદ્ધ શંકરઃ પ્રાહ કથ-
 મેતસ્ત્વયા કૃતમ્ । પાર્વત્યુવાચ-કર્પારિગ્ગનાથસ્ય માહા-
 સ્મ્યાર્થિકં ન સિદ્ધયતિ ॥ ૪૩ ॥

હે મહેશ્વરિ ! પૂજા કર્યા પછી કણકી વિનાના સાફ કરેલા
 સુંદર એક ખોખો ચોખ્ખા લઈ તેનો લોટ કરવો. ૪૫ તે લોટ
 પ્રથમ રવિવારને દિવસે અર્ધચંદ્રાકાર કરવો. બીજા રવિ-
 વારને દિવસે યદિકાષ્ઠક સંપૂર્ણ ચંદ્રાકાર કરવું. ૪૬ ત્રીજા
 રવિવારને દિવસે દૂધપાક, અને ચોથા રવિવારને દિવસે ઢહી
 તથા ભાત કરવા. ભક્તિથી ગણપતિની પૂજા કરી જે જે
 અન્ન તૈયાર હોય તેમાંથી, આઠમો આઠમો ભાગ કાઢી
 ગણપતિને ધરવો. ૪૭-૪૮ પછી એક મુઠ્ઠી ચોખ્ખામાં એક
 ઢાંડું નાખી તે શુદ્ધ બટુકને આપવા. પછી નૈવેદ્ય કરતાં જે
 સાત ભાગ બચ્યા હોય તેનું પોતે ભોજન કરવું. ૪૯ એ
 પ્રકારે પૂજા કરવાથી મનમાં જે ધારે તે તેને મળે છે,
 પાપરહિત તે બીજાએ એ પ્રમાણે પાર્વતીને કહ્યું. ૫૦
 તે સાંભળી પાર્વતીએ તેજ વખતે તે વ્રત કર્યું, એટલે તે
 જ વખતે મહાદેવ પ્રકટ થયા. ૫૧ પાર્વતી કહે છે-હે
 લોકનાથ ! હે દેવેશ ! હે કરુણાકર ! હે શંકર ! હે ભક્તિ-
 માં પ્રીતિ રાખનાર ! હું કે જેને આપ શિવાય બીજું
 કોઈ શરણુ નથી અને ગરીબ હું, તેનું રક્ષણ કરો. ૫૨
 તે સાંભળી મહાદેવ પ્રસન્ન થયા અને કહ્યું કે, 'હે પ્રિયે !
 આ તમે શું કર્યું ? પાર્વતી કહે છે-હે મહારાજ ! કર્પારિ-
 ગણપતિના માહાત્મ્યથી શું સિદ્ધ નથી થતું ? ૫૩

જ્યોતે વ્રતકૃપ્તની પ્રાપ્તિ

સૂત ઉવાચ-વ્રતસ્યૈતસ્ય માહાત્મ્યં જ્ઞાતું વાંછિતવા-
 ન્ત્રયમ્ । ઊરિદયાગમનં વિષ્ણોરકરોત્કૃતં શિવઃ ॥ ૪૪ ॥
 તદાનીં ગરુડારુઢઃ સમાગત્ય તમન્નવીષ્ । મદાગમનિમિત્તં
 ચ કિં કૃતે શંકર ત્વયા ॥ ૪૫ ॥ મમાપિ જ્ઞાપનીયં તદિ-
 શ્વકોડ્જાપયચ્છિત્ત્વઃ । અપૈત્તવકરોદ્વિષ્ણુરિદયાગમનં વિધેઃ
 ॥ ૪૬ ॥ આગતઃ સન્નિધિઃ સીઘ્રં મામાજ્ઞાપય માધવ ।
 વિષ્ણુરુવાચ-પ્રયોજનં નાસ્તિ વિધે તવાગમનકારણમ્
 ॥ ૪૭ ॥ એકદંતવ્રતં કિંચિદ્ભવત્યેવ ન સંશય । દ્વંદ્વાગ-
 મનશ્ચિદિય તદાનીં તેન તત્કૃતમ્ ॥ ૪૮ ॥ આંગત્ય સહસા
 સોડપિ મામાજ્ઞાપય વિશ્વમૃદ્ । વિચિત્રવાચ-હેવંવ્રતમા-
 હાત્મ્યં દ્રષ્ટુમેવં કૃતં મયા ॥ ૪૯ ॥ મમાપિ જ્ઞાપનીયં તદિ-
 શ્વકો વિધિનોદિતમ્ । વિક્રમાદિત્યમુદિદય વ્રજી તદકરોચ

સઃ ॥ ૫૦ ॥ આગતોહ મહુલ્લસ્યવામિદં મતઃ કિમીવિ-
 તમ્ । કર્પારિદૃષ્ટિચદનવ્રતમાહાત્મ્યમીદ્રશમ્ ॥ ૫૧ ॥ કૃતિ
 જ્ઞાતું મયાડમીદં તલ્લબ્ધં તં તદાઞ્જવીત્ । વિધાનં તસ્ય
 માહાત્મ્યં જ્ઞાપનીયં ત્વયેતિ મે ॥ ૫૨ ॥

સૂત કહે છે-એ કર્પારિ-ગણપતિના વ્રતનું માહાત્મ્ય
 જાણી, પાર્વતીને પૂછી મહાદેવે પણ 'વિષ્ણુ આંહી
 આવો' એવા અભિપ્રાયથી એ વ્રત કર્યું. ૪૪ એટલે તરત
 જ ગરુડ ઉપર બેસી વિષ્ણુ ત્યાં આવ્યા, અને કહ્યું કે,
 'હે શંકર ! મને બોલાવવા માટે આપે જે ઉપાય કર્યો
 હોય, તે મને કહો. ૪૫ ત્યારે મહાદેવે કર્પારિ-ગણપતિનું
 વ્રત કહી સંભળાવ્યું. પછી બ્રહ્માને બોલાવવા માટે
 વિષ્ણુએ પણ તે વ્રત કર્યું. ૪૬ એટલે તરત બ્રહ્મા આવી
 પહોંચ્યા, અને કહ્યું કે, 'હે વિષ્ણુ ! મને જ્ઞા માટે
 બોલાવ્યો છે।' વિષ્ણુ કહે છે-હે બ્રહ્મા ! આપને બોલા-
 વવાનું કાંઈ પણ પ્રયોજન નથી, પણ કર્પારિ-ગણપતિના
 વ્રતના મહિમાથી આપને આવવું પડ્યું છે, એમાં સંશય
 નથી. પછી ઇંદ્રને બોલાવવા માટે બ્રહ્માએ પણ તે વ્રત
 કર્યું તેથી ઇંદ્ર તરત આવી પહોંચ્યા; અને કહ્યું કે, હે
 મહારાજ ! મને શી આજ્ઞા છે ? બ્રહ્મા કહે છે-કર્પારિ-
 ગણપતિનાં વ્રતનું માહાત્મ્ય જાણવા માટે મેં તમને બો-
 લાવેલા છે. ૪૭-૪૮ પછી 'મને પણ તે વ્રત કહો' એમ
 ઇંદ્રના કહેવાથી બ્રહ્માએ તે વ્રત કહ્યું. એટલે ઇંદ્રે પણ
 વિક્રમાદિત્ય રાજાને બોલાવવા માટે તે વ્રત કર્યું. ૫૦
 તેથી તે રાજા આવી પહોંચ્યા, અને કહ્યું કે, 'હે ઇંદ્ર !
 હું મનુષ્ય છું છતાં આપને મારો શો ખપ પડ્યો ?'
 ત્યારે ઇંદ્રે કહ્યું કે, 'કર્પારિ-ગણપતિના વ્રતનો મહિમા
 કેવો છે, એ જાણવા માટે મેં તમ કરેલું છે.' ત્યારે
 'એ વ્રતનો કેવો પ્રકાર છે ? અને તેનું કેવું માહાત્મ્ય
 છે તે મને કહો.' ૫૧-૫૨

વિક્રમરાજાની રાણીની કથા

વપ્રચ્છ વિક્રમાદિત્ય ઉત્તુકશ્ચ પુરંદરમ્ । પુરંદરશ્ચલા-
 ઞ્જાત્વા તરત્તવં સ્વપુરીં પ્રતિ ॥ ૫૩ ॥ આદૃશ્ય પ્રયથૌ
 રાજા પરાક્રમપરાયણઃ । કર્પારીશ્વરતં જ્ઞત્વા મહિષ્યાઃ
 પુરતોઞ્જવત્ ॥ ૫૪ ॥ જેવ્યામિ સકલાન્ શત્રૂન્ પ્રાપ્ત્યા-
 મિ ચ મહોન્નતિમ્ । તસ્ય વ્રતસ્ય કિં દાનમિતિ સા
 પ્રાહ વિક્રમમ્ ॥ ૫૫ ॥ પ્રત્યુવાચ ક્રિયામકૌ દયાદેકં
 વરાટકમ્ । એવં રાજો શ્રુણ્ણાચ્છુત્વા દુષયામાત તદ્વ-
 તમ્ ॥ ૫૬ ॥ એવં પેતન્ન કૌતેયં મદ્રેદે યત્ર કુન્નચિત્ ।
 કર્પારિગ્ગનાથેન કિં ક્યામમ સુસોમનમ્ ॥ ૫૭ ॥
 ન ક્રિયેતે મયા નાથ કપયોર્લ્ય તુ યદ્વતમ્ ।
 ક્યાદિદુષ્ણાદાણ કુશ્યાધિમવાપ સા ॥ ૫૮ ॥ કુશ્યા-
 ધિયુતાં પર્ણીં દૃષ્ટ્વા રાજાઞ્જવોત્તદા । ન સ્થાતઽયં
 સ્વયાઞ્જેતિ સર્વે રાજ્યં વિનશ્વતિ ॥ ૫૯ ॥ બર્કસ્ય વચનં
 શ્રુત્વા ઋષ્યાશ્રમમગાઞ્જ સા । પરિચર્યાન્નશતુઞ્જાસ્તદેશ્યાં

સર્વે મુનીશ્વરાઃ ॥ ૬૦ ॥ નિશ્ચિત્ય યોગમાર્ગેણ સર્વે તામ-
ભ્રુવન્ સતીમ્ । કપરીશ્વરનાજેપારુઃખં પ્રાપ્તં ત્વયા શુભે
॥ ૬૧ ॥ કુરુચ્ચ તદ્વત્ સમ્યક્ સર્વે મદ્રં મચિવ્યતિ ।
ઋષીણામાશ્રયા કૃત્વા કપરીશ્વરત્ મહત્ ॥ ૬૨ ॥ તદાર્ણી
રાજમહિવી દિર્ઘવં દેહમવાપ સા ।

એમ રાજના કહેવાથી, ઈંદ્રે તે રાજને સધળું કહી
સંભળાવ્યું. તેથી પરાક્રમી તે રાજએ પોતાની પુરીમાં
આવી તે વ્રત કર્યું; અને પોતાની પટ્ટરાણીને કહ્યું કે, '૪૩-૪૪
આ વ્રતના મહિમાથી હું સર્વ શત્રુઓને જીતી મોટી ઉત્તતિ
મેળવીશ. તે સાંભળી રાણીએ પૂછ્યું કે, એ વ્રતમાં દાન
શું થાય છે? ૪૫ ત્યારે 'કાસી' નું દાન થાય છે; એમ
રાજએ કહ્યું. એટલે તેની રાણીએ તે વ્રતની નિંદા કરી
અને કહ્યું કે, 'જો એમ છે તો તે વ્રત મારા ધરમાં અ-
થવા બીજે કાંઈ ઠેકાણે પણ તમારે કરવું નહિ. કપર્દિ-
ગણપતિનું વ્રત કરવાથી મારું શું બહું થવાનું હવું? હે
નાથ! હું તો કપર્દિ-ગણપતિનું વ્રત કરવાની નથી.' એ
પ્રમાણે નિંદા કરવાથી તે રાણીને તત્કાલ કોઠ નીક-
ળ્યો; ૪૬-૪૮ તે જોઈ, રાજએ તેને કહ્યું કે, 'જો તું
મારા રાજ્યમાં રહીશ તો મારું સધળું રાજ્ય નષ્ટ થશે
મોટે મારા રાજ્યમાં તારે રહેવું નહીં.' ૪૯ એ પ્રકારનું
વિક્રમાદિત્ય રાજનું કહેવું સાંભળી તે રાણી, ઋષિઓના
આશ્રમમાં આશી ગઈ, અને ત્યાં જઈ ઋષિઓની સેવા
કરવા લાગી. તેથી તેની ઉપર સર્વ ઋષિઓ પ્રસન્ન થયા
અને યોગદૃષ્ટિથી જોઈ તેમણે કહ્યું કે, 'હે સતિ!
તેં કપર્દિ-ગણપતિવ્રતની નિંદા કરેલી છે મોટે તારી
આ દશા થયેલી છે. ૫૦-૫૧ મોટે હવે તું કપર્દિ-
ગણપતિનું વ્રત કર, કે જેથી તારું સર્વ દુઃખ દૂર થાય.'
એ પ્રકારનાં ઋષિઓનાં વચનો સાંભળી, તે રાણીએ
કપર્દિ-ગણપતિનું વ્રત કર્યું, તેથી તેના દેહની કાંતિ ધણી
દિવ્ય થઈ ગઈ. ૫૨

મત કરવાથી બ્રાહ્મણને દિવાનગિરી મળી

અસ્મિન્નંતરિતે કાલે મતાન્યા સદ્ ગંકરઃ ॥ ૬૩ ॥
દ્રષ્ટું યયૌ લષાકલો મુલનાનિ ચતુર્દશ । મધ્યમાર્ગે દ્વિજંદ્રસ્ય
રોદનં મવલ્લભા ॥ ૬૪ ॥ શ્રુત્વા બ્રાહ્મણ મારોરીઃ કિમર્થે
તવ રોદનમ્ । બ્રાહ્મણ ઉવાચ-ન કિમપ્યસ્તિ મે દુઃખં
દારિદ્ર્યાદેવ કેવલાત્ ॥ ૬૫ ॥ દેવ્યુવાચ-દુઃખં ચેત્તવ વિ-
પ્રેદ્ય કપરીશ્વરત્ કુલ । બ્રાહ્મણ ઉવાચ-एतत् કર્તું વ્રતં
દેવિ સામર્થ્યં નાસ્તિ મેડ્યુના ॥ ૬૬ ॥ દેવ્યુવાચ-વિક્ર-
માર્કપુરે સર્વે વૈદ્યૌ દાસ્યતિ તત્કુલ । કપરીશ્વરતેનૈવ મ-
ન્નિશ્વં પ્રાપ્તસ્યિતિ મુવમ્ ॥ ૬૭ ॥ દારિદ્ર્યમોચનં સમ્યક્-
ચિવ્યતિ ન સંશયઃ ।

એક વખતે પોઠીયા ઉપર બેસી મહાદેવ પાર્વતીની સાથે
ચઢેદ શુવન બેવા નીકળ્યા હતા. રસ્તામાં જતાં જતાં
કાંઈ બ્રાહ્મણ રડતો નજરે પડ્યો. ત્યારે પાર્વતીએ કહ્યું

કે, હે મહારાજ! તમે રડો નહિ અને મને રડાવું કારણ
કહો. બ્રાહ્મણ-હે દેવિ! મને દરિદ્રતાનું મોટું દુઃખ છે,
તે શિવાય બીજું કાંઈ પણ દુઃખ નથી. ૧૩-૧૪ પાર્વતી-હે
મહારાજ! જો તમને દરિદ્રતાનું દુઃખ હોય તો કપર્દિ-
ગણપતિનું વ્રત કરો. બ્રાહ્મણ-હે દેવિ! એ વ્રત કરવા
મોટે હાલ મારી પાસે કાંઈ પણ દ્રવ્ય નથી. ૧૬ દેવી-હે
મહારાજ! તું વિક્રમાદિત્ય રાજના શહેરમાં જા. ત્યાં
તુંને જે જોઈશે તે સધળું એક વાણીઓ આપશે. તે બધું
તું તે વ્રત કરજે કે, જેથી તને વિક્રમાદિત્યની દિવાનગિરી
મળશે, ને તારું દારિદ્ર્ય ચૂરો થઈ જશે, એમાં સંશય નથી.

સૂત ઉવાચ-શુદ્ધં પ્રતિ સમાગમ્ય ગૃહીત્વા સંકુલાન્
દ્વિજઃ ॥ ૬૮ ॥ વૈદ્યાદૃઢીત્વા તત્સર્વં સદાનીમકરોદ્વ્રતમ્ ।
તસ્મિન્નર્કપુરે વિપ્રસ્તમન્નિશ્વત્સમવાપ સઃ ॥ ૬૯ ॥ આજ્ઞા-
પયસ્કપરીશ્વરત્ વૈદ્યસ્ય તત્ક્ષણાત્ । અકરોત્-સુતાયાથ
વિક્રમઃ પતિરસ્તિવતિ ॥ ૭૦ ॥ વ્રતપ્રમાવાદાદિત્ય વપયેમે
વિશઃ સુતામ્ । અનેનૈવ વિવાહેન પરાં પ્રીતિમવાપ સા
॥ ૭૧ ॥ એવંતરિતે કાલે મૃગપાર્યં પ્રવિહય સઃ । ગહનં
શ્વતૃવાત્તઃ સન્યયૌ મુનિશ્વરાશ્રમમ્ ॥ ૭૨ ॥ ઉપચારૈઃ શ્રમં
નીત્વા તેષામર્કો મનોરમામ્ । રમણીયાશ્રમે તસ્મિન્દંશ્યા-
માસ વિક્રમઃ ॥ ૭૩ ॥ હૃત્પટ્ટચ્છન્દમ્નનીસર્વાન્દાતબ્યૈવા
મર્માંગના । તેવયં મહિવીત્યુક્ત્વા તે તાં તસ્મૈ સમાર્પયન્
॥ ૭૪ ॥ સર્મ મહિષ્યા સ્વપુરં દિવ્યનારીનરેડેતામ્ । દૃષ્ટઃ
સન્વિક્રમાદિત્યઃ સંજમાત્રપ્રાપ મુપતિઃ ॥ ૭૫ ॥ કપર્દિગ-
નાપસ્ય વ્રતં કૃત્વા જિયા સહ । અજયદ્વિક્રમાદિત્યઃ સ-
કલં શત્રુમંબલમ્ ॥ ૭૬ ॥ ગણનાથવ્રતેનૈવ પુત્રપૌત્રહતશ્ચ
સઃ । ધનધાન્યાદિસંપદ્ધિઃ સુલેન ન્યવસન્નુચિ ॥ ૭૭ ॥
एतદ્વ્રતં ચે કુર્વંતિ યાથ કલ્પવિધાનતઃ । ચતુરાઃ પુરુષા-
ર્થાશ્ચ તે તાથ પ્રાપ્નવંતિ હિ ॥ ૭૮ ॥ હયમેષત્વ વિન્ને હ
સંજાતે સગરઃ પુરા । હૃદમેષ વ્રતં કૃત્વા પુનરર્ધં સ લઘ્વ-
વાન્ ॥ ૭૯ ॥ ર્માં કથાં પંચવારં પ્રથમે ખાલ્વાસરે ।
દ્વિતીયે ચ તૃતીયે ચ પઞ્ચવારં ષ્ઠ્યવાદ્વ્રતી ॥ ૮૦ ॥ इति
શ્રીસ્કંદપુરાણે કપર્દિવિનાયકવ્રતકથા સમાપ્તા ॥

સૂત કહે છે-૫૪ તે બ્રાહ્મણે ઘેર આવી, વાણીઆની
પાસેથી જોઈતી સામગ્રી બધી, કપર્દિ-ગણપતિનું વ્રત
કર્યું, તેથી તેને વિક્રમાદિત્યના શહેરમાં દિવાનગીરી
મળી. ૧૩-૧૬ પણ તે બ્રાહ્મણે તત્કાલ પહેલા વાણીયાને
તે વ્રત કહ્યું, તેથી તે વાણીઆએ 'વિક્રમાદિત્ય મારી
પુત્રીના પતિ થાય' એવી ઇચ્છાથી તે વ્રત કર્યું. ૭૦ તેના
પ્રભાવથી રાજ તે વાણીઆની પુત્રીને પરણ્યો. એ
વિવાહથી વાણીઆની પુત્રી બહુ પ્રસન્ન થઈ. ૭૧ એ
પ્રકારે ધણો વખત ગયા પછી રાજ એક દિવસે ઘેર
વનમાં શિકાર કરવા નીકળી ગયો. ત્યાં તેને જૂખ અને
તુષા લાગી તેથી તે મુનિઓના ઉત્તમ આશ્રમમાં ગયો. ૭૨
એટલે મુનિઓએ તેનો સારી રીતે સત્કાર કર્યો, જેથી

રાજાને શ્રમ દૂર થયો. પછી રાજા સુખથી બેઠો હતો તેટલામાં પરમ રૂપવતી પોતાની રાણી તેના બેવામાં આવી. ત્યારે તેણે ઋષિઓને કહ્યું કે 'આ તો મારી રાણી છે માટે મને આપો.' ત્યારે, 'આ તમારી જ પટરાણી છે,' એમ કહી ઋષિઓએ તેને સ્વાધીન કરી. ૭૪-૭૫ તેને લઈ રાજા હર્ષથી જલદી જલદી પોતાની પુરીમાં આવ્યો. ૭૫ પછી તે રાણી તથા રાજાએ કપર્દિ-ગણપતિનું વ્રત કર્યું. તેના પ્રભાવથી વિક્રમાદિત્યે સર્વ શત્રુઓને બિત્તી લીધા, ૭૬ અને પુત્ર, પૌત્ર, ધન, ધાન્ય અને સંપત્તિની વૃદ્ધિ થઈ, જેથી એ રાજાએ પૃથ્વીમાં સુખથી રાજ્ય કર્યું હતું. ૭૭ જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ વિધિથી આ વ્રત કરે છે, તેને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થો સિદ્ધ થાય છે. ૭૮ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરતાં સગર રાજાનો ધોડો બ્યારે હરાઈ ગયો અને વિદ્ય ભાવી પડ્યું ત્યારે આ કપર્દિ-ગણપતિનું વ્રત કરવાથી ધોડો પાછો મળ્યો હતો. ૭૯ પહેલા રવિવારને દિવસે વ્રત કરનારે પાંચ વખત આ કથા સાંભળવી; અને બીજા તથા ત્રીજા રવિવારને દિવસે ૭ વખત કથા સાંભળવી, એવો વિધિ છે. ૮૦ એ પ્રમાણે ર્કદેપુરાણમાં કપર્દિ-ગણપતિની કથા કહેલી છે.

દશરથલલિતાવ્રત

અયાશ્વિનકૃષ્ણચતુર્થી દશરથલલિતાવ્રતજ્ઞ ॥ તત્ત્વ પૌ-
ર્ણિમાતમાનેન કાર્તિકચતુર્થ્યર્થે કાર્યજ્ઞ ॥ દેશકાલૈ
સંકીર્ત્યમમ પુત્રપૌત્રાદિકલકામનાસિદ્ધયર્થે દશરથલલિ-
તાપ્રીત્યર્થે યથામિલિતોપચારૈઃ પૂજનમર્થે કરિષ્યે ॥ इति
સંકલ્પ્ય કલસારાજનાદિ કૃત્વા ॥ આગળજી લલિતે દેશિ
સર્વસંપ્રદાયિનિ । યાવત્પૂર્ણ કરિષ્યામિ તાવત્ત્વં સન્નિધી
ભવ । આવાહનજ્ઞ ॥ ૧ ॥

હવે આશો વદિ એથને દિવસે દશરથલલિતાવ્રત કરવાનું કહેલું છે. જે દેશમાં *પૂર્ણિમાત માસો આવતા હોય, તે દેશમાં કાર્તિક વદિ એથને દિવસે એ વ્રત કરવું. પ્રથમ દેશ તથા કાલનું ઉચ્ચારણ કરી, 'પુત્ર, પૌત્ર વગેરે સર્વ કામના સિદ્ધ થવા માટે અને દશરથલલિતાદેવીની પ્રીતિમાટે યથાશક્તિ ઉપચારવટે પૂજન કરીશ.' એવો સંકલ્પ કરી, કલસારાખના વગેરે કરવું, 'હે લલિતે ! હે દેવિ ! હે સર્વ સમર્પિત આપનાર ! આપ યથારા અને હું બધાં સુધી પૂજ કરું ત્યાં સુધી આંહી મારા સમીપમાં જ બીરાજો,' એ મંત્ર બણી આવાહન કરવું.^૧

નીલકૌશલવસનાં હેમામાં કમળાસનામ્ । બક્ષાત્તી
શરદાં નિત્યં લલિતાં ચિત્તયામ્યહમ્ । ધ્યાયામિ ॥ ૨ ॥
કાર્ત્તવ્યશયે રિષ્યે જાનામણિસમન્વિતે । અનેકરત્નસંયુકે

* ગુજરાત તથા દક્ષિણ વગેરે દેશોમાં અમાત એટલે અમા-
વાસ્થાને દિવસે માસો પૂરા થાય છે અને મધ્ય તથા પૂર્વ વગેરે
દેશોમાં પૂર્ણિમાત એટલે પૂર્ણિમાને દિવસે માસો પૂરા થાય છે,

આસને સેવિશ્વેષ મોઃ । આસનમ્ ॥ ૩ ॥ મંગાદિસર્વેતી-
ર્યંયો મયા પ્રાર્થનયાદતત્ત્વ ॥ તોયમેતસુસ્તુસ્પર્શ પાશર્થ
પ્રતિગૃહ્યતામ્ । પાશમ્ ॥ ૪ ॥ દક્ષણ દુહિતઃ સાધિ
રોહિણી મામ વિશ્રુતે । પુત્રસંવત્સિકાર્યર્થે ગૃહાણાદ્યે નમો-
ઽસ્તુ તે । અર્ધમ્ ॥ ૫ ॥ પાટલોશીરકપૂરસુમિત્વાદુ-
ક્ષીતલમ્ । તોયમાચમનીયર્થે શિશિરં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । આ-
ચમનીયમ્ ॥ ૬ ॥ પયોદધિધૃતમધુશર્કરાસંયુતેન ચ । પંચા-
મૃતેન જવનાસ્ત્રીયતાં પરમેશ્વરી । પંચામૃતજ્ઞાનમ્ ॥ ૭ ॥
નૈદાક્ષિન્ધાઃ સમાનીતં હેમાંમોહજ્ઞાસિતમ્ । જ્ઞાનાય તે
મયા દત્તં ભીરં સ્વીક્રિયતાં શિવે । સ્નાનમ્ ॥ ૮ ॥ સર્વ-
સત્ત્વાધિકે સૌમ્યે જોકલજ્ઞાનિવારણે । મયોપપાદિતે તુર્ધ્વ
ધાસલી પ્રતિગૃહ્યતામ્ । વક્ષમ્ ॥ ૯ ॥ મલવાચલસંનૃતં
ધનસારમનોદ્ધરમ્ । હૃદયનંદનં ચાત્ત્વદનં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ।
ચંદનમ્ ॥ ૧૦ ॥ હરિદ્રાં કુંકુમં ચૈવ સિદ્ધં કલ્પજાન્વિતમ્ ।
સૌભાગ્યદ્રવ્યસંયુતં ગૃહાણ પરમેશ્વરિ । સૌભાગ્યદ્રવ્યમ્
॥ ૧૧ ॥ માલવાદિનિ જગંબીનિ માલત્યાદિનિ યાનિ તુ ।
મશાદત્તનિ પુષ્પાણિ પૂજર્થે પ્રતિગૃહ્યતામ્ । વૃષ્પાણિ ॥ ૧૨ ॥

'લલિતાદેવી કે જેણે શ્યામ સુંદર વસ્ત્રો પહેર્યાં છે, જેની
સુવર્ણના જેવી કાંતિ છે, જેને કમલનું આસન છે અને જે
જકતોને વર આપનારાં છે, તેનું ધ્યાન કરું છું,' એ મંત્રથી
ધ્યાન કરવું.^૨ 'હે દેવિ ! અનેક મણિ તથા રત્નોથી જડેલાં
સુંદર સોનાના આસન ઉપર બીરાજો,' એ મંત્રથી આસન
આપવું.^૩ 'હે દેવિ ! ગંગા વગેરે સર્વ તીર્થોનું જલ કે જેનો
સ્પર્શ સુખકારક છે. તે મેં પ્રાર્થનાવડે આણેલ છે તેનું પાણ
માટે ગ્રહણ કરો,' એ મંત્રથી પાણ આપવું.^૪ 'હે દક્ષપુત્ર !
હે સાધિ ! હે રોહિણી નામથી પ્રસિદ્ધ ! આપને નમ-
સ્કાર કરું છું, અર્ધનું ગ્રહણ કરો, અને પુત્ર તથા સંપત્તિ
આપો,' એ મંત્રથી અર્ધ આપવો.^૫ 'પાટલા, વાળો
અને કપૂરની સુગંધીવાળું, સ્વાદુ, શીતલ જલ આચમન
માટે ગ્રહણ કરો,' એ મંત્રથી આચમન આપવું.^૬ 'હે
પરમેશ્વરિ ! પંચામૃત કે જેમાં દૂધ, દહીં, ઘી, મધ અને
સાકર છે તેથી આપ સ્નાન કરો અને પ્રસન્ન થાઓ,' એ
મંત્રથી પંચામૃત સ્નાન કરાવવું.^૭ 'હે શિવે ! ગંગાજલ
કે જે સુવર્ણના કમલની સુગંધીવાળું છે તે આપને સ્નાન
માટે આપું છું તેનો સ્વીકાર કરો,' એ મંત્રથી સ્નાન
કરાવવું.^૮ 'હે દેવિ ! મેં વસ્ત્રો કે જે સુંદર છે અને ભોજ-
નજાનું નિવારણ કરનારાં છે, તે આપને આપું છું ગ્રહણ
કરો,' એ મંત્રથી ચન્દન ચઢાવવું.^૯ 'હે પરમેશ્વરિ !
સૌભાગ્ય દ્રવ્યસહિત હરિદ્રા, કુંકુ, સિદ્ધ અને કાજળનું
ગ્રહણ કરો,' એમ કહી સૌભાગ્યદ્રવ્ય આપવું.^{૧૦} 'હે
દેવિ ! માલતી વગેરેનાં સુગંધિ પુષ્પો કે જે હું આપને

પૂજા માટે આપું છું તે પ્રહસ્ય કરો,' એમ બેાલી પુષ્પે ચઢાવવાં. ૧૨

અર્ધાંગપૂજા—દશાંગલલિતાયૈં પદૌ પૂં, અગ્નયૈં ગુલ્ફૌ પૂં, સિદ્ધૈર્થૈં જંચે પૂં, અન્નકાલ્યૈં જાહની પૂં, શ્રિયૈ નં ઝરુ પૂં, વિશ્વરૂપિણ્યૈં કટિં પૂં, દેવ્યૈ નં વામિં પૂં, વરદાયૈં કુક્ષિં પૂં, શિવાયૈં હૃદયં પૂં, વાગીર્થ્યૈં સ્કંધૌ પૂં, મહાદેવ્યૈં બાહુ પૂં, મદ્રાયૈં કરૌ પૂં, પશિન્યૈં કંઠં પૂં, સરસ્વત્યૈં મુલં પૂં, કમલાસનાયૈં બાલિકાં પૂં, મહિષમર્દિન્યૈં નેત્રે પૂં, લક્ષ્મ્યૈં કર્ણૌ પૂં, અગ્ન્યૈં કળાટં પૂં, વિંધ્યવાસિન્યૈં શિરઃ પૂં, સિંહવાહિન્યૈં સર્વાંગં પૂં ॥ ૧૩ ॥

અંગપૂજા—'દશાંગલલિતાયૈ નમઃ' એ મંત્રથી પૂજની પૂજા કરવી. 'અગ્નયૈ નમઃ'થી ધ્રુવીની, 'સિદ્ધૈર્થૈં નમઃ'થી પોડીની, 'અન્નકાલ્યૈ નમઃ'થી ગોઠણની, 'શ્રિયૈ નમઃ'થી સાથળની, 'વિશ્વરૂપિણ્યૈ નમઃ'થી કેડની, 'દેવ્યૈ નમઃ'થી નાભિની, 'વરદાયૈ નમઃ'થી પેટની, 'શિવાયૈ નમઃ'થી હૃદયની, 'વાગીર્થ્યૈ નમઃ'થી રંધની, 'મહાદેવ્યૈ નમઃ'થી બાહુની, 'મદ્રાયૈ નમઃ'થી હાથની, 'પશિન્યૈ નમઃ'થી કપડની, 'સરસ્વત્યૈ નમઃ'થી મુખની, 'કમલાસનાયૈ નમઃ'થી નાકની, 'મહિષમર્દિન્યૈ નમઃ'થી નેત્રની, 'લક્ષ્મ્યૈ નમઃ'થી કર્ણની, 'અગ્નયૈ નમઃ'થી લલાટની, 'વિંધ્યવાસિન્યૈ નમઃ'થી મરતઠની અને 'સિંહવાહિન્યૈ નમઃ' એ મંત્રથી સર્વાંગની પૂજા કરવી. ૧૩

વનસ્પતિરસોદ્ધૃતો ગંધાભ્યશ્ચ મનોહરઃ । આગ્રેયઃ સ્વર્ગ-દેવાનાં ધૂપોડયં પ્રસિદ્ધુષ્ઠાત્ ॥ ૧૪ ॥ સાગ્ર્યં ચ વર્તિચ્ચુકં દીપત્ ॥ ૧૫ ॥ નૈવેદ્યં ગૃણતાં નૈવેદ્ય ॥ ૧૬ ॥ મધ્યે પાનીયત્ ॥ ૧૭ ॥ દ્વં ફલમિતિ ફલત્ ॥ ૧૮ ॥ પૂર્ણિકલં મહં તાંદુલત્ ॥ ૧૯ ॥ હિરણ્ય-ગર્ભેતિ લક્ષિણત્ ॥ ૨૦ ॥ કર્પૂરગૌરં નીરાજનત્ ॥ ૨૧ ॥ નમો દેવ્યૈ મહાદેવ્યૈં મન્વપુષ્પત્ ॥ ૨૨ ॥ જ્વાનિ જ્વાનિ ચ પાપાનિં પ્રલક્ષિણત્ ॥ ૨૩ ॥ અન્યથા શરણં જાસ્તિ ત્વમેવ શરણં મમ । તસ્માત્કારુણ્યભાવેન રદ્ધ માં પરમેશ્વરિ ॥ ૨૪ ॥ દશરથલલિતા મહત્વા નિશ્ચમારાધિતા મયા । પુત્રકામનસા દેવિ સર્વાન્કામાન્પ્રવચ્છત્ ॥ પ્રાર્થતા ॥ ૨૫ ॥ દશરથલલિતા દેવ્યા પ્રસન્નપૂર્તિહૃતવે । વાળકં દ્વિજવર્ણય સહિરણ્યં દવાન્વહત્ ॥ વાચનત્ ॥ ૨૬ ॥ સ-વાહના શક્તિયુતા વરસા પૂજિતા મયા મમાતુષર્હં કુર્વાજા ગચ્છ ત્વં નિજમંદિરત્ ॥ વિસર્જનત્ ॥ ૨૭ ॥

હે દેવિ ! સુદર, સુગંધિ ધૂપ કે જે વનસ્પતિના રસથી ઉપચય થયેલા અને સ્વર્ગ દેવને સુધવા યોગ્ય છે તેનું પ્રહસ્ય કરો. ૧૪ 'સાગ્ર્યં ચ વર્તિચ્ચુકં' એ મંત્રથી દીપક ધરવો. ૧૫ 'નૈવેદ્યં ગૃણતાં' એ મંત્રથી નૈવેદ્ય ૧૬ તથા ૭૪ ધરવું. ૧૭ 'દ્વં ફલં' એ મંત્રથી ફલ, ૧૮ 'પૂર્ણિકલં મહત્' એ મંત્રથી તાંબૂલ, ૧૯ 'હિરણ્યગર્ભઃ' એ મંત્રથી કર્પૂર, ૨૦ 'કર્પૂરગૌરં' એ મંત્રથી નીરાજન, ૨૧ 'નમો

દેવ્યૈ મહાદેવ્યૈં' એ મંત્રથી મંત્રપુષ્પાંજલિ, ૨૨ 'જ્વાનિ જ્વાનિ ચ પાપાનિં' એ મંત્રથી પ્રલક્ષિણ, ૨૩ અને 'હે પર-મેશ્વરિ ! આપ જ મારું શરણ છો, બીજું કોઈ મારું શરણ નથી માટે કૃપાથી મારું રક્ષણ કરો. દશરથ-લલિતા દેવી કે જેની હું પુત્રની ઇચ્છાથી આરાધના કરું છું તે દેવી મારી સધળી કામના પૂર્ણ કરો' એ મંત્રોથી પ્રાર્થના કરવી. ૨૪-૨૫ 'દશરથલલિતા દેવીનું વ્રત સંપૂર્ણ થવા માટે હું ઉત્તમ બ્રાહ્મણને સૌનાસહિત વાચન આપું છું', એ મંત્રથી વાચન આપવું. ૨૬ હે દેવિ ! આપ કે જે વરને આપનાર છો તેની તથા આપના વાહનની તથા આપની શક્તિની મેં પૂજા કરેલી છે, માટે મારી ઉપર અનુગ્રહ કરી આપ આપને સ્થાને પધારો, એ પ્રકારે વિસર્જન કરવું. ૨૭

દશરથલલિતાવતની કથા

અથ કથા ॥ સૂત ક્વાચ—અરણ્યે વર્તમાનાસ્તે પાંડવા દુઃશ્વકર્ષિતાઃ । કૃષ્ણં દુષ્ટા મહાત્માનં પ્રણિવશ્ચ યથાક્રમત્ ॥ ૧ ॥ યુધિષ્ઠિર ક્વાચ—દેવદેવ જ્ઞાનાત્મ્ય લક્ષ્મીપ્રિય જના-ર્જન । કથયસ્વ સુરશ્રેષ્ઠ દશાંગલલિતાવતત્ ॥ ૨ ॥ કથ-મેવા સમુત્પન્ના કેનાઘૌ પૂજિતા ધ્રુવિ । પૂજનાર્થિકફલા-વાસિઃ કથયસ્વ સુરેશ્વર ॥ ૩ ॥

સૂત કહે છે—પાંડવો કે જે વનમાં રહેતા હતા અને જે દુઃખથી દુર્બળ થઇ ગયા હતા, તેઓએ મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણને બોલ્યું કે મત્રી પ્રશ્નમાં કર્યો. ૧ યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે દેવના દેવ ! હે જ્ઞાનાત્મ ! હે લક્ષ્મીપતે ! હે સુરશ્રેષ્ઠ ! દશરથલલિતા દેવીનું વ્રત કહો, ૨ હે સુરેશ્વર ! એ દેવી કેમ ઉત્પન્ન થઇ ? પૃથ્વીમાં તેની પ્રથમ પૂજા કોણે કરી ? અને પૂજા કરવાથી શું ફળ મળે છે ? તે સમજાવું કહો. ૩

શ્રીકૃષ્ણ ક્વાચ—પુરા જ્ઞેતાયુગે વાર્ષે રાજા વનરથો મહાન્ । તત્ત્વ ભાર્યા દુ કૌલકથા અપુષ્પા સા પતિવ્રતા ॥ ૪ ॥ અધાસગમ કર્મિમશિદ્ધ્યપ્યશ્વંગ ઋષીશ્વરઃ । ત્વાગતં ચ કૃત્વં રાજ્ઞા સોપવિદ્ધો વરાસત્ ॥ ૫ ॥ તેન રાજ્ઞા કુ-નિશ્ચેષ્ઠઃ સ્તોત્રૈશ્ચ નદ્વતોષિતઃ । સ્વપ્ન મહત્યા તુ સંતુષ્ટ શ્વ-ર્ષિર્વચનવન્નવીર ॥ ૬ ॥ ક્ષત્રિજ્ઞાચ ॥ તુદ્યોડકં તવ રાજેન્દ્ર-કૌલકથામાર્થયા સહ । વૃદ્ધિ ત્વં ચ મહાભાગ મિં પ્રિયં તે કરોમ્યદ્ ॥ ૭ ॥ દશરથ ક્વાચ—યદિ તુદ્યોડસિ મે વિમ અપુષ્પોદ્દિષ્ટવીશ્વર । તોયં વા વ્રતમેકં ત્રા તદ્વદસ્વ સ્ત્રી-શ્વર ॥ ૮ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પૂર્વે જ્ઞેતાયુગમાં દશરથ નામનો મોટો રાજા હતો. તેને કૌલકથા નામની સ્ત્રી હતી. તે પતિવ્રતા હતી પણ તેને એક પુત્ર ન હતો. ૪ એક દિવસે દશરથ રાત્રને ત્યાં ઋષીશ્વર ઋષ્યમૃગ આવી ગયા. તેને આશ્ચર્ય ઉપર બેસાડી રાજાએ આગતા સ્વાગતા કરી અને સ્તુતિ કરી. એ પ્રકારની રાજાની ભક્તિ જોઇ ઋષિશ્રેષ્ઠ પ્રસન્ન થયા અને કહેવા

લાગ્યા. ૫-૬ ઋધ્યમૃગ કહે છે-હે રાજેન્દ્ર ! તમારી તથા કૌસલ્યાની ભક્તિ જોઈ હું પ્રસન્ન થયો છું, માટે હે મહા-ભાગ ! જે પ્રિય હોય તે દહો. હું આપવા તૈયાર છું. ૭ દશરથ કહે છે-હે મહારાજ ! હે મુનિરાજ ! મને એક પશુ પુત્ર નથી માટે જો આપ પ્રસન્ન થયા હો તો તીર્થ વા વ્રત બતાવો કે જે કરવાથી પુત્ર થાય. ૮

મુનિરવાચ-પ્રથુ રાજન્નવહિતો વ્રતમેકં વ્રવીમિ તે ।
પુત્રકામવ્રતં એકં કૃતં રાજન્નરાહરૈઃ ॥ ૯ ॥ રોહિણીનામ
ચંદ્રસ્ય માર્યા પરમવલ્લભા । સા ચૈવ લલિતાનામ્ની રોહિ-
ણીતિ નરાધિપ ॥ ૧૦ ॥ આશ્વિનસ્યાસિતે પક્ષે દશમ્યાદિપ્ર-
પૂજયેત્ । દશમ્યાદિચતુર્થ્યં વિગુદિનાનિ વ્રતં ચરેત્ ॥ ૧૧ ॥
આશ્વિનસ્યાસિતે પક્ષે ચતુર્થ્યાં તુ વિશેષતઃ । સ્નાત્વા સા-
યંતને કાલે પૂજયેદ્ભક્તિભાવતઃ ॥ ૧૨ ॥ કૃષ્ણાદૈર્માતુર્લિ-
ંગાયૈર્જાતીપુત્રૈઃ સ્ત્રીધિમિઃ । ગંધપુષ્પૈસ્તથા ધૂપેર્નૈવેદ્યેદશ-
મોદકૈઃ ॥ ૧૩ ॥ અર્ચ્યં દયાશ્વ દેવ્યે પૂજયિત્વા હ્રમાપયેત્ ।
તતો મંગલવાચૈશ્વ ગાયન્નૈશ્વ પ્રતોષયેત્ ॥ ૧૪ ॥ ચંદ્રોદયે
ષ સંપ્રાપ્તે ત્વદ્યં દયાશુષિરિ । શંભે તોયં સમાદાય સપુ-
ષ્પાહતચંદનમ્ ॥ ૧૫ ॥ જાતુભ્યામવર્નાં નત્વા ચંદ્રાયાદ્યં
નિવેદયેત્ । પંચરત્નસમાયુક્તં દશપુષ્પૈઃ સમન્વિતમ્ ॥ ૧૬ ॥
અશ્વૈશ્વ સમાયુક્તં ચંદ્રાયાદ્યં નિવેદયેત્ । દશરથલલિતે
દેવિ દશપુષ્પં દશાંજલિમ્ ॥ ૧૭ ॥ છદ્યાકરેણ સહિતે
ગૃહાણાદ્યં નમોઽસ્તુ તે । દશરથલલિતામકત્યા નિત્યમા-
રાધિતા મયા ॥ ૧૮ ॥ પુત્રકામનયા દેવી સર્વાન્કામાનપ્રય-
ચ્છતુ । દશ સંલગ્નયાશ્વ કરકાઃ શીતોદકસમન્વિતાઃ ॥ ૧૯ ॥
વર્ષે વર્ષે પ્રદાતવ્યા બ્રાહ્મણેભ્યઃ પ્રયત્નતઃ । ઇત્યં પ્રપૂજયેદેર્વો
દશ વર્ષાણિ યત્નતઃ ॥ ૨૦ ॥ નારી નરો વા રાજેન્દ્ર વ્રતમેત-
સ્કરોતિ વૈ । યં યં ચિંતયતે કામં વ્રતસ્યાસ્ય પ્રમાવતઃ ।
પુત્રં પૌત્રં ધનં ધાન્યં લભતે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૨૧ ॥ હિતિ
ભવિષ્યોત્તરપુરાણે દશરથલલિતાવ્રતકથા સંપૂર્ણા ॥

અધિ કહે છે-હે રાજન્ ! એક વ્રત કે જે પુત્રની ઇચ્છા પૂરી પાડનાર છે અને દેવો તથા દૈત્યો પશુ જે વ્રત કરે છે તે વ્રત કહું છું, તે સાવધાન થઈ સાંભળો. ૯ હે રાજન્ ! રોહિણી કે જે ચંદ્રની અતિ પ્રિય સ્ત્રી છે, તેનું જ નામ લલિતા છે. ૧૦ આશો માસના કૃષ્ણ પક્ષમાં દશમીથી આરંભી ચોથ પર્વત એટલે દશ દિવસ સધી લલિતા દેવીનું વ્રત કરવું અને પૂજા કરવી. ૧૧ આશો વદિ ચોથને દિવસે સાયંકાલે સ્નાન કરી ભક્તિભાવથી વિશેષ પૂજા કરવી. ૧૨ તેમાં ડાળું તથા બીજોરનાં વગેરે ફલથી, ભુષ્ણ વગેરેનાં સુગંધિ પુષ્પો, ધૂપ અને દશ લાડુઓના નૈવેદ્યથી પૂજા કરવી. ૧૩ દેવીની પાસે અર્ધ આપી પૂજા કરી ક્ષમા માગવી. પછી સુંદર વાળં વગડાવી તથા મંગલ ગીત ગવરાવી દેવીને પ્રસન્ન કરવા. ૧૪ શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા-હે શુધિર ! પછી જ્યારે ચન્દ્રોદય થાય ત્યારે શંખમાં જગ્ગ બરી તેમાં પુષ્પ, ચંદન તથા અક્ષત નાખી પૃથ્વી ઉપર

ગોઠણીયાંભર થઈ ચંદન અર્ધ આપવો. તે અર્ધમાં પંચરત્ન નાખવાં, દશ પુષ્પો નાખવાં અને અક્ષત નાખવો. પછી ચંદ્રને અર્ધ આપવો. તેના મંત્ર-હે લલિતાદેવિ ! દશ પુષ્પો સહિત દશાંજલિ અર્ધ આપને આપું છું, તે ચંદ્ર તથા આપ પ્રહણુ કરો. હું આપને નમસ્કાર કરું છું. દશરથલલિતાદેવી કે જેની હું પુત્રની ઇચ્છાથી નિરંતર આરાધના કરું છું, માટે તેદેવી મારા સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરો. ૧ પ્રત્યેક વર્ષમાં શ્રાદ્ધશ્રોતે શીતલ જલથી ભરેલા દશ કરક (માટીના ઘડા) આપવો. એ પ્રકારે સ્ત્રી અથવા પુરુષ હરકોઈ સાવધાન થઈ લલિતા-દેવીનું વ્રત દશ વર્ષો પર્વત કરે, તે આશુસ પુત્ર, પૌત્ર, ધન અને ધાન્ય વગેરે મનમાં જે જે ધારે, તે તે વ્રતના પ્રભાવથી સિદ્ધ થાય છે એમાં સંશય નથી. ૧૫-૨૧ એ પ્રકારે ભવિષ્યોત્તર પુરાણમાં દશરથ લલિતાદેવીનું વ્રત તથા કથા કહેલી છે.

દશરથલલિતાવ્રતનું ઉદ્યાપન

અયોધ્યાપનમ્ ॥ ઋધ્યમૃગ ઉવાચ-ઉદ્યાપનવિધિં વક્ષ્યે
વ્રતસંપૂર્તિહતેવે । કૃષ્ણપક્ષે ચતુર્થ્યાં તુ આશ્વિને વ્રતમાચરેત્
॥ ૧ ॥ દશધિત્રૈઃ સપત્નીકૈર્વેદેવદાંગપારૈઃ । જાત્વા સાર્યં
પ્રકૃર્ષીત મંઠપં ભક્તિભાવતઃ ॥ ૨ ॥ ચતુઃસ્તંભં ચતુર્દ્વારં
કદલીસ્તંભમંઢિતમ્ । તન્મધ્યે કારોત્પથં પંચબળૈઃ સુશો-
ભિતમ્ ॥ ૩ ॥ કલશં સ્થાપયેત્તત્ર વિધાનેન સમન્વિતમ્ ।
તાર્ષ્ણં વા મૃન્મયં વાપિ વજ્રપુમ્નેન વેદયેત્ ॥ ૪ ॥ તસ્યો-
પરિ ન્યસેદ્રાજન્ રોહિણ્યા સહિતં વિધુમ્ । સૌવર્ણી રો-
હિણી કાર્યા ચંદ્રમા રજતસ્ય ચ ॥ ૫ ॥ પૂર્વોક્તેન વિધા-
નેન પૂજાં કૃત્વા સમાહિતઃ । મોદકાન્ કારોદ્રાજંતિલ-
જાનેકર્ચિશતિમ્ ॥ ૬ ॥ દશ વિપ્રાય દાતવ્યા ચારમાર્થં
સ્થાપયેદશ । ઈકો દેવાય દાતવ્યો લલિતાપ્રીતયે વ્રતી
॥ ૭ ॥ દશરથલલિતાદેવ્યા વ્રતસંપૂર્તિહતેવે । ઘાળકં દ્વિ-
જવયાંય સહિરણ્યં દદામ્યહમ્ ॥ ૮ ॥ દશરથલલિતામકત્યા
નિત્યમારાધિતા મયા । પુત્રકામનયા દેવી સર્વાન્કામા-
નપ્રયચ્છતુ ॥ ૯ ॥ હિતિ સંપ્રાપ્યં દેવેર્શાં ચંદ્રાયાદ્યં નિવેદ-
યેત્ । સ્વગણોકવિધાનેન કૃત્વાપ્રિસ્થાપનં તતઃ ॥ ૧૦ ॥
અન્વાહાનં સુસંપાથ તિલપાયસલઢુકૈઃ । અટોત્તરશતં વાપિ
શ્વદાશિશાનિમેવ વા ॥ ૧૧ ॥ જુહુયાચ્ચંદ્રમન્ત્રેણ ગૌરીમન્ત્રેણ
ચૈવ હિ । પૂર્વં સમાપ્ય હોમં તુ વ્રતાચાર્યં પ્રપૂજયેત્ ॥ ૧૨ ॥
દશ વિપ્રાન્સપત્નીકાન્ વજાયૈશ્વ પ્રપૂજયેત્ । તેમ્ન્યશ્વ કર-
કાન્દયાદ્રંચોદકસમન્વિતાન્ ॥ ૧૩ ॥ વિપ્રાય પીઠદાનં
ચ તતઃ કૃપાંદ્વિસર્જનમ્ । તતઃ પુત્રાઃ પ્રજાયંતે ધનધાન્ય-
સમન્વિતાઃ ॥ ૧૪ ॥ સૌભાગ્યસલ્લસંપત્તિર્જાયતે મૃત્યુતાં
વર । અઘૈવધ્યં ચ લભતે નારી કામાનવામુપાદ ॥ ૧૫ ॥
અત્તે કથિતં શ્રુપ કિમન્યચ્છોતુમિચ્છતિ ।

ઋધ્યમૃગ કહે છે-વ્રત પૂર્ણ થવા માટે ઉદ્યાપનનો પ્રકાર કહું છું. આશો વદિ ચોથને દિવસે વેદ તથા વેદાંગના

પારને પહોંચનાર દશ બ્રાહ્મણો તથા તેમની સ્ત્રીઓ સાથે વ્રત કરવું. સાયંકાલે સ્નાન કરી ભક્તિભારથી મંડપ કરવો. ૧-૨ તેમાં ચાર થાંભલા રાખવા. ચાર દરવાજા કરવા. તે મંડપને ફળના ચાર થાંભલાવડે શોભાવવો. તે મંડપમાં પાંચ રંગવડે મનોહર મંડલ કરાવવું. ૩ તેની વચમાં વિધિથી ત્રાંખાના અથવા માટીના કલશની સ્થાપના કરવી, તેને બે વચ્ચે વીંટલાં, ૪ તેની ઉપર શેહિણી સહિત ચન્દ્રની સ્થાપના કરવી. શેહિણીની મૂર્તિ સોનાની કરાવવી, અને ચન્દ્રની મૂર્તિ રૂપાની કરાવવી. ૫ પછી સાવધાન થઈ પ્રથમ કહેલા વિધિથી પૂજા કરવી, અને હે રાજન્ ! તલના એકવીશ લાડવા કરાવવા. ૬ તેમાંથી દશ બ્રાહ્મણને આપવા, દશ પોતા માટે રાખવા અને એક લલિતા દેવીને ધરવો. ૭ 'દશરથલલિતા દેવીનું વ્રત પૂરું થવા માટે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણને સુવર્ણસહિત વાયન આપું છું, એ મંત્રથી વાયન આપવું. ૮ દશરથ લલિતા દેવી કે જેની હું પુત્રની કામનાથી નિરંતર આરાધના કરું છું તે મારી સર્વ કામના પૂર્ણ કરે. ૯ એ પ્રકારે દેવીની પ્રાર્થના કરી ચન્દ્રને અર્ધ આપવો. પછી પોતાના ગૃહસ્થ પ્રમાણે વિધિથી અગ્નિ સ્થાપન કરી વિધિથી અન્નાધાન કરી ચન્દ્રમંત્ર તથા દેવીમંત્ર વડે તિલ, દૂધપાક અને લાડુની એકસો આઠ વા અઘ્વાવીશ આહુતિ આપવી. એ પ્રકારે હોમ પૂર્ણ થયા પછી વરુણીમાં વરેલા આચાર્યની પૂજા કરવી. ૧૦-૧૧ ત્યાર બાદ વચ્ચે અલંકાર વગેરેથી દશ બ્રાહ્મણો તથા તેમની પત્નીઓની પૂજા કરવી, અને તેઓને સુગંધી જલસહિત કરક આપવા. ૧૩ પછી નિસર્જન કરી, સ્થાપન વગેરે સર્વ આચાર્યને આપવું. હે ગૃપશ્રેષ્ઠ દશરથ ! એ પ્રમાણે વ્રત કરવાથી પુત્ર, ધન, બાળ્ય, સૌભાગ્ય સુખની સંપત્તિ થાય છે એમાં સંશય નથી. આ વ્રત કરવાથી સ્ત્રી કોઈ દિવસે વિધવા થાય નહિ અને તેના સર્વ મનોરથો પૂર્ણ થાય છે. ૧૪-૧૫ હે દશરથ ! જે તમે પૂછ્યું હતું તે કહી સંભળાવું. હવે શું સાંભળવા ઇચ્છો છો.

કૃષ્ણ ડવાચ-કૃતે દશરથેનાસ્મિન્કૌસલ્યામાર્યયા સહ
 ॥ ૧૬ ॥ તુષ્ટા દશરથે દેવી લલિતા તુ સત્ત્વમાઃ । યસ્મા-
 ન કૃતકૃત્યોસૌ માર્યયા સહ મોદતે ॥ ૧૭ ॥ તસ્માદ્દશર-
 થનામલલિતા ધ્રુવિ કીર્તિતા । પત્તે કથિતં રાજન્ દશર-
 થલલિતાવ્રતમ્ ॥ ૧૮ ॥ ચ દ્વં શ્વયુગાન્નિત્થં માવયેદ્વા
 સમાહિતઃ । બન્ધમેષસહસ્રસ્ય ફલં તસ્ય ધ્રુવં ભવેત્
 ॥ ૧૯ ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे दशरथललिताव्रतो-
 षाणनं संपूर्णम् ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! પછી એ વ્રત દશરથ રાજાએ તથા કૌસલ્યાએ કર્યું, તેથી તેની ઉપર ચન્દ્ર તથા લલિતાદેવી પ્રસન્ન થયાં, તેથી દશરથ રાજા તથા તેમની રાણી કૌસલ્યા ધારેલી કામના પાર પડવાથી કૃત-

કૃત્ય થયાં અને ધણે જ આનંદ પામ્યા. ૧૧-૧૭ પ્રથમ દશરથ રાજાએ એ વ્રત કર્યું હતું, તેથી તે દેવીનું નામ પૃથ્વીમાં 'દશરથલલિતા' એ નામે પ્રસિદ્ધ થયું છે. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રકારે દશરથલલિતાવ્રત તમને કહી સંભળાવ્યું. ૧૮ જે માણસ સાવધાનીથી આ સાંભળે અથવા સંભળાવે, તેને હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ મળે છે, એ સત્ય છે. ૧૯ એ પ્રકારે ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં દશરથ-લલિતા વ્રતનું ઉદ્ઘાપન કહેલું છે.

કરકચતુર્થીવ્રત

અથ કાર્તિકકૃષ્ણચતુર્થીમધવા દક્ષિણે દેશે આશ્વિન-
 કૃષ્ણચતુર્થ્યાં કરકચતુર્થીવ્રતમ્ ॥ અન્ન લીળામેવાધિકારઃ ॥
 તાસામેવ ફલશ્રુતેઃ ॥ આચમ્ય માતપક્ષાચુલ્લિલ્ય મમ
 સૌભાગ્યપુત્રપૌત્રાદિસુસ્થિરશ્રીપ્રાપ્તયે કરકચતુર્થીવ્રતં કરિ-
 વ્યે इति संकल्प्य वटं विलिख्य तदधस्ताच्छिद्यं गणपतिव-
 ण्मुख्यपुक्तां गौरीं च लिखित्वा षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥
 पूजामन्त्रः-नमः शिवायै शवाण्यै सौभाग्यं संतर्पितं शुभम् ।
 प्रयच्छ भक्तियुक्तानां नारीणां हरवल्लभे ॥ इत्यनेन गौर्या-
 स्ततो नमोतनाममन्त्रेण शिववण्मुख्यगणपतीनां पूजा का-
 र्या ॥ ततः सप्तकात्राक्षतसंयुक्तान् दश करकान् ब्राह्मणेभ्यो
 दद्यात् ॥ ततः पिष्टकनैवेद्यं भोज्यं सर्वं निवेदयेत् ॥ तत-
 श्चंद्रोदयोत्तरं चंद्रायार्घ्यं दद्यात् ॥

કાર્તિક વદિ ચોથને દિવસે અથવા દક્ષિણ દેશમાં એટલે જે દેશમાં અમાંત માસ ચાલે છે તે દેશમાં આશા વદિ ચોથને દિવસે કરકચતુર્થીનું વ્રત કહેલું છે. આ વ્રત કરવાનો અધિકાર સ્ત્રીઓને જ છે; કારણ કે વ્રતનું ફલ સ્ત્રીઓને જ સાંભળવામાં આવે છે. વ્રતવિધિ-પ્રથમ આચમન કરી, માસ તથા પક્ષ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરી, 'હું સૌભાગ્ય, પુત્ર, પૌત્ર અને સ્થિર ધર્મ રહે તેવી લક્ષ્મી વગેરેની પ્રાપ્તિ માટે કરકચતુર્થીનું વ્રત કરીશ,' એવો સંકલ્પ કરવો. પછી વડનું ઝાડ આલેખી તેની નીચે શિવ, ગણપતિ, કાર્તિકેય અને પાર્વતીજીની મૂર્તિ આલેખી તેની ષોડશોપચારે પૂજા કરવી. તેમાં જ, 'હે હરપ્રિયે ! આપ કે જે મંગલકારક છો તેને નમસ્કાર કરું છું, માટે ભક્તિયુક્ત અને સૌભાગ્ય તથા સત્યપુત્ર આપો.' એ મંત્રથી પાર્વતીની તથા નામમંત્રથી મહાદેવ, કાર્તિકેયનામી અને ગણપતિની પૂજા કરવી. પછી પકવાન તથા અક્ષત સહિત દશ કરક (માટીનાં પાત્રો) બ્રાહ્મણને આપવાં. ત્યાર બાદ પિષ્ટક તથા ભોજનનું નૈવેદ્ય કરવું અને ચંદ્રોદય થાય ત્યારે ચન્દ્રને અર્ધ આપવો.

કરકચતુર્થીની કથા

અથ કથા ॥ માંધાતોવાચ-અહુને તુ ગતે તમુર્મિદ્રકી-
 લગિરિં પ્રતિ । વિષ્ણુમાનસા સુભૃદૌપરી સમચિતયત્
 ॥ ૧ ॥ अहो किरीटिना कर्म समारण्यं सुदुष्करम् । बहवो
 विमक्तारो मार्गे वै परिपथिनः ॥ २ ॥ क्षितियित्सेति सा

દેવી કૃષ્ણા કૃષ્ણ જગદુકમ્ । અર્જુન પ્રિય ચિકીર્ષતી સા-
વૃષ્ણદ્વિજવારણમ્ ॥ ૩ ॥ દ્રૌપદ્યુવાચ-કથયસ્વ જગન્નાથ
વ્રતમેકં હૃદયેભ્ય્ । યસ્કૃત્વા સર્વવિજ્ઞાનિ વિઘ્નં યાંતિ
તદ્વદ ॥ ૪ ॥ ઓકૃષ્ણ ઉવાચ-એવમેવ મહાભાગે શંકુઃ
પૃથઃ કિલોમયા । તત્સ્યાસ્તદ્વચનં શ્રુવા પ્રાહ દેશે મહે-
શ્વરઃ ॥ ૫ ॥ મ્પ્રયુ દેવિ ચરારોહે વશ્યામિ ત્વાં મહેશ્વરિ ।
સર્વવિજ્ઞહરેત્યાહુઃ કરકાશયાં ચતુર્થિકામ્ ॥ ૬ ॥ પાર્વત્યુ-
વાચ-ભગવન્કીદૃશી પ્રોક્તા ચતુર્થી કરકામિથા । વિધાનં
કીદૃશં પ્રોક્તં કેનેયં ચ પુરા કૃતા ॥ ૭ ॥

મહાપાતા કહે છે-અર્જુન જ્યારે ઈંદ્રદીક્ષ પર્વતપર તપ-
શ્યા કરવા ગયો ત્યારે દેવી દ્રૌપદીને અર્જુનના જવાથી
મનમાં એક થવા લાગ્યો. તેને ચિંતા થઈ કે, અર્જુન
દુષ્ટર તપ કરવા ગયા; પણ અમારા શત્રુઓ પણા છે
તેથી કોઈ અર્જુનને માર્ગમાં વિઘ્ન કરશે તો શું થશે.
એવી ચિંતા થવાથી દ્રૌપદીએ પોતાના પતિનું પ્રિય થવા
માટે તથા માર્ગમાં વિઘ્નોના ળંગ માટે, શ્રીકૃષ્ણને
પૂજ્યું કે, 'હે જગન્નાથ ! હે મહારાજ ! એક એવું
ઉત્તમ વ્રત કહો કે, જે કરવાથી સર્વ વિઘ્નોના નાશ થાય.'
શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે દ્રૌપદી ! જે પ્રજા તમે કરો છો, તે જ
પ્રજા પાર્વતીએ મહાદેવની પાસે કર્યો હતો, ત્યારે મહા-
દેવે કહ્યું કે, હે દેવિ ! હે સુદરિ ! હે મહેશ્વરિ ! સર્વ વિઘ્નને
હરનાર કરકચતુર્થનું વ્રત છે, તે સાંભળ. ૫-૬ પાર્વતી કહે
છે-હે મહારાજ ! એ કરકચતુર્થા કવી છે ? તેના વ્રતનો
પ્રકાર કેવો છે ? અને પૂર્વે તે ચતુર્થનું વ્રત કાણે
કર્યું હતું ?

દેવર ઉવાચ-શાકપ્રસ્થપુરે રમ્યે વિઘ્નજનસમાકુલે ।
સ્વર્ગરૌપ્યસમાકીર્ણે રત્નપ્રાકારસ્તોમને ॥ ૮ ॥ દિવ્યનારી-
જનાલોકવશીકૃતજગજ્જયે । વેદધ્વનિસમાહુતે સ્વર્ગાર્પિ
મનોહરે ॥ ૯ ॥ વેદશર્મા દ્વિજસ્ત્રાવસરોષે વિદારે વરઃ । પત્ની
તસ્યેવ વિપ્રસ્ય નામ્ના લીલાવતી શુભા ॥ ૧૦ ॥ તસ્યાં સ
જનયામાસ પુત્રાન્સપ્તામિતૌજસઃ । કન્યાં વીરાવતીં નામ્નીં
સર્વેષ્ણજનસંયુતામ્ ॥ ૧૧ ॥ નીલોત્પલામનપર્ણા પૂર્ણેદુસ-
દશામનામ્ । તાં તુ કાલે શુભદિને વિચિત્રં દ્વિજોત્તમઃ
॥ ૧૨ ॥ દત્તો વેદાંગવિદુષે વિપ્રાય વિધિપૂર્વકમ્ । અન્નાતરે
ખાદુદારૈશ્વકે ગૌર્ભાં વ્રતં ચ સા ॥ ૧૩ ॥ ચતુર્થી કાર્તિક-
સ્થાય કૃષ્ણાયાં તુ વિશેષતઃ । કાત્વા સાયંતને કાલે સર્વા-
સ્તા અકિંભાવતઃ ॥ ૧૪ ॥ ચિહ્નિહ્ય વટટર્કં ચ ગૌરીં
તસ્ય તલેઽહિન્નન્ । શિવેન ચિત્રનાયેવ વચ્ચુલેન સમચ્ચિ-
તામ્ ॥ ૧૫ ॥ મંથપુષ્પાક્ષતૈર્ગૌરીં મન્થેજાનેન પૂજયન્ ।
નમઃ શિવાયે શર્વાર્ણયૈ સૌભાગ્યં સંતતિં શુભામ્ ॥ ૧૬ ॥
પ્રયચ્છ અત્યુક્તાનાં મારીણાં હરવલ્લભે । તસ્યાઃ પાર્વે મહા-
દેવં વિજ્ઞનાયં વજ્રાનવન્ ॥ ૧૭ ॥ કુન્નઃ પુષ્પક્ષતૈર્પૂર્વૈર્ચર્યજ
ગુપ્તકૃષ્ણકૃ । પદાન્નાક્ષતસંપન્નસંધીપાન્કરકાન્દ્ય ॥ ૧૮ ॥
જ્ઞાપિષ્ઠકૃષ્ણેવેથ્યે ઓઝ્યં સર્વં ત્યવેદયન્ । પ્રહીક્ષત્વઃ શિવઃ

સર્વોચ્ચદ્રમર્ચપરાઃ સ્થિતાઃ ॥ ૧૯ ॥ સા ઘાઠા વિકલા
વીના હ્રુતુર્ધ્યાં પરિપીડિતા । નિપપાત મદીયૃષ્ટે હૃદય-
ધવાસ્તદા ॥ ૨૦ ॥ સમાશ્વાસ્ય ચ વાતૈસ્તાં હ્રુલમમ્યુધ્ય
વારિણા । તદ્ઘાતા ચિંતયિત્વેવમારોહ મહાવટયા ॥ ૨૧ ॥
હસ્તે ષોળાં સમાદાય જ્વલતીં સ્નેહપીડિતઃ । મનિમયૈ
વૃંશયામાત ચંદ્રં ઘ્યાજોદિતં તદા ॥ ૨૨ ॥ તં હૃદ્યા ચાર્તિ-
શ્ચત્સુજ્ય હ્રુજ્જે આવસંપ્રતા । ચંદ્રોદયં તમાજ્ઞાય અર્ચ્ય
દત્વા વિધાનતઃ ॥ ૨૩ ॥ તદોષેણ મૃતસ્ત્વસ્યાઃ પતિર્ધ-
ર્મશ્ચ વૃષિતઃ । પતિં તથાવિધં હૃદ્યા શિવમમ્યર્ચ્ય સા પુનઃ
॥ ૨૪ ॥ વ્રતં નિરશનં ચક્રે યાવત્સંવત્સરો ગતઃ । ચક્રુઃ
સંવત્સરેડતીતે વ્રતં તદ્ઘાદ્યુવોષિતઃ ॥ ૨૫ ॥ પૂર્વોક્તેન વિ-
ધાનેન સાપિ ચક્રં શુભાનના । તદા તત્ર શચી દેવી કન્યા-
મિઃ પરિવારિતા ॥ ૨૬ ॥ યતદેવ વ્રતં કર્તુમાગતા સ્વર્ગ-
લોકતઃ । વીરાવત્યાસ્તદાધ્યાશ્વમગમગ્મગયતઃ સ્વયમ્
॥ ૨૭ ॥ હૃદ્યા તાં માતૃર્વી દેવી પપ્રચ્છ સકલં શચી ।
વીરાવતી તદા પૃષ્ઠા પ્રોત્તાચ વિનયાન્વિતા ॥ ૨૮ ॥ અહં
પતિગૃહં પ્રાપ્તા મૃતોઽયં મે પતિઃ પ્રયુઃ । ન જાને કર્મજનઃ
કસ્ય ફલં પ્રાપ્તં મયાડધુતા ॥ ૨૯ ॥ મમ ભાગ્યવશાદેવિ
આગતાસિ મહેશ્વરિ । અહગૃહીત્વ માં માતૃજીવયાશુ પતિં
મમ ॥ ૩૦ ॥ હંદ્રાપુવાચ-ત્વયા પિતૃગૃહે પૂર્વં કુર્ત્વ્યા
કરકવ્રતમ્ । હૃથૈવાર્ચ્યસ્ત્વયા દત્તો વિના ચંદ્રોદયં શુભે
॥ ૩૧ ॥ તેન તે વ્રતદોષેણ સ્વામી લોકાંતરં ગતઃ । હૃદાર્ણ
કુરુ યત્નેન કરકવ્રતસુતમમ્ ॥ ૩૨ ॥ પતિં તે જીવયિ-
ષ્યામિ વ્રતસ્યાસ્ય પ્રમાણતઃ ।

મહાદેવ કહે છે-ઈંદ્રપ્રસ્થ (પાંડવોની રાજધાની)
નામનું એક શહેર કે જેમાં વિદ્યાનુ આહાણુ રહે છે તેમાં
સીના, રૂપા તથા રત્ન જડિત સુશોભિત કિલ્લો છે. તેમાં
દેવાંગના જેવી ઓંઓનાં મનોહર મુખ નીરખવાથી ત્રણ
લોક વશ થયેલા છે, અને તેમાં વેદનો ધોણ થયા કરે છે.
તે કેટલાંક કારણોથી સ્વર્ગ કરતાં પણ અધિક સુંદર છે.
તેમાં વેદશર્મા નામનો એક જ્ઞાની આહાણુ રહેતો હતો. તેને
લીલાવતી નામની પતિવ્રતા ઓ હતી. તેણે અતુલ બળ-
વાળા સાત પુત્રોને તથા વીરાવતી નામની એક પુત્રી કે જે
સર્વ લક્ષણસમ્પન્ન હતી, જેનાં નેત્ર સ્થામ કમલના જેવાં
હતાં અને મુખ પૂર્ણિમાના ચન્દ્ર જેવું હતું, તેને જન્મ
આપ્યો. પુત્રી જ્યારે વિવાહને યોગ્ય થઈ ત્યારે તે આહાણુ
શુભ દિવસે શાસ્ત્રમાં પ્રવાણ એક ઉત્તમ આહાણુની સાથે
તેના વિધિથી વિવાહ કર્યો. પછી તે વીરાવતીએ પોતાની
બાબીઓની સાથે કાર્તિક વદિ યોધને દિવસે ગૌરીવ્રત કર્યું.
સાયંકાલ થયો એટલે સ્નાન કરી, તે સર્વ ઓંઓએ વડનું
ઝાડ આંદોળી, તેની નીચે ગૌરી, શંકર, કાર્તિકસ્વામી તથા
અણેશનાં ચિત્રો આંદોળી, ૧૧-૧૫ શ્લોકો હરપ્રિયે ! મંથલ
કરનાર આપને નમસ્કાર કરું છું, અને અમે કે જે બ્રહ્મા-
શુકા ઓંઓ હોએ, તેને સૌભાગ્ય તથા સ્ત્રીપુત્ર આપો.'

એ ધન ભણી ગંધ, પુષ્પ અને અક્ષતવડે ગૌરીની પૂજા કરી, તેમ જ તેને પડાએ મહાદેવ, કાર્તિકસ્વામી તથા ગણપતિ હતા, તેની પશુ ગંધ, પુષ્પ, અક્ષત વગેરેથી જૂદી જૂદી પૂજા કરી, પછી પકવાન, અક્ષત તથા દીવાસહિત દશ કરક તેમની પાસે ધર્મો. ૧૯-૨૮ તેમ જ પિષ્ટક તથા બોળપનું નૈવેદ્ય કર્યું. ત્યારબાદ અર્ધ આપવા માટે ચન્દ્રોદયની વાટ બેતી સધળી સ્ત્રીઓ ભેડી. ૧૯ તેમાંથી વીરાવતી, કે જે નાની અવસ્થાની હતી, તે હુધા તથા તૃષાનું બેર અધિક થવાથી વિદ્વલ થઈ પૃથ્વી ઉપર પડી ગઈ. તે બેઠ તેના સર્વાવહારાં સર્વે રહવા લાગ્યા. ૨૦ તેઓને તથા વીરાવતીને તેના બાળએ ધીરજ આપી અને જલથી મોઢું ધોઈ, સ્નાન કરી, બહેનની ઉપર સ્નેહ અધિક હોવાને લીધે તે મોટા વડ ઉપર ચઢ્યો; ૨૧ અને બળતી મોટી મસાલ હાથમાં લઈ ગયો. પછી તે મસાલ ખતાવી બહેનને કહ્યું કે, 'બે આ ચન્દ્રોદય થયો છે દર્શન કર.' ૨૨ તે સાંભળી બળતી મસાલને ચન્દ્ર છે એમ માની, તેનાં દર્શન કરી, વિધિથી અર્ધ આપી, મનની શંકા તણ, વીરાવતીએ ભાવથી ભેજાન કર્યું, ૨૩ એ પ્રકારે પ્રત્નને બંધ થવાથી વીરાવતીને પતિ મરી ગયો. પતિને મરેલા બેઠ વીરાવતીએ શિવની પૂજા કરી, એક વર્ષ પૂર્વે નિરજન (ખાનું છોડી દેવાનું) પ્રત કર્યું. બપોરે વર્ષ પૂર્વે થયું ત્યારે તેની બાળીએ ફરીથી તે પ્રત કરવા લાગી, તેની સાથે વીરાવતીએ પણ વિધિથી તે જ પ્રત કર્યું. એ વખતે કરકચતુર્થીનું પ્રત કરવા માટે, ઇંદ્રાણી કન્યાઓ સાથે સ્વર્ગલોકથી ઉતર્યાં, ને સારાં ભાગ્યને લીધે બધાં વીરાવતી હતી ત્યાં જ આબ્યા. ૨૪-૨૭ અને તેની તેવી દશા બેઠ, ઇંદ્રાણીએ સર્વે હઠીકત પૂછી. સારે વીરાવતીએ વિનયથી કહ્યું કે, ૨૮ હે દેવિ ! મેં ઘેર આવી જ્યેનું તે પતિ મરેલો બેભામાં આવ્યો. પશુ આ કથા કરીનું દલ આવી નહું, એ મારા બળધુવામાં આવવું નથી. ૨૯ હે દેવિ ! હે મહેશ્વરિ ! મારાં અહોભાગ્ય કે આપ અહીં પધાર્યો; માટે હે માત ! મારાપર અનુગ્રહ કરો અને મારા પતિને જલદી જીવડો. ૩૦ ઇંદ્રાણી કહે છે-હે બાલે ! તં પ્રથમ તારા પિતાને ઘેર કરકચતુર્થીનું પ્રત કર્યું હતું, તેમાં તં ચન્દ્રોદય થયા વિના વૃથા અર્ધ આપ્યો હતો, તેથી તારાં પ્રતને બંધ થયો, ૩૧ અને એ જ કારણથી તારા પતિ મરણ પામ્યો છે માટે હવે તું ફરીથી કરકચતુર્થીનું પ્રત કર, જેના પ્રભાવથી હું તારા પતિને જીવડો કરીશ.

કૃષ્ણ ઉવાચ-તત્પાસ્તદ્વચનં ધુરુષા પ્રતં શ્રોકે વિકાનતઃ

॥ ૩૩ ॥ પ્રતના સાડમવરેવી શાકલ્ય પ્રાણલહ્યા । તયા પ્રતિ ક્રુતે વેની જલેનમ્પુષ્ય તત્પતિમ્ ॥ ૩૪ ॥ સીવયમ્માલ પેદાગી દેવવશ ચમુલ સઃ ॥ તત્પત્તવાત્પુર્વ સ્વીય ભેદે સ્થા પતિના સહ ॥ ૩૫ ॥ ધર્મ ધાર્મ્ય સુપુત્રાંશ દીર્ઘમાયુઃ

સ લઙ્કવાન્ ॥ તત્પાસ્તવાપિ યત્નેન વ્રતમેતદિધીય-તામ્ ॥ ૩૬ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે દ્રૌપદિ ! એ પ્રકારે ઇંદ્રાણીનાં વચન સાંભળી, વીરાવતીએ વિધિથી કરકચતુર્થીનું પ્રત કર્યું; ૩૭-૪૦ તેથી ઇંદ્રાણી, કે જે ઇંદ્રને પ્રાણ જેવાં ખ્યારાં છે તે પ્રસન્ન થયાં, અને તેણે જલ છાંડી વીરાવતીના પતિને જીવડો કર્યો; અને તેને દેવના જેવી ક્રાંતિ આપી સ્વધામમાં પધાર્યો. પછી વીરાવતી પોતાના પતિની સાથે યથેચ્છ વિહાર કરવા લાગી, ૪૪-૪૫ અને તે પ્રતના પ્રભાવથી તેને ત્યાં બન ધાન્યની સમૃદ્ધિ વધી, સમૃદ્ધિ થવા તથા ધણું લાંબું આયુષ્ય થયું; માટે હે દ્રૌપદિ ! તમે પણ વિધિથી એ પ્રત કરો. ૩૬

સુત ઉવાચ-શ્રીકૃષ્ણસ્ય વચઃ શ્રુત્વા ચક્રાર દ્રૌપદી વ્રતમ્ ॥ તદ્વ્રતસ્ય પ્રમાત્રેણ જિત્વા તાન્કૌરવાન્ રણે ॥ ૩૭ ॥ લેમિરે રાજ્યમતુલં પાંઠવા દુઃસ્વનશામન્ ॥ યાઃ કરિષ્યસિ સુમગા વ્રતમેતન્નિશાગમે ॥ ૩૮ ॥ તાસાં પુત્રા ધનં ધાન્યં સૌભાગ્યં ચાતુલં યશઃ ॥ કરકં ક્ષીરસંપૂર્ણં તોવર્ણમ્પ્રથમમ્ ॥ ૩૯ ॥ દદામિ રત્નસંવુક્તં ચિરં જીવતુ મે વતિઃ ॥ ક્વિત્ મન્ત્રેણ કરકાન્પ્રદયાદિજ્ઞસતમે ॥ ૪૦ ॥ હ્રસ્તસિન્ધોઃ દશાશ્વ આદશ્વાતામ્ય દશ ચ ॥ દર્શં વર્ણં યા ક્રુતે નારી સૌભાગ્યકામ્યયા ॥ સૌભાગ્યં પુત્રપૌત્રાદિ લભતે છ-સ્થિરાં શ્રિયમ્ ॥ ૪૧ ॥ ક્વિત્ વામનપુરાણે કરકામિચ-તુર્થાન્વ્રતં સંપૂર્ણમ્ ॥

સુત કહે છે-હે રૌનક ! એ પ્રકારનાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી, દ્રૌપદીએ એ પ્રત કર્યું. તેના પ્રભાવથી પાંઠવાએ યુદ્ધમાં પોતાના શત્રુ કૌરવોને જિતી ઉત્તમ રાત્ર્ય જેવું અને દુઃખ દૂર કર્યું. જે સ્ત્રીઓ રાત્રિના સમયમાં આ ઉત્તમ કરકચતુર્થીનું પ્રત કરશે તેઓને પુત્રો, ધન, ધાન્ય અને સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થશે તથા તેઓને જન્મત્યાં ઉત્તમ યશ મળશે. 'કરક કે જે દૂધથી લી જલથી ભરેલ અને રત્નસહિત છે તે હું આપું છું માટે મારો પતિ ચિરકાલ પવિત્ર જીવે,' એ મંત્ર ભણી ઉત્તમ આકાશને કરક આપવા. ૪૭-૪૦ તેમ જ સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓને પણ આપવા અને તેની પાસેથી લેવા. એ પ્રકારે જે સ્ત્રી સૌભાગ્યની ઇચ્છાથી કરકચતુર્થીનું પ્રત કરે, તેને સૌભાગ્ય, પુત્ર, પૌત્ર વગેરેની પ્રાપ્તિ થાય, તથા સ્થિર અર્ધ રહે તેવી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪૧ એ પ્રકારે વામનપુરાણમાં કરકચતુર્થીનું પ્રત કહેલું છે.

૮ ગૌરીચતુર્થીવ્રત

અથ માધુસુદનપુર્યો ગૌરીચતુર્થીવ્રતમ્ ॥ દેમાદ્રૌ બ્રાહ્મ-ક્રમાચતુર્ધ્યાં માર્ગે નુ મુક્કાયાં સોગિનીમ્ગૈઃ ॥ પ્રભાતકમિત્વા તત્પ્રજે મુષઃ સ્વાંગાત્સ્વર્ગેનૈઃ ॥ ૧ ॥ અસ્ત્રાસા તપ સ્ત્રી-વ્યા નૈઃ સીર્ષિર્નિષેષતઃ ॥ કુંદપુષ્પૈઃ કમલપત્રે

ધ્યાયેચ્છાંત્યર્થમીશં ગણપતિમમલં શ્રીસમેતં પ્રસન્નમ ॥
 લંબોદરં ચતુર્બાહું ત્રિનેત્રં રક્તવર્ણકમ્ । સર્વાંભરણશોભાદયં
 પ્રસન્નાસ્થં વિચિંતયેત્ ॥ ગણપતયે નમઃ ધ્યાયામિ
 ॥ ૧ ॥ આગચ્છ વિઘ્નરાજેદ્ર સ્થાને ચાત્ર સ્થિતો ભવ ।
 આરાધયિષ્યે ભક્ત્યાદં ભવંતં સર્વસિદ્ધયે । સદ્સ-
 શીર્ષાં ગણેશાયં આવાં ॥ ૨ ॥ અમીલિતાર્થ-
 સિદ્ધયર્થં પજિતો યઃ સુરાહરૈઃ । સર્વવિઘ્નચ્છિદે તસ્મૈ
 ગણાધિપતયે નમઃ । પુરુષણ્ણેદં વિઘ્નનાશિનેં આસનમ્
 ॥ ૩ ॥ ગણાધિપ નમસ્તેઽસ્તુ સર્વસિદ્ધિકર પ્રભો । પાર્યં
 ગૃહાણ દેવેશ ચરાચરસુપૂજિત । એતાવાનસ્યં લંબોદ-
 રાયં પાપમ્ ॥ ૪ ॥ રક્તગંધાક્ષતોપેતં રક્તપુષ્પસમન્વિ-
 તમ્ । અર્ધ્યં ગૃહાણ દેવેશ મયા દત્તં હિ ભક્તિતઃ । ત્રિપા-
 દ્ધર્વં ચંદ્રાર્ધચારિણે નં અર્ધ્યમ્ ॥ ૫ ॥ ચરાસુરસમા-
 રાધ્ય સર્વસિદ્ધિપ્રદાયક । મયા દત્તં સુરશ્રેષ્ઠ ગૃહાણાચમ-
 નીયકમ્ । તસ્માદ્ધિરાલં વિશ્વપ્રિયાયં આચમનીયમ્
 ॥ ૬ ॥ પયોધિવૃત્તં ચૈવ ચર્કરામધુસંયુતમ્ । પંચામૃતેન
 જપનં કરિષ્યે સર્વસિદ્ધિદમ્ । વિઘ્નદેવેં પંચામૃતજ્ઞાનમ્
 ॥ ૭ ॥ ગંગાદિસલિલં શુદ્ધં સુવર્ણકલશે સ્થિતમ્ । સ્વા-
 સિતં પરિમેલં સ્નાપયામિ ગણેશ્વર । યત્પુરુષેણં બ્રહ્મ-
 ચારિણે નં શુદ્ધોદકસ્નાનમ્ ॥ ૮ ॥ રક્તવર્ણં વજ્રયુગ્મં
 સર્વકાર્યાર્થસિદ્ધયે । મયા દત્તં ગણાધ્યક્ષ ગૃહ્યતામલિલા-
 ર્થેદ્ ॥ તં યજ્ઞં સર્વપ્રદાયં વજ્રયુગ્મમ્ ॥ ૯ ॥ કુંકુમાક્તં
 મયા દત્તં સૌવર્ણ્યપત્રીતકમ્ । ઉત્તરીયેણ સંયુક્તં ગૃહાણ
 ગણનાયક । તસ્માયજ્ઞાત્સર્વહૃતઃ સંયુતં વક્ત્રુંઢાયં યજ્ઞો-
 પવીતમ્ ॥ ૧૦ ॥ ચંદનાગુરુકર્પૂરકુંકુમાદિસમન્વિતમ્ ।
 ગંધં ગૃહાણ દેવેશ સર્વસિદ્ધિપ્રદાયક ॥ તસ્માયજ્ઞાત્સર્વહૃત-
 ક્તં રુદ્રપુત્રાયં ગંધમ્ ॥ ૧૧ ॥ અક્ષતાંશ્ચ સુરશ્રેષ્ઠ કુંકુ-
 માક્તાન્દુશોભનાન્ ॥ ગૃહાણ વિઘ્નરાજેદ્ર મયા દત્તાન્ હિ
 ભક્તિતઃ । ગજવદનાયં અક્ષતાન્ ॥ ૧૨ ॥ રક્તપુષ્પાણિ
 વિઘ્નેશ એકર્તિશતિસંલુપ્યા । ગૃહાણ સુસુખો ભૂત્વા મયા
 દત્તાન્પ્રમાદત્ ॥ તસ્માદશ્ચાં ગુણશાલિને નમઃ પુષ્પાણિ
 સં ॥ ૧૩ ॥ હર્ષગંધીનિ ચ માલ્યાનિ ગૃહાણ ગણનાયક ।
 વિનાયક નમસ્તુભ્યં શિવસૂનો નમોઽસ્તુ તે । વિઘ્નરાજાયં
 માલ્યાનિ ॥ ૧૪ ॥

‘ગણપતિ કે જેનું શ્વેત અંગ છે, શ્વેત વસ્ત્ર છે, જે શ્વેત પુષ્પવટ્ટે પૂજિત છે, શ્વેત ગંધથી પૂજિત છે, જે ક્ષીરસમુદ્રમાં, રત્નપર્વતમાં સુંદર કલ્પવૃક્ષની નીચે, રત્નનાં સિંહાસનપર બેસે છે; હાથમાં ધારણ કરેલા પાશ, અંકુશ તથા છટ્ટ અબલથી શોભે છે, જેને સુકુટમાં ચંદ્ર છે, જેને ત્રણ નેત્ર છે, જે શોભાસહિત છે, પ્રસન્ન છે અને દયાળુ છે, તેનું શાંતિ માટે ધ્યાન ધરવું. જેને લાંબું પેટ છે, ચાર હાથ છે, ત્રણ નેત્ર છે, લાલ વર્ણ છે, પ્રસન્ન મુખ છે અને જે સર્વ અલંકારોથી શોભે છે તે ગણપતિનું ધ્યાન કરવું.’ એ પ્રકારે નમસ્કાર કરી ધ્યાન

કરવું.^૧ પછી ‘હે વિઘ્નરાજ ! હે ઈંદ્ર ! આપ પધારો અને આ સ્થાને સ્થિર થઈ બેસો. સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ માટે હું ભક્તિથી આપની આરાધના કરીશ.’ એ મંત્ર તથા ‘સદ્સશીર્ષાં’ એ મંત્રથી ગણપતિને નમસ્કાર કરી આવાહન કરવું.^૨ ‘ધારેલા મનોરથની સિદ્ધિ માટે દેવ અને દૈત્યો પણ જેની પૂજા કરે છે; અને જે સર્વ વિઘ્ને છેદનાર છે તે ગણપતિને નમસ્કાર કરું છું,’ એ મંત્ર તથા ‘પુરુષણ્ણેદં’ એ મંત્રથી વિઘ્નનાશીને નમસ્કાર કરી આસન આપવું.^૩ ‘હે ગણાધિપ ! હે સર્વ સિદ્ધિ આપનાર ! હે દેવેશ ! હે દેવ તથા દૈત્યોએ પૂજિત ! આપને નમસ્કાર કરું છું, તમે પાછાનું ગ્રહણ કરો,’ એ મંત્ર તથા ‘એતાવાનસ્ય’ એ મંત્રથી લંબોદરને નમસ્કાર કરી પાછા આપવું.^૪ ‘હે દેવેશ ! લાલ ચંદન, પુષ્પ તથા અક્ષત સહિત અર્ધ આપને હું ભક્તિથી આપું છું તે ગ્રહણ કરો,’ એ મંત્ર તથા ‘ત્રિપાદ્ધર્વં’ એ મંત્રથી ચંદ્રાર્ધધારીને નમસ્કાર કરી અર્ધ આપવો.^૫ ‘હે દેવ તથા દૈત્યોએ આરાધન કરવા યોગ્ય ! હે સર્વ સિદ્ધિ આપનાર ! હે સુરશ્રેષ્ઠ ! હું આપને આચમનીય આપું છું તે ગ્રહણ કરો,’ એ મંત્ર તથા ‘તસ્માદ્ધિરાત્’ એ મંત્રથી વિશ્વપ્રિયને નમસ્કાર કરી, આચમનીય આપવું.^૬ ‘દૂધ, દહીં, ઘી, મધ અને સાકર એ પંચામૃતથી આપને સ્નાન કરાવું છું, જેથી સર્વ સિદ્ધિ મળે,’ એ મંત્રથી વિઘ્નહર્તાને નમસ્કાર કરી, પંચામૃત સ્નાન કરાવવું.^૭ ‘હે ગણેશ્વર ! ગંગા વગેરે તીર્થોનું જલ, જે સોનાના કલશમાં ભરેલું છે અને સુગંધીવાળું છે તેથી આપને સ્નાન કરાવું છું, એ મંત્ર તથા ‘યત્પુરુષેણં’ એ મંત્રથી બ્રહ્માચારીને નમસ્કાર કરી, શુદ્ધોદકથી સ્નાન કરાવવું.^૮ ‘હે સર્વ પ્રયોજન સિદ્ધ કરનારા ! સર્વ મનોરથની સિદ્ધિ માટે બે હાલ વસ્ત્રો આપું છું તે ગ્રહણ કરો,’ એ મંત્ર તથા ‘તં યજ્ઞં’ એ મંત્રથી સર્વપ્રદાને નમસ્કાર કરી બે વસ્ત્રો પહેરાવવાં.^૯ ‘હે ગણનાયક ! કુંકુવાળી સુવર્ણની જોનાં તથા ઉત્તરીય આપું છું તે ગ્રહણ કરો,’ એ મંત્ર તથા ‘તસ્માયજ્ઞાત્સર્વહૃતઃ સંયુતં’ એ મંત્રથી વક્ત્રુંઢને નમસ્કાર કરી યજ્ઞોપવીત આપવું.^{૧૦} ‘હે સર્વ સિદ્ધિ આપનાર ! હે દેવેશ ! ચંદન, અગુરુ, કપૂર તથા કેસર સહિત ગંધનું ગ્રહણ કરો,’ એ મંત્ર તથા ‘તસ્માયજ્ઞાત્સર્વહૃતક્ષવં’ એ મંત્રથી રુદ્રપુત્રને નમસ્કાર કરી ગંધ ચડાવવું.^{૧૧} ‘હે સુરશ્રેષ્ઠ ! હે વિઘ્નરાજેંદ્ર ! કુંકુવાળા સુંદર અક્ષત આપને ભક્તિથી આપું છું તે ગ્રહણ કરો,’ એ મંત્રથી ગજવદનને નમસ્કાર કરી, અક્ષત ચડાવવા.^{૧૨} હે વિઘ્નેશ ! હે ઉમાસુત ! એકવીશ લાલ પુષ્પો આપને આપું છું. સુમુખ થઈ ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર તથા ‘તસ્માદશ્ચાં’ એ મંત્રથી ગુણશાળીને નમસ્કાર કરી, પુષ્પો ચડાવવાં.^{૧૩} ‘હે ગણનાયક ! હે વિનાયક ! હે શિવપુત્ર ! આપને નમસ્કાર કરું છું. તમે સુગંધિ માળાનું ગ્રહણ કરો,’ એ મંત્ર તથા વિઘ્નરાજને નમસ્કાર કરી, માળા પહેરાવવી.^{૧૪}

एकविंशतिनामभिर्दूर्वाभिः पुष्पैर्वा पूजयेत् ॥ ॐ गजाननाय नमः । विघ्नराजाय० । लंबोदराय० । शिवात्मजाय० । बक्रतुंडाय० । शर्पकर्णाय० । कुञ्जाय० । गणेशाय० । विघ्ननाशिने० । विकटाय० । वामदेवाय० । सर्वदेवाय० । सर्वोत्तिनाशिने० । विघ्नहर्त्रे० । धूम्राय० । सर्वदेवाधिदेवाय० । उमापुत्राय० । कृष्णपिंगलाय० । भालचंद्राय० । गणाधिपाय० । एकदंताय० ॥ २१ ॥ इत्येकविंशतिदूर्वाः पुष्पाणि वा समर्पयेत् ॥ १९ ॥

પછી એકવીશ નામવડે દૂર્વાથી અથવા તે પુષ્પથી પૂજા કરવી. 'ૐ ગજાનનાય નમઃ' ત્યાંથી લઈ 'એકદન્તાય નમઃ' ત્યાં સુધી એકવીશ નામમંત્રવડે ગણપતિને દૂર્વા અથવા પુષ્પો ચડાવવાં. ૧૯

अथांगपूजा-संकटनाशिने नमः पादौ पू०, स्थूलजघाय० जंघे पू०, एकदंताय० जातनी पू०, आखुवाहनाय० ऊरू पू०, हेरंबाय० कटी० पू०, लंबोदराय० उदरं पू०, गणाध्यक्षाय० हृदयं पू०, स्थूलकंठाय० कंठं पू०, स्कंदाम्रजाय० स्कंधौ पू०, परशुहस्ताय० हस्तौ पू०, गजवक्त्राय० वक्त्रं पू०, सर्वेश्वराय० शिरः पू०, संकटनाशिने० सर्वोंग पूजयामि ॥ १६ ॥

અંગપૂજા-‘સંકટનાશિને નમઃ’ એ મંત્રથી પગની પૂજા કરવી, ‘સ્થૂલજંઘાય નમઃ’ એ મંત્રથી પોંડીની, ‘એકદન્તાય નમઃ’ એ મંત્રથી હુટણની, ‘આહુવાહનાય નમઃ’ થી સાથળની, ‘હેરંબાય નમઃ’ થી ડડની, ‘લંબોદરાય નમઃ’ થી પેટની, ‘ગણાધ્યક્ષાય નમઃ’ થી હૃદયની, ‘સ્થૂલકંઠાય નમઃ’ થી કંઠની, ‘સ્કંદામ્રજાય નમઃ’ થી રકંધની, ‘પરશુહસ્તાય નમઃ’ થી હાથની, ‘ગજવક્ત્રાય નમઃ’ થી મુખની, ‘સર્વેશ્વરાય નમઃ’ થી મસ્તકની અને ‘સંકટનાશિને નમઃ’ એ મંત્રથી સર્વોંગની પૂજા કરવી. ૧૬

अथावरणपूजा-गणाधिपाय० उमापुत्राय० अघनाशिने० हेरंबाय० लंबोदराय० गजवक्त्राय० एकदंताय० धूम्रकेतवे० भालचंद्राय० ईशपुत्राय० ह्रस्ववक्त्राय० मूषकवा० कुमारगुरुवे० संकटनाशिने० ॥ इति प्रथमावरणम् ॥ १॥ विघ्नगणपतये० वीरगणपतये० शर्पकर्णगणपतये० प्रसादगणपतये० वरदगणपतये० इंद्रगणपतये० एकदंतगणपतये० लंबोदरगणपतये० क्षिप्रगणपतये० सिद्धिगणपतये० ॥ द्वितीयावरणम् ॥ २॥ रामाय० रमेशाय० वृषाकाय० रतिप्रियाय० पुष्पबाणाय० महेश्वराय० ब्राह्मणाय० श्रीसदाशिवाय० ॥ तृतीयावरणम् ॥ ३ ॥ आदित्याय० चंद्राय० कुजाय० बुधाय० वृहस्पतये० शुक्राय० हनूश्चराय० केतवे० सिद्धये० समृद्धये० कांत्यै० मदनरत्नै० मद्मदविण्यै० वसुमयै० वैनायक्यै० ॥ चतुर्थावरणम् ॥ ४ ॥ ईशाय० अग्रये० यमाय० निर्ऋतये० वरुणाय० वायवे० सोमाय० ईशाय० ॥ पंचमावरणम् ॥ ५ ॥ १७ ॥

આવરણ પૂજા-‘ગણાધિપાય નમઃ’ ત્યાંથી લઈ ‘સંકટનાશિને’ ત્યાં સુધી સર્વના અંતમાં નમઃ ૫૬ લગાડી પ્રથમાવરણની પૂજા કરવી. ‘વિઘ્નગણપતયે’ ત્યાંથી લઈ ‘ક્ષિપ્રગણપતયે’ ત્યાં સુધી સર્વના અંતમાં નમઃ ૫૬ લગાડી, બીજા આવરણની પૂજા કરવી. ‘રામાય નમઃ’ ત્યાંથી આરંભી ‘શ્રીસદાશિવાય નમઃ’ ત્યાં સુધી ત્રીજા આવરણની પૂજા કરવી. ‘આદિત્યાય’ ત્યાંથી લઈ ‘વૈનાયક્યે’ ત્યાં સુધી નમઃ ૫૬ અંતમાં લગાડી ચોથા આવરણની પૂજા કરવી. ‘ઈશાય નમઃ’ ત્યાંથી લઈ ‘ઈશાય નમઃ’ ત્યાં સુધી પાંચમા આવરણની પૂજા કરવી. ૧૭

अथ पत्रपूजा-गणाधिपाय० पाचीप० ॥ सुमुखाय० भृंगीराजप० ॥ उमापुत्राय० बिल्वप० ॥ गजवक्त्राय० श्वेतदूर्वाप० ॥ लंबोदराय० बदरीप० ॥ हरसूनुवे० धनूरप० ॥ गुहाम्रजाय० तुलसीप० ॥ गजकर्णाय० अपामार्गप० ॥ एकदंताय० वृहतीप० ॥ ह्रस्ववक्त्राय० शमीप० ॥ मूषकवाहनाय० करवीरप० ॥ विनायकाय० वेशुप० ॥ कपिलाय० अर्कप० ॥ भिन्नदंताय० अर्जुनप० ॥ पत्नीहिताय० विष्णुकांताप० ॥ बटवे० दाडिमीप० ॥ भालचंद्राय० देवदारुप० ॥ हेरंबाय० मरुप० ॥ सिद्धिदाय० सिद्धवारप० सुराम्रजाय० जातीप० ॥ विघ्नराजाय० केतकीप० ॥ इत्येकविंशतिपत्राणि ॥ अथ पुष्पपूजा-सुमुखाय० जातीपु० ॥ एकदंताय० शतपत्रपु० ॥ कपिलाय० यथिकापु० ॥ गजकर्णाय० चंपकपु० ॥ लंबोदराय० कलहारपु० ॥ विकटाय० केतकीपु० ॥ विघ्ननाशिने० बहुलपु० ॥ विनायकाय० जपापु० ॥ धूम्रकेतवे० पुनागपु० ॥ गणाध्यक्षाय० धनूरपु० ॥ भालचंद्राय० मातुलिंगपु० ॥ परनीहिताय० विष्णुकांतापु० ॥ उमापुत्राय० करवीरपु० ॥ गजाननाय० पारिजातपु० ॥ ईशपुत्राय० कमलपु० ॥ सर्वसिद्धिप्रदाय० गोकर्णिकापु० ॥ मूषकवाहनाय० कुसुदपु० कुमारगुरुवे० तगरपु० ॥ दीर्घशुंडाय० सुगंधिराजपु० ॥ ह्रस्ववक्त्राय० अगस्तपु० ॥ संकटनाशनाय० पाटलापु० ॥ इत्येकविंशति पुष्पाणि २१ ॥ १८ ॥

પછી પત્રવડે પૂજા કરવી. ‘ગણાધિપાય નમઃ’ એ મંત્ર બાણી *પાચીનાં પત્ર ચડાવવાં. ‘સુમુખાય નમઃ’ એ મંત્રથી બાંગરાનાં પત્ર ચડાવવાં. ‘ઉમાપુત્રાય નમઃ’ થી બિલીપત્ર ચડાવવાં. ‘ગજવક્ત્રાય નમઃ’ થી ધોળી દૂર્વા ચડાવવી; ‘લમ્બોદરાય નમઃ’ થી બોરડીનાં પત્ર ચડાવવાં; ‘હરસૂનવે નમઃ’ થી ધતૂરાનાં પત્ર ચડાવવાં; ‘ગુહામ્રજાય નમઃ’ થી તુલસી પત્ર ચડાવવાં; ‘ગજકર્ણાય નમઃ’ થી અધેડાનાં પત્ર ચડાવવાં; ‘એકદન્તાય નમઃ’ થી બોરિગણીનાં પત્ર ચડાવવાં; ‘હ્રસ્વવક્ત્રાય નમઃ’ થી ખીજડીનાં પત્ર ચડાવવાં; ‘મૂષકવાહનાય નમઃ’ થી કરવીર પત્ર ચડાવવાં; ‘વિનાયકાય નમઃ’ થી વાંસનાં પત્ર ચડાવવાં; ‘કપિલાય નમઃ’ થી આકડાનાં પત્ર

ચઢાવવા; 'મિત્રદન્તાય નમઃ'થી અર્જુનપત્ર ચઢાવવા; 'પત્નીહિતાય નમઃ'થી ત્રિષુકાંતાપત્ર ચઢાવવા; 'ઢટ્ઢે નમઃ'થી દાડિમપત્ર ચઢાવવા; 'માલવન્દ્રાય નમઃ'થી દેવદારુ પત્ર ચઢાવવા; 'હેરન્દ્રાય નમઃ'થી મરુપત્ર ચઢાવવા; 'સિદ્ધિદાય નમઃ'થી સિદ્ધવાર પત્ર ચઢાવવા; 'સુરામ્રજાય નમઃ'થી જાતીનાં પત્ર ચઢાવવા, અને 'વિભ્રારાજાય નમઃ' એ મંત્રથી કૃવડાનાં પત્ર ચઢાવવા. એ પ્રકારે એકવીશ જાતનાં પત્ર ચઢાવવાં. પછી પુષ્પપૂજા કરવી. 'સુમુખાય નમઃ' એ મંત્ર ભણી જાતીનાં પુષ્પ ચઢાવવાં. 'ઁકદન્તાય નમઃ'થી કમલ ચઢાવવું; 'કપિલાય નમઃ'થી જીર્ણ ચઢાવવી. 'ગજકર્ણાય નમઃ'થી ચમ્પાનાં પુષ્પ ચઢાવવાં; 'લમ્બોદરાય નમઃ'થી કલ્હાર પુષ્પ ચઢાવવાં; 'વિકટાય નમઃ'થી કૃવડાનાં પુષ્પ ચઢાવવાં; 'વિવ્ધનાશિને નમઃ'થી બકુલપુષ્પ ચઢાવવાં; 'વિનાયકાય નમઃ'થી જાપાપુષ્પ ચઢાવવાં; 'ધૂમ્રકેતવે નમઃ'થી પુષ્પાગનાં પુષ્પ ચઢાવવાં, 'ગણાધ્યક્ષાય નમઃ'થી ધંતૂરાનાં પુષ્પ ચઢાવવાં; 'માલવન્દ્રાય નમઃ'થી માતુલિગ પુષ્પ ચઢાવવાં, 'પત્નીહિતાય નમઃ'થી ત્રિષુકાંતાનાં પુષ્પ ચઢાવવાં, 'ઁમાપુત્રાય નમઃ'થી કરેણીનાં પુષ્પ ચઢાવવાં, 'ગજાનનાય નમઃ'થી પારિજાતનાં પુષ્પ ચઢાવવાં, 'ઈશપુત્રાય નમઃ'થી કમલપુષ્પ ચઢાવવાં, 'સર્વસિદ્ધિપ્રદાય નમઃ'થી ગેકલિંગ પુષ્પ ચઢાવવાં, 'મુષકવાહનાય નમઃ'થી કુસુમ પુષ્પ ચઢાવવાં, 'કુમારગુરુવે નમઃ'થી તગર પુષ્પ ચઢાવવાં, 'દીર્ઘજીવકાય નમઃ'થી સુગન્ધિરાજ પુષ્પ ચઢાવવાં, 'ઈમલવત્રાય નમઃ'થી અગથીયાનાં પુષ્પ ચઢાવવાં અને 'સંકટનાશનાય નમઃ' એ મંત્ર ભણી પાટલા પુષ્પ ચઢાવવાં. એ પ્રકારે એકવીશ જાતનાં પુષ્પોવડે પૂજા કરવી.^{૧૮}

અષ્ટોત્તરશતનામપૂજા-ઁ અસ્ય શ્રીઅષ્ટોત્તરશત-વિશ્વેશ્વરદિવ્યનામાસ્તુતોત્રમન્ત્રસ્ય ગુસ્તમદ ઋષિઃ ॥ ગણપતિદેવતા ॥ અનુષ્ટુપ છંદઃ ॥ ગંબીજમ્ ॥ મંશક્તિઃ ॥ મંકોલકમ્ ॥ શ્રીગણપતિપ્રસાદસિદ્ધયથે પૂજને ત્રિં ॥ ઁકારપૂર્વકાણિ નામાનિ ॥ વિનાયકાયં વિભ્રારાજાયં ગૌરીપુત્રાયં ગણેશ્વરાયં સ્કંદામ્રજાયં અવ્યયાયં પૂતાયં દશાધ્યક્ષાયં દ્વિજપ્રિયાયં અગ્રિગર્વચ્છિદેં દ્વંદ્વશ્રીપ્રદાયં વાળીલપ્રદાયં સર્વસિદ્ધિપ્રદાયં । શર્વતનયાયં શિવપ્રિયાયં સર્વાત્મકાયં સુટિકર્ત્તેં દેવાનીકાર્ષિતાયં શિવાયં શુદ્ધાયં શુદ્ધિપ્રિયાયં શાંતાયં બ્રહ્મચારિણેં ગજાનયાયં દ્વૈમાતુરાયં શ્વનિસ્તુત્યાયં ભક્તવિભ્રવિનાશનાયં ઁકંદંતાયં ચતુર્બાહવેં ચતુરાયં શક્તિસંયુતાયં લંબોદરાયં શ્વર્પકર્ણાયં હેરંબાયં બ્રહ્મવિત્તમાયં કાલાયં મ્રહપતયેં કામિનેં સોમસૂયાંગ્રિલોચનાયં પાશાંકુશાચરાયં ચંડાયં ગુણાતીતાયં નિરંજનાયં અકલ્મષાયં સ્વયંસિદ્ધાયં સિદ્ધાચિતપદાંજ્ઞાયં વીજપૂરપ્રિયાયં અવ્યકાયં વરદાયં શાશ્વતાયં કૃતિનેં વિદ્વત્પ્રિયાયં વીતભવાયં ગદિનેં ચક્રિણેં

શુક્રાપરુતેં અન્જોસ્પલકરાયં શ્રીશાયં શ્રીપતિસ્તુતિ-હર્ષિતાયં કુલાદિમૃતેં જટિનેં ચંદ્રચંદાયં અમરેશ્વરાયં નાગોપવીતિનેં શ્રીકંઠાયં રામાચિતપદાયં વ્રતિનેં સ્થૂલકંઠાયં ત્રયીકર્ત્તેં સામઘોપપ્રિયાયં અવ્યયાયં પુરુષોત્તમાયં સ્થૂલતુંદાયં ગ્રામણ્યેં ગણપાયં સ્થિરાયં દૃઢિદાયં સુભગાયં શ્રારાયં વાગીશાયં સિદ્ધિદાય-કાયં કૂર્વાચિતપ્રિયાયં કાંતાયં પાપહારિણેં કૃતા-ગમાયં સમાહિતાયં વ્રકુંઠાયં શ્રીપદાયં સૌમ્યાયં ભક્તકાંક્ષિતાયેં અચ્યુતાયં કેવલાયં સિદ્ધિદાયં સચ્ચિદાંદંદિવમ્રહાયં જ્ઞાનિનેં માયાયુતાયં દાંતાયં બ્રહ્મિણાયં મયવર્જિતાયં પ્રમત્તૈયમયદાયં ઇયકમૃતૈયેં અમૃતિકાયાં પાર્વતીશંકરોત્સંગલેલનોત્સવજાલસાયં સ-મસ્તજગદાધારાયં વરમૂલકવાહનાયં હૃદયચિતાયં પ્રસ-ન્નાત્મનેં સર્વસિદ્ધિપ્રદાયકાયં નમઃ ॥ ૧૦૮ ॥ અષ્ટોત્તરશતેનૈવં નામ્ના વિશ્વેશ્વરસ્ય ચ । તુષ્ટાદ શંકરઃ પુર્વં ત્રિપુરં રંતુસુપતેઃ ॥ યઃ પૂજયેદનેનૈવ ભક્ત્યા સિદ્ધિવિનાયકમ્ । કૂર્વાદલેલિલવલ્લેઃ પુણ્યેવાં ચંદનાશ્ચતૈઃ । સર્વાન્કામાનવા-પ્રોતિ સર્વાપજઃ પ્રસુચ્યતે ॥ ઇતિ શ્રીમત્રિવ્યોત્તરપુરાણે વિશ્વેશ્વરાષ્ટોતરશતદિવ્યનામસ્તોત્રં સંપૂર્ણમ્ ॥ ૧૯ ॥

પછી એકસો આઠ નામવડે નામપૂજા કરવી. આ ગણપતિના અષ્ટોત્તરશત દિવ્ય નામરૂપી અમૃતસ્તોત્ર મંત્રના ગુસ્તમદ ઋષિ, ગણપતિ દેવતા, અનુષ્ટુપ છંદ, ગંબીજ, નંશક્તિ, મંકોલક, શ્રીગણપતિની શ્રીતિ માટે પૂજા-નમાં વિનિશેઝ કરવો. ઁકારપૂર્વક અને નમઃપદ અંતમાં એટલે 'ઁકાર વિનાયકાય નમઃ' એ પ્રકારે 'વિનાયકાય નમઃ' ત્યાંથી આરંભી 'સર્વસિદ્ધિપ્રદાયકાય નમઃ' ત્યાં સુધી એકસો આઠ નામથી પૂજા કરવી. આ એકસો આઠ નામવડે ગણેશની સ્તુતિ કરી, ત્રણ પુર બાળવાને મહાદેવ સમર્થ થયા હતા. જે માણસ આ એકસો આઠ નામ મંત્ર ભણી દ્વાં, પિલવપત્ર, પુષ્પ, ચન્દન અથવા અક્ષતવડે સિદ્ધિ-વિનાયકની પૂજા કરે, તે સર્વ વિપતિથી મુક્ત થાય છે અને તેના સર્વ મનોરથો સિદ્ધ થાય છે. એ પ્રમાણે ભવિ-ષ્યોત્તરપુરાણમાં વિઘ્નેશ્વરનું અષ્ટોત્તર શત દિવ્ય નામ-રૂપી સ્તોત્ર કહેલું છે.^{૧૯}

વનસ્પતિરસોદ્ભૂતં દશાંગં ગુગુલાન્વિતમ્ । ગૃહાણાગુરુધૂપં ત્વં મયા દત્તં વિનાયક । યત્પુરુષં ભવાનીપ્રિયકર્ત્તેં ધૂપં ॥ ૨૦ ॥ વૃતાકર્ત્તિસંયુક્તં દીપં શક્તિપ્રદાયકમ્ । ગૃહાણેશ મયા દત્તં તેજોરાશે જગત્પતે । બ્રાહ્મણોસ્યં રુદ્ર-પ્રિયાયં દીપં ॥ ૨૧ ॥ અર્ચં ચતુર્વિધં જ્ઞાતામ્ । મહૃષૈનાં-નાવિષૈપૈકાન્ મોદકાન્ ધૂતપાચિતાન્ । ગૃહાણ વિભ્રારાજંદ્ર-તિલકલૂસમન્વિતાન્ । ચંદ્રમામં વિભ્રનાશિનેં નૈવેયં ॥ ૨૨ ॥ ફલાનીમાનિ રમ્યાણિ સ્થાપિતાનિ તથાગ્રતઃ । તેન મે છકલાવાસિભેવેજન્મનિ જન્મનિ । સંકટનાશિનેં ફલં ॥ ૨૩ ॥ પૂરીફલં નારુયાણસી સિદ્ધિદાયં તાંલુંલં

॥ ૨૪ ॥ પૂજાકલ્પ સમુદયર્થે તવાયે સ્વર્ગમીશ્વર । સ્થાપિતં
તેન મે પ્રીતઃ પૂર્ણાન્કુર મનોરથાન્ ॥ સપ્તાસ્યાં વિદ્ધે-
શાયં સ્વર્ગપુરુષં ॥ ૨૫ ॥ મિયે જાત્ત્વમિતિ નીરા-
જનમ્ ॥ ૨૬ ॥

‘હે વિનાયક ! દશાંધ ધૂપ કે જે વૃક્ષના રસથી ઉત્પન્ન થયેલો છે અને જેમાં ગુણ તથા અગર છે તે આપને આપું છું અહણ કરો.’ એ મંત્ર તથા ‘ચતુર્વર્ણ’ એ મંત્રથી ભવાનીપ્રિયકર્તાને નમસ્કાર કરી ધૂપ કરવો. ૨૦ ‘હે ધૃશ ! હે તેજોરાશી ! હે જગત્પતે ! શક્તિ આપનાર વાટ સહિત ધીનો દીવો હું આપને આપું છું તે અહણ કરો.’ એ મંત્ર તથા ‘બ્રાહ્મણોડસ્ય’ એ મંત્રથી રુદ્રપ્રિયને નમસ્કાર કરી દીપ કરવો. ૨૧ ‘અન્નં ચતુર્વિંશં’ એ મંત્રથી, તથા ‘હે વિદ્યારાજેન્દ્ર ! ધીમાં તજેલા લાડવા, ખીજા નાના પ્રકારનાં અન્ન તથા તલના લાડવા આપને ધરું છું તે અહણ કરો,’ એ મંત્ર તથા ‘ચન્દ્રમા’ એ મંત્રથી વિદ્યાનાશીને નમસ્કાર કરી, નૈવેદ્ય ધરવું. ૨૨ ‘હે દેવ ! મધુર ફલ આપની પાસે ધરું છું તેથી મને જન્મોજન્મમાં સફલ પ્રાપ્તિ થાઓ.’ એ મંત્રથી સંકટનાશીને ફલ ધરવું. ૨૩ ‘સૂતી-ફલં’ એ મંત્ર તથા ‘નામ્યા ભાસીત’ એ મંત્રથી સિદ્ધિપ્રદને નમસ્કાર કરી તાંબૂલ આપવું. ૨૪ ‘હે ધૃશ ! પૂજા ફલની સિદ્ધિ માટે આપની પાસે સુવર્ણ ધરું છું તેથી પ્રસન્ન થઈ આપ મારા મનોરથો પૂર્ણ કરો.’ એ મંત્ર તથા ‘સપ્તાસ્યા’ એ મંત્રથી વિદ્યેશને નમસ્કાર કરી, સુવર્ણપુષ્પ ચઢાવવા. ૨૫ ‘મિયે જાત’ એ મંત્રથી વિદ્યેશને નમસ્કાર કરી નીરાજન કરવું. ૨૬

અથ દ્વાંયુગમાર્ષણમ્-ગણાધિપાયઃ દ્વાંયુગમંસઃ ડમા-
પુત્રાયઃ દ્વાંયુગમં અઘનાનાયઃ દ્વાંયુઃ એકદં-
તાયઃ દ્વાંયુઃ હ્રમ્ભકાયઃ દ્વાંયુઃ વિનાયકાયઃ દ્વાંયુઃ
ઈશપુત્રાયઃ દ્વાંયુઃ સર્વસિદ્ધિપ્રદાયકાયઃ દ્વાંયુઃ કુમા-
રગુરવેઃ દ્વાંયુઃ શ્રીગણરાજાયઃ એકદ્વાંયુકુરં સમર્પયામિ ॥
ગણાધિપ નમસ્તેસ્તુ ડમાપુત્રાગ્નનાશન ॥ એકદંતેભવકેતિ
તથા મુષકવાહન ॥ વિનાયકેશપુત્રેતિ સર્વસિદ્ધિપ્રદાયક ॥
કુમારગુરવે તુમ્હં ગણરાજ પ્રયત્નતઃ ॥ એમિનામપદૈર્નિત્યં
દ્વાંયુગમં સમર્પયેત્ ॥ ૨૭ ॥ શ્રીગણેશો વક્તું ડમાપુત્ર-
સ્તથેવ ચ ॥ વિપ્રરાજઃ કામદશ્વ ગણેશ્વર इति स्मृतः ॥
જીમૂતશકિરિત્યુક્તસ્તથાંજનસમપ્રભઃ ॥ યોગિશ્ચેયો દિવ્ય-
ગુણો મહાકાય હતીરિતઃ ॥ તતશ્ચ સિદ્ધિદઃ પ્રોકો મહોર
इति स्मृतः ॥ ગજવક્ત્રઃ કર્મભીમસ્તતઃ પરશુપાર્યપિ ॥
કરિકુંભો વિશ્વમૂર્તિરુપતેજાસ્તતઃ પરમ્ ॥ લંબોદરસ્તતઃ
સિદ્ધિગણેશ્ચૈકર્વિશતિઃ ॥ નામાનિ રમણીયાનિ જપેદે-
ભિશ્ચ પૂજયેત્ ॥ ગણેશાત્સ્ય નશ્યતિ સંકટાનિ મહાંયપિ ॥
મહાસંકટદગ્ધોઽહં ગણેશં શરણં ગતઃ ॥ તસ્માન્મનોરથં
પૂર્ણં કુરુ વિશ્વેશ્વરપ્રિય ॥ તતઃ સ્વર્ગમયં પુરુષં વિદ્ધેશાય
નિવેદયેત્ ॥ પ્રદક્ષિણાનમસ્કારાન્કૃત્વા દેવં ક્ષમાપયેત્ ॥

યજ્ઞેન યજ્ઞં સંકટનાશનાયં પુરુષાંજલિમ્ ॥ ૨૮ ॥
નમોસ્તુ દેવદેવેશ મહાનાદમયપ્રદ ॥ વિદ્યાનાં નાશકર્ત્રે
ચ હરાત્મજ નમોસ્તુ તે ॥ વિદ્યાનાશિનેં નમસ્કારમ્
॥ ૨૯ ॥ તતઃ-ૐ નમો હેરંબ इति मूलमन्त्रं एकविंशति-
वारं जपेत् ॥ ૩૦ ॥

પછી બબ્બે દ્વાંય ચઢાવવી. ‘ગણાધિપાય નમઃ’ એ પ્રકારે
‘ગણાધિપાય’ સાંથી લઈ ‘શ્રીગણરાજાય’ ત્યાં સુધી નામ-
મન્ત્રવડે બબ્બે દ્વાંય ચઢાવવી. ગણાધિપ, ઉમાપુત્ર, અધ-
નાશન, એકદંત, ઇભવકત્ર, મુષકવાહન, વિનાયક, ઇશપુત્ર,
સર્વસિદ્ધિપ્રદાયક, કુમારગુરુ, અને ગણરાજ એટલા
નામોની અંતમાં નમઃ પદ લગાડી તે મન્ત્રોવાડે બબ્બે દ્વાંય
ચઢાવવી. ૨૭ શ્રીગણેશ, વક્તુંડ, ઉમાપુત્ર, વિદ્યારાજ,
કામદ, ગણેશ્વર, જીમૂતશક્તિ, અંબનસમપ્રભ, યોગિશ્ચેય,
દિવ્યગુણ, મહાકાય, સિદ્ધિ, મહોદર, ગજવક્ત્ર, કર્મભીમ,
પરશુધારી, કરિકુંભ, વિશ્વમૂર્તિ, ઉત્તેમ, લંબોદર અને
સિદ્ધિગણેશ એ સુંદર એકવીશ નામોનો જપ કરવો અને
તેની પૂજા કરવી, તેથી મારાં સંકટ પણ દૂર થાય છે. હે
વિશ્વેશ્વર ! હે પ્રિય ! મને મોડું સંકટ છે માટે હું આપને શરણે
આવ્યો છું, તેથી મારાં સંકટ દૂર કરો અને મારા મનોરથો
પૂર્ણ કરો એમ કહેવું. પછી ગણેશને સુવર્ણ પુષ્પ ચઢાવી,
પ્રદક્ષિણા તથા નમસ્કાર કરી ક્ષમા માગવી. ‘યજ્ઞેન યજ્ઞં’ એ
મંત્રથી સંકટનાશનને નમસ્કાર કરી પુષ્પાંજલિ આપવી. ૨૮
‘હે દેવદેવેશ ! હે ભકતોને અભય આપનાર ! આપ કે જે
વિદ્યોનો નાશ કરનાર તથા મહોદેવના પુત્ર છે તેને વારં-
વાર નમસ્કાર કરું છું,’ એ મંત્રથી નમસ્કાર કરવા. ૨૯ પછી
‘ૐ નમો હેરંબ’ એ મંત્રનો એકવીશ વખત જપ કરવો. ૩૦

અથ ગણેશાયાર્ચ્યં દયાત્-ગણેશાય નમસ્તુભ્યં સર્વસિદ્ધિ-
પ્રદાયક ॥ સંકટદર મે દેવ ગૃહાણાર્ચ્યં નમોસ્તુ તે ॥ કૃષ્ણ-
પક્ષે ચતુર્થ્યાં તુ સંપૂજિત વિદ્યદયે ॥ શિવે પ્રસોદ દેવેશ ગૃહા-
ણાર્ચ્યં નમોસ્તુ તે ॥ એતાભ્યાં મંત્રાભ્યાં સંકટદરગણપતયે
નમ હત્યર્ચ્યં દયાત્ ॥ તિથીનાશ્રુતમે દેવિ ગણેશપ્રિયવ-
હભે ॥ સર્વસંકટનાશાય ગૃહાણાર્ચ્યં નમોસ્તુ તે ॥ ચતુર્થ્યે નં
હ્રમં ॥ ૩૧ ॥ રોહિણીસહિતચંદ્રં પંચોપચારૈઃ પૂજયિત્વા ॥
ક્ષીરોદાર્ણવસંભૂત લક્ષ્મીબંધો નિશાકર ॥ ગૃહાણાર્ચ્યં મયા
દત્તં રોહિણ્યા સહિતઃ શશિન્ ॥ રોહિણીસહિતચંદ્રાય
હ્રમં હત્યર્ચ્યં દયાત્ ॥ ગગનાંગણસંદીપ ક્ષીરાભિમથ-
નોદ્ભવ ॥ ભાભાસિતવિગામોગ સોમરાજ નમોસ્તુ તે ॥
ચંદ્રાય નમસ્કારઃ ॥ ૩૨ ॥

ત્યાર બાદ, ‘હે દેવ ! આપ કે જે સર્વ સિદ્ધિને આપનાર
તથા સંકટને હરનાર છે તેને નમસ્કાર કરું છું, તમે અર્ધ્યું
અહણ કરો.’ ‘હે દેવેશ ! કૃષ્ણ પક્ષની ચોથને દિવસે
ચંદ્રોદય વખતે આપનું પૂજન કરું છું માટે જલદી પ્રસન્ન
થાઓ. અને અર્ધ્યું અહણ કરો,’ એ એ મંત્રો બધી નમ-
સ્કાર કરી, સંકટદર અણપતિને અર્ધ્ય આપવો. ‘હે દેવ !

હે ચતુર્થી ! આપ કે જે ગણેશને ઠાલાં છે, તેને નમસ્કાર કરું છું માટે અર્ધ્ય ગ્રહણ કરો અને મારાં સંકટ દૂર કરો.' એ મંત્રથી ચતુર્થાં અર્ધ્ય આપવો. ૭૧ પછી પંચોપચારથી શેહિણી તથા ચન્દ્રનું પૂજન કરવું. ત્યારબાદ 'હે શશિન ! હે ચન્દ્ર ! આપ ક્ષીરસમુદ્રના મથનથી ઉત્પન્ન થયેલા છો, લક્ષ્મીના ભાઈ છો, નિશાકર છો, હું આપ તથા શેહિણીને અર્ધ્ય આપું છું તે ગ્રહણ કરો.' એ મંત્ર ભણી 'આ અર્ધ્ય શેહિણી તથા ચન્દ્રનો છે, પણ મારો નથી,' એમ બોલી અર્ધ્ય આપવો. 'હે ચન્દ્ર ! આપ કે જે આકાશમાં પ્રકાશ કરનાર છો, ક્ષીર-સમુદ્રના મથનથી ઉત્પન્ન થયેલા છો, અને પોતાની કાંતિથી સર્વ દિશાઓને શોભાવો છો, તેને નમસ્કાર કરું છું.' એ મંત્રથી ચન્દ્રને નમસ્કાર કરવા. ૭૨

તતઃ આચાર્ય સંપૂજ્ય વાયનં દયાન્-મોદકાન્ત્સકલાન્યંચ દક્ષિણાભિઃ સમન્વિતાન્ ॥ ગૃહાણ સ્વં દ્વિજશ્રેષ્ઠ વ્રતસ્ય પરિપૂર્તયે ॥ વાયનમ્ ॥ ૩૩ ॥ પ્રતિમાં ગુરવે દયાદાચાર્યાય સદક્ષિણામ્ ॥ વજ્રકુંભસમાયુક્તામાદૌ મન્ત્રમિમં જપેત્ ॥ ગણેશસ્ય પ્રસાદેન મમ સંતુ મનોરથાઃ ॥ તુભ્યં સંપ્રદદે વિપ્ર પ્રતિમાં તુ ગજાનનીમ્ ॥ દૃષ્ટકામાર્પસિદ્ધયર્થે પુત્રપૌત્રપ્રવર્ધિનીમ્ ॥ ગણાધિરાજ દેવેશ વિશ્વરાજ વિનાયક ॥ તવ મૂર્તિપ્રદાનેન પ્રસન્નો ભવ સર્વદા ॥ હૃતિ કલશપ્રતિમાદાનમન્ત્રઃ ॥ ૩૪ ॥ અથ પ્રતિગ્રહમન્ત્રઃ-ગણેશઃ પ્રતિગૃહ્ણતિ ગણેશો વૈ દદાતિ ચ ॥ ગણેશસ્તારક્ષોભામ્ભ્યાં ગણેશાય નમો નમઃ ॥ સંસારપીઢાવગ્ચિત્તં સદા માં કટ્ટાભિ-ભૂતં સુહૃદ્ પ્રસીદ ॥ સ્વં ગ્રાહિ માં નાશય કટ્ટસંવાત્સમો નમઃ કટ્ટવિનાશનાય ॥ હૃતિ પ્રાર્થના ॥ ૩૫ ॥ યદુરિચ્ય કૃતં તેજય યથાશક્તિ પ્રપૂજનમ્ ॥ સંકટં દૂર મે દેવ ઉમાહૃત નમોઽસ્તુ તે ॥ હૃતિ નમસ્કારઃ ॥ હૃતિ પૂજાવિધિઃ ॥ ૩૬ ॥

પછી આચાર્યની પૂજા કરી 'હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ પાંચ લાડવા-જે ફલ તથા દક્ષિણાસહિત છે તેનું વાયન આપને આપું છું, જેથી મારું વ્રત પૂર્ણ થાય,' એ મંત્રથી વાયન આપવું. ૭૩ પછી ગણેશની પ્રસન્નતાથી મારા મનોરથો સિદ્ધ થાઓ 'હે મહારાજ ! ગણપતિની મૂર્તિ કે, જે પુત્ર તથા પૌત્રની વૃદ્ધિ કરનાર છે, તે મૂર્તિ સર્વ કામના સિદ્ધ થવા માટે આપને આપું છું. હે ગણાધિરાજ ! હે દેવેશ ! હે વિશ્વરાજ ! હે વિનાયક ! આપની મૂર્તિનું દાન કરવાથી આપ પ્રસન્ન થાઓ.' એ મંત્રો ભણી ગણેશની મૂર્તિ, કુંભ, વજ્ર તથા દક્ષિણા આચાર્યને આપવી. ૭૪ પ્રતિગ્રહ મંત્ર- 'ગણેશ પ્રતિગ્રહ કરે છે, ગણેશ દાન આપે છે, અને ગણેશ તારનાર છે માટે ગણેશને નમસ્કાર કરું છું,' પછી 'હે સુધુખ ! હે ગણેશ ! આપ કે જે કપ્ટનો નાશ કરનાર છો તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું, માટે હું જે સંસારનાં દુઃખથી પીડાઉં છું અને સંકટમાં ડૂબેલો છું તેનું રક્ષણ કરો; અને સંકટનો નાશ કરો,' એવી રીતે પ્રાર્થના

કરવી. ૭૫ 'હે પાર્વતીપુત્ર ! આપને નમસ્કાર કરું છું. જે ઇચ્છાથી મેં આપનું યથાશક્તિ પૂજન કરેલું છે તે પૂર્ણ કરો અને મારાં સંકટનો નાશ કરો,' એ મંત્રથી નમસ્કાર કરવા, એવી રીતે પૂજા કરવી. ૭૬

અથ કથા ॥ સૂતર ઉવાચ-અરણ્યે વૈત્તમાનં તં પાંડુ-પુત્રં યુધિષ્ઠિરમ્ ॥ સર્વાધર્મં સુભાસીનં પ્રયયૌ ગ્યાસ આદરાત્ ॥ ૧ ॥ તં દૃષ્ટ્વા મુનિશાર્દૂલં વ્યાસં પ્રત્યાયયૌ વૃષઃ ॥ મધુપર્કં ચ સાધ્યં સ દત્ત્વા તત્ત્મે જુવાચ તમ્ ॥ ૨ ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ-અથ મે સફલં જન્મ ભવતાગમને કૃતે ॥ યત્સંકટં હિ સંજાતં વને મમ નિવાસિનઃ ॥ ૩ ॥ તત્સર્વં ત્રિભ્યં યાતં ભવતો દર્શનેન હિ ॥ આત્માનં સાધુ પ્રત્યેઽં રાજ્યનૃણાપરા-દ્ભુલમ્ ॥ ૪ ॥ દુઃસ્થિતં માં પુનઃ સ્વામિન્ રાજ્યચર્ચં વને સ્થિતમ્ ॥ એતે ભીમાદયઃ સર્વે બાંધવા વ્યથયંતિ મો ॥ ૫ ॥ દુરાચર્યાઃ સ્ત્રીર્યાં હિ મચ્છાસનવિષૌ રતાઃ ॥ ઇયં તુ દ્રૌપદી સાધ્વી રાજપુત્રી પતિવ્રતા ॥ ૬ ॥ રાજ્યોપભોગયોગ્યા સા-વ્યય દુઃસ્વોપભોગિની ॥ મયા ચ કિં કૃતં વ્યાસ પૂર્વં કટ્ટાલુ-જીવિના ॥ ૭ ॥ દાયાર્દૃઢિતં રાજ્યં વ્યૂતચ્છયતૈસ્તથા ॥ પરાજિતા વયં બ્રહ્મસદ્દ્વિર્વૈધુમિસ્તથા ॥ ૮ ॥ બનં પ્રસ્થા-પિતા દૈતૈરિદ્મચ્છુસ્તથૈવ ચ ॥ કુર્વંતુ ગમનં શીઘ્રં વનાય ભવદાદયઃ ॥ ૯ ॥ ઇત્યં નિરાકૃતાઃ સ્વામિન્યદા તદ્વનમા-ગતાઃ ॥ અહં તદાપ્રમૃત્યહ્વાનં દ્રઢયામિ ભવાદશાન્ ॥ ૧૦ ॥ યયસિત વ્રતમેકં હિ સર્વસંકટનાશનમ્ ॥ તદ્વ્રતં કથય બ્રહ્મજ-નુપાણ્ધોઽસ્મિ સ્મૃતત્ ॥ ૧૧ ॥ હૃત્યુક્તવંતં રાજાનં સર્વસંકટ-નાશનમ્ ॥ ઉવાચ પ્રીણયન્ધ્યાસો ધર્મેજં વ્રતહુતમમ્ ॥ ૧૨ ॥

સૂત કહે છે-પાંડુ રાજાના પુત્ર યુધિષ્ઠિર, પોતાના ભાઈઓ તથા સહિત વનમાં સુખથી રહેતા હતા. તેને મળવા માટે વ્યાસ વનમાં ગયા. ૧ મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ વેદવ્યાસને આવતા જોઈ, યુધિષ્ઠિર રાજા તેની સામે ગયા. પછી તેને આસન ઉપર બેસારી અર્ધ્ય તથા મધુ-પર્ક આપી કહેવા લાગ્યા; 'હે મહારાજ ! આજ આપના પધારવાથી મારો જન્મ સફળ થયો છે. અને વનમાં રહેવાથી મને જે કાર્ષ્ક દુઃખ હતું, તે સર્વ આપનાં દર્શનથી દૂર થયું છે. હે મહારાજ ! હું ધારું છું કે રાજ્યની તૃષ્ણા ન રાખી એ ઉત્તમ છે; ૨-૪ પણ હું કે જે રાજ્યબ્રહ્મ થવાથી દુઃખી થઈ ગયો છું તેને ભીમ, અર્જુન વગેરે ભાઈઓ, કે જે મોટા પરાક્રમી અને કાષ્ઠનાથી હારે તેવા નથી, છતાં પણ મારી તો આઝામાં વર્તે છે, તેમ જ પતિવ્રતા દ્રૌપદી જે સારા સ્વભાવવાળી અને રાજપુત્રી છે, માટે જ રાજ્યના સુખને ચોગ્ય છતાં પણ, વનમાં દુઃખ વેઠે છે તેને જોઈ મને વિશેષ દુઃખ થાય છે. હે વ્યાસજી મહારાજ ! મેં પૂર્વજન્મમાં શું પાપ કર્યો હશે, જે આ જન્મમાં ભોગવવાં પડે છે ? ૫-૭ જુગ-ટામાં કપટ કરી મારા ભાઈઓએ મારું રાજ્ય હુંદી લીધું, સંબંધી તથા મિત્રોએ અમારો પરાજય કર્યો. ૮-૯ તમે

જલદી વનમાં જાઓ' એમ દૂતદ્વારા કહેવાયી અમારા બાપજીએ અમારો તિરસ્કાર કર્યો, સારે અમારે વનમાં આવી રહેલું પશું. હે મહારાજ ! વનમાં આવ્યા પછી આપ જેવા મહાત્માનાં મને દર્શન જ થયાં નથી; ૬-૧૦ માટે હે ધ્રુવન ! મારી ઉપર અનુગ્રહ કરો અને જેથી સર્વ સંકટનો નાશ થાય, તેવું કોઈ વ્રત હોય તો કહો. ૧૧ એ પ્રકારે યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી તેને પ્રસન્ન કરવા માટે વ્યાસે જેથી સર્વ સંકટનો નાશ થાય છે, તેવું ઉત્તમ વ્રત કહ્યું. ૧૨

વ્યાસ ઉવાચ-નાસ્તિ ભૂમંઢલે રાજસ્ત્વસમો ધર્મત-
ત્પરઃ । કથયમિ વ્રતં તેઽય વ્રતાનાશ્ચત્તમોત્તમમ્ ॥ ૧૩ ॥
સંકટનાશનં નિત્યં શ્રમદં ફલદં મુચિ । યત્કર્તુઃ સર્વકા-
યાંણાં નિષ્પત્તિર્જાયતે ધ્રુવમ્ ॥ ૧૪ ॥ વિચાર્યો લભતે
વિચાર્યો ધનાર્થો લભતે ધનમ્ । પ્રોષિતા યા પુત્રી ચ કરોતિ
વ્રતમુત્તમમ્ ॥ ૧૫ ॥ રૂપિસતં લભતે સર્વ પતિના સદ્ મોદ-
તે । સંકટેઽપિ યદા ક્ષિપ્તો માનવો મહાપીડિતઃ ॥ ૧૬ ॥
સામ્રાજ્યે દીક્ષિતો નિત્યં મન્ત્રિભિઃ પરિવારિતઃ । સહદ્રિ-
ઘ્નિધુમિશ્ચૈવ તથા પુત્રૈઃ સમન્વિતઃ ॥ ૧૭ ॥ તસ્ય તુ પ્રિય-
કર્મી ચ પત્ની ગુણવતી પ્રિયા । નાત્રા રત્નાવલીત્યાસીત્પ-
તિવ્રતપરાયણા ॥ ૧૮ ॥ તયોઃ પરસ્પરં પ્રીતિરમ્બજ્ઞ
ગુણાશ્રયા । કદાચિદૈવયોગેન હતં રાજ્યં ચ વૈરિભિઃ ॥ ૧૯ ॥
કોમો બલં ચાપહતં વિધ્વસ્તો બંધુભિઃ સહ । રત્નાવલ્યા
તથા સાધ્વ્યા નિર્ગતો ભૂમિવલ્લભઃ ॥ ૨૦ ॥ વને છુધાર્તઃ
કૃશિતો ભેકવાસાસ્તુપાર્વિતઃ । રૂપિસતશ્ચરન્નાજન્નાતપેના-
તિપીડિતઃ ॥ ૨૧ ॥ ઇલાકી વનમાસાય પત્ન્યા સાર્દ્ધં
યુધિષ્ઠિર । સૂર્યં ચાસ્તાચલં યાતે અરણ્યે ચ શિવાર્વિતે
॥ ૨૨ ॥ વ્યાપાશ્ચ ચુકુચસ્તત્ર પર્જન્યોઽપિ વર્ષે હ । કંટકૈઃ
ક્લેશિતા રામી દુઃસ્વદાર્કંડપીડિતા ॥ ૨૩ ॥ તાં વિલોક્ય
નૃપશ્રેષ્ઠો દુઃસ્વેનૈવ તુ પીડિતઃ । તતઃ પ્રભાતસમયે માર્કંડેયં
મહાશ્ચનિમ્ ॥ ૨૪ ॥ દર્શય રાજા તત્રૈવ વિસ્મયાવિદ્ર-
માનસઃ । ઉપગમ્ય શનૈસ્તં તુ દંડવત્પતિતો મુચિ ॥ ૨૫ ॥
અવવીઢ્વચનં રાજા માર્કંડેયં મહામુનિમ્ । કિં કૃતં હિ
મયા સ્વામિન્ દુષ્કૃતં કથયસ્વ તત્ ॥ ૨૬ ॥ કેન કર્મવિ-
પાકેન રાજ્યલક્ષ્મીઃ પરાઙ્મુલી ।

વ્યાસ કહે છે-હે રાજન્ ! તમારા જેવા ધર્મિષ્ઠ રાજા ભૂતલમાં કોઈ પણ નથી, માટે સર્વ વ્રતમાં ઉત્તમ વ્રત કહ્યું છે તે સાંભળો. ૧૩ એ વ્રત કરવાથી સર્વ સંકટ દૂર થાય છે, શુભ થાય છે, ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે અને સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે, એમાં સંશય નથી. ૧૪ એ વ્રત કરવાથી વિદ્યા ઇચ્છનારને વિદ્યા મળે છે, ધન ઇચ્છનારને ધન મળે છે, જેનો પતિ પરદેશ ગયો હોય, તે સ્ત્રી આ ઉત્તમ વ્રત કરે તો તેનો પતિ આવે છે અને તેની સાથે ધણો આનંદ પામે છે. એ જ વ્રત કરવાથી એક મનુવંશી રાજાનું દુઃખ દૂર થયું હતું. એક મનુવંશી ચક્રવર્તી રાજા

હતો. તેને પુત્ર, બાપજી, સમ્યન્ધી અને મંત્રી વગેરે પરિવાર પુષ્કળ હતો. ૧૫-૧૭ તે રાજાને નિરંતર પતિ-વ્રતમાં પરાયણ અને શુભલાળી રત્નાવલી નામની પ્રિયા હતી. ૧૮ રાજા તથા રાણી શુભલાળી હતાં, તેથી બન્નેને પરસ્પર ગાઢ પ્રીતિ હતી. એક દિવસે કમનસીબને લીધે તેનું રાજ્ય શત્રુઓએ હરી લીધું, ૧૯ તેમ જ લંડાર લુંટી લઈ રાજાને પાપમાલ કર્યો, તેથી તે રાજા પોતાની પ્રિયા રત્નાવલીની સાથે વનમાં નીકળી ગયો. ૨૦ તેની પાસે માત્ર એક કપડું રહ્યું હતું. વનમાં તડકાથી પીડા પામતો તે રાજા છુપા તથા તૃષા વ્યાપવાને લીધે દુઃખી થઈ ગયો. તે પોતાની સ્ત્રીની સાથે વનમાં આડું અવળું ભટકવા લાગ્યો. ૨૧ હે યુધિષ્ઠિર ! પ્રિયાની સાથે ભટકતાં ભટકતાં સ્થાસ્ત થયો. સારે શિયાળવાં શબ્દ કરવા લાગ્યાં, ૨૨ વાઘ તથા સિંહ ગળંતા કરવા લાગ્યા અને કમનસીબે વર્ષાદ પણ પોતાની તક ચૂક્યો ન હતો. તેવા ભયંકર દેખાવથી ડરતી તથા પગમાં કાંટા ભાંગવાથી દુઃખી થઈ ગયેલી રાણીને જોઈ, રાજાના અંતઃકરણમાં પણ દુઃખ થયું. જેમ તેમ રાત્રિ નીકળી અને પ્રાતઃકાળ થયો, ત્યાં માર્કંડેય ઋષિ કે જે મુનિમાં શ્રેષ્ઠ છે તે નજરે પડ્યા. એટલે વિસ્મય પામેલા રાજાએ તેની પાસે જઈ પૂછી પર દંડની પેઠે પડી પ્રણામ કર્યો, ૨૭-૨૫ અને કહ્યું કે, 'હે સ્વામિન્ ! મેં શું મોટું પાપ કર્યું હશે ? અને આ કયા કર્મનો પરિપાક આવી પડ્યો ? કે જેથી મારી રાજ્ય-લક્ષ્મી નાશ પામી.'

માર્કંડેય ઉવાચ-શ્રુય રાજન્પ્રવક્ષ્યામિ યત્કૃતં પૂર્વજ-
ન્મનિ ॥ ૨૭ ॥ પૂર્વે હિ હ્રુષ્કશ્ચાસીર્ગતોઽસિ ગહનં બ-
નમ્ । મૃગશાર્દૂલશશકાન્ વિનિમ્લનપરિતો વને ॥ ૨૮ ॥
તસ્મિન્નાર્યો ષમન્ રાજેશ્વરુષ્યો માષકૃષ્ણકે । દટં શુભં ચ
કૃષ્ણાયાસ્તટાકં પૃથુનિર્મલમ્ ॥ ૨૯ ॥ તત્તીરે નાગકન્યાનાં
સમૂહં રક્તવાસસામ્ । ગણેશં પૂજયંતીનાં દૃષ્ટવાજિરતં વ્રતે
॥ ૩૦ ॥ ઉપગમ્ય શનૈસ્તત્ર પૃષ્ટાસ્તાસ્તુ ત્વયા વિભો ।
આર્યાઃ કિમેતન્મે સર્વે કથયધ્વં હિ તત્ત્રવતઃ ॥ ૩૧ ॥

માર્કંડેય મુનિ કહે છે-હે રાજન્ ! પૂર્વ જન્મમાં તમે જે પાપ કરેલું છે, તે હું કહું છું તે સાંભળો. ૨૭-૨૭ પૂર્વ જન્મમાં તમે પારધી હતો. તે એક દિવસે ધોરવનમાં ગયા. ત્યાં તમે મૃગલાં, વાઘ, શશલાં અને બીજાં પણ કેટલાંક જાનવરો માર્યા. ૨૮ હે રાજન્ ! માષ વહિ ઓથની તે રાત્રિમાં ફરતા ફરતા યમુનાજીના મનોહર કિનારા ઉપર આવ્યા. ૨૯ ત્યાં નાગકન્યાઓ, કે જેમણે લાલ કપડાં પહે-રેલાં હતાં અને જેઓ ગણેશનું વ્રત કરી તેની પૂજા કરતી હતી તેમને જોઈ, ૩૦ તેઓની પાસે જઈ ધીરેથી તમે પૂછ્યું કે, 'હે સ્ત્રીઓ ! તમે આ શું કરો છો ? મને ખરેખરે કહો.' ૩૧

નાગકન્યા જુઝુ-પૂજ્યામો ગણપતિં વ્રતં સિદ્ધિપ્રદાય-
કમ્ । શાંતિર્દં પુષ્ટિર્દં નિત્યં સર્વેભ્યાષિવિનાશનમ્ ॥ ૩૧ ॥

પુનઃ પૃથં ત્વયા તત્ર કિં દાનં પૂજયેત્સવઃ કઃ । જિયઃ
ઝલુઃ-યદા ચોત્પથતે ભક્તિમાધે માસિ ગણાધિપમ્ ॥૩૩॥
કૃષ્ણાર્યાં ચ ચતુર્થ્યાં ચૈ રક્તપુષ્પૈઃ પ્રપૂજયેત્ । ધૂપૈર્દાંપૈશ્ચ
નૈવૈયૈરન્યૈર્ભક્તિસમાહૃતૈઃ ॥ ૩૪ ॥ વિવિધાન્મોદકાન્કૃત્વા
પૂરિકા પુતપાચિતાઃ । નૈવૈથં ષડસં સર્વૈ ગણેશાય નિવેદયેત્
॥ ૩૫ ॥ તતો ગૃહીત્વા રાજેન્દ્ર ત્વયા સંકટનાશનમ્ । વ્રતં
કૃતં ભક્તિર્પૂર્વં સાંગં તસ્ય પ્રમાબતઃ ॥ ૩૬ ॥ અમવદ્ધન-
ધનમત્તેન સિદ્ધિદમ્ ॥ ૩૭ ॥ વિસ્મૃતં તદ્વ્રતં નૈવ કૃતં
યત્તેન ભૂતિદમ્ । તતઃ પ્રાપ્તં હિ પંચત્વમાયુષોસ્તે ત્વયા
વિભો ॥ ૩૮ ॥ તત્પ્રભાવાદ્રાજકુલે વિશાલે પ્રાપ્તશ્રુતમમ્ ।
ત્વયા જન્મ નૃપશ્રેષ્ઠ રાજ્યં પ્રાપ્તં તથા વિભો ॥ ૩૯ ॥
સુહૃન્મિત્રપ્રિયાયુક્તઃ પ્રાપ્તોસિ વિપુલં વદ્ધ । કૃતાવજ્રા વ્ર-
તસ્પાતસ્તત્પ્રાપ્તં ફલમીદૃશમ્ ॥ ૪૦ ॥ રાજોવાચ-અધુના
ક્રિયતે સ્વામિન્કથ્યતાં મમ સુવ્રતમ્ । યત્કૃત્વા સકલં
રાજ્યં પ્રાપ્યતે ચ મયા પુનઃ ॥ ૪૧ ॥ ઋષિરુવાચ-વ્રતસં-
કલ્પમાશુ ત્વં કુરુ ચાદૌ નૃપોત્તમ । પ્રાપ્સ્યસિ ત્વં હિ
રાજ્યં ચ સંદેહં મા કુરુ પ્રમો ॥ ૪૨ ॥ હિત્યુક્ત્વા સ મુ-
નિશ્રેષ્ઠો શ્રંતધાનમગાત્તતઃ । છુનેસ્તદ્વચનં શ્રુત્વા વ્રતસંક-
લ્પમાતનોત્ ॥ ૪૩ ॥ રાજાકારોન્મુનિપ્રોકં સકલં તદ્વ્રતં
શુભમ્ । આયાતાઃ સકલાસ્તસ્ય મન્ત્રિભૂત્યાશ્ચ સૈનિકાઃ
॥ ૪૪ ॥ સમાયયૌ નૃપશ્રેષ્ઠસ્તત્ક્ષણાત્સ્વયમેવ હિ । લઙ્ઘ્વા
સ્વકીયં રાજ્યં ચ ગણેશસ્ય પ્રસાદતઃ ॥ ૪૫ ॥ હુશ્મે
મેદિર્નૌ રાજા પુત્રપૌત્રસમન્વિતઃ । તસ્માત્ત્વમપિ રાજેન્દ્ર
કુરુ સંકટનાશનમ્ ॥ ૪૬ ॥ વ્રતં સિદ્ધિપ્રદં નૃણાં જીર્ણાં
ચૈવ વિશેષતઃ । યુષિષિર ઉવાચ-સવિસ્તરં વ્રતં વ્રૂહિ કૃ-
પયા ફટનાશનમ્ ॥ ૪૭ ॥

નાગકન્યાઓ મોહી-ગણપતિનું વ્રત કે જે સિદ્ધિને
આપનાર છે, શાન્તિ આપનાર છે, પુષ્ટિ આપનાર છે
અને સર્વ વ્યાધિનો નાશ કરનાર છે, તે અમે કરીએ
છીએ. ૩૨ ત્યારે તમે પૂછ્યું કે, એ વ્રતમાં શું દાન કરવું ?
તથા કેની પૂજા કરવી ? ત્યારે તે સ્ત્રીઓએ કહ્યું કે,
ન્યારે ભક્તિ લિપત્ર થાય ત્યારે માથ વહિ ચોથને દિવસે
લાલ પુષ્પો, ધૂપ, અને દીપવડે ભક્તિથી ગણપતિની પૂજા
કરવી. નાના પ્રકારના મોદક, ઘીમાં તળેલી પૂરી તથા
ખીર્ણ પણ જૂદી જૂદી ભતનાં છ રસવાળાં નૈવેદ્ય ગણ-
પતિને ધરવાં. ૩૩-૩૫ એ પ્રકારનાં તે સ્ત્રીઓનાં વચનો
સાંભળીને, હે રાજા ! તમે પણ ભક્તિથી વિધિ પ્રમાણે
સંકટ ચતુર્થીનું વ્રત કર્યું. તેના પ્રભાવથી તમને ધન
ધાન્યની સમૃદ્ધિ મળી તથા પુત્ર પૌત્ર વગેરે પરિવારની
વૃદ્ધિ થઈ. પછી એક દિવસે ધનના મદથી તમે ગણપ-
તિનું વ્રત કે જેના પ્રભાવથી સિદ્ધિ અને સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત
થઈ હતી તે બૂલી ગયા. પછી ન્યારે આયુષ્ય પૂરું થયું
ત્યારે તમે મરણ પામ્યા, ૩૬-૩૮ અને તે વ્રતના પ્રભા-

વથી આ જન્મમાં તમારો મોટા રાજના કુત્રમાં જન્મ
થયો. વ્રતપ્રભાવથી સમૃદ્ધિ તથા આ રાજ્ય મળ્યું તથા
સ્નેહિતૃય, સ્ત્રી, મિત્ર અને પુત્ર વગેરે પરિવારની વૃદ્ધિ
થઈ, પણ તમે જે વ્રતની અવગત કરી હતી-બૂલી ગયા
હતા, તેના દોષથી તમને આપું દુઃખ વેઠવું પડે છે. ૩૯-૪૦
રાજા કહે છે-હે મહારાજ ! હું હમણાં જ એ વ્રત કરીશ,
માટે મને એ વ્રત બતાવો કે જે કરવાથી મને સધળું
રાજ્ય ફરીથી મળે. ૪૧ ઋષિ કહે છે-હે નૃપોત્તમ ! પ્રથમ
તો તમે જલદી સંકટ ચતુર્થીના વ્રતનો સંકલ્પ કરો,
જેથી ફરીથી તમને રાજ્ય મળશે એમાં સંદેહ નથી. ૪૨
એટલું કહી ઋષિરાજ અંતર્ધાન થઈ ગયા. પછી રાજાએ
મુનિના કહેવા પ્રમાણે વ્રતનો સંકલ્પ કરી, વિધિથી
સંકટ ચતુર્થીનું વ્રત કર્યું. તેના પ્રભાવથી તત્કાલ (શત્રુ)
રાજા, મંત્રી તથા સૈન્ય વગેરે એ રાજાને શરણ આપ્યા.
એ પ્રકારે ગણેશના પ્રસાદથી તે રાજાને પોતાનું રાજ્ય
મળ્યું અને તે પુત્રપૌત્ર સાથે રાજ્યસુખ ભોગવવા લાગ્યો.
માટે હે યુષિષિર ! તમે પણ જે સ્ત્રી તથા પુરુષોને સર્વ
સિદ્ધિ આપનાર છે અને સંકટનો નાશ કરનાર છે, તે
સંકટ ચતુર્થીનું વ્રત કરો. યુષિષિર મોહ્યા-હે મહારાજ !
કૃપા કરીને કટના નાશ કરનારે તે વ્રત વિસ્તારથી કહી
સંભળાવો. ૪૩-૪૭

શ્વાસ ઉવાચ- યદા સંકેશિતો રાજન્ દુઃસૈઃ સંકટદશ-
રુઢૈઃ । પુમાન્કૃષ્ણચતુર્થ્યાં તુ તદા પૂજ્યો ગણાધિપઃ ॥૪૮॥
આવળે બહુલે પક્ષે ચતુર્થી સ્વાદિષ્ટદયે । તસ્મિન્દિને વ્રતં
પ્રાશ્યં સંકટારાહ્યં યુષિષિર ॥ ૪૯ ॥ માથે વા કૃષ્ણપક્ષે તુ
ચતુર્થી સ્વાદિષ્ટદયે । તસ્મિન્દિને વ્રતં પ્રાશ્યં સંકટારાહ્યં
નૃપોત્તમ ॥ ૫૦ ॥ પ્રાતઃશુચિર્ચૈવેત્સમ્યગ્દંતધાવનપૂર્વકમ્ ।
નિરાહારોઽય દેવેશ યાવચ્ચંદ્રોદયો ભવેત્ ॥ ૫૧ ॥ ભો-
ક્ષ્યામિ પૂજયિત્વાઠં ગણેશં શરણં ગતઃ । કૃત્વૈવમાદૌ
સંકલ્પં સ્નાત્વા શુક્તિલૈઃ શુભૈઃ ॥૫૨॥ આદિત્કં તુ વિધા-
યૈવં પૂજાં ચ કુરુ સુવ્રત । યથાશક્ત્યા તુ સૌવર્ણી પ્રતિમાં
ચ વિધાય ચ ॥ ૫૩ ॥ સૌવર્ણે રાજતે તાથે મૃન્મયે વાય
શક્તિઃ । કુંભે પુષ્પૈઃ ફલૈઃ પૂર્ણે દેવં તથૈવ વિન્ધસેત્
॥ ૫૪ ॥ શુભે દેશે ન્યસેત્કુંભં વર્ણં તત્ર નિધાય ચ । પથ-
મદ્બલ્લં કૃત્વા ગંધાયૈઃ પૂજયેત્તતઃ ॥ ૫૫ ॥ રક્તપુષ્પૈશ્ચ
ધૂપૈશ્ચ ઇમિર્નામપદૈઃ પ્રથક્ । આવાહનં ગણેશાય આસનં
વિઘ્નનાશિને ॥ ૫૬ ॥ પાર્યં લંબોદરાયેતિ અર્ચ્યં ચદ્રાર્ધ-
ધારિણે । વિશ્વપ્રિયાયાચમનં સ્નાનં ચ બ્રહ્મચારિણે ॥૫૭॥
વક્તુંઢાયોપવીતં વર્ણં સર્વપ્રદાય ચ । ચંદનં રુદ્રપુનાય પુરુષં
ચ ગુણશાલિને ॥ ૫૮ ॥ મગ્ગાનીપ્રિયકર્ત્તે ચ ધૂપં દયાથ-
યાવિધિ । ર્શીપં રુદ્રપ્રિયાયેતિ નૈવેથં વિઘ્નવાશિને ॥૫૯॥
તાંબૂલં સિદ્ધિદાયેતિ ફલં સંકટનાશિને । હૃતિ નામ-
પદૈઃ પૂજાં કૃત્વા માસયમાન્ ષ્ણુ ॥ ૬૦ ॥

બાસ કહે છે-હે રાજા ! ન્યારે મનુષ્યને દારુણ
સંકટ આવી પડે ત્યારે વહિચોથને દિવસે ગણપતિનું પૂજન

કરવું.^{૪૮} હે યુધિષ્ઠિર ! આવશ્ય માસના કૃષ્ણ પક્ષમાં જે દિવસે ચંદ્રોદય વખતે ચતુર્થા હોય, તે દિવસે સંકટ ચતુર્થાના વતનું ગ્રહણ કરવું.^{૪૯} અથવા માત્ર માસના કૃષ્ણ પક્ષમાં ચંદ્રોદય વખતે જે દિવસે ચોથા હોય, તે દિવસે તે વતનું ગ્રહણ કરવું.^{૫૦} હે યુધિષ્ઠિર ! પ્રાતઃકાલમાં દાતણ કરી પવિત્ર યજ્ઞ, ચંદ્રોદય થાય ત્યાં સૂધી નિરાહાર (બ્રૂખ્યું) રહેવું.^{૫૧} પ્રથમ ગણેશને શરણે જઈ તેની પૂજા કરી ભોજન કરીશ, એમ સંકલ્પ કરી, સુંદર ધોળા તલવડે સ્નાન કરી નિત્યકર્મ કરી પૂજા કરવી. યથાશક્તિ ગણપતિની સેનાની મૂર્તિ કરાવવી.^{૫૨-૫૪} શક્તિઅનુસાર સેના, રૂપા, ત્રાંબા, વા માટીના ધડામાં ફલ તથા પુષ્પ નાંખી તેની ઉપર ગણપતિને પધરાવવા.^{૫૪} પછી પવિત્ર સ્થળમાં અષ્ટફલ પત્ર કરી તેમાં ધડાની સ્થાપના કરી, તેપર વસ્ત્ર ઢાંકી, ગંધ, લાલપુષ્પ, ધૂપ અને દીપ-વડે ગણપતિની પૂજા કરવી તથા ગણપતિના નામથી જૂદી જૂદી પૂજા કરવી. પ્રથમ ગણેશનું નામ લઈ 'ગણેશાય નમઃ' એ પ્રમાણે કહી આવાહન કરવું. 'વિવ્રનાશિને નમઃ' એમ કહી આસન આપવું. 'લંબોદરાય નમઃ' એમ કહી પાદ આપવું. 'ચંદ્રાર્ધચારિણે નમઃ' એમ કહી અર્ધ આપવો. 'વિશ્વપ્રિયાય નમઃ' એમ કહી આચમન કરાવવું. 'બ્રહ્મચારિણે નમઃ' એમ કહી સ્નાન કરાવવું. 'વક્રતુંડાય નમઃ' એમ કહી ઉપવીત આપવું. 'સર્વપ્રદાયકાય નમઃ' એમ કહી વસ્ત્ર આપવું. 'રુદ્રપુત્રાય નમઃ' એમ કહી ચંદન આપવું. 'ગુણશાલિને નમઃ' એમ કહી પુષ્પો આપવાં. 'મવાનીપ્રિયકર્ત્રે નમઃ' એમ કહી ધૂપ કરવો. 'રુદ્રપ્રિયાય નમઃ' એમ કહી દીપ કરવો. 'વિવ્રનાશિને નમઃ' એમ કહી નૈવેદ્ય કરવું. 'સિદ્ધિદાય નમઃ' એમ બોલી તાંબૂલ આપવાં, અને 'સંકટનાશિને નમઃ' એમ કહી ફળ આપવું. એ પ્રકારે નામપૂજા કરવી. હવે માસના નિયમો સાંભળો.^{૫૫-૬૦}

આવળે સપ્તલગ્નકાળમયે દશિમક્ષણમ્ । આશિને ચો-
પવાસં ચ કાર્તિકે દુર્યપાનકમ્ ॥ ૬૧ ॥ માર્ગશીર્ષે નિરા-
હારં પૌષે ગોમુત્રપાનકમ્ । તિર્ણશ્ર મધ્યેન્માઘે કાલગુને
વૃત્તશર્કારમ્ ॥ ૬૨ ॥ ચૈત્રે માસિ પંચગવ્યં દૂર્વારસં તુ
માધવે । જ્યેષ્ઠે વૃત્તં પલ્લં મોઝ્યમાષાઢે મધુમક્ષણમ્ ॥ ૬૩ ॥
હિતે માસ્યમાન્ત્ર કૃત્વા નરો હુચ્ચેત સંકટાદ્ । હૃત્તીયાદ્વા
તથા સપ્ત માસાન્વા સ્વેચ્છયા છલમ્ ॥ ૬૪ ॥ અશક્તશ્ચે-
ત્તઃ સિદ્ધિર્ભવિવ્યતિ ન સંશયઃ । एवं પૂજા પ્રકર્ત્તવ્યા
પોઢશૈરુપચારકૈઃ ॥ ૬૫ ॥

આવશ્ય માસમાં સંકટ ચતુર્થાને દિવસે સાત લાડવા ખાવા. બાદરવા માસમાં દહી ખાવું. આશ્વિન માસમાં ઉપવાસ કરવો. કાર્તિક માસમાં દૂધ પીવું.^{૬૧} માગશ્વર માસમાં નિરાહાર રહેવું. પૌષ માસમાં ગોમુત્ર પીવું. માધ માસમાં તલ ખાવા. ફાગણ માસમાં ઘી તથા સાકર ખાવી.^{૬૨} ચૈત્ર માસમાં પંચગવ્ય પીવું. વૈશાખ માસમાં દૂર્વાને

રસ પીવો. જ્યેષ્ઠ માસમાં એક પલ ઘી ખાવું. આષાઢ માસમાં મધનું લક્ષણ કરવું.^{૬૩} એ પ્રકારે પ્રત્યેક માસમાં નિયમ પાળવાથી સંકટ દૂર થાય છે. ઉપર કહેલા માસના નિયમો પાળી ન શકાય તો સાત ગ્રાસ (કાળીયા) જમવાથી, અથવા ચિત્ત પ્રસન્ન રહે તેવી રીતે યથેચ્છ ભોજન કરવાથી પણ સિદ્ધિ થાય, એમાં સંશય નથી. એ પ્રકારે પોડશોપચારે પૂજન કરવું.^{૬૪-૬૫}

નાના મહ્યાદિસંયુક્તમુપહારં પ્રકલ્પયેત્ । મોદકાન્
કારવેદ્રાજસ્તિલ્લજાન્દશસંલ્લયકાન્ ॥ ૬૬ ॥ દેવામે સ્થાપ-
યેત્પંચ દશ વિપ્રાય દાપયેત્ । પૂજયિત્વા તુ તે વિપ્રં
મક્તિભાવેન દેવવત્ । દક્ષિણાં ચ યથાશક્ત્યા દત્ત્વા પંચૈવ
મોદકાન્ ॥ ૬૭ ॥ સંસારપીઠાવ્યયિતં હિ માં સદા સંક-
ટમૃતં સમુલ્લ પ્રસીદ્ । સ્ત્વં ત્રાહિ માં નાશય કટસ્તંચાનમો
નમઃ કટવિનાશનાય ॥ ૬૮ ॥ હૃતિ સંપ્રાર્થ્ય દેવેશં ચંદ્રા-
યાર્ધ્યં નિવેદયેત્ । બ્રાહ્મણાન્મોજયેત્પશ્ચાન્નગેશપ્રીતયે સદા
॥ ૬૯ ॥ સ્વયં હુઙ્ગીત પંચૈવ મોદકાન્ચંદુભિઃ સહ । અ-
શક્તૌ સ્વેકમન્ત્રં વા હુઙ્ગીયાર્ધિના સહ ॥ ૭૦ ॥ અથવા
મોજનં કાર્યમેકવારં હિ પાંડવ । મુનિશાયાં જિતક્રોધો
લોભદંભવિવર્જિતઃ । સોપસ્કરાં ચ પ્રતિમામાચાર્યાય નિવે-
દયેત્ ॥ ૭૧ ॥ ગચ્છ ગચ્છ સુરશ્રેષ્ઠ સ્વસ્થાને પરમેશ્વર ।
વ્રતેનાનેન સુપ્રીતો યથોક્તફલદો ભવ ॥ ૭૨ ॥ ઘણાપનં
પ્રકર્ત્તવ્યં ચતુર્થ્યાં માઘકૃષ્ણકે । ગાળપત્યં સદાચારં સર્વ-
શાસ્ત્રવિશ્વારદમ્ ॥ ૭૩ ॥ આચાર્યં વરયેદાદૌ યથોક્ત-
વિધિનાર્ચયેત્ । એકવિંશતિવિપ્રાન્તૈઃ વજ્રાલંકારભૂષણેઃ
॥ ૭૪ ॥ પૂજયેદ્ગોહિરણ્યાયૈર્મોદકૈશ્ચૈવ હોમયેત્ । અષ્ટોત્તર-
સહસ્રં તુ શતં ચાષ્ટાધિકં તથા ॥ ૭૫ ॥ અષ્ટાવિંશતિરૈઘૌ
વા વેદોક્તૈસ્તિલ્લસર્પિષા । સપત્નીકં સુવર્ણાયૈર્ગૌમુવજ્રાદિ-
ભૂષણેઃ ॥ ૭૬ ॥ ઇત્રં ચોપાનહૌ દયાત્ કર્મલગ્નગૃહાદિભિઃ ।
આચાર્યં પૂજયેદ્રાજન્ ગણેશસ્ય તુ તુલ્યે ॥ ૭૭ ॥

પછી નાના પ્રકારનાં નૈવેદ્ય કરવાં. તલના દશ લાડવા કરાવવા.^{૬૬} તેમાંથી પાંચ ગણેશની પાસે ધરવા, અને યથાશક્તિ દક્ષિણા સહિત પાંચ લાડવા ભક્તિથી પૂજા કરી, બ્રાહ્મણને આપવા.^{૬૭} પછી 'હે સુમુખ ! હે દેવ ! આપ કે જે સંકટનો નાશ કરો છો, તેને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું, માટે હું જે સંસારનાં દુઃખમાં ડૂબ્યો છું અને સંકટમાં પડ્યો છું તેનું રક્ષણ કરો અને સંકટનો નાશ કરો.'^{૬૮} એ પ્રકારે ગણેશની પ્રાર્થના કરી ચંદ્રને અર્ધ આપવો; અને ગણેશને પ્રશન કરવા માટે બ્રાહ્મણો જમાડવા;^{૬૯} પછી સગાંસંબંધીઓની સાથે ભોજન કરવું. તેમાં પોતે પાંચ લાડવા જમવા. અશક્ત હોય તો એક અનન્યમનું અથવા દહીંની સાથે જમવું.^{૭૦} અથવા એક વખત ભોજન કરવું. વ્રત કરનારે પૃથ્વી ઉપર સૂવું, કોષ, કોલ તથા દંમનો ત્યાગ કરવો. પછી મૂર્તિ તથા સ્થાપન વગેરે સામગ્રી આચાર્યને આપવી.^{૭૧} 'હે સુરશ્રેષ્ઠ !

હે પરમેશ્વર ! હવે આપ આપને સ્થાને પધારો અને આ વ્રતથી પ્રસન્ન થઈ મને યથાર્થ ફળ આપો. ૧૭૨ એ મંત્રથી વિસર્જન કરવું. હે યુધિષ્ઠિર ! માથ વદિ એથને દિવસે ઉઘાપન કરવું, તેમાં પ્રથમ જે ગણપતિને ભક્ત હોય, સદાચારવાળો હોય, તથા સર્વ શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ હોય તેવા બ્રાહ્મણને આચાર્ય કરી તેની વિધિથી પૂજા કરવી. પછી એકવીશ બ્રાહ્મણોને વરાવી, વખાલંકાર, સુવર્ણ અને મોઢક વગેરેથી તેની પૂજા કરવી. ચાર બાદ વેદોક્ત મંત્રવડે ઘી તથા તલની એક હળર આઠ, અઠ્યાવીશ વા કેવલ આઠ બાહુતિ આપવી, હોમ પૂરો થયા પછી અગ્નિને પ્રસન્ન કરવા માટે આચાર્ય તથા તેમની સ્ત્રીને સુવર્ણ, ગાય, વસ્ત્ર, અલંકાર, પૃથ્વી, ડાન, પગરખાં, કંમંડલુ તથા ધર વગેરે આપી સત્કાર કરવો. ૭૭-૭૭

एवं कृत्वा विधानेन प्रसन्नो नात्र संशयः । प्रतिमासं तु यः कुर्यान्नीयवद्वाग्येकमेव वा ॥ ७८ ॥ अथवा जन्मपर्यंत तस्य दुःखं कदाच न । दारिद्र्यं न भवेत्तस्य संकटं न भवेदिह ॥ ७९ ॥ वत्सराते द्वादश वै ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः । विद्यार्थी कभते विद्या धनार्थी कभते धनम् । पुत्रार्थी कभते पुत्रान्तौमास्यं च सुवासिनी ॥ ८० ॥ ऋषंति ये मतमिदं शुभमीदृशं हि ते वै छलेन भुवि पूर्वमनोरथाः स्युः । नित्यं भवंति सुखिनो लक्ष्म्याः पुमांसः सत्पुत्रपौत्र धनधान्ययुताः पृथिव्याम् ॥ ८१ ॥ एवमुक्त्वा ततो व्यासस्तत्रैवांतरधीयत । युधिष्ठिरस्तु तत्सर्वमकरोद्राजसततः ॥ ८२ ॥ तेन व्रतप्रभावेण स्वराज्यं प्राप्तवानृषः । इत्थારिपूत्रं कुक्षेत्रे स्वराज्यमलभनृषः ॥ ८३ ॥ इति श्रीनारदीयपुं. कृष्णचतુર્थीसंकष्टहरगणपतिव्रतकथा समाप्ता ॥

એ પ્રકારે વિધિથી સંકટ ચતુર્થીનું વ્રત કરવાથી ગણેશ પ્રસન્ન થાય છે એમાં સંશય નથી. જે માણસ ત્રણ વર્ષો પર્યંત, એક વર્ષ પર્યંત વા જન્મ પર્યંત એ વ્રત કરે છે, તેને કોઈ દિવસે પણ દુઃખ, દરિદ્રતા કે સંકટ આવતું નથી. ૭૮-૭૯ વર્ષ પૂરું થયા પછી બાર બ્રાહ્મણો જમાડવા. એ પ્રકારે વ્રત કરવાથી વિદ્યા ઇચ્છનારને વિદ્યા મળે છે, ધન ઇચ્છનારને ધન મળે છે, પુત્ર ઇચ્છનારને પુત્ર મળે છે અને સૌભાગ્ય ઇચ્છનારને સૌભાગ્ય મળે છે. ૮૦ જે સ્ત્રીઓ અથવા પુરોહિતો આ સંકટચતુર્થીની કથા સાંભળે તેમને પૃથ્વીમાં નિરંતર સુખ મળે છે, તેમના સર્વ મનોરથો સિદ્ધ થાય છે તથા તેમને ત્યાં સત્પુત્ર, ધન અને ધાન્યની વૃદ્ધિ થાય છે. ૮૧ એ પ્રકારે કહી બાસ ત્યાં જ અંતર્ધાન થઈ ગયા. પછી યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ બાસના કહેવા પ્રમાણે વ્રત કર્યું. ૮૨ તેના પ્રભાવથી તેણે કુક્ષેત્રમાં પોતાના શત્રુઓને મારી પોતાનું ચક્રવર્તી રાજ્ય પાછું મેળવ્યું. ૮૩ એ પ્રમાણે નારદીય પુરાણમાં સંકટચતુર્થીનું વ્રત તથા તેની કથા કહેલી છે.

૧૧ અંગારકચતુર્થીવ્રતકથા

अथ गणेशपुराणोक्तान्गारकचतुर्थाव्रतकथा ॥ कृतवीर्य-पितोवाच-अंगारकचतुर्थ्यां च विशेषोभिहितः कृतः । वद स्वं कृपया ब्रह्मन् प्रभयावतताय मे ॥ १ ॥ ऋषतो न च मे वृत्तिर्गैजाननकर्पां शुभाम् । ब्रह्मोवाच-अंगारकच-तुर्थ्यास्तु महिमानं महीपते ॥ २ ॥ ऋषुच्चावहितो भूत्वा कथयामि तवाव्रतः । अर्धतीनगरे राजन् भारद्वाजो महा-सुनिः ॥ ३ ॥ वेदवेदांगवित्प्राज्ञः सर्वशास्त्रविहारदः । अग्निहोत्ररतो नित्यं शिष्याध्यापनतत्परः ॥ ४ ॥ नदीतीरे गतस्तिष्ठन्नृषाणरतो मुनिः । अकस्मात्कामीनीं दृष्ट्वा का-मासक्तोऽभवन्मुनिः ॥ ५ ॥ कामबाणाभिभूतः सन्निपपात महीतले । अतिबिह्वलगान्नस्य तस्य रेतस्तदास्सकृत् ॥ ६ ॥ प्रविष्टं तस्य तदेव पृथिवीबिलमव्यतः । तत एकः कुमा-रोऽभूजपाकुसुमसन्निभः ॥ ७ ॥ तं चरित्री स्नेहबभारपाक-यामास सादरम् । जदः स्वं तेन चय्यं सा मद्यते पितरौ कृत्स्न ॥ ८ ॥ ततः स सप्तवर्षस्तां पप्रच्छ जननीं निजाम् । मयि लोहितिमा कस्मान्मातृवर्षं देहमास्थिते ॥ ९ ॥ कथं मे जनको मातस्तन्ममाचक्ष्व सांप्रतम् । चरोवाच-भारद्वा-जस्यने रेतः स्सकृत्तं मयि संगतम् ॥ १० ॥ ततो जातोऽसि रे पुत्र वर्धितोऽसि मया शुभम् । सुत उवाच-तर्हि तं मे मुनिं मातर्दशैवस्व तपोनिषिञ्च ॥ ११ ॥

ગણેશપુરાણમાં અંગારક ચતુર્થીનાં વ્રતની કથા કહેલી છે. કાર્તવીર્યના પિતા કહે છે-હે બ્રહ્મા ! અંગારકચતુર્થીમાં વિશેષ શા માટે કહેલું છે તે હું, કે જે નમ્રતાથી પૂછું છું તેને કહો. ૧ કારણ કે જનનનની સુંદર કથા સાંભળવાથી મને તૃપ્તિ થતી નથી. બ્રહ્મા કહે છે-હે રાજા ! હું અંગારકચતુર્થીના મહિમા તમારી આગળ કહું છું, તે સાવધાન થઇને સાંભળો. હે મહારાજ ! અવંતી (ઉજ્જૈન) નમ્રીમાં ભરદ્વાજ નામના મોટા મુનિ રહેતા હતા. ૨-૩ તે વેદ તથા વેદાંગને જાણનારા હતા, શુદ્ધિમાન હતા, સર્વ શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ હતા, વિદ્યાર્થીઓને ભણાવવામાં નિત્ય તત્પર હતા અને અસિહોત્રી હતા. ૪ એક દિવસે તે મુનિ નદીના કિનારા ઉપર જઈ અનુશાન કરવા લાગ્યા. તેમાં અચાનક એક સૌંદર્યવતી સ્ત્રી આવી પાસે ઉભી રહી, તેને જોઈ મુનિરાજ તેા કામદેવને વશ થયા અને કામદેવનાં બાણ વાગવાથી પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. એ પ્રકારે બેભાન થયેલા મુનિ રાજનું વીર્ય સ્ખલિત થયું. તે પૃથ્વીના એક ખાડામાં પડ્યું. તેમાંથી જાડુંકનાં પુષ્પસમાન લાલ કાંતિવાળાં એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. ૫-૭ તેને પૃથ્વીએ સ્નેહથી સારી રીતે પાળી પોષી મોટા કર્યો. તેથી તે બાલક મા, બાપ, કુલ જે કોઈ કહીએ તે પૃથ્વીને જ સમજતો હતા. ૮ પછી જ્યારે તે સાત વર્ષના થયો અને સમજવા શીખ્યો ત્યારે તેણે પૃથ્વીને પૂછ્યું કે, હે માતા ! મનુષ્યદેહમાં

પણ મારી આવી લાલ કાંતિ ક્યાંથી ૧૫ મારા પિતા કોણ છે તે ઝઢ કહેા. પૃથ્વી કહે છે-હે પુત્ર ! ભરદ્વાજ ઋષિનું વીર્ય મારી ઉપર પશું તેમાંથી તું ઉત્પન્ન થયો છે અને મેં તને સારી રીતે ઉછેરીને મોટા કર્યો છે. બાલક કહે છે-હે માતા ! ત્યારે મને એ તપોનિધિ ઋષિ ખતાવો. ૧૦-૧૧

બ્રહ્મોવાચ-તમાવાચ તદા દેવી મારદ્વાજ જગમ કુઃ ।
 ઉવાચ પ્રણિપત્યૈનં ત્વદ્વીર્યપ્રભવં છતમ્ ॥ ૧૨ ॥ વર્ણિતં તં
 પુરોધાર્ય સ્વીકુરુષ્વ છનેડ્યુના । તદાજ્ઞયા યયૌ ધાત્રી સ્વ-
 ધામ રુષિરં તદા ॥ ૧૩ ॥ મારદ્વાજઃ છતં લઘ્વવા મુચ્ચદે
 ચાલિલિંગ તમ્ । આગ્રાય શિર ઇત્સંગે સ્થાપયમાસ તં
 હ્વા ॥ ૧૪ ॥ હસુદૃતં શુભે છયે ચકારોપનયં મુનિઃ ।
 વેદશાસ્ત્રાણ્યુપાધિક્ષય ગણેશસ્ય મહં શુભમ્ ॥ ૧૫ ॥ ડ-
 વાચ કુર્વંતુશ્ચાનં ગણેશપ્રીતયે ચિરમ્ । સંતુષ્ટો દાસ્યતે
 કામાન્ સર્વોસ્તથ મનોગતાન્ ॥ ૧૬ ॥ તતો મંદાકિની-
 તીરે પથાસનગતો મુનિઃ । સંનિયમ્યૈરિયાણાશુ ધ્યાયન્
 હેરંભવંતરે ॥ ૧૭ ॥ જજાપ પરમં મન્ત્રં વાપુમબો મૃદ્ધાં
 કૃષ્ણઃ । ઇવં વર્ષસહસ્રં સ તપસ્તેપે સુદારુણમ્ ॥ ૧૮ ॥
 માચકૃષ્ણજતુધર્મો તદ્વદયે શશિનઃ શુભે । દર્શયામાસ સ્વં
 રૂપં ગણનાથોઽથ દિગ્મુજમ્ ॥ ૧૯ ॥ દિર્ઘાંબરં બાલચંદ્રં
 નાનાયુધલસત્કરમ્ । ચારુશુંદ્રં લસદંતં શર્પકર્ણં સકુંડલમ્
 ॥ ૨૦ ॥ સૂર્યકોટિપ્રતીકાશં નાનાલંકારમંદિતમ્ । દર્શ-
 નં રૂપં દેવસ્ય સ બાલઃ પુરતઃ સ્થિતમ્ ॥ ૨૧ ॥ ડત્યાય પ્ર-
 નિપત્યૈનં તુષ્ટાવ જગદીશ્વરમ્ । નમસ્તે વિઘ્નનાશાય નમસ્તે
 વિઘ્નકારિણે ॥ ૨૨ ॥ છરાછરાણામીશાય સર્વશક્ત્યુપદ-
 હિણે । નિરામયાય નિત્યાય નિર્ગુણાય ગુણચ્છિદ્રે ॥ ૨૩ ॥
 નમો બ્રહ્મવિદાં શ્રેષ્ઠ સ્થિતિસંહારકારિણે । નમસ્તે જગદા-
 ખાર નમસ્તૈલોકપાલક ॥ ૨૪ ॥ બ્રહ્માદયે બ્રહ્મવિદે બ્રહ્મણે
 બ્રહ્મરૂપિણે । લક્ષ્યાલક્ષ્યસ્વરૂપાય દુર્લક્ષણચ્છિદ્રે નમઃ
 ॥ ૨૫ ॥ નમઃ શ્રીગણનાથાય પરેશાય નમોનમઃ । ઇતિ
 સ્તુતઃ પ્રસન્નાત્મા પરમાત્મા ગજાનનઃ ॥ ૨૬ ॥ ડવાચ
 શ્રુક્ષણયા વાચા બાલકં સંપ્રદર્શયન્ ।

બ્રહ્મા કહે છે-એ પ્રકારે બાળકના કહેવાથી તેને લાગને પૃથ્વી, ભરદ્વાજ ઋષિની પાસે ગઈ અને પ્રણામ કરી કહેવા લાગી કે, હે મહારાજ ! આ પુત્ર આપના વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. ૧૨ અને મેં એને ઉછેરી મોટા કર્યો છે માટે હવે આપ એનું રક્ષણ કરો. એટલું કહી પૃથ્વી પોતાના રક્ષણ ઉપર ગઈ. ૧૩ પુત્રની પ્રાપ્તિ થવાથી ભરદ્વાજ મુનિને ધણે આનંદ થયો. પુત્રને ખોળામાં બેસાડી હર્ષથી તેનું આલિંગન કર્યું અને તેનું મસ્તક સુંઘ્યું. ૧૪ પછી શુભ દિવસે શુભ મુહૂર્તમાં મુનિએ તેને જોનાઈ દીધું, અને વેદ તથા શાસ્ત્રો બાણવી ગણેશના મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો અને કહ્યું કે, હે પુત્ર ! ગણેશને પ્રસન્ન કરવા માટે તેના મંત્રનો જપ કર, તેથી ગણેશ પ્રસન્ન થઈને જે

તારા મનોરથો હશે તે પૂર્ણ કરશે. ૧૫-૧૬ આ પ્રકારનાં પિતાનાં વચનો સાંભળી તે મુનિપુત્ર ગંગાના કિનારા ઉપર પદાસન વાળી ઈંદ્રિયો નિયમમાં રાખી માત્ર વાયુનું લક્ષણ કરી અલગત દુર્ગ્ગળ થઈ ગયેલો હોવા છતાં પણ હૃદયમાં ગણેશનું ધ્યાન કરતો કરતો ગણેશજીના પરમ મંત્રનો જપ કરવા લાગ્યો. એ પ્રકારે હજારો વર્ષો સુધી દારુણ તપ કર્યું ત્યારે માથ વદિ ચોથને દિવસે ચન્દ્રોદય વખતે ગણપતિએ દર્શન દીધાં. જોને દશ હાથ છે, જેણે દિવ્ય કપડાં પહેરેલાં છે, જેના કપાળમાં ચન્દ્ર છે, નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રોવડે જેના હાથ શોભે છે, સુંદર શુંદ છે, શોભતા દાંત છે, સુપડાના જેવા કાન છે, કુંડલ પહેરેલાં છે. ૧૭-૨૦ કરોડ સૂર્યના જેવી જેની કાંતિ છે અને નાના પ્રકારના અલંકારોવડે શોભે છે તેવા ગણપતિના સ્વરૂપનાં દર્શન કરી તે મુનિપુત્ર ઉભો થઈ ગયો અને પ્રણામ કરી સ્તુતિ કરવા લાગ્યો:- હે ગણપતે ! આપ કે જે વિઘ્ને નાશ કરનારા છો, વિઘ્નહારી છો, દેવ તથા દૈત્યોના ઈશ્વ છો, સર્વ શક્તિથી સહવર્તમાન છો, ઉપાધિરહિત છો, નિત્ય છો, નિર્ગુણ છો, ગુણને છેદનાર છો, અઘવિત્ત્વાં શ્રેષ્ઠ છો, સંધિનું રક્ષણ અને સંહાર કરનારા છો, જગતના આધાર છો, ત્રણ લોકના પાલક છો, અઘાદિ છો, અઘવિત્ત્વ છો, અઘ્ન છો, અઘ્નરૂપી છો, ત્રલક્ષ તથા અત્રલક્ષ સ્વરૂપવાળા છો, દુષ્ટ લક્ષણને છેદનારા છો, ગણનાથ છો અને પરેશ છો, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. એ પ્રકારે સ્તુતિ કરવાથી પ્રસન્ન થયેલા પરમાત્મા ગણપતિ, મુનિપુત્રને પ્રસન્ન કરવા માટે મધુર વાણીથી કહેવા લાગ્યા. ૨૧-૨૬

ગજાનન ડવાચ-તવોપતપસા તુષ્ટો ભક્ત્યા સ્તુત્યા-
 ડનયાપિ ચ ॥ ૨૭ ॥ વાલભાવેડપિ યૈર્વાતે દદામિ વાલ્કિ-
 તાન્વરાન્ ॥ ઇવજ્ઞતો મૃમિપુરો વચ જ્ઞવે ગજાનનમ્
 ॥ ૨૮ ॥ મૌમ ડવાચ-ધન્યા દૃષ્ટિર્જનનમપિ મે દર્શનાત્તે
 છરેશ ધન્યં જ્ઞાનં કુલમપિ તથા મૃઃ સૌભાગ્યધન્યા ।
 ધન્યં ચૈતત્સકલમપિ તપો યેન દૃષ્ટોઽસિ ચક્ષુર્ધન્યા વાળી
 વસતિરિપિ યા સંસ્તુતો મૃદમાવાન્ ॥ ૨૯ ॥ યદિ તુષ્ટો-
 ઽસિ દેવેશ સ્વર્ગે અવતુ મે સ્થિતિઃ । અમૃતં પાતુમિચ્છામિ
 દેવૈઃ સહ ગજાનન ॥ ૩૦ ॥ કલ્યાણકારિ મે નામાલ્યા-
 તિમેતુ જગન્નયે । દર્શનં મે ચતુર્ધર્મો સે જ્ઞાતં પુણ્યપ્રદં
 વિશો ॥ ૩૧ ॥ અતઃ સા પુણ્યદા નિત્યં સર્વસંકલહારિણી ।
 કામદા વ્રતકર્તૃણાં ત્વત્પ્રસાદાન્નહરેશ્વર ॥ ૩૨ ॥

ગણપતિ બોલ્યા-હે પુત્ર ! તારું ઉત્તમ તપ, ભક્તિ, સ્તુતિ અને બાલકપણમાં પણ ધૈર્ય જોઈ હું બહુ પ્રસન્ન થયો છું, માટે જે ઇચ્છા હોય તે માગી લે. જે માગીશ તે હું આપીશ. એ પ્રકારે ગણપતિનાં વચનો સાંભળી, પૃથ્વી-પુત્ર તેને કહેવા લાગ્યો. ૨૭-૨૮ હે સુરેશ ! આપનાં દર્શનથી આજ મારી દૃષ્ટિ ધન્ય (સંકલ) છે, જન્મ

ધન્ય છે, જ્ઞાન ધન્ય છે, કુલ ધન્ય છે, પવિત્ર સહિત પૃથ્વી ધન્ય છે, મારું સધળું તપ ધન્ય છે, જેથી આપનાં દર્શન થયાં છે. તેજને ધન્ય છે, આ સ્થળને ધન્ય છે અને મારી વાણીને પણ ધન્ય છે કે જેણે મૂઠ હતાં પણ આપની સ્તુતિ કરી. ૨૬ હે દેવેશ ! એ આપ પ્રસન્ન થયા હો, તો મારો સ્વર્ગમાં વાસ થાય. હે ગળનન ! હું દેવોની સાથે અમૃત પીવા ઇચ્છું છું. ૨૭ હે દેવ ! મારું નામ જગતનું કલ્યાણ કરનાર થાય, મારી ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધિ થાય, અને આપનું દર્શન મને ચતુર્થીને દિવસે થયેલું છે માટે તે ચતુર્થી આપની કૃપાથી પુણ્ય આપનારી, સર્વ સંકષ્ટનો નાશ કરનારી અને વ્રત કરનારી કામના પૂરનારી થાય, એવું વરદાન આપો. ૨૮-૩૨

ગજાનન ડગાચ-અમૃત પ્રાપ્ત્યસે સમ્યગ્દેવૈઃ સહ ધરા-
સુત । મંગલેતિ ચ નામના ધ્વં લોકે હ્યર્થિ ગમિષ્યસિ
॥ ૩૩ ॥ અંગારકેતિ રક્ત્વાદ્રુમત્પયા યતઃ સુતઃ । અંગાર-
કચતુર્થી યે કરિષ્યન્તિ નરા શુચિ ॥ ૩૪ ॥ તેષામદ્યમ્ભવં
પુણ્યં સંકટીવ્રતસંભવમ્ । નિર્વિઘ્નતા સર્વકાર્યે ભવિષ્યતિ
ન સંશયઃ ॥ ૩૫ ॥ અવંતીનગરે રાજા ભવિષ્યતિ પરીતપઃ ।
વ્રતાનાશ્ચત્તમં યસ્માદ્ કૃતં તે વ્રતશ્ચત્તમમ્ ॥ ૩૬ ॥ યસ્ય
સંકીર્તનાન્મત્સ્યઃ સર્વકામાનવાપ્નુયાદ્ ।

ગણપતિ કહે છે-હે ધરાના પુત્ર ! તું દેવોની સાથે અમૃત પી શકીશ, 'મંગલ' એ નામથી તું જગતમાં પ્રસિદ્ધ થઈશ. ૩૩ તારી કાંતિ લાલ છે અને તું પૃથ્વીનો પુત્ર છે તેથી 'અંગારક,' એવું પણ તારું નામ પ્રસિદ્ધ થશે. જે મનુષ્યો પૃથ્વીમાં અંગારકચતુર્થીનું વ્રત કરશે, તેને એક વર્ષ પવિત્ર સંકષ્ટ ચતુર્થીનું વ્રત કરવાથી જે ફળ થાય છે, તે ફળ મળશે અને તેનાં સધળાં કાંઈ નિર્વિઘ્ન થશે એમાં સંશય નથી. ૩૪-૩૫ હે પુત્ર ! જેના સંકીર્તન કરવાથી સર્વ કામના સિદ્ધ થાય છે, તે આ ઉત્તમ વ્રત તેં કરેલું છે, માટે તું શુઝને તપાવનાર ઉજળિની નગરીનો રાજા થઈશ. ૩૬ અને તારાં કીર્તનથી મનુષ્યો સર્વ કામનાને મેળવશે.

બ્રહ્મોવાચ-હતિ દત્વા ચરાન્દેવોંસ્તદંધે દ્વિરદાનનઃ ॥ ૩૭ ॥
તતસ્તુ મંગલો દેવં સ્થાપયિત્વા પ્રયત્નતઃ । શુઙ્ગમુલ્લં
દશશુલ્લં સર્વાંચયવલ્લદરમ્ ॥ ૩૮ ॥ પ્રાસાદં કારયામાસ
ગજાનનશ્ચદાવહમ્ । સંજ્ઞાં મંગલમૂર્તીંતિ દેવદેવસ્ય સોઽક-
રોવ્ ॥ ૩૯ ॥ તતોમ્ભવત્કામદાતૃક્ષેત્રં સર્વજનસ્ય તત્ । અ-
લ્લગનાસ્પૂજનાશ્ચ દર્શનાત્સર્વમોક્ષદમ્ ॥ ૪૦ ॥ તતો વિનન-

યકો દેવો વિમાનવરશ્ચત્તમમ્ । પ્રેપયામાસ સ્વગજાન્
મૌમમાનેતુમંતિકે ॥ ૪૧ ॥ તે ગત્વા તેન દેહેન તં મૌમ-
માનયન્ બલાદ્ । ગણેશસ્થાતિકં રાજસ્તદ્વ્રુત્તમિવામ્ભવ
॥ ૪૨ ॥ તતો મૌમોમ્ભવત્કલ્યાતજ્ઞલૌક્યે સચરાચરે ।
યતો મૌમેન સંકટચતુર્થી મૌમસંયુતામ્ ॥ ૪૩ ॥ કૃત્વા
પ્રાસં યથા સ્વર્ગં સ્થાપાનં સુરૈઃ સહ । અતશ્રાંગારકયુતા
ચતુર્થી પ્રથિતા શુચિ ॥ ૪૪ ॥ ચિંતિતાર્થપ્રદાનેન ચિંતામ-
ણિરિતિ પ્રથામ્ । પ્રયાતો મંગલમૂર્તિઃ સર્વાદ્યપ્રદાકારકઃ
॥ ૪૫ ॥ પારિનેરાતુ નગરાવ્ પશ્ચિમે પ્રયિતોમ્ભવત્ ।
ચિંતામણિરિતિ કલ્યાતઃ સર્વવિઘ્નિવારણઃ ॥ ૪૬ ॥ અતઃ
સ સિદ્ધગંધર્વૈઃ પૂજયતે સચિદ્રસ્યે । દદાતિ વાંચિતાન-
ર્થાન્ પુત્રપૌત્રાદિસંપદઃ ॥ ૪૭ ॥ હતિ શ્રીગણેશપુરાણે
બ્રહ્મકૃતવીરપિતૃસંવાદે અંગારકચતુર્થીવ્રતકથા સંપૂર્ણા ॥

બ્રહ્મા કહે છે-એ પ્રકારનાં વરદાન હઈ મણેશ અંત-
ધોન થઈ ગયા. ૩૭ ત્યાર પછી મંગલે જેને સુંદર શું છે,
દશ હાથ છે, સર્વ અવયવ સુંદર છે તેવી મણેશની સ્થા-
પના કરી તેનું 'મંગલમૂર્તિ' એવું નામ રાખ્યું. પછી મણે-
શનું બધું મંદિર બંધાવ્યું. ૩૮-૩૯ એ ક્ષેત્રમાં અનુદાન કર-
વાથી, પૂજન કરવાથી અને દર્શન કરવાથી સર્વની કામના
સિદ્ધ થાય છે અને મોક્ષ મળે છે. ૪૦ પછી એ મંગલને
પોતાની પાસે તેડી લાવવા માટે મણેશ ઉત્તમ વિમાન
અને કેટલાક ગણ મોકલ્યા. ૪૧ તે ગણો, મંગલ-જે મનુષ્ય
દેહમાં હોતો તેને, તે જ દેહથી આગ્રહપૂર્વક મણેશની પાસે
લઇ ગયા તે આશ્ચર્ય જેવું થયું. ૪૨ પછી હે રાજન્ ! એ
મંગલ ત્રણે લોકમાં પ્રસિદ્ધ થયો. મંગલે અંગારક (મંગલ)
વારી સંકષ્ટ ચતુર્થીનું વ્રત કર્યું, તેથી તેને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ
થઇ તથા દેવોની સાથે અમૃતપાન કર્યું તેથી એ અંગાર-
કચતુર્થી એ નામથી પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ થઈ. ૪૩-૪૪
મંગલમૂર્તિ કે જે સર્વની ઉપર અનુગ્રહ કરનાર છે, તે
ગણપતિનું નામ ચિંતિત (ધારેલાં) કામ સિદ્ધ કરવાથી
'ચિંતામણિ' એ પ્રકારે પણ પ્રસિદ્ધ થયું. ૪૫ એ મણેશ
પારિનેર નગરથી પશ્ચિમ તરફ પધાયા અને લાં 'ચિંતા-
મણિ' એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. ૪૬ એ મણેશ સર્વ
વિઘ્નોનો નાશ કરે છે, ધારેલી કામના પૂર્ણ કરે છે
અને પુત્રપૌત્ર વગેરે સંપત્તિ આપે છે, માટે ચન્દ્રોદય
વખતે સિદ્ધ અને ગંધર્વો તેની પૂજા કરે છે. ૪૭
એ પ્રકારે મણેશપુરાણમાં અંગારકચતુર્થીવ્રતની કથા
કહેલી છે.

પંચમીનાં વ્રતો

૧ કલ્પાદિ તિથિ

અથ પંચમીવ્રતાનિ ॥ અથ ચૈત્રશુક્લપંચમી કલ્પાદિઃ ॥ તદુક્તં હેમાદ્રી માત્સ્યે-બ્રહ્મણો યા દિનસ્વાદિઃ કલ્પાદિઃ સા પ્રકીર્તિતા । વૈશાલ્કસ્ય તૃતીયા યા કૃષ્ણા યા ફાલ્ગુનસ્ય ચ ॥ ૧ ॥ પંચમી ચૈત્રમાસસ્ય તસ્યૈવાન્યા તથાપરા । તસ્યૈવ ચૈત્રસ્યૈવ પરા કલ્પાદિરિત્યર્થઃ ॥ ૨ ॥ શુક્લા ત્રયો-દશી માષે કાર્તિકસ્ય તુ સપ્તમી । નવમી માર્ગશીર્ષસ્ય સપ્તમીઃ સંસ્મરામ્યહમ્ ॥ ૩ ॥ કલ્પાનામાર્યો હેતા દત્ત-સ્વાહ્યકારકાઃ । અર્ચ્યાં લોકોત્સવઃ કાર્યઃ ॥ ૪ ॥ તદુ-ક્તમ્-ચૈત્રે માસિ સિતે પક્ષે પંચમ્યાં પૂજયેદરિમ્ । તત્ર લોકોત્સવં કુર્યાત્પુષ્પધૂપૈશ્વ પૂજયેત્ ॥ ૫ ॥ નારી નરો વા રાજેન્દ્ર સંતત્યં પિતૃદેવતાઃ । સ્વચ્ચંદનસમાયુક્તાન્બ્રાહ્મણા-મ્બોજયેત્તત્ત્વમ્ ॥ ૬ ॥

ચૈત્ર શુદ્ધિ પંચમી કલ્પાદિ તિથિ કહેવાય છે, તે માટે હેમાદ્રિમાં તથા મત્સ્યપુરાણમાં કહ્યું છે કે, બ્રહ્માના દિવસની જે આદિ તિથિ તે કલ્પાદિ તિથિ કહેવાય છે. વૈશાખ શુદ્ધિ ત્રીજી, ફાલ્ગુ વદિ ત્રીજી, ચૈત્ર શુદ્ધિ ૫ડેલી, ચૈત્ર શુદ્ધિ પાંચમી, માઘ શુદ્ધિ તેરજી, કાર્તિક શુદ્ધિ સપ્તમી અને માગશીર શુદ્ધિ નવમી એ સાત તિથિઓ કલ્પાદિ તિથિ-ઓ કહેવાય છે. એ તિથિઓમાં દાન કરવાથી અક્ષય પુણ્ય થાય છે. આજ ચૈત્ર શુદ્ધિ પંચમીને દિવસે દોલોત્સવ હેમાદ્રિમાં તે બાવિંચમાં કહેલો છે.^{૧-૪} આ અથવા પુરુષે ચૈત્ર શુદ્ધિ પાંચમીને દિવસે પુષ્પ, ધૂપ વગેરેથી હરિની પૂજા કરવી અને દોલોત્સવ કરવો; પછી પિતૃદેવને તૃપ્ત કરી માળા તથા ચંદનવડે બ્રાહ્મણોનું પૂજન કરી તેમને ભોજન કરાવવું.^{૫-૬}

૨ નાગપંચમી વ્રત*

અથ શ્રાવણશુક્લપંચમી નાગપૂજાર્ચનાં પરા ॥ પંચમી નાગ-પૂજાર્ચનાં કાર્યાં વધીસમન્વિતા । તસ્યાં તુ તુષિતા નાગા હૃતરા સચતુર્થિકા ॥

શ્રાવણ શુદ્ધિ પંચમી નાગપાંચમી કહેવાય છે. તે નાગ-પૂજામાં વધીયુક્ત લેવી; કારણ કે 'નાગપૂજામાં પંચમી વધીયુક્ત લેવી અને તેમાં નાગની પૂજા કરવાથી નાગદેવ સંતુષ્ટ થાય છે. નાગપૂજા શિવાય બીજાં કાર્યોમાં ચતુર્થી-યુક્ત પંચમી લેવી.' એ વચન પ્રમાણ છે.

સર્પના ઝેરને દૂર કરનાર પંચમીવ્રત

અત્રેવ પ્રમાસલ્લંઘકોર્લ સર્પવિષાપર્હં પંચમીવ્રતમ્ ॥ ર્શ્વર ડવાચ-શ્રાવણે માસિ પંચમ્યાં શુક્રપક્ષે વરાજને । દ્વારત્યો-ભયતો લેહ્યા ગોમયેન વિશોલ્લખાઃ ॥ ૧ ॥ વૃત્તોદકામ્યાં

* નાગપાંચમીના વ્રત માટે પક્ષ અને માસ બુદ્ધિ બુદ્ધિ

દેશમાં બુદ્ધિ બુદ્ધિ લેવાય છે.

પયસા જાપયિત્વા વરાજને । ગોધૂમૈઃ પયસા ચૈવ લઙ્ગૈશ્વ વિષિષૈસ્તથા । પૂજયેદ્વિધિર્બેદિ વધિર્દુર્ગાકુરેઃ ક્રમાત્ ॥ ૨ ॥ ગંધપુષ્પોપહારૈશ્વ બ્રાહ્મણાનાં ચ તર્પણમ્ ॥ ૩ ॥ અથવા શ્રાવણે માસિ પંચમ્યાં શ્રદ્ધયાન્વિતઃ । યશ્ચાલેહ્ય નરો નાગાન્ કૃષ્ણવર્ણાદિવર્ણકૈઃ ॥ ૪ ॥ શુદ્ધકલ્પાસ્તથા વીધ્યાં સ્વયદ્દે વા પટે કુચઃ । પૂજયેદ્ગંધધૂપૈશ્વ પયસા પાચ-સેન ચ ॥ ૫ ॥ તસ્ય તુષ્ટિ સમાર્ચાંતિ પદ્મકાસ્તક્ષકાદયઃ । આસન્નમાત્કુલે તસ્ય ન મયં નાગતો ભવેત્ ॥ ૬ ॥ વિશ્વા-રાત્રૌ નરૈઃ કાર્યં મેદિનીશ્ચનનં નહિ । મન્ત્રોચ્ચત્ત્યયે સર્પ-વિષસ્ય પ્રતિષેધકઃ ॥ ૭ ॥ તસ્ય પ્રજપત્ત્માત્રેણ ન વિષં ક્રમતે સદા ॥ ૮ ॥ કુકુલં કુલકટ્વાહા ॥ ૯ ॥ હૃત્યેર્વ કથિતં દેવિ નાગવ્રતમત્તત્તમમ્ । યચ્છૃત્વા ચ પઠિત્વા ચ મુચ્યતે સર્વપાતકૈઃ ॥ ૧૦ ॥

આ જ પંચમીને દિવસે સર્પવિષાપહ (સર્પનાં વિષને હણનાર) પંચમીવ્રત પ્રભાસપ્તમીમાં કહેલું છે. મહા-દેવ કહે છે-હે સુંદર મુખવાળી પાર્વતિ ! શ્રાવણ શુદ્ધિ પાંચમીને દિવસે આરણ્યની ઐશ બાણમાં બાણના સર્પ કરવા;^૧ તેને દૂધ, ઘી અને શુદ્ધોદકથી નવરાવવા. પછી દહીં અને દૂધ વગેરેથી તેઓની પૂજા કરવી. ધઉ, દૂધ, શાળ વગેરેનું નેવેલ કરવું.^૨ પછી ગંધ, પુષ્પ અને ભોજન-નથી બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કરવા.^૩ અથવા શ્રાવણ માસની પાંચમીને દિવસે શ્રદ્ધાવડે શરીરમાં, ઘરમાં અથવા કપડામાં શ્યામ-રક્ત વગેરે રંગથી મોટા મોટા નાગનાં ચિત્રો કાઢી ગંધ-પુષ્પવડે પૂજા કરી દૂધ અને દૂધપાક વગેરેથી તેને જે બાણસ પ્રસન્ન કરે, તેની ઉપર પક્ષક તથા તક્ષક વગેરે મોટા મોટા નાગો પ્રસન્ન થાય છે, અને તેથી તે પુરુષના સાત કુલપર્વેત નાગનો ભય રહેતો નથી.^{૪-૬} રાત્રિમાં વા દિવસે પૃથ્વી ઓઢવી નહીં અને સર્પના વિષને બંધ કરનાર 'ૐ કુકુલં કુલકટ્વાહ' એ મંત્રના જપ કરવો. પછી તે મંત્રના જપમાત્રથી વિષ ચડવું નથી.^{૭-૮} હે દેવિ ! એ પ્રમાણે ઉત્તમ એવું નાગવ્રત કહ્યું. એ સાંભળવાથી વા એનો પાઠ કરવાથી મનુષ્યનાં સર્વ પાપો દૂર થાય છે.^૯

૩ નાગપંચમીવ્રત

અથ માદ્રપદશુક્રપંચમ્યાં નાગપંચમીવ્રતં હેમાદ્રી પ્રમા-સલ્લંઘે-ર્શ્વર ડવાચ-માસિ માદ્રપદે વાપિ શુક્રપક્ષે તુ પંચમી । સા તુ પુણ્યતમા પ્રોકા દેવાનામપિ દુર્લભા ॥ ૧ ॥ કુર્યાદ્દ્વાદશવર્ષેસ્તુ પંચમ્યાં ચ વરાજને । ચતુર્થામેકમર્કં તુ તસ્યાં નર્કં પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૨ ॥ મુરિચંદ્રમયં નાગમથવા કલયૌતજમ્ । કૃત્વા દાહમયં વાપિ અથવા મૃત્તમયં પ્રિયે ॥ ૩ ॥ પંચમ્યામચૈવેદ્ગત્યા નાગં પંચમીનામૃતમ્ । કરવીરૈઃ

શતપત્રૈઞ્જાતિપૃષ્ઠ પચકૈઃ ॥ ૪ ॥ તથા ગંધાદિપૃષ્ઠ પૂ-
જયેનાગમુત્તમ ॥ બ્રાહ્મણાન્મોજયેત્પશ્ચાદ્ વૃતપાયસમો-
દકૈઃ ॥ ૫ ॥ અનંતં વાસુકિં શેષં પર્ણં કંચલમેવ ચ ॥ તથા
કર્કોટકં નાગં નાગમન્તરં તથા ॥ ૬ ॥ ધૃતરાષ્ટ્રં શંભુ-
પાલં કાલિયં તક્ષકં તથા ॥ પિંગલં ચ મહાનાગં માસિ
માસિ પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૭ ॥ વ્રતસ્પાતે પારણં સ્વાયંધીરૈર્બ્રા-
હ્મણમોજનમ્ ॥ સ્વર્ણમાગનિસ્પર્શં નાગં દયાશ્ચ ગાં તથા ॥
તથા વજ્રાણિ દેવાનિ વિપ્રાયામિતતેજસે ॥ ૮ ॥ एवं સં-
પૂજયેનાગાન્ સદા મક્ત્યા સમન્વિતઃ ॥ વિશેષતસ્તુ
પંચમ્યાં પયસા પાયસેન ચ ॥ ૯ ॥ इति प्रभासखंडे नाग-
पंचमीव्रतम् ॥

બાદરવા શુદિ પાંચમને દિવસે નાગપંચમીવ્રત કરવું,
એમ હેમાદ્રિમાં ને પ્રભાસખણ્ડમાં કહેલું છે. મહાદેવ
કહે છે-હે દેવ ! બાદરવા માસની શુકલ પંચમીને દિવસે
અતિપુષ્પકારક એ વ્રત કહેલું છે અને તે દેવને પશુ
દુર્લભ છે.^૧ હું સુંદર મુખવાળી પાર્વતિ ! તે દિવસથી
આર વર્ષોપર્યંત નાગપંચમીવ્રત કરવું. ચતુર્થાને દિવસે એક
વખત જમવું અને પંચમીને દિવસે રાત્રિએ બોજન
કરવું.^૨ સેનાના, રૂપાનો, લાકડાનો વા માટીનો પાંચ
ફળાવાળો નાગ બનાવવો. પછી કરેલું, શતપત્ર, જાતિ-
પુષ્પ, કમલ વગેરે પુષ્પાવડે તથા ગંધ અને ધૂપ વગેરે
ઉપચારવડે તે પંચમી એટલે બાદરવા શુદિ પાંચમને
દિવસે પહેલાં નાગની પૂજા કરવી. પછી ઘી દૂધપાક અને
લાડુઓનું બ્રાહ્મણોને બોજન કરાવવું.^{૩-૫} અનંત, વાસુકિ,
પદ્મ, કંબલ, કર્કોટક, અશ્વત્થર, ધૃતરાષ્ટ્ર, શંખપાલ, કાલિય,
તક્ષક, પિંગલ અને મહાનાગ એ પ્રમાણે એક એક
મહિને એક એક નાગની પૂજા કરવી.^{૧-૭} વ્રતને અન્તે
પારણું કરવું અને બ્રાહ્મણોને દૂધપાક જમાડવો. પછી
એક બાર સુવર્ણનો નાગ, ગાય તથા વજ્ર અતિ તેજસ્વી
બ્રાહ્મણને આપવો.^૮ એ પ્રકારે પંચમીને દિવસે દૂધ તથા
દૂધપાકવડે બ્રહ્મણો નાગની નિરંતર પૂજા કરવી. એ
પ્રમાણે પ્રભાસખંડમાં નાગપંચમીવ્રત કહેલું છે.^૯

નાગદહન વ્રત (જેને સર્પ કર્કઓ હોય તેની
ગતિ થવા માટેનું વ્રત)

અત્રૈવ નાગદહનં નરો રાજન્ પ્રાપ્ય મૃત્યું વ્રજત્યયઃ ।
અથો ગત્વા મૃત્યુસ્પર્ષો નિર્વિષો નાગ સંશયઃ ॥ ૧ ॥ શતા-
નીક વજ્રાશ્ચ-નાગદહનઃ પિતા યસ્ય જાતા વા દુહિતાપિ
ચ । માતા પુત્રોઽથવા માર્યા કર્તૃણ્યં તદ્વદત્સ મે ॥ ૨ ॥
મોહાય તસ્ય વિષ્ણુ દાનં વ્રતસુપોષણમ્ । મૃદ્ધિ મે દ્વિજશા-
ર્દૂક યજ્ઞેવત્તત્કરોમ્યહમ્ ॥ ૩ ॥

બાદરવા શુદિ પંચમીને જ દિવસે નાગદહન વ્રત (જેને
નાગ કર્કઓ હોય તેની ગતિ થવા માટેનું વ્રત) કરવાનું

હેમાદ્રિમાં તથા અવિધ્યપુરાણમાં કહેલું છે. સુમંતુ
કહે છે-હે રાજન્ ! જે માણસ સર્પના કરડવાથી મરણ
પામે છે તેની અધિગતિ થાય છે અને તેને નિર્વિષ સર્પને
અવતાર આવે છે એમાં સંશય નથી.^૧ શતાનીક કહે છે-
હે ભગવન્ ! સર્પના કરડવાથી જેના પિતા, માતા, બાઈ,
ભી પુત્ર અથવા પુત્રી મરણ પામે, તેણે શું કરવું તે મને
કહો.^૨ હે વિષ્ણુ ! તેના મોક્ષમાટે દાન, ઉપવાસ વા વ્રત
જે કરવાનું હોય તે કહો. આપ જ કહેશો તે હું કરીશ.^૩

સુમંતુવાચ-उपोष्या पंचमी सम्यक् नागानां बलव-
र्धिनी । समकमेकं यावच्च विधानं शृणु भारत ॥ ४ ॥
(સમક સંવત્સરખ ઉપોષ્યેતિ વિવામોજનાભાવઃ । તસ્યાં
નક્ષત્રિત્યયે નક્ષોકેઃ) માસિ માદ્રપરે રાજન્ શુક્રપક્ષે તુ
પંચમી । સાપિ પુણ્યતમા પ્રોક્તા ગ્રાહ્યાસૌ ગતિકામ્યયા
॥ ૫ ॥ ચતુર્થામેકમક્તં ચ તસ્યાં નક્તં પ્રકીર્તિતમ્ । કુ-
ચાંચાંદ્રમસં નાગમથવા કલ્પયૌતજમ્ ॥ ૬ ॥ (હૈમં રૌપ્યં
ચેત્યર્થઃ) ॥ અથ દારુમયં મધ્યં મૃત્તમયં વાપ્યશક્તિઃ ।
પંચમ્યામચૈવેદ્નકસ્યા નાગં પંચકર્ણં તથા ॥ ૭ ॥ કર્ક-
રૈસ્તથા પૃથૈર્જાતિપુષ્પૈઃ સ્ત્રગધિમિઃ । ગંધપૂષ્પૈશ્ચ નૈવૈભૈઃ જ્ઞા-
પ્ય ક્ષીરાદિમિર્દૃચ ॥ ૮ ॥ બ્રાહ્મણાન્મોજયેત્પશ્ચાદ્વૃતપાય-
સમોદકૈઃ । અનંતં વાસુકિં શંભં પર્ણં કંચલમેવ ચ ॥ ૯ ॥
તથા કર્કોટકં નાગં નાગમન્તરં વૃષ । ધૃતરાષ્ટ્રં શંભુપાલં
કાલિયં તક્ષકં તથા ॥ ૧૦ ॥ પિંગલં ચ તથા નાગં માસિ
માસિ ક્રમાયજેત્ । પૂજયિત્વા પ્રવરેનેન પંચમ્યાં નક્ષ-
ત્રમેવેત્ ॥ ૧૧ ॥ एवं द्वादश कृत्वा वै मासि माद्रपदे वृष ।
वत्सरांते यथाशक्त्या अन्नदानं च कारयेत् ॥ ૧૨ ॥
બ્રાહ્મણનાં વતીનાં ચ નાગાણુપિત્ય મક્તિઃ । હૃતિહાસવિદે
નાગં કાંચનં રત્નચિત્રિતમ્ ॥ ૧૩ ॥ ગાં દયાસસવત્સાં
વૈ સર્વોપસ્કરસંયુતામ્ । દાનકાલે પટેદત્ત સ્વરજ્ઞા-
રાયણં વિશ્ણુમ્ ॥ ૧૪ ॥ સર્વોગં સર્વધાતાતરમનંતમપરાજિતમ્ ।
યે કેચિન્મે કુલે સર્વૈર્દૃષ્ટા પ્રાપ્તા જ્ઞાષોગતિમ્ ॥ ૧૫ ॥ વ્ર-
તદાનેન ગોવિંદ છક્રિમાજો મવંતુ તે । હૃત્યુચાર્યાક્ષતૈ-
ર્પુકં સિત્તચંદનમિન્નિતમ્ ॥ ૧૬ ॥ વાસુદેવાયતો મૃપ તોયં
તોયેઽય નિઃક્ષિપેત્ । અનેન વિચિના સર્વે યે મરિપ્યંતિ વા
મૃતાઃ ॥ ૧૭ ॥ સર્પતસ્તેઽમિયાત્સંયંતિ સ્વર્ગાતિ નૃપસત્તમ । વ્રતી
સર્વાન્ સશુદ્ધૃત્ય કુલજાન્કુલનંદન ॥ ૧૮ ॥ પ્રયાતિ વિ-
ષ્ણુસાન્નિધ્યં સેવ્યમાનોઽસ્રોરોગૈઃ । વિત્તશાઙ્ગવિહીનો
યઃ સર્વમેતત્ ફલં લભેત્ ॥ ૧૯ ॥ નક્ષેન મક્તિસહિતાઃ
સિતપંચમીયુ યે પૂજયંતિ શ્રદ્ધાન્કુલમોપહારૈઃ । તેષાં
છૃષ્ટ્વમયદા હિ મર્ચંતિ સર્પાં દર્પાન્વિતા મળિમપ્લવિશા-
સિતાંગાઃ ॥ ૨૦ ॥ इति नागदहपंचमीव्रतं भविष्योक्तम् ॥

સુમંતુ કહે છે-પંચમી કે જે નાગના બળને વધારનારી
છે, તે પંચમીને દિવસે ઉપવાસ કરવો અને રાત્રિએ બોજન
કરવું. એ પ્રમાણે એક વર્ષોપર્યંત વ્રત કરવું.^૪ હે રાજન્ !
બાદરવા શુદિ પાંચમીને દિવસે અહીં પુષ્પકારક કહેલો છે

માટે શુભ ગતિની ઇચ્છાથી તે દિવસે નાગદંડનું વ્રત કરવું.^૫ ચતુર્થીને દિવસે એક વખત ભોજન કરવું અને પંચમીને દિવસે રાત્રિએ ભોજન કરવું. સોનાનો, રૂપાનો કાષ્ઠનો વા માટીનો શક્તિ પ્રમાણે પાંચ ફણાવાળો નાગ કરાવવો. કરેણનાં પુષ્પો, પદ્મ, સુગંધિવાળાં જાતિ પુષ્પો, ચંદન, દૂધ અને નૈવેદ્ય વગેરેથી પંચમીને દિવસે તે નાગને દૂધવડે નવરાત્રી પૂજા કરવી.^{૬-૮} પછી બ્રાહ્મણોને ઘી, દૂધપાક અને લાડુઓનું ભોજન કરાવવું. અનંત, વાસુકિ, શંખ, પદ્મ, કંબલ, કર્કોટક, અશ્વત્થ, ધૃતરાષ્ટ્ર, શંખપાલ, કાલિય, તક્ષક, પિંગલ અને મહાનાગની ક્રમથી મહીને મહીને પૂજા કરવી. પંચમીને દિવસે ભક્તિથી પૂજન કરી રાત્રિએ ભોજન કરવું.^{૯-૧૧} હેનૃપ ! એ પ્રકારે બાર માસ સંધી વ્રત કરી વર્ષ પૂરું થયે બાદપદ્મ માસમાં સર્પના ઉદ્દેશથી બ્રાહ્મણ તથા યતિને અન્ન આપવું. અને નારાયણ કે જે સર્વ ગંધર્વોના ઇશ્વર, અનંત, અપરાજિત અને સમર્થ છે તેનું સ્મરણ કરી, 'ગોવિંદ ! મારા કુલનાં જે માણસો સર્પના કરડવાથી અધીગતિ પામ્યાં હોય, તેઓ આ વ્રતના પુણ્યથી સદ્ગતિને પ્રાપ્ત થાઓ.' એ મંત્ર બાણી રતનવડે જડેલો સર્પ તથા ઉપરકર સહિત વાછડાંવાળી ગાય, આ કથા બાણનાર બ્રાહ્મણને આપવી. પછી ઉપલા મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરી અક્ષત તથા ધાળા ચંદનવાળું જળ ભગવાનની પાસેના જળમાં નાંખવું. હે રાજન ! એ પ્રકારે વ્રત કરવાથી જે માણસો સર્પના કરડવાથી ભરેલાં છે, વા મરશે, તેઓને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થશે એમાં સંશય નથી. જે માણસ દ્રવ્ય સંબંધી કપટ નહીં કરતાં શુદ્ધ ભાવથી વ્રત કરે છે, તે વિષ્ણુપદને પ્રાપ્ત થાય છે અને અધ્ધરાઓ તેની સેવા કરે છે અને તેના સર્પ કુલનો પણ ઉદ્ધાર થાય છે.^{૧૨-૧૯} જે પુરુષો શુદ્ધિ પંચમીને દિવસે સાવધાન થઈ પુષ્પ વગેરે ઉપચારથી સર્પોની પૂજા કરે, તેના ઘરમાં ભણિનાં કિરણોથી શોભતા અંગવાળા મોટા મોટા સર્પો અભય આપનાર થાય છે.^{૨૦} એ પ્રમાણે ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં નાગદંડપંચમીવ્રત કહેલું છે.

૪ ઋષિપંચમીવ્રત

અથૈવ ઋષિપંચમીવ્રતમ્ ॥ તથ મધ્યાહ્નઘ્યાપિન્યાં ક્ષાર્યમ્ ॥ તથા ચ માધવીયે હારીતઃ-પૂજાવ્રતેષુ સર્વેષુ મધ્યાહ્નઘ્યાપિની તિથિરિતિ । દિનદ્વયે તથાસાવધવાતૌ વા પૂર્વેવિદ્યાયાં કાર્યે યુગ્મવાક્યાત્ ॥ ૧ ॥ પ્રાપ્ય માદ્રપદે માસિ શુક્લપક્ષસ્ય પંચમીમ્ । તસ્યાં મધ્યાહ્નસમયે નથાદૌ વિમલે જલે ॥ ૨ ॥ અપામાર્ગ્યસ્ય કાષ્ઠૈશ્ચ ઘાટોત્તરશતોન્મિતૈઃ । અથવા સપ્તભિઃ કાર્યે દંતધાવનમાદિતઃ ॥ ૩ ॥ વનસ્પતિપ્રાર્થના-આયુષ્કલં યકોઃ ચર્ચઃ પ્રજાઃ પશુવસુનિ ચ ॥ બ્રહ્મ પ્રજાં ચ મેધાં ચ સ્વં નો દેદિ વનસ્પતે । સંપ્રાર્પ્યા-નેન મન્ત્રેણ કુર્યાદ્દે દંતધાવનમ્ ॥ ૪ ॥ તત્ર મન્ત્રઃ-શુભદુ-

ર્ગેષિનાશાય દંતાનાં ચ વિશુદ્ધયે । ઈવનાય ચ ગાત્રાણાં કુર્વેદદે દંતધાવનમ્ । અનેન દંતાન્ સંશોધ્ય જાયામ્ન-સ્થાનપૂર્વકમ્ ॥ ૬ ॥

એ જ બાદરવા શુદ્ધિ પાંચમીને દિવસે ઋષિપંચમીનું વ્રત કહેલું છે. એ વ્રત જે દિવસે મધ્યાહ્ન વખતે પંચમી હોય તે દિવસે કરવું. કારણ કે માધવીયમમાં હારીતનું વચન છે કે;-'પૂજનાં સધળાં વ્રતમાં મધ્યાહ્ન સમયની તિથિ લેવી.' એમ દિવસે મધ્યાહ્ન સમયમાં પંચમી હોય તો પહેલે દિવસે એટલે ચતુર્થાવિદ્યા પંચમીમાં વ્રત કરવું; કારણ કે યુગમવાક્યથી તેમ સિદ્ધ થાય છે. જ્યારે બાદરવા શુદ્ધિ પાંચમ આવે ભારે તે દિવસે મધ્યાહ્ન સમયે સ્વચ્છ જળવાળી નદી વા તળાવના કિનારા ઉપર જઈ, એકસો આઠ અથવા કેવળ સાત અધેડાનાં દાંતણુ કરવાં. તે વખતે,^{૧-૩} 'હે વનસ્પતે ! આયુષ્ય, બલ, યશ, તેજ, પ્રજા, પશુ, દ્રવ્ય, બ્રહ્મશુદ્ધિ અને મેધા એટલી વસ્તુ મને આપો.' એ પ્રકારે અધેડાની પ્રાર્થના કરી,^૪ 'મુખની ડુંગેધી દૂર થવા માટે, મુખશુદ્ધિ માટે અને શરીરના ઈવન માટે હું દાંતણુ કરું છું,' એ મંત્ર બાણી દાંતણુ કરવું. એ પ્રકારે દાંતણુથી દાંત શુદ્ધ કરી માટી લગાડી સ્નાન કરવું.^૫

તતો બ્રહ્મકૂર્ચવિધિના પંચગવ્યં સંપાદ્ય પ્રાશયેત્ તથેત્યમ્-દેશકાલૌ સંકીર્ત્ય શરીરશુદ્ધયર્થે બ્રહ્મકૂર્ચ્વેદ્યમ્ પૂર્વકં પંચગવ્યપ્રાશનમર્હં કરિત્યે ॥ હૃતિ સંકલ્પ્ય ॥ તાત્રાવિપાત્રે ગાયત્ર્યા ગોચૂચમ્ ॥ ગંધદ્વારેતિ ગોમયમ્ ॥ આપ્યાયસ્વેતિ હીરમ્ ॥ દધિકાળ્પો હૃતિ દધિ ॥ શુક્રમસિજ્યોતિરસિ હૃત્યા-હ્યમાદાય ॥ પ્રણવેનાલોષ્ય ચક્ષિયકાષ્ઠેન તેનૈવ નિર્મય્ય પ્રણવેનાભિધંચ સતપત્રૈર્હૃતિઃ કૃતૈઃ પંચગવ્યશુદ્ધયે દ્વા-વતીતિ ધૃતિયૈઃ ॥ હૃદ્વિષ્ણુરિતિ વિષ્ણવેઽ માનસ્તોકે હૃતિ રુદ્રાયઽ બ્રહ્મજ્ઞાનમિતિ બ્રહ્મણેઽ અગ્રયે સ્વાહેત્યગ્રયેઽ સો-માય સ્વાહેતિ સોમાયઽ ગાયત્ર્યા સૂર્યાયઽ ઽઽ સ્વાહેતિ પ્ર-જાપતયેઽ મૂર્ધુવઃ સ્વાહેતિ પ્રજાપતયેઽ અગ્રયે સ્વિષ્ટકૃતે સ્વાહેત્યગ્રયે સ્વિષ્ટકૃતેઽ ॥ ૧ ॥ ૧૬ ॥ દશાદૃતીર્હૃત્વા દૃતાવશિષ્ઠં ચસ્વગાત્થીતિ મન્ત્રં પઠિત્વા પ્રણવેન પ્રાશયેત્ ॥ દોમાકર-ણપક્ષે ડકમન્ત્રૈઃ પંચગવ્યં સંપાદ્ય પ્રાશયેત્ ॥ જિયસ્તુ તૂર્ણાં પંચગવ્યં પ્રાશયેતુઃ ॥ ૬ ॥

પછી બ્રહ્મકૂર્ચવિધિથી પંચગવ્ય પીવું. બ્રહ્મકૂર્ચને પ્રકાર-દેશ કાલનું ઉચ્ચારણ કરી, 'મારા શરીરની શુદ્ધિ માટે બ્રહ્મકૂર્ચ અને હોમ કરી પંચગવ્યનું પાન કરીશ,' એ પ્રકારે સંકલ્પ કરી, ત્રાંબા વગેરેનાં પાત્રમાં, ગાયત્રી મંત્ર બાણી ગોમૂત્ર, 'ગંધદ્વારો' એ મંત્ર બાણી ગોમય, 'આપ્યાયસ્વ' એ મંત્ર બાણી દૂધ, 'દધિકાળ્પો' એ મંત્ર બાણી હાલો અને 'શુક્રમસિજ્યોતિરસિ' એ મંત્ર બાણી ઘી લેવું. પછી ઋકાર બાણી તેને હલાવી તેનું સમિધવડે મથન કરી સાત પાંદડાવાળા લીલા હલેવડે પંચગવ્ય ભઈ,

‘હરાવતિ’ એ મંત્રથી પૃથ્વીને, ‘ઈદં વિષ્ણુ’ એ મંત્ર બાણી વિષ્ણુને ‘માનસ્તોકે’ એ મંત્ર બાણી રુદ્રને, ‘બ્રહ્મજ્ઞાન’ એ મંત્ર બાણી બ્રહ્માને, ‘અમયે સ્વાહા’ એ મંત્ર બાણી અમિને, ‘સોમાય સ્વાહા’ એ મંત્ર બાણી યંદ્રને, ગાયત્રી મંત્ર બાણી સૂર્યને, ‘ઐ સ્વાહા’ એ મંત્ર બાણી પ્રભાપતિને, ‘મૃધુનઃ’ એ મંત્ર બાણી પ્રભાપતિને અને ‘અમયે સ્વિષ્ટ-કૃતે સ્વાહા’ એ મંત્ર બાણી સ્વિષ્ટકૃત અમિને આહુતિ આપવી. એ પ્રમાણે દશ આહુતિઓ આપી બાકી બચેલું પંચગવ્ય ‘યત્ત્વગરિષ્ઠ’ એ મંત્ર તથા પ્રથમ બાણી પી જવું. હોમ ન કરવો હોય તો ઉપર કહેલા મંત્રોપર પંચગવ્ય એકઠું કરી પી જવું. ઈઓએ ચુપચાપ—એટલે મંત્ર બાણી વિના પંચગવ્યનું અશન કરવું.^૧

અથ વ્રતવિધિ:—નવાદિકે તદ્વા સ્નાત્વા કૃત્વા નિય-મમેવ ચ । બ્રાહ્મણી ક્ષત્રિયા વૈશ્યા શ્દ્રા વાપિ વરાનને ॥ ૭ ॥ કૃત્વા નૈમિત્તિકં કર્મ ગત્વા નિજગૃહે પુનઃ । વેદાં સમ્યક્ પ્રકૃત્વીતં ગોમયેનોપલેપિતામ્ ॥ ૮ ॥ રંગવહ્ણીસ-માયુકે સર્વતોમદ્રમખ્દલે । અવર્ણં સજલં કુંભં તાંત્રં મૃન્મ-યમેવ વા ॥ ૯ ॥ સંસ્થાપ્ય વક્ષસયુક્તં કંઠરેશે સુશોભિતમ્ । પંચરત્નસમાયુક્તં ફલગંધાક્ષતૈર્યુતમ્ ॥ ૧૦ ॥ સહિરણ્યં સમાસાય તાન્નેજ પટલેન વા । વંશમૃન્મયપાત્રેણ યવપૂર્ણેન ચૈવ હિ ॥ ૧૧ ॥ આચ્છાદયેત્તં ચૈલેન ક્ષિલેદદૃશ્યં તતઃ । તત્ર સત્તત્રકૃષ્ણં દિશ્યાન્ મક્તિયુકઃ પ્રપૂજયેત્ ॥ ૧૨ ॥

વ્રતનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે:—બ્રાહ્મણી, ક્ષત્રિયની ઈ, વૈશ્યની ઈ અથવા શૂદ્રની ઈ જેણે વ્રત કર્યું હોય તેણે નદી વા તળાવ વગેરેમાં વિધિથી સ્નાન કરી નૈમિ-ત્તિક કાર્ય કરી પોતાને ઘેર જવું. ત્યાં સુંદર વેદી કરી તેને ગોમયથી છીપરી. પછી રંગવડે રંગોળી કરી, સર્વ-તોભદ્રમંડળ કરી તેમાં હિરદ્વિત અને જલથી પૂર્ણ ત્રાંબા વા માટીના ધડાની સ્થાપના કરી તેના ગળામાં સુંદર વક્ષ બાંધવું. અને તે ધડામાં પંચરત્ન, ગંધ, અક્ષત અને સુવર્ણ નાખવું. તેની ઉપર ત્રાંબાનું, વાંસનું વા શ્રુતિકાનું યવથી પૂર્ણપાત્ર નાખવું. તેની ઉપર એક કપડું ઓઢાડવું. પછી અષ્ટદશ ચીતરવું. તેમાં ભક્તિથી દિવ્ય સમર્પિઓની પૂજા કરવી. પછી સંકટપ કરવો. ૮-૧૨

અથ સંકલ્પ:—માસપક્ષાચુલ્લિષ્ય મયા જ્ઞાનતોજ્ઞાનતો વા રજસ્વલાવસ્થાયાં કૃતસંપર્કજનિતશોષપરિહારાર્થમહંધ-લીસહિતક્રયવાદિસત્તત્ત્વિપ્રીત્યર્થેમૃતિપૂજનમદં કરિષ્યે ॥ ૧૩ ॥ અથ પૂજાવિધિ:—આગર્ચ્છતુ મહાભાગાશ્વતૃર્વેદ-પરાયણા: । યાવદ્વ્રતમિદં કુર્વે કપયા ભવતામહમ્ । આ-વાહનમ્ ॥ ૧૪ ॥ સૂતે બ્રહ્મણ્યદેવસ્ય બ્રહ્મણસ્તેજ ઉત્તમમ્ । સૂર્યકોટિપ્રતીકાશ્મવિહંદં વિચિંતયે । ધ્યાનમ્ ॥ ૧૫ ॥ ઋગ્વજ્ર:સામવેદાનાં સ્વરૂપેભ્યો નમો નમ: । પુરાણશ્રુતે-ભ્યો હિ દેવર્ષિભ્યો નમો નમ: । આસનમ્ ॥ ૧૬ ॥ ગંધ-પુષ્પાક્ષતૈર્યુક્તં પાથે મુદ્ધતુ મો દ્વિજા: । પ્રસાદં કુલત

પ્રીતાસ્તુદા: સંતુ સદા મમ । પાથમ્ ॥ ૧૭ ॥ નમસ્યેશુક-પંચમ્યામંચિતા કૃષિસત્તમા: । દહંતુ પાપં મે સર્વં મૃદંત્વર્થં નમો નમ: । અર્ધમ્ ॥ ૧૮ ॥ લોકાનાં તુષ્ટિકર્તારો ય્યં સર્વં તપોધના: । નમો વો ધર્મવિજેભ્યો મહર્ષિભ્યો નમો નમ: । આચમનમ્ ॥ ૧૯ ॥ પયો દધિ ધૃતં ચૈવ શક્તિરામધુસંયુ-તમ્ । પંચામૃતં સ્વપન્ કરિષ્યે કૃષિસત્તમા: । પંચામૃતમ્ ॥ ૨૦ ॥ મંદાકિની ગૌતમી ચ યજ્ઞના ચ સરસ્વતી । કૃષ્ણા ચ નર્મદા તાપી તામ્ય: સ્નાનાર્થમાહતમ્ । સ્નાનમ્ ॥ ૨૧ ॥ સર્વં નિત્યં તપોનિદ્રા બ્રહ્મજ્ઞા: સત્યવાદિન: । વજ્રાણિ પ્રતિગૃહ્ણતુ મુક્તિદા: સંતુ મે સદા ॥ વજ્રાણિ ॥ ૨૨ ॥ નાનામન્ત્રે: સદ્ગુહ્યં ત્રિહૃતં બ્રહ્મસૂત્રકમ્ । પ્રત્યેકં ચ પ્રયચ્છામિ ક્રયય: પ્રતિગૃહ્ણતામ્ । ઉપવીતાનિ ॥ ૨૩ ॥ કુંકુમાગુરુકપૂરણ્યર્થેર્મિભિંતં શુભમ્ । ગંધાભ્યં ચંદનં દિવ્યં મૃદ્ધતુ કૃષિસત્તમા: । ગંધમ્ ॥ ૨૪ ॥ શુભાક્ષતાશ્ચ સંપૂર્ણા: પ્રક્ષાલ્ય ચ નિયોજિતા: । શોભાયૈ વો મયા દત્તા ગુહ્યંતાં શ્રુ-નિસત્તમા: । અજ્ઞતા: ॥ ૨૫ ॥ માલતીચંપકાદીનિ તુલસ્યા-દીનિ વૈ દ્વિજા: । મયાહતાનિ પુષ્પાણિ પૂજાર્થં પ્રતિગૃહ્ણતામ્ । પુષ્પાણિ ॥ ૨૬ ॥ વનસ્પતિરસોદ્ભૂતો ગંધાભ્ય: સુમનોદ્ભવ: । આગ્રેય: સર્વદેવાનાં ધૂપોડ્યં પ્રતિગૃહ્ણતામ્ । ધૂપમ્ ॥ ૨૭ ॥ સાગ્યં ચ વર્તિસંયુક્તં । દીપમ્ ॥ ૨૮ ॥ નાનાપક્ષાન્નસં-યુક્તં રસૈ: વદ્ભિ: સમન્વિતમ્ । મૃદ્ધતુ ક્રયય: સર્વં મયા નૈવેયમર્પિતમ્ । નૈવેયમ્ ॥ ૨૯ ॥ મધ્યેપાનીયમ્ ॥ ૩૦ ॥ ઉત્તરાપોઃ હસ્તપ્રક્ષાલનં કરોદ્વર્તનાર્થં ચં ॥ ૩૧ ॥ નમો વેદવિદ: શ્રેષ્ઠા ક્રયય: સૂર્યસભિમા: । મૃદ્ધત્વિદં ફલં તુદા મયા દત્તં હિ મક્તિ: । ફલમ્ ॥ ૩૨ ॥ પૂર્ણફલં મં તાંદુલમ્ ॥ ૩૩ ॥ હિરણ્યગર્ભેતિ દક્ષિણામ્ ॥ ૩૪ ॥ યાનિ કાનિ ચ પાપાનિ બ્રહ્મહત્યસમાનિ ચ । તાનિ તાનિ વિન-શ્યંતિ પ્રદક્ષિણપદે પદે । પ્રદક્ષિણા: ॥ ૩૫ ॥ નમોસ્તુ કૃષિહંદેભ્યો દેવર્ષિભ્યો નમો નમ: । સર્વપાપહરેભ્યો હિ વેદવિદ્યો નમો નમ: । નમસ્કારાન્ ॥ ૩૬ ॥ ઇતે સત્-ર્ષય: સર્વે મક્ત્યા સંપૂજિતા મયા । સર્વે પાપં વ્યપોહંતુ જ્ઞાનતોજ્ઞાનત: કૃતમ્ । પ્રાર્થના ॥ ૩૭ ॥

તેમાં માસ, પક્ષ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરી, ‘જ્ઞાન અથવા અજ્ઞાનથી રજસ્વલા અવસ્થામાં કરેલા સ્પર્શનો દોષ દૂર કરવા માટે અને અરંધતી સહિત કશ્યપ વગેરે સાત ઋષિ-ઓને પ્રસન્ન કરવા માટે હું સમર્પિઓનું પૂજન કરીશ,’ એવો સંકલ્પ કરવો.^{૧૩} પૂજનો પ્રકાર—‘હું મહારાખે । આપ કે જે મહાભાગ અને ચાર વેદમાં પરાયણ છો તે આપનું હું વ્રત કરું છું, માટે કૃપા કરી પધારો.’ એ મંત્રથી આવાહન કરવું.^{૧૪} ‘ઋષિઓના સમુદાય કે જે બ્રાહ્મણના ભક્ત બ્રહ્માણનું ચૃતિવાળું તેજ છે અને કરોડો સૂર્યના જેવો પ્રકાશ કરનાર છે તેનું ધ્યાન કરું છું,’ એમ કહી ધ્યાન ધરવું.^{૧૫} ‘ઋષિ, યજ્ઞ, અને સામ વેદના સ્વરૂપને ધારણ કરનાર અને પુરાણપુરુષ એવા દેવર્ષિઓને વારંવાર

નમસ્કાર કરું છું.'^{૧૧} પછી 'હે મહારાજો ! ગંધ, પુષ્પ અને અક્ષતસહિત પાણનું ગ્રહણ કરો; મારી ઉપર પ્રસાદ કરો તથા નિરંતર પ્રસન્ન રહો,' એમ કહી પાલ આપવું.^{૧૭} 'હે શ્રેષ્ઠ ઋષિઓ ! ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમને દિવસે જેની પૂજા થાય છે તે આપને હું અર્ધ આપું છું તથા નમસ્કાર કરું છું માટે મારાં દુઃખ આળીનાંઓ,' એમ કહી અર્ધ આપવો.^{૧૮} 'આપ કે જે લોકોને સંતોષ આપનાર, તપોધન, ધર્મ જાણનાર અને મોટા ઋષિ છો, તેને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું,' એમ કહી આચમન આપવું.^{૧૯} 'હે શ્રેષ્ઠ ઋષિઓ ! દૂધ, દહીં, ઘી, સાકર અને મધ એ પંચામૃતથી આપને સ્નાન કરાવીશ,' એ મંત્રથી પંચામૃત સ્નાન.^{૨૦} અને 'ઝંગા, ગૌતમી, યમુના, સરસ્વતી, કૃષ્ણા, નર્મદા, અને તાપી એ નદીઓનું જળ સ્નાન માટે તૈયાર છે,' એમ બોલી સ્નાન કરાવવું.^{૨૧} 'હે મહારાજો ! આપ સર્વ તપસ્વી છો, બ્રહ્મ છો, અને સત્યવાદી છો, આપ વસ્ત્રોનું ગ્રહણ કરો, અને મને નિરંતર મુક્તિ આપો,' એમ કહી વસ્ત્ર પહેરાવવાં.^{૨૨} 'હે ઋષિઓ ! નાના પ્રકારના મંત્ર બણી તૈયાર કરેલી ત્રણ સેરોવાળી જનોઈ આપ સર્વને જૂદી જૂદી આપું છું તે ગ્રહણ કરો,' એમ બોલી જનોઈ આપવી.^{૨૩} પછી 'હે શ્રેષ્ઠ ઋષિઓ ! કેસર, અયુર અને કપૂરની સુગંધિવાળું દિવ્ય ચંદન છે તે ગ્રહણ કરો.'^{૨૪} 'હે શ્રેષ્ઠ ઋષિઓ ! ધોળા અક્ષત કે જે ધોળને શુદ્ધ કરી રાખેલા છે, તે આપને શોભા માટે આપું છું તે ગ્રહણ કરો.'^{૨૫} 'હે ઋષિઓ ! માલતી અને ચંપા વગેરેનાં પુષ્પો તથા તુલસી વગેરેનાં પત્ર આપને માટે તૈયાર છે તે ગ્રહણ કરો.'^{૨૬} 'હે ઋષિઓ ! ધૂપ કે જે વૃક્ષના રસથી ઉત્પન્ન થયેલા છે, સુગંધી છે, સુંદર છે અને સર્વને સુધવા યોગ્ય છે તેનું ગ્રહણ કરો.'^{૨૭} 'સાચ્યં ચં' એ મંત્રથી દીવો કરવો.^{૨૮} પછી 'હે ઋષિઓ ! ૭ રસવાળી ભાતભાતની રસોઇનું આપને નૈવેદ્ય નિવેદન કરું છું, તેનું આપ સર્વ ગ્રહણ કરો.'^{૨૯} વચ્ચે જલપાન કરાવવું.^{૩૦} ઉત્તરાપોશન, હસ્તપ્રક્ષાલન, કરોડર્તન માટે ચંદન વગેરે આપવું.^{૩૧} પછી 'હે શ્રેષ્ઠ ઋષિઓ ! આપ કે જે વેદ જાણનાર છો, અને સૂર્યના જેવી ક્રાંતિવાળા છો, તે આપ સર્વને હું ભક્તિથી ફળ આપું છું તેનું ગ્રહણ કરો.'^{૩૨} અને 'પૂર્ણકલં' એ મંત્રથી તાંબૂલ.^{૩૩} 'હિરણ્યગર્ભ' એ મંત્રથી દક્ષિણા આપવી.^{૩૪} 'બ્રહ્મહત્યા જેવાં જે કાંઈ પાપ કર્યાં હોય, તે સર્વ પાપ પ્રદક્ષિણા કરતાં પચાસે પચાસે નષ્ટ થાય છે.'^{૩૫} 'ઋષિસમુદાય કે જે દેવર્ષિ છે, સર્વ પાપ હરનાર છે અને વેદ જાણનાર છે તેને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.'^{૩૬} 'એ ભક્તિથી સર્વ સમાર્પિઓની પૂજા કરી, માટે તે ઋષિઓ જ્ઞાન અથવા અજ્ઞાનથી થયેલાં મારાં પાપને દૂર કરો.'^{૩૭}

અથ વાયનચ-કૃતારા: પૂજારા: સાંગતાસિદ્ધ્યર્થે બ્રાહ્મ-
નાય વાયનપ્રદાનં કં ॥ ૩૮ ॥ તથા બ્રાહ્મણપૂજનં કં

॥ ૩૯ ॥ વાયનં-કલસંયુક્તં સપૂતં દક્ષિણાન્વિતમ્ । દ્વિ-
જવર્ણાય દાસ્યામિ વ્રતસંપૂર્તિહેતવે ॥ ૪૦ ॥ અર્વતઃ પ્રતિ-
ગૃહીતુ જ્યોતીરૂપાસ્તપોષનાઃ । ઝમયોસ્તારકાઃ સંતુ વાય-
નસ્ય પ્રદાતનઃ । વાયનમ્ ॥ ૪૧ ॥ ન્યુનાતિરિક્કમર્માણિ
મયા યામિ કૃતાનિ ચ । ક્ષમર્થં તાનિ સર્વાણિ પૂર્વં સર્વં
તપોષનાઃ ॥ ૪૨ ॥ ચાંતુ દેવં વિસર્જનમ્ ॥ ૪૩ ॥ પૂર્વં
સંપૂજ્ય વિધિવદ્વ્રત્તિક્રિયુકેન ચેતસા । તેષામગ્રે ચ ઓતર્થં
ગુર્મં ચૈવ કથાનકમ્ ॥ કૃતિ પૂજાવિધિઃ ॥ ૪૪ ॥

પછી, 'કેરી સાગ પૂજા પૂરી થવા માટે બ્રાહ્મણને વાયન આપીશ અને તેની પૂજા કરીશ.'^{૪૦} એ પ્રકારનો સંકલ્પ કર્યો પછી, 'વ્રત પૂરું થવા માટે ઘી, દૂધ અને દક્ષિણા સહિત વાયન ઉત્તમ બ્રાહ્મણને આપીશ. હે ઋષિઓ ! આપ જ્યોતીરૂપ તપોધન છો માટે પ્રતિગ્રહ કરો અને આ વાયનના દાનથી આપ બંનેને તારનાર થાઓ,' એ મંત્ર બણી વાયન આપવું.^{૪૧-૪૨} 'હે ઋષિઓ ! આપ સર્વ તપસ્વી છો માટે આ કર્મમાં જે કાંઈ ન્યૂનતા હોય વા વધારો હોય તે ક્ષમા કરશો,'^{૪૨} એવી રીતે નિધિ પ્રમાણે પૂજા કરી ભક્તિથી તે ઋષિઓ પાસે શુભ કથા સાંભળવી. 'ચાંતુ દેવગનાઃ' એ મંત્રથી વિસર્જન કરવું. એ પ્રકારે પૂજા કરવી કહેલી છે.^{૪૩-૪૪}

ઋષિપંથમીની કથા

અથ કથા ॥ સિતાચ્ચ ડવાચ-હૃતાનિ દેવદેવેશ્વર વ્રતાનિ
સુવદ્ધનિ ચ । સાંપ્રતં મે સમાચક્ષ્વ વ્રતં પાપપ્રણાશનમ્
॥ ૧ ॥ બ્રહ્મોજાચ-મ્પ્રજ રાજન્ પ્રવક્ષ્યામિ વ્રતાનામુત્તમં
વ્રતમ્ । ઋષિપંચમીતિ વિલ્હયાતં સર્વપાપહરં પરમ્ ॥ ૨ ॥ યેન
જીર્ણેન રાજેન્દ્રનરકં નૈવ પશ્યતિ । અત્રૈવોદાહરિયંતિ સ્થિ-
તિદ્વાંસં પુરાતનમ્ ॥ ૩ ॥ વૈદ્યં ચ દ્વિજવરશ્ચોતંકો નામ
નામતઃ । તસ્ય માર્યા સુમીલેતિ પતિવ્રતપરાયણા ॥ ૪ ॥
તસ્યા અપસ્યયુગલં પુત્રો દિ હ્રિવિપ્રચળઃ । અર્ધીતશાન્
સુતસ્તસ્ય વેદાન્સાંગપશ્કમાન્ ॥ ૫ ॥ સમાને ચ કુલે તેન
હતા ચાપિ વિવાહિતા । વિવાહિતૈવ સા દૈવાદ્વૈષ્ણ્યં પ્રાપ
સત્તમ ॥ ૬ ॥ સતીત્વં પાર્થ્યંતી સા બાસ્તે નિજપિતૃગૃહે ।
તસ્યા દુઃસ્વેન સંતપ્તઃ સુતં સંસ્થાપ્ય વેદમનિ ॥ ૭ ॥ ગંગા-
તીરત્વં પ્રાપ્તઃ સકલવ્રતસ્યા સદ્ ॥ સ તન્નાદ્યાપયામાસ
શિષ્યાન્વેદં દ્વિજોત્તમઃ ॥ ૮ ॥ સુતા ચ કુહરે તસ્ય પિતુઃ
શુભ્રૂવર્ણં પરમ્ । પિતુઃ શુભ્રૂવર્ણં કૃત્વા પરિભ્રાતા કદાચન
॥ ૯ ॥ નિશીપે કિલ સંસુપ્તા કૃમિરાશિરજાયત । તથા-
વિષાં ચ તાં દટ્ટા શિવ્યાં પ્રસ્તરસ્થિતામ્ ॥ ૧૦ ॥ શિષ્યા
નિવેદ્યામાસુતન્માતુઃ કરુણાન્વિતાઃ । ન જાનીમો વયં
કિંચિદેર્ષીં સાધર્મીં તથાવિષામ્ ॥ ૧૧ ॥ કૃમિરાશિમયી
જાતા માતઃ સંપ્રતિ હ્રિયતે । વજ્રપાતસદૃશં તચ્છૃત્વા
શિષ્યૈશ્ચરીતમ્ ॥ ૧૨ ॥ સા ચાંતમાનસા શીર્ષં તસમી-
પમુપાગમત્ । સા તાં તથાવિષાં દટ્ટા વિકલપ સુદુઃખિતા
॥ ૧૩ ॥ ઇરથ તાદયામાસ સુતરાં મોહમાપ ચ । ક્ષણેન

પ્રાસૈત્યં તામુત્થાપ્ય પ્રમુજ્ય ચ ॥ ૧૪ ॥ સમાલંબ્ય
ચ શાસ્ત્રમ્ નિન્દ્યે તત્પિતુરંતિકમ્ । સ્વામિકથય મે
સાધ્વી કેન દુષ્કૃતકર્મણા ॥ ૧૫ ॥ નિશીથે સંપ્રસુતેયં
જાયતે કૃમિસંકુલા । ઇતચ્છુન્વા તતો વાક્યમુપિધ્વાન-
પરાયણઃ ॥ ૧૬ ॥ જ્ઞાત્વા નિવેદયામાસ તત્સ્યાઃ પ્રાગ્જ-
ન્મચેદિતમ્ ॥

સિતાથ કહે છે-હે દેવના દેવ ! હે ઇશ ! મેં ધણી
મતો સાંભળ્યાં. હવે પાપનો નાશ કરે તેનું મત મને કહેા.^૧
ધણા કહે છે-હે રાજન્ ! સર્વ મતમાં ઉત્તમ અને સર્વ
પાપનો નાશ કરનાર ઋષિપંથીનું મત કર્તુ છું તે
સાંભળો.^૨ હે રાજન્ ! એ મત કરવાથી નરક જેનું પડતું
નથી. આ આખતમાં પ્રાચીન ઇતિહાસ કહેવાય છે, તે
સાંભળો.^૩ પૈર્લ દેશમાં ઉત્તક નામનો એક ઉત્તમ બ્રા-
હ્મણ હતો, તેની ઓ પતિવ્રતા હતી અને તેનું નામ
સુશીલા હતું.^૪ તેને એક પુત્ર અને એક પુત્રી એમ બે
બાળક હતાં. પુત્રનું નામ સુવિભૂષણ હતું. તે ૫૬ અને
કમ સહિત વેદ બણ્યો હતો.^૫ પછી એ ઉત્તક બ્રાહ્મણે
પોતાની પુત્રીને શોચ કુળમાં પરણાવી, પણ કમનસીબને
લીધે પરણ્યા પછી તરત જ પતિ મરી ગયો તેથી તે
વિધવા થઈ.^૬ પછી તે વિધવા, સતીનાં આચરણે વર્તતી
પોતાના પિતાને ઘેર રહી. તેનું દુઃખ જોઈ ઉત્તક બ્રાહ્મ-
ણને ધણું દુઃખ થવા લાગ્યું, તેથી તે ધરનેા સર્વ કાર-
ભાર પોતાના પુત્રની ઉપર રાખી ઓ તથા પુત્રીને લઈ
ગંગાજીના કીનારાના વનમાં રહ્યો, અને ત્યાં શિષ્યોને
વેદ બજાવવા લાગ્યો.^{૭-૮} પેશી પુત્રી પિતાની પરમ
સેવા કરતી હતી. એક દિવસે તે પુત્રી પિતાની સેવા
કરી થાકી જવાથી અર્ધ રાત્રે સૂઈ ગઈ. તે વખતે તેના
સર્વ અવયવમાં કીડા પડી ગયા. જેનાં શરીરમાં કીડા પડી
ગયા છે અને જે નાગી પથ્થર ઉપર પડેલી છે તેવી
ગુરુપુત્રીને જોઈ અંતઃકરણમાં દયા આવવાથી શિષ્યોએ
તેની માને કહ્યું કે, હે માતા ! બહેનના સઘળા શરીરમાં
કીડા શાથી પડી ગયા અને આવી દશા શાથી થઈ, તે
કાંઈ અમારા બજાવમાં આવતું નથી. એ પ્રકારનું વજ્ર-
પાત સરખું શિષ્યોનું બોલવું સાંભળી વિહ્વળ થઈ
ગયેથી તે ઓ તત્કાળ પુત્રીની પાસે ગઈ અને પુત્રીની
તેવી દુર્દશા જોઈ ખેદ અને વિશ્વાસ કરવા લાગી.^{૯-૧૦}
છાતી કુટવા લાગી અને મૂઝોગત થઈ પડી. થોડીવારે
મૂઝો વળી, એટલે પુત્રને ઉઠાડી તેનું શરીર શુદ્ધ કરી
હાથનો ટેકા આપી તેને પોતાના પતિ પાસે બઈ ગઈ
અને કહ્યું કે, હે સ્વામિનાથ ! આપણી પુત્રી સતી છે,
છતાં આ કયું પાપ આવી પડ્યું, જે આજ અર્ધ રાત્રિએ
સૂતી હતી તો તેના સઘળા અવયવમાં કીડા પડી ગયા ?
એ પ્રકારે ઓનું કહેવું સાંભળી ઉત્તક મહારાજ પ્યાન
કરી પુત્રીનાં પૂર્વજન્મનાં કર્મ જોઈ કહેવા લાગ્યો. ૧૪-૧૬

૨૦

ઋષિવાચ-પ્રાગિયં સમસેતીતે જન્મનિ બ્રાહ્મણી શ-
બ્દ્ ॥ ૧૭ ॥ રજસ્વલા ચ સંજાતા માંઢાવીન્યસ્પૃશ-
તતા । અસ્યાસ્તુ પાપ્મના તેન જાયતે કૃમિવદ્બુઃ ॥ ૧૮ ॥
રજસ્વલાયાઃ પાપેન યુક્તા ભવતિ સાત્ત્વે । પ્રથમેઽહનિ
ચાંઢાલી દ્વિતીયે બ્રહ્મવાતિની ॥ ૧૯ ॥ તૃતીયે રજકી
પ્રોક્તા ચતુર્થેઽહનિ શુદ્ધયતિ । તદા તયા સ્ત્રીસંગાદ્ગતં
દૃષ્ટાવમાનિતમ્ ॥ ૨૦ ॥ દૃષ્ટવતપ્રભાવેન જાતા દ્વિજકુલે-
ઽમલે । અવમાનાદ્ગતસ્યાસ્ય કૃમિરાશિમયાધુના ॥ ૨૧ ॥
ઇતત્તે કથિતં સર્વં કારણં દુષ્કૃતસ્ય ચ ।

ઋષિ (ઉત્તક) કહે છે-આ પુત્રી પૂર્વે ગયેલા સાતમા
જન્મમાં બ્રાહ્મણી હતી.^{૧૭} તે રજસ્વલા હતી, છતાં
તેણે ધરમાં પાત્ર વગેરેનો સ્પર્શ કર્યો હતો. તે પાપથી આ
પુત્રીનાં શરીરમાં કીડા પડી ગયા છે.^{૧૮} હે પ્રિયે ! રજ-
સ્વલા ઓ પહેલે દિવસે યાંડાલી. બીજે દિવસે બ્રહ્મહત્યારી,
ત્રીજે દિવસે ધોળાણ અને ચોથે દિવસે શુદ્ધ થાય છે. હે
પ્રિયે ! આ પુત્રીને એક તો રજસ્વલાનું પાપ લાગ્યું હતું;
અને એ પુત્રી બમારે શુદ્ધ થઈ સારે તેણે સખીઓને
મત કરતી જોઈ તેનો અનાદર કર્યો તેથી બીજું પાપ
લાગ્યું.^{૧૯-૨૦} મતના દર્શનના પ્રભાવથી આ પુત્રી ઉત્તમ
બ્રાહ્મણકુલમાં જન્મી અને તેણે મતના અનાદર કર્યો હતો,
તેથી તેના શરીરમાં કીડા પડી ગયા છે.^{૨૧} એ પ્રકારે આ
પુત્રીએ જે પાપ કર્યું હતું, તે તને કહી સંભળાવ્યું.^{૨૨}

સુશીલોવાચ-દર્શનાદપિ યસ્યાસ્ય ત્રિપ્રાણં નિર્મલે
કુલે ॥ ૨૨ ॥ જન્મ શુભદ્વિધાનાં હિ જાયતે વ્રજ્જતેજ-
સામ્ । અવજ્ઞયા પ્રજાયંતે નિશીથે કૃમિરાશયઃ ॥ ૨૩ ॥
મહાશ્વર્યકરં નાથ તદ્વતં કથયસ્વ મે । ઋષિવાચ-સુશી-
લે ય્યત્સમ્યક્ વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ ॥ ૨૪ ॥ યેન ચીર્ણેન
સહસા પાવાદસ્માતપ્રચ્છયતે । દુઃસ્વપ્નયાચ સ્મચ્યત નારી
સૌભાગ્યમામુયાત્ ॥ ૨૫ ॥ કલ્યાણાનિ વિવદંતે સંવદથ
નિરાપદઃ । નભસ્યે શુક્લપત્રે તુ યદા ભવતિ પંચમી ॥ ૨૬ ॥
નથાદિવુ તદા સ્નાત્વા કૃત્વા નિયમમેવ ચ । વિચાય
નિત્યકર્માણિ ગત્વા દ્વારવતીમુખીન્ ॥ ૨૭ ॥ સ્નાપયેદ્વિ-
ધિવદ્ગત્યા પંચામુનરસૈઃ શ્રુભૈઃ । (દ્વારવત્યપ્રિદોષશાલા
વજ્રમંદપં મુદ્ધં વા) ચંદનાશુકલપૂર્વેવિલિપ્ય ચ સુગધિભિઃ ।
વૃજયેદ્વિધૈઃ પુષ્પૈર્ગંધપૂષ્પાદિદીપકૈઃ ॥ ૨૮ ॥ સમાચ્છાયા
શુભૈર્નૈઃ સોપવીતૈર્વધાવિધિ । તતો નૈવેયસેવજ્ઞમર્ચ્યં દયા-
ચ્છુભૈઃ કલૈઃ ॥ ૨૯ ॥ કલ્પપોડત્રિર્ભંરદ્વાજો વિશામિત્રસ્તુ
ગૌતમઃ । જમદગ્નિર્વૈલિષ્ઠ સસૈતે ઋષયઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૩૦ ॥
મૃદ્ધંત્વર્ચ્યં મયા વતં મુષ્ટા ભવતુ મે સદા । ઓતવ્યમિદ-
માલ્યાનાં શાકાહારં પ્રકલ્પયેવ ॥ ૩૧ ॥ સ્થાતથં બ્રહ્મ-
ચર્યેન ઋષિધ્યાનપરાધૈઃ । અનેન વિધિના સમ્યક્
વ્રતમેતત્સમાચરેવ ॥ ૩૨ ॥ તત્ત્વ યજ્ઞાયતે પુણ્યં સર્વતીર્થેષુ
યત્કલમ્ । સર્વદાનેષુ યત્પુણ્યં તદસ્ય વ્રતચારણાત્ ॥ ૩૩ ॥
કુરુતે યા વ્રતં ચૈતસ્યા નારી સુખભાગિની । રૂપલાવણ્ય-

સંયુક્તા પુત્રપૌત્રાદિસંયુતા ॥ ૩૪ ॥ હહ લોકે સદૈવ
સ્વાસ્વત્પ્રાપ્ત્યથા ગતિઃ । મતસ્વાત્મ્ય પ્રભાવેન જાતિં
સ્મરતિ પૌર્વિકીમ્ ॥ ૩૫ ॥ હિતિ દેમાદૌ બ્રહ્મણે જ્ઞ-
પચ્ચમીકથા ॥

સુશીલા કહે છે-હે મહારાજ ! જે મતનાં દર્શન
કરવાથી આપ જેવા તપસ્વી બ્રાહ્મણના શુદ્ધ કૃત્યમાં
જન્મ થાય છે અને જેનો અનાદર કરવાથી અર્ધ રાત્રિ-
એ ઠોડા પરી જાય છે, એ મહાઆશ્ચર્યકારક મત કયું,
તે મને કહો. ઋષિ કહે છે-હે સુશીલે ! સર્વ મતોમાં
ઉત્તમ એવું તે મત સાંભળો.^{૨૭-૨૪} એ મત કરવાથી
હિંમોનાં આવાં પાપ જલદી નાશ પામે છે, આધિ-
ભૌતિક, આધ્યાત્મિક અને આધિદૈવિક એ ત્રણ દુઃખો
દૂર થાય છે અને સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.^{૨૫} તેમજ સંપત્તિ
તથા કલ્યાણની વૃદ્ધિ થાય છે અને વિપત્તિ દૂર થાય છે.
બાહરવા શુદ્ધિ પાંચમને દિવસે નદી વગેરેમાં સ્નાન કરી
નિયમ લઘ નિલકર્મ કરી ઘેર જવું. પછી સુંદર પંચામૃત-
વડે ભક્તિથી ઋષિઓને પંચામૃત સ્નાન કરાવવું. ચંદન,
અગુરુ, અને કપૂરનો લેપ કરવો. નાના પ્રકારનાં
સુગંધી પુષ્પો, ગંધ, ધૂપ અને દીવવડે તેની પૂજા
કરવી.^{૨૬-૨૮} પછી જનાં પહેરાવી મનેાદર વસ્ત્રો
ઓઢાવ્યાં અને સુંદર નૈવેદ્ય કરી મીઠાં ફળોનો અર્ધ્ય
આપવો.^{૨૭} કશ્યપ, અત્રિ, બંદાજ, વિશ્વામિત્ર, ગૌતમ,
જમદગ્નિ અને વસિષ્ઠ એ સાત ઋષિઓ કહેલા છે.^{૨૮}
એ સાત ઋષિઓ 'મારા અર્ધ્યનું ચલણ કરો અને નરનાર
મારા પર પ્રસન્ન રહો' એ પ્રકારે અર્ધ્ય આપતી વખતે કહેવું.
ઋષિપંચમીને દિવસે આ કથા સાંભળવી, શાકનો આહાર
કરવો,^{૨૯} બ્રહ્મચર્ય પાળવું અને ઋષિઓનું ધ્યાન કરવું.
જે પુરુષ આ પ્રકારે વિધિથી મત કરે, તેને સર્વ તીર્થોનું
તથા સર્વ પ્રકારનાં દાનોનું ફલ થાય છે,^{૩૦-૩૪} અને જે
સ્ત્રી આ મત કરે, તેને આલોકમાં સુખ, રૂપ અને ચતુરાઈ
મળે છે તથા પુત્ર પૌત્રની વૃદ્ધિ થાય છે, અને પરલોકમાં
તેની અક્ષય ગતિ થાય છે. આ મતના પ્રભાવથી પૂર્વ
જન્મનું સ્મરણ રહે છે.^{૩૫-૩૬} એ પ્રમાણે હેમાદિમાં
બ્રહ્મપુરાણમાંની ઋષિપંચમીની કથા કહેલી છે.

ઋષિપંચમીની બીજી કથા

અથ મરિચ્યોત્તરોક્તા ઋષિપંચમીકથા ॥ પૃષ્ઠિર ઉવા-
ચ-શ્રુતાનિ દેવદેવેષાં મતાનિ સુબ્રહ્મણિ ચ । સાંપ્રતં મેઽન્ય-
દાચક્ષ્વ વ્રતં પાપવ્રણાશનમ્ ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-
અથાન્યદપિ રાજેન્દ્ર પંચમીમૃપિસંજ્ઞિતામ્ । કથયિષ્યામિ
યત્કૃત્વા નારી પાપાઃપ્રમુચ્યતે ॥ ૨ ॥ પૃષ્ઠિર ઉવાચ-
કીદૃશી પંચમી કૃષ્ણ કથં ચ ઋષિસંજ્ઞિતા । પાતકાન્નુ-
ચ્યતે કસ્માભારી યદુક્લોદ્ધવ ॥ ૩ ॥ પાપાનિ ચ બંધુવ્યથ
વિચિંત્યં કિલ કેશવ । કથં વા ઋષિપંચમ્યાં નારી કસ્મા-
દ્પ્રમુચ્યતે ॥ ૪ ॥

પૃષ્ઠિર પૂછે છે-હે દેવના દેવ ! હે ધર્મ ! મેં ધણું મતો
સાંભળ્યાં. હવે પાપનો નાશ કરે તેનું મત કહો.^૧ શ્રીકૃષ્ણ
કહે છે-હે રાજેન્દ્ર ! જે મત કરવાથી સ્ત્રી પાપથી મુક્ત
થાય છે, તે ઋષિપંચમાનું મત કહું છું તે સાંભળો.^૨ પૃષ્ઠિ-
ર પૂછે છે-હ શ્રીકૃષ્ણ ! એ પંચમી કવી છે અને એનું
ઋષિપંચમી નામ કેમ પ્રાસદ્ય થયું ? અને તેનું મત કરવાથી
હિંમોનું કયું પાપ દૂર થાય છે ?^૩ હ કેશવ ! આ જગતમાં
ધણી જાતનાં પાપો છે, તેમાંથી સ્ત્રીનું કયું પાપ ઋષિ-
પંચમી કરવાથી દૂર થાય છે ?^૪

કૃષ્ણ ઉવાચ-અજ્ઞાનાજ્ઞાનતો વાપિ યા જ્ઞી જાતા
રજસ્વલા । દુષ્ટા સ્પૃશતિ માંદાનિ ગૃહકર્મણિ સંસ્થિતા
॥ ૧ ॥ પ્રાપ્નોતિ સા મહાપાપં સત્યં સા નરકં વ્રજેત્ । મૃત્યુ
તત્કારણં યદ્દમાઙ્ગર્જનીયા રજસ્વલા ॥ ૨ ॥ પ્રોત્સાર્યા
ગૃહતો દૂરં ચાતુર્ગ્યેન ભારત । બ્રહ્મહત્યાં પુરા શકો વૃત્રં
હત્વા જાવાપ ચ ॥ ૩ ॥ તથા વૈ રાજશાદૈલ વ્રીહિતો લુપ્ત-
સૂરનઃ । બ્રહ્મણં સમુપાગચ્છદાત્મનઃ શુદ્ધિકારણાત્ ॥ ૪ ॥
તતો દેવૈઃ સમં બ્રહ્મા ક્ષણં ધ્યાત્વા ચકાર વૈ । શુદ્ધિં શકસ્ય
રાજેન્દ્ર પ્રહરેન્નાંતરાત્મના ॥ ૫ ॥ વિમજ્ય બ્રહ્મદત્યાં તુ ચ-
તુષ્ણં ચ ચતુર્બલઃ । પ્રાક્ષિદ્વાજશાર્દૂલ ચતુઃસ્થાનેષુ વૈ
તથા ॥ ૬ ॥ વહો પ્રથમઙ્ગલાસ નદીપુ પ્રથમોદ્કે ।
પર્વંતપુ ચ રાજેન્દ્ર નારીરજ સ પાર્થિવ ॥ ૭ ॥ અતો રજ-
સ્વલાનારી પ્રોત્સાર્યા ચ પ્રયત્નતઃ । બ્રહ્મણઃ શાસનાત્પાર્થ
ચાતુર્ગ્યેન સર્વદા ॥ ૮ ॥ પ્રથમેઽહનિ વાંદાલી દ્વિતીયે
બ્રહ્મવાતકી । તૃતીયે રજસી પ્રોક્તા ચતુર્ગ્યેહનિ શુદ્ધયતિ
॥ ૯ ॥ અજ્ઞાનાજ્ઞાનતો વાપિ જાતં સંપન્નપાતકમ્ ।
તત્પાપસંક્ષયાર્થં વૈ કાર્યમૃપિપંચમી ॥ ૧૦ ॥ સર્વપાપ-
પ્રસમની સર્વોપદ્રવનાશિની । બ્રહ્મક્ષત્રિયવિદ્યુદ્ધૈઃ જ્ઞીભિઃ
કાર્યા વિશેષતઃ ॥ ૧૧ ॥ અત્યર્થે યત્પુરાટ્વતં પ્રવ્રજ્યામિ
કથાનકમ્ । પુરા કૃતયુગે રાજાવિશ્વમોર્ધાં વચૂચ હ ॥ ૧૨ ॥
શ્યેનજિલામરાજવિશ્વાતુર્ગ્યેનુશલકઃ । તસ્ય દેશેઽસ-
દ્વિપ્રો વ્રદંવદ્વાંગપારગઃ ॥ ૧૩ ॥ સુમિત્રો નામ રાજેન્દ્ર સર્વ-
ભૂતહિતે રતઃ । કૃષિવૃત્તયા સદા યુક્તઃ કુર્દુરપરિપાલકઃ
॥ ૧૪ ॥ તસ્ય ભાર્યં સુસાધ્વી ચ પતિશુશ્રૂષણે રતા ।
જલશ્રીનાંમચિલ્કુયાતા બહુશૃત્યસહજના ॥ ૧૫ ॥ અતિચિ-
તાન્વિતા સા ચ પ્રાટ્ટકાલે સમ્પ્રધયમા । છેત્રાદિપુ રતા
સાધ્વી વ્યાકુલીકૃતમાનતા ॥ ૧૬ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-જે ઓ રજસ્વલા થઈ હોય અને જ્ઞાન-
થી અથવા અજ્ઞાનથી ધરનું કાર્ય કરવા લાગે અને પાત્રને
સ્પર્શ કરે તો તેને મોટું પાપ લાગે છે, જેથી નરકની પ્રાપ્તિ
થાય છે. બ્રાહ્મણ વગેરે સર્વ વર્ણોએ રજસ્વલા સ્ત્રીને ધરમાં
સ્પર્શ કરવા દેવો નહીં અને તેને ધરથી દૂર રાખવી તેનું
કારણ શું છે, તે હું કહું છું તે તમે સાંભળો. હે ભરતવંશી
રાજા ! પૂર્વે વૃત્રાસુરને મારવાથી ઈન્દ્રને બ્રહ્મહત્યા લાગી
હતી,^{૧-૭} તેથી તેને ધણી લજ્જા લાગી. પછી બ્રહ્મહત્યા

દૂર કરવા માટે ઇંદ્ર બ્રહ્માની પાસે ગયો,^૯ ત્યારે બ્રહ્માએ દેવતાઓની સાથે ચિચાર કરી, બ્રહ્મદત્યાના ચાર ભાગ કરી, ચાર સ્થાને વહેંચી પ્રરુજ અંતઃકરણથી ઇંદ્રને શુદ્ધ કર્યો.^{૧૦-૧૦} બ્રહ્મદત્યાનો એક ભાગ અમિતી પ્રથમ જ્વા-લામાં, એક ભાગ નદીઓના પહેલા પૂરમાં, એક ભાગ પર્વતોમાં અને એક ભાગ ઓના રજમાં (અટકાવમાં) એ પ્રકારે બ્રહ્મદત્યાને ચાર ભાગે જૂદે જૂદે ઠેકાણે વહેંચી દીધી.^{૧૧} એટલા જ માટે બ્રાહ્મણ વગેરે ચાર વર્ણોએ બ્રહ્માની આરાધી રજસ્વલા ઓને સાવધાનીથી સદા દૂર રાખવી.^{૧૨} રજસ્વલા ઓ પહેલે દિવસે ચાંડાલથી, બીજે દિવસે બ્રહ્મદત્યારી અને ત્રીજે દિવસે ધામણ જેવી ગણાય છે. તે ચોથે દિવસે શુદ્ધ થાય છે.^{૧૩} રજસ્વલા અવસ્થામાં યાત્રી વા અયાત્રી કેાછને સ્પર્શ થઇ ગયો હોય તો તે દોષ દૂર કરવા માટે ઋષિપંચમીનું વ્રત કરવું.^{૧૪} એ વ્રત કરવાથી સર્વ પાપ તથા ઉપદ્રવોના નાશ થાય છે, માટે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને ત્રિશેષે કરી ઓઓએ એ વ્રત કરવું.^{૧૫} આ બાબતમાં પૂર્વે યેલેલી કથા કહું છું તે સાં-કળો. પૂર્વે સત્યયુગમાં વિર્લ નગરીમાં રથેનિજિત નામનો મોટો રાજા હતો. તે બ્રાહ્મણ વગેરે ચારે વર્ણોની પ્રજાનું ધર્મથી પાલન કરતો હતો. એ રાજાના દેશમાં સુમિત્ર નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે પૂર્ણ વેદ તથા વેદાંગ બહુલો હતો, સર્વ બ્રાહ્મણોના ભક્ષમાં તત્પર હતો અને ખેતીની વૃત્તિથી પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરતો હતો.^{૧૬-૧૮} એ બ્રાહ્મણને જ્યશ્રી નામની, પતિની સેવામાં તત્પર એવી પતિવ્રતા ઓ હતી. તેની પાસે કામ કરનારા ધણી સેવકો તથા સુહજનનો હતો છતાં પણ ચિતાને લીધે તે વર્ષોઋતુમાં ખેતીના કામમાં તત્પર અને બાકુર રહેતી હતી.^{૧૯-૨૦}

પ્રકાર સાત્તમનઃ પ્રાપ્તમૃતુકાલં વ્યલોકયત્ । રજસ્વલા-પિ સા રાજન્ ગૃહકર્મ ચકાર હ ॥ ૨૧ ॥ માંદાદીન્ય-સ્પૃશદ્રાજન્નૃતૌ પ્રાપ્તેઽપિ મામિની । કાલેન બહુના સાધી પંથસ્તમગમત્તદા ॥ ૨૦ ॥ તસ્યા મર્તાપિ વિપ્રોડસૌ કાલ-ધર્મસ્થપયિયાન્ । एवं તૌ દંપતી રાજન્સ્વકર્મવશગૌ તદા ॥ ૨૩ ॥ માર્યૌ તસ્ય જયશ્રીઃ સા ઋતુસંપર્કદોષતઃ । યુગીયોનિમનુપાસા સુમિત્રોઽપિ નરેશ્વર ॥ ૨૪ ॥ તસ્યાઃ સંપર્કદોષેણ બલીઝરૌં ભૂત્વ હ । एवं તૌ દંપતી રાજન્સ્વકર્મવશગૌ તદા ॥ ૨૬ ॥ ઋતુસંપર્કદોષેણ તિર્યંયોનિમુપાગતૌ । સ્વધર્માચરણાજ્ઞાતાશુભૌ જાતિસ્મરૌં તથા ॥ ૨૬ ॥ સુતસ્યૈવ ગૃહે રાજન્સ્મરન્તૌ પૂર્વપાતકમ્ । હમિત્રસ્ય ચ પુત્રોઽમૃદુરશુભ્રૂણે રતઃ ॥ ૨૭ ॥ હમતિર્ના-મ ધર્મજ્ઞો દેવતાતિથિવ્રજકઃ । અથ હયાદે સંપ્રાપ્તે પિતૃસ્તુ હમતિસ્તદા ॥ ૨૮ ॥ માર્યૌ ચૈવર્તૌ પ્રાહ હમતિઃ અદ્યવા-નિતઃ । અથ સાંવત્સરદિનં પિતૃર્મે ચાલહાસિનિ ॥ ૨૯ ॥

મોજનીયા દ્વિજા મીઠ પાકસિદ્ધિર્ચિધીયતામ્ । તથા કૃતા પાકસિદ્ધિઃ સુમતેર્મર્તુરાશ્વયા ॥ ૩૦ ॥ શુક્લ પાચસમાંહે વૈ સર્પેણ ગરલં તતઃ । દૃષ્ટ્વા જઘ્નધાઢીતા શુની માંદાનિ સાર્વપુગત્ ॥ ૩૧ ॥ દ્વિજમાર્ગૌં ચ તાં દૃષ્ટ્વા ડસ્તુકેન જઘાન હ । માંદાદીનિ ચ પ્રધાલ્ય ત્યક્ત્વા પાર્ક સુમધ્યમા ॥ ૩૨ ॥ પુનઃ પાર્ક ચ કૃત્વા તુ બ્રાહ્મં કૃત્વા વિધાનતઃ । તતો યુક્તેષુ ત્રિપેષુ નોગ્ધિઠં ચ દરીં બહિઃ ॥ ૩૩ ॥ શ્રુમૌ ધિર્મં તથા શુન્યા ઉપાસસ્વદામઙ્ગત્ । તતો રાત્ર્યાં પ્રદ્ધ-તાયાં સા શુનો હૃષિતા શ્રુશમ્ ॥ ૩૪ ॥ બલીર્વદ્ધપાગલ્ય મર્તારન્દિમન્નવીત્ । હૃષિક્ષિતાય હે મર્તનં દત્તં મોજનાદિ-કમ્ ॥ ૩૫ ॥ ઘાસાદિકં ચ ન પ્રાપ્તં જ્ઞવા માં બાધતે શ્રુશમ્ । અન્યસ્મિન્દિવસે પુત્રો મમ લેખં દદાસ્યસૌ ॥ ૩૬ ॥ અથ મળં કિમપ્યેષ ઉચ્છિદ્ધમપિ નો દદૌ । પાયસાલે પપાતાય ગરલં સર્પસંભવમ્ ॥ ૩૭ ॥ મયા ત્રિચિત્ય મન-સા મર્ચિયંતિ દ્વિજોતમાઃ । સંસ્પૃઢં પાયસં ગત્વા ચઢ્ઢાઈ તાહિતા શ્રુશમ્ ॥ ૩૮ ॥ દુઃક્ષિતં તેન મે ગાન્ઘ કલ્પિર્મપ્રા કરોમિ કિમ્ । તતઃ પ્રાહ સ ચાનદ્ધાન્ બદ્રે તે પાપસંપ્ર-હાત્ ॥ ૩૯ ॥ કિં કરોમિ જ્ઞશ્ચક્રોડં મારવાહસ્તમાગતઃ । અયાહમાસ્મનઃ ક્ષેત્રે ગાહિનઃ સકલં દિનમ્ ॥ ૪૦ ॥ મા-રિતશ્ચાત્મજેનાઈં છલં બધ્ધા હૃષિક્ષિતઃ । કૃપા બ્રાહ્મં કૃતં તેન જાતાય મમ કલ્પતા ॥ ૪૧ ॥

હે રાજેન્દ્ર ! એક દિવસે તે રજસ્વલા થઇ. તેનું તેને યાત્રા હતું, છતાં પણ ધરનું કામકાજ કરવા લાગી અને સપળાં વાસણોને સ્પર્શ કર્યો. ધણાં વર્ષો થયાં પછી તે ઓ મરણ પામી,^{૨૧-૨૨} તેમજ તેનો પતિ પણ મરણ પામ્યો. એ પ્રમાણે હે રાજા ! તે ઓપુરુષ મરણ પામ્યા પછી બીજા જન્મમાં ઓ તો રજસ્વલા દશામાં પાત્ર વગેરેના સ્પર્શા દોષથી કુતરી થઈ અને સુમિત્ર બ્રાહ્મણ ઓના સંસર્ગથી બળદ થયો. હે રાજેન્દ્ર ! એ પ્રમાણે ઋતુ (અટકાવ)ના દોષથી તે બને ઓપુરુષ પશુની યોનિમાં અવતર્યા, તથાપિ પૂર્વ જન્મમાં ધર્માચરણ કર્યું હતું, તેથી તેઓને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ હતું.^{૨૩-૨૬} એ બને ઓ પુરુષ પોતાના પુત્રને ઘેર જ અવતર્યા હતાં. તે પુત્રનું નામ સુમતિ હતું. તે શુક્ર, દેવ અને અતિધિની પૂજામાં તત્પર રહેતો હતો તથા ધર્મજ્ઞ હતો. હવે પોતાના પિતાનો ક્ષય દિવસ આવ્યો ત્યારે સુમતિએ પોતાની ઓ ચંદ્રવતીને શ્રદ્ધાથી કહ્યું કે, હે સુંદર હાસ્યવાળી મિત્રે ! આજ મારા પિતાની સંવત્સરીનો દિવસ છે માટે બ્રાહ્મણો જમાડવા છે એટલા માટે સુંદર રસોઈ બનાવ. એ પ્રકારની પતિની આરાધી ચંદ્રવતીએ રસોઈ તૈયાર કરી.^{૨૭-૩૦} એટલામાં દુધપાકના પાત્રમાં સર્પનું ઝેર પડ્યું, તે પેલી કુતરીએ દીડું. તેથી તે કુતરીએ 'આ દુધપાક જમવાથી બ્રાહ્મણો મરણ પામશે,' એમ વિચારી પાંચાળામાં બઈ સર્વ પાત્રોને સ્પર્શ કર્યો.^{૩૧} તે

નેષ્ટ્રાહાણુની ઋષિ ચંદ્રવતીએ તેને બળતા લાકડાથી બહુ માર માર્યો. પછી સઘળા સ્ત્રીઓ દ્વંષ્ટા દર્ષ વાસણ શુદ્ધ કરી ચંદ્રવતીએ ફરીયા રસોઈ કરી. ૪૨ ત્યાર બાદ સુમતિએ શ્રાદ્ધ કરી બ્રાહ્મણોને જમાવ્યા. તેનું જે કાંઈ એકુંબુદું હતું, તે બહાર કુતરીને નહીં આપતાં પૃથ્વીમાં ડાડી ફીધું. તેથી તે દિવસે કુતરીને ઉપવાસ થયો તેથી તેને ઘણી ભૂખ લાગી. ૪૩-૪૪ રાત્રિ પડી ત્યારે એ કુતરી પોતાનો પતિ કે જે બળદ થયો હતો, તેની પાસે જઈ કહેવા લાગી કે, 'હે નાથ ! આજ હું ભૂખી છું, એક કાળીયો પણ્ય મને ખાવા મળ્યો નથી તેથી ભૂખ મને બહુ પીડા કરે છે. આપણો પુત્ર રાજ તો કાંઈ પણ્ય ખાવા આપે છે પરંતુ આજ તો થોડું પણ્ય આપ્યું નથી અને એકું-બુદું પણ્ય આપ્યું નથી, તેનું કારણ તો એજ કે આજ દૂધપાકમાં સર્પનું ઝેર પણ્ય, ત્યારે 'આ દૂધપાક ખાવાથી બ્રાહ્મણો મરણ પામશે,' એવો વિચાર કરી હું દૂધપાકને જઈ અડકી. એટલા માટે મને બાધી વહુએ ખૂબ માર માર્યો, ૪૫-૪૮ તેથી મારું સઘળું શરીર દુઃખે છે અને મારી કેડ ભાંગી ગઈ છે. હવે હું શું કરું ? તે સાંભળી પેલો બળદ બોલ્યો કે, હે પ્રિયે ! તારા પાપથી મને પણ બેહતો અવતાર આવ્યો, તેથી હું પણ અશક્ત છું. શું કરું, આપણા પુત્રે આજ મને પણ સારો દડાડો ખેતરમાં ખેડ્યો છે અને માર માર્યો છે, તથા મારું મોઢું બાંધી રાખ્યું હતું તેથી હું પણ ભૂખ્યો છું. તેણે આજ ફેંકટનું શ્રાદ્ધ કર્યું. કારણ કે મને સુખને બદલે ઘણું દુઃખ પડ્યું છે. ૪૯-૪૯

કૃષ્ણ ડગાચ-તયોઃ સંવત્સરોર્વે માતાપિત્રોશ્ચ ભારત ।
શ્રુત્વા પુત્રસ્તથાધાકયં યદુક્તં ચ તદ્દોમયોઃ ॥ ૪૨ ॥ પિ-
તરૌ તૌ વિદિત્વા તુ દત્તવાન્દમતિસ્તદા । તસ્યાં રજન્યાં
તત્કાલં દદૌ તસ્ય ચ મોજનમ્ ॥ ૪૩ ॥ તદાડસૌ દુઃખિતઃ
પુત્રો જ્ઞાત્વાવશ્યાં તથા તયોઃ । માતાપિત્રોસ્તુ રાજેન્દ્ર દ્રુતં
સંપ્રસ્થિતો વનમ્ ॥ ૪૪ ॥ જ્ઞાતુમિચ્છામિ વૈ કદમિતિ
નિશ્ચિત્ય ભારત । તત્ર ગત્વા જ્ઞાનદ્વદ્વાવૃણીન્ પરમધાર્મિ-
કાન્ ॥ ૪૫ ॥ પ્રણિવૃત્ત્યાન્નવીદ્વાક્યં હિતં ચૈવ તદા
તયોઃ । હમતિરુગાચ-કથયધર્વં વિપ્રવર્ગઃ પ્રમથેકં સમાહિ-
તાઃ ॥ ૪૬ ॥ કેન કર્મવિપાકેન પિતરૌ મે તપોધનાઃ ।
દ્વિમામવશ્યાં સંપ્રાપ્તૌ મોક્ષયેતે પાતકારકયમ્ ॥ ૪૭ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે વાનો કરતાં માતાપિતા-કુતરી તથા બળદનું બોલવું સાંભળી, 'આ બંને મારા માતાપિતા છે, એમ સુમતિના બળ્યનામાં આવ્યું. પછી તે જ વખતે તેણે પોતાનાં માતાપિતાને બોલન આપ્યું; ૪૨-૪૩ અને માતાપિતાની તેવી દુર્દશા જોઈ સુમતિને ઘણો ખેદ થયો, તેથી તે મોટા સંકટમાં આવી પડ્યો. પછી 'મારાં માતાપિતાને બાવી દશા કેમ

આવી હશે તે બળ્યનું બોધ્યે,' એવો નિશ્ચય કરી તે વન-માં ગયો, અને ત્યાં મોટા મોટા ધર્મિષ્ઠ સ્ત્રીઓની પાસે જઈ નમસ્કાર કરી માતાપિતાનું કલ્યાણ થાય તેવું પૂછવા લાગ્યો. સુમતિ કહે છે-હે શ્રેષ્ઠ ઋષિઓ ! હું એક પ્રશ્ન પૂછું છું તેનો ઉત્તર વિચારી મને કહેા. ૪૪-૪૫ કયા પાપથી મારાં માતાપિતાની આ દશા થઈ છે અને તેઓ કયા ઉપાયથી આ પાપ-માંથી મુક્તિ પાવે ? ૪૬

કૃષ્ણ ડગાચ-તદાડકર્ણ્યં વચસ્તસ્ય સુમતેર્દુઃખિતસ્ય
ચ ॥ ઋષિઃ સર્વતપાનામ સર્વજ્ઞઃ કરુણાન્વિતઃ ॥ ૪૮ ॥
હમતિં પ્રસ્થુવાચેદં તરિવિરોધેન્નક્યે તદા ॥ ઋષિરુગાચ-તવ
માતા પુરા વિપ્ર સ્વયદેહ બાલમાવતઃ ॥ ૪૯ ॥ પ્રાપ્તમ્હું
વિદિત્વા તુ સંપર્કમકરોદ્દિત્ત્વ । તેન કર્મવિપાકેન શુની-
યોનિચ્છપાગતા ॥ ૫૦ ॥ પિતાપિત્ર સ્પર્શદોષેણ બલીવદો
બન્ધુઃ હ । ઇત્યોર્થેતિકામાર્થે કુરુ સ્વમૃતિપંચમીમ્ ॥ ૫૧ ॥
માર્થયા સદૃશ વિમ્બેદ ઋષીન્સંપૂજય યત્નતઃ । આચરસ્વ વ્રતં
તત્ર સત્રવર્ષે દ્વિજોતમ ॥ ૫૨ ॥ અંતે ચોગાપનં કુર્યાદ્વિત-
શાઝ્વિવર્જિતઃ । શાકાહારસ્તુ કર્તવ્યો નીચારઃ ક્ષયામ-
કૈસ્તથા ॥ ૫૩ ॥ કન્દૈર્વાડપ ફલૈર્મૃલૈર્હલકૃદં ન મશ્યેત્ ।
પ્રાપ્ય માદ્રપદે માતિ શુક્લક્ષસ્ય પંચમીમ્ ॥ ૫૪ ॥ તસ્યાં
મધ્યાહ્નસમયે નચાદૌ ચિમ્બે જલે । કૃત્વાડપમાર્ગસમિષ્ઠા
દંતધાવનમાદિતઃ ॥ ૫૫ ॥ આયુર્બલં યથો વર્ષઃ પ્રજાઃ
પશુવસૂનિ ચ । બ્રહ્મ પ્રજાં ચ મેધાં ચ સ્વં નો દેહિ વન-
સ્પતે ॥ ૫૬ ॥ સંપ્રાર્થ્યાનેન મંત્રેણ કુર્યાદ્વૈ દંતધાવનમ્ ।
મુખદુર્ગ્ધિનાશાય દંતાનાં ચ વિગ્રહયે ॥ ૫૭ ॥ ઈવનાય
ચ ગાત્રાણાં કુર્ણેહં દંતધાવનમ્ । અનેન દંતાન્તસંશોધય
જ્ઞાયાન્મુજ્જાનપૂર્વકમ્ ॥ ૫૮ ॥ તિલામલકલ્પકેન કેશાન્તસં-
શોધય યત્નતઃ । પરિધાય નવે શુદ્ધે વાસતી ચ સમાહિતઃ
॥ ૫૯ ॥ પૂજયસ્વ ઋષીન્ દિગ્ગજાનરૂપસ્યા સમન્વિતાન્ ।
કલ્પપોડાન્નિમ્બરદ્વાજો વિશ્વામિત્રોડય ગૌતમઃ ॥ ૬૦ ॥
જમદગ્નિઃસિદ્ધિ સાધ્વી ચૈવાપ્યરૂંધતી । મેરેણાનેન
સત્રર્ષીન્પૂજયેન્દ્રસમાહિતઃ ॥ ૬૧ ॥ વ્રતેન ઋષિપંચમ્યાઃ
કૃતૈર્નૈવ દ્વિજોતમ । ઋતુસંપર્કેજો દોષઃ ક્ષયં યાતિ ન
સંશયઃ ॥ ૬૨ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-સુમતિ કે જે ઘણો કથવાતો હતો તેનું તે પ્રકારનું વચન સાંભળી, સર્વતપા નામના ઋષિ કે જે સર્વસ અને દયાળુ હતા, તે સુમતિને તેના માતા-પિતાની મુક્તિમાટે કહેવા લાગ્યા. હે દિગ્ ! પૂર્વે તારી માતાએ ઋતુ પ્રાપ્ત થયું બળ્યને પણ, મૂર્ખપણ્યથી પોતાના ધરમાંના સપ્તમા પદાર્થોને સ્પર્શ કર્યો, તેથી તેને કુતરીનો અવતાર આવ્યો છે; ૪૮-૫૦ અને તેના સ્પર્શ કરવાથી તારા પિતા પણ બળદ થયેલો છે. હવે તેઓની મુક્તિ થવા માટે તું તથા તારી ઋષિપંચમીનું વ્રત કરા. હે દિગ્શ્રેષ્ઠ ! એ વ્રત ઋષિઓની પૂજા કરી

સાત વર્ષ પર્વત કરવું. ૫૧-૫૨ સાત વર્ષો પૂરાં થયે યથા-શક્તિ ઉઘાપન કરવું. તેમાં દ્રવ્યનો લોભ કરવો નહિ. વ્રતને દિવસે શાક, નીવાર, સામો, કંદ, ફલ વા મૂવનો આહાર કરવો. પણ ખેડવાથી નીપજેલા કાંઈ પણ પદાર્થો ખાવા નહિ. હાદરવા શુદ્ધિ પાંચમ આવે ત્યારે તે દિવસે મધ્યાહ્ન સમયે પ્રથમ સ્વચ્છ જળવાળી નદી વા તળાવ વગેરે જલાશયના કિનારા ઉપર, 'હે વનસ્પતે ! મને આયુષ્ય, બળ, યશ, તેજ, પ્રજા, પુત્ર, દ્રવ્ય, વેદ, શુદ્ધિ અને મેધા આપો.' એ મંત્રથી અધેડાની સ્તુતિ કરી, 'મુખની દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે, દાંતની શુદ્ધિ માટે અને અવધવાના મળ નાશ કરવા માટે હું દાંતણુ કરું છું,' એ મંત્ર બણી અધેડાના દાંતણુવડે દાંત શુદ્ધ કરવા. પછી તલ તથા આમગાનાં ચૂર્ણવડે કેશ સાફ કરી શરીરે માટી લગાડી સ્નાન કરવું. પછી શુદ્ધ નવાં બે વસ્ત્રો પહેરી સાવધાન થઈ અરંધતી સહિત ઋષિઓનું પૂજન કરવું. 'કશ્યપ, અત્રિ, ભરદ્વાજ, વિશ્વામિત્ર, ગૌતમ જમદગ્નિ, વસિષ્ઠ અને પતિવ્રતા અરંધતી,' એ મંત્ર બણી સમઋષિની પૂજા કરવી. ૫૩-૧૧ હે આદિજી ! આ ઋષિ-પંચમીનું વ્રત કરવાથી ઋતુના સંબંધથી જે દોષ થયો હોય, તે નષ્ટ થાય છે એમાં સંશય નથી. ૧૨

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ- તચ્છન્વા સમતિર્ગંધં પરમમૃષિમા-
વિતમ્ । મૃદમેત્યેવ વ્રતં ચક્લે સર્ખાઃ શ્રદ્ધયાન્વિતઃ ॥ ૬૩ ॥
વ્રતં તુ ઋષિપંચમ્યાઃ સર્વપાપપ્રણાશનમ્ । કૃત્વા સર્વં
યથોક્તં ચ માતાપિત્રોઃ ફલં દદૌ ॥ ૬૪ ॥ વ્રતપુણ્યપ્રભાવેન
માતા તસ્ય અયોનિતઃ । મુક્તા નૃપતિશારૂલ વિમાનવરસં-
સ્થિતા ॥ ૬૫ ॥ દિવ્યાંબરધરા ભૂશ્વા ગતા સ્વર્ગં ચ મા-
રતા । પિતાપિ સમૃતો મુક્તઃ સમતેઃ પશુયોનિતઃ ॥ ૬૬ ॥
સ્વર્ગં પ્રાપ્તો મહારાજ વ્રતસ્યાસ્ય પ્રભાવતઃ । કાર્યિકં
વાચિકં વાપિ માનસં યજ્ઞ દુષ્કૃતમ્ ॥ ૬૭ ॥ તત્સર્વં વિ-
લયં યાતિ વ્રતસ્યાસ્ય પ્રભાવતઃ । તસ્ય યજ્ઞાયતે પુણ્યં
તચ્છુષ્યવ નૃપોત્તમ ॥ ૬૮ ॥ સર્વવ્રતેષુ યત્પુણ્યં સર્વતોર્થેષુ
યત્કલમ્ । સર્વદાનેષુ દત્તેષુ તદેતદ્વ્રતચારણાત્ ॥ ૬૯ ॥
કુરુતે યા વ્રતં નારી સા ભવેત્સહસ્રભાગિની । રૂપલાવણ્ય-
યુક્તા ચ પુત્રપૌત્રાદિસંયુતા ॥ ૭૦ ॥ હ્રદ્ય લોકે સદૈવ સ્થાત્પ-
રઃ ચ પરાં ગતિમ્ । યત્તત્તે કથિતં રાજમ્વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્
॥ ૭૧ ॥ સર્વસંપત્તિદં ચૈવ નારીણાં પાપનાશનમ્ । ધન્યં
યજ્ઞસ્યં સ્વર્ગ્યં ચ પુત્રદં ચ યુષિઠિર ॥ પઠતાં મૃજવતાં ચાપિ
સર્વપાપપ્રણાશનમ્ ॥ ૭૨ ॥ હિતિ શ્રીમદ્વિષ્ણુપુરાણે ઋષિ-
પંચમીવ્રતકથા સંપૂર્ણા ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-એ પ્રકારનું ઋષિનું વચન સાંભળી
સુમતિ પોતાને ઘેર આવ્યા. પછી તેણે તથા તેની
ત્રીએ સર્વ પાપનો નાશ કરનાર ઋષિપંચમીનું વ્રત,
વિધિથી કર્યું અને તેનું ફળ માતાપિતાને આપ્યું. ૧૩-૧૪
તેથી તે સુમતિની માતા આનંદોનિથી મુક્ત થઈ અને

સુંદર વસ્ત્ર તથા અલંકાર ધારણ કરીને તે, સ્વર્ગમાં
ગઈ. તેમ જ તે સુમતિનો પિતા પણ તે વ્રતના પ્રભાવ-
થી પશુયોનિમાંથી છૂટી ગયો ૧૫-૧૬ અને સ્વર્ગમાં
ગયો. આ ઋષિપંચમીનું વ્રત કરવાથી કાર્યિક (શરીરથી
થયેલાં), વાચિક (વાણીથી થયેલાં) અને માનસ
(મનથી થયેલાં) જે કાંઈ પાપ હોય તે સઘળાં નષ્ટ
થાય છે, અને તે વ્રત કરવાથી જે પુણ્ય થાય છે, તે
હું કહું છું તે સાંભળો. ૧૭-૧૮ સઘળાં વ્રત કરવાથી જે
પુણ્ય થાય છે, સર્વ તીર્થ કરવાથી જે ફલ થાય છે
અને સઘળાં દાન કરવાથી જે ફલ થાય છે તે ફલ
આ ઋષિપંચમીનું વ્રત કરવાથી થાય છે. ૧૯ જે સ્ત્રી
આ વ્રત કરે છે તેને આ લોકમાં ધણું સુખ, રૂપ,
ચતુરાઈ મળે છે, તેમજ પુત્ર પૌત્રની વૃદ્ધિ થાય છે
અને પરલોકમાં ઉત્તમ ગતિ મળે છે. હે યુષિઠિર !
આ ઋષિપંચમીનું વ્રત કે જે સર્વ વ્રતમાં ઉત્તમ છે,
સર્વ સંપત્તિને આપનાર છે, પાપનો નાશ કરનાર છે,
ધન આપનાર છે, યજ્ઞ આપનાર છે, સ્વર્ગ આપનાર
છે, પુત્ર આપનાર છે તથા પાઠ કરનાર અને સાંભળ-
નારનાં સર્વ પાપનો નાશ કરનાર છે, તે આપને કહી
સંભળાવ્યું. ૨૦-૨૨ એ પ્રમાણે ભવિષ્યપુરાણમાં ઋષિ-
પંચમી વ્રતની કથા કહેલી છે.

અધોયાપનમ્ ॥ યુષિઠિર ઉવાચ-કિમસ્યોયાપનં પ્રોક્તં
વ્રતપૂર્ણફલપ્રદમ્ । સુમતિઃ કેન વિધિના ચકાર વદ
તત્તતઃ ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-પૂર્વસ્મિન્દિવસે કુર્યાદેક-
ભક્તં સમાહિતઃ । પ્રાતરુપાથ સુજાતસ્તતો ગુરુમૃગં વ્રજેન્
॥ ૨ ॥ પ્રાર્થયેતં મમાચાર્યો ભવોયાપનકર્મણિ । પૂર્વોક્તેનૈવ
વિધિના જાત્યા ભક્ત્યા સમન્વિતઃ ॥ ૩ ॥ શુભો દેશે
સમાલિપ્ય સર્વતોભદ્રમંદલે । અગ્નિં સજલં કુંભં તામ્રં
મૃન્મયમેવ ચ ॥ ૪ ॥ સંસ્થાપ્ય વજ્રસંવીતં કંઠદેશે સ્થાનો-
ભનમ્ । પંચરત્નસમાયુક્તં ફલગંધાશ્લેષિતમ્ ॥ ૫ ॥ સ-
હિરણ્યં સમાચ્છાયા તામેળ પટલેન વા । વંશમૃન્મયપાત્રેણ
યવપૂર્ણેન ચૈવ હિ ॥ ૬ ॥ આચ્છાદયેત્તુ ચૈલેન લિલેદદદલં
તતઃ । સૌવર્ણ્યઃ પ્રતિમાઃ કાર્યાં ક્ષત્રીણાં આભિતાત્મનામ્
॥ ૭ ॥ પલેન વા તદપેન તદપાંચેન વા પુનઃ । શક્ત્યા
વા કારયેત્તત્ર ચિત્તશાઠયવિવર્જિતઃ ॥ ૮ ॥ ત્રિતાનં પંચ-
વર્ણં ચ ફલપુષ્પસમન્વિતમ્ । બઢનીયાદુપરિ શ્રીમત્સંભા-
રાન્સંવિધાય ચ ॥ ૯ ॥

યુષિઠિર કહે છે-હે મહારાજ ! ઋષિપંચમીના વ્રતનું
પૂર્ણ ફલ જેથી મળે તે ઉઘાપન મને કહો તથા
સુમતિએ કયા પ્રકારે ઉઘાપન કર્યું હતું, તે યથાર્થ કહો. ૧
શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-પહેલે દિવસે એટલે ચોથાને દિવસે
સાવધાન થઈ એક વખત જમવું. પછી પંચમીને
દિવસે પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી, સારી રીતે સ્નાન કરી ગુરુ
(ગોર) ને ઘેર જવું અને ગુરુને કહેવું કે, 'હે મહારાજ !

આ ઉદ્ધાપનના કાર્યમાં આપ મારા આચાર્ય થાઓ. ત્યાર પછી પ્રથમ કહેલા પ્રકારથી સ્નાન કરી સાવધાન થઈ, ભક્તિયુક્ત થઈ, પવિત્ર સ્થળમાં લીંપવું. પછી તેમાં સર્વતોમદમંડલ ચીની હિરરહિત અને જલથી ભરેલા ત્રાંખા વા માટીના ઘડાની સ્થાપના કરવી. તેના ગળામાં સુંદર વજ્ર વીંટવું; તે ઘડામાં પંચરત્ન, ફલ, ચંદન, અક્ષત અને સુવર્ણ નાંખવું. તેની ઉપર જલથી ભરેલું ત્રાંખાનું, વાંસનું અથવા માટીનું પાત્ર રાખવું. ૭-૯ તેની ઉપર વજ્ર ઢાંકવું. અષ્ટદલ કમલ આલેખવું. પલ, અર્ધપલ અથવા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સોનાની ઋષિઓની મૂર્તિ કરાવવી. તેમાં લોભ કરવો નહિ. ૭-૮ ઉપર ફલ અને પુષ્પ સહિત સુંદર પંચરંગી ચિત્તાન (ચંદરવો) આંધવો, અને સઘળી સામગ્રી તૈયાર રાખવી.

મધ્યાહ્ને પૂજયેદ્વકસ્યા ક્રમીન્ શ્રદ્ધાસમન્વિતઃ । કશ્ય-
પોડન્નિર્મત્તદ્વાગો વિશ્વામિત્રોડય ગૌતમઃ ॥ ૧૦ ॥ જમદ-
ગ્નિર્સિદ્ધશ્ચ સાધવી ચૈત્રાવ્યરંધતી । મન્ત્રેણાનેન રાજેન્દ્ર ક-
ત્વા પૂજાં સમાહિતઃ ॥ ૧૧ ॥ રાત્રી જાગરણે કુર્ચાતુરા-
ણશ્રવણારાધિભિઃ । કૃતનિત્યક્રિયઃ પ્રાતઃકૃત્વ્યાતિલસર્પિષા
॥ ૧૨ ॥ વૈદિકો વાડય પૌરાણ અધિકારાનમહઃ સ્મૃતઃ ।
અદ્યોતરસહસ્રં વા શતમદ્યોતરં તુ વા ॥ ૧૩ ॥ પુનઃ પૂજાં
તતઃ કૃત્વા ગુરું સંપૂજયેદ્વત્રી । સ્વર્ગાગુલીવસોષિભિઃ
કુંડલામૃતભોજનૈઃ ॥ ૧૪ ॥ દયાદેકાં સવત્સાં ચ ગુરવે
ગાં પયસ્વિનીમ્ । પૂજયેદ્વિજઃ સપ્ત વાસોભિર્વશિષાદિભિઃ
॥ ૧૫ ॥ કલશાદુપવીતાનિ દયાતેન્નરઃ સ્થપકિતઃ । આ-
ચાર્યં ચ સપત્નીકં પ્રણિપત્ય ક્ષમાપયેત્ ॥ ૧૬ ॥ ભોજયે-
દ્વાઘ્નાન્ અક્ત્યા દીનાનાપાનપ્રતપ્યં ચ । લઘ્વાઘ્નાઢશાં તુ
મુક્તીત્વં દૈર્ઘ્યયુજનૈઃ સહ ॥ ૧૭ ॥ ડયાપનરિધિઃ પ્રોક્તઃ
સર્વેત્રાયં કલાર્થિનામ્ । एवं વા કુરુતે મૃપ ડયાપનરિધિ
પરમ્ ॥ ૧૮ ॥ સર્વપાપવિનિર્મુક્તા સ્વર્ગે લોકે મહીયતે ।
હહ લોકે ચિરં કાલં મત્રાં સહ શુચિસ્મિતા ॥ ૧૯ ॥
પુત્રપૌત્રૈઃ પરિહૃતા મુક્ત્વા ભોગાન્મનોહરાન્ । નિષ્પાપા
સુભગા નિત્યં લભતે ચાક્ષર્ણાં ગતિમ્ ॥ ૨૦ ॥ इति श्रीम-
विष्ये ऋषिपंचमीव्रतोद्यापनविधिः ॥

પછી મધ્યાહ્ન વખતે—‘કશ્યપ, અત્રિ, ભરદ્વાજ, વિશ્વામિત્ર, ગૌતમ, જમદગ્નિ, વસિષ્ઠ ને પતિવ્રતા અરંધતી,’ એ મંત્ર લાળી ભક્તિ તથા શ્રદ્ધાથી સમસ્તપિની પૂજા કરવી. ૮-૧૧ રાત્રિમાં પુરાણ વગેરેની કથા સાંભળવી અને જાગરણ કરવું. જહને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી નિત્ય કર્મ કરી અધિકાર પ્રમાણે વૈદિક અથવા પુરાણ મંત્રવડે ઘી અને તલની એકસો આઠ વા કેવલ અક્ષતીસ આહુતિ આપવી. ૧૨-૧૭ ફરીથી સમસ્તપિની પૂજા કરી સોનાની વીંટી, કુંડલ, વજ્ર અને અમૃત સરખા સુંદર ભોજન વડે ગુરુની પૂજા કરવી. ૧૪ અને તેને વાજકાંવાળી

ફેણી એક ગાય આપવી. ત્યાર બાદ વજ્ર અને દક્ષિણ વગેરેથી સાત ખાઠણોની ભક્તિથી પૂજા કરી, તેઓને કલશ અને ઉપવીત (જનોઈ) આપવાં. આચાર્ય તથા તેમનાં પત્નીની પાસે પ્રણામ કરી ક્ષમા માગવી. ૧૫-૧૬ ખાઠણો તથા અનાથ ગરીબ ગુરખાંને યથેષ્ટ ભોજન આપી તૃપ્ત કરવાં; પછી ગુરુ વગેરેની આગ્રા લઈ પોતાનાં સગાંસંબંધીઓની સાથે ભોજન કરવું. ૧૭ એ પ્રકારે વ્રત પૂર્ણ થવા માટે ઉદ્ધાપન કહેલું છે. હે યુધિષ્ઠિર ! જે આ ઉપર કલા પ્રમાણે ઋષિપંચમી-વ્રતનું ઉદ્ધાપન કરે, તે સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે, અને સ્વર્ગલોકમાં પુણ્ય છે. તે આ વા લોકમાં પોતાના પતિની સાથે પુત્ર, પૌત્રનું સુખ, મનોહર ભોગ, ચિરકાલ પર્વત ભોગવે છે; અને પરલોકમાં અક્ષય ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૮-૨૦ એ પ્રમાણે ભગિયોતરપુરાણમાં ઋષિ-પંચમી વ્રતનું ઉદ્ધાપન કહેલું છે.

૫ ઉપાંગલક્ષિતા વ્રત

અથ આશ્વિનશુકલપંચમ્યાષ્ટપાંગલક્ષિતાવ્રતમ્ ॥ તન્ન દ્વા-
લ્ષિનાત્યાનાં શિષ્ટાચાર એવ પ્રમાણમ્ ॥ તન્ન મધ્યાહ્નગા-
પિન્યાં કાર્યમ્ ॥ પૂજાવ્રતેષુ સર્વેષુ મધ્યાહ્નગાપિની નિયિ-
રિતિ માધવીયે દારીતોકેઃ । દિવદ્વયે તથાસાવધ્યાસૌ પૂર્વાં
યુગમૃતાનીતિ યુગવાક્યાત્ ॥ યતુ શક્તિપૂજાવાં રાત્રિગ્વા-
પિની પ્રાષ્ટેતિ ભૂરિજન્મા જલ્પ તત્તુચ્છમ્ ॥ રાત્રિગ્વા-
પિન્યા પ્રહણે પ્રમાણભાવાત્ ॥ મુક્ત્વા જાગરણે નત્તે
ચંદ્રાચાર્યવ્રતે તથા । તારાવ્રતેષુ સર્વેષુ રાત્રિયોગો ત્રિગિ-
વ્યત । इति हेमाद्र्युदाहृतवचनस्य जागरणप्रधानव्रतविषये
सावकाशात् ॥ અંગાદુરોધેન પ્રધાનનિર્ણયસ્ય કાવ્ય-
દૃષ્ટવાદગમ્યતજાગરણાદુરોધેનૈતન્નિર્ણયસ્યાયોગ્યતાત્ ।

આશ્વિન શુદ્ધ પંચમીને દિવસે ઉપાંગલક્ષિતાવ્રત કહેલું છે. તેમાં દક્ષિણી લોકાને શિષ્ટાચાર પ્રમાણ છે. તે વ્રત જે દિવસે મધ્યાહ્ન વખતે પંચમી હોય તે દિવસે કરવું; કારણ કે ‘સઘળાં પૂજાવ્રતમાં મધ્યાહ્ન વખતની તિથિ લેવી,’ એમ માધવીયમાં હારીત ઋષિએ લખ્યું છે. એમ દિવસે મધ્યાહ્ન વખતે પંચમી હોય અથવા ન હોય તોપણ પહેલે દિવસે વ્રત કરવું, કારણ કે ‘યુગમૃતાની’ એ પ્રકારનું યુગ્મ વચન છે. ‘શક્તિપૂજામાં રાત્રિગ્વાપિની પંચમી લેવી’ એમ જે ભૂરિજન્માએ કહેલું છે, તે તુચ્છ છે. કારણ કે રાત્રિગ્વાપિની પંચમી લેવામાં કાંઈ પણ પ્રમાણ નથી. અને ‘જમીને જાગરણમાં, નકત વ્રત (રાત્રિભોજનવ્રત)માં, ચંદ્રને અર્ધ આપવાના વ્રતમાં અને સઘળાં તારાવ્રતમાં રાત્રિનો યોગ લેવો શ્રેષ્ઠ છે,’ એ પ્રકારનું હેમાદ્રિનું વચન તો, જે વ્રતમાં યુગ્મ જાગરણ હોય તેમાં ચરિતાર્થ છે; માટે આ વચનનું પ્રમાણ રાત્રિગ્વાપિની પંચમી લેવામાં

અપાય નહીં. અમુખ્યને અનુસારે મુખ્યને નિર્ણય કાઢ જગ્યાએ એવામાં આવેલા નથી, માટે આ વ્રતમાં યદ્યપિ જગરણ છે, તથાપિ અમુખ્ય જગરણના અનુ-રોધથી મુખ્ય પંચમીવ્રતનો નિર્ણય કરવો ઉચિત નથી. તેથી કોઇ પ્રકારે રાત્રિઆપની પંચમી લેવી, એમ આવતું નથી.

પ્રતદિષિત્વ-પ્રાતઃસ્નાનાયાવશ્યક કાર્ય નિર્વૃત્ત્યે વનં ગ-ત્વા ॥ આશુર્બલં યશોવર્ષઃ પ્રજાઃ પશુવસુનિ ચ ॥ બ્રહ્મ પ્રજાં ચ મેષાં ચ સ્વં નો દેહિ વનસ્વતે ॥ इति मन्त्रेण वनस्पतिं स्तपार्थ ॥ ૧ ॥ અપામાર્ગસમુદ્ગતૈર્દંતકાઠેઃ કરોમ્યહમ્ ॥ દંતાનાં ધાવનં માતઃ પ્રસન્ના ભવ સર્વદા ॥ इति मन्त्रेणाष्ट-स्वारिंश्ચકાઘાન્યુપાदाय नयादौ गच्छेत् ॥ ૨ ॥ તત્તો-હ-લ્લદુર્ગીધનાશાય દંતાનાં ચ વિશુદ્ધયે ॥ ધીવનાય ચ ગાત્રાણાં કુર્વેઽહં દંતધાવનમિતિ મંત્રેનાષ્ટસ્વારિંશદ્વારં દંતધાવનં કૃત્વા યથાત્રિષિ સ્નાનાનિ વિધાય શુદ્ધે વાસલી પરિણય ગૃહમાગચ્છેત્ ॥ ૩ ॥ તતઃ શુભૌ દેશે મંડપિકાં કૃત્વા તન્મધ્યે સુવર્ણાદિનિમિતાં કંઠકપિધાનરૂપાં પ્રતિમાં સ્થાપયિત્વા ષોડશોપચરૈર્વિશેષતાં દુર્વાભિષ્ઠ પૂજયેત્ ॥ ૪ ॥ તતો વિંશત્યા વટકૈર્વાયનં દત્ત્વા તાવત્રિવટકૈઃ સ્વયં ઓજનં વિધાય વિસર્જનં કુર્યાદિતિ ॥ ૫ ॥

એ વ્રતનો પ્રકાર આવો છે:-પ્રાતઃકાલમાં ઉડી જરૂરનું કર્મ કરી, વનમાં જઈ, 'હે વનસ્પતિ! તું મને આયુષ્ય, ખલ, યજ્ઞ, તેજ, પ્રજા, પશુ, ધન, ઘણાપ્રજા અને મેષા આપ,' એ મંત્રથી વૃક્ષની પ્રાર્થના કરી, 'હે માત! હે દેવ! અધેડાનાં દાંતજીવડે દાંત શુદ્ધ કરું છું. આપ પ્રસન્ન થાઓ,' એ મંત્ર બણી અધેડાનાં અડતાલીસ દાંતજી લઈ, નદી વા તળાવ વગેરે જલાશય ઉપર જવું. પછી મુખની દુર્મૂર્તિ દૂર કરવા માટે, દાંત શુદ્ધ કરવા માટે અને શરીરના મળ નાશ થવાને માટે હું દાંતજી કરું છું, એ મંત્ર બણી અડતાલીસ વખત દાંતજીને કુચે દાંત ધસવા. પછી ત્રિધી સ્નાન કરી ઘાળાં એ વસ્ત્રો ધારણ કરી ઘેર આવવું. સાર્યાદ પવિત્ર સ્થળમાં નાનો મંડપ કરી તેની વચ્ચેમાં સોના વગેરેની સુંદર મૂર્તિના સ્થાપના કરી, ષોડશોપચાર તથા ધ્રોખડવડે પૂજા કરવી. પછી વીશ વડાનું વાયન આપી પોતે વીશ વડાનું ભોજન કરવું અને પછી વિસર્જન કરવું.

અથ પૂજા-આચમ્ય પ્રાણાભાયમ્ય દેશકાલૌ સંકીર્ત્ય પુત્રવિધાવનરોગનિર્મુક્તિસર્ગોવિજયપુષ્ટ્યાયુષ્યાદિકામઃ સ્તુત્વૈષ્વક્યકામા ર્જ્યાંગલલિતામીત્યર્થે યથામિલિતોપચારૈરુપાંગલલિતાપૂજનમહં કરિષ્યે इति संकल्प्य पूजयेत् ॥ ૬ ॥ નીલકૌશેયવસ્ત્રાં હેમાર્માં કમલોત્તમામ્ ॥ મળા-ર્માં શરદાં નિત્યં લલિતાં ધિતવામ્યહમ્ ॥ इति ध्यानम् ॥ ૭ ॥ આગચ્છ લલિતે દેવિ સર્વસંપત્તિપ્રદાયિનિ ॥ શાઘ-

દ્રવતં સમાપ્યેત તાવત્તં સન્નિધૌ ભવ ॥ ૮ ॥ હિરણ્યવર્ણાં હરિણીં છલ્લજરજતસ્રજામ્ ॥ ચંદ્રાં હિરણ્યમયીં લક્ષ્મીં જાતવેદો મમાવહ ॥ આવાહનમ્ ॥ ૯ ॥ કાર્તિસ્વરમયં દિવ્યં નાનામળિગાનાન્વિતમ્ ॥ અનકશક્તિસંયુક્તમાસનં પ્ર-તિગૃહ્યતામ્ ॥ ૧૦ ॥ તામઆવહજાતવેદોલક્ષ્મીમનપગામિ-નીમ્ ॥ યસ્યાં હિરણ્યવિદેયગામશ્ચપુરુષાનહમ્ ॥ આસનમ્ ॥ ૧૧ ॥ ગંગાદિસર્વતીર્થેભ્યો મયા પ્રાર્થનયાદનમ્ ॥ તોય-મેતસ્ત્વલ્લસ્પર્શં પાયાય પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ૧૨ ॥ અશ્વપૂર્ણાં રથમધ્યાંહસ્તિનાદપ્રમોદિનીમ્ ॥ શ્રિયંદેવીમુપહ્વયેશીમાંદે-વીકૃષ્ણતામ્ ॥ પાયમ્ ॥ ૧૩ ॥ નિધાનં સર્વસ્થાનાં સ્વમ-નર્ઘ્યગુણા ળસિ ॥ તથાપિ મક્ત્યા લલિતે મૃદાનાદર્થં નમોઽસ્તુ તે ॥ ૧૪ ॥ કાંતોસ્મિતાંદિરણ્યપ્રાકારામાદ્રજિવ-લ્લંતીર્મૃતાંતર્પયંતીમ્ ॥ પદૈસ્થિતાંપદ્યવર્ણીતામિહોપહ્વયેભિ-યમ્ ॥ અર્ઘ્યમ્ ॥ ૧૫ ॥

એ વ્રતની પૂજાનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે:-આચમન, તથા પ્રાણુપામ કરી, દેશ કાલનું ઉચ્ચારણ કરી, 'હું પુત્ર, ત્રિજ્ઞા, ધન, આરોગ્ય, વિજય, પુષ્ટિ અને આયુષ્યની પ્રાપ્તિ માટે તથા ઉપાંગલલિતાની પ્રીતિમાટે, યથાશક્તિ મળેલા ઉપચારવડે, ઉપાંગલલિતાનું વ્રત કરીશ,' એવો સંકલ્પ કરી પૂજા કરવી, સંકલ્પમાં 'અખંડ સૌમાગ્ય રહેવા માટે' એટલો આઓએ વધારો કરવો. 'સ્વામ રેશમાં વસ્ત્ર પહેરનાર, સુવર્ણના જેવી કાંતિ-વાળો, કમલનાં આસનવાળો અને લકતોને નિત્ય વર આપનાર લલિતાદેહીનું હું ધ્યાન કરું છું,' એ પ્રકારે ધ્યાન કરવું. 'હે લલિતે! હે દેવિ! હે સર્વ સંપત્તિ આપનાર! આપ વધારો અને આ મારું વ્રત ભ્રાં સૂધી સમાપ્ત થાય ત્યાં સુધી અર્ધા જ રહે,' એ મંત્ર તથા 'હિરણ્યવર્ણાં' એ મંત્રથી આવાહન કરવું. નાના પ્રકારના રત્નોવડે જડેછું અને અનેક શક્તિ-વાળું સોનાનું સુંદર આસન અઢણ કરો, એ મંત્ર તથા 'તમઆવહ' એ મંત્રથી આસન આપવું. 'હે દેવિ! ધણી પ્રયાસથી ગંગા વગેરે સર્વ તીર્થોનું જળ હું લાવ્યું છું, જે સુખકારક છે, માટે પાદવાસ્તે અઢણ કરો,' એ મંત્ર તથા 'અશ્વપૂર્ણાં' એ મંત્રથી પાદ આપવું. 'હે લલિતે! આપના ઉત્તમ ગુણો છે અને આપ સર્વ રત્નોનાં બેડાર છો, તથાપિ લલિતથી આપને અર્ધ આપું છું તે અઢણ કરો, આપને નમસ્કાર કરું છું,' એ મંત્ર તથા 'કાંતોસ્મિતાં' એ મંત્રથી અર્ધ આપવો.

પાટલોશીરકર્પૂરશરભિસ્થાદુશીતલમ્ ॥ તોયમાચમની-યાર્યં લલિતે પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ૧૬ ॥ ચંદ્રાંપ્રમાસાંયજ્ઞસા-જ્જલતીંભિર્ચલોકેદેવજગદામુદારામ્ ॥ તાંપયિનીર્મીશરણમહં પ્રપચેડલક્ષ્મીર્મોનંદનપતાંસ્વાંદળે ॥ આચમ ॥ ૧૭ ॥ પવો-દધિ ધૃતં ચૈવ શર્કરામધુસંયુતમ્ ॥ પંચામૃતેન સ્વપનં પ્રીયતાં

ચલસંપૂર્ણ વનસારં મનોહરમ્ ॥ કરોદ્વતનકં ચારુ ગૃહાણ
પરમેશ્વરિ ॥ કરોદ્વતનમ્ ॥ ૩૯ ॥ કર્પૂરલાલવંગાદિતાં-
લીલસંયુતમ્ ॥ કમુકસ્ય ફલેનૈવ તાંબૂલં પ્રતિગૃહ્યતામ્
॥ ૪૦ ॥ આદ્યૌઃકરિણીયદિપિંગાલપદ્મનાલિનીમ્ ॥ ચંદ્રાં
હિરણ્યમયીં લક્ષ્મીજાતવેદોમઆવહ ॥ તાંબૂલમ્ ॥ ૪૧ ॥
માતુલિંગં નારિકેલં ફલં સર્જૂરસંમવમ્ ॥ જંબીરં પનસં
વાપિ ગૃહ્યતાં પરમેશ્વરિ ॥ ૪૨ ॥ હૃદં ફલં મયા દેવિ ॥
૪૩ ॥ તામઆવહજાતવેદોલક્ષ્મીમનપગામિનીમ્ ॥
યસ્યાં હિરણ્યં પ્રમૂતં ગાત્રોદાસ્યોશ્વાન્નિવંદ્યપુરુષાનહમ્ ॥
ફલમ્ ॥ ૪૪ ॥ હિરણ્યગર્ભે ॥ યઃશુચિઃપ્રયતોભૂત્વાજુહુયા-
દાચ્યમન્વહમ્ ॥ શ્રિયઃપંચદશર્ષેષશ્રીકામઃસતતંતપેત્ ॥
દક્ષિણામ્ ॥ ૪૫ ॥ ચંદ્રાદિરત્નોષ્ઠ ધરણીવિદુદમિસ્તથૈવ ચ ॥
ત્વમેવ સર્વજ્યોતીર્ષિ આત્મિક્યં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ૪૬ ॥
પદ્માસનેપદ્મજરૂપપદ્માશ્ચિપદ્મસંભવે ॥ તન્મેભજસિપદ્માશ્ચિયેન
સૌભ્યં લભામ્યહમ્ ॥ નીરાજનમ્ ॥ ૪૭ ॥ ઉપાંગલલિતે
માતર્મમસ્તે ચિંચ્યાસિનિ ॥ તુમૈં દેવિ નમસ્તુભ્યં નમસ્તે
વિશ્વરૂપિણિ ॥ ૪૮ ॥ અશ્વદાયૈ ચ ગોદાયૈ ધનદાયૈ મહાપત્રે ॥
ધનં મે લભતાં દેવિ સર્વકામાંશ્વ દેહિ મે ॥ ઉપાંગજલિમ્ ॥ ૪૯ ॥
અથ દ્વાર્જિકુરાન્ સાધ્યાંશ્રત્વારિશતથાષ્ટમિઃ ॥ અધિકાન્ હસ્ત
આદાય મંત્રમેતં જપેદ્બુધઃ ॥ ૫૦ ॥ મંત્રઃ-બહુપ્રરોહા સત-
તમમુતા હરિતા લતા ॥ યથેધં લલિતે માતસ્તથા મે શ્યુર્મ-
નોરથાઃ ॥ હ્યુક્ત્વા પૂજયેદ્દેવીં દ્વાર્જિભિઃ કુદ્ભૈસ્તથા ॥
મન્ત્રેણાનેનાષ્ટચત્વારિશદ્વિસ્તુ સમાહિતઃ ॥ દ્વાર્જિકુરાન્
॥ ૫૧ ॥ પ્રદક્ષિણાત્રયં દેવિ પ્રયત્નેન મયા કૃતમ્ ॥ તેન પા-
પાનિ સર્વાંનિ ચપોહંતુ નમામ્યહમ્ ॥ પ્રદક્ષિણામ્ ॥ ૫૨ ॥

પછી, 'હે દેવિ ! કષ્ટપૃથ્વના રસથી ઉત્પન્ન થયેલો
અને કાળાગરુડસહિત નાકને તૃમ કરનાર આ
ધૂપ મુકો.' ૪૩ એ મંત્ર તથા 'કર્મદેન' એ મંત્રવડે
ધૂપ કરવો. ૪૪ 'હે પરમેશ્વર ! સર્વ લોકને પ્રકાશ આપ-
નાર અને અંધકારનો નાશ કરનાર દીપ આપ માટે
તૈયાર કરેલો છે તેનું ગ્રહણ કરો,' ૪૫ એ મંત્ર તથા
'આપઃ સર્જંતુ' એ મંત્રવડે દીપ કરવો. ૪૬ 'લાડવા, પુડવા,
મોઢક, દૂધપાક અને વડાં વગેરેનું નૈવેદ્ય આપને ધરું
છું તે ગ્રહણ કરો,' ૪૭ એ મંત્ર તથા 'આદ્યૌઃકરિણી' એ
એ મંત્રવડે નૈવેદ્ય ધરવું. ૪૮ 'હે પરમેશ્વરિ ! મલયપર્વતમાં
ઉત્પન્ન થયેલા અને કર્પૂરસહિત કરોદતનનું આપ
ગ્રહણ કરો,' એ મંત્રવડે કરોદતન આપવું. ૪૯ 'કર્પૂર,
એલાચથી, લવીંગ અને સોપારી સહિત તાંબૂલનું ગ્રહણ
કરો,' ૫૦ એ મંત્ર તથા 'આદ્યૌ' એ મંત્રવડે તાંબૂલ
આપવું. ૫૧ 'હે દેવિ ! બીજેરું, નાળીયેર, ખજૂર, લીંબુ
અને પનસ એ ફળનું ગ્રહણ કરો,' ૫૨ એ મંત્ર તથા
'હૃદં ફલં મયા દેવિ' ૫૩ અને 'તામ આવહ' એ મંત્રવડે
ફળ આપવાં. ૫૪ 'હિરણ્યગર્ભ' એ મંત્ર તથા 'યઃ શુચિઃ' એ
એ મંત્રવડે દક્ષિણા આપવી. ૫૫ 'અન્ન, સર્પ, પૃથ્વી,

વીજળી અને આગ જે કાંઈ તેજ છે તે આપ જ છે,
આપ આરતીનું ગ્રહણ કરો' ૫૬ એ મંત્ર તથા પદ્માસને
પદ્મ' એ મંત્રવડે આરતી ઉતારવી. ૫૭ 'હે ઉપાંગલલિતે !
હે માત ! હે વિધ્વનિવાસિનિ ! આપને નમસ્કાર કરું
છું. હે દુર્ગ ! હે દેવિ ! આપને નમસ્કાર કરું છું. હે
વિશ્વરૂપિણિ ! આપને નમસ્કાર કરું છું,' એ મંત્ર ૫૮
તથા 'અશ્વદાયે' એ મંત્રવડે મંત્રપુષ્પાંજલિ આપવી. ૫૯
પછી અગ્રમાગ સહિત અડતાલીસ ધોખડ હાથમાં
લઇ, ૬૦ 'હે લલિતે ! હે માત ! જેમ આ ધોખડ નિરંતર
લીલી રહે છે, તેમાંથી બીજી પણ ધણી ધોખડ ઉત્પન્ન થાય
છે અને તેનો નાશ થતો નથી તેમ જ મારા મનોરથો
થવા જોઈએ,' એ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરી સાવધાન થઇ
તે ધોખડદુર્ગો દેવી ઉપર ચડાવવી, તેમ જ પુષ્પો પણ
ચડાવવાં. ૬૧ પછી 'હે દેવી ! ધણી મેહનથી મેં આપને
ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી અને વળી નમસ્કાર કરું છું. માટે
મારાં પાપો દૂર કરો,' એ મંત્ર લખી પ્રદક્ષિણા કરવી. ૬૨

સાષ્ટાંગોદયં પ્રણામસ્તે કૃતસ્તુભ્યં યથાચિધિ ॥ ત્વદાસ
હિતિ માં મક્ત્યા પ્રસીદ પરમેશ્વરિ ॥ નમસ્કારમ્ ॥ ૫૩ ॥
દીનોઈ પાપયુક્તોઈ દારિદ્ર્યકનિકેતનઃ ॥ સમુદર કૃપા-
સિંધો કામાન્મે સફલાન્કુરુ ॥ પ્રાર્થનામ્ ॥ ૫૪ ॥ અથ
વાયનમ્-અથ વાળકનાદાય વિશરયા ચટકૈર્યુતમ્ ॥ કહદં
કસ્મેતિમન્ત્રેણ આચાર્યાય નિવેદયેત્ ॥ ૫૫ ॥ પક્ષાન્નકમ્-ચુર્ક
સઘૃતં દક્ષિણાન્વિતમ્ ॥ દ્વિજવર્ગાય દયાન્તુ વ્રતસંપૂર્તિદેવે
॥ ૫૬ ॥ ઉપાંગલલિતાદેવ્યા વ્રતસંપૂર્તિદેવે ॥ વાળકં
દ્વિજવર્ગાય સહિરણ્યં દદામ્યહમ્ ॥ ૫૭ ॥ અથ વાચનમન્ત્રઃ
॥ ૫૮ ॥ તતઃ કથાં સમાકર્ણ્ય વાળકાન્નકમ્ સંલુપયા ॥ સ્વયં
શુક્તી ચૈવાન્નં વાયતઃ સદ્ બાંધવૈઃ ॥ ૫૯ ॥ રાત્રી જાગ-
રણં કુર્વાન્નૃત્યગોતાદિમંગલૈઃ ॥ પ્રમાતં પૂજયેદ્દેવીં તતઃ કુર્વા-
ન્નિસર્જનમ્ ॥ ૫૯ ॥ સગ્રહના શક્તિયુતા વરદા પૂજિતા
મયા ॥ માતર્માનહુગૃહ્યાથ ગમ્યતાં નિજમંદિરમ્ ॥ ૬૦ ॥
વિસર્જનમ્ ॥ ૬૦ ॥ ૬૦ ॥ ૬૦ ॥ ૬૦ ॥ ૬૦ ॥ ૬૦ ॥ ૬૦ ॥ ૬૦ ॥ ૬૦ ॥ ૬૦ ॥

'હે પરમેશ્વરિ ! હું આપને વિધિથી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરું
છું, આપનો દાસ છું, આપની ભક્તિ કરું છું માટે મારી
ઉપર પ્રસન્ન થાઓ,' એ મંત્ર લખી નમસ્કાર કરવો. ૫૩
'હે દેવિ ! હે હયાનિધિ ! હું ગરીબ છું, પાપી છું અને દરિદ્ર-
પણાનું ધરું છું, માટે મારો ઉદ્ધાર કરો અને મારા મનોરથો
સિદ્ધ કરો,' એ મંત્ર લખી પ્રાર્થના કરવી. ૫૪ પછી અઠા-
વીશ વડાં, રાંધેલાં અન્ન અને ફળ સહિત ઘી તથા દક્ષિણા
સહિત વાપન, 'ક હૃદં' એ મંત્ર તથા 'ઉપાંગલલિતે
દેવીનાં વ્રતની પૂર્તિ માટે ઉત્તમ આહારને વાપન આપું
છું' એ મંત્ર લખી વ્રત પૂરું થવા માટે આચાર્યને વાપન
આપવું. ૫૫-૫૭ પછી કથા સાંભળી, વાણી નિયમમાં
રાખી, સગાંસંબંધીઓની સાથે પોતે અઠાવીશ વડાં
ખાવાં. રાત્રિમાં જાગરણ કરવું. ૫૮ મંગલ ગીત અવરવાવાં

અને નૃપ કરાવવું. પછી પ્રાતઃકાલે દેવીની પૂજા કરી, હે માત્રાઃ ! વાહન અને શક્તિસહિત આપની મેં પૂજા કરી, માટે મારી ઉપર અનુગ્રહ કરી આપને મંદિરે પધારે, એ મંત્ર ભણી વિસર્જન કરવું. એ પ્રકારે વાર્ષિક પૂજનનો પ્રકાર કરેલો છે. ૫૪-૧૦

ઉપાંગલસિતાપ્રતની કથા

અથ કથા ॥ સૂતર ઉવાચ-પૂરા કૈલાસશિખરે સુભાસીનં પદ્માનમ્ । કથયંતે કથાં વિષ્વામિદમ્બુધૃષ્ઠયઃ ॥ ૧ ॥ ઋષયઃ ઋગ્વેદ-મહાસેન મહાદેવનંદનાનંતવિક્રમ । આલુવાનાનિ સુપુત્રાણિ શ્રુતાનિ ત્વત્પ્રસાદતઃ ॥ ૨ ॥ કથાસ્ત્વદ્વદનાંદેવ પ્રસૂતા ભૂરિશ્રુતયઃ । ન તુતિમધિગચ્છામઃ પાર્યપાર્યં સધામિત્વ ॥ ૩ ॥ શુશ્રવ્શો વયં દેવ્યા વ્રતં તત્કથયસ્વ નઃ । મનોભિલુપિતાર્થાનાં સિદ્ધિર્યસ્મિન્ કૃતે ભવેત્ ॥ ૪ ॥

સૂતર કહે છે-પૂર્વ કૈલાસ પર્વતના શિખર ઉપર સુખથી બેઠેલા અને દિવ્ય કથા કરતા, કાર્તિકસ્વામીને મોટા મોટા ઋષિઓ પૂજવા લાગ્યા કે, હે કાર્તિકેય ! હે મહાદેવને આનંદ આપનાર ! હે મહાપરાક્રમી ! આપની કૃપાથી પુણ્યકારક આપ્યાને સાંભળ્યાં, અને આપના જ મુખારવિદથી સુંદર કથાઓ સાંભળી, તથાપિ જેમ વારંવાર અશ્રુત પીવા છતાં તૃપ્તિ થતી નથી, તેમ તે આપ્યાન વગેરેથી તૃપ્તિ થતી નથી; માટે જે દેવીનું વ્રત કરવાથી સધળા મનોરથો સિદ્ધ થાય છે, તે સાંભળવાની અમોને ઇચ્છા છે, માટે તે કહો.

સ્કંદ ઉવાચ-સાધુ પૃથ્વ મહાદેવ્યા માહાસ્થ્યં સુનિપુંગવાઃ । વચ્ચિ સર્વે વિધાનેન તત્કૃત્યુંજં જગદ્વિત્તમ્ ॥૫॥ મૃગુક્ષેત્રે ક્ષિત્તુર પ્રિયોઽમૃતૈતમામિયઃ । શ્રુતિસ્મૃતિપુરાણજો ધર્મો ચ બદ્ધુર્ધાધરઃ ॥ ૬ ॥ અનપત્યસ્ય તત્પ્રાય જહ્નાતે જરતઃ સુતૌ । શ્રીયતિર્ગોપતિશ્ચેવ નામની વિદ્યુધે તયોઃ ॥૭॥ અર્ચિર્ણવ કાલેન સ પંચસ્તમગાદ્વિજઃ । સૌ તુ બાલૌ ધનં લેપ્યન્ દિવ્યા સા ધર્મચારિણી ॥૮॥ સતી વિવેશ દહનં સ્વર્ગાત્ પતિના સહ । અથ તદ્ધર્ષવાઃ સર્વે હા કષ્ટમિતિ લુકુષ્ઠઃ ॥૯॥ રુદ્ધો દુઃસ્વિતાશ્રુક્ષતત્ક્રિયાં પારલૌકિકીમ્ । અથ તસ્ય સપત્નોઽમૃદ્ધાતા સ જયેદ્ધ ધનમ્ ॥ ૧૦ ॥ આક્રોશંતૌ ચ તૌ ગેહં નિજમાનીય દુર્મનાઃ । નાસ્તિ ચક્રે ધનં સર્વં તામ્હાં કિંચિન્ન ચૈ દદૌ ॥ ૧૧ ॥ તત્તો મૌંત્રી-ધરૌ બાલૌ લેપ્યુભિઃ કથિતં વસુ । યયાષ્ઠુઃ પિતૃષ્ઠં ત દેહિ નો દ્રવિણં હિ તત્ ॥ ૧૨ ॥ સ તાદૃચે ગતં દ્રવ્યં યુવાં કેન પ્રતારિતૌ । નિર્થચ્છર્તા મમ ગૃહાદિત્યાદિ પરુષં બદ્ધ ॥ ૧૩ ॥ તૌ તદ્વદ્ધોર્મિર્નિર્વિણ્ણૌ બાલૌ આપતિગોવતી । બ્રમાપતે મિથઃ કથં ધિગહો પિતૃહીનતા ॥ ૧૪ ॥ યાવો દેશાંતરં યત્ર સ્વજનો નાસ્તિ કથન । અનાભાષ્યેષ સ્વજનાન્ જન્મતુર્વિશદ્ધતરામ્ ॥ ૧૫ ॥ મિત્રાચારૌ બદ્ધન્

દેશાન્ જનાનિ સરિત્તો ગિરીન્ । સમતિક્રમ્ય ચયતુર્વિશાળં નામતઃ પુરીમ્ ॥ ૧૬ ॥

કાર્તિકસ્વામી બોલ્યા-૩ શ્રેષ્ઠ ઋષિઓ ! આપે દેવીનું વ્રત પૂછ્યું તે બહુ સાકં કહ્યું, હવે જન્મતનું કલ્યાણ-કારક તે વ્રત વિધિથી કહું છું તે સાંભળો. પૂર્વ ભૃગુક્ષેત્રમાં ગૌતમ નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. ને શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને પુરાણ સારી રીતથી જાણ્યો હોતો, ધનવાન હોતો, તેને સર્ગાસંબંધી પુષ્કળ હતાં, પણ સંતાન હતું નહીં. એ બ્રાહ્મણને પૃથ્વાવસ્થામાં શ્રીપતિ અને ગોપતિ નામના બે પુત્રો થયા. પુત્ર થયા પછી થોડાં જ વર્ષોમાં તે બ્રાહ્મણ મરણ પામ્યો ત્યારે પોતાની નાની અવસ્થાના બે પુત્રો અને સર્ગાસંબંધી સર્વ લગ્ન ધર્મચાળી તેના સ્ત્રીએ પતિ સાથે સ્વર્ગમાં જવામાટે અગ્નિપ્રવેશ કર્યો. તે વખતે તેનાં સધળાં સર્ગાવહાલાં 'હાય કષ્ટ' એમ પોકારી રડવા લાગ્યાં. ૮-૯ અને રડતાં રડતાં મોટા દુઃખથી, સંબંધી-સ્ત્રીએ તેની ઉત્તરક્રિયા કરી. હવે ગૌતમ મરણ પામ્યા પછી તેનું ધન તેના ઔરમાન ભાઇ લઈ ગયો અને રડતા ગૌતમના પુત્રને પણ ઘેર લઇ ગયો. પણ તેઓને કાંઈ દ્રવ્ય આપ્યું નહીં. ૧૦-૧૧ ત્યારે ગૌતમના પુત્રો મોટા થયા અને તેઓને જનોઇ આવી ત્યારે તેઓના સર્ગાવહાલાંએ ગૌતમના ધન સમ્બંધી સર્વ હકીકત કહી. તે સાંભળી બાળકાએ, 'અમારા પિતાનું ધન અમને આપો' એમ કાકાની પાસે માંગણી કરી. ૧૨ ત્યારે તેના કાકાએ, 'દ્રવ્ય તો ખરચાઈ ગયું છે, તમોને કાણુ ભોગવ્યા, મારા ધરમાંથી નિકળો,' વગેરે કથાં કઠોર વચ્ચે કહ્યાં. ૧૩ તે સાંભળી શ્રીપતિ અને ગોપતિના અંતઃકરણમાં બહુ દુઃખ થયું. તેઓ માંહે માંહે 'અરેરે મોટું કષ્ટ આત્મ પડ્યું. પિતા વગરના પુરુષને નિષ્કાર છે, માટે જે જગેએ કાંઈપણ સંબંધી નથી તે સ્થળમાં જઈએ,' એવો વિચાર કરી, સર્ગાસંબંધીઓને કહ્યા વગર જ તે બંને ભાઇઓ ઉત્તર દિશા તરફ નીકળી ગયા. ૧૪-૧૫ પછી તે બાળકા ભક્ષા ભાગતા ભાગતા બહુ દેશો, વનો, નદીઓ અને પર્વતો ભેટા ભેટા વિશાલપુરીમાં ગયા. ૧૬

કાસારમીક્ષાંક્રમ્ભાતે તત્તોઽસ્યાઃ સન્નિધૌ શુભમ્ । પુંહ-રીકુચનામીર્ણે રક્ષસંધ્યશ્રિમૃતિતમ્ ॥ ૧૭ ॥ સંધ્યાચમૃષિતં ચારુ યથાતારકિતં નમઃ । આંતૌ પથિ ગતૌ બાલૌ ક્ષર્ણ વિશ્રમ્ય તસ્તે ॥ ૧૮ ॥ આચમ્ય શિશિરં તોયં સસ્તતુસ્તૌ યથાવિધિ । ગતાઽચ્છેદૌ વિપ્રાઽયૌ પુરં પ્રાવિશતાં તતઃ ॥ ૧૯ ॥ વીધીચતુષ્પથયુતં ચારુગોરમંહિતમ્ । દેવતા-ગારુદિરં સૌધરાજિવિવિજિતમ્ ॥ ૨૦ ॥ નાનાધીધીર-તિક્રમ્ય વિપ્રાવાસમવાપતુઃ । કસ્યચિત્ત્વય વિપ્રસ્ય છરિવ-પાસાદિં તૌ ગૃહમ્ ॥ ૨૧ ॥ રૂપતુર્વેદિકાયાં તાદુપવિદ્ધૌ અમાતૃતૌ । સ્વામી તત્તોઽસ્ય ગૌહસ્ય વિવેકઃ ક્ષિત્તિશ્ચતઃ

તાં વિશાલાની સામે સુંદર તળાવ, જેમાં શ્વેત કમળો ખીલેલાં હતાં, અને જે સાર્વકાન્તનાં વાઘનાંવાળાં અને નક્ષત્રવાળાં આકાશની પેઠે શોભતું હતું, તે તેઓના જોવામાં આવ્યું. તેઓએ ત્યાં જઈ શીતલજળનું આચ-મન કરી વિધિથી સ્નાન કર્યું. સ્નાન કરવાથી રસ્તાને પરિશ્રમ દૂર થવાથી તેઓ શહેરમાં ગયા. ૧૭-૧૯ તે શહેર ગલી અને ચોક રસ્તાવડે શોભતું હતું. મોટા મોટા દરવાજા, દેવાલયો અને મનોહર મહેત્રાવડે રણિયામણું ઘીસતું હતું. તે શહેરની કેટલીક ગલીઓમાં ગયા પછી ભૂખ અને તૃષ્ણાથી વ્યાકુળ થયેલા તે બન્ને ભાઈઓ, વિવેક નામના એક બ્રાહ્મણના ઘરના ઓટલા ઉપર જઈ બેઠા. ૨૦-૨૨ તે ધરધણી વિવેક, વૈશ્વદેવ કયાં પછી બહાર આવ્યો, ત્યારે તે એ બાળકો તેના જોવામાં આવ્યા. એટલે તેણે જાતિ, કુલ કે નામ કાંઈપણ પૂછ્યા વગર ઋષિની પેઠે બેસી તે બાળકોની પૂજા કરી અને સ્વાદિષ્ઠ અન્નવડે તૃપ્ત કર્યા. ૨૩-૨૪ તેવી સરભરાથી એ બાળકોને જે ખેદ, દેશ અને સગાંવહાલાંના ત્યાગથી થયો હતો તે દૂર થયો. ૨૫ પછી તે દયાળુ વિવેક, ‘તમે કેણુ છો ? કયાંથી આવ્યા ? અને આટલી નાની અવ-સ્થામાં ઘેરથી બહાર શા માટે નીકળ્યા ?’ જે પ્રકારે પૂછ્યું. ૨૬ તે વિવેકનું વચન સાંભળી શ્રીપતિએ જે હકી-કત બની હતી, તે અચેતિ દહી સંમળાવી. ૨૭ ત્યારે ‘આ બાળકો માતાપિતા વગરના છે, અને સગાંવહાલાંઓએ કાઢી મુક્યા છે,’ એમ બાણી વિવેક તેઓને ધેંધેં આપી પોતાના ઘરમાં રાખી વિદ્યાર્થીઓની સાથે વેદ બહ્યાવ-વાનો આરંભ કર્યો. તે બાળકો પણ ચુરની સેવા સારી રીતે કરવા લાગ્યા. ૨૮-૨૯ હવે એવી રીતે એ બન્ને

વિવેક કહે છે—કેપાંગલક્ષિતા દેવીનું મત, કે જે મોટા મોટા ઋષિઓએ પણ પૂજત છે અને મનુષ્યોના સર્વ મનોરથોને પૂર્ણ કરનાર છે, તે મત અમે કરીએ છીએ. વિદ્યાની, ધનની, વા પુત્રની ઇચ્છાવાળાએ આ મત કરવું.

તે સાંભળી એ આગકાએ વિદ્યાની પ્રાપ્તિમાટે ગુરુની આજ્ઞા લઇ, વિધિથી ને ભક્તિથી, યથાશક્તિ ઉપાંગવ્રતિ-તાન વ્રત કર્યું; તેથી તેઓને વેદ તથા સધગાં શાસ્ત્રો સિદ્ધ થયા. ૪૨-૪૫ પછી બીજે વર્ષે પણ તે બન્ને ભાઇઓએ વિવાહ માટે ને જ વ્રત ભક્તિથી કર્યું. ૪૬ તેથી તેના ગુરુએ માત્ર માસમાં શુભ દિવસે પોતાના કુટુંબીઓની સાથે વિચાર કરી, વિવાહ યોગ્ય થયેલી ગુણવતી નામની પોતાની કન્યા, વેદ બણલા, નમ્ર તથા તરુણ એવા શ્રીપતિને પરણાવી, અને ઉત્તમ રીતે દર્પથી પહેરામણી કરી. પછી કન્યા તથા જમાઈનો પરસ્પર સ્નેહ બેંધ વિવેક ધરા પ્રસન્ન થયો. પછી ત્રીજે વર્ષે તે બન્ને ભાઇ-ઓએ પોતાના દેશ જવા તથા ધન વગેરે સમૃદ્ધિ મેળવવાની ઇચ્છાથી તે જ ઉપાંગલક્ષિતા દેવીનું વ્રત કર્યું. ૪૭-૪૦ હવે એક દિવસ બન્ને ભાઇઓએ ગુરુને કહ્યું કે, હે મહારાજ! આપની કૃપાથી અમે વિદ્યા બધ્યા, અમને દ્રવ્ય મળ્યું, માટે હવે બે આજ્ઞા આપો તો અમે અમારે દેશ જઇએ, એવું તેઓનું મોલવું સાંભળી, શુભ દિવસ બેંધ, ને બે ભાઇઓ તથા પોતાની કન્યાને વળાવવા માટે વિવેક ધેરથી નિકળ્યા. હવે લક્ષિતાદેવીની કૃપાથી તેઓને શોધવા માટે તેના કાકાની પણ ઇચ્છા થઈ કે, 'શોકા મારી બહુ નિંદા કરે છે. માટે મારા આગકાને શોધવા બેંધએ, પણ તે શ્રીપતિ તથા ગોપતિ કયાં જઈ રહ્યા હશે?' એમ વિચારનો વિચારનો તે પણ પોતાના શહેરમાંથી બહાર નિકળ્યા. ૪૧-૪૫ અને આગકાને શોધનો શોધનો, જે ગામમાં પેલો વિવેક, તેની કન્યા અને શિષ્ય ધીમે ધીમે આવી પૂર્યાં હતાં તે ગામમાં જઈ ચડ્યો; અને તેઓનો સમાગમ થયો. ૪૬-૪૭ તેણે પેલા આગકાને ઘણી મુશ્કેલીથી ઓળખ્યા; કારણ કે તેઓ યુવાન થઈ રહ્યા હતા. મળ્યા પછી શ્રીપતિએ કાકાને સુધળી હકીકત કહી સાંભળાવી. ૪૮ ત્યાર બાદ તે બ્રહ્મણને બેંધ વિવેક પ્રણામ કરી, વિધિથી પૂજા કરી, દર્પણ કહ્યું કે, ૪૯ મેં તમારા ભાઇના ત્રે પાલ્યા અને બણાવ્યા છે. હવે હું તમારા ગામમાં તેઓને મુકવા આવું છું. ૫૦ એ પ્રકારનું વિવેકનું વચન સાંભળી, પેલો બ્રાહ્મણ પ્રસન્ન થયો અને બન્ને પુત્રોને આલિંગન કરી પારંપર મરતક સુધવા લાગ્યો. ૫૧

પાદાનતાં ગુણવર્તીં વિવેકેન પ્રણોદિતામ્ । આશીર્ભિ-
રમિનેયાથ સહર્ષોડ્મદ્વિજોત્તમઃ ॥૬૨॥ વિવેકં વચનં પ્રોચે
સ્ત્વપ્રસાદાદ્મૈ સુતોં । તૃષ્ઠૌ મતો ન ધન્યોડસ્તિ સદૃશં
યસ્ય હિ દ્વિજ ॥ ૬૩ ॥ અથ તે સુદિતાઃ સર્વે મૃણુક્ષેત્રં
યયુર્ષ્વદા ॥ જ્ઞાતિભિઃ સહ સંગમ્ય શ્વેતદ્વિજેષ્ઠિતમ્
॥ ૫૪ ॥ તૌ પિતૃગૃહં સ્થિત્વા હાયનાયૃષ્ટ સમ્પન્ન ॥
છન્દસા પિતૃધર્મં મેઘં નિર્જં શ્રીપતિગોવતી ॥ ૬૫ ॥ ઈયતુ-
સ્તદ્વજ્રાતો વિવેકઃ સ્વાં પુરિં યયૌ । શ્રીપતિગોપેતસ્ત્ર

વિવાહમકરોત્તદા ॥ ૬૬ ॥ તાવેકચેતસૌ તત્ર ચક્રતુદ્વિજત-
ર્પણમ્ । શ્રીપતિઃ શ્રદ્ધવા યુક્તઃ, કનીયાન્યયચક્તિઃ ॥ ૬૭ ॥
વિચાર્ય માર્યયા સાકં વિમક્તઃ શ્રીપતેરભૂત્ । સ મોગા-
ન્નિવિવાન્ મુજન્નમત્તો બહુસંપદા ॥ ૫૮ ॥ ન દેવ્યારાધનં
ચક્રે ગોપતિઃ સુખલંપટઃ । અથ સ્વલેપેન કાલેન નટં તસ્ય
જનૈર્વૈનમ્ ॥ ૬૯ ॥ અર્કિચનો ગતચિંતાં માર્યયાડ્ઞા-
સિતસ્તદા । તવ જાતુગૃહે વિપ્રા મુજન્તે વહવઃ સદા
॥ ૬૦ ॥ ગચ્છાવોડ્મુદિનં કાંત તત્ર મોક્ષમુખાવપિ । एवं
મોજનવેલાયામાગત્યાગત્ય તત્તૃહમ્ ॥ ૬૧ ॥ મુજન્ મુજન્નિજ-
ગૃહં ગતૌ તૌ વહુવાસરમ્ । કદાચિદાગતો યાત્રોપતિર્મો-
ર્યયા સહ ॥ ૬૨ ॥ ઉપવિદેષુ વિપ્રેષુ મોક્ષો નોડ્વિદ્વા-
સનમ્ । અથારાશેઽભ્યાશે મોજનાય ક્ષુધાતુરઃ ॥ ૬૩ ॥
ઉપવિદેઃ શ્રીપતેસ્તુ માર્યયા સ નિવારિતઃ । અસ્માદુત્તિષ્ઠ
વૈ તૂર્ણં ત્વમુચ્છિદં કરિષ્યસિ ॥ ૬૪ ॥ તિષ્ઠન્નિ ક્ષણં
ચૈવ પથાન્નુલ્લેપેતિ સાડબ્રવીત્ । ગોપતેઃ કાંતયા દૃષ્ટં તત્તો
વિમનસાવુભો ॥ ૬૫ ॥ અમુક્તવેવ નિષ્કાંતૌ જન્મતુર્નિ-
જમંદિરમ્ । તતઃ સ્વજાયાં પ્રોવાચ નિજમાર્ગે વિશિતયન્
॥ ૬૬ ॥ જાત્રા મયા સમં વિત્તં સંવિમ્લકમપિ પ્રિયે ।
દુર્ગતોડ્ઘં ધનોમત્તઃ શ્રૂયતામન કારણમ્ ॥ ૬૭ ॥

પછી વિવેકના કહેવાથી પગમાં નમેલી ગુણવતીને આશીર્વાદ આપી તે બ્રાહ્મણ બહુ પ્રસન્ન થયો અને વિવેકને કહેવા લાગ્યો કે, હે મહારાજ! આપની કૃપાથી જ મેં મારા આ પુત્રોને જોયા. હવે મારા જેવો બીજો કાઈ પણ ભાગ્યશાળી નથી; કારણ કે તમારા જેવો મને સંબંધી મળ્યો છે. ૫૨-૫૭ પછી તે સધળા પ્રસન્ન થઈ ભૃગુક્ષેત્રમાં ગયા, અને ત્યાં સર્વ સર્વાંવહાલાં-ઓને મળી, બનેલી હકીકત કહી સંભળાવી. ૫૪ કેટલાક દિવસ કાકાને ત્યાં રહી, પિતાનું ધન લઈ, શ્રીપતિ તથા ગોપતિ પોતાના ઘરમાં જઈ રહ્યા, એટલે તેઓનો ગુરુ વિવેક પણ પોતાને ગામ ગયો. પછી શ્રીપતિએ, ગોપતિનો વિવાહ કર્યો. ૫૫-૫૬ ત્યાર બાદ પરસ્પર સ્નેહી તે બન્ને ભાઇઓએ દ્વિજનર્પણ (હસ્તમોજન) કર્યું. હવે શ્રીપતિ તો બહુ શ્રદ્ધાળુ હતા, તેથી નાનો કાઈ ગોપતિ મેળા રહે-વાથી દ્રવ્ય ખર્ચાઈ જશે, એવી શંકાથી સ્ત્રીની સંમતિ લઈ તે શ્રીપતિથી જૂદા થયો અને નાના પ્રકારના વૈજવ ભોગવવા લાગ્યો, અને ઘણી સંપતિ બેંધ પ્રમત્ત અને સુખમાં લેપટ થઈ ગયો. ૫૭-૫૮ તેથી તેણે લક્ષિતાદેવીની પૂજા વ્રત વગેરે સધળું છોડી દીધું. આમ થવાથી શેડા જ વખતમાં દ્રવ્ય નષ્ટ થવાથી ગોપતિ દરિદ્ર થઈ ગયો અને ચિંતા કરવા લાગ્યો. ત્યારે તેની સ્ત્રીએ તેને ધૈર્ય આપ્યું અને કહ્યું કે, હે સ્વામિનાથ! આપના ભાઇને ત્યાં ઘણા બ્રાહ્મણો હમણે મોજન કરે છે, તો આપણ બન્ને પણ ત્યાં રોજ જઈ મોજન કરી આવીશું. પછી ગોપતિ તથા તેની સ્ત્રી નિત્ય મોજન વખતે શ્રીપતિને ઘેર જઈ

ભોજન કરી પોતાને ઘેર આવે ને એવી રીતે કૂટલાક દિવસો તેઓએ કાઢ્યા. એક દિવસે એવું બન્યું કે, ગોપતિ તથા તેની બી ઘેરથી આવ્યાં, તેટલા વખતમાં સધળા બ્રાહ્મણો ભોજન માટે આસન ઉપર ભેમી ગયા હતા, તેથી ગોપતિને ખેસવા માટે આસન મળ્યું નહીં અને ભૂખ ધણી લાગી હતી, તેથી તે પાકતી પાસે જમવા બેઠો. ત્યારે શ્રીપતિની બીજી, ‘અહીં ખેસવાથી સધળું ઉન્નિષ્ઠ થઈ જશે માટે અહીંથી ઉઠો, થોડીવાર રહી બ્રાહ્મણો જમી રહ્યા પછી ખેસજો,’ એમ કહી તેને ત્યાંથી ઉઠાડ્યો. તે ગોપતિની બીજીએ પણ જોયું. તેથી દુઃખતાં મનવાળાં તે અને ભોજન કર્યા વિના ત્યાંથી નીકળી પોતાને ઘેર આવ્યાં. પછી પોતાની ગેરવર્તણૂકને વિચારતા ગોપતિએ પોતાની પત્નીને કહ્યું કે, ૫૬-૧૧ ‘હું ત્રણે ! જે કે મારા બાપએ મને સરખા બાગે દ્રવ્ય વહેંચી આપ્યું હતું, તથાપિ જે કારણથી હું દરિદ્ર થઈ ગયો. અને મદોન્મત્ત થયો, તેનું કારણ કહું છું તે સાંભળ. ૧૭

પુરાડસવામ્યાં ગુરુત્વે વ્રતમાચરિતં શુભમ્ । ઉપાંગલ-
લિતાદેવ્યા વિશ્વાદિસકલં તતઃ ॥ ૬૮ ॥ પ્રાસં મયા તત્સ-
કલં પરિત્યક્તં પ્રમાદતઃ । ડ્યેઠ્ઠાચરતે નિત્યં તસ્માચ્છી-
સ્તં તુ સેવતે ॥ ૬૯ ॥ તસ્માદર્શં તદા મોહ્યે યદા દ્રશ્યામિ
તાં શિવામ્ । હૃયુક્ત્વા નિર્ગતસ્તસ્માદ્ગૃહાદ્કૃતભોજનઃ
॥ ૭૦ ॥ તદ્ગ્રાયાં ચિંતયાવિષ્ટા સાપિ તથાવનમતી ।
શુક્રસ્તુ બ્રાહ્મણેષુ શ્રીપતિઃ પર્વેષુચ્છત ॥ ૭૧ ॥ ક્રગતો
ગોપતિરિતિ તચ્છત્વા સોડપિ દુઃખિતઃ । ગોપતિસ્તુ સરિ-
દુર્ગે વનાનિ બદ્ધશો બનન્ ॥ ૭૨ ॥ પૃચ્છંબ પથિકાન્માર્ગે
ન દેશ્યાઃ પદમધ્યગાત્ । પંચમે વાસરે પ્રાપ્તે હૃત્પિપાસા-
ર્દિતો વને ॥ ૭૩ ॥ અલબ્ધદર્શનો દેશ્યા દુઃખિતો નિપપાત
હ । તં કૃચ્છગતમાલોક્ય મવાની મક્તવત્સલા ॥ ૭૪ ॥
કૃતાપરાધમપિ તમત્વગ્રાહ વૈ તદા । ગતચૂર્લઃ સહુત્યાય
દિગંતાન્પ્રવિલોકયન્ ॥ ૭૫ ॥ દર્શં કૂરતો ગોપં ચારથંતં
ગવાંગણમ્ । તં દૃષ્ટ્વા કિંચિદાશ્ચસ્તો યયૌ તસ્પૌતિકં શનૈઃ
॥ ૭૬ ॥ અપૃચ્છાક્ત મહાન્યાતઃ કુત્રત્યઃ કુત આગતઃ ।
કોડ્યં દેશઃ કથં ભૂપઃ કિં પુરં નામ તદ્વદ ॥ ૭૭ ॥ નિશ-
મ્ય વચ્ચનં તસ્ય વક્તું ગોપઃ પ્રચક્રમે ॥

પૂર્વે અમે અને બાપએએ ગુરુને ઘેર ઉપાંગલલિતા દેવીનું વ્રત થયું હતું તેથી અમેને વિદ્યા, ધન વગેરે સધળું મળ્યું. પણ મેં મૂર્ખપણાથી દેવીનું વ્રત વગેરે સર્વ છોડી દીધું, તેથી હું દરિદ્ર થઈ ગયો. અને મારો બાપ નિરંતર વ્રત કરે છે તેથી લક્ષ્મી તેને સેવે છે. ૧૮-૧૯ એટલા માટે, ‘હું જ્યારે ઉપાંગલલિતા દેવીનાં દર્શન કરીશ ત્યારે જ આપશ, તે પહેલાં આપશ નહિ,’ એટલું કહી તે આધા વગર જ ઘેરથી નીકળી ગયો. ૨૦ તેથી તેની બી પણ આધા વગર ચિંતામાં બેસી રહી. હવે

બ્રાહ્મણો જ્યારે જમી રહ્યા ત્યારે, ‘ગોપતિ ક્યાં ગયો ?’ એમ શ્રીપતિએ પૂછ્યું. ૭૧ અને ‘ગોપતિ તો ચાલ્યો ગયો છે !’ એવી રીતે સાંભળી, તે પણ ધણું દુઃખ પામ્યો. હવે ગોપતિ ઘેરથી નીકળી ધણી નદી, વન અને ઝાડીમાં ભટકતો ભટકતો અને રસ્તામાં વટમારુંને પૂછતો પૂછતો ગયો, પણ કાંઈ જગ્યાએ દેવીનો પતો લાગ્યો નહીં. એવી રીતે વનમાં ભટકતો અને ક્ષુધા તથા તૃષાવટે પીડાયેલો ગોપતિ પાંચમે દિવસે દેવીનાં દર્શન નહીં થવાથી દુઃખિત થઈ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. ત્યારે ભકતો-માં પ્રીતિવાળા બવાની દેવીએ તેને તેવી હાલતમાં જોઈ અપરાધી ઉપર અનુગ્રહ કર્યો. મૂર્છા ઉતર્યા પછી ગોપતિ ચારે તરફ જોતો જોતો ચાલ્યો. તેટલામાં એક ગોરા-ળાએ દૂર નજરે પડ્યો. તે ગાયોનું ધણુ ચારતો હતો. તેને જોઈ થોડું ધૈર્ય આવવાથી ધીમે ધીમે ગોપતિ ગોવા-ળની પાસે આવ્યો. ૭૨-૭૩ અને પૂછવા લાગ્યો કે, ‘તું ક્યાં જાય છે ? ક્યાંને રહીશ છે ? ક્યાંથી આવે છે ? આ કયો દેશ છે ? આ દેશનો રાજા કાણ છે ? અને આ શહેરનું નામ શું છે ? તે મને કહે ॥ ૭૪ ॥ તેનું એવું વચન સાંભળી ગોવાળ કહેવા લાગ્યો.

ગોપ ઉવાચ—ઉપાંગં નામ નગરશુર્પાંગો નામ ભૂપતિઃ
॥ ૭૮ ॥ ઉપાંગલલિતાદેવ્યા વિષયે યત્ર મંદિરમ્ । તત્ર-
ત્યોડર્શં સમાયાતઃ પુનસ્તત્ર પ્રજામ્પહમ્ ॥ ૭૯ ॥ દુસ્વાકર્ણ્ય
વચસ્તસ્ય વિપ્રઃ પ્રજ્ઞદિતોડમવત્ । સગોપસહિતઃ સાયં વિ-
વરં પ્રવિવેશ હ ॥ ૮૦ ॥ દૂરાદર્શં મવનં પુરમધ્યે તપો-
ચનાઃ । ઉપાંગલલિતાદેવ્યાઃ સ્ફાટિકં ગગનંલિહમ્ ॥ ૮૧ ॥
સૌવર્ણેન વિચિત્રેણ કલશેનોપશોભિતમ્ । યથોદયાચલઃ
શૈલો દધાનો માતુસંહલમ્ ॥ ૮૨ ॥ ત્વરિતોગોપમામંડ્ય
પ્રસાદં સ યયૌ શુદા । પ્રણમ્ય હંચન્મુમૌ મહાંજલિપુટસ્તદા
॥ ૮૩ ॥ ઉપાંગલલિતાં દેવીમથ સ્તોતું પ્રચક્રમે ॥

ગોવાળ કહે છે—જે શહેરનું નામ ઉપાંગ છે, જેના રાજાનું નામ પણ ઉપાંગ છે, અને જે શહેરમાં ઉપાંગ-લલિતા દેવીનું મંદિર છે તે શહેરનો હું રહીશ છું. ત્યાંથી હું આંહી આવ્યો છું અને હવે હું ત્યાં જ જઈ છું. ૭૮-૭૯ એ પ્રકારનું ગોવાળનું કહેવું સાંભળી બ્રાહ્મણ ગોપતિ બહુ પ્રસન્ન થયો, અને સાયંકાળે ગોવાળની સાથે તે ભોંયરામાં થઈ શહેરમાં ગયો. ૮૦ ત્યાં ઉપાંગલલિતા દેવીનું સ્ફાટિક મંથિનું મંદિર હતું. તે ધણું ઉંચું હતું. ૮૧ સુવર્ણના સુંદર કલશથી સૂર્યમંડળને ધારણ કરતા ઉદયા-ચલની પેઠે શોભતું હતું. તે જોઈ ગોવાળીઆની રજા લઈ તે મંદિરમાં ગયો. અને પૃથ્વીપર દંડવત પ્રણામ કરી હાથ જોડી ઉપાંગલલિતા દેવીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. ૮૨-૮૩

ગોપતિરુવાચ—મમસ્તુભ્યં જગદ્દાત્રિ મકાનાં હિતકા-
રિણિ । જગદ્ગીતિચિનાશિઝ્યૈ સર્વમંગલમુત્તયૈ ॥ ૮૪ ॥
હત્વા ત્રિશંભમહિષપ્રશ્તીન્ હરારીર્નિદ્રાવશો નિજપરેડુ

યયાડમિલિકાઃ । લોકત્રયાવનપૃષ્ઠીતમહાવતારે માતઃ પ્ર-
સોદ સતતં કુરુ મેડુર્કપામ્ ॥ ૮૧ ॥ ત્વાં શુક્રયે નિજ-
જનાઃ કુટિલીકૃતાંગી ગૌરીં નિજે વપુષિ કુંહલિનીં મંજ-
તિ । સુકર્યૈ ચ દેવ મનુજાઃ કનકારવિંદુચક્ષ્ણાસનામચિરતં
કમળાં સ્તુવંતિ ॥ ૮૬ ॥ દેવીં ચતુર્થુજાં ચૈકહસ્તે ચૈવ
ગદાચરામ્ । શાક્ત્વજ્ઞધરાં ચૈવ સૌમ્યામરણમૃચિતામ્
॥ ૮૭ ॥ સરસ્વતીં પથિનીં ચ પદ્મકેસરવાસિનીમ્ । ન-
મામિ ત્વામહં દેવીં તથા મહિપમર્શિનીમ્ ॥ ૮૮ ॥ અપરાધાઃ
કૃતાઃ પૂર્વે મયા જન્મનિ જન્મનિ । તત્સર્વે ક્ષમ્યતાં દેવિ
માતર્મં સુચિતારંદે ॥ ૮૯ ॥ સાપરાધોડમિ શરણં પ્રાપ્તસ્ત્વાં
જગર્બિકાં । દ્વાદાનીમવકંઘ્યોડહં યદ્વાદામિ કુરુચ તત્
॥ ૯૦ ॥ इति स्तुत्वाथ शर्वाणीं प्रणिपत्य पुनः पुनः ।
कृतसंध्याविधिवस्त्रं सुखापाकृतभोजनः ॥ ૯૧ ॥

ગોપતિ કહે છે-હે દેવિ ! આપ કે જે જગતને ઉત્પન્ન
કરનારા છો, બકતોનું હિત કરનારાં છો, જગતના
બધને હરનારાં છો, અને સર્વ મંગલમૂર્તિ છો, તેને
નમસ્કાર કરું છું.^{૮૪} હે માત ! જેણે નિયંત્ર અને મહિપ
વગેરે દેવોના નાશ કરી પોતપોતાનાં સ્થાનો ધ્વંસ
વગેરે દેવતાઓને સોંપ્યાં અને જેણે ત્રણે લોકોના રક્ષ-
ણમાટે મોટા મોટા અવતારો ધારણ કર્યાં છે, તે આપ
પ્રસન્ન થાઓ અને મારી ઉપર કૃપા કરો.^{૮૫} હે દેવિ !
આપ કે જેનું અંગ સુંદર છે, ગૌર કાંતિ છે, કુંડગને
ધારણ કરો છો અને સુવર્ણનાં કમળ ઉપર બીરાજો છો,
તે આપને આપના બકતો દેવ તથા મનુષ્યો સુકિત માટે
બળે છે, અને નિરંતર સ્તુતિ કરે છે ।^{૮૬} હે દેવિ ! આપ
કે જેને ચાર હાથ છે, જેમાં ગદા, ધનુષ્ય અને ખડ્ગ
ધારણ કરો છો, સુંદર આભરણોડે શોભિત છો, સર-
સ્વતી છો, પદ્મને ધારણ કરનાર છો, પદ્મમાં બિરાજો છો,
અને મહાપાશુરનું મહેન કરનાર છો, તેને હું નમસ્કાર
કરું છું.^{૮૭-૮૮} હે દેવિ ! હે માત ! મેં પૂર્વે જન્મોજ્જ-
ન્મમાં આપના અપરાધો કર્યાં છે, તે સર્વ ક્ષમા કરો.^{૮૯}
હે દેવિ ! હે જગદેવ ! હું અપરાધી છું અને આપને
શરણે આવ્યો છું. હવે મારી ઉપર આપ અનુકંપા કરો
અથવા આપની કૃપામાં આવે તેમ કરો.^{૯૦} એ પ્રકારે
લલિતાદેવીની સ્તુતિ કરી, વારંવાર પ્રણામ કરી સંધ્યે-
પાસન કરી ગોપતિ ખાધા વગર ત્યાંજ સુઈ રહ્યો.^{૯૧}

સ્વપ્ને મૂર્તિમતી દેવી વિપ્રમેષ સમાદિશ્વ । ગોપતે વસ્ત
તુષ્ટાસ્મિ ગચ્છોપાંગ મહોપતિમ્ ॥ ૧૨ ॥ મત્પૂજનકરંદસ્ય
પ્રાર્થયશ્વ પિધાનકમ્ । તત્પૂજયન્નિજગૃહે પરામૃદ્ધિમશ્વા-
પ્સ્યસિ ॥ ૧૩ ॥ સ્વપ્ન દૃત્યાત્સંદેશઃ પ્રભાતે ગોપતિસ્તદા ।
રાજદર્શનચેલાયાં નૃપદ્વારં સમમ્યગાત્ ॥ ૧૪ ॥ પ્રવિષ્ટો-
ડસૌ નૃપસમાં પ્રતીહારૈર્નિવેદિતઃ । રાજા સંભાષિતસ્તત્ર
નિપસાદાસને શુભે ॥ ૧૫ ॥ પૃષ્ઠો ગમનદેહૃશ્ચ યયાચે નૃપ-
પુંગવમ્ । દેવ્યચંનકરંદસ્ય પિધાનં દેદિ મે નૃપ ॥ ૧૬ ॥

इत्यर्पितः स विप्रेण जातादेशो नृपो ददौ । पिधानकं
नमस्कृत्य तस्मै चाम्बर्चनादिकम् ॥ १७ ॥ आशीर्भिरभि-
नंयाथ तमामंश्र्य च भूपतिम् । उपांगललितारेश्याः प्रा-
सारं पुनरागमम् ॥ १८ ॥ प्रणिपत्याङ्गिकां विप्रस्त्वरितो
निर्णयौ बिब्रात् । समीपे ह्यवपुः दृष्ट्वा दृष्टो गृहसुपागमत्
॥ १९ ॥ सृष्टाद्भिः सह संगम्य सर्वं तत्कथयन्नुद्ध । पूज-
यित्वा पिधानं तद्विदूषे पारणं द्विजः ॥ १०० ॥ एवमा-
राध्यमानस्तु स समृद्धोऽभवत्पुनः । सोपि सत्रं समारभे
द्विजाग्र्यो बहुशारम् ॥ १०१ ॥

સુતા પછી સાક્ષાત્ દેવીએ સ્વપ્નમાં આવી કહ્યું કે,
‘હે પુત્ર ! હે ગોપતે ! હું પ્રસન્ન થઈ છું. તું ઉપાંગ રાજા
પાસે જઈ મારા પૂજનના કરંડીયાનું ઢાંકણું માગ અને
ઘેર જઈ તેની પૂજા કર, તેની તને મોટી સમૃદ્ધિ
મળશે.’^{૯૨-૯૩} એ પ્રકારે સ્વપ્ન આવ્યા પછી, ગોપતિ
પ્રાતઃકાલમાં ઉઠ્યો, અને રાજાના મેળાપની વખતે તેના
દરવાજામાં જઈ ઉભો રહ્યો.^{૯૪} પછી દ્વારપાલના કહે-
વાથી તે રાજસભામાં ગયો. તેને રાજાએ સત્કારપૂર્વક
સુંદર આસન ઉપર બેસાડ્યો, અને આવવાનું કારણ
પૂછ્યું. ત્યારે ગોપતિએ રાજાને કહ્યું કે, ‘હે નૃપ ! મને
દેવીના પૂજનના કરંડીયાનું ઢાંકણું આપ.’^{૯૫-૯૬} રાજાને
તો દેવીની આજ્ઞા થઈ જ હતી, ને વળી ગોપતિએ
માગ્યું તેથી રાજાએ પ્રણામ કરી, ઢાંકણું તથા પૂજની
સામગ્રી વગેરે તેને આપ્યું.^{૯૭} ત્યારે રાજાને આશીર્વાદ
આપી, તેની રજા લઈ, ગોપતિ કરીયા ઉપાંગલલિતા
દેવીના મંદિરમાં આવ્યો.^{૯૮} દેવીને પ્રણામ કરી જલદીથી
ભોંયરામાંથી બહાર નીકળ્યો ત્યારે ને પોતાનું શહેર
પોતાની પાસે જ જોઈ, પ્રસન્ન થઈ ઘેર આવ્યો.^{૯૯}
પછી પોતાના મિત્રોને મળી અને સર્વ હર્ષકીત કહીને
કરંડીયાનાં ઢાંકણાંની પૂજા કરી, ગોપતિએ પાઁણું
કર્તું.^{૧૦૦} એ પ્રમાણે દેવીની આરાધના કરતો ગોપતિ
પુનઃ પથ મોટો ધનવાન થઈ ગયો, અને ક્ષણ દિવસો
સુધી શ્રાદ્ધજ્ઞોજન વગેરે ધર્મકૃત્ય કરવા લાગ્યો.^{૧૦૧}

एका तस्याभवत्कन्या ललिता नामछंदरी । सा तत्पि-
धानमादाय विहृतौ याति सर्वदा ॥ २ ॥ प्रमत्तत्वात्प्रिय-
त्वाच्च पितृभ्यामनिवारिता । कदाचित्स्ववयस्याभिः साकं
गंगाजले स्नमे ॥ ३ ॥ क्रीडन्ती दृष्टो तोये नीयमानं क-
लेवरम् । पिधानहस्ता साऽऽतिचन्दन्याञ्चाङ्गलिभस्तदा
॥ ४ ॥ स सर्पदृष्ट उत्सृष्टो ततो देव्याः प्रसादतः । साऽति-
क्रांतं द्विजं दृष्ट्वा मनसा चक्रमे पतिम् ॥ ५ ॥ जुहावा-
भ्यवहाराय जनकस्य निकेतनम् । मार्गे च परिप्रच्छ कुलं
शीलं च तस्य सा ॥ ६ ॥ सोऽपि सर्वं समाचल्यौ गुण-
राशीति नाम च । ललिताऽऽमंत्रयामास गुणराशिं द्विजो-
त्तमम् ॥ ७ ॥ परिविष्टे चान्नेषु पितृभेदमनि मे द्विज ।
गृहीतापोषणो भूत्वा मायार्थं मां स्वमर्थय ॥ ८ ॥ मया-

ડહમોદિતસ્તાતઃ સ માં તુઘ્નં પ્રદાસ્યતિ । તયોક્તો ગુણરા-
શિસ્તુ તથા સર્વે ચકાર હ ॥ ૧ ॥ ગોપતિર્માર્થયા બ્રાત્રા
સમલોક્ય સ્વર્વાંયથૈઃ । પરીક્ષિતાય વિપ્રત્યે વિચાર્યાં કુલ-
શીલયોઃ ॥ ૧૦ ॥ પ્રતિજ્ઞં તતઃ કન્યાં લલિતાં ગુણરાશયે ।
શુભે મુદ્ધૈં ચ તયોર્વિવાહં કૃતવાન્પ્રજઃ ॥ ૧૧ ॥ વરાય
બ્રાહ્મણેઽયશ્ચ દદૌ બદ્ધધનં હુદા । વિદ્યેષ્ઠે ચ તયોર્મદં નાતિ-
દૂરં સ્વલેષમતઃ ॥ ૧૨ ॥ તત્રોષતઃ સાહુરાગૌ મિથસ્તૌ
દંપતી ચિરમ્ । વિધાનકં તથા નીતંનિજં લલિતયા મૃદમ્
॥ ૧૩ ॥ શનૈરય ધનં સર્વં ગોપતેરગમદૃશત્ । ગુણરાશિ-
ર્ધની જાતો મહાદેવ્યાઃ પ્રસાદતઃ ॥ ૧૪ ॥ કરંડસ્ય વિધાનં
તજ્જનન્યા બદ્ધવાસરમ્ । ચાલિતાપિ ન ચૈ પ્રાદાલ્લિતા
પૂજિતં ગૃહે ॥ ૧૫ ॥ અથ સા ગોપતેર્માર્થા તસૈવાનર્ચ-
નાદ્રુતમ્ । હૃત્યં વિચિત્ર્ય પાપાત્મા જામાતરમઘાતયત્
॥ ૧૬ ॥ સમિદ્યં વનં યાતં સ્વયં તદ્વેદમાયયૌ । શોચંતી
કિલ તાં કન્યાં સ તુ દેવ્યાઃ પ્રસાદતઃ ॥ ૧૭ ॥ ઉત્થા-
ય વિપિનારેત્ય હ્રક્ત્વા શોતે સ્ત્રલં ગૃહે । પાદસંબાહનં
તસ્ય કુરુતે લલિતા તદા ॥ ૧૮ ॥ તં દૃષ્ટ્વા દુઃખિતા મૂમૌ
પ્રણિપત્ય પુનઃ પુનઃ । લલિતા કૃચ્છ્રતઃ પૃષ્ઠા નિજપાપં
ન્યવેદયત્ ॥ ૧૯ ॥

હવે ગોપતિને લલિતા નામની એક સુંદર પુત્રી થઇ.
એ લલિતા, તે ઢાંકણીને લઇ હમેશાં કીડા કરવા જતી,
તથા પ રનેહને લધે અને પ્રમાદને લધે માતાપિતાએ
તેને મના કરી નહિ. એક દિવસે લલિતા પોતાની સખીઓ
સાથે ગંગાશ્રમાં કીડા કરતી હતી, તેટલામાં જલમાં
તણાતું એક મડદું નજરે પડ્યું. તેની ઉપર લલિતા
પેલાં ઢાંકણીવતી જલ છાંટવા લાગી, અને ખીજ કન્યાઓ
અંજાલ ભરી જલ છાંટવા લાગી. ૧-૪ હવે પેલા પુરુષ
જે સર્પના કરડવાથી મડદું થઇ પડ્યો હતો, તે દેવીના
પ્રભાવથી જીવતો થયો. તે અતિ મનોહર પુરુષને જોઇ
લલિતાએ, 'આ મારો પતિ થાય તો કીડ,' એવા મનમાં
વિચાર કર્યો. ૫ અને એટલા માટે ભોજન વાસ્તે એ
પુરુષને પોતાને ઘેર લઇ ગઇ. રસ્તામાં જતાં તેને કુલ,
નામઠામ વગેરે પૂછ્યા, ૬ ત્યારે એ પુરુષે કુલ વગેરે કહી,
'ગુણરાશિ' એ પ્રકારનું પોતાનું નામ પચ્ચ કહ્યું ત્યારે
લલિતાએ ગુણરાશિને કહ્યું કે, ૭ 'હે મહારાજ ! આપ
જ્યારે ભોજન કરવા બેસો અને બાણમાં સર્વ રસોઇ
પીરસાઇ જાય, ત્યારે અપોશન (જમતાં પહેલાં મંત્ર
ભણી આચમન કરવું) લઇ, આ માટે મારા પિતા પાસે
મારી માગણી કરજો. ૮ એટલે હું પચ્ચ તેમાં સંમતિ
આપીશ. તેથી મારા પિતા આપની સાથે મારો વિવાહ
કરશે.' એ સાંભળી ગુણરાશિએ ભોજનના આરંભમાં
કન્યાની માગણી કરી. ૯ ત્યારે તેનાં બ્રાહ્મણપણાની, વિદ્યા,
કુલ અને સ્વભાવની પરીક્ષા કરી, આ, બાઇ અને
સગાં વહાલ:એની સાથે વિચાર કરી, ગોપતિએ, કન્યા

આપવા કબૂલ કર્યું અને શુભ મુહૂર્તે જોઇ પોતાની પુત્રીને
ગુણરાશિની સાથે વિવાહ કર્યો. ૧૦-૧૧ વરને તથા ખીજ
બ્રાહ્મણને હર્ષથી પુષ્કળ ધન આપ્યું; અને પુત્રી તથા
જમાઇને રહેવા માટે પોતાના ઘરથી થોડે દૂર ઘર બંધાવી
આપ્યું. ૧૨ તેમાં એ આ પુરુષ જે પરસ્પર રનેહવાળાં હતાં,
તે ધણો વખત રહ્યાં. હવે પેલું ઢાંકણું લલિતા પોતાને
ઘેર લઇ ગઇ હતી. ૧૩ તેથી ગોપતિના ઘરમાંથી ધામે
ધીમે સઘળું ધન નીકળી ગયું અને દેવીની કૃપાથી ગુણ-
રાશિ થોડા ધનવાન થઇ પડ્યો. ૧૪ આ જોઇ ગોપતિની
આંખે પોતાની પુત્રી પાસે પેલું ઢાંકણું માગ્યું, અને એવી
જ રીતે માગતાં ધણા દિવસો વીતી ગયા, પણ લલિતાએ
આપ્યું નહીં. ૧૫ એક દિવસે ગુણરાશિ ઢાંકણાંની પૂજા
કર્તા વિના વનમાં સમિધ લેવા ગયો હતો તે તક જોઇ,
પાપિણી ગોપતિની આંખે ગુણરાશિ, કે જે પોતાને
જમાઇ હતો તેને મરાવી નાખ્યો; પણ દેવીની કૃપા પૂર્ણ
હોવાથી ગુણરાશિ વનમાંથી ઘેર આવી, રુદન કરતી
લલિતાને છાની રાખી, ભોજન કરી સુખથી સુતો, અને
લલિતા તેના પગ ચાંપવા લાગી. ૧૬-૧૮ તે જોઇ ગોપ-
તિની આંખે અંતઃકરણમાં ધણું દુઃખ થયું તે લજ્જા
આવી, અને પૂછવા પછી વારંવાર પ્રશ્નમાં કરી પોતાનું
દુષ્ટ કર્મ કહી સંમળાવ્યું. ૧૯

સ્કંદ ઉવાચ-ગુણરાશિસ્તદા તસ્યૈ પ્રાયશ્ચિતં દરૌ બહુ ।
સાત્માર્તં બહુ કાલેન પૂર્તં કૃચ્છ્રૈશ્ચકાર હ ॥ ૧૨૦ ॥ શ્રી-
પતેસ્ત્વચ્છાં લક્ષ્મીં સપાલોક્ય તપોધનાઃ । ગોપતિસ્તમ-
થાપૃચ્છદ્ધ્રાતસ્ત્વં વર્તસે કથમ્ ॥ ૨૧ ॥ કિમાચરસિ
કલ્યાણં યેન શ્રીનપાયિની । હૃતિ તસ્ય વચઃ શ્રુત્વા શ્રી-
પતિર્વિહિમતઃ પુનઃ ॥ ૨૨ ॥ અસ્મારયદ્વતં દેવ્યા ચત્કૃતં
ગુરુમંદિરે । સોડપિ મક્ત્યા વ્રતં ચક્રે પુનર્બ્રાજોપદેશિતમ્
॥ ૨૩ ॥ લેભે સ પરમામૃદિં પુર્વાંશ્ચ મુદિતોડમન્દ્ । ઉર્પા-
ગલલિતાદેવ્યાઃ કુર્યાદારાધનં તતઃ ॥ ૨૪ ॥ એવમેતંપુરા-
હતં માહાત્મ્યં કથિતં મયા । કૃતમન્યૈશ્ચ બહુમિસ્તેડપિ
લક્ષ્યમનોરથાઃ ॥ ૨૫ ॥ વ્રતમેતતુ યઃ કુર્યાદપુનઃ પુનવાન્
મથેત્ । હૃદં તુ લલિતાદેવ્યાઃ કૃત્વા વ્રતમનુતમમ્ ॥ ૨૬ ॥
પુણ્યો ભવતિ લોકસ્ય સત્યં સત્યં નચાન્યથા । વિધાનમસ્ય
વશ્યેડહં તત્કૃચ્છ્રઞ્ચં તપોધનાઃ ॥ ૨૭ ॥

કાર્તિકેશ્વરામી કહે છે-સારે ગુણરાશિએ પોતાની
સાસુને મોડું પ્રાયશ્ચિત કરવા કહ્યું, તેથી તેણે ધણો
વખત સુધી કૃચ્છ્ર આદ્રાપણ્યાદિ વ્રત કરી પોતાના
આત્માને પવિત્ર કર્યો. ૧૨૦ હવે શ્રીપતિની સ્થિતિ લક્ષ્મી
જોઇ ગોપતિએ તેને પૂછ્યું કે, 'હે ભાઇ ! તમે કેવી
રીતથી વર્તો છો ? ૧૨૧ અને શું ધર્માંયરણ કરો છો ?
કે જેથી તમારી લક્ષ્મી સ્થિતિ થઇ રહી છે.' એવી
રીતનું ગોપતિનું વચન સાંભળી, શ્રીપતિએ ગુરુને ઘેર
જે વ્રત કર્યું હતું, તે વ્રત માદ કરાવી આપ્યું. ત્યારે ગોપ-

તિઅં ભક્તિયા ઉપાંગલક્ષિતા દેવીનું વ્રત કર્યું તેથી તેને મોટી સમૃદ્ધિ મળી, ધણા પુત્રો થયા અને તે ધણો સુખમાં રહ્યો. ૨૨-૨૪ હે મુનિઓ ! આગળ જે હકીકત થઇ હતી તે મેં તમને કહી સંભળાવી. એ પ્રમાણે વ્રત કરવાથી ધણા લોકોનાં ધારેલાં કામ પાર પડ્યાં છે. ૨૫ એટલા માટે જેને સુખની ઇચ્છા હોય, તેણે ઉપાંગલક્ષિતાનું વ્રત કરવું. જે માણસ પુત્રની ઇચ્છાથી ઉપાંગલક્ષિતાનું વ્રત કરે છે, તેને પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તે જગતમાં પૂજ્ય થાય છે એમાં સંશય નથી. હે મુનિઓ ! હવે ઉપાંગલક્ષિતાદેવીનાં વ્રતનું વિધાન હું કહું છું તે સાંભળો. ૨૬-૨૭

શુક્રપક્ષે તુ પંચમ્યામિષે માસિ ચરેદ્વ્રતમ્ । ગર્જિતં સંધયોસ્ત્યાજ્યં દિનઠ્ઠદિક્ષયૌ તથા ॥ ૨૮ ॥ નિર્વત્યાવ-
શ્યકં કર્મ શુચી રાગત્રિવર્જિતઃ । તત્તો ગત્વા વનં ત્રિપ્રા-
પ્રાયંયેષ્વ વનસ્પતિમ્ ॥ ૨૯ ॥ આયુર્લેલં યશો વર્ચઃ પ્રજાઃ
પશુધમ્સુનિ ચ । બ્રહ્મ પ્રજાં ચ મેષાં ચ ત્વજો દેદિ વનસ્પતે
॥ ૩૦ ॥ इति वनस्पतिप्रार्थना ॥ અપામાર્ગસમુદ્ભૂતેર્દે-
તકાઠિઃ કરોમ્યહમ્ । દેતાનાં ધાવનં માતઃ પ્રસન્ના ભવ
સર્વદા ॥ ૩૧ ॥ દંતકાઠપ્રહણમ્ ॥ ચત્વારિંશત્તથાઠૌ ચ
કળ્પયિત્વા ત્રિધાનતઃ । દંતકાઠાન્પાદાય લટાગં વા નર્દો
મજેત્ ॥ ૩૨ ॥ મુલ્લદુર્ગધિનાશાય દેતાનાં ચ વિશુદ્ધયે ।
ઘીવનાય ચ ગાત્રાણાં કુર્વેદ્દંતધાવનમ્ ॥ ૩૩ ॥ इति
दंतधावनम् ॥ દંતધાવનપૂર્વાંગિ મજ્જનાનિ સમાચરેત્ । તતો
યથાત્રિષ્ઠિ સ્નાત્વા શુક્લગ્રામાગૃહં મજેત્ ॥ ૩૪ ॥ શુચૌ દેશે
મંદપિકાં કૃત્વાડતીવ મનોહરામ્ । સૌવર્ણી પ્રતિમાં શક્ત્યા
કલ્પયેન્મન્ત્રપૂર્વિકામ્ ॥ ૩૫ ॥ उपचारैः षोडशभिरेभिर्म-
न्त्रैः समाहितः । કુર્યાંત્પૂજાં પ્રયત્નેન દ્વાંશિશ્ચ વિશેષતઃ
॥ ૩૬ ॥ द्विजाय वाणकं दशाद्विजत्या वटकारिभिः । ततः
कथां समाकर्ण्य वाणकानस्य संलपया ॥ ૩૭ ॥ स्वयम-
याત્તદેવાં વાગ્મતઃ સહ વાંષદેઃ । રાત્રૌ જાગરણં
કુર્યાન્નૃત્યગીતાદિમંગલૈઃ ॥ પ્રભાતે પૂજયેદેર્વો તતઃ કુર્યાદ્ધિ-
સર્જનમ્ ॥ ૩૮ ॥

આશી માસના શુકલ પક્ષની પંચમીને દિવસે એ વ્રત કરવું. પ્રાતઃકાલ અને સંધ્યાકાલ વખતે મેઘગર્જનાના ત્યાગ કરવો અને દિવસના હાથ તથા વૃદ્ધિના પશુ ત્યાગ કરવો. ૨૮ શૌચ વગેરે જરૂરનું કર્મ સમાપ્ત કરી, પવિત્ર થઇ, રાગને ત્યાગ કરી, વનમાં જઇ, 'હે વનસ્પતે ! તું આયુષ્ય, યશ, વશ, તેજ, પ્રજા, પશુ, દ્રવ્ય, ધન, શુદ્ધિ અને મેધા આપ,' એ પ્રકારે વનસ્પતિની પ્રાર્થના કરી 'હે માત ! અધેડાનાં દાંતણેપડે હું દાંત શુદ્ધ કરું છું, તેથી આપ નિરંતર પ્રસન્ન થાઓ,' એ મંત્ર બાધી વિધિથી અડતાલીશ દાંતણુ લઇ નદી વા તળાવ ઉપર જઇ, 'શુખની દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે, દાંત શુદ્ધ કરવા માટે, અને શરીરના ધીવન માટે હું દાંતણુ કરું છું,' એ મંત્ર

બાધી દાંતણુ કરી વિધિથી સ્નાન કરી, શુદ્ધ ધોળાં વસ્ત્રો પહેરી ઘેર જવું. ૨૯-૩૪ ત્યાં પવિત્ર સ્થળમાં નાનકડો સુંદર મંડપ બાંધી તેની નીચે શક્તિ પ્રમાણે ધડાવેલી સોનાની મૂર્તિની, મંત્ર બાધી ષોડશોપચારવડે સાવધાનીથી પૂજા કરવી. તેમાં દૂર્ગા પશુ ચડાવવી. ૩૫-૩૬ પછી બ્રાહ્મણને વીશ વડાનું વાચન આપી કથા સાંભળી, ઇન્દ્ર-યોને નિયમમાં રાખી, સર્ગા સંબંધીઓની સાથે પોતે તે વીશ વડાનું ભોજન કરવું. પછી રાત્રિમાં જગરણ કરવું, નૃત્ય કરાવવું અને મંગલ ગીત ગવરાવવાં. ૩૭-૩૮

સવાહના શક્તિયુતા વરદા પૂજિતા મયા । માતર્મામનુઘ-
ભ્યાય ગમ્યતાં નિર્જનમંદિરમ્ ॥ ૩૯ ॥ તામર્ચો ગુરુવે દયા-
દાનાનિ ચ સમૂરિઃ ॥ ૪૦ ॥ વ્રતમેવં ચ યઃ કુર્યાત્પુ-
ત્રવાન્ધનવાન્મન્ત્રેત્ । ત્રિશાવાન્નોગનિમુકઃ સુસ્ત્રી ગોવનવા-
ન્મન્ત્રેત્ ॥ ૪૧ ॥ અવૈધર્મ્યં ચ લભતે જી કન્યા વરસુતમમ્ ।
ત્રિજયં ઉદિમાયુષ્યં ચ જ્ઞાન્યદપિ વાંચિતમ્ ॥ ૪૨ ॥ દૃત્યે-
તદ્વ્રતમાલ્ભ્યાતે સેતિહાસં મહર્ષયઃ । ષ્ટ્વલ્લપિ નરો
મક્ત્યા સુલમાપ્રોતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૪૩ ॥ નિમુકઃ સ
સુસ્ત્રી ધીમાન્ વ્રતરાજપ્રસાદતઃ । વ્રિત્તમારોગ્યમાયુષ્યં
પ્રાપ્નોતિ ચ ન સંશયઃ ॥ ૪૪ ॥ इति श्री० उपांगलक्षि-
ताकथा संपूर्णा ॥

ત્યાર બાદ બીજે દિવસે દેવીની પૂજા કરી, 'હે માત ! વાહન તથા શક્તિસહિત આપની મેં પૂજા કરી, માટે મારી ઉપર અનુગ્રહ કરી આપ આપને સ્થાનકે પધારો,' એ મંત્ર બાધી ત્રિસર્જન કરવું ને તે મૂર્તિ પોતાના ગોરને આપી ત્રીજાં પશુ કેટલાંક દાન કરવાં. ૪૦-૪૪ એ પ્રમાણે વ્રત કરવાથી પુત્ર, વિદ્યા, ધન, સમૃદ્ધિ અને સુખની અને ગોધનની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ જ રોગ પશુ દૂર થાય છે. ૪૧ આ વ્રત જે બી કરે તે તેનું અખંડ સૌભાગ્ય રહે છે, કન્યા કરે તે ઉતમ પતિને મેળવે છે. એ વ્રત કરવાથી જય તથા પુષ્ટિની પ્રાપ્તિ થાય છે, આયુષ્ય વધે છે, અને જે ધારે તે મનોરથ સિદ્ધ થાય છે. ૪૨ હે ઋષિઓ ! એ પ્રમાણે વ્રત તથા ઇતિહાસ કહી સંભળાવ્યાં. આ ઇતિહાસ ભક્તિથી સાંભળવાથી પશુ મનુષ્યને સુખ મળે છે, એમાં સંશય નથી. ૪૩ આ વ્રત કરવાથી મનુષ્ય સુખી થાય છે, શુદ્ધિમાન થાય છે, તેના આયુષ્યની વૃદ્ધિ થાય છે, તેને આરોગ્ય તથા ધન મળે છે, એમાં સંશય નથી. ૪૪ એ પ્રમાણે ઉપાંગ-લક્ષિતાનું વ્રત કહેવું છે.

ઉપાંગલક્ષિતાવ્રતનું ઉદ્ધાપન

અયોથાપનમ્ ॥ આચાર્ય વરેત્પશ્ચાદ્વિજો વિંશતિં તથા । ઉપલ્લિપ્ત શુચૌ દેશે ત્રિક્ષેન્મંદલં તતઃ ॥ ૧ ॥
બ્રહ્માર્દશ તતઃ સ્થાપ્ય પૂજયેદ્ધિષિમન્ત્રતઃ । જાગ્રે કલશે
શુદ્ધે લલિતાં સ્થાપયેતથા ॥ ૨ ॥ રાત્રૌ જાગરણં કૃત્વા
પ્રભાતે હોમમાચરેત્ । શ્વદંતલિલેઃ શુદ્ધૈઃ પાષણેનાપિ વા

વ્રતી ॥ ૩ ॥ અદ્યોત્તરશતં કૃત્વા લલિતાનં સમાચરેત્ ।
વાયનં ચ તતો દયાદ્વંશપાત્રે નિધાય ચ ॥ ૪ ॥ વઢકાન્
વિંશતિસંહ્યાભિર્મલાન્ વૃતપાચિતાન્ । આચાર્ય પૂજયે-
ત્પદ્માદ્વાલંકારધેનુભિઃ ॥ ૫ ॥ ઋત્વિજશ્ચ તથા દયાસ્કંભં
વર્ણં સદશ્વિનમ્ । વિસ્તૃજ્ય ચ તતઃ પીઠમાચાર્યાય નિવે-
દ્યેત્ ॥ ૬ ॥ મોજયેષ્ચ તતો વિપ્રાન્પાયસાનેન અક્તિઃ ।
વિપ્રાન્નાં ચ તતો ગૃહ્ય સ્વયં યુજીત ધંધુભિઃ ॥ ૭ ॥ હતિ
શ્રીસ્કંદપુરાણે ઉપાંગલલિતાવ્રતોથાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

ઉઘાપન-આચાર્યને તથા વીશ્વ ઋત્વિજને વરાવવા,
પછી પવિત્ર જગોએ છાણવડે લીંપી તેમાં મંડલ કરવું,
બ્રહ્મા વગેરેની સ્થાપના કરી વિધિથી પૂજા કરવી, વશુ-
રહિત પવિત્ર ધડામાં લલિતાદેવીની સ્થાપના કરવી, રાત્રિ-
માં જાગરણ કરી સવારે હોમ કરવો. તે હોમ શુદ્ધ
સેરડીના કટકા, તલ અને દૂધપાકવડે એકસો આઠ
વખત કરવો. અભિદાન દેવું. ઘીમાં તળેલાં વીસ સુંદર
વડાં, વાંસની ટોપલીમાં ભરી બ્રાહ્મણને વાપન આપવું.
વસ્ત્ર, અલંકાર અને ગાય આપી આચાર્યની પૂજા કરવી.
તેમ જ ઋત્વિજને પણ ધડા, વસ્ત્ર અને દક્ષિણા
આપવી. પછી વિસર્જન કરી, સ્થાપન વગેરે આચાર્યને
આપી, ભક્તિથી બ્રાહ્મણને દૂધપાકનું ભોજન કરાવવું.
ત્યાર બાદ બ્રાહ્મણની આજ્ઞા લઈ સર્વાવહાલાંની સાથે
પોતે ભોજન કરવું. એ પ્રકારે સ્કંદપુરાણમાં ઉપાંગ-
લલિતાવ્રતનું ઉઘાપન કહેલું છે.

વસંતપંચમી

અથ માધનુકુપંચમ્યાં વસંતપ્રવૃત્તિઃ । સા મધ્યાહ્નવ્યા-
પિની યાચ્યા । દિનદ્વયે તથાસાત્રવ્યાપ્તૌ વા પૂર્વા । તત્ર
વિષ્ણોઃ પૂજા કાર્યા ॥ માધે માસિ સિતે પક્ષે પંચમ્યાં
પૂજયેદરિમ્ । પૂર્વેવિદ્યા પ્રકર્તૃવ્યા વસંતાદૌ તથૈવ ચ ॥૧॥
તૈલાભ્યંગં તતઃ કૃત્વા મૂલગાનિ ચ ધારયેત્ । નિત્યં નૈમિ-
ત્તિકં કૃત્વા પિષ્ઠાતેનાચિયેદરિમ્ ॥ ૨ ॥ ગંધપુલ્પૈશ્ચ પૂર્વેશ્ચ
નૈવેયૈઃ પૂજયેત્સદા । નારી નરો વા રાજેન્દ્ર સંતર્પ્ય પિતૃદે-
વતાઃ । સર્વચંદનસમાયુક્તાન્બ્રાહ્મણાન્મોજયેત્તતઃ ॥ ૩ ॥
હતિ દેમાદૌ વસંતપંચમીવિધિઃ ॥

માધ શુદ્ધિ પાંચમને દિવસે વસંતપંચમી છે. આ
પંચમી મધ્યાહ્ન વખતની લેવી. એવ દિવસે મધ્યાહ્ન વખતે
પંચમી હોય અથવા ન હોય તો પહેલા દિવસની પંચમી
લેવી. તે દિવસે શ્રીવિષ્ણુની પૂજા કરવી. માધ માસની
શુદ્ધિ પાંચમને દિવસે વિષ્ણુની પૂજા કરવી, તેમાં પૂર્વવિ-
દ્યા એટલે યતુર્થાવિદ્યા પંચમી લેવી. એ દિવસે શરીર
ઉપર તેલ ચોપડવું અને અલંકાર પહેરવા, નિત્ય નૈમિત્તિક
કાર્ય કરી ગુલાબવડે હરિનું પૂજન કરવું. તેમ જ ચંદન,
પુષ્પ અને નૈવેદ્યવડે વિષ્ણુની પૂજા કરવી. હે રાજન્ !
હી અને પુરુષ સધળાએ પિતૃદેવને તુમ કરી, બ્રાહ્મણને
ચંદન અને માળા વગેરેથી પૂજા કરી જમાડવા. એ
પ્રમાણે હેમાદ્રિમાં વસંતપંચમીનો વિધિ કહેલો છે. ૧-૩

છઠ્ઠાં વ્રતો

૧ લલિતાવ્રત

અથ ષઠીવ્રતાનિ ॥ તત્ર માદ્રપદશુકલવૃથ્યાં લલિતાવ્રતં
દેમાદૌ ભવિષ્યે । સા મધ્યાહ્નવ્યાપિની યાચ્યા ॥ તથાસાત્ર-
વ્યાપ્તૌ વા પૂર્વા જાગરપ્રધાનસ્વાત્ ॥ દ્વદ્ ગુર્જરેદશે પ્રસિ-
દ્ધમ્ ॥ કૃષ્ણ ઉવાચ-મદ્રે માદ્રપદે માસિ શુકલવૃથ્યાં સુસં-
યતા । નારી જાત્વા પ્રમાતે તુ શુક્લમાષ્વાંબરા ઘૃત્તિઃ ॥ ૧ ॥
સ્રવેષાભરણેપેતા મૂત્વા સંગૃહ્ય ચાલુકામ્ । કૃત્વા તસ્યા
વંશપાત્રે પંચપિંડાકૃતિં શુભામ્ ॥ ૨ ॥ ધ્યાત્વા તુ લલિતાં
દેવીં તપોવનનિવાસિનીમ્ । પંકજં કરવીરં ચ નેષાઠ્ઠીં
માલઠ્ઠીં તથા ॥ ૩ ॥ નીજોત્પલ્લં કેતકં ચ સંગૃહ્ય તગરં
તથા । પૈકાદશતં યાચ્યમદ્યાર્ચિશતિરેવ વા ॥ ૪ ॥ અક્ષતાઃ
કલિકા યાચ્યાસ્તાભિર્દેવીં સમર્ચયેત્ । પ્રાર્થયેદવ્રતો મૂત્વા
દેવીં તાં ગિરિકપ્રિયામ્ ॥ ૬ ॥

બાદરવા શુદ્ધિ છઠ્ઠને દિવસે લલિતાવ્રત કરવું, એમ
હેમાદ્રિમાં ભવિષ્યપુરાણનું વચન કહેલું છે. તે છઠ્ઠ

મધ્યાહ્નવ્યાપિની લેવી. જો એમ દિવસે મધ્યાહ્ન વખતે
છઠ્ઠ હોય અથવા ન હોય તો પહેલે દિવસે વ્રત કરવું.
કારણ કે આ વ્રતમાં જાગરણ મુખ્ય છે. આ વ્રત ગુજ-
રાત દેશમાં પ્રસિદ્ધ છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-કલ્યાણકારક
બાદરવા માસના શુકલ પક્ષની છઠ્ઠને દિવસે, પ્રાતઃકાલ-
માં નિયમપૂર્વક સ્નાન કરી, સ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરી,
અલંકાર પહેરી, ઝીંએ પવિત્રતાથી વાંસના પાત્રમાં
માટીની પિંડ જેવી આકૃતિ કરવી. ૧-૨ પછી લલિતાદેવી
કે જે તપોવનમાં નિવાસ કરે છે, તેનું ધ્યાન કરી, કમલ,
કરંજ, નેવાલી*, માલતી, શ્યામ કમલ, કેવડો, તથા
તગરની ઐકસો આઠ વા અઢાવીશ અક્ષત કળીઓ લઈ,
તેવડે પૂજન કરવું અને આમળ જઈ દેવી કે જે મહા-
દેવને પ્રિય છે તેની-૩-૫

* એક જાતની વેલી.

ગંગાદ્વારે કુશાવર્તે વિલસકે નીલપર્વતે । જાત્યા કન-
ચ્છલે તીર્થે હરં લખ્યવર્તી પતિમ્ ॥ ૬ ॥ છલિતે છલિતે
દેવિ સૌભાગ્યસૌભાગ્યદાયિનિ । અનંતં દેહિ સૌભાગ્યં પુત્ર-
પૌત્રપ્રવર્ધનમ્ ॥ ૭ ॥ સન્મેળાનેન કુસુમૈશ્વર્યકૈશ્વકુલૈઃ શુભૈઃ ।
પ્રવમન્ધ્યર્ચ્ય વિધિના નૈવૈયં પુરતો ન્યસેત્ ॥ ૮ ॥ ત્રપુસૈ-
રપિ કૃષ્ણમૈત્રેનિકેરૈઃ સદાહિતૈઃ । બીજપૂરૈઃ સતુંબીરૈઃ
કારવેલૈઃ સચિમૈટૈઃ ॥ ૯ ॥ ફલેસ્તત્કાલસંભૂતૈઃ કૃત્વા શોભાં
તદગતઃ । વિરુદ્ધાન્યસંભૂતૈર્દીપિકાભિઃ સમંતતઃ ॥ ૧૦ ॥
સાર્ધં સગુહકૈર્ધૃપૈઃ સોહાલકકરંજકૈઃ । વ્રુતપક્કૈઃ કર્ણવેદે-
મૌંદકૈરુપમોદકૈઃ ॥ ૧૧ ॥ બહુપ્રકારૈર્નૈવૈયંયથાવિભવસા-
રતઃ । પ્રવમન્ધ્યર્ચ્ય વિધિવદ્ભ્રાત્રૌ જાગરણોત્સવમ્ ॥ ૧૨ ॥
ગીતવાગ્યુત્તૈરૈતૈઃ પ્રેક્ષણીયૈરનેકથા । સ્ત્રીભિઃ સહિતા
સાધ્વી તાં રાત્રિં પ્રશમં નયેત્ ॥ ૧૩ ॥ નચ સંમીલયેન્ને-
નારીં યામચતુષ્ટયમ્ । દુર્ભેગા દુઃસ્થિતા વંધ્યા મૈત્રસંમીલ-
નાદ્યવેત્ ॥ ૧૪ ॥

“ગંગાદ્વાર, કુશાવર્ત, બિલ્વક, નીલપર્વત અને કનખલ
તીર્થમાં સ્નાન કરી આપ મહાદેવ પતિને પામ્યાં છે.”
હે લલિતે ! હે દેવિ ! મને સુખ અને સૌભાગ્ય આપો
અને પુત્ર પૌત્રની વૃદ્ધિ કરો.” એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવી.^૭
પછી ચંપા અને ખેરસડી વગેરેનાં પુષ્પો યજ્ઞાવર્વા. એ
પ્રમાણે વિધિથી પૂજા કરી, દેવી આગળ નૈવેદ્ય ધરવું.^૮
કાકડી, કેળાં, નાળીયેર, દાડિમ, બીજરાં, તુંડીર, કારેલાં,
ચીલડાં અને બીજાં પશુ તે સમયમાં થયેલાં ફલોવડે
અને ધાન્યવડે દેવીની આગળ શોભા કરવી; ચારે તરફ
દીવા કરવા;^{૯-૧૦} ગોળ તથા દશાંગ વગેરેનાં ધૂપ કરવો.
તેમ જ ઘીમાં તળેલાં લાડવા તથા ખુંદીના લાડવા વગેરે
નાના પ્રકારનાં નૈવેદ્યો વિધિથી પોતાની શક્તિ માફક
કરવાં.^{૧૧} એ પ્રમાણે વિધિથી પૂજા કરી રાત્રિએ જાગરણ
કરવું, ગીત ગવરાવવાં, વાદ્ય વગડાવવાં, નૃત્ય કરાવવું,
અને બીજાં પશુ કેટલાક જોવા લાયક ઉત્સવો કરવા.
એ પ્રકારે સંખીએ સાથે આખી રાત જાગરણ કરવું,
પશુ ચારે પહોરોમાં આંખ પશુ વીંચવી નહિ અને જે
થોડીવાર પશુ આંખ વીંચે તો તે બી બધીથી દુર્ભાગણી,
દુઃખણી અને વાંઝણી થાય છે.^{૧૨-૧૪}

પરં જાગરણ કૃત્વા સત્તમ્યાં સરિતં નયેત્ । ગંધૈઃ પુષ્પૈર-
થામ્યર્ચ્ય ગીતવાગ્યપુરઃસરમ્ ॥ ૧૫ ॥ તથા દયાહિંજીવિ
નૈવેયાદિ નૃપોત્તમ । જાત્યા વર્ષં પરીચાય કૃત્વા સૌભાગ્ય-
કુંકુમમ્ ॥ ૧૬ ॥ તતો ગૃહં સમાગમ્ય કૃત્વા વૈશ્વાનરં
ક્રમાત્ । દેવાન્ પિતૃન્બ્રાહ્મણાંશ્ચ પૂજયિત્વા સ્વાસિનીઃ ॥ ૧૭ ॥
કન્યકાશ્વિવ સંખોજ્ય દીનાનાથાર્થાશ્ચ મોજયેત્ । મહ્યમો-
ર્ઝૈષ્ઠ્વિધૈર્દેવતા દાનાનિ શ્રીરક્તઃ ॥ ૧૮ ॥ જલિતા મેહસ્તુ
સપ્રીતા હસ્તુકૃત્વા તુ વિસર્જયેત્ । યઃ કશ્ચિદાચરેદેતદ્ભ્રતં
સૌભાગ્યદં પરમ્ ॥ ૧૯ ॥ પઠ્યાં તુ જલિતાસંજ્ઞં સર્વપા-
પનિર્હૃદયમ્ । નરો વા યદિ વા નારી તત્સ્ય પુણ્ય-

કલં શ્યુ ॥ ૨૦ ॥ યતુ લખ્યં વ્રૈશ્વાનર્યૈર્દૈર્વૈર્ નૃપસત્તમ ।
સપોભિર્નિયમૈર્વાપિ તદ્દેતેન હિ લખ્યતે ॥ ૨૧ ॥ હૃદૃ શૈવા-
તુલાસંપત્સૌભાગ્યમનુશ્રય ચ । કૃત્વા મૂર્ધનિ પરં પાર્થ સપ-
સ્ત્રીનાં યશસ્વિની ॥ ૨૨ ॥ મૃતા શિવપુરં પ્રાપ્ય દેવૈરસુર-
પગૈઃ । પ્રાપ્નોતિ દર્શનં દેવ્યાસ્તયા તુ સદૃ મોદતે ॥ ૨૩ ॥
પુણ્યશેષાદિદ્વાગમ્ય પુણ્યસૌલભ્યૈકમાજનમ્ । સા બી ત્રેતા-
યુગે સાધ્વી સીતેવ પ્રિયબલ્લભા ॥ ૨૪ ॥ હૃદં યઃ શ્યુયા-
સ્પાર્થ પેદ્ધા સાધુ સંસદિ । સોઽપિ પાપવિનિર્મુક્તઃ શત્રુ-
લોકે મહીયતે ॥ ૨૫ ॥ પઠ્યાં જલંતરંગતાં વરંધણપાત્રે
સંગૃહ્ય પૂજયતિ યા સિકતાં ક્રમેણ । નક્તં ચ જાગરમહ-
દ્ધતવેષશીલા કૃપાદંસો ત્રિશુવને જલિતેવ આતિ ॥ ૨૬ ॥
હૃતિ હેમાદ્રી જલિતાપઘીવ્રતં સંપૂર્ણમ્ ॥

એવી રીતે જાગરણ કરી સપ્તમીને દિવસે તે સધળું
ઉપાડી લઇ, તેની આગળ ગીત ગવરાવવાં અને વાળં
વગડાવવાં. પછી નદીના કીનારા ઉપર જવું.^{૧૫} ત્યાં
જઇ નૈવેદ્ય વગેરે સધળું બ્રાહ્મણને આપવું. પછી સ્નાન
કરી શુદ્ધ વસ્ત્ર તથા કુંકુમ વગેરે સૌભાગ્ય ધારણ
કરી,^{૧૬} ઘેર જઇ, હોમ કરી, દેવ, પિતૃ, બ્રાહ્મણ,
સુવાસિની અને કુમારિકાઓની પૂજા કરી, ‘જલિતા
મેહસ્તુ સપ્રીતા ॥ ‘મારી ઉપર લગ્નિતા દેવી પ્રસન્ન થાઓ,’
એમ કહી બ્રાહ્મણાદિ સર્વને તથા અનાથ ગરીબને નાના
પ્રકારનાં ભોજન કરાવી, દાન આપી વિદાય કરવા.^{૧૭-૧૮}
આ છંદને દિવસે જે કાઈ સ્ત્રી અથવા પુરુષ લલિતા-
દેવીનું વ્રત કરે તો તેને સૌભાગ્ય મળે છે અને તેનાં સર્વ
પાપોનો નાશ થાય છે.^{૧૯} હવે આ વ્રત કરવાથી જે
ફલ થાય છે, તે કહું છું તે સાંભળો. બીજાં સર્વ વ્રતોથી
દાનથી, તપથી અથવા નિયમોથી જે ફલ થાય છે, તે ફલ
આ વ્રત કરવાથી થાય છે. જે સ્ત્રી આ વ્રત કરે છે, તે
આ લોકમાં મોટી સમૃદ્ધિ અને સૌભાગ્યનું સુખ ભોગવે
છે, તેમ જ સર્વ શોકયોની સત્તાધારી રહે છે અને યજ્ઞ-
વાળી થાય છે; તેમ જ પરલોકમાં શિવના લોકને પ્રાપ્ત
થઈ, સાક્ષાત્ પાર્વતી કે જે દેવ, અસુરો અને સર્પોએ
વંદિત છે તેનાં દર્શન કરે છે અને તેની સાથે મોજ
મળ માણે છે. શિવલોકમાં પુણ્ય ભોગવી શેષ પુણ્યના
મહિમાથી આ લોકમાં આવી, જેમ ત્રેતાયુગમાં સીતા
પતિને ખ્યારાં હતાં તેમ, તે સ્ત્રી પતિને ખ્યારી થાય છે
અને બધું સુખ ભોગવે છે.^{૨૦-૨૪} જે માણસ સાત્પુરુ-
ષોની સભામાં આ વ્રતવિધિના પાઠ કરે અથવા સાંભળે,
તે પશુ સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે અને સ્વર્ગમાં પૂજાય
છે. જે સ્ત્રી છંદને દિવસે જલની રેતી (માટી) વાંસની
ટાપલીમાં એકઠી કરી તેની પૂજા કરે છે, જાગરણ કરે
છે અને સૌમ્ય વેશ તથા સ્વભાવ રાખે છે, તે સ્ત્રી ત્રણે
લોકમાં લલિતા દેવીની પેઠે શોભે છે, એ પ્રકારે હેમાદ્રિ-
માં લલિતાપઘીનું વ્રત કહેવું છે.^{૨૫-૨૬}

૨ કપિલાપથી

અથ માદ્રપદ્મકુળવર્ણ્યાં કપિલાપથીવ્રતમ્ ॥ તથ યોગ-
વિશેષેણ પૂર્વવિદ્યાયાં પરવિદ્યાયાં વા કાર્યમ્ ॥ તે ચ યોગાઃ
પુરાણસદ્ગ્રન્થે દર્શિતાઃ-ભાદ્રે માસ્યસિતે પક્ષે માસૌ ચૈવ
કરે સ્થિતે ॥ પાતે ક્ષેત્રે ચ રોહિણ્યાં સા ષષી કપિલા
સ્મૃતા ॥ સંયોગે તુ ચતુર્ણાં ચ નિર્દિષ્ટા પરમેષિના ॥

ભાદ્રત્રા વદિ છઠને દિવસે કપિલાપથીનું વ્રત આવે
છે-એ વ્રત નીચે કહેલા યોગો જે દિવસે આવે તે દિવસે
કરવું. તે યોગો પુરાણસમુચ્ચયમાં આ પ્રમાણે કહ્યા
છે.-ભાદ્રવેા મહિના, કૃષ્ણ પક્ષ, હસ્ત નક્ષત્રનો સૂર્ય,
બીલીપાત, મંગળવાર અને રોહિણી નક્ષત્ર એટલા યોગો
જો મળે તો કપિલાપથી કહેવાય છે. આર યોગો મળવાથી
પણ બ્રહ્માએ કપિલાપથી કહેલી છે. આ વ્રતનો પ્રકાર
હેમાદ્રિમાં તથા રંદેપુરાણમાં કહેલી છે.

અથ વ્રતવિધિર્હેમાદ્રૌ સ્કાદે-વિક્રાંત ઉવાચ-રૂપસંપ-
દમારોગ્યં સંતર્તિ ચાતિયુક્તલામ્ ॥ પ્રામુર્વતિ નરા યેન
નિયમં તં વદસ્વ મે ॥ ૧ ॥ અગત્ય ઉવાચ-સાધુ સાધુ
મહાપ્રાજ્ઞ યરૃષ્ટોઽહં ત્વયાડનચ ॥ તત્સર્વં કથયિષ્યામિતતઃ
એયો મવિચ્યતિ ॥ ષ્ટથ પાર્થિવ વદ્યામિ સ્વર્ગમોક્ષપ્રદં
નૃનામ્ ॥ ૨ ॥ યજ્ઞ ગુપ્તં પુરા રાજન્મહાકર્તૃદેવૈતૈઃ ॥ અહ-
રાણાં ચ સર્વેષાં રાક્ષસાનાં તથૈવ ચ ॥ ૩ ॥ શંકરેણ પુરા
ચૈતરવૃષ્ણલાય નિવેદિતમ્ ॥ પન્મુલેન મમાલ્યાતં મહા-
પાતકનાશનમ્ ॥ ૪ ॥ યચ્છત્વા બ્રહ્મહા ગોમ્નઃ છરાપો
ગુરુતલ્પગઃ ॥ અગારદાહી ગરદઃ સર્વપાપરતોડપિ વા ॥ ૫ ॥
મુચ્યતે સર્વપાપેરુપઃ સ્વર્ગલોકે ચ ગચ્છતિ ॥ યજ્ઞ પુણ્યં
પવિત્રં ચ નૃનામદ્ભુતનાશનમ્ ॥ ૬ ॥ ઉપકારાય લોકાનાં
તથા તવ નૃપોત્તમ ॥ ષ્ટથ નૃપ મહાપુણ્યં ષષીમાહાત્મ્યઙ્ગ-
તમમ્ ॥ ૭ ॥ પ્રૌષ્ઠપદાસિતે પક્ષે ષષી ભૌમેન સંયુતા ॥
વ્યતીપાતેન રોહિણ્યા સા ષષી કપિલા સ્મૃતા ॥ ૮ ॥
આશ્વિનસ્યાસિતે પક્ષે મહાપુણ્યપ્રવર્ધિની ॥ ષષ્ટિસંવ-
ત્સરસ્યાંસિતે સા પુનસ્તેન સંયુતા ॥ ૯ ॥ ચૈત્રવૈશાલ્યો-
ર્મધ્યે સિતે પક્ષે શુભોદયા ॥ વૈશાલેડપિ ચ રાજેદ દ્વાર-
વત્યાં પરા સ્મૃતા ॥ ૧૦ ॥ યદિ હસ્તે સહસ્રાંશુતદા
કાર્યં વ્રતં બુધૈઃ ॥ અર્ધ્યાં ચૈવ હૃતં વ્રતં યદિચ્છિત્પ્રતિપાદિ-
તમ્ ॥ ૧૧ ॥ તસ્ય સર્વસ્ય પુણ્યસ્ય સંહ્યાં વક્તું ન
શક્યતે ॥ યસ્મિન્કાલે મહેદૈતૈર્ગુણૈઃ ષષી યુતા તદ્વા ॥ ૧૨ ॥
પંચમ્યામેકમર્કં ચ કુર્યાત્તત્ર વિચક્ષણઃ ॥ ષષ્યાં પ્રાતઃ
સદ્ગત્યાય કૃત્વાદૌ વ્રતધાવનમ્ ॥ જલપૂર્ણાંજલિં કૃત્વા હૃમં
મંત્રચ્છરીરવેદ ॥ ૧૩ ॥ નિરાહારોડય દેવેશ ત્વદ્ગ્રક્તસ્ત્વત્પ-
રાયણઃ ॥ પૂજયિષ્યામ્યહં મકથા શરણં મબ માસકર ॥ ૧૪ ॥
અર્ધ્યં દક્ષેતિ સંકલ્પં કૃત્વા યત્નાચ્છુચિત્તતઃ ॥ જ્ઞાનં
કૃત્વા પ્રયત્નેન નયાં તીર્થેડય વા હ્રદે ॥ ૧૫ ॥ તદ્વાગે
દીર્ઘિકાયાં વા યુદ્ધે વા નિયતાત્મવાન્ ॥ દેવદારં તચોશીરં
કુંકુમૈકામનઃશિલમ્ ॥ ૧૬ ॥ પત્રકં પદ્મિ મધુગમ્યેન

વેપવેદ્ ॥ ક્ષીરેનાલોષ્ય કલ્પેન જ્ઞાનં કુર્યાત્સમંત્રકમ
॥ ૧૭ ॥ આપસ્ત્વમસિ દેવેશ ડ્યોતિવાં પતિરેવ ચ ॥ પાપે
શમય દેવેશ મનોવાક્યાયકર્મજમ્ ॥ ૧૮ ॥

વિક્રાંત કહે છે-હે અગત્ય મહારાજ! જેનાથી મનુ-
ષ્યોને રૂપ, આરોગ્ય, સંપત્તિ અને પુષ્કળ પ્રજા પ્રાપ્ત
થાય છે, તેવા ક્રિયા નિયમ છે તે મને કહો. ૧ અગત્ય
ઝાપિ કહે છે-હે મહાપ્રાણ! તમે આ પ્રશ્ન બહુ ઉત્તમ
પૂછેલા છે. હવે હું તેનો ઉત્તર આપું છું તે સાંભળો,
તેથી કલ્યાણ થશે. આ વ્રત સ્વર્ગ અને મોક્ષ આપણાર
છે. ૨ બ્રહ્મા, રુદ્ર અને ઈંદ્ર વગેરે દેવોએ, દૈત્ય તથા રાક્ષ-
સોથી આ વ્રત ગ્રામ રાખ્યું હતું. ૩ પૂર્વે આ વ્રત મહાદેવ
કાર્તિકસ્વામીને કહ્યું હતું, ને કાર્તિકસ્વામીએ મહાપાપનો
નાશ કરનાર આ વ્રત મને કહ્યું છે. ૪ એ વ્રત સાંભળી
અને કરવાથી બ્રાહ્મણને મારવાનું, ગાયને મારવાનું,
સુરાપાન કરવાનું, ગુરુઓમાં ગમન કરવાનું, ધર વાળ-
વાનું, ઝેર દેવાનું પાપ અને બીજાં પણ જે કાંઈ પાપો
લાગ્યાં હોય તે છૂટી જાય છે; અને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય
છે. ૫-૬ હે રાજન્! જે વ્રત, પુણ્યમય છે, પવિત્ર છે
અને પાપનો નાશ કરનાર છે, તે વ્રત તમારા તથા
લોકના ઉપકાર માટે કહ્યું છે તે સાંભળો. ભાદ્રવા વદિ
છઠને દિવસે મંગળવાર, બીલીપાત અને રોહિણી નક્ષત્ર
હોય તો કપિલાપથી કહેવાય છે. ૭-૮ આશો, ચૈત્ર તથા
વૈશાખ વદિ છઠનો પણ ઉપર કહેલા યોગ હોય તો
ઉત્તમ કહેવાય છે, અને વૈશાખ માસમાં દ્વારાવતીમાં
પણ કહેલું છે; તેમાં પણ જો હસ્તમાં સૂર્ય હોય તો અતિ
અત્તમ કહેવાય છે, માટે તે દિવસે વ્રત કરવું. આ કપિલા
છઠને દિવસે હોમ કર્યો હોય, દાન દીધું હોય અથવા
બીજું કાંઈ સત્કૃત્ય કર્યું હોય તેનું ફટકું પુણ્ય થાય છે
તે કહી શકાય તેમ નથી-અર્થાત્ અનંત પુણ્ય થાય છે.
જો ઉપર કહેલા યોગવાળી છઠ હોય તો તેને આગલે
દિવસે એટલે પંચમીને દિવસે એક વખત ભોજન કરવું,
અને છઠને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી દાતણ વગેરે કરી
અંજલિમાં જલ લઈ, “હે સૂર્ય! હે દેવેશ! હું આજ
ઉપવાસ કરી આપની ભક્તિથી પૂજા કરીશ, આપની
ભક્તિ કરીશ અને આપમાં પરાયણ રહીશ, માટે મારું
શરણ થાઓ,” એ મંત્રવડે અર્ધ્ય આપી સંકલ્પ કરી,
પવિત્રતાથી નદી, ધરો, તળાવ, વાવ વગેરે જલાશયમાં
અથવા ઘેર દેવદાર, વાળો, કંકુ, એશાયત્રી, મનશીશ,
પદ્મક, પત્રક, સાઠ દિવસમાં પાકતા ચોખા અને
મધને, ગાયના દૂધમાં વાટી, તે શરીરપર ચોપડી વિધિથી
મંત્રપૂર્વક સ્નાન કરવું. ૯-૧૦ સ્નાન કરતી વખતે, “હે
જલદેવ! તમે સર્વ દેવના ઈશ છે, જ્યોતિષના પતિ છે,
માટે મન, વાણી અને શરીરથી થયેલાં મારાં પાપનો
નાશ કરો,” એ મંત્ર બોલવો. ૧૮

પંચગવ્યકૃતજાતઃ પંચમંગેસ્તુ માર્ગયેત્ । આનયેન્મૃ-
તિકાં શુદ્ધાં જાનાર્થે વૈ પ્રયસ્વતઃ ॥૧૯॥ મૃતિકે બ્રહ્મપૂતા-
સિ કાશ્યપેનાભિમંત્રિતા । પવિત્રં કુરુ માં નિત્યં સર્વપાપા-
ત્સમુદ્ધર ॥૨૦॥ અનેન મૃતિકાસ્નાનમ્ । મંત્રેણાનેન વરુણં
પ્રાર્થયેદ્બ્રહ્માન્નરઃ ॥ ૨૧ ॥ પાશાગ્રહસ્તવરુણ સર્વવારીશ્વર
પ્રભો । અથાહં પ્રાર્થયામિ ત્વાં પૂતં કુરુ હરેશ્વર ॥ ૨૨ ॥
આદિત્યો ભાસ્કરો ભાત્ રવિઃ સૂર્યો દિવાકરઃ । પ્રભાકરો
વિતિમિરો દેવઃ સર્વેશ્વરો હરિઃ ॥ ૨૩ ॥ इति जपित्वा ॥
ગોમયેનોપલિપ્તાયાં મૂર્યાં વૈ કુકુમેન તુ । મંઠકં સર્વતોમ-
દ્રમાલિલેદ્બુદ્ધિમાન્નરઃ ॥ તત્ર મધ્યે લિલેત્પદ્મમટપત્રં
સર્કાણિકમ્ ॥ ૨૪ ॥ પૂર્વપત્રે ન્યસેત્સૂર્યમાગ્રેયે તપનં ન્ય-
સેત્ । હૃત્તર્ગરેતસં યાગ્યે નૈઋત્યે ચ ન્યસેદ્વિમ્ ॥ ૨૫ ॥
આદિત્યં વારુણે પત્રે વાયવ્યે ચ દિવાકરમ્ । સૌમ્યે પ્રભા-
કરં તત્ર સૂરમીશાનપત્રકે ॥ ૨૬ ॥ તીવ્રરશ્મિચરં દેવં
બ્રહ્માણં ચૈવ વિન્યસેત્ । આધારરૂપિણં દેવં મધ્યે ચૈવારુણં
ન્યસેત્ ॥ ૨૭ ॥

પછી પંચગવ્યવડે સ્નાન કરી પંચપદ્મવડે માર્જન કરવું. પછી ‘હે શ્રુતિકે ! તું બ્રહ્માના જેવી પવિત્ર છે, કાશ્યપ ઋષિએ અભિમંત્રિત છે, માટે પાપથી મારો ઉદ્ધાર કર, અને મને પવિત્ર કર,’ એ મંત્ર બણી પવિત્ર શ્રુતિકાવતી સ્નાન કરવું. ૧૯-૨૦ સાર પછી ‘હે વરુણ ! હે પ્રભો ! આપના હાથમાં પાશ છે અને આપ સર્વ જળના રાજા છો, માટે હું આપની પ્રાર્થના કરું છું કે મને પવિત્ર કરો,’ એ મંત્રવડે ભક્તિથી વરુણની પ્રાર્થના કરી, ‘આદિત્ય, ભાસ્કર, ભાતુ, રવિ, સૂર્ય, દિવાકર, પ્રભાકર, વિતિમિર, દેવ, સર્વેશ્વર અને હરિ’ એ મંત્રને ૧૫ કરી છાશથી લીપેલી પૃથ્વી ઉપર કુંક્રમતું સર્વતો-ભદ્રમંડળ કરી, તેની વચમાં કર્ણિકાવાળું અષ્ટદલ કમળ આલેખવું. ૨૧-૨૪ એ કમળનાં પૂર્વ તરફનાં પત્રમાં સૂર્યની સ્થાપના કરવી; અગ્નિકોણનાં પત્રમાં તપનની સ્થાપના કરવી; દક્ષિણ તરફના પત્રમાં સુવર્ણરેતાની સ્થાપના કરવી; નૈઋત્યકોણનાં પત્રમાં રવિની સ્થાપના કરવી; પશ્ચિમનાં પત્રમાં આદિત્યની સ્થાપના કરવી; વાયવ્ય કોણનાં પત્રમાં દિવાકરની સ્થાપના કરવી; ઉત્તર તરફનાં પત્રમાં પ્રભાકરની સ્થાપના કરવી; ધિશાનકોણનાં પત્રમાં સૂર્યની સ્થાપના કરવી. ૨૫-૨૬ ત્રિમ કિરણને ધારણ કરનાર આધારરૂપ બ્રહ્મદેવની અને અરુણ દેવની મધ્યમાં સ્થાપના કરવી. ૨૭

સહસ્રરશ્મિ સૂર્ય ચ સૂક્ષ્મસ્પૃહગુણાન્વિતમ્ । સર્વમં સર્વર્થં ચ મધ્યે ભાસ્કરમેવ ચ ॥ ૨૮ ॥ સપ્તાશ્વરપમારુદં પથહસ્તં દિગ્ધાકરમ્ । બલસૂત્રધનુષ્પાર્ણિ કુંઢલૈર્મુકુટન ચ ॥ ૨૯ ॥ રત્નૈર્નાનાવિધૈર્યુક્તં સૌતર્યં તત્ર કારયેદ્ । શક્તિ-
તસ્તુ પલાદુર્ધ્વં તદર્થે કર્પતોડપિ વા ॥ ૩૦ ॥ સૌતર્યમરુણં કુર્ણાદ્રજ્જુ ચૈવ તથાવિધામ્ । સપ્તાષ્ટૈર્મૂષિતં કૃત્વા રથં

તસ્યાગ્રતઃ સ્થિતમ્ ॥ ૩૧ ॥ અરુણં વિનતાપુત્રં પૃદીતાશ્વ-
મન્દુકકમ્ । ઇર્વર્કર્ણ રથં કૃત્વા પથસ્યોપરિ વિન્યસેદ્ ॥ ૩૨ ॥ તસ્યોપરિ ન્યસેદેવં રક્તજલવિમૂષિતમ્ । રક્ત-
ચન્દનમાલ્યાદિમંદિતં આતિશોભનમ્ ॥ ૩૩ ॥ અગ્રતઃ સારથિ કૃત્વા પૂજયેદ્ઋણં શુચિઃ । રક્તપુષ્પૈસ્તુ ગંધૈશ્ચ તથાન્યૈરપિ શક્તિઃ ॥ ૩૪ ॥ વિનતાતાનયો દેવઃ કર્મસાક્ષી સમોદ્ધરઃ । સપ્તાશ્વઃ સપ્તરજ્જુશ્ચ અરુણો મે પ્રસીદતુ ॥ ૩૫ ॥ મંત્રેણાનેન સંપૂજ્ય સારથિ તદન્તરમ્ । દેવસ્ય સ્વાતનં કલ્પ્યં પ્રભૂતાદિકપંચકમ્ ॥ ૩૬ ॥ પ્રભૂતં વિમલં સારમા-
રાધ્યં પરમં શ્રમમ્ । દીપ્તાદિશક્તિભિશ્ચૈવ તતો માઠં પ્રપૂ-
જયેત્ ॥ ૩૭ ॥ દીપ્તા સૂક્ષ્મા તથા મદ્રા ચિંચિની વિમલા-
ન્નવા । બમોષા વૈયુતા ચેતિ નવમી સર્વતોદ્ગલી ॥ ૩૮ ॥ અપવિત્રઃ પવિત્રો વા સર્વાવશ્યાંગતોડપિ વા । યઃ સ્મરેદ્ભા-
સ્કરં દેવં સ શાશ્વાભ્યંતરઃ શુચિઃ ॥ ૩૯ ॥

પછી સૂર્ય કે જેને હજારો કિરણો છે, સ્પૃહ અને સૂક્ષ્મ ગુણ રહિત છે, સર્વદં છે, સર્વરૂપ છે, શેભાયુક્ત છે, ૨૮ સાત ઘોડા ઉપર ચડેલા છે, કમલ હાથમાં છે, અક્ષસૂત્ર અને ધનુષ જેના હાથમાં છે, ૨૯ કુંડલ, મુકુટ અને નાના પ્રકારનાં રત્નોવડે જે શોભિત છે, એવી સોનાની સૂર્યની મૂર્તિ પલની, અર્ધો પલની, વા કર્વની શક્તિ પ્રમાણે કરાવવી. ૩૦ જેના હાથમાં ઘોડાની લગામ છે એવા સાધનરહિત અરુણની પણ સોનાની મૂર્તિ કરાવવી. ૩૧ તેમ જ સાત ઘોડાથી નોંઠામથો રથ કરાવવો. એવી રીતનો રથ કરાવી પેલાં પલની ઉપર રાખવો. ૩૨ તેપર અતિ મનોહર સૂર્ય કે જે લાલ વસ્ત્ર, લાલ ચંદન અને માળાવડે સુશોભિત છે, તેની સ્થાપના કરવી. ૩૩ અને આગળ અરુણની સ્થાપના કરી પવિત્રા તાથી, લાલ પુષ્પ, ચંદન અને બીજા પણ ઉપચારોવડે યથાશક્તિ પૂજા કરવી. ૩૪ પૂજા વખતે ‘અરુણ દેવ કે જે વિનતાના પુત્ર છે, કર્મના સાક્ષી છે, અંધકારને દૂર કરનાર છે, જેને સાત ઘોડા અને સાત રજ્જુ (દોરડી) છે, તે અરુણ મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ,’ એ મંત્ર બણવો. ૩૫ એ પ્રમાણે સારથિ અરુણની પૂજા કરી પછી સૂર્ય દેવને માટે પ્રભૂત, વિમલ, સાર, આરાધ્ય અને પરમ એ પાંચ આસનોની કલ્પના કરવી. ૩૬ પછી દીપ્તા, સૂક્ષ્મા, લદ્રા, ચિંચિની, વિમલા, અન્નવા, અમોષા, વૈયુતા અને સર્વતોમુખી એ શક્તિઓવડે સૂર્યની પૂજા કરવી. ૩૭-૩૮ જે પવિત્ર હોય, અપવિત્ર હોય અથવા સધળી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયો હોય તે પુરુષ પણ નારાયણના રમરણથી બહાર તથા અંદર પવિત્ર થાય છે. ૩૯

શિલાયાં ભાસ્કરં ન્યસ્ય લલાટે સૂર્યમેવ ચ । ચક્ષુર્મધ્યે ન્યસેદ્બ્રહ્મં મુલે તત્ર રથિં ન્યસેત્ ॥ ૪૦ ॥ કંઠે ન્યસેદ્બ્રહ્મ-
મંતં પથહસ્તં દ્વિહસ્તયોઃ । તિમિરહયક્રોદે સ્તનયોરેષ વિન્યસેત્ ॥ ૪૧ ॥ જાતબેદોમિધં નાર્મ્યાં કદર્યાં ખાનું તથા

ન્યસેત્ ॥ ઉપરૂપં ગુણદેશે તેજોરૂપં દ્વિજંચયોઃ ॥ ૪૨ ॥
 પારયોઃ સર્વરૂપં તુ સૂક્ષ્મસ્થૂલગુણાન્નિવતમ્ ॥ એવં યથોક્તં
 વિન્યસ્ય પાત્રં ગુણ તતોડચયેત્ ॥ ૪૩ ॥ કરવીરાકંકુસુમૈ
 રક્ષંદનમિભિતૈઃ । પુષ્પૈઃ સ્તંભૈર્ધૃવૈશ્ચ કુંકુમેરુપત્તોભિતમ્
 ॥ ૪૪ ॥ માર્તંદં આઢમાદિત્યં આસ્કરં તપનં રવિમ્ ॥ હંસં
 દિવાકરં ચેતિ પાદતો સુકુટાવધિ ॥ ૪૫ ॥ પાદૌ જંબે તથા
 જાઢદ્વયમૂક કટી તથા । નાર્મિ વક્ષઃસ્થલં શીર્ષમેતેષ્વંગેપુ
 પૂજયેત્ ॥ ૪૬ ॥ આનયેદર્થપાત્રં ચેદૌર્ધ્યં વાતાન્નમેવ ચ ।
 અર્ધ્યાર્થેદૈવતં પાત્રમુદકેન પ્રપૂરયેત્ ॥ પૂજયેત્તત્ર પ્રાગાદિદેવ-
 તાસ્તાઃ સમાહિતઃ ॥ ૪૭ ॥ દિગ્દેવતાસ્તતઃ પૂજ્યા ગંધપુ-
 સ્પાહુલેપનૈઃ । પાત્રે તોયં સમાદાય સપુષ્પકલ્પંદનમ્ ॥ ૪૮ ॥
 જાઢમ્પામવર્નાં ગત્વા સૂર્યાપાર્શ્વે નિવેદયેત્ ॥ વેદગર્ભં નમ-
 સ્તુભ્યં દેવગર્ભં નમોઽસ્તુ તે ॥ ૪૯ ॥ અવ્યકતમૂર્તયે તુભ્યમર્ધ્યે
 ગૂઢ નમોઽસ્તુ તે । બ્રહ્મમૂર્તિચારયેશં ચતુર્વક સનાતન ॥ ૫૦ ॥
 સ્પૃષ્ટિસ્થિતિચિનાશાય ગૃહાપાર્શ્વે નમોઽસ્તુ તે ॥ ૫૧ ॥
 વિષ્ણુરૂપધરો દેવઃ પીતવલ્લશ્રતુધુંજઃ । પ્રભવઃ સર્વલોકા-
 નામર્ધ્ય ગૂઢ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૫૨ ॥ તં રુદ્રરૂપિણં વંદે ભગ-
 વંતં ત્રિશ્ચલિનમ્ ॥ યો વહેષ્ઠ ત્રિલોકં વૈ અર્ધ્યં ગૂઢ નમોઽસ્તુ
 તે ॥ ૫૩ ॥ હૃદયસ્થમહામૂત તેજોરાશિસમુદ્રઃ । તિમિર-
 ક્ષયકરેવ જ્યૈર્ધ્ય ગૂઢ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૫૪ ॥ મન્ત્રપૂત ગુડાકેશ
 નૃગતે ધ્યાયિનાશન । સત્તમિથૈવ જિહ્વામિર્ધ્ય ગૂઢ નમો-
 ઽસ્તુ તે ॥ ૫૫ ॥ ત્વં બ્રહ્મા ચ ત્વં ચ વિષ્ણુ રુદ્રસ્ત્વં ચ
 પ્રજાપતિઃ । ત્વમેવ સર્વભૂતાત્મા અર્ધ્ય ગૂઢ નમોઽસ્તુ તે
 ॥ ૫૬ ॥ કાલાત્મા સર્વભૂતાત્મા વેદાત્મા સર્વતોમુખઃ ।
 જન્મમૃત્યુજરાશોકસંસારમયનાશનઃ ॥ ૫૭ ॥ દારિદ્ર્યલ્પસ-
 નધ્વંસી શ્રીમાન્ દેવો દિવાકરઃ । સ્વર્ણઃ સ્ફાટિકો માઢઃ
 ત્વર્ણેતા દિવાકરઃ । હરિદશ્વેંડુશુમાલી ચ અર્ધ્ય ગૂઢ નમો-
 ઽસ્તુ તે ॥ ૫૮ ॥ ચતુર્મિર્મૂર્તિભિઃ સંસ્થાત્વદ્વાભિઃ પરિગી-
 યતે । સામધ્વનિસ્તુતો યજ્ઞે અર્ધ્ય ગૂઢ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૫૯ ॥
 અથ ગંધં ચ પુષ્પં ચ તથા ધૂપં પ્રદીપકમ્ ॥ નૈવેંધ્યં ચ યયા-
 શક્ત્યા પ્રાર્થયેત્સૂર્યદેવતામ્ ॥ ૬૦ ॥

શિખામાં ભાસ્કરને કદપવા, લલાટમાં સૂર્યને, નેત્રની
 વચમાં ભાનુને, મુખમાં રવિને, ૪૦ કંઠમાં ભાનુમાનને,
 બે હાથમાં પદ્મહસ્તને, બે સ્તનમાં તિમિરક્ષયકૃતને, ૪૧
 નાભિમાં જાતવેદાને, કટિમાં ભાનુને, ગુડામાં ઉત્તરૂપને,
 બે પીંડીમાં તેજોરૂપને, ૪૨ અને બે પગમાં સ્થૂંચ સૂક્ષ્મ-
 શુણ્ણુસહિત સર્વ રૂપને રાખવા. એ પ્રમાણે ન્યાસ કર્યો
 પછી પૂજાપાત્ર હાથમાં લઇ, ૪૩ ચંદનસહિત કરેલા તથા
 આકાશનાં પુષ્પો તેમ જ ખીળનાં પશુ સુગંધિ પુષ્પોવડે,
 કુંકુમ તથા ધૂપવડે, માર્તંડ, ભાનુ, આદિત્ય, ભાસ્કર,
 તપન, રવિ, હંસ અને દિવાકર એ નામો લઇ, બે પગ,
 બે પીંડી, બે ગોઢણ, બે સાથળ, કમ્બર, નાભિ, વક્ષઃસ્થલ
 અને મસ્તકની પૂજા કરવી. ૪૪-૪૫ અર્ધ્ય માટે રૂપાનું
 વા ત્રાંપાનું પાત્ર લઇ તેમાં જળ પૂરવું. તેમાં ચંદન પુષ્પ

નાંખી પૂર્વ વગેરે દિશાઓના દેવોની પૂજા કરવી. ૪૬-૪૭
 પછી પાત્રમાં જલ લઇ તેમાં ચંદન પુષ્પ ફલ વગેરે નાખી
 પૃથ્વી ઉપર ઘુંટણીબર ઘટ, સૂર્યને અર્ધ્ય આપતી વખતે,
 'હે વેદગર્ભ ! આપને નમસ્કાર કરું છું, ૪૮-૪૯ અવ્યક્ત-
 મૂર્તિ આપને નમસ્કાર કરું છું, માટે અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો. ૫૦
 હે દેવ ! આપ કે જે બ્રહ્મમૂર્તિને ધારણ કરનાર છો, ચાર
 મુખવાળા છો, સનાતન છો, જગતની ઉત્પત્તિ, રક્ષણ
 અને નાશ કરનાર છો, તે આપને નમસ્કાર કરું છું.
 અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો. ૫૧ હે દેવ ! આપ કે જે વિષ્ણુનું
 રૂપ ધારણ કરનાર છો, પીળાં વસ્ત્ર ધારણ કરનાર
 છો, ચાર હાથવાળા છો અને સર્વ લોકોને ઉત્પન્ન કરનાર
 છો તેને નમસ્કાર કરું છું, અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો. ૫૨ હે
 દેવ ! આપ કે જે રુદ્રરૂપી છો, અને ત્રિશૂલને ધારણ
 કરનાર છો, અને ત્રણે લોકને ખાળનાર છો, તેને હું
 નમસ્કાર કરું છું, અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો. ૫૩ હે દેવ ! આપ
 ઉદયાચળમાં રહેનાર છો, મહામૂત છો, તેજના બાંડાર
 છો, અને અંધકારનો નાશ કરનાર છો, તે આપને હું
 નમસ્કાર કરું છું, અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો. ૫૪ હે દેવ ! આપ
 મંત્રવડે પવિત્ર છો, મતુષ્મની ગતિરૂપ છો, દુઃખનો
 નાશ કરનાર છો અને સાત જિહ્વાવાળા છો, તેને હું
 નમસ્કાર કરું છું, અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો. ૫૫ હે દેવ ! આપ
 જ વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, રુદ્ર, પ્રજાપતિ અને સર્વ પ્રાણીઓના
 આત્મારૂપ છો, તે આપને હું નમસ્કાર કરું છું. અર્ધ્યનું
 ગ્રહણ કરો. ૫૬ હે દેવ ! આપ કાલરૂપ છો, સર્વ પ્રાણી-
 રૂપ છો, વેદરૂપ છો, સર્વતોમુખ છો, જન્મ, મૃત્યુ,
 જરા, શોક અને સંસારના ભયનો નાશ કરનાર છો,
 હરિદ્રપણનાં દુઃખનો નાશ કરનાર છો, શ્રીમાન્ છો,
 દિવસ કરનાર છો, સુંદર વર્ણવાળા છો, સ્ફટિકમણિ
 જેવા છો, ભાનુ છો, સ્વર્ણરેતા છો, દિવાકર છો, લીલા
 ઘોડાવાળા છો, કિરણોવાડે શોભનાર છો, તે આપને હું
 નમસ્કાર કરું છું, અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો. ૫૭-૫૮ હે દેવ !
 આપ કે જે ચાર મૂર્તિવાળા છો, આઠ મૂર્તિથી ગવાઓ
 છો, અને યજ્ઞમાં સામવેદે સ્તુતિ કરાવલા છો, તે આપને
 નમસ્કાર કરું છું, અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો, એ મંત્રો ભણુ-
 વા. ૫૯ પછી ચંદન, પુષ્પ ચડાવી ધૂપ અને દીપ
 કરવો. તેમ જ યથાશક્તિ નૈવેદ્ય ધરી નીચે પ્રમાણે
 પ્રાર્થના કરવી. ૬૦

અગ્નિમીલે નમસ્તુભ્યં નમસ્તે જાતવેરસે । હૃષેષૈવ નમ-
 સ્તુભ્યમગ્રે ચૈવ નમો નમઃ ॥ ૬૧ ॥ શાળેદેવી નમસ્તુભ્યં
 જગજન્મજનો નમઃ । આત્મરૂપિનમસ્તુભ્યં વિશ્વમૂર્તે નમો
 નમઃ ॥ ૬૨ ॥ ત્વં યાતા ત્વં ચ વૈ વિષ્ણુસ્ત્થં
 બ્રહ્મા ત્વં હૃતાશનઃ । મુક્તિકામમખીન્તામિ પ્રાર્થયામિ
 સુરેશ્વર ॥ ૬૩ ॥ વિશ્વતથાહુરાહ્યાતો વિશ્વતથરાજાનનઃ ।
 ચિન્તાત્મા સર્વતોદેવઃ પ્રાર્થયામિ સુરેશ્વર ॥ ૬૪ ॥ હિતિ

મન્ત્ર સમુચાર્ય નમસ્કુર્વીત આસ્કરમ્ । સંવર્ચંતેતિ પાણિ-
મ્યાં તોયેન વિમૃજેન્મુલ્લમ્ ॥ ૬૬ ॥ હંસઃશુચિવદિત્પૃષ્ઠા
સૂર્યસ્યૈવાત્લોકનમ્ । ડદુઃત્યં ચિત્રમિત્યેતરધુર્લકં દેવાપતો
જપેત્ ॥ ૬૬ ॥ પદ્યકેસરકોણે તુ કલકં ચૈવ કારયેત્ ।
ફલેઃ પૃષ્ઠેરશ્વતૈશ્ચ મધ્યૈનાનાંચિધેરપિ ॥ ૬૭ ॥ શર્યાં
તત્ર ચ દેવસ્ય શુભે દેશે પ્રકલ્પયેત્ । પદ્માન્થં પદ્મં ચૈવ
રૌપ્યં ચૈવ મહાપ્રમુદ્ધમ્ ॥ ૬૮ ॥ પુરુષં જ્ઞાન્મહસ્તં ચ કારયેત્
હૃદિમાન્ ॥ વજ્રપુમેન સંચ્છન્નં લવણોપરિ ત્રિન્ચલેત્ ॥ ૬૯ ॥
અનેતૈવ તુ મન્ત્રેણ સ્નાનમર્ષ્યાંચૈવ તતઃ ॥ ૭૦ ॥ નમસ્તે
કોષકપાય જ્ઞાન્મહસ્તજિર્ણાસવે । જિર્ણાસકં ચ સ્વાં
દદ્મા દુમ્બુઃ સર્વદેવતાઃ ॥ ૭૧ ॥ સ્વયાં વ્યાતં મેઠુષ્ઠં ચંદ-
આસ્કરસુપ્રમમ્ । અતસ્ત્વાં પૂજયિષ્યામિ અર્ધ્યં ગૃહ્ણ નમો-
ઽસ્તુ તે ॥ ૭૨ ॥

‘હે દેવ । હે અગ્ને । ‘અગ્નિમીળે’ એ મંત્રથી આપ
જાતવેદને નમસ્કાર કરું છું. ‘અપેતવા’ એ મંત્રથી નમસ્કાર
કરું છું. ‘શનોદેવી,’ એ મંત્રથી જગજગન્મા, વિશ્વરૂપ
અને આત્મરૂપી આપને નમસ્કાર કરું છું. હે દેવ !
હે સુરેશ્વર ! તમે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શાતા અને અગ્નિરૂપ છો,
માટે આપની પાસે મુક્તિની પ્રાર્થના કરું છું. હે દેવ !
આપ કે જેને ચારે તરફ નેત્ર છે, ચારે તરફ મુખ છે,
ચારો તરફ પગ છે, સર્વના આત્મારૂપ છો અને દેવ છો,
તે આપની હું પ્રાર્થના કરું છું, ‘૧૪ એ મંત્ર બાણી સૂર્યને
નમસ્કાર કરવા. પછી ‘સંવર્ચંતા’ એ મંત્ર બાણી બે હાથ-
વડે મુખ શુદ્ધ કરવું. ‘૧૫ ‘હંસઃશુચિવદ્’ એ મંત્ર બાણી
સૂર્યનાં દર્શન કરવાં. પછી ‘ડદુઃત્યં’ તથા ‘ચિત્રં’ એ
સૂક્ત સૂર્યદેવની પાસે બાણવું. ‘૧૬ પદ્યકેસરના કોણમાં
ફલક કરાવવું. ફલ, પુષ્પ, અક્ષત અને નાના પ્રકારનાં
બોજન આગળ ધરવાં. ‘૧૭ સુંદર સ્થળમાં સૂર્ય દેવની
શ્રધ્ધા કરવી. ૭ ધાન્ય અને છ રસ ધરાવવા. ‘૧૮ જેના
હાથમાં તરવાર છે તેવી એક પુરુષની રૂપાની મૂર્તિ કરા-
વવી. પછી તેની ઉપર કપડું ઓઢાડી લવણ ઉપર સ્થાપના
કરવું. ‘૧૯ પછી ‘હે દેવ ! ક્રોધરૂપ, મારનાર અને જેના
હાથમાં ખડ્ગ છે તેવા તમને બેઈ દેવો ચારે તરફ
નાસી ગયા; તેમ મેરુ પર્વતને ઉપરનો ભાગ વ્યાપ્ત કરી
લીધો છે, માટે આપને નમસ્કાર કરું છું અને આપની
પૂજા કરીશ, મારો અર્ધ્ય ગ્રહણ કરો.’ પછી અર્ધ્ય
વગેરેથી પૂજા કરવી. ૭૦-૭૨

જપયિત્વા તુ તાં રાત્રિં ગીતવાદિત્રિન્ચત્રૈઃ । તતસ્ત્વ-
મ્બુદિતે સૂર્યં હોમં કુર્યાત્સ્વશક્તિઃ ॥ ૭૩ ॥ પૂજયેતત્ર
શક્ત્યા ચ દેવાંશ્ચ વિધિવદ્ભુમ્ । હોમોઽકંસ્ય સમિદ્ગિશ્ચ
ઘૃતમિભેસ્તિહૈસ્તથા ॥ ૭૪ ॥ સંસિદ્ધં ચ ચરુદમ્ ઘૃતં ચ
જહુવાદ્વિજઃ । આકૃણેનેતિ મન્ત્રેણ શતમદ્યોત્સરં કમાત્
॥ ૭૫ ॥ હોમો વ્યાહતિભિર્વાંધ સ્વિદ્કૃતદર્નતરમ્ । કપિર્ણાં
પૂજયેદર્ધે સવસ્ત્રાં પાપનાશિનીમ્ ॥ ૭૬ ॥ વજ્રધુર્ણાં સ-

ઘટાં ચ સ્વર્ણમ્બગ્ધિમૃષિતામ્ । તામ્રપૂર્ણં રૌપ્યસુત્રાં કાંસ્ય-
રોહનકાન્વિતામ્ ॥ ૭૭ ॥ મન્ત્રેણાનેન તાં દયાદ્વાઘ્રણાય
ચ શક્તિઃ ॥ ૭૮ ॥ કપિલે સર્વભૂતાનાં પૂજનીયાસિ
રોહિણી । સર્વતીર્થમયી યસ્માદતઃ શાંતિં પ્રયચ્છ મે
॥ ૭૯ ॥ યા લક્ષ્મીઃ સર્વદેવાનાં ચા ચ દેવેશ્વચલિતા ।
ધેતુરૂપેણ સા દેવી મમ શાંતિં પ્રયચ્છતુ ॥ ૮૦ ॥ દેહસ્થા
યા ચ રુદ્રાણાં શંકરસ્ય ચ યા પ્રિયા । ધેતુરૂપેણ સા દેવી
મમ પાર્ષ્વે વ્યપોહતુ ॥ ૮૧ ॥ ત્રિણોવેક્ષસિ યા લક્ષ્મીઃ
સ્વાહા ચૈવ વિભાવસોઃ । ચંદ્રાકાંનલશક્તિયાં ધેતુરૂપાસ્તુ
મે શ્રિયે ॥ ૮૨ ॥ ચતુર્ધ્રુવસ્ય યા લક્ષ્મીયાં લક્ષ્મીર્ધનદસ્ય
ચ । લક્ષ્મીયાં લોકપાલાનાં સા ધેતુર્વેદાઽસ્તુ મે
॥ ૮૩ ॥ સ્વધા સ્વં પિતૃશ્રુલ્પાનાં સ્વાહા યજ્ઞમુજામપિ ।
વષટ્ યા પ્રોચ્યતે લોકે સા ધેતુસ્તુષ્ટિદાઽસ્તુ મે ॥ ૮૪ ॥

એ પ્રમાણે પૂજા કરતાં, ગીત ગાતાં અને વાદ વગાડ-
તાં રાત્રિ ગાળવી. પછી સૂર્યોદય થયે હોમ કરવો, તેમાં
વિધિથી દેવ તથા યુરુની યથાશક્તિ પૂજા કરવી. ૭૩
આકાંડાની સમિધા, ઘી સહિત તલ અને ચારદ્રવ્યવડે
‘આકૃણેન’ એ મંત્ર બાણી અથવા વ્યાહતિ બાણી એકસી
આઠ વખત હોમ કરવો. ૭૪-૭૫ પછી સ્વિદ્કૃત હોમ
કરવો. ચાર પછી વાઙ્માં સહિત કપિલા ગાય કે જે
પાપનો નાશ કરનાર છે, તેની ઉપર બે વસ્ત્રો ઓઢાડવા, ૭૬
કાંટે ઘંટા બાંધવી, સોનાનાં શિંગડાં કરવાં, ત્રાંયાનો
વાંસો કરવો, રૂપાંની ખરીઓ કરવી. ૭૭ એવી રીતથી
ગાયને શોભાવી ઉતમ બ્રાહ્મણને આપવી. તેની સાથે
દોહવા માટે કાંસાનું વાસણ તથા યથાશક્તિ દક્ષિણા
આપવી. ૭૮ ગાયનું દાન કરતી વખતે, ‘હે કપિલે ! તું
સર્વ પ્રાણીઓએ પૂજવા યોગ્ય છે, સઘળાં તીર્થરૂપ છે
માટે મને શાંતિ આપ. ૭૯ જે સર્વ દેવોની લક્ષ્મી, જે
સર્વ દેવોમાં રહેલી છે, (તેવી આ) ધેતુ (ગાય) રૂપ
આ લક્ષ્મી મને શાંતિ આપો. ૮૦ જે રુદ્રોના શરીરમાં
રહે છે, જે શિવને પ્રિય છે, તે ધેતુરૂપ દેવી મારાં
પાપને દૂર કરો. ૮૧ વિષ્ણુના વક્ષઃસ્થલમાં જે લક્ષ્મી છે,
અગ્નિની જે સ્વાહા છે, સૂર્ય, ચંદ્ર અને અગ્નિની જે શક્તિ
છે તે ગાયરૂપ દેવી મને લક્ષ્મી આપો. ૮૨ બ્રહ્માની જે
લક્ષ્મી છે, કુપેરની જે લક્ષ્મી છે અને દિક્ષાલોની જે લક્ષ્મી
છે, તે ધેતુરૂપ દેવી મને વર આપો. ૮૩ હે દેવિ ! તું પિતૃની
સ્વધા છે, દેવોની સ્વાહા છે અને વષટ્કરૂપ છે તે ગાયરૂપ
દેવી મને સુખ આપો. ૮૪ પછી છેવટે આ મંત્ર બાણી:-

ગાવો મે અમતઃ સંતુ ગાવો મે સંતુ પૃથતઃ । ગાવો મે
હૃદયે સંતુ ગાવો મધ્યે વસામ્યહમ્ ॥ ૮૫ ॥ ગાવઃ સ્પૃષ્ટ્વા
નમસ્કૃત્ય યો વૈ કુર્યાત્પ્રદક્ષિણમ્ । પ્રદક્ષિણીકૃતા તેન
સતઃક્રીપા વસુંધરા ॥ ૮૬ ॥ નમસ્તે કપિલે દેવિ સર્વપાપ-
પ્રણાશિનિ । સંસારાણંવમર્ગાં માં ગોમાતજાતમુર્ધસિ ॥ ૮૭ ॥
હિરણ્યગર્ભગર્ભસ્ત્વં દેમ્બીજં વિભાવસોઃ । અનંતપુણ્યફલ-

દમતઃ શાંતિં પ્રયચ્છ મે ॥ ૮૮ ॥ રક્તવજ્રયુગં યસ્માદાદિ-
ત્યસ્ય ચ વહ્નમ્ ॥ પ્રદાનાત્તસ્ય મે સૂર્યો જ્યતઃ શાંતિં
પ્રયચ્છતુ ॥ ૮૯ ॥ સ્વર્ગે વજ્રયુગ્મં ચ પરિધાનં ચ કાર-
યેત્ ॥ એતૈઃ પ્રકારૈઃ સંયુક્તાં દયાદ્વૈદં દ્વિજાતયે ॥ ૯૦ ॥
માતું સદક્ષિણં દયાન્મન્ત્રેણાનેન યત્નતઃ ॥ ભાસ્કરઃ પ્રતિષ્ઠ-
ઙ્ઘાતિ ભાસ્કરો વૈ દદાતિ ચ ॥ ૯૧ ॥ ભાસ્કરસ્તારકોભામ્યાં
તેન વૈ ભાસ્કરો મમ ॥ બ્રાહ્મણાન્મોજયેત્પશ્યાત્પાવસેન
યુષ્ઠેન ચ ॥ ૯૨ ॥ શક્ત્યા ચ દક્ષિણાં દયાતેભ્યશ્ચૈવ વિશે-
ષતઃ ॥ અલ્પવિત્તોઽપિ યઃ કથિત્સોઽપિ કુર્યાદિમં વિધિમ્
॥ ૯૩ ॥ આત્મશક્ત્યુત્સારેણ સોઽપિ તત્કલ્પમાન્વયાત્ ॥
આચાર્યસ્ય તત્તો ભક્ત્યા સર્વં પાળૌં વિનિશ્ચિપેત્ ॥ ૯૪ ॥
ગોત્રહિરણ્યવાસાંસિ વીહયો જ્ઞવં તિલાઃ ॥ દ્યુતત્સર્વે પ્રદ-
ત્સ્યા તુ કપિલાં પ્રાર્થયેત્તતઃ ॥ ૯૫ ॥

‘મારી આગળ ગાયો રહો, મારી પાછળ અને મારા
હૃદયમાં ગાયો રહો, હું ગાયોની વચમાં જ રહું. ૮૫ ને
માણુસ ગાયને સ્પર્શ કરી નમસ્કાર કરી તેની પ્રદક્ષિણા
કરે તેને સાત દ્વીપવાળી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણાનું ફલ મળે
છે. ૮૬ હે કપિલે ! હે માત ! હે દેવિ ! આપ સર્વ પાપોને
નાશ કરનાર છો, માટે હું કે જે સંસારસમુદ્રમાં ડૂબેલો
હું તેનું રક્ષણ કરો. ૮૭ હે હિરણ્ય ! તું ઉત્તમ છે, અમિનું
બીજ છે અને અનંત પુણ્યને આપનાર છે માટે મને
શાંતિ આપ. ૮૮ લાલ વસ્ત્રો સૂર્યને અતિ પ્રિય છે તેથી
હું બે લાલ વસ્ત્રો તમને આપું છું, માટે હે સૂર્ય ! મને
શાંતિ આપો. ૮૯ એ પ્રમાણે મંત્રો ભણી સુવર્ણ તથા
બે લાલ વસ્ત્રો સહિત ગાયનું દાન કરવું. ૯૦ પછી ‘સૂર્ય
અહણ્ય કરે છે, સૂર્ય આપે છે, અને સૂર્ય તારનાર છે તેથી
સૂર્ય મારા ઇષ્ટ છે,’ એ મંત્ર ભણી સૂર્યની મૂર્તિનું દાન
કરી દક્ષિણા આપવી. ૯૧ સારખાદ બ્રાહ્મણોને દૂધપાક
વગેરે ઉત્તમ ભોજન કરાવવું અને યથાશક્તિ દક્ષિણા આ-
પવી. ૯૨ ગરીબ માણુસ પશુ એવી રીતે શક્તિ પ્રમાણે
સૂર્યની પૂજા કરે તો તેને પણ તેટલું જ ફલ મળે છે. ૯૩
પછી ગાય, પૃથ્વી, સોનું, વસ્ત્ર, ધાન્ય, લવણ અને તલ
જે કાંઈ આપવું હોય, તે આચાર્યના હાથમાં આપવું. ૯૪
સાર ખાદ કપિલા ગાયની પ્રાર્થના કરવી,—

કપિલે પુણ્યકર્માસિ નિષ્પાપે પુણ્યકર્મણિ ॥ માં સહ-
જ્ઞર દીનં ચ દદતો જ્ઞાંતયં કુરુ ॥ ૯૬ ॥ દિવિ વાદિત્રશ-
ઙ્ઘૈશ્વ સેખસે કપિલા સદા ॥ તથા વિશાધરાઃ સિદ્ધા શ્રુત-
નાગગળા ગ્રહાઃ ॥ ૯૭ ॥ કપિલા રોમસંસ્ક્રયાતાસ્ત્રત્ર દેવાઃ
પ્રતિષ્ઠિતાઃ ॥ ૯૮ ॥ પુરુષદૃષ્ટિં પ્રમુંચંતિ નિત્યમાકાશલ-
સ્થિતાઃ ॥ બ્રહ્મણોત્પાદિતે દેવિ અગ્નિઙ્ઘાતસંસ્થિતે ॥ ૯૯ ॥
નમસ્તે કપિલે પ્રણયે સર્વદેવનમસ્કૃતે ॥ જય નિર્લપ્ત મહાસત્યે
સર્વસીર્ષાદિર્મંગલે ॥ ૧૦૦ ॥ હાતાત્ સ્વજનોપેતં બ્રહ્મલોકં
નયાધ વૈ ॥ ૧૦૧ ॥ તતઃ પ્રદક્ષિણાં કૃત્વા નત્વા બ્રાહ્મ-
ણપુંગવાન્ ॥ આશીર્વાદાન્વેદયન્તે પુત્રપૌત્રજનામગ્ન ॥ ૨ ॥

આરોગ્યં રૂપસૌભાગ્યં સર્વદુઃસ્વવિવર્જિતઃ ॥ અંતે ગોલોકમા-
સાય ચિરાયુઃ સ્વભાગમધેવ્ ॥ ૩ ॥ યદા દ્વર્ગાત્પ્રપતતિ
રાજા ભવતિ ધાર્મિકઃ ॥ સત્તદ્વીપવર્તી ધૃત્તે સદા રાજ્યમ-
કંટકમ્ ॥ ૪ ॥ અહો વ્રતમિદં પુણ્યં સર્વદુઃસ્વવિનાશનમ્ ॥
અતઃપરં પ્રવક્ષ્યામિ દાનસ્ય ફલશ્રુતમમ્ ॥ ૫ ॥ મહાવેદ-
મયે પાત્રે સદ્ગતે વાશ્યં મયેત્ ॥ કપિલાશ્રયા યદા ષષ્ઠી
જાયતે શ્રુતિ માનદ ॥ ૬ ॥ વ્રતં સર્વવ્રતશ્રેષ્ઠમિદમદ્યં મહા-
ફલમ્ ॥ ઉદરિપ્યતિ દાતાતરં વ્રતમશ્વચ્ચમયમ્ ॥ ૭ ॥
અર્ચં દેવગણાઃ સર્વે શ્રુતસંવા મહર્ચયઃ ॥ આકાશસ્થાઃ પ્ર-
ત્યંતિ પુણ્યેઽસ્મિન્ દિવસાગમે ॥ ૮ ॥ પાત્રભૂતાય ઋષયે
શ્રોત્રિયાય કુટુંબિને ॥ અર્ચં યઃ કપિલાં દયાદ્વિધિરૂઢેન
કર્મણા ॥ સ યાતિ પરમં સ્થાનં યાવન્ વ્યવતે પુનઃ ॥ ૯ ॥
હિતે દેમાદ્યુક્તો વ્રતવિધિઃ ॥

‘હે કપિલે ! તમે પુણ્ય કર્મવાળાં છો, પાપ રહિત છો,
માટે મારો દીનનો ઉદ્ધાર કરી મને અક્ષય કરો. ૧૫ હે
દેવિ ! સ્વર્ગમાં તમારી નાના પ્રકારનાં વાદિત્રોના શબ્દો-
વડે સેવા થાય છે, ૧૬ જેટલાં તમારાં રોમ (રૂવાં) છે
તેટલા દેવ તમારામાં રહ્યા છે, ૧૭ આકાશમાં રહેલા
વિદ્યાધર, સિદ્ધ, ભૂત, નાગ અને ગ્રહ વગેરે આપની
ઉપર નિરંતર પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે. ૧૮ હે દેવિ ! તમને બ્રહ્મા-
એ અગ્નિઙ્ઘાતમાંથી ઉત્પન્ન કરેલાં છે, એટલા માટે તમે
પવિત્ર છો અને દેવસેાહી તમને નમે છે માટે હું પ્રણામ
કરું છું. ૧૯ હે દેવિ ! તમે ધણી બળવાળાં છો, તીર્થરૂપ
છો, આદિ મંગળરૂપ છો માટે હું કે જે દાન કરનાર છું
તેને તથા મારા પરિવારને બ્રહ્મલોકમાં જલદી લઈ જા-
ઓ. ૧૦૦ એ પ્રકારે કપિલાની પ્રાર્થના કરી પ્રદક્ષિણા
કરવી, ને બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કરવા. સારે બ્રાહ્મણોએ
પુત્ર, પૌત્ર, ધન, ૧ આરોગ્ય, રૂપ અને સૌભાગ્યને
આશીર્વાદ આપવો. જે માણુસ આ કપિલાપથીનું વ્રત
કરે છે, તે આ લોકમાં ધણું આયુષ્ય અને સુખ ભોગવે
છે, અને અંતે ગોલોકને પ્રાપ્ત થાય છે. ૨ પુણ્ય ક્ષય થયા
પછી પૃથ્વીમાં જ્યારે જન્મ લે છે સારે તે પુરુષ ધાર્મિક
રાજા થાય છે અને સાત દ્વીપવાળી પૃથ્વીનું નિર્ઘંટક
રાજ્ય ભોગવે છે. ૩ અહો ! આ કપિલાપથીનું વ્રત કેટું
ઉત્તમ છે, કે જે કરવાથી સર્વ દુઃખનો નાશ થાય છે. ૪
વેદ બહુલા અને સારા આચરણુવાળા ઉત્તમ બ્રાહ્મણને
દાન આપવાથી અક્ષય ફલ થાય છે. ૫ આ કપિલાપથીનું
વ્રત સર્વ વ્રતો કરનાં ઉત્તમ છે, માતું અક્ષય ફળ આપ-
નાર છે અને દાન કરનારનો ઉદ્ધાર કરનાર છે. ૬ એટલા
જ માટે પુણ્યકારક કપિલાપથીને દિવસે આકાશમાં
રહેલા દેવો, મોટા મોટા ઋષિઓ અને સર્વ પ્રાણીઓ
નાચે છે. ૭ ઉત્તમ બ્રાહ્મણ કે જે વેદ બહુલો હોય, મોહો-
ળા કુટુંબવાળો હોય અને યોગ્ય હોય, તેને વિધિથી
કપિલા ગાયનું દાન કરવાથી પરલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે

અને તેનો પાછો પાત થતો નથી. એ પ્રમાણે હેમાદ્રિ-
માં આ વ્રતનો પ્રકાર કહેલો છે.

**સ્કંદપુરાણમાં પ્રભાસખંડમાં સંક્ષેપથી કહેલા
વ્રતનો વિશેષ પ્રકાર**

સ્કાંદે પ્રભાસલંકે તુ સંક્ષેપેનોકો વ્રતવિશેષઃ-૩પલિસે
શુચૌ દેશે પુષ્પાક્ષતવિમૂવિતે ॥ સ્થાપયેદ્વર્ણં કુંભં ચંદનો-
દકપૂરિતમ્ ॥ ૧ ॥ પંચરત્નસમાયુક્તં દૂર્વાપુષ્પાક્ષતાન્વિ-
તમ્ ॥ રક્તવજ્રયુગચ્છન્નં તામ્રપાત્રેણ સંયુતમ્ ॥ ૨ ॥ રથં
રૌપ્યપલસ્યૈવ દુકચક્રં છચિત્રિતમ્ ॥ સૌવર્ણી પલસંયુક્તાં
મૂર્તિ સૂર્યસ્ય કારયેત્ ॥ ૩ ॥ કુંભસ્યોપરિ સંસ્થાપ્ય ગંધ-
પુષ્પૈસ્તપાચર્ચયેત્ ॥ આદિત્યં પૂજયેદેવં નામભિઃ સ્વૈર્યથોદિતૈઃ
॥ ૪ ॥ આદિત્ય ભાસ્કર રવે ભાનો સૂર્ય દિવાકર ॥ પ્રભા-
કર નમસ્તુભ્યં સંસારાન્માં સમુદ્ધર ॥ ૫ ॥ શુક્તિમુક્તિપ્રદો
યસ્માત્સમાચ્છાંતિં પ્રયચ્છ મે ॥ નમો નમસ્તે વરદ ઋક્સા-
મયજુષાં પતે ॥ ૬ ॥ નમોઽસ્તુ વિશ્વરૂપાય વિશ્વધાત્રે નમો-
ઽસ્તુ તે ॥ દર્વં સંપૂજ્ય વિધિવૈદેવેવં દિવાકરમ્ ॥ પૂજયે-
ત્કપિલાં ધૈર્યં વક્ષમાલ્યાશ્લેષૈઃ ॥ ૭ ॥ દાનમન્ત્રઃ-વિ-
શ્વમૂર્તિંગેશશ્ચદ્વાદશાત્મા દિવાકરઃ ॥ કપિલાસહિતો દેવો
મમ શુર્કિ પ્રયચ્છતુ ॥ ૮ ॥ યસ્માર્વં કપિલે પુણ્યે સર્વ-
લોકસ્ય પાવની ॥ પ્રદત્તા સદૃશ્યેણ મમ શુક્તિપ્રદા મહ
॥ ૯ ॥ ૧ ॥ ૨ ॥ ૩ ॥ ૪ ॥ ૫ ॥ ૬ ॥ ૭ ॥ ૮ ॥ ૯ ॥ ૧૦ ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥ ૩૧ ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥ ૪૦ ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥ ૪૬ ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥ ૫૧ ॥ ૫૨ ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥ ૫૫ ॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥ ૬૧ ॥ ૬૨ ॥ ૬૩ ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥ ૧૦૧ ॥ ૧૦૨ ॥ ૧૦૩ ॥ ૧૦૪ ॥ ૧૦૫ ॥ ૧૦૬ ॥ ૧૦૭ ॥ ૧૦૮ ॥ ૧૦૯ ॥ ૧૧૦ ॥ ૧૧૧ ॥ ૧૧૨ ॥ ૧૧૩ ॥ ૧૧૪ ॥ ૧૧૫ ॥ ૧૧૬ ॥ ૧૧૭ ॥ ૧૧૮ ॥ ૧૧૯ ॥ ૧૨૦ ॥ ૧૨૧ ॥ ૧૨૨ ॥ ૧૨૩ ॥ ૧૨૪ ॥ ૧૨૫ ॥ ૧૨૬ ॥ ૧૨૭ ॥ ૧૨૮ ॥ ૧૨૯ ॥ ૧૩૦ ॥ ૧૩૧ ॥ ૧૩૨ ॥ ૧૩૩ ॥ ૧૩૪ ॥ ૧૩૫ ॥ ૧૩૬ ॥ ૧૩૭ ॥ ૧૩૮ ॥ ૧૩૯ ॥ ૧૪૦ ॥ ૧૪૧ ॥ ૧૪૨ ॥ ૧૪૩ ॥ ૧૪૪ ॥ ૧૪૫ ॥ ૧૪૬ ॥ ૧૪૭ ॥ ૧૪૮ ॥ ૧૪૯ ॥ ૧૫૦ ॥ ૧૫૧ ॥ ૧૫૨ ॥ ૧૫૩ ॥ ૧૫૪ ॥ ૧૫૫ ॥ ૧૫૬ ॥ ૧૫૭ ॥ ૧૫૮ ॥ ૧૫૯ ॥ ૧૬૦ ॥ ૧૬૧ ॥ ૧૬૨ ॥ ૧૬૩ ॥ ૧૬૪ ॥ ૧૬૫ ॥ ૧૬૬ ॥ ૧૬૭ ॥ ૧૬૮ ॥ ૧૬૯ ॥ ૧૭૦ ॥ ૧૭૧ ॥ ૧૭૨ ॥ ૧૭૩ ॥ ૧૭૪ ॥ ૧૭૫ ॥ ૧૭૬ ॥ ૧૭૭ ॥ ૧૭૮ ॥ ૧૭૯ ॥ ૧૮૦ ॥ ૧૮૧ ॥ ૧૮૨ ॥ ૧૮૩ ॥ ૧૮૪ ॥ ૧૮૫ ॥ ૧૮૬ ॥ ૧૮૭ ॥ ૧૮૮ ॥ ૧૮૯ ॥ ૧૯૦ ॥ ૧૯૧ ॥ ૧૯૨ ॥ ૧૯૩ ॥ ૧૯૪ ॥ ૧૯૫ ॥ ૧૯૬ ॥ ૧૯૭ ॥ ૧૯૮ ॥ ૧૯૯ ॥ ૨૦૦ ॥ ૨૦૧ ॥ ૨૦૨ ॥ ૨૦૩ ॥ ૨૦૪ ॥ ૨૦૫ ॥ ૨૦૬ ॥ ૨૦૭ ॥ ૨૦૮ ॥ ૨૦૯ ॥ ૨૧૦ ॥ ૨૧૧ ॥ ૨૧૨ ॥ ૨૧૩ ॥ ૨૧૪ ॥ ૨૧૫ ॥ ૨૧૬ ॥ ૨૧૭ ॥ ૨૧૮ ॥ ૨૧૯ ॥ ૨૨૦ ॥ ૨૨૧ ॥ ૨૨૨ ॥ ૨૨૩ ॥ ૨૨૪ ॥ ૨૨૫ ॥ ૨૨૬ ॥ ૨૨૭ ॥ ૨૨૮ ॥ ૨૨૯ ॥ ૨૩૦ ॥ ૨૩૧ ॥ ૨૩૨ ॥ ૨૩૩ ॥ ૨૩૪ ॥ ૨૩૫ ॥ ૨૩૬ ॥ ૨૩૭ ॥ ૨૩૮ ॥ ૨૩૯ ॥ ૨૪૦ ॥ ૨૪૧ ॥ ૨૪૨ ॥ ૨૪૩ ॥ ૨૪૪ ॥ ૨૪૫ ॥ ૨૪૬ ॥ ૨૪૭ ॥ ૨૪૮ ॥ ૨૪૯ ॥ ૨૫૦ ॥ ૨૫૧ ॥ ૨૫૨ ॥ ૨૫૩ ॥ ૨૫૪ ॥ ૨૫૫ ॥ ૨૫૬ ॥ ૨૫૭ ॥ ૨૫૮ ॥ ૨૫૯ ॥ ૨૬૦ ॥ ૨૬૧ ॥ ૨૬૨ ॥ ૨૬૩ ॥ ૨૬૪ ॥ ૨૬૫ ॥ ૨૬૬ ॥ ૨૬૭ ॥ ૨૬૮ ॥ ૨૬૯ ॥ ૨૭૦ ॥ ૨૭૧ ॥ ૨૭૨ ॥ ૨૭૩ ॥ ૨૭૪ ॥ ૨૭૫ ॥ ૨૭૬ ॥ ૨૭૭ ॥ ૨૭૮ ॥ ૨૭૯ ॥ ૨૮૦ ॥ ૨૮૧ ॥ ૨૮૨ ॥ ૨૮૩ ॥ ૨૮૪ ॥ ૨૮૫ ॥ ૨૮૬ ॥ ૨૮૭ ॥ ૨૮૮ ॥ ૨૮૯ ॥ ૨૯૦ ॥ ૨૯૧ ॥ ૨૯૨ ॥ ૨૯૩ ॥ ૨૯૪ ॥ ૨૯૫ ॥ ૨૯૬ ॥ ૨૯૭ ॥ ૨૯૮ ॥ ૨૯૯ ॥ ૩૦૦ ॥ ૩૦૧ ॥ ૩૦૨ ॥ ૩૦૩ ॥ ૩૦૪ ॥ ૩૦૫ ॥ ૩૦૬ ॥ ૩૦૭ ॥ ૩૦૮ ॥ ૩૦૯ ॥ ૩૧૦ ॥ ૩૧૧ ॥ ૩૧૨ ॥ ૩૧૩ ॥ ૩૧૪ ॥ ૩૧૫ ॥ ૩૧૬ ॥ ૩૧૭ ॥ ૩૧૮ ॥ ૩૧૯ ॥ ૩૨૦ ॥ ૩૨૧ ॥ ૩૨૨ ॥ ૩૨૩ ॥ ૩૨૪ ॥ ૩૨૫ ॥ ૩૨૬ ॥ ૩૨૭ ॥ ૩૨૮ ॥ ૩૨૯ ॥ ૩૩૦ ॥ ૩૩૧ ॥ ૩૩૨ ॥ ૩૩૩ ॥ ૩૩૪ ॥ ૩૩૫ ॥ ૩૩૬ ॥ ૩૩૭ ॥ ૩૩૮ ॥ ૩૩૯ ॥ ૩૪૦ ॥ ૩૪૧ ॥ ૩૪૨ ॥ ૩૪૩ ॥ ૩૪૪ ॥ ૩૪૫ ॥ ૩૪૬ ॥ ૩૪૭ ॥ ૩૪૮ ॥ ૩૪૯ ॥ ૩૫૦ ॥ ૩૫૧ ॥ ૩૫૨ ॥ ૩૫૩ ॥ ૩૫૪ ॥ ૩૫૫ ॥ ૩૫૬ ॥ ૩૫૭ ॥ ૩૫૮ ॥ ૩૫૯ ॥ ૩૬૦ ॥ ૩૬૧ ॥ ૩૬૨ ॥ ૩૬૩ ॥ ૩૬૪ ॥ ૩૬૫ ॥ ૩૬૬ ॥ ૩૬૭ ॥ ૩૬૮ ॥ ૩૬૯ ॥ ૩૭૦ ॥ ૩૭૧ ॥ ૩૭૨ ॥ ૩૭૩ ॥ ૩૭૪ ॥ ૩૭૫ ॥ ૩૭૬ ॥ ૩૭૭ ॥ ૩૭૮ ॥ ૩૭૯ ॥ ૩૮૦ ॥ ૩૮૧ ॥ ૩૮૨ ॥ ૩૮૩ ॥ ૩૮૪ ॥ ૩૮૫ ॥ ૩૮૬ ॥ ૩૮૭ ॥ ૩૮૮ ॥ ૩૮૯ ॥ ૩૯૦ ॥ ૩૯૧ ॥ ૩૯૨ ॥ ૩૯૩ ॥ ૩૯૪ ॥ ૩૯૫ ॥ ૩૯૬ ॥ ૩૯૭ ॥ ૩૯૮ ॥ ૩૯૯ ॥ ૪૦૦ ॥ ૪૦૧ ॥ ૪૦૨ ॥ ૪૦૩ ॥ ૪૦૪ ॥ ૪૦૫ ॥ ૪૦૬ ॥ ૪૦૭ ॥ ૪૦૮ ॥ ૪૦૯ ॥ ૪૧૦ ॥ ૪૧૧ ॥ ૪૧૨ ॥ ૪૧૩ ॥ ૪૧૪ ॥ ૪૧૫ ॥ ૪૧૬ ॥ ૪૧૭ ॥ ૪૧૮ ॥ ૪૧૯ ॥ ૪૨૦ ॥ ૪૨૧ ॥ ૪૨૨ ॥ ૪૨૩ ॥ ૪૨૪ ॥ ૪૨૫ ॥ ૪૨૬ ॥ ૪૨૭ ॥ ૪૨૮ ॥ ૪૨૯ ॥ ૪૩૦ ॥ ૪૩૧ ॥ ૪૩૨ ॥ ૪૩૩ ॥ ૪૩૪ ॥ ૪૩૫ ॥ ૪૩૬ ॥ ૪૩૭ ॥ ૪૩૮ ॥ ૪૩૯ ॥ ૪૪૦ ॥ ૪૪૧ ॥ ૪૪૨ ॥ ૪૪૩ ॥ ૪૪૪ ॥ ૪૪૫ ॥ ૪૪૬ ॥ ૪૪૭ ॥ ૪૪૮ ॥ ૪૪૯ ॥ ૪૫૦ ॥ ૪૫૧ ॥ ૪૫૨ ॥ ૪૫૩ ॥ ૪૫૪ ॥ ૪૫૫ ॥ ૪૫૬ ॥ ૪૫૭ ॥ ૪૫૮ ॥ ૪૫૯ ॥ ૪૬૦ ॥ ૪૬૧ ॥ ૪૬૨ ॥ ૪૬૩ ॥ ૪૬૪ ॥ ૪૬૫ ॥ ૪૬૬ ॥ ૪૬૭ ॥ ૪૬૮ ॥ ૪૬૯ ॥ ૪૭૦ ॥ ૪૭૧ ॥ ૪૭૨ ॥ ૪૭૩ ॥ ૪૭૪ ॥ ૪૭૫ ॥ ૪૭૬ ॥ ૪૭૭ ॥ ૪૭૮ ॥ ૪૭૯ ॥ ૪૮૦ ॥ ૪૮૧ ॥ ૪૮૨ ॥ ૪૮૩ ॥ ૪૮૪ ॥ ૪૮૫ ॥ ૪૮૬ ॥ ૪૮૭ ॥ ૪૮૮ ॥ ૪૮૯ ॥ ૪૯૦ ॥ ૪૯૧ ॥ ૪૯૨ ॥ ૪૯૩ ॥ ૪૯૪ ॥ ૪૯૫ ॥ ૪૯૬ ॥ ૪૯૭ ॥ ૪૯૮ ॥ ૪૯૯ ॥ ૫૦૦ ॥ ૫૦૧ ॥ ૫૦૨ ॥ ૫૦૩ ॥ ૫૦૪ ॥ ૫૦૫ ॥ ૫૦૬ ॥ ૫૦૭ ॥ ૫૦૮ ॥ ૫૦૯ ॥ ૫૧૦ ॥ ૫૧૧ ॥ ૫૧૨ ॥ ૫૧૩ ॥ ૫૧૪ ॥ ૫૧૫ ॥ ૫૧૬ ॥ ૫૧૭ ॥ ૫૧૮ ॥ ૫૧૯ ॥ ૫૨૦ ॥ ૫૨૧ ॥ ૫૨૨ ॥ ૫૨૩ ॥ ૫૨૪ ॥ ૫૨૫ ॥ ૫૨૬ ॥ ૫૨૭ ॥ ૫૨૮ ॥ ૫૨૯ ॥ ૫૩૦ ॥ ૫૩૧ ॥ ૫૩૨ ॥ ૫૩૩ ॥ ૫૩૪ ॥ ૫૩૫ ॥ ૫૩૬ ॥ ૫૩૭ ॥ ૫૩૮ ॥ ૫૩૯ ॥ ૫૪૦ ॥ ૫૪૧ ॥ ૫૪૨ ॥ ૫૪૩ ॥ ૫૪૪ ॥ ૫૪૫ ॥ ૫૪૬ ॥ ૫૪૭ ॥ ૫૪૮ ॥ ૫૪૯ ॥ ૫૫૦ ॥ ૫૫૧ ॥ ૫૫૨ ॥ ૫૫૩ ॥ ૫૫૪ ॥ ૫૫૫ ॥ ૫૫૬ ॥ ૫૫૭ ॥ ૫૫૮ ॥ ૫૫૯ ॥ ૫૬૦ ॥ ૫૬૧ ॥ ૫૬૨ ॥ ૫૬૩ ॥ ૫૬૪ ॥ ૫૬૫ ॥ ૫૬૬ ॥ ૫૬૭ ॥ ૫૬૮ ॥ ૫૬૯ ॥ ૫૭૦ ॥ ૫૭૧ ॥ ૫૭૨ ॥ ૫૭૩ ॥ ૫૭૪ ॥ ૫૭૫ ॥ ૫૭૬ ॥ ૫૭૭ ॥ ૫૭૮ ॥ ૫૭૯ ॥ ૫૮૦ ॥ ૫૮૧ ॥ ૫૮૨ ॥ ૫૮૩ ॥ ૫૮૪ ॥ ૫૮૫ ॥ ૫૮૬ ॥ ૫૮૭ ॥ ૫૮૮ ॥ ૫૮૯ ॥ ૫૯૦ ॥ ૫૯૧ ॥ ૫૯૨ ॥ ૫૯૩ ॥ ૫૯૪ ॥ ૫૯૫ ॥ ૫૯૬ ॥ ૫૯૭ ॥ ૫૯૮ ॥ ૫૯૯ ॥ ૬૦૦ ॥ ૬૦૧ ॥ ૬૦૨ ॥ ૬૦૩ ॥ ૬૦૪ ॥ ૬૦૫ ॥ ૬૦૬ ॥ ૬૦૭ ॥ ૬૦૮ ॥ ૬૦૯ ॥ ૬૧૦ ॥ ૬૧૧ ॥ ૬૧૨ ॥ ૬૧૩ ॥ ૬૧૪ ॥ ૬૧૫ ॥ ૬૧૬ ॥ ૬૧૭ ॥ ૬૧૮ ॥ ૬૧૯ ॥ ૬૨૦ ॥ ૬૨૧ ॥ ૬૨૨ ॥ ૬૨૩ ॥ ૬૨૪ ॥ ૬૨૫ ॥ ૬૨૬ ॥ ૬૨૭ ॥ ૬૨૮ ॥ ૬૨૯ ॥ ૬૩૦ ॥ ૬૩૧ ॥ ૬૩૨ ॥ ૬૩૩ ॥ ૬૩૪ ॥ ૬૩૫ ॥ ૬૩૬ ॥ ૬૩૭ ॥ ૬૩૮ ॥ ૬૩૯ ॥ ૬૪૦ ॥ ૬૪૧ ॥ ૬૪૨ ॥ ૬૪૩ ॥ ૬૪૪ ॥ ૬૪૫ ॥ ૬૪૬ ॥ ૬૪૭ ॥ ૬૪૮ ॥ ૬૪૯ ॥ ૬૫૦ ॥ ૬૫૧ ॥ ૬૫૨ ॥ ૬૫૩ ॥ ૬૫૪ ॥ ૬૫૫ ॥ ૬૫૬ ॥ ૬૫૭ ॥ ૬૫૮ ॥ ૬૫૯ ॥ ૬૬૦ ॥ ૬૬૧ ॥ ૬૬૨ ॥ ૬૬૩ ॥ ૬૬૪ ॥ ૬૬૫ ॥ ૬૬૬ ॥ ૬૬૭ ॥ ૬૬૮ ॥ ૬૬૯ ॥ ૬૭૦ ॥ ૬૭૧ ॥ ૬૭૨ ॥ ૬૭૩ ॥ ૬૭૪ ॥ ૬૭૫ ॥ ૬૭૬ ॥ ૬૭૭ ॥ ૬૭૮ ॥ ૬૭૯ ॥ ૬૮૦ ॥ ૬૮૧ ॥ ૬૮૨ ॥ ૬૮૩ ॥ ૬૮૪ ॥ ૬૮૫ ॥ ૬૮૬ ॥ ૬૮૭ ॥ ૬૮૮ ॥ ૬૮૯ ॥ ૬૯૦ ॥ ૬૯૧ ॥ ૬૯૨ ॥ ૬૯૩ ॥ ૬૯૪ ॥ ૬૯૫ ॥ ૬૯૬ ॥ ૬૯૭ ॥ ૬૯૮ ॥ ૬૯૯ ॥ ૭૦૦ ॥ ૭૦૧ ॥ ૭૦૨ ॥ ૭૦૩ ॥ ૭૦૪ ॥ ૭૦૫ ॥ ૭૦૬ ॥ ૭૦૭ ॥ ૭૦૮ ॥ ૭૦૯ ॥ ૭૧૦ ॥ ૭૧૧ ॥ ૭૧૨ ॥ ૭૧૩ ॥ ૭૧૪ ॥ ૭૧૫ ॥ ૭૧૬ ॥ ૭૧૭ ॥ ૭૧૮ ॥ ૭૧૯ ॥ ૭૨૦ ॥ ૭૨૧ ॥ ૭૨૨ ॥ ૭૨૩ ॥ ૭૨૪ ॥ ૭૨૫ ॥ ૭૨૬ ॥ ૭૨૭ ॥ ૭૨૮ ॥ ૭૨૯ ॥ ૭૩૦ ॥ ૭૩૧ ॥ ૭૩૨ ॥ ૭૩૩ ॥ ૭૩૪ ॥ ૭૩૫ ॥ ૭૩૬ ॥ ૭૩૭ ॥ ૭૩૮ ॥ ૭૩૯ ॥ ૭૪૦ ॥ ૭૪૧ ॥ ૭૪૨ ॥ ૭૪૩ ॥ ૭૪૪ ॥ ૭૪૫ ॥ ૭૪૬ ॥ ૭૪૭ ॥ ૭૪૮ ॥ ૭૪૯ ॥ ૭૫૦ ॥ ૭૫૧ ॥ ૭૫૨ ॥ ૭૫૩ ॥ ૭૫૪ ॥ ૭૫૫ ॥ ૭૫૬ ॥ ૭૫૭ ॥ ૭૫૮ ॥ ૭૫૯ ॥ ૭૬૦ ॥ ૭૬૧ ॥ ૭૬૨ ॥ ૭૬૩ ॥ ૭૬૪ ॥ ૭૬૫ ॥ ૭૬૬ ॥ ૭૬૭ ॥ ૭૬૮ ॥ ૭૬૯ ॥ ૭૭૦ ॥ ૭૭૧ ॥ ૭૭૨ ॥ ૭૭૩ ॥ ૭૭૪ ॥ ૭૭૫ ॥ ૭૭૬ ॥ ૭૭૭ ॥ ૭૭૮ ॥ ૭૭૯ ॥ ૭૮૦ ॥ ૭૮૧ ॥ ૭૮૨ ॥ ૭૮૩ ॥ ૭૮૪ ॥ ૭૮૫ ॥ ૭૮૬ ॥ ૭૮૭ ॥ ૭૮૮ ॥ ૭૮૯ ॥ ૭૯૦ ॥ ૭૯૧ ॥ ૭૯૨ ॥ ૭૯૩ ॥ ૭૯૪ ॥ ૭૯૫ ॥ ૭૯૬ ॥ ૭૯૭ ॥ ૭૯૮ ॥ ૭૯૯ ॥ ૮૦૦ ॥ ૮૦૧ ॥ ૮૦૨ ॥ ૮૦૩ ॥ ૮૦૪ ॥ ૮૦૫ ॥ ૮૦૬ ॥ ૮૦૭ ॥ ૮૦૮ ॥ ૮૦૯ ॥ ૮૧૦ ॥ ૮૧૧ ॥ ૮૧૨ ॥ ૮૧૩ ॥ ૮૧૪ ॥ ૮૧૫ ॥ ૮૧૬ ॥ ૮૧૭ ॥ ૮૧૮ ॥ ૮૧૯ ॥ ૮૨૦ ॥ ૮૨૧ ॥ ૮૨૨ ॥ ૮૨૩ ॥ ૮૨૪ ॥ ૮૨૫ ॥ ૮૨૬ ॥ ૮૨૭ ॥ ૮૨૮ ॥ ૮૨૯ ॥ ૮૩૦ ॥ ૮૩૧ ॥ ૮૩૨ ॥ ૮૩૩ ॥ ૮૩૪ ॥ ૮૩૫ ॥ ૮૩૬ ॥ ૮૩૭ ॥ ૮૩૮ ॥ ૮૩૯ ॥ ૮૪૦ ॥ ૮૪૧ ॥ ૮૪૨ ॥ ૮૪૩ ॥ ૮૪૪ ॥ ૮૪૫ ॥ ૮૪૬ ॥ ૮૪૭ ॥ ૮૪૮ ॥ ૮૪૯ ॥ ૮૫૦ ॥ ૮૫૧ ॥ ૮૫૨ ॥ ૮૫૩ ॥ ૮૫૪ ॥ ૮૫૫ ॥ ૮૫૬ ॥ ૮૫૭ ॥ ૮૫૮ ॥ ૮૫૯ ॥ ૮૬૦ ॥ ૮૬૧ ॥ ૮૬૨ ॥ ૮૬૩ ॥ ૮૬૪ ॥ ૮૬૫ ॥ ૮૬૬ ॥ ૮૬૭ ॥ ૮૬૮ ॥ ૮૬૯ ॥ ૮૭૦ ॥ ૮૭૧ ॥ ૮૭૨ ॥ ૮૭૩ ॥ ૮૭૪ ॥ ૮૭૫ ॥ ૮૭૬ ॥ ૮૭૭ ॥ ૮૭૮ ॥ ૮૭૯ ॥ ૮૮૦ ॥ ૮૮૧ ॥ ૮૮૨ ॥ ૮૮૩ ॥ ૮૮૪ ॥ ૮૮૫ ॥ ૮૮૬ ॥ ૮૮૭ ॥ ૮૮૮ ॥ ૮૮૯ ॥ ૮૯૦ ॥ ૮૯૧ ॥ ૮૯૨ ॥ ૮૯૩ ॥ ૮૯૪ ॥ ૮૯૫ ॥ ૮૯૬ ॥ ૮૯૭ ॥ ૮૯૮ ॥ ૮૯૯ ॥ ૯૦૦ ॥ ૯૦૧ ॥ ૯૦૨ ॥ ૯૦૩ ॥ ૯૦૪ ॥ ૯૦૫ ॥ ૯૦૬ ॥ ૯૦૭ ॥ ૯૦૮ ॥ ૯૦૯ ॥ ૯૧૦ ॥ ૯૧૧ ॥ ૯૧૨ ॥ ૯૧૩ ॥ ૯૧૪ ॥ ૯૧૫ ॥ ૯૧૬ ॥ ૯૧૭ ॥ ૯૧૮ ॥ ૯૧૯ ॥ ૯૨૦ ॥ ૯૨૧ ॥ ૯૨૨ ॥ ૯૨૩ ॥ ૯૨૪ ॥ ૯૨૫ ॥ ૯૨૬ ॥ ૯૨૭ ॥ ૯૨૮ ॥ ૯૨૯ ॥ ૯૩૦ ॥ ૯૩૧ ॥ ૯૩૨ ॥ ૯૩૩ ॥ ૯૩૪ ॥ ૯૩૫ ॥ ૯૩૬ ॥ ૯૩૭ ॥ ૯૩૮ ॥ ૯૩૯ ॥ ૯૪૦ ॥ ૯૪૧ ॥ ૯૪૨ ॥ ૯૪૩ ॥ ૯૪૪ ॥ ૯૪૫ ॥ ૯૪૬ ॥ ૯૪૭ ॥ ૯૪૮ ॥ ૯૪૯ ॥ ૯૫૦ ॥ ૯૫૧ ॥ ૯૫૨ ॥ ૯૫૩ ॥ ૯૫૪ ॥ ૯૫૫ ॥ ૯૫૬ ॥ ૯૫૭ ॥ ૯૫૮ ॥ ૯૫૯ ॥ ૯૬૦ ॥ ૯૬૧ ॥ ૯૬૨ ॥ ૯૬૩ ॥ ૯૬૪ ॥ ૯૬૫ ॥ ૯૬૬ ॥ ૯૬૭ ॥ ૯૬૮ ॥ ૯૬૯ ॥ ૯૭૦ ॥ ૯૭૧ ॥ ૯૭૨ ॥ ૯૭૩ ॥ ૯૭૪ ॥ ૯૭૫ ॥ ૯૭૬ ॥ ૯૭૭ ॥ ૯૭૮ ॥ ૯૭૯ ॥ ૯૮૦ ॥ ૯૮૧ ॥ ૯૮૨ ॥ ૯૮૩ ॥ ૯૮૪ ॥ ૯૮૫ ॥ ૯૮૬ ॥ ૯૮૭ ॥ ૯૮૮ ॥ ૯૮૯ ॥ ૯૯૦ ॥ ૯૯૧ ॥ ૯૯૨ ॥ ૯૯૩ ॥ ૯૯૪ ॥ ૯૯૫ ॥ ૯૯૬ ॥ ૯૯૭ ॥ ૯૯૮ ॥ ૯૯૯ ॥ ૧૦૦૦ ॥

લાંપેલું પવિત્ર સ્થલ કે જે પુષ્પ અને અક્ષતવડે
શોભીતું છે તેમાં હિરરહિત ધડાની સ્થાપના કરવી.
તેમાં જલ ભરવું, ચંદન નાખવું,^૧ પંચરત્ન નાખવાં,
દૂધો અને પુષ્પો નાખવાં, તેની ઉપર બે લાલ વસ્ત્રો ઢાંકવાં,
તેની ઉપર ત્રાંયાનું પાત્ર ઢાંકવું,^૨ એક પલ રૂપાનો એક
ચક્રવાળો રથ કરાવવો, ને એક પલ સોનાની સૂર્યની
મૂર્તિ કરાવવી.^૩ કુંભ ઉપર સ્થાપના કરી, કહેલાં સૂર્યનાં
નામો લઈ ગંધ અને પુષ્પોવડે સૂર્યની પૂજા કરવી.^૪
'હે આદિત્ય ! હે ભાસ્કર ! હે રવે ! હે ભાનો ! હે સૂર્ય !
હે દિવાકર ! હે પ્રભાકર ! આપને નમસ્કાર કરું છું, માટે
સંસારમાંથી મારો ઉદ્ધાર કરો.' હે દેવ ! આપ બોગ
અને મોક્ષ આપનાર છો માટે મને શાંતિ આપો. હે દેવ !
આપ કે જે વરદાન આપનાર છો, ઋગ્, યજુ અને
સામવેદના પતિ છો,^૧ વિશ્વરૂપ છો અને વિશ્વના કર્તા
છો, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.' એવી રીતે દેવના
પણ દેવ સૂર્યની પૂજા કરી ચંદન, પુષ્પ અને વજ્રવડે
કપિલા આયની પૂજા કરવી. પૂજાની અંતે પ્રાર્થના કરવી
કે,^૨ 'સૂર્ય જે દિવ્ય મૂર્તિ છે, જયતનાં નેત્રરૂપ છે, જેનાં
બાર રૂપો છે, તે કપિલા સહિત આપ મને મુક્તિ આ-
પો.' હે કપિલે ! તમે પુણ્યકારક છો, સર્વ લોકને પવિત્ર
કરનાર છો, માટે હું કે જે સૂર્યસહિત આપનું દાન કરું
છું તેને મુક્તિ આપો.^૩ એવી રીતે સ્કંદપુરાણમાં કપિલા-
પછીનું વ્રત કહેલું છે.

સ્કંદપછીવ્રત

અથ કાર્તિકે સ્કંદવધીવ્રતમ્ ॥ સા પૂર્વવ્રતા યાઘા ॥
કૃષ્ણાદમી સ્કંદવધી શિવરાત્રિશ્રતુર્દશી ॥ ઇતાઃ પૂર્વવ્રતાઃ
કાર્યાસ્તિષ્ઠ્યંતે પારણં મહેદિતિ શ્રુતકેઃ ॥ હેમાદ્રૌ મવિવ્યે-
શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-વઘયાં ફલાશનો રાજન્ વિશેષાત્કા-
ર્તિકે નૃપ ॥ રાજ્યચ્યુતો વિશેષેણ સ્વં રાજ્યં લભતેઽચિ-
રાત્ ॥ ૧ ॥ પછીતિથિર્મહારાજ સર્વદા સર્વકામદા ।
ઉપોચ્યા સા પ્રયત્નેન સર્વકાલં જયાર્થિના ॥ ૨ ॥ કાર્તિકેય-
સ્ય દયિતા પૃથા વધી મહાતિથિઃ । દેવસેનાધિપત્યં દિ
પ્રાપ્તમર્ચ્યાં મહાત્મના ॥ ૩ ॥ અર્ચ્યાં દિ શ્રીસમાયુક્તો
યસ્માત્સ્કંદોઽભવત્પુરા । તસ્માત્પઘ્યાં ન મુક્તીત પ્રાપ્તયા-
દ્ધાર્ગર્વી સદા ॥ ૪ ॥ દસ્વાધ્યં કાર્તિકેયાય સ્થિત્વા ચૈ
દક્ષિણામુલઃ । દધ્નાઽશ્વતોદકૈઃ પુષ્પૈર્મન્ત્રેણાનેન હ્રત્ત ॥ ૫ ॥

કાર

२३

હતિ જ્ઞાનમન્ત્રઃ ॥ ૧૭ ॥ તતઃ સંતર્પયેદ્વાનુષીન્
પિતૃગણાનપિ । તત્તથૈત્યગૃહં મૌની પાશંદાકાપવર્જિતઃ
॥ ૧૮ ॥ સ્પંદિલં કારયેચ્છુદ્ધં ચતુરસં છગ્ગોમનમ્ । સંધા-
પયેદગ્નં કુંભં પંચરસનસમન્વિતમ્ ॥ ૧૯ ॥ રક્તવજ્રપુગ-
ચ્છં રક્તચંદનચર્ચિતમ્ । તસ્યોપરિ ન્યસેરપાઞં સૌર્યે
તામ્રમેષ વા ॥ ૨૦ ॥ કુંકુમેન ઝિલેત્પદં દ્વાદશારં સક-
ર્ગિકમ્ । તસ્યોપરિ ન્યસેત્સૂર્યે સૌર્યે સરધાઠ્ઠનમ્ ॥ ૨૧ ॥
શકત્યા વા ચિત્તસારેણ ચિત્તશાઢ્યવિવર્જિતઃ । તમર્ધયે-
દ્રંધપુષ્પેર્ધિમન્ત્રપુરઃસરમ્ ॥ ૨૨ ॥ પંચામૃતેન સ્નપનં
કુર્વાંદર્કસ્ય સંયતઃ । તત્સ્તુ ગંધસોયેન પરાં પૂજાં સમા-
રમેત્ ॥ ૨૩ ॥ ગંધેનાનાવિધિર્દિવ્યેઃ કર્પુરાગૃહકુંકુમેઃ ।
ફલેનાનાવિધિર્દિવ્યેઃ કુંકુમેશ્ચ સુગંધિભિઃ ॥ ૨૪ ॥ મં-
દ્રપં કારયેત્તત્તુ પુષ્પમાલાવિધિવિતમ્ । યથાલોભં પ્રકુ-
ર્વાંત અધશ્ચોપરિ સર્વતઃ ॥ ૨૫ ॥ તતઃ સંપૂજયેદેવં
આત્મકરં કમલોપરિ । મધ્યે લલેતુ પૂર્વાદિત્થાદિરપારીન્
છપૂજયેત્ ॥ ૨૬ ॥

‘હે દેવેશ ! આજ હું નિરાહાર રહી તમારી ભક્તિ
કરીશ, તમારામાં પરાયણ રહીશ અને ભક્તિથી તમારી
પૂજા કરીશ, માટે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ,’^{૧૪} એવી
રીતેના વિવિધી સંકલ્પ કરી, નદી વગેરેનાં નિર્ભજ
જળમાં માટી ચોપડી મેંત્ર બણી ધોળા તિલવડે સ્નાન
કરવું.^{૧૫} સ્નાન કરતાં પહેલાં, ‘હે દેવ ! તમે સાવિત્ર છો,
પરમ તેજસ્વી છો, જલમાં તમારું ધામ છે, માટે આપના
તેજથી મારાં પાપનો હજાર પ્રકારે નાશ કરો,’ એ મંત્રથી
પ્રાર્થના કરવી.^{૧૬} પછી, ‘હે જલ ! તમે દેવેશ છો,
જ્યોતિષના પતિ છો, માટે શરીર, મન અને વાણીથી
થયેલાં મારાં પાપનો નાશ કરો,’ એ મંત્ર બણી સ્નાન
કરવું.^{૧૭} પછી દેવ, ઋષિ અને પિતૃનું તર્પણ કરવું.
ત્યાર બાદ અસત્ય ભાપણનો ત્યાગ કરી મૌન રાખી
દેવગૃહમાં જવું.^{૧૮} ત્યાં ચાર કાણવાળું સુંદર પવિત્ર
રથંડિલ કરાવવું, ઊદરંદિત ધડાની સ્થાપના કરવી, તેમાં
પંચરત્નો નાખવાં, ઉપર બે લાલ વસ્ત્રો ઢાંકવાં, તે ઉપર
લાલ ચંદન લગાડવું.^{૧૯} તેની ઉપર સોનાનું વા ત્રાંબાનું
પાત્ર રાખવું, કુંકુમવડે કાળું/સાફિત ત્યાર પત્રોવાળું કમલ
આળેખવું, તેની ઉપર સોનાનો સૂર્ય, રથ અને અરુણની
સ્થાપના કરવી.^{૨૦-૨૧} પછી સંક્ષેપથી વા મોટા વૈભવ-
થી પૂજા કરવી, પછી દ્રવ્યનો કપટથી લોભ કરવો નહિ.
ચંદન, પુષ્પવડે મંત્ર બણી વિવિધી સૂર્યની પૂજા કરવી.^{૨૨}
પંચામૃતવડે સ્નાન કરાવવું, પછી જળ અને ચંદનવડે
મોટી પૂજા કરવી.^{૨૩} કપૂર, અગુરુ, અને કુંકુમ વગેરે
નાના પ્રકારનાં મનોહર ચંદન ચડાવવાં. સુગંધિ પુષ્પો
ચડાવવાં. જૂદી જૂદી તરેહનાં દિવ્ય ફળો ધરવાં.^{૨૪}
તે જગ્યાએ મંડપ કરાવી, તેને પુષ્પમાળાવતી શોભાવવો.
એ મંડપ ઉપર તથા નીચે દુરસ્ત કરાવવો.^{૨૫} પછી કમજ

ઉપર સૂર્ય દેવની પૂજા કરવી, વચમાં પૂર્વ વગેરે પત્રોમાં
આદિત્યાદિકની પૂજા કરવી.^{૨૬} તે એવી રીતે:—

આદિત્યાયનમઃ તપનાય૦ પૂજેન૦ બ્રાહ્મત્તેન૦ આન-
વે૦ અર્યમ્ને ન૦ વિષ્ણુકાય૦ અંશુમતેન૦ સહસ્રાંશ્વેન૦
સ્વનાયકાચન૦ સુરાયન૦ સૂર્યાયન૦ સ્વાયાયન૦ ॥ ૨૭ ॥

“આદિત્યાય નમઃ” ત્યાંથી લઈ ‘સ્વાયાય નમઃ’ ત્યાં સુધી
પૂર્વાંકિ દિશામાં કમથી પૂજન કરવું.^{૨૭}

જન્મંતરસહસ્રેષુ દુષ્કૃતં ધનમયા કૃતમ્ । તત્સર્વં નાશ-
માયાતુ સ્વપ્રસાદાદિવાકર ॥ ૨૮ ॥ વિનતાતનયો દેવઃ
કર્મસાક્ષી તમોદયઃ । સત્તામઃ સત્સજ્જ્ઞઃ અરુણો મે પ્રસી-
દતુ ॥ ૨૯ ॥ સતઃ સંપૂજયેદેવમચ્યુતં
તદ્રથે સ્થિતમ્ । અઘાક્ષેરેણ મંત્રેણ ગંધપુષ્પાદિભિઃ ક્રમાત્
॥ ૩૦ ॥ ઐ ધૃણિઃ સૂર્ય આદિત્ય દિતિ મંત્રઃ સંપ્રદાયાદ-
વગંતમ્ । કાલાત્મા સર્વભૂતાત્મા વેદાત્મા વિશ્વતો-
ચ્છલઃ ॥ જન્મદુષ્ટજરારોગસંસારમયનાશન ॥ ૩૧ ॥

પછી ‘હે દેવ ! હે દિશાકર ! મેં હજારો જન્મોમાં
જે પાપો કર્યા હોય, તે સધળાં આપના પ્રસાદથી નષ્ટ
થાઓ,’ એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવી.^{૨૮} ‘અરુણ કે જે
વિનતાના પુત્ર છે, કર્મના સાક્ષી છે, અંધકારને દૂર કર-
નાર છે, સાત ધોડાવાળા અને સાત રજીવાળા છે,
તે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ,’ એ મંત્રથી રથસહિત
અરુણની પૂજા કરવી.^{૨૯} પછી રથમાં બીરાજેલા સૂર્ય-
દેવની અઘાક્ષર મંત્ર બણી ગંધ અને પુષ્પાદિકવડે કમથી
પૂજા કરવી.^{૩૦} ‘ઐ ધૃણિ પૂર્વે૦’ એ મંત્ર સંપ્રદાયાથી બણી
લેવો. ‘સૂર્યદેવ કાલરૂપ છે, સર્વ પ્રાણીરૂપ છે, સર્વતો-
ચ્છુપ છે, જન્મ, મૃત્યુ, જરા, રોગ અને સંસારના
ભયનો નાશ કરનાર છે,’ એ મંત્ર બણી ઉદય વખતે
અર્ધ આપવો.^{૩૧}

તતઃ સંપૂજયેચ્છુકાં સવસ્તાં ગાં પયસ્વિનીમ્ । સવજર્વ-
ટામરણાં કાંસ્યપાથે ચ દોહિનીમ્ ॥ ૩૨ ॥ બ્રાહ્મણોત્પાદિતે
દેવિ સર્વપાપવિનાશિણિ । સંસારાર્ણવમગ્નં માં ગોમાત્રજાતુ-
મર્હસિ ॥ ૩૩ ॥ સુરૂપા નરૂરૂપામ માતરો લોકમાતરઃ ।
ગાવો માત્રપર્ણેતુ સરિતઃ સાગરં યથા ॥ ૩૪ ॥ યા લક્ષ્મીઃ
સર્વદેવાનાં યા ચ દેવેષુ સંસ્થિતા । ષેઢરૂપેણ સા દેવી મમ
પાપં વ્યપોહતુ ॥ ૩૫ ॥ યા લક્ષ્મીર્લોકરૂપાકાનાં યા લક્ષ્મી-
ર્ધનદસ્ય ચ । ચંદ્રાર્કસકલશક્તિર્ધા સા શેઢર્વરદાસ્તુ મે ॥
હતિ ષેઢપૂજામન્ત્રઃ ॥ ૩૬ ॥ તિલ્લોભં તતઃ કુર્વાંત્સા-
વિત્રયાદ્યોત્તરં જાતમ્ । તત્સત્તાં કલ્પયેદેઢમર્કો મે પ્રીયતા-
મિતિ ॥ ૩૭ ॥

* આ નામોમાં એક નામ વધે છે, માટે હેમાદ્રિમાં
કહ્યા પ્રમાણે ‘આદિત્યાય૦’ એ મંત્રથી કમજની મધ્યમાં પૂજા
કરી, ‘તપનાય૦’ એ નામથી પૂર્વ દિશાના કમથી પૂજન કરવું.

પછી ધણી દૂધવાળી, કપડાં, ઘંટા અને અલંકારો સહિત ધોળી ગાયની, તેના વાઝાંતી અને ગાયને દેવા માટે કાંસાના પાત્રની પૂજા કરવી.^{૩૨} તેના મંત્રો:— 'હે માત ! હે દેવિ ! તમને બ્રહ્માએ ઉત્પન્ન કરેલાં છે, અને તમે સર્વ પાપનો નાશ કરનાર છો, માટે હું કે જે સંસારસાગરમાં દુખ્યા છું તેનો ઉદ્ધાર કરવો યોગ્ય છે.^{૩૩} જેમ નદીઓ સમુદ્ર પાસે જાય છે, તેમ ગાયો—જે ધણી સુંદર, અનેક રૂપવાળી અને લોકની માતા છે, તે મારી પાસે આવો.^{૩૪} જે સર્વ દેવામાં રહેલાં છે તે ધેતુરૂપ દેવી મારાં પાપનો નાશ કરો.^{૩૫} જે લોકપાલની લક્ષ્મી છે, જે કુબેરની લક્ષ્મી છે, ચંદ્ર, સૂર્ય અને ઈંદ્રની જે શક્તિ છે, તે ધેતુ મને વરદાન આપો.^{૩૬} એ મંત્રો વડે ગાયોની પૂજા કરી, ગાયની મંત્ર બણી એકસો આઠ વખત તિલનો હોમ કરવો. પછી 'મારી ઉપર સૂર્ય પ્રસન્ન થાઓ,' એમ કહી ગાયનો સંકલ્પ કરવો.^{૩૭}

આચાર્યાંષ તતો દયાદાદિત્યં સરથારુણમ્ । સકું-
ભરત્વજૈશ્ચ સર્વોપસ્કરસંયુતમ્ ॥ ૩૮ ॥ દદામિ ખાદૈ
ભવતે સર્વોપસ્કરસંયુતમ્ । મનોભિલપિતાવાસિં કરોતુ
મમ ખાસ્કરઃ ॥ ૩૯ ॥ દાનમન્ત્રઃ ॥ ૩૯ ॥ ગૃહામિ
ખાસ્કર રથે ભવંતં વિશ્વતોશ્ચલમ્ । મનોભિલપિતા-
વાસિશ્ચમયોઃ કર્તુમર્હસિ ॥ ૪૦ ॥ પ્રતિગ્રહણમન્ત્રઃ ॥ ૪૦ ॥
સર્વતીર્થમર્થાં ષેઠં સર્વયજ્ઞમર્થાં શુભમ્ । સર્વદા-
નમર્થાં દેવીં બ્રાહ્મણાય દદામ્યહમ્ ॥ ૪૧ ॥ ગોદાનમન્ત્રઃ
॥ ૪૧ ॥ ગૃહામિ સુરભિં દેવીં સર્વયજ્ઞમર્થાં શુભમ્ । ડમ્બૌ
પુત્રીદિ વરદે ડમ્બોસ્તારિકા ભવ ॥ ૪૨ ॥ પ્રતિગ્રહણમન્ત્રઃ
॥ ૪૨ ॥ તતસ્તુ ભોજયેદ્દિપ્રાન્ દ્વાદશૈવ સ્વશક્તિઃ ।
દયાશ્ચ દક્ષિણાં તેભ્યઃ પ્રણિપત્ય વિસર્જયેત્ ॥ ૪૩ ॥ તતસ્તુ
સ્વયમભીયાદ્વિજાનામવશિષ્ઠકમ્ । સદ્ વૃષૈઃ કલ્પત્રૈશ્ચ અન્યે-
ર્વૈદ્યજનૈર્હતઃ ॥ ૪૪ ॥ ઇત્યં યઃ કુરુતે ચંપાં સોડ્યતં પુણ્ય-
મશ્નુતે । પ્રભૂનાં ચ વિધિઃ પ્રોક્તસ્તપ્રભૂનાં ચ ગોચરઃ
॥ ૪૫ ॥ સર્વથૈતદ્વત્તં કાર્યં સ્વશક્ત્યા દુઃસ્ખમીરુભિઃ ।
પ્રભુઃ પ્રથમકલ્પસ્ય યોડ્વકલ્પેન વર્તતે ॥ ૪૬ ॥ વિકલ્પં
તત્તુ તસ્ય સ્થાદનીશાસ્ત્રાતુકલ્પિકઃ ॥ ૪૭ ॥

હાર બાદ સૂર્ય, તેના રથ, અરુણ, કુંભ, રત્ન, વજ્ર, અને બીજા ઉપચારો આચાર્યને આપવા.^{૪૮} દાન વખતે—'હે મહારાજ ! સધળા ઉપચારસહિત સૂર્ય આપને આપું છું, માટે સરદેવ મારા મનના મનોરથો પૂર્ણ કરો,^{૪૯} એ મંત્ર બણવો અને સેનારે 'હે બારકર ! હે રવે ! વિશ્વતોશ્ચ આપનું હું મહણ્ય કરું છું માટે મારા તથા યજ્ઞમાનના મનોરથો પૂર્ણ કરવા જોઈએ,' એ મંત્ર બ્રાહ્મણે બણવો.^{૫૦} 'ધેતુ, જે સર્વ તીર્થરૂપ છે, સર્વ દાનમય છે અને પવિત્ર છે તે હું બ્રાહ્મણને આપું છું,' એ મંત્ર બણી ગાયનું દાન કરવું,^{૫૧} અને 'હે દેવિ ! હે માત ! હું સર્વ યજ્ઞમય ગાયનું મહણ્ય કરું છું માટે મને

તથા યજ્ઞમાનને પવિત્ર કરો અને ઉદ્ધાર કરો,' એ મંત્ર બણી ગાયનું દાન કરવું.^{૫૨} પછી બાર બ્રાહ્મણોને બોળન કરાવી, યથાશક્તિ દક્ષિણા આપી પ્રણામ કરી વિદાય કરવા.^{૫૩} પછી સ્ત્રી, પુત્ર અને સગાવહાલાઓની સાથે પોતે, બ્રાહ્મણ જમતાં વધેલાનું બોળન કરવું.^{૫૪} એ પ્રમાણે જે ચંપાવણીનું વ્રત કરે, તેને અનંત પુણ્ય થાય છે. ઉપર કહેલો પ્રકાર ધનવાન ને રાજા માટે છે,^{૫૫} માટે ગરીબ લોકોએ દુઃખ દૂર થવા માટે યથાશક્તિ આ વ્રત કરવું. પોતે સમર્થ હતાં સુખ્ય પક્ષ છોડી ગૌણ્યપક્ષથી જે વ્રત કરે તે તેનું વ્રત નિષ્ફળ થાય છે; કારણ કે ગૌણ્ય પક્ષ ગરીબ માટે છે.^{૫૬-૫૭}

અથ નિર્ધનસ્ય વિધિઃ—વંચમ્વાં નિયમં કુર્યાદાચાર્ય-
ચનાદ્વતી । ચઢ્યાં જ્ઞાનં પ્રકુર્વીત સંતપ્યં પિતૃદેવતાઃ
॥ ૪૮ ॥ અમ્યેશ્ય સ્વગૃહં મૌની સૂર્ય મનસિ ચિત્તયેત્ ।
સ્થાપયેદ્વજ્રં કુંભં મૃતપાત્રં ચ તથોપરિ ॥ ૪૯ ॥ તસ્યોપરિ
ન્યસેત્સૂર્યં પલ્લેકેન વિનિર્મિતમ્ । સૌવર્ણં મક્કિસંયુતં રથં
સારથિના યુતમ્ ॥ ૫૦ ॥ તમર્ચયેજ્ઞગત્રાથં ગૃહીત્વાડ્ડજ્ઞાં
ગુરોઃ સ્વયમ્ । વજ્રચ્છેરેણ મંત્રેણ ગંધપુષ્પાક્ષતાદિમિઃ ॥ ૫૧ ॥
ૐ નમઃ સૂર્યાયેતિ મન્ત્રઃ । સંપૂજ્ય વિધિવદેવં ફલપુષ્પાદિકં
ચ યત્ । સૂર્યાયોવેદયેત્સૂર્યં સૂર્યો મે પ્રીયતામિતિ ॥ ૫૨ ॥
તતઃ પ્રભાતે વિમલે ગત્વા ગુરુગૃહં ગતી । સર્વોપકરણેઃ
સૂર્યમાચાર્યાંય નિવેદયેત્ ॥ ૫૩ ॥ ધાન્યં પુષ્પં ફલં વજ્રં
રત્નધેન્યાદિકં ચ યત્ । ગર્વાં કોટિસાક્ષં તુ કુરુચ્છેરેડ્ડક-
પર્વણિ ॥ ૫૪ ॥ ચંપાદાનસ્ય રાજેન્દ્ર કલ્પાં નાર્હતિ ષોઢ-
શીમ્ ॥ ૫૫ ॥ સર્વેતીર્થપ્રદાનાનિ તથાન્યાન્યપિ ષોઢશ ।
ચંપયા તુષિતાનીહ ચંપૈકા સ્તતિરિચયતે ॥ ૫૬ ॥ ૬૭ ॥
શ્રીસ્કંદપુરાણે ચંપાવણીવ્રતં સંપૂર્ણમ્ ॥

હવે ગરીબને આ વ્રત કરવાનો પ્રકાર કહેવાય છે. પંચમીને દિવસે આચાર્યની આજ્ઞા લઈ નિયમ કરવો. હઠને દિવસે સ્નાન કરી પિતૃદેવને તૃપ્ત કરી મૌન રાખી, મનમાં સૂર્યનું ચિંતન કરતાં કરતાં ઘેર આવવું. સાં હિંદ્ર-રહિત ધડાની સ્થાપના કરવી, ને તેની ઉપર મારીનું પાત્ર રાખવું, તેની ઉપર એક પલ સુવર્ણની સૂર્યની મૂર્તિ, રથ અને અરુણની સ્થાપના કરવી.^{૪૮-૫૦} પછી ગુરુની આજ્ઞા લઈ પોતે સરદેવની 'ૐ સૂર્યાય નમઃ' એ છ અક્ષરોનો મંત્ર બણી, ચંદન, પુષ્પ, અને અક્ષત વગેરેથી પૂજા કરવી.^{૫૧} એ પ્રમાણે વિધિથી પૂજા કરી ફલ, પુષ્પ જે કાંઈ હોય, તે 'સૂર્ય મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ,' એમ કહી દેવની પાસે ધરવું.^{૫૨} પછી બીજે દિવસે માત્રકાળે ગુરુને ઘેર જઈ સૂર્ય તથા કલશ વગેરે ઉપચારો ગુરુને આપવા.^{૫૩} તેમ જ ધાન્ય, પુષ્પ, ફલ, વજ્ર, રત્ન અને ગાય વગેરે જે કાંઈ હોય તે પણ ગુરુને આપવું. કુસ્મેત્રમાં પર્વણીને દિવસે હજારો ગાયોનું દાન કરવાથી જે પુણ્ય થાય છે, તે પુણ્ય, ચંપાવણીના દાનની એક સોળમી

કળાની બરોબર પથ્થુ નથી; એટલે ચંપાષ્ઠીને દિવસે દાન કરવાથી ધણું પુણ્ય થાય છે. ૫૪ સર્વ તીર્થોમાં દાન અને બીજાં સોળ દાન એ બન્ને દાનના પુણ્યની સાથે ચંપાષ્ઠીને દિવસે દીધેલાં દાનનાં પુણ્યની તુલના કરીએ તો ચંપાષ્ઠીનું પુણ્ય વધે છે. ૫૫-૫૬ એવી રીતે રક્ષદુરાશ્વમાં ચંપાષ્ઠીનું વ્રત કહેલું છે.

૫ માગશર માસની શુદ્ધિ છઠ્ઠે દિવસે કહેલું
ચંપાષ્ઠીવ્રત

અથ માર્ગશીર્વશુક્લપક્ષે ચંપાષ્ઠી । માર્ગે માસે શુક્લપક્ષે
ષ્ઠી વૈષ્ણવિસંયુતા । રવિવારેણ સંયુક્તા સા ચંપા હૃતિ
કીર્તિતા ॥ હૃતિ મહારિમાહાત્મ્યે ॥ માર્ગશીર્વેન્દ્રમલે પક્ષે
ષઠ્યાં વારેન્દ્રમુમાક્ષિનઃ ॥ શતતારાગતે ચંદ્રે કિઙ્કલં સ્વાદૃષ્ટિ-

ગોચરમિતિ ॥ હૃયં યોગવિશેષેણ પૂર્વાયોગાભાવે પરા
ગ્રાણા હૃતિ ચંપાષ્ઠી ॥

માર્ગશીર્વ શુદ્ધિ છઠ્ઠે દિવસે ચંપાષ્ઠી કહેલી છે. માર્ગ-
શીર્વ માસની શુક્લ છઠ્ઠે દિવસે રવિવાર અને વૈષ્ણવિયોગ
હોય તો ચંપાષ્ઠી કહેવાય છે. એવી રીતે મહારિમાહા-
ત્મ્યમાં કહેલું છે. માગશર માસની શુક્લ ષષ્ઠીને
દિવસે રવિવાર અને શ્વતિષિષા નક્ષત્ર હોય તો તે દિવસે
શિવલિંગનું દર્શન કરવું. (એટલે તે દિવસે ચંપાષ્ઠી
સમજવી). 'એ ષષ્ઠી યોગવિશેષથી જે પંચમીના યોગ-
વાળી ન હોય તો સપ્તમીના યોગવાળી લેવી,' એટલે જે
દિવસે યોગ વિશેષ હોય તે દિવસે વ્રત કરવું. એ પ્રમાણે
ચંપાષ્ઠીનું વ્રત કહેલું છે.

સપ્તમીનાં વ્રતા

૧ ગંગાસપ્તમી

અથ સપ્તમીવ્રતામિ ॥ તત્ર વૈશાખશુક્લસપ્તમ્યાં ગંગોત્પ-
તિસ્તરપૂજા ચોક્તા પૃથિવીવંદ્રોદયે બ્રાહ્મ-વૈશાખશુક્લસપ્તમ્યાં
જહુના જાહ્નવી પુરા । ક્રોધાત્પીતા પુનસ્સ્યક્તા કર્ણરંધ્રાતુ
દક્ષિણાત્ ॥ તાં તત્ર પૂજયેરંભૌ ગંગાં ગગનમેલલામિતિ ।
હરિવંશે પુણ્યકવ્રતાંતે અન્દં પ્રાતઃ સ્નાનમભિધાય-
ગંગાયા વ્રતકં દત્તં તદેભૌમં યશસ્કરિ । સ્નાનમમ્બ-
ધિકં સ્વત્ર પ્રત્યુપસ્યાત્મનો જલે ॥ ૧ ॥ અગ્નયત્ર વા જલે
માષશુક્લપક્ષે હરિપ્રિયે । ઇતદ્ગંગાવ્રતં નામ સર્વકામપ્રદં
સ્મૃતમ્ ॥ ૨ ॥ સપ્તસપ્ત ચ સપ્તાથ કુલાનિ હરિબલ્લભે ।
શ્રી તારયતિ ધર્મજ્ઞા ગંગાવ્રતકચારિણી ॥ ૩ ॥ દેયં કુંભ-
સહસ્રં તુ ગંગાયા વ્રતકે શુભે । તારણં પારણં ચૈવ તદ્વ્રતં
સાર્વકામિકમ્-હૃતિ ॥ ૪ ॥

વૈશાખ શુદ્ધિ સાતમને દિવસે ગંગાજી પ્રકટ થયેલાં છે.
તેની પૂજા પૃથિવીચન્દ્રોદયમાં બ્રહ્મપુરાણમાંથી
કહેલી છે. 'પૂર્વે વૈશાખ શુદ્ધિ સાતમને દિવસે જન્મ
ઋષિ કૌષ્ઠથી ગંગાજીનું પાન કરી ગયા અને પછી
જમણા દાનથી ગંગાજીને કાઢેલાં છે, માટે તે દિવસે
ગંગાજીનું પૂજન કરવું.' આ પ્રકારનાં વચનો છે.
હરિવંશમાં પુણ્યકવ્રતાના અંતમાં કહેલું છે કે, વર્ષ
પર્યંત પ્રાતઃસ્નાન કરી, હે યશ કરનાર ! જે ગંગાનું વ્રત
તે જ ઉમા (પાર્વતી)નું વ્રત છે. ૧ આ દિવસે સવારે ગંગા-
જળમાં સ્નાન કરવાથી અધિક ફલ થાય છે. હે હરિ-
પ્રિયે ! માષ શુક્લ પક્ષમાં પથ્થુ સ્નાન કરવાથી વિશેષ
ફળ થાય છે. એ વ્રતનું નામ ગંગાવ્રત કહેલું છે. ૨ જે
શ્રી સર્વ મનોરથને પૂરનાર ગંગા સપ્તમીનું વ્રત કરે, તે
ધર્મ જાણનારી શ્રી પોતાના એકવીશ કુળોનો ઉદ્ધાર

કરે છે. ૩ ગંગાસપ્તમીને દિવસે હજારો ધડાનું દાન કરવું;
કારણ કે એ વ્રત દુઃખ દૂર કરનાર અને સર્વ મનોરથોને
પૂર્ણ કરનાર છે. ૪

અન્યશ્લોક-વૈશાલે શુક્લપક્ષે તુ સપ્તમ્યાં પૂજયેદ્ધરિમ્ ।
ગંગાયાં વિધિવત્સ્નાત્વા ભોજયેદ્બ્રાહ્મણાન્ દશ ॥ ૫ ॥
પૂજયેન્સૂક્ષ્મચક્ષેષ્વ પુષ્પસક્ચંદ્રનૈઃ શુભેઃ । પૂજકઃ સર્વવા-
પેન્મ્યો મુચ્યતે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૬ ॥ હૃયં ચ શિદ્ધાચારા-
ન્મધ્યાહ્ન્યાપિની ગ્રાણા । વિનદ્યે તથાસાવગ્યાસાલેકદે-
શાધ્યાતૌ વા પૂર્વા યુગ્મવાક્યાત્ ॥ હૃતિ ગંગાસપ્તમીવ્રતમ્ ॥

બીજા ગ્રંથમાં-વૈશાખ શુદ્ધિ સાતમને દિવસે ત્રિવિધી
ગંગાજીમાં સ્નાન કરી શ્રીહરિની પૂજા કરવી કહી છે.
દશ બ્રાહ્મણો જમણી તેઓની, સુંદર વસ્ત્રો, પુષ્પ, માળા
અને ચંદનવડે પૂજા કરવી. ૫ એવી રીતે કરવાથી સર્વ
પાપ છૂટી જાય છે, એમાં સંશય નથી. ૬ આ સપ્તમી
મધ્યાહ્ન વખતની લેવી, કારણ કે શિષ્ટ પુરુષો તેમ કરતા
આવ્યા છે. જે એમ દિવસે સપ્તમી મધ્યાહ્ન વખતે હોય
અથવા એકદેશવ્યાસ હોય તો પડેલે દિવસે વ્રત કરવું;
કારણ કે તેમાં યુગ્મ વચન પ્રમાણ છે. એ પ્રમાણે ગંગા-
સપ્તમીનું વ્રત કહેલું છે.

૨ શીતલાસપ્તમી

અથ શુક્લાદિશ્રાવણકૃત્ત્વસપ્તમ્યાં શીતલાવ્રતમ્ । તથા
મધ્યાહ્ન્યાપિન્યાં કાર્થમ્ ॥ તથાચ માષવીયે હારિતઃ-
પૂજાવ્રતેષુ સર્વેષુ મધ્યાહ્ન્યાપિની તિથિરિતિ ॥ અથ વ્રત-
વિધિઃ સ્કાદિ-વૈદેહં શીતલાં વૈર્ણીરાસપ્તમ્યાં વિર્ગબરમા ।
માર્જનીકલશોપેતાં શર્પાલંકૃતમસ્તકામ્ ॥ ૧ ॥ કુંભે સ-

સ્થાપયેદર્શી પૂજયેભામમન્ત્રતઃ । શીતલે પંચપક્ષાલદ્વયોદન-
યુતં શુભમ્ । નૈવેયં ગુણતાં દેવિ વૃત્તમિથં ચ હંદરિ ॥ ૨ ॥
શીતલે દહ મે પાપં પુત્રપૌત્રછલપ્રદે । ધનધાન્યપ્રદે દેવિ પૂર્વા
ગૃહ નમોસ્તુ તે ॥ ૩ ॥ શીતલે શીતલાકારે અવૈધવ્યસુતપ્રદે ।
આવળ્યાસિતે પક્ષે અર્ધ્યં ગૃહ નમોસ્તુ તે ॥ ૪ ॥ સંપૂજ્ય
સત્તૃગૌરીશ્ચ ઓજયેષ્ઠ પ્રયત્નતઃ ॥ ૫ ॥ માસપક્ષાયુક્તિલ્પ મમ
દ્વજન્મનિ જન્માંતરે ચ અવૈધવ્યપ્રાપ્તયે અસ્થિતમર્ત્યસંયો-
ગપુત્રપૌત્રાદિધનધાન્યપ્રાપ્તયે ચ શીતલાવ્રતં કરિષ્યે ।
તથા યથામિલિતોપચારૈઃ શીતલાં પૂજયિષ્યે હિતિ સંકલ્પ્ય
અદ્વલયુતે પીઠે અવળં કલશં સંસ્થાપ્ય તદુપરિ સૌભર્ણી
શીતલાં સંસ્થાપ્ય । વંદેડહં શીતલાં દેવીમિતિ મન્ત્રેણ
ધ્યાયેત્ ।

શ્રાવણ વદિ સાતમને દિવસે શીતલાનું વ્રત કહેલું છે.
એ વ્રત જે દિવસે મધ્યાહ્ન વખતે સપ્તમી હોય, તે
દિવસે કરવું; કારણ કે માધ્યમીયમાં ‘સધનાં પૂળવનોમાં
મધ્યાહ્ન વખતની તિથિ લેવી,’ એમ હુદારીતે કહેલું છે.
રંદેડપુરાણમાં કહેલો શીતલાવ્રતનો પ્રકાર:-

‘શીતલા દેવી કે જે ગધેડાની ઉપર બેઠેલાં છે, નમ છે,
સાવરણીસહિત અને કલશસહિત છે અને સ્વપાંડે જેનું
મસ્તક શેભે છે તેને હું વંદન કરું છું.’^૧ એવી રીતે
વંદન કરી ‘શીતલાયે નમઃ’ એ નામ મંત્ર બણી, કલશમાં
શીતલાની સ્થાપના કરવી.^૨ પછી ‘હે દેવિ ! હે શીતલે !
હે સુંદરિ ! રંધિકાં અન્ન, બાત અને દહીં, જેમાં ઘી
મેળવેલું છે તેવાં નૈવેદ્યનું ગ્રહણ કરો.’^૩ હે શીતલે !
આપ પુત્ર તથા પૌત્રના સુખને આપનાર છો, ધન
ધાન્યને આપનાર છો, માટે હું આપની પૂજા કરું છું,
નમસ્કાર કરું છું, તે સૌ ગ્રહણ કરો અને મારાં પાપને
ખાળી નાંખો.’^૪ હે શીતલે ! આપનો શાંત આકાર છે,
આપ અખંડ સૌભાગ્યને અને પુત્રને આપનારાં છો, માટે
હું શ્રાવણ વદિ (સપ્તમી)માં આપને અર્ધ્ય આપું છું અને
નમસ્કાર કરું છું તે ગ્રહણ કરો.’ એમ પ્રાર્થના કરી પછી
સાત ગૌરીઓની પૂજા કરી બ્રાહ્મણે જમાડવા.^૫ પછી
માસ, પક્ષનું ઉચ્ચારણ કરી, ‘મારા આ જન્મમાં તથા
બીજા જન્મમાં અખંડ સૌભાગ્ય માટે, પતિની સાથે
નિત્ય સહવાસ માટે, પુત્રની, પૌત્રની, ધનની અને ધાન્યની
પ્રાપ્તિ માટે હું શીતલાવ્રત કરીશ, અને યથાશક્તિ મળેથી
સામગ્રીવડે શીતલાની પૂજા કરીશ,’ એવો સંકલ્પ
કરી અદ્વલવાળા આધારપીઠ ઉપર હિંદ્રરહિત ધડાની
સ્થાપના કરી તેની ઉપર શીતલાની સોનાની મૂર્તિની
સ્થાપના કરવી. પછી ઉપર કહેલા ‘વંદેડહં શીતલાં’ એ
મંત્ર બણી ધ્યાન કરવું.

ૐ શીતલાયે નમઃ હિતિ નામમન્ત્રેણ આવાહનમ્-આ-
સનમ્-પાયમ્-અર્ધ્યમ્-આચમનમ્-સ્નાનમ્-વશ્નમ્-વપ-
વશ્નમ્-વિલેપનમ્-અલંકારાન્-પુષ્પાણિ-ધૂપમ્-દીપમ્-

શીતલે પંચપક્ષાલમિતિ મન્ત્રેણ નૈવેયમ્-કરોદ્ધર્તનમ્-
ફલમ્-તાંદુલમ્-દક્ષિણામ્-નીરાજનમ્-પુષ્પાંજલિં ચ
સમર્પ્ય પ્રદક્ષિણામ્-નમસ્કારાન્-શીતલે દહ મે પાપમિતિ
મન્ત્રેણ પ્રાર્થનાં ચ કૃત્વા શીતલે શીતલાકારે હિતિ મન્ત્રેણ
વિશેષાર્ધ્યં દશાત્ । તતો વ્રતસંપૂર્ણકલાવાસયે બ્રાહ્મણાય
વાયનં દશાત્ । તત્ર મન્ત્રઃ-અર્ધ્યર્ષં દક્ષિણાયુક્તં વાળકં
ફલસંયુતમ્ । શીતલાપ્રીતયે તુમ્યં બ્રાહ્મણાય દદામ્યહમ્ ।
હિતિ પૂજનમ્ ॥

‘ૐ શીતલાયે નમઃ’ એ નામમંત્ર બણી આવાહન,
આસન, પાદ, અર્ધ્ય, આચમન, સ્નાન, વસ્ત્ર, ઉપવસ્ત્ર,
ચંદન, અલંકાર, પુષ્પ, ધૂપ અને દીપ વગેરે કરવા. પછી
‘શીતલે પંચ પક્ષાલં’ એ મંત્ર બણી નૈવેદ્ય ધરવું. નામ
મંત્ર બણી કરોદ્ધર્તન, ફલ, તાંબૂલ, દક્ષિણા, આરતી,
પુષ્પાંજલિ, પ્રદક્ષિણા અને નમસ્કાર કરવા. ‘શીતલે દહ
મેપાર્પ’ એ મંત્ર બણી પ્રાર્થના કરવી. ‘શીતલે શીતલાકારે’
એ મંત્ર બણી અધિક અર્ધ્ય આપવો. પછી વ્રતનું
પૂર્ણ ફલ થવા માટે-‘હે મહારાજ ! હું શીતલા દેવીની
પ્રીતિ માટે દહીં, અન્ન, દક્ષિણા અને ફલ સહિત વાપન
આપને આપું છું,’ એ મંત્ર બણી વાપન આપવું-એ
પ્રકારે પૂજા કરવી.

શીતલાસમીની કથા

અથ કથા ॥ મન્ત્રિષ્વે-કૃષ્ણ ક્વાચ-પ્રસિદ્ધં ધ્રુવતાં રમ્યં
નગરં હસ્તિનાપુરમ્ ॥ હંદ્રયુગ્મશ્ચ રાજામૃતપતિલોકપાલકઃ
॥ ૧ ॥ ધર્મશીલામિધા ચાસીતસ્ય માર્યાં યશસ્વિની ।
ક્રિયાકાંડે રતા સાધ્વી દાનશીલા પ્રિયંવદા ॥ ૨ ॥ બभૂવ
પ્રથમઃ પુત્રો મહાધર્મેતિ નામતઃ । નંદતે પિતૃવાત્સલ્યપાર્કા-
લેડન્યર્દિમસ્તતોડમવત્ ॥ ૩ ॥ દ્વિતીયા ચ તથા પુત્રી તસ્ય
જાતા ગુણોત્તમા । પુત્રી લક્ષણસંપન્ના શુભકારીતિ નામતઃ
॥ ૪ ॥ વદ્યે સા પિતૃર્ગૈહે સર્વાંગુણહંદરી । નાના રૂપેણ
સા બાલા સર્વાંસાં ચ ગુણાધિકા ॥ ૫ ॥ સાહ્યક્રિકગુણો-
પેતા પથહસ્તા પ્રિયંવદા । કૌંઢિન્યનગરે રાજા હમિત્રો
નામ નામતઃ ॥ ૬ ॥ તત્પુત્રો ગુણવાન્નામ શુભકાર્યાઃ પતિ-
ર્ભૌ । વરો હિ દેહમાનેન લક્ષ્મીવાન્ રૂપવાન્ ગુણઃ ॥ ૭ ॥
ગુણવાન્ શુભકારિણ્યાઃ પાળં જમાહ ધર્મંવિત્ । ઘૃહીત્વા
પારિવર્ત્તોણિ ગતોડસૌ નગરં પ્રતિ ॥ ૮ ॥ પુત્રઃ સમાયયૌ
રાજા ગુણવાન્ હસ્તિનાપુરમ્ । હૃતઃ પરિજ્ઞૈઃ સર્વેસ્ત-
ત્પુત્ર્યા નયનોસ્તકઃ ॥ ૯ ॥ તં દૃષ્ટ્વા શુભકારી સા સહર્ષો
જાતસંનમઃ । પ્રણમ્ય ચ પિતૃઃ પાદૌ તમુચે ચારુહાસિની
॥ ૧૦ ॥ મયા તાત પરિજ્ઞાતં યદુર્લભ્યમગ્નિના । પાતિ-
વ્રત્યસમો ધર્મો નાસ્તીહ હૃદયનત્રયે ॥ ૧૧ ॥ તસ્માદાજ્ઞાં
દેહિ રાજન્ પ્રદેશ્વેનાંતરાત્મના । રથમારુઠ યાત્યામિ સ્વા-
મિના સ્વપુરં પ્રતિ ॥ ૧૨ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે; -હસ્તિનાપુર (દિલ્હી) નામનું સુંદર
નગર પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં હંદ્રયુગ્મ નામનો એક રાજા

રાજ્ય કરતો હતો. તે પ્રજાનું સારી રીતથી પાલન કરતો હતો.^૧ તેને ધર્મશીલા નામની ઓ હતી. તે યજ્ઞવાળી, કર્મકાંડમાં પ્રીતિવાળી, પતિવ્રતા, દાન દેવામાં તત્પર અને પ્રિય બેલનારી હતી.^૨ તેને પ્રથમ મહાધર્મ નામનો પુત્ર થયો-જે પિતાના સ્નેહથી આનંદમાં રહેતો હતો. પુત્ર થયા પછી ઈંદ્રધુમ્ને પુત્રી થઈ. તે ઉત્તમ ગુણવાળી હતી, શુભ લક્ષણવાળી હતી અને તેનું નામ શુભકારી હતું.^{૩-૪} એ કન્યાના સર્વ અવયવો સુંદર હતા. એ કન્યા પિતાને ઘેર ઉછરતી હતી અને નામ તથા ગુણથી સર્વને પ્રિય હતી.^૫ તે સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલાં લક્ષણવાળી હતી. તેના હાથમાં પદ્મ હતું અને તે પ્રિય બેલનારી હતી. એ શુભકારીનો વિવાહ કૌંડિન્યનગરના રાજા સુમિત્રના પુત્ર ગુણવાનની સાથે કરીધો હતો. ગુણવાન પશુ સ્વરૂપ, ગુણ અને સ્વભાવથી શુભકારીને યોગ્ય જ હતો.^{૬-૭} શુભકારીનું પાણિગ્રહણ કર્યા પછી પહેરામણી પહેરી ધર્મવિત્ ગુણવાન પોતાના શહેરમાં ગયો.^૮ અને પાછો સમય થયો ત્યારે પોતાની ઓ શુભકારીને તેડવા માટે ધણાં માણસોની સાથે હસ્તિનાપુર એટલે પોતાના સાસરાને ગામ આવ્યો,^૯ તે બેઈ શુભકારી હર્ષભેર દોડી પિતાની પાસે ગઈ અને પ્રણામ કરી કહેવા લાગી,^{૧૦} 'હે પિતા ! પતિવ્રતા જેવો ખીન્ન કાષ્ઠ ધર્મ ત્રણ ભુવનોમાં નથી.' એ પ્રકારનું જે બ્રહ્માએ કહેલું છે તે મારી જાણમાં છે માટે મને આપ પ્રસન્ન થઈ રાજા આપો, એટલે મારા પતિની સાથે રથમાં બેસી મારે ગામ જાઉં.^{૧૧-૧૨}

તસ્યાસ્તદ્વચનં શ્રુત્વા પિતૃગ્રામ સુતાં પ્રતિ । સ્થિત્વૈકં વાસરં પુત્રિ શીતલાત્તત્કલમમ્ ॥ ૧૩ ॥ સૌભાગ્યારોગ્ય-જનકમયેષ્વચ્ચકરં પરમ્ । કૃત્વા યાદિ મતં ભ્રેતસ્વન્માતુર્મમ ચૈવ હિ ॥ ૧૪ ॥ इत्युક્त्वा प्रतिसामर्थी पूजोपकरणं तथा । संपाद्य राजा तां सद्यः शीतलामर्चितुं नृपः ॥ १५ ॥ પ્રેષ-યામાસ સરસિ બ્રાહ્મણં વેદપારગમ્ । સપત્નીકં તથા સાર્થે ગતા સા તદ્વાનાંતરે ॥ ૧૬ ॥ અમંતો તત્સરસ્તત્ર નાપદ્ય-દ્વિધિસાપનમ્ । શ્રાંતા અમંતો વિજને સ્મરંતી શીતલાં મુદ્ધઃ ॥ ૧૭ ॥ દર્શં સા તતો નારીં લક્ષ્મીં રૂપગુણાન્નિ-તામ્ । વિપ્રસ્તુ સ અમન્ શ્રાંતઃ સ્તો નિદ્રાવશંગતઃ ॥ ૧૮ ॥ દદ્યોડહિના મૃતસ્તસ્ય માર્યાં તન્નિકટે સ્થિતા । શુભકારીં તતો લક્ષ્મીં સોવાચ કરુણાર્દ્રધીઃ ॥ ૧૯ ॥ भविष्यति चि-रंजीवी भर्ता ते राजकन्यके । आगच्छ पूजनायैव दर्श-यामि सरोवरम् ॥ २० ॥

એ પ્રકારનું પુત્રીનું વચન સાંભળી ઈંદ્રધુમ્ને કહ્યું કે, 'હે પુત્રિ ! મારી તથા તારી માની એવી ઇચ્છા છે કે, એક દિવસ અહીં રહી જા; અને શીતલાદેવીનું મત-જે ઉત્તમ છે, સુખ, આરોગ્ય અને અખંડ સૌભાગ્યને આપનાર છે તે કર્યા પછી જાજે.'^{૧૩-૧૪} એટલું કહી

મતની તથા પૂજની સામગ્રી તૈયાર કરાવી, શીતલાના પૂજન માટે જલદીથી તેને તળાવ ઉપર મોકલી દીધી. તેની સાથે વૈદિક બ્રાહ્મણ તથા તેની બીને પણ મોકલ્યાં. એ સમ્રાજાં વનમાં ગયાં^{૧૫} અને ધણાં કાફાં માર્યાં પણ તળાવ મળ્યું નહીં. શુભકારી ધણી થાડી ગઈ હતી, તોપણ શીતલાનું સ્મરણ કરતી કરતી વનમાં ભ્રમવા લાગી.^{૧૬-૧૭} અને પેલાં બ્રાહ્મણ વનમાં ફરવાથી થાડી ગયો હતો તેથી સુષ્ટ ગયો અને સર્પ કરડવાથી મરણ પામ્યો. તેની પાસે તેની ઓ બેઠી હતી. શુભકારી વનમાં ભ્રમતી હતી ત્યાં એક વૃદ્ધ ઓ તેની નજરે પડી. તે ઉત્તમ ગુણવાળી હતી. તેણે ક્વાથી શુભકારીને કહ્યું કે, -^{૧૮-૧૯} હે કન્યકે ! તું મારી પાછળ પાછળ ચાલી આવ. હું તળાવ બતાવું. ત્યાં શીતલાની પૂજ કરવાથી તારો પતિ ચિરંજીવી થશે.^{૨૦}

तथा सह गता साध्वी तद्वर्गं विधिपूर्वकम् । पूजया-मास हर्षेण तोषयामास शीतलाम् ॥ २१ ॥ तस्या वरं प्राप्य मुदा स्वमार्गे गंतुमुद्यता । ततः सा दह्योऽरण्ये ब्राह्मणं दष्टसर्वकम् ॥ २२ ॥ भार्या तु तस्य निकटे रुदतीं ब्राह्मणीं मुदुः । राजपुत्री लक्ष्मवरा शीतलायाः पतिव्रता ॥ २३ ॥ तयोस्तत्तद्वर्णपत्योर्योग्यसौभाग्यदर्शनात् । रुदती करुणं सापि शुशोच च स्रुदुर्मुदुः ॥ २४ ॥ आश्वास्य ब्राह्मणी सा तु राजपुत्रीमुखान् ह । तिष्ठतिष्ठ क्षणं सुषु प्रविशामि हृताशनम् ॥ २५ ॥ अनेन सह गच्छामि स्वर्गलोके सुखा-वहम् । तस्यास्तद्वच आकर्ण्य राजपुत्री दयान्विता ॥ २६ ॥ सस्मार शीतलां देवीं महावैषम्यभंजनीम् । आगच्छच्छी-तला तत्र वरं दातुं शुचिस्मिता ॥ २७ ॥ શીતલોવાચ-વરં વરય વલ્લે ત્વં કિં દુઃલ્લં ચારુઃસિનિ । શીતલાત્રતજં પુણ્યં દેહિ ત્વં બ્રાહ્મણીં શુભામ્ ॥ ૨૮ ॥ તેન પુણ્યપ્રભાવેન ભર્તાડસ્યા નિર્વિષો ભવેત્ । હિતિ દેશ્યા વચઃશ્રુત્વા અવદ-દ્બ્રાહ્મણીં તતઃ ॥ ૨૯ ॥ ક્વબોચાશુ તતો વિપ્રશિરં સુતો યથા પુનઃ । શીતલાયા વ્રતે હુલ્લિજાંક્ષણ્યાશ્ચાભવત્તદા ॥ ૩૦ ॥ અકરોત્સાપિ તત્પૂજાં ભક્તિભાવપુરઃસરા । તત્રાં-તરે રાજપુત્ર્યાઃ પતિરાગાદ્વાનાંતિકમ્ ॥ ૩૧ ॥ સોડપિ દ-દ્યોડય સર્પેન ગચ્છેત્યગ્રે દર્શકે તમ્ । ચિલકાપ તતઃ સાધ્વી સલ્યા સહ વનાંતરે ॥ ૩૨ ॥

તે સાંભળી પતિવ્રતા શુભકારી તેની સાથે તળાવ ઉપર ગઈ અને હર્ષથી વિધિપૂર્વક શીતલાની પૂજ કરી, તેથી દેવી પ્રસન્ન થયાં ને વરદાન આપ્યું.^{૨૧} વરદાન મળ્યા પછી શુભકારી હર્ષથી ઘેર જવા માટે રસ્તે પડી, તેટલા-માં પેલાં બ્રાહ્મણ, જે સર્પ કરડવાથી મરણ પામ્યો હતો તે તથા પાસે બેસીને રડતી તેની ઓ અને તેની નજરે પડ્યાં. તે બંનેનું યોગ્ય સૌભાગ્ય બેઈ, રાજપુત્રી-જે પતિવ્રતા હતી અને જેને શીતલાનું વરદાન મળ્યું હતું તે રડવા લાગી અને વારંવાર શોક કરવા લાગી.^{૨૨-૨૩}

તેને ધૈર્ય આપી બ્રાહ્મણીએ કહ્યું કે-હે સુંદરી ! હે રાજ-
પુત્રી ! થોડીવાર તું ધીરી થા. ૧૫ હું અગ્નિમાં પ્રવેશ કરી
મારા પતિ સાથે સુખકર સ્વર્ગ લોકમાં જઈ છું. એવાં
તેનાં વચન સાંભળી, શુભકારીને દયા આવી ૧૬ તેથી
તેણે, શીતલા જે મોટા રંડાપાને દૂર કરે છે તેનું સ્મરણ
કર્યું. ટુરત જ મંદહાસ્યવાળાં શીતલા દેવી વરદાન આપ-
વા માટે ત્યાં આવી કહેવા લાગ્યાં, ૧૭ 'હે સુંદર હાસ્યવા-
ળી ! તને શું દુઃખ પડ્યું છે ? વરદાન માગ, અને શીતલા
દેવીના વ્રતનું પુણ્ય આ બ્રાહ્મણીને આપ, જેથી એનો
પતિ વિષરહિત થઈ જીવતો થાય. ૨૦ એવાં દેવીનાં વચન
સાંભળી રાજપુત્રીએ શીતલાવ્રતનું પુણ્ય તે બ્રાહ્મણીને
આપ્યું. ૨૧ તેથી તેનો પતિ ધણે વખત થયાં સુતાની પેઠે
ઉડ્યો. તે જોઈ પેલી બ્રાહ્મણીને પણ શીતલાદેવીનું વ્રત
કરવાની ઇચ્છા થઈ. ૨૨ ત્યારે તેણે ભક્તિથી શીતલાની
પૂજા કરી. બીજા બાણ્યે રાજપુત્રીનો પતિ વનમાં
આવતો હતો, તેટલામાં સર્પ કરડવાથી મરણ પામ્યો.
તે વનમાંથી આવતી રાજપુત્રીની નજરે પડ્યો. પતિની
તેથી હાલત જોઈ તે તથા તેની સખી બ્રાહ્મણી, વનમાં
વિલાપ કરવા લાગી. ૨૩-૨૪

શીતલોચાચ-વ્રતે મયા પૂર્વશ્ચક્રં સ્મર તદ્ભરણિનિ ।
શીતલાવ્રતચારિણ્યા વૈષ્ણવ્યં નૈવ જાયતે ॥૩૩॥ સ્વયમુત્થાય
કલ્યાણિ પતિં સ્મરં ગૃહે યથા । બોવયાદુ તથા બીક વ્રતં
વૈષ્ણવ્યાનાશનમ્ ॥ ૩૪ ॥ દ્યુતુકા બોવયામાસ અર્તાં સ
પતિવ્રતા । અર્તાપિ મુદિતો દૃષ્ટ્વા સ્વાં પ્રિયાં પ્રીતિમાનમૂત્
॥ ૩૫ ॥ દૃષ્ટ્વા તુ મહદાશ્ચર્યં તદ્ગ્રામસ્થાયિનો જનાઃ ।
સર્વે તે જિસ્મયં જગ્મુર્બ્રાહ્મણીપતિચળાત્ ॥ ૩૬ ॥ બ્રાહ્મ-
ણી દુર્વિતા વૃદ્ધાં પ્રણિપત્ય પતિવ્રતા । દેહિ માતર્ભક્તે-
સ્તુ બૈવેધ્યમવિયોગતે ॥ ૩૭ ॥ અન્યાપિ શીતલાયાસ્તુ
વ્રતં મારી કરિષ્યતિ । બૈવેધ્યમદારિદ્ર્યમવિયોગં સ્વમર્તૃતઃ
॥ ૩૮ ॥ તથેત્યંતર્યં દેવી શીતલા કામરૂપિણી । શીત-
લાયા વરં લઘ્વા જગામારભીયવેશ્મનિ ॥ ૩૯ ॥ પદ્માક-
રાચાસિહવિશ્વંચા સમર્હણાસાદિતિશ્ચમંગલા । પ્રસાદ-
માસાય ચ શીતલાયા રાજઃ સુતા પાર્શ્વતિવદનમૂત્ ॥૪૦॥
इति भविष्ये शीतलाव्रतं संपूर्णम् ॥

ત્યારે ત્યાં પ્રગટ થયેને શીતલા કહે છે-હે પુત્રિ ! મેં
પ્રથમ કહેલું છે કે શીતલાનું વ્રત કરવાથી રંડાપો આવતો
નથી, તેથી તું તેનું સ્મરણ કર. ૨૦ હે કલ્યાણિ ! હે બીક !
તું પોતે પતિને ધરમાં સ્નેહાની પેઠે જગાડ; કારણ કે
શીતલાવ્રત રંડાપો દૂર કરનાર છે. ૨૧ એવાં શીતલાનાં
વચનો સાંભળી શીતલાનું સ્મરણ કરી પતિવ્રતા રાજ-
પુત્રીએ પોતાના પતિને જગાડ્યો તેથી તેનો પતિ
પોતાની પ્રિયા ઉપર બહુ પ્રસન્ન થયો. ૨૫ આવી
શીતલા બ્રાહ્મણીના પતિના રક્ષણરૂપી મોટું આશ્ચર્ય
જોઈ, શહેરનીવાસી રૂપળાં લોકો અચંબા પામ્યાં. ૨

પછી પ્રસન્ન થયેલી પતિવ્રતા બ્રાહ્મણીએ શીતલા દેવીને
પ્રણામ કરી કહ્યું કે, હે દેવિ ! હે માત ! હું આપને
નમસ્કાર કરું છું. ૨૭ માટે મારું અખંડ સૌભાગ્ય રહે
અને પતિનો વિયોગ ન થાય અને બીજા પણ જે સ્ત્રી
આ વ્રત કરે તેને રંડાપો અને દારિદ્ર્ય આવતું ન જોઈએ
અને પતિનો વિયોગ થવો ન જોઈએ, એવું વરદાન
આપો. ૨૮ ત્યારે 'તથારતુ,' કહી વૈષ્ણવ રૂપ ધારણ
કરવાવાળાં શીતલા દેવી અદૃશ્ય થઈ ગયાં. શીતલાદેવીની
પાસેથી વરદાન લઈ, સઘળાં પોતપોતાને ઘેર ગયાં. ૨૯
અને તે રાજપુત્રી, શીતલાની પૂજા કરી પ્રસાદ લેવાથી
લક્ષ્મીની પેઠે જગદ્દેવ થઈ અને પાર્વતીની પેઠે પૂજ્ય
થઈ. ૪૦ એ પ્રમાણે ભવિષ્યપુરાણમાં શીતલાવ્રતની
કથા છે.

—ॐ॥ॐ॥ॐ॥—

૩ મુક્તાભરણ્યુવત

અથ માદ્રશુક્લસમ્પર્ગા શુક્લાભરણવ્રતં હેમાદ્રૌ મરિચ્યે-
સા મધ્યાહ્નવ્યાપિની પ્રાજ્ઞા । તથાસાવક્યાસૌ વા પરા ।
મમ દ્વજન્મનિ જન્માન્તરે વા અલંકિતસંતતિપુત્રપૌત્રદ્વયે
શુક્લાભરણવ્રતે ડમામહેશ્વરપૂજનં કરિષ્યે इति संकल्प्य
शिवाये दोरकं विन्यस्य शिवं पूजयेत् ॥

બાદરવા શુદ્ધિ સાતમને દિવસે મુક્તાભરણ્યુવત ભવિ-
ષ્યપુરાણમાં તથા હેમાદ્રિમાં કહેલું છે. એ સમગ્રી
મધ્યાહ્ન વખતની લેવી. એવ દિવસે મધ્યાહ્ન વખતે વ્યાપ
હોય અથવા ન હોય તો બીજા એટલે પર સમગ્રી લેવી.
પછી, 'મારા આ જન્મમાં વા બીજા જન્મમાં અખંડ
વંશ રહેવા માટે અને પુત્ર પૌત્રની શુદ્ધિ માટે, મુક્તા-
ભરણ્યુવતમાં હું શંકર અને પાર્વતીનું પૂજન કરીશ,'
એવો સંકલ્પ કરી શિવજીની પાસે દોરો રાખી શિવજીની
પૂજા કરવી.

પૂજાપ્રકાર

અથ પૂજા-દેવદેવ મહેશાન પરમાત્મન્ જગદુરો ।
પ્રતિપાદિતયા સોમ પૂજયા પૂજયામ્યહમ્ । આવાહનમ્ ॥૧॥
अनेकरत्नलवितं सौवर्गे मणिसंयुतम् । शुक्लाचितं महादेव
गृहाणासनमुत्तमम् । आसनम् ॥ २ ॥ पार्थ गृहाण वेवेश
सर्वविद्यापरायण । घ्यानगम्य सतां शंभो सर्वेश्वर नमोऽस्तु
ते । पाणम् ॥ ३ ॥ इदमर्घ्यमनघ्यं त्वममराधीश शंकर ।
किंकरीव्रतया सोम मया दत्तं गृहाण भोः । अर्घ्यम्
॥ ४ ॥ गंगादिसर्वतीर्थेभ्यः समानीतं सुशीतलम् । जल-
माचमनीयायं गृहाणेसोमया सह । आचमनीयम् ॥ ५ ॥
मध्वाज्यदधिर्लसिभ्रमधुना परिकल्पितम् । शंकरप्रीतये
तेऽहं मधुपर्कं निवेदये । मधुपर्कम् ॥ ६ ॥ पयो दधि घृतं
चैव शर्करामधुसंयुतम् । पंचामृतैस्त्वनपनं करोमि परमे-
श्वर । पंचामृतस्नानम् ॥ ७ ॥ गंगा च यमुना चैव गो-
दावरी सरस्वती । एताभ्य आहृतं तोयं स्नानार्थं प्रतिघृ-

જતામ્ । શુદ્ધોદકસ્નાનમ્ ॥ ૮ ॥ સ્નાનાદુર્ધ્વ મહારેવ
પ્રીત્યા પાવપ્રણાશન । વજ્રગુર્મ મયા દત્તમદર્તં પ્રતિષ્ઠ-
જતામ્ । વજ્રમ્ ॥ ૯ ॥ ઉપવીર્તં સોતરીયં નાનાપૂષણમ્-
પિતમ્ । ગૃહાણ સોમ વિમલં મયા દત્તમિદં શુભમ્ ।
ઉપવીતમ્ ॥ ૧૦ ॥ મલયાચલસંભૂતં હર્ગયિ ધનસારયુક્ ।
ચંદનં પંચવદન ગૃહાણ વનિતાયુત । ચંદનમ્ ॥ ૧૧ ॥

‘હે દેવના દેવ । હે મહેશ્વાન । હે પરમાત્મન । હે
જગદ્ગુરો । હે પાર્વતીસહિત । હું શાસ્ત્રમાં કહેલી પૂજા-
વડે આપની પૂજા કરું છું,’ એ મંત્રથી આવાહન કરવું.^૧
‘હે મહાદેવ । અનેક મણિ, રત્ન અને મોતીવડે જડેલાં
સોનાનાં ઉત્તમ આસનનું આપ ગ્રહણ કરો.’^૨ હે દેવેશ ।
હે શંભો ! આપ સર્વ વિદ્યાના પરમ સ્થાનરૂપ છો,
સત્પુરુષોને ધ્યાનમાં દર્શન આપો છો, અને સર્વના
ધર્મરૂપ છો માટે આપને નમસ્કાર કરું છું, પાછનું ગ્રહણ
કરો.^૩ હે અમરાધીશ । હે શંકર । હે ઉમાસહિત । તમારી
દાસી અનેલી હું અમૃત્ય અર્ધ આપને આપું છું, તે ગ્રહણ
કરો.^૪ હે ધંશ ! આ જલ-જે ગંગા વગેરે સઘળાં
તીર્થોમાંથી હું લાગ્યો છું અને શીતલ છે તેનું આપ અને
પાર્વતી આચ્છાદન કરો.^૫ હે શંકર ! આપની પ્રીતિ માટે
મધ, ઘી અને દહીં સહિત તૈયાર કરેલો મધુપર્ક આપને
આપું છું તે ગ્રહણ કરો.^૬ હે પરમેશ્વર ! દૂધ, દહીં, ઘી,
મધ અને સાકર એ પંચામૃતવડે આપને સ્નાન કરાવું
છું.^૭ હે દેવ । ગંગા, યમુના, ગોદાવરી અને સરસ્વતીનું
જળ હું લાગ્યો છું, તે આપ સ્નાન માટે ગ્રહણ કરો.^૮
હે મહાદેવ । હે પાપનો નાશ કરનાર । આપનું સ્નાન
થયું, માટે નર્ત્ય એ વચ્ચે આપને આપું છું, તે ગ્રહણ
કરો.^૯ હે પાર્વતીસહિત દેવ । સ્વચ્છ જનોઇ તથા નાના
પ્રકારના અલંકાર સહિત ઉત્તરીય આપને આપું છું, તે
ગ્રહણ કરો.^{૧૦} હે પંચવદન । (પાંચ મુખવાળા) ચંદન કે
જે મલયાચળમાં ઉત્પન્ન થયેલું છે, સુગંધ અને કપૂર-
સહિત છે, તેને પાર્વતીસહિત આપ ગ્રહણ કરો.^{૧૧}

જાતીચંપકપુનાગકુલૈઃ પારિજાતકૈઃ । શતૃપૈત્રૈશ્ચ કલ્પહા-
રૈરર્ચયેદ્દહુમાપતિમ્ । પુષ્પાણિ ॥ ૧૨ ॥ ત્રૈલોક્યપાવના-
મેત પરમાત્મન્ જગદ્ગુરો । ચંદનાગુદકપૂરપૂર્ણં દાત્વ્યામિ
શંકર । ધૂપમ્ ॥ ૧૩ ॥ શુભવર્તિયુતં સર્વિઃ સહિતં બહ્વિના
યુતમ્ । દીપમેકમેનાકારં પ્રતિમાકલયત્વિમમ્ । દીપમ્
॥ ૧૪ ॥ પાવસાપુષ્પહર્સં દુષ્પાઠં સગુહૌદનમ્ । દિવ્યાન્
પદ્મસોપેતં છપારસસમન્વિતમ્ । દક્ષિણીરાષ્ટ્રયસંયુક્તં નૈવે-
યાર્યં પ્રકલિપતમ્ । સમર્પયામિ દેવાદં ક્રિકરી શંકરાય તે ।
નૈવેયમ્ ॥ ૧૫ ॥ પુનરાશ્ચમનં શુદ્ધં કુરુ સોમૈશ્વનાડ્યુના ।
સુલશુદ્ધિકરં તોયં કૃપયા ત્વં ગૃહાણ મો । આશ્મનીયમ્
॥ ૧૬ ॥ કસ્તૂરિકાસમાયુક્તં મલયાચલસંભવમ્ । ગૃહાણ
ચંદનં સોમ કરોદ્વર્તનહેતવે । કરોદ્વર્તનમ્ ॥ ૧૭ ॥ નાલિ-
કેરકલ્પં જંબુકલ્પં નારિંગમુત્તમમ્ । કૃષ્ણાંકં પુરસો મક્ત્યા

કલિપતં પ્રતિગૃહ્ણતામ્ । કલમ્ ॥ ૧૮ ॥ પૂર્ણાકલમિતિ
તાંજલમ્ ॥ ૧૯ ॥ હિરણ્યગર્ભેતિ દક્ષિણમ્ ॥ ૨૦ ॥ નૌ-
રાજનમ્ ॥ ૨૧ ॥ પુષ્પાંજલિમ્ ॥ ૨૨ ॥ પ્રદક્ષિણમ્
॥ ૨૩ ॥ નમસ્કારાન્ ॥ ૨૪ ॥

જાતી, ચંપો, પુનાગ, યકુલ, પારિજાતનાં પુષ્પ, કમલ
અને લાલ કમલવડે હું મહાદેવની પૂજા કરું છું.^{૧૨} હે
ત્રણ દોઢને પવિત્ર કરનાર । હે અનંત । હે પરમાત્મન ।
હે જગદ્ગુરો । હે શંકર । ચંદન, અથુરુ ને કપૂરનો ધૂપ
આપું છું.^{૧૩} હે અનેક સૂર્યસદૃશ । ધીનો દીવો કે જે
સુંદર વાટવાળો છે અને અમિથી પ્રગટેલો છે તેનું ગ્રહણ
કરો.^{૧૪} હે દેવ । દૂધપાક, પૂડલા, ફસાર, ખીર, ગોળ
અને ચોખા, અમૃત જેવું મધુર અને જરસવાળું દિવ્ય
અન્ન, દહીં, દૂધ અને ઘીનું નૈવેદ્ય પાર્વતીસહિત આપને
આપું છું.^{૧૫} હે શંકર ! કૃપાથી આ જલનું આચ્છાદન
કરી મુખ શુદ્ધ કરો.^{૧૬} હે શંકર ! કરોદ્વર્તન માટે કરતૂરી-
સહિત મલયપર્વતમાં ઉત્પન્ન થયેલું ચંદન ગ્રહણ કરો.^{૧૭}
હે દેવ । નાળિયેર, ગંધ, નારંગી અને કેળાં આપની પાસે
ભક્તિથી રાખું છું, તે ગ્રહણ કરો.^{૧૮} પછી ‘પૂર્ણાકલ’
એ મંત્ર ભણી તાંબૂલ આપવું,^{૧૯} ‘હિરણ્યગર્ભ’ એ મંત્રથી
દક્ષિણા દેવી,^{૨૦} આરતી કરવી,^{૨૧} પુષ્પાંજલિ,^{૨૨} પ્રદ-
ક્ષિણા^{૨૩} તથા નમસ્કાર કરવા.^{૨૪}

મહારેવ મહારાજ પ્રીત્યા પાપં પ્રણાશય । અસ્માકં
કુર્વતાં પૂજાં સાધુ વાડસાધુ યોજિતામ્ ॥ ૨૫ ॥ જ્ઞાનતો-
ડજ્ઞાનતો વાપિ ભવતો વિહિતા ચ યા । સંપૂર્ણયુત્તાં પૂજાં
ચિન્થેશો વિમલો ભવાન્ । હિતિ પ્રાર્થના ॥ ૨૬ ॥ દેવેશ
જગન્નાથ સર્વસૌમાયદાયક । ગુહ્યોર્ધ્વાં દોરુર્ણં ત્વાં પુત્રપૌ-
ત્રપ્રવર્દનમ્ । દોરુર્ણમ્ ॥ ૨૭ ॥ સત્સામોષગીતં ત્વાં
ધારયામિ જગદ્ગુરો । સુત્રગ્રંથિસ્થિતં નિત્યં ધારયામિ
સ્થિરો ભવ । હિતિ દોરુર્ણમ્ ॥ ૨૮ ॥ હર પાવાનિ
સર્વાણિ તુષ્ટિ કુરુ દયાનિધે । પ્રસન્નઃ સન્નુમાર્કાંતં દીર્ઘા-
યુઃપુત્રદો ભવ । હિતિ જીર્ણદોરુર્ણોત્તારણમ્ ॥ ૨૯ ॥ અથ
વાગનમ્-મંદકાન્ વેદકાન્વાડ્ય સ્મૃતાન્દક્ષિણામુતાન્ ।
एकादशशतं कृत्वा ब्राह्मणाय कुडुम्बिने । वेदशास्त्रप्रवीणाय
दद्यात्सोमस्य पुष्टये । शंकरः प्रतिगृह्णाति शंकरो वै ददाति
च । शंकरस्तारकोभाभ्यां शंकराय नमो नमः । इति वाय-
नम् ॥ ૩૦ ॥ एवं या पूजनं कुर्यात्सोमस्य सुखदस्य च ।
सर्वाङ्कमानवाप्नोति पुत्रपौत्रैश्च मोक्षते ॥ ૩૧ ॥ इति पूजा ॥

પછી ‘હે મહાદેવ । હે મહારાજ ! અમે પ્રીતિથી
કરેલી પૂજા પૂર્ણ થઇ હોય વા તે ખામી ભરેલી હોય તેને
સ્વીકાર કરો અને આરાં પાપનો નાશ કરો.’^{૨૫} હે દેવ ।
આપ જગતના ધંશ અને શુદ્ધ મનવાળો છો માટે મેં
કરેલી પૂજામાં જ્ઞાન વા અજ્ઞાનથી ખામી રહી હોય તે
પૂર્ણ કરો,’ એ મંત્રોથી પ્રાર્થના કરવી.^{૨૬} ‘હે દેવના દેવ ।
હે જગન્નાથ । હે સઘળાં સૌભાગ્યને આપનાર । આ

દોરો કે જે તમારું રૂપ છે અને પુત્ર પૌત્રની રૂઢિ કરનાર છે તેનું હું મહાશ્વ કરું છું,' એ મંત્ર બાણી દોરો મહાશ્વ કરવો.^{૨૭} 'હે જગતના યુરો ! હે દેવ ! આપ કે જે સાત સામથી ઉપગીત છો અને દોરાની ગાંઠમાં રજા છો તેને હું નિત્ય ધારણ્ય કરું છું માટે રિશ્ત થઈ રહો !' એ મંત્રથી દોરો બાંધવો.^{૨૮} 'હે પાર્વતીપતે ! હે દયાનિધે ! મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ, મારાં સ્વધનાં પાપોનું હરણ્ય કરો, મને પુષ્ટિ, લાંબું આયુષ્ય અને પુત્ર આપો,' એ મંત્ર બાણી જ્યુના દોરાનો ત્યાગ કરવો.^{૨૯} પછી મહાદેવ તથા પાર્વતીને પ્રસન્ન કરવા માટે વેદ અને શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ (ચતુર) તથા બોહોળા કુટુંબવાળા બ્રાહ્મણને ઘી અને દક્ષિણાસહિત માર્યા તથા યુગ્માં મળી એકસો બગીયા-રનું વાપન આપવું. વાપનનો મંત્ર—'શંકર મહાશ્વ કરે છે, શંકર આપે છે, શંકર બેયના તારક છે, માટે શંકરને નમસ્કાર કરું છું.'^{૩૦} એવી રીતે જે ઓ સુખ આપનાર પાર્વતીસહિત શંકરનું પૂજન કરે છે તેના સર્વ મનોરથો પૂર્ણ થાય છે અને તે પુત્ર-પૌત્રની સાથે આનંદ પામે છે. એ પ્રમાણે પૂજનવિધિ છે.^{૩૧}

મુક્તાભરણ્યવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ— સુર્તોદ્રો લોમસો નામ મથુરાયાં ગતઃ પુરા । સોઽર્ચિતો વચ્ચદેવેન દેવકયા ચ યુષ્ધિર ॥ ૧ ॥ ઉપવિટઃ કયાઃ પુણ્યાઃ કથયિત્વા મનોરમાઃ । તતઃ કથયિતું બ્રુવઃ કથામેતાં પ્રચક્રમે ॥ ૨ ॥ કંસેન તે હતાઃ પુત્રા જાતા જાતા પુનઃ પુનઃ । મૃતવરસા દેવકિ સ્ત્વે પુત્રદુઃસ્થેન દુઃસ્થિતા ॥ ૩ ॥ યથા ચંદ્રચુલી દીનાં બભૂવ નહુષપ્રિયા । પશ્ચાર્ષીર્ગત્રતા ચૈવ બભૂવામૃતચક્ષુઃ ॥ ૪ ॥ સ્વમપિ દેવકિ તથા મત્રિવ્યસિ ન સંશયઃ ॥ દેવકયુવાચ— કા સા ચંદ્રમુખી ભ્રાત્રન્ બભૂવ નહુષપ્રિયા ॥ ૫ ॥ કિં ચ ઋર્ણે વ્રતં પુણ્યં તથા સંતતિવર્ધનમ્ । સપત્નોર્દપંદલર્ન સૌભાગ્યારોગ્યંદ વિભો ॥ ૬ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પૂર્વે એક દિવસે લોમશ ઋષિ મથુરામાં ગયા. ત્યાં વસુદેવે તથા દેવકીએ પૂજા કર્યા પછી એકદા યુનિરાજે કેટલીક પુણ્યકારક કથા કહી, ફરીથી આ કથા કહેવાનો પ્રારંભ કર્યો કે,^{૧-૨} હે દેવકિ ! જે જે ઉત્પન્ન થયા, તે સ્વધના તમારા પુત્રો કંસે મારી નાખ્યા તેથી તમને ધણું દુઃખ થાય છે, પણ હવે તે દુઃખ ઓડી દેવું, કારણ કે જેમ દુઃખિણી નહુષ રામની ઓ ચંદ્રમુખી વ્રત કરવાથી સુખી થઈ હતી, તેમ તમે પણ સુખી થશો, એમાં સંશય નથી.^{૩-૪} દેવકી પૂછે છે—હે બ્રહ્મા ! હે ત્રિભો ! નહુષ રામની ઓ ચંદ્રમુખી કેાણ હતી ? અને તેણે પુણ્યકારક, સંતતિ વધારનાર, અપત્નીના ગર્વનો નાશ કરનાર અને સૌભાગ્ય આપનાર કયું વ્રત કર્યું હતું ?^{૫-૬}

લોમશ ઉવાચ—અયોધ્યાયાં પુરા રાજા નહુષો નામ વિશ્રુતઃ । તત્પ્રાસીકૃપસંપન્ના દેવી ચંદ્રચુલી પ્રિયા ॥ ૭ ॥ તથા તસ્યૈવ નગરે વિષ્ણુગુપ્તોઽમવદ્વિજઃ । બાસીકુળવતી તસ્ય પત્ની મદ્રમુખી તથા ॥ ૮ ॥ તયોરાસીદતિપ્રીતિઃ સ્વદ્રુણીયા પરસ્પરમ્ । અથ તે દ્વે અપિ સહયૌ સ્નાનાર્થે શરણજાહે ॥ ૯ ॥ પ્રાપ્તે પ્રાતાશ્ચ તત્રૈવ બહુયો વૈ નગરાંગનાઃ । તાઃ સ્નાત્વા મંદલં ચક્રુસ્તન્મધ્યે વ્યક્તરૂપિણમ્ ॥ ૧૦ ॥ લેહયિત્વા શિવં શાંતમુમયા સહ શંકરમ્ । ગંધપુષ્પાક્ષતૈર્ભક્ત્યા પૂજયિત્વા યથાવિધિ ॥ ૧૧ ॥ પ્રણમ્ય ગંતુકા-માસ્તાઃ પમચ્છતુરુષે જિયૌ । આર્યાઃ કિમેતત્કિયતે કિં નામ વ્રતમીદ્રશમ્ ॥ ૧૨ ॥

લોમશ ઋષિ કહે છે—હે દેવકિ ! પૂર્વે અયોધ્યા નગરીમાં નહુષ નામનો પ્રખ્યાત રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેની ઓ ચંદ્રમુખી નામની હતી. તે ધણી રૂપવતી હતી.^૭ એ જ નગરીમાં વિષ્ણુશ્રમ નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેની ઓ બદ્રમુખી નામની હતી. તે શુભ વતી હતી.^૮ એ બ્રાહ્મણી તથા રાણી બંનેને પરસ્પર માઠ પ્રીતિ હતી. એક દિવસ એ બંને સખીઓ સરયુમાં સ્નાન કરવા ગઈ.^૯ ત્યારે બીજી પણ કેટલીક શહેરની ઓઓ સ્નાન કરવા ગઈ હતી. તેઓએ સ્નાન કર્યા પછી મંદલ કરી તેની વચ્ચમાં શિવ અને પાર્વતીની મૂર્તિ કરી તેની ચંદન, પુષ્પ અને અક્ષતવડે ભક્તિથી ત્રિધા પૂર્વક પૂજા કરી નમસ્કાર કરી તેઓ ઘેર જવા લાગી. એટલે પેલી બ્રાહ્મણી તથા રાણી બંને પૂછવા લાગી કે—હે બ્રાહ્મણો ! તમે આ શું કરો છો અને આ વ્રતનું નામ શું ?^{૧૦-૧૨}

તા ઋજુઃ શંકરોઽસ્માભિઃ પાર્વત્યા સહ પૂજિતઃ । બ્રહ્મા સ્ત્રવમયં તંતું શિવસ્યાત્મા નિવેદિતઃ ॥ ૧૩ ॥ ખારણી-યમિવં સાવચાત્પ્રાણવિધારણમ્ । મુક્તાભરણકં નામ વ્રતં સંતાનવર્ધનમ્ ॥ ૧૪ ॥ અસ્માભિઃ ક્રિયતે સહયૌ સુસ્તૈર્ભાગ્યદાયકમ્ । તાસાં તદ્વચનં શ્રુત્વા સહયૌ તે જાપિ દેવકી ॥ ૧૫ ॥ કૃત્વા ચ સમયં તત્ર બ્રહ્મા દોઽર્ષ્યાં સુદો-રકમ્ । તત્સતાશ્ચ ગૃહં જગ્મુઃ સ્વસલીભિઃ સમાહૃતાઃ ॥ ૧૬ ॥ કાલેન મહતા તત્પ્રાસ્તદ્વ્રતં વિસ્મૃતં શ્રમમ્ । ચંદ્રચુલ્યાઃ પ્રમત્તાયા વિસ્મૃતઃ સ તુ દોરકઃ ॥ ૧૭ ॥ મદ્ર-મુખ્યાસતાથા મદ્રે વિસ્મૃતં સર્વમેષ તત્ । મૃતે કેશિશ્વરોઽગ્નિઃ સાં બભૂવ પ્રવંગમી ॥ ૧૮ ॥ મદ્રાણ્યા કુલકુટી જાતા વ્રતભંગાશ્ચામાનને । સંભૂય મૂઘઃ સમયં પ્રાકૃહતં ચક્રતુઃ સદા ॥ ૧૯ ॥ કાલેન પંચર્તા પ્રાપ્તે સલીભાવાસઠૈવ તે । બદેવમાતૃકે દેશે જાતે ગોકુલસંજ્ઞકે ॥ ૨૦ ॥ બ્રાહ્મણી બ્રાહ્મણી જાતા કનિયા કનિયા તથા । રાત્રી જાયા બભૂ-વાથ વૃધ્વીનાથસ્ય વક્ત્રમા ॥ ૨૧ ॥ દૈશ્વરી નામવિકૃયાતા યાઽઽતીચંદ્રમુખી પુરા । નાનાં મદ્રચુલી યાઽઽતીજ્ઞવાનાનામ સાઽમ્ભવ ॥ ૨૨ ॥ અગ્નિમીલસ્ય સા દત્તા પિતા તસ્ય પુરો-

ષસઃ । ઝતીત્ર વલ્લભા ચાલીદુષ્ણા મુષ્ણપ્રિયા ॥ ૨૩ ॥
 મુષ્ણા મુષ્ણવરે રૂપેનાલંકૃતા દ્વયમ્ । તત્સર્વાં મુષ્ણ-
 રદૌ ચ પુત્રાઃ સર્વગુણાન્વિતાઃ ॥ ૨૪ ॥ માતૃવદ્વપસંપન્નાઃ
 પિતૃવદ્વર્મચીલિનઃ । સચ્ચૌ તે ચૈવ તદ્વચ્ચ જાતે જાતિ-
 સ્વરં કિલ્લ ॥ ૨૫ ॥ પુનર્નિરંતરા પ્રીતિસ્તયોરાસી-
 યથા પુરા । કાલે બહુતિથે યાતે ત્યક્તાશા ત્યક્તયૌત્રના
 ॥ ૨૬ ॥ મધ્યે વયસિ રાજી સા પુત્રમેકમજીજનત્ ।
 ર્જશ્ચરી રોગિણ્યં મૃકં પ્રજ્ઞાદીનં ચ વિસ્વરમ્ ॥ ૨૭ ॥ તાદ-
 શોપિ મહાભાગે મૃતોઽસૌ નચ્ચાર્થિકઃ । તતસ્તાં મુષ્ણા
 દ્રષ્ટુમીશ્વરી પુત્રદુઃસ્થિતમ્ ॥ ૨૮ ॥ સસ્થિભાવાદતિસ્નેહા-
 ત્પુત્રેઃ સ્ત્રીઃ પરિવારિતા । અશુક્લાભરણા મદ્રા સ્વરૂપેણૈવ
 મુષ્ણિતા ॥ ૨૯ ॥ (સાહિ મદ્રા દ્વિજત્યામૂઢ્યાર્વાં મુષ્ણના-
 મિકા । પુરા હિ તત્સ્યાઃ કાલેન કુલકુટી બહુપુત્રિણી ।)
 તાં દૃષ્ટ્વા તાદૃશ્યાં મધ્યાં પ્રજઙ્વાલેશ્ચરી રુષા ॥ ૩૦ ॥

ઝીઓ બોલી-અમે શંકર અને પાર્વતીની પૂજા કરી
 અને આ સૂતરનો દોરો બાંધી, શંકરને આત્માનું અર્પણ
 કર્યું છે. ૧૩ આ મતનું નામ મુક્તાબરણ છે. એ મત
 કરવાથી વંશની વૃદ્ધિ થાય છે. માટે મરણ પર્વેત આ મત
 ધારણ કરવું. ૧૪ હે સખીઓ! આ મત, મુખને અને
 સૌભાગ્યને આપનાર છે, માટે અમે એ મત કરીએ
 છીએ. ૧૫ એવી રીતનાં વચ્ચેના સાંભળી એ બંને સખી-
 ઝીઓ પણ મત કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, હાથમાં દોરો
 બાંધી, સર્વ ઝીઓની સાથે ઘેર ગઈ. ૧૬ ધણી વખત
 થવાથી પ્રમાદી ચંદ્રમુખી તે મત અને દોરો બૂલી ગઈ. ૧૭
 તેમ જ બદ્રમુખી પણ તે સંધળું બૂલી ગઈ. કેટલાક
 દિવસો થયા પછી, ચંદ્રમુખી મરણ પામી, અને તેને
 મતના બંધથી વાનરીનો અવતાર આગ્યો. ૧૮ અને
 બદ્રમુખીને મરણ પામ્યા પછી કુકડીનો અવતાર આગ્યો.
 કમંચેયો એ બંને એકઠી થઈ અને પૂર્વ જન્મમાં કરેલી
 મતની પ્રતિજ્ઞા ફરીથી કરી. ૧૯ ચાર બાદ એ બંને સખી-
 ઝીઓ હતી, તેથી બેઉ સાથે જ મરણ પામી; અને જોકુગ
 દેશ કે જેમાં નદીના જગથી અનાજ પાકે છે તેમાં
 જન્મી. ૨૦ જે બ્રાહ્મણી હતી તે બ્રાહ્મણને ઘેર જન્મી
 અને ક્ષત્રિયાણી હતી તે ક્ષત્રિયને ઘેર જન્મી. પૂર્વે
 ચંદ્રમુખી હતી તે આ જન્મમાં ધિશ્ચરી નામથી પ્રસિદ્ધ
 થઈ અને રાજાની પ્રિય રાણી થઈ. તથા જે પૂર્વ જન્મમાં
 બદ્રમુખી નામની બ્રાહ્મણી હતી તે આ જન્મમાં બુષણા
 નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ. ૨૧-૨૨ તેને એના પિતાએ ઉપર
 કહેલા રાજના અમિત્રીલ નામના પુરોહિત(ગોર)ની સાથે
 પરણાવી હતી. એ બુષણા ધણી સુંદર હતી અને તેને વળી
 ધરેણું બહુ જ પ્રિય હતું, તેથી તે ઉત્તમ ધરેણું પહે-
 રતી હતી ને તેથી વિશેષ શોભતી હતી. ૨૩ તેને આઠ
 પુત્રો થયા-જે સર્વ વિદ્યાસંપન્ન, માના જેવા કેપતાન
 હતા અને પિતા જેવા ધર્મિષ્ઠ તથા સારા સ્વભાવવાળા

હતા. ૨૪ એ બંને સખીઓને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ
 હતું. ૨૫ તેથી આ જન્મમાં તેઓ સખીઓ થઈ અને
 બંનેને પરસ્પર ગાઠ પ્રીતિ થઈ. વખત વીતતાં ધિશ્ચરી
 રાણીની જીવાની ઉતરી ગઈ અને પુત્ર થવાની આશા પણ
 ગઈ હતી. ૨૬ તેવા સમયમાં એક પુત્ર થયો, પણ તે
 રોગી, મુંગો અને જડ હતો. ૨૭ તે પણ નવ વર્ષનો થઈ
 મરણ પામ્યો, તેથી તેની પાસે શોક કરવા પોતાના
 પુત્રો સાથે બ્રાહ્મણની ઝી બુષણા આવી; કારણ કે
 રાણી તેની બેહનપણી હતી માટે તેમને ધણી સ્નેહ
 હતો. ૨૮ તે બ્રાહ્મણી જે કે શોક કરવા માટે આવી
 હતી, તોપણ અલંકાર ઉતાર્યા વગર આવી હતી અને
 વળી જન્મથી જ સુંદર હતી. ૨૯-૩૦ જે પહેલા જન્મ-
 માં બદ્રા નામની બ્રાહ્મણની પત્ની હતી અને બીજા
 જન્મમાં કુકુડી થઈ હતી તે જ ત્રીજા જન્મમાં ધણી
 પુત્રોવાળી બુષણા નામની બ્રાહ્મણની ઝી થઈ હતી.
 ધણી સુંદર અને પુત્રો સાથે આવેલી તેને જોઈ, રાણી
 ધિશ્ચરી ધિયાંથી બળવા લાગી. ૩૦

તતો દુઃ પ્રેષવિદ્યા બ્રાહ્મણી તીવ્રમત્સરા । ક્ષિતયામાસ
 સા રાજી તત્સ્યાઃ પુત્રવર્ધં પ્રતિ ॥ ૩૧ ॥ નિશ્ચિત્ય ચેતસા
 કૂરા વાતયામાસ તત્સત્તાન્ । કસ્મિન્નિવિવેસે સા ચ તાના-
 દ્વય ગુદં પ્રતિ ॥ ૩૨ ॥ મોજનસ્ય મિષાતેવામલમધ્યે વિર્ષ
 વદૌ । તત્પુત્રા દૃઢવદના શુકત્વાઙ્ગ ગૃહમાગતાઃ ॥ ૩૩ ॥
 સામધ્યાંદ્યતરાજસ્ય માતુર્ન નિષનં ગતાઃ । પુનસ્તાન્પ્રે-
 પયામાસ ચઙ્ગનાયા દ્વર્દં પ્રતિ ॥ ૩૪ ॥ તચ્છિક્ષિતા દ્વદે
 મૃત્યાઃ પાતયંતિસ્મ પુત્રકાન્ । જાતદંષ્ટાઙ્ગમલસા નુ યમુના
 તત્પ્રમાલતઃ ॥ ૩૫ ॥ પુનઃ સા પાપચિન્તા સ્વાન્ મૃત્યા-
 નાદ્વય યત્નતઃ । શૈભેઃ કૃત્વાઙ્ગ તાન્નચે વખસ્તેષાં ત્રિવીર્ય-
 તામ્ ॥ ૩૬ ॥ તથેત્પુત્રત્વા વનં ગમ્વા તૈઃ સાકં દુઃકૃદ્વયઃ ।
 જૈસ્તીક્ષ્ણેર્ધનં તેષાં કર્તું તે પાપહતયઃ ॥ ૩૭ ॥ પ્રહારા-
 નિદુરં ચક્રુસ્તપુત્રા દૃઢમાનસાઃ । તેષાં પ્રહારાસ્તૃણજ્ઞાતા
 માતુઃ પ્રમાલતઃ ॥ ૩૮ ॥ પુર્વં રાજી બહુતરાદ્વપાયાન્
 કૃતચત્વથ । હતા હતાશ્ચ તે પુત્રાઃ પુનર્જીવિત્સનામયાઃ
 ॥ ૩૯ ॥ તવનુતતરં દૃષ્ટ્વા સહીમાદ્વય મુષ્ણામ્ । ચપલેશ્યા-
 સને એથે બહુમાનપુરઃસરમ્ ॥ ૪૦ ॥ અપૃચ્છદ્વિસયાવિદ્યા
 રાજી સા મૃતવત્સકા । બ્રહ્મિ તર્થ મહાભાગે કિં સ્વયા
 ચક્રુતં કૃતમ્ ॥ ૪૧ ॥ દાનં વ્રતં તપો વાપિ શુશ્રૂષ્ણમુપો-
 વણમ્ । યેન તે નિહતાઃ પુત્રાઃ પ્રવર્જીર્વિત્સનામયાઃ ॥ ૪૨ ॥
 તથાહિ બહુપુત્રા ચ જીવદ્વિસા શુમાનને । અશુક્લાભરણા
 નિત્યં મર્દ્યેતસ્યવસ્થિતા । અતીવ શોભસે મદ્રે વિશુ-
 દ્ધમાત્સ્યથે યથા ॥ ૪૩ ॥

એવી રીતે મોટી ધિયાંવાળી રાણી, બ્રાહ્મણીને ઘેર
 મોકલી, તેના પુત્રોને જનથી મારવાનો વિચાર કરવા
 લાગી. ૩૧ પછી એક દિવસે નિર્દય રાણીએ, બ્રાહ્મણીના
 પુત્રોને જોજનના બહાનાથી બોલાવી, જોજનમાં ડેર

આપ્યું.^{૭૨} પણ માએ કરેલાં વ્રતના પ્રભાવથી તેઓ યુવા નહિ અને હસતા રમતા ઘેર આવ્યા. ત્યારે રાણીએ નોકરને કહી યશુનામાં ડૂબાવવા માટે તેઓને મોકલ્યા.^{૭૩-૭૪} તેથી નોકરોએ ઓકરાઓને યશુનામાં નાખ્યા, પણ પેલા વ્રતના પ્રભાવથી યશુનામાં ઘુંટણ જેટલું જળ થઈ ગયું.^{૭૫} ત્યારે રાણીએ ફરીથી નોકરોને ખાનગીમાં ઘોઘાવી કહ્યું કે, તેઓને હથીઆરોથી ઠાર મારો.^{૭૬} એવી રીતના હુકમથી પાપ શુદ્ધિવાળા નોકરો ઓકરાઓને વનમાં લઈ ગયા અને તેઓ ઉપર સળવેલાં તીક્ષ્ણ હથીઆરોના જેરથી ધાક્યાં. પણ વ્રતના પ્રભાવથી, તુલના પ્રહારની પેઠે થોડી પણ પીડા વગર સૌ હસતા રમતા ઘેર આવ્યા.^{૭૭-૭૮} એવી રીતે બ્રાહ્મણીના પુત્રોને મારવા માટે રાણીએ ધણા ધણા ઉપાયો કર્યા, પણ તે સધળા ફોપટ ગયા. કારણ કે તેઓ ફોપ ઉપાયથી મરતા નહિ હતા, પણ નિરાશ અને વિદ્યમાન રહેતા હતા.^{૭૯} એ પ્રકારનું આશ્ચર્ય જોઈ, સખી બૃષણાને ઘોઘાવી, માનપૂર્વક ઉત્તમ આસન ઉપર બેસાડી તે વિરમયથી પૂછવા લાગી.^{૮૦} કે-હે સખિ ! હે મહાભાગે ! સત્ય કહે કે, તે શું પુણ્ય કરેલું છે ? શું દાન કરેલું છે ? શું વ્રત કરેલું છે ? વા શું તપ કરેલું છે ?^{૮૧} કે કોઈની સેવા કરી છે ? વા ઉપવાસ કરેલા છે ? કે જેના પ્રભાવથી મારી નંખાવેલા તારા પુત્રો જીવતા થાય છે અને પીડારહિત થાય છે ?^{૮૨} તેમ જ હે સખિ ! જેના પ્રભાવથી તને ધણા પુત્રો થયા છે અને સધળા જીવતા છે. તું ધરેણું ઉતારતી નથી, પતિને પણ બહુ પ્રિય છે અને શરદ ઋતુમાં વીજળીની પેઠે ધણી શોભે છે, તેનું કારણ શું છે, તે મને કહે.^{૮૩}

બૃષણોવાચ-ચ્છુ દેવિ પ્રવક્ત્ર્યામિ જન્માંતરવિચેષિતમ્ ॥ ૪૪ ॥ કિં તદ્વિ વિસ્મૃતં સર્વમયોધ્યાયાં કૃતં હિ યત્ । આવામ્બાં વ્રતવૈકલ્યં પ્રમતામ્બાં વરાજને ॥ ૪૫ ॥ યેન ત્વં પ્રવર્ગી જાતા જાતાઃ કુક્કુટી તથા । તથાપિ વ્રતવૈકલ્યં ત્વયા ચાપલ્યતઃ કૃતમ્ ॥ ૪૬ ॥ મયા તુ સર્વભાવેન ચેત-સાડશ્ચાચ શંકરમ્ । તિર્થયોગ્યહતાપેન મનોહૃદ્યા જ્ઞા-પિતમ્ ॥ ૪૭ ॥ વ્રતદિ કારણં મદે નાન્યત્કિંચિત્કારોચ્ય-હમ્ । કોમલ ડવાચ-હૃદ્યાકર્ણ્ય વચઃ સ્મૃત્વા પૂર્વજન્મવિ-ચેષિતમ્ ॥ ૪૮ ॥ ર્જશ્ચરી ચ તયા સાર્દે ડુનઃ સમ્યક્-ચકાર હ । વ્રતસ્યાસ્ય પ્રભાવેન ડુવપૌત્રાદિસંબન્ધમ્ ॥ ૪૯ ॥ શુકલ્વા તુ સૌલ્યમનુકં મૃતા શિવપુરં ગતા । તત્સાલ્વ-મપિ કલ્યાણિ વ્રતમેતત્સમાચર ॥ ૫૦ ॥ આરણ્યેડસ્મિ-ન્નતે દિવ્યે જીવતુશ્ચ મચિવ્યસિ ॥ દેવકયુવાચ-બ્રહ્મા-ભ્યાદિ મે સમ્યગ્વ્રતમેતત્સલ્લમ્ ॥ સંતાનહૃદિકર્ણં શિવલોકસ્થિતિપ્રદમ્ ॥ ૫૧ ॥

બૃષણા કહે છે-હે દેવિ ! આમહી જન્મની વાત કહું છું તે સાંભળ.^{૪૪} હે શુદ્ધ મુખવાળી ! આપણે

અયોધ્યામાં જે વ્રત કર્યું હતું, તે સમગ્રનું તું જૂઠી ગઈ.^{૪૫} એ વ્રત આપણા પ્રમાદથી પૂરું થયું નહીં. જેથી તું બીજા જન્મમાં વાનરી અને હું કુકડી થઈ હતી. ચાંચલ્યથી વાનરયોનિમાં પણ તે એ વ્રત પૂરું કર્યું નહીં.^{૪૬} અને મેં તો કુકડાની યોનિમાં જન્મ આવવાના દુઃખથી ભક્તિથી ચિત્તમાં શંકરનું ધ્યાન કરી, મનથી જ એ વ્રત પૂરું કર્યું હતું.^{૪૭} તેથી જ મને પુત્ર વગેરેનું સુખ મળ્યું છે; કારણ કે એ વ્રત શિવાય બીજું કંઈ પણ હું કરતી નથી. લોમશ ઋષિ કહે છે-એવી રીતનાં વ્રતન સાંભળી, પૂર્વ જન્મમાં થયેલી હકીકતને યાદ કરી રાણીએ બ્રાહ્મણીની સાથે ફરીથી વિધિ પ્રમાણે એ વ્રત કર્યું તેથી તેને આ લોકમાં પુત્ર પૌત્ર વગેરેનું અતિ ઉત્તમ સુખ મળ્યું;^{૪૮-૪૯} અને અંતે શિવલોકની પ્રાપ્તિ થઈ. માટે હે દેવકિ ! તમે પણ આ વ્રત કરો,^{૫૦} કે જે દિવ્ય વ્રતથી તમારા પુત્રો જીવતા રહેશે. દેવકી કહે છે-હે મહારાજ ! મુક્તાબરણવ્રત જે સુખ આપનાર છે, સંતાનની વૃદ્ધિ કરનાર છે અને શિવલોકની પ્રાપ્તિ કરાવનાર છે, તે વ્રતનો વિધિ મને કહો.^{૫૧}

કોમલ ડવાચ-મદે માદ્રપદે માસિ સમમ્બાં સલિહા-શયે ॥ ૫૨ ॥ જાત્વા શિવં મંદલકે લેલ્યતિત્વા તપાડસ્મિ-કામ્ । મક્ત્યા સંપૂજ્ય સમયં કુર્વાંશ્ચક્રા કરે ગુણમ્ ॥ ૫૩ ॥ યાવજ્જીવં મથાડસ્યા તુ શિવસ્ય વિનિવેદિતઃ । હૃત્યેવં સમયં કૃત્વા તતઃ પ્રમૃતિ દોરકમ્ ॥ ૫૪ ॥ સૌવર્ણ રાજતં બાપિ સૌત્રં વા પારવેશ્કરે । મંદકાન્વેદકાન્વદ્યા-ન્માસે પશ્યેથ વાડન્વકે ॥ ૫૫ ॥ સ્વયં તાંત્રિય મુક્તિ વ્રતમંગમયાચ્છ્રમે । પ્રતિમાસં તુ સમમ્બાં શુક્રપક્ષે વિશેષતઃ ॥ ૫૬ ॥ કુર્વાંયેવં વ્રતં મદે વર્ષાંતેડપિ તુ દેવકિ । પારિતે મુદ્રિકાં ચૈવ હૈર્મી કપ્પાં સ્વશક્તિઃ ॥ ૫૭ ॥ તામ્રપાત્રો-પરિ સ્થાપ્ય બ્રાહ્મણાય વિવેદયેત્ । આચાર્યાય વિશેષેન છવર્ણેડ્યાંગુલીયકમ્ ॥ ૫૮ ॥ પુષ્પકુંકુમસિદ્ધર્તાશ્લોકાં-નસુત્રકૈઃ । છવાસિર્ની પૂજયેથ વ્રતસંપૂર્તિહેતવે ॥ ૫૯ ॥ (સદાયં વૃત્તીયા) પૂર્વં તત્પારથિત્વા તુ વ્રતં સંતતિવર્દ-નમ્ । સર્વપાપવિનિર્મુક્તા શુકલ્વા સૌલ્યમનાયમ્ ॥ ૬૦ ॥ સંતાનં વર્દયિત્વા ચ શિવલોકે મહીયતે । વ્રતતે સર્વમા-લ્યાતમાલ્યાનસહિતં વ્રતમ્ ॥ ૬૧ ॥ કુલ દેવકિ યત્નેન જીવતુશ્ચ મચિવ્યસિ ॥

લોમશ ઋષિ કહે છે-કલ્યાણકારક બાદરવા માસમાં સાતમને દેવસે બ્રહ્મશયમાં સ્નાન કરી,^{૫૨} મંડલમાં શિવ પાર્વતીની મૂર્તિ આલેખી, ભક્તિથી તેની પૂજા કરવી. પછી 'મારો આત્મા જીવતાં સુધી શિવને અર્પણ કરું છું,' એવી પ્રતિજ્ઞા કરવી,^{૫૩-૫૪} હાથે સોનાના, રૂપાના વા સુતરના દોરો નિરંતર બાંધી રાખવો. પંડર દિવસ સુધી, વા માસ સુધી અથવા વર્ષ સુધી ખડમંડાં તથા ગુંડાં આપવાં અને પોતે પણ ખાવાં.^{૫૫} વ્રતનો

ભંગ ન થાય, તેને માટે બહુ તજવીજ રાખવી. એ પ્રકારે પ્રત્યેક માસની શુદ્ધિ સાતમને દિવસે એક વર્ષ સૂધી વ્રત કરવું. ૫૧ વર્ષ પૂરું થાય ત્યારે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સોનાની વા રૂપાની વીંટી, ત્રાંચાના પાત્રમાં રાખી બ્રાહ્મણને આપવી. વિશેષે કરી આચાર્યને સુવર્ણની વીંટી આપવી. ૫૭-૫૮ પછી વ્રત પૂરું થવા માટે પુષ્પ, ઠંકુ, સિદ્ધર, તાંબૂલ, કાળજ અને દોરાવતી સુવાસિનીની પૂજા કરવી. ૫૯ એવી રીતથી જે માણસ વ્રત પૂર્ણ કરે છે તેનો વંશ વધે છે, સખળાં પાપ છૂટી જાય છે, અને તે આ લોકમાં ધર્મ સુખ ભોગવી અંતે શિવલોકમાં પૂજાય છે. હે દેવિ ! હે દેવકિ ! એવી રીતે વ્રતનો પ્રકાર તથા કથા સધળું કહી સંભળાવું ૧૦-૧૧ માટે સાવધાનીથી એ વ્રત કરો, તેથી તમારા પુત્રો જીવતા રહેશે.

કૃષ્ણ ડબાચ-દ્વયકૃત્વા તુ સુમિશ્રેષ્ઠસ્ત્રૈર્વાંતરધીયત
॥ ૬૨ ॥ ચકાર સર્વે યત્નેન યદુકં તેન ધીમતા । વ્રત-સ્વાસ્થ્ય પ્રમાણેન દેવકી મામજીજનત્ ॥ ૬૩ ॥ તસ્માત્પાર્થ નરેઃ કાર્યે જીમિઃ કાર્યે વિશેષતઃ । વ્રતં પાપપ્રશમનં છલ્લ-સંતતિચર્ચનમ્ ॥ ૬૪ ॥ હવે યઃ શ્ચયુગાન્નકસ્યા યજ્ઞેતત્પ્ર-તિપાદયેત્ । વ્રતમાલયાનસહિતં સોઽપિ પાપૈઃ પ્રદ્ધચ્યતે ॥ ૬૫ ॥ આલયાનકં વ્રતમિદં સુલ્લભાક્કામા યા જી ચરિવ્યસિ શિવં હૃદયે નિધાય । દુઃસં વિદ્યાય વહુશો ગતકલ્મસૌષા સા જી વ્રતાગ્રંતિ શોભનજીવવત્સા ॥ ૬૬ ॥ હિતિ દેમાદ્રો મધિવ્યે છુક્તામરણસમ્પત્તિવ્રતં સંપૂર્ણમ્ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—એટલું કહી સુનિરાજ ત્યાં જ અંતર્હિત થઇ ગયા. ૧૨ પછી જુદ્ધિમાન સુનિરાજના કહેવા પ્રમાણે દેવકીએ સાવધાનીથી વ્રત કરી મને ઉત્પન્ન કર્યો. ૧૩ માટે હે યુધિષ્ઠિર ! પુરુષે તથા વિશેષે કરી જીએ પાપ દૂર કરનાર અને સુખ તથા સંતતિને વધારનાર મુક્તાભરણ વ્રત કરવું. ૧૪ જે માણસ વ્રતસહિત આ કથા બકિતથી સાંભળે વા સંભળાવે છે, તે પશુ પાપથી મુક્ત થાય છે. ૧૫ જે જી સુખની અને મોક્ષની ઇચ્છાથી શિવને હૃદયમાં રાખી આ વ્રત કરે તેનાં સધળાં પાપો દૂર થાય છે અને તેનાં સંતાન જીવે છે. ૧૬ એ પ્રકારે હેમાદ્રિમાં ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલું મુક્તાભરણ-સમ્પત્તિનું વ્રત કહેલું છે.

૪ બિલીની શાખાનાં પ્રવેશપૂજન વગેરે

અથ આશ્વિનશુક્લસપ્તમ્યાં ચિલ્લશાલાપ્રવેશપૂજનાદિ ॥ અથ ચ સપ્તમી ઉદયઘ્યાપિની ગ્રાહ્યા ॥ યુગાયા વર્ષદ્વ-દિશ્ચ સપ્તમી પાર્વતીપ્રિયા ॥ રવેકલ્પમીઞ્ઠતે ન તત્ર તિથિ-યુગ્મતા ॥ હિતિ પ્રતાપમાર્તેઙે મધિવ્યોક્તેઃ ॥ (વર્ષદ્વદિ-જન્મતિથિઃ)

આશી શુદ્ધિ સાતમને દિવસે બિલ્લશાખા (બિલીની શાખા)નાં પ્રવેશપૂજન વગેરે કહેવાં છે. આ સપ્તમી

સૂર્યોદયબાપિની ભેવી; કારણ કે 'યુમાદિ તિથિ, જન્મ-તિથિ અને પાર્વતીને પ્રિય તિથિ સૂર્યોદયને જીવે છે (સૂર્યો-દય વખતની એ તિથિઓ ભેવી), માટે તેમાં તિથિ-યુગ્મતા એટલે યુગ્મવાક્યની કાંઈ જરૂર નથી.' એવી રીતે પ્રતાપમાર્તેઙમાં ભવિષ્યપુરાણનું વચન કહેલું છે.

—ॐ—

૫ સરસ્વતીનું આવાહન, પૂજન તથા વિસર્જન

તત્રૈવ મૂલનક્ષત્રે પુસ્તકસ્થાપનશ્ચકં રુદ્રયામલે—મૂલનક્ષત્રે છરાધીય પૂજનીયા સરસ્વતી ॥ પૂજયેત્પ્રત્યહં દેવ યાવદ્દે-વ્યવશ્ચક્રમ્ ॥ નાદ્યાપયેજ ચ લિલેનાધીયીત કદાચન । પુસ્તકે સ્થાપિતે દેવ વિશાકામો દ્વિજોત્તમઃ ॥ અહં મદ્વા ચ મદ્વાઃ નાચયોરંતરં ક્વચિત્ । સર્વસિદ્ધિ પ્રદાસ્યામિ મદ્વાઃ શાંચિતાસ્મ્યદ્વમ્ ॥ સંયદે—આશ્વિનસ્ય સિતે પક્ષે મેષા નામ સરસ્વતી ॥ મૂલેનાવાહયેર્વૈર્શ્રવણેન વિસર્જયેત્ ॥ હિતિ સરસ્વતીપૂજનમ્ ॥

આશી શુદ્ધિ સાતમને દિવસે મૂલ નક્ષત્રમાં પુસ્તકની સ્થાપના કરવી, એમ રુદ્રયામલમાં કહેલું છે—'હે સુરાધીશ ! મૂલ નક્ષત્રમાં દેવીની સ્થાપના કરી પૂજા કરવી, તે શ્રવણ નક્ષત્ર સૂધી કરવી. પુસ્તકની સ્થાપના થયા પછી સ્થાપના રહેલાં સૂધી વિદ્યાની ઇચ્છાવાળા બ્રાહ્મણે કોઈ વખતે બાણવું નહિ, લખવું નહિ અને બાણાવું નહિ. હું બદ્ધા છું, અને બદ્ધા તે હું છે. બદ્ધા-માં અને મારામાં કાંઈ ભેદ નથી, માટે બદ્ધામાં મારી પૂજા કરવાથી હું સધળી સિદ્ધિ આપું છું.' સંમહમાં લખ્યું છે કે આશ્વિન માસના શુક્લ પક્ષમાં, મૂલ નક્ષત્રમાં, મેષા નામની સરસ્વતીદેવીની સ્થાપના કરવી અને શ્રવણ નક્ષત્રમાં તેનું વિસર્જન કરવું. એવી રીતે સરસ્વતીપૂજન કહેલું છે.

—ॐ—

૬ રથસપ્તમીનું વ્રત

અથ રથસપ્તમીવ્રતમ્ ॥ અર્ચ્યાં સ્નાનવિધિઃ—તત્ત્વ અરુ-ણોદયઘ્યાપિન્યાં કાર્યમ્ ॥ તદુકં મદનરત્ને સ્મૃતિસંગ્રહે—સૂર્યગ્રહણનુલ્લ્યા સા શુક્લા માઘસ્ય સપ્તમી ॥ અરુણોદય-વેલ્કાર્યાં સ્નાનં તત્ર મહાકલમ્ ॥ ૧ ॥ માઘે માસિ સિતે પક્ષે સપ્તમી કોટિવિગ્નયદા । કુર્યાત્સ્નાનાર્ચ્યદાનામ્યામાયુ-રારોગ્યસંપદઃ । દિનદ્વયે અરુણોદયઘ્યાપિત્વે પૂર્વેવ ॥ ૨ ॥ ઇતદ્વિધિસ્તુ મધિવ્યે । કૃત્વા વ્રથયામેકમકં સપ્તમ્યાં વિ-શ્વલં જલમ્ । રાત્ર્યંતે ચાલ્યેષાસ્ત્વં દત્ત્વા શિરસિ દીપકમ્ ॥ ૩ ॥ તથા જલં પ્રક્લમ્—ન કેન ચાલ્યતે યાવતાભસ્ત્રાનં સમાચરેત્ । સૌભળે રાજતે તામે અક્ષયાલાહમયેશ્વરા ॥ ૪ ॥ તૈલેન વર્તિર્વાંતર્યા મહારજનરંજિતા । સમાહિત-મના શૂલ્લા દત્ત્વા શિરસિ દીપકમ્ । માર્કરં હૃદયે ધ્યાત્વા હ્રમં મન્ત્રચુદીરયેત્ ॥ ૫ ॥

* આ શ્લોક ક્ષેપક જણાય છે ને તેના કોઈ પણ સમજાવે જણાતો નથી.

આ દિવસે સ્નાન કહેલું છે. એ સ્નાન અરુણોદય વખતની સપ્તમીમાં કરવું, એમ મહાનરત્નમાં સ્મૃતિસંગ્રહમાં કહેલું છે. માથ શુદ્ધિ સપ્તમી સૂર્યગ્રહણના જેવી છે, એટલે એ મોટા પુણ્ય દિવસ છે, માટે તે દિવસે અરુણોદય વખતે સ્નાન કરવાથી મોટું ફલ થાય છે.^૧ માથ માસની શુક્લ સપ્તમી ક્રાંતિગણ પુણ્ય આપનાર છે, માટે તે દિવસે સ્નાન કરવાથી અને અર્ધ આપવાથી સમૃદ્ધિ અને આયુષ્ય વધે છે ને આરોગ્ય રહે છે. બેય દિવસે અરુણોદય વખતે સપ્તમી હોય તો પૂર્વ દિવસે લેવી.^૨ તેનો પ્રકાર ભવિષ્યપુરાણમાં લખ્યો છે કે—‘હકુને દિવસે એક વખત બોળન કરવું. સાતમને દિવસે મગ-સકામાં ઉઠી માથે દીવો લઈ નિશ્ચય જલને ચલાવવું.’^૩ એવી રીતનો ઉપક્રમ કરી ક્રાંતિએ જલ ન ચલાવ્યું હોય તેની પહેલાં સ્નાન કરવું.^૪ સોનાનાં, રૂપાનાં, ત્રાંખાનાં વા તુંબાનાં પાત્રમાં કસુંઆવડે રંગેલી વાટ નાખી તેલનો દીવો કરી મન સ્થિર કરી, માથે દીવો લઈ હૃદયમાં સૂર્યનું નીચે પ્રમાણે ધ્યાન કરવું.^૫

નમસ્તે કદરૂપાય રસાનાં પતયે નમઃ । વરુણાય નમ-
સ્તેડ્ડુ હરિદય નમોડ્ડુ તે । જલે પરિહરેરીપં ધ્યાત્વા
સંતપ્ત્વં દેવલાઃ—હતિ ॥ ૬ ॥ ઊલ્લેકં રથસપ્તમ્યાં સ્નાત્વા
ગંગાદિસંગમે । સપ્તજન્મકૃતેઃ પાપૈર્લોકો ભવતિ તત્ત્વળાવ
હતિ ગર્ગઃ ॥ ૭ ॥ વહીસપ્તમીસંયોગે વારભેદશુમાલિનઃ ।
યોગોડ્યં પપકો નામ સહસ્રાકંપ્રદૈઃ સમઃ ॥ ૮ ॥ પત્ત્વ સ્નાનં
તિધ્યાદિસ્મરણાનંતરં શિષ્ટાચારાવ । રુદ્રલંકેન જલં પા-
છયિત્વા સપ્તકૃપત્રાણિ સપ્ત ચદરીપત્રાણિ ચ શિરસિ
નિધાય સ્નાયાવ ।

‘હે સૂર્ય ! આપ રુદ્રરૂપ છો, રસના પતિ છો અને વરુણરૂપ છો તેને હું નમસ્કાર કરું છું,’ એ મંત્ર બાણી દીવો જલમાં ધૂંટી દેવો. પછી ધ્યાન કરી દેવને તૃપ્ત કરવા.^૬ રથસપ્તમીને દિવસે લોહાકં વા ગંગા વગેરેનાં સંગમમાં સ્નાન કરવાથી તત્કાળ સાત જન્મનાં પાપો છૂટી જાય છે, એવું ગર્ગને કહેવું છે.^૭ જે પછીના યોગવાળી સપ્તમીને દિવસે રવિવાર આવે તો પશ્ચકયોગ કહેવાય છે. તે પશ્ચકયોગ હજાર સૂર્યગ્રહણના જેવો છે. એ દિવસે સ્નાન કરવું તે, તિથિ વગેરેનું સ્મરણ કર્યા પછી કરવું. કારણ કે તેવો શિષ્ટાચાર છે.^૮ શેરડીના સાંકાવતી જલને હલાવી ખોરડી અને આકડાનાં સાત સાત પાંદડાં માથે રાખી, સ્નાન કરવું. અને નીચેનો મંત્ર બાણી—

તત્ર મન્ત્રઃ—યજ્ઞજન્મકૃતં પાપં મયા સપ્તજ જન્મહ । તન્મે
રોગં ચ શોકં ચ માકરી હંતુ સપ્તમી ॥૧॥ સ્નાનાનંતરમર્ચ્યં
ચ શાતપ્ત્યં મન્ત્રપૂર્વકમ્ ॥ ૧૦ ॥ સપ્તસતિષ્ઠાદ્રીતસલ્લો-
કપ્રદીપન । સપ્તમ્યા સહિતો દેવ શુદ્ધાણર્ચ્યં દિવાકર ।
અર્ચ્યમ્ ॥ ૧૧ ॥ જનની સર્વભૂતાનાં સપ્તમી સપ્તસતિકે ।

સપ્તવાહતિકે દેવિ નમસ્તે સૂર્યમંદલે । પ્રાર્થના । હતિ
સ્નાનવિધિઃ ॥ ૧૨ ॥ જનેનૈવ તુ મન્થેન પૂજયેચ દિવાક-
રમ્ । કૃત્વા ષોઢશાષા રાજન્ સપ્તાશ્વરયમંદલે ॥ ૧૩ ॥

‘આ સપ્તમી (વ્રતથી) મેં સાત જન્મનાં જે જે પાપો કર્યા હોય તે સ્વર્ગનાં પાપો, શેગ અને શોકનો નાશ કરે’ એ મંત્ર બાણી સ્નાન કરવું.^{૯-૧૦} પછી ‘હે સૂર્ય ! આપ કે જે સાત ઘોડા ઉપર બેસનાર છો, સાત લોકને પ્રકાશ કરી પ્રસન્ન કરનાર છો, તે આપ સપ્તમી સહિત અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરે,’ એ મંત્રથી અર્ધ્ય આપવો.^{૧૧} ‘હે સપ્તમી ! તમે સર્વ પ્રાણીઓનાં માતા છો, સાત ઘોડાવાળાં છો, સાત વ્યાહતિકરૂપ છો, દેવી છો અને સૂર્યમંડળરૂપ છો, તેને હું નમસ્કાર કરું છું,’ એ મંત્રથી પ્રાર્થના કરવી. એવી રીતે સ્નાનવિધિ કહેલો છે.^{૧૨} હે રાજન્ ! સૂર્યમંડલમાં સોળ પ્રકારે એ મંત્ર બાણી સૂર્યની પૂજા કરવી.^{૧૩}

રથસપ્તમીની કથા

અથ કથા ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ—કથં ત્વા ક્રિયતે કૃષ્ણ મહર્ષ્યે રથસપ્તમી । ચક્રવર્તિત્વકલદા યા હિ રુધાતા સ્વયા મમ ॥ ૧ ॥ કૃષ્ણ ડવાચ—આસીત્કાંબોજવિપયે યથોવમાં નરાધિપઃ । દૃઢે વયસિ તત્પ્રાસીત્સર્વૈભ્યાધિયુતઃ સુતઃ ॥ ૨ ॥ તત્કર્મપાકં સોડપૃષ્ઠદ્વિનીતો દ્વિજપુંગવમ્ । સપ્રાહ રાજન્વૈશ્વોડ્યં કૃપણઃ પૂર્વજન્મનિ ॥ ૩ ॥ દદર્શ રથ-સપ્તમ્યાઃ ક્રિયમાણં વ્રતં ત્વપ્ । વ્રતદર્શનમાહાસ્ત્ર્યાદુરપ્રજો જઠરે તત્ત્વ ॥ ૪ ॥ અદાતા વિમ્રે વસ્માત્તેનાયં ધ્યાચિતો-ડભવત્ । તતઃ સ રાજા પપ્રચ્છ કિમેતસ્ય વિધીયતામ્ ॥ ૫ ॥ બ્રાહ્મણ ડવાચ—વશ્ય સંદર્શનાપ્રાપ્તો ઊભી તવ નિકેતનમ્ । તદેવ ક્રિયતાં રાજન્ રથસપ્તમીસંશ્રિતમ્ ॥ ૬ ॥ વ્રતં પાપહરં યેન ચક્રવર્તિત્વમાપ્યતે । રાજોવાચ—ત્વૃષિ વિપ્ર વ્રતં કૃત્ત્વં સવિધાનં સમન્વકમ્ ॥ રોગિણાં ચ દરિદ્રાણાં સર્વેસંપરપ્રદાયકમ્ ॥ ૭ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે શ્રીકૃષ્ણ ! આ રથસપ્તમીનું વ્રત કરવાથી ચક્રવર્તિ રાજ્ય મળે છે એમ તમે કહ્યું, તે વ્રત મનુષ્યે કેવી રીતથી કરવું, તે મને કહો.^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—કાંબોજ દેશમાં યશોવર્મા નામનો એક રાજા હતો, તેને દૃઢાવસ્થામાં શેગી પુત્ર થયો.^૨ પુત્રની તેવી હાલત જોઈ, રાજાએ નમ્રતાપૂર્વક બ્રાહ્મણને પૂછ્યું ત્યારે બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, હે રાજન્ ! આ તમારો પુત્ર પૂર્વ જન્મમાં વાણીઓ હતો. એ ધણો લોભી હતો.^૩ તેણે રથસપ્તમીનું વ્રત બીજા લોકો કરતા હતા તે જોયું હતું. તેના પ્રમાણથી જ એ તમારે ઘેર જન્મેલો છે.^૪ પશુ પૂર્વજન્મમાં વૈભવવાળો છતાં લોભી હતો તેથી તે શેગી થયો છે. એવાં વધનેાં સાંભળી રાજાએ પૂછ્યું કે, હવે તેનો ઉપાય શું કરવો ?^૫ બ્રાહ્મણ કહે છે—હે રાજન્ ! લોભી છતાં પશુ જેનાં દર્શનથી તમારે ઘેર જન્મેલો છે એ જ રથસપ્તમીનું વ્રત કરવું. કારણ કે એ વ્રત સર્વ

પાપને હરનાર છે અને ચક્રવર્તિ રાજ્યને આપનાર છે.^૧ રાજ્ય કહે છે-હે મહારાજ ! જે વ્રત કરવાથી રોગીને રોગ દૂર થાય છે અને દરિદ્રને ધન મળે છે, તે વ્રતના મંત્રો તથા સહયો પ્રકાર કહેા.^૨

દ્વિજ શ્વાચ-શુક્લપક્ષે તુ માચસ્ય જથામામન્ત્રયેદ્વહી
॥ ૮ ॥ સ્નાનં શુક્લતિલૈઃ કાર્યં નવાદૌ વિમલે જલે । વાપી-
કૃપતઙ્ગાગેયુ વિધિવદ્વર્ણધર્મતઃ ॥ ૯ ॥ દેવાદીન્પૂજયિત્વા
તુ ગત્વા સૂર્યાલયં તતઃ । સૂર્યં પૂજ્ય નમસ્કૃત્ય પુષ્પધૂપા-
શ્ચતૈઃ શુભૈઃ ॥ ૧૦ ॥ આગત્ય મન્વનં પશ્ચાત્પંચજ્ઞાંશ્ચ
નિર્વપેદ્ ॥ સંખોજ્યાતિધિશ્ચત્ત્રાંશ્ચ ચાલદૃઢાશિતાસ્ત્વયમ્
॥ ૧૧ ॥ વિષ્યમાને દિનેડમીયાદ્વાગ્યતત્તૈલવર્જિતમ્ । રાત્રૌ
વિદ્યં સમાહૃત્ય સર્વજં વેદપારગમ્ ॥ ૧૨ ॥ સંપૂજ્ય નિયમં
કુર્યાત્સૂર્યમાધાય ચેતસિ । સત્ત્વર્યાં તુ નિરાહારો ભૂત્વા
ભોગવિવર્જિતઃ ॥ ૧૩ ॥ ઓઘ્યેષ્ટર્યાં જગન્નાથ તિર્વિદ્યં
તત્ર મે કુરુ । હત્યુચાર્યં નૃપશ્ચ તોયં તોયેદુ નિશ્ચિપેદ્
॥ ૧૪ ॥ તતો વિશ્વજય સં વિદ્યં સ્વપેદ્ભૂમૌ જિતેન્દ્રિયઃ ।
તતઃ પ્રાતઃ સમુત્થાય કૃત્વાડચ્ચં શુચિર્નરઃ ॥ ૧૫ ॥ કાર-
યિત્વા રથં દિવ્યં કિકિણીજાલમાલિનમ્ । સર્વોપસ્કરસંયુક્તં
રત્નૈઃ સર્વાંગચિત્રિતમ્ ॥ ૧૬ ॥ ક્ષાંચનં રાજતં વાપ્ય હ્યસારથિ-
સંયુતમ્ ॥ તતો મધ્યાહ્નસમયે કૃતસ્નાનાદિકો વ્રતી ॥ ૧૭ ॥
અતિર્થંગીક્ષમાણસ્તુ પાંચઙ્ગાપવર્જિતઃ । સૌરસૂક્તં જપ-
ન્માત્રઃ સમાગચ્છેત્સ્વમાલયમ્ ॥ ૧૮ ॥ નિશ્વૃત્તનિરયકા-
ર્યસ્તુ કૃત્વા શાઙ્ગનવાચનમ્ । વજ્રમંડપિકામધ્યે સ્થાપયેત્
રપોતમમ્ ॥ ૧૯ ॥ કુંકુમેન સુગંધેન ચર્ચયિત્વા સર્મતતઃ ।
માલાભિઃ પુષ્પદીપાનાં સર્મતાત્પરિવેષ્ટયેદ્ ॥ ૨૦ ॥ ધૂપે-
નાગુરુમિમેષેન ધૂપયિત્વા તથોપરિ । રથસ્ય સ્થાપયેદ્ભાદ્રં
સર્વસંપૂર્ણલક્ષણમ્ ॥ ૨૧ ॥ ચિત્તાત્કરૂપં હૈમં ચ વિત્ત-
શાઙ્ગચિવર્જિતઃ । શાઙ્ગયાદ્રજતિ વૈકલ્યં વૈકલ્યાદિકલં
કલમ્ ॥ ૨૨ ॥

બ્રાહ્મણ કહે છે-માધ શુદ્ધિ ઇંદ્રને દિવસે નહી, તળાવ
વાવ અને કુવા વગેરેના સ્વચ્છ જલમાં, ધોળા તલવડે
વિધિથી સ્નાન કરવું. ૮-૯ પછી દેવ વગેરેની પૂજા કરી,
સૂર્યના મંદિરમાં જવું. ત્યાં પુષ્પ, અક્ષત તથા ધૂપવડે
સૂર્યની પૂજા કરી નમસ્કાર કરી ઘેર આવી પંચમથ કર-
વા. ૧૦ પછી અતિથિ, બાલ, વૃદ્ધ, નોકર અને આશ્રિત
વગેરેને જમાડી પોતે મૌન વ્રત લઈ દિવસ છતાં જમવું.
તેમાં તેલનો પદાર્થ ખાવો નહીં. રાત્રિ પછા પછી જે
પૂર્ણ વેદ ભણેલો હોય અને સર્વજ્ઞ હોય, તેવા બ્રાહ્મણને
બોલાવવો. ૧૧-૧૨ તેની પૂજા કરી હૃદયમાં સૂર્યનું ધ્યાન
કરી હાથમાં જલ લઈ, 'હે જગન્નાથ ! હું સમગ્રીને દિવસે
ઉપવાસ કરીશ અને બીજા ભોગનો પણ ભાગ કરીશ
ને અષ્ટમીને દિવસે ભોજન કરીશ, માટે તે મારું વ્રત
નિર્ધિષ્ટ કરેા,' એવી રીતે સંકલ્પ કરી જલમાં જલ
નાખવું. ૧૩-૧૪ પછી બ્રાહ્મણને વિદાય કરી, જિતેન્દ્રિય

થઈ, પૃથ્વી ઉપર સુવું. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી
પવિત્ર થઈ આવશ્યક કર્મ કરી રત્નવડે જડેલો સોનાનો
વા રૂપાનો દિવ્ય રથ તૈયાર કરાવવો. ૧૫ તેને ધુધરીએ-
થી શોભાવવો, અને બીજો પશુ ઉપસ્કર પાસે રાખ-
વો. ૧૬ પછી સોનાનો વા રૂપાનો ઘોડો અને સારથિ
તૈયાર કરાવવો. પછી મધ્યાહ્ન થાય ત્યારે સ્નાન કરી
સૂર્યસૂક્તનો પાઠ કરતાં કરતાં ઘેર આવવું. રસ્તામાં
આડું અવળું જોવું નહીં, તેમ જ પાખંડ બાપણ કરવું
નહીં. ૧૭-૧૮ ઘેર આવી નિત્ય કર્મ કરી, સ્વસ્તિવાચન
કરાવી કપડાંનો નાનો સરખો માંડવો બંધાવવો. તેની
વચમાં રથ રાખવો, તેને ચારે તરફ સુગંધી ચંદન લખાડી
પુષ્પની માળાવતી તથા દીપભળાથી વીંટવો. ૧૯-૨૦
અને અગુરુ ચંદનવાળો ધૂપ કરવો. એ રથની ઉપર યથા-
શક્તિ કરાવેલી અતિ સુંદર સોનાની સૂર્યની મૂર્તિની
સ્થાપના કરવી. મૂર્તિ કરાવવામાં કે પૂજામાં, કપડાંથી
જરા પણ લોભ કરવો નહીં; કારણ કે તેવી રીતે લોભ
કરવાથી પૂર્ણ ફળ મળતું નથી. ૨૧-૨૨

તતો દેવં સમમ્યર્ચ્ય સરથં સહસારથિમ્ । પુત્રૈર્ધૃષ્ટતા
મધ્યેર્વાલંકારમ્ભૂષણૈઃ ॥ ૨૩ ॥ ફલેનાંનાવિધેર્મધ્યૈર્નૈવૈ-
ર્ધૃતપાશ્ચિતૈઃ । પૂજયેદ્ભાસ્કરં મન્ત્રૈરેમિભિભિઃ ક્રમાત્
॥ ૨૪ ॥ આનો દિવાકારાદિત્ય માર્તંદ જગતાં પતે । અર્પા-
નિધે જગદ્રજ્ઞ મૃતમાવન માસ્કર ॥ ૨૫ ॥ પ્રણતાતિહારાચિત્ય
વિશ્વચિંતામણે વિષ્ણો । વિષ્ણો હંસાદિભૂતેષા આદિમધ્યાંતકા-
રક ॥ ૨૬ ॥ અકિહીને કિચાહીને મંજ્રહીને જગત્પતે । પ્રસારા-
ત્તવ સંપૂર્ણમર્ચનં વદિદ્વાડસ્તુ મે ॥ ૨૭ ॥ एवं સંપૂજ્ય દેવેશ્વ
પ્રાર્થયેત્સ્વમનોગતમ્ ॥ દદાતિ પ્રાર્થિતં માદુર્ભક્ત્યા સંતો-
વિતો નરૈઃ ॥ ૨૮ ॥ વિત્તાહીનોડપિ વિધિના સર્વમેતત્પ્રકરણ-
યેત્ ॥ રથં સસારથિ સાથં વર્ણકૈર્મિત્તિકેલિતમ્ ॥ ૨૯ ॥
સૌભર્ણં ચ તથા માદું યથાશક્ત્યા વિનિર્મિતમ્ ॥ પ્રાગુક્તેન
વિધાનેન પૂજયિત્વા સુવિસ્તરમ્ ॥ ૩૦ ॥ જાગરં કારયેદ્માનૌ
ગીતવાદિત્રિનિઃસ્વનૈઃ । પ્રેક્ષણીયૈર્વિષ્ણૈશ્ચ પુણ્યાલ્યાનકથા-
દિભિઃ ॥ ૩૧ ॥ રથયાત્રાં પ્રવણેત આનોરાયતનં શિતઃ ।
અનિમીલિતનેત્રસ્તુ નયેત્તાં રજનાં બુધઃ ॥ ૩૨ ॥ પ્રમાતે
વિમલે કાત્સ્યા કૃતકૃત્યસ્તતો દ્વિજાન્ ॥ તર્પયેદ્ધિવિધેઃ
કામેદાંનૈર્બાંસોવિભૂષણૈઃ ॥ ૩૩ ॥ અષમેષેન તુલ્યં તદિદં
જ્ઞાત્રવિદો વિદુઃ । અતો દેયાનિ દાનાનિ યથાશક્ત્યા વિચ-
ક્ષણૈઃ ॥ ૩૪ ॥ રથસ્તુ ગુલ્ફે દેયો યથોપસ્કરસંયુતઃ ।
સરકવજ્રયુગલો રક્ષેત્તુલમન્વિતઃ ॥ ૩૫ ॥ एवं ચીર્ણત્તો
રાજન્ કિં નામોતિ જગન્નયે । તસ્માત્સ્વૈરપ્રયત્નેન કુલ્ફ સ્વં
રથસત્તમીમ્ ॥ ૩૬ ॥ યેનારોગ્યો અવેત્પુનસ્ત્વદીયો નૃપ-
સત્તમ । વ્રતસાધ્યસ્ય પ્રભાવેન પ્રસાદાદ્ભાસ્કરસ્ય ચ ॥ ૩૭ ॥
અવિષ્યતિ મહાતેજા મહાબલપરાક્રમઃ । શુક્ત્વા ભોગાન્
સુવિપુલાન્ કૃત્વા રાજ્યમર્કટકમ્ ॥ ૩૮ ॥ દત્તાત્તો રથ-
સત્તમ્યાં સુતે સ્વધિ મહાહુજઃ । સ્ત્રિયાય પુત્રાન્ પૌર્ણવ

સર્વકોકં સ ચાલ્યતિ ॥ ૩૯ ॥ તત્થ સ્થિત્વા કલ્પમેકં
ચક્રવર્તી ભવિષ્યતિ ॥

સ્થાપના કર્યા પછી ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, વસ્ત્ર, અલંકાર, ફળ અને લીમાં તળેલાં નાના પ્રકારનાં નૈવેદ્યવડે પૂજન કરવું. ૨૭-૨૪ અને 'હે બાનો ! હે દિવાકર ! હે આદિત્ય ! હે માર્તંડ ! હે જગતના પતે ! હે જલના ભંડાર ! હે જગતનું રક્ષણ કરનાર ! હે પ્રાણીઓનું કલ્યાણ કરનાર ! હે બારકર ! હે નમસ્કાર કરનારની પીડા હરનાર ! હે અચિત્ય ! હે ચિંતામણે ! હે વિષ્ણો ! હે હંસ ! હે આદિભૂત ! હે ઈશ ! હે જગતના આદિ, મધ્ય અને અંત કરનાર ! હે જગતપતે ! મેં જે પૂજન કર્યું, તે બે ભક્તિ વગરનું, ક્રિયા વગરનું અને મંત્ર વગરનું થયું હોય, તોપણ આપની કૃપાથી પૂર્ણ થાઓ,' ૨૫-૨૭ એ મંત્રો બધી સૂર્યદેવની, સારથિની અને રથની પૂજા કરવી. એવી રીતે પૂજા કરી મનમાં જે હોય, તે માગી લેવું, કારણ કે ભક્તિથી પ્રસન્ન થયેલા સૂર્યદેવ અનેરોથો પૂર્ણ કરે છે. ૨૮ નિર્ધન મનુષ્યે પણ આમ ત વિધિથી કરવું. શક્તિ ન હોય તો, રથ, સારથિ અને ઘોડા રંગવડે ભીંતમાં આલેખવા. ૨૯ શક્તિ પ્રમાણે સોનાનો સૂર્ય કરાવવો. પછી પ્રથમ કહેલા વિધિ પ્રમાણે વિસ્તારથી પૂજા કરવી. ૩૦ રાત્રે ભગરણ કરવું, ગીત ગવરાવવા, વાગ્ન વગડાવવા, પુણ્ય કથા વાર્તા કરાવવી અને ખીજા પશુ કેટલાક ભેવાલાયક ઉત્સવો કરવા. ૩૧ સૂર્યાનાં મંદિરમાં રહી રથયાત્રા ભેરી. એવી રીતે નેત્ર વિંધ્યા વિના આખી રાત્રિ ગાળવી. ૩૨ સવારે સ્નાન કરી કૃતકૃત્ય (ધારેલું કામ પાર પાડનાર) થઈ, દાન, વસ્ત્ર, અલંકાર વગેરે જે કાંઈ માગે, તે આપી બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરવા. ૩૩ બ્રહ્મ-વેત્તા પુરુષો આ વ્રતને અશ્વમેધની ઉપ્સ માને છે, એટલા માટે શુદ્ધિમાન પુરુષે એ દિવસે યથાશક્તિ દાન કરવાં. ૩૪ પછી રથ તથા તેની સામગ્રી આચાર્યને આપવી. તેની સાથે બે લાલ વસ્ત્રો અને લાલ ગાય પશુ આપવી. ૩૫ હે રાજા ! એ પ્રકારે વ્રત કરનારને ત્રણે જગતમાં શું ફલ લાગે ? (અર્થાત્ કાંઈ પશુ નથી) એટલા માટે તમે પશુ રથસતમીનું વ્રત કરો, ૩૬ જેથી તમારો પુત્ર નીરોગી થાય. આ વ્રતના પ્રભાવથી અને સૂર્યનારાયણની કૃપાથી તમારો પુત્ર મોટાં બળવાળો, પ્રરાકભી અને તેજસ્વી થશે. તમારાં સો વર્ષો પૂરાં થયે નિર્બંધક રાજ્યનું પાલન કરશે અને બધા ભોગ ભોગવશે. તેમ જ પુત્રપૌત્રને ઉત્પન્ન કરી રથસતમીને દિવસે દાન કરી, સૂર્ય લોકને પ્રાપ્ત થશે. ૩૭-૪૦ ત્યાં એક કલ્પપર્યંત રહી પાછો ચક્ર-વર્તી રાજા થશે.

કૃષ્ણ ડગાચ-હૃતિ સર્વે સમાર્યાય તપોયુક્તો દ્વિજો-
તમઃ ॥ ૪૦ ॥ યથાગતં જગામાંસૌ દ્વપઃ સર્વે ચકાર હ ।

શ્વાદિદં દ્વિજેદ્રેજ તત્તત્સર્વે ચત્ત્વ હ ॥ ૪૧ ॥ દ્વં સ ચક્ર-

વર્તિત્વં પ્રાપ્તવાનૃપનંદનઃ । શ્રૂયતે યત્તુ માંધાતા પુરાણેષુ
પરંતપઃ ॥ ૪૨ ॥ ય દ્વં શ્વપાદ્મકસ્યા આવયેષ્ઠ યથા-
ચિધિ । તત્સૈવ સુપ્યતે ખાઙ્ગ્યેષ્ઠ્યેવાપિ સંપદઃ ॥ ૪૩ ॥
પૂર્વવિધે રથવરં ચરવાજિયુક્તં હૈમં ચ હૈમશતદીધિતિના
સમેતમ્ । વયાન્ન માધસિતસમિવાસરે યઃ સોડલંગચક્ર-
ગતિરેવ મર્હી મુનક્તિ ॥ ૪૪ ॥ હૃતિ ભવિષ્યોત્તરે રથ-
સતમીવ્રતં સંપૂર્ણમ્ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-એટલું કહી તપસ્વી મહારાજ પોતાને રસ્તે પડ્યા. પછી રાજાએ તેના કહેવા પ્રમાણે સઘળું કર્યું, તેથી તપસ્વીએ જે કહ્યું હતું તે સઘળું ફળ મળ્યું. ૪૦-૪૧ મહાપ્રતાપી માંધાતા રાજા, પુરાણોમાં વર્ણવેલા છે. તે રાજાને આ રીતે વ્રત કરવાથી ચક્રવર્તિ રાજ્ય મળ્યું હતું. ૪૨ જે પુરુષ ભક્તિથી, વિધિ પ્રમાણે આ ઇતિહાસ સંભાગે અથવા સાંભળે, તેની ઉપર સૂર્યનારાયણ પ્રસન્ન થાય છે અને સંપત્તિ આપે છે. ૪૩ એવી રીતે જે માણસ માધ શુદ્ધિ સાતમને દિવસે સોનાના સૂર્યસહિત, સોનાના સારથિનું અને ઘોડાનું દાન કરે છે, તે મહાપ્રતાપી રાજા થઈ પૃથ્વીને ભોગવે છે. ૪૪ એ પ્રમાણે ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં રથસતમીનું વ્રત કહેલું છે.

૭ અચલાસતમીવ્રત

અનૈવ અચલાસતમીવ્રતમ્-પ્રચિરિ ડગાચ-કર્મે બિયઃ
છરૂપાઃ ૬૫ઃ સુભાગાઃ છપ્રજાસ્તથા । પુણ્યસ્ય મહત્તથાજ
સર્વેત્તત્કલં યતઃ ॥ ૧ ॥ અવધાયસેન છમહયેન પુણ્યમ-
વાપ્યતે । જીમિમાંધે મમ મૂઢિ સ્નાનં તદ્વિ જગદ્ગુરો
॥ ૨ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ડગાચ-અર્ચતાં મરતમેઢ રહસ્યં મુનિમા-
વિતમ્ । યન્મયા કસ્યચિન્નોકમચલાસતમીવ્રતમ્ ॥ ૩ ॥
વેદ્યા જેંદુમતો નામ રૂપોદાયંગુણાગ્નિતા । આસીતકુલક-
મેઢ સગરસ્ય વિલાસિની ॥ ૪ ॥ સા વસિષ્ઠાશ્રમં પુણ્યં જગામ
ગજગામિની । વસિષ્ઠમૃષિમાસીનં પ્રણમ્યાનતર્કચરા ॥ ૫ ॥
કૃતાંજલિપ્રુટા શ્રુત્વા પ્રાદેરં જગતો હિતમ્ । મયા ન દત્તં
ન કૃતં નોપવાસવતં કૃતમ્ ॥ ૬ ॥ અકસ્યા ન પૂજિતઃ
જંધુઃ સ્વામિન્ધાક્ષંચરો ન ચ । સાંપ્રતં તવ્યમાનાયા વ્રતં
કિંચિદ્વદસ્ય મે ॥ ૭ ॥ યેન દુઃસ્ખાંદુષંકૌવાદુત્તરામિ અચા-
ર્ણવાદ્ । ઇતત્તસ્યાઃ છબદ્ધુશઃ શ્રુત્વાતિક્કલ્પં વચઃ ॥ ૮ ॥
કારુણ્યાત્કથામાસ વસિષ્ઠો મુનિર્પુંગવઃ । માઘસ્ય સિત-
સત્તમ્યાં સર્વેકામફલપ્રદમ્ ॥ ૯ ॥ રૂપસૌભાગ્યજનનં જ્ઞાનં
કુલ વરાનને । કૃત્વા પથ્યામેકમ્કલ્પં સત્તમ્યાં નિશ્કલં જલ-
મ્ ॥ ૧૦ ॥ રાત્ર્યંતે ચાક્રયેથાસ્તં દત્ત્વા શિરસિ દીપ-
કમ્ । માઘસ્ય સિતસત્તમ્યામચલં ચાકિતં ચ યદ્ ॥ ૧૧ ॥
જલં મહાનાં સર્વેર્વા જ્ઞાનં પ્રજાલનં તતઃ । વસિષ્ઠવચનં
શ્રુત્વા તસ્મિન્નહનિ ભારત ॥ ૧૨ ॥ ચકારેંદુમતી સ્નાનં
દાનં સમ્યગ્યથાવિધિ । સ્નાનદયાસ્ય પ્રમાણેન શુક્ત્વા

મોગાન્ધયેતિત્તાત્ત ॥ ૧૩ ॥ દ્વંદ્વલોકેડસસરોમધ્યે નાયિકાત્વમવાપ સા । અચલાસત્તમીસ્નાનં કથિતં તે વિશાંપતે ॥ સર્વપાપપ્રશમનં દુષ્ણસૌભાગ્યવર્ધનમ્ ॥ ૧૪ ॥

એ જ માધ શુદિ સપ્તમીને દિવસે અચલાસપ્તમીવત કહેલું છે. યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે જગદ્ગુરો ! જે વ્રત કરવાથી સ્ત્રીઓ રૂપવતી, સારાં ભાગ્યવાળી અને સારી પ્રભાવાળી થાય છે, જે કરવાથી ધણું પુણ્ય થાય છે, જેમાં થોડી મેહનત અને મોટું ફળ મળે છે અને જેમાં સ્નાન મુખ્ય છે, તે માધ માસનું વ્રત મને કહો. ૧-૨ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! મને ઋષિઓએ કહેલું છે પણ મેં કાંઈને કહેલું નથી, માટે યુધ્ધ એવું અચલાસપ્તમીનું વ્રત તમને કહું છું તે સાંભળો. ૩ મગધ દેશમાં ઇંદુમતી નામની વેશ્યા હતી. તે ધણી રૂપવતી, ઉદાર અને ગુણવાળી હતી. ૪ તે અજગામિની (હાથીના જેવી ચાલનાર) વેશ્યા (એક દિવસે) પતિનું વસિષ્ઠ ઋષિના આશ્રમમાં ગઈ, અને ત્યાં બેઠેલા ઋષિ મહારાજને પ્રણામ કરી, ૫ હાથ બેંડી જગતના કથાઓ માટે કહેવા લાગી; હે મહારાજ ! મેં દાન, વ્રત, હોમ કે ઉપવાસ કરેલાં નથી, ૬ તેમ જ ભક્તિથી શંકર કે નારાયણને પૂજ્યા નથી, તેથી મને હમણું બહુ પશ્ચાત્તાપ થાય છે, ૭ માટે આ સંસારરૂપી સાગરના દુઃખરૂપી કાદવમાંથી, મારો ઉદ્ધાર થાય, તેવો ઉપાય કહો. ૮ એવી રીતે ધણી દીનતા ભરેલાં વેશ્યાનાં વચનો સાંભળી, વસિષ્ઠ ઋષિએ કહ્યું કે, હે સુંદર મુખવાળી સ્ત્રી ! તું માધ શુદિ સાતમને દિવસે વિધિથી સ્નાન કર, જેથી તારા સર્વ મનોરથો સિદ્ધ થશે ૯ અને રૂપ તથા સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થશે. પ્રથમ છઠ્ઠે દિવસે એક વખત ભોજન કરી, સાતમને દિવસે (પાછલી રાત્રિના ઉડીને) માથે દીવો લઈ, ૧૦ (નદી આદિના) નિશ્ચળ જળને ચલાવવું. (એટલે સૌથી પહેલાં સ્નાન કરવા તીર્થમાં જવું). ૧૧ માધ શુદિ સપ્તમીને દિવસે નિશ્ચળ જળ ચલાવી સ્નાન કરવાથી સધળાં પાપનો નાશ થાય છે. ૧૨ એવાં વસિષ્ઠનાં વચનો સાંભળી તે જ દિવસે ઇંદુમતીએ ભાવ રાખી વિધિથી સ્નાન અને દાન કર્યાં. ૧૩ તેના પ્રભાવથી આ લોકમાં ઇચ્છિત ભોગ ભોગવી અંતે સ્વર્ગમાં અપસરાઓમાં ઉત્તમ થઈ. હે રાજા ! એ પ્રકારે અચલાસપ્તમીનું સ્નાન કે જે સર્વ પાપનો નાશ કરનાર છે અને સુખ સૌભાગ્યને વધારનાર છે, તે મેં તમને કહી સંભળાવ્યું. ૧૪

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ-સપ્તમીસ્નાનમાહાત્મ્યં શ્રુતં નિરવશેષતઃ

॥ ૧૫ ॥ સાંપ્રતં ઔતુમિચ્છામિ ત્રિવિધં મન્નસમન્વિતમ્ । શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-एकभोजनं संतिष्ठेत् पठयां संपूज्य भास्करम् ॥ ૧૬ ॥ સપ્તમ્યાં તુ વ્રજેત્ પ્રાતઃ સ્વર્ગમીરં જલાશયમ્ । સરિસ્સરસ્તદર્શનં વા દેવસાતમયાપિ વા ॥ ૧૭ ॥

હજાવગાહસલિલં દુષ્ણસત્તૈરદૂષિતમ્ । ઘ્યાલ્કાંજીવશ્ચિમિત્રૈવ

જલગૈર્મસ્યકચ્છપૈઃ ॥ ૧૮ ॥ ન કેન ચાલયતે યાવતાવસ્નાનં સમાચરેત્ । સૌભગે રાજતે પાત્રે મક્ષ્યાલાહુમયેડધવા ॥ ૧૯ ॥ તૈલસ્ય ચર્તિર્દાંતર્યા મહારજનરંજિતા । (મહારજનં કુસુંભમ્) સમાહિતમના મૃત્વા દૃશ્યા શિરસિ શીપકમ્ ॥ ૨૦ ॥ આસ્કરં દ્વયે ધ્યાત્વા હૃમં મન્નમ્સુરીરયેત્ । નમસ્તે શ્વરૂપાય રતાનાં પતયે નમઃ ॥ ૨૧ ॥ વદનાય નમસ્તેષ્ટુ હરિવાસ નમોડસ્તુ તે । જલોપરિ હરેરીપં સ્નાત્વા સંતપ્યં દેવતાઃ ॥ ૨૨ ॥ ચંદ્રેન ક્ષિતેત્પાપમદપર્વં સકર્ણિકમ્ । મધ્યે શિર્ષં સપત્નીકં પ્રણેન ચ સંયુતમ્ ॥ ૨૩ ॥ શાકે લલે રવિઃ પૂજ્યો માતૃથૈવાનલે તથા । યામ્યે વિવસ્વાનૈઋત્યે માસ્કરં પૂજયેત્તતઃ ॥ ૨૪ ॥ પશ્ચિમે સવિતા પૂજ્યઃ પૂજ્યોઋશ્વાનિલે લલે । સૌમ્યે સહસ્રકિરણઃ શૈવે સર્વાત્મકો નૃપ ॥ ૨૫ ॥ પૂજ્યાઃ પ્રણવપૂર્વાસ્તુ નમસ્કારાંતયોજિતાઃ । પુષ્પૈઃ સ્વર્ગપૂર્વૈશ્વ પૃથક્ક્લેન યુધિષ્ઠિર ॥ ૨૬ ॥ વિષ્ણુજ્ય વલસંવૌતં સ્વસ્થાનં ગમ્યતામિતિ । વિસર્જિતે સહસ્રાંશૌ સમાગમ્ય સ્વમાલયમ્ ॥ ૨૭ ॥ તાજપાત્રેડધવા શક્ત્યા મૃન્મયે વાપ મકિમાન્ । સ્થાપયેત્તિલપિઠં ચ સપૃતં સગુહં તથા ॥ ૨૮ ॥ કાંચનં તાલકં કૃત્વા અશકસ્તિલપિઠજમ્ । સંઘાય રત્નવલ્લેન પુષ્પેરૂપેરથાર્ચયેત્ ॥ ૨૯ ॥ તતઃ સંચાલયેદ્વિગ્રેદ્યાન્મન્ત્રેણ તાલકમ્ । આદિત્યસ્ય પ્રસાદેન પ્રાતઃજાનફલેન ચ ॥ ૩૦ ॥ દુષ્ણદૌર્ભાગ્યદુઃસ્વપ્ને મયા દત્તં તુ તાલકમ્ । (તાલકં તાલકપર્વં કર્ણાભરણવિશેષઃ) પૂજયિત્ત્વોપદેશારં ત્રિપ્રાનન્યાંશ્વ પૂજયેત્ । તતો દિનં સમયં ચ આસ્કરધ્યાનતત્પરઃ । આસ્કરસ્ય કથાઃ શ્વબ્રજન્યા વા ધર્મેસંહિતાઃ ॥ ૩૧ ॥ પાર્શ્વદ્વાદિમિરાલાપદર્શનસ્પર્શનાદિકમ્ । વર્જયેત્સપ્તેત્રાક્ષસ્તતો ચંડુઝૈઃ સહ ॥ ૩૨ ॥ નર્કં મુક્તીત ચ નરો દીનાન્સંબોજ્ય શક્તિઃ । દૃતતે કથિતં પાર્થ રૂપસૌભાગ્યકારકમ્ ॥ ૩૩ ॥ અચલાસપ્તમીસ્નાનં સર્વકામફલપ્રદમ્ ॥ ૩૪ ॥

હિતિ પઠતિ સમયં યઃ શ્વનોતિ પ્રસંગાત્કલિકલ્પવિનાશં સપ્તમીસ્નાનમેતત્ । મતિમપિ ચ જનાનાં યો દદાતિ પ્રચત્નાત્સરસદનગતોડસૌ સેવ્યતે ચાપ્સરોમિઃ ॥ ૩૫ ॥ હિતિ મવિષ્યે અચલાસપ્તમીવ્રતકથા સમાપ્તા ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે મહારાજ ! મેં અચલાસપ્તમીના સ્નાનનો સધળો મહિમા સાંભળ્યો; હવે મંત્રસહિત તેનો પ્રકાર સાંભળવા ઇચ્છું છું. ૧૫ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-છઠ્ઠે દિવસે સૂર્યનું પૂજન કરી એક વખત ભોજન કરવું. ૧૬ સાતમને દિવસે સર્પ, જલપક્ષી, માછલાં અને કાચના વગેરેએ જલ ચલાવ્યું ન હોય એટલે તે જગ્યાં ન હોય તે વખતે જેમાં ગંભીર જલ હોય, તથા દુષ્ણ જંતુઓ ન હોય અને સુખથી ઉતરી શકાય તેવી નદી, તળાવ, વાવ અથવા તો કુવા વગેરે જલાશય ઉપર જઈ સ્નાન કરવું. ૧૭-૧૮ સેાનાનાં, રૂપાનાં અથવા તુલ્યાનાં પાત્રમાં કસુંબાવતી રંગેલી વાંટનાંપી, તેલનો દીવો, સાવધાન થઈ,

ભક્તિથી માથે લઈ સૂર્યનું જ્ઞાન કરી,^{૧૦} 'હું દેવ ! આપ કે જે રૂદ્રરૂપ છો, રસના પતિ છો, અને વરુણ છો, તેને હું નમસ્કાર કરું છું,' એ મંત્ર બોલી જલમાં દીવો મૂકી સ્નાન કરી દેવતાઓનું તર્પણ કરવું.^{૨૧-૨૨} પછી ચંદ્રનવડે અષ્ટદલ પદ્મ આલેખી વયમાં શંકર, પાર્વતી અને ઔંકાર કરવા.^{૨૩} પૂર્વ દિશા તરફના કમલના પત્રમાં રવિની પૂજા કરવી. અગ્નિ કોણના પત્રમાં બાનુની પૂજા કરવી. દક્ષિણ તરફના પત્રમાં વિવસ્વાનની પૂજા કરવી. નૈઋત્ય કોણમાં ભારકરની પૂજા કરવી.^{૨૪} પશ્ચિમ તરફના પત્રમાં સવિતાની પૂજા કરવી. વાયવ્ય કોણના પત્રમાં અર્કની પૂજા કરવી. ઉત્તર દિશાના પત્રમાં સહસ્રકિરણની પૂજા કરવી અને ધ્વજાન કોણના પત્રમાં સર્વામંકની પૂજા કરવી.^{૨૫} એ સધળાં નામોના આદિમાં ઔંકાર અને અંતમાં 'નમઃ' પદ એટલે 'ઐ રવ્યે નમઃ' એવી રીતના સધળા મંત્રોવડે સધળાની પૂજા કરવી.^{૨૬} એ પ્રમાણે ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ વગેરેથી જૂદી જૂદી પૂજા કરી, 'સ્વસ્થાનં ગમ્યતાં' આપ આપને સ્થાને પધારે એમ કહી વિસર્જન કરવું.^{૨૭} લાર બાદ પોતાને ઘેર આવી શક્તિ પ્રમાણે ત્રાપિના વા માટીના પાત્રમાં તલનો લોટ, ઘી અને ગોળ રાખી તેમ જ સોનાનું* તાલક અને જે શક્તિ ન હોય તો તલના લોટનું તાલક રાખી, તેની ઉપર લાલ વસ્ત્ર ઢાંકી, પુષ્પવડે તથા ધૂપવડે તેની પૂજા કરવી.^{૨૮} પછી, 'સૂર્યના પ્રસાદવડે અને સ્નાનના ફળવડે દુઃખનો અને દુર્ભાગનો નાશ કરનાર તાલક હું આપું છું,' એ મંત્ર બોલી બ્રાહ્મણને તાલક આપવું.^{૨૯} પછી આચાર્યની પૂજા કરી બીજા બ્રાહ્મણની પણ પૂજા કરવી.^{૩૦} લાર બાદ આખો દિવસ સૂર્યના જ જ્ઞાનમાં તત્પર થઈ પોતાનાં સગાં સંબંધીઓની સાથે સૂર્યની વા બીજા ધર્મની કથા સાંભળવી^{૩૧} અને પાર્શ્વડીઓની સાથે બાપણ કરવું નહિ. તેઓને એવા નહિ, તેમ જ સ્પર્શ પણ કરવો નહિ.^{૩૨} આખો દિવસ એવી રીતે વ્યતીત કરી રાત્રિ પડે ત્યારે શક્તિ પ્રમાણે ગરીબ ગુરખાને ભોજન કરાવી પોતે ભોજન કરવું.^{૩૩} હે રાજન ! એવી રીતે અચલાસમ્પ્રીત સ્નાન કે જે રૂપ, સૌભાગ્ય અને સધળા મનોરથોને આપનાર છે તે કહી સંભળાવવું.^{૩૪} જે માણસ કલિકાલના દોષને દૂર કરનાર, અચલાસમ્પ્રીતના સ્નાનનો મહિમા સાંભળે, સંભળાવે અથવા કાપડે તેનો ઉપદેશ કરે તે સ્વર્ગ લોકમાં જાય છે અને અપ્સરાઓ તેની સેવા કરે છે. એ પ્રમાણે ભવિષ્યપુરાણમાં અચલાસમ્પ્રીતનું વ્રત કહેલું છે.^{૩૫}

૮ પુત્રસમ્પ્રીત

અસ્થામેષ પુત્રસમ્પ્રીતનું મંદનરત્ન આદિત્યપુરાણે—
આદિત્ય ડવાલ—માઘમાસે તુ શુક્રાર્ધા સપ્તમ્યાં સમુપોષિતઃ ।
યઃ પૂજયેત માં મક્ત્યા તસ્યાહં પુત્રતાં વ્રજે ॥ ૧ ॥
એવં ચોભયસપ્તમ્યાં માસિ માસિ સુરોત્તમ । યસ્તુ માં પૂજયે-
દ્રક્ત્યા સમકમેકમાદરાત્ ॥ ૨ ॥ (સમકઃ સંવત્સરઃ)
પ્રયચ્છામિ હતં તસ્ય જ્ઞાત્મનો જ્ઞાતસંભવમ્ । વિતં યશ-
સ્તથા પુત્રમારોગ્યં પરમં સદા ॥ ૩ ॥ માઘમાસે તુ ચો
બ્રહ્મન્ શુક્લપદ્મે જિતેન્દ્રિયઃ । પાલંકાન્પતિતાન્ત્યાજ જલપે-
દ્વિજિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૪ ॥ ડપોષ્ય વિધિવત્સદ્યાં ભેતમાશ્યવિ-
લેપનૈઃ । પૂજયિત્વા તુ માં મક્ત્યા નિશિ મૃમૌ સ્વપેદ-
જ્ઞપ્તઃ ॥ ૫ ॥ પ્રાતઃકૃત્યા સપ્તમ્યાં કૃત્વા સ્નાનાદિકાઃ ક્રિ-
યાઃ । પૂજયિત્વા તુ માં બ્રહ્મન્વીરહોમં સમાચરેત્ ॥ ૬ ॥
વીરહોમો નામ અગ્નિહોત્રહોમઃ । પ્રીણયિત્વા હરિ મક્ત્યાં
હવિષા પથલોચનમ્ ॥ ૭ ॥ (હરિરાદિત્યઃ) દધ્યોદનેન
પયસા પાયસેન દ્વિજાંસ્તથા । તસ્યૈવ કૃષ્ણપક્ષસ્ય વઘ્યાં
સમ્યગુપોષિતઃ ॥ ૮ ॥ (તસ્યૈવેતિ માઘમાસસ્ય) રક્તો-
ત્પલ્લેઃ સ્નાનાદયૈ રક્તપુષ્પૈશ્વ પૂજયેત્ । એવં યઃ પૂજયેદ્રક્ત્યા
નરો માં વિધિવત્સદા ॥ ૯ ॥ ડમયોરપિ દેવેન્દ્ર સ પુત્ર
જયતે વરમ્ ॥ ૧૦ ॥
હિતિ પુત્રસમ્પ્રીતનું સંપૂર્ણમ્ ॥

આ જ સમ્પ્રીત દિવસે આદિત્યપુરાણનું પુત્રસમ્પ્રીતનું વ્રત કરવાનું છે, એમ મંદનરત્નમાં કહેલું છે. સૂર્ય કહે છે—માઘ માસની શુદ્ધિ સમ્પ્રીત દિવસે ઉપવાસ કરી જે માણસ મારી પૂજા કરે છે, તેને ઘેર હું પુત્રરૂપે જન્મું છું.^૧ હે સુરોત્તમ ! જે માણસ એક વર્ષ સૂંધી દરેક માસની બેઝે સમ્પ્રીત દિવસે ભક્તિથી મારી પૂજા કરે છે, તેને હું મારા અંગથી થયેલા પુત્ર આપું છું.^૨ ધન, યશ અને નિરંતર આરોગ્ય આપું છું.^૩ હે બ્રહ્મન્ ! માઘ શુદ્ધિ છઠને દિવસે વિધિથી ઉપવાસ કરવો, જિતેન્દ્રિય રહેવું, પાર્શ્વડી, પતિત અને અંત્યજ ભતિની સાથે બાપણ કરવું નહીં, ધોળાં પુષ્પ તથા ચંદનવડે ભક્તિથી મારી પૂજા કરવી, અને રાત્રિમાં પૃથ્વી ઉપર સૂવું.^{૪-૫} સમ્પ્રીત દિવસે પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી સ્નાન વગેરે ક્રિયા કરી, મારું પૂજન કરી અગ્નિહોત્ર કરવો.^૬ પછી કમળ જેવાં નેત્રવાળા(મને) સૂર્યને ભક્તિથી પ્રસન્ન કરવા.^૭ દહીં, ભાત, દૂધ અને દૂધપાક વગેરે જમાડી બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરવા. તેમ જ માઘ વદિ છઠને દિવસે પણ સુગંધી રાતાં કમળવડે અને રાતાં પુષ્પવડે પૂજા કરવી.^૮ હે દેવેન્દ્ર ! જે માણસ એવી રીતે શુદ્ધિ અને વદિ સમ્પ્રીત દિવસે નિરંતર ભક્તિપૂર્વક વિધિથી મારી પૂજા કરે છે,^૯ તેને ઉત્તમ પુત્ર થાય છે.^{૧૦} એવી રીતે પુત્રસમ્પ્રીતનું વ્રત કહેલું છે.

* તાલક કાનના અલંકારનું નામ છે.

અષ્ટમીનાં વ્રતો

૧ ભવાનીઅષ્ટમીવ્રત

અષ્ટમીવ્રતોનિ લિલ્યંતે । ચૈત્રશુક્રાષ્ટમ્યાં ભવાન્પુ-
ત્પતિઃ । તત્ર યુગ્મવાક્યાત્પરા ગ્રાહ્યા । અત્ર ભવાનીયાત્રોકા
કાશીલ્લંઘ-ભવાર્મી યસ્તુ પશ્યેત શુક્રાષ્ટમ્યાં મષૌ નરઃ ।
ન જાતુ શોકે લભતે સદાનંદમયો ભવેત્ ॥ ૧ ॥ અત્રૈવા-
શોકકલિકાપ્રાશનમુક્તે દેવાદૌ લેગે-અશોકકલિકાશ્ચાઘૌ
યે વિવ્રંતિ પુનર્વસૌ । ચૈત્રે માસિ સિતાષ્ટમ્યાં ન તે શોક-
મવામુયુઃ ॥ ૨ ॥ પ્રાશનમન્ત્રસ્તુ-સ્વામશોકવરામીદં મધુ-
માસસમુદ્ગમ્ । પિબામિ શોકસંતપ્તો મામશોકં સદા કુરુ
॥ ૩ ॥ અત્રૈવ વિશેષઃ પૃથ્વીચંદ્રોદયે-પુનર્વસુબુધોપેતા ચૈ-
ત્રે માસિ સિતાષ્ટમી । પ્રાતસ્તુ વિધિવત્સ્નાત્વા વાજપેયફલં
લભેત્ ॥ ૪ ॥

ચૈત્ર શુદ્ધિ આઠમને દિવસે ભવાની (પાર્વતી) ઉત્પન્ન
થયેલાં છે. એ સપ્તમી યુગ્મવાક્યાના પ્રમાણથી પર
લેવી. આ દિવસે ભવાનીની યાત્રા કાશીખંડમાં કહેલી
છે. જે માણસ ચૈત્ર શુદ્ધિ અષ્ટમીને દિવસે ભવાનીનાં દર્શન
કરે, તેને કાષ્ટ દિવસ શોક થતો નથી; કિંતુ સદા આ-
નંદ રહે છે. 'આ અષ્ટમીને દિવસે અશોકની કળીઆ
પીવી,' એવું ક્ષિગપુરાણમાં તથા હેમાદ્રિમાં કહેલું છે.
જે માણસો ચૈત્ર શુદ્ધિ અષ્ટમીને દિવસે પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં
અશોકની આઠ કળીનું પાન કરે છે, તેઓને શોક કર-
વાનો વખત આવતો નથી. કળી પીવાનો મંત્ર—'હે
અશોકવર ! તું, જે ચૈત્ર માસમાં પુલકે છે અને પ્રિય છે
તેનું હું પાન કરું છું માટે હું શોકથી તપેલો છું તેને સદા
શોકહીન કર.' આ દિવસે કાંઈ વિશેષ છે તે અદ્ધલ પૃથ્વી-
ચંદ્રોદયમાં એમ કહેલું છે કે, -બુધવાર અને પુનર્વસુ
નક્ષત્ર સહિત ચૈત્ર શુદ્ધિ અષ્ટમીને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં
વિધિથી સ્નાન કરવાથી વાજપેય યગ્નનું ફળ મળે છે. ૪

૨ બુધાષ્ટમીવ્રત

અથ બુધવારશુક્રાયાં શુક્રાષ્ટમ્યાં બુધાષ્ટમીવ્રતમ્ । સા ચ
પરચુતા ગ્રાહ્યા ॥ શુક્રપક્ષાષ્ટમી ચૈવ શુક્રપક્ષે ચતુર્વર્ણી ।
પૂર્વવિહ્વા ન કર્તવ્યા કર્તવ્યા પરસ્પૃતા ॥ દિનદ્વયે તથા-
ન્નાવગ્યાતૌ વા પૂર્વાં । સુદર્તમાત્રસત્ત્વેષ્વપિ પરાં । ચૈત્રે માસિ
ચ સંધ્યાયાં પ્રથમે ચ જનાર્ધને । બુધાષ્ટમી ન કર્તવ્યા હંતિ
પુણ્યં પુરા કૃતમ્ ॥ ૧ ॥

બુધવારસહિત ચૈત્ર શુદ્ધિ અષ્ટમીને દિવસે બુધાષ્ટમી
વ્રત કહેલું છે. તે અષ્ટમી નવમીના યોગવાળા લેવી. કારણ
કે 'શુકલ પક્ષની અષ્ટમી અને ચતુર્દશી પૂર્વ તિથિના યો-
ગવાળી નહીં કરવી, પણ પર તિથિના યોગવાળા કરવી.'
એવું વચન પ્રમાણ છે. એવ દિવસ અષ્ટમી બ્યાસ હોય

તો પૂર્વાષ્ટમી લેવી. જો બીજો દિવસે બે ધરી હોય તો
બીજા દિવસની જ અષ્ટમી લેવી. ચૈત્ર માસમાં સંધ્યા
વખતે વિષ્ણુ પોઢ્યા હોય ત્યારે બુધાષ્ટમી કરવી નહીં;
કારણ કે, તેમ કરવાથી પ્રથમ કરેલું પુણ્ય નષ્ટ થાય છે. ૧

અથ વ્રતવિધિઃ—માસપક્ષાણુલિલ્ય મમ રૂઢ જન્મનિ
જન્માંતરે ચ બાલ્યાદારમ્ય કર્મેણા મનસા વાચા જાનતા-
જાનતા વા કૃતપરસ્વાયપદ્ધતિદોષપરિહારાયે પુત્રપૌત્રાદિ-
સકલમનોરથસિદ્ધિપ્રાપ્તયર્થે શ્રીપરમેશ્વરપ્રીતયર્થે બુધાષ્ટમીવ્ર-
તમહં કરિષ્યે । તત્ર વિહિતં બુધપૂજનં ચ કરિષ્યે હૃતિ
સંકલ્પ્ય ॥ ૨ ॥ કુર્ચ ષોઢશોપચારેઃ કલશોપરિ પૂજયેત્ ।
ચતુર્ર્થાઈ પ્રહરતિ સુપતનમુલ્લં બુધમ્ ॥૩॥ ધ્યાયેડહં શંખ
ચક્રાસિપાશાસ્ત્રમિલાપ્રિયમ્ । પીતમાલ્યાંબરધરઃ કર્ણિ-
કારસમયુતિઃ । લઘ્વગર્ભગદાપાણિઃ સિંહસ્થો વરદો બુધઃ ।
ધ્યાનમ્ ॥ ૪ ॥ તારાદ્યત નમસ્તેડસ્તુ નક્ષત્રાથીંબરપ્રિય ।
ગૃહાણ પૂર્જાં ભગવત્સમાગત્ય પ્રદેશ્વર । આવાહનમ્ ॥૫॥
લઘ્વબુધ્યધ્વમિત્યુષામધ્યે બુધમાવાજ્ઞ । અધિદેવતાં વિષ્ણુ
રૂર્વિષ્ણુરિતિ મન્ત્રેણ પ્રત્યધિદેવતાં નારાયણ સહસ્રશીર્ષેતિ
સૂક્તેનાવાહયેત્ ॥ ૬ ॥ હૃલપતે નમસ્તેડસ્તુ નિષેશપ્રિય-
સત્ત્વે । દેમસિંહાસનં દેવ ગૃહાણ પ્રીતયે મમ । આસનં સં
॥ ૭ ॥ શીતલોદકમાનીતં હુતુવ્યસરિદુદ્ગમ્ । પાથં
ગૃહાણ દેવેશ મમાગ્નિપરિશુદ્ધયે । પાથં સં ॥ ૮ ॥ તારા-
સુત નમસ્તેડસ્તુ સતતં ભગવત્પ્રિય । ગૃહાણાર્ય પ્રહરતે
નાનાફલસમન્વિતમ્ । અર્ચયં સં ॥ ૯ ॥ હ્રગંધદ્રવ્યસંયુક્તેઃ
ગૃહૈઃ સ્વાદુસત્તરિજલૈઃ । આચમ્યતાં નિશાનાથ નંદનપ્રીતયે
મમ ॥ આચમનમ્ ॥ ૧૦ ॥ પયોદધિવૃત્તમયુશ્કરાસંયુતં
મયા । પંચામૃતં સમાનીતં જ્ઞાનાર્ય સ્વીકૃત પ્રમો । પંચા-
મૃતં સં ॥ ૧૧ ॥ વાસિતં ગંધકર્પૂરેર્નિર્મલં જલદ્યુતમમ્ ।
જ્ઞાનાય તે મયા મક્ત્યા દીપતે વ્રતસિદ્ધયે ॥ ૧૨ ॥

વ્રતનો પ્રકાર—માસ અને પક્ષ વગેરેનું ઉચ્ચારણ
કરીઃ—મારા આ જન્મમાં અને બીજા જન્મમાં આલપ-
ણથી આરંભી, મનથી, વાણીથી અને શરીરથી, બાળ્યતાં
વા અગ્નિજ્વલાં કરેલા બીજના ધનના હરણરૂપી દોષ દૂર
કરવા માટે અને પુત્ર પૌત્ર વગેરે સમ્પન્ના મનોરથોની
સિદ્ધિ માટે હું બુધાષ્ટમીવ્રત કરીશ; અને તેમાં કહેલું
બુધનું પૂજન પણ કરીશ, એવા સંકલ્પ કરી, ષોડશો-
પચારવડે કલશ ઉપર બુધની પૂજા કરવી. ૩ 'બુધ કે જે
ચાર હાથવાળા છે, મહેતા પતિ છે, પ્રસન્ન સુખવાળા
છે, શંખ, ચક્ર, ખડ્ગ, પાશ હાથમાં ધારણ કરે છે અને
ધ્વજને પ્રિય છે તેનું હું ધ્યાન કરું છું. પીળી માળાને અને
વજ્રને ધારણ કરનાર, કષ્ટિકારના જેવી કાંતિવાળા,

હાથમાં ખડ્ગ, ઢાલ અને મદાને ધારણ કરનાર અને સિદ્ધ ઉપર ખેસનાર બુધ મને વરદાન આપનાર થાઓ,' એ મંત્ર બણી ધ્યાન કરવું.^૪ 'હે બુધ ! હે ગ્રહેશ્વર ! તમે તારાના પુત્ર છો અને ચંદ્રને પ્રિય છો. માટે અહીં પધારી પૂજનું ગ્રહણ કરો;^૫ અને 'ઉદ્બુધ્ય' એ મંત્ર બણી વચ્ચેમાં બુધનું આવાહન કરી, 'હૃદં વિષ્ણુ' એ મંત્ર બણી અધિદેવતા વિષ્ણુનું આવાહન કરી, 'સદ્ગતીર્ણી' એ સૂક્ત બણી પ્રત્યધિદેવતા નારાયણનું આવાહન કરવું.^૬ 'હે ઇલાપતે ! હે બુધ ! આપ કે જે ચંદ્રના પુત્ર છો, તેને નમસ્કાર કરે છું, માટે મેં આપેલાં આસનનું ગ્રહણ કરે અને પ્રસન્ન થાઓ.^૭ હે દેવેશ ! હું શીતલ પુષ્પ નદીઓનું જલ લાવ્યો છું, તે પાદ માટે ગ્રહણ કરો અને મારાં પાપને દૂર કરો.^૮ હે તારાસુત ! હે ચંદ્રપ્રિય ! હે ગ્રહપતે ! હે બુધ ! નાના પ્રકારનાં ફલ સહિત અર્ધનું ગ્રહણ કરો. હે ચંદ્રપુત્ર ! સુગંધી, પવિત્ર અને સ્વાદુ નદીનાં જલવડે આચમન કરો અને પ્રસન્ન થાઓ.^૯ દૂધ, દહીં, ઘી, મધ અને સાકર સહિત પંચામૃત તૈયાર કરેલું છે, તે સ્નાન માટે ગ્રહણ કરો.^{૧૦} હે દેવ ! હું ચંદન અને કપૂરની સુગંધીવાળું નિર્મલ જલ આપને સ્નાન માટે, અક્તિથી આપું છું તેથી મારું મત સિદ્ધ થાઓ.^{૧૧}

અતો દેવાદિકૈઃ વદ્ભિઃ જાપનીયસ્તતો બુધઃ । પૌઠ-
વેળ ચ સક્તેન ઉદ્બુધ્યસ્તેત્યુચૈકયા । સ્નાનમ્ ॥ ૧૩ ॥
પીતલવજ્રદ્વયં દેવ રાજવંશકર પ્રમો । ડર્વશીનાથજનક ગૃ-
હાળ પ્રીતયે સદા । વજ્રમ્ ॥ ૧૪ ॥ યજ્ઞોપવીતકં સૂર્ય
ત્રિગુણં ત્રિદશપ્રિય । મમ પાશવિનાશાયે ગૃહાળ પ્રીતયે
બુધ । વપવીતં સં ॥ ૧૫ ॥ હરિચંદનકસ્તૂરીકર્પૂરાદિસ-
મન્વિતમ્ । ગંધં સમર્પયે ભુવ્યમિલાનાથ નમોઽસ્તુ તે ।
ગંધં સં ॥ ૧૬ ॥ અક્ષતાશ્ચં અક્ષતાન્ ॥ ૧૭ ॥ મા-
ર્યાદીં ઉષ્પાણિ ॥ ૧૮ ॥ અર્ચાંગપૂજા-બુધાયં પાદૌ
પૂં સોમપુત્રાયં જાહ્નવી પૂં તારકાયં કદી પૂં રા-
જપુત્રાયં ડરં પૂં હ્રાપ્રિયાયં હૃદયં પૂં કુમારાયં
વક્ષઃસ્થલં પૂં પુરુરવઃપિત્રેં બાહુ પૂં સોમહતાયં
સ્કંધૌ પૂં પીતલવર્ણાયં છલ્લં પૂં જ્ઞાનાયં વેત્રે પૂં બુ-
ધાયં મુદ્ધાર્ચં પૂં સોમસૂતવેં સર્વાંગં પૂં ॥ ૧૯ ॥
વનસ્પતિરં ધૂપમ્ ॥ ૨૦ ॥ સાજ્યં ચેતિ દીપમ્ ॥ ૨૧ ॥
નૈવેયં ગૃં નૈવેયમ્ ॥ ૨૨ ॥ પૂર્ણીકભમિતિ તાંદુલમ્
॥ ૨૩ ॥ હૃદં ફલમિતિ ફલમ્ ॥ ૨૪ ॥ હિરણ્યગર્ભેતિ
વક્ષિણમ્ ॥ ૨૫ ॥ શ્રિયેજાત હૃતિ નીરાજનવીપમ્ ॥ ૨૬ ॥
ઉદ્બુધ્યસ્તેતિ પુર્ણાંજલિમ્ ॥ ૨૭ ॥ ડર્વશ્યાશ્ચ પતિયંસ્તુ
યઃ પુરુરવસઃ પિતા । પ્રહમધ્યે સ્વરૂપો યો બુધો નઃ સંપ્રસી-
વદ્ધ । વિશેષાર્થમ્ ॥ ૨૮ ॥ યાનિ કાનિ ચેતિ પ્રવક્ષિણમ્
॥ ૨૯ ॥ નમસ્કારમ્ ॥ ૩૦ ॥ આવાહનં નેતિ પ્રાર્થના
॥ ૩૧ ॥ સંતુદ્ધો વાયનાદસાદિકાનાથો મહેશ્વરઃ । સર્તાંદુલ્લા-
ટલજ્જૂકં પ્રતિગઢાતુ વાયનમ્ । વાયનમ્ ॥ ૩૨ ॥ હૃતિ પૂજનમ્ ॥

તે પછી 'અતો દેવા' વગેરે છ મંત્રોથી પુરુષસૂક્તથી અને 'ઉદ્બુધ્યેત્વં' એ મંત્ર બણીને સ્નાન કરાવવું.^{૧૩} 'હે દેવ ! હે ચંદ્રપુત્ર ! હે પ્રમો ! હે પુરુરવારાળના જનક ! આપને પીળાં જે વસ્ત્રો આપું છું તે ગ્રહણ કરો અને પ્રસન્ન થાઓ.^{૧૪} હે દેવપ્રિય ! હે બુધ ! ત્રેવડી કરેલી જનેાઇનું ગ્રહણ કરો, પ્રસન્ન થાઓ અને મારા પાશને દૂર કરો.^{૧૫} હે ઇલાનાથ ! આપને હરિચંદન, કસ્તૂરી અને કપૂર વગેરેથી બનાવેલું ચંદન આપું છું અને નમસ્કાર કરું છું.^{૧૬} પછી 'અક્ષતાશ્ચં' એ મંત્ર બણી અક્ષત,^{૧૭} ને 'માર્યાદીનિં' એ મંત્ર બણી પુષ્પ ચઢાવવાં.^{૧૮} અંગ-પૂજન—'બુધાય નમઃ પાદૌ પૂજયામિ' એ મંત્ર બણી પગની પૂજા કરવી, 'સોમપુત્રાયં' થી છુટણીની, 'તારકાયં' થી કડની, 'રાજપુત્રાયં' થી ઉદરની, 'હ્રાપ્રિયાયં' થી હૃદયની, 'કુમારાયં' થી વક્ષસ્થળની, 'પુરુરવઃપિત્રેં' થી બાહુની, 'સોમહતાયં' થી સ્કંધની, 'પીતલવર્ણાયં' થી મુખની, 'જ્ઞાનાયં' થી નેત્રની, 'બુધાય' થી મસ્તકની, અને 'સોમસૂતાય નમઃ સર્વાંગં પૂજયામિ' એ મંત્ર બણી સર્વાંગની પૂજા કરવી.^{૧૯} 'વનસ્પતિં' થી ધૂપ, ૨૦ 'સાજ્યં ચં' થી દીપ, ૨૧ 'નૈવેયં' થી નૈવેદ્ય, ૨૨ 'પૂર્ણીકલં' થી તાંબૂલ, ૨૩ 'હૃદં ફલં' થી ફલ, ૨૪ 'હિરણ્યગર્ભે' થી દક્ષિણા, ૫ 'પ્રિયે જાતં' થી આરતી, ૨૬ અને 'ઉદ્બુધ્યેત્વં' થી પુષ્પાંજલિ આપવી.^{૨૭} પછી 'જે પુરુરવાને પિતા છે અને જે સર્વ ગ્રહો કરતાં સુંદર છે તે બુધ અમારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ' એ મંત્ર બણીને વિશેષાર્થ દેવો^{૨૮} અને 'યાનિ કાનિ' થી પ્રદક્ષિણા^{૨૯} અને નમસ્કાર કરવા; ૩૦ 'આવાહનં' થી પ્રાર્થના કરવી^{૩૧} અને 'આ વાયનથી પ્રસન્ન થયેલા ઇલાના પતિ તાંબૂલસહિત આઠ લાડવાનું ગ્રહણ કરો,' એ મંત્ર બણી વાયન આપવું.^{૩૨} એવી રીતે પૂજા કરવી.

બુધાષ્ટમીની કથા

અથ કથા ॥ ઐકૃષ્ણ ઉવાચ—બુધાષ્ટમીર્વર્તે ભૂપ
વક્ષ્યામિ શ્ચ પાંડવ । યેન ચૌર્ણેન નરર્કે નરઃ પદ્યતિ ન
ક્વચિત્ ॥ ૧ ॥ બુધિષ્ઠિર ઉવાચ—બુધાષ્ટમીર્વર્તે કિં તત્
કસ્માત્પાપાચ મુચ્ચતિ । તત્સર્વં વદ નિશ્ચિત્ય મમ દેવ
દયાનિધે ॥ ૨ ॥ ઐકૃષ્ણ ઉવાચ । પુરા કૃતયુગસ્યાદૌ
હજો રાજા વપૂવ હ । વદ્મશ્ચસુહૃદ્મિત્રૈર્મૈત્રિભિઃ પરિવા-
રિતઃ ॥ ૩ ॥ જગમ હિમવત્પાર્શ્વે મહાદેવેન પાલિતમ્ । યો-
ડસ્યાં પ્રવિશતે ભૂમૌ સ જી ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૪ ॥ સ
રાજા મુગયાસક્તઃ પ્રવિદ્વસ્તુદમાવનમ્ । ઇકાકી હયમાકુટઃ
હજાસ્ત્રીયં જગમ હ ॥ ૫ ॥ સા બ્રહ્મા વને શન્યે પીનો-
ન્નતપયોધરા । કાઈ કસ્ય કુતઃ પ્રાપ્તો ન સાડુચ્યત કિં-
ચન ॥ ૬ ॥ તાં દર્શં બુધસ્તર્વાં રૂપૌર્દાર્યગુણાન્વિતામ્ ।
અદૃશ્યાં બુધધારે ચ તસ્યાસ્તુદ્યો હવપ્રદઃ ॥ ૭ ॥ વદૌ ગૃ-
હાશ્વમં રમ્યમામીયં રૂપતોષિતઃ । પુત્રસ્ત્વપાદવામાસ યો-
ડસૌ રુચાતઃ પુરુરવાઃ ॥ ૮ ॥ ચંદ્રવંશકરો રાજા આયઃ

સર્વમહીમતામ । તતઃ પ્રભૃતિ પૂજ્યેયમદ્યમી જુષસંયુતા
॥ ૧ ॥ સર્વપાપપ્રશમની સર્વોપદ્રવનાશિની । અપાન્યદવિ
તે વલ્મિ ધર્મરાજકથાનકમ્ ॥ ૧૦ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! જુષાદ્યમીનું વ્રત કરવાથી
મનુષ્યને કષ્ટ વખતે નરક જોવું પડતું નથી. તેની કથા
હું કહું છું તે સાંભળો.^૧ યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે દેવ ! હું
દયાનિધે ! જુષાદ્યમીનું વ્રત કથા પાપથી મુકાવે છે, તે
સધર્મનું નિશ્ચય કરી મને કહો.^૨ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-પૂર્વે
સત્યયુગના આરંભમાં ઇલ નામનો રાજા હતો. તે પોતાના
ધણા મિત્રો, પ્રધાનો અને નોકરો સાથે દિમાભયની
તળેડીમાં ગયો. તેમાં એક પાર્વતીનું વન હતું, તેની રક્ષા
મહાદેવ કરતા હતા. મહાદેવના વરદાનથી એ વનમાં
જવાથી પુરુષ પશુ સ્ત્રી થઇ જતો હતો.^{૩-૪} હવે ઇલ
રાજા મૃગયા કરતો કરતો ઘોડા ઉપર બેસી એકઠા જ
એ પાર્વતીના વનમાં ગયો, તેથી તે સ્ત્રી થઇ ગયો.^૫
જેનાં સ્તન પુષ્ટ અને ઉત્તમ હતાં એવી તે સ્ત્રી વનમાં
ફરવા લાગી અને હું કોણ છું, ક્યાંથી આવી વગેરેનું તેને
જ્ઞાન રહ્યું નહીં.^૬ (એવું બન્યું કે) આઠમ અને જુધવારને
દિવસે સુંદર રૂપ અને ગુણવાળી એ સ્ત્રી, જુધની નજરે
પડી. તેનું રૂપ જોઇ જુધ પ્રહ બહુ પ્રસન્ન થયા, તેથી
તેને પોતાના ઘરમાં રાખી અને તેમાં એક પુત્ર ઉત્પન્ન
કયો; જે પુરુરવા નામથી પ્રખ્યાત થયો.^{૭-૮} એ રાજા
અન્દ્રવંશી સર્વ રાજાઓનો આદિરાજા કહેવાય છે; કારણ
કે અન્દ્રવંશની વૃદ્ધ એનાથી થયેલી છે. જે જુધવારી અષ્ટ-
મીને દિવસે જુધ અને પેલી સ્ત્રીનો મેળાપ થયો ત્યારથી
જુધવારી અષ્ટમી પૂજાય છે.^૯ એ સર્વ પાપ અને આપત્તિ-
નો નાશ કરનાર છે. હું યુધિષ્ઠિર ! ખીજ પશુ કથા કહું છું
તે સાંભળો.^{૧૦}

કૃષ્ણ ઉવાચ-આસીદ્રાજા વિદેહાયાં નિર્મિનામ સ ચૈ-
રિભિઃ । સંપ્રાપ્તે નિહતો વીરસ્તસ્ય ભાગ્યાતિનિર્ધના ॥૧૧॥
ઝમિલા નામ સ્વામ મહર્ષી બાલકસંયુતા । અવન્તીનગરં
પ્રાપ્ય બ્રાહ્મણસ્ય નિકેતને ॥ ૧૨ ॥ ચકારોદરપુત્ર્યર્થે નિત્યં
કંઠનપેષણે । દૃત્વા સા સત્તમોદુમ્ભાન્દૈર્બાલકયોસ્તદા
॥ ૧૩ ॥ કારુણ્યાત્પુત્રવત્સલપાત્કથાસંપીઞ્ચમાનયોઃ ।
કાલેન બહુના સાધ્વી પંચત્વમગમતદા ॥ ૧૪ ॥ પુત્રસ્ત-
સ્યા વિદેહાયાં ગર્યા સ્વપિતુરાસને । ઉપવિષ્ટઃ સત્વયોગા-
દ્વધુજે ગામનાકુલામ્ ॥ ૧૫ ॥ અન્વિષ્ય ધર્મરાજેન સા
કથ્યા નિમિર્વંશજા । વિવાહિતા હિતા મર્તુઃ સા મહાના-
યિકાડમ્બવત્ ॥ ૧૬ ॥ કથામલા નામ ચાર્વંગી સર્વલગ્ન-
સંયુતા । તાદ્રુવાચ વરારોહાં ધર્મરાજઃ સ્ત્રિકાં પ્રિયામ્
॥ ૧૭ ॥ વહસ્વ સર્વવ્યાપારં કથામલે ત્વં દુરે મમ । કુરુષ્વ
સર્વશ્રુત્યાનાં દાનશિક્ષાં યયોચિતામ્ ॥ ૧૮ ॥ કિં ત્વેતે
પ્રવરાઃ સત્ત કીલકંરિત્યંજિતાઃ । કદાચિદ્વિપોદ્ભાવ્યાસ્ત્વ-
યા વેદેહંદનિનિ ॥ ૧૯ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-જનકપુરમાં નિમિ નામનો રાજા
હતો. એ રાજા ધણો શૂરવીર હતો. તેને શત્રુઓએ યુદ્ધ-
માં મારી નાખ્યો, તેથી નિર્ધન થઇ ગયેલી તેની ઊર્મિલા
નામની સ્ત્રી પોતાનાં બાલબચ્ચાને લઈ પૃથ્વીમાં ભસવા
લાગી. ભમતાં ભમતાં ઉજ્જૈન નગરીમાં આવી ઉદર-
પોષણ માટે બ્રાહ્મણને ઘેર ચાકરી કરવા ગઇ. ત્યાં તેને
ખાંડવાનું અને ફળવાનું કામ મળ્યું. એક દિવસે જુધથી
પોતાના બાળકોને રોતાં જોઈ, દયા આવવાથી અને
સ્નેહથી તેઓને બ્રાહ્મણના ઘઉંમાંથી સાત દાણા ખાવા
આપ્યા. ત્યારપછી ધણે કાળે એ સાધ્વી સ્ત્રી મરણ
પામ્યા પછી, તેનો પુત્ર, પોતાના પિતાનું રાજ્ય મેળવી
જનકપુરમાં શતુરહિત પૃથ્વીનું પાલન કરવા લા-
ગ્યો.^{૧૧-૧૫} અને તેની કન્યાને ધર્મરાજ (ધમ) પરણ્યા.
એ કન્યા ધણી રૂપાળી અને ચતુર હોવાથી પતિને ધણી
પ્રિય હતી. તેનું નામ કથામલા હતું. એક દિવસે પોતા-
ની પ્રિયાને ધર્મરાજાએ કહ્યું કે,^{૧૬-૧૭} હું શ્યામભે
હે પ્રિયે ! મારા ઘરના સધળો કારભાર તું ચલાવ.
આપણા નોકર ચાકરોને યોગ્ય રીતે ધન આપવું વા
શિક્ષા કરવી, એ કામ પશુ તારે જ હાથ રાખવું.^{૧૮}
પશુ હું પ્રિયે ! હું વેદેહંદનિનિ ! આ સાત કોઢીઓ કે
જે તાળાં લગાડી મળ્યાંત અંધ કરેલી છે, તે કાંઈ દિવસે
તારે ઉઘાડવી નહીં.^{૧૯}

एवमस्त्विति वै प्रोक्ता निजकर्म चकार ह । कदाचि-
व्याकुली भूत्वा धर्मराजं विदेहजा ॥ २० ॥ उद्घाटयित्वा
प्रथमं ददर्श जननीं स्विकाम् । पच्यमानां च रुदतीं भी-
षणैर्वर्मिककनैः ॥ २१ ॥ लीलया खिप्यते बद्धा तप्ततैलेषु
सा पुनः । तथैव तां समालोक्य प्रीडिता सा मनस्विनी
॥ २२ ॥ द्वितीये प्रवरे तद्वत्तां ददर्श स्वमातरम् । यंत्रे
निष्पीड्यमानां सा शिलायां लोष्टकेन च ॥ २३ ॥ तृतीये
प्रवरे तद्वतामेव च ददर्श सा । करिभिः पीड्यमानां सा
धंदायुक्तैश्च कल्पितैः ॥ २४ ॥ अमिश्रतृप्तौ प्रवरे भीषणै-
र्दारुणाननैः । अभक्ष्यभक्षणयाथैश्च कंदूर्वां तां पुनः पुनः
॥ २५ ॥ पंचमे प्रवरे भूमौ कंठे पादैन ताडिताम् । संद-
र्भैर्धनपातैश्च च्लिद्यमानां सहस्रशः ॥ २६ ॥ षष्ठे तामिष्ट-
यंत्रस्थां मस्तके सुदराहताम् । संपीड्यमानामनिर्वा सुभृशं
दारुल्लङ्घयत् ॥ २७ ॥ सप्तमे प्रवरे चैव कृमिरूपैः छदारुणैः ।
दृष्ट्वा तथागतं तां तु मातरं दुःस्वकर्षिताम् ॥ २८ ॥
कथामला मृगानवदना किंचिन्नोवाच आशिनी । अथागतो
यमः प्राह सन्नोकां कथामकामिति ॥ २९ ॥ किमर्थं मृग-
नवदना तिष्ठसि स्वमर्मिदिते । कारणं तत्र मे बृहि कश्चि-
न्नोद्घादित्वास्तव्या ॥ ३० ॥ एते प्रवरकाः सप्त निविद्धा
ये पुरा मया । इत्युक्त्वा कथामला प्राह भतारं त्रिनयाम्बिता
॥ ३१ ॥ किं त्वं पापं कृतं राजन् मम माता सुदारुणम् ।
येनेत्यं विविचैर्षोर्बोध्यते बहुशस्त्वया ॥ ३२ ॥ इत्युक्तः

પ્રિયવા પ્રાહ તાં યમઃ પ્રહસન્નિવ । તવ માત્રા સુતમેહા-
દ્ગોષ્ઠા વૈ હતાઃ કિલ્લ ॥ ૩૩ ॥ કિં ન જાનસિ તદ્ગદે
યેન ષ્ઠ્ઠસિ મામિહ । બ્રહ્મસ્વં પ્રણવાનુકં દદત્યાસતમં
કુલમ્ ॥ ૩૪ ॥ તદેવ કૃમિકુપેન ક્ષિમાત્યાસતમં કુલમ્ ।
ગોષ્ઠાસ્ત હમે શૃત્વા કૃમિકુપાઃ સુદારુણાઃ ॥ ૩૫ ॥ યે
પુરા બ્રાહ્મણયુદ્ધે હતાસ્તે ત્વત્કૃતે તયા । જાનામ્યેતદર્હ સર્વે
ચતે માત્રા કૃતં પુરા ॥ ૩૬ ॥

એ વાત કબૂલ કરી શ્યામલા ધરને કારભાર ચલા-
વવા લાગી. હે યુધિષ્ઠિર ! એક દિવસે જોવાની ઇચ્છાથી
શ્યામલાએ એક કોટડી ખોલી તો તેમાં પોતાની માતાને
રડતી દીઠી, જેને બંધકર ચમના કિકરો બાંધી, તપાવેલાં
તેલમાં વારંવાર નાંખીને પકાવતા હતા. એવી હાલતમાં
પોતાની માને જોઇ, શ્યામલા લલિત ચપ્પગર્ધ. ૨૦-૨૨
હવે ખીજ કોટડીમાં પણ તેવી જ રીતે યંત્રમાં અને
શિલામાં ઢેકાવતી પીડા પામતી પોતાની મા નજરે
પડી. ૨૩ ત્રીજી કોટડીમાં પણ તેવી જ રીતે ઘંટાવાળા
મોટા મોટા હાથીઓથી પીડા પામતી તેની મા જોવામાં
આવી. ૨૪ ચોથી કોટડીમાં પણ મોટા મોટાવાળા બંધકર
કૂતરાઓના ફાડી ખાવાથી અને અબહુલક્ષણથી વારંવાર
બૂમો પાડતી તેની મા જોવામાં આવી. ૨૫ પાંચમી
કોટડીમાં પણ ગળામાં અને પગમાં માર પડવાથી અને
હજારો સાંડસી અને ચીપીઆવતી, માંસ ઉગેડવાથી
પીડા પામતી પોતાની મા નજરે પડી. ૨૬ છઠી કોટડીમાં
પણ ઇશ્વર્યંત્ર (ચોંચાડા)માં શરડીની પેટ પીલાવાથી અને
માથામાં લાકડીના પ્રહારથી અત્યંત પીડાતી પોતાની
મા જોવામાં આવી. ૨૭ સાતમી કોટડીમાં પણ બંધકર
કીડાઓવતી પીડા પામતી પોતાની મા જોવામાં આવી.
એવી રીતે ઘણું દુઃખ પામતી પોતાની માને જોઇ, શ્યામ-
લાનું મોઢું ઝાંખું પડી ગયું; અને ગુપચુપ ધરમાં જઇ
બેઠી. એવી રીતે શોકમાં બેઠેલી શ્યામલાને જોઇ બહારથી
આવેલા ચમરાજએ પૂછ્યું કે, ૨૮-૨૯ ‘હે પ્રિયે ! તું
શોકમાં કેમ બેઠી છે? તેનું જે કારણ હોય તે કહે. આ
કોટડીએ ખોલવાની મેં મના કરી હતી તે તો તેં ખોલી
નથી કે?’ એવાં પતિનાં વચન સાંભળી, શ્યામલાએ વિનય-
થી કહ્યું કે, ૩૦-૩૧ ‘હે મહારાજ ! હે રાજા ! મારી
માએ શું મોઢું પાપ કર્યું છે, કે જેથી તમે આવી રીતનું
દુઃખ આપો છો?’ ૩૨ એ પ્રકારે પ્રિયાના કહેવાથી
ચમરાજ કહેવા લાગ્યા કે, ‘હે પ્રિયે ! તારી માએ ઊઠ-
રાંના સ્નેહથી બ્રાહ્મણના ધર્મ ચોષો હતા, તે તું નથી
જાણતી, કે મને પૂછે છે? આવી રીતે છેતરીને ખાધેલું
બ્રાહ્મણનું ધન (વસ્તુ), સાત કુળને આજે છે. ૩૩-૩૪ અને
પેલા ધર્મ જ બંધકર કીડારૂપ થઇ સાત કુળને પીડા
આપે છે. જે ધર્મ તારી માએ તારે માટે બ્રાહ્મણના ધરમાં-
થી છાનીરીતે લીધા હતા, તે સધળું હું જાણું છું. ૩૫-૩૬

શ્યામકોબાચ- તથાપિ ત્વાં સમાસાય દેવ જામાતરં
વિદ્યમ્ । મુચ્યતે તેન પાપેન યથા સ્વમધુના કુલ ॥ ૩૭ ॥
તચ્છૃત્વા ચિંતયાચિદ્ધિરં ધ્યાત્વા જગાદ તામ્ । ચમરાજઃ
સલાસીનઃ પ્રિયાં પ્રાણયનેચરીમ્ ॥ ૩૮ ॥ હૃતસ્ત્વં સત-
મેડતીતે જન્મનિ બ્રાહ્મણી શુભા । આસીસ્તસ્મિન્સત્તવાસંગા-
ત્સલીનાં પર્યુપાસિતા ॥ ૩૯ ॥ બુધાદમી તુ સંપૂર્ણા યથો-
ક્તફલદાયિની । તસ્યાઃ પુણ્યં દદસ્વ ત્વં સત્યં કૃત્વા
મમાગતઃ ॥ ૪૦ ॥ તેન મુચ્યત નરકાતે માતા પાપસંચ-
કૃત્ । તચ્છૃત્વા સ્વરિતં સ્નાત્વા દદૌ પુણ્યં ત્રિવાચિકમ્
॥ ૪૧ ॥ સ્વમાતે શ્યામલા તુદા તેન મોહં જગામ સા ।
ઝર્મિલા રૂપસંપન્ના દિવ્યદેહા વરાંશુકા ॥ ૪૨ ॥ વિમાન-
ચરમારુઢા દિવ્યમાલ્યાંચરાદૃતા । મનુઃ સમીપે સ્વર્ગસ્થા
દદ્યતેડ્યાપિ સા જનૈઃ ॥ ૪૩ ॥ હૃથસ્ય પાર્શ્વે નભસિ
નિમિરાજસમીપગા । વિસ્ફુરન્તી મહારાજ બુધાદમ્યાઃ
પ્રભાવતઃ ॥ ૪૪ ॥ યુધિષ્ઠિર ડબાચ-યથેવં પ્રવરા કૃષ્ણ
તિથિર્વે તુ બુધાદમી । અસ્યા એવ વિધિઃ ક્લિદિ યદિ તુદો-
ડસિ માધવ ॥ ૪૫ ॥

શ્યામલા કહે છે-‘હે મહારાજ ! જો કે મારી માએ પાપ
કર્યું છે, તો પણ તમે જેવા સમર્થ જમાઇને પામી, તે પાપ-
માંથી છુટી જવી જોઇએ, માટે હવે તેનો ઉપાય કરો.’ ૪૭
એવાં બીનાં વચન સાંભળી ધર્મરાજ ચિંતામાં પડી ગયા
અને ક્ષણવાર ધ્યાન કરી, પોતાની પ્રિયા, જે પ્રાણુ જેવી
ખારી હતી તેને કહેવા લાગ્યા કે, ૪૮ ‘હે પ્રિયે ! તું આ
જન્મથી આગળ ગયેલા સાતમા જન્મમાં બ્રાહ્મણી હતી,
ત્યારે તે સખીઓના સહવાસથી યુધાદમી, જે કામના
પૂરનાર છે તેનું પુણ્ય વ્રત કર્યું હતું. તેનું પુણ્ય જો ખરા
મનથી તારી માને મારી સમક્ષમાં આપશે તો તારી
પાપિણી મા નરકમાંથી છુટશે.’ એવાં પતિનાં વચન
સાંભળી, જલદી સ્નાન કરી, શ્યામલાએ યુધાદમીનું
પુણ્ય પોતાની માને આપ્યું, ૪૯-૫૦ તેથી તે નરકથી
મુક્ત થઇ. પછી ઘણી સુંદર ઊર્મિલા દિવ્ય વસ્ત્ર, અલંકાર,
માળા વગેરે પહેરી વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગમાં પોતાના
પતિ પાસે ગઇ. એ રીતે યુધાદમીના વ્રતના પ્રભાવથી,
તે ઊર્મિલા આકાશમાં ધૂધના પડખામાં નિમિરાજની
સામે પ્રકાશમાન (તારામંડળમાં) મનુષ્યોના જોવામાં
આવે છે. ૫૧-૫૪ યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! જો
આપ મારી ઉપર પ્રસન્ન હો અને યુધાદમીનો મહિમા
આપના કહેવા પ્રમાણે ઉત્તમ હોય તો તેનો વિધિ
મને કહે. ૫૫

શ્રીકૃષ્ણ ડબાચ-પચ્છ પાંચ વચ્ચેન બુધાદમ્યા વિધિ
શ્રમમ્ । યદા યદા સિતાદમ્યાં હૃથવારો મહેતૃવા ॥ ૪૬ ॥ તદા
તદા હિ સા પ્રાપ્તા એકમક્ષાસૈર્મૃતિઃ । જાત્વા નયાં તુ
પૂર્વાદે પૃથીત્વા કરકં નવમ્ ॥ ૪૭ ॥ જલપૂર્ણ ચ સદ્રત્નૈઃ

કૃત્વાડનદ્યૈઃ સમન્વિતમ્ । પૂજયેષ્ઠ ગૃહં નીત્વા હુષમેષ્ઠ ક્રમેણ તુ ॥ ૪૮ ॥ એકમાપસુવર્ણેન તદર્ધાર્ધેન વા પુનઃ । કારયેદ્વુધરૂપં તુ સ્વશક્ત્યા વા પ્રયત્નતઃ ॥ ૪૯ ॥ અંગુષ્ઠમાત્રં પુરુષં ચતુર્બાહું સ્ત્રીલક્ષણમ્ । પદમણ્ડ્યેડર્ણ કુંભં પૂજયેતિતતંદુલૈઃ ॥ ૫૦ ॥ હેમપાત્રે ચ સંસ્થાપ્ય પીતલ-જયુગેન ચ । વજ્રોપરિ સ્થિતં દેવં પીતલજ્વાલતાદિભિઃ ॥ ૫૧ ॥ પંચામૃતેન સંસ્થાપ્ય તત્તમ્મન્ત્રેઃ ક્રમેણ તુ । નૈવેયં ગુગુલું પૂરં દર્શાગેન સુગંધિતમ્ ॥ ૫૨ ॥ પાયસૈર્ધૃતપૂરૈશ્ચ મોદકાશોકવર્તિભિઃ । ફલૈશ્ચ વિવિધૈશ્ચેવ શર્કરા-ભિર્ગૃહેઃ શુભૈઃ ॥ ૫૩ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે પાંડવ ! બુધાષ્ટમીનો ઉત્તમ પ્રકાર સાવધાન થઇ સંમિળો. હે રાખ ! જ્યારે જ્યારે શુદ્ધ અષ્ટમીને દિવસે બુધવાર આવે ત્યારે બુધાષ્ટમીનું વ્રત કરવું. તે દિવસે એક વખત ભોજન કરવું. તે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં નદીમાં સ્નાન કરી નવો ધડો લઇ, તેમાં જળ પૂરી અમૃત્ય રત્નો નાખી, ઘેર લઈ જઈ કમથી એ પ્રકારે પૂજા કરવી. ૪૯-૪૮ એક માષા વા અર્ધા માષા અથવા તેા પા માષા સેનાની શક્તિ પ્રમાણે બુધની, અંગુઠા જેવડી સુંદર મૂર્તિ કરાવવી, ૪૯ તેને ચાર હાથ કરાવવા. કમલની વચમાં ઘોળા ચોખાવડે ઊદ્ગરહિત ઘડાની પૂજા કરવી. ૫૦ પછી સેનાના પાત્રમાં બે પીળાં વસ્ત્રોવડે સ્થાપના કરી તેની ઉપર રહેલા બુધદેવને પંચામૃતવડે નવરાવી, પીળાં વસ્ત્રોથી અને પીળા તંડુલથી પૂજા કરવી, દર્શાંગ ધૂપ કરવો, દૂધપાક, ઘેવર, લાડવા, અશોકની કળી, સાકર, ગોળ અને નાના પ્રકારનાં સુંદર ફળોનું નૈવેદ્ય કરવું. ૫૧-૫૩

તતઃ પુષ્પાદૈઃ પીતૈર્વક્ષ્યમાજૈશ્ચ નામભિઃ । નમોહુધાય પાદૌ તુ સોમપુત્રાય જાત્વની ॥ ૫૪ ॥ તારકાય કટી ચૈવ રાજપુત્રાય ચોદરમ્ । દ્વાપ્રિયાય હૃદયં કુમારાયેતિ વક્ષસિ ॥ ૫૫ ॥ બાહુ પુરુરવઃપિત્રે અંતૌ સોમસુતાય ચ । મુર્ધં તુ પીતલવર્ણાય જ્ઞાનાય નયનદ્વયમ્ ॥ ૫૬ ॥ મૂર્ધાનં તુ હુધાયેતિ ણ્ડુ સ્થાનેષુ પૂજયેદ્ । સૌવર્ણે રાજતં તામ્ પાત્રમાદાય શોભનમ્ ॥ ૫૭ ॥ ગંધપુષ્પાદૈઃ પીતૈર્ગુહમિશ્રાંઙ્ગપૂરિતૈઃ । જાતુમ્પામવર્ણિ ગત્વા તેન ચાર્દ્યં નિવેદયેદ્ ॥ ૫૮ ॥ ઉર્વેશ્ચાઃ અશુરો યસ્તુ યઃ પુરુરવસઃ પિતા । યો મહાગામધિપતિર્બુધો મે સંપ્રસીદતુ ॥ ૫૯ ॥ વરાંશ્ચ વિષ્ણુના દત્તાન્સકલાશ્ચ પ્રયચ્છતુ । મન્ત્રેણાનેન દસ્વાધ્યૈ જપ્ત્વા મન્ત્રમિદં પુનઃ ॥ ૬૦ ॥ પ્રથમે મોદકાન્ વદ્યાદ્વિતીયે ફેણિકાસ્તથા । તૃતીયે ઘૃતપૂરાંશ્ચ ચતુર્થે વટકાસ્તથા ॥ ૬૧ ॥ પંચમે મંડકાન્દયાત્પષ્ઠે સોહાલિકાસ્તથા । અશોકવર્તિકાશ્ચૈવ સપ્તમે માસિ કારયેદ્ ॥ ૬૨ ॥ અષ્ટમે શર્કરામિશ્રૈઃ સ્નાંદૈશ્ચ યુધિષ્ઠિર । વિપ્રાય વાયનં વદ્યાદ્વતી મોજનમાચરેદ્ ॥ ૬૩ ॥ ઈદં ક્રમેણ કર્તવ્યં બુધાષ્ટમ્યાં યુધિષ્ઠિર । બાંધૈઃ સહ મિત્રૈશ્ચ ભોક્તૃયં પ્રીતિર્પૂર્વકમ્ । સૌ-

મ્પમાલ્યાનકં યજ્ઞવલ્કરકિન્ચો વિમુચ્યતે ॥ ૬૪ ॥ યશ્વાદર્મીં બુધપુતાં સમવાપ્ય ભક્ત્યા સંપૂજયેદ્દશિસુતં કરકોપરિ-સ્થમ્ । પક્ષાલપાત્રસહિતં સહિરણ્યવર્ણં પદયત્યસૌ યમપુરિં ન કરાચિદેવ ॥ ૬૫ ॥ ક્વિત્તિ ભવિષ્યોત્તરપુરાણોક્તા બુધાષ્ટમીવ્રતકથા ॥

પછી નીચે કહેલાં નામો લઈ, પીળાં પુષ્પોથી અને અક્ષતથી પૂજા કરવી. ‘બુધાય નમઃ’ એ મંત્રથી પગની, ‘સોમપુત્રાય નમઃ’થી હુંડશુની, ‘તારકાય નમઃ’થી ફેડની, ‘રાજપુત્રાય નમઃ’થી પેટની, ‘દ્વાપ્રિયાય નમઃ’થી હૃદયની, ‘કુમારાય નમઃ’થી વક્ષઃસ્થલની, ‘પુરુરવઃપિત્રે’થી ગાઢની, ‘સોમસુતાય’થી ખભાની, ‘પીતલવર્ણાય નમઃ’થી મુખની, ‘જ્ઞાનાય નમઃ’થી બે નેત્રોની અને ‘હુધાય નમઃ મૂર્ધાનં પૂજયામિ’ એ મંત્ર બાણી મસ્તકની પૂજા કરવી. એ પ્રકારે પૂજા કરી સેનાનું, રૂપાનું, અથવા ત્રાંખાનું સુંદર પાત્ર લઈ, ૫૪-૫૭ તેમાં પીળું ચંદન, પીળાં પુષ્પ, પીળા અક્ષત, ગોળ અને જળ નાંખી હુંડશુવતી પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરી, જે ઉર્વશીનો સસરો છે, જે પુરુરવાનો પિતા છે, અને જે મહત્તો અધિપતિ છે તે બુધ પ્રસન્ન થાઓ, અને શ્રીવિષ્ણુએ આપેલાં સધળાં વરદાન અમને આપો, એ મંત્ર બાણી અર્ધ આપી, ફરીથી એ મંત્રનો જપ કરવો. ૫૮-૬૦ પહેલા માસમાં લાડવા, બીજા માસમાં સુતર ફેણી, ત્રીજા માસમાં ઘેવર, ચોથા માસમાં વડાં, ૬૧ પાંચમા માસમાં ખડમડાં, છઠ્ઠા માસમાં સુવાળી, સાતમા માસમાં અશોકની કળી, અને આઠમા માસમાં સાકરવાળાં ખાંડવ આપવાં. એ પ્રકારે બ્રાહ્મણને વાયન આપી ભોજન કરવું. ૬૨-૬૩ એવી રીતે બુધાષ્ટમીને દિવસે કરવું. પછી મિત્ર અને સર્ગાવહાલાંઓની સાથે પ્રસન્નતાપૂર્વક ભોજન કરવું. આ સુંદર કથા સંભળનાર પુરુષ પશુ નરકથી મુક્ત થાય છે. ૬૪ જે માણસ બુધાષ્ટમીને દિવસે ઘડાપર સ્થાપન કરેલા બુધની, ભક્તિથી પૂજા કરી પક્ષાનનું નૈવેદ્ય કરે, દક્ષિણા ધરે અને વસ્ત્ર યોદાડે, તે કાષ્ઠ દિવસ પશુ યમપુરી જોતો નથી. ૬૫ એવી રીતે ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં બુધાષ્ટમીવ્રતની કથા કહેલી છે.

બુધાષ્ટમીવ્રતનું ઉદાપન

અયોધ્યાપનમ્ ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ-ડયાપનવિધિં બ્રૂહિ કૃપયા ભક્તવ્રતસહ । કસ્મિન્કાલે ચ કિં દ્રવ્યં કથં સ ફલ-ભાગમ્ભવેદ્ ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ-આદૌ મધ્યે તથા ચાંતે કુર્યાંદુધાપનક્રિયામ્ । સત્તમ્યાં પ્રયતો ભૂત્વા કુર્યાદ્દેવ-દાવાનમ્ ॥ ૨ ॥ આચમ્ય કુર્યાત્સંકલ્પં દશ વિપ્રાન્નિમન્ત્ર-યેત્ । અટ્ટમ્યાં પ્રાતરુપાય શુચિર્નૈત્વા વ્રતી તતઃ ॥ ૩ ॥ ગંગાયાદિમહાતીર્થે સ્નાત્વા નિત્યકૃતક્રિયઃ । યદ્દમધ્યે શુચૌ દેશે રંગવજ્રથા વિરાજિતે ॥ ૪ ॥ પુણ્યાહવાચનં કૃત્વા કુર્યાંદશાધિવાનકમ્ । પ્રાણનાયમ્ય વિધિબલ્કૃત્વા સંકલ્પ-

નાદિકમ્ ॥ ૫ ॥ તિથ્યાબુદ્ધેશ્વનાંતે ચ વ્રતનામ પ્રકીર્તયેત્ ।
મયા કૃતં બુધાષ્ટમ્યાં વ્રતં સાંગકલામયે । યથાપનં કરિ-
ષ્યેઽહમિત્યક્ષતકુશોદકમ્ । ધ્યક્ત્વાષ્ટાયાંદિવરણં કુર્યાદ્ઞ-
નાદિભિઃ ફલેઃ ॥ ૬ ॥ બ્રાહ્મણં છણ્યાત્તત્ર વજ્રતાંદુલમ્-
વૈભેઃ । તતઃ પૂજાર્થં કુર્યાન્ન પ્રહયન્નપુરઃસરમ્ ॥ ૭ ॥
તતસ્ત્રવદલં કુર્યાન્મધ્યે કર્ણિકયા સહ । પંચવૈભેઃ સમાપૂર્વ
દલાઘાણિ ચ કેસરાન્ ॥ ૮ ॥ કર્ણિકાયાં ન્યસેદ્દાન્યં
પંચપ્રસ્થપ્રમાણતઃ । દલેષુ ચ દલામેષુ યથાશક્ત્યા વિનિ-
શ્ચિપેત્ ॥ ૯ ॥ તત્રૈવ સ્થાપયેત્કુમાન્મધ્યે પૂર્વાદિદિશ્ચ ચ ।
ગંગાજલેન સંપૂર્વ વજ્રાદિભિરલંકૃતાન્ ॥ ૧૦ ॥ પંચત્વક્પ-
લ્લ્લ્લોપેતાન્નવકુંભાન્યધાવિધિ । તદુત્તરે મહાન્સવાન્મણ્ડલે
સ્થાપયેત્તતઃ ॥ ૧૧ ॥ તત્પૂર્વે સ્થાપયેત્કુંભં વારુણં ચ વિ-
શેષતઃ । વજ્રત્વક્પલ્લવફલેઃ પંચરત્નૈઃ સર્કાચનૈઃ ॥ ૧૨ ॥
તત્તન્મંથ્રૈઃ પ્રતિઘાપ્ય પૂજયેત્તથાવિધિ । સત્તજન્માર્જિતં ચૌર્ય
પાતકાદિ ચ યત્કૃતમ્ ॥ ૧૩ ॥ તરોષપરિહારાય બુધાષ્ટમીવ્રતં
કૃતમ્ । તસ્ય સાંગકલપ્રાપ્ત્યૈ પૂજાં હોમં કરોમ્યહમ્ ॥ ૧૪ ॥
બુધગ્રીત્યૈ ચ તત્સર્વેમિતિ સંકલ્પ્ય પૂજયેત્ । કર્ષમાત્રેણ
રાજેદ તદધોર્ધનં વા પુનઃ ॥ ૧૫ ॥ બુધસ્ય પ્રતિમાં કુર્યાન્-
સ્ત્રવર્ણેન વિચક્ષણઃ । કર્ણિકાયાં મધ્યકુંભે તામ્રપાત્રે બુધં
ન્યસેત્ ॥ ૧૬ ॥ પંચામૃતેન સ્વપનં વજ્રપુમેન વેદયેત્ ।
ઘ્યાયન્નારાયણં દેવં બુધં બાળસમાકૃતિમ્ ॥ ૧૭ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે ભક્તવત્સલ ! કૃપા
કરી ઉદાપનને પ્રકાર કહો, કે કયે સમયે કયે પદાર્થ
લેવાથી વ્રત સફળ થાય છે ? શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-આ વ્રતના
આદિમાં, અંતમાં અને મધ્યમાં ઉદાપન કરવું. સપ્ત-
મીને દિવસે સાવધાનપણથી કાતણુ કરી આચમન કરી
સંકલ્પ કરવો.^૨ અને દશ બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણ કરવું.
પછી અષ્ટમીને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં ઉડી, પવિત્ર ચર્ધ, ંગા
વગેરે મોટાં તીર્થમાં સ્નાન કરી નિત્ય કર્મ કરવું.^૩ પછી
ધરમાં રંગ ભરી શોભા કરવી,^૪ પુષ્પાહવાચન કરી
રક્ષાવિધાન કરવું. પ્રાણ્યાયામ કરી, વિધિથી સંકલ્પ વગેરે
કરી તિથિવાર વગેરેનું ઉચ્ચારણ કર્યા પછી, ‘મં બુધા-
ષ્ટમીને દિવસે કરેલાં વ્રતનાં પૂર્ણ ફલની પ્રાપ્તિ માટે હું
ઉદાપન કરીશ,’ એવી રીતે સંકલ્પ કરી અક્ષત અને
કુશોદક (દર્ભનું બળ) છોડી દેવું.^{૫-૬} પછી વજ્ર, ફળ, તાંબુલ
અને અલંકાર આપી, આચાર્ય અને બીજા
બ્રાહ્મણોને વરાવવા, અને તેઓની પૂજા કરવી.^૭ ત્યાર-
બાદ કણ્ઠિકાસંહિત અષ્ટલ કમલ કરી, ફલના અગ્રભાગમાં
અને ફેસરામાં પાંચ રંગ ભરવા.^૮ કણ્ઠિકામાં પાંચ શેર
જેટલું ધાન્ય રાખવું. ફલ અને તેના અગ્રભાગમાં યથાશક્તિ
ધાન્ય ભરવું.^૯ એ જ કમલ ઉપર પૂર્વાદિ દિશામાં નવ
ખડાઓની વિધિથી સ્થાપના કરવી. તેમાં જળ ભરવું, પંચ-
પક્ષ્ય નાંખવા, વજ્ર એહાડવા.^{૧૦} તેના ઉત્તર ભાગમાં
મોડલ ઉપર સઘળા મહેાની સ્થાપના કરવી. પછી ‘મં

સાત જન્મમાં કરેલાં ઉપપાતક વગેરે દોષના પરિહાર
માટે, બુધાષ્ટમીવ્રત કર્યું છે, તેનું પૂર્ણ ફળ મળે, એટલા
માટે હું જે પૂજા અને હોમ કરું છું એ સઘળું બુધને
પ્રસન્ન કરવા માટે છે.’ એવા સંકલ્પ કરી પૂજા કર-
વી.^{૧૧-૧૪} કર્ષ વા અર્ધ કર્ષ સોનાની શક્તિ પ્રમાણે
બુધની મૂર્તિ કરાવવી.^{૧૫} કણ્ઠિકામાં, કદશમાં, ત્રાંબાના
પાત્રમાં, બુધને સ્થાપવા. તેને પંચામૃતવડે નવરાવી એ
કપડાં પહેરાવવાં. પછી નારાયણનું ધ્યાન કરી,^{૧૬-૧૭}

ચતુર્ધનં શંખચક્રગદાશાસ્ત્રધરં યજેત્ । આત્રેયં પીતવર્ણં
ચ પીતપુષ્પાશ્વતાદિભિઃ ॥ ૧૮ ॥ વપચારૈઃ ષોડશભિઃ પુરુષ-
સૂક્તવિધાનતઃ । તદક્ષિણે વિણ્ણુમિદં વિણ્ણુરિત્યધિદેવતમ્
॥ ૧૯ ॥ સહસ્રશીર્ષાંપુરુષં વામે પ્રત્યધિદેવતમ્ । દલેષુ વિન્ય-
સેરેવાન્ પ્રાગારમ્ય પ્રદક્ષિણમ્ ॥ ૨૦ ॥ રવિં ચંદ્રં કુજગુરુ
શુક્રાર્કાં રાહુકેતુકૌ । અનંતં વામનં વિણ્ણું શૌરિં સત્યં જના-
ર્દનમ્ ॥ ૨૧ ॥ હંસં નારાયણં ચાઘૌ દલામેષુ ચ પૂજયેત્ ।
ધૂપેર્દૌર્ધૈશ્વ નૈવેયૈઃ ફલેશ્ચ વિવિધૈર્યજેત્ ॥ ૨૨ ॥ બહિરિ-
દ્રાદયઃ પૂજ્યા દશદિક્પાલકાસ્તથા । યમં ચ ચિત્રગુપ્તં ચ
શ્યામલાં દક્ષિણે યજેત્ ॥ ૨૩ ॥ કુંભેષુ વંશપાત્રેષુ અઘા-
વઘૌ ચ લઘુકાન્ । યજ્ઞોપવીતસફલદક્ષિણાસદિતાન્યસેત્
॥ ૨૪ ॥ પૂજયિત્વા તતો હોમં શાલોકવિધિના સ્પર્ધીઃ ।
મંડલાત્પશ્ચિમે ભાગે સ્થંધિલિં ચતુરસ્રકમ્ ॥ ૨૫ ॥ કૃત્વા
તુલ્લેશનાદીનિ કૃત્વાઽર્ધિ સ્થાપયેત્સુધીઃ । હૃદયં દમ્ભૈઃ પરિ-
સ્તીર્ય પાત્રાસાદનમાચરેત્ ॥ ૨૬ ॥ પૂર્ણપાત્રવિધાનાંતે
બ્રહ્માસનમતઃ પરમ્ । હૃદયધાનચ્છલપ્રાંતે પ્રધાનાદ્રુતિદ્વાવ-
નમ્ ॥ ૨૭ ॥ અપામાર્ગસમિદ્ધિશ્ચ યવત્રીહિતિલૈર્ધૈર્વૈતઃ । ગો-
ધૂમૈઃ સતિલૈર્હોમં ઘૃથકૃષ્ણગતંદિતઃ ॥ ૨૮ ॥ ઉદ્યુધસ્વેતિ
મન્થ્નેણ હોમમદ્દોતરં શતમ્ । કૃત્વા તુ વિણ્ણુમન્થ્નેણ તથા
નારાયણં દ્રુનેત્ ॥ ૨૯ ॥ અધિપ્રત્યધિદેવૌ ચ મન્થાન્થ્યાં
જુહુયાત્તથા । મહાદિમ્પશ્ચ જુહુયાત્પ્રાયશ્ચિતાદિકં તથા
॥ ૩૦ ॥ પૂર્ણાદ્રુતિં ચ જુહુયાત્કુર્યાદ્બ્રહ્મવિસર્જનમ્ । પૂર્ણપા-
ત્રોદ્ધાસનં ચ બલિદાનમતઃ પરમ્ ॥ ૩૧ ॥ વજ્રયાદિપૂજનં
કૃત્વા દેવતોદ્ધાસનં તતઃ । અભિષિચ્ચાપ તિલકં રક્ષાંબધન-
મેવ ચ ॥ ૩૨ ॥ આચાર્યં ચ સપ્તનીકં પૂજયિત્વા યથા-
વિધિ । પ્રતિમાબલકલશાન્ ગોરાનં દક્ષિણાં તથા ॥ ૩૩ ॥
દત્ત્વા બ્રહ્માદિવિપ્રેયઃ કલશાંશ્ચ સદક્ષિણાન્ । બ્રાહ્મણાન્મો-
જયેત્પશ્ચાદાશિષો વાચયેત્તથા ॥ ૩૪ ॥ ઇતિ શ્રીમત્વિષ્ણો-
ત્તરપુરાણે બુધાષ્ટમીવ્રતોદાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

બુધ કે જેની બાણુના જેવી આકૃતિ છે, જે ચાર
હાથવાળા છે અને શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મને ધારણ
કરે છે, અનિવંશના છે અને પીળાં વસ્ત્રને ધારણ કરે છે. તે
બુધની પુરુષસૂક્તના વિધાનથી પુષ્પ, અક્ષત વગેરે ષોડશી-
પચારવડે પૂજા કરવી. તેની દક્ષિણ બાણુમાં ‘હંદં વિણ્ણુઃ’
એ મંત્ર ભણી અધિદેવત વિષ્ણુની પૂજા કરવી.^{૧૮-૧૯}
ઉત્તર બાણુમાં ‘સહસ્રશીર્ષાં’ એ સૂક્તાવડે પ્રત્યધિદેવતા

નારાયણની પૂજા કરવી. ૧૦ દલમાં પૂરોદિ દિશાના કમથી રતિ, ચંદ્ર, મંગલ, ગુરુ, શુક્ર, શનિ, રાહુ અને કેતુ એ આઠ મહ તથા અનંત, વામન, વિષ્ણુ, શૌરિ, સત્ય, જનાર્દન, હંસ અને નારાયણ એ આઠ દેવોનું આવાહન કરી, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય અને નાના પ્રકારના ફળો વડે પૂજા કરવી. ૨૧-૨૨ બહાર છંદાદિ દશ દિક્ષાદોની પૂજા કરવી. દક્ષિણ બાજુમાં યમ, ચિત્રગુપ્ત અને શ્યામલાની પૂજા કરવી. ૨૩ કલશ અને વાંસના પાત્રમાં આઠ આઠ લાડવા, જનોઈ, ફલ અને દક્ષિણા નાખવી. ૨૪ ત્યાર પછી પોતાની શાખામાં કહેલા નિધિથી હોમ કરવો. મંઠપની પશ્ચિમ બાજુમાં ચાર ખૂણાવાળું સ્થંડિલ કરી, ૨૫ ઉદ્દેખન વગેરે કરી અગ્નિની સ્થાપના કરવી. દર્ભ પાથરી, તેપર સમિધા મૂકી પાત્રાસાદન કરવું. ૨૬ પૂર્ણપાત્રનું વિધાન થયા પછી બ્રહ્માસન કરવું. ઇષ્મના, આધાન મુખના પ્રાતમાં પ્રધાન આહુતિ આપવી. ૨૭ તેમાં સાવધાનીથી અધેડાની સમિધા, યવ, શાળ, તિલ, ઘી, અને ધઉનો જૂદો જૂદો હોમ કરવો. એવી રીતે 'ઉદ્દ્યુત્યસ્ત' એ મંત્ર વડે એકસો આઠ આહુતિ આપવી. ૨૮ પછી વિષ્ણુ મંત્ર વડે નારાયણને આહુતિ આપવી. પછી અધિદેવ અને પ્રત્યધિદેવને આહુતિ આપવી. ૨૯ પછી મહેને આહુતિ આપવી. પછી પ્રાયશ્ચિતાહુતિ આપીને પૂર્ણાહુતિ કરવી. ત્યારબાદ બ્રહ્માનું વિસર્જન, ૩૦ પૂર્ણપાત્રનું ઉદાસન, બલિદાન, અગ્નિ વગેરેનું પૂજન, દેવનું ઉદાસન કરવું. ૩૧ અભિષેક થયા પછી તિલક અને રક્ષાબંધન કરવું. ૩૨ પછી આચાર્ય અને તેમનાં પત્નીની વિધિથી પૂજા કરી, મૂર્તિ, વસ્ત્ર, કલશ, ગોદાન અને દક્ષિણા આપવી. ૩૩ ત્યારબાદ બ્રહ્મા વગેરે બ્રાહ્મણોને કલશ અને તેની ઉપર દક્ષિણા આપવી. પછી બ્રાહ્મણોને જમાડી આશીર્વાદ લેવો. ૩૪ એવી રીતે ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં મુદ્યાષ્ટમીવ્રતનું ઉદ્ધાપન કહેલું છે.

૩ દશાફલવ્રત

અથ શુક્રાદિઆવળકૃષ્ણાષ્ટમ્યાં દશાફલવ્રતમ્ । સા નિશ્ચી-
ધવ્યાપિનો ગ્રામ્ ॥ તત્ર પૂજાવિધિઃ—તમદ્રુતં ચાલકમચ્ચ-
જેક્ષણં ચતુર્ધુજં શંખગદાકુંડાદયુષમ્ । શ્રીવત્સલહર્મ ગલ-
શોભિકૌતુભં પીતાંબરં સાંદ્રપયોરસૌમગમ્ ॥ ૧ ॥ મહાહૃ-
વેદ્યેકિરીટકુંડલત્વિષા પરિચ્ચકસહસ્રકુંડલમ્ । ડરામ-
કાંચ્યગદકંકણાદિભિર્વિરાજમાનં વસુદેવ રેષતં ॥ ૨ ॥
કૃષ્ણાય૦ ધ્યાનમ્ ॥ ૩ ॥ ચાહુદેવાય૦ આવાહનમ્ ॥ ૪ ॥
શેષશાયિને૦ આસનમ્ ॥ ૫ ॥ તીર્થપાદાય૦ પાયમ્ ॥ ૬ ॥
ગંગાજનકાય૦ અર્ધ્યમ્ ॥ ૭ ॥ યજ્ઞનાવેગસંહારિણે ન૦
આચમનમ્ ॥ ૮ ॥ નિત્યમુક્તાય૦ પંચામૃતસ્નાનમ્ ॥ ૯ ॥
શ્રીગોપાલાય૦ સ્નાનમ્ ॥ ૧૦ ॥ પીતવાસસે ન૦ વજ્રમ્
॥ ૧૧ ॥ યજ્ઞપ્રિયાય૦ યજ્ઞોપવીતમ્ ॥ ૧૨ ॥ સર્વેશ્વરા-
ય૦ ચંદનમ્ ॥ ૧૩ ॥ અષોક્ષજાય૦ અંજતામ્ ॥ ૧૪ ॥
કમલપ્રિયાય૦ પુષ્પાણિ ॥ ૧૫ ॥ તુલસીપત્રૈર્નામપૂજા

॥ ૧૬ ॥ કૃષ્ણાય નમઃ । વિષ્ણવે ન૦ હરયે ન૦ શેષશા-
યિને૦ ગોવિંદાય૦ ગરુડચરજાય૦ દામોદરાય૦ હવીકે-
શાય૦ પથનાભાય૦ ઉપેન્દ્રાય૦ ॥ ૧૭ ॥ અથ દોર-
કર્ષણમ્ । સંસારાર્ણવમગ્નાં નરાણાં પાપકર્મણમ્ ॥
હ્રદ મોક્ષકલાગર્ભિ કુરુચ્ચ પુરુષોત્તમેતિ દોરકર્ષણમ્
॥ ૧૮ ॥ પારિજાતાવહરાય૦ ધૂપમ્ ॥ ૧૯ ॥ જ્ઞાનપ્રદી-
પાય૦ દીપમ્ ॥ ૨૦ ॥ ચક્ષિણે નૈવેદ્યમ્ ॥ ૨૧ ॥ અઘ-
નાશિને૦ તાંદુલમ્ ॥ ૨૨ ॥ દક્ષિણામ્ ॥ ૨૩ ॥ પથના-
ભાય૦ નીરાજનમ્ ॥ ૨૪ ॥ અનંતાય૦ પુષ્પાંજલિમ્ ॥ ૨૫ ॥
દેવદેવ નમસ્તેસ્તુ ભક્તપ્રિય દયાનિધે । મૃદાઘર્ષ્ય મયા
દત્તં દેવકયા સહિત પ્રભો । વિશેષાર્ધ્યમ્ ॥ ૨૬ ॥ ત્રિલો-
કનાથો દેવેશઃ સર્વમૃતદયાનિધિઃ । રાનેનાનેન સપ્રીતો
મવત્સિહ સદા મમ । હૃતિ વાયનમન્ત્રઃ ॥ ૨૭ ॥ શ્રીકૃષ્ણઃ
પ્રતિગૃહ્ણતિ શ્રીકૃષ્ણો વૈ દદાતિ ચ । શ્રીકૃષ્ણસ્તારકો-
ભાભ્યાં શ્રીકૃષ્ણાય નમો નમઃ ॥ હૃતિ પ્રતિગ્રહમન્ત્રઃ ।
યસ્ય સ્મૃત્યેતિ પ્રાર્થના ॥ ૨૮ ॥

શુકલાદિ આવણ્ય વદિ અષ્ટમીને દિવસે દશાફલવ્રત
કહેલું છે. આ અષ્ટમી અર્ધરાત્ર વખતની લેવી. પૂજાનો
પ્રકાર:—* 'જેને કમલ જેવાં નેત્ર છે, ચાર હાથ છે,
હાથમાં શંખ, ચક્ર અને ગદારૂપી આયુધ છે, શ્રીવત્સ
લાંઝન છે, મળામાં કોસ્તુભમણિ શોભે છે, પીળાં વસ્ત્ર
છે, મેઘના જેવી શ્યામ કાંતિ છે, ૧ અમૂલ્ય મણિવાળા
મુકુટ અને કુંડળની કાંતિવતી જેના હૃદયે કેશ શોભે
છે, અને ઉમદા કાંચી, બાણુબંધ અને કડાં વગેરે
અલંકારોથી જે શોભે છે, તેનું અદ્ભુત બાહ્ય વસુદેવે
જોયું. ૨ એ મંત્ર ભણી, 'કૃષ્ણાય નમઃ' એ મંત્રથી ધ્યાન
કરવું. ૩ 'ચાહુદેવાય નમઃ'થી આવાહન, ૪ 'શેષશાયિને નમઃ'
થી આસન, ૫ 'તીર્થપાદાય'થી પાદ. ૬ 'ગંગાજનકાય'થી
અર્ધ્ય, ૭ 'યમુનવેગસંહારિણે'થી આચમન, ૮ 'નિત્યમુક્ત્યે'ની
પંચામૃત, ૯ 'ગોપાલાય'થી સ્નાન. ૧૦ 'પીતવાસસે'થી
વજ્ર, ૧૧ 'યજ્ઞપ્રિયાય'થી યજ્ઞોપવીત, ૧૨ 'સર્વેશ્વરાય'થી
ચંદન, ૧૩ 'અષોક્ષજાય નમઃ'થી અંજતા, ૧૪ અને 'કમલા-
પ્રિયાય નમઃ' એ મંત્ર વડે પુષ્પો ચડાવવાં. ૧૫ પછી તુલસી-
દલવતી નામપૂજા કરવી. ૧૬ 'કૃષ્ણાય નમઃ' લાંથી લાઇ
'ઉપેન્દ્રાય નમઃ' ત્યાં સુધી નામપૂજા કરવી. ૧૭ (અને)
'હે પુરુષોત્તમ! સંસારરૂપી સાગરમાં ડૂબેલા પાપી
લોકોને મોક્ષરૂપી ફલ આપો' એમ કહી દોરો બાંધ-
વો. ૧૮ 'પારિજાતાવહરાય'થી ધૂપ, ૧૯ 'જ્ઞાનપ્રદીપાય'થી
દીપ, ૨૦ 'ચક્ષિણે'થી નૈવેદ્ય, ૨૧ 'અઘનાશિને'થી તાંદુલ-
લ, ૨૨ 'સર્વવ્યાપિને'થી દક્ષિણા, ૨૩ 'પથનાભાય'થી
આરતી, ૨૪ અને 'અનંતાય'થી પુષ્પાંજલિ આપવી. ૨૫

* અખાંત માસ તે શુકલાદિ માસ છે, મઠે ગુરુશતી આવણ્ય
વદિ અષ્ટમી લેવી.

‘હે દેવના દેવ ! આપ કે જે બકતોને પ્રિય છે અને દયાના ભંડાર છે તેને નમસ્કાર કરું છું, માટે દેવશીલ સહિત આપ મેં દીધેલા અર્ધનું પ્રહણ કરે.’ એ મંત્ર બાણી વિશેષાર્થે આપવો; ૨૯ અને ‘ત્રણ લોકના નાથ, દેવના ધક્ક અને સર્વ પ્રાણીઓમાં દયાવાળા શ્રીકૃષ્ણ આ દાનથી મારા ઉપર નિરંતર પ્રસન્ન રહે,’ એ મંત્ર બાણી વાચન આપવું. ૨૭ ‘શ્રીકૃષ્ણ છે છે, શ્રીકૃષ્ણ આપે છે અને શ્રીકૃષ્ણ બનેને તારનાર છે તેને હું નમસ્કાર કરું છું’ એ મંત્ર બાણી વાચન બ્રાહ્મણે લેવું. ‘યસ્ય સ્મૃત્યા’ એ મંત્ર બાણી પ્રાર્થના કરવી. ૨૮

દશાશ્લકપ્રતની કથા

અથ કથા ॥ સૂત ડવાચ-મયુષ્યવચ્ચયઃ સર્વે નૈમિષા-
રણ્યવાસિનઃ ॥ પુરા ચ દ્વાપરસ્થાંતે કૃષ્ણદેવેન આવિતમ્
॥ ૧ ॥ તદ્વર્તે વઃ પ્રવક્ષ્યામિ સાંગોપાંગં છનીચરાઃ ॥ પુરા
તૈ દ્વાપરસ્થાંતે પાંડવાઃ કૌરવાસ્તથા ॥ ૨ ॥ કૂત્તે પ્રવક્ષિરે
સર્વે ધનમાનેન મોહિતાઃ ॥ નિર્જિતાઃ પાંડવાઃ દુઃશ્વાદ્વનં જમુ-
હુંનીચરાઃ ॥ ૩ ॥ કુંતી વિદુરગેહે તુ સંત્યજતા ચ મહાયશાઃ
તચ્છુત્વા કૃષ્ણદેવોઽપિ કૃપયા પરયા યુતઃ ॥ ૪ ॥ આયયૌ
ગરુડારુદો વિદુરસ્ય ગૃહં પ્રતિ ॥ તત્રાપચ્ચન્નમહાબાહું કુંતી
પરમહર્ષિતા ॥ ૫ ॥ વિદુરેનાર્ષિતઃ કૃષ્ણઃ કુંત્યા ચૈવ હિ
મક્ષિતઃ ॥ નત્વાહ કુંતી તાં દેવીમચસ્યામાં વિઙ્કચન્ ॥ ૬ ॥
ત્વસ્તુશ્ચ મહાદુઃસ્વાત્પ્રયયુર્ગાંહનં વનમ્ ॥ તવાપિ સ્તમહદુઃસ્વં
સર્વદા તન્મમામ્રિયમ્ ॥ ૭ ॥

સૂત પુરાણી કહે છે-હે નિમિષારણ્યનિવાસી ઋષિઓ !
પૂર્વે દ્વાપરયુગના અંતમાં જે સાંગોપાંગ વ્રત શ્રીકૃષ્ણે કરેલું
છે, તે હું તમને કહું છું, સાંભળો. પૂર્વે દ્વાપરયુગના અં-
તમાં ધનના મહત્વાળા કૌરવો અને પાંડવો બંને જુગલું
રમવા લાગ્યા. તેમાં હારી ગયેલા પાંડવો દુઃખના
માર્ગે વનમાં ચાલ્યા ગયા, ૧-૭ અને કુંતી વિદુરને ઘેર
રહ્યાં. એ વાત સાંભળી પરમ કૃપાળુ શ્રીકૃષ્ણ વિદુરને ઘેર
આવ્યા. મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણને આવેલા જોઈ, કુંતી બહુ
પ્રસન્ન થયા. ૪-૫ પછી વિદુર અને કુંતીએ બાકિથી
શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરી. ત્યારબાદ મેધના જેવી કાંતિવાળા
શ્રીકૃષ્ણે કુંતીને પ્રણામ કરી કહ્યું કે, ‘હે દેવ ! તમારા
પુત્રો દુઃખના માર્ગે વનમાં ચાલ્યા ગયા તેથી તમને
મોહું દુઃખ છે, અને મને પણ નિરંતર દુઃખ થાય છે. ૬-૭

કુંત્યુવાચ-હવીકેશ મહાબાહો મહાદુઃસ્વેન કથિતા ।
કૃપયા પરયા વેષ રક્ષિતા વયમીદૃશાઃ ॥ ૮ ॥ મમ ચૈવ
મહદુઃસ્વં ત્વચિ માં ત્રાતરિ સ્થિતે । મત્પુનાસ્તુ મહાદુઃસ્વા-
ત્પ્રવિદ્યા ગૃહનં વનમ્ ॥ ૯ ॥ કૃપયા વિદુરો મર્ષં કૌરવ્યઃ
પ્રસ્થસંમિતમ્ ॥ દદાતિ પ્રીતિઃ કૃષ્ણ જીવનાય મહામતિઃ
॥ ૧૦ ॥ ગૃહસ્થ પશ્ચિમે ભાગે વસામિ ચ જનાર્દન ।
દર્શિતા કૌરવાર્ણાં હિ સર્વેણ ક્ષમતિસ્તથા ॥ ૧૧ ॥

इति तस्या वचः श्रुत्वा कृष्णः परमधर्मवित् । आह चैनं
वाचदेवो भक्तमियतमस्तदा ॥ १२ ॥ व्रतं ते कथयि-
ष्यामि येन दुःखात्प्रमुच्यसे । पुत्रपौत्रैः परिवृता स्वं राज्यं
प्राप्स्यसेऽचिरात् ॥ १३ ॥ दशाकलमिति ख्यातं तद्भक्तं
कुरु व्रतते ॥

કુંતી કહે છે-હે હવીકેશ ! હે મહાબાહો ! હું મોટા
દુઃખમાં પડી છું. આ વખતે આપે અમારી ખબર
લીધી, એ મોટી કૃપા કરી. હે મહારાજ ! આપ મારા
રક્ષક છો, છતાં મને આંતું મોહું દુઃખ અને મારા પુત્રો
દુઃખથી અધોર વનમાં ગયા (એ શું ?) હે શ્રીકૃષ્ણ !
આ વખતે મહાબુદ્ધિમાન વિદુર મારી ઉપર દયા લાવી
શેરબાર અમ આપે છે, જેથી મારા નિર્વાહ ચાલે છે. ૧૦
હે જનાર્દન ! હું ધરના પશ્ચિમ ભાગમાં રહું છું. હે મહા-
રાજ ! આ વખતે સધળા કૌરવોની દુષ્ટતા જણાઇ
મળે. ૧૧ કુંતીનાં એવાં વચનો સાંભળી પરમ ધર્મિષ્ઠ અને
બકતોની ઉપર પ્રીતિવાળા શ્રીકૃષ્ણ કહેવા લાગ્યા-હે
દેવ ! હું દશાશ્લ નામનું એક વ્રત કહું છું તે કરો. જેથી
થેડાજ વખતમાં (સૌ) દુઃખ દૂર થશે, પુત્ર પૌત્રોના મેળાપ
થશે અને રાજ્ય પાછું પ્રાપ્ત થશે. ૧૨-૧૩

કુંત્યુવાચ-ક્ષમિન્કાલે તુ કર્તવ્યં તદ્વ્રતં કેશવ પ્રભો
॥ ૧૪ ॥ વદ માં પ્રતિ હસ્ત્યકો યાવંદ્રો જગાદ હ । આ-
વળસ્યાસિતે પક્ષે અદ્યન્ધ્યાં ચ નિશીથકે ॥ ૧૫ ॥ દેવકયાં
વાચદેવશ્ચ પ્રાર્થ્યતો ન સંચયઃ । તસ્યાપે દશગુણિતં સ્ત્ર્વં
સ્થાપ્ય પ્રવ્રજ્યેત્ ॥ ૧૬ ॥ હસ્તે ચક્ષા તુ તત્સ્ર્વં દશાઈ
વ્રતમાચરેત્ ॥ ૧૭ ॥ સંસારાર્ગવનમગ્રાનાં નરાણાં પાપકર્મ-
ણામ્ ॥ હ્રામુત્ર ફલાવાર્ષિ કુરુષ્વ પુરુષોત્તમ । અનેન શો-
રકં ચક્ષા દશવર્ષં વ્રતં ચરેત્ ॥ ૧૮ ॥ દેવસ્ય પુરતો નિસ્યં
દશ પથાનિ કારયેત્ ॥ તત્તથ મયુષ્યાત્પુણ્યાં કથામેતાં
શ્રમાવહામ્ ॥ ૧૯ ॥ તુલસ્યાઃ કૃષ્ણવર્ણાયા દલૈદંશમિર-
ચ્ચંચેત્ ॥ કૃષ્ણં વિષ્ણું તથાનંતં ગોવિંદં ગરુડધ્વજમ્ ॥ ૨૦ ॥
દામોદરં હવીકેશં પથનામં હરિં પ્રણમ્ ॥ એતૈશ્ચ નામભિ-
ર્નિત્યં કૃષ્ણદેવં સમર્ચયેત્ ॥ ૨૧ ॥ નમસ્કારં તતઃ
કુર્યાત્પ્રદક્ષિણસમન્વિતમ્ ॥ એવં દશદિનં કુર્યાદ્વ્રતા-
નાશ્ચત્તમં વ્રતમ્ ॥ ૨૨ ॥ આદૌ મધ્યે તથા ચાંતે દોઢં
કુર્વાદ્ધિવાનતઃ । કૃષ્ણમન્ત્રેજ જહૃયાશ્ચરુણાડોત્તરં શતમ્
॥ ૨૩ ॥ તતો દોમોતે વિધિષ્વદાચાર્યૈ પૂજયેત્સહોઃ ।
સૌર્વર્ણે તાપપાત્રે વા મૃન્મયે વેશ્વપાત્રકે ॥ ૨૪ ॥ સૌર્વર્ણે
તુલસીપત્રં કારયિત્વા સુલક્ષણમ્ ॥ પ્રતિમાં ચ તથા કૃત્વા
અર્ચયિત્વા વિવાનતઃ ॥ ૨૫ ॥ નિષાય પ્રતિમાં તત્ર
આચાર્યાય નિવેદયેત્ ॥ દાતવ્યા ગૌઃ સવત્સા વ વષાઠકા-
રભૂષિતા ॥ ૨૬ ॥ દશદોમે તુ કૃષ્ણાય પુરિકા દશ ચાર્પ-
યેત્ ॥ દાપયેતુ શ્રાદ્ધાણાય સ્વયં મુક્ત્વા તથૈવ ચ ॥ ૨૭ ॥
ઉપાચર્યં ચ ગૃહીત્વ સર્વોપસ્કરસંયુતમ્ ॥ સંસારાર્ગવનમં
માં પાદિ સ્વં દેવકીસુત ॥ ૨૮ ॥ અનેનોપાચનં દશ

હાથમાં આપ્યું. ૪૮-૪૯ તે પાત્ર એક પ્રસન્ન થયેલી અને 'મારા સુખ માટે શ્રીકૃષ્ણે આ સધળી તજવીજ કરેલી છે એમાં સંશય નથી,' એમ મનમાં વિચારતી કુંતીએ તે વ્રત કર્યું. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યા પ્રમાણે કુંતીએ શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરી, ભક્તિથી કથા સાંભળી. ૪૦-૪૧ કમથી બ્રાહ્મણોને ઉપાસન આપ્યું. પછી સુંદર સોનાનું તુલસીદલ અને સોનાની વિષ્ણુની મૂર્તિ કરાવી સોનાના પાત્રમાં રથાપી. એ સધળું કરી, 'મારી ઉપર વિષ્ણુ પ્રસન્ન થાઓ,' એમ કહી વિષ્ણુના ભક્ત અને શુદ્ધિમાન આચાર્યને આપ્યું. તેમ જ ગાય પછી આપી. એવી રીતે કુંતીએ દશ વર્ષો સુધી વ્રત કર્યું અને પછી ઉપાસન કર્યું. ૪૨-૪૪ તે વ્રતના પ્રભાવથી અને શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી યુદ્ધમાં સર્વ શત્રુઓને જિતી, કુંતીના પુત્ર પાંડવો ઘેર આવ્યા. ૪૫ અને ધર્મતા યુધિષ્ઠિરને પોતાનું રાજ્ય મળ્યું. પછી કુંતીએ પતિવ્રતા દ્રૌપદીને કહ્યું કે, ૪૬ દશાદલ નામનું વ્રત શ્રીકૃષ્ણે મને કહેલું છે. તે વ્રત કરવાથી અને શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી જ તમે સધળાં મોટું દુઃખ દૂર કરી આપણી નગરીમાં આવ્યાં છો. માટે હે ભદ્રે ! તમે પણ એ વ્રત કરો, જેથી પુત્ર, પૌત્ર વગેરે સર્વ મનોરથો સિદ્ધ થશે. એમ કહી કુંતીએ હર્ષથી વ્રતનો પ્રકાર દ્રૌપદીને કહી સંમળાવ્યો. ૪૭-૪૯ પછી દ્રૌપદીએ પણ એ વ્રત કર્યું, તેથી તે મોટાં ભાગ્યવાળી થઇ. માટે સમજનારોએ સર્વ પ્રયત્નથી પણ આ વ્રત કરવું. ૫૦ જે સ્ત્રી ભક્તિથી આ ઉત્તમ વ્રત કરે છે, તે આ લોકમાં જે ધારે તે સિદ્ધ થાય છે અને અંતે વિષ્ણુલોકમાં પૂજ્ય છે. ૫૧ પુણ્યકારક આ ઉત્તમ વ્રતની કથા કહેતાથી વા સાંભળનાથી વિષ્ણુલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે, એમાં સંશય નથી. ૫૨ એવી રીતે ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં દશાદલવ્રતની કથા કહેલી છે.

૪ જન્માષ્ટમીવ્રતનિર્ણય

અથ કૃષ્ણાદિમાસેન ભાદ્રકૃષ્ણાષ્ટમ્યાં જન્માષ્ટમીવ્રતમ્ ।
તથ અર્ધરાત્રઘ્યાપિન્યાં કાર્યમ્ । રોહિણ્ય સહિતા કૃષ્ણા માસિ ભાદ્રપદેષ્ટમી । અર્ધરાત્રે તુ યોગોર્થ તારાપત્યુદયે તથા । નિયતાત્મા શુભિઃ સત્યક પૂજાં તત્ર પ્રવર્તયેત્ । इति विष्णुधर्मोत्तरे तस्य पूजाकालत्वोक्तो ॥ ૧ ॥ દિનદ્વયે અર્ધરાત્રઘ્યાપિન્યામૌ વા પરેવ । પ્રાતઃ સંકલ્પકાલે સ્તવાદિવા-રાત્રિયોગાદ્ધર્જનીયા પ્રયત્નેન સમમીસંયુતાષ્ટમીતિ બ્રહ્મવૈવર્તે સમમીયુક્તાનિષદ્ધાશ્ચ ॥ ૨ ॥ યદા પૂર્વેયુર્નિર્ગીયે કેવલાષ્ટ-મીવ્રતરેયુર્નિર્ગીયાર્થસ્યિન્યષ્ટમી રોહિણીયુક્તા તદા પૂર્વેવ ઘાષ્ઠા । કર્મકાલસત્વાત્ ॥ ૩ ॥ રોહિણીયોગસ્તુ કેવલં ફલાતિશયાર્થો નવમી-હુષાદિયોગવજ્રતુ નિર્ણયોપયોગી । હૃતરથા-પ્રેતયોનિગતાનાં તુ પ્રેતત્વં નાશિતં નરે ॥ ૪ ॥ યૈઃ કૃતા ધાષ્ણે માસિ અષ્ટમી રોહિણીયુતા । કિં પુનર્ન-ધવારેણ સોમેનાપિ વિષેષતઃ ॥ ૫ ॥ કિં પુનર્નવમીયુક્તા

કુલકોટયાસ્તુ હ્રક્તિદા-इति रौहिणीमन्वद्यर्धमी विहाय बुध-नवमीयुताकार्यापयेत् ॥ ६ ॥ सोमेनेत्यस्य सोमवारगेत्यर्थ इति केचित् । तारापत्युदये तथेति विष्णुधर्मोत्तरैकमूलक-रूपनालाघवाच्चंद्रोदये चेति मयसे ॥ ७ ॥ उदये चाष्टमी किंचिन्नवमी सकला यदि । मयेत्तु बुधसंयुक्ता प्राजापत्य-र्धसंयुता । अपि वर्षातेनापि लभ्यते यदि वा नवा । तत्र उदयशब्दश्चन्द्रोदयपरः ॥ ८ ॥ सूर्योदयपरत्वे तु यदा पूर्वैयुर्नિर्गીયે કેવલાષ્ટમી ઉત્તરેયુર્નિર્ગીયાર્થસ્યિન્યષ્ટમી રો-હિણીયુક્તા સતી બુધયુક્તા તદેવોત્તરા સ્થાન તદ્ભાવે ॥ ૯ ॥ યાવદ્વચનં વાચનિકમિતિ ન્યાયાત્ । यदि तु बुधाभावेऽपि रौहिणीयोगमात्रादेवोत्तरोच्यते तदा रौहिणीयोगाभावेऽपि बुधमात्रसद्भावादुत्तरा स्यात् ॥ १० ॥ अन्यतरापायेऽप्ये-तद्ब्रह्मचनप्रद्वेर्गीकारात् । ऋक्षयोगवद्भारयोगस्यापि प्राश-स्त्यहेतुत्वाच्च । किंच-यथापूर्वैयुर्नિर्गीयैऽष्टमीमात्रसत्त्वे उ-त्तरेयुश्च निर्गીयार्थपूर्वैयुश्चयोगे बुधसत्त्वे च एतद्ब्रह्मचादुत्तरे-युर्नैतमेव पूर्वैयुर्नિર્गીयै सत्तत्त्वाष्टमीसत्त्वे बुधाधिक्यादुत्तरे-युर्नैतापत्तिरिति ॥ ११ ॥

આવશ્યવદિ અષ્ટમીને* દિવસે જન્માષ્ટમીનું વ્રત કહેલું છે. એ વ્રત જે દિવસે મધરાતે અષ્ટમી હોય ને દિવસે કરવું, કારણ કે 'રોહિણીસહિત આવશ્યવદિ અ-ષ્ટમીના યોગ મધરાત કે જેમાં ચંદ્રોદય થયો હોય તે વખતનો લેવો. તે દિવસે મનને વશ રાખી પવિત્રતાથી વિષ્ણુની પૂજા કરવી.' એવી રીતે વિષ્ણુધર્મોત્તરમાં વિષ્ણુપૂજનો કાળ કહેલો છે.^૧ એવ દિવસ મધરાતે અષ્ટ-મી હોય તો બીજે દિવસે વ્રત કરવું. કારણ કે બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલે સંકલ્પ વખતે અષ્ટમી હોય છે. રાત્રિ અને દિવસના યોગવાળી અષ્ટમી રહે છે; અને 'સમમીના યોગવાળી અષ્ટમીના સર્વથા ત્યાગ કરવો,' એવી રીતે બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણમાં સમમીના યોગવાળી અષ્ટમીના નિષેધ પણ કહેલો છે.^૨ જે પહેલે દિવસે મધરાતે કેવળ અષ્ટમી જ હોય અને બીજે દિવસે રોહિણી નક્ષત્રના યોગવાળી અષ્ટમી હોય, પણ મધરાત પહેલાં જ ઉતરી જતી હોય તો પહેલે દિવસે જ વ્રત કરવું; કારણ કે પહેલે દિવસે કર્મકાલ રહે છે.^૩ જેમ નવમી અને બુધવારનો દિવસે કર્મકાલ રહે છે. જેમ નવમી અને બુધવારનો યોગ કેવળ અધિક ફળ માટે છે, તેમ જ રોહિણીનો યોગ પણ અધિક ફળ માટે છે, પણ નિર્ણયમાં ઉપયોગી નથી. અને જે રોહિણીનો યોગ પણ નિર્ણયમાં ઉપયોગી હોય તોપણ જે માણસે આવશ્ય માસમાં રોહિણીના યોગવાળી અષ્ટમીનું વ્રત કરે છે તેઓ પ્રેતનું પ્રેતલ છોડાવે છે;^૪ ત્યારે જે તે દિવસે બુધવાર હોય અને સોમ એટલે ચંદ્રોદય હોય અને વળી નવમીના યોગ હોય તો કહેવું જ શું ? અર્થાત્ અતિ ઉત્તમ કહેવાય છે.^૫ એટલા યોગવાળી

* પૂણિમાં માસના પક્ષથી મૂળ ગ્રંથમાં ભાદ્રવા વદ અષ્ટમી કહી છે, પણ ગુજરાત દેશમાં અર્ધાંત માસ ચાલે છે તેથી આવશ્યવદિ લખેલી છે. આવી રીતે આજળ પણ બહુ લેખે.

અષ્ટમી ક્રોડ કુલને-મુક્તિ આપનાર છે. એ વચનોથી રોહિણીના યોગવાળી અષ્ટમીને છોડી યુધવાર અને નવમીના યોગવાળી અષ્ટમી કરવી એમ પ્રાપ્ત થશે.^૯ સોમપત્ને 'સોમવાર' એવો અર્થ કરવો એમ કેટલાક કહે છે. 'તારાપત્ન્યુદયે તથા' ચંદ્રોદય વખતની અષ્ટમી લેવી એ વચનને અનુસરતી કલ્પનારૂપી લાઘવથી ઉપલા શ્લોકમાં કહેવા 'સોમના યોગવાળી'—તેનો ચંદ્રોદયના યોગવાળી એવો અર્થ કરવો.^૭ ઉદય વખતે થોડીક અષ્ટમી હોય અને નવમી આખો દિવસ હોય અને તે દિવસે જ યુધવાર તથા રોહિણી નક્ષત્રનો યોગ હોય તો તેવો યોગ સો વર્ષે પશ્ય મળે વા નહિ પશ્ય મળે. અર્થાત્ તે યોગ અતિ ઉત્તમ છે.^૮ આ વચનમાં ઉદયનો અર્થ ચંદ્રોદય કરવો. હવે જો ઉદયનો અર્થ સૂર્યોદય એવો કરશું તો બ્યારે પહેલે દિવસે મધરાતે કેવળ અષ્ટમી હોય અને બીજે દિવસે યુધવાર અને રોહિણીના યોગવાળી અષ્ટમી હોય અને મધરાત પહેલાં ઉતરી જતી હોય, તોપશ્ય બીજા દિવસની અષ્ટમી લેવી. પણ જો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ન હોય તો બીજી લેવી નહીં. કારણ કે 'આખું વચન વાચનિક છે' એવો ન્યાય છે.^૯ જો યુધવારનો યોગ ન હોય છતાં પણ કેવળ રોહિણીના યોગથી જ બીજી અષ્ટમી લેવી એમ કહેશે તો રોહિણીનો યોગ ન રહેતાં પણ કેવળ યુધવારના યોગથી જ બીજી અષ્ટમી લેવી, એમ સિદ્ધ થશે.^{૧૦} કારણ કે રોહિણી અને યુધવાર એ એકાંથી એકનો યોગ ન રહે તો પણ ઉપલા શ્લોકની પ્રવૃત્તિનો અંગીકાર કરેલો છે અને વળી નક્ષત્રના યોગની પેઠે વાર-યોગ પણ ઉત્તમ છે એ પણ એક કારણ છે. વળી પણ જોમ પહેલે દિવસે મધરાતે કેવળ અષ્ટમી હોય અને બીજે દિવસે મધરાત પહેલાં જ અષ્ટમી, રોહિણી અને યુધવારનો યોગ હોય તો બીજા દિવસની અષ્ટમી લેવી, તેમ જ પહેલે દિવસે મધરાતે અષ્ટમી અને રોહિણી નક્ષત્ર હોય ને બીજે દિવસે યુધવાર અધિક આવવાથી બીજી અષ્ટમી લેવી એમ પ્રાપ્ત થશે.^{૧૧}

યજ્ઞ વિષ્ણુરહસ્યે—પ્રાજાપત્યર્ચસંયુક્તા કૃષ્ણા નમસિ ચાષ્ટમી । સુદર્તમ લિખ્યેત સોપોષ્યા ચ મહાકલેતિ । અન્નાપિ સુદર્તપદં નિશીથાલ્યસુદર્તપરમ ॥ ૧૨ ॥ યત્તિ-દમત્યંતાશુદ્ધમ તથાત્યે વાક્યસ્યૈવાનર્થક્યપ્રસંગાત્ । યદા હિ શુદ્ધાપ્યદ્યદ્ગર્દાત્રે વર્તમાના ગ્રાહ્યા તદા રોહિણીસહિતા સ્તરામિતિ કિં વચ્ચેન ॥ ૧૩ ॥ સુદર્તમપ્યદ્યદ્ગર્દાત્રે યત્તિમન્યુકં હિ લખ્યેતે । અષ્ટમ્યાં રોહિણી ઋક્ષં તાં સુ-પ્ત્યાસુપાવસેદિતિ વિષ્ણુરહસ્યે એવ સ્પષ્ટૈવાહોરાત્રસંબંધિ યત્તિચિન્નસુદર્તપ્રતીતિરિતિ કાલતત્ત્વવિવેચને તદ્વિપરીતમ્ । ઋક્ષયોગસ્ય સ્તાવકત્વેન સાર્થકયાત્ ॥ ૧૪ ॥ કિંચૈત્તદ્વ-ચનદ્વયગતાપિશબ્દસ્ય સ્વાર્થે તાત્પર્યાભાવેન ઋક્ષયોગસ્તા-વકત્વેન પ્રાશસ્ત્યુપોચકત્ત્વૈવોચિતત્વાદિતિ ॥ ૧૫ ॥ યત્પુનસ્તત્ત્રોકં કર્મકાલગ્વાતિશાષ્ઠાંદવ પ્રચાનભૂતાયા અ-

દ્યમ્યા એવ અર્ધરાત્રતત્ત્વેન પ્રાપ્તં ગ્રાહ્યત્વમ્ । દિવા વા યદિ વા રાત્રી નાસ્તિ ચેદ્રોહિણીકલ્પા ॥ રાત્રિયુક્તાં પ્રકુર્વીત વિ-શેષેર્નેદુસંયુનામિતિ વચ્ચેન રોહિણીયોગાભાવવિષયે વિશેષઃ ક્રિયતે । એવં તસ્યાર્થઃ—દિનાવચ્છેદેન રાત્ર્યવચ્છેદેન વા કલ્પામાત્રાપિ ચેદ્રોહિણી અષ્ટમ્યાં નાસ્તિ તદૈવ ચંદ્રોદયસ-હિતામર્ધરાત્રગ્વાપિનીમિતિ યાચત્ । દિનદ્વયેડપિ તાદ-દ્યા અભાવે બહુરાત્રિસંયુતાશ્ચત્રાં પ્રકુર્વીતેતિ । તત્ત્વ ॥ નેદં કર્મકાલશાશ્વત્વાયકમન્યધાપ્યર્થસંભવાત્ । તથાહિ—દિનદ્વયે વૈષમ્યેન નિશીથે સ્પર્શે અહોરાત્રાવચ્છેદેન રોહિણીયોગા-ભાવે ચ વિશેષગાધિક્યેર્નેદુસંયુતા અધિકનિશીથગ્વાપિની ગ્રાહ્યતિ યાચત્ ॥ રોહિણીયોગે ત્વધિકનિશીથગ્વાપિની-મપિ ત્રિશાય સ્વસ્થાપિ નિશીથયોગિની રોહિણીયુતૈવ ગ્રાહ્યતિ વ્યાખ્યાતાંતરં મધ્યે દ્રશ્યમ્ । પારણં તુ તિથિ-ભાંતે કાર્યમ્ । તદાહ મૃગુઃ—જન્માષ્ટમી રોહિણી ચ શિવરાત્રિસ્તૈવ ચ । પૂર્વવિદ્ધેવ કર્તવ્યા તિથિર્ભાંતે ચ પારણમિતિ ॥

હવે જો વિષ્ણુરહસ્યમાં, 'આવણુ વદિ આઠમ માત્ર સુહૃતં (એ ધડી) હોય અને રોહિણી નક્ષત્રનો યોગ થતો હોય તો તે દિવસે ઉપવાસ કરવાથી ધણું ફળ થાય છે.' એ શ્લોકમાં પણ સુહૃતં શબ્દ અર્ધરાત્ર નામક સુહૃતપર છે.^{૧૨} એમ કહેવું ધણું અનુચિત છે, કારણ કે તેવો અર્થ કરવાથી આખો શ્લોક નકામો થઇ જશે. કેમકે બ્યારે અર્ધરાત્રની કેવળ પણ અષ્ટમી લેવી, એ વાત સિદ્ધ છે, ત્યારે રોહિણીના યોગવાળી મધરાતની અષ્ટમી લેવી એ તો ન કહેવાથી પણ સિદ્ધ થયું, સારે શ્લોકનું શું પ્રયોજન છે ?^{૧૩} વળી 'જો દિવસે રાત્રિ અથવા દિવસમાં સુહૃતભાર પણ અષ્ટમી અને રોહિણીનો યોગ હોય તે દિવસે ઉપવાસ કરવો,' એ પ્રમાણે વિષ્ણુરહસ્યના વચ-નથી સ્પષ્ટ થાય છે કે—'રાત્રિના દિવસમાં થોડો પણ યોગ હોય તો તે દિવસે વ્રત કરવું, એમ કાલતત્ત્વબ્યા-ખ્યાનમાં કહેલું છે,' તે વિપરીત છે. કારણ કે વ્રતની ઉત્તમતા જણાવવાથી નક્ષત્રયોગ ચરિતાર્થ છે.^{૧૪} વળી ઉપર કહેલા અને શ્લોકોના અપિ શબ્દનો અર્થ રોહિણી નક્ષત્રના યોગની ઉત્તમતા જણાવનાર છે, એમ કહેવું ઉચિત છે, પણ બીજો અર્થ કહેવો ઉચિત નથી.^{૧૫} વળી તેમાં કહેલું છે કે કર્મકાલબ્યાપિશાષ્ઠી જ મધરાતે પ્રધાનભૂત અષ્ટમી લેવી. પણ જો રોહિણી નક્ષત્રનો યોગ ન હોય તો લેવી—કારણ કે એ વ્રત, 'જો દિવસે અથવા રાત્રિએ થોડો વખત પણ રોહિણી નક્ષત્રનો યોગ ન હોય તો રાત્રિના યોગવાળી વિશેષ કરી ચંદ્રોદયના યોગવાળી અષ્ટમી લેવી' આ વચનથી સિદ્ધ થાય છે. તેનો આ પ્રમાણે અર્ધ રાત્રિના વા દિવસના હરકોઇ ભાગમાં અષ્ટમી અને રોહિણીનો યોગ ન હોય તો ચંદ્રોદય વખત-ની અર્ધરાત્રિઆપિની અષ્ટમી લેવી. એવ દિવસે તેવી

અષ્ટમીનો અભાવ હોય તો અધિકરાત્રિના યોગવાળી ખીજી અષ્ટમી કરવી, આમ કહેવું ઠીક નથી; કારણ ઉપલું વચન કર્મકાલશાસ્ત્રનું આધક નથી; કેમકે તેનો અર્થ ખીજી પ્રકારે થઈ શકે છે. તે આ પ્રમાણે—જે એક દિવસે મધરાતે અષ્ટમી પૂર્ણ હોય અને એક દિવસે મધરાતે અષ્ટમી થોડી હોય અને રાત્રિ કે દિવસમાં રોહિણી નક્ષત્રનો યોગ ન હોય તો જે દિવસે મધરાતે પૂર્ણ અષ્ટમી હોય, તે દિવસની અષ્ટમી લેવી તથા જે રોહિણીનો યોગ હોય તો મધરાત વખતની પૂર્ણ અષ્ટમીનો ત્યાગ કરી રોહિણીના યોગવાળી મધરાત વખતની થોડી પણ અષ્ટમી લેવી, એવી રીતનું આખ્યાન મયૂખમાં જોવું. પારણું તો અષ્ટમી અને રોહિણી ઉત્તમી પછી કરવું, એમ ભૃગુ કહે છે. જન્માષ્ટમી, રોહિણી અને શિવરાત્રિ પૂર્વવદ્વા જ કરવી; અને તિથિ તથા નક્ષત્રના અંતમાં પારણું કરવું.

નિષેધોડપિઞ્જલવૈવર્તે—અષ્ટમ્યામધરોહિણ્યાં ન કુર્યાત્પારણં ક્વચિત્ । હન્યાત્પુરાકૃતં કર્મં ઉપવાસાજિતં ફલમ્ ॥ તિથિરદ્વગુણં હંતિ નક્ષત્રં ચ ચતુર્ગુણમ્ । તસ્માત્પ્રયત્નાત્કુર્વાતિ તિથિર્માતે ચ પારણમિતિ । તત્ર દિવસે ડમયાંતે પારણમિતિ સુખ્યઃ પક્ષઃ । એકસ્ત્વલકલ્પઃ । યદા તુ તિથિનક્ષત્રયોરન્યતરસ્યૈવ દિવેન્ડવસ્તદા રાત્રૌ પારણાનિષેધાદન્યતરાર્તે પારણાખ્યવજ્ઞાનાદિવૈવાન્યતરાર્તે કાર્યા । અત એવ વક્ષિપુરાણે—માતે કુર્યાતિથેર્વાપિ શસ્ત્રં ભારત પારણમિતિ ॥ હંતિ જન્માષ્ટમીનિર્ણયઃ ॥

તેનો નિષેધ પણ બ્રહ્મવૈવર્તમાં કહ્યો છે—કોષ વખત અષ્ટમી અને રોહિણીમાં પારણું કરવું નહિ; કારણ કે તેમાં પારણું કરવાથી ઉપવાસનું અને ખીજી કરેલું પુણ્ય પણ નષ્ટ થાય છે—તિથિ આઠગણ્યનો નાશ કરે છે અને નક્ષત્ર ચારગણ્યનો નાશ કરે છે માટે તિથિ અને નક્ષત્ર એટલે અષ્ટમી અને રોહિણી ઉત્તમી પછી પારણું કરવું. અષ્ટમી અને રોહિણી અને ઉત્તમી પછી પારણું કરવું એ મુખ્ય પક્ષ છે, અને એક ઉત્તમી પછી એટલે અષ્ટમી ઉત્તમી પછી વા રોહિણી ઉત્તમી પછી પારણું કરવું એ ગૌણ પક્ષ છે. જે અષ્ટમી વા રોહિણી બેમાંથી એક દિવસમાં ઉતરી જાય અને એક ન ઉતરે તો એક ઉત્તમી પછી દિવસમાં જ પારણું કરી લેવું એમ કહેલું છે. કારણ કે રાત્રિમાં પારણ્યનો નિષેધ છે. એટલા જ માટે વક્ષિપુરાણમાં કહેલું છે કે,—‘હે ભારત ! નક્ષત્ર ઉત્તમી પછી વા તિથિ ઉત્તમી પછી પારણું કરવું ઉત્તમ છે’ એવી રીતે જન્માષ્ટમીનો નિર્ણય છે.

જન્માષ્ટમીવ્રતનો પ્રયોગ

અથ વ્રતપ્રયોગઃ ॥ વ્રતપૂર્વદિને દંતધાવનપૂર્વકં કૃતૈકમકો વ્રતદિને કુશનિત્યક્રિયો દેવતાઃ પ્રાર્થયેત—સૂર્યઃ સોમો યમઃ કાકઃ સંધ્યે શૂતાન્યદઃ જપા । પવનો દિવપતિર્દૈમિ-

રાકાશં સ્થેષરા નરાઃ ॥ ૧ ॥ વ્રજશાસનમાસ્થાય કલ્પતામિહ સન્નિધિમ્ દૃષ્યક્ત્વા સફલં પુષ્પાક્ષતજલપૂર્ણં તાન્નપાત્રમાદાય માસપક્ષાદુક્ષિણ્ય અન્નકુલકામઃ પાપક્ષયકામો વા કૃષ્ણપ્રીતયે કૃષ્ણજન્માષ્ટમીવ્રતં કરિષ્યે હૃતિ સંકલ્પ્ય ॥ ૨ ॥ વાહદેવં સદ્ગરિધય સર્વપાપપ્રણાતયે । ઉપવાસં કરિષ્યામિ કૃષ્ણાષ્ટમ્યાં નમસ્યહમ્ ॥ ૩ ॥ અથ કૃષ્ણાષ્ટમીં દેવીં નમશ્ચંદ્રં સરોહિણીમ્ । અર્ચયિત્વોપવાસેન મોક્ષયેઽહમપરેઽહનિ ॥ ૪ ॥ પુનસો મોક્ષકામોઽસ્મિ યદ્રોવિંદં વિયોનિજમ્ । તન્મે હંચકુર્માં ગ્રાહિ પતિતં શોકસાગરે ॥ ૫ ॥ આજન્મમરણં યાવચન્મયા દુષ્કૃતં કૃતમ્ । તત્પ્રણાશય ગોવિંદ પ્રતીદ પુરુષોત્તમ ॥ દૃષ્યુક્ત્વા પાત્રત્થં જલં નિઃક્ષિપેત્ ॥ ૬ ॥ તતઃ કદલીસ્તમ્ભવાત્સોમિરાત્રપલ્લવયુતસજલપૂર્ણકલોદીર્ધવિઃ પુષ્પમાળાભિર્યુતમગુરુરૂપિતમ્ । અગ્નિસન્નકૃષ્ણચ્છાગરક્ષામગ્નિદ્વારન્યસ્તમુસજાદિયુક્તં મંગલોપેતં વઘ્યા દેવ્યાધિષ્ઠિતં દેવકયાઃ સુતિકાગૃહં વિધાય ॥ ૭ ॥ તસ્ય સમંતાન્નિષિદ્ધિ કુહમાંજલીન્ દેવગંધર્વદીન્ સ્વકર્મચરવહ્નદેવેકનીંદયશોભાગર્ગંગોપીગોપાન્ કંસનિયુક્તાન્ ગોધેલુકુંજરાન્ યમુનાં તન્મધ્યે કાલિયમન્યચ તત્કાલીનં ગોકુલચરિતં યથાસંભવં ક્ષિત્ત્વા સુતિકાગૃહમધ્યે પ્રચ્છદ્વપટાવૃતં મંચકં સ્થાપયિત્વા મધ્યાહ્ને નથાદૌ તિલૈઃ સ્નાત્વા બર્ધરાત્રે શ્રીકૃષ્ણં સપરિવારં પૂજયેત્ ॥ ૮ ॥

વ્રતને પહેલે દિવસે દાતણ વગેરે કરી એક વખત બોજન કરવું. પછી વ્રતને દિવસે નિત્યકર્મ કરી, નીચેનો મંત્ર બાણી દેવતાની પ્રાર્થના કરવી;—‘સૂર્ય, ચંદ્ર, યમ, કાળ, બે સંખ્યા, ગ્રાણી, દિવસ, રાત્રિ, પવન, દિગ્પાત્ર, પૃથ્વી, આકાશ, ખેયર (પક્ષ વગેરે) અને નર એ સર્વ બ્રહ્માની આજ્ઞામાં રહી આંહી પાસે રહો.’ એ પ્રકારે દેવતાની પ્રાર્થના કરી,^૧ ફલ, પુષ્પ, અક્ષત અને જળથી પૂર્ણ ત્રાંખાનું પાત્ર લઈ માસ તથા પક્ષ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરી, ‘અમુક જે (ધારેલું હોય તે) ફળ માટે, પાપના ક્ષય માટે અથવા શ્રીકૃષ્ણની પ્રીતિ માટે હું શ્રીકૃષ્ણ જન્માષ્ટમીનું વ્રત કરીશ.’ એવી રીતે સંકલ્પ કરી,^૨ ‘હું આવણ વદિ આઠમને દિવસે શ્રીકૃષ્ણના ઉદ્દેશથી વ્રત કરું છું, જેથી સર્વ પાપ શાંત થાય. આજ હું ઉપવાસથી દેવી શ્રીકૃષ્ણાષ્ટમી,^૩ આવણ માસ અને રોહિણીસહિત ચંદ્રની પૂજા કરીશ અને ઉપવાસ કરી ખીજે દિવસે પારણું કરીશ.’^૪ હે ગોવિંદ ! હું પાપથી છૂટવા ઇચ્છું છું માટે અનેક જન્મનાં મારાં પાપ દૂર કરો, અને હું કે જે શોકસમુદ્રમાં પડેલા છું તેનું રક્ષણ કરો.^૫ હે ગોવિંદ ! જન્મથી જે કાંઈ મેં પાપ કર્યું હોય તેનો નાશ કરો; અને હે પુરુષોત્તમ ! તમે પ્રસન્ન થાઓ. એટલું કહી પાત્રમાં રહેલું જળ નીચે નાંખવું.^૬ પછી કેળના સ્તંભ, વચ્ચે, આંખાનાં પાંદડાં, જલથી ભરેલા ઘડા, દીપ, પુષ્પ-માળા, અગુરુપૂષ્પ, અમિ, ખડ્ગ, કાળો બોહડો, અને રક્ષા-

મણિસહિત બારણે રાખેલાં મુશલ (સાંમેલું) આદિ વસ્તુ-સહિત, દેવકાનું સૂતિકાગૃહ (સુવાવડીનું ઘર) કરવું.^૭ તેમાં પછીદેવીની સ્થાપના કરવી અને તેને ચારો તરફ ભીંતમાં પુષ્પની અંબલિવાળા દેવ ગંધર્વ વગેરે, ખંભ અને ચર્મ (ઢાંધ) ધારણ કરનાર વસુદેવ, દેવકી, નંદ, યશોદા, ગર્ભાચાર્ય, ગોપી અને ગોવાળીઆ, કંસે મોકલેલા ઘેનુ-કાસુર તથા કુવલયાપીડ, હાથી વગેરે, યમુનાજી, તેની વચમાં કાલિય અને બીજાં પશુ શ્રાકૃષ્ણે ગોકુલમાં જે જે કર્મો કર્યા છે તેમાંથી જેટલાં આલેખાય તેટલાં આલેખવાં. સૂતિકાગૃહમાં મચ્છરહાનીવડે ઢાંધેલા પલંગ રાખવો.^૮ મધ્યાહ્ને નદી વગેરે જલાશયમાં તિલવડે સ્નાન કરી, મધરાતે શ્રીકૃષ્ણ અને તેમના પરિવારની પૂજા કરવી.

અથ પૂજાવિધિ: ॥ ‘યેચ્યોમાતા-૯વાપિત્રે’ इति मन्त्रौ जपित्वा आगमार्यं त्विति घंटानादं कृत्वा अपसर्पन्त्विति छोटिकासुद्रया भूतान्पुत्सार्य तीक्ष्णदंष्ट्रेति क्षेत्रपालं संप्रा-
र्य्य आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्तय ॥ १ ॥ मम सहकुटुम्बस्य क्षेमस्त्वैर्यत्रिजयाभयायुरारोग्यैश्चर्याभिदुद्धयर्थं धर्मायैकाममोक्षाख्यचतुर्विधपुरुषार्थसिद्ध्यर्थं निश्चये स-
परिवारश्रीकृष्णप्रीत्यर्थं च पुराणोक्तप्रकारेण पुरुषसूक्त-
विधानेन च यथासंभवनियमेन यथामिलितद्रव्यैर्जन्मा-
ष्टमीजतांगत्वेन परिवारसहितश्रीकृष्णपूजनमहं करिष्ये इति संकल्प्य कलशाच्चैतं शंखाच्चैतं च कुर्यात् ॥ १० ॥
पुरुषसूक्तेन न्यासान् कुर्यात् ॥ ११ ॥ रंगवल्लीसमा-
युक्ते सर्वतोभद्रमंडले । अत्रणं सजलं कुंभं तात्रं मृन्म-
यमेव वा ॥ १२ ॥ संस्थाप्य बलसंवीतं कंठदेशे सुशोभि-
तम् । पंचरत्नसमायुक्तं फलगंधाक्षतैर्युतम् ॥ १३ ॥ सहि-
रण्यं समासय्य ताम्रेण पटलेन वा । वंशमृन्मयपात्रेण यव-
पूर्णं चैव हि ॥ १४ ॥ आच्छाद्येच्च चैलेन लिखेद्वटवलं
ततः । कांचनी राजती ताम्री पैतली मृन्मयी तथावाक्षीं
मणिमयी चैव वर्णकैर्लिखिताऽथवा ॥ १५ ॥ इत्युक्तान्य-
तमां प्रतिमां विधाय अग्न्युत्तारणं कृत्वा प्रतिमाकपोलौ
रुष्ट्वा तद्देवतामूलमन्त्रं प्रणवादिचतुर्थ्यंतं नमोतं नाम
॥ १६ ॥ अस्यै प्राणाः प्रतिष्ठंतु अस्यै प्राणाश्चरंतु च ।
अस्यै देवत्वमर्चायै मामहेति च कश्चन । इति मन्त्रं च
पठन् प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ १७ ॥ अस्या इत्यस्य स्थाने
तत्तद्देवतानाम् आह्वय ॥ १८ ॥

તે પૂજાના પ્રકાર:-‘યેચ્યોમાતા’-‘૯વાપિત્રે’ એ બે મંત્રો જાપી ‘આગમાર્યં’ એ મંત્ર બણી ઘંટાનાદ કરી, ‘અપસર્પન્તુ’ એ મંત્રવડે છોટિકા મુદ્રાથી ઉપદ્રવ કરનારને દૂર કરી, ‘તીક્ષ્ણદંટ્ર’ એ મંત્ર બણી ક્ષેત્રપાલની પ્રાર્થના કરી, આચમન-પ્રાણાયામ કરી દેશ અને કાલનું ઉચ્ચારણ કરી:-‘૬’ ‘મારાં અને મારાં કુટુંબના ક્ષેમ, સ્થિરતા, વિજય, અબય, આયુષ્ય, આરોગ્ય અને ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ

માટે, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થની સિદ્ધિ માટે અને પરિવારસહિત શ્રીકૃષ્ણની પ્રીતિ માટે, પુરાણમાં કહેલા પ્રકારથી તથા પુરુષસૂક્તના પ્રકારથી, શક્તિ માફક નિયમ રાખી યથાશક્તિ મળેલાં દ્રવ્યવડે હું પરિવારસહિત શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન કરીશ; જે પૂજન જન્માષ્ટમીતરતનું અંગ છે.’ એ પ્રકારે સંકલ્પ કરી, કલશપૂજન અને શંખપૂજન કરવું.^{૧૦} પુરુષસૂક્ત-વડે ન્યાસ કરવા.^{૧૧} રંગથી ચીતરેલાં સર્વતોભદ્રમંડલમાં છિદ્રરહિત ત્રાંયાના વા માટીના ધડાની સ્થાપના કરવી.^{૧૨} તેમાં જલ ભરવું. તેના ગળામાં સુંદર વસ્ત્ર વીંટવું. પંચરત્ન, ફલ, અક્ષત, ચંદન અને સુવર્ણ નાખવું.^{૧૩} તેની ઉપર યવથી ભરેલું ત્રાંયાનું વા વાંસનું પાત્ર ઢાંકી, ઉપર હુગડાવતી આચ્છાદન કરવું.^{૧૪} પછી અષ્ટદલ કમળ આલેખવું. સોનાની, રૂપાની, ત્રાંયાની, પિત્તલની, માટીની, લાકડાની અથવા રંગથી ચીતરેલી મૂર્તિ કરાવવી.^{૧૫} અગ્ન્યુત્તારણ કરી મૂર્તિના ગાલનો ૨૫શ કરી, નામમંત્ર બણી પ્રાર્થના કરવી કે:-^{૧૬} ‘આ દેવની પૂજા કરવા માટે આ મૂર્તિમાં પ્રાણ રહો, પ્રાણ કરો અને દેવત્વ આવો,’ એ મંત્ર બણી પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવી.^{૧૭} ઉપલા મ્લેકકમાં કહેલા ‘આ દેવની’ આ પદને ઠેકાણે જે દેવની પૂજા કરવી હોય તેનું નામ લેવું.^{૧૮}

गायत्रिः किन्नरायैः सततपरिहृता वेषवीणानिनदैर्ध्व-
गारादक्षैर्कुम्भप्रवरतत्करैः किंकरीः सेव्यमाना । पर्यंके स्वा-
स्तुते या झ्विततस्सखी पुत्रिणी सम्पगारते सा देवी देव-
माता जयति सुवदना देवकी दिव्यरूपा-इति देवकीम् ॥ १९ ॥ मां चापि बालकं ह्यमं पर्यंके स्तनपायिनम् ॥
श्रीवत्सवक्षसं शांतं नीलोत्पलदलच्छविम्-इति श्रीकृष्णं
च ध्यात्वा ॥ २० ॥ ॐ देवक्यै नम इति देवकीं, ॐ
श्रीकृष्णाय नम इति तत्प्रतिमायां कृष्णमावाह्य, ॐ नमो
देव्यै त्रियै इति त्रियम् ॥ २१ ॥ ॐ वल्लदेवाय नम इति
वसुदेव, ॐ यशोदायै नम इति यशोदां, ॐ नंदाय नम
इति नंद, ॐ बलदेवाय नम इति बलदेवं, ॐ चंडिकायै
नम इति चंडिकां चावाह्य ॥ २२ ॥ ॐ सपरिवाराय कृ-
ष्णाय नम इति नाममन्त्रेण कृष्णं पूजयेत् ॥ २३ ॥ तथ-
या-ॐ सपरिवाराय कृष्णाय० आसनम् ॥ २४ ॥ ॐ
सपरिवाराय कृष्णाय० पाशम् ॥ २५ ॥ ॐ सपरिवाराय
कृष्णाय० अर्घ्यम् ॥ २६ ॥ ॐ सपरिवाराय कृष्णाय०
आचमनीयम् ॥ २७ ॥ योगेश्वराय देवाय योगिनां पतये
विभो । योगोद्भवाय नित्याय गोविंदाय नमो नमः ॥ ज्ञा-
नम् ॥ २८ ॥ ॐ सपरिवाराय कृष्णाय० वक्षम् ॥ २९ ॥
ॐ सपरिवाराय कृष्णाय० यज्ञोपवीतम् ॥ ३० ॥ ॐ
सपरिवाराय कृष्णाय० चंदनम् ॥ ३१ ॥ ॐ सपरिवाराय
कृष्णाय० पुष्पाणि ॥ ३२ ॥

પછી જેની ચારો તરફ કિન્નર વગેરે ગાય છે અને વાંસળીવીણા બજાવે છે, નોકર ચાકર હાથમાં ઝારી,

અરીસો અને ધડા લઇ જેની સેવા કરે છે, જે સુંદર બીજાનાવાળા પલંગ ઉપર બેઠેલાં છે, પ્રસન્ન અને સુંદર મુખવાળાં છે, પુત્રવાળાં છે, અને દિવ્ય રૂપવાળાં છે તે દેવકીજી સારી રીતે બીરાજે છે, એવી રીતે દેવકીનું ધ્યાન કરી, ૧૯ 'જે પલંગમાં સુતેલા છે, ધાવે છે, શાંત છે, જેના વક્ષઃસ્થળમાં શ્રીવત્સલાંછન છે, અને જેની શ્યામકમલના જેવી કાંતિ છે' એવા તે શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરવું. ૨૦ પછી, 'ૐ દેવક્યૈ નમઃ' એ મંત્ર બણી દેવકીનું અને 'ૐ શ્રીકૃષ્ણાય' એ મંત્રવડે શ્રીકૃષ્ણનું મૂર્તિમાં આવાહન કરી, ૨૧ 'ૐ નમો દેવ્યૈ' એ મંત્રથી શ્રીનું, ૨૨ 'ૐ વસુદેવાય' એ મંત્રવડે વસુદેવનું. 'ૐ યશોદાય નમઃ' થી યશોદાનું, 'ૐ નન્દાય' થી નંદનું, 'ૐ બલદેવાય' થી બલદેવનું અને 'ૐ ચંડિકાયૈ' એ મંત્ર બણી ચંડિકાનું આવાહન કરી, ૨૩ 'ૐ સપરિવારાય' એ મંત્ર બણી નામમંત્રથી શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરવી. ૨૪ તેનો પ્રકાર 'ૐ સપરિવારાય' એ મંત્રવડે આસન, પાદ, અર્ધ્ય અને આચમનીય આપવું. ૨૫-૨૭ પછી પ્રાર્થના કરવી કે, 'હૃ વિશે ! આપ યોગેશ્વર છો, દેવ છો, યોગીએના પતિ છો, યોગોદ્ભવ છો, નિત્ય છો અને ગોવિંદ છો તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું,' એ મંત્રવડે સ્નાન કરાવી, ૨૮ 'ૐ સપરિવારાય' એ મંત્ર બણી વક્ષ, ૨૯ યશોપતિ, ૩૦ ચંદન ૩૧ અને પુષ્પ ચડાવવાં. ૩૨

અર્થાપૂજા-ગોવિંદાય પાદૌ પૂં । માધવાય જંધે પૂં । મધુસૂદનાય કટી પૂં । પદ્માભાય નાભિ પૂં । હૃષીકેશાય હૃદયં પૂં । સંકર્ષણાય સ્તનૌ પૂં । વામનાય બાહુ પૂં । દૈત્યસૂદનાય હસ્તૌ પૂં । હરિકેશાય કંઠં પૂં । ચાલુક્ષાય ચૂર્ણં પૂં । ત્રિક્રિમાય નાસિકાં પૂં । પુન્ડરીકાક્ષાય નેત્રે પૂં । તૃસિંહાય ઓત્રે પૂં । ઉપેન્દ્રાય કલ્હટં પૂં । હરયે નં શિરઃ પૂં । શ્રીકૃષ્ણાય સર્વાંગં પૂં ॥ ૩૩ ॥ યજ્ઞેશ્વરાય દેવાય તથા યજ્ઞોદ્ભવાય ચ । યજ્ઞતાં પતયે તથા ગોવિંદાય નમો નમઃ । ધૂપદીપૌ ॥ ૩૪ ॥ વિષ્ણેશ્વરાય વિશ્વાય તથા વિશ્વોદ્ભવાય ચ । વિશ્વસ્ય પતયે તુભ્યં ગોવિંદાય નમો નમઃ । નૈવેયમ્ ॥ ૩૫ ॥ ૐ સપ્ત કૃષ્ણાય ૦ આચમનીયં, કરોદ્ધર્તનં, ફલં, તાંબૂલં, દક્ષિણાં, નીરાજનં, પ્રદક્ષિણાં, નમસ્કારાન્, પુષ્પાંજલિમ્ ॥ હૃતિ અવિષ્યપુરાણોક્તઃ પૂજાક્રમઃ ॥ ૩૬ ॥

પછી અંગપૂજા કરવી તેનો વિધિ-ગોવિંદાય નમઃ પાદૌ પૂજામિ' એ મંત્ર બણી પગની પૂજા કરવી. 'માધવાય' થી પીડીની, 'મધુસૂદનાય' થી નાભિની 'હૃષીકેશાય' થી હૃદયની, 'સંકર્ષણાય' થી સ્તનની, 'વામનાય' થી બાહુની, 'દૈત્યસૂદનાય' થી હસ્તની, 'હરિકેશાય' થી કંઠની, 'ચાલુક્ષાય' થી મુખની, 'ત્રિક્રિમાય' થી નાકની,

'પુન્ડરીકાક્ષાય' થી નેત્રની, 'તૃસિંહાય' થી કાનની, 'ઉપેન્દ્રાય' થી લલાટની, 'હરયે' થી મસ્તકની અને શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ' એ મંત્રવડે સર્વ અંગની પૂજા કરવી. ૩૭ પછી, 'હૃ નાથ ! આપ યજ્ઞેશ્વર છો, દેવ છો, યજ્ઞથી પ્રકટ થયેલા છો, યજ્ઞના પતિ છો અને ગોવિંદ છો તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.' એ મંત્રથી ધૂપ અને દીવો કરવો. ૩૪ 'હૃ દેવ ! આપ જગતના ઇશ્વર છો, જગતરૂપ છો, જગતમાં પ્રકટ થયેલા છો, જગતના પતિ છો અને ગોવિંદ છો, તેને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.' એ મંત્રથી નૈવેદ્ય ધરવું. ૩૫ 'ૐ સપરિવારાય' એ મંત્ર બણી આચમન, કરોદ્ધર્તન, ફળ, તાંબૂલ, દક્ષિણા, આરતી અને પુષ્પાંજલિ આપવી. એવી રીતે અવિષ્યપુરાણમાં પૂજાપ્રકાર કહેલો છે. ૩૬

ગારુડે તુ-યજ્ઞાય યજ્ઞેશ્વરાય યજ્ઞપતયે યજ્ઞસમ્ભવાય ગોવિંદાય નમો નમઃ હૃતિ અર્ધ્યે, સર્વેષાં યજ્ઞપદાનાં સ્થાને યોગપદ્મયુક્તોડયમેવ મન્ત્રઃ જ્ઞાને ॥ ૩૭ ॥ તથૈવ વિશ્વપદ-યુક્તો નૈવેયે ॥ ૩૮ ॥ તથૈવ ધર્મપદયુક્તઃ સ્વાદ્વાંતસ્તિલ-હોમે ॥ ૩૯ ॥ વિશ્વપદયુક્ત એવ શયને ॥ ૪૦ ॥ સોમપદ-યુક્તઃપૂજાર્થાં હૃતિ મન્ત્રા ઉક્તાઃ ॥ ૪૧ ॥ તત્તો ગચ્ચઘૃતે-નામૌ વસોષારા, કચ્ચિદુઘૃતેતેતિ ॥ ૪૨ ॥

હવે ગરુડપુરાણમાં કહેલો પૂજાપ્રકાર કહીએ છીએ:- 'યજ્ઞાય યજ્ઞેશ્વરાય નમઃ' એ મંત્ર બણી અર્ધ્ય આપવો. ૩૭ ઉપલા જ મંત્રમાં યજ્ઞની જગેએ યોગપદ્મને પ્રયોગ 'યોગાય યોગેશ્વરાય' કરવાથી સ્નાનમંત્ર થાય છે. માટે એ મંત્ર બણી સ્નાન કરાવવું. તેમ જ યજ્ઞના સ્થાનમાં વિશ્વપદને પ્રયોગ કરી નૈવેદ્ય કરવું, ૩૮ તેમ જ યજ્ઞના સ્થાનમાં ધર્મપદને પ્રયોગ કરી તેના અંતમાં સ્વાદા પદ લગાડી-એટલે ધર્માય ધર્મેશ્વરાય ધર્મપતયે ધર્મસંભવાય ગોવિંદાય નમો નમઃ સ્વાદા એ મંત્ર બણી તિલનો હોમ કરવો. ૩૯ 'વિષ્ણેશ્વરાય' મંત્રવડે શયન કરાવવું. ૪૦ અને 'સોમાય સોમેશ્વરાય સોમપતયે સોમસંભવાય ગોવિંદાય નમો નમઃ' એ મંત્ર ચંદ્રપૂજામાં લેવો. એ પ્રકારે મંત્રો કહેલા છે. ૪૧ ભાર પછી ગાયના ઘીથી વસોધારા કરવી. ટ્રાઇ જગેએ ઘી ગોળથી વસોધારા કરવી એમ કહેલું છે. ૪૨

તત્તો જાતકર્મેનાલક્રોદ્ધશીપૂજાનામકર્માણિ સંજ્ઞેપેણ કાર્યાણિ ॥ ૪૩ ॥ તત્તથ્થ્રોદયે રોહિણીયુતં ચંદ્રં સ્પંડિલે પ્રતિમાયાં વા નામમન્ત્રેણ સંપૂજ્ય શંભે તોયં સમાદાય સપુષ્પકુશચન્દ્રમ્ ॥ જાતુભ્યામવર્નાં ગત્વા ચંદ્રાયાદ્યૈ નિવેદયેત્ ॥ ૪૪ ॥ ક્ષીરોદાર્ણવસંપ્રૃત અગ્નિગોત્રસજ્જઞ્ઞ ॥ ગૃહાણાર્યે શર્ણકેદં રોહિણ્યા સહિતો મમેતિ । અર્ધ્યમ્ ॥ ૪૫ ॥ જ્યોત્સ્નાયાઃ પતયે તુભ્યં જ્યોતિષાં પતયે નમઃ । નમસ્તે રોહિણીકાંત સુધાવાસ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૪૬ ॥ નમો મંદલદીપાય શિરોરત્નાય પૂર્જેટઃ । કલ્પાભિર્વર્ધમાનાય નમઃશંભાય ચારયે । હૃતિ પ્રણમેત્ ॥ ૪૭ ॥ અનર્થ વાનં

શૌરિં દૈકુંટં પુરુષોત્તમમ્ । વાહદેવં દૃષીકેશં માથવં મધુ-
સૂત્રનમ્ ॥ ૪૮ ॥ વરાહં પુંડરીકાશં તૃસિહં દૈત્યસૂત્રનમ્ ।
દામોદરં પચનામં કેશવં ગરુડાચ્ચજમ્ ॥ ૪૯ ॥ ગોવિંદમ-
ચ્યુતં કૃષ્ણમનંતમ્પરાજિતમ્ । અધોક્ષજં જગદ્બીજં સર્ગ-
સ્થિત્યંતકારણમ્ ॥ ૫૦ ॥ અનાસિનિચનં વિષ્ણું ત્રિલોકેશં
ત્રિવિક્રમમ્ ॥ નારાયણં ચતુર્બાહું શંખચક્રગદાધરમ્ ॥ ૫૧ ॥
પીતાંબરધરં નિત્યં વનમાળાવિશુષિતમ્ ॥ શ્રીવત્સાંકં જગ-
ત્સેતું શ્રીકૃષ્ણં શ્રીધરં હૃદિમ્ ॥ ૫૨ ॥ શરણં ત્વાં પ્રપયેડ્મિ
સર્વકામાર્થસિદ્ધયે । પ્રણમામિ સદા દેવં વાહદેવં જગત્પ-
તિમ્ ॥ इति मन्त्रैः प्रणम्य ॥ ૫૩ ॥

ચાર બાદ જાતકર્મ, નાલચ્છેદ, પછીપૂજા અને
નામકર્મ એ સધળાં સંક્ષેપથી કરવા. ૪૩ ચંદ્રોદય થયે
સ્થંડિલ વા મૂર્તિમાં નામમંત્રવડે રોહિણીસહિત ચંદ્રની
પૂજા કરી, શંખમાં જલ ભરી, તેમાં પુષ્પ, ફલ અને
ચંદન નાખી ઘુંટણુભર થઇ, ૪૪ 'હે ચંદ્ર ! હે ક્ષીરસમુદ્રમાં
ઉત્પન્ન થયેલા ! હે અત્રિના ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા !
રોહિણીસહિત આપ મારા અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો.' એ
મંત્રવતી ચંદ્રને અર્ધ્ય આપવો. ૪૫ પછી, 'હે ચંદ્ર ! આપ
ચાંદનીના પતિ છો, નક્ષત્રના નાથ છો, રોહિણીના કાંત
છો, અમૃતનું સ્થાન છો, પૃથ્વીમંડળના દીવારૂપ છો,
મહાદેવના મસ્તકનું રત્ન છો, કળાથી વધો છો, અને
સુંદર છો તેને હું નમસ્કાર કરું છું,' એ મંત્રવડે ચંદ્રને
પ્રણામ કરવા. ૪૬-૪૭ પછી, 'હે દેવ ! જે પાપરહિત,
શૂરના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા, વૈકુંઠ, પુરુષોત્તમ, વસુદેવના
પુત્ર, ઈર્ષ્યોના ધૃશ, લક્ષ્મીના પતિ, મધુ દૈત્યનો નાશ
કરનાર, વરાહ, કમલજેવાં નેત્રવાળા, તૃસિહ, દૈત્યનો
નાશ કરનાર, દામોદર, પદ્મનાભ, કેશવ, ગરુડાચ્ચજ,
ગોવિંદ, ચ્યુતિરહિત, કૃષ્ણ અને અનંત છે, જે હાર પામતા
નથી, જેને ઈર્ષ્યજ્ઞાન પહોંચી શકતું નથી, જે જગતનું
કારણ છે, જે જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને સંહાર
કરનાર છે, જે આદિ અને અંતરહિત છે, વ્યાપક છે, ત્રણ
લોકના ધૃશ છે, ત્રિવિક્રમ છે, નારાયણ છે, ચાર હાથ-
વાળા છે, શંખને, ચક્રને તથા ગદાને ધારણ કરનાર છે,
પીળાં વસ્ત્રને પહેરનાર છે, વનમાલાવડે શોભે છે,
શ્રીવત્સનાં લાંબનવાળા છે, જગતની મર્યાદા છે, શ્રીકૃષ્ણ
છે, લક્ષ્મીને ધારણ કરનાર છે, ભક્તોનાં દુઃખને હરનાર
છે અને જગતના પતિ છે, એવા શ્રીકૃષ્ણને હું પ્રણામ
કરું છું અને શરણુ જાઉં છું.' એ મંત્રોવડે પ્રણામ
કરવા. ૪૮-૫૩

ગ્રાહિ માં સર્વલોકેશ હરે સંસારસાગરાત્ । ગ્રાહિ માં
સર્વપાપન દુઃલ્લશોકાર્ણવાદ્રમ્ ॥ ૫૪ ॥ સર્વલોકેશ
ગ્રાહિ પતિતં મં બાળાણેવ । દેવકીનંદન શ્રીશ હરે સંસાર-
સાગરાત્ ॥ ૫૫ ॥ ગ્રાહિ માં સર્વદુઃસ્થાન રોગશોકાર્ણવા-
દરે । દુર્લ્લાભાયસે વિષ્ણો યે સ્મરંતિ સદૃશસદૃશ ॥ ૫૬ ॥

સોડ્ઝં દેવાતિદુર્લેતભાદિ માં શોકસાગરાત્ । પુષ્કરાશ
નિમગ્નોઽહં માયાચ્ચજ્ઞાનસાગરે ॥ ૫૭ ॥ ગ્રાહિ માં દેવદેવેશ
ત્વત્તો નાન્યોઽસ્તિ રક્ષિતા । યદ્બાલ્યે યશ્ચ કૌમારે યૌવને
યશ્ચ વાર્ધકે ॥ ૫૮ ॥ તત્સુખ્યં દૃઢિમાયાતુ પાપં હર
હલાયુષ । इति मन्त्रैः प्रायेयत् । ततः स्तोत्रं पठन् पुरा-
णश्रवणादिना जागरं कुर्यात् ॥ ૫૯ ॥

પછી, 'હે હરે ! હે સર્વ લોકના ધૃશ ! સંસારસાગરથી
મારું રક્ષણ કરો. હે પ્રભો ! હે સર્વ પાપનો નાશ કરનાર !
દુઃખ અને શોકરૂપી સમુદ્રમાંથી મારું રક્ષણ કરો. હે
સર્વ લોકના ધૃશ ! હું કે જે સંસારસમુદ્રમાં પડેલો છું
તેનું રક્ષણ કરો. હે દેવકીનંદન ! હે લક્ષ્મીપતિ ! હે હરે !
હે સર્વ પાપનો નાશ કરનાર ! સંસાર, રોગ અને શોકરૂપી
સમુદ્રમાંથી મારું રક્ષણ કરો. હે વિષ્ણુ ! જે પુરુષો આપનું
વારંવાર સ્મરણ કરે છે, તેનું આપ દુરાચરણથી રક્ષણ
કરો છો; માટે હું કે જે દુરાચારી તેનું શોકસાગરમાંથી
રક્ષણ કરો. હે કમળ જેવાં નેત્રવાળા ! હે દેવના દેવ !
હે ધૃશ ! હું માયા અને અજ્ઞાનમાં ડૂબેલો છું, માટે મારું
રક્ષણ કરો. મારું રક્ષણ કરનાર આપ વિના ખીજું કાંઈ
નથી. હે બલદેવ ! બચ્પણમાં, કુમારાવસ્થામાં, જુવા-
નીમાં અને ધકપણમાં જે પુણ્ય કર્યાં હોય તેમાં વધારો
કરો અને પાપ કર્યાં હોય તેમાં ઘટાડો કરો.' એ મંત્રો-
વડે પ્રાર્થના કરી, ૫૪-૫૮ જગરણ કરવું-તેમાં સ્તોત્રનો
પાઠ કરવો વા પુરાણની કથા સાંભળવી. ૫૯

द्वितीयेऽङ्कि प्रातःकाले जानादिनित्यकर्म कृत्वा पूर्व-
वदेनं पूजयित्वा ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ ६० ॥ तेभ्यः सुव-
र्णैश्चवज्रादि दत्त्वा 'कृष्णो मे प्रीयताम्' इति वदेत्
॥ ६१ ॥ यं देवं देवकी देवि वसुदेवाद्वाजीजनत् । भौमस्य
ब्रह्मणो गुप्तै तस्मै ब्रह्मात्मने नमः । नमस्ते वासुदेवाय
गोब्राह्मणहिताय च ॥ ६२ ॥ शान्तिरस्तु शिवं चास्तु
इत्युक्त्वा मां विसर्जयेदिति प्रतिमाश्च द्वाव्य तां ब्राह्मणाय
दत्त्वा पारणं कृत्वा व्रतं समापयेत् ॥ ६३ ॥ सर्वस्मै सर्वेश्वराय
सर्वेषां पतये सर्वसंभवाय गोविंदाय नमो नम इति पा-
रणे । भूताय भूतपतये नम इति समापने मन्त्रः ॥ इति
पूजाविधिः ॥ ६४ ॥

ખીજે દિવસે સવારમાં સ્નાન વગેરે નિત્યકર્મ કરી
પૂર્વની પેઠે શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરવી અને બ્રાહ્મણોને ભોજન
કરાવી, ૬૦ 'શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થાઓ,' એમ કહી સોનું,
ગાય અને વજ્ર વગેરે દાન આપવાં. પછી નીચેના મંત્ર
ભણી વિસર્જન કરવું, ૬૧ 'પૃથિવીમાં રહેલા વેદના રક્ષણ
માટે દેવકીએ વસુદેવથી જે દેવને ઉત્પન્ન કર્યા છે, તે
બ્રહ્મરૂપ દેવને હું નમસ્કાર કરું છું. ૬૨ ગાય અને બ્રાહ્મ-
ણનું હિત કરનાર શ્રીકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું માટે
શાંતિ થાઓ. કલ્યાણ થાઓ.' એમ કહી મારું (શ્રીકૃષ્ણનું)

વિસર્જન કરવું. એ પ્રમાણે વિસર્જન કરી, મૂર્તિ બ્રાહ્મણને આપી, પારણું કરી વ્રત સમાપ્ત કરવું.^{૧૪} 'સર્વરૂપ, સર્વના ઈશ્વર, સર્વના પતિ, સર્વને ઉત્પન્ન કરનાર એવા ગોવિંદને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું,' એ મંત્ર બાણી પારણું કરવું; અને 'ભૂતરૂપ તથા ભૂતના પતિને નમસ્કાર કરું છું,' એ મંત્ર બાણી વ્રત સમાપ્ત કરવું. એવી રીતે પૂજા કરવી.^{૧૫}

જન્માષ્ટમીની કથા

અથ કથા ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—જન્માષ્ટમીવ્રતં બ્રૂહિ વિસ્તરેણ મમાચ્યુત । કસ્મિન્કાલે સમુત્પન્નં કિં પુણ્યં કો વિધિઃ સ્મૃતઃ ॥૧॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—મહાપદ્મે પરાઘટે શમિતે કુકુરાંધકે । સ્વજનૈર્બૃહુભિઃ બીમિઃ સમૈઃ ક્ષિપૈઃ સમાઘટે ॥૨॥ હતે કંસાઘરે દુષ્ટે મથુરાયાં યુધિષ્ઠિર । દેવકી માં પરિવ્રજ્ય કૃત્વોત્સંગે કરોદ હ ॥૩॥ વહુદેવોઽપિ તત્રૈવ વાત્સલ્યાત્પ્રકરોદ હ । સમાલિંગ્યાશ્રુવદનઃ પુત્ર પુત્રેત્યુવાચ હ ॥૪॥ સગદ્દસ્વરો દીનો બાપપયોંકુલેશ્વરઃ । બલભદ્રં ચ માં ચૈવ પરિવ્રજ્ય મુદા પુનઃ ॥૫॥ અયમે સફલં જન્મ જીવિતં ચ છગીચિતમ્ । ડમાભ્યામથ પુત્રાભ્યાં સહ્યુતઃ સમાગમઃ ॥૬॥ એવં હૃવૈળ દાંપત્યં દૃષ્ટં પુદ્ગલં તદા જન્મત્ । પ્રણિપત્ય જનાઃ સર્વેં બમુત્સરે પ્રદર્શિતાઃ ॥ ૭ ॥ એવં મહોત્સવં દૃષ્ટ્વા મામુચુર્મયુદ્ધવનમ્ । જના ઝુઙુઃ—પ્રસાદઃ ક્રિયાતામસ્ય લોકસ્યાતૈવ દુઃસ્વદન્ ॥ ૮ ॥ યસ્મિન્દિને ચ પ્રાસુત દેવકી ત્વાં જનાર્દન । તદિનં દેહિ વૈકુંઠ કુર્મસ્તત્ર મહોત્સવમ્ ॥ ૯ ॥ એવં સ્તુતે જનોર્ષેન વહુદેવો મયેક્ષિતઃ । વિલોક્ય બલભદ્રં ચ માં ચ દૃષ્ટતત્કરુઃ ॥ ૧૦ ॥ ઉવાચ સમમાદેશાણ્ણોકાન્ જન્માષ્ટમીવ્રતમ્ । મથુરાયાં તતઃ પથાત્પર્યાં સમ્યક્ પ્રકાશિતમ્ ॥૧૧॥ કુર્વૈતુ બ્રાહ્મણાઃ સર્વેં વ્રતં જન્માષ્ટમીદિને । ક્ષત્રિયા વૈશ્યજાતીયાઃ શ્દ્રઘ્ન યેઽન્યેઽપિ ધર્મિણઃ ॥ ૧૨ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે અચ્યુત ! મને જન્માષ્ટમીનું વ્રત વિસ્તારથી કહો કે, એ કયારે ઉત્પન્ન થયેલું છે, તેનું પુણ્ય કેવું છે, અને તેનો પ્રકાર કેવો છે ?^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! મેં મથુરામાં મક્ષને અને કંસને મારી, જી પુત્રસહિત યાદેવોને શાંત કરી ત્યારે દેવકીએ અને વસુદેવે મને તથા બલદેવને રનેહથી ઝાળામાં બેસાડી બાથમાં લઈ, હે પુત્ર ! હે પુત્ર ! એમ કહી શેવા માંડું.^{૨-૪} પછી આંસુથી વ્યાકુળ નેત્રવાળા વસુદેવે મને તથા બલદેવને બાથમાં લઈ ગદ્ગદ બાણીથી કહ્યું કે,^૫ 'હે પુત્ર ! તમારો અને પુત્રોનો મેળાપ થવાથી આજ મારો જન્મ સફલ થયો, અને માંડે જીવવું પણ સફલ થયું.'^૬ અમારા મેળાપ વખતે વસુદેવ તથા દેવકી એવી રીતે પ્રસન્ન થયાં ત્યારે એવો ઉત્સવ દેખી પ્રસન્ન થયેલા સધળા લોકો મને પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યા. મનુષ્યો કહે છે—હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે દુઃખ હરનાર ! અમે કે જે પીડિત છીએ તેને પ્રસન્ન થાઓ અને આપનો જન્મ

દિવસ આપો, જેથી અમે તે દિવસે મોટો ઉત્સવ કરીશું.^{૭-૮} એવી રીતે મનુષ્યોએ સ્તુતિ કરવાથી મેં વસુદેવપ્રતિ જોયું, તેથી પ્રસન્ન થયેલા વસુદેવે, બળદેવને અને મને બોધ મારી જ આઝાથી સધળા મનુષ્યોને જન્માષ્ટમીવ્રત કહ્યું. પછી હે પાથ ! એ વ્રત મથુરામાં મારી રીતે પ્રસિદ્ધ થયું.^{૧૦-૧૧} આ વ્રત જન્માષ્ટમીને દિવસે સધળા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને ખીજ પશુ ધર્મિષ્ઠોએ કરવું.^{૧૨}

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—કીદૃશં તદ્વ્રતં દેવદેવ સર્વૈરદ્યુષિતમ્ । જન્માષ્ટમીતિ સંશંચ પવિત્રં પાપનાશનમ્ ॥ ૧૩ ॥ યેન શ્વં દુષ્ટિમાયાસિ કાલ્ક્યેન પ્રબાવ્યય । એતન્મે તત્ત્વતો બ્રૂહિ સવિધાં સવિસ્તરમ્ ॥ ૧૪ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—માસિ ભાદ્રપદેઽષ્ટમ્યાં નિશીથે કૃષ્ણપક્ષકે । શશાંકે દૃષરાશિસ્થે ક્ષત્રે રોહિણિસંજ્ઞકે ॥ ૧૫ ॥ યોગેઽસ્મિન્વહુદેવાદિ દેવકી મામજીજનત્ । ભગવત્યાશ્ર તત્રૈવ ક્રિયતે હમહોત્સવઃ ॥ ૧૬ ॥ યોગેઽસ્મિન્કથિતેઽષ્ટમ્યાં સિંહરાશિગતે રવૌ । સપ્તમ્યાં લઘુયુક્ત કુયારંતધાવનપૂર્વકમ્ ॥ ૧૭ ॥ ઉપવાસસ્ય નિયમં ત્રાયૌ સ્વગ્યાજિતેંદ્રિયઃ । કેવલેનોપવાસેન તસ્મિન્ જન્મદિને મમ ॥ ૧૮ ॥ સપ્તજન્મકૃતાપાપાન્મુચ્યતે નાત્ર સંશયઃ । ઉપાઠતસ્ય પાપેમ્યો વસ્તુ વાસો ગુણેઃ સહ ॥ ૧૯ ॥ ઉપવાસઃ સ વિશેષઃ સર્વભોગવિવ્રજિતઃ । તત્તોઽષ્ટમ્યાં તિલૈઃ જાત્વા નવારૌ વિમલે જલે ॥ ૨૦ ॥ સુદેશે શોભનં કુયારંદેવકયાઃ સ્મૃતિકાષ્ઠમ્ । સિતપીતૈસ્તથા રક્તૈઃ કર્કુરૈર્દરિતૈરપિ ॥૨૧॥ વાસોભિઃ શોભિતં કૃત્વા સમેતાત્કલૈર્નૈવૈઃ । પુષ્પૈઃ ફલેરનેકૈશ્વ દીપાલિખિરિતસ્તતઃ ॥ ૨૨ ॥ પુષ્પમાલાવિચિત્રં ચ ચંદનાગુરુરુપિતમ્ । અતિરમ્યમનૌપમ્યં રક્ષામણિભિરૂપિતમ્ ॥ ૨૩ ॥ હરિવંશસ્ય ચરિતં ગોકુલં ચ વિલેખયેદ્ । તત્તો વાવિત્રિનૈર્દેવીણાવેશુરવાકુલમ્ ॥ ૨૪ ॥ નૃત્યગીતક્રમોપેતં મંગલૈશ્ચ સમંતતઃ । વેદકારીં લોહસહ્ગં કૃષ્ણચ્છાગં ચ યત્નતઃ ॥ ૨૫ ॥ દ્વારે વિન્યસ્ય હસ્તે રક્ષિતં રક્ષપાલકૈઃ । ષઠયા દેવ્યાચિષિતં ચ તત્ત્વગૃહં ચોત્સૈસ્તથા ॥૨૬॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે દેવના દેવ ! હે શ્રીકૃષ્ણ ! પવિત્ર અને પાપનો નાશ કરનાર એ જન્માષ્ટમીવ્રત સધળાં માણસોએ કેવી રીતથી કર્યું,^{૧૩} કે જે વ્રતથી આપ અત્યંત પ્રસન્ન થાઓ છો ? એ સધળું વિધાનસહિત વિસ્તારથી યથાસ્થિત મને કહો.^{૧૪} શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—આવશ્ય* માસની વદિ અષ્ટમીને દિવસે મધરાત્રે વસુદેવનાં પત્ની દેવકીએ મને જન્મ આપ્યો છે. તે દિવસે શેહિણી નક્ષત્ર હતું, વૃષભ રાશિનો ચંદ્ર હતો, અને સિંહનો સૂર્ય હતો. મારા જન્મને દિવસે ભગવતીનો પણ ઉત્સવ કરવો. સાતમને દિવસે હાતણુ વગેરે નિત્યકર્મ કરી, થોડું ખાવું,

* મૂળમાં સર્વેં કંઠેણ 'ભાદ્રપદ' આવે છે તે પૂર્ણિમાંત માસ સમજવો. પરંતુ ગુજરાતી આવશ્ય માસ જાણવો.

અને ઉપવાસનો નિયમ લઈ જિતેન્દ્રિય ચઢી જાયું. જન્મ-જન્મની દિવસે કેવલ (કલાહાર વિના) ઉપવાસ કરવાથી સાત જન્મનાં પાપ અવશ્ય નષ્ટ થાય છે. પાપથી નિવૃત્ત થઈ સધળા ભોખેનો ભાગ કરી નિયમમાં રહેવું, તે ઉપવાસ કહેવાય છે. પછી અષ્ટમીને દિવસે નદી વગેરેના સ્થળે જઈ જળમાં તિલથી સ્નાન કરી, ૧૫-૨૦ ઉત્તમ સ્થલમાં દેવકીનું સુંદર સ્તિકા (સુવાસનું) ગૃહ કરવું. તેમાં આદ્યે બાણુએ ધોળાં, પીળાં, લાલ, લીલાં, પંચરંગી વગેરે નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રો વડે શોભા કરવી. નવા કળશ અને ફલ, પુષ્પ તથા દીવાઓથી ચારો તરફ શોભા કરવી. ૨૧-૨૨ પુષ્યોદી માળાથી વિચિત્ર રચના કરવી. અગ્રુ અને ચંદનના ધૂપની મુગંધીવાળું, રક્ષામણિવડે શોભિત, ભગવાનને ફરવાનું સ્થાન અને અતિ સુંદર ગોકુલ આલેખવું. પછી વાંસળી-ત્રીણા વગેરે વાળું વસ્ત્રાવવાં. ૨૩-૨૪ નાચવું, ગીત ગાવાં, અને બીજાં પશુ મંચલ કરવાં. પછી વેણુકારી ભોહાને કંઠડો અને કાળા બકરાની તબવીજ રાખવી. ૨૫ આરણ્યમાં મુસલ રાખી તેની રક્ષા કરવી. એ ધરમાં પછી દેવીની સ્થાપના કરવી. ૨૬

પર્વ વિમલસારેણ કૃત્વા તત્સતિકામૃદમ્ । તન્મયે પ્રતિમા સ્થાપ્યા સા ચાપ્યદ્વિધા સ્થુતા ॥ ૨૭ ॥ કાંચની શક્તી તાક્ષી પૈતલી મૃન્મયી તથા । વાર્ધી મળિમયી ચૈવ વર્ણકૈર્લિખિતાસ્તથા ॥ ૨૮ ॥ સર્વલક્ષણસંપૂર્ણાં પર્વકે ચાદ્યશયકે । પ્રત્નકાંચનાભાસાં મહાર્દ્રાં છતપસ્વિનીષ્ ॥ ૨૯ ॥ પ્રસૂતાં ચ પ્રસૂતાં ચ સ્થાપયેન્મંચકોપરિ । માં તથા શાલકં સુમં પર્વકે સ્તનપાથિનમ્ ॥ ૩૦ ॥ શ્રીવત્સલ-હર્ણ સાંતં મીઝોત્પલદલચ્છવિમ્ । યશોર્વાં તથા જૈત્તિમન્મ-દેશે સૂતિકામૃદે ॥ ૩૧ ॥ તદ્વચ્ચ કલ્પયેત્પર્યં પ્રસૂતાં વર-કન્યકામ્ । તથૈવ મમ પાર્શ્વેઽથાઃ કૃતાંજલિપ્રુદા મૃપ ॥ ૩૨ ॥ દેવા ગ્રહાસ્તથા ભાગા યજ્ઞવિષ્ણુચરમરાઃ । પ્રજ-તાઃ પ્રુષ્પમાકાપ્રચાહસ્તાઃ સુરાહરાઃ ॥ ૩૩ ॥ સંચરેત દ્વાકાકો પ્રદ્યૌરુદિતોરિતૈઃ । વહ્નદેવોઽપિ તત્રૈવ સાન્ન્યર્જન-ધરઃ સ્થિતઃ ॥ ૩૪ ॥

એવી રીતે સતિકાગૃહ કરી, શક્તિ પ્રમાણે ઉત્સવ કરવો. યથાશક્તિ ઉત્સવ કરેલા તે ધરની વચમાં મૂર્તિની સ્થાપના કરવી. તે મૂર્તિ, સુવર્ણની, રૂપાની, ત્રાંખાની, પિત્તલની, માટીની, કાંચની, મણિની અને રંગથી આલેખેલી એવી રીતે આઠ પ્રકારની થાય છે. ૨૭-૨૮ હૃદય આઠ સળિયાવાળા પલંગમાં સુવર્ણની સુંદર દેવકીની મૂર્તિ સુવારવી અને જે બાળક છે, સ્તનપાન કરે છે, વક્ષસ્થલમાં શ્રીવત્સચિહ્ન ધારણ કરે છે, જ્ઞાત છે અને જેની શ્યામ કમળના જેવી કાંતિ છે, તેની જારી મૂર્તિ પણ તે જ પલંગમાં સુવારવી. તેમ જ એ ધરના એક ભાગમાં જેને સુંદર કન્યાનો પ્રસવ થયો છે તેવી યશો-

જ્ઞાની મૂર્તિ પણ રાખવી. તેમ જ હે નૃપ ! મારા પડખા-માં પ્રુષ્પની માળાવડે બેના સુંદર હાથ છે અને બાણુ આકાશમાં ફરતા હોય તેમ રહેલા તથા હાથ બેડી માથું નમાવી ઉભેલા દેવ, અહ, સર્પ, યક્ષ, વિદ્યાધર અને અસુર વગેરે રાખવા. પાસે વસુદેવ પણ રાખવા. તેના હાથમાં ઢાલ અને તલવાર આપવી. ૨૬-૩૪

કલ્પયો વહ્નદેવોડયમદિતિશ્રૈવ દેવકી । જોવો વૈ વલ-દેવોડયં યશોદા દિતિરન્મનુષ્ ॥ ૩૫ ॥ નંદઃ પ્રજાપતિદેવો ગર્ગેશ્ચાપિ ચતુર્મુલ્હઃ । ગોપ્યશ્વાપ્સરસશ્રૈવ ગોપાશ્ચાપિ દિવો-કલસઃ ॥ ૩૬ ॥ ઇવોડ્વતારો રાજેન્દ્ર કંસોડયં કાલ્મેયિજઃ । તન્ન કંસનિપુત્રાશ્ચ મોહિતા યોગનિદયા ॥ ૩૭ ॥ ગોપે-હર્ષજરાશ્રૈવ દાનવાઃ શલ્પાણયઃ । નૃત્યંતશ્વાપ્સરોમિસ્તે ગંધર્વા ગીતતત્પરાઃ ॥ ૩૮ ॥ લેલગ્રીયશ્ચ તત્રૈવ કાલિયો યમુનાદેવ । હૃત્યેવમાદિ યત્કિંચિદ્વિષ્ટે ચરિતં મમ ॥ ૩૯ ॥ લેલયિત્વા પ્રયત્નેન પૂજયેન્નકિતત્પરઃ । રમ્યમેવં વીજપુરેઃ 'પુષ્પમાકાદિશોભિતમ્ ॥ ૪૦ ॥ કાલદેશોદ્યૈઃ પુષ્પૈઃ કલૈશ્વા-પિ યુષિશિર । પાષાદ્યૈઃ પૂજયેન્નકૃત્યા ગંધપુષ્પાક્ષતૈઃ સહ । મં-ત્રેણાનેન કૌંતેય દેવકી પૂજયેન્નરઃ ॥ ૪૧ ॥ ગાયત્રિઃ કિન્નરાચૈઃ સતતપરિહતા ષેષુવીળામિનાદૈર્મૃગારાદર્શકુંભપ્રવરહતકરૈઃ કિંકરૈઃ સેવ્યમાના । પર્વકે સ્વાસ્ત્યે તથા શુદિતતરમુચી પુમિણી સમ્યગાસ્તે સા દેવી દેવમાતા જયતુ ચ સસુતા દેવકી કાંતરૂપા ॥ ૪૨ ॥ પાદાવમ્યંજયતી શ્રીદેવક્યાશ્વર-નાંતિકે । નિષ્પળા પંકજે પૂજ્યા દિવ્યગંધાહલેપનૈઃ ॥ ૪૩ ॥ પંકજૈઃ પૂજયેદેવીં નમો દેવ્યૈ શ્રિયાં હિતિ । દેવ-વસ્ત્રે નમસ્તેડ્સતુ કૃણોત્પાદતત્પરા ॥ ૪૪ ॥ પાપલય-કરી દેવી તુદ્ધિં યાતુ મયાડર્ષિતા । પ્રજાદિનમોતં ચ પુષ્પ-જ્ઞામાહત્કીર્તનમ્ ॥ ૪૫ ॥ કુર્વોત્પૂજાવિધિજ્ઞશ્ચ સર્વપાપા-પત્તયે । દેવક્યૈ વસુદેવાય વાસુદેવાય ચૈવ દિ ॥ ૪૬ ॥ જલદેવાય નંદાય યશોદાયૈ પ્રથકૃપ્થયક્ । ક્ષીરાદિ જપનં કૃત્વા ચંદનેનાહલેપયેત્ ॥ ૪૭ ॥

વસુદેવ કશ્મપનો અવતાર છે; દેવકી અદિતિનો અવ-તાર છે; બલદેવ શેષનો અવતાર છે; યશોદા દિતિ (દક્ષીની જી) નો અવતાર છે; ૩૫ નંદ દક્ષ પ્રજાપતિનો અવતાર છે; ગર્ગે બ્રહ્માનો અવતાર છે; ગોપીઓ અપ્સ-રાઓનો અવતાર છે; ગોવાળીઓ દેવતાઓનો અવતાર છે; ૩૬ કંસ કાલનેમિનો અવતાર છે; અને પિતુકાસુર તથા કુલશાપીઠ વગેરે દેવોના અવતાર છે; એ સધળા પાસે રાખવા તેમ જ નાચતી અપ્સરાઓ અને ગાનતરખ અંધર્વો પણ પાસે આલેખવા. ૩૭-૪૮ યમુનાના કાંઠામાં કાલિયનાગ આલેખવો. એ તથા બીજાં પણ જે કાંઈ મારા ચરિત્ર હોય, તે સાવધાન ચર્ચાતરવાં. પછી હે શુષિશિર ! બીજેશં તથા પ્રુષ્પમાલાવતી મારી બક્તિથી પૂજા કરવી. ૪૬-૪૮ જેની ચારે બાણુએ કિન્નરો ગાય

છે અને વાંસળી-બીજા બળવે છે, નેકર ચાકરો હાથમાં
જારી, અરીસો અને ઘડો લઈ જેની સેવા કરે છે; જે
સુંદર બીજાનાવાળા પલંગ ઉપર બીરાને છે. જે પ્રસન્ન
અને સુંદર મુખવાળા છે, પુત્રવાળા છે, અને દિવ્ય રૂપ-
વાળા છે, તે દેવકી, પુત્રસહિત સુખથી બીરાને છે.^૨ એ
મંત્ર બાણી દેશ અને કાળમાં થયેલાં પુષ્પ, ફલ, ગંધ અને
અક્ષતવડે પાલ અને અર્ધવડે દેવકીની ભક્તિથી પૂજ્ય
કરવી.^{૪૨} જે કમલમાં બેઠેલી છે, જે દેવકીના ચરણ ચાંપે
છે એવી દેવકીના ચરણની પાસે ચીતરેલી લક્ષ્મીની,
‘નમો દેવ્યે શ્રિયે’ એ મંત્ર બાણી કમલ, અને ચંદનવડે
પૂજ્ય કરવી. ‘હે દેવકી! હે દેવકી! આપ શ્રીકૃષ્ણને પ્રકટ
કરવામાં તપ્તર છે, પાપનો ક્ષય કરનાર છે. માટે આપની
પૂજ્ય કરું તેથી પ્રસન્ન થાઓ.’ એમ કહી નમસ્કાર
કરવા. પછી સર્વ પાપ દૂર કરવા માટે પ્રથમ ઓ-
કાર અને પાછળ ‘નમઃ’ પદ લખાડી, દેવકી, વસુદેવ,
વાસુદેવ, બલદેવ, નંદ અને યશોદાની નામમંત્રવડે જાદી
જાદી પૂજ્ય કરવી. પંચામૃતથી સ્નાન કરાવી ચંદન
ચઢાવવું.^{૪૩-૪૭}

વિષ્ણુતરમપીચ્છંતિ કેવિત્રૈવ સૂરચઃ । પંદોલ્લે લક્ષ્મી-
કાય અર્ધે દેવા હરિં સ્મરન્ ॥ ૪૮ ॥ અનન્નં લક્ષ્મી
શૌરિં લૈકુંડં પુલ્લોતમમ્ । વાસુદેવં હૃષીકેશં મધુ-
સૂદનમ્ ॥ ૪૯ ॥ વરાહં પુંડરીકાક્ષં સુશિવં કાળઃ પ્રિયમ્
લક્ષ્મીસ્તસ્યાપિ જગતઃ સુહૃદ્વિપત્યંતકારકમ્ ॥૫૦॥ સ્ના-
નિષિન્નં વિષ્ણું ત્રેલોક્યેષાં ત્રિવિક્રમમ્ । ચારાણં ચતુ-
ર્ભાંકું ધંસચક્રગદાધરમ્ ॥ ૫૧ ॥ પીતાંબરચરં નિત્યં લ-
ભાકાવિમૂષિતમ્ । શ્રીલક્ષ્મીં જગત્સેતું શ્રીપતિં શ્રીકેશં
હરિમ્ ॥ ૫૨ ॥ યોગેશ્વરાય દેવાય યોગિનાં પતયે નમઃ ।
યોગોદ્ભવાય નિરઘાય ગોવિંદાય નમો નમઃ ॥ ૫૩ ॥ ચક્રો-
શ્ચરાય દેવાય તથા યમોદ્ભવાય ચ । યજ્ઞાનાં પતયે નામ
ગોવિંદાય નમો નમઃ ॥ ૫૪ ॥ વિષ્ણુરાય વિષ્ણુય તથા
વિષ્ણોદ્ભવાય ચ । વિષ્ણુય પતયે તુભ્યં ગોવિંદાય નમો નમઃ
॥ ૫૫ ॥ જગન્નાથ નમસ્તુભ્યં સંસારમયનાશન । જગદી-
શાય દેવાય ભૂતાનાં પતયે નમઃ ॥૫૬॥ ધર્મેશ્વરાય ધર્મોચ
સંભવાય જગત્પતે । ધર્મજ્ઞાય ચ દેવાય ગોવિંદાય નમો નમઃ
॥૫૭॥ પુતાન્ધ્યાં ચૈવ મન્નાન્ધ્યાં નૈવેયં લાયન્ તથા । પંદ્રા-
યાર્ધ્યં ચ મન્ત્રેણ ઝનેનૈવાય હાયયેદ ॥ ૫૮ ॥ ક્ષીરોદ્ધાર્ણ-
લસંભૂત અત્રિગોત્રસમુદ્રવ । યુદ્ધાણાર્ધ્યં લક્ષ્મીકેશ રોહિણ્ય
સહિતો મમ ॥ ૫૯ ॥ જ્યોત્સ્નાપતે નમસ્તુભ્યં જ્યોતિર્વા
પતયે નમઃ । નમસ્તે રોહિણીકાંત અર્ધ્ય નઃ પ્રતિપુષ્પતામ્ ॥૬૦॥

કેટલાક પંડિતો આ પૂજ્ય વિશે બીજા પ્રકાર કહે છે-
યદ્રોહ્ય વખતે ચંદ્રને અર્ધ્ય આપી, ભગવાનનું સ્મરણ
કરવું.^{૪૮} તે આ રીતે કે:-‘જે પાપરહિત છે, વામન
છે, શૌરિ છે, વૈકુંઠ છે, પુરુષોત્તમ છે, વસુદેવના પુત્ર છે,
ઈન્દ્રિયોના ધર્મ છે, લક્ષ્મીના પતિ છે, મધુદેવનો નાશ

કરનાર છે,^{૪૯} વરાહ છે, કમલ જેવાં નેત્રવાળા છે,
સુશિવ છે, લક્ષ્મીને પ્રિય છે, સમસ્ત જગતની ઉત્પતિ,
ત્રિપતિ અને નાશ કરનાર છે,^{૫૦} આદિ અને અંતરહિત
છે, બ્યાપક છે, ચક્ર ભાકના ધર્મ છે, ત્રિવિક્રમ છે, નારાયણ
છે, ચાર હાથવાળા છે, શંખને, ચક્રને અને ગદાને ધારણ
કરનાર છે,^{૫૧} પીળાં વસ્ત્ર પહેરનાર છે, નિત્ય છે, વન્ન
આલાવડે શોભિત છે, શ્રીલક્ષ્મીના ચિહ્નવાળા છે, જગતની
અર્ધ્ધારૂપ છે, શ્રીપતિ છે, શ્રીધર છે અને ભકતોના
કુન્નને હરનારા છે.^{૫૨} એ રીતે શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરવું.
પછી ‘યોગના ધર્મ’, દેવ, યોગીઓના પતિ, યોગમાં
પ્રકટ થયેલ, નિત્ય અને ગોવિંદને હું વારંવાર નમસ્કાર
કરું છું.’^{૫૩} યજ્ઞના ધર્મ, દેવ, યજ્ઞને ઉત્પન્ન કરનાર,
યજ્ઞના પતિ એવા ગોવિંદને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું;^{૫૪}
‘જગતના ધર્મ, જગતરૂપ, જગતને ઉત્પન્ન કરનાર અને
જગતના પતિ એવા ગોવિંદને વારંવાર નમસ્કાર કરું
છું.’^{૫૫} આ ચંત્રોત્તરે અર્ધ્ય વગેરે આપવા. ‘હે જગન્નાથ !
હે સંસારના ભયને દૂર કરનાર ! જગતના પતિ, દેવોના અને
આદ્યોઓના પતિ એવા આપને નમસ્કાર કરું છું.’^{૫૬} હે
જગન્નાથ ! આપ ધર્મના ધર્મ, ધર્મરૂપ, ધર્મને ઉત્પન્ન
કરનાર, ધર્મજ, દેવ અને ગોવિંદ છો તેને હું નમસ્કાર
કરું છું.’^{૫૭} એ મંત્રોત્તરે નૈવેદ્ય ધરવું અને ક્ષયન કરાવવું.
પછી ‘હે ક્ષીરસમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા ! હે અગ્નિ કાવિ-
ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ! હે ચંદ્ર ! હે ધર્મ ! રોહિણીસહિત
આપ અર્ધ્યનું મઠણ કરો.’^{૫૮-૫૯} હે ચંદ્ર ! આપ કે જે
નક્ષત્રના પતિ છો, રોહિણીના પતિ છો, તેને હું વારંવાર
નમસ્કાર કરું છું. અર્ધ્યનું મઠણ કરો; એ મંત્ર બાણી
ચંદ્રને અર્ધ્ય આપવો.^{૬૦}

સ્વચ્છિલે સ્થાપયેત્તં લક્ષ્મીં રોહિણીસહાય । લેખકયા
લક્ષ્મીં ચ નંદે ચૈવ યજ્ઞોત્તર ॥ ૬૧ ॥ લક્ષ્મીં મયા લાઈ
અપ્તયા પરમયા શુષ્પ । સંપૂજ્ય વિચિત્રેદી કિં નામોત્પતિ-
દુર્લભમ્ ॥ ૬૨ ॥ અકાદશીનાં વિંશત્યઃ કોટયો યાઃ પ્રક્ષી-
ર્તિતાઃ । તામિઃ કૃષ્ણાદમી તુલ્યા તતોઽન્તત્તુર્લક્ષી ॥૬૩॥
અર્ચરતે લલોચારાં પતયેદ્યસર્પિણાં । તતો લલોચારેભાકં
લલોચારેભાકં મમ ॥ ૬૪ ॥ કર્તવ્યં તત્તુલ્યાદ્રાણાં પ્રસાદે
લલોચારેભાકં । યથા મમ તથા કાર્યો ચગવત્સ્યા મહોત્સવઃ
॥૬૫॥ લક્ષ્મીનાય મોગ્યેદ્યસ્યા તેજો દેવાક દક્ષિણામ્ ।
હિરણ્યં મેદિર્લો ગાવો લાસાંસિ કુલુમાનિ ચ ॥૬૬॥ યજ્ઞ-
સિદ્ધત્તમં તત્તુલ્યુભ્યો મે પ્રીયતામિતિ । યં દેવં દેવકી લેખી
લક્ષ્મીવાદક્ષીજનમ્ ॥ ૬૭ ॥ ધૌમસ્ય લક્ષ્મીનો ગુપ્તે તદ્દે
લક્ષ્મીભક્તે નમઃ । નમસ્તે લક્ષ્મીવાય મોગ્યજગદિત્યય ચ
॥ ૬૮ ॥ લાંતિરસ્ય ચિર્વં લાસુ દસ્યસ્ત્યા માં લિલચેમેદ્ ।
તતો લંબુજનોંચ ચ લીનાલાર્પાય મોગ્યેદ્ ॥ ૬૯ ॥ મોગ્ય-
લિત્યા લક્ષ્મીવાસ્યસ્ત્યં સ્ત્રીજિત લાગતઃ ।

હે યુધિષ્ઠિર ! સ્થિર ઉપર રાહિણી અને ચંદ્ર, દેવકી અને વસુદેવ, યશોદા અને નંદ, બલદેવ અને મારી સ્થાપના કરી પરમ ભક્તિવરે વિધિથી પૂજા કરનાર પુરુષને અતિ દુર્લભ પણ્યું નથી મળતું ? અર્થાત્ સધર્મું મળે છે. ૧૧-૧૨ આ જન્માષ્ટમી વીણ કરોડ એકાદશીના સમાન છે અને તેથી પણ અનંત ચતુર્દશી અધિક છે. ૧૩ મધરાતે ધીવરે વસુધારા કરવી. પછી નાલચ્છેદન, પદ્માપૂજા અને નામકરણ વગેરે કર્મ કરવું; ૧૪ અને નવમીને દિવસે સવારે મારો મહોત્સવ કરવો, તથા મારા જેવો જ ભગવતીનો મહોત્સવ કરવો. ૧૫ આઠણેને ભક્તિપૂર્વક જન્માડી, દક્ષિણા આપવી. તેમ જ 'શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થાઓ' એમ કહી સોનું, પૃથ્વી, ગાય, વસ્ત્ર, પુષ્પ અને ખીજું પણ જે આપવાનું હોય તે આપવું. પછી 'પૃથ્વીમાં રહેલા વેદની રક્ષા માટે દેવકીએ વસુદેવથી જેને જન્મ આપેલ છે તે અલ્પભાગ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. હે દેવ ! આપ કે જે વસુદેવના પુત્ર છો, અને ગાય તથા આઠણનું હિત કરનાર છો તેને હું નમસ્કાર કરું છું. ૧૬-૧૮ માટે શાંતિ થાઓ અને કલ્યાણ થાઓ.' એટલું કહી મારું વિસર્જન કરવું. સાર પાદ સગાંવહાલાં અને ગરીબ ગરબાને જન્માડવાં. ૧૯ અને તેઓને આરામ આપી વાણી નિયમમાં રાખી પોતે જમવું.

एवं यः कुरुते देव्या देवक्याः सुमहोत्सवम् ॥ ७० ॥
 प्रतिवर्षं विधानेन मद्रक्तो धर्मनंदन । नरो वा यदि वा
 नारी यथोक्तं कभते फलम् ॥ ७१ ॥ पुत्रसंतानमारोग्यं
 सौभाग्यमनुलं कभेत् । इह धर्मरतिर्भूत्वा मृतो वैकुण्ठमाप्नु-
 यात् ॥ ७२ ॥ तत्र देवविमानेन वर्षलक्षं युधिष्ठिर । भोगान्नाम-
 विधानं भुक्त्वा पुण्यशेषादिहागतः ॥ ७३ ॥ सर्वकामसमृद्धे च
 सर्वांश्च भविवर्जिते । कुले नृपतिशीलानां जायते दृच्छयो-
 पमः ॥ ७४ ॥ यस्मिन् सदैव देशे तु लिखितं तु पटार्पि-
 तम् । मम जन्मदिनं भक्त्या सर्वालंकारभूषितम् ॥ ७५ ॥
 पूज्यते पांडवश्रेष्ठ जनैस्तत्सर्वसंयुतैः । परचक्रभयं तत्र न
 कदापि भवेत्पुनः ॥ ७६ ॥ पर्जन्यः कामवर्षां स्यादीतिभ्यो
 न भयं भवेत् । गृहे वा पूज्यते यत्र देवक्याश्चरितं मम
 ॥ ७७ ॥ तत्र सर्वं समृद्धं स्यान्नोपसर्गादिकं भवेत् । पशुभ्यो
 नकुलाम्बालात्पापरोगाश्च पातकात् ॥ ७८ ॥ राजतश्चोरतो
 वापि न कदाचिद्भयं भवेत् । संसर्गेणापि यो भक्त्या व्रतं
 पश्येदनाकुलम् । सोऽपि पापविनिर्मुक्तः प्रयाति हरिमंदि-
 रम् ॥ ७९ ॥ जन्माष्टमीं जनमनोनयनाभिरामां पापापह्नां
 सपदि नंदितनंदगोपाम् । यो देवर्क्षां सुतपतां च भजेद्धि
 भक्त्या पुत्रानवाप्य सङ्क्षपैति पदं स विष्णोः ॥ ८० ॥ इति
 भविष्योत्तरे जन्माष्टमीव्रतकथा ॥

હે યુધિષ્ઠિર ! જે આ અથવા પુરુષ વર્ષોવર્ષ આવી રીતે ભક્તિથી દેવકીનો મહોત્સવ કરે છે; તેના વંશની વૃદ્ધિ થાય છે, આરાગ્ય રહે છે અને સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય

છે. તે પુરુષ આ લોકમાં ધર્મિષ્ઠ થઇ અંતે વૈકુંઠમાં જાય છે. ૭૦-૭૨ આ લાખ વર્ષોવર્ષ દેવના વિમાનમાં ખેસી નાના પ્રકારના ભોગ ભોગવે છે; અને થોડું પુણ્ય રહે સારે મોટા ધર્મિષ્ઠ રાજાને ઘેર આવતરે છે. તેનું રૂપ કામદેવના સરખું થાય છે. ૭૩-૭૪ હે યુધિષ્ઠિર ! ભક્તિથી કપડામાં ચીતરેલ અને સર્વ અલંકારોથી શોભિત મારા જન્મનું ચરિત્ર જે દેશમાં રહે, અને તેના ઉત્સવ તથા પૂજા થાય, તે દેશમાં કોઇ દિવસે શત્રુનો ભય આવતો નથી. ૭૫-૭૬ જેણે તેટલા વરસાદ થાય છે, દુકાળ પડતો નથી અને ટીડ વગેરે ઉપદ્રવો પણ આવતા નથી. અથવા જે ધરમાં દેવકી તથા મારાં ચરિત્રનું પૂજન થાય છે, તેના ધરમાં સધળી સમૃદ્ધિ રહે છે, રોગ વગેરે ઉપદ્રવ થતો નથી. જે માણસ સહવાસથી સાવધાન થઈ ભક્તિ રાખી મારું વ્રત જુવે, તે પણ પાપથી મુક્ત થઇ વૈકુંઠને પ્રાપ્ત થાય છે. ૭૭-૭૮ હે યુધિષ્ઠિર ! જે માણસ મનને અને નેત્રને આનંદ આપનારી, જલદી પાપને હરનારી અને નંદને આનંદ આપનારી જન્માષ્ટમીનું ભક્તિથી વ્રત કરે છે, અને પુત્ર સહિત દેવકીનું ભજન કરે છે, તેને આ લોકમાં ધણા પુત્રો થાય છે; અને અંતે વિષ્ણુપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૮૦ એવી રીતે ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં જન્માષ્ટમી-વ્રતની કથા કહેલી છે.

શિષ્ટાચારથી પ્રાપ્ત જન્માષ્ટમીવ્રતની કથા

अथ शिष्टाचारप्राप्ता जन्माष्टमीव्रतकथा । व्यास उवाच-
 च-निष्ठे भारते युद्धे कृतशौको युधिष्ठिरः । उवाच वाक्यं
 धर्मात्मा कृष्णं देवकिन्दनम् ॥ १ ॥ युधिष्ठिर उवाच-
 त्वत्प्रसादात्तु गोविंद निहताः शत्रवो रणे । कर्णश्च निहताः
 सैन्ये त्वत्प्रसादात्किरीटिना ॥ २ ॥ जेता को युधि भीष्मस्य
 यस्य मृत्युर्न बिद्यते । अजेयोऽपि जितः सोऽपि त्वत्प्रसादा-
 जनाईन ॥ ३ ॥ प्राप्तं निष्कण्टकं राज्यं कृत्वा कर्म सुदुष्क-
 रम् । आचारो दंडनीतिश्च राजधर्माः क्रियान्विताः ॥ ४ ॥
 अधुना श्रोतुमिच्छामि शुभं जन्माष्टमीव्रतम् । जन्माष्टमी
 व्रतं ब्रूहि विस्तरेण ममाच्युत ॥ ५ ॥ कुतः काले समु-
 त्पन्नं किं पुण्यं को विधिः स्मृतः ।

વ્યાસ કહે છે-ભારતનું યુદ્ધ પૂરું થયા પછી પવિત્ર થઇ, ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર રાજા દેવકીને આનંદ આપનારા શ્રીકૃષ્ણને પૂજવા લાગ્યા. ૧ યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે ગોવિંદ ! અમે આપની કૃપાથી યુદ્ધમાં શત્રુઓને માર્યાં. આપની જ કૃપાથી અર્જુને કર્ણને માર્યો, ૨ હે જનાર્દન ! જેને યુદ્ધમાં કોઇ જિતી ન શકે અને જેનું મરણ પણ નહીં હતું તેવા ભીષ્મપિતામહને પણ આપથી જ જિત્યા. ૩ તેમ જ ક્રાંધનાથી ન થઈ શકે તેવું કર્મ તમારી કૃપાથી કરી અમેએ નિષ્કંટક (શત્રુરહિત) રાજ્ય મેળવ્યું. તેમ જ આચાર, દંડનીતિ, રાજધર્મ અને ક્રિયા પણ બરાબર પ્રાપ્ત થયાં છે. ૪ હવે હે અચ્યુત ! હું શુભ જન્માષ્ટમીનું

વ્રત સાંભળવા ઇચ્છું છું માટે તે વ્રત મને વિસ્તારથી કહે. ૫ એ વ્રત ક્યારે ઉત્પન્ન થયું, તેથી કેટલું પુણ્ય થાય છે અને તેનો પ્રકાર કેવો છે ?

શ્રીકૃષ્ણ ડચાચ-મૃગ્ય રાજનપ્રવક્ષ્યામિ વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ ॥૬॥ યતઃ પ્રભૃતિ વિભ્યાતઃ કલેન વિધિનાન્વિતમ્ । રાજવંશસચ્ચત્રત્રૈદૈવ્યાનીકઃ સ્પૃધિતા ॥ ૭ ॥ ધરા માર-સમાકાંતા બ્રહ્મણં શરણં યયૌ । જ્ઞાત્વા તદા પ્રમુર્ચશ્ચા શ્રુમે-ભારં સમાહિતઃ ॥ ૮ ॥ શ્વેતદ્વીપં સમાગત્ય સર્વદેવસમ-ન્વિતઃ । સમાહિતમતિશ્રદ્ધા માં તુષ્ટાવ વિશાંપતે ॥ ૯ ॥ સ્તુત્યા તયાડહં સંપ્રીતસ્તેષાં હ્યગોચરોડમ્ભવમ્ । હૃદ્યા માં પ્રણિપત્યાહ્ય મક્તિભાવસમન્વિતાઃ ॥ ૧૦ ॥ બ્રહ્મણસમ્પતઃ કૃત્વા તુષ્ટાઃ સર્વે દિવૌકસઃ । વિજિજ્ઞુર્મહારાજ મુમિમારા-પહુતત્વે ॥૧૧॥ ઉપધાર્ય તદા તેષાં વચનં ચાન્વચિતયમ્ । કેનોપાયેન હંતવ્યા દાનવાઃ ક્ષત્રિયોદ્ભવાઃ ॥૧૨॥ સ્વધર્મ-નિરતાઃ સર્વે મહાબલપરાક્રમાઃ । તતો નિશ્ચિત્ય મનસા બ્રહ્મણમહમન્નુવમ્ ॥ ૧૩ ॥ વસુદેવો દેવકી ચ પ્રજા-કામૌ પુરા નૃપ । અક્ત્યા માં મજમાનૌ તૌ સત્ત્વંતૌ મહ-ત્તપઃ ॥ ૧૪ ॥ તયોઃ પ્રસન્નઃ સુપ્રીતો યાચતં વરચુત્તમમ્ । અન્નુર્વં તાવપિ તતો વરયામાસતુઃ કિલ ॥ ૧૫ ॥ યદિ દેવ પ્રસન્નોઽસિ ત્વાદશો નૌ ભવેત્સતઃ । તયેતિ ચ મયા તા-ખ્યાચુક્તં પ્રીતેન ચેતસા ॥ ૧૬ ॥ તત્કામપૂરણાર્થાય સંભ-વિપ્યામ્યહં તયોઃ । દિવૌકસોઽપિ સ્વાંશેન સંભવંતુ સુર-ભિયઃ ॥૧૭॥ યોગમાયા ચ નંદસ્ય યશોદાર્યાં મવિષ્યતિ । દેવક્યા જઠરે ગર્ભમનનં ધામ મામકમ્ ॥ ૧૮ ॥ સન્નિ-કૃપ્ય ચ સા તૂર્જં રોહિण्या જઠરં નયેત્ । હૃતિ સંદિશ્ય તાન્સર્વાનહર્મતર્હિતોડમ્ભવમ્ ॥ ૧૯ ॥ તતો દેવૈઃ સમં બ્રહ્મા તાં દિશં પ્રણિપત્ય ચ । આશ્વાત્ય ચ મહર્ષિ દેર્ષી વરધાન્તિ જગામ હ ॥ ૨૦ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! જન્માષ્ટમીનું ઉત્તમ વ્રત ક્યારે ઉત્પન્ન થયું, તેનું કેટું પુણ્ય છે અને તેનો જે પ્રકાર છે તે સધળું હું કહું છું. તે સાંભળો. ૧-૭ રાજાઓના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા દૈત્યોનો ભાર થવાથી પીડાતી પૃથ્વી બ્રહ્માને શરણે ગઈ. ત્યારે હે રાજા ! સમર્થ બ્રહ્મા ‘પૃથ્વીને ભાર થયો છે’ એમ સમાધિથી જાણી લઈ, સધળા દેવો સાથે શ્વેતદ્વીપમાં આવી મન સ્થિર રાખી મારી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૮-૯ તેથી હું પ્રસન્ન થઈ તેઓની પાસે પ્રકટ થયો. મને પ્રકટ થયેલા જોષ બ્રહ્માદિક સધળા દેવો પ્રસન્ન થયા, અને મને ભક્તિથી પ્રણામ કરવા લાગ્યા. ૧૦ પછી પૃથ્વીનો ભાર દૂર કરવા માટે મને નત્રતાથી જાણુ-બું. ૧૧ તે સાંભળી હું મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ક્ષત્રિય કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા દૈત્યોને કયા ઉપાયથી માર-વા ? ૧૨ કારણ કે તેઓ પોતાના ધર્મમાં વર્તે છે. મોટા બળવાળા છે અને પરાક્રમી છે. પછી મનમાં નિશ્ચય કરી મેં બ્રહ્માને કહ્યું કે, ૧૩ પૂર્વે પ્રજ્ઞની ઇચ્છાથી વસુ-

દેવ અને દેવકીની મારી ભક્તિ કરી, મોટું તપ કરતાં હતાં ત્યારે મેં પ્રસન્ન થઈ કહ્યું હતું કે વર માગો. ૧૪-૧૫ તે સાં-ભળી તેમણે ‘હે દેવ ! જે આપ પ્રસન્ન થયા હો તો અમને આપના જેવો પુત્ર થાય’ એવો વર માગ્યો. તેથી ‘તથા-સ્તુ’ એમ પ્રસન્ન ચિત્તથી મેં તેઓને કહ્યું. ૧૬ માટે તેની કામના પૂર્ણ કરવા માટે હું તેઓને ત્યાં જન્મીશ. અને સધળી અપ્સરાઓએ પણ પોતપોતાના અંશથી મજામાં જન્મ લેવો. ૧૭ યોગમાયાએ નંદજીને ઘેર જન્મ લેવો. એ જ યોગમાયાએ દેવકીજીના ઉદરમાં મારાં તેજરૂપ રહેલા ગર્ભ ખેંચી જલદીથી રોહિણીના ઉદરમાં લઈ જવો. એટલું કહી હું અંતર્હિત થઈ ગયો. ૧૮-૧૯ પછી બ્રહ્મા અને દેવો, હું જે દિશામાં ગયો હતો તે દિશામાં નમસ્કાર કરી પૃથ્વીને ધારણી આપી પોતપોતાને ટેકાણે ગયા. ૨૦

તતોડહં દેવકીગર્ભમવિશં સ્વેન તેજસા । હૃતેષુ વદ્ધ બાલેષુ દેવક્યા ઔપસેનિના । કારાગૃહસ્થિતાયાશ્ચ વદ્ધ-દેવેન વૈ સહ ॥ ૨૧ ॥ ગતેર્ધૈરાત્રસમયે સુપ્તે સર્વજને નિશિ । આદે માત્સ્યસિતે પ્લેઽડમ્યાં બ્રહ્મર્ષસંયુજિ ॥ ૨૨ ॥ સર્વપ્રહરણે કાલે પ્રસન્નહૃદયાશયે । આચિરાસં નિજેનૈવ રૂપેન જાવનીપતે ॥ ૨૩ ॥ વદ્ધદેવોઽપિ માં હૃદ્યા હર્ષશો-કસમન્વિતઃ । મીતઃ કંસાદુતિતરં તુષ્ટાવ ચ કૃતાંજલિઃ ॥ ૨૪ ॥ પુનઃ પુનઃ પ્રણમ્યાય પ્રાર્થયામાસ સાદરમ્ । વદ્ધ-દેવ ઉવાચ-અલૌકિકમિદં રૂપં દુર્દર્શં યોગિનામપિ ॥૨૫॥ યતેજસાડિરિટ્પદમ્ભવત્સંપ્રકાશિતમ્ । ઉદ્વિજે ભગવન્કં-સાયો મે બાલનઘાતયત્ ॥૨૬॥ ઉપસંહર તસ્માન્ન પુત્ર-પમલૌકિકમ્ । શંખચક્રગદાપદ્મલક્ષ્મીસ્તુભમાલિનમ્ ॥૨૭॥ કિરીટદ્વારકુટકેપરવલ્યાંકિતમ્ । તદ્વિદ્વસનસંઘીતં કળત્કાંચનમેશ્વરમ્ ॥૨૮॥ સ્ફુરદ્રાગીવતામ્રાર્ણં જિન્ધાંજ-નસમપ્રમમ્ । મહામરકતસ્વચ્છં કોટિમૂર્તિસમપ્રમમ્ ॥૨૯॥

પછી, હે યુધિષ્ઠિર ! કંસે વસુદેવની સાથે કેદખાનામાં રહેતાં દેવકીના છ પુત્રો મારી નાંખ્યા ત્યારે મેં પોતાના તેજથી દેવકીના ગર્ભમાં પ્રવેશ કર્યો અને ભાદરવા* વદિ આઠમને દિવસે મધરાતે જ્યારે સધળાં મનુષ્યો સુઈ ગયાં હતાં ત્યારે હું ચતુર્ભુજ સ્વરૂપી પ્રકટ થયો. એ વખતે રોહિણી નક્ષત્ર હતું, સધળાં રહેા શુભ હતા અને મનુ-ષ્યોનાં મનો પ્રસન્ન હતાં. ૨૧-૨૩ મને જોષ પ્રસન્ન થયે-લા વસુદેવ કે જે કંસથી અત્યંત ડરતા હતા અને તેથી જ શોકાતુર થયેલા હતા તે હાથ જોડી સ્તુતિ કરી વારંવાર આદરથી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. વસુદેવ કહે છે-હે ભગ-વન્ ! યોગીઓને પણ આ અલૌકિક રૂપનાં દર્શન થાય તેમ નથી. ૨૪-૨૫ જેનાં તેજથી આ સૂતિકાગૃહમાં પ્રકાશ થઈ ગયો. હે ભગવન્ ! જેણે મારાં બાલકોને મારી નાખ્યાં છે તે કંસથી હું ડરું છું. ૨૬ માટે આ

* ગુણરાત્રી આવણ વદ આઠમ.

અલૌકિક રૂપ કે જે શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ અને કૌસ્તુભથી શોભે છે, સુકુટ, હાર, બાજુબંધ અને કડાવડે શોભે છે, પીળાં વસ્ત્રો પહેરેલાં છે, શબ્દ કરતી મેખલા પહેરેલી છે, જેનાં નેત્ર સ્પુરાયમાન કમલનાં જેવાં લાલ છે, જેની કાંતિ કાળજીના જેવી સ્થામ અને મહા મરકતના જેવી સ્વચ્છ છે તથા કરોડો સૂર્યના જેવી છે, તે રૂપને છૂપાવી લો. ૧૭-૨૪

કૃષ્ણ ઉવાચ-एवं संप्रार्थितो राजन् वसुदेवेन वै तदा ।
तेनैव निजरूपेण भूत्वाऽहं प्राकृतः शिष्टः ॥ ૩૦ ॥ नय मां
गोकुलमिति वसुदेवमबोधयम् । समादायागमत्सोऽपि नन्द-
गोकुलमंजसा ॥ ૩१ ॥ द्वाराण्यपाकृतान्यासन् मत्प्रभावा-
स्त्वयं प्रभो । ददौ मार्गं च कालिंदी जलकल्लोलमालिनी
॥ ૩२ ॥ ततो यशोदाशयने न्यस्य माऽऽनकदुंदुभिः । तत्प-
र्यंके स्थितां गृह्य दारिकामगमत्पुनः ॥ ૩३ ॥ द्वाराणि
पिहितान्यासन् पूर्ववन्निगडं ततः । विन्यस्य पादयोरालस्ते
शयने न्यस्य दारिकाम् ॥ ૩४ ॥ ततो रुरोद महता स्वरे-
णापूर्य सा दिशः । तस्या रुदितशब्देन उत्थिता रक्षका
गृहात् ॥ ૩५ ॥ कंसायागम्य चाचलपुः प्रसृता देवकीति
च । सोऽपि तत्प्राप्तस्रुत्थाय भयेनातीव विह्वलः ॥ ૩६ ॥
जगाम सूतिकागेहं देवक्याः प्रस्खलन्पथि । दारिकां शय-
नादृक्ष रुदत्याश्रये स्वस्वघः ॥ ૩७ ॥ अपोयपच्छिलगुहे
सापि तस्य करच्युता । उवाच कंसमाभाष्य देवी आका-
शगा सती ॥ ૩८ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજન્ ! એવી રીતે વસુદેવની પ્રાર્થના ઉપરથી મેં ચતુર્ભુજસ્વરૂપ છોડી, બાલકેનું રૂપ ધારણ કર્યું અને 'મને ગોકુળમાં લઇ જાઓ' એમ વસુદેવને કહ્યું. તેથી વસુદેવ મને લઇ ચાલ્યા એટલે મારા પ્રભાવથી બંધ કરેલાં આરણ્ય પોતાની મેળે ઉઘડી ગયાં. અને જેમાં મોટા મોઝ ઉડતા હતા, એવાં યસુનાએ પણ માર્ગ આપ્યો. ૩૦-૩૨ એટલે વસુદેવ ગોકુલમાં જઈ, યશોદાના બીજાનામાં અને રાખી તેમાં રહેલી કન્યાને લઇ પાછા મથુરામાં પોતાને ઠેકાણે આવ્યા. ૩૩ અને કન્યાને દેવકીની શય્યામાં મૂકી, પગમાં ખેડી નાખી બેઠા. પછી સઘળાં આરણ્ય પૂર્વની પેઠે બંધ થઈ ગયાં. ૩૪ ત્યાર પછી પેલી કન્યા મોટા શબ્દથી રડવા લાગી, જે સાંભળી ચોકીવાળા જાગી ઉઠ્યા. ૩૫ અને કંસને જઈ કહ્યું કે, દેવકીને કષ્ટિક બાળક અવતર્યું છે; આ વાત સાંભળી ભયથી અત્યંત બાકુલ થઇ ગયેલો કંસ બીજાનામાંથી ઉઠી, રસ્તામાં ઠોકર ખાતો ખાતો દેવકીની પાસે આવ્યો અને પોતાની રુદન કરતી બહેન દેવકીનો અનાદર કરી પેલી કન્યાને પકડી શિલા ઉપર પછાડી. તે કન્યા તેના હાથમાંથી છડકી આકાશમાં જઈને યોલી કે, ૩૬-૩૮

किं मया कृतया नंद जातः कुत्रापि ते रिपुः । इत्युक्तः
सोऽन्यभूत्कंसः परमोद्विगमानसः ॥ ३९ ॥ आह्वापया-
मास ततो बालानां कदनाय वै । दानवा अपि बालानां
कदने चकुल्यताः ॥ ४० ॥ वनेक्यवनेष्वेव पुरभाम्भजे-
ष्वपि । अहं च गोकुले स्थित्वा पूतनां बालघातिनीम्
॥ ४१ ॥ स्तनं दातुं प्रकृतां च प्राणैः सममबोधयम् ।
तृणावर्तककारिहान्धेहकं केशिनं तथा ॥ ४२ ॥ अ-
न्यामपि बालाह्वता स्वप्रभावमदर्शयम् । ततश्च मधुरां
गत्वा हत्वा कंसादिशानवान् ॥ ४३ ॥ ज्ञातीनां परमं
हर्षं कृतवानस्मि सादरम् । देवकीवसुदेवौ च परिविज्य
हृदा मम ॥ ४४ ॥ आनंदजैलैर्मूर्ध्नि सेचयामासतुर्वृष ।
तस्मिन् दंगबरे मल्लान् हत्वा चाणूरहृककान् ॥ ४५ ॥ गजं
कुवलयापीडं कंसभातूननेकसः । एवं हतेऽछरे कंसे सर्व-
लोकैककंठके ॥ ४६ ॥ अन्येऽपि दुष्टदैत्येऽपि सर्वलोकाम्भक-
रम् । लोकाः स्रष्टस्तदाः सर्वे मां समेत्योजुरादृताः ॥ ४७ ॥
कृष्ण कृष्ण महायोगिन् भक्तानामभयप्रद । प्रक्यात्पाहि
नो देव शरणागतवत्सल ॥ ४८ ॥ अनाथनाथ सर्वज्ञ सर्व-
भूतहिते रत । किंचिद्विज्ञाप्यतेऽस्माभित्तनो वक्तुं त्वम-
र्हसि ॥ ४९ ॥ तव जन्मदिनं लोके न ज्ञातं केनचित्क-
चित् । ज्ञात्वा च तत्त्वतः सर्वे कुर्मो वर्षापनोत्सवम् ॥ ५० ॥
तेषां दृष्ट्वा तु तां भक्तिं अदामपि च सौहृदम् । मया जन्म-
दिनं तेभ्यः कृत्यात् निर्मलचेतसा ॥ ५१ ॥

હે મહા ! મને મારવાથી તુને શું ફલ થવાનું છે ? તારો જનુ તો કાઈપણ જાગ્રે ઉત્પન્ન થઈ ચૂક્યો છે. એ સાંભળી ખેદ થવાથી કંસે પોતાના નોકરોને બાળકો મારવા માટે હુકમ કર્યો. તેથી તેઓ શહેરમાં, ગ્રામમાં, વનમાં, બગીચામાં અને મજ (નેહ) માં જ્યાં બાળકો મળે ત્યાં મારવા લાગ્યા. એક દિવસે બાળકને મારતી મારતી પૂતના ગોકુલમાં આવી અને સ્તન આપી અને ધવરાવવા લાગી. તેથી મેં તેના પ્રાણ ચૂસી લીધા. પછી તૃણાવર્ત, અકાસુર, અરિષ્ટ, ધેતુકાસુર, કેશી અને બીજા પણ જે દૈત્યો આવ્યા તેઓને મારી મેં મારું પરાક્રમ બતાવ્યું. સાર પછી મથુરામાં જઈ કુવલયાપીડ હાથી, અખાડામાં ચાણૂર વગેરે મલ્લો, કંસના ભાઈ અને કંસ વગેરે દૈત્યોને મારી મારાં સર્માં સંબંધીઓને પ્રસન્ન કર્યો. પછી દેવકી અને વસુદેવ બન્ને મને આથમાં લઇ હર્ષથી શેવા લાગ્યાં. તેનાં આંસુ મારા માથા ઉપર પડ્યાં. એવી રીતે કાંટાની પેઠે દુઃખ આપતા કંસના બીજા દુષ્ટ દૈત્યોને મારી મેં લોકોને સુખી કર્યો. તેથી સઘળાં લોકો હર્ષથી મારી પાસે આવી અને કહેવા લાગ્યાં;-૪૯-૪૭ હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! હે મહાયોગિન્ ! હે ભકતોને અભય આપનાર ! હે દેવ ! હે શરણાગતવત્સલ ! આ પ્રલયથી અમારું રક્ષણ કરો. ૪૮ હે અનાથના નાથ ! હે સર્વજ્ઞ ! હે સર્વ પ્રાણીઓનું હિત કરનાર ! અમે જે

કાંઈ વિચારના કરીએ છીએ તેનો ઉત્તર આપો. ૪૯ હે મહારાજ ! લોકમાં ક્રોધપણ આપનો જન્મદિવસ જાણતાં નથી, માટે તે કહેા. કારણ કે તત્ત્વથી આપનો જન્મદિવસ જાણી તે દિવસે અમે મોટો ઉત્સવ કરીશું. ૫૦ લોકોની તેવી ભક્તિ, શ્રદ્ધા અને સ્નેહ જોઈ મેં પ્રસન્ન થિત્તી મારેા જન્મદિવસ કહ્યો. ૫૧

શ્રુત્વા તેડપિ તથા ચક્રુર્વિચિના યેન તચ્છુચ્છ । પાર્થ તરિત્સે પ્રાપ્તે ર્થતધાવનપૂર્વકમ્ ॥ ૬૨ ॥ જાત્થા પુણ્યજલે શુદ્ધે વાસસી પરિધાય ચ ॥ નિર્વૃત્યૌવશ્યકં કર્મં વ્રતસંકલ્પમાષ્વરેન્ ॥ ૬૩ ॥ અથ સ્થિત્વા નિરાહારઃ શ્વેત્રુતે તુ પરેઽહનિ । મોદયમિ પુંઢરીકાશ્ચ શારણે મે ખવામ્યય ॥ ૬૪ ॥ પુઢરીત્થા નિયમં ચૈવ સંપાયાધૈનસાધનમ્ । મંઢર્વં શોભનં કૃત્વા કલપુષ્પાદિમિથુતમ્ ॥ ૬૫ ॥ તસ્મિન્માં પૂજયેદ્ભક્ત્યા ગંવપુષ્પાદિમિઃ ક્રમાન્ । ઉપચારૈઃ શોઢશ્ચમિદ્વાંદશાશ્ચરવિથયા ॥ ૬૬ ॥ સયઃપ્રસૂતાં જનનીં વસુદેવં ચ મારિષ । ચલદેવસમાયુક્તાં રોહિણીં ગુણશોભિનીમ્ ॥ ૬૭ ॥ નંદં યશોદાં ગોપીશ્ચ ગોપાન્ ગાથૈવ સર્વેશઃ । ગોકુલં યદ્ધનાં ચૈવ યોગમાયાં ચ દારિકામ્ ॥ ૬૮ ॥ યશોદાશયને છત્રાં સયો જાતાં વરપ્રભામ્ । ઇવં સંપૂજયેત્સમ્યક્નામમન્ત્રેઃ પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૬૯ ॥ સ્વર્ણરૌપ્યતામ્રારમ્ભદાધિરિલેકૃતાઃ । કાઢપાષાણરચિતાશ્ચિત્રમન્ત્રયોઽથ લેખિતાઃ ॥ ૬૦ ॥ પ્રતિમા વિવિધાઃ પ્રોક્તાસ્તાસુ ચાન્યતમાં યજેન્ । રાત્રીં જાગરણં કુર્યોદ્ગીતનૃત્યાદિમિઃ સહ ॥ ૬૧ ॥ પુરાણૈઃ સ્તોત્રપઠૈશ્ચ જાતનામાદિષ્ઠસર્વૈઃ । શ્વેત્રુતે પારણં કુર્યોદ્ધિજ્ઞાન્ સંશોજ્ય યત્નતઃ ॥ ૬૨ ॥ ઇવં કૃતે મહારાજ વ્રતાનાશ્ચતમે વ્રતે । સર્વાન્કામાનવાપ્રોતિ વિણ્યલોકે મહીયતે ॥ ૬૩ ॥ મોહાજ કુરુતે યસ્તુ ઘાતિ સંસારાગ્રહરે । તસ્માત્કુર્વેન્પ્રવચ્ચેન નિષ્પાપો ઝાયતે નરઃ ॥ ૬૪ ॥

તે સાંભળી જે પ્રકારે તે લોકોએ વ્રત કર્યું એ પ્રકાર કહું છું, તે સાંભળો-જન્મભ્રમીને દિવસે ક્ષાત્ત થઈ, પવિત્ર જલમાં સ્નાન કરી, શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી નિલકર્ષ કરી, 'હે પુંડરીકાશ ! હે અવ્યય ! હું આજ ઉપવાસ કરી કાલે ભોજન કરીશ. આપ મારું શરણ થાઓ.' એવેા સંકલ્પ કરી, નિપજ લઈ, પૂજા-સામગ્રી તૈયાર કરી, ક્ષણપૂર્વ વગેરે સહિત સુંદર મંડપ કરી તેમાં દ્વાદશાક્ષર મંત્ર લખી યંદન, પુષ્પ વગેરે ઘેડશીપચારવડે ભક્તિથી મારી પૂજા કરવી. ૫૨-૫૯ પછી જેને તુરત પ્રસન્ન થયેલ છે એવાં દેવકી, વસુદેવ, યશદેવ, રોહિણી, નંદ, યશોદા, ગોપીઓ, ગોવાળીઓ, ગોકુલ, યમુના અને તુરતની અવતરેલ, યશોદાના બીજાનામાં સુતેલ અને સુંદર કાંતિવાળી ચેત્રમાયા કન્યા એ સર્વની નામમંત્રવડે જૂહી જૂહી પૂજા કરવી. ૫૦-૫૪ સોનાની, રૂપાની, ત્રાંબાની, પિત્તલની, અગ્નિકાની, લાકડાની, પાણીની અને ચિત્રની એવી રીતે ધણી પ્રકારની ચૂંતિ થાય છે, તેમાંથી હરકોઈ પ્રકારની

ચૂંતિની પૂજા કરવી. રાત્રિમાં જાગરણ કરવું, તેમાં ગીત ગાવાં, વાળં વગાડવાં અને નાચ કરાવવાં. ૬૦-૬૧ જાત-કર્મ, નામકરણ વગેરે કરવાં, સ્તોત્રનો પાઠ કરવો અને કથા સાંભળવી. પછી બીજે દિવસે બ્રાહ્મણોને જન્મહી પારણ કરવું. ૬૨ હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે આ ઉત્તમ વ્રત કર્યાથી સર્વ કામના પૂરી થાય છે અને અંતે વિણ્યલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૬૩ હે યુધિષ્ઠિર ! જે માણસ મહાપુણ્યથી આ વ્રત કરતો નથી તે નરકમાં પડે છે. માટે મહેનત લઈને પણ આ વ્રત કરવું, જેથી મનુષ્ય પાપરહિત થાય છે. ૬૪

અથૈવોદાહર્ત્તીમમિતિદ્વાસં પુરાતનમ્ । અંગદેશોદ્ભવો રાજા મિત્રજિત્તામ નામતઃ ॥ ૬૫ ॥ તસ્ય પુત્રો મહાતેજઃ સત્યજિત્સત્પથે સ્થિતઃ । પાલયામાસ ધર્મજ્ઞો વિધિવદ્વંજનપ્રજાઃ ॥ ૬૬ ॥ તસ્યૈવં વર્તમાનસ્ય કદાચિદૈવયોગતઃ । પાલંઢૈઃ સહ સંવાસો જમૂવં વહુવાસરમ્ ॥ ૬૭ ॥ તત્સંસંગાંતસ નૃપતિરધર્મનિરતોઽમ્ભવન્ । વેદશાસ્ત્રપુરાણાનિ વિવિંચ્ય વહુશ્ચો નૃપ ॥ ૬૮ ॥ ત્રાણેષુ તથા ધર્મે વિદ્વેષં પરમં ગતઃ । ઇવં વહુતિથે કાલે ગતે ધરતસત્તમ ॥ ૬૯ ॥ કાલેન નિધનં પ્રાપ્તો યમદૂતવર્ગંગતઃ । બદ્ધા પાશૈર્નોંધમાનો યમદૂતૈર્ધર્માતિકમ્ ॥ ૭૦ ॥ પીઠિતસ્તાષ્પમાનોઽસૌ દુઢસંગવશંગતઃ । જરકે પતિતઃ પાપો ઘાતના વહુવત્સરમ્ ॥ ૭૧ ॥ મુક્તૈશ્ચા પાપસ્ય શોષેન પૈશાર્ચી યોનિમાસથિતઃ । તૃષાશ્ચાલસમાક્રાંતો ભ્રમન્સ મરુધન્વસુ ॥ ૭૨ ॥ કસ્યચિદવથ વૈદ્યસ્ય દેહમાબિધ્ય સંસ્થિતઃ । સહ તેનૈવ સંપ્રાપ્તો મથુરાં પુણ્યદાં પુરીમ્ ॥ ૭૩ ॥ તત્રયૈ રથકૈઃ સોઽથ તપેદ્દાતુ બહ્વિકૃતઃ । વખામ વિપિને સોઽપિ ઋષીનામાશ્રમેષ્વપિ ॥ ૭૪ ॥ કદાચિદૈવયોગેન મમ જન્મઘટ્મીદિને । ક્રિયમાણાં મહાપૂર્વાં વ્રતિમિદ્ધનિમિદ્ધિજૈઃ ॥ ૭૫ ॥ રાત્રૌ જાગરણં ચૈવ નામસંકીર્તનાદિમિઃ । દ્વદશં સર્વં વિધિક્ષ્યમાવ ચ હરેઃ કથાઃ ॥ ૭૬ ॥ નિષ્પાપસ્તત્ક્ષણાદેવ મુઢનિર્મલમાનસઃ । પ્રેતદેવં સશ્ચસ્તૃજ્ય વિણ્યલોકં વિમાનતઃ ॥ ૭૭ ॥ મમ કૃતૈઃ સમાનોતો વિણ્યભોગસમન્વિતઃ । મમ સાનિધ્યમાપ્નો વ્રતસ્યાસ્ય પ્રભાવતઃ ॥ ૭૮ ॥

આ જ વિષયમાં એક ગ્રામીન ઇતિહાસ છે-અંગદેશમાં મિત્રજિત્ નામનો એક રાજા હતો. ૬૫ તેનો પુત્ર સત્યજિત કે જે ધણો તેજસ્વી અને સન્માર્ગમાં વર્તતો હતો. એ ધર્મિષ્ઠ સત્યજિત વિધિથી પ્રજનું પાલન કરતો હતો અને તેને આનંદ પમાડતો હતો. ૬૬ પરંતુ પ્રારબ્ધના જોરથી ધર્મિષ્ઠ મિત્રજિત રાજાને પાપંડીઓની સાથે ધણા દિવસ સુધી સહવાસ થયો. ૬૭ તેથી એ રાજા અધર્મમાં ચાલવા લાગ્યો. વેદ, પુરાણ અને શાસ્ત્રોની ખજૂ નિહા કરવા લાગ્યો ૬૮ અને બ્રાહ્મણોના તથા ધર્મનો અત્યંત દ્રેષ કરવા લાગ્યો. હે ભરતવંશના શ્રેષ્ઠ રાજા ! એવી રીતે ધણો કાળ ગયા પછી તે રાજા મરણ પામ્યો

તેથી યમના દૂતો તેને પાશવતી બાંધી યમરાજની પાસે
લઈ ગયા. ૧૬-૭૦ પછી પીડા પામતો અને માર ખાતો
એ રાજ દુકનો સંગ કરવાથી નરકમાં પડ્યો. ૭૧ બધાં
વર્ષો સુધી નરકનું દુઃખ ભોગવી થોડું પાપ બાકી રહ્યું
એટલે પિશાચ થયો. બૂખથી અને તૃષાથી બાકુલ થયેલો
તે પિશાચ મારવાડ અને મેવાડ દેશમાં ફરવા લાગ્યો. ૭૨
અને ફરતો ફરતો કાંઈ એક વાણીયાનાં શરીરમાં પેટા
અને તેની સાથે પુણ્યકારક મથુરાપુરીમાં ગયો. ૭૩ ત્યાંના
રહેનાર રક્ષકો (મત્ર-તંત્ર જાણનાર જુવા વગેરે) એ તે
પિશાચને વાણીયાના શરીરમાંથી કાઢ્યો, તેથી તે વનમાં
ઋષિઓના આશ્રમોમાં ફરવા લાગ્યો. ૭૪ ત્યાર પછી
જન્માષ્ટમીને દિવસે ઋષિઓએ મહાપૂજા કરી, રાત્રિમાં
જગરણ કર્યું અને કીર્તન કર્યાં. એ સધળું સારાં ભાગ્યને
લીધે પિશાચના જોવામાં આવ્યું અને કથા સાંભળવામાં
આવી. ૭૫-૭૯ તેથી તે જ વખતે તેનાં સઘળાં પાપ દૂર
થયાં અને અંતઃકરણ શુદ્ધ થયું તેથી તે પ્રેતદેહ છોડી
વિમાનમાં બેઠો. તેને મારા દૂતો પૈકુંમાં લાવ્યા. ૮૦ આ
વ્રતના પ્રભાવથી એ પાપીને પણ સામીપ્યમુક્તિ અને
દિવ્ય ભોગ મળ્યો. ૮૧

નિત્યમેવ વ્રતં ચૈત્તુરારો સાર્વકાલિકમ્ । ગીયતે વિ-
ધિવત્સમ્યક્કૃત્તનિમિત્તત્ત્વદર્શિભિઃ ॥ ૭૯ ॥ સાર્વકાલિક-
મેવૈતત્કૃત્ત્વા કામાનવાપ્તયાદ્ । एतत्તે सर्वमाह्वयतं व्रता-
नाह्वयतं व्रतम् । मम साविध्यकृद्वाजर्जिक भूयः श्रोतुमि-
च्छसि ॥ ૮૦ ॥ इति भविष्ये जन्माष्टमीव્રतकथा ॥

તત્ત્વજ્ઞાની મુનિઓ પણ આ વ્રત નિરંતર કરવું એમ
પુરાણોમાં કહે છે. ૭૯ આ વ્રત નિરંતર કરવાથી સર્વ
મનોરથો સિદ્ધ થાય છે. હે રાજા ! જે સર્વ વ્રતોમાં
ઉત્તમ છે અને મારી સામીપ્યમુક્તિને આપનાર છે, એવું
એ વ્રત કહી સંભળાવ્યું. હવે શું સંભળવા ઇચ્છા
છે ? ૮૦ એવી રીતે ભવિષ્યપુરાણમાં જન્માષ્ટમીની કથા
કહેલી છે.

જન્માષ્ટમીવ્રતનું ઉદ્ધાપન

અયોગાપનમ્ ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ-અયોગાપનવિધિં બ્રૂહિ
સર્વદેવ દયાનિધે । येन संपूर्णतां याति व्रतमेतद्ब्रुत-
मम् ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-પૂર્ણાં તિથિમહાપ્રાપ્ય ચિત્ત-
ચિત્તાદિસંયુતઃ । पूर्वगुरेकभक्ताशी स्वप्नेमां संस्मरन्हृदि
॥ ૨ ॥ પ્રાતરુત્પાયા સંસ્મૃત્ય પુણ્યષ્લોકાન્સમાહિતઃ । निर्व-
र्यावश्यकं कर्म ब्राह्मणान्त्वस्ति वाचयेत् ॥ ૩ ॥ ગુરુમા-
નીય ધર્મજ્ઞ વેદવેદાંગપારગમ્ । वृणुयाद्वित्तजैश्च वज्रालं-
करणादिभिः ॥ ૪ ॥ પલેન વા તદર્પેન તદર્ધાર્પેન વા પુનઃ । शक्त्या वापि वृषश्रेष्ठ वित्तशास्त्रविवर्जितः ॥ ૫ ॥ સૌવર્ણી
પ્રતિમાં કુર્માત્પાચાર્યાર્ચમનીયકમ્ । पात्रं संपाद्य विधिव-
त्पूजोपकरणं तथा ॥ ૬ ॥ ગોચર્મમાત્રં સંલિપ્ય મધ્યે
મંદલમાચરેત્ । ब्रह्माद्या देवतास्तत्र स्थापयित्वा प्रपूजयेत्

॥ ૭ ॥ મંદપં રંચયેતન્ન કદલીસ્તંભમંહિતમ્ । चतुर्द्वारस-
मोपेतं फलपुष्पादिशोभितम् ॥ ૮ ॥ ચિતાનં તન્ન વઘ્નીયા-
દ્વિચિત્તં ચૈવ શોભનમ્ । मण्डले स्थापयेत्कुंभं ताम्रं वा
मृन्मयं शुचिः ॥ ૯ ॥ તસ્યોપરિ ન્યસેત્પાત્રં રાજતં વૈજનં
તુ વા । वातसाच्छाद्य कौंतेय पूजयेत्तत्र मां बुधः ॥ ૧૦ ॥
ઉપચારૈઃ શોઢશર્મિર્મન્દિરેતૈઃ સમાહિતઃ । ध्यात्वावाद्यामृत्ती-
कृत्य स्वागतादिभिरादरात् ॥ ૧૧ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે સર્વ દેવ ! હે દયાનિધે ! ઉદ્ધાપનનો
પ્રકાર કહો, કે જે ઉદ્ધાપનથી આ ઉત્તમ વ્રત પૂર્ણ થાય
છે. ૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-પૂર્ણાંતિથિને દિવસે ચિત્ત ઠેકાણે
રાખી, દ્રવ્યને અનુસાર ઉદ્ધાપન કરવું. પહેલે દિવસે
એક વખત ભોજન કરી મનમાં માઠં સ્મરણ કરતાં કરતાં
સુષ્પ જવું. ૨ પછી પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી, સાવધાન થઈ
પુણ્યાત્મા લોકોનું સ્મરણ કરી, જરૂરનું નિલકર્મ આટો-
પી લઈ, બ્રાહ્મણોની પાસે સ્વસ્તિવાચન કરાવવું. ૩ પૂર્ણ
વેદ અને વેદાંગ જાણનાર તથા ધર્મજ્ઞ ગુરુને પોતાને
ઘેર બોલાવી, વજ્ર અને અલંકારાદિકથી બ્રાહ્મણોને
વરાવવા. ૪ પલ, અર્ધપલ, વા પા પલ શક્તિ પ્રમાણે
સોનાની મૂર્તિ કરાવવી, પણ શકતાથી દ્રવ્યનો લોભ
કરવો નહિ. પછી પાદ, અર્ધ, આચમનીય અને પાત્ર
વગેરે પૂજની સામગ્રી તૈયાર કરાવવી. ગોચર્મ (ગાયના
આમડા) જેટલું લોપી તેમાં મંડળ પૂરી તેમાં બ્રહ્માદિક
દેવતાઓની સ્થાપના કરી પૂજા કરવી. ૫-૭ લાં મંડપ કરા-
વવો. તેનાં ચાર બારણાં કરવાં, તેને ફળના સ્તંભ બાંધી
શોભા કરવી. ફલ અને પુષ્પ વગેરેથી એ મંડપને સુશો-
ભિત કરવો. ૮ તેમાં સુંદર વિચિત્ર ચિતાન (ચંદ્રરેખા)
બાંધવો. પવિત્ર થઈ મંડળમાં ત્રાંગાના વા મૃતિકાના
ઘડાની સ્થાપના કરવી. ૯ તેની ઉપર ચાંદીનું વા વાંસનું
પાત્ર રાખવું. પછી તેની ઉપર વજ્રથી આચ્છાદન કરી
સાવધાન થઈ પેાડશોપચારથી ધ્યાન, આવાહન, અ-
મૃતીકરણ અને સ્વાગતાદિકવડે આદરથી મારી પૂજા
કરવી. ૧૦-૧૧

ધ્યાયેષ્વતુર્જનં દેવં શંખચક્રગદાધરમ્ । પીતાંબરયુગોપેતં
લક્ષ્મીયુક્તં વિમૂષિતમ્ ॥ ૧૨ ॥ હસન્કૌતુભશોભાઢ્યં
મેઘશ્યામં છલોચનમ્ । ध्यानम् ॥ ૧૩ ॥ આગચ્છ દેવદે-
વેશ જગયોને રમાપતે । शुद्धे कस्मिन्नधिष्ठाने सन्निधेहि कृपां
कुरु । आवाहनम् ॥ ૧૪ ॥ દેવદેવ જગન્નાથ ગરુડાસનસં-
સ્થિત । गृहाण चासनं दिव्यं जगद्धातनंमोडस्तु ते । आस-
नम् ॥ ૧૫ ॥ નાનાતીપ્રાદંતં તોયં નિર્મલં પુષ્પમિશ્રિતમ્ । पाथं गृहाण देवेश विश्वरूप नमोऽस्तु ते । पाथम् ॥ ૧૬ ॥
ગંગાદિસર્વતીર્થેભ્યો ભક્ત્યાનીતં છઠીતલમ્ । गंधपुष्पाद्य-
तोपेतं गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते । अर्घ्यम् ॥ ૧૭ ॥ કૃષ્ણા-
વેળીસમ્પૂર્ણં કાર્તિકીદીપ્તસંયુતમ્ । गृहाणाचमनं देव विश-
काय नमोऽस्तु ते । આચમનમ્ ॥ ૧૮ ॥ દધિશૌર્યં ધૃતં

શુદ્ધં કપિલાયાઃ સુગંધિ ચત્ર । સ્વચાદુ મધુરં શૌરે મધુપર્કં
ગૃહાણ મે । મધુપર્કમ્ પુનરાચમનં ॥ ૧૯ ॥ પંચામૃતેન
જપનં કરિષ્યામિ સુરોત્તમ । ક્ષીરોદધિનિવાસાય લક્ષ્મી-
કાંતાય તે નમઃ । પંચામૃતં ॥ ૨૦ ॥ મંદાકિની ગૌતમી
ચ યજ્ઞના ચ સસ્વતી । તામ્યઃ જ્ઞાનાર્થમાનીતં ગૃહાણ
શિશિરં જલમ્ । જ્ઞાનમ્, પુનરાચમનં ॥ ૨૧ ॥ શુદ્ધ-
જાંદનદપ્રભયે તદ્વિદ્યાસુરોચિવી । મયોપપારિતે તુર્ધ્ય
વાસતી પ્રતિગૃહ્ણતામ્ । વજ્રયુગ્મમ્ ॥ ૨૨ ॥ યજ્ઞોપવીત-
મિતિ યજ્ઞોપવીતમ્ ॥ ૨૩ ॥ કિરીટકુંઠલાદીનિ કાંચી
વલયયુગ્મકમ્ । કૌસ્તુભં વનમાલાં ચ ભૂષણાનિ અજસ્ત્ર
મે । ભૂષણાનિ ॥ ૨૪ ॥ મલયાચ્છલસંભૂતં વનસારમનોહ-
રમ્ । હૃદયાનંદનં ચારુ ચંદનં પ્રતિગૃહ્ણતામ્ । ચંદનમ્
॥ ૨૫ ॥ અક્ષતાશ્ચ સુરશેષેતિ કુંકુમાક્ષતાન્ ॥ ૨૬ ॥
માલતીચંપકાદીનિ ઘૃષ્ટિકાચકુલાનિ ચ । તુલસીપત્રમિ-
શ્ચાણિ ગૃહાણ સુરસત્તમ । પુષ્પાણિ ॥ ૨૭ ॥

પૂજના મંત્રો—‘જે ચાર હાથવાળા છે. શંખને, ચક્રને,
અને ગદાને ધારણ કરનાર છે, પીળાં વસ્ત્ર ધારણ કરનાર
છે, લક્ષ્મીસહિત છે, સુરોહિત છે, શોભતા કૌસ્તુભવાળા
છે, મેઘ જેવા શ્યામ છે, અને સુંદર નેત્રવાળા છે તે દેવનું
હું ધ્યાન કરું છું.’ એ મંત્રોવડે ધ્યાન કરવું. ૧૭ ‘હે દેવ !
હે દેવેશ ! હે જગતના કારણ ! હે રમાપતે ! આપ કૃપા
કરો અને આ શુદ્ધ સ્થલમાં પધારો.’ ૧૪ ‘હે દેવદેવ !
હે જગન્નાથ ! હે ગરુડ ઉપર ખીરાજનાર ! હે જગતને
ઉત્પન્ન કરનાર ! આપને નમસ્કાર કરું છું. માટે દિવ્ય
આસનનું અહણ્ય કરો.’ ૧૫ ‘હે દેવેશ ! હે વિશ્વરૂપ ! આપને
નમસ્કાર કરું છું. જૂદાં જૂદાં તીર્થોનું નિર્ભલ જલ, કે જે
પુષ્પસહિત છે તે પાણ માટે અહણ્ય કરો.’ ૧૬ ‘હે દેવ !
આપને નમસ્કાર કરું છું, માટે હક્તિથી આણેલું ગંગા
વગેરે સઘળાં તીર્થોનું જલ, કે જેમાં ચંદન, પુષ્પ અને
અક્ષત નાખેલ છે તે અર્ધ્ય માટે અહણ્ય કરો.’ ૧૭ ‘હે દેવ !
હે જગદ્રૂપી શરીરવાળા ! આપને નમસ્કાર કરું છું, માટે
કૃષ્ણા, વેણી અને યમુનાનું જળ આચમન માટે અહણ્ય
કરો.’ ૧૮ ‘હે શૌરે ! કપિલા ગાયનું દૂધ, ઘી, મધ વગેરેથી
તૈયાર કરેલા મધુપર્ક કે જે ધણે સ્વાદુ અને મધુર છે
તેનું અહણ્ય કરો.’ ૧૯ ‘હે સુરોત્તમ ! આપ ક્ષીરસમુદ્રમાં
નિવાસ કરો છો, અને લક્ષ્મીના પતિ છો તેને હું નમ-
સ્કાર કરું છું, અને પંચામૃતથી સ્નાન કરાવું છું.’ ૨૦
‘હે દેવ ! ગંગાનું, ગૌતમીનું, યમુનાનું અને સસ્વતીનું જળ
લાભ્યો છું, તે ધણું શીતલ છે માટે સ્નાન વાસ્તે અહણ્ય
કરો.’ ૨૧ ‘હે દેવ ! શુદ્ધ સોનાના જેવી કાંતિવાળાં અને
વીજળીના જેવાં ચક્રચક્રિત યે વસ્ત્રો આપને આપું છું,
તે અહણ્ય કરો.’ ૨૨ પછી ‘યજ્ઞોપવીતં’ એ મંત્ર બણી
યજ્ઞોપવીત પહેરાવવું. ૨૩ ‘હે દેવ ! મુકુટ, કુંડલ, કટિમેખ-
લા, યે કડાં, કૌસ્તુભ અને વનમાલા વગેરે અલંકારો

આપું છું, તે અહણ્ય કરો.’ ૨૪ ‘હે દેવ ! મલય પર્વતમાં
ઉત્પન્ન થયેલ, કપૂરવડે સુંદર અને હૃદયને આનંદ આપ-
નાર મનોહર ચંદનનું અહણ્ય કરો.’ ૨૫ ‘અક્ષતાશ્ચ સુરશેષ’ એ
મંત્ર બણી કુંકુવાળા ચોખા ચઢાવવા. ૨૬ ‘હે સુરસત્તમ !
માલતી, ચંપક (ચંપે) બુધ અને ખેરસડી વગેરેનાં
પુષ્પો તથા તુલસીદલનું અહણ્ય કરો.’ ૨૭

અર્ચાંગપૂજા—અર્ચનાશ્ચનાયં પાદૌ પૂં, વામનાયં
ગુલ્ફૌ પૂં, શૌર્યેં જંબે પૂં, વૈકુંઠવાસિનેં ઝરુ પૂં,
પુરુષોત્તમાયં મેદૂં પૂં, વાહુદેવાયં કટીં હૃષીકેશાયં
નાભિં માધવાયં હૃદયં પૂં, મધુસૂદનાયં કંઠં પૂં,
વરાહાયં શાહ પૂં, ત્રિસિંહાયં હસ્તૌ પૂં, દૈત્યસૂદ-
નાયં મુલ્લં પૂં, દામોદરાયં નાભિકાં પૂં, પુષ્કરીકા-
ક્ષાયં નેત્રે પૂં, ગરુડચ્ચજાયં ઓત્રે પૂં, ગોવિંદાયં
લલાટં પૂં, અચ્યુતાયં શિરઃ પૂં, કૃષ્ણાયં સર્વોગં પૂં ॥

અંગપૂજા—અર્ચનાશ્ચનાય નમઃ પાદૌ પૂજયામિ’ એ મંત્ર
બણી પગની પૂજા કરવી. ‘વામનાયં’ થી ઘુંડીની, ‘શૌર્યેં’
થી પીંડીની, ‘વૈકુંઠવાસિનેં’ થી સાથળની, ‘પુરુષોત્તમાયં’
થી લિંગની, ‘વાહુદેવાયં’ થી કેડની, ‘હૃષીકેશાયં’ થી
નાભિની, ‘માધવાયં’ થી હૃદયની, ‘મધુસૂદનાયં’ થી કંઠની,
‘વરાહાયં’ થી બાહુની, ‘ત્રિસિંહાયં’ થી હાથની, ‘દૈત્યસૂદ-
નાયં’ થી મુખની, ‘દામોદરાયં’ થી નાકની, ‘પુષ્કરીકાક્ષાયં’
થી નેત્રની, ‘ગરુડચ્ચજાયં’ થી કાનની, ‘ગોવિંદાયં’ થી
લલાટની, ‘અચ્યુતાયં’ થી મસ્તકની અને ‘કૃષ્ણાય નમઃ
સર્વોગં પૂજયામિ’ એ મંત્ર બણી સર્વાંગની પૂજા કરવી.

અથ પરિવારદેવતાપૂજા—દેવર્કી વસદેવં ચ રોહિણીં
સર્વળં તથા । સાત્યર્કિં ચોદ્ધવાકુરાડપ્રસેનાદિયાદિવાન્
॥ ૨૮ ॥ નંદં યશોદાં તસ્કાલપ્રવૃત્તાં ગોપગોપિકાઃ । કા-
ર્તિકીં કાલિયં ચૈવ પૂજયેન્નામમન્વ્રતઃ ॥ ૨૯ ॥

પરિવાર દેવતાનું પૂજન—દેવકી, વસુદેવ, રોહિણી,
બલદેવ, સાલકી, ઉદ્ધવ, અહૂર, ઉપસેન વગેરે માદેવો,
નંદ, નવા પ્રસવવાળી યશોદા, ગોવાળીઆ, ગોપીઓ,
યમુના અને કાલિય એટલાની નામમંત્રવડે પૂજા
કરવી. ૨૮-૨૯

વનસ્પતિસોદ્ધનં કાલાગુરુસમન્વિતમ્ । પૂર્વં ગૃહાણ
ગોવિંદ ગુણસારાર ગોપતે । પૂષ્પમ્ ॥ ૩૦ ॥ સાઝ્યં ચ વર્તિ-
સંયુક્તં । દીપમ્ ॥ ૩૧ ॥ જ્ઞાલ્યોદનં પાયસં ચ સિતા-
વૃત્તવિમિશ્રિતમ્ । નાનાપક્વાનસંયુક્તં નૈવેયં પ્રતિગૃહ્ણતામ્ ।
નૈવેયમ્ ॥ ૩૨ ॥ હત્તરાપોશનમ્ ॥ ૩૩ ॥ ફલં ફલમિતિ
ફલમ્ ॥ ૩૪ ॥ પૂર્ણીફલમિતિ તાંદુલમ્ ॥ ૩૫ ॥ હિર-
વ્યગર્ભેતિ દક્ષિણામ્ ॥ ૩૬ ॥ નીરાજયે તતો ભક્ત્યા
મંગલં સદ્ગદીરયન્ । જય મંગલનિર્ધોષેદેવદેવે સમર્ચયે ।
નીરાજનમ્ ॥ ૩૭ ॥ દત્તવા પ્રુષ્પાંજલિં ચૈવ પ્રદક્ષિણપુરઃસર-
મ્ । પ્રણમેરંકવક્ત્રમૌ ભક્તિપ્રદઃ પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૮ ॥
સ્તુત્વા નાનાવિષ્ણુઃ સ્તોત્રૈઃ પ્રાર્થયેત જગત્પતિમ્ । નમસ્તુભ્યં

જગન્નાથ દેવકીતનય પ્રભો ॥ ૩૯ ॥ ચંદ્રદેવાત્મજાનંત
યજ્ઞોદાનંદવર્દન । ગોવિંદ ગોકુલાધાર ગોપીકાંત નમોઽસ્તુ
તે ॥ ૪૦ ॥ તત્તસ્તુ શપથેદર્શનિદોહરવતઃ શ્રુતિઃ । કૃષ્ણાય
પ્રથમં દયાદેવકીસહિતાય ચ ॥ ૪૧ ॥ નાલિકેરેણ શુદ્ધેન
યુક્તમર્ચ્યે ત્રિચક્ષણઃ । કૃષ્ણાય પરયા મક્તયા ધંસે કૃત્વા
વિધાનતઃ ॥ ૪૨ ॥ જાતઃ કંસવધાર્થાય મૃમારોતારણાય
ચ । કૌરવાણાં ચિનાશાય વૈત્યાનાં નિધનાય ચ ॥ ૪૩ ॥
પાંડુવાનાં હિતાર્થાય ધર્મેસ્ત્યાપનાય ચ । ગૃહાણાર્ચ્યં મયા
દત્તં દેવકીસહિતો હરે । હૃતિ કૃષ્ણાર્ચ્યમન્ત્રઃ ॥ ૪૪ ॥
શંભે કૃત્વા સતસ્તોત્રં સપુષ્પફલચંદનમ્ । જાઘ્રમ્યામવર્તિ
ગત્વા ચંદ્રાચાર્ચ્યં નિવેદયેત્ ॥ ૪૫ ॥ ક્ષીરોદાગ્નિર્લભ્યૂત
અગ્નિગોતરસદ્ગુરુ । ગૃહાણાર્ચ્યં મયા દત્તં રોહિણ્યા સહિતઃ
પ્રભો ॥ ૪૬ ॥ ય્યોત્સ્નાપતે નમસ્તુભ્યં નમસ્તે ય્યોતિર્ષા
પતે । નમસ્તે રોહિણીકાંત ગૃહાણાર્ચ્યં નમોઽસ્તુ તે । હૃતિ
ચંદ્રાર્ચ્યમન્ત્રઃ ॥ ૪૭ ॥ હૃત્યં સંપૂજ્ય દેવેશં રાત્રીં જાગરણં ચ-
રેત્ ॥ ગીતનૃત્યાદિના ચૈવ પુરાણધ્વજાદિભિઃ ॥ ૪૮ ॥

‘હે ગોવિંદ ! હે શુભસાગર ! હે ગોપતે ! ધૂપ કે જે
વૃક્ષના રસથી ઉત્પન્ન થયેલ છે અને અગુરુ ચંદન સહિત
છે તેનું પ્રહણ કરો.’ એ મંત્રથી ધૂપ કરવો. ૩૯ ‘સાગ્ર્યં ચ
વર્તિસંયુક્તં’ એ મંત્ર બાળી દીવો કરવો. ૪૦ ‘હે દેવ !
ભાત, ઘી, સાકર સહિત દૂધપાક અને નાના પ્રકારનાં
અન્નનું નૈવેદ્ય કરું છું, તે પ્રહણ કરો.’ ૪૧ ઉતારપો-
શન. ૪૨ ‘હૃદં ફલં’ મંત્ર બાળી ફલ. ૪૩ ‘પ્રગીફલં’ એ
મંત્રવડે તાંબૂલ ૪૪ અને હિણ્યર્ગમં’ એ મંત્રવડે દક્ષિણા
દેવી. ૪૫ ‘હે દેવ ! હું જ્ય અને મંગલ શબ્દનું ઉચ્ચારણ
કરી ભક્તિથી આરતી ઉતારું છું અને પૂજા કરું છું’ એ
મંત્રથી આરતી ઉતારવી. ૪૬ પછી પુષ્પાંજલિ આપી,
પ્રદક્ષિણા કરી, નમ્રતાથી પૃથ્વીમાં દંડની પેટ પ્રણામ
કરવા. ૪૭ પછી કેટલાક સ્તોત્રોનો પાઠ કરી, ‘હે જગન્નાથ !
હે દેવકીપુત્ર ! હે પ્રભો ! હે વસુદેવના પુત્ર ! હે અનંત !
હે યશોદાના આનંદને વધારનાર ! હે ગોવિંદ ! હે ગોકુ-
લના આધાર ! હે ગોપીપતે ! આપને વારંવાર નમસ્કાર
કરું છું.’ એવી રીતની પ્રાર્થના કરવી. ૪૮-૪૯ પછી ‘હે
હરે ! કંસના વધ માટે, પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા માટે, કૌર-
વોના નાશ માટે, અને દૈત્યોનો નાશ કરવા માટે, પાંડવોના
કલ્યાણ માટે અને ધર્મની સ્થાપના માટે આપ પ્રકટ થયેલા છો, હે શ્રીકૃષ્ણ ! દેવકીસહિત આપ
મારા અર્ધ્યનું પ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર બાળી, ૪૦-૪૧
પરમ ભક્તિથી વિધિ પ્રમાણે શીખમાં જલ વગેરે લઈ,
શ્રીફલસહિત અર્ધ્ય શ્રીકૃષ્ણને આપવો. પછી ચંદ્રોદય
વખતે શીખમાં જલ લઈ, તેમાં ચંદન, પુષ્પ અને ફલ
નાખી, પૃથ્વી ઉપર ગોઠાવી આંધર થઈ, ૪૧ ‘હે ક્ષીરસમુદ્ર-
માંથી ઉત્પન્ન થયેલા ! હે અગ્નિગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા !
હે જ્યોત્સ્નાપતે ! હે નક્ષત્રપતે ! હે રોહિણીપતે ! આપને

નમસ્કાર કરું છું. હે પ્રભો ! રોહિણીસહિત આપ મારા
અર્ધ્યનું પ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર બાળી ચંદનને અર્ધ્ય આપ-
વો. ૪૧-૪૭ એવી રીતે પૂજા કરી, રાત્રિમાં ભગરણ
કરવું; તેમાં ગીત ગાવાં, નૃત્ય કરાવવું, પુરાણનું શ્રવણ
કરવું અને બીજા પણ ઉત્સવો કરવા. ૪૮

પ્રત્યેકે વિમલે સ્નાત્વા પૂજયિત્વા જગદ્ગુરુમ્ । પાપસેન
તિકાઝૈશ્ચ મૂલમન્ત્રેણ મક્ષિતઃ ॥ ૪૯ ॥ અદ્યોત્તરશતં
કૃત્વા તત્તા પ્રુષ્ણસુક્તઃ । હૃદં વિષ્ણુરિતિ પ્રોક્ત્વ હૃદ્યાદૈ
વૃતાદ્વૃત્તીઃ ॥ ૫૦ ॥ હોમશોર્ષં સમાપ્ત્યાય પૂર્ણાદુતિપુરઃસરમ્
॥ ૫૧ ॥ આચાર્ય પૂજયેદ્ગુરુમ્ ભૂષણાચ્છાદનાદિભિઃ ।
ગામેકાં કપિલાં દયાદ્રતસંપૂર્તિદેતવે ॥ ૫૨ ॥ પવસ્તિર્નાં
સુશીલાં ચ સવસ્તાં સગુણાં તથા । સ્વર્ગર્થર્થાં રોષ્ણુરાં
કાંત્યદોહનિકાયુતમ ॥ ૫૩ ॥ રત્નપુષ્પાં તામ્રપુર્ણં સ્વ-
ર્ણચંદાસમન્વિતામ્ । વજ્રચ્છર્ણાં દક્ષિણાદયામેષં સંપૂર્ણતાં
વ્રજેત્ ॥ ૫૪ ॥ કપિલાયા અમાવે તુ ગૌરવ્યાપિ પ્રદીપતે ।
તતો દયાય શ્રુતિસ્મયોઽન્યેમ્વચૈવ યથાવિધિ ॥ ૫૫ ॥
શર્યાં સોપસ્કર્યાં દયાદ્રતસંપૂર્તિદેતવે । શ્રાક્ષણાન્મોજ-
યેત્પશ્ચાદ્દૈતેમ્વચ દક્ષિણામ્ ॥ ૫૬ ॥ કલશાનનસંપૂર્ણ-
ન્વચાચૈવ સમાહિતઃ । વીનાંધકૃપણાચૈવ યથાર્થં પ્રતિપૂજ-
યેત્ ॥ ૫૭ ॥ પ્રાપ્યાદ્વઙ્ગાં તથા તેમ્બો યુજીત સહ ચંદ્રુજિઃ ।
ર્ષ્યં કૃતં મહારાજ વ્રતોષાપનકર્મણિ ॥ ૫૮ ॥ નિષ્પાપસ્તત્સ્થ-
ણાદેવ જાયતે વિદ્યુશોપમઃ । પુત્રપૌત્રસમાયુક્તો ધનધાન્ય-
સમન્વિતઃ । મુક્તશ્ચ મોગાંશિરં કાલમંતે મમ પુરં વ્રજેત્
॥ ૫૯ ॥ હૃતિ ઓમત્રિવિપુરાણે કૃષ્ણયુગિરિસંવાદે જન્મા-
દ્દમીત્રતોષાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

પછી બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલમાં સ્નાન કરી, શ્રીકૃષ્ણની
પૂજા કરી, મુશ્મંત્ર બાળી ભક્તિથી દૂધપાક, તિલ અને
ઘીનો એકસો આઠ વખત હોમ કરવો. ૪૯ પછી પુરુષ-
સૂક્તથી તથા ‘હૃદં વિષ્ણુઃ’ એ મંત્રથી ઘીની આહુતિ
આપવી. ૫૦ પછી પૃથ્ણુહુતિ આપી હોમ સમાપ્ત કર-
વો. ૫૧ ભક્તિ રાખી વસ્ત્ર, અલંકારોદિકથી આચાર્યની
પૂજા કરવી. પછી વ્રત પૂરું થવા માટે સારા સ્વભાવવા-
ળી, સારા શુભવાળી, સોનાનાં શાંખાવાળી, રૂપાની
ખરીવાળી, રત્નોના પૂંછડાવાળી, ત્રાંખાના વાંસાવાળી,
સોનાની ઘંટાવાળી, વજ્રવાળી અને વાછડાંવાળી દુઢણી
કપિલા ગાય આપવી. તેને હોવા માટે કાંસાનું
વાસણ આપવું. તેમ જ દક્ષિણા આપવી. ૫૨-૫૪
જે કપિલા ગાય ન મળે તો બીજી ગાય આપવી. વ્રત પૂરું
થવા માટે વરાવેલા તથા બીજા બ્રાહ્મણોને વિધિથી
શામગ્રીસહિત શર્યા આપવી. ૫૫ આઠ બ્રાહ્મણો જમાડી
તેઓને દક્ષિણા તથા અન્યની ભરેલા ધડા આપવા. ખરીબ
ખરખાને યોગ્ય રીતે સત્કાર કરવો. ૫૬ પછી સર્વની આજ્ઞા
લઈ, સર્ગાં વહાલાંની સાથે પોતે ભોજન કરવું. ૫૭

દે યુધિષ્ઠિર । એવી રીતે ઉઘાપન કરવાથી મનુષ્ય તત્કાળ પાપરહિત થાય છે, ૫૮ અને આ લોકમાં પુત્ર-પૌત્ર, ધન, ધાન્ય વગેરેનું સુખ ભોગવી, યજ્ઞ વખત સુધી ઉત્તમ ભોગ ભોગવી, અંતે મારા લોકને (વૈકુંઠને) પ્રાપ્ત થાય છે. ૫૯ એવી રીતે ભવિષ્યપુરાણમાં જન્માષ્ટમીવ્રતનું ઉઘાપન કહેલું છે.

૫ જ્યેષ્ઠાવ્રત

અથ માદ્રગુહાદમ્યાં જ્યેષ્ઠેં જ્યેષ્ઠાવ્રતમુક્ત કાળાદર્શો-
માદ્રે શુક્લાદમી જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રેણ સમન્વિતા । મહતી કી-
ર્તિતા સત્ત્વાં જ્યેષ્ઠાદર્શી પ્રપૂજયેત્ । ચપહારૈર્વંદુવિષૈરલક્ષ્મી-
વિનિહતત્ત્વે ॥ ૧ ॥ કિપ્તુપુરાણેડપિ-કન્યાસ્થાકાંદમી
શુક્લા જ્યેષ્ઠેં મહતી સ્મૃતા । અલક્ષ્મીપરિહારાય જ્યેષ્ઠાં
તત્ર પ્રપૂજયેત્-હતિ । અત્ર કન્યાસ્થાકાંકિઃ પ્રાશસ્ત્વાર્થાં ।
દ્વંદ્વં ચ જ્યેષ્ઠાયોગવચ્ચેન પૂર્વવિદ્યાર્થાં પરિદ્યાર્થાં વા કાર્યમ્
॥ ૨ ॥ માસિ માદ્રપદે શુક્રે પક્ષે જ્યેષ્ઠેર્જસંયુતે । યસ્મિન્ક-
સ્મિન્દિને વાપિ જ્યેષ્ઠાદર્શી પ્રપૂજયેદિતિ માધવીયે સ્કાં-
દોક્તેઃ ॥ ૩ ॥ દિનદ્વયે નક્ષત્રયોગે નુ પરિદિને મધ્યાહ્ના-
દુર્વે નક્ષત્રસત્ત્વે પરા પ્રાપ્તા । અન્યથા રાત્રાવપિ નક્ષત્રયોગે
પૂર્વેવ । યસ્મિન્ દિને ભવેજ્યેષ્ઠા મધ્યાહ્નાદુર્વમન્યથુઃ ।
તસ્મિન્હવિષ્યં પૂજા ચ ન્યુના ચેત્પૂર્વવાસરે । મવમીસ-
હિતા કાર્યા અદમી નાત્ર સંશયઃ । માસિ માદ્રપદે શુક્રે
પક્ષે જ્યેષ્ઠેર્જસંયુતા । રાત્રિર્યસ્મિન્ દિને કુર્યાંજ્યેષ્ઠાયાઃ
પરિપૂજનમ્ । હતિ સ્કાંદાદ્ ॥ ૪ ॥ દિનદ્વયે જ્યેષ્ઠાયોગા-
માયે સ્વદન્યામેવેદં કાર્યં, નતુ તયુક્તિત્વંતરેડપિ । પ્રત્યા-
ગ્વિકં તિથાવુક્તં યજ્યેષ્ઠાદૈવતં તત્ત્વમ્ । પ્રતિજ્યેષ્ઠાવ્રતં યજ્ઞ
વિહિતં કેવલકોટ્તુમિ । તિથાવેવાચરેદાથં દ્વિતીયં કેવલક્રાંતઃ
હતિ માત્સ્યવચનાદ્ ॥ ૫ ॥ મદનરત્ને અવિષ્યે નુ નક્ષત્ર-
માત્રે કલમ્-માસિ માદ્રપદે પક્ષે શુક્રે જ્યેષ્ઠા યદા ભવેત્ ।
રાત્રી જાગરણં કુર્યાદિમિમેન્વૈથ પૂજયેત્-હતિ । દાક્ષિણ-
સ્થાસ્તુજ પત્ર કુર્વૈતિ । एवं નિર્ણીતપૂજાદિનાત્પૂર્વદિનેઽન્દ-
રાધાયામાવાહનમુત્તરદિને પૂજનં મૂલે વિસર્જનં કાર્યમ્
॥ ૬ ॥ તથા ચ સ્કાંદે-મૈત્રેયાવાહયેર્વૈં જ્યેષ્ઠાયાં નુ પ્રપૂજ-
યેત્ । મૂલે વિસર્જયેર્વૈં ત્રિદિનં વ્રતહ્રત્તત્ત્વમ્ ॥ ૭ ॥

બાદરવા શુદિ આઠમને દિવસે જે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય
તો તે દિવસે જ્યેષ્ઠાવ્રત કાલોદર્શીમાં કહેલું છે-‘જે
બાદરવા શુદિ અષ્ટમી જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રસહિત હોય તો
ઉત્તમ કહેવાય છે, માટે તે દિવસે નાના પ્રકારના ઉપચાર-
વડે જ્યેષ્ઠાદેવીની પૂજા કરવી. જેથી દરિદ્રપણું દૂર થાય.’^૧
લિંગપુરાણમાં પણ, ‘કન્યા સંક્રાંતિની શુદિ આઠમને
દિવસે જે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય તો તે ઉત્તમ કહેવાય છે,
માટે દરિદ્રપણું દૂર કરવા તે દિવસે જ્યેષ્ઠા દેવીની પૂજા
કરવી.’ ઉપધા સ્થાકમાં કન્યા સંક્રાંતિ કહેલી છે તે શ્રેષ્ઠ-
તા માટે છે એટલે તે નિર્ણયમાં ઉપયોગી નથી, આ

જ્યેષ્ઠાવ્રત સમીના યોગવાળી વા નવમીના યોગવાળી
અષ્ટમી એટલે જે દિવસે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય તે દિવસે
કરવું.^૨ કારણ કે ‘બાદરવા માસના શુક્લ પક્ષમાં જે
દિવસે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય તે દિવસે જ્યેષ્ઠા દેવીની પૂજા
કરવી.’ એમ ર્કંદપુરાણમાં કહેલું છે.^૩ જે પહેલે દિવસે
અને બીજે દિવસે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રનો યોગ હોય, તોપણ
બીજે દિવસે મધ્યાહ્નોત્તર યોગ હોય તો બીજે દિવસે
વ્રત કરવું. અને જે મધ્યાહ્નોત્તર નક્ષત્રનો યોગ ન હોય
અને પહેલે દિવસે રાત્રિએ યોગ થતો હોય તો પહેલે
દિવસે જ વ્રત કરવું. કારણ કે ‘જે દિવસે મધ્યાહ્ન પછી
થોડા પછુ જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રનો યોગ હોય તો તે દિવસે
હવિષ્યદાન અને પૂજા કરવી, એટલે વ્રત કરવું, અને જે
જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર ન્યૂન હોય તો પહેલે દિવસે વ્રત કરવું. નવમી-
સહિત અષ્ટમી કરવી, એમાં સંદેહ નથી. ‘બાદરવા માસ-
ના શુક્લ પક્ષમાં જે દિવસે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રસહિત રાત્રિ
હોય તે દિવસે જ્યેષ્ઠા દેવીની પૂજા કરવી.’ એમ ર્કંદપુ-
રાણમાં કહેલું છે.^૪ જે બેય દિવસે જ્યેષ્ઠાનક્ષત્રનો યોગ
ન હોય તો અષ્ટમીને દિવસે વ્રત કરવું, પણ જ્યેષ્ઠા
નક્ષત્રવાળી બીજી તિથિમાં વ્રત કરવું નહિ. કારણ કે
પ્રાતિવાર્ષિક જ્યેષ્ઠાવ્રત જે તિથિમાં કરવાનું કહેલું છે તે
તિથિમાં જ કરવું. અને જે કેવલ નક્ષત્રમાં કરવાનું કહેલું
છે તે કેવલ જ્યેષ્ઠાનક્ષત્રમાં જ કરવું.’ એમ મત્સ્યપુરા-
ણમાં કહેલું છે.^૫ મદનરત્નમાં તથા ભવિષ્યપુરાણમાં
તો જ્યેષ્ઠાનક્ષત્રમાં જ્યેષ્ઠાવ્રત કરવું એમ કહેલું છે.
બાદરવા શુદિમાં જ્યારે જ્યેષ્ઠાનક્ષત્ર હોય, ત્યારે રાત્રિ-
એ જાગરણ કરવું અને આ મંત્રોથી પૂજા કરવી. દક્ષિણી
લોકો તો આ વ્રત જ્યેષ્ઠાનક્ષત્રમાં જ કરે છે. એવી રીતે
પૂજા કરવાના દિવસનો નિર્ણય કરી પહેલે દિવસે અનુરા-
ધા નક્ષત્રમાં જ્યેષ્ઠા દેવીનું આવાહન કરવું, બીજે દિવસે
પૂજન કરવું, અને મૂળ નક્ષત્રમાં ત્રીજે દિવસે વિસર્જન
કરવું.^૬ આ વાત ર્કંદપુરાણમાં કહેલી છે-‘અનુરાધામાં
જ્યેષ્ઠા દેવીનું આવાહન કરવું, જ્યેષ્ઠામાં પૂજન કરવું
અને મૂળમાં વિસર્જન કરવું, એવી રીતે ત્રણ દિવસનું આ
વ્રત કહેલું છે.’^૭

જ્યેષ્ઠાવ્રતપૂજનો પ્રકાર

અથ પૂજા-તિથ્યાદિ સંકીર્ત્યં મમ મૃતવંચાત્વાદિદોષ-
પરિહારાયે પુષ્પોમાદિદ્રવ્યે દરિદ્રનાશાયે ચ યથામિતિ-
તોપચારૈર્જ્યેષ્ઠાપૂજનમદં કરિષ્યે ॥ ૧ ॥ ત્રિકોચનાં શુક્લ-
દર્તાં ચિત્તીં કાંચનીં તત્ત્વમ્ । ચિત્તીં રક્તનયનાં જ્યેષ્ઠાં
ધ્યાયામિ સંદરીજ્ઞ । ધ્યાનમ્ ॥ ૨ ॥ પછેહિ ત્વં મહા-
માતે સુરાધરનમસ્કૃતે । જ્યેષ્ઠા ત્વં સર્વદેવાનાં માતૃસમીપં
ગતા મવ । આવાહનમ્ ॥ ૩ ॥ ચેતસિંહાસનસ્થાં નુ ચેત-
સૌરલંકૃતામ્ । વરદે પુસ્તકં પાશં ચિત્તૈયે તે નમો નમઃ ।
આસનમ્ ॥ ૪ ॥ જ્યેષ્ઠે એકે તપોનિઢે ચર્મિઢે સત્યવાદિનિ ।

સહદ્રમયનોત્પન્ને પાથં ગુહ્ય નમોઽસ્તુ તે । પાથમ ॥ ૧ ॥
 શ્રીલંકાકર્પૂરયુતં તોયં પુષ્પેણ સંયુતમ્ । ગૃહાણાધ્યયં મયા
 દત્તં જ્યેષ્ઠાદેવિ નમોઽસ્તુ તે । અર્ધમ્ ॥ ૬ ॥ જ્યેષ્ઠાયે તે
 નમસ્તુત્યં શ્રેષ્ઠાયે તે નમો નમઃ । જ્યેષ્ઠે શ્રેષ્ઠે તપોનિષ્ઠે બ્રહ્મિષ્ઠે
 સત્યવાદિનિ । આચમનમ્ ॥૭॥ પયોદપિ ધૃતં ચૈવ હૌદ્રં શર્ક-
 રયાન્વિતમ્ । પંચામૃતં મયાનીતં સ્નાનાર્થં દેવિ ગૃહ્યતામ્
 પંચામૃતમ્ ॥ ૮ ॥ મન્દાકિન્યાઃ સમાનીતં દેર્માર્મોઠહવા-
 સિતમ્ । સ્નાનાર્થં તે મયા દત્તં તોયં સ્નાહિ જગન્મયે ।
 જ્ઞાનમ્ ॥ ૯ ॥ સૂક્ષ્મતંત્રભવે શ્વેતે ધૌતે નિર્મલવારિણા ।
 વારણે લોકલજ્ઞાયા વાસસી પ્રતિગૃહ્યતામ્ । વજ્રયુગમ્ ।
 આચમનમ્ ॥૧૦॥ હરિદ્રાકુંકુમં ચૈવ કંઠસ્પર્શ ચ તાઢકમ્ ।
 સિંદૂરં કજલં દેવિ પટસૌભાગ્યાનિ ગુહ્ય ભોઃ । સૌભાગ્ય-
 દ્રવ્યાણિ ॥ ૧૧ ॥ શ્રીલંકાં ચંદનં । ચંદનમ્ ॥ ૧૨ ॥
 અક્ષતાશ્ચ સુરં । અક્ષતાન્ ॥ ૧૩ ॥ નૂપૂરૌ મેશ્વલા કાંચી
 કંકણાનિ સુશોભને । નાસિકાયાં મયા દત્તા મુક્તાકાંચ-
 નસંયુતા । અલંકારાન્ ॥ ૧૪ ॥ માલ્યાદીનિ સુગંધીનિ ।
 પુષ્પાણિ ॥૧૫॥ વનસ્પતિરસોં ધૂપમ્ ॥૧૬॥ સાજ્યં ચેતિ
 દીપમ્ ॥૧૭॥ ગોધૂમપિટશાલ્યાદિતંડુલાનાં ચ કારિતાઃ ।
 સ્વાઘઃ પ્રસૂતિમાશ્રસ્તુ પુરિકા ધૃતપાષિતાઃ ॥ ૧૮ ॥
 શાલ્યોદનં સૂપયુક્તં દપિ દુર્યં ધૃતં તથા । નાનાશ્વંજનસં-
 યુક્તં જ્યેષ્ઠં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । જ્યેષ્ઠમ્ ॥ ૧૯ ॥ ઉત્તરાપોં
 ॥ ૨૦ ॥ કરોદ્ધતનમ્ ॥ ૨૧ ॥ કલમ્ ॥ ૨૨ ॥ તાંબૂલમ્
 ॥ ૨૩ ॥ હિરણ્યગર્ભેતિ દક્ષિણમ્ ॥ ૨૪ ॥ નીરાજનમ્
 ॥ ૨૫ ॥ પ્રદક્ષિણમ્ ॥ ૨૬ ॥ શાર્ફંગાળગ્જલઙ્ગારિ-
 પ્રાસતોમરસુદૈરઃ । અન્યૈરપ્યાયુષ્યૈયુક્તાં જ્યેષ્ઠે સ્વામર્ચ્યામ્ય-
 હમ્ । પુષ્પાંજલિમ્ ॥૨૭॥ ત્વં લક્ષ્મીસ્ત્વં મહાદેવિ ત્વં જ્યેષ્ઠે
 સર્વદામરેઃ । પૂજિતાસિ મયા દેવિ વરદા ભવ મે સદા ।
 પ્રાર્થનામ્ ॥ ૨૮ ॥

તિથિવાર વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરીઃ-‘મારા, પુત્ર થઇ
 મરી જતા હોય તે દોષ અને વાંઝીયાપણુનેા દોષ દૂર
 કરવા માટે, તેમ જ ખીજા દોષો દૂર કરવા માટે, પુત્ર-
 પૌત્રાદિકની વૃદ્ધિ માટે અને દરિદ્રપણુનેા નાશ કરવા
 માટે યથાશક્તિ મળેલા ઉપચારવડે જ્યેષ્ઠા દેવીનું પૂજન
 કરીશ.’ એવા સંકલ્પ કરી, ‘જ્યેષ્ઠા દેવી કે જેને ત્રણ
 નેત્ર છે, ધોળા દાંત છે, સુવર્ણના જેવું શરીર છે, લાલ
 નેત્ર છે, જે વિરક્ત છે અને સુંદરી છે તેનું હું ખ્યાન કરું
 છું.’ એ મંત્ર ભણી ખ્યાન કરવું. હે દેવિ ! હે મહાભાગે ।
 આપ સર્વ દેવોમાં શ્રેષ્ઠ છો, આપને સર્વ દેવો નમસ્કાર
 કરે છે, આપ આંહી પધારો અને મારી પાસે રહો.’
 આવાહન. ‘હે દેવિ । આપ કે જે સ્વેતસિંહાસન ઉપર
 ખીરાને છો, સ્વેતવસ્ત્રોવડે શોભિત છો અને વરદ, પુસ્તક
 તથા પાશને ધારણ કરો છો, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર
 કરું છું.’ આસન. ‘હે જ્યેષ્ઠ ! હે દેવિ ! આપ શ્રેષ્ઠ
 છો, તપમાં નિષ્ઠાવાળા છો, ધર્મિષ્ઠ છો, સહ્ય બોલનાર છો

અને સમુદ્રના મયન કરવાથી પ્રકટ થયાં છો તેને હું નમ-
 સ્કાર કરું છું. પાણનું ગ્રહણ કરો,’ પાણ. ‘હે જ્યેષ્ઠા
 દેવિ ! આપને નમસ્કાર કરું છું અને ચંદન, કર્પૂર તથા
 પુષ્પસહિત અર્ધ્ય આપું છું, તે ગ્રહણ કરો.’ અર્ધ્ય. ‘હે
 જ્યેષ્ઠા ! હે દેવિ । આપ કે જે જ્યેષ્ઠા છો, શ્રેષ્ઠા છો, તપ
 કરો છો, બ્રહ્મિષ્ઠા છો અને સત્ય બોલનાર છો તેને હું
 નમસ્કાર કરું છું.’ આચમન. ‘હે દેવિ ! દૂધ, દહીં, ઘી,
 મધ અને સાકરવાળું પંચામૃત સ્નાન માટે છે તે ગ્રહણ
 કરો.’ પંચામૃત. ‘હે દેવિ ! હે જગદૂરે । આપના સ્નાન-
 માટે સુવર્ણની સુંગધીવાળું ગંગાજળ લાવ્યો છું, માટે
 સ્નાન કરો.’ સ્નાન. ‘લોકલજ્ઞાનનું નિવારણ કરનાર અને
 સ્વચ્છ જલમાં ધોણેલાં ઝીણું બે વસ્ત્રોનું ગ્રહણ કરો.’
 વસ્ત્ર. ‘હે દેવિ ! હરિદ્રા, કુંકુમ, કંઠસ્પર્શ, તાઢપત્ર (અકાટ),
 સિંદૂર અને કાળજળ એ છ સૌભાગ્યદ્રવ્યોનું ગ્રહણ કરો.’
 ‘શ્રીલંકાં ચંદનમ્’ એ મંત્રથી ચંદન, ‘અક્ષતાશ્ચ’ એ મંત્ર
 ભણી અક્ષત, ‘હે દેવિ ! ઝાંઝર, કટિમેખલા, કંકણ
 અને નાકમાં પહેરવા માટે સોનામાં જડેલાં મોતીનું
 ગ્રહણ કરો,’ એ મંત્રથી અલંકાર પહેરાવવા. ‘માલ્યા-
 દીનિ’ એ મંત્ર ભણી પુષ્પો ચડાવવાં. ‘વનસ્પતિરસોં’
 એ મંત્રથી ધૂપ, ‘ભાર્ય ચંથી દીપ’, ‘હે દેવિ ! ધઉ,
 શાળ, અને ચોખાના લોટની ઘીમાં તળેલી સુંદર સ્વાદુ
 પૂરીઓ, ભાત, દાળ, દહીં, દૂધ, ઘી અને કઢી વગેરેનું
 નૈવેદ્ય આપને ધરું છું, તે ગ્રહણ કરો.’ નૈવેદ્ય. ૧૮-૧૬ ઉત્ત-
 રાપોશન, કરોદ્ધતન, ફળતાંબૂલ, ‘હિરણ્યગર્ભ’ એ મંત્ર
 ભણી દક્ષિણ આપવી. ૨૦-૨૪ ચારતી, પ્રદક્ષિણ અને
 નમસ્કાર કરવા. ૨૫-૨૬ હે દેવિ ! હે જ્યેષ્ઠ ! ધનુષ,
 ખાણ, કમળ, ખડ્ગ, ચક્ર, પ્રાસ, તોમર, સુદ્ધગળ અને
 ખીજાં આયુધોસહિત આપનું પૂજન કરું છું; એમ કહી
 પુષ્પાંજલિ આપવી. ૨૭ હે દેવિ ! હે જ્યેષ્ઠ ! આપ લક્ષ્મી
 છો, આપ મહાદેવી છો, દેવો આપની પૂજા કરે છે
 અને હું પણ આપની પૂજા કરું છું માટે મને નિરંતર
 વરદાન આપો. એવી રીતે પૂજાવિધિ કહેલો છે. ૨૮

ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલો પૂજાપ્રકાર

અથ ભવિષ્યોક્તો વ્રતવિધિઃ ॥ યુધિષ્ઠિર ડગાચ-મૃત-
 વંદ્યા તુ યા નારી કાકવંધ્યા તથાપરા । ગર્ભસવા તૃતી-
 યા ચ નાનાદોષૈસ્તુ કૃપિતા ॥ ૧ ॥ નિર્ધનાશ્ચ નરા યે વૈ
 દારિદ્ર્યેણ હતાશ્ચ યે । કર્મણા કેન મુચ્યંતે તન્મે જૂહિ
 જનાર્દન ॥ ૨ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ડગાચ-માસિ શ્રાદ્ધપદે યજ્ઞે પક્ષે
 જ્યેષ્ઠા યદા ભવેત્ । રાત્રૌ જાગરણં કુપાંત્રીતવાદિનિસ્વનૈઃ
 ॥ ૩ ॥ ઇવંવિધવિધાનેન પરિર્મનૈશ્ચ પૂજયેત્ । ઇષોદિ
 ત્વં મહાભાગે હરાહરનમસ્કૃતે ॥ ૪ ॥ જ્યેષ્ઠા ત્વં સર્વદેવાનાં
 મત્સર્મીયં ગતા ભવ । શ્વેતસિંહાસનસ્થા તુ શ્વેતવૈશ્વલ-
 કૃતા ॥ ૫ ॥ વરદં પુસ્તકં પાશં વિષત્વૈ તે નમો નમઃ ।
 જ્યેષ્ઠે શ્રેષ્ઠે તપોનિષ્ઠે ધર્મિષ્ઠે સત્યવાદિનિ ॥ ૬ ॥ સહદ્રમ-

યનોત્પન્ને જ્યેષ્ઠાયૈ તે નમો નમઃ । શાન્ત્વાણાઙ્ગલદ્વારિ-
પ્રાસતોમરચુદ્રૈઃ ॥ ૭ ॥ અન્વૈરપ્યાર્યૈર્ચ્યુક્તાં જ્યેષ્ઠે સ્વામ-
ર્ચયામ્યહમ્ । સુરાસુરનૈર્વૈયા યક્ષકિનરપૂજિતા ॥ ૮ ॥
પૂજિતાઽસુમયા દેવિ જ્યેષ્ઠે સ્વામર્ચયામ્યહમ્ । વિપ્રપ્રિયે
મહામાયે સુરાસુરસુપૂજિતે ॥ ૯ ॥ સ્પૃહસૂક્ષ્મમયે
દેવિ જ્યેષ્ઠે સ્વામર્ચયામ્યહમ્ । ત્વં લક્ષ્મીસ્ત્વમુમાદેવી
ત્વં જ્યેષ્ઠે સર્વદાઽમૃતૈઃ ॥ ૧૦ ॥ પૂજિતાસિ મયા
દેવિ વરદા ભવ મે સદા । પુત્રવારવિહદયર્થે લક્ષ્મ્યા-
મૈવ વિહદયે ॥ ૧૧ ॥ અલક્ષ્મ્યાથ વિનાશાય સર્વકાલં
ભજેત તામ્ । ગુરું સંપૂજયેદ્ભક્ત્યા ભૈરાવમરણાદિભિઃ
॥ ૧૨ ॥ તતો દ્વાદશવર્ષાણિ પૂજનીયા પ્રયત્નતઃ ।
યાવજન્માપવા પૂર્વે વિધિનાઽનેન માન્યૈઃ ॥ ૧૩ ॥ દદાતિ
વિત્તં પુત્રાંશ્ચ અર્ષેનીયા સદા ભિયા । અનેન વિધિના યત્નો
યો હિ પૂજયતે નરઃ ॥ ૧૪ ॥ નારી વા પૂજયેજ્જ્યેષ્ઠાં તસ્ય
લક્ષ્મીર્વિવર્ધતે । વંધ્યા તુ લભતે પુત્રાન્ દુર્ભગા હમગા મવેવ
॥ ૧૫ ॥ ઇવં વિધિવિધાનેન જ્યેષ્ઠાદેવીં સમર્ચયેત્ । વિઘ્ના-
સ્તસ્ય પ્રણવ્યંતિ યથાઽહ્ન લઘ્વે તથા ॥ ૧૬ ॥ તથા
પ્રાણં કુલશ્રેષ્ઠ જ્યેષ્ઠાયાઃ શોભનં વ્રતમ્ । નીરાજને કૃતે
ચૈવ દીપો પ્રાણઃ સુમક્તિઃ ॥ ૧૭ ॥ મૈવેવં હૃદિતં
પ્રાપ્ય વ્રતિનાઽમે યુષ્ધિર । ગુરુહસ્તાત્સદા પાશો રીપઃ
પ્રજ્વલિતો મહાન્ ॥ ૧૮ ॥ વ્રતસ્યો મકિયુક્તઃ દ્યુષ્ઠિઃ
પ્રયત્નમાનસઃ । અનેન વિધિના ચૈવ વ્રતં કૃયાંપુષ્ધિર
॥ ૧૯ ॥ જ્યેષ્ઠાનામ પરા દેવી મુક્તિદાપ્રદાસિની । યસ્તાં
પૂજયતે રાજન્ તસ્યૈ સર્વે પ્રયચ્છતિ ॥ ૨૦ ॥ હૃતિ મવિષ્યે
જ્યેષ્ઠાવ્રતકથા ।

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે જનાર્દન ! શ્રુતવંધ્યા (છાકરાં જેનાં
મરી જતાં હોય), કાકવંધ્યા (જેને એક જ બાળક થયેલ
હોય), મર્લસવા (જેને ગર્ભ પડી જતો હોય) અને બીજા
પણ કટલાક દોષવાળી સ્ત્રી, તેમ જ દરિદ્રપણથી
પીડાતા પુરુષો, શું કરવાથી દોષમુક્ત થાય અને સુખી
થાય, એ અને કહે. ૧-૨ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-ભાદરવા
માસના શુકલ પક્ષમાં જે દિવસે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય તે
દિવસે રાતે ગીત ગાવાં, વાળાં વગડાવવાં, જામરશું કરવું
અને વિધિથી પૂજા કરવી. ૩ તેના મંત્રોઃ-“હે દેવિ ।
હે જ્યેષ્ઠે । આપ કે જે મહાભાગ્યશાળી છો, સર્વ દેવ-
તાઓમાં શ્રેષ્ઠ છો અને આપને સર્વ દેવ નમસ્કાર કરે
છે, ૪ તેથી આપ અહીં પધારો અને મારી પાસે રહો.
હે દેવિ । જે સ્વેત સિંહાસન ઉપર વિરાજે છો, જે સ્વેત
વસ્ત્રોવડે શોભિત છો, અને જે વરદ, પુસ્તક અને પાશને
ધારણ કરે છો તે આપને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું
છું. ૫ હે દેવિ । હે જ્યેષ્ઠે । આપ શ્રેષ્ઠ છો, તપ કરે છો,
ધર્મિષ્ઠ છો, સત્ય બોલનાર છો, ૬ અને સમુદ્રમથનથી
નીકળેલાં છો, તેને હું નમસ્કાર કરું છું. હે જ્યેષ્ઠે ।
ધનુષ, બાણ, કમળ, ખડ્ગ, ચક્ર, પ્રાસ, તોમર, મુદ્રમર

અને બીજાં શસ્ત્રો ધારણ કરનારાં આપની હું પૂજા કરું
છું. ૭ હે દેવિ । હે જ્યેષ્ઠે । દેવ, દૈત્ય અને મનુષ્યો જેનું
વંદન કરે છે, અને યક્ષ તથા કિનર જેની પૂજા કરે છે
તેવાં આપની હું પૂજા કરું છું. ૮ હે જ્યેષ્ઠે । હે મહાભાયે ।
જેને બ્રાહ્મણો પ્રિય છે, જેની દેવ, દૈત્યો પૂજા કરે છે
અને જે સ્થૂલ સૂક્ષ્મરૂપ છે તેવાં આપની હું પૂજા કરું
છું. ૯ હે દેવિ । હે જ્યેષ્ઠે । આપ લક્ષ્મી છો, આપ પાર્વ-
તી છો, અને આપ સર્વ દેવોમાં શ્રેષ્ઠ છો, આપની હું પૂજા
કરું છું, પ્રસન્ન થાઓ. ૧૦ એ મંત્રોવડે પૂજા કરવી. સ્ત્રી,
પુત્ર તથા લક્ષ્મીની ઈર્ષ્યા માટે અને અલક્ષ્મીના નાશ
માટે નિરંતર જ્યેષ્ઠા દેવીનું પૂજન કરવું. ૧૧ દેવીની પૂજા
કર્તા પછી વરુ અને અર્ધકારાદિકથી, ભક્તિપૂર્વક ચુરની
પૂજા કરવી. ૧૨ એવી રીતે બાર વર્ષોપર્યંત જ્યેષ્ઠા દેવીની
પ્રથમપૂર્વક પૂજા કરવી. આ દેવી ધન અને પુત્ર આપે
છે, માટે સ્ત્રીએ નિરંતર તેની પૂજા કરવી. ૧૩ હે રાજન્ ।
ઉપર કહેલા પ્રકારથી જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ જ્યેષ્ઠા દેવી-
ની પૂજા કરે છે તેની લક્ષ્મી વધે છે. ૧૪ આ વ્રત કરવાથી
વાંઝણીને પુત્ર થાય છે, દુર્ભાગીની સુભાગી થાય છે. ૧૫
જે માણસ વિધિથી જ્યેષ્ઠા દેવીનું પૂજન કરે, તેનાં સધ-
ળાં વિઘ્નો જળમાં ધવણ્યની પેઠે નષ્ટ થાય છે. ૧૬ હે યુધિ-
ષ્ઠિર । એવી રીતે જ્યેષ્ઠા દેવીનું ઉત્તમ વ્રત કરવું. આરતી
ઉતાર્યા પછી ભક્તિથી આરતી લેવી. ૧૭ પછી દેવીને
પ્રસાદ લેવો. ચુરના હાથમાંથી બળતો દોવો લેવો. હે
યુધિષ્ઠિર । ઉપર કહેલા વિધિથી પવિત્ર થઈ, મન સ્થિર
રાખી આ વ્રત કરવું. ૧૮ તેથી જ્યેષ્ઠા દેવી પ્રસન્ન થઈ
ભોગ અને મોક્ષ આપે છે, જે પુરુષ એ દેવીની પૂજા કરે
છે, તેને દેવી સધળું આપે છે. એ પ્રકારે ભવિષ્યપુરા-
ણમાં જ્યેષ્ઠામતની કથા છે.

સ્કંદપુરાણમાં કહેલું જ્યેષ્ઠામત

સ્કંદપુરાણેઽપિ-માસિ શ્રાદ્ધપદે શુક્રે પક્ષે જ્યેષ્ઠર્ધ-
સંયુતે । યસ્મિન્કલ્મિન્દિને કૃયાંજ્યેષ્ઠાયાઃ પરિપૂજનમ્ ॥ ૧ ॥
તન્નાદ્યન્વાં યદા વારો માનોઽર્જ્યેષ્ઠર્ધમેવ ચ । નીલજ્યેષ્ઠેતિ
સા પ્રોકા દુર્લભા બદ્ધકાલિકી ॥ ૨ ॥ કૃતલાનો નરઃ
કૃયાંતસ્થાનમ્પત્ર વા દિને । મકિયુક્તઃ દ્યુષ્ઠિઃ કૃયાંજ્યેષ્ઠા-
દેવ્યાસુ પૂજનમ્ ॥ ૩ ॥ જલાશયાતુ પૂર્વેશ્વરાનસ્તંચક્ર-
કૈરાઃ । દેવીરૂપં ચ તૈવૈ કૃત્વા વા સ્થાપયેત્તતઃ ॥ ૪ ॥
ગોમયેનોપલિપ્તે ચ હૈર્મી વા સ્થાપયેદ્દુષ્પત્તઃ । સ્થાપયેદ્વાજર્મી
તાર્મીં લેહ્યાં વા પદ્મકુમ્ભયોઃ । આવાહયેતત્તો દેવીમથવા
પુસ્તકેઽપિ વા ॥ ૫ ॥

ભાદરવા શુદ્ધિમાં જે દિવસે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય, તે દિવસે
જ્યેષ્ઠા દેવીનું પૂજન કરવું. ૧ ભાદરવા શુદ્ધિ અષ્ટમીને
દિવસે એ જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર, અને રવિવાર આવે તો તે નીલ-
જ્યેષ્ઠા કહેવાય છે. એ નીલ જ્યેષ્ઠા ધણી વખત સૂધી
દુર્લભ છે એટલે કેાષ્ઠક વખતે જ આવે છે. ૨ એ નીલ-

જ્યેષ્ઠા વા જ્યેષ્ઠાને દિવસે સ્નાન કરી, ભક્તિ રાખી પવિત્રતાથી જ્યેષ્ઠા દેવીનું પૂજન કરવું.^૭ વ્રતને પહેલે દિવસે નદી વગેરે જલાશયમાંથી પાંચ કાંકરા લાવવા, તેમાં જ દેવીનું રૂપ કરી સ્થાપના કરવી.^૪ અથવા ગોળ-રથી લીંપી સોનાની, રૂપાની અથવા તાંબાની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી; અથવા ભીંતમાં કે કપડામાં અથવા પુસ્તકમાં દેવીની મૂર્તિ ચીતરવી.^૫ પછી આવાહન કરવું.

ત્રિલોચનાં શુક્રદર્શી ચિત્તર્થી રાજર્થી તદ્દમ્ । ચિરકાં રક્તનયનાં જ્યેષ્ઠામાવાહયામ્યહમ્ ॥ ૬ ॥ इति मन्त्रेण तां देवीमावाह्य सुकृती व्रती । ज्ञानं दद्यात्तथा पाथं पादयो-रुभयोर्द्विज ॥ ७ ॥ श्रीखंडकपूरयुतं दद्याद्वर्चं च भक्तितः । पंचास्रतं तथा स्नानं निर्मलेन जलेन च ॥ ८ ॥ वर्षं गंधं तथा पुष्पं धूपदीपादिकं च यत् । पूजयित्वा च सौभाग्यै-र्द्व्यैर्नानाविधैः शुभैः ॥ ९ ॥ गोधूमयवशकायादिनामाद-व्यैश्च निर्मितम् । कृत्वा प्रष्टुतिमात्रास्तु पूरिका घृतपा-चिताः ॥ १० ॥ निवेदनीया यत्किंचिद्यादेव्यै प्रयत्नतः । भक्त्या मया छरेशानि यदनं हीयते तव ॥ ११ ॥ तद्गुहाय महादेवि ज्येष्ठे भेष्ठे नमोऽस्तु ते । ततः स्तुत्वा महादेवीं सर्वकामफलप्रदाम् ॥ १२ ॥ ज्येष्ठायै ते नमस्तुभ्यं श्रेष्ठायै ते नमो नमः । ज्येष्ठे શ્રેષ્ઠે તપોનિષ્ઠે ધર્મિષ્ઠે સત્યવા-દિનિ । તતઃ ક્ષમાપ્ય તાં દેવીં સ્તુત્વીત સ્તવનોત્તમૈઃ ॥ ૧૩ ॥ બ્રાહ્મણાન્મોજયેત્પથાસ્તુવાસિન્યસ્તથા बहु । दास्यो दासा-श्च संभोज्या दीर्घांश्चकृपास्तथा ॥ ૧૪ ॥ દેવીં વિપ્રમન્દ-શાપ્ય સ્વયં શ્રુજીત કામયતઃ । મહાપિત્વા તથાચમ્ય દેવીં નત્વા પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૫ ॥ શયીત બ્રહ્મચર્યેન કુર્યાત્પ્રાતર્વિ-સર્જનમ્ । પવમેષ પ્રક્રયાદ્વિ વ્રતં તુ પરિવત્સરમ્ ॥ ૧૬ ॥ જ્યેષ્ઠાવિસર્જનં તુ શકૈરાન્ વારિણિ ક્ષિપેત્ । હૃદયોદનં તયા સાર્કં દેવં સ્વસ્ય શુભાસ્યે ॥ ૧૭ ॥

તેનો મંત્ર-‘જેને ત્રણ નેત્ર છે, ધોળા દાંત છે, સુંદર શરીર છે, લાલ નેત્ર છે, અને જે વિરક્ત છે, તે જ્યેષ્ઠા દેવીનું હું આવાહન કરું છું.’ એ મંત્રથી આવાહન કરી સ્નાન કરાવવું.^૯ એય પત્રમાં પાઘ આપવું, ચંદન અને કપૂરસહિત ભક્તિથી અર્ધ આપવો.^૭ પંચાશ્રતવડે સ્નાન કરાવવું, શુદ્ધોદકવડે સ્નાન કરાવવું, વજ્ર પહેરાવવું, ચંદન ચડાવવું, પુષ્પ ચડાવવાં, પછી ધપ દીપ વગેરેની તબ્બીજ કરવી, નાના પ્રકારનાં સૌભાગ્યદ્રવ્યો-વડે પૂજા કરવી.^{૮-૧૦} ધઉ, યવ, શાળ વગેરે દ્રવ્યની બના-વેલી અને ઘીમાં તળેલી નાની નાની પૂરીઓ અને બીજું પણ જે કાંઈ હોય તે ધરી,^{૧૦} ‘હે પુરેશાનિ । હે દેવિ । હે જ્યેષ્ઠા ! હે શ્રેષ્ઠ ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું, માટે મેં જે કાંઈ નૈવેદ્ય ધર્યું છે તે ગ્રહણ કરો,’ એ મંત્ર બોલવો.^{૧૧} પછી દેવીની પાસે ક્ષમા માગી સ્તોત્રથી સ્તુતિ કરવી.^{૧૨} ધણા બ્રાહ્મણો, સુવાસિની સ્ત્રીઓ, દાસ, દાસીઓ, આદિના બહેરાં વગેરેને જમાડી, દેવીની તથા આચાર્યની

આજ્ઞા બધી વાણી નિયમમાં રાખી પોતે જમવું.^{૧૩-૧૪} પછી આચમન કરી, દેવીને વારંવાર પ્રણામ કરી બ્રહ્મ-ચર્ય રાખી સુવું.^{૧૫} બીજે દિવસે સવારે વિસર્જન કરવું.^{૧૬} એવી રીતે વર્ષોવર્ષ આ વ્રત કરવું. વિસર્જન કર્યા પછી પેલા કાંકરા જળમાં નાંખવા. તેની સાથે દહીં અને ખાત આપવો, જેથી પોતાનું બહુ થાય.^{૧૭}

ज्येष्ठे देवि नमस्तुभ्यमज्जमीनामहेतवे । पुनरेहि वत्स-रति मम गोहे क्षुभप्रदे ॥ १८ ॥ एवं संप्राप्य तां देवीं गीत-वाद्यपुरःसरम् । अपूपवटकान्दवाद्राक्षणेभ्यस्ततो द्विज ॥ १९ ॥ कुर्वादेवं प्रयत्नेन सायं चाथ विसर्जयेत् । विषार्थी प्रामुष्याद्विधां कीकामः क्षियमेव च ॥ २० ॥ ज्जमीनान् जायते मर्त्यः की तु मोदेत भवैरि । विनायकेन सहितं देव्याः कुर्याद्विसर्जनम् ॥ २१ ॥ સૌવર્ણી રાજર્થી તાર્થી શૃંગ્મર્થી બાપિ ભક્તિતઃ । વ્રતં સ્વયં ચ કૃતબાન્ સિદ્ધં શાપ્યકૃતાદૈનઃ ॥ ૨૨ ॥ દેવ્યા મહત્ત્વં કથિતં તવેદં વિચિથ મન્ત્રાર્ચનસંયુતતથા । મન્ત્રોડપિ સાયુજ્યકરો વ્રતસ્ય તથા મયા તે કથિતં સદૈવ ॥ ૨૩ ॥ इति स्कान्दोक्तो व्रतविधिः ।

પછી પ્રાર્થના કરવી:-‘હે જ્યેષ્ઠા ! હે દેવિ ! આપને નમસ્કાર કરું છું, માટે ફરીથી પણ વર્ષ પૂરું થયે અલ-ક્ષીના નાશ માટે મારે ઘેર પધારણે અને શુભ કરજો.’^{૧૮} એવી રીતે પ્રાર્થના કરી ગીત ગાવાં, વાળં વગડાવવાં. સાર્યકાલે બ્રાહ્મણને પુઝા અને વડાં આપી, દેવીનું વિસર્જન કરવું.^{૧૯} જ્યેષ્ઠા દેવીનું વ્રત કરવાથી વિદ્યાર્થીને વિદ્યા મળે છે, સ્ત્રી ધનનારને સ્ત્રી મળે છે, પુરુષ ધન-વાન્ થાય છે અને સ્ત્રી પતિની સાથે આનંદ પામે છે.^{૨૦-૨૧} પછી ગણેશસહિત દેવીનું વિસર્જન કરવું. (સોનાની, રૂપાની, તાંબાની અથવા માટીની શક્તિ પ્રમાણે મૂર્તિ કરાવવી. તેમ કરવાથી પોતે પૂજા કર્યા વિના વ્રત કર્યું હોય તો પણ સિદ્ધ થયું.) હે રાજન્ ! મેં તમને જ્યેષ્ઠા દેવીનાં વ્રતનું માહાત્મ્ય કહ્યું.^{૨૨} તેના મંત્ર અને પૂજાપ્રકાર કહ્યો. એ મંત્ર પણ સાયુજ્ય મુક્તિ આપનાર છે. એ પ્રમાણે વ્રતમાં જે કાંઈ કહેવાનું હતું તે કહી સંભળાવ્યું.^{૨૩} એવી રીતે સ્કંદપુરાણમાં જ્યેષ્ઠા-વ્રતની કથા છે.

જ્યેષ્ઠાવ્રતનું ઉદ્ધાપન

अपोषापनम् ॥ दयापने तु प्रतिमां छवर्णपक्षमि-ताम् । कृत्वा चाष्टदले पथे स्थापयेत्कञ्चोपरि ॥ १ ॥ तामग्रिवर्णामिति च मन्त्रेणावाहयेद्भरती । नाममन्त्रेण कूर्ची-तासत्तं पाथमथाप्यकम् ॥ २ ॥ आपोहिष्ठेति तिसृमिहि-रप्यवर्णाव्रतस्युतिः । अमिषेकं चाचमनं मधुपर्कं च कञ्चु-कीक्ष ॥ ३ ॥ वषट्गंधाज्जातपुष्पधूपदीपान् प्रयत्नतः । नैवेद्याचमनीये च करोद्भर्तनकं छमम् । तांस्त्रैलं दक्षिणां

*આ સ્ત્રોક કે પદ જગ્યા છે અને તેની સંજતિ મળતી નથી.

ન થયો હોય તો સિદ્ધ સંક્રાંતિમાં દ્વાર્વાણીનું પ્રત ઉત્તમ કહેવાય છે,' એવી રીતે મહનરત્નમાં ર્કંદપુરાણનું વચન પ્રમાણ છે.^૧

અગત્ય વડિતે તાત પૂજયેદમૃતોદ્ભવામ્ । વૈષ્ણવં પુત્ર-
શોકં ચ દશજન્માનિ પંચ ચ-ઈતિ તથૈશ્વ દોષોત્કેશ ।
યદા તુ ભાદ્રશુકલાષ્ટમ્યામગત્યોદયસ્તદા તત્પૂર્વે કૃષ્ણા-
ષ્ટમ્યાં કાર્યમ્ । શુક્લપક્ષભાવેડપિ પૌર્ણિમાંતમાસેન ભાદ્રપ-
દમાત્રલાભાવ । યદા તુ ભાદ્રપદોઽધિકસ્તદા સિંહાર્ક
પૂર્વેતિ યદાદત્તવચનાત્ । અધિમાસે તુ સંપ્રાપ્તે નમસ્ય
ઉદયે જ્ઞનેઃ । અર્વાંગેવ વ્રતં કાર્યં પરતો ન તુ કુશ્વચિત્-
ઈતિ નિર્ણયવીપકે સ્કાંદાધ્યાધિકે એવ કર્તવ્યમ્ ॥ ૬ ॥
દ્વં જીનાં નિત્યમ્ । યા ન પૂજયતે દ્વાર્વા મોહાદિહ
યથાચિધિ । ત્રીણિ જન્માનિ વૈષ્ણવ્યં લભતે નાત્ર સંશયઃ ।
તમાસંપૂજનોયા સા પ્રતિવર્ષં વૃષ્ણજનૈઃ-ઈતિ પુરા-
ણસચ્ચયાત્ ॥૭॥ યદા તુ જ્યેષ્ઠાર્દિકં વિનાષ્ટમી સર્વથા
ન લભ્યતે તદા તત્ત્રૈવોક્તમ્ । કર્તવ્યમ્ ચૈકમકેન જ્યેષ્ઠામૂલં
યદા ભવેત્ । જ્યેષ્ઠામખ્યર્ચયેદ્વક્ત્યા ન વંધ્યં દિવસં નયે-
ત્-ઈતિ ભવિષ્યોત્તરેડવકલ્પેનાતુષ્ઠાનં, ન તુ સર્વથા
લોપઃ ॥ ૮ ॥

તેમ જ 'હે પુત્ર ! અગત્યના ઉદયમાં દ્વાર્વાનું પૂજન કરવાથી પંદર જન્મપર્યંત રંડાપો આવે છે અને પુત્રનો શોક રહે છે' એવી રીતે મહનરત્નમાં જ દાખ કહેલો છે. જે ભાદ્રપદ માસની શુક્લ અષ્ટમીને દિવસે અગત્યનો ઉદય હોય, તો કૃષ્ણપક્ષની અષ્ટમી લેવી. કારણ કે તેથી પણ ભાદ્રપદ માસ તો છે જ. 'જે અધિક માસ ભાદરવો હોય તો, પહેલા ભાદરવામાં પ્રત કરતું પણ કોઈ વખતે ખીજ ભાદરવામાં કરતું નહીં,' એવી રીતે નિર્ણયદીપકમાં કહેલા ર્કંદપુરાણનાં વચનથી સિદ્ધ થાય છે કે, અધિક માસમાં સિદ્ધ સંક્રાંતિમાં જ (એ પ્રત) કરતું.^૧ આ પ્રત સ્ત્રીઓએ જરૂર કરતું જોઇએ. કારણ કે 'ભાદરવા માસમાં જે સ્ત્રી વિધિથી દ્વાર્વાપૂજન કરતી નથી, તે ત્રણ જન્મ સુધી વિધવા થાય છે, એમાં સંશય નથી; એટલા માટે વર્ષો વર્ષ સ્ત્રીઓએ દ્વાર્વાપૂજન કરતું; એવી રીતે પુરાણસમુચ્ચયમાં કહેલું છે.^૨ જે પહેલે દિવસે વા ખીજે દિવસે જ્યેષ્ઠા અથવા મૂળ નક્ષત્રના ચોગ વિના અષ્ટમી મળે જ નહીં તો, 'જે જ્યેષ્ઠા અથવા મૂળ નક્ષત્ર હોય તો એક વખત ભોજન કરતું, અને જ્યેષ્ઠાનું પૂજન કરતું, પણ ખાલી દિવસ જવા દેવો નહીં.' એમ પુરાણ-સમુચ્ચયમાં જ કહેલ છે અને ભવિષ્યોત્તરમાં પણ 'ગૌણપક્ષથી પ્રત કરતું, પણ ખીજકુલ લોપ નહીં કરવો,' એમ કહેલું છે.^૩

અથ દ્વાર્વામીવ્રતં હેમાદ્રૌ ભવિષ્યે-વિશ્ણુજ્વાલ । બ્રહ્મન્
ભાદ્રપદે માસિ શુક્લાષ્ટમ્યાણુપોષિતઃ । પૂજયેચ્છંકરં અ-
કત્યા યો નરઃ અદ્યાન્વિતઃ ॥ ૯ ॥ સ યાતિ પરમં સ્થાનં

યત્ર દેવજિલોચનઃ । ગણેશં પૂજયેયસ્તુ દ્વાર્વયા સહિતં જ્ઞને
॥ ૧૦ ॥ (ગણેશઃ શિવઃ) ફળાનાં સકલકર્મફલેર્ગૌણપુણ્ય-
વિલેપનૈઃ । દ્વાર્વા પૂજ્ય તથેશાનં સુચ્યતે સર્વપાતકૈઃ ॥ ૧૧ ॥
શુભૌ દેશે પ્રજાતાયાં દ્વાર્વાયાં બ્રાહ્મણોત્તમ । સ્થાપ્ય લિङ્ગં
તતો ગંધેઃ પુર્ણેર્ધૂપેઃ સમર્ચયેત્ ॥ ૧૨ ॥ જર્જરેનાંરિકેલેશ્વ
માતુલિङ્ગફલેસ્તથા । પૂજયેચ્છંકરં અકત્યા દ્વાર્વાયાં વિધિચ-
દ્વિજ ॥ ૧૩ ॥ વધ્યક્ષતૈર્દ્વિજશ્ચેઽર્ધ્યં વ્યાજિલોચને । દ્વાર્વા-
શમીભ્યાં સંપૂજ્ય માનવઃ શ્રદ્ધયાન્વિતઃ ॥ ૧૪ ॥ સ ચૈ
સુકૃતજન્મા સ્થાત્સર્વદૈવેસ્તુ વંદિતઃ । વિશ્યાં પ્રાપ્નોતિ
વિશાર્થી પુત્રાર્થી પુત્રમાપ્તુયાત્ ॥ ૧૫ ॥ ધર્માનાપ્રોતિ ધર્માર્થી
કન્યાર્થી લભતે ચ તામ્ । મનસા યથાદિચ્છેત તત્તદા-
પ્રોતિ માનવઃ ॥ ૧૬ ॥ ય એવં પૂજયેદ્વાર્વા ભૂતેશં માનવઃ
ફલૈઃ । સ સમ્પાદ્યમાપૌર્ણેયેકુચ્યતે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૧૭ ॥
કૃતોપવાસઃ સમમ્યામષ્ટમ્યાં પૂજયેચ્છિત્રમ્ । દ્વાર્વાસમેતં
વિપ્રેન્દ્ર વધ્યક્ષતફલૈઃ જ્યૈઃ ॥ ૧૮ ॥

હવે ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલા દ્વાર્વાણીપ્રત માટે હે-
માદ્રિમાં આ પ્રમાણે કહે છે:-વિશ્ણુ કહે છે-હે બ્રહ્મન્ !
જે માણસ ભાદરવા શુદ્ધિ અષ્ટમીને દિવસે ઉપવાસ કરી,
શ્રદ્ધા રાખી ભક્તિથી શંકરનું પૂજન કરે, તે ઉત્તમ પદને
પ્રાપ્ત થાય છે, કે ન્યાં શંકર રહે છે.^૪ હે યુને ! જે
માણસ સધળા દિવ્ય ફળ, ચંદન અને પુષ્પવડે શંકર
તથા દ્વાર્વાની પૂજા કરે, તે સર્વ પાપથી મુક્ત થાય
છે.^૫ પવિત્ર સ્થળમાં થયેલી દ્વાર્વા (પ્રાપ્ત) ઉપર
મહાદેવનાં લિંગની સ્થાપના કરી, તેની ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ,
ખજૂર, શ્રીફલ અને ખીજેરાંવતી વિધિથી પૂજા કર-
વી.^૬ દહીં અને અક્ષતવડે મહાદેવને અર્ધ્ય આપવો.
શ્રદ્ધાથી દ્વાર્વા અને ખીજીવતી પૂજન કરતું.^૭ એવી
રીતે જે માણસ શંકરની પૂજા કરે છે, તે પુણ્ય જન્મ-
વાળા થાય છે. દેવતાઓ પણ તેનું વંદન કરે છે. આ
પ્રત કરવાથી વિદ્યાર્થીને વિદ્યા મળે છે, પુત્રની ધ્રુજાવા-
ળાને પુત્ર મળે છે.^૮ ધર્મની ધ્રુજાવાળાને ધર્મ મળે છે,
કન્યાની ધ્રુજાવાળાને કન્યા મળે છે; અને મનમાં જે
જે ધારે તે બધું સિદ્ધ થાય છે.^૯ જે માણસ ફળથી દ્વાર્વા
અને શંકરની પૂજા કરે, તેનાં સાત જન્મનાં પાપ નષ્ટ થાય
છે, એમાં સંશય નથી.^{૧૦} સમગ્રીસહિત અષ્ટમીને દિવસે
ઉપવાસ કરી, દહીં અક્ષત અને ફળવડે શંકર તથા
દ્વાર્વાની પૂજા કરવી.^{૧૧}

દ્વાર્વામન્થઃ-ત્વં દ્વાર્વેડમૃતજન્માસિ વંદિતાસિ સૌરેરપિ ।
સૌભાગ્યં સંવત્સિ દેહિ સર્વકાર્યકરી ભવ ॥ ૧૯ ॥ યથા
શાલાપ્રશાસ્તાભિવિસ્તૃતાસિ મહીતલે । તથા વિસ્તૃતસંતાનં
દેહિ સ્વમજરામરે ॥ ૨૦ ॥ તલ્લિङ્ગમ્ત્રૈરીશાનમર્ચયેત્પ્રયતઃ
દ્યુષિઃ । તતઃ સંપૂજયેદ્વિપ્રાન્ ફલેર્જનોનાવિષેદ્વિજ ॥ ૨૧ ॥
અનપ્રિપક્કમમીશાદનં વધિકર્લ તથા । અક્ષારલઘ્વર્ણ બ્રહ્મ-
જામીયાન્મધુનાન્વિતમ્ ॥ ૨૨ ॥ વ્યાત્ફલ્કાનિ વિપ્રેન્દ્ર

કલાહારઃ સ્વયં ભવેત્ । પ્રણમ્ય શિરસા દૂર્વાં શિવં શિવસુખા-
શ્ચક્રે । एवं यः कुरुते भक्त्या महादेवस्य पूजनम् । गणस्त्वं
यात्पत्नौ ब्रह्मन्मुच्यते ब्रह्महृत्पथा ॥ ૨૪ ॥ एवं પુણ્યા
પાપહરા અષ્ટમી દૂર્વસંજિતા । ચતુર્ણામપિ વર્ણાનાં જીજ-
નાનાં વિશેષતઃ ॥ ૨૫ ॥ इति भविष्योक्ते दूर्वाष्टमीव्रतम् ।

દૂર્વાનો મંત્રઃ—હે દૂર્વે ! તું અમૃતથી ઉત્પન્ન થયેલી છે,
દેવતાઓ પણ તને વંદન કરે છે, માટે સૌભાગ્ય
તથા સંતતિ આપ, અને સધળાં કાર્યો સિદ્ધ કર. ૧^૯ હે દેવિ !
હે અબરે (ધડપણ રહિત) ! હે અમરે (મરણરહિત) ! જેમ
તું જ્ઞાત્રાઓથી તથા ડાંખલીઓથી પૃથ્વી ઉપર ફેલાય છે,
તેમ જ મારા વંશનો ફેલાવો કર; એ મંત્રવડે દૂર્વાની પૂજા
કરવી. ૨^૦ સાવધાન થઈ પવિત્રતાથી મહાદેવના મંત્રોવડે
તેની પૂજા કરવી. પછી નાના પ્રકારનાં ફળવડે આહાર્યોની
પૂજા કરવી. ૨^૧ રાંધેલું અન્ન ખાતું નહીં, મોઢાવાળો ખારો
પદાર્થ ખાવો નહીં, તેમ જ મધ પણ ખાતું નહીં. ૨^૨
ફળ, દહીં વગેરે ખાવાં. આહાર્યોને ફળ આપી પોતે પણ
ફળ ખાવાં. પછી મહાદેવ તથા દૂર્વાને મસ્તક નમાવી
અણામ કરવા, તેથી કલ્યાણ થાય છે. ૨^૩ એવી રીતે જે
પુરુષ ભક્તિથી મહાદેવનું પૂજન કરે છે, તે મહાદેવનો
ગણ થાય છે. આ વ્રતથી અહત્યા પણ છૂટી જાય
છે. ૨^૪ આ દૂર્વાષ્ટમી પુણ્યકારક છે અને પાપને હરનારી
છે, માટે તેનું વ્રત ચારે વર્ષોએ કરવું અને ઓઝાએ તો
અવશ્ય કરવું. ૨^૫ એ પ્રમાણે ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં
દૂર્વાષ્ટમીનું વ્રત કહેલું છે.

આદિત્યપુરાણમાં કહેલા દૂર્વાષ્ટમીવ્રતમાં શ્રીપૂજન

અથાદિત્યપુરાણોક્તે દૂર્વાષ્ટમીવ્રતે શ્રીપૂજનશુક્લમ્ । શુ-
ક્લાદ્યમ્ તુ સંપ્રાપ્તે માસિ માદ્રપદે તથા । દૂર્વાવ્રતાનં
સુષેતસુતરાશાભિગમિનમ્ ॥ ૧ ॥ પૂજયેદ્દુઃખમાનીય ગંધ-
માલ્યાહલેષ્વનૈઃ । ફલૈર્ધૂલૈસ્તથા ધૂપદીપૈશ્ચાથ વિસર્જયેત્
॥ ૨ ॥ અનગ્નિપક્વં યત્તત્રૈ નૈવૈયં ચ કર્યંચન । મોક્ષર્થં ચ
તથા બ્રહ્મગ્નિપક્વવિવર્જિતમ્ ॥ ૩ ॥ દૂર્વાકુરસ્થાં સંપૂજ્ય
વિધિના યૌવનશ્રિયમ્ । યૌવનં સ્થિરમાપ્નોતિ યત્ર યત્રા-
મિજાયતે ॥ ૪ ॥

ભાદરવા શુદ્ધિ અષ્ટમીને દિવસે, ધોળી દૂર્વાનો ઉત્તર
દિશામાં ગયેલો વેલો ઘેર લાવવો. ૧ પછી ચંદન, પુષ્પ,
અને અનુલેપનવડે, તેમ ફળ, મૂળ, ધૂપ તથા દીપવડે
તેની પૂજા કરવી, ત્યારબાદ વિસર્જન કરવું. ૨ એ અન્ન
રાંધેલું ન હોય તેનું નેવેલ કરી ભોજન કરવું, પણ રાંધેલું
ખાતું નહીં. ૩ વિધિ પ્રમાણે દૂર્વાના વેસાની અંદર રહેલી
શ્રીનું પૂજન કરવાથી જ્યાં જન્મ થાય ત્યાં સ્થિર યૌવન
પ્રાપ્ત થાય છે. ૪

ભવિષ્યોત્તરે તુ વિશેષઃ—અઠમ્યાં ફલપુષ્પૈશ્ચ સર્જૈરૈનાં-
રિકેરલેઃ । દ્રાક્ષામોદકપિષ્ઠૈશ્ચ ચર્વૈરેલેકુલૈસ્તથા ॥ ૧ ॥

નારિંગૈર્જંઘુકૈશ્ચૈવ જોજપૂરૈશ્ચ દાદિમૈઃ । દશ્યક્ષતૈઃ સ્વજામિશ્ચ
ધૂપૈર્નૈવેયદીપકૈઃ ॥ ૨ ॥ મન્થેગાનેન રાજેન્દ્ર મ્થુષ્ઠાવ-
હિતો નૃપ । દત્ત્વા પિષ્ઠાનિ વિપ્રેભ્યઃ ફલં ચ વિવિધં
પ્રમો ॥ ૩ ॥ તિલપિષ્ઠકગોઘૂમધાન્યપિષ્ઠાનિ પાંદવ ।
મોજયિત્વા સદ્દન્મિત્રં દ્વં વંધુસ્વજનાંસ્તથા ॥ ૪ ॥
તતો યુજીત તત્ત્વેષ્વ સ્વયં ચદ્ધાસમન્વિતઃ । કર્તવ્યા
ચૈકમકેન જ્યેષ્ઠામૂલં યદા ભવેત્ ॥ ૫ ॥ દૂર્વામન્થર્ચયે-
દ્રક્ત્યા ન વંધ્યં દિવસં નયેત્ ॥ પક્ષે માદ્રપદસ્યૈવ શુક્લા-
દ્યમ્યાં યુષિષિર ॥ ૬ ॥ દૂર્વાષ્ટમીવ્રતં પુણ્યં યઃ કરોતીહ
માનવઃ । ન તસ્ય જ્ઞયમાપ્નોતિ સંતતિઃ સાતપૌરુષી ॥ ૭ ॥
નંદતે વહંતે નિર્થં યથા દૂર્વા તથા કુલમ્ । इति दूर्वाष्टमी-
व्रतं संपूर्णम् ॥ ૮ ॥

અષ્ટમીને દિવસે ફળ, પુષ્પ, ખજૂર, શ્રીફળ, દ્રાક્ષ
લાડવા, પિષ્ઠ (લોટ), લકુચ, ૧ નારંગી, ગંજી, બીજરા,
દાડિમ, દહીં, અક્ષત, માળા, ધૂપ, દીપ અને નૈવેદ્યવડે
(ત્વં દૂર્વે) ૨ એ મંત્ર ભણી દૂર્વાની પૂજા કરવી. પિષ્ઠ, ફળ,
તલનો લોટ, ધઉ અને બીજા ધાન્યનો લોટ આહાર્યોને
આપવો. ૩ પછી પોતાના મિત્ર, સગાં સંબંધીઓને
જમાડી, ખાડી બેસેલું પોતે શ્રદ્ધાથી જમવું. ૪ જે અષ્ટ-
મીને દિવસે બેપેશા વા મૂળ નક્ષત્ર હોય તો એક વખત
ભોજન કરવું અને દૂર્વાની પૂજા કરવી, ૫ પણ દિવસ
ખાલી જવા દેવો નહીં. હે યુષિષિર ! જે માણસ ભાદ-
રવા શુદ્ધિ અષ્ટમીને દિવસે એ પ્રકારે દૂર્વાષ્ટમીનું પુણ્યકારક
વ્રત કરે છે, ૬ તેની સાત પુરુષની સંતતિ નષ્ટ થતી
નથી; ૭ અને તેનો વંશ દૂર્વાની પેઠે વધે છે તથા આનંદ
પામે છે. એવી રીતે દૂર્વાષ્ટમી વ્રત કહેલું છે. ૮

૭ મહાલક્ષ્મીવ્રત

અથ માદ્રપુણ્યકાદમીમારમ્ય પોહશદિનપર્યંતં મહાલક્ષ્મી-
વ્રતમ્ । તજ્ઞાદૈરાત્રમતિકમ્ય વર્તિન્યામઠમ્યાં કાર્યમ્ ॥ ૧ ॥
તનુક્તં ચંદ્રપ્રકાશે સ્મૃત્યંતરે—અર્ધરાત્રમતિકમ્ય વર્તંતે યો-
ત્તરા તિથિઃ । તદા તસ્યાં નરૈઃ કાર્યં મહાલક્ષ્મીવ્રતં સદા ।
અસ્યાં જ્યેષ્ઠાયુતાયાં પ્રારંભઃ કાર્યઃ ॥ ૨ ॥ તથા ચ સ્કાંદે-
માસિ માદ્રપદે શુક્લે પક્ષે જ્યેષ્ઠાયુતાષ્ટમી । પ્રારંભઃ
વ્રતં તત્ર મહાલક્ષ્મ્યા યતાત્મભિઃ ॥ ૩ ॥ તદ્ભાવે કેવલા-
યામપિ કાર્યમ્ । સમાપનં તુ કૃણાદ્યમ્યાં ચંદ્રોદયકાલિન્યાં
કાર્યમ્ । ચંદ્રોદયવ્રતે ચૈવ તિથિસ્તાત્કાલિકી ભવેદિત્યુક્તેઃ
॥ ૪ ॥ દિનદ્વયે ચંદ્રોદયે સત્ત્વેડસત્ત્વે ચ કૃણ્યપક્ષેડમી ચૈ-
વેત્યાદિવાક્યાસ્પૂર્વૈઃ । અપરદિને ચંદ્રોદયોત્તરં ત્રિચ્છટ્તાં
ચેત્પરૈવ ॥ ૫ ॥ તદુક્તં મદનરત્ને પુરાણસમુદાયે—પૂર્વાં વા
પરવિદ્યાં વા ગ્રાહ્યા ચંદ્રોદયે સદા । ત્રિચ્છટ્તાંતુ સા પૂજ્યા
પરતશ્ચોર્ધંગામિની ॥ ૬ ॥

ભાદરવા શુદ્ધિ અષ્ટમીના દિવસથી આરંભી સોળ
દિવસ પર્યંત મહાલક્ષ્મીવ્રત કહેલું છે. એ વ્રત જે દિવસે

મધરાત પછી અષ્ટમી હોય તે દિવસે આરંભવું,^૧ એમ ચંદ્રપ્રકાશમાં સ્મૃત્યંતરમાં કહેલું છે. 'મધરાત પછી જે અષ્ટમી હોય તેમાં મહાલક્ષ્મીનું વ્રત કરવું.' જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રના યોગવાળી અષ્ટમીને દિવસે એ વ્રતનો પ્રારંભ કરવો, એમ સ્કંદપુરાણમાં કહેલું છે.^૨ 'ભાદરવા માસના શુકલ પક્ષમાં જ્યારે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રના યોગવાળી અષ્ટમી હોય ત્યારે મહાલક્ષ્મીનાં વ્રતનો પ્રારંભ કરવો.'^૩ જે જ્યેષ્ઠાનો યોગ ન હોય તો કેવળ અષ્ટમીમાં પણ આરંભ કરવો. જે દિવસે ચંદ્રના ઉદય વખતે અષ્ટમી હોય, તે દિવસે વ્રતની સમાપ્તિ કરવી; કારણ કે 'ચંદ્રોદયવ્રતમાં ચંદ્રોદય વખતની તિથિ લેવી,' એમ કહેલું છે.^૪ જે પહેલે અને બીજે એ દિવસે ચંદ્રોદય વખતે અષ્ટમી હોય તો 'કૃષ્ણપક્ષે-ડમ્બી ચૈત્ર' એ વચનના પ્રમાણથી પહેલે દિવસે સમાપ્તિ કરવી.^૫ જે બીજે દિવસે ચંદ્રોદય પછી છ ઘડી અષ્ટમી હોય તો સમાપ્તિમાં બીજી દિવસની અષ્ટમી લેવી, એમ મદન-રત્નમાં તથા પુરાણસમુચ્ચયમાં કહેલું છે. ચંદ્રોદયમાં પૂર્વાતિથિ અથવા પરવિદ્યા તિથિ લેવી, પણ જે તે તિથિ ચંદ્રોદય પછી છ ઘડી અથવા અધિક હોય તો જ લેવી.^૬

મહાલક્ષ્મી-પૂજન-વિધિ

અથ પૂજનમ્ ॥ મહાલક્ષ્મિ સમાગચ્છ પશ્ચનામપદા-
દિદ્ધ ॥ પંચોપચારપૂજેયં ત્વદર્થે દેવિ સંશ્રુતા ॥ આવાહનમ્
॥ ૧ ॥ આલયસ્તે હિ કથિતઃ કમલં કમલાલયે ॥ કમલે
કમલે જ્ઞમિન્ સ્થિતિં ત્વં કૃપયા કુરુ ॥ સ્થાપનમ્ ॥ ૨ ॥
કમલે પાદિ મે દેવિ સ્વર્ણસિંહાસનં શુભમ્ ॥ ગૃહાણેદં મયા
દત્તં મક્તિપુક્તેન ચેતસા ॥ આસનમ્ ॥ ૩ ॥ ગંગાદિસલિ-
લાધારં તીર્થમંત્રાભિમંત્રિતમ્ ॥ દ્રવ્યાવાશ્રમહરં પાર્થ મે
પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ પાશમ્ ॥ ૪ ॥ તીર્થોદ્કૃષ્ટશાંતિઃ પાપસં-
હારકારકૈઃ ॥ અર્ધ્યં ગૃહાણ દેવેશિ દેવાનામ્બકારિણિ ॥
અર્ધ્યમ્ ॥ ૫ ॥ આચમ્યં જગદાધારં સિદ્ધિલક્ષ્મીજગત્પ્રિયે ॥
ચપલે દેવિ તે દત્તં તોયં ગૃહ નમોઽસ્તુ તે ॥ આચમનમ્
॥ ૬ ॥ પયો વધિ ધૃતં ક્ષૌદ્રં સિતયા ચ સમર્પિતમ્ ॥ પંચા-
મૃતમેનેનાય કુરુ સ્નાનં દયાનિર્થે ॥ પંચામૃતમ્ ॥ ૭ ॥ તોયં
તવ મહાલક્ષ્મ્યાઃ કરૂણાગુરુવાસિતમ્ ॥ તીર્થેયઃ સ્વમા-
નીતં જ્ઞાનાર્થં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ જ્ઞાનમ્ ॥ ૮ ॥ સૂક્ષ્મતંતુભવં
વર્ણં નિર્મિતં વિશ્વકર્મેણા ॥ લોકલજ્ઞાહરં દેવિ ગૃહાણ સુર-
સત્તમે ॥ વજ્રમ્ ॥ ૯ ॥ કંચુકીમ્ ॥ ૧૦ ॥ નાનાસૌમાય-
દ્રવ્યમ્ ॥ ૧૧ ॥ મલયાચલસંશ્રૂતં નાનાપત્રગરજ્જિતમ્ ॥
શીતલં बहुलामોદં ચંદનં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ચંદનમ્ ॥ ૧૨ ॥
મિલત્પરિમલામોદં મતાલિકુલસંકુલમ્ ॥ આનંદિન્દનોત્પન્નં
પપાયે ક્રુસુમં નમઃ ॥ પુષ્પાણિ ॥ ૧૩ ॥

નીચેના મંત્રો ભણી મહાલક્ષ્મીની પૂજા કરવી. 'હે મહાલક્ષ્મી ! હે દેવિ ! નારાયણનાં ચરણ આગળથી અહીં પધારો; કારણ કે આપની પૂજા માટે પંચોપચાર તૈયાર

કરેલો છે.' એ મંત્ર ભણી આવાહન કરવું.^૧ 'હે કમલે ! હે કમલાલયે ! (કમલરૂપી ધરવાળા) ! આપનું ધર કમલ છે, માટે કૃપા કરી આ કમલમાં સ્થિતિ કરો.' એ મંત્ર ભણી સ્થાપના કરવી.^૨ 'હે કમલે ! હે દેવિ ! હું ભક્તિથી આપને સેનાનું સિંહાસન આપું છું તે મહણ કરો, અને માંડે રક્ષણ કરો.' એમ ભણી આસન આપવું.^૩ 'હે દેવિ ! ગંગા વગેરે તીર્થોનું જળ કે જે મંત્રોવડે મંત્રેલું છે અને યાકને દૂર કરનાર છે તે પાદ માટે મહણ કરો.'^૪ 'હે દેવેશિ ! હે દેવોપર ઉપકાર કરનારી ! તીર્થોદક કે જે દિવ્ય છે અને પાપનો નાશ કરનાર છે તે અર્ધ્ય માટે મહણ કરો.'^૫ 'હે જગતના આધારરૂપ લક્ષ્મી ! હે જગતને પ્રિય ! હે ચપલે ! હે દેવિ ! આચ-મન માટે જળનું મહણ કરો.'^૬ 'હે દયાનિધિ ! દૂધ, દહીં, ઘી, મધ અને સાકર એ પંચામૃતથી આજ સ્નાન કરો.'^૭ હે દેવિ ! હે મહાલક્ષ્મિ ! આપના સ્નાન માટે કપૂર અને અગુરુની સુગંધીવાળું જળ લાભ્યો છું તે મહણ કરો.^૮ દેવતાઓમાં ઉત્તમ એવાં હે દેવિ ! સૂક્ષ્મ વજ્ર કે જે વિશ્વકર્માએ બનાવેલું છે અને લોકલજ્ઞને દૂર કરનાર છે તેનું મહણ કરો.^૯ કંચુકી^{૧૦} અને વિવિધ સૌભાગ્યદ્રવ્ય અર્પણ કરવું.^{૧૧} હે દેવિ ! ચંદન કે જે મલયપર્વતમાં ઉત્પન્ન થયેલું છે, શીતલ છે, ઘણી સુગંધી-વાળું છે અને પૂર્વે સર્પો જેની રક્ષા કરતા હતા, તેનું મહણ કરો.^{૧૨} પુષ્પો, કે જેની સુગંધી ઘણી સુંદર છે, જેમાં મદોન્મત ભ્રમરાઓ શબ્દ કરે છે, અને નંદન (પંદ્રનું વન) વનમાં ઉત્પન્ન થયેલાં છે, તે પુષ્પો લક્ષ્મીને ચડાવું છું અને નમસ્કાર કરું છું.' એમ બોલી પુષ્પો ચડાવવાં.^{૧૩}

અથ નામપૂજા ॥ મિયૈં લક્ષ્મ્યૈં ॥ વરદાયૈં ॥ વિષ્ણુ-
ત્ત્યૈં ॥ ક્ષીરસાગરવાસિન્યૈં ॥ હિરણ્યરૂપાયૈં ॥ સુવર્ણમાલિન્યૈં ॥
પદ્મવાસિન્યૈં ॥ પદ્મપ્રિયાયૈં ॥ સુકાલંકારિણ્યૈં ॥ સુશાયૈં ॥
ચંદ્રાનનાયૈં ॥ વિશ્વમૃત્યૈં ॥ સુકત્યૈં ॥ સુકિદાત્યૈં ॥ ઋદ્યૈં ॥
સમૃદ્ધ્યૈં ॥ તુદ્યૈં ॥ પુદ્યૈં ॥ ધનેશ્યૈં ॥ અદ્યાયૈં ॥ ઓગિન્યૈં ॥
મોગદાયૈં ॥ ધાત્યૈં ॥ ૧૪ ॥ ગંધસંભારસમૃદ્ધકસ્તૂરીમો-
દસંભવમ્ ॥ સુરાસુરનરાનંદં પૂર્વં દેવિ ગૃહાણ મે ॥ પૂષ્પમ્
॥ ૧૫ ॥ માર્તંદનં હલાલેહચંદ્રચિંચાગ્રિતેજસામ્ ॥ નિધાનં
દેવિ દીપોઽયં નિર્મિતસ્તવ મક્તિઃ ॥ દીપમ્ ॥ ૧૬ ॥ દેવ-
તાલયપતાલભૂતલાધારધામ્યજમ્ ॥ ષોઢશાકારસંભારં જૈ-
વેથં તે નમઃ સદા ॥ જૈવેશમ્ ॥ ૧૭ ॥ જ્ઞાનાદિકં વિષા-
યાપિ યતઃ શુદ્ધિઃ પ્રજાયતે ॥ પુત્રદાચમનીયં ચ મહાલક્ષ્મિ
વિધીયતામ્ ॥ આચમનમ્ ॥ કરોદ્ધર્તનમ્ ॥ ૧૮ ॥ પાતા-
લતલસંશ્રૂતં ચંદનામોજશ્રુણમ્ ॥ નાનાગુણસમાકીર્તિં તાંવલં
પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ૧૯ ॥ હિરણ્યગર્ભેતિ દક્ષિણામ્ ॥ ૨૦ ॥
નીરાજનં હંમંત્યં કર્પૂરેણ સમન્વિતમ્ ॥ ચંદ્રાર્કવક્તિતલ્લં
મહાલક્ષ્મિ નમોઽસ્તુતે ॥ નીરાજનમ્ ॥ ૨૧ ॥ શારદૈંદુલકળાકાંતિઃ

જિજ્ઞાસુના ચતુર્થાંશા । પથપુરમા ચામયદા વરણ્યપ્રકારા-
હુજા । પુનાંજહિમ્ ॥ ૨૨ ॥ વિજ્ઞોર્વેશસિ પથે ચ શંભે
શ્વેતે તથાંબરે । હક્ષિમ દેવિ યથાસિ ત્વં મયિ નિત્યં તથા
ભવ । પ્રાર્થના ॥ ૨૩ ॥ જ્ઞતાયં દોરકં શાહોલ્લેક્ષ્મીપાર્થે
નિષેદયેત્ । હક્ષિમ દેવિ ગૃહાણ ત્વં દોરકં યન્મયા ધૃતમ્
॥ ૨૪ ॥ વ્રતં સંપૂર્ણતાં યાતુ કૃપા કાર્યા મયિ ત્વયા । કર્યા
શ્રુત્વા સ્વર્ગે ચ દયાદાશાર્યદક્ષિણામ્ ॥ ૨૫ ॥ એવં નિર્ભયં
વિચિત્રપૂજનં શુદ્ધક્રિયઃ । ચાતુર્વર્ણ્યં ચ સંયોજ્ય યથા-
શક્ત્યા ચ દક્ષિણામ્ ॥ ૨૬ ॥ રીપાંશ્વ વોહશાપુત્રાન્ ગો-
ધૂમાનાં દ્વિજાતયે । દશ્વા તત્સંલયયા મુક્ત્વા રાત્રી જાગ-
રણં શરેત્ ॥ ૨૭ ॥ ચંદ્રોદયે ચ સંજાતે દયાદર્શ્યે તતો વ્રતી ।
મન્થેગાનેન વિપ્રેદ્ર શંભેનાંશુફળાન્વિતમ્ ॥ ૨૮ ॥

હવે નામપૂજા-‘ત્રિયૈ નમઃ’ ત્યાંથી લઈ ‘ધાત્ર્યૈ’ ત્યાં
સુધી અંતમાં નમઃપદ લગાડી નામપૂજા કરવી. ૧૪ પછી
‘હે દેવિ ! ધૂપ કે જે કરતૂરી વગેરે સુગંધી પદાર્થોથી
બનાવેલો છે, અને દેવ તથા દેત્રોને આનંદ આપનાર છે
તેનું ગ્રહણ કરો. ૧૫ હે દેવિ ! દીપ, જે સૂર્ય, ચંદ્ર અને
અગ્નિના તેજનો ભંડાર છે તે આપ માટે ભક્તિથી કરેલો
છે. ૧૬ હે દેવિ ! સ્વર્ગ, પાતાલ અને પૃથ્વીમાં થયેલાં
સોળ પ્રકારનાં ધાન્યોનું નેવેલ આપને આપું છું અને
નમસ્કાર કરું છું. ૧૭ હે મહાલક્ષ્મિ ! સ્નાન કરીને પછી
જેનાથી શુદ્ધ થાય છે તે આચમનનું જળ તૈયાર છે
તેનું આચમન કરો. ૧૮ પાતાલતલમાં ઉત્પન્ન થયેલું,
સુખનું બ્રહ્મ અને નાના યજુવાળું તાપ્તલ ગ્રહણ
કરો. ૧૯ પછી ‘હિરણ્યગર્ભ’ એ મંત્ર બણી દક્ષિણા
મુકવી. ૨૦ પછી ‘હે મહાલક્ષ્મિ ! આરતી કે જે કપૂર
સહિત છે તે ચંદ્ર, સૂર્ય તથા અગ્નિસમાન છે તે આપની
કરૂં છું અને નમસ્કાર કરું છું.’ એમ કહી આરતી કર-
વી. ૨૧ હે લક્ષ્મિ ! તમે શરદ ઋતુના ચંદ્રના જેવી ક્રાંતિ-
વાળા છો, સ્નેહયુક્ત નેત્રવાળાં છો, ચાર હાથવાળાં છો,
બે કમળવાળાં છો, અભય આપનાર છો અને સુંદર તથા
વ્યગ્ર હાથવાળાં છો.’ એમ કહી પુષ્પાંબલિ આપવી. ૨૨
‘હે દેવિ ! હે લક્ષ્મિ ! વિષ્ણુના વક્ષઃસ્થળમાં, કમળમાં,
શંખમાં, ચક્રમાં અને વજ્રમાં જેમ નિરંતર રહે છે તેમ
મારામાં પછી રહે.’ એ મંત્ર બણી પ્રાર્થના કરવી. ૨૩
પછી હાથમાંથી દોરો છોડી લક્ષ્મીના પડખામાં રાખવો
અને કહેવું કે, ‘હે દેવિ ! આપની પાસે દોરો રાખું છું
તે ગ્રહણ કરો અને માંડે વ્રત પૂરું થાય તેવી કૃપા
કરો. ૨૪ પછી કથા સંભળી આચાર્યને સોનું અને દક્ષિણા
આપવી. ૨૫ એવી રીતે બહુકશીનું પૂજન કરી, બ્રાહ્મણ
વગેરે ચારે વર્ણોને ભોજન કરાવી, યથાશક્તિ દક્ષિણા
આપી, ૨૬ સોળ દીવા અને ધઉના પુડલા બ્રાહ્મણને
આપી તેટલા જ પુડલા પોતે ખાવા. રાત્રિમાં જગરણ
કરવું, ૨૭ અને ચંદ્રોદય થાય ત્યારે ફળસહિત શંખમાં
પૂરેલાં જળનો અર્ધ, નીચેના મંત્ર બણી આપવો. ૨૮

નમોઽસ્તુ તે નિશાનાથ લક્ષ્મીચાતનૈમોઽસ્તુ તે । વ્રતં
સંપૂર્ણતાં યાતુ ગૃહાણાર્યૈ નમોઽસ્તુ તે । ચંદ્રાચાર્યમ્
॥ ૨૯ ॥ પ્રાતર્વિસર્જયેદ્વૈ મંત્રેગાનેન સુવ્રત । પંકર્જ દેવિ
સંત્યજ્ય મમ વેદમનિ સંવિશ । યથા સપુત્રમૃત્યોઽહં સુલ્ભી
સ્વાં ત્વત્પ્રસાદતઃ ॥ ૩૦ ॥ વિસર્જનમ્ । इति पूजनम् ॥

‘હે રાત્રિના નાથ ! હે લક્ષ્મીના ભાઈ ! આપને વારં-
વાર નમસ્કાર કરું છું, માટે અર્ધનું ગ્રહણ કરો, અને
માંડે વ્રત પૂરું કરો.’ એ મંત્ર બણી ચંદ્રને અર્ધ આપ-
વો. ૨૯ પછી, ‘હે દેવિ ! કમળને છોડી, મારા ધરમાં રહે,
જેથી આપની કૃપાથી હું, મારા પુત્ર તથા સધળાં સુખી
થઈએ.’ એ મંત્રથી પ્રાતઃકાળમાં વિસર્જન કરવું. ૩૦ આ
રીતે પૂજન કરવું.

મહાલક્ષ્મીવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ સ્કંદ ડવાચ-સૌભાગ્યજનનં ક્ષીણાં દૌર્ભા-
ગ્યપરિહૃતનમ્ । પરમૈશ્વર્યજનકં તદ્ભૂતં શ્રુદ્ધિ શંકર ॥ ૧ ॥
હૈશ્વર ડવાચ-સાધુ સાધુ મહાબાહો યત્પ્રયોઽહં ત્વયાનથ ।
તત્તેહ સંપ્રવશ્યામિ વ્રતાનાશ્ચતતં વ્રતમ્ ॥ ૨ ॥ યેન ચીર્ણેન
ન નરો દુર્ગતિં યાતિ કઠિંચિત્ । સ્થભગા દુર્ભગા વાપિ
જિયો ન વિધવા ગૃહ ॥ ૩ ॥ અસ્તિ દેવ્યા વ્રતં પુણ્યં મહાલ-
ક્ષ્મ્યાઃ વદાનન । નારીણાં ચ નરાણાં ચ સર્વદુઃસ્થાપદં
તથા ॥ ૪ ॥

કાતિકસ્વામી બોલ્યા-હે શંકર ! સ્ત્રીઓનાં દુર્ભાગ્યને
નાશ કરનાર અને સૌભાગ્યને તથા પરમ અૈશ્વર્યને આપ-
નાર વ્રત કયું છે તે કહો. ૧ શંકર કહે છે-હે મહાબાહો !
હે પાપરહિત ! તે આ વ્રત બહુ ઉત્તમ પૂછેલો છે, માટે
સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ વ્રત જે છે તે હું કહું છું. ૨ જે કરવાથી
પુરુષ દુર્ગતિને પામતો નથી; અને સ્ત્રી દુર્ભાગિણી કે
વિધવા થતી નથી. ૩ હે ષડાનન ! સ્ત્રીઓ અને પુરુ-
ષોનાં સધળાં દુઃખોને હણનાર અને પુણ્યકારક મહાલ-
ક્ષ્મીનું વ્રત છે. ૪

સ્કંદ ડવાચ-દેવ્યાશ્રિતમાહાત્મ્યં મર્ત્યે કેન પ્રકા-
શિતમ્ । વિધાનં કીદૃશં શ્રુદ્ધિ વ્રતસ્થાસ્ય મહાવિમ્બો ॥ ૫ ॥
શંકર ડવાચ-દેવાસુરમનુષ્યદં પૂર્ણમ્બદ્ધશતં પુરા । કૃત્રે
સુરાણામધિપે દેવાનાં ચ પુરંદરે ॥ ૬ ॥ તત્ર દેવૈર્મહાવી-
ર્યૈર્નારાયણબલાશ્રયાત્ । અસુરા નિર્જિતાઃ સર્વે પાતાલતલ-
માયયુઃ ॥ ૭ ॥ કેચિદ્ધંકાં ગતાઃ કેચિત્પ્રવિષ્ટા વરુણાલયમ્ ।
ગિરિદુર્ગે સમાશ્રિત્ય કેચિત્તુર્ધમેઽહાબલાઃ ॥ ૮ ॥ તત્ર
કોલસુરો નામ મહાવીર્યો મહાબલઃ । ગોમંતં દુર્ગમં દુર્ગં
ગિરિમાશ્રિત્ય નિર્ભયઃ ॥ ૯ ॥ યા રાજકન્યકા લોકે રૂપ-
વત્યો મહાગુણાઃ । આનીય ગિરિદુર્ગત્યો રમયામાસ સર્વશઃ
॥ ૧૦ ॥ રમયિત્વાઽશ્વિપત્તર કામરૂપી વિદ્યગમઃ । ઇતસ્મિ-
ન્નેવ કાલે તુ આગતૌ સ્થનિસત્ત્મૌ ॥ ૧૧ ॥ શ્રુતપ્રભાવસં-
પન્નૌ પુલસ્ત્યો ગૌતમસ્તથા । તીર્થયાત્રાપ્રસંગેન શ્રુત્વા વાક્યં

જનાસ્યતઃ ॥ ૧૨ ॥ કોલાસુરોત્પત્તજન્ય કન્યાદેતોઃ
શિશિધ્વજ ॥ તાવુચ્ચુર્જનં સર્વમગસ્યોડસ્તિ મહાશુનિઃ
॥ ૧૩ ॥ યેન તોયનિધિઃ પીતો વિંધ્યાદિશ્ચ નિપાતિતઃ ।
વાતાપીલ્વલનામાનો દૈત્યો યેન વિનાશિતો ॥ ૧૪ ॥ તં
ગચ્છામો વયં સર્વે કોલાસુરવધાય ચ । इत्यामंभ्य जनाः
सर्वे गत्वा तमभिवाय च ॥ ૧૫ ॥ ઝુઝુઃ સર્વે યથાદૃતં
કોલાસુરવિચેષિતમ્ । તચ્છુસ્વા ભગવાનાહ મૈત્રાવરુણિર-
ઝયધીઃ ॥ ૧૬ ॥ સૃષ્ટિસ્થિતિવિનાશનાં કારણં મક્તવ-
ત્સભાઃ । રામસ્યાદ્રૌ તપસ્યંતિ બ્રહ્મવિષ્ણુમહેશ્વરાઃ ॥ ૧૭ ॥
તિભઃ સંધ્યા મૃતિમત્યસ્તેવાં શુશ્રૂષેણે રતાઃ । પ્રવિશ્ય તા
મહાલક્ષ્મીઃ શક્તિરુપેણ સંસ્થિતા ॥ ૧૮ ॥ સર્વશક્તિયુતા
દેવી લોકાનાં હિતકામ્યયા । इत्युक्तास्त्वरितं गत्वा को-
लासुरवधामये ॥ ૧૯ ॥ નિવેશ નિશિલં તેમ્યસ્તસ્યુઃ
પ્રાંજલયો જનાઃ । તચ્છુસ્વા નિશિલં તેમ્યો બ્રહ્મવિષ્ણુમહે-
શ્વરાઃ ॥ ૨૦ ॥ સંધ્યાત્રયં સમાદ્યય વાચં પ્રોચુર્જનેશ્વરાઃ ।
વંદારુસુરદેંદ્રમૌલિમાણિક્યમંડના ॥ ૨૧ ॥ હનિવ્યતિ
મહાલક્ષ્મીર્ધૃદે કોલાસુરં રિપુમ્ । ભગવત્યો મૃતિમત્યો
વંદશલાદિભિર્વૈરઃ ॥ ૨૨ ॥ આયુષેર્વિવિધૈઃ કૃત્વા જયમા-
પ્સ્યથ સંયુગે । યુષ્માકં તુ સહાયોડસૌ યુષ્મત્ક્રોધસહદ્રુવઃ
॥ ૨૩ ॥ ભૂતનાથો ભૂતપૂર્વો વઃ સહાયો ભવિષ્યતિ । इत्यु-
क्तास्त्वरितं गत्वा रुधुः कोलाशसम् ॥ ૨૪ ॥

કાર્તિકેશ્વરામી બોલ્યા-હે મહાપ્રભુ ! તે મહાલક્ષ્મીનું
પ્રત્યર્થલોકમાં ફાળે પ્રકટ કર્યું અને તેનો પ્રકાર કેવો
છે તે કહ્યો.^૫ શંકર કહે છે-પૂર્વે જ્યારે દેવાનો રાજા ઇંદ્ર
હતો, અને દૈત્યોનો રાજા વૃત્રાસુર હતો, ત્યારે સો વર્ષો સૂધી
દેવ અને દૈત્યોનું મોટું યુદ્ધ થયું હતું.^૬ તેમાં નારાયણના
આશ્રયથી મહાબળવાળા દેવતાઓએ દૈત્યોને જીતી લીધા.
તેથી કેટલાક દૈત્યો પાતાલમાં ગયા.^૭ કેટલાક લોકમાં
ગયા, કેટલાક સમુદ્રમાં જઈ રહ્યા, ને કેટલાક મહાબ-
ળવાનું દૈત્યો, પર્વતના કિણના આશ્રયમાં જઈ રહ્યા.^૮
તેમાં જે મહાવીર અને બળવાન કાલ નામનો અસુર
હતો, તે અતિ દુર્ગમ એવા ગોમન્ત પર્વતમાં નિર્ભય
થઈ રહ્યો.^૯ યથેચ્છ રૂપ ધારણ કરનાર અને આકાશ-
માં ફરનાર, તે અસુર, લોકમાં જે ખૂબસૂરત અને
સારા ગુણવાળી રાજકન્યાઓ હોય તેમને પર્વત ઉપર લાવી
ક્રીડા કરતો હતો, ને પછી તે કન્યાઓને તે જ પર્વતમાં
રાખતો હતો. એવા સમયમાં પુલસ્ત્ય અને ગૌતમ ઋષિ,
કે જે મોટા પ્રભાવવાળા છે, તે તીર્થયાત્રાના પ્રસંગથી
(ત્યાં ફરતા ફરતા) આવી યજ્ઞા. ત્યાં કન્યાઓ ઉપર
ગુજરતો કોલાસુરનો બુદ્ધિમંત, મનુષ્યોના મુખથી સાંભળી
ઋષિઓએ મનુષ્યોને કહ્યું કે, અગત્ય ઋષિ, કે જે
સમુદ્રને પી ગયા હતા, જેણે વિષ્ય પર્વતને પાડ્યો, અને
વાતાપિ તથા ઇલ્વલ નામના દૈત્યોને માર્યા છે તે મહા
સમર્થ છે, માટે આપણે સર્વ લોકના સુખ સારુ તેની

પાસે જઈએ. એમ કહી સમગ્રા અગત્ય ઋષિ પાસે
ગયા.^{૧૦-૧૫} અને પ્રણામ કરી કોલાસુરનો જે ઉપદેવ
હતો તે સધળો કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળી ઉગ્ર શુદ્ધિ-
વાળા અગત્ય મુનિએ કહ્યું કે,^{૧૬} જે જગતની ઉત્પત્તિ,
રક્ષણ અને સંહારના કારણભૂત છે અને ભકતો ઉપર
પ્રીતિ રાખનારા છે તે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને શંકર ત્રણે રામપ-
ર્વત ઉપર તપશ્ચર્યા કરે છે.^{૧૭} ત્યાં તેઓની સેવા માટે
દેહધારી ત્રણ સંધ્યાઓ રહે છે.^{૧૮} તેઓમાં શક્તિરૂપે
પ્રવેશ કરી મહાલક્ષ્મી રહે છે. મહાલક્ષ્મી પૂર્ણ શક્તિવાળી
છે. અને લોકનું હિત કરવા માટે ત્યાં રહે છે. એવી
રીતનાં અગત્ય ઋષિનાં વચન સાંભળી દેવતાઓ
કોલાસુરના વધ માટે જલદીથી બ્રહ્માદિકની પાસે ગયા.^{૧૯}
અને તેઓને સધળી હડીકત કહી હાથ જોડી ઉભા
રહ્યા. ત્યારે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકર ત્રણે દેવોએ ત્રણ
સંધ્યાઓને બોલાવીને કહ્યું કે, જે મોટા દેવતાના મુકુટના
મણિની શોભારૂપ છે-એટલે જેને દેવતાઓ નમસ્કાર
કરે છે, તે મહાલક્ષ્મી, કોલાસુરને મારશે તેથી તમારો
યુદ્ધમાં જય થશે. માટે તમે દેહ ધારણ કરી, ઈંડ, શૂલ
અને બીજાં પણ નાના પ્રકારનાં હથિયારો લઈ ત્યાં
રહો. તમોને મદદ આપવા માટે આ ભૈરવ આવશે,
જે તમારા ક્રોધથી ઉત્પન્ન થયેલો છે અને ભૂતનો
અધિપતિ છે. એવી રીતે બ્રહ્માદિકની આજ્ઞાથી તે દેવી-
ઓએ જલદીથી કોલાસુરના શહેરનો ઘેરો ઘાટ્યો.^{૨૦-૨૪}

નિરુદ્ધ ચ પુરિં દેવ્યો જગર્જુલદસ્વનાઃ । મિદંત્યથ
દિશાદંઢં વર્ધયંત્યથ તક્ષુદમ્ ॥૨૫॥ કોલાસુરોઽપિ તચ્છુ-
ત્વા પ્રોત્પપાત મહાસનાત્ । રોષણઃ ક્રોધતાઘ્રો મેરોરિવ
મુર્ગાતકઃ ॥ ૨૬ ॥ હસ્યશ્ચરયપાદાતચતુર્ગબલાન્વિતઃ ।
નિર્યયૌ પતનાયોદું કાલિકાયા દ્વાશનિઃ ॥ ૨૭ ॥ સકું-
હલશિરશ્ચાણઃ કવચી ધૃતશાળધિઃ । બદ્ધગોધાંગુલિત્રાણઃ
કુદ્ધો ટ્વર દ્વાપરઃ ॥ ૨૮ ॥ તતો રાક્ષસસૈન્યં તદ્ગૂતના-
થેન સંગતમ્ । દેવતારિર્મહોલકાભિર્ધૃદં ચક્રેડતિભીષણમ્
॥ ૨૯ ॥ મહારાવૈર્મમ્મોષૈર્વાઙેઃ ક્રેકારનિઃસ્વનૈઃ । ગોહ-
રાણાં નિનાદૈશ્વ લોકઃ શબ્દમયોડભવત્ ॥ ૩૦ ॥ જહ્નિ
મિધીતિ વદતાં ધાવતામિતરેતરમ્ । વઘેસે સમરં ઘોરં
મુદ્ઘાઘ્રિ કચાકચિ ॥ ૩૧ ॥ ઉદ્ધતે રાક્ષસબલે ભૂતનાયો
મહાબલઃ । મમદૈ રાક્ષસાનીકં શરવર્ષૈશ્વ દારુઙેઃ ॥ ૩૨ ॥
હતં દટ્ટાઘ્રચરવલં કુદ્ધઃ કોલાસુરો રણે । અભિદુત્ય ગદા-
પાણિસ્તાઘ્યામાસ ભૈરવમ્ ॥ ૩૩ ॥ યયૌ મૂઢ્ઢા મહાવી-
ર્યસ્તેનાભિહતમસ્તકઃ । તતો દેવ્યોડતિવેગેન હમિદુદ્ધુલુ-
દ્ધતમ્ ॥ ૩૪ ॥ ત્રિશલૈરભિજઘ્નુહંતં પટ્ટિચૈશ્વ વ્યઘાતયન્ ।
મુદ્ધિમસ્તાઘ્યામાઘ્રનૈશ્વરૈશ્વ વ્યઘાતયન્ ॥ ૩૫ ॥ પાદઘાતૈઃ
સમાજઘ્નઃ સિંહઃ કરિવરં યથા ॥ સકુંહલશિરશ્ચાણો વઘોઘો
રક્તલોચનઃ ॥ ૩૬ ॥ કૃતબ્રૂકટિવલ્કોડસૌ રાક્ષસસ્તા હ્રદ્ધ-
હંદ્ધઃ । ગદયા તાઘ્યામાસ શિરઃકંઠાંસક્રુણિયુ ॥ ૩૭ ॥

અર્ચનુદ્ધતાં ગદાં તાસ્તુ હસંત્યઃ સંમદાકુલાઃ । તતો ધનુર્ધરો
શ્રુત્વા નાળજાલમવાકિરત્ ॥ ૩૮ ॥ તાસાં શરીરમર્માણિ
ભિન્ન શરપુરોગમૈઃ । મનાદ બદ્ધવૈરોડસૌ દ્વયં ચામિન-
ચ્છરૈઃ ॥ ૩૯ ॥ તતઃ કુદ્ધતરાસ્નાસ્તુ તં પાદે જગદ્ગુર્ભશ્ચ ॥
આકાશો ખામયિત્વા તુ ચિહ્નિપુર્ણગને ક્રુધા ॥ ૪૦ ॥ કો-
લાહરોડપિ પતિતો યાવદુત્થાતુમિચ્છતિ । તાવર્તિર્મધ્ય
લક્ષ્મીસ્તં પાદાબ્જાં પ્રત્યપીઢયત્ ॥ ૪૧ ॥ તસ્પાદપીઢિતો
દૈત્યો વિહત્ય નયને શ્રુશ્ચ ॥ મુકકંઠસ્ત્વનં કૃત્વા તતો મો-
હછપેયિવાન્ ॥ ૪૨ ॥ તતો દેવાઃ સર્ગપર્વા મનુષ્યા ઋષ-
યોડસ્તુવન્ ॥ દેવનાથાશ્ચ દેવ્યશ્ચ નૃતુતુઃ સંમદાકુલાઃ ॥ ૪૩ ॥
દેવદુંડમયો નેદુઃ પુષ્પદટ્ટિઃ પપાત હ ॥ દિશઃ પ્રસેદુર્મૃતો
ઘૃમૈર્દં સ્થિરં જગત્ ॥ ૪૪ ॥ સુરાસુરશિરોરસ્નાપીઢિતાં-
ગ્રિસરોઘ્નાઃ । દેવ્યો દિવ્યેન યાનેન યાંતિ કોલાપુરં પ્રતિ
॥ ૪૫ ॥ આયાતીં પથજાં વીક્ષ્ય મુકપાદાબ્જપટલલઃ ।
તુષાવ પરયા મક્ત્યા રાજકન્યાગણો મુદા ॥ ૪૬ ॥

અને દિશાઓને ફેડી નાખે તથા તે અસુરના ક્રોધને
વધારે તેવા મેધના સરખા શબ્દો તેઓએ કરવા માંજ્યા.
તે સાંભળીને કાલાસુરને ધણી ક્રોધ યજ્યો; તેની આંખો
લાલ થઈ ગઈ, અને જેમ મેરુ પર્વત ઉપરથી સિંહ કૂદી
પડે તેમ તે મોટા આકાશ ઉપરથી કૂદી પડ્યો. ૨૫-૨૬
અને હાથી, ઘોડા, રથ તથા પાદાનું મોઢું સૈન્ય લઈ
દેવીઓ સામે યુદ્ધ કરવા શહેરમાંથી બહાર નીકળ્યો. ૨૭
એ અસુરે કુંડળ તથા માથાના રક્ષણ માટે લોઢાનો ટાપ
પહેર્યો હતો; યકતર પહેર્યો હતું, આંગળીઓની રક્ષા માટે
ગોધાના ચામડાનાં મોઢાં પહેરેલાં હતાં અને ધણી
કાપાયમાન હતો તેથી બાજુ બીજાં વૃત્રાસુર હોયની તેમ
(સર્વના) જેવામાં આવતો હતો. ૨૮ હવે તે કાલાસુર
દેવીઓ સાથે બંધકર યુદ્ધ કરવા લાગ્યો અને તેનું સૈન્ય
મોટી ઉલ્કાઓવડે ભેરવની સામે યુદ્ધ કરવા લાગ્યું. ૨૯
યોધાઓના મોટા મોટા શબ્દો, બાણોના શબ્દો, અને
વાહનોના શબ્દોથી લોકમાં મોટા કાલાહલ થઈ પડ્યો. ૩૦
મારો, કાપો, એવી રીતે પરસ્પર કહેતા યોધાઓનું યુદ્ધ
વધવા લાગ્યું. કેટલાક પરસ્પર મુકીથી અને કેટલાક
એક બીજાના કંથ પકડી લડવા લાગ્યા. ૩૧ રક્ષસોનાં
સૈન્યને ધણું વધી ગયેલું જેમને મહાબળવાન ભેરવનાથે
બંધકર બાણોવડે તેનો નાશ કર્યો. ૩૨ યુદ્ધમાં એવી રીતે
દૈત્યોના સૈન્યનો નાશ થયો જેમ, કાપાયમાન થયેલા
કાલાસુરે સામે દોડી ભેરવને ગદા મારી. ૩૩ માથામાં
ગદા લાગવાથી ભેરવને મૂઝાં આવી. તે જેમ સધળી
દેવીઓ કાલાસુર સામે દોડી આવી અને ત્રિશુલ
તથા પટ્ટિશોવડે તેને મારવા લાગી, મુઠ્ઠીથી પણ
મારવા લાગી, અને નખોથી ફાડવા લાગી. ૩૪-૩૫
અને સિંહ જેમ હાથીને મારે તેમ લાતોથી પણ
મારવા લાગી. પછી જેણે કુંડલ અને શિરઆણ

(ટાપ) પહેરેલું છે, હોહ દબાવેલા છે, જેનાં નેત્ર લાલ
થઈ ગયાં છે, જેણે ક્રોધથી બુકડી ચડાવી છે એવા તે
કાલ દૈત્ય દેવીઓના માથામાં, કંઠમાં, અને પેટમાં ગદા
મારવા લાગ્યો. ૩૬-૩૭ ત્યારે દેવીઓએ હર્ષથી હસતાં
હસતાં તેની ગદા બાળી નાખી. ત્યારે એ દૈત્ય ધનુષ લઈ
બાણની વૃષ્ટિ કરી દેવીઓના મર્મસ્થલમાં મારવા લાગ્યો.
તેમજ તેણે મોટા શબ્દ કરી, દેવીઓની છાતીમાં બાણ
માર્ચો. ૩૮-૩૯ તેથી અત્યંત કાપાયમાન થયેલી દેવી-
ઓએ તેને પગમાંથી પકડી, ધણી વખત ફેરવી,
આકાશમાં ફેંકી દીધો. ૪૦ પૃથ્વી ઉપર પડ્યા પછી એ
દૈત્ય ઉઠવા ગયો ત્યારે મહાલક્ષ્મીએ પોતાના પગવડે ધણી
ભેરથી તેને મસળી નાંખ્યો. ૪૧ તેથી તેની આંખો
બહાર નીકળી પડી; અને તે મોટા શબ્દ કરીને મરણ
પામ્યો. ૪૨ ત્યારે દેવ, ગંધર્વ, મનુષ્ય અને ઋષિઓ તે
દેવીઓની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, અસુરોઓ હર્ષથી નાચવા
લાગી, આકાશમાંથી પુષ્પની વૃષ્ટિ થઈ, સ્વર્ગમાં હુંફિ
વાઓ, દિશાઓ પ્રસન્ન થઈ, વાયુ ધીમે ધીમે વાવા લાગ્યો,
જગત્ સ્થિર થયું. ૪૩-૪૪ અને સુર તથા અસુર મસ્તક
નમાવી જેને નમસ્કાર કરે છે એવી દેવીઓ વિમાનમાં
ઘેસી કાલ દૈત્યના શહેર બણી જવા લાગી. ૪૫ પોતાની
તરફ આવતાં મહાલક્ષ્મીને જેમ, બંધનમાંથી મુક્ત થયેલી
રાજકન્યાઓ, પરમ ભક્તિથી હર્ષસહિત તેની સ્તુતિ
કરવા લાગી. ૪૬

રાજકન્યા કુતુઃ-વંશાશ્વીરસરવંદકિરીટાસ્તરોચિદ્ધ-
ટાનિકરકલ્પિતસ્તત્ત્વદીપમ્ । દેવિ ત્વદીયચરણં શરણં
જનાનાં સેવામહે સકલમંગલવર્ધનાય ॥ ૪૭ ॥ વત્કલકૈર-
વદલાયતલોચનાયૈ ગંડોલસચ્છલકુંડલમંહિતાયૈ । રાકાશ-
શિપ્રિતિમટાનનકોમલભૈ તસ્યૈ નમઃ કમલલોચનવલ્લભાયૈ
॥ ૪૮ ॥ સદ્ગત્કલ્પલતિકાં હરિકંઠમૃષાં કેયુરહેમકટ-
કોજ્જલકંકણાંકામ્ । સંસારસાગરમુલે પતતો મમાથ દેહિ
સ્વદીયકરયટ્થિમનંગમાતઃ ॥ ૪૯ ॥ દૃષ્ટા દેવિ જનાસ્ત્વયાપિ
ત્રિવિધા બ્રહ્માધિપત્યં ગતા ત્રિણુર્બંશસિ યા ચકાર તરલા
લીલાવ્દમાલાન્નમમ્ ॥ ક્લેશાગ્રિપ્રહનં ત્વદીયચરણદ્વંદ્વા-
ન્નસેવાતરં કારુણ્યામૃતસારપૂરિતદશા મામંબ પાહીશરિ
॥ ૫૦ ॥ મહીપ્રફુલ્લકુલમોજ્જ્વલમધ્યભાગધમ્મિલભારજિ-
તસારકચિત્રિતાશ્ચ । ઉત્તમહેમનિક્કોજ્જ્વલકાયકાતિલે-
ક્ષ્મીઃ સ્વયં પ્રણમતાં શ્રિયમાતનોતુ ॥ ૫૧ ॥ ઇતિ સ્તુતા
મહાલક્ષ્મીર્ભક્તાનામિદ્ધાયિની । યોગિન્યોડય અત્રિવ્યઘ્ન-
મિતિ તાસાં વરં દદૌ ॥ ૫૨ ॥ દૃષ્ટ્વા તાસ્તુ સુદા દેવો
સારુણ્યં તાસ્વદાપયત્ । તામિર્નિષેવિતા દેવો વરં વચ્ચે દદૌ
મુદા ॥ ૫૩ ॥ રાજકન્યાસ્તતઃ સર્વાં મુક્તાઃ સ્વપુરમા-
ચયુઃ । તતઃપ્રમૃતિ લોકેષુ પૂજ્યાસ્તાઃ સર્વાકામદાઃ ॥ ૫૪ ॥
તાશ્ચતુષ્ઠિયોગિન્યો મહાલક્ષ્મીપરિગ્રહાત્ । નૃત્યંતિ નિવ-
હેસ્ત્ર ગીતવાદિત્રિનિઃસ્વનૈઃ ॥ ૫૫ ॥ પુરો દેવ્યા મહાલક્ષ્મ્યાઃ

પછી સોનાની ચાર સુંદર મૂર્તિઓ કરાવવી. પંચામૃતવડે તેઓને સ્નાન કરાવવું. ૧૪ ધૂપ, દીપ વગેરે પેાડશોપચાર વડે પૂજન કરવું, રાત્રિમાં ભજનરચુ કરવું, ગીત ગાવાં અને વાળં વગડાવવાં. ૧૫ પછી મધરાતે ચંદ્રોદય થાય ત્યારે સ્થંડિલમાં પાંડગસહિત પથ્ર કરી પૂજા કરવી. ૧૬ સાવધાન થઇ રનેહથી, 'હે ક્ષીરસમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ! હે ચંદ્ર ! હે લક્ષ્મીના બાઈ ! હે અમૃતના ભંડાર ! રોહિણી સહિત આપ અર્ધનું મહણુ કરો,' એ મંત્રથી ચન્દ્રને અર્ધ આપવો. પછી પવિત્રતાથી શ્રીસૂકત બણી, અગ્નિમાં કમલ, દૂધપાક, ખીલાં અને તેન હોપ તો ઘીનો હોમ કરવો. સમિધા, ચરુ અને તિલવડે મહોનો હોમ કરવો. ૧૭-૧૯ ચાર પછી પૃથ્વી ઉપર ગોહણીઆભાર થઇ, 'હે ક્ષીરસમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થયેલી ! હે કમલે ! હે કમલના ધરવાળી ! હે વિષ્ણુના વક્ષઃસ્થલમાં રહેનારી ! ! (મને) પુત્ર આપો, યજ્ઞ આપો, સુખ અને સૌભાગ્ય આપો, તેમ જ સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરો. ૨૦-૨૧ હે કાલિ ! હે કાલિ ! હે મહાકાલિ ! હે વિકરાલિ ! (બચકરે,) આપને નમસ્કાર કરું છું. હે ત્રૈલોક્યમાત ! હે વરદાન આપનારી ! હે ભકતોમાં પ્રીતિવાળી ! મારી રક્ષા કરો. ૨૨ હે એકનાથે ! હે જગન્નાથે ! હે રેણુકે ! હે દેવિ ! હે રામમાત ! આપ જમદગ્નિ ઋષિનાં પત્ની છો, અને શુદ્ધ છો માટે મારું રક્ષણ કરો અને કલ્યાણ કરો. ૨૩ હે મહાલક્ષ્મિ ! (મને) લક્ષ્મી આપો અને દરિદ્રપણનો જલદી નાશ કરો.' એવી રીતે મહાલક્ષ્મીની પ્રાર્થના કરી, વેદ બહુલા બ્રાહ્મણોની ઋગ્વેદને ચંદન, પંખા, યુગ્ધ અને માળા વગેરે આપવાં. તેમ જ નવા ચરાર (રામપાત્ર)માં નાના પ્રકારના ખાવાના પદાર્થો તથા સોપારી ભરી તેની ઉપર ખીનું રામપાત્ર ઢાંકી, જે 'લક્ષ્મી ક્ષીરસમુદ્રમાંથી નીકળેલાં છે, ચંદ્રનાં બહેન છે, અને વિષ્ણુનાં પ્રિયા છે, તે આ મતથી પ્રસન્ન થાઓ. લક્ષ્મી આપે છે, લક્ષ્મી મહણુ કરે છે, અને લક્ષ્મી બચેને તારે છે માટે તેને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું,' એ મંત્ર બણી એક એકને સોળ સોળ આપવાં એવી રીતે ખીનું પથ્ર જે કાંઈ આપવું હોય તે આપી દેવું. પછી પેલી ચાર મૂર્તિઓ બ્રાહ્મણને આપવી. ૨૪-૨૬ હમેશાં એવી રીતે કર્યાં પછી ભોજન કરવું.

સ્કંદ ક્ષવાચ-કેનેઈ સ્વીકૃત્ત્વં પૂર્વે કથમસ્મિન્પ્રકાશિતમ્ ॥ ૮૦ ॥ મૂઢિ મે તસ્યતો દેવ યથાં તવ વલ્લભઃ । શંકર ક્ષવાચ-આસીદ્વાજા સાર્વભૌમો મંગલાર્ણે દિતિ ક્ષુતઃ ॥ ૮૧ ॥ કુંઢિને જગદે રમ્યે તસ્ય પથાવતી પ્રિયા । તમાગતઃ કથિરેકઃ સેવકો મ્હાણોત્તમઃ ॥ ૮૨ ॥ અજ્ઞાતનામસ્ત-સ્થાલૌ નામ જ્ઞે રૂપસ્તદ્ ॥ તવલ્લભ દિતિ ક્ષવાતો જનુષ દ્વિજસત્તમઃ ॥ ૮૩ ॥ કદાચિન્મૃગયાસકો મૃપાલો વઙ્ગ-માનિષાન્ ॥ તજ વિષ્ણુ વરાહાદિન્મૃગાન્ દ્વવા સહસ્રતઃ ॥ ૮૪ ॥ ક્ષુદ્રપરિગતઃ માંતો લઘ્વમુક્ષપામિતઃ । ડક્કા-

ન્વેષણે ચારાન્પ્રેષયામાસ સર્વેષાઃ ॥ ૮૫ ॥ વને જલં તુ નાપશ્યન્ કષિચ્છ્રાંતાઃ પ્રયત્નતઃ । તે જસ્યા નૃપતિં પ્રોચુર્નાત્રાંમદ્વિતિ દુઃક્ષિતાઃ ॥ ૮૬ ॥ તવલ્લભોઽપિ જન્મામ વિપિનં તદ્વત્ત્રિતઃ । જમમાણસ્તદાડપશ્યન્ કસ્મિન્નિદ્રનગદ્ધરે ॥ ૮૭ ॥ રમ્યં સરોવરં વિશ્વં કુહરોત્પલ્મનંદિતમ્ । તત્રાપશ્યરેવકન્યા દિવ્યરૂપા મનોરમાઃ ॥ ૮૮ ॥ ચાર્વેતીશ્રાકનયનાઃ પીનોજ-તપયોષરાઃ । હારકંકળકેયુરનપુરાલંકૃતાઃ શુભાઃ ॥ ૮૯ ॥ પૂજયંતીર્મહાલક્ષ્મીં વ્રતરૂપેણ શાવરાત્ ॥ તવલ્લભોઽપિ પમ્રચ્છ કિમિદં કથ્યતામિતિ ॥ ૯૦ ॥

કાર્તિકસ્વામી પૂછે છે-હે શંકર ! હે દેવ ! જે હું આપને પ્રિય હઉં તો, સત્ય કહેા કે પૃથ્વીમાં પ્રથમ એ વ્રત કોણે કર્યું ? અને તેનો કોણે પ્રકાશ કર્યો છે ? શંકર કહે છે-કુંડિનનગરમાં મંત્રલાઈ નામનો ચક્રવર્તી રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેની પત્ની પદ્માવતી નામની હતી. હવે એ રાજાની પાસે કોઈ એક સેવક બ્રાહ્મણ આવ્યો. ૮૦-૮૨ તેનું નામ અજ્ઞાત હોવાથી રાજાએ 'તવલ્લભ' એવું પાડ્યું. તેથી તે એ જ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. ૮૩ કોઈ દિવસે રાજા યજ્ઞ કરવા માટે વનમાં ગયો. ત્યાં હજારો વરાહ અને યુગાદિક માર્યાં. ૮૪ પછી ભૂખ, તૃષ્ણા અને થાક લાગવાથી એક ઝાડની નીચે જઈ બેઠો અને જળ લાવવા માટે ચોતરફ માણસો મોકલ્યાં. ૮૫ તેઓ વનમાં ઘણો વખત ફરી થાકી ગયાં, પણ જળ ક્યાં જોવામાં આવ્યું નહિ, તેથી રાજાની પાસે આવી નમસ્કાર કરી, અમે જળ માટે ઘણું ફાળું પણ તે મળ્યું નહીં, એમ કહ્યું. ૮૬ પેલા તવલ્લભ બ્રાહ્મણ આગસ છોડી વનમાં ફરવા લાગ્યો, તેટલામાં કોઈ એક વનની શુક્રામાં મનોહર સરોવર તેની નજરે પડ્યું. તે કમળોથી ઘણું શોભતું હતું. ત્યાં જોણું સુંદર રૂપ છે, સુંદર અંગ છે, મનોહર નેત્ર છે, ઉંચાં અને પુષ્ટ સ્તન છે, હાર, કંકણ, બાણબંધ અને ઝાંઝરથી શોભિત અને મત ધારી, ખૂબસૂરત દેવકન્યાઓ આદરથી મહાલક્ષ્મીની પૂજા કરતી જોવામાં આવી. તેની પાસે જઈ, 'આ શું કરો છો ?' એમ પેલા તવલ્લભે પૂછ્યું. ૮૭-૯૦

કિય જ્ઞુઃ । મહાલક્ષ્મીવ્રતમિદં સર્વકામફલપ્રદમ્ । ક્રિયતેજ્ઞમાભિરેકામવનોમિસ્ત્વન્ન મક્ષિતઃ ॥ ૯૧ ॥ તવ-લ્લભોઽપિ તચ્છુસ્વા વ્રતં જપાહ મક્ષિમાન્ ॥ તદ્વઙ્ગાં ગૃહી-ત્વા ચ જલ્પમાદાય સત્ત્વરઃ ॥ ૯૨ ॥ આજનામ જલં તસ્મે દત્ત્વા પ્રાંજહિરાસ હ । જલં પીત્વા નૃપસ્તસ્ય દૃષ્ટવાન્દોરકં કરે ॥ ૯૩ ॥ કિમિદં દોરકં વિદ્મન્ કિં વ્રતં કૃતવાનસિ । રાજા પૃથસ્તવલ્લભોઽપિ કથયામાસ તદ્વ્રતમ્ ॥ ૯૪ ॥ તચ્છુસ્વા રાજાદર્શ્વો વ્રતં જપાહ મક્ષિમાન્ ॥ તવલ્લભેન સહિતો રાજા સ્વપુરમાવયૌ ॥ ૯૫ ॥ પથાવત્યા ગૃહં ગત્વા તથા રંતું ગતઃ સહ । રમમાણય સા દેવી તેન રાજા પ્રિયેણ ચૈ ॥ ૯૬ ॥ તં દૃષ્ટ્વા દોરકં હસ્તે કુપિતાઽત્યંતકોપના । કથા ત્થં

વંચિતો બ્રૂહિ કયા બદ્ધઃ સરોરકઃ ॥ ૯૭ ॥ તસ્યાસ્તદ્વચનં
શ્રુત્વા પ્રોવાચ ચ નરાધિપઃ । મા વાદીરન્યથા હેતલ્લક્ષ્મી-
વતમહુતમમ્ ॥ ૯૮ ॥ હૃત્યુકાપિ પ્રિયેણસૌ હસ્તાચ્ચિદ્દ
રોરકમ્ । ડવાલામાલાકુલં વહૌ ક્ષિપ્તવત્યતિકોપિતા
॥ ૯૯ ॥ હા હા કદમિદં પાપં કૃતં મૂઢતયા ત્વયા । હૃતિ
નિર્ઘેસ્ત્યં તાં રાજા તત્પાજ વનગદ્ધરે ॥ ૧૦૦ ॥ સા ચ
હાનિં યયૌ પાપા ન ચ હાનિં યયૌ નૃપઃ । મહાલક્ષ્મ્યપચા-
રેણ સાડરણ્યે જલવર્જિતે ॥ ૧ ॥ અમમાળા વને તસ્મિન્ન
કચિદ્ગતિમાપ સા । વિચરંતી વને તત્ર ક્રપ્તેઃ કસ્યચિદા-
શ્રમમ્ ॥ ૨ ॥ દદર્શૌ મૃગસંકીર્ણે શાંતકૃષ્ણમૃગાન્વિતમ્ ।
તત્રાપદ્મ્યદ્વને રમ્યે વસિષ્ઠે મુનિપુંગવમ્ ॥ ૩ ॥ વર્વદે ચરણૌ
તસ્ય વિસંજા દુઃસ્વકર્શિતા । ચિરં ધ્યાત્વા મુનિસ્તસ્યા
જ્ઞાતવાન્ દુઃસ્વકારણમ્ ॥ ૪ ॥ મહાલક્ષ્મ્યપચારેણ જ્ઞાતં
વિજ્ઞાનચક્ષુષા । તદ્ગતં કારયામાસ તયા દુઃસ્વોપશાંતયે
॥ ૫ ॥ તદુઃસ્વં તત્ક્ષણાદેવ વિનષ્ટમભવત્તદા । પુનશ્ચ મૃગ-
યાસક્તો મૂપાલો વનમાવિશત્ ॥ ૬ ॥ કચિન્મૃગં સમાવિધ્ય
વાણેનૈકેન વાહુમાન્ । અન્વગચ્છન્ મૃગાન્દં તસ્યાં મુવિ
યદા ગતઃ ॥ ૭ ॥ વરં મુનિં દદશામે વસિષ્ઠે વીતકલ્મષમ્ ।
કૃતાતિથ્યક્રિયો દૃષ્ટ્વા ચરંતોં બહિરંતિકે ॥ ૮ ॥ હાવભા-
વવિલાસાયદેરંતોં હરિણેશ્વરમ્ । મદાભિર્ગૈર્ય નૃપતિઃ
પ્રોવાચ મધુરં વચઃ ॥ ૯ ॥ રંભોઃ કાસિ કલ્યાણિ કિમર્થં
ચરસે વને । કિન્નરી માટુપી વા ત્વં યક્ષિણી ચારુહાસિનિ
॥ ૧૦ ॥ કિમત્ર બહુનોકેન ભજમાનં ભજસ્વ મામ્ । નૃપેણ
તેન ભક્ત્યોક્તા સમિતા વાક્યમન્વ્રતી ॥ ૧૧ ॥ પુનર્ભંજામિ
ચાદં ત્વામવેહિ મહિર્ષી તવ । મહાલક્ષ્મ્યપચારેણ ત્વયા
હીના વસામ્યહમ્ ॥ ૧૨ ॥ મુનીંદ્રસ્યાશ્રમે રમ્યે તરુનુલ્મો-
પશોમિતે । મમોપરિ કૃપાવિદો મહાલક્ષ્મીવતોત્તમમ્
॥ ૧૩ ॥ કારયામાસ ધિયિવત્સર્વવિજ્ઞોપશાંતયે । તયોર્કં
વચનં શ્રુત્વા સ ચોત્કુલવિલોચનઃ ॥ ૧૪ ॥

કન્યાએ કહે છે-અમે સ્થિરચિત્ત રાખી, ભક્તિથી આ
મહાલક્ષ્મીનું વ્રત કરીએ છીએ. એ વ્રત સર્વ કામનાઓને
પૂર્ણ કરનાર છે. ૯૧ તે સાંભળી તવલ્લકે પણ ભક્તિથી
એ વ્રત ગ્રહણ કર્યું. પછી તેઓની આરા લઈ જઈ ભરી
જલદીથી રાજની પાસે આવ્યો અને જલ આપી હાથ
નેડી ઉભો રહ્યો. જલ પીધા પછી બ્રાહ્મણના હાથમાં
દોરો બેઈ, રાજાએ પૂછ્યું કે, 'હે મહારાજ ! આ દોરો
કેના છે ? તમે કયું વ્રત કર્યું છે ?' ત્યારે બ્રાહ્મણે એ વ્રત
કહી સંભળાવ્યું. ૯૨-૯૪ તે સાંભળી રાજાએ પણ ભક્તિથી
એ વ્રત લીધું. પછી તવલ્લકની સાથે રાજ પોતાના શહેર-
માં આવ્યો, ૯૫ અને જનાનામાં બેઈ પદ્માવતી સાથે
ક્રીડા કરવા લાગ્યો. પોતાના પતિની સાથે ક્રીડા કરતી
રાણીએ રાજના હાથમાં દોરો બેઈ, કાપાયમાન થઈ કહ્યું
કે, હે રાજા ! તમને છેતરી આ સુંદર દોરો કઈ સ્ત્રીએ
આપેલો છે ? ૯૬-૯૭ એવાં સ્ત્રીનાં વચન સાંભળી, 'તારે

કાંઈ પણ આડું અવગું યોલવું નહીં, આ ઉત્તમ લક્ષ્મીવત-
નો દોરો છે,' એમ રાજાએ કહ્યું, ૯૮ છતાં પણ અતિ કોપ-
વાળી તે સ્ત્રીએ પતિના હાથમાંથી દોરો તોડી, પ્રભવલિત
અગ્નિમાં નાખી દીધો. ૯૯ સારે 'હાથ હાથ । હે રાણી !
મૂર્ખપણાથી આ તે મોટું પાપ કર્યું,' એવી રીતે તેનો
તિરસ્કાર કરી તેને વનમાં કાઢી મૂકી. ૧૦૦ એવી રીતે
મહાલક્ષ્મીનો અનાદર કરવાથી રાણીને મોટી હાનિ થઈ,
પણ રાજાને કાંઈ ભતની હાનિ થઈ નહી. હવે તે રાણી
મોટા વનમાં ભ્રમવા લાગી. ત્યાં જળ મુદ્ધ હવું નહીં.
એ પ્રમાણે વનમાં ભ્રમતાં ભ્રમતાં કાંઈ એક જગોએ,
જેમાં ધણાં મૃગ અને કાળિયાર મૃગ હતાં, તેવો ઋષિનો
આશ્રમ એ રાણીના જોવામાં આવ્યો. એ આશ્રમમાં
મુનિશ્રેષ્ઠ વસિષ્ઠનાં દર્શન થયાં. ૧-૨ ત્યારે દુઃખમાં રૂપેલી
એ રાણી યોજાન થઈ, ઋષિના ચરણમાં જઈ પડી.
મુનિએ ધણો વખત ધ્યાન કરી જોયું, ત્યારે 'આ રાણીને
મહાલક્ષ્મીના અનાદરથી આવું દુઃખ આવી પડ્યું છે,'
એમ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી તેમના જાણવામાં આવ્યું. તેથી દુઃખ
શાંત થયા માટે, ઋષિએ રાણીની પાસે મહાલક્ષ્મીનું વ્રત
કરાવ્યું; ૪-૫ એટલે તે જ વખતે તેનું દુઃખ દૂર થયું.
એક દિવસે રાજ મૃગયામાટે ફરીથી વનમાં ગયો; ૬
અને કાંઈ જગોએ મૃગને એક બાણ મારી, તેની પછવાડે
દોડતો દોડતો વસિષ્ઠ ઋષિના આશ્રમાં આવી ચઢ્યો. ૭
ત્યાં પાપરહિત વસિષ્ઠ મુનિનાં દર્શન કર્યાં. વસિષ્ઠ ઋષિએ
તેનો (રૂડીપેરે) સત્કાર કર્યો. પછી પાસે ફરતી અને
હાવલાવ તથા વિલાસથી મન હરતી પેલી રાણીને જોઈ,
મદથી પાસે જઈ મધુરવાણીથી તે રાજ બોલ્યો કે, ૮-૯
'હે સ્ત્રી ! હે કલ્યાણી ! તું આ વનમાં શા માટે ફરે છે ?
હે સુંદર હાસ્યવાળી ! તું કિન્નરની સ્ત્રી, મનુષ્યની સ્ત્રી કે
યક્ષની સ્ત્રી છે ? ૧૦ અથવા વધારે વાતની શું જરૂર છે,
હું તને ઇચ્છું છું, માટે તું મને ભજ. એ પ્રકારે રાજાએ
પ્રીતિથી કહ્યું, સારે થોડું હસીને રાણી બોલી કે, ૧૧ હે
મહારાજ ! પ્રથમ મને તમે તમારી રાણી જાણો. હું પુનઃ
આપને ભજીશ. મહાલક્ષ્મીના અનાદરથી, આપ વિના હું
એકલી વૃક્ષો અને લતાઓથી શોભિત, મુનિરાજનાં આ
મનોહર આશ્રમમાં રહું છું. મુનિરાજે કૃપા કરી સર્વ
વિધોની શાંતિ માટે મારી પાસે મહાલક્ષ્મીનું વ્રત
કરાવ્યું છે. ૧૨-૧૪

ક્ષેત્રરજામાદાય પ્રિયામાદાય સત્ત્વરઃ । હૃદયજનૈર્જુહં
પતાકાધ્વજશોભિતમ્ ॥ ૧૫ ॥ પ્રવિવેશ તયા સાદૈં સ
પૌરૈરભિવંદિતઃ । મહાલક્ષ્મીવ્રતં મૂયસ્તયા સહ ચકાર હ
॥ ૧૬ ॥ મુક્તેહ મોગાન્વિપુલાન્નુત્પ્રત્પૌત્તમાદતઃ । મૂપાલઃ
સાવૈર્મૌમૌમ્ભૂતલેહોઝ્માત્પતાં યયૌ ॥ ૧૭ ॥ મહાલક્ષ્મ્યાઃ
પ્રસાદેન સભિધિઃ સર્વસંપદામ્ । ઇવમ્પ્રભાવા સા દેવી
નરાણામિદદાયિની ॥ ૧૮ ॥ સર્વવાપહરા દેવી સર્વદુઃખા-

પહારિણી । एवं वोडशत्रुं तु कर्तव्यं व्रतश्रुतमम् ॥ १९ ॥
 યઃ કરિષ્યતિ તં પ્રીતયા સ્વયં સિદ્ધિરુપાસતે । લોકપા-
 લાશ્ચ તુષ્યંતિ દદાતિ ચ મનોરથાન્ ॥ ૧૨૦ ॥ નારી વા
 પુરુષઃ કરિષ્યતિ મુદા મક્ત્યા વ્રતં યત્નતઃ સેવંતે હરિ-
 દ્રપણજીવરાઃ કુર્વંતિ તસ્ય પ્રિયમ્ । તત્પાદં પરિરંજયંતિ
 મનુજા મૌલિપ્રભામંડલૈસ્તસ્મિન્નેવ કુર્દંબિની વસતિ સા
 લક્ષ્મીઃ સ્વયં વિષ્ણુના ॥ ૨૧ ॥ સુમક્ત્યા વા વ્યમક્ત્યા
 વા કુર્વંતિ વ્રતશ્રુતમમ્ । અંતકાલેષુ તાન્વિષ્ણુઃ સંસારા-
 ત્પરિરક્ષતિ ॥ ૨૨ ॥ ય દ્વદ્ ષ્ઠયુગાન્તિયં શ્રાવયેદ્વા સમા-
 હિતઃ । ન સંત્યજતિ તં લક્ષ્મીરલક્ષ્મીર્નૈવ જાયતે । સર્વપાપ-
 વિનિર્મુક્તઃ સ્વર્ગલોકો મહીયતે ॥ ૧૨૩ ॥ હૃતિ સ્કંદપુરા-
 નોક્તા મહાલક્ષ્મીવ્રતકથા ॥

એવાં પોતાની પ્રિયાનાં વચન સાંભળી, રાજા ધણે
 પ્રસન્ન થયો, અને વસિષ્ઠ ઋષિની આજ્ઞા લઈ, પ્રિયાને
 સાથે તેડી, તત્કાલે જ પ્રસન્ન લોકોથી સેવિત અને ધન્ય
 તથા પતાકાથી સુશોભિત એવાં પોતાનાં શહેરમાં ગયો.
 ત્યાં નગરનિવાસી જનોએ (પૂર્ણ હર્ષથી) તેને નમસ્કાર
 કર્યા. પછી તે રાજાએ રાણીની સાથે મહાલક્ષ્મીનું વ્રત
 ફરીથી કર્યું. ૧૧-૧૨ તેથી એ રાજાને ધણું ઉત્તમ સુખ
 મળ્યું, પુત્ર-પૌત્રની વૃદ્ધિ થઈ, ચક્રવર્તી રાજ્ય મળ્યું, અને
 પેલા તવક્ષકને પ્રધાનની પદવી મળી. ૧૩ મહાલક્ષ્મીની
 કૃપાથી સઘળા સંપત્તિ મળી. એ મહાલક્ષ્મી, મનુષ્યોના
 સર્વે મનોરથને પૂર્ણ કરનાર અને સર્વ પાપ તથા સર્વ
 દુઃખને હરનાર છે. એ પ્રકારે સોળ વર્ષો સુધી આ ઉત્તમ
 વ્રત જે પુરુષ કરે છે, તેની તે દેવી સિદ્ધિ પોતે સેવા કરે
 છે, અને લોકપાલ (દિશાના દેવો) પ્રસન્ન થઈ તેના મનો-
 રથો સિદ્ધ કરે છે. ૧૧૮-૧૨૦ જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ ભક્તિ
 રાખી, હર્ષથી આ મહાલક્ષ્મીનું વ્રત કરશે તેને વિષ્ણુ,
 શંકર અને બ્રહ્મા એ ત્રણે દેવો સંવશે અને તેનું પ્રિય કરશે.
 તેમ જ મનુષ્યો મુકુટની કાંતિથી તેના પગને લાલ
 કરે છે, (અર્થાત્ સર્વ મનુષ્યો તેને નમે છે) અને તે જ
 પુરુષમાં વિષ્ણુની સાથે લક્ષ્મી પોતે વાસ કરે છે. ૨૧ જે
 પુરુષો ભક્તિ વા અભક્તિથી આ ઉત્તમ વ્રત કરે છે
 તેઓની અંતઃસમયમાં વિષ્ણુ, સંસારથી રક્ષા કરે છે. ૨૨
 જે પુરુષ સાવધાન થઈ, શ્રદ્ધાથી આ કથા સાંભળે અથવા
 સંભળાવે તેને લક્ષ્મી છોડતી નથી, હરિદ્ર તેની પાસે
 આવતું નથી, અને તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ સ્વર્ગ લોક-
 માં પૂજ્ય છે. ૧૨૩ એવી રીતે સ્કંદપુરાણમાં મહાલક્ષ્મી-
 વ્રતની કથા કહેલી છે.

ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલી મહાલક્ષ્મીવ્રતની કથા

અથ ભવિષ્યોક્તા કથા ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ-સ્વસ્થાન-
 લામનુશ્રાપુઃસૈશ્વર્યસુખપ્રદમ્ । વ્રતમેકં સમાચક્ષ્ય વિચાર્ય
 પુરુષોત્તમ ॥ ૧ ॥ કૃષ્ણ ડવાચ- દુષ્ટરિ સૈવ દૈત્યેન્દ્રે પરિ-
 શ્યાસન્નિવિષ્ટપે । પતદેવ કૃતસ્પાર્દૌ દેવેન્દ્રઃ પ્રાહ નારદમ

॥ ૨ ॥ તસ્ય શ્રુત્વા તત્તો વાક્યં સ મુનિઃ પ્રત્યભાષત ।
 નારદ ડવાચ-પુરંદર પુરા પૂર્વે પુરમાસીત્ત્વશોભિતમ્ ॥ ૩ ॥
 રત્નગર્ભાઽમ્ભવજ્ઞમિયંત્ર રત્નાઽમ્ભૂષણરા । યત્રાંગનાજનાર્પાંગ-
 શૃંગ્લોકોચનસાયકૈઃ ॥ ૪ ॥ ત્રેલોક્યં સ્વવશં ચક્રે દેવઃ કુસુ-
 મસાયકઃ । ચતુર્વર્ગજનિયંત્ર યથ વિશ્વસ્ય ધૂષણમ્ ॥ ૫ ॥
 વિશ્વકર્માપિ યદ્વીક્ય કંપયત્યનિશં શિરઃ । તત્રામ્ભવન્મહી-
 પાલો મંગલો મંગલાલયઃ ॥ ૬ ॥ ચિદ્રેદેવી પ્રિયા તસ્ય
 દુર્ભૈગૈકા વશુવ્હ । અમ્યા તુ ચોલેદેવી યા મહિષી સા
 યથાસ્તિની ॥ ૭ ॥ કદાચિન્મંગલો રાજા ચોલેદેવીસ-
 હાયવાન્ । પ્રસાદશિશ્વરાકૃદઃ સ્થલીમેકામપદયત ॥ ૮ ॥
 તામાલોક્ય મહીપાલઃ સ્મરસ્મરેદ્દલાંહુજઃ । ચોલેદેવી
 પ્રતિ પ્રાહ દંતયોતિતદિદ્મુલ્હઃ ॥ ૯ ॥ ચંચલાક્ષિ તત્તોથાનં
 કાંતિર્નિર્નિતનંદનમ્ । કારયામિ તયોરિદ્દત્તત્રોથાનમકા-
 રયત્ ॥ ૧૦ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે પુરુષોત્તમ ! પોતાનું સ્થાન, લાભ,
 પુત્ર, આયુષ્ય, સર્વ ઐશ્વર્ય અને સુખ આપે, તેવું એક
 ઉત્તમ વ્રત વિચારીને કહો. ૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજા!
 પૂર્વે સત્યયુગમાં આરંભમાં મોટા બળવાનુ દૈત્યોએ સ્વર્ગ
 ભિતી લીધું ત્યારે આ જ વાત ઈન્દ્રે નારદને પૂછી હતી, ૨
 અને નારદે તેનો ઉત્તર આપ્યો હતો. (તે વાત હું કહું છું).
 નારદે બોલ્યા-હે ઈન્દ્ર ! પૂર્વે એક મુંદર નગર હતું. ૩ એ
 નગરની પૃથ્વી રત્નગર્ભા કહેવાતી હતી. કારણ કે એમાં
 રત્નોથી ભરેલા પર્વતો હતા. એ નગરની સ્ત્રીઓનાં કટા-
 ક્ષરૂપી આણેથી, કામદેવે ત્રણે લોક, પોતાને વશ કર્યા
 હતા. તેમાં ધર્મ વગેરે ચારે પુરુષાર્થ સિદ્ધ થતા હતા.
 એ નગર આખા જગતનું ભૂષણ હતું. ૪-૫ તેને જોઈ,
 વિશ્વકર્મા પણ નિત્ય મસ્તક હલાવતા હતા. એ નગરમાં
 મંગલ નામનો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ૬ તેની
 ચિદ્રેદેવી નામની એક રાણી દુર્ભાગીણી (દાહાગણ) હતી,
 અને ચોલદેવી નામની પટ્ટરાણી યથાસ્તિની (સુભાગણી)
 હતી. ૭ એક દિવસે મંગલ રાજા ચોલદેવીની સાથે મહેલ
 ઉપર ગયો, તો ત્યાં એક સ્થળ તેના જોવામાં આવ્યું. ૮
 તે જોઈ રાજા હસીને ચોલદેવીને કહેવા લાગ્યો કે, ૯
 “હે ચંચલાક્ષિ ! (ચંચલ નેત્રવાળી !) તારે માટે ઈન્દ્ર-
 વનથી પણ અત્યુત્તમ એક બગીચો રચાવીશ.” એમ
 કહી રાણીના કહેવાથી, તે સ્થળમાં બગીચો તૈયાર
 કરાવ્યો. ૧૦

સંપર્ક તુ તદુથાનં નાનાદુમલતાન્વિતમ્ । નાનાફલસ-
 માયુક્તં નાનાપશિસમાહૃતમ્ ॥ ૧૧ ॥ તત્રાગત્ય મહાકો-
 હસ્તતુન્વસ્તનમસ્તલઃ । પ્રાટ્ટકાલચનશ્યામશ્ચરુરાશિતર્ક-
 ચલકઃ ॥ ૧૨ ॥ રૂદ્રાચકૃષ્ણચંદ્રાકૈઃ પ્રલયાંમોધરંજવિનઃ ।
 ડયાનંં અંજયામાસ નાનાદુમલતાન્વિતમ્ ॥ ૧૩ ॥ કાંશ્ચિ-
 નુત્પાટ્યામાસ પાદપાન્પાંદુનંદન । કાંશ્ચિદંતપ્રહારેણ કાંશ્ચિ-
 દંતપ્રચર્ચણેઃ ॥ ૧૪ ॥ જવાન કાંશ્ચિત્પુષ્પાન્ રક્ષકાનંત-

કોપમઃ । તદ્ગ્નત્કીતિ વિજ્ઞાય સંહત્યોથાનપાલકાઃ ॥૧૬॥
 સમયાસ્તસ્ય હતાંતમૃચ્ચ વૃપતેઃ પુરઃ । તદાકર્ણ્ય તતો
 રાજા ક્રોધાકળિતકોચનઃ ॥ ૧૬ ॥ વધાય દંદિણસ્તસ્ય
 સંદિદેશાસિલં બલમ્ । સતશ્ચાલ મૂપાલચિંગદગલિતૈર્ગજૈઃ
 ॥ ૧૭ ॥ આહ્વાયન્મર્મી સર્વો નાજિત્વકૃતાંચરામ્ । ચા-
 લ્યન્સકલાન્ શૈલાન્ સ્યંદવૌષધમરુજૈઃ ॥ ૧૮ ॥ પતિ-
 શ્રાતમહાધ્વાનૈઃ પૂર્યભિલિલા દિશઃ । તતો ગાદૈ સમાઢૃત્ય
 તતુથાનં નરેશ્વરઃ ॥ ૧૯ ॥ ડવાચોષ્ટૈરતિ ધ્વાનૈર્દિશો મુલ-
 રયન્દશઃ । પથિ યસ્ય વરાહોડ્ય પ્રયાત્યુપવનાંતરમ્ ॥૨૦॥
 તસ્યાવશ્યં શિરદ્દશેઃ વિદધામિ રિપોરિવ । તસ્ય મૂપસ્ય
 તદ્વાક્યં સમાકર્ણ્ય સ સૂકરઃ ॥ ૨૧ ॥ જગામાસ્યૈવ મા-
 ગ્નૈઃ પ્રાણિનાં ચેષ્ટિતં યથા । તતઃ સ સૂકરાસકઃ કઠ-
 યાડ્યં પ્રતાપ્ય ચ ॥ ૨૨ ॥ કીઢાકર્લકિતાયેદુર્માર્ગે તસ્યૈવ
 સોડગમત્ । ગત્યાથ વિપિનં ધોરં સિંહચારૂલસંકુલમ્
 ॥ ૨૩ ॥ તમાલતાલર્હિતાશાલાચૂનલતાન્વિતમ્ । સિંહો-
 મ્નકારસંભારધાચાટિતિર્ગતરમ્ ॥ ૨૪ ॥ તત્રૈકચેતાઃ
 સંપદ્યન્વને જ્ઞામ મૂપતિઃ । કોલો વેલામવાપ્યાય સોડ-
 મ્બદ્વાલસંમુલઃ ॥ ૨૫ ॥ મહેન સોડવધીઃકોલં વજ્રેણાદિ
 યથા ભવાન્ । અથ ઘ્યોમ્નિ વિમાનત્પઃ સ્મરસુંદરવિપ્રહઃ
 ॥ ૨૬ ॥ ક્રોઢરૂપં પરિત્યજ્ય સોડમ્નૈર્મંગલં વૃપમ્ ॥

તેમાં નાના પ્રકારનાં હતા તથા વૃક્ષો હતાં, નાના
 પ્રકારનાં ફળ થતાં હતાં, અને કેટલીક જાતનાં પક્ષીઓ
 રહેતાં હતાં.^{૧૧} એ બગીચામાં એક દિવસે મોટા વરાહ
 આવ્યો, તેનું શરીર આકાશ જેટલું ઉંચું હતું, વર્ષાઋતુના
 મેઘ જેવું સ્થામ હતું; તેની આંખો ધણી ચંચલ હતી.^{૧૨}
 દાહવડે તેણે ચંદ્ર તથા સૂર્ય ખેંચેલા હોવાની શું એમ જણાતા
 હતા (અર્થાત્ દાહ ધણી મોટી હતી) અને તેનો પ્રલયના
 મેઘના જેવો શબ્દ હતો. તે વરાહે તે બગીચો ભાંગી
 નાખ્યો;^{૧૩} કેટલાક વૃક્ષો ઉખેડી નાખ્યાં, અને હે યુધિ-
 શ્ચિર! કાળસમાન તે વરાહે કેટલાક માણીને દાંતથી મારી
 નાખ્યા અને કેટલુંક નુકસાન પશુકર્તૃ. તે બેઠક ડરી ગયેલા
 સર્વે માણીઓ રાજની પાસે આવ્યા, અને બનેલા વૃક્ષો
 કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળી રાજને ધણો ક્રોધ ચઢ્યો,
 તેની આંખો લાલ થઈ.^{૧૪-૧૬} અને એ વરાહને મારવા
 માટે આખા સૈન્યને હુકમ કર્યો તથા રાજ પોતે પણ
 મોટા મોટા હાથીઓ, ઉત્તમ ઘોડાઓ, રથો અને મોટા
 મોટા શબ્દોવડે દશે દિશાને પૂર્ણ કરતો વ્યાધોને સાથે
 લઈ, પર્વતોને કંપાવતો ત્યાં ગયો.^{૧૭-૧૮} પછી બગી-
 ચાને ફરતાં સધળાં માણસોને વ્યૂહથી ઉભાં રાખી,
 સર્વ સાંભળે તેવા મોટા શબ્દોથી રાજ બોલ્યો કે, “જેની
 તરફથી આ વરાહ નીકળી ખીજ વનમાં ચાલ્યો જશે,
 તેનું માથું શત્રુના માથાની પેઠે કાપી લઇશ.” એવી રીત-
 નાં રાજનાં વચન સાંભળી,^{૨૦-૨૧} પેસી વરાહ તે જાણે
 બોલતું સમજ્યો હોવાની તેમ રાજની તરફથી જ નીકળી

ગયો. તેથી લગ્નવડે જેનું મુખ ઝાંખું થયું છે એવો
 રાજ, ઘોડાને ચાલુક મારી વરાહ તરફ નજર રાખી તેની
 વાંસે દોડ્યો; અને ભયંકર વનમાં ગયો. તે વનમાં સિંહ
 અને વાઘ રહેતા હતા.^{૨૨-૨૩} તમાલ, તાલ, હિંતાલ,
 શાલ, અર્જુન વૃક્ષ અને ધણી હતાઓ હતી, અને ચારે
 દિશામાં તમરાંના તું તું શબ્દો થતા હતા.^{૨૪} એવા ઘોર
 વનમાં એક ચિત્તથી વરાહની પછવાડે તે ભમવા લાગ્યો.
 તેટલામાં પોતાનો વખત બેઠ પેસી વરાહ રાજની સામે
 થયો.^{૨૫} અને જેમ તમે (ઈદ્ર) વજ્રથી પર્વતને મારો
 છો, તેમ તે રાજએ બાધાથી તેને માર્યો. એટલે તે વરાહ
 મૂળરૂપ તણ કામદેવના જેવું સુંદર શરીર ધારણ કરી
 આકાશમાં જઈ, વિમાનમાં બેસી ત્યાંથી મંગળ રાજને
 કહેવા લાગ્યો:—

ગંધર્વ ડવાચ-સ્વસ્તિ તેડસ્તુ મહીપાલ ત્વયા છુત્તિઃ
 કૃતામમ ॥૨૭॥ મમાકર્ણ્ય હતાન્તં યેનાહં જાત હૈદશઃ ।
 એકદા દેવતાવુંદૈઃ સંવૃતઃ કમલાસનઃ ॥ ૨૮ ॥ ચંચસ્પુદા-
 દિમિસ્તાલૈઃ વજ્રાયૈઃ સપ્તભિઃ સ્વદૈઃ । મંદ્રાદિભિલિખિ-
 માંનૈર્ગૌરવામં મયા વૃપ ॥ ૨૯ ॥ નાનાસ્થાનગુણેતમઝ્ઞો-
 ષીદ્રીતછત્તમમ્ । ગીયમાનશ્ચુતઃ સ્થાનાત્ તતોડહં કર્મ-
 ણાડમુના ॥ ૩૦ ॥ શપ્તશ્ચિરયસ્તેન વ્રજ્ઞાણા સ્થિતકર્મણા ।
 જ્ઞાણોવાચ-કોલો ભવ ત્વં મેદિવ્યાં છુત્તિસ્તેડસ્તુ તદા યદા
 ॥ ૩૧ ॥ નિર્જિતાશિલમૂપાલો મંગલસ્ત્વાં હનિષ્યતિ ।
 તદ્ય વડિતં સર્વં સ્વપ્રસાદાન્મહીપતે ॥ ૩૨ ॥ તદ્દુઘાણ
 વરં મૂપ યદેવસ્યાપિ દુર્લભમ્ । મહાલક્ષ્મીવતં દિવ્યં ચતુ-
 ર્બર્ગફલપ્રદમ્ ॥ ૩૩ ॥ લયસ્વ સાર્વભૌમત્વં ગચ્છ રાડ્યં
 નિર્જં કૃતમ્ ॥

ગંધર્વે કહે છે-હે રાજન! તમારું કલ્યાણ થયો.
 તમે મારી સુકિત કરી છ.૨૯-૩૦ જે કારણથી હું વરાહ
 થોળિમાં જન્મ્યો તે સાંભળો. એક દિવસ બ્રહ્મા સધળા
 દેવોની સાથે બેઠા હતા.^{૨૮} ત્યાં હું ચંચસ્પુટ વગેરે તાલથી
 પૂજા વગેરે સાત સ્વરથી અને મંદ્ર વગેરે ત્રણ માનથી
 નાના પ્રકારનું ઉત્તમ ગાન કરતો હતો,^{૨૯} અને બ્રહ્મા
 તે સાંભળતા હતા. ગાતાં ગાતાં હું સ્થાનથી બદલ થયો
 (અર્થાત્ ગાનમાં ચૂકી ગયો) તેથી જન્મ ઉત્પન્ન કરનાર
 બ્રહ્માએ, હું કે જે ચિત્રરથ નામે ગંધર્વ છું, તેને શાપ
 આપ્યો. બ્રહ્મા કહે છે-હે ચિત્રરથ! તું પૃથ્વી ઉપર
 વરાહ થઈ અવતર; અને સધળા રાજઓને જિતનાર
 મંગલરાજ જ્યારે તને મારશે ત્યારે તું આ શાપથી સુકૃત
 થઈશ. હે રાજન! તે સધળું આજ તમારા પ્રસાદથી
 સિદ્ધ થયું છે.^{૩૦-૩૨} માટે હે રાજન! મહાલક્ષ્મીનું વ્રત
 કે જે દેવને પશુ દુર્લભ છે, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને
 આપનાર છે તે હું આપું છું, તે ગ્રહણ કરો.^{૩૩} હું વરદાન
 આપું છું કે તમારું ચક્રવર્તી રાજ્ય થશે. હવે જલદીથી
 તમે તમારા રાજ્યમાં જાઓ !

નારદ ડવાચ—ચિત્રરથોડ્ય ગંધર્વે રક્તલેદં મૂર્ધતિ પ્રતિ
॥ ૩૪ ॥ અંતર્ધાનં ગતસ્તુદઃ સારત્કાલ દ્વાંદુરઃ । અથ
મંગલમૂપાલઃ પાર્શ્વસ્થં દ્વિજમાગતમ્ ॥ ૩૫ ॥ વિલોક્ય
બટુકં કંચિત્કલાનિશ્ચિત્તશૈવકમ્ । ડવાચ મધુરં વાંચં સ્મિ-
તપૂર્વં શુચિસ્મિતઃ ॥ ૩૬ ॥ દેવસ્ત્વં દાનવસ્ત્વં વા ગંધર્વો
વાડ્ય રાક્ષસઃ । સત્યં વદ્ બટોડકસ્માત્કિમયં ત્વમિદાગતઃ
॥ ૩૭ ॥ શ્રુત્વેત્યાશિષ્ય તે વિપ્રઃ પ્રાહ ત્વેશસંભવઃ ।
અઈં સાર્દે ત્વયા યાતસ્તદાદિશ યથોચિતમ્ ॥ ૩૮ ॥ રા-
જાડ્ય તમુવાચેદં ત્વં બટો નૃતનાદ્ધ્રુવઃ । અપત્યાળં વિધા-
યાશં તૂર્ણં તોયં મમાનય ॥ ૩૯ ॥ અથ વિશ્રામ્ય મૂપાલં
બટુકો બટપાદપે । તથા કૃતં તુરંગં ચ સમારુઢ મહામતિઃ
॥ ૪૦ ॥ જગામ પશ્ચિમોષેળ યત્રાસ્તે સુંદરં સરઃ । કમ-
લૈકનિવાસેન રથાંગાભરણેન ચ ॥ ૪૧ ॥ વનમાલાલયત્વેન
દધન્નારાયણીં તતમ્ । મગ્નવાયુશતોયોગમધારં વિષવર્જિતમ્
॥ ૪૨ ॥ નાશિતાગસ્તિતૃષ્ણાતિં પ્રસન્નં સાગરાધિકમ્ ।
પંકે મગ્નોડ્ય તત્રાશ્વઃ પૃષ્ઠાવુત્તીર્ય તસ્ય સઃ ॥ ૪૩ ॥ ચતુ-
ર્વિંશં નિરીદયાથ તસ્યૈવ સરસસ્તટે । વિષ્ણવજ્રપરીધાનં
વિશ્યામરણમૂષિતમ્ ॥ ૪૪ ॥ કથયંતં કથાં દિવ્યાં જીળાં
સાર્યમપશ્યત । ઉપસૃત્યાથ તં સાર્યં સ્વકૃતાંતં નિવેશ ચ
॥ ૪૫ ॥ કૃતાંજલિરિતિ પ્રાહ્ બટમધુરયાં ગિરા ॥

નારદ કહે છે—એવી રીતે રાખને કહી, પ્રસન્ન થયેલો
ચિત્રરથ ગંધર્વ, શરદ્ધ્રુવના મેધની પેઠે અંતર્હિત થઇ
ગયો. પછી પોતાના પડખામાં આવીને ઉભેલા, કાખમાં
ટીમણુ લઇ કાંઇ બ્રાહ્મણ બટુકને જોઇ, મંગલરાજ હસીને
મધુર વાણીથી બોલ્યો કે, ૩૪-૩૬ “હે બટુક ! સત્ય કહે
કે, તું દેવ, દૈત્ય, ગંધર્વ કે રાક્ષસ કોણુ છે ? અને અહીં
શા માટે આવ્યો છે ?” ૩૭ તે સાંભળી બટુક બોલ્યો કે,
“મહારાજ ! હું આપના દેશનો માણસ છું અને આપની
સાથે આવેલો છું, માટે ખુશીથી મનમાનતી આજ્ઞા
કરો” ૩૮ ત્યારે રાખએ કહ્યું કે, “હે બટુક ! તારું નામ
‘નૂતન’ રાખું છું. આ ઘેડા ઉપરથી પલાણુ ઉતારી તેની
ઉપર બેસી જલદી મારે માટે જળ લાવ.” આવાં રાખ-
નાં વચન સાંભળી તેને વડના ઝાડની નીચે આરામ આપી
ઘેડાનું પલાણુ ઉતારી તેની ઉપર બેસી બુદ્ધિવાળો બટુક,
પક્ષીઓના શબ્દના આધારથી એક સુંદર સરોવર ઉપર
ગયો. એ તળાવ નારાયણનું શરીર ધારણ કરતું હતું,
એટલે નારાયણના જેવું હતું; કારણ કે જેમ નારાયણનું
શરીર કમલૈકનિવાસ એટલે લક્ષ્મીનું અદિતીય સ્થાન છે
તેમ જ આ તળાવ પણ કમલૈકનિવાસ એટલે કમળોનું
અદિતીય સ્થાન હતું. જેમ નારાયણનું શરીર રથાંગાભરણ
એટલે ચક્રરૂપી અલંકારવાળું છે, તેમ જ આ તળાવ
પણ રથાંગાભરણ એટલે ચક્રવાક પક્ષીરૂપી અલંકારવાળું
હતું; ૪૦-૪૧ અને નારાયણનું શરીર જેમ વનમાલાલય
એટલે પદ સૂધી લંબાયમાન માળાનું સ્થાન છે, તેમ જ

આ તળાવ પણ વનમાલાલય એટલે જળની પંક્તિનું ધર
હતું. અથવા કીનારા ઉપર વનવાળું હતું; એ તળાવ
સમુદ્રથી પણ અધિક હતું. કારણ કે સમુદ્રમાં વાયુનું બળ
ચાલે છે અને તળાવમાં વાયુનું બળ ચાલતું નહીં. સમુ-
દ્રનું બળ ખાડું છે અને એ તળાવનું બળ મીઠું હતું;
સમુદ્રમાં ઝેરી જનાવરો રહે છે અને આ તળાવમાં કોઈ
પણ ઝેરી જનાવર હતું નહીં. ૪૨ અને સમુદ્રથી અગત્ય
ઝપિની તૃષા દૂર થઈ ન હતી, પણ આ તળાવથી થઇ
હતી. એ તળાવમાં જતાં ઘેડા કાદવમાં ખુંચી બેઠો.
પેલો બટુક નીચે ઉતર્યો અને ચારે તરફ જોયું તો એ
જ તળાવના તીર ઉપર ઓઝોનો સમુદાય જોવામાં
આવ્યો. તે સમુદાય દિવ્ય અલંકાર અને દિવ્ય વસ્ત્રો
પહેરી મનોહર કથા કરતો હતો. તેની પાસે જઇ પોતા-
ની સધળી હકીકત કહી, હાથ બેઠી, બટુક મધુર વાણી-
થી કહેવા લાગ્યો:—

બટુકવાચ—પૂત્ત્વં કિં ક્રિયતે સાર્યં ત્વયા મક્તિપરેણ વૈ
॥ ૪૬ ॥ કો વિધિઃ કિં ફલં ચાસ્ય મૂહિ તન્મે યથાત-
થમ્ । શ્રુત્વા ચ તસ્યવાચેદં સાર્યઃ કરુણયા ગિરા ॥ ૪૭ ॥
સાર્યં ડવાચ—શ્ચુ વિપ્રૈકલિતેન મહામક્તિસમન્વિતઃ ।
યા માયા પ્રકૃતિઃ શક્તિભલોકયેડ્યમિધીયતે ॥ ૪૮ ॥
વ્રતમેતન્મહાલક્ષ્મ્યાસ્તસ્યાઃ સર્વફલપ્રદમ્ । આકર્ણય વિધિં
ચાસ્ય કષ્ટમાનં મયા બટો ॥ ૪૯ ॥ માત્રે માસિ સિતા-
દ્રમ્યામારંભોડ્ય વિધીયતે । પ્રાતઃ પોદ્ધશક્ત્યસ્તુ પ્રજ્ઞા-
લ્લાંગી કરો જલમ્ ॥ ૫૦ ॥ તંતુવોદશસંસિદ્ધં યંધિષો-
દશસંયુતમ્ । માલતીપુષ્પકર્પૂરચંદનાગુલચંચિતમ્ ॥ ૫૧ ॥
લક્ષ્મ્યે નમોડસ્તુ મન્ત્રેણ પ્રતિધ્યયમિમંત્રિતમ્ । ધનં ધાન્યં
ધરાં ધર્મં કીર્તિમાયુર્યઃ મિયમ્ ॥ ૫૨ ॥ તુરગાન્ દંતિનઃ
પુત્રાન્મહાલક્ષ્મિ પ્રયચ્છ યે । મન્ત્રેણાનેન બદ્ધાથ દોરકં
વશિળે કરે ॥ ૫૩ ॥ કાંઠાનિ પોદ્ધશાદાશ દૂર્વાયાશ્રાક્ષતાનિ
ચ । એકચિતઃ કથાં શ્રુત્વા પૂજયેતૈશ્ચ દોરકમ્ ॥ ૫૪ ॥
તતસ્તુ પ્રાતરારમ્ય યાવત્સ્યાદસિતાદમી । તાવત્પ્રજ્ઞાલય
હસ્તૌ તુ પાદાદીનિ કથાં તથા ॥ ૫૫ ॥ શ્ચયુષાત્પ્રત્યહં
વિપ્ર તત્સંલ્હૈરશ્રતાદિમિઃ । અથ કૃષ્ણાદર્મી પ્રાપ્ય નક્કાલે
જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૫૬ ॥ જ્ઞાતઃ શ્ચાંબરપરો વ્રતી પૂજાપૃષ્ઠં વિશે-
ષ । તત્રોપવિદ્ય પૂર્વાસ્થશાલ્યૌતાસનોપરિ ॥ ૫૭ ॥

બટુક કહે છે—હે ઓઝો ! તમે ભક્તિથી આ શું કરો
છો ? ૪૬-૪૭ આનો કેવો પ્રકાર છે ? આ કરવાથી શું
ફળ થાય છે ? એ સધળું યથાર્થ મારી પાસે કહો. તે
સાંભળી તે ઓઝો નમ્રવાણીથી કહેવા લાગી. ૪૮ ઓઝો
કહે છે—હે બટુક ! તું એકચિત્ત થઇ, શ્રદ્ધા રાખી,
ભક્તિથી અમે કહીએ તે સાંભળ. ત્રણે લોકમાં જે
માયા કહેવાય છે, જગતનું મૂલ કારણ છે અને શક્તિ છે,
એ મહાલક્ષ્મીનું અમે વ્રત કરીએ છીએ, જે વ્રત સર્વ
ફળ આપનાર છે. હે બટુક ! તેનો પ્રકાર કહીએ છીએ

તે સાંભળ. ૪૮-૪૯ ભાદરવા શુદ્ધ અષ્ટમીને દિવસે આ વ્રતનો આરંભ કરવો. પ્રાતઃકાલમાં સોળ વખત હાથ, પગ અને મુખ ધોવાં.^{૫૦} સોળ સેરનો દોરો લઈ તેની 'લક્ષ્મ્યે નમોસ્તુ' એ મંત્ર ભણી સોળ ગાંઠ બાંધવી. પછી માલતીનાં પુષ્પ, કપૂર, ચંદન અને અગુરથી તેની પૂજા કરી, 'હે મહાલક્ષ્મી ! ધન, ધાન્ય, પૃથ્વી, ધર્મ, કીર્તિ, આયુષ્ય, યશ, શ્રી, ધોડા, હાથી અને પુત્રો મને આપો.' એ મંત્ર ભણી જમણા હાથમાં તે દોરો બાંધવો. ૫૧-૫૪ એકચિત્તથી કથા સાંભળી, સોળ દૂર્વાનાં પૂખડાં તથા અક્ષતવડે દોરાની પૂજા કરવી. ૫૪ શુકલ અષ્ટમીના પ્રાતઃકાલથી આરંભી કૃષ્ણપક્ષની અષ્ટમી આવે ત્યાં સુધી હંમેશાં સોળ વખત હાથ, પગ અને મોઢું ધોઈ કથા સાંભળવી તથા સોળ દૂર્વાનાં પૂખડાંથી તથા અક્ષતથી પૂજા કરવી. કૃષ્ણ પક્ષની અષ્ટમીને દિવસે ઇંદ્રિયો નિયમમાં રાખી, સ્નાન કરી, ધોળા વસ્ત્ર પહેરી, પૂજાગૃહમાં જવું. ત્યાં ધોયેલા સુંદર આસન ઉપર પૂર્વાભિમુખ બેસવું. ૫૫-૫૭

મેતવન્ને ક્લિલેદદદલં કમલમુતમમ્ । પેન્દ્રયાદિશક્તિ-
સંયુક્તપાર્શ્વર્પનં સકેસરમ્ ॥ ૫૮ ॥ કર્ણિકાર્યાં તતો લક્ષ્મીં
કર્ણુશ્લોદપાર્શ્વરામ્ । શુભવલપરીધાનાં મુક્તાભરણભૂષિતામ્
॥ ૬૧ ॥ પંકજાસનસંસ્થાનાં સ્મેરાનનસરોરુહામ્ । શાર-
વેન્દુકલાકાંતિં જિજ્ઞાસેત્રાં ચ ચતુર્ધુજામ્ ॥ ૬૦ ॥ પથ-
યુગ્મામ્ભવદાં વરવ્યવકરાર્જુજામ્ । અમિતો ગજયુગ્મેન
તિષ્ઠ્યમાનાં કરાર્જુના ॥ ૬૧ ॥ સંચિત્યૈવં ક્લિલેદેર્વોં કર્ણુ-
રાગુરુચંદ્રૈઃ । તતસ્ત્વાવાહનં કુર્માન્મન્થેનાનેન સુવ્રતી
॥ ૬૨ ॥ મહાલક્ષ્મિ સમાગમ્ય પથનામપદાદિહ । પંચો-
પચારપુજેયં ત્વદર્પે દેવિ કલ્પિતા ॥ ૬૩ ॥ પોદ્ગ્રાન્દે તુ
સંપૂર્ણે કુર્માદુષ્પાપનં વ્રતી । વિધિના યેન વિપ્રેન્દ્ર મ્થ્ય શ્ર-
દ્ધાસમન્વિતઃ ॥ ૬૪ ॥ દાતવ્યા ઘેરુદેકા વૈ સ્વર્ગપ્રંગા-
દિસંયુતા । ઓચિયાય સુવર્ણં ચ તથાઽનન્નસનાદિકમ્ ॥ ૬૫ ॥
યથાશક્ત્યા ધર્મવર્ણં ચ દત્ત્વા પૂર્ણં મવેદ્વતમ્ । દ્વિજેભ્યઃ
પોદ્ગ્રોન્થશ્ચ પ્રદયાદ્વસનાદિકમ્ ॥ ૬૬ ॥ સાર્થે ઉવાચ-
પતતે કથિતં વિપ્ર વ્રતનામ્મુતમં વ્રતમ્ । તદ્વિધાનાદના-
યાસામ્ભતે વાંછિતં ફલમ્ ॥ ૬૭ ॥ કૃત્વા વ્રતં પરં વિપ્ર-
સ્ત્વં રાજા તથા કારય । વ્રતમેતસ્થયા વિપ્ર દેયં શ્રદ્ધાવતે
પરમ્ ॥ ૬૮ ॥ નાસ્તિકાનાં પુરસ્તાતુ ન પ્રકાશ્યંકર્થચન ।
નમસ્કૃત્વાઽથ તં સાર્થે પંકાદુત્થાપ્ય વાજિનમ્ ॥ ૬૯ ॥
સરસોઽમસ્તથાઽઽશાય પથિનીપત્રયંવ્રિતમ્ । આરુઢ્ય તુરંગં
વિપ્રો રાજાતિક્ષુપાગમત્ ॥ ૭૦ ॥ નિવેશ્ય તદ્વ્રતં વિપ્રો
રાજાનં તદકારયત્ । નાનાપ્રકારં સંભૂતં શંભલં વદકસ્ય ચ
॥ ૭૧ ॥ વ્રતપ્રભાવાદ્ભવત્સંભૂતજૂઝર્તાં વરઃ ॥

ધોળા કપડામાં ઉત્તમ અષ્ટદલ કમલ આલેખવું; તેના પડખાનાં પત્ર અને કેસરી આલેખવાં; તેની સાથે ઇંદ્રાદિકની શક્તિ પણ આલેખવી.^{૫૮} જે કપૂરનાં ચૂર્ણ જેવાં

ધોળાં છે, ધોળાં વસ્ત્રને ધારણ કરે છે, માતીના અલંકારથી શોભિત છે, કમલરૂપી આસન ઉપર બેઠેલાં છે, જેનું મુખારવિંદ હસતું છે, જેની કીર્તિ શરદઃઋતુના ચન્દ્ર જેવી છે, જેનાં નેત્ર સ્નેહવાળાં છે, જેને ચાર હાથ છે, જે કમલ છે, જે અભયદાન આપે છે, વરદાન આપવામાં જેના હાથ ઇક્ષત છે અને જેની ઉપર બે હાથી સુંદના જાળથી અભિષેક કરે છે એવાં લક્ષ્મી કપૂર અને અગુર ચંદનવડે આલેખવાં. પછી, 'હે મહાલક્ષ્મી ! હે દેવિ ! નારાયણના ચરણારવિંદમાંથી અહીં પધારો; કારણ કે આપની પૂજા માટે પંચોપચાર તૈયાર કરેલા છે.' એ મંત્ર ભણી આવાહન કરવું. ૫૮-૬૦ હે બટુક ! સોળ વર્ષ પૂરાં થાય ત્યારે ઉઘાપન કરવું. તેનો પ્રકાર કહીએ છીએ તે શ્રદ્ધાથી સાંભળો. ૬૧ વૈદિક બ્રાહ્મણને સોનાનાં શીંગડાં વગેરે વિધિસહિત એક ગાય આપવી, તેમ જ સોનું અને અન્ન વસ્ત્રાદિક પણ આપવાં. ૬૫ યથાશક્તિ સોનાનું દાન કરવાથી વ્રત પૂર્ણ થાય છે. એવી જ રીતે બીજા સોળ બ્રાહ્મણોને પણ વસ્ત્રાદિક આપવાં. ૬૯ હે બટુક ! આ ઉત્તમ વ્રત અમે કહી સંભળાવ્યું. તે કરવાથી શ્રમ વિના વાંછિત ફળ મળે છે. ૭૦ હવે આ વ્રત તું કર અને રાત્રની પાસે પણ આ વ્રત કરાવજે. તેમ જ બીજા શ્રદ્ધાળુને તેનો ઉપદેશ કરવો, પણ નાસ્તિકોની પાસે આ વ્રત કોઇ પ્રકારે કહેવું નહીં. એવાં તે સ્ત્રીઓનાં વચન સાંભળી તેઓને નમસ્કાર કરી ધોડાને કાદવમાંથી કાઢી, કમલના પાંદડાના પડિયામાં તળાવનું જલ ભરી, ધોડા ઉપર બેસી તે બટુક રાત્ર પાસે આવ્યો. ૬૮-૭૦ પછી સધળી હકીકત કહી રાત્ર પાસે તે વ્રત કરાવ્યું. તેના પ્રભાવથી તે રાત્ર સધળા રાત્રઓમાં ઉત્તમ થયો અને તેણે બટુકનો બહુ પ્રકારે આદર કીધો.

આચાર્ય મહીપાલો બટુપર્યાગિતં હ્યમ્ ॥ ૭૨ ॥ તદ્-
વ્રતસ્ય પ્રભાવેણ તૂર્ણં સ્વપુરમાગતઃ । તમાયાંતં સમાલોક્ય
રાજાનં મુપરંદરમ્ ॥ ૭૩ ॥ ડત્તસર્વં ચક્ષિર પૌરાસ્ત્યાદિ-
કપુરઃસરાઃ । ચલતપતાકદોર્માલં હસત્કલશમૌલિકમ્
॥ ૭૪ ॥ પુરં નૃપદિવાભાતિ ચ્છત્રચંદૌષચર્ચરેઃ । અપોત્ક-
લિકયા કાચિક્ષ્ણાવતિસ્મ વરાંગના ॥ ૭૫ ॥ સ્વલગ્નમુક્તા-
લતાજાલૈશ્વતુષ્કમિવ કુર્બંતી । કાચિદ્વિષ્ણુકેરૈવ કૃતૈક-
નયનાંજના ॥ ૭૬ ॥ કાચિન્નિતંબહારાતાં કાચિત્પીનપ-
યોધરા । અથાવિશાન્મહીપાલો વદુના સહિતો ગૃહમ્
॥ ૭૭ ॥ પૌરનારીજનક્ષિત્તલાજૈઃ પુરિતવિમ્બઃ । અયોતીર્ય
હયાતસ્માદ્વદ્વાહાલ્લલંબિતઃ ॥ ૭૮ ॥ જગામ મંગલો
રાજા ચોલદેવી તુ યત્ર વૈ । દૃષ્ટ્વા તુ ચોલદેવી સા દોરકં
રાજબાહુકે ॥ ૭૯ ॥ વિષ્ટસ્ય મનસા કુદા શંકાં ચક્રે
નૃપે ત્વિમામ્ । આત્મેટકસ્ય ધ્યાજેન ગતોઽન્ધ્યાં વહ્નમાં પ્રતિ
॥ ૮૦ ॥ સૌભાગ્યાય તથા વદ્ધો દોરકો રાજબાહુકે ।
તથૈવ વદ્ધકથાયાં દ્રઢું માં પ્રેષિતો યુધમ્ ॥ ૮૧ ॥ તતો

દુર્વૈવદુષ્ટાત્મા કોપાદાદિષ્ય દોરકમ્ । ચિણ્ણેષ્વ ચ મહી-
ષ્ટે સ્વસૌભાગ્યલ્લૈઃ સહ ॥ ૮૨ ॥ ન હુબોષ ચ તાં રાજા
શ્રોતૃયર્તીં ચ દોરકમ્ । સામંતમંચિન્નૃત્યાયૈઃ કુર્વન્વાતાં
વનોદ્રવામ્ ॥ ૮૩ ॥ ચિહ્નદેવ્યાસ્તદા કાચિરાસી દ્રઘું
સમાગતા । તથા દોરકમાદાય બદમાપૃચ્છ્ય તદ્વ્રતમ્
॥ ૮૪ ॥ તદ્વ્રતસ્ય વિધાનં ચ સ્વસ્વામિન્યૈ નિવેદિતમ્ ।
તતો વ્રતમમાદૃય ચિહ્નદેવ્યકરોદ્વ્રતમ્ ॥ ૮૫ ॥ અથ
સંવત્સરેડતીતે લક્ષ્મીપૂજાદિને નૃપ । સૌર્યત્રિકસ્ય નિઃસ્વાનં
ચિહ્નદેવ્યા ગૃહેઽપ્નોત્ ॥ ૮૬ ॥ તદાકર્ણ્ય મહીપાલો
વ્રતનં બદ્ધમન્ત્રવીત્ । અદ્વદાશ્ય દિનં લક્ષ્મ્યાઃ સ વ્રતસ્ય ક
દોરકઃ ॥ ૮૭ ॥ ઇતિ પૃષ્ઠે નૃપં પ્રાહ દોરકપ્રોટનક્રમમ્ ।
તચ્છ્રુત્વા મંગલો રાજા ચોલદેવ્યે પ્રકૃપ્ય ચ ॥ ૮૮ ॥ મયાઽય
પૂજનં કાર્યે ચિહ્નદેવીગૃહં પ્રતિ । અથ મંગલમૂળાકો બદ્ધ-
ચાહ્નવલંચિતઃ ॥ ૮૯ ॥ ચચાલ કમલાચાંચૈ ચિહ્નદેવીગૃહં
પ્રતિ ॥ ૯૦ ॥

હવે રાજા બટુકે પલાણુ નાખી તૈયાર કરેલા ઘોડા
ઉપર બેઠો: ૭૧-૭૨ અને વ્રતના પ્રભાવથી જલદી પોતાના
શહેરમાં આવી પહોંચ્યો. રાજા કે જે પૃથ્વીની છદ્
હતો, તેને આવતો જોઇ શહેરના લોકો વાળં વગાડી
ઉત્સવ કરવા લાગ્યા. જેને ચાલતી પતાકારૂપી હાથ છે,
જેને કલશરૂપી યુક્ટ છે અને જેને છત્રની ધુધરીરૂપી
ઝંઝરનો ઝમકારો છે એવું નગર રાજાના આવવાથી
નાચતું હોવાની શું, તેમ શોભતું હતું. રાજાને જેવાની
ઉત્કંઠાથી કાંઈ સ્ત્રી દોડી; તે જાણે મોતી નીચે પડવાથી
સાથીઓ પૂરતી હોયની, તેમ જણાતી હતી. કાંઈ સ્ત્રી
છુટા કેશ મૂકીને દોડી, કાંઈ સ્ત્રી એક આંખમાં કાજળ
આંછ અને બીજી આંખ કાજળ વિનાની રાખી રાજાને
જેવા દોડી. ૭૩-૭૪ કાંઈ સ્ત્રી નિતંબ મોટા છતાં પથુ
દોડી અને કાંઈ સ્ત્રી સ્તન મોટા છતાં પથુ રાજાને જેવા
દોડી. ભુંજેલ શાળવડે શહેરની સ્ત્રીઓના વધાવવાથી
જેનું શરીર પૂર્ણ થયેલું છે એવો રાજા બટુકની સાથે
ફરવાળમાં ગયો, અને ત્યાં ઘોડા ઉપરથી ઉતરી, બટુકને
હાથ આવી ચોલદેવીના મહેલમાં ગયો. તે રાજાના
હાથમાં દોરો જોઇ, રાણીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, 'આ
રાજા શિકારનું બહાનું કરી, બીજી પ્રિયાની પાસે ગયો
હતો. ૭૭-૮૦ અને તે સ્ત્રીએ જ સૌભાગ્ય માટે રાજાના
હાથમાં આ દોરો આંધ્યો છે; ને મને જેવા માટે આ
બટુકને સાથે મોકલેલો છે, એમાં સંશય નથી.' ૮૧ એવી
શંકા મનમાં આવી તેથી કૌપાયમાન થયેલી રાણીએ
દુર્ભાગ્યને લીધે, રાજાના હાથનો દોરો તોડી પોતાના*
સૌભાગ્યની તથા સુખની સાથે પૃથ્વી ઉપર નાંખી

* આ દોરો નાંખી દેવાથી રાણીને દુઃખ પડશે. માટે જેમ
રાણીએ દોરો ફેંકી દીધો તેમ પોતાનું સારું ભાગ્ય તથા સુખ
પણ ફેંકી દીધું.

દીધો. ૮૨ આ વાતની રાજાને ખબર રહી નહીં; કારણ
કે તે નાના નાના (માંડલિક) રાજા, દીવાન અને બીજા
નોકરોને વનમાં થયેલી હપ્તકત કહેતો હતો. ૮૩ જે વખતે
રાણીએ દોરો પૃથ્વી ઉપર ફેંક્યો, તે વખતે ચિહ્નદેવી
રાણીની દાસી સાં જોવા આવી હતી. તેણે પેલો દોરો
ઉપાડી વ્રતનો પ્રકાર બટુકને પૂછી પોતાની રાણીને કહ્યો,
હારે ચિહ્નદેવી રાણીએ, તે નૂતન બટુકને બોલાવી, મહા-
લક્ષ્મીનું વ્રત કર્યું. ૮૪-૮૫ વર્ષ પૂરું થયા પછી લક્ષ્મી-
પૂજાને દિવસે ચિહ્નદેવીના ઘરમાં નૃત્ય, ગાન અને વાદિ-
ત્રોના શબ્દો થવા લાગ્યા. તે રાજાના સાંભળવામાં
આવ્યા; તેથી તેણે નૂતન બટુકને કહ્યું કે, 'અહહ (હાથ
હાથ)! આજ મહાલક્ષ્મીનો દિવસ છે, તો તેના વ્રતનો
દોરો ક્યાં ?' ૮૬-૮૭ એવી રીતે રાજાએ પૂછવાથી જેવી
રીતે દોરો તૂટ્યો હતો, તે વાત બટુકે કહી સંભળાવી.
તે સાંભળી રાજા ચોલદેવી ઉપર ધણી કૌપાયમાન
થયો. ૮૮ અને 'આજ હું ચિહ્નદેવીને ઘેર મહાલક્ષ્મીનું
પૂજન કરીશ,' એમ કહી બટુકના હાથનો ટેકો લઇ,
દેવીની પૂજા માટે, તે ચિહ્નદેવી રાણીને ઘેર ગયો. ૮૯-૯૦

અત્રાંતરે મહાલક્ષ્મીર્ષ્ટદ્વારૂપં વિધાય ચ । જિજ્ઞાસાર્થે ગૃહં
તસ્યાશ્ચોલદેવ્યાઃ સમાગતા ॥ ૯૧ ॥ ગચ્છામચ્છાગ્ય દુષ્ટે કિમિ-
હાગત્ય કરોષિ મે । તથા દુરાશયાઽપ્યર્થે લક્ષ્મીઃ સાપ્યવ-
માનિતા ॥ ૯૨ ॥ ચોલદેવી શશાપાથ મહાલક્ષ્મીરતિકુચા ।
કોલાસ્યા ભવ દુષ્ટે ત્વં યતોઽહમ્ભમાનિતા ॥ ૯૩ ॥ ચોલ-
દેવી શ્રિયઃ શાપાસ્કોલાસ્યા તત્ર સાડમ્ભવત્ । કોલાપુરમિતિ
લ્પ્યાતં ક્ષિતૌ તન્મંગલં પુરમ્ ॥ ૯૪ ॥ અથાયાતા મહા-
લક્ષ્મીશિહ્નદેવીનિકેતનમ્ । બદ્ધા ચિહ્નદેવ્યા સા લક્ષ્મીઃ
સંમાનિતાઽર્ચિતા ॥ ૯૫ ॥ દ્વદ્વારૂપં પરિવ્રજ્ય પ્રત્યક્ષા
સાડમ્ભવતદા । પંચોપચારપૂજામિઃ શ્રિયં રાસી તતોઽચૈવ
॥ ૯૬ ॥ અતિતુષ્ટા તતો લક્ષ્મીશિહ્નદેવીજ્વાલ હ । લક્ષ્મી-
રુવાચ-અર્ચનાત્તે પ્રસન્નાઽસ્મિ ચિહ્નદેવિ વરં દૃષ્ટ ॥ ૯૭ ॥
વમે વરં તતો રાસી ચિહ્નદેવી શુભાશયા । ચિહ્નદેવપુવાચ ।
યે કરિષ્યંતિ તે દેવિ વ્રતમેતસુરેષ્વરિ ॥ ૯૮ ॥ તદ્વેદમ્
ન ત્વયા ત્યાજ્યં યાવદ્ધંદ્રિવાકરૌ । અચારમ્ય કથા શ્રેષ્ઠા
મૂપસંબંધિની તુ યા ॥ ૯૯ ॥ હ્યાર્તિ યાતુ ક્ષિતૌ દેવિ
મકિર્ભવતુ મે ત્વયિ । સદ્ભાવેન કથામેતાં યેઽન્યંવંતિ પઠંતિ
ચ ॥ ૧૦૦ ॥ તેષાં ચ વાંચિતં સર્વં ત્વયા દેયં સદૈવ હિ ।
તથેત્યુક્ત્વા મહાલક્ષ્મીસ્તત્રૈવાંતરધીયત ॥ ૧ ॥ અથ
મંગલમૂળાક્ષત્રાગત્ય શ્રિયોઽર્ચનમ્ । ચક્તે પરમયા ભક્ત્યા
ચિહ્નદેવ્યા સમન્વિતા ॥ ૨ ॥

આ સમે મહાલક્ષ્મી ડાસીનું રૂપ લઇ ચોલદેવીની
પરીક્ષા માટે તેને ત્યાં આંબ્યા. ૯૧ ત્યારે 'હે દુષ્ટ! જા
જા, અહીં મારે ઘેર આવીને શું કરીશ.' એવી રીતે દુષ્ટ
મનવાળી એ રાણીએ લક્ષ્મીનો બહુ તિરસ્કાર કર્યો. ૯૨
ત્યારે કૌપાયમાન થયેલાં દેવીએ, 'હે દુષ્ટ! તો મારા

તિરસ્કાર કર્યો, માટે તારું મુખ વરાહના જેવું થશે' એવો તેને શાપ આપ્યો.^{૯૩} તેથી ચોલદેવીનું મુખ વરાહના જેવું થઈ ગયું. માટે જ એ રાજનું શહેર 'કાલાપુર' એ નામથી પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે.^{૯૪} હવે મહાલક્ષ્મી ચિદ્દેવીને ઘેર આવ્યાં. ત્યારે તે રાણીએ પૂજા કરી દેવીને બહુ સત્કાર કર્યો;^{૯૫} એટલે ડોસીનું રૂપ તણ સાક્ષાત્ પોતાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. ત્યારે પણ રાણીએ પંચોપચારવડે મહાલક્ષ્મીની પૂજા કરી, તેથી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલાં દેવી, રાણીને કહેવા લાગ્યાં. લક્ષ્મી કહે છે-હે ચિદ્દેવિ ! તારી પૂજાથી હું પ્રસન્ન થઈ છું, માગ માગ, જે માગે તે આપું.^{૯૬-૯૭} એ સાંભળી ચિદ્દેવીએ વરદાન માગ્યું કે 'હે દેવિ ! હે સુરેશ્વરિ ! જે મનુષ્યો આ તમારું વ્રત કરે, તેના ધરમાં તમારે યાવત્યંદ્રદિવાકર રહેવું; આ રાજની કથા આજથી પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ થાઓ, તમારામાં મારી ભક્તિ થાઓ, અને હે દેવિ ! જે મનુષ્યો ભક્તિથી આ કથાનો પાઠ કરે અથવા સાંભળે, તેઓના મનોરથો નિત્ય તમારે પૂર્ણ કરવા.' તે સાંભળી 'તથાસ્તુ,' એટલું કહી મહાલક્ષ્મી ભાંજ અદૃશ્ય થઈ ગયાં.^{૯૮-૧૦૧} પછી મંગલ રાત્રી ત્યાં આવ્યો અને ચિદ્દેવીની સાથે પરમભક્તિથી મહાલક્ષ્મીનું પૂજન કર્યું.^૧

અર્ધર્ચ્યા દુરાચારા ચિદ્દેવીગૃહં પ્રતિ । ચોલદેવી સમાયાતા દ્વારસ્થેર્વારિતા જનૈઃ ॥ ૩ ॥ તતો જગમ વિપિનં યત્રાસીદંગિરામુનિઃ । અથાલોક્યાન્નુતાકારાં જ્ઞાનદૃષ્ટ્યા વિચિંત્ય તામ્ ॥ ૪ ॥ સુનિસ્તુ શ્રીવ્રતં દિવ્યં ચોલદેવીમ-કારયત્ । વ્રતે કૃતેઽથ સંજાતા ચોલદેવી મહાયશાઃ ॥ ૫ ॥ દાક્ષિણ્યકેલિલીલામિલંબણ્યૈકનિકેતનમ્ । તતઃ કદાચિ-દાગત્ય વનમાલેટકે નૃપઃ ॥ ૬ ॥ સુનેર્વેદમનિ રાજા તાં વદર્શં વામલોચનામ્ । અથ રાજા સુનિ પ્રાહ કેયં ધન્યેતિ કથ્યતામ્ ॥ ૭ ॥ તદ્વ્રતંતં સમાલયાય રાજે તાં પ્રવદૌ સુનિઃ । અથાગત્ય નિજે રાજ્યં ચોલદેવીસમન્વિતઃ ॥ ૮ ॥ ચિદ્દેવ્યા ચ સહિતો હુમ્બુજે મંગલો નૃપઃ । ચિદ્દેવી વરં ચક્રે ચોલદેવી સમાગમમ્ ॥ ૯ ॥ સચ્છદ્રસ્ય યથા ગંગાય-સુને સંગતે સદા । તથા મંગલભૂપસ્ય જાતે તે વામલોચને ॥ ૧૦ ॥ પરસ્પરાધિકે તે તુ પ્રિયે રાજો વપ્તુવતુઃ । ચિદ્દેવ્યા સમં સોઽથ ચોલદેવ્યા સહાલિલામ્ ॥ ૧૧ ॥ સત-દ્વીપવર્તો પૃથ્વીં હુમ્બુજે મંગલો નૃપઃ । વ્રતસ્યાસ્યૈવ સામ-ધ્યાંદ્વદ્વકઃ સોઽપિ નૂતનઃ ॥ ૧૨ ॥ અમૃત્મંગલભૂપસ્ય મંત્રી તવ યથા ગુરુઃ । મુક્ત્વાપ સકલાન્ મોગાન્ મંગલો મુમુર્જાં વરઃ ॥ ૧૩ ॥ સ પુનઃ સ્વર્ગમેત્યામૃત્તક્ષત્રં વિચ્છ-દેવતમ્ ॥

હવે દુષ્ટ મનવાળી અને દેપ કરનારી પેલી ચોલદેવી, ચિદ્દેવીને ઘેર આવી. ત્યારે તેને દરવાજા ઉપરથી પહે-રેગીરોએ પાછી વાળી. તેથી તે બ્યાં અંગિરા મુનિ રહેતા હતા તે વનમાં ગઈ. આશ્રમમાં આવેલી અને વિલક્ષણ

આકારવાળી તે રાણીને જોઈ મુનિએ ધ્યાન કરી જેવું તો જે હકીકત બનેલી હતી, તે જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જાણી લીધી.^{૧-૪} તેથી ચોલદેવી પાસે મહાલક્ષ્મીનું વ્રત કરાવ્યું. એ વ્રતના પ્રભાવથી રાણીનાં ચાતુર્ય, રૂપ અને યશ વધ્યાં. હવે કાષ્ટ એક દિવસે રાત્રી મૃગયા કરવા તે વનમાં ગયો,^{૫-૬} અને મુનિના આશ્રમમાં ગયો, ત્યારે તે આ તેના જેવામાં આવી. રાત્રીએ 'આ ભાગ્યવતી આ કાણ છે?' એમ મુનિને પૂછ્યું,^૭ એટલે બનેલી હકીકત રાત્રીને કહી, મુનિએ તે રાણી તેને આપી. પછી એ રાણીની સાથે પોતાના શહેરમાં આવી સુખથી તે રાત્રી રાત્ર્ય ભોગવવા લાગ્યો. હવે ચિદ્દેવી અને ચોલદેવી બન્ને રાણી હળીમળી, જેમ ગંગા અને યમુના સમુદ્રની પાસે રહે, તેમ મંગલરાત્રીની પાસે નિરંતર રહેવા લાગી.^{૧૦-૧૧} તેથી એ બંનેની ઉપર રાત્રીના પ્યાર વધ્યો. મંગલરાત્રી આ વ્રતના પ્રભાવથી સાત દ્વીપવાળી પૃથિવીનો પતિ થઈ, બન્ને રાણીઓ સાથે સુખ ભોગવવા લાગ્યો; અને પેલો નૂતન બટક તેનો મંત્રી થયો. જેમ બૃહસ્પતિ તમારા ગુરુ છે, તેમ તે તેનો હતો. એ રાત્રી આ લોકમાં સઘળા ભોગ ભોગવી અંતે સ્વર્ગમાં જઈ, જેના દેવ વિષ્ણુ છે, એવું (શ્રવણ) નક્ષત્ર થયો છે.^{૧૧-૧૩}

નારદ ડવાચ-एतत्तं कथितं शक्र व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ १४ ॥ यत्कथाश्रवणेनापि लभते वाञ्छितं फलम् । प्रयागमिव तीर्थेषु देवेषु भगवानिव ॥ १५ ॥ नदीषु च यथा गंगा व्रतेष्वे-तेषु तद्व्रतम् । धर्मं चार्थं च कामं च मोक्षं च यदि वाञ्छसि ॥ १६ ॥ तर्हीदं च व्रतं शक्र कुरु भद्रासमन्वितः । धनं धान्यं धरां धर्मं कीर्तिमापुर्वाशः श्रियम् । तुरंगान्दन्तिनः पुत्रान्महालक्ष्मीः प्रयच्छति ॥ १७ ॥ श्रीकृष्ण उवाच-व्रतमिदमथ चक्रे नारदेनोपदिष्टं छरपतिरपि यस्माद्वाञ्छि-तार्थं स लेभे । त्वमपि कुरु तथैतद्धर्मसूने यथा स्यादभि-मतफलसिद्धिः पुत्रपौत्राभिरुद्धिः ॥ १८ ॥ इति श्रीमवि-ष्यो महालक्ष्मीव્રतकथा संपूर्णा ।

નારદ કહે છે-હે ઈંદ્ર ! મહાલક્ષ્મીનું વ્રત, કે જે સઘળા વ્રતોમાં ઉત્તમ છે તે મેં તને કહી સંભળાવ્યું છે.^{૧૪} તેની કથા સાંભળવાથી પણ વાંછિત ફળ મળે છે. જેમ તીર્થોમાં પ્રયાગ ઉત્તમ છે, દેવોમાં નારાયણ ઉત્તમ છે^{૧૫} અને નદીઓમાં ગંગા ઉત્તમ છે, તેમ સઘળાં વ્રતોમાં આ વ્રત ઉત્તમ છે. હે ઈંદ્ર ! જે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની ઇચ્છા હોય તો શ્રદ્ધાથી આ વ્રત કરો. આ વ્રત કરવાથી મહાલક્ષ્મી, ધન, ધાન્ય, પૃથિવી, ધર્મ, કીર્તિ, આયુષ્ય, યશ, લક્ષ્મી, હાથી, ઘોડા અને પુત્રો આપે છે.^{૧૬-૧૭} શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! પછી નારદ-ના કહેવા પ્રમાણે ઈંદ્રે એ વ્રત કર્યું, તેથી તેનું ધારણ કામ પાર થયું. તેમ જ તમે પણ એ વ્રત કરો, જેથી

अथ मार्गशीर्षकृष्णाष्टमी कालभैरवाष्टमी । सा च रात्रिव्यापिनी प्राज्ञा ॥ मार्गशीर्षासिताष्टम्यां कालभैरवसन्निधौ । उपोष्य जागरं कुर्वन्सर्वपापैः प्रशुच्यते-इति काशीखंडाद्रात्रिव्रततत्त्वावगते ॥ १ ॥ रुद्रव्रतेषु सर्वेषु कर्तव्या संशुद्धी तिथिरिति ब्रह्मवैवर्तच ॥ दिनद्वयेंद्रशतो रात्रिव्याप्तावतैव । भैरवोत्पत्तेः प्रदोषकालीनत्वादिति केचित् ॥ २ ॥ तत्र । शिवरहस्ये मध्याह्ने भैरवोत्पत्तेः श्रवणात् । तथा च तत्रैव-नित्ययात्रादिकं कृत्वा मध्याह्ने संस्थिते रवाविश्वपुत्रकर्म्यं ब्रह्मणा रुद्रेऽवज्ञाते उक्तम् । तदोषरूपादनयान्मत्तः श्रीकालभैरवः । आबिरासीतदा लोकान्भीषयन्नखिलानपीति ॥ ३ ॥ अत्र कालभैरवपूजोक्ता काशीखंडे-कृत्वा च विविधां पूजां महासंभारविस्तारैः । नरो मार्गासिताष्टम्यां वार्षिकं विभ्रज्यशुखजेद् । तथा पितृतर्पणमपि

તન્નૈવોક્તમ્ । તીર્થે કાલોદકે જાત્વા તર્પણ વિધિપૂર્વકમ્ ।

વિલોક્ય કાલરાજાનં નિરયાદુદ્ધેરિપતૃન્ ॥ ૪ ॥

માર્ગશીર્ષ વદિ અષ્ટમી તે કાલભૈરવાષ્ટમી કહેવાય છે. એ અષ્ટમી રાત્રિના ભાગની લેવી. કારણ કે, 'માર્ગશીર્ષ વદિ આઠમને દિવસે ઉપવાસ કરી, કાલભૈરવની પાસે જાગરણ કરવાથી સઘળાં પાપ દૂર થાય છે,' એવી રીતનાં કાશીખંડનાં વચનથી રાત્રિવ્રત જણાય છે;^૧ અને 'રુદ્રનાં સઘળાં વ્રતોમાં સંયુખી (રાત્રિના ભાગની) તિથિ લેવી,' એવું બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણનું વચન છે. 'પહેલે તથા બીજે દિવસે રાત્રિના ભાગની અંશ જેટલી અષ્ટમી હોય તો બીજી જ અષ્ટમી લેવી. કારણ કે ભૈરવનાથની ઉત્પત્તિ સંધ્યા વખતે છે,' એમ કેટલાક કહે છે તે યોગ્ય નથી;^૨ કેમકે શિવરહસ્યમાં મધ્યાહ્ન વખતે ભૈરવનાથની ઉત્પત્તિ કહેલી છે. શિવરહસ્યમાં જ- 'નિત્ય યાત્રા વગેરે કર્યા પછી, મધ્યાહ્ન વખત થયો ત્યારે,' એ વાત શરુ કરી, બ્રહ્માએ રુદ્રને આનાદર કર્યો ત્યારે કહેલું છે કે, 'ત્યારે ઉગ્ર રૂપવાળા મહાદેવમાંથી મહાન્મત કાલભૈરવ પ્રગટ થયો, કે જે સઘળા લોકને ડરાવતો હતો.'^૩ આ અષ્ટમીને દિવસે કાલભૈરવની પૂજા કરવી, એમ કાશીખંડમાં કહેલું છે:- 'માગશર વદિ અષ્ટમીને દિવસે મોટા વૈભવથી કાલભૈરવની પૂજા કરવાથી એક વર્ષનાં વિધ્નો દૂર થાય છે.' તે દિવસે પિતૃતર્પણ પણ કાશીખંડમાં જ કહેલું છે:- 'કાલોદક તીર્થના જળમાં સ્નાન કરી, વિધિથી તર્પણ કરી, કાલભૈરવનાં દર્શન કરવાથી પિતૃની નરકમાંથી મુક્તિ થાય છે.'^૪

કાલભૈરવાષ્ટમીવ્રતની કથા

અથ કૃષ્ણાષ્ટમીવ્રતકથા ॥ સૂત ડવાચ-વ્રતાતિ ચ પ્રવક્ત્વામિ શ્રુણુધ્વં મુનિપુંગવાઃ । તત્ર કૃષ્ણાષ્ટમી પુણ્યા સર્વપાપપ્રણાશિની ॥ ૧ ॥ વિષ્ણુત્વં પ્રાપ્તવાન્ વિષ્ણુઃ સુરેશત્વં શચીપતિઃ । કુબેરો યક્ષરાજત્વં નિયંતૃત્વં યમઃ સ્વયમ્ ॥ ૨ ॥ ચંદ્રશ્વંદ્રત્વમાપન્નો ગણેશત્વં ગણાધિપઃ । સ્કંદઃ સેનાપતિત્વં ચ તથા ચાન્યે ગણેશ્વરાઃ ॥ ૩ ॥ કૃત્વા ચૈશ્વર્યમાપન્નાઃ સૌભાગ્યં દેવવલ્લભાઃ । વ્રતસ્યાસ્ય પ્રભાવેળ લક્ષ્મ્યાઃ પતિરભૂદ્ધરિઃ ॥ ૪ ॥ યયાતિઃ સાર્વભૌમત્વં તથા ચાન્યે નૃપોત્તમાઃ । ઋપયો મુનયઃ સિદ્ધગંધર્વાણાં ચ કન્યકાઃ ॥ ૫ ॥ કૃત્વા વૈ પરમાં સિદ્ધિં પ્રાપ્તાશ્ચ મુનિપુંગવાઃ । નંદીશ્વરેળ યત્રપ્રોક્તં નારદાય મહાત્મને ॥ ૬ ॥ કૃષ્ણાષ્ટમીવ્રતં શ્રેષ્ઠં સર્વકામફલપ્રદમ્ । મેરોર્પદશિળે શ્વેતે હરાહરનમસ્કૃતમ્ ॥ ૭ ॥ તત્ર નંદીશ્વરં દૃષ્ટ્વા સર્વજ્ઞં શૈશુવલ્લભમ્ । ઉપાસ્યમાનં મુનિભિઃ સ્તૂયમાનં મરુદ્ગૈઃ ॥ ૮ ॥ સર્વાંત્રપ્રહ-કર્તાંરં સ્તુત્વા તુ વિવિધૈઃ સ્તવૈઃ । અબ્રવીત્પ્રણિપત્યાય દંડવન્નારદો મુનિઃ ॥ ૯ ॥

સૂત કહે છે-હે મુનિશ્રેષ્ઠા ! હવે એ વ્રતની કથા કહું છું તે સાંભળો. સર્વ વ્રતોમાં માગશર વદિ અષ્ટમીનું વ્રત

પુણ્યકારક અને સઘળાં પાપોનો નાશ કરનાર છે.^૧ એ વ્રતના પ્રભાવથી વિષ્ણુને વિષ્ણુની પદવી મળેલી છે, ઈંદ્રને ઈંદ્રપદ્મ મળ્યું છે, કુબેર યક્ષોના રાજા થયા છે, યમ સઘળાને નિયમમાં રાખનાર થયેલા છે.^૨ ચંદ્ર સઘળાને આનંદ કરે છે, ગણપતિ ગણોના અધિપતિ થયા છે, કાર્તિકેશ્વરમાં સેનાપતિ થયા છે અને બીજા પણ કેટલાક આ વ્રત કરી મોટાં ઐશ્વર્યને પામ્યા છે અને અપ્સ-રાઓ સૌભાગ્યને પામી છે. આ જ વ્રતના પ્રભાવથી નારાયણ લક્ષ્મીના પતિ થયા.^{૩-૪} યયાતિ ચક્રવર્તી રાજા થયો ને બીજા પણ કેટલાક રાજાઓને ઉંચી પદવી મળી છે. તેમ જ આ વ્રત કરવાથી ઋષિ, મુનિ, સિદ્ધ અને ગંધર્વની કન્યાઓ એ સર્વે પરમ સિદ્ધિને પામ્યાં છે. આ કૃષ્ણાષ્ટમીનું શ્રેષ્ઠવ્રત, જે સર્વ કામના પૂરનાર છે, તે નંદીશ્વર મહાત્મા નારદની પાસે કહેલું છે. (એક સમયે) દેવ અને દૈત્યો જેને નમસ્કાર કરે છે, એવા મેરુ પર્વતના દક્ષિણ શિખર ઉપર નંદીશ્વર બેઠા હતા, એ નંદી સર્વશ અને શંકરને પ્રિય છે. મુનિઓ અને દેવતાઓ તેની સ્તુતિ કરે છે અને સર્વની ઉપર અનુગ્રહ કરનાર છે. એવા નંદીશ્વરને શ્રેષ્ઠ, સ્તુતિ કરી દંડવત પ્રણામ કરી નારદ મુનિ કહેવા લાગ્યા.^{૫-૯}

નારદ ડવાચ-ભગવન્ સર્વતત્ત્વજ્ઞ સર્વેવામભયપ્રદ । કેન વ્રતેન ભગવંસ્તપોદદિઃ પ્રજાયતે ॥ ૧૦ ॥ સૌમાર્ગ્યં કૌતિ-રૈશ્વર્યમપત્યં ચ યશસ્તથા । શાશ્વતી મુક્તિરંતે ચ કર્મપાશ-વિમોચની ॥ ૧૧ ॥ ભગવંસ્તદ્વતં બ્રહ્મિ કારુણ્યાચ્છંકરપ્રિય । નંદિકેશ્વર ડવાચ-કૃષ્ણાષ્ટમીવ્રતં શ્રેષ્ઠમસ્તિ નારદ તત્કૃષ્ણ ॥ ૧૨ ॥ ગણેશત્વં મયા લક્ષ્મ્યં યેન પુણ્યેન મો મુને । માતિ માર્ગશિરે પ્રાપ્તે કૃષ્ણાષ્ટમ્યાં જિતેદ્રિયઃ ॥ ૧૩ ॥ અશ્વત્થસ્ય ચ કાષ્ઠેન કૃત્વા વૈ દંતકાવનમ્ । જ્ઞાનં કૃત્વા તુ વિધિવ્રતર્પણં ચૈવ નારદ ॥ ૧૪ ॥ આગર્ય ભવનં ચૈવ પૂજયેચ્છંકરં પ્રમુખ્ । ગોમૂત્રં પ્રાપ્ય વિધિવદુપવાસી ભવે-શિશિ ॥ ૧૫ ॥ અતિરાત્રસ્ય યજ્ઞસ્ય ફલં જાદ્રગુણં લભેત્ । સર્પિષઃ પ્રાશનં પૌષે દંતકાઠં ચ તત્સ્મૃતમ્ ॥ ૧૬ ॥ પૂજયેચ્છંકરુનામાનં ભગવંતં મહેશ્વરમ્ । વાજપેયાદકં પુણ્યં પ્રાપ્નોતિ શ્રદ્ધયાન્વિતઃ ॥ ૧૭ ॥ માષે વટસ્ય કાઠં ચ ગોક્ષીરપ્રાશનં સ્મૃતમ્ । મહેશ્વરં હસંપૂજ્ય ગોમેષાદ્રગુણં ફલમ્ ॥ ૧૮ ॥ ફાલગુને દંતકાઠં તત્ સર્પિષઃ પ્રાશનં સ્મૃતમ્ । સંપૂજયેન્મહાદેવં રાજણ્યાદકં ફલમ્ ॥ ૧૯ ॥ કાઠમૌદુંબરં ચૈવે પ્રાશને અર્જિતા યવાઃ । પૂજયેચ્છંકુ-નામાનમશ્વમેષફલં લભેત્ ॥ ૨૦ ॥

નારદ બોલ્યા-હે ભગવન્ ! હે સર્વ તત્ત્વ જાણુ-નાર ! હે સર્વને અભય આપનાર ! કયા વ્રતથી તપની વૃદ્ધિ થાય છે.^{૧૦} હે શંકરને પ્રિય ! સૌભાગ્ય, કૌતિ, ઐશ્વર્ય, સન્તાન, યશ અને અંતે સઘળા પાશને દૂર કરનારી મુક્તિ મળે, તે આપ કૃપા કરી કહેા.

નંદીશર કહે છે-હે નારદ ! કૃષ્ણાષ્ટમીનું ઉત્તમ વ્રત છે, તે સાંજનો. ૧૧-૧૨ હે મુને ! એ જ વ્રતના પ્રભાવથી હું મૃત્યુનો અધિપતિ થયો છું. માર્ગશીર્ષ વર્ષ અષ્ટમીને દિવસે જિતેન્દ્રિય રહેવું. ૧૩ હે નારદ ! પીપળાનું દાતણ કરી, વિધિથી સ્નાન કરી તર્પણ કરવું. ૧૪ પછી ઘેર આવી શંકર ભગવાનની પૂજા કરવી, વિધિપૂર્વક ઉપવાસ કરવો અને રાતે ગોમૂતનું પ્રાશન (પાન) કરવું. ૧૫ તેથી આઠ અતિરાત્ર ચઢવું ફળ મળે છે. ૧૬ પાંચ માસમાં પીપળાનું દાતણ કરવું, ઘીનું પ્રાશન કરવું અને શંભુ નામના મહાદેવની શ્રદ્ધાથી પૂજા કરવી, તેથી આઠ વાજપેય યજ્ઞનું ફળ મળે છે. ૧૭-૧૮ માંધ માસમાં વડનું દાતણ કરવું, ગાયનું દૂધ પીવું અને મહેશ્વર નામના મહાદેવની પૂજા કરવી, તેથી આઠ ગોમેધનું ફળ મળે છે. ૧૯ ફાલ્ગુન માસમાં વડનું દાતણ કરવું, ઘીનું પ્રાશન કરવું અને મહાદેવ નામના શંકરની પૂજા કરવી, તેથી આઠ રાજસૂય યજ્ઞનું ફળ મળે છે. ૨૦ ચૈત્ર માસમાં ઉંબરાનું દાતણ કરવું, સેકેલા જવ ખાવા અને શંભુ નામના શંકરની પૂજા કરવી, તેથી અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ મળે છે. ૨૦

શિવ સંપૂજ્ય વૈશાલે પીત્વા ચૈવ કુશોદકમ્ । નરસે-
ષાષ્ટકં પુણ્યં પ્રાપ્નોત્યેષ દિ નારદ ॥ ૨૧ ॥ ઝમેઢે દ્વાર્ધ
મથેષ્કાઢે સંપૂજ્ય પશ્યપતિં વિશ્વમ્ । ગર્વા ય્દગોદકં પ્રાપ્ય
સ્વપેદેશ્વ સંનિધૌ ॥ ૨૨ ॥ ગર્વા કોટિપ્રદાનસ્ય યત્કલં
તદવામુયાત્ । આષાઢે ચોપ્રનામાનમિષ્ટા સંપ્રાપ્ય ગોમયમ્
॥ ૨૩ ॥ સૌશામનેસ્તુ યજ્ઞસ્ય ફલમદ્યુણં લભેત્ । પાલાશં
આવળે કાઢે શર્વે સંપૂજ્ય નારદઃ ॥ ૨૪ ॥ પ્રાશાયિત્વાડક-
પત્રાણિ કલ્પં શિવપુરે વસેત્ । માસે ભાદ્રપદેડ્ઢમ્યાં શ્રંબકં
સંપ્રપૂજયેત્ ॥ ૨૫ ॥ પ્રાશનં ચિત્તવપ્રત્ય સર્વદીક્ષાફલં લભેત્ ।
આશ્વિને જંહુદક્ષસ્ય વંતકાઢમુદીરિતમ્ ॥ ૨૬ ॥ ફેંદ્વરં
પૂજયેદ્ઢક્ત્યા પ્રાશયેત્કુલોદકમ્ । પૌંદરીકસ્ય યજ્ઞસ્ય
ફલમદ્યુણં લભેત્ ॥ ૨૭ ॥ માસે સુ કાર્તિકેડ્ઢમ્યામી-
શાનાલયં પ્રપૂજયેત્ । પંચગઢ્યં સકૃત્પીત્વા અગ્નિદોમફલં
લભેત્ ॥ ૨૮ ॥ ડયાપનં ચ વર્ષાંતે પ્રકૃયાંદ્રકિતત્પરઃ ।
વિરચ્ય લિક્કતોમદ્રં પૂજયેત્સર્વદેવતાઃ ॥ ૨૯ ॥ ચિતાનં
તત્ર વ્ત્રીયાત્પંચવર્ણં હ્રતોમનમ્ । આચાર્યં વરયિત્વા
ચ ગૌર્મોદ્ઢસ્ય સંયુતામ્ ॥ ૩૦ ॥ હવર્ણપ્રતિમાં તત્ર
હવર્ણં રજતસ્ય ચ । કલશે પૂજયિત્વા ચ રાત્રૌ જાગર-
માચરેત્ ॥ ૩૧ ॥

વૈશાખ માસમાં ઉંબરાનું દાતણ કરવું, દર્ભનું જળ પીવું અને શિવ નામના મહાદેવની પૂજા કરવી, તેથી આઠ નરમેધ યજ્ઞનું પ્રુપ્ય અવશ્ય થાય છે. ૨૧ જ્યેષ્ઠ માસમાં પીપરનું દાતણ કરવું, ગાયનાં શીંગડાંપર રેડેલું જળ પીવું, પશુપતિ નામના મહાદેવની પૂજા કરવી, અને દેવની પાસે સુતું. ૨૨ તેથી કરોડો ગોદાનનું ફળ મળે છે. આપાઢ માસમાં પીપરનું દાતણ કરવું, ગોમય (ઢાણ)

ખાવું અને ઉગ્ર નામના મહાદેવની પૂજા કરવી, તેથી આઠ સૌત્રામણિ યજ્ઞનું ફળ મળે છે. શ્રાવણ માસમાં ખાખરાનું દાતણ કરવું, અર્ક (આકાશ) નાં પાંદડાં ખાવાં અને શર્વ નામના મહાદેવની પૂજા કરવી તેથી શિવત્રે-
કમાં વાસ થાય છે. ભાદ્રવા માસની અષ્ટમીને દિવસે ખાખરાનું દાતણ કરવું, બીલીનાં પાંદડાં ખાવાં અને ય્વંચક નામના મહાદેવની પૂજા કરવી, તેથી સધળી દીક્ષાનું ફળ મળે છે. આશા માસમાં જંથુનું દાતણ કરવું, ૨૩-૨૪ ચોખાનું જલ પીવું અને ધિશ્વર નામના શંકરની ભક્તિથી પૂજા કરવી, તેથી આઠ પૌંદરીક યજ્ઞનું ફળ મળે છે. ૨૭ કાર્તિક માસમાં અષ્ટમીને દિવસે જંથુનું દાતણ કરવું, એક વખત પંચમખ પીવું અને ધિશ્વાન નામના મહાદેવની પૂજા કરવી, તેથી અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞનું ફળ મળે છે. ૨૮ વર્ષ પૂરું થયે ભક્તિથી ઉઘાપન કરવું. હિમતોભદ્રમંદ્રક કરીને તેમાં સધળા દેવાની પૂજા કરવી. ૨૯ પચરંગી ચંદ્રવો બાંધવો, આચાર્યને વરાવવા, શંકર તથા પાર્વતીની સોનાની મૂર્તિ કરાવવી, અને રૂપાનો પોઠીયો કરાવવો, તેઓની કલશ ઉપર પૂજા કરી, રાત્રિમાં જાગરણ કરવું. ૩૦-૩૧

પ્રમાતે ચ પુનઃ પૂજયઃ અગ્નિસ્થાપનમાચરેત્ । કુનેદદ-
શતં ચૈવ તિલદ્રવ્યં ઘૃતપ્લુતમ્ ॥ ૩૨ ॥ શ્રંબકેળ ચ મન્ત્રેળ ગૌર્મ્યાશૈવ ઘૃષ્ઠપૃથક્ । વર્ષાંતે ભોજયેદ્ઢિમાન્ શિવમક્તિસમન્વિતાન્ ॥ ૩૩ ॥ પાયસં ઘૃતસંયુક્તં મધુના ચ પરિપ્લુતમ્ । શક્ત્યા હિરણ્યવાસાંસિ ભક્ત્યા તેમ્બો નિવેદયેત્ ॥ ૩૪ ॥ દેવાય ચાપિ દુધ્યન્નં ચિતાનં દ્વજ-
ચામરમ્ । કૃષ્ણાં પયલિર્વર્નાં ગાં ચ સર્વદાં વાસલા યુતામ્ ॥ ૩૫ ॥ સરત્સદોહકલ્પીમલંકૃત્વ ચ નારદ । અલં-
કારં ચ વર્ણં ચ દક્ષિણાં ચ સ્વશક્તિઃ ॥ ૩૬ ॥ ભક્ત્યા પ્રણમ્ય વિચિદ્રશાચાર્યાં નિવેદયેત્ । કરોત્યેવં વ્રતં પુણ્યં વર્ષમેકં ત્રિરતરમ્ ॥ ૩૭ ॥ મહાપાતકનિર્ઢુકઃ સર્વૈશ્વર્યસમ-
ન્વિતઃ । કલ્પકોટિશતં સાધ્રં શિવલોકે મહીયતે ॥ ૩૮ ॥ કુ-
ળ્ળાષ્ટમીવ્રતં સમ્યક્ દેવર્ષે કથિતં મયા । યદુક્તં દેવદેવેન દેવ્યે વિશ્વસુજા પુરા ॥ ૩૯ ॥ સ્ત ડચાષ-પુર્વં નંદીશ્રકાચુસ્વા નારદો સુનિર્ણવઃ । કુળ્ળાષ્ટમીવ્રતં પુણ્યં યયૌ વદરિકામ-
મમ્ ॥ ૪૦ ॥ વ્રતસ્યાસ્ય પ્રમાણં યઃ પઢેદ્ઢા ષ્ઠયુઢાદપિ । સ યાતિ પરમં સ્થાનં યત્ર દેવો મહેશ્વરઃ ॥ ૪૧ ॥ હ્રિતિ શ્રીભાદિત્યપુરાણે કુળ્ળાષ્ટમીવ્રતં નામ ઇકાદશોડ્ઢયાયઃ ।
હત્યષ્ટમીવ્રતાતિ ॥

બીજે દિવસે સવારે ફરીથી પૂજા કરી અમિની સ્થાપના કરવી. તેમાં મહાદેવ અને પાર્વતીના મંત્રો બાણી ધીવાળા તલથી એકસો આઠ વખત જૂદી જૂદી આહુતિઓ આપવી. પછી શિવભક્ત આહુતિને ઘી અને મધ સહિત દૂધપાકનું ભોજન કરાવી, શક્તિ પ્રમાણે ભક્તિથી સોનું, કપડાં વગેરે આપવાં. ૩૨-૩૪ દેવને પશુ દર્હો,

અન, યદ્રવો, ધન અને ચામર આપવાં. પછી આચાર્યને ભક્તિથી પ્રણામ કરી ઘંટાવાળી, વઝવાળી, અને કપડાં તથા અલંકારોથી શોભાયમાન દુઝણી કાળી ગાય આપવી. તેને દોવા માટે વાસણ આપવું અને શક્તિ અનુસાર દક્ષિણા આપવી. જે પુરુષ એવી રીતે એક વર્ષ સધી નિરંતર આ વ્રત કરે, તે મહાપાપથી મુક્ત થાય છે, સધળાં અશ્વર્થવાળો થાય છે અને અંતે કરોડો કરૂપ સધી શિવલોકમાં પૂજાય છે. ૩૫-૪૦ હે નારદ ! પૂર્વે જે વ્રત

દેવના દેવ બ્રહ્માએ દેવીને કહ્યું હતું, તે ઉત્તમ કૃષ્ણાષ્ટમીનું વ્રત મેં સારી રીતે તમને કહી સંભળાવ્યું. ૩૬ સૂત કહે છે—એવી રીતે પુરુષકારક કૃષ્ણાષ્ટમીવ્રત નંદીશ્વરના મુખથી સાંભળી, મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ, બદરિકાશ્રમમાં ગયા. ૪૦ જે આ વ્રતનો પ્રભાવ કહે અથવા સાંભળે, તે પરમ પદને પ્રાપ્ત થાય છે, કે જ્યાં મહેશ્વર ખીરાજે છે. ૪૧ એવી રીતે આદિત્યપુરાણમાં કૃષ્ણાષ્ટમીવ્રત કહેલું છે.

નવમીનાં વ્રતો

૧ રામનવમીનું વ્રત

વ્રતનિર્ણય

અથ નવમીવ્રતાનિ લિખ્યંતે । તથ ચૈત્રશુક્લનવમ્યાં રામ-
નવમીવ્રતમ્ । હૃદ્ વચ પરિહવાયાં મધ્યાહ્ન્યાપિન્યાં કાર્યમ્ ।
તદુક્તમગત્યસંહિતાયામ્ ॥ ૧ ॥ ચૈત્રશુક્લા તુ નવમી પુન-
ર્વૃણ્ણતા યદિ । સૈવ મધ્યાહ્નયોગેન મહાપુણ્યતમા મયેવ ।
દિનદ્વયે ઋક્ષયોગે મધ્યાહ્ન્યાસાવેકદેશ્યાત્મી વા પરા-
ન્ન્યાયા પૂર્વા ॥ ૨ ॥ તદુક્તં તત્રૈવ । નવમી ચાષ્ટમીવિદ્યા
ત્યાજ્યા વિષ્ણુપરાયણૈઃ । હ્રોષણં નવમ્યાં વૈદશ્યાં પારણં
મયેવ ॥ ૩ ॥ તત્રૈવ—ચૈત્રમાસે નવમ્યાં તુ જાતો રામઃ
સ્વયં હરિઃ । પુનર્વૈષ્ટકસંપ્રકા સાં તિથિઃ સર્વકામદા
॥ ૪ ॥ મીરામનવમી પ્રોક્તા કોટિસૂર્યપ્રદાશિકા । કેવ-
લાપિ સર્વોપોષ્યા નવમીશબ્દસંપ્રદાહ્ । તસ્માત્સર્વોત્તમા
સર્વૈઃ કાર્યં ચૈ નવમીવ્રતમ્ ॥ ૫ ॥ તત્રૈવ—ચૈત્રે નવમ્યાં
પ્રાકપક્ષે દિવા પુણ્યે પુનર્વૈસી । શ્વયે ગુણગૌરાંશે સ્વોચ્ચસ્યે
ગ્રહપંચકે । મેષં પૂષણિ સંપ્રાપ્તે લગ્ને કર્કટકાઢ્યે । આવિ-
રાલીત્સકલયા કૌલભ્યાયાં પરઃ પુમાન્ । (પ્રાકપક્ષે શુક્લ-
પક્ષે । શ્વયે લગ્ને ॥ ગુણગૌરાંશે ગુણવર્માંશે) અસ્યામેવો-
પોષણપૂર્વકં શ્રીરામપ્રતિમાદાનમુક્તં તત્રૈવ ॥ ૬ ॥

ચૈત્ર શુદ્ધિ નવમીને દિવસે રામનવમીનું વ્રત કહેલું છે. આ વ્રત જે દિવસે દશમીના વેધવાળી નવમી હોય અને મધ્યાહ્ન વખતે હોય તે દિવસે કરવું એમ અગત્ય સંહિતામાં કહેલું છે. ૧ 'જે ચૈત્ર શુદ્ધિ નવમી પુનર્વસુ નક્ષત્રના ચોગવાળી હોય અને મધ્યાહ્ન વખતે હોય તો તે અત્યંત પુણ્યવાળી કહેવાય છે.' જે નવમી બંને દિવસ પુનર્વસુ નક્ષત્રના ચોગવાળી હોય અને મધ્યાહ્ન વખતે બ્યામ હોય અથવા એક દેશમાં બ્યામ હોય તો ખીજે દિવસે વ્રત કરવું, ને તેમ ન હોય તો પહેલે દિવસે વ્રત કરવું, એમ અગત્ય સંહિતામાં જ કહેલું છે. ૨ 'વૃષભ-
અઘ્નોએ અષ્ટમીના ચોગવાળી નવમીનો ત્યાગ કરવો,

નવમીમાં ઉપવાસ કરી દશમીમાં પારણ કરવું.' ૩ અગત્ય-
સંહિતામાં જ ખીજું વચન છે કે—'ચૈત્ર માસની શુદ્ધિ નવમીને દિવસે હરિ પોતે રામરૂપે પ્રકટ થયા, એટલા માટે એ રામનવમી કહેવાય છે. તે તિથિ જે પુનર્વસુ નક્ષત્ર સહિત હોય તો સર્વ કામને આપનાર છે. ૪ એ રામનવમી કરોડ સૂર્ય ગ્રહણના જેવી છે. એકલી નવમી હોય તો પણ તે દિવસે ઉપવાસ કરવો, કારણ કે તે રામ-
નવમી કહેવાય છે. માટે સધળાએ પ્રીતિથી એ નવમી-
વ્રત કરવું.' ૫ અગત્યસંહિતામાં ખીજું વચન—'ચૈત્ર શુદ્ધિ નવમીને દિવસે, દિવસમાં કલાથી પૂર્ણ પરમાત્મા ઠોસભ્યાના ઉદરમાંથી પ્રકટ થયા, તે વખતે પુનર્વસુ નક્ષત્ર હતું, શુરના નવમીમાં લગ્ન હતું, પાંચ ગ્રહો ઉચ્ચના હતા, મેષનો સૂર્ય હતો, અને કર્ક લગ્ન હતું. આજ દિવસે ઉપવાસ કરી રામચંદ્રની મૂર્તિનું દાન કરવું' એમ અગત્યસંહિતામાં જ કહેલું છે. ૬

વ્રતપ્રયોગ

તથા પ્રયોગઃ—અઢમ્યાં પ્રાતર્નિત્યકૃત્વં વિધાય દંતાશ્ન-
નપૂર્વકં નયાદૌ જ્ઞાત્વા મૃદમાગત્ય વૈદશાભપારણં રામભક્ત-
વિપ્રમાહ્વાનપૂર્વકં વજાલંકારાદિભિઃ સંપૂજ્ય ॥૭॥ શ્રીરામપ્ર-
તિમાદાનં કરિષ્યેહં દ્વિજોત્તમ । તત્રાચાર્યો મય પ્રીતઃ શ્રીરા-
મોડસિ સ્વમેવ મે ॥ इति मन्त्रेण तं प्रार्थयेत् ॥૮॥ તતઃ—
નવમ્યા અંગમૂતેન એકમકેન રાષભ । દશાકુર્વંશતિલક
પ્રીતો મય મયપ્રિય ॥ इत्येकमक्तः संकल्प्य साचार्यो हवि-
ष्यं मुक्त्वा रामकथाः शृण्वन् रात्रावधःशायी भवेत् ॥૯॥ તતઃ પ્રાતર્નિત્યવિધ્યનંતરં સ્વમૃદોત્તરભાગે શંલ વક્રહૃદમ-
યુતંપ્રાગ્દ્વારં ગરુત્મચ્છાન્નૈવાણયુતદ્વિગ્નદ્વારં ગદાસદ્ગાંગ-
દશતં પશ્ચિમદ્વારં પશ્ચત્વસ્તિકનીઞ્વતોતરદ્વારં મધ્યે હસ્ત-
ચતુષ્કવિસ્તારં વૈદિકાશુતં સુવિતાર્નં સુતોરણં પૂજામંદપં
વિધાયોપવાસતંકમ્પપૂર્વકં પ્રતિમાદાનમ્ ॥ ૧૦ ॥

તેનો પ્રકાર-અષ્ટમીને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં નિલકૃત્ય કરી કાતણ કરી, નદી વગેરે જલાશયમાં સ્નાન કરી, ઘેર આવી વેદ અને શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ અને રામચંદ્રની ભક્તિવાળા બ્રાહ્મણને મોલાવી વસ્ત્ર અને અલંકાર વગેરેથી તેની પૂજા કરી,^૭ 'હે મહારાજ ! હું શ્રીરામની મૂર્તિનું દાન કરીશ, તેમાં આપ ખુશીથી આચાર્ય થાઓ. મારા મનને આપજ રામચંદ્ર છે,' એવી રીતે પ્રાર્થના કરવી.^૮ પછી 'હે ઇક્વાકુ વંશમાં શ્રેષ્ઠ ! હે રામ ! નવમીના અંગ-રૂપ એક વખત મોજનથી આપ પ્રસન્ન થાઓ,' એ પ્રકારે એક વખત મોજનનો સંકલ્પ કરી આચાર્ય અને પોતે હવિષ્યાન મોજન કરી, રામકથા સાંભળવી અને રાતે નીચે સુવું.^૯ બીજે દિવસે સવારે નિલકર્મ કરી પોતાના ધરની ઉત્તર બાજુમાં પૂજામંડપ કરવો. તેમાં ચાર બારણાં કરવાં. પૂર્વ તરફનાં બારણામાં શંખ, ચક્ર અને હનુમાન રાખવા, દક્ષિણ દારમાં ગદા, ધનુષ અને બાણ રાખવાં, પશ્ચિમ દારમાં ગદા, ખડ્ગ અને બાણ-બંધ રાખવાં, અને ઉત્તર દારમાં કમલ, સ્વસ્તિક (સા-થિઓ) અને નીલ રાખવું. વચમાં ચાર હાથ જેવડી વીથી કરવી, ઉપર મુંદર ચંદ્રવેા બાંધવો, અને મનોહર તોરણ બાંધવાં.^{૧૦} પછી-

ઇપોષ્ય નવર્મી ત્વય યામેષ્વરહ રાઘવ । તેન પ્રીતો મવ ત્વં મે સંસારાન્નાદિ માં હરે ॥ ૧૧ ॥ અહ્યાં રામન-વચ્ચાં તુ રામારાધનતત્પરઃ । ઇપોષ્યાદ્ય યામેષુ પૂજયિત્વા યથાચિધિ ॥ ૧૨ ॥ હમાં સ્વર્ગમર્યાં રામપ્રતિમાં ચ પ્રય-ત્નતઃ । શ્રીરામપ્રીતયે હાલ્યે રામમકાયા ધીમતે ॥ ૧૩ ॥ પ્રીતો રામો હરત્સાશુ પાપાનિ સ્થઙ્ગિનિ ચ । અનેકજન્મસં-સિદ્ધાન્ત્યમ્યસ્તાનિ મહાંત્સપિ ॥ ૧૪ ॥ તત્તો વેદિકામધ્યકલિસતસર્વેભોમદ્રે કલશપ્રતિ-ઘાચિધિના પૂર્ણકુંભે નિધાય તદુપરિ સૌષર્ણી રાજતં વૈળવં વા પીઠં વજ્રાચ્છન્નં નિધાય તત્ર સિંહાસને રામપ્રતિમાન્સુ-તારણપૂર્વકં સંસ્થાપ્ય પાઘપ્રશ્નતિપુષ્પાંતોપચારૈર્મહાપૂર્જાં કૃત્વા ॥ ૧૫ ॥ રામસ્ય જનની ચાસિ રામાત્મકમિદં જગત્ । બતસ્ત્વાં પૂજયિષ્યામિ લોકમાતર્તર્નોડસ્તુ તે । ૧૬ ॥ ઈં જમો દશર-થાયેતિ દશરથં સંપૂજ્યાવરણપૂજાપ્રશ્નતિપૂર્ણાં સમાપ્ય મધ્યાહ્ને ફલપુષ્પાંદ્રપૂર્ણમશોકકુલમરત્નતુલસીદલસંયુતં શશં મૃદીત્વા ॥ ૧૭ ॥ દશાનનવજ્રાધારીય ધર્મસંસ્થાપનાય ચ । દાનદાનાં વિનાશાય દૈત્યાનાં નિષંધનાય ચ ॥ ૧૮ ॥ પરિનાળાય સાપૂર્ણાં જાતો રામઃ સ્વયં દરિઃ । મૃદાળાધૈ મયા દત્તં જ્વાલુમિઃ સહિતોજઘ ॥ ૧૯ ॥ તત્તો યામવતુદયેડપિ શ્રીરામં સંપૂજ્ય રાત્રૌ જાગરણં વિજાય દશ્વચ્ચાં નિત્યપૂર્જાતં કૃત્વા સુલમન્થેના-ક્રોત્તરશ્ચાતં સાગ્યપાપસાદુસીકૃત્વાડચાર્યં વજ્રનૃષ્ણાદિમિઃ સંપૂજ્ય ॥ ૨૦ ॥ તત્તૈ પ્રતિમાય-દ્વાં સ્વર્ગમર્યાં રામપ્ર-

તિમાં સમર્ચકૃતામ્ । ચિત્રવલ્લુગાચ્છન્નાં રામાઈં રાઘવા-ત્મને । શ્રીરામપ્રીતયે હાલ્યે તુદયો મવતુ રાઘવઃ । ૨૧ ॥ તત્તોડચેડયોડપિ યથાશક્તિ દક્ષિણાં દત્વા । તત્ર પ્રસાદં સ્વીકૃત્ય ક્રિયતે પારણં મયા । પ્રતેના-નેન સંપુદઃ સ્વામિન્મર્તિ પ્રવચ્છ મે ॥ ૨૨ ॥

'હે રામચંદ્ર ! હે હરે ! આ નવમીના હું આઠ પહોર ઉપવાસ કરીશ, માટે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ અને સંસારથી મારું રક્ષણ કરો.^{૧૧} હે રામ ! આ રામનવમી-ને દિવસે હું જે રામની સેવામાં તત્પર છું, તે આજ આઠ પહોર ઉપવાસ કરી, વિધિથી પૂજા કરી,^{૧૨} રામ-ચંદ્રની સેનાની મૂર્તિ તેના ભક્તને આપીશ તેથી પ્રસન્ન થયેલા રામભદ્ર મારાં અનેક પાતકોનો નાશ કરો.^{૧૩} તેમ જ બીજાં અનેક જન્મનાં કરેલાં મોટાં પાપોનો પણ નાશ કરો,' આ મંત્ર ભણીને સંકલ્પ કરવો.^{૧૪} ત્યાર પછી વેદિકાની વચ્ચે સર્વેભોમદ્ર મંડળ આલેખીને તેના ઉપર કલશની સ્થાપના કરી, વિધિથી પૂર્ણ કુંભની સ્થાપના કરવી. તેના ઉપર સુવર્ણનું, રૂપાનું અથવા તો વાંસનું આસન મૂકી તેના ઉપર ભજ બીજાવવું. તે ઉપર રામચંદ્રની મૂર્તિ પધરાવવી. તેના ઉપર અગ્ન્યુતારણ કરવું; અને પછી પાદ વગેરેથી માંડીને પુષ્પાંજલિ સૂધી પૂજાપચારવડે મહાપૂજા કરવી.^{૧૫} ત્યાર પછી, 'હે લોકનાં માતા કૌસલ્યા ! આપ રામનાં જનની છો અને આ જગત રામાત્મક છે, તેથી હું આપની પૂજા કરું છું અને આપને નમસ્કાર કરું છું.' એ મંત્ર ભણી કૌસલ્યાની પૂજા કરીને,^{૧૬} 'ઈં જમો દશરથાય' । એ મંત્ર ભણી દશ-રથની પૂજા કરી, આવરણપૂજા વગેરે પૂજા સંપૂર્ણ કરીને મધ્યાહ્ને રૂળ, પુષ્પ, અશોકનાં પુષ્પ, રત્ન અને તુલસી-દળમિશ્રિત જળ, શંખમાં ભરીને નીચેના મંત્રો ભણીને અર્ધ આપવો. ^{૧૭} 'હે નિર્દોષ રામ ! રાત્રણેના નાશ કરવા માટે, ધર્મની રક્ષા કરવા માટે, દાનવો વગેરેના સંહાર કરવા માટે, દૈત્યોનો વિનાશ કરવા માટે અને સાધુઓના રક્ષણ માટે, વિષ્ણુ એવા તમે રામ, પોતે પ્રગટયા છો. હે રામ ! તમે મારા આપેલા અર્ધને બંધુ-સહિત ગ્રહણ કરો.' ^{૧૮-૧૯} સાર પછી ચાર પોહોર સૂધી રામની પૂજા કરીને રાત્રે ભગરણ કરવું. બીજે દિવસે દશમીએ નિત્યપૂજાપર્યંત સર્વે કાર્ય આટોપીને, મૂળ મંત્રવડે ઘી તથા દૂધની ઐકસો અને આઠ આહુતિઓનો હોમ કરીને વસ્ત્ર તથા આભૂષણ આદિકૃથી આચાર્યની પૂજા કરવી.^{૨૦} પછી નીચેના મંત્ર ભણીને આચાર્યને શ્રી-રામની મૂર્તિનું દાન કરવું. તે મંત્ર આ-આ સુવર્ણમયી શ્રીરામની પ્રતિમા કે જે અલંકારસહિત અને રંગમેરંગી બે વસ્ત્રોસહિત છે, તેનું હું દાન કરું છું, તેથી રાઘવ મારાપર પ્રસન્ન થાઓ.^{૨૧} ત્યાર પછી બીજાએ પણ

યથાશક્તિ દક્ષિણા આપીને શ્રીરામ પ્રભુની પ્રાર્થના કરવી છે, 'હે સ્વામિ ! હું આપનો પ્રસાદ સ્વીકાર કરીને પારણું કરું છું, માટે તમે આ વ્રતથી પ્રસન્ન થઇને મને ભક્તિ આપો.' આવી પ્રાર્થના કરી પારણું કરવું.^{૨૨}

અથ રામપૂજા-આચમ્ય પ્રાણનાયમ્ય માસપશ્ચાદ્યુ-
છિલ્ય સકલપાપક્ષયકામઃ શ્રીરામપ્રીતયે રામનવમીવ્રત-
મહં કરિષ્યે, સદંગત્વેન રામપૂજાં કરિષ્યે, તથા રામમન્ત્રેણ
વહંગમ્યાસાન્ કલશાર્ચનં ચ કરિષ્યે इति સંકલ્પ્ય, ફલ-
પુષ્પાક્ષતસહિતં જલપૂર્ણતામ્રપાર્શ્વં ગૃહીત્વા ॥ ૨૩ ॥ ઘડોચ્ય
નવમીં ત્વથ યામેષ્વઘ્ન રાઘવ । તેન પ્રીતો મહ ત્વં મોઃ
સંસારાઘ્નાદિ માં હરે । इति મન્ત્રેણ પાત્રસ્થં જલં ક્ષિપેત્
॥ ૨૪ ॥ તતઃ શક્તિતો હર્મા રામપ્રતિમાં કૃત્વા અન્યુ-
સારણપૂર્વકં કપોલૌ સ્પૃશ્વા મૂલમંત્રં પ્રણવાદિચતુર્ધૈતં
નમોતં એ રામાય નમઃ इति ॥ ૨૫ ॥ અસ્યે પ્રાણાઃ પ્રતિકે-
તુ અસ્યે પ્રાણાશ્રન્તુ ચ । અસ્યે દેવત્વમર્ચાયે મામહેતિ
ચ કશ્ચન ॥ इति ચ મંત્રં પઠન્ પ્રાણપ્રતિષ્ઠાં કુર્વાત્ ॥ ૨૬ ॥
તતઃ-કોમલાક્ષં વિશાલાક્ષમિંદ્રનીલસમપ્રમજ્ ॥ દક્ષિણાંગે
દશરથં પુત્રાવેશજનતપરમ્ ॥ ૨૭ ॥ પૃથ્વો કલ્મશં દેવં
સચ્ચન્દ્રં કનકપ્રમજ્ ॥ પાર્શ્વે મરતશત્રુભૌ તાલદંતકરાવભૌ ।
અગ્રેઽયમ્ ધનુર્મતં રામાદ્યગ્રહકોશિણમ્ ॥ इति ધ્વાત્વા
ષોઢશોપચારૈઃ પૂજયેત્ ॥ ૨૮ ॥

હે રામપૂજનો વિધિ કહે છે. રામચંદ્રની પૂજા કર-
નારાઓએ આચમન પ્રાણાયામ કરી, માસ, પક્ષ, તિથિ,
નક્ષત્ર, વાર વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરીને કહેવું કે:-'સકલ પાપો-
ના નાશની ઇચ્છાવાળો હું શ્રીરામચંદ્રની પ્રીતિ માટે રામ-
નવમીનું વ્રત કરીશ, તેને અંગે શ્રીરામચંદ્રનું પૂજન કરીશ,
તથા રામમંત્રથી ઇ અંગના ન્યાસ, કલશનું આર્યન વગેરે
કરીશ.' આવો સંકલ્પ કરી એક તાંબાના પાત્રમાં જલ
ભરી તેમાં ફળ, પુષ્પ, અક્ષત વગેરે નાંખીને, ૨૩ 'હે
રાઘવ ! આઠ પ્રહર આજે નવમીનો ઉપવાસ કર્યો છે. હે
રામ ! તમે તેનાથી પ્રસન્ન થાઓ. હે હરે ! મારું સંસાર-
માંથી રક્ષણ કરો.' આમ મંત્ર બાધીને પાત્રમાં રહેલું
જળ નીચે નાખવું.^{૨૪} શક્તિ પ્રમાણે સોનાની કરાવેલી
રામચંદ્રની મૂર્તિનું અન્યુસારણ કરી તેના ગાલનો સ્પર્શ
કરી, 'ૐ રામાય નમઃ' એ મંત્રથી, ^{૨૫} તથા 'અસ્યે પ્રાણાઃ'
આ મૂર્તિમાં પ્રાણ રહેો, આ મૂર્તિમાં પ્રાણ હરો, આ
મૂર્તિમાં દેવત્વ આવો, એ મંત્રથી પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવી.^{૨૬}
પછી દક્ષિણ ભાગમાં જેનાં કામલ અને મોટાં નેત્ર છે,
અને પુત્રને જેવામાં તપર છે એવા દશરથ રાજનું,
પછી તેને ઇતરે ધારણ કરનાર અને સોનાના જેવી કાલિ-
વાળા કલ્મશનું, પાર્શ્વ ભાગમાં જેના હાથમાં પંખા છે
એવા ભરત અને શત્રુઘ્નનું અને આગળ ધૈર્યવાળા અને
રામચંદ્રના અનુગ્રહની ઇચ્છા કરતા હનુમાનનું ખ્યાન
કરવું. પછી ષોડશોપચારથી પૂજન કરવું.^{૨૭-૨૮}

આવાહવાયમિ વિશેષ જ્ઞાનકીવલ્લભં પ્રમુખ ॥ કૌસલ્યા-
તનયં વિષ્ણુ શ્રીરામં પ્રકૃતેઃ પરમ ॥ સહસ્રશીર્ષેત્વાવાહ-
નમ્ ॥ ૨૯ ॥ શ્રીરામાગચ્છ ભગવન્ રઘુવીર યુગોત્તમ ।
જ્ઞાનકયા સહ રાજેન્દ્ર સ્થિરો મહ સર્વદા ॥ ૩૦ ॥ રામ-
ચંદ્ર મહેશ્વાસ રાજાતક રાઘવ । યાવત્પૂર્ણ સમાપ્તેઽર્ધ
તાવત્ત્વં સન્નિધૌ મહ । इति સન્નિધાપનમ્ ॥ ૩૧ ॥ રઘુ-
નાયક રાજર્ષે નમો રાજીવલોચન । રઘુન્દન મે દેવ શ્રીરા-
મામિમુલ્લો મહ । इति સંમુલ્લીકરણમ્ ॥ ૩૨ ॥ રાજાધિ-
રાજ રાજેન્દ્ર રામચંદ્ર મહીપતે । રત્નસિંહાસનં તુભ્યં દાસ્યા-
મિ સ્વીકૃત પ્રમો । પુરુષપ્રવેદમાસનમ્ ॥ ૩૩ ॥ ત્રૈલોક્ય-
પાવનાન્તં નમસ્તે રઘુનાયક । પાર્યં ગૃહાણ રાજર્ષે નમો
રાજીવલોચન । પુતાવાનસ્યેતિ પાઘમ્ ॥ ૩૪ ॥ પરિપૂર્ણ પરાન્દ
નમો રામાય વેષતે । ગૃહાણાર્યે મયા દત્તં કૃણ વિષ્ણો
જનાર્દન । ત્રિપાદૃષ્વં હત્યર્ધ્યમ્ ॥ ૩૫ ॥ નમઃ સત્પાપ
શુદ્ધાય નિત્યાય જ્ઞાનરુપિણે । ગૃહાણાચમનં નાપ સર્વ-
લોકૈકનાયક । તસ્માદિરાલેત્યાચમનીયમ્ ॥ ૩૬ ॥ નમઃ
શ્રીવાસુદેવાય તત્ત્વજ્ઞાનસ્વરુપિણે । મધુપર્કં ગૃહાણેદં જ્ઞાન-
કીપતયે નમઃ । મધુપર્કમ્ ॥ ૩૭ ॥ પંચામૃતં મયાનીતં
પયો દધિ ધૃતં મધુ । શર્કરા વેતિ તદ્મુક્ત્યા દત્તં તે પ્રતિ-
ગૃહ્ણતામ્ । પંચામૃતજ્ઞાનમ્ ॥ ૩૮ ॥ પંચામૃતસ્નાનાં
શુદ્ધોદકેન સ્નાનમ્ ॥ ૩૯ ॥ પુષ્પ-પૂર્ણ-દીપ-નૈવેદ્યં નિવેશ
નિમાર્ચ્યં વિભૂજ્ય । બ્રહ્માંડોદરમધ્યસ્યૈસ્તીર્થેશ રઘુન્દન ।
સ્નાપયિષ્યામ્યર્ધં મક્ત્યા ત્વં પ્રસીદ જનાર્દન । યત્પુરુષ-
ણેતિ જ્ઞાનમ્ ॥ ૪૦ ॥ તત્પર્કોચનસંકાશં પીતાંબરમિદં હરે ।
ત્વં ગૃહાણ જગન્નાથ રામચંદ્ર નમોઽસ્તુ તે । તં યજ્ઞમિતિ
વજ્રમ્ ॥ ૪૧ ॥ શ્રીરામાચ્યુત યજ્ઞેશ શ્રીધરાન્તં રાઘવ ।
બ્રહ્મસૂત્રં સોતરીયં ગૃહાણ રઘુન્દન । તસ્માયજ્ઞાવિતિ યજ્ઞો-
પવીતમ્ ॥ ૪૨ ॥ કુંકુમાગુલકસ્ત્રીરકપ્રોત્તોન્નિમ્નશ્ચંદનમ્ ।
તુભ્યં દાસ્યામિ રાજેન્દ્ર શ્રીરામ સ્વીકૃત પ્રમો । તસ્માયજ્ઞ-
સ્ત્વર્ણવૃત્ત इति ગંધમ્ ॥ ૪૩ ॥ અજ્ઞતાઃ પરમા વિધ્યાઃ
અજ્ઞતાન્ ॥ ૪૪ ॥ તુલસીકુંદમન્દારજાતીપુત્રાગચંપકૈઃ ॥
કદંબકરવીરૈશ્વ કુસુમૈઃ શતપત્રકૈઃ । નીકાંજલૈર્બિલ્વપત્રૈઃ
પુરુષમાલ્યૈશ્ચ રાઘવ । પૂજયિષ્યામ્યર્ધં મક્ત્યા ગૃહાણ ત્વં
જનાર્દન । તસ્માદશ્વા इति પુષ્પાણિ ॥ ૪૫ ॥

'જે જગતના ઇશ્વર છે, સીતાના પતિ છે, સમર્થ છે,
કૌસલ્યાના પુત્ર છે, વિષ્ણુ છે અને પ્રકૃતિથી પર છે એવા
રામચંદ્રનું આવાહન કરું છું.' એ મંત્ર તથા 'સહસ્રશીર્ષાં'
એ મંત્રથી આવાહન કરવું.^{૨૯} 'હે રામ ! હે ભગવન્ !
હે રઘુવીર ! હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! હે રાજેન્દ્ર ! આપ
પધારો અને સર્વદા સ્થિર થાઓ. હે રામચંદ્ર ! હે મોટાં
ધનુષવાળા ! હે રાવણનો નાશ કરનાર ! હે રાઘવ ! ભાં
સૂધી મારી પૂજા પૂરી થાય ત્યાં સૂધી અહીં બીરાજો,'
એ મંત્રથી સંનિધાપન (પાસે બોલાવવું) કરવું.^{૩૦-૩૧}
હે રઘુનાયક ! હે રાજર્ષે ! હે કમલ જેવાં નેત્રવાળા ! હે

રેધુનંદન ! હે દેવ ! હે રામ ! આપને નમસ્કાર કરું છું, માટે મારી સન્મુખ થાઓ;’ એ મંત્રથી સન્મુખ કરવા. ૭૧ ‘હે રામધિરાજ ! હે રાજેન્દ્ર ! હે રામચંદ્ર ! હે મહી-પતે ! આપને રત્નસિંહાસન આપું છું, તેપર આસન કરો;’ એ મંત્ર તથા ‘પુરુષ એવંદં’ એ મંત્રથી આસન આપવું. ૭૩ ‘હે ત્રણ લોકને પવિત્ર કરનાર ! હે અનંત ! હે રધુનાયક ! હે રાજર્ષે ! હે કમલ જેવાં નેત્રવાળા ! આપને નમસ્કાર કરું છું, આ પાદ્ય ગ્રહણ કરો;’ એ મંત્ર તથા ‘ઐતવાનસ્યં’ એ મંત્રથી પાદ્ય આપવું. ૭૪ ‘હે પરિ-પૂર્ણ ! હે પરમાનંદ ! હે કૃષ્ણ ! હે વિષ્ણુ ! હે જનાર્દન ! હે જગતને ઉત્પન્ન કરનાર ! આપને નમસ્કાર કરું છું, માટે મેં દીપલા અર્ધ્યું ગ્રહણ કરો;’ એ મંત્ર તથા ‘ત્રિપાદ્યવં’ એ મંત્રથી અર્ધ્ય આપવો. ૭૫ ‘હે નાથ ! હે ત્રણ લોકના એકનાથ ! આપ કે જે સત્ય, શુદ્ધ, નિત્ય અને જ્ઞાન-રૂપ છો તેને નમસ્કાર કરું છું, આચમન કરો;’ એ મંત્ર તથા ‘તસ્માદ્ધિરામં’ એ મંત્રથી આચમન આપવું. ૭૬ ‘હે રામચંદ્ર ! આપ કે જે વાસુદેવ, તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ અને સીતાપતિ છો, તેને નમસ્કાર કરું છું, આ મધુપર્ક કરો.’ એમ બધી મધુપર્ક આપવો. ૭૭ ‘હે રામચંદ્ર ! દૂધ, દહીં, મધ, ઘી અને સાકર એ પંચાશ્રુત આપને ભક્તિ-થી આપું છું તે ગ્રહણ કરો;’ એ મંત્ર બધી પંચાશ્રુત આપવું. ૭૮ પછી શુદ્ધેકસ્નાન, યુગ્મ, ધૂપ, દીપ અને નૈવેદ્ય આપ્યા પછી નિર્માલ્યનો લાગ કરી, ૭૯ ‘હે રધુ-નંદન ! હે જનાર્દન ! પ્રહ્લાડમાં જેટલાં તીર્થો છે, તે સઘળાથી આપને ભક્તિથી સ્નાન કરાવીશ, આપ પ્રસન્ન થાઓ;’ એ મંત્ર તથા ‘યત્પુરુષેણં’ એ મંત્રથી સ્નાન કરાવવું. ૪૦ ‘હે હરે ! હે જગન્નાથ ! હે રામચંદ્ર ! આપ-ને નમસ્કાર કરું છું, માટે તપાવેલાં સોનાના જેવાં સુંદર પીતામ્બરને ગ્રહણ કરો;’ એ મંત્ર તથા ‘તં યજ્ઞં ૦’ એ મંત્રથી વસ્ત્રો પહેરાવવાં. ૪૧ ‘હે રધુનંદન ! હે રામ ! હે અમ્યુત ! હે યજ્ઞેશ ! હે શ્રીધર ! હે અનંત ! હે રાધવ ! ઉત્તરીય વસ્ત્ર તથા જનોપ ગ્રહણ કરો;’ એ મંત્ર તથા ‘તસ્માયજ્ઞાત્’ એ મંત્રથી યજ્ઞોપવીત પહેરાવવું. ૪૨ ‘હે રાજેન્દ્ર ! હે રામ ! હે પ્રભો ! કેસર, અચુર, કરતૂરી અને કપૂરથી બનાવેલું ચંદન આપું છું, તેનો સ્વીકાર કરો;’ એ મંત્ર તથા ‘તસ્માયજ્ઞાત્સર્વહુતઃ’ એ મંત્રથી ચંદન અર્ચવું. ૪૩ ‘અક્ષતાઃ પરમા દિવ્યાઃ’ એ મંત્રથી અક્ષત, ૪૪ ‘હે રાધવ ! હે જનાર્દન ! તુલસી, મોગરા, મંદાર, જીર, પુંનામ, ચંપો, કદંબ અને કરેણનાં યુગ્મપત્રે કમલ અને સ્થામ કમલવડે, બિલી અને બીજાં પશુ યુગ્મોપત્રે આપની ભક્તિથી પૂજા કરું છું, તેનો સ્વીકાર કરો;’ એ મંત્ર તથા ‘તસ્માદ્ધામં’ એ મંત્રથી યુગ્મોપત્ર આપવાં. ૪૫

અર્થાંગપૂજા—શ્રીરામચંદ્રાય ૦ પાદૌ પૂં ॥ રાજીવલો-
ચનાય ૦ શુક્લૌ પૂં ॥ રાવળાંતકાય ૦ જાહની પૂં ॥

વાચસ્પતયે ૦ ઝરૂ પૂં ॥ વિશ્વરૂપાય ૦ જંચે પૂં ॥ હ્રદમ-
નામજાય ૦ કટી પૂં ॥ વિશ્વમૂર્તયે ૦ મેદં પૂં ॥ વિશ્વા-
મિત્રપ્રિયાય ૦ નાભિ પૂં ॥ પરમાત્મને ૦ હૃદયં પૂં ॥
શ્રીરૂઢાય ૦ કળ્ઠ પૂં ॥ સર્વાલધારિણે ૦ શાહ પૂં ॥ રઘુ-
દ્રહાય ૦ સુલં પૂં ॥ પદનામાય ૦ કિર્ણા પૂં ॥ દામોદરાય ૦
દંતાપૂં ॥ સીતાપતયે ૦ લહાર્ઠ પૂં ॥ જ્ઞાનગમ્યાય ૦
શિરઃ પૂં ॥ સર્વાત્મને ૦ સર્વોગં પૂં ॥ ૪૬ ॥ વન-
સ્પતિરસોદ્ભૂતો ગંધાઘયો ગંધ ઉત્તમઃ । રામચંદ્ર મહીપાલ
ધૂવોડ્યં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । યત્પુરુષમિતિ ધૂપમ્ ॥ ૪૭ ॥
જ્યોતિર્વાં પતયે નુમ્યં નમો રામાય વેષસે । ગૃહાણ દીપકં
ચૈવ ત્રૌલોક્યતિમિરાપહમ્ । બ્રાહ્મણોષ્ટેતિ દીપમ્
॥ ૪૮ ॥ દ્વં દિવ્યાનમમૃતં રસૈઃ વહ્નિઃ સમન્વિતમ્ ।
રામચંદ્રેશ નૈવેયં સીતેશ પ્રતિગૃહ્યતામ્ । ચંદ્રમામનસઃ હિતિ
નૈવેયમ્ ॥ ૪૯ ॥ તત આચમનીયમ્ । દ્વં ફલમિતિ ફલમ્
॥ ૫૦ ॥ નાગવહ્નીવલ્લેપ્યુંકં પૂર્ગીફલસમન્વિતમ્ । તાંજલં
ગૃહ્યતાં રામ કર્પૂરાદિસમન્વિતમ્ । હિતિ તાંજલમ્ ॥ ૫૧ ॥
હિરણ્યગર્ભેતિ દક્ષિણામ્ ॥ ૫૨ ॥ નામ્યાઆસીદિતિ પ્રદ-
ક્ષિણામ્ ॥ ૫૩ ॥ નૃર્ધર્મૈતૈશ્ચ વાયૈશ્ચ પુરાણપઠનાદિભિઃ ।
પૂજોપચારૈરશ્લિઃ સંતુષ્ટો ભવ રાધવ ॥ મંગલાર્યં મહીપાલ
નીરાજનમિદં હરે । સંગૃહાણ જગન્નાથ રામચંદ્ર નમોઽસ્તુ
તે । નીરાજનમ્ ॥ ૫૪ ॥ નમો દેવાધિદેવાય રધુનાથાય
શાશ્વિણે । ચિન્મયાનાંતરૂપાય સીતાયાઃ પતયે નમઃ ॥ યજ્ઞેન
યજ્ઞમિતિ મંત્રપુષ્પાંજલિમ્ ॥ ૫૫ ॥ યાનિ કાનિ ચ પાપાનિ
બ્રહ્મહત્યાસમાનિ ચ । તાનિ તાનિ વિનશ્યંતુ પ્રદક્ષિણવદે
પરે । હિતિ પ્રદક્ષિણામ્ ॥ ૫૬ ॥ અઘોકકુહમૈવુંકં રામા-
યાર્યં નિવેદયેત્ । દશાનનવધાઓય ધર્મસંત્યાપનાય ચ
॥ ૫૭ ॥ રાજસાનાં વધાર્થાય દૈત્યાનાં નિપનાય ચ । પરિ-
ત્રાણાય સાધૂનાં જાતો રામઃ સ્વયં હરિઃ । ગૃહાણાર્યં
મયા દત્તં બ્રાહ્મિઃ સહિતોઽન્યથા । હૃદયર્પયમ્ ॥ ૫૮ ॥
હિતિ પૂજનમ્ ॥

પછી અંગપૂજા કરવી—‘શ્રીરામચંદ્રાય નમઃ’ ‘પાદૌ
પૂજયામિ’ એ મંત્ર બધી પગની પૂજા કરવી, ‘રાજીવ-
લોચનાય’ થી હુંડીની, ‘રાવળાંતકાય’ થી હુંડીની,
‘વાચસ્પતયે’ થી સાથળની, ‘વિશ્વરૂપાય’ થી જંધાની,
‘હ્રદમનામજાય’ થી કંડની, ‘વિશ્વમૂર્તયે’ થી ત્રિગની,
‘વિશ્વામિત્રપ્રિયાય’ થી નાભિની, ‘પરમાત્મને’ થી હૃદયની,
‘શ્રીકંઠાય’ થી કંઠની, ‘સર્વાલધારિણે’ થી હાથની,
‘રઘુદ્રહાય’ થી મુખની, ‘પદનામાય’ થી જીભની,
‘દામોદરાય’ થી કાંતની, ‘સીતાપતયે’ થી લલાટની,
‘જ્ઞાનગમ્યાય’ થી અસ્તકની, અને ‘સર્વાત્મને નમઃ’ ‘સર્વોગં
પૂજયામિ’ એ મંત્ર બધી સઘળાં અંગોની પૂજા કરવી. ૪૬
પછી ‘હે રામચંદ્ર ! હે મહીપાલ ! વૃક્ષના રસથી ઉત્પન્ન
થયેલા અને ઉત્તમ સુગંધીવાળા આ ધૂપને ગ્રહણ કરો;’
એ મંત્ર તથા ‘યત્પુરુષં’ એ મંત્રથી ધૂપ કરવો. ૪૭ ‘હે

રામ ! આપ કે જે તેજના પતિ છો અને જગતને ઉત્પન્ન કરનાર છો, તેને હું ત્રણ લોકના અંધકારને દૂર કરનાર દીવા આપું છું તે ગ્રહણ કરો,' એ મંત્ર તથા 'બ્રાહ્મણોઽસ્ય' એ મંત્રથી દીપ આપવો.^{૪૮} 'હે રામચન્દ્ર ! હે ઈશ્વર ! હે સીતાપતે ! છ રસવાણાં અમૃત સરખાં અમૃત આપને નૈવેદ્ય કરું છું તે ગ્રહણ કરો,' એ મંત્ર તથા 'ચન્દ્રમા મનસઃ' એ મંત્રથી નૈવેદ્ય અને આચમન,^{૪૯} 'હૃદં ફલં' એ મંત્રથી ફલ,^{૫૦} 'હે રામ ! નાગરવેલનાં પાન, સોપારી અને કપૂર વગેરેથી બનાવેલું તાંબૂલ ગ્રહણ કરો,' એ મંત્રથી તાંબૂલ,^{૫૧} 'હિરણ્યગર્ભ' એ મંત્રથી દક્ષિણ,^{૫૨} 'નામ્યા બાસીત્વં' એ મંત્રથી પ્રદક્ષિણ,^{૫૩} 'હે રાધવ ! નૃત્ય, ગીત, વાદ્ય, પુરાણનો પાઠ અને સધળી પૂજાસામગ્રીથી પ્રસન્ન થાઓ. હે મહીપાલ ! હે હરે ! હે જગન્નાથ ! હે રામચન્દ્ર ! આપને નમસ્કાર કરું છું અને મંગલ માટે આરતી ઉતારું છું તે ગ્રહણ કરો' એ મંત્રથી આરતી,^{૫૪} 'હે દેવાધિદેવ ! રઘુનાથ, ધનુષ ધારણ કરનાર, ચિદ્રૂપ અને અનંત રૂપ સીતાપતિને નમસ્કાર કરું છું,' એ મંત્ર તથા 'યજ્ઞેન યજ્ઞં' એ મંત્રથી મંત્રપૂર્ણાંજલિ,^{૫૫} 'અઘ્ન-હત્યા જેવાં જે પાપો હોય, તે સધળાં પ્રદક્ષિણામાં પગલે પગલે નષ્ટ થાય છે,' એ મંત્રથી પ્રદક્ષિણ,^{૫૬} અને 'હે રામચન્દ્ર ! રાવણના વધમાટે, ધર્મની સ્થાપનામાટે, રાક્ષસોના વધમાટે, દૈત્યોના નાશમાટે અને સત્પુરુષોના રક્ષણમાટે, આપ હરિ પોતે જ રામરૂપે પ્રકટ થયા છો, માટે આપને અર્ધ આપું છું તે યંત્રસહિત આપ ગ્રહણ કરો,' એ મંત્રો બધી અશોકનાં પુષ્પવાળો અર્ધ રામચન્દ્રને આપવો. એવી રીતે પૂજન કરવું.^{૫૭-૫૮}

રામનવમીની કથા

અથ કથા ॥ અગત્ય ઉવાચ-રહસ્યં કથયિષ્યામિ સ્તીક્ષ્ણ ઝનિસતમ । ચૈત્રે નવમ્યાં પ્રાકૃપ્થે દિવા પુણ્યે પુનર્વસૌ ॥ ૧ ॥ હૃદયે ગુરુગૌરાંશે સ્થોત્રસ્યે પ્રહર્ષચક્રે । મેષં પૂષ્ણિ સંપ્રાપ્તે લગ્ને કર્કટકાઢ્યે ॥ ૨ ॥ બાવિરાસી-સ્તકલયા કૌતલ્યાયાં પરઃ પુમાન્ । તસ્મિન્ રિને તુ કર્તૈ-વ્યમુપવાસત્રતં સદા ॥ ૩ ॥ તત્ર જાગરણં કુપાદ્રિણનાપુરો મુવિ । (સુત્રીતિ સટ્વારિષ્યાહરણ્યર્થમ્) પ્રતિમાયાં યથા-શક્તિ પૂજા કાર્યા યથાવિધિ ॥ ૪ ॥ પ્રાતર્દશમ્યાં જાતૈવ કૃત્વા સંધ્યાદિકાઃ ક્રિયાઃ । સંપૂજ્ય વિધિવદ્રામં મક્ત્યા વિતાહસારતઃ ॥ ૫ ॥ બ્રાહ્મણાન્ ભોજયેત્સમ્યક્ દક્ષિણ-મિથ્ર તોષયેત્ । ગોમૂતિહિરણ્યાયૈર્વૈજાલંકરૈસ્તથા ॥ ૬ ॥ રામમક્તાન્પ્રયત્નેન પ્રીણયેત્પરયા મુદા । એવં યઃ કુરુતે મક્ત્યા શ્રીરામનવમીવ્રતમ્ ॥ ૭ ॥ અનેકજન્મસિદ્ધાન્તિ પાપાન્તિ સુબદ્ધાન્તિ ચ । ભસ્મીકૃત્ય વ્રજસ્યેવ તદ્વિષ્ણોઃ પરમં પરમ્ ॥ ૮ ॥ સર્વેવામપ્યર્થં ધર્મો મુક્તિમુક્ત્યેકસાધનઃ । અઘ્નિર્વાપિ પાપિઃ કૃત્વેદં વ્રતસુતમમ્ ॥ ૯ ॥ પૂજ્યઃ સ્યાત્સર્વભૂતાનાં યથા રામસ્તથૈવ સઃ । યસ્તુ રામનવમ્યાં વૈ શુક્રતે સ તુ નરાધમઃ ॥ ૧૦ ॥

અગત્ય કહે છે-હે મુનિશ્રેષ્ઠ સુતીક્ષ્ણ ! એક રહસ્ય કહું છું તે સાંભળો. ચૈત્ર શુદ્ધિ નવમીને દિને દિવસમાં પરમાત્મા રામ કૌસલ્યામાં કલાપૂર્ણ પ્રકટ થયા. તે વખતે પુનર્વસુ નક્ષત્ર હતું, ગુરુના નવમાંશમાં લગ્ન હતું, પાંચ ગ્રહો ઉચ્ચના હતા, મેષનો સૂર્ય હતો અને કર્ક લગ્ન હતું. તે નવમીને દિવસે નિત્ય ઉપવાસ કરી વ્રત કરવું. ૧-૩ રામચન્દ્રની પાસે પૃથ્વી ઉપર ખેસી જાગરણ કરવું. શક્તિ પ્રમાણે વિધિથી મૂર્તિની પૂજા કરવી. ૪ દશમીને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી સંધ્યા વગેરે નિલકર્મ કરી, વિધિ પ્રમાણે ભક્તિથી રામચન્દ્રની પૂજા કરી બ્રાહ્મણો જમાડવા, અને દક્ષિણ, ગાય, પૃથ્વી, તિલ, હિરણ્ય (સોનું), વસ્ત્ર અને અલંકારવડે તેઓને પ્રસન્ન કરવા. ૫-૯ હર્ષ રાખી પ્રયાસ લઈ રામભક્તોને પ્રસન્ન કરવા. જે માણસ એ પ્રમાણે ભક્તિથી રામનવમીનું વ્રત કરે છે, ૭ તેનાં અનેક જન્મમાં કરેલાં સધળાં પાપો ભસ્મીભૂત થઈ જાય છે, અને તે પરમાત્માના પરમ પદને પામે છે. ૮ સધળાને ભોગ અને મોક્ષ આપનાર આ વ્રત છે. અપવિત્ર હોય અથવા પાપી હોય, તોપણ તે આ ઉત્તમ વ્રત કરવાથી રામચન્દ્રની પેઠે સર્વ પ્રાણીઓમાં પૂજ્ય થાય છે. જે મનુષ્ય રામનવમીને દિવસે ભોજન કરે, તે મનુષ્યોમાં અધમ કહેવાય છે. ૯-૧૦

કુંભીપાકેષુ ધોરેષુ ગચ્છત્યેવ ન સંશયઃ । અકૃત્વા રામનવમીવ્રતં સર્વજનોત્તમમ્ ॥ ૧૧ ॥ વ્રતાન્યન્યાન્તિ કુરુતે ન તેષાં ફલભાગભવેત્ । રહસ્યકૃતપાપાન્તિ પ્રહ્યાતાન્તિ બદ્ધન્યપિ ॥ ૧૨ ॥ મહાંતિ ચ પ્રણશ્યંતિ શ્રીરામનવમીવ્ર-તાત્ । એકામપિ નરો મક્ત્યા શ્રીરામનવમીં હુને ॥ ૧૩ ॥ હયોષ્ય કૃતકૃત્યઃ સ્યાત્સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે । નરો રામન-વમ્યાં તુ શ્રીરામપ્રતિમાપ્રદઃ ॥ ૧૪ ॥ વિધાનેન મુનિશ્રેષ્ઠ સ મુકો નાત્ર સંશયઃ ॥

અને ભયંકર કુંભીપાક નરકમાં પડે છે, એમાં સંશય નથી. જે માણસ બીજાં સધળાં વ્રતો કરે અને સર્વ વ્રતોમાં શ્રેષ્ઠ એવું રામનવમીવ્રત ન કરે તો તેને ક્રોધ પણ્ય વ્રતનું ફળ મળતું નથી. શુભ રીતે વા પ્રસિદ્ધ રીતે કરેલાં મહાપાપો પણ્ય રામનવમીવ્રત કરવાથી નષ્ટ થાય છે. હે મુને ! માત્ર એક રામનવમીને દિવસે ઉપવાસ કરી વ્રત કરવાથી મનુષ્ય કૃતાર્થ થાય છે, અને સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે. હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! જે માણસ નવમીને દિવસે વિધિથી શ્રીરામમૂર્તિનું દાન કરે તે શુભ થાય છે, એમાં સંશય નથી. ૧૧-૧૪

સુતીક્ષ્ણ ઉવાચ-શ્રીરામપ્રતિમાદાનવિધાનં વા કર્થં મુને ॥ ૧૫ ॥ કથય ત્વં હિ રામેડપિ મક્ત્ય મમ વિસ્ત-રાત્ । અગત્ય ઉવાચ-કથયિષ્યામિ તદ્વિદ્વન્ પ્રતિમાદા-નમુત્તમમ્ ॥ ૧૬ ॥ વિધાનં વાપિ યસ્મેન યતસ્ત્વં વૈજ્ઞ-નોત્તમઃ । અઢમ્યાં ચૈત્રમાસે તુ ઘટપથે જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૧૭ ॥

દેતવાનપૂર્વે તુ પ્રાતઃ સ્નાયાચ્ચાચિષિ । નર્યાં તદ્વાગે
કૂપે વા હ્રદે પ્રસવળેડપિ વા ॥ ૧૮ ॥ તતઃ સંધ્યાદિકાઃ
કાર્યાઃ સંસ્મરન્ રાષર્વં દદિ । શુદમાસાય વિપ્રેઽર્ચ્યુર્વાદી-
પાસનાદિકમ્ ॥ ૧૯ ॥ દાંતં કુદંબિર્નં વિપ્રં વેદશાસ્ત્રપરં
સદા ॥ શ્રીરામપૂજાનિરતં સુશીલં દંભવર્જિતમ્ ॥ ૨૦ ॥
વિધિઃ રામમંત્રાણાં રામમન્ત્રૈકસાધનમ્ । આહુય ધક્ત્યા
સંપૂજ્ય કુણ્યાસપ્રાર્થયન્તિ ॥ ૨૧ ॥ શ્રીરામપ્રતિમાદાનં
કરિષ્યેડહં દ્વિજોત્તમ । તત્રાચાર્યો ભવ પ્રીતઃ શ્રીરામોડસિ
સ્વમેવ ચ ॥ ૨૨ ॥ હત્યુક્ત્વા પૂજ્ય વિપ્રં તં સ્નાપયિત્વા
તતઃ પરમ્ ॥ સૈલેનામ્યજ્ય પયસા ચિતયન્ રાષર્વં દદિ
॥ ૨૩ ॥ શ્વેતાંશરધરઃ શ્વેતગંધમાલ્યાનિ ધારયેવ ।
અર્ચિતો ભૂતિત્રયેવ કૃતમાધ્યાદિકક્રિયઃ ॥ ૨૪ ॥ આચાર્ય
ભોજયેઙ્ગત્યા સાર્વિકાઙ્ગૈઃ છવિસ્તરમ્ । ક્ષુઙ્ગીત સ્વયમ-
વ્યેષં દદિ રામમહસ્મરન્ ॥ ૨૫ ॥

સુતીક્ષ્ણ કહે છે-હે મુને ! હું કે જે રામભક્ત છું, તેને
વિસ્તારથી રામભૂતિના દાનનો વિધિ કહો. અગરત્ય કહે
છે-હે વિદ્વાન ! તમે ઉત્તમ વૈષ્ણવ છો. માટે રામચન્દ્રની
ભૂતિના દાનનો ઉત્તમ પ્રકાર કહું છું. ચૈત્ર શુદ્ધિ અષ્ટમીને
દિવસે જિતેન્દ્રિય થઇ પ્રાતઃકાલમાં દાતૃશ્ચ કરી, નદી,
તળાવ, ધરો, ઝરણા અથવા કુવામાં સ્નાન કરી સંધ્યા
વગેરે નિલકર્મ કરવું. પછી હૃદયમાં રામચન્દ્રનું સ્મરણ
કરતાં ઘેર આવવું અને ઉપાસના વગેરે કરવી. ૧૫-૧૬
પછી દ્વિધ્વનિમગ્નવાળા, અહોળા કુટુંબવાળા, વેદ તથા
શાસ્ત્રને જાણનાર, શ્રીરામની પૂજામાં આસક્ત, સુશીલ,
દંભરહિત, ૨૦ રામમંત્રોનો પ્રકાર જાણનાર અને એક
રામમંત્રની જ ઉપાસના કરનાર બ્રાહ્મણને બ્રાહ્મણી ભક્તિ-
થી તેની પૂજા કરી, પછી 'હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! હું રામચન્દ્રની
ભૂતિનું દાન કરીશ, તેમાં આપ આચાર્ય થાઓ અને
પ્રસન્ન થાઓ. મારા મનને આપ જ શ્રીરામ છો.' એવી
રીતે પ્રાર્થના કરી પૂજા કરી તેને તેજ ચોપડી જળવડે
સ્નાન કરાવવું, ને હૃદયમાં રામચન્દ્રનું સ્મરણ રાખ-
વું. ૨૧-૨૩ પછી ધોળાં વસ્ત્ર પહેરી, સફેત ચંદન
લગાડી, સફેત ધુપની માળા પહેરી, અલંકારો પહેરી
મધ્યાહ્ન સમયનું કર્મ કરી, ભક્તિથી સાર્વિક (સવશુશુ-
વાળા ચોખા વગેરે) અન્નવડે આચાર્યને જમાડવા. પછી
પોતે પણ એ પ્રમાણે જમવું ને હૃદયમાં શ્રીરામનું સ્મરણ
રાખવું. ૨૪-૨૫

વક્રમક્રમતી તત્ર સદ્વાચાર્યો જિતેન્દ્રિયઃ । મૃગ્યન્ રામ-
કર્થાં દિવ્યામહઃ શેષં નયેમ્મુને ॥ ૨૬ ॥ સાર્વં સંધ્યાદિકાઃ
કુર્વાંતક્રિયા રામમહસ્મરન્ । આચાર્યસહિતો રાત્રાચઃશાયી
જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૨૭ ॥ ચતેસ્સ્વર્વં ન ચૈકાંતે શ્રીરામર્પિત-
માનસઃ । તતઃ પ્રાતઃ સમુત્થાય સ્નાત્વા સંધ્યાં વધાચિષિ
॥ ૨૮ ॥ પ્રાતઃ સર્વાણિ કર્માણિ શીઘ્રમેવ સમાપયેત્ ।
તતઃ સ્વસ્થમના શ્રુત્વા વિદ્વઙ્ગિઃ સહિતોડમચ ॥ ૨૯ ॥

સ્વગૃહે ચોતરે દેશે દાનસ્યોઙ્ગચર્મદપદ્મ । (સ્વગૃહે સ્વગૃ-
હસમીપે) ॥ ચતુર્દ્વારં પતાકાર્ચં સવિતાનં સતોરણમ્
॥ ૩૦ ॥ મનોહરં મહોત્સેષં પુષ્પાયૈઃ સમર્લકૃતમ્ । શંભ-
ચક્રહનૂમન્નિઃ પ્રાગ્દ્વારે સમર્લકૃતમ્ ॥ ૩૧ ॥ ગરુડમચ્છા-
ર્જ્જ્વળૈશ્ચ દક્ષિણે સમર્લકૃતમ્ । ગદાલટ્વાંગદૈશ્વૈશ્વેષ પશ્ચિમે ચ
વિશ્ણુચિતમ્ ॥ ૩૨ ॥ પદ્મસ્વસ્તિકનીકૈશ્વ કૌવેર્યાં સમર્લકૃતમ્ ।
મધ્યે હસ્તચતુષ્કાદયવેદિકાયુક્તમાયતમ્ ॥ ૩૩ ॥ પ્રવિદ્ય
ગીતશૃતૈશ્ચ વાયૈશ્વાપિ સમન્વિતમ્ । પુષ્પાદૈઃ વાચયિત્વા
ચ વિદ્વઙ્ગિઃ પ્રીતમાનસૈઃ ॥ ૩૪ ॥

એક વખત ભોજન કરવું અને આચાર્યની સાથે
જિતેન્દ્રિયપણે રહીને શ્રીરામની કથા સાંભળવામાં બાંધીને।
દિવસ વીતાડવો. ૨૯ સાર્વકાલ થાય ત્યારે સંધ્યા વગેરે
નિલકર્મ કરી રામચન્દ્રનું સ્મરણ કરતાં કરતાં જિતેન્દ્રિય-
પણાથી આચાર્ય તથા પોતે નીચે સુવું. ૩૦ એકલા એકા-
તમાં રહેવું નહીં. રામચન્દ્રમાં જ ચિત રાખવું. બીજે
દિવસે પ્રાતઃકાલે ઉઠીને વિધિથી સ્નાન કરી પ્રાતઃ સંધ્યા
વગેરે સધળું નિત્યકર્મ વિધિપૂર્વક જલદીથી કરી લેવું.
પછી સ્થિર ચિત થઇ વિદ્વાનોની સાથે પોતાના ધરની
સામે, ઉત્તર બાજુમાં સુંદર મોટા દાનમંડપ કરાવવો.
તેને ચાર બારણાં રાખવાં, પતાકા બાંધવી, તોરણ બાંધવાં
અને ચન્દ્રવો બાંધવો. ૨૮-૩૦ તેમાં ધુપ વગેરેથી શોભા
કરવી. એ મંડપનું પૂર્વ બારણું, શંખ, ચક્ર અને હસ્તમાન-
વડે શોભાવવું; દક્ષિણ બારણામાં ગરુડ, ધનુષ અને
બાણવડે શોભા કરવી; પશ્ચિમ દ્વારમાં ગદા, ખડ્ગ
અને બાણબંધવડે શોભા કરવી; અને ઉત્તર દ્વારમાં પદ્મ,
સાથિઓ અને નીલવડે શોભા કરવી. વચમાં ચાર હાથ
જેવડી વેદી કરવી, ૩૧-૩૩ અને ગાત્રાં વગાડતાં તે મંડ-
પમાં જઇ પ્રસન્ન મનવાળા વિદ્વાનો પાસે પુરુષાહવાચન
કરાવવું. ૩૪

તતઃ સંકલ્પયેદેવં રામમેવ સ્મરન્મુને । અર્ચ્યાં રામન-
વર્ચ્યાં તુ રામારાધનતત્પરઃ ॥ ૩૫ ॥ ડપોષ્યાદૃષ્ટ ચામેષુ
પૂજયિત્વા યથાચિષિ ॥ દુર્ગાં સ્વર્ગેમર્ચ્યાં રામપ્રતિમાં તુ
પ્રયત્નતઃ ॥ ૩૬ ॥ શ્રીરામપ્રીતયે વાણ્યે રામભક્ત્યાય ધીમતે ।
પ્રીતો રામો હરત્વાન્નુ પાપાનિ સુખદ્વનિ મે ॥ ૩૭ ॥ અને-
કજન્મસંસિદ્ધાન્વશ્ચત્તાનિ મહાતિ ચ । વિક્ષિલેસ્તર્વતોમ્બદ્
વેદિકોપરિ સંવરમ્ ॥ ૩૮ ॥ મધ્યે તીર્થોદકૈર્ચુકં પાત્રં
સંસ્થાપ્ય ચાચિતમ્ । સૌવર્ણે રાજતે તાત્રે પાત્રે વટ્કોળ-
માલિલેત્ ॥ ૩૯ ॥ તતઃ સ્વર્ગેમર્ચ્યાં રામપ્રતિમાં પદ્મમાત્રતઃ ।
નિર્મિતાં દ્વિધ્વજાં રચ્યાં વાર્માકલ્પિતજાનકીમ્ ॥ ૪૦ ॥
ચિત્તર્થી દક્ષિણે હસ્તે જ્ઞાનચ્છદ્રાં મહામુને । વામેનાચઃકરે-
ણારાદેવીવાર્કિય સંસ્થિતાશ્ચ ॥ ૪૧ ॥ સિંહાસને રાજતે ચ
પદ્મવિનિર્મિતે । પંચામૃતસ્નાનપૂર્વં સંપૂજ્ય વિધિવત્તતઃ
॥ ૪૨ ॥ મુલમન્થેણ નિયતો ન્યાસપૂર્વેમર્ત્તિતઃ । દિવૈવં
વિધિવત્કૃત્વા રાત્રૌ જાગરણં તતઃ ॥ ૪૩ ॥ દિવ્યાં રામ

કર્તા શ્રુત્વા રામમક્ષિતમન્વિતઃ । ગીતમૃત્યાદિમિઙ્ગેવ
રામસ્તોત્રેરનેકધા ॥ ૪૪ ॥ રામાષ્ટકૈશ્વ સંસ્તુત્ય ગંધપુલ્પા-
ક્ષતાદિમિઃ । કર્પૂરાગુરુક્ત્તૂરીકહારાષૈરનેકધા ॥ ૪૫ ॥
સંપૂજ્ય વિવિધદ્રવ્યકલ્યા રિવારાત્રં નયેદ્વિધઃ ।

પછી રામચન્દ્રનું સ્મરણ કરતાં કરતાં સંકલ્પ કરવો.
તે આ પ્રમાણે:—આ રામનવમીને દિવસે હું રામના
આરાધનમાં તત્પર થઈ, આઠ પહેર સૂધી ઉપનાસ કરી,
યથાવિધી પૂજા કરી, સોનાની કરાવેલી આ રામની મૂર્તિ,
રામની પ્રીતિ માટે, છુદ્ધિવાળા રામભક્તને આપીશ,
તેથી પ્રસન્ન થયેલા રામચન્દ્ર મારાં અનેક જન્મનાં સઘળાં
મહાપાપોને તુરત નાશ કરે, એવો સંકલ્પ કરવો.
પછી વેદી ઉપર મનોહર સર્વતોભદ્રમંડપ ચીતરવું. ૪૫-૪૮
તેની વચમાં તીર્થોદ્ધકથી બારેલા ધડાની સ્થાપના કરી,
તેની પૂજા કરી, સોનાના, રૂપાના, અથવા તાંબાના
પાત્રમાં ૭ ખુણાવાળું ચક્ર આલેખવું. ૪૯ જેને બે
હાથ છે, જેના ડાબા બાગમાં જાનકી છે, જેના
જમણા હાથમાં જ્ઞાનમુદ્રા છે, અને જેણે ડાબા
હાથવડે પાસે રહેલાં સીતાતનું આલિંગન કરેલું છે,
એવી રામચન્દ્રની એક પક્ષ સોનાની સુંદર મૂર્તિ
કરાવવી. ૪૦-૪૧ તેની બે પક્ષ રૂપાનાં સિંહાસન
ઉપર સ્થાપના કરી, સાવધાન થઈ, ચિત્ત સ્થિર
રાખી, ન્યાસ કરી, મૂલમંત્ર બાણી, પંચાશ્રતવડે સ્નાન
કરાવી પૂજા કરવી. વિવિધી પૂજા વગેરે કરી રાત્રે જાગ-
રણ કરવું. ૪૨-૪૩ ભક્તિથી રામની મનોહર કથા સાંભ-
ળવી. ગીત ગાવાં, નાચવું, વાળં વગાડવાં અને કેટલાંક
રામસ્તોત્રોને પાઠ કરવો. ૪૪ રામાષ્ટકથી સ્તુતિ કરવી.
ચંદન, પુષ્પ, અક્ષત, કપૂર, અચૂર, કસ્તૂરી, કહ્લાર વગેરે
ખીજા પશુ ઉપચારોવડે વિવિધી પૂજા કરવામાં દિવસ
અને રાત્રિ ગાળવી. ૪૫

તતઃ પ્રાતઃ સમુત્થાય સ્નાનસંધ્યાદિકાઃ ક્રિયાઃ ॥ ૪૬ ॥
સમાપ્ય વિવિધદ્રામં પૂજયેદ્વિધિચમ્પન્ને । તતો હોમં પ્રકૂર્વાત
મૂલમન્ત્રેણ મંત્રવિત્ ॥ ૪૭ ॥ પૂર્વોક્તપચકુંઢં વા સ્પંધિલે વા
સમાહિતઃ । જૈત્રિકાગ્રૌ વિધાનેન શતમદ્યોત્તરં છુને ॥ ૪૮ ॥
સાઝેન પાયસેનૈવ સ્મરન્રામમનન્યધીઃ । તતો મકરયા
હસંતોપ્ય આચાર્ય પૂજયેન્મુને ॥ ૪૯ ॥ કુંહલાભ્યાં સરસ્વા-
ત્ત્વામં ગુલ્ફીરેનેકધા । ગંધપુલ્પાક્ષતૈર્વૈભિર્વિચૈસ્તુ મનો-
હરૈઃ ॥ ૫૦ ॥ તતો રામં સ્મરન્ રૂપાદિમં મંત્રમુદીરયેત્ ।
દ્રુમાં સ્વર્ણમયીં રામપ્રતિમાં સમલકૃતામ્ ॥ ૫૧ ॥ ચિત્ર-
વજ્રગચ્છન્નાં રામોઽર્ચયેત્ રાષવાય તે । શ્રીરામપ્રીતયે રાસ્યે
તુષ્ટો ભવતુ રાષવઃ ॥ ૫૨ ॥ इति दत्त्वा विधानेन दद्याद्
दक्षिणां ध्रुवम् । अन्येभ्यश्च यथाशक्त्या गोहिरण्यादि-
भक्तितઃ ॥ ૫૩ ॥ દયાદ્વાસોર્ગ્ય ધાન્યં તથાલંકરણાનિ
ચ । एवं યઃ કુરુતે રામપ્રતિમાદાનમુત્તમમ્ ॥ ૫૪ ॥ મલ્લ-
હત્વાદિપાપેભ્યો શુચ્યતે નાત્ર સંશયઃ । તુલાપુરુષદાનાદિ-

કલમામોતિ સુવ્રત ॥ ૫૫ ॥ અનેકજન્મસંસિદ્ધપાપેભ્યો
શુચ્યતે ધ્રુવમ્ । ચતુનાત્ર કિશ્કિતેન કૃતિસ્તસ્ય કરે સ્થિતા
॥ ૫૬ ॥ કુરુક્ષેત્રે મહાપુરુષે સૂર્યપર્યેખ્યસોવતઃ । તુલાપુરુષ-
દાનાયૈઃ કૃતૈર્યજ્ઞમતે ફલમ્ ॥ ૫૭ ॥ તત્ફલં કમતે મત્સ્યૌ
દાનેનાનેન સુવ્રત ।

ખીજે દિવસે સવારમાં ઉઠી સ્નાનાદિક નિત્ય કર્મ કરી
વિવિધી રામચન્દ્રની પૂજા કરવી. પછી પ્રથમ કહેલા પદ્ય-
કુંડમાં અથવા સ્થંડિલ ઉપર લૌકિકાગ્રિમાં મૂલમંત્ર બાણી
વિવિધી ધી અને દુધપાકની એકસો આઠ આહુતિઓ
આપવી, અને રામનું સ્મરણ કરતા જવું. પછી ચંદન, પુષ્પ
અને અક્ષતવડે આચાર્યની પૂજા કરવી. ૪૯-૪૮ તેને જુદી
જુદી જાતનાં મનોહર કપડાં, રત્નવાળાં કુંડલ અને કેટલીક
વિંદીઓ આપી પ્રસન્ન કરવા. પછી રામનું સ્મરણ કરતાં
કરતાં બોલવું કે:—હે મહારાજ ! હું રામની વિચિત્ર
કપડાં અને અલંકારવાળી સોનાની મૂર્તિ રામની પ્રીતિ-
માટે આપ-કે જે રામરૂપ છે તેને આપું છું, તેથી રામ
પ્રસન્ન થાઓ' એ મંત્ર બાણી મૂર્તિ આચાર્યને આપી, ખીજા
બાહ્યોને પણ શક્તિપ્રમાણે ગાય, સીતું અને દક્ષિણ
વગેરે ભક્તિથી આપવું. ૫૦-૫૩ તેમ જ બે વજ્રો, ધાન્ય
અને અલંકાર આપવા. એવી રીતે જે માણસ રામમૂર્તિનું
દાન કરે છે, ૫૪ તે બ્રહ્મહત્યા વગેરે પાપથી મુક્ત થાય
છે, અને તેને તુલા પુરુષના દાન વગેરેનું ફળ મળે છે
તેમાં સંદેહ નથી. ૫૫ તેનાં અનેક જન્મનાં પાપો અવશ્ય
દૂર થાય છે. આ બાબતમાં વિશેષ શું કહું ? મુક્તિ
તેના હાથમાં રહે છે. ૫૬ હે મુને ! મહાપુરુષકારક કુરુક્ષે-
ત્રમાં સૂર્યમહાશયને દિવસે તુલાપુરુષનાં દાન વગેરેથી જે
ફળ થાય છે, તે સર્વ ફળ રામમૂર્તિના દાનથી થાય છે. ૫૭

હતીશ્વ જવાચ-પ્રાયેણ હિ નરાઃ સર્વે દુરિદ્રાઃ કૃપણા
છુને ॥ ૫૮ ॥ તૈઃ કર્તવ્યં કથમિદં વ્રતં બ્રૂહિ મહાછુને ।
અગત્ય જવાચ-દુરિદ્રશ્ચ મહામાગ સ્વસ્ય વિતાલસારતઃ
॥ ૫૯ ॥ પછાપેન તદર્થેન તદ્વર્ધાપેન વા પુનઃ । વિત્તસા-
ન્નમકૃત્તૈવ કૃપારિવં વ્રતે છુને ॥ ૬૦ ॥ યદિ ધોરતરં દુર્હ
પાતકં નેહતે ક્ષવિત્ । અર્કિત્તનોઽપિ યત્નેન ડપોર્ષ્યં નઘ-
મીદિને ॥ ૬૧ ॥ એકવિત્તોઽપિ વિવિધસ્ત્વેપાયૈઃ પ્રઙ-
ચ્યતે । પ્રાતઃ સ્નાનં ચ વિવિધવસ્તુત્વા સંધ્યાવિકાઃ ક્રિયાઃ
॥ ૬૨ ॥ ગોશૃતિકહિરણ્યાદિ રથાદિતાલસારતઃ । શ્રીરા-
મચંદ્રમક્તેભ્યો વિદ્રઙ્ગયઃ શ્રદ્ધવાન્વિતઃ ॥ ૬૩ ॥ પાર્ણ સ્વય
કુર્વાત માશ્વૈશ્વ સ્વચંદુભિઃ । एवं યઃ કુરુતે અસ્થ્યા સર્વ-
પાયૈઃ પ્રઙચ્યતે ॥ ૬૪ ॥ પ્રાતે શ્રીરામનવમીદિને મત્સ્યૌ
ચિમ્બદધીઃ । ડપોષર્ણ ન કુરુતે કુંભીપાકેડુ પચ્યતે ॥ ૬૫ ॥
યત્કિંચદ્રામહિરણ્ય ક્રિયતે ન સ્વશક્તિઃ । રૌરવે સ તુ
મુદાત્મા પચ્યતે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૬૬ ॥ હતીશ્વ જવાચ-
યાનાદિકે તુ પુલા વૈ તત્ર ચોક્ષા મહાછુને । મૂલમન્ત્રેણ
સંયુક્તા તાં કર્તા વદ્ સુવ્રત ॥ ૬૭ ॥

અમસ્ત્ય ભાસ્વા-સધના રામચંત્રોમાં ૭ અક્ષરોનો
રામચંત્ર ઉત્તમ કહેવાય છે. સ્કંદપુરાણના ભાક્ષકાંડમાં

એવી રીતે જે માણસ પૂજા કરી દાન કરે, તે માણસ તત્કાલ કરોડો જન્મોમાં કરેલાં ભોટાં પાપોથી મુક્ત થાય છે અને રામચન્દ્રરૂપ થાય છે. પવિત્ર અને

પાપોનો નાશ કરનાર આ રામનવમીવ્રત સર્વ લોકના કલ્યાણ માટે શ્રદ્ધાળુને કહેવું ને કરાવવું. હે યુને ! (શક્તિ ન હોય તો) લોહાથી, શિલાથી, લાકડાથી અથવા હરકોઈ પ્રકારે તબીબી કરી થોડું ધણું પણ ભક્તિથી કરવું. ૮૦-૮૧ જ્યાં સુધી દશમી આવે એટલે સવાર પડે ત્યાં સુધી એકાંતમાં બેસી જપ કરવો. દશમીને દિવસે ઉપર કહેલા પ્રકારથી પુનઃ પૂજા કરી જાહજોને ભક્તિથી નાના પ્રકારનાં ભોજન કરાવવાં અને દક્ષિણા આપવી. એવી રીતે વ્રત કરવાથી રામચન્દ્ર જલદી પ્રસન્ન થાય છે અને તેથી મનુષ્ય કૃતાર્થ થાય છે. ૮૪-૮૫ મૌન રહીને એક વખત રામનવમીનું વ્રત કરવાથી બાર વર્ષોનું પાપ નષ્ટ થાય છે અને સંસારમાં ફરી આવવું પડતું નથી. ૮૬ જે પુરુષ રામચન્દ્ર ન જાણતો હોય, તેણે સાવધાનીથી રામનું સ્મરણ કરી ન્યાસ અને ઉપવાસ કરવો. જે યુગ્મે મંત્રોપદેશ કર્યો હોય તો તેથી ન્યાસ કરવો. ૮૭-૮૮ સાવધાન થઈ પહેારે પહેારે પૂજા કરવી. જેને મોક્ષની ઇચ્છા હોય, તેણે નિરંતર આ રામનવમી-વ્રત કરવું કે જેથી તેનાં સર્વ પાપો દૂર થાય છે અને સનાતન જ્ઞાની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૮૯ એવી રીતે રકંદુરાણીમાં અગ્નિસંહિતામાં રામનવમીવ્રતનો પ્રકાર કહ્યો છે.

૨ રામનામ લખવાનું વ્રત

અથ રામનામેલ્લનવ્રતમ્ । તત્ત્વ રામનવમીમારમ્ભયાથ વા યસ્મિન્કરિમન્ કાલે કાર્યમ્ । આચમ્ય પ્રાણાનાયમ્ય માસપન્થાયુક્ષિય સકલપાપક્ષયકામો વા વિષ્ણુલોક-પ્રાપ્તિકામો વા શ્રીરામપ્રીતયે રામનામેલ્લનં કરિત્યે ક્વતિ સંકલ્પ્ય લિખિતરામનામપૂજા નામમન્ત્રેણ યોગશો-પચારેઃ કાર્યા ।

રામનામલેખનવ્રત-એ વ્રતનો આરંભ રામનવમીને દિવસે અથવા હરકોઈ દિવસે કરવો. પ્રથમ ‘આયમન પ્રાણાનામ કરી, માસ પક્ષ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરી, ‘સધ-ળાં પાપોના ક્ષય માટે, વૈકુંઠની પ્રાપ્તિ માટે અને શ્રીરામની પ્રીતિ માટે હું રામનામ લખીશ,’ એવા સંકલ્પ કરી નામચંત્રી યોગશોપચારવડે લખેલાં નામની પૂજા કરવી.

રામનામની કથા અને ઉદ્ધાપન

અથ કથોચાપનં ચ । પાર્વત્યુવાચ-ધન્યાસ્મ્યદ્વદ્વહીતા-સ્મિ કૃતાર્થાસ્મિ જગત્પ્રભો । વિચ્છિન્નો મેઘ્ય રંદેદ્રધર્મિર્ભ-વદ્વપ્રહાણ્ ॥૧॥ સ્વચ્છલાદ્વલિતં રામકપાયમ્તરસાયનમ્ । પિર્બંધ્યા મે મનો દેવ ન ત્વપ્યતિ મચાપદમ્ ॥ ૨॥ શ્રીરામ-સ્વામૃતં નામ શ્રુતં સંશેપતો મયા ॥ દ્વાર્તાં શ્રોતુમિચ્છામિ વિસ્તરેણ સ્ફુટાક્ષરમ્ ॥ ૩ ॥ શ્રીમહાદેવ ડવાચ-પ્રથુ દેવિ પ્રવક્ષ્યામિ ગુહ્યાદ્યુત્તરં મહત્ । પ્રાપ્નોતિ પરમાં સિદ્ધિં સીર્ષાંશુઃ પુત્રસંપદમ્ ॥ ૪ ॥ રામનામ ક્ષિલેષસ્તુ લક્ષ્મી-

વિષ્ણુવાચ । પૈકૈકમચ્ચરં પુંસાં મહાપાતકનાશનમ્ ॥૫॥ સકામોડપિ ક્ષિલેષસ્તુ નિષ્કામો વા સ પાર્વતિ । હૃદૈવ સુલ્ભમાપ્નોતિ અંતે ચ પરમં પદમ્ ॥ ૬ ॥ આદાર્વતે ચ મધ્યે ચ વ્રતસ્યોચાપનં ચરેત્ । ડવાપનં વિના નૈવ કલસિ-દ્ધિમવાપુયાત્ ॥૭॥ તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન નામ્ન ડવાપનં કુર ।

પાર્વતી કહે છે-હે જગત્પ્રભો ! હે નાથ ! આપના અનુગ્રહથી આજ મને ધન્ય છે. હું કૃતાર્થ છું અને મારો સંશય દૂર થયો. ૧ હે નાથ ! હે દેવ ! હું સંસારનો નાશ કરનાર અને આપના મુખથી નીકળેલાં રામકથાકૃપી અમૃતનું પાન કરું છું, તેથી પણ મારું મન તૃપ્ત થતું નથી. ૨ અમૃત સરપું શ્રીરામનું નામ સંક્ષેપથી સાંભળ્યું, પણ હવે વિસ્તારથી સાંભળવા ઇચ્છું છું. ૩ મહાદેવ યોગ્યા-હે દેવિ ! જેથી પરમ સિદ્ધિ, દીર્ઘ આયુષ્ય, પુત્ર અને સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, એવું અતિ ગુપ્ત વ્રત કહું છું તે સાંભળો. ૪ એક લક્ષ, એક કરોડ કે પછી એક સો રામ-નામ લખવાં. રામનો એક એક અક્ષર પણ મહાપાપનો નાશ કરે છે. ૫ જે માણસ સકામપણે અથવા તો નિષ્કા-મપણે રામનામ લખે, તે આ લોકમાં સુખ ભોગવી અંતે પરમ પદને પ્રાપ્ત થાય છે. ૬ આદિ, મધ્ય અને અંતે વ્રતનું ઉદ્ધાપન કરવું. કારણ કે ઉદ્ધાપન વિના ક્ષણસિદ્ધિ થતી નથી, એટલા માટે રામનામનું ઉદ્ધાપન કરવું. ૭

પાર્વત્યુવાચ-નતાસ્મિ દેવદેવેશ મત્તાદ્યપ્રહકારક ॥ ૮ ॥

નામ્ન ડવાપનં વ્રુદ્ધિ વિસ્તરેણ મમ પ્રભો । શ્રીશિવ ડવાચ-પ્રથુ દેવિ પ્રવક્ષ્યામિ વિસ્તરેણ યથાવિધિ ॥ ૯ ॥ નામ્ન ડવાપનં યાત્ર મક્તયા ભવદ્વપ્રહાણ્ । સૌવર્ણી પ્રતિમાં કુર્વાચ્છ્રીરામસ્ય સલક્ષ્મણામ્ ॥ ૧૦ ॥ હવમત્પ્રતિમાં તત્ર ચતુર્ધીશેન દ્વાદકૈઃ । હવર્ણસ્ય પ્રમાણં તુ પલાટકસુદીરિ-તમ્ ॥૧૧॥ અશક્ત્યેત્પલેનૈવ તદર્થાર્થેન વા પુનઃ । શ્રીરા-મપ્રતિમાં કુર્વન્વિતશાઠ્યં ન કારયેત્ ॥ ૧૨ ॥ રાજતં વાસનં કુર્વાન્માપૈઃ યોગશસંમિતૈઃ । પીતવલ્લેણ સંવેદ્ય સ્થાપયેત્તંદુલોપરિ ॥ ૧૩ ॥ તંદુલાનં પ્રમાણં તુ ભવેદ્ગોળ-ચતુષ્ટયમ્ । શુભૌ દેશે યદે તીર્થે મંદપં કારયેત્સુધીઃ ॥ ૧૪ ॥ તોરણાનિ ચતુર્દ્વારે ળંચયેદાન્નપલ્લવૈઃ । ભૂમૌ ગોમયક્ષિપ્તાર્થાં સર્વેતોભદ્રમંદલમ્ ॥ ૧૫ ॥ રચયેત્સપ્તથા-ન્યૈશ્વ નાનારંગૈઃ છયોમનમ્ । કુંભાનદૌ ચ પૂર્વાદૌ સ્થાપ-યેદવ્રજાન્ શુભાન્ ॥ ૧૬ ॥ કુંભમેકં મધ્યેદેશે સ્થાપયેત્તંદુ-લોપરિ । શુદ્ધોદકેન સંપૂર્ણે પંચરત્નૈઃ સપલ્લવૈઃ ॥ ૧૭ ॥ નાલિકેરફાળ્યાદ્યાલેકં રામાય દાપયેત્ । આચાર્યૈ વરયેતત્ર વેદશાલવિશારદમ્ ॥ ૧૮ ॥ ત્રણાદિક્ષત્વિજાં તત્ર વર્ણ કારયેતતઃ । મધુપર્કેણ સંપૂજ્ય ત્ણાલંકારમુષ્ણૈઃ ॥ ૧૯ ॥ ઋત્વિજઃ યોગશાદૌ વા વરયેદેદપારગાન્ । જાત્વા નિત્યં વિધાયાર્થૌ પૂજયેદ્ગુણાયકમ્ ॥ ૨૦ ॥ ડુગ્યાદૌ વાચયિત્થા તુ પૂજયેદ્ગામચંદ્રકમ્ । તતોડર્પિ ચ પ્રતિષ્ઠાન્ય સ્વધાઓષ્ઠ-વિજાનતઃ ॥ ૨૧ ॥ વિષ્ણુલોકેન હોતમ્યં સુલમન્ત્રેણ વા

પુનઃ । નવપ્રહ્મશ્ર વિકપાભ્યર્મગ્રાહકત્વા ચ હોમયેવ
॥ ૨૨ ॥ પુરુષસુક્તેન હોતવ્યાઃ સમિદાર્ણ્યં ચરુસ્તિલાઃ ।
અદ્યોત્તરસહસ્રં તુ રામમન્ત્રેણ હોમયેવ ॥ ૨૩ ॥ હોમાન્તે
પૂજનં કુર્યાદ્રામચંદ્રાદિદેવતાઃ । પૂજયિત્વા તતો દુત્વા ચર્ચિ
પૂર્ણાદ્યુતિ તથા ॥ ૨૪ ॥

પાર્વતી કહે છે-હે દેવોના દેવ ! હે ઇશ્વ ! હે ભકતોપર
અનુગ્રહ કરનાર ! હે પ્રભો ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું,
માટે મને વિસ્તારથી રામનામનું ઉદાપન કહેા. શિવ
કહે છે-હે દેવ ! તમારી ભક્તિ હોવાથી પ્રીતિથી રામ-
નામના ઉદાપનનો વિધિ વિસ્તારપૂર્વક કહું છું તે સાંભળો.
સોનાની સુંદર લક્ષમણસહિત રામની મૂર્તિ કરા-
વવી. ૮-૧૦ એ સોનાના ચોથા ભાગની હનુમાનની મૂર્તિ
કરાવવી. તે સુવર્ણનું પ્રમાણ આઠ પલનું કહેવાય છે. ૧૧
ને શક્તિ ન હોય તો પલ વા અધો પલ સોનાની
શ્રીરામની મૂર્તિ કરાવવી, પણ દ્રવ્યનો લોભ કરવો
નહિ. ૧૨ સોળ માસા રૂપાનું આસન કરાવવું. પીળાં વસ્ત્ર
પહેરાવી ચાર દોણ ચોખા ઉપર સ્થાપના કરવી. ધરમાં
અથવા તીર્થમાં પવિત્ર સ્થળે મંડપ કરવો. ૧૩-૧૪ ચારે
બારણામાં આંખાનાં તોરણો બાંધવાં. ગાયના છાણથી
હીંગેલી પૃથ્વીમાં સાત પ્રકારનાં ધાન્યોવડે સર્વેતોભદ્રમંડલ
પૂરવું. નાના પ્રકારના રંગોથી રંગોળી પૂરવી. પૂર્વ દિશા-
થી લઇને ધિરરહિત આઠ ધડા સ્થાપવા. ૧૫-૧૯ વચમાં
ચોખા ઉપર એક ધડાની સ્થાપના કરવી. તેમાં શુદ્ધોદક
નાખી પંચપક્ષવ તથા પંચરત્ન નાંખવાં. ૨૦ આઠ શ્રીફલ
લેવાં, તેમાંથી એક રામને અર્પવું. વેદ અને શાસ્ત્રમાં
ચતુર હોય તેવાને આચાર્ય કરવો. ૨૧ બ્રહ્મા વગેરે સોળ
વિદ્વાન્ ઋત્વિજોને વરાવવા. મધુપર્ક, વસ્ત્ર અને અલંકાર-
વડે તેઓની પૂજા કરવી. પછી સ્નાન અને નિલકર્મ કરી
પ્રથમ ગણપતિની પૂજા કરવી. ૨૨-૨૦ પ્રણ્યાહવાચન
કરી રામચન્દ્રની પૂજા કરવી. પોતાની શાખામાં કહેલા
વિધિથી અમિતી સ્થાપના કરી, ૨૧ વિષ્ણુસૂક્ત અથવા
મૂલમંત્રવડે હોમ કરવો. મંત્રો બણી નવગ્રહ અને દિક્-
પાલનો હોમ કરવો. ૨૨ પુરુષસૂક્ત બણી સમિધા, ઘી
અને તિલ હોમવા. રામમંત્ર બણી એક હળર અને
આઠ વખત હોમ કરવો. ૨૩ હોમ થઇ રહ્યા પછી રામ-
ચન્દ્ર વગેરે દેવતાની પૂજા કરી બલિદાન આપી પૂર્ણાદ્યુતિ
કરવી. ૨૪

એવઃસંપાદનં કુર્યાદમિષેકં સમાચરેવ । રામં ત્વદર્ચ-
યિત્વા ચ પ્રાર્થયિત્વા પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૫ ॥ આચાર્ય પૂજ્યે-
ત્વશ્ચાસ્ત્રચર્ચણેર્વંચયેદ્વયમિઃ । પ્રતિમાં દાનમન્ત્રેણ આચાર્યાય
નિષેદયેવ ॥ ૨૬ ॥ નતોઽસ્મિ દેવદેવેશ ચતુરુદ્ધિમહાસ્મયિઃ ।
યથિત્યતે કર્મપાષાઙ્ગુદિ નિર્ત્યં ક્ષમુદ્ધયિઃ ॥ ૨૭ ॥ માયયા
ગુણમપ્યા ત્વં સુજ્ઞસ્યવસિ સંપસિ । અતસ્ત્વત્પાદમકેડુ
ત્વદ્ગચ્છિત્તુ જિયોઽગ્નિકા ॥ ૨૮ ॥ મક્ષિતેવ દિ ઘંટીતિ

ત્વદ્ગચ્છાઃ સારથેવિનઃ । અતસ્ત્વત્પાદમકલે મક્ષિતેવ સ-
વાઙ્મુત્તુ મે ॥ ૨૯ ॥ સંસારામયતપ્તાનાં મૈષઞ્ચ મક્ષિતેવ
તે । સીતાસૌમિત્રિદ્વિહમદ્ગચ્છુકો નરેશ્વરઃ ॥ ૩૦ ॥ દાને-
નાનેન મે રામ ક્ષુદ્ધિક્ષિપ્રદો મય । પ્રતિમાદાનસિદ્ધયર્થ
શક્ત્યા સ્વર્ણં તુ દાપયેવ ॥ ૩૧ ॥ દાનં યદ્દક્ષિણાદીનં
તત્સર્વં નિષ્ફલં મયેવ । બ્રાહ્મણાન્ સતસાહસ્રં ભોજયેન્મધુ-
સર્પિષા ॥ ૩૨ ॥ પક્ષાભૈઃ પાપસૈઃ સ્વાયેદંકુકૈઃ શર્કરાન્વિતૈઃ ।
ક્લિપ્તમ્બો દક્ષિણાં દયાન્નૂપસીં દક્ષિણાં વદેવ ॥ ૩૩ ॥
તદંતે ધૃતપાત્રં ચ તિલપાત્રં ચ દાપયેત્ । શર્પ્યાં ચ રથદાનાનિ
દશદાનાનિ શક્તિઃ ॥ ૩૪ ॥ અશક્તેસ્તેસ્તર્ણમેકં દત્ત્વા રામં
નમેત્સુનઃ । તિલકં કારયેત્પશ્ચાદમિષ્કિઃ સપ્તલઘ્વૈઃ ॥ ૩૫ ॥
દ્વિજેભ્ય આશિષો યુષ્ઠ નત્વા સ્તૃત્વા વિસર્જયેત્ । કમામ-
દેશ્વરૌ પૂજ્યૌ ભોજયેદ્બદ્ધકં તથા ॥ ૩૬ ॥ કુમારીનાં શાતં
ભોજ્યં યોગિરાજં ચ ભોજયેત્ । ક્ષેત્રપાલકર્ચિ દત્ત્વા ધ્યાત્વા
રામં સદા જપેત્ ॥ ૩૭ ॥ બ્રહ્માદિમિત્તુ તત્પુણ્યં વક્તું
શક્યં ન કિંચન । અશ્વમેધસહસ્રલ્પ વાજપેયશતલ્પ ચ
॥ ૩૮ ॥ એકેન રામનામ્ના તુ તત્કલ્પં કમતે નરઃ । નારી
વા પુરુષો વાપિ શ્વકો વાપ્યધમો નરઃ । રામનામ્ના તુ
ક્ષણાસ્તે સત્યં સત્યં વરાનેન ॥ ૩૯ ॥ મૂલે કલ્પદ્રુમસ્યા-
લિઘમણિવિલસદ્વનસિંહાસનસ્થં કોદંકં ધારયંતં લલિતક-
રણગેનાર્પિતં લક્ષ્મણેન । વામાંકન્યસ્તસીતં મરતપ્રતમદ્વામૈ-
લિક્ષ્ણકર્તાતં પ્રીત્યા શત્રુઘ્નહસ્તોદ્ગૃતચમરચર્ણં રામચંદ્રં
મજેહમ્ ॥ ૪૦ ॥ કંદેઽનિર્ભં મહેશાનચંકકોર્દ્ધલ્લભનમ્ ।
જાનકીહર્યાનંદવર્દનં રઘુવંદનમ્ ॥ ૪૧ ॥ હૃતિ ઋમવિષ્ણુ
કમામદેશ્વરસંવાદે રામનામલેખનોદાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

ફલ ગ્રહણ કરી અભિષેક કરાવવો. રામચન્દ્રને નમ-
સ્કાર કરી, પૂજા કરવી અને વારંવાર પ્રાર્થના કરી, ૨૫
સુવર્ણ, વસ્ત્ર અને ગાય વગેરેથી આચાર્યનો સત્કાર કરવો.
પછી, 'હે દેવ ! હે ઇશ્વ ! હે રામ ! કર્મપાશથી મોક્ષ
ધનનારા મહાત્મા પુરુષો હૃદયમાં જેનું ધ્યાન કરે છે, તે
આપને હું નમસ્કાર કરું છું. હે રામ ! શુણવાળી માયા-
વડે આપ આ જગતને ઉત્પન્ન કરો છો, રક્ષણ કરો છો
ને નાશ કરો છો; એટલા માટે આપના ભક્તોને લક્ષ્મીથી
પણ આપની ભક્તિ અધિક છે. આપના ઉત્તમ ભક્તો
ભક્તિની જ ધન્યતા કરે છે, માટે આપના ચરણકમલમાં
મારી ભક્તિ નિરંતર રહેા. હે રામ ! સંસારરૂપી રોગથી
પીડાતા પુરુષો માટે આપની ભક્તિ ઔષધ છે. સીતા,
લક્ષ્મણ અને હનુમાન સહિત આપ આ મૂર્તિના દાનથી
પ્રસન્ન થાઓ અને મને ભોગ તથા મોક્ષ આપો.' એમ
બોલી, આચાર્યને તે મૂર્તિનું દાન કરવું. ૨૬-૨૭ મૂર્તિના
દાનની સિદ્ધિ માટે દક્ષિણા આપવી; કારણ કે દક્ષિણા
વિના દાનનું ફલ મળતું નથી. મધ, ઘી, દૂધપાક અને
શાકરના લાડુઆથી હળારો બ્રાહ્મણો જમાડવા અને
ઋત્વિજોને બૃષત્સીં દક્ષિણા આપવી. ૨૮-૩૦ પછી ધૃત-

પાત્ર, તિલકપાત્ર, શ્યામ, રથ તથા શક્તિ પ્રમાણે દશ દાન આપવાં.^{૭૪} જે તેટલી શક્તિ ન હોય તો કેવલ સોનું આપી રામચન્દ્રને નમસ્કાર કરવા. અભિષેક થયા પછી તિલક કરાવવું.^{૭૫} પછી બ્રાહ્મણોના આશીર્વાદ લઈ તેઓની સ્તુતિ કરી નમસ્કાર કરી તેઓને વિસર્જન કરવા. (તારી ને મારી) ઉમાની અને શંકરની પૂજા કરવી. બટુક જમાડવો,^{૭૬} સો કુમારિકા જમાડવી, મહાત્મા યોગીને જમાડવા, ક્ષેત્રપાલને બલિદાન આપી રામનું ધ્યાન કરી નિરંતર નામમંત્રનો જપ કરવો.^{૭૭} તેથી કેટલું પુણ્ય થાય છે, એ બ્રહ્મા પશુ કહી શકે તેમ નથી. એક રામનામથી હજાર અથમેષ અને સો વાજપેય યજ્ઞનું ફળ મળે છે. બી, પુરુષ, શૂદ્ર અથવા નીચ, સધળા રામનામથી મુક્ત થાય છે, એ સલ વાત છે. ૩૮-૩૯ પછી પ્રાર્થના કરવી કે, ‘કંપવૃક્ષના મૂળમાં સધળાં મણિ-વડે શોભાયમાન, રત્નસિંહાસન ઉપર બેઠેલા, લક્ષ્મણે આપેલું ધનુષ્ય એ હાથથી ધારણ કરનાર, ડાબા ખોળામાં સીતાને બેસાડનાર, હરતે ધારણ કરેલાં, મોતીનાં મોટાં છત્રથી શોભતા અને શત્રુને પ્રીતિથી ધારણ કરેલા, બે આમરોથી દીપતા, રામચન્દ્રને હું બળું છું.’^{૪૦} મહાદેવના કંઠેર ધનુષને બાંગનાર અને જનકીના હૃદયમાં આનંદ વધારનાર રામચન્દ્રને હું નિરંતર વંદન કરું છું.’^{૪૧} એવી રીતે બવિંશતપુરાણમાં રામનામલેખનનું ઉદાપન કહ્યું છે.

૩ અદુઃખનવમીવ્રત

અયાદુઃખનવમીવ્રતમ્ । માદ્રપદચક્રનવમ્યાં હ્રુતેમાત્ર-
સત્વેષ્વિ પરપ્રતાયામદુઃખનવમીવ્રતમ્ । દેશકાલૌ સ્મૃત્વા
હ્રદ જન્મનિ જન્માંતરે ચ મત્રાં સહ ચિરાદુઃસૌભાગ્યપ્રાપ્તયે
સકલપાતકદુઃખનાશાયે વ્રતકલ્પોત્કલવાદાયર્થે શ્રીગૌરી-
દેવતાપ્રીત્યર્થમદુઃખનવમીવ્રતાંગ ગૌરીપૂજનમહં કરિષ્યે
॥૧॥ તત્રાદૌ નિર્વિઘ્નતાસિદ્ધયર્થે ગણપતિપૂજનં ચ કરિષ્યે
હૃતિ સંકલ્પ્ય ગોમયેનોપલિમ્બમૌ વેદિકાં ગુરુક્ષિપ્તમિષ્ટ-
ચ્છાદિતામપૂપપાયસાન્વિતામુપરિમંદપિકાચુર્તાં કૃત્વા તત્ર
પીઠે આસનાદિકલશપ્રતિષ્ઠાંતં કૃત્વા અગ્ન્યુત્તારણપૂર્વકં
ગૌરીપ્રતિમાં સંસ્થાપ્ય ગૌરીર્મિમાયેતિ ‘નમોદેવ્યૈ’ इति
વા મન્ત્રેણ ગૌરીં ગણપતિમિદ્રાદિલોકપાકાંધાવાશ સંપૂજ-
યેત્ ॥ ૨ ॥ ગૌરીં દુઃલહરાં દેવીં શિવસ્વાદ્દાં ગધારિણીમ્ ।
સુનીલવજ્રસંયુક્તામમાવાદાયમ્યહમ્ । આવાહનમ્ ॥૩॥
દિશ્વપાત્રધરાં દેવીં વિશૃતિં ચ ત્રિલોચનીમ્ । દુષ્કાન્નદા-
નનિરતાં ગૌરીં ત્વાં ચિંતયામ્યહમ્ । ધ્યાનમ્ ॥ ૪ ॥ પ્રસન્ન-
વદને માતર્તિલ્પે દેવર્ષિસંસ્તુતે । મયા ભાવેન યત્તં પીઠં
તત્પ્રતિગૃહ્યતામ્ । આસનમ્ ॥ ૫ ॥ સર્વેતીર્થમયં દિવ્યં
સર્વૈશ્વતોપજીવનમ્ । મયા દત્તં ચ પાનીયં પાણ્યર્થે પ્રતિ-
ગૃહ્યતામ્ । પાણ્યમ્ ॥ ૬ ॥ ગંગાદિસર્વેતીર્થેભ્યો મક્ત્યા-
ડડનીતં જલં ઘૃત્વિ । ગંધપુષ્પાક્ષતોપેતં ગૃહાણાધ્યર્થમાદ-

રાત્ ॥ અર્ધ્યમ્ ॥ ૭ ॥ માતઃ સર્વાણિ સીર્ષાણિ ગંગાયાન્
તથા નદાઃ । જાનાર્થે તવ દેવેષિ મયાડડનીતાઃ સુશ્લો-
ભનાઃ । જાનમ્ ॥ ૮ ॥ સર્વૈશ્વષાધિકે સૌમ્યે લોકલજ્ઞાનિ-
વારણે । મયોપપાદિતે તુમ્યં વાસસી પ્રતિગૃહ્યતામ્ ।
વજ્રમ્ ॥ ૯ ॥ શ્રીલંકમિતિ ગંધં ॥ ૧૦ ॥ માત્સ્યાદી-
નીતિ પુષ્પાણિ ॥ ૧૧ ॥ વનસ્પતિરસોદ્ધૃત इति ધૂપમ્
॥ ૧૨ ॥ સાગર્યં ચેતિ ધીપમ્ ॥ ૧૩ ॥ અન્નં ચતુર્વિધમિતિ
ત્રૈવેયમ્ ॥ ૧૪ ॥ પૂર્ગીફલમિતિ તાંદુલમ્ ॥ ૧૫ ॥ હિર-
વ્યગર્મેતિ હરિણામ્ ॥ ૧૬ ॥ યાનિ કાનીતિ પ્રદક્ષિણામ્
॥ ૧૭ ॥ નમોદેવ્યા इति નમસ્કારાન્ ॥ ૧૮ ॥ ચંદ્રાદિત્યૌ ચ
ચરણીતિ નીરાજનમ્ ॥ ૧૯ ॥ મંત્રપુષ્પમ્ ॥ ૨૦ ॥ અન્ય-
યા ચરણમિતિ પ્રાર્થનામ્ ॥ ૨૧ ॥ તતો નવપક્ષાન્ઃ પૂરિતં
વાયનં દયાત્ ॥ ૨૨ ॥ સ્કંદમાતર્નમસ્તુમ્યં દુઃલગ્ન્યાધિચિ-
નાશિનિ । ઉત્તિષ્ઠ ગચ્છ મવનં વરદા ભવ પાર્વતિ । વિસ-
ર્જનમ્ । इति પૂજા ॥ ૨૩ ॥

ભાદરવા શુદ્ધિ નવમીને દિવસે, નવમી બેધડી હોય અને તે ઉપરાંત દશમી આવતી હોય તો પાંચ અદુઃખ-
નવમીવ્રત કરવું. પ્રથમ દેશ અને કાલનું ઉચ્ચારણ કરી,^૧
‘આ જન્મમાં અથવા બીજા જન્મમાં પતિની સાથે ચિરકાલ સુધી સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિમાટે, આયુષ્યની વૃદ્ધિમાટે, સધળાં પાપોના અને દુઃખોના નાશમાટે, વ્રતકંદપમાં કહેલાં ફળની પ્રાપ્તિમાટે ને ગૌરીની પ્રીતિ માટે, હું અદુઃખનવમીવ્રતનાં અંગરૂપ ગૌરીપૂજન કરીશ.’^૨ તેમાં વિઘ્ન ન આવવા માટે પ્રથમ ગણપતિપૂજન કરીશ.^૩ એવા સંકલ્પ કરી, ગાયનાં છાણુથી લીપેલી પૃથ્વીમાં નાનો સરખો માંડવો કરી, નીચે વેદી કરવી. તેની ઉપર છાણુથી લીપી તે ઉપર સેરડીથી આચ્છાદન કરી પૂડલા અને દૂધપાક ધરવા. તેમાં આસનથી લઈ કલશપર્યંત સર્વ કૃત્ત કરી અગ્ન્યુત્તારણ કરી ગૌરીની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી. પછી ‘ગૌરીર્મિમાય’ એ મંત્ર અથવા ‘નમો દેવ્યૈ’ એ મંત્ર બણી ગૌરીનું, ગણપતિનું અને ઈંદ્ર વગેરે દેવકપાદોનું આવાહન કરી પૂજા કરવી. એ પૂજાવિધિ આ પ્રમાણે કરવોઃ-^૪ ‘ગૌરી-દેવી કે જે દુઃખને હરનારી છે, શિવના અર્ધ શરીરને ધારણ કરનારી છે અને શ્યામ વસ્ત્રને પહેરનારી છે, તેનું હું આવાહન કરું છું,’ એ મંત્રથી આવાહન કરવું.^૫ દિવ્ય પાત્રને ધારણ કરનારી, સમૃદ્ધિકર, દુઃખદાનમાં ને અન્નદાનમાં તત્પર એવી ગૌરીદેવીનું હું ધ્યાન કરું છું.^૬ હે પ્રસન્ન મુખવાળી ! હે માત ! દેવર્ષિ જેની સ્તુતિ કરે છે, એવા આપને મેં ભાવથી આપેલાં આસનનું મહત્ત્વ કરો.^૭ સધળાં તીર્થરૂપ અને સધળાં પ્રાણીઓનું જીવન સુંદર બળા આપને આપું છું, તે પાદમાટે મહત્ત્વ કરો.^૮ હે દેવિ ! ગંગા વગેરે સધળાં તીર્થોનું ભક્તિથી આણેલું બળ કે જેમાં ચંદન, પુષ્પ અને અક્ષત છે તે અર્ધ માટે મહત્ત્વ

કરો. હે દેવેશ્વર ! હે માત ! સધળાં તીર્થો અને સુંદર ગંગાદિ નદીઓ (તેમનું જળ) આપના સ્નાન માટે લાગ્યો છું, તેનાથી સ્નાન કરો. સર્વોત્તમ અલંકારરૂપ, લોકલગ્નનું નિવારણ કરનાર અને સુંદર બે વચ્ચે આપને આપું છું તે પ્રહસ્ય કરો. પછી 'બ્રીહલ્લં' એ મંત્ર બાણી ગંધ, ૧૦ 'માલ્યાદીનિ' થી પુષ્પ, ૧૧ 'વનસ્પતિરસોદ્ભૂત' થી ધૂપ, ૧૨ 'સાજ્યં' થી દીપ, ૧૩ 'અન્નં ચતુર્ભિર્વં' થી ગેવલ, ૧૪ 'પૂર્ણાકલં' થી તાંબૂલ, ૧૫ 'હિરણ્યગર્ભં' થી દક્ષિણા, ૧૬ 'યાનિ કાનિ' થી પ્રદક્ષિણા, ૧૭ 'નમો દેવ્યૈ' થી નમસ્કાર, ૧૮ 'ચન્દ્રાદિત્યૌ ચ ધરણીં' થી નીરાજન, ૧૯ મંત્ર-પુષ્પ૨૦ અને 'અન્યથા શરણં' એ મંત્ર બાણી પ્રાર્થના કરવી. ૨૧ પછી નવાં રધિકાં અનવરે પૂરેલું વાપન આપનું ૨૨ અંતે 'હે રક્ષકમાત ! હે સર્વ દુઃખનો નાશ કરનારી ! હે પાર્વતિ ! આપને નમસ્કાર કરું છું માટે ઉઠો અને વરદાન આપી ઘેર પધારો. એવી રીતે પૂજા કરી વિસર્જન કરવું. ૨૩

અદુઃખનવમીવ્રતની કથા

અથ કથા । ઋષય ઝઙ્ઘુઃ-કદાચિન્નૈશિષારણ્યે વ્યાસ ધર્મવિદાં વરમ । કયયંતં કથાં વિશ્વામિદમ્મુખમ્હર્ષયઃ ॥ ૧ ॥ યજ્ઞધર્મવિદાં એક વ્રતાનિ વિવિધાનિ ચ । વિપાકાર્કમ્ભેનાં ચૈવ પ્રાણિનાં વિવિધાગતીઃ ॥ ૨ ॥ આકર્ષ્યે વિસ્મિતાઃ સર્વે કૌતૂહલસમન્વિતાઃ । ન ત્સિમધિગચ્છામ્યો નાપ્રિયં ચ કથામૃતમ્ ॥ ૩ ॥ શ્ચુમથ વયં સયો વ્રતં દુઃસ્વહરં ત્વિદમ્ । યેન લીળેન ધર્મજ્ઞાજ્ઞાનદુઃસ્વં ન જાયતે । કૃપાં કુરુ મહાહરે મૂદિ દુઃસ્વહરં વ્રતમ્ ॥ ૪ ॥ વ્યાસ ઠવાચ-પ્રજ્ઞવંતુ પુરુષાઃ સર્વે શૌનકાથા મહર્ષયઃ । યે નરાઃ પુણ્યકર્મણો દંભાદિકારવર્જિતાઃ ॥ ૫ ॥ અન્યથા યમિનો નિત્યમહિસાનિરતાઃ ચ યે । યથામિક્ષિતભોક્ષારઃ છલિનસ્તે અર્વતિ હિ ॥ ૬ ॥ ગુર્યાં ચાન્પુ વક્ષ્યામિ દુઃસ્વનાશનલ્પકમ્ ॥ યેડદુઃસ્વનવર્મા પ્રાપ્ત્ય નરાશ્ચૈવાપ્યપરિતાઃ ॥ ૭ ॥ સિવાં ગચ્છતિ શરણસુત્પત્તિસ્થિતિકારિણીમ્ । જન્માતરજ્ઞાતેનાપિ ન તે દુઃસ્વસ્ય ભાગિનઃ ॥ ૮ ॥

ઋષિઓ પૂછે છે-વેદવ્યાસ, નિત્ય નૈમિષારણ્યમાં દિવ્ય કથા કહેતા હતા. તેને એક દિવસે ઋષિઓએ પૂછ્યું કે, હે યજ્ઞધર્મવેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! અનેક પ્રકારનાં વ્રતા અને કર્મોના વિપાકથી પ્રાણીઓની અનેક પ્રકારની મતિઓ સાંભળી અમને મોડું આશ્ચર્ય થયું છે, પણ એ સુંદર કથાશ્રુત સાંભળી અમને તુષિ થઈ નથી. ૨-૩ અમે સાંભળ્યું છે કે, સધળાં દુઃખોને હરનાર આ વ્રત છે. જે કરવાથી અજ્ઞાનપણાને લીધે થતું દુઃખ થતું નથી, માટે હે મહારાજ ! કૃપા કરો અને દુઃખ હરનારં વ્રત કહો. ૪ વ્યાસ બોલ્યા-હે શૌનકાદિક ઋષિઓ ! તમે સધળા સાંભળો. જે પુરુષો પુણ્યાત્મા છે, દંભથી અને અહંકારથી રહિત છે, ૫ અદ્ભાવે યમવાળા છે, નિરંતર

દયા રાખે છે અને ઇશ્વરજ્ઞાથી મળેલી વસ્તુને ઉપભોગ કરે છે, તે પુરુષો સુખી થાય છે. ૬ જેથી દુઃખનો નાશ થાય છે, એવું વળી બીજું પણ શુભ કહું છું. જે પુરુષો અદુઃખનવમીને દિવસે પાર્વતી કે જે જગતને ઉત્પન્ન કરનારા અને રક્ષણ કરનારા છે તેને શરણે જાય છે, તે મૂર્ખ હોય તોપણ તેને સંકટો જન્મપર્યંત દુઃખ ભોગવવું પડતું નથી. ૭-૮

ઋષય ઝઙ્ઘુઃ-અદુઃસ્વનવમી નામ ત્વયા કેયં નિરુપિતા । મવિષ્યતિ કદા ચેયં યથા કાર્યં મવિષ્યતિ ॥ ૯ ॥ પૂજનીયા કથં ગૌરી વિધાનં કીદૃશં તથા । યતસ્તર્વં યથાવર્ણં વક્તુમ્હૈસ્વશેષતઃ ॥ ૧૦ ॥ વ્યાસ ઠવાચ-યતદુઃશ્ચતમં પુણ્યં શ્ચુષ્ણં ગદ્યતો મમ । ન દેયં નાસ્તિકાયૈતદન્યક્ત્રાય શઠાય ચ ॥ ૧૧ ॥ અહં વઃ અદ્યધાનેવ્યો વિધિં સર્વમશેષતઃ । સમાહિતમના વચ્ચિ મૃતિર્દં પુણ્યદાયકમ્ ॥ ૧૨ ॥ સર્વંત્યાયા મહાદેવી ત્રિગુણા પરમેશ્વરી । નિત્યાનૈદમયી દેવી તમાપારં પ્રતિષ્ઠતિ ॥ ૧૩ ॥ બ્રહ્માંડજનનીચે-યદ્યપ્તિસ્થિતિકારિણી । પુરુષઃપ્રકૃતિભેદમાત્માનં વિમિદે દ્વિચા ॥ ૧૪ ॥ યથા સિવસ્તથા ગૌરી યથા ગૌરી તથા હરઃ । યથા ગૌરી તથા હૃષીકેશપાપહારિણી ॥ ૧૫ ॥ તાર્તાં પૂજાવિધાનેન ન કથિદુઃસ્વમાત્મવેદ । નમસ્યે શુક્લનવમી યા વા પૂર્ણાં તિથિર્મંવેદ ॥ ૧૬ ॥ અસ્તદોષદિરહિતા સર્વદુઃસ્વહરા પરા । તસ્યાં પ્રાતર્નરઃ સ્નાત્વા કૃત્વા નિત્યવિધિં તતઃ ॥ ૧૭ ॥ મૌનેન પૃથ્વીમાગત્ય સંવતસ્તત્પરાયણઃ । અદુઃસ્વદામી મૃત્વા ચ મૃતિસ્થાનગતસ્તથા ॥ ૧૮ ॥

ઋષિઓ પૂછે છે-હે મહારાજ ! આપે જે અદુઃખનવમી કહી અને વ્રત કરવાનું કહ્યું, તે કયારે આવે છે ? પાર્વતીની પૂજા કેવી રીતથી કરવી ? અને તેનો પ્રકાર કેવો છે ? તે સધળું અમને યથાર્થ કહેવાને આપ યોગ્ય છો. ૧૦ વ્યાસ બોલ્યા-આહું તમને કહું છું. તે વ્રત અતિ શુભ છે, માટે તમારે નાસ્તિકને, બકિત્ત રહિતને અને શકને તે કહેવું નહિ. ૧૧ પણ તમે સધળા અદ્ભાણુ છો, માટે પુણ્ય અને સમૃદ્ધિ આપનાર, આ વ્રતનો સધળો પ્રકાર સાવધાન થઈ કહું છું તે સાંભળો. ૧૨ પાર્વતી સર્વનાં બાદિ છે, મહાદેવી છે, ત્રણ ગુણવાળાં છે, પરમેશ્વરી છે, નિરંતર આનંદરૂપ છે, અને જ્ઞાનરૂપ છે. ૧૩ એ દેવી જ સધળા અદ્ભાડને ઉત્પન્ન કરનારાં અને રક્ષણ કરનારાં છે. એ દેવી પોતે પુરુષરૂપ તથા પ્રકૃતિરૂપ થયેલાં છે. ૧૪ જેમ શિવ છે તેમ જ પાર્વતી છે. તથા જેમ પાર્વતી છે તેમ જ શિવ છે અને જેમ પાર્વતી છે તેમ જ દુઃખ અને પાપ હરનારાં બંધી છે. ૧૫ તેઓની પૂજા કરવાથી કોઇને દુઃખ ભોગવવું પડતું નથી. બાહરના શુદ્ધિ નવમીમાં જે દશશ્રીનો થોડો ભાગ હોય અને અસ્ત વગેરે દોષ ન હોય તો (તે દિવસ) ઉત્તમ કહેવાય છે અને સર્વ દુઃખને હરે

છે. તે દિવસે પ્રાતઃકાલમાં સ્નાન કરી નિલ કર્મ કરી મોન રાખી, દેવીમાં પરાયણ થઈ, કાંઈને રૂપથી કર્મ વગર પવિત્રતાથી ઘેર આવવું. ૧૧-૧૮

ગોમયેન વિહિમાયાં શુષૌ મૃદપિકાં શુભામ્ । હંક્રં મં
સ્થાપયેત્તત્ર કુંકુમાદિભિરંકિતમ્ ॥ ૧૯ ॥ આચ્છાદિતં
સુવલ્લેખં શુભામાર્ગદદાયિનીમ્ । આચાર્યાદિજ્ઞયા તસ્મિન્
જગદ્ધાર્મી પ્રપૂજયેત્ ॥ ૨૦ ॥ પૂજયિત્વોપચારૈસ્તાં નત્વા
નત્વા પુનઃ પુનઃ । વાળર્કં ચ દદેત્તત્સ્યાઃ પક્વાનફલસંપતમ્
॥ ૨૧ ॥ શક્ત્યેદુપવાસેન નિર્ણાં ચ જાગરેન્નયેત્ । અશક્તેન
ચ મોક્ષર્થં પયઃ પ્રાશ્યમથાપિ વા ॥ ૨૨ ॥ ફલં વાપિ
પ્રયત્નૈન ન હિંસારતચેતસા । રાત્રૌ જાગરણં કાર્યં મૃત્યુગી-
તાદિમિસ્તયા ॥ ૨૩ ॥ પ્રમાતે વિમલે જાતે કૃત્વા નિત્ય-
વિધિં પુનઃ । બ્રાહ્મણાન્મોજયેચ્છક્ત્યા સપત્નીકાન્કુર્ધ્વી-
સ્તયા ॥ ૨૪ ॥ દેર્શીં વિસર્જયેત્પશ્ચાદાચાર્યે પૂજયે-
ત્તયા । આચાર્યસ્તુ સ્વશાસ્ત્રોકો નથ વર્ણાગિ કારયેત્
॥ ૨૫ ॥ સૌભગૈર્મૃદૃષ્ણૈર્વૈર્જનૈસ્વા તં ચ સમર્પયેત્ । પંચમિ-
નારિકેરૈર્વાં યુક્તમેતેન લાયનમ્ ॥ ૨૬ ॥ પક્કાૈર્નૈવસંલ્ક્યા-
કૈર્માઘ્ણાય નિવેદયેત્ । પશ્ચાદ્ વૃષ્ણજનૈઃ સાર્દ્ધં શુઞ્ઞીયા-
નિયતઃ દ્યુષિઃ ॥ ૨૭ ॥ શ્રુત્વા કર્માં પ્રણ્યતતાં લાગ્યત-
સ્તત્પરો ભવેત્ । સ કદાચિન્ન દુઃસ્વેન યજ્યતે નાત્ર સંશયઃ
॥ ૨૮ ॥ શ્રુત્વા મોગાન્યથાકામં સ યાતિ પરમં પદમ્ ।
અશ્રૈવોદારેતીમમિતિદ્વાસં પુરાતનમ્ ॥ ૨૯ ॥

પછી પૃથ્વીને ગોમયથી લીંપી તેના ઉપર નાને
સરખો સુંદર માંડવો કરાવેલો. તેની નીચે છિદ્રરહિત
ધડાનું સ્થાપન કરી, અને કંકુ વગેરેથી તેની પૂજા કરી
ઉપર સુંદર વજ્ર નીટાળવું. એ કુંકુમાં આચાર્યની આજ્ઞા
લઈ આનંદ આપનારાં જગન્નાતા પાર્વતીની ઉપચારાવડે
પૂજા કરવી અને વારંવાર નમસ્કાર કરવા. પછી રંધિકાં
અનનું અને ફળનું વાણુક આપવું. ૧૯-૨૧ ને ઉપવાસ
કરવાની શક્તિ હોય તો ઉપવાસ કરવો અને રાતે જગ-
રણ કરવું અને ને શક્તિ ન હોય તો ભોજન કરવું,
દૂધ પીવું અથવા ફળ ખાઈને રહેવું, દયા રાખવી, રાત્રિમાં
જગરણ કરવું, ગીત ગાવાં અને નૃત્યાદિક કરવું. ૨૨-૨૩
ખીજે દિવસે સવારે નિત્ય કર્મ કરી ઉત્તમ બ્રાહ્મણને
તથા તેઓની ઓળોને ભોજન કરાવવું. ૨૪ પછી દેવીનું
વિસર્જન કરવું. સોનાના અલંકારોવડે અને વસ્ત્રોવડે
આચાર્યની પૂજા કરવી. આચાર્યે નવ વર્ષ પૂર્વેત વ્રત કર-
નારને એ વ્રત કરાવવું. પાંચ નાળિયેર અને નવ જાતનાં
રંધિકા અનનું વાણ નાળિયેર આપવું. પછી નિયમ
રાખી પવિત્રતાથી સગાં સંબંધીઓ સાથે ભોજન
કરવું. ૨૫-૨૭ ત્યારબાદ પ્રુષ્પકારક કથા સાંભળી, દેવીમાં
જ પરાયણ રહેવું. એવી રીતે જે માણસ અદુઃખનવમી-
વ્રત કરે છે, તેને દુઃખ ભોગવવું પડતું નથી, એ વાત
નિઃસંશય છે. ૨૮ તે આ લોકમાં યથેચ્છ ભોગ ભોગવી

અંતે પરમ પદને પામે છે. આ આખતમાં આ પ્રાચીન
ધર્મિહાસ પ્રસિદ્ધ છે. ૨૯

અરણ્યે વિષમે પ્રાપ્તા શાપદગ્ધાન્સરા કિલ્ । આસીજ્ઞા-
તિસ્મરા કાચિત્તિર્વ્યગ્યોર્નિ સમાગતા ॥ ૩૦ ॥ કુકુટી
નામતો જ્ઞાસીત્સદા દુઃસ્વેન પીહિતા । તત્સજી મર્કંટી નામ
તે ચોમે શોકકલ્પિતે ॥ ૩૧ ॥ અથ તસ્મિન્વનોરેષે પર-
સ્પરહિતે રતે । ઇમે અમૃતાં સહિતે વિચરંત્યૌ દિશો દશ
॥ ૩૨ ॥ તતઃ કાલેન મહતા વર્ષાંતે ચાગતા તિથિઃ ।
અદુઃસ્વનવર્મી નામ દુઃલગ્ધ્યાધિવિનાશિની ॥ ૩૩ ॥ ગત્ત્વા
તાં કુકુટી પ્રાદ મર્કંટી દૈવયોગતઃ । અથ કિંચિન્ન મોક્ષ-
વ્યમાવામ્યાં મૃચ્છ કારણમ્ ॥ ૩૪ ॥ તિર્થગ્યોનિગતે ચાદૌ
પૂર્વકર્મવિપાકતઃ । દુઃસ્વાપદત્તલે ચાથ ન મોક્ષ્યેદ્દૃશ્ય ત્વયા
સહ ॥ ૩૫ ॥ ત્વં ચેષં શરણં ગત્વા નવર્મી સુત્રતથિતા ।
મથ ચ સ્વમશક્તા ચેતુન્દ્રશ્વ શીર્ષકલ્પાનિ ચ ॥ ૩૬ ॥
મહામાયાપ્રસાદેન યાદિ અદમહિંસયા । દૃષ્ટ્યક્ત્વા કુકુટી
તુર્ણાં વમૃત્વાનમતી તદા ॥ ૩૭ ॥ મર્કવ્યપુરુરીકૃત્ય વ્રતસ્થા
સંવમૃવતુઃ । અથ સા મર્કંટી નામ ગત્વા પૂર્વવર્નં પ્રતિ
॥ ૩૮ ॥ સ્થિત્વા તરિનશેષં તુ હૃષિતા પીહિતા મૃશમ્ ।
અજાનતી તમેવાર્થે પૂર્વકર્મવિપાકતઃ ॥ ૩૯ ॥ નિર્ણાંતે
તરસા ગત્વા વનદેશે વિચિન્વતી । દ્વદર્શં બર્હિર્ગોંઽઙ્ગાનિ
અતીવ હૃષિતા તદા ॥ ૪૦ ॥ મશ્ચયિત્વા મર્કંટી સા મુલ્લં
પ્રાશ્નાત્ય વારિણા । પુનસ્તદંતિકં પ્રાપ્તા દર્શયંતી ક્ષુધો
વ્યથામ્ ॥ ૪૧ ॥

કાંઈ એક અપ્સરા શાપથી ઘેર જંગલમાં કુકડી થઇ
હતી, પણ તેને જાતિનું સ્મરણ હતું. ૩૦ તેથી ધણી દુઃખી
હતી. તેની સખી એક વાનરી હતી. શોકથી દુઃખી
થયેલી તે બન્ને સખીઓ પેલાં વનમાં રહેતી હતી. તે દશે
દિશામાં ફરતી હતી અને એક ખીજનાં દિતમાં તત્પર
હતી. ૩૧-૩૨ એવી રીતે ધણી દિવસો નિકળી ગયા પછી વર્ષ
પૂરું થયું ત્યારે સર્વ દુઃખનો નાશ કરનારી અદુઃખનવમી
આવી. ૩૩ તે દિવસે સુભાગ્યને થોડે કુકડી વાનરી પાસે
જઈ બોલી કે, આજ આપણે કાંઈ પણ ખાવું નહિ,
કારણ કે પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં પાપકર્મોથી આપણે પશુ
પક્ષીમાં જન્મ્યા છીએ, તેનું દુઃખ દૂર કરવા માટે હું પણ
ખાધજ નહીં અને તારે પણ ખાવું નહીં. ૩૪-૩૫ તું
મહાદેવને શરણે જા અને જે ઉપવાસ કરવાની શક્તિ
ન હોય તો નીચે પડેલાં ફળો ખા. ૩૬ પણ કાંઈ હિંસા
કરતી નહીં, તેથી તારું કલ્યાણ થશે. એટલું કહી કુકડી
ચુપ થઈ, અને કાંઈ પણ ખાધા વગર રહી. ૩૭ તેમ
જ વાનરીએ પણ કુકડીનું કહેલું કપૂલ કરી વ્રત કર્યું,
અને આખો દિવસ ખાધું નહીં, પણ રાતે અતિ ભૂખ
લાગવાથી તે વાનરી વનમાં ગઈ, અને શોધતાં શોધતાં
હાથ લાગેલાં મેરનાં ઈંડાં તેણે ખાધાં. પછી મેહું ઘોષ

કુકુડીની પાસે આવી અને ધણી જૂખ લાગી હોય તેમ ખતાવવા લાગી. ૪૮-૪૯

કૃપિતા કુકુડી વાક્યસુધાચ મર્કટી પ્રતિ । કિંચિદુલ્લે
સ્વાયા દુષ્ટે દૃષ્યસે દૃષ્યસંયુતા ॥ ૪૨ ॥ વ્રતચદાસિ વાચા
ત્વં વારિતાપિ મયા ત્વચે । નાકરોત્સ્વં મમ વચઃ પ્રાણાઃ કિં
ન ગતાસ્તથ ॥ ૪૩ ॥ કેદારં શરણં યાદિ મયા સ જ્ઞાનચ-
કરઃ । દેહસ્વાગેન તન્નૈવ ગચ્છાશ્વઃ પરમાં ગતિમ્ ॥ ૪૪ ॥
અથ તે નિર્ગતે શોભે કેદારં ભૂતભાવનમ્ । ગતે મનઃ
સમાધાય કુકુડી મનસાત્મરમ્ ॥ ૪૫ ॥ વસ્પત્સ્યે સત્કુલે
વાદં ધનાદયે વેદપારગે । ઇતિ મત્સ્યા સ્વદેસં સા વક્ત્રિમધ્યે
ન્યપાતયત્ ॥ ૪૬ ॥ અવેયં રાજપત્નીતિ મત્સ્યા સાપિ ચ
મર્કટી । અકરોત્સ્વતત્તરપાર્યાં તદ્વાક્યેત્તૈવ ચોપિતા ॥ ૪૭ ॥
કુકુડી સા મહાદેવ્યાઃ પ્રસાદાદ્વિમલે કુલે । સા વિપ્રકન્યા-
ઽભૂતસ્યા મતાં વિમલરત્નદઃ ॥ ૪૮ ॥ પુષ્પવર્દનશીલા સા
નિરતા પતિસેવને ॥ તથૈવ રાજપત્નીત્વં પ્રાપ્તા સાપિ ચ
મર્કટી ॥ ૪૯ ॥ ડભે જાતિસ્મરે જાતે મહાદેવ્યાઃ પ્રસા-
દતઃ । અથ સા કુકુડી પંચ પુત્રાન્ જતે પિતુઃ સમાન્ ॥ ૫૦ ॥
બભૂવ ધનસંપન્ના રૂપશીલગુણાન્વિતા । મર્કટી પુત્રશોકાતાં
બભૂવ વ્યપિતા મૃદામ્ ॥ ૫૧ ॥

પરંતુ આ વૃત્તાંત પેલી કુકુડીના જાણવામાં આવ-
વાથી કૌપાયમાન થઇને તે વાનરીને કહેવા લાગી કે, હે
દુષ્ટે ! તે કાંઈ પશુ ખાધું હોય તેમ તારા પ્રસન્ન મુખ
ઉપરથી જાણાય છે. ૪૨ મેં તને ધણી સમજાવી હતી,
પશુ તે માન્યું નહીં અને વ્રતનો ભંગ કીધો, તે કરતાં જો
તું મરી ગઇ હત તો ઠીક હતું. ૪૩ હવે અભય આપનાર
કેદારનાથ છે માટે આપણે અને તેને શરણે જઇ, શરી-
રનો ત્યાગ કરી પરમ ગતિને મેળવીએ. ૪૪ આવો વિચાર
કરી તે સર્વે પ્રાણીનું કલ્યાણ કરનાર કેદારનાથને શરણે
ગયાં. કુકુડીએ તો મન સ્થિર રાખી, મનમાં કેદારનાથનું
સ્મરણ કર્યું કે, ૪૫ ‘હું ધનવાળા વૈદિક (વેદિયાના)
કુલમાં જન્મ પામ્યું, એવી મનમાં ધારણા કરીને તે અગ્નિમાં
બળી મુઠ, ૪૬ તેવી જ રીતે કુકુડીના કહેવાથી ‘હું
રાણી થાઉં’ એવી મનમાં ધારણા કરી વાનરી પશુ
અગ્નિમાં બળી મુઠ. ૪૭ હવે દેવીની કૃપાથી કુકુડી બ્રાહ્મ-
ણના પવિત્ર કુળમાં ઉત્પન્ન થઇ અને તે પુષ્પવતી,
પોતાના પતિ વિમલરત્નની સેવામાં પરાયણ થઇ. અને
પેલી વાનરી પશુ રાણી થઇ. ૪૮-૪૯ દેવીની કૃપાથી એ
બહેને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થયું હતું. ત્યાં કુકુડીને પાંચ
પુત્રો થયા. તે પોતાના પિતાના જેવા ધનવંત, રૂપાળા,
સારા સ્વભાવવાળા અને શુભવંત હતા. વાનરી પુત્ર નહીં
હોવાથી અત્યંત શોકાતુર રહેતી હતી. ૫૦-૫૧

પૂર્વકર્મ સ્મરતી સા કદાચિદૈવયોગતઃ । અપચયત્કુકુડી-
પુત્રાન્ પંચૈવ ચ પિતુઃ સમાન્ ॥ ૫૨ ॥ અમારયત્સ્વ-
શ્રુતૈસ્તાન્પુત્રાન્સા મર્કટી તદ્વા । તત્કિરારસિ દુદીત્વા

તુ કુકુટયૈ વાળકં દદૌ ॥ ૫૩ ॥ અદુઃખનવમી પ્રાપ્ય
વ્રતસ્યા ચ બભૂવ સા । ગૌરી કૃપાવિદમના જનની
મજવત્સલા ॥ ૫૪ ॥ શિરાસ્ત્રાદાય સર્વેષાં પુત્રકાસ્તાનજી-
વયત્ । તદ્વાળકં સુવર્ણસ્ય શિરોભિઃ પર્યક્ષયત્ ॥ ૫૫ ॥
કુકુડી પૂજ્યાંચકે ગૌરીં દુઃખવિનાશિનીમ્ । હ્રદા સમાપ્ય
તાં પૂર્જાં મોક્ષે ગૃહમગાત્તતઃ ॥ ૫૬ ॥ તદા તદ્વાળકં તત્ર
પ્રેક્ષ્ય સ્વર્ણશિરોયુતમ્ । સ્વમર્મે પુત્રપુત્રકાય ન્યવેદયત નંદિની
॥ ૫૭ ॥ મર્કટી જીવતસ્તાંસ્તુ સા વદશ્ચાંકિપુત્રકાન્ ।
દૃષ્ટ્વા પુનઃ પુનઃ સાધ રુદોદ મૃદાદુઃખિતા ॥ ૫૮ ॥ આત્માર્ન
નિંદયામાસ મર્કટી વિહ્વલા સતી । આગત્ય સભ્યાઃ સદ-
નમાત્માર્ન બહ્નિવંદયત્ ॥ ૫૯ ॥ પાપિન્યદં દુરાચારા દુર્ભ-
ગાઽશ્રુતપૂર્વકમ્ । બાહ્યસ્થાત્મકં પાપં ચરિતં નાત્ર
સંશયઃ ॥ ૬૦ ॥ ઇત્યાકર્ણ્ય સલીવાક્યં કુકુડી વિસ્મિ-
તામશત્ । અપુષ્પચ્ચત્કારણં થિપ્તં શોકસાગરદાયકમ્ ॥ ૬૧ ॥
ઇદં શીલં કથં મદે કસ્માદોદિધિ તદ્દદ્ । વિમોગા રાજ-
પત્નીત્વં માન્યા સર્વસલીષ્વપિ ॥ ૬૨ ॥ મર્કટી કુકુડી-
વાક્યં શ્રુત્વા દૃતં ન્યવેદયત્ । તસ્યાથ કુકુડી પુત્રેઃ પ્રાય-
શ્રિતમકારયત્ ॥ ૬૩ ॥ સ્મરંતી ચ વ્રતં દેવ્યાઃ કૃષ્ણ સ્વં
ચ યથાવિધિ । કુકુટયેતિ સમાદિષ્ટા વ્રતં વ્રતે યથાવિધિ
॥ ૬૪ ॥ મર્કટી તત્પ્રભાવેણ સગર્મા સંબભૂવ હ । અથ
દેવ્યાઃ પ્રસાદેન મર્કટી હણ્ણે સુતમ્ ॥ ૬૫ ॥ સુવંદં હંવં
નામ ઘૃષ્ટીમારસદં વરમ્ । રાજપત્ની વિપ્રપત્ની સુલિપ્યૌ
સંબભૂવતઃ ॥ ૬૬ ॥ ઇદ્વ લોકે ચ વિહ્યાતમદુઃખનવમી-
વ્રતમ્ । સીતયા યત્કૃતં ચૈતરમવંસ્યા કૃતં તથા ॥ ૬૭ ॥
અન્યામિર્બંદુભિઃ જીમિર્વ્રતમાચરિતં સદા । યા કરોતિ
વ્રતમિદં શ્વણેતિ ચ કયામિમામ્ ॥ ૬૮ ॥ સા દુઃખભાક્ત
ભવતિ સત્યં સત્યં વદામ્યહમ્ । સર્વંદુઃખહરં લોકે કિમ-
ન્યચ્છ્રોતુમિચ્છત્ ॥ ૬૯ ॥ ઇતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે અદુઃખ-
નવમીવ્રતકથા સંપૂર્ણા ।

એક દિવસ દેવયોગથી વાનરીએ પિતા જેવા શુભ-
વંત કુકુડીના પુત્રો દીઠા. તેથી તેણે પોતાના નોકરોને
કહી તેઓનાં માથાં કપાવી નાંખ્યાં. એ માથાંનું વાણુક
કુકુડીને ઘેર મોકલાયું ને અદુઃખનવમીનું વ્રત કર્યું. હવે
કુકુડી ઉપર દેવીની કૃપા હતી તેથી તેણે તેના પુત્રોને માથાં
લઇ જવતા કર્યા ને વાણુકમાં સોનાના માથાં કરી
દીધાં. ૫૨-૫૫ કુકુડી, કુઃખનો નાશ કરનારી પાર્વતીની
પૂજા કરતી હતી તે સમાપ્ત કરી, હવેથી ઘેર બોજન
કરવા આવી. ત્યાં સોનાનાં માથાંવાળું વાણુક જોઇ પ્રસન્ન
થઇ. તે બનાવ પુત્રો સહિત મેઢેલા પોતાના પતિને
કહ્યો. ૫૬-૫૭ પછી કુકુડીના પુત્રોને જવતા જોઇ વાનરી
વિહ્વલ થઇ રેવા લાગી, અને કુઃખ દર્શાવતી પોતાની નિંદા
કરતી કુકુડીને ઘેર જઇ, ‘હું પાપિણી, દુષ્ટ આચરણવાળી
અને દુર્બોધિણી છું, કારણ કે મેં કાંઈ દિવસ ન સાંભ-
ળેલી બ્રાહ્મણના કરી છે. એમાં સંશય નથી.’ એમ

એલી રૂદન કરવા લાગી. ૫૮-૧૦ પોતાની સખીનાં એવાં વચનો સાંભળીને કુકડી વિરમ્ય પામી અને તેને તેવા શોકનું કારણ પૂછ્યું કે, ૧૧ હે સખિ ! હે બહે ! તારો આવો સ્વભાવ કેમ થયો છે ? તું રાણી છે, તને સર્વ સુખ છે, વળી સર્વ સખિયોમાં પશ્ય તું માન્ય છે, માટે કહે તને શું દુઃખ છે ? ૧૨ તે સાંભળીને વાનરીએ સર્વ વાર્તા કહી સંભળાવી. ત્યારે કુકડીએ પોતાના પુત્રોને કહી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવ્યું. ૧૩ અને પાર્વતીનું મત કરવા માટે કહ્યું. તે વાનરીએ કુકડીના કહેવા પ્રમાણે વિધિથી એ મત કર્યું. ૧૪ તેના પ્રભાવથી તે રાણીને ગર્ભ રહ્યો અને સુંદર પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. ૧૫ જેનું નામ સુંદર રાખ્યું. એ પુત્ર પૃથ્વીનું પાલન કરી શકે તેવો હતો. તેથી એ શ્રાદ્ધાણી તથા રાણી બને સુખી થયાં. ૧૬ જગતમાં પ્રસિદ્ધ આ અદુઃખનવમીનું મત સીતાએ કર્યું હતું. ૬મંથતીએ કર્યું હતું અને બીજી પશ્ય કેટલીક સ્ત્રીઓએ કર્યું હતું. જે સ્ત્રી આ મત કરે અને કથા સાંભળે, તેને દુઃખ ભોગવવું પડતું નથી. એ વાત હું સત્ય કહું છું. હે સખિઓ ! આ મત સર્વ દુઃખને હરનાર છે તે કહી સંભળાવ્યું. હવે તમે શું સાંભળવા ઇચ્છો છો ? ૧૭-૧૮ એવી રીતે ર્કંદપુરાણમાં અદુઃખનવમી-મતનો વિધિ તથા કથા કહી છે.

—□□□□□□□—

૪ ભદ્રકાલીમત

અધ્યાશિનશુકનવમ્યાં ભદ્રકાલીમતં હેમાદ્રૌ વિણ્યધર્મે-
રાજોવાચ-વિધિના પૂજયેત્કેન ભદ્રકાર્ણી નરાધિપ । નવ-
મ્યામાશિને માસિ શુક્લપક્ષે નરોત્તમ ॥૧॥ ઉપ્કર ઉવાચ-
પૂર્વોત્તરે ટ્વ દિગ્માંગે શિવે વાસ્તુમનોહરે । ભદ્રકાલ્યા ગૃહં
કાર્યં ચિત્રચતૈરલંકૃતમ્ ॥ ૨ ॥ ભદ્રકાર્ણી પદે કૃત્વા તત્ર
સંપૂજયેદ્દિજ । અઢાદશશુજા કાર્યાં ભદ્રકાલી મનોહરા
॥ ૩ ॥ આલીઢસ્યાનસંસ્થાના ચતુઃસિંહરપે સ્થિતા ।
અક્ષમાલા ત્રિશલં ચ લઢ્ગાક્ષર્મં ચ પાર્થિવ ॥ ૪ ॥ લાળ-
ધાપે ચ કર્તવ્યે શંખપથે તથૈવ ચ । સુક્કુચૌ ચ તથા
કાર્ણૌ તથા વેદિકમંડલ ॥ ૫ ॥ ર્કંદશક્તી ચ કર્તવ્યે તથા
પાશાદ્ધતાશનો । હસ્તાનાં ભદ્રકાલ્યાશ્ચ ભવેત્કાંતિકરઃ પરઃ ।
પ્રકથૈવ મહાભાગ રત્નપાત્રધરો ભવેત્ ॥ ૬ ॥ આશિને
શુક્લપક્ષેવ અઢમ્યાં પ્રયતઃ શુચિઃ । તત્ર ચાપુષ્પચર્માયં છત્રં
વર્ણં ચ પૂજયેત્ ॥ ૭ ॥ રાજલિન્ગાણિ સર્વાણિ તથા શાક્ષાણિ
પૂજયેત્ । પુણ્યેર્મેધ્યૈઃ ફલૈર્મધ્યૈર્મોગ્યૈશ્ચ સ્થપનોદરૈઃ । બલિ-
શિશ્ર વિશિષ્ટૈશ્ચ પ્રેક્ષાદાનૈસ્તથૈષ્વ ચ ॥ ૮ ॥ રાત્રૌ જાગરણં
કુર્વાંતૈષ્વેવ લલ્લચાધિપ । ડપોષિતો દ્વિતીયેડહિ પૂજયેત્પુન-
રેવ તામ્ ॥ ૯ ॥ આડધાર્યં ચ સત્કલં પૂજયેદ્લલ્લચાધિપ ।
અર્ચં સંપૂજયેર્વૌ વરદાં મલવત્સલામ્ ॥ ૧૦ ॥ કાત્યાયર્ણી
કામગમાં લલ્લરૂપાં વરપ્રદામ્ । પૂજિતા સર્વકામૈઃ સા
યુનક્તિ લલ્લચાધિપ ॥ ૧૧ ॥ અર્ચં દિ સંપૂજ્ય જગત્પ્રધાનાં

યાત્રા ટ્વ કાર્યાં લલ્લચાધિપેન । પ્રાપ્નોતિ સિદ્ધિં પરમાં
મહેશો જનસ્તયાડ્યન્વોપિ ચ ચિત્તશક્ત્યા ॥ ૧૨ ॥
इति भद्रकालीमत्तम् ।

આશિન શુદિ નવમીને દિવસે ભદ્રકાલીનું મત હેમા-
દ્રિમાં અને વિણ્યધર્મમાં કહ્યું છે. રાત્રી કહે છે-હે પુષ્કર !
આશિન શુદિ નવમીને દિવસે ભદ્રકાલીની પૂજા કેવી રીતે
કરવી ? ૧ પુષ્કર કહે છે-ઈશ્વાન કોણમાં નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રો-
વડે શોભાપમાન ભદ્રકાલીનું મંદિર કરવું, ૨ કપડામાં અઢાર
હાથવાળા *આલીઢ પ્રકારની બેઠક ચાર સિંહના રથ
ઉપર બેઠેલી ભદ્રકાલીની મૂર્તિ આલેખવી. ૩ ર્કદાક્ષીની
માળા, ત્રિશલ, ખડ્ગ, દાહ, ૪ બાણ, ધનુષ, શૂંખ, પશ્ચ,
અક્ષ, સુવ, વેદી, કંમંડલુ, ૫ કંતશક્તિ અને પાશ એક
હાથમાં આપવાં, અને બીજા હાથમાં રતનનું પાત્ર આપ-
વું. ૬ આશિન શુદિ અષ્ટમીને દિવસે પવિત્રતાથી હથીયાર,
દાહ અને વસ્ત્ર વગેરેની પૂજા કરવી. ૭ પવિત્ર પુષ્પ, ફલ
અને સુંદર ભદ્ર્ય બોજનથી રાત્રીનાં ચિહ્નરૂપ સધળાં
શ્લેષ્માનીતથા વસ્ત્રોની પૂજા કરવી. નાના પ્રકારનાં બલિ-
દાન આપવાં. ૮ રાત્રિમાં જાગરણ કરવું અને નાના પ્રકારના
ઉત્સવો કરવા. બીજે દિવસે ઉપવાસ કરી, કેવી
તથા શ્લેષ્મા વગેરે સધળાની પૂજા કરવી. ૯ જે વરદાન
આપનાર છે, ભક્તોમાં પ્રીતિનાળાં છે, યથેચ્છ ગમન
કરનારાં અને બહુ રૂપવાળાં છે, એવાં ભદ્રકાલીની
ઉપર કહેવા પ્રમાણે પૂજા કરવી. તેથી એ દેવી સર્વ
મનોરથો પૂર્ણ કરે છે. ૧૦-૧૧ જગતમાં પ્રધાન ભદ્રકા-
ળીની એવી રીતે પૂજા કરી યાત્રા કરવાથી રાત્રીને પરમ
સિદ્ધિ મળે છે અને બીજા પુરુષોને પશ્ય યથાશક્તિ પૂજા
કરવાથી પરમ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. એવી રીતે ભદ્રકાલીનું
મત કહ્યું છે. ૧૨

૫ કેવીપુરાણોક્ત નવરાત્રમત

અથ દેવીપુરાણોક્ત નવરાત્રમત-બ્રહ્મોવાચ-અપ્ય શક્ત
પ્રવક્ત્ર્યામિ યથા સ્થં પરિપૃષ્ઠાતિ । મહાસિદ્ધિપ્રદં જન્યં
સર્વશનુનિર્બંધમ્ ॥ ૧ ॥ સર્વલોકોપકારાર્થે પૂજયેત્સર્વદ-
લિપ્તિ ॥ કલ્પયેન્ બ્રાહ્મણાયૈશ્વ લલિયૈર્મંધિપાલને ॥૨॥ ગોષ-
નાર્થે વત્સ વૈશ્યૈઃ શૂદ્રૈઃ પુત્રસુલ્કાર્થિભિઃ । સૌમાર્યાર્થે તથા
જીમિર્ધનાર્થે ધનકાર્થિભિઃ ॥ ૩ ॥ મહાત્રતં મહાપુણ્યે
શંકરાચાર્યનુસિતમ્ । કર્તવ્યં દેવરાજેદ્ર દેવીમક્તિસમન્વિતૈઃ
॥ ૪ ॥ કન્યાસંસ્થે રવૌ શક્ત શુક્લમારમ્ય નંદિકામ્ ।
(નંદિકા પ્રતિપદ) અચાર્યી સ્વયંવૈકારી નકારી
સ્વયંવા પુનઃ ॥ ૫ ॥ પ્રાતઃજાગી જિતદ્વંદ્વજિકાલં શિવપૂ-
જકઃ । (શિવશ્ચ શિવા ચ શિવૌ તથોઃ પૂજકઃ) બપહોમસ-
માસતઃ કન્યકાં મોજયેત્સદા । અઢમ્યાં નવ ગેહાણિ દાહ-

* નમજો પગ સંકુચિત કરીને અને ડાળી પગ લાંબી કરીને
બેસવું તેને 'આલીઢ' કહે છે.

જાનિ શુભાનિ ચ ॥ ૬ ॥ એકં વા ચિત્તમાયેન કારયેત્તર-
સત્તમ । તસ્મિન્દેવી પ્રકર્તેષ્યા દૈવી વા રાજતી તુ વા ॥૭॥
ચુદ્ધાર્ક્ષીં લક્ષણોપેતા સજ્જશ્લે ચ પૂજયેત્ । સર્વો-
પહારસંપન્નવચ્ચરત્નકલાદિભિઃ ॥ ૮ ॥ કારયેદ્રથદોહાદિ-
પૂજાં ચ બલિદૈવિકીમ્ । બલિપ્રાદિણો દેવા વિનાયકાદ-
યસ્તસંબંધિર્નાં બલિદૈવિકીમ્ ॥ ૯ ॥ પુષ્પૈશ્ચ દ્રોણચિત્વા-
ચૈર્જાતીપુત્રાગચંપકૈઃ । (દ્રોણઃ કુલ્લકઃ) વિચિત્રાં રચયે-
ત્પૂજામદ્યન્યાહુપવાસયેત્ ॥ ૧૦ ॥ દુર્ગાપ્રતો અપેન્મત્રમેક-
ચિત્તઃ સ્વમાચિત્તઃ । તદર્થયામિનીશેષે વિજયાર્થે નૃપોત્તમઃ
॥ ૧૧ ॥ પંચાન્દ્ર લક્ષણોપેતે મહિષં ચ સુપૂજિતમ્ । વિધિ-
વસ્ત્રાલિકાકીર્તિ જપ્ત્વા લઙ્ગેન ઘાતયેત્ ॥ ૧૨ ॥ તસ્યોત્પ-
રચિદં માંસં મૃદીત્વા પૂજનાદિપુ । નિર્ઝેતાય પ્રદાતવ્યં
મહાકૌશિકમંચિતમ્ ॥ ૧૩ ॥ તસ્યાપ્રતો નૃપઃ સ્નાયાચ્છન્નું
કૃત્વા તુ પિષ્ઠજમ્ । લઙ્ગેન ઘાતયિત્વા તુ વધાય સ્કન્દ-
વિશાલયોઃ ॥ ૧૪ ॥ તતો દેવો પુનઃ પ્રીતઃ ક્ષીરસર્પિર્જેઠા-
દિભિઃ । કુંકુમાગુરુકર્પૂરચંદનૈશ્ચાર્ય્ય ધૂપયેત્ ॥ ૧૫ ॥
હેમાદિદુષ્પરત્નાનિ શાસંસિ ધૂપણાનિ ચ । નૈવેયં સુપ્રમૂતં તુ
દેવ્યં દેવ્યાઃ સુભાવિતે ॥ ૧૬ ॥ દેવીભક્તાપૂજયીત કન્યકાઃ
પ્રમદાયિકાઃ । દ્વિજાતીનંચપંગવાદીનજદાનેન તોષયેત્
॥ ૧૭ ॥ દુર્ગામંત્રિકપરા યે તુ મહાવ્રતપરાશ્ચ યે । પૂજયે-
તાન્વિશેષેણ તત્પ્રા ચંચિકા યતઃ ॥ ૧૮ ॥ માતૃગાં ચૈવ
દેવીનાં પૂજા કાર્યાં તદા નિશિ । ધ્વજચ્છપપતાકાદોલચ્છ-
યેચંચિકાગૃહે ॥ ૧૯ ॥ રથયાત્રાં ચલિશેષં પદ્મચારવાકુ-
લમ્ । કારયેત્પ્રત્યેતે યેન દેવી શાશ્વિધાનકૈઃ ॥૨૦॥ અ-
શ્વમેષમવાપ્રોતિ ભક્તિઃ સુરસત્તમ । મહાનવમ્યાં પૂજેયં સર્વ-
કામપ્રદાયિકા ॥ ૨૧ ॥ સર્વેષુ વત્સ વર્ણેષુ તવ ભક્ત્યા
પ્રકીર્તિતા । કૃત્વાડડમોતિ યશો રાજ્યં પુત્રાપુત્રનસંપદઃ
॥ ૨૨ ॥ इति देवीपुराणोक्तं नवरात्रव्रतम् ।

અહા કહે છે-હે ઇંદ્ર ! તમે જે પ્રશ્ન કરેલો છે, તેનો
ઉત્તર આપું છું તે સારાળો. નવરાત્રનું વ્રત મહાસિદ્ધિ
આપનારું છે, ધન આપનારું છે અને સધળા શત્રુઓના
નાશ કરનારું છે.^૧ તેથી સર્વ લોકોના ઉપકાર માટે યારે
વર્ણોએ એ વ્રત કરવું. બ્રાહ્મણોએ યજ્ઞ માટે, ક્ષત્રિયોએ
પૃથ્વીના પાલન માટે,^૨ વૈશ્યોએ ગાય માટે તથા ધન
માટે, શૂદ્રોએ પુત્રના સુખમાટે, સ્ત્રીઓએ સૌભાગ્યમાટે
અને ધનની ઇચ્છાવાળાઓએ ધનમાટે,^૩ ભક્તિથી,
મહાપુણ્યકારક નવરાત્રિનું વ્રત કરવું. એ વ્રત શીકર આદિ
દેવો પશુ કરે છે.^૪ હે ઇંદ્ર ! કન્યાલંકારિની શુદ્ધિ
પડવાના દિવસથી નવરાત્રનો આરંભ કરવો. તેમાં
કોઈની પાસે માગવું નહીં; એક વખત જમવું અથવા
રાત્રિએ બોળન કરવું;^૫ પ્રાતઃકાલમાં સ્નાન કરવું; ટાઢ

તડકા વગેરે દૂદ સહન કરવાં; ત્રણ વખત શિવની અને
પાર્વતીની પૂજા કરવી; (તથા) જપ અને હોમ કરી
કન્યાઓ જમાડવી, આઠમ આવે ત્યારે વિશેષ ભક્તિ
હોય તો લાકડાંનાં સુંદર નવ ધર કરાવવાં અથવા એક
ધર કરાવવું. તેમાં સોનાની, રૂપાની, માટીની અથવા
લાકડાંની દેવીની મૂર્તિની પૂજા કરવી. તેમ જ ખડ્ગ
અને શૂલની પશુ પૂજા કરવી. વસ્ત્ર, રત્ન અને ફલ વગેરે
સધળા ઉપચારોવડે^૬ રથ, હિંડોળો તથા વિનાયક વગેરે
દેવની પૂજા કરવી.^૭ કુરબક, બીલી, ભુઈ, પુખામ,
અને ચંપા વગેરેનાં પુષ્પોવડે મોટી પૂજા કરવી અને
ઉપવાસ પશુ કરવો.^૮ ચિત્ત સ્થિર રાખી દુર્ગાની પાસે
જપ કરવો. મધરાત થાય ત્યારે રાત્રીએ જપ માટે,^૯
શુભ લક્ષણવાળા પાંચ વર્ષના પાડાની પૂજા કરી 'કાલિ-
કાલિ' એ મંત્ર બહુ ખડ્ગવડે વિધિથી તેને મારી^{૧૦}
તેના મંત્રેલા લોહી અને માંસનો નિર્ઝેતની પૂજા વગેરેમાં
ઉપયોગ કરવો.^{૧૧} તેની આગળ લોટનો શત્રુ કરી
તરવારવડે તેને મારી, રંઢ અને વિશ્વાખને બ્રહ્મદાન
આપ્યા પછી રાત્રીએ સ્નાન કરવું.^{૧૨} પછી દૂધ, ઘી,
જલ, કુંકુમ, અગુરુ, કપૂર અને ચંદન વગેરેથી પ્રસન્ન-
તાપૂર્વક દેવીની પૂજા કરી ધૂપ કરવો.^{૧૩} સુવર્ણ, પુષ્પ,
રત્ન, વસ્ત્ર અને અલંકારવડે દેવીની પૂજા કરવી. પુષ્કળ
નૈવેદ્ય ધરવું તથા દેવીભક્તોની, કન્યાની અને સુવાસિનીની
પૂજા કરવી.^{૧૪} બ્રાહ્મણને, આધિજાને અને પાંગળા વગે-
રેને અન્ન આપી પ્રસન્ન કરવાં.^{૧૫} દેવીની ભક્તિ રાખનારા
અને તેનું વ્રત કરનારાઓની સારી પેઠે પૂજા કરવી;
કારણ કે ચંડિકા તદ્દુપ છે.^{૧૬} તે રાત્રિમાં માતૃકાઓની
અને દેવીઓની પૂજા કરવી. દેવીના મંદિર ઉપર જવળ,
છત્ર અને પતાકા વગેરે ચડાવવાં.^{૧૭} રથ યાત્રા કરાવવી,
બ્રહ્મદાન અપાવવું અને ઢોલ વગેરે વાદ્યોના શબ્દો
કરાવવા; તેથી દેવી પ્રસન્ન થાય છે.^{૧૮} આ પ્રમાણે
ભક્તિથી પૂજા કરવાથી અશ્વમેષ યજ્ઞનું ફળ મળે છે.
મહાનવમીને દિવસે આ પૂજા સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર
છે.^{૧૯} હે ઇંદ્ર ! તમારી ભક્તિ બ્રહ્મ મેં આ પૂજા કહી
છે. જે પુરુષ એવી રીતે પૂજા કરશે તેને ધન, રાજ્ય,
યજ્ઞ, પુત્ર, આયુષ્ય અને સંપત્તિ મળશે.^{૨૦} એવી રીતે
દેવીપુરાણમાં નવરાત્રનું વ્રત કહેલું છે.

—પ્રત્યક્ષગ્રાન્થ—

૬ મહાનવમીને દિને કરવાની દુર્ગાપૂજાનો પ્રકાર

અથ મહાનવમ્યાં દુર્ગાપૂજાવિધિઃ । આશ્વયુક્કુલપક્ષસ્ય
નવમ્યાં પ્રયત્તાત્મવાન્ । અક્ત્યા સંપૂજયેદેવ દેવીં સંપ્રાર્થયે-
ત્તાઃ ॥ ૧ ॥ મહિષશ્ચિ મહામાયે ચાઙ્ગે હંદમાકિનિ ।
દ્રવ્યમારોગવિજયં દેહિ દેવિ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૨ ॥ મૃતપ્રે-
તપિશાચેભ્યો રક્ષોમ્યથ મહેશ્વરિ । દેવેભ્યો માતૃવેમ્યથ
અયેભ્યો રક્ષ માં સદા ॥૩॥ ૩મે ત્રદ્વાપિ કૌમારિ વિષ્ણુવે

૧ 'અન્ધપંગવાદીન્' इत्यत्र 'अन्धपाखण्डान्' इति पुराणे
पाठे वर्तमानेऽपि तस्यानर्थकत्वादन्यथावादीनित्ययमेव पाठोऽ-
र्थतः समीचीन इति मत्वाऽत्र निवेशितः ।

પ્રસીદ્ધ મે । કુમારીર્ભોજયિત્વા ચ વ્યાદાચ્છાદનાદિકમ્
 ॥ ૪ ॥ નવ સમ્પાદપંચૈવ સ્વસ્ય ચિતાનુસારતઃ । શાન્તં ચ
 યસ્ય યથેત્ત સ તથસ્તેન પૂજયેદ્ ॥ ૫ ॥ યતઃ શક્તેષુ
 સા દેવી નિઘસત્યેવ સન્તતમ્ । શાન્તમિતિ પાઠઃ । શાન્તં
 તપુસ્તકમ્ ॥ ૬ ॥ દુર્ગામંકિતરંગિણ્યાં દેવ્યાઃ જપ-
 નારી વિશેષઃ શિવરહસ્યે-યે મેઝમૂર્ચંગતસંચક્રતામિષેકાં
 પંચામૃતૈર્ગિરિસુતામભિષેચન્તિ । તે વિઘ્નકલ્પમહમ્બુય
 હ્વેવરૂપા રાજ્યામિષેકમતુલં પુનરામુવંતિ ॥ ૭ ॥
 દેવીપુરાણે-છર્ગંધિપુષ્પતોયેન જાપયિત્વા નરઃ શિવામ્ ।
 નાગલોકં સમાસાય ક્રીઢતે પન્નૈઃ સહ ॥ ૮ ॥
 દ્રોણપુષ્પં વિશ્વપત્રં કરધીરોત્પલાનિ ચ । સ્નાનકાલે
 પ્રયોજ્યાનિ દેવ્યૈ પ્રીતિકરાણિ ચ । અગત્યૈ નરો
 વૃત્વા વિષ્ણુલોકે મહીયતે ॥ ૯ ॥ સ્નાપયિત્વા નરો દુર્ગા
 નવમ્યાં દેમવારિણા । સૌવર્ણયાનમારુઢો વહ્નિઃ સહ
 મોદતે ॥ ૧૦ ॥ રત્નોદકૈર્વિષ્ણુલોકં ભત્તે બાંધવૈઃ સહ ।
 ધૃતેન સ્નાપયેયસ્તુ તસ્ય પુણ્યફલં શ્ચ ॥ ૧૧ ॥ દશપૂર્વા-
 ન્દશપરાનામ્નાનં ચ વિશેષતઃ । ભવાર્વાત્સમુદ્રત્ય દુર્ગા-
 લોકે મહીયતે ॥ ૧૨ ॥ ધીરેણ સ્નાપયેયસ્તુ શ્વદામક્તિ-
 સમન્વિતઃ । ચંદિકાં વિધિવદ્ધીર દ્વંદ્વલોકે મહીયતે ॥ ૧૩ ॥
 સ્નાપયેદ્ધિપિના વીર વૃન્ધા દુર્ગા મહીપતે । રાજતેન વિમા-
 નેન શિવલોકે મહીયતે ॥ ૧૪ ॥ પૈંગગચ્ચેન ચો દુર્ગા તથા ચ
 કુશવારિણા । સ્નાપયેદ્ધિવિચન્મન્નૈર્જ્ઞાસ્નાનં હિ તત્સમૃતમ્
 ॥ ૧૫ ॥ આક્રોધેપિ ચ યો દુર્ગા પૈંગગચ્ચેન ચંદિકામ્ ।
 સ્નાપયેન્નૃપશારૂલ્લ સ ગચ્છેદ્વિષ્ણુસન્નિધૌ । તથા ચંદીગા-
 યત્ર્યા ॥ ૧૬ ॥ સા ચ-નારાયણ્યે ચ વિષ્ણુ ચંદિકાયૈ ચ
 ધીમહિ । તન્નર્થં વી પ્રબોદયાવિતિ ॥ ૧૭ ॥

હે દેવ ! આશો શુદ્ધિ નવમીને દિવસે મન સ્થિર
 રાખી, ભક્તિથી દેવીની પૂજા કરી નીચે પ્રમાણે પ્રાર્થના
 કરવી. 'હે મહિષાસુરને મારનારી ! હે મહાભાયે ! હે
 યામુંડે ! હે મુંડની માળાવાળી ! હે દેવિ ! હું આપને
 નમસ્કાર કરું છું, માટે મને દ્રવ્ય, આરોગ્ય અને જ્ય
 આપો. તમને નમસ્કાર હો ! હે મહેશ્વરિ ! ભૂત, પ્રેત,
 પિશાચ, રાક્ષસ, દેવ, મનુષ્ય અને બધી મારું સદા રક્ષણ
 કરો. હે ઉમે ! હે બ્રહ્માણિ ! હે કૌમારિ ! હે વિશ્વરૂપે !
 મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.' એવી રીતે પ્રાર્થના કરી, ૭-૪
 નવ, આઠ, સાત અથવા પાંચ-જેવી જેની શક્તિ તે
 પ્રમાણે કન્યાઓને જમાડી, ઓઢણી વગેરે કપડાં
 આપવાં. જેની પાસે જે શ્વ હોય તેની પૂજા કરવી.
 કારણ કે શ્વમાં દેવી નિરંતર વસે છે. (ઉપલાં
 વચનમાં શ્વની જગાએ 'શ્વા' એવા પશુ પાઠ છે,
 ત્યાં 'પુસ્તક' એવો અર્થ કરવો.)^{૧-૧} દુર્ગાભક્તિતર-
 ગિણીમાં દેવીને નવરાવવા વગેરેમાં વિશેષ કહેલું છે.
 શિવરહસ્યમાં-મેઝપર્વત ઉપર રહેલા સમુદાયો જેને
 અભિષેક કરે છે, એવાં દેવીને પંચામૃતવડે જે સ્નાન

કરાવે છે તે પુરોહિત દેવતાના કલ્પપર્વત રાજ્યાભિષેકનું
 સુખ ભોગવે છે અને રૂપવાળા થાય છે.^૭ દેવીપુરાણમાં
 લખ્યું છે કે-જે પુરુષ પાર્વતીને સ્નાન કરાવી સુર્ગધિ પુષ્પ
 ચડાવે તે નાગલોકમાં જન્મ સર્પોની સાથે કીડા કરે છે.^૮
 દેવીને સ્નાન કરાવી કુરુપક અને કરેણનાં પુષ્પ, બિંદીનાં
 પત્ર તથા કમળ ચડાવવાથી દેવી પ્રસન્ન થાય છે,
 અને એવી રીતે દેવીને પ્રસન્ન કરનાર વિષ્ણુલોકમાં પૂજ્ય
 છે.^૯ જે પુરુષ નવમીને દિવસે સુવર્ણનાં જલવડે દુર્ગા-
 દેવીને સ્નાન કરાવે, તે સોનાના વિમાનમાં યેસી વસુની
 સાથે મોજ માણે છે.^{૧૦} જે રત્નનાં જલવડે દેવીને
 સ્નાન કરાવે, તે સંબંધીઓ સાથે વિષ્ણુલોકમાં જ્ય
 છે. જે પુરુષ ધીવડે દેવીને સ્નાન કરાવે છે, તે દશ થઈ
 ગયેલા પુરુષોના, દશ થનાર પુરુષોના તથા અગ્યારમા
 પોતાનો આ સંસારસમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરે છે અને દુર્ગાના
 લોકમાં પૂજ્ય છે.^{૧૧-૧૨} જે પુરુષ દ્વંદ્વવડે દેવીને સ્નાન
 કરાવે છે, તે દ્વંદ્વલોક (સ્વર્ગ) માં પૂજ્ય છે.^{૧૩} જે પુરુષ
 દહીવડે દેવીને સ્નાન કરાવે છે, તે રૂપાના વિમાનમાં યેસી
 શિવલોકમાં પૂજ્ય છે.^{૧૪} જે પંચગવ્ય તથા દર્બના
 જલવડે મંત્ર બણી વિધિથી દેવીને સ્નાન કરાવે છે, તે
 બ્રહ્મસ્નાન કહેવાય છે.^{૧૫} હે રાજન ! જે માણસ પંચ-
 ગવ્યવડે દુર્ગાદેવીને એક દિવસ સ્નાન કરાવે, તે વિષ્ણુની
 સમીપમાં જ્ય છે.^{૧૬} તે સ્નાન દેવીને 'નારાયણ્યે ચ' આ
 ચંદીગાયત્રીવડે કરાવવું.^{૧૭}

કાલિકાપુરાણે-કપિલાપંચગચ્ચેન વધિક્ષીરયુતેન ચ ।
 સ્નાનં શતગુણં પ્રોકમિતરેખ્યો નરાધિપ ॥ ૧૮ ॥ અવિષ્યે-
 ચંદિકાં સ્નાપયેયસ્તુ નર દુષ્ટરસેન ચ । ગારુડેન સ યાનેન
 વિષ્ણુના સહ મોદતે ॥ ૧૯ ॥ પિતૃહરિણ્ય યો દુર્ગા મધુના
 પયસાપિ ચ । સ્નાપયેત્તસ્ય પિતરસ્તુતા વર્ષસહસ્રકમ્
 ॥ ૨૦ ॥ પૌર્ણમાસ્યાં નવમ્યાં વા અદમ્યાં વા નરાધિપ ।
 સ્નાપયિત્વા તીર્થજલૈર્વાજપેયફલં ભવેત્ ॥ ૨૧ ॥ સ્નાપ-
 યિત્વા નદીતોયૈર્ગૌંધચંદનવારિણા । ચંદ્રાંશુનિર્મલઃ શ્રીમાંશ્વંદ્ર-
 લોકે મહીયતે ॥ ૨૨ ॥ સ્નાપયેયસ્તુ ચૈર્દેવી નરઃ કપૂર-
 વારિણા । સ ગચ્છતિ પરં સ્થાનં યત્ર સા ચંદિકા સ્થિતા
 ॥ ૨૩ ॥ ચંદિકાં સ્નાપયિત્વા તુ શ્વદાપાશુરવારિણા ।
 દ્વંદ્વલોકં સમાસાય ક્રીઢતે સહ કિન્નરૈઃ ॥ ૨૪ ॥ વારાહીતમ્ને-
 વહ્નરેણ મન્ત્રેણ પાષાદીનય પોદશ । હૃત્તૈરુપચારૈશ્ચ પૂર્વ-
 પ્રોક્તૈશ્ચ ઐવ ॥ ૨૫ ॥ દ્વાદશાંગેન યોડ્યેયં ચંદિકાં
 પૂજયેન્નરઃ । દશપદ્મસહસ્રાણિ વર્ષાણાં મોદતે દિવિ ॥ ૨૬ ॥
 આપઃ ક્ષીરં કુશાપ્રાણિ અક્ષતા વૃષિર્લઙ્કુલાઃ । સહા સિદ્ધા-
 યંકા દૂર્વાં કુંકુમં રોચનં મધુ । અઘ્યૌડયં કુશશારૂલ્લ દ્વાદ-
 શાંગ ઉદાહતઃ (સહા સદેવી) ॥ ૨૭ ॥ કુમારીસુવ્રતમ્-
 અનેન પૂજયેયસ્તુ સ યાતિ પરમાં ગતિમ્ । અઘ્યાંગાર્ય
 સમાપૂર્ણે દેવ્યા મુર્તિ નિવેદયેદ્ । દશવર્ષસહસ્રાણિ દુર્ગાલોકે
 મહીયતે ॥ ૨૮ ॥ આપઃ ક્ષીરં કુશાપ્રાણિ દધિ સર્વિથ

તંદુલાઃ । તિલાઃ સિદ્ધાર્થકાથૈઃ અર્ધાંગોઽર્ધ્યઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૨૧ ॥ મવિષ્યે-રત્નચિત્રવાજૈઃ પુષ્પૈર્દશિકૃત્વાંકુરૈસ્તિલઃ । સામાન્યઃ સર્વદેવાનામર્ચાંડ્યં પરિકીર્તિતઃ ॥ ૩૦ ॥ મૃતપાત્રેણ નરો દત્તા વાજપેયફલં કમેત્ ॥ તાલપાત્રાચ્ય-વાનેન પૌંદરીકફલં કમેત્ ॥ ૩૧ ॥ દત્તા સૌવર્ણપાત્રેણ કમેત્ ॥ ૩૨ ॥ અર્ચ્યૈ દત્તા તુ રૌપ્યેણ આપ્ત રાજ્યં ફલં કમેત્ ॥ ૩૩ ॥ પદ્માસપત્રપત્રાર્ચ્યાં ગોસહસ્રફલં કમેત્ ॥ ૩૪ ॥ રૌપ્યપાત્રેણ દુર્ગાયૈ વિષ્ણુયાગફલં કમેત્ ॥ ચંદ્રનેન છર્ગપંચ આર્યાં યસ્તુ સમાલમેત્ ॥ ૩૫ ॥ કુંકુમેન ચ લિંગાંગાં ગોસહસ્રફલં કમેત્ ॥ વિલિપ્ય કૃષ્ણાગુરુણ વાજપેયફલં કમેત્ ॥ ૩૬ ॥ મૃગાતુલ્યેન કૃત્વા જ્યોતિષ્ટોમફલં કમેત્ (મૃગઃ કસ્તૂરી) । તથા-ચંદનાગુરુકપૂરૈસ્તુ દુર્ગાં વિલેપ-યેત્ ॥ સંવત્સરશતં દિવ્યં શ્રક્ષલોકે મહીયતે ॥ ૩૬ ॥

કાલિપુરાણમાં કહ્યું છે કે-હે રાજન । બીજાં સ્નાન કરતાં કપિલા ગાયના દહીં દૂધ વગેરે પંચગવ્યવડે સ્નાન કરાવવાથી સોગણું પુણ્ય થાય છે. ૧૮ બવિષ્યપુરાણમાં લખ્યું છે કે-જે પુરુષ સેરડીના રસવડે ચંદી દેવાને સ્નાન કરાવે છે, તે વિષ્ણુની સાથે મરુડરૂપી વાહનથી આનંદ પામે છે. ૧૯ જે માણસ પિત્રોના ઉદ્દેશથી દૂધ અને મધવડે ચંદીને સ્નાન કરાવે છે, તેના પિત્રો હજાર વર્ષોપર્યંત તૃપ્ત રહે છે. ૨૦ હે રાજન । પૂર્ણિમા, નવમી અથવા અષ્ટ-મીને દિવસે તીર્થોદકવડે દેવીને સ્નાન કરાવવાથી વાજપેય યજ્ઞનું ફળ મળે છે. ૨૧ જે પુરુષ નદીનાં સુગંધી ચંદનવાળાં જળવડે દેવીને સ્નાન કરાવે છે, તે ચંદ્રનાં ઢિરણ જેવા સ્વચ્છ અને લક્ષ્મીવાળા યજ્ઞચંદ્રલોકમાં પૂજાય છે. ૨૨ જે પુરુષ કપૂરનાં જળવડે દેવીને સ્નાન કરાવે તે પરમ સ્થાનને પામે છે, કે જ્યાં ચંદિકા રહે છે. ૨૩ જે પુરુષ અચૂરનાં જળવડે સ્નાન કરાવે, તે ઇન્દ્રલોકમાં બર્ષ ઢિનરો સાથે ક્રીડા કરે છે. ૨૪ વારાહીતંત્રમાં કહેલું છે કે-હે ભૈરવ । છ અક્ષરનો મંત્ર બળી પાછ વગેરે ષોડશોપચારવડે પૂજા કરવી. ૨૫ જે માણસ દાદશ (બાર) અંગવાળા અર્ધવડે દેવીની પૂજા કરે, તે હજાર દશ પદ્મ વર્ષોપર્યંત સ્વર્ગમાં આનંદ પામે છે. ૨૬ જલ, દૂધ, દર્ભના અગ્રભાગ, અક્ષત, દહીં, તાંદુલ, સેરડી, સર્પવ, દૂવો, કંકુ, ગોરોચન અને મધ એટલી વસ્તુ એકઠી થવાથી દાદશાંગ અર્ધ કહેવાય છે. ૨૭ આ વિધિથી જે પુરુષ કુમારીની પૂજા કરે, તે પરમ પદને પામે છે. જે માણસ દેવીને અષ્ટાંગ અર્ધ આપે તે દશ હજાર વર્ષો સુધી દેવીલોકમાં રહે છે. ૨૮ જલ, દૂધ, દર્ભના અગ્રભાગ, દહીં, લી, તાંદુલ, તિલ અને સર્પવ એ અષ્ટાંગ અર્ધ કહેવાય છે. ૨૯ બવિષ્ય-પુરાણમાં લખ્યું છે કે-રત્ન, બિલી, અક્ષત, પુષ્પ, દૂધ, દહીં, કુંકુ અને તિલ એટલી વસ્તુ એકઠી થવાથી સર્વ વનો સામાન્ય અર્ધ થાય છે. ૩૦ એ અર્ધ માટીના

પાત્રમાં આપવાથી વાજપેયનું ફળ થાય છે. ત્રાંખાનાં પાત્રમાં અર્ધ આપવાથી પૌંડરીકનું ફળ થાય છે. ૩૧ સોનાનાં પાત્રમાં આપવાથી ધણું સોનું મળે છે અને જે ધારે તે સિદ્ધ થાય છે. ૩૨ રૂપાનાં પાત્રમાં અર્ધ આપવાથી આયુષ્ય વધે છે અને રાજ્ય મળે છે. ખાખરાનાં અથવા કમલના પાદાંવડે અર્ધ આપવાથી હજાર ગોદાનનું પુણ્ય મળે છે. ૩૩ રૂપાનાં પાત્રવડે અર્ધ આપવાથી વિષ્ણુમાત્રનું ફળ મળે છે. દુર્ગા દેવીને સુગંધી ચંદન અથવા કંકુ ચડાવવાથી હજાર ગોદાનનું પુણ્ય મળે છે. ૩૪ કૃષ્ણ-ચુર ચોપડાથી વાજપેય યજ્ઞનું ફળ મળે છે. ૩૫ કરતૂરી ચોપડાથી જ્યોતિષ્ટોમનું ફળ મળે છે. જે માણસ દુર્ગા દેવીને ચંદન, કપૂર અને અચૂરનો લેપ કરે, તે દેવતાનાં સંકટો વર્ષ સુધી સ્વર્ગમાં પૂજાય છે. ૩૬

દેવીપુરાણે-ચંદનાગુરુકપૂરૈઃ શ્વપ્નપિષ્ટૈઃ સંકુક્રુમૈઃ । દુર્ગામાલિપ્ય વિધિશ્વત્કલ્પકોટિં વસેરિવિ ॥ ૩૭ ॥ ચંદન મદકપૂરોચનં ચ તુલ્યમ્ । યતેન લેપયેરેર્ધીં સર્વકામા-નવામુપાત્ ॥ ૩૮ ॥ પુષ્પાણિ દેવીપુરાણે-મલ્લિકા ઉત્પલં પર્થ શામીપુલાગચંપકમ્ । અશોકં કર્ણિકારં ચ દ્રોણપુષ્પં વિશેષતઃ ॥ ૩૯ ॥ કરવીરં શામીપુષ્પં કુંકુદં નાગકેસરમ્ । કુંદલ્લ યુધિકા મહી પુલાગર્થપત્તં નલમ્ ॥ ૪૦ ॥ જપા ચ કેતકી મહી વૃદ્ધતી શતપત્રિકા । તથા કુમુદલહારચિ-લ્લપાટકમાલતી ॥ ૪૧ ॥ યાવની ચક્રુકાશોકરક્તનીલો-રપ્પલાનિ ચ । દમનં મરુચકં ચૈવ શતથા પુષ્પદ્વયે ॥ ૪૨ ॥ કેતકી ચાતિમુકશ ચૈષ્વંક ચક્રુકાશ્વપિ । કુમુદં કર્ણિકારં ચ સિદ્ધરામ સમૃદ્ધયે । ચિત્રવત્રેરલ્લદૈશ્વ સકુરેર્ધીં પ્રપૂજયેત્ । સર્વપાપવિનિર્મુકઃ શિવલોકે મહીયતે ॥ ૪૩ ॥ મળિમૌ-લિકમાલ્કાં ચ તિતાનં દુકુલં તથા । ઘટાદિ સર્વદા દત્વા હેમપુષ્પં તુ શક્તિઃ ॥ ૪૪ ॥ તાવગ્નિશ્ચ હતાઃ પુનઃ પૌંદ્રૈશ્ચ સમંતતઃ । શિયા સહૈવ યુજ્યંતે હેમપુષ્પૈઃ શિવાર્ચનાત્ ॥ ૪૫ ॥ મવિષ્યે-પ્રત્યેકમુક્તપુષ્પેઽવશાનિષ્કફલં કમેત્ । સર્વલેપે ચ તેષ્વેવ દ્વિગુણં કાંચનસ્ય ત્વ । કરવીરસ્રજામિશ્ચ પૂજયેશ્વસ્તુ ચંદિકામ્ । સોડપ્રિષ્ટોમફલં લક્ષ્મ્યા સૂર્યલોકે મહીયતે ॥ ૪૬ ॥ પૂજયિત્વા નરો મક્ત્યા ચંદિકાં પદ્મ-માલયા । જ્યોતિષ્ટોમફલં પ્રાપ્ય સૂર્યલોકે મહીયતે ॥ ૪૭ ॥ શામીપુષ્પસ્રજામિશ્ચ આર્ચાં સંપૂજ્ય યત્નતઃ । ગોસહસ્રફલં પ્રાપ્ય વિષ્ણુલોકે મહીયતે ॥ ૪૮ ॥ પૂજયિત્વા તુ રાજેન્દ્ર અલ્લયા વિધિવન્નૃપ । કુશપુષ્પસ્રજામિશ્વ પિતૃલોકમવા-મુપાત્ ॥ ૪૯ ॥ છર્ગચયુતપુષ્પેસ્તુ પૂજયેશ્વસ્તુ ચંદિકામ્ । માલાનિર્માલ્યા વાપિ સોડપ્રમેષફલં કમેત્ ॥ ૫૦ ॥ સુવર્ણનાં છવર્ગસ્ય શતે રત્ને ફલં કમેત્ । માલયા ચિત્રવત્રાણાં નવમ્યાં શુભલેન ચ ॥ ૫૧ ॥ નીલોત્પલશ-જામિશ્ચ પૂજયેશ્વસ્તુ ચંદિકામ્ ॥ વાજપેયફલં પ્રાપ્ય લક્ષ-લોકે મહીયતે ॥ ૫૨ ॥ નીલોત્પલશ્ચેન યો ચૈ માલ્કાં પ્રયચ્છતિ । વર્ષકોદિસહસ્રાણિ વર્ષકોદિશતાનિ ચ ।

દુર્ગાહરતાં યાતો દુર્ગાલોકે મહીયતે ॥૬૩॥ તથા-વિચિત્તાં
પૂજયેદુર્ગાં દિવ્યપુષ્પાશિવાસિતામ્ । તાલદ્વંતેન સંવીર્ય
મહાસત્રફલં લભેત્ ॥ ૫૪ ॥

દેવીપુરાણમાં લખ્યું છે કે-એ માણસ અચુર, કપૂર,
કેસર અને ચંદન ધસી વિવિધી દેવીને લેપ કરે,
તે કરોડ કલ્પપર્યંત સ્વર્ગમાં રહે છે. ૭૦ ચંદન, કસ્તૂરી,
કપૂર અને ગોરોચનાવડે દેવીને લેપ કરવાથી સઘળી
ધન્યા પૂરી થાય છે. ૭૮ દેવીપુરાણમાં પુષ્પો માટે કહે
છે કે, મલ્લિકા, ઉપલ, પદ્મ, ખીજડી, પુનાગ, ચંપો,
અરોઝક, કુરબક, કરવીર, કમ્બો, નામકેસર, ડાહર, જુધ,
જાપા, કેવડો, મહી, બોરિંગણી, શ્વતપત્રિકા, ચંદ્રવિકાસી
કમલ, લાલ કમલ, પાટલા, માલતી, યાવની, બોરસળી,
અરોઝક, કાળાં કમલ, દમન, અરુબક, કેતકી, અતિમુક્ત,
અપેરીઓ, કાળીકા, સિદ્ધિવાર અને અખંડ મિલ્લદલવડે
એક વખત દેવીની પૂજા કરનાર સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ
શિવલોકમાં પૂજ્ય છે. ૭૯-૪૭ મણિ, મોતીની માળા,
સુંદર રેશમી વસ્ત્ર, ધડા અને હેમ (સુવર્ણ) પુષ્પવડે
યથાશક્તિ દાન કરવાથી અને હેમપુષ્પવડે શિવની પૂજા
કરવાથી પુષ્પ જોટલા પુત્ર પૌત્ર અને લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય
છે. ૪૪-૪૫ ભવિષ્યપુરાણમાં કહે છે કે, છૂટાં પુષ્પવડે
પૂજા કરવાથી દશ નિષ્કનાં દાનનું ફલ મળે છે. પુષ્પની
માળાવડે પૂજા કરવાથી અમરું ફલ મળે છે. જે માણસ
કેશજની માળાવડે ચંદીની પૂજા કરે છે, તેને અગ્નિષ્ટોમનું
ફલ મળે છે અને તે સૂર્યલોકમાં પૂજ્ય છે. ૪૬ જે માણસ
કમલની માળાવડે ભક્તિથી ચંદીની પૂજા કરે, તે જ્યો-
તિષ્ટોમના ફલને પામી સૂર્યલોકમાં પૂજ્ય છે. ૪૭ જે
માણસ ખીજડીનાં પુષ્પવડે દેવીની પૂજા કરે તે હજાર
જોદાનનાં પુણ્યને પામી, વિષ્ણુલોકમાં પૂજ્ય છે. ૪૮ જે
પુરુષો શ્રદ્ધાથી દર્ભનાં પુષ્પની માળાવડે દેવીની પૂજા કરે તે
પિતૃલોકમાં જ્ય છે. ૪૯ જે મનુષ્ય સુગંધી પુષ્પો, તેઓની
માળાઓ અથવા એક માળાવડે દેવીની પૂજા કરે છે તે
અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ પામે છે. ૫૦ અને સો સુવર્ણ અર્થાત્
સોનાની મુદ્રા આપવાનું ફલ મેળવે છે. જે પુરુષ નવમીને
દિવસે મિલ્લવત્રની માળા, ગુગલ અને કાળાં કમળની
માળાવડે ચંદીની પૂજા કરે તે વાજપેય યજ્ઞનું ફલ પામી,
શિવલોકમાં પૂજ્ય છે. ૫૧-૫૨ જે માણસ હજાર કાળાં
કમળની માળા દેવીને યડાવે તે કરોડો વર્ષ સુધી મહા-
દેવનો સેવક થઈ શ્રેયલોકમાં પૂજ્ય છે. ૫૩ તેમ જ ચંદીને
ચન્દનનો લેપ કરી સુગંધી પુષ્પ યડાવી ચંપો કરવાથી
મહાસત્રનું ફળ મેળવે છે. ૫૪

અવિષ્યે-સર્વેષામેવ ધૂપાનાં દુર્ગાયા ગુગુલુઃ પ્રિયઃ ।
મંત્રસ્તુ-ધૂપોડયં દેવદેવેશિ વ્રુગુગુલુઽયોજિતઃ । યુદ્ધાગ વરદે
માતૃર્દુર્ગે દેવિ નમોસ્તુ તે । કૃષ્ણાગુરં નરો દત્ત્વા ગોસહસ-
કલ્પં લભેત્ ॥ ૫૫ ॥ માહિષાસુરવ્રતામ્યકં દત્ત્વા ચિત્તવન-

યાપિ ચા । વાજપેયકલ્પં પ્રાપ્ય સૂર્યલોકે મહીયતે ॥ ૫૬ ॥
સકૃષ્ણાગુરુધૂપેન મહિષાસુરેન મંગલઃ । શોષયેત્પાપકલ્પિકં
યથાગ્રિરિવ કાંચનમ્ ॥ ૫૭ ॥ કૃષ્ણાગુરં સકર્પૂરં ચંદનં
સિલ્લકં તથા । તથાશ્વત્થઃ સમુચયે । મગવસ્યે નરો ધૂપ-
મિમં દત્ત્વા નરાષિપ । હ્રદ કામાનવાપ્ન્યતે દુર્ગાલોકે મહી-
યતે ॥ ૫૮ ॥ વ્રુત્તદીપપ્રદાનેન ચંદિકાં પૂજયેત્તરઃ । સોઽશ્વ-
મેષકલ્પં પ્રાપ્ય દુર્ગાયાસ્તુ ગણો મંબેત્ ॥ ૫૯ ॥ તૈલદીપ-
પ્રદાનેન પૂજયિત્વા ચ ચંદિકામ્ । વાજપેયકલ્પં પ્રાપ્ય
મોદતે સહ કિન્નરૈઃ ॥ ૬૦ ॥

ભવિષ્યપુરાણમાં લખ્યું છે કે-સઘળા ધૂપમાં યુગળનો
ધૂપ દેવીને પ્રિય છે. તે ધૂપનો મંત્ર-“હે દેવેશ્વ ! હે
વરદ ! હે માતા ! હે દેવિ ! તમને નમસ્કાર કરું છું, માટે
ધીવાળા યુગળના ધૂપનું ગ્રહણ કરો.” કૃષ્ણાગુરુનો ધૂપ
કરવાથી હજાર જોદાનનું પુણ્ય થાય છે. ૫૫ જે માણસ
ભેંસના ધીવાળાં બિલ્લનો ધૂપ કરે, તે વાજપેય યજ્ઞનું
ફળ પામી સૂર્યલોકમાં પૂજ્ય છે. ૫૬ જેમ અગ્નિ સોનાના
મેલને દૂર કરે છે, તેમ ચંદી દેવી ભેંસના ધીવાળા અચુ-
રનો ધૂપ કરવાથી પાપ દૂર કરે છે. ૫૭ શ્વત્સુમુખ્યમાં
લખ્યું છે કે-હે રાજા ! જે માણસ ચંદીને કૃષ્ણાગુરુ,
કપૂર, ચંદન અને સિલ્લકનો ધૂપ કરે તે આ લોકમાં
સઘળા ભોગ ભોગવી અંતે દુર્ગાલોકમાં પૂજ્ય છે. ૫૮ જે
માણસ ધીના દીવા આપી ચણ્ડીની પૂજા કરે, તે અશ્વ-
મેધનાં ફલને પામી ચણ્ડીનો ગચ્છ થાય છે. ૫૯ જે
તેલના દીવા આપી ચણ્ડીની પૂજા કરે છે, તે વાજપે-
યનાં ફળને પામી કિન્નરો સાથે આનંદ પામે છે. ૬૦
તેનો મંત્ર-

મંત્રસ્તુ-અગ્નિજ્યોતી રવિજ્યોતિર્થંદ્રજ્યોતિસ્તથૈવ ચ ।

જ્યોતિષામૃતમો દુર્ગે દીપોડયં પ્રતિષ્ઠતામ્ ॥ ૬૧ ॥

શિવહરસ્વે-દેવીવ્યતે સત્કનકોઞ્જલપથરાગરત્નપ્રમામરણ-
હેમમયે વિમાને । દિવ્યાંગનાપરિવ્રતે નયનામિરામં પ્રજ્વાલ્ય
દીપમમલં મનને મવાન્યાઃ ॥ ૫૨ ॥ મવિષ્યે-વૃત્તેન કુરુ-
શાર્ફલ જ્ઞામાવાસ્ત્વાં તુ કાર્તિકે । વિશેષતો નવમ્યાં તુ
તુ મક્તિશ્રદ્ધાસમન્વિતઃ ॥ ૬૩ ॥ યાવંતં દીપસંધર્તાં વૃત્તે-
નાપૂર્યં કોષયેત્ । તાત્કલ્પસહજાણિ દુર્ગાલોકે મહીયતે
॥ ૬૪ ॥ દીપપ્રદાનં યો દયારેવેષુ ત્રાજ્ઞણેષુ ચ । તેન દીપ-
પ્રદાનેન અશ્વર્યાં ગતિમાપ્નુયાત્ ॥ ૬૫ ॥ ગુહલંઘં વૃતાતં
ચ તથા શર્કરયાપિ ચ । વૃત્તેન પરિપ્રકાશં દત્ત્વા ચ ત્રાજ્ઞણઃ
પદમ્ । સ્થાપિતિ શેષઃ ॥ ૬૬ ॥ શાલ્વોદનં રસાલં ચ
પાનં ચદ્રજં તથા । યઃ પ્રચક્ષતિ દુર્ગાયૈ સ ગચ્છતિ
શિવાલયમ્ (શિવા દુર્ગા) ॥ ૬૭ ॥ રસાલુ સૂપશાન્ને-
ર્હૃષ્દમ્લદ્ધિશર્કરાપયઃસાપિતંદુમરિવૈઃ હગાહિતા ।
પિત્તનાશામરુષિં નિદતિ વૈ મોદનં ચ કુલ્લે રસાલિકા
॥ ૬૮ ॥ પાનકં વૈથકે-ગૌદમન્કમનમ્લં વા પાનકં હર-
મીકૃતમ્ । તદેવ સંદમ્લદ્ધીકાર્કશસહિતં નરઃ । સાન્ક-

સતીકળે સુહિત પાનકં દયાનિરત્યયમ્ । (નિરત્યયં તત્કા-
લમ્) ॥ ૬૧ ॥ મહયા પાચસં યુક્તં શર્કરાસહિતં પુનઃ ।
યઃ પ્રયચ્છતિ દુર્ગાયૈ તસ્ય રાજ્યં કરે સ્થિતમ્ ॥ ૭૦ ॥

‘હે દુર્ગે ! હે દેવિ ! અમિ, સર્થે અને ચન્દ્રનાં તેજ
કરતાં ઉત્તમ તેજવાળા આ દીવાનું તમે પ્રદક્ષ કરો.’^{૧૧}
શિવરહસ્યમાં લખ્યું છે કે—જે માણસ ચંદીના મંદિરમાં નેત્રને
સુખ આપે તેવો સુંદર દીવો કરે તે પુષ્કરજ મથિઓની
અને રત્નોની કાંતિથી અતિ શૌભાયમાન સોનાના વિમાન-
માં બેસી અમ્બરાઓની સાથે ફીડા કરે છે.^{૧૨} બલિષ્ઠપુ-
રાણુમાં લખ્યું છે કે—હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! જે આસી માસની
અમાસને દિવસે અને વિશેષે કરી નવમીને દિવસે જેટલા
ઘીના દીવા કરે, તે તેટલા હજાર કરૂં દુર્ગાલોકમાં
પૂજાય છે.^{૧૩-૧૪} બ્રાહ્મણને અથવા દેવને દીવા આપવાથી
અક્ષય મતિ મળે છે. ગોળ, ખાંડ, ઘી, અન્ન, સાકર અને
ઘીમાં તળેલાં અન્ન આપવાથી પ્રજ્ઞાના પદની પ્રાપ્તિ થાય
છે.^{૧૫-૧૬} જે માણસ દેવીને સાળના ચોખા, શ્રીખંડ,
બારથી બનાવેલું પાનક આપે, તે દેવીના લોકમાં જાય
છે.^{૧૭} યજ્ઞશાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે, થોડું ખાડું દહીં, સાકર
અને દૂધ એકઠું કરીને ગાળવું, ને તેમાં કિંચિત્ કપૂર
તથા મરીચનું ચૂર્ણ નાખવું. એવી રીતે બનાવેલી રસાલા
(શ્રીખંડ) કહેવાય છે. તે પિત્ત તથા અરુચિનો નાશ કરે છે
ને ચિત્ત પ્રસન્ન રાખે છે.^{૧૮} વૈદ્યશાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે,
સુર્યથી, ખાડું અથવા મોળું ગોળનું જલ તે પાનક કહે-
વાય છે. અથવા તો ગોળના જલમાં ખાંડ, દ્રાક્ષ અને
સાકર નાખી હોય ને તે ખાડું, તીક્ષ્ણ તથા દ્વિતકારક
હોય તો નિરત્યય* પાનક કહેવાય છે.^{૧૯} જે માણસ
દેવીને શ્રદ્ધાથી સાકરનો દૂધપાક આપે તેના હાથમાં
રાજ્ય રહે છે.^{૨૦}

કાલિકાપુરાણે—આમિષાં પરમાર્થ ચ દધિ ચાપિ સજ-
કેરમ્ । મહાદેવ્યે નિવેયૈવ વાજપેયફલં કભેન્ ॥ ૭૧ ॥
દુર્ગાસુરિદ્યવ પાનીયં કેતકીશશિવાસિતમ્ । યઃ પ્રયચ્છતિ
રાજંદ્ર સ ગણાધિપતિર્ભવેન્ ॥ ૭૨ ॥ આર્ત્ર ચ નારિકેરં
ચ સર્જંદ્રં વીજપૂરકમ્ । યઃ પ્રયચ્છતિ દુર્ગાયૈ સ થાતિ પરમં
પદમ્ ॥ ૭૩ ॥ ફલં ચ વિતરન્તર્વે નાશુર્મ કિંચિદા-
મુષાન્ ॥ મહ્યાદિપંચકૈર્દેવી દસૈરવામિતુષ્પતિ ॥ ૭૪ ॥
મહ્યં ઝોચ્યં ચ લેખં ચ પેયં ચોષ્યં ચ પંચમમ્ । પરમાર્થ
પિટ્ઠકં ચ યાવકં કૃતરં તથા ॥ ૭૫ ॥ મોદકં વૃણકાદીનિ
દેવ્યે પક્વાનિ ચોષ્ણજેવ (વળાદિત્યર્થઃ) । નિવેદ્યેન્મ-
હાદેવ્યે સર્વાણિ જ્યંજનાનિ ચ ॥ ૭૬ ॥ શીરાદીનિ ચ
ગઢ્યાનિ માહિષાણિ ચ સર્વશઃ । તાંદુલાનિ ચ દણ્વા તુ
ગંધર્વૈઃ સહ મોદતે ॥ ૭૭ ॥

કાલિકાપુરાણમાં લખ્યું છે કે—મહાદેવીને આમિષા (મીઠું
દહીં), સુંદર અન્ન, દહીં અને સાકરનું નૈવેદ્ય કરવાથી વાજપેય

* તેવાર કરી તલલ લેવામાં આવે તે નિરત્યય પાનક
કહેવાય છે.

ચઝનું ફલ મળે છે.^{૭૧} હે રાજેન્દ્ર ! જે માણસ દુર્ગાદેવીને
કપૂર ને કેવડાની સુગંધિવાળું જલ આપે છે, તે મથિઓનો
અધિપતિ થાય છે.^{૭૨} જે માણસ દુર્ગાદેવીને ચોખા,
શ્રીફલ, ખજૂર અને બીજોરા આપે તે પરમ પદને પામે
છે.^{૭૩} દેવીને ફલ આપવાથી થોડું પણ્ય અશુભ થતું
નથી. બક્ષ (લાડુ વગેરે), બોભ્ય (શીરા વગેરે), સેલ
(મધ વગેરે), પેય (દૂધ વગેરે) અને ચોષ્ય (ચોખા
વગેરે) એ પાંચ વસ્તુ આપવાથી દેવી પ્રસન્ન થાય
છે.^{૭૪-૭૫} સ્વાદિષ્ટ અન્ન, લોટ, યાવક, કંસાર, લાડુ
અને પૃથુક (પૌવા) વગેરે, રધિલાં અન્ન, સધળી જાતની
ઢઢી અને ગાય તથા બેસનાં દૂધ, દહીં વગેરેનું દેવીને
નૈવેદ્ય કરી તાબૂલ આપવાથી ગંધર્વોની સાથે આનંદ
કરે છે.^{૭૬-૭૭}

વિષ્ણુધર્મે—તંતુસંતાનસખદં રંજિતં રાગવસ્તુચા । દુર્ગે
દેવિ મજસ્વેદં વાસસ્તે પરિચીયતામ્ ॥ ૭૮ ॥ મવિષ્યે-
વષાણિ તુ વિચિત્રાણિ સૂક્ષ્માણિ ચ મૃદૂનિ ચ । યઃ પ્રય-
ચ્છતિ દુર્ગાયૈ સ ગચ્છતિ શિવાલયમ્ ॥ ૭૯ ॥ યાર્વતસ્ત-
તવો વીર તેષુ વષેષુ સંસ્થિતાઃ । તાવદ્વૈષસહસ્રાણિ મોદતે
ચંદ્રિકાગૃહે ॥ ૮૦ ॥ અલંકારં તુ યો દયાદિપ્રાયાપ સુરાય
ચા । સ ગચ્છેદ્વાલુર્ણં લોકં નાનાયુષ્મણભૂષિતઃ । જાતઃ પ્રચિષ્ઠ્યાં
કાલેન તત્તો દ્રીપપતિર્ભવેન્ ॥ ૮૧ ॥ વિષ્ણુધર્મે—વિષ્ણુચળ-
પ્રદાનેન રાજા મવતિ મૂલતે ॥ ૮૨ ॥ છવર્ણતિલકં યસ્તુ મગ-
વત્યૈ પ્રયચ્છતિ । સ ગચ્છતિ પરં સ્થાનં યત્ર સા પરમા કલા
॥ ૮૩ ॥ સૌવર્ણે રાજતે વાપિ અક્ષિણી યઃ પ્રયચ્છતિ । ગોસ-
હસ્તફલં પ્રાપ્ય સૂર્યલોકે મહીયતે ॥ ૮૪ ॥ ઓળિસૂત્રપ્રદાનેન
મહર્ષી સાગરમેલકામ્ । પ્રશાન્તિ નિહતામિત્રો મિત્રવદ્વયા
ચ મોદતે । હેમનપુરદાનેન સ્થાનં સર્વત્ર વિવતિ ॥ ૮૫ ॥

વિષ્ણુધર્મમાં લખે છે કે—હે દુર્ગે ! હે દેવિ ! સારી રીતે
વણેલાં અને રંગેલાં આ વસ્ત્રો લ્યો અને પહેરો.^{૮૦} બલિષ્ઠ-
પુરાણમાં લખ્યું છે કે—જે પુરુષ દુર્ગાદેવીને કામળ ને ત્રીણી
તરેહતરેહનાં વસ્ત્રો અર્પે તે દેવીના લોકમાં જાય છે.^{૮૧}
ને આપેલાં વસ્ત્રોમાં જેટલા તાંતણા હોય તેટલાં હજાર
વર્ષો સુધી તે લાં રહે છે. જે પુરુષ દેવને અથવા બ્રાહ્મણને
અલંકાર આપે છે, તે વરુણલોકમાં જાય છે; લાં તેને
નાના પ્રકારના અલંકારો પહેરવા મળે છે, ને પુણ્ય પૂરું
થયા પછી તે ભ્યારે પૃથિવીમાં આવે ત્યારે દ્રીપનો પતિ
એટલે મોટો રાજા થાય છે.^{૮૨-૮૩} વિષ્ણુધર્મમાં કહ્યું
છે કે—અલંકાર આપવાથી પૃથિવીનો રાજા થાય છે.^{૮૪}
જે પુરુષ દુર્ગાદેવીને સોનાનું તિલક ધડાવીને અર્પણ કરે
છે, તે પરમ સ્થાનમાં જાય છે કે ભ્યાં સાક્ષાત્ દેવી રહે
છે.^{૮૫} જે માણસ દેવીને સોનાનાં નેત્ર ચડાવે છે, તે
હજાર ગોદાનનું પુણ્ય પામે છે અને સૂર્યલોકમાં પૂજાય
છે.^{૮૬} જે માણસ દેવીને કટિમેખલા આપે છે તે સમુ-
દ્રપથેત પૃથિવીનું નિષ્કંટક રાજ્ય ભોગવે છે અને મિત્રોની

શ્રદ્ધિ થવા સાથે આનંદ પામે છે. સોનાનાં ઝાંઝરે આપવાથી સર્વત્ર સ્થાન મળે છે.^{૮૫}

શિવરહસ્યે-દેવીપ્યતે કનકદંડવિરાજિતૈશ્વ સન્ધામરેઃ પ્રચલકુંડલચંદ્રોભિઃ । દિવ્યાંગનાસ્તનવિરાજિતભૂષિતાંગઃ કૃત્વા તુ ચામરયુતાંબરવચ્ચપૂજામ્ ॥ ૮૬ ॥ અવિષ્યે-ગૈરિકષ્ય તુ પાત્રાણિ દુર્ગાયૈ યઃ પ્રચચ્છતિ । તસ્ય પુણ્યફલં પ્રોક્તં તારાગણપદં દિવિ (ગૈરિકં સુવર્ણમ્) ॥ ૮૭ ॥ નિષ્કકોટિપ્રદાનાદિ રજતસ્ય તતોઽધિકમ્ । હેમપાત્રાણિ ચરત્વા પુણ્યં સ્વાદ્વેદપારગે ॥ ૮૮ ॥ તામ્રપાત્રપ્રદાનેન દેવ્યૈ શતગુણં ભવેત્ । તત્સાચ્છતગુણં પ્રોક્તં દત્ત્વા મૃત્યમયમાદરાત્ ॥ (મૃતમયં કરકાદિ) ॥ ૮૯ ॥ ઉપસ્કરપ્રદાનેન પ્રિયમાપ્નોત્યત્તતમમ્ । (ઉપસ્કરઃ પૂજાર્થે પૂર્વપાદિપાત્રાઃ ષટાદિ) । પદ્માંશુનિર્મલં સ્વચ્છં દર્પણં મણિભૂષિતમ્ । પશોપશોમિતં કૃત્વા વિવ્યમાભ્યાત્તલેપનેઃ ॥ ૯૦ ॥ દુર્ગાયાઃ પુરતઃ કૃત્વા વિષ્ણોર્વાં શંકરસ્ય વા । રાજસૂયફલં પ્રાપ્ય હંસલોકે મહીયતે (હંસઃ સૂર્યઃ) ॥ ૯૧ ॥ શિવરહસ્યે-દત્ત્વા તુ યઃ પરમભક્તિપુત્રો મહાન્યા ઘંટાં ચિતાનમય ચામરમાતપત્રમ્ । કેશરહારમણિકુંડલભૂષિતોઽસૌ રત્નાપિષો ભવતિ શ્વેતલચક્રવર્તી ॥ ૯૨ ॥

શિવરહસ્યમાં લખ્યું છે કે, જે માથુસ ચામરપડે અને પંચોત્તરે દેવીની પૂજા કરે છે તે અપ્સરાઓની સાથે ક્રીડા કરે છે. અને ચલાયમાન કુંડલવાળી અપ્સરાઓ તેને સોનાના ઢાંડાવાળા ચામર ઢોળે છે.^{૮૬} અવિષ્યપુરાણમાં લખ્યું છે કે, જે માથુસ દુર્ગાદેવીને સોનાનાં પાત્રો આપે છે, તેને સ્વર્ગમાં નક્ષત્રપદ મળે છે.^{૮૭} રૂપાનાં પાત્ર આપવાથી કરોડ નિષ્ક આપવા જેટલું પુણ્ય થાય છે. વૈદિક બ્રાહ્મણને સોનાનાં પાત્રો આપવાથી જેટલું પુણ્ય થાય છે,^{૮૮} તે કરતાં સોમણું પુણ્ય દેવીને ત્રાંખાનાં પાત્રો આપવાથી થાય છે. તે કરતાં પણ સોમણું પુણ્ય આદરથી માટીનાં પાત્રો આપવાથી થાય છે.^{૮૯} પૂજની સામગ્રી આપવાથી ઇષ્ટસિદ્ધિ થાય છે. જે માથુસ દુર્ગાદેવીને, વિષ્ણુને અથવા શંકરને ચંદ્રનાં કિરણ જેવો સ્વચ્છ મણિનો અપીસો, કમળ, મનોહર પુષ્પ અને ચંદન આપે છે, તે રાજસૂય યજ્ઞનાં ફળને પામી સૂર્યલોકમાં પૂજાય છે.^{૯૦-૯૧} શિવરહસ્યમાં લખ્યું છે કે, જે પુરુષ દુર્ગાદેવીને ભક્તિથી ઘંટ, ચંદ્રલેપ, ચામર અને છત્ર આપે છે, તે પૃથિવીમાં ચક્રવર્તી રાજા થાય છે, રત્નોના અધિપતિ થાય છે અને તેને બાણ્યબંધ, હાર, મણિ અને કુંડલ મળે છે.^{૯૨}

અવિષ્યે-શ્લેષકુંડેદુલકાશં પ્રવાલમણિભૂષિતમ્ । હેમ-દંડમયં છત્રં દુર્ગાયૈ યઃ પ્રચચ્છતિ ॥ સચ્ચત્રેણ વિચિત્રેણ કિકિણીજલમાલિના । ધાર્યમાણેન શિરસિ શિવલોકે મહીયતે ॥ ૯૩ ॥ વિષ્ણુચર્મે-વાનં શય્યાં મર્ણિ છત્રં પાદુકે વાપ્યપાનહૌ । વાહનં ગાં ગૃહં બાપિ ત્રિદશાયૈ

પ્રચચ્છતિ । एकैकस्मादवाप्नोति वह्निष्ठोमफलं शुभम् ॥ ९४ ॥ અવિષ્યે-તામ્રદંડં વિચિત્રં વૈ દુર્ગાયૈ યઃ પ્રચચ્છતિ । સ ગચ્છતિ પરં સ્થાનં માતૃણાં લોકપૂજિતમ્ ॥ ૯૫ ॥ હેમદંડં વિચિત્રં વૈ ચામરં યઃ પ્રચચ્છતિ । વાયુલોકં સમાસાય ક્રીડતે વાયુના સહ ॥ ૯૬ ॥ આર્યયૈ ચામરં દત્ત્વા મણિદંડવિભૂષિતમ્ । સુવર્ણરૂપચિત્રં વા દુર્ગાલોકે મહીયતે ॥ ૯૭ ॥ મયુરપિચ્છબ્જનં નાનારત્નવિભૂષિતમ્ । મગવત્યૈ નરો દત્ત્વા કભેદ્વદ્ધુસુવર્ણકમ્ ॥ ૯૮ ॥ તાલઢન્તં મહાબાહો ચિત્રકર્મોપશોમિતમ્ । મગવત્યૈ નરો દત્ત્વા વૈષ્ણવસ્ય ફલં કભેત્ (વૈષ્ણવો યજ્ઞઃ) ॥ ૯૯ ॥ ઘંટાં ત્રિવેદ્યેષ્યત્તુ કમતે વાંછિતં ફલમ્ । દિનસ્તિ દૈત્યતેજાસિ સ્વનેનાપૂર્ણં યા જગત્ । સા ઘંટા પાતુ નો દેવિ પાપેભ્યોઽનઃ સુતાનિવ । હૃતિ સંપૂજ્ય ઘંટાં ત્રિવેદ્યેત્ । અનઃ શકટમાતરીતિ કોશઃ ॥ ૧૦૦ ॥ આદિત્યપુરાણે-યઃ શય્યાં તુ પ્રચચ્છેત દેવેષુ ચ ગુરુષ્વપિ । જ્ઞાનઢદેષુ વિપ્રેષુ હાતા ન નરકં ભજેત્ ॥ ૧ ॥ અવિષ્યે-રત્નોપકરણૈર્યુક્તાં સારદાકમર્પી શુભામ્ । શય્યાં ત્રિવેદ્યેષ્યત્તુ મગવત્યૈ નરાવપિ ॥ ૨ ॥ દુકૂલબજતંતુનાં પરિસંહ્યા તુ યાવતી । તાવદ્દૃષ્ટસહસ્રાણિ દુર્ગાલોકે મહીયતે ॥ ૩ ॥

અવિષ્યપુરાણમાં લખ્યું છે કે, જે માથુસ દુર્ગાદેવીને પરવાળાથી અને મણિથી શોભીતું, સોનાના ઢાંડાવાળું અને શીખ, કુંડ અને ચંદ્રના જેવું સ્વચ્છ છત્ર આપે છે તે શિવલોકમાં પૂજાય છે અને તેની ઉપર ધુધરીવડે શોભતું વિચિત્ર છત્ર ધારણ કરાય છે.^{૯૪} વિષ્ણુચર્મમાં લખ્યું છે કે, જે પુરુષ દુર્ગાદેવીને ચાન, શય્યા, મણિ, છત્ર, પાદુકા-પગરખા, વાહન, ગાય અથવા ધર અર્પણ કરે છે, તેને એક એકના બદલામાં અગ્નિષ્ટોમ જેટલું ફળ મળે છે.^{૯૫} અવિષ્યપુરાણમાં લખ્યું છે કે, જે પુરુષ ત્રાંખાના ઢાંડાવાળાં ચામર દેવીને અર્પે છે તે માતૃલોકમાં જાય છે, જેની સ્થળા લોકો પૂજા કરે છે.^{૯૬} જે માથુસ સોનાના ઢાંડાવાળાં ચામર દેવીને આપે છે, તે વાયુલોકમાં બઈવાયુની સાથે ક્રીડા કરે છે.^{૯૭} જે પુરુષ દેવીને રત્નોના અથવા સોનાના ઢાંડાવાળાં ચામર આપે છે તે દેવીલોકમાં પૂજાય છે.^{૯૮} જે પુરુષ દેવીને નાના પ્રકારનાં રત્નોવડે શોભીતાં મોરનાં પીછાંના પંખો અર્પે છે તેને પુષ્કળ ફળ મળે છે.^{૯૯} જે પુરુષ દેવીને ચિતરેલી પંખો અર્પે છે, તેને વિષ્ણુમાગનું પુણ્ય મળે છે.^{૯૯} જે પુરુષ, 'હે દેવિ ! જે ઘંટા પોતાના શબ્દવડે જગતને પૂર્ણ કરી દેતોના તેજને નાશ કરે છે, તે ઘંટા પુત્રની પેઠે પાપથી અમારું રક્ષણ કરા,' એ મંત્ર બધી દેવીને ઘંટા આપે છે, તે વાંછિત ફળને પામે છે.^{૧૦૦} આદિત્યપુરાણમાં લખ્યું છે કે, જે પુરુષ દેવને, યુરને અથવા ઉત્તમ બ્રાહ્મણને શય્યા આપે છે તેના કાર્દ દિવસ નરકમાં પાત થતો નથી.^૧ અવિષ્યપુરાણમાં લખ્યું છે કે, હે રાજા ! જે પુરુષ દેવીને રત્નોના

ઉપચારવાળી અબ્જૂત કાઠની શય્યા આપે છે તે, તેના કપડાંમાં જેટલા તાંતણા હોય તેટલાં હળર વર્ષો પર્યંત દેવીસીકમાં પૂજાય છે. ૨-૩

વિષ્ણુધર્મે-પાદુકાસનદાનેન ભગવત્યૈ કૃતેન તુ । અગ્નિ-
દ્યોમફલં પ્રાપ્ય વિષ્ણુલોકે મહીયતે ॥ ૪ ॥ યો ગાં પય-
સ્તિર્નાં શુદ્ધાં તર્ક્ણાં શીલમંડનામ્ । ભગવત્યૈ નરો દયાદ-
ન્મથેષફલં લભેત્ ॥ ૫ ॥ દૃષ્યમં પરિપૂર્ણાંગસુદાસીનં
શશિપ્રભમ્ । યસ્તુ દયાનતો ભક્ત્યા ભગવત્યૈ સત્કર-
ત્ત્વમ્ ॥ ૬ ॥ યાવંતિ રોમકુપાણિ દૃષ્ટદેહસ્થિતાનિ તુ ।
તાવત્કલ્પસહસ્રાણિ દ્વલોકે મહીયતે ॥ ૭ ॥ હૃદયિનીતાં
શિયં દાર્શીં મૃત્યુલંકં વા નરાધિપ । પ્રચ્છલતિ ચ દુર્ગાયૈ
રાજસ્યાશ્વમેધમાક્ ॥ ૮ ॥ વિષ્ણુધર્મે-પ્રતિપાથ તથા
ભક્ત્યા ધ્વજં વિદશવેક્ષમનિ । નિર્દેહસ્થાનુ પાપાનિ મહા-
પાતકભાગપિ ॥ ૯ ॥ અવિષ્યે-ધ્વજં ચેતપતાકાશ્વમ-
થવા પંચરંગિકમ્ । કિંકિણીજાલસંવૃતં ચેતપશોપશોભિ-
તમ્ । દશ્વા દેવ્યૈ મહાબાહો શકલોકે મહીયતે ॥ ૧૦ ॥
ધ્વજમાલાકુલં યસ્તુ કુપોદૈ ચંચિકાલયમ્ । મહાધ્વજાદ્યકં
ચાપિ દિશાઘ્ર વિદિશાઘ્ર ચ । કલ્પાનાં તુ શતં સામ્રં દુર્ગા-
લોકે મહીયતે ॥ ૧૧ ॥ યાવદ્દ્વઃપ્રમાણેન પતાકા પ્રતિ-
પાદિતા । તાવદ્ધર્પસહસ્રાણિ દુર્ગાલોકે મહીયતે (ચતુર્દશં
ધ્વજઃ) ॥ ૧૨ ॥ કાલિકાપુરાણે-પ્રસ્તુતબલિદાનં ચ
નવમ્યાં વિધિવશ્ચરેત્ । કૃદમાંડમિહ્નંદં ચ મયમાંસાનિ
ચૈવ હિ । યતે બલિસમાઃ પ્રોક્તાસ્તૌ છાગસમા મતાઃ
॥ ૧૩ ॥ અવિષ્યે-ન તત્ર દેશે દુર્ધિનં ન ચ દુઃલં પ્રવ-
તેતે । નાકાલે મ્રિયતે કથિતપૂજ્યતે યત્ર ચંચિકા ॥ ૧૪ ॥
શરત્કાલે મહાધ્વજ્યાં ચંચિકા યઃ પ્રપૂજયેત્ । વિમાનચર-
માઘ્ન મોદતે બ્રહ્મણ સહ ॥ ૧૫ ॥

વિષ્ણુધર્મમાં લખ્યું છે કે, જે પુરૂષ દેવીને પાદુકા
તથા આસન આપે છે તે અગ્નિદ્યોમનું ફળ પામી વિષ્ણુ-
લોકમાં પૂજાય છે. ૪ જે પુરૂષ દેવીને સારા સ્વભાવવાળી
દુઝાથી ઉત્તમ ગાય આપે છે તેને અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ
મળે છે. ૫ જે માણસ દેવીને નમસ્કાર કરીને બક્તિથી
પૂર્ણ અવયવવાળો ચન્દ્ર જેવા ધોળો ઉત્તમ બળદ આપે
છે. ૬ તે બળદના શરીરમાં રવાડાનાં જેટલાં છિદ્ર હોય
તેટલાં હળર કદપ સુધી રુદ્રસીકમાં પૂજાય છે. ૭ હે
રાજા! જે માણસ સારા સ્વભાવવાળી સ્ત્રી, દાસી
અથવા તો દાસ દેવીને અર્પે છે, તેને રાજસુયયજ્ઞનું તથા
અશ્વમેધયજ્ઞનું ફળ મળે છે. ૮ વિષ્ણુધર્મમાં લખ્યું છે કે,
મહાપાપી પથુ દેવાલય ઉપર બક્તિપૂર્વક ધ્વજ યડાવે
તો તે દુરત પાપથી મુક્ત થાય છે. ૯ ભવિષ્યપુરાણમાં
લખ્યું છે કે, જે માણસ દેવીને કુધરીવાળી, ધોળાં પથ-
વે શેભતી, ધોળી પતાકાવાળી અથવા પંચરંગી ધ્વજ
આપે છે તે સ્વર્ગમાં પૂજાય છે. ૧૦ જે પુરૂષ દેવીના
મંદિર ઉપર ચો તરફ ધ્વજ યડાવે અને પૂર્વ વગેરે આઠ

દિશામાં આઠ મોટી ધ્વજ યડાવે છે, તે સેકડા કદપ-
પર્યંત દેવીના લોકમાં પૂજાય છે. ૧૧ જેટલાં ધનુષ (ચાર
હાથ)ની પતાકા કરે તેટલાં હળર વર્ષો સુધી દેવીસી-
કમાં પૂજાય છે. ૧૨ કાલિકાપુરાણમાં લખ્યું છે કે, નવ-
મીને દિવસે વિધિથી કોળાનું, સેરડીનું, મધનું અને માંસનું
કેટલુંક બળિદાન આપવું. એ સધળાં બળિદાન સમાન
છે અને તૃપ્તિમાં બકરા સમાન છે. ૧૩ ભવિષ્યપુરાણમાં
લખ્યું છે કે, જે દેશમાં ચંચિકાની પૂજા થાય છે, તે
દેશમાં દુષ્ટકાળ પડતો નથી, કોઈને દુઃખ થતું નથી અને
સમય વિના કોઈપણ મરતું નથી. ૧૪ જે પુરૂષ શરદ-
તુમાં અષ્ટમીને દિવસે ચંચિકાની પૂજા કરે છે, તે ઉત્તમ
વિમાનમાં બેસી બ્રહ્માની સાથે આનંદ પામે છે. ૧૫

અપાવરણપૂજા-દેવ્યા દક્ષિણે સિંહ પ્રપૂજ્ય પૂર્વાદિક-
મેળ ॥ ૐ-હૃંજયંત્યૈ નમઃ ૐ-હૃંમંગલાયૈ ૐ-હૃંકાલ્યૈ
ૐ-હૃંમદ્રકાલ્યૈ ૐ-હૃંકપાલિન્યૈ ૐ-હૃંદુર્ગાયૈ
ૐ-હૃંક્ષમાયૈ ૐ-હૃંશિવાયૈ ૐ-હૃંધાર્યૈ ૐ-હૃં-
સ્વાહાયૈ ॥ ૧ ॥ ૐ-હૃંસ્વધાયૈ ૧ ૐ-હૃંઉપચંચિકાયૈ ૨ ૐ-હૃંપ્રચંચાયૈ ૩ ૐ-હૃંસ્વા-
હાયૈ ૪ ૐ-હૃંપ્રદાયૈ ૫ ૐ-હૃંચંચવ્યૈ ૬ ૐ-
હૃંચંચરૂપાયૈ ૭ ૐ-હૃંઉપચંચાયૈ ૮ ૐ-હૃંમહાદ-
દાયૈ ૯ ૐ-હૃંદેવકારાયૈ ૧૦ ॥ ૧ ॥ ૐ-હૃંત્રિયાવર-
ણમ્ ॥ ૧૦ ॥ ૐ-હૃંબહુરૂપિણ્યૈ ૧૧ ૐ-હૃંપ્રામણ્યૈ ૐ-
હૃંમીમસેનાયૈ ૐ-હૃંવિશ્વાકાશ્યૈ ૧૨ ૐ-હૃંમંગ-
લાયૈ ૧૩ ૐ-હૃંનૈવ્યૈ ૧૪ ૐ-હૃંમોગદાયૈ ૧૫ ૐ-હૃં-
તૃતીયાવરણમ્ ॥ ૧૬ ॥ ૐ-હૃંપૃથિવ્યૈ ૧૭ ૐ-હૃંમેધાયૈ ૧૮ ૐ-હૃંસાધાયૈ ૧૯ ૐ-હૃંયશો-
ભાયૈ ૨૦ ૐ-હૃંબહુરૂપાયૈ ૨૧ ૐ-હૃંઆનંદાયૈ ૨૨ ૐ-હૃં-
દાયૈ ૨૩ ૐ-હૃંનંદાયૈ ૨૪ ૐ-હૃંચતુર્થાવરણમ્ ॥ ૨૫ ॥

હવે આવરણપૂજનો વિધિ-દેવીની જમણી બાજુમાં
સિંહની પૂજા કરી પૂર્વદિશા અને અગ્નિકોણ વગેરેના
ક્રમથી પૂજા કરવી. તેના મંત્રઃ-‘ૐ-હૃં જયંત્યૈ નમઃ’ ત્યાંથી
લઈ ‘ૐ-હૃં સ્વાહાયૈ નમઃ’ ત્યાં સુધી પ્રથમ આવરણની
પૂજા કરવી. ૧૧ ૐ-હૃં સ્વધાયૈ’ ત્યાંથી લઈ ‘ૐ-હૃં
દેવકારાયૈ’ ત્યાં સુધી બીજા આવરણની પૂજા કરવી. ૧૨
‘ૐ-હૃં બહુરૂપિણ્યૈ’ ત્યાંથી લઈ ‘મોગદાયૈ’ ત્યાં સુધી
ત્રીજા આવરણની પૂજા કરવી. ૧૩ ‘પૃથિવ્યૈ’ ત્યાંથી લઈ
‘નંદાયૈ’ ત્યાં સુધી ચોથા આવરણની પૂજા કરવી. ૧૪
પછી ચોસઠ દેવીઓનું પૂજન કરવું

અથ ચતુઃપદ્ધિભ્યઃ-વિજયાયૈ મંગલાયૈ મહીરૂપૈ
શિવાયૈ હમાયૈ સિદ્ધયૈ તુલ્યૈ જવાયૈ પુદ્ગલૈ જ્ઞાયૈ
રૂપૈ દીપૈ કાલ્યૈ પદ્માયૈ લક્ષ્મ્યૈ હંચૈ દક્ષિણૈ
શકૈ જયવૈ જ્ઞાયૈ જયૈ અપરાજિતાયૈ
અજિતાયૈ માનિમ્યૈ ચેતાયૈ દિવ્યૈ માયાયૈ મોહિ-
ન્યૈ રતિપ્રિયાયૈ ભાલસાયૈ તારાયૈ વિમલાયૈ કૌ-
માયૈ શરણ્યૈ ગોકપિણ્યૈ જ્ઞાનાયૈ મત્યૈ દુર્ગાયૈ
ક્રિયાયૈ અન્ધરૂપૈ ચંદાયૈ કરાલાયૈ કપાલિન્યૈ

રૌદ્રે૦ કાલિકાય૦ ત્રિવેન્નાય૦ હરુપાય૦ વહ્નરુપાય૦
રિપુહન્ત્ર્ય૦ અસ્થિકાય૦ ચર્ચિકાય૦ દેવપૂજિતાય૦
વૈવસ્વત્ય૦ કૌમાર્ય૦ માહેશ્ય૦ વૈષ્ણવ્ય૦ મહાલક્ષ્મ્ય૦
કાલ્ય૦ કૌશિક્ય૦ શિવદૂર્ય૦ ચામુન્ડાય૦ શિવપ્રિ-
યાય૦ દુર્ગાય૦ મહિષમર્દિન્ય૦ ॥ ૬૪ ॥ ૧૨૦ ॥
અથ માતરઃ—બ્રાહ્મ્ય૦ માહેશ્ય૦ કૌમાર્ય૦ વૈષ્ણવ્ય૦
વારાહ૦ ઇન્દ્રાણ્ય૦ ચામુન્ડાય૦ મધ્યમહાલક્ષ્મ્ય૦ ॥૨૧॥
તતઃ કાલિકાલિ સ્વાહા હરયાય નમઃ ॥ હર્યમીશાનનિ-
ર્મલિવાવ્યકોણેષુ ॥ કાલિકાલિહોહદપ્તકાય૦ સ્વા૦ ॥
અચાયફટ ॥ કાલિકાલિહોહદપ્તકાય૦ સ્વાહા નેત્રે પુરતઃ
॥ ૨૨ ॥ અથ પંચવકાશિ—ઈશાનાય૦ શિરસિ ॥
કાલિકાલિતપુરુષાય૦ હ્રલે ॥ વજ્રેશ્વરીઘોરાય૦ હૃદયે ॥
હોહદપ્તકાય૦ વામદેવાય૦ પાદયોઃ ॥ સ્વાહાસયોજાતાય૦
સર્વોગે ॥ ૧૨૩ ॥ અથ આયુષાનિ દક્ષિણોર્ધ્વકેરાદિ ॥
ત્રિશૂલમ્ ॥ લઙ્ગમ્ ॥ બાળમ્ ॥ શક્તિમ્ ॥ વામે લેટકમ્ ॥
પાશમ્ ॥ અંકુશમ્ ॥ ઘંટામ્ ॥ ૨૪ ॥ તતો વજ્રનચ્છ-
રંદ્રાયુષાય મહાસિંહાસનાય ઐં હ્રંકટ નમઃ ॥ હૃતિ સિંહમ્
॥ ૨૫ ॥ મહિષાસનાય૦ નાગપાશાય૦ ॥ હૃતિ નામમન્ત્રેઃ
પૂજા કાર્યા ॥ ૨૬ ॥ અવિષ્યે—વર્ણઃ પથસહસૈસ્તુ યત્પાપં
સમુપાજિતમ્ ॥ તત્સર્વં વિહૃયં યતિ ધૃતામ્થગેન વૈ નૃપ
॥ ૨૭ ॥ ધૃતેન પયસા દધના સ્નાપયેચ્છિકાકાં નૃપ ॥
નિષપત્તૈશ્ચ ગન્ધાદયૈર્વૈવેયસતતસ્તતઃ ॥ ૧૨૮ ॥ ૬૪ ॥
હુગાંભકિતરંગિણ્યાં મહાનવમીદુર્ગાપૂજાવિધિઃ ॥

‘વિજયાય૦’ ત્યાંથી લઈ ‘મહિષમર્દિન્ય૦’ ત્યાં સુધી ચોસક
દેવીએની પૂજા કરવી. ૧૨૦ પછી માતૃકાએનું પૂજન કરવું.
‘બ્રાહ્મ્ય૦’ ત્યાંથી લઈ ‘ચામુન્ડાય૦’ ત્યાં સુધીની માતૃકાએની
પૂજા કરી, વચમાં મહાલક્ષ્મીની પૂજા કરવી. ૧૧ પછી
‘કાલિકાલિ સ્વાહા’ એ મંત્ર બાણી અમિ, ઇશાન, નૈર્ઋત,
વાયવ્ય કોણમાં પૂજા કરવી. ‘કાલિકાલિ હ્રોમ્’ એ
મંત્રથી અભાયક કરવું. ‘કાલિકાલિ’ એ મંત્રથી આ-
ગળ નેત્રની પૂજા કરવી. ૧૨ પંચવક્ત્ર—‘ઈશાનાય૦’ એ
મંત્રથી મસ્તક, ‘કાલિકાલિ’ એ મંત્ર બાણી મુખ, ‘વજ્રે-
શ્વરીઘોરાય૦’ થી હૃદય, ‘લોહદંડાય૦’ એ મંત્રથી પગ અને
‘સયોજાતાય૦’ એ મંત્ર બાણી સજળાં અંગની પૂજા કરવી. ૨૩
પછી નમણી બાણુમાં ઉપલા હાથથી આરંભી કમથી
ત્રિશૂળ, ખડ્ગ, બાણ અને શક્તિ તેમ જ ડાબા બાગમાં
ખેટક, પાશ, અંકુશ અને ઘંટાની પૂજા કરવી. ૨૪ વજ્રલક્ષ્મી
એ મંત્રવડે સિંહની પૂજા કરવી. ૨૫ ‘મહિષાસનાય૦’ નાગ-
પાશાય૦ એ મંત્રોત્તરે પૂજા કરવી. ૨૬ અવિષ્યપુરાણમાં
લખ્યું છે કે,—હે નૃપ ! ધીવડે દેવીને સ્નાન કરાવવાથી
હજારો પદ્મ વર્ષો સુધી કરેલાં પાપો નષ્ટ થાય છે. ૨૭
એટલા માટે સુગંધી લીંબડાના પાનવડે ધસી, ઘી, દૂધ
અને હાંઈવડે દેવીને સ્નાન કરાવવું. ૧૨૮ એવી રીતે
દુર્ગાભકિતરંગિણીમાં મહાનવમીને દિવસે દુર્ગાની
પૂજાનો પ્રકાર કહેલો છે.

૭ અક્ષયનવમીવ્રતકથા

અથ કાર્તિકશુક્લનવમી અક્ષયનવમીવ્રતકથા । વાલ-
સિલ્પા ઋષુઃ—કાર્તિકે શુક્લનવમી તન્નામૃદ્વાપરં યુગમ્ ।
પૂર્વાપરાદ્વગ્રા ગ્રામ્યા કમારાનોપવાસયોઃ ॥ ૧ ॥ અથ
કૂર્માંકકો નામ હતો દૈત્યસ્તુ વિષ્ણુના । તદ્રોમમિઃ સજ્ઞ-
દ્રૂતા વહ્નયઃ કૂર્માંકસંપવાઃ ॥ ૨ ॥ તત્કમાત્કૂર્માંકદાનેન
ફલમાપ્રોતિ નિશ્ચિતમ્ । કૂર્માંકં પૂજયેશ્વેવ ગન્ધપુષ્પા-
શ્ચતાદિના ॥ ૩ ॥ પંચરત્નૈઃ સમાયુક્તં ગોષ્ઠેન સમન્વિ-
તમ્ । ફલોદક્ષિણાયુક્તં બ્રાહ્મણાય નિવેદયેત્ ॥ ૪ ॥
કૂર્માંકં વહ્નવીજાતયં બ્રહ્મણા નિર્મિતં પુરા । દાસ્યામિ
વિષ્ણવે તુષ્યં પિતૃણાં તારણાય ચ ॥ ૫ ॥ દેવસ્યથેતિ
મન્ત્રેણ પિતૃણાં દત્તમહ્યમ્ । અસ્યામેવ નવમ્યાં તુ કુર્યા-
સ્કૃષ્ણેન યો નરઃ ॥ ૬ ॥ સ્વશાસ્ત્રોક્તેન વિચિના તુલસ્યાઃ
કરપીઠનમ્ । કન્યાદાનફલં તસ્ય જાયતે નાત્ર સંશયઃ ॥૭॥

કાર્તિક શુદ્ધિ નવમીને દિવસે અક્ષયનવમીનું વ્રત
આવે છે. વાલખિલ્યો કહે છે—કાર્તિક શુદ્ધિ નવમીને
દિવસે દાપર યુગનો આરંભ થયો છે. એ નવમી, દાનમાં
પૂર્વાહુલ્યાપિની લેવી અને ઉપવાસમાં મધ્યાહ્ન્યાપિની
લેવી. આ નવમીને દિવસે વિષ્ણુએ કૂર્માંક નામના
દૈત્યને માર્યો હતો. તેનાં કેવાડાંમાંથી કોળાના વેલા થયા
છે, માટે એ દિવસે કોળાના દાનથી અવશ્ય ફળ થાય
છે. એ નવમીને દિવસે ગંધ, પુષ્પ અને અક્ષત વગેરેથી
કોળાંની પૂજા કરી એ કોળું, ‘હે મહારાજ ! પૂર્વે બ્રહ્માએ
ઉત્પન્ન કરેલું અને પુષ્કળ ખીયાવાળું કોળું, વિષ્ણુરૂપ
આપને પિતૃના ઉદ્ધારમાટે આપું છું.’ એ મંત્ર બાણી
બ્રાહ્મણને આપવું. તેની સાથે પંચરત્ન, ગાયત્રી ઘી, ફળ,
અન્ન અને દક્ષિણા આપવી. ૭-૫ ‘દેવસ્ય ત્વા’ એ મંત્ર-
વડે પિતૃને આપેલું અક્ષય થાય છે. જે પુરુષ આ નવમીને
દિવસે શ્રીકૃષ્ણની સાથે પોતાની શાખામાં કહેલા પ્રકારથી
તુલસીના વિવાહ કરે, તેને કન્યાદાનનું ફળ મળે છે એમાં
સંશય નથી. ૧-૭

કાર્તિકે શુક્લનવમીમવાવ્ય વિજિતેન્દ્રિયઃ । હારં વિષાય
સૌવર્ણં તુલસ્યા સહિતં શુભમ્ ॥ ૮ ॥ પૂજયેદ્દિશિવબ્રહ્મણ
વ્રતી તત્ર દિનત્રયમ્ । ઇતં યથોક્તવિચિના કુર્યાદ્વિવાહિકં
વિધિમ્ ॥ ૯ ॥ ગ્રાહ્યં ત્રિરાત્રમત્રૈવ નવમ્યા અત્રોષતઃ ।
મધ્યાહ્ન્યાપિની ઘાષ્ટા નવમી પૂર્વેચિતા ॥ ૧૦ ॥ ધાત્ર્ય-
ત્વયૌ ચ દુક્ત્ર પાલયિત્વા સજ્ઞદ્વેદ્ ॥ ન નવ્યતે તસ્ય
પુણ્યં કલ્પકોટિશતૈરપિ ॥ ૧૧ ॥ અત્રૈવોદાહરન્તીમમિતિ-
હાસં પુરાતનમ્ ॥

કાર્તિક શુદ્ધિ નવમીના દિવસથી આરંભી ત્રણ દિવસ
ખર્ચેત ઇન્દ્રિયો નિયમમાં રાખી, ભક્તિસહિત વિષ્ણુની અને
તુલસીની સોનાની પ્રતિમાઓ અનાવીને તેમના વિવાહ
કરે. ઉત્સવ વિધિથી કરવો અને પૂજા કરવી. નવમીના
અનુરાધથી એ વ્રત ત્રણ દિવસ કરવું. નવમી મધ્યાહ્ન

વખતની અને અષ્ટમીના વેધરાણી લેવી. ૮-૧૦ આંબલીને અને પીપળાને એક જગેએ ઉછેરીને પછી તેનો વિવાહ કરવાથી કરોડો કષ્ટપર્ણતે તેનું પુણ્યનાશ પામતું નથી. ૧૧ આ વિષયમાં લોકો આ રીતે પ્રાચીન ધર્મહાસ કહે છે.

કમ્બુષ વિષ્ણુકાંચ્યાં તુ ક્ષત્રિયઃ કનકામિષઃ ॥ ૧૨ ॥
ધનાદયો વૈશ્યદત્તિશ્ચ વૈષ્ણવો રાજપૂજિતઃ । બહુકાલો
ગતસ્તસ્ય વિનાઽપત્યં સુનીશ્વરાઃ ॥ ૧૩ ॥ તત્તો નાનામતૈ-
જાતા કન્યા કમલલોચના । સુરૂપા લક્ષણોપેતા નાનાગુ-
ણસમન્વિતા ॥ ૧૪ ॥ પિતા તત્સ્યા નામ ચક્રે કિશોરીતિ
ચ વિશ્રુતમ્ । એકદા તદ્ગૃહં યાતો જન્મપત્રનિરીક્ષકઃ ॥ ૧૫ ॥
દર્શયિત્વા જન્મપત્રં કથં કન્યા ભવેદિયમ્ । હૃદયે પૃથઃ ધ્વજં
ધ્યાત્વા કનક મ્થુ મે વચઃ ॥ ૧૬ ॥ અદિ ત્રવીમિ સત્યં
ચેત્ત્વ દુઃસ્વં ભવિષ્યતિ । યદ્યસત્યમહં ત્રૂયાં મિધ્યાત્વં મમ
જાયતે ॥ ૧૭ ॥ તસ્માત્સત્યં વદિષ્યામિ રોષતે ચત્તયા કુરુ ।
અસ્યાઃ કરમહં કુર્યાંયોઽસૌ વજ્રાન્મરિચ્યતિ ॥ ૧૮ ॥ હૃદયે
તદ્વચનં શ્રુત્વા કનકો દુઃસ્વિતોઽભવત્ । વિવાહં ન ચકારા-
સ્યાઃ સા ચ બ્રાહ્મણપૂજને ॥ ૧૯ ॥ નિયુક્તાઽન્યદગૃહં દત્ત્વા
નાનેયા મન્મુહાપ્રતઃ । દદ્ધ્વાંસૌ રૂપસંપન્નાં દુઃસ્વં મેઽદ્યા ભવિ-
ષ્યતિ ॥ ૨૦ ॥ સ્થિત્વાન્યસ્મિન્ન પૃથે સા તુ દ્વિજાતિધ્યમર્ષી-
કરત્ । કરાચિરૈશ્વયોગેન તન્નાગાદ્વિજગૃભઃ ॥ ૨૧ ॥ યાત્રાર્યે
વિષ્ણુકાંચ્યાં તુ વૈશાલ્યે માસિ શંકરઃ । કનકો વિપ્રઃ-
શ્રૂષી જ્ઞાત્વાઽર્ચ્ય સમાગતઃ ॥ ૨૨ ॥ આગત્યાંગમધ્યે તુ
અપવિદો દ્વિજોત્તમઃ ॥ ૨૩ ॥ કિશોર્માંગસ્ય ચાતિધ્યં શંકરસ્ય
કૃતં તદ્વા ॥ ૨૪ ॥ દદ્ધ્વા તાં તરુણીં નમ્રાં સુવેષાં ચિનયા-
ન્વિતામ્ । અજાતકરપીઢાં ચ સર્ણીં દદ્ધ્વાઽન્યુવાચ સઃ
॥ ૨૫ ॥ શંકર ઉવાચ—ચંદને વદ શીર્ષં ત્વં કિશોરી ન
વિવાહિતા । કિમત્ર કારણં જાતા તરુણી કામરૂપિણી
॥ ૨૬ ॥ હૃદયે તદ્વચનં શ્રુત્વા ચંદના સર્વમબ્રવીત્ । તદા
કુપાહ્નતા તેન તત્પિત્રે નિવેદિતમ્ ॥ ૨૭ ॥ અલ્યે મંત્રે
પ્રયચ્છામિ શ્રીવિષ્ણોર્દ્વાદશાશ્વરમ્ । કરોતુ વર્ષત્રિતયં જપ-
મસ્ય સુલોચના ॥ ૨૮ ॥ પ્રાતઃ જાનવતી ચાસ્તુ તુલસી-
વનપાલિકા । કાર્તિકસ્ય સિતે પક્ષે નવમ્યાં વિષ્ણુના સહ
॥ ૨૯ ॥ સૌર્વર્ગેન તુલસ્યાશ્ચ વિવાહં કારયતિચમ્ । તેન
વ્રતપ્રભાવેન વિધવા ન ભવિષ્યતિ ॥ ૩૦ ॥ તત્પિત્રાપિ
તથેત્યુક્તં પ્રાયશ્ચિત્તં સ દત્તવાન્ । કિશોર્યૈ વૈષ્ણવં ધર્મં સમગ્રં
વાદિદેશ સઃ ॥ ૩૧ ॥

વિષ્ણુકાંચીમાં કનક નામનો ક્ષત્રિય હતો. ૧૨ એ ક્ષત્રિય
ધનવાન, વિષ્ણુભક્ત અને રાજાનો માનીતો હતો. તે
આપાર કરતો હતો. હે સુનિવશ ! તેને ધણાં વર્ષો નીકળી
ગયાં પણ કશું સંતાન થયું નહિ. ૧૩ પછી કેટલાંક વ્રતો કર-
વાથી તેને એક સૌંદર્યસંપન્ન પુત્રી થઇ, જે ઉત્તમ ગુણવાળી
અને શુભ લક્ષણવાળી હતી. ૧૪ તેનું નામ તેના પિતાએ
કિશોરી પાડ્યું. હવે એક દિવસે એ ક્ષત્રિયને ઘેર એક
જ્યોતિષી આવ્યો. ૧૫ તેને જન્મશક્ષર બતાવી, ‘આ કન્યા

કવી થશે?’ એમ તે ક્ષત્રિયે પૂછ્યું. ત્યારે ક્ષત્રિયાર વિચાર
કરી બેસીઆવા બોલ્યા કે, ‘હે કનક ! સાંભળ, ૧૬ જે હું
તારી પાસે સત્ય કહું તો તને દુઃખ થશે અને જે અસત્ય
કહું તો મારું ખોટાપણું થશે, ૧૭ માટે હું તો સત્ય જ
કહીશ. પછી તને રહે તેમ કર. જે કેઈ આ કન્યાની
સાથે વિવાહ કરશે, તેનું મરણ વળી થશે.’ ૧૮ એવાં
બેસીઆવાનાં વચનો સાંભળી કનકને ધણું દુઃખ થયું.
પછી પુત્રીના વિવાહનો વિચાર બંધ રાખી તેને જૂઠું ધર
આપી બ્રાહ્મણની સેવામાં રાખી, અને માણસોને કહ્યું
કે, આ પુત્રીને મારી પાસે લાવવી નહીં, કારણ કે તેનું
રૂપ એઈ મને ધણું દુઃખ થશે. ૧૯-૨૦ હવે એ કન્યા
ખીજ ધરમાં રહી છે, બ્રાહ્મણોની સેવા કરે છે, તેવામાં
સારે નસીબે શંકર નામનો એક ઉત્તમ બ્રાહ્મણ યાત્રામાટે,
વૈશાખ માસમાં, જે જ વિષ્ણુકાંચીમાં આવ્યો અને તેના
બારણામાં બેઠો. કિશોરીએ તેનો સત્કાર કર્યો. આ
વર્તમાન જાણી બ્રાહ્મણની સેવા કરનાર કનક પણ ત્યાં
આવ્યો. ૨૧-૨૪ હવે કિશોરી કે જે નમ્ર હતી, સારા
સ્વભાવવાળી હતી, સારા વેષવાળી હતી અને જેનો
વિવાહ થયો ન હતો તેને એઈ શંકર મહારાજ તેની
સખીને પૂછવા લાગ્યા; ૨૫ ‘આ કિશોરી ધણી રૂપાળી
છે અને મોટી થઇ છે, છતાં પણ તેને કેમ પરણાવી
નથી ? તે સત્વર કહે. ૨૬ એવી રીતે બ્રાહ્મણે પૂછ્યું
ત્યારે તેની સખી ચંદનાએ સઘળી વાર્તા કહી સંભળાવી.
તે સાંભળી દયા આવવાથી તે બ્રાહ્મણે કન્યાના પિતાને
કહ્યું કે, ૨૭ ‘હે કનક ! હું આ તારી પુત્રીને વિષ્ણુના
બાર અક્ષરોનો મંત્ર આપું છું, તેનો ત્રણ વર્ષો સુધી આ
કન્યાએ જપ કરવો. ૨૮ પ્રાતઃકાલમાં સ્નાન કરવું, અને
તુલસીનાં વનનું પાલન કરવું. કાર્તિક શુદ્ધ નવમીને
દિવસે સોનાના વિષ્ણુ સાથે તુલસીનો વિવાહ કરવો.
તે વ્રતના પ્રતાપથી તેને રૂંડાપો આવશે નહિ. ૨૯-૩૦
એ વાત કન્યાના પિતાએ કબૂલ કરી, ત્યારે પ્રાય-
શ્ચિત્ત કરાવી કિશોરીને વિષ્ણુમંત્ર અને વૈષ્ણવ ધર્મનો
ઉપદેશ કર્યો. ૩૧

દ્વિજેન તેન યત્નોત્કે કિશોર્યપિ તથાઽકરોત્ । વર્ષત્રયં
યથાશાષં કિશોર્ણ તદ્વ્રતં કૃતમ્ ॥ ૩૨ ॥ ચતુર્થે કાર્તિકે
માસિ કિશોરી જપનાય ચ । પ્રાતઃકાલે ગતા બાહ્યા
તસ્મિન્માર્ગે સુલોચના ॥ ૩૩ ॥ ક્ષત્રિયેણ યદા દદ્ધા પ્રાપ
મોહં જઘાત્મકઃ । પૃથે તસ્યાસ્તુ સંભ્રમો ભાવયંસ્તામર્ન-
દિતામ્ ॥ ૩૪ ॥ કેચિતાંદદ્ધદ્ધર્દારકેચિત્પદ્યતિ ગુપ્તિઃ ।
જિવોઽપિ તાં પ્રવદ્યંતિ પુરુષાણાં તુ કા કથા ॥ ૩૫ ॥
યથા દ્વિતીયાષ્ટમ્ય દર્શને ચોત્સુકા જનાઃ । તથા રાત્રૌ
પ્રતીકંતિ તદ્ધરે સકલા જનાઃ ॥ ૩૬ ॥ નિમેષમાત્રમર્કેણ
દદ્ધા સ્થિત્યા તુ બાલિકા । અધિકં કિં વર્ણનીયં તત્સૌંદર્યં
સુનીશ્વરાઃ ॥ ૩૭ ॥ કેચિદ્વદંતિ રેવીયં નાગકન્યેતિ

આપે. હૃદયમોહનાર્યાં જાતા સા કિલ મોહિની ॥૩૮॥
 સા ન પદ્યતિ લોકાંશ્ચ ન માર્ગે ન સલીગણમ્ । ધ્યાયંતી
 હૃદયે વિષ્ણુ તુલસીં દેવરૂપિણીમ્ ॥ ૩૯ ॥ તાં પ્રદીતું
 મનશ્ચકે વિલેપી દ્રવ્યવાન્મલી । નાનાભેદાઃ કૃતાસ્તેન ન
 લેખે ચાંતરં કશ્ચિદ્ ॥ ૪૦ ॥ માલાકારાદૃષ્ટં ગત્વા તત્ત્વે
 દ્રવ્યમચ્છત । યેન કેન પ્રકારેણ કિશોર્યાં સહ સંગમઃ
 ॥ ૪૧ ॥ યથા સ્થાત્ક્રિયતાં ભદ્રે દેયમસ્માચતુર્ગુણમ્
 (પ્રતિમાસં કિશોર્યાં વીર્યમાનાદ્રવ્યાદર્શિકં દશમીત્યર્થઃ)
 તથા ચ વિવિધોપાયા કૃદાસ્તદ્વ્યવહાય ચ ॥ ૪૨ ॥ ન
 દર્શં તથોપાયમવદત્સા વિલેપિનમ્ । ન હૃદયતે મયો-
 પાયસ્ત્વયા યત્પ્રોચ્યતેડ્યુના । મયા તદેવ કર્તવ્યં દ્રવ્યવ-
 હ્વસિદ્યે ॥ ૪૩ ॥

પછી બ્રાહ્મણના કહેવા પ્રમાણે કિશોરીએ વિધિથી
 ત્રણ વર્ષો પર્થતે તે મંત્રને જાપ કર્યો. ૪૨ એવા વર્ષના
 કાર્તિક માસમાં તે કિશોરી પ્રાતઃકાલમાં રનાન કરવા
 જતાં રસ્તામાં વિલેપી નામના ક્ષત્રિયની નજરે પડી, તેથી
 તે તેના પર આસક્ત થયો; અને તેની બાલ્યથી પવિત્ર
 મનવાળી કિશોરીની પછવાડે લાગ્યો. ૪૩-૪૪ એ કિશો-
 રીને કેટલાક દૂરથી જોતા હતા, કેટલાક તો ગુપ્ત રીતે
 જોતા હતા, ને ઈચ્છા પછુ એ કન્યાને જોતી હતી
 ત્યારે પુરુષોની તો વાત જ શું કરવી ? ૪૫ જેમ બીજના
 ચન્દ્રને રાતે જોવા માટે મનુષ્યો ઉત્સાહ રાખે છે, તેમ
 જ સધળા પુરુષો કિશોરીને જોવા માટે તેના બારણામાં
 રાહ જોતા હતા. ૪૬ એ કન્યાને જોઇ સૂર્ય પછુ ક્ષણવાર
 સ્થિર થઇ જતો. હે મુનિઓ ! હું એ કન્યાના રૂપનું
 વધુ શું વર્ણન કરું ? ૪૭ તેને જોઇ કેટલાક માનતા હતા
 કે આ દેવાંગના છે, કેટલાક માનતા હતા કે આ નાગ-
 કન્યા છે અને કેટલાક માનતા હતા કે રુદ્રને મોહ કરવા
 માટે વિષ્ણુએ મોહિનીરૂપ ધારણ કર્યું હતું તે આ જ
 છે. ૪૮ એ કન્યા માણસો, માર્ગ કે સખીઓ તરફ પછુ
 નજર કરતી નહીં, પછુ હૃદયમાં વિષ્ણુનું અને દેવી તુલસીનું
 ધ્યાન ધરતી હતી. ૪૯ તેને વશ કરવાના ઇરાદાથી વિલે-
 પીએ દ્રવ્ય ખરચ્યું, બળ વાપર્યું વગેરે બધા ઉપાયો
 લીધા, પછુ કોઇ રીતે કાંચે નહીં. ૫૦ એક માલજીને
 ઘેર જઇ તેણે તેને દ્રવ્ય આપ્યું અને કહ્યું કે, હે ભદ્રે !
 મને હરકોઇ ઉપાયે કિશોરી સાથે મેળાપ કરાવ; તો
 જ કિશોરી તને આપે છે તે કરતાં યોગ્યું દ્રવ્ય હું તને
 આપીશ. તે વાત કબૂલ કરી કિશોરીને મેળવવા માટે
 માલજી અનેક ઉપાયો કર્યા, પછુ સધળા ફાકટ ગયા.
 તેથી તેણીએ વિલેપીને કહ્યું કે, કિશોરી વશ થાય
 એવા કોઇ ઉપાય મને સૂઝતો નથી, અને દ્રવ્ય તો
 તમારી પાસેથી લેવું છે માટે જેમ તમે કહો તેમ કરવા હું
 તૈયાર છું. ૪૧-૪૩

વિલેપ્યુવાચ-તવ કન્યા તુ મૃત્વાહૈ નયમિ કુસુમાનિ
 ચ । અગ્રે ચદ્માવિ ભવતુ મૃદાગાદિ વારં શતમ્ ॥ ૪૪ ॥
 તથાપિ ચ તથેત્યુકે સપ્તમ્યાં નિશ્ચયઃ કૃતઃ । બદ્ધમ્યાં સા
 ગતા તત્ર કિશોરી તામુવાચ હ ॥ ૪૫ ॥ માલાકારે 'ઓ
 નવમી તુલસ્યાઃ પાણિપીઢનમ્ । વર્તેતેસ્તસ્ત્વયાડ્ઞેન્યા મુકુ-
 ટા પુષ્પસંભવાઃ ॥ ૪૬ ॥ માલિન્યુવાચ-મત્કન્યા વાગતા
 પ્રમાણના કૌતુકકારિણી । યથાપ્રોક્તં ત્વયા બાલે સમાન-
 વ્યતિ સત્ત્વરમ્ ॥ ૪૭ ॥ તથાપિ ચ તથેત્યુક્તા માલિની
 સ્વમૃદૈં યયૌ । કથિતઃ સર્વદૃષ્ટાંતો વિલેપ્યમે તત્તોમવદ
 ॥ ૪૮ ॥ પ્રાપ્તા મયેદ્રવ્યવીર્યેર્વં સુલભમવાપસઃ । માલિન્યા
 રચિતા રાત્રી સ્ફુટા વિવિધાસ્તદા ॥ ૪૯ ॥ વિષ્ણુકાંધ્યાં
 તદા રાજા જયસેનો બન્ધુઃ હ । તસ્ય પુત્રો મુકુટોડ્ઞમૂત્સૂર્ય-
 અકિપરાયણઃ ॥ ૫૦ ॥ કિશોર્યાસ્તુ શ્રુતા તેન વાર્તેયમ-
 તિસુંદરા । તદા તેન મુકુદેન સંકલ્પઃ કૃતઃ યવ હિ ॥ ૫૧ ॥
 કિશોરી યદિ આર્ચા મે ભવિષ્યતિ દિવાકર । તદાઞ્જમદમ-
 ભામિ બન્યથા સ્થાન્યુત્તિર્મમ્ ॥ ૫૨ ॥ કૃત્યેર્થં સ તુ સંક-
 લ્પસુપવાસાનપ્રચક્રમે । સપ્તમેઽહનિ સૂર્યોઽસૌ સ્વમે વચન-
 મન્નવીલ્ ॥ ૫૩ ॥ સૂર્ય ક્વાચ-કિશોર્યાં વિધવાયોગો
 વર્તેતેઽસૌ કર્થં ભવેલ્ । સા તે પત્ની પ્રદાસ્યામિ સ્તન્યાં
 પચાચતેજગામ ॥ ૫૪ ॥

વિલેપી બોલ્યો-હું તારી કન્યા થઈ કિશોરીની પાસે
 પુષ્પો લઇ જઈ, પછી જે થવાનું હોય તે થાઓ. તું
 દિવસના સો સો રૂપીઆ લે. ૪૪ એવી રીતની વિલેપીની
 વાત માલજી માન્ય કરી. તે દિવસે સપ્તમી હતી. બીજે
 દિવસે ઐટલે અષ્ટમીને દિવસે માલજી કિશોરીને ઘેર ગઇ.
 ત્યારે કિશોરીએ માલજીને કહ્યું કે, ૪૫ હે માલજી ! આવતી
 કાલે નવમી છે માટે તુલસીને વિવાહ થશે, ઐટલા માટે
 તું પુષ્પોના મુકુટો લાવજે. ૪૬ માલજી બોલી-હે કિશોરી !
 મારા ગામથી મારી કન્યા આવેલી છે તે પુષ્પોની વસ્તુઓ
 ઉત્તમ બનાવે છે માટે તેં જે જે કહ્યું છે તે તે સધળું તે
 જલદીથી તૈયાર કરી લાવશે. ૪૭ 'હીક' એમ કહી કિશો-
 રીએ તે માન્ય કર્યું. પછી માલજી પોતાને ઘેર આવી,
 અને વિલેપીની પાસે સધળી વાર્તા કહી સંભળાવી. ૪૮
 આમ થવાથી 'મને ઇંદ્રાસન મળ્યું' એવી રીતે વિલેપીના
 મનમાં સુખ થયું. તે પછી રાત્રિમાં માલજી નાના પ્રકા-
 રના પુષ્પોના મુકુટો બનાવ્યા. ૪૯ હવે તે સમયે વિષ્ણુ-
 કાંધીમાં જયસેન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને
 મુકુદ નામનો પુત્ર હતો, જે સૂર્યની ભક્તિ કરતો હતો. ૫૦
 તેણે 'કિશોરી અતિ સુંદર છે' એવી વાત સાંભળીને
 સંકલ્પ કર્યો કે, ૫૧ 'જે કિશોરી મારી બી થશે તો જ
 હું અજ ખાઈશ, નહીં તો ખાણુસામ કરીશ. ૫૨ એવા
 સંકલ્પ કરી, મુકુદ ઉપવાસ કરવા લાગ્યો. ત્યારે સાતમે
 દિવસે સૂર્યે તેને સ્વપ્નમાં કહ્યું. ૫૩ સૂર્ય બોલ્યા-કિશોરીને
 તો બાળપણમાં રંડાપો આવવાનો છે, માટે તે તારી બી

કેમ થાય ? હું તને બીજી લાવવપવતી બી પરજીવીશ, તે તું માન્ય કરજી. ૫૪

હુંદે જવાચ—યદિ દેવ પ્રસન્નોડસિ ચિન્નં મુજસિ ત્વં પ્રમો । બાલધૈષ્ણયયોગં ચ હંતું ત્વં ચ ક્ષમોષસિ ॥ ૫૫ ॥
હતિ તસ્ય વચ્ચઃ શ્રુત્વા સાંત્વના બહુલા કૃતા । ન મન્યતે હુંદેવોડસૌ તથેત્યુક્ત્વા ગતો રવિઃ ॥ ૫૬ ॥ તુલસીવ્રત-
માહાત્મ્યાદ્દૈષ્ણ્યં તુ ગમિષ્યતિ । રાત્રૌ સ્વપ્નઃ કિશોર્યાંસ્તુ તસ્યામેવાભ્યજાયત ॥ ૫૭ ॥ ભાગતા કન્યકા કાચિદ્ગર્ભાં સહ હ્રદાન્વિતા । અતારં વદતિ સ્વપ્ને મમ માતા કિશોરિકા ॥ ૫૮ ॥ તદ્ગર્ભાંપિ તથેત્યુક્તં પ્રદાસ્યે બહિઃકૃતમમ્ । પત-
ન્નસ્તેન પશ્ચાન્નુ વિવાહોડસ્યા અભિષ્યતિ ॥ ૫૯ ॥ શ્રુત્વા બહિપ્રદાનં સા સ્વપ્ને ચિંતાતુરાડમભવ્ । ક દ્વાદશાક્ષરી વિષ્યા ક્લેદં વિણ્ણસમર્ચનમ્ ॥ ૬૦ ॥ નરકદ્વારમૂલં ક મદસ્તાવણ્યમારણમ્ । પૂર્વં સા તુ સહસ્ત્રાણ્ય સ્વપ્નોડયમિતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૬૧ ॥ ભાવયિત્વા સમાદ્ય ચંદનાં વાક્ય-
મબ્રવીત્ । નિષેય કૃદં સ્વપ્નં તુ કીદગસ્ય ફલં વદ ॥ ૬૨ ॥

મુકુંદ બોલ્યો—હે મહારાજ ! હે પ્રમો ! આપને પ્રસન્ન થયા હો તો, જગત્ ઉત્પન્ન કરનારા આપ કિશોરીને બાળરંડાપો દૂર કરવા પશુ સમર્થ છો. ૫૫ એવાં વચન સાંભળી મુકુંદને ધણે સમજાવ્યો, પશુ તેણે માન્યું નહોં ભારે 'તથાસ્તુ' એમ કહી સૂર્ય પોતાના ધામમાં ગયા. ૫૬ તુલસીવ્રતના પ્રભાવથી જ આ કન્યાને રંડાપો દૂર થશે. હવે એ જ રાત્રિમાં કિશોરીને પશુ સ્વપ્ન આવ્યું. ૫૭ તેમાં કાંઈ એક હર્ષવાળી કન્યાએ પોતાના પતિની સાથે આવીને પતિને કહ્યું કે, કિશોરિકા મારી માતા છે, ૫૮ ભારે તેના પતિએ 'હીક છે' એમ કહ્યું ને વળી કહ્યું કે; આ કિશોરીના હાથથી એક મોટું બલિદાન અપાવીશ, પછી તેના વિવાહ થશે. ૫૯ એવી રીતે સ્વપ્નમાં બલિદાનની વાત સાંભળી કિશોરી જાગી ઉઠી અને આ સ્વપ્ન છે એવો નિશ્ચય કરી વિચારમાં પડી કે, દ્વાદશાક્ષર મંત્ર કયાં ? વિષ્ણુની પૂજા કયાં ? અને જેથી નરકપાત થાય છે એવી મારા હાથથી થનારી પશુહિંસા કયાં ? એટલે હું કે જે દ્વાદશાક્ષરને જપ કરું છું, વિષ્ણુની પૂજા કરું છું, તે પશુને કેમ મારી શકાશ ? ૧૦-૧૧ પછી (સપ્તી) ચંદનાને બોલાવી સ્વપ્નની વાત કહી સંભળાવી અને આ સ્વપ્નનું શું ફળ થશે, એમ પૂછવા લાગી. ૧૨

ચંદનોવાચ—ફલં તુ સમ્યક્લયાણિ ત્વાન્નિદં ચિન્નંશ્યતિ ।
વિવાહો અવિતા ક્ષીરં તુલસીવ્રતકારણાત્ ॥ ૬૩ ॥ હત્યં સ્વપ્નફલં શ્રુત્વા તતઃ કુકુટશ્ચિતમ્ । શ્રુત્વા સા સહસો-
ત્થાય જાનોયોગમષીકરત્ ॥ ૬૪ ॥ ચાવદાયતિ સા જ્ઞાનં કૃત્વા મેઘં કિશોરિકા । તાષ્ટિક્ષેપી માલિન્યાઃ પુત્રીવૃત્ત્વા સમાયયૌ ॥ ૬૫ ॥ કૃત્વા કેશાંચ ગોપુચ્છેઃ દ્રમશુ ચોત્પા-
ટિતં વગત્ । હૃતરે શાટકે ગૃષ્ઠં નિહ્ન્યાં ચ સ્તનૌ કૃતૌ ॥ ૬૬ ॥ સર્વાલંકારોનાદયા કટાક્ષયતિ ચાપરાન્ । ન

જ્ઞાતા સા તુ કેનાપિ પુમાન્ બીરૂપચારકઃ ॥ ૬૭ ॥ ધ્યાનં કૃત્વા તથા હૃત્તૌ પ્રસાર્યેતે યદા તદા । વત્તે વિલેપી પુષ્પાણિ વિલોકયતિ સર્વૈતઃ ॥ ૬૮ ॥ કથમસ્યા મમ સ્પર્શો અભિષ્યતીતિ ચિંતયન્ । એવં દિનત્રયં તસ્ય પ્રયાતં તુ હૃત્તીશ્ચરાઃ ॥ ૬૯ ॥ તસ્મિન્નહનિ સંજાતઃ કનકઃ શોકપી-
હિતઃ । કિં કાર્યમધુનાસ્મામી રાજપુત્રો વરિષ્યતિ ॥ ૭૦ ॥ એવં ચિંતયતસ્તસ્ય પ્રાતઃકાલો વભૂવ્ હ । રાજલોકાઃ સમાયાતા દૃઢીત્વા વજ્રવાહનમ્ ॥ ૭૧ ॥ અર્ધર્તરે સમા-
ગત્ય મંત્રી વચનમબ્રવીત્ । ગૃહેડસિ તવ કન્યૈકા હુંદેવાર્યે પ્રદીયતામ્ ॥ ૭૨ ॥ મા વિચારોડસ્તુ અવત્તો વૃષાજ્ઞા પરિ-
પાલ્યતામ્ । કનકેન તથેત્યુક્તં મમ આર્યહ્ણપતિયત્ ॥ ૭૩ ॥ મહારાજકુમારસ્ય વધૂઃ કન્યા અભિષ્યતિ । તતઃ પ્રોવાચ મંત્રી તં દ્વાદશ્યાં લમ્હત્તમમ્ ॥ ૭૪ ॥ રાત્રૌ તિથતિ યુગ્માલ્લયં રવિઃ વષે વિબુધ સ્થે । આયે ભૌમો ગુરુધર્મે પેષમે કૃષ્ણભાર્ગવૌ ॥ ૭૫ ॥ ચનિસ્તૃતીયેડરૌ રાદ્રુર્વિવાહસ-
મયઃ સ તુ । ડમૌ સંમૃતસંભારાવુભાવપિ ધનાન્વિતૌ ॥ ૭૬ ॥

ચંદના કહે છે—હે કન્યાશ્રિ ! તુલસીવ્રતના પ્રભાવથી સ્વપ્નનું ફળ સાંઝે થશે, તારું અશુભ નષ્ટ થશે અને જલદી વિવાહ થશે. ૬૭ એવી રીતે સ્વપ્નનું ફળ સાંભળ્યા પછી કુકડાને શબ્દ સાંભળવામાં આવ્યો કે તે જલદી ઉઠીને સ્નાન કરવા ગયું, ૬૮ અને સ્નાન કરી, પાછી ઘેર આવી ભારે વિલેપી માલજીની પુત્રી થઈ તેની પાસે આવ્યો. ૬૯ તેણે ગાયના પુછડાને ચોટાક્ષી ધારણ કર્યો હતો, મુછને બળાટકારે ઘોડી કાઢી હતી, બીનાં વચ્ચે પહેર્યાં હતાં, લીંછુનાં સ્તન કર્યાં હતાં, ૭૦ અને કેટલાક અલંકારો પહેરી ઠાઠમાઠ કર્યો હતો. એ વિલેપી પુરુષો તરફ કટાક્ષથી જોતો હતો તેથી આ બીનો વેષ ધારણ કરનાર પુરુષ છે, એમ કોઈના જાણવામાં આવ્યું નહોં. ૭૧ પેલી કિશોરી ધ્યાન કરી, ભારે હાથ લાંબા કરતી ભારે તેના હાથમાં તે પુષ્પ આપતો હતો અને ભારે તરફ જોઈ 'આ બીનો કેવી રીતે સ્પર્શ કરવો' એમ મનમાં વિચાર કરતો હતો. હે સુનીશ્વર ! એમ કરતાં કરતાં વિલેપીના ત્રણ દિવસ નીકળી ગયા. ૭૨-૭૪ ત્રીજા દિવસની રાત્રિમાં કનક શોકાતુર થયો અને 'આ કન્યાને રાજપુત્ર વરશે, હવે અમારે શું કરવું' ૭૫ એવી રીતે વિચારમાં જ હતો, તેટલામાં પ્રાતઃકાલ થયો અને વાહન તથા કપડાં લઈ રાજનાં માણસો આવ્યા. ૭૬ તેમાંથી રાજનો પ્રધાન અંદર જઈ કનકને કહેવા લાગ્યો કે, તમારી એક કન્યા છે તે, રાજપુત્રને આપો, ૭૭ આ વિષયમાં કાંઈ વિચાર કરો નહોં અને રાજની આજ્ઞા માન્ય કરો. એટલે તે વાત કનકે કબૂલ કરી કહ્યું કે; મારા ભાગ્યને ઉદય થયો. ૭૮ કારણ કે મારી પુત્રી રાજના કુમારની સાથે પરજીશે. ભારે પ્રધાને કહ્યું કે, લમ માટે ખારસનો દિવસ ઉત્તમ છે, ૭૯ કેમકે રાત્રિમાં મિથુન લમ છે, હઠા શુક્ર-

નમાં સૂર્ય અને રાહુ છે, દશમા ભુવનમાં ચંદ્ર છે, અગ્ની-
આરમે મંગળ છે, નવમે શુક્ર છે, પાત્રમા ભુવનમાં બુધ
અને શુક્ર છે અને ત્રીજે શનિ છે; માટે વિવાહનું મુદ્દત
સાં છે. એટલું કહી મંત્રીએ વિવાહમાટે મોટી ધામ-
ધૂમથી તજવીજ કરી, તેમ જ કનકે પણ તેવી જ કરી.
કારણ કે, અને ધનવાન હતો. ૭૫-૭૬

દ્વાદશમામાયયૌ સાર્ય રાજપુત્રઃ સસૈનિકઃ । અબ્રવીત્તત્ર
કનકં તેકી રાજપુરોહિતઃ ॥ ૭૭ ॥ તેકપુત્રાચ-અયો
નિરોષઃ ક્રિયતાં કિશોર્યાંજ નૃપાજ્ઞયા । અવિવ્યતિ મહા-
દેવી નો દૃશ્યા પુરુષૈઃ કષિત્ ॥ ૭૮ ॥ इति तद्वचनं
શ્રુત્વા પુરુષાસ્તુ નિરાકૃતાઃ । જાયારૂપો વિલેપી તુ દૈવા-
તત્રૈવ સંસ્થિતઃ ॥ ૭૯ ॥ તતોડર્દરાત્રેભાયાં શુકુંદોડ્યંતરં
યયૌ । તુલસ્યપે સ્થિતા ચાલા કિશોરી ત્વસ્મરદ્ધરિચ્
॥ ૮૦ ॥ તતો ઘનઘટાશબ્દસ્તુલ્લઃ સમપયત । મહાવાયુ-
ર્વૈત્ર તત્ર પ્રસાંતાઃ સર્વદીપકાઃ ॥ ૮૧ ॥ વિચ્છિન્નાશ્ચ
સ્ફુરિતા અંધીભૂતોડ્ઘિલો જનઃ । મિથ્યા ન ભાસ્કરવચો
શુકુંદોડ્ઘિતયજ્ઞુદિ ॥ ૮૨ ॥ અન્યૈઃ પ્રકીર્તિતં લોકૈર્વૈધ-
વ્યસ્ય તુ કારણમ્ । મીતો મુકુંદો દ્વયે યાવદ્ધયાયતિ
ભાસ્કરમ્ ॥ ૮૩ ॥ તસ્યાં સંઘૌ ધૃતં તસ્યાઃ કરપર્થં વિલે-
પિના । તસ્યાઃ કરસ્ય સંસર્ગાસ્ત્વર્ગાદ્વંજં પપાત ॥ ૮૪ ॥
નીતસ્તેન વિલેપી તુ તત્કાલં યમમંદિરમ્ । બાણ આસી-
ત્કલકલો મુકુંદોડ્યં મૃતસ્તિવતિ ॥ ૮૫ ॥ જળાદેવ તતો
જ્ઞાતં માલાકારહતા મૃતા । તતસ્તયોર્વિવાહોડ્ઘ્રૂદાજ્યં પ્રાપ
કિશોરિકા ॥ ૮૬ ॥ કિશોર્યાંજ સચુત્પન્ના ચાતરસ્તુલસી-
વ્રતાત્ । આરૌ શાજં સત્યમાસીતત્તો દેવો દિવાકરઃ
॥ ૮૭ ॥ તુલસીવ્રતામાહાત્મ્યાસ્કથં ન સ્યુર્મેનોરથાઃ ।
સૌમાગ્યાર્યં ધનાર્યં ચ વિચાર્યં ઠક્નિહતયે । સંતસ્યર્યં
પ્રકર્ત્ત્વં તુલસ્યાઃ પાણિપીઢનમ્ ॥ ૮૮ ॥ इति श्रीसन-
ત્कुमारसंहितायां कार्तिकेयकृष्णवर्म्यां कूर्मार्णवदानात्मकं
વ્રતં તુલસીવિવાહવ્રતં ચ સંપૂર્ણમ્ ॥ इति नवमीव्रतानि
સમાપ્તાનિ ॥

બારસને દિવસે સાંજે રાજકુમાર સર્વ સૈન્યસહિત
આવ્યો. તે વખતે તેકી નામના રાજના પુરોહિતે કન-
કને કહ્યું કે, ૭૭ આજથી કિશોરીને મર્ચામાં રાખો,
જેથી કોષ પણ પુરુષ જોષ શકે નહીં; કારણ કે તે હવે
રાણી થશે. ૭૮ આવાં પુરોહિતનાં વચન સાંભળી સધળા
પુરુષાને દુઃખ કર્યાં. પણ કમભાગ્યને લીધે ખીનો વેષ
ધારણ કરનાર વિલેપી ત્યાં જ રહી ગયો. ૭૯ પછી
મધરાતે રાજકુમાર અંદર ગયો, જ્યાં કિશોરી તુલસીની
પાસે બેસી વિષ્ણુનું સ્મરણ કરતી હતી. ૮૦ તે વખતે
મેઘની ગર્જના થવા લાગી, મોટા જોરથી વાયુ વાવા
લાગ્યો, સધળા દીવા યુગાધ ગયા, ૮૧ વીજળી ચમકવા
લાગી અને સધળા લોક આંધળા જેવા થઇ ગયા. આવો
ઉપદ્રવ જોઇ રાજકુમારના મનમાં ચિંતા થઇ કે, સૂર્યનું વચન
સત્ય થયું, ૮૨ તેમ જ ખીજ લોકો પણ કહેવા લાગ્યા
કે, કિશોરીના રૂંડાપા માટે આ ઉપદ્રવો ઉઠ્યા છે, તેથી
રાજકુમાર તો મનમાં ડરી ગયો અને સૂર્યનું ધ્યાન ધરવા
લાગ્યો. ૮૩ એવા સમયનો લાગ સાધી, પેલા વિલેપીએ
કિશોરીનો હાથ પકડ્યો, એટલે સ્પર્શ થતાં તુરત જ
સ્વર્ગમાંથી વજ્ર પણ તેથી તે તત્કાળ મરણ પામ્યો. તે
વખતે બહાર તો કાલાહલ થઇ ગયો કે રાજકુમાર
મરણ પામ્યો. ૮૪-૮૫ પણ પછીથી તુરત જ ‘માલજની
પુત્રી મરણ પામી’ આમ સધળાના જાણવામાં આવ્યું.
પછી બન્નેનો વિવાહ થયો, જેથી કિશોરિકા રાણી
થઇ. ૮૬ તુલસીવ્રતના પ્રભાવથી કિશોરીને ભાષ્યો ઉત્પન્ન
થયા એટલે કનકને છોકરા પણ થયા. પ્રથમ તો શાઅ
સત્ય થયું, પછી સૂર્ય સત્ય થયા એટલે જોશીમાવા અને
સૂર્યદેવ બન્નેનું કહેવું સત્ય થયું. ૮૭ તુલસીવ્રતના પ્રભા-
વથી મનોરથ સિદ્ધ કેમ ન થાય ? અર્થાત્ થાય જ.
સોભાગ્યમાટે, ધનમાટે, વિદ્યામાટે, રાગની નિવૃત્તિમાટે
અને સંતાનમાટે તુલસીવિવાહ કરવો. ૮૮ એવી રીતે
સનત્કુમારસંહિતામાં કાર્તિક શુદ્ધિ નવમીને દિવસે કૂર્મ-
દાનવ્રત અને તુલસીવ્રત કહેવાં છે.

દશમીનાં વ્રતો

૧ ગંગાદશહરા-ગંગાનો જન્મ

અથ દશમીવ્રતાનિ લિખ્યંતે-અથ ઉષેશ્યકુદશમ્યાં
દશહારાણ્યાર્યાં જ્ઞાનદાનાયાત્મકં વ્રતમ્ । સ્કાદિ-ઉષેશ્ય
શુક્રદશમી સંવત્સરચુલી સ્મૃતા । તસ્યાં જ્ઞાનં પ્રકુર્ભીત દાનં
ચૈવ વિશેષતઃ ॥ ૧ ॥ યાં કાંચિત્સરિવં પ્રાપ્ય દયાદર્શ્ય
તિલોદકમ્ । મુચ્યતે દશમિઃ પાપૈઃ સુમહાપાતકોપમૈઃ
॥ ૨ ॥ ઉષેશ્યકુદશમ્યાં તુ મહેન્દ્રૌમરિનં ચરિ । જ્ઞેયા
હસ્તર્થસંયુક્તા સર્વપાપહરા તિથિઃ ॥ ૩ ॥ વરાહપુરાણે-
દશમી શુક્રપક્ષે તુ ઉષેશ્યાસે કુષેડહિ । અવતીર્ણાં યતઃ

સ્વર્ગાદ્ઘતર્ક્ષે ચ સરિદ્ધરા । હરતે દશ પાપાનિ તસ્માદ્દશરા
સ્મૃતા ॥ ૪ ॥ સ્કાદિ-ઉષેશે માસિ સિતે પક્ષે દશમ્યાં
ચુષ્ઠસ્તયોઃ । ગરાનંદે વ્યતીપાતે કમ્પ્યાચંદ્રે કૃષે રવૌ ।
દશયોગે નરઃ જાત્વા સર્વપાપૈઃ પ્રહ્લચ્યતે ॥ ૫ ॥ અચિ-
વ્યે-તસ્યાં દશમ્યામેતજ સ્તોત્રં ગંગાજલે સ્થિતઃ । યઃ
પટેદશકૃત્વસ્તુ દરિદ્રો વાપિ ચાશ્રમઃ । સોડપિ તત્કલમાપ્નોતિ
ગંગાં સંપૂજ્ય યત્નતઃ ॥ ૬ ॥

इति दशहारायां स्नानादिविधिः ।

જે શુદ્ધિ દશમી કે જે દશહરા કહેવાય છે, તેમાં સ્નાન, દાન વગેરેનું મત કહેલું છે. સ્કંદપુરાણમાં લખ્યું છે કે, જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ દશમી સંવત્સરમુખી કહેવાય છે. તે દિવસે બાવથી સ્નાન અને દાન કરવું.^૧ હરકોષ નદીએ જન્મ તિલ અને જળનો અર્ધ આપવો, તેથી મહાપાપ જેવાં દશ પાપો દૂર થાય છે.^૨ જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ દશમીને દિવસે જે મંગળવાર અને હસ્ત નક્ષત્ર હોય તો તે સર્વ પાપોને હરનારી તિથિ કહેવાય છે.^૩ વરાહપુરાણમાં લખ્યું છે કે, જ્યેષ્ઠ માસની શુદ્ધિ દશમી કે જે બુધવાર અને હસ્ત નક્ષત્રવાળી હતી, તે દિવસે સ્વર્ગથી ગંગા ઉતરેલાં છે. એ તિથિ દશ પાપોને હરે છે માટે દશહરા કહેવાય છે.^૪ સ્કંદપુરાણનું વચન જ્યેષ્ઠમાસ, શુકલ પક્ષ, દશમી, બુધવાર, હસ્ત નક્ષત્ર, ગર કરણ, આનંદ યોગ, વ્યતીપાત, કન્યાનો ચંદ્ર અને વૃષભનો સૂર્ય એ દશે યોગ એક દિવસે હોય અને તે દિવસે જે માણસ સ્નાન કરે તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે.^૫ ભવિષ્યપુરાણનું વચન-દરિદ્ર અને અસમર્થ પુરુષ પણ જે ગંગા દશહરાને દિવસે ગંગાજળમાં ઊભો રહી આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે અને ગંગાની પૂજા કરે તો તેને (સર્વ પાપ નાશનરૂપ) ફળ મળે છે.^૬ આવી રીતે ગંગાદશહરામાં સ્નાનનો વિધિ કહેલો છે.

ગંગાસ્તોત્રનો પાઠવિધિ

અથ સ્કાંદોક્ત દશહરાચર્યગંગાસ્તોત્ર તત્પાઠપ્રકારઃ—
જનુર્દ્યુષાં વિનેશાં ચ સર્ગવચ્ચશોભિતામ્ । રત્નકંમલિતાં-
મોજવદામયસંસ્કારામ્ ॥૧॥ ચેતવલપરીવાનાં મુક્તામણિ-
વિશ્રુષિતામ્ । एवं ધ્યાયેત્છલૌષ્ઠ્યાં ચ ચંદ્રાણુતસ્રમપ્રભામ્ ॥ ૨ ॥ ચામરૈર્વીજ્યમાનાં ચ ચેતચ્છત્રોપશોભિતામ્ । છપ્ર-
સન્નાં ચ વરદાં કરુણાદૌ નિરંતરામ્ ॥૩॥ છાષાણ્ણવિતમ્-
પૃષ્ઠાં વિષ્વગંગાહલેપનામ્ । ત્રૌલોક્યપૂજિતાં ગંગાં સર્વદેવૈર-
ધિષ્ઠિતામ્ ॥૪॥ વિષ્વરત્નવિભૂષાં ચ વિષ્વમાણ્યાહલેપનામ્ ।
ધ્યાત્વા જલેડ્ય મન્ત્રેણ કુર્યાદર્ચાં ચ મક્તિઃ ॥૫॥ ઐ નમો
મગવતિ દિલ્હિદિલ્હિમિલિમિકિંગે માંપાવયપાવચ્ચત્વાહા ।
અનેન મન્ત્રેણાગમોક્ષપંચોપચારાન્ પુષ્પાંજલિં ચ શ્રીગં-
ગાયૈ નિવેદયેત્ ॥ ૬ ॥ एवं શ્રીગંગાયા ધ્યાનાર્ચને વિધાય
પથાજ્ઞાનમધ્યે સ્થિત્વા અયેત્યાદિ-જ્યેષ્ઠમાસે સિતે પક્ષે
પ્રતિપદમારમ્ય વશમીપર્યંતં પ્રતિદિનં દશાક્ષવારમેકોત્તર-
દ્વયા વા સર્વપાપહર્ષાય ગંગાસ્તોત્રજપમહં કરિત્યેતિ
સંકલ્પ્ય સ્તોત્રં પઠેત્ ॥ ૭ ॥

સ્કંદપુરાણમાં કહેલું દશહરાનામક ગંગાસ્તોત્ર અને તેના પાઠનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે:—જેને ચાર હાથ છે, ત્રણ નેત્ર છે, જે સધળા અવયવોએ શોભિત છે, રત્નનો ધોડો, શ્વેત કમલ, વરદ અને અભયથી જેના હાથ શોભે છે,^૧ જેણે શ્વેત વસ્ત્ર પહેરેલાં છે, જે મોતી અને મણિવડે શોભિત છે, સોમ્ય છે, જેની કાંતિ દશ હજાર

અન્દના જેવી છે, જેને ચામરવડે પવન થાય છે, જે ધોળાં હત્રવડે શોભિત છે, પ્રસન્ન છે, વરદાન આપનારાં છે, દયાવાળાં છે, બેહરહિત છે, જેણે અમૃતવડે પૃથ્વીને ભીંજીવી છે, જે ઉત્તમ ચંદ્રનથી ચર્ચિત છે, જેની ત્રણ ધોડા પૂજા કરે છે, જેમાં સધળા દેવો રહે છે, જેણે મનોહર અલંકારો પહેરેલા છે, જેણે દિવ્યમાળા પહેરેલી છે, અને ચંદ્રને ચર્ચેલું છે, એવાં ગંગાનું ધ્યાન કરવું.^{૨-૫} પછી ઐ નમો મગવતિ એ મંત્ર બણી શાસ્ત્રમાં કહેલા પંચોપચારવડે ભક્તિથી ગંગાની પૂજા કરી પુષ્પાંજલિ આપવી.^૬ એ પ્રમાણે ગંગાનું ધ્યાન અને પૂજન કર્યા પછી, જળમાં ઊભા રહી, ‘જ્યેષ્ઠ માસના શુકલ પક્ષની પડવેથી આરંભી દશમી સુધી પ્રત્યેક દિવસ, દશ દશ અથવા, પહેલે દિવસે એક, બીજે દિવસે બે એવી રીતે એક એક વધારતાં ગંગાસ્તોત્રનો જપ સધળા પાપોના ક્ષયમાટે કરીશ,’ એવો સંકલ્પ કરી નીચેના સ્તોત્રનો પાઠ કરવો.^૭

ગંગાનું સ્તોત્ર

ફૈશર ડવાલ—ઐ નમઃ શિવાયૈ ગંગાયૈ શિવદાયૈ નમો નમઃ । નમસ્તે વિષ્ણુરુપિણ્યૈ બ્રહ્મસૂતૈ નમોસ્તુ તે ॥ ૧ ॥ નમસ્તે શ્દ્ધરુપિણ્યૈ શાંકરૈ તે નમો નમઃ । સર્વેવેશ્વરુપિણ્યૈ નમો મેષજમૂતૈ ॥ ૨ ॥ સર્વેશ્વ સર્વેચાધીનાં મિષકૃષ્ણેશ્વૈ નમોસ્તુ તે । સ્વાસ્ત્યજંગમસંમૂતવિષહૃદ્યૈ નમોસ્તુ તે ॥ ૩ ॥ સંસારવિષનાશિન્યૈ ઝીવનાયૈ નમોસ્તુ તે । તાપ-
ત્રિસયસંહર્યૈ પ્રાણેશ્વૈ તે નમો નમઃ ॥ ૪ ॥ શાંતિસંતાન-
કારિણ્યૈ નમસ્તે શુદ્ધસૂતૈ । સર્વસંશુદ્ધિકારિણ્યૈ નમઃ પાપારિહર્યૈ ॥ ૫ ॥ મુક્તિદાકિપ્રદાયિણ્યૈ મદદાયૈ નમો નમઃ । મોગોપમોગદાયિણ્યૈ મોગવત્યૈ નમોસ્તુ તે ॥ ૬ ॥ મંદાકિન્યૈ નમસ્તેસ્તુ સ્વર્ગદાયૈ નમો નમઃ । નમૈલોકેશ્વ-
મુચાયૈ ત્રિપથાયૈ નમો નમઃ ॥ ૭ ॥ નમશિશુકલસંસ્થાયૈ જ્ઞામાલ્યૈ નમો નમઃ । ત્રિહૃતાશ્વસંસ્થાયૈ તેજોબલ્યૈ નમો નમઃ । નંદાયૈ લિંગચારિણ્યૈ છાષાધારાસનૈ નમઃ ॥ ૮ ॥ નમસ્તે વિશ્વમુલુકાયૈ રેવત્યૈ તે નમો નમઃ । તૃહત્યૈ તે નમ-
સ્તેસ્તુ હોલકાશ્વૈ નમોસ્તુ તે ॥ ૯ ॥ નમસ્તે વિશ્વમિ-
ત્રાયૈ મંદિન્યૈ તે નમો નમઃ । પૃથ્વ્યૈ શિવામૃતાયૈ ચ હૃદયાયૈ નમો નમઃ ॥ ૧૦ ॥

શિવ કહે છે—હે દેવિ ! આપ કલ્યાણરૂપ છો, ગંગા છો, કલ્યાણ કરો છો, વિષ્ણુરૂપ છો અને બ્રહ્મમૂર્તિ છો, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.^૧ હે દેવિ ! આપ રુદ્રરૂપી, શંકરી, સધળા દેવરૂપ અને ઓષધમૂર્તિ છો, તે આપને હું નમસ્કાર કરું છું.^૨ હે દેવિ ! આપ સધળા રાજાનાં ઉત્તમ વૈદ્ય છો, તેમ જ રિશર (સોમજ વગેરે) અને ચર (સર્પ વગેરેનાં) ઝેરનો નાશ કરનારાં છો, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.^૩ હે દેવિ ! આપ સંસારરૂપી વિષનો નાશ કરનારાં છો, જીવનરૂપ છો, આધિભૌતિક,

આધ્યાત્મિક અને આધિદેવિક એ ત્રણ તાપને હરનારાં છે અને પ્રાણનાં ધૃધરી છે, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.^૪ હે દેવિ ! આપ શાંતિ આપનારાં છે, શુદ્ધ-તિવાળાં છે, સધળાંને શુદ્ધ કરનારાં છે અને પાપોના નાશ કરનારાં છે, આપને હું નમસ્કાર કરું છું.^૫ હે દેવિ ! આપ ભોગ અને મોક્ષ આપનારાં છે, કલ્યાણ આપનારાં છે, ભોગ અને ઉપભોગ આપનારાં છે, અને ભોગવતી છે, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.^૬ હે દેવિ ! આપ પાપના નાશ કરનારાં છે, સ્વર્ગ આપનારાં છે, ત્રણ લોકોનો અલંકારરૂપ છે અને ત્રણ માર્ગવાળાં છે, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.^૭ હે દેવિ ! આપ ત્રણ વેદરૂપ છે, ક્ષમાવાળાં છે, ત્રણ અગ્નિરૂપ છે અને તેજવાળાં છે; તેમ જ આનંદ આપનારાં, લિંગ ધારણ કરનારાં, અને અમૃતની ધારવાળાં છે, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.^૮ હે દેવિ ! આપ જગતમાં મુખ્ય છે, રેવતી છે, મોટાં છે અને જગતને ઉત્પન્ન કરનારાં છે, તેને હું નમસ્કાર કરું છું.^૯ હે ગંગે ! આપ જગત ઉપર સ્નેહ રાખનારાં છે, આનંદ આપનારાં છે, પૃથ્વી છે, કલ્યાણકારક અમૃત છે અને ધર્મવાળાં છે, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.^{૧૦}

પરાપરચતાઆયૈ તારાયૈ તે નમો નમઃ । પાશજાઠનિ-
કૃત્યૈ અભિજાયૈ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૧૧ ॥ શાંતાયૈ ચ ચરિ-
શાયૈ વરદાયૈ નમો નમઃ । હ્રસ્વાયૈ સુલ્લજગ્ધ્યૈ ચ સંજીવિન્યૈ
નમોઽસ્તુ તે ॥ ૧૨ ॥ બ્રહ્મિશાયૈ બ્રહ્મદાયૈ દુરિતહ્યૈ નમો
નમઃ । પ્રણતાર્તિપ્રમંજિન્યૈ જગન્માત્રે નમોઽસ્તુ તે ॥ ૧૩ ॥
સર્વાપત્તિપ્રદાયૈ મંગલાયૈ નમો નમઃ । શરણાગતવીના-
તેપરિજ્ઞાનપરાયણે ॥ ૧૪ ॥ સર્વસ્પાર્તિદહે દેવિ નારાયણિ
નમોઽસ્તુ તે । નિર્લેપાયૈ દુર્ગાદેવ્યૈ દક્ષાયૈ તે નમો નમઃ
॥ ૧૫ ॥ પરાપરપરાયૈ ચ ગંગે નિર્વાણદાયણિ । ગંગે પ્રમા-
પ્રતો મૃચા ગંગે મે તિથ પૃથતઃ ॥ ૧૬ ॥ ગંગે મે પાર્શ્વયો-
રેષિ ત્વયિ ગંગેઽસ્તુ મે સ્થિતિઃ । આદૌ ત્વમંતે મધ્યે ચ
સ્તૈ ત્વં ગાં ગતે શિવે ॥ ૧૭ ॥ ત્વમેવ મૂલપ્રકૃતિસ્ત્વં
પુમાન્પર एव हि । ગંગે ત્વં પરમાત્મા ચ શિવસ્તુભ્યં નમઃ
શિવે ॥ ૧૮ ॥

હે ગંગે ! આપ સર્વથી ઉત્તમ છે, તારારૂપ છે, સંસારરૂપી દ્રાંસામાંથી ઓડવાનાર છે, એકજ છે, તેને હું નમસ્કાર કરું છું.^{૧૧} હે ગંગે ! આપ શાંત છે, શ્રેષ્ઠ છે, પરદાન આપનાર છે, પ્રભાતરૂપ છે, સુખ ભોગવનાર છે અને જીવાડનાર છે, તેને વારંવાર નમસ્કાર હો !^{૧૨} હે ગંગે ! આપ બ્રહ્મજ્ઞાનવાળાં છે, બ્રહ્મ આપનાર છે, પાપને જાણનાર છે, નમનારા પુરુષોનાં દુઃખોનો નાશ કરનાર છે અને જન-માતા છે, તેને વારંવાર નમસ્કાર હો !^{૧૩} હે ગંગે ! આપ સર્વ આપતિને દૂર કરનાર છે, મંગળરૂપ છે, શરણે આવેલા અરીખ અને પીડિતનાં

રક્ષણમાં તત્પર છે, સર્વની પીડા હરનાર છે, દેવી છે અને નારાયણી છે, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.^{૧૪} હે દેવિ ! હે ગંગે ! આપ નિર્લેપ છે, દુઃખ હણનાર છે, ચતુર છે, સર્વથી ઉત્તમ છે અને મોક્ષ આપનાર છે, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.^{૧૫} હે ગંગે ! આપ મારી આગળ રહે, આપ મારી પાછળ રહે અને આપ મારા બંને પડખામાં રહે. હે ગંગે ! મારી સ્થિતિ આપની વચમાં થાઓ. હે પૃથિવીમાં પધારેલી ગંગે ! આપ આદિમાં છે, અંતમાં છે અને મધ્યમાં પણ છે; આપ સર્વરૂપ છે.^{૧૪-૧૭} હે ગંગે ! આપ મૂલપ્રકૃતિ છે, પરમ પુરુષ છે, પરમાત્મા છે અને શિવ પણ છે, આપને હું નમસ્કાર કરું છું.^{૧૮}

य इदं पठते स्तोत्रं ऋषयश्चक्रद्वयापि यः । दशधा
ब्रुच्यते पायैः कायवाक्चित्तसंभवैः ॥ १९ ॥ रोगस्यो
ब्रुच्यते रोगाद्विपश्यथ विषयुतः । ब्रुच्यते बंधनाद्वद्धो
भीतो भीतेः प्रब्रुच्यते ॥ २० ॥ सर्वाङ्कामानवाप्नोति प्रेत्य
ब्रह्मणि लीयते । दिव्यं विमानमाकृष्य दिव्यंभीपरिवीजितः
॥ २१ ॥ इमं स्तवं गृहे यस्तु लेखयित्वा विनिक्षिपेत् ।
नामिचोरभयं तस्य पापेभ्यो हि भयं नहि ॥ २२ ॥ ज्येष्ठे मासि
सिते पक्षे दशमीदहनसंप्रयुता । संहरेन्निविर्धं पापं बुधवारेण
संप्रयुता ॥ २३ ॥ तस्यां दशम्यामेतच्च स्तोत्रं गंगाजले
स्थितः । यः पठेद्दशकृत्वस्तु दरिद्रो वापि चाक्षयः ॥ २४ ॥
सोऽपि तत्फलमाप्नोति गंगां संपूज्य यत्नतः । पूर्वोक्तं
विधानेन यत्फलं संप्रकीर्तितम् ॥ २५ ॥ यथा गौरी तथा
गंगा तस्माद्गौयास्तु पूजने । विधियो विहितः सम्यक्सोऽपि
गंगाप्रपूजने ॥ २६ ॥ यथा शिवस्तथा विष्णुर्वैद्या लक्ष्मी-
स्तथा उमा । यथा उमा तथा गंगा चतुरूपं न भिद्यते
॥ २७ ॥ विष्णुर्द्वादशरं यच्च श्रीगौरीचंद्ररं तथा । गंगागौ-
रीचंद्ररं च यो ज्ञाते मूढधीस्तु सः ॥ २८ ॥ रौरवादिषु घोरेषु
नरकेषु पतत्यथः । अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः
॥ २९ ॥ परदारोपसेवा च कायिकं निविर्धं स्मृतम् ।
पाकयममृतं चैव पैद्यन्यं चापि सर्वतः ॥ ३० ॥

જે પુરુષ શ્રદ્ધાથી આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે અથવા સાંભળે, તે શરીર, વાણી અને મનથી થયેલાં દશ પાપોથી મુક્ત થાય છે.^{૧૯} આ સ્તોત્રનો પાઠ કરવાથી રાખીનો રોગ દૂર થાય છે, આપતિમાં પડેલાની આપતિ દૂર થાય છે, બંધાયેલા બંધનથી મુક્ત થાય છે, ડરેલાનો ભય દૂર થાય છે.^{૨૦} જે પુરુષ આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે, તે વિમાનમાં બેસી અપ્સરાઓ સાથે સ્વર્ગમાં જાય છે અને સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરી, પરબ્રહ્મમાં લય પામે છે.^{૨૧} જે પુરુષ આ સ્તોત્ર લખાવી પોતાના ઘરમાં રાખે, તેને અગ્નિ, ચોર કે પાપોથી ભય થતો નથી.^{૨૨} જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ દશમી, જે હસ્તનક્ષત્ર અને બુધવારના યોગવાળાં હોય તો ત્રણ પ્રકારનાં પાપોને દૂર છે.^{૨૩} દરિદ્રી અથવા

અસમર્થ પુરુષ, આ નવમીને દિવસે ગંગાજળમાં ઉભો રહી આ સ્તોત્રનો દશ વખત પાઠ કરે, અને ભક્તિથી ગંગાની પૂજા કરે, તેને શાસ્ત્રમાં કહેલું ફળ થાય છે. ૨૪-૨૫ જેમ પાર્વતી છે, તેમ જ ગંગા છે, માટે પાર્વતીના પૂજનનો જ પ્રકાર છે, તે જ પ્રકારે ગંગાની પૂજા કરવી. ૨૬ જેમ શિવ છે, તેમ જ વિષ્ણુ છે, જેમ લક્ષ્મી છે તેમ જ પાર્વતી છે, જેમ પાર્વતી છે તેમ જ ગંગા છે, માટે એ આરેમાં બેઠ સમજવો નહિ. ૨૭ જે માણસ વિષ્ણુ અને શંકરમાં, લક્ષ્મી અને પાર્વતીમાં ને ગંગા તથા પાર્વતીમાં બેઠ કહે, તેને મૂઠ સમજવો. ૨૮ એ મૂઠ પુરુષ રૌરવાદિ ધોર નરકમાં પડે છે. દીધા વિના પોતાની મેળે લઈ લેવું એટલે ચોરી કરવી. વિધિ વગરની હિંસા અને પરસ્પ્રી-ગમન-એ કાપાથી થનારાં ત્રણ પાપો કહેલાં છે. ૨૯-૩૦

અસંબદ્ધપ્રકાપથ વાત્સ્યે સ્યાત્તુર્વિધમ્ । પરત્વ્યેષ્વ-
મિધ્યાનં મનસાનિષ્ઠિતનમ્ ॥ ૩૧ ॥ વ્રિતયામિનિવેશ્ય
માનસં મિથિયં સ્મૃતમ્ । ઇતાનિ દશ પાપાનિ હર ત્વમથ
જાહ્નવિ ॥ ૩૨ ॥ દશપાપહરા યસ્માત્તસ્માદશહરાસ્મૃતા ।
પૃતૈર્દશચિયૈઃ પાપૈઃ કોટિજન્મસમુદ્રૈઃ ॥ ૩૩ ॥ શુચ્યતે નાત્ર
સંદેહઃ સત્યં સત્યં ગદાધર । દશવિશ્વચ્છતાન્ સર્વાન્ પિતૃ-
નથ પિતામહાન્ । હરસ્યેષ્વ સંસારાન્મન્ત્રેણાનેન પુજિતા
॥ ૩૪ ॥ ઐ નમો ભગવત્યૈ નારાયણ્યૈ દશપાપહરાયૈ શિ-
વાયૈ ગંગાયૈ ત્રિણ્ણમુલ્યાયૈ ક્ષયાયૈ રેવત્યૈ ભાગીરથ્યૈ નમો
નમઃ । જ્યેષ્ઠે માસિ સિતે પક્ષે દશમ્યાં કૃત્તવસ્તયોઃ । ગરા-
ન્દે વ્યતીપાતે કન્યાચંદ્રે ટ્પે રવૌ । દશયોગે નરઃ સ્નાત્વા
સર્વપાપૈઃ પ્રશુચ્યતે ॥ ૩૫ ॥ સિતમકરનિષ્પર્ણાં શુભવર્ણાં
ત્રિનેત્રાં કરપુત્રકલશોયસ્તોત્પલામીત્યમીટામ્ । વિધિ-
હરિહરકૃપાં સંદુકોટીરજ્ઞાં કલિતસિતદુકૂલાં જાહ્નવીં
તાં નમામિ ॥ ૩૬ ॥ આદાવાદિપિતામહસ્ય નિયમવ્યા-
પારપાત્રે જલં પશ્ચાત્પન્નગણાયિનો ભગવતઃ પાદોદકં પાવ-
નમ્ । મૃયઃ કાંક્ષજટાવિમૃશ્વળમણિર્જહ્નોર્મહર્ષૈરિયં કન્યા
કલ્મષનાશિની ભગવતી ભાગીરથી દુદયતે ॥ ૩૭ ॥ इति
काशीखंडे दशहरास्तोत्रं संपूर्णम् ॥

કરડું બોલવું, અસત્ય બોલવું, ચાડી ખાવી અને સંબંધ વગરનો યકબાદ કરવો, આ ચાર વાણીનાં પાપો કહેવાય છે; અને મનથી બીજના દ્રવ્યની આશા રાખવી, અનિષ્ટ વિચારવું અને ખોટો આગ્રહ રાખવો, એ ત્રણ મનનાં પાપો કહેવાય છે. હે ગંગે ! ઉપર કહેલાં દશ પાપોનો નાશ કરો. ૩૧-૩૨ દશ પાપોને હરે છે તેથી જ દશહરા કહેવાય છે. હે નારાયણ ! દશહરાનું વ્રત કરનાર પુરુષ કરોડો જન્મમાં કરેલાં એ દશ પાપોથી જન્મ મુક્ત થાય છે, એમાં સંશય નથી. ૩૩ ઐ નમો ભગવત્યૈ નારાયણ્યૈ દશ-પાપહરાયૈ શિવાયૈ ગંગાયૈ વિષ્ણુમુલ્યાયૈ ક્ષયાયૈ રેવત્યૈ ભાગીરથ્યૈ નમો નમઃ ॥ એ મંત્રવડે ગંગાની પૂજા કરવાથી તે ત્રીશ હજાર પિતા અને પિતામહોને ઉદ્ધાર કરે છે. ૩૪ જે

માસ, શુકલ પક્ષ, દશમી, શુધવાર, હસ્તનક્ષત્ર, ગરકરણ આનંદયોગ, બ્રતીપાત, કન્યાનો ચંદ્ર અને વૃષભનો સૂર્ય એ દશ યોગવાળા દિવસે ગંગામાં સ્નાન કરવાથી સધળાં પાપોથી મુકર્ષ જમ છે. ૩૫ (સ્નાન કર્યા પછી ગંગાની આર્ચના કરવી કે) જે ગંગા ધોળા મગર ઉપર ખીરાજેલાં છે, ધોળી કાંતિવાળાં છે, ત્રણ નેત્રવાળાં છે, હાથમાં કલશ, કમળ અને અભય ધારણ કરવાથી મનોહર છે; બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને શંકરરૂપ છે, જેણે ચંદ્રવાળો મુકુટ ધારણ કર્યો છે અને ધોળા રેશમી વસ્ત્ર પહેરેલાં છે તેને હું નમસ્કાર કરું છું. ૩૬ પાપોનો નાશ કરનાર ભગવતી ગંગા પ્રથમ તો બ્રહ્માનાં કર્મડામાં જન્મરૂપે હતી, પછી નારાયણના પવિત્ર ચરણાશ્રિતરૂપે થયાં, પછી મહાદેવની જટામાં મણિરૂપે થયાં અને પછી જહ્નુ નદિની કન્યા થયાં છે. ૩૭ એવી રીતે કાશીખંડમાં દશ-હરાસ્તોત્ર કહેલું છે.

૨ આશાદશમીવ્રત

અથ આષાદશદશમી મન્વારિઃ । સા પૂર્વાહ્ન્યાપિની પ્રાશ્ના । અથ યત્થાં કસ્યાંચિચ્છુદ્ધશ્યામાશાદશમીવ્રતં હેમાદ્રૌ મ ાપ્યે ॥ ૧ ॥ ગુધિચિર ઉવાચ । કથમાશાદશ-
મ્યેષા ગોવદ ક્રિયતે કદા । દમયંત્યા નલસ્યેષ્વ યયા જાતઃ સમાગમઃ ॥ ૨ ॥ કૃષ્ણ ઉવાચ-રાજ્યાશ્યા રાજપુત્રઃ
કૃત્યર્થે ચ કૃષીવતઃ । વાણિજ્યાર્થે વણિકપુત્રઃ પુત્રાર્થે ગુર્વિણી તથા ॥ ૩ ॥ ધર્મકાર્યાર્થે સંસિદ્યૈ લોકઃ કન્યા
વરાધિની । યદુક્તમો દિગ્વરો યોગી શ્રેયોડયમેવ ચ ॥ ૪ ॥ ચિરપ્રવસિતે કાંતે બાલે દંતનિપીડિતે । પુત્રદમ્યેષુ
કર્તવ્યમાશાવ્રતમિદં તદા ॥ ૫ ॥ યદા યસ્ય ભવેદાર્તિઃ કાર્યં તેન તદા વ્રતમ્ । શુક્રપક્ષે દશમ્યાં તુ સ્નાત્વા સંપૂજ્ય
દેવતાઃ ॥ ૬ ॥ નક્ષત્રાઃ સુપૂજ્યા વૈ પુષ્પાલકકર્ચનૈઃ । યદ્દાંગણે લેક્ષ્યિત્વા યવૈઃ પિષ્ઠાતકેન વા ॥ ૭ ॥ બીરૂપા-
શાધિદેવસ્ય શાશ્વત્ત્વચિકિત્સાઃ । અધિદેવસ્ય તત્તરિકપા-
લસ્યદાદેસ્તત્તચ્છૈવાંદનૈશ્વ ચિકિત્સા લેક્ષ્યિત્વેત્યર્થઃ ॥ ૮ ॥ વૃત્તા વૃતાકં નૈવૈયં પ્રપન્ન રીપાંથ વાપયેત્ । ફલ્લાનિ
કાલજાતાનિ તતઃ કાર્યં નિવેદયેત્ ॥ ૯ ॥ આશાસ્વાશાઃ સદા સંતુ સિદ્ધર્થતાં મે મનોરથાઃ । ભવતીનાં પ્રસાદેન સદા
કલ્યાણમસ્તિવતિ ॥ ૧૦ ॥ પૂર્વ સંપૂજ્ય વિધિવાત્સા વિપ્રાય દક્ષિણામ્ । અનેન ક્રમયોગેન માસિ માસિ સમાચરેત્
॥ ૧૧ ॥ ચર્મકે કુરુષેઽતઃ પશ્ચાત્સમુજ્જેત્ । અગ્નિકસં-
વસ્તરસ્યાપિ સિદ્ધર્થે વા સમુજ્જેત્ ॥ ૧૨ ॥ સૌભર્ગીઃ કારયેદાશા સૌપ્પાઃ પિષ્ઠાતકેન વા । પ્રાતિર્બુજૈઃ સાર્દ્ધં
તતઃ સમ્યગર્હૈત્ ॥ ૧૩ ॥ પૂજયેત્ક્રમયોગેન મન્ત્રૈરે-
મિર્ગદાંગણે ॥ ૧૪ ॥

આપાદ શુદ્ધિ દશમી એ મન્વાદિ તિથિ ગણાય છે. એ તિથિ પૂર્વાહ્ન્યાપિની લેવી. હરકાષ્ઠ શુદ્ધિ દશમીને દિવસે આશાદશમી વ્રત કરવું, એમ હેમાદિમાં બાવિ-

બપુરાણુનું વચન છે.^૧ યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે ગોવિંદ ! જે આશાદશમીનું વ્રત કરવાથી દમયંતીને નહરાખનો મિલાપ થયો હતો, તે વ્રત કેવી રીતે કરવું ? અને ક્યારે કરવું ?^૨ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-રાજકુમારે રાજ્યમાટે, ખેડુને સારી ખેતી-માટે, વાણીઆએ વ્યાપારમાટે, ગર્ભિણી સ્ત્રીએ પુત્રમાટે, સધળા મનુષ્યોએ ધર્મ, અર્થ અને કામમાટે, કન્યાએ પતિમાટે, બ્રાહ્મણે યજ્ઞમાટે તથા યોગીએ કલ્યાણમાટે આ આશાદશમી વ્રત કરવું.^{૩-૪} તેમ જ ધણે વખત અર્થાં પતિ પરદેશ ગયેલો હોય અથવા બાહ્ય દાંત આવતી વખતે પીડાનું હોય સારે પણ્ય એ વ્રત કરવું.^૫ તથા જ્યારે જ્યારે પણ્ય બીજી કાંઈ પીડા થાય ત્યારે ત્યારે આ વ્રત કરવું.^૬ શુદ્ધ પક્ષમાં દશમીને દિવસે સ્નાન કરી સારી રીતે દેવતાની પૂજા કરી રાતે ચંદન, પુષ્પ અને અળતાવડે આશા (દિશાએ)ની પૂજા કરવી. ધરના આંગણમાં યવ અથવા પિષ્તાતક (પડી) વડે દેવીની મૂર્તિ આલેખવી.^૭ તેની આસપાસ ઇંદ્ર વગેરે દિગ્પાલોનાં શસ્ત્રો તથા વાહનો આલેખવાં.^૮ ઘીવાળું નૈવેદ્ય કરવું. જૂદા જૂદા દીવાઓ કરવા. તે ઋતુમાં થયેલાં ફળ ધરવાં. પછી જે કાંઈ કાર્ય હોય તે કહેવું અને^૯ ‘આશા સદા સારી થાઓ; આપની કૃપાથી મારા મનોરથો સિદ્ધ થાઓ અને નિરંતર કુશળ થાઓ.’^{૧૦} એવી રીતે વિધિથી પૂજા કરી બ્રાહ્મણને દક્ષિણ આપવી. હે યુધિષ્ઠિર ! એ જ પ્રકારે મહીને મહીને વ્રત કરવું.^{૧૧} અને વર્ષ પૂરું થાય સારે ઉલાપન કરવું. વર્ષની અંદર પણ્ય વ્રત સિદ્ધ થવામાટે ઉલાપન કરવું.^{૧૨} સોનાની, રૂપાની અથવા પિષ્તાતક (પડી) ની આશાની મૂર્તિઓ કરાવી સ્થાપના કરવી. પછી સારાં કપડાં અને અલંકાર પહેરી સગાં વહાલાંની સાથે આંગણમાં નીચેના મંત્રો બાળી કમથી આશા દેવઓની પૂજા કરવી.^{૧૩-૧૪}

ત્વચિ સન્નિહિતઃ શક્રઃ છરાછરનમસ્કૃતઃ । પૂર્વાં ત્વં મુચનસ્વાસ્ય ઍન્દ્રિ દિવ્યેવતે નમઃ ॥ ૧૫ ॥ અગ્રેઃ પરિ-મહાદાયો સ્ત્વમાપ્રેયીતિ પવ્યસે । તેજોરૂપાપરા શક્તિરાપ્રેયિ વરદા ભવ ॥ ૧૬ ॥ ધર્મરાજ સમાશ્રિત્ય લોકાન્સં-ભયમસ્યમ્નુત્ । તેન સંયમિની ચાસિ યામ્યે સત્કામદા ભવ । ॥ ૧૭ ॥ સ્વદગ્ધસ્વાતિચિકૃતા નિર્ઋતિસ્ત્વાષ્ટપાશિતઃ । તેન નૈર્ઋતિનામાસિ ત્વમાર્ષાં પૂરયસ્વ મે ॥ ૧૮ ॥ ત્વચ્યા-ડસ્તે મુવનાધારો વરુણો યાદર્શ પતિઃ । કામાર્થ મમ ધર્માર્થ વારુણિ પ્રવળા ભવ ॥ ૧૯ ॥ અધિષ્ઠિતાસિ યસ્માસ્ત્વં વાયુના જગદાપુના । વાયવિ ત્વમતઃ શાંતિં નિત્યં વચ્છ મમાલ્યે ॥ ૨૦ ॥ ધનદેનાધિષ્ઠિતાસિ પ્રલયાતા ત્વમિદો-ત્તરા । નિરુત્તરા ભવાત્સાકં દત્વા સયો મનોરથમ્ ॥ ૨૧ ॥ પેશાનિ જગદીશેન શંકુના ત્વમલંકૃતા । પૂરયસ્વાશુમે દેવિ વાંછિતાનિ નમો નમઃ ॥ ૨૨ ॥ મુર્જંગાદકુલેન ત્વં સેવિ-તાસિ યતો બ્રહ્મઃ । નાર્યાંગનામિઃ સહિતા દિતા ભવ મમાય

ધે ॥ ૨૩ ॥ સર્વલોકોપરિગતા સર્વદા ત્વં સિવાય ચ । સન-કાયૈઃ પરિવૃતા બ્રાહ્મિ માં પાદિ સર્વદા ॥ ૨૪ ॥ નક્ષત્રાણિ ચ સર્વાણિ મહાસ્તારાગાણાસ્તથા । નક્ષત્રમાતરો યાશ્ચ મૃતપ્રેતવિનાયકાઃ । સર્વે મમેષસિદ્ધયર્થે ભવંતુ પ્રવળાઃ સદા ॥ ૨૫ ॥ ઇમિમૈન્ત્ર્યૈઃ સમન્વયર્થે પુષ્પધૂપાદિના તતઃ । વાસોભિરભિષેકાયૈઃ ફળાનિ વિનિવેદયેત્ ॥ ૨૬ ॥ તતો વંદિનિનાદેન ગીતવાદિન્નમંગલૈઃ । નૃત્યંતીમિર્બરજીમિર્જાગ-ર્યાં ચ નિશાં નયેત્ ॥ ૨૭ ॥ કુંકુમાક્ષતતારાપલકાનમાના-દિમિઃ સુલભ્ ॥ પ્રમાતે વેદવિદુષે બ્રાહ્મણાય નિવેદયેત્ ॥ ૨૮ ॥ અનેન વિધિના સર્વે ક્ષમાપ્ય પ્રણિપત્ય ચ । મુક્તીત મિત્ર-સહિતઃ સહદર્શ્યુજનૈન ચ ॥ ૨૯ ॥ एवं યઃ કુરુતે પાર્થ દશમીવ્રતમાદરાત્ ॥ સર્વાન્કામાનવામોતિ મનોમિલપિતા-નરઃ ॥ ૩૦ ॥ શ્રીમિર્વિશેષતઃ કાર્યે વ્રતમેતયુધિષ્ઠિર । પ્રાણિર્વૈં યતો નાર્યઃ શ્રદ્ધાકામપરાયણાઃ ॥ ૩૧ ॥ ધન્યં યશ્ચમાપુર્યં સર્વકામફલપ્રદમ્ ॥ કથિતં તે મહારાજ મયા વ્રતમનુત્તમમ્ ॥ ૩૨ ॥ યે માનવા મનુજંગવકામ-કામાઃ સંપૂર્ણયંતિ દશમીયુ સદા દશાશઃ । તેષાં વિશેષ નિહિતાન્ દ્રવ્યેડપિ કામાનાશાઃ ફલંત્યલમ્લં બહુનોદિ-ત્વેન ॥ ૩૩ ॥ હિતિ શ્રીમવિષ્ણોત્તરે આશાદશમીવ્રતમ્ ॥

‘હે પૂર્વે ! હે દિગ્દેવતે ! હે દેવિ ! જેને દેવ તથા દૈત્યો નમસ્કાર કરે છે એવો ઇંદ્ર તમારામાં રહે છે અને તમે સધળાં ભુવનનાં પૂર્વ દિશા છે, માટે તમને નમસ્કાર કરું છું.’ એ મંત્ર બાળી પૂર્વ દિશાની પૂજા કરવી,^{૧૫} ‘હે આગ્નેયિ ! હે દેવિ ! તમે અગ્નિમાં છો માટે આગ્નેયી કહેવાઓ છો. આપ તેજસ્વી છો ને ઉત્તમ શક્તિ છો, માટે મને વરદાન આપો,’ એ મંત્ર બાળી અગ્નિમાં પૂજા કરવી.^{૧૬} ‘હે દક્ષિણે ! હે દેવિ ! આપ ધર્મરાજના આશ્રયથી આ સધળા લોકને નિયમમાં રાખો છો માટે જ સંયમિની કહેવાઓ છો. માટે મારા મનોરથ સિદ્ધ કરો.’ એ મંત્ર બાળી દક્ષિણ દિશાની,^{૧૭} ‘હે દેવિ ! જેણે ખડગ હાથમાં લીધેલું છે એવો નિર્ઋતિ તમારો આશ્રય કરી રહ્યો છે, માટે જ તમે નૈર્ઋતિ કહેવાઓ છો, માટે મારી આશા પૂર્ણ કરો,’ એ મંત્ર બાળી નૈર્ઋત્ય કાળીની,^{૧૮} ‘હે દેવિ ! હે વારુણિ ! વરુણ કે જે જગતનો આધાર અને જલજંતુનો પતિ છે, તે તમારામાં રહે છે, તમે મારા ધર્મ તથા કામને પૂર્ણ કરો,’ એ મંત્રથી પશ્ચિમ દિશાની,^{૧૯} ‘હે વાયવિ ! જેના આધારથી સધળું જગત જીવે છે તે વાયુ તમારો આશ્રય કરી રહ્યો છે, માટે મારા ધર્મમાં નિરંતર શાંતિ આપો,’ એ મંત્રથી વાયવ્ય કાળીની,^{૨૦} ‘હે દેવિ ! હે ઉત્તરે ! કુબેર તમારો આશ્રય કરી રહેલો છે તેથી ‘ઉત્તર’ એ નામે તમે પ્રસિદ્ધ થયાં છો, માટે અમારા મનોરથ સિદ્ધ કરી નિરુત્તર થાઓ, એટલે અમારા મનોરથ પૂર્ણ કરો-જેથી અમે માગીએ નહીં અને તમારે ઉત્તર આપવો નહીં,’ એ મંત્રથી ઉત્તર

દશાની; ૧-૨૨ 'હે ઐશ્વાની ! શંકર કે જે જગતના ઉધિર છે તેવડે તમે શાબિત છો, માટે હે દેવિ ! હું આપને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. મારા મનોરથ જલદી પૂર્ણ કરો,' એ મંત્રથી ઈશ્વાન ક્રોધાનુ; ૨૩ 'હે દેવિ ! સર્પોનાં આઠ કુલ તમારી સેવા કરે છે, માટે તમે તથા નાગની ઓઝા આજ મારું કલ્યાણ કરો,' એ મંત્રથી પાતાળ ક્રોધાનુ; ૨૪ 'હે બ્રાહ્મિ ! તમે સધળા લોકની ઉપર છો અને સનકાદિકવડે આદૃત છો, માટે મારું નિરંતર રક્ષણ કરો,' એ મંત્ર બ્રહ્મા આકાશની પૂજા કરવી. ૨૫ તેમ જ 'સધળાં નક્ષત્ર, ગ્રહ, તારાગણ, માતા, ભૂત, પ્રેત અને વિનાયક, એ સધળા મારી ઇષ્ટસિદ્ધિ કરો,' એ મંત્રથી સર્વ દિશાઓની પૂજા કરવી. ૨૬ એવી રીતે ધૂપ, દીપ, વસ્ત્રો અને અભિષેક વગેરેથી પૂજા કરી દ્વલ ધરવાં. પછી ગીત ગવરાવવાં, વાગ્ન વગડાવવાં અને નાય કરાવવાં વગેરે ઉત્સવાવડે આખી રાત જાગરણ કરવું. ૨૭ સવારે કંકુ, અક્ષત તથા તાંબૂલ તથા દાનથી અને માનથી બ્રાહ્મણને સત્કાર કરી જે કાંઈ આપવાનું હોય તે આપવું. પ્રણામ કરવા, ક્ષમામાગવી. તે પછી મિત્ર અને સગાં વહલાંની સાથે ભોજન કરવું. ૨૮-૨૯ હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે આદરથી જે માણસ આશાદશમીવ્રત કરે, તેના મનમાં ધારેલા સધળા મનોરથો સિદ્ધ થાય છે. ૩૦ સર્વ કરતાં ઓઝાને શ્રદ્ધા અને ઇચ્છા અધિક હોય છે, માટે તેમણે આ વ્રત અવશ્ય કરવું. ૩૧ હે મહારાજ ! જે ધન આપનાર છે, યજ્ઞ આપનાર છે, આયુષ્ય વધારનાર છે, સધળી કામના પૂર્ણ કરનાર અને ઉત્તમ છે, તે વ્રત મેં કહી સંભળાવ્યું. ૩૨ જે માણસો કોઈ પણ ઇચ્છાથી દશમીને દિવસે દશ દિશાનું પૂજન કરે છે, તેના મનના મનોરથો દિશાઓ પૂર્ણ કરે છે, વિશેષ કહેવાથી શું છું? ૩૩ એવી રીતે ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં આશાદશમીનું વ્રત કહેલું છે.

૩ દશાવતારવ્રત

અથ માદ્રશુકદશમ્યાં દશાવતારવ્રતં ભવિષ્યોત્તરે । યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—વ્રતં દશાવતારાલયં કૃણ્ણ ક્ષુદ્ધિ સત્વિસ્તરમ્ । સમંત્રં સરહસ્યં ચ સર્વપાપોપશાંતિદમ્ ॥ ૧ ॥ કૃણ્ણ ઉવાચ—દશમ્યાં શુક્રપક્ષસ્ય માસે પ્રૌઠપદે શુચિઃ । સ્નાત્વા જલાશયે સ્વચ્છે વિતૃદેવાદિતર્પણમ્ ॥ ૨ ॥ કૃત્વા કુરુકુલ-એથ ગૃહમાગત્ય માનવઃ । ગૃહીયાદ્યાન્યર્ચનસ્ય સ્વહસ્તપ્ર-સૂત્રિયમ્ ॥ ૩ ॥ ક્રમેણ પાચયેત્તુ ઇંસંજ્ઞં ઘૃતસંયુતમ્ । વર્ષે વર્ષે રિને તસ્મિન્નેવ વર્ષાણિ વૈ દશ ॥ ૪ ॥ પ્રથમેડૂ-પકાન્નર્ષે દ્વિતીયે ઘૃતપૂરકાન્ । તૃતીયેડૂપકાસારાંબ્ધતુર્થે મોદકાન્ શુભાન્ ॥ ૬ ॥ સોદાલિકામ્પંચમેડ્વદે ઘટેડ્વદે લં-ઘવેટકાન્ । સપ્તમેડ્વદે કોકરસાનકેડુર્ણાંસ્તથાડ્વદે ॥ ૬ ॥ નવમે કળેવેટાંશ્ચ દશમે મંદકાન્ શુભાન્ । દશાત્મનો દશ હરેદૈશ્વ વિપ્રાય દાપયેન્ ॥ ૭ ॥ ક્રમેણ ભક્ષયેદત્વા યપો-

ક્તવિધિના નૃપ । અર્ધાર્ધે વિષ્ણવે દેયમર્ધાર્ધે ચ દ્વિજા-તયે ॥ ૮ ॥ સ્વત્ત્વ દશાર્દમભીયાદૃત્વા રમ્યે જલાશયે । દશાવતારાનમ્યર્ચ્યે પુષ્પપૂપવિલેપનૈઃ ॥ ૯ ॥ મન્ત્રેણાનેન મેધાવી હરિમમ્યક્ષય વારિણા । મત્સ્યં કૂર્મે વરાહં ચ નાર-સિંહં ચ વામનમ્ ॥ ૧૦ ॥ રામં રામં ચ કૃષ્ણં ચ બૌદ્ધં ચૈવ સકલિક્રમન્ । ગતોડસ્મિ જરણં દેવં હરિં નારાયણં વિશુમ્ ॥ ૧૧ ॥ પ્રણતોડસ્મિ જગન્નાથં સ મે વિષ્ણુઃ પ્રસી-દતુ । છિન્નતુ ભૈષ્ણર્વી માર્યાં ભક્ત્યા પ્રીતો જનાર્દનઃ ॥ ૧૨ ॥ ચેતદ્ધૌર્ધ્વ નયત્સ્વસ્માન્મયાત્મા સન્નિવેદિતઃ । અન્ન દૈર્ઘ્યમૈદાર્દ્રાશ્ચ દશ સૂત્રીઃ સુલક્ષણાઃ ॥ ૧૩ ॥ ગંધપુષ્પૈશ્ચ નૈવૈયૈરર્ચયેદ્વિધિપૂર્વકમ્ । ઇવં યઃ કૃણતે ભક્ત્યા વિચિન્ના-ડ્વનેન સુવ્રત । વ્રતં દશાવતારાલયં તસ્ય પુણ્યફલં શ્ચ ॥ ૧૪ ॥

આદરવા શુદ્ધિ દશમીને દિવસે દશાવતારવ્રત કરવું એમ ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં કહેલું છે. યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું—હે શ્રીકૃષ્ણ ! દશાવતારવ્રત જે સધળાં પાપોને નાશ કરે છે તે વ્રત, તેના મંત્ર અને બીજું પણ તેનું રહસ્ય હોય તે વિસ્તારથી કહો. ૧ શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—આદરવા શુદ્ધિ દશમીને દિવસે, મનુષ્યે પવિત્ર યજ્ઞ સ્વચ્છ જલાશયમાં સ્નાન કરી, પિતૃતર્પણ કરી ઘેર આવવું. ૨ પછી ત્રણ બોળા લોટ લઈ તેમાં ઘી નાંખી કમથી પાક કરવો. એવી રીતે આ દશમીને દિવસે દશ વર્ષો સ્ત્રી વર્ષો વર્ષ કરવું. ૩-૪ પહેલે વર્ષે પૂડલા, બીજે વર્ષે ઘેવર, ત્રીજે વર્ષે માલપૂવા, ચોથે વર્ષે લાડવા, ૫ પાંચમે વર્ષે સુવાળી, છઠે વર્ષે ડુંગ્રા, સાતમા વર્ષે કોકરસ, આઠમા વર્ષમાં અર્કપુષ્પ, નવમા વર્ષમાં કણ્ઠવેદ અને દશમે વર્ષે લેચી દાનમાં આપવી. એટલે જે વસ્તુ તૈયાર કરેલી હોય તેમાંથી દશ વિષ્ણુને ધરવી, દશ બ્રાહ્મણને આપવી અને પછી દશ પોતે ખાવી. ૬-૭ અથવા જે વસ્તુ તૈયાર કરેલી હોય તેના ચોથા ભાગ હરિ ભગવાનને ધરવો, ચોથા ભાગ બ્રાહ્મણને આપવો અને બાકીનો અર્ધો ભાગ પોતે ખાવો. ૮ જલાશ-યમાં જઈ 'મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ, નરસિંહ, વામન, પરશુરામ, રામચન્દ્ર, કૃષ્ણ, બૌદ્ધ અને કલિક, આ દશ અવતારો ધારણ કરનાર નારાયણ ભગવાનને શરણે જઈ છું. ૯-૧૧ નારાયણ કે જે જગતના નાથ છે તેને હું નમસ્કાર કરું છું, માટે તે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ભક્તિથી પ્રસન્ન થયેલા જગન્નાથ ભગવાન મારાં અજ્ઞાનને છોડો. ૧૨ હું ભગ-વાનને શરણે ગયા છું. માટે મને એ ભગવાન સ્વેતદ્વીપમાં લઈ જાઓ.' એ મંત્રોત્તરે ચંદન, પુષ્પ ને ધૂપથી દશ અવતારની પૂજા કરવી. સુંદર સોનાની દશ મૂર્તિ કરા-વવી. ૧૩ તેની ચંદન, પુષ્પ અને નૈવેદ્યવડે વિધિથી પૂજા કરવી. હે સુવ્રત યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે જે પુરુષ ભક્તિથી દશાવતારવ્રત કરે છે, તેને જે ફળ થાય છે તે સાંભળો. ૧૪

શ્રૂયંતે યાસ્તિવસા કોકે પુલ્કણાં દશા દશ । તાવિષ્ઠ-નતિ ન સંદેહશ્ચક્રપ્રહરણો વિદ્ધઃ ॥ ૧૫ ॥ સંસારસાગરા-

હોરાત્સકુટ્ટ્ય જગત્પતિઃ । શ્વેતદ્વીપં નયત્યાહ વ્રતેનાનેન
તોષિતઃ ॥ ૧૬ ॥ કિં તસ્ય ન ખલેલોકે યસ્ય મુદ્ધો જના-
ર્દનઃ । યદુલ્ભં યદપ્રાપ્યં મનસો યથ ગોચરમ્ ॥ ૧૭ ॥
તદપ્યપ્રાર્થિતં ધ્યાતો દદાતિ મધુચ્ચદનઃ । સોઽર્ધં જનાર્દનઃ
સાક્ષાત્ કાલરૂપધરોઽવ્યુતઃ ॥ ૧૮ ॥ મર્ત્યલોકે ત્વયં
પ્રાપ્તો મૂમારોત્તારણ્યા ચ । યા બી વ્રતમિદં પાર્થ કરિષ્ય-
તિ મયોદિતમ્ ॥ ૧૯ ॥ સા ચ લક્ષ્મ્યા યુતા નિત્યં પુત્ર-
ભક્તિસમન્વિતા । મર્ત્યલોકે ચિરં સ્થિત્વા વિષ્ણુલોકે
મહીયતે ॥૨૦॥ યે પૂજયંતિ પુરુષાઃ પુરુષોત્તમસ્ય મત્સ્યા-
દિકાંસ્તુ દશમીપુ દશાવતારાન્ । મન્યે દશસ્યપિ દશાહ
સર્વં વિદિત્ય તે યાંતિ યાનમધિરુજ મુરારિલોકમ્ ॥૨૧॥
इति भविष्ये भाद्रपदशुक्लदशम्यां दशावतारव्रतम् ॥

જે પુરુષ દશાવતારવ્રત કરે તેની દશ દશા, કે જે
જગતમાં પુરુષોની છે તેને ચક્રાયુધ ભગવાન હંદે છે.^{૧૫}
એ વ્રતથી પ્રસન્ન થયેલા ભગવાન સંસારરૂપી ધોર સમુ-
દ્રથી ઉદ્ધાર કરી, વ્રત કરનારને શ્વેતદ્વીપમાં લઇ જાય
છે.^{૧૬} જેની ઉપર નારાયણ પ્રસન્ન થાય તેને જગતમાં
શું નથી મળતું ? સમગ્રું મળે છે.^{૧૭} જે નારાયણનું ધ્યાન
કર્યું હોય તો તે ન મળી શકે તેવી વસ્તુ પણ માગ્યા
વિના આપે છે.^{૧૮} તે હું સાક્ષાત્ નારાયણ કાલરૂપને
ધારણ કરનાર અમ્યુત છું, ને પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા
માટે પૃથ્વીમાં આવ્યો છું.^{૧૯} હે યુધિષ્ઠિર ! જે બી આ
દશાવતારવ્રત કરશે, તે આ લોકમાં ચિરકાલ સંધી ધન
અને પુત્રનું સુખ ભોગવી અંતે વિષ્ણુલોકમાં પૂજાશે.^{૨૦}
જે પુરુષો દશમીને દિવસે નારાયણના દશ અવતારોનું
પૂજન કરે છે, તે આ લોકમાં દશે દશામાં સુખથી વિહાર
કરી અંતે વિમાનમાં ખેસી વૈદુકમાં જાય છે.^{૨૧} એવી રીતે
ભવિષ્યપુરાણમાં દશાવતારવ્રત કહેલું છે.

૪ વિજયાદશમી

અથાશ્વિનશુક્લદશમ્યાં વિજયાદશમી । સા ચ તારકો-
દ્યવ્યાપિની પ્રાજ્ઞા । તદુક્તં ચિંતામણી-આશ્વિનસ્ય સિતે
પક્ષે દશમ્યાં તારકોદયે । સ કાલો વિજયો નામ સર્વકા-
માર્થસાધકઃ ॥૧॥ રત્નકોશે-દ્વૈવસંધ્યામતિક્રાંતઃ કિંચિ-
દુદ્ગિજ્જતારકઃ । વિજયો નામ કાલોઽયં સર્વકામાર્થસાધકઃ ।
દિનદ્વયે તદ્વ્યાપ્તાવગ્યાતૌ વાડપરાજિતાપૂજાર્યા પૂર્વે ॥૨॥
તદુક્તં હેમાદૌ સ્કાદિ-દશમ્યાં તુ નરૈઃ સમ્યક્ પૂજનીયાડપ-
રાજિતા । દેશાર્ની દિશમાશ્રિત્ય અપરાહે પ્રવસતઃ ॥૩॥ યા
પૂર્ણા નવમીયુક્તા તસ્યાં પૂજ્યાડપરાજિતા । હેમાર્થે વિજયાર્થે
ચ પૂર્વેકવિધિના નરૈઃ ॥૪॥ નવમીશેષસંયુક્તદશમ્યામપરા-
જિતા । દદાતિ વિજયં દેવી પૂજિતા જયવર્દિની ॥ ૬ ॥
તથા-આશ્વિને શુક્લપક્ષે તુ દશમ્યાં પૂજયેન્નરઃ । એકાદશ્યાં
ન કુર્વાત પૂજનં ચાપરાજિતમ્ । યાત્રા સ્વેકાદશમુદ્દતે કાર્યા
॥ ૬ ॥ તથાચ મૃગુઃ-આશ્વિનસ્ય સિતે પક્ષે દશમ્યાં સર્વ-
રાશિષુ । સાર્યકાલે શુભા યાત્રા દિવા નાવિજયક્ષણે ॥૭॥

एकादशशुद्धर्तो यो विजयः संप्रकीर्तितः ॥ ८ ॥ तस्मिन्स-
र्वैर्विधातव्या यात्रा विजयकांक्षिभिः । दिनद्वये एकादश-
शुद्धर्ते व्याप्तावग्यातौ वा श्रवणयुक्ता प्राज्ञा ॥ ९ ॥ तथा
च हेमाद्रौ मदनरत्ने कश्यपः-उदये दशमी किंचित्संपूर्ण-
कादशी यदि । श्रवणक्षे यदा काले सा तिथिर्विजयाभिधा
॥ १० ॥ श्रवणक्षे तु पूर्णायां काकुत्स्थः प्रस्थितो यतः ।
उल्लंघयेयुः सीमांतं तरिन्क्षे ततो नराः ॥ ११ ॥

આશો શુદિ દશમીને દિવસે વિજયાદશમી છે. એ
દશમી નક્ષત્રોદયની લેવી, એમ ચિંતામણિ ગ્રંથમાં કહ્યું
છે.^૧ આશો શુદિ દશમીને દિવસે નક્ષત્રોદય વખતે, વિજય
નામનો કાળ કહેવાય છે, જે સર્વ મનોરથ સિદ્ધ કરનાર
છે.^૨ રત્નકોશમાં વચન છે કે-સૂર્યાસ્ત થયા પછી થોડાં
નક્ષત્રો દેખાય ત્યારે વિજય નામનો કાળ કહેવાય છે;
એ વિજય સધળા મનોરથને સિદ્ધ કરનાર છે. બેય
દિવસે નક્ષત્રોદય વખતે દશમી હોય અથવા ન હોય,
તોપણ અપરાજિતાની પૂજા પહેલે દિવસે જ કરવી,
એમ હેમાદ્રિમાં કહ્યું છે.^૩ દશમીને દિવસે મધ્યાહ્ન પછી
ઈશાન કોણમાં અપરાજિતા દેવીની સારી રીતે પૂજા
કરવી. કસ્યાણુમાટે અને જય માટે નવમીના યોગવાળી
દશમીને દિવસે પ્રથમ કહેલા પ્રકારથી અપરાજિતા દેવીની
પૂજા કરવી. નવમીના યોગવાળી દશમીને દિવસે જય
આપનારી અપરાજિતા દેવીની પૂજા કરવાથી તે જય
આપે છે. તેમ જ આશો શુદિ દશમીને દિવસે અપરા-
જિતાનું પૂજન કરવું, પણ એકાદશીમાં એટલે એકાદશીના
યોગવાળી દશમીને દિવસે અપરાજિતાનું પૂજન કરવું
નહિ, અને યાત્રા અગીયારમા મુહૂર્તમાં કરવી.^{૪-૬}
બૃહસ્પતિએ કહ્યું છે કે-આશો શુદિ દશમીને દિવસે સર્વ
રાશિમાં સાર્યકાલ વખતે વિજય મુહૂર્તમાં યાત્રા કરવી,
પણ દિવસે બીજા મુહૂર્તમાં યાત્રા કરવી નહીં, જયની
ધ્વજાવાળા પુરુષે અગીયારમું મુહૂર્ત જે વિજય કહેવાય
છે, તેમાં યાત્રા કરવી. જે બેય દિવસે અગીયારમા મુહૂર્ત
વખતે દશમી હોય અથવા ન હોય, તોપણ શ્રવણ નક્ષ-
ત્રના યોગવાળી દશમી લેવી, એમ હેમાદ્રિમાં મદનરત્નમાં
કસ્યપનું વચન છે.^{૭-૮} ઉદય વખતે દશમી થોડી હોય,
તે ઉપરાંત સંપૂર્ણ એકાદશી હોય તોપણ જે શ્રવણ નક્ષ-
ત્રના યોગ થતો હોય તો તે વિજયાતિથિ કહેવાય છે;
શ્રવણ નક્ષત્રના યોગવાળી દશમીને દિવસે રામચન્દ્ર આદ્યા
હતા, માટે સધળા મનુષ્યોએ તે દિવસે પોતાના ગામનો
સીમાડો ઓળંગવો જોઈએ.^{૧૦-૧૧}

अत्र कृत्यं भविष्ये-शर्मां सुलक्षणोपेतामीशान्याशाप्रति-
ष्ठिताम् । संप्रार्थ्य तां च संपूज्य त्वीशानीसंज्ञको भवेत्
॥१२॥ तत्र मंत्रः-शमी शमयते पारं शमी शत्रुविनाशिनी ।
जड्वैरस्य धनुर्धारी रामस्य प्रियवादिनी ॥ १३ ॥ शमी
शमयते पारं शमी लोहितकंटका । धारिण्यर्जुनबाणानां

તેનો મંત્ર:-“હે આદિરાજ ! હે વનરાજ ! હે મહારાજ ! હે વનસ્પતે ! મને મિત્રો સાથે મેળવો, મિષ્ટાન્ન આપો અને મારા શત્રુનો પરાજય કરો.”^{૧૮} અપરાજિતદશમીને દિવસે પ્રથમ કહેલા વિજય મુદ્દર્તમાં પ્રસ્થાન કરવાનો પ્રકાર કહ્યો છે. એ રીતે ઉપકૃત કરી ગોપથબ્રાહ્મણમાં શ્લોકો કહેલા છે:^{૧૯} જેણે નવાં કપડાં અને અલંકાર પહેરેલાં છે, નોકર ચાકરને કપડાં વગેરે પહેરાવેલાં છે, મોટા મોટા ઘોડા અને હાથીઓને શોભાવેલા છે, વાદિત્રના શબ્દોવડે દિશાઓ ગળવેલી છે, ને મંગલ સદાચાર તથા આશીર્વાદ પ્રહણ કરેલ છે, એવા રાજાએ પોતાના મહેલમાંથી બહાર નીકળી, પુરોહિતને આગળ કરી, તેની પાછળ પૂર્વ દિશા તરફ સીમાડા સૂધી જવું.^{૨૦-૨૧} ભાં વારતુ-પૂજન કરી દિક્ષાપોત્રી પૂજન કરવી અને માર્ગમાં વેદ અને પુરાણના મંત્રોવડે દેવતાની પૂજન કરી ખીજડીની પૂજન કરવી. અને ‘શમી કે જે અમંગલનો નાશ કરનારી છે, સર્વ સિદ્ધિ આપનારી છે, પરાજય સ્વપ્નોનો નાશ કરનારી છે, ધન આપનારી છે અને શુભ છે, તેને હું શરણે જઈ છું,’ એ મંત્ર લઘી શમીની પૂજન કરવી. પછી પૂર્વ દિશામાં ત્રણ પગલાં ભરવા.^{૨૨-૨૪} પછી શત્રુની મૂર્તિ કરી તેના હૃદયમાં સોનાના છોડાવાળું બાણ મારવું, ને તે વખતે રામચન્દ્રનું ધ્યાન કરવું.^{૨૫} તે દાણે પુરોહિતે વિજયના મંત્રો બોલવા. એવી રીતે પૂજન કર્યા પછી દક્ષિણ વગેરેથી સાંતલસર, પુરોહિત, બ્રાહ્મણ અને વડીલોની પૂજન કરવી તથા હાથી, ઘોડા અને પાંચલનું કૌતુક જોવું.^{૨૬-૨૭} તે પછી જય ને મંગલ શબ્દની સાથે પોતાના ઘરમાં આવવું. તે સમયે શુદ્ધ વેશ્યાઓ પાસે આરતી ઉતરાવવી.^{૨૮} જે રાજા વર્ષોવર્ષ આવી રીતે મંગલ કરે છે તેનું આયુષ્ય વધે છે, આરોગ્ય રહે છે, ઐશ્વર્ય વધે છે, વિજય થાય છે, તેને મનમાં ચિંતા, રોગ કે પરાભવ થતો નથી, તેને લક્ષ્મી મળે છે, પુણ્ય થાય છે અને પૃથ્વીમાં નિરંતર વિજય થાય છે.^{૨૯-૩૦} એ દિવસે ચાલવાનો પ્રકાર આવો કહ્યો છે:-આશો શુદ્ધ દશમીને દિવસે મનુષ્યોને શમી-પૂજન કરવા જવાનો સમય થાય ત્યારે નગરાં અને વીણા વગડાવવી.^{૩૧} પછી ઘટોત્થાપન થયા બાદ સુંદર

વસ્ત્રો પહેરી સામગ્રી તૈયાર કરાવવી. શ્રવણના યોગમાં અગ્નીઆરમ્ભા મુહૂર્તમાં માણસોની સાથે સીમાડા સૂધી જઈ, આપટાનાં* પાંદડાં લઈને ગામમાં આવવું.^{૩૨} ત્યાં સ્ત્રીઓ પાસે આરતી ઉતારવી, કાજળ અને ચંદન લગાવી, વસ્ત્ર, ચંદન, માળા અને પુષ્પવડે પૂજા કરી

‘હિરણ્યકુવં’ એ મંત્ર બાણી સુવર્ણની પૂજા કરવી. પછી આશીર્વાદ લઈ લક્ષ્મીને નમસ્કાર કરવા.^{૩૩} વસ્ત્ર અને અલંકારવડે સઘળી બહેનોની પૂજા કરવી; તથા ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ અને દીપવડે પ્રાણજોની પૂજા કરવી.^{૩૪} એવી રીતે વિજયાદશમી વ્રત છે.

એકાદશીનાં વ્રતા

૧ એકાદશીના ઉપવાસનો નિર્ણય

અષ્ટેકાદશીવ્રતાનિ । તત્રોપવાસ એકાદશીનિર્ણયઃ । ઉપવાસત્ર નિષેધપરિપાલનાત્મકો વ્રતરૂપશ્ચ । સા ચ દ્વિધા । શુદ્ધા દશમીવિદ્યા ચ । વેષોડપિ દ્વિવિધઃ । અરુણોદયદશમીસંબંધાત્સૂર્યોદયે ચ । તત્રાગ્રો વૈષ્ણવૈસ્વ્યાજ્યઃ ॥ ૧ ॥ તથા ચ ભવિષ્યે-અરુણોદયકાલે તુ દશમી યદિ દૃશ્યતે । સા વિદ્વેકાદશી તત્ર પાપમુલકપ્રોષણમ્ । તથા-દશમીશેષસંયુક્તો યદિ સ્યાદરુણોદયઃ । નૈષોપોષ્ય વૈષ્ણવેન તદિનૈકાદશીવ્રતમ્ ॥ ૨ ॥ અરુણોદયસ્વરૂપં તુ હેમાદ્રૌ સ્મૃત્યંતરે દર્શિતમ્-નિશિ પ્રાંતે તુ યામાર્દે દેવવાદિરત્નિઃશ્વને । સારસ્વતેઽનધ્યયને અરુણોદય ઉચ્યતે । યામાર્દે સ્મૃત્તદ્વયલક્ષકમ્ ॥ ૩ ॥ અતઃ પુનઃ સૌરધર્મે-આદિર્યોદયવેલાયાં યા મુહૂર્તદ્વયાન્વિતા । સૈકાદશી તુ સંપૂર્ણા વિદ્યાઽન્યા પરિકીર્તિતા ॥ ૪ ॥ યજ્ઞ માધવીયે સ્કાંદે-ઉદ્યાતપ્રાક્ ચત્તસ્રસ્તુ ઘટિકા અરુણોદય ઇતિ તદપિ દ્વાર્ત્રિશઙ્કટિકારાત્રિમાનપક્ષે મુહૂર્તદ્વયસ્ય તાવત્પરિમાણત્વાદુકમિતિ દ્વૈતનિર્ણયે ॥ ૫ ॥ ચેડપિ બ્રહ્મવૈવર્તે-ચત્ત્વો ઘટિકાઃ પ્રાતરરુણોદયનિશ્ચયઃ । ચતુષ્ટયવિભાગોઽન્વેષાદીનાં કિલ્લોદિતઃ । અરુણોદયવેધઃ સ્યાત્સાદૈ તુ ઘટિકાત્રયમ્ । અતિવેષો દ્વિઘટિકઃ પ્રમાત્ દર્શનાદવેઃ । મહાવેષોડપિ તત્રૈવ દૃશ્યતેઽર્કો ન દૃશ્યતે ॥ ૬ ॥ તુરીયસ્તત્ર વિહિતો યોગઃ સૂર્યોદયે સતિ । હૃત્યાદયો યે વેષા ઉક્તાસે ચાર્વાકોદોવાતિશાયાર્થા ઇતિ મયુલે ॥ ૭ ॥ અન્યજ્ઞ-પંચ પંચ ઉપઃ કાલઃ સતપંચારુણોદયઃ । અટપંચ ભવેત્પ્રાતઃ શેષઃ સૂર્યોદયઃ સ્મૃતઃ ॥ ૮ ॥

ઉપવાસ, ભોજનના નિષેધના પરિપાલનરૂપ અને વ્રતરૂપ છે. શુદ્ધા અને દશમીના વેધવાળી એમ બે પ્રકારની એકાદશી છે. અરુણોદય વેધ અને દશમીના સંબંધથી સૂર્યોદય વખતનો વેધ, આમ બે પ્રકારનો વેધ કહ્યો છે. તેમાં અરુણોદયનો વેધ વૈષ્ણવાએ છોડી દેવા.^૧ તેમ જ ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલું છે કે, બે અરુણોદય વખતે દશમી હોય તો વિદ્વા એકાદશી કહેવાય છે અને તે દિવસે ઉપવાસ કરવાથી પાપ લાગે છે; તેમ જ થોડી દશમી છતાં પણ બે અરુણોદય થાય તો તે દિવસે

વૈષ્ણવોએ એકાદશીનો ઉપવાસ કરવો નહીં.^૨ અરુણોદયનું સ્વરૂપ હેમાદ્રિમાં સ્મૃત્યંતરમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે- ‘જ્યારે અર્ધો પહોર રાત્રિ રહે, દેવનાં વાદિત વાગે અને સારસ્વત અનધ્યાય થાય ત્યારે અરુણોદય કહેવાય છે.’ અર્ધો પહોર તે બે મુહૂર્ત.^૩ એટલા જ માટે સૌરધર્મમાં કહેલું છે- ‘સૂર્યોદય વખતે બે મુહૂર્ત હોય તો પૂર્ણ એકાદશી કહેવાય છે, અને જો તેમ ન હોય તો વિદ્વા એકાદશી કહેવાય છે.’^૪ માધવીયમાં રક્તનું વચન છે કે- ‘સૂર્યોદય પહેલાં ચાર ધડી અરુણોદય કહેવાય છે,’ તે બીજીશ ધડીની રાત્રિ સમજીને કહેલું છે, કારણ કે બીજીશ ધડીની રાત્રિ માનીએ ત્યારે જ બે મુહૂર્તની ચાર ધડી થઈ શકે છે. એવી રીતે દ્વૈતનિર્ણયમાં પણ કહેલું છે.^૫ ‘ચાર ધડી રાત્રિ રહે ત્યારે અરુણોદય કહેવાય છે. તેમાં વેધ વગેરેના ચાર ભાગ કર્યા છે. સાડા ત્રણ ધડીનો અરુણોદય વેધ કહેલો છે અને બે ધડીનો અતિવેધ કહેલો છે. કારણ કે તે વખતે સૂર્યની ક્રાંતિ દેખાય છે, અને સૂર્ય દેખાતો નથી તેથી મહાવેધ પણ તે જ વખતે કહેવાય છે,^૬ અને ચોથો સૂર્યોદય વખતનો વેધ કહેવાય છે. એવી રીતે ચાર વેધ બ્રહ્મવૈવર્તમાં કહેલા છે. તે ઉત્તરોત્તર વિશેષ દોષકર છે, એમ મયૂખમાં કહેલું છે.^૭ વળી અન્યત્ર એમ પણ કહેલું છે કે;- પંચાવન ધડીએ ઉપઃકાલ કહેવાય છે, સત્તાવન ધડીએ અરુણોદય કહેવાય છે, અઠાવન ધડીએ પ્રાતઃકાલ કહેવાય છે અને પછીનો વખત સૂર્યોદય કહેવાય છે.’^૮

વૈષ્ણવલક્ષણં તુ સ્કાંદે-પરમાપદમાપ્નો હવેં વા સમુપ-સ્થિતે । નૈકાદર્શીં ત્યજેયસ્તુ યસ્ય દીક્ષા તુ વૈષ્ણવો ॥ ૯ ॥ ભવિષ્યે-યથા શુક્લા તથા કૃષ્ણા યથા કૃષ્ણા તથોત્તરા । તુલ્યે તે મન્યતે યસ્તુ સ હિ વૈષ્ણવ ઉચ્યતે ॥ ૧૦ ॥ અતિવેષાદયઃ સર્વે યે વેષાસ્તિથિપુ સ્મૃતાઃ । સર્વેવ્યવેષા વિજ્ઞેયા વેધઃ સૂર્યોદયઃ સ્મૃતઃ ॥ ઇતિ મદનરત્નઘટસ્મૃત્યુકઃ સૂર્યોદયવેધઃ સ્માતૈવિવચ ૧૪ ॥ ૧૧ ॥ તત્ર શુદ્ધા વિદ્યા એકાદશી ચતુર્ધા । એકાદશી માત્રાધિકા । દ્વાદશી માત્રાધિકા । ઉભયાધિકા । અઠમયાધિકા ચ । તત્ર શુદ્ધાયામેકાદશ્યા-ધિક્યે પરેયુષ્પવાસમાહ નારદઃ ॥ ૧૨ ॥ સંપૂર્ણેકાદશી યત્ર દ્વાદશ્વર્ષા હૃદિગામિની । દ્વાદશ્વર્ષાં લેખનં કાર્યં ત્રયો-

* એ દિવસે આપટાનાં પાંદડાં શકુનમાં ગણાય છે.

દશ્યાં તુ પારણમ્ ॥ ૧૩ ॥ દ્વદવસિઃ—एकादशी यदा
छत्ता परतो द्वादशी भवेत् । उपोष्या द्वादशी तत्र यदी-
च्छेत् परां गतिम् ॥ ૧૪ ॥ भृगुः—संपूर्णैकादशी यत्र प्रभाते
पुनरेव सा । तदोपोष्या द्वितीया तु परतो द्वादशी यदि
॥ ૧૫ ॥ स्कन्दि—प्रथमेऽहनि संपूर्णा व्याप्याहोरात्रसंयुता ।
द्वादश्यां तु यदा तात हस्यते पुनरेव सा । पूर्वा कार्या
गृहस्थैश्च यतिभिश्चोत्तरा विभो ॥ ૧૬ ॥ मार्कंडेयः—संपूर्णै-
कादशी यत्र प्रभाते पुनरेव च । पूर्वाह्नपवसेत्कामी
निष्कामस्तु परां वसेत् ॥ ૧७ ॥ हेमाद्रौ—विद्याप्यविद्या
विज्ञेया परतो द्वादशी न चेत् । अविद्यापि च विद्या स्या-
त्परतो द्वादशी यदि ॥ ૧८ ॥ प्रचेताः—एकादशी विष्टदा
चेच्छुद्धे कृष्णे विशेषतः । उत्तरां तु यतिः कुर्यात्पूर्वाह्नप-
वसेदेगृही ॥ ૧९ ॥ सनत्कुमारः—न करोति हि यो मूढ
एकादश्यानुपोषणम् । स नरो नरकं याति रौरवे तमसा
वृते । यदीच्छेद्विपुलान् भोगान् भुक्तिं चार्थतदुर्लभाम् ।
उपोष्यैकादशीं नित्यं पक्षयोर्द्वयोरपि ॥ २० ॥ माघवे-
प्युक्तम्—एकादशी द्वादशी चैर्युभयं वर्द्धते यदा । तदा
पूर्वदिनं त्याज्यं स्मार्तैर्धातुं परं दिनम् ॥ २१ ॥ त्रयोदश्यां
न लभ्येत द्वादशी यदि किंचन । उपोष्यैकादशी तत्र
दशमीमिश्रिता यदि॥इति स्कान्दात्॥२२॥हेमाद्रिमते—शुद्धा
विद्या द्वयी नैदा त्रिधा न्यूनसमाधिकैः । षट्प्रकाराः पुन-
रेषा द्वादश्यूनसमाधिकैः । इत्यष्टादशैकादशीभेदाः॥२३॥
पाथे—संपूर्णैकादशी त्याज्या परतो द्वादशी यदि । उपोष्या
द्वादशी शुद्धा द्वादश्यामेव पारणम् ॥ २४ ॥ पार-
णाहे न लभ्येत द्वादशी कल्याणि चेत् । तदानीं दशमी-
विद्या उपोष्यैकादशी तिथिः ॥ २५ ॥ बहुवाक्यविरोधेन
संदेहो जायते यदा । द्वादशी तु तदा ग्राह्या त्रयोदश्यां तु
पारणम् ॥ इति मार्कंडेयः॥२६॥ कात्यायनः—अष्टवर्षाधिको
मर्त्यो ह्यशीतिन्यूनवत्सरः । एकादश्यानुपवसेत्पक्षयोर्द्व-
योरपि ॥ २७ ॥ भविष्ये—ब्रह्मचारी च नारी च शुक्रामेव
सदा गृही । सधवायास्तु भर्त्राज्ञयाधिकारः ॥ २८ ॥
तथा च विष्णुः—पत्न्यौ जीवति या नारी उपोष्य व्रतमाच-
रेत् । आयुष्यं हरते भद्रं सा नारी नरकं व्रजेत् ॥ २९ ॥
पाथे—शयनीबोधिनीमध्ये या कृष्णैकादशी भवेत् ।
सैवोपोष्या गृहस्थेन नान्या कृष्णा कदाचन ॥ ३० ॥ अत्र
नान्या कृष्णेति न निषेधः । संक्रान्त्यानुपवासं च कृष्णै-
कादशिसात्तरे । चंद्रसूर्यग्रहे चैव न कुर्यात्पुत्रवान् गृही॥इति
नारदवाक्यात् ॥ ३१ ॥ आदित्येऽहनि संक्रान्तौ ग्रहणे चंद्र-
सूर्ययोः । पारणं चोपवासं च न कुर्यात्पुत्रवान् गृही ॥ इति
बचनान्तरादुपोषाच कृष्णैकादश्यानुपवासप्राप्त्यभावात्॥३२॥
व्रताकरणे प्रायश्चित्तमाह माघवीये कात्यायनः—अर्कं पूर्व-
ह्नये रात्रौ चतुर्दश्यष्टमीं विवा । एकादश्यामहोरात्रं युक्त्वा
चांद्रायणं चरेत् ॥ ३३ ॥

હવે વૈષ્ણવનું લક્ષ્ય જો સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે, તે આ
પ્રમાણે છે:—જો થોડી આપતિ વખતે અથવા હર્ષ વખતે

પણ એકાદશી છોડતો નથી, તે જ વિષ્ણુદીક્ષાવાળો
એટલે વૈષ્ણવ કહેવાય છે. ૬ ભવિષ્યપુરાણમાં વચન છે
કે—જો શુકલ એકાદશીને કૃષ્ણ એકાદશીના પ્રમાણે,
અને કૃષ્ણ એકાદશીને શુકલ એકાદશીના પ્રમાણે ગણે
છે, એટલે શુકલપક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષની એકાદશીને સમાન
ગણે છે, તે જ વૈષ્ણવ કહેવાય છે. ૧૦ તિથિઓમાં જે
અતિવેદાદિક વેધ કહેલા છે, તે સધળા વેધ અવેધ
કહેવાય છે, પણ સૂર્યોદય વખતનો વેધ તે જ વેધ
કહેવાય છે, એવી રીતે મહાનરનમાં સ્મૃતિમાં કહેલો
સૂર્યોદયવેધ કહ્યો છે, તે સ્માર્તવિધયક જ સમજવો. ૧૧
તેમાં શુદ્ધ અને વિક્ષા એવી રીતે બે પ્રકારની એકાદશી
કહેવાય છે. એ બન્ને એકાદશી માત્રાધિકા (એકાદશીના
વધારાવાળી) દ્વાદશી માત્રાધિકા (બારસના વધારાવાળી),
ઉભયાધિકા (બેય તિથિના વધારાવાળી) અને અનુભ-
યાધિકા (જેમાં બેયનો વધારો ન હોય) એમ
ચાર પ્રકારની છે. તેમાં શુદ્ધ એકાદશીમાં એકાદશી
વધતી હોય તો બીજે દિવસે ઉપવાસ કરવો, એમ નારદે
કહ્યું છે. ૧૨ એકાદશી સંપૂર્ણ હોય અને બારસને દિવસે
પણ થોડી એકાદશી હોય તો બારસને દિવસે ઉપવાસ
કરવો અને તેરસને દિવસે પારણું કરવું. ૧૩ વૃદ્ધવસિષ્ઠ
કહે છે કે,—એકાદશીનો ક્ષય હોય અને બીજે દિવસે જો
બારસ વધતી હોય તો ચરમ ગતિની ઇચ્છાવાળાએ
બારસને દિવસે ઉપવાસ કરવો. ૧૪ બૃહાન્ન વચન છે કે,
પહેલે દિવસે એકાદશી પૂર્ણ હોય અને બીજે દિવસે પણ
સવારે એકાદશી હોય તો બીજે દિવસે ઉપવાસ કરવો.
પણ જો તેને બીજે દિવસે દ્વાદશી હોય તો, અર્થાત્ જો
દ્વાદશીનો ક્ષય હોય તો બીજે દિવસે વ્રત કરવું નહીં,
પણ પહેલે દિવસે વ્રત કરવું. ૧૫ સ્કંદપુરાણમાં વચન
છે કે—પહેલે દિવસે સંપૂર્ણ એકાદશી હોય, અને બીજે
દિવસે એટલે બારસને દિવસે પણ થોડી એકાદશી હોય
તો ગૃહસ્થોએ પહેલે દિવસે વ્રત કરવું ને યતિઓએ
બીજે દિવસે વ્રત કરવું. ૧૬ માર્કંડેયનું વચન છે કે—પહેલે
દિવસે સંપૂર્ણ એકાદશી છતાં બીજે દિવસે સવારે
એકાદશી હોય તો, કામનાવાળાએ પહેલે દિવસે વ્રત
કરવું અને નિષ્કામે બીજે દિવસે વ્રત કરવું. ૧૭ હેમા-
દ્રિમાં વચન છે કે—જો દ્વાદશીનો ક્ષય હોય તો વિક્ષા
એકાદશી પણ અવિક્ષા જાણવી, એટલે પહેલે દિવસે
વ્રત કરવું, અને જો દ્વાદશીનો ક્ષય ન હોય તો અવિક્ષા
એકાદશી પણ વિક્ષા જાણવી, એટલે બીજે દિવસે વ્રત
કરવું. ૧૮ પ્રચેતાનું વચન છે કે—શુકલ અથવા કૃષ્ણપક્ષ-
માં જો એકાદશી બે હોય તો યતિએ બીજે દિવસે અને
ગૃહસ્થાશ્રમીએ પહેલે દિવસે વ્રત કરવું. ૧૯ સનત્કુમારનું
વચન છે કે—જો મૂઢ પુરુષ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ
કરતો નથી, તે અંધકારવાળા રૌરવ નરકમાં પડે છે.
જો નાના પ્રકારના ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છા હોય અને

અત્યંત દુર્લભ એવી સુકિતની ઇચ્છા હોય તો, શુકલ અને કૃષ્ણ બન્ને પક્ષની એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો.^{૧૦} માધવમાં પશુ કહેલું છે કે-‘જો એકાદશી ને દ્વાદશી બંનેના વધારો થતો હોય તો, સ્માર્તોએ પશુ પહેલો દિવસ છોડી બીજો દિવસે ઉપવાસ કરવો.’^{૧૧} ‘જો ત્રયોદશીને દિવસે દ્વાદશી થોડી પશુ ન હોય અને દશમીવિકા એકાદશી હોય તો પશુ એકાદશીને દિવસે જ ઉપવાસ કરવો,’ એમ સ્કંદપુરાણમાં કહેલું છે.^{૧૨} હેમાદ્રિના મત પ્રમાણે શુદ્ધ અને વિકા એવી રીતે એકાદશીના બે બેદ થાય છે. એ બંનેને ન્યૂન, સમ અને અધિક એ બેદોથી ત્રણગણા કરવાથી છ બેદ થાય છે; ને એ છ બેદને ન્યૂન, અધિક તથા સમાન દ્વાદશી એવી રીતે ત્રણગણા કરવાથી અઠાર બેદ થાય છે.^{૧૩} પૂજાપુરાણમાં વચન છે કે-જો દ્વાદશી બે હોય તો સંપૂર્ણ એકાદશી છોડીને શુદ્ધ આરસને દિવસે ઉપવાસ કરવો અને આરસમાં જ પારણું કરવું. પશુ જો પારણાને દિવસે એક ધડી પશુ દ્વાદશી ન હોય તો દશમીના વેધવાળી એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો.^{૧૪-૨૫} ધણાં વાક્યોનો પરસ્પર વિરોધ આવવાથી જો સંદેહ થાય તો આરસને દિવસે ઉપવાસ કરી તેરસને દિવસે પારણું કરવું, એમ માર્કંડેયે કહેલું છે.^{૨૧} કાત્યાયન કહે છે કે, ‘આઠ વર્ષથી લઈ એંસી વર્ષ સંધીના માણસે બંને એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો.’^{૧૭} ભવિષ્યપુરાણમાં વચન છે કે, બ્રહ્મચારી સ્ત્રી અને ગૃહસ્થાશ્રમીએ સદા શુકલ પક્ષની એકાદશી કરવી. સંધવા (સુવાસિની) સ્ત્રીને પતિની આજ્ઞા લઈ એકાદશી કરવાનો અધિકાર છે.^{૧૮} તેમ જ વિષ્ણુરહસ્યમાં.-‘જો સ્ત્રી પતિ જીવતાં છતાં ઉપવાસ કરી મત કરે, તે પતિનું આયુષ્ય ઓછું કરે છે અને પોતે નરકમાં પડે છે.’ એમ કહેલું છે.^{૨૬} પૂજાપુરાણમાં વચન છે કે-‘શયની એટલે આશાડ શુદ્ધ એકાદશી અને બોધિની એટલે કાર્તિક શુદ્ધ એકાદશીની વચમાં જ કૃષ્ણપક્ષની એકાદશી આવે, તે દિવસે ગૃહસ્થાશ્રમીએ ઉપવાસ કરવો. પશુ બીજી કૃષ્ણ એકાદશીને દિવસે કાષ્ઠ પશુ વખત ઉપવાસ કરવો નહીં.’^{૩૦} આ વચનમાં ‘નાન્યા કૃષ્ણા’ એ નિષેધ નથી, કેમકે ‘સંક્રાંતિ, કૃષ્ણ એકાદશી ને સૂર્ય તથા ચંદ્રગ્રહણને દિવસે પુનવાળા ગૃહસ્થાશ્રમીએ ઉપવાસ કરવો નહિ,’ એ નારદવાક્યથી,^{૩૧} તથા ‘પુનવાળા ગૃહસ્થાશ્રમીએ રવિવાર, સંક્રાંતિ અને ચંદ્ર તથા સૂર્યના ગ્રહણને દિવસે ઉપવાસ વા પારણું કરવું નહિ,’ એવી રીતનાં બીજાં વચનના અનુરોધથી ઉપવાસ કરવો, એમ સિદ્ધ થતું નથી.^{૩૨} મત નહીં કરવાનું પ્રાયશ્ચિત માધવીપમાં કાત્યાયને કહેલું છે:-‘રવિવાર, પૂર્ણિમા ને અમાવાસ્યાને દિવસે રાતે ભોજન કરવાથી ને ચતુર્દશી તથા અષ્ટમીને દિવસે દવસમાં ભોજન કરવાથી અને એકાદશીને દિવસે રાતે વા દિવસે ભોજન કરવાથી આંદ્રાણુ કરવું.’^{૩૩}

૨ કામ્યવ્રતનો પ્રકાર

અથ કામ્યવ્રતવિધિ: । તત્ર દશમ્યાં વિધિઃ કૌર્મે-કાંસ્ય માંસં મસુદાં ચળકાન્ કૌરદૂષકાન્ । શાકં મધુ પરાણં ચ ત્યજેદુપવસન્ જિયમ્ ॥ ૧ ॥ તથા-શાકં માંષં મસુરાંશ્ચ પુનર્ભોજનમૈધુને । વ્રતમર્ત્યહવાનં ચ દશમ્યાં વૈષ્ણવસ્ત્યજેત્ ॥ ૨ ॥ મદનરત્ને નારદીયે-અક્ષારલવણાઃ સર્વે હવિષ્યાન્ જનિવેષિણઃ । અવનીતલપશ્યાનાઃ પ્રિયાસંગવિવર્જિતાઃ ॥ ૩ ॥ વ્રતભાન્યાહ હેમાદ્રી દેવલઃ-અસકુજલપાનાશ્ચ સકૃતાંબૂલચર્ચણાત્ । ઉપવાસઃ પ્રણયેત દિવાસ્વાપાશ્ચ મૈધુનાત્ ॥ ૪ ॥ અશકૌ તુ મદનરત્ને દેવલઃ-અત્યયે ચાંબુ-પાનેન નોપવાસઃ પ્રણયયતિ (અત્યયે કદ્ધે) ॥ ૫ ॥ વિષ્ણુ-રહસ્યે-ગાત્રાભ્યંગં શિરોભ્યંગં તાંબૂલં ચાતુલેપનમ્ । વ્રતસ્પો વર્જયેત્સર્વં યદ્ધાન્યથ નિરાકૃતમ્ ॥ ૬ ॥ પૃષ્ઠ પ્રાયશ્ચિત્તુ-કમ્પશ્વિધાને-સ્તેનર્હિસકયોઃ સત્કર્મ્ય કૃત્વા સ્તૈભ્યં ચ દિસ-નમ્ । પ્રાયશ્ચિત્તં વ્રતી કુર્યાંજપેન્નામશતત્રયમ્ । મિથ્યાવાદે દિવાસ્વાપે ચતુર્શોઽજુનિવેષણે । અષ્ટાક્ષરં જપેન્મન્ત્રં શતમ-દ્યોત્તરં ઘૃત્વિઃ । ઐ નમો નારાયણાયેત્યષ્ટાક્ષરઃ ॥ ૭ ॥ હેમાદ્રી વસિષ્ઠઃ-ઉપવાસે તથા શ્રાદ્ધે ન કુર્યાંદંતધાવનમ્ । દંતાનાં કાષ્ઠસંયોગો દહત્યાસત્તમં કુલમ્ ॥ ૮ ॥ ઇકાદશ્યાં શ્રાદ્ધે પ્રાપ્તે માધવીયે કાત્યાયનઃ-ઉપવાસો યદા નિત્યઃ શ્રાદ્ધં નૈમિત્તિકં ભવેત્ । ઉપવાસં તદા કુર્યાંદાપ્રાય પિતૃસેવિતમ્ । માતાપિત્રોઃ ક્ષયે પ્રાપ્તે સર્વેદેકાદશી યદિ । અભ્યર્ચ્ય પિતૃદેવાંશ્ચ આજિગ્રણિપતૃસેવિતમ્ ॥ ૯ ॥

કામ્ય વ્રતોમાં દશમીનો વિધિ કૃમ્પુરાણમાં કહેલો છે-‘ઉપવાસ કરનાર પુરુષે કાંસું, માંસ, મસૂર, ચણા, કોદા, શાક, મદિરા, પારકું અન્ન અને સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો.’^૧ તેમ જ શાક, અડદ, મસૂર, બીજી વખત ભોજન, મૈથુન, જુગાર અને ધણું જલપાન આટલી વસ્તુનો વૈષ્ણવે દશમીને દિવસે ત્યાગ કરવો.^૨ મદનરત્નમાં નારદસ્મૃતિનું વચન છે કે-દશમીને દિવસે મીઠું કે બીજી કાષ્ઠ ખારી વસ્તુ ખાવી નહિ. હવિષ્યાન્ ખાવું, પૃથિવી ઉપર સુવું અને સ્ત્રીનો સંગ કરવો નહિ.^૩ હેમાદ્રિમાં દેવલે મતભંગનાં કારણો કહ્યાં છે તે આ છે:-વારંવાર જળ પીવાથી, એક વખત પશુતાંબૂલ ખાવાથી, દિવસે સુવાથી અને મૈથુનથી ઉપવાસનો ભંગ થાય છે.^૪ અશક્તિમાં કેમ કરવું, તેને માટે મદનરત્નમાં દેવલ સુનિર્ણય વચન છે:-કષ્ટ વખતે જળ પીવાથી ઉપવાસ નષ્ટ થતો નથી.^૫ વિષ્ણુરહસ્યમાં વચન છે કે-મતવાળા પુરુષે શરીરે તેલ ચોપડવું નહીં, માથામાં તેલ લગાડવું નહીં, તાંબૂલ ખાવું નહીં, લેપ કરવો નહીં અને નિષેધ કરેલાં બીજાં કાપોં પશુ કરવાં નહીં.^૬ મત કરનારે નિષિદ્ધ કામ કરવાનું પ્રાયશ્ચિત ઋગ્વિધાનમાં કહેલું છે-ચોરની અને હિંસા કરનારની મૈત્રી કરવાથી તથા હિંસા અને ચોરી કરવાથી ત્રણસો વિષ્ણુ નામનો જપ કરવો.

મિથ્યા બોલાયું હોય, દિવસમાં સુવાયું હોય અને ધણી વખત જળ પીવાયું હોય તો પવિત્ર થઇને 'નમો નારાયણાય' એ અષ્ટાક્ષરમંત્રનો એકસો આઠવાર જપ કરવો.^૭ હેમાદ્રિમાં વસિષ્ઠનું વચન છે કે-ઉપવાસ તથા શ્રાદ્ધને દિવસે દાતણ કરવું નહિ; કારણ કે તે દિવસે થયેલો દાંત અને દાંતણનો સંયોગ સાત કુળને બાળે છે.^૮ એકાદશીને દિવસે જો શ્રાદ્ધ આવે તો કેમ કરવું, તેનો ખુલાસો માધવીયમાં કાત્યાયને કર્યો છે:-જો ઉપવાસ નિત્ય હોય અને શ્રાદ્ધ નિમિત્તથી પ્રાપ્ત થયું હોય તો ઉપવાસ કરવો, ને પિતૃને ધરેલું નૈવેદ્ય સુંધી લેવું. જે એકાદશીને દિવસે માતાનો વા પિતાનો ક્ષય દિવસ હોય તો પિતૃદેવની પૂજા કરી તેનું નૈવેદ્ય સુંધવું.^૯

બ્રહ્મવૈવર્ત-પ્રાતે હરિદિને સમ્યક્ વિધાય નિયમં નિશિ ।
દશમ્યાશ્વપ્રવાસં ચ પ્રકૃયાદૈર્ણ્યવં વ્રતમ્ ॥ ૧૦ ॥ તત્ર એકા-
દશ્યાં સંકલ્પ:-ગૃહીત્વીદુંબરં પાત્રં વારિપૂર્ણદ્વચ્છલા ।
ઉપવાસં તુ ગૃહીયાથાસંકલ્પયેદ્વચ્ચ: (ઔદુંબરં તામ્રમ-
યમ્) ॥ ૧૧ ॥ મંત્રસ્તુ વિષ્ણુક:-એકાદશ્યાં નિરાહાર:
સ્થિત્વાઽહમપરેઽહનિ । મોક્ષ્યામિ પુંડરીકાક્ષ શરણં મે
ભવાચ્ચત ॥ ૧૨ ॥ સૌવાદીનાં તુ હેમાદ્રી સૌરપુરાણે-
સાવિત્ર્યાઽવ્યથા નાત્રા સંકલ્પં તુ સમાચરેત્ ॥ ૧૩ ॥ વારાહે
-હસ્તુષ્ણાય તતો વિદ્વાન્ પુષ્પાંજલિમધ્યાપેયેત્ । તતસ્તજ્જલં
પિબેત્ । અષ્ટાક્ષરેણ મન્ત્રેણ ત્રિજ્ઞેનાભિમંત્રિતમ્ ॥ ૧૪ ॥
ઉપવાસફલં પ્રેક્ષુઃ પિબેત્પાત્રગતં જલમ્ । ઇતિ કાત્યાયનોક્તે:
॥ ૧૫ ॥ મધ્યરાત્રે ઉદયે દશમીવેધે રાત્રૌ સંકલ્પ ઇતિ
માધવ: ॥ ૧૬ ॥ દશમ્યા: સંગદોષેણ અર્ચનાત્પરેણ તુ ।
વર્જયેત્તુરો યમાન્ સંકલ્પાર્ચનયોસ્તદા ॥ ૧૭ ॥ વિદો-
પવાસેઽનંતસ્તુ દિનં ત્યક્ત્વા સમાહિત: । રાત્રી સંવૃજયે-
દ્વિષ્ણુ સંકલ્પં ચ સદાઽઽચરેત્ ॥ ઇતિ નારદીયોક્તે: ॥ ૧૮ ॥ તત્ર
પૂજામધિધાય દેવલ:-દેવસ્ય પુરતઃ કૃપ્યાન્નાગરં નિચતો
વ્રતી ॥ ૧૯ ॥ દ્વાદશ્યાં નિવેદનમંત્ર ઉક્તઃ કાત્યાયનેન-
અજ્ઞાનતિમિરાંધસ્ય વ્રતેનાનેન કેશવ । પ્રસીદ સ્તુલો
નાથ જ્ઞાનદષ્ટિપ્રદો ભવ ॥ ૨૦ ॥ દ્વાદશ્યાં વર્જ્યાનાહ
શુદ્ધપતિ:-દિવાનિદ્રાં પરાત્રં ચ પુનર્મોજનમૈથુને । ધૌર્ધ્રં
કાંસ્યં માતૈલે દ્વાદશ્યામષ્ટ વર્જયેત્ ॥ ૨૧ ॥ હેમાદ્રી બ્રહ્માંદે-
પુનર્મોજનમધ્યાયો ભાર આયાસમૈથુને । ઉપવાસફલં
હન્સુર્દિવાનિદ્રા ચ પર્વમી ॥ ૨૨ ॥ વિષ્ણુધર્મે-અસંભા-
વ્યાન્હિ સંભાષ્ય તુલસ્યાશ્વાર્પિતં દક્ષમ્ । આમલક્યા: ફલં
વાપિ પારણે પ્રાપ્ય શુદ્ધપતિ ॥ ૨૩ ॥ વિષ્ણુ:-મોજનાનંતરં
વિષ્ણોરર્પિતં તુલસીદક્ષમ્ । મજ્જાણપાપનિર્ઝક્તિશ્ચાંદ્રાયણશ-
તાષિકા ॥ ૨૪ ॥ પૂતદ્વતં સ્તુતકેઽપિ કાર્યમ્ । સ્તુતકે સ્તુતકે
જૈવ ન ત્યાજ્યં દ્વાદશીવ્રતમ્-ઇતિ વિષ્ણુકે: ॥ ૨૫ ॥ તત્ર
ત્યક્તં દાનાદિ સ્તુતકાંતે કાર્યમ્ । સ્તુતકાંતે નર: જાત્વા
પૂજયિત્વા જનાર્વનમ્ । દાનં દત્ત્વા વિધાનેન વ્રતસ્ય ફલ-
મદ્વતે-ઇતિ માત્સ્યોક્તે: ॥ ૨૬ ॥ જીમિસ્તુ રજોવર્ષનેઽપિ

કાર્યમ્ । એકાદશ્યાં ન સ્ત્રીજીત નારી દષ્ટે રજસ્વપિ-ઇતિ
પુલ્હસ્યોક્તે: ॥ ૨૭ ॥ યદા દ્વાદશ્યાં શ્રવણં તદા શુદ્ધામ-
પ્યેકાદશીં ત્યક્ત્વા દ્વાદશીઘ્રપત્તેસ્ત્ ॥ ૨૮ ॥ શુક્લા વા
યદિ વા કૃષ્ણા દ્વાદશી શ્રવણાન્વિતા । તયોરેવોપવાસશ્ચ
ત્રયોદશ્યાં તુ પારણમ્-ઇતિ નારદોક્તે: ॥ ૨૯ ॥

બ્રહ્મવૈવર્તમાં વચન છે કે:-જ્યારે એકાદશી આવવાની
હોય ત્યારે દશમીને દિવસે રાતે નિયમ કરી એકાદશીને
દિવસે ઉપવાસ કરવો.^{૧૦} એકાદશીનો સંકલ્પ-જલથી
બરેલું ત્રાંખાનું પાત્ર લઈ પૂર્વાભિમુખ ઉભા રહી પોતાની
ધમ્જા પ્રમાણે ઉપવાસનો સંકલ્પ કરવો.^{૧૧} તેનો
મંત્ર આ પ્રમાણે છે. વિષ્ણુએ કહ્યું છે કે-‘હે પુંડરી-
કાક્ષ ! હે અચ્યુત ! એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ
કરી આરસને દિવસે પારણું કરીશ, માટે મારું શરણુ
થાઓ.’^{૧૨} શિવભક્તોનો સંકલ્પ હેમાદ્રિમાં સૂર્યપુરાણમાં
કહેલો છે કે, ‘શિવ વજીરેનો ગાયત્રીથી અથવા નામથી
સંકલ્પ કરવો.’^{૧૩} વરાહપુરાણમાં કહ્યું છે કે, ‘એવો
સંકલ્પ કરી પુષ્પાંજલિ આપવી.’ પછી તે જળ પીવું,
કેમ કે ‘ઉપવાસના ફલની ધમ્જાવાળા પુરુષે તણુ વખતે
અષ્ટાક્ષર મંત્રથી મંત્રેલું પાત્રનું જળ પીવું,’ એમ કાલા-
યનનું વચન છે.^{૧૪-૧૫} મધરાતે અથવા સૂર્યોદય વખતે
દશમીનો વેધ હોય તો રાત્રિમાં સંકલ્પ કરવો એમ માધવ
કહે છે;^{૧૬} કારણ કે, ‘જો મધરાત પછી દશમીનો વેધ
લાગતો હોય તો ચાર પહોર સૂધી સંકલ્પ અને
પૂજન કરવું નહિ. વિદોપવાસમાં ખાતું નહીં અને સાવ-
ધાન થઈ દિવસનો ત્યાગ કરી રાતે વિષ્ણુનું પૂજન અને
સંકલ્પ કરવો,’ એમ નારદીય પુરાણમાં કહેલું છે.^{૧૭-૧૮}
તેમાં પૂજા કર્યો પછી કેમ કરવું, તે માટે દેવલનું વચન
છે.-‘મત કરનાર પુરુષે નિયમથી દેવની પાસે ભગરણુ
કરવું,’^{૧૯} આરસને દિવસે ઉપવાસ અર્પણ કરવાનો મંત્ર
કાત્યાયને કહેલો છે-‘હે કેશવ ! હે નાથ ! હું કે જે અગ્નિ-
રૂપી અંધારાથી આંધળો છું, તેની ઉપર આ મતથી
પ્રસન્ન થાઓ અને જ્ઞાન આપો.’^{૨૦} આરસને દિવસે
જેટલી ચીજ તજવાની છે તે બૃહસ્પતિએ કહી છે-‘દિવસે
નિદ્રા, પરંતુ અન્ન, ખીજ વખત ભોજન, મૈથુન, મધ,
કાંસ્ય, અડદ અને તેલ, આ આઠ વસ્તુ આરસને દિવસે
તજવી.’^{૨૧} હેમાદ્રિમાં બ્રહ્માંડપુરાણનું વચન છે-‘ખીજ
વખત ભોજન, બણવું, બોળે ઉઠાવી શ્રમ કરવો, મૈથુન
અને દિવસમાં નિદ્રા એ પાંચ, ઉપવાસનાં ફળને હણે
છે.’^{૨૨} વિષ્ણુધર્મમાં લખ્યું છે કે-‘જો અસંભાષ્ય સાથે
એટલે નીચની સાથે ભાષણ કર્યું હોય તો ભગવાનને
ચઢાવેલું તુલસીદલ અથવા તો પારણામાં આમળાં ખાવાથી
શુદ્ધિ થાય છે.’^{૨૩} વિષ્ણુનું વચન છે કે-‘ભોજન કર્યા
પછી તુલસીદલ, કે જે નારાયણને ચઢાવેલું હોય, તે
આધારી સ્થળોં પાપ છૂટી જાય છે અને સો આંદાય-

તત ઉપાપનકર્મેણિ આચાર્યૌ વરયેત્ । ઉપોષ્ય નિયતો
રાત્રાવાચાર્યસંહિતો તતી । કુચારાધાર્ચન વિષ્ણોર્થયાશક્ત્યા
જગદુરોઃ ॥ ૭ ॥ દેવાભયે ગર્વાં ગોષે શુભૌ દેશેડ્યવા
ગૃહે । અઘાંગુલોચ્છ્રિતાં વેરીં ચતુરસાં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૮ ॥
વિતસ્તિદ્વયવિસ્તીર્ણાં તિલેઃ કૃષ્ણેઃ પ્રપૂરયેત્ । તત્પામદ-
લં રમ્યં કમલં પરિકલ્પયેત્ ॥ ૯ ॥ તન્મધ્યે સ્થાપયેત્
કુંભં નવીનમત્રણં શુભમ્ । કૃષ્ણૈસ્તિલૈઃ સંયુક્તં કૃષ્ણવ-
જોપમોમિતમ્ ॥ ૧૦ ॥ અશ્વત્થપર્ણયુગ્મેન પંચરત્નૈઃ
સમન્વિતમ્ । સમંતાદંકિતં ચૈવ સંકર્ષણાદિનામભિઃ ॥ ૧૧ ॥
ઉપચારૈઃ પોદશભિઃ પૂજયેત્પ્રયતો નરઃ । આગ્રેયાદિચતુ-
ષ્પત્રે પૂજયેત્ત્રગમાતૃકાઃ ॥ ૧૨ ॥ ગણેશં માતૃકાશ્ચ દુર્ગાં
ક્ષેત્રાપિરપિ તથા । સમાહિતમનાઃ કોણેષ્વાગ્રેયાદિષુ વિન્ય-
સેત્ ॥ ૧૩ ॥ તથૈવ શુક્લેકાદશ્યાં તિલેઃ શુક્લેશ્ચ યોજયેત્ ।
શુક્લવજ્રેણ સંવેદ્ય પૂજયેત્પરયા શુદ્ધા ॥ ૧૪ ॥ સમંતાદંકિતં
ચૈવ નામભિઃ કેશવાદિભિઃ । તતો દેવં ચ સૌભગ્યં જ્ઞાપ્ય
પંચામૃતાદિભિઃ ॥ ૧૫ ॥ ગંધપુષ્પાક્ષતોપેતૈરથ પુષ્પજલૈઃ
શુભૈઃ । સંસ્થાપ્યાવાહયેત્કુંભે રમાડુક્તં ચતુર્જનમ્ ॥ ૧૬ ॥

પછી ઉદ્ધાપન માટે આચાર્યને વરાવવા. આચાર્યે
તથા યજ્ઞમાને નિયમથી ઉપવાસ કરવો. જગતના સુરુ
વિષ્ણુનું યથાશક્તિ આરાધન કરવું.^૭ દેવમંદિર, ગોદરો,
પવિત્ર સ્થળ અથવા ઘર એમાંથી કોઈ પશુ જગોએ
આઠ આંગળ ઉઠી, એ વેંત પહેળી અને ચાર ખૂણવાળી
વેદી કરવી. તેની ઉપર કાળા તલવડે અષ્ટદશ કમલ
કરવું.^{૮-૭} તેમાં છિદ્રરહિત સુંદર નવા ધડાની સ્થાપના
કરવી. તેની પાસે કાળા તલ રાખવા અને કાળું વસ્ત્ર
આઢાડવું.^{૧૦} તેમાં બે પીપળાનાં પાંદડાં અને પંચરત્ન
નાં ખર્વાં. તેની ચારે ખાણમાં સંકર્ષણ વગેરે નામો લખવાં.^{૧૧}
પછી નિયમથી પેાડશોપચારવડે પૂજા કરવી. અગ્નિ,
નૈર્ઋત્ય, વાયવ્ય અને ઇશાન ઠાણુ તરફના ચાર પત્રમાં
ગણુમાતાની પૂજા કરવી.^{૧૨} મન રિથર રાખી, અગ્નિ
વગેરે ચાર દિશામાં ગણુશ, માતૃકા, દુર્ગા અને ક્ષેત્રપા-
લની પૂજા કરવી.^{૧૩} પરમ હર્ષવડે ધોળા તલ અને ધોળા
કપડાંવડે શુકલ પક્ષીની એકાદશીમાં પૂજા કરવી.^{૧૪} અને
ચારે તરફ કેશવ વગેરેનાં નામો લખવાં. પછી વિષ્ણુ અને
લક્ષ્મીની બે સુવર્ણની પ્રતિમાઓ સ્થાપન કરી, પંચામૃત
વગેરેથી સ્નાન કરાવી, શુદ્ધ જલ, ચંદન, પુષ્પ અને
અક્ષતવડે પૂજન કરવું.^{૧૫-૧૬}

પુરુષત આચાર્યઃ સર્વૈતોમદે મંડલદેવતાઃ સંપૂજ્ય
તદુપરિ સ્થાપિતે કલશે દેવતાસાંનિધ્યર્થે કૃતાન્નપુતારણાં
વિષ્ણુમૂર્તિં સંસ્થાપ્ય તત્ર વિષ્ણુમાવાહયેત્ ॥ ૧૭ ॥ ઝં
નમો વિષ્ણવે નુમ્યં ભગવન્પરમાત્મને । કૃષ્ણોઽસિ દેવકી-
પુત્ર પરમેશ્વર હસમ્ ॥ ૧૮ ॥ અજોડનાદિશ્ચ વિશ્વાત્મા
સર્વલોકપિતામહઃ । ક્ષેત્રજઃ શાશ્વતો વિષ્ણુઃ શ્રીમાનારાયણઃ
પરઃ ॥ ૧૯ ॥ સ્વમેવ પુરુષઃ સત્યોઽર્તીદ્રિયોઽસિ જગત્પતે ।

યત્તે તેજઃ પરં સૂક્ષ્મં તેનેમાં વેદિકાં વિશ્વા ॥ ૨૦ ॥ ઝં શ્રુઃ
પુરુષમાવાહયામિ ॥ ઝં શ્રુઃ પુરુષમાવા ॥ ઝં સ્વઃ
પુરુષમાવા ॥ ઝં ભૂર્ભુવઃસ્વઃ પુરુષમાવાહયામિ ॥ ૨૧ ॥
વિષ્ણો દ્વાગચ્છ દ્વાહ તિષ્ઠ પૂર્જાં મુદ્ધાપન સપ્રસન્નો વરદો
ભવેતિ પ્રત્યેકં શ્રીવત્તુઃસદ્શોષહિતાં જાંબવર્તી સત્ય-
ભામાં કાર્ત્તિરીં ચ પૂર્વદક્ષિણપશ્ચિમોત્તરદક્ષાન્વંતરેશ્વા-
વાજ-શર્ણવં ચક્રં ગદાં પરં વેશાનાદિશ્વાવાહયેત્ ॥ ૨૨ ॥
તદ્વહરિઃ પૂર્વપત્રારિવષ્ટપત્રેશ્વરુકમાત્ । વિમલો ઈત્કર્ષિણી
૨ જ્ઞાના ડ ક્રિયા ડ યોગા ૬ તથેવચ । પ્રહ્લા ૬ સત્વા
૭ તથેશાના ૮ ઉદગ્રહાપચમધ્યગા ॥ ૨૩ ॥ દેવસ્થામે તતઃ
કૃત્વા વેદિકાયાં જગેશ્વરમ્ । જગેશ્વરં ગરુડં જાવાજ્ઞા ॥ ૨૪ ॥
વરાવેલા આચાર્યે, સર્વૈતોભદ્રમંડલમાં મંડલદેવતાઓની
પૂજા કરી, તેની ઉપર સ્થાપેલ ધડામાં દેવતા આવવામાટે
અનુચુતારણુ કરેલી વિષ્ણુની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી.^{૧૭}
'હે વિષ્ણુ! હે પરમાત્મા! આપને નમસ્કાર કરું છું.
આપ કૃષ્ણ છો, દેવડીના પુત્ર છો, ઉત્તમ પરમેશ્વર છો,
અજ-મા છો, અનાદિ છો, વિશ્વના આત્મા છો, સધળા
લોકના પિતામહ છો, ક્ષેત્ર (શરીર)ના યાતા છો, નિલ છો,
વ્યાપક છો, લક્ષ્મીવાળા છો, નારાયણ છો, આપ પુરુષરૂપ
છો, સત્ય છો, ઇન્દ્રિયોથી અગોચર છો. હે ભગવન! આપનું
જે સૂક્ષ્મ તેજ છે, તેવડે આ વેદીમાં પ્રવેશ કરો. ૧૮-૨૦
મ્:પુરુષમાવાં આ ચાર મંત્રો બહુવા. પછી, 'હે વિષ્ણુ! અહીં પધારો,
અહીં બિરાજો, પૂજા સ્વીકારો અને પ્રસન્ન થઈ વરદાન આપો.' એટલું કહી, રુકિમણી,
ગંગાવતી, સત્યભામા તથા કાર્ત્તિકી એઓનું ચાર ચાર
હળાર સ્ત્રીઓ સહિત આવાહન કરવું.^{૨૧-૨૨} તેની બહાર
પૂર્વ વગેરે આઠ પત્રોમાં વિમલા, ઉત્કર્ષિણી, ક્રિયા, યોગા,
પ્રહ્લા, સત્વા તથા ઇશાના એ આઠ દેવીઓનું અને વચમાં
અનુગ્રહાનું નામમંત્રવડે આવાહન કરવું.^{૨૩} પછી દેવની
પાસે વેદિકા ઉપર ગરુડનું આવાહન કરવું.^{૨૪}

લોકપાલાનવસ્થાપ્ય વિહ્લ પૂર્વાદિષુ ક્રમંતૌ । તતઃ
પૂર્વાદિક્રમેણ કેશવાદીન્ ॥ કેશવાય નમઃ કેશમા-
વાહયામિ ૧ ॥ નારાયણાય ૨ ॥ માધવાય ૩ ॥ ગોવિંદાય ૪ ॥
વિષ્ણવે ૫ ॥ મધુસૂદનાય ૬ ॥ ત્રિવિક્રમાય ૭ ॥ વામનાય ૮ ॥
શ્રીધરાય ૯ ॥ હૃષીકેશાય ૧૦ ॥ પપનાભાય ૧૧ ॥
રામોદરાય ૧૨ ॥ યુતાન્ શુક્લેકાદશ્યામ્ ॥ ૨૫ ॥ ૧૫મેવ
કૃષ્ણૈકાદશ્યામ્-સંકર્ષણાય ૭ ॥ સંકર્ષણં ૭ ॥ બાહ્લદેવાય ૭
પ્રયુજ્ઞાં અનિરુદ્ધાં પુરુષોત્તમાં અષોક્ષજાં નારસિંહાં
અચ્યુતાં જનાર્દનાં હર્ષેદ્રાં હરયેં શ્રીકૃષ્ણાં ૧૨
હૃત્યેવં પ્રકારેણાશ્ચ ॥ ૨૬ ॥ તદસ્તિવિતિ પ્રતિષ્ઠાપ્ય ચ અતો
દેવા इति પોદશોપચારૈર્વિષ્ણુમાવાહિતદેવતાશ્ચ નામમ-
ન્નેણ પૂજયેત્ ॥ ૨૭ ॥ પ્રદ્યાદાસનં પાદમર્ચમાષ્મની-
ચક્રમ્ । સ્નાનં વર્ષં શોપવીતં ગંધપુષ્પાણિ હૈ તતઃ । પૂર્વ
દીપં ચ નૈવેધ્યં નીરાજનપદ્મક્ષિણે ॥ ૨૮ ॥ ઇમયૈકાદશ્યો-

યદા એક આચાર્યસ્તદાષ્ટપદ્યલેખુ પૂર્વાદિકમેણ એકમ
 દેવતાઃ સંસ્થાપ્ય પૂજયેત્ ॥ ૨૯ ॥ સ્તવન વિષ્ણુસૂક્તૈશ્વ પરિ-
 ચર્યાં ચ નામભિઃ । નમોતૈર્વૈષ્ણૈર્મૈત્રૈસ્તન્મૂર્તૌ પૂજયેત્સુધીઃ ।
 ઉપચારાદિકં કુર્યાન્નૈશ્વ કાર્યં વિસર્જનમ્ ॥ ૩૦ ॥ ગીત-
 વાચેસ્તથા નૃત્યેરિતિહાસૈર્મનોરમૈઃ । પુરાણૈઃ સત્કથામિશ્વ
 રાત્રિશેષં નયેત્સુધીઃ ॥ ૩૧ ॥ પ્રમાતે વિમલે જાત્વા કૃત્વા
 શૌચાદિકાઃ ક્રિયાઃ । ચતુર્વિંશતિસંખ્યાકાન્ વિપ્રાનાગ-
 મદર્શિનઃ ॥ ૩૨ ॥ આચાર્યેતત્તઃ પશ્ચાત્પૂજયેશ્વ સમા-
 ગતાન્ । આચાર્યેણ સર્મ કુર્યાંદુપચારાદિકં તતઃ ॥ ૩૩ ॥
 હોમસંખ્યાત્સારેણ સ્થલિકં કારયેતત્તઃ । ઝલ્લેશ્વનાદિકં
 કૃત્વા પ્રણીતાધ્યાપનં તતઃ ॥ ૩૪ ॥ અગ્નિધ્યાનાતં કૃત્વા
 તતોઽન્વાધાનં કુર્યાત્ । ક્રિયામાણે શુક્લકૃત્ત્વેનાદશીતોયા-
 પનહોમે દેવતાપરિગ્રહાર્થમન્વાધાનં કરિષ્યે इति સંકલ્પ્ય
 ચક્ષુષીભાજ્યેનેત્યંતમુક્તયા ॥ ૩૫ ॥ અન્ન પ્રધાનમ્-અગ્નિ
 દં પ્રજાપતિં વિશ્વાન્દેવાન્ બ્રહ્માણમ્ પુરુષં નારાયણં પુરુ-
 પસૂતેન પ્રત્યુચમાજ્યેન, વાછદેવં ચલદેવં અિયં વિષ્ણું અગ્નિ
 વાયું સૂર્યં પ્રજાપતિં પૃતાઃ પ્રધાનદેવતાઃ પાયસદ્રવ્યેણ ।
 કેશવાદિદ્વાદશ દેવતા આજ્યમિશ્રિતપાયસદ્રવ્યેણ ॥ ૩૬ ॥
 વિષ્ણુપટ્ટોત્તરશતદ્રુત્યા પાયસદ્રવ્યેણ ॥ ૩૭ ॥ પ્રત્યેકં
 જીવતુઃસહસ્રસહિતાં રુક્મિર્ણી સત્યભામાં જાંબવર્તી
 કાલિર્દીપ્ત ચ શંભુ ચર્મ ગદાં પદ્યં ગરુડં હૃદાયઠી લોકપાલાન્
 વિમલાયા અનુગ્રહાંતા દેવતા બ્રહ્માદિદેવતાશ્ચ એકૈકયા-
 ડ્ડજ્યાદ્રુત્યા ॥ ૩૮ ॥ શોષેણ સ્ત્રિચક્રત્તમિત્યાદિપ્રણીતાપ્રણય-
 નાંતં કૃત્વા અન્વાધાનસમિદ્ધિચ્છેદ્યુત્યાત્ ॥ ૩૯ ॥ પાયસં
 ચર્મ શ્રપયિત્વા પવિત્રં તે इति મંત્રં જપન્ પ્રાપ્તણસુદ્ધેરેત્
 ॥ ૪૦ ॥ પાયસાદ્રુત્ત્વં કિંચિત્પ્રાપ્તં તત્પ્રકીર્તિતમ્ ।
 આજ્યસંસ્કારાદિકમાજ્યભાગાંતં કૃત્વા હૃદયપક્વલિપતં
 હવનીયદ્રવ્યં યથાદૈવતમસ્તુ ॥ ૪૧ ॥ પંચ અનાદેશાદ્રુતીઃ
 સર્પિષા દ્રુત્વા પુરુષં નારાયણં પૌરુષેણ સૂત્રેણ પ્રત્યુચં
 સર્પિષા ॥ ૪૨ ॥ વછદેવાય સ્વાહા । ચલદેવાય સ્વા-
 અિયૈ સ્વાં વિષ્ણવેં વિષ્ણોર્લેકમ્ તદસ્યપ્રિયમભિપાથોં
 પ્રતદ્વિષ્ણુઃં પદોમાત્રયાં વિચક્રમેં વિવેવં इति મન્ત્રૈ-
 વ્યાંઘ્રતિમિશ્વ પાયસેન દ્રુત્યા ॥ ૪૩ ॥ શુક્લેકાદવશ્યાં
 કેશવાદિદ્વાદશમ્યો નામભિઃ કૃત્ત્વેનાદશ્યાં સંકર્ષણાદિદ્વા-
 દશમ્યઃ શુક્લકૃત્ત્વેનાદશ્યોરેકાચાર્યૈકસ્યંલિપલે ચતુર્વિ-
 શતિમ્યો નામભિર્મૃતમિશ્રપાયસેન ઝુદ્યુત્યાત્ ॥ ૪૪ ॥ તતો
 વિષ્ણુ પાયસેન અઘોત્તરશતં દ્રુત્વા પ્રત્યેકં જીવતુઃસહસ્ર-
 સહિતા રુક્મિણ્યાદીઃ શંભાદીન્ લોકપાલાન્ વિમલાયા
 દેવતા બ્રહ્માદિદેવતાશ્ચૈકૈકયાડ્ડજ્યાદ્રુત્યા ઝુદ્યુત્યાત્ ॥ ૪૫ ॥

પૂર્વ વગેરે દિશાઓમાં કમથી લોકપાળોની સ્થાપના
 કરવી. શુક્લ એકાદશીમાં પૂર્વાદિકમથી 'કેશવાયં' થી લઇ
 'દામોદરાયં' સુધી 'કેશવાય નમઃ કેશવમાવાહયામિ' એવી
 રીતના મંત્રોવાડે આવાહન કરવું. ૨૫ અને કૃષ્ણપક્ષમાં
 'સંકર્ષણાયં' થી લઇ 'શ્રીકૃષ્ણાયં' સુધી, 'સંકર્ષણાય નમઃ

સંકર્ષણમાવાહયામિ,' એવી રીતના મંત્રોવાડે આવાહન
 કરવું. ૨૬ પછી 'તદસ્તુ' એમ કહી પ્રતિષ્ઠા કરી, 'અતો દેવા'
 એ મંત્રવાડે પેાડશોપચારથી વિષ્ણુની અને નામમંત્રોવાડે
 આવાહિત દેવોની પૂજા કરવી. ૨૭ પછી આસન, પાદ,
 અર્ધ, આચમન, સ્નાન, વસ્ત્ર, ઉપવીત, ચંદન, પુષ્પ,
 ઘૂપ, દીપ ને નૈવેદ્ય આપી આરતી ઉતારવી. પછી પ્રદ-
 ક્ષિણ કરવી. ૨૮ ને બન્ને પક્ષની એકાદશીના એક જ
 આચાર્ય હોય તો, કમલનાં આઠ પત્રોમાં પૂર્વ વગેરેના
 કમથી દેવતાઓની એકમ સ્થાપના કરી પૂજા કરવી. ૨૯
 વિષ્ણુસૂક્તવાડે સ્તુતિ કરવી. અંતમાં નમઃ પદ લગાડી
 વિષ્ણુના નામમંત્રોવાડે તે તે મૂર્તિમાં પૂજા કરવી. ઉપ-
 ચારાદિક કરવું, પશુ વિસર્જન કરવું નહિ. ૩૦ પછી
 બાકી રહેલી રાત્રિમાં વાગ્ન વગ્રાવવાં, ગીત ગવરાવવાં,
 નૃત્ય કરાવવું, સુંદર ઇતિહાસો કહેવા અને પુરાણની
 કથાઓ કરવી. ૩૧ સવાર થાય તારે શૌચ વગેરે ક્રિયા
 કરી, ચોવીશ વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોને યોજાવી તેઓની પૂજા
 કરવી. ૩૨ પછી આચાર્યની સાથે તેઓને ઉપચાર વગેરે
 કરવા. ૩૩ પછી આહુતિ પ્રમાણે સ્થંડિલ કરાવી ઉદ્દે-
 અન વગેરે કરી, પ્રણીતાનું સ્થાપન કરી, ૩૪ અશિષ્યાન
 સુધી સધળું કૃત કરી અન્વાધાન કરવું. આગળ કરવાના
 બન્ને પક્ષની એકાદશીના હોમમાં દેવતાના પરિગ્રહમાટે
 હું અન્વાધાન કરીશ, એવો સંકલ્પ કરી, 'ચક્ષુષી આજ્યેનં'
 ત્યાં સુધી કહી, ૩૫ અમિ, ઇન્દ્ર, પ્રજાપતિ, વિશ્વદેવ
 અને બ્રહ્માને ઘીની આહુતિ આપી, પુરુષસૂક્ત બણી
 એક એક મંત્રવાડે નારાયણને ઘીની આહુતિ આપી,
 વાસુદેવ, બળદેવ, શ્રીવિષ્ણુ, અમિ, વાયુ, સૂર્ય અને પ્રજા-
 પતિને દૂધપાકની આહુતિ આપવી. ૩૬ એવી રીતે પ્રધાન
 દેવતાને આહુતિ આપી ઘીવાળા દૂધપાકવાડે કેશવ વગેરે
 બાર દેવોને આહુતિ આપવી. વિષ્ણુને દૂધપાકની એકસો
 આઠ આહુતિ આપવી. ૩૭ ચાર ચાર હજાર સ્ત્રીઓ
 સહિત રુકિમણી, સત્યભામા, જંબવતી અને કાલિદીને
 શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, અને ગરુડને, ઇન્દ્ર વગેરે આઠ
 લોકપાલોને, વિમલાથી આરંભી અનુગ્રહ સુધી દેવતાઓને
 અને બ્રહ્મા વગેરે દેવતાઓને એક એક આહુતિ આપી, ૩૮
 બાકીથી 'સ્વિચક્રતં' ત્યાંથી લઇ પ્રણીતાપ્રણયન સુધી
 કર્મ કરી, અન્વાધાનની સમિધાવાડે હોમ કરવો. ૩૯ પછી
 દૂધપાકનો ચરુ પકવી, 'પવિત્રં તે' એ મંત્રવાડે પ્રાપ્તજ્ઞો
 ઉદ્ધાર કરવો. ૪૦ ઘીના સંસ્કારથી આરંભી આન્યભાગ
 સુધી કર્મ કરી, 'આ હોમવાનો પદાર્થ જ દેવને યોગ્ય
 હોય, તે દેવનો ભાગ થાઓ,' એમ કહેવું. ૪૧ પછી કોઇ
 પશુ નામ લીધા વિના ઘીની પાંચ આહુતિ આપવી, અને
 પુરુષસૂક્ત બણી નારાયણને એક એક મંત્રે ઘીની એક

* પ્રાપ્તજ્ઞ એકલે હોમવાના દૂધપાકમાંથી થોડો ભાગ કાઢી
 લેવો તે.

એક આહુતિ આપવી. ૪૨ 'વાહુદેવાય સ્વાહા' ઇત્યાદિ મંત્રોવડે અને બાહુતિવડે દૂધપાકની આહુતિ આપવી. ૪૩ શુકલ એકાદશીમાં કેશવાદિ આર નામોવડે અને કૃષ્ણ એકાદશીમાં સંકર્ષણાદિ આર નામોવડે આહુતિ આપવી. જો બન્ને પક્ષની એકાદશીના આચાર્ય એક હોય અને સ્થંડિલ પશુ એક હોય તો ઉપર કહેલાં ચોવીશ નામોવડે ઘીવાળા દૂધપાકની આહુતિ આપવી. ૪૪ વિષ્ણુને દૂધપાકની એકસો આઠ આહુતિ આપી ચાર ચાર હજાર સીંધા સહિત રુકિમણી વગેરે, શંખ વગેરે, લોકપાલ, વિમલાદિક દેવતાઓ અને ધર્માદિક દેવતાઓ એ સંખ્યાને એક એક ઘીની આહુતિ આપવી. ૪૫

તતઃ પ્રાપ્ત્યર્થે ભગવત્પ્રાર્થના-સ્વામેકમાર્થે પુરુષં પુરાણં નારાયણં વિશ્વસૂત્રં યજ્ઞામઃ । મયૈકભાગો વિહિતો વિધેયો ગૃહાણ હૃદયં જગત્તામધીશ ॥ ૪૬ ॥ તતઃ જિવારં ચતુર્ધારં વા પ્રદક્ષિણમર્પિ વેદિકાં ચ પરિક્રમ્ય મિંધિ વિશ્વા રિતિ જાનુની નિપાત્ય ધ્રુવસૂત્રં જપેત્પુરુષસૂત્રં વા । તતોઽષ્ટૌ પદાનિ પ્રતિ-વિશ્વમેતૈર્મન્ત્રૈર્ગચ્છેત્ ॥ ૪૭ ॥ કૃણાય વાહુદેવાય હરયે પરમાત્મને । શરણ્યાયાપ્રમેથાય ગોવિંદાય નમો નમઃ ॥ ૪૮ ॥ નમઃ સ્થૂલાય સૂક્ષ્માય વ્યાપકાયાઘ્યયાય ચ । અનંતાય જગદાત્રે બ્રહ્મણેઽનંતમૂર્તયે ॥ ૪૯ ॥ અવ્યક્તાયા-શ્ચિત્કેશાય ચિદ્રૂપાય ગુણાત્મને । નમો મૂર્ત્યાં સિદ્ધાય પરાય પરમાત્મને ॥ ૫૦ ॥ દેવદેવાય વંશાય પરાય પરમેષ્ઠિને । કૈરે વિશ્વસ્ય યોગ્યે ચ તત્સંદર્હે ચ તે નમઃ ॥ ૫૧ ॥ રૂપેણ પ્રકારેણ ભગવંતં પ્રાર્થયિત્વા અથ તન્નિવેદિતં પ્રાપ્તં મુર્તિ કૃત્વા ઘોષયેત્ । કે વૈષ્ણવાઃ કે વૈષ્ણવાઃ ? રૂપૈર્વૈરેત્ ॥ ૫૨ ॥ વયં વૈષ્ણવા વયં વૈષ્ણવા રિતિ સમાનાઃ પ્રવેદ્યુઃ । તેભ્યઃ સમાનેભ્યો હવિર્દેવા ॥ ૫૩ ॥ ઐ નમો ભગવતે વાહુદેવાયેતિ દ્વાદશાક્ષરમંત્રેણ રૂપમહમમૃતં પ્રાપ્તામીતિ પ્રાપ્ત્ય આચમ્ય યજ્ઞમાન આચાર્યો વા સિદ્ધયે સ્વાહેત્યાજ્યં જુહુવાત્ ॥ ૫૪ ॥ તતો યત રૂપમયા-મહ રૂપાત્માનમભિમંત્ર્ય સ્વિષ્ટકૃદાદિહોમશેષં સમાપયેત્ ॥ ૫૫ ॥ ઉત્તરપૂર્ણાં કૃત્વા । તતો હોમાવસાને ચ ગામરોગાં પયસ્વિનીય । સવસ્તાં કૃણ્ણવર્ણાં ચ સવશ્નાં કાંત્યદોહિનીય ॥ ૫૬ ॥ દયાદ્રવ્યસમા-ધ્યર્થમાચાર્યાં સદક્ષિણામ્ । ભૂષણાનિ વિચિત્રાણિ વાસાંસિ વિવિધાનિ ચ ॥ ૫૭ ॥ ચતુર્વિંશતિસંહ્યાનિ પક્ષાન્નિ ચ દાપયેત્ । આચાર્યાં પ્રદેયાનિ દક્ષિણાં મૂલ્યસં તદ્વા ॥ ૫૮ ॥ યદીચ્છેદાત્મનઃ શ્રેયો વ્રતસ્યોષા-પનં ચરેત્ । વિપ્રાન્ દ્વાદશસંહ્યાકાલામભિઃ વૃથગર્થયેત્ ॥ ૫૯ ॥ ઉપવીતામિ તેભ્યો વૈ દયાલુકમાન્ સદક્ષિણાન્ । પક્ષાન્નફલસંયુક્તાન્વજ્યુકાંસ્તુ દાપયેત્ ॥ ૬૦ ॥ યોજયિત્વા તતો વિપ્રાન્ પક્ષાને ચ મક્તિઃ । અન્યાનપિ યથાશક્તિઃ પ્રાપ્ત્યાન્મોજયેદ્વ્રતી ॥ ૬૧ ॥ વ્રતં મમાસ્તુ સંપૂર્ણમિત્યુકૈઃ

પૂજિતૈર્દિવ્યૈઃ । અસ્તુ સંપૂર્ણમિત્યુક આચાર્યસહિતો વ્રતી । જત્વા વૈષ્ણવસૂક્તાનિ પ્રણમ્ય ચ પુનઃ પુનઃ ॥ ૬૨ ॥ ઐ શ્વઃ પુરુષશ્ચ દ્વાસયામીતિ ક્રમેણોદ્વાસયેત્ । રૂપં વિચ્છરિતિ પીઠમાચાર્યાં દત્વા તતો ચંચુજનૈઃ સાર્દ્ધં સ્વયં મુક્તીત ॥ ૬૩ ॥ રિતિ ચૌધાયનોકં ચક્રકૃણ્યકાદશીવ્રતોથાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

પછી પ્રાપ્ત્ય માટે ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી. 'હે જગદીશ ! આપ કે જે એક છો, આઘ છો, પુરુષ છો, પુરાણ છો, નારાયણ છો, વિશ્વને ઉત્પન્ન કરનાર છો, તેનો હું યજ્ઞ કરું છું. હે દેવ ! મેં વિવિધી એક ભાગ કાઢેલો છે તે ગ્રહણ કરો.' એવી રીતે પ્રાપ્ત્યનું નિવેદન કરી ૪૬ અમિ અને વેદીને ત્રણ વા ચાર વખત પ્રદક્ષિણા કરી 'મિંધિવિશ્વા' એ મંત્ર બણી ધ્રુવણીઆંશર થઈ, ધ્રુવસૂક્તનો અથવા પુરુષસૂક્તનો પાઠ કરવો. ૪૭ પછી— 'વસુદેવના પુત્ર, ભકતોનાં હૃદય હરી લેનાર, પરમાત્મા, શરણ આપેલાનું રક્ષણ કરનાર, પ્રભાચરહિત અને ગોવિંદ એવા શ્રીકૃષ્ણને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. ૪૮ જે સ્થૂળ છે, સૂક્ષ્મ છે, વ્યાપક છે, નાશરહિત છે, અંતરહિત છે, જગતને ઉત્પન્ન કરનાર છે, પરબ્રહ્મ છે અને જેની અંતઃ શક્તિ છે એવા પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું. ૪૯ જે અવ્યક્ત છે, સંખ્યાના ઇન્દ્રિય છે, ચિદ્રૂપ છે, ગુણવાળા છે, શક્તિવાળા છે, સિદ્ધ છે અને પર છે, એવા પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું. ૫૦ હે દેવતા દેવ ! આપ કે જે દેવદેવેશ છો, વંદન કરવા યોગ્ય છો, પર છો, પરમેષ્ઠી છો, જગતના કર્તા, રક્ષિતા અને હર્તા છો તેને હું નમસ્કાર કરું છું,' એવી રીતે ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી. ૫૧ પછી નારાયણને ધરેલું પ્રાપ્ત્ય માથા ઉપર લઈ, 'કાણુ વૈષ્ણવો છે? કાણુ વૈષ્ણવો છે?' એમ ઉચેચરે કરેલું. ૫૨ પછી 'અમે વૈષ્ણવો છીએ, અમે વૈષ્ણવો છીએ,' એમ સમાન પુરુષો કહે ત્યારે તેઓને હવિષ્યાન આપી, ૫૩ 'ઐ નમો ભગવતે વાહુદેવાય' એ દ્વાદશાક્ષર મંત્ર બણી 'આ અમૃત હું ખાઉં છું,' એટલું કહી, તે ખાઈ, આચમન કરી, યજ્ઞમાને અથવા આચાર્ય 'સિદ્ધયે સ્વાહા' એ મંત્ર બણી હોમ કરવો. ૫૪ ત્યાર પછી 'યત રૂપમયામહ' એ મંત્રવડે આત્માનું અભિમંત્રણ કરી, ખાડી રહેલા સ્વિષ્ટકૃત વગેરે હોમની સમાપ્તિ કરવી. ૫૫ ઉત્તર-પૂર્ણ અને હોમ પૂર્ણ થયા પછી વ્રતની સમાપ્તિ માટે વાહુદેવાળી કાળી દૂધણી સુંદર ગાય ઉપર કપડું ઝોઢાડી આચાર્યને આપવી, દોહવા માટે કાંસાનું વાસણ આપવું, ૫૬ દક્ષિણા આપવી, નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રો અને અલંકારો આપવા. ૫૭ ચોવીશ જાતનાં રંધિયાં અન્ન આપવાં. એવી રીતે આચાર્યને આપી ભૂપતી દક્ષિણા આપવી. ૫૮ જો પોતાના કલ્યાણની ઇચ્છા હોય તો તેણે આ વ્રતનું ઉદ્ધાપન કરવું. આર બ્રાહ્મણોની નામવડે જૂની જૂની પૂજા કરી ૫૯

તેઓને ઉપવીત, રંધેલાં અન્ન અને ફલવાળા તથા વજ્રથી વીટેલા ધડા દક્ષિણાસહિત આપવા. ૧૦ તેમ જ તેઓને ભક્તિથી જમાડી શક્તિપ્રમાણે ખીજ પશુ ખાણે. જમાડવા. ૧૧ પછી 'મારું વ્રત પૂરું થાઓ' એટલું કહી પછી 'પૂર્ણ થાઓ' એમ ખાણે. કહે ત્યારે આચાર્યે તથા જન્મમાને વિષ્ણુસૂકતોના પાઠ કરી વારંવાર પ્રણામ કરી, ૧૨ 'હું પુરુષનું વિસર્જન કરું છું,' એ મંત્ર ભણી કમથી વિસર્જન કરવું. પછી 'દ્વદ વિણ્ણુઃ' ૧૩ એ મંત્ર ભણી, સ્થાપન વગેરે આચાર્યને આપી પોતે સર્ગાસંબંધીઓ સાથે ભોજન કરવું. ૧૪ એવી રીતે શુદ્ધ તથા કૃષ્ણ પક્ષની એકાદશીનાં વ્રતનું ઉદ્ઘાપન બૌધાયને કહેલું છે.

—પ્રકરણ—

૪ બ્રહ્મપુરાણોક્ત એકાદશીઓનો પૂજાવિધિ
અથ પૂજાવિધિમાંજે. એકાદશ્યામુખે પક્ષે નિરાહારઃ સમાહિતઃ । જાત્વા સમ્યગ્વિધાનેન સોપવાસો જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૧ ॥ સંપૂજ્ય વિધિવદ્વિષ્ણુ શ્રદ્ધયા સુસમાહિતઃ । ગંધ-પુષ્પૈસ્તથા ધૂપદીપનૈવેચકૈઃ પરૈઃ ॥ ૨ ॥ ઉપચારૈર્વેદ્વિધે-ર્જપદ્મોઃ પ્રદક્ષિણેઃ । સ્તોત્રૈર્નાનાવિધૈર્દિવ્યેર્ગાંતરાચર્યૈર્મોહરૈઃ ॥ ૩ ॥ દંઘ્રવસ્ત્રપ્રણિપાતૈશ્ચ જયશબ્દૈસ્તથોત્તમૈઃ । एवं સંપૂજ્ય વિધિવદ્વાત્રો કૃત્વા પ્રજાગરમ્ ॥ ૪ ॥ યાતિ વિણ્ણોઃ પરં સ્થાનં નરો નાસ્ત્યત્ર સંશયઃ । પંચામૃતેન સંસ્નાપ્ય એકાદશ્યાં જનાર્દનમ્ । દ્વાદશ્યાં પયસા સ્નાપ્ય હરિસા-વ્યમશ્વતે । હિતિ પૂજાવિધિઃ ॥ ૫ ॥

બ્રહ્મપુરાણમાં એકાદશીઓનો પૂજાવિધિ બીજી રીતે કહ્યો છે તે આ પ્રમાણે છેઃ—અને પક્ષની એકાદશીને દિવસે વિધિથી સ્નાન કરી સાવધાનીથી ઉપવાસ કરવો, જોતેન્દ્રિય રહેવું. ૧ સાવધાન થઈ બ્રહ્મા રાખી ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય અને ખીજ પશુ કેટલાક ઉપચારોવડે વિધિથી વિષ્ણુની પૂજા કરી જપ અને હોમ કરવો. પ્રદક્ષિણા કરવી. નાના પ્રકારનાં સ્તોત્રોનો પાઠ કરવો. દિવ્ય વાળાં વગડાવર્ણાં, મનોહર ગીત ગાવાં, દંડવત્રણામ કરવા અને 'જયતુ જયતુ' એમ ઉચે સ્વરથી બોલવું. એવી રીતે વિધિથી પૂજા કરી જે પુરુષ રાત્રે જાગરણ કરે, તે વિષ્ણુના પરમ પદને પ્રાપ્ત થાય છે, એમાં સંશય નથી. *એકાદશીને દિવસે પંચામૃતવડે અને બારશને દિવસે દૂધવડે નારાયણને સ્નાન કરાવવાથી સારુપ્પ મુક્તિ મળે છે. એવી રીતે પૂજાપ્રકાર કહેલો છે. ૨-૫

અથ પુરાણોક્ત ડભયૈકાદશ્યુપાનવિધિઃ । અર્જુન ઉવાચ—કીદૃશ્વ્રતવિસર્ગોઽન્ન વિધાનં ચાત્ર કીદૃશમ્ । સંપૂર્ણં હિ ભવેયેન તન્મે વદ કૃપાનિધે ॥ ૬ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—શ્ચ પાંડવ યત્નેન પ્રવક્ષ્યામિ તદ્વ્યયમ્ । શક્તઃ સ્વર્ણસહસ્રં

તુ અશક્તઃ કાકિર્ણી તથા ॥ ૭ ॥ દદાતિ શ્રદ્ધયા પાર્થ સમં સ્યાદુભયોરપિ । શક્ત્યેદ્વિગુણં દયાયથોક્તો મધ્યમો વિધિઃ ॥ ૮ ॥ ઉકાર્દેમવ્યશક્તસ્ય દાનં પૂર્ણફલપ્રદમ્ । તત્રપવિધિમપ્યેકં કથયામિ તવાપ્રતઃ ॥ ૯ ॥ યાનિ કથેન ચીર્ણાનિ વ્રતાનિ કુરુસત્તમ । વિકલાન્યેવ સર્વાણિ ડયાપ-નવિધિં વિના ॥ ૧૦ ॥ પ્રભોષસમયે પાર્થ કુર્યાંદુષ્યાપનક્રિ-યામ્ । માર્ગશીર્ષે વિશેષેન માઘે ધીમતિથાવપિ ॥ ૧૧ ॥ દશમ્યાં દિનશેષેણ રાત્રૌ ગુરુગૃહં વ્રજેત્ । એકાદશીદિને પાર્થ ગુરુમધ્યર્ચ્ય શક્તિઃ ॥ ૧૨ ॥ ગૃહીત્વા ચરણીં મૂર્ધ્નાં પ્રાર્થયીત વિચક્ષણઃ । પુણ્યદેશેદ્ભવં વિપ્રં જ્ઞાતં સર્વગુણ-ન્વિતમ્ ॥ ૧૩ ॥ સદાચારતતં પાર્થ વેશ્વેશંગપારગમ્ । અસ્મદીર્યં વ્રતં વિપ્ર વિણ્ણુવાસરસંભવમ્ ॥ ૧૪ ॥ સંપૂર્ણં તુ ભવેયેન તત્કરુણં દ્વિજોત્તમ । તસ્યાગ્રે નિયમઃ કાર્યો દંતયાવનપૂર્વકમ્ ॥ ૧૫ ॥ એકાદશ્યાં નિરાહારઃ સ્થિત્વા ચૈવ પરેઽહનિ । મોક્ષયામિ પુંડરીકાક્ષ શરણં મે ભવાચ્ચુત ॥ ૧૬ ॥ एवं પ્રભાતસમયે શુચિર્ચરત્વા સમાહિતઃ । પાંચ-દિનાં ચ સર્વેપાં પતિતાનાં ચ સંગમમ્ ॥ ૧૭ ॥ કામં દુરોદરં પાર્થ દૂરતઃ પરિવર્જયેત્ । સ્નાનં કૃત્વા મંત્રપૂર્વં નયાદૌ વિમલે જલે ॥ ૧૮ ॥ તર્પયિત્વા પિતૃન્દેવાન્પૂજ-યેન્મધુમદનમ્ । ઉપલિપ્ય શુષ્કૌ દેશે કીટકેશાસ્થિવર્જિતે ॥ ૧૯ ॥ વર્ણેશ સર્વતોમરં નીલપીતસિતાસિતૈઃ । મંદલં ચોદરેરૂપ સર્વકર્મસુ પૂજિતમ્ ॥ ૨૦ ॥ અઠાંગુલોચ્છિન્નં વેદીં ચતુરસ્રાં પ્રકલ્પયેત્ । વિતસ્તિદ્વયવિસ્તીર્ણામશ્વતેઃ પરિપૂરિતામ્ ॥ ૨૧ ॥ તસ્થામષ્ટદલં સમ્યક્કમલં પરિકલ્પયેત્ । તન્મધ્યે સ્થાપયેત્કુંભં નવીનં સુશિરં શુભમ્ ॥ ૨૨ ॥ અથવા તેજુલાનાં ચ અષ્ટપન્નાંજુલં ચરેત્ । વારિપૂર્ણં ઘટં તાપ્રં પાત્રં રૌપ્યસમુદ્રવમ્ ॥ ૨૩ ॥ જાતરૂપમયં દેવં કશ્ચ્યા યુક્તં જનાર્દનમ્ । સાક્ષતં સોપવીતં ચ સહિરણ્યં સલાસતમ્ ॥ ૨૪ ॥ અક્ષમાલાસમાયુક્તં શંખચક્રગદાધરમ્ । શક્ત્યા સુવર્ણપુષ્પૈશ્ચ પૂજયેત્પટિવર્દનમ્ ॥ ૨૫ ॥ અન્યૈ-ર્ઋત્વૃદ્ભવૈઃ પુષ્પૈર્ચૈયેદ્વિધિવત્રઃ । નૈવેયાંશ્ચ ચતુર્વિંશત્યથ દયાદત્તકમાત્ ॥ ૨૬ ॥ અક્ત્યા ચતુર્વિંશતિપુ તિથિષ્વપિ પરંતપ । હચ્છલા વા તથા દયાશર્દૈવોપાપનં ભવેત્ ॥ ૨૭ ॥ મોલકાન્ ગુઢકાંચ્છર્ણાન્ ઘૃતપૂરકમંડકાન્ । સોહાલિકા-લિકંસારસેવાઃ સક્તવ દ્વચ ॥ ૨૮ ॥ વટકાન્પાપચં દુર્ગ્ધં શાલિદુધ્યોદનં તથા । પુંડરીકાન્પૂરિકાશ્ચ અપૂપાન્ ગુઢ-મોલકાન્ ॥ ૨૯ ॥ તિલપિટં કર્ણવેદં શાલિપિટં સશર્કરમ્ । રંભાફલં ચ સઘૃતં ચુદ્ધર્ચ્ણં ગુહૌદનમ્ ॥ ૩૦ ॥ एवं ક્રમેણ નૈવેયં પ્રથમવા ચરમેઽહનિ ॥ ૩૧ ॥

પુરાણમાં અને પક્ષની એકાદશીના ઉદ્ઘાપનનો પ્રકાર આ પ્રમાણે કહેલો છેઃ—અર્જુને પૂછ્યું—હે કૃપાનિધે! હે કૃષ્ણ! વ્રતનો વિસર્ગ કેવો છે, તેનો પ્રકાર કેવો છે અને શાથી વ્રત પૂર્ણ થાય છે, તે મને કહે. ૧ શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—હે અર્જુન! હું સઘૃતું કહું છું તે તું સાંભળ. જો સમર્થ હોય

તો હજારો રૂપિયા આપે અને અશક્ત હોય તો એક કાઠી પૃથ્વી આપે.^૭ પૃથ્વી તે બ્રહ્મથી આપે તો બન્ને સમાન કહેવાય છે. મધ્યમ પ્રકાર:-બે સમર્થ હોય તો તેણે તેથી બમણું આપવું અને બે (કવળ) અસમર્થ હોય તો તેથી અરધું આપવું તો પૃથ્વી ફળ પૂર્ણ થાય છે.^૮ હે અર્જુન ! હવે એ વ્રતનો પ્રકાર કહું છું તે સાંભળ. મોટા કષ્ટથી કરેલાં સધળાં વ્રતો, ઉઘાપન વિના નિષ્ફલ થાય છે.^૯ પ્રથાધિની એકાદશીને દિવસે (કાર્તિક માસમાં), માર્ગ-શીર્ષ માસમાં, માઘ માસમાં કે ભીમ અગીઆરસને દિવસે ઉઘાપન કરવું.^{૧૦} દશમીને દિવસે રાતે ચુરને ઘેર જઈ તેને નિમંત્રણ કરવું. એકાદશીને દિવસે શક્તિથી ચુરનું પૂજન કરી,^{૧૧} ચુરનાં ચરણાં માંથું મૂકી પુષ્પ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા શાંત, સર્વચલુસહિત, સદાચારમાં તત્પર અને પૂર્ણ વેદ તથા વેદાંગને જાણનાર એવા તે ચુરની પ્રાર્થના કરવી કે,^{૧૨-૧૩} 'હે પ્રિય ! હે બ્રહ્મ-ભોક્તા ! મેં કરેલું એકાદશીવ્રત જેની રીતે સંપૂર્ણ થાય, તેના પ્રકાર કહો.'^{૧૪} પછી દાનપુ કરવું. તે પછી એ જ ચુરની પાસે, 'હે પુંડરીકાક્ષ ! હે અમ્યુત ! હું એકા-દશીને દિવસે ઉપવાસ કરી દ્વાદશીને દિવસે પારણું કરીશ, આપ મારું રક્ષણ કરો,' એવી રીતે નિયમ લેવો.^{૧૫-૧૬} એ પ્રકારે પ્રાતઃકાલમાં પવિત્ર ચંદ્ર સાવધાનતાથી, સધળા પાપંડી અને પતિતનો સંગ, કામ અને જુગલું એટ-લતિા સર્વથા લાગ કરવો.^{૧૭} મંત્ર ભણી નદી વગેરેનાં નિર્ભજ જલમાં સ્નાન કરવું, અને પિતૃતર્પણ કરી નારાયણની પૂજા કરવી.^{૧૮} જંતુ, વાળ કે હાડકાં કાંઈ પૃથ્વી જેમાં ન હોય એવાં પવિત્ર સ્થળમાં ગાયના છાણથી લીપવું.^{૧૯} તેમાં કાળા, પીળા, ઘોળા અને લાલ રંગવડે સર્વતો-ભદ્રમંડલ ચિતરવું.^{૨૦} આડ આંગળ ઉઘી અને બે પંત પહેળી, ચાર ખૂણવાળી વેદી કરવી.^{૨૧} તેમાં ચોખ્ખા-વડે અષ્ટલ કમલ કરવું, તેની વચમાં હિરરહિત નવા કુંભની સ્થાપના કરવી અથવા ચોખ્ખાવડે અષ્ટલ કમલ કરવું.^{૨૨} તેમાં જળથી ભરેલા ત્રાંનાના ધડાની સ્થાપના કરવી. તેની ઉપર ઢાંકવા માટે રૂપાનું પાત્ર મૂકવું. નારાયણની અને લક્ષ્મીની સેનાની પ્રતિમાઓ કરાવી તેમની સ્થાપના કરવી.^{૨૩} તેનાપર અક્ષત, ઉપવીત, હિરણ્ય, વજ્ર અને માળા ધરવી. તેના હાથમાં શંખ, ચક્ર ને ગદા આપવી.^{૨૪} શક્તિ હોય તો સુવર્ણનાં પુષ્પવડે વિધિથી પૂજા કરવી, તેમ જ તે ઋતુમાં થયેલાં ખીજં પુષ્પોવડે પૃથ્વી પૂજા કરવી.^{૨૫-૨૬} હે અર્જુન ! ચોવીશ એકાદશીને દિવસે કમથી ચોવીશ નૈવેદ્ય ભક્તિથી આપવાં; અથવા ઉઘાપનને દિવસે જ ચોવીશ નૈવેદ્ય આપવાં.^{૨૭} તે, લાડવા, ચુડક, ચૂર્ણ, ઘેવર, ખંડમંડા, સુવાળી વગેરે, સારસેવ, સાથવો, વર્ધા, દૂધપાક, દૂધ, દહીં, ભાત, ઘુમરા, પૂરી, પૂડના, ગોળના લાડવા, તલ-

વટ, કણ્ણવેષ્ટ, શાલિપિષ્ટ, સાકર, કેળાં, મગજ અને ગોળ તથા ભાત. એવી રીતે જૂદે જૂદે દિવસે અથવા છેલ્લે દિવસે નૈવેદ્ય ધરવું.^{૨૮-૩૧}

પૂજાનામાનિ-દામોદરાય પાદૌ તુ જાહુની માધવાય ચ । ગુણં વૈ કામપતયે કથ્યાં વામનમૂર્તયે ॥ ૩૨ ॥ પંચનામાય નામિં તુ ભુવરં વિશ્વમૂર્તયે । દ્વયં જ્ઞાન-ગમ્યાય કંઠે શ્રીકંઠસંગિને ॥ ૩૩ ॥ સહસ્રબાહવે વાઙ્ગ ચઢ્ઢવી યોગયોગિને ॥ છલાટઢ્ઢગાયેતિ નાસાં નાકછરે-શ્વરમ્ ॥ ૩૪ ॥ શ્રવણં શ્રવણેશાય શિલાયાં સર્વકામદમ્ । સહસ્રગીર્ણય શિરઃ સર્વોગં સર્વરૂપિણે ॥ ૩૫ ॥ નુમેન નારિકેરેળ બીજપૂરેળ વા પુનઃ । દ્વિ ધ્યાત્વા જગન્નાર્થ દયાદયૈ વિધાનતઃ ॥ ૩૬ ॥ સાક્ષતં ચ સવૃષ્ણં ચ સજલં ચંદનાન્વિતમ્ । પૂર્વોક્તૈવ મન્થૈશ્વ વ્રતપૂર્તિકરૈઃ સધીઃ ॥ ૩૭ ॥ રાત્રૌ જાગરણં કુર્યાંત્રીતશાન્નવિનોદતઃ । દૃષ્ટં દત્તં ધરાદાનં પિંચો દત્તો ગયાશિરે ॥ ૩૮ ॥ કૃતં દાનં કુરુશ્ચેત્ર યૈઃ કૃતં જાગરં દરેઃ । નૃત્યં ગીતં પ્રકુર્વેતિ વીળાવાર્ણં તથૈવ ચ ॥ ૩૯ ॥ યે પઠેતિ પુરાણાનિ તે મરાઃ કૃત્યવલ્લભાઃ । શાલૈર્વાંપ્યથવા મક્ત્યા શુચિર્વાંપ્યથવાડ્ઢુચિઃ ॥ ૪૦ ॥ કૃત્વા જાગરણં વિષ્ણોર્મુચ્યતે પાપકોટિભિઃ । શુક્લો વાવ્ય-થવાડ્ઢુક્લો જાગરે સઙ્ગપથિતઃ ॥ ૪૧ ॥ મુચ્યતે સર્વપા-પેન્મયો વિષ્ણુલોકં સ ગચ્છતિ । યાચત્પદાનિ સ્વપૃહાલેશ-વાયતનં પ્રતિ ॥ ૪૨ ॥ અશ્વમેષસમાનિ સ્વજાંગારથૈ પ્રય-ચ્છતઃ । પાદયોઃ પાંસુકણિકા ધરણ્યાં નિપતંતિ યાઃ ॥ ૪૩ ॥ તાલદ્વર્પસહસ્રાણિ જાગરી વસતે વિભિઃ । શ્વમ્યપિ ચ પાપાનિ કૃતં જાગરણં દરેઃ ॥ ૪૪ ॥ નિર્દેહેન્મેઠુતુલ્યાનિ યુગકોટિકૃતાન્મયિ । મનસા સંસ્મરેરેવં તાં રાત્રિમતિવાશ્ચ ચ ॥ ૪૫ ॥ પ્રમાતે વિમલે જાત્સા વિપ્રાનાકારયેસ્ત્રધીઃ । જતુવિશતિસંસ્થાકાનિગમાગમદર્શિનઃ ॥ ૪૬ ॥ સર્વે કુર્ચા-દ્વિવાનેન જપહોમાર્ચનાદિકમ્ । શતમદોત્તરં દોમઃ સર્વ-શ્રીંપિ પ્રશસ્યતે ॥ ૪૭ ॥

પછી અંગપૂજા કરવી તેનો પ્રકાર આવો છે-‘દામો-દરાય નમઃ પારો પૂજ્યામિ’ એ મંત્રથી પગની પૂજા કરવી, ‘માધવાયં’થી હુંડાણી, ‘કામપતયે’થી ગુહાની, ‘વામન-મૂર્તયે’થી કટિની, ‘પંચનામાયં’થી નાભિની, ‘વિશ્વમૂર્તયે’ થી ઉદરની, ‘જ્ઞાનગમ્યાયં’થી હૃદયની, ‘શ્રીકંઠસંગિને’ થી કંઠની, ‘સહસ્રબાહવે’થી બે આડુની, ‘યોગયોગિને’થી નેત્રની, ‘ઉરુગાયં’થી લલાટની, ‘નાકછરેશ્વરાયં’થી નાકની, ‘શ્રવણેશાયં’થી શ્રવણની, ‘સર્વકામદાયં’થી શિખાની, ‘સહસ્રગી’થી મસ્તક અને ‘સર્વરૂપિણે નમઃ સર્વોગ પૂજ્યામિ’ એ મંત્રવડે સર્વોગની પૂજા કરવી.^{૩૨-૩૫} પછી હૃદયમાં જગન્નાથનું ખ્યાન કરી પૂર્વે કહેલા મંત્રાવડે અક્ષત, પુષ્પ, જલ અને ચંદનવાળો અર્ધ્ય, નાળિયેર અથવા ખીજેરાંની સાથે વિધિથી આપવો.^{૩૬-૩૭} રાતે ગીત અને સાન્નિધી વિનોદ કરવો અને જાગરણ કરવું. જે પુરુષો નારાયણમાટે

ભગરણ કરે છે, તેઓને યજ્ઞ કરવાનું, પૃથ્વીદાનનું, ગયામાં પિંડદાનનું^{૪૮} અને કુરુક્ષેત્રમાં દાન આપવાનું ફળ મળે છે. જે પુરુષો નૃત્ય કરે છે, ગાય છે, વીણા બજાવે છે અને પુરાણનો પાઠ કરે છે, તેઓ નારાયણને પ્રિય થાય છે.^{૪૯} પવિત્ર અથવા અપવિત્ર પુરુષ પશુ શાસ્ત્રી અથવા ભક્તિથી નારાયણપ્રીત્યે ભગરણ કરે છે, તે કરોડો પાપોથી મુક્ત થાય છે.^{૫૦} ભોજન કર્યું હોય અથવા ન કર્યું હોય, તે પશુ ભગરણ કરવાથી સર્વ પાપો છૂટી જાય છે અને વિષ્ણુલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે.^{૫૧} ભગરણ માટે પોતાને ઘેરથી નારાયણના મંદિરમાં જનાર પુરુષને રસ્તામાં જેટલાં પગલાં થાય, તેટલા અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ થાય છે.^{૫૨} તેમ જ પગની ધૂળના કણ જેટલા પૃથ્વીમાં પડે તેટલાં વર્ષો સૂધી, ભગરણ કરનાર મનુષ્ય સ્વર્ગમાં રહે છે.^{૫૩} નારાયણના મંદિરમાં ભગરણ કરવાથી કરોડો જન્મમાં કરેલાં મેરુપર્વત જેવાં મોટાં અનેક પાપો બળીને બરમ થાય છે.^{૫૪} નારાયણનું સ્મરણ કરતાં કરતાં આખી રાત કાઢવી.^{૫૫} સવારે સ્નાન કરી વિદાન વૈદિક એવીશ બ્રાહ્મણોને બોલાવવા. પછી વિધિથી જપ, હોમ અને પૂજન વગેરે સધળું કરવું. સધળાં કાર્યોમાં મુખ્ય દેવતાને માટે એકસો આઠ આહુતિઓનો હોમ કરવો ઉત્તમ છે.^{૫૬-૫૭}

દ્વં વિષ્ણુર્દ્વિજાતોનાં હોમમંત્રઃ પ્રકીર્તિતઃ । શ્રદ્ધાળાં ચૈવ સર્વેષાં મંત્રમણ્ડાશ્ચરં વિદુઃ ॥ ૪૮ ॥ વિવિધૈરપિ વૈશ્વેશ્વ ભાજનૈરાસનૈઃ સહ । પાદત્રાણં નવાં ગાં ચ દયાત્પાર્થ પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૪૯ ॥ દ્વાદશૈવાપ શક્ત્યા વા વજ્રા-લંકારભૂષણેઃ । પૂજયેત્પુષ્પમાલાભિઃ સપત્નીકાન્દ્વિજોત્ત-માન્ ॥ ૫૦ ॥ કુંભા દ્વાદશ દાતવ્યાઃ પક્ષાજલપૂરિતાઃ । ભોજયિત્વા તતો વિપ્રાન્ ભક્તિતો વિચરેદ્ બુધઃ ॥ ૫૧ ॥ પુકા હિ કપિલા દેયા સર્વકામફલપ્રદા । યથા સ્વર્ગશ્ચ મોક્ષશ્ચ હ્રદ સંપૂર્ણતા વ્રતે ॥ ૫૨ ॥ નમસ્તે કપિલે દેવિ સંસારારણવતારિણિ । મયા દત્તા દ્વિજેન્દ્રાય પ્રીયતાં મે જના-ર્દનઃ ॥ ૫૩ ॥ સપત્નીકો ગુરુઃ પૂજ્યો મંદલે હરિસન્નિધૌ । શ્રવણાચ્છાદનૈર્મોહ્યૈઃ પ્રણમૈઃ પરિતોષયેત્ ॥ ૫૪ ॥ સમાવ્ય ચૈથળવં ધર્મં દયાત્સર્વં ધનંજય । હૃદં ચાન્યયથાશક્ત્યા વિત્તશાઠ્યવિવર્જિતઃ ॥ ૫૫ ॥ જલદાનં વિશેષેણ શ્રુમિ-દાનમતઃ પરમ્ । પ્રાર્થયેત્પુરુષાધીશં તતો મક્ત્યા કુર્તા-જલિઃ ॥ ૫૬ ॥ મયાઽધ્યાસ્મિન્વ્રતે દેવ યદપૂર્ણં કૃતં વિમો । સર્વં ભવતુ સંપૂર્ણં ત્વત્પ્રસાદાજનાર્દન ॥ ૫૭ ॥ ત્વયિ મક્તિઃ સદૈવાસ્તુ મમ દામોદર પ્રમો । પુણ્યે હુદ્ધિઃ સતાં સેના સર્વધર્મફલં મે ॥ ૫૮ ॥ જપચ્છિદ્રં તપચ્છિદ્રં યચ્છિદ્રં વ્રતકર્મણિ । સર્વે સંપૂર્ણતાં યાતુ ત્વત્પ્રસાદાદમા-પતે ॥ ૫૯ ॥ પ્રદક્ષિણાં તતઃ કૃત્વા દણ્ડવત્પ્રણિવર્ય ચ । મંદલં મૃત્તિસંયુક્તં સોપહારં સદક્ષિણમ્ ॥ ૬૦ ॥ પ્રીયતાં વિષ્ણુરિષ્ટુકત્વા આચાર્યાય નિવેદ્યેત્ । સર્વાન્ વિસર્જયે-

ત્પથ્વાસંતોષ્ય પરિમોહ્ય ચ ॥ ૬૧ ॥ તદાજ્ઞયા તતઃ કુર્યાત્પારણં ચંદુભિઃ સહ । એકાદશીવતં ચૈતથયાવિધિ કૃતં પુરા ॥ ૬૨ ॥ યૌવનાશ્ચેન શ્રુપેન કથિતં પુરતસ્તવ । ધનંજય તવ પ્રીત્યા મક્ત્યાશ્વમહાકારણાત્ ॥ ૬૩ ॥ યઃ કરોતિ નરો મક્ત્યા વ્રતમેતદ્ગયાપદમ્ । સ યાતિ વૈષ્ણવં સ્થાનં દાહ-પ્રલયવર્જિતમ્ ॥ ૬૪ ॥ ડક્ત્રશ્ચાપનં ચૈવશુભયોઃ કુરુસત્તમ । કિમન્યૈર્બૃહભિર્વાક્યૈઃ પ્રશંસાપરમૈરુદ્ધિ ॥ ૬૫ ॥ એકાદશ્યાઃ પરતરં ત્રૈલોક્યે નહિ વિચિતે । અવ દાનં તુ ગોદાનં શ્રુમિ-દાનમયાપિ વા ॥ ૬૬ ॥ ગોરોમ્બીજમૂલાનાં સમસંહયાયુ-ગાનિ હિ । દાતારો વિષ્ણુમ્બવને એકાદશ્યાં વસંતિ હિ ॥ ૬૭ ॥ યેઽપિ ષ્ટ્યંતિ સતતં કથ્યમાનાં કથામિમામ્ । તેઽપિ પાપવિનિર્મુક્તાઃ સ્વર્ગં યાંતિ ન સંશયઃ ॥ ૬૮ ॥ હત્યા-કર્મચક્રેન્તો વાક્યં કૃષ્ણસ્ય પરમાદ્ભુતમ્ । આનંદં પરમં પ્રાપ સૌહૃદં વાપિ નિરંતરમ્ ॥ ૬૯ ॥ હૃતિ પુરાણોક્ત-શ્ચમયૈકાદશીવતોયાવનં સંપૂર્ણમ્ ॥

બ્રાહ્મણોએ ‘દ્વં વિષ્ણુઃ’ એ મંત્રવડે હોમ કરવો. ને સધળા શુદ્રોએ અષ્ટાક્ષર મંત્રવડે હોમ કરવો.^{૪૮} સધળા બ્રાહ્મણોને જૂદાં જૂદાં નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રો, પાત્રો, આસનો, પગરખાં અને સુંદર ગાય આપવી.^{૪૯} જે શક્તિ ન હોય તેો આર જ બ્રાહ્મણોની અને તેમની સ્ત્રીઓની વસ્ત્ર, અલંકાર અને પુષ્પમાળાથી પૂજા કરી.^{૫૦} જલથી બરેલા અને રાંધેલા અન્નવાળા આર ધડા આપવા. પછી ભક્તિથી બ્રાહ્મણોને અવશ્ય ભોજન કરાવવું.^{૫૧} આ વ્રત પૂરું થવા માટે, સ્વર્ગ અને મોક્ષની સિદ્ધિ માટે, ‘હે કપિલે ! હે દેવિ ! હે સંસારસમુદ્રને તારનારી ! તમારું હું બ્રાહ્મણને દાન કરું છું, માટે મારા ઉપર નારાયણ પ્રસન્ન થાઓ.’^{૫૨-૫૩} એ મંત્ર બહુી સર્વ કામ અને ફલને આપનારી એક કપિલા ગાય આપવી. નારાયણની સમીપમાં, શુરુ અને શુરુપત્નીની પૂજા કરી, વસ્ત્ર, અલંકાર, ભોજન અને પ્રણામથી તેમને પ્રસન્ન કરવા.^{૫૪} એવી રીતે વિષ્ણુની પૂજા કરી સધળી સામગ્રી આપી દેવી. બીજું પશુ યથાશક્તિ દાન કરવું, પશુ દ્રવ્યનો લોભ કરવો નહિ.^{૫૫} વિશેષમાં જલદાન અને પૃથિવીદાન કરવું. પછી હાથ બેડી ભક્તિથી કહેવું કે, ‘હે દેવ ! હે વિભો ! હે જનાર્દન ! આ મેં કરેલાં વ્રતમાં જે ન્યૂનતા હોય, તે આપની કૃપાથી પૂર્ણ થાઓ.’^{૫૬} હે દામોદર ! હે પ્રમો ! આપમાં મારી ભક્તિ નિરંતર રહેા, પુણ્યમાં શુદ્ધિ રહેા સત્પુરુષોની સેવામાં ચિત્ત રહેા અને મને સર્વ ધર્મનું ફલ થાઓ.^{૫૭} હે રમાપતે ! જપમાં, તપમાં અને વ્રતમાં જે કાંઈ ન્યૂનતા હોય તેો આપની કૃપાથી પૂર્ણ થાઓ.’ એવી રીતે પ્રાર્થના કર્યા^{૫૮} પછી પ્રદક્ષિણા કરી દંડવ-ત્રણામ કરવા. મંડળ, મૃત્તિ અને બીજી પશુ સામગ્રી, ‘વિષ્ણુ પ્રસન્ન થાઓ’ એમ કહી આચાર્યને આપવી.^{૫૯} તે ઉપર દક્ષિણા આપવી. પછી સધળાને જમાડી પ્રસન્ન

કરી, વિદાય કરવા અને તેઓની આજ્ઞાથી પોતે સગાં સંબંધીઓની સાથે ભોજન કરવું.^{૧૧} હે અર્જુન ! એ પ્રમાણે પૂર્વ યૌવનાશ્વ રાજાએ જે એકાદશીવ્રત વિધિ-પૂર્વક કર્યું હતું,^{૧૨} તે મેં તમારી ભક્તિ ભેદ પ્રીતિથી અનુક્રમ કરવા કહી સંભળાવ્યું છે.^{૧૩} જે પુરુષ ભક્તિથી ભયને દૂર કરનાર આ એકાદશીવ્રત કરે છે, તે વૈકુંઠમાં જાય છે, ને તેનો પ્રભય વખતે પણ નાશ થતો નથી.^{૧૪} હે અર્જુન ! અને પક્ષની એકાદશીનું ઉદાપન તમને કહી સંભળાવ્યું. હવે હું વિસ્તારથી વખાણ નથી કરતો, પણ હુંકામાં કહું છું કે,^{૧૫} ત્રણે લોકમાં એકાદશીસમાન બીજું કંઈ પણ નથી. એકાદશીને દિવસે ગોદાન કરવાથી દાન કરનારનો, ગાયનાં જેટલાં ઠવાં હોય તેટલા યુગ સુધી વૈકુંઠમાં વાસ થાય છે.^{૧૬} ને પૃથ્વીનું દાન કરવાથી જેટલાં બીજ અને મૂળ હોય તેટલાં યુગ સુધી તેનો વૈકુંઠમાં વાસ થાય છે.^{૧૭} જે માણસ આ કથાને નિરંતર સાંભળે છે, તે પણ પાપથી મુક્ત થઈ, રત્નમાં જાય છે, એમાં સંશય નથી.^{૧૮} એવી રીતનું શ્રીકૃષ્ણનું અદ્ભુત વાક્ય સાંભળી, અર્જુનને ધણે આનંદ અને સુખ થયું.^{૧૯} એવી રીતે પુરાણમાં અને પક્ષની એકાદશીવ્રતનું ઉદાપન કહેલું છે.

ગોપધમતનું ઉદાપન

અથાશદશકૈકાદશયાં ગોપધમતોયાવનવિધિઃ । તત્ર પૂજાવિધિઃ—ચતુર્થેન મહાકાથં જાંઘનદસમપ્રભમ્ । શંભુચ-ક્રગદાપધ્રમાગરુઢશોભિતમ્ ॥ ૧ ॥ સેવિતં મુનિર્મિદૈર્વૈય-ધર્મધર્વકિન્નરૈઃ । પુર્વવિધંહારેં ધ્યાત્વા તતો યજનમારભેત્ । ધ્યાનમ્ ॥ ૨ ॥ પુરુષોત્તમ દેવેશ ભક્તાનામભયપ્રદ । સંજિથં વરદં શાંતં મનલાઽઽવાહ્યામ્પદમ્ । આવાહયામિ ॥ ૩ ॥ સુવર્ગમણિર્મિદ્યૈઃ લ્ખિતે દેવનિર્મિતે । દિગ્વર્સિ-હાસને જિગ્ધે પ્રવિશ સ્વં સુરાધિપ । આસનમ્ ॥ ૪ ॥ ગંગોદકં સરશ્રેષ્ઠ સ્વર્ગકલશે સ્થિતમ્ । ગંધગુણાક્ષતૈર્યુક્તં ગૃહાણ રમયા સદ્ધ । પાથમ્ ॥ ૫ ॥ અષ્ટગંધસમાયુક્તં સ્વર્ગ-પાત્રે સ્થિતં જલમ્ । અર્ધ્યં ગૃહાણ મો દેવ ભક્તાનામભય-પ્રદ । અર્ધ્યમ્ ॥ ૬ ॥ દેવદેવ નમસ્તુભ્યં પુરાણપુરુષોત્તમ । મયા દત્તમિદં તોયં ગૃહીત્વાચમનં કુરુ । આચમનમ્ ॥ ૭ ॥ પયો દધિ પૂતં દેવ મધુશર્કરયા યુતમ્ । પંચામૃતં મયાનીતં જ્ઞાનાર્થં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । પંચામૃતજ્ઞાનમ્ ॥ ૮ ॥ નદીનાં ચૈવ સરસાં મયાનીતં જલં શુભમ્ । અનેન જ્ઞાનં કુરુ મો મન્ત્રૈર્વારુણસંભૈઃ । સ્નાનમ્ ॥ ૯ ॥ વજ્રયુગ્મં સમાનીતં પટસુષેણ નિર્મિતમ્ । યક્ષ્મં કાપાસંતંત્રાં સ્વર્ગેન વિરા-જિતમ્ । વજ્રમ્ ॥ ૧૦ ॥ નારાયણ નમસ્તેઽસ્તુ શ્રદ્ધિ માં મ્વસાગરાત્ । વ્રજસૂત્રં સોતરીયં ગૃહાણ પુરુષોત્તમ । યજ્ઞો-પવીતમ્ ॥ ૧૧ ॥ કેયૂરસુકૃદૈર્યક્તાન્પૂરૈરંગુલીયકૈઃ । મયા-હતાનલંકારાન્ગૃહાણ મધુસૂદન । આભરણાનિ ॥ ૧૨ ॥ ચંદનં મલયોદ્ભૂતં કસ્તૂર્યંગુલસંયુતમ્ । કર્પૂરેણ ચ સંસિદ્ધં સ્વીકૃત્વાત્થલેપનમ્ । ચંદનમ્ ॥ ૧૩ ॥ શતપત્રૈઃ કર્ણિ-

કારૈશ્વપકૈર્મલ્લિકાદિભિઃ । પુલ્પૈર્નાનાવિધૈશ્ચૈવ પૂજયામિ સુરે-શ્વર । પુષ્પાણિ ॥ ૧૪ ॥ દશાંગો ગુરુગુહ્યતઃ સુગંધિશ્ચ મનોહરઃ । આગ્રેયો દેવદેવેશ પૂરોડયં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । ધૂપમ્ ॥ ૧૫ ॥ એકાર્તિકં સરશ્રેષ્ઠ ગોપુતેન સુવર્તિના । સંયુક્તં તેજસા કૃષ્ણ ગૃહાણાદિત્યવીપિતમ્ । દીપમ્ ॥ ૧૬ ॥ અન્નં ચ પાચસં ભક્ષ્યં સિતાલેહ્યસમન્વિતમ્ । દધિશ્વીરયુતૈર્યુક્તં ગૃહાણ સરપૂજિત । નૈવેદ્યમ્ ॥ ૧૭ ॥ નાગચઘ્નીદલેર્યુક્તં પૂર્ણીફલસમન્વિતમ્ । કર્પૂરલદિરૈર્યુક્તં તાંદુલં પ્રતિગૃહ્ય-તામ્ । તાંદુલમ્ ॥ ૧૮ ॥ હિરણ્યગર્ભેતિ વક્ષિણામ્ ॥ ૧૯ ॥ નીરાજનં ગૃહાણેશ પંચવર્તિભિરાટુતમ્ । તેજોરાશે મયા દત્તં લોકાનંદકર પ્રભો । નીરાજનમ્ ॥ ૨૦ ॥ અંજલિસ્થાનિ પુષ્પાણિ અર્પયામિ જગત્પતે । ગૃહાણ સુમુલો ભૂત્વા જગ-દાનંદદાયક । પુષ્પાંજલિમ્ ॥ ૨૧ ॥ યાનિ કાનીતિ પ્રદક્ષિ-ણામ્ ॥ ૨૨ ॥ નમસ્તે દેવદેવેશ નમસ્તે ગરુઢધ્વજ । નમસ્તે જિષ્ણવે તુભ્યં વ્રતસ્ય ફલદાયક । નમસ્કારાન્ ॥ ૨૩ ॥ મંત્રહીનં ક્રિયાહીનં ભક્તિહીનં સુરેશ્વર । યત્પૂજિતં મયા દેવ પરિપૂર્ણં તદસ્તુ મે । પ્રાર્થના ॥ ૨૪ ॥ કૃતસ્ય કર્મણઃ સાંગતાસિદ્ધયર્થં વાયનપ્રદાનં કરિષ્યે—હતિ સંકલ્પ્ય । પર-માત્મમિદં દિવ્યં કાંસ્પયાત્રેણ સંયુતમ્ । વાળકં દ્વિજ-વર્ચ્યાય સહિરણ્યં દદામ્યહમ્ । વાયનમ્ ॥ ૨૫ ॥ હતિ પૂજા સમાપ્તા ।

આપાદશુદ્ધિ એકાદશીને દિવસે ગોપધમતનું ઉદાપન કહ્યું છે; તેનો પ્રકાર—જેને ચાર હાથ છે, જેનું શરીર મોટું છે, જેની સુવર્ણ સરખી કાંતિ છે, જે શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, લક્ષ્મી અને ગરુડવડે શોભિત છે, મુનિ, દેવ, યક્ષ, ગંધર્વ અને કિન્નરો જેની સેવા કરે છે, એવા નારાયણનું ધ્યાન કરી પછી પૂજન કરવું.^{૧-૨} ‘હે પુરુષોત્તમ, હે દેવેશ ! હે ભકતોને અભય આપનાર ! આપ રનેહવાળા છો, વરદાન આપનાર છો અને શાંત છો તેનું હું આવાહન કરું છું,’ એ મંત્રવડે આવાહન કરવું.^૩ ‘હે સુરાધિપ ! દિવ્ય સોનાનું સિંહાસન, જે મનોહર મહિવડે બેઠેલું છે, દેવે બનાવેલું છે અને સુંદર છે તે ઉપર એસો’ એ મંત્રવડે આસન.^૪ ‘હે સુરશ્રેષ્ઠ ! ગંગાજલ, જે સોનાના ધડામાં ભરેલું છે ને ચંદન, પુષ્પ તથા અક્ષતવાળું છે તે લક્ષ્મીસહિત આપ અહણ્ય કરો.’^૫ ‘હે દેવ ! હે ભકતોને અભય આપનાર ! અષ્ટગંધવાળું ને સોનાના પાત્રમાં રહેલું જલ અર્ધ્ય માટે અહણ્ય કરો.’^૬ હે દેવદેવ ! હે પુરાણપુરુષોત્તમ ! હું આપને જલ આપું છું તે લધ આપ્યમન કરો.^૭ હે દેવ ! દૂધ, દહીં, ઘી, મધ અને સાકર એ પંચામૃત આપને આપું છું, તે સ્નાન માટે અહણ્ય કરો.^૮ હે દેવ ! નદી અને તળાવોનું સુંદર જલ લાવી આપને આપું છું, તે વડે વરુણના મંત્રોથી સ્નાન કરો.^૯ એ વસ્ત્રો સૂતરથી બનાવેલાં છે અને સોનેરી કિનારથી શોભે છે તેમનું અહણ્ય કરો.^{૧૦} હે નારાયણ ! આપને નમસ્કાર

કરું છું માટે મને સંસારસમુદ્રમાંથી ઉગારો. હે પુરુષોત્તમ ! ઉપવીત અને ઉતરીયતું ગ્રહણ કરો.^{૧૧} હે મધુસૂદન ! બાણુચંધ, મુકુટ, ઝાંઝર અને વીંટી એટલા અલંકારો આપને આપું છું, તે ગ્રહણ કરો.^{૧૨} હે દેવ ! મલય પર્વતમાં ઉત્પન્ન થયેલું અને કરતૂરી, અચુર તથા કપૂર-વાળું ચંદન છે તેનો લેપ કરો.^{૧૩} હે સુરેશ્વર ! કરેણ, મલ્લિકા અને ચંપા વગેરેનાં નાના પ્રકારનાં પુષ્પોવડે આપની પૂજા કરું છું.^{૧૪} હે દેવના દેવ ! હે ઇશ ! દશાંગ ધૂપ જે ગુગળવાળો, સુગંધી, સુંદર અને સુંઘવા લાયક છે તેનું ગ્રહણ કરો.^{૧૫} હે સુરેશ્વર ! હે કૃષ્ણ ! દીવો જે, એક આર્તિવાળો, ગાયત્રી ધી ને સારી વાટવાળો અને સૂર્યના જેવા પ્રકાશવાળો છે તેનું ગ્રહણ કરો.^{૧૬} હે સુર-પૂજિત ! અન્ન, દૂધપાક, બદાય, સાકર, ચાટવાના પદાર્થ, દહીં અને દૂધ એટલી વસ્તુ નેવેલ માટે (હરું છું તે) ગ્રહણ કરો.^{૧૭} હે દેવ ! નાગરવેલનાં પાન, સોપારી, કાથો અને કપૂરથી બનાવેલાં તાંબૂલનું ગ્રહણ કરો.^{૧૮} 'હિરણ્યગર્ભ' એ મંત્ર બણી દક્ષિણા આપવી.^{૧૯} હે ઇશ ! હે તેજના સમુદાય ! હે લોકને આનંદ આપનાર ! હે પ્રભો ! પાંચ વાટવાળી આરતી આપને ઉતાઈ છે તે ગ્રહણ કરો.^{૨૦} હે જગતને આનંદ આપનાર ! હે જગતપતે ! આપ સુમુખ થઈ મારા યોગમાં રહેલાં પુષ્પો લેવો.' એ મંત્રથી પુષ્પાંજલિ,^{૨૧} 'યામિ કામિ ચં' એ મંત્રથી પ્રદક્ષિણા કરવી.^{૨૨} હે દેવના દેવ ! હે ઇશ ! આપને નમસ્કાર કરું છું. હે ગરુડધ્વજ ! આપને નમસ્કાર કરું છું. હે વ્રતનાં ફલને આપનાર ! આપ કે, જે બાપક છે તેને હું નમસ્કાર કરું છું.^{૨૩} હે દેવ ! હે સુરેશ્વર ! મેં જે ભક્તિહીન વા ક્રિયા-હીન પૂજા કરી હોય, તે સઘળી પૂર્ણ થાઓ.^{૨૪} કરેલાં કર્મની સિદ્ધિમાટે હું વાયન આપીશ, એવો સંકલ્પ કરી, 'કાંસાના પાત્રમાં આ ઉત્તમ અન્ન ભરેલું છે અને દક્ષિણા-સહિત છે તેનું વાયન બ્રાહ્મણને આપું છું,' એ મંત્ર બણી વાયન આપવું.^{૨૫} એવી રીતે પૂજા કરવી.

ગોપકવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ ઘાસં વસિષ્ઠનત્તારં શક્તેઃ પૌત્રમકલ્મષમ્ ।
પરાશરાત્મજં વંદે શુક્તાતં તપોનિધિમ્ ॥ ૧ ॥ સૂત
ઉવાચ-દ્વાપરે દ્વારવત્યાં ચ નારદઃ કૃષ્ણદર્શનાત્ । ડસાહે-
નામ્પગાત્તત્ર દર્શં યદુનંદનમ્ ॥ ૨ ॥ પૂજિતશ્રેષ્ઠ કૃષ્ણેન
વિદરાદિભિરાદરાત્ । તતઃ પ્રોવાચ તં વિષ્ણુનારદં લોક-
પૂજિતમ્ ॥ ૩ ॥ મીકૃષ્ણ ઉવાચ-પ્રણુ લોકજ્ઞ દેવેષ્વં મુવને
વિચરન્સદા । લોકાંતરેષુ ચરિતં યદ્વિશેષં વદસ્વ મે ॥ ૪ ॥
નારદ ઉવાચ । મગવન્દેવદેવેશ મલોડસ્મિ તવ ચાંકિતઃ ।
તન્નાશ્રયેમિદં વક્ષ્યે ધર્મેસ્ય સદસિ સ્થિતમ્ । તન્ન સર્વે
સમાસીનાઃ સુરા દ્વંદ્વાશ્ચુરંશ ॥ ૫ ॥ તથૈકાદશ વ્દાશ્ચ
આદિત્યા દ્વાદશાપિ ચ । વસવોડૈ તથા નાગા યજ્ઞરાજ-
સપ્તગાઃ ॥ ૬ ॥ તે સર્વે યમમાહુશ્ચ સ્થિતં સિંહાસને શ્યમે ।

માહુશ્યં દુંદુભેશ્ચાચ્છાદનાર્થં વદસ્વ નઃ ॥ ૭ ॥ યમ ઉવાચ-
ચાતુર્માસ્યવર્તં ચૈકં સંક્રાંતિવ્રતમેવ ચ । ન કુર્વૈતિ ચ યા
નાર્યેસ્તાસામાચ્છાદનં ત્વચા ॥ ૮ ॥ કુર્વૈતુ દુંદુભેશ્ચાસ્ય
વિચરશ્ચં મહામટાઃ । તે તસ્ય વચનં શ્રુત્વા મટાઃ
પ્રવિવિશુર્ધ્રુવશ્ચ ॥ ૯ ॥ સ્વામિનિર્દં મહાશ્રયમતસ્ત્વાં
પ્રવદામિ ચ ।

વેદબ્યાસ કે, જે વસિષ્ઠના પ્રપૌત્ર છે, શક્તિના પૌત્ર
છે, પાપરહિત છે, પરાશર ઋષિના પુત્ર છે, શુકદેવના
પિતા છે અને તપના લાંડાર છે તેને હું વંદન કરું છું.^૧
સૂત કહે છે-દ્વાપરયુગમાં એકસમ નારદ શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન
કરવામાટે ઉત્સાહથી દ્વારકામાં આવ્યા અને ત્યાં
શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન કર્યા.^૨ ત્યારે ભગવાને આસન વગેરે
આપી આદરથી નારદ કે, જેની લોક પૂજા કરે છે તેની
પૂજા કર્યા પછી પૂછ્યું.^૩ શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા-હે નારદ !
હે દેવેષ ! આપ સદા લોકમાં વિચરો છો, માટે લોકોમાં
જે કાંઈ નવા જીવો હોય તે મને કહો.^૪ નારદ કહે છે-
હે દેવના દેવ ! હે ઇશ ! હે ભગવન ! હું આપનો પ્રસિદ્ધ
ભક્ત છું. માટે ધર્મરાજની સભામાં જે આશ્રય થયું
તે કહું છું. ધર્મરાજની સભામાં સઘળા દેવ, ચૌદ ઇન્દ્રો,
અગ્નિઆર રુદ્રો, બાર આદિત્યો, આઠ વસુઓ, નાગ,
યક્ષો, રાક્ષસો અને સર્પો સઘળા મેકા હતા.^{૫-૯} તેઓએ
મનોહર સિંહાસન ઉપર બેઠેલા યમને કહ્યું કે, 'હે મહા-
રાજ ! નગરાને ચઢાવવા માટે મનુષ્યનું ચામડું જોઈએ
છીએ, તે અમને બતાવો.'^{૧૦} યમ કહે છે-જે ઓઝો
ચાતુર્માસ્યનું અને સંક્રાંતિનું એક પણ વ્રત કરતી નથી,
તેમનું ચામડું આ નગરા ઉપર ચડાવે. હે મહાભટા !
તેવી ઓઝોને તમે શોધી લાવો.' એવી રીતનાં યમનાં
વચનો સાંભળી તેના ભટા પૃથ્વીમાં ગયા.^{૧૧-૧૨} હે મહા-
રાજ ! આ મેકાં આશ્રય છે માટે હું આપને કહું છું.

તચ્છુસ્વા સ્વરિતં કૃષ્ણઃ પ્રાહ લોકાન્ પુરઃસ્થિતાન્
॥ ૧૦ ॥ તથા કુર્વૈતુ લોકાશ્ચ નાર્યઃ પુર્યો વસંતિ દિ ।
તચ્છુસ્વા ચરિતં કૃષ્ણનારીર્મિનગરેષુ ચ ॥ ૧૧ ॥ કૃષ્ણાજ્ઞયા
કૃષ્ણદૂતાઃ પ્રોચુસ્તે સર્વેયોષિતઃ । પુરસ્સરાઃ પ્રકુર્વંત્યો
નગરસ્થાશ્ચ યોષિતઃ ॥ ૧૨ ॥ અન્યથ યન્ન કુન્નાપિ
ઝજુસ્તા યદુનંદનમ્ । ત્વત્સોદરીં વિના સ્વામિન્ નાન્યા
નાર્યોડન્ન સન્તિ દિ ॥ ૧૩ ॥ તચ્છુસ્વા મયસંવ્રતઃ
સોદરીં પ્રથમભાવત ॥ કૃષ્ણ ઉવાચ-સુમત્રે ફિં કરો-
વીહ આગતા યમસેવકાઃ ॥ ૧૪ ॥ વ્રતં યન્ન કૃતં
મત્રે ચૈકં પુણ્યોદ્ભવં પુરા । સુમત્રોવાચ-સર્વવ્રતાન્યહં કૃષ્ણા-
કાર્યમત્ર ન સંશયઃ ॥ ૧૫ ॥ નો ચેત્વત્સોદરી ન સ્યાં યોષિ-
શ્ચાપ્યર્જુનસ્ય ચ । ન સ્યાં માતાડમિન્યયોર્વે યમદૂતાઃ કથં
વિમો ॥ ૧૬ ॥ કૃષ્ણ ઉવાચ-કુહ ત્વં મગિની મેડ્ય વ્રત-
મેકં મુખપ્રદમ્ । ગોપમિતિ વિહયાતં વ્રતં લોકેષુ વિશ્નુ-
તમ્ ॥ ૧૭ ॥ સૂતેન કથિતં પૂર્વેશુષીનાં દિતકામ્યયા ।

નૈમિષે હિમવત્પાર્થે સિદ્ધાશ્રમમહત્તમમ્ ॥૧૮॥ તત્ર સૂતો-
ઽગમપ્રદું છનીનાં યજ્ઞસુતમમ્ । તં દૃષ્ટ્વા છનયઃ સર્વે
હર્ષિતાશ્ચ હ્રુદ્વર્ષદુઃ ॥૧૯॥ અર્ચિતશ્ચ તતઃ સર્વૈરર્ચ્યાદિભિ-
ર્યથાવિધિ । અન્ધઘર્ષે સૂતે તં વિપ્રાઙ્ગુરુસ્તે પ્રીતિપૂ-
ર્વકમ્ ॥ ૨૦ ॥

તે સાંભળી શ્રીકૃષ્ણે, પાસે ઉભેલા લોકોને તત્કાલ કહ્યું
કે, ^{૧૦} જે ઓઓ અને પુરુષો આ શહેરમાં રહે છે તેમણે
મતો કરવાં. તે સાંભળી શ્રીકૃષ્ણની ઓઓએ અને બીજા
સઘળા નગરવાસી લોકોએ મતો કર્યાં. પછી શ્રીકૃષ્ણે દ્વેતોને
મોકલી શહેરની અને બીજા (ગામોની) પથ્થુ સઘળી
ઓઓને 'મત કર્યું કે નહીં' એમ પૂછાવ્યું. ^{૧૧-૧૨} ત્યારે
સઘળી ઓઓએ ભગવાનને કહાવ્યું કે, મહારાજ !
આપની બહેન સિવાય બીજા કોઈ પથ્થુ ઓ મત વગરની
રહી નથી. ^{૧૩} તે સાંભળી બચબીત થયેલા શ્રીકૃષ્ણે
બહેનને કહ્યું કે 'હે સુભદ્રે ! પૂર્વે તેં પુણ્યકારક એક મત
કર્યું નથી માટે યમદૂતો અહીં આવી પહોંચ્યા. હવે તું
શું કરીશ ?' સુભદ્રા કહે છે- 'હે મહારાજ ! હે કૃષ્ણ ! મેં
સઘળાં મતો કર્યાં છે એમાં કંઈક નથી. *જો તેમ ન હોય
તો હું આપની બહેન નહીં, અર્જુનની સ્ત્રી નહીં અને
અભિમન્યુની મા ન થાઉં. આમ છતાં પથ્થુ યમના દૂતો
કેમ આવ્યા ?' ^{૧૪-૧૫} શ્રીકૃષ્ણે કહે છે- 'હે બહેન ! તો પથ્થુ
આજ કંધ્યાણુ કરનાર એક મત કરો. ^{૧૭} આ મત
ગોપાલ એ નામથી લોકોમાં પ્રસિદ્ધ છે. પૂર્વે એ મત
સૂતપુરાણીએ, કંધ્યાણુમાટે ઋષિઓને કહ્યું હતું. હિમા-
લયના પડખામાં નૈમિષારણ્યમાં સિદ્ધ લોકોનેા ઉત્તમ
આશ્રમ છે. ^{૧૮} ત્યાં ઋષિઓનેા યજ્ઞ યોગમાટે સૂતપુરાણી
ગયા હતા. તેને બેઠે સર્વ ઋષિઓ અતિ પ્રસન્ન થયા,
અને અર્ધ્ય વગેરેથી વિધિ પ્રમાણે પૂજા કરી. પૂજા કરી
રહ્યા પછી, તેઓ પ્રીતિપૂર્વક પૂજવા લાગ્યા. ^{૧૯-૨૦}

ઋષયઃ ઙ્ગુઃ ॥ મવાંલોકસ્ય ધર્મજ્ઞો મક્તાનાં જ્ઞાનસા-
ધનમ્ । સમર્થ સર્વેશ્વતીનાં સર્વસૌપાયકારકમ્ ॥ ૨૧ ॥
કૃપયા છનિશાર્દૂલ કથયસ્વોત્તમં વ્રતમ્ ॥ સૂત ઉવાચ-
શ્વેતશ્વમુષયઃ સર્વે વ્રતાનાહુતત્તમં વ્રતમ્ ॥ ૨૨ ॥ ગોપ-
મિતિ વિશ્વયાતં સર્વપાપહરં પરમ્ । સર્વદુઃશ્લોપશમનં સર્વ-
સંપત્તિપ્રદાયકમ્ ॥ ૨૩ ॥ યમસ્ય દંડનં યસ્માદૂરીકૃતમહ-
ત્તમમ્ । છરાસિન્ધ્યાસ્તુ સૌભાગ્યપુત્રપૌત્રવિવર્ધનમ્ ॥ ૨૪ ॥
ઋષયઃ ઙ્ગુઃ-કસ્મિન્માતિ કર્થં કાર્યં કિં ફલં કસ્ય
પૂજનમ્ । કેન ક્ષીર્ણે પુરા સાધો તત્સર્વં કથયસ્વ નઃ
॥ ૨૫ ॥ સૂત ઉવાચ- આશાદશુકપદ્મસ્ય ઇકાદશ્યાં વિશે-
ષતઃ । તદારમ્ય કાર્તિકસ્ય દ્વાદશ્યંતં વ્રતં ચરેત્ ॥ ૨૬ ॥
ગોષ્ઠે ચ દ્વદશગોષ્ઠ્યાને ગોમયેનોરઘિષ્ઠ્ય ચ । ત્રયત્રિંશદ્વ-
પચાનિ કારયેદ્ગ્રીહિપિટકૈઃ ॥ ૨૭ ॥ શોમયેત્વંચરંત્રીશ્ચ

ગૌધપુષ્પૈઃ પ્રપૂજયેત્ ॥ તત્સંલ્લયયા ચ કર્તવ્યા નમસ્કારપ્ર-
વદ્ધિણાઃ ॥ ૨૮ ॥ તત્સંલ્લયયા છપૂર્વાશ્ચ બ્રાહ્મણાય નિજે-
દયેત્ ॥ વાયનં દ્વિજવર્ગ્યાય પ્રથમે વત્સરે શુભમ્ ॥ ૨૯ ॥
દ્વિતીયે વત્સરે દયાત્પાપસં છવિનિર્મિતમ્ ॥ તૃતીયે મંડકા-
ન્દયાશ્વતુર્થે ગુહમિશ્રિતાન્ ॥ ૩૦ ॥ પંચમે ધારિકા દયા-
ત્પૂર્ણે ડયાપનં ચરેત્ ॥ ઇકાદશ્યાશ્વત્રયસેતંધાવનપૂર્વકમ્
॥ ૩૧ ॥ અન્નયં તુ પ્રકુર્વાત સ્વાર્ચિતેશ્વોષ્ણૈઃ સહ ।
મંદપં કારયેત્તત્ર કદલીસ્તંભમંધિતમ્ ॥ ૩૨ ॥ નાનાપુષ્પૈશ્ચ
શોભાશ્ચ મસરં તત્ર કારયેત્ ॥ તન્મધ્યે સર્વતોમદ્મં પંચરંગૈઃ
સમન્વિતમ્ ॥ ૩૩ ॥ પુણ્યાદં વાચયિત્વા તુ પ્રતિમાયાં
યજેદ્દરિમ્ ॥ કર્ષમાત્રહર્ષૈર્ન તદધોદેનં વા પુનઃ ॥ ૩૪ ॥
માષમાત્રહર્ષૈર્ન વિત્તશાઠ્યં ન કારયેત્ ॥ આચાર્યં વરયિ-
ત્વા ચ કલશં સ્થાપયેત્તતઃ ॥ ૩૫ ॥ લક્ષ્મીનારાયણં સ્થાપ્ય
સૌવર્ણેન પ્રકલ્પિતમ્ ॥ બ્રહ્માયાવાહનં તત્ર પૂજયેન્નૃપતીપકૈઃ
॥ ૩૬ ॥ દ્વારશૈશ્વ તુ નામાનિ પ્રત્યેકં પૂજયેદ્વ્રતી । રાત્રી
જાગરણં કૃત્વા ગીતવાયાદિમંગલૈઃ ॥ ૩૭ ॥ તતઃ પ્રભાતે
ઉત્થાય સ્નાત્વા હોમં તુ કારયેત્ ॥ સતિલાઙ્ગ્યસમિદ્રઘં
દ્વિત્ત્વાદશનામભિઃ ॥ ૩૮ ॥ પાપસં ચ શતં ચાદૌ દ્વિત્વા
પૂર્ણાહુતિં ચરેત્ ॥ વસ્તેન સહિતાં પેદ્ધમાચાર્યાય નિજે-
દયેત્ ॥ ૩૯ ॥ વિપ્રાન્પંચ સપત્નીકાન્મોજયેત્પદ્મૈર્વ્રતી ।
મુક્તીતં ચૈયુષિઃ સાદૈમેકામકૃતમાનસં ॥ ૪૦ ॥ અન્યા-
ન્યપિ યથાશક્ત્યા બ્રાહ્મણાનપિ મોજયેત્ ॥ કૃત્વા ચેદં વ્રતં
પુણ્યં સર્વોન્કામાનવામુયાત્ ॥ ૪૧ ॥ અંતે સ્વર્ગંયદં ગચ્છેત્
સર્વપાપવિવર્જિતઃ ॥

ઋષિઓ પૂછે છે- 'હે સૂત ! તમે લોકના ધર્મને જાણનાર
છો, બકતોને જ્ઞાન આપનાર છો, માટે જે સર્વને મુક્તિ
આપનાર, સર્વ સૌભાગ્યને આપનાર અને વળી ઉત્તમ
હોય એવું મત કિયું છે તે કૃપા કરીને કહો. સૂત કહે
છે- 'હે ઋષિઓ ! તમે સઘળા સાંભળો, ગોપાલવ્રત સઘળાં
મતોમાં ઉત્તમ છે, પ્રસિદ્ધ છે, સઘળા પાપને હરનાર છે,
સર્વ દુઃખને શાંત કરનાર છે, સર્વ સંપત્તિ આપનાર છે,
સર્વોત્તમ યમના દંડને પથ્થુ દૂર કરે છે, અને સુવાસિની
ઝીનાં સૌભાગ્ય, પુત્ર તથા પૌત્રને વધારનાર છે. ^{૨૧-૨૪}
ઋષિઓ બોલ્યા- 'હે સાધો ! હે સૂત ! એ મત કયા માસમાં
કરવું ? કેમ કરવું ? એ મત કરવાથી શું ફળ થાય છે ?
તેમાં પૂજન કોણે કરવું ? અને પૂર્વે એ મત કોણે કર્યું
હતું ? એ સઘળું અમને કહો. ^{૨૫} સૂત કહે છે- 'આપાદ
શુદ્ધિ એકાદશીના દિવસથી આરંભી કાર્તિક શુદ્ધિ દ્વાદશી
સુધી એ મત કરવું બેઠાએ. ^{૨૬} ગોદરામાં અથવા ગોશા-
ળામાં હાણથી લીધી તેમાં શાળના લોટનાં તેત્રીશ કમલ
આલેખવાં. ^{૨૭} પાંચ રંગવડે તેમાં શોભા કરવી. પછી
ચંદન અને પુષ્પવડે પૂજા કરીને તેત્રીશ નમસ્કાર તથા
તેત્રીશ પ્રદક્ષિણા કરવી. ^{૨૮} પહેલે વર્ષે શુભવાન બ્રાહ્મ-
ણને તેત્રીશ પુડાંનાં વાયન આપવું, ^{૨૯} બીજે વર્ષે સ્વાદેષ

* આ એક ભતના સોગન છે.

દૂધપાક આપવો, ત્રીજે વર્ષે મંડક આપવા, ચોથે વર્ષે ગુડમિશ્રિત મંડક આપવા,^{૨૦} અને પાંચમે વર્ષે ધારવડાં આપવાં. એવી રીતે કરીને વ્રત પૂર્ણ કરી પછી ઉઘાપન કરવું. એ ઉઘાપનના પ્રકાર આવો છે:-એકાદશીને દિવસે દાતણ વગેરે કરી ઉપવાસ કરવો, તેજ ચોપડવું, પછી પૂજેલા બ્રાહ્મણની સાથે રહી મંડપ રચવો. તેમાં કેળના રતેલા આંધી શોભા કરવી.^{૨૧-૨૨} તેમાં નાના પ્રકારનાં પુષ્પો તથા ચરીસા ટાંગીને સુંદર કમાન કરવી, તેની વચમાં પાંચ રંગવડે સર્વતોભદ્રમંડલ ચીતરવું.^{૨૩} અને પછી પુષ્પાહવાચન કરાવી નારાયણની મૂર્તિની પૂજા કરવી. એ મૂર્તિ કર્ષ, અર્ધો કર્ષ, પા કર્ષ, અથવા એક માસાની કરાવવી, પણ દ્રવ્યનો લોભ કરવો નહીં. આચાર્યને વસાવીને, કલશસ્થાપના કરવી.^{૨૪-૨૫} સોનાનાં લક્ષ્મી ને નારાયણની સ્થાપના કર્યા પછી બ્રહ્માદિક દેવોનું આવાહન કરી, ધૂપ અને દીપવડે પૂજા કરવી.^{૨૬} તેમાં બાર નામ લઈ એક એકની પૂજા કરવી. રાત્રિમાં ગીત ગાવાં, વાળં વગડાવવાં વગેરે ઉત્સવ કરવો અને જગરણ કરવું.^{૨૭} પ્રાતઃકાળમાં ઊઠી સ્નાન કરી, બાર નામવડે તલ, ઘી અને સમિધના હોમ કરવો.^{૨૮} દૂધ-પાકનો એકસો આઠ વખત હોમ કરવો. પછી પૂર્ણહુતિ કરવી. આચાર્યને વાછડાવાળી ગાય આપવી.^{૨૯} પાંચ બ્રાહ્મણો તથા તેમની ઓછાને છ રસવાળું ભોજન કરાવવું, તેમ જ બીજા બ્રાહ્મણોને પણ યથાશક્તિ જમાડવા. પછી એકાગ્રચિત્તથી બંધુઓ સહિત પોતે ભોજન કરવું. જે પુરુષ આ પુષ્પકારક વ્રત કરે છે તે આ લોકમાં યથેચ્છ ભોગ ભોગવી પાપરહિત થઈ અંતે સ્વર્ગમાં જાય છે.

ક્રમય જ્ઞુઃ-સ્વપ્રસાદાત્કૃતાર્થા મો ગચ્છામઃ સ્વાશ્ર-
માન્વયમ્ ॥ ૪૨ ॥ પ્રણમ્ય મુનિભિઃ સાકં સુતશ્રાંતર્હિ-
તોડમ્ભવ્ ॥ મુનિભિઃ સર્વલોકેષુ કથિતં વ્રતસૂત્રમમ્ ॥ ૪૩ ॥ નાતઃપરતરં પુણ્યં ત્રિપુ લોકેષુ વિશ્રુતમ્ ॥ કૃષ્ણ-
સ્ય વચનં શ્રુત્વા સમદ્રા તત્તથાડકરોત્ ॥ ૪૪ ॥ પંચાઋદ્ વ્રતમંતે હિ રાત્રૌ યામચતુષ્ટયમ્ ॥ અકુરોજાગરં પ્રાતર્જહાવ
ચ હુતાશનમ્ ॥ ૪૫ ॥ પર્વ વ્રતે કૃતે પશ્ચાત્પુર્યાં યમમટા-
ડવિશન્ ॥ યમમટા જ્ઞુઃ-સમદ્રે તવ દેહસ્ય ચમાર્થે ચાગતા
વયમ્ ॥ ૪૬ ॥ લોકેડર્શિમસ્તુ વ્રતં યેન ન કૃતં મક્તિપૂર્વતઃ ॥
તત્ત્વમર્ણા પિનદશ્યઃ પટહો યમશાસનાત્ ॥ ૪૭ ॥ સમદ્રો-
વાચ-મટાઃ પદયત્ત મે ચીર્ણે ગોપચત્રતસુતમમ્ ॥ કૃતા
પુંવત્સસહિતા છેદ્ધર્વિપ્રાય દક્ષિણા ॥ ૪૮ ॥ ગોષ્ઠે પશાનિ
ચાન્ધ્યત્ર સર્વે પદ્યંતુ હે મટાઃ ॥ અન્યોન્યવાદસમયે વિષ્ણુ-
કૃતાઃ સમાગતાઃ ॥ ૪૯ ॥ તાન્દૃષ્ટ્વા તાદયમાસુર્વૈતસ્યાસ્ય
પ્રભાવતઃ ॥ પલાયિતા મહાભીતાઃ સ્મરંતો યમશાસનમ્ ॥
૫૦ ॥ તાન્દૃષ્ટ્વા રક્તરિશ્ભાંગાન્ ચમો મયસમન્વિતઃ ॥
કસ્યેદં કૃત્યમિતિ ચ જાત્વાડર્શોદ્રિયદર્શનાત્ ॥ ૫૧ ॥ શ્વાચ
કૃતાઃ શ્ચુત યત્ર સંપૂજયંતે હરિઃ ॥ ન ગતત્વં મ્ભવત્રિશ્ર

સત્યં સત્યં વદામ્યહમ્ ॥ ૫૨ ॥ પ્રાપ્તવંતો દૈવવશાદ્વિ-
શ્વર્ગં મહામટાઃ ॥ હત્યક્ત્વા ધર્મરાજોડસૌ શાલાયાં ચ
ચિવેશ્વ ॥ ૫૩ ॥ તેન દેવર્ષિણા મઘં કથિતં વ્રતમી-
દશમ્ ॥ વમયંત્યા તથા બાલે રાજ્યચંચાત્કૃતં વ્રતમ્ ॥ ૫૪ ॥
વ્રતસ્યાસ્ય પ્રભાવેન રાજ્યસૌભાગ્યસંપદઃ ॥ પુત્રપૌત્રાદિસૌ-
ભાગ્યં મુક્તિવા મોક્ષમવાપ્નુયાત્ ॥ ૫૫ ॥ इति श्रीमद्विष्णो-
त्तरपुराणे गोपचत्रतोयापनं संपूर्णम् ॥

અધિષ્ઠો કહે-હે સત્ ॥ આપની કૃપાથી અમે કૃતાઈ થયા. હવે અમે પોતપોતાના આશ્રમમાં જઈશું. ૪૦-૪૨ એવાં મુનિનાં વચનો સાંભળી નમસ્કાર કરી સતપુરાણી અંતર્હિત થયા, તેમ જ બીજા મુનિઓ પણ અંતર્હિત થઇ ગયા. પછી મુનિઓએ સઘળા લોકમાં આ ઉત્તમ વ્રત પ્રસિદ્ધ કર્યું. ૪૩ ત્રણે લોકમાં આ વ્રત જેવું પ્રસિદ્ધ અને પુષ્પકારક બીજું કાંઈ નથી. એવી રીતે શ્રીકૃષ્ણના કહે-વાથી સુભદ્રાએ વ્રત કર્યું. ૪૪ પાંચ વર્ષ સુધી વ્રત કર્યા પછી છેલ્લી રાત્રે જગરણ કર્યું અને પ્રાતઃકાળમાં હોમ કર્યો. ૪૫ આમ વ્રત કરવા છતાં પણ યમદૂતો દ્વારકામાં આવ્યા અને સુભદ્રાને કહેવા લાગ્યા. યમદૂતો કહે છે-હે સુભદ્રા! તું આ લોકમાં ભક્તિથી વ્રત કરેલું નથી માટે અમે તારું ચામડું લેવા આયા છીએ; કારણ કે યમ-રાજાને હુકમ થયો છે કે તારા ચામડાંવતી નગારું મઢવું. ૪૬-૪૭ સુભદ્રા કહે છે-હે યમદૂતો! તમે જુઓ કે મેં ઉત્તમ ગોપચ વ્રત કરેલું છે, બ્રાહ્મણને વાછડાવાળી ગાય આપી છે, દક્ષિણા આપી છે, ૪૮ ગોંદરામાં તથા બીજે ઠેકાણે કમળ ચિતર્યા છે, એ સૌ તમે જુઓ. એવી રીતે પરસ્પર વિવાદ ચાલતો હતો, તેટલામાં એ વ્રતના પ્રભાવથી વિષ્ણુના દૂતો આવી પહોંચ્યા; ૪૯ અને યમદૂતોને જોઈ તેઓને મારવા લાગ્યા, એટલે બચના માર્યા તે દૂતો યમના હુકમનો વિચાર કરતા કરતા જ પલાયન થઈ તેઓ યમની પાસે ગયા. ૫૦ તેમનાં રુધિરવાળાં શરીરો જોઈ, યમના પેટમાં ડર પેઠા, તેથી તેણે શ્વાન કરી જોયું તો બનેલી સઘળી હડીકત જાણવામાં આવી. ૫૧ પછી પોતાના દૂતોને યમરાયે કહ્યું કે, તમેને ખરેખરી વાત કહ્યું છે જ્યાં વિષ્ણુની પૂજા થતી હોય ત્યાં તમારે જવું નહીં. ૫૨ સારાં નસીબ તેથી જ તમે આંહી આવી શક્યા. પણ હવે તમે ઘેર જાઓ, એટલું કહી યમરાજ પોતાના જીવનમાં ગયા. ૫૩ તે દેવર્ષિએ મને આ વ્રત કહેલું છે. નાની અવસ્થામાં રાજ્ય જવાથી દમયંતીએ આ વ્રત કર્યું હતું તેના પ્રભાવથી તેને આ લોકમાં રાજ્ય, સૌભાગ્ય અને સંપત્તિ સઘળું મળ્યું હતું, તેમ જ પુત્ર પાત્ર વગેરેનું સુખ પણ મળ્યું અને અંતે મોક્ષ પ્રાપ્ત થયો હતો. ૫૪-૫૫ એવી રીતે ભવિષ્યોત્તર પુરાણમાં ગોપચ વ્રતની કથા કહેલી છે.

૭ પુરુષોત્તમ ભાસની એકાદશી

અથ પુરુષોત્તમમાસસ્યૈકાદશી । યુધિષ્ઠિરુવાચ । મગ-
ન્ બ્રુતુમિચ્છામિ વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ । સર્વપાપહરં ચૈવ
શુક્લિક્ષિપ્રદાયકમ્ ॥ ૧ ॥ પુરુષોત્તમમાસસ્ય કથાં બ્રૂહિ
જનાર્દન । કો વિધિઃ કિં ફલં તસ્ય કો દેવસ્તત્ર પૂજ્યતે
॥ ૨ ॥ અધિમાસે તુ સંપ્રાપ્તે વ્રતં બ્રૂહિ જનાર્દન । કસ્ય
દાનસ્ય કિં પુણ્યં કિં કર્તવ્યં વૃષિઃ પ્રભો ॥ ૩ ॥ કથં જ્ઞાનં
ચ કિં જાપ્યં કથં પૂજાવિધિઃ સ્મૃતઃ । કિં યોગ્યશુક્તમં
ચાર્જં માસે ચૈવ પુરુષોત્તમે ॥ ૪ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે ભગવન્ ! સર્વ વ્રતમાં ઉત્તમ,
સધળા પાપને હરનાર ને ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર
(કામ) વ્રત સાંભળવા ઇચ્છા કરું છું.^૧ હે નારાયણ !
પુરુષોત્તમ ભાસની એકાદશીની કથા મને કહે; અને તેનો
પ્રકાર, ફળ અને તેમાં કયા દેવની પૂજા કરવી તે પણ
કહે.^૨ હે જનાર્દન ! હે પ્રભો ! પુરુષોત્તમ ભાસ આવે
સારે જે વ્રત કરવાનું હોય તે પણ કહે. મનુષ્યોએ શું
કરવું એકાદશીએ અને કયા દાનથી કેટલું પુણ્ય થાય છે તે
પણ કહે.^૩ પુરુષોત્તમ ભાસમાં કેવી રીતે સ્નાન કરવું ?
કાનો જપ કરવો ? કેવી રીતે પૂજા કરવી ? અને જમ-
વામાં અન્ન કયું ઉત્તમ છે ?^૪

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ । કથયિષ્યામિ રાજેન્દ્ર ભવતઃ ભેદકા-
રણાત્ । અધિમાસે તુ સંપ્રાપ્તે મહેદેકાદશી તુ યા ॥ ૫ ॥
કમલાનામ નામેતિ તિથીનાશુક્તમા તિથિઃ । તસ્યાશ્ચૈવ
પ્રભાવેણ કમલાભિજ્ઞાતી ભવેત્ ॥ ૬ ॥ વ્રાજો મુદ્ગતં ચોત્પાદ
સ્મૃત્વા તં પુરુષોત્તમમ્ । સ્નાત્વા ચૈવ વિધાનેન વ્રતી નિય-
મમાચરેત્ ॥ ૭ ॥ દ્યુદે સ્વેકગુણં જાપ્યં નર્વા દશગુણં
સ્મૃતમ્ । ગર્વા ગોષ્ઠે શતગુણમન્યગારે દશાધિકમ્ ॥ ૮ ॥
શિવશેષેષુ તીર્થેષુ દેવતાનાં ચ સભિષૌ । સહસ્રશતકોટીના-
મર્નતં વિષ્ણુસભિષૌ ॥ ૯ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! તમારી ઉપર રત્ન હોવાથી
તમે જે પૂછ્યું છે તે સર્વ કરું છું. પુરુષોત્તમ ભાસની જે
એકાદશી આવે છે તે કમલા કહેવાય છે. એ સધળી
તિથિઓમાં ઉત્તમ છે. તેના પ્રભાવથી લક્ષ્મી સન્ન્યુત્પ
થાય છે.^{૫-૬} પ્રથમ બ્રાહ્મભૂત એટલે ચાર ધડી રાત
હોય તે વખતે ઊઠી પુરુષોત્તમનું સ્મરણ કરી, વિધિથી
સ્નાન કરી, નિયમ ગ્રહણ કરવા.^૭ તે દિવસે ધરમાં
જપ કરવાથી એકગણું ફળ થાય છે, નદીમાં જપ કર-
વાથી દશગણું ફળ મળે છે, ગોદારમાં જપ કરવાથી
સોગણું ફળ થાય છે, અમિહોત્રવાળા ધરમાં જપ કરવાથી
એકસો દશગણું પુણ્ય થાય છે.^૮ શિવાલય, તીર્થ અને
દેવની સમીપમાં જપ કરવાથી લાખો કરોડોગણું ફળ
થાય છે અને વિષ્ણુની સમીપમાં જપ કરવાથી અનંત
ફળ થાય છે.^૯

અવંત્યામભવદ્વિપ્રઃ શિવધર્મેતિ નામતઃ । તસ્ય પંચસ્વા-
ત્મજેષુ કનિષ્ઠો દુષ્ટકર્મકૃત્ ॥ ૧૦ ॥ તદા વિત્રા પરિધ્ય-
ક્તસ્યકઃ સ્વજનચંદુભિઃ । સ્વકર્મેણઃ પ્રભાવેણ ગતો દૂરતર-
વનમ્ ॥ ૧૧ ॥ એકદા દેવયોગેન તીર્થરાજં સમાગમત્ ।
શ્વૃક્ષામો દીનવદનભિવેષ્યાં સ્નાનમાચરત્ ॥ ૧૨ ॥ ઋષી-
ણામાશ્રમાંસ્તત્ર વિચિન્વન્નુષ્ઠય્યાડર્શિતઃ । હરિમિત્રહનેસ્તત્ર
સ્વાશ્રમં ચ દદૃશૈ હ ॥ ૧૩ ॥ પુરુષોત્તમમાસે તુ શ્રદ્ધયા
કમલા સ્તુતા । એકાદશી પુણ્યતમા શુક્લિક્ષિપ્રદાયિની
॥ ૧૪ ॥ પુરુષોત્તમમાસસ્ય જનાર્તાં ચ સમાગમે । તત્રાશ્રમે
કથયતાં કથાં કલમષનાશિનીમ્ ॥ ૧૫ ॥ જપન્ શ્રમેણ
તાં શ્રુત્વા કમલાં પાપહારિણીમ્ । વ્રતં કૃત્વા ચ તૈઃ સાર્દ-
સ્થિતઃ શૂન્યાઘ્રયે તદા ॥ ૧૬ ॥ નિશીથે સમતુપ્રાપ્તે કમ-
લાઽત્ર સમાગતા । વરં દદામિ મો વિપ્ર કમલાયાઃ પ્રમાવતઃ
॥ ૧૭ ॥ વિપ્ર ઉવાચ-કા ત્વં કસ્યાસિ રંધ્રોઃ પ્રસન્ના ચ
કથં મમ । એન્દ્રી સ્વમિત્રદેવસ્ય મવાની શંકરસ્ય ચ ॥ ૧૮ ॥
વપૂર્વાં ચંદ્રસૂર્યસ્ય ગાંધર્વી કિન્નરી તથા । સ્વસ્સદૃશી ન દૃષ્ટા
ચ ન શ્રુતા ચ શુભાનને ॥ ૧૯ ॥

પૂર્વે ઉજેણુ નગરીમાં શિવધર્મા નામનો બ્રાહ્મણ હતો.
તેને પાંચ પુત્રો હતા. તેમાંથી નાનકડો પુત્ર દુરાચરણી
હતો.^{૧૦} તેના પિતા તથા સર્ગાએ તેને કાઢી મૂક્યો.
હવે પોતાનાં કર્મના પ્રભાવથી તે વનમાં અત્યંત દૂર
નીકળી ગયો.^{૧૧} એવી રીતે (દેશવટો ભોગવતો) જે
ભૂપતિ દુષ્ણો થઈ ગયો હતો તથા જેનું મોઢું લેવાઈ
ગયું હતું એવો તે બ્રાહ્મણનો પુત્ર દેવયોગથી પ્રમાગરાજ
(અલાહવાદમાં) આવી પહોંચ્યો અને ત્રિવેણીમાં સ્નાન
કર્યું.^{૧૨} પછી કુષ્ઠાથી પીડાતો તે ઋષિઓના આશ્રમે
શોધવા લાગ્યો. તેટલામાં હરિમિત્ર ઋષિનો આશ્રમ
તેના જોવામાં આવ્યો.^{૧૩} તે આશ્રમમાં, 'પુરુષોત્તમ
ભાસમાં પુણ્ય એવી કમલા એકાદશીની ભક્તિથી સ્તુતિ
કરી હોય તો તે ભોગ ને મોક્ષ આપનારી છે,' એવી
રીતની પાપને નાશ કરનારી કથા, પુરુષોત્તમ ભાસમાં
મળેલાં મનુષ્યોના મુખથી સાંભળીને મનુષ્યોની સાથે
બ્રાહ્મણના તે પુત્રે પણ એકાદશીનું વ્રત કર્યું અને એકાંત
સ્થલમાં જઈ બેઠો.^{૧૪-૧૬} મધરાતનો વખત થયો
સારે લક્ષ્મીએ તેની પાસે આવીને કહ્યું કે, હે વિપ્ર !
કમલા એકાદશીના પ્રભાવથી હું તને વરદાન આપું
છું (તે લે).^{૧૭} બ્રાહ્મણ બોલ્યો-હે જિ ! તું કોણ છે ?
અને કાની સ્ત્રી છે ? તું મારી ઉપર શાથી પ્રસન્ન થઈ ?
હે સુંદર મુખવાળી ! તું ઈર્દાણી છે ? પાર્વતી છે ? ચન્દ્રની
સ્ત્રી છે ? સૂર્યની સ્ત્રી છે ? ગંધર્વની સ્ત્રી છે ? કિન્નરની
સ્ત્રી છે ? મેં તારા જેવી સ્ત્રી દીડી પણ નથી અને સાંભળી
પણ નથી. ^{૧૮-૧૯}

લક્ષ્મીઉવાચ-પ્રસન્ના સાર્પતં જાતા વૈકુંઠાદિમાગતા ।
પ્રેરિતા હરિદેવેન એકાદશ્યાઃ પ્રમાવતઃ ॥ ૨૦ ॥ પુરુષોત્તમ-

માસસ્ય શુક્લે કૃષ્ણે તુ યા ઋતૃત્વે । કમલા નામ સા પ્રોકા
કમલાં દાતુમાગતા ॥ ૨૧ ॥ પુરુષોત્તમમાસસ્ય યા પક્ષે
પ્રથમે ઋતૃત્વે । તસ્યાં વ્રતં ત્વયા ધીર્ણં પ્રયાગે ધ્વનિસન્નિધૌ
॥ ૨૨ ॥ વ્રતસ્યાસ્ય પ્રભાવેળ વશગાડહં ન સંશયઃ । તથ
વંશે ભવિષ્યંતિ માનવા દ્વિજસત્તમ ॥ ૨૩ ॥ લખંતે મત્પ્ર-
સાદં તુ સત્યં તે વ્યાહતં મયા ॥ વિપ્ર ડવાચ-પ્રસન્ના યદિ
મે પથે વ્રતં વિસ્તરતો વદ ॥ ૨૪ ॥ યત્કથાસુ પ્રવર્તંતે
રાજાનો યે જગદ્વિતાઃ ॥ લક્ષ્મીદવાચ-શ્રોતૃણાં પરમં આદર્યં
પવિત્રાણામહત્તમમ્ ॥ ૨૫ ॥ દુઃસ્વપ્નનાશનં પુણ્યં શ્રોતવ્યં
યત્નતસ્તતઃ । ઇત્તમશ્વદયા યુક્તઃ શ્લોકઃ શ્લોકાર્દમેવ
ચ ॥ ૨૬ ॥ પઠિત્વા શ્રુયતે સયો મહાપાતકકો-
ટિભિઃ । માસાનાં પરમો માસઃ પશ્ચિનાં ગઢહો યથા
॥ ૨૭ ॥ નદીનાં ચ યથા ગંગા તિથીનાં દ્વાદશી
તિથિઃ । તસ્યામર્ચન્તિ વિદ્વદ્ધા નારાયણમનામયમ્
॥ ૨૮ ॥ યે યજંતિ સદા ભક્ત્યા નારાયણમનામયમ્ ।
તાનર્ચયંતિ સતતં બ્રહ્માણા દેવતાગણાઃ ॥ ૨૯ ॥ નારાયણ-
પરા યે ચ હરિકીર્તનતત્પરાઃ । હરિપ્રજાગરા યે ચ કૃતા-
ર્થસ્તે કલૌ યુગે ॥ ૩૦ ॥

લક્ષ્મી કહે છે-હું તારા કરેલા એકાદશીના વ્રતથી
પ્રસન્ન થઈ છું અને નારાયણની મોકલેલી વૈકુંઠથી આવી
છું.^{૨૦} પુરુષોત્તમ માસના શુક્લ અને કૃષ્ણ પક્ષની
એકાદશી કમલા નામની કહેવાય છે. હું તેને લક્ષ્મી
આપવા આવી છું.^{૨૧} કારણ કે પ્રયાગમાં મુનિની પાસે
પુરુષોત્તમ માસની પ્રથમ પક્ષની એકાદશીનું વ્રત તે કર્યું
તેના પ્રભાવથી હું તારે વશ થઈ છું, એમાં સંશય નથી,
હે વિપ્ર ! તારા વંશમાં ઉત્તમ મનુષ્યો થશે અને તેની
ઉપર મારી કૃપા રહેશે; આ વાત સત્ય છે. બ્રાહ્મણ
કહે છે-હે દેવ ! જે આપ પ્રસન્ન થયાં હો તે વિસ્તા-
રથી મને એ વ્રત કહો,^{૨૨-૨૪} કે જેથી જગતના
હિતૈષી રાજાઓ એની કથામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. લક્ષ્મી
કહે છે-સાંભળનારને સાંભળવામાં ઉત્તમ, અત્યુત્તમ,
પવિત્ર,^{૨૫} દુઃસ્વપ્નનો નાશ કરનાર અને પુણ્યકારક એવું
આ વ્રત છે, માટે ધ્યાન રાખીને સાંભળ. જે પુરુષ આ
કથાનો પરમ શ્રદ્ધાથી એક શ્લોક વા અર્ધા શ્લોકનો
પાઠ કરે તે તત્કાલ કરોડો પાપોથી મુક્ત થાય છે. જેમ
પક્ષીઓમાં ગરુડ ઉત્તમ છે, તેમ જ માસોમાં પુરુષોત્તમ
માસ ઉત્તમ છે.^{૨૬-૨૭} જેમ નદીઓમાં ગંગા ઉત્તમ છે
તેમ તિથિઓમાં દ્વાદશી ઉત્તમ છે. તે તિથિમાં પંડિત લોકો
અગ્નિનાશી નારાયણનું પૂજન કરે છે,^{૨૮} જે પુરુષો નિરંતર
અગ્નિનાશી નારાયણનું પૂજન કરે છે, તેમને બ્રહ્માદિક
દેવતાઓ પૂજે છે.^{૨૯} જે પુરુષો નારાયણમાં પરાયણ
છે, હરિકીર્તનમાં તત્પર છે અને હરિજાગરણમાં તત્પર છે,
તેઓ કલિયુગમાં કૃતાર્થ છે.^{૩૦}

શુક્લે વા યદિ વા કૃષ્ણે ઋતૃદેકાદશીદ્વયમ્ । ગૃહસ્થાનાં
ચ પૂર્વાં તુ યતીનાહુતરા સ્મૃતા ॥ ૩૧ ॥ એકાદશી દ્વાદશી
અ રાત્રિશેષે ત્રયોદશી । વ્રતે ક્રતુશતં પુણ્યં ત્રયોદશ્યાં તુ
પારણમ્ ॥ ૩૨ ॥ એકાદશ્યાં નિરાહારઃ સ્થિત્વાડહમપરે-
ડહનિ । મોક્ષયામિ પુંહરીકાક્ષ શરણં મે મવાચ્યુત ॥ ૩૩ ॥
અહં મંત્રં સહસ્રાર્યદેવદેવસ્ય ચક્રિણઃ । ભક્તિભાવેન તુષ્ટા-
ત્મા ઓપવાસં સમર્પયેત્ ॥ ૩૪ ॥ દેવદેવસ્ય પુરતો જાગરં
નિયતો વ્રતી । ગીતૈર્વાયૈશ્વ નૃત્યૈશ્વ પુરાણપઠનાદિભિઃ ॥ ૩૫ ॥
તતઃ પ્રાતઃ સમુત્થાય દ્વાદશીદિવસે વ્રતી । સ્નાત્વા વિષ્ણુ
સમમ્યર્ચ્ય વિધિવત્પ્રયતેદ્રિયઃ ॥ ૩૬ ॥ પંચામૃતેન સંસ્નાપ્ય
એકાદશ્યાં જનાર્દનમ્ । દ્વાદશ્યાં ચ પથ સ્નાનં હરેઃ સારુ-
પ્યમસ્તૃતે ॥ ૩૭ ॥ અજ્ઞાનતિમિરાંધસ્ય વ્રતેનાનેન કેશવ ।
પ્રસીદ સુમુખો નાથ જ્ઞાનદષ્ટિપ્રદો ભવ ॥ ૩૮ ॥ एवं
વિજ્ઞાપ્ય દેવેશં દેવદેવં ચ ચક્રિણમ્ । બ્રાહ્મણાન્મોજયેત્પ-
શ્રાતેન્મયો દ્વાયાચ્છ દક્ષિણામ્ ॥ ૩૯ ॥ તતઃ સ્વચંદુભિઃ
સાર્દં નારાયણપરાયણઃ । કૃત્વા પંચમહાયજ્ઞાન્ સ્વયં
મુંજીત વાગ્યતઃ ॥ ૪૦ ॥ एवं યઃ પ્રયતઃ કુર્યાંપુણ્યમેકા-
દશીવ્રતમ્ । સ યાતિ વિષ્ણુભવનં પુનરાટ્તિદુર્લભમ્ ॥ ૪૧ ॥
હૃત્પુકત્વા કમલા તસ્મૈ પ્રસન્ના તસ્ય વંશગા । સોઽપિ
વિપ્રો ધની ભૂત્યા પિતુર્ગૃહં સમાવિશત્ ॥ ૪૨ ॥ एवं યઃ
કૃત્વતે રાજન્ કમલાવ્રતહત્તમમ્ । શૃણુયાદ્વાસરે વિવ્વોઃ
સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥ ૪૩ ॥ इति श्रीब्रह्मांडपुराणे पुरुषो-
त्तममासे कमलानामैकादशीमाहात्म्यं संपूर्णम् ।

શુક્લપક્ષ વા કૃષ્ણપક્ષ ગમે તે એકાદશી હોય, પણ
ગૃહસ્થાશ્રમીઓએ પહેલી કરવી અને યતિઓએ બીજી
કરવી.^{૩૧} સર્વોદય વખતે એકાદશી હોય, પછી દ્વાદશી
અને થોડી રાત્રિ રહે ત્યારે ત્રયોદશી લાગતી હોય તો તે
દિવસે ઉપવાસ કરવાથી સૌ યશનું પુણ્ય થાય છે એટલે
તે દિવસે ઉપવાસ કરવો અને ત્રયોદશીને દિવસે પારણું
કરવું.^{૩૨} હે પુંહરીકાક્ષ ! હે અચ્યુત ! હું એકાદશીને
દિવસે નિરાહાર રહી બીજે દિવસે ભોજન કરીશ,
આપ મારું શરણ થાઓ,^{૩૩} એ મંત્રનું, નારાયણની પાસે
ઉચ્ચારણ કરી, ભક્તિપૂર્વક પ્રસન્ન મનથી ઉપવાસ
કરવો.^{૩૪} રાત્રિમાં નારાયણની પાસે ગીત ગાવાં, વાળં
વગાડવાં, નૃત્ય કરાવવું, પુરાણનો પાઠ વગેરે કરવો અને
નિયમથી જાગરણ કરવું.^{૩૫} બારસને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં
ઉઠી સ્નાન કરી, ઈંદ્રિયોને નિયમમાં રાખી નારાયણની
પૂજા કરવી.^{૩૬} જે પુરુષ એકાદશીને દિવસે નારાયણને
પંચામૃતવડે સ્નાન કરાવી, દ્વાદશીને દિવસે દૂધથી સ્નાન
કરાવે, તેનું નારાયણના જેવું સ્વરૂપ થાય છે.^{૩૭} હે
કેશવ ! આ વ્રતથી આપ પ્રસન્ન થાઓ, અને હે નાથ !
હું કે જે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી આંધળો છું તેને જ્ઞાન-
રૂપી નેત્ર આપો,^{૩૮} એ પ્રભાણે નારાયણની વિચાપના
કરી, બ્રાહ્મણોને જમાડી, તેઓને દક્ષિણ આપવી.^{૩૯}

પછી નારાયણમાં પરાયણ થઈ પંચમન કરી વાણીને નિયમમાં રાખી સર્ગાસંબંધીઓ સાથે પોતે બોળન કરવું.^{૪૦} એવી રીતે નિયમથી જે એકાદશીનું વ્રત કરે છે તે વૈકુંઠમાં જાય છે અને પાછો આવતો નથી (અર્થાત્ તેને જન્મ લેવો પડતો નથી).^{૪૧} એટલું કહી પ્રસન્ન થયેલી લક્ષ્મી એ બ્રાહ્મણના વંશપરંપરા ચાલી, અને તે બ્રાહ્મણ પણ ધનવાન થઇને પિતાને ઘેર ગયો.^{૪૨} હે રાજન! જે પુરુષ આ ઉત્તમ કમલા એકાદશીનું વ્રત કરે છે અથવા એકાદશીને દિવસે કથા સાંભળે છે તે સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે.^{૪૩} આ પ્રમાણે કમલા એકાદશીનું માહાત્મ્ય બ્રહ્મપુરાણમાં કહેલું છે.

૮ અવળ એકાદશીનો નિર્ણય

માત્રપદે અવળેકાદશ્યાં મધ્યાહ્ને વામનાચતારઃ । અવ-
ળયુક્તશુક્રેકાદશ્યકામે તુ દશમીવિદ્યાપિ અવળયુતા
પ્રાજ્ઞા ॥ તથાચ મદનરસે વક્ષિપુરાણે-દશમ્યેકાદશી યત્ર
સા નોપોપ્યા અવેતિપિઃ । અવળેન તુ સંયુક્તા સોપોપ્યા
સર્વકામદા ॥

બાદપદ માસમાં અવળ નક્ષત્રના ચોગવાળી શુદ્ધિ એકાદશીને દિવસે મધ્યાહ્ન વખતે વામનનો અવતાર થયેલો છે. જે શુદ્ધ એકાદશી અવળ નક્ષત્રના ચોગવાળી ન મળતી હોય અને દશમીવિદ્યા એકાદશી અવળ નક્ષત્રના ચોગવાળી મળતી હોય તો તે દિવસે વ્રત કરવું એમ મદન-રત્નમાં અગ્નિ પુરાણનું વચન છે, -‘દશમીવિદ્યા એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો નહીં; પરંતુ જે તે અવળ નક્ષત્રના ચોગવાળી હોય તો તે જ દિવસે ઉપવાસ કરવો, કારણ કે તે સર્વ કામનાને પૂરનારી છે.’

૯ કાર્તિક શુકલૈકાદશીમાં પ્રબોધાત્સવ-વિધિ

અથ કાર્તિકશુકલૈકાદશ્યાં પ્રબોધવિધિઃ દેસાદૌ બ્રાહ્મે-
પ્રકાદશ્યાં તુ શુક્લાયાં કાર્તિકે માસિ કેશવમ્ । પ્રથમં
બોધયેત્રાત્રૌ બ્રહ્મભક્તિસમન્વિતઃ ॥ ૧ ॥ વૃત્યૈર્ગતૈસ્તથા
વેદૈર્કૃત્યઃસામર્મગલૈઃ । વીળાપળવશબ્દૈશ્વ પુરાણઅવળેન
ચ ॥ ૨ ॥ વાસંદેવકથામિશ્વ સ્તોત્રૈરન્યૈશ્વ વૈળવૈઃ । સુમા-
પિતૈરિદ્રજાલૈર્મુરિશોભામિરેવ ચ ॥ ૩ ॥ પુલ્પૈર્પૃષ્ઠૈશ્વ નૈવે-
યૈર્દીપદૈઃસુશોભનૈઃ । હોમૈર્મૈષ્ઠ્યૈરપુષ્પૈશ્વ કનૈઃ શર્કરપાયસૈઃ
॥ ૪ ॥ હ્રસ્વોર્વિકારૈર્મધુરદાંબાધોદ્રૈઃ સદાકૃષિઃ । કુટેરકસ્ય
મંજવાં માલત્યા કમલેન ચ । (કુટેરકઃ પર્ણાશઃ । કુળ્ળ-
તુલતીતિ કેચિત્) ॥ ૫ ॥ હતામ્યાં ચેતરકામ્યાં ચંદના-
મ્યાં ચ સર્વદા । કુંકુમાલ્પકામ્યાં ચ વત્સલૈઃ સંકંકનૈઃ
॥ ૬ ॥ તથા વાનાવિષૈઃ પુલ્પૈર્દૈર્ધૌરકયાદૈઃ । વિકેત્રા
પ્રથમલોઽમિહિતં મૂર્ધ્યં કૃત્વા ક્રિયમાણઃ કયો વીરકયઃ

॥ ૭ ॥ તસ્યાં રાત્ર્યાં વ્યતીતાયાં દ્વાદશ્યામરુણોદયે ।
આદૌ વૃત્તેન્નૈશ્વળેન મધુના સ્નાપયન્તતઃ ॥ ૮ ॥ દધ્ના ક્ષીરેણ
ચ તથા પંચગવ્યેન શાન્નચિત્ । ઉદ્ધર્તૃર્ન માષચૂર્ણં મધુરામ-
લકાનિ ચ ॥ ૯ ॥ સર્વપાશ પ્રિયંગુશ્ચ માતુલિગરસસ્તથા ।
સર્વૌષધ્યઃ સર્વગંધાઃ સર્વબીજાનિ કાંચનમ્ ॥ ૧૦ ॥
મંગલાનિ યથાકામં રત્નાનિ ચ કુશોરકમ્ । एवं સંશોધ્ય
દેવેશં વૃથાદ્રોરોચનં શુભમ્ ॥ ૧૧ ॥ તતસ્તુ કલશાન્સ્થાપ્ય
યથાપ્રાપ્તાંસ્વલંકૃતાન્ । જાતીપલ્લવસંયુક્તાન્ સફલાંશ્ચ
સર્કાંચનાન્ ॥ ૧૨ ॥ પુષ્પવાહ્યેવદશબ્દેન વીળાવેશુરવેળેન ચ ।
एवं संस्थाप्य गोविंदं स्वच्छिप्तं स्वलंकृतम् ॥ ૧૩ ॥
હવાસતં તુ સંપૂજ્ય સુમનોભિઃ સંકુંઠમૈઃ । ધૂપૈર્દીપૈર્મનો-
જૈશ્વ પાયસેન ચ મૂરિણા ॥ ૧૪ ॥ હવિષ્યૈશ્વશાન્નવાનૈશ્વ
હોમૈઃ પુલ્પૈઃ સદક્ષિણૈઃ । વાસોભિર્મૈષ્ઠ્યૈરન્યૈર્ગોભિરશ્વ-
ર્મનોજવૈઃ ॥ ૧૫ ॥ બ્રાહ્મણાઃ પૂજનીયાશ્ચ વિળ્ળોરીશ્વશ્ચ
મૂર્તયઃ । યતુ શિષ્ટાશ્ચૃતં પશ્ચાદ્ગોક્તયં બ્રાહ્મણૈઃ સહ ॥ ૧૬ ॥
इति प्रबोधोत्सवविधिः ॥

હેમાદ્રિમાં બ્રહ્મપુરાણના વચનથી જણાવ્યું છે કે, -
પોટેલા નારાયણને કાર્તિક શુદ્ધિ એકાદશીને દિવસે,
રાત્રિમાં, શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી જગાડવા. તેને માટે
તૃલ્ય કરાવવું, ગીત ગાવાં, ઋગ્, યજુ અને સામવેદનો
પાઠ કરવો. વીણા અને ઢોલ વગડાવવાં, પુરાણ વંચા-
વવાં,^૧ વાસુદેવની કથા વંચાવવી, બીજાં પણ વિષ્ણુનાં
સ્તોત્રોનો પાઠ કરવો, સુંદર બાષણો કરવાં, ઈદ્રબલ કરા-
વવું, મોરી સભા કરવી,^૨ ધૂપ, દીપમાળ અને નૈવેદ્ય
કરવાં, હોમ કરવો, લાકડા, પૂડલા, ફૂલ, સાકર, ફૂલપાક,^૩
મધુરપદાર્થો, ગોળ, દ્રાક્ષ, મધ અને દાડિમ ધરવાં.
કૃષ્ણ તુલસીનાં માંજર, માલતીનાં પુષ્પ અને કમલ
ચડાવવાં,^૪ લાલ અને ઘોળું ચંદન ચર્ચવું. કુંકુમ, અળતો,
લાલ સૂતવાળાં કંકણ અને મોઢે માગેલા દામ આપી
લાવેલાં નાના પ્રકારનાં પુષ્પોાવડે પૂજા કરવી.^{૫-૭} એ
રાત્રિ જાય અને બારશને દિને અરુણોદય થાય તારે
પ્રથમ ફૂલ, દહીં, ઘી, મધ અને સાકર એ પંચાશૃત તથા
પંચગવ્યવડે સ્નાન કરાવી, અડદનો લોટ, મધુર આમ-
ળાં, સરસવ, કાંગ, માતુલિંગનો રસ, સર્વૌષધિ, સર્વ
ગંધ, સર્વ બીજ, સુવર્ણ,^{૮-૧૦} યથેચ્છ મંગલ રત્ન અને
દર્ભનું જલ એવી રીતે કાકારજનું શોધન કરી સુંદર
ગોરોચન લગાડવું.^{૧૧} પછી શોભાવેલા, બુદ્ધનાં પાંદડા-
વાળા, ફળવાળા અને સોનાવાળા મળે તેટલા ધડા
રાખી પુષ્પવાહરાચન શબ્દો અને વીણા તથા વાંસળીના
શબ્દો સાથે નારાયણને સ્નાન કરાવવું.^{૧૨-૧૭} પછી
ચંદન ચર્ચાં કપડાં અને અલંકાર પહેરાવવાં. પછી
કેસર, પુષ્પ, ધૂપ, દીપોાવડે પૂજા કરી ફૂલપાક અને
હવિષ્યામનું નૈવેદ્ય ધરવું.^{૧૪} હોમ કરવો; પુષ્પ, દક્ષિણા,
વસ્ત્ર, અલંકાર, ગાય અને મન જેવા વેગવાળા ઘોડા

આપી બ્રાહ્મણેને પ્રસન્ન કરવા, કારણ કે બ્રાહ્મણે વિષ્ણુની પ્રિય ભૂતિ છે.^{૧૫} ત્યાર પછી યજ્ઞ કરતાં બચેલું અન્નરૂપી અમૃત બ્રાહ્મણેને જમાડવું અને પોતે જમવું. એવી રીતે નારાયણને જમાડવાનો પ્રકાર કહ્યો છે.^{૧૬}

૧૦ ભીષ્મપંચકવ્રત

અથ કાર્તિકશુક્લેકાદશ્યાં ભીષ્મપંચકવ્રતં હેમાદ્રી નાર-
વીર્યે ॥ નારદ ઉવાચ—યદેતદ્ધર્મં પુણ્યં વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ ।
કર્ત્ત્વ્યં કાર્તિકે માસિ પ્રયત્નાદ્ભીષ્મપંચકમ્ ॥ ૧ ॥ વિધાનં
તસ્ય વિસ્તરં ફલં चापि ततो वरम् । કથયસ્વ પ્રસાદેન
સુનીતં હિતકામ્યયા ॥ ૨ ॥ બ્રહ્મોવાચ—પ્રવક્ષ્યામિ મહા-
પુણ્યં વ્રતં વ્રતવિદો વર ॥ ભીષ્મેઘૈશ્વ ચ સંપ્રાપ્તં વ્રતં પંચદિ-
નાત્મકમ્ ॥ ૩ ॥ સકાશાદ્વાહ્યદેવસ્ય તેનોકં ભીષ્મપંચ-
કમ્ । વ્રતસ્યાસ્ય ગુણાન્વક્તું કઃ શક્તઃ કેશવાદૃતે ॥ ૪ ॥
વ્રતં ચૈતન્મહાપુણ્યં મહાપાતકનાશનમ્ । અતો વરં પ્રયત્નેન
કર્ત્ત્વ્યં ભીષ્મપંચકમ્ ॥ ૫ ॥

કાર્તિક શુદ્ધ એકાદશીને દિવસે ભીષ્મપંચક વ્રત આવે છે. તે માટે હેમાદ્રિમાં નારદીયપુરાણનું વચન છે. નારદ કહે છે—હે બ્રહ્મા ! કાર્તિક માસમાં કરવા યોગ્ય જે આ ભીષ્મપંચક વ્રત છે તે અચ્છેલ, પુણ્યકારક છે અને સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ છે.^૧ માટે કૃપા કરી વિસ્તારથી તેનું વિધાન અને ફળ કહ્યો, કે જેથી મુનિ લોકોનું હિત થાય.^૨ બ્રહ્મા કહે છે—હે વ્રત બાળુનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! મહાપુણ્યકારક ભીષ્મપંચક નામનું વ્રત કહ્યું છે તે સાંભળ. આ વ્રત શ્રીકૃષ્ણે ભીષ્મપિતામહેને કહ્યું છે. એ વ્રત પાંચ દિવસ સંધી કરવાનું છે માટે ભીષ્મપંચક એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયું છે.^૩ આ વ્રતના ચુલુ નારાયણ વિના બીજું કાણુ કહી શકે ? અર્થાત્ કાઈ પણ નહિ.^૪ આ વ્રત મહાપુણ્યકારક અને મહાપાપનો નાશ કરનાર છે માટે શ્રમ લઈને પણ આ વ્રત કરવું.^૫

સનત્કુમારસંહિતાયામ્—વાલ્મીકિયા જ્ઞુઃ—કાર્તિકસ્યા-
મલે પહે સ્નાત્વા સમ્યગ્યતવ્રતઃ । એકાદશ્યાં તુ ગૃહીયાદવ્રતં
પંચદિનાત્મકમ્ ॥ ૬ ॥ શરપંજરસુત્રેન ભીષ્મેણ તુ મહા-
ત્મના । રાજધર્મા દાનધર્મા મોક્ષધર્માસ્તતઃ પરમ્ ॥ ૭ ॥
કથિતાઃ પાંડુદાવાદૈઃ કૃષ્ણેનાપિ શ્રુતાસ્તદા । તતઃ પ્રીતેન
મનસા વાસુદેવેન ભષિતમ્ ॥ ૮ ॥ ધન્યધન્યોડસિ ભીષ્મ ત્વં
ધર્માઃ સંભાવિતાસ્ત્વયા । એકાદશ્યાં કાર્તિકસ્ય યાચિતં ચ
જલં ત્વયા ॥ ૯ ॥ અર્જુનેન સમાનીતં ગાર્ગી બાણસ્ય વેગતઃ ।
તુદ્યાનિ તવ ગાત્રાણિ તસ્માદેવ દિનાદિહ ॥ ૧૦ ॥ પૂર્ણાંતં
સર્વલોકાસ્તાં તર્પયંત્વધર્મદાનતઃ । તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન મમ
સંતુષ્ટિકારકમ્ ॥ ૧૧ ॥ એતદ્વ્રતં પ્રકુર્વૈતુ ભીષ્મપંચકસં-
જિતમ્ । કાર્તિકસ્યં વ્રતં કૃત્વા ન કુર્યાંદ્ભીષ્મપંચકમ્
॥ ૧૨ ॥ કાર્તિકસ્ય વ્રતં સર્વે હયા તસ્ય ભવિષ્યતિ ।

અશક્યએવ્રો મૃયાદસમર્પથ કાર્તિકે ॥ ૧૩ ॥ ભીષ્મસ્ય
પંચકં કૃત્વા કાર્તિકસ્ય ફલં લભેત્ । સત્યવ્રતાય શુચયે
ગાંગેયાય મહાત્મને ॥ ૧૪ ॥ મીષ્માયૈતદ્દામ્યધર્મમાજન્મ-
બ્રહ્મચારિણે । સમ્યેનાનેન મન્ત્રેણ તર્પણં સાર્વર્ણિકમ્
॥ ૧૫ ॥ વ્રતાંગસ્વાત્પૂર્ણિમાયાં પ્રદેયઃ પાપપૂરુષઃ ।
અપુત્રેણ પ્રકર્ત્ત્વ્યં સર્વથા ભીષ્મપંચકમ્ ॥ ૧૬ ॥ યત્પુ-
ત્રાર્થી વ્રતં કુર્યાત્સજ્જીવો ભીષ્મપંચકમ્ । તે દત્તવા પાપ-
પુરુષં વર્ષમધ્યે સ્તત્ લભેત્ ॥ ૧૭ ॥ અવશ્યમેવ કર્ત્ત્વ્યં
તસ્માદ્ભીષ્મસ્ય પંચકમ્ । વિષ્ણુપ્રીતિકર્ત્ત્વં પ્રોકં મયા ભીષ્મસ્ય
પંચકમ્ ॥ ૧૮ ॥ અથૈવ હિ પ્રકર્ત્ત્વ્યઃ પ્રબોધસ્તુ હરેઃ લગ ।
હતઃ શંખાદ્ધરો દૈત્યો નભસઃ શુક્લપંચક ॥ ૧૯ ॥ એકાદશ્યાં
તતો વિષ્ણુશ્ચાતુર્માસ્યે પ્રસુત્તવાન્ । ક્ષીરોદયો જામ્બવોઽસાદે-
કાદશ્યાં તુ કાર્તિકે ॥ ૨૦ ॥ અતઃ પ્રબોધનં કાર્યમેકાદશ્યાં
તુ વૈષ્ણવૈઃ । ઉત્તિથોત્તિથ શંભલ ઉત્તિથાં મોષિચારક । કૂર્મ-
રૂપધરોત્તિથ ત્રૈલોક્યે મંગલં કુરુ ॥ ૨૧ ॥ ઉત્તિથોત્તિથ
વારાહ શ્વેદ્ધૃતવર્ધર । હિરણ્યાશ્વપ્રાણચાર્તિત્રૈલોક્યે મંગલં
કુરુ ॥ ૨૨ ॥ હિરણ્યકશિપુઃ ત્વં પ્રન્દારાનંદશાયક ।
લક્ષ્મીપતે સહ્યોત્તિથ ત્રૈલોક્યે મંગલં કુરુ ॥ ૨૩ ॥ ઉત્તિથ
બલિદર્પણ દેવેન્દ્રપદદાયક । ઉત્તિથાવિતિપુત્ર ત્વં ત્રૈલોક્યે
મંગલં કુરુ ॥ ૨૪ ॥ ઉત્તિથ હૈહયાધીસસમસ્તકુલનાશન ।
રેણુકાજ્ઞ ધ્વમુત્તિથ ત્રૈલોક્યે મંગલં કુરુ ॥ ૨૫ ॥ ઉત્તિથ
રશ્મીદલન અયોધ્યાસ્વર્ગદાયક । સમુદ્રસેતુકર્ત્ત્વસ્ત્વં ત્રૈલોક્યે
મંગલં કુરુ ॥ ૨૬ ॥ ઉત્તિથ કંસહરણ મદ્ધૂર્ણિતલોચન ।
ઉત્તિથ હલપાણે ત્વં ત્રૈલોક્યે મંગલં કુરુ ॥ ૨૭ ॥ ઉત્તિથ
ત્વં ગયાવાસિસ્થકલૌકિકદૃતક । ઉત્તિથ પદ્માસનગ
ત્રૈલોક્યે મંગલં કુરુ ॥ ૨૮ ॥ ઉત્તિથ મ્લેચ્છનિવહસ્વજ્ઞસં-
હારકારક । અશ્વઘાહ યુગાંતે ત્વં ત્રૈલોક્યે મંગલં કુરુ
॥ ૨૯ ॥ ઉત્તિથોત્તિથ ગોવિંદ ઉત્તિથ ગદ્ગદ્ધ્વજ । ઉત્તિથ
કમલકાંત ત્રૈલોક્યે મંગલં કુરુ ॥ ૩૦ ॥

સનત્કુમાર સંહિતામાં વાલ્મીકિએ કહે છે કે—કાર્તિક
શુદ્ધ એકાદશીને દિવસે વિધિથી સ્નાન કરી, પાંચ
દિવસનું જે ભીષ્મપંચક વ્રત છે, તેનો આરંભ કરવો.^૧
બાળુના પાંજરામાં સુતેલા મહાત્મા ભીષ્મપિતામહે,
રાજના ધર્મો, દાનના ધર્મો, અને મોક્ષના ધર્મો કહ્યા^૨
તે શ્રીકૃષ્ણે અને પાંડવોએ સાંભળ્યા હતા. પછી શ્રીકૃષ્ણે
પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે,^૩ હે ભીષ્મ ! તમને ધન્ય છે, ધન્ય
છે, કે જે તમે ધર્મો સંભળાવ્યા. કાર્તિક શુદ્ધ એકાદ-
શીને દિવસે તમે જ્યાં જાવું^૪ ને અર્જુને બાળુના
વેગથી ગંગાજલ લાવી આપ્યું ને તેથી તમારા શરીરને
શાંતિ થઈ^૫ માટે આ જગતમાં આ એકાદશીથી
આરંભી પૂર્ણિમા સંધી સધળા લોકો અર્થ આપી તમને
પ્રસન્ન કરશે.^૬ સધળા લોકોએ શ્રમ લઈને પણ મને
સંતોષ આપનાર આ ભીષ્મપંચક વ્રત કરવું.^૭ જે
માણુસ, કાર્તિક માસનું વ્રત કરીને ભીષ્મપંચક વ્રત નથી

કરતો, તેનું કાર્તિક માસનું કરેલું સધળું વ્રત નિષ્ફળ
જાય છે.^{૧૭} જે કાર્તિક માસમાં વ્રત કરવાની શક્તિ ન
હોય તો કેવલ ભીષ્મપંચક્ર વ્રત કરવું, તેથી કાર્તિક
માસના (સર્વ) વ્રતનું ફલ મળે છે.^{૧૪} બ્રાહ્મણ વગેરે
સધળા વર્ણોએ સત્ય કરીને, 'સત્ય વ્રતવાળા, પરિત્ર
ગંગાના પુત્ર, મહાત્મા અને જન્મશીજ બ્રહ્મચારી એવા
ભીષ્મપિતામહને આ અર્ધ આપું છું,' એ મંત્રવડે
તર્પણ કરવું.^{૧૫} એ વ્રતમાં પાપપુરુષનું દાન કરવું, જેને
પુત્ર ન હોય તેણે ભીષ્મપંચક્રમત અવશ્ય કરવું.^{૧૬} જે
માણસ પુત્રની ઇચ્છાથી ભીષ્મપંચક્રમત કરે છે અને પાપ
પુરુષનું દાન કરે, તેને એક વર્ષની અંદર પુત્ર થાય છે.^{૧૭}
આ મેં કહેલું ભીષ્મપંચક્રમત વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરે છે માટે
એ વ્રત અવશ્ય કરવું જોઈએ.^{૧૮} કાર્તિક શુદ્ધ એકાદશીને
દિવસે હરિને જગાડવા. આપાઠ શુદ્ધિમાં શંખાસુરને મારી
એકાદશીને દિવસે વિષ્ણુ ક્ષીરસમુદ્રમાં પોટે છે,^{૧૯} અને
ચાર માસ થયા પછી પાછા કાર્તિક માસમાં ઉઠે છે.^{૨૦}
એટલા માટે વૈષ્ણવોએ એકાદશીને દિવસે નારાયણને
જગાડવા, તેના મંત્રો—'હે શંખાસુરને હણનાર ! ઉઠા. હે
સમુદ્રમાં વિચરનાર ! ઉઠા. હે કાચખાનાં રૂપને ધારણ
કરનાર ! ઉઠા, અને ત્રણ લોકનું કલ્યાણ કરો.^{૨૧} હે
વરાહ ! હે દાઢવડે પૃથ્વીને ધારણ કરનાર ! હે હિરણ્ય-
ક્ષને હણનાર ! ઉઠા અને ત્રણ લોકનું મંગલ કરો.^{૨૨}
હે હિરણ્યકશિપુને હણનાર ! હે પ્રહ્લાદને આનંદ આપ-
નાર ! હે લક્ષ્મીપતે ! ઉઠા અને ત્રણ લોકનું મંગલ
કરો.^{૨૩} હે અક્ષિરાજના ગર્વને હણનાર ! હે ઈન્દ્રને ઈન્દ્રાસન
આપનાર ! ઉઠા. હે વામન ! આપ ઉઠા અને ત્રણ
લોકનું મંગલ કરો.^{૨૪} હે કાર્તીકીય રાજાના કુલનો નાથ
કરનાર ! ઉઠા. હે રણકાને મારનાર પરશુરામ ! ઉઠા
અને ત્રણ લોકનું મંગલ કરો.^{૨૫} હે રાક્ષસોને મારનાર !
હે અયોધ્યાને સ્વર્ગમાં લઈ જનાર ! હે સમુદ્રમાં પાજ
ખાંધનાર રામ ! ઉઠા અને ત્રણ લોકનું કલ્યાણ કરો.^{૨૬}
હે કંસને હણનાર ! હે મદવડે ગંધલ નેત્રવાળા !
હે બલદેવ ! ઉઠા અને ત્રણ લોકનું કલ્યાણ કરો.^{૨૭} હે
ગયામાં વાસ કરનાર ! હે લૌકિક આચરણને તજનાર !
હે જગદીશ ! ઉઠા અને ત્રણ લોકનું કલ્યાણ કરો.^{૨૮}
હે ખડ્ગવડે સ્થિરચેતના સંહાર કરનાર ! હે અશ્વત્થા
(ધોડેસ્વાર) ! આપ ઉઠા અને ત્રણ લોકનું કલ્યાણ
કરો.^{૨૯} હે ગોવિંદ ! ઉઠા ઉઠા. હે ગરુડપત્રજ ! ઉઠા.
હે લક્ષ્મીપતે ! ઉઠા અને ત્રણ લોકનું મંગલ કરો.^{૩૦}

હરણ્યકલા શંકભેર્યાદિ પ્રાતઃકાલે તુ વાદયેત્ । વીળાવે-
જશ્વદંભાદિગીતનૃત્યાદિ કારયેત્ ॥ ૩૧ ॥ રથાપયિત્વા
દેવેશં પૂજાં તત્ત્વ વિચાર્ય ચ । સાર્યકાલે પ્રકર્તવ્યસ્તુલસ્યુ-
દ્વાહનો વિધિઃ ॥ ૩૨ ॥ અવશ્યમેવ કર્તવ્યઃ પ્રતિવર્ષે તુ
વૈજ્ઞવેઃ । વિધિં તસ્ય પ્રવક્ષ્યામિ યથા સાંગા ક્રિયા એવે

॥ ૩૨ ॥ વિષ્ણોસ્તુ પ્રતિમાં કુર્યાંત્પલસ્ય સ્વર્ણજાં શુભામ ।
તદર્થાર્થે તુલસ્યાસ્તુ યથાશક્ત્યા પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૩૪ ॥ પ્રાણ-
પ્રતિષ્ઠાં કુર્યાંતુ તુલસીવિષ્ણુરૂપયોઃ । તત્ત્વ સ્થાપયેદેવ
પૂર્વોક્તેશ્વ સ્તવાદિભિઃ ॥ ૩૬ ॥ ઉપચારૈઃ ચોદશભિઃ પુરુ-
ષસુકેન પૂજયેત્ । દેશકાલૌ તતઃ સ્મૃત્વા ગણેશં તન્ન પૂજ-
યેત્ ॥ ૩૬ ॥ પુણ્યાદં વાચયિત્વાડ્ય નાદીશ્રાદ્ધં સમાચરેત્ ।
વેદવાચ્યાદિનિર્વૌષૈર્વિષ્ણુમૂર્તિં સમાનયેત્ ॥ ૩૭ ॥ તુલસ્યા
નિકટે સા તુ સ્થાપ્યા ચાંતરિતા પટૈઃ । આગચ્છ ભગવ-
ન્દેવ અર્ચયિષ્યામિ કેશવ ॥ ૩૮ ॥ તુભ્યં દદામિ તુલસીં
સર્વકામપ્રદો ભવ । દયાન્નિવારમર્ચ્યં ચ પાર્યં વિદ્યરમેવ ચ
॥ ૩૯ ॥ તત્ત્વશાસ્ત્રમનીયં ચ ત્રિકલ્પવા પ્રદાપયેત્ । તતો
દધિ વૃત્તં શૌરદં કાંસ્યાપાત્રપટ્ટીકૃતમ્ ॥ ૪૦ ॥ મધુપર્ક
ગૃહાણ ત્વં વાસદેવ નમોઽસ્તુ તે । તતો યે સ્વકુલાચારાઃ
કર્તવ્યા વિષ્ણુતુષ્ટયે ॥ ૪૧ ॥ હરિદ્રલેપનાભ્યંગકાર્યં સર્વં
વિધાય ચ । ગોધૂલિસમયે પૂજ્યૌ તુલસીકેશવૌ પુનઃ
॥ ૪૨ ॥ પ્રથક્ કૃપ્યક્ તતઃ કાર્યૌ સંચલૌ મંગલં પટેત્ ।
ઈર્ષદૃષ્ટે ભાસ્કરે તુ સંકલ્પં તુ સમાચરેત્ ॥ ૪૩ ॥ સ્વગો-
ત્રપ્રવરાહલ્પવા તથા ત્રિપુરુષાદિકમ્ । અનાદિમધ્યનિધન
ત્રૈલોક્યપ્રતિપાલક ॥ ૪૪ ॥ દ્વામં ગૃહાણ તુલસીં ત્રિવા-
હવિધિનેશ્વર । પાર્વતીવીજસંપ્રીતં દંદાભસ્મનિ સંસ્થિપતામ
॥ ૪૫ ॥ અનાદિમધ્યનિધનં વલ્લભં તં દદામ્યહમ્ । પયો-
ઘટૈશ્ચ સેવાભિઃ કન્યાવદ્ધર્ષિતા મયા ॥ ૪૬ ॥ રત્નપ્રિયં
તુલસીં તુભ્યં દાસ્યામિ ત્વં ગૃહાણ મોઃ । एवं દશ્વા તુ
તુલસીં પથાત્તૌ પૂજયેત્તતઃ ॥ ૪૭ ॥

એટલું કહી પ્રાતઃકાળમાં શંખ, ટોલ, વીણા, વાંસળી
અને મૃદંગ વગેરે વાગ્નં વગડાવવાં, અને નૃત્ય કરાવવું.^{૩૧}
પછી નારાયણને ઉઠાડી તેની પૂજા કરી, સાર્યકાળે
તુલસીવિવાહ કરવો.^{૩૨} આ તુલસીવિવાહ વૈષ્ણવોએ
વર્ષોર્વર્ષ અવશ્ય કરવો. તેના પ્રકાર કહ્યું છે, કે જેથી
ક્રિયા પૂર્ણ થાય.^{૩૩} પલ, અર્ધો પલ અથવા પા પલ
સોનાની, શક્તિ પ્રમાણે, વિષ્ણુની મૂર્તિ કરાવવી.^{૩૪}
પછી તુલસી અને વિષ્ણુની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવી. પછી
ઉપર કહેલાં સ્તોત્ર વગેરેથી નારાયણને ઉઠાડવા.^{૩૫}
પુરુષસૂક્ત બાળી શોડશપચારવડે પૂજા કરવી. કપડાંવડે
ઢાંકેલી નારાયણની મૂર્તિ, તુલસી પાસે ખેસાડવી. તે
પછી દેશકાળનું સ્મરણ કરી ગણપતિનું પૂજન કરવું.^{૩૬}
પુરુષાહવાચન કરવું; નાદિશ્રાદ્ધ કરવું; વાગ્નં વગડાવવાં;
વેદાભ્યાસ કરાવવો, અને વિષ્ણુની મૂર્તિ લઈ આવવી.^{૩૭}
તુલસીની પાસે તેને સ્થાપી વચ્ચે અંતરપટ રાખવું.
ત્યાર પછી, 'હે દેવ ! હે કેશવ ! આપ પધારો, આપની
સાથે હું તુલસીનો વિવાહ કરીશ, તેથી મારી સધળી
કામના પૂર્ણ કરો.' એ મંત્ર બાળી અર્ધ, પાદ અને
આસન આપવું.^{૩૮-૩૯} ત્રણ વખત મંત્ર બાળી
આચમન આપવું. પછી 'હે વાસુદેવ ! આપને કાંસના

સંપુટમાં દહીં, ઘી અને મધનો મધુપર્ક આપું છું અને નમસ્કાર કરું છું,' એ મંત્ર લખી મધુપર્ક આપવો. પછી વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરવામાટે પોતાના કુલની રીતિ પ્રમાણે ક્રિયા કરવી. ૪૦-૪૧ સધળી ક્રિયા પૂર્ણ થયા પછી નારાયણના શરીરપર હળદર લગાડવી. ગોધૂલિ (સૂર્યાસ્ત સમય) સમયમાં તુલસી અને વિષ્ણુની જૂદી જૂદી પૂજા કરવી. ૪૨ બંનેને સામસામાં બેસાડી મંગલ પાઠ કરવો. થોડો સૂર્ય દેખાતો હોય ત્યારે સંકલ્પ કરવો. ૪૩ ત્રણ પુરુષ સૂધી ગોત્ર અને પ્રવરનું ઉચ્ચારણ કરી, 'હે આદિ, મધ્ય અને અંતરહિત ! હે ત્રણ લોકનું પાલન કરનાર ! હે ઈશ્વર ! વિલાહવિધિથી આ તુલસીનું અહણ્ય કરો. ૪૪ હે દેવ ! આપની પ્રિયા તુલસી, જે પાર્વતીના બીજથી ઉત્પન્ન થયેલી છે, ઇન્દ્રાની ભરમમાં રહેલી છે અને આદિ, મધ્ય અને અંતરહિત છે તે હું આપને આપું છું. ૪૫ હે દેવ ! મેં આ તુલસીને ધડાથી જલ પાઈ કન્યાની પેઠે મોટી કરેલી છે. તે આપની પ્રિયા આપને આપું છું તે અહણ્ય કરો. ૪૬ એ મંત્રોત્તરે તુલસી નારાયણને આપી બંનેની પૂજા કરવી, ને કાર્તિકના વ્રતની સિદ્ધિમાટે રાત્રે જાગરણ કરવું. ૪૭

રાત્રી જાગરણ કુર્યાંકાર્તિકવ્રતસિદ્ધયે ॥ ચાલસિલ્પા ક્તુઃ-તતઃ પ્રમાતસમયે તુલસીં વિષ્ણમર્ચયેત્ ॥ ૪૮ ॥ વહ્નિસંસ્થાપનં કૃત્વા દ્વાદશાક્ષરવિષયા । પાયસાઞ્જ્યશ્નૌદ-તિલ્લેદ્દુનેદ્દોત્તરં શતમ્ ॥ ૪૯ ॥ તતઃ સ્વિષ્ટકૃતં દ્રુત્વા દયા-ત્પૂર્ણાદ્રુતિં તતઃ । આચાર્યં ચ સમમ્યચ્ચ હોમશોષં સમાપ-યેત્ ॥ ૫૦ ॥ ચતુરો વાર્ષિકાન્માસાન્નિયમો યસ્ય યઃ કૃતઃ । કથયિત્વા દ્વિજેભ્યસ્તં તથાઞ્જ્યસ્પરિપૂજયેત્ ॥ ૫૧ ॥ હૃદ્યં વ્રતં મયા દેવ કૃતં પ્રીત્યૈ તવ પ્રભો । ન્યૂનં સંપૂર્ણતાં યાતુ સ્વત્પ્રસાદાઞ્જનાર્વનં ॥ ૫૨ ॥ રેવતીતુર્યચરણે દ્વાદશીસંયુતે નરઃ । ન કુર્યાંત્પાર્ણં કર્તુન્વ્રતં નિષ્ફલતાં વ્રજેત્ ॥ ૫૩ ॥ તતો યેર્ષાં પદાર્થાનાં વર્જનં તુ કૃતં ભવેત્ । ચાતુર્માસ્યેઽય વા ચોર્જે બ્રાહ્મણેભ્યઃ સમર્પયેત્ ॥ ૫૪ ॥ તતઃ સર્વે સમમ્ની-યાત્ યથસ્પર્કં વ્રતે સ્થિતઃ । દમ્પતીભ્યાં સદૈવાશ્ચ મોક્ષ્યં વા દ્વિજૈઃ સહ ॥ ૫૫ ॥ તતો મુક્ત્યુત્તરં યાનિ ગલિતાનિ દશાનિ ચ । તુલસ્યાસ્તાનિ મુક્ત્યા તુ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥ ૫૬ ॥ મોજનાનન્તરં વિષ્ણોરર્પિતં તુલસીદલમ્ । તદ્ભ-ક્ષણાત્પાપમુક્તિશ્ચાંદ્રાયણશતાધિકા ॥ ૫૭ ॥ દ્વિચુલ્લં તથા ધાર્મિકલં ચ બરીફલમ્ । મુક્ત્વા તુ મોજનસ્વાતે તસ્યો-ચ્છિદ્રં વિનશ્યતિ ॥ ૫૮ ॥ યપુ ત્રિપુ ન મુક્તં ચેદેકૈકમપિ યેન તુ । જ્યેષ્ઠાચ્છિદ્ર આવર્ષે નરોઽસૌ નાત્ર સંશયઃ ॥ ૫૯ ॥ તતઃ સાર્ય પુનઃ પૂજ્યાવિશુદ્ધૈઃ અ મન્થિતૌ । તુલસીવાસુદેવૌ ચ કૃતકૃત્યો ભવેત્તતઃ ॥ ૬૦ ॥ તતો વિસર્જનં કુર્યાંત્વા દાયાર્થિકં હરેઃ । વૈકુન્ઠં ગચ્છ ભગવં-સ્તુલસ્યા સહિતઃ પ્રભો ॥ ૬૧ ॥ મસ્તૃતં પૂર્જનં ગૃહ સંતુષ્ઠો ભવ સર્વદા । ગચ્છ ગચ્છ હરશ્ચેત્ સ્વસ્થાને પરમેશ્વર

॥ ૬૨ ॥ યજ્ઞ બ્રહ્માદયો દેવાસ્તન્ન ગચ્છ જનાર્દન । एवं વિશ્વઞ્ચ દેવેશમાચાર્ય પ્રદાપયેત્ ॥ ૬૩ ॥ યત્પ્રાર્થિકં સર્વમેવ કૃતકૃત્યો ભવેત્નરઃ । પ્રતિવર્ષે કરોત્યેવં તુલસ્ય-દ્વદશં શ્રમમ્ । દ્વ લોકે વ્રતશ્ચપિ વિપુલં સખશો લભેત્ ॥ ૬૪ ॥ પ્રતિવર્ષે તુ યઃ કુર્યાંતુલસીકરપીઠનમ્ । મકિમાન્ધનવાન્દ્યૈશ્ચ યુક્તો ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૬૫ ॥ હૃતિ શ્રીસનત્કુમારસંહિતાયાં કાર્તિકશુક્રેકાદશ્યાં મીઘમ-પંચક્રવત્પ્રબોધોત્સવતુલસીવિવાહવિધિઃ સમ્પૂર્ણઃ ।

એ વ્રત માટે વાલખિલ્યો કહે છે કે, 'પછી પ્રાતઃ-કાલમાં વિષ્ણુ અને તુલસીની પૂજા કરવી. ૪૮ વહ્નિની સ્થાપના કરી, દ્વાદશાક્ષર મંત્રવડે દૂધપાક, ઘી, મધ અને તેલનો એકસો આઠ વખત હોમ કરવો. ૪૯ સ્વિષ્ટકૃતનો હોમ કરી પૂર્ણાદ્રુતિ કરવી, અને આચાર્યની પૂજા કરી બાકીનો હોમ સમાપ્ત કરવો. ૫૦ ચાર માસ સૂધી જે નિયમો લીધેલા હોય તે અને બીજું પણ બ્રાહ્મણ પાસે મોલીને પૂજા કરવી. ૫૧ હે પ્રભો ! હે નારાયણ ! આપને પ્રસન્ન કરવામાટે મેં આ વ્રત કરેલું છે તેમાં જે કાંઈ ન્યૂન હોય તે આપની કૃપાથી પૂર્ણ થાઓ.' એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવી. ૫૨ *આરશ્નસહિત રેવતી નક્ષત્રના ચોથા ચરણમાં પારણું કરવું નહિ, કારણ કે તે દિવસે પારણું કરવાથી વ્રત નિષ્ફલ થાય છે. ૫૩ પછી ચાતુર્માસમાં અથવા કાર્તિક માસમાં જે જે પદાર્થોનો ત્યાગ કર્યો હોય તે તે પદાર્થો બ્રાહ્મણોને આપવા. ૫૪ પછી તે સધળા પદાર્થો યથેચ્છ રીતે ખાવા. આ આરશ્નને દિવસે સ્ત્રીપુ-રુષનાં મોડાની સાથે અથવા બ્રાહ્મણોની સાથે મોજન કરવું. ૫૫ ત્યાર પછી નીચે પડેલાં તુલસીદલ ખાવાં, જેથી સધળાં પાપો છુટી જાય છે. ૫૬ મોજન કર્યા પછી તુલસીદલ જે વિષ્ણુને ચઢાવેલું હોય તેનું મોજન કરવાથી એટલું બધું પાપ દૂર થાય છે, કે જેટલું સો ચાંદ્રાયણ કરવાથી પણ થતું નથી. ૫૭ સેરડીનો કકડો, આમળાં અને બોર એટલી ચીજ ખાવાથી ઉચ્છિદ્ર નાશ પામે છે. ૫૮ જે માણસ ઉપર કહેલી ત્રણ ચીજ-માંથી એક પણ ખાતો નથી તે તે વર્ષ સૂધી ઉચ્છિદ્ર છે એમ નિઃસંદેહ જાણવું. ૫૯ પછી સાર્યકાદે સેરડીના મંડપની નીચે તુલસી અને વાસુદેવની ફરીથી પૂજા કરવી; તેમ કરવાથી મનુષ્ય કૃતાર્થ થાય છે. ૬૦ પૂજા કર્યા પછી જે આપવું હોય તે આપી, 'હે ભગવન ! હે પ્રભો ! આપ તુલસીની સાથે વૈકુંઠમાં પધારો, ને મેં કરેલી પૂજા સ્વીકારી સદા પ્રસન્ન રહો. ૬૧ હે સુરેશ્વર ! હે પરમેશ્વર ! હે જનાર્દન ! જ્યાં બ્રહ્મા વજ્રે દેવો હોય ત્યાં આપ સુખેથી પધારો.' એવી રીતે નારાયણનું વિસર્જન કરવું, અને મુર્તિ વગેરે સધળી સામગ્રી આચાર્યને આપવી. ૬૨ એ પ્રમાણે કરવાથી મનુષ્ય કૃતાર્થ થાય છે. જે માણસ

વર્ષોવર્ષ તુલસીવિવાહ એવી રીતે કરે છે તેની સત્કાર્તિ આ લોક અને પરલોકમાં ફેલાય છે.^{૧૩} જે માણસ વર્ષોવર્ષ તુલસીવિવાહ કરે છે તે ભક્તિવાળો, ધનવાળો અને ધાન્યવાળો થાય છે,^{૧૪-૧૫} એવી રીતે સનતકુમાર સંહિતામાં કાર્તિક શુદ્ધિ એકાદશીને દિવસે ભીષ્મપંચમત, પ્રભાધોતસવ અને તુલસીવિવાહ કરવાનો વિધિ છે.

૧૧ *કાર્તિક વદિ ઉત્પત્તિ એકાદશીનું વ્રત અને કથા

અય માર્ગશીર્ષકૃષ્ણકાદશીત્રતમ્ । અર્જુન ઉવાચ-ૐ નમો નારાયણાયબ્યક્તાયાત્મસ્વરૂપિણે । સૃષ્ટિસ્થિત્યંતકર્ત્રે ચ કેશવાય નમોઽસ્તુ તે ॥ ૧ ॥ ત્વમેવ જગતાં નાથ અંતર્યામી સ્વમેવ ચ । શાશ્વતાં ચ કવીશશ્વ વક્તા ત્વં ચ જગત્પતે ॥ ૨ ॥ એકાદશી કથં સ્વામિનુત્પન્ના ઇતિ ગીયતે । એવં હિ સંશયં મેઽય ચ્છેતુમર્હસિ ત્વં પ્રભો ॥ ૩ ॥ કૃપુઃ ક્ષિપ્તસ્ય શિષ્યસ્ય ગુરવો ગુણમનુદત । મમોપરિ કૃપાં કૃત્વા દ્વાર્વાર્મ વલુમર્હસિ ॥ ૪ ॥ માર્ગશીર્ષે કૃષ્ણપક્ષે કિં નામૈકાદશી ભવેત્ । કિં ફલં કો વિચિન્તયાઃ કો દેવસ્તત્ત્વ પૂજયતે ॥ ૫ ॥ કૃતા કેન પુરા દેવ પુત્ર-દ્વિસ્તરતો વદ ।

અર્જુન કહે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપ નારાયણ છો, અવ્યક્ત છો, આત્મસ્વરૂપ છો, જગતને ઉત્પન્ન કરનારા, નાશ કરનારા અને રક્ષણ કરનારા છો અને કેશવ છો, તેને હું નમસ્કાર કરું છું.^૧ હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપ જ જગતના પતિ છો, આપ જ અંતર્યામી છો. હે જગત્પતે ! આપ મોટા કવિ છો અને આપ શાસ્ત્રોના વક્તા છો.^૨ હે મહારાજ ! એકાદશી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઈ, એવો મને સંશય થાય છે, માટે આપે મારો તે સંશય દૂર કરવો જોઈએ.^૩ ગુરુ સ્નેહવાળા પોતાના શિષ્યને, ગુણ વાત પથ્ય કહે છે, માટે મારી ઉપર કૃપા કરી હમણાં જ મને એ વાત કહો તો સારું.^૪ કાર્તિક વદિ એકાદશીનું શું નામ છે ? અને તેથી શું ફળ થાય છે ? તેનો કેવો પ્રકાર છે ? અને તેમાં કયા દેવનું પૂજન કરવું ? અને પૂર્વે એનું વ્રત કેણે કર્યું હતું ? એ સર્વ વિસ્તારથી કહો.^૫

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-પૃથુ રાજન્પ્રવક્ષ્યામિ કથાં પાતકના-શિનીમ્ ॥ ૬ ॥ પુષ્પા ચ યા ત્વયા રાજન્ ક્રોધાનાં હિત-કામ્યયા । માર્ગશીર્ષે કૃષ્ણપક્ષે ચોત્પત્તિર્નામ નામતઃ ॥ ૭ ॥ તસ્યામુપોષણેનૈવ ધાર્મિકો જાયતે નરઃ । ધર્માદ્રવતિ સત્યં ચૈ લક્ષ્મીઃ તસ્યાદ્વસારિણી ॥ ૮ ॥ પુરા વૈ મુરનાથાય

ઉત્પન્નાં મમ વલ્લભામ્ । યે કુર્મસિ નરા રાજેસ્થાં સૌહૃદ્યં મયેદ્રુવમ્ ॥ ૯ ॥ તથા પાપાનિ નશ્યન્તિ તે ન યાન્તિ યમા-લયમ્ ॥ અર્જુન ઉવાચ-ઉત્પન્ના સા કથં દેવ કથં પુણ્યા-ધિકા શુભા ॥ ૧૦ ॥ કથં દેવ પવિત્રાં વૈ કથં ચ દેવતા પ્રિયા ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-પુરા કૃતપુરો પાર્થ શ્રુનામા હિ દાનવઃ ॥ ૧૧ ॥ અત્યન્નતો મહારૌદ્રઃ સર્વલોકધર્મકરઃ । દંદ્ર ડચ્છેદિતસ્તેન દ્વાયો દેવઃ પુરંદરઃ ॥ ૧૨ ॥ આદિત્યા વસવો ઋષા વાપરમિસ્તયૈષ્વ ચ । દેવતા નિર્જિતાસ્તેન અત્યુયેન તુ પાંડવ ॥ ૧૩ ॥ સ્વર્ગાભિરાકૃતા દેવા વિચ-રન્તિ મહીતલે । સાશ્વકા મયમીતાસ્તે ગતાઃ સર્વે મહેશ્વરમ્ ॥ ૧૪ ॥ દેવેન કથિતં સર્વમીશ્વરસ્યાપિ વાપ્રતઃ । સ્વર્ગલોકં પરિત્યજ્ય વિચરન્તિ મહીતલે ॥ ૧૫ ॥ મર્ત્યેષુ સંસ્થિતા દેવા ન શોભન્તે મહેશ્વર । ઉપાયં બ્રૂહિ મે દેવ અમરાણાં તુ કા ગતિઃ ॥ ૧૬ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે અર્જુન ! હે રાજન્ ! પાપનો નાશ કરનારી જે કથા કહું છું તે સાંભળ.^૬ લોકના હિતની ધ્યાનથી તે જે કાર્તિક વદિ એકાદશીનાં નામ વગેરે પૂછ્યાં, તે હું કહું છું. એનું નામ ઉત્પત્તિ એકાદશી છે.^૭ તે દિવસે ઉપવાસ માત્ર કરવાથી જ મનુષ્ય ધાર્મિક થાય છે, એટલે તેની ધર્મમાં બુદ્ધિ થાય છે. ધર્મની સાત્ય આચરણ કરાય છે અને સાત્ય વધ્યાથી લક્ષ્મી વધે છે.^૮ હે અર્જુન ! મને પ્રિય એવી આ એકાદશી પૂર્વે સુરદેવના નાશ માટે ઉત્પન્ન થયેલી છે. તેનું વ્રત જે માણસ કરે છે, તેને અવશ્ય સુખ મળે છે.^૯ તેઓનાં પાપો નષ્ટ થાય છે અને તેઓને યમના લોકમાં જવું પડતું નથી. અર્જુન કહે છે-હે દેવ ! એ એકાદશી કેમ ઉત્પન્ન થઈ ? મોટાં પુણ્યવાળી અને કલ્યાણકારક કેમ થઈ, પવિત્ર કેમ થઈ અને દેવને પ્રિય કેમ થઈ ? શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે અર્જુન ! પૂર્વે સત્યયુગમાં સુર નામનો એક દાનવ હતો.^{૧૦-૧૧} તેની આકૃતિ બંધકર હોવાથી તે સધળા લોકોને ડરાવતો હતો. તેણે ઈંદ્ર, જે સધળા દેવોમાં મુખ્ય કહેવાય છે, તેને પથ્ય ઈંદ્રાસન ઉપરથી ઉઠાડી મેલ્યો હતો.^{૧૨} એ જ ઉત્પાતી દૈત્ય, સૂર્ય, વસુ, ઋષા, અશ્વિ અને વાયુ વગેરે સર્વ દેવોને જિતી લીધા અને સ્વર્ગમાંથી કાઢી મૂક્યા, તેથી તે દેવો પૃથ્વીમાં ફરવા લાગ્યા. પછી તે સધળા મળી ડરના માર્યાં શંકરની પાસે ગયા.^{૧૩-૧૪} ત્યાં જઈ ઈંદ્ર મહાદેવજીને કહેવા લાગ્યો કે, હે મહેશ્વર ! સર્વ દેવો સ્વર્ગને છોડી પૃથ્વીમાં મનુષ્યોની સાથે ફરે તે શોભતું નથી; માટે હે દેવ ! અમારે સન્ન-ગાઓએ શું ઉપાય કરવો ? તે કહો. હવે અમારી શી ગતિ ?^{૧૫-૧૬}

શિવ ઉવાચ-ગચ્છ ગચ્છ સુરઐષ્ઠ યન્નાસ્તિ ગદહ-દ્વજઃ । શરણાગતદીનાર્તપરિત્રાણવરાણઃ ॥ ૧૭ ॥ દૈવ-રત્ય લઘ્વઃ શ્રુત્વા દેવરાજો મહામતિઃ । ત્રિદયૈઃ સહિતઃ

* મૂલ પુસ્તકમાં પૃથ્વીમાંત માસના અભિમાયથી માગશર માસ લખેલો છે. આવી રીતે મૂલ અને બાપામાં ન્યાં ભેદ આવે ત્યાં ઉપથી વ્યવસ્થા સમજવી.

સર્વેગતસ્તત્ર ધનંજય ॥ ૧૮ ॥ અપ્સરોગણગંધર્વેઃ સિદ્ધવિ-
 પાષરોરગેઃ । યત્રૈવ સ જગન્નાથઃ સુપ્તોઽસ્તિ ચ જનાર્દનઃ
 ॥ ૧૯ ॥ કૃતાંજલિપુત્રો બ્રૂવા હૃદં સ્તોત્રસુવીરયત્ । ઐ
 નમો દેવદેવેશ દેવાનામપિ વંદિત ॥ ૨૦ ॥ દૈત્યારે પુંહ-
 રીકાક્ષ ગ્રાહિ માં મધુસૂદન । નમસ્તે સ્થિતિકર્ત્રે ચ નમ-
 સ્તેઽસ્તુ જગત્પતે ॥ ૨૧ ॥ નમો દૈત્યવિનાશાય ગ્રાહિ માં
 મધુસૂદન । સુરાઃ સર્વે સમાપ્રકતા બયમીતાઃ સમાગતાઃ
 ॥ ૨૨ ॥ શરણં ત્વાં જગન્નાથ ગ્રાહિ માં અયવિદ્મહ ॥
 ગ્રાહિ માં દેવદેવેશ ગ્રાહિ માં ત્વં જનાર્દન ॥ ૨૩ ॥ ગ્રાહિ
 માં ત્વં સુરાનંદ દાનવાનાં વિનાશક ॥ ત્વં ગતિસ્ત્વં મતિ-
 ર્દેશ ત્વં કર્તા ત્વં પરાયણઃ ॥ ૨૪ ॥ ત્વં માતા સર્વગોઽસિ ત્વં
 ત્વમેવ હિ જગત્પિતા । અત્યુપેન તુ દૈત્યેન નિર્જિતાન્નિ-
 દશાઃ પ્રમો ॥ ૨૫ ॥ સ્વર્ગે ત્યક્ત્વા જગન્નાથ વિચરંતિ
 મહીતલે । ઇંદ્રસ્ય વચનં શ્રુત્વા વિષ્ણુર્વચનમબ્રવીત્ ॥ ૨૬ ॥
 વિષ્ણુઠ્ઠવાચ-કીદૃશો વો ભવેચ્છત્રુઃ કિન્નામા કીદૃશં
 બલમ્ । કિં સ્થાનં તસ્ય દુદૃશ્ય કિં વીર્યં કઃ પરાક્રમઃ ॥ ૨૭ ॥

શંકર કહે છે-હે ઈંદ્ર ! તમે નારાયણની પાસે જાઓ,
 કારણ કે તે શરણે આવેલા, ગરીબ અને પીડિતના રક્ષ-
 ણમાં તપ્ત છે.^{૧૭} એવાં મહાદેવનાં વચનો સાંભળી સર્વે
 દેવ, અપ્સરા, ગંધર્વ, સિદ્ધ, ત્રિદાધર અને સર્પોની સાથે
 મહા બુદ્ધિમાન ઈંદ્ર, જ્યાં નારાયણ પોદયા હતા ત્યાં
 ગયો, અને એ હાથ જોડી સ્તુતિ કરવા લાગ્યો:-હે દેવના
 દેવ ! હે ઈશ ! હે દેવવંદિત !^{૧૮-૨૦} હે દૈત્યના અરિ !
 હે કમલનાં જેવાં નેત્રવાળા ! હે મધુસૂદન ! મારું રક્ષણ
 કરો. હે મર્યાદા કરનાર ! આપને નમસ્કાર કરું છું. હે
 જગત્પતે ! આપને નમસ્કાર કરું છું.^{૨૧} આપ દૈત્યનો
 નાશ કરનાર છો, તેને નમસ્કાર કરું છું. હે મધુસૂદન ! મારું
 રક્ષણ કરો. હે જગન્નાથ ! બયભીત થયેલા અમે સધળા
 દેવો આપની પાસે આવ્યા છીએ તેનું તથાહું બયથી વિદ્ધ
 થયો છું તેનું રક્ષણ કરો. હે દેવના દેવ ! હે ઈશ ! મારું
 રક્ષણ કરો. હે જનાર્દન ! મારું રક્ષણ કરો.^{૨૨-૨૩} હે
 દેવને આનંદ આપનાર ! હે દૈત્યોનો નાશ કરનાર !
 મારું રક્ષણ કરો. હે દેવ ! આપ ગતિ છો, આપ મતિ
 છો, આપ કર્તા છો, આપ પરમ આધારરૂપ છો.^{૨૪}
 આપ માતા છો, આપ સર્વમાં રહો છો અને આપ
 જગતના પિતા છો. હે પ્રમો ! હે જગન્નાથ !
 અતિ ઉમ્મ ટ્રેત્યે દેવતાઓને જિતી લીધા, તેથી તેઓ
 સ્વર્ગને છોડી પૃથ્વી ઉપર વિચરે છે (તેનું રક્ષણ
 કરો.) એવાં ઈંદ્રનાં વચનો સાંભળી, વિષ્ણુ બોલ્યા
 કે,^{૨૫-૨૬} તમારો શત્રુ કેવો છે ? તેનું નામ શું છે ? તેનું
 બળ કેવું છે ? તે કુદ્ર કયાં રહે છે ? અને તેનું બળ તથા
 પરાક્રમ કેવું છે ?^{૨૭}

ઇંદ્ર ડાચ-બમ્બ પૂર્વ દેવેશાસુરો વ્રજસમુદ્રવઃ । તાલ-
 જંપેતિ નામ્ના ચ અત્યુપોત્તિમહાબલઃ ॥ ૨૮ ॥ તસ્ય

પુત્રોઽતિવિહ્યાતો સુરનામાઽસ્તિ દાનવઃ । ઉત્કટશ્ચ મહા-
 વીર્યો બ્રહ્મલઙ્ઘવરો મહાન્ ॥ ૨૯ ॥ પુરી ચંદ્રવતીનામ
 સ્થાનં તત્ર વસત્યસી । નિર્જિતા દેવતાઃ સર્વાઃ સ્વર્ગાંશ્ચૈવ
 નિરાકૃતાઃ ॥ ૩૦ ॥ ઇંદ્રોઽન્નથ કૃતસ્તેન અન્યો દેવો
 કૃતાશનઃ । ચંદ્રસૂર્યો કૃતો ચાન્યૌ યમો વરુણ એવ ચ
 ॥ ૩૧ ॥ સર્વમાત્મીકૃતં તેન સત્યં સત્યં જનાર્દન । તસ્ય
 તદ્વચનં શ્રુત્વા કોપાવિષ્ટો જગત્પતિઃ ॥ ૩૨ ॥ હનિષ્યે
 દાનવં દુદમિથ્યાહ અગવાન્ હરિઃ । ત્રિદૃષૈઃ સહિતસ્તત્ર ગત-
 શ્ચંદ્રવતી પુરીમ્ ॥ ૩૩ ॥ કૃષ્ટા દેવાન્સ યુધ્ધે દાનવો બલ-
 ર્ધર્પિતઃ । અસંખ્યાતૈશ્ચ શક્તૈર્દિવ્યપ્રહરણાધુઃ ॥ ૩૪ ॥
 હન્યમાનાસ્તુ તૈર્દેવા અસુરૈશ્ચ પુનઃ પુનઃ । વ્રતા દેવાસ્તતઃ
 સર્વે પલાયંત દિગ્ધો દશ ॥ ૩૫ ॥ હરિં નિરીક્ષ્ય તત્રસ્થં
 તિષ્ઠ તિષ્ઠાન્નવીઢ્ઢચઃ । સ તં નિરીક્ષ્ય પ્રોવાચ અસુરં મધુ-
 સૂદનઃ ॥ ૩૬ ॥ રે દાનવ દુરાચાર મમ માદું નિરીક્ષ્ય ચ ।
 ચક્રં ચૈવ પરાગચ્છલ યદિ જીવિતુમિચ્છસિ ॥ ૩૭ ॥ શ્રુત્વૈ-
 તદ્ભગવદ્વાક્યં સક્રોધો રક્તલોચનઃ । સાપૃથૈર્દાનવૈઃ સાકં
 સ દૈત્યો યોદ્ધામયૌ ॥ ૩૮ ॥ તતસ્તે સંઘ્રાતાઃ સર્વે વિષ્ણુના
 દાનવા હતાઃ । હતો વાળેઃ પુનર્દિવ્યૈર્બમ્બ સોઽતિવિદ્મહઃ
 ॥ ૩૯ ॥ ચક્રં શુક્રં તુ કૃષ્ણેન દૈત્યસૈન્યે ચ પાંહવ । તેનૈવ
 ચિહ્નશિરસો વહ્નોઃ નિધનં ગતાઃ ॥ ૪૦ ॥

ઈંદ્ર બોલ્યો-હે દેવેશ ! અહાથી ઉત્પન્ન થયેલો તાલજંઘ
 નામનો એક દૈત્ય હતો, તે ધણો ઉમ્મ અને બળવાન
 હતો.^{૨૮} તે દૈત્યનો આ પુત્ર છે, એ મુર નામથી પ્રસિદ્ધ
 છે. અહાના વરદાનને લીધે ધણો મદોન્મત્ત અને બળવાન
 છે.^{૨૯} તે ચંદ્રાવતી નામની નગરીમાં રહે છે. હે મહારાજ !
 એ મુર દૈત્યે સર્વ દેવોને જિતી સ્વર્ગમાંથી કાઢી મૂક્યા
 છે.^{૩૦} તેણે બીજો ઈંદ્ર કર્યો છે, બીજો અગ્નિ કર્યો છે,
 ચંદ્ર, સૂર્ય, વરુણ અને યમ પણ બીજા કર્યા છે.^{૩૧} હે
 જનાર્દન ! તે દૈત્યે સધળું પોતાના સ્વાધીનમાં કરી લીધું
 છે આ વાત ખરેખરી છે. એવી રીતનાં ઈંદ્રનાં વચનો
 સાંભળી, નારાયણને ક્રોધ ચઢ્યો.^{૩૨} તેથી તેણે કહ્યું કે,
 'હું એ કુદ્ર દૈત્યને મારીશ.' પછી દેવતાઓની સાથે નારા-
 યણ ચંદ્રાવતી નગરીમાં ગયા.^{૩૩} તેને જોઈ મુરાસુર
 નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રો તથા અસ્ત્રો લઈ, અસંખ્ય સૈન્યની
 સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યો, અને દેવતાઓ ઉપર મારો
 ચલાવ્યો તેથી સર્વ દેવો ડરીને દશે દિશાઓમાં ભાગી
 ગયા,^{૩૪-૩૫} અને માત્ર નારાયણ જ ઉભા રહ્યા. તેને
 જોઈ 'ઉમો રહે, ઉમો રહે' એમ મુર દૈત્ય કહેવા લાગ્યો.
 પછી ભગવાન મધુસૂદને તે દાનવને કહ્યું કે,^{૩૬} 'હે દૈત્ય !
 હે કુદ્ર ! મારો હાથ અને મારું ચક્ર જોઈ જો જીવવાની
 ઇચ્છા કરતો હોય તો પાછો જા.'^{૩૭} એવાં ભગવાનનાં
 વચનો સાંભળી તે દૈત્યને ક્રોધ ચઢ્યો. તેની આંખો લાલ
 થઈ અને તે (ક્રોધિત થઈ) શસ્ત્રોની દૈત્યોને લઈ નારા-
 યણની સાથે યુદ્ધ કરવા ચઢી આવ્યો.^{૩૮} રણસંપ્રાપ્તમાં

સામે આવેલા સર્વ દૈત્યોને નારાયણે હણ્યા, તેમ જ મુર દૈત્યને પણ આણે। માર્યાં, જેથી તે ધણે બાકુલ થઈ ગયો. ૪૯ પછી, હે અર્જુન! દૈત્યના સૈન્યનો નાશ કરવા માટે નારાયણે ચક્ર ચૂક્યું, જેથી ધણા ખરા દૈત્યોનાં માર્યાં કપાઈ ગયાં અને તેઓ મરણ પામ્યા. ૪૦

एकांगि दानवे तत्र युध्यमाने सुदुर्बुधः । नष्टाः सर्वेऽसुरास्तेन निर्जितो मधुसूदनः ॥ ४१ ॥ निर्जितेन तु दैत्येन बाहुयुद्धं च याचितम् । बाहुयुद्धं कृतं तेन दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥ ४२ ॥ विष्णुः पराजितस्तेन गतो बद्धिराश्रमम् । गुहां सिंहवर्ती नाम तत्र सप्तो जनार्दनः ॥ ४३ ॥ दानवः पृष्ठतो लग्नः प्रविष्टस्तां गुहोल्लमाम् । प्रसृतं तत्र मां दृष्ट्वा दानवेन तु भाषितम् ॥ ४४ ॥ इनिष्यामि न संदेहो दानवानां भयंकरम् । इत्येवमुक्ते वचने दैत्येनाभिन्नकषिणा ॥ ४५ ॥ निर्गता कन्यका चैका जनार्दनशरीरतः । मनोज्ञातिरूपारूपा दिव्यप्रहरणायुधा ॥ ४६ ॥ विष्णुतेजःसंस्तुता महाबलपराक्रमा । रूपेण मोहितस्तस्या दानवो छरनामकः ॥ ४७ ॥ सा कन्या युयुत्से तेन सर्वयुद्धविशारदा । निहतो दानवस्तत्र तया देवः प्रबुद्धवान् ॥ ४८ ॥ पतितं दानवं दृष्ट्वा ततो विस्मयमागतः । केनेत्यं निहतो रौद्रो मम शत्रुर्भयंकरः ॥ ४९ ॥ न देवो न च गंधर्वो न समोऽस्यास्ति भूतले । अकस्मादेव सोवाच वाचा दिव्यशरीरिणी ॥ ५० ॥

ત્યારે મુર દૈત્ય (પૂર શૂરથી) યુદ્ધ કરવા લાગ્યો, અને સધળા દેવો ભાગી ગયા અને નારાયણની હાર થઈ. ૪૧ તે વખતે દૈત્યે આહુથી જ યુદ્ધ કરવાની માગણી કરી. આ આહુયુદ્ધ દેવતાનાં હજાર વર્ષ સૂધી ચાલ્યું. ૪૨ તેમાં વિષ્ણુનો પરાજય થયો તેથી તે બદરિકાશ્રમમાં ચાલ્યા ગયા અને સિંહવર્તી નામની ગુફામાં જઈ સુતા. ૪૩ ત્યાં પછવાડે પડેલા પેઠો દૈત્ય પણ તે જ ગુફામાં આવ્યો ને ભગવાનને પોઠેલા જોઈને કહ્યું કે, આથી જ દૈત્યોને ભય થાય છે । માટે એને મારીશ; એમાં સંદેહ નથી. એવી રીતે દૈત્ય બોલ્યો કે, તટકાલ નારાયણના શરીરમાંથી એક ખૂબસૂરત કન્યા નીકળી. તેના હાથમાં દિવ્ય હથિયારો હતાં. તે વિષ્ણુના તેજમાંથી ઉત્પન્ન થઈ હતી, ને મોટા બળવાળી તથા પરાક્રમવાળી હતી. તેનું રૂપ જોઈ મુરદૈત્યને મોહ થયો. ૪૪-૪૭ પછી સર્વ યુદ્ધમાં ચતુર એવી તે કન્યા તે દૈત્યની સાથે લડવા લાગી, ને તેમાં એ દૈત્યને માર્યો. ત્યારે વિષ્ણુ જાગ્યા ત્યારે પાસે પડેલા દૈત્યને જોઈ ધણા વિસ્મિત થયા કે, આ મારો મોટો શત્રુ કેાણે માર્યો હશે? ૪૮-૪૯ આની સમાન જગતમાં દેવ કે દૈત્ય કોઈ પણ નથી, વિષ્ણુ એવી રીતે વિસ્મય પામ્યા હતા, તે વેળાએ દિવ્ય શરીર ધારણ કરનારી તે (એકાદશી) સ્ત્રી બોલી કે, ૫૦

एकादश्यावाच-मया च निहतो द्रुष्टो देवानां च भयंकरः । जिता येन सुराः सर्वे स्वर्गाच्च निराकृताः ॥ ५१ ॥

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुर्बचनमब्रवीत् ॥ विष्णुर्वाच-उपकारः कृतो भद्रे मम कारण्यभावतः ॥ ५२ ॥ दानवो निहतो द्रुष्टः सुराणां च भयंकरः । सोऽहं विनिर्जितो येन कंसो येन निपातितः ॥ ५३ ॥ विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा देवी वचनमब्रवीत् । एकादश्यस्यहं विष्णो सर्वश-नुविनाशिनी ॥ ५४ ॥ मया च निहतो दैत्यः सुराणां त्रासकारकः । इत्येतद्वचनं श्रुत्वा देवदेवो जनार्दनः ॥ ५५ ॥ प्राह तुष्टोऽस्मि भद्रं ते वरं वरय वाञ्छितम् । निहते दानवे च संतुष्टास्तत्र देवताः ॥ ५६ ॥ आनंदक्षिप्तु लोकेषु सुनयो बुद्धमागताः । ददामि च न संदेहः सुराणामपि दुर्लभम् ॥ ५७ ॥

એકાદશી કહે છે-જેણે સધળા દેવોને જિતી સ્વર્ગમાંથી કાઢી ચૂક્યા છે અને દેવોને જે મોટો ભય આપે છે, તે આ દુષ્ટ દૈત્યને મેં મારેલો છે. ૫૧ એનાં એવાં વચનો સાંભળી વિષ્ણુ બોલ્યા કે, હે ભદ્રે ! જે દેવતાઓને ડરાવતો હતો, દુષ્ટ હતો અને હું કે જેણે કંસને માર્યો હતો તેને પણ જેણે જિતી લીધો એવા દૈત્યને તેં માર્યો, તે તો મારી ઉપર દયાળુપણાથી મોટા ઉપકાર કર્યો છે; ૫૨-૫૩ એવાં વિષ્ણુનાં વચનો સાંભળી એકાદશી બોલી કે, હે વિષ્ણુ ! હું એકાદશી છું ને સર્વ શત્રુઓનો નાશ કરનારી છું. ૫૪ દેવતાને ડરાવનારા આ દૈત્યને મેં માર્યો છે. એવાં વચનો સાંભળી વિષ્ણુ જે દેવના પણ દેવ છે તે બોલ્યા કે, હે દેવિ ! હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું માટે મનમાનતું વરદાન માંગી લે. આ મુર દૈત્યના મારવાથી સધળા દેવો પ્રસન્ન થયા છે, ૫૫-૫૬ મુનિઓ પ્રસન્ન થયા છે અને ત્રણે લોકમાં આનંદ થયો છે માટે દેવતાને પણ દુર્લભ એવું વરદાન આપીશ, એમાં સંશય નથી. ૫૭

एकादश्यावाच-यदि तुष्टोऽसि मे देव सत्यमुक्तं जनार्दन । यदि देवो मम वरस्तिस्त्रो वाचो वदस्व मे ॥ ५८ ॥ श्रीभगवाद्वाच-सत्यमेतन्मया प्रोक्तमवश्यं तव स्रजते । तिस्रो वाचो मया दत्तास्तव वाक्यं भवेदिति ॥ ५९ ॥ एकादश्यावाच-त्रैलोक्येषु च देवेश मन्वंतरयुगेष्वपि । अहं च त्वत्प्रिया नित्यं यथा स्यां कुरु मे वरम् ॥ ६० ॥ सर्वतिथिप्रधाना च सर्वविन्नविनाशिनी । सर्वपापापहं च आयुर्वैलविवर्द्धिनी ॥ ६१ ॥ उपोषयंति ये मर्यां महाभक्त्या जनार्दन । सर्वसिद्धिर्भवेत्तथा यदि तुष्टोऽसि माधव ॥ ६२ ॥ श्रीकृष्ण उवाच-यत्वं वदसि कस्याणि तत्सर्वं च भविष्यति । धर्माधिकामोक्षार्थं ये त्वद्युपवसंति च ॥ ६३ ॥ मम भक्ताश्च ये लोका ये च भक्तास्तवापि च । चतुर्युगेषु विख्याताः प्राप्स्यंति मम संनिधिम् ॥ ६४ ॥ सर्वतिथ्युत्तमा त्वं च मत्प्रसादाद्भविस्यसि । एवमुक्ता ततः सा तु तत्रैवांतरधीयत ॥ ६५ ॥

એકાદશી કહે છે—હે જનાર્દન ! જે આપ પ્રસન્ન થયા હો, જે આપે કહ્યું તે સત્ય હોય અને જે મને વરદાન આપવાનું હોય તો મને ત્રણ વરદાન માગવા માટે છૂટ આપો. ૧૮ વિષ્ણુ કહે છે—હે દેવ ! મેં જે કહ્યું તે સધળું સત્ય છે. હું તને ત્રણ વર માગવાની છૂટ આપું છું, માટે સંક્રાંત્ય નહીં કરતાં ખુશીથી માગી લે. ૫૬ એકાદશી કહે છે—હે દેવેશ ! ત્રણે લોકમાં, સધળા મન્વંતરમાં આપને હું પ્રિય થાઉં, હું સર્વ તિથિઓમાં ઉત્તમ, સર્વ વિધાને હરનારી, સર્વ પાપોને હરનારી અને આયુષ્ય તથા બળને વધારનારી થાઉં. જે મનુષ્યો મારે (એકાદશીને) દિવસે પરમ ભક્તિથી ઉપવાસ કરે, તેને સધળી સિદ્ધિ મળે. હે જનાર્દન ! જે આપ પ્રસન્ન થયા હો તો મને એ ત્રણ વર આપો. ૧૦-૧૨ વિષ્ણુ કહે છે—હે કલ્યાણિ ! જે તું કહે છે તે સર્વ સિદ્ધ થશે. જે માણસ તારે (એકાદશીને) દિવસે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષમાટે ઉપવાસ કરશે અને જે મારા તથા તારા ભક્તો હશે, તે ચારે યુગોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ મારી સમીપમાં આવશે. ૧૩-૧૪ અને મારી કૃપાથી તું સધળી તિથિઓમાં શ્રેષ્ઠ થઈશ. એવી રીતે ભગવાનના કલા પછી એ એકાદશી લાંબી અંતર્હિત થઈ ગઈ. ૧૫

મોકૂળ્ય ઉવાચ—અયાન્યસ્તંપ્રવક્ષ્યામિ પુરાણં કથાન-કમ્ ॥ પુરા કીકટદેશે ચે કર્ણીકનગરે શ્રમે ॥ ૬૬ ॥ કર્ણ-સેનેતિ રાજર્ષિર્ન્યવસદૃદિમ્પ્રજઃ ॥ બ્રાહ્મણેઃ ધર્મિયૈર્બૈદ્યેઃ શૂદ્રૈશ્ચૈવાનુમોદિતઃ ॥ ૬૭ ॥ ન દુર્મિશં ન દારિદ્ર્યં તસ્મિન્ રાષ્ટ્રિ સ્થિતેડજુંન ॥ નાકાલઘટ્ટિર્ન વ્યાધિર્નૈવ તસ્કરતાપિ ચ ॥ ૬૮ ॥ સંપત્તંતિહીનશ્ચ કોડપિ તત્ર ન વિચયે ॥ પુત્રદુઃખં પિતા ક્રાપિ ન પશ્યતિ ચ કુત્રચિદ્ ॥ ૬૯ ॥

એતાદૃશો મહારાજે પ્રજાસતિ પ્રજાઃ પ્રભૌ ॥ ધનહીનો દ્વિજઃ કોડપિ છુલ્કામો વિપદં ગતઃ ॥ ૭૦ ॥ કુટુંબખરણાશક્ત આસીતદત્તવાર્તિની ॥ મર્તુઃ શુશ્રૂષણે સક્તા સદાચારા ગૃહે સ્થિતા ॥ ૭૧ ॥ સુદામા નામ વિપ્રર્ષિભાર્યા સાધ્વી ચ સત્તમા ॥ રહોડવદ્ધ મર્તાર્ મ્લાયતા વદનેન સા ॥ ૭૨ ॥

સ્વામિન્પાપે કૃતે પૂર્વે ધર્મહીનસ્તુ જાયતે ॥ ધર્મહીને ધનં નાસ્તિ ધનહીને ક્રિયા નહિ ॥ ૭૩ ॥ તસ્માત્કેનાપ્યુપા-યેન ધર્મસ્ય જનનં કુઠ ॥ એતસ્મિન્નંતરે રાજન્દેવર્ષિઃ સમુ-પાગતઃ ॥ ૭૪ ॥ ઉત્થાય દંપતી તૌ તં સત્કૃત્ય મુનિશ્રુ-ચ્ચતુઃ ॥ આસને તિથ મો સ્વામિન્નર્ચ્યે ગૃહ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૭૫ ॥ અય નૌ સફલં જન્મ અય નૌ સફલાઃ ક્રિયાઃ ॥ અય નૌ સફલં સર્વં ભવતો દર્શનેન ચ ॥ ૭૬ ॥ અસ્મિ-ન્પુરે તુ યે સ્વામિન્સર્વે તે સુલિનો જનાઃ ॥ આર્વાં તુ ધનહીનશ્ચાન્મહાદુઃલેન પીઢિતૌ ॥ ૭૭ ॥ કથયસ્વ પ્રસાદેન ધનાભ્યો સ્યાવ ચૈ કથમ્ ॥ ધનહીનસ્ય કોકેડસ્મિન્નૃથા જન્મમનોરથાઃ ॥ ૭૮ ॥

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—પૂર્વે થયેલો બીજો પણ પ્રતિજ્ઞા સફળ છે. પૂર્વે કીકટ દેશમાં કર્ણીક નગરમાં કર્ણસેનનામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ રાજાની સધળી પ્રજા સમૃદ્ધિવાન હતી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચારે વર્ણો એ રાજાની પ્રશંસા કરતાં હતાં. ૧૧-૧૭ હે અર્જુન ! એ રાજાના વખતમાં કુકાળ પડતો નહીં, કોષ દરિદ્ર હતું નહીં, સમય પ્રમાણે શુદ્ધિ થતી હતી, રાગ હતો નહીં, ચોરી થતી ન હતી, ૧૮ કોષ સંપત્તિ વગરનો હતો નહીં, કોષ વાંઝીયો હતો નહીં, કોષ જગાએ પિતાને પુત્રનું દુઃખ એવું પડતું નહીં. ૧૯ એવી રીતે કર્ણસેન રાજા પ્રજાનું પાલન કરતો છતાં પણ એક બ્રાહ્મણ ધનહીન હતો. તેને ભોજનના પણ વાંધા હતા અને વિપત્તિનું તો પૂછવું જ શું ? ૭૦ તે કુટુંબના પોષણમાં અશક્ત હતો. તેને સુદામા નામની પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી. તે પતિને અનુસરતી હતી, પતિની સેવામાં તત્પર હતી અને શુભ આચરણવાળી હતી. તેણીએ એકાંતમાં સુકાતે મોઢે પતિને કહ્યું કે, ૭૧-૭૨ ‘હે સ્વામિન્ ! પાપ કરવાથી ધર્મને નાશ થાય છે, ધર્મને નાશ થવાથી ધન મળતું નથી અને ધર્મ પણ થતું નથી; ૭૩ માટે, હે નાથ ! તમે કોષ પણ ઉપા-યથી ધર્મ કરો.’ હે રાજન્ ! એવી રીતે બન્ને વાતો કરતાં હતાં, તેટલામાં નારદ ત્યાં આવી ચઢ્યા. ૭૪ તેને જોઈ સ્ત્રી પુરુષ બન્ને ઉઠ્યાં ને તેનો સત્કાર કરી બોલ્યાં કે, ‘હે મુનિરાજ ! આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. માટે આપ આસન ઉપર બીરાજો ને અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો. ૭૫ હે મહારાજ ! આપનાં દર્શન થયાં, તેથી આજ અમારો જન્મ સફળ થયો. આજ અમને ધર્મનું ફળ મળ્યું ને આજ સધળું સફળ થયું. ૭૬ હે મુનિરાજ ! આ શહે-રમાં સધળાં માણસો સુખી છે, માત્ર અમે બે જણાં મહા દુઃખથી પીડાઈએ છીએ, ૭૭ માટે કહો કે કયો ઉપાય કરવાથી અમે ધનવાન થઈશું. હે મહારાજ ! આ લોકમાં ધનહીન પુરુષનો જન્મ ફોકટ છે ને મનોરથ પણ બ્યર્થ છે. ૭૮

એવં શ્રુત્વા તુ રાજેન્દ્ર વચનં નારદોઽબ્રવીદ્ ॥ નારદ ઉવા-ચ—માર્ગશીર્ષસિતે પક્ષે ઉત્પત્તિનામ નામતઃ ॥ ૭૯ ॥ તસ્યા-શ્રુષોષણેનૈવ ધનાદયો જાયતે બુધ્ધવઃ ॥ તથા પાપાનિ નશ્યંતિ એતત્સત્યં વદામિ વામ ॥ ૮૦ ॥ સર્વસૌલ્યકરં નૃણાં હરિ-વાસરક્ષતમમ્ ॥ ગતે તુ નારદે પશ્ચાન્નકલુર્ધૈત્તતો વ્રતમ્ ॥ ૮૧ ॥ તયોર્ગ્રેતપ્રમાણેન સુપ્રસન્નો જનાર્દનઃ ॥ સ્વયમેવા-શ્રિતા લક્ષ્મીયૈન્નાસીદ્વિજમંદિરમ્ ॥ ૮૨ ॥ મોગાન્સુવિપુ-લાન્ મુક્ત્વા ગતૌ ચૈકુંઠસખિષૌ ॥ એતસ્માકારણાન્નાજ-ન્કર્તૃર્થ હરિવાસરમ્ ॥ ૮૩ ॥ અંતરં નૈવ કર્તૃર્થ પ્રસન્નવ્રત-કારિભિઃ ॥ તિથિરેકા અવેત્સર્વા પશ્ચયોરુપયોરપિ ॥ ૮૪ ॥

પ્રકાદ્યયુદ્ધયે સ્વરૂપા અંતે ચૈવ ત્રયોદશી ॥ મધ્યે ચ દ્વાદશી પૂર્ણા ત્રિષ્ટુષા સા હરિપ્રિયા ॥ ૮૫ ॥ પ્રકા ઉપોષિતા ચૈવ

સહસ્રીકાદશીફળા । સહસ્રગુણિતં દાનમેકાદશ્યાં તુ ચતુ-
તમ્ ॥ ૮૬ ॥ અષ્ટમ્યેકાદશી ષષ્ઠી તૃતીયા ચ ચતુર્દશી ।
પૂર્વેવિદ્ધા ન કર્તવ્યા કર્તવ્યા પરસંયુતા ॥ ૮૭ ॥ દશમી-
વેષસંયુક્તા હૈતિ પુણ્યં પુરાકૃતમ્ । એકાદશી સ્વહોરાત્રં
પ્રભાતે ઘટિકા મધ્યે ॥ ૮૮ ॥ સા તિથિઃ પરિહૃતંચ્યા
હવોચ્યા દ્વાદશીયુતા । એવંચિધા મયા પ્રોક્તા પશ્ચયો-
ઠમયોરપિ ॥ ૮૯ ॥

તેમનાં એવાં વચન સાંભળી નારદ કહેવા લાગ્યા કે, કાર્તિક વદિમાં ઉત્પત્તિ નામની એકાદશી છે, તે દિવસે જે માણસ ઉપવાસ કરે છે તે અવશ્ય ધનવાન થાય છે અને તેનાં પાપો નષ્ટ થાય છે. આ વાત તમોને ખરેખરી કહું છું. ૭૯-૮૦ આ એકાદશીને દિવસે વ્રત કરવાથી સધળાં સુખ મળે છે. એટલું કહી નારદ વિદાય થયા. પછી તે સ્ત્રી પુરુષ બન્નેએ ઉત્પત્તિ એકાદશીનું વ્રત કર્યું. ૮૧ તેના પ્રભાવથી નારાયણ પ્રસન્ન થયા, તેથી લક્ષ્મી પોતે આવી તેમના ઘરમાં વસી. ૮૨ પછી એ સ્ત્રી પુરુષ બન્ને આ લોકમાં પુષ્કળ સુખ ભોગવી અંતે વૈકુંઠ લોકમાં ગયાં. હે રાજન! એટલા માટે એ વ્રત જરૂર કરવું જોઈએ. ૮૩ બન્ને પક્ષમાં તિથિ તો એક જ છે, માટે ઉત્તમ વ્રત કરનારાએ ભેદ જાણવો નહીં. ૮૪ સર્વોદય વખતે થોડી એકાદશી હોય, અંતમાં ત્રયોદશી હોય ને વચમાં પૂર્ણ દ્વાદશી આવતી હોય તો તે ત્રિપૃષ્ઠા તિથિ કહેવાય છે. એ તિથિ હરિને પ્રિય છે; ૮૫ એટલા માટે તે દિવસે ઉપવાસ કરવાથી હજાર એકાદશીનું ફળ થાય છે. એકાદશીને દિવસે દાન કરવાથી હજારગણું પુણ્ય થાય છે. ૮૬ અષ્ટમી, એકાદશી, ષષ્ઠી, તૃતીયા અને ચતુર્દશી એટલી તિથિ જો પૂર્વેવિદ્ધા હોય તો તે દિવસે વ્રતાદિક કરવું નહીં; પણ પરવિદ્ધામાં કરવું. ૮૭ દશમીના વેધવાળી એકાદશી, કૌરવાં પુણ્યને હણે છે. પહેલે દિવસે રાત્રિ દિવસ એકાદશી હોય ને બીજે દિવસે પણ એક ધરી એકાદશી હોય તો પહેલા દિવસને ત્યજી બીજે દિવસે ઉપવાસ કરવો. એ પ્રમાણે મેં બન્ને પક્ષની એકાદશી કહી છે. ૮૮-૮૯

એકાદશ્યાં પ્રકૃર્વૈત ઉપવાસં ન સંશયઃ । સ યાતિ પરમં
સ્થાનં યજ્ઞાસ્તે ગરુડધ્વજઃ ॥ ૯૦ ॥ ધન્યાસ્તે માનવા
લોકે વિષ્ણુમક્તિપરાયણાઃ । એકાદશ્યાશ્ચ માહાત્મ્યં પર્વકાલે
તુ યઃ પઠેત્ ॥ ૯૧ ॥ ગોસહસ્રસમં તસ્ય પુણ્યં ભવતિ
ભારત । દિવા વા યદિ વા રાત્રૌ યઃ મૃગોતીહ મક્તિઃ
॥ ૯૨ ॥ કુલકોટિસમાયુક્તો વિષ્ણુલોકે વસેદ્ધુમ્ ॥
એકાદશ્યાશ્ચ માહાત્મ્યં પઠ્યમાનં મૃગોતિ યઃ ॥ ૯૩ ॥
બ્રહ્મત્યાદિપાપાનિ નશ્યન્તે નાત્ર સંશયઃ । એકાદ-
શીસમા નાસ્તિ સર્વપાતકનાશિની ॥ ૯૪ ॥ હૈતિ
શ્રીમદ્વિષ્ણુસત્તરપુરાણે માર્ગશીર્ષકૃષ્ણેકાદશ્યુપતિમાહાત્મ્યં
સંપૂર્ણમ્ ॥

જે માણસ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરે તે, બધાં નારાયણ બીરાજે છે તે પરમ સ્થાનમાં જાય છે, એમાં સંશય નથી. ૯૦ જે માણસો વિષ્ણુભક્તિમાં પરાયણ છે તેઓને ધન્ય છે. હે ભારત ! જે માણસ પર્વણીને દિવસે એકાદશીમાહાત્મ્યનો પાઠ કરે છે, ૯૧ તેને હજાર ગોદાન જેટલું પુણ્ય થાય છે. જે માણસ દિવસ વા રાત્રિમાં ભક્તિથી એકાદશીનું માહાત્મ્ય સાંભળે છે, તે પોતાનાં કરોડો કુલની સાથે અવશ્ય વૈકુંઠમાં વસે છે. જે પુરુષ એકાદશીનું માહાત્મ્ય સાંભળે છે, તેનાં બ્રહ્મત્યા વગેરે મોટાં પાપો પણ નષ્ટ થાય છે, એમાં સંશય નથી. સધળાં પાપોનો નાશ કરનાર એકાદશીના જેવું બીજું એક વ્રત નથી. ૯૨-૯૪ એવી રીતે ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં કાર્તિક વદિ એકાદશીની ઉત્પત્તિ અને માહાત્મ્ય કહેલાં છે.

——————

૧૨ વૈતરણીમત

અથ માર્ગશીર્ષકૃષ્ણેકાદશ્યાં વૈતરણીમતં દેમાદ્રૌ ભવિષ્યે ।
કૃષ્ણ ઉવાચ-શરતત્વગતં શીર્ષ્યં પર્વપૃષ્ઠગુચિષ્ઠિરઃ ।
વ્રતેન યેન પુણ્યેન યમલોકો ન દૃશ્યતે ॥ ૧ ॥ નારી વા
પુરુષો વાપિ શોકં ચૈવ ન વિદતિ । તત્સમાચક્ષ્વ ધર્મજ્ઞ
પિતામહ કૃપાં કુરુ ॥ ૨ ॥ શીર્ષ્ય ઉવાચ-એકાદશી વૈતરણી
તાં કૃત્વા ચ છસી ભવેત્ । યમલોકં ન પશ્યેશ્ચ શોકં ચૈવ
ન વિદતિ ॥ ૩ ॥ ગુચિષ્ઠિર ઉવાચ-કેન તાત વિધાનેન
કર્તવ્યા સા મહાફળા । પિતામહ સમાહુયાહિ તદ્વિધાનં
મમ પ્રમો ॥ ૪ ॥

*કાર્તિક વદિ એકાદશીને દિવસે વૈતરણી વ્રત કરવાનું હેમાદ્રિમાં ભવિષ્યપુરાણનું વચન છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે- આણીની શ્યામાં સુતેલા બીભ્મપિતામહને યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું કે; હે ધર્મજ્ઞ ! હે પિતામહ ! જે વ્રત કરવાથી સ્ત્રી અથવા પુરુષ હર કાષ્ઠને યમલોક જોવો ન પડે અને શોક ન થાય, તેવું વ્રત કૃપા કરી મને કહે. ૧-૨ બીભ્મપિતામહ કહે છે-હે રાજન! કાર્તિક વદિ એકાદશીને દિવસે વૈતરણી વ્રત કરવાથી મનુષ્ય સુખી થાય છે, યમલોકમાં જવું પડતું નથી, તેમ શોક પણ થતો નથી. ૩ યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે તાત ! હે પિતામહ ! હે પ્રભો ! એ મહાફળ આપનારી એકાદશીનું વ્રત કયા પ્રકારથી કરવું, તે મને કહે. ૪

શીર્ષ્ય ઉવાચ-એકાદશી તિથિઃ કૃષ્ણા માર્ગશીર્ષગતા
નૃપ । તામાસાય નરઃ સમ્યગ્ગૃહ્ણીયાનિયમં યુચિઃ ॥ ૫ ॥
એકાદશી તિથિઃ કૃષ્ણા નામ્ના વૈતરણી શુભા । સા
વ્રતેન ત્વયા કાર્યાં વર્ષં નચોપવાસિના ॥ ૬ ॥ મધ્યાહ્ને તુ
નરઃ સ્વાત્વા નિસ્પર્શનિર્વર્તિતક્રિયઃ । રાત્રૌ શરખિમાનીય

* કાર્તિક માસ એટલે પૂર્ણિમાત માસથી આ માર્ગશીર્ષ્ય કૃષ્ણ એકાદશી સમાવળી.

કૃષ્ણામર્ચયથાવિધિ ॥ ૭ ॥ સા પૂર્વાભિમુખી કાર્યાં કૃષ્ણા
ગૌઃ કિલ ભૂતલે । અપપાદાત્સમારમ્ય પથાત્પાદદ્વયાવધિ
॥ ૮ ॥ ગોપુચ્છં તુ સમાસાય કુર્યાદ્દૈ પિતૃતર્પણમ્ । તતઃ
પૂજા પ્રકર્તવ્યા શાશ્વદ્વિધાનતઃ ॥ ૯ ॥ ગાં ચૈવ શ્રદ્ધયા
યુક્તશ્રદ્ધનેનાહુલેપયેત્ । ગંધતોયેન ચરણૌ શ્રંગે પ્રક્ષાલ્ય
શક્તિતઃ ॥ ૧૦ ॥ તતોઽહુપૂજયેદ્ભક્ત્યા પુષ્પૈર્ગંધાધિવા-
સિતૈઃ । મન્થૈઃ પુરાણસંપ્રોકૈયથાસ્થાનં યથાવિધિ ॥ ૧૧ ॥
તત્ર પૂજામંત્રાઃ-ગોરપ્રપાદાભ્યાંનમઃ । ગોરાસ્યાયમ્ ॥ ગોઃ-
શ્વંગાભ્યામ્ ॥ ગોઃસ્કંધાભ્યામ્ ॥ ગોઃપુચ્છાભ્યામ્ ॥ ગોઃ-
પથાત્પાદાભ્યામ્ ॥ ગોઃસર્વાંગેભ્યો નમઃ । સ્થાનેષ્વેતેષુ
ગંધાંશ્ચ પ્રશ્નિષેષ્વદ્ધમાનસઃ । પથાત્પ્રપાદયેદ્ધૂપં ગૌર્ધૂપઃ
પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ૧૨ ॥

બીમખિતામહ કહે છે-હે રાજા ! કાર્તિક વદિ
એકાદશીને દિવસે પવિત્રતાથી નિયમ લેવો.^૧ એ
વૈતરણી એકાદશી કહેવાય છે. દશમીને દિવસે
નકતોપવાસ કરી બીજે દિવસે ઉપવાસ કરવો.
એવી રીતે તમારે એ વ્રત વર્ષસુધી કરવું.^૨ મધ્યાહ્ન
વખતે સ્નાન કરી, મધ્યાહ્ન વખતનું નિત્યકર્મ સમાપ્ત
કરી, રાત્રે કાળી ગાય લાવી, વિધિથી તેની પૂજા
કરવી.^૩ એ ગાયને લીપેલી પૃથ્વીમાં પૂર્વાભિમુખ બીજી
રાખવી. પછી આગલા પગથી આરંભી પાછલા પગ
સુધી પૂજા કરી,^૪ પૂછાંતની પણ પૂજા કરવી અને પૂછડું
પકડી પિતૃતર્પણ કરવું.^૫ ગાયને શ્રદ્ધાથી ચંદનનો લેપ
કરવો, શક્તિ પ્રમાણેના સુગંધી જળવડે પગ અને
શીંગડાં ધોવાં,^૬ તે પુરાણ મંત્રો બણી સ્નાન,
સુગંધી ચંદન અને ઘુણવડે ભક્તિથી વિધિ પ્રમાણે
પૂજા કરવી.^૭ તે પૂજના મંત્રોઃ-‘ગોરપ્રપાદાભ્યાં નમઃ’
એ મંત્ર બણી ગાયના આગલા પગની પૂજા કરવી.
‘ગોરાસ્યાયમ્’ થી સુખની, ‘ગોઃજુગાભ્યામ્’ થી શીંગ-
ડાંની, ‘ગોઃસ્કંધાભ્યામ્’ થી કાંધની, ‘ગોઃપુચ્છાભ્યામ્’ થી
પુચ્છની, ‘ગોઃપથાત્પાદાભ્યામ્’ થી પાછલા પગની અને
‘ગોઃસર્વાંગેભ્યો નમઃ’ એ મંત્ર બણી ગાયના સઘળા અવય-
વોની પૂજા કરવી. એવી રીતે ચંદનથી પૂજા કરી શુદ્ધ
મનથી ‘તમે ધૂપનું ગ્રહણ કરો’ એમ કહી ધૂપ કરવો.^૮

અસિપત્રાદિકં ચોરં નદીં વૈતરણીં તથા । પ્રસાદાત્તે તરિ-
પ્યામિ ગૌર્માતસ્તે નમો નમઃ ॥ ૧૩ ॥ સ્થાને તીર્થતે
યસ્માન્નદી વૈતરણી ધ્રુવમ્ । તસ્માદેકાદર્શી કૃત્વા નામ્ના
વૈતરણી ભવેત્ ॥ ૧૪ ॥ આનંદકૃત્સર્વલોકે દેવાનાં ચ
સદા પ્રિયા । ગૌસ્ત્વં પાહિ જગન્નાથે દીપોઽયં પ્રતિગૃહ્યતામ્
॥ ૧૫ ॥ આચ્છાદનં ગવે દયાસ્ત્વયક્ શુદ્ધં સ્તનિર્મલમ્ ।
સરભિર્વજ્રદાનેન પ્રીયતાં પવમેશ્વરી ॥ ૧૬ ॥ માર્ગેશીર્વાદિકે
મર્ક્કં યાવન્માસચતુષ્ટયમ્ । અન્યન્માસચતુષ્કં તુ યાવકા-
શનમેવ ચ ॥ ૧૭ ॥ શ્રાવણાદિષુ માસેષુ ચતુર્ધ્વેશાશ્ચ પાવ-
સમ્ । તદ્ગ્રન્થ ત્રયો માગા ગોગુરુસ્વાર્થમેવ ચ ॥ ૧૮ ॥

નૈવેયં હિ મયા દત્તં સુરભે પ્રતિગૃહ્યતામ્ । દ્વિતીયં ગુરવે
દયાતૃતીયં સ્વયમેવ ચ ॥ ૧૯ ॥ માસિ માસિ પ્રકુર્વીત
માસદ્વાદશકં વ્રતમ્ । યથાપનં તતઃ કુર્યાત્પૂર્ણે સંવત્સરે
તદા ॥ ૨૦ ॥ શય્યા સત્કલિકા કાર્યાં દૈપત્યોઃ પરિધાન-
કમ્ । સવત્સા કૃષ્ણવર્ણાં તુ ધેઢુઃ કાર્યાં પચસ્ત્રિની ॥ ૨૧ ॥
સૌવર્ણી સુરભિં કૃત્વા સ્થાપયેત્કલિકોપરિ । સુરભિં પૂજયે-
ન્મન્થૈઃ પૂર્વાંકૈર્ભક્તિસંયુતઃ ॥ ૨૨ ॥ તતસ્તાં ગુરવે દયાસ્ત્વૈ
તત્ર શ્રમાપયેત્ । મારો લોહસ્ય દાતવ્યઃ કાર્પાસદ્રોણસંયુતઃ
॥ ૨૩ ॥ વૈતરિણ્યાં સમાધર્યં બ્રાહ્મણાય કુર્કુચિને । નારી
વા પુરુષો વાપિ વ્રતસ્યાસ્ય પ્રમાવતઃ । રાજ્યં જહુર્દિનં
શુક્લ્યા સ્વર્ગલોકે મહીયતે ॥ ૨૪ ॥ इति श्रीभविष्योत्तर-
पुराणे मार्गशीर्षकृत्यैकादश्यां वैतरणीव्रतं संपूर्णम् ।

‘હે યોમાતા ! હું આપની કૃપાથી અસિપત્ર વગેરે
ભયંકર વનોને તથા વૈતરણી નદીને તરી જઈશ, માટે
આપને નમસ્કાર કરું છું.’ એમ પ્રાર્થના કરવી.^{૧૩} આ
એકાદશીને દિવસે વ્રત કરવાથી વૈતરણી નદી તરવામાં
શ્રમ પડતો નથી, માટે જ એનું નામ વૈતરણી એકાદશી
પડેલું છે.^{૧૪} ‘હે ગૌ ! હે દેવિ ! આપ સર્વને આનંદ
આપો છો અને દેવતાને પણ પ્રિય છો, માટે આ
દીવાનો સ્વીકાર કરી, માંડે રક્ષણ કરો.’ એ મંત્ર બણી
દીવો કરવો.^{૧૫} ‘આ વસ્ત્રથી ગાય માતા પ્રસન્ન થાઓ,’
એમ કહી ગાયને સ્વચ્છ અને પવિત્ર વસ્ત્ર ઘોઢાડવું.^{૧૬}
કાર્તિક માસથી આરંભી ચાર માસ સુધી યોગ્યા ખાવા.
ફાગણ માસથી આરંભી યવ ખાવા અને આષાઢ માસથી
આરંભી ચાર માસ સુધી દૂધપાક ખાવો. જે અન્ન
જમવાનું હોય તેમાંથી ગાય, ગુરુ અને પોતામાટે એમ
ત્રણ ભાગ કરવા.^{૧૭-૧૮} તેમાંથી ‘હે સુરભે ! આપ
નૈવેદ્ય હોયો’ એમ કહી એક ભાગ ગાયને ખવરાવવો,
બીજો ગુરુને આપવો અને ત્રીજો પોતે ખાવો.^{૧૯} એવી
રીતે ચાર માસ સુધી મહિને મહિને આ વ્રત કરવું. વર્ષ પૂરું
થાય ત્યારે ઉદાપન કરવું.^{૨૦} ગાદલાંવાળી મોટી શય્યા
તૈયાર કરાવવી, વાહાંડાંવાળી ને દુઝણી કાળી ગાય તૈયાર
રાખવી,^{૨૧} સોનાની ગાય કરાવી ગાદલા ઉપર રાખવી,
અને પ્રથમ કહેલા મંત્રો વડે ભક્તિથી તે ગાયની પૂજા
કરવી.^{૨૨} પછી સઘળું ગુરુને આપી ક્ષમા માગવી.
વૈતરણીનાં વ્રતની સમાપ્તિ માટે કુટુંબવાળા બ્રાહ્મણને
એક ભાર લોહું અને એક દ્રોણ રૂ આપવું. આ વ્રતના
પ્રભાવથી સ્ત્રી અથવા પુરુષ હરકોઈ વ્રત કરનાર આ
લોકમાં ધણી વખત સુધી રાજ્યનું સુખ ભોગવી અંતે
સ્વર્ગમાં પૂજ્ય છે.^{૨૩-૨૪} એવી રીતે કાર્તિક વદિ
એકાદશીને દિવસે ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં વૈતરણીવ્રત
કરવાનું કહ્યું છે.

૧૩ પ્રતાર્કમાં કહેલી ઉત્પત્તિ એકાદશીની કથા

સૂત્ર ઉવાચ-एवं प्रीत्या पुरा विप्राः श्रीकृष्णेन परं व्रतम् । माहात्म्यविधिर्संयुक्तपदिष्टं विशेषतः ॥ १ ॥
उत्पत्तिं यः शृणोत्येवमेकादश्या द्विजोत्तम । श्रुत्वा भोगाननेकांस्तु विष्णुलोकं प्रयाति सः ॥ २ ॥
पार्थ उवाच-उपवासस्य नक्तस्य एकशुक्लस्य च प्रभो । किं पुण्यं किं विधानं हि ब्रूहि सर्वं जनार्दन ॥ ३ ॥

સૂત્ર કહે છે-હે આભણે ! પૂર્વે શ્રીકૃષ્ણે એ પ્રમાણે પ્રીતિથી ઉત્તમ વ્રત તથા તેનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.^૧ જે પુરુષ એકાદશીની ઉત્પત્તિ સાંભળે છે, તે આ લોકમાં અનેક ભોગ ભોગવી અંતે વૈકુંઠમાં જાય છે.^૨ પાર્થ પૂછે છે-હે પ્રભો ! હે શ્રીકૃષ્ણ ! ઉપવાસ, નક્ત ભોજન અને એક વખત ભોજનથી શું પુણ્ય થાય છે અને તેનો કેવો પ્રકાર છે, તે સધળું કહેા.^૩

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-हेमन्ते चैव प्रसप्ते मासि मार्गशिरे शुभे । शुक्लपक्षे तथा पार्थ एकादश्यामुपोषयेत् ॥ ४ ॥
नक्तं दशम्यां कुर्यात् दंतधावनपूर्वकम् । दिवसस्याष्टमे भागे भृदीधृते दिवाकरे ॥ ५ ॥
तत्र नक्तं विजानीयात् नक्तं निशि भोजनम् । ततः प्रभातसमये संकल्पं नियतश्चरेत् ॥ ६ ॥
मध्यक्षेत्रे च तथा पार्थ शुचिः स्नातः समाहितः । नयां तडागे वाष्पां वा ह्युत्तमं मध्यमं त्वधः ॥ ७ ॥
क्रमाज्ઞેયં તથા કૂપે તદ્ભાવે પ્રણસ્યતે । અશ્વક્રાંતે રથક્રાંતે વિષ્ણુક્રાંતે વર્ધપરે ॥ ૮ ॥
મૃતિકે હર મે પાર્થ યન્મયા પૂર્વસંચિત્તમ્ । ત્વયા હૃતેન પોપેન ગચ્છામિ પરમાં ગતિમ્ ॥ ૯ ॥
અનેન મૃત્તિકાજ્ઞાનં વિદધ્યાતુ વ્રતી નરઃ । નાલપેત્પતિતૈશ્ચરેસ્તથા પાશ્વદિભિઃ સહ ॥ ૧૦ ॥
મિશ્ર્યાપવાદિનો દેવેન્દ્રવાદ્વાજ્ઞાનનિદકાન્ । અન્યાંશ્ચૈવ દુરાચારાનગમ્યાગામિનસ્તથા ॥ ૧૧ ॥
પરદ્રવ્યાપહર્તૃશ્ચ દેવદ્રવ્યાપહારિણઃ । ન સંભાષેત દદ્વાપિ ભાસ્કરે ચાવલોકયેત્ ॥ ૧૨ ॥
તતો ગોવિંદમ-
ધ્યય્ય નૈવેયાદિભિરાદરાત્ । દીર્ઘ વ્યાદગૃહે ચૈવ મક્તિયુ-
ક્તેન ચેતસા ॥ ૧૩ ॥

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા-હે પાર્થ ! હેમંત ઋતુમાં માર્ગશીર્ષ શુદ્ધિ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો.^૪ દશમીને દિવસે દાતણ વગેરે કરી નક્ત ભોજન કરવું. દિવસના આઠમા પહોરમાં જ્યારે સૂર્ય અસ્ત થવા આવે ત્યારે ભોજન કરવું, એ નક્ત ભોજન કહેવાય છે; પણ રાતે ભોજન કરવું તે નક્ત ભોજન કહેવાતું નથી. પછી સવારે નિયમથી સંકલ્પ કરવો.^{૫-૬} મધ્યાહ્ન વખતે સાવધાન થઈ સ્નાન કરવું. નદીમાં સ્નાન કરવું એ ઉત્તમ, તળાવમાં સ્નાન કરવું એ મધ્યમ અને વાવમાં સ્નાન કરવું તે અધમ કહેવાય છે. અને જો નદી વગેરે કાંઈ ન હોય તો કૂવામાં પણ સ્નાન ઉત્તમ કહેવાય છે. 'હે અશ્વક્રાંતે (ધોડા જેની ઉપર આલે છે !)' હે રથક્રાંતે ! હે વિષ્ણુક્રાંતે ! હે ધનને

ધારણ કરનારી ! હે મૃતિકા ! મેં જે પાપો એકાં કર્યા હોય તે હરી લે. જો તું મારા પાપોનો નાશ કરીશ તો જ હું પરમ ગતિને પામીશ.^{૭-૮} એ મંત્રથી મૃતિકા અંગે યોગીને સ્નાન કરવું. પતિત, ચોર, પાખંડી, ખેડું આળ ચડાવનાર; દેવ, આભણ અને વેદની નિંદા કરનાર, અગમ્યા સ્ત્રી સાથે ગમન કરનાર, ખીખના ધનનું હરણ કરનાર, દેવદ્રવ્યનું હરણ કરનાર તેમ જ નીચ લોકો એટલાઓની સાથે બાધણ કરવું નહિ. તેઓ નજરે પડે તો પણ અવશ્ય સૂર્યનાં દર્શન કરવાં.^{૧૦-૧૨} વિષ્ણુની પૂજા કરી આદરથી નૈવેદ્ય વગેરે આપવાં ને ભક્તિથી ધરમાં દીવો કરવો.^{૧૩}

તરિને વર્જયેત્પાર્થ નિદ્રાં મૈથુનમેવ ચ । ગીતશાલ્વિ-
નોદેન દિવારાં નયેદ્વતી ॥ ૧૪ ॥
રાત્રૌ જાગરણં કૃત્વા મક્તિયુક્તેન ચેતસા । વિપ્રેભ્યો દક્ષિણાં દશા પ્રણિપત્ય ક્ષમાપયેત્ ॥ ૧૫ ॥
યથા શુક્લા તથા કૃષ્ણા માન્યા ચ ધર્મ-
તત્પરેઃ । એકાદશ્યોદ્વેયો રાજન્વિભેદં નૈવ કારયેત્ ॥ ૧૬ ॥
एवं हि कुरुते यस्तु शृणु तस्यापि यत्फलम् । शंखोद्धारि-
नरः ज्ञात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् ॥ १७ ॥
एकादश्युप-
वासस्य कलां नामोति पोडशीम् । व्यतीपाते च दानस्य लक्षमेकं फलं स्मृतम् ॥ १८ ॥
संक्रांतिषु चतुर्लક્ષं दानस्य च धनं जय । कुरुक्षेत्रे च यत्पुण्यं ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः ॥ १९ ॥
तत्सर्वं लभते यस्तु लोकादश्यामुपोषितः । अश्वमेधस्य यज्ञस्य करणायत्फलं लभेत् ॥ २० ॥
ततः शतगुणं पुण्यमेकाद-
श्युपवासतः । तपस्विनो गृहे नित्यं लक्षं यस्य च भुञ्जते ॥ २१ ॥
पष्टिवर्षसहस्राणि तस्य पुण्यं च यद्वरेत् । एका-
दश्युपवासेन फलं प्राप्नोति मानवः ॥ २२ ॥
गोसहस्रे च यत्पुण्यं दत्ते वेदांगपारणे । तस्मात्पुण्यं दशगुणमेकादश्यु-
पवासिनाम् ॥ २३ ॥

તે દિવસે નિદ્રાનો અને મૈથુનનો ત્યાગ કરવો. દિવસ ને રાત્રિ ગીત અને શાસ્ત્રોનો વિનોદ કરીને ગાળવાં.^{૧૪} રાત્રિમાં ભક્તિથી જાગરણ કરી આભણોને દક્ષિણ આપી નમસ્કાર કરીને ક્ષમા માગવી.^{૧૫} હે રાજન્ ! જેમ શુક્લ પક્ષની એકાદશી છે, તેમ જ કૃષ્ણ પક્ષની એકાદશી છે, માટે ધર્મિષ્ઠ પુરુષોએ તેમાં ભેદ સમજવો નહિ.^{૧૬} એવી રીતે આ વ્રત કરવાથી જે ફળ થાય છે તે કહ્યું છે તે સાંભળોઃ શંખોદ્ધારમાં સ્નાન કરી દારકાનાથનાં દર્શન કરવાથી જે ફળ થાય છે, તે ફળ એકાદશીના ઉપાસની સોમા ભાગની પણ બરાબરી કરી શકતું નથી. વ્યતીપાતને દિવસે દાન કરવાથી લક્ષગણ પુણ્ય થાય છે,^{૧૭-૧૮} સંક્રાંતિમાં દાન કરવાથી ચાર લક્ષગણ પુણ્ય થાય છે અને કુરુક્ષેત્રમાં ચંદ્રગ્રહણને વા સૂર્યગ્રહણને દિવસે દાન કરવાથી જે પુણ્ય થાય છે, તે સધળું પુણ્ય એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવાથી થાય છે. અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાથી જે પુણ્ય થાય છે, તે કરતાં સોગણ પુણ્ય એકાદશીના ઉપવાસથી થાય છે. જેને ધેર લક્ષ તપસ્વીઓ સાહ હજાર

વર્ષ સુધી નિરંતર ભોજન કરે, તેને જેટલું પુણ્ય થાય તેટલું પુણ્ય એકાદશીના ઉપવાસથી મનુષ્ય પામે છે. ૧૬-૨૨ વૈદિક બ્રાહ્મણને હજાર ગાય આપવાથી જે પુણ્ય થાય છે, તેથી દશગણું પુણ્ય એકાદશીના ઉપવાસથી થાય છે. ૨૩

નિત્યં ચ ધુજ્જતે યસ્ય ગૃહે દશ દિવોત્તમાઃ । યત્પુણ્યં તદશગુણં ભોજને બ્રહ્મચારિણઃ ॥ ૨૪ ॥ એતત્સહસ્રં મૃદાને કન્યાદાને તુ તત્સમૂતમ્ । તસ્માદશગુણં પ્રોક્તં વિધાદાને તથૈવ ॥ ૨૫ ॥ વિધાદશગુણં ચાત્રં યો દદાતિ શુશ્રુક્ષિતે । ષ્ઠજ્ઞાનસમં દાનં ન ભૂતં ન ભવિષ્યતિ ॥ ૨૬ ॥ તૃતિમા-ર્ણતિ કૌતેયે સ્વર્ગસ્થાઃ પિતૃદેવતાઃ । એકાદશ્યા વ્રત-સ્થાપિ પુણ્યસંહ્યા ન વિચિત્રે ॥ ૨૭ ॥ એતત્પુણ્યપ્રભાવશ્ચ યસ્મૈરપિ દુર્લભઃ । નક્ત્યાર્ધફલં તસ્ય એકમ્ફલસ્ય સતતમ્ ॥ ૨૮ ॥ એકમ્ફલં ચ નક્તં ચ ઉપવાસસ્તથૈવ ચ । એતેષ્વન્યતમં વાપિ વ્રતં કુર્યાદ્દેરિણે ॥ ૨૯ ॥ તાબદ્વ્રજંતિ તીર્થાણિ દાનાણિ નિયમા યમાઃ । એકા-દશી ન સંપ્રાપ્તા યાવન્તાબન્મસ્યા અપિ ॥ ૩૦ ॥ તસ્મા-દેકાદશી સર્વેષોપ્યા ભવમીકભિઃ । ન શંકેન પિતૃતોયં ન સ્વાદેન્મત્સ્યસકરૌ ॥ ૩૧ ॥ એકાદશ્યાં ન ધુજ્જીત યન્માં ત્વં વૃષ્ણસેઽર્જુન । એતત્તે કથિતં સર્વં વ્રતાના-શ્રુત્તમં વ્રતમ્ ॥ ૩૨ ॥ એકાદશીસમં નાસ્તિ કૃત્વા યશ્સહસ્રકમ્ ॥

જેને ઘેર નિત્ય ઉત્તમ દશ બ્રાહ્મણો જમતા હોય તેને જેટલું પુણ્ય થાય, તે કરતાં દશગણું પુણ્ય બ્રહ્મચારીને જમાડવાથી થાય છે. તેથી હજારગણું પુણ્ય પૃથ્વી-દાનથી અથવા કન્યાદાનથી થાય છે. તેથી દશગણું પુણ્ય વિધાદાનથી થાય છે. તે કરતાં પણ દશગણું પુણ્ય બ્રહ્મના બ્રાહ્મણને અન્ન આપવાથી થાય છે; અન્નદાન જેવું બીજું કોઈ પણ દાન થયું નથી અને થશે પણ નહીં. ૨૪-૨૯ અન્નદાન કરવાથી સ્વર્ગમાં રહેલા પિતૃદેવ તૃપ્ત થાય છે; તેમજ એકાદશીના વ્રતનાં પુણ્યની પણ સંખ્યા નથી, એટલે અનંત પુણ્ય થાય છે. ૨૭ આ પુણ્ય દેવતાઓને પણ દુર્લભ છે. ઉપવાસથી અર્ધું ફળ નક્તભોજનથી થાય છે અને નક્તભોજનથી અર્ધું પુણ્ય એક વખત ભોજન કરવાથી થાય છે. ૨૮ એ એકાદશીને દિવસે એક વખત ભોજન, નક્તભોજન અથવા ઉપવાસ એ ત્રણમાંથી એક કરીને પણ વ્રત કરવું. ૨૯ જ્યાં સુધી એકાદશી આવી નથી ત્યાં સુધી જ તીર્થ, દાન, નિયમ, યમ ને યથો ગર્જના કરે છે—એટલે એકાદશી આગળ તે સર્વ છુટી પડે છે. ૩૦ માટે સંસારથી ડરતાં સધળાં મનુષ્યોએ એકાદશીવ્રત કરવું. શંખમાંથી જળ પીવું નહીં, મત્સ્ય કે વરાહ ખાવા નહીં. ૩૧ એકાદશીને દિવસે ભોજન કરવું નહીં. હે અર્જુન! જે તે ઉત્તમ વ્રત માટે પૂછ્યું હતું, તે સધળું કહી સંભળાવ્યું. હજારો યજ્ઞ કરવાથી પણ એકાદશીની તુલના થતી નથી. ૩૨

અર્જુન ડાહ્યા—હુકા ત્વયા કર્યું દેવ પુણ્યેયં સર્વૈતસ્તિથિઃ ॥ ૩૩ ॥ સર્વેષોઽપિ પવિત્રેયં કથં એકાદશી તિથિઃ । શ્રીકૃષ્ણ ડાહ્યા—પુરા કૃતયુગે પાર્થ શ્રુતનામા હિ દાનવઃ ॥ ૩૪ ॥ અત્યજ્ઞતો મહારૌઢઃ સર્વદેવમયંકરઃ । દ્વંદ્વો વિનિ-જિતસ્તેન શાપો દેવઃ પુરંદરઃ ॥ ૩૫ ॥ આદિત્યા વસવો બ્રહ્મા વાયુરગ્નિસ્તથૈવ ચ । દેવતા નિર્જિતાસ્તેન અત્યુગ્રેણ ચ પાંડવ ॥ ૩૬ ॥ હંદ્રેણ કથિતઃ સર્વો દુષ્ટાતઃ શંકરાય વૈ । સ્વર્ગલોકપરિચઢા વિચરામો મહીતલે ॥ ૩૭ ॥ ઉપાર્યં બ્રૂહિ મે દેવ અમરાણાં તુ કા ગતિઃ ॥ હૈશ્વર ડાહ્યા—ગચ્છ ગચ્છ સુરભેષ યન્નાસ્તિ ગઢઢધ્વજઃ ॥ ૩૮ ॥ શરણ્યશ્ચ જગ-ન્નાથઃ પરિત્રાણપરાયણઃ । હૈશ્વર્ય વચનં શ્રુત્વા દેવરાજો મહામનાઃ ॥ ૩૯ ॥ ત્રિવૈશ્વેઃ સહિતઃ સર્વેંગતસ્તત્ર ધનંજય । યત્ર દેવો જગન્નાથઃ પ્રસૂતો હિ જનાર્દનઃ ॥ ૪૦ ॥ જલમધ્યે પ્રસ્રમં તુ દૃષ્ટ્વા દેવં જગત્પતિમ્ । કૃતાંજલિપુટો મૃત્વા હૈં સ્તોત્રમુદીરયત્ ॥ ૪૧ ॥

અર્જુન કહે છે—હે મહારાજ! સપ્તમી તિથિઓથી આ એકાદશી પુણ્યકારક છે અને પવિત્ર છે, એમ આપે કેમ કહ્યું ? શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે અર્જુન! પૂર્વે સત્યયુગમાં મુર નામનો ભયંકર દૈત્ય હતો. તે સર્વને ડરાવતો હતો. દેવોમાં શ્રેષ્ઠ ઈન્દ્રને પણ એ દૈત્યે જીતી લીધો હતો. ૩૪-૩૫ મહા ઉત્પાતી એ દૈત્યે સૂર્ય, વસુ, બ્રહ્મા, વાયુ અને અગ્નિ વગેરે સર્વ દેવોને પણ જીતી લીધા. ૩૬ ત્યારે મહાદેવની પાસે ઈન્દ્રે કહ્યું કે, હે શંકર! સ્વર્ગમાંથી બહુ થયેલા અમે પૃથ્વી ઉપર ભટકીએ છીએ, માટે કહેા કે અમારે શું ઉપાય કરવો ? મહાદેવ બોલ્યા—હે ઈન્દ્ર! તમે વિષ્ણુની પાસે જલદી જાઓ. ૩૭-૩૮ કારણ કે તે રક્ષણ કરનાર છે, જગતના નાથ છે અને રક્ષણમાં પરાયણ છે. એવાં મહાદેવનાં વચન સાંભળી જ્યાં નારાયણ પોહ્યા હતા ત્યાં ઈન્દ્ર દેવતાઓની સાથે આવ્યા; ૩૯-૪૦ ને જલમાં પોહેલા જગતના પતિ નારાયણને બોધ, હાથ બોરી તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા કે, ૪૧

ૐ નમો દેવદેવાય દેવદેવૈઃ સુવંદિત । દૈત્યારે પુંહરીકાશ ત્રાહિ નો મધુવદન ॥ ૪૨ ॥ દૈત્યમીતા હમે દેવા મયા સહ સમાગતાઃ । શરણં ત્વં જગન્નાથ ત્વં કર્તા ત્વં ચ કારકઃ ॥ ૪૩ ॥ ત્વં માતા સર્વ-લોકાનાં ત્વમેવ જગતઃ પિતા । ત્વં સ્થિતિસ્ત્વં તથોત્પ-તિસ્ત્વં ચ સંહારકારકઃ ॥ ૪૪ ॥ સહાયસ્ત્વં ચ દેવાનાં ત્વં ચ શાંતિકરઃ પ્રભો । ત્વં ધરા ચ ત્વમાકાશઃ સર્વવિશ્વોપકારકઃ ॥ ૪૫ ॥ અવસ્ત્વં ચ સ્વર્યં બ્રહ્મા ત્રૈલોક્યપ્રતિપાલકઃ । ત્વં રવિસ્ત્વં ચ શર્ણકશ્ચ ત્વં ચ દેવો દુતાશનઃ ॥ ૪૬ ॥ હવ્યં હોમો દુતસ્ત્વં ચ મેન્વર્તવર્જિજો જપઃ । યજમાનશ્ચ યજ્ઞસ્ત્વં ફલમોક્તા ત્વમીશ્વરઃ ॥ ૪૭ ॥ ન ત્વયા રહિતં કિંચિત્ત્રૈલોક્યે સચરાચરે । અગત્યંદેવદેવેશ શરણાગતવત્સક ॥ ૪૮ ॥ ત્રાહિ ત્રાહિ મહાબોગિન્

મીતાનાં શરણં ભવ । દાનવૈર્વિજિતા દેવાઃ સ્વર્ગચઢાઃ
કૃતા વિમો ॥ ૪૯ ॥ સ્થાનચઢા જગન્નાથ વિચરંતિ મહી-
તઢે । હંદસ્ય વચર્નં શ્રુત્વા વિષ્ણુર્વચનમબ્રવીત્ ॥ ૫૦ ॥

હે મધુસૂદન ! આપ કે જે દેવાના પશુ દેવ ઢો, દૈત્યના શત્રુ ઢો તથા દેવો પશુ જેને વંદન કરે ઢો, તેને હું નમસ્કાર કરું છું. હે પુંડરીકાક્ષ ! અમારું રક્ષણ કરો. ૪૨ હે જગન્નાથ ! હું અને આ સધળા દેવો દેલના બચથી આપને શરણે આભ્યા ઢીએ; કારણ કે આપ કરનાર ઢો તથા પ્રેરક ઢો. ૪૩ આપ સર્વ લોકની માતા ઢો, જગતના પિતા ઢો, આપ જગતને ઉત્પન્ન કરનાર, પાલન કરનાર ને સંહાર કરનાર ઢો. ૪૪ હે પ્રભો ! આપ દેવાને સહાય કરનાર અને સુખ આપનાર ઢો. આપ પૃથ્વી ઢો, આકાશ ઢો અને સધળા જગતપર ઉપકાર કરનાર ઢો. ૪૫ આપ પોતે શંકર, બ્રહ્મા અને જગતનું પાલન કરનાર વિષ્ણુ ઢો. સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, હોમવાના પદાર્થો, હોમવાની ક્રિયા, મંત્ર, તંત્ર, ઋત્વિક, જપ, યજ્ઞ-માન, યજ્ઞ અને કૃળને ઉપભોગ કરનાર ધૃતિર પશુ આપ જ ઢો. ૪૬-૪૭ હે ભગવન ! ચરાચર ત્રણે લોકોમાં આપ શિવાય બીજું કંઈ પશુ નથી. હે ભગવન ! હે દેવાના દેવ ! હે ધૃષ્ટ ! હે શરણે આવેલાપર પ્રીતિવાળા ! હે મહાયોગિન ! રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો અને કરેલાના શરણરૂપ થાઓ. હે જગન્નાથ ! દૈત્યોએ અમે સૌ દેવાને જિતી લીધા ઢો ને સ્વર્ગમાંથી કાઢી મૂક્યા ઢો ! તેથી સ્થાનબ્રષ્ટ થયેલા દેવો પૃથિવી ઉપર ફેરે ઢો. એવાં ઇંદ્રનાં વચન સાંભળીને નારાયણુ બોલ્યાઃ ૪૮-૫૦

શ્રીભગવાનુવાચ-કોડસૌ દૈત્યો મહામાયો દેવા યેન વિનિજિતાઃ । કિં સ્થાનં તસ્ય કિં નામ કિં બલં કસ્તદાશ્રયઃ ॥ ૫૧ ॥ એતસર્વે સમાચક્ષ્વ મથવ-
નિર્મયો ભવ ॥ હંદ્ર ઉવાચ-ભગવન્દેવદેવેશ મક્તાડુ-
ગ્રહકારક ॥ ૫૨ ॥ દૈત્યઃ પૂર્વે મહાનાલીલાઢીજંઘ હિતિ સ્મૃતઃ । બ્રહ્મવંશસન્નુજ્જતો મહોપઃ સરઢ્વનઃ ॥ ૫૩ ॥ તસ્ય પુત્રોડિતવિહયાતો મુરુનામા મહાસરઃ । તસ્ય ચંદ્ર-
વતી નામ નગરી ચ ગરીયસી ॥ ૫૪ ॥ તસ્યાં વસન્ત ડુઢાત્મા વિશ્વં નિર્જિત્ય ચીર્થવાન્ । સુરાન્સ્વવશમાનિન્યે નિરાકૃત્ય ત્રિવિષ્ટપાદ ॥ ૫૫ ॥ હંદ્રાગ્નિયમભાષ્વીસોમ-
નિર્કૈતિપાશિનાન્ ॥ પદેડુ સ્વયમેવાસીડુસૂર્યો શ્રુત્વા તપ-
સ્યપિ ॥ ૫૬ ॥ પર્જન્યઃ સ્વયમેવાસીડુજેયઃ સર્વદૈવતૈઃ । જહિ તં દાનવં વિષ્ણો સુરાણાં જયમાવહ ॥ ૫૭ ॥

શ્રીભગવાન કહે ઢો-અરે આવો મહામાયાવી કયો દૈત્ય ઢો ? તે કયાં રહે ઢો ? તેનું નામ શું ઢો ? તેનું બળ કયું ઢો ? અને તેનો આશ્રય કાણુ ઢો ? ૫૧ હે ઇંદ્ર ! કર ઢોડી ઘો અને મેં જે પૂછયું, તે સધળાંને ઉત્તર આપો.

ઈંદ્ર કહે ઢો-હે દેવાના દેવ ! હે ધૃષ્ટ ! હે બકતોના ઉપર અતુગ્રહ કરનાર ! ૫૨ પૂર્વે બ્રહ્માના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો નાડીજંઘ નામનો એક મહા ઉગ્ર દૈત્ય હતો. તે દેવાને ધણું ડુઃખ આપતો હતો. ૫૩ તેનો પુત્ર આ દૈત્ય ઢો. એનું નામ મુરાસુર ઢો. એ દૈત્ય મોટા વિસ્તારવાળી ચંદ્ર-વતી નગરીમાં રહે ઢો. એ ડુષ્ટ દૈત્યે બળથી જગતને જિતી લીધું અને દેવતાઓને જિતી સ્વર્ગમાંથી કાઢી મૂક્યા ઢો. અગ્નિ, ઇંદ્ર, યમ, વાયુ, ધૃષ્ટ, સોમ, નિર્ઝતિ અને વરુણની પદવી તે પોતે જ ભોગવે ઢો; સૂર્ય થઇ પોતે જ તપે ઢો ને એ પોતે મેઢ થઇ પઓ ઢો ! માટે કોઈ પશુ દેવ તેને જિતી શક તેમ નથી. માટે હે વિષ્ણુ ! તમે એ દૈત્યને મારી દેવાનો વિબ્ધ કરો. ૫૪-૫૭

તસ્ય તદ્વચનં શ્રુત્વા કોપાવિદ્યો જનાર્દનઃ । ઉવાચ શત્રુ-
દેવેંદ્ર હનિષ્યે તં મહાબલન્ ॥ ૫૮ ॥ પ્રયાંતુ સહિતાઃ સર્વે ચંદ્રવત્પાં મહાબલાઃ । હૃત્યુક્તાઃ પ્રયયુઃ સર્વે પુરસ્કૃત્ય હરિં સુરાઃ ॥ ૫૯ ॥ દૃઢો દેવૈસ્તુ દૈત્યેંદ્રો ગર્જમાનસ્તુ દાનવૈઃ । અસંભ્રુવાતસહૈસ્તુ દિવ્યપ્રહરણાયુધૈઃ ॥ ૬૦ ॥ હન્યમાનાસ્તદા દેવા અસૃૈર્બાહુશાલિભિઃ । સંપ્રાપ્તે તે સન્ધ-
સ્ત્યજ્ય પલાર્યંતે દિશો દશ ॥ ૬૧ ॥ તત્તો દૃષ્ટા હૃષી-
કેશં સંપ્રાપ્તે સમુપસ્થિતમ્ । અન્વષાત્રનમિકુઢા ત્રિવિધા-
યુધપાળયઃ ॥ ૬૨ ॥ અથ તાન્પ્રદુતાન્દૃષ્ટા શંખચક્રગદા-
ધરઃ । વિવ્યાધ સર્વેગાત્રેયુ શૈરાશીવિષોપમૈઃ ॥ ૬૩ ॥ તેનાહતાસ્તે શત્રવો દાનવા વિઢનં ગતાઃ । એકાંયો દાનવઃ સ્થિત્વા યુધ્યમાનો ડુદુર્હૃદ્ ॥ ૬૪ ॥ તસ્યોપરિ હૃષીકેશો યથદાયુષ્સુસ્તજન્ ॥ ડુપ્પવત્તસમગ્રેતિ કુંઢિનં તસ્ય તેજસા ॥ ૬૫ ॥ શબ્દાષૈર્વિધ્યમાનોડપિ ષડા જેતું ન શક્યતે । યુયોધ ચ તદા કુઢો બાહુભિઃ પરિષોપમૈઃ ॥ ૬૬ ॥ બાહુ-
યુદ્ધં કૃત્વે તેન દિવ્યવર્ષસહસ્રકમ્ ॥ તેન શ્રાંતઃ સ મગવાન્ ગતો બદરિકાશ્રમમ્ ॥ ૬૭ ॥

એવાં ઇંદ્રનાં વચન સાંભળી વિષ્ણુને કોપ આંબો તેથી તે બોલ્યા કે, હે ઇંદ્ર ! એ શત્રુ મહાબળવાનુ ઢો તોપણુ હું તેને મારીશ. ૫૮ વાસ્તે તમે સધળા ચંદ્રવતીમાં જાઓ. એવી રીતે વિષ્ણુના કહેવાથી તેને આગળ કરી, સર્વે દેવો ચંદ્રવતી નગરી પાસે ગયા તો, ત્યાં નાના પ્રકારનાં હથિયારવાળા અસંખ્ય દૈત્યો સાથે ગર્જના કરતો તે મુરદૈત્ય તેઓના જેવામાં આંબો. ૫૯-૬૦ પછી યુદ્ધ શરુ થયું. તેમાં બળવાનુ અસુરોનો માર પડવાથી સધળા દેવો યુદ્ધ ઢોડીને દશ દિશાઓમાં પલાયન કરી ગયા. ૬૧ તોપણુ એકલા વિષ્ણુ યુદ્ધમાં ઉભા હતા તેને બેઢ, જેઓને કોપ આંબો ઢો એવા દૈત્યો, હાથમાં જાતજાતનાં હથિયારો લઇ મારવા ઢોડ્યા. ૬૨ ત્યારે વિષ્ણુએ તેમના સર્વ અવયવોમાં ઝેરી સર્પો જેવાં બાણો મારી તેઓને વીંધી નાંખ્યા. ૬૩ તેથી હાનરો દૈત્યો મરણ

પામ્યા. તે ભેષ આકાંગ દૈત્ય મોહું યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. ૧૪ તેની ઉપર ભગવાને જે જે હથિયારો ફેંક્યાં, તે સધળાં એ દૈત્યની પાસે જઈ તેના તેજથી પુષ્પની પેરે ફુંકિત થઈ ગયાં. ૧૫ એ પ્રમાણે શસ્ત્ર અને અંત્ર (મંત્ર બાળીને ફેંકતાં શસ્ત્રો) વડે એ દૈત્ય જ્યારે જિતાયો નહીં ત્યારે કાપાયમાન થયેલા નારાયણ ભોગળ જેવા મોટા બાહુવડે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તેની સાથે પેલા દૈત્યે દેવતાનાં હજાર વર્ષો સંધી બાહુ-યુદ્ધ કર્યું. તેમાં વિષ્ણુ થાકી જવાથી યુદ્ધ છોડી બદરિકા-શ્રમમાં ગયા (પણ દૈત્ય હાથો નહિ). ૧૬-૧૭

તત્ર હૈમવતી નામી ગુહા પરમશોભના । તાં પ્રાવિશ-
ન્મહાયોગી શયનાર્થે જગત્પતિઃ ॥ ૬૮ ॥ યોજનદ્વાદશા-
યામા એકદ્વારા ધનંજય । અહં તત્ર પ્રશ્નોઽસ્મિ મયમીતો
ન સંશયઃ ॥ ૬૯ ॥ મહાયુદ્ધેન તેનૈવ શ્રાંતોઽહં પાંડુનંદન ।
દાનવઃ પશુનો લગ્નઃ પ્રવિવેશ સ તાં ગુહામ્ ॥ ૭૦ ॥
પ્રશ્નં માં તદા દૃષ્ટાઽર્ચિતયશાનવો હ્રદિ । હરિમેનં હનિવ્યેઽહં
દાનવાનાં હયાવહમ્ ॥ ૭૧ ॥ ઇવં સદુર્મતેસ્તસ્ય વ્યવસાયં
વ્યવસ્ય ચ । સસુદ્રૂતા મમાંગેભ્યઃ કન્યેકા ચ મહાપ્રભા
॥ ૭૨ ॥ દિવ્યપ્રહરણા દેવી યુદ્ધાય સસુપસ્થિતા । ફેક્ષિતા
દાનવંદ્રેણ સુરુણા પાંડુનંદન ॥ ૭૩ ॥ યુદ્ધં સમીહિતં તેન
જિયા તત્ર પ્રયાચિતમ્ । તેનાયુધયત સા નિત્યં તાં દૃષ્ટ્વા
વિસ્મયં ગતઃ ॥ ૭૪ ॥ કેનેયં નિર્મિતા રૌદ્રા અત્યુગ્રાઽશ-
નિપાતિની । હત્યુક્ત્વા દાનવેંદ્રોઽસૌ યુયુધે કન્યયા તયા
॥ ૭૫ ॥ તતસ્તયા મહાદેવ્યા ત્વયા દાનવો ષલી । છિત્ત્વા
સર્વાંણિ જ્ઞાણેન જ્ઞાનેન વિરયઃ કૃતઃ ॥ ૭૬ ॥ બાહુપ્રહર-
ણોપેતો ધાવમાનો મહાબલ્લાત્ । તલેનાહસ્ય હૃદયે તયા
દેવ્યા નિપાતિતઃ ॥ ૭૭ ॥ પુનરુત્થાય સોઽષાવત્કન્યાહ-
નનકાંક્ષયા । દાનવં પુનરાચાંતં રોપેનાહસ્ય તચ્છિરઃ ॥ ૭૮ ॥
ક્ષાણાનિપાતયામાસ ભૂમૌ તચ્છ સજ્જવલ્લત્ । દૈત્યઃ કૃત-
શિરાઃ સોઽથ યયૌ વૈવસ્વતાલયમ્ ॥ ૭૯ ॥ શેષા મયાર્દિતા
દીનાઃ પાતાલં વિવિશદ્વિષઃ । તતઃ સમુત્થિતો દેવઃ પુરો
દૃષ્ટાઽસુરં હતમ્ ॥ ૮૦ ॥ કન્યાં પુરઃસ્થિતાં ચાપિ કૃતાંજ-
લિપુટાં નતામ્ । વિસ્મયોસ્ફુલ્લનયનઃ પ્રોવાચ જગતાં પતિઃ
॥ ૮૧ ॥ કેનાયં નિહતઃ સંહ્યે દાનવો દુષ્ટમાનસઃ । યેન
દેવાઃ સમંધર્વાઃ સેદાશ્ર સમરૂઢાણાઃ ॥ ૮૨ ॥ સનાગાઃ
સહલોકેશા લીલીધૈવ વિનિર્જિતાઃ । યેનાહં નિર્જિતો મીતઃ
શ્રાંતઃ સ્મૃતો ગુહામિમામ્ ॥ ૮૩ ॥ કેન કારુણ્યમાવેન
રક્ષિતોઽહં પલ્કયિતઃ ॥

ત્યાં હૈમવતી નામની ગુફા, જે બાણી સુશોભિત હતી, બાર યોજન લાંબી હતી અને જેમાં પેસવા નીકળવાનું એક જ બારાણું હતું તેમાં જઈ સુઈ ગયા;* કારણ કે

* જો કે મૂળ પુસ્તકમાં હું સુઈ ગયા એમ છે, તે પછી ઉપલાં લખાણની સાથે સંજતિ મળે અને લોકોને શ્રમ ન થાય, તેટલા માટે વિષ્ણુ સુઈ ગયા એમ લખેલું છે.

મોહું યુદ્ધ કરવાથી તે થાકી ગયા હતા અને ખરું પૂછો તો વિષ્ણુ, દૈત્યથી ડરી ગયા હતા. પછી પૂઠે પડેલા તે દૈત્ય પણ તે જ ગુફામાં આગ્યો ને વિષ્ણુને સૂતેલા ભેષ, મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, દૈત્યનો નાશ કરનાર આ વિષ્ણુને (હવે તો) હું મારીશ. ૧૮-૭૧ દુષ્ટ ભુદિવાળા તે દૈત્યનો એવો દુષ્ટ વિચાર બાળી, વિષ્ણુના શરીરમાંથી એક સુંદર કન્યા ઉત્પન્ન થઈ, ૭૨ તેના હાથમાં દિવ્ય હથિયારો હતાં, ને તે યુદ્ધ કરવા તૈયાર હતી. હે પાંડુપુત્ર અર્જુન ! એ કન્યા પેલા મુરદૈત્યના બેવામાં આવી; એટલે તે બન્નેને પરસ્પર યુદ્ધ ચાલ્યું. તેમાં નિરંતર યુદ્ધ કરતી એ કન્યાને જોઈ દૈત્યને આશ્ચર્ય થયું કે, અતિ ઉચ વજ્રપાત કરનારી આ ભયંકર કન્યા કાણે ઉત્પન્ન કરી હશે ? એવી રીતે આશ્ચર્યમાં પડેલા તે દૈત્ય, યુદ્ધ કરતો હતો તેટલામાં જ એ દેવીએ ક્ષણવારમાં જલદીથી તેનાં શસ્ત્રો અને રથ તોડી નાંખ્યાં અને તેને શસ્ત્રરહિત તથા રથરહિત કરી નાંખ્યો. ૭૩-૭૬ ત્યારે એ દૈત્ય મોટા ભેરથી બાહુયુદ્ધ કરવા દોડ્યો. તે વખતે દેવીએ તેના હૃદયમાં થાપડ મારી તેને નીચે પાડ્યો. ૭૭ પણ તે જલદી ઉઠી તે કન્યાને મારવા માટે પાછો દોડ્યો. એવી રીતે ફરીથી સામા આવતા તે દૈત્યનું મસ્તક થોડીવારમાં તેણે કાપી નાંખ્યું; અને તે પ્રકાશ કરતું પૃથિવી ઉપર પડ્યું અને દૈત્ય મરણ પામ્યો. ૭૮-૭૯ એટલે શેષ બચેલા દૈત્યો, બપના માર્યા પાતાળમાં પેસી ગયા. ત્યાર પછી જગત્પતિ ભગવાન ઉઠ્યા અને પાસે મરેલા દૈત્યને તથા હાથ ભેડી માથું નમાવી ઉભેલી પેલી કન્યાને જોઈ આશ્ચર્યથી બોલ્યા કે, ૮૦-૮૧ દેવ, ગંધર્વ, ઈંદ્ર, વાયુ, નાગ, અને દિક્ષાલેને જેણે લીલાથી જિતી લીધા હતા અને જેણે મને પણ જિતી લીધા હતા, જેથી હું આ ગુફામાં આવીને સુતો છું. ૮૨-૮૩ તે આ દુષ્ટ દૈત્યને યુદ્ધમાં કાણે માર્યો ? અને હું કે જે યુદ્ધમાંથી ભાગી આવ્યો છું, તેની કૃપાથી કાણે રક્ષા કરી ?

કન્યોવાચ-મયા વિનિહતો દૈત્યસ્ત્વર્ગોદ્ગતયા પ્રમો
॥ ૮૪ ॥ દૃષ્ટ્વા સ્પર્શં હરે ત્વાં તુ દૈત્યોઃ કંતું સમુચયતઃ ।
ત્રૈલોક્યકંટકસ્થેત્યં વ્યવસાયં પ્રબુદ્ધય ચ ॥ ૮૫ ॥ હતો
મયા દુરાત્માઽસૌ દેવતા નિર્ભયાઃ કૃતાઃ । તૈવાર્હ મહા-
શક્તિઃ સર્વશત્રુમયંકરી ॥ ૮૬ ॥ ત્રૈલોક્યરક્ષણાર્થાય હતો
લોકમયંકરઃ । નિહતં દાનવં દૃષ્ટ્વા કિમાશ્ચર્યં વદ પ્રમો
॥ ૮૭ ॥ શ્રીમગવાતુવાચ-નિહતં દાનવંદ્રેઽસ્મિન્સંતુષ્ટોઽહં
ત્વયાઽનયે । દૃષ્ટા પુટાશ્ચ વૈ દેવા આનંદઃ સમજાયત ॥ ૮૮ ॥
આનંદજ્વિપુ લોકેયુ દેવાનાં યસ્ત્વયા કૃતઃ । પ્રસન્નોઽસ્મ્યનયે
તુષ્યં વરં વરય સુવ્રતે ॥ ૮૯ ॥ દદામિ તત્ર સંદેહો યત્સુરૈ-
રપિ દુર્લભમ્ ॥ કન્યોવાચ-યદિ તુષ્ટોઽસિ મે દેવ યદિ
દેવો વરો મમ ॥ ૯૦ ॥ તારયેઽહં મહાપાપાદુષવાસપરં નરમ્ ।
અપવાસસ્ય યત્પુણ્યં તત્સ્યાદર્શં નક્કમોજને ॥ ૯૧ ॥ તદર્શં ચ

મહેતસ્ય એકમુક્તં કરોતિ યઃ । યઃ કરોતિ વ્રતં મક્ત્યા
દિને મમ જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૯૨ ॥ સ ગત્વા તૈષ્ણવં સ્થાનં
કલ્પકોટિગતાનિ ચ । મુક્તાનો વિવિધાન્ બોગાન્નપવાસી
જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૯૩ ॥ મગર્વસ્ત્વપ્રસાદેન મત્સ્યેવ વરો મમ ।
વપવાસં ચ નક્તં ચ એકમુક્તં કરોતિ યઃ ॥ ૯૪ ॥ તદ્ય
ધર્મં ચ વિત્તં ચ મોક્ષં દેહિ જનાર્દન ॥

કન્યા કહે છે—હે પ્રભો ! હે હરે ! આ દૈત્ય આપને
સુતેલા બેઠા મારવા તૈયાર થયો હતા, તેમ જ ત્રણે લોકોને
દુઃખ આપતો હતો તેથી હું, જે આપના અંશથી ઉત્પન્ન
થઈ છું તેણે, એ દુષ્ટને માર્યો અને દેવોનું દુઃખ દૂર કર્યું
છે. હે મહારાજ ! હું આપની જ શક્તિ છું અને સર્વ
શત્રુઓને બધા આપનારી છું ૮૪-૮૬ ને મેં જ ત્રણે
લોકોના રક્ષણ માટે, લોકોને બધા આપનાર આ દુષ્ટ દૈત્યને
મારેલા છે. ત્યારે, હે મહારાજ ! આ દૈત્યને મરેલા બેઠા
આશ્રય કેમ પામે છે તે કહો. ૮૭ શ્રીભગવાન કહે
છે—હે બહે ! તે આ દૈત્યને માર્યો તેથી હું બહુ પ્રસન્ન
થયો છું, દેવો બધા પ્રસન્ન થયા છે અને ત્રણે લોકોમાં
આનંદ વ્યાપી રહ્યો છે. માટે હે બહે ! હું પ્રસન્ન થયો છું
તેથી તું વરદાન માગ. ૮૮-૮૯ હું દેવોને પણ દુર્લભ એવું
વરદાન આપીશ, એમાં સંદેહ નથી. કન્યા કહે છે—હે
દેવ ! જે આપ મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો અને વર
આપવા ઇચ્છા હોય તો કૃપાથી હું ઉપવાસ કરનારનો
મહાપાપથી પણ ઉદ્ધાર કરી શકું. ઉપવાસનું જે પુણ્ય
થાય છે, તેથી પણ અર્ધું પુણ્ય નક્કા ભોજન કરનારને
થાય અને તેથી પણ અર્ધું પુણ્ય એક વખત ભોજન
કરનારને થાય. તેમ જ જે મનુષ્ય મારે દિવસે પરમ
ભક્તિથી ઉપવાસ કરે અને જિતેન્દ્રિય રહે, તે વૈકુંઠમાં
જઈ કરોડો વર્ષો સુધી નાના પ્રકારના ભોગ ભોગવે.
હે ભગવાન ! જે પુરુષ મારે દિવસે ઉપવાસ, નક્કાભોજન
અથવા એક વખત ભોજન કરે, તેને ધર્મ, ધન અને
મોક્ષ મળે. ૯૦ આટલાં વરદાન મને આપો. ૯૦-૯૪

શ્રીભગવાનવાચ—યસ્યં વદસિ કલ્યાણિ તત્સર્વં ચ મનિ-
વ્યતિ ॥ ૯૫ ॥ મમ મક્તાશ્ચ યે લોકાસ્તથ મક્તાશ્ચ યે
નરાઃ । ત્રિપુ લોકેષુ વિલ્યાતાઃ પ્રાપ્સ્યન્તિ મમ સન્નિધિમ્
॥ ૯૬ ॥ એકાદશ્યાં સહસ્ત્રાન્ના મમ શક્તિઃ પરા યતઃ । અતઃ
એકાદશીત્યેવં તવ નામ મનિવ્યતિ ॥ ૯૭ ॥ દગ્ધ્વા
પાપાનિ સર્વાણિ દાસ્યામિ પદમચ્ચયમ્ । તૃતીયા ચાદમી
ચૈવ નવમી ચ ચતુર્દશી ॥ ૯૮ ॥ એકાદશી વિશેષેણ
તિથયો મે મહાપ્રિયાઃ । સર્વતીર્થોધિકં પુણ્યં સર્વદાનાધિકં
ફલમ્ ॥ ૯૯ ॥ સર્વવ્રતાધિકં ચૈવ સત્યં સત્યં વદામિ તે ।
અર્ધં દક્ષા વરં તસ્યાસ્ત્રવૈર્વાતરધીયત ॥ ૧૦૦ ॥ હઠા
હઠા તુ સા જાતા તદ્વા એકાદશી તિથિઃ ।

ભગવાન કહે છે—હે કલ્યાણી ! તું જે કહે છે તે સર્વ
સિદ્ધ થશે. ૯૫ જે મારા ભક્તો અને તારા ભક્તો છે,

તે ત્રણે લોકોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ અંતે મારી પાસે આવશે. ૯૬
તું મારી શક્તિ છે ને એકાદશીને દિવસે ઉત્પન્ન થયેલી
છે, માટે તારું નામ એકાદશી થશે. ૯૭ જે પુરુષો
એ વ્રત કરશે તેમનાં સધળાં પાપો દૂર કરી હું ઉત્તમ
પદને પહોંચાડીશ. તૃતીયા, અષ્ટમી, નવમી, ચતુર્દશી
અને એકાદશી એ તિથિઓ મને બહુ પ્રિય છે. માટે તે
તિથિઓમાં કરેલાં સર્વ તીર્થોથી અધિક ફળ થાય છે,
સર્વ વ્રતોથી અધિક ફળ થાય છે, આ સાચેસાચી
વાત કહું છું. ૯૮ એ પ્રકારે વરદાન આપી ભગવાન
આં જ અદશ્ય થઈ ગયા. ૯૯-૧૦૦ અને પ્રસન્ન થયેલી
તે કન્યા તે દિવસથી એકાદશી તિથિ થઈ.

इमामेकादशीं पार्थ करिष्यन्ति नरास्तु ये ॥ १ ॥
तेषां शत्रुं हनिष्यामि दास्यामि परमां गतिम् ।
अन्येऽपि ये करिष्यन्ति एकादश्या महाव्रतम् ॥ २ ॥
हरामि तेषां विघ्नांश्च सर्वसिद्धिं ददामि च । एवमुक्त्वा
सहस्रत्पत्तिरेकादश्याः प्रयासुत ॥ ३ ॥ इयमेकादशी नित्या
सर्वपापक्षयंकरि । एकैव च महापुण्या सर्वपापनिषदनी
॥ ४ ॥ उदिता सर्वलोकेषु सर्वसिद्धिकरी तिथिः । शुक्ला
वाज्यधवा कृष्णा इति भेदं न कारयेत् ॥ ५ ॥ कर्तव्ये तु
उभे पार्थ न तुल्या द्वादशीतिथिः । अंतरं नैव कर्तव्यं
समस्तैर्व्रतकारिभिः ॥ ६ ॥ तिथिरैका भवेत्सर्वा पञ्चयोरु-
भयोरपि । ते यांति परमं स्थानं यत्रास्ते गरुडध्वजः ॥ ७ ॥
धन्यास्ते मानवा लोके विष्णुभक्तिपरायणाः । एकादश्यास्तु
माहात्म्यं सर्वकालं तु यः पठेत् ॥ ८ ॥ अश्वमेधस्य यत्पुण्यं
तदाप्नोति न संशयः । यः शृणोति दिवा रात्रौ नरो विष्णु-
परायणः ॥ ९ ॥ तद्भक्तब्रह्मनिष्ठायां कथां विष्णोः सुमंग-
लाम् । कुलकोटिसमायुक्तो विष्णुलोकं महीयते ॥ १० ॥
एकादश्याश्च माहात्म्यं पादमेकं शृणोति यः । ब्रह्महत्या-
दिकं पापं नश्यते नात्र संशयः ॥ ११ ॥ विष्णुधर्मः समो
नास्ति गीतार्थेन धनंजय । एकादशीसमं नास्ति व्रतं नाम
सनातनम् ॥ १२ ॥ इति श्रीकृष्णार्जुनसंवादे मार्गशीर्ष-
कृष्णैकादशीमाहात्म्यं संपूर्णम् ॥

હે અર્જુન ! જે પુરુષો આ એકાદશીને દિવસે
ઉપવાસ કરશે, તેઓના શત્રુને હું હણીશ, તેમ જ
તેઓને પરમ ગતિ આપીશ. બીજા પણ જે પુરુષો
એકાદશીનું મહાવ્રત કરશે, તેઓનાં વિઘ્નો દૂર
કરીશ અને સિદ્ધિ આપીશ. હે અર્જુન ! એ પ્રકારે
એકાદશી ઉત્પન્ન થયેલી છે. ૧-૩ આ એકાદશી
નિલ અને સર્વ પાપોના ક્ષય કરનારી છે. આ એક જ
એકાદશી સધળા લોકોમાં મહાપુણ્યકારક, સર્વ પાપોના
નાશ કરનારી અને સધળી સિદ્ધિ આપનારી છે. હે
અર્જુન ! શુકલપક્ષની અને કૃષ્ણપક્ષની એકાદશીઓમાં ભેદ
સમજવો નહીં. ૪-૫ કારણ કે આ બંને એકાદશીઓ તુલ્ય
છે, માટે બંનેનાં વ્રતો કરવાં. જે પુરુષો બંને પક્ષોની

એકાદશીઓમાં એક સમજતા નથી, પણ તુલ્ય સમજે છે, તે વૈકુંઠમાં જાય છે. ૧-૭ જે પુરુષો વિષ્ણુના ભક્તો છે તેઓ જગતમાં ધન્ય છે, જે પુરુષો એકાદશી માહાત્મ્યનો નિરંતર પાઠ કરે છે, તેમને અશ્વમેધયજ્ઞનું ફળ થાય છે, એમાં સંશય નથી. જે પુરુષ વિષ્ણુમાં પરાયણ થઈ વિષ્ણુભક્તની પાસેથી વિષ્ણુની મંગલ કથા સાંભળે, તે પોતાનાં કરોડો કુલની સાથે વૈકુંઠમાં પૂજાય છે. ૮-૧૦ જે પુરુષ આ એકાદશીમાહાત્મ્યનું એક પદ પણ સાંભળે છે, તેનાં બ્રહ્મહત્યાદિક પાપો નષ્ટ થાય છે, એમાં સંશય નથી. ૧૧ હે અર્જુન ! વિષ્ણુધર્મના જેવા બીજા કોઈ ધર્મ નથી અને એકાદશી જેવું બીજું કોઈ સનાતન મત નથી. ૧૨ એવી રીતે કાર્તિક વદિ એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૬૪ માર્ગશીર્ષ શુદિ શોક્ષદા એકાદશીની કથા

અથ માર્ગશીર્ષચક્રેકાદશીકથા । યુધિષ્ઠિર ડવાચ-વંદે વિષ્ણુ પ્રક્ષુ સાક્ષાલ્લોકત્રયસુલ્લસદમ્ । વિશ્વેશં વિશ્વકર્તાં પુરાણં પુરુષોત્તમમ્ ॥ ૧ ॥ ટુછામિ દેવદેવેશ સંશયોસ્તિ મહાન્મમ । લોકાનાં તુ હિતાર્થાય પાપાનાં ચ હયાય ચ ॥ ૨ ॥ માર્ગશીર્ષે સિતે પક્ષે કિં નામૈકાદશી ભવેત્ । કીદૃશથ વિધિસ્તસ્યાઃ કો દેવસ્તથ પૂજ્યતે ॥ ૩ ॥ એતદાચક્ષ્વ મે સ્વામિન્વિસ્તરેણ યથાતથમ્ । શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ-સમ્યક્ ધૃટ્ ત્વયા રાજન્ સાધુ તે વિમલા મતિઃ ॥ ૪ ॥ કથયિષ્યામિ રાજેન્દ્ર હરિવાસસ્તુત્તમમ્ । રૂપિણા સા સિતે પક્ષે દ્વાદશી મમ વલ્લભા ॥ ૫ ॥ માર્ગશીર્ષે સમુત્પન્ના મમ દેહાન્નરાધિપ । સ્વરસ્ય ચ વધાર્થાય પ્રહ્યાતા મમ વલ્લભા ॥ ૬ ॥ કથિતા સા મયા ચૈવ સ્વદગ્ને રાજસત્તમ । પૂર્વેકાદશી રાજન્ ત્રૈલોક્યે સચરાચરે ॥ ૭ ॥ માર્ગશીર્ષે સિતે પક્ષે ચોત્પત્તિરિતિ નામતઃ । અતઃપરં પ્રવક્ષ્યામિ માર્ગશીર્ષેભિર્તાં તથા ॥ ૮ ॥ મોક્ષાનામ્નાસિભિલ્યાતાં સર્વેપાપહરાં પરામ્ । દેવંદામોદરં તસ્યાં પૂજયેન્ન પ્રયત્નતઃ ॥ ૯ ॥ મંથપુષ્પાદિમિથૈવ ગીતનૃત્યૈઃ સુમંગલેઃ । યજ્ઞ રાજેન્દ્ર વક્ષ્યામિ કથાં પૌરાણિકાં શુભામ્ ॥ ૧૦ ॥ યસ્યાઃ શ્રવણમાત્રેણ વાજપેયફલં લભેત્ । અધોગતિ ગતા યે ચ પિતૃમાતૃહતાદયઃ ॥ ૧૧ ॥ અસ્યાઃ પુણ્યપ્રભાવેણ સ્વર્ગે યાન્તિ ન સંશયઃ । એતસ્માત્કારણાદ્રાજન્મહિમાન્ યજ્ઞન્વ તમ્ ॥ ૧૨ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે દેવોના દેવ ! હે ઈશ ! હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપ કે જે વિષ્ણુ છો, સમર્થ છો, ત્રણે લોકોને સુખ આપનાર છો, જગતના ઈશ છો, જગતના કર્તા છો અને પુરાણ પુરુષોત્તમ છો તેને હું વંદન કરું છું. ૧ હે મહારાજ ! મને મોટો સંશય છે, માટે લોકોના હિતને વાસ્તે તથા પાપના હાથ વાસ્તે આપને પૂછું છું કે માર્ગશીર્ષ શુદિ એકાદશીનું શું નામ છે ? તેનો પ્રકાર કેવો છે ? ને તેમાં કયા દેવની પૂજા કરવી. ૨-૪ એ સધળું નિસ્તારથી થાયોગ્ય કહેા. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજેન્દ્ર ! તમને

સારી યુદ્ધ સૂઝી, તેથી તમે આ ઉત્તમ પ્રશ્ન કરો છો અને એટલા જ માટે હું એકાદશીનું ઉત્તમ વ્રત કહું છું. જે એકાદશી કાર્તિક વદિમાં મારા શરીરમાંથી મુર ફેલના વધ માટે ઉત્પન્ન થયેલી છે, મને પ્રિય છે અને 'ઉત્પત્તિ' એ નામથી ત્રણે લોકોમાં પ્રસિદ્ધ છે, તે એકાદશીની કથા તો મેં તમારી પાસે કહી સંભળાવી. હવે માર્ગશીર્ષ શુદિ એકાદશીની કથા કહું છું. એ એકાદશી 'શોક્ષદા' એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે, સર્વ પાપોને હરનારી છે અને ઉત્તમ છે. એ દિવસે ચંદન અને પુષ્પ વગેરેથી વિષ્ણુની પૂજા કરવી, નૃત્ય કરાવવું ને મંગલગીત ગવરાવવાં. હે રાજેન્દ્ર ! પુરાણમાં કહેલી એક કથા કહું છું તે સાંભળો; ૪-૧૦ જેના સાંભળવા માત્રથી જ વાજપેય યજ્ઞનું ફળ થાય છે. માતા, પિતા અથવા પુત્ર વગેરે કોઈ નરકમાં પડેલું હોય તો, તે આ એકાદશીના પ્રભાવથી સ્વર્ગમાં જાય છે, એમાં સંશય નથી. હે રાજન્ ! એટલા જ માટે તેનો મહિમા સાંભળો. ૧૧-૧૨

પુરા વૈ નગરે રમ્યે ગોઠ્ઠલે ન્યસનૃપઃ । વૈજાનસેતિ રાજર્ષિઃ પુત્રવત્પાલવન્પ્રજાઃ ॥ ૧૩ ॥ દ્વિજાશ્ર ન્યવસન્તત્ર ચતુર્વેદપરાયણાઃ । પૂર્વં સ રાજ્યં કુર્વાળો રાત્રીં તુ સ્વપ્નમધ્યતઃ ॥ ૧૪ ॥ દર્શકં જનકં સ્વં તુ અધોયોનિગતં નૃપઃ । એવં દટ્ટા તુ તં તત્ર વિસ્મયોત્કુલ્લોચનઃ ॥ ૧૫ ॥ કથયામાસ હતાંતં દ્વિજાયે સ્વપ્નસંભવમ્ । રાજોવાચ । મયા તુ સ્વપિતા દટ્ટો નરકે પતિતો દ્વિજાઃ ॥ ૧૬ ॥ તારયસ્વેતિ માં તાત અધોયોનિગતં સુત । હૃતિ મુવાળઃ સ તદ્વા મયા દટ્ટઃ પિતા સ્વયમ્ ॥ ૧૭ ॥ તદાપ્રમૃતિ મો વિપ્રા નાદં શર્મ લભામ્યહો । એતદ્રાજ્યં મમ મહદસલ્પમસુલ્લં તથા ॥ ૧૮ ॥ અથા ગજા રથાશ્વૈવ ન માં રોચંતિ સર્વથા । ન કોઠોડિપિ સુભાયાલં ન કિંચિદ્સલ્લદં મમ ॥ ૧૯ ॥ ન હારા ન સુતા મર્ષાં રોચંતે દ્વિજસત્તમાઃ । કિં કરોમિ ક ગચ્છામિ શરીરં મે તુ દલ્યતે ॥ ૨૦ ॥ દાનં વ્રતં તપો યોગો યૈનૈવ મમ પૂર્વજાઃ । મોક્ષમાર્ગાતિ વિપ્રેદાસ્તદેવ કથયંતુ મે ॥ ૨૧ ॥ કિં તેન જીવતા લોકે સુપુત્રેણ લલીયસા । પિતા તુ યસ્ય નરકે તસ્ય જન્મ નિરર્થકમ્ ॥ ૨૨ ॥

પૂર્વે ગોઠુલ નામના શહેરમાં વૈખાનસ નામનો એક રાજા રહેતો હતો. એ રાજા પુત્રની પેઠે પ્રજાનું પાલન કરતો હતો. ૧૩ એ શહેરમાં બ્રાહ્મણો પણ રહેતા હતા, જેઓ ચારે વેદોમાં પરાયણ હતા. એવી રીતે રાજ્ય કરતા પેલા રાજાને એક દિવસે સ્વપ્ન આવ્યું, તેમાં તેણે પોતાના પિતાને નરકમાં પડેલો જોયો. આથી તે રાજાને બહુ આશ્ચર્ય થયું. તેથી તે બ્રાહ્મણોની પાસે સ્વપ્નની હકીકત કહેવા લાગ્યો. રાજા કહે છે-હે બ્રાહ્મણ ! મેં સ્વપ્નમાં મારા સાક્ષાત્ પિતા જોયા કે તે નરકમાં પડેલા છે. ૧૪-૧૯ અને 'હે પુત્ર ! મારા ઉદાર કર' એમ કહેતા સાંભળ્યા. ૧૭ હે બ્રાહ્મણ ! જ્યારથી મને એવું સ્વપ્ન

આબ્ધું છે, સારથી અંતઃકરણમાં ખેદ થાય છે, પણ સુખ થતું નથી. આ મોહું રાત્ર્ય પશુ મને દુઃખદાયક થઇ પડ્યું છે. ૧૮ હાથી, ઘોડા, ૨૫ વગેરે કાંઇ પશુ મને રચતું નથી, બંડાર બેઠને પશુ સુખ થતું નથી, તેમ જ બીજી કાંઇ પશુ વસ્તુથી સુખ થતું નથી. ૧૯ હે બ્રાહ્મણો ! શ્રી કે પુત્ર કાંઇ પશુ મને રચતું નથી ને મારા શરીરમાં બળું બળું થયા કરે છે. હું શું કરું ? ક્યાં જાઉં ? ૨૦ માટે હે મહારાજો, દાન, વ્રત, તપ અથવા યોગ જેવા કાંઇ પશુ ઉપાયથી મારા પૂર્વજે મુક્ત થાય, એવો કાંઇ ઉપાય હોય, તે મને તો ખતાવો. ૨૧ જેનો પિતા નરકમાં પડેલો હોય તેવા જીવતા બળવાન સહુત્રથી પશુ શું ? કારણ કે તેવા પુત્રનો જન્મ ફેકટ છે. ૨૨

બ્રાહ્મણા જ્ઞુઃ । પર્વતસ્ય મુનેરત્ર આશ્રમો નિકટે નૃપ ।
ગમ્યતાં રાજશાર્દૂલં મૃતં મયં વિજાનતઃ ॥ ૨૩ ॥ તેષાં
શ્રુત્વા તત્તો વાક્યં વિષળ્ણો રાજસત્તમઃ । જગામ તત્ર
યત્રાસૌ આશ્રમે પર્વતો મુનિઃ ॥ ૨૪ ॥ બ્રાહ્મણૈર્વેદિતઃ
શાંતઃ પ્રજામિથ સમંતતઃ । આશ્રમો વિપુલસ્તસ્ય દ્વિનિમિઃ
સન્નિવેવિતઃ ॥ ૨૫ ॥ ઋગ્વેદિમિયાંઙ્ગેશ્ચ સામાયર્થવળકો-
વિદૈઃ । વેદિતો દ્વિનિમિસ્તત્ર દ્વિતીય ઇવ પપજઃ ॥ ૨૬ ॥
દૃષ્ટ્વા સં દ્વિનિશાર્દૂલં રાજા વૈલાનસસ્તદા । જગામ ચાવર્તિ
મૃદ્ધર્ના દંઢવત્રપ્રણામ ચ ॥ ૨૭ ॥ પપ્રચ્છ કુશલં તસ્ય
સત્તસ્વંગેવસૌ દ્વિનિઃ । રાજ્યે નિષ્કંટકત્વં ચ રાજસૌલય-
સમન્વિતમ્ ॥ ૨૮ ॥

બ્રાહ્મણો કહે છે-હે રાજન ! પર્વત મુનિનો આશ્રમ આંહી પાસે જ છે. એ મુનિ ભૂત, અવિધ્ય અને વર્તમાન સર્વ વાત જાણે છે તેની પાસે તમે જાઓ. ૨૩ એવાં તે બ્રાહ્મણોનાં વચનો સાંભળી, ખિન થયેલો રાજા શાંત થયો ને બ્રાહ્મણોની તથા પ્રગ્ની સાથે જ્યાં પર્વત મુનિ રહેતા હતા ત્યાં ગયો. એ આશ્રમ ધણે વિશાલ હતો, તેમાં મુનિઓ રહેતા હતા. ૨૪-૨૫ વચમાં પર્વત મુનિ બેઠા હતા અને તેની આસપાસ ઋગ્વેદી, યજુર્વેદી, સામવેદી અને અથર્વવેદી મુનિઓ બેઠા હતા. તેથી એ પર્વત મુનિ જાણે બીજા ધણા હોયની, તેવા દેખાતા હતા. ૨૬ એ મુનિરાજને જોઇ વૈખાનસ રાજાએ તેમની પાસે જઇ દંડવત્રપ્રણામ કર્યા. ૨૭ ત્યારે મુનિરાજે તેને રાત્ર્યનાં સાત અંગેનાં કુશલ સમાચાર પૂછ્યા. રાત્ર્યમાં શત્રુના અભાવના સમાચાર પૂછ્યા અને રાજસુખના સમાચાર પણ પૂછ્યા. ૨૮

રાજોવાચ । તવ પ્રસાદાલ્કુશલમંગેપુ મમ સત્તસુ । વિમ-
વેષ્ણત્કલેષુ કશ્ચિદ્વિપ્ર વપસ્થિતઃ ॥ ૨૯ ॥ એતં મે સંશયં
બ્રહ્મન્ પ્રદું સ્વામહમાગતઃ । એવં શ્રુત્વા નૃપવચઃ પર્વતો
મુનિસત્તમઃ ॥ ૩૦ ॥ ધ્યાનસ્તિમિત્તનેત્રોડસૌ મૃતં મયં
વ્યથિતયત્ । હૃદ્યર્તેમકં ધ્યાત્વા ચ પ્રસ્થવાચ નૃપોત્તમમ્
॥ ૩૧ ॥ મુનિવાચ । જાનેહ તવ રાજેન્દ્ર પિતૃઃ પાપં

વિકર્મણઃ । પૂર્વજન્મનિ તે પિત્રા સ્વપત્નીદ્વયમધ્યતઃ ॥ ૩૨ ॥
કામાસકેન વૈકસ્યાસ્યુત્તમંગઃ કૃતઃ ક્રિયઃ । ગ્રાહિ દેહીતિ
જલ્પંત્યા અગ્ન્યાશ્ચ નરાધિપ ॥ ૩૩ ॥ કર્મણા તેન સતતં
નરકે પતિતો જાયમ્ ।

રાજા કહે છે-હે મુનિરાજ ! આપની કૃપાથી રાત્ર્યનાં સાત અંગેનાં કુશળ છે ને વૈભવ વગેરે બીજું પણ સધળું અતુકું છે, પણ હે મહારાજ ! એક વિધન આવી પડ્યું છે જે સંશયથી હું આપને પૂછવા આવ્યો છું. એવાં રાત્ર્યનાં વચનો સાંભળી, પર્વત મુનિએ ધ્યાન કરી, થઇ ગયેલાનો અને થવાનો વિચાર કર્યો. મુહૂર્તવાર ધ્યાન કરી નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૩૪-૩૬ મુનિ-રાજા કહે છે-હે રાજન ! તારા પિતા કે જેનાં ધણાં અધમ કર્મો છે, તેનું પાપ હું જાણું છું. પૂર્વ જન્મમાં તારા પિતાને બે સ્ત્રીઓ હતી. તેમાંથી એક સ્ત્રીમાં ધણો ખાર હતો તેથી, ‘મારું રક્ષણ કરો, મને ઋતુદાન આપો’ એવી રીતે બીજી સ્ત્રી પોકારતી હતી છતાં પણ તેને ઋતુદાન આપ્યું નહીં. ૩૭-૩૮ તેના પાપથી તારા પિતા નરકમાં પડેલો છે.

રાજોવાચ-કેન વ્રતેન દાનેન મોક્ષસ્તસ્ય ભવેન્મુને
॥ ૩૪ ॥ નિર્યાત્પાપસંયુક્તાત્મમાકલ્પ વૃચ્છતઃ । દ્વિનિ-
રવાચ-માર્ગશીર્ષે સિતે પક્ષે મોક્ષા નામ્ની હરેસ્તિયિઃ
॥ ૩૫ ॥ સર્વેસ્તુ તદ્વ્રતે કૃત્વા પિત્રે પુણ્યં પ્રદીયતામ્ ।
તસ્યાઃ પુણ્યપ્રભાવેન મોક્ષસ્તસ્ય ભવિવ્યતિ ॥ ૩૬ ॥ કુને-
વાંક્યં તતઃ શ્રુત્વા નૃપઃ સ્વગૃહમાગતઃ । આપદાયણિકી
ચક્ષુઃ પ્રાપ્તા ભરતસત્તમ ॥ ૩૭ ॥ અંતઃપુરઃ સર્વેઃ પુત્ર-
દારેસ્તદા નૃપઃ । વ્રતં કૃત્વા વિદ્યાનેન પિત્રે પુણ્યં દદૌ નૃપઃ
॥ ૩૮ ॥ તસ્મિન્દતે તદા પુણ્યે પુણ્યદિરનૃપૃષિઃ । વૈલા-
નસપિતા તેન ગતઃ સ્વર્ગે સ્તુતો ગૈઃ ॥ ૩૯ ॥ રાજાનમંત-
રિક્ષાચ શુદ્ધાં ગિરમભાષત । સ્વસ્ત્યસ્તુ તે પુત્ર સદૈત્યથ
સ ત્રિવિદં ગતઃ ॥ ૪૦ ॥ એવં ચઃ કુક્તે રાજન્મોક્ષામેકા-
દશીમિમામ્ । તસ્ય પાપં ક્ષયં યાતિ મૃતો મોક્ષમવા-
પ્રયાત્ ॥ ૪૧ ॥ નાતઃ પરતરા કાચિન્મોક્ષદા વિમલા
શુભા । પુણ્યસંભ્યાં તુ તેષાં વૈ ન જાનેહ નૃપૈઃ કૃતા
॥ ૪૨ ॥ પઠનાચ્ચૃવનાશાસ્ત્રા વાજપેયકલં ભષેત્ ।
ચિંતામણિસમા શ્લેષા સ્વર્ગમોક્ષપ્રદાયિની ॥ ૪૩ ॥ હિતિ
શ્રીગણેશપુરાણે માર્ગશીર્ષશુદ્ધિકાદશ્યા મોક્ષાનામ્ન્યા
માહાત્મ્યં સંપૂર્ણમ્ ॥

રાજા કહે છે-હે મુને ! કયું વ્રત વા દાન કરવાથી મારા પિતા તે પાપથી મળેલા નરકમાંથી મુક્ત થાય, તે મને કહે. મુનિ કહે છે-હે રાજન ! માર્ગશીર્ષ શુદ્ધિ એકાદશી, જે મોક્ષદા નામની છે ને સધળા જેની સ્તુતિ કરે છે, ઉપવાસ કરીને તેનું પુણ્ય તારા પિતાને આપ. તેના પુણ્યના પ્રભાવથી તે મુક્ત થશે. ૪૪-૪૬ એવાં મુનિનાં વચન સાંભળીને તે રાજા ધેર આવ્યો અને હે ભરતવંશી રાજા !

પછી જ્યારે માર્ગશીર્ષ શુદ્ધિ એકાદશી આવી ત્યારે રાણી-
ઓની અને પુત્રોની સાથે રાજ્યએ વિધિથી ઉપવાસ કર્યો ને
તેનું પુણ્ય પોતાના પિતાને આપ્યું. ૭૭-૮૦ તે જ વખતે
સ્વર્ગમાંથી પુણ્યોની વૃષ્ટિ થઈ, ને રાજ્યનો પિતા સ્તુતિ
કરતા દેવાની સાથે સ્વર્ગમાં ગયો; ૮૧ અને આકાશમાંથી
'હે પુત્ર ! તારું સદા કલ્યાણ થાઓ !' એમ સ્પષ્ટ વાણીથી
રાજ્યને કહેવા લાગ્યો. ૪૦ હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે જે
માણસ મોક્ષદા એકાદશીનું વ્રત કરે છે તે સર્વ પાપોથી
મુક્ત થઈ અંતે મોક્ષ પામે છે. ૪૧ મોક્ષ આપનારી
આથી શ્રેષ્ઠ બીજી કોઈ પણ એકાદશી નથી. જે માણસો
આ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરે છે તેઓને કેટલું
પુણ્ય થાય છે તે હું પણ જાણ્યો નથી. ૪૨ આ કથાનો
પાઠ કરવાથી વા શ્રવણ કરવાથી વાજપેય યજ્ઞનું ફળ
થાય છે. આ એકાદશી સ્વર્ગ વા મોક્ષ જેની ઇચ્છા કરે
તે આપે છે, માટે જ ચિંતામણિ જેવી છે. ૪૩ એવી રીતે
બ્રહ્માંડપુરાણમાં મોક્ષદા નામની માર્ગશીર્ષ શુદ્ધિ એકાદશીનું
માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૧૫ માર્ગશીર્ષ વદિ સફલા એકાદશીની કથા

અથ પૌષકૃષ્ણેકાદશીકથા । યુધિષ્ઠિર ઉવાચ-પૌષસ્ય
કૃષ્ણપક્ષે તુ દ્વાદશી યા મયેત્પ્રભો । કિં નામ કો વિધિ-
સ્તસ્યાઃ કો દેવસ્તત્ત્વ પૂજ્યતે ॥ ૧ ॥ એતદાચક્ષ્ય મે સ્વામિ-
ન્વિસ્તરેણ જનાર્દન । શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-કથયિષ્યામિ રાજેન્દ્ર
ભવતઃ સ્નેહકારણાત્ ॥ ૨ ॥ તથા તુષિર્ન મે રાજન્ ક્રતુ-
ભિશ્રામદક્ષિણૈઃ । યથા તુષિર્મયેન્મણ્મયેકાદશ્યા વ્રતેન વૈ
॥ ૩ ॥ તત્સમાસ્તસર્વપ્રયત્નેન કર્તવ્યો હરિવાસરઃ । પૌષસ્ય
કૃષ્ણપક્ષે તુ દ્વાદશી યા મયેન્વૃષ ॥ ૪ ॥ તસ્યાશ્રિવ ચ
માહાત્મ્યં શ્રણ્યત્વૈકાગ્રમાનસઃ । ગદિતાયાશ્ર વૈ રાજન્નેકા-
દશ્યો મંવંતિ હિ ॥ ૫ ॥ તાસામપિ હિ સર્વાસાં વિકલ્પં
નૈવ કારણેત્ । અતઃપરં પ્રવક્ષ્યામિ પૌષે કૃષ્ણા હિ દ્વાદશી
॥ ૬ ॥ તસ્યા વિધિ નૃપશ્રેષ્ઠ લોકાનાં હિતકામ્યયા ।
પૌષસ્ય કૃષ્ણપક્ષે યા સફલા નામ નામતઃ ॥ ૭ ॥ નારા-
યણોષધિદેવોઽસ્યાઃ પૂજયેત્તં પ્રયત્નતઃ । પૂર્વેણ વિધિના
રાજન્કર્તવ્યૈકાદશી જનૈઃ ॥ ૮ ॥ નાગાનાં ચ યથા શોષઃ
પક્ષિનાં ગરુડો યથા । યથાઽશ્વમેધો યજ્ઞાનાં નદીનાં જાહ્નવી
યથા ॥ ૯ ॥ દેવાનાં ચ યથા ત્રિણ્યર્દ્રિપદાં બ્રાહ્મણો યથા ।
વ્રતાનાં ચ તથા રાજન્પ્રવૈરેકાદશી તિથિઃ ॥ ૧૦ ॥ તે જના
મરતશ્રેષ્ઠ મમ પૂજ્યાશ્ર સર્વશઃ । હરિવાસરસેત્કા વર્તેતે
યે મૃદ્ધાં નૃપ ॥ ૧૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે પ્રભો ! હે જનાર્દન ! માર્ગશીર્ષ
વદિ એકાદશીનું શું નામ છે ? તેનો ફલ પ્રકાર છે ?
અને તેમાં કયા દેવનું પૂજન કરવું ? એ અને વિસ્તારથી
હો. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજેન્દ્ર યુધિષ્ઠિર ! તમારા

સ્નેહથી હું તમોને કહું છું. ૧-૨ હું જોવા એકાદશીનાં
વ્રતથી પ્રસન્ન થાઉં છું તેવો ધણી દક્ષિણવાળો યજોથી
પણ પ્રસન્ન થતો નથી. ૩ એટલા માટે શ્રમ લઇને પણ
એકાદશીનું વ્રત કરવું. હે રાજન્ ! માર્ગશીર્ષના કૃષ્ણપ-
ક્ષની જે એકાદશી છે તેનું માહાત્મ્ય કહું છું તે એકાગ્ર
ચિત્તથી સાંભળો. મેં કહેલી તે સઘળી એકાદશી-
ઓમાં વિકલ્પ (અભાવ) કરવો નહીં. લોકના હિતમાટે
માર્ગશીર્ષ વદિ એકાદશી ને તેનો પ્રકાર કહું છું. માર્ગશીર્ષ
કૃષ્ણપક્ષમાં જે એકાદશી છે, તેનું નામ સફલા છે, ૪-૭
ને તેના અધિદેવ નારાયણ છે, માટે વિધિથી તેની પૂજા
કરવી. આ એકાદશી પણ પ્રથમ કહેલા વિધિથી મનુ-
ષ્યોએ કરવી. ૮ સર્પોમાં જેમ શેષનાગ ઉત્તમ છે, પક્ષી-
ઓમાં જેમ ગરુડ ઉત્તમ છે, યજ્ઞોમાં જેમ અશ્વમેધ
ઉત્તમ છે, નદીઓમાં જેમ ગંગા ઉત્તમ છે, ૯ દેવોમાં
જેમ વિષ્ણુ ઉત્તમ છે, અને મનુષ્યોમાં જેમ બ્રાહ્મણ ઉત્તમ
છે, તેમ જ હે રાજન્ ! સઘળાં વ્રતોમાં આ એકાદશીવ્રત
ઉત્તમ છે. ૧૦ હે યુધિષ્ઠિર ! જે મનુષ્યો એકાદશીનું વ્રત
કરે છે, તે સઘળાં મને અત્યંત પ્રિય છે. ૧૧

સફલા નામ યા પ્રોક્તા તસ્યાઃ પૂજાવિધિં શ્રણુ ।
ફલૈર્મૌ પૂજયેત્તત્ કાલદેવોદ્ગ્રૈઃ શુભૈઃ ॥ ૧૨ ॥ નારિકેર-
ફલૈઃ શુદ્ધૈસ્તથા વૈ ધીજપૂરકૈઃ । જંબીરૈર્દાહિમૈશ્વૈઃ તથા
પૂગફલૈરપિ ॥ ૧૩ ॥ લવંગૈર્વિવિધૈશ્ચાન્વૈસ્તથા ખાન્નફલા-
દિમિઃ । પૂજયેદેવદેવેશં પૂર્વૈર્દીપૈર્ધ્યાકમમ્ ॥ ૧૪ ॥ સફ-
લાયાં દીપદાનં વિશેષેણ પ્રકીર્તિતમ્ । રાત્રૌ જાગરણં તત્ર
કર્તવ્યં ચ પ્રયત્નતઃ ॥ ૧૫ ॥ યાવદુન્મિપતે નેત્રં તાવજ્જાગર્તિ
યો નિશિ । ઇકાગ્રમાનસો ભૂત્વા તસ્ય પુણ્યફલં શ્રણુ
॥ ૧૬ ॥ તત્સમો નાસ્તિ વૈ યજ્ઞસ્તીર્થં તત્સદૃશં નહિ ।
તત્સમં ન વ્રતં કિંચિદિદં લોકે નરાધિપ ॥ ૧૭ ॥ ૫૪ વર્ષ-
સહસ્રાણિ તપસ્તદ્વાકા ચ યત્કલમ્ । તત્કલં સમવાપ્રોતિ
સફલાજાગરેણ વૈ ॥ ૧૮ ॥

હવે સફલા એકાદશીનો પૂજાપ્રકાર કહેવા છે તે કહું
છું, તે સાંભળો. નાળિયેર, બીજોરાં, લીંબુ, દાડિમ,
સોપારી, લવિંગ અને આંબા વગેરે જે કંઇ તે સમયે તથા
તે દેશમાં થયેલાં હોય, તે નાના પ્રકારનાં ફળવડે નારાય-
ણની પૂજા કરવી. તેમ જ ધૂપ-દીપવડે કમથી પૂજા
કરવી. ૧૨-૧૪ આ સફલા એકાદશીને દિવસે દીપદાન
અવશ્ય કરવું એમ કહેલું છે. શ્રમ લઇને પણ રાત્રિમાં
જાગરણ કરવું. ૧૫ હે રાજન્ ! જે માણસ રાત્રિમાં નેત્ર
બંધીને ઉઘાડે તેટલી વખત પણ એક ચિત્તથી જાગરણ
કરે છે, તેનાં પુણ્ય જેટલું આ લોકમાં મગથી પુણ્ય થતું
નથી. તેમ જ તીર્થથી અથવા કોઇ વ્રતથી પણ તેટલું
પુણ્ય થતું નથી. ૧૬-૧૭ પાંચ હજાર વર્ષો સુધી તપશ્ચર્યા
કરવાથી જેટલું ફળ થાય છે, તેટલું જ ફળ સફલા એકા-
દશીને દિવસે જાગરણ કરવાથી થાય છે. ૧૮

શ્રૂયતાં રાજશાદૃલ સફલાયાઃ કયાનકમ્ । ચંપાવતી-
તિ વિભૂયાતા પુરી માહિષ્મતસ્ય ચ ॥ ૧૯ ॥ માહિષ્મતસ્ય
રાજર્ષેશ્વરશ્રામવન્સુતાઃ । તેષાં મધ્યે તુ યો જ્યેષ્ઠઃ સ
મહાપાપસંયુતઃ ॥ ૨૦ ॥ પરદારાભિગામી ચ યુત્તેવ્યારતઃ
સદા । પિતૃદ્રેવ્યં સ પાપિષ્ઠો ગમયામાસ સર્વશઃ ॥ ૨૧ ॥
અસદ્વૃત્તિરતો નિત્યં દેવતાદ્વિજનિંદકઃ । વૈષ્ણવાનાં ચ
દેવાનાં નિત્યં નિંદારતઃ સ વૈ ॥ ૨૨ ॥ હૈંદગિવં તદા હટ્ટા
પુત્રં માહિષ્મતો નૃપઃ । રાજ્યાન્નિષ્કાસયામાસ હંપકં નામ
નામતઃ ॥ ૨૩ ॥ રાજ્યાન્નિષ્કાસિતસ્તેન પિત્રા ચૈવાપિ
બંધુભિઃ । પરિવારજનૈઃ સર્વેત્યકો રાક્ષો મયાત્તદા ॥ ૨૪ ॥
હંપકોઽપિ તદા ત્યક્તશિતયામાસ ચૈકલઃ । મયાઽત્ર કિં
પ્રકર્તવ્યં ત્યક્તેન પિતૃબાંધવૈઃ ॥ ૨૫ ॥ હિતિ ચિંતાપરોભૂત્વા
મતિં પાપે તદાઽકરોદ્ । મયા તુ ગમનં કાર્યં વને ત્યક્ત્વા
પુરં પિતૃઃ ॥ ૨૬ ॥ તસ્માદ્ધનારિપતુઃ સર્વે વ્યાપયિષ્યે પુરં
નિશિઃ । દિવા વને ચરિષ્યામિ રાત્રાવપિ પિતૃઃ પુરે ॥ ૨૭ ॥
હૃત્યેનં સ મતિં કૃત્વા હંપકો દૈવપાતિતઃ । નિર્જગામ પુરા-
ત્તસ્માદ્ભૂતોઽસૌ ગદ્ધનં વનમ્ ॥ ૨૮ ॥ જીવઘાતકરો નિત્યં
નિત્યં સ્તેયપરાયણઃ । સર્વે ચ નગરં તેન યુષિતં પાપક-
ર્મણા ॥ ૨૯ ॥ ગૃહીતશ્ચ પરિત્યક્તો લોકૈ રાક્ષો મયાત્તદા ।
જન્માંતરીયપાપેન રાજ્યખટ્ટઃ સ પાપકૃત્ ॥ ૩૦ ॥ આમિ-
પાભિરતો નિત્યં નિત્યં વૈ ફલમક્ષકઃ । આશ્રમસ્તસ્ય
દુષ્ટસ્ય વાસદેવસ્ય સંમતઃ ॥ ૩૧ ॥

હે યુધિષ્ઠિર ! સફલા એકાદશીના માહાત્મ્યની કથા
કહું છું તે સાંભળો. ચંપાવતી નામની એક પ્રસિદ્ધ નગરી
હતી. તેમાં માહિષ્મત રાજ રાજ્ય કરતો હતો. ૧૯ તેને
ચાર પુત્રો હતા. તેમાં જે મોટો પુત્ર હતો તે મહાપાપી
હતો. ૨૦ તે સદા પરજીગામી હતો. જુગદું ખેલવામાં
તત્પર અને વેશ્યામાં આસક્ત હતો. તે પાપીએ પિતાના
સર્વ ધનનો નાશ કરવા માંડ્યો. ૨૧ તે દુષ્ટ નિસ દેવાની,
બ્રાહ્મણોની તથા વૈષ્ણવોની નિંદા કરતો હતો. ૨૨
તેનું નામ હંપક હતું. એ દુરાચારી હંપકને માહિષ્મત
રાજાએ રાજ્યમાંથી કાઢી મૂક્યો. ૨૩ રાજાએ જ્યારે
તેને રાજ્યમાંથી કાઢી મૂક્યો ત્યારે રાજના બચથી
સગાં સંબંધીઓએ અને નોકર ચાકરોએ પણ તેનો લાગ
ક્યો. ૨૪ પછી તે હંપક એકલો જ વિચાર કરવા લાગ્યો
કે, પિતાએ અને સગાં સંબંધીઓએ મારો તિરસ્કાર
ક્યો તો હવે મારે શું કરવું ? ૨૫ એમ વિચાર કરતાં
તેના મનમાં દુષ્ટ વિચાર આવ્યો કે, 'પિતાનું શહેર
છાડીને વનમાં જઈ પસું. ૨૬ દિવસે વનમાં વિચરતું ને
રાતે આ શહેરમાં આવીને નુકસાન કરવું. એવી રીતે
વનમાં વસીને પિતાનાં શહેરને પાવમાલ કરીશ.' એવો
મનમાં નિશ્ચય કરીને હંપક શહેરમાંથી ઘોર વનમાં
ગયો. ૨૭-૨૮ પછી એ હંપક રાત્રિ પડે ત્યારે હંમેશાં
શહેરમાં આવી મનુષ્યોને જીવથી મારી, ચોરી કરતો

હતો. એવી રીતે પાપી હંપકે સધળું શહેર પાવમાલ
કરી નાંખ્યું. ૨૯ તે કેટલીકવાર લોહિના હાથમાં સપડાયો,
પણ રાજના બચથી લોહિએ તેને જતો કર્યો. પાપી
હંપક પૂર્વ જન્મેના પાપથી રાજ્યખટ્ટ થયો, તેથી પેલા
વનમાં નિત્ય માંસ અને ફળ ખાઈ પોતાનો નિભાવ
કરતો હતો. એ દુષ્ટ જે આશ્રમમાં રહેતો હતો તે આશ્રમ
નારાયણને પ્રિય હતો. ૩૦-૩૧

અશ્વત્થો વર્તે તે ત્ર જીર્ણો બહુલવાર્ષિકઃ । દેવત્વં તસ્ય
દૃશ્યસ્ય વર્તેતે તદ્ધને મહત્ ॥ ૩૨ ॥ તત્રૈવ ન્યવસશ્ચાસૌ
હંપકઃ પાપહૃદિમાન્ । एवं काळक्रमेणैव वसतस्तस्य
पापिनः ॥ ૩૩ ॥ દુષ્કર્મનિરતસ્યાસ્ય કુર્વતઃ કર્મ નિંદિ-
તમ્ । પૌષસ્ય કૃષ્ણપદ્મે તુ પૂર્વસ્મિન્ સફલાદિનાદ્
॥ ૩૪ ॥ દશમીદિવસે રાજનિશાયં શીતપીઢિતઃ । હંપકો
વજ્રહીનો વૈ નિષ્કેષ્ટો જ્યમત્તદા ॥ ૩૫ ॥ પીષ્યમાનસ્તુ શીતેન
અશ્વત્થસ્ય સમીપતઃ । ન નિદ્રા ન સુષ્ણં તસ્ય ગતપ્રાણ
સ્વામવત્ ॥ ૩૬ ॥ પીઠયન્દશનૈર્દેતાનેવં સોઽગમયન્નિ-
શાશ્ ॥ માનૂયેઽપિ તસ્યાથ ન સંજ્ઞા સમજાયત ॥ ૩૭ ॥
હંપકો ગતસંજ્ઞસ્તુ સફલાદિવસે તતઃ । મધ્યાહ્ન-
સમયે પ્રાપ્તે સંજ્ઞાં લેખે સ પાર્થિવ ॥ ૩૮ ॥ પ્રાત્ન-
સંજ્ઞો યદ્યર્તેન ચોત્પિતોઽસૌ તદાસનાદ્ । પ્રસ્થલંથ પદ-
ન્યાસૈઃ પંગુવચ્છલિતો યદ્યુઃ ॥ ૩૯ ॥ વનમધ્યે ગતસ્તત્ર
હૃતૃપાપીઢિતોઽમવત્ । ન શક્તિર્જીવઘાતેઽસ્ય હંપકસ્ય દુરા-
ત્મનઃ ॥ ૪૦ ॥ ફલાનિ ભૂમૌ પતિતાન્યાદૃપ્ત ચ સ હંપકઃ ।
યાવત્સ ચાગતસ્તત્ર તાવદસ્તમગાદ્રવિઃ ॥ ૪૧ ॥ કિં મવિ-
પ્યતિ તાતેતિ વિભલાપાતિદુઃખિતઃ । ફલાનિ તાનિ
સર્વાણિ દૃશ્યમૂલે નિવેદયન્ ॥ ૪૨ ॥ હૃત્યુવાચ ફલૈરંભિઃ
પ્રીયતાં મગવાન્ હરિઃ । ઉપવિષ્ઠો હંપકશ્ચ નિદ્રાં લેખે ન
વૈ નિશિ ॥ ૪૩ ॥

ત્યાં એક ધણી વર્ષોના જૂનો પીપળો હતો, જે તે
વનમાં દેવની પેઠે પૂજાતો હતો. ૩૨ તે આશ્રમમાં
હંપક રહેતો હતો ને પોતાનું પાપકર્મ કર્યો જતો હતો.
એ પ્રમાણે કેટલાક દિવસો નીકળી ગયા ત્યારે માર્ગશીર્ષ
માસ આવ્યો તેમાં ધણી ટાઢ પડવા લાગી. તે માસની
વદિ દશમી કે જે સફલા એકાદશીનો પહેલો દિવસ
કહેવાય છે તે દિવસે, રાત્રિમાં ટાઢ ધણી પડી ને હંપકની
પાસે વજ્ર હતું નહીં, તેથી તેને ધણી પીડા થઈ-તે
ખેલાન થઈ ગયો. ૩૭-૩૯ એવી રીતે પીડા થવાથી
હંપક પેલા પીપળાની તળે જઈ એડો પણ નિદ્રા આવી
નહીં; કારણ કે તે મરવા જેવો થઈ ગયો હતો. અત્યંત
ટાઢ પડવાથી તેનાં કાયાં ખખડતાં હતાં. એવી રીતે
આખી રાત્રિ નીકળી ગઈ ને સૂર્યોદય થયો પણ તેને
ઉઠવાની શક્તિ આવી નહીં. ૪૧-૪૩ આ સફલા એકા-
દશીના દિવસે જ્યારે મધ્યાહ્ન થયો ત્યારે તેને ઉઠવાની
થોડી શક્તિ આવી તેથી તે પાંગળાની પેઠે

પાપહરાં પરામ્ ॥ ૬ ॥ પુરી મદ્રાવતીનામ્ની રાજા તત્ર
સુકેતુમાન્ । તસ્ય રાક્ષોઽથ રાક્ષી ચ શેઠ્યાનામ્નીતિ
વિશ્રુતા ॥ ૭ ॥ પુત્રહીનેન રાજા ચ કાલો નીતો મનો-
રથઃ । નૈષાત્મજં નૃપો લેખે વંશકર્તારમેવ ચ ॥ ૮ ॥
તેનૈવ રાજા ધર્મેણ ચિંતિતં बहुकालतः । किं करोमि क
गच्छामि छतप्राप्तिः कथं भवेत् ॥ ૯ ॥ ન રાષ્ટ્રે ન પુરે
સૌહૃદ્ય લેખે રાજા સુકેતુમાન્ । શેઠ્યાયા કાંતયા સાર્દ
પ્રત્યહં દુઃખિતોઽભવત્ ॥ ૧૦ ॥ તાદુમૌ દંપતી નિત્યં
ચિંતાબોકપરાયણૌ । પિતરોઽસ્ય જલં દત્તં કવોળ્યમુપ-
શ્નજતે । રાજઃ પથાન્ પથ્યામો યોઽસ્માઘ્સંતર્પયિષ્યતિ
॥ ૧૧ ॥ इत्येवं संस्मरंतोऽस्य पितरो दुःखिनोऽभवन् ।
न बांधवा न मित्राणि नामास्त्याः छहदस्तथा ॥ ૧૨ ॥
રોષંતે તત્સ્ય ધૃપસ્ય ન ગજાશ્વપદાતયઃ । નૈરાશ્યં ધૃપતે-
સ્તસ્ય મનસ્યેવમજાયતં ॥ ૧૩ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજા યુધિષ્ઠિર ! સધળા લોકાનાં
કલ્યાણમાટે પૌષ શુદ્ધિ એકાદશીનું નામ અને તેનો
મકાર કહું છું તે સાંભળો.^૩ આ એકાદશી પ્રથમ જ
વિધિથી કરવી; આ એકાદશી સર્વ પાપોને હરનારી ને
ઉત્તમ છે. તેનું નામ પુત્રદા છે.^૪ તેના અધિદેવ નારાયણ
છે ને એ સર્વ સિદ્ધિને આપનાર છે. ચરાચર ત્રણે લોકામાં
આ એકાદશીથી ઉત્તમ બીજું કોઈ નથી.^૫ આ એકાદશીનું
મત કરવાથી વિદ્યા મળે છે, યજ્ઞ મળે છે ને લક્ષ્મી મળે
છે. હે રાજા ! પાપને હરનારી કથા કહું છું તે સાંભળો.^૬
ભદ્રાવતી નામની નગરી હતી. તેમાં સુકેતુમાન્ નામે
રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને શેઠ્યા નામની રાણી
હતી.^૭ તેને પુત્ર ન હતો. ‘આ વર્ષમાં પુત્ર થશે,
બીજાં વર્ષમાં થશે’ એમ વિચાર કરતાં કરતાં કેટલાંક
વર્ષો નીકળ્યા અર્થા, પણ જ્યેથી ઉત્તરોત્તર વંશની વૃદ્ધિ
થાય તેવો પુત્ર થયો નહીં.^૮ તેથી ‘શું કરું, ક્યાં જાઉં,
કેવી રીતે પુત્ર થાય ?’ એવી રાજાના મનમાં ચિંતા
પેઠી,^૯ તેથી તેને રાજ્યમાં કે શહેરમાં કોઈ જગે સુખ
થતું ન હતું. એ રાજા પોતાની પ્રિયા શેઠ્યાની પાસે
જઈ હમેશાં દુઃખ કહેતો હતો.^{૧૦} તેથી એ બી પુરુષ
નિરંતર ચિંતામાં ને શોકમાં રહેતાં હતાં. તેના પિતૃદેવ પણ
‘આ રાજાની પછવાડે આપણને તમ કરે તેવો કોઈ
નથી,’ એવી રીતે મનમાં દુઃખ ધરતા હતા અને રાજાએ
આપેલું ગરમ જળ પીતા હતા. એ રાજાને સગાં વહાલાં,
મિત્ર, પ્રધાન, રનેહી, હાથી, ઘોડા કે નોકર ચાકર
કોઈ પણ સ્વતંત્ર ન હતા. એ રાજા પુત્ર થવામાં નિરાશ
થયો હતો.^{૧૧-૧૩}

નરસ્ય પુત્રહીનસ્ય નસ્તિ ધૈ જન્મનઃ ફલમ્ । અપુત્રસ્ય
ઈદં શૂન્યં હર્યં દુઃખિતં સદા ॥ ૧૪ ॥ પિતૃદેવમદૃશ્યાણાં
નાનૃણિત્વં છતં કિના । તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન સુતક્રપાદયન્નરઃ
॥ ૧૬ ॥ હવે લોકો યજ્ઞસ્તેષાં પરલોકે છુટા ગતિઃ । ઘેષાં

તુ પુણ્યકર્તૃણાં પુત્રજન્મ ઇદે ભવેત્ ॥ ૧૬ ॥ આપુરારોગ્ય-
સંપત્તિસ્તેષાં મેદે પ્રવર્તેતે । પ્રજાઃ પૌત્રાશ્ચ લોકાશ્ચ ભવેયુઃ
પુણ્યકર્મણામ્ ॥ ૧૭ ॥ પુણ્યં વિના નચ પ્રાપ્તિવિન્યુત્તમર્કિં વિના
તથા । પુત્રાણાં સંપદો વાપિ વિનાયાશ્ચેતિ મે મતિઃ ॥ ૧૮ ॥
પૂર્વં ચિંતયમાનોઽસૌ રાજા શર્મ ન લખ્યવાન્ । પ્રત્યુપે-
ઽચિંતયદ્રાજા નિશીયેઽચિંતયતા ॥ ૧૯ ॥ તતઃશાત્મવિનાશં
વૈ વિચાર્યાયં સુકેતુમાન્ । આત્મચાતે દુર્ગતિં ચ ચિંતિ-
યિત્વા તદા નૃપઃ ॥ ૨૦ ॥ દૃઢાઽઽસ્મદેહૈ પ્રશ્નોણમપુત્રત્વં તથૈવ
ચ । પુનર્વિચાર્યાત્મહૃદયા શાત્મનો હિતકારણમ્ ॥ ૨૧ ॥
અશ્વારુદસ્તતો રાજા જગામ ગહનં વનમ્ । પુત્રોહિતાદયઃ
સર્વે ન જાનંતિ ગતં નૃપમ્ ॥ ૨૨ ॥ ગર્ભીરે વિપિને રાજા
મૃગપક્ષિનિષેષિતે । વિચચાર તદા તસ્મિન્નવનજ્ઞાન્વિલો-
કયન્ ॥ ૨૩ ॥

તેના મનમાં એવા જ વિચાર થતા હતા કે, જોને
પુત્ર નથી તેનો જન્મ તથા છે. પુત્રરહિતનું ધર શૂન્ય
છે; તેના હૃદયમાં દુઃખ થયા કરે છે અને પુત્ર વિના
પિતૃદેવનું કે મનુષ્યનું ઋણ ઉતરતું નથી. એટલા જ
માટે અને તેવા ઉપાય લધને પણ પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો
જોઈએ.^{૧૪-૧૫} જો પુણ્યાત્માના ધરમાં પુત્ર જન્મ્યો
હોય, તેની આ લોકમાં કીર્તિ થાય છે તથા પરલોકમાં
શુભગતિ થાય છે.^{૧૬} જોના ધરમાં પુત્ર, પૌત્ર વગેરે
પરિવાર હોય તે પુણ્યવાન કહેવાય છે. તેના ધરમાં
આયુષ્ય, આરોગ્ય અને સંપત્તિ નિવાસ કરે છે.^{૧૭} પણ
પુણ્ય વિના તથા તિષ્ઠ્યભક્તિ વિના પુત્રો થતા નથી; તેમ જ
સંપત્તિ અને વિદ્યા પણ મળતી નથી, આ મારો નિશ્ચય
છે.^{૧૮} રાજા એવી રીતે ચિંતા કરતો હતો, તેથી તેને સુખ
થતું ન હતું. પ્રાતઃકાલમાં ને મધરાતમાં પણ ચિંતા
થવાથી, તેણે આપવાત કરી મરવાનો વિચાર કર્યો, પણ
તેથી નરકપાત થાય છે એમ વિચારી અને પોતાના દેહ
દુબળો થઇ ગયેલો જોઇ, ચિત્ત સ્થિર રાખી ઘેરે પકડી
પોતાના કલ્યાણ માટે ફરીથી વિચાર કર્યો.^{૧૯-૨૧}
પછી પુરોહિત કે બીજા કોઈ નજીકે તેવી રીતે એ રાજા
ઘોડા ઉપર બેસી ઘોર વનમાં ચાલ્યો ગયો. ત્યાં ફરતાં
ફરતાં દૃશ્ય વગેરેને જોવા લાગ્યો.^{૨૨-૨૩}

વટાનશ્વપ્તિલ્લાંશ્ચ સ્વર્ગરાવ્પનસાંસ્તથા । बहुलांश्च
सदापर्णांसिंदुकांस्तिलकानपि ॥ ૨૪ ॥ શાલાંસ્તાલાંસ્ત-
માલાંશ્ચ દર્શં સરલાનૃપઃ । ઇંદુરીકકુમાંથૈવ છેષ્માતક-
વિમીતકાન્ ॥ ૨૫ ॥ શણ્ક્રીકરમરૌંશ્ચ પાટલાન્ સહિરા-
નપિ । શાકાંથૈવ પક્ષાશાંશ્ચ શોભિતાન્ દદૃશે પુનઃ
॥ ૨૬ ॥ મૃગચાત્રવરાહાંશ્ચ સિંહાન્ શાલામૃગાનપિ ।
ગવયાન્ કૃષ્ણસારાંશ્ચ સુગાલાન્ શશકાનપિ ॥ ૨૭ ॥ વન-
માર્જારીકાન્ કૂરાળજ્ઞકૌશ્મરનાનપિ । દર્શં શુજગાન્
રાજા વસ્ત્રીકાદમિનિઃસૃતાન્ ॥ ૨૮ ॥ તથા વનગજાન્મ-
તાન્કલ્મષૈઃ સહ સંગતાન્ । યથાપાંશ્ચ ચુરૈતાન્કરિણીગળ-

મધ્યગાન્ ॥ ૨૯ ॥ તાન્ દૃષ્ટા ચિંતયામાસ શ્યામનઃ સ ગજાનૃપઃ । તેષાં સ વિચરન્મધ્યે રાજા શોભામવાપ હ ॥ ૩૦ ॥ મહદાશ્વર્યસંયુક્તં દદૌરી વિપિનં નૃપઃ । ક્વચિચ્છિન્ન-વારુતં શ્વેતશ્વલકવિરુતં તથા ॥ ૩૧ ॥ તાંસ્તાન્ પશ્ચિમૃગાન્ પદ્યન્નન્નમ વનમધ્યગઃ । ઈવં દદૌરી ગૃહનં નૃપો મધ્યગતે રવૌ ॥ ૩૨ ॥ છત્રદ્વયાં પીઢિતો રાજા હૃતશ્ચેતશ્ચ ધાવતિ । ચિંતયામાસ નૃપતિઃ સંયુગ્ગલકંધરઃ ॥ ૩૩ ॥

૧૩, પીપળા, બિલી, ખજૂર, પનસ, બકુલ, સદાપર્ણ, તિલક, તિલક, શાલ, તાલ, તમાલ, દેવદાર, ઈંગળીઆં, કકુબ, ગુંદા, ઘેડાં, વેલાવાળા પીપળા, કરમદાં, પાટલ, ખેર અને સાગ તથા આખરા વગેરે કેટલાંક સુશોભિત શ્લેષો તેના જોવામાં આવ્યાં. ૨૪-૨૯ હરણુ, વાઘ, સિંહ, વરાહ, વાનર, રાજ, કાળિયાર મૃગ, શિયાળ, સસલાં, કૂર જંગલી બીલાડાં-સેદાહ, ચમરી ગાય અને રાફડામાંથી નીકળતા સર્પો પશુ જોવામાં આવ્યા. ૨૭-૨૮ તેમ જ જેઓને ચાર ચાર દાંતો હતા અને જેઓ બચ્ચાંઓની તથા હાથણીઓની વચમાં ઉભા હતા, એવા મહોન્મત મોટા મોટા વનના હાથીઓ પશુ જોવામાં આવ્યા. ૨૯ તેને જેમ રાજને પોતાના હાથીઓ યાદ આવ્યા. તે હાથીઓની વચમાં ફરવાથી રાજ ધણે શોભતો હતો. ૩૦ કાષ જંગોએ શાયાળવાંના શબ્દો સાંભળવામાં આવતા હતા, કાષ જંગોએ ધ્રુવડના શબ્દો સાંભળતા હતા, તેમજ કેટલાંક પક્ષીઓ અને મૃગો પશુ જોવામાં આવતાં હતાં. એવી રીતે આશ્ચર્યકારક વન જોતો જોતો રાજ ફરતો હતો, તેટલામાં તો તે વનમાંજ મૃત્યુ થઇ ગયો. ૩૧-૩૨ આ વખતે બુધ અને તૃષા પૂર્ણ રીતે લાગવાથી રાજ આમતેમ દોડવા લાગ્યો, તેના ગળામાં શોષ પડ્યો ને મોઢું સુકાવા લાગ્યું. ૩૩

મયા તુ કિં કૃતં કર્મ પ્રાપ્તં દુઃખં યદીદૃશશ્ચ । મયા વૈ તોષિતા દેવા યજ્ઞૈઃ પૂજાભિરેવ ચ ॥ ૩૪ ॥ તથૈવ બ્રાહ્મણા દાનેસ્તોષિતા મૃદ્ધભોજનૈઃ । પ્રજાશ્રૈવ યથાકાલં પુત્રવત્પરિપાલિતાઃ ॥ ૩૫ ॥ કર્મમાદુઃખં મયા પ્રાપ્તમીદૃશં દારુણં મહત્ । હૃતિ ચિંતાપરો રાજા જગામાથાપ્રતો ધનમ્ ॥ ૩૬ ॥ સુકૃતસ્ય પ્રભાવેળ સરો હૃદં મનોરમમ્ । માનસેન સ્પર્દ-માનં પચિનીપરિશોભિતમ્ ॥ ૩૭ ॥ કારંવૈશ્વશ્રવાકૈ રાજ-હંસૈશ્વ નાદિતમ્ । મકરૈર્બૃહ્મિર્મત્યૈરનૈર્જલચરૈર્ચૈતમ્ ॥ ૩૮ ॥ સમીપે સરસસ્તથ મુનીનામાશ્રમાન્ ચઢન્ । દદૃશં રાજા લક્ષ્મીવાભિમિતૈઃ શુભસંસિધિઃ ॥ ૩૯ ॥ સઘ્યાત્પરતરં ચહ્નરપસમ્પતથાકરઃ । પ્રાસ્કુરન્નૃપતેસ્તસ્ય કથયન્ શોભનં ફલમ્ ॥ ૪૦ ॥ તસ્ય તીરે મુનીન્ દૃષ્ટા કુર્વાણાભૈગમં જપમ્ । અવતીર્થં હયાતસ્માન્મુનીનામપતઃ સ્થિતઃ ॥ ૪૧ ॥ પૃથક્ પૃથગ્વર્વંદે સ મુનીંસ્તાન્ શંસિતવ્રતાન્ । કૃતાંજલિ-પુટો ભૃત્વા દંદબચ્ પ્રણમ્ય સઃ ॥ ૪૨ ॥ હર્ષેળ મહતાડડવિદો બભૂવ નૃપસતમઃ । તમ્ચુસ્તેડપિ મુનયઃ પ્રસન્નાઃ સ્મો વયં તવં ॥ ૪૩ ॥ કથયસ્વાય વૈ રાજન્યતે મનસિ વૈતૈતે ॥

ત્યારે રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, અરે! મેં કેવાં મોટાં પાપો કર્યા હશે, જેથી મને આવું દુઃખ પડ્યું! મેં યત્નથી અને પૂનઃથી દેવાને પ્રસન્ન કર્યા છે, ૩૪ મનઃમતાં બોલનાથી અને દક્ષિણથી બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કર્યા છે અને વખતો વખત પ્રભુનું પાલન પશુ પુત્રની પેઠે કર્યું છે; ૩૫ છતાં પશુ મને આવું દારુણ દુઃખ કેમ આવી પડ્યું છે? એમ વિચાર કરતો કરતો તે રાજા, વનમાં આગળ ચાલ્યો. ૩૬ એટલે કાષ પુણ્યના પ્રભાવથી માનસસરોવર જેવું તળાવ નજરે પડ્યું. તે કમળથી શોભતું હતું. ૩૭ તેમાં કારંડવ, ચક્રવાક અને રાજહંસો શબ્દ કરતા હતા. તેમાં મગર, મત્સ્ય અને બીજા પશુ કેટલાક જળજંતુઓ હતા. ૩૮ તે તળાવની સમીપમાં ઋષિઓના ધણા આશ્રમો જોવામાં આવ્યા. તે વખતે રાજને શુભ શુકન થવા લાગ્યા. ૩૯ રાજાને જમણે બાહુ ને જમણું નેત્ર ફરકવા લાગ્યું, જેથી સ્પષ્ટ રીતે શુભ થવાનું જણાતું હતું. ૪૦ આગળ ચાલતાં તે તળાવના કિનારા ઉપર ઋષિઓ જોવામાં આવ્યા. તેઓ વૈદિક જપ કરતા હતા અને નિયમમાં હતા. ૪૧ એવી રીતે ઋષિઓને જોઇ રાજ ઘોડા ઉપરથી ઉતરી પડ્યો ને તેઓની પાસે જઇ હાથ જોડી દંડવતપ્રણામ કરી તે સૌને વંદન કરવા લાગ્યો ને ધણે પ્રસન્ન થયો. તેને ઋષિઓ કહેવા લાગ્યા કે, હે રાજા! અમે પ્રસન્ન થયા છીએ, માટે જે મનમાં હોય તે કહે. ૪૨-૪૩

રાજોવાચ- કે યુયુષ્ઠપતસઃ કા આરુથા મવતામપિ ॥ ૪૪ ॥ કિમર્થે સંગતા યૃયં વર્દતુ મમ તત્ત્વતઃ । હ્રુનય જ્ઞુઃ- વિશેદેવા વયં રાજન્ જ્ઞાનાર્થમિદ્ધ ષાગતાઃ ॥ ૪૫ ॥ માયો નિકટમાયાત એતસ્માર્થંચમેડહ્નિ । અથ લોકાદશી રાજન્પુત્રદા નામ નામતઃ ॥ ૪૬ ॥ પુત્રં દદાત્યસૌ શુક્લા પુત્રદા પુત્રમિચ્છતામ્ ॥ રાજોવાચ- મમાપિ યત્નો મુનયઃ સુત-સ્યોત્પાદને મહાન્ ॥ ૪૭ ॥ યદિ તુદા મર્વતો મે પુત્રો વૈ દીયતાં શુભઃ ॥ હ્રુનય જ્ઞુઃ-અસ્મિન્નૈવ દિને રાજન્ પુત્રદા નામ વર્તતે ॥ ૪૮ ॥ દુકાદશીતિથિઃ લ્યયાતા ક્રિયતાં વ્રતસુતમમ્ । આશીર્વાદેન ચાસ્માર્કં કેશવસ્ય પ્રસાદતઃ ॥ ૪૯ ॥ અવધ્યં તવ રાજેદ પુત્રપ્રાપ્તિર્ભવિષ્યતિ । હૃત્યૈવ વચનાતેષાં કૃતં રાજા વ્રતં શ્રુમમ્ ॥ ૫૦ ॥ દ્વાદશ્યાં પારણં કૃત્વા હુની-ત્વા પુનઃ પુનઃ । આજગામ મૃદું રાજા રાજી ગર્ભે સમા-દયે ॥ ૫૧ ॥ હુનીનાં વચનેનૈવ પુત્રદાયાઃ પ્રસાદતઃ । પુત્રો જાતસ્તથા કાલે તેજસ્વી પુણ્યકર્મકૃત્ ॥ ૫૨ ॥ પિતરં તોષયામાસ પ્રજાપાલો બભૂવ સઃ । એતસ્માત્કાર-ણાદ્રાજન્કર્તૃત્વં પુત્રદાવ્રતમ્ ॥ ૫૩ ॥ લોકાનાં ચ હિતા-ર્થાય તવાયે કથિતં મયા । એતદ્વ્રતં તુ યે મર્ણ્યાઃ કુર્વંતિ પુત્રદામિષમ્ ॥ ૫૪ ॥ પુત્રં પ્રાપ્યેહ લોકે તુ મૃતાસ્તે સ્વર્ગ-ગામિનઃ । પઠનાચ્છૃણાદ્રાજન્નમૈષકલં લભેત્ ॥ ૫૫ ॥ હૃતિ શ્રીમદ્વિષ્ણોત્તરપુરાણે પૌષશુકેકાદશ્યાઃ પુત્રદા-નામ્ન્યા માહાર્ણ્ય સંપૂર્ણમ્ ।

રાજ કહે છે-હે મુનિઓ ! આપ કાણુ છો ? આપનાં નામે શું છે, અને આપ સધળા અહીં શા માટે એકઠા થયા છો ? તે મથાર્થ કહેા. ૪૪ મુનિઓ કહે છે-હે રાજન્ ! અમે વિશ્વેદેવ છીએ. આજથી પાંચમે દિવસે માધ માસ આવવાનો છે, ૪૫ તેથી અમે અહીં સ્નાન કરવા આઠ્યા છીએ; આજ પુત્રદા નામની શુકલ પક્ષની એકાદશી છે. આ દિવસે વ્રત કરવાથી પુત્ર ઇચ્છનારને પુત્ર થાય છે. ૪૬ રાજ કહે છે-હે મુનિઓ ! હું પણ પુત્ર-ત્પત્તિ માટે મોટા પ્રયત્ન કરું છું, માટે જો આપ સર્વે પ્રસન્ન થયા હો તો મને ઉત્તમ પુત્ર આપો. ૪૭ મુનિઓ કહે છે-હે રાજન્ ! આજે જ પુત્રદા નામની ઉત્તમ એકાદશી છે માટે તમે વ્રત કરો, તેથી તેમ જ અમારા આશીર્વાદથી અને વિષ્ણુની કૃપાથી તમને અવશ્ય પુત્ર થશે. એવાં ઋષિઓનાં વચન સાંભળી, રાજએ તે દિવસે ઉત્તમ વ્રત કર્યું ૪૮-૫૦ અને પારશને દિવસે પારણું કરી મુનિઓને વારંવાર નમસ્કાર કરી રાજ ઘેર આઠ્યો. પછી મુનિઓના આશીર્વાદથી તથા પુત્રદા એકાદશીની કૃપાથી રાણીને ગર્ભ રહ્યો ને નવ માસ પૂરા થયા ત્યારે પુત્ર જન્મ્યો, જે તેજસ્વી અને પુણ્ય કર્મ કરનારો હતો. ૫૧-૫૨ એ પુત્ર રાજને ધણો સંતોષ આપતો હતો અને મોટો થયો ત્યારે પ્રજાનું સારી રીતે પાલન કરતો હતો. હે રાજન્ ! એટલા માટે પુત્રદા એકાદશીનું વ્રત કરવું જોઈએ. ૫૩ મેં લોકના કથાણુ માટે આ વ્રત તમારી પાસે કહ્યું છે. જે માણસે આ પુત્રદા એકાદશીનું વ્રત કરશે, તે આ લોકમાં પુત્રનું સુખ ભોગવી અંતે સ્વર્ગમાં જશે. હે રાજન્ ! આ કથાનો પાઠ કરવાથી વા સાંભળવાથી અશ્વમેધ યજ્ઞ થાય છે. ૫૪-૫૫ એવી રીતે ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં પૌષ શુકલ પક્ષની પુત્રદા નામની એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૧૭ પૌષ વદિ પદ્મતિલા એકાદશીની કથા

અય માચકૃણૈકાદશીકથા । દાહ્યઽવચ-મત્વ્યલોકે
તુ સંપ્રાપ્તાઃ પાપં કુર્વંતિ જંતવઃ । બ્રહ્મહત્યાદિપાપૈશ્ચ
શ્ચન્યૈશ્ચ વિચિચૈર્જ્ઞતાઃ ॥ ૧ ॥ પરદ્રવ્યાપહતારઃ પરવ્યસનમો-
હિતાઃ । કથં નાચાતિ નરકાન્નર્જસત્ત્વદ્ મૃદિ તત્ત્વતઃ ॥ ૨ ॥
અનાયાસેન ભગવન્ દાનેનાપ્તેન કેનચિત્ । પાપં પ્રશમમા-
ચાતિ યેન તદ્ભુક્તમૈસિ ॥ ૩ ॥

દાહ્યઽવચ કહે છે-આ લોકમાં જન્મ પામેલા જે પ્રાણીઓ બ્રહ્મહત્યા વગેરે નાના પ્રકારનાં પાપ કરે છે, ૧ પરદ્રવ્યનું હરણુ કરે છે, બીજાનાં દુઃખથી પ્રસન્ન થાય છે. હે બ્રહ્મન્ ! તથાપિ તે લોકો નરકમાં કેમ પડતા નથી, તે મને મથાર્થ કહેા. ૨ હે મહારાજ ! જે થોડું દાન કરવાથી જમ વિના પાપ શાંત થાય, એવું દાન આપ કહેા. ૩

પુલસ્ત્ય ડવાચ- સાધુસાધુ મહાભાગ ગુણમેતત્તદુર્લ-
ભમ્ । યત્ કસ્યચિદાલ્પ્યાત્ બ્રહ્મવિષ્ણુવન્દ્રદેવતૈઃ ॥ ૪ ॥
તદ્દર્શ કચયિષ્યામિ ત્વયા ઘટ્ટો દ્વિજોત્તમ । પૌષમાસે તુ
સંપ્રાપ્તે શુચિઃ જ્ઞાતો જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૫ ॥ કામક્રોધા-
ભિમાનેર્જ્યાલોભપૈશુન્યવર્જિતઃ । દેવદેવે ચ સંસ્પૃશ્ય પાદૌ
પ્રજ્ઞાલ્ય વારિણા ॥ ૬ ॥ પુણ્યર્જેણ તુ સંગૃહ્ય ગોમયં તત્ર
માનવઃ । તિલાનપ્રશિષ્ય કાપાસં પિંડકાંશ્ચૈવ કારયેત્
॥ ૭ ॥ અદ્યોતરશત્ હોમે નાત્ર કાર્યા વિચારણા । માઘ-
માસે તુ સંપ્રાપ્તે જ્ઞાપાર્દર્શ ભવેચ્ચિદ્ ॥ ૮ ॥ યજ્ઞં વા કૃષ્ણ-
પક્ષસ્ય દ્વાદશ્યાં નિયમં તતઃ । મહીયાત્પુણ્યકલ્દં વિધાનં
તસ્ય મે શ્યજ્ ॥ ૯ ॥ દેવદેવે સમમ્પર્ચ્ય સુજાતઃ પ્રયતઃ
શુચિઃ । કૃષ્ણનામાનિ સંકીર્ત્ય એકાદશ્યામુપોષિતઃ ॥ ૧૦ ॥
રાત્રૌ જાગરણં કુર્યાદ્રાત્રૌ હોમં ચ કારયેત્ । અર્ચયેદેવદેવેશ્
દ્વીતીયેઽઙ્ગિ પુનર્હરિમ્ ॥ ૧૧ ॥ ચંદનાગુરુકર્પૂરૈર્નૈવેયં કૃત્વં
તથા । સંતુલ્ય નાત્રા તેનૈવ કૃષ્ણાદ્યેન પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૨ ॥

પુલસ્ત્ય કહે છે-હે મહાભાગ ! તમે ધણો ઉત્તમ પ્રશ્ન
કર્યો છે ને આનો ઉત્તર શુભ અને દુર્લભ છે. બ્રહ્માએ,
વિષ્ણુએ કે ઇંદ્રે પણ જે વાત કાઠની પાસે કહી નથી
તે હું તમારા પૂજવાથી કહું છું. પૌષ માસમાં, જે દિવસે
પુણ્ય નક્ષત્ર હોય તે દિવસે સ્નાન કરી, પવિત્ર થઇ ઇંદ્રિ-
યોને વશમાં રાખી, કામ, ક્રોધ, અભિમાન, ઇર્ષ્યા,
લોભ અને યાદીઆપણું એ બધાનો ત્યાગ કરી, નારાયણનું
સ્મરણ કરી, જળથી પગ ધોઇ, છાણુ ભેળું કરવું. તેમાં
તિલ અને કપાસ નાંખી તેનાં પીંડીઆં કરવા. ૪-૭ પછી
પૌષ કૃષ્ણપક્ષમાં જ્યારે પૂર્વાષાઢા અથવા મૂલ નક્ષત્ર હોય
ત્યારે નિઃસંદેહ થઈ, એકસો આઠ હોમમાં આહુતિઓ
આપવી. ૮ એકાદશીને દિવસે નિયમ ક્ષેવો. હવે જેથી
પુણ્ય થાય તેવું વિધાન કહું છું તે સાંભળો. ૯ સ્નાન કરી
પવિત્ર થઇ નિયમથી એકાદશીને દિવસે નારાયણનાં નામ-
વડે તેની પૂજા કરીને ઉપવાસ કરવો. ૧૦ રાત્રિમાં જગ-
રણુ કરવું ને હોમ પણ કરવો. બીજે દિવસે ફરીથી
ચંદન, અગરુ, કપૂર અને તિલ આ ઉપચારોથી શ્રીહરિનું
પૂજન કરવું અને ખીચડીનું નૈવેદ્ય ધરી તથા શ્રીકૃષ્ણનું
નામ ધઇ વારંવાર સ્તુતિ કરવી. ૧૧-૧૨

કૃષ્ણાંદૈનારિકૈલૈશ્ચ જથવા બીજપૂરકૈઃ । સર્વાંભાવે તુ
વિપ્રેદ્ધ શસ્ત્રપૂર્ણકૈર્વૃત્તમ્ ॥ ૧૩ ॥ અર્ધ્યં દયાદ્વિધાનેન
પૂજયિત્વા જનાર્દનચ્ । કૃષ્ણકૃષ્ણ કૃપાહસ્ત્ત્વમગતીનાં
ગતિર્નિર્વ ॥ ૧૪ ॥ સંસારાર્જવમગ્રાનાં પ્રસીદ્ પરમેશ્વર ।
નમસ્તે પુંઢરીકાશ નમસ્તે વિશ્વમાવન ॥ ૧૫ ॥ હ્રસ્વજ્ઞપ્ત્ય
નમસ્તેઽસ્તુ મહાપુરુષપૂર્વજ । ગૃહાણાર્ધ્યં મયા દત્તં લક્ષ્મ્યા
સહ જગત્પતે ॥ ૧૬ ॥ તત્તસ્તુ પૂજયેદ્વિપ્રસ્રવકુંઠં પ્રદાપ-
યેત્ । છત્રોપાનયુગેઃ સાર્ધં કૃષ્ણો મે પ્રીયતામિતિ ॥ ૧૭ ॥
કૃષ્ણા પેઠઃ પ્રદાતવ્યા યથાશક્ત્યા દ્વિજોત્તમ । તિલપાત્રં
દ્વિજએઠ દયાતત્ર વિચક્ષણઃ ॥ ૧૮ ॥ સ્નાનપ્રાશનયોઃ

શસ્તાઃ શ્વેતાઃ કૃષ્ણાસ્તિકા મુને । તાન્પ્રદય્યાત્પ્રયત્નેન યથા-
શક્ત્યા દ્વિજોત્તમ ॥ ૧૯ ॥ તિલપ્રરોહજાઃ શ્વેત્રે યાવત્સં-
હ્યાસ્તિકા દ્વિજ । તાવદ્વર્ણસહસ્રાણિ સ્વર્ગલોકે મહીયતે
॥ ૨૦ ॥ તિલજાતી તિલોદ્ધર્તા તિલોદ્ધર્મા તિલોદ્ધર્મા ।
તિલમુક્તિલદાતા ચ શ્વેત્તિકાઃ પાપનાશકાઃ ॥ ૨૧ ॥
इयमेव श्वेतिलाख्या ।

પછી કાળાનો, નાળિયેરનો અથવા બીજોરાનો, ને કાંઈ
પણ ન મળે તો ઉત્તમ સોપારીનો વિધિસહિત અર્ધ આ-
પવો. તેનો મંત્ર:-“હે કૃષ્ણ! હે કૃષ્ણ! આપ કૃપાળુ છો, માટે
નિરાધારના આધાર થાઓ. હે પરમેશ્વર! સંસારસમુદ્રમાં
દુષ્કલાની ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. હે પુંડરીકાક્ષ! આપને
નમસ્કાર કરું છું. હે વિશ્વનું કલ્યાણ કરનાર! આપને
નમસ્કાર કરું છું.”^{૧૭-૧૫} હે સુખદાણ્ય! હે મહાપુરુષ!
હે પૂર્વજ! આપને નમસ્કાર કરું છું. હે જગત્પતે!
લક્ષ્મી સહિત આપ મારા અર્ધનું ગ્રહણ કરો.”^{૧૯} એ
મંત્ર બણી અર્ધ આપ્યા પછી બ્રાહ્મણની પૂજા કરીને
તેને જળનો ઘડો આપવો, છત્ર આપવું અને પહેરવા
માટે પગરખાં આપવાં. દાન વખતે, “શ્રીકૃષ્ણ મને
પ્રસન્ન થાઓ” એમ કહેવું.^{૨૦} જે શક્તિ હોય તો કાળી
ગાય અને તિલપાત્ર આપવું. હે મુને! સ્નાનમાં
અને ખાવામાં ધોળા તલ લેવા ને દાનમાં કાળા તલ
વાપરવા.^{૨૧-૨૬} જે પુરુષ તલનું દાન કરે છે તે તલ
વાળાથી જેટલા તલ ઉત્પન્ન થાય, તેટલા હજાર વર્ષો
સંધી સ્વર્ગમાં પૂજાય છે.^{૨૦} તલથી સ્નાન કરવું, શરીરે
તલ ચોપડવા, તલનો હોમ કરવો. તલનું જળ પીવું, તલ
ખાવા અને તલનું દાન કરવું. એ છ તલ પાપનો નાશ
કરનાર છે તેથી આ શ્વેતિકા એકાદશી કહેવાય છે.^{૨૧}

નારદ ડાહ્યા-કૃષ્ણ કૃષ્ણ મહાબાહો નમસ્તે વિશ્વભા-
વન । શ્વેતિકાદશીમૃત્ કીદર્શન ફલમશ્વતે ॥ ૨૨ ॥ સોપા-
ર્યાનં મમ દ્રુદિ યદિ તુષ્ટોઽસિ યાદવ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ડાહ્યા-
શ્વયુ બ્રહ્મન્યથાવૃત્તં દૃષ્ટં તત્કથયામિ તે ॥ ૨૩ ॥ મૃત્યુલોકે
પુરા શાસીદ્વાષ્ણવ્યેકા ચ નારદ । વ્રતચરિતા નિર્વ્યં દેવ-
પૂજારતા સદા ॥ ૨૪ ॥ માસોપવાસનિરતા મમ ભક્તા ચ
સર્વદા । કૃષ્ણોપવાસસંયુક્તા મમ પૂજાપરાયણા ॥ ૨૫ ॥
શરીરં ક્લેશિતં નિત્યમુપવાસેતથા દ્વિજ । દીનાનાં બ્રાહ્મ-
ણાનાં ચ કુમારીનાં ચ ભક્તિઃ ॥ ૨૬ ॥ ગૃહારિકં પ્રય-
ચ્છંતી સર્વકાલં મહામતિઃ । અતિકૃચ્છરતા સા તુ સર્વ-
કાલેષુ વૈ દ્વિજ ॥ ૨૭ ॥ બ્રાહ્મણા નાભદાનેન તર્પિતા દેવતા
ન ચ । તતઃ કાલેન મહતા મયા વૈ ચિંતિતં દ્વિજ ॥ ૨૮ ॥
શુદ્ધમસ્યાઃ શરીરં દિ વ્રતૈઃ કૃચ્છૈર્ન સંશયઃ । અર્જિતો
વેષ્ણવો લોકઃ કાયક્લેશો વૈ તથા ॥ ૨૯ ॥ ન દત્તમ-
જ્ઞદાનં દિ યેન તૃપ્તિઃ પરા ભવેત્ । વિષિષ્ટૈર્વ મયા બ્રહ્મન્
મૃત્યુલોકકૃપેત્ય ચ ॥ ૩૦ ॥ કાપાલં રૂપમાસ્થાય મિશ્નાં
પાત્રેણ યાચિતા ।

નારદજી કહે છે-હે કૃષ્ણ! હે કૃષ્ણ! હે મહાબાહો!
હે જગતનું કલ્યાણ કરનાર! હું આપને નમસ્કાર
કરું છું; માટે હે યાદવ! જે આપ પ્રસન્ન થયા હો
તો શ્વેતિકા એકાદશી કરવાથી કેવું ફળ થાય છે તે
તથા તેની કથા મને કહો. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે નારદ!
પૂર્વે જે વાત થયેલી છે તે મેં જોયેલી છે તે કહું છું તે
સાબળો.^{૨૨-૨૩} હે નારદ! પૂર્વે મનુષ્યલોકમાં એક
બ્રાહ્મણી હતી. એ નિરંતર વ્રત કરવામાં પરાયણ હતી,
દેવપૂજામાં નિત્ય તત્પર હતી,^{૨૪} માસોપવાસમાં, મારી
ભક્તિમાં, મારા ઉપવાસમાં અને મારી પૂજામાં તત્પર
રહેતી હતી.^{૨૫} એવી રીતે ઉપવાસ કરી તે બીજે શરી-
રને ધણું જ કષ્ટ આપ્યું, એ બ્રાહ્મણી ગરીબોને, બ્રાહ્મણોને
તથા કુમારિકાઓને નિરંતર ભક્તિથી ધર વગેરે આપતી
હતી. હે નારદ! એ બ્રાહ્મણી કૃષ્ણમતથી સર્વ કાળમાં
શરીરને કષ્ટ આપતી હતી.^{૨૬-૨૭} પણ તેણે દેવને વા બ્રાહ્મ-
ણને અન્નથી તૃપ્ત કર્યા નહીં. ધણો વખત ગયા પછી મેં
વિચાર કર્યો કે,^{૨૮} આ બ્રાહ્મણીએ કૃષ્ણમતથી પોતાનું
શરીર શુદ્ધ કર્યું છે અને શરીરને કલેશ આપી વૈકુંઠ લોક
પણ મેળવ્યો છે, એમાં સંશય નથી.^{૨૯} તથાપિ એ બ્રાહ્મ-
ણીએ અન્નદાન આપ્યું નથી, કે જેથી પરમ તૃપ્તિ થાય.
એવો વિચાર કરી હું મર્ત્યલોકમાં ગયો.^{૩૦} અને કાપાલિ-
કનું રૂપ ધારણ કરી તેની પાસે ગયો ને પાત્ર ધરીને
બિલા માગી.

બ્રાહ્મણુવાચ-કસ્માત્સ્વમાગતો બ્રહ્મન્ વદ સત્યં મમાગ્રતઃ
॥ ૩૧ ॥ પુનરેવ મયા પ્રોકં દેદિ મિશ્નાં ચ સંદરિ । તથા
કોપેન મહતા મર્તિપદસ્તાન્નમાજને ॥ ૩૨ ॥ ક્ષિતો યાવદર્શ
બ્રહ્મન્ પુનઃ સ્વર્ગં ગતો દ્વિજ । તતઃ કાલેન મહતા તાપસી
સમહાત્રતા ॥ ૩૩ ॥ સદેહા સ્વર્ગમાયાતા વ્રતચર્યાપ્રમા-
વતઃ । મૃતિપદસ્ય પ્રભાવેણ ગૃહં પ્રાપ્તં મનોરમમ ॥ ૩૪ ॥
પરં તથૈવ વિપ્રર્વં ધાન્યકોશવિવર્જિતમ્ । ગૃહં યાવત્પ્રવિ-
શ્યૈષા ન કિંચિત્તત્ર પશ્યતિ ॥ ૩૫ ॥ તાવદ્ગૃહાદ્વિનિષ્ક્રમ્ય
મમાંતે ચાગતા દ્વિજ । કોષેન મહતાઽઽવિદ્યાદર્શનમ-
બ્રવીત્ ॥ ૩૬ ॥ મયા વ્રતૈશ્ચ કૃચ્છૈશ્ચ લુપવાસૈરનેકશઃ ।
પૂજયાઽઽરાધિતો દેવઃ સર્વલોકસ્ય ભાવનઃ ॥ ૩૭ ॥
ન તત્ર દૃશ્યતે કિંચિદ્ગૃહે મમ જનાર્દન । તત્તથોક્તા મયા
સા તુ ગૃહં ગચ્છ ચધાગતમ્ ॥ ૩૮ ॥ આગમિષ્યંતિ
સુતરાં કૌતુહલસમન્વિતાઃ । દ્રઘું ત્વાં દેવપત્ન્યસ્તુ દિવ્ય-
રૂપસમન્વિતાઃ ॥ ૩૯ ॥ દ્વારં નોદ્વાટય વિના શ્વે-
તિકાપુણ્યવાચનાત્ । ઇવમુક્તા ગતા સા તુ યાવદ્દે માહુષી
ગૃહમ્ । અગ્રાંતેરે સમાયાતા દેવંપત્ન્યશ્ચ નારદ ॥ ૪૦ ॥
તામિશ્વ કથિતં તત્ર ત્વાં દ્રઘું દિ સમાગતાઃ । દ્વારશ્ચ-
દ્વાટય ત્વં ચ પશ્યામસ્ત્વાં શુભાને ॥ ૪૧ ॥

બ્રાહ્મણી બોલી-હે મહારાજ! તમે આંહી શાખાડે
આવ્યા છો. તે મને સત્ય કહે.^{૩૧} ત્યારે મેં દ્રીથી કહ્યું

કે, હે સુદરિ ! મને ભિક્ષા આપ. એટલે તેણે મોટા કોપથી ત્રાંખાનાં પાત્રમાં માટીનો પીંડો નાંખ્યો. તે લઇ (ખેદ પામતો) હું સ્વર્ગમાં આગ્યો. ધણી કાળ નીકળી ગયા પછી એ વ્રત કરનારી બ્રાહ્મણી પણ વ્રતના પ્રભાવથી સ્વદેહે સ્વર્ગમાં આવી, ત્યારે તેને માટે ઉત્તમ ધર તૈયાર હતું; કારણ કે તેણીએ માટીનો પીંડો આપ્યો હતો. ૩૨-૩૪ પણ એ ધરમાં અનની કાંઈ પણ તજવીજ ન હોતી. હવે એ બ્રાહ્મણી ધરમાં ગઇ ત્યારે તેમાં કાંઈ પણ જોવામાં આવ્યું નહીં, ૩૫ ત્યારે તે ધરમાંથી બહાર નીકળી મારી પાસે આવી ને ધણી ક્રોધથી કહેવા લાગી કે, ૩૬ હે મહારાજ ! મેં કેટલાંક કૃત્ત્રવ્રત, અને ઉપવાસ કર્યા અને શ્રીવિષ્ણુની પૂજા કરી આરાધના પણ કરી છે, ૩૭ છતાં પણ મારા ધરમાં કાંઈ પણ જોવામાં આવતું નથી. (તેનું કારણ શું ?) ત્યારે મેં કહ્યું કે, હે સ્ત્રી ! તું ઘેર જા, ત્યાં તને જોવા માટે કૌતુકવાળી અને અલૌકિક રૂપવાળી દેવગનાઓ આવશે; ૩૮-૩૯ અને જે તેઓ પદ્મિકા એકાદશીનું વ્રત કહે, તે જ તું બારણું ઉઘાડજે. એવી રીતે કહ્યું. પછી એ બ્રાહ્મણી પોતાને ઘેર ગઇ; એટલે હે નારદ ! દેવગનાઓ ત્યાં આવી, ૪૦ અને કહ્યું કે, હે સુદરિ ! આમે તને જોવા આવ્યાં છીએ, માટે બારણું ઉઘાડ, અમે તને જોઇએ. ૪૧

માઘપુવાચ—યદિ દ્રઘું સમાયાતાઃ સત્ત્વં વાચ્યં વિશેષતઃ । પદ્મિકાયા વ્રતં પુણ્યં દ્વારોદ્વાદનકારણાત્ ॥ ૪૨ ॥
 એકાપિ નાવદત્તત્ર પદ્મિકાદશીવ્રતમ્ । અન્યયા કથિતં તત્ર દ્રઘ્યા માઘવી મયા ॥ ૪૩ ॥ તતો દ્વારં સચ્ચદ્વાદય દૃષ્ટા તામિદ્ધ માઘવી । ન દેવી ન ચ ગાંધર્વી નાહરી ન ચ પન્નગી ॥ ૪૪ ॥ દૃષ્ટા પૂર્વે તથા નારી યાદૃશીયં દ્વિજર્ષભ । દેવીનાઘપદેશેન પદ્મિકાયા વ્રતં કૃતમ્ ॥ ૪૫ ॥ માઘ્યા સત્યવ્રતયા મુક્ષિક્ષિક્ષિક્ષપ્રદમ્ ।
 રૂપકાંતિસમાયુક્તા જ્ઞેનેન સમવાપ સા ॥ ૪૬ ॥ ધનં ધાન્યં ચ વજ્રાદિ સુવર્ણં રૌપ્યમેવ ચ । ભવનં સર્વસમ્પન્નં પદ્મિકાયાઃ પ્રસાદતઃ ॥ ૪૭ ॥ અતિતૃષ્ણા ન કર્તવ્યા વ્રતિશાઠ્યં વિવર્જયેત્ । આત્મવિશ્વાસસારેણ તિલાન્વજ્ઞાદિ દાપયેત્ ॥ ૪૮ ॥ હમતે ચૈવમાતેર્યં તતો જન્મનિ જન્મનિ । દારિદ્ર્યં ન ચ કષ્ટં ચ ન ચ દૌર્ભાગ્યમેવ ચ ॥ ૪૯ ॥ ન અથેદ્વે દ્વિજશ્રેષ્ઠ પદ્મિકાયાઘપોષણાત્ । અનેન વિધિના પ્રશ્નસ્તિહવાનામ સંશયઃ ॥ ૫૦ ॥ હ્યપ્યતે પાતકૈઃ સર્વેન્નાંત્ર કાર્યાં વિચારણા । દાનં ચ વિધિના સમ્યક્ સર્વે પાપપ્રણાશનમ્ । નાનર્થઃ કશ્ચિન્નાયાસઃ શરીરે સ્થનિ-સત્તમ ॥ ૫૧ ॥ હૃતિ શ્રીમવિષ્ણોત્તરપુરાણે માઘકૃષ્ણકાદશ્યાઃ પદ્મિકાનામ્બા માહાત્મ્યં સંપૂર્ણમ્ ।

બ્રાહ્મણી કહે છે—હે દેવીઓ ! જે મને જોવાની તમારી ઇચ્છા હોય તેા મને પદ્મિકા એકાદશીનું વ્રત કહેા.

એ વ્રત કહેશેા તેા જ હું બારણું ઉઘાડીશ નહિ તર નહિ. ૪૨ તે સાંભળી પહેલાં વ્રત કહેવાનું ક્રોધએ પણ કમ્પલ કર્યું નહિ, માત્ર એક દેવીએ કમ્પલ કર્યું; કારણ કે તેને મત્યલોકની સ્ત્રી જોવાની ઇચ્છા હતી. ૪૩ પછી પેલી બ્રાહ્મણીએ બારણું ખોલ્યું. ત્યારે અંદર આવી જોયું તેા દેવી, ગંધર્વની સ્ત્રી, અસુરની સ્ત્રી અને સર્પની સ્ત્રી નહિ પણ મત્યલોકમાં જેવી સ્ત્રી થાય છે તેવા જ તે સ્ત્રી તેઓના જોવામાં આવી. પછી દેવીઓના કહેવાથી તે બ્રાહ્મણીએ ભોગ તથા મોક્ષ આપનારી પદ્મિકા એકાદશીનું વ્રત કર્યું. તેના પ્રભાવથી એ બ્રાહ્મણીના ધરમાં ધન, ધાન્ય, વજ્ર, સોનું અને રૂપું વગેરે સઘળી સમૃદ્ધિ થઈ. ૪૪-૪૭ જે માણસ અત્યંત વધેશી તૃષ્ણાને અને લોભને તજી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે આ એકાદશીને દિવસે તલ અને વજ્ર વગેરેનું દાન કરે છે; ૪૮ અને ઉપવાસ કરે છે તેને જન્મોજન્મમાં આરાધ્ય રહે છે ને દારિદ્ર્ય, દુઃખ કે દૌર્ભાગ્ય આવતું નથી. ૪૯ હે નારદ ! જે માણસ વિધિથી તલનું દાન કરે છે, તે સર્વ પાપોમાંથી મુક્ત થાય છે. તેને અનર્થ થતો નથી. અને તેને ક્રોધ જાતનો શ્રમ પણ થતો નથી, એમાં સંશય નથી. કારણ કે વિધિથી કરેલું તલનું દાન સર્વ પાપોના નાશ કરનાર છે. ૫૦-૫૧ એવી રીતે બવિષ્યપુરાણમાં પદ્મિકા નામની પાંચ વદિ એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૧૮ માધ શુદ્ધિ જ્યા એકાદશીની કથા

અથ માઘશુકૈકાદશીકથા ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—કૃષ્ણ-કૃષ્ણાપ્રમેયાત્મનાદિદેવ જગત્પતે । સ્વેદજા અળ્પજાશ્રેષ્ઠ ઉદ્ધિજાશ્ર જરાયુજાઃ ॥ ૧ ॥ તેપાં કર્તાં વિકર્તાં ત્વં પાલકઃ ક્ષયકારકઃ । માઘસ્ય કૃષ્ણપક્ષે તુ પદ્મિકા કથિતા ત્વયા ॥ ૨ ॥ શુકે યૈકાદશી તાં ચ કથયસ્વ પ્રસાદતઃ । કિં નામ કો વિધિસ્તસ્યાઃ કો દેવસ્તત્ર પૂજયતે ॥ ૩ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! હે પાપરહિત ! હે આદિદેવ ! હે જગત્પતે ! સ્વેદજ, અંડજ, ઉદ્બિજ અને જરાયુજ એ બધાને આપ ઉત્પન્ન કરનાર છે, રક્ષણ કરનાર છે અને તેઓના નાશ કરનાર છે. હે મહારાજ ! પાંચ પૃથ્વીપક્ષની પદ્મિકા નામની એકાદશી આપે કહી સંભળાવી. ૧ હવે માધ શુદ્ધિ એકાદશીનું શું નામ છે, તેના કેવા પ્રકાર છે અને તેમાં કયા દેવનું પૂજન કરતું, તે કૃપા કરી કહેા. ૩

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—કથયિષ્યામિ રાજેન્દ્ર શુકે માઘસ્ય યા અથેત્ । જયાનાત્રીતે વિરુયાતા સર્વેપાપહરા પરા ॥ ૪ ॥ પવિત્રા પાપહન્ત્રી ચ કામદા મોક્ષદા તૃણામ્ । બ્રહ્મહત્યાપ-હન્ત્રી ચ વિશાચત્વચિનાશિની । નૈવ તસ્યા વ્રતે ષીર્ષે પ્રેતસ્ત્વં જાપ્યતે તૃણામ્ ॥ ૫ ॥ નાતઃપરતરા કાચિત્પાપત્રી મોક્ષદાયિની । ઇતસ્માત્કારણાદ્રાજન્વ કર્તવ્યેયં પ્રયત્નતઃ

॥ ૬ ॥ શ્રૂયતાં રાજશારૂક કથા પૌરાણિકી શુભા । પંક-
જાલ્યપુરાણેઽસ્યા મહિમા કથિતો મયા ॥ ૭ ॥ એકદા
નાકલોકે વે દ્વો રાજ્યં ચકાર હ । દેવાશ્ચ તત્ર સૌહયેન
નિવસંતિ મનોરમે ॥ ૮ ॥ પીયૂષપાનનિરતા જ્વલસ્રોગણ-
સેવિતાઃ । નંદનં તુ વનં તત્ર પારિજાતોપશોભિતમ્ ॥ ૯ ॥
રમયન્તિ રમેયત્ર જ્વલસ્રોમિર્દિવૌકસઃ । એકદા રમમા-
ળોઽસૌ દેવેન્દ્રઃ સ્વેચ્છયા નૃપ ॥ ૧૦ ॥ નર્તયામાસ હર્ષાત્સ
પંચાશત્કોટિનાયિકાઃ । ગન્ધર્વાસ્તત્ર ગાયંતિ ગન્ધર્વઃ
પુષ્પદન્તકઃ ॥ ૧૧ ॥ ચિત્રસેનશ્ચ તત્રૈવ ચિત્રસેનચૂતા-
સ્તથા । માલિનીતિ ચ નામ્ના તુ ચિત્રસેનસ્ય કામિની
॥ ૧૨ ॥ માલિન્યાં તુ સચ્ચત્પજઃ પુષ્પવાનિતિ નામતઃ ।
તસ્ય પુષ્પવતઃ પુત્રો માલ્યવાજામ નામતઃ ॥ ૧૩ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજેન્દ્ર ! માધ શુદ્ધિ એકાદશીનું
માહાત્મ્ય કહું છું તે સાંભળો. એ એકાદશીનું નામ જ્યા
છે. એ સર્વ પાપોને હરનારી છે,^૪ પવિત્ર છે, કામના
પૂરનારી છે, મોક્ષ આપનારી છે, અઘાહત્યાનો નાશ
કરનારી છે અને પિશાચપણાને મટાડનારી છે. તે જ્યાનું
વ્રત કરવાથી મનુષ્યોને વ્રેતપણું આવતું નથી.^૫ આ
એકાદશીથી ઉત્તમ ખીજ કાષ્ટ પાપનો નાશ કરનારી ને
મોક્ષ આપનારી નથી. એટલા જ માટે શ્રમ લઇને પણ
આ જ્યા એકાદશીને દિવસે વ્રત કરવું.^૬ હે રાજસિંહ !
મેં આ જ્યાને મહિમા પણપુરાણમાં કહેલી છે, તેની
કથા સાંભળો.^૭ એક વખતે સ્વર્ગમાં ઈન્દ્ર રાજ્ય કરતો
હતો, અમૃતપાનમાં તત્પર એવા દેવો એ સ્વર્ગમાં
અપ્સરાઓની સાથે સુખથી રહેતા હતા. સ્વર્ગમાં
કલ્પવૃક્ષોથી સુશોભિત નંદનવન છે. ત્યાં દેવો અપ્સરા-
ઓની સાથે ક્રીડા કરે છે. એક દિવસે ઈન્દ્ર હર્ષથી, પત્યાશ
કરોડ અપ્સરાઓની પાસે નાચ કરવા લાગ્યો. તેમાં
પુષ્પદંત, ચિત્રસેન અને તેના પુત્રો ગાયન કરતા હતા.
ચત્રસેનની સ્ત્રી માલિની નામની હતી.^૮ ૧૨ તેને પુષ્પ-
વાન નામનો પુત્ર હતો. તે પુષ્પવાનને માલ્યવાન નામે
પુત્ર હતો.^{૧૦}

ગન્ધર્વી પુષ્પવત્યાલ્યા માલ્યવત્યતિમોહિતા । કામસ્ય
ચ શરૈસ્તીક્ષ્ણૈર્વિદ્વાંગી સા બચૂવ હ ॥ ૧૪ ॥ તથા ભાવ-
કટાક્ષેશ્ચ માલ્યવાન્તુ વશીકૃતઃ । લાવળ્યરૂપસંપત્યા તસ્યા
રૂપં નૃપ શૃણુ ॥ ૧૫ ॥ બાહુ તસ્યાસ્તુ કામેન કળપાશૌ
કૃતાવિવ । ચન્દ્રવદ્નનં તસ્યા નયને શ્રવણાયતે ॥ ૧૬ ॥
કળૌ તુ શોભિતૌ તસ્યાઃ કુંહલાભ્યાં નૃપોત્તમ । કળ્દો
પ્રેવેયસંયુક્તો દિવ્યામરણમૃપિતઃ ॥ ૧૭ ॥ પીનોત્રતૌ કુચૌ
તસ્યાસ્તૌ દેમકલશાવિવ । અતિશામં તદુદરં કુટિમાત્રં ચ
મધ્યમમ્ ॥ ૧૮ ॥ નિર્લંબી વિપુલૌ તસ્યા વિસ્તીર્ણ જનન-
સ્થલમ્ । ચરણૌ શોભમાનૌ તૌ રક્તોત્પલસમશૃતી ॥ ૧૯ ॥
ઈદ્વયાં પુષ્પવત્યાં સ માલ્યવાનપિ મોહિતઃ । શકસ્ય પરિ-
તોષાય નૃત્યાર્થે તૌ સમાગતૌ ॥ ૨૦ ॥ ગાયમાનૌ ચ તૌ

તત્ર જ્વલસ્રોગણસંગતૌ । ન શુદ્ધગાનં ગાયેતાં ચિત્રમસમ-
ન્વિતૌ ॥ ૨૧ ॥ બદ્ધદૃષ્ટી તથાઽન્યોન્યં કામવાણવસંગતૌ ।
જ્ઞાત્વા લેહર્ષમસ્તત્ર સંગતં માનસં તથોઃ ॥ ૨૨ ॥ કાલ-
ક્રિયાણાં સંલોપાત્પથા ગીતાવખજનાત્ । ચિંતયિત્વા તુ
મધવાનવજ્ઞાનં તથાઽઽત્મનઃ ॥ ૨૩ ॥ કૃપિતશ્ચ તથોરિત્થં
શાપં દાસ્યન્નિદં જગૌ । ધિર્વાં પાપરતૌ મૃદાવાજ્ઞામંગકરૌ
મમ ॥ ૨૪ ॥ શ્વાં પિશાચૌ ભવતં દૈવતીરૂપધારિણૌ ।
મૃત્યુલોકમહપ્રાપ્તૌ શુભાનૌ કર્મણઃ ફલમ્ ॥ ૨૫ ॥

તેની ઉપર પુષ્પવતી ગંધર્વી (ગંધર્વની સ્ત્રી) આસક્ત
થઈ હતી. તે કામનાં તીક્ષ્ણ શરોથી વીંધાવાથી તેણે ચતુ-
રાધથી સૌંદર્યથી, હાવભાવથી અને કટાક્ષથી માલ્યવાનને
વશ કરી લીધો. હે રાજન્ ! તેનાં રૂપનું વર્ણન કરું છું તે
સાંભળો.^{૧૪-૧૫} તેના હાથ, કામે કંકપાશ કરેલા હોયની
તેમ અતિ સુંદર હતા, તેમનું મુખ ચંદ્રના જેવું હતું,
નેત્ર કાન સૂધી લાંબાં હતાં,^{૧૬} કાન કુંડળોવડે સુશોભિત
હતા, ગળામાં દિવ્ય અંધકાર પહેર્યા હતા.^{૧૭} સોનાના
ઘડા જેવાં મોટાં અને ઉચાં સ્તન હતાં. પેટ ધણું પાતળું
હતું, મુઠીમાં આવી જાય તેવી કમ્બર હતી,^{૧૮} નિર્લંબ
મોટા હતા, જમન યદુ પહેળા હતા ને પગ લાલ
કમળના જેવા શોભતા હતા.^{૧૯} એવી ખૂબસૂરત પુષ્પ-
વતી ઉપર માલ્યવાન પણ આસક્ત થયો. એ બન્ને ઈન્દ્રને
પ્રસન્ન કરવા માટે નાચ કરવા આબ્યાં હતાં અને અપ્સરા-
ઓની વચમાં ગાતાં હતાં ને નાચતાં હતાં. પણ એ બેને
ચિત્ર ભમતા હતાં; કારણકે અત્યંત કામ વ્યાપવાથી
એક બીજાને નીરખવામાં રોકાયેલાં હતાં અને તેથી
જ તેઓ ગાવામાં ને નૃત્યમાં ભૂલી જતાં હતાં. નૃત્યમાં
અને ગાનમાં કેટલીક તરેહની ખામી આવવાથી, 'આ
બેઉનાં મન પરસ્પર આસક્ત છે', એમ જાણીને પોતાનો
અનાદર સમજીને કોપાયમાન થયેલા ઈન્દ્રે તેઓનો તિર-
સ્કાર કરી શાપ આપ્યો કે, 'હે દુષ્ટ ! તમે બન્ને પાપી
છો અને તમે ભારી આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો છે તેથી મનુષ્ય
લોકમાં પિશાચ થોનામાં અવતરી સ્ત્રી પુરુષ થઇ કર્મનું
ફળ ભોગવે.'^{૨૦-૨૫}

एवं मधवता शप्ताहुमौ दुःखितमानसौ । हिमवतमनु-
प्राप्ताविद्रशापविमोहितौ ॥ २६ ॥ उभौ पिशाचतां प्राप्ते
दारुणं दुःखमेव च । सन्तप्तमानसौ तत्र महाकुच्छ्रगता-
वुभौ ॥ २७ ॥ गन्धं रसं च स्पर्शं च न जानीतो विमो-
हितौ । पीष्यमानौ तु दारुणं देहपातकरेण च ॥ २८ ॥
तौ न निद्रासुखं प्राप्ते कर्मणा तेन पीडितौ । परस्परं खाद-
मानौ चेरतुगिरिगङ्गारम् ॥ २९ ॥ पीडयमानौ तु क्षीतेन
तुषारप्रभवेण सौ । दंतवर्षं प्रकुवांगौ रोमांचितवपुर्धरौ
॥ ३० ॥ ऊचे पिशाचः क्षीतार्तैः स्वपत्नीं तु पिशाचि-
काम । किमावाभ्यां कुवं पापमस्यंतं दुःखदायकम् ॥ ३१ ॥
येन प्राप्तं पिशाचत्वं स्वेन दुष्कृतकर्मणा । नरकं दारुणं

मन्ये पिशाचत्वं च गर्हितम् ॥ ३२ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
पापं नैव समाचरेत् । इति धितापरां तत्र छास्तां दुःखेन
कर्तितौ ॥ ३३ ॥ दैवयोगात्तयोः प्राप्ता माघस्यैकादशी
सिता । जयानामीतिबिष्णुयाता तिथीनाञ्जलमा तिथिः
॥ ३४ ॥ तस्मिन् दिने तु संप्राप्ते तावाहाराविवर्जितौ ।
आसाते तत्र नृपते जलपानविवर्जितौ ॥ ३५ ॥ न कुतो
जीवयातश्च न पत्रफलभक्षणम् । अश्वत्थस्य समीपे तु
पतितौ दुःखसंयुतौ ॥ ३६ ॥

એ પ્રકારે શાપ આપ્યો તેથી તે અને મનમાં કષ્ટ પામી, હિમાલય પર્વત ઉપર પિશાચયોનિમાં અવતર્યા અને ઈંદ્રના શાપથી મોટું દુઃખ પામ્યાં. તેઓના મનમાં હમેશાં સંતાપ થયા કરતો હતો ને ગંધ, સ્પર્શ કે રસ કશાનું તેઓને ભાન નહતું. તેમના દેહમાં, નાશ થાય તેવો ફાહ સદાજ થયા કરતો હતો તેથી તેઓને નિદ્રા આવતી નહોતી. એ અને એક બીજને ખાતાં હતાં અને પર્વતના વનમાં ફરતાં હતાં. ૨૧-૨૭ ટાઢથી અને હિમચી તેઓનાં ડાચાં ખખડતાં હતાં અને ચરીરમાં રુવાડાં ઉભાં થઇ જતાં હતાં.^{૨૦} એક વખતે ટાઢથી પીડાતા પિશાચે પોતાની અી પિશાચયણીને કહ્યું કે, અરે! આપણે આવું કયું ઘોર પાપ કર્યું હશે,^{૨૧} જેથી પિશાચ થયાં છીએ? આ નિંદત પિશાચયોનિમાં અવતરવું એ જ મોટા નરકમાં પડવા જેવું છે.^{૨૨} એટલા માટે મોટું દુઃખ સહન કરવું પણ પાપ કરવું નહિ, એવી રીતે ચિંતા કરતાં અને પીડા પામતાં એ અને ત્યાં રહેતાં હતાં.^{૨૩} તેટલામાં સારે નસીબે માધ શુદિ એકાદશી, જે જ્યા નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને તિથિઓમાં ઉત્તમ છે, તે આવી.^{૨૪} તે દિવસે તેઓએ ક્રોધે જીવની હિંસા કરી નહિ, તેમ જ ફળ કે પાંદડાં કાંઇ પણ ખાધું નહિ, તેમ જળ પણ પીધું નહિ, પરંતુ દુઃખનાં માર્યાં પીપળાની સમીપમાં પડ્યાં રહ્યાં.^{૨૫-૩૧}

रविस्तंगतो राजस्तथैव स्थितयोस्तयोः । प्राप्ता चैव
निशा घोरा दारुणा भीतकारिणी ॥ ३७ ॥ वेपमानी तु
तौ तत्र हिमेन च जडीकृतौ । परस्परं संलग्नौ गात्रयो
भुजयोरपि ॥ ३८ ॥ न निर्दा न रतिं तत्र न तौ सौख्यम-
विंदाताम् । एवं तौ राजशार्ङ्गं शापेनैन्द्रस्य पीडितौ ॥ ३९ ॥
द्वयं तयोर्दुःखितयोर्निर्जगाम तदा निशा । जयायास्तु व्रते
धीर्णे रात्रौ जागरणे कृते ॥ ४० ॥ तयोर्व्रतप्रभावेण यथा
ष्वासीतथा शृष्टुः । द्वादशीदिवसे प्राप्ते ताम्बां धीर्णे जया-
व्रते ॥ ४१ ॥ विष्णोः प्रभावानुपते पिशाचत्वं तयोर्गतम्
पुष्पवती माल्यवांश्च पूर्वरूपौ बभूवुः ॥ ४२ ॥ पुरातन-
वेद्युतौ पूर्वाकारसंयुतौ । विमानमभिरुक्तौ तावत्सरोगण-
सेवितौ ॥ ४३ ॥ स्तूयमानौ तु गन्धर्वैस्तुङ्गप्रखलैस्तथा ।
द्वावभावसमायुक्तौ गतौ नाके मनोरमे ॥ ४४ ॥ देवेन्द्र-
स्याधृतो गत्वा प्रणामं बभूवुर्जटा । तपाविधौ तु तौ दृष्ट्वा

मघवांस्मिमतोऽब्रवीत् ॥ ४५ ॥ इन्द्र उवाच - वदतं केन
पुण्येन पिशाचत्वं विनिर्गतम् । मम ज्ञापयशं प्राप्तौ केन
देवेन मोक्षितौ ॥ ४६ ॥

એવી રીતે એ પહેલાં જ હતાં તેટલામાં સૂચાંત થયો ને ઘોર રાત્રિ આવી. જેમાં ઘણી ટાહ પડી. ^{૩૭} હવે એક તો હિમ અને બીજી તાહથી કાંપતાં લાકડાં જેવાં થઇ ગયેલાં તે બન્ને, એક બીજાને વળગીને પડ્યાં રહ્યાં, ^{૩૮} પણ તેવાં ઘરુણ દુઃખથી નિદ્રા આવી નહીં ને કાઇ જાતનું સુખ પણ થયું નહીં. એવી રીતે ઈંદ્રના શાપથી દુઃખમાં પડેલાં તેઓની રાત્રિ જગરણમાં જ નીકળી ગઇ. હે રાજન્! એ પ્રમાણે જ્યાં એકાદશીનું વ્રત અને જગરણ કરવાથી તેઓનું શું થયું તે કહું છું તે સાંભળો. એકાદશીનું વ્રત કર્યું અને બારશ આવી ત્યારે નારાયણના પ્રભાવથી તેઓનું પિશાચપણું આશ્વ્યં ગયું અને તેઓનું પૂર્વના જેવું અલૌકિક રૂપ થયું. ^{૩૯-૪૨} પૂર્વના જેવો પરસ્પર સ્નેહ થયો. પછી જેઓએ પૂર્વની પેઠે અલંકારો પહેરેલા હતા અને જેની તુબ્ધ વગેરે ગંધર્વો સ્તુતિ કરતા હતા એવાં એ પુષ્પવતી ને માત્સ્યવાન બંને વિમાનમાં ઘેસી અમ્બરાઓની સાથે મનોહર સ્વર્ગમાં ગયાં ને હર્ષથી ઈંદ્રની પાસે જઇ પ્રણામ કરવા લાગ્યાં. તેવી રીતનાં તે સ્ત્રી પુરુષને જોઇ ઈંદ્ર આશ્ચર્યથી બોલ્યો કે, ^{૪૩-૪૫} કયા પુષ્પથી તમારું પિશાચપણું છૂટી ગયું? કયા દેવે તમોને મારા શાપથી મુક્ત કર્યો? તે કહો. ^{૪૬}

माल्यवानुवाच-वासुदेवप्रसादेन जयायाः सुव्रतेन च ।

पिशाचत्वं गतं स्वामिन्सत्यं भक्तिप्रभावतः ॥ ४७ ॥ इति
श्रुत्वा वचस्तस्य प्रत्युवाच सुरेश्वरः । पवित्रौ पावनौ जातौ
वन्दनीयौ ममपि च ॥ ४८ ॥ हरिवासरकर्तारौ विष्णुभ-
क्तिपरायणौ । हरिभक्तिरता ये च शिवभक्तिरतास्तथा
॥ ४९ ॥ अस्माकमपि ते मर्त्याः पूज्या वंथा न संशयः ।
विहरस्व यथासौख्यं पुष्पवत्या सुरालये ॥ ५० ॥ एत-
स्मात्कारणाद्वाजन्कर्तव्यो हरिवासरः । जयानामेति राज्ञं
ब्रह्माहत्यापहारकः ॥ ५१ ॥ सर्वैवानामि दत्तानि यज्ञास्तेन
कृता नृप । सर्वतीर्थेषु सन्नातः कृतं येन जयावतम् ॥ ५२ ॥
यः करोति नरो भक्त्या श्रद्धायाको जयावतम् । कल्प-
कोटिघातं यावद्वैकुण्ठे भोदते भुवम् । पठनाच्छ्रवणाद्वाजल-
मिष्टोमफलं लभेत् ॥ ५३ ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे
माघशुक्लैकादश्या जयाया माहात्म्यं संपूर्णम् ।

માધ્યવાન કહે છે-હે સ્વામિન! નારાયણની કૃપાથી અને જ્યાં એકાદશીનાં વ્રતથી અને ભક્તિથી આમારું પિશાચપણ છૂટી ગયું છે. આ વાત સત્ય છે.^{૪૭} એવાં વચન સાંભળી ઈર્દ્ય એમ્મે કે, તમે એકાદશીનું વ્રત કરી પવિત્ર થયાં અને વિષ્ણુભક્તિમાં પરાયણ છો, તેથી મારે પણ વંદવા થાયો છો.^{૪૮} જે માણસો વિષ્ણુની અને શિવની ભક્તિમાં તત્પર હોય છે અને એકાદશીનું વ્રત કરે છે,

તેઓ અમને પૂજવા યોગ્ય તથા વંદન કરવા યોગ્ય છે એમાં સંશય નથી; માટે હે ગંધર્વ ! સ્વર્ગમાં પુણ્યવતીની સાથે સુખથી વિહાર કરો. ૪૯-૫૦ (શ્રીકૃષ્ણ યુધિષ્ઠિરને કહે છે) હે રાજેન્દ્ર ! એટલા માટે બ્રહ્મહત્યાને હરનાર જ્યાં એકાદશીનું વ્રત કરવું. ૫૧ હે રાજન ! જે માણસો જ્યાંનું વ્રત કરે છે તેઓને સર્વ દાનોનું, યજ્ઞનું અને તીર્થમાં સ્નાન કરવાનું ફળ મળે છે. ૫૨ જે માણસ બકિતથી બ્રહ્મ રાખી જ્યાંનું વ્રત કરે છે તે કરોડો કદપ સૂધી વૈકુંઠમાં આનંદ પામે છે. ૫૩ હે રાજન ! આ કથાનો પાઠ કરવાથી અને શ્રવણ કરવાથી અગ્નિષ્ટોમનું ફળ મળે છે. ૫૪ એવી રીતે બિવિધપુરાણમાં માધ શુકલપક્ષની જ્યાં એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૧૮ માધ વદિ વિજયા એકાદશીની કથા

અથ ફાલ્ગુનકૃત્ત્વેકાદશીકથા ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ- ફાલ્ગુનસ્યાસિતે પક્ષે કિં નામૈકાદશી ભવેત્ । વાહદેવ કૃપાસિંધો કથયસ્વ પ્રસાદતઃ ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ- કથયિષ્યમિ રાજેન્દ્ર કૃષ્ણા યા ફાલ્ગુની ભવેત્ । વિજયેતિ ચ સા પ્રોકા કર્તૃણાં જયદા સદા ॥ ૨ ॥ તત્પાશ્વ વ્રતમાહાત્મ્યં સર્વેપાપહરં પરમ્ । નારદઃ પરિપ્રચ્છ બ્રહ્માણં કમલાસનમ્ ॥ ૩ ॥ ફાલ્ગુનસ્યાસિતે પક્ષે વિજયા નામ યા તિથિઃ । તસ્યા વ્રતં સુરશ્રેષ્ઠ કથયસ્વ પ્રસાદતઃ ॥ ૪ ॥

इति प्रष्टो नारदेन प्रत्युवाच पितामहः ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે વાસુદેવ ! હે કૃપાસિંધો ! માધ વદિ એકાદશીનું શું નામ છે, તે કૃપા કરી કહો. ૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજેન્દ્ર ! માધ વદિ એકાદશીનું વ્રત કહ્યું છે તે સાંભળો. એ એકાદશીનું નામ વિજયા છે. એ વિજયા, વ્રત કરનારને સદા જ્ય આપે છે. ૨ તેના વ્રતનું માહાત્મ્ય સઘળાં પાપોને હરનાર અને ઉત્તમ છે. એક દિવસે કમલ ઉપર બેઠેલા બ્રહ્માને નારદે પૂછ્યું કે, ૩ હે સુરશ્રેષ્ઠ ! માધ માસના કૃષ્ણ પક્ષની વિજયા નામની એકાદશીનું વ્રત કૃપા કરી કહો. ૪ એવી રીતે નારદના પૂછવાથી બ્રહ્મા બોલ્યા-

ब्रह्मोवाच- शृणु नारद वक्ष्यामि कथां पापहरां परमम् ॥ ५ ॥ पुरातनं व्रतं श्वेतत्वचित्रं पापनाशनम् । यत्र कस्य चिदाह्वयतं मयैतद्विजयाव्रतम् ॥ ६ ॥ जयं ददाति विजया नृणां चैव न संशयः । रामस्तपोवनं यातो वर्षाण्येव चतुर्दश ॥ ७ ॥ न्यवसत्पंचवदथां तु ससीतश्च सलक्ष्मणः । तत्रैव वसतस्तस्य राघवस्य महात्मनः ॥ ८ ॥ रात्रौ न हृता भार्या सीतानाम्नी तपस्विनी । तेन दुःखेन रामोऽसौ मोहमभ्यागतस्तदा ॥ ९ ॥ भ्रमन् जटाधरं तत्र ददर्श विगतायुषम् । कबंधो निहतः पश्चाद्भ्रमताऽरण्यमध्यतः ॥ १० ॥ रात्रे विश्राप्य तत्सर्वं सोऽपि मृत्युवशगतः । सुग्रीवेण समं सख्यमजर्यं समजायत ॥ ११ ॥ वानरा-

ગામનીકાનિ રામાર્થે સંગતાનિ ચૈ । તત્તો હનૂમતા દૃષ્ટા લંકોયાને તુ જાનકી ॥ ૧૨ ॥ રામસંજ્ઞાપનં તસ્યૈ વતં કર્મ મહત્કૃતમ્ । સમેત્ય રામેણ પુનઃ સર્વં તત્ર નિવેદિતમ્ ॥ ૧૩ ॥ અથ શ્રુત્વા રામચંદ્રો વાક્યં ચૈવ હનુમતઃ । સુગ્રીવાહમતેનૈવ પ્રસ્થાનં સમરોચયત્ ॥ ૧૪ ॥ સ ગત્વા વાનરૈઃ સાર્દ્ધં તીરં નદનરીપતેઃ । દૃષ્ટ્વાઽર્ચિયં દુસ્તરં રામો વિસ્મિતોઽમૃતકપિપ્રિયઃ ॥ ૧૫ ॥ પ્રોક્તલ્લોકોચનો મૃત્વા લક્ષ્મણં વાક્યમબ્રવીત્ । સૌમિત્રે કેન પુણ્યેન તીર્થતે વરુણાલયઃ ॥ ૧૬ ॥ અગાધસલિલૈઃ પૂર્ણો નૈકૈર્મૈઃ સમાકુલઃ । ઉપાયં નૈવ પદયામિ યેનૈવ હત્તરો ભવેત્ ॥ ૧૭ ॥

બ્રહ્મા કહે છે-હે નારદ ! પાપ હરનારી (એ એકાદશીની) ઉત્તમ કથા કહ્યું છે તે સાંભળો. ૫ આ વિજયા વ્રત પ્રાચીન, પવિત્ર ને પાપનો નાશ કરનાર છે. આ વ્રત મેં કાષ્ઠની પાસે કહ્યું નથી. ૬ આ વ્રત કરવાથી મનુષ્યોને જ્ય મળે છે, એમાં સંશય નથી. રામચંદ્ર ચૌદ વર્ષો સૂધી વનવાસ ભોગવવા માટે સીતાની ને લક્ષ્મણની સાથે પંચવટીમાં જઈ વસ્યા. એવી રીતે વસતાં એક દિવસે મહાત્મ રામચંદ્રની પ્રિયા તપસ્વિની સીતાને, રાવણ હરી ગયો, તેથી રામચંદ્રને ધનું દુઃખ થયું. ૭-૮ પછી તે વનમાં ફરવા લાગ્યા. તેટલામાં મરવા પડેલા જટાધુ તેમના બેભામાં આવી. તેણે રામચંદ્રની પાસે સઘળી સીતાની હકીકત કહી અને મરણ પામ્યો. પછી વનમાં ભ્રમતા રામચંદ્રે કાંઈક દૈત્યને માર્યો, અને સુગ્રીવની સાથે દૃઢ મૈત્રી કરી, તેથી રામચંદ્ર માટે વાનરાઓનું મોટું સેન્ય એકદુર્યથે ને સીતાની શોધ કરવા નીકળ્યું. તેમાંથી હનુમાને લંકાના બગીચામાં સીતાને જોયા. ૯-૧૨ ત્યારે તેણે રામચંદ્રે આપેલી વીડી સીતાને આપી ને રામચંદ્રનું મોટું કાર્ય કર્યું. પછી રામચંદ્રની પાસે આવી સીતાની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. ૧૩ પછી સુગ્રીવની સંમતિ લઈ રામચંદ્ર વાનરાની સાથે સધાવ્યા; અને સમુદ્રના કિનારા ઉપર આવ્યા. ત્યાં દુઃખે પણ ન તરાય એવા મોટા સમુદ્રને જોઈ, રામચંદ્ર મોટા આશ્ચર્યથી લક્ષ્મણને કહેવા લાગ્યા કે, હે સૌમિત્ર ! હે લક્ષ્મણ ! જેમાં અમાધ જળ છે અને મગર વગેરે મોટાં મોટાં જળજંતુઓ છે, તેવા આ સમુદ્રને કીયા પુણ્યથી તરી શકીશું ? આપણે સુખથી તરીએ એવા એકે ઉપાય મારા બેભામાં તો આવતો નથી. ૧૪-૧૭

લક્ષ્મણ ઉવાચ- આદિદેવસ્ત્વમેવાસિ પુરાણપુરુષોત્તમ । ચક્રદાહ્યો મુનિશ્ચાત્ર વર્તેતે દ્વીપમધ્યતઃ ॥ ૧૮ ॥ અસ્માસ્થાનાયોજનાર્દમાભમસ્તસ્ય રાગવ । જ્ઞેન દૃષ્ટા બ્રહ્માણો બહવો રયુર્નંદન ॥ ૧૯ ॥ તં પૃથક્ ગત્વા રાજેન્દ્ર પુરાણમૃપિયુંગમ । ઇતિ વાક્યં તતઃ શ્રુત્વા લક્ષ્મણસ્યાતિશોભનમ્ ॥ ૨૦ ॥ જગામ રાગવો દ્રઢું ચક્રદાહ્યં મહામુનિમ્ । પ્રણનામ ઈર્ષિ મૃગાં રામો વિષ્ણુસિવામરાઃ ॥ ૨૧ ॥

હનિજ્ઞાત્વા તતો રામં પુરાણપુરુષોત્તમમ્ । કેનાપિ
કારણેનૈવ પ્રવિઠં માતુર્ણીં તત્ત્વમ્ ॥ ૨૨ ॥ ઉવાચ સ કૃષિ-
સ્ત્રજ કૃતો રામ તવાગમઃ ॥ રામ ઉવાચ—ત્વત્પ્રસાદાદ્વહો
વિપ્ર વરુણાભયસન્નિધિમ્ ॥ ૨૩ ॥ આગતોઽસ્મિ સસૈન્યો-
ઽન્ન લંકાં જેતું સરાક્ષસામ્ । ભવતઃશ્રાવકભૂતેન તીર્થતે-
ઽષ્ઠિર્થયા મયા ॥ ૨૪ ॥ તથુપાયં વદ મુને પ્રસાદં કુરુ
હ્રત ॥ પુતસ્માત્કારણાદેવ દ્રઢું સ્વાઙ્મુપાગતઃ ॥ ૨૫ ॥

લક્ષમણ કહે છે-હે મહારાજ ! આપ જ આદિ દેવ
છો ને પુરાણપુરુષોત્તમ છો. આ દ્વીપમાં જે કાશને છેટે
એક આશ્રમ છે, તેમાં બકદાહબ્ય મુનિ રહે છે. હે રઘુ-
નંદન ! તેણે ધણી બ્રહ્માઓ દીઠા છે-અર્થાત્ તે ધણી
પુરાણા છે, ૧૮-૧૯ માટે તેને પૂછવાથી એનો ખુલાસો
મળશે. લક્ષમણનાં એવાં સુંદર વચનો સાંભળી, રામચંદ્રે
મોટા મુનિ બકદાહબ્યની પાસે જઈ જેમ દેવતાઓ
વિષ્ણુને નમસ્કાર કરે છે, તેમ તેને નમસ્કાર કર્યા. ૨૦-૨૧
ત્યારે કોઈ પછુ કારણથી પૃથ્વીમાં પ્રકટ થયેલા પુરાણ
પુરુષોત્તમ રામચંદ્ર આવ્યા છે એમ જાણી, ૨૨ ‘હે રામ !
આપ ક્યાંથી પધાર્યા?’ એમ મુનિરાજે પૂછ્યું. રામચંદ્ર
કહે છે-હે મહારાજ ! લંકાના રાક્ષસોને જિતવા માટે,
હું આપની કૃપાથી, સૈન્યની સાથે સમુદ્રના કિનારા સુધી
આવ્યો છું. હવે જેથી આ સમુદ્ર ઉતરી શકું તેવા
ઉપાય કૃપા કરી કહેા. હે મુનિરાજ ! એટલા માટે જ હું
આપનાં દર્શન કરવા આવ્યો છું. ૨૩-૨૫

હનિરુવાચ—કથયિશ્યામ્યહં રામ વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ ।
કૃતેન યેન સહસ્રા વિજયસ્તે ભવિષ્યતિ ॥ ૨૬ ॥ લંકાં
જિત્વા રાક્ષસાંશ્ચ દીર્ઘાં કીર્તિમવાપ્સ્યસિ । ઇકાગ્રમાનસો
ભૂત્વા વ્રતમેતત્સમાચર ॥ ૨૭ ॥ ફાલ્ગુનસ્યાસિંતે પક્ષે
વિજયૈકાદશી ભવેત્ । તસ્યા વ્રતે કૃતે રામ વિજયસ્તે
ભવિષ્યતિ ॥ ૨૮ ॥ નિઃસંશયં સચુદ્રં ચ તરિપ્યસિ સવા-
નરઃ । વિચિસ્તુ શ્રૂયતાં રામ વ્રતસ્યાસ્ય ફલપ્રદઃ ॥ ૨૯ ॥
દશમીદિવસે પ્રાપ્તે કુંભમેકં ચ કારયેત્ । હૈમં વા રાજતં
વાપિ તાત્રં વાપ્યથ મૃન્મયમ્ ॥ ૩૦ ॥ સ્થાપયેત્ત્યંહિલે
કુંભં જલપૂર્ણં સપ્તભ્રમ્ । સપ્તધાન્યાન્યચસ્તસ્ય યવાતુપરિ
ચિન્તયેત્ ॥ ૩૧ ॥ તસ્યોપરિ ન્યસેરેવં હૈમં નારાયણં
પ્રમુદ્ધમ્ । ઇકાદશીદિને પ્રાપ્તે પ્રાતઃજાનં સમાચરેત્ ॥ ૩૨ ॥
નિશ્ચલે સ્થાપિતે કુંભે ગંધમાલ્યાલેપિતે । ગંધૌર્ધ્વૈસ્તથાં
દીપૈર્નૈવૈરિવિષ્ણૈરપિ ॥ ૩૩ ॥ દાક્ષિમૈનાલિકૈરેથ પૂજયેચ
વિશેષતઃ । કુંભાગ્રે તરિનં રામ નેતૃત્વં મક્તિમાવતઃ
॥ ૩૪ ॥ રાત્રી જાગરણં તત્ર તસ્યાયે કારયેદ્દુષ્યઃ । દ્વાદ-
શીદિવસે પ્રાપ્તે માર્તેન્દ્રસ્યોદયે વૃષ ॥ ૩૫ ॥ નીત્વા કુંભં
જલોરેશે નર્ણાં પ્રસ્રવણે તથા । તદ્વાગે સ્થાપયિત્વા વા
પૂજયિત્વા યથાવિચિ ॥ ૩૬ ॥

મુનિરાજ કહે છે-હે રામ ! જે ઉત્તમ વ્રત કહું છું, તે
કરવાથી લંકાના રાક્ષસોને જિતી જલદી જયની મોટી

કીર્તિ મેળવશો, માટે હું કહું તે વ્રત, ચિત્ત સ્થિર રાખીને
કરો. ૨૬-૨૭ હે રામ ! માધ વહિ એકાદશી કે જે વિજયા
નામથી પ્રસિદ્ધ છે તેનું વ્રત કરવાથી, તમે તથા વાન-
રાઓ સમુદ્ર ઉતરી શકશો અને વિજય પામશો, એમાં
સંશય નથી. હવે તેનો પ્રકાર કહું છું તે સાંભળો. ૨૮-૨૯
દશમીને દિવસે સોનાના, રૂપાના, તાંબાના અથવા
માટીના એક ધડાની સ્થંડિલમાં સાત ધાન્ય ઉપર ચવ
નાખી તેની ઉપર સ્થાપના કરવી. તેમાં જળ ભરી પંચ
પક્ષવે નાંખવા. ૩૦-૩૧ તેની ઉપર નારાયણની સુવર્ણપ્રતિ-
માની સ્થાપના કરવી. પછી એકાદશીને દિવસે પ્રાતઃસ્નાન
કરી સ્થાપિત ધડા ઉપર ચંદન અને ઘુણ ચડાવી, ધૂપ,
દીપ, નાના પ્રકારનાં નૈવેદ્યો, દાડિમ અને નાળિયેરવડે
નારાયણની પૂજા કરવી. હે રામ ! તે ધડાની પાસે બેસી
આખો દિવસ કાઢવો ને આખી રાત જગરણ કરવું.
હે વૃષ ! આરશને દિવસે સુર્યોદય વખતે પેલા બ્રહ્મા નદી,
તળાવ વા ઝરણાં વગેરે જલાશય પાસે લઈ જઈ, ત્યાં
સ્થાપના કરી, વિધિથી તેની પૂજા કરવી. ૩૨-૩૬

દયાત્સદૈવતં કુંભં બ્રાહ્મણે વેદપારમે । કુંભેન સહ રાજેન્દ્ર
મહાદાનાનિ દાપયેત્ ॥ ૩૭ ॥ અનેન વિધિના રામ દ્યૈવૈઃ
સહ સંગતઃ । કુરુ વ્રતં પ્રયત્નેન વિજયસ્તે ભવિષ્યતિ
॥ ૩૮ ॥ હિતિ શ્રુત્વા વચ્ચો રામો યયોત્કમકરોત્તથા । કૃતે
વ્રતે સ વિજયી બભૂવ રઘુનંદનઃ ॥ ૩૯ ॥ અનેન વિધિના
રાજન્ યે કુર્વંતિ નરા વ્રતમ્ । દ્વહ લોકે જયસ્તેષાં પર-
લોકસ્તથાઽક્ષયઃ ॥ ૪૦ ॥ એતસ્માત્કારણાત્પુત્ર કર્તૃત્વં
વિજયાવ્રતમ્ । વિજયાયાથ માહાત્મ્યં સર્વકલિંભવનાશ-
નમ્ । પટનાચ્છૂળ્ણાત્તસ્ય વાજપેયફલં લભેત્ ॥ ૪૧ ॥
હિતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે ફાલ્ગુનકૃષ્ણેકાદશ્યા વિજયાનામ્ન્યા
માહાત્મ્યં સંપૂર્ણમ્ ॥

તે કુંભ તથા નારાયણની મૂર્તિ ઉત્તમ વૈદિક બ્રાહ્મણને
આપી દેવાં. તેની સાથે મહાદાન પછુ આપવા. ૩૭ હે રામ !
તમે યોધાઓની સાથે મળી, વિધિથી આ વ્રત કરો, જેથી
તમારો જય થશે. ૩૮ એવાં વચનો સાંભળી મુનિરા-
જના કહેવા પ્રમાણે રઘુનંદન રામચંદ્રે વ્રત કર્યું તેથી
તેનો વિજય થયો. ૩૯ હે રાજન્ ! જે માણસો આ
પ્રકારથી વિજયાવ્રત કરે છે, તેના આ લોકમાં જય થાય
છે અને અંતે તે અવિનાશી લોકમાં જાય છે. ૪૦ હે પુત્ર
નારદ ! એટલા માટે વિજયાવ્રત કરવું. વિજયાનું માહા-
ત્મ્ય પછુ સધળાં પાપોનો નાશ કરનાર છે. તેના પાઠથી
વા શ્રવણથી વાજપેયમણનું ફળ થાય છે. ૪૧ એવી
રીતે સ્કંદપુરાણમાં માધકૃષ્ણપક્ષની વિજયા એકાદશીનું
માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૨૦ ડ્રાગણ શુદ્ધિ આમલકી એકાદશીની કથા

અથ ફાલગુનશુદ્ધિકાદશીકથા ॥ માંધાતોવાચ- વદ બ્રહ્મ-
ન્મહાભાગ યેન શ્રેયો ભવેન્મમ ॥ કૃપયા તદ્બ્રહ્મયોને યથ-
હપ્રાણતા મયિ ॥ ૧ ॥ સરહર્થ સેતિહાસં વ્રતાનાશ્રુતમં
વ્રતમ્ ॥ વસિષ્ઠ ઉવાચ-કથયામ્યધુના તુભ્યં સર્વવ્રતફલ-
પ્રદમ્ ॥ ૨ ॥ આમલકયા વ્રતં રાજન્મહાપાતકનાશનમ્ ।
મોક્ષદં સર્વલોકાનાં ગોસહસફલપ્રદમ્ ॥ ૩ ॥ અન્નૈવોદાહ-
રંતીમમિતિહાસં પુરાતનમ્ । યથા શ્રુતિમુદ્રાપ્તો વ્યાધો
હિસાસમન્વિતઃ ॥ ૪ ॥ વૈદિશં નામ નગરં દૃષ્ટુદ્વજનાટ-
તમ્ । બ્રાહ્મણૈઃ ક્ષત્રિયૈર્વૈદ્યેઃ શ્રદ્ધૈશ્ચ સમલંકૃતમ્ ॥ ૫ ॥
રુષિરં નૃપશાર્દૂલં બ્રહ્મઘોવનિનાદિતમ્ । ન નાસ્તિકો
દુષ્ટતિકસ્તસ્મિન્પુરવરે સદા ॥ ૬ ॥ તત્ર સોમાન્વયો
રાજા વિરુયાતઃ શાશ્વિવંદનઃ । રાજા ચૈત્રરથો નામ
ધર્માત્મા સત્યસંગરઃ ॥ ૭ ॥ નાગાયુતચલઃ શ્રીમાન્ શજ-
બાચાર્યપારગઃ । તસ્મિન્ શાસતિ ધર્મજ્ઞે ધર્માત્મનિ ધરાં
પ્રભો ॥ ૮ ॥ કૃપણો નૈવ કુશાપિ દદ્યતે નૈવ નિર્ધનઃ ।
સુકાલઃ ક્ષેમમારોગ્યમદુર્ભિક્ષં ન ચેતયઃ ॥ ૯ ॥ વિષ્ણુમક્તિ-
રતા લોકાસ્તસ્મિન્ પુરવરે સદા । હરિપૂજારતાશ્ચૈવ રાજા
ચાપિ વિશેષતઃ ॥ ૧૦ ॥

માંધાતા કહે છે-હે બ્રહ્મન્ ! હે વસિષ્ઠ ! હે મહાભાગ !
જે મારી ઉપર કૃપા હોય તો જ્યો મારું કદ્યાણુ થાય
તેનું સર્વોત્તમ વ્રત, તેના પ્રકાર અને તેની કથા કહેા.
વસિષ્ઠ કહે છે-હે રાજન્ ! જે સધળાં વ્રતાનાં ફળને
આપનાર છે, મહાપાપનો નાશ કરનાર છે, સર્વ લોકોને
મોક્ષ આપનાર છે અને હજાર ગોદાનેાનું પુણ્ય આપનાર
છે, તેનું આમલકી એકાદશીનું વ્રત કહું છું તે સાંભળો. ૧-૩
આ વિષયમાં પંડિતો, 'હિસા કરનાર પારધીનો પણ
મોક્ષ થયો' એવો પ્રાચીન ઇતિહાસ કહે છે. ૪ એક
વૈદિશ નામનું સુંદર શહેર હતું. તેમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય,
વૈશ્ય અને શૂદ્રો સુખથી રહેતા હતા ને તેમાં વેદીઆ
વેદાભ્યાસ કરતા હતા. એ ઉત્તમ શહેરમાં કાષ્ઠ પણ
નાસ્તિક કે પાપી વસતો ન હતો. ૫-૬ તેમાં ચૈત્રરથ નામનો
એક સોમવંશી રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે શશ્વિન્દુના
વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો હતો અને ધર્મિષ્ઠ, સત્ય પ્રતિષ્ઠા-
વાળો ને શસ્ત્રવિદ્યામાં તથા શાસ્ત્રાર્થમાં પ્રવીણ હતો.
તેને દશ હજાર હાથીના જેટલું બળ હતું. એ ધર્મિષ્ઠ
રાજા જ્યારે પૃથ્વીનું પાલન કરતો હતો ત્યારે કાષ્ઠજગોએ
કાષ્ઠ પણ પુરુષ લોભી કે નિર્ધન જેવામાં આવતો નહિ.
વૃષ્ટિ સારી થતી હતી, સધળી પ્રજા સુખી ને નિરોગી
હતી, દુષ્કાળ પડતો નહીં ને ટીડ વગેરેનો ઉપદ્રવ પણ
હતો નહિ. ૭-૮ એ શહેરનો રાજા તથા સધળી પ્રજા,
વિષ્ણુની ભક્તિમાં અને પૂજામાં પરાયણ હતાં. ૯

ન શુદ્ધાં નૈવ કૃપ્ણાં ચ દ્વાદશીં મુજ્જતે જનાઃ । સર્વ-
ધર્માન્પરિત્યજ્ય હરિમક્તિપરાયણાઃ ॥ ૧૧ ॥ एवं સંવ-

ત્સરા જમ્બુવંદનો રાજસત્તમ । જનસ્ય સૌહૃદયુક્તસ્ય હરિ-
મક્તિરત્યય ચ ॥ ૧૨ ॥ અથ કાલેન સંપ્રાપ્તા દ્વાદશી
પુણ્યસંયુતા । ફાલગુનસ્ય સિતે પક્ષે નામ્ના આમલકી સ્મૃતા
॥ ૧૩ ॥ તામવાપ્ય જનાઃ સર્વે બાલકાઃ સ્યવિરા નૃપ ।
નિયમં ચોપવાસં ચ સર્વે ચકુર્નરા વિભો ॥ ૧૪ ॥ મહાફલં
વતે જ્ઞાત્વા જ્ઞાનં કૃત્વા નદીજલે । તત્ર દેવાલયે રાજા
લોકયુક્તો મહાપ્રભુઃ ॥ ૧૫ ॥ પૂર્ણકુંભમવસ્થાપ્ય છત્રો-
પાનહસંયુતમ્ । પંચરત્નસમાયુક્તં દિવ્યગંધાધિવાસિતમ્
॥ ૧૬ ॥ દીપમાલાન્વિતં ચૈવ જામદગ્ન્યસમન્વિતમ્ ।
પૂજયામાહુરવ્યગ્રા ધાર્મીં ચ મુનિમિજનાઃ ॥ ૧૭ ॥
જામદગ્ન્ય નમસ્તેડસ્તુ રેણુકાનંદવર્ધનં । આમલકીકૃતચ્છાય
શુક્તિમુક્તિવ્રતપ્રદ ॥ ૧૮ ॥ ધાત્રિ ધાતૃસમ્યજ્ઞતે સર્વેપાતક-
નાશિનિ । આમલકિ નમસ્તુભ્યં ગૃહાણાચૌર્દિકં મમ ॥ ૧૯ ॥
ધાત્રિ બ્રહ્મસ્વરૂપાસિ ત્વં તુ રામેણ પૂજિતા । પ્રદક્ષિણા-
વિધાનેન સર્વેપાપહરા ભવ ॥ ૨૦ ॥

શુકલ વા કૃષ્ણ બન્ને પક્ષેની એકાદશીને દિવસે કાષ્ઠ
પણ ખાતું નહતું, ને સર્વે સધળાં કામો છોડીને હરિભ-
ક્તિમાં પરાયણ રહેતાં હતાં. ૧૨ એવી રીતે હે માંધાતા
રાજ ! હરિભક્તિ કરતાં મનુષ્યોનાં કેટલાંક વર્ષો સુખમાં
નીકળી ગયાં. ૧૨૫ઠી ડ્રાગણ માસના શુકલ પક્ષની પુણ્ય-
કારક આમલકી નામની એકાદશી આવી. ૧૩ તે દિવસે
બાલક, બુવાન અને ધરડાં એ બધાએ નિયમથી વ્રત કર્યું
તથા ઉપવાસ કર્યો. ૧૪ આ વ્રત મહાફળ આપનાર
છે, એમ જાણી રાજાએ તથા પ્રજાએ નદીમાં સ્નાન કરી,
દેવાલયમાં જઈ, જે જળથી ભરેલો હતો, જેમાં ધન્ય-
રત્ન નાંખ્યાં હતાં અને સુગંધી ચંદન નાંખ્યું હતું એવા
ધડાની સ્થાપના કરી. તેની પાસે છત્ર, પગરખાં તથા દીવા
રાખી ધડા ઉપર પરશુરામની સ્થાપના કરી તેની તથા
આમળીની પૂજા કરી. ૧૫-૧૭ 'હે પરશુરામ ! હે રેણુ-
કાને આનંદ આપનાર ! હે આમળીવડે છાયા કરનાર !
અને હે ભોગને, મોક્ષને અને વરને આપનાર ! આપને
નમસ્કાર કરું છું,' એ મંત્રથી પરશુરામને નમસ્કાર
કર્યો. ૧૮ ૫ઠી 'હે આમળી ! તમે બ્રહ્માથી ઉત્પન્ન
થયેલાં છો, સધળાં પાપોનો નાશ કરો છો, આપને હું
નમસ્કાર કરું છું, મારા અર્ધનું ગ્રહણ કરો,' એ મંત્રથી
અર્ધ આપ્યો. ૧૯ 'હે આમળી ! તમે બ્રહ્મસ્વરૂપ છો
અને પરશુરામવડે પૂજિત છો, હું આપને પ્રદક્ષિણા
કરું છું, માટે મારાં સર્વ પાપોને હરો,' એ મંત્ર બાણી
પ્રદક્ષિણા કરી. ૨૦

તત્ર જાગરણં ચકુર્જનાઃ સર્વે સ્વાધિક્તિઃ । ઇતસ્મિન્નૈવ
કાલે તુ વ્યાધસ્તત્ર સમાગતઃ ॥ ૨૧ ॥ ક્ષુધાશ્રમપરિ-
વ્યાપ્તો મહાભારેણ પીડિતઃ । કુટુંબાર્યં જીવંચાતી સર્વધર્મ-
બહિષ્કૃતઃ ॥ ૨૨ ॥ જાગરં તત્ર સોડપદ્યદામલકયાં કુષા-
ન્વિતઃ । દીપમાલાકુલં દૃષ્ટ્વા તત્રૈવ નિષ્ણાદ સઃ ॥ ૨૩ ॥

કિમેતરિતિ સંવિત્ય પ્રાપ્તવાન્ વિસ્મયં મૃશમ્ । દર્શી
કુંભં તત્રયં દેવં દામોદરં તથા ॥ ૨૪ ॥ દર્શામલકીકૃષ્ણં
તત્રત્રયાંશૈવ રીપકાન્ ॥ વૈષ્ણવં ચ તથાડડહ્યાનં શુશ્રાવ
પઠતાં નૃણામ્ ॥ ૨૫ ॥ એકાદશ્યાથ માહાસ્મ્યં શુશ્રાવ
હુષિતોડપિ સન્ ॥ જાપતસ્તસ્ય સા રાત્રિગેતા વિસ્મિતચે-
તસઃ ॥ ૨૬ ॥ તતઃ પ્રમાતસમયે વિવિશુર્નગરં જનાઃ ।
વ્યાપોડપિ ગૃહમાગત્ય હુહુજે પ્રીતમાનસઃ ॥ ૨૭ ॥ તતઃ
કાલેન મહતા વ્યાપઃ પંચત્વમાગતઃ ॥ એકાદશ્યાઃ પ્રમાવેળ
રાત્રો જાગરણેન ચ ॥ ૨૮ ॥ રાત્ર્યં પ્રપેદે સુમહત્ચતુર્ગબલ-
મ્વિતમ્ ॥ જયંતીનામ નગરી તત્ર રાજા વિદૂર્યઃ ॥ ૨૯ ॥
તસ્માત્સ તનયો જજ્ઞે નામ્ના વસુરથો બહી ॥ ચતુર્ગબલો-
પેતો યનવાન્યસમ્વિતઃ ॥ ૩૦ ॥

પછી સધળાએ ભક્તિથી જાગરણ કર્યું. એ વખતે
ત્યાં એક પારધી આવ્યો.^{૨૧} તે ધણો બૂખ્યો હતો. તેણે
કુટુંબના પોપણ માટે કેટલાક જનાવરો મારી ઉપાડ્યાં
હતાં. તેના ભારથી તે બહુ થાકી ગયો હતો. તે પારધી
સધળા ધર્મથી વિમુખ હતો.^{૨૨} હવે ત્યાંનાં માણસો
જાગરણ કરતાં હતાં અને દીવા બળતા હતા તે તેના
જોવામાં આવ્યા, તેથી, ‘આ શું હશે ?’ એમ વિચારી
મોટા આશ્ચર્યમાં પડ્યો. દેવાલય નજીક જતાં, સ્થાપિત
ધડો, વિષ્ણુ, આમળીનું વૃક્ષ અને તેની પાસે રાખેલા
દીવાઓ તેના જોવામાં આવ્યા અને તે આખા દિવ-
સનો બૂખ્યો હતો છતાં પણ, તેણે વિષ્ણુની કથા
વંચાતી હતી તે તથા એકાદશીનું માહાત્મ્ય સાંભળ્યું.
એવી રીતે આશ્ચર્યમાં જ તેની આખી રાત્રિ જાગવામાં
નીકળી ગઈ.^{૨૩-૨૬} પ્રાતઃકાળ થયો ત્યારે સધળાં
મનુષ્યો શહેરમાં ગયાં, એટલે પારધીએ પણ પોતાને
ઘેર જઈ પ્રીતિથી ભોજન કર્યું.^{૨૭} ત્યાર પછી ધણી વર્ષ
એ પારધી મરણ પામ્યો ને એકાદશીનાં વ્રતના અને જાગ-
રણના મહિમાથી તે જયંતી નગરીના વિદૂર્ય રાજાને ત્યાં
જન્મ્યો અને મોટાં રાજ્યનો રાજા થયો. તેનું નામ વસુ-
રથ હતું. એ રાજા બળવાન હતો. તેની પાસે હાથી,
ધોડા, રથ અને પ્યાદા એવી રીતે ચાર અંગવાળું સૈન્ય હતું
ને ધનની તથા ધાન્યની સમૃદ્ધિ હતી.^{૨૮-૩૦}

દશાણ્વતાનિ ગ્રામાણાં હુહુજે મયવર્જિતઃ । તેજસાડડ-
દિત્યસદૃશઃ કાંત્યા ચંદ્રસમપ્રભઃ ॥ ૩૧ ॥ પરાક્રમે વિષ્ણુ-
સમઃ ક્ષમયા પૃથિવીસમઃ । ધાર્મિકઃ સત્યવાદી ચ વિષ્ણુ-
મક્ષિપરાયણઃ ॥ ૩૨ ॥ પ્રજ્ઞાતઃ કર્મણીલથ પ્રજાપાલન-
તત્પરઃ । યજ્ઞે વિવિધાન્ યજ્ઞાન્ સ રાજા પરદર્પહા ॥ ૩૩ ॥
દાનાનિ વિવિધાન્યેવ પ્રદદાતિ ચ સર્વદા ।
એકદા મૃગયાં યાતો દૈવાન્માર્ગપરિચ્ચુતઃ ॥ ૩૪ ॥ ન
દિશો નૈવ વિરિશો વેતિ તત્ર મહીપતિઃ । ઉપધાય ચ
દોર્બલમેકાફી ગહને વને ॥ ૩૫ ॥ ક્રાંતશ્ચ હુષિતોડ્યર્થં
સંવિવેશ મહીપતિઃ । અત્રાંતરે સ્ત્રેષ્ઠગણઃ પર્વતાંતરવાસ-

માક્ ॥ ૩૬ ॥ આચર્યો તત્ર યજ્ઞાસ્તે રાજા પરબલદેનઃ ।
કૃતવૈરાસ્તુ તે રાજા સર્વદૈવોપતાપિતાઃ ॥ ૩૭ ॥ પરિવાર્ય
તતસ્તસ્થ રાજાનં મૃરિદક્ષિણમ્ । હન્યતાં હન્યતાં ચાર્ય
પૂર્વૈરવિકૃદ્ધધીઃ ॥ ૩૮ ॥ અનેન નિહતાઃ પૂર્વે પિતરો
ખાતરઃ સુતાઃ । પૌત્રાશ્ચ ભાગિનેયાશ્ચ માતુલાશ્ચ નિપાતિતાઃ
॥ ૩૯ ॥ નિષ્કાસિતાશ્ચ સ્વસ્થાનાદ્વિક્ષિપ્તાશ્ચ દિશો દશ ।
એતાવદુક્ત્વા તે સર્વે તત્રેનં હંતુમ્ચયતાઃ । પાશૈશ્ચ પટ્ટિશ્ચૈઃ
ચહર્ગંબાણૈર્ધટ્ટપિ સંસ્થિતૈઃ ॥ ૪૦ ॥

એ રાજાનીડર અર્ધ દશ હજાર ગામેનું રાજ્ય ભોગ-
વતો હતો. એ સૂર્યના જેવો તેજસ્વી હતો, ચન્દ્રના જેવો
કાંતિવાળો હતો.^{૩૧} વિષ્ણુ જેવો પરાક્રમી હતો, પૃથ્વીના
જેવો ક્ષમાવાળો હતો, ધર્મિક હતો, સત્યવાદી હતો,
વિષ્ણુભક્તિમાં પરાયણ હતો.^{૩૨} પ્રજ્ઞા હતો, કર્મ કરતો
હતો, પ્રજાનાં પાલનમાં તત્પર હતો, નાના પ્રકારના
યજ્ઞો કરતો હતો; અને નિરંતર નાના પ્રકારનાં દાન
દેતો હતો.^{૩૩} એ રાજા એક દિવસ મૃગયા કરવા ગયો
હતો. ત્યાં કમનસીબે ભૂલો પડ્યો ને કાર્ધ દિશાની ગમ
પડી નહીં, ત્યારે અત્યંત થાકવાથી અને બૂખ લાગવાથી
ઘેર વનમાં એકલો જ માથા નીચે હાથ રાખી સૂઈ
ગયો. તે વખતે તેની પાસે પર્વતમાં રહેનારા મ્હેન્ડો
આવ્યા, જેઓની સાથે પૂર્વે નિરંતર ડુઃખ દેવાથી તે
રાજાને મોટું વૈર થયું હતું.^{૩૪-૩૭} હવે તેઓએ તે
ઉદાર રાજાને ચારોમેર વાંટી લીધો ને ‘આ રાજાએ
આપણા પિતા, ભાઈ, પુત્ર, પૌત્ર, બાણેજ અને મામા-
ઓને મારી નાંખ્યા છે, કેટલાકને દેશનિકાલ કરી દશે
દિશામાં વાંખેરી નાંખી આપણી સાથે મોટું વૈર કર્યું
છે, માટે એને મારો,’ એવી રીતે કહી તે સર્વ મ્હેન્ડો,
પાશ્વ, પટ્ટિશ્વ, ખડ્ગ અને ધનુષમાં ચડાવેલાં બાણોવડે
તેને મારવા લાગ્યા.^{૩૮-૪૦}

સર્વાણિ શઙ્ખાણિ સમાપતંતિ ન ચૈ શરીરે પ્રવિશંતિ
તસ્ય । તે ચાપિ સર્વે હૃતશઙ્ખસંઘા સ્ત્રેષ્ઠા બભૂર્ગતજી-
વદેહાઃ ॥ ૪૧ ॥ યદાપિ ચક્ષિત્ તત્ર ન શેકુસ્તેડરયો
મૃશમ્ । શઙ્ખાણિ કુંઠતાં જમ્ચુઃ સર્વેષાં હૃતચેતસામ્
॥ ૪૨ ॥ દીના બભૂવુસ્તે સર્વે યે તં હંતું સમાગતાઃ । પુત-
સ્મિન્નેવ કાલે તુ તસ્ય રાજઃ શરીરતઃ ॥ ૪૩ ॥ નિઃસૃતા
પ્રમદા શ્લેકા સર્વાબયવશોભના ॥ ૪૪ ॥ દિવ્યગંધસમા-
યુક્તા દિવ્યાભરણભૂષિતા । દિવ્યમાલ્યાંબરધરા મુકુટીકુ-
ટિલાનના ॥ ૪૫ ॥ સ્ફુર્લિંગાભ્યાં ચ નેત્રાભ્યાં પાવકં
વમતીં બહુ । ચક્રોચતકરા ચૈવ કાલરાત્રિરિવાપરા ॥ ૪૬ ॥
અભ્યધાવત સંકુદા સ્ત્રેષ્ઠાનત્યંતદુઃખિતાન્ ॥ નિહતાશ્ચ
યદા સ્ત્રેષ્ઠાસ્તે વિકર્મૈરતાસ્તથા ॥ ૪૭ ॥ તત્તો રાજા
ચિહ્નઃ સન્ દર્શયં મહદ્દ્રુતમ્ ॥ હતાન્સ્ત્રેષ્ઠગણાન્હટ્ટા
રાજા હર્ષમવાપસઃ ॥ ૪૮ ॥ હહ કેન હતા સ્ત્રેષ્ઠા
અત્યંતં વૈરિણો મમ । કેન ચેદં મહત્કર્મ કૃતમસ્મદિતા-

ર્થિના ॥ ૪૯ ॥ એતસ્મિન્નૈવ કાલે તુ વાગુવાચાશરીરિણી ।
તં સ્થિતં નૃપતિં દૃષ્ટ્વા નિકામં વિસ્મયાન્વિતમ્ ॥ ૫૦ ॥
શરણં કેશવાદન્યો નાસ્તિ કોઽપિ દ્વિતીયકઃ । હતિ
શ્રુત્વાડઽકાશવાર્ણીં વિસ્મયોત્કુલ્લોચનઃ ॥ ૫૧ ॥ વનાત્-
સ્માત્સ કુશળી સમાયાતઃ સ્થૂમિશુક્લ્ ॥ રાજ્યં ચકાર
ધર્માત્મા ધરાયાં દેવતેશ્વર ॥ ૫૨ ॥ વસિષ્ઠ ઉવાચ-તસ્મા-
દામલર્ક્ષી રાજન્ યે કુર્વન્તિ નરોત્તમાઃ । તે યાંતિ વૈષ્ણવં
લોકં નાત્ર કાર્યાં વિચારણા ॥ ૫૩ ॥ હતિ શ્રીભદ્રાંડુરારાણે
આમલક્યાલ્યકાલ્પુનશ્ચક્રૈકાદશીમાહાત્મ્યં સંપૂર્ણમ્ ॥

તેઓ મારી મારીને થાકી ગયા, તેમનાં હથીઆરો
બુધ્ધાં થઇ ગયાં, પણ તે રાજના શરીરમાં કાંઇ જાતની
ઇજા થઇ નહીં, ત્યારે તે સર્વે દીન જેવા થઇ ગયા. આ
વખતે રાજના શરીરમાંથી એક ખૂબસુરત ઓ નીકળી.
તેણે દિવ્ય ચંદન ચર્ચેલું હતું, દિવ્ય અલંકારો પહેર્યા
હતા, દિવ્ય વસ્ત્રો પહેર્યા હતાં અને અલૌકિક માળા ધારણ
કરી હતી. કૌપથી તેનું મુખ તથા બ્રમર વક્ર થયાં
હતાં. ૪૧-૪૫ તેના લાલ નેત્રમાંથી જાણે અમિના તણખા
નીકળતા હોય તેમ જેવામાં આવતું હતું. હાથમાં ચક્ર
હોવાથી જાણે ખીજ કાલરાત્રિ હોયતી, તેવી તે જણાતી
હતી. ૪૬ તે ઓએ મ્હેઝો, જે અત્યન્ત દુઃખમાં હતા ને
દુષ્ટ કર્મમાં આસક્ત હતા તેઓને મારી નાંખ્યા. ૪૭
જ્યારે રાજ જાગ્યો અને જોયું તો સઘળા મ્હેઝો
મરેલા પડ્યા હતા. તેથી તે ધણે પ્રસન્ન થયો ને મનમાં
વિચારવા લાગ્યો કે, આ મારા મોટા શત્રુ કાણે માર્યા ?
મારા કયા હિનેઝીએ આ મોટું કાર્ય કર્યું ? એવી રીતે
રાજ મોટા અર્થબાધી વિચાર કરતો હતો, તેટલામાં
આકાશવાણી થઇ કે, ૪૮-૫૦ ‘નારાયણથી ખીજે કાંઈ
રક્ષણ કરનાર નથી;’ એવી આકાશવાણી સાંભળી
રાજ વિસ્મિત થયા. ૫૧ પછી તે ક્ષેમકુશળ વનમાંથી
શહેરમાં આવ્યો ને ઈંદ્રની પેઠે પૃથ્વીનું રાજ્ય ભોગવવા
લાગ્યો. ૫૨ વસિષ્ઠ કહે છે-હે રાજન્ ! એટલા માટે
જે માણસો આમલકી એકાદશીનું વ્રત કરે છે, તે
વિષ્ણુલોકમાં જાય છે, એમાં કાંઈ વિચાર કરવા જેવું
નથી. ૫૩ એવી રીતે બ્રહ્માંડપુરાણમાં ફાગણ માસની
શુક્લ પક્ષની આમલકી નામની એકાદશીનું માહાત્મ્ય
કહેલું છે.

૨૧ ફાગણ વદિ પાપભોયની એકાદશીની કથા

અથ ચૈત્રઋણૈકાદશીકથા ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ-ફાલ્ગુ-
નસ્ય સિતે પક્ષે શ્રુતા સાઽસમલકી મયા । ચૈત્રસ્ય કૃષ્ણપક્ષે
તુ કિનામૈકાદશી ભવેત્ ॥ ૧ ॥ કો વિધિઃ કિં ફલં
તસ્યા વ્રૂહિ કૃષ્ણ મમાગ્રતઃ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-શ્ચ રાજેન્દ્ર
વક્ષ્યામિ પાપમોચનિકાવ્રતમ્ ॥ ૨ ॥ યદ્યોમશોઽવ્રવીશ્વટ્ટો
માંધાત્રા ચક્રવર્તિના ॥ માંધાતોવાચ-ભગવન્ શ્રોતુમિ-
ચ્છામિ લોકાનાં હિતકામ્યયા ॥ ૩ ॥ ચૈત્રમાસ્યસિતે

પક્ષે કિં નામૈકાદશી ભવેત્ । કો વિધિઃ કિં ફલં તસ્યાઃ
કથયસ્વ પ્રસાદતઃ ॥ ૪ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે કૃષ્ણ ! ફાગણ માસના શુક્લ
પક્ષની આમલકી એકાદશીનું માહાત્મ્ય મેં સાંભળ્યું. હવે
ફાગણ વદિ એકાદશીનું શું નામ છે ? તેનો કેવો પ્રકાર
છે અને તેથી શું ફળ થાય છે, તે સઘળું હે કૃષ્ણ ! મારી
આગળ કહો. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજેન્દ્ર ! જે પાપભો-
યની એકાદશીનું વ્રત, ચક્રવર્તી રાજ માધાતાના પૂજ-
વાથી લોમશ ઋષિએ કહ્યું હતું તે હું કહું છું, તે તમે
સાંભળો. માધાતાએ પૂછ્યું-હે ભગવન્ ! ફાગણ વદિ
એકાદશીનું શું નામ છે ? તેનો કેવો પ્રકાર છે ? અને તેથી
શું ફળ થાય છે તે લોકના કથ્યાણુ માટે સાંભળવા ઇચ્છું
છું, માટે કૃપા કરી કહો. ૨-૪

લોમશ ઉવાચ-ચૈત્રમાસ્ય સિતે પક્ષે નામ્ના વૈ પાપમો-
ચની । એકાદશી સમાલયતા પિશાચત્વવિનાશિની ॥ ૫ ॥
શ્ચ તસ્યાઃ પ્રવક્ષ્યામિ કામદાં સિદ્ધિદાં નૃપ । કર્યાં
વિચિત્રાં ભુમદાં પાપહ્નાં ધર્મદાયિનીમ્ ॥ ૬ ॥ પુરા ચૈત્ર-
રયોરેશે અપ્સરોગણસેવિતે । વસંતસમયે પ્રાપ્તે પુષ્પેરાકુ-
લિતે વને ॥ ૭ ॥ ગંધર્વકન્યાસ્તત્રૈવ રમંતિ સહ કિન્નરૈઃ ।
પાકશાસનમુલ્યાશ્ચ ક્રોડંતે ચ દિવ્યૌકસઃ ॥ ૮ ॥ નાપરં
હંદરં કિંચિદ્વનાચૈત્રરથાદ્વનમ્ । તસ્મિન્વને તુ હ્રમયસ્ત-
પંતિ બદ્ધલં તપઃ ॥ ૯ ॥ સહ દેવેસ્તુ મઘત્રા રમતે મધુમા-
ધવૌ । ઇન્દ્રો હ્રુનિવસ્ત્રત્ર મેધાવી નામ નામતઃ ॥ ૧૦ ॥
અપ્સરાસ્તં હ્રુનિવરં મોહનાયોપચક્રમે । મંજુવોષેતિ વિ-
હ્વાતા ભાવં તસ્ય વિચિન્વતી ॥ ૧૧ ॥ કોશમાત્રં સ્થિતા
તસ્ય મયાદાશ્રમસન્નિધૌ । ગાયંતી મધુરં સાધુ પીઠયંતી
વિષેચિકામ ॥ ૧૨ ॥ ગાયત્રીં તામથાલોક્ય પુષ્પચંદન-
વેદિતામ્ । કામોઽપિ વિજયાકાંક્ષી શિવમર્કં હ્રુનીશ્વરમ્
॥ ૧૩ ॥ તસ્યાઃ શરીરસર્ગં શિવૈવમહત્સમરન્ । કૃત્વા
બ્રુવૌ ધનુષ્કોટીગુણં કૃત્વા કટાક્ષકમ્ ॥ ૧૪ ॥ માર્ગગૌ
નયને કૃત્વા પશ્યુક્તૌ યથાક્રમમ્ । કુર્ચૌ કૃત્વા પટકુર્દી
વિજયાયોપસંસ્થિતઃ ॥ ૧૫ ॥

લોમશ ઋષિ એત્યા-ફાગણ માસના કૃષ્ણ પક્ષની
એકાદશી પાપભોયની નામની છે; તે પિશાચપણાનો નાશ
કરનારી છે. ૫ હે રાજન્ ! કામના પૂર્ણ કરનારી, સિદ્ધિ
આપનારી, પાપનો નાશ કરનારી અને ધર્મ આપનારી
એ એકાદશીની વિચિત્ર કથા કહું છું તે તમે સાંભળો. ૬
ચૈત્રરથ નામનું કુળેરતું વન છે. જેમાં વસંતઋતુમાં ધણાં
પુષ્પો ખિલે છે અને ગંધર્વોની કન્યાઓ કિન્નરોની સાથે
ક્રીડા કરે છે. ત્યાં ઈંદ્ર વગેરે દેવો પણ ક્રીડા કરે
છે. ૭-૮ ફાગણ કે એ ચૈત્રરથથી ઉત્તમ ખીજું કોઈ વન
નથી. તે વનમાં હ્રુનિઓ મોટું તપ કરે છે ને ઈંદ્ર પણ
વસંતઋતુમાં દેવોની સાથે ક્રીડા કરવા જાય છે.
તે વનમાં મેધાવી નામના એક હ્રુનિ તપશ્ચર્યા કરતા

હતા. ૧૦-૧૦ તેને મોહ પમાડવા માટે મંજુધોષા અપ્સ-
રાએ આરંભ કર્યો. તેના અભિપ્રાય બાજુવા માટે, પણ
ભયથી, મુનિના આશ્રમથી એક કાશ જેટલે દૂર ઉભી
રહી તે વીણા વગાડતી વગાડતી મધુર રાગથી ગાવા
લાગી. ૧૧-૧૨ જેણે પુષ્પની માળા પહેરેલી છે અને
ચંદન ચર્ચેલું છે એવી મંજુધોષાને ગાતી બ્રહ્મ મુનિરાજ
કે જે શિવભક્ત હતા તેને જિતવાની ઇચ્છાથી મહા-
દેવનાં* વૈરને સંભારતો કામદેવ પણ તૈયાર થયો, ને
મંજુધોષાની ભ્રમરરૂપી ધનુષ, કટાક્ષરૂપી દોરડી અને
નેત્રરૂપી પીછાંવાળાં આણુ તૈયાર કરી, મુનિરાજને
જિતવા માટે, રતનરૂપી તંબૂ તાણી ઉભો રહ્યો. ૧૩-૧૫

મંજુધોષામવત્ત્ર કામસ્થેવ વરુણિની । મેધાવિનં છુર્નિ
દૃષ્ટા સાપિ કામેન પીઢિતા ॥ ૧૬ ॥ ચૌવનોદ્વિત્રદેહોડસૌ
મેધાવ્યતિવિરાજતે । સિતોપવીતસહિતોદંડી સ્મર દ્વાપરઃ
॥ ૧૭ ॥ મંજુધોષા સ્થિતા તત્ર દૃષ્ટા તં મુનિપુંગવમ્ ।
મદનસ્ય વર્ષં પ્રાપ્તા મંદં મદમગાયત ॥ ૧૮ ॥ રણદ્વલ-
યસંયુક્તા સિજનૂરમેશલા । ગાર્યર્થાં ખાવસંયુક્તાં બિલોક્ય
છુનિપુંગવઃ ॥ ૧૯ ॥ મદનેન સસૈન્યેન નીતો મોહવર્ષ
બલાત્ । મંજુધોષા સમાગમ્ય છુર્નિ દૃષ્ટા તથાવિધમ્ ॥ ૨૦ ॥
હાવભાવકટાક્ષેસ્તુ મોહયામાસ ચાંગના । અધઃ સંસ્થાપ્ય
વીણાં સા સસ્વજે તં છનીશ્વરમ્ ॥ ૨૧ ॥ વહ્લીવાકુહિતા
વર્ણં વાતવેગેન વેપિતા । સોડપિ રમે તથા સાર્દ્ધં મેધાવી
છુનિપુંગવઃ ॥ ૨૨ ॥ તસ્મિન્નેવ વનોદેસે દૃષ્ટા તદેહમુત્તમમ્ ।
શિવતત્ત્વં સ વિસ્મૃત્ય કામતત્ત્વવર્ષં ગતઃ ॥ ૨૩ ॥ ન
વિશાં ન દિનં સોડપિ રમન્ જાનાતિ કાશ્વકઃ । બહુલશ્ચ
ગતઃ કાલો મુનેરાચારલોપકઃ ॥ ૨૪ ॥ મંજુધોષા
દેવલોકગમનાયોપચક્રમે । ગચ્છંતી પ્રત્યુવાચાય રમંતં
છુનિપુંગવમ્ ॥ ૨૫ ॥ આદેશો દીયતાં બ્રહ્મન્ સ્વધામગમ-
નાય મે ॥

મંજુધોષા, કામદેવની સેનાનું કામ કરવા લાગી. પછી
યૌવનાવસ્થાને લીધે તથા સફેદ જનોાઇ ધારણ કરવાથી
બાજુ બીજે કામદેવ હોયતી, તેવી રીતના ખૂબસુરત
મુનિરાજને બ્રેષ, તે અપ્સરાને પણ કામ વ્યાપ્યો. ૧૬-૧૭
તેથી કામવશ થઇ ગયેલી તે અપ્સરા તે મુનિની સાચું
બ્રેષ ધીમે ધીમે ગાવા અને નાચવા લાગી. ૧૮ અને કંક-
ણના તથા ઝંઝરના ઝમકારા થવા લાગ્યા. એવી રીતની
અપ્સરાથી કામદેવે મુનિરાજને વશ કરી લીધા. એટલે
તે, અપ્સરા તરફ એવા લાગ્યા. મુનિને લલચાએલા
બ્રેષ, પેલી અપ્સરા પાસે આવી હાવભાવથી તથા કટા-
ક્ષથી મુનિને વિશેષ લલચાવી, વીણા નીચે મૂકી વાજના
વેગથી કાંપતી લતા જેમ વૃક્ષને વળગી પડે, તેમ આકુ-
લતાથી મુનિને વળગી પડી. તેનું ઉત્તમ રૂપ બ્રેષ
મુનિરાજ મેધાવી પણ તે વનમાં એ અપ્સરાની સાથે

કીડા કરવા લાગ્યા ને શિવતત્ત્વને બૂધી બધ કામતત્ત્વને
વશ થયા. ૧૬-૨૦ તેથી અતિ કામવશ થયેલા તે મુનિને
કીડા કરવામાં રાત્રિનું કે દિવસનું પણ જાન રહ્યું નહીં.
એવી રીતે કીડા કરતાં મુનિના નિયમનો જર્મ નાશ
થયેલો છે એવા કેટલાક કાળ નીકળી ગયો. ૨૪ ત્યારે
મંજુધોષાએ કીડા કરતા મુનિની પાસે સ્વર્ગમાં જવા માટે
રંગ માગી કે, હે મહારાજ! હવે મને સ્વર્ગમાં જવા
માટે રંગ આપો. ૨૫

મેધાવ્યુવાચ- અથૈવ સ્વં સમાયાતા પ્રદોષાદૌ વરાનને
॥ ૨૬ ॥ યાવત્પ્રમાતસંધ્યા સ્યાતાવતિષ્ઠિ મમાતિકે । હિતિ
શ્રુત્વા મુનેર્વાક્યં ખયમીતા વખૂવ સા ॥ ૨૭ ॥ પુનર્વૈ
રમયામાસ તં મુનિ નૃપસત્તમ । છુનિશાપમયાદ્રીતા બહુ-
લાન્પરિવત્સરાન્ ॥ ૨૮ ॥ વર્ષાણિ સત્પંચાશ્રવમાસાન્દિ-
નત્રયમ્ । સા રમે મુનિના તસ્ય નિશાર્દ્ધમિવ ચામવત્
॥ ૨૯ ॥ સા તં પુનરુવાચાય તસ્મિન્કાલે ગતે મુનિમ્ ।
આદેશો દીયતાં બ્રહ્મન્ ગંતવ્યં સ્વગૃહે મયા ॥ ૩૦ ॥
મેધાવ્યુવાચ-પ્રાતઃકાલોડ્યુનૈવાસ્તે શ્રૂયતાં વચનં મમ ।
કુર્વે સંધ્યાં દિનં યાવતાવત્ત્વં હસ્થિરા ભવ ॥ ૩૧ ॥ હિતિ
વાક્યં મુનેઃ શ્રુત્વા મયાનંદસમાકુલમ્ । સ્મિતં કૃત્વા તુ સા
કિંચિત્પ્રત્યુવાચ હવિસ્મિતા ॥ ૩૨ ॥

મેધાવી કહે છે-હે સુંદર મુખવાળી ! તું આજે જ
સ્પર્શિત પછી આવી છે, માટે સવાર થાય ત્યાં સુધી મારી
પાસે રહે. એવી રીતનાં મુનિનાં વચન સાંભળી તે અપ્સરા
મુનિના શાપથી ડરી ત્યાં રહી. ૨૬-૨૭ વળી પણ તે મુનિની
સાથે કેટલાંક વર્ષો સુધી કીડા કરતી ત્યાં રહી. ૨૮ તેમાં
સત્તાવન વર્ષો, નવ માસ અને ત્રણ દિવસ નીકળી ગયા,
પણ મુનિ મહારાજને તો અર્ધ રાત ગઇ હોય તેમ
જાણ્યું. ૨૯ હવે એટલાં વર્ષો નીકળી ગયાં ત્યારે અપ્સરાએ
ફરીથી રંગ માગી કે, હે બ્રહ્મા! મારે ઘેર જવું છે, માટે
મને રંગ આપો. ૩૦ મેધાવી કહે છે-હે મંજુધોષે !
હમણાં જ પ્રાતઃકાલ થશે, માટે મારું વચન સાંભળ, કે
હું જ્યાં સુધીમાં સંધ્યા કરી લઉં ત્યાં સુધી તું મારી પાસે
સ્થિર થઇને રહે. ૩૧ એવાં બંધનનાં વચન સાંભળી એ
અપ્સરા ભયથી તથા આનંદથી થોડું હસીને આશ્ચર્યથી
કહેવા લાગી કે- ૩૨

અપ્સરા ઉવાચ- કિયત્પ્રમાણા વિપ્રેદ્ર તવ સંધ્યા ગતાઃ
કિલ । મયિ પ્રસાદં કૃત્વા તુ ગતઃ કાલો વિચાર્યતામ્
॥ ૩૩ ॥ હિતિ તસ્યા વચઃ શ્રુત્વા વિસ્મયોત્કુલ્લોચનઃ ।
સ ધ્યાત્વા હદિ વિપ્રેદ્રઃ પ્રમાણમકરોત્તદા ॥ ૩૪ ॥ સમાશ્ર
સત્પંચાશ્રવતા મમ તથા સહ । નેત્રાભ્યાં વિસ્ફુલ્લિક્ષાન્સ
હુંચમાનોડતિકોપતઃ ॥ ૩૫ ॥ કાલરૂપાં ચ તાં દૃષ્ટા
તપસઃ ક્ષયકારિણીમ્ । દુઃસ્વાર્જિતં મમ તપો નીતં તદનયા
ક્ષયમ્ ॥ ૩૬ ॥ વિચાર્યેત્યં સર્કપોષો મુનિસ્તુ વ્યાકુલેન્દ્રિયઃ ।
તાં શશાપ ચ મેધાવી સ્વં પિશાચી ભવેતિ હિ ॥ ૩૭ ॥

* મહાદેવે કામદેવને બાળા નાખ્યા છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે.

ધિક્ત્વાં પાપે દુરાચારે કુલ્ટે પાતકપ્રિયે । તસ્ય શાપેન
સા દમ્યા વિનયાવનતા સ્થિતા ॥ ૩૮ ॥ ડબાચ વચનં
સુખઃ પ્રસાદં વાંછતી મુનિમ્ । કૃત્વા પ્રસાદં વિપ્રેદ્ર
શાપસ્વોપશમં કુરુ ॥ ૩૯ ॥ સતાં સંગે હિ ભવતિ
મિત્રત્વં સતમે પદે । ત્વયા સદ્ મમ બ્રહ્મન્ ગતાઃ
સુબહવઃ સમાઃ ॥ ૪૦ ॥ એતસ્માત્કારણાસ્ત્વામિપ્રસાદં
કુરુ સુવત્ ॥

અપ્સરા કહે છે-હે મહારાજ ! આપની કેટલીએ સંધ્યાએ નીકળી ગઈ, માટે મારી ઉપર કૃપા કરી વિચાર કરો તો ખરા, કે ક્રીડા કરતાં કેટલાંક વર્ષો વીતી ગયાં ? એવાં તેનાં વચન સાંભળી વિસ્મયથી મુનિ મહારાજની આંખ ઉઘડી તેથી ધ્યાન કરી જોયું તો અપ્સરાની સાથે ક્રીડા કરતાં સત્તાવન વર્ષો નીકળી ગયાં એમ જાણવામાં આવ્યું. ત્યારે કૌપાયમાન થયેલા, કંપતા હોઠવાળા અને વ્યાકુલ ઈર્ષ્યાવાળા મુનિ મહારાજે, અત્યંત લાલ નેત્રવડે તે અપ્સરા, કે જેણે તપનો ભંગ કર્યો હતો અને તેથી જ કાળરૂપ દેખાતી હતી તે તરફ જોઈ, 'મોટી મહેનતથી મેં જે તપ મેળવ્યું હતું તે આ અપ્સરાએ નષ્ટ કર્યું,' એમ મનમાં વિચારી બોલ્યા; 'હે પાપિણિ ! હે દુરાચારવાળી ! હે કુતરે ! હે પાપમાં પ્રીતિવાળી ! તને ધિક્કાર છે, તું પિશાચિણી થઈ જા, એવો શાપ આપ્યો. તેથી નિસ્તેજ થઈ ગયેલી એ અપ્સરાએ મુનિને પ્રસન્ન કરવા માટે નમ્રતાથી કહ્યું કે, હે મહારાજ ! કૃપા કરી આ શાપની શાંતિ કરો.' ૪૧-૪૨ સત્પુરુષોની સાથે સાત પગલાં ચાલીએ તેટલો વખત રહેવાથી મૈત્રી થાય છે, ત્યારે હું તો આપની સાથે ધણી વર્ષો રહી છું, માટે હે નાથ ! કૃપા કરો. ૪૦

મુનિરુવાચ-ન્યથ મે વચનં મદ્રે શાપાત્પ્રહકારકમ્ ॥ ૪૧ ॥ કિં કરોમિ ત્વયા પાપે ક્ષયં નીતં મહત્તપઃ । ચૈત્રસ્ય કૃષ્ણપક્ષે યા ભવેદેકાદશી શુભા ॥ ૪૨ ॥ પાપ-મોચનિકા નામ સર્વપાપહર્ત્રકરી । તસ્યા વ્રતે કૃતે સુખ પિશાચત્વં પ્રયાસ્યતિ ॥ ૪૩ ॥ હત્યુક્ત્વા તાં સ મેધાવી જગામ પિતુરાશ્રમમ્ । તમાગતં સમાલોક્ય વ્યવનઃ પ્રત્યુ-વાચ હ ॥ ૪૪ ॥ કિમેતદ્વિહિતં પુત્ર ત્વયા પુણ્યક્ષયઃ કૃતઃ ॥ મેધાવ્યુવાચ-પાપં કૃતં મહત્તાત રમિતા વાપ્સરા મયા ॥ ૪૫ ॥ પ્રાયશ્ચિત્તં વ્રૂહિ મમ યેન પાપહર્યો ભવેત્ । વ્યવન ડવાચ-ચૈત્રસ્ય વાસિતે પક્ષે નામ્ના વૈ પાપમોચની ॥ ૪૬ ॥ અસ્યા વ્રતે કૃતં પુત્ર પાપરાશિઃ ક્ષયં વ્રજેત્ । હિતિ શ્રુત્વા પિતૃવાક્યં કૃતં તેન વ્રતોત્તમમ્ ॥ ૪૭ ॥ ગતં પાપં ક્ષયં તસ્ય પુણ્યયુક્તો વમૂવ સઃ । સાપ્યેવં મંજુધોષા ચ કૃત્વા તદ્વ્રતસુત્તમમ્ ॥ ૪૮ ॥ પિશાચત્વચિનિર્મુકા પાપમોચનિકાવ્રતાત્ । દિવ્યરૂપધરા મૂત્વા ગતા નાર્ક વરાપ્સરાઃ ॥ ૪૯ ॥ લોમશ ડવાચ-હૃત્યંભૂતપ્રભાવં હિ પાપમોચનિકાવ્રતમ્ । પાપમોચનિકાં રાજન્ યે કુર્વંતીદ

માનવાઃ ॥ ૫૦ ॥ તેષાં પાપં ચ યદિક્ષિત્તસર્વે ક્ષીણતાં વ્રજેત્ । પઠનાચ્છૂવણાદસ્યા ગોસહસ્રફલં લભેત્ ॥ ૫૧ ॥ બ્રહ્મહા હેમહારી ચ સરાપો ગુરુતત્ત્વગઃ । વ્રતસ્ય વાસ્ય કરણાત્પાપમુકા ભવંતિ તે । બહુપુણ્યપ્રદં જેતત્કરણાદ્વ્ર-તસુત્તમમ્ ॥ ૫૨ ॥ હિતિ શ્રીમદ્વિષ્ણોત્તરપુરાણે પાપમોચ-નિકાલ્યચૈત્રકૃષ્ણેકાદશીમાહાત્મ્યં સંપૂર્ણમ્ ॥

મુનિ કહે છે-હે પાપિણિ ! હું શું કરું ? તે મારું મોટું તપ નષ્ટ કર્યું છે. હે બદ્ધે ! હવે શાપની શાંતિ થાય તેવો ઉપાય કહ્યું છું તે સાંભળ. ફાગણ વદિ એકાદશી, સર્વ પાપોનો નાશ કરનારી પાપમોચની નામની છે. તેનું વ્રત કરવાથી તારા શાપની શાંતિ થશે ને પિશાચપણું છૂટી જશે. ૪૧-૪૨ એટલું કહી મુનિ મહારાજ પિતાના આશ્રમમાં ગયા. તેને જોઈ તેના પિતા અવન ઋષિ બોલ્યા કે, ૪૪ હે પુત્ર ! આ તું શું કર્યું, કે જેથી તારું તપ નષ્ટ થયું ! મેધાવી કહે છે-હે તાત ! મેં અપ્સરાની સાથે ક્રીડા કરી મોટું પાપ કર્યું છે; ૪૫ હવે પ્રાયશ્ચિત્ત કહેા, જે કરવાથી મારાં પાપનો ક્ષય થાય. અવન ઋષિ કહે છે-હે પુત્ર ! ફાગણ માસના કૃષ્ણપક્ષની પાપમોચની એકાદશીનું વ્રત કરવાથી ધણાં પાપોનો નાશ થાય છે, તે વ્રત તું કર. એવાં પિતાનાં વચન સાંભળી મેધાવીએ એ ઉત્તમ વ્રત કર્યું, ૪૬-૪૮ જેથી તેનું પાપ નષ્ટ થયું અને તે પવિત્ર થયો અને પેલી મંજુધોષા અપ્સરાએ પણ પાપ-મોચનીનું વ્રત કર્યું, જેથી તેનું પિશાચપણું છૂટી ગયું ને તે અલૌકિક રૂપ ધરી સ્વર્ગમાં ગઈ. ૪૯ લોમશ ઋષિ કહે છે-હે રાજન્ ! પાપમોચની એકાદશીનાં વ્રતનો એવો પ્રભાવ છે. જે માણસ આ લોકમાં એ વ્રત કરે છે તેનું જે કંઈ પણ પાપ હોય તે નષ્ટ થાય છે. આ કથાનો પાઠ કરવાથી વા શ્રવણ કરવાથી હભર ગોદાનોનું પુણ્ય થાય છે. ૫૦-૫૧ બ્રહ્મહત્યા કરનાર, સુવર્ણ ચોરનાર, મધપાન કરનાર અને ગુરુ સ્ત્રી સાથે ગમન કરનાર પણ આ વ્રત કરવાથી છૂટી જાય છે. આ વ્રત અતિ ઉત્તમ છે, કારણ કે ધણું પુણ્ય આપનાર છે. ૫૨ એ પ્રમાણે ભવિષ્યપુરાણમાં ફાગણ કૃષ્ણપક્ષની પાપમોચની નામની એકાદશીની કથા કહેલી છે.

૨૨ ચૈત્ર શુદ્ધિ કામદા એકાદશીની કથા

અથ ચૈત્રશુદ્ધેકાદશીકથા ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ-વાસુદેવ નમસ્તુભ્યં કથયસ્વ મમાગતઃ । ચૈત્રસ્ય શુક્લપક્ષે તુ કિં નામૈ-કાદશી ભવેત્ ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ-ન્યથ્યેકમના રાજન્કથામેકાં પુરાતનીમ્ । વસિષ્ઠો યામકથયત્પ્રાગ્દિલી-પાય વૃષ્ટતે ॥ ૨ ॥ દિલીપ ડવાચ-મગવન્ ઓતુમિ-ચ્છામિ કથયસ્વ પ્રસાદતઃ । ચૈત્રે માસિ સિતે પક્ષે કિં નામૈકાદશી ભવેત્ ॥ ૩ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે વાસુદેવ ! આપને નમસ્કાર કરું છું. મને કહો કે ચૈત્ર શુદ્ધ એકાદશીનું શું નામ છે ?^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે રાજન્ ! પૂર્વે દિલીપ રાજના પૂછવાથી વસિષ્ઠ ઋષિએ જે કથા કહેલી છે, તે પુરાતન કથા હું તમને કહું છું. તે એક ચિત્ત ધર્મ સાંભળો.^૨ દિલીપે પૂછ્યું—હે ભગવન્ ! ચૈત્ર શુદ્ધ એકાદશીનું શું નામ છે ? તે હું સાંભળવા ઇચ્છું છું, માટે કૃપા કરીને કહો.^૩

વસિષ્ઠ ડવાચ—સાધુ પૃષ્ઠે વૃષભેષ્ઠ કથયામિ તવાપતઃ ।
 વૈવસ્વત્ય શુક્લપદ્મે તુ કામદા નામ નામતઃ ॥ ૪ ॥
 એકાદશી પુણ્યતમા પાપેધનવાનલા । શૃણુ રાજન્કથામેતાં પાપર્ષીં
 પુત્રદાયિનીમ્ ॥ ૫ ॥ પુરા ધોગિપુરે રમ્યે હેમરત્નવિભૂ-
 ચિતે । પુંડરીકમુખા નાગા નિવસંતિ મદોત્કટાઃ ॥ ૬ ॥
 તસ્મિન્પુરે પુંડરીકો રાજા રાજ્યં કરોતિ ચ । ગંધર્વૈઃ કિન્ન-
 રૈશ્વૈવ જ્વલ્લરોમિઃ સ સેવ્યતે ॥ ૭ ॥ વરાપ્સરા તુ લલિતા
 ગંધર્વો લલિતસ્તથા । ડમૌ રાગેણ સંયુક્તૌ દંપતી કામ-
 પીઢિતૌ ॥ ૮ ॥ રેમાતે સ્વગૃહે રમ્યે ધનધાન્યયુતે સદા ।
 લલિતાયાસ્તુ હૃદયે પતિર્વસતિ સર્વદા ॥ ૯ ॥ હૃદયે તસ્ય
 લલિતા નિત્યં વસતિ ભામિની । એકદા પુંડરીકાયાઃ
 ક્રીડંતઃ સદસિ સ્થિતાઃ ॥ ૧૦ ॥ ગીતગાનં પ્રકુરુતે લલિતો
 દ્યુતાં વિના । પદબંધે સ્વલજિન્દ્રો બભૂવ લલિતાં સ્મરન્
 ॥ ૧૧ ॥ મનોભાવં વિદિત્વાડસ્ય કર્કાંટો નાગસત્તમઃ ।
 પદબંધચ્યુતિં તસ્ય પુંડરીકે ન્યવેદયત્ ॥ ૧૨ ॥ ક્રોધ-
 સંરક્તનયનઃ પુંડરીકોડમવત્તદા । શશાપ લલિતં તત્ર
 મદનાતુરચેતસમ્ ॥ ૧૩ ॥ રાક્ષસો ભવ દુર્લ્લેહઃ કથ્યાદઃ
 પુરુષાદકઃ । યતઃ પત્નીવશો જાતો ગાયંશ્વૈવ મમા-
 યતઃ ॥ ૧૪ ॥

વસિષ્ઠ ઋષિ બોલ્યા—હે રાજન્ ! તમે બહુ સારા પ્રશ્ન
 કર્યો છે. માટે (એ એકાદશીની કથા) તમારી પાસે કહું
 છું: ચૈત્ર માસના શુકલ પક્ષની એકાદશીનું નામ કામદા
 છે.^૪ એ એકાદશી પુણ્યકારક છે અને પાપરૂપી કાષ્ઠને
 બાળનાર વનમાંના અગ્નિરૂપ છે. હે રાજન્ ! પાપને નાશ
 કરનારી અને પુત્ર આપનારી (એ એકાદશીની) કથા કહું
 છું તે સાંભળો.^૫ પૂર્વે સુવર્ણવડે અને રત્નોવડે સુશોભિત
 એવી ભોગાવતી પુરીમાં પુંડરીક આદિ મોટા મોટા નાગો
 રહેતા હતા.^૬ તેમાં પુંડરીક નામનો નાગરાજ રાજ્ય
 કરતો હતો. ગંધર્વ, કિન્નર અને અપ્સરાઓ તેની સેવા
 કરતી હતી.^૭ એ શહેરમાં લલિત નામનો ગંધર્વ અને
 લલિતા નામની અપ્સરા રહેતાં હતાં. એ સ્ત્રી પુરુષ બન્ને
 પરસ્પર પ્રીતિવાળાં અને ધણાં કામી હતાં.^૮ અને
 સમૃદ્ધિવાળા પોતાના ઘરમાં સદા ક્રીડા કરતાં હતાં.
 એ બન્નેને પરસ્પર એવો રનેહ હતો કે, લલિતાના હૃદ-
 યમાં તેનો પતિ સદા રહેતો હતો અને લલિતના
 હૃદયમાં તેની પ્રિયા નિરંતર રહેતી હતી. હવે એક દિવસે
 પુંડરીક વગેરે નાગો આનંદથી સભામાં બેઠા હતા.^{૯-૧૦}

તેની પાસે લલિત ગંધર્વ ગાન કરવા લાગ્યો; પણ
 પોતાની પ્રિયા પાસે નહીં હોવાથી તેનું તેને સ્મરણ થયું,
 તેથી તે ગાનમાં ભૂલી ગયો.^{૧૧} તેના મનનો તે અભિપ્રાય
 બાળી, ગાનમાં થયેલી ભૂલ કઠોંટક નાગે પુંડરીક રાજાને
 કહી દીધી.^{૧૨} તેથી ક્રોધથી રક્ત નેત્રવાળા પુંડરીકે,
 કામાતુર લલિતને શાપ આપ્યો કે, 'તું રાક્ષસ થા,'
 કારણ કે મારી પાસે ગાતાં ગાતાં પણ તું ઓને વશ થઈ
 ગયો છે.^{૧૩-૧૪}

વચનાત્તસ્ય રાજેન્દ્ર રક્ષોરૂપો બભૂવ હ । રૌદ્રાનનો
 વિરૂપાક્ષો દૃષ્ટમાત્રો મયંકરઃ ॥ ૧૫ ॥
 બાહ્ય યોજનવિસ્તીર્ણો
 સુલ્લં કંદરસન્નિભમ્ । ચંદ્રસૂર્યનિભે નેત્રે પ્રીવા પર્વતસન્નિભા
 ॥ ૧૬ ॥ નાસારંધ્રે તુ વિવરે અધરૌ યોજનાર્દકૌ । શરીરં
 તસ્ય રાજેન્દ્ર ઉત્પિતં યોજનાદકમ્ ॥ ૧૭ ॥
 રૈદ્યો રાક્ષસઃ સોડમ્બુજાનઃ કર્મણઃ ફલમ્ । લલિતા તમથાલોક્ય
 સ્વપતિં વિકૃતાકૃતિમ્ ॥ ૧૮ ॥
 ચિંતયામાસ મનસા દુઃસ્વેન મહતાડર્શિતા ।
 કિં કરોમિ ક્વ ગચ્છામિ પતિઃ શાપેન પીઢિતઃ ॥ ૧૯ ॥
 ઇતિ સંસ્મૃત્ય મનસા ન શર્મ લભતે તુ સા ।
 ચચાર પતિના સાર્દ્ધે લલિતા ગહને વને ॥ ૨૦ ॥
 વજ્રામ વિપિને દુર્ગે કામરૂપઃ સ રાક્ષસઃ ।
 નિર્વૃણઃ પાપનિરતો વિરૂપઃ પુરુષાદકઃ ॥ ૨૧ ॥
 ન સુલ્લં લભતે રાત્રૌ ન દિવા તાપપીઢિતઃ । લલિતા દુઃસ્થિતાડતીવ
 પતિં દૃષ્ટ્વા તથાવિષમ્ ॥ ૨૨ ॥
 અમંતી તેન સાર્દ્ધે સા રુદતી ગહને વને ।
 કદાચિદગમદ્વિધ્યશિખરે બદ્ધકૌતુકે ॥ ૨૩ ॥
 ઋત્યઃકાશ્ચનેસ્તત્ર વૃદ્ધાડડઅમપદં શુભમ્ ।
 શીઘ્રં જગમ લલિતા વિનયાવનતા સ્થિતા ॥ ૨૪ ॥
 પ્રત્યુવાચ ક્ષુનિદેહ્યા કા ત્વં કસ્ય સુતા શુભે ।
 કિમર્થં ત્વમિહાયાતા સરયં વદ મમાપતઃ ॥ ૨૫ ॥

એવી રીતના શાપથી લલિત રાક્ષસ થયો. તેનું મુખ
 ધણું ભયંકર હતું, આંખો કદૂપી હતી, ચાર કોશ જેવડા
 લાંબા હાથ હતા, શુદ્ધાના જેવું મુખ હતું, ચંદ્રનાં ને
 સૂર્યનાં જેનાં નેત્ર હતાં, પર્વતના જેવી શ્રીવા (ડાક)
 હતી, ખાડા જેવાં નસકારાં હતાં, બે કોશ જેવડા હોઠ
 હતા અને તેનું શરીર આઠ યોજન જેવડું લાંબું હતું. જેને
 જેવાથી જ ભય થતો હતો.^{૧૫-૧૭} પોતાનાં કર્મના
 જોરથી એ લલિત એવો મોટો ભયંકર રાક્ષસ થયો.
 પોતાના પતિને રાક્ષસ થયેલો જોઈ, લલિતાના મનમાં
 ધણું દુઃખ થયું ને પતિ શાપથી પીડાય છે, તો હવે હું શું
 કરું ! ક્યાં જાઉં ! એવી રીતે તે ચિંતા કરવા લાગી.^{૧૮-૧૯}
 પછી જ્યારે કાંઈ રીતે તેને સુખ ન થયું ત્યારે મનમાં
 વિચાર કરી તે પતિ સાથે ઘેર વનમાં ગઈ.^{૨૦} ઇચ્છા
 પ્રમાણે રૂપને ધારણ કરનાર, દ્યારહિત, પાપી, કદરૂપો
 અને અનુબંધને ખાનારો એ રાક્ષસ ઘેર વનમાં ભગ્યા
 કરતો હતો.^{૨૧} તેને ધણો સંતાપ હતો, તેથી રાત્રિના કે
 દિવસના સુખ થતું ન હતું અને દુઃખ કરતી લલિતા.

પણ ઘોર વનમાં તેની સાથે ભમતી હતી અને રોતી હતી. એવી રીતે ફરતાં ફરતાં એ અને વિંધ્ય પર્વતનાં શિખર ઉપર ગયાં; એ શિખર ઘણા કોતુકવાળું હતું. ૨૨-૨૩ તે શિખર ઉપર ઋષ્યશૃંગ મુનિને આશ્રમ હતો. તે જોઈ લલિતા ત્યાં ગઈ, ને મુનિને વિનયથી પ્રણામ કરી હાથ જોડીને ઉભી રહી. ૨૪ તે સ્ત્રીને જોઈ ઋષિ બોલ્યા કે, હે બદ્દે! તું કેણું છે? કોની પુત્રી છે? અને આંહી શા માટે આવી છે? તે મારી પાસે ખરેખરું કહે. ૨૫

લલિતોવાચ-વીરઘન્થેતિ ગંધર્વઃ સ્તાતાં તસ્ય મહા-
ત્મનઃ । લલિતાં નામ માં વિદ્ધિ પત્યર્થમિહ ચાગતામ્
॥ ૨૬ ॥ મતાં મે શાપદોષેણ રાક્ષસોઽભૂમહાહુને । રૌદ્ર-
રૂપો દુરાચારસ્તં દૃષ્ટ્વા નાસ્તિ મે સુહૃમ્ ॥૨૭॥ સાંપ્રતં
શાપિ માં બ્રહ્મપ્રાયશ્ચિત્તં કરોમિ તત્ । યેન પુણ્યેન મે
મતાં રાક્ષસત્વાદ્વિમુચ્યતે ॥ ૨૮ ॥

લલિતા બોલી-હે મહારાજ! હું મહાત્મા વીરઘન્થા
ગંધર્વની પુત્રી છું, મારું નામ લલિતા છે અને આપની
પાસે પતિના દુઃખ માટે આવી છું. ૨૬ હે મહાહુને! મારો
પતિ શાપથી બંધકર શરીરવાળો અને દુરાચારી રાક્ષસ
થયેલો છે, તેને જોઈને મને સુખ થતું નથી, ૨૭ માટે હે
મુને! મને એવો કોઈ ઉપાય બતાવો કે, જે કરવાથી મારો
પતિ રાક્ષસપણામાંથી મુક્ત થાય. ૨૮

ક્રષિરુવાચ-ચૈત્રમાસસ્ય રંભોર શુક્લપક્ષેઽસ્તિ સાંપ્ર-
તમ્ । કામદૈકાદશી નામ્ના યા કૃતા કામદા નૃણામ્
॥ ૨૯ ॥ કુરુષ્વ તદ્વતં મદે વિધિપૂર્વે મયોદિતમ્ । તસ્ય
વ્રતસ્ય યત્પુણ્યં તત્સ્વભર્તૃ પ્રદીયતામ્ ॥ ૩૦ ॥ દત્તે
પુણ્યે ક્ષણાત્તસ્ય શાપદોષઃ પ્રશામ્યતે । इति શુભ્વા
હુનેવાંકર્યં લલિતા હર્ષિતાઽમ્ભવત્ ॥ ૩૧ ॥ ઉપોત્પૈ-
કાદર્શી રાજન્ દ્વાદશીદિવસે તદા । વિપ્રસૈવ સમીપે
તુ વાહુદંબાગ્રતઃ સ્થિતા ॥ ૩૨ ॥ વાક્યમૂલે તુ લલિતા
સ્વપત્યુત્તારણાય વૈ । મથા તુ યદ્વતં ચૌર્ગે કામદાયા
ઉપોપન્નમ્ ॥ ૩૩ ॥ તસ્ય પુણ્યપ્રભાવેન ગચ્છત્વસ્ય
પિશાચતા । લલિતાવચનાદેવં વર્તમાનોઽપિ તત્ક્ષણે ॥ ૩૪ ॥
ગતપાપઃ સ લલિતો દિવ્યદંદો બभूव ह । રાક્ષસત્વં ગતં
તસ્ય પ્રાપ્તો ગન્ધર્વતાં પુનઃ ॥ ૩૫ ॥ હેમરતનસમાકીર્ણો
રેમે લલિતયા સહ । તૌ વિમાનસમારૂઢૌ પૂર્વરૂપાધિકા-
વુભૌ ॥ ૩૬ ॥ દંપતી ચાપિ શોભેતાં કામદાયાઃ પ્રભા-
વતઃ । इति જ્ઞાત્વા નૃપમેઠ કર્તવ્યૈષા પ્રયત્નતઃ ॥ ૩૭ ॥
લોકાનાં હં હિતાર્થાય તવાયે કથિતા મથા । બ્રહ્મહત્યાદિ-
પાપમ્ની પિશાચત્વવિનાશિની ॥ ૩૮ ॥ નાતઃ પરતરા
કાચિત્રૈલોકયે સચરાચરે । પઠનાચ્છ્રવણાદ્વાપિ વાજપેય-
ફલં લભેત્ ॥ ૩૯ ॥ इति શ્રીવારાહપુરાણે કામદાનામ-
ચૈત્રશુક્લૈકાદશીમાહાત્મ્યં સમ્પૂર્ણમ્ ।

ઋષિ બોલ્યા-હે સ્ત્રી! હે બદ્દે! આજ ચૈત્ર માસના
શુક્લપક્ષની કામદા નામની એકાદશી છે. એ એકાદશી

સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર છે. ૨૯ તેનું વ્રત હું કહું તે પ્રમાણે
કર, અને તેનું પુણ્ય તારા પતિને આપ. ૩૦ તેથી તે
તત્કાલ શાપના દોષથી મુક્ત થશે. એવાં તે મુનિનાં
વચન સાંભળી ઘણી પ્રસન્ન થયેલી લલિતાએ એકાદશીને
ઉપવાસ કર્યો ને બારસને દિવસે મુનિની સાંનિધ્ય
વાસુદેવની પાસે પોતાના પતિના ઉદ્ધાર માટે કહ્યું કે
‘મैं જે કામદા એકાદશીનું વ્રત કરેલું છે તેના પુણ્યના
પ્રભાવથી, મારા પતિનું પિશાચપણું છૂટી જાઓ.’ એવી
રીતે લલિતા બોલી કે, તત્કાલ લલિતનું રાક્ષસપણું છૂટી
ગયું અને તે અલૌકિક શરીરવાળો તથા સોનાવડે અને
રતનાવડે શોભતો ગંધર્વ થઈને ઉભો રહ્યો. ૩૧-૩૫ તે જોઈ
તે સ્ત્રી પુરુષ અને પ્રસન્ન થયાં. પછી કામદા એકાદશીના
પ્રભાવથી જેનું પૂર્વ કરતાં પણ અધિક રૂપ થયેલું હતું,
એવાં એ અને વિમાનમાં બેસી વિહાર કરવા લાગ્યાં.
હે રાજન્! એવી રીતે જાણીને, શ્રમથી પણ આ એકા-
દશી કરવી. ૩૬-૩૭ હે રાજન્! લોકાનાં કલ્યાણ માટે
બ્રહ્મહત્યાને દૂર કરનારી ને પિશાચપણીનો નાશ કરનારી
(આ કામદા) એકાદશી (ની કથા) મેં તમારી આગળ
કહી સંભળાવી. ૩૮ સ્થાવરજંગમભૂતક એવા ત્રણે લોકોમાં
આ એકાદશીથી ઉત્તમ ખીજ કોઈ નથી. આ કથાના
પાઠથી વા સાંભળવાથી વાજપેય યજ્ઞનું ફળ થાય છે. ૩૯
એવી રીતે વરાહપુરાણમાં ચૈત્ર શુક્લ પક્ષની કામદા
એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

—કામદાના વ્રત—

૨૩ ચૈત્ર વદિ વરુચિની એકાદશીની કથા

અથ વૈશાલકૃષ્ણેકાદશીકથા ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ-વૈશા-
લસ્ત્યાસિતે પક્ષે કિં નામૈકાદશી મેવત્ । મહિમાનં કથય
મે વાહુદેવ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-સૌભાગ્ય-
દાયિની રાજગ્રિહલોકે પરમ્ ચ । વૈશાલકૃષ્ણપક્ષે તુ નામ્ના
ચૈવ વરુચિની ॥ ૨ ॥ વરુચિન્યા વ્રતેનૈવ સૌલ્યં ભવતિ
સર્વદા । પાપહાનિશ્ર ભવતિ સૌભાગ્યપ્રાપ્તિરેવ ચ ॥ ૩ ॥
દુર્ભેગા યા કરોત્યેનાં સા જી સૌભાગ્યમાપ્નયાત્ । લોકાનાં
ચૈવ સર્વેષાં શુકિશુકિપ્રદાયિની ॥ ૪ ॥ સર્વેપાપહરા નૂર્ણાં
ગર્ભવાસનિકૃંતની । વરુચિન્યા વ્રતેનૈવ માંધાતા સ્વર્ગતિ
ગતઃ ॥ ૫ ॥ ધૃત્યુમારાદયશ્ચાન્યે રાજાનો બહવસ્તથા । બ્રહ્મ-
કપાલનિર્મુકો મ્બુધ્ર ભગવાન્મ્ભવઃ ॥ ૬ ॥ દશવર્ષસહસ્રાણિ
તપસ્તપ્યતિ યો નરઃ । તતુલ્યં ફલમાપ્રોતિ વરુચિન્યા
વ્રતાદપિ ॥ ૭ ॥ કુરુક્ષેત્રે રવિપ્રદે સ્વર્ણમારં દદાતિ યઃ ।
તતુલ્યં ફલમાપ્રોતિ વરુચિન્યા વ્રતાત્રરઃ ॥ ૮ ॥ શ્રદ્ધાવા-
ન્યસ્તુ કુરુતે વરુચિન્યા વ્રતં નરઃ । વાંછિતં લભતે સોઽપિ
દ્વિલોકે પરમ્ ચ ॥ ૯ ॥ પવિત્રા પાવની શ્રેષ્ઠા મહાપાતક-
નાશિની । શુકિશુકિપ્રદા ચાપિ કર્તૃણાં નૃપસત્તમ ॥ ૧૦ ॥
અશ્વદાનાનૃપમેઠ ગજદાનં વિશિષ્યતે । ગજદાનાનૃમિદાનં
તિલદાનં તતોઽપિકમ્ ॥ ૧૧ ॥ તતઃ સુવર્ણદાનં તુ અબદાનં

તત્તોડધિક્ષ્મ્ ॥ અજનાનાત્પરં દાર્દ્રં ન મૃતં ન મવિવ્યતિ ॥ ૧૨ ॥ પિતૃદેવમહાધ્યાનાં તુસિરભેન જાયતે ॥ તત્સમં કવિભિઃ પ્રોક્તં કન્યાદાર્દ્રં મૃતોત્તમ ॥ ૧૩ ॥ યેદ્વદાર્દ્રં ચ તતુલ્યમિત્યાહ મગવાન્સ્વયમ્ ॥ પ્રોક્તેભ્યઃ સર્વદાનેભ્યો વિચાદાર્દ્રં વિશિષ્યતે ॥ ૧૪ ॥ તત્કલં સમવાપ્રોતિ નરઃ કૃત્વા વરુચિનીમ્ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે વાસુદેવ ! આપને નમસ્કાર કરું છું, આપ હવે મને ચૈત્ર વહિ એકાદશીનું નામ અને માહાત્મ્ય કહો.^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજન્ ! ચૈત્ર વહિ એકાદશી વરુચિની નામની છે. તે આ લોકમાં તથા પર-લોકમાં સુખ આપનારી છે.^૨ એ વરુચિનીનું વ્રત કરવાથી સદા સુખ રહે છે, પાપ નષ્ટ થાય છે ને સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે.^૩ આ એકાદશીનું વ્રત કરવાથી દુર્ભાગ્યથી સુભાગ્ય થાય છે, તેમ જ સર્વ લોકોને ભોગ તથા મોક્ષ મળે છે.^૪ એ એકાદશી સર્વ પાપોને હરનારી છે અને જન્મ મરણનાં દુઃખને દૂર કરનારી છે. આ વરુચિનીનાં વ્રતથી માંધાતા અને કેટલાક ધુંધુમાર વગેરે ખીજ રાજાઓ પણ સ્વર્ગમાં ગયેલા છે, ને મહાદેવને લાગેલું શ્રદ્ધાકપાલનું* પાપ પણ દૂર થયેલું છે.^{૫-૧} દશ હજાર વર્ષો સુધી તપશ્ચર્યા કરવાથી જેટલું ફળ થાય છે, તેટલું ફળ વરુચિની એકાદશીના વ્રતથી થાય છે.^૭ કુરુક્ષેત્રમાં સૂર્યગ્રહણને દિવસે એક બાર સોનું આપવાથી જેટલું પુણ્ય થાય છે, તેટલું ફળ વરુચિની એકાદશીનું વ્રત કરવાથી મનુષ્ય પામે છે.^૮ જે માણસ શ્રદ્ધાથી વરુચિની એકાદશીનું વ્રત કરે છે, તેને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં વાંछિત ફળ મળે છે.^૯ આ એકાદશી પવિત્ર છે, પવિત્ર કરનારી છે, મહાપાપનો નાશ કરનારી છે અને વ્રત કરનારને ભોગ તથા મોક્ષ આપનારી છે.^{૧૦} હે રાજન્ ! ઘોડાના દાનથી હાથીનું દાન અધિક છે, તેથી પૃથ્વીનું દાન અધિક છે, તેથી તલનું દાન અધિક છે,^{૧૧} તેથી સોનાનું દાન અધિક છે ને તેથી પણ અન્નદાન અધિક છે; કારણ કે અન્નવડે પિતૃઓને, દેવોને અને મનુષ્યોને તૃપ્તિ થાય છે; આટલા માટે અન્નથી ઉત્તમ ખીજું એક દાન થયું પણ નથી અને યશો પણ નહીં. અન્નદાનસમાન કન્યાદાન છે, એમ પંડિતો કહે છે,^{૧૨-૧૩} અને ગોદાન પણ અન્નદાનસમાન છે એમ મગવાન્ પોતે કહે છે. ઉપર કહેલાં સધળાં દાનોથી વિષાદાન શ્રેષ્ઠ છે.^{૧૪}

કન્યાવિલેન જીવંતિ યે નરાઃ પાપમોહિતાઃ ॥ ૧૫ ॥ તે નરા નરકં યાંતિ યાવશ્ચાત્મસંઘ્રમ ॥ તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન ન માર્ગં કન્યાકાપનમ્ ॥ ૧૬ ॥ યથા પૃથ્વાતિલોભેન કન્યાં કીલ્વા ચ તદ્વનમ્ ॥ સોડ્યજન્મનિ રાજેદ્ બોદુર્ભવતિ નિશિતમ્ ॥

* મહાદેવે બ્રહ્માનું એક માથું કાપી નાંખ્યું છે, એમ પુરાણમાં ક્ષતિહાસ છે.

॥ ૧૭ ॥ કન્યાં વિલેન યો દયાયથાશક્તિઃ સ્વલંકૃતામ્ ॥ તત્પુણ્યસંલભ્યાં કર્તું હિ ચિત્રગુપ્તો ન કેવ્યલમ્ ॥ ૧૮ ॥ તત્કલં સમવાપ્રોતિ નરઃ કૃત્વા વરુચિનીમ્ ॥ કાંત્યં માંસં મસૂરાં ચળકાન્ કોદ્રવાંસ્તથા ॥ શાર્કં મધુ પરાન્ ચ પુનર્ભોજનમૈયુને ॥ ૧૯ ॥ વૈષ્ણવો વ્રતકર્તાં ચ દશમ્યાં દશ વર્જયેત્ ॥ ચૂતકીદાં ચ ત્રિદાં ચ તાંદુલં દંતથાવનમ્ ॥ ૨૦ ॥ પરાપવાદં વૈદ્યન્યં પતિતૈઃ સહ માષળમ્ ॥ ક્રોધં ચૈવાતૃતં વાક્યમેકાદશ્યાં વિવર્જયેત્ ॥ ૨૧ ॥ કાંત્યં માંસં મસૂરાં શ્વેદં વ્રતધર્માષળમ્ ॥ વ્યાયામં ચ પ્રયાસં ચ પુનર્ભોજનમૈયુને ॥ ૨૨ ॥ શ્વૈરં તૈલં પરાન્ ચ દ્વાદશ્યાં પરિવર્જયેત્ ॥ અનેન વિધિના રાજન્વિહિતા યૈર્વરુચિની ॥ સર્વપાપશ્ચં કૃત્વા દયાપ્રતિજ્ઞ્યાં ગતિમ્ ॥ ૨૩ ॥ રાત્રૌ જાગરણં કૃત્વા પૂજિતો યૈર્જનાર્દન ॥ સર્વપાપવિનિર્મુક્તાસ્તે યાંતિ પરમાં ગતિમ્ ॥ ૨૪ ॥ તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન કર્તવ્યા પાપમીઠમ્ ॥ ક્ષપારિતનયાત્રીતૈર્નરદેવ વરુચિની ॥ ૨૫ ॥ પઠનાચ્છૃણ્વાદ્રાજન્ ગોસહસ્રફલં લભેત્ ॥ સર્વપાપવિનિર્મુક્તો વિષ્ણુલોકે મહીયતે ॥ ૨૬ ॥ હૃતિ ધીમવિષ્ણો-તત્પુરાણે વૈશાલકૃષ્ણૈકાદશ્યા વરુચિન્યાસ્થાયા માહાત્મ્યં સંપૂર્ણમ્ ॥

એ વિદ્યાદાનથી જેટલું પુણ્ય થાય છે તેટલું પુણ્ય વરુચિની એકાદશીથી થાય છે. જે માણસો કન્યાવિક્રય કરી આજીવિકા ચલાવે છે તે પાપી માણસોને પ્રલય પર્વત નરકમાં પડી રહેવું પડે છે. એટલાં માટે આપત્તિ વખતે પણ દીકરીના પૈસા લેવા નહીં.^{૧૫-૧૬} જે માણસ લોકથી કન્યાવિક્રય કરી દ્રવ્ય લે છે, તે ખીજ જન્મમાં અવશ્ય ખીલાડો થાય છે.^{૧૭} જે માણસ યથાશક્તિ કપડાં અને અલંકાર પહેરાવી કન્યાદાન કરે છે અને ધન પણ આપે છે તેને જેટલું પુણ્ય થાય છે એ ચિત્રગુપ્ત પણ કહી શકે તેમ નથી.^{૧૮} વરુચિનીનું વ્રત કરવાથી સો કન્યાદાનોના જેટલું પુણ્ય થાય છે. વરુચિનીનું વ્રત કરનાર વૈષ્ણવે કાંસ્ય, માંસ, મસૂર, ચણા, ફાદા, શાક, મધ, પરાન્, મૈથુન અને ખીજ વખત ભોજન એ દશ વસ્તુ દશમીને દિવસે તજવી. જુગાર, નિદ્રા, તાંબૂલ, દાતણ, નિંદા, ચાડીઆપણું, પતિતોની સાથે ભાષણ, ક્રોધ અને અસત્ય ભાષણ એ સધળાં એકાદશીને દિવસે તજવાં.^{૧૯-૨૧} તેમ જ કાંસાનું પાન, માંસ, મસૂર, મધ, અસત્ય ભાષણ, કસરત, મહેનત, મૈથુન, ખીજ વખત ભોજન, ક્ષૌર (હજમત) તેલ અને પરાન્ એટલી વસ્તુ બારશને દિવસે તજવી. હે રાજન્ ! જે માણસો એવી રીતે વરુચિનીવ્રત કરે છે, તેનાં સધળાં પાપોના ક્ષય થાય છે ને અંતે તે અક્ષય ગતિને પામે છે.^{૨૨-૨૩} જે માણસો આ વરુચિની એકાદશીને દિવસે રાત્રિમાં જાગરણ કરી, વિષ્ણુનું પૂજન કરે છે, તે આ લોકમાં સધળાં પાપોથી મુક્ત થઈ અંતે

પરમ ગાતને પ્રાપ્ત થાય છે.^{૨૪} જે માણસો પાપથી અને યમથી ડરતા હોય તેઓએ વરુદિની એકાદશીનું વ્રત પ્રયત્નથી પણ કરવું.^{૨૫} જે માણસ આ કથાનો પાઠ કરે છે અથવા સાંભળે છે, તે આ લોકમાં પાપથી મુક્ત થઈ અંતે વૈકુંઠમાં પૂજ્ય છે.^{૨૬} એવી રીતે ભવિષ્ય-પુરાણમાં ચૈત્ર કૃષ્ણ પક્ષની વરુદિની એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

—ॐ नमो भगवते वासुदेवाय—

૨૪ વૈશાખ શુદ્ધિ મોહિની એકાદશીની કથા

અથ વૈશાલ્યકૈકાદશીકથા ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ—વૈશાલ્યકૃપકે તુ કિં નામૈકાદશી ભવેદ્ ॥ કિં ફલં કો વિચિન્ત્યતાઃ કથયસ્વ જનાર્દન ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ—કથમિમં કથામેતાં શ્યસ્ત્વં ચર્મનંદન ॥ વસિષ્ઠો યામકથયત્પુરા રામાય ષ્ટ્છતે ॥ ૨ ॥ રામ ડવાચ—ભગવન્ શ્રોતુમિચ્છામિ વ્રતાનાશ્ચત્તમં વ્રતમ્ ॥ સર્વપાપહ્યકરં સર્વદુઃખનિર્મૂલનમ્ ॥ ૩ ॥ મયા દુઃસ્વાનિ શુકાનિ સીતા-વિરહજાનિ ચૈ ॥ તત્તોડહં ભયમીતોડસ્મિ ષ્ટ્છામિ ત્વાં મહાસુને ॥ ૪ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે શ્રીકૃષ્ણ ! વૈશાખ શુદ્ધિ એકાદશીનું શું નામ છે ? તેનું ફળ શું છે ? ને તેનો કેવો પ્રકાર છે ? તે કહો.^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! રામચંદ્રના પૂજવાથી વસિષ્ઠ ઋષિએ જે કથા કહી હતી, તે કથા હું તમને કહું છું તે સાંભળો.^૨ શ્રીરામચંદ્રે પૂછ્યું—હે ભગવન્ ! હે મહાસુને ! મેં સીતાવિયોગનાં ધણાં દુઃખો ભોગ્યાં માટે હું દુઃખથી ડરીને આપને પૂછું છું કે સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ, સર્વ પાપોનો હાય કરનાર અને સર્વ દુઃખોનો નાશ કરનાર કયું વ્રત છે, તે સાંભળવા હું ઇચ્છું છું માટે મને કહો.^{૩-૪}

વસિષ્ઠ ડવાચ—સાધુ ષ્ટદે સ્વયાં રામ તવૈષા નૈઞિકી મતિઃ ॥ ત્વન્નામપ્રહજેનૈવ પૂતો ભવતિ માનવઃ ॥ ૫ ॥ તથાપિ કથમિષ્યમિ લોકાનાં હિતકામ્યયા ॥ પવિત્ર પાવનાનાં ચ વ્રતાનાશ્ચત્તમં વ્રતમ્ ॥ ૬ ॥ વૈશાલ્યકૃપ સિતે પક્ષે દ્વાદશી રામ યા ભવેદ્ ॥ મોહિનીનામ સા પ્રોક્તા સર્વપાપહરા પરા ॥ ૭ ॥ મોહજાલાત્પ્રશ્ન્યેત પાતકાનાં સમૂહતઃ ॥ અસ્યા વ્રતપ્રભાવેણ સત્ત્વં સત્યં વદામ્યહમ્ ॥ ૮ ॥ અતસ્તુ કારણાદ્રામ કર્તવ્યૈષા ભવાદૃશૈઃ ॥ પાતકાનાં હ્યપકરી મહા-દુઃસ્વવિનાશિની ॥ ૯ ॥ શ્યષ્ઠૈકમના રામ કથાં પુણ્યપ્રદાં શ્રમામ્ ॥ યસ્યાઃ શ્રવણમાત્રેણ મહાપાપં પ્રણયતિ ॥ ૧૦ ॥ સરસ્વત્યાસ્તોદે રમ્યે પુરી બદ્રાવતી શ્રમા ॥ યુતિમાનામ નૃપતિસ્તત્ર રાજ્યં કરોતિ ચૈ ॥ ૧૧ ॥ સોમવંશોઘ્નો રામ યુતિમાન્ સત્યસંગરઃ ॥ તત્ર વૈદ્યો નિલસતિ ધનધાન્ય-સમૃદ્ધિમાન્ ॥ ૧૨ ॥ ધનપાલ ઇતિ ક્લ્યાતઃ પુણ્યકર્મ-પ્રવર્તકઃ ॥ પ્રપાસન્નાયાયતનતઙ્ગારામકારકઃ ॥ ૧૩ ॥ વિષ્ણુમક્તિપરઃ શાંતસ્તસ્યાસમ્પન્ન પુત્રકાઃ ॥ સુમના યુતિ-માર્થૈવ મેધાવો સકૃતી તથા ॥ ૧૪ ॥ યંચમો હૃદયુદિધ

મહાપારતઃ સદા ॥ વારુણીસંગમિરતો વિદગોષીવિશારદઃ ॥ ૧૫ ॥ યુતાદિવ્યસનાસકઃ પરબીરતિલાક્ષ્ણઃ ॥ ન દેવાંશ્રાતિ-ધીન્નૃદ્વાન્ પિતૃધાર્ષેઙ્ગિજાનપિ ॥ ૧૬ ॥ અન્યાયકર્તા દુષ્ટાત્મા પિતૃદ્રવ્યહ્યંકરઃ ॥ અનધ્યમક્ષકઃ પાપઃ સ્વરાપાનરતઃ સદા ॥ ૧૭ ॥ વેધયાકંઠસિમવાદુર્ધ્વમૃદ્ધિશતુષ્પયે ॥ પિત્રા નિષ્કા-સિતો ગેહાત્પરિત્યક્તઃ ॥ ૧૮ ॥ સ્વદેહનૃષ્ણા-ન્યેષં હ્યર્થ નીતાનિ તેન વૈ ॥ ગણિકામિઃ પરિત્યક્તો નિરિ-તત્ર ધનહ્યયાત્ ॥ ૧૯ ॥

વસિષ્ઠ બોલ્યા—હે રામ ! તમારી સ્થિતિ શુદ્ધિ છે અને તમે બહુ ઉત્તમ પ્રશ્ન પૂછેલો છે. હે રામચંદ્ર ! તમારું નામ લેવાથી જ મનુષ્ય પવિત્ર થાય છે,^૫ તથાપિ લોકોના કલ્યાણમાટે સધળાં વ્રતોમાં ઉત્તમ અને અતિપવિત્ર વ્રત (ની કથા) કહું છું.^૬ હે રામ ! વૈશાખ શુદ્ધિ એકાદશી, જે મોહિની નામની એકાદશી કહેવાય છે, તે સર્વ પાપોને હરનારી અને ઉત્તમ છે.^૭ તેનું વ્રત કરવાથી મોહભલ અને પાપોનો પુઞ મટી જાય છે, એ હું ખરે-ખરી વાત કહું છું.^૮ એટલા માટે હે રામ ! પાપનો અને મહાદુઃખનો નાશ કરનારી આ એકાદશીનું વ્રત તમ જેવાએ કરવું ભેદ્ય.^૯ હે રામ ! એ વ્રતની કથા સાંભળવાથી જ મોટાં પાપોનો નાશ થાય છે, એવી પુણ્યકારક ઉત્તમ આ કથા છે, તે અકલ્પિત થઈને તમે સાંભળો.^{૧૦} સરસ્વતીના મનોહરકિનારા ઉપર બદ્રાવતી નામની નગરી છે, તેમાં યુતિમાન્ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો.^{૧૧} એ રાજા સોમવંશી હતો, ધૈર્યવાળો હતો અને સત્ય પ્રતિષ્ઠાવાળો હતો. તેના શહેરમાં ધનપાલ નામે પ્રસિદ્ધ એક વાણીઓ રહેતો હતો. તે મોટી સમૃદ્ધિવાળો, પુણ્ય-કર્મમાં તત્પર, વિષ્ણુભક્તિમાં પરાયણ અને શાંત હતો. તેણે પ્રપા (પરખ), અન્ન, વસ્ત્ર, ધર્મશાળા, તળાવ અને બગીચા વગેરે કેટલાંક ધર્મનાં કામો કર્યાં હતાં. તેને સુમના, યુતિમાન્, મેધાવી, સુરુતિ અને ધૃષ્ટશુદ્ધિ એ નામના પાંચ પુત્રો હતા. તેમાંથી ધૃષ્ટશુદ્ધિ મહાપાપી હતો, વેશ્યાના સંગમાં તત્પર હતો અને મોટો બ્યભિચારી હતો.^{૧૨-૧૫} જુગટાં વગેરેનો બ્યસની અને પરસ્ત્રીમાં લંપટ હતો. તે દેવ, અતિથિ (પરાણી), વૃદ્ધ, પિતૃ અને બ્રાહ્મણ કોષ્ટને માનતો ન હતો.^{૧૬} તે અન્યાય કરનાર, દુષ્ટ, પિતાનાં દ્રવ્યને ઉઝાડી નાંખનાર, અબક્ષ્યનું બક્ષણ કરનાર અને મદિરાપાનમાં તત્પર હતો.^{૧૭} એક દિવસે તે વેશ્યાના ગળામાં હાથ નાંખી ચોટામાં બમતો હતો, તેવામાં તેના પિતાએ તેને જોયો, તેથી તેને ધરમાંથી કાઢી મૂક્યો. તેને તેના પિતાએ તબીબી તેમ જ સ્વર્ગમાં સંબંધીઓએ પણ ઊાડી દીધો. અને બ્યારે પોતાના શરીર ઉપરનાં ધરણાં વેશ્યાઈ ગયાં ને તે ખાલી થઈ ગયો ત્યારે વેશ્યાઓએ પણ તિરસ્કાર કરી તેને કાઢી મૂક્યો.^{૧૮-૧૯}

તત્તથિતાપરો જાતો વજ્રહીનઃ ક્ષુવાર્દિતઃ । કિં કરોમિ
ક ગચ્છામિ કેનોપાયેન જીવ્યતે ॥ ૨૦ ॥ તત્કરત્વ
સમારબ્ધં તત્રૈવ નગરે તતઃ । ઘૃહીતો રાજપુરુષૈર્મુકથ
વિતુર્ગૌરવાદ્ ॥ ૨૧ ॥ પુનર્બદ્ધઃ પુનર્થકઃ પુનર્મુક્તઃ
સર્વ મદૈઃ । ઘટ્ઠુદિદુર્વાચારો નિવદ્ધો નિગદૈઃકૈઃ ॥ ૨૨ ॥
કથાચારૈસ્તાવિતથ પીઠિતઃ પુનઃ પુનઃ । ન સ્થાત્યર્થં દ્વિ
દંદાત્મસ્ત્વયા મરેશગોચરે ॥ ૨૩ ॥ યજ્ઞકૃત્વા તતો
રાજા મોષિતો દ્વર્ત્તવનાદ્ । નિર્જાગમ મયાતસ્ય ગતોઽસૌ
ગદ્ધનં વનમ્ ॥ ૨૪ ॥ ક્ષુત્તૃષાપીઠિતશ્ચાયમિતશ્રેતથ ધાવતિ ।
સિદ્ધવનિજગાનાસૌ મૃગસૂક્રચિત્તલાન્ ॥ ૨૫ ॥ આમિષા-
દારનિરતો વને તિઠતિ સર્વદા । શરાસને શરં કૃત્વા નિર્વં
પ્રથસંગતમ્ ॥ ૨૬ ॥ અરણ્યચારિણો હૃતિ પશ્ચિનશ્ચ ચતુ-
ષ્પદાન્ । જકોરાશ્ચ મયૂરાશ્ચ કંકાસ્તિતિરિમૂલકાન્ ॥ ૨૭ ॥
પુતાનન્માનંતિ ચિત્તં ઘૃષ્ઠુદિઃ સ નિર્વૃજઃ । પૂર્વજન્મકૃતૈઃ
પાપૈર્નિમગ્નઃ પાપકર્મૈઃ ॥ ૨૮ ॥ દુઃશ્લોકસમાવિષ્ઠિતયન્
સોઽપ્યહનિકમ્ । કૌંઠિન્યસ્વાઅર્મ પ્રાપ્તઃ કસ્માપિષ્ઠિતયન્
વાદ્ ॥ ૨૯ ॥ માષ્ણે માસિ જાઘ્ર્યા કૃતજ્ઞાનં તપોષ-
નમ્ । આસસાદ ઘૃષ્ઠુદિઃ શોકભારેન પીઠિતઃ ॥ ૩૦ ॥
તદ્વર્જિતુસ્વર્જેન ગતપાપ્મા હતાશુભઃ । કૌંઠિન્યસ્વાપ્રતઃ
સ્થિત્વા પ્રસૂવાચ કૃતાંજલિઃ ॥ ૩૧ ॥

તે વખતે તેની પાસે ૩૫માં પશુ પૂરતાં હતાં નહીં
ને ક્ષુધા પશુ લાગી હતી. તેથી તે ચિંતા કરવા
લાગ્યો કે, 'હવે હું શું કરું? કયાં જઈ? કયા
ઉપાયથી હું જીવીશ?'^{૨૦} એવી રીતે ચિંતામાં પડેલા
એ ઘૃષ્ઠુદિ શહેરમાં ચોરી કરવા લાગ્યો. (એક વખતે
ચોરી કરતાં) રાખના માથુસોના હાથમાં તે સપડાઈ
ગયો. પશુ તેના પિતાની મોટાપથી છોડી દીધો.^{૨૧}
એવી રીતે એ દુષ્ટ ધણી વાર સપડાયો ને ધણી વાર
રાખના માથુસોએ તેને છોડી દીધો. પશુ જ્યારે તે બહુ
ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો ત્યારે રાખનાં માથુસોએ તેને પકડી
મજબૂત બેઠી ઠોકી દીધી.^{૨૨} અને કેટલાક કેટકા મારી
તથા ખીન્ને પશુ કેટલાક શારીર દંડ આપી, 'હે દુષ્ટ!
તારે મારા દેશમાં રહેવું નહીં,' એટલું કહી રાખએ તેને
કાઢી મૂક્યો. પછી તે કરનેા માર્યો બંધકર વનમાં
ચાલ્યો ગયો,^{૨૩-૨૪} ને ક્ષુધા તથા તૃષા વ્યાપવાથી
આમ તેમ દોડવા લાગ્યો. પછી તે સિંહની પેઠે, હરિણ,
કુક્કર તથા ચિતરા વગેરેને મારી તેથી નિર્બલ કરવા
લાગ્યો.^{૨૫} એવી રીતે હંમેશાં માંસાહાર કરી તે વનમાં
રહ્યો. લાં ધનુષ ઉપર બાણ ચડાવી વાંસે બાથો બાંધી
ચક્રાર, માર, કંક, તેતર, ઉદર અને ખીન્ન પશુ જનવ-
રોને નિત્ય મારતો હતો. એવી રીતે તે નિર્દય ઘૃષ્ઠુદિ પૂર્વ
જન્મનાં પાપોથી પાપરૂપી કાઠવમાં ફળી ગયો.^{૨૬-૨૮}
અને તેથી તેને રાત્રિ દિવસ ચિંતા, દુઃખ અને શોક
થમા કરતાં હતાં. તે એક દિવસે કાંઈ પુણ્યપ્રાપ્તિ કૌંઠિન્ય

અપિના આશ્રમમાં જન્મ ચલો;^{૨૯} અને શોકના બારથી
પીડિત થયેલા તે, ગંગામાં વૈશાખપરનાન કરી ઉભેલા
અપિરાજની પાસે ગયો.^{૩૦} તારે અપિના વજ્રના છાંટા
તેનાપર પડવાથી તેનાં સ્પર્શનાં પાપો નષ્ટ થયાં. તેથી તે
હાય બેઠી કૌંઠિન્ય અપિને કહેવા લાગ્યો.^{૩૧}

ઘૃષ્ઠુદિવાચ—પ્રાયશ્ચિત્તં વદ બ્રહ્મનિવા વિતેન યદ્ધ-
વેત્ । આજન્મકૃતપાપસ્ય નાસ્તિ ચિત્તં મમાધુના ॥ ૩૨ ॥
અપિરવાચ—મૃત્યુષ્વૈકમના મૃત્વા યેન પાપશ્ચયસ્તત્ । વૈશા-
ખસ્ય સિતે પક્ષે મોહિની નામ નામતઃ ॥ ૩૩ ॥ એકાદશી
વ્રતં તત્પાઃ કુરુ મદ્વાક્યનોદિતઃ । મેરુતુલ્યાનિ પાપાનિ
ધ્યં નયતિ દેહિનામ્ ॥ ૩૪ ॥ મહુજન્માર્જિતાન્યેષા મોહિની
સમુપોષિતા । હૃતિ વાક્યં કુનેઃ શ્રુત્વા ઘૃષ્ઠુદિઃ પ્રસન્નહત્
॥ ૩૫ ॥ વ્રતં ચકાર વિધિવત્કૌંઠિન્યસ્યોપદેશતઃ । કૃતે વ્રતે
નૃપએષ હતપાપો જમૂલ સઃ ॥ ૩૬ ॥ વિષ્ણુદેહસ્તતો મૃત્વા
ગરુડોપરિ સંસ્થિતઃ । જગામ વૈષ્ણવં લોકં સર્વોપદ્રવવર્જિ-
તમ્ ॥ ૩૭ ॥ હૃતીદર્શં રામચંદ્ર તમોમોહનિકૃતનમ્ । નાતઃ
પરતરં કિંચિદ્લોક્યે સચરાચરે ॥ ૩૮ ॥ યજ્ઞાદિતીર્થ-
વાનાનિ કર્ણાં નાર્હૈતિ શોદશીમ્ । પઠનાચ્છ્રગનાદ્રાજન્ગો-
સહસ્રફલં લભેત્ ॥ ૩૯ ॥ હૃતિ શ્રીકૃષ્ણપુરાણે મોહિન્યા-
લ્લવૈશાખશુક્લેકાદશીમાહાત્મ્યં સંપૂર્ણમ્ ।

ઘૃષ્ઠુદિ કહે છે—હે મહારાજ । મેં જન્મથી પાપો જ
કર્મો છે, માટે ધનના ખર્ચ વિનાનું તેવાં પાપોનું પ્રાય-
શ્ચિત્ત કહેા, કારણ કે મારી પાસે ધન નથી.^{૩૨} અપિ
કહે છે—જેથી તારાં પાપોના ક્ષય થાય તેવા ઉપાય કહું
છું, તે સાવધાન થઇને સાંભળ. વૈશાખ શુક્લ પક્ષની
મોહિની નામની એકાદશી કહેવાય છે. તે દિવસે મારા
કહેવાથી વ્રત કર. એ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ
કરવાથી મેરુ પર્વતનાં જેવડાં મોટાં પાપો પશુ નષ્ટ થાય
છે, એવી રીતે કૌંઠિન્ય અપિનાં વચનો સાંભળી ઘૃષ્ઠુદિએ
તેના કહેવા પ્રમાણે વિધિપૂર્વક આનંદથી વ્રત કર્યું, તેથી
સધળાં પાપોના નાશ થવાથી તે અલૌકિક શરીરવાળો
થયો અને ગરુડ ઉપર બેસી જ્યાં કાંઈ પશુ ઉપદ્રવ નથી
તેવા વૈકુંઠમાં ગયો.^{૩૩-૩૭} હે રામચંદ્ર ! એવી રીતે
અજ્ઞાનનો ને મોહનો નાશ કરનાર મોહિની વ્રત છે. આ
વ્રતથી ઉત્તમ ત્રણ લોકોમાં ખીન્ન કાંઈ પશુ વ્રત નથી.^{૩૮}
યજ્ઞ, તીર્થ કે દાન કાંઈ પશુ મોહિની વ્રતના સેળમાં
લાગની તુલના કરી શકે તેમ નથી. હે રાજન ! આ કથાનો
પાઠ કરવાથી વા શ્રવણ કરવાથી હંમર ગોદાનોનું પુણ્ય
થાય છે.^{૩૯} એવી રીતે કૃષ્ણપુરાણમાં વૈશાખ શુક્લ પક્ષની
મોહિની એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૨૫ વૈશાખ કૃષ્ણ પક્ષની અપરા એકાદશીની કથા
અથ જ્યેષ્ઠકૃષ્ણેકાદશીકથા ॥ યુષિરિર ઉવાચ—જ્યેષ્ઠસ્ય
કૃષ્ણપક્ષે તુ કિં નામૈકાદશી ભવેત્ । મોદુમિષ્ઠામિ મા-

હારમ્ય તદ્વદસ્વ જનાર્દન ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ડબાચ- સાધુ
પુટં ત્વયા રાજન્ લોકાનાં દિતકામ્યયા । બહુપુષ્યપ્રદા
શ્રેયા મહાપાતકનાશિની ॥૨॥ અપરા નામ રાજેન્ અપાર-
ફલદાયિની । લોકે પ્રસિદ્ધતાં યાતિ અપરાં યસ્તુ સેવતે
॥ ૩ ॥ બ્રહ્મહત્યાભિમૂતોડપિ ગોત્રહા ધૂળા તથા । પરાપ-
વાદવાદી ચ પરશ્વીરસિકોડપિ ચ ॥ ૪ ॥ અપરાસેવના-
દ્રાજન્ વિપાત્મા ભવતિ ધ્રુવમ્ । કૂટસાહ્યં માનકૂટં તુલાકૂટં
કરોતિ યઃ ॥ ૫ ॥ કૂટવેદં પટેદ્વિપ્રઃ કૂટશાલં તથૈવ ચ ।
ઝયૌતિપી કૂટગણકઃ કૂટાયુર્વૈવકો મિષક્ ॥ ૬ ॥ કૂટસા-
ક્ષિસમા શ્વેતે વિજ્ઞેયા નરકૌકસઃ । અપરાસેવનાદ્રાજન્પાપ-
હુક્તા ભવતિ તે ॥ ૭ ॥ ક્ષત્રિયઃ ક્ષાત્રધર્મૈ યસ્યકર્ત્વા યુદ્ધા-
ત્પલ્લાયતે । સ યાતિ નરકં ચોરં સ્વીયધર્મબહિષ્કૃતઃ ॥ ૮ ॥
અપરાસેવનાત્સોડપિ પાપં ત્વક્ત્વા દિવં વ્રજેત્ । વિશામ-
ધીત્ય યઃ શિષ્યો યુરોર્નિદાં કરોતિ ચ ॥ ૯ ॥ મહાપાતક-
સંયુક્તો નિરયં યાતિ દારુણમ્ । અપરાસેવનાત્સોડપિ
સદ્વર્તિ પ્રામુચાન્નરઃ ॥ ૧૦ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે જનાર્દન ! વૈશાખ વદિ એકાદશીનું
નામ શું છે ? અને તેનો મહિમા કેવો છે ? તે સાંભ-
ળવાને હું ઇચ્છું છું, માટે મને કહેા. ^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે
છે-હે રાજન્ ! અમે લોકના કલ્યાણ માટે આ ઉત્તમ
પ્રશ્ન કરેલો છે. વૈશાખ વદિ એકાદશીનું નામ અપરા છે;
તે ધણું પુણ્યને આપનારી, મહાપાપનો નાશ કરનારી
અને અનંત ફળને આપનારી છે. જે પુરુષ અપરા
એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરે છે, તે જગતમાં પ્રખ્યાત
થાય છે. ^{૨-૩} અદ્વિહત્યા કરનાર, ગોત્રનો નાશ કરનાર,
ગર્ભ હણનાર, પરનિદા કરનાર અને પરઝોગમન કરનાર
પણ અપરાનું વ્રત કરવાથી અવરય શુદ્ધ થાય છે.
જે માણસ ખોટી સાક્ષી પૂરે છે, માન (ભરત) કપટ કરે
છે, ત્રાજવામાં કપટ કરે છે, ^{૪-૫} વેદના પાઠમાં કપટ
કરે છે, શાસ્ત્રમાં કપટ કરે છે, જ્યૌતિષમાં કપટ કરે છે
અને વૈદકમાં કપટ કરે છે, ^૬ તે સર્વે નરકના અધિકારી
છે. હે રાજન્ ! તે સર્વે પણ અપરાનું વ્રત કરવાથી
પાપમુક્ત થાય છે. ^૭ જે ક્ષત્રિય પોતાનો ધર્મ છોડી,
યુદ્ધમાંથી પલાયન કરી જાય છે, તે પોતાનો ધર્મ છોડવાથી
નરકમાં પડે છે. ^૮ તે પણ અપરા એકાદશીનું વ્રત
કરવાથી પાપથી મુક્ત થઈ સ્વર્ગમાં જાય છે. જે
શિષ્ય વિદ્યા બણી ગુરુની નિંદા કરે છે, તે મહાપા-
તકી દારુણ નરકમાં પડે છે, તે પણ અપરાનું વ્રત
કરવાથી સદ્ગતિને પામે છે. ^{૯-૧૦}

પુત્રકરવિતયે જાત્વા કાર્તિક્યાં યત્કલં લભેત્ । મક-
રત્વે ચૌ માંધે પ્રમાણે યત્કલં નૃણામ્ ॥ ૧૧ ॥ કાઠ્યાં
યત્પ્રાપ્યતે પુણ્યં શિવરાત્રેકપોષણાત્ । ગયાયાં પિંડદાનેન
યત્કલં પ્રાપ્યતે નૃતિઃ ॥ ૧૨ ॥ સિંહતિથે દેવગુરૌ ગૌત-
મીજાનતો નરઃ । યત્કલં સમવાપ્રોતિ કુંભે કેદારદર્શનાત્

॥ ૧૩ ॥ બદાર્યાશ્રમયાત્રાયાસ્તતીર્થસેવનાદપિ । યત્કલં
સમવાપ્રોતિ કુલશ્વેત્રે રવિમ્રદે ॥ ૧૪ ॥ ગજાશ્વહેમદાનેન
યત્તે કુલશ્વર્ણદઃ । તત્કલં સમવાપ્રોતિ અપરાયા વ્રતાન્નરઃ
॥ ૧૫ ॥ અર્ધપ્રસૂતાં ગાં દત્વા સ્વર્ગં વસુધાં તથા । નરો
યત્કલમાપ્રોતિ અપરાયા વ્રતેન તત્ ॥ ૧૬ ॥ પાપદુમકુ-
ઠારોડ્યં પાપેન્ધનદવાનલઃ । પાપાંધકારસૂર્યોડ્યં પાપસાર-
ગકેસરી ॥ ૧૭ ॥ અપરૈકાદશી રાજન્ કતૈશ્ચા પાપ-
મીલમિઃ । હ્રુદ્હ્રુદા હ્રવ તોયેષુ પુત્તિકા હ્રવ જંતુષુ ॥ ૧૮ ॥
જાર્યતે મરણાયૈવ દ્વાદશ્યા વ્રતં વિના । અપરાં સમુ-
પોત્યૈવ પૂજયિત્વા ત્રિવિક્રમમ્ ॥ ૧૯ ॥ સર્વપાપવિનિ-
શ્તુકો વિણ્ણલોકં વ્રજેન્નરઃ । લોકાનાં ચ હિતાર્થાય તથાગ્રે
કથિતં મયા । પઠનાચ્છ્રવણાદ્રાજન્ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે
॥ ૨૦ ॥ હિતિ શ્રીબ્રહ્માંડપુરાણે જ્યેષ્ઠકૃષ્ણાપરાશ્વૈકાદશી-
માહાત્મ્યં સંપૂર્ણમ્ ।

કાર્તિક માસની પૂર્ણિમાને દિવસે પુષ્કર તીર્થમાં સ્નાન
કરવાથી જે ફળ થાય છે, મકરસંક્રાંતિમાં ને માધ્વમાં
પ્રયાગમાં સ્નાન કરવાથી જે ફળ થાય છે, ^{૧૧} કાશીમાં
શિવરાત્રિને દિવસે ઉપવાસ કરવાથી જે ફળ થાય છે,
ગયામાં પિંડદાન કરવાથી અને સિંહના ચુર હોય ત્યારે
ગોદાવરીમાં સ્નાન કરવાથી જે ફળ થાય છે, કુંભમાં
કેદારનાથનાં દર્શન કરવાથી જે ફળ થાય છે, ^{૧૨-૧૩}
અદરિકાશ્રમની યાત્રા કરવાથી, તેમાં વાસ કરવાથી, સૂર્ય-
ગ્રહણને દિવસે કુલશ્વેત્રમાં સ્નાન કરવા વગેરેથી જે ફળ થાય
છે, ^{૧૪} હાથીઓનાં, ઘોડાઓનાં અને સુવર્ણનાં દાનથી જે
ફળ થાય છે અને યજ્ઞમાં સધળું સુવર્ણ આપવાથી જે ફળ
થાય છે, તે ફળ મનુષ્ય અપરા એકાદશીના વ્રતથી મેળવે
છે. ^{૧૫} અર્ધ પ્રસવવાળી ગાય, સોનું અને પૃથિવી આપ-
વાથી જે ફળ થાય છે, તે ફળ અપરા એકાદશીના વ્રતથી
મનુષ્ય મેળવે છે. ^{૧૬} આ એકાદશીનું વ્રત પાપરૂપી વૃક્ષ
કાપવામાં કુવાડા જેવું છે. પાપરૂપી કાઢ બાળવામાં
અગ્નિ જેવું છે, પાપરૂપી અંધકારને દૂર કરવામાં સૂર્ય
જેવું છે અને પાપરૂપી મૃગને મારવામાં સિંહસમાન
છે. ^{૧૭} હે રાજન્ ! પાપથી ડરતા પુરુષે અપરા
એકાદશીનું વ્રત કરવું. જે માણસે એકાદશીનું વ્રત
કરતા નથી, તે જળમાંના પરપોટાની પેઠે અને ગ્રાણીમાં
પૂતળીની પેઠે મરણ માટે જ સજ્જા છે. જે માણસ
અપરા એકાદશીનું વ્રત કરી વિષ્ણુનું પૂજન કરે છે, તે
સધળાં પાપોથી મુક્ત થઈ વૈકુંઠમાં જાય છે. હે રાજન્ !
લોકના બહામોટે મેં આ વ્રત તમારી આગળ કહ્યું. આ
કથાના પાઠથી વા શ્રવણથી સર્વ પાપોથી મુક્ત થવાય
છે. ^{૧૮-૧૯} જોવી રીતે અશ્વાંડપુરાણમાં વૈશાખ કૃષ્ણ
પક્ષની અપરા નામની એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૨૬ બ્યેષ શુદિ નિર્જલા એકાદશીની કથા

અથ જ્યેષ્ઠઋક્ષેકાદશીકથા । ભીમસેન ડયાચ- પિતા-મહ મહાહુદે શ્વમે પરમ વચઃ । યુધિષ્ઠિરઃ કુંતી ચ તથા તુપદન્વિની ॥ ૧ ॥ અર્જુનો નકુલશ્રેવ સહદેવસ્તથૈવ ચ । એકાદશ્યાં ન મુક્તિ કદાચિદપિ સુવ્રત ॥ ૨ ॥ તે માં મુવંતિ વૈ નિત્યં મા મુંક્ષસ્વં વૃકોદર । અહં તાનમુવં તાત હસ્યક્ષા દુઃસહા મમ ॥ ૩ ॥ દાનં દાસ્યામિ વિધિવત્પૂજ-યિષ્યામિ કેશવચ્ચ । વિનોપવાસં લભ્નેત કથમેકાદશીવ્રતમ્ ॥ ૪ ॥ ભીમસેનવચઃ શ્રુત્વા બ્યાસો વચનમબ્રવીત્ । બ્યાસ ઉવાચ-યદિ સ્વર્ગોડ્યયમીષ્ટસ્તે નરકોડનિષ્ઠ એવ ચ ॥ ૬ ॥ એકાદશ્યાં ન ભોક્તવ્યં પશ્ચયોરભયોરપિ । ભીમ-સેન ઉવાચ- પિતામહ મહાહુદે કથયામિ તવાગ્રતઃ ॥ ૬ ॥ એકમકે ન શક્તોઽહસ્યપવાસઃ કૃતો છને । વૃકો નામાસ્તિ યો વક્ત્રિઃ સ સદા જઠરે મમ ॥ ૭ ॥ અતીવાર્ણં યદાશ્મામિ તદા સમુપશામ્યતિ । એકં શક્તોડસ્મ્યહં કર્તું ઓપવાસં મહાહુને ॥૮॥ તદેકં વદ વિશિષ્ટ્ય યેન મેયોડમમામુયામ ।

ભીમસેન કહે છે-હે પિતામહ ! હે મહાભતિ ! આ યુધિષ્ઠિર, કુંતી માતાજી, દ્રૌપદી, અર્જુન, નકુલ તથા સહદેવ એ સર્વે એકાદશીને દિવસે કપારેય પશુ ભોજન કરતાં નથી અને મને પણ નિલ ખાવાની મનાઇ કરે છે, ત્યારે હું તેઓને કહું છું કે મારાથી ભુખ વેઠી શકાતી નથી. ૧-૭ હું વિધિથી દાન આપું, શ્રીહરિની પૂજા કરું, પણ ઉપવાસ કરી શકું નહિ તો વગર ઉપવાસે એકાદશીનાં વ્રતનું ફળ મળે તેવો ઉપાય બતાવો. ૪ એવું ભીમસેનનું વચન સાંભળી બ્યાસજી બોલ્યા કે, જો તને સ્વર્ગ વહાલું અને નરક અનિષ્ટ હોય તો બંને પક્ષોની એકાદશીઓએ ભોજન કરવું નહિ. ભીમસેન કહે છે-હે પિતામહ ! હું આપની પાસે કહું છું કે, મારી શક્તિ એક વખત ભોજન કરવાની છે તે હું ઉપવાસ કેમ કરી શકું ? કારણકે મારા પેટમાં વૃક નામનો અગ્નિ છે, તે બ્યારે હું ધણું અન ખાઉં ત્યારે જ શાંત થાય છે. હવે હું ધણું ભરે મારું તો વર્ષમાં એક ઉપવાસ કરી શકું. ૫-૮ માટે નિશ્ચય કરી કાઠ એવો ઉપવાસ કહો કે, જેથી મારું કલ્યાણ થાય.

બ્યાસ ઉવાચ- શ્રુતાસ્તે માનવા ધર્મા વૈદિકાશ્ચ શ્રુતા-સ્ત્વયા ॥ ૯ ॥ કઠૌ ડુગે ન શક્યંતે તે વૈ કર્તું નરાધિપ । છસ્રોપાર્યં ચાર્ણવધનમલ્પકેષ્ઠં મહાકલમ્ ॥ ૧૦ ॥ પુરા-નાનાં ચ સર્વેષાં સારસ્મૃતં વદામિ તે । એકાદશ્યાં ન મુક્તિ પશ્ચયોરભયોરપિ ॥ ૧૧ ॥ એકાદશ્યાં ન મુંકે યો ન યાતિ નરકં તુ સઃ । બ્યાસસ્ય વચનં શ્રુત્વા કંપિતોડઅપ્યવચ્ચ ॥ ૧૨ ॥ ભીમસેનો મહાવાહુર્મીતો વાક્યમભાષત । ભીમ-સેન ઉવાચ- પિતામહ ન શક્તોઽહસ્યપવાસે કરોમિ કિમ્ ॥ ૧૩ ॥ તત્તો બહુકલં બ્રૂહિ વ્રતમેકં મમ પ્રભો । બ્યાસ ઉવાચ- વૃષ્ટ્યે મિથુનસ્થેડકે શુક્લા ચૈકાદશી ભવેત્ ॥ ૧૪ ॥ જ્યેષ્ઠમાસે પ્રવ્રત્નેન સોપોષ્યા જલવર્જિતા ।

જાને ચાચમને સૈવ વર્જયિત્વોદકં બુધઃ ॥ ૧૫ ॥ ઉપયંજીત નૈવાન્યદ્વત્તત્તંગોડન્યથા ભવેત્ । ડદયાદુદયં યાવદ્બર્જયિત્વા જલં બુધઃ ॥ ૧૬ ॥ અપ્રયત્નાદવાપ્રોતિ દ્વાદશદ્વાદશીફ-લમ્ । તતઃ પ્રમાતે વિમ્બે દ્વાદશ્યાં સ્નાનમાચરેત્ ॥ ૧૭ ॥ જલં સુવર્ણં વૃત્વા ચ દ્વિજાતિભ્યો યથાવિધિ । મુક્તિ કૃતકૃત્યસ્તુ બ્રાહ્મણેઃ સહિતો વગી ॥ ૧૮ ॥

બ્યાસજી કહે છે-હે ભીમ ! તમે મનુસ્મૃતિ અને વેદમાં કહેલા ધર્મો સાંભળ્યા. તે સધળા આ કલિયુગમાં પાળી શકાય તેવા નથી, માટે સુખથી થઇ શકે, જેમાં ધન થોડું ભેદ્ય, થોડો કલેશ થાય તે માંડું ફળ મળે એવું સધળાં પુરાણોના સારરૂપ વ્રત કહું છું તે સાંભળો. બેય પક્ષોની એકાદશીઓને દિવસે નિરાહાર રહેવું ભેદ્ય, ૧-૧૧ કારણ કે જે માણસ એકાદશીને દિવસે નિરાહાર રહે છે, તેને નરક ભોગવવું પડતું નથી. એવા બ્યાસજીનાં વચનો સાંભળી મહાખળવાન છતાં પણ પીપ-ળાનાં પાંદડાની પેઠે ભીમસેન કંપી ગયો, ૧૨ અને બચથી કહેવા લાગ્યો કે, હે પિતામહ ! હે પ્રભો ! તે ઉપવાસ કરવાની તો મારી શક્તિ નથી. માટે જેથી (થોડા શ્રમે) ધણું ફળ થતું હોય તેવું એક વ્રત મને કહો. બ્યાસજી કહે છે-બ્યેષ શુદિ એકાદશી, જે વૃષ વા મિથુન સંક્રાં-તિમાં આવે છે, તે દિવસે વ્રત કરવું. તેમાં સ્નાન અને આચમન શિવાય જલનો સંબંધ રાખવો નહીં એટલે જલ પીવું નહીં. તેમ જ ફળ વગેરે બીજી કાંઇ પણ અન ખાવું નહીં; કારણ કે તેથી વ્રતનો લંગ થાય છે. જે માણસ એ એકાદશીના સૂર્યોદયથી આરંભી આરશના સૂર્યોદય સુધી જલ પાન પણ કરતો નથી, તેને સધળી એકાદશીઓનું ફળ મળે છે. આરશને દિવસે પ્રાતઃકાળે સ્નાન કરી આહારોને વિધિથી જળ અને સોનું આપી તેઓને ભોજન કરાવ્યા પછી નિયમથી પોતે ભોજન કરવું. ૧૭-૧૮

એવં કૃતે તુ યત્પુણ્યં ભીમસેન શ્વશ્વ તત્ । સંવત્સરસ્ય યા મધ્યે એકાદશ્યો ભવંતિ વૈ ॥ ૧૯ ॥ તાસાં ફલમવા-પ્રોતિ અન્ન-મે નાસ્તિ સંશયઃ । ઇતિ માં કેશવઃ પ્રાહ શંલચક્રગદાધરઃ ॥ ૨૦ ॥ એકાદશ્યાં સિતે પક્ષે જ્યેષ્ઠસ્યોદકવર્જિતમ્ । ડપોષ્ય ફલમાપ્રોતિ તત્કૃત્પુણ્ય વૃકોદર ॥ ૨૧ ॥ સર્વતીર્થેયુ યત્પુણ્યં સર્વદાનેયુ યત્ફલમ્ । તત્ફલં સમવાપ્રોતિ ઇમાં કૃત્વા વૃકોદર ॥ ૨૨ ॥ સંવત્સ-રસ્ય યાત્રસ્યઃ શુક્લાઃ કૃષ્ણા વૃકોદર । ડપોષિતાસ્તાઃ સર્વાઃ સ્યુરેકાદશ્યો ન સંશયઃ ॥ ૨૩ ॥ ધનધાન્યવહાઃ પુણ્યાઃ પુન્નારોયફલપ્રદાઃ । ડપોષિતા નરબ્યાગ્ર ઇતિ સત્થં વદામિ તે ॥ ૨૪ ॥ ચમદૂતા મહાકાયાઃ કરાલાઃ કૃષ્ણ-વિંગલાઃ । રૂંદપાશધરા રૌદ્રા મરણે દૃઢિગોચરમ્ ॥ ૨૫ ॥ ન પ્રયાંતિ નરબ્યાગ્ર એકાદશ્યામુપોષણાત્ । પીતાંબરધરાઃ સૌમ્યાન્નકહસ્તા મનોહરાઃ ॥ ૨૬ ॥ અંતકાલે નયંત્યેવ

માનવં વૈષ્ણવીં પુરીમ્ । તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન સોપોત્પોદકવ-
જિતા ॥ ૨૭ ॥ જલધેહં તતો દત્વા સર્વપાપૈઃ પ્રઙ્ચયતે ।
હતિ શ્રત્વા તદ્વા ચક્રઃ પાંડવા જનમેજય ॥ ૨૮ ॥
તતઃ પ્રશ્નતિ ઓમેન કૃતેયં નિર્જંકા શુભા । પાંડવદ્વા-
દ્વીનામ્ના લોકે લ્પયાતા બૃહવ હ ॥ ૨૯ ॥ તથાસ્વમપિ
શ્રુવાલ્ક હોપવાસાર્ચનં દરેઃ । કુરુ સ્વં ચ પ્રયત્નેન સર્વપા-
પપ્રશાંતયે ॥ ૩૦ ॥

હે બીમસેન ! તેમ કરવાથી જે ફળ થાય છે તે સાંભળ. વિધિથી એ એકાદશીનું વ્રત કરવાથી સધળી એકાદશીઓનું ફળ થાય છે, એમાં સંશય નથી; કારણ કે તે વાત સાક્ષાત્ નારાયણે મને કહેલી છે.^{૧૯-૨૦} જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ એકાદશીને દિવસે નિર્જલ વ્રત કરવાથી સર્વ તીર્થોનાં પુણ્યનું ફળ મળે છે, સધળાં દાનોનું ફળ મળે છે અને વર્ષેની એકાદશી, જે ધન, ધાન્ય, પુત્ર અને આરોગ્ય એ બધાંને આપનારી છે, તથા પુણ્ય-કારક છે તે સધળી એકાદશીઓનું પુણ્ય (એ એકાદશીનું વ્રત કરવાથી) મળે છે, એમાં સંશય નથી. એ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવાથી મરણ વખતે મોટા શરીરવાળા, બચકર, દંડને અને પાશને ધારણ કરનારા કાળા, પીળા યમના દૂતોનાં દર્શન થતાં નથી; કિંતુ પીળાં વસ્ત્ર પહેરનારા, સુશોભિત આકૃતિવાળા, ચક્ર ધારણ કરનારા અને મનના જેવા વેગવાળા વિષ્ણુદૂતો આવે છે અને તેને વૈકુંઠમાં લઇ જાય છે. એટલા માટે એ એકાદશીને દિવસે શ્રમથી પણ નિર્જલ વ્રત કર-
નું.^{૨૧-૨૭} તે જળધેનુ આપવી, તેથી સધળાં પાપો દૂર થાય છે. હે જનમેજય ! એવાં વ્યાસજીનાં વચનો સાંભળી તે એકાદશીને દિવસે પાંડવોએ તેમ જ બીમસેન પણ નિર્જળ વ્રત કર્યું. તેથી એ એકાદશી 'પાંડવેકાદશી',* એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલી છે.^{૨૮-૨૯} હે જનમેજય ! તમે પણ સધળાં પાપોની શાંતિમાટે શ્રમ લઇને પણ એ એકાદશીનું વ્રત કરે અને હરિનું પૂજન કરે.^{૩૦}

કરિષ્યામ્યથ દેવેશ જલબજીસુપોત્તમ ॥ મોક્ષયેડપરેહિ
દેવેશ જ્ઞાનં ચ તવ વાસરાદ્ ॥ ૩૧ ॥ ઇત્યુચાર્યં તતો
મંત્રમુપવાસપરો ભવેત્ । સર્વપાપવિનાશાય શ્વેદાદમસમ-
ન્વિતઃ ॥ ૩૨ ॥ મેરુમંદરમાર્ગં તુ ચિયોડપ પુરુષસ્ય યવ્ ।
પાપં તદ્દ્રુમતાં યાતિ એકાદશ્યાઃ પ્રમાત્તઃ ॥ ૩૩ ॥ ન
શક્નોતિ ચ યો દાતું જલધેહં નરાચિપ । સર્કાચનો ઘટ-
સ્તેન દેવો વજ્રેણ સંવૃતઃ ॥ ૩૪ ॥ તોયસ્ય નિયમં યોડસ્યાં
કુરુતે વૈ સ પુણ્યમાક્ । પલ્કોટિહવર્ણહ્ય યામે યામે-
ડહ્લેતે ફલમ્ ॥ ૩૫ ॥ સ્નાનં દાનં જપં હોમં યદસ્યાં
કુરુતે નરઃ । તત્સર્વં ચાશ્રયં પ્રોકમેતત્કૃણસ્ય આપિતમ્
॥ ૩૬ ॥ કિં વાડપરેણ ધર્મેણ નિર્જલૈકાદર્શી રૂપ । ડપોત્તમ
ચ નરો ભક્ત્યા વૈષ્ણવં પદમાપુયાત્ ॥ ૩૭ ॥ છવર્ણમર્મ
વાસાંસિ યદસ્યાં સંપ્રદીયતે । તદસ્ય ચ કુરુશ્ચેષ્ટ સર્વમપ્ય-

ધર્મં ભવેત્ ॥ ૩૮ ॥ એકાદશીદિને યોડનં શુંકે પાપં
શુનક્તિ સઃ । હૃદ લોકે સર્વાલોકો મૃતઃ પ્રાપ્નોતિ દુર્ગતિય
॥ ૩૯ ॥ યે પ્રદાસ્યંતિ દાનાનિ દ્વાદર્શીં સહ્યોત્તમ ચ ।
ડયેષ્ટે માસિ સિતે પક્ષે પ્રાપ્સ્યંતિ પરમં પદમ્ ॥ ૪૦ ॥
બ્રહ્મા મયપઃ સ્તેનો ગુરુદ્વેષ્ટા સવાડનૃતી । હૃચ્યંતે પાતકૈઃ
સર્વેર્નિર્જલા વૈરુનોષિતા ॥ ૪૧ ॥

'હે દેવેશ ! હે હરે ! આજ આપનો દિવસ છે માટે હું નિર્જળ વ્રત કરીશ અને આવતી કાલે અનનું ભોજન કરીશ,'^{૩૧} એમ કહી સર્વ પાપોના નાશમાટે ઈદિયો નિયમમાં રાખી, શ્રદ્ધાથી ઉપવાસ કરવો.^{૩૨} ઓ અથવા પુરુષ જે એ એકાદશીનું વ્રત કરે, તેનાં મેરુ અથવા મંદર પર્વત જેવાં મોટાં મોટાં પાપો પણ અળીને ભસ્મ થાય છે.^{૩૩} જે જલધેનુ દેવાની શક્તિ ન હોય, તે જેમાં સોનું રાખ્યું હોય તેવા વસ્ત્રરૂટ વીટિશા ધડાનું દાન કરવું.^{૩૪} જે માણસ એકાદશીને દિવસે જળપાન કરતો નથી, તેને પ્રત્યેક પહેરે કરોડો પલ સોનું આપવાનું પુણ્ય થાય છે.^{૩૫} આ એકાદશીને દિવસે સ્નાન, દાન, જપ કે હોમ જે કાંઈ કરે છે, તે સધળું અક્ષય થાય છે, એમ શ્રીકૃષ્ણે કહેલું છે.^{૩૬} હે રાજન્ ! એક નિર્જલા એકાદશીનું વ્રત કરવાથી જ વૈકુંઠની પ્રાપ્તિ થાય છે તો બીજા ધર્મોનું શું કામ છે ?^{૩૭} હે રાજન્ ! જે માણસો આ એકાદશીને દિવસે સોનું, વસ્ત્ર કે અન્ન જે કાંઈ આપે છે, તે સધળું અક્ષય થાય છે.^{૩૮} જે માણસ એકાદશીને દિવસે અન્ન ખાય છે તે આ ભોક્ષમાં ચાંડાલ થાય છે ને અંતે નરકમાં પડે છે.^{૩૯} જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરીને જે માણસ દાન કરે છે, તે પરમ પદને પ્રાપ્તે છે.^{૪૦} નિર્જલા એકાદશીનું વ્રત કરવાથી બ્રહ્મહત્યા કરનાર, મહાપાન કરનાર, ચોરી કરનાર, શુરનો દેષ કરનાર અને નિરંતર અસત્ય બોલનાર પણ સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે.^{૪૧}

વિશેષ ષષ્ઠ રાજેન્દ્ર નિર્જલૈકાદશીદિને । ચત્કર્તૈર્મય નરૈઃ
બીભિઃ શ્વેદાદમસમન્વિતૈઃ ॥ ૪૨ ॥ જલશાયી તુ સંપૂજ્યો
દેવા પેઢથ તન્મયી । પ્રત્યક્ષા વા નૃપએષ વૃતધેઢરથાપિ
વા ॥ ૪૩ ॥ દક્ષિણામિથ એઢામિર્દુઢાનૈથ વૃપતિધૈઃ ।
તોષળીયાઃ પ્રયત્નેન દ્વિજા ધર્મશૃતાં વર ॥ ૪૪ ॥ તુષ્ટો
ભવતિ વૈ શિર્ષે સેતુદૈર્મોજ્જરો હરિઃ । આત્મદોહઃકૃતસૈસ્તુ
યૈર્નૈયા સહ્યોત્તમ ॥ ૪૫ ॥ પાપાત્માનો દુરાચારા દુષ્ટા-
સ્તે નાત્ર સંશયઃ । કુકાનાં ચ શર્તા સાપ્રમનાચારરતં સદા
॥ ૪૬ ॥ આત્મના સહ સૈર્નાતં ચાહરેવસ્ય મંદિરમ્ ।
શાંતેર્દાનપરૈશ્વૈવ અર્ચંતિશ્ચ તથા હરિમ્ ॥ ૪૭ ॥ કુર્ષંતિ-
જાંગરં રાત્રીં ચૈરેવા સહ્યોત્તમ ॥ અનં પાનં તથા ગાલો
વર્ષં કાત્યાસનં શુભમ્ ॥ ૪૮ ॥ કર્મવહસ્તથા છર્ષં વાતર્ણ્ય
નિર્જલાદિને । ડપાનહૌ ચ યો દયાત્પાપમૃતે દ્વિજોત્તમે
॥ ૪૯ ॥ સ સૌવર્ણેન યાનેન સ્વર્ગલોકે પ્રજેદ્ધુવમ્ । યમેનાં

* ગુજરાતમાં લીમઅળીઆરસ કહેવાય છે.

શ્ચયાઞ્જકસ્યા યજ્ઞાપિ પરિકીર્તયેદ્ ॥ ૫૦ ॥ ડમૌ તૌ
સ્વર્ગતૌ સ્વાતાં નાત્ર કાર્યાં વિચારણા । યત્કલ્લ સનિહ-
ત્વાવાં રાદ્રુપ્રસ્તે દિવાકરે ॥ ૫૧ ॥ કૃત્વા આદ્યં લભેન્મ-
ર્ત્યસ્તદ્વ્યાઃ અવળાદપિ । પર્વ યઃ કુરુતે પુષ્પાં દ્વાર્શી
પાપનાશિનીમ્ ॥ સર્વપાપવિનિર્મુકઃ પર્વ ગચ્છત્યમામયમ્
॥ ૫૨ ॥ હિતિ શ્રીમાદતપાચયોરુત્તં ય્યેષ્ઠશુક્લનિર્જલૈ-
કાદૃષીમાદ્યાત્મ્યં સંપૂર્ણમ્ ।

હે રાજન્ ! નિર્જલા એકાદશીને દિવસે ઓઐઐ
અને પુરુષાઐ શ્રદ્ધા રાખવી, ઈંદ્રિયોને નિયમમાં
રાખવી, નારાયણનું પૂજન કરવું, જલધનુ આપવી;
અને તેમ નહીં અને તો પ્રત્યક્ષ ધેનુ અથવા વૃતધનુ
આપવી, ૪૨-૪૪ તથા હે ધર્મિષ્ઠોમા શ્રેષ્ઠ! બ્રાહ્મણોને
ભાતભાતનાં ભોજન કરાવી ઉત્તમ દક્ષિણા આપી
પ્રસન્ન કરવા. ૪૪ જે બ્રાહ્મણો પ્રસન્ન થાય તો મોક્ષ
આપનાર સાક્ષાત્ નારાયણ પશુ પ્રસન્ન થાય છે, જે
માણસો આ એકાદશીનું વ્રત કરતા નથી, તેઓ આત્મ-
દ્રોહી, પાપી, દુરાચારી અને દુષ્ટો કહેવાય છે, એમાં
સંશય નથી. જે માણસો આ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ
કરે છે, નારાયણનું પૂજન કરે છે, દાન આપે છે, શાંતિથી
રહે છે અને રાતે જાગરણ કરે છે, તેના સદા દુરાચારી
એવા સંકટો વંશજો વૈકુંઠમાં જાય છે અને તે પોતે પશુ વૈકું-
ઠમાં જાય છે. નિર્જલા એકાદશીને દિવસે અન્ન, પાન, ગાય,
વઝ, શ્યામ, આસન, કમંડલુ ને છત્ર એમનું દાન કરવું.
જે માણસ આ એકાદશીને દિવસે પાત્ર બ્રાહ્મણને પગરખાં
પહેરાવે છે, તે સોનાના વિમાનમાં બેસી અવસ્થા સ્વર્ગમાં
જાય છે. જે માણસ આ કથા ભક્તિથી સાંભળે અને
સંભળાવે, તે બને સ્વર્ગમાં જાય છે, એ નિઃસંદેહ છે.
કુરુક્ષેત્રમાં સૂર્યગ્રહણને દિવસે શ્રદ્ધા કરવાથી જે ફળ થાય
છે, તે ફળ આ કથાના અવલુથી થાય છે. ૪૫-૫૨
જે માણસ એવી રીતે પ્રુષ્પકારક અને પાપોનો નાશ
કરનારી એકાદશીનું વ્રત કરે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત
થઈ બાધારહિત પદને પામે છે. ૫૨ એવી રીતે મહા-
ભારતમાં અને પદ્મપુરાણમાં જહ શુક્લ પક્ષની નિર્જલા
એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૨૭ ન્યેષ વહિ યોગિની એકાદશીની કથા

આષાઢકૃત્ત્વૈકાદશીકથા । ગુપિથિર ઘવાચ- ય્યેષ્ઠઃ
શુક્રે નિર્જલાયા માદ્યાત્મ્યં વૈ શુર્ત મયા । આષાઢકૃત્ત્વપક્ષે
પુર્કિ નાવૈકાદશી યવેદ્ ॥ ૧ ॥ કયયસ્વ પ્રસાદેન મમામે
મયુસૂદન ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઘવાચ- વ્રતામાહુત્તમં રાજન્ કય-
યામિ તથામતઃ ॥ ૨ ॥ સર્વપાપહૃત્ત્વકર્ત્ર શુક્ષ્મશુક્તિપ્રદાય-
કમ્ । આષાઢસ્વાસિતે પક્ષે યોગિનીનામ નામતઃ ॥ ૩ ॥
एकादशी वृषभेष्ट महापातकनाशिनी । संसारार्णवमग्नानां

तपोरूपा सनातनी ॥ ४ ॥ जगन्त्रये सारभूता योगिनीति
नराधिप । कथयामि कथां तस्या पौरार्णी पापहारीणीम्
॥ ५ ॥ अलकाधिपतिर्नाम्ना कुबेरः शिवपूजकः । तस्या-
सीत्पुष्पबद्धको हेममालीति नामतः ॥ ६ ॥ तस्य पत्नी
छरूपाऽऽसीद्विशालाक्षीति नामतः । स तस्यां स्नेहसंयुक्तः
कामपाशवशं गतः ॥ ७ ॥ मानसात्पुष्पनिचयमानीय
स्वगृहे स्थितः । परत्रीप्रेमसमायुक्तो न कुबेराकार्यं गतः
॥ ८ ॥ कुबेरो देवसदने करोति शिवपूजनम् । मध्याह्नस-
मये राजन् पुष्पाणि प्रसमीक्षते ॥ ९ ॥ हेममाली
स्वभवने रमते कांतया सह । यक्षराट् प्रत्युवाचाथ
कालातिक्रमकोपितः ॥ १० ॥ कस्मान्नायाति भो यक्षा
हेममाली दुरात्मवान् । निश्चयः कियतामस्य प्रत्युवाच
पुनः पुनः ॥ ११ ॥

ગુપિથિર પૂછે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! ન્યેષ શુક્લ પક્ષની
નિર્જલા એકાદશીનું માહાત્મ્ય મેં સાંભળ્યું. હવે ન્યેષ વહિ
એકાદશીનું શું નામ છે, તે સાંભળવા ધન્યું છે, માટે કૃપા કરી
કહો. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજન્ ! જે સધળાં વ્રતોમાં ઉત્તમ
છે, સધળાં પાપોનો નાશ કરનાર છે અને ભોળ તથા મોક્ષ
આપનાર છે તે વ્રત કહ્યું છે તે સાંભળો. ન્યેષ માસના
કૃષ્ણ પક્ષની એકાદશીનું નામ યોગિની છે, ૧-૩ એ મહા-
પાપનો નાશ કરનારી છે, સંસારરૂપ સમુદ્રમાં ડૂબેલાનો
ઉદ્ધાર કરનારી છે, ૪ સનાતની છે અને તણે જગતમાં
સારરૂપ છે. પુરાણમાં કહેલી અને પાપને હરનારી તે
એકાદશીની કથા કહ્યું છે. ૫ શિવજીની પૂજા કરનાર (દેવ)
કુબેર, અધકાનગરીના અધિપતિ હતા. તેનો હેમમાલી
નામનો પુષ્પો લાવનારો બટુક નોકર હતો. ૬ તે હેમમા-
લીને એક ખુશસુરત ઓ હતી. તેનું નામ વિશ્વાત્માક્ષી
હતું. હેમમાલી કામને વશ થઈ તેણીની ઉપર ધણો
પ્યાર કરતો હતો. ૭ એક દિવસે તે હેમમાલી માનસ સરો-
વરમાંથી પુષ્પો લાવી પોતાને ઘેર આગ્રે ને પ્રિયાના
પ્રેમથી લાંબ રોકાઈ ગયો, પશુ કુબેરને ઘેર પુષ્પો
આપવા ગયો નહિ. ૮ હવે કુબેર મંદિરમાં બેસી શિવપૂજન
કરતો હતો. તેણે પુષ્પોમાટે મધ્યાહ્ન વખતે જોયું, અને
પેલો હેમમાલી પોતાને ઘેર પ્રિયાની સાથે વિહાર કરતો
હતો તેથી ધણો વિલંબ થવા છતાં પશુ પુષ્પો લાગ્યો
નહી તેથી પુષ્પો જોવામાં આવ્યાં નહીં. ત્યારે ક્રોધાવમાન
થઈ કુબેરે કહ્યું કે, ૯-૧૦ 'હે યક્ષો ! દુષ્ટ હેમમાલી હજી
સંધી કેમ નથી આવ્યો? જાઓ જલદીથી તપાસ કરો.' ૧૧

यथा ऊचुः- वनिताकामुको गेहे रमते स्वेच्छया नृप ।
तेषां वाक्यं समाकर्ण्य कुबेरः कोपपूरितः ॥ १२ ॥ आह्न-
यामास तं पूर्णं बद्धकं हेममालिनम् । शास्त्रा कालात्मयं
सोऽपि भयव्याकुलोच्चनः ॥ १३ ॥ आजगाम नमस्कृत्य
कुबेरस्यागतः स्थितः । तं दृष्ट्वा घनदः क्रुद्धः कोपसंरक्त-
लोचनः ॥ १४ ॥ प्रत्युवाच रुचाविष्टः कोपाद्विस्फुरिता-

ધર: । ધનદ્ ડવાચ-રે પાપ દુષ્ટ દુર્હતકૃતવાન્દેવેલ-
નમ્ ॥૧૫॥ અતો ભવ ચિત્રયુક્તો વિયુક્તઃ કાંતયા સદા ।
અસ્માત્સ્થાનાદપધ્વસ્તો ગચ્છ સ્થાનમયાધમમ્ ॥ ૧૬ ॥
હત્યુક્તે વચને તેન તસ્માત્સ્થાનાત્પવાત સઃ । મહાદુઃખા-
ભિમૃતશ્ચ કુષ્ઠપીઢિતવિગ્રહઃ ॥ ૧૭ ॥ ન વૈ તોયં ન ભક્ષ્યં
ચ વને રૌદ્રે લભત્યસૌ । ન સુખં દિવસે તસ્ય ન નિદ્રાં
લભતે નિશિ ॥ ૧૮ ॥ છાયાયાં પીઢિતતદ્વિનિદાધેઽયંત-
પીઢિતઃ । શિવપૂજાપ્રભાવેળ સ્મૃતિસ્તસ્ય ન ગચ્છતિ
॥ ૧૯ ॥ પાતકેનામિમૃતોઽપિ કર્મ પૂર્વમત્વસ્મરન્ । અમ-
માણસ્તતોગચ્છદ્દિમાદિ પર્વતોત્તમમ્ ॥ ૨૦ ॥ તત્રાપદ્ય-
ન્મુનિવર્ માર્કંડેયં તપોનિધિમ્ । યત્પ્રાયુર્વિચિતે રાજન્બ્ર-
હ્મણો દિનસત્તમમ્ ॥૨૧॥ આશ્રમં સ ગતસ્તસ્ય ક્ષયેન્નસલ્લ-
સમમ્ । ધર્વંદે ચરણૌ તસ્ય દૂરતઃ પાપકર્મકૃત્ ॥ ૨૨ ॥
માર્કંડેયો યુનિવરો દૃષ્ટ્વા તં કુષિનં તદા । પરોપકરણાર્થાય
સમાદ્યેદમન્નવીદ્ ॥ ૨૩ ॥

યક્ષો કહે છે-હે મહારાજ ! એ તો ધરમાં રહી પોતાની
સ્ત્રી સાથે યથેચ્છ વિહાર કરે છે. એવાં યક્ષોનાં વચનો
સાંભળી, અત્યંત ક્રોધાવમાન થયેલા કુબેરે, જલદીથી તે
હેમમાલી બાદુકને યોદ્ધાઓ. ત્યારે ‘આજ ધણેા વિવંચ
થઇ ગયો છે, એમ જાણી કરતો કરતો તે આઓ ને
નમસ્કાર કરી કુબેરની સામા ઉભો રહ્યો.’ તેને જોઇ,
ક્રોધથી જેનાં નેત્ર લાલ થયાં હતાં અને હોઠ ફરફરાટ
કરતા હતા, તેવો કુબેર ક્રોધથી યોદ્ધાઓ:-કુબેર કહે છે-
રે દુષ્ટ ! હે દુરાચારી ! અત્યા પાપી ! તં દેવનો અપ-
રાધ કર્યો, ૧૨-૧૫ માટે તું કાઢીઓ થા, સ્ત્રીથી છૂટો
થા અને આ સ્થાનથી બ્રહ્મ થઇ નીચે પડ. ૧૬ એવી
રીતે કુબેરે શાપ આપ્યો ત્યારે, તે હેમમાલી, જ્યાં ખાવા
કે પીવાનું કાંઈ પણ નહતું એવાં મહાભયંકર વનમાં
પડ્યો અને તેને કોઠ પણ નીકળ્યો. એ કાઠથી તે મોટી
પીડા પામતો હતો અને મહા ભયંકર વનમાં અજ જળ
વિના તેને રાત્રિ દિવસ સુખ થતું નહતું ને નિદ્રા પણ
આવતી નહોતી. ૧૭-૧૮ તેને જાયામાં પીડા થતી હતી
અને તડકામાં વિશેષ પીડા થતી હતી. પરંતુ તે શિવપૂ-
જન માટે પુષ્પો લાવતો હતો તેથી તેને સધળું પૂર્વનું
સ્મરણ હતું ૧૯ ને તેથી જ તે પાપી છતાં પણ પૂર્વ જન્મનાં
કર્મને સંભારતો ભમતો ભમતો હિમાલય પર્વતપર ગયો. ૨૦
ત્યાં માર્કંડેય મુનિ, જે મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ છે, તપના ભંડાર
છે, જેનું બ્રહ્માના સાત દિવસ જેટલું આયુષ્ય છે તે,
તેના જેવામાં આજ્યા. ૨૧ પછી પેલો હેમમાલી, બ્રહ્માની
સલા જેવા તેના આશ્રમમાં ગયો ને દૂરથી મુનિરાજનાં
ચરણમાં નમસ્કાર કર્યા, કારણ કે તે પાપી હતો. ૨૨
તેને કાઢીઓ જોઇ, પરાપકારી માર્કંડેય ઋષિએ યોદ્ધા-
વીને કહ્યું કે-૨૩

માર્કંડેય ડવાચ-કસ્માત્કુશાભિમૃતસ્ત્વં કૃતો નિયતરો
શસિ । હત્યુક્તઃ પ્રત્યુવાચાથ માર્કંડેયેન ધીમતા ॥ ૨૪ ॥
હેમમાલ્યુવાચ-યક્ષરાજસ્વાત્કરો હેમમાલીતિ નામતઃ ।
માનસાત્પુષ્પનિચયમાનીય પ્રત્યહં યુને ॥ ૨૫ ॥ શિવપૂ-
જનવેલાયાં કુબેરાય સમર્પયે । દુક્ષ્મિન્ દિવસે કાલ્કલો-
પશ્વ ચિદિતો મયા ॥ ૨૬ ॥ પત્નીતૌલ્યપ્રસક્તેન કામવ્યા-
કુલ્લચેતસા । તતઃ કુદ્દેન શત્તોઽહં રાજરાજેન વૈ યુને ॥૨૭॥
કુશાભિમૃતઃ સંજાતો વિયુક્તઃ કાંતયા સહ । અધુના તવ
સાન્નિધ્યં પ્રાપ્તોઽસ્મિ શ્રમકર્મણા ॥ ૨૮ ॥ સર્તાં સ્વભાવ-
તશ્ચિન્તં પરોપકરણમમ્ । હૃતિ જ્ઞાત્વા યુનિશ્રેષ્ઠ શાધિ
માં ચ કૃતૈનસમ્ ॥ ૨૯ ॥

માર્કંડેય ઋષિ કહે છે-તને કોઠ શાથી નીકળ્યો અને
તું આવી નિહિત દશાને કેમ પ્રાપ્ત થયો છે ? એવી રીતે
યુક્ષિમાન ઋષિના પૂછવાથી તેણે નીચે પ્રમાણે ઉત્તર
આપ્યો. ૨૪ હેમમાલી કહે છે-હું યક્ષરાજ કુબેરનો નોકર
હું, ને મારું નામ હેમમાલી છે. કુબેર જ્યારે શિવપૂજન
કરતા, ત્યારે હું તેમને હેમમાં માનસસરોવરથી પુષ્પો લાવી
આપતો હતો. એક દિવસે કામથી મારું ચિત્ત વ્યાકુળ
હોવાથી, હું સ્ત્રીસુખમાં મગ્ન થઇ ગયો ને તેથી પુષ્પો
પહોંચાડવામાં વિલંબ થયો. એ કારણથી ક્રોધાવમાન
થયેલા કુબેરે મને શાપ આપ્યો. ૨૫-૨૭ તેથી હું કાઢીઓ
થયો અને પ્રિયાથી જૂદો પડ્યો છું. હમણાં સારે નસીએ
આપને શરણે આવી ચડ્યો છું. ૨૮ હવે હે મહારાજ !
સત્પુરુષોનું ચિત્ત સ્વભાવથી જ પરાપકારમાં પરાયણ
હોય છે, માટે મને પાપીને પ્રાયશ્ચિત્ત આતાવો. ૨૯

માર્કંડેય ડવાચ-ત્વયા સત્યમિદં પ્રોક્તં નાસત્યં ભવિતં
યતઃ । અતો વ્રતોપદેશં તે કરિષ્યામિ શુભપ્રદમ્ ॥૩૦॥
આપાદે કૃષ્ણપક્ષે ત્વં યોગિનીવ્રતમાચર । અસ્ય વ્રતસ્ય
પુણ્યેન કુશરવં સુચ્યસે બ્રુવમ્ ॥ ૩૧ ॥ હૃતિ વાક્યં યુનેઃ
શ્રુત્વા દંઢવત્પતિતો યુવિ । ઉત્થાપિતશ્ચ યુનિના વૃષ્ણવાતીવ
હર્ષિતઃ ॥ ૩૨ ॥ માર્કંડેયોપદેશેન કૃતં તેન વ્રતોત્તમમ્ ।
તદ્વ્રતસ્ય પ્રભાવેળ દેવરૂપો વૃષ્ણ વઃ ॥ ૩૩ ॥ સંયોગે
કાંતયા લેખે બ્રહ્મણે સૌલ્યમુત્તમમ્ । ર્દિગ્વિધં વૃષ્ણેષ્ઠ
કથિતં યોગિનીવ્રતમ્ ॥ ૩૪ ॥ અઢાશીતિસહસ્રાણિ
દ્વિજાન્મોજયતે તુ યઃ । તત્કલ્પં સમવાપ્રોતિ યોગિની-
વ્રતકૃત્તરઃ ॥ ૩૫ ॥ મહાપાપપ્રશમની મહાપુણ્યકલ્પદા ।
શુચિકૃણ્ણકાદશી તે કથિતા યોગિની વૃષ્ણ ॥ ૩૬ ॥
હૃતિ શ્રીબ્રહ્મવૈવર્તે આષાઢકૃષ્ણયોગિન્યાયકૌદશીમા-
હાત્મ્યં સંપૂર્ણમ્ ।

માર્કંડેય કહે છે-હે બાદુક ! તું મારી પાસે અસત્ય
નહિ બોલતાં સાચું બોલ્યો એટલા માટે હું તને શુભ
કરનારં વ્રત કહું છું. ૩૦ જ્યેષ્ઠ વદિ એકાદશી યોગિની
નામની છે, તેનું તું વ્રત કર. તે વ્રતના પુણ્યથી આ
તારો કોઠ અવરથ દૂર થશે. ૩૧ એવું મુનિનું વચન
સાંભળી તેણે પૃથ્વી ઉપર દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. પછી

મુનિએ તેને ઉઠાઓ, તેથી તે અત્યંત પ્રસન્ન થયો. ૩૨ પછી તેણે ઋષિના કહેવા પ્રમાણે યોગિની એકાદશીનું ઉત્તમ વ્રત કર્યું. તેના પ્રભાવથી તેનું દેવના જેવું સ્વરૂપ થયું. ૩૩ ઈની સાથે મિલાપ થયો અને ઉત્તમ સુખ મળ્યું. હે તૃપ્તશ્રેષ્ઠ ! એવી રીતે મેં તમને યોગિનીનું વ્રત કહી સંભળાવ્યું. ૩૪ જે માણસ યોગિની એકાદશીનું વ્રત કરે છે, તેને આઘાતી હજાર આઘાતો જ માડવાનું પુણ્ય થાય છે. ૩૫ હે રાજન્ ! જ્યેષ્ઠ કૃષ્ણ પક્ષની યોગિની એકાદશી મહાપાપનો નાશ કરનારી છે અને મોટાં પુણ્યને આપનારી છે, તેની કથા મેં કહી સંભળાવી. ૩૬ એવી રીતે અહર્વૈવર્ત પુરાણમાં જ્યેષ્ઠ વદિ યોગિની નામની એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૨૮ આપાઠ શુદ્ધિ પદ્યા એકાદશીની કથા

આપાઠશુદ્ધિકાદશીકથા । યુધિષ્ઠિર ઉવાચ— આપા-
ઠસ્ય સિતે પક્ષે કિં નામૈકાદશી ભવેત્ । કો દેવઃ કો
ત્રિવિસ્તસ્યા એતદાલ્યુહિકેશવ ॥ ૧ ॥ ઈક્રૂણ ઉવાચ—
કથયમિ મહીપાલ કથામાશ્ચર્યકારિણીમ્ । કથયામાસ
યાં બ્રહ્મા નારદાય મહાત્મને ॥ ૨ ॥ નારદ ઉવાચ— કથ-
યસ્વ પ્રસાદેન વિષ્ણોરાધનાય મે । આપાઠશુદ્ધિપક્ષે તુ
કિનામૈકાદશી ભવેત્ ॥ ૩ ॥ બ્રહ્મોવાચ— ચૈવ્ણવોડસિ યુનિ-
શ્રેષ્ઠ સાણુ વૃષ્ટ કલિપ્રિય । નાતઃ પરતરં લોકે પવિત્રં હરિ-
વાસરાત્ ॥ ૪ ॥ કર્તવ્યં તુ પ્રયત્નેન સર્વપાપપત્તયતે ।
તસ્માત્સદ્ગ્રં પ્રવક્ષ્યામિ શુભ એકાદશીવ્રતમ્ ॥ ૫ ॥ એકા-
દશ્યા વ્રતં પુણ્યં પાપહં સર્વકામદમ્ । ન કર્તવ્યં ચૈવૈરૈ-
ર્લોકે તે નરા નિર્યૈષિણઃ ॥ ૬ ॥ પદ્યા નામેતિ ચિલ્ચુતા
શુચૌ એકાદશી સિતા । હૃષીકેશપ્રીતયે તુ કર્તવ્યં વ્રત-
શ્રુતમમ્ ॥ ૭ ॥ કથયામિ તવાગ્રેહં કથાં પૌરાણિકાં
શુભામ્ । યદ્યાઃ શ્રવણમાત્રેણ મહાપાપં પ્રણયન્તિ
॥ ૮ ॥ માંધાતાનામ રાજર્ષિર્વિવસ્વદ્વંશસંભવઃ । બભૂવ ચક્ર-
વર્તી સ સત્યસંઘઃ પ્રતાપવાન્ ॥ ૯ ॥ ધર્મેતઃ પાલયામાસ
પ્રજાઃ પુત્રાનિશ્ચૌરસાન્ । ન તસ્ય રાજ્યે દુર્ભિક્ષં નાથયો
ઘ્યાયસ્તથા ॥ ૧૦ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે કેશવ ! આપાઠ શુદ્ધિ એકાદશીનું શું
નામ છે ? તેના કથા દેવ છે ? અને તેના વ્રતનો ફેવો
પ્રકાર છે ? તે કહો. ૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે રાજન્ ! જે
કથા અહાએ મહાત્મા નારદને કહેલી છે, તે આશ્ચર્યકાર
રિણી કથા હું તમને કહું છું. ૨ નારદજી પૂછે છે—હે પિતા !
વિષ્ણુના આરાધન માટે મને કૃપા કરી કહો કે, આપા-
ઠશુદ્ધિ એકાદશીનું શું નામ છે ? ૩ અહાજી કહે છે—
હે નારદ ! હે કલિપ્રિય ! તું વૈષ્ણવ છે તેથી જ આ ઉત્તમ
પ્રશ્ન પૂછેલો છે. આ એકાદશીથી બીજું કાંઈ વધારે
પવિત્ર નથી. ૪ સઘળાં પાપો દૂર કરવા માટે, કષ્ટ પડે
તોપણ આપાઠ શુદ્ધિ એકાદશીનું વ્રત કરવું જોઈએ, એટલા

જ માટે તેની કથા હું તને કહું છું. ૫ જે માણસો પુણ્ય-
કારક, પાપોનો નાશ કરનાર અને સર્વ કામના પૂર્ણ
કરનાર એ એકાદશીનું વ્રત કરતા નથી તેઓ નરકની
જ પ્રમુખા કરે છે. ૬ આપાઠ શુદ્ધિ એકાદશી ‘પદ્યા’ એ
નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તેનું વ્રત નારાયણની પ્રીતિ માટે
કરવું. ૭ તે આત્મતની પુરાણમાં કહેલી એક કથા તમારી
પાસે કહું છું, જેના સાંભળવાથી જ મહાપાપ નષ્ટ થાય
છે. ૮ માંધાતા નામનો સૂર્યવંશી રાજા હતો. તે ચક્રવર્તી,
સત્ય પ્રતિષ્ઠાવાળો અને પ્રતાપી હતો. ૯ તે રાજા પોતાના
પુત્રોની પૈઠ ધર્મથી પ્રભુનું પાલન કરતો હતો. તેના
રાજ્યમાં દુકાળ પડતો નહોતો, તેમ જ રોગનો ઉપદ્રવ કે
માણસોનાં અંતઃકરણમાં ચિંતા પણ થતી નહોતી. ૧૦

નિરાતંકાઃ પ્રજાસ્તસ્ય ધનધાન્યસમન્વિતાઃ । નાન્યા-
યોપાજિતં દ્રવ્યં કોષે તસ્ય મહીપતેઃ ॥ ૧૧ ॥ તસ્યેવં
કુર્વતો રાજ્યં બહુવર્ષગણો ગતઃ । અયો કદાચિત્સંપ્રાપ્તે
વિપાકે પાપકર્મણઃ ॥ ૧૨ ॥ વર્ષત્રયં તદ્વિષયે ન વર્ષં ચલા-
દકઃ । તેનોદ્વિગ્રાઃ પ્રજાસ્તત્ર બભૂવઃ હ્યધ્યાસદ્વિતાઃ ॥ ૧૩ ॥
સ્વાહાસ્વધાવષ્ટકારવેદાધ્યયનવર્જિતાઃ । બભૂવુર્વિષયા-
સ્તસ્ય સત્યામાવેન પીઢિતાઃ ॥ ૧૪ ॥ અય પ્રજાઃ સમા-
ગત્ય રાજાનમિદમનુવ્રુન્ । શ્રૂયતાં વચ્ચનં રાજન્ પ્રજાનાં
હિતકારકમ્ ॥ ૧૫ ॥ આપો નારા હિત મોક્ષાઃ પુરાણેષુ
મનીષિભિઃ । અયનં તા ભગવતસ્તેન નારાયણઃ સ્મૃતઃ
॥ ૧૬ ॥ પર્યંતરૂપી ભગવાન્વિષ્ણુઃ સર્વગતઃ સદા । સ
એવ કુરુતે વૃદ્ધિં વૃદ્ધેરર્જં તતઃ પ્રજાઃ ॥ ૧૭ ॥ તદભાવેન
નૃપતે હ્યર્થં ગચ્છતિ વૈ પ્રજાઃ । તથા કુરુ નૃપશ્રેષ્ઠ યોગક્ષેમો
યથા ભવેત્ ॥ ૧૮ ॥

તેથી તેની પ્રજા પીડારહિત તથા ધનધાન્યસમૃદ્ધિ-
વાળી હતી. તે રાજાના બંડારમાં અન્યાયથી મેળવેલું
દ્રવ્ય ન હતું. ૧૧ એવી રીતે રાજ્ય કરતાં તેને ધણાં વર્ષો
નીકળી ગયાં. પછી જ્યારે કોઈ પાપકર્મનાં ફળ ભોગ-
વવાનો વખત આવ્યો ત્યારે તે રાજાના રાજ્યમાં ત્રણ
વર્ષો સુધી વૃદ્ધિ થઈ નહિ અને તેની પ્રજા ભૂખે મરવા
લાગી અને પીડા પામવા લાગી. ૧૨-૧૩ તેનો દેશ
સ્નાહોકાર, સ્પંધોકાર, વષટકાર અને વેદાધ્યયન વગરનો
શૂન્ય જેવો થઈ ગયો. ધાન્યના અભાવથી સઘળી પ્રજા
જ્યારે પીડાવા લાગી, ત્યારે તેઓએ રાજાને આવીને કહ્યું
કે, હે મહારાજ ! પ્રભુનું હિતકારક વચન કહીએ છીએ
તે સાંભળો. ૧૪-૧૫ પુરાણમાં ‘નાર’ એવું જગનું નામ
કહેલું છે. એ નાર (જળ) વિષ્ણુનું ધર છે, માટે તે
નારાયણ કહેવાય છે. ૧૬ મેઘરૂપ પણ એ જ નારાયણ
છે, કારણ કે, તે સર્વત્ર વ્યાપક છે. એ મેઘરૂપી નારાયણ
વૃદ્ધિ કરે છે, તે વૃદ્ધિથી અન્ન પાકે છે અને અન્નથી પ્રજા
થાય છે (જીવે છે). ૧૭ જે અન્ન ન હોય તો સઘળી
પ્રજા નાશ પામે. માટે હે રાજન્ ! સઘળાને સુખ થાય
તેવો ઉપાય કરો. ૧૮

રાજોવાચ-સત્યમુક્ત ભવઙ્ગિશ્ર ન મિથ્યાડમિહિતં વચઃ ।
 અજં બ્રહ્મયં પ્રોકમભે સર્વે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૧૯ ॥ અનાદ્ઘ-
 વંતિ ભૂતાનિ જગદ્જનેન વર્તેતે । દૃષ્યેર્થં શ્રૂયતે લોકે પુરાણે
 બદ્ધવિસ્તરે ॥ ૨૦ ॥ નૃપાનામપચારેણ પ્રજાનાં પીઠનં
 મયેત્ ॥ નાહં પદ્યાપ્યાત્મકૃતં દોષં હૃદ્યા વિચારયન્
 ॥ ૨૧ ॥ તથાપિ પ્રયતિપ્યામિ પ્રજાનાં હિતકામ્યયા ।
 હિતિ કૃત્વા મર્તિ રાજા પરિમેયબલાન્વિતઃ ॥ ૨૨ ॥
 નમસ્કૃત્ય વિષાતારં જગામ ગદનં વનમ્ । ચચાર હનિમુ-
 ક્ત્યાનામાશ્રમાંસ્તપસૈધિતાન્ ॥ ૨૩ ॥ દ્વદશાયં બ્રહ્મસત-
 મ્શિર્ધમિગરિસં નૃપઃ । તેજસા યોતિતદિશં દ્વિતીયમિવ
 પપ્પજમ્ ॥ ૨૪ ॥ તં દટ્ટા હર્ષિતો રાજા અવતીર્ય ચ વાહ-
 નાત્ ॥ નમશ્ચક્રેડસ્ય ચરણૌ કૃતાંજલિપુટો વશો ॥ ૨૫ ॥
 હનિસ્તમભિર્નયાથ સ્વસ્તિવાચનપૂર્વકમ્ । પપ્રચ્છ કુશલં
 રાજ્યે સમસ્તંગેષુ ભૂપતેઃ ॥ ૨૬ ॥ નિવેદયિત્વા કુશલં
 પપ્રચ્છાનામર્થં નૃપઃ । તતશ્ચ હનિના રાજા પૃષ્ઠાગમનકાર-
 ણઃ ॥ ૨૭ ॥ અબ્રવીન્મુનિશાર્દૂલં સ્વસ્થાગમનકારણમ્ ।
 રાજોવાચ-ભગવન્ધર્મવિધિના મમ પાલયતો મહીમ્ ।
 અનાદૃષ્ટિઃ સંપ્રવૃત્તા નાહં વેદ્યત્ર કારણમ્ ॥ ૨૮ ॥
 સંશયચ્છેદનાયેડ્યઃ દ્વાગતોડૈ તવાંતિકમ્ । યોગક્ષેમવિધા-
 નેન પ્રજાનાં નિર્વૃત્તિં કુરુ ॥ ૨૯ ॥

રાજા કહે છે-તમેએ સત્ય કહ્યું, પણ ખોટું કહ્યું નથી. અજ બ્રહ્મય કહેવાય છે, કારણ કે અજમાં સધળું રહે છે.^{૧૯} સધળાં પ્રાણીઓ અજથી જ થાય છે અને આપું જગત્ અજથી વર્તે છે, એમ મોટાં મોટાં પુરાણોમાં કહેલું છે.^{૨૦} રાજના દોષથી પ્રજાને પીડા થાય છે, અને એટલા જ માટે હું મનમાં વિચારું છું કે (આ દુઃખનું કારણ શું ?); પણ મારી કાષ્ઠ જાતની બૂલ થઈ હોય તેમ જાણવામાં આવતું નથી.^{૨૧} તોપણ પ્રજાના હિતમાટે હું પ્રયત્ન કરીશ. એટલું બોલ્યા પછી, મોટાં બળવાળો તે રાજા,^{૨૨} પરમાત્માને પ્રણામ કરી ધોર વનમાં ગયો. ત્યાં મોટા મોટા તપસ્વી મુનિઓના આશ્રમમાં ફરવા લાગ્યો.^{૨૩} તેટલામાં જેની કાંતિથી દશે દિશાઓમાં પ્રકાશ થઈ રહ્યો હતો તે તેથી જાણી જાણી બ્રહ્મા હોયતી, તેવા જોવામાં આવતા બ્રહ્માના પુત્ર અંગિરા ઋષિનાં દર્શન થવાથી પ્રસન્ન થયેલા રાજા વાહન ઉપરથી નીચે ઉતરી પડી, તે મુનિનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરી, હાથ જોડી, વિનયથી ઉભો રહ્યો.^{૨૪-૨૫} તેને જોઈ મુનિએ આશીર્વાદ આપ્યો અને પ્રશંસા કરી, રાજ્યનાં સાતે અંગેના કુશળસમાચાર પૂછ્યા.^{૨૬} રાજાએ રાજ્યના કુશળસમાચાર કહ્યા; લાર પછી મુનિએ રાજાને આવવાનું કારણ પૂછ્યું,^{૨૭} સારે તે નીચે પ્રમાણે પોતાને આવવાનું કારણ મુનિરાજને કહેવા લાગ્યો. રાજા કહે છે-હે ભગવન્ ! હું ધર્મથી પૃથ્વીનું પાલન કરું છું, છતાં પણ મારા દેશમાં વૃષ્ટિ થતી નથી તેનું

કારણ મારા જાણવામાં આવતું નથી.^{૨૮} માટે હે મહારાજ ! તે સંશય દૂર થવા માટે હું આપની પાસે આવ્યો છું, માટે મને પ્રજાના યોગ-ક્ષેમનો ઉપાય બતાવો.^{૨૯}

ઋષિવાચ-એતત્કૃતયુગં રાજન્ યુગાનામુત્તમં સ્મૃતમ્ ।
 અત્ર બ્રહ્મોત્તરા લોકા ધર્મશ્રાત્ર ચતુષ્પદઃ ॥૩૦॥ અસ્મિન્યુગે
 તપોયુક્તા બ્રાહ્મણા નેતરે જનાઃ । વિષયે તવ રાજેદ વૃષ્કો
 યત્પત્સ્યતિ ॥૩૧॥ અકાર્યકરણાત્સ્ય ન વર્ષતિ બલાહકઃ ।
 કુરુ તસ્ય વધે યત્નં યેન દોષઃ પ્રશામ્યતિ ॥ ૩૨ ॥ રાજો-
 વાચ-નાહમેનં વધિપ્યામિ તપસ્યંતમનાગસમ્ । ધર્મોપદેશ
 કથય સપસર્ગવિનાશને ॥ ૩૩ ॥ ઋષિવાચ-યથેતં તર્હિ
 નૃપતે કુરુત્વૈકાદશીવ્રતમ્ । શુચિમાસે સિતે પક્ષે પચાના-
 મેતિ વિશ્રુતા ॥ ૩૪ ॥ તત્સ્યા વ્રતપ્રભાવેણ સુવૃદ્ધિર્ભવિતા
 ધ્રુવમ્ । સર્વસિદ્ધિપ્રદા ભેષા સર્વોપદ્રવનાશિની ॥ ૩૫ ॥
 અત્સ્યા વ્રતં કુરુ નૃપ સપ્રજઃ સપરિચ્છદઃ । હિતિ વાક્યં
 હ્રુનેઃ શ્રુત્વા રાજા સ્વપૃહમાગતઃ ॥૩૬॥ આષાઢમાસે સંપ્રાપ્તે
 પચાવ્રતમથાકરોત્ । પ્રજામિઃ સહ સર્વાભિશ્રાતુર્વર્ણસમ-
 ન્વિતઃ ॥૩૭॥ એવં કૃતે વ્રતે રાજન્પ્રવર્ણં બલાહકઃ । જલેન
 દ્વાવિતા ભૂમિરભવત્સત્યમાલિની ॥ ૩૮ ॥ હૃષીકેશપ્રસા-
 દેન જનાઃ સૌહૃદ્યં પ્રપેદિરે । એતસ્માત્કારણાદેવ કર્તવ્યં
 વ્રતમુત્તમમ્ ॥ ૩૯ ॥ શુક્તિમુક્તિપદં ચૈવ લોકાનાં સુખ-
 દાયકમ્ । પઠનાચ્છવણાદત્સ્યાઃ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥૪૦॥
 હિતિ શ્રીબ્રહ્માંડપુરાણે આષાઢશુક્લપચ્છાત્ત્રયૈકાદશીવ્રતમા-
 હાસ્યં સંપૂર્ણમ્ ।

ઋષિ કહે છે-હે રાજન્ ! આ સત્યયુગ છે, તે સધળા યુગોમાં ઉત્તમ છે. આ યુગમાં બ્રાહ્મણ વગેરે સધળા વર્ણો છે, ને ચાર પગવાળો ધર્મ (પરિપૂર્ણ) છે.^{૩૦} આ યુગમાં બ્રાહ્મણોને તપ કરવાનો અધિકાર છે, પણ બીજાને નથી; તેમ છતાં પણ તમારા દેશમાં શૂદ્ર તપશ્ચાર્ય કરે છે.^{૩૧} તપ કરવાનો શૂદ્રનો ધર્મ નથી, છતાં તે તપ કરે છે, એટલા માટે વૃષ્ટિ થતી નથી. માટે એ શૂદ્રના વધ માટે ઉદ્યોગ કરો, જેથી દોષ શાંત થશે.^{૩૨} રાજા કહે છે-હે મહારાજ ! એ શૂદ્ર છતાં તપશ્ચાર્ય કરે છે, તોપણ હું તેને અપરાધ વગર મારીશ નહીં. માટે કાષ્ઠ વ્રત કહો કે, જે કરવાથી ઉપદ્રવ શાંત થાય.^{૩૩} ઋષિ કહે છે-હે રાજન્ ! જો એમ હોય તો આષાઢ માસના શુક્લ પક્ષની પચા એકાદશીનું વ્રત કરો.^{૩૪} તે વ્રતના પ્રભાવથી અવશ્ય વૃષ્ટિ થશે. હે રાજન્ ! આ એકાદશી સર્વ સિદ્ધિ આપનારી અને સર્વ ઉપદ્રવોનો નાશ કરનારી છે.^{૩૫} માટે તમે તથા તમારી સધળી પ્રજા તેનું વ્રત કરો. એવાં મુનિનાં વચનો સાંભળી રાજા પોતાને ઘેર આવ્યો.^{૩૬} પછી જ્યારે આષાઢ માસ આવ્યો, ત્યારે રાજાએ સધળી પ્રજાની સાથે આ પચા એકાદશીનું વ્રત કર્યું, તેથી તેના દેશમાં વૃષ્ટિ થઈ ને પૃથ્વી જળમયી

અષ્ટ રહી અને સારી રીતે અનાજ પાક્યું. ૩૭-૪૮ એવી રીતે વિષ્ણુની કૃપાથી સધળાં મનુષ્યોને સુખ થયું. એટલા માટે સોડાને ભોગ, મોક્ષ અને સુખ આપનાર આ ઉત્તમ વ્રત કરવું. આ કથાના પાઠથી અથવા શ્રવણથી સધળાં પાપો દૂર થાય છે. ૩૯-૪૦ એવી રીતે આપાદ માસના શુકલ પક્ષની પંચમી એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૨૯ દેવશયની એકાદશીનું માહાત્મ્ય

इयमेव शयन्याख्या । एतस्यां विष्णुशयनव्रतं चातुर्मास्य-
व्रतग्रहणं चोक्तं भविष्ये ॥ कृष्ण उवाच- इयमेकादशी
राजन् शयनीत्यभिधीयते । विष्णोः प्रसादसिद्धयर्थमस्यां
च शयनव्रतम् ॥ १ ॥ कर्तव्यं राजशार्दूल जनैर्मौलेश्चक्षुभिः
सदा । चातुर्मास्यव्रतारंभोऽयस्यामेव विधीयते ॥ २ ॥
युधिष्ठिर उवाच- कथं कृष्ण प्रकर्तव्यं श्रीविष्णोः शयन-
व्रतम् । तद्वद्वि कृपया देव चातुर्मास्यव्रतानि च ॥ ३ ॥
આપાદ શુદ્ધિ એકાદશી તે (દેવ) શયની એકાદશી
કહેવાય છે. તે દિવસે વિષ્ણુશયનવ્રત તથા ચાતુર્માસ્ય-
વ્રતોનો નિયમ લેવો એમ ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલું છે.
શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે નૃપશ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર ! આ એકાદશી
શયની એ નામે કહેવાય છે. તે દિવસે મોક્ષને ઇચ્છ-
નારા પુરુષોએ વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરવા માટે શયનવ્રત
કરવું; તેમ જ ચાતુર્માસવ્રતનો આરંભ પણ આ જ
દિવસે કરવો. ૧-૨ યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! શ્રીવિષ્ણુ-
શયનવ્રત અને ચાતુર્માસવ્રતો કેવી રીતથી કરવાં તે
કૃપા કરી કહેો.^૩

भीकृष्ण उवाच- ऋणु पार्थ प्रवक्ष्यामि गोविंदशयन-
व्रतम् । चातुर्मास्ये च शयन्याख्यास्तानि व्रतानि च
॥ ४ ॥ कर्कराशिगते सर्वे शुचौ शुक्ले तु पक्षके । एका-
दश्यां जगन्नाथं स्नापयेन्मधुसूदनम् ॥ ५ ॥ तुलाराशि-
स्थिते तस्मिन्पुनरुत्थापयेद्हरिम् । आषाढस्य सिते पक्षे
एकादश्यामुपोषितः ॥ ६ ॥ चातुर्मास्यव્રતાનાં तु कुर्वीत
નિયમં તતઃ । સ્નાપયેત્પ્રતિમાં વિષ્ણોઃ શંભુચક્રગદાધરામ્
॥ ૭ ॥ પીતાંબરધરાં સૌમ્યાં પર્યંકે ચ સિતે શુભે । સિત-
વજ્રસમાચ્છન્ને સોપવાને યુધિષ્ઠિર ॥ ૮ ॥ इतिहासपुरा-
णज्ञो ब्राह्मणो वेदपारगः । ज्ञापयित्वा दधिक्षीरघृतक्षौद्र-
सिताजलैः ॥ ९ ॥ समालेप्य शुभैर्गवैर्द्वैर्द्वैश्च भूरिशः ।
पूजयेत्कुसुमैः शस्त्रैर्मन्त्रेणानेन पांडव ॥ १० ॥ सुप्ते
ત્વયિ જગન્નાથે જગત્સર્વં ચરાચરમ્ । વિદ્યસ્યે ત્વયિ હૃદયેત
જગત્સર્વં ચરાચરમ્ ॥ ૧૧ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! વિષ્ણુશયનવ્રત અને
ચાતુર્માસમાં જે વ્રતો કરવાનાં કહેલાં છે તે સધળાં કહું
છું, તે તમે સાંભળો.^૪ કર્કસંક્રાંતિમાં આપાદ શુદ્ધિ એકા-
દશીને દિવસે જગતના નાથ નારાયણને પાંદાડવા,^૫

અને તુલા રાશિના સૂર્ય એટલે કાર્તિક શુદ્ધિ એકાદ-
શીને દિવસે ઉઠાડવા. આપાદ શુદ્ધિ એકાદશીને દિવસે
ઉપવાસ કરી, ચાતુર્માસવ્રતોનો નિયમ લેવો. સફેત
વસ્ત્રથી ઢાંકેલા અને એશીકાંસહિત સફેત પલંગ ઉપર
સુંદર શ્રીવિષ્ણુની મૂર્તિ કે જેના હાથમાં શંખ, ચક્ર, તથા
ગદા છે ને જેને પીતાંબર પહેરાવેલું છે તેની સ્થાપના
કરવી. ૧-૮ ઇતિહાસ, પુરાણ તથા વેદ જાણનાર ઉત્તમ
બ્રાહ્મણની પાસે દૂધ, દહીં, ઘી, મધ, સાકર અને જળ-
વડે સ્નાન કરાવી, સુગંધી ચંદન ચડાવી, કેટલોક ધૂપ
અને દીવા કરી, 'હે વિષ્ણુ ! આપ જગન્નાથ શયન
કરશે, ત્યારે ચરાચર જગત્ શયન કરશે અને આપ
જ્યારે જગશે ત્યારે ચરાચર જગત્ જાગશે,' એમ
પ્રાર્થના કરી, ઉત્તમ પુણ્યોવડે તેની પૂજા કરવી. ૯-૧૧

एवं तां प्रतिमां विष्णोः पूजयित्वा युधिष्ठिर । प्रभा-
वेताम्रतो विष्णोः कृतांजलिपुटो नरः ॥ १२ ॥ चतुरौ
वार्षिकान्मासांस्नादेवस्योत्थापनावधि । ग्रहीष्ये नियमान्
शुद्धाग्निरिद्वान्मन्त्रं मे प्रभो ॥ १३ ॥ इति संप्राप्य देवेशं
प्रह्नुः संयुद्धमानसः । की वा नरो वा मन्त्रको धर्मार्यं च
धृतव्रतः ॥ १४ ॥ गृहीयान्नियमानेतान् दंतधावनपुर्वकम् ।
व्रतप्रारंभकालास्तु प्रोक्ता पंचैव विष्णुना ॥ १५ ॥ एका-
दशी द्वादशी च पूर्णिमा च तथाऽष्टमी । कर्कटाख्या च
संक्रांतिस्तेषु क्रियायथाविधि ॥ १६ ॥ ચતુર્ણાં દૃષ્ટ્વ ચૈ શ્રીર્ણ
ચાતુર્માસ્યવ્રતં નરઃ । કાર્તિકે શુક્લપક્ષે તુ દ્વાદશ્યાં તત્સ-
માપયેત્ ॥ ૧૭ ॥ ન કૌશલ્યં ચ મૌલ્યં ચ શુકગુર્વોર્ન
વા તિથેઃ । સંભત્ત્વં ચિંતયેદાદૌ ચાતુર્માસ્યવિધૌ નરઃ
॥ ૧૮ ॥ અશુચિર્વાં શુચિર્વાપિ યદિ કી યદિ વા પુમાન્ ।
વ્રતમેકં નરઃ કૃત્વા હુચ્યતે સર્વપાતકેઃ ॥ ૧૯ ॥ પ્રતિ-
વર્ષે તુ યઃ કૃણ્યંદ્રવ્રતં વૈ સંસ્મરન્ હરિમ્ । દેહાંતેઽતિપ્ર-
વીણેન વિમાનેનાર્કતેજસા ॥ ૨૦ ॥ મોદતે વિષ્ણુલોકેઽસૌ
યાવદાશ્રતસંપ્લવમ્ । તેવાં ફલાનિ વક્ષ્યામિ કર્તૃણાં તુ
પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૨૧ ॥

પછી વિષ્ણુની પ્રતિમા પાસે હાથ જોડીને કહેવું કે, 'હે
પ્રભો ! આ વર્ષના ચાર માસ પછી આપ નારાયણ
જ્યારે જાગશે ત્યાં સુધી હું પવિત્ર નિયમો લઇશ. તેમાં
જે વિદ્યો હોય તે દૂર કરો.' ૧૨-૧૭ એવી રીતે દેવની
પ્રાર્થના કરી બી અથવા પુરુષ જે મારી ભક્તિમાં પર-
વણ હોય તેણે નમ્રતાથી, ચિત્ત શુદ્ધ રાખી ધર્મમાટે
નિયમો લેવા. વિષ્ણુએ વ્રતનો આરંભ કરવાના પાંચ
દિવસો કહ્યા છે-એકાદશી, દ્વાદશી, પૂર્ણિમા, અષ્ટમી
અને કર્કસંક્રાંતિ. આ પાંચ દિવસોમાંથી હરકોઇ દિવસે
વિધિથી વ્રતનો આરંભ કરવો. ૧૪-૧૯ ઉપર કહેલા હર-
કોઇ દિવસમાં લીધેલો ચાતુર્માસનો નિયમ કાર્તિક શુદ્ધિ
દ્વાદશીને દિવસે સમાપ્ત કરવો. ૧૭ ચાતુર્માસના નિયમમાં
ચુરના અને શુક્રના આલપણનો કે મૃદપણનો ને તિથિના

ખંડપણાને વિચાર કરવો નહિ.^{૧૮} એ અથવા પુરુષ જે પવિત્ર હોય અથવા અપવિત્ર હોય, તેપણ એક વત કરવાથી સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે.^{૧૯} જે માણસ નારાયણનું સ્મરણ કરી પ્રતિવર્ષ એ વત કરે છે, તે સૂર્યના જેવાં તેજસ્વી વિમાન ઉપર બેસી પ્રલય થાય ત્યાં સુધી વિષ્ણુલોકમાં આનંદ કરે છે. જે માણસ જે જે નિયમ દે છે અને તેનાં જે જે ફળ થાય છે તે હું જૂદાં જૂદાં કહું છું.^{૨૦-૨૧}

દેવતાયતને નિત્યં માર્જનં જલસેચનમ્ । પ્રલેપનં ગોમ-
યેન રંગવલ્લહાદિકં તથા ॥ ૨૨ ॥ યઃ કરોતિ નરશ્ચેષ્ઠ
ચાતુર્માસ્યમતંદ્રિતઃ । સમાસૌ ચ યથાશક્ત્યા કુર્યાદ્બ્રાહ્મ-
ણભોજનમ્ ॥ ૨૩ ॥ સત્તજન્મઘ વિપ્રેદઃ સત્યધર્મપરો
ભવેત્ । દ્રપ્તા શ્રીરેણ ચાજ્યેન ક્ષૌદ્રેણ સિતથા તથા ॥ ૨૪ ॥
જ્ઞાપયેદ્વિધિના દેવં ચાતુર્માસ્યે જનાધિપ । સ યાતિ વિષ્ણુ-
સારૂપ્યં સુલ્લમક્ષયમમૃતે ॥ ૨૫ ॥ શ્વો ભૂમિં પ્રવળાયો
યથાશક્ત્યા ચ કાંચનમ્ । વિપ્રાય દેશ્વસુરિય સફલં ચ
સદક્ષિણમ્ ॥ ૨૬ ॥ અશ્વયૌજ્ઞતે ભોગાસ્સ્વર્ગ દંદ્ર દ્વાપરઃ ।
લોકં સ સમવાપ્રોતિ વિષ્ણોરજ ન સંશયઃ ॥ ૨૭ ॥ દેવાય
દેમપર્થં તુ દયાનૈવેયસંયુતમ્ । ગંધપુષ્પાક્ષતાયૈર્યો દેવબ્રા-
હ્મણયોરપિ ॥ ૨૮ ॥ પૂર્જાં યઃ કુરુતે નિત્યં ચાતુર્માસ્યે
વ્રતી નરઃ । અશ્વયં છલમાપ્રોતિ પુરંદરપુરં વ્રજેત્ ॥ ૨૯ ॥
યસ્તુ વૈ ચતુરો માસાંસ્તુલસ્યા હરિમર્ચયેત્ । તુલસીં
કાંચનીં કૃત્વા બ્રાહ્મણાય નિવેદયેત્ ॥ ૩૦ ॥ કાંચનેન
વિમાનેન વૈષ્ણવીં લભતે ગતિમ્ । દેવાય ગુચ્છુલં યો વૈ
દીર્ઘં ચાર્પયતે નરઃ ॥ ૩૧ ॥ સમાસૌ ધૂપિકાં દયારીપિકાં
ચ મહામતે । સ ભોગી જાયતે શ્રીમાંસ્તપાડસૌ ભાગ્ય-
વાનપિ ॥ ૩૨ ॥

હે યુધિષ્ઠિર ! જે માણસ ચાર માસ સુધી હવેશાં દેવમંદિરમાં વાળે છે, જળ છાંટે છે, હાણથી હાંપે છે અને રંગોળી વગેરે પૂરે છે, તેમાં આલસ્ય રાખતો નથી ને ચાર માસ પૂરા થાય ત્યારે યથાશક્તિ બ્રાહ્મણ જમાડે છે, તે સાત જન્મ સુધી ઉત્તમ બ્રાહ્મણ થાય છે ને સલમાં તથા ધર્મમાં પરાયણ રહે છે. જે માણસ ચાર માસ સુધી દૂધ, દહીં, ઘી, મધ અને સાકરવડે વિધિથી નારાયણને સ્નાન કરાવે છે, તે સારૂપ્ય મુક્તિને પ્રાપ્ત થઈ અક્ષય સુખ ભોગવે છે.^{૨૨-૨૫} જે રાજા વિષ્ણુના ઉદ્દેશથી યથાશક્તિ પૃથ્વી, સોનું, ફળ અને દક્ષિણા બ્રાહ્મણને આપે છે, તે અક્ષય લોકને પામે છે, ને સ્વર્ગમાં ઇંદ્રના જેવા થઈ રહે છે અને વિષ્ણુલોકમાં જાય છે, એમાં સંશય નથી.^{૨૬-૨૭} જે માણસ ચાર માસ પર્યંત વિષ્ણુને સુવર્ણનું કમલ યાગવે છે ને નૈવેદ્ય ધરે છે, તેમ જ ચંદન, પુષ્પ અને અક્ષત વગેરેથી દેવની તથા બ્રાહ્મણની પૂજા કરે છે તેને અક્ષય સુખ મળે છે ને અંતે તે સ્વર્ગમાં જાય છે.^{૨૮-૨૯} જે માણસ ચાર માસ પર્યંત તુલસીવડે

શ્રીહરિનું પૂજન કરે છે ને વ્રતની સમાપ્તિ વખતે સોનાની તુલસી બ્રાહ્મણને આપે છે, તે સોનાનાં વિમાનમાં બેસી વૈકુંઠમાં જાય છે. જે માણસ ચાર માસ સુધી યુગળોના ધૂપ ને દીવો કરે છે, ને ચાર માસ સમાપ્ત થાય ત્યારે ધૂપપાત્રનું તથા દીવીનું દાન આપે છે, તેને ભોગ ભોગવવા મળે છે, ધન મળે છે અને સાકં ભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.^{૩૦-૩૨}

પ્રદક્ષિણાસ્તુ યઃ કુર્યાંનમસ્કારાન્વિશેષતઃ । અશ્વત્થ-
સ્યાયથા વિષ્ણોઃ કાર્તિક્યવધિ સ પ્રુવમ્ ॥ ૩૩ ॥ વિષ્ણુ-
લોકમવાપ્રોતિ સત્યં સત્યં ન સંશયઃ । સંધ્યાદીપપ્રદો
યસ્તુ પ્રાંગણે દ્વિજદેવયોઃ ॥ ૩૪ ॥ સમાસૌ દીપિકાં
દયાદ્વલં ચૈકં ચ કાંચનમ્ । વૈકુંઠં સમવાપ્રોતિ તેજસ્વી
સ ભવેદિહ ॥ ૩૫ ॥ વિષ્ણુપાદોદકં યસ્તુ પિવેચ્છૃદ્ધાસ-
મન્વિતઃ । વિષ્ણુલોકમવાપ્રોતિ ન ચાસ્મિન્ જાયતે નરઃ
॥ ૩૬ ॥ શતમદ્યોતરં યસ્તુ ગાયત્રીજપમાચરેત્ । ત્રિકાલં
વૈષ્ણવે હૃદયં ન સ પાપેન ક્લિપ્યતે ॥ ૩૭ ॥ પુરાણં શ્રુ-
યાન્નિત્યં ધર્મશાસ્ત્રમથાપિ વા । કાંચનેન યુતં વલ્લં
પુસ્તકં ચ નિવેદયેત્ ॥ ૩૮ ॥ પુણ્યવાન્ધનવાન્ભોગી
સત્યશૌચપરાયણઃ । જ્ઞાનવાંલોકવિહ્વાતો બહુશિષ્યઃ
સુધાર્મિકઃ ॥ ૩૯ ॥

જે માણસ ચાર માસ સુધી નિયમથી પીપળાને અથવા તો વિષ્ણુને પ્રદક્ષિણા ને નમસ્કાર કરે છે, તે વૈકુંઠમાં જાય છે. જે માણસ ચાર માસ સુધી સંધ્યા વખતે બ્રાહ્મણનાં પારણા પાસે અને મંદિરનાં પારણા પાસે દીવો મૂકે છે, ને ચાર માસ પૂરા થાય ત્યારે દીવો, વસ્ત્ર અને સુવર્ણનું દાન આપે છે, તે તેજસ્વી થાય છે ને વૈકુંઠમાં જાય છે.^{૩૩-૩૫} જે માણસ ચાર માસ સુધી શ્રદ્ધાથી વિષ્ણુનું ચરણામૃત પીએ છે, તે વૈકુંઠમાં જાય છે ને જન્મ મરણના ફેરામાં પડતો નથી.^{૩૬} જે માણસ ચાતુર્માસમાં શ્રીવિષ્ણુના મંદિરમાં રોજ ત્રણ વખત ગાયત્રીના એકસો આઠ મંત્રનો જપ કરે છે, તે પાપથી લેપાતો નથી.^{૩૭} જે માણસ ચાર માસ સુધી પુરાણ અથવા ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળે છે, ને ચાર માસ પૂરા થાય ત્યારે વસ્ત્રસહિત તથા સુવર્ણસહિત તે પુસ્તકનું દાન કરે છે, તે પુણ્યવાન, ધનવાન, સમૃદ્ધિવાન, સત્ય તથા પવિત્રતામાં પરાયણ, જ્ઞાનવાળો, ધણા શિષ્યોવાળો અને જગતમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે.^{૩૮-૩૯}

નામમંત્રવ્રતપરઃ શંભોર્વા કેશવસ્ય ચ । સમાસૌ પ્રતિમાં
દયાતત્તસ્ય દેવસ્ય કાંચનીમ્ ॥ ૪૦ ॥ પુણ્યવાન્દોષનિર્મુક્તઃ
સ ભવેદ્ધ ગુણાલયઃ । કૃતનિત્યક્રિયો ભૂત્વા સૂર્યાચાર્ય
નિવેદયેત્ ॥ ૪૧ ॥ સૂર્યમંત્રકમધ્યસ્થં દેવં ધ્યાત્વા જના-
વૈનમ્ । સમાસૌ કાંચનં દયાદ્વલકલં ચ ગાં તથા ॥ ૪૨ ॥
આરોગ્યં પૂર્ણમાયુશ્ચ કીર્તિં લક્ષ્મીં વલ્લં લભેત્ । તિલહોર્મ
તુ યઃ કુર્યાંચાતુર્માસ્યે દિને દિને ॥ ૪૩ ॥ અત્યા બ્યાહ-

તિર્થિર્મનૈર્ગાયંત્યા વા વ્રતાન્વિતઃ । અદ્યોત્તરશતં ચાય
અદ્યાર્વિંશતિમેવ વા ॥ ૪૩ ॥ તિલપાર્શ્વે સમાસૌ તુ દયા-
દ્વિપ્રાય ધીમતે । વાહ્મનઃકાયજનિતૈઃ પાપૈર્હૃદ્યેત સંચિતૈઃ
॥ ૪૫ ॥ ન રોગૈરભિભૂયેત ક્રમેત્સંતતિહૃતમામ્ । અજહોમં
તુ યઃ કુર્ષોષાતુર્માસ્યમતંદ્રિતઃ ॥ ૪૬ ॥ સમાસૌ ઘૃતકુંભં
તુ વ્યાત્સવજ્ઞકાંચનમ્ । આરોગ્યં કાંતિમતુર્ણં પુત્રસૌભા-
ગ્યસંપદઃ ॥ ૪૭ ॥ ચન્નુક્ષયં ચ ક્રમતે બ્રહ્મણા પ્રતિમો
ભવેત્ । અશ્વત્થસેવાં યઃ કુર્ષાત્સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥ ૪૮ ॥
વિષ્ણુમક્તો ભવેત્પશ્ચાર્દતે વર્ણં પ્રદાપયેત્ । સર્કાંચનં બ્રાહ્મ-
ણાય નૈવ રોગાન્સ વિવૃતે ॥ ૪૯ ॥

જે માણસ ચાર માસ સુધી શંકરના અથવા વિષ્ણુના નામનો જપ કરે છે અને ચાર માસ પૂરા થાય ત્યારે જે દેવનો જપ હોય તે દેવની સેનાની મૂર્તિનું દાન કરે છે તે પુણ્યવાન થાય છે, દોષથી મુક્ત થાય છે અને ગુણનો ભંડાર થાય છે. જે માણસ ચાર માસ સુધી નિત્ય કર્મ કર્યા પછી સૂર્યમંડલમાં રહેલા નારાયણનું ધ્યાન ધરી સૂર્યને અર્ધ આપે છે, અને સમાપ્ત થાય ત્યારે સુવર્ણ, લાલ વસ્ત્ર તથા ગાયનું દાન કરે છે તેને આરોગ્ય, પૂર્ણ આયુષ્ય, કીર્તિ, લક્ષ્મી અને બળ પ્રાપ્ત થાય છે. જે માણસ ચાર માસ સુધી ભક્તિથી પ્રતિદિન વ્યાહતિવડે વા ગાયત્રીવડે ઐકસો વ્યાહ વા કેવલ અઠાવીશ તિલની વ્યાહતિ આપે છે, ૪૦-૪૪ અને સમાપ્ત થાય ત્યારે ઉત્તમ બ્રાહ્મણને તિલપાત્રનું દાન આપે છે, તે વાણીથી, મનથી ન શરીરથી કરેલાં સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે. ૪૫ તેને રાગનો ઉપદ્રવ થતો નથી અને તેને ઉત્તમ પ્રભુ થાય છે. જે માણસ ચાર માસ સુધી આલસ્ય છોડી અનનો હોમ કરે છે, ૪૬ અને ચાર માસ પૂરા થાય ત્યારે વજ્રવાળા અને સુવર્ણવાળા ઘીના ધડાનું દાન કરે છે તેને આરોગ્ય, સર્વોત્તમ કાંતિ, અને પુત્ર તથા સૌભાગ્યની સંપત્તિ મળે છે, ૪૭ તે બ્રહ્મસદૃશ થાય છે ને તેના શત્રુઓના ક્ષય થાય છે. જે માણસ ચાર માસ સુધી પીપળાની પૂજા કરે છે ને સમાપ્ત થાય ત્યારે બ્રાહ્મણને વજનું તથા સેનાનું દાન આપે છે, તે વિષ્ણુના ભક્ત થાય છે ને તેને રાગનો ઉપદ્રવ થતો નથી. ૪૮-૪૯

તુલ્કીં પારેયેષ્ટુ વિષ્ણુપ્રીતિકર્તા શુભામ્ । વિષ્ણુ-
લોકમવાપ્રોતિ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥ ૫૦ ॥ બ્રાહ્મણમ્બો-
જયેત્પશ્ચાદ્વિષ્ણુદિવ્ય પાંડવ । યસ્તુ સુતે દૃષ્ટીકેશે દુર્વા-
મમૃતસંભવામ્ ॥ ૫૧ ॥ સદા પ્રાતઃસ્નેહમ્ભિં ત્વં દૂર્વેં દતિ
મેત્રતઃ । વ્રતતે ચ કુરુક્ષેઠ દૂર્વાં સ્વર્ગવિનિર્મિતમામ્ ॥ ૫૨ ॥
દયાદક્ષિણયા સાર્દ્ધે મન્ત્રેણાનેન હ્રત્વત્ । યથાશાસ્ત્રાપ્રશા-
સ્ત્રાભિર્વિસ્તૃતાસિ મહીતલે ॥ ૫૩ ॥ તથા મમાપિ સંતાનં
દેદિ સ્વમજરામરમ્ । નાશુર્મં પ્રામુષાજાતુ પાપેભ્યઃ પ્રવિ-
મુચ્યતે ॥ ૫૪ ॥ શુકસ્વા તુ સકલાન્ ભોગાન્ સ્વર્ગલોકે
મહીયતે । ગીતં તુ દેવદેવસ્ય કેશવસ્ય શિવસ્ય વા

॥ ૫૫ ॥ કરોતિ પુરતો નિત્યં જાગૃતેઃ ફલમામુચાર ।
ચાતુર્માસ્યવ્રતી દયાદ્ઘંટાં દેવાય સુસ્વરામ્ ॥ ૫૬ ॥
સરસ્વતિ જગન્નાથે જગજ્ઞાબ્યાપહારિણિ । સાક્ષાદ્બ્રહ્મ-
કલર્ષં ચ વિષ્ણુરુદ્રાદિભિઃ સ્તુતા ॥ ૫૭ ॥ ગુરોરવજ્રયા
યજ્ઞાનધ્યાયેઽધ્યયનં કૃતમ્ । તત્ત્વમાધ્યયનોત્પન્નં જાઘર્યં
દૂર વરાનને ॥ ૫૮ ॥

જે માણસ વિષ્ણુને પ્રીતિ કરનારી પવિત્ર તુલસી ધારણ કરે છે ને ચાર માસ પૂરા થાય ત્યારે વિષ્ણુના ઉદ્દેશથી બ્રાહ્મણ જમાડે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ વૈકુંઠમાં જાય છે. જે માણસ ચાર માસ સુધી સદા પ્રાતઃકાલમાં 'ત્વં દૂર્વેં' એ મંત્ર બણી, મસ્તક ઉપર દૂર્વા ધારણ કરે છે, અને સમાપ્ત થાય ત્યારે, 'હે દૂર્વેં ! તું જેમ શાખાવડે અને ડાળવડે પૃથ્વીમાં વિસ્તાર પામી છે તેમ જ મારા વંશને વિસ્તારની સાથે અજરામર કર,' એ મંત્ર બણી સેનાની દૂર્વા આપે છે, તે આ લોકમાં સુખથી રહે છે, પાપથી મુક્ત થાય છે, ૫૦-૫૪ સધળા ભોગ ભોગવે છે અને અંતે સ્વર્ગમાં પૂજ્ય છે. જે માણસ, શંકરની અથવા વિષ્ણુની પાસે, ચાતુર્માસમાં નિત્ય ગાન કરે છે તેને જગદગુણ મળે છે. ચાતુર્માસનું વ્રત કરનારા પુરુષે દેવને ઉદ્દેશીને સરસ અવાજ કરતી ઘંટા આપવી. ૫૫-૫૬ (ઘંટાદાનની પ્રાર્થના) 'હે સરસ્વતિ ! હે જગન્નાથે ! હે જમતની જડતા હરનારી ! તમે સાક્ષાત્ બ્રહ્માનાં પત્ની છો, વિષ્ણુ અને રુદ્ર વગેરે તમારી સ્તુતિ કરે છે. ૫૭ હે દેવિ ! મેં ગુરુના અનાદરથી અનધ્યાયમાં પણ અધ્યયન કર્યું હોય તેથી થયેલી જડતા દૂર કરો. ૫૮

ઘંટાદાનેન તુષ્ટા ત્વં બ્રહ્મણી લોકપાવની । ચિપ્રપાદ-
વિચિર્ણકં તોયં યઃ પ્રત્યહં પિબેત્ ॥ ૫૯ ॥ ચાતુર્માસ્યે
નરો અક્ષયા મદૂર્વં બ્રાહ્મણં સ્મરન્ । મનોજાકાયજનિતૈ-
ર્મુક્તો ભવતિ કિશ્કિન્ધૈઃ ॥ ૬૦ ॥ વ્યાધિભિર્નામિભૂયેત
શ્રીરાયુસ્તસ્ય વર્દતે । સમાસૌ ગોયુગં દયાદ્વાસોયુગં
વ્રતી । બ્રાહ્મણં વંદતે યસ્તુ સર્વદેવમયં શ્રુતમ્ ॥ ૬૨ ॥
કૃતકૃત્યો ભવેત્સવઃ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે । સમાસૌ મોજયે-
દ્વિપ્રાનાયુર્વિતં ચ ચિદતિ ॥ ૬૩ ॥ સંસ્પૃશેત્કપિર્ણં યો વૈ
નિત્યં ભક્તિસમન્વિતઃ । તામેવાલંકૃતાં દયાત્સવત્સાં દક્ષિ-
ણાયુતામ્ ॥ ૬૪ ॥ સાર્વભૌમો મયેદ્રાજા દીર્ઘાયુષ પ્રતા-
પવાન્ । સ વસેદિદ્રવત્સર્વેં વસતરાન્ રોમસંભિતાન્ ॥ ૬૫ ॥ નમસ્કરોતિ યઃ સૂર્યં ગણેશં વાપિ નિત્યશઃ ।
આયુરારોગ્યૈશ્વર્યં ક્રમતે કાતિહૃતમામ્ ॥ ૬૬ ॥ બિઙ્ગ-
રાજપ્રસાદેન પ્રામુષાદીપ્તિતં ફલમ્ । સર્વૈશ્વ વિજયં
શિવ નાત્ર કાર્યાં વિચારણા ॥ ૬૭ ॥ વિશેષાકૌં સુવ-
ર્ણસ્ય સિંહુરાણસભિર્ભૌ । નિવેદ્યેદ્બ્રાહ્મણાય સર્વકામા-
ર્થસિદ્ધયે ॥ ૬૮ ॥

તમે લોકાને પવિત્ર કરો છો, બ્રાહ્મણી છો, મારા આ ઘંટાદાનથી પ્રસન્ન થાઓ,' એવી રીતે ઘંટાદાન કરવું. જે માણસ ચાર માસ સૂધી પ્રતિદિન ભગવત્સ્વરૂપી બ્રાહ્મણનું સ્મરણ કરીને ભક્તિથી તેનું ચરણાશ્રુત પીએ છે અને સમાપ્તિ થાય ત્યારે એ ગાયો અથવા એક ગાય આપે છે અને જે તેટલી શક્તિ ન હોય તો એ વસ્ત્રો આપે છે તે, મનથી, વાણીથી અને શરીરથી કરેલાં પાપોમાંથી મુક્ત થાય છે, તેને રોગોના ઉપદ્રવ થતો નથી અને તેને લક્ષ્મીની તથા આયુષ્યની વૃદ્ધિ થાય છે. જે માણસ સર્વદેવમય બ્રાહ્મણનું વંદન કરે છે અને સમાપ્તિમાં બ્રાહ્મણ જમાડે છે, તે કૃતાર્થ થાય છે, પાપોથી જલદી મુક્ત થાય છે, ધનવાન થાય છે અને તેનું આયુષ્ય વધે છે. ૫૯-૬૦ જે માણસ ચાર માસ સૂધી કપિલા ગાયનો સ્પર્શ કરી, આંખે અડાડે છે, અને ચાર માસ પૂરા થાય ત્યારે અલંકાર વગેરેથી શોભાવેલી વાછડાવાળી એ જ કપિલા ગાય આપી, ઉપરથી દક્ષિણા આપે છે, તે મોટા પ્રતાપી ચક્રવર્તી રાજા થાય છે, તેનું આયુષ્ય વધે છે, અને અંતે ગાયના જેટલાં સ્વાડાં હોય તેટલાં વર્ષો સૂધી ઈંદ્રની પેઠે સ્વર્ગમાં રહે છે. ૬૧-૬૫ જે માણસ ચાર માસ સૂધી પ્રતિદિન સૂર્યને વા ગણેશને નમસ્કાર કરે છે, અને સમાપ્તિ થાય ત્યારે પોતાના ઇષ્ટદેવની સિદ્ધિવાળી સેનાની મૂર્તિ બ્રાહ્મણને આપે છે, તેના મનોરથો ઇષ્ટદેવની કૃપાથી સિદ્ધ થાય છે, આયુષ્ય વધે છે, આરોગ્ય રહે છે, ઐશ્વર્ય વધે છે, ઉત્તમ કાંતિ થાય છે અને સર્વ જગોએ વિજય પામે છે, તેમાં કાંઈ વિચાર કરવાનો નથી. ૬૬-૯૮

યસ્તુ રૌપ્યં શિવપ્રીત્યૈ દયાદ્વક્ત્યા જ્ઞતદ્વયે । તાન્ન વા પ્રત્યહં દયાસ્ત્વશક્ત્યા શિવતુષ્ટયે ॥ ૬૯ ॥ સુરુષાંલભતે પુત્રાન્ રુદ્રમક્તિપરાયણાન્ । સમાપ્તૌ મધુપૂર્ણં તુ પાત્રં રાજ-તશ્ચુતમમ્ ॥ ૭૦ ॥ પ્રદયાતાન્નદાને તુ તાત્રપાત્રં ગુહાન્વિ-તમ્ । યસ્તુ હસ્તે હૃષીકેશે સ્વર્ગં દયાસ્ત્વશક્તિઃ ॥ ૭૧ ॥ વજ્રયુગ્મતિલેઃ સાર્દ્ધં સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે । રૂઢ મુક્ત્વા મહા-ભોગાન્તે શિવપુરં વ્રજેત્ ॥ ૭૨ ॥ વજ્રદાનં તુ યઃ કુર્યાન્-શ્ચાતુર્માસ્યે દ્વિજાતયે । અમ્યર્ચ્યં ગંધપુષ્પાયૈર્વિષ્ણુર્થે પ્રીય-તામિતિ ॥ ૭૩ ॥ શત્રુયાં દયાસ્તમાપ્તૌ તુ વાસઃ કાંચનપ-ટ્ટિકામ્ । અશ્વત્થં સુલમાપ્નોતિ ધનં સ ધનદોપમમ્ ॥ ૭૪ ॥ યો ગોપીચંદનં દયાન્નિત્યં વર્ષાસુ માનવઃ । શ્રીપતિસ્તસ્ય સંતુષ્ટો મુક્તિ મુક્તિં દદાતિ ચ ॥ ૭૫ ॥ સમાપ્તાવપિ તદયા-તુલાપરિમિતં શુભમ્ । તદર્દ્ધં વા તદર્દ્ધં વા સર્વલ્લં ચ સદક્ષિણમ્ ॥ ૭૬ ॥

જે માણસ ચાર માસ સૂધી હંમેશાં શિવને પ્રસન્ન કરવા માટે યથાશક્તિ ભક્તિપૂર્વક રૂપું અથવા ત્રાંચું આપે છે અને સમાપ્તિ થાય ત્યારે રૂપાનાં દાનનો નિયમ હોય તો મધથી ભરેલું રૂપાનું પાત્ર ને ત્રાંચાનાં દાનનો નિયમ હોય તો ગોળથી ભરેલું ત્રાંચાનું પાત્ર આપે છે તેને રૂપવાળા

શિવભક્ત પુત્રો થાય છે. જે માણસ ચાર માસ સૂધી એ વસ્ત્રો, તિલ્લ અને તેની સાથે યથાશક્તિ સોનું આપે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે, ને આ લોકમાં મોટા મોટા ભોગ ભોગી અંતે શિવપુરમાં જાય છે. ૬૯-૭૨ જે માણસ ચાર માસ સૂધી ચંદન, પુષ્પ વગેરેથી બ્રાહ્મણની પૂજા કરી તેને 'મારી ઉપર વિષ્ણુ પ્રસન્ન થાઓ,' એ મંત્ર બણી વચ્ચનું દાન આપે છે અને સમાપ્તિ થાય ત્યારે શય્યા, વસ્ત્ર અને સુવર્ણની પટ્ટિકા આપે છે તેને અક્ષય સુખ મળે છે ને કુમેરના જેટલું ધન મળે છે. ૭૩-૭૪ જે માણસ ચાર માસ સૂધી હંમેશાં ગોપીચંદન આપે છે અને સમાપ્તિ થાય ત્યારે તુલા જેટલું, તેથી અર્ધ, વા તેથી પચ્ચ અર્ધ, ગોપીચંદન, વસ્ત્ર ને દક્ષિણા આપે છે તેની ઉપર વિષ્ણુ પ્રસન્ન થાય છે ને તેને ભોગ તથા ભોક્ષ આપે છે. ૭૫-૭૬

યસ્તુ હસ્તે હૃષીકેશે પ્રત્યહં તુ વ્રતાન્વિતઃ । દયાદક્ષિ-ણયા સાર્દ્ધં શર્કરામથવા ગુદમ્ ॥ ૭૭ ॥ एवं વ્રતે તુ સંપૂર્ણે કુર્વૈન્નુયાપનં બુધઃ । પ્રત્યેકં તાત્રપાત્રાણિ પઞ્ચાદ્યક્રમિતાનિ તુ ॥ ૭૮ ॥ વિત્તશાઠ્યમકુર્વાણશ્રતુષ્ણક્રમિતાનિ ચા । અદ્યત્તવારિ ચૈકં વા શર્કરાપૂરિતાનિ ચ ॥ ૭૯ ॥ દક્ષિણાફલવાતોમિઃ પ્રત્યેકં સંયુતાનિ ચ । સદ્ધ ચાન્યાનિ વિપ્રેભ્યઃ શ્રદ્ધયા પ્રતિપાદયેત્ ॥ ૮૦ ॥ તાત્રપાત્રં સર્વલ્લં ચ શર્કરાદેમસંયુતમ્ । સર્વપ્રતિકરં વષ્ટમાદ્રોગમ્ પાપના-શનમ્ ॥ ૮૧ ॥ પુષ્ટિદં કીર્તિદં નૃણાં નિત્યં સંતાનકારકમ્ । સર્વકામપ્રદં સ્વર્ગમાયુર્વર્દ્ધનમુત્તમમ્ ॥ ૮૨ ॥ તસ્માદસ્ય પ્રદાનેન કીર્તિરસ્તુ સદા મમ । एवं વ્રતં તુ યઃ કુર્યાતસ્ય પુણ્યફલં જ્ઞતુ ॥ ૮૩ ॥ ગંધર્વવિધ્યાસંપન્નઃ સર્વયોષિતિપ્રયો ભવેત્ । રાજાપિ લભતે રાજ્યં પુત્રાર્થી લભતે સુતાન્ ॥ ૮૪ ॥ અર્ધોર્ધી પ્રાપ્તુયાદર્થે નિષ્કામો મોક્ષમામુપાત્ । યસ્તુ ચૈ ચતુરો માસાન્ શાકમૂલફલાદિકમ્ ॥ ૮૫ ॥ નિત્યં દદાતિ વિપ્રેભ્યઃ શક્ત્યા યત્સંભવેન્નૃપ । વ્રતાતે વજ્રયુગ્મં ચ શક્ત્યા દયાસ્તદક્ષિણમ્ ॥ ૮૬ ॥ સુલી ભૂત્વા ચિરં કાલં રાજયોગી ભવેન્નરઃ । સર્વદેવપ્રિયં યસ્માન્ન્યાકં વૃત્તિકરં નૃણામ્ ॥ ૮૭ ॥

જે માણસ ચાતુર્માસમાં હંમેશાં વ્રતયુક્ત થઈ સાકર અથવા ગોળ અને તેની સાથે દક્ષિણા આપે છે, ૭૭ વ્રત પૂરું થાય ત્યારે ઉઘાપન કરે છે, અને આઠ પલનાં અથવા શક્તિ ન હોય તો ચાર પલનાં-પણ લોભ નહીં કરતાં-આઠ, ચાર અથવા એક ત્રાંચાનું પાત્ર લઈ તેમાં સાકર અને અનાજ ભરી તેમાં દક્ષિણા, ફળ, વસ્ત્ર મૂકી તે પાત્ર શ્રદ્ધાથી બ્રાહ્મણને આપે છે ને તેમ કરતાં પ્રાર્થના કરે કે, 'વજ્રસહિત અને સાકરસહિત ત્રાંચાનું પાત્ર સૂર્યને પ્રસન્ન કરનાર છે, રોગોના નાશ કરનાર છે, પાપોના નાશ કરનાર છે, પુષ્ટિ આપનાર છે, કીર્તિ આપનાર છે, સંતાનની વૃદ્ધિ કરનાર છે, મનોરથ પૂર્ણ કરનાર છે,

સ્વર્ગ આપનાર છે અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરનાર છે. એટલા માટે આ પાત્રના દાનથી મને કીર્તિ મળે, - એવી રીતે જે વ્રત કરે છે તેને જે પુણ્ય થાય છે તે સાંભળો. ૭૮-૮૩ ઉપર કહેવા પ્રમાણે વ્રત કરનાર પુરુષ ગંધર્વવિદ્યાને પ્રાપ્ત થાય છે, અને સર્વ સ્ત્રીઓને પ્રિય થાય છે. રાજાને રાજ્ય મળે છે. પુત્ર ઇચ્છનારને પુત્ર મળે છે, ૮૪ ધન ઇચ્છનારને ધન મળે છે અને જેને કાંઈ પણ ઇચ્છા ન હોય તેને મોક્ષ મળે છે. જે માણસ ચાર માસ સુધી નિત્ય બ્રાહ્મણને યથાશક્તિ શાક, મૂળ, ફળ વગેરે આપે છે અને વ્રત પૂરું થાય ત્યારે બે વસ્ત્રો તથા દક્ષિણા આપે છે તે રાજા થાય છે અને ચિરકાલપર્યંત સુખ ભોગવે છે. 'શાક સધળા દેવને પ્રિય છે અને મનુષ્યને તુલિ કરનાર છે. ૮૫-૮૭

દદામિ તેન દેવાયાઃ સદા કુર્વંતુ મંગલમ્ । યસ્તુ સુમે
હસીકેશે પ્રત્યદ્દંતુ ક્ષત્રુદ્વયે ॥ ૮૮ ॥ દયાત્કદૃશ્યં મર્યો
ગૃહપર્ણાત્માદરાત્ । બ્રાહ્મણાય સુસીલાય દિનેશપ્રીતયેઽનય
॥ ૮૯ ॥ દક્ષિણાવલસહિતં મન્વેજાનેન સુવ્રત । કદૃશ્ય-
મિદં યસ્માદોગમ્ સર્વદેહિનામ્ ॥ ૯૦ ॥ તસ્માદસ્ય પ્રદા-
નેન પ્રીતો ભવતુ માસ્કરઃ । एवं કૃત્વા વ્રતં સમ્પૂર્ણાદયા-
પર્નં હ્રયઃ ॥ ૯૧ ॥ કૃત્વા સ્વર્ગમર્યો ઘૃંઈ મરીચં માગધી-
મપિ । સવન્નાં દક્ષિણાયુકાં દયાદ્વિપ્રાય ધીમતે ॥ ૯૨ ॥
एवं व्रतं यः कुरुते स जीवेच्छरदं शतम् । प्राप्नुवादीप्ति-
तान्पर्यान्ते स्वर्गं व्रजेत् ॥ ૯૩ ॥ છત્રાફલાનિ યો દયા-
નિત્યં વિપ્રાય સન્મતિઃ । અજવાન્ કીર્તિમાન્ શ્રીમાન્
જાયતે વક્ષઃપિપ્પ ॥ ૯૪ ॥ તાંશ્લદાનં યઃ કુર્યાદ્વર્જ-
યેદ્વા જિતેન્દ્રિયઃ । રત્નવજ્રદ્વયં દયાત્સમાતૌ ચ સદક્ષિણમ્
॥ ૯૫ ॥ મહાલાવણ્યમાપ્રોતિ સર્વરોગવિવર્જિતઃ ।
મેધાવી હ્રમગઃ પ્રાજ્ઞો રત્નકણ્ઠય જાણતે ॥ ૯૬ ॥
गन्धर्वस्वमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति । तांश्च श्रीकरं
भद्रं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् ॥ ૯૭ ॥ અસ્ય પ્રદાનાદ્બ્રહ્માયાઃ
ભિયં વદતુ પુષ્કલામ્ । ચાતુર્માસ્યે પ્રતિદિનં હ્રવાસિન્યૈ
દ્વિજાય ચ ॥ ૯૮ ॥ નારી વા પુરુષો વાપિ હરિદાં સંપ્ર-
ચ્છતિ । લક્ષ્મીસુરિય ગૌરીં વા સમાતૌ રાજતં નયમ્
॥ ૯૯ ॥ હરિદાપૂરિતં કૃત્વા તત્પાર્શ્વં દક્ષિણાન્વિતમ્ ।
प्रदद्यात्प्रक्षिप्तंयुक्तं देवी मे प्रीयतामिति ॥ ૧૦૦ ॥ અર્ચા
સહ છલ્લં યુક્તે નારી નાર્યાં તથા પુમાન્ । સૌભાગ્યમક્ષયં
ધાન્યં ધનપુત્રસહજતમ્ ॥ ૧ ॥ સંપ્રાપ્ય રૂપલાવણ્યે
દેવીલોકે મહીયતે ।

તે શાકનું ઠું દાન કરું છું, માટે દેવ વગેરે માફ નિરંતર મંગલ કરે, એમ શાકદાન કરતાં પ્રાર્થના કરવી. જે માણસ ચાર માસ સુધી નિરંતર, 'સૂંઠ, મરી અને પીપર, એ ત્રણ વસ્તુ મનુષ્યના સર્વ રોગોને નાશ કરનાર છે, માટે તેનું દાન કરું છું, તેથી સૂર્ય દેવ પ્રસન્ન થાઓ,' એ મંત્ર બાધી સૂર્યને પ્રસન્ન કરવામાટે આદરથી ધરમાં

બેઠાએ તેટલી સૂંઠ, મરી અને પીપર સુશીલ બ્રાહ્મણને આપે છે, તેમ જ તેની સાથે દક્ષિણા અને વસ્ત્ર આપી ઉઘાપન કરે છે, તેમાં સૂંઠ, મરી ને પીપર સોનાનાં કરાવી, તે વસ્ત્ર સહિત ને દક્ષિણાસહિત બ્રાહ્મણને આપે છે તે સો વર્ષ સુધી જીવે છે ને ઇચ્છિત ભોગ ભોગવે છે ને અતે સ્વર્ગમાં જાય છે. ૮૮-૯૩ જે શુદ્ધિમાન્ માણસ, ચાર માસ સુધી બ્રાહ્મણને મોતી આપે છે, તે ધન ધાન્યની સમૃદ્ધિવાળો અને કીર્તિવાળો થાય છે. ૯૪ જે માણસ ચાર માસ સુધી બ્રાહ્મણને તાંબૂલ આપે છે અથવા તાંબૂલનો ત્યાગ કરે છે અને જિતેન્દ્રિય રહે છે, ને સમાપ્ત થાય ત્યારે બે લાલ વસ્ત્રો અને દક્ષિણા આપે છે તે ચતુર થાય છે, સર્વરોગરહિત થાય છે, શુદ્ધિમાન્, સારાં ભાગ્ય-વાળો, સમજી ને સારા કંડવાળો થાય છે તથા ગંધર્વ યજ્ઞ સ્વર્ગમાં જાય છે. તાંબૂલમંત્રઃ- 'કસ્થાણુકારક સુંદર તાંબૂલ શિવરૂપ, બ્રહ્મારૂપ અને વિષ્ણુરૂપ છે માટે તેના દાનથી તે ત્રણે દેવો મને પુષ્કળ ધન આપે.' એમ કહેવું. જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ ચાર માસ સુધી હંમેશાં લક્ષ્મીના અથવા પાર્વતીના ઉદેશથી બ્રાહ્મણને અથવા સુવાસિનીને હળદર આપે છે, અને ચાર માસ પૂરા થાય ત્યારે રૂપાનાં પાત્રમાં હળદર ભરી, તેમાં દક્ષિણા મૂકી બકિતથી, 'મારી ઉપર દેવી પ્રસન્ન થાઓ,' એમ કહી બ્રાહ્મણને આપે છે. ૯૫-૧૦૦ તે સ્ત્રી, પતિની સાથે અને પતિ સ્ત્રીની સાથે સુખ ભોગવે છે, તેનું સૌભાગ્ય અક્ષય થાય છે; ધન, ધાન્ય ને પુત્રની વૃદ્ધિ થાય છે. તેમ જ રૂપ ને ચતુરાઈ મળે છે ને દેવીના લોકમાં પૂજ્ય છે.

उमामहेश्वरिदय चातुर्मास्ये दिने दिने ॥ २ ॥
સંપૂજ્ય વિપ્રમિધુનં તસ્મે યથ સ્વશક્તિઃ । દયાત્સ-
વક્ષિણં હેમ ઉમેશઃ પ્રીયતામિતિ ॥ ૩ ॥ ઉમેશ-
પ્રતિમાં હૈર્મા દયાદુયાપને હ્રયઃ । પંષોપચારેઃ સંપૂજ્ય
ધેન્વા ચ દૃષમેજ ॥ ૪ ॥ મોજયેદપિ નિદાનં તસ્ય
પુણ્યફલં શ્યુ । સંપત્તિરક્ષયા કીર્તિજાયતે વ્રતવૈભવાત્
॥ ૫ ॥ इह सुकृत्वाऽखिलात्म्यानांते शिवपुरं व्रजेत् ।
फलदानं तु यः कुर्याच्चातुर्मास्यमर्तदितः ॥ ૬ ॥ સમાતૌ
कलधौतानि तानि दद्याद्विजातये । सान्त्वन्मनोरथान्प्राप्य
संततिं चानपविर्भोम् ॥ ૭ ॥ ફલદાનસ્ય માહાત્મ્યાન્મોદતે
નંદને વને । પુષ્પદાનવ્રતે આપિ સ્વર્ગપુષ્પાદિ લાપ્યેત્ ॥ ૮ ॥
स सौभाग्यं परं प्राप्य गंधर्वपदमाप्नुयात् । वाद्यवेवे प्रहसे
तु चातुर्मास्यमर्तदितः ॥ ૯ ॥ નિયં વામનહરિય વચ્ચનં
સ્નાદુ વદ્મતેઃ । મોજયેદથવા કૃષાદેકાદૃશ્યાં ન મોજયેત્
॥ ૧૧૦ ॥ દાનમેવ પ્રકુર્વીત મહાનાદૌ તથૈવ ચ । અજાતૌ
નિત્યદાને તુ કૃષાર્થંચક્ર પર્વક ॥ ૧૧ ॥ શ્રુતાઽન્યામમાર્ચાં
ચ પૂર્ણિમાર્ચાં તથૈવ ચ । પ્રત્યર્કવારમથવા પ્રતિભાગૈશ્વવા-
સરમ્ ॥ ૧૨ ॥ एवं कृत्वा समातौ तु यथाशक्ति महीं
वदेत् । अज्ञातौ भूमिदाने तु चेदं दद्यात्कलुताम् ॥ ૧૩ ॥

તપાપ્યશકૌ વાસથ સઠક્ષમે પાદુકે તથા । અક્ષય્યમજમા-
પ્રોતિ પુત્રપૌત્રાદિસંપદમ્ ॥ ૧૪ ॥ સ્તથિરાં વિષ્ણુમર્તિ
ચ પ્રયાતિ હરિમંદિરમ્ ।

જે માણસ ચાર માસ સુધી હંમેશાં શંકરના અને પાર્વતીના ઉદ્દેશથી બ્રાહ્મણ તથા તેમની સ્ત્રીની પૂજા કરી, 'શંકર અને પાર્વતી બન્ને પ્રસન્ન થાઓ.' એમ કહી યથાશક્તિ સોનાનું દાન આપી દક્ષિણ આપે છે, ઉઘાપનમાં સોનાના શંકરની તથા પાર્વતીની પોડશોપચારે પૂજા કરી ગાયનું અને બળદનું દાન કરે છે અને મિષ્ટાન્ન જમાડે છે તેને પ્રતના પ્રભાવથી અક્ષય સંપત્તિ મળે છે, કાર્ત્તિ મળે છે તે આ લોકમાં સર્વ ભોગ ભોગવી અંતે કેલાસમાં જાય છે. જે માણસ સાવધાન થઈ ચાર માસ સુધી હંમેશાં ફળનું દાન કરે છે, અને વ્રત સમાપ્ત થાય ત્યારે જ ફળના નિયમ હોય, તે ફળસોનાનું કરાવી બ્રાહ્મણને આપે છે તેના સધળા મનો-રથો સિદ્ધ થાય છે, તેના વંશ અક્ષય થાય છે ને ફળદાનના મહિમાથી તે નંદન (સ્વર્ગનાં) વનમાં આનંદ પામે છે. જે માણસ ચાર માસ સુધી પુષ્પોનું દાન કરે છે ને વ્રત સમાપ્ત થાય ત્યારે સોનાનાં પુષ્પો આપે છે, તે મોડું સૌભાગ્ય પામી ગંધર્વ લોકમાં જાય છે. જે માણસ ચાર માસ સુધી હંમેશાં વામનના ઉદ્દેશથી બ્રાહ્મણને દહીં ભાત વગેરે ૭ રસવાળાં ભોજન કરાવે છે, એકાદશીને દિવસે ભોજન કરાવે નહીં, તેમ જ મહાશ્વ વગેરેમાં દાન કરે છે, અને જે નિત્ય દાન દેવાની શક્તિ ન હોય તો પાંચ પવોને દિવસે, અષ્ટમી, ચતુર્દશી, પૂર્ણિમા ને અમાવાસ્યાને દિવસે દાન કરે છે, અથવા પ્રત્યેક રવિવારે કે શુક્રવારે દાન કરે છે, અને વ્રત પૂરું થાય ત્યારે શક્તિ પ્રમાણે પૃથ્વીનું દાન કરે છે, ને જે પૃથ્વી આપવાની શક્તિ ન હોય તો અર્ધકાર વગેરેથી શોભાવેલી ગાયનું દાન કરે છે, ને તેટલી પશુ શક્તિ ન હોય તો વસ્ત્ર, ચાંપડિયો ને તેની સાથે સુવર્ણ આપે છે તે માણસને અક્ષય અન્ન મળે છે, પુત્ર પૌત્રની શ્રદ્ધિ થાય છે. ૨-૧૪ ને તે વિષ્ણુની અચ્ચલ ભક્તિ થવાથી વૈકુંઠમાં જાય છે.

નિત્યં પયસ્વિનીં દયાસાલંકારાં શુભાવદામ્ ॥ ૧૫ ॥

સર્વત્સાં દક્ષિણોપેતાં સર્વજ્ઞાનવાન્ ભવેત્ । ન પરપ્રેમ્યતાં યાતિ બ્રહ્મલોકં ચ ગચ્છતિ ॥ ૧૬ ॥ અક્ષર્યં હ્રસ્વમાપ્રોતિ પિતૃમિઃ સહિતો નરઃ । વાર્ષિકાંચતુરો માસાન્ પ્રાજાપત્યં ચરેન્નરઃ ॥ ૧૭ ॥ સમાપ્તૌ ગોયુગં દત્ત્વા કૃત્વા બ્રાહ્મણમો-જનમ્ । સર્વપાપવિશુદ્ધાત્મા યાતિ બ્રહ્મ સનાતનમ્ ॥ ૧૮ ॥ દુર્ગાંતરોપવાસે તુ સીરાણ્યદૌ પ્રદાપયેત્ । વજ્રકાંચનયુ-ક્તાનિ લ્હીવર્દયુક્તાનિ ચ ॥ ૧૯ ॥ અનહુદ્યયસંયુક્તં લાંગલં કર્ણજામમ્ । સર્વોપસ્કરસંયુક્તં દદામિ પ્રીતયે હરેઃ ॥ ૨૦ ॥ શાકમુલફલૈર્વાપિ ચાતુર્માસ્યં નયેન્નરઃ । સમાપ્તૌ ગોપ્રદા-નેન સ ગચ્છેદ્વિષ્ણુમંદિરમ્ ॥ ૨૧ ॥ પયોવતી તથાડપ્રોતિ બ્રહ્મલોકં સનાતનમ્ । વ્રતાન્તે ચ તથા દયાદ્વામેકાં ચ

પયસ્વિનીમ્ ॥ ૨૨ ॥ નિત્યં દંભાપલાશો ચ યો ઝુંકે તુ ઋતુદ્વયે । વજ્રયુગ્મં ચ કાંસ્યં ચ શક્ત્યા દત્ત્વા સુક્ષી-ભવેત્ ॥ ૨૩ ॥

જે માણસ ચાર માસ સુધી નિત્ય અર્ધકારસહિત ને વાહડાંસહિત દુઝણી સુંદર ગાયનું દાન કરે છે તે સર્વસ થાય છે, કોષ્ટની તામેદારી ભોગવતો નથી, ને પોતાના પિતૃઓની સાથે બ્રહ્મલોકમાં અક્ષય સુખ ભોગવે છે. જે માણસ ચોમાસાના ચાર માસ સુધી પ્રાગ્નપત્ય કરે ને તે સમાપ્ત થાય ત્યારે બ્રાહ્મણને જમાડી બે ગાયો આપે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ પરબ્રહ્મને પામે છે. ૧૫-૧૮ જે માણસ ચાર માસ સુધી એકાંતરો ઉપવાસ કરે છે, ને ચાર માસ પૂરા થાય ત્યારે બળદથી જોડાએલાં આઠ હળ ને તેની ઉપર વસ્ત્ર ને સુવર્ણ મૂકી, 'હરિ ભગવાન્ પ્રસન્ન થાય, તેટલા માટે બે બળદોથી જોડેલા, ખેડ કરવા યોગ્ય ને સધળી સામગ્રી સહિત હળનું દાન કરું છું,' એ મંત્ર બાણીને આપે છે. ૧૯-૨૦ અથવા જે માણસ ચાર માસ સુધી શાક, મૂળ, ફળ ખાઈને રહે છે, અને સમાપ્તિ થાય ત્યારે ગોદાન કરે છે તે વિષ્ણુના લોકમાં જાય છે. ૨૧ જે માણસ ચાર માસ સુધી દૂધ પીને રહે છે, અને સમાપ્ત થાય ત્યારે એક દુઝણી ગાય આપે છે તે બ્રહ્મલોકમાં જાય છે. ૨૨ જે માણસ ચાર માસ સુધી ફળનાં પાનમાં ભોજન કરે છે ને વ્રત સમાપ્ત થાય ત્યારે બે વસ્ત્રો તથા યથાશક્તિ કાંડું આપે છે તે સુખી થાય છે. ૧૧૩

કાંસ્યં વ્રજ્યા શિવો લક્ષ્મીઃ કાંસ્યમેવ વિભાવહઃ ।

કાંસ્યં વિષ્ણુમયં યસ્માદતઃ શાંતિં પ્રયચ્છ મે ॥ ૨૪ ॥

નિત્યં પલાશમોજી ચેતૈલાઝ્યંગવિવર્જિતઃ । સ નિર્દંત્યતિ-પાપાનિ તુલરાશિમિવાનલઃ ॥ ૨૫ ॥

વ્રજાશ્ચ દુરાપથ ચાલયાતકરથ યઃ । અસત્યવાદિનો યે ચ જીવાતિવ્રતવા-તકઃ ॥ ૨૬ ॥

અગમ્યાગામિનઞ્ચૈવ વિષગાગામિનસ્તથા ।

ચાંદાલીગામિનઞ્ચૈવ વિપ્રજીગામિનસ્તથા ॥ ૨૭ ॥

તે સર્વે પાપનિર્જીવતા ભવંત્યેતદ્વ્રતેન ચ । સમાપ્તૌ કાંસ્યપાત્રં તુ

ચતુઃપદિપલૈર્યુતમ્ ॥ ૨૮ ॥

સર્વત્સાં ગાં ચ વૈ દયાસાલં-કારાં પયસ્વિનીમ્ । અલંકૃતાય વિદુષે સુવજાય સુવેપિને

॥ ૨૯ ॥

ભૂમૌ લિહિત્ય યો ઝુંકે દેવં નારાયણં સ્મરન્ ।

દયાદ્દુમિ યથાશક્તિ કૃત્વાં બહુજલાન્વિતામ્ ॥ ૩૦ ॥

આરોગ્યપુત્રસમ્પન્નો રાજા ભવતિ ધાર્મિકઃ । શત્રોર્ભયં ન

લભતે વિષ્ણુલોકં સ ગચ્છતિ ॥ ૩૧ ॥

અયાચિતે સ્વનદ્વારં સહિરણ્યં સચન્દનમ્ ।

પદ્મં ભોજનં દયાસ યાતિ પરમાં ગતિમ્ ॥ ૩૨ ॥

યસ્તુ સુપ્તે દર્શકેશે નક્કં ચ કુરુતે વ્રતમ્ ।

બ્રાહ્મણાન્ ભોજયેત્પથાચ્છિવલોકે મહીયતે ॥ ૩૩ ॥

કાંસાનું દાન આપવાનો મંત્ર—‘કાંસું બ્રહ્મરૂપ છે, શિવરૂપ છે, લક્ષ્મીરૂપ છે, સૂર્યરૂપ છે અને વિષ્ણુરૂપ છે, માટે મને શાંતિ આપો.’^{૧૨૪} જે માણસ ચાર માસ સુધી તેલ ચોપડતો નથી ને નિત્ય ખાખરાના પાનમાં ભોજન કરે છે, અને સમાપ્તિ થાય ત્યારે વિદ્વાન બ્રાહ્મણને વચ્ચે ને અલંકાર પહેરાવી ચોસઠ પલ કાંસાનું પાત્ર આપે છે, ને અલંકારવાળી તથા વાછડાંવાળી ઢૂંછણી માથે આપે છે, તેનાં સઘળાં પાપો અગ્નિમાં ઝીંટી પેટે બળીને બદ્ધ થાય છે. બ્રહ્મહત્યા કરનાર, મધપાન કરનાર, ખોડું ભેલનાર, જીહ્વહત્યા કરનાર, વ્રતનો ભંગ કરનાર, અગમ્યા કીર્તી ગમન કરનાર અને બ્રાહ્મણીમાં ગમન કરનાર તે સઘળા આ વ્રત કરવાથી પોતપોતાનાં પાપોથી મુક્ત થાય છે.^{૧૫-૨૪} જે માણસ ચાર માસ સુધી દોપેલી પૃથ્વી ઉપર ભોજન કરે છે, નારાયણનું સ્મરણ કરે છે અને વ્રત પૂરું થાય ત્યારે જેમાં પુષ્કળ જળ હોય અને ખેડવા યોગ્ય હોય તેવી પૃથ્વીનું દાન કરે છે તે ધર્મિષ્ઠ રાજા થાય છે, આરોગ્ય રહે છે, પુત્રોવાળો થાય છે, તેને શત્રુથી બચ થતો નથી ને તે વિષ્ણુલોકમાં જાય છે.^{૨૦-૨૧} જે માણસ માંચા વિના બળદ, સોનું અને ચન્દન આપે છે, ને છ રસવાળાં ભોજન જમાડે છે તે પરમ ગતિને પામે છે.^{૨૨} જે માણસ ચાર માસ સુધી નક્તભોજન કરે છે, અને ચાર માસ પૂરા થયા પછી બ્રાહ્મણને જમાડે છે, તે કેલાસમાં પૂજાય છે.^{૨૩}

દકમર્કનરઃ કૃત્વા મિતાશી ચ દટવ્રતઃ । યોડર્ચયેષ્વતુરો માસાન્ વાણ્દેવૈ સ નાકપાઙ્ક ॥ ૩૪ ॥ સમાપ્તૌ મોજયે-દ્વિપ્રાન્ શક્ત્યા દયાન્ દક્ષિણામ્ । યસ્તુ હસ્તે દ્વપીકેશો ક્ષિતિશાયી મહેનરઃ ॥ ૩૫ ॥ શર્યાં સોવસ્કારં દયાચ્છિ-વલોકે મહીયતે । પાદાભ્યંગં નરો યસ્તુ વર્જયેષ્ઠ ક્ષત્રુદ્વયે ॥ ૩૬ ॥ સમાપ્તૌ ચ યથાશક્તિ કૃપાદ્બ્રાહ્મણમોજનમ્ । દયા ચ દક્ષિણાં શક્ત્યા સ ગચ્છેદ્વિષ્ણુમંદિરમ્ ॥ ૩૭ ॥ આપાદાદિચતુર્માસાન્વર્જયેત્તલ્લકુંતનમ્ । આરોગ્યપુત્રસંપન્નો રાજા ભવતિ ધાર્મિકઃ ॥ ૩૮ ॥ પાયસં લવણં ચૈવ મધુ સર્પિઃ ફલાનિ ચ । ચાતુર્માસ્યે વર્જયેથો ગૌરીશંકરતુદયે ॥ ૩૯ ॥ કાર્તિક્યાં ચ પુનસ્તાનિ બ્રાહ્મણાય નિવેદયેત્ । સ રુદ્રલોકમાપ્નોતિ રુદ્રવ્રતનિવેશવાત્ ॥ ૪૦ ॥ સ્વાર્ણં મજ્જયેયસ્તુ શુભં શાલ્વનમેવ વા । પુત્રપૌત્રાદિભિઃ સાર્દ્ધં શિવલોકે મહીયતે ॥ ૪૧ ॥ તૈલાભ્યંગપરિત્યાગી વિષ્ણુ-મક્તઃ સદ્વાન્તી । વર્ષાંશ્ચ વિષ્ણુમભ્યર્ચ્યે વૈષ્ણવીં લબ્ધતે ગતિમ્ ॥ ૪૨ ॥ સમાપ્તૌ કાંત્યપાર્શ્વં ચ સ્વર્ગેન સમન્વિ-તમ્ । તૈલેન પૂર્વિતં કૃત્વા બ્રાહ્મણાય નિવેદયેત્ ॥ ૪૩ ॥

જે માણસ ચાર માસ સુધી એક વખત પરિમિત ભોજન કરે છે, નિશ્ચયી રહે છે, અને નારાયણનું પૂજન કરે છે, ને સમાપ્તિ થાય ત્યારે શક્તિ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ જમાડીને દક્ષિણા આપે છે તે સ્વર્ગમાં જાય છે. જે

માણસ ચાર માસ સુધી પૃથ્વી ઉપર સૂવે છે, અને સમાપ્તિ થાય ત્યારે સામગ્રીસહિત શય્યા આપે છે, તે કેલાસમાં પૂજાય છે. જે માણસ ચાર માસ સુધી પાદાભ્યંગ તળે છે, ^{૩૪-૩૬} અને વ્રતની સમાપ્તિ થાય ત્યારે બ્રાહ્મણને જમાડી યથાશક્તિ દક્ષિણા આપે છે તે વૈકુંઠમાં જાય છે.^{૩૭} આપાદ વગેરે ચાર માસ સુધી જે નખ ઉતરાવતો નથી તે માણસ ધર્મિષ્ઠ રાજા થાય છે, તેને આરોગ્ય રહે છે ને પુત્રો થાય છે.^{૩૮} જે માણસ શિવને તથા પાર્વતીને પ્રસન્ન કરવા માટે ચાર માસ સુધી દૂધપાક, લવણ, મધ, ઘી, અને ફળ એ બધી ચીજોનો ત્યાગ કરે છે, ને સમાપ્તિ થાય ત્યારે એટલે કાર્તિક શુદ્ધિ એકાદશીને દિવસે ઉપલી સર્વે વસ્તુનું બ્રાહ્મણને દાન કરે છે, તે માણસ રુદ્રનું વ્રત કરવાથી રુદ્રલોકમાં જાય છે.^{૩૯-૪૦} જે માણસ ચાર માસ સુધી જવ અથવા ચોખા જ ખાધને રહે છે, તે પોતાના પુત્ર પૌત્રની સાથે કેલાસમાં પૂજાય છે.^{૪૧} જે માણસ ચાર માસ સુધી શરીરે તેલ ચોપડતો નથી, વિષ્ણુની ભક્તિ કરે છે, વિષ્ણુનું પૂજન કરે છે અને વ્રત પૂરું થાય ત્યારે કાંસાનાં પાત્રમાં તેલ ભરી, તેમાં સોનું નાખી, બ્રાહ્મણને આપે છે તે વિષ્ણુની ગતિને પામે છે.^{૪૨-૪૩}

વાર્ષિકાંશ્વતુરો માસાન્ શાકાનિ પરિવર્જયેત્ । વ્રતાંતે હરિહરિશ્ચ પાર્શ્વ રાજતમેવ હિ ॥ ૪૪ ॥ વ્રજેણ વેદિતં શાકદશકેન પ્રપૂરિતમ્ । સમભ્યર્ચ્યે યથાશક્ત્યા બ્રાહ્મણ-મ્વેદપારગાન્ ॥ ૪૫ ॥ તેભ્યો દયારક્ષિણયા વ્રતસંપૂર્ણિ-તવે । શિવસાણ્ડ્યમાપ્નોતિ પ્રસાદાચ્છુલ્લપાનિનઃ ॥ ૪૬ ॥ ગોપૂમવર્જનં કૃત્વા મોજનવ્રતમાચરેત્ । કાર્તિકે સ્વર્ગમો-પૂમાન્વર્ણં દયારાશ્નમેષકૃત્ ॥ ૪૭ ॥ ગોપૂમાઃ સર્વજંતુર્નાં ચલપુટિવિવર્દનાઃ । સુલયાશ્ચ હૃત્યકબ્ધેપુ તસ્માન્મે દ્વદતુ શ્રિયમ્ ॥ ૪૮ ॥ આપાદાદિચતુર્માસાન્હંતાર્કં વર્જયેનરઃ । કારવેલ્લકલં વાપિ તથાડલાહં પટલકમ્ ॥ ૪૯ ॥ યત્કલ્લકં પ્રિયતરં તથાપિ પરિવર્જયેત્ । ચાતુર્માસ્યે તતો વ્રતે રૌપ્યા-ગ્યેતાનિ કારયેત્ ॥ ૧૦ ॥ મધ્યે વિદુમપુત્રાનિ શ્વૈર્ચ-યિત્વા તુ શક્તિઃ । દયારક્ષિણયા સાર્દ્ધં બ્રાહ્મણાયતિ-મ્કિતઃ ॥ ૧૧ ॥ અમીઠં દેવશુદ્ધિય દેશો મે પ્રિયતામિતિ । સ દીર્ઘમાયુરારોગ્યં પુત્રપૌત્રાન્ સકુપતામ્ ॥ ૧૨ ॥ અશ્વત્થાં સંતર્પિતં કીર્તિ લખ્યા સ્વર્ગે મહીયતે । બ્રાણેણ વર્જયેચ્છાકં દધિ માદ્રપેદે તથા ॥ ૧૩ ॥ દુગ્ધમાશ્વપુજે માતિ કાર્તિકે દ્વિવલ્લં ત્યજેત્ । ચત્વાર્યેતાનિ નિત્યાનિ ચતુરાશ્રમવર્તિ-નામ્ ॥ ૧૪ ॥

જે માણસ ચાર માસ સુધી શાકનો ત્યાગ કરે છે, ને વ્રત પૂરું થાય ત્યારે હરિના ઉદેશથી રૂપાનાં પાત્રમાં દશ પ્રકારનાં શાક ભરી તેની ઉપર ૪૫૩ ઢાંકી, વેદિક બ્રાહ્મણોની પૂજા કરી વ્રત પૂરું થવા માટે તે પાત્ર તેમને આપે છે અને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપે છે, તે માણસ મહા-

દેવના પ્રસાદથી મહાદેવની સમીપે જન્મને વસે છે. ૪૪-૪૯ જે માણસ ચાર માસ સુધી ધર્મ ખાતો નથી, ને ચાર માસ પૂરા થાય ત્યારે, 'ધર્મ સધળાં મનુષ્યોનું લાભન કરનાર, પુષ્ટિ વધારનાર અને દેવકાર્યમાં તથા પિતૃકાર્યમાં મુખ્ય છે તે ધર્મ મને લક્ષ્મી આપે,' એમ કહી સોનાના ધર્મનું ને વસ્તુનું દાન આપે છે તેને અશ્વમેધ યજ્ઞનું પુણ્ય થાય છે. ૪૭-૪૮ જે માણસ આષાઢથી લઈ ચાર માસ સુધી રીંગણાં, કારેલાં, દૂધી, પંડોળાં અને ખીનં પશુ જે જે ફળ પોતાને પ્રિય હોય તે ફળનો ત્યાગ કરે છે, અને ચાર માસ પૂરા થાય ત્યારે જેનો ત્યાગ કર્યો હોય, તે સર્વ ફળો રૂપાનાં બનાવરાવી તેમાં પરવાળાં ભરી, તે 'મારી ઉપર દેવ પ્રસન્ન થાઓ,' એમ કહી ઇષ્ટદેવના ઉદ્દેશથી ભક્તિથી આહ્વાનથી પૂજા કરી તેને આપે છે, અને શક્તિ પ્રમાણે દક્ષિણા આપે છે તેનું આયુષ્ય વધે છે, આરોગ્ય થાય છે, પુત્ર-પૌત્રની વૃદ્ધિ થાય છે, સુંદર રૂપ થાય છે, અદ્ભુત વંશ થાય છે, કાર્તિકે દેલાય છે અને અંતે તે સ્વર્ગમાં પૂજ્ય છે. અહાર્યારી, ગૃહસ્થાશ્રમી વગેરે ચારે આશ્રમીએએ શ્રાવણ માસમાં અવશ્ય શ્રાદ્ધનો ત્યાગ કરવો, બાદરવા માસમાં દહીંનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો, આશો માસમાં અવશ્ય દૂધનો ત્યાગ કરવો અને કાર્તિક માસમાં અવશ્ય દાળનો ત્યાગ કરવો. એવી રીતે ચારે યીજેનો ચારે માસમાં ક્રમે કરી અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૪૯-૫૪

કુર્માઈં રાજમાર્ષાં મુલકં ડુંગ્રં તથા । કરમર્થે
શેષદંઢં ચાતુર્માસ્યે ત્યજેત્તરઃ ॥ ૧૧ ॥ મસૂં ચતુર્ધીજં ચ
ઠંતાકં ચૈવ વર્જયેત્ । નિત્યાન્યેતામિ વિપ્રેઢ વ્રતાન્યાહુર્મ-
નીષિણઃ ॥ ૧૬ ॥ વિશેષાદર્શી ધામીમલ્હાં વિચિર્ણી
ત્યજેત્ । વાર્ષિકાંચતુરો માસાન્ પ્રસુતે ચ જનાર્દને ॥ ૧૭ ॥
મંચલટુવિશયનં વર્જયેત્તુ કિમાનરઃ । અત્રૈવૈ વર્જયેદ્ધાર્યા-
મૃતૌ ગુચ્છન દુષ્યતિ ॥ ૧૮ ॥ મધુવર્ણી ચ શિર્ષુ ચ ચાતુ-
ર્માસ્યે ત્યજેત્તરઃ । ઠંતાકં ચ કલિંગં ચ ચિત્તવૌદુરભિઃ સદાઃ
॥ ૧૯ ॥ ઉદરે યસ્ય જીયૈતે તસ્ય કૂરતરો હરિઃ । ચપવાસં
તથા નકમેકમકમયાચિતમ્ ॥ ૧૬૦ ॥ અશકસ્તુ યથા
કુર્યાંસ્યાં પ્રાતરલ્હિતમ્ । જ્ઞાનપૂજાદિકં યસ્ય સ નરો
હરિલોકભાક્ ॥ ૬૧ ॥ ગીતવાણપરો વિજ્ઞાનોર્ગર્વ લોક-
માન્દયાત્ । મધુત્યાગી ભવેદ્રાજા પુરુષો ગુહવર્જનાત્ ॥ ૬૨ ॥
કમેષ સંતતિ દીર્ઘી પુત્રપૌત્રાદિવર્ષિનીમ્ । તૈલસ્ય વર્જ-
નાદ્રાજન્ સ્વર્ણાંગઃ પ્રજાયતે ॥ ૬૩ ॥ કૌતુંબતૈલસંત્યા-
ગાચ્છન્નુનાશમવાન્દયાત્ । મધુકતૈલત્યાગાચ્છલૌભાગ્ય-
ફલં કમેષ્ ॥ ૬૪ ॥

કાળું, ચોળા, મૂળા, ગાજર, કરમંદાં ને સેરડી એટલી વસ્તુઓ ચોમાસાના ચાર માસમાં તજવી જોઈએ. ૧૧ તેમ જ મસુર, ધણું ખીજવાળાં ફળો અને રીંગણાં એમનો પશુ ત્યાગ કરવો. ચાર માસ સુધી ઉપર કહેલી વસ્તુઓ

અવશ્ય તજવી જોઈએ, એમ વિદ્વાનોનું કહેવું છે. ૫૬ જોર, આમળાં, દૂધી અને આંમલી એમનો પશુ ત્યાગ કરવો. ભક્તિવાળા પુરુષ ચોમાસામાં ચાર માસ સુધી પલંગ કે ખાટલા ઉપર સૂવું નહીં ને* ઋતુ વિનાના દિવસોમાં સ્નાન કરવું નહીં-ઋતુમાં ગમન કરવાથી હાથ નથી. ૫૭-૫૮ મોગરીનો, અને સરગવાની શીંગોનો ચાતુ-ર્માસમાં ત્યાગ કરવો. રીંગણાં, તરબુચ, ખીંટું, ઉંચરાનાં ફળો અને દાંડેલું અનાજ જે માણસના પેટમાં જાય છે, એટલે જે માણસ ખાય છે તેનાથી નારાયણ અત્યંત દૂર રહે છે. જે માણસ ઉપવાસ, નક્તબોજન, એકઠાણું અથવા અપાચિત, જે પોતાથી અને તે કરે છે ને સાંધ-કાલે તથા પ્રાતઃકાલે સ્નાન અને પૂજા વગેરે કરે છે, તે વૈકુંઠમાં જાય છે. ૫૯-૬૧ જે માણસ ચાર માસ સુધી વિષ્ણુ પાસે વાઘ વગાડે છે અને ગાન કરે છે, તે ગંધર્વ-લોકમાં જાય છે; મધુનો ત્યાગ કરે છે, તે રાજા થાય છે; ગોળનો ત્યાગ કરે છે, તેના પુત્ર પૌત્ર વગેરેની ધણી વૃદ્ધિ થાય છે; જે તેલનો ત્યાગ કરે છે, તેનું શરીર સુંદર થાય છે; ૬૨-૬૪ જે કસુંબાના તેલનો ત્યાગ કરે છે, તેના શત્રુઓનો નાશ થાય છે; જે મહુડાના તેલ (કાળિયું)નો ત્યાગ કરે છે, તેનું સોભાગ્ય વધે છે. ૬૪

કલ્પતિકાન્નમધુરકષાયલભગાન્ રસાન્ । વર્જયેત્ત ચ
વૈરુપ્યં વૌર્ગધ્યં નાપ્ત્યાસદા ॥ ૬૫ ॥ પુષ્પાદિબોગત્યાગેન
સ્વર્ગે વિથાષરો ભવેત્ । યોગાભ્યાસી ભવેચસ્તુ સ વ્રજ્ય-
દર્શીમિયાત્ ॥ ૬૬ ॥ તાંદુલવર્જનાદ્રોગી સયો હ્રક્કામયો
ભવેત્ । પાદાભંગપરિત્યાગાચ્છિરોમ્યંગસ્ય પાર્થિવ ॥ ૬૭ ॥
દીપ્તિમાન્ દીપ્તકરણો યક્ષદ્રવ્યપતિર્જિવેત્ । દધિદ્રવ્યપરિ-
ત્યાગી ગોલોકં લભતે નરઃ ॥ ૬૮ ॥ દ્વંદ્વલોકમવાપોતિ
સ્થાલીપાકવિવર્જનાત્ । પૂર્વાતરોપવાસેન વ્રહ્મલોકે મહી-
યતે ॥ ૬૯ ॥ ચતુરો વાર્ષિકાન્માસાન્નરોમાણિ ધારયેત્ ।
કલ્પપત્યાયી ભવેદ્રાજન્ સ નરો નામ સંશયઃ ॥ ૧૭૦ ॥
નમો નારાચળાયેતિ જપિત્વાડર્શનત્કં ફલમ્ । વિષ્ણુપાદાંજ-
લપર્ણાસ્કૃતકૃત્યો ભવેત્તરઃ ॥ ૭૧ ॥ કલ્પપ્રદક્ષિણાભિર્યઃ
સેવતે હરિમન્થયમ્ । હંસપુલ્કવિમાનેન સ યાતિ વૈષ્ણવી
પુરીમ્ ॥ ૭૨ ॥ નિરાશ્વબોજનત્યાગાન્મોદતે દિવિ દેવવત્ ।
પરાશ્વર્જનાદ્રાજન્ દેવો વા માન્વયો ભવેત્ ॥ ૭૩ ॥

જે તીખો, કડવો, ખાટો, મીઠો, તુરો ને ખારો એ જ રસોનો ત્યાગ કરે છે, તેના શરીરમાં કાઈ વખતે બળાડ થતો નથી. ૧૧ જે પુષ્પ વગેરેનો ત્યાગ કરે છે, તે સ્વર્ગમાં વિદ્યાધર થાય છે; જે માણસ ચોમાસામાં કરે છે, તે અહમદને પામે છે; ૧૯ જે રોગી તાંબૂલનો ત્યાગ કરે છે, તેનું શરીર મોતીના જેવું થાય છે; જે માણસ માથામાં કે પગમાં તેલ લગાડતો નથી, તેની કાંતિ ધણી વધે છે અને તે કુબેરના જેવો ધન-

* સ્નાન કરવો તથા પાણી સોળ દિવસ ઋતુમતી રહે છે.

नारद उवाच । भगवन् श्रोतुमिच्छामि ध्वस्तोऽहं कमला-
सन ॥ ४ ॥ भावणस्यासिते पक्षे किं नमैकादशी भवेत् ।
को देवः को विधितस्स्याः किं पुण्यं कथय प्रभो ॥ ५ ॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ ब्रह्मोवाच - शृणु
नारद ते बन्धि लोकानां हितकाम्यया ॥ ६ ॥ भावणैका-
दशी कृष्णा कामिकेति च नामतः । तस्याः भवणमात्रेण
वाजपेयफलं लभेत् ॥ ७ ॥ तस्यां यः पूजयेदेवं शंखचक्र-
गदाचरम । श्रीधराख्यं हरिं विष्णुं माधवं मधुसूदनम्
॥ ८ ॥ यजते ध्यायते चैव तस्य पुण्यफलं शृणु । न गंगायां
वा काश्यां नै वैमिषे न च पुष्करे ॥ ९ ॥ तत्फलं समवाप्नोति
यत्फलं विष्णुपूजनात् । केदारे च कृष्णेत्रे द्राघप्रस्ते दिवा-
करे ॥ १० ॥ न तत्फलमवाप्नोति यत्फलं कृष्णपूजनात् ।
गोदावरीं गुरौ सिंहे भृतीपाते च गंडके ॥ ११ ॥ न
तत्फलमवाप्नोति यत्फलं कृष्णपूजनात् । सप्तागरवनेपोतां
यो दधाति वज्रधरात् ॥ १२ ॥ कामिकामतकारी च सुभौ
समकळौ स्मृतौ । प्रसूयमानौ यो धेह्म दद्यात्सोपस्करां नरः
॥ १३ ॥ तत्फलं समवाप्नोति काः कामिकारकः । भावणे
श्रीचरं देवं पूजयेयो नरोत्तमः ॥ १४ ॥ तेनैव पूजिता
देवा गजवैराग्यप्रगताः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कामिका-
दिवसे हरिः ॥ १५ ॥ पूजनीयो यथाज्ञकृत्या महजैः

પાપનીરુપિઃ । સતારાણંવમમા ય પાપપંકસમાકુલાઃ ॥ ૧૬ ॥
તેપાશ્ચરણાર્થાય કામિકાવ્રતહત્તમમ્ । નાતઃપરતરા
કાચિત્પવિત્રા પાપહારિણી ॥ ૧૭ ॥ ૧૬ નારદ જાનીદિ
સ્વયમાહ પુરા હરિઃ । અધ્યાત્મવિયાનિરતૈર્યત્કલં પ્રાપ્યતે
નરૈઃ ॥ ૧૮ ॥ તતો મહતરં વિદિ કામિકાવ્રતસેવનાદ્ ।
રાત્રૌ જાગરણં કુર્યાત્કામિકાવ્રતકૃત્તરઃ ॥ ૧૯ ॥ ન પશ્યતિ
યમં રૌદ્રં નૈવ પશ્યતિ દુર્ગતિમ્ । ન ગચ્છતિ કુર્યોનિ ચ
કામિકાવ્રતસેવનાદ્ ॥ ૨૦ ॥

નારદ પૂછે છે-હે ભગવન ! હે બ્રહ્મેન્દ્ર ! હું આપની
પાસેથી સાંભળવા ઇચ્છું છું,^૪ માટે આપાદ વદિ એકા-
દશીનું શું નામ છે? તેમાં કયા દેવનું પૂજન કરવું, તેનો
કેવો પ્રકાર છે અને તે કરવાથી કેટલું પુણ્ય થાય છે
તે કહેા.^૫ એવાં નારદનાં વચનો સાંભળી બ્રહ્મા કહેવા
લાગ્યા:-બ્રહ્મા કહે છે-હે નારદ ! લોકાના કટ્યાણુ માટે
હું તને કહું છું, તે સાંભળ.^૬ આપાદ વદિ એકાદશીનું
નામ કામિકા છે. તેની કયા વગેરે સાંભળવાથી વાજ-
પેય થતું ફળ થાય છે.^૭ જે માણસ તે દિવસે
શંખને, ચક્રને અને ગદાને ધારણ કરનાર છે, લક્ષ્મીને
ધારણ કરનાર છે, ભકતોનાં પાપને હરનાર છે, વ્યાપક
છે, લક્ષ્મીના પતિ છે અને મધુદૈત્યને મારનાર છે એવા
તે નારાયણ દેવનું પૂજન કરે છે,^૮ ધ્યાન કરે છે તે
તેને માટે યજ્ઞ કરે છે તેને જેટલું ફળ થાય છે તે કહું
છું તે સાંભળ. એ એકાદશીને દિવસે વિષ્ણુના પૂજનથી
જેટલું પુણ્ય થાય છે, તેટલું પુણ્ય ગંગામાં, કાશીમાં
નૈમિષારણ્યમાં કે પુષ્કરમાં સ્નાન કરવાથી પણ થતું
નથી. વિષ્ણુનાં પૂજનથી જે ફળ થાય છે, તે ફળ કેદાર-
માં કે સૂર્યગ્રહણને દિવસે કુરુક્ષેત્રમાં સ્નાન કરવાથી
પણ થતું નથી. વિષ્ણુનાં પૂજનથી જેટલું ફળ થાય છે
તેટલું ફળ, સિદ્ધના યુદ્ધરૂપિ હોય ત્યારે ગોદાવરીમાં
સ્નાન કરવાથી તે વ્યતિપાતને દિવસે ગંડકમાં સ્નાન કર-
વાથી પણ થતું નથી. જે માણસ સમુદ્રસહિત ને વનવાળી
સધળી પૃથ્વીનું દાન કરે છે, ને જે માણસ કામિકા એકા-
દશીનું વ્રત કરે છે, તે બન્નેને તુલ્ય ફળ થાય છે. જે
માણસ કામિકા એકાદશીનું વ્રત કરે છે, તેને સામગ્રી-
સહિત વિચારી ગાયના દાન જેટલું પુણ્ય થાય છે. જે
માણસ આપાદ વદિ એકાદશીને દિવસે શ્રીધર દેવની પૂજા
કરે છે તેને દેવ, ગંધર્વ, નાગ ને સર્પો એ બધાની પૂજા
કરવાનું પુણ્ય થાય છે. તેટલા માટે પાપથી ડરતા
પુરુષોએ આપાદ વદિ એકાદશીને દિવસે પ્રયત્નપૂર્વક
યથાશક્તિ હરિની પૂજા કરવી. જે માણસો સંસાર-
સમુદ્રમાં રૂએલા હોય ને મોટા પાપી હોય,^{૯-૧૬}
તેઓના ઉદ્ધાર માટે આ કામિકાવ્રત ઉત્તમ છે. હે
નારદ ! કામિકા એકાદશીથી ઉત્તમ, પવિત્ર ને પાપનો
નાશ કરનારં બીજું કોઈ વ્રત નથી,^{૧૭} એમ અવશ્ય

બળેા; કારણ કે પૂર્વે એ વાત સાક્ષાત્ હરિએ કહેલી
છે. આત્મગાની પુરુષોને જે ફળ થાય છે, તે કરતાં
અધિક ફળ કામિકા એકાદશીનું વ્રત કરનારને થાય છે.
કામિકા એકાદશીને દિવસે રાત્રિમાં જાગરણ કરવું,^{૧૮-૧૯}
જે માણસ કામિકાવ્રત કરે છે તેને ભયંકર યમ જોવા
પડતા નથી, તેની દુર્ગતિ થતી નથી ને તેને નીચ યોનિમાં
જન્મ લેવો પડતો નથી.^{૨૦}

કામિકાયા વ્રતેનૈવ કૈવલ્યં યોગિનો ગતાઃ । તત્મા-
ત્સર્વપ્રયત્નેન કૌતલ્યા નિયતાત્મભિઃ ॥ ૨૧ ॥ તુલસી-
પ્રમથૈઃ પત્રૈર્થો નરઃ પૂજયેદ્દરિમ્ ॥ ન વૈ સ લિપ્યતે
પાપૈઃ પથપથમિશંભસા ॥ ૨૨ ॥ સુવર્ણભારમેકં તુ રજતં
ચ ચતુર્ગુણમ્ । તત્કલં સમવાપ્રોતિ તુલસીદલપૂજ-
નાદ્ ॥ ૨૩ ॥ રત્નમૌલિકાવૈર્ભૂષપ્રવાળાદિભિરર્ચિતઃ ।
ન તુલ્યતિ તથા વિષ્ણુસ્તુલસીપૂજનાયથા ॥ ૨૪ ॥
તુલસીમંજરીમિલ્લુ પૂજિતો યેન કેશભઃ । આજન્મકૃત-
પાપસ્ય તેન સંમાર્જિતા લિપિઃ ॥ ૨૫ ॥ યા દષ્ટા નિલિ-
લાષસંચમમની સ્પૃષ્ટા વપુઃપાવની રોગાનામભિવંદિતા
નિરસિની સિક્તાઽન્તક્રાસિની । પ્રત્યાસતિવિધાયિની મંગ-
લતઃ કૃણ્ણસ્ય સંરોપિતા ન્યસ્તા તથરણે વિમુક્તિકલ્લા
તસ્યૈ તુલસ્યૈ નમઃ ॥ ૨૬ ॥ દીપં દદાતિ યો મર્થો દિવા
રાત્રૌ હરેર્દિને । તસ્ય પુણ્યસ્ય સંખ્યાનં ચિત્રગુપ્તોઽપિ વેત્તિ
ન ॥ ૨૭ ॥ કૃણામે દીપકો યસ્ય જ્વલેદેકાદ્બીજિને ।
પિતરસ્તસ્ય તુલ્યતિ અમૃતેન દિવિ સ્થિતાઃ ॥ ૨૮ ॥
ઘૃતેન દીપં પ્રજ્વાલ્ય તિલ્લૈલેન વા પુનઃ । પ્રચાતિ સૂર્ય-
લોકેઽસૌ દીપકોદિષતૈર્જૃતઃ ॥ ૨૯ ॥ અયં તવામે કથિતઃ
કામિકામદિમા મયા । અતો નરૈઃ પ્રકર્તવ્યા સર્વપાતક-
હારિણી ॥ ૩૦ ॥ બ્રહ્મહર્યાપહરણી બ્રૂણહર્યાવિનાશિની ।
ત્રિદિવસ્થાનદારી ચ મહાપુણ્યકલ્પદા ॥ ૩૧ ॥ શુલ્વા
માહાત્મ્યમેતસ્યા નરઃ બ્રહ્માસમન્વિતઃ । વિષ્ણુલોકમવા-
પ્રોતિ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥ ૩૨ ॥ હૃતિ શ્રીબ્રહ્મવૈવર્તપુરાણે
આવળકૃત્ત્વૈકાદશ્યાઃ કામિકાયા માહાત્મ્યં સમાપ્તમ્ ।

કામિકાના વ્રતથી જ યોગીઓને મોક્ષ મળ્યો છે.
એટલા માટે એ વ્રત શ્રમ લઇને પણ નિયમથી કરવું.^{૨૧}
જે માણસ તુલસીદલવડે હરિપૂજન કરે છે, તે માણસ
'કમલનું પાંદડું જેમ જલથી લેપાતું નથી તેમ' પાપથી
લેપાતો નથી.^{૨૨} એક ભાર સોનું આપવાથી ને ચાર
ભાર રૂપું આપવાથી જે ફળ થાય છે, તે ફળ તુલસી-
દલવડે હરિપૂજન કરવાથી થાય છે.^{૨૩} તુલસીદલવડે
પૂજા કરવાથી વિષ્ણુ ભગવાન જેવા પ્રસન્ન થાય છે તેવા
રત્ન, મોતી, વૈદ્ય કે પરવાળાં વગેરેથી પૂજા કરવાવડે
પ્રસન્ન થતા નથી.^{૨૪} જે માણસ તુલસીનાં માંજરથી
વિષ્ણુની પૂજા કરે છે, તેનાં જન્મથી આરંભી કરેલાં
સધળાં પાપો નષ્ટ થાય છે.^{૨૫} જે તુલસી, દર્શન કર-
વાથી સધળાં પાપોનો નાશ કરે છે, સ્પર્શ કરવાથી સ્ત્રી-

રને પવિત્ર કરે છે, અભિવંદન કરવાથી રાગનો નાશ કરે છે, જળ પીવાથી યમને પણ્ય ડરાવી દે છે, વાવવાથી ને વિષ્ણુના ચરણમાં ચડાવવાથી મોક્ષ આપે છે તે તુલસીને હું નમસ્કાર કરું છું, ૨૧ એવી રીતે એકાદશીને દિવસે તુલસીને નમસ્કાર કરીને જે માણસ રાત્રિ દિવસ બન્ને તેવો દીવો કરે છે તેને કેટલું પુણ્ય થાય છે, તે ચિત્રગુપ્ત પણ્ય બળ્યોતો નથી. ૨૭ જે માણસ એકાદશીને દિવસે શ્રીકૃષ્ણની પાસે દીવો રાખે છે, તેના સ્વર્ગમાં રહેલા પિતૃશ્રી અમૃતથી તૃપ્ત થાય છે. ૨૮ જે માણસ એકાદશીને દિવસે ઘીનો વા તેલનો દીવો કરે છે, તે કરોડો દીવાની સાથે સૂર્યલોકમાં જાય છે. ૨૯ હે યુધિષ્ઠિર ! મેં તમારી પાસે કામિકાનો મહિમા કહી સંભળાવ્યો. આ એકાદશીનું વ્રત અવશ્ય કરવું. કારણ કે આ એકાદશી સર્વ પાપોને હરનારી છે, ૩૦ બ્રહ્મહત્યાનો નાશ કરનારી છે, મર્હાહત્યાને મટાડનારી છે, મોટાં પુણ્યને આપનારી છે અને સ્વર્ગમાં પહોંચાડનારી છે. ૩૧ જે માણસ આ એકાદશીનું માહાત્મ્ય શ્રદ્ધાથી સાંભળે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈને વૈકુંઠમાં જાય છે. ૩૨ એવી રીતે બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં આપાદ કૃષ્ણપક્ષની કામિકા એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૩૨ આવણ શુદિ પુત્રકા એકાદશીની કથા

અથ આવળશુદ્ધિકાદશીકથા ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—શ્રાવણસ્ય સિતે પક્ષે કિં નામૈકાદશી ભવેદ્ ॥ કથયસ્વ પ્રસાદેન મમાયે મયુસૂદન ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—શ્ચુષ્વાવહિતો રાજન્ કર્ણ પાપહરાં પરમ્ ॥ યત્પ્રાઃ અવળમાત્રેણ વાજપેયકર્ણ લભેદ્ ॥ ૨ ॥ દ્વાપરસ્ય યુગત્યાદૌ પુરા માહિષ્મતીપુરે ॥ રાજા મહીજિદાહ્યાતો રાજ્યં પાલયતિ સ્વકમ્ ॥ ૩ ॥ પુત્રહીનસ્ય તસ્યૈવ ન તદ્રાજ્યં છલપ્રદમ્ ॥ અપુત્રસ્ય છલ્લં નાસ્તિ હહલોકે પરત્ર ચ ॥ ૪ ॥ યતતોડસ્ય સુતપ્રાપ્તૌ કાલો બહુતરો ગતઃ ॥ ન પ્રાપ્તશ્ચ સુતો રાજા સર્વં સૌભ્યપ્રદો વૃણામ્ ॥ ૫ ॥ દૃષ્ટ્વાત્માનં પ્રવયસં રાજા ચિંતાપરોડમ્ભવદ્ ॥ સદોગતઃ પ્રજામધ્ય દ્વદ્ વચનમબ્રવીત્ ॥ ૬ ॥ હહ જન્મનિ મો લોકા ન મયા પાતકં કૃતમ્ ॥ અન્યાયોપાર્જિતં ચિત્તં ક્ષિપ્તં કોષે મયા નહિ ॥ ૭ ॥ બ્રહ્મસ્વં દેવદ્રવિણં ન મૃદીતં મયા ક્ષિપ્ત્ ॥ ન્યાસાપહારો ન કૃતઃ પરસ્ય બદ્ધપાપદઃ ॥ ૮ ॥ હતવત્પાલિતા લોકા ધર્મેણ વિજિતા મહી ॥ દુષ્ટેષુ પાતિતો દંબો બંધુપુત્રોપમેષ્વપિ ॥ ૯ ॥ શિષ્ટાઃ સપૂજિતા લોકા દ્વેષ્યાશ્રપિ મહાજનાઃ ॥ હત્યેવં વ્રજતો માર્ગે ધર્મયુકે દ્વિજોત્તમાઃ ॥ કસ્માન્મમ મૃદે પુત્રો ન જાતસ્તદ્વિચાર્યતામ્ ॥ ૧૦ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે શ્રીકૃષ્ણ ! આવણ શુદિ એકાદશીનું શું નામ છે, તે કૃપા કરીને મને કહો. ૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે રાજન્ ! જે સાંભળવાથી વાળપેય યાતનું ફલ

થાય છે, ને જે સર્વ પાપોનો નાશ કરનારી છે એવી ઉત્તમ કથા હું કહું છું તે સાવધાન થઈ સાંભળો. ૨ પૂર્વે દ્વાપર-યુગના આરંભમાં માહિષ્મતી નગરીમાં મહીજિત નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ૩ તે પુત્રહીન હતો તેથી તેને રાજ્ય છતાં પણ સુખ થતું નહોતું; કારણ કે પુત્રરહિત પુરુષને આ લોકમાં કે પરલોકમાં ક્યાંય પણ સુખ મળતું નથી. ૪ એ રાજાએ પુત્ર થવા માટે ઘણા ઉપાયો કર્યા, ને ઉપાય કરતાં કરતાં જ વર્ષોનાં વર્ષો નીકળી ગયાં, તથાપિ પુત્ર થયો નહીં—કે જે પુત્રથી સંધળા લોકોને સુખ થાય છે. ૫ હવે ધડપણ્ય આવેલું એક તે રાજાના મનમાં ચિંતા પેડી; તેથી તે રાજાએ સહામાં જઈ પ્રજાની વચમાં કહ્યું કે, ૬ મેં આ જન્મમાં કાંઈ પણ પાપ કર્યું નથી, ખજાનાનું દ્રવ્ય અનીતિથી એકદું કર્યું નથી, ૭ કાંઈ દિવસે પણ બ્રાહ્મણનું કે દેવનું દ્રવ્ય લીધું નથી અને ખીજની થાપણ પચાવી દીધી નથી, કે જ્યાં ધણું જ પાપ થાય છે. ૮ મેં પુત્રની પેઠે પ્રજાનું પાલન કર્યું છે, પૃથ્વી ધર્મથી જિતી છે, અપરાધ કરનારા સંબંધી કે પુત્ર જેવાને પણ દંડ આપેલા છે, ૯ શિષ્ટ લોકોનો સત્કાર કર્યો છે, તેમ જ દ્રોષીઓના પણ મેં સત્કાર કર્યો છે. હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! એવી રીતે હું ધર્મથી ચાલું છું, છતાં પણ ક્યા કારણથી મને પુત્ર થતો નથી, તેનો વિચાર કરો. ૧૦

इति वाक्यं द्विजाः श्रुत्वा सप्रजाः सपरोहिताः । मंत्र-यित्वा नृपहितं जगुस्ते गहनं वनम् ॥ ११ ॥ इतस्त-तश्च पश्यन्तश्चाश्रमावृषिसेवितान् । नृपतेर्हितमिच्छन्तो दह-शृङ्गेनिसत्तमम् ॥ १२ ॥ तप्यमानं तपो धोरं चिदानंदं निरामयम् । निराहारं जितात्मानं जितक्रोधं सनातनम् ॥ १३ ॥ लोमशं धर्मतत्त्वज्ञं सर्वज्ञाश्विभारदम् । दीर्घायुषं महात्मानमनेकब्रह्मसंमितम् ॥ १४ ॥ कल्पे गते यस्यैक-स्मिन्नेकं लोम विधीयते । अतो लोमशनामानं त्रिकाक्षं महामुनिम् ॥ १५ ॥ तं दृष्ट्वा हर्षिताः सर्वे आजगृह्यस्तस्य सन्निधिम् । यथान्यायं यथाहं ते नमश्चक्रुर्धोवदितम् ॥ १६ ॥ विनयावनताः सर्वे ऊजुश्चैव परस्परम् । अस्म-द्भाग्यवशादेव प्राप्तोऽयं मुनिसत्तमः ॥ १७ ॥ तांस्तथा प्रणताऽदृष्ट्वा श्रुत्वाच मुनिसत्तमः ॥ लोमश उवाच—किमर्थ-मिह संप्राप्ताः कथयन्तं च कारणम् ॥ १८ ॥ महर्षिना-ल्लादगिरा भवंतः स्तुवन्ते किञ्च । असंख्यं करिष्यामि भवतां यद्विदं भवेत् ॥ १९ ॥ परोपकृतये जन्म मादृशानां न संशयः ।

એવી રીતનાં રાજાનાં વચનો સાંભળી, તેના કદયાણુ માટે બ્રાહ્મણો, રાજાનો પુરાહિત અને પ્રજા સંધળાં મળી ઘેર વનમાં ગયાં, ૧૧ ને રાજાના હિત માટે ચારે તરફ ભ્રમવા લાગ્યાં ને ઋષિઓના આશ્રમે જોવા લાગ્યાં. ફરતા ફરતા લોમશ ઋષિ તેઓના જોવામાં આવ્યા. ૧૨ તે મોટું તપ કરતા હતા, આનંદમય હતા, બાધારહિત

હતા, નિરાહાર હતા, પ્રાચીન હતા, ધર્મનાં તત્ત્વને ભણનાર હતા, સઘળાં શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ હતા, મોટા આયુષ્યવાળા હતા, મહાત્મા હતા તથા બ્રહ્મજ્ઞાની હતા, અને તે ઋષિએ મનને તથા ક્રોધને જિતી લીધાં હતા. ૧૭-૧૪ એક કદપ થાય ભારે એ ઋષિનું એક રોમ ખરી ભય છે, એટલા જ માટે એનું નામ લોમશ પડેલું છે. એ ઋષિ જૂત, અવિષ્ય ને વર્તમાન ભણુતાર હતા. ૧૫ એ મુનિરાજને જોઇ સઘળાં પ્રસન્ન થયાં ને તેની પાસે આવી યથાશોભ્ય ત્રણામ કરી વિનયથી માંહોમાંહે કહેવા લાગ્યાં કે, આપણાં સારાં નસીબથી જ આ ઋષિનાં દર્શન થયાં છે. ૧૬-૧૭ એવી રીતે નમ્રતાથી ઉભેલાં મનુષ્યોને જોઈ ઋષિરાજ ભાલ્યા, તમે શા કારણે અહીં આવ્યાં છો? ને મને જોઇ પ્રસન્ન થઈ કેમ વખાણો છો? તે કહેા. તમારું જેમ કલ્યાણ થશે તેમ હું કરીશ, તેમાં સંદેહ રાખવો નહીં. ૧૮-૧૯ કારણ કે અમ જવાનો જન્મ પરાંપકાર માટે જ છે, એમાં સંશય નથી.

જના ક્રુદ્ધ:- શ્રૂયતામભિષાસ્વામો વ્યમાગમકારણમ્ ॥ ૨૦ ॥ સંશયચ્છેદનાર્થાય તવ સમિધિમાગતા: । પશ્યોને: પરતરસ્વત્ત: ષ્ઠો ન વિચિતે ॥ ૨૧ ॥ અતઃ કાર્યવશાપ્રાપ્તા: સમીપં ભવતો વ્યમ્ । મહીજિન્નામ રાજાસૌ પુત્રહીનોઽસ્તિ સાંપ્રતમ્ ॥ ૨૨ ॥ વયં તસ્ય પ્રજા મ્હાન્ પુત્રવત્તેન પાલિતા: । તે પુત્રરહિતં દુષ્ટા તસ્ય દુસ્ત્રેન દુઃખિતા: ॥ ૨૩ ॥ તપઃ કર્તુમિદ્યાયાતા મર્તિં કૃત્વા તુ નૈષિકીમ્ । તસ્ય ભાગ્યવશાદૃષ્ટસ્ત્વમસ્માભિર્દ્વિજોતમ્ ॥ ૨૪ ॥ મહતાં વર્ણનેષ્વ કાર્યસિદ્ધિર્ભવેન્નૃણામ્ । ઉપદેશં વદ મુને રાજ્ઞઃ પુત્રો યથા ભવેત્ ॥ ૨૫ ॥

હિતેષાં વચઃ શ્રુત્વા મુદ્ધૃતિં ધ્યાનમાસ્થિતઃ । પ્રસ્તુવાચ મુનિર્જાત્વા તસ્ય જન્મ પુરાતનમ્ ॥ ૨૬ ॥

મનુષ્યો કહે છે-અમે જે કારણે આવ્યા છીએ, તે કહીએ છીએ, તે સાંભળો. ૨૦ એક સંશય દૂર કરવા માટે આપની પાસે આવ્યા છીએ. બ્રહ્માથી ને આપથી ઉત્તમ બીજે કોઇ નથી, ૨૧ માટે કાર્યવશાત્ આપની પાસે આવ્યા છીએ. હે મહારાજ! હાલ મહીજિત નામનો અમારો આ રાજા છે. એ રાજા પુત્રની પેઠે અમારું પ્રભુનું પાલન કરે છે, પણ તેને પુત્ર નથી. તેથી તે ચિંતામાં રહે છે, ને તેથી જ અમેાને પણ ઘણું બેદ થાય છે. ૨૨-૨૩ એટલા માટે મન સ્થિર કરી, અહીં તપ કરવા આવ્યા છીએ, તેટલામાં સારે નસીબે આપનાં દર્શન થયાં. ૨૪ હે મહારાજ! હે મુને! મહાત્માનાં દર્શનથી જ કાર્યસિદ્ધિ થાય છે, માટે જેથી રાજાને પુત્ર થાય તેવો ઉપાય બતાવો. ૨૫ એવાં તેઓનાં વચનો સાંભળી મુનિરાજે ક્ષણવાર ધ્યાન કર્યું, ને રાજાની પૂર્વ જન્મની હકીકત ભણી કહેવા લાગ્યા. ૨૬

લોમશ સ્વાચ-પૂર્વજન્મનિ વૈશ્વોડ્ય ધનહીનો ત્વંસન્નકૃદ્ । વાણિજ્યકર્મનિરતો ગ્રામાદગ્રામાંતરં ચમન્ ॥ ૩૭ ॥

જ્યેષ્ઠમાસિ સિતે પક્ષે દ્વાદશીદિવસે લથા । મધ્યાહ્ને શુભગૌ પ્રાપ્તે ગામસીમ્નિ ત્વાકુલઃ ॥ ૨૮ ॥ રમ્યં જલચર્યં દુષ્ટા જલપાને મનો દુષૌ । સયઃસૂતા સવત્સા ચ ચેત્સ્તસ્ય સમાગતા ॥ ૨૯ ॥ દુષાતુરા નિદાવાર્તા તસ્ય વાપઃ પૃષ્ઠૌ તુ સા । પિર્વર્તો વારચિત્વા તામસૌ તોયં સ્વર્યં પૃષ્ઠૌ ॥ ૩૦ ॥ કર્મણસ્તસ્ય પાકેન પુત્રહીનો નૃપોડમવત્ । પૂર્વજન્મકૃતાદ્ પુણ્યાતપ્રાપ્તં રાજ્યમકંટકમ્ ॥ ૩૧ ॥

લોમશ કહે છે-આ રાજા પૂર્વ જન્મમાં વૈશ્ય હતો. તે નિર્ધન હતો ને નીચ કર્મ કરતો હતો. તે વેપાર માટે એક ગામથી બીજે ગામ બટકતો હતો. ૨૭ એક સમયે જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ દ્વાદશીને દિવસે મધ્યાહ્ન વખતે એ વાણીઓ ગામના સીમાડામાં આવ્યો. તે વખતે તે તૃપાથી વ્યાકુળ થયો હતો, તેથી ઝુંદર જલાશય દેખી લાં જળ પીવાના વિચારથી ગયો. તે વખતે તરત જ વિચારથી વાછડાંવાળી, તૃપાથી આતુર થયેલી ને તડકાથી વ્યાકુળ થયેલી એક ગાય, તે જ જલાશયમાં જળ પીતી હતી. તે ગાયને જળ પીતી બંધ કરીને પેલો વાણીઓ પોતે પીવા લાગ્યો. ૨૮-૩૦ તે કર્મના પાપથી આ જન્મમાં આ રાજાને પુત્ર થયો નથી, પણ પૂર્વ જન્મનાં પુણ્યથી તેને શતુરહિત રાજ્ય મળ્યું છે. ૩૧

જના ક્રુદ્ધ:- પુણ્યાતપાપં ક્ષયં યાતિ પુરાણે શ્રૂયતે મુને । પુણ્યોપદેશં કથય યેન પાપક્ષયો ભવેત્ ॥ ૩૨ ॥ યથા ભવત્પ્રસાદેન પુત્રોઽસ્ય ભવિતા તથા । લોમશ સ્વાચ-શ્રાવણે શુક્રપક્ષે તુ પુત્રદા નામ વિશ્રુતા ॥ ૩૩ ॥

एकादशी तिथिश्चास्ति कुण्डलं तद्वत् जनः । यथाविधि यथान्यायं यथोक्तं जागरान्वितम् ॥ ३४ ॥

तस्याः पुण्यं सुविमलं देयं नृपतये जनाः । एवं कृते छनियतं राज्ञः प्रबो भविष्यति ॥ ३५ ॥

શ્રુત્વા તે લોમશવચ્સતં પ્રણમ્ય દ્વિજોત્તમમ્ । પ્રજ્ઞમુઃ સ્વરૂદાન્ સર્વેં હર્ષૌલ્લસ્યવિકોચનાઃ । શ્રાવણં તુ સમાસાય સ્મૃત્વા લોમશપાપિતમ્ ॥ ૩૬ ॥

રાજા સહ વ્રતં ચક્રુઃ સર્વેં મદ્દાસમન્વિતાઃ । દ્વાદશીદિવસે પુણ્યં દદુર્નૃપતયે જનાઃ ॥ ૩૭ ॥

દત્તે પુણ્યે તુ સા રાજ્ઞી ગર્ભમાપત્ત શોભનમ્ । પ્રાપ્તે પ્રસવકાલે સા હુણ્વે પુત્રમન્વિતમ્ ॥ ૩૮ ॥

एवमेवा नृपक्षेष्ट पुत्रदा नाम विश्रुता । कर्तव्या सुखमिच्छद्भिरिह लोकं परत्र च ॥ ३९ ॥

શ્રુત્વા માહાત્મ્યમેતસ્યાઃ સર્વપાપૈઃ પ્રસુચ્યતે । હ્રદ પુત્રસુલ્લં પ્રાપ્ત્ય પરત્ર સ્વર્ગાતિ લભેત્ ॥ ૪૦ ॥

હિતિ શ્રીમદ્વિષ્ણુપુરાણે પુત્રદાલ્લખ-શ્રાવણશુક્રેકાદશીમાહાત્મ્યં સમાપ્તમ્ ।

મનુષ્યો કહે છે-હે મુને! પુરાણમાં સાંભળવામાં આવે છે કે, પુણ્યથી પાપનો નાશ થાય છે, માટે કૃપા કરી પુણ્યનો ઉપદેશ કરો, ૩૨ જેથી આ રાજાનું પાપ નષ્ટ થાય ને પુત્ર થાય. લોમશ કહે છે-હે જનો! શ્રાવણ શુદ્ધિ એકાદશી, જે 'પુત્રદા' એવા નામથી પ્રસિદ્ધ છે, ૩૩ તે એકાદશીનું વ્રત વિધિથી બરાબર કરો અને બબરણ

પણુ કરા.૩૪ પછી તેનું પુણ્ય રાજને આપો, એમ કરવાથી રાજને અવશ્ય પુત્ર થશે.૩૫ એવાં ઋષિ-રાજનાં વચનો સાંભળી, તેને પ્રણામ કરી સધળા, હર્ષથી ઘેર ગયા. પછી જ્યારે આવણુ માસ આવ્યો ત્યારે લોભશ્ચ ઋષિનું કહેવું યાદ કરી,૩૬ રાજની સાથે સધળી પ્રજાએ, અદ્વાથી પુત્રદા એકાદશીનું વ્રત કર્યું અને દ્વાદશીને દિવસે રાજને પુણ્ય આપ્યું.૩૭ તેના પ્રભાવથી રાણીને ગર્ભ રહ્યો અને નવ માસ પૂરા થયા કે સુંદર ને બળવાન પુત્ર જન્મ્યો.૩૮ હે રાજન! એવી રીતની પુત્રદા એકાદશી છે, માટે આ લોકમાં તથા પર-લોકમાં સુખની ધ્વજાવાળા પુરુષે તે દિવસે વ્રત કરવું.૩૯ જે માણસ આ એકાદશીનું માહાત્મ્ય સાંભળે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે. આ લોકમાં પુત્રનું સુખ ભોગવે છે, અને મરણ પછી સ્વર્ગમાં જાય છે.૪૦ એવી રીતે ભવિષ્યપુરાણમાં આવણુ શુકલપક્ષની પુત્રદા નામની એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૩૨ આવણુ વહિ અબ્બ એકાદશીની કથા

અથ માદ્રપદકૃષ્ણેકાદશીકથા ॥ ડચિશિર ડવાચ-માદ્રપ્ત્ય કૃષ્ણપક્ષે તુ કિનામૈકાદશી ભવેત્ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥ એતદિચ્છા-મ્યહં થ્રોતું કથયસ્વ જનાર્દન ॥ ૧ ॥ મીકૃષ્ણ ડવાચ-પ્ચષ્વૈકમના રાજન્ કથયિષ્યામિ વિસ્તરાત્ ॥ ૨ ॥ ૨ ॥ પૂજયિત્વા દ્વષોકેઞ્ચ વ્રતં તસ્યાઃ કરોતિ યઃ ॥ ૩ ॥ પાપાનિ તસ્ય નશ્યન્તિ વ્રતસ્ય શ્રવણાદપિ ॥ ૩ ॥ ૩ ॥ નાતઃપરતરા રાજન્ લોકદ્વય-હિતાવદ્ ॥ ૪ ॥ સત્યશ્ચક્રં મયા એતન્નાસત્યં ભાવિતં મમ ॥ ૪ ॥ ૪ ॥ હરિશ્ચંદ્રં હૃતિ રૂપાતો બન્ધૂવ નૃપતિઃ પુરા ॥ ૫ ॥ ચક્રવર્તી સત્ય-સંઘઃ સમસ્ત્યાયા મુવઃ પતિઃ ॥ ૫ ॥ ૫ ॥ કસ્યાપિ કર્મેણો યોગાદ્રાજ્યખટ્ટો બન્ધૂવ સઃ ॥ ૬ ॥ વિક્રીય વનિતાં પુત્રં સ ચકા-રાશ્મવિક્રયમ્ ॥ ૬ ॥ ૬ ॥ પુરુષસત્ય ચ દાસત્વં ગતો રાજા સ પુણ્યકૃત્ ॥ ૭ ॥ સત્યમાલંબ્ય રાજેદ્ મૃતચૈલાપહારકઃ ॥ ૭ ॥ ૭ ॥ લોડમ્બનૃપતિભેષો ન સત્યાશ્ચલિતસ્તથા ॥ ૮ ॥ ૮ ॥ એવંતસ્ય નૃપ-તેષાંહવો વત્સરા ગતાઃ ॥ ૮ ॥ ૮ ॥ તતઃશિતાપરો રાજા બન્ધુ-વાત્સંતદુઃશિતઃ ॥ ૯ ॥ ૯ ॥ કિં કરોમિ ક્વ ગચ્છામિ નિષ્કૃતિર્મે કથં ભવેત્ ॥ ૯ ॥ ૯ ॥ હૃતિ ચિંતયતસ્તસ્ય મગસ્ય ટ્વિજના-ર્ણવે ॥ ૧૦ ॥ ૧૦ ॥ આજગામ ડચિઃ કથિજ્ઞાત્વા રાજાનમાતુરશ્ચ ॥ ૧૦ ॥ ૧૦ ॥ પરોપકરણાર્થાં નિર્મિતો બ્રહ્મણા દિજઃ ॥ ૧૧ ॥ ૧૧ ॥ તં દદ્ધા દિજવર્તનનામ નૃપસતમઃ ॥ ૧૧ ॥ ૧૧ ॥ કૃતાંજલિ-પુરો મૃત્વા ગૌતમસ્યામતઃ સ્થિતઃ ॥ ૧૨ ॥ ૧૨ ॥ કથયામાસ કૃતાંત-માત્મનો દુઃશ્વર્સુતમઃ ॥ ૧૨ ॥ ૧૨ ॥

મુષિશિર પૂછે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ! આવણુ વહિ એકા-દશીનું શું નામ છે? તે સાંભળવા ધન્યું છું; માટે મને કહે.૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજન! એ કથા વિસ્તારથી કહું છું, તે એક ચિત્ર યથાને સાંભળો. આવણુ વહિ

એકાદશી 'અબ્બ' નામથી પ્રસિદ્ધ છે ને તે સર્વ પાપોના નાશ કરનારી છે.૨ જે માણસ નારાયણનું પૂજન કરી, આ એકાદશીનું વ્રત કરે છે અને કથા સાંભળે છે, તેનાં સધળાં પાપો નષ્ટ થાય છે.૩ હે રાજન! આ એકા-દશી જેવી આ લોકમાં અને પરલોકમાં કલ્યાણ કરનારી છે, તેવી બીજી કાંઈ નથી. આ હું ખરેખર કહું છું, તેમાં કાંઈ પણ ઝોટું નથી.૪ પૂર્વે હરિશ્ચંદ્ર નામનો પ્રસિદ્ધ રાજા હતો. તે ચક્રવર્તી, સત્યપ્રતિષ્ઠાવાળો ને આખી પૃથ્વીનો અધિપતિ હતો.૫ કાંઈ કમનસીબને લીધે એ પુણ્યાત્મા રાજા રાજ્યબદ્ધ થયો, તેથી જોને તથા પુત્રને વેચી પોતે પણ સત્યનું અવલંબન કરી, ચાંડાલને ઘેર વેચાઈ તેનો દાસ થઈ રહ્યો અને મડદાં ઉપરથી ઉતરેલાં કપડાં લેવાનું કામ કરવા લાગ્યો.૬-૭ એ રાજા સસવાદી હતો, તેથી જ તેને તેવી હાલતે જવું પડ્યું, છતાં પણ તેણે સત્ય છોડ્યું નહીં. એવી રીતે કેટલાંક વર્ષો નીકળી ગયાં, ને તેમાં રાજને અતિ દુઃખ વેઠવું પડ્યું તેથી તેને ચિંતા થઈ કે હું શું કરું? ક્યાં જઈ? મારો છૂટકો કેમ થાય?૮ એવી રીતની ચિંતામાં પડેલા ને દુઃખરૂપી સમુદ્રમાં ટૂંચેલા રાજની પાસે, 'આ અકળાયો છે,' એમ જાણી ગૌતમ મુનિ આવ્યા. કારણ કે બ્રહ્માએ તેને પરોપકાર માટે જ ઉત્પન્ન કરેલા છે. હવે આવેલા મુનિ પાસે તે રાજા પ્રણામ કરી, હાથ જોડી ઉભો રહ્યો, અને પોતાના દુઃખની સધળી હકીકત તેને કહી સંભળાવી.૧૦-૧૨

શ્રુત્વા નૃપતિવાચ્યાનિ ગૌતમો વિસ્મયાન્વિતઃ ॥ ૧૩ ॥ ૧૩ ॥ ઉપદેશં નૃપતયે વ્રતસ્યાસ્ય ડચિર્દદૌ ॥ ૧૩ ॥ ૧૩ ॥ માસિ માદ્રપદે રાજન્ કૃષ્ણપક્ષે તુ શોભના ॥ ૧૪ ॥ ૧૪ ॥ સત્યાઃ કુરુ વ્રતં રાજન્પાપનાશો ભવિષ્યતિ ॥ ૧૫ ॥ ૧૫ ॥ તવ ભાગ્યવશાદેવા સત્તમેડ્ઙિ સમાગતા ॥ ૧૫ ॥ ૧૫ ॥ ઉપવાસપરો મૃત્વા રાત્રી જાગરણં કુરુ ॥ ૧૬ ॥ ૧૬ ॥ તવ પુણ્યપ્રભાવેણ ચાગતોડ્ઙં નૃપોત્તમ ॥ ૧૭ ॥ ૧૭ ॥ હ્યેવં કથયિત્વા તુ ડચિર્નરતરધીયત ॥ ૧૭ ॥ ૧૭ ॥ ડચિર્નિવાક્યં નૃપઃ શ્રુત્વા ચકાર વ્રતશ્ચતમમ્ ॥ ૧૮ ॥ ૧૮ ॥ કૃતે તસ્મિન્વ્રતે રાત્રઃ પાપસ્ત્વોડ્ઙમ્બલ્લખનાત્ ॥ ૧૮ ॥ ૧૮ ॥ શ્રૂયતાં રાજશર્વાલ પ્રભાવોડ્ઙ્ય વ્રતસ્ય ચ ॥ ૧૯ ॥ ૧૯ ॥ મિર્વૈર્ભોક્ત્યં તત્ત્વયો ભવેત્ ॥ ૧૯ ॥ ૧૯ ॥ નિસ્તીર્ણદુઃશ્વો રાજાડ્ઙ્ઙોદ્રતસ્યાસ્ય પ્રભાવતઃ ॥ ૨૦ ॥ ૨૦ ॥ પત્ન્યા સદ્ધ સમાયોગં પુત્ર-જીવનમાપ સઃ ॥ ૨૦ ॥ ૨૦ ॥ દેવદંડુમયો મેદુઃ પુષ્પવર્ચમશ્રુતિઃ ॥ ૨૧ ॥ ૨૧ ॥ એકાદશ્યાઃ પ્રભાવેણ પ્રાપ્તં રાજ્યમકંટકમ્ ॥ ૨૧ ॥ ૨૧ ॥ સ્વર્ગે લેભે હરિશ્ચંદ્રઃ સપુરઃ સપરિચ્છદઃ ॥ ૨૨ ॥ ૨૨ ॥ હૃદયિષ્યં વ્રતં રાજન્ યે કુર્વન્તિ દિવિજોતમાઃ ॥ ૨૨ ॥ ૨૨ ॥ સર્વપાપવિનિર્દોષાશિરિવં યાંતિ તે ધ્રુવમ્ ॥ ૨૩ ॥ ૨૩ ॥ પઠનાચ્છ્રવણાદ્રાજનશ્ચમેષફલં ભવેત્ ॥ ૨૩ ॥ ૨૩ ॥ હૃતિ શ્રીબ્રહ્માન્ડપુરાણે માદ્રપદકૃષ્ણાયા અજાના-મૈકાદશ્યા માહાત્મ્યં સંપૂર્ણમ્ ॥

એ પ્રકારનાં રાજનાં વચનો સાંભળી, વિસ્મિત થયેલા ગૌતમ ઋષિએ રાજને વ્રતનો ઉપદેશ કર્યો કે, ^{૧૦} હે રાજન્ ! શ્રાવણ માસના કૃષ્ણપક્ષની એકાદશીનું નામ અળ છે, તે પુણ્ય આપનારી ને ઉત્તમ છે તેનું વ્રત તમે કરે, તેથી તમારાં પાપોનો નાશ થશે. હે રાજન્ ! તમારે સારે નસીએ આજથી સાતમે દિવસે એ એકાદશી આવે છે. ^{૧૪-૧૫} તે દિવસે તમે વ્રત કરી જગત્રણ કરજો; તેમ કરવાથી તમારાં સર્વ પાપોનો નાશ થશે. ^{૧૬} હે રાજન્ ! તમારાં પુણ્યના પ્રભાવથી જ હું તમારી પાસે આવ્યો છું એટલું કહી મુનિરાજ અંતર્યામી થઇ ગયા. ^{૧૭} પછી મુનિના કહેવા પ્રમાણે રાજાએ તે ઉત્તમ વ્રત કર્યું, તેથી તત્કાળ તેના પાપોનો નાશ થયો. ^{૧૮} હે યુધિષ્ઠિર ! આ વ્રતનો પ્રભાવ સાંભળો. એ વ્રતના પ્રભાવથી ધણું વર્ષો ભોગવવાનાં દુઃખ નષ્ટ થયાં, ^{૧૯} તેથી પેલા રાજા દુઃખરહિત થયો, પોતાની ઋતિ મળ્યો ને તેના જે પુત્ર મરી ગયો હતો તે પણ જીવતો થયો. ^{૨૦} તે વખતે સ્વર્ગમાં નગારાં વાગ્યાં, પુષ્પોની વૃદ્ધિ થઈ ને એ એકાદશીના પ્રભાવથી તેને દુરુષન રહિત પોતાનું રાજ્ય પાછું મળ્યું ને અંતે તે રાજા પોતાના પરિવારની સાથે સ્વર્ગમાં ગયો. હે રાજન્ ! જે માણસ આ એકાદશીનું વ્રત કરે છે, તે સધળાં પાપોથી મુક્ત થઇ સ્વર્ગમાં જાય છે. આ કથાના શ્રવણથી અથવા પાઠથી અશ્વમેધ-યજ્ઞનું ફળ મળે છે. ^{૨૧-૨૨} એવી રીતે બ્રહ્માંડપુરાણમાં શ્રાવણ કૃષ્ણ પક્ષની અળ નામની એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

—સસસસસસસ—

૩૩ બાદરવા શુદ્ધિ પરિવર્તિની એકાદશીની કથા

અથ ભાદ્રપદશુક્રેકાદશીકથા ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ-નમઃ સ્પસિતપદ્મે ત્વં કિં નામૈકાદશી ભવેત્ । કો દેવઃ કો વિધિ-સ્તસ્યાઃ કિં પુણ્યં ચ વદસ્વ નઃ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે- હે ભગવન્ ! બાદરવા શુદ્ધિ એકાદશીનું શું નામ છે ? તેમાં કયા દેવનું પૂજન કરવું ? તેનો કેવો પ્રકાર છે ? ને તેનું વ્રત કરવાથી કેટલું પુણ્ય થાય છે ? તે અમને કહો. ^૧

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ । કથયમિ મહાપુણ્યં સ્વર્ગમોક્ષપ્ર-
દાયિનીમ્ । વામનૈકાદશીં રાજન્સર્વપાપહરાં પરામ્ ॥ ૨ ॥
દ્વામાસે જયંત્યાસ્થ્યાં પ્રાદુરેકાદશીં નૃપ । યસ્યાઃ શ્રવણ-
માત્રેણ સર્વપાપક્ષયો ભવેત્ ॥ ૩ ॥ પાપિનાં પાપશામનં
જયંતીવ્રતમુત્તમમ્ । નાતઃ પરતરા રાજન્ ચૈ મોક્ષપ્રદાયિની
॥ ૪ ॥ એતસ્માત્કારણાદ્રાજન્કર્તૃભ્યા ગતિમિચ્છતા ।
વેણ્ણવૈર્મમ મૈક્ષ્તુ મહુજૈર્મત્પરાયણૈઃ ॥ ૫ ॥ નમસ્યે
વામનો યૈસ્તુ પૂજિતસ્તૈર્જગત્રયમ્ । પૂજિતં નાત્વ સંદેહસ્તે
યાંતિ હરિસન્નિધિમ્ ॥ ૬ ॥ વામનઃ પૂજિતો યેન કમલૈઃ

કમલેષ્ણઃ । નમસ્યસિતપદ્મે તુ જયંત્યેકાદશીવિને ॥ ૭ ॥
તેનાર્ચિતં જગત્સર્વં ત્રયો દેવાઃ સનાતનાઃ । એતસ્માત્કાર-
ણાદ્રાજન્કર્તૃભ્યો હરિવાસરઃ ॥ ૮ ॥ અસ્મિન્કૃતે ન કર્તૃભ્યં
કિંચિદસ્તિ જગન્નયે । અસ્યાં પ્રદક્ષો ભગવાનેત્યંગપરિવ-
ર્તનમ્ ॥ ૯ ॥ તસ્માદેનાં જનાઃ સર્વે વર્તંતિ પરિવર્તિનીમ્ ।

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! બાદરવા શુદ્ધિ એકાદશી વામન એકાદશી કહેવાય છે, તે મહા પુણ્યકારક છે, સ્વર્ગને તથા મોક્ષને આપનારી છે ને સધળાં પાપોને હરનારી છે. ^૧ એ જ એકાદશી વામનજયંતી પણ કહેવાય છે. તેની કથા સાંભળવાથી જ સધળાં પાપોનો નાશ થાય છે. ^૩ આ ઉત્તમ જયંતીવ્રત પાપી પુરુષોનાં પાપોનો નાશ કરનાર છે. હે રાજન્ ! મોક્ષ આપનારી આથી ઉત્તમ બીજી કોઈ નથી. ^૪ એટલા માટે શુભ ગતિની ઇચ્છાવાળા પુરુષે આ એકાદશીનું વ્રત કરવું. જે મારા ભક્તો મારામાં પરાયણ થઈ, બાદરવા શુદ્ધિ એકાદશીને દિવસે વામનની પૂજા કરે છે, તેઓ ત્રણે જગતની પૂજા કરી ચૂક્યા ગણાય, અને તેથી નારાયણના સમીપમાં જાય છે, તેમાં સંદેહ નથી. ^{૫-૬} જે માણસો બાદરવા શુદ્ધિ એકાદશીને દિવસે કમલવડે વામનની પૂજા કરે છે, તેઓએ ત્રણે જગતની તથા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકર એ ત્રણે દેવોની પૂજા કરી કહેવાય છે. હે રાજન્ ! એટલા જ માટે આ એકાદશીનું વ્રત કરવું. ^{૭-૮} આ વ્રત કરવાથી બીજાં કોઈ પણ વ્રતો કરવાની જરૂર રહેતી નથી. પોટેલા નારાયણ આ એકાદશીને દિવસે શરીર ફેરવે છે, તેથી તેને લોકો ‘પરિવર્તિની’ એકાદશી પણ કહે છે. ^૯

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ-સંશયોઽસ્તિ મહાન્મશં શ્રૂયતાં ચ જનાર્દન ॥ ૧૦ ॥ કથં સુમોઽસિ દેવેશ કથં યાત્યંગવર્તનમ્ । કિમર્થં દેવદેવેશ બલિર્બદ્ધસ્થયાઽસુરઃ ॥ ૧૧ ॥ સંતુષ્ટાઃ પ્રથિવીદેવાઃ કિમકુર્વન્ જનાર્દન । કો વિધિઃ કિં વ્રતં ચૈવ ચાતુર્માસ્યમુપાસતામ્ ॥ ૧૨ ॥ ત્વયિ છત્તે જગન્નાથ કિં કુર્વંતિ જનાઃ પ્રભો । એતદ્વિસ્તરતો બ્રૂહિ સંશયં હર મે પ્રભો ॥ ૧૩ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે મહારાજ ! હે કૃષ્ણ ! મને મોટો સંશય છે તે સાંભળો. ^{૧૦} આપ કેમ પોટે છે ? કેમ શરીર ફેરવો છો ? તમે બલિરાજને કેમ બાંધ્યો ? ^{૧૧} પૃથ્વી ને દેવો કે જેઓ પ્રસન્ન થયાં હતાં તેઓએ શું કર્યું ? ચાતુર્માસમાં ધર્મ કરવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષોએ શું વ્રત કરવું એષ્યે ? તેનો કેવો પ્રકાર છે ? અને હે પ્રભો ! આપ પોટે છે ત્યારે મનુષ્યો શું કરે છે ? એવી રીતનો મારો સંશય છે, માટે તેનો વિસ્તારથી ઉત્તર આપો. ^{૧૨-૧૩}

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-શ્રૂયતાં રાજશાર્દૂલ કથાં પાપહરાં પરામ્ । બલિર્વૈ દાનવઃ પૂર્વમાસીચેતાયુગે નૃપ ॥ ૧૪ ॥

અપૂજ્યથ માં નિત્યં મજ્જકો મત્પરાયણઃ । અપસ્તુ વિવિધેઃ
ક્ષતૈર્જાતે માં સ નિત્યયઃ ॥ ૧૫ ॥ દ્વિજાનાં પૂજકો નિત્યં
યજ્ઞકર્મકૃતાશયઃ । પરં દિવ્યકૃતદેવો દેવકોમમજીજીયત્
॥ ૧૬ ॥ મત્પરમિહ કોઠ્ય જિતસ્તેન મહાત્મના । વિકો-
ક્ય ચ તતઃ સર્વે દેવાઃ સંહત્ય મંત્રયન્ ॥ ૧૭ ॥ સર્વેમિ-
હિત્વા ગંતવ્યં દેવં વિજ્ઞાપિતું પ્રશુભ્ ॥ તતઃ દેવકચિમિઃ
સાકમિદ્રો ગતઃ પ્રશુભ્ ॥ ૧૮ ॥ શિરસા ઈર્વર્ગી ગત્વા
સ્તુત દ્વિજે વચ્ચિમિઃ । ગુરુણા દૈવતૈઃ સાર્દ્ધં વદુષ્વા પૂજિતો
બ્રહ્મ ॥ ૧૯ ॥ તતો વામનરુપેણ જાતીર્નયઃ પંચમઃ ।
અત્યુપરુપેણ તદ્વા સર્વમદ્વાંકરુપિણા ॥ ૨૦ ॥ બાલકેન
જિતઃ સોડ્ય સત્યમાલંબ્ય તસ્પિબાન્ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે નૃપોત્તમ ! પાપને હરનારી એક
ઉત્તમ કથા સાંભળો. પૂર્વે ત્રેતાયુગમાં અહિ નામનો દૈત્ય
હતો. ૧૪ તે મારો ભક્ત, મારામાં જ પરાયણ અને નિત્ય
મારી પૂજા કરતો હતો. એ અહિ જપવડે તથા નાના
પ્રકારનાં સ્તોત્રોત્રાવે હંમેશાં મને પ્રસન્ન કરતો, ૧૫ બ્રાહ્મ-
ણોનું નિત્ય પૂજન કરતો ને યજ્ઞ કરવામાં નિરંતર તત્પર
રહેતો હતો. એ અહિ એવો મહાત્મા હતો, તોપણ તેણે
ઈંદ્રની સાથે દેષ કરીને મેં આપેલું સ્વર્ગ જિતી લીધું,
તેમ જ આ લોક પણ જિતી લીધો. તેથી સધળા
દેવતાઓ. એકઠા થઈ 'નારાયણની (મારી) પાસે જઈ
આ વાત કહેવી,' એમ વિચાર કરી ઋષિઓની સાથે
વિષ્ણુ પાસે ગયા, ૧૬-૧૮ પછી ઈંદ્ર, બૃહસ્પતિ ને
બીજા પણ દેવોએ પ્રજ્ઞાપ્ત કરી મારી સ્તુતિ કરી ને
કેટલીક તરેહથી પૂજા કરી. ૧૯ તેથી મેં પાંચમો વામ-
નાવતાર ધારણ કર્યો ને આલક છતાં પણ સધળા બ્રહ્માં-
કરૂપી ઉમ્મરૂપ ધારણ કરીને, અહિ રાજા જે સત્યને
અહણુ કરી ઉભો હતો તેને જિતી લીધો. ૨૦

શુધિશિર ઉવાચ- ત્વયા વામનરુપેણ સોડસ્ય જિતઃ
કથમ્ ॥ ૨૧ ॥ એતદ્કથય દેવેશ મદ્ધં મધ્યાય વિસ્તારા ।
શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ- મયાડલોકેન સ બલિઃ પ્રાર્થિતો વદુરુ-
પિણા ॥ ૨૨ ॥ પદ્મયમિત્તાં મૂર્તિં દેહિ મે, સુવનત્રયમ્ ।
દત્તં મન્વતિ તે રાજાત્ર કાર્યા વિચારણા ॥ ૨૩ ॥ હસ્ય-
કથ મયા રાજા દત્તવાંચિપદાં સુવન્ ॥ સંકલ્પમાત્રાદ્વૃથે
દેહચૈવિક્રમઃ પરમ્ ॥ ૨૪ ॥ મૂર્ત્યેકે તુ કૃતો પાદૌ સુવ-
ર્ગૌકે તુ જાહ્નવી । સ્વર્ગૌકે તુ કર્તિ ન્યસ્ય મહર્ગૌકે તથો-
દરમ્ ॥ ૨૫ ॥ જનલોકે તુ હરયં તપોજોકે ચ કંઠકમ્ ।
સત્યલોકે મુર્ત્તિં સ્થાપ્ય ઉત્તમાર્ગ તથોર્ધ્વતઃ ॥ ૨૬ ॥
ચંદ્રસૂર્યવહાચૈવ ભગનો યોગસંયુતઃ । સેંદ્રાચૈવ તદ્વા દેવા
નાગાઃ સેવાદયઃ પરે ॥ ૨૭ ॥ અસ્તુવન્ દેવર્સમૃતૈઃ સૂક્તૈઃ
વિશિષ્ટેભ્ય મામ્ ॥ કરે વૃદ્ધીશ્વા તુ બલિમનુવં વચ્ચનં તદ્વા
॥ ૨૮ ॥ એકેન પૂરિતા વૃથ્વી દ્વિતીયેન વિવિષ્ટપમ્ ॥ તૃતી-
યસ્ય તુ પાવલ્ચ સ્થાપ્ય દેહિ મમાનય ॥ ૨૯ ॥ પૃથક્કલે
મયા સોડપિ મસ્તકં દત્તવાન્ બલિઃ । તતો વૈ મસ્તકે લેકં

પદં દત્તં મયા તદ્વા ॥ ૩૦ ॥ હિમ્નો દસાતલે રાજન્
દાનવો મમ પૂજકઃ । વિવચાવનતં દૃષ્ટ્વા પ્રસન્નોડસ્મિ જના-
ર્દયઃ ॥ ૩૧ ॥ બલે વસામિ સતતં સન્નિધૌ તવ માનવ ।
હૃદયવોચં મહાભાર્ગં બલિં વૈરોચનિ તદ્વા ॥ ૩૨ ॥

શુધિશિર પૂછે છે-હે દેવેશ ! હું આપનો ભક્ત છું, માટે
વિસ્તારથી કહો કે આપે નાનકડાં સ્વરૂપથી તે દૈત્યને
કેમ જિત્યો ? ૨૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-મેં પ્રથમ કપટથી
અટકાવું રૂપ ધારણ કરીને અહિની પાસે માગ્યું કે, 'હે
રાજન્ ! તું મને ત્રણ પગલાં જેટલી પૃથ્વી આપ. તેથી
તને ત્રણ જગત્ આપવાનું પુણ્ય થશે, એમાં સંદેહ
નથી. ૨૨-૨૩ એવી રીતે માગવાથી તેણે તે વાત કબૂલ
કરી કે, તત્કાલ મારું શરીર વધવા લાગ્યું. ૨૪ મારા
પગ પાતાળમાં રહ્યા, પૃથ્વી ઉપર ઘુંટણ રહ્યા, સ્વર્ગમાં
કંઠ રહી, મહાલોકમાં પેટ રહ્યું. ૨૫ જનલોકમાં હૃદય
રહ્યું, તપોલોકમાં કંઠ રહ્યો, સત્યલોકમાં મુખ રહ્યું અને
તેથી ઉપલા ભાગમાં મારું માથું રહ્યું. એવી રીતે મારું
શરીર વધી ગયું. ૨૬ તે વખતે ચંદ્ર, સૂર્ય, મહા, નક્ષત્ર,
ઈંદ્ર, દેવ અને શેષ વગેરે સધળા નાગો નાના પ્રકારનાં
વેદનાં સૂકતોથી મારી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. પછી મેં
અહિને હાથે પકડીને કહ્યું કે, ૨૭-૨૮ હે અનધ !
એક પગલાંથી આખી પૃથ્વી પૂરી લીધી ને બીજાં
પગલાંથી સ્વર્ગ વગેરે પૂરી લીધાં, માટે હવે મને ત્રીજું
પગલું રાખવાનું સ્થાન આપ. ૨૯ એવી રીતે મેં કહ્યું
ત્યારે ત્રીજું પગલું મૂકવા માટે તેણે પોતાનું મસ્તક
આપ્યું. એટલે તેની ઉપર પગ મૂકી મારા ભક્ત અહિને
મેં પાતાળમાં ઉતારી દીધો, તથાપ તેણે પોતાની
મર્યાદા છોડી નહીં, એથી હું પ્રસન્ન થયો. ૩૦-૩૧ પછી
મેં અહિને કહ્યું કે, હે માનવ ! હે અલિરાજ ! 'હું નિરંતર
તારી પાસે રહીશ.' ૩૨

નમસ્યશુક્રપલે તુ પરિવર્તિનિવાસરે । મમૈકા તત્ર મૂર્તિશ્ચ
બલિમાભિત્ય સિદ્ધતિ ॥ ૩૩ ॥ દ્વિતીયા શેષશુકે વૈ ક્ષીરાન્ધૌ
સાગરોત્તમે । સુપ્તા મન્વતિ ઓ મૂપ યાવચાયાતિ કાર્તિકી
॥ ૩૪ ॥ એતસાત્કારણાદ્વાજન્મસંચૈવા પ્રયત્નતઃ । એકા-
દશી મહાપુણ્યા પવિત્રા પાપહારિણી ॥ ૩૫ ॥ અત્યાં
પ્રશ્નો ભગવાનેત્યંગપરિવર્તનમ્ ॥ એતસ્યાં પૂજયેરેવં ત્રૈલો-
ક્યસ્ય પિતામહમ્ ॥ ૩૬ ॥ વધિદાનં પ્રકલેભ્યં રોપ્યતં-
દુક્કસંયુતમ્ । રાત્રો જાગરણં કૃત્વા શુકો મન્વતિ માનવઃ
॥ ૩૭ ॥ એવં યઃ કુલ્લે રાજનેકાદવયા તતં શુભમ્ ॥ સર્વ-
પાપહરં ચૈવ શુક્લશુક્લિપ્રદાલકમ્ ॥ ૩૮ ॥ સ દેવલોકં
સંપ્રાપ્ય બ્રાજતે ચંદ્રમા વથા । ય્યુગચૈવ યો મર્ત્યઃ કર્ણા
પાપહરાં પરામ્ ॥ અન્નમેષસહસ્રસ્ય કલં પ્રાપ્નોતિ માનવઃ
॥ ૩૯ ॥ દિતિ શ્રીલંકાદુરારણે માદવશુકાયાઃ પરિવર્તિ-
નીમામૈકાદવયા મારાસ્યં સમાસમ્ ॥

બાહરવા માસના શુકલ પક્ષની પરિવર્તિની એકાદ-
શીને દિવસે મારું એક સ્વરૂપ અહિની પાસે રહે છે, ૩૩

ને બીજું સ્વરૂપ સમુદ્રોમાં ઉત્તમ જે ક્ષીરસાગર છે તેને વિષે શેષ નામ ઉપર મૂલ્ય છે. એમ બધાં સૂધી કાર્તિક શુદ્ધિ એકાદશી આવે છે ત્યાં સૂધી રહું છું.^{૭૪} હે રાજન્ ! આ એકાદશી પવિત્ર, મહાપુણ્યકારક ને પાપનો નાશ કરનારી છે, માટે તે દિવસે અવશ્ય વ્રત કરવું જોઈએ.^{૭૫} આ એકાદશીને દિવસે ત્રણ લોકોના પિતામહ નારાયણ પોતાનું શરીર ફેરવે છે માટે તે દિવસે તેનું પૂજન કરવું.^{૭૬} આ એકાદશીને દિવસે દહીંનું, રૂપાનું ને ચોખાનું દાન આપવાથી અને રાતે જગ-રણ કરવાથી મોક્ષ મળે છે.^{૭૭} હે રાજન્ ! એવી રીતે જે માણસ શુભ, સધળાં પાપોનો નાશ કરનાર ને ભોગને તથા મોક્ષને આપનાર આ એકાદશીનું વ્રત કરે છે તે સર્ગમાં જઈ ચંદ્રમાની પંથે શોભે છે. જે માણસ પાપને હરનારી આ ઉત્તમ કથા સાંભળે, તેને હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞોનું ફળ મળે છે.^{૭૮-૮૦} એવી રીતે સ્કંદ-પુરાણમાં ભાદ્રપદની શુક્લ પક્ષની પરિવર્તિની એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૩૪ ભાદરવા વદિ ઇંદિરા એકાદશીની કથા

અશ્વિનકૃષ્ણેકાદશીકથા ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ-કથ-યસ્વ પ્રસાદેન મમાયે મયુસદન । આશ્વિને કૃષ્ણપક્ષે તુ કિ-નામૈકાદશી ભવેત્ ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ-આશ્વિનસ્યા-સિતે પક્ષે હિંદિરા નામ નામતઃ । તસ્યા વ્રતપ્રભાવેણ મહાપાર્ષ્વ પ્રણયતિ ॥ ૨ ॥ અધોયોગિગતાનાં વ પિતૃણાં ગતિદાયિની । શ્ચુષ્ણવાહિતો રાજન્કર્ષા પાવહરાં પરામ્ ॥ ૩ ॥ યસ્યાઃ શ્રવણમાત્રેણ વાજપેયફલં લભેત્ । પુરા કૃતયુગે રાજા બન્ધુ રિપુસદનઃ ॥ ૪ ॥ ઇંદ્રસેન હિતિ હયાતઃ પુરી માહિષ્મતી પ્રતિ । સ રાજ્યં પાલક્યામાસ ધર્મેણ યશ્સાઽન્વિતઃ ॥ ૫ ॥ પુત્રપૌત્રસમાયુક્તો ધનધાન્યસમ-ન્વિતઃ । માહિષ્મત્યધિપો રાજા વિષ્ણુમક્તિપરાયણઃ ॥ ૬ ॥ જપન્ ગોવિંદનામાનિ શુક્તિદાનિ નરાધિપઃ । ધ્યાનેન કાર્ત્ત્વં નયતિ નિત્યમધ્યાત્મચિત્તકઃ ॥ ૭ ॥ દુઃસ્મિન્ દિવસે રાક્ષિ હ્સ્થાસીને સદોગતે । અવતીર્ણગમદ્દીમાર્નવરાજારદો મુનિઃ ॥ ૮ ॥ તમાગતમભિપ્રેક્ષ્ય પ્રસ્યુતપાય કૃતાર્જકિઃ । પૂજયિત્ષાઽર્ધવિધિના વાસને સંન્યવેશય ॥ ૯ ॥ સુલોપ-વિષ્ટઃ સ હ્સ્તનિઃ પ્રસ્યુવાચ વ્યોત્તમમ્ । કુશલં તવ રાર્જેન્દ્ર સતસ્તંગેયુ વર્તેતે ॥ ૧૦ ॥ ધર્મે મતિર્વિદંતે તે વિષ્ણુમક્તિ-રતિસ્તથા । હિતિ વાક્યં તુ દેવર્ષેઃ શ્રુત્વા રાજા તમન્નવીત્ ॥ ૧૧ ॥ રાજોવાચ-ત્વત્પ્રસાદાન્નન્નિશ્ચેષ્ટ સર્વં કુશલં મમ । અથ ક્રતુક્રિયાઃ સર્વાઃ સફલાસ્તવ દર્શનાત્ ॥ ૧૨ ॥ પ્રસાદં કુરુ વિપ્રર્ષે બ્રૂણાગમનકારણમ્ । હિતિ રાજો વચઃ શ્રુત્વા દેવર્ષિર્વાક્યમન્નવીત્ ॥ ૧૩ ॥ નારદ ડવાચ-શ્રૂયર્તા રાજન્નાર્તુલ યદ્વચ્ચો ચિત્તમયપ્રદમ્ । જ્ઞાણોકાદર્શં પ્રાપ્તો ચમળોર્ક દ્વિજોત્તમઃ ॥ ૧૪ ॥ શમનેનાર્ષિતો ભક્ત્યા

ચપતિષ્ઠો વરાસને । ધર્મેષીલઃ સત્યર્થાસ્તુ ભાસ્કરિ સહ-પાસતે ॥ ૧૫ ॥ બહુપુણ્યમકર્તાં વ્રતવૈકલ્યદોષતઃ । સમાર્થાં આદેવસ્ય મયા દ્રષ્ટઃ પિતા સવ ॥ ૧૬ ॥ કથિ-તસ્તેન સંદેશસ્તં નિબોધ જનેશ્વર । હિંદ્રસેન હિતિ હયાતો રાજા માહિષ્મતીપ્રભુઃ ॥ ૧૭ ॥ તસ્યાયે કથય જ્ઞાન્ સ્થિતે માં યમસન્નિષૌ । કેનાપિ ચાંતરાયેણ પૂર્વજન્મોદ્ગ-વેન વૈ ॥ ૧૮ ॥ સ્વર્ગે પ્રેષય માં પુનઃ હિંદિરાવ્રતદાનતઃ । હસ્યક્ષોર્હ સમાયાતઃ સમીપં તવ પાર્થિવ ॥ ૧૯ ॥ પિતુઃ સ્વર્ગતયે રાજન્નિદિરાવ્રતમાચર ॥ તેન વ્રતપ્રભાવેણ સ્વર્ગે યાસ્યતિ તે પિતા ॥ ૨૦ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! ભાદરવા વદિ એકાદ-શીનું શું નામ છે, તે કૃપા કરીને મારી પાસે કહો.^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-ભાદરવા વદિ એકાદશીનું નામ ઇંદિરા છે, તે દિવસે વ્રત કરવાથી મહાપાપ નષ્ટ થાય છે.^૨ ને અધોગતિ પામેલા પિતૃઓના ઉદ્ધાર થાય છે. હે રાજન્ ! જે સાંભળવાથી જ વાજપેય યજ્ઞનું ફળ થાય છે અને જે પાપનો નાશ કરનારી છે એવી ઉત્તમ કથા કહું છું, તે સાવધાન યધને તમે સાંભળો. પૂર્વે સત્યયુગમાં માહિ-ષ્મતી નગરીમાં ઇંદ્રસેન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે શત્રુઓનો નાશ કરનાર ને મોટો યજ્ઞસ્વી હતો. તે પુત્ર પૌત્રના પરિવારવાળો, ધન-ધાન્યની સમૃદ્ધિ-વાળો, વિષ્ણુભક્તિમાં પરાયણ ને ધર્મથી પ્રાણ પાલન કરનારો હતો.^{૩-૬} એ રાજા મુક્તિ આપનાર ગોવિંદનાં નામનો નિરંતર જપ કરતો હતો ને આત્મજ્ઞાનના વિચારમાં ને નારાયણના ધ્યાનમાં કાળ શુભાવતો હતો.^૭ એક દિવસે તે રાજા આસન ઉપર સુખથી બેઠો હતો. તે વખતે શુદ્ધિમાન નારદ મુનિ આકાશમાંથી ઉતરીને ત્યાં આઘ્યા.^૮ ત્યારે રાજાએ ઉઠી, હાથ જોડી, સામા જઈ અર્ધ વજોરેથી વિધિપૂર્વક પૂજા કરી તેને આસન ઉપર બેસાડ્યા.^૯ પછી સુખથી બેઠેલા મુનિરાજ રાજાને પૂછવા લાગ્યા કે, 'હે રાજેન્દ્ર ! તમારાં રાજ્યનાં સાતે અંગોમાં કુશલ છે ?^{૧૦} તમારી શુદ્ધિ ધર્મમાં રહે છે ? ને વિષ્ણુભક્તિમાં પ્રીતિ કરે છે ?' એવાં પ્રશ્નોનાં વચનો સાંભળી રાજા બોલ્યો:^{૧૧} 'હે મુનિરાજ ! આપની કૃપાથી મારું સધળું કુશલ છે, આપનાં દર્શનથી આજ મારા સધળા યજ્ઞો સફળ થયા.^{૧૨} હે મહારાજ ! કૃપા કરીને કહો કે, આપ શા માટે પધાર્યા છો ?' એવાં રાજાનાં વચનો સાંભળી, દેવર્ષિ નારદ બોલ્યા:^{૧૩} 'હે રાજશાહ ! આશ્ચર્યકારક મારું વચન સાંભળો. એક દિવસે હું બ્રહ્મલોકમાંથી યમલોકમાં ગયો હતો.^{૧૪} ત્યાં ચમરાજાએ ભક્તિથી પૂજા કરી મને ઉત્તમ આસન ઉપર બેસાડ્યો. પછી ધર્મિષ્ઠ, સત્યવાદી ને ધણું પુણ્ય કરનાર તમારા પિતા કેઈ વ્રતના ભંગથી ચમરાજની સહામાં તેની સેવા કરતા મારા જોવામાં આઘ્યા.^{૧૫-૧૬}

તેણે મારી સાથે સંદેશો કહાળ્યો છે, તે સાંભળો. તેણે મને કહ્યું કે, હે મુનિરાજ! માહિમતી નયરીને રાત્રી ઈંદ્રસેન, એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે.^{૧૭} તેને જમીને મારી તરફથી કહો કે, 'હે પુત્ર, પૂર્વ જન્મના કાર્ષ્ણ્ય પાપથી મારો યમલોકમાં નિવાસ થયો છે, માટે ઈંદિરા એકાદશીનાં વ્રતનું પુણ્ય આપી મને સ્વર્ગમાં પહોંચાડ.' હે રાજન્! એટલું તમારા પિતાએ કહ્યું છે, તે કહેવાને હું તમારી પાસે આવ્યો છું. ૧૮-૧૯ હવે પિતાને સ્વર્ગ પહોંચાડવા માટે, હે રાજન્! ઈંદિરા એકાદશીનું વ્રત કરો. તેના પ્રભાવથી તમારા પિતા સ્વર્ગમાં જશે.^{૨૦}

રાજોવાચ । કથયસ્થ પ્રસાદેન મગધર્ષિદિરાવ્રતમ્ । વિધિના કેન કર્તવ્યં કસ્મિન્પક્ષે તિથૌ તથા ॥ ૨૧ ॥ નારદ ડવાચ-પ્રશ્ન રાજનિહતં વક્ષિમ વ્રતસ્યાસ્ય વિધિં શુભમ્ । આશ્વિનસ્યાસિતે પક્ષે દશમીદિવસે શુભે ॥ ૨૨ ॥ પ્રાતઃજ્ઞાનં પ્રકુર્ચીત શ્રદ્ધાયુક્તેન ચેતસા । તતો મધ્યાહ્નસમયે જ્ઞાનં કૃત્વા ધર્ષિજ્ઞે ॥ ૨૩ ॥ પિતૃણાં પ્રીતયે શ્રદ્ધાં કુર્યાચ્છ્રદ્ધાસમન્વિતઃ । એકમષ્ટં તતઃ કૃત્વા રાત્રૌ શૂભૌ કથીત ચ ॥ ૨૪ ॥ પ્રમાતે વિમલે જાતે પ્રાપ્તે ચૈકાદશીદિને । મુલ-પ્રક્ષાલનં કુર્યાંતઃપાવનપૂર્વકમ્ ॥ ૨૫ ॥ ઉપવાસસ્ય નિયમં વૃદ્ધીયાન્નક્રિમાવ્રતઃ । અય સ્થિત્વા નિરાહારઃ સર્વભોગ-વિવર્જિતઃ ૨૬ ॥ જો મોઘ્યે પુંદરીકાક્ષ શરણે મે ભવા-ચ્યુત । હૃદયેવં નિયમં કૃત્વા મધ્યાહ્નસમયે તથા ॥ ૨૭ ॥ જ્ઞાતિપ્રામશિકોષે તુ શ્રદ્ધાં કૃત્વા યથાવિધિ । મોજયિત્વા દ્વિજાન્ શુદ્ધાન્દક્ષિણામિઃ સુપૂજિતાન્ ॥ ૨૮ ॥ પિતૃભૃષં સમાગ્રાય ગવે દયાદ્વિચક્ષણઃ । પૂજયિત્વા દર્ષીકેષં પૂર્ણ-ધારિમિસ્તયા ॥ ૨૯ ॥ રાત્રૌ જાગરણં કુર્યાત્કેશવસ્ય સમીપતઃ । તતઃ પ્રભાતસમયે સંપ્રાપ્તે દ્વાદશીદિને ॥ ૩૦ ॥ અર્ચયિત્વા હરિં ભક્ત્યા મોજયિત્વા દ્વિજાનય । વંધુવૈદિ-ત્રપુત્રાયૈઃ સ્વયં ધૃષ્ટીત વાગ્યતઃ ॥ ૩૧ ॥

રાત્રી કહે છે-હે ભગવન્! એ ઈંદિરા એકાદશીનું વ્રત કયા પક્ષમાં, કઈ તિથિએ, કિયે દિવસે કરવું ને કેવી રીતથી કરવું, એ સઘળું કૃપા કરી કહો.^{૨૧} નારદ કહે છે-હે રાજન્! એ વ્રતનો પ્રકાર બરાબર કહું છું, તે સાંભળો. બાદરવા વદિ દશમીને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં શ્રદ્ધાથી સ્નાન કરવું. પછી મધ્યાહ્ન થાય ત્યારે નદી વગેરે જલાશયમાં સ્નાન કરી, પિતૃદેવોને પ્રસન્ન કરવા માટે શ્રદ્ધાથી શ્રાદ્ધ કરવું. પછી એક વખત બોજન કરી રાત્રે ભૂમિપર સૂવું.^{૨૨-૨૪} એકાદશીને દિવસે પ્રાતઃકાલ થાય ત્યારે દાંતણુ કરી મુખ ધોવું.^{૨૫} પછી, હે પુંદરીકાક્ષ! હે અચ્યુત! હું આજ કાર્ષ્ણ્ય પાપથી નહીં, કાર્ષ્ણ્ય પાપથી મોગ ભોગવીશ નહીં, કાર્ષ્ણ્ય પાપથી મોગ ભોગવીશ નહીં ને કાલે બોજન કરીશ, તેમાં મારું રક્ષણ કરો, એટલું કહી ભક્તિથી ઉપવાસનો નિયમ લેવો. પછી મધ્યાહ્ન થાય ત્યારે

શાશ્વિઆમની પાસે વિધિથી શ્રાદ્ધ કરી, ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને બોજન કરાવી સારી રીતે દક્ષિણ આપી પિતૃદેવોનું નૈવેદ્ય પોતે સુંઘી ગાયને આપી દેવું. પછી ચંદન ધૂપ વગેરેથી નારાયણની પૂજા કરી રાત્રે તેની પાસે ભજનરણુ કરવું. બારશને દિવસે પ્રાતઃકાલ થાય ત્યારે ભક્તિથી હરિપૂજન કરી બ્રાહ્મણોને જમાડી, પુત્ર, ભાણેજ ને સગાંસંબંધી એ બધાની સાથે પોતે, વાણી નિયમમાં રાખી બોજન કરવું.^{૨૬-૩૧}

એને વિધિના રાજનકુલ વ્રતમતંદ્રિતઃ । વિષ્ણુલોકં પ્રયાસ્યંતિ પિતરસ્તવ શૂપતે ॥ ૩૨ ॥ હ્યુક્ત્વા નૃપતિં રાજમ્બનિરંતરધીયત । યયોકવિધિના રાજા ચકાર વ્રત-હત્તમમ્ ॥ ૩૩ ॥ અંતઃપુરેણ સહિતઃ પુનઃશુભસમન્વિતઃ । કૃતે વ્રતે તુ કૌંતેય પુષ્પવૃદ્ધિરભૂવિઃ ॥ ૩૪ ॥ તત્પિતા ગરુડાક્રોડો જગામ હરિમંદિરમ્ । ઇંદ્રસેનોડપિ રાજર્ષિઃ કૃત્વા રાજ્યમકંઠકમ્ ॥ ૩૫ ॥ રાજ્યે નિવેશ્ય તનયં જગામ ત્રિદિવં સ્વયમ્ । ઇંદિરાવ્રતમાહાત્મ્યં તવાયે કથિતં મયા ॥ ૩૬ ॥ પઠનાચ્છવળાષાત્સ્ય સર્વપાપૈઃ પ્રક્ષયતે । શુક્લેદ નિશિલાન્મોગાન્વિષ્ણુલોકે વસેશિરમ્ ॥ ૩૭ ॥ इति श्रीमद्भैवैवर्तपुराणे आश्विनकृष्णैकादश्या इंदिरानाम्न्या माहात्म्यं समाप्तम् ।

હે રાજન્! આ પ્રકારે સાવધાન થઈ એ વ્રત કરો, તેથી તમારા પિતા સ્વર્ગમાં જશે.^{૩૨} એટલું કહી નારદ અંતર્ધાન થઈ ગયા. પછી તે રાત્રીએ તેની રાણી, પુત્ર ને બીજા પણુ નોકર ચાકરાસહિત નારદના કહેવા પ્રમાણે ઈંદિરાવ્રત કર્યું. ત્યારે આકાશમાંથી પુષ્પોની વૃદ્ધિ થઈ ને એ રાત્રીના પિતા ગરુડ ઉપર બેસી સ્વર્ગમાં ગયો. તેમ જ ઇંદ્રસેન પોતે પણુ આ લોકમાં મોટું રાજ્ય ભોગવી પછી પુત્રને રાજ્ય સોંપી સ્વર્ગમાં ગયો. હે યુધિષ્ઠિર! મેં ઈંદિરા એકાદશીનું માહાત્મ્ય તમારી પાસે કહી સંભળાવ્યું.^{૩૩-૩૬} જે માણસ આ કથા સાંભળે છે અથવા તેના પાઠ કરે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે, ને આ લોકમાં સઘળા ભોગો ભોગવી અંતે વૈકુંઠમાં જઈ ચિરકાલ સુખી ત્યાં વસે છે.^{૩૭} એવી રીતે બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં બાદરવા વદિ ઈંદિરા એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

પ્રત્યક્ષગણ

૩૫ આશો શુદ્ધિ પાશાંકુશા એકાદશીની કથા

અપાશ્વિનશુક્લેકાદશીકથા । યુધિષ્ઠિર ડવાચ-કથયસ્વ પ્રસાદેન મગધન્મધુલદન । દસ્ય શુક્રપક્ષે તુ કિનામૈકા-દશી મવેત્ ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ-પ્રશ્ન રાજેન્ન વધયામિ માહાત્મ્યં પાપનાશનમ્ । શુક્રપક્ષે વાશ્યુમિ ધવેદેકાદશી તુ યા ॥ ૨ ॥ પાશાંકુષેતિ વિરુદ્ધાતા સર્વપાપહરા પરા । પચનામામિધાર્મં તુ પૂજયેતન્ન માનવઃ ॥ ૩ ॥ સર્વોચીઠ-ફલપ્રાપ્ત્યૈ સર્વોમોક્ષપ્રવં નૃણામ્ । તપસ્તપ્ત્વા નરસ્ત્રીઠં

ચિરં દુનિયતેન્દ્રિયઃ ॥ ૪ ॥ યત્કલં સમવાપ્રોતિ તત્ત્વા
ગરુદ્ધવજમ્ । કૃત્વાડપિ બહુશઃ પાપં નરો મોહસમન્વિતઃ
॥ ૧ ॥ ન યાતિ નરકં ઘોરં નત્વા પાપહરં હરિમ્ । પૃથિ-
વ્યાં યાતિ તીર્થાણિ પુણ્યાન્યાયતનાનિ ચ ॥ ૬ ॥ તાનિ
સર્વાણ્યવાપ્રોતિ ચિષ્ણોર્નામાહકીર્તનાદ્ । દેવં શાસ્ત્રચરં
વિષ્ણું યે પ્રપન્ના જનાર્દનમ્ ॥ ૭ ॥ ન તેષાં યમલોકઃ
નૃણાં વૈ જાયતે ક્વચિદ્ । ઔપોચૈકાદશીમેકાં પ્રસંગેનાપિ
માનવાઃ ॥ ૮ ॥ ન યાતિ યાતનાં યાર્મીં પાપં કૃત્વાડપિ
દારુણમ્ । વૈષ્ણવઃ પુરુષો મૃત્વા શિવમિદાં કરોતિ યઃ
॥ ૯ ॥ યો નિરેદ્વૈષ્ણવં લોકે સ યાતિ નરકં ધ્રુવમ્ । અ-
મેધસહસ્રાણિ રાજસ્યશતાનિ ચ ॥ ૧૦ ॥ ઇકાદશપ્રવા-
સસ્ય કર્તા નાર્હતિ પોદ્ધીમ્ । ઇકાદશીસમં પુણ્યં કિંચિ-
લ્લોકે ન વિચ્ચતે ॥ ૧૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! આશો શુદિ એકાદશીનું
શું નામ છે ? તે કૃપા કરી કહો. ^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે
રાજેન્દ્ર ! પાપનો નાશ કરનાર (આ એકાદશીનું) માહાત્મ્ય
કહું છું તે સાંભળો. આ આશો શુદિ એકાદશી 'પાશાં-
કુશા' એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ એકાદશી સર્વ પાપોનો
નાશ કરનારી ને ઉત્તમ છે. તે દિવસે પદ્મનાભ નામના
નારાયણ, જે સ્વર્ગ તથા મોક્ષ આપનાર છે તેની પૂજા,
સઘળી કામના સિદ્ધ થવા માટે કરવી. ઈંદ્રિયોને નિયમમાં
રાખી ચિરકાલ સુધી ઉગ્ર તપ કરવાથી જે ફળ થાય છે
તે ફળ નારાયણને નમસ્કાર કરવાથી થાય છે. જે માણસ
મોહથી ધણાં પાપો કરે છે, તે માણસ જે નારાયણને
નમસ્કાર કરે તો તેને નરકમાં જવું પડતું નથી. કારણ
કે પાપનું હરણ કરનાર શ્રીહરિ છે. પૃથ્વીમાં તીર્થો ને
પવિત્ર સ્થળો છે, તે સઘળાંનું પુણ્ય વિષ્ણુનાં નામ
લેવાથી થાય છે. જે માણસો વિષ્ણુને શરણે ભય છે,
તેઓને કાંઈ દિવસે પણ યમલોક જોવા પડતો નથી.
જે માણસો આ એકાદશીને દિવસે કાંઈ પણ પ્રસંગથી
ઉપવાસ કરે છે, ^{૨-૮} તેઓને મોટાં પાપો કર્યાં છતાં પણ
યમની યાતના ભોગવવી પડતી નથી. જે વૈષ્ણવ શિવની
નિંદા કરે છે, અને જે માણસ વૈષ્ણવની નિંદા કરે છે,
એ અને ખમિયત નરકમાં પડે છે. હનુરે અશ્વમેધ
યજ્ઞો ને સંકટો રાજસ્ય યજ્ઞો પણ આ એકાદશીના
ઉપવાસના સીળમાં ભાગની પણ કુલના કરી શકે તેમ
નથી. આ લોકમાં આ એકાદશી જેવું બીજું કંઈ પુણ્ય-
કારક નથી. ^{૯-૧૧}

નેતૃશં પાવનં કિંચિજિપ્તુ કોકેડુ વિચ્ચતે । યાદૃશં પદ-
નામસ્ય દિવં પાતકહાનિદમ્ ॥ ૧૨ ॥ તાત્પર્યાપાતિ
તિર્થંતિ દેહેડસ્મિન્મહાજાપિય । યાવન્નોવોપ્યતે મક્સ્યા
પચનામદિનં શ્રમમ્ । ઘ્યાજેનોવોપિતમપિ ન દર્શયતિ
માસ્કરિમ્ ॥ ૧૩ ॥ સ્વર્ગમોક્ષપ્રદા શેષા શરીરાદ્યોપદાયિની ।
સુકલત્રપ્રદા શેષા ધનધાન્યપ્રદાયિની ॥ ૧૪ ॥ ન ગંગા

ન ગંગા રાજન કાશી ન ચ પુસ્કરમ્ । ન ચાપિ કૌરવં
ક્ષેત્રં પુણ્યં ભૂપ હરેર્દિનાદ્ ॥ ૧૫ ॥ રાત્રૌ જાગરણં કૃત્વા
સમુપોષ્ય હરેર્દિનમ્ । અનાયાસેન ભૂપાલ પ્રાપ્યતે વૈષ્ણવં
પદમ્ ॥ ૧૬ ॥ દશ વૈ માતૃકે પક્ષે દશ રાજેન્દ્ર પૈતૃકે ।
મિથાયા દશ પક્ષે તુ પુરુષાદ્ધરેનરઃ ॥ ૧૭ ॥ ચતુર્ભુજા
દિવ્યરૂપા નાગારિકૃતકેતનાઃ । સન્નિવ્રજઃ પીતલચન્દ્રાશ્રય પ્રયાંસિ
હરિમંદિરમ્ ॥ ૧૮ ॥ ચાલત્વે યૌગને ચૈવ કૃદત્વેડપિ નૃપો-
ત્તમ । ઔપોષ્ય દ્વાદશીં નૃનં વૈતિ પાપોડપિ દુર્ગતિમ્ ॥ ૧૯ ॥
પાશાંકુશાક્રુપોષ્યેવ ચાપિને ચાસિતેતરે । સતૈર્પાપવિનિ-
મુક્તો હરિકોકં સ ગચ્છતિ ॥ ૨૦ ॥

તેમ જ ત્રણે લોકોમાં આ એકાદશીના જેવું પવિત્ર
કરનાર બીજું કાંઈ નથી. હે રાજન ! જ્યાં સુધી એકા-
દશીના ઉપવાસ કર્યો નથી ત્યાં સુધી આ શરીરમાં
પાપ રહે છે. એકાદશીને દિવસે કાંઈ પણ નિમિત્તથી
ઉપવાસ થાય, તો પણ યમને જોવા પડતો નથી. ^{૧૨-૧૪}
આ એકાદશી સ્વર્ગ આપનારી, મોક્ષ આપનારી, શરી-
રમાં આરામ્ય રાખનારી, સારી બી આપનારી અને
ધનધાન્યની વૃદ્ધિ કરનારી છે. ^{૧૫} હે રાજન ! ગંગા,
ગયા, કાશી, પુષ્કર કે કુરુક્ષેત્ર કાંઈ પણ એકાદશીથી
વિશેષ પુણ્યકારક નથી. ^{૧૬} આ એકાદશીને દિવસે
ઉપવાસ કરી ભગવત્ કરવાથી, શ્રમ વિના વૈકુંઠ પ્રાપ્ત
થાય છે. ^{૧૭} હે રાજેન્દ્ર ! જે પુરુષ આ એકાદશીનું
વ્રત કરે છે, તે માતાના કુલના દશ, પિતાના કુલના
દશ અને સ્ત્રીના કુલના દશ પુરુષોનો ઉદ્ધાર કરે છે. ^{૧૮}
જે માણસો આ એકાદશીનું વ્રત કરે છે, તે-આર હાથવાળું,
દિવ્ય સ્વરૂપવાળું, માળાવાળું, અને પીળાં વસ્ત્ર પહેરેલું
સ્વરૂપ ધારણ કરી, ગરુડની ઉપર બેસી વૈકુંઠમાં ભવ
છે. ^{૧૯} પાપી પુરુષ પણ, આલપણમાં, જુવાનીમાં વા
ધડપણમાં આ એકાદશીનું વ્રત કરવાથી નરકમાં પડતો
નથી, એ નિઃસંદેહ છે. ^{૨૦} જે માણસ આશો માસની
શુકલપક્ષની પાશાંકુશા એકાદશીને દિને ઉપવાસ કરે છે,
તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ વૈકુંઠમાં ભવ છે. ^{૨૦}

વત્સા હેમતિલાન્ભૂમિં ગામનશ્ચક્રં તથા । ઇપાનશ્ચ-
ચ્છ્રાદિં ન પદ્યતિ યમં નરઃ ॥ ૨૧ ॥ યસ્ય પુણ્યચિહ્ન-
નાનિ દિનાન્યપગતાનિ ચ । સ લોહકારમભેદ ચસતપિ
ન જીવતિ ॥ ૨૨ ॥ અર્ધધ્યં દિવસં કૃયાંદિવ્રોડપિ નૃપોત્તમ ।
સમાચરન્મથાશક્તિ જ્ઞાનદાનાદિકાઃ ક્રિયાઃ ॥ ૨૩ ॥
તદાગારામસૌવાનાં સત્રાણાં પુણ્યકર્મેણાદ્ । કર્તારો જૈવ
પદ્યતિ ધીરાસ્તાં યમયાતનામ્ ॥ ૨૪ ॥ રીર્ષાપુષો
ચનાદયાઃ કુલીના રોગવર્જિતાઃ । હૃદયંતે માનવા કોકે
પુણ્યકર્તાર હૃદયાઃ ॥ ૨૫ ॥ કિમત્ર બહુનોકેન યાંત્યચર્મય
દુર્ગતિમ્ । આરોહતિ દિવં ધર્મેનાંત્ર કાપાં વિચારણા ॥ ૨૬ ॥
હતિ તે કથિતં રાજન્યસ્પૃહોડ્ધં સ્વચાગ્રવ । પાશાંકુશાપા
માહાત્મ્યં કિમન્યછ્રોદ્યમિચ્છતિ ॥ ૨૭ ॥ હતિ બ્રીહલ્કાંઠ-

પુરાણે અભિનયકૌકારદયા પાશાંકુશાલ્યાયા માહાત્મ્ય સમાપ્ત્ય ॥

જે માણસ આ એકાદશીને દિવસે સોનું, તિલ, પૃથ્વી, ગાય, અન, જળ, પગરખાં, વગેરે આપે છે, તેને યમનાં દર્શન થતાં નથી.^{૧૧} જે માણસના દિવસો પુષ્પ વિનાના થાયા જાય છે, તે માણસ હુદારની ધમણની પેઠે શ્વસોઽશ્વાસ લેતાં પશુ મરેલો સમજાવે.^{૧૨} હરિદ્ર પુરુષે પશુ શક્તિ પ્રમાણે હંમેશાં સ્નાન કરી દાન વગેરે કર્યો કરવા, પશુ ખાલી દિવસ જવા દેવો નહીં.^{૧૩} જે પુરુષો તળાવ યોદાવે છે, બગીચા બંધાવે છે, ધર્મ-શાળા બંધાવે છે, અનસત્ર બાંધે છે તે બીજાં પશુ પુષ્પનાં કામો કરે છે, તે ધીર પુરુષોને યમયાતના ભોગવવી પડતી નથી.^{૧૪} જે મોટાં આયુષ્યવાળા, ધનવાળા, ઉત્તમ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે રોગરહિત હોય છે, તેઓને આ લોકમાં પુષ્પાત્મા સમજાવે.^{૧૫} આ બાબતમાં વિશેષ શું કહું? પાપ કરવાથી નરકપાત થાય છે તે ધર્મ કરવાથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે. એમાં કાંઈ વિચાર કરવા જેવું નથી.^{૧૬} હે રાજ યુધિષ્ઠિર ! હે અનંધ ! તમે જે પાશાંકુશા એકાદશીનું માહાત્મ્ય પૂછ્યું હતું, તે મેં કહી સંભળાવ્યું. હવે બીજું શું સાંભળવા ઇચ્છો છો ?^{૧૭} એવી રીતે પ્રહાંડપુરા-ણમાં આશો માસના શુક્લપક્ષની પાશાંકુશા એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

——————

૩૬ આશો વદિ રમા એકાદશીની કથા

અથ કાર્તિકકૃષ્ણકાદશીકથા ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ—કથ-યસ્વ પ્રસાદેન મમ બેદાજનાર્દન । કાર્તિકકૃષ્ણાસિતે પક્ષે કિનાયૈકાદશી ભવેત્ ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ—અયતાં રાજશાર્દૂલ કથયામિ તવાગતઃ । કાર્તિકે કૃષ્ણપક્ષે સુ રમાનામ્ની સુશોભના ॥ ૨ ॥ એકાદશી સમાલ્યાતા મહા-પાપહરા પરા । અસ્યાઃ પ્રસંગતો રાજન્માહાત્મ્યં પ્રવદામિ તે ॥ ૩ ॥ અઙ્ગુલુદ્ધરિતિ રૂપાતો બમૂવ નૃપતિઃ પુરા । દેવેન્દ્રેણ સર્મ યસ્ય મિત્રત્વમભવનૃપ ॥ ૪ ॥ યમેન વરુણેનૈવ કુબેરેણ સર્મ તથા । વિમીષણેન ચૈતત્ત્વ સલિત્વમભવત્સહ ॥ ૫ ॥ વિષ્ણુમઃ સત્યસંધો બમૂવ નૃપતિઃ સદા । તસ્યૈવ શાસતો રાજન્ રાજ્યં નિહતકંઠકમ્ ॥ ૬ ॥ બમૂવ દુહિતા ગેહે ચંદ્રભાગા સરિદ્ધરા । શોભનાય ચ સા દત્તા ચંદ્રસેન-સુતાય વૈ ॥ ૭ ॥ સ કદાચિત્સમાયાતઃ જ્ઞાનુસ્ય ગૃહે નૃપ । એકાદશીનિવર્તિ સમાયાતં હ્યુપયદમ્ ॥ ૮ ॥ સમાગતે વ્રતદિને ચંદ્રભાગા સ્વચિંતયત્ । કિં ભવિષ્યતિ દેવેશ મમ મતાંડિતિદુર્લભઃ ॥ ૯ ॥ હૃદ્યાં સોદં ન શક્નોતિ પિતા ચૈવોપશાસનઃ । પટહસ્તાખ્યતે યસ્ય સંપ્રાપ્તે દશમી-રિને ॥ ૧૦ ॥ ન ભોક્તૃયં ન ભોક્તૃયં ન ભોક્તૃયં હરેદિને । સુસ્તા પટહનિષોર્ધં શોભનસ્તથાવીપ્રિયામ્ ॥ ૧૧ ॥ કિં

કર્તૃયં મયા કાંતે બ્રુણુપાથં સુશોભને । કૃતેન યેન મે સમ્યક્ જીવિતં ન વિનશ્યતિ ॥ ૧૨ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપ મારી ઉપર સ્નેહ રાખો છો માટે પૂછું છું કે, આશો વદિ એકાદશીનું શું નામ છે, તે કૃપા કરી કહો.^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે રાજ-સિંહ ! હું તમારી પાસે કહું છું તે સાંભળો. આશો વદિ એકાદશીનું શુભ નામ રમા છે.^૨ એ એકાદશી મહાપાપને હરનારી ને ઉત્તમ છે. પ્રસંગથી એ એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહું છું તે સાંભળો.^૩ હે રાજન્ ! પૂર્વે મુચ્ચુકુંદ નામનો રાજા હતો. એ રાજાને ઇંદ્ર, યમ, વરુણ, કુબેર અને વિભીષણ એ બધાની સાથે મૈત્રી હતી.^{૪-૫} એ રાજા સત્ય પ્રતિષ્ઠાવાળો ને વિષ્ણુનો ભક્ત હતો. તે શત્રુરહિત રાજ્યનું પાલન કરતો હતો.^૬ તેને ઘેર ચંદ્રભાગા નામની પુત્રી થઈ હતી, જે ઉત્તમ નદી કહેવાય છે. તે કન્યા ચંદ્રસેનના પુત્ર શોભનને પરણાવી હતી.^૭ કાર્દ વખતે એ શોભન પોતાના સસરાને ઘેર ગયો હતો. એ દિવસ પુષ્પકારક એકાદશીનો હતો.^૮ ત્યારે ચંદ્રભાગાને વિચાર થયો કે, મારા પતિ અતિ અશક્ત છે તેથી બૂબ સહી શકે તેમ નથી ને મારા પિતાનો હુકમ સમ્પત્ત છે તેથી ઉપવાસ કર્યો વિના પશુ છૂટકો નથી ! હવે શું કરવું ? એવી રીતે ચંદ્રભાગા વિચારમાં પડી હતી. હવે ‘એકાદશીને દિવસે કાંઈએ પશુ ખાતું નહિ’ એવો રાજાની તરફથી દશમીને દિવસે ઠંઠેરો પીટાયો. તે સાંભળી શોભને પોતાની પ્રિયાને કહ્યું કે,^{૯-૧૦} હે કાંતે ! હવે મારે કેમ કરવું તે કહે, જે કરવાથી મારો બચાવ થાય, તેવો ઉપાય બતાવ.^{૧૨}

ચંદ્રભાગોવાચ—મત્પિતૃર્વેશમિનિ વિમો ભોક્તૃયં નાપિ કેનચિત્ । ગજૈરૈસ્તથા ચૌદૈરનૈઃ પશુભિરેષ ચ ॥ ૧૩ ॥ તૃણમલં તથા વારિ ન ભોક્તૃયં હરેદિને । માનવૈશ્વ કુતઃ કાંત યુજ્યતે હરિવાસરે ॥ ૧૪ ॥ યદિ ત્થ ભોક્તૃયસે કાંત તતો ગેહાત્પ્રયાસ્યતામ્ । ઇવં વિચાર્યં મનસા સુહૃદં માનસં કુરુ ॥ ૧૫ ॥ શોભન ડવાચ—સત્યમેવ ત્વયા ષોકં કરિ-વ્યેઽદ્યુષ્ટોપોષણમ્ । ધૈવેન વિહિતં યદ્દૈ તત્તથૈવ ભવિષ્યતિ ॥ ૧૬ ॥ હિતે દિટે મતિં કૃત્વા ચકાર વ્રતહુતમમ્ । હૃત્-વાવીક્ષિતતનુઃ સં બમૂવાતિદુઃસિતઃ ॥ ૧૭ ॥ ઇવં વ્યાકુ-લિતે તસ્મિન્નાદિત્યોઽસ્તમગાદ્ગિરિમ્ । વૈષ્ણવાનાં નરાણાં સા નિશા હર્ષવિવિધી ॥ ૧૮ ॥ હરિપૂજારતાનાં ચ જા-ગરાતલકચેતસામ્ । બમૂવ નૃપશાર્દૂલ શોભનસ્યાતિદુઃસહા ॥ ૧૯ ॥ રથેરુદયવેલાર્યાં શોભનઃ પંચતાં ગતઃ । દાહયા-માસ રાજા તં રાજયોગ્યૈશ્વ દાહમિઃ ॥ ૨૦ ॥ ચંદ્રભાગા નાત્મદેહં દદાહ પિતૃવારિતા । કૃત્યૌર્ધવેદિર્કં તસ્ય તસ્યૌ જનકવેશમનિ ॥ ૨૧ ॥ શોભનેન નૃપશ્રેષ્ઠ રમાવ્રતપ્રભાવતઃ । પ્રાપ્તે દેવપુરં રમ્યં મંદરાચકસાહનિ ॥ ૨૨ ॥ અઙ્ગુલમમ-નાત્પ્યમસંભયેયણાન્નિતમ્ । દેમસ્તંભમચૈઃ સૌધૈ રત્નૈઃ-દુર્યમચિતેઃ ॥ ૨૩ ॥ સ્ફાટિકૈર્વિવિધાકારૈર્વિચૈરુપ-

શોભિતમ્ । સિંહાસનસમારુઢઃ સુશ્ચેતચ્છત્રચામરઃ ॥ ૨૪ ॥
કિરીટકુંડલયુતો હારકેયુરભૂપિતઃ । સ્તૂપમાનશ્ર ગર્વધૈરવ્સ-
રોમણસેવિતઃ ॥ ૨૫ ॥ શોભનઃ શોભતે તત્ર દેવરાટપરો
યથા । સોમશર્ષેતિ વિભુયાતો છુલુકુંદપુરે વસન્ ॥ ૨૬ ॥
તીર્થયાત્રાપ્રસંગેન ધમન્વિપ્રો દર્દર્શ તત્ત્વ । નૃપજામાતરં
જ્ઞાત્વા તસ્તમીપં જગામ સઃ ॥ ૨૭ ॥ આસનાદુ-
શ્ચિતઃ શીઘ્રં નમશ્રક્તે દ્વિજોત્તમમ્ । ચકાર કુશલપ્રર્ષ
શ્ચગ્રસ્ત્ય નૃપસ્ય ચ । કાંતાયાશ્ચંદ્રભાગાયાસ્તથૈવ નગરસ્ય
ચ ॥ ૨૮ ॥

ચન્દ્રભાગા કહે છે-હે વિભો ! હે નાથ ! એકાદશીને
દિવસે મારા પિતાના ધરમાં હાથી, ઘોડા, ઉટ કે બીજાં
કાઈ પણ પ્રાણી ધાસ કે અનાજ ખાઈ શકતાં નથી,
તેમજ જળ પણ પી શકતાં નથી ત્યારે મનુષ્ય તો ખાઈ
કે પી કેમ જ શકે ? ૧૭-૧૪ હે નાથ ! જો તમે ભોજન
કરશો તો ધરમાંથી નીકળી જવું પડશે, માટે મનને દૃઢ
કરો. ૧૫ શોભન કહે છે-હે પ્રિયે ! તેં સત્ય કહ્યું, માટે હું
ઉપવાસ કરીશ. પછી જે નસીબમાં હશે તે થશે. ૧૬ એવી
રીતે નસીબ ઉપર આધાર રાખી તેણે ઉપવાસ કર્યો. પણ
ધણી ભૂખ તથા તૃષ્ણા લાગવાથી અતિ પીડા પામવા
લાગ્યો. ૧૭ એવી રીતે તેની પીડામાં ને પીડામાં સ્થિત
થયો. તે રાત્રિમાં સઘળાં મનુષ્યો જાગરણ કરી વિષ્ણુની
ભક્તિ કરતાં હતાં, પૂજા કરતાં હતાં ને ઉત્સવ કરતાં
હતાં. તેથી તે રાત્રિ સઘળાને હર્ષ આપનારી થઈ, પણ
પેલા શોભનને તો મહા દુઃખદાયક થઈ પડી. ૧૮-૧૯
ને સર્થોદય થયો તેટલા વખતમાં તો તે મરણ પામ્યો.
ત્યારે રાજાએ જમાણને મરણ પામેલો જાણી, રાજાને
ચોગ્ય એવાં કાઢથી તેનો દાહ કરાવ્યો, ૨૦ ને તેની સાથે
બળવા તૈયાર થયેલી ચન્દ્રભાગાને તેના પિતાએ મના
કરી તેથી તે પતિની ઉત્તર ક્રિયા કરી પિતાને ઘેર
રહી. ૨૧ હવે શોભને રમા એકાદશીનું વ્રત કર્યું હતું, તેથી
તેને મંદરપર્વતનાં શિખર ઉપર દેવના જેવા સુંદર પુરની
પ્રાપ્તિ થઈ. ૨૨ તે શહેર અતિ ઉત્તમ ને અનેક ગુણવાળું
હતું. સોનાના થાંભલાવાળા ને રત્નોથી શોભતા નાના
પ્રકારનાં સ્ફટિક મણિઓના મહેસેથી ઘણું શોભતું હતું. તે
શહેરમાં મુકુટ, કુંડલ, હાર ને બાજુબંધ વગેરેથી શોભા-
યમાન પેલા શોભન સિંહાસન ઉપર બેસતો હતો. તેને
ઘોળા ચમર થતા હતા, ગંધર્વો તેની સ્તુતિ કરતા હતા,
ને અસુરાઓ તેની સેવા કરતી હતી. ૨૩-૨૫ એવી રીતે
તે ઇંદ્રની પેઠે સુખ ભોગવતો હતો. એક દિવસે સોમશર્મા
નામના બ્રાહ્મણ યાત્રાના પ્રસંગથી ફરતો ફરતો તે શહેરમાં
જઈ ચલ્યો, તેમાં શોભન નજરે પડ્યો અને ‘આ
રાજાનો જમાણ છે.’ એમ જાણી, એ બ્રાહ્મણ તેની પાસે
ગયો. ૨૬-૨૭ ત્યારે આસન ઉપરથી ઉડી શોભને બ્રાહ્મ-
ણને પ્રણામ કર્યો. પછી પોતાના સસરાના કુશળસમા-

ચાર પૂછી રાજાએ પોતાની બી ચંદ્રભાગાના અને
શહેરના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. ૨૮

સોમશર્માવાચ-કુશલં વર્તેતે રાજન્ અશુરસ્ય દુરે
તવ । ચંદ્રમાગા કુશલિની સર્વતઃ કુશલં પુરે ॥ ૨૯ ॥
સ્વદૃષ્ટં કષ્ટપતાં રાજનાશ્ચર્યં પરમં મમ । પુરં વિચિત્રં સ્થિરં
ન દૃષ્ટં કેનચિત્કલિપ્ત ॥ ૩૦ ॥ ઇતદાચક્ષ્વ નૃપતે કુતઃ
પ્રાપ્તમિદં સ્વયા ॥ શોભન ઉવાચ-કાર્તિકસ્થાસિતે પક્ષે
નામ્ના ચૈકાદશી રમા ॥ ૩૧ ॥ તામુપોષ્ય મયા પ્રાપ્તં
દ્વિજેન્દ્ર પુરમધુવમ્ । ધ્રુવં અવતિ યેનૈવ તત્કલ્પ્ય દ્વિજો-
ત્તમ ॥ ૩૨ ॥

સોમશર્મા કહે છે-હે રાજા ! તમારા સસરાના ધરમાં
સર્વે કુશળ છે, ચંદ્રભાગા કુશળ છે અને શહેરમાં પણ સર્વ
કુશળ છે. ૨૯ હવે તમે તમારી વાત કહો. કાંઈએ
ક્યાંય પણ નહીં જોયેલું આ સુંદર શહેર જોઈ મને
આશ્ચર્ય થાય છે. ૩૦ માટે મને કહો કે તમોને એ
ક્યાંથી પ્રાપ્ત થયું ? શોભન કહે છે-હે મહારાજ ! આશો
માસના શુકલ પક્ષની રમા એકાદશીને દિવસે મેં ઉપવાસ
કર્યો હતો, તેથી મને આ શહેર મળ્યું છે, પણ તે
અસ્થિર છે, માટે હે મહારાજ ! તે સ્થિર થાય તેવા
ઉપાય કરો. ૩૧-૩૨

દ્વિજેન્દ્ર ઉવાચ । કથમધુવમેતદ્ધિ કથં હિ ભવતિ ધ્રુવમ્ ।
તત્ત્વં કથય રાજેન્દ્ર તત્કરિષ્યામિ નાન્યથા ॥ ૩૩ ॥
શોભન ઉવાચ । મયેતદ્વિહિતં વિપ્ર અઢાશીનં વ્રતોત્તમમ્ ।
તેનેદમધ્રુવં મન્યે ધ્રુવં ભવતિ તત્કલ્પ્ય ॥ ૩૪ ॥ મુચુકુંદસ્ય
દુહિતા ચંદ્રમાગા દુશોભના । તસ્યે કથય ક્ષતાંતં ધ્રુવમે-
તદ્ભવિષ્યતિ ॥ ૩૫ ॥ તત્કલ્પ્ત્વાડ્ય દ્વિજવરસ્તસ્યે સર્વે
ન્યૈવેદયન્ । શ્રુત્વાડ્ય સા દ્વિજવચો વિસ્મયોત્કલ્પલોચના
॥ ૩૬ ॥ પ્રત્યક્ષમયવા સ્વપ્રસ્થૈતત્કલ્પ્યતે દ્વિજ । સોમ-
શર્માવાચ । પ્રત્યક્ષે પુત્રિ તે કાંતો મયા દૃષ્ટો મહાવને
॥ ૩૭ ॥ દેવતુલ્યમનાવૃણ્યં દૃષ્ટં તસ્ય પુરં મયા । બધુર્વ
તેન તત્પ્રોક્તં ધ્રુવં ભવતિ તત્કલ્પ ॥ ૩૮ ॥

બ્રાહ્મણ કહે છે-હે રાજેન્દ્ર ! આ શહેર કેમ અસ્થિર
છે અને ક્યા ઉપાયથી સ્થિર થશે ? તે કહો, એટલે હું
તે પ્રમાણે કરીશ. ૩૩ શોભન કહે છે-હે મહારાજ ! મેં
રમા એકાદશીનું ઉત્તમ વ્રત કર્યું; પણ અઢા હતી નહીં
તેથી અસ્થિર છે. હવે તે સ્થિર થાય તેવા ઉપાય બતાવું
હું, તે સાંભળો. ૩૪ મુચુકુંદ રાજાની પુત્રી ચંદ્રભાગા કે જે
ધણી ઉત્તમ છે, તેને જઈ આ હડીકત કહો તેથી આ
શહેર સ્થિર થશે. ૩૫ તે બ્રાહ્મણ એવી રીતેના સંદેશો
લઈ ચંદ્રભાગાની પાસે આવ્યો, ને તે સંદેશો કહી સંભ-
ળાવ્યો. તેથી ચંદ્રભાગાને મોટું આશ્ચર્ય થયું. ૩૬ તે
કહેવા લાગી કે, હે મહારાજ ! આપે જે વાત કહી
તે નજરે જોયેલી છે કે સ્વપ્નમાં જોયેલી છે ? સોમશર્મા
કહે છે-હે પુત્રી ! તારા પતિને મહાવનમાં મેં નજરે

નેચેલા છે, ૩૭ તેમ જ સ્વર્ગ સરખું તેનું શહેર પણ મેં નજર નેચેલું છે, તે અસ્થિર છે એમ તારા પતિએ કહેલું છે માટે તે રિશ્તર થાય તેવા ઉપાય કર. ૩૮

ચંદ્રમાગોવાચ— તત્ર માં મય વિપ્રર્ષે પતિદર્શનલાલસામ્ । આત્મનો વ્રતપુણ્યેન કરિષ્યામિ પુરં મુવમ્ ॥ ૩૯ ॥ આવ્યોદ્વિજ સંયોગો યથા ભવતિ તત્કુલ । પ્રાપ્યતે હિ મહત્પુણ્યં કૃતે યોગે વિયુક્તયોઃ ॥ ૪૦ ॥ હિતિ શ્રુત્વા સહ તયા સોમશર્મા જગામ હ । આશ્રમં વામદેવસ્ય મંદરાચલસનિધૌ ॥ ૪૧ ॥ વામદેવોઽપ્યોત્સવં વૃત્તાતં કથિતં તયોઃ । અમ્યર્ષિચંદ્રભાગાં વેદમન્ત્રૈરયોઽજ્જલામ્ ॥ ૪૨ ॥ અશિમંત્રપ્રભાવેણ વિષ્ણુવાસતેસેવાન્ । દિવ્યદેહા બન્ધવાસૌ દિવ્યાં ગતિમવાપ હ ॥ ૪૩ ॥ પસ્યુઃ સમીપમગમ્ પ્રદર્શૌકુલ્લોચના । સદર્ષઃ શોભનોઽતીવ દૃઢા કાંતાં સમાગતામ્ ॥ ૪૪ ॥ સમાદૃય સ્વકે વામે પાર્શ્વે તાં સંન્યવેશયત્ । સા ચોવાચ પ્રિયં હર્ષાચંદ્રભાગા પ્રિયં વચઃ ॥ ૪૫ ॥ શ્ચ કાંત હિતં વાક્યં યસ્યુપ્યં વિચલે મયિ । અઢવર્ષાધિકા જાતા યદાઠ્ઠં પિતૃવેદમનિ ॥ ૪૬ ॥ મયા તતઃ પ્રશ્નતિ ચ કૃતમેકાદશીવ્રતમ્ । યથોક્તવિધિસંયુક્તં અદ્યાયુક્તેન ચેતસા ॥ ૪૭ ॥ તેન પુણ્યપ્રભાવેણ મવિવ્યતિ પુરં મુવમ્ । સર્વકામસમૃદ્ધં ચ યાવદામૃતસંઘ્રવમ્ ॥ ૪૮ ॥ એવં સા નૃપસાર્દૂલ રમતે પતિના સહ । વિવ્યમ્ભોગા દિવ્યરૂપા દિવ્યામરણભૂષિતા ॥ ૪૯ ॥ શોભનોઽપિ તયા સાર્દં રમતે દિવ્યવિપ્રહઃ । રમાવ્રતપ્રભાવેણ મંદરાચલસાહુનિ ॥ ૫૦ ॥ ચિંતામણિસમા શ્લેષા કામધેનુસમાઽધવા । રમામિધાના નૃપતે તવાયે કથિતા મયા ॥ ૫૧ ॥ ર્હંચં ચ વ્રતં રાજન્ યે કુર્વેતિ નરોત્તમાઃ । વ્રજાદૃશ્યાદિપાપાનિ નાશં યાંતિ ન સંશયઃ ॥ ૫૨ ॥ એકાદશ્યા રમાલયાયા માહાત્મ્યં શ્ચુચાનરઃ । સર્વપાપવિનિશ્ચંકો વિષ્ણુલોકે મહીયતે ॥ ૫૩ ॥ હિતિ શ્રીમદ્ધાનુપુરાણે કાર્તિકકૃષ્ણેકાદશ્યા રમાલયાયા માહાત્મ્યં સંપૂર્ણમ્ ॥

ચંદ્રભાગા કહે છે—હે મહારાજ ! હું કે જે પતિનાં દર્શનની ઇચ્છાવાળી છું, તેને પતિ પાસે લઇ જાઓ. ત્યાં ગયા પછી મારા વ્રતના પ્રભાવથી એ શહેર રિશ્તર થશે તેવા ઉપાય કરીશ. ૩૭ પણ હાલ તો અમે અને મળીએ તેવા ઉપાય કરેા. વિચેાગી આ પુરુષોને મેળવવાથી મોટું પુણ્ય થાય છે. ૪૦ એવાં વચનો સાંભળી એ બ્રાહ્મણ ચંદ્રભાગાને લઈ મંદરાચળની પાસે વામદેવ ઋષિના આશ્રમમાં ગયો. ૪૧ તે મુનિને અનેલી સધળી બીના કહી સંભળાવી. ત્યારે વામદેવ ઋષિએ વેદમંત્ર બધી ચંદ્રભાગાની ઉપર અભિષેક કર્યો. ૪૨ ઋષિના મંત્રના પ્રભાવથી ને એકાદશીના વ્રતના પ્રભાવથી તેણીનું શરીર અલૌકિક થઇ ગયું તેથી તે દિવ્ય ગતિને પામી, ૪૩ અને ધણી હર્ષથી પતિની પાસે ગઇ. તેણીને આવેલી એઇ શોભન ધણેા પ્રસન્ન થયો. ૪૪ તેને બોલાવી પેતાના કાખા પડખામાં બેસાડી. ત્યારે

તેણીએ પતિને હર્ષથી કહ્યું કે, ૪૫ હે નાથ ! હું કયાણકારક વચન કહ્યું છું તે સાંભળો. હું જ્યારથી આઠ વર્ષની થઇ છું ત્યારથી જ મારા પિતાને ઘેર રહી વિધિપ્રમાણે શ્રદ્ધાથી એકાદશીનું વ્રત કરું છું. ૪૬-૪૭ તેના પ્રભાવથી આ શહેર પ્રલયકાળ સુધી સ્થિર થશે ને સધળી સમૃદ્ધિવાળું થશે. ૪૮ એટલું કહી પતિની સાથે ક્રીડા કરવા લાગી. હે રાજન્ ! રમા એકાદશીના પ્રભાવથી અલૌકિક શરીરવાળાં ને અલૌકિક અલંકારોથી શોભતાં એ અને આ પુરુષ મંદર પર્વતનાં શિખર ઉપર ક્રીડા કરતાં હતાં ને દિવ્ય ભોગ ભોગવતાં હતાં. ૪૯-૫૦ હે રાજન્ ! આ રમા એકાદશી ચિંતામણિ અને કામધેનુ જેવી છે, તેની કથા મેં તમારી પાસે કહી સંભળાવી. ૫૧ જે માણસો આ રમા એકાદશીનું વ્રત કરે છે, તેઓનાં બ્રહ્મહત્યા વગેરે પાપો નષ્ટ થાય છે, એમાં સંશય નથી. ૫૨ જે માણસ રમા એકાદશીનું માહાત્મ્ય સાંભળે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે ને વૈકુંઠમાં પૂજાય છે. ૫૩ એવી રીતે બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણમાં આશો માસના કૃષ્ણપક્ષની રમા એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૬૭ કાર્તિક શુદ્ધ પ્રબોધિની એકાદશીની કથા

અથ કાર્તિકશુદ્ધેકાદશીકથા ॥ મજ્જોવાચ—પ્રબોધિન્યાશ્ર માહાત્મ્યં પાપમ્ પુણ્યવર્ધનમ્ । શુક્તિપ્રદં સહુદીનાં શ્ચુષ્વ શુનિસત્તમ ॥ ૧ ॥ તાવદ્વર્જતિ વિપ્રેન્દ્ર ગંગા ભાગીરથી જિતૌ । યાવન્નાયાતિ પાપત્રી કાર્તિકે હરિબોધિની ॥ ૨ ॥ તાવદ્વર્જતિ તીર્થાનિ જ્ઞાસહુદં સરાંસિ ચ । યાવત્રપ્રબોધિની વિષ્ણોસ્તિથિનાંયાતિ કાર્તિકી ॥ ૩ ॥ અશ્વમેચસહસ્રાણિ રાજસૂપશ્તાનિ ચ । એકૈવૌપવાસેન પ્રબોધિન્યાં કભેનરઃ ॥ ૪ ॥ નારદ ઉવાચ—એકભક્તે ચ કિં પુણ્યં કિં પુણ્યં નક્તમોજને । ઉપવાસે ચ કિં પુણ્યં તન્મે બ્રૂહિ પિતામહા ॥ ૫ ॥

બ્રહ્મા કહે છે—હે મુને ! પાપનો નાશ કરનાર, પુણ્યની વૃદ્ધિ કરનાર અને જ્ઞાનીને મુક્તિ આપનાર, એવું પ્રબોધિની એકાદશીનું માહાત્મ્ય સાંભળો. ૧ હે વિપ્રેન્દ્ર ! જ્યાં સુધી પાપ હરનારી પ્રબોધિની એકાદશી આવી નથી ત્યાં સુધી ભાગીરથી ગંગા પૃથ્વીમાં ગળીના કરે છે—એટલે તેનું માહાત્મ્ય છે. ૨ જ્યાં સુધી કાર્તિક માસની પ્રબોધિની એકાદશી આવી નથી, ત્યાં સુધી તીર્થ, સમુદ્ર ને તળાવો ગળીના કરે છે. ૩ જે માણસ નેટલી પ્રબોધિની એકાદશીએને દિવસે ઉપવાસ કરે છે, તેને તેટલા હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞો અને તેટલા સો રાજસૂય યજ્ઞોનું ફળ મળે છે. ૪ નારદ કહે છે—હે પિતામહ ! એક વખત ભોજન કરવાથી કેટલું પુણ્ય થાય છે, નક્ત ભોજન કરવાથી કેટલું ફળ થાય છે અને ઉપવાસ કરવાથી કેટલું ફળ થાય છે તે મને કહો. ૫

મજ્જોવાચ—એકભક્તેન જન્મોત્પન્નં નક્તેન દ્વિજહર્તૃવમ્ । સત્તજન્મભવં પાપહ્રુપવાસેન નશ્યતિ ॥ ૬ ॥ યદુર્કમં વદ-

પ્રાપ્યં ત્રૈલોક્યે ન તુ ગોચરમ્ । યદ્યપ્યપ્રાર્થિતં પુત્ર દદાતિ
હરિબોધિની ॥ ૭ ॥ મેઠમેદરમાવાણિ પાપાન્પુઘાણિ યાનિ
તુ । એકૈવોપવાસેન દહતે પાપહારિણી ॥ ૮ ॥ પૂર્વજન્મ-
સહસ્રૈસ્તુ યદુષ્કર્મ ક્ષુપાર્જિતમ્ । જાગરસ્તપ્રબોધિન્યાં દહતે
તૂલરાશિવત્ ॥ ૯ ॥ ઉપવાસં પ્રબોધિન્યાં યઃ કરોતિ
સ્વભાવતઃ । વિધિવન્મુનિશારૂલં યથોક્તં ભક્તે ફલમ્
॥ ૧૦ ॥ યથોક્તં સ્મૃતં યસ્તુ વિધિવત્કુરુતે નરઃ । સ્વર્ણ-
હ્રિવરશ્રેષ્ઠ મેઠુલ્યં ભવેદ્ધ તત્ ॥ ૧૧ ॥ વિધિહીનં તુ યઃ
કુર્યાત્સ્મૃતં મેઠુમાત્રકમ્ । અણુમાત્રં ન ચાપ્રોતિ ફલં ધર્મસ્ય
નારદ ॥ ૧૨ ॥ યે ધ્યાયંતિ મનોહૃત્યા કરિષ્યામઃ પ્રબો-
ધિનીમ્ । તેષાં ચિલીયતે પાર્થ પૂર્વજન્મશતોઽન્નવમ્ ॥ ૧૩ ॥
સમતીતં ભવિષ્યં ચ વર્તમાનં કુલાશ્રુતમ્ । વિષ્ણુલોકં
નયત્યાશુ પ્રબોધિન્યાં તુ જાગરાત્ ॥ ૧૪ ॥ વસંતિ પિતરો
હૃષ્ટા વિષ્ણુલોકેડયલ્લકૃતાઃ । ચિહ્નકા નારકૈર્દુઃસૈઃ પૂર્વ-
કર્મસંપ્રજ્ઞૈઃ ॥ ૧૫ ॥

અહા કહે છે-એક વખત મોજન કરવાથી એક જન્મનું
પાપ નષ્ટ થાય છે; નકત મોજન કરવાથી બે જન્મોનું
પાપ નષ્ટ થાય છે; ને ઉપવાસ કરવાથી સાત જન્મોનું
પાપ નષ્ટ થાય છે. હે પુત્ર ! ત્રણ લોકોમાં જે દુર્લભ હોય,
મજે તેમ ન હોય ને દેખાય તેમ ન હોય અને જે ન મારેલું
હોય તેવી વસ્તુ પણ પ્રબોધિની એકાદશી આપે છે. મેરુ
તથા મંદર પર્વત જેવડાં મોટાં ઉંચાં પાપોને પણ એક
ઉપવાસ કરવાથી આ એકાદશી બાળીને ભસ્મ કરે છે.
જેમ અગ્નિ, એકઠાં કરેલાં રૂને બાળી નાંખે છે, તેમ
પ્રબોધિનીને દિવસે કરેલું જાગરણ હજારે પૂર્વજન્મોમાં
એકઠાં થયેલાં પાપોને બાળી નાંખે છે. જે માણસ
પ્રબોધિનીને દિવસે વિધિથી ઉપવાસ કરે છે, તેને શાસ્ત્રોમાં
કહેલું ફળ મળે છે. જે માણસ આ એકાદશીને દિવસે
શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધિથી થોડું પણ પુણ્ય કરે છે, તેનું
પુણ્ય મેરુના જેવડું મોટું થાય છે. હે નારદ ! જે
માણસ વિધિ વગરનું ધણું પુણ્ય કરે છે તેને થોડું પણ
ફળ મળતું નથી. જે માણસ 'હું પ્રબોધિનીનું વ્રત
કરીશ,' એવા મનમાં વિચાર કરે છે, તેનાં સંકટો પૂર્વ-
જન્મોમાં કરેલાં પાપો નષ્ટ થાય છે. જે માણસ
પ્રબોધિનીને દિવસે જાગરણ કરે છે, તે માણસ થષ
ગયેલાં, થનાર ને વર્તમાન દશ હજાર કુલોને જલદી
વૈકુંઠમાં લઈ જાય છે. તેમ જ તેના પિતૃઓ આનં-
દથી વૈકુંઠમાં વસે છે; ને તેઓનાં પૂર્વ જન્મોમાં કરેલાં
નરકમાં નાખે તેવાં પાપો નષ્ટ થાય છે.

કૃત્વા તુ પાતકં ધોરં ત્રણહત્યાદિકં નરઃ । કૃત્વા તુ
જાગરં વિષ્ણોર્થેતપાપો ભવેન્નુને ॥ ૧૬ ॥ દુષ્ટપ્રાપ્યં યત્ફલં
વિપ્રેશ્વમેધાદિભિર્મલૈઃ । પ્રાપ્યતે તત્કલેજૈવ પ્રબોધિન્યાં
તુ જાગરાત્ ॥ ૧૭ ॥ આપ્ત્વસ્ય સર્વતીર્થેષુ દત્ત્વા ગાઃ
કાંચનં મહીમ્ । ન તત્ફલમવાપ્રોતિ ચત્કૃત્વા જાગરં હરેઃ

॥ ૧૮ ॥ જાતઃ સ પૃથુલુકી કુલં તેનૈવ પાવિતમ્ ।
કાર્તિકે હ્રિનિશારૂલં કૃતા વેન પ્રબોધિની ॥ ૧૯ ॥ યાનિ
કાનિ ચ તીર્થાણિ ત્રૈલોક્યે સંભવંતિ ચ । તાનિ તસ્ય પુરે
સમ્યગ્ યઃ કરોતિ પ્રબોધિનીમ્ ॥ ૨૦ ॥ સર્વકૃત્વં પરિત્યજ્ય
તુટયથે ચક્ષુપાણિનઃ । ડયોત્યેકાદશી રમ્યા કાર્તિકે હરિ-
બોધિની ॥ ૨૧ ॥ સ જ્ઞાની સ ચ યોગી ચ સ તપસ્વી
જિતેન્દ્રિયઃ । વિષ્ણુમિયતરા શેષા ધર્મેસારસ્ય દાયિની
॥ ૨૨ ॥ સહુદેનાહપોષ્યૈવ મુક્તિભાક્ ચ ભવેન્નરઃ । પ્રબો-
ધિનીહપોષિત્વા ન ગમૈ વિશતે નરઃ ॥ ૨૩ ॥ કર્મણા
મનસા વાચા પાપં ચત્સહપાર્જિતમ્ । તત્સજ્જયતિ ગોવિંદઃ
પ્રબોધિન્યાં તુ જાગરાત્ ॥ ૨૪ ॥ જ્ઞાનં દાનં જપો દોમઃ
સહુદિય જનાર્દનમ્ । નૈર્યત્કિયતે વત્સ પ્રબોધિન્યાં
તદક્ષયમ્ ॥ ૨૫ ॥ વ્રતેનાનેન દેવેષાં પરિતોષ્ય જનાર્દનમ્ ।
ચિરાજયન્દિશઃ સર્વાઃ પ્રયાતિ ભવનં હરેઃ ॥ ૨૬ ॥
ચાલ્યે યથાર્જિતં વત્સ યૌવને વાર્ધકે તથા । શતજન્મ-
કૃતં પાપં સ્વર્ણં વા યદિ વા જહુ ॥ ૨૭ ॥ તત્સજ્જાલ-
યતિ ગોવિંદો યસ્મામભ્યર્ષિતો હુને । ચંદ્રસૂર્યોપરાગે ચ
ચત્કલં પરિકીર્તિતમ્ । તત્સહસ્રગુણં પ્રોક્તં પ્રબોધિન્યાં તુ
જાગરાત્ ॥ ૨૮ ॥

હે મુને ! જે માણસ પ્રબોધિની એકાદશીને દિવસે
જાગરણ કરે છે, તેનાં અહલતા વગેરે મોટાં પાપો નષ્ટ
થાય છે, અને તે પાપરહિત થઈ જાય છે. અશ્વમેધ
કરવાથી પણ આહલોને જે ફળ મળતું નથી તે ફળ
પ્રબોધિનીને દિવસે જાગરણ કરવાથી પરિશ્રમ વિના મળે
છે. સધળાં તીર્થોમાં સ્નાન કરી, ગાયનું, સુવર્ણનું અને
પૃથ્વીનું દાન કરવાથી પણ જે ફળ મળતું નથી, તે ફળ
એકાદશીને દિવસે જાગરણ કરવાથી મળે છે. જે માણસ
કાર્તિક માસમાં પ્રબોધિનીનું વ્રત કરે છે, તે કૃતાર્થ
કહેવાય છે અને પોતાનાં કુલને પવિત્ર કરે છે. જે
માણસ સારી રીતે પ્રબોધિનીનું વ્રત કરે છે, તેના ધરમાં
ત્રણ લોકોનાં સધળાં તીર્થો વસે છે. વિષ્ણુને પ્રસન્ન
કરવા માટે બીજા સધળા ઉપાયો છોડી, કેવળ કાર્તિકા
પ્રબોધિની એકાદશીનું વ્રત કરવું, જે માણસ પ્રબો-
ધિનીનું વ્રત કરે છે તે જ્ઞાની કહેવાય છે, યોગી કહેવાય
છે, તપસ્વી કહેવાય છે, અને તે જ બિંદેન્દ્રિય પણ
કહેવાય છે. કારણ કે એ એકાદશી વિષ્ણુને પ્રિય છે તથા
ધર્મ આપનારી છે. જે માણસ એક વખત પ્રબોધિ-
નીનું વ્રત કરે છે, તેને મોક્ષ મળે છે; કારણ કે તે દિવસે
ઉપવાસ કરવાથી ભર્ગવાસ થતો નથી. જે માણસ
પ્રબોધિનીને દિવસે જાગરણ કરે છે તેનાં શરીરથી, મનથી
ને વાણીથી થયેલાં સધળાં પાપો નષ્ટ થાય છે. પ્રબો-
ધિનીને દિવસે નારાયણના ઉદેશથી સ્નાન, દાન, જપ,
હોમ કે બીજું જે કાંઈ થાય છે તે અક્ષય છે. જે
માણસ પ્રબોધિનીનાં વ્રતથી વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરે છે, તે

દિશાઓને શોભાવતો વૈકુંઠમાં જાય છે.^{૨૯} હે પુત્ર ! હે મુને ! પ્રબોધિનીને દિવસે શ્રીહરિની પૂજા કરવાથી, તે અત્યપહુમાં, યૌનાવસ્થામાં વા વૃદ્ધાવસ્થામાં કરેલાં સો જન્મોનાં થોડાં વા ધણી જે હોય, તે સધળાં પાપોના નાશ કરે છે. ચંદ્રમહાલમાં અને સૂર્યમહાલમાં જે પુણ્ય કહેલાં છે, તે કરતાં હજારગણું પુણ્ય પ્રબોધિનીમાં જગ-રણુ કરવાથી થાય છે.^{૨૭-૨૮}

જન્મપ્રમટ્તિ યત્પુણ્યં નરેણાસાદિતં ભવેત્ । વૃથા ભવતિ તત્સર્વમક્રુતે કાર્તિકવ્રતે ॥ ૨૯ ॥ બ્રહ્મત્વા નિયમં વિણ્ણોઃ કાર્તિકં યઃ ક્ષિપેન્નરઃ । જન્માર્જિતત્ત્વ પુણ્યસ્ય ફલં નાપ્નોતિ નારદ ॥ ૩૦ ॥ તત્સમાચ્ચવા પ્રયત્નેન દેવદેવો જનાર્દનઃ । સ્વાસનીયો વિપ્રેન્દ્ર સર્વકામફલપ્રદઃ ॥ ૩૧ ॥ પરાત્ત્વં વર્જયેથસ્તુ કાર્તિકે વિણ્ણતત્પરઃ । અવશ્યં સ નરો વત્સ સાંદ્રાયણફલં લભેત્ ॥ ૩૨ ॥ ન તથા તુલ્યતે યજ્ઞેર્ન દર્શનૈર્જિનિસત્તમઃ । યથા શાલ્કયાણાપેઃ કાર્તિકે મધુવદનઃ । ॥ ૩૩ ॥ યે કુર્વંતિ કથાં વિણ્ણોર્ધે શ્યવંતિ સમાહિતાઃ । શ્લોકાર્દ્ધ શ્લોકમેકં વા કાર્તિકે ગોશતં ફલમ્ ॥ ૩૪ ॥ એયસે લોમહુદયા વા યઃ કરોતિ હરેઃ કથામ્ । કાર્તિકે સુનિશારૂલ કુલાનાં તારયેચ્છતમ્ ॥ ૩૫ ॥ નિયમેન નરો યસ્તુ શ્યુતે વૈણ્ણર્થી કથામ્ । કાર્તિકે તુ વિશેષેણ ગોસહ-ક્ષફલં લભેત્ ॥ ૩૬ ॥ પ્રબોધવાસરે વિણ્ણોઃ કુરુતે યો હરેઃ કથામ્ । સમદ્વીપવર્તીદાનફલં સ લભતે મુને ॥ ૩૭ ॥ શ્રુત્વા વિણ્ણકથાં દિગ્ધાં યેડર્ચયંતિ કથાવિદમ્ । સ્વશક્ત્યા સુનિશારૂલ તૈર્ધાં લોકાઃ સનાતનાઃ ॥ ૩૮ ॥ બ્રહ્મણો વચનં શ્રુત્વા નારદઃ પુનરબ્રવીત્ ॥ નારદ ઉવાચ- વિધાનં બ્રૂહિ મે સ્વામિનેકાદશ્યાઃ સુરોત્તમ ॥ ૩૯ ॥ ચોર્ષેન યેન ભગવ-ન્યાદત્તેન ફલમાપ્નુયાત્ । નારદસ્ય વચઃ શ્રુત્વા બ્રહ્મા વચન-મબ્રવીત્ ॥ ૪૦ ॥

જે માણસ પ્રબોધિનીનું વ્રત કરતો નથી, તેના જન્મથી આરંભી કરેલું સધળું પુણ્ય વૃથા થાય છે.^{૨૯} હે નારદ ! જે માણસ વ્રત કર્યો વિના કાર્તિક માસ કાઢી નાખે છે તેને જન્મ-જન્મમાં કરેલાં પુણ્યનું ફળ મળતું નથી.^{૩૦} એટલા માટે હે નારદ ! તમારે નારાયણ, જે દેવના પણ દેવ છે ને સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર છે, તેની ઉપાસના અવશ્ય કરવી.^{૩૧} હે પુત્ર ! જે માણસ નારાયણમાં પરાયણ થઈ, કાર્તિક માસમાં પરાત્ત્વ લાગ કરે છે, તેને અવશ્ય ચાંદ્રાયણનું ફળ મળે છે.^{૩૨} હે મુને ! કાર્તિક માસમાં નારાયણની કથા-વાર્તા કરવાથી તથા સાંભળવાથી જેવા નારાયણ પ્રસન્ન થાય છે, તેવા યજ્ઞ કે દાનથી પ્રસન્ન થતા નથી.^{૩૩} જે માણસ કાર્તિક માસમાં સાવધાન થઈને વિણ્ણની કથા કરે છે અથવા સાંભળે છે, અને તો એક શ્લોક વા અર્ધો શ્લોક પણ સાંભળે છે, તેને સો ગોદાનોનું પુણ્ય થાય છે.^{૩૪} દ્રવ્યની ઇચ્છાથી વા કથાણુ સમજીને

જે માણસ કાર્તિક માસમાં હરિકથા કરે છે, તે માણસ પોતાનાં સો કુસોને તારે છે.^{૩૫} જે માણસ નિયમથી વિણ્ણની કથા સાંભળે છે અને કાર્તિક માસમાં વિશેષતઃ સાંભળે છે, તેને હજાર ગોદાનોનું ફળ થાય છે.^{૩૬} હે મુને ! પ્રબોધિનીને દિવસે જે માણસ નારાયણની કથા કરે છે, તેને સાત દ્વીપવાળી પૃથ્વીનાં દાનનું ફળ મળે છે.^{૩૭} જે માણસ વિણ્ણની કથા સાંભળીને યથાશક્તિ કથા વાંચનારની પૂજા કરે છે, તેને સનાતન લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે.^{૩૮} એવાં બ્રહ્માનાં વચનો સાંભળીને નારદ બોલ્યાઃ-હે સ્વામિન ! હે બ્રહ્મા ! જે કરવાથી યોગ્ય ફળ મળે એવી પ્રબોધિની એકાદશીને પ્રકાર કહો. એવાં નારદનાં વચનો સાંભળીને બ્રહ્મા કહેવા લાગ્યા.^{૩૯-૪૦}

બ્રહ્મોવાચ-બ્રાહ્મે મુદ્ધર્તે ચોલ્યાય લેકાદશ્યાં દ્વિજો-ત્તમ । જ્ઞાનં ચૈવ પ્રકર્તૈર્થ્યં રૂતધાવનપૂર્વકમ્ ॥ ૪૧ ॥ નયાં તદ્ગમે ક્રૂપે વા વાગ્યાં મેદે તથૈવ ચ । નિયમાર્થે મહાભાગ હ્રમં મંત્રસુરીરયેત્ ॥ ૪૨ ॥ એકાદશ્યાં નિરાહારઃ સ્થિત્વા-ઽહ્નિ પરે જ્યહમ્ । મોક્ષયામિ પુંડરીકાક્ષ શરણં મે ભવાચ્યુત ॥ ૪૩ ॥ યદ્દીત્વાઽનેન નિયમં દેવદેવં ચ વ્રજિણમ્ । સંપૂજ્ય યત્કથા તુદાટમા છુપવાસં સમાચરેત્ ॥ ૪૪ ॥ રાત્રીં જાગરણં કુચારિવદેવસ્ય સખિધૌ । ગીતં તૃપ્યં ચ વાગ્યં ચ તથા કૃષ્ણકથાં સુને ॥ ૪૫ ॥ બહુપુલ્પૈર્બહુફલૈઃ કર્પૂરાગુલ્ફકૃમેઃ । હરેઃ પૂજા વિધાતૃયા કાર્તિકયાં બોધવાસરે ॥ ૪૬ ॥ ચિત્તશાઠ્યં ન કર્તૃત્વ્યં સંપ્રાપ્તે હરિવાસરે । ફલેનાંનાવિષૈ-ર્દિવ્યૈઃ પ્રબોધિન્યાં તુ મક્તિતઃ ॥ ૪૭ ॥ શંભતોર્ધં સમાદાય જ્યૌર્ધો દેવો જનાર્દને । યત્ફલં સર્વતીર્થેષુ સર્વદાનેષુ યત્ફલમ્ ॥ ૪૮ ॥ તત્ફલં કોટિગુણિતં દત્તેડર્ધં બોધ-વાસરે । અગત્યસ્યકુસમૈર્દેવં પૂજયેથો જનાર્દનમ્ ॥ ૪૯ ॥ દેવેન્દ્રોઽપિ તદ્ગમે ચ કરોતિ કરસંપુટમ્ । ન તત્કરોતિ વિપ્રદ તપસા તોષિતો હરિઃ ॥ ૫૦ ॥ યત્કરોતિ હૃષીકેશો સુનિપુલ્પૈરલંકૃતઃ ।

બ્રહ્મા કહે છે-એકાદશીને દિવસે બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઉઠી દાતણથી અને જળથી મોઢું સાફ કરી નદી, તળાવ, વાવ વા કુવો, એમાંથી ગમે તે સ્થળે અથવા ઘેર જ સ્નાન કરી, 'હે પુંડરીકાક્ષ ! હે અમ્યુત ! હું એકાદશીને દિવસે નિરાહાર રહી બીજે દિવસે ભોજન કરીશ, તેમાં મારું રક્ષણ કરે,' એ મંત્ર ભણી નિયમ લેવો. પછી ભક્તિથી નારાયણનું પૂજન કરી ઉપવાસ કરવો ને આનંદ રાખવો.^{૪૧-૪૪} રાતે નારાયણની પાસે જગરણ કરવું, ગીત ગાવાં, નૃત્ય કરવું, વાગ્યં વગડાવવાં ને હરિકથા સાંભળવી.^{૪૫} કાર્તિકમાસની પ્રબોધિની એકાદશીને દિવસે ધણી પ્રુષ્પો, ફળો, કપૂર, અગુરુ અને કેશર વગેરેથી હરિની પૂજા કરવી.^{૪૬} પ્રબોધિનીને દિવસે નારાયણને ભક્તિથી નાના પ્રકારનાં મધુર ફળો ધરવાં, પણ લોભ કરવો નહીં.^{૪૭} શંખમાં

જળ ભરી નારાયણને અર્ધ આપવે, કારણ કે સધળાં તીર્થોમાં સ્નાનથી જે ફળ થાય છે તે સધળાં દાનો આપવાથી જે ફળ થાય છે તે કરતાં કરોડગણું પુણ્ય નારાયણને અર્ધ આપવાથી થાય છે. જે માણસ વિષ્ણુને અગતીઆનાં પુષ્પો ચડાવે છે, તેની પાસે ઈર્ષ્ય પણ્ય હાથ બેડીને ઉભો રહે છે. અગતીઆનાં પુષ્પ ચડાવવાથી વિષ્ણુ પ્રસન્ન થઇ જેવાં કાર્યો કરે છે, તેવાં કાર્યો તપ કરવાથી કરતા નથી. ૪૮-૫૦

ચિત્તવપત્રૈશ્વર્યે કૃષ્ણ કાર્તિકે કલ્પિત્વદન ॥ ૫૧ ॥
પૂજયંતિ મહાભક્ત્યા મુક્તિસ્તેષાં મનોદિતા । તુલ-
સીદલપુષ્પૈર્યે પૂજયંતિ જનાર્દનમ્ ॥ ૫૨ ॥ કાર્તિકે
સ દહેતેષાં પાપં જન્માપ્યતોદ્રવમ્ । દૃષ્ટા સ્વદ્રાઘચવા
ધ્યાતા કીર્તિતા નમિતા સ્તુતા ॥ ૫૩ ॥ રોપિતા
સેચિતા નિત્યં પૂજિતા તુલસી શ્રુમા । નવધા સેવિતા
ભક્ત્યા કાર્તિકે યૈર્દિને દિને ॥ ૫૪ ॥ યુગક્રોડિસહ-
સ્રાણિ તે વસંતિ હરેર્ગૃહે । રોપિતા તુલસી યૈસ્તુ વર્હતે
વસ્ત્રધાતલે ॥ ૫૫ ॥ કૃત્તે તેષાં તુ યે જાતા યે અવિચ્યંતિ
યે ગતાઃ । આકલ્પયુગતાહર્ષં તેષાં વાતો હરેર્ગૃહે ॥ ૫૬ ॥
કર્દ્ધકુલ્લમૈર્દેવં યેષ્વંચંતિ જનાર્દનમ્ । તેષાં યમાલ્ભો નૈવ
પ્રસાદાચ્છપાણિનઃ ॥ ૫૭ ॥ દૃષ્ટા કર્દ્ધકુલુપં પ્રીતો
ભવતિ કેશવઃ । કિં પુનઃ પૂજિતો વિપ્ર સર્વકામપદો હરિઃ
॥ ૫૮ ॥ યઃ પુનઃ પાટલાપુષ્પૈઃ કાર્તિકે ગરુદધ્વજમ્ ।
અર્ચયેત્પરયા ભક્ત્યા મુક્તિમાગી ભવેદ્દિ સઃ ॥ ૫૯ ॥
વકુલાશોકકુલુપૈર્યેષ્વંચંતિ જગત્પતિમ્ વિશોકાસ્તે અવિ-
ચ્યંતિ યાવન્નદ્રિવાકરૌ ॥ ૬૦ ॥

હે નારદ ! જે માણસ કાર્તિક માસમાં ભક્તિથી મિલીપત્રવડે વિષ્ણુની પૂજા કરે છે, તેના મોક્ષ થાય છે એમ હું કહું છું. જે માણસો કાર્તિક માસમાં તુલસીનાં પત્રોવડે તથા પુષ્પોવડે વિષ્ણુની પૂજા કરે છે, તેમનાં દશ હજાર જન્મોનાં પાપો વિષ્ણુ બાળી નાંખે છે. જે માણસો કાર્તિક માસમાં હંમેશાં ભક્તિથી તુલસીનું દર્શન કરે છે, સ્પર્શ કરે છે, ધ્યાન કરે છે, કીર્તન કરે છે, સ્તોત્ર પઢે છે, વાવે છે, જલ પાય છે અને પૂજન કરે છે-એવી રીતે નવ પ્રકારે તુલસીની સેવા કરે છે, તેઓ હજારો ને કરોડો યુગો સુધી વૈકુંઠમાં રહે છે. જે માણસો પૃથ્વી ઉપર તુલસીને વાવે છે તે તેવધે છે, તેઓનાં કુળમાં યદ્ય ગયેલા, વિદ્યમાન અને થનાર સધળા હજારો કદપ સુધી વૈકુંઠમાં રહે છે. ૫૧-૫૬ જે માણસો કદબના પુષ્પોવડે વિષ્ણુનું પૂજન કરે છે, તેઓને વિષ્ણુની કૃપાથી યમલોકમાં જવું પડતું નથી. ૫૭ કારણ કે કદબનાં પુષ્પો દેખીને જ વિષ્ણુ પ્રસન્ન થાય છે, ત્યારે તેવડે પૂજા કરવાથી પ્રસન્ન થઈ સર્વ કામના પૂર્ણ કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય ? (કાંઈપણ નહીં.) ૫૮ જે માણસ કાર્તિક માસમાં પાડલનાં પુષ્પોવડે પરમ ભક્તિથી નારાયણની પૂજા કરે છે તેને

મોક્ષ મળે છે. ૫૯ જે માણસો મેઘરસનીનાં પુષ્પોવડે વિષ્ણુનું પૂજન કરે છે, તેઓ યાવન્નદ્રિવાકર આનંદમાં રહે છે. ૬૦

યેષ્વંચંતિ જગન્નાથં કર્વૌરૈઃ સિતાસિતૈઃ । તેષાં સદા
તુ વિપ્રે પ્રીતો ભવતિ કેશવઃ ॥ ૬૧ ॥ મંજરી સહકારસ્ય
કેશવોપરિ યે નરાઃ । ચર્ચંતિ તે મહાભાગા ગોકોટિક-
લભાગિનઃ ॥ ૬૨ ॥ દ્વાંકુરૈર્હર્યસ્તુ પૂજાં કાલે પ્રયચ્છતિ ।
પૂજાફલં શતપુણં સમ્યગાપ્રોતિ માનવઃ ॥ ૬૩ ॥ શમીપ-
ત્રૈસ્તુ યે દેવં પૂજયંતિ છલ્લપ્રદમ્ । યમમાર્ગો મહાચોરો
નિસ્તીર્ણસ્તૈસ્તુ નારદ ॥ ૬૪ ॥ વર્ષાકાલે તુ દેવેશં કુહમૈશ્વ-
પકોદ્ભવૈઃ । યેષ્વંચંતિ ન તે મત્યાઃ સંતરપ્તઃ પુનર્ભવો ॥ ૬૫ ॥
સુવર્ણકેતકીપુષ્પં યો દદાતિ જનાર્દને । કોટિજન્માર્જિતં
પાપં દહતે ગરુદધ્વજઃ ॥ ૬૬ ॥ કુંકુમારુણવર્ણો ચ
ગંધાદયાં શતપત્રિકામ્ । યો દદાતિ જગન્નાથે ચેતદ્વીપા-
લયે વસેત્ ॥ ૬૭ ॥ एवं સંપૂજ્ય રાત્રીં ચ કેશવં મુક્તિઃ
કિદમ્ । પ્રાતરુત્થાય ચ બ્રહ્મન્ ગત્વા તુ સજલાં નદીમ્
॥ ૬૮ ॥ સત્ર જાત્વા જપિત્વા ચ કૃત્વા પૌર્વાહ્નિકીઃ ક્રિયાઃ ।
ગૃહં ગત્વા ચ સંપૂજ્યઃ કેશવો વિધિવત્તૈઃ ॥ ૬૯ ॥ વ્રતસ્ય
પૂરણાર્થાય બ્રાહ્મણાન્ભોજયેત્સુધીઃ । ક્ષમાપયેત્સલ્લભસા
મક્ષિયુક્તેન ચેતસા ॥ ૭૦ ॥

જે માણસો ધોળાં વા કાળાં કરેણુનાં પુષ્પોવડે વિષ્ણુનું પૂજન કરે છે, તેઓની ઉપર વિષ્ણુ સદા પ્રસન્ન રહે છે. ૬૧ જે માણસો વિષ્ણુને આબાનો મેઘ ચડાવે છે તે મેઠા ભાગ્યશાળી થાય છે ને તેઓને કરોડ મોહનોનું પુણ્ય થાય છે. ૬૨ જે માણસ દ્વારથી વિષ્ણુની પૂજા કરે છે તેને સોગણું પુણ્ય થાય છે. ૬૩ હે નારદ ! જે માણસ પીઝડીનાં પાંદડાંવડે સુખ આપનાર વિષ્ણુનું પૂજન કરે છે, તે મહા ભયંકર યમનો માર્ગ ઉતરી જાય છે. ૬૪ જે માણસો વર્ષોક્તપુષ્પાં ચંપાનાં પુષ્પોવડે વિષ્ણુનું પૂજન કરે છે, તેઓને ફરીથી સંસારમાં જન્મનું પડતું નથી. ૬૫ જે માણસ વિષ્ણુને સુવર્ણકેતકીનું પુષ્પ ચડાવે છે, તેનાં કરોડ જન્મોનાં પાપોને વિષ્ણુ ભગવાન બાળી નાંખે છે. ૬૬ જે માણસ વિષ્ણુને કંકુના જેવાં લાલ સુગંધી કમળો ચડાવે છે, તેના વાસ શ્વેતદ્વીપમાં થાય છે. ૬૭ એવી રીતે ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર વિષ્ણુની રાત્રિમાં પૂજા કરી પ્રાતઃકાલ થાય ત્યારે ઉઠી નદીમાં સ્નાન કરી જપ વગેરે પ્રાતઃકાલનું કૃત્ય કરી ઘેર આવવું. પછી વિધિથી વિષ્ણુની પૂજા કરી વ્રત પૂરું થવામાટે બ્રાહ્મણોને જમાડવા અને ભક્તિ રાખી મંદુર વાણીથી ક્ષમા માગવી. ૬૮-૭૦

ગુરુપૂજા તતઃ કાર્યા મોજનાચ્છાદનાદિભિઃ । દક્ષિણા
ગૌશ્ચ દાતવ્યા તુલ્યર્થે ચક્રપાણિનઃ ॥ ૭૧ ॥ ભૂયસી ચૈવ
દાતવ્યા બ્રાહ્મણેભ્યઃ પ્રયત્નતઃ । નિયમૈશ્વ સંત્યાગ્યો બ્રાહ્મ-
ણાય પ્રયત્નતઃ ॥ ૭૨ ॥ કપયિત્વા ક્ષિન્નેષ્વસ્તુ દયાચ્છ-
કત્યા ચ દક્ષિણામ્ । નક્ષત્રોઝી નરો રાજન્ બ્રાહ્મણાન્
મોજયેચ્છમાન્ ॥ ૭૩ ॥ અચાચિતે લ્લોકીયૈર્સહિરણ્યં પ્રદા-

પયેવ્ । અમાંસાશી નરો યસ્તુ પ્રદેશં સરક્ષિણમ્ ॥૭૭॥
ધારીસ્નાયી નરો દયાદધિમાશ્નિકમેવ ચ । ફલાનાં નિયમે
રાજન્ ફલદાનં સમાચરેત્ ॥ ૭૮ ॥ તૈલસ્થાને વૃતં દેયં
વૃતસ્થાને પયઃ સ્મૃતમ્ । ધાન્યાનાં નિયમે રાજન્ વીર્યતે
શાલિતંદુલાઃ ॥ ૭૯ ॥ દયાઙ્ગુણયને શય્યાં સત્કાં સપરિ-
ચ્છદામ્ । પત્રભોજી નરો દયાઙ્ગુણજનં વૃતસંયુતમ્ ॥ ૮૦ ॥
મીને ઘંટાં તિલાંશ્ચૈવ સહિરણ્યં પ્રદાપયેવ્ । ધારણે તુ સ્વકે-
શાનામાદર્શી દાપયેદ્બુધઃ ॥ ૮૧ ॥ ઉપાનહૌ પ્રદાતવ્યા-
વુપાનસ્પરિવર્જનાત્ । લવણસ્ય ચ સંત્યાગે શર્કરાં ચ પ્રદા-
પયેવ્ ॥ ૮૨ ॥

નારાયણને પ્રસન્ન કરવા મટિ ગુરુને જમાડી વઞ્ચ
વગેરેથી પ્રસન્ન કરી ગાય અને દક્ષિણા આપવી. ૭૧
સાવધાનીથી ખાણ્યોને ભૂખસી દક્ષિણા આપવી. પછી
લીધેલા નિયમ ખાણ્યોને કહી તેઓની સમક્ષ છોડી
દેવો. ૭૨ તેમ જ તેઓને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપવી. જે
માણસે નક્કા બોજનનો નિયમ લીધો હોય તેણે ઉત્તમ
ખાણ્યોને જમાડવા. ૭૩ જે માણસે અયાચિતનો નિયમ
લીધો હોય તેણે યજ્ઞદાનું ને સોનાનું દાન કરવું. જે માણસે
માંસ ન ખાવાનો નિયમ લીધો હોય તેણે ગાય અને
દક્ષિણા આપવી. ૭૪ જેણે આમળાવડે રનાન કરવાનો
નિયમ લીધો હોય તેણે દર્દીનું ને મધનું દાન કરવું. જે
માણસે જે ફળનો નિયમ લીધો હોય તેણે તે ફળનું દાન
કરવું. ૭૫ તેલનો નિયમ હોય તો ઘી આપવું અને ઘીનો
નિયમ હોય તો દૂધ આપવું, અનાજનો નિયમ લીધેલો
હોય તો શાળ આપવી. ૭૬ પૃથ્વી ઉપર સૂત્રાનો નિયમ
હોય તો ગાદલાં વગેરે સામગ્રીવાળી શય્યા આપવી.
પત્રાવળીમાં બોજનનો નિયમ હોય તો ઘીથી ભરેલાં
પાત્રનું દાન કરવું. ૭૭ મૌન રહી જમવાનો નિયમ હોય તો
ઘંટાનું, તિલનું ને સોનાનું દાન કરવું. પંચ કેશ રાખવાનો
નિયમ લીધેલો હોય તો અરીસાનું દાન કરવું. ૭૮ પગરખાં
ન પહેરવાનો નિયમ હોય તો પગરખાંનું દાન કરવું. લવણ
ન ખાવાનો નિયમ હોય તો સાકરનું દાન કરવું. ૭૯

નિત્યં દીપપ્રદો યસ્તુ વિષ્ણોર્ષાં વિદ્યુધાલ્યે । સદીપં
સપૃતં તામ્રં કાંચનં વા દશાસુતમ્ ॥ ૮૦ ॥ પ્રદયાદિષ્ટ્ય-
મક્તાય વ્રતસંપૂર્તિદેવે । આંતરોપવાસે તુ કુંભાનદૌ પ્રદા-
પયેવ્ ॥ ૮૧ ॥ સવચ્ચાન્કાંચનોપેતાન્ સર્વાન્ સાર્લકૃતાન્
શ્યાવાન્ । યથોપકરણે શાસ્ત્રિયંદિ ન સ્પાતદા મુને ॥ ૮૨ ॥
દિગ્ધવાક્યં સ્મૃતં રાજન્ સંપૂર્ણમ્તસિદ્ધિદમ્ । નત્વા વિસ-
ર્જયેદ્ધિપ્રાંત્તતો મુક્તીત ચ સ્વયમ્ ॥ ૮૩ ॥ યત્યર્કં જતુરો
માસાન્ સમાપ્તિં તસ્ય ચાચરેત્ । ઈર્વ ય આચરેત્પાર્થ સો-
ડનંતફલમામુયાત્ ॥ ૮૪ ॥ અવસાને તુ રાજેન્દ્ર વાહદેવપુરં
મ્જેત્ । યથાવિદ્મં સમાપ્યૈર્ષં શાતુમ્ત્યજતં ૪૫ ॥ ૮૫ ॥
સ મયેલ્કતકૃત્યસ્તુ ન પુનર્માનુષો ભવેદ્ । વતલ્કત્વા મહી-
પાલ પરિપૂર્ણં વ્રતં ભવેત્ ॥ ૮૬ ॥ વ્રતૈકકલ્પમાસાય જ્ઞવઃ

કૃષી પ્રજાયતે । દૃતતે સર્વમાલ્પ્યાતં યસ્મદ્દોહમિદ્ સ્વયા ।
પઠનાચ્છૃજ્વણાદ્વાપિ કષેત્રોદાનજં ફલમ્ ॥ ૮૭ ॥ इति
શ્રીસ્કંદપુરાણે કાર્તિકઙ્ગાયા પ્રબોધિન્યા માહાત્મ્યં
સંપૂર્ણમ્ ।

જે માણસે હંમેશાં વિષ્ણુના વા બીજા દેવના મંદિરમાં
દીવા કરવાનો નિયમ લીધો હોય તો ગ્રાંખાનાં વા
સોનાનાં કોડીઆમાં દીવો કરી તે વિષ્ણુભક્ત ખાણ્યો હોય
તેને આપવો, જેથી વ્રત પૂરું થાય. એકાંતરો ઉપવાસનો
નિયમ હોય તો વઞ્ચથી વીટેલા, અલંકારવાળા સોનાવાળા
આઠ ધડાઓનું દાન કરવું. હે મુને ! જે ઉપર કહેલાં દાન
આપવાની શક્તિ ન હોય તો ખાણ્યોનું વચન લેવું, કારણ
કે તેથી પણ વ્રત પૂર્ણ થાય છે. તે પછી ખાણ્યોને
નમસ્કાર કરી તેમને ઘેર જવાની રજા આપી પોતે બોજન
કરવું અને જે નિયમ હોય તેની સમાપ્તિ કરવી. હે પાર્થ !
એવી રીતે જે માણસ વ્રત કરે છે, તેને અનંત ફળ થાય
છે ને અંતે તે વૈકુંઠમાં જાય છે. જે માણસ એવી રીતે
ચાતુર્માસ વ્રત નિર્વિધિપણ્યથી સમાપ્ત કરે છે, તે કૃતકૃત્ય
થાય છે ને તેને બીજી વખત જન્મવું પડતું નથી. એવી
રીતે કરવાથી વ્રત પૂર્ણ થાય છે. ૮૦-૮૧ જે માણસ
વ્રતનો ભંગ કરે છે, તે આંધળો વા કોઢીઓ થાય છે. હે
યુધિષ્ઠિર ! તમે જે પૂજ્યું હતું તે મેં કહી સંજાળાવ્યું.
આ કથાના પાઠથી વા શ્રવણથી ગોદાનું પુણ્ય થાય
છે. ૮૭ એવી રીતે સ્કંદપુરાણમાં કાર્તિક માસની શુકલ
પક્ષની પ્રબોધિની એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૩૮ અધિક માસના શુકલ પક્ષની પદ્મિની એકાદશીની કથા

અથાધિકશુક્લૈકાદશીકથા । યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—મહિ-
ન્દ્રસ્ય માસસ્ય કા વા એકાદશી ભવેત્ । કિં નામ કો
વિધિસ્તત્સ્યાઃ કથયસ્વ જનાર્દન ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—
મહામાસસ્ય યા પુણ્યા પ્રોક્તા નામ્ના ચ પદ્મિની । સોપો-
વિતા પ્રયત્નેન પથનામપુરં નયેત્ ॥૨॥ મહામાસે મહાપુણ્યા
કીર્તિતા કલ્પમાપહા । તસ્યાઃ ફલં કથયિતું ન શક્ત્યતુ-
રાનનઃ ॥ ૩ ॥ નારદાય પુરા પ્રોક્તં વિધિના વ્રતશુભ્રમ્ ।
પથિન્યાઃ પાપરાશિર્જં શુક્લિક્ષિતફલપ્રદમ્ ॥ ૪ ॥ શુભ્વા
વાક્યં મુરારેસ્તુ પ્રોજાચાતિમુદાન્વિતઃ । યુધિષ્ઠિરો જગન્નાથં
વિધિં પચ્છ ધર્મવિત્ ॥ ૫ ॥ શુભ્વા રાજસ્તુ વચનમુવાચ
મધુસૂદનઃ । મૃશ્ચ રાજન્ પ્રવશ્યામિ મુનીનામપ્યગોચરમ્
॥ ૬ ॥ દશમીદિવસે પ્રાપ્તે વ્રતારંભો વિધીયતે । કાર્ત્ય
માંસં મસૂરાશ્ચ ચળકાન્ કોદ્રવાંસ્તથા ॥ ૭ ॥ શાર્ફં મધુ
પરાન્ ચ દશમ્યામઘઃ વર્જયેત્ । હવિષ્યાર્ષં ચ મુક્તીત
અક્ષારલઘ્વણં તથા ॥ ૮ ॥ શ્રીમિશાયી વ્રજાચારી ભવેચ્
દશમીદિને । એકાદશીદિને પ્રાપ્તે પ્રાતઃસ્નાય સાવરમ્ ॥૯॥
વિધાય ચ મહોત્સર્ગં ન કુર્વાંતધાવનમ્ । કૃત્વા દ્વાદશર્ગ-
દૂધાન્ શુધિર્થેત્વા સમાહિતઃ ॥ ૧૦ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ! મહાભાસ-પુરુષોત્તમ માસની એકાદશીનું શું નામ છે? ને તેના કેવા પ્રકાર છે? તે કહેા. ^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-અધિક-પુરુષોત્તમ માસની એકાદશીનું નામ પદ્મિની છે અને તે પુણ્યકારક છે. સાવધાન રહી તેનું વ્રત કરવાથી વૈકુંઠની પ્રાપ્તિ થાય છે. ^૨ પદ્મિની એકાદશી મહાપુણ્યકારક અને પાપનો નાશ કરનારી છે. તેનું વ્રત કરવાથી કેટલું પુણ્ય થાય છે, તે બ્રહ્મા પશુ કહી શકે તેમ નથી. ^૩ મોટાં મોટાં પાપોનો નાશ કરનાર અને ભોગને તથા મોક્ષને આપનાર એવું અતિ ઉત્તમ પદ્મિની એકાદશીનું વ્રત, પૂર્વે બ્રહ્માએ નારદને કહેલું છે. ^૪ એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચનો સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિરે શ્રીકૃષ્ણને એ વ્રતનો પ્રકાર પૂછ્યો; ^૫ સારે યુધિષ્ઠિરનું વચન સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણ યોદ્ધા કે, હે રાજન! જે પ્રકાર મુનિઓ પશુ નથી જાણતા, તેવા ઉત્તમ પ્રકાર કહું છું તે સાંભળો. ^૬ દશ-મીને દિવસે વ્રતનો આરંભ કરવો. કાંસાનું પાત્ર, માંસ, મધુર, ચણા, કોદા, શાક, મધ અને પરાજ એ આઠ વસ્તુઓનો દશમીને દિવસે ભોગ કરવો. દશમીને દિવસે હવિષ્યાળ જમવું, લવણ કે કોઈ ખારી ચીજ ખાવી નહીં, ^{૭-૮} જમીનપર સૂવું અને બ્રહ્મચર્ય પાળવું. એકાદશીને દિવસે આદરથી પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી, શુદ્ધ યજ્ઞ, આર કાગળા કરી મોટું શુદ્ધ કરવું, પશુ દાતણ કરવું નહીં. ^{૯-૧૦}

સૂર્યોદયે શુભે તીર્થે જ્ઞાનર્થે વ્રતજેત્સધીઃ । ગોમયં મૃત્તિકાં મૃદ્ધ તિલાન્દમાન્ શુચિસ્તથા ॥ ૧૧ ॥ ચૌ૧-રામલક્ષ્મીભૂતૈર્વિધિના સ્નાનમાચરેત્ । ઉદ્ઘાતિસિ વરાહેણ કૃત્તેણ શતવાહુના ॥ ૧૨ ॥ મૃતિકે બ્રહ્મદત્તાસિ કદરુપે-નાભિમંત્રિતા । હરિપૂજનયોગ્યં માં મૃતિકે કુરુ તે નમઃ ॥ ૧૩ ॥ સર્વૌષધિસમ્પ્તપત્રં ગવોદરમધિષ્ઠિતમ્ । પવિત્ર-કરણં ભૂમેર્મા પાવયતુ ગોમયમ્ ॥ ૧૪ ॥ બ્રહ્મઘીવનસંભૂતા ધાત્રી મુવનપાવની । સંસ્પૃષ્ટા પાવયાંગં મે નિર્મલં કુરુ તે નમઃ ॥ ૧૫ ॥ દેવદેવ જગન્નાથ શંભુચક્રગદાધર । દેહિ-વિષ્ણો મમાયુક્તં તવ તીર્થાવગાહને ॥ ૧૬ ॥ વારુણાશ્ચ જપેન્મંત્રાન્સ્નાનં કુર્યાદ્વિયાનતઃ । ગંગાદિતીર્થે સંસ્મૃત્ય યત્ર કુત્ર જલાશયે ॥ ૧૭ ॥

સૂર્યોદય થાય સારે હાણ, માટી, તિલ ને દર્ભ લઇ સ્નાનમાટે નદી વગેરે જલાશય ઉપર જવું. ^{૧૧} આં આમળાનાં ચૂર્ણવડે વિધિથી સ્નાન કરવું. 'હે મૃતિકે! મો હાથવાળા નારાયણ કે જેણે વરાહરૂપ ધારણ કર્યું હતું, તેણે તમારો ઉદ્ધાર કર્યો છે. તમે બ્રહ્મદત્તા છો, કદરુપ ઋષિએ અભિમંત્રિત છો, હું તમને નમસ્કાર કરું છું માટે મને પવિત્ર કરો, જેથી હું વિષ્ણુપૂજનમાં અધિકારી થાઉં,' એ મંત્ર બોલી માટીથી સ્નાન કરવું. ^{૧૨-૧૩} 'સુધળી ઔષધિઓથી ઉત્પન્ન થયેલું, ગાયના ઉદરમાં રહેલું

ને પૃથ્વીને પશુ પવિત્ર કરનારું એવું ગોમય મને પવિત્ર કરો,' એમ બણી ગોમયથી સ્નાન કરવું. ^{૧૪} 'હે આમળી! તું બ્રહ્માના ચુંકવામાંથી ઉત્પન્ન થઇ છો, ભુવનને પવિત્ર કરનારી છો, હું તને નમસ્કાર કરું છું માટે સ્પર્શથી જ મને પવિત્ર કર,' એમ ઘોલી આમળાથી સ્નાન કરવું. ^{૧૫} 'હે દેવના દેવ! હે શંખને, ચક્રને તથા ગદાને ધારણ કરનાર! મને આ જળમાં સ્નાન કરવા માટે આજ્ઞા આપો,' ^{૧૬} એ મંત્રવડે તથા ખીળ પશુ વરુણના મંત્રોવડે વિધિથી સ્નાન કરવું. હરકોઇ જલાશયમાં સ્નાન કરતી વખતે ગંગા વગેરે તીર્થોનું સ્મરણ કરવું. ^{૧૭}

પથાત્સમાર્જયેદ્દ્વાન્ વિધિના નૃપસતમ । પરિધાયાહતં વાસઃ શુક્લં શુચિ ભલંક્ષિતમ્ ॥ ૧૮ ॥ સંધ્યાહ્નપાસ્ય વિધિના તર્પયિત્વા પિતૃન્સુરાન્ । હરેર્મદિરમાગમ્ય પૂજયે-ત્કમલાપતિમ્ ॥ ૧૯ ॥ સ્વર્ણમાષકૃતં દેવં રાધિકાસહિતં હરિમ્ । પાર્વત્યા સહિતં શંકુ પૂજયેદ્વિધિપૂર્વકમ્ ॥ ૨૦ ॥ ધાન્યોપરિ ન્યસેત્કુંભં તાપ્રં મૃદમયમેવ વા । દિધ્યવજ્જસ-માયુક્તં દિવ્યગંધાતુવાસિતમ્ ॥ ૨૧ ॥ તસ્યોપરિ ન્યસેત્પાત્રં તાપ્રં રૌપ્યં હિરન્યમયમ્ । તસ્મિન્સંસ્થાપયેરેભં વિધિના પૂજયેત્તતઃ ॥ ૨૨ ॥ સંસ્તાપ્ય સલિલૈઃ શ્રેષ્ઠૈર્ગૃધ્રપાપિવા-સિતૈઃ । ચંદનાપુરુષપૂરૈઃ પૂજયેદેવમીશ્વરમ્ ॥ ૨૩ ॥ નાના-કુહમકસ્તૂરીકુકુમેન સિતાંહુજૈઃ । તત્કાલજાતૈઃ કુહમૈઃ પૂજયેત્પરમેશ્વરમ્ ॥ ૨૪ ॥ નૈવૈયૈર્બિલ્વિયૈઃ શક્ત્યા તથા નીરાજનાદિભિઃ । પૂષ્પદીપૈઃ સકપૂરૈઃ પૂજયેત્કેશવં શિવમ્ ॥ ૨૫ ॥ નૃત્યં ગીતં તદપે તુ કુર્યાદ્ભક્તિપુરઃસરમ્ । નાલપે-સ્પતિતાન્પાપાન્સત્તસ્મિન્નહનિ ન સ્પૃશેત્ ॥ ૨૬ ॥ નાનૃતં હિ વદેદ્ભાક્યં સત્યપૂતં વચો વદેત્ । રજસ્વલં ન સ્પૃશેત્ ન નિંદેદ્ભ્રાહ્મણં ગુરુમ્ ॥ ૨૭ ॥ પુરાણં પુરતો વિષ્ણોઃ શૃણુયાત્સહ વૈશ્ણવૈઃ । નિજેલા સા પ્રકતંભ્યા યા ચ શુદ્ધે મલ્લિમ્લુચે ॥ ૨૮ ॥ જલપાનેન વા કુર્ષાંદુધાદારેણ નાન્યથા । રાત્રૌ જાગરણં કુર્યાન્નિતવાદિત્રસંયુતમ્ ॥ ૨૯ ॥ પ્રહરે પ્રહરે પૂજા કાર્યા વિષ્ણોઃ શિવસ્ય ચ । પ્રથમે પ્રહરે દયાનારિકે-લાર્ધમુતમમ્ ॥ ૩૦ ॥ દ્વિતીયે શ્રીફલૈશ્ચૈવ તૃતીયે શ્રીજપૂર્કૈઃ । ચતુર્થપ્રહરે પૂર્ણૌર્ધ્વૈશ્ચ વિશેષતઃ ॥ ૩૧ ॥ પ્રથમે પ્રહરે પુણ્ય-મગ્નિટોમસ્ય જાયતે । દ્વિતીયે વાજપેયસ્ય તૃતીયે હયમેધ-જમ્ ॥ ૩૨ ॥ ચતુર્થે રાજસૂયસ્ય જાપ્રતો જાયતે ફલમ્ । નાતઃપરતરં પુણ્યં નાતઃ પરતરા મહ્તાઃ ॥ ૩૩ ॥ નાતઃ પરતરા વિધ્યા નાતઃ પરતરં તપઃ । ધૃથિવ્યાં યાનિ તીર્થાનિ શ્લેષાણ્યાયતનાનિ ચ ॥ ૩૪ ॥ તેન સ્નાતાનિ દૃઢાનિ યેના-કારિ હર્ષેતમ્ । एवं જાગરણં કુર્યાન્નાવસ્થોંદ્યો ભવેત્ ॥ ૩૫ ॥ સૂર્યોદયે શુભે તીર્થે ગત્વા સ્નાનં સમાચરેત્ । સ્નાત્વા આગમ્ય ભવનં પૂજયેદેવમીશ્વરમ્ ॥ ૩૬ ॥ પૂર્ણંવિતેન વિધિના ભોજયેદ્ભ્રાહ્મણાન્ શુભાન્ । કુંભાદિકં ચ યત્સર્વં પ્રતિમાં કેશવસ્ય ચ ॥ ૩૭ ॥ પૂજયિત્વા વિધાનેન બ્રાહ્મ-

ગાય સમર્પયેત્ । एवं विषं व्रतं यो वै कुरुते हवि मानवः ॥ ૩૮ ॥ સફલં જાયતે જન્મ તસ્ય હુક્તિફલપદ્મ ॥ एतस्ते सर्वमाख्यानं यत्पृष्टोऽहं त्वयाऽनघ ॥ ૩૯ ॥ વ્રતાનિ તેન ષીર્ણાનિ સર્વાંનિ નૃપનંદન । पक्षिन्याः प्रीतियुक्तो यः कुरुते व्रतखलमम् ॥ ૪૦ ॥

હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! સ્નાન કર્યા પછી શરીર હુંછી નાખવું. ફાટેહું ન હોય, ને ઘોળું હોય એવું, પવિત્ર નવું વસ્ત્ર પહેરવું.^{૧૮} સંખ્યા કરવી, વિધિથી પિતૃતર્પણ કરવું ને દેવતર્પણ કરવું. પછી વિષ્ણુમંદિરમાં આવી તેની પૂજા કરવી.^{૧૯} એક માયા સોનાની કરેલી શ્રીકૃષ્ણની તથા રાધિકાની મૂર્તિની, તેમ જ શંકરની તથા પાર્વતીની મૂર્તિની પૂજા કરવી.^{૨૦} ધાન્ય ઉપર સુંદર વસ્ત્રથી વીંટલા અને સુંદર ચંદનથી સુગંધીવાળા ત્રાંખાના વા માટીના ધડાની સ્થાપના કરવી.^{૨૧} તેની ઉપર ત્રાંખાનું, રૂપાનું અથવા સોનાનું પાત્ર રાખવું. તેમાં વિષ્ણુની સ્થાપના કરી વિધિથી તેની પૂજા કરવી.^{૨૨} સુઅંધિ નિર્ભલ જળથી તેને સ્નાન કરાવવું, ચંદન ચડાવવું, અચુરનો ધૂપ કરવો, કપૂરથી આરતી ઉતારવી, કસ્તૂરી ને કેસર ચડાવવું, તે ઋતુમાં થયેલાં પ્રુષ્પો ચડાવવાં, ઘાળાં કમળો ચડાવવાં, નાના પ્રકારનાં નૈવેદ્યો ધરવાં, ધૂપ કરવો, દીવા કરવા ને આરતી ઉતારવી. એવી રીતે વિષ્ણુની તથા શિવની પૂજા કરવી.^{૨૩-૨૫} તેની પાસે ભક્તિથી નૃત્ય કરવું ને ગીત ગાવાં. તે દિવસે પતિતનો કે પાપીનો સ્પર્શ કરવો નહીં ને તેની સાથે બોલવું પણ નહીં.^{૨૬} અસત્ય બોલવું નહીં, પણ સાચું બોલવું. રજસ્વલાનો સ્પર્શ કરવો નહીં, બ્રાહ્મણની કે ચુરની નિંદા કરવી નહીં.^{૨૭} વિષ્ણુની પાસે બેસી વૈષ્ણવોની સાથે પુરાણ સાંભળવું. અધિક માસના શુકલપક્ષની એકાદશી નિર્જલા કરવી.^{૨૮} તેમ ન અને તો જલપાન કરીને રહેવું. તેમ પણ ન અને તો દૂધ પીવું, રાતે જાગરણ કરવું, ગીત ગાવાં ને નૃત્ય કરવું.^{૨૯} એક એક પહેરે વિષ્ણુની તથા શંકરની પૂજા કરવી. પહેલાં પહેરમાં નાળીયેરનો અર્ધ આપવો.^{૩૦} બીજા પહેરમાં બીલીનો અર્ધ આપવો, ત્રીજા પહેરમાં બીજરાનો અર્ધ આપવો ને ચોથા પહેરમાં સોપારીનો તથા નારંગીનો અર્ધ આપવો.^{૩૧} જે માણસ આ એકાદશીની રાતે જાગરણ કરે છે, તેને પહેલા પહેરમાં અગ્નિએમનું ફળ થાય છે, બીજા પહેરમાં વાજપેયનું ફળ થાય છે, ત્રીજા પહેરમાં અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ થાય છે અને ચોથા પહેરમાં રાજસ્ય યજ્ઞનું ફળ થાય છે. આથી ઉત્તમ કોઈ પ્રુષ્પ નથી, આથી ઉત્તમ કોઈ યજ્ઞ નથી,^{૩૨-૩૩} આથી ઉત્તમ કોઈ વિદ્યા નથી ને આથી ઉત્તમ કોઈ તપ નથી. જે માણસ આ એકાદશીને દિવસે વ્રત કરે છે, તેને પૃથ્વીમાં જેટલાં તીર્થો અને દેવમંદિરો છે તેમાં સ્નાન તથા દર્શન કરવાનું ફળ થાય છે. એવી રીતે સૂર્યોદય

સંધી જાગરણ કરવું.^{૩૪-૩૫} સુખોદય થાય ત્યારે જલાશયમાં જાગરનાન કરવું. પછી ઘેર આવી બનને દેવોની પૂજા કરવી,^{૩૬} ને પ્રથમ કહેલા પ્રકારથી ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને જમાડવા. પછી બ્રાહ્મણની પૂજા કરીને વિષ્ણુની તથા શંકરની મૂર્તિ અને ધડા વગેરે સધળું તેને આપવું. એવી રીતે પૃથ્વીપર જે માણસ વ્રત કરે છે,^{૩૭-૩૮} તેનો જન્મ સફળ થાય છે ને તેને મોક્ષ મળે છે. હે રાજા ! તમે જે પૂજ્યું હતું તે સધળું મેં કહી સંભળાવ્યું.^{૩૯} જે માણસ પ્રીતિથી પક્ષિની એકાદશીનું વ્રત કરે છે, તેને સધળાં વ્રતોનું ફળ થાય છે.^{૪૦}

अत्र ते कथयिष्यामि कथामेकां मनोरमाम् । नारदाय पुलस्त्येन विस्तरेण निवेदिताम् ॥ ૪૧ ॥ કાર્ત્તવીર્યેણ કારાયાં નિક્ષિપ્તં વીઢ્ય રાવણમ્ । विमोक्षितः पुलस्त्येन याचयित्वा महीपतिम् ॥ ૪૨ ॥ તદાશ્ચર્યં તદા શ્રુત્વા નારદો દિવ્યદર્શનઃ । पप्रच्छ च यथाभक्त्या पुलस्त्यं मुनिपुंगवम् ॥ ૪૩ ॥ નારદ ઉવાચ-દશાનનેન વિજિતાઃ સર્વે દેવાઃ સલાસલાઃ । કાર્ત્તવીર્યેણ વિજિતઃ કર્થ રણવિકારદઃ ॥ ૪૪ ॥ નારદસ્ય વચઃ શ્રુત્વા પુલસ્ત્યો હનિરબ્રવીત્ ।

હે યુધિષ્ઠિર ! આ વિષયમાં નારદને પુલસ્ત્ય ઋષિએ કહેલી એવી એક મનોહર કથા કહું છું તે સાંભળો.^{૪૧} સહસ્રાર્જુને કેદમાં નાખેલા રાવણને બેઠ પુલસ્ત્ય ઋષિએ તેની પાસે યાચના કરીને તેને છોડાવ્યો.^{૪૨} આ આશ્ચર્યકારક વાત સાંભળી દિવ્યદ્રષ્ટિવાળા નારદે પુલસ્ત્ય ઋષિને ભક્તિથી પૂછ્યું હતું.^{૪૩} નારદજી પૂછે છે-હે મુનિરાજ ! રાવણે દેવોને પણ જિતી લીધા હતા. તો યુદ્ધમાં પ્રવીણ એવા એ રાવણને કાર્ત્તવીર્ય કેમ જિતી શક્યો ?^{૪૪} એવાં નારદનાં વચનો સાંભળી પુલસ્ત્ય ઋષિ બોલ્યા.

पुलस्त्य उवाच-भृशु वत्स प्रवक्ष्यामि कार्तवीर्यसङ्ग्रह-वम् ॥ ૪૫ ॥ પુરા વ્રતાયુગે રાજન્માહિષ્મત્યાં મુહત્તરઃ । हैहयानां कुले जातः कृतवीर्यो महीपतिः ॥ ૪૬ ॥ સહસ્રં પ્રમદાસ્તસ્ય નૃપસ્ય પ્રાણવલ્લભઃ । न तासां तनयं काचि-च्छेभे राज्यपुरंधरम् ॥ ૪૭ ॥ યજન્દેવાન્પિતૃનૃ સિદ્ધાન્પ્રતિ-પૂજ્ય મહત્તરાન્ । कुर्वेस्तद्विरितं सर्वं कण्ठधर्वास्तनयं न सः ॥ ૪૮ ॥ ઇતં વિના તદા રાજ્યં ન સ્થાય મહીપતેઃ । क्षणितस्य यथा भोगा न भवेति स्रक्षप्रदाः ॥ ૪૯ ॥ વિચાર્ય ચિત્તે નૃપતિસ્તપસ્તત્તું મનો રથે । तपसैव सदा सिद्धिर्जा-यते मनसेप्सिता ॥ ૫૦ ॥ દૃષ્યક્ત્વા સ હિ ધર્માત્મા ચીરવાસા જટાધરઃ । तपस्तप्तुं गतः सद्यो दृष्टे न्यस्य सुमंत्रिणम् ॥ ૫૧ ॥ નિર્ગતં નૃપતિં વીઢ્ય પશ્ચિમી પ્રમદો-ત્તમા । हरिश्चंद्रस्य तनया तपस्तप्तुं कुतोऽयम् ॥ ૫૨ ॥ મૂષળાદિ પરિત્યજ્ય ચીરમેકં સમાશયત્ । जगाम पतिना सार्द्धं पर्वते गंधमादने ॥ ૫૩ ॥ ગત્વા તપ તપસ્તેપે

વર્ષાનામયુતં નૃપઃ । ન લેખેડ્યાપિ તનયં ધ્યાયન્નેવં મદા-
યશ્મ ॥ ૫૪ ॥

પુત્રસ્ત્ય કહે છે-હે પુત્ર ! હે નારદ ! કાર્ત્તવીર્યની ઉત્પત્તિ
કહું છું તે સાંભળો. ૫૫ પૂર્વે કૃતવીર્ય નામે ત્રેતાયુગમાં
મહિષ્મતી નગરીનો મોટો રાજા હતો. તે હૃદયના કુળમાં
ઉત્પન્ન થયો હતો ને મહા પરાક્રમી હતો. ૫૬ તે રાજાને
પ્રાણુ જેવી પ્રિય હજાર સ્ત્રીઓ હતી. તેમાંથી કોઈને પણ
પુત્ર થયો ન હતો, જે રાજ્યનો કારભાર ચલાવે. ૫૭ એ
રાજાએ પુત્ર માટે કેટલાક યજ્ઞો કર્યા. દેવોની, પિતરાની
સિદ્ધોની ને મહાત્માઓની પૂજા કરી. તેમ જ જે કોઈ
કોઈ કહે તે સધળું કર્યું, તથાપિ તેને પુત્ર થયો નહીં. ૫૮
તેથી જેમ જુઓ માણુસને વૈભવ સારો લાગતો
નથી, તેમ જ પુત્ર વગરના એ રાજાને રાજ્ય વગેરે
સારાં લાગતાં નહીં. ૫૯ તે પછી, તપ કરવાથી મનમાં
ધારેલાં કામો અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે, એમ મનમાં વિચાર
કરી તપ કરવાનો નિશ્ચય કરી ધર્માત્મા કૃતવીર્ય રાજા
વલ્કલ પહેરી, જટા ધરી, રાજ્યનો કારભાર પ્રધાનને
સોંપી તપ કરવા ગયો. ૫૦-૫૧ તેની સાથે હરિશ્ચન્દ્ર
રાજાની પુત્રી પદ્મિની, જે રાજાની પટરાણી હતી તે પણ
સધળા અલંકાર વગેરેનો ત્યાગ કરી એક વલ્કલ પહેરી
ગંધમાદન પર્વત ઉપર ગઈ. ૫૨-૫૩ ત્યાં રાજાએ નારા-
યણુનું ધ્યાન કરી દશ હજાર વર્ષો સુધી તપ કર્યું, પણ
પુત્ર થયો નહીં. ૫૪

અત્યિસ્નાયુમયં કાંતં વૃદ્ધા સા પ્રમદોત્તમા । અનસૂયાં
મહાસાર્ધીં વપચ્છ વિન્યાન્વિતા ॥ ૫૫ ॥ અર્ધઃ પ્રતપતઃ
સાધ્વિ વર્ષાનામયુતં ગતમ્ । તથાપિ ન પ્રસન્નોઽપ્યુક્તેશવઃ
ઋષ્ટનાશનઃ ॥ ૫૬ ॥ વ્રતં મમ મહાભાગે કથયસ્વ યથા-
તથમ્ । યેન પ્રસન્નો મગવાન્મવિષ્યતિ સદા મયિ ॥ ૫૭ ॥
યેન જાયેત મે પુત્રશ્ચક્રવર્તી મહત્તરઃ । શ્રુત્વા તસ્યાસ્તુ
વચનં પતિવ્રતપરાયણા ॥ ૫૮ ॥ તદા પ્રોવાચ સંઘટ્ટા
પદ્મિનીં પથલોચનામ્ । માસો મલિન્દ્રુચઃ સુષુ માસદ્વાદશ-
કાધિકઃ ॥ ૫૯ ॥ દ્વાત્રિશઃકર્ણિતૈર્માસૈરાયાતિ સ શુભા-
નને । તન્મધ્યે દ્વાદશીયુગ્મં પદ્મિની પરમા તથા ॥ ૬૦ ॥
ઢપોપ્ય તત્પ્રકર્તવ્યં વિધિના જાગરૈઃ સમમ્ । શીત્રં પ્રસન્નો
મગવાન્મવિષ્યતિ સુતપ્રદઃ ॥ ૬૧ ॥ હત્યુક્ત્વાઽકથયત્તત્તૈ
મયા પૂર્વોદિતં નૃપ । વિધિં વ્રતસ્ય વિધિવ્રતપ્રસન્ના કર્દ-
માંગજા ॥ ૬૨ ॥

તે પછી પતિને આતિ દુર્બલ થઇ ગયેલો જોઇ, પદ્મિ-
નીએ વિનયથી મહાપતિવ્રતા અનસૂયાને પૂછ્યું કે, ૫૫
હે સાધ્વિ ! મારા પતિને તપ કરતાં કરતાં દશ હજાર
વર્ષો નીકળી ગયાં, તથાપિ નારાયણુ જે દુઃખનો નાશ
કરે છે તે પ્રસન્ન થયા નહીં. ૫૬ માટે હે મહાભાગે !
જેથી નારાયણુ મારી ઉપર પ્રસન્ન થાય ને જેથી મને
મોટો ચક્રવર્તી પુત્ર થાય એવું ઉત્તમ વ્રત કહો. એવાં તેનાં

વચનો સાંભળી, પતિવ્રતામાં પરાયણુ એવા અનસૂયાએ
પ્રસન્ન થઇને, કમળ સરખાં નેત્રવાળી પદ્મિનીને કહ્યું કે,
હે સુંદર ભુકુટિવાળી ! અધિક માસ જે બારે માસથી
ઉત્તમ છે ને બીજી માસ ગયા પછી આવે છે, તેની
પદ્મિની એકાદશી ઉત્તમ છે. ૫૭-૬૦ તે દિવસે વિધિથી
ઉપવાસ કરી જગરણુ કરવાથી વિષ્ણુ ભગવાન જલદી
પ્રસન્ન થશે અને પુત્ર આપશે. ૬૧ એટલું કહી મેં પૂર્વે જે
પ્રકાર કહ્યો છે, તે સધળો પ્રકાર પ્રસન્નતાથી અનસૂ-
યાએ તેને કહી સંભળાવ્યો. ૬૨

શ્રુત્વા વ્રતવિધિં સર્વં યથોક્તમનસ્યયા । ચક્રે રાત્રી ચ
તત્સર્વં પુત્રપ્રાપ્તિમભીષતી ॥ ૬૩ ॥ ઇકાદશ્યાં નિરાહારા
સદા જાતા ચ નિર્જલા । જાગરેણ યુતા રાત્રી ગીતનૃત્યસ-
મન્વિતા ॥ ૬૪ ॥

એવી રીતે અનસૂયાએ કહેલો વ્રતવિધિ સાંભળી,
પુત્રની ઇચ્છાવાળી રાણીએ વિધિથી તે વ્રત કર્યું. ૬૩ તે
એકાદશીને દિવસે નિરાહાર રહી, જળ પણ પીધું નહીં,
રાત્રે જગરણુ કર્યું, ગીત ગાયાં ને નૃત્ય કર્યું. ૬૪

પૂર્ણં વ્રતે ચ વૈ શીત્રં પ્રસન્નઃ કેશવઃ સ્વયમ્ । જમાયે
ગરુડાકુલો વરં વરય શોભને ॥ ૬૫ ॥ શ્રુત્વા વાક્યં જગ-
દ્ભાતુઃ સ્તુત્વા પ્રીત્યા શુચિસ્મિતા । યથાચેઽપ વરં દેદિ
મમ મર્ત્યુર્હૃદત્તરમ્ ॥ ૬૬ ॥ પશિન્યાસ્તદ્વચઃ શ્રુત્વા પ્રત્યુ-
વાચ જનાર્દનઃ । યથા મલિન્દ્રુચો માસો નાન્યો મે પ્રીતિ-
દાયકઃ ॥ ૬૭ ॥ તન્મધ્યૈકાદશી રમ્યા મમ પ્રીતિવિવર્દ-
ના । સા સ્વયોપોષિતા સુષુ યથોક્તવિધિના શુભે ॥ ૬૮ ॥
તેન સ્વયા પ્રસન્નોઽહં કૃતોઽસ્મિ સુમગાનને । તવ મર્ત્યુઃ
પ્રદાસ્યામિ વરં યન્મનસેષ્ણિતમ્ ॥ ૬૯ ॥ હત્યુક્ત્વા નૃપતિં
પ્રાહ વિષ્ણુવિશ્વાર્તિનાશનઃ । વરં વરય રાજેદ યતે મનસિ
કાંક્ષિતમ્ ॥ ૭૦ ॥ સંતોષિતોઽહં પ્રિયયા તવ સિદ્ધિચિ-
કીર્ષયા । શ્રુત્વા તદ્વચનં વિષ્ણોઃ પ્રસન્નો નૃપસત્તમઃ ॥ ૭૧ ॥
વ્રતે સુતં મહાબાહું સર્વલોકનમસ્કૃતમ્ । ન દેવૈર્માતૃષૈ-
ર્નાગૈર્દૈત્યદાનવરાક્ષસૈઃ ॥ ૭૨ ॥ જેતું શક્યો જગન્નાથ
વિના ત્વાં મયુસૂદન । હત્યુક્તો મગવાન્ બાદમિત્યુક્ત્વાંતર-
ધીયત ॥ ૭૩ ॥

એ પ્રમાણે વ્રત પૂરું થયું ત્યારે વિષ્ણુ પોતે ગરુડ ઉપર
બેસીને આવ્યા ને કહ્યું:-‘હે શોભને ! વર માગ.’ ૬૫
એવું નારાયણુનું વચન સાંભળી, પદ્મિની હર્ષથી બોલી કે,
‘હે મહારાજ ! મારા પતિ જે માગે તે આપો’ એ હું વર
માગું છું’ ૬૬ એવાં પદ્મિનીના વચનો સાંભળી વિષ્ણુ
બોલ્યા કે, ‘હે શુભે ! હે સુભુ ! જેવો અધિક માસ મને
પ્રિય છે તેવો બીજો કોઈ નથી. ૬૭ તેની એકાદશી મને
અત્યંત પ્રિય છે. એ દિવસે તે વિધિથી ઉપવાસ કર્યો તેથી
હું પ્રસન્ન થયો છું, માટે તારા પતિના મનમાં જે મનોરથ
હશે તે હું પૂર્ણ કરીશ.’ ૬૮-૬૯ એટલું કહી વિષ્ણુ જે
જગતની પીડાનો નાશ કરનાર છે તેણે રાજાને કહ્યું કે,

‘હે રાજેન્દ્ર ! તારું શુભ કરવામાટે તારી ઓએ મને પ્રસન્ન કર્યો છે, માટે જે મનમાં હોય તે માગી લે.’ એવાં વચનો સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા રાજાએ કહ્યું કે, ‘હે વિષ્ણો ! જેને સર્વ લોકો નમસ્કાર કરે ને જેને આપ વિના ખીભ, દેવ, નાગ, દૈત્ય, દાનવ, કે રાક્ષસ કોઈ પણ ભિતી શકે નહીં, એવો મહાભાગ્યશાળી પુત્ર આપો,’ એવું વરદાન માગ્યું. આરે ‘તથાસ્તુ’ કહી વિષ્ણુ અંતર્હિત થઈ ગયા. ૭૦-૭૭

નૃપોડપિ હ્રસ્વજાત્મા હ્રઃ પુષ્ટઃ પ્રિયાયુતઃ । સમાયા-
સ્ત્વપુરં રમ્યં નરનારીમનોરમમ્ ॥ ૭૪ ॥ સ પશિન્યાં
હતં લેભે કાર્ત્તવીર્યં મહાબલમ્ । ન તેન સદૃશઃ કશિત્રિપુ
લોકેષુ માનવઃ ॥ ૭૫ ॥ તત્સાત્પરાજિતઃ સંભયે રાવણો
દશર્કપરઃ । ન તં જેતું સમયોડસિતિ ત્રિપુ લોકેષુ કશ્ચન
॥ ૭૬ ॥ વિના નારાયણં દેવં ચક્રપાણિં ગદાધરમ્ । ન
ત્વયા વિસ્મયઃ કાર્યો રાવણસ્ય પરાજયે ॥ ૭૭ ॥ મલિ-
મ્હુચપ્રસાદેન પશિન્યાશ્ચાપ્યુપોષણાઽ । દત્તો દેવાધિદેવેન
કાર્ત્તવીર્યો મહાબલઃ ॥ ૭૮ ॥

પછી એ રાજા પોતાની પ્રિયાની સાથે, સુંદર ઓઓથી તથા પુરુષોથી યુક્ત એવા પોતાના નગરમાં આવ્યો. ૭૪ પછી પશ્ચિમીને કાર્ત્તવીર્ય નામનો મહાબલવાન પુત્ર થયો. ત્રણે લોકોમાં એ કાર્ત્તવીર્ય જેવો કોઈ પણ હતો નહીં. ૭૫ એ રાજાએ યુદ્ધમાં દશ માથાવાળા રાવણને હરાવ્યો. એ રાજાને હરાવે તેવો ચક્રને તે ગદાને ધારણ કરનારા નારાયણ સિવાય ત્રણે લોકોમાં ખીભે કોઈ પણ હતો નહીં. અધિક માસની એકાદશીના ઉપવાસના પ્રભાતથી નારાયણે એ મહાબલવાન કાર્ત્તવીર્યને આપ્યો હતો, તેનાથી રાવણનો પરાજય થયો તેમાં કોઈ તમારે આશ્ચર્ય કરવા જેવું નથી. ૭૬-૭૮

હ્યુત્કત્વા પ્રયયૌ વિપ્રઃ પ્રસન્નેનાંતરાત્મના ॥ શ્રીકૃષ્ણ
ઢવાચ-પુત્રતે સર્વમાલ્યાતં યત્પૃષ્ઠોઽહં સ્વયાડનવ ॥ ૭૯ ॥
મલિમ્હુચસ્ય માસસ્ય શુક્લાયા વ્રતસુતમમ્ । યે કરિષ્યંતિ
મહાજાસ્તે યાસ્યંતિ હરેઃ પદમ્ ॥ ૮૦ ॥ ત્વમેવં કુરુ રાજેન્દ્ર
યદિ વેદમમીપ્સસિ । કેશવસ્ય વચઃ શ્રુત્વા ધર્મરાજોડસિ-
હર્ષિતઃ ॥ ૮૧ ॥ ચક્રે વ્રતં વિધાનેન ચંબુપિઃ પરિવારિતઃ ॥
સૂત ઢવાચ-પુત્રતે સર્વમાલ્યાતં યત્પૃષ્ઠોઽહં પુરા દ્વિજ ।
પુણ્યં પશિત્રં પરમં કિં ભૂયઃ ઓત્તુમિચ્છસિ ॥ ૮૨ ॥ ઇવં-
ચિયં યેડપિ વ્રતં મહાગ્યા મક્ત્યા કરિષ્યંતિ મલિમ્હુ-
ચસ્ય । ડપોપ્ય શુક્લામતિલૌચ્યદ્વાત્રીમેકાદર્શી તે શ્રુતિ
ધન્યધન્યાઃ ॥ ૮૩ ॥ ઓપ્યંતિ યે તસ્ય ચિરં સમગ્રં
તેડપ્યંશભાજો મહાજા મવંતિ । યે વૈ પઠિષ્યંતિ કથાં
સમગ્રાં તે વૈ ગમિષ્યંતિ હરેર્નિવાસમ્ ॥ ૮૪ ॥ ઇત્યધિક-
શુક્લેકાદવ્યાઃ કથા સંપૂર્ણા ॥

એટલું કહી પુલસ્ત્ય ઋષિ પ્રસન્ન ચિત્તથી ત્યાંથી પોતાને આશ્રમે ગયા. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે નિર્દોષ યુધિ-

શિર ! તમે જે અધિક માસના શુક્લ પક્ષની એકાદશીનું માહાત્મ્ય પૂછ્યું હતું. તે સધળું મેં તમને કહી સંભળાવ્યું. જે માણસો એ ઉત્તમ વ્રત કરશે તેને વૈકુંઠની પ્રાપ્તિ થશે. ૭૪-૮૦ હે રાજા ! જે મનમાં ધારેલાં કામો સિદ્ધ કરવા ધારતા હો તો તમે એ વ્રત કરો. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચનો સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા યુધિશિરે લાઇ-ઓની સાથે વિધિથી તે વ્રત કર્યું. સૂત કહે છે-હે શૌનક ! તમે જે અતિ ઉત્તમ ને પવિત્ર વ્રત પૂછ્યું હતું તે મેં કહી સંભળાવ્યું. હવે ખીનું શું સાંભળવા ઇચ્છો છો ? ૮૧-૮૨ એવી રીતે જે માણસો અધિક માસના શુક્લ પક્ષની એકાદશી, જે અતિ સુખ આપનારી છે તેનું વ્રત ભક્તિથી કરે છે તે માણસો પૃથ્વીમાં અતિ ધન્ય કહેવાય છે. ૮૩ જે માણસો આ એકાદશીનો પ્રકાર સાંભળે છે, તેને પણ પુણ્યમાંથી ભાગ મળે છે; તેમ જ જે માણસો આ કથાનો સમગ્ર પાઠ કરે છે તેનો વૈકુંઠમાં વાસ થાય છે. ૮૪ એવી રીતે અધિક માસના શુક્લપક્ષની એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

૩૯ અધિક માસના કૃષ્ણ પક્ષની પરમા એકાદશીની કથા

અધાધિકમાસકૃષ્ણેકાદર્શીકથા ॥ યુધિશિર ઢવાચ-
મલિમ્હુચસ્ય માસસ્ય કૃષ્ણા કા કવ્યતે વિમો । કિં નામ
કો વિધિસ્તસ્યાઃ કથયસ્વ જગત્પતે ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઢવાચ-
પરમેતિ સમાલ્યાતા પવિત્રા પાપહારિકા । શુક્તિશુક્તિ-
પ્રદા નૂળં ળીણાં ચાપિ યુધિશિર ॥ ૨ ॥ પૂર્વોક્તવિચિના
કાર્યા કૃષ્ણાપિ શ્રુતિ માનવૈઃ । સંપૂજ્ય પરયા મક્ત્યા
નામ્ના દેવં નરોત્તમ ॥ ૩ ॥ અત્ર તે કથયિષ્યામિ કથામેતાં
મનોરમામ્ । કાપિલ્યનગરે જાતાં છત્રીનામગતઃ શ્રુતામ્ ॥ ૪ ॥
યુધિશિર પૂછે છે-હે જગત્પતે ! હે શ્રીકૃષ્ણ ! અધિક માસના કૃષ્ણ પક્ષની એકાદશીનું નામ, તેનો પ્રકાર ને તેની કથા કહો. ૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિશિર ! અધિક માસના કૃષ્ણપક્ષની એકાદશીનું નામ પરમા છે, તે પવિત્ર, પાપ હરનારી અને ઓને તથા પુરુષને ભોગ તથા મોક્ષ આપનારી છે. ૨ આ એકાદશીને દિવસે પણ પશ્ચિમી એકાદશીમાં ‘કહેલા પ્રકારથી ઉપવાસ કરવો ને વિષ્ણુનું પૂજન કરવું. ૩ આ વિષયમાં એક મનોહર કથા કાંપિલ્ય નગરમાં મુનિઓની પાસે કહેવાયલી છે, તે કહું છું તે સાંભળો. ૪

આસીદ્વિજવરઃ કશ્ચિત્ત્વમેધા નામ ધાર્મિકઃ । તસ્ય પત્ની પવિત્રારૂપા પાતિત્રત્વપરાયણા ॥ ૫ ॥ કર્મણા કેન-ચિદ્વિમો ધનવાન્યવિવર્જિતઃ । ન ક્ષાપિ લભતે મિશ્રાં યાચન્નપિ નરાન્બદ્ધ ॥ ૬ ॥ ન મોડ્યં લભતે તાદૃહ ન વર્ણ નૈવ મળ્લનમ્ । રૂપયૌવનમાયુર્યાં નારી શુશ્રૂષતે પતિમ્ ॥ ૭ ॥ અતિથિં મોજયિત્વા સા ક્ષણિતાપિ સ્વયં

યુદ્ધે । તિથ્યેવ વિશાલાક્ષી શમ્ભાનમુલ્લપકજા ॥ ૮ ॥ ન
મતારં કચિદપિ નાસ્ત્યનમિતિ માણેતે । વિકલોક્ય માર્યા
સુવર્તી કર્પન્તી સ્વકલેવરમ્ ॥ ૯ ॥ વિચાર્યં બ્રાહ્મણશિષ્તે
માર્યાયાઃ પ્રેમલ્લપનમ્ । મિદન્માગ્યં સ્વકં સિખઃ પ્રોચે
વાક્યં પ્રિયંવદામ્ ॥ ૧૦ ॥ કાંતે કરોમિ કિં કાર્યં ન મયા
લખ્યતે ધનમ્ । યાચામિ ચ નરાન્મધ્યાન યચ્છંતિ ચ મે
ધનમ્ ॥ ૧૧ ॥ કિં કરોમિ ક ગચ્છામિ તન્મે કથય
શોભને । વિના ધનેન દુશોણિ યુદ્ધકાર્યં ન સિદ્ધયતિ
॥ ૧૨ ॥ દેશ્ચાઝ્ઞાં પરદેશાય ગચ્છામિ ધનલલ્લપ્યે । યસ્મિ-
ન્દેશે ચ યત્પ્રાપ્યં ભોગ્યં તત્રૈવ લખ્યતે ॥ ૧૩ ॥ તથમેન
વિના સિદ્ધિઃ કર્મણાં નોપલખ્યતે । તસ્માદ્બુધાઃ પ્રશંસંતિ
સર્વથૈવ શુભોચનમ્ ॥ ૧૪ ॥

સુમેધા નીમનો કાષ્ઠ એક ધર્મિષ્ઠ બ્રાહ્મણ હતો. તેને
પતિના નામની પતિવ્રતા હતી. કાષ્ઠ કમનસીબને
લીધે એ બ્રાહ્મણને નિર્ધનતાને લીધે ખાવાના પણ વાંધા
હતા. ધણાં માણસોની પાસે માગવાથી પણ અલંકાર,
કપડાં કે પેટ પૂરતું ખાવાને પણ મળતું નહતું. તેની
હતી ખૂબસૂરત ને જીવાન હતી. તે પોતાના પતિની સેવા
કરતી અને પોતે જૂખી રહીને પણ ઘેર આવેલા સાધુ
સંતને જાવથી જમાડતી હતી-તેને થોડો પણ અજાવ
આવતો નહોતો. તેમ જ ‘ધરમાં અનાજ નથી’ એમ
કાષ્ઠ દિવસે પણ પતિને કહેતી ન હતી. હવે દુઃખમાં ને
દુઃખમાં દુખળી થયેલી પોતાની પ્રિયાને એક તથા તેણીના
અપૂર્વ પ્રેમ એક, પેલો બ્રાહ્મણ મનમાં વિચાર કરી
પોતાનાં દુહોખની નિદા કરતો કરતો દુઃખથી પ્રિયાને
કહેવા લાગ્યો કે, ‘હે પ્રિયે ! મારે હવે ધનમાટે
શો ઉપાય કરવો ? મોટા મોટા ધનવાનોની પાસે માણું
છું પણ તેઓ ધન આપતા નથી.’ હે કલ્યાણિ ! તું
કહે કે, ધન માટે શું કરું ? ક્યાં જાઉં ? કારણ કે ધન
વિના ધરન્યવહાર આશ્રયો નથી. હવે જો તું કહે તો
ધન મેળવવામાટે પરદેશ જાઉં. જે દેશમાં જેટલું મળ-
વાનું હોય તે દેશમાં તેટલું જ મળે છે. કર્મની સિદ્ધિ
ઉદય વિના થતી નથી. એટલા જ માટે પંડિતો ઉદ-
મને અત્યંત વખાણે છે.’

શ્રુત્વા કાંતસ્ય વચનં સાશ્રુનેત્રા વિચક્ષણા ॥ પ્રોવાચ
પ્રાંજલિર્ભૂત્વા વિનયાનતકન્ધરા ॥ ૧૫ ॥ ત્વત્તો નાસ્તિ
સુવિજ્ઞાતા ક્ષયાક્ષતા પ્રવીન્યહમ્ । હૈતૈષિણો નરા બ્રૂયઃ
શશ્વત્સાધુ જ્ઞતાધ્વપિ ॥ ૧૬ ॥ પૂર્વદત્તં હિ લખ્યેત યત્ર
કુત્ર મહીતલે । વિના દાનં ન લખ્યેત મેરો કનકપર્વતે
॥ ૧૭ ॥ પૂર્વદત્તા હિ યા વિશ્યા પૂર્વદત્તં હિ યદ્ધનમ્ । પૂર્વ-
દત્તા હિ યા ભૂમિરિદ જન્મનિ લખ્યેતે ॥ ૧૮ ॥ યદ્વાત્રા
લિપિતં ખાલે તત્તથૈવ હિ લખ્યેતે । વિના દાનેન તુ કાપિ
લખ્યતે નૈવ કિંચન ॥ ૧૯ ॥ પૂર્વજન્મનિ વિપ્રેન્દ્ર ન મયા
ન ક્વયા કચિદ્ । સત્પાત્રાણાં કરે દત્તં સ્વર્ણં મૂર્યપિ

સદ્ધનમ્ ॥ ૨૦ ॥ હૃદ દેશે પરે વાપિ દત્તં સર્વત્ર લખ્યેતે ।
અન્નમાત્રં તુ વિષેષો વિના દત્તેન ચચ્છતિ ॥ ૨૧ ॥ તસ્મા-
દ્દૈવ વિપ્રાટ્ય ત્યાતમ્યં ભવતા મયા । ત્વાં વિનાઽહં ન
તિથામિ ક્ષણમાત્રં મહામુને ॥ ૨૨ ॥ ન માતા ન પિતા
આતા ન શ્વશુઃ જશુરો જનઃ । ન સત્કુર્વંતિ કેડપિ જ્ઞાં
સ્વજનાશ્વ પરે કુતઃ ॥ ૨૩ ॥ મત્રાં વિદુક્તાં નિર્દંતિ દુર્મ-
ગેતિ વદંતિ ચ । તસ્માદન સ્થિરો ભૂતશ વિહરત્સ્વ યથા-
છલમ્ ॥ ૨૪ ॥ ભવતો ભાગ્યયોગેન પ્રાપ્તિશ્ચાત્ર અવિવ્યતિ ।
શ્રુત્વા તસ્માસ્તુ વચનં સ્થિતસ્તત્ર વિચક્ષણઃ ॥ ૨૫ ॥

એવાં પતિનાં વચનો સાંભળી જેનાં નેત્રામાં આંસુ
આવી ગયાં હતાં, ને જે ચતુર હતી એવી તે પતિવ્રતા,
હાથ જોડી વિનયથી બોલી કે, ‘હે નાથ ! આપ જેવા
ખીજે કાષ્ઠ સમજી નથી, તથાપિ આપની આગ્રાથી હું
કહું છું. કારણ કે દિવસે મનુષ્યે સારું અથવા નરતું
જે સૂઝતું હોય, તે કહી દેતું જોઈએ.’ પૃથ્વી ઉપર
હરકાષ્ઠ જગોએ હોય, પણ પૂર્વજન્મમાં જો દાન કર્યું
હોય તો જ મળે છે. જો પૂર્વ જન્મમાં દાન ન કર્યું હોય
તો મેરુ પર્વત, જે આખો સોનાનો છે તે ઉપર જવાથી
પણ કંઈ મળતું નથી. પૂર્વજન્મમાં દીધેલી વિદ્યા,
પૂર્વજન્મમાં દીધેલું ધન ને પૂર્વજન્મમાં દીધેલી પૃથ્વી આ
જન્મમાં મળે છે. નસીબમાં વિષાતાએ જે લખ્યું
હોય તે જ મળે છે. દાન વિના કાષ્ઠને કાંઈ પણ મળતું
નથી. હે નાથ ! પૂર્વે મેં અથવા તમે કાષ્ઠ સત્પાત્ર
બ્રાહ્મણને થોડું ધણું પણ ધન આપ્યું નથી. જેથી
આપણે ક્યાંથી મળે ? આંહી ખેસી રહીશું અથવા
પરદેશમાં જઈશું પણ પૂર્વજન્મમાં જે દીધેલું હશે તે જ
મળવાનું છે. દાન ન દીધું હોય તો પણ અજ તો વિષ્ણુ
ભગવાન આપે છે જ, એટલા માટે હે સ્વામિન !
તમારે આંહી જ મારી સાથે રહેવું. હે મહામુને ! હું
આપ વિના ક્ષણવાર પણ રહી શકું તેમ નથી. હે
નાથ ! પતિ વગરની જાને માતા, પિતા, ભાઈ, સાસુ
અને સસરા વગેરે પોતાનાં માણસો પણ માન આપતાં
નથી, ને ‘આ દુર્ભાગણી છે,’ એમ કહી નિંદે છે; ત્યારે
પરાયાં માણસો કેમ માન આપે ? ને નિદા ન કરે ? માટે
આપ સ્થિર થઈ જો આનંદમાં રહો. જો બાળ્યમાં હશે તો અહીં એમાં પણ મળશે. એવાં પ્રિયાનાં
વચનો સાંભળી, એ બ્રાહ્મણ ત્યાં જ રહ્યો.

તાવત્તત્ર સમાયાતઃ કૌણ્ડિન્યો મુનિસત્તમઃ । હૃદ્વા
સમાગતં દૃષ્ટઃ હમેષા દ્વિજસત્તમઃ ॥ ૨૬ ॥ સમાર્યઃ
સહસોત્થાય નનામ શિરસાડસકૃદ્ । ધન્યોઽસ્મ્યદ્ગૃહીતો-
ઽસ્મિ સફલં જીવિતં મમ ॥ ૨૭ ॥ યદ્દૃષ્ટોઽસિ મહાભા-
ગ્યાદિદુષ્વાચ સુનીશ્વરમ્ । દત્ત્વા સુચિદ્દરં તસ્મૈ પૂજયા-
માસ તં દ્વિજમ્ ॥ ૨૮ ॥ મોજયિત્વા વિધાનેન વપ્રચ્છ પ્રમ-
દોત્તમા । વિદ્વન્કેન પ્રકારેણ દારિદ્ર્યસ્ય થયો મવેદ્ ॥ ૨૯ ॥

વિના દત્ત કથં લખ્યેદનં વિષા કુર્હુચિની । માં મે ભર્તા પરિત્યજ્ય ગંતુકામોઽય વર્તેતે ॥ ૩૦ ॥ અન્યદેશે પરોઢો-કાન્યાચિતુ પરપત્ને । સંપ્રાર્થ્ય તુ મયા વિદ્વન્ હેતુવાક્યૈ-મૈહતૈરે ॥ ૩૧ ॥ નાદત્તં લખ્યેતે કિંચિરિત્યુક્ત્વા સ નિવા-રિતઃ । મમ આગ્યાન્શ્ચર્નીદ્રાય સ્વમૈવ સમાગતઃ ॥ ૩૨ ॥ દારિદ્ર્યં સ્વપ્રસાદાન્મે શીર્ષં નશ્યત્યસંશયમ્ । કેનોપાયેન વિમેદ્ર દારિદ્ર્યં નશ્યતિ ધ્રુવમ્ ॥ ૩૩ ॥ કથયસ્વ કૃપાસિંધો વ્રતં તીર્થં તપારિકમ્ ।

એક દિવસે કૌડિન્ય મુનિ તેને ઘેર આગ્યા. તેને જોઇ તે બ્રાહ્મણ તથા તેની સ્ત્રી બન્નેએ ઉઠીને વારંવાર પ્રણામ કર્યો, ને 'આજ મારાં મોટાં બાગ્ય જેથી આપનું દર્શન થયું. હું ધન્ય છું, મારી ઉપર આપે મોટી કૃપા કરી, આજ મારું જીવન સાર્યક થયું,' એમ કહી તેમને વાણીથી સત્કાર કર્યો. પછી આસન ઉપર બેસાડી તેની પૂજા કરી. સારી રીતે ભોજન કરાવ્યું. પછી સ્ત્રીએ પૂછ્યું કે, મહારાજ ! કયા ઉપાય કરવાથી દરિદ્રપણનો નાશ થાય ? ૧-૨૬ હે મહારાજ ! પૂર્વજન્મમાં ન દીધું હોય તો આ જન્મમાં ધન, વિદ્યા કે સ્ત્રી ક્યાંથી મળે ? હમણાં મારા પતિ મને છોડી ધન માટે પરદેશમાં જવા માટે તૈયાર થયા હતા, ૨૭ પણ મેં 'દીધા વિના કાંઈપણ મળતું નથી' વગેરે કેટલાંક વચનો કહી, ધણી મુશ્કેલીથી રાહી રાખ્યા. હે મુનિરાજ ! મારે સારે બાગ્યે આજ આપનાં દર્શન થયાં, ૨૮-૨૯ તો હવે આપની કૃપાથી મારું દરિદ્રપણું જલદી નષ્ટ થશે, એમાં સંશય નથી. હે કૃપાસિંધો ! જેથી દરિદ્રપણું અવશ્ય નષ્ટ થાય એવું વ્રત, તીર્થ અથવા તપ હોય તો તે કહેા. ૩૦

શ્રુત્વા તત્ત્વાઃ હસીઢાયા ભાપિતં મુનિર્દુગવઃ ॥ ૩૪ ॥

પ્રોવાચ પ્રવરં ચિત્તે વિચાર્યં વ્રતહ્રતમમ્ । સર્વપાપૌષ્ણમનં દુઃસ્વદારિદ્ર્યાનાશનમ્ ॥ ૩૫ ॥ પરમા નામ વિહ્યાતા વિષ્ણોસ્તિથિરહ્રતમા । મલિન્નુચે તુ યા કૃષ્ણા મુક્તિઙ્ગ-ક્ષિકલપદા ॥ ૩૬ ॥ તત્પ્રાપ્તુપોષણં કૃત્વા ધનધાન્યયુતો ભવેત્ । વિષ્ણિના જાગરેઃ સાત્ત્વ ગીતવાદિસંયુતમ્ ॥ ૩૭ ॥ ધનદેન યદા ચીર્ણં વ્રતમેતત્સુશોભનમ્ । તદા હૃદયેન રૂદ્રેણ ધનાનામધિપઃ કૃતઃ ॥ ૩૮ ॥ હરિચંદ્રેણ ચ કૃતં પુરા ક્રીતસુતેન વૈ । પુનઃ પ્રાપ્તા પ્રિયા તેન રાજ્યં નિહતકંટકમ્ ॥ ૩૯ ॥ તસ્માદ્કુલ વિશાલાશ્ચિ વ્રતમેતત્સુશોભનમ્ । યથોક્તવિષ્ણિના ભદ્રે સમં જાગરેણ ચ ॥ ૪૦ ॥ ઇત્યુક્ત્વા તદ્વિધિં સર્વે કપયામાસ વાઙ્મનઃ । પુનઃ પ્રોવાચ તં વિષ્ણં પંચરાત્રિવ્રતં શુભમ્ ॥ ૪૧ ॥ યસ્યાત્ત્વગ્નમાત્રેણ મુક્તિર્મુ-ક્તિઙ્ગ પ્રાપ્યતે । પરમાદિવસે પ્રાતઃ કૃત્વા પૌર્વાહ્નિકં વિધિમ્ ॥ ૪૨ ॥ કુર્યાત્સનિયમાન્ શક્ત્યા પંચરાત્રિવ્રતા-દરાત્ । પ્રાતઃ સ્નાત્વા નિરાહારો યસ્તિષ્ઠેરિનપંચકમ્ ॥ ૪૩ ॥ સ ગચ્છેદ્વૈજ્ઞાનં સ્થાનં પિતૃમાતૃપ્રિયાયુતઃ । દક્ષા-શનસ્તુ યો મૃચારિનાનાં પંચકં નરઃ ॥ ૪૪ ॥ સર્વપાપવિ-

નિર્મુક્તઃ સ્વર્ગલોકે મહીયતે । સ્નાત્વા યો મોજયેદ્વિપ્રં દિનાર્નાં પંચકં નરઃ ॥ ૪૫ ॥ મોજિતં તેન હિ જગત્ સદેવાચર-માતૃષમ્ । પૂર્ણં કુંભં સુતોયેન યો દદાતિ દ્વિજાતયે ॥ ૪૬ ॥ દત્તં તેનૈવ સઠલં બ્રહ્માંદં સચરાચરમ્ । તિલપાત્રં તુ યો દદાદ્બ્રાહ્મણાય વિપશિતે ॥ ૪૭ ॥ તિલસંલયસમાઃ સાધિવ સ વસેનાકમંહલે । ઘૃતપાત્રં તુ યો દદાત્સ્નાત્વા પંચરિનં નરઃ ॥ ૪૮ ॥ સ શુક્ત્વા વિપુલાન્ભોગાન્ સર્વલોકે મહી-યતે । બ્રહ્મચર્યેણ યસ્તિષ્ઠેરિનાનાં પંચકં નરઃ ॥ ૪૯ ॥ મુનિક્તિ સ સ્વર્ગભોગાન્સર્વવૈશ્યામિઃ સમં મુદા । પૂર્વવિધં વ્રતં સાધિવ કુલ ત્વં પતિના શુભે ॥ ૫૦ ॥ ધનધાન્યયુતા મૃત્વા સ્વર્ગે યાત્યસિ હ્રત્તે ।

એ પ્રકારનાં એ સ્ત્રીનાં વચનો સાંભળી, મુનિરાજ વિચાર કરી, જે સધળાં પાપોને શાંત કરનાર છે, દુઃખનો તથા દરિદ્રપણનો નાશ કરનાર છે ને ઉત્તમ છે તે વ્રત કહેવા લાગ્યા. ૧-૨૫ મુનિએ કહ્યું કે, અધિક માસના કૃષ્ણ પક્ષની એકાદશી 'પરમા' નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તે ધણી ઉત્તમ છે ને ભોગ તથા મોક્ષ આપનારી છે. ૨૬ તે દિવસે ઉપવાસ કરવાથી, રાતે જાગરણ કરી ગીત ગાવાથી ને વાળં વગાડવાથી ધન-ધાન્યની સમૃદ્ધિ થાય છે. ૨૭ જ્યારે કુપેરે આ ઉત્તમ વ્રત કર્યું ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવે તેને, ભંડારીની પદવી સોંપી છે. ૨૮ સ્ત્રીને તથા પુત્રને વેચી દીધા પછી હરિશ્ચન્દ્ર રાજાએ આ એકાદશીનું વ્રત કર્યું હતું તેથી તેને સ્ત્રીને અને પુત્રને પાછા સમાગમ થયો હતો ને શત્રુરહિત રાજ્ય પાછું મળ્યું હતું. ૨૯ એટલા માટે હે વિશ્વાશાક્ષિ ! હે ભદ્રે ! તું એ ઉત્તમ વ્રત વિધિપૂર્વક કર, અને જાગરણ કર. ૪૦ એટલું કહી, તેને વ્રતનો સધળો પ્રકાર કહ્યો, તેમ જ તે બ્રાહ્મણને ઉત્તમ પંચરાત્રિવ્રત કહ્યું. ૪૧ જે કરવાથી ભોગ તથા મોક્ષ મળે છે. પરમા એકાદશીને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં સ્નાન કરી સવારનું નિત્યકૃત્ય કરી, ૪૨ પંચરાત્રિના વ્રત માટે અને તેટલા નિયમ લેવા. જે માણસ પાંચ દિવસ સુધી સવારમાં સ્નાન કરી નિરાહાર રહે છે તે પિતાની, માતાની અને સ્ત્રીની સાથે વૈકુંઠમાં જાય છે. જે માણસ પાંચ દિવસ સુધી એક વખત ભોજન કરે છે તે સધળાં પાપોથી મુક્ત થઇ સ્વર્ગમાં પૂજાય છે. જે માણસ પાંચ દિવસ સુધી પ્રાતઃકાલમાં સ્નાન કરી બ્રાહ્મણને જમાડે છે, ૪૩-૪૫ તેને દેવ, દૈત્ય અને મનુષ્ય સહિત આખા જગતને જમાડવાનું પુણ્ય થાય છે. જે માણસ પાંચ દિવસ સુધી જળથી બરેસો ધોડા બ્રાહ્મણને આપે છે, ૪૬ તેને સધળા બ્રાહ્મણના દાનનું પુણ્ય થાય છે. જે માણસ વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણને તિલપાત્ર આપે છે, ૪૭ તે માણસ જેટલા તિલ હોય તેટલાં વર્ષો સુધી સ્વર્ગમાં વસે છે. જે માણસ પાંચ દિવસ સુધી સ્નાન કરી ઘૃતપાત્રનું દાન કરે છે, ૪૮ તે પુષ્કળ ભોગ ભોગવી અંતે સુર્વલોકમાં પૂજાય

દ્વાદશીનાં વ્રતો

૧ ચૈત્ર શુદ્ધિ આરસ

અથ દ્વાદશીવ્રતોનાં કિલ્ચેતે । તત્ર ચૈત્રશુક્લદ્વાદશ્યાં
દમનોત્સવઃ ॥ દ્વાદશ્યાં ચૈત્રમાસસ્ય શુક્લાયાં દમનોત્સવઃ ।
ઘૌષાયનાદિભિઃ પ્રોકઃ કર્તવ્યઃ પ્રતિવત્સરમિતિ રામાર્ચન-
ચંદ્રિકોકેઃ । ઝર્જે વ્રતં મધૌ દોષો આવળે તંતુપૂજનમ્ । ચૈત્રે
ચ દમનારોપમકુર્વાળો વ્રજત્યયઃ—હતિ તત્રૈવ પાઘવચનાચ્ચ ।
હવં શુક્લાસ્તાદાવપિ કાર્યમ્ ॥ ઉપાકર્મોત્સર્જનં ચ પવિત્રં
દમનાર્પણમ્ । હંશાનસ્ય ચલિં વિષ્ણોઃ શયનં પરિવર્તનમ્ ॥
કુર્વાન્શુકલસ્ય ચ ગુરોર્મૌદયેડપીતિ વિનિશ્ચયઃ—હતિ વૃદ્ધગા-
ર્થવેચનાત્ । હતિ ચૈત્રશુક્લદ્વાદશી ॥

ચૈત્ર શુદ્ધિ આરશને દિવસે દમનોત્સવ કરવો, કારણ
કે 'ચૈત્ર શુદ્ધિ આરસને દિવસે વર્ષોવર્ષ દમનોત્સવ કરવો'
એમ યૌમાયન તથા રામાર્ચનચંદ્રિકામાં કહેલું છે.
તેમ જ 'કાર્તિક માસમાં વ્રત, વસંત ઋતુમાં દોષોત્સવ,
આવશ્ય માસમાં પવિત્રારોપણ અને ચૈત્ર માસમાં
દમનારોપણ જે માણસ નથી કરતો તે નરકમાં પડે છે,'
એવું રામાર્ચનચંદ્રિકામાં જ પદ્મપુરાણનું વચન છે.
શુકના અસ્ત વગેરેમાં પણ આ દમનોત્સવ કરવો.
કારણ કે 'ઉપાકર્મ, ઉત્સર્જન, પવિત્રારોપણ, દમનો-
ત્સવ, મહાદેવને અલિદાન, વિષ્ણુનું શયન અને પરિ-
વર્તન (ફરવું) એટલાં કાર્યો શુકના વા શુરના મૃદ-
પણામાં પણ કરવાં એ નિશ્ચય છે, એવું વૃદ્ધ ગાર્ગ્યનું
વચન છે.' એવી રીતે ચૈત્ર શુદ્ધિ આરશને દિવસે દમનો-
ત્સવ કહેલો છે.

૨ વૈશાખ શુદ્ધિ આરશનો વિશેષ યોગ

વૈશાખશુક્લદ્વાદશ્યાં યોગવિશેષો હેમાદ્રૌ—પંચાનનસ્યૌ
ગુરુભૂમિપુત્રો મેષે રવિઃ સ્વાયદિ શુક્લપક્ષે । પાશાભિધાના
કરમેળ શુક્લા તિથિર્ઘંતીપાત હતીહ યોગઃ । અસ્મિન્સુ
ગોમૂમિહિરવ્યવજવાનેન સર્વે પરિહાય પાપમ્ । સુલ્લત્વમિ-
દ્રત્તમનામયત્વં મત્યાંચિપત્યં લભતે મત્રુત્યઃ । (પંચાનનઃ
સિંહરાશિઃ । પાશાભિધાના તિથિર્દ્વાદશી । કરમ્નો હસ્તઃ) ।
હતિ વૈશાખશુક્લદ્વાદશી ।

વૈશાખ શુદ્ધિ આરશને દિવસે હેમાદ્રિમાં એક યોગ
કહેલો છે. *જે વૈશાખ શુદ્ધિ આરશને દિવસે સિંહ-
રાશિના શુર તથા મંગલ હોય, મેષના સૂર્ય હોય,
હસ્ત નક્ષત્ર હોય ને વ્યતિપાત હોય તો, તે એક
યોગ કહેવાય છે. તે દિવસે ગાયનું, ધૃત્વીનું, સુવર્ણનું ને
વજ્રનું દાન કરવાથી સધળાં પાપો દૂર થાય છે, આરો-
ગ્ય રહે છે, રાજ્ય મળે છે ને સ્વર્ગમાં ઇંદ્રની પદવી

* એક મૂલમાં વૈશાખ માસ નથી, તથાપિ નીચે જે આરશ
જણાવી છે તેપરથી એ વ્રત એ દિવસે કરવાનું કહેલું જણાય છે.

મળે છે. એ રીતે વૈશાખ શુદ્ધિ આરશને દિવસે એ
યોગ કહેલો છે.

૩ આષાઢ શુદ્ધિ આરશને દિવસે પારણાનો નિર્ણય

આષાઢશુક્લદ્વાદશ્યામનુરાધાયોગરહિતાયાં પારણ કુ-
ર્યાત્ । તથા ચ હેમાદ્રૌ મવિષ્યે—આ-મા-કા-સિતપક્ષે
મૈત્રશ્રવણેરવતી । સંગમે નહિ ભોક્તવ્યં દ્વાદશદ્વાદશીર્દેવ ।
અસ્યાર્થઃ—આષાઢમાદકાર્તિકશુક્લદ્વાદશીપ્વદ્વારાચાશ્રવણ-
રવેતીયોગે પારણ ન કર્યાત્ । અત્ર ચળવ્યેતાચ્ચેવોક્તયા-
પ્વદ્વારાધાપ્રથમપાદ એવ વર્ણ્યઃ । તદુર્કં વિષ્ણુર્ધર્મે—મૈત્રાણ-
પાદે સ્વપિતીહ વિષ્ણુઃ પૌર્ણાસ્યપાદે પ્રતિબોધમેતિ । ક્ષુતેશ્ચ
મધ્યે પરિવર્તમેતિ સુત્તિપ્રબોધપરિવર્તનમેવ વર્ણ્યમ્ । હસ્યા-
પાદશુક્લદ્વાદશી ।

હેમાદ્રિમાં અને બવિષ્યપુરાણમાં—'આષાઢ શુદ્ધિ આર-
શને દિવસે અનુરાધા નક્ષત્રમાં પારણું ન કરવું, બાદરવા
શુદ્ધિ આરશને દિવસે શ્રવણ નક્ષત્રમાં પારણું ન કરવું
અને કાર્તિક શુદ્ધિ આરશને દિવસે રવતી નક્ષત્રમાં પારણું
ન કરવું, ને જે પારણું કરે તો સધળાં એકાદશીનું ફળ
હરાઈ જાય છે.' ઉપલાં વચનમાં તો સાધારણ અનુરા-
ધાનો નિષેધ કહેલો છે. પણ અનુરાધાના પહેલા પાયાનો
જ ત્યાગ કરવો, એમ વિષ્ણુધર્મમાં કહેલ છે. 'વિષ્ણુ
ભગવાન અનુરાધાના પહેલા પાયામાં સૂવે છે, રવતી
નક્ષત્રના છેલા પાયામાં જગે છે અને શ્રવણ નક્ષત્રના અખ
ભાગમાં પડ્યું ફેરવે છે, માટે તે તે પાયાનો ભાગ કરવો.'
એવી રીતે આષાઢ શુદ્ધિ આરશને દિવસે પારણાનો
નિર્ણય કહેલો છે.

૪ દધિવ્રત

અથ આવળશુક્લદ્વાદશ્યાં દધિવ્રતમ્ । અત્ર તકાદીનાં
સ્વનિષેધઃ । તત્ર દધિગ્યવહારાભાવાત્ ।

આવશ્ય શુદ્ધિ આરશને દિવસે દધિવ્રત કહેલું છે. આ
દિવસે ઇાસ વગેરેનો નિષેધ નથી; કારણ કે તે કાર્તિક દર્શો
કહેવાતાં નથી (એ દિવસે દર્શો ખાતું નહિ).

૫ પવિત્રા આરશ

અત્રૈવ દ્વાદશ્યાં વિષ્ણોઃ પવિત્રારોપણશુક્લ હેમાદ્રૌ
વિષ્ણુરહસ્યે—ભાવળસ્ય સિતે પક્ષે કર્કટસ્યે દિવાકરે ।
દ્વાદશ્યાં વાસુદેવાય પવિત્રારોપણં સ્મૃતમ્ । દ્વાદશ્યાં
આવળે વાપિ પંચન્યામયવા દ્વિજ । અવકૂલેડુ કર્તવ્યં

પંચદશ્યામયાધિવા । ગૌળકાલમાહ રામાર્ચનચંદ્રિકાયામ્—
પવિત્રારોપણં વિદ્વાચ્છ્રાવણે ન અવિષ્યતિ । કાર્તિક્યવધિ-
શુક્રાસ્તે કર્તવ્યમિતિ નારદઃ । હેમરૌપ્યતામ્રજૌમૈઃ સૂરૈઃ
કૌશલ્યપદ્મજૈઃ । કુસૌઃ કાશેશ્વ કાપાંસૈર્બ્રાહ્મણ્યા કર્તિતૈઃ
શુભૈઃ । કૃત્વા ત્રિગુણિતં સુત્રં ત્રિગુણીકૃત્ય શોધયેત્ । તત્રો-
ત્તમં પવિત્રં તુ પઠયા સહ શતૈશ્ચિત્તિઃ । સત્તયા સહિતં
દ્વાભ્યાં શતાભ્યાં મધ્યમે સ્મૃતમ્ । સાશીતિના શતૈર્નૈવ
કનિષ્ઠે તત્સમાચરેત્ । સાધારણપવિત્રાણિ ત્રિભિઃ સૂત્રૈઃ
સમાચરેત્ ॥ ૩૮૨મં તુ શતર્થચિત્પંચાશદ્વિમધ્યમમ્ ॥
કનિષ્ઠં તુ પવિત્રં સ્વાસ્થ્યદ્વિશદ્વિશોભિતમ્ । પદ્મત્રિશ્ચ
ચતુર્વિશદ્વાત્રિશદિતિ કેચન । ચતુર્વિશદ્વાદશાષ્ટાવિત્યેકે
મુનયો વિદુઃ ॥ શિવપવિત્રં તુ સૂત્રૈવ શૈવાગમે—પ્રકાશી-
ત્યથવા સૂત્રૈશ્ચિન્નતા વાઙ્મુકત્યા । પંચાશતા વા કર્તવ્યં
તુલ્યમધ્યતરાલકમ્ ॥ દ્વાદશાંગુલમાનાનિ વ્યાસાદશાંગુ-
લકાનિ વા । લિંગવિસ્તારમાનાનિ ચતુર્ગુલકાનિ વા—ઈતિ ॥
એતદ્ધ નિત્યમ્ । ન કરોતિ વિધાનેન પવિત્રારોપણં તુ
યઃ । તસ્ય સાંવત્સરી પૂજા નિષ્ફળા મુનિસત્તમ ॥ તત્સમા-
દ્ભક્તિસમાયુક્તૈર્વૈવિષ્ણુપરાયણૈઃ ॥ વર્ષે વર્ષે પ્રકર્તવ્યં પવિ-
ત્રારોપણં હરેઃ—ઈતિ તત્રૈવોક્તેઃ । ઇતિ આવળશુકદ્વાદશ્યાં
વિષ્ણુપવિત્રારોપણવિધિઃ ॥

એ જ દાદશીને દિવસે વિષ્ણુને પવિત્રાં ચડાવવાનું
હેમાદિમાં અને વિષ્ણુરહસ્યમાં કહેલું છે. —હે દિવસે કંક
સંક્રાંતિમાં આવળ્યુ શુદ્ધિ આરશને દિવસે વિષ્ણુને પવિત્રાં
ચડાવવાં, આવળ્યુ માસમાં પંચમી, દાદશી અથવા
પૂર્ણિમા જે દિવસે અનુકૂળ આવે તે દિવસે પવિત્રાં ચડા-
વવાને ગૌળ કાળ રામાર્ચનચંદ્રિકામાં કહેલો છે. ‘હરકેાષ
વિદ્યથી જે આવળ્યુ માસમાં પવિત્રાં ચડાવાય નહીં તેા,
કાર્તિક મહિના સંધી શુક્રના અસ્તમાં ચડાવવાં એમ
નારદે કહેલું છે.’ સોનું, રૂપું, કૌમ, રેશમ, કુશ, કાસડા
અને આહળીએ કાંતેલું સૂતર, એટલાનાં પવિત્રાં થાય છે.
તે પવિત્રાં ત્રેવડાં કરવાં. ત્રણસો સાઠ સેરાવાળું પવિત્રું
ઉત્તમ કહેવાય છે. અસો સિતર સેરાવાળું પવિત્રું મધ્યમ
કહેવાય છે ને એકસો એસી સેરાનું પવિત્રું કનિષ્ઠ કહે-
વાય છે. ત્રણ સેરાવાળું પવિત્રું સાધારણ કહેવાય છે.
સો ગાંઠવાળું પવિત્રું ઉત્તમ કહેવાય છે, પચાસ ગાંઠવાળું
મધ્યમ કહેવાય છે ને છત્રીશ ગાંઠવાળું કનિષ્ઠ કહેવાય
છે. ‘છત્રીશ ગાંઠવાળું પવિત્રું ઉત્તમ, બત્રીશવાળું મધ્યમ
ને ચોવીશવાળું કનિષ્ઠ,’ એમ કેટલાકનું કહેવું છે. તેમ જ
‘ચોવીશ ગાંઠવાળું ઉત્તમ, આરવાળું મધ્યમ ને આઠવાળું
કનિષ્ઠ કહેવાય છે,’ એમ પણ કેટલાક કહે છે. શિવને
ચડાવવાનાં પવિત્રાનું પ્રમાણ રામાર્ચનચંદ્રિકામાં શૈવા-
ગમમાં લખ્યું છે. —‘એકાશી સેરાવાળાં, ત્રીશ સેરાવાળાં
વા આઠાવન સેરાવાળાં પવિત્રાં કરવાં. સઘળા ગાંઠમાં
માર્ગ સરખો રાખવો. પહેળાઈમાં આર આંગળ, આઠ

આંગળ વા ચાર આંગળ, જેવું મહાદેવનું સિંગ હોય
તેવાં પહેળાં કરવાં. પવિત્રાં અવશ્ય ચડાવવાં એમ
કારણ કે, ‘જે માણસ વિધિથી વિષ્ણુને પવિત્રાં ચડાવતો
નથી, તેની આખા વર્ષમાં કરેલી પૂજા નિષ્ફળ થાય છે.’
એટલા માટે વિષ્ણુભક્તોએ ભક્તિથી વધેવર્ષ વિષ્ણુને
પવિત્રાં ચડાવવાં એમ. એવી રીતે આવળ્યુ શુદ્ધિ આર-
શને દિવસે પવિત્રાં ચડાવવાનું કહેલું છે.

—૩૩૩૩૩૩૩—

૬ દુગ્ધવ્રત

અથ માદ્રશુકદ્વાદશી । અસ્યાં દ્વાદશ્યાં દુગ્ધવ્રતસંકલ્પઃ ॥
દુગ્ધવ્રતે તુ પાયસાદિકં વર્જ્યમ્ । દધિષ્ઠતાદયો વિકારાસ્તુ
પ્રાપ્ત્યા યત્ । નન્વેવં સંચિન્ધ્યાંદિશ્ચીરનિષેધેઽપિ દધ્યાદિ પ્રાર્થ-
સ્યાત્ ॥ તત્ર વાચનિકનિષેધસત્વાત્ । તદાહારપારકે શંભઃ—
ક્ષીરાણિ યાન્યમધ્યાણિ તદ્વિકારાશને હ્રયઃ ॥ સતરાશ્રવતં
કુર્યાત્પ્રયત્નેન સમાહિતઃ—ઈતિ । વ્રતં ગોમૂત્રયાવકમ્ ॥ માદ્ર-
શુકલદ્વાદશ્યાં શ્રવણયોગરહિતાયાં પારણં કુર્યાત્ । આ-આ-
કા-સિતપક્ષેષ્વિતિ દિવોદાસોદાહતવચનાત્ ॥ ૩૯૦ઽપ્યેકા-
દશીં મોહાત્પારણં શ્રવણે યદિ કરોતિ હંતિ તત્પુણ્યં દ્વાદશ-
દ્વાદશીમવમિતિ તત્રૈવ સ્કાંદાચ । અસ્ય તત્રૈવ પ્રતિપ્રસઃ
માર્કંડેયઃ— વિશેષેણ મહીપાલ શ્રવણં વદંતે યદિ ॥ તિથિશ્ચ
ન મોકલ્યં દ્વાદશીં લંઘયેન્નહિ । યદાત્વપરિહાર્યાં યોગસ્તદા
શ્રવણર્થે ત્રેષા વિમજ્જ્ય મધ્યે વિશતિષ્ટિકાયોગં ત્યક્ત્વા
પારણં કાર્યમ્ ॥ તદુક્તં વિષ્ણુધર્મે—શ્રુતેશ્ચ મધ્યે પરિવર્ત-
મેતિ હસિપ્રબોધપરિવર્તનમેવ વર્જ્યમિતિ । કેચિત્તુ ચતુર્ધાં
વિમજ્જ્ય મધ્યપાદદ્વયં વર્જ્યમિત્યાદુઃ ॥ અત્રૈવ વિષ્ણુપ-
રિવર્તનોત્સવં કુર્યાત્ । સંધ્યાયાં વિષ્ણુ સંપૂજ્ય પ્રાર્થયેત્ ॥
મૈત્રસ્તુ તિથિતત્ત્વે ઉક્તઃ—વાહેવ જગન્નાથ પ્રાતેયં દ્વાદશી
તવ ॥ પાર્થેન પરિવર્તસ્વ સ્વલ્લં સ્વપિહિ માવેતિ ॥
અત્રૈવ શક્ત્યોત્પાપનસુક્તમપારકે ગર્ગેણ—દ્વાદશ્યાં તુ
સિતે પક્ષે માસિ પ્રોષપદે તથા ॥ શક્ત્યુત્પાપયેદ્રાજા વિશ્વ-
શ્રવણવાસરે ॥

ભાદરવા શુદ્ધિ આરશને દિવસે દુગ્ધવ્રતનો સંકલ્પ
કરવો. આ દુગ્ધવ્રતમાં દૂધપાક વગેરેનો ભાગ કરવો,
ને દૂધથી થયેલાં દહીં, ઘી વગેરે લેવામાં આવળ્યુ નથી.
જે દૂધના નિષેધથી દહીં વગેરેનો નિષેધ નહીં થતો હોય
તો *સંધિની વગેરેના દૂધનો નિષેધ છતાં પણ તેનાં
દહીં વગેરેનો નિષેધ થશે નહીં, આમ શંકા ઉઠે છે ખરી,
પણ જેમ સંધિની વગેરેનાં દૂધનો નિષેધ છે, તેમ જ
તેનાં દહીં વગેરેનો પણ પરાક્રમાં શંખે નિષેધ કહેલો
છે—જેનાં જેનાં દૂધનો નિષેધ કરેલ છે તેનાં દહીં
વગેરે ખાવાથી સાવધાન થઈ ગોમૂત્રયાવકવ્રત કરવાથી
મનુષ્ય શુદ્ધ થાય છે.* ભાદરવા શુદ્ધિ આરશને દિવસે
શ્રવણ નક્ષત્રનો યોગ ન હોય તો પારણ કરવું. કારણ કે,

* રત્નસ્વલા વા ગભિણી ગાય.

‘આ-મા-ન્કા’ એવી રીતનાં દિવાદાસનાં વચનથી નિષેધ કહેલો છે. તેમ જ ‘એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરી, મોઢથી શ્રવણ નક્ષત્રમાં પારણું કરવાથી સધળી એકાદશીનું પુણ્ય નષ્ટ થાય છે,’ એવી રીતનાં વચનથી તથા સંદેશુરાણનાં વચનથી નિષેધ કરેલો છે. માર્કંડેય કહે છે કે, ‘હે રાજન્ ! શ્રવણ નક્ષત્ર વિશેષ વધતું હોય તો આરશ ઉતર્યા પછી પારણું કરવું નહીં.—એટલે આરશમાં જ પારણું કરવું—કારણ કે આરશના ઉલ્લંઘનમાં દોષ છે.’ જે યોગનો પરિહાર ન થાય તો શ્રવણ નક્ષત્રના ત્રણ વિભાગ કરી, વચલી વીશ ધડીનો ત્યાગ કરી પારણું કરવું, એમ વિષ્ણુધર્મમાં કહેલું છે. ‘શ્રવણ નક્ષત્રના વચલા ભાગમાં વિષ્ણુ ભગવાન પડખું ફેરવે છે માટે તેનો ત્યાગ કરવો,’ એમ પણ કહેલું છે, ‘શ્રવણ, નક્ષત્રના ચાર ભાગ કરી વચલા બે ભાગ તજવા,’ એમ કૃતલાક કહે છે. આ જ આરશને દિવસે વિષ્ણુપરિવર્તનોત્સવ (પડખું ફેરવવાનો ઉત્સવ) કરવો. સંધ્યા વખતે વિષ્ણુની પૂજા કરી પ્રાર્થના કરવી. તેનો મંત્ર: ‘હે વાસુદેવ ! હે જગન્નાથ ! હે માધવ ! આ આરશ આવી, માટે પડખું ફેરવીને સુખેથી સુવે,’ આવી રીતનો મંત્ર, તિથિતત્ત્વમાં કહેલો છે. આ જ આરશને દિવસે ઇંદ્રનું ઉત્થાપન કરવું, એમ અપરાકમાં ગર્ગે કહેલું છે—‘રાજાએ બાદરવા શુદ્ધિ આરશ કે જે શ્રવણ દ્વાદશી કહેવાય છે, તે દિવસે ઇંદ્રનું ઉત્થાપન કરવું.’

૭ શ્રવણદ્વાદશી વ્રતનિર્ણય

હયમેવ શ્રવણદ્વાદશી ॥ તૈત્રેયકાદશ્યાં દ્વાદશીશ્રવણયોગે સૈવોપોષ્યા વિષ્ણુચંદ્રલલિતેષ્વયોગાત્ ॥ દ્વાદશી શ્રવણસ્પૃષ્ટા સ્પૃષ્ટેકાદશીં યદિ ॥ સ એવ લેણવો યોગો વિષ્ણુચંદ્રલ-સંસ્થિતઃ । તસ્મિન્નુપોષ્ય વિધિવજ્રઃ સંક્ષીપ્તકલ્મષઃ ॥ પ્રામોત્સવત્તત્ત્વમ્ સિદ્ધિં પુનરાવૃત્તિદુર્લભામિતિ માત્સ્યોક્તેઃ । વિષ્ણુધર્મેડપિ—एकादशी द्वादशी च विष्णुवृक्षमपि तत्र चेत् । तद्विष्णुचंદ्रलं नाम विष्णुसायुज्यकृद्भवेदिति ॥ સંસ્પૃશ્યૈકાદશીં રાજન્ દ્વાદશીં યદિ સંસ્પૃશેત્ । શ્રવણં ય્યોતિષાં મેઠં વ્રહ્મહત્યાં વ્યપોહતીતિ નારદીયાન્ ॥ દિનદ્વયે દ્વાદશી-શ્રવણયોગેડપિ પૂર્વાં । एकादश्यां श्रवणयोगाभावेऽपि तदिनावच्छेदेन श्रवणस्पृष्टद्वादशीयोगादेव विष्णुचंद्रल-मिति हेमाद्रिसतम् । निर्णयान्ते तु—श्रवणद्वादशीयोग एव विष्णुचंद्रलं, नाम्नयेति ॥ यदा निशीथान्तर् सूर्योद-यावधि द्विकलामात्रमपि श्रवणं तदापि पूर्वैव ॥ दिवो-दासीये तु रात्रेः प्रथमयामे श्रवणयोगे पूर्वा, अन्यपोलरेत्य-क्तम् । इयं च इषवासरेऽतिप्रशस्ता ॥ यदा तु एकादशी श्रवणयुता न द्वादशी तदा एकादश्यामेव व्रतम् । अशक्त-स्त्वेकादश्यां गौणोपवासं कृत्वा द्वादशीउपवसेत् ॥ इदं व्रतं काम्यमिति गौडाः । नित्यमिति दाक्षिणात्याः । पारणं दूभयांते अन्यतरांते वा कुर्यात् ॥

આ જ દાદશી, શ્રવણદ્વાદશી પણ કહેવાય છે. તેમાં જે એકાદશીને દિવસે આરશ ને શ્રવણ નક્ષત્રનો યોગ હોય તો તે દિવસે જ ઉપવાસ કરવો. કારણ કે તે ત્રણ મળવાથી વિષ્ણુશ્રૃંખલયોગ કહેવાય છે. આ વાત મત્સ્ય-પુરાણમાં કહેલી છે—‘જે શ્રવણના યોગવાળી દાદશી, એકાદશીનો સ્પર્શ કરે, એટલે એકાદશીને દિવસે તે બન્ને હોય તો તે વિષ્ણુશ્રૃંખલ નામનો વૈષ્ણવ યોગ કહેવાય છે. તે દિવસે વિધિથી ઉપવાસ કરવાથી પાપનો નાશ થાય છે અને ઉત્તમ ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે—જેથી ફરી જન્મનું પડતું નથી.’ વિષ્ણુ ધર્મમાં પણ વચન છે કે—‘એકાદશીને દિવસે આરશ અને શ્રવણ નક્ષત્રનો યોગ હોય તો તે વિષ્ણુશ્રૃંખલયોગ કહેવાય છે. જે યોગ વિષ્ણુની સાયુજ્યમુક્તિ આપે છે.’ ‘હે રાજન્ ! જે શ્રવણ નક્ષત્ર, એકાદશી અને દ્વાદશીનો સ્પર્શ કરે તો તે ઉત્તમ યોગ કહેવાય છે. તે દિવસે વ્રત કરવાથી બ્રહ્મ-હત્યાનો નાશ થાય છે,’ એમ નારદીય પુરાણમાં પણ કહેલું છે, એવ દિવસે દાદશી અને શ્રવણ યોગ હોય તો પણ પહેલે દિવસે વ્રત કરવું તેમાં પ્રમાણ:—‘એકાદશી ને અશ્રવણનો યોગ ન હોય તો પણ તે દિવસે શ્રવણ નક્ષત્રના સ્પર્શવાળી આરશનો યોગ થવાથી જ વિષ્ણુ-શ્રૃંખલયોગ કહેવાય છે,’ એમ હેમાદ્રિનો અભિપ્રાય છે. નિર્ણયાનુત્તમાં તો, ‘શ્રવણ નક્ષત્ર અને દાદશીનો યોગથી જ વિષ્ણુશ્રૃંખલયોગ કહેવાય છે. પણ ખીજના યોગથી કહેવાતો નથી, એમ કહેલું છે. જે મધરાત પછી અને સૂર્યોદય સુધી, બે ધડી પણ શ્રવણ નક્ષત્ર હોય તો પહેલે દિવસે વ્રત કરવું. દિવાદાસીયમાં વચન છે કે—‘જે રાત્રિના પહેલા પહેરામાં શ્રવણનો યોગ હોય તો પૂર્વ દિવસે વ્રત કરવું. નહિ તો ખીજે દિવસે કરવું’ આ શ્રવણ દાદશીને દિવસે જે ધુધવાર હોય તો અતિ ઉત્તમ કહે-વાય છે. જે શ્રવણ નક્ષત્ર એકાદશીને દિવસે હોય ને આરશને દિવસે ન હોય તો એકાદશીને દિવસે જ વ્રત કરવું. જે બે ઉપવાસ કરવાની શક્તિ ન હોય તો એકાદશીને દિવસે ગૌણ ઉપવાસ કરી, ખીજે દિવસે મુખ્ય ઉપ-વાસ કરવો. આ શ્રવણ દાદશીનું વ્રત કામ્ય (કામના સિદ્ધિ થવા માટે) છે, એમ ગૌડ લોકનું કહેલું છે; અને નિત્ય છે એટલે અવશ્ય કરવું જ એકાદશી, એમ દાક્ષિણાત્યો કહે છે. શ્રવણ નક્ષત્ર અને દાદશી એ બન્ને ઉતરે ત્યારે અથવા એમાંથી એક ઉતરે ત્યારે પારણું કરવું.

શ્રવણદ્વાદશીના વ્રતનો પ્રકાર

અથ વ્રતવિધિમિપુરાણે ॥ મૈત્રેય ડબાચ— વિષ્ણુચંદ્ર રાજેન્દ્ર યથા દૃઢં મનીષિભિઃ । યથોક્તં નિયમં કૃષ્ણદેવાદ-દયામુપોષિતઃ ॥ ઈતાન્ સંશોધ્ય યત્નેન વાગ્યતો નિયતે-ન્નિયઃ । શ્રવણદ્વાદશીયોગે સહ્યોપોષ્ય જનાર્દનમ્ । અર્ચ-

ચિત્વા વિધાનેન ત્વહં ભોક્ષ્યે પરેઽહનિ ॥ નદીનાં સંગમે
સ્નાયાદર્ચયેદન વામનમ્ ॥ સૌવર્ણ વક્ત્રસ્યુક્ત દ્વાદશાંગુલ-
મુચ્છિતમ્ ॥ પીતવજ્રૈઃ કુમૈવૈષ્ટ્ય મૃગારં નિર્વૈળં નવમ્ ॥
હિરણ્મયેન પાત્રેણ અર્ચયેવાત્રં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ધ્વજક્ષતકલ્પેયુક્ત
સહિરણ્યં સચંદનમ્ ॥

અમિપુરાણમાં મૈત્રેય કહે છે-હે રાજેન્દ્ર ! મેં જે જોયેલ
છે, અને નિદાનોએ કહેલ છે, તે પ્રકાર હું કહું છું તે
સાંભળો. એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરી નિયમ લેવો.
મોઢું શુદ્ધ કરી, વાણી નિયમમાં રાખી ઇંદ્રિયોને વશમાં
રાખીને પ્રાર્થના કરવી કે, ‘શ્રવણ દ્વાદશીને દિવસે ઉપવાસ
કરી, વિષ્ણુનું વિધિથી પૂજન કરી, બીજે દિવસે ભોજન
કરીશ’, એવો સંકલ્પ કરવો. જ્યાં નદીઓનો સંગમ
થતો હોય ત્યાં સ્નાન કરી વામનની સેનાની મૂર્તિ, જેને
વસ્ત્ર પહેરાવેલાં હોય અને બાર આંગળાં ઉંચી હોય
તેની પૂજા કરવી. પીળા વસ્ત્રથી વીટલી, છિદ્રરહિત
અને નવી આરીની તળવીજ કરવી. સેનાનાં પાત્રથી
અર્ધ આપવો. દહીં, અક્ષત, ફળ, સુવર્ણ અને ચંદનનો
અર્ધ આપવો. તેના મંત્રો નીચે પ્રમાણે છે:-

નમસ્તે પદ્મનાભાય નમસ્તે જલશાયિને । તુમ્હ્યમર્ધ્ય
પ્રયચ્છામિ શાલવામનરૂપિણે ॥ નમઃ કમલકિંજલકપીત-
નિમ્લવાસસે । મહાહવરિપુસ્ત્રંધપૂતચક્રાય ચક્રિણે ॥ નમઃ
શાર્ફાસિંહાલ્પજાણયે વામનાય ચ । યજ્ઞાય યજ્ઞેશ્વરાય
યજ્ઞોપકરણાય ચ ॥ યજ્ઞશુક્રફલદાયે ચ વામનાય નમો
નમઃ । દેવેશ્વરાય દેવાય દેવસંભૂતિકારિણે । પ્રભવે સર્વ-
દેવાનાં વામનાય નમો નમઃ ॥ મત્સ્યકૂર્મવરાહાય નારસિંહ-
સ્વરૂપિણે । રામરામાય રામાય વામનાય નમો નમઃ ॥
શ્રીશ્રાય નમસ્તેઽસ્તુ નમસ્તે ગરુડધ્વજ । ચતુર્બાહો નમ-
સ્તેઽસ્તુ નમસ્તે ધરણીધર ॥ ઈર્ષ સંપૂજ્ય વિધિવત્તરઃ સક્ત-
ચંદનાદિભિઃ । રાત્રૌ જાગરણં કુર્યાંતુરતો જલશાયિનઃ ॥
પૂત્વા જલમયં રૂપં દેવદેવસ્ય ચક્રિણઃ । બ્રહ્માંડમુદરે યસ્ય
મહદ્ભૂતૈરપિષ્ઠિતમ્ ॥ માયાવી વામનઃ શ્રીશઃ સોઽનાયાતુ
જગત્પતિઃ । ઇવં સંસ્તૂય તં ભક્ત્યા દ્વાદશ્યામુદયે રવેઃ ॥
મૃગ્નારસહિતં તં ચ બ્રાહ્મણાય નિવેદયેત્ ॥ વામનઃ પ્રતિ-
ગૃહ્ણતિ વામનોઽહં દદામિ તે । વામનં સર્વોત્તમં દ્વિજાય
પ્રતિપાદયે ॥ જલધૈઃ તથા દયાચ્છરં ચૈવ તુ પાદુકે ।
સહિરણ્યાનિ વજ્રાણિ દર્પં ધેતું તથા નૃપ ॥ યત્કિંચિદ્વિ-
યતે તત્ર તદાનંત્યાય કરુપતે ॥ શ્રવણદ્વાદશીયોગે સંપૂજ્ય
ગરુડધ્વજમ્ ॥ દત્ત્વા દાનં દ્વિજાતિભ્યો વિયોગે પારણ
તતઃ । સિંહસ્થિતે તુ માર્તેહે શ્રવણસ્થે નિશાકરે ॥
શ્રવણદ્વાદશી જ્ઞેયા ન સ્યાદ્દ્વાદ્રપશ્વતે ॥ દશમ્યેકાદશી
યત્ર સા નોપોત્થા ભવેત્તિથિઃ ॥ શ્રવણેન તુ સંપૂજ્યા સા
શુભા સર્વકામદા । પારણં તિથિષ્ઠદૌ તુ દ્વાદશ્યામુદ્ગર્-
ક્ષયાત્ ॥ દૃઢૌ કુર્યાન્નયોદશ્યાં તત્ર દોષો ન વિયતે ।
દૃત્યેવા કથિતા રાજન્ દ્વાદશીશ્રવણેન ચા ॥ કર્તવ્ય

સા પ્રયત્નેન હ્રદાશ્રુત્ત્વ કલપદા । હસ્યમિપુરાણોક્તં શ્રવણ-
દ્વાદશીવ્રતમ્ ॥

‘હે વિષ્ણુ ! આપ પદ્મનાભ છો, તેને નમસ્કાર કરું છું.
જળમાં શયન કરનાર છો તેને નમસ્કાર કરું છું, બાળક
અને નાના સ્વરૂપવાળા આપને અર્ધ આપું છું. કમ-
ળના તંતુ જેવાં પીળાં અને નિર્મળ જેનાં વસ્ત્ર છે, મોટાં
મોટાં યુદ્ધમાં જેણે ચક્રવર્તી શત્રુઓને માર્યા છે, તેને હું નમ-
સ્કાર કરું છું. શાર્ફ, ધનુષ, ખડ્ગ, શંખ અને કમલ જેના
હાથમાં છે અને જે વામન છે તેને હું નમસ્કાર કરું છું.
યજ્ઞરૂપ, યજ્ઞના ઇન્દ્ર, યજ્ઞની સામગ્રીરૂપ, યજ્ઞને ભોગ-
વનાર અને ફળ આપનાર એવા વામનને હું નમસ્કાર
કરું છું. દેવાના ઇન્દ્ર, દેવરૂપ, દેવાને સમૃદ્ધિ આપનાર
અને સર્વ દેવાના સ્વામી એવા નારાયણને હું નમસ્કાર
કરું છું. મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ, ત્વિષ્ઠ, પરશુરામ, રામ-
ચંદ્ર અને બલદેવનાં સ્વરૂપને ધારણ કરનાર વામનને
વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. હે વામન ! આપ લક્ષ્મીને
ધારણ કરનાર છો તેને હું નમસ્કાર કરું છું, ગરુડધ્વ-
જને નમસ્કાર કરું છું, ચતુર્ભુજને નમસ્કાર કરું છું.
અને શેષને નમસ્કાર કરું છું.’ એવી રીતે અર્ધ આપી,
વિધિથી ચંદન અને માળા વગેરેથી પૂજા કરવી. રાત્રિમાં
જલમય રૂપને ધારણ કરનાર નારાયણ છે, દેવાના પશુ
દેવ છે અને ચક્રને ધારણ કરનાર છે તેની પાસે જગત્પતિ
કરવું. પછી ‘જેના ઉદરમાં સધળા પ્રાણીઓ અને બ્રહ્માંડ
રહે છે, જે માયાવી છે, વામન છે, લક્ષ્મીના પતિ છે
તથા જગતના પતિ છે તે આહી આવો’ એવી રીતે
ભક્તિથી સ્તુતિ કરવી. આરશને દિવસે સૂર્યોદય થાય ત્યારે,
‘વામન પ્રહણ કરે છે, હું કે જે વામનરૂપ છું તે આપું
છું. સર્વનું કલ્યાણ કરનાર વામનની મૂર્તિ બ્રાહ્મણને
આપું છું,’ એ મંત્ર બણી આરી તથા મૂર્તિ બ્રાહ્મણને
આપવાં. જલધેનુ, હનુ અને પાદુકાનું દાન કરવું. સેનું,
વસ્ત્ર, બળદ, ગાય વગેરે જે કાંઈ આ આરશને દિવસે
અપાય છે, તેનું અનંત ફળ થાય છે. શ્રવણ અને આરશના
યોગમાં વિષ્ણુનું પૂજન કરવું, બ્રાહ્મણોને દાન આપવાં
અને શ્રવણ તથા આરશ એમાંથી એક ઉતરી જાય ત્યારે
પારણ કરવું. ભાદરવા માસમાં સિંહસંક્રાંતિમાં શ્રવણ
નક્ષત્ર હોય ત્યારે શ્રવણ દ્વાદશી કહેવાય છે, પશુ ભાદ-
રવા માસ શિવાય બીજા માસમાં તેટલા યોગ છતાં
પશુ શ્રવણદ્વાદશી કહેવાતી નથી. જે દિવસે એકાદશી
દશમીના વેધવાળી હોય, તે દિવસે ઉપવાસનો નિષેધ છે
એટલે તે એકાદશી નિષિદ્ધ છે; પશુ જે દશમીના
વેધવાળી એકાદશી શ્રવણ નક્ષત્રના યોગવાળી હોય તો
તે શુભ કહેવાય છે અને સર્વ કામના પૂર્ણ કરનારી છે.
જે દ્વાદશી અધિક હોય તે શ્રવણ થોડું હોય તો શ્રવણ
ઉત્તમો પછી દ્વાદશીમાં જ પારણ કરવું. જે નક્ષત્રની વૃદ્ધિ

હોય તો ત્રયોદશીમાં પારણું કરવું, તેમાં દોષ નથી. હે રાજન ! અવશ્યદ્વાદશી તમને કહી સંભગાતી. તે દિવસે મત કરવાથી આ લોક અને પરલોકમાં ફળ થાય છે. એવી રીતે અભિપુરાણમાં અવશ્ય દ્વાદશીનું મત કહેલું છે.

વિષ્ણુધર્મમાં કહેલું અવશ્યદ્વાદશીનું વિધાન

અથ વિષ્ણુધર્મોક્ત વિધાનાંતરમ્ ॥ પરશુરામ ઉવાચ—
ઉપવાસસમર્પણાં કિં સ્વાદેકચ્છપોષણમ્ ॥ મહાફલં મહા-
દેવ તન્મમાચક્ષ્વ વૃષ્ણતઃ ॥ મહાદેવ ઉવાચ—યા રામ
શ્રવણોપેતા દ્વાદશી મહતી તુ સા ॥ તસ્યાહ્વપોષિતઃ ક્ષાતઃ
પૂજયિત્વા જનાર્દનમ્ ॥ પ્રામોલ્યયત્નાદર્મજ દ્વાદશદ્વાદશી-
ફલમ્ ॥ દધ્યોદનયુતં તસ્યાં જલપૂર્ણં ઘટં દ્વિજે ॥ વજ્રસં-
વેદિતં દેશ્વા છનોપાનહમેવ ચ ॥ ન દુર્ગતિમવાપ્રોતિ ગતિ-
મય્યાં ચ વિંદિતિ ॥ અહ્યર્ચ્યં સ્થાનમાપ્રોતિ નાત્ર કાર્યાં
વિચારણા ॥ અવળદ્વાદશીયોગે ક્ષણવારો મંથેયદિ ॥
અત્યંતમહતી નામ દ્વાદશી સા પ્રકીર્તિતા ॥ સ્નાનં જવ્યં
તથા ધાનં હોમઃ શ્રાદ્ધં સ્ત્રાર્ચનમ્ ॥ સર્વમહ્યયમાપ્રોતિ
તસ્યાં શ્રુયુક્તોદ્ગ્રહ ॥ તસ્મિન્દિવે તથા કાતો યત્ર કચ્ચન
સંગમે ॥ સ ગંગાસ્નાનજં રામ ફલં પ્રામોલ્યસંચયમ્ ॥
અવળે સંગમાઃ સર્વે પરતુષ્ટિપ્રદાઃ સદા ॥ વિશેષા દ્વાદશી-
શુક્લા ક્ષણયુક્તા વિશેષતઃ ॥ યથૈવ દ્વાદશી પ્રોક્તા ક્ષણઅવળ-
સંયુતા ॥ તૃતીયા ચ તથા પ્રોક્તા સર્વકામફલપ્રદા ॥ યથા
તૃતીયા ધર્મજ તથા પંચદશી શુભા ॥ હિતિ વિષ્ણુધર્મોત્તરોક્તં
વિધાનાંતરમ્ ॥

પરશુરામ પૂછે છે—હે મહાદેવ ! જે માણસ ઝાઝા ઉપ-
વાસ ન કરી શકે તેણે કયો એક ઉપવાસ કરવો
જોઈએ ? જેથી મોટું ફળ થાય ? તે મને કહો. મહાદેવ
કહે છે—હે રામ ! જે દ્વાદશી શ્રવણ નક્ષત્રના યોગવાળી
છે, તે ઉત્તમ કહેવાય છે; માટે તે દિવસે ઉપવાસ
કરી, સ્નાન કરી, નારાયણનું પૂજન કરવાથી શ્રમ વિના
સધળી એકાદશીનું ફળ મળે છે. તે દિવસે જે માણસ
બાહ્યજીને વચ્ચેથી વીંટેલો ને જળથી ભરેલો ધડો, દહીં,
ભાત, છત્ર ને પહેરવા માટે પગરખાં આપે છે, તેની દુર્ગતિ
થતી નથી, પણ ઉત્તમ ગતિ થાય છે ને તે ઉત્તમ સ્થાનને
પામે છે, એમાં સંદેહ નથી. જે અવશ્યદ્વાદશીને દિવસે
શુધવાર હોય તો તે અતિઉત્તમ કહેવાય છે. હે રામ !
તે દિવસે જે માણસ સ્નાન, દાન, જપ, હોમ, શ્રાદ્ધ અને
દેવનું પૂજન કરે છે, તેનું તે સધળું અક્ષય થાય છે. જે
માણસ તે દિવસે હરકોઈ સંગમમાં સ્નાન કરે છે, તેને
ગંગાસ્નાનનું ફળ મળે છે, એમાં સંશય નથી. અવશ્ય નક્ષ-
ત્રના સધળા સમાગમો પરમાત્માને પ્રસન્ન કરનાર છે.
તેમાં પણ જે અવશ્ય નક્ષત્ર અને પારશ્વ હોય તો તે ઉત્તમ
કહેવાય છે, અને વળી જે શુધવાર હોય તો અતિ ઉત્તમ
કહેવાય છે. જેમ અવશ્ય નક્ષત્ર અને શુધવારના યોગવાળી

દ્વાદશી ઉત્તમ છે તેમ જ શુધવાર તથા અવશ્ય નક્ષત્રના
યોગવાળી તૃતીયા ઉત્તમ છે ને જેમ તૃતીયા ઉત્તમ છે
તેમ શુધવાર અને અવશ્ય નક્ષત્રના યોગવાળી પૂર્ણિમા
ઉત્તમ છે. એ પ્રકારે વિષ્ણુધર્મોત્તરમાં અવશ્યદ્વાદશીનું
વિધાન કહેલું છે.

બ્રહ્મવૈવર્તમાં કહેલું અવશ્યદ્વાદશીનું વિધાન

અથ બ્રહ્મવૈવર્તોક્ત વિધાનમ્ ॥ નમસ્ત્યે કાશ્યપુને માસિ
યદિ વા દ્વાદશી મંથેત્ ॥ શુદ્ધા અવળસંયુક્તા સંગમે
વિજયા સ્મૃતા ॥ વારિકુંભં પ્રદાયાત્યાં વધ્યોદનસમા-
યુતમ્ ॥ પ્રેતયોગૌ ન જાયેત પૂજયિત્વાઽત્ર વામનમ્ ॥ વંશઃ
સજ્જકૃતસ્ત્રોત્રેન શુક્રઃ પિતૃકૃણાદસૌ ॥ નમસ્ત્યે સંગમે ક્ષાત્વા
વામનો યેન પૂજિતઃ ॥ સ યાતિ પરમં સ્થાનં વિષ્ણુ-
સાયુજ્યમાયુયાદ્ ॥ હિતિ બ્રહ્મવૈવર્તોક્તં વિધાનાંતરમ્ ॥

જે ભાદરવા શુદ્ધિ વા ફાગણ શુદ્ધિ પારશ્વ અવશ્ય નક્ષ-
ત્રના યોગવાળી હોય તો તે દિવસે નદીના સંગમમાં નહા-
વાથી જ્ય થાય છે. જે માણસ તે દિવસે જળથી ભરેલો
ધડો અને દહીં—ભાત આપે છે ને વામનની પૂજા કરે છે
તેને પ્રેતયોગમાં જન્મનું પડતું નથી. તે પુરુષ પિતાના
ઋણથી મુક્ત થાય છે ને પોતાના વંશને ઉદ્ધાર કરે છે.
જે માણસ ભાદરવા માસમાં નદીઓના સંગમમાં સ્નાન
કરે છે અને વામનની પૂજા કરે છે, તેને પરમ પદની
પ્રાપ્તિ થાય છે ને વિષ્ણુનું સાયુજ્ય (સાથે મળી જવું)
મળે છે. એવી રીતે બ્રહ્મવૈવર્તમાં અવશ્યદ્વાદશીનો પ્રકાર
કહેલો છે.

ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલું વિધાન

અથ ભવિષ્યોક્ત વિધાનાંતરમ્ ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—
ઉપવાસાસમર્પણાં સદૈવ પુરુષોત્તમ ॥ ઇકા યા દ્વાદશી
પુષ્યા તાં વદસ્વ મમાનય ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—માસે માદ્રપદે
શુક્લા દ્વાદશી અવળાન્વિતા ॥ સર્વકામપ્રદા પુષ્યા ઉપવાસે
મહાફલા ॥ સંગમે સરિતાં ક્ષાત્વા દ્વાદશ્યાં સજ્જપોષિતઃ ॥
સમયં સમવાપ્રોતિ દ્વાદશદ્વાદશીફલમ્ ॥ હિતિ હેમાદ્રૌ
ભવિષ્યોક્તં વિધાનાંતરમ્ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પુરુષોત્તમ ! હે શ્રીકૃષ્ણ ! જે માણસ
અધિક ઉપવાસ કરવા સમર્થ ન હોય, તેઓ માટે એક
દ્વાદશી કે જે પુષ્યચક્રકર હોય તે કહો. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—
ભાદરવા શુદ્ધિ પારશ્વ કે જે અવશ્ય નક્ષત્રના યોગથી અવશ્ય
દ્વાદશી કહેવાય છે, તે દિવસે ઉપવાસ કરવાથી ધણું પુષ્ય
થાય છે, ને સધળી કામના પૂર્ણ થાય છે. તે દિવસે
નદીઓના સંગમમાં સ્નાન કરી ઉપવાસ કરવાથી સધળી
એકાદશીનું ફળ મળે છે. એ પ્રમાણે હેમાદ્રિમાં અને
ભવિષ્યપુરાણમાં અવશ્યદ્વાદશીનું વિધાન કહેલું છે.

વિષ્ણુરહસ્યમાં કહેલું અવશ્યદ્વાદશીનું વિધાન

અથ વિષ્ણુરહસ્યોક્ત વિધાનાંતરમ્ ॥ દ્વાદશ્યાહ્વપવા-
સોઽત્ર ત્રયોદશ્યાં તુ પારણમ્ ॥ નિષિદ્ધમપિ કર્તવ્યમિત્યા-

જ્ઞા પારમેશ્વરી ॥ બુધશ્રવણસંયુક્તા સૈવ ચેદ્વાદશી ભવેત્ ।
 અતીત મહતી તત્ત્વાં સર્વે કૃતસિદ્ધાશ્રયમ્ ॥ દ્વાદશી
 શ્રવણોપેતા યતા ભવતિ ભારત । સંગમે સરિતાં જ્ઞાત્વા
 ગંગાદિજ્ઞાનજં ફલમ્ ॥ સોપવાસઃ સમાપ્નોતિ નાત્ર કાર્યાં
 વિચારણા । જલપૂર્ણ તથા કુંભં સ્થાપયિત્વા વિચક્ષણઃ ॥
 પંચરત્નસમોપેતં સોપવીતં સ્વચ્છકમ્ ॥ તસ્યોપરિ સ્થાપ-
 યિત્વા લક્ષ્મ્યા સહ જનાર્દનમ્ ॥ યથાશક્ત્યા સ્વર્ણમયં
 શેષશાસ્ત્રવિમ્બિતમ્ । સ્નાપયિત્વા વિધાનેન સિત્તર્ચન-
 ચર્ચિતમ્ ॥ સિતવજ્રયુગ્ધચં છત્રોપાનયુગાન્વિતમ્ ॥ ૩ ॥ નમો
 વાહુદેવાય શિરઃ સંપૂજયેત્તતઃ । શ્રીધરાય મુલ્લં તદ્વદ્વૈકુંઠાય
 દ્વદ્વજકમ્ ॥ નમઃ શ્રીપતયે નેત્રે ક્ષુભીં સર્વાંજયારિણે ।
 વ્યાપકાય નમઃ કુશી કેશવાયોદરં નમઃ ॥ ત્રૈલોક્યજનકા-
 યેતિ મેદું સંપૂજયેદ્દરઃ । સર્વાધિપતયે જંધે પાદૌ સર્વાર્તમ્ને
 નમઃ ॥ અનેન વિધિના રાજન્પુષ્પપૂવૈઃ સમર્ચયેત્ ॥ તતસ્ત-
 સ્યામતો દેવ્યં નૈવેર્યં વૃત્તપાચિતમ્ ॥ મોદકાંશ્ચ નવાન્કુંભાન્
 શક્ત્યા યથાશ્ચ દક્ષિણામ્ ॥ ઇવં સંપૂજ્ય ગોવિંદં જાગરં
 તત્ર કારયેત્ ॥ પ્રભાતે ચિમલે જ્ઞાત્વા સંપૂજ્ય ગરુડધ્વ-
 જમ્ । પુલ્કપૂપાદિનૈવેયૈઃ ફલૈર્વૈભૈઃ સુશોભનૈઃ । પુલ્પાંજલિં
 તતો દત્ત્વા ધંત્રમેત્સુદીરયેત્ ॥ નમો નમસ્તે ગોવિંદ
 બુધશ્રવણસંજ્ઞક । અઘૌષસંશ્યં કૃદ્યા સર્વસૌભયપ્રદો ભવ ॥
 અનંતરં બ્રાહ્મણે તુ વેદવેદાંગપારગે । પુરાણજ્ઞે વિશેષેણ
 વિધિવત્સંપ્રદાયયેત્ । પ્રીયતાં દેવદેવેષો મમ નિત્યં જના-
 ર્દનઃ ॥ અનેનૈવ વિધાનેન નયાં જી વા નરોત્તમઃ । સર્વ
 નિર્વર્તયેત્સમ્યગેકમકિરતોઽપિ સન્ ॥ હતિ વિષ્ણુરહસ્યોક્ત
 વિધાનાંતરમ્ ॥

શ્રવણદ્વાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો અને ત્રયોદશીને
 દિવસે નિવેધ છતાં પણ પારણું કરવું. એમ પરમેશ્વરની
 આજ્ઞા છે. જો બાદરવા શુદ્ધિ પારશ, બુધવાર અને શ્રવણ
 નક્ષત્રના યોગવાળી હોય તો અતિઉત્તમ કહેવાય છે. તે
 દિવસે કરેલું સધળું પુણ્ય અક્ષય થાય છે. હે યુધિષ્ઠિર !
 શ્રવણદ્વાદશીને દિવસે નદીઓના સંગમમાં સ્નાન કરવાથી
 અને ઉપવાસ કરવાથી ગંગા વગેરેમાં સ્નાન કરવા જેટલું
 પુણ્ય થાય છે, એમાં સંશય નથી. જળથી પૂર્ણ, પંચરત્ન,
 ઉપવીત અને વસ્ત્રસહિત ધડાની સ્થાપના કરવી. તેની
 ઉપર શક્તિ પ્રમાણે સોનાની કરાવેલી નારાયણની તથા
 લક્ષ્મીની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી. નારાયણના હાથમાં
 શાસ્ત્ર, ધનુષ આપવું. વિધિથી સ્નાન કરાવી સફેદ ચંદન
 ચડાવવું, બે ધોળાં વસ્ત્રો પહેરાવવાં, ઇત્ર અને પગરખાં પણ
 પાસે રાખવાં. ‘ૐ વાહુદેવાય નમઃ’ એ મંત્ર બહુી મસ્ત-
 કની પૂજા કરવી. ‘ૐ શ્રીધરાય’ થી મુખની, ‘ૐ
 વૈકુંઠાય’ થી હૃદયની, ‘ૐ શ્રીપતયે’ થી નેત્રની, ‘ૐ સર્વા-
 જ્ઞપારિણે’ થી જીભની, ‘ૐ વ્યાપકાય’ થી બે પડખાની,
 ‘ૐ કેશવાય’ થી ઉદરની, ‘ૐ ત્રૈલોક્યજનકાય’ થી
 લિંગની, ‘ૐ સર્વાધિપતયે’ થી જંઘાની અને ‘ૐ સર્વાર્તમે

નમઃ’ એ મંત્ર બહુી પગની પૂજા કરવી. એવી રીતે પુણ્ય
 ધૂપ વગેરેથી પૂજા કરવી. પછી ઘીમાં તળેલા લાડુનું
 નૈવેધ કરવું, નવા ધડા આપવા, શક્તિ પ્રમાણે દક્ષિણા
 આપવી. એવી રીતે પૂજા કરી એ જ વિષ્ણુની પાસે
 ભગરણુ કરવું. પ્રાતઃકાળ થાય ત્યારે સ્નાન કરી પુણ્ય,
 ધૂપ, નૈવેધ, ફળ અને સુંદર વસ્ત્રો વગેરેથી વિષ્ણુની પૂજા
 કરી પુષ્પાંજલિ આપી, ‘હે ગોવિંદ ! હે બુધશ્રવણ સંઘ
 મારાં સધળાં પાપોના નાશ કરી મને સધળી તરેહનાં
 સુખ આપો,’ એમ જપ કરવો. તે પછી જે પૂર્ણ વેદ
 તથા વેદાંગ ભણ્યો હોય અને પુરાણો પણ ભણ્યો
 હોય, તેવા ઉત્તમ બ્રાહ્મણને સધળી સામગ્રી આપવી,
 અને ‘વિષ્ણુ ભગવાન કે જે, સર્વ દેવોના પણ ઈશ્વર છે
 તે નિરંતર મારી ઉપર પ્રસન્ન રહો,’ એમ કહેવું. આ
 અથવા પુરુષ ભક્તિથી એવી રીતે સધળી ક્રિયા નદીના
 કિનારા ઉપર કરવી.

શ્રવણદ્વાદશીની કથા

અથ કથા ॥ શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ- અત્રાપ્યુદાહરંતીમમિ-
 તિદાસં પુરાતનમ્ । મહત્પરણ્યે યદ્વત્તં ભૂમિપાલ શ્ચજ્ઞ
 તત્ ॥ ૧ ॥ દેશે શાશ્વત્કો નામ તસ્ય ભાગે તુ પશ્યિમે ।
 અસ્તિ રાજન્મરુદેશઃ સર્વસત્ત્વમયંકરઃ ॥ ૨ ॥ હત્તસસિ-
 કતાભૂમિર્યઃ કૃષ્ણા મહોરગાઃ । અલ્પચ્છાદ્યદુમાકીર્ણાં
 મૃતપ્રાણિસમાકુલા ॥ ૩ ॥ શમીલશિરપાલાશકરીરૈશ્વ
 સપીહુભિઃ । યત્ર મીમા દુમાઃ પાર્થ કંટકૈરાવૃતા દ્વદઃ
 ॥ ૪ ॥ ગંધપ્રાણિગણાકીર્ણાં યત્ર મૃદૈર્યતે કચિત્ । અર્ક-
 પ્રતાપૈઃ સંતપ્તા પરુષા નિસ્તુળા મહી ॥ ૫ ॥ જ્વલિતાગ્નિ-
 સર્મૈશ્ચ યત્કિંચિત્તત્ર દ્વડયતે । તથાપિ જીવા જીવંતિ
 સર્વે કર્મનિર્બંધનાઃ ॥ ૬ ॥ નોદકં નોપલા રાજન્સ્યસ્તત્ર
 ચલાહ્વાકાઃ । કદાચિદપિ દ્વડયંતે દ્વવમાના વિહંગમાઃ ॥ ૭ ॥
 તત્કાંતારગતાઃ કેચિત્તૃષિતૈઃ શિશુભિઃ સમમ્ । ઉત્ક્રાંત-
 જીવિતા રાજન્ દ્વડયંતે વિહગોત્તમાઃ ॥ ૮ ॥ ઉત્પ્લુત્યો-
 પ્લુત્ય તરસા મૃગાઃ સૈકતસંગતાઃ । સૈકતેષ્વેવ નદ્યંતિ
 જલૈઃ સૈકતસેતુચ્ચ ॥ ૯ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજન ! આ વિષયમાં પણ એક
 પ્રાચીન ઇતિહાસ છે, તે મોટા અરણ્યમાં બનેલા જંગલ
 હું કહું છું તે સાંભળો. ^૧ શાશ્વત્ક નામનો એક દેશ છે,
 તેની પશ્ચિમ દિશામાં મારવાડ દેશ છે. એ સધળાં પ્રાણી-
 ઓને ભય આપનાર છે. ^૨ એ દેશની પૃથ્વી અતિ તપેલી
 રેતીથી ભરેલી છે, તેમાં મોટા મોટા કાળા સર્પો રહે
 છે, થોડી હાયાવાળાં વૃક્ષો છે, જેમાં ધણાં જાનવરો
 મરણ પામે છે. ^૩ તે દેશમાં ખીબડા, ખેર, ખાખરા,
 ફરડાં અને પીલુનાં વૃક્ષો છે તથા મોટા મોટા કાંટાવાળા
 ધણાં વૃક્ષો છે. ^૪ એ દેશમાં જ્યાં જોઇએ ત્યાં દુર્ગંધવાળા
 જાનવરો જોવામાં આવે છે. એ દેશની પૃથ્વી સર્વના
 તાપથી તપેલી હોય છે તેથી ધણી કઠોર અને ઘાસ

વમરની હોય છે.^{૧૫} તે દેશમાં જે કાંઈ બેઠાય, તે બળતા અગ્નિ જેવું બેવામાં આવે છે, તે પશુ તે દેશમાં પોતાનાં કર્મના બળથી સધળા બળે છે.^{૧૬} તે દેશમાં જળને અને પથરોને અભાવ છે, શ્રદ્ધિ થતી નથી. તે દેશમાં કાંઈ વખતે જ આકાશમાં ઉડતાં પક્ષીઓ નજરે પડે છે.^{૧૭} તે દેશનાં વનમાં કેટલાંક પક્ષીઓ ને તેઓનાં બચ્ચાં તૃણથી મરણ પામતાં બેવામાં આવે છે.^{૧૮} જેમ વેળીથી બાંધેલી પાળ જળમાં નષ્ટ થાય છે, તેમ જ તે દેશના મૃગો કુદી કુદીને રેતીમાં પડે છે ને તેમાં જ મરણ પામે છે.^{૧૯}

તર્મિસ્તયાધિદેશે કશ્ચિદ્વવશાદ્વનિક્ત । હરિદત્ત
હિતિ હયાનો વનિક્ત ધર્મોવજીવકઃ ॥ ૧૦ ॥ મિજસાર્યવરિ-
શ્વઃ પ્રવિદ્યો મહર્જાંગલે । દુષ્ટવાન્મલિનાન્ રુદ્ધાન્નિર્મ-
સાન્મીમર્દશ્ચાન્ ॥ ૧૧ ॥ નિષામોદ્ગાતહૃદયઃ ક્ષુત્તૃષાશ્ર-
મકક્ષિતઃ ॥ ક યામઃ ક જનઃ કાંઈ ક યાસ્યામિ
કિમાચરે ॥ ૧૨ ॥ અથ પ્રેતાન્ દર્શાસૌ ક્ષુત્તૃષાવ્યાકુલે-
દ્રિયાન્ । ક્ષુત્તૃષામાન્ કંબવૃષણાન્નિર્મસાન્ સત્કીકસાન્
॥ ૧૩ ॥ જાપુષ્પદ્વાસ્થિચરણાન્વાલમાનાનિતસ્તતઃ । વનિક્
સોડપિ તદાશ્રયે દૃષ્ટ્વા મયદ્વપાગતઃ ॥ ૧૪ ॥ મીતમીતસ્તુ
તૈઃ સાર્દ્ધ જગામ પથિ વંચયન્ । તતો ગત્વા પિશાચાસ્તે
ન્યયોર્થે મહદાશ્રયમ્ ॥ ૧૫ ॥ મીતત્ત્વચ્ચાયં સ્વસ્તીર્જનં તત્ર
તે સદ્વપાવિશન્ । નિવિદ્યેષુ તતસ્તેષુ પુલકદેશે સ્થિતો વનિક્
॥ ૧૬ ॥ પ્રેતસ્કંધસમારુઢમેકં વિહૃતદર્શનમ્ । દર્શકો
બહુભિઃ પ્રેતૈઃ સમંતાત્પરિવારિતમ્ ॥ ૧૭ ॥ આગચ્છમાન-
મવ્યગ્રં સ્તુતિશબ્દપુરઃસરમ્ । પ્રેતસ્કંધાન્મહીં ગત્વા
તસ્યાંતિક્ષુપાગમત્ ॥ ૧૮ ॥ સોડમિવાથ વનિક્ષેષમિદં
વચનમવ્રવીત્ । અસ્મિન્ ધોતરે દેશે પ્રવેશો ભવતઃ કથમ્
॥ ૧૯ ॥ તદ્વચ વનિક્ ધીમાન્ સાર્યેષ્વરસ્ય મે વને ।
પ્રવેશો દૈવયોગેન પૂર્વકમકૃતેન તુ ॥ ૨૦ ॥ તૃણા મે
બાપ્તેજ્યયૈ ક્ષુદ્ધમોડયૈ મૃશં તથા । પ્રાણાઃ કંઠમનુપ્રાપ્તા
વચનં નદ્યતીવ મે ॥ ૨૧ ॥ અનોપાયં ન પશ્યામિ જીવેયં
યેન કેનચિત્ ॥

હરિદત્ત નામનો વાણીઓ કે જે બ્યાપાર શ્રુતિથી
બળવતો હતો, તે પોતાના સંઘમાંથી વીખૂટી પડીને દૈવ-
યોગે તે મારવાડ દેશમાં આવી ચઢ્યો ને બમવા લાગ્યો.
તો ખાવા ધાય તેવાં જંગલો બેવામાં આવ્યાં, તેથી
એનું ચિત્ત ગભરાયું હતું. ક્ષુધા અને તૃણ પશુ બ્યાપી
હતી ને થાક પશુ લાગ્યો હતો. તેથી તેને ચિંતા થઈ કે
‘ક્યાં ગામ હશે ? ક્યાં મનુષ્ય હશે ? હું ક્યાં જઈ ? હું
ક્યાં જઈશ ? ને હવે મારે શું કરવું ?’ એ પ્રમાણે ચિંતા
કરતો હતો.^{૧૦-૧૧} તેટલામાં કેટલાક પ્રેતો તેના
બેવામાં આવ્યા. તેઓ ક્ષુધા અને તૃણથી બ્યાકુળ હતા,
ધણા કુખળા થઈ ગયા હતા, તેઓના વજ્રથી લટકી
મયા હતા, તેઓના શરીરમાં રુધિર કે માંસ કાંઈ હતું

નહીં, માત્ર હાડકાં પાંજરા જેવા દેખાતા હતા.
તેઓના હાથ અને પગના સાંધાઓ આંતરકાંથી બંધા-
યલા સ્પષ્ટ બેવામાં આવતા હતા, ને તેથી તેઓ ચારે
તરફ દોડતા હતા. એવા આશ્ચર્યકારક પ્રેતોને જોઈ પેત્રો
વાણીઓ ડરી ગયો.^{૧૨-૧૪} તો પશુ તેઓ ન જાણે તેવી
રીતે તેઓની સાથે ચાલવા લાગ્યો. હવે પેત્રો પ્રેતો
જેની શીતળ છાયા હતી તેવા મોટા વડની નીચે જઈ
આરામ લેવા બેઠા. ત્યારે વાણીઓ પશુ એક જગ્યાએ
જઈ બેસી ગયો.^{૧૫-૧૬} ત્યારે પ્રેતની ખાંધ ઉપર બેઠેલા
વિકરાળ સ્વરૂપવાળો અને જેની ચારે તરફ ધણા પ્રેતો
હતા એવો એક પ્રેત પોતા તરફ આવતો તેના બેવામાં
આવ્યો.^{૧૭} કેટલાક પ્રેતો તેની સ્તુતિ કરતા હતા. હવે
એ પ્રેત, ખાંધ ઉપરથી નીચે ઉતરી વાણીઆની પાસે
આવ્યો અને નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો.
આવા ધોર જંગલમાં તમે કેમ આવ્યા ?^{૧૮-૧૯} તે
સાંભળી વાણીએ બોલ્યો કે, હું વનમાં મારા સંઘથી
વિખૂટી પડી ગયો છું ને પ્રારબ્ધના ભેરથી અહીં આવી
ચઢ્યો છું.^{૨૦} મને ભૂખ તથા તૃણ ધણા ભેરથી લાગી
છે, તેથી મારા પ્રાણ કંઠમાં આવી ગયા છે અને તેથી
મારાથી બોલી શકાતું નથી.^{૨૧} હવે અંત્યુ એવો કાંઈ
ઉપાય મારા બેવામાં આવતો નથી.

શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ— હર્યેવશુકઃ પ્રેતસ્તુ વનિજં વાક્યમ-
વ્રવીત્ ॥ ૨૨ ॥ પુનાગમિમમાશ્રિય પ્રતીશ્વસ્વ સુદર્નકમ્ ।
કૃતાતિથ્યો મયા પશ્ચાદ્ગમિવ્યસિ યથાહ્વલમ્ ॥ ૨૩ ॥
એવમુક્તસ્તથા ચક્રે સ વનિક્ તૃષપાર્શ્વિતઃ । મધ્યાહ્નતમયે
પ્રાપ્તે તતસ્તં દેશમાગતા ॥ ૨૪ ॥ પુનાગવૃક્ષાઞ્છીતોદા
વારિધાની મનોરમા । દધ્યોદનસુપુલ્કેન વર્જમાનેન સંયુતા
॥ ૨૫ ॥ અવતીર્ય તતઃ સોડ્યં દશાવતિથ્યે તદા । વદ્યો-
દનં ચ તોયં ચ ક્ષુત્તૃષ્યાં પીડિનાય વૈ ॥ ૨૬ ॥ દધ્યો-
દનેન તોયેન વનિક્ તૃપિસુપાગતઃ । વિતૃળ્ણો વિજ્વરજ્જાપિ
ક્ષણેન સમપયત ॥ ૨૭ ॥ તતસ્તુ પ્રેતસંઘસ્ય તદ્માદ્ધાર્ય
કમાદૌ । દધ્યોદનાસપાનીયાત્પ્રેતાસ્તુતિં પરાં ગતાઃ
॥ ૨૮ ॥ અતિર્થિં તર્પયિત્વા ચ પ્રેતલોકં ચ સર્વથઃ । તતઃ
સ્વયં ચ હુણ્યે શુક્લશેષં યથાહ્વલમ્ ॥ ૨૯ ॥ તસ્ય શુક્લ-
વતસ્તત્ત્વં પાનીયં ચ ક્ષયં યયૌ । પ્રતાપિર્પં તતસ્તુદ્યો
વનિગ્વચનમવ્રવીત્ ॥ ૩૦ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—એવી રીતનાં વાણીઆનાં વચનો
સાંભળી, પેત્રો પ્રેત બોલ્યો કે,^{૨૨} આ પુનાગ વૃક્ષની
નીચે બેસી ધડીવાર વાટ જુઓ. પંજી હું તમારી પરો-
ણાગત કરું, ત્યાર પછી તમે સુખથી જાઓ.^{૨૩} એવાં
પ્રેતનાં વચનો સાંભળી એ વાણીઓ ભૂખો અને તરસ્યા
પુનાગની નીચે જઈ બેઠો, પછી મધ્યાહ્ને વખત થયો
ત્યારે પુનાગના વૃક્ષ ઉપરથી શીતળ જળથી ભરેલી
સુંદર વારિધાની (એક જાતનું જળનું પાત્ર) ઉતરી.

તેમ તેની સાથે દહીં ને ભાતથી ભરેલું વર્ધમાન (એક ભાતનું પાત્ર) પણ ઉતર્યું. ત્યારે પેના પ્રેને પ્રથમથી ક્ષુધાથી ને તૃષાથી પીડા પામતા વાણીઆને દહીં ભાત અને જળ આપ્યું. ૨૪-૨૯ તે આધાથી તત્કાલ તે વાણીઆ તૃપ્ત થયો, અને તેની ભૂખની તથા તૃષાની પીડા દૂર થઈ. ૨૭ ત્યાર પછી સધળા પ્રેતોને દહીં, ભાત અને જળ આપ્યું, તેથી તેઓ પણ તૃપ્ત થયા. ૨૮ એવી રીતે વાણીઆને તથા સધળા પ્રેતોને તૃપ્ત કરી આડી બચ્ચું હતું તે સુખથી પોતે આધું. ૨૯ એ મોટા પ્રેત જ્યારે ખાઈ રહ્યો ત્યારે દહીં, ભાત ને જળ સધળું ખૂટી ગયું. પછી પ્રસન્ન થયેલા વાણીઆ મોટા પ્રેતને પૂછવા લાગ્યો: ૩૦

વળિગુવાચ-આશ્રયમેતત્પરમં વનેડસ્મિન્પ્રતિભાતિ મે ।
અન્નપાનસ્ય સંપ્રાપ્તિઃ પરમસ્ય કૃતસ્તવ ॥ ૩૧ ॥ સ્તોકેન
ચ તથાડ્ઞેન ચિન્નિધિ સુવદ્વન્વને । તૃપ્તિં ગતાઃ કથં ત્વેતે
નિર્માસા મીમકુશ્ચયઃ ॥ ૩૨ ॥ અપરં ચ કથં ત્વેતદવાર્ત્ત
વા પરિક્ષયમ્ । હસ્તાવલંબકઃ કર્ણસ્વં સંપ્રાપ્તો નિર્જલે વને
॥ ૩૩ ॥ તૃપ્તશ્ચાસિ કથં પ્રાપ્તમાર્ગેનૈવ ભવાનપિ । કથ-
મસ્વાં ઘયોરાવાં મરુદ્ધૃમ્વાં છશીતલઃ ॥ ૩૪ ॥ તદેતં સંશયં
છિન્નિધિ પરં કૌતુહલં મમ । એવમુક્તઃ સ વળિજો પ્રેતો
વચનમબ્રવીત્ ॥ ૩૫ ॥

વણિક પૂછે છે-આ ઘોર વનમાં દહીં, ભાત અને જળ મળ્યું તેથી મને મોટું આશ્ચર્ય થાય છે માટે કહો કે એ તમને કયાંથી મળે છે ? તેમ જ થોડાં અજાણી ધણીનું પોપણ કેમ કરે છે ? ૩૧ વળી આ દુખળા અને મોટાં મોટાં પેટવાળા પ્રેતો તેટલાં અજાણી કેમ તૃપ્ત થાય છે ? ૩૨ આ અક્ષય પાત્ર તમને કેવી રીતે મળ્યું ? જેમાં જળ પણ નથી, એવાં આ વનમાં આશ્રય આપનારા તમે કાણ છે ? ૩૩ એક કાળીઓ ભરવાથી જ તમને કેમ તૃપ્ત થઈ ! અને આવા ઘોર મરુદેશમાં સુખ આપનાર તમે કેવી રીતે આવ્યા છો ? ૩૪ આવી રીતે મને મોટું આશ્ચર્ય થાય છે, માટે આ સંશયને દૂર કરો. આવી રીતે વાણીઆના કહેવાથી એ પ્રેત બોલ્યો: ૩૫

વિશાચપતિક્વાચ-શ્ચુદ્ર મદ્ર પ્રવશ્યામિ દુષ્કૃતં કર્મ
ચાત્મનઃ । શાકલે નગરે રમ્યે અહમાસં સુદુર્મતિઃ
॥ ૩૬ ॥ વળિક્ શક્તઃ પુરા મદ્ર કાલોડ્ઞીતો બહુર્મમ ।
શાકલે નગરે રમ્યે નાસ્તિકસ્ય દુરાત્મનઃ ॥ ૩૭ ॥ ધન-
લોભાત્તા તત્ર કદાચિત્પ્રમદેરિતા । ન દત્તા મિશ્રવે મિશ્ના
તૃપાન્તસ્ય જલં ન ચ ॥ ૩૮ ॥ પ્રાતિવેશ્યસ્તુ તત્રાસી-
દ્વાક્ષણો ગુણવાન્મમ । શ્રવણદ્વાદશીયોગે માસિ ભાદ્રપદે
તથા ॥ ૩૯ ॥ સ કદાચિન્મયા સાદૈ તાર્પી નામ નર્દી
યયો । તસ્યાસ્તુ સંગમઃ પુણ્યો યત્રાસીષ્ઠદ્વાગયા ॥ ૪૦ ॥
ચંદ્રભાગા સોમસુતા તાર્પી ચૈવાર્કનંદિની । તયોઃ શીતો
જ્વલલિલે સંગમે સુમનોહરે ॥ ૪૧ ॥ તત્તીર્થવરમાસાય

પ્રાતિવેશ્યઃ સ મે દ્વિજઃ । શ્રવણદ્વાદશીયોગે સ્નાતથૈવો-
પવાસકૃત્ ॥ ૪૨ ॥ ચાંદ્રભાગસ્ય તોયસ્ય વારિધાન્યો નવા
વૃદ્ધાઃ । દશ્યોદનયુતૈઃ સાદૈ સંપૂર્ણૈર્વર્ધમાનકૈઃ ॥ ૪૩ ॥
છત્રોપાનયુગં વક્ષં પ્રતિમાં વિધિવદ્ધરેઃ । પ્રદૌ ચિપ્રક્ષ
હયાપ રહસ્યજ્ઞો મહાહુનિઃ ॥ ૪૪ ॥ ચિત્તસંરક્ષણાર્થાં
તસ્યાપિ ચ તત્તો મયા । સોપવાસેન દત્તા વૈ વારિધાની
સુશોભના ॥ ૪૫ ॥ ચંદ્રભાગાસ્યવિપ્રાય દશ્યોદનયુતા
તદા । એતત્કૃત્વા ગૃહં પ્રાપ્તસ્તતઃ કાલેન કેનચિત્ ॥ ૪૬ ॥
પંચત્વમહમાસાય નાસ્તિકયાપ્રેતતાં ગતઃ । અશ્યામટ્કર્ણ
ઘોરાવાં તચ દૃષ્ટં ત્વયાડ્ઞવ ॥ ૪૭ ॥ શ્રવણદ્વાદશીયોગે
દત્તા યા સા મયા દ્વિજે । દશ્યોદનયુતા તાવદ્વારિધાની
મનોહરા ॥ ૪૮ ॥ સેયં મધ્યાહ્નસમયે દિવસે દિવસે મમ ।
ઉપતિષ્ઠતિ વૈશ્વેદ્ય યથાદૃષ્ટં ત્વયાડ્ઞવ ॥ ૪૯ ॥ ઉપવાસ-
ફલેનૈવ જાતિસ્મરણમસિત મે । દયિમક્તપ્રદાનેન જલાન્નં
ચાક્ષ્યં મમ ॥ ૫૦ ॥

પ્રેતપતિ કહે છે-હે ભદ્ર ! મેં જે પાપકર્મ કરેલું છે, તે હું કહું છું તે સાંભળો. પૂર્વે હું શાકલ નામના શહેરમાં વાણીઆ હતો, હું ધણો સમર્થ હતો, પણ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો, નાસ્તિક અને લોભી હતો. તે શહેરમાં હું ધણાં વર્ષો રહ્યો. ૩૧-૪૭ ત્યારે એક દિવસે એક સંન્યાસી બિક્ષા માગવા આવ્યો ને જીએ બિક્ષા આપવાનું કહ્યું તો પણ મેં બિક્ષા આપી નહીં, તેમ જળ પણ પાત્રું નહીં. ૩૮ હવે મારા પડોસમાં એક ગુણવાન બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે ભાદરવા માસમાં શ્રવણ દ્વાદશીને દિવસે મારી સાથે તાર્પીનો અને ચંદ્રભાગાનો જ્યાં પુણ્યકારક સંગમ છે ત્યાં આવ્યો, એટલે અમે બન્ને જણા ત્યાં ગયા. ૪૦-૪૦ ચંદ્રભાગા ચંદ્રની પુત્રી છે, અને તાર્પી સૂર્યની પુત્રી છે, તે બેઉનાં શીતળ જળવાળા મનોહર સંગમમાં મારા પડોસીએ શ્રવણદ્વાદશીને દિવસે વારંવાર સ્નાન કર્યું ને ઉપવાસ કર્યો. ૪૧-૪૨ એ બ્રાહ્મણ વિદ્વાન ને મહાહુનિ હતો, તેથી તેણે નવી મજબૂત વારિધાનીઓમાં ચંદ્રભાગાનું જળ ભરી તે વારિધાનીઓ ઉત્તમ બ્રાહ્મણને આપી, તેમ જ દહીં ભાતથી ભરેલાં વર્ધમાન (પાત્ર) છત્ર, ઉપાનહ, વસ્ત્ર અને શ્રીહરિની મૂર્તિ એ સધળું વિધિથી આપ્યું. ૪૩-૪૪ ત્યાર પછી હું કે જે ઉપવાસી હતો, તેણે પણ દ્રવ્યનાં રક્ષણ માટે ચંદ્રભાગા ઉપર રહેતાર બ્રાહ્મણને વારિધાની આપી, તેમ જ દહીં ને ભાત પણ આપ્યાં. પછી હું ઘેર આવ્યો, ને કેટલોક ક્ષણ થયો ત્યારે હું મરણ પામ્યો. હું નાસ્તિક હતો તેથી આવી રીતે પિશાચ થયો અને આ ઘોર જંગલમાં બંધું છું, તે તો તમે નજરે જોયું. ૪૫-૪૭ હું વૈશ્યા શ્રવણદ્વાદશીને દિવસે મેં જે બ્રાહ્મણને વારિધાની તથા દહીં ભાત આપ્યાં હતાં તે હાલ પ્રાતિદિન મધ્યાહ્ન વખતે મારી પાસે આવે છે, તે પણ તમે નજરે જોયું. ૪૮-૪૯ મેં ઉપવાસ કર્યો હતો, તેથી મને પૂર્વ

જન્મનું સ્મરણુ છે. મેં દહીં ને બાત આપ્યાં હતાં, તેથી જળ અને અન્ન પણ મને અક્ષય મળેલાં છે. ૫૦

બ્રહ્મસ્વહારિણસ્થેતે પાપાઃ પ્રેતત્ત્વમાગતાઃ । પરદારરતાઃ કેચિત્સ્વામિદ્રોહરતાઃ ॥ ૫૧ ॥ મિત્રદ્રોહરતાઃ કેચિ- શ્વેશેડર્શિન્સ્તુ હ્રદારુણે । મમૈતે મૃત્યુતાં પ્રાપ્તા અન્નપાન- કૃતેડનષ ॥ ૫૨ ॥ અશ્વયો મગવાન્વિષ્ણુઃ પરમાત્મા સનાતનઃ । યદીયતે તદ્વદિશ્ય અક્ષય્યં તત્પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૫૩ ॥ તેનાક્ષય્યેન ચાન્નેન ત્વમા એતે પુનઃ પુનઃ । પ્રેત- માત્રાષ્ઠ દૌર્ભેલ્યં ન હ્રંચંતિ કદાચન ॥ ૫૪ ॥ અહં ચ પૂજયિત્વા સ્વામતિથિં સમુપસ્થિતમ્ ॥ પ્રેતમાવાદ્વિનિર્ધૃતો યાસ્વામિ પરમાં ગતિમ્ ॥ ૫૫ ॥ મયા વિદીતાઃ કિં સ્તેતે વનેડસ્મિન્મૃશ્વદારુણે । પીઢામટ્ઠમવિષ્ણ્યંતિ દારુણાં કર્મયોનિજામ્ ॥ ૫૬ ॥ એતેષાં તુ મહાભાગ મમાટ્ઠમહ- કામ્પયથા । અનેકનામગોત્રાણિ ગૃહ્ણીયાસ્ત્વં લિલેન (લિલેન?) ચ ॥ ૫૭ ॥ અસ્તિ કક્ષાગતા ચૈવ તવ સંપુટિકા શુભા । હિમવંતમથાસાથ તત્ત્વં લક્ષ્યસે નિષિમ્ ॥ ૫૮ ॥ ગયાશીર્ષે તતો ગત્વા શ્રાદ્ધં કુરુ મહામતે । એકમેકમથો- દિશ્ય પ્રેતં પ્રેતં યથાછલ્લમ્ ॥ ૫૯ ॥ एवं સંભાવમાણોડસૌ તત્ત્વજાંદનદમ્ભઃ । સમારુઢ્ય વિમાનં ચ સ્વર્ગલોક- મિતો ગતઃ ॥ ૬૦ ॥

આ જે પ્રેતો છે, તેમાંથી કેટલાક તો બ્રાહ્મણનું ધન હરવાથી પ્રેત થયા છે, કેટલાક પરબ્રાહ્મણ આસક્તિથી પ્રેત થયા છે, કેટલાક માલિકનો દ્રોહ કરવાથી પ્રેત થયા છે; ૫૧ અને કેટલાક મિત્રનો દ્રોહ કરવાથી પ્રેત થયા છે, હે નિર્દોષ વૈશ્ય ! તે સધળા આ ઘેર જંગ- લમાં આવી વસ્યા છે અને ખાવા પીવા માટે મારા નોકર થઈ રહ્યા છે. ૫૨ વિષ્ણુ ભગવાન અક્ષય છે, પરમાત્મા છે અને સનાતન છે, માટે તેના ઉદ્દેશથી જે કંઈ અપાય છે તે અક્ષય થાય છે. ૫૩ તે અક્ષય અનથી આ સધળા પ્રેતો વારંવાર તૃપ્ત થાય છે, પરંતુ પ્રેત- પણાથી તેઓ દુર્મળ રહે છે. ૫૪ હવે તમે કે જે અતિથિ થઈ આવ્યા છો તેની મેં પૂજા કરી, માટે હું પ્રેતપણાથી છૂટી પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થઈશ. ૫૫ તેથી મારા વિના આ સધળા પ્રેતો ઉજ્જવલ વનમાં મોટી પીડા પામશે. ૫૬ માટે હે મોટાં બાળ્યવાળા ! મારી ઉપર અનુગ્રહ કરી આ સધળા પ્રેતોનાં નામો તથા ગોત્રો પૂછી લ્યો. ૫૭ તમારી કાખમાં સંપુટિકા (એક જાતનું ચિહ્ન) છે, એટલે હિમાલય પર્વતમાં જવાથી તમને બંડાર મળશે. ૫૮ તે લઈ ગયાશીર્ષે જઈ આ પ્રેતોમાંથી એક એકનાં નામ લઈ નિવૃત્તિથી તેઓનાં શ્રાદ્ધ કરો. ૫૯ એવી રીતે કલા પછી એ પ્રેતપતિનું શરીર અઢોલિક થઈ ગયું. તેથી તે વિમાનમાં એસી સ્વર્ગમાં ગયો. ૬૦

સ્વર્ગેતે પ્રેતનાથે વૈ પ્રજાવાસ્ત્વ વળિન્ ક્રમાત્ ॥ નામ- ગોત્રાણિ સંગૃહ્ય પ્રયાતઃ સ હિમાલયમ્ ॥ ૬૧ ॥ તત્ત્વ

પ્રાપ્ય નિધિં ગત્વા વિનિષ્ક્રિય સ્વકે ગૃહે । ધનમારુપા- દાય ગયાશીર્ષવર્દ યયૌ ॥ ૬૨ ॥ પ્રેતાનાં ક્રમશઃસ્તત્ર ચક્રે શ્રાદ્ધં દિને દિને । યસ્ય યસ્ય યથા શ્રાદ્ધં સ કરોતિ દિને વળિન્ ॥ ૬૩ ॥ સ સ તસ્ય તદ્વા સ્વપ્ને દર્શયત્વાત્મનસ્ત- ત્ત્વમ્ । બ્રવીતિ ચ મહાભાગ પ્રસાદેન તવાનન્ન ॥ ૬૪ ॥ પ્રેતમાવમિમં ત્યક્ત્વા પ્રાપ્તોડસ્મિ પરમાં ગતિમ્ । તતસ્તુ તે વિમાનસ્થા ઋચુશ્ચ વળિર્જં તથા ॥ ૬૫ ॥ સ્વયા હિ તારિતાઃ સર્વે કિલ્લિવાદ્વળિગુત્તમ । પ્રયામઃ સ્વર્ગેતિ સર્વે દ્વાર્નાં સ્વપ્નસાદતઃ ॥ ૬૬ ॥ સાધુસંગો નહિ ટથા કદા- ચિદપિ જાયતે । ઇવમુક્ત્વા ગતાઃ સર્વે વિમાનૈઃ સ્વર્ગ- સન્નિભૈઃ ॥ ૬૭ ॥ દિવ્યરૂપધરાઃ સર્વે યોતર્થતો વિશો દશ । સ કૃત્વા ધનલોભેન પ્રેતાનાં સન્નતિ વળિન્ ॥ ૬૮ ॥ જગમ સ્વગૃહં તત્ર માસિ આદ્રે યુષિષિર । અવળદ્વાદશી- યોગે પૂજાયેત્વા જનાર્દનમ્ ॥ ૬૯ ॥ દાનં દત્ત્વા ચ વિપ્રેભ્યઃ સોપવાસો જિતંદ્રિયઃ । સંગમે ચ મહાનયોઃ પ્રતિ- વર્ષમંતંદ્રિતઃ ॥ ૭૦ ॥ ચકાર ત્રિવિધવાનં તતો દિર્ઘાત- માગતઃ । અવાપ પરમં સ્થાનં દુર્લભં સર્વમાનવૈઃ ॥ ૭૧ ॥ યત્ર કામફલા દૃશ્યા નયઃ પાયસકર્દમા । શ્રીતલામલપા- નીયાઃ પુષ્કરિયો મનોરમાઃ ॥ ૭૨ ॥ તદેશમાસાય વળિન્ મહાત્મા પ્રતક્ષજાંદનદમ્ભચિતાંગઃ । કલ્પં સમયં સુરછંદરીભિઃ સ્વર્ગં છરેતે સુદિતઃ સદૈવ ॥ ૭૩ ॥ બુધશ્ર- વણસંપુકા દ્વાદશી સર્વકામદા । દાનં દશ્યોદનં શાસ્ત્ર- પવાસઃ પરો વિષિઃ ॥ ૭૪ ॥ સગરેણ કઠુસ્થેન ધૃધુમારેણ ગાયિના । એતૈશ્ચાન્યેશ્ચ રાજેદ્ર કામદા દ્વાદશી કૃતા ॥ ૭૫ ॥ યા દ્વાદશી બુધયુતા અવળેન સાર્દ્ધં સા વૈ જયેતિ કથિતા સુનિર્મિર્નમસ્યે । તામાદરેણ સમુપોષ્ય નરો હિ સમ્યક્ પ્રાપ્નોતિ સિદ્ધિમણિમાદિગુણોપપન્નામ્ ॥ ૭૬ ॥ હિતિ હેમાદ્રી મવિષ્યોત્તરે શ્રવણદ્વાદશી કથા સમાપ્તા ॥

તે પ્રેતનાથના સ્વર્ગમાં જવા પછી પેલો વાણીઓ સધળા પ્રેતોનાં નામો તથા ગોત્રો પૂછી હિમાલયમાં ગયો. ૬૧ ત્યાંથી મળેલો બંડાર પોતાને ઘેર રાખી કેટ- લુંક ધન સાથે લઈ ગયાશીર્ષમાં વડની પાસે ગયો. ૬૨ ને લાં પ્રતિદિન ક્રમથી પ્રેતોનાં શ્રાદ્ધ કરવા લાગ્યો. એ વાણીઓ જે જે પ્રેતનું શ્રાદ્ધ કરતો હતો, તે તે પ્રેત તેના સ્વપ્નમાં આવી કહેતો હતો કે, હે મહાભાગ ! હે પુણ્યા- ત્મન ! તારી કૃપાથી હું પ્રેતયોનિમાંથી છૂટ્યો છું અને પરમ ગતિ પામ્યો છું. એવી રીતે સધળાનો ઉદ્ધાર થયો ત્યારે વિમાનમાં બેઠેલા તે સધળા બોલ્યા કે, ૬૩-૬૫ હે વાણીઆઓમાં ઉત્તમ ! તેં પાપમાંથી અમારો ઉદ્ધાર કર્યો. હવે તારી કૃપાથી જ અમે સધળા સ્વર્ગમાં જઈએ છીએ. ૬૬ સત્યરૂપનો સમાગમ કોઈ દિવસે પણ વ્યર્થ થતો નથી. એટલું કહી તે સધળા પ્રેતો સર્વ જવા વિમાનમાં એસી અઢોલિક રૂપ ધારણ કરી દશે દિશામાં પ્રકાશ કરતા કરતા સ્વર્ગમાં ગયા. એવી રીતે ધનના

લાભથી સધળા પ્રેતાનો ઉદ્ધાર કરી એ વાણીઓ પોતાને ઘેર ગયો. ૧૭-૧૮ ઘેર પશુ જ્યારે બાદરવા માસમાં શ્રવણ દ્વાદશી આવે ત્યારે એ વાણીઓ વર્ષોત્તર સાવધાન થઇ મહાનદીઓના સંગમમાં સ્નાન કરતો હતો, ઉપવાસ કરતો હતો, વિષ્ણુ ભગવાનની પૂજા કરતો હતો અને વિધિથી દાન આપતો હતો. એવી રીતે કેટલાંક વર્ષો ગયા પછી એ વાણીઓ મરણ પામ્યા ત્યારે તેને સર્વ મનુષ્યોને દુર્લભ એવાં પરમ સ્થાનની પ્રાપ્તિ થઇ. ૧૯-૭૧ એ સ્થાનમાં જોઇએ તેવાં ફળવાળાં વૃક્ષો હતાં, જેમાં દૂધપાક જેવો કાદવ હતો, શીતળ અને નિર્ભળ જળ હતું, કમલવાળી એવી નદીઓ વહેતી હતી. ૭૨ તપા-વેલાં સુવર્ણ જેવાં સુશોભિત શરીરવાળો એ મહાત્મા વાણીઓ સ્વર્ગમાં જઇ એક કદપ સૂધી અપ્સરાઓની સાથે સુખથી રહ્યો. ૭૩ બુધવાર અને શ્રવણ નક્ષત્રના યોગવાળી બાદરવા શુદ્ધિ પારશ સધળી કામના પૂર્ણ કરનારી છે, માટે તે દિવસે દહીં અને ભાતનું દાન આપવાથી તે ઉપવાસ કરવાથી ધણું ફળ મળે છે. ૭૪ સગર રાજાએ, કકુત્સ્થ રાજાએ, ધુધુમારે, ગાધિ રાજાએ અને બીજા પશુ કેટલાંક રાજાઓએ આ પારશનું વ્રત કરી પોતાના મનોરથ પૂર્ણ કરેલા છે. ૭૫ બાદરવા માસમાં બુધવાર અને શ્રવણ નક્ષત્રના યોગથી જેને મુનિઓ જ્યાં કહે છે. તે દ્વાદશીને દિવસે આદરથી ઉપવાસ કરવાથી અભિમા વગેરે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ૭૬ એવી રીતે હેમાદ્રિમાં અને ભવિષ્યપુરાણમાં શ્રવણદ્વાદશી કહેલી છે.

૮ વામનજયંતી

અસ્યામેવ વામનજયંતીવ્રતં હેમાદ્રૌ મવિન્યે ॥

આ જ* પારશને દિવસે વામનજયંતી વ્રત હેમાદ્રિમાં તથા ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલું છે.

વામનજયંતીની કથા

શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ-દ્વાદશ્યાસ્તે વિધિઃ પ્રોકઃ શ્રવણેન યુધિષ્ઠિર । સર્વપાપપ્રશમનઃ સર્વસૌભ્યપ્રદાયકઃ ॥ ૧ ॥

एकादशी यदा सा स्याच्छ्रवणेन समन्विता । विजया सा तिथिः प्रोक्ता व्रतिनामभयप्रदा ॥ २ ॥

पुरा देवगणैः सर्वैः समवेतैर्वैराग्निभिः । वरदः प्रार्थितो विष्णुरिद्वान्मन्य-
निलसयुतैः ॥ ૩ ॥

बलवानजितो दैव्यो बलिर्नाम महाबलः । तेन देवगणाः सर्वे त्याजिताः सुरमंदिरम् ॥ ૪ ॥

स्व गतिः

*આગવત વગેરેમાં શ્રવણ નક્ષત્રના યોગવાળી દ્વાદશીને દિવસે વામનાવતાર કહેલો છે, ને ભવિષ્યપુરાણમાં શ્રવણ નક્ષત્રના યોગવાળી એકાદશીને દિવસે વામનાવતાર કહેલો છે. એટલા માટે જે શ્રવણના યોગવાળી પારશ ન હોય તેો શ્રવણ નક્ષત્રના યોગવાળી એકાદશી લેવી, એમ નિર્ણયસિંધુમાં કમલાકાર બહે કહેલું છે.

सर्वदेवानां वीर्यं कदास्तद्वद । दैव्यं जहि महाबाहो बलिं बलवतां वरम् ॥ १ ॥

श्रुत्वा विष्णुस्तदा वाक्यं देवानां करुणोदयम् । उवाच वाक्यं वाक्यज्ञो देवानां हितकाम्यया ॥ २ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! મેં તમને દ્વાદશીને પ્રકાર કહી સંભળાવ્યો, જે સાંભળવાથી સધળાં પાપોની શાંતિ થાય છે ને સધળાં સુખોની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧ જ્યારે શ્રવણ નક્ષત્રના યોગવાળી એકાદશી હોય ત્યારે તે વિજયા એકાદશી કહેવાય છે. તે દિવસે વ્રત કરવાથી અભય થાય છે. ૨ પૂર્વે ઇંદ્ર, અગ્નિ અને વાયુ વગેરે સધળા દેવતાઓ મળીને વરદાનની ઇચ્છાથી વિષ્ણુ કે જે, વર આપનાર છે તેની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે, ૩ હે મહારાજ ! ન જિતાય એવો મહા બળવાન અલિ દૈત્ય છે. તેણે સધળા દેવોને સ્વર્ગમાંથી કાઢી ખૂંચ્યા છે. ૪ માટે હે મહાબાહુ વિષ્ણુ ! હવે તો દેવોનું રક્ષણ કરનાર આપ જ છો, એટલા માટે મહાબળવાન અલિ દૈત્યને મારો અને અમારું કષ્ટ ઝટ દૂર કરો. ૫ એવાં દયામણાં દેવોનાં વચનો સાંભળી મહા ચતુર વિષ્ણુ દેવોનાં કથ્યાણુ માટે ઘોટ્યાઃ ૧

विष्णु उवाच-जाने विरोचनसुतं बलिं त्रैलोक्यकण्टकम् । तपसा भावितात्मानं शान्तं दांतं जितेन्द्रियम् ॥ ७ ॥

मद्रक्तं मद्रतप्राणं सत्यसंधं महाबलम् । प्रजापतिसमं स्वात्मप्र-
जानां प्रियकारकम् ॥ ८ ॥

न गुणास्तस्य शक्यन्ते वक्तुं केनापि भूतले । अवश्यं तपसोपेतैर्भौकव्यं तपसः फलम् ॥ ९ ॥

तपसोऽन्तस्तु बहुना कालेनास्य भविष्यति । यदा विजयदं दैव्यं ज्ञास्ये कालेन केनचित् ॥ १० ॥

समाहृत्य श्रियं तस्य तदा दास्ये दिवौकसाम् । अदितिर्भो पुरा देवा भयजत् पुत्रपृच्छिनी ॥ ११ ॥

तस्या मनीषितं कार्यं मयाऽवश्यं स्रोतोत्तमम् । तस्यां संभूय युष्माकं कार्यं संपा-
दयाम्यहम् ॥ १२ ॥

વિષ્ણુ કહે છે:-ત્રણે લોકોમાં કાંટાની પેટે ખટકતા અલિરાજને હું જાણું છું. એ અલિ તપથી પવિત્ર, શાંત, જિતેન્દ્રિય, મારો બકાત, મારામાં પરાયણ, સત્ય પ્રતિષ્ઠાવાળો, મહાબળવાન, બહા જેવો અને પ્રજાનું હિત કરવામાં તત્પર છે. ૭-૮ તેના ગુણોનું વર્ણન કરી શકે તેવો કોઈ પૃથ્વીતલમાં નથી. તપસ્વી લોકોએ તપનું ફળ અવશ્ય ભોગવવું જોઈએ. ૯ આ અલિરાજનું તપ ખવાઈ રહેવાને હજી ધણો વખત છે; માટે જ્યારે તેના તપનો અંત આવશે, ત્યારે સ્વર્ગનું રાજ્ય તેની પાસેથી લઈ દેવાને આપીશ. હે દેવતાઓ ! પૂર્વે પુત્રની ઇચ્છાથી અદિતિએ મોટું તપ કર્યું હતું. ૧૦-૧૧ માટે તેના મનોરથ અવશ્ય પૂર્ણ કરવો જોઈએ. એટલા માટે હું તેના ઉદરથી પ્રકટ થઈ, તમારું કાર્ય સિદ્ધ કરીશ. ૧૨

कृष्ण उवाच-अथ काले बहुतिथे सादृशितुं विंषी उपवत् । छपुवे नवमे मासि पुनं सा वामनं हरिम् ॥ १३ ॥

હૃસ્વપાર્શ્વે હૃસ્વકાર્યં મહાશિરસમર્ષકમ્ । પાણિપાદોદર-
કુળં હૃસ્વજૈષ્ઠ્યકંધરમ્ ॥ ૧૪ ॥ દૃષ્ટ્વા તુ વામનં જાતમ-
હિતિર્મોદમાપ ચે । મયં ચમૃદ્વ દૈત્યાનાં દેવતાસ્તોષમાગ-
મન્ ॥ ૧૫ ॥ જાતકાદીન્ શુભકારાન્તસ્કારાન્સ્વયમેવ
હિ । ચકારં કશ્યપો ધીમાન્ પ્રજાંપતિસમન્વિતઃ ॥ ૧૬ ॥
આબદમેશ્વરો દંધી જટી યજ્ઞોપવીતવાન્ । કુશચર્માજિન-
ધરઃ કર્મહલુવિશ્રુતિઃ ॥ ૧૭ ॥ બલેર્બલવતો યજ્ઞં જગામ
બહુવિસ્તરમ્ । દૃષ્ટ્વા ચલિં તુ યજ્ઞવાનં વામનસ્તુ જગાર્દ્દ હ
॥ ૧૮ ॥ અર્ધાં શ્વદં યજ્ઞપતે રીયતાં મમ મેદિની । પદ્મ-
યપ્રમાણા હિ પઠનાર્થે સ્થિતો શ્વદમ્ ॥ ૧૯ ॥ દત્તા દત્તા
તવ મયા ચલિઃ પ્રાહ દ્વિજોતમમ્ । તતો વર્ધિતુમારુઢો
વામનોઽન્નંતવિક્રમઃ ॥ ૨૦ ॥ પાદૌ ભૂમૌ પ્રતિષ્ઠાપ્ય શિર-
સાઽઽઽઽ રોદસી । નાભ્યાં સ્વગારિકાંઠોઠ્ઠલ્લલટે વ્રજ્ઞણઃ
પદમ્ ॥ ૨૧ ॥ ન તૃતીયં પદં લેખે કિં વદે મમ તદ્વદ ।
તદૃષ્ટ્વા મહદાશ્ચર્યં સિદ્ધા દેવૈર્યસ્તથા ॥ ૨૨ ॥ સાધુ
સાધ્વિતિ દેવેશ્વર પ્રસાદંચુર્ચ્ચાન્વિતાઃ । તતો દૈત્યગણાન્
સવાન્ જિજ્ઞાસુઃ ત્રિશુવનં વસી ॥ ૨૩ ॥ ચલિં પ્રાહ ચ ઓ
ગચ્છ પાતાલં સબલાહ્વગઃ । તત્ત્વમીપ્સિતાન્ ભોગાન્
શુક્ત્વા મદ્વાહુપાલિતઃ ॥ ૨૪ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-શ્વલો કાળ નીકળી ગયા પછી અદિ-
તિને ગર્ભ રહ્યો, અને નવ માસ પૂરા થયા સારે તેના
ઉદરથી નારાયણ વામનરૂપે પ્રકટ થયા. ૧૩ તેના પગ
નાના હતા, શરીર નાનું હતું, માથું મોટું હતું, હાથ, પગ
અને પેટ પાતળાં હતાં, પીડી અને ડોક નાનકડી હતી. ૧૪
એવા વામનને જોઈને અદિતિને હર્ષ થયો, દેવતાઓ પ્રસન્ન
થયા અને દૈત્યોને ભય થયો. ૧૫ તે પછી તેના જન્મકર્મ
વગેરે સંસ્કારો શુદ્ધિમાન કશ્યપ ઋષિએ પોતે બ્રહ્માને
પાસે રાખીને કર્યા. ૧૬ સારખાદ જેણે મેખલા બાંધી હતી,
જેણે દંડ ધારણ કરેલા હતો, જેણે જટા, યજ્ઞોપવીત, હાલં
અને મૃગયર્ધ ધારણ કરેલાં હતાં એવા વામન હાથમાં
કર્મહલુ લઈ બળવાન બલિરાજના મહાયત્રમાં ગયા ત્યાં
યજ્ઞ કરતા બલિરાજને જોઈને વામન બોલ્યા કે, ૧૭-૧૮
હે યજ્ઞમાન ! હું બાણું છું એટલે વિદ્યાર્થી છું, તમારી પાસે
માગવા માટે આવ્યો છું. માટે મને ત્રણ પગલાં જેટલી
પૃથ્વી આપો. ૧૯ ત્યારે 'હે બટુક ! મેં તમને તેટલી પૃથ્વી
આપી' એમ બલિરાજ બોલ્યો. તે પછી અન્ત શક્તિ-
વાળા વામન વધવા લાગ્યા, ૨૦ અને બે પગલાંમાં આખી
પૃથ્વી રોજી લીધી, મસ્તકથી ઉપરનો ભાગ રોજી લીધો,
નાભિથી સ્વર્ગ વગેરે લોક રોજી લીધા અને લલાટમાં
બ્રહ્મલોક રાખી દીધો. ૨૧ તેથી ત્રીજા પગલાંને કાંઈ પણ
અવકાશ રહ્યો નહીં. સારે વામને બલિને કહ્યું કે, ત્રીજા
પગલાં માટે શું આપીશ તે કહે. એ પ્રમાણે મોટું આશ્ચર્ય
જોઈ સિદ્ધ, દેવ અને ઋષિઓ સઘળા 'ધણું સારું થયું,
ધણું સારું થયું' એમ હર્ષથી વામનની પ્રશંસા કરવા

લાગ્યા. હવે સર્વ દૈત્યોને જીતી, ત્રણે લોકોને વશ કરી,
વામને બલિને કહ્યું કે, હે દેવરાજ ! તું તારા પરિવારને
લઈ પાતાળમાં જા. ત્યાં તું યજ્ઞેન્દ્ર ભોજ ભોજવળે ને
હું તારી રક્ષા કરીશ. ૨૨-૨૪

અત્યંદ્રેશ્વાવસાને તુ શ્વમેર્વેદ્રો અવિષ્યસિ । યવમુક્તો ચલિઃ
પ્રાયાગમસ્કૃત્ય છરોતમમ્ ॥ ૨૫ ॥ વિસૃજ્ય ચ ચલિં
દેવો લોકપાલાહવાચ હ । સ્વાના ધિષ્ણ્યાનિ ગચ્છધ્વં
તિષ્ઠધ્વં વિગતઞ્જરાઃ ॥ ૨૬ ॥ દેવેનોક્તા ગતા દેવાઃ પ્રદૃષ્ટાઃ
પૂજ્ય વામનમ્ । દેવઃ કૃત્વા જગત્કાર્યં તૈર્વાંતરધીયત
॥ ૨૭ ॥ ઇતરસર્વે સમભવદેકાદૃશ્યાં નરાધિપ । તેનેદા દેવ-
દેવસ્ય સર્વથા વિજયા તિથિઃ ॥ ૨૮ ॥ એવૈવ ફાલ્ગુને
માસિ પુષ્યેણ સહિતા વૃષ । વિજયા પ્રોચ્યતે સદ્ગિઃ કોટિ-
કોટિગુણોત્તરા ॥ ૨૯ ॥ ઇકાદશ્યાં સોપવાસો રાત્રી સંપૂ-
જયેદ્દરિમ્ । કૃયાંતપારં તુ સૌર્વર્ણી રૌપ્યં વા દારુવંશજમ્
॥ ૩૦ ॥ સૌર્વર્ણ વામનં કૃયાંતચિત્તયાનુસારતઃ । શિલા-
કર્મહલુધરં છત્રયજ્ઞોપવીતિનમ્ ॥ ૩૧ ॥ આચ્છાયા પાર્શ્વ
વાસોભિરહૈતૈઃ ફલસંયુતમ્ । માર્ગેણ ચર્મણા નદં મક્ત્યા
વા શક્ત્યપેક્ષયા ॥ ૩૨ ॥ તિલાદકેન સંપૂર્ણ પ્રસ્થેન કુહ-
વેન વા । અલામે યવગોધૂમેઃ ધ્રુવૈઃ ઘટ્કતિલૈસ્તથા ॥ ૩૩ ॥
તસ્મિન્નર્ચૈઃ પુષ્પફલેઃ કાલોત્યૈરર્ચયેદ્દરિમ્ । નાનાવિષૈશ્વ
નૈવેયૈર્મધ્યમોઽયૈર્ગુહોદ્ગૈઃ ॥ ૩૪ ॥ મસ્ત્યં કૂર્મં વરાઈ ચ
નારસિંહં ચ વામનમ્ । રામં રામં તથા કૃષ્ણં બૌદ્ધં કાર્તિક
સમર્ચયેત્ ॥ ૩૫ ॥ પાદાયૈકૈકમંગેયુ શીર્ષાંતં પૂજયેત્તતઃ ।
અર્ચિર્મૈત્રપદે રાજન્ અદ્યા ગરુડધ્વજમ્ ॥ ૩૬ ॥ યથાપર્ન
તતઃ કૃપાંદ્વાદશૈર્વત્સરૈસ્તથા । સૌર્વર્ણી રાજર્તી તાર્ક્ષી મૃત્તિ
કૃત્વા ચતુર્થ્યામ્ ॥ ૩૭ ॥

હાલના ઈંદ્રનો અવધિ બ્યારે પૂરો થશે ત્યારે તું ઈંદ્ર
થઈશ. એવાં વામનનાં વચનો સાંભળી તેને પ્રણામ કરી
બલિરાજ પાતાળમાં ગયો, અને વામને દેવાને કહ્યું કે,
તમે સઘળા પોતપોતાને સ્થાને જઈ નિશ્ચિત થઈ પોતાની
પદવી ભોગવો. ૨૫-૨૬ એવી રીતે વામનના કહેવાથી
પ્રસન્ન થઈ તેની પૂજા કરી દેવતાઓ પોતપોતાને સ્થળે
ગયા અને વામન પણ જગતનું કાર્ય કરી, ત્યાં જ અદૃશ્ય
થઈ ગયા. ૨૭ હે યુધિષ્ઠિર ! આ સઘળું એકાદશીને દિવસે
થયેલું છે, એટલા માટે નારાયણને એ તિથિ પ્રિય છે.
તેથી એ તિથિ અવશ્ય વિજ્ય આપનારી છે. ૨૮ જો
દ્વાગણ શુદ્ધિ એકાદશી પુણ્ય નક્ષત્રના યોગવાળી હોય
તો સત્યરૂપે તેને પણ વિજ્યા કહે છે. એ વિજ્યા કરા-
ડગણી ઉતમ છે. ૨૯ આ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ
કરવો, રાત્રે વિષ્ણુપૂજન કરવું, સોનાનું, રૂપાનું, કાષ્ટનું
અથવા વાંસનું પાત્ર કરાવવું, ૩૦ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે
સોનાની વામનની મૂર્તિ કરાવવી, તેને શિખા કરાવવી,
હાથમાં કર્મહલુ આપવું, છત્ર આપવું અને જનોઈ પહે-
રાવવી. ૩૧ પેલાં પાત્રમાં શક્તિ પ્રમાણે આદક, પ્રથ

વા કુડવ તિલ ભરવા. જે તિલ ન મળે તો ઘઉં, યવ મે થોડા ઘોળા તલ ભરવા. તે પાત્ર ઘોળા વગરનાં નવાં કપડાંવડે ઢાંકી સેતું અને જે વિશેષ ભક્તિ હોય તો મૃગયર્થથી બાંધી સેતું. ૩૨-૩૩ તે પાત્રમાં એ સમ-યમાં થયેલાં સુગંધિ પુષ્પોવડે વામનની પૂજા કરવી. લાકડું, ગોળ, ચોખા વગેરે ભાત ભાતનાં નૈવેદ્ય કરવાં. ૩૪ મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ, વૃસિહ, વામન, પરશુરામ, રામ-ચંદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ, યુદ્ધાવતાર અને કલ્કિ ભગવાનની પૂજા કરવી. ૩૫ પગથી લઈ મસ્તક સુધી વિષ્ણુનાં એક એક અવયવની મંત્રો ભણી શ્રદ્ધાથી પૂજા કરવી. ૩૬ એવી રીતે બાર વર્ષ સુધી વ્રત કરી ઉદ્યાપન કરવું. તેમાં સોનાની વા રૂપાની ચાર હાથવાળી વામનની મૂર્તિ કરાવવી. ૩૭

દ્વાદશ્યાસ્તુ દિને પ્રાતે ગુરુમધ્યર્ચ્ય શક્તિઃ । સદા-
ચારત્રતં પાર્યં વેદવેદાંગપારગમ્ ॥ ૩૮ ॥ અસ્મદીર્યં વ્રતં
વિપ્ર વિષ્ણુવાસરસંભવમ્ । સંપૂર્ણં તુ મંથેયેન તત્કુલુષ્વ
દ્વિજોત્તમ ॥ ૩૯ ॥ તંત્ર્યામે નિયમઃ કાર્યો દંતપાશવત્પૂર્વ-
કમ્ । સ્નાનં કૃત્વા મંત્રપૂર્વં નયાદૌ વિમલે જલે ॥ ૪૦ ॥
તર્પિત્થા પિતૃન્દેવાન્પૂજયેન્મધુસૂદનમ્ । દેવં સંપૂજ્ય
ચિચિવદ્રાજૌ જાગરણં ચરેત્ ॥ ૪૧ ॥ તતઃ પ્રભાતસમયે
જાત્વાઽઽચાર્યોદિમિઃ સહ । વામનં પૂજયેત્પ્રાગ્વત્ હોમં
કુર્યોદ્ધિધાનતઃ ॥ ૪૨ ॥ મન્ત્રેણેવં વિષ્ણુરિતિ સમિદાજય-
તિકોદનૈઃ । પ્રતિદ્રવ્યં સહજં વા શતમદ્યોત્તરં દુનેત્ ॥ ૪૩ ॥
બ્રાહ્મણાન્ ભોજયિત્વા તુ દ્વાદશાષ્ટ વ્રતી નૃપ । પ્રતિમાં ચ
તથા ષેટ્ઠમાચાર્યાય નિવેદયેત્ ॥ ૪૪ ॥ एवं કૃતે તુ રાજેન્દ્ર
ગાઃ કૃષ્ણા દ્વાદશાષ્ટ વા । પદ્મ ચત્ત્વોઽથવા દેયા એકા
વાપિ પયસ્વિની ॥ ૪૫ ॥ વામનઃ પ્રતિગૃહ્ણતિ વામનો વૈ
દશાતિ ચ । વામનસ્તારક્ષોભાખ્યાં વામનાય નમો નમઃ
॥ ૪૬ ॥ પ્રત્યેકં બ્રાહ્મણાન્ કુંભૈર્વેશિણાવજ્રચંદ્રૈઃ । શક્ત્યા
સંપૂજયેદ્રાજનસર્વૈરેવ વિધિઃ સ્મૃતઃ ॥ ૪૭ ॥ બ્રાહ્મણાન્
ભોજયેત્પૂર્વં પશ્ચાદ્ધંજીત વાગ્યતઃ । एवं વ્રતે કૃતે બ્રહ્મન્
યત્પુર્યં તજિબોધ મે ॥ ૪૮ ॥ હસ્ત્યશ્વરથપત્તીનાં વાતા
મોકા વિમત્સરી । રૂપસૌભાગ્યસંપન્નો નિષ્પાપો નીતિમાન્
મંથેત્ ॥ ૪૯ ॥ ઉત્રપૌત્રૈઃ પરિવૃત્તો જીવેત્સ શરદાં શતમ્ ।
एषा वृष्टिः समाख्याता एकादश्या मया तव ॥ ૫૦ ॥
પૂર્વમેવ સમાખ્યાતા દ્વાદશી શ્રવણાન્વિતા । સગરેણ
કકુત્સ્થેન ધુંધુમારેણ ગાધિના । એતૈશ્ચાચૈશ્ચ રાજેન્દ્ર કૃતા
વૈ દ્વાદશી તિથિઃ ॥ ૫૧ ॥ હિતિ શ્રીદેમાદૌ મવિષ્યોત્તર-
પુરાણે વામનદ્વાદશીવ્રતકથા સંપૂર્ણા ॥

બારશ્વને દિવસે ભક્તિથી જે સદાચારમાં તત્પર હોય ને વેદ તથા વેદાંગને પૂર્ણ રીતે બાણતા હોય તેવા ગુરુની પૂજા કરી, ૩૮ 'હે મહારાજ ! આ મારું દ્વાદશીનું વ્રત પૂર્ણ થાય તેમ કરો' એવી રીતે હાતથુ કથી પછી નિયમ લેવો. નદી વગેરેના નિર્મળ જળમાં મંત્રથી સ્નાન કરી, દેવતાતર્પણ અને પિતૃતર્પણ કરી વિધિથી વામ-

નની પૂજા કરવી. રાતે જાગરણ કરવું. ૩૯-૪૧ પ્રાતઃકાલ થાય ત્યારે આચાર્ય વગેરેની સાથે સ્નાન કરી પૂર્વની પેઠે વામનની પૂજા કરવી. 'હૃદં વિષ્ણુઃ ૦' એ મંત્ર ભણી, સમિધા, તલ અને ભાતની એક એકની એક હજાર આઠ વા એકસો આઠ આહુતિ આપી, હોમ કરવો. ૪૨-૪૩ બાર, અથવા આઠ બ્રાહ્મણને જમાડી ગાય તથા વામનની મૂર્તિ આચાર્યને આપવી. ૪૪ પછી દુઝણી બાર, આઠ, છ, ચાર અથવા એક કાળી ગાય આપવી. ૪૫ તેના મંત્ર 'વામન મહાશુ કરે છે, વામન આપે છે અને વામન ભેયને તારનાર છે, માટે વામનને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.' ૪૬ તે પછી શક્તિ પ્રમાણે પ્રત્યેક બ્રાહ્મણને ધડા, દક્ષિણા, વસ્ત્ર અને ચંદનવડે પ્રસન્ન કરવા. હેરાજન્ ! સધળી જગોએ એ જ પ્રકાર કલ્પો છે. ૪૭ પ્રથમ બ્રાહ્મણોને જમાડી, વાણીને નિય-મમાં રાખીને પોતે જમવું. આ વ્રત કરવાથી જે પુણ્ય થાય છે, તેહું કહું છું તે સાંભળો. ૪૮ જે માણસ વ્રત કરે છે તે હાથી, ઘોડા, રથ અને પાદાની સમૃદ્ધિ મેળવે છે. તે પુરુષ ભોગ ભોગવનાર, મત્સરરહિત, ધણો સુંદર, પાપરહિત અને નીતિવાળો થાય છે. ૪૯ તેના પુત્ર-પૌત્રનો પરિવાર વધે છે અને તે પુરુષ સો વર્ષ સુધી જીવે છે. એવી રીતે એકાદશીનું કૃપા મેં તમને કહી સંભળાવ્યું. ૫૦ અરણ્ય દ્વાદશીનું માદાત્મ્ય તો પ્રથમ જ કહી સંભળાવ્યું છે. સગર, કકુત્સ્થ, ધુંધુમાર, ગાધિ અને બીજા પણ કેટલાકોએ એ વ્રત કર્યું હતું. ૫૧ એવી રીતે હેમાદ્રિમાં તથા ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં વામન દ્વાદશીની કથા કહેલી છે.

વામનની પૂજાને પ્રકાર

અથ પૂજા । મમ હૃદ જન્મનિ જન્માંતરે ચ કૃતદો-
ષપ્રાયશ્ચિત્તાર્ય ઉત્રપૌત્રાશ્ચિવૃદ્ધયર્થં વામનજયંતીવ્રત-
મહં કરિષ્યે ॥ ૧ ॥ તદંગતયા વિહિતં ષોડશોપચારૈર્વામ-
નપૂજનં કરિષ્યે ॥ ૨ ॥ ધૃત્વા જલમયં રૂપં દેવદેવસ્ય
ચક્ષિણઃ । ત્રણાંકમુદરે યસ્ય મહામૂર્તૈરશિષિતમ્ । માયાવી
વામનઃ શ્રીશઃ સ આચાતુ જગત્પતિઃ । આવાહનમ્ ॥ ૩ ॥
અજેયાય મહેશાય જલજાત્યાય શસિને । નમસ્તે કેશવા-
નંત વાસદેવ નમોઽસ્તુ તે । ધ્યાનમ્ ॥ ૪ ॥ કમંદલુશિ-
લાધારી કુન્ડરૂપોઽસિ વામન । છત્રદંડધરો દેવ પાર્યં
ગૃહ્ણ નમોઽસ્તુ તે-પાયમ્ ॥ ૫ ॥ સહસ્રશીર્ષાં ત્વં દેવ શ્રવ-
ણર્હસમન્વિતઃ । અર્ધં ગૃહ્ણણ દેવેશ રમયા સહિતો હરે ।
અર્ધમ્ ॥ ૬ ॥ કમંદલુશિયંતં ચારુ શુદ્ધં ગંગોદકં મયા ।
દેવેશચમનાર્યં તદાહતં પ્રતિગૃહ્ણતામ્ । આચમનોયમ્
॥ ૭ ॥ જલદોષમદેહાય જલજાત્યાય શંભિને । જલ-
રાશિસ્વરૂપાય નમસ્તે પુરુષોત્તમ । સ્નાનમ્ ॥ ૮ ॥
મહાહવરિપુસ્કંધપૃથકક્રાવ ચક્ષિણે । નમઃ કમલકિંજ-
લકપીતનિર્મલસાસે । વજ્રમ્ ॥ ૯ ॥ શ્રીલેખં ચંદનં દિ૦ ।

ચંદનમ્ ॥ ૧૦ ॥ મલ્લિકા જ્ઞાનપર્વં ચ જ્ઞાતીરુષ્યં સુગંધ-
કમ્ । ચંપકં જલજં ચૈવ વ્રુષ્યં શુદ્ધં નમોઽસ્તુ તે ।
વ્રુષ્યમ્ ॥ ૧૧ ॥ અર્ધાંગપૂજા- મસ્ત્યાય નમઃ પાદૌ
પૂજયામિ । કૂર્માયં જાહ્નવી પૂં ॥ વરાહાયં ગુહ્યમ્
પૂં ॥ નૃસિંહાય નામિં પૂં ॥ વામનાય ઉરઃ પૂં પરશુ-
રામાય યુજી પૂં ॥ રામાયં કર્ણૌ પૂં ॥ કૃષ્ણાયં હૃદયં
પૂં ॥ બૌદ્ધાયં નેત્રે પૂં ॥ કલ્કિને નમઃ શિરઃ પૂજયામિ
॥ ૧૨ ॥ ધૂપોઽયં દેવદેવેશ શલ્ચક્રગદાધર । અચ્યુતાનંત
ગોવિંદ વાસુદેવ નમોઽસ્તુ તે । ધૂપમ્ ॥ ૧૩ ॥ ત્વમેવ
દુષિર્વીર્યોતિર્વાયુરાકાસમેવ ચ । ત્વમેવ ડ્યોતિર્વાં ડ્યોતિ-
ર્વીપોઽયં પ્રતિગૃહ્ણતામ્ । દીપમ્ ॥ ૧૪ ॥ અનં ચતુર્ધિચં
સ્વાં નૈવેયમ્ । આચમનમ્ । કરોદ્વૈનમ્ । ફલમ્ । તાંત્ર-
કમ્ । દક્ષિણામ્ । નીરાજનમ્ । મંત્રવ્રુષ્યાંજલિમ્ । પ્રદ-
ક્ષિણાઃ । નમસ્કારાન્ ॥ ૧૫ ॥ પ્રાર્થના-જગદારિર્જગ-
દ્ધૂપો જ્ઞનાદિર્જગદંતકૃત્ । જલેશયો જગથોનિઃ પ્રીયતાં મે
જનાર્દનઃ । અનેકકર્મૈર્નિર્ઘર્ષસિનં જલશાયિનમ્ । નતોઽસ્મિ
મધુરાવાસં માધવં મધુસૂદનમ્ । નમો વામનરૂપાય નમસ્તે-
ઽસ્તુ ત્રિવિક્રમ । નમસ્તે લલિત્વંધાય વાસુદેવ નમોઽસ્તુ તે
॥ ૧૬ ॥ અથ શિક્ષ્યદાનસંકલ્પઃ-કૃતવામનદ્વાદશીવ્રતાંગ-
ત્વેન વિહિતં શ્રીવામનપ્રીત્યર્થે દધ્યોદનવારિધાનીછત્રોપાન-
હસહિતં શિક્ષ્યદાનં કરિષ્યે ।ત્વિતિ સંકલ્પ્ય બ્રાહ્મણપૂજનં
કૃત્વા ॥ ૧૭ ॥ દધ્યોદનયુતં શિક્ષ્યં વારિધાનીયુતં વિમ્બો ।
છત્રોપાનહસયુક્તં બ્રાહ્મણાય દદામ્યહમિતિ મંત્રચક્ત્વા ર્દદં
દધ્યોદનવારિધાનીછત્રોપાનત્સંયુક્તં શિક્ષ્યમસુકશર્મણે બ્રા-
હ્મણાય તુભ્યમહં સંપ્રદદે ।ત્વિતિ દયાત્ ।ત્વિતિ વાચનમ્ ॥ ૧૮ ॥
ત્વિતિ વામનપૂજા સમાપ્તા ॥

‘મારા આ જન્મમાં તથા પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં પાપો દૂર
કરવા માટે અને પુત્ર પૌત્ર વગેરેની વૃદ્ધિમાટે હું વામન
જયંતીનું વ્રત કરીશ,’ અને શેડશીપચારવડે તેમાં કહેલું
વામનનું પૂજન પણ કરીશ. એવો સંકલ્પ કરી, જેના
ઉદરમાં જળ અને પંચ મહાભૂતવાળું આયું બ્રહ્માંડ છે,
તે માથાવી લક્ષ્મીના પતિ અને જગતના પતિ વામન અહીં
પધારો,’ એ મંત્ર બાણી, આવાહન કરવું. ૩ હે કેશવ !
હે અનંત ! હે વાસુદેવ ! આપ કે જે ન જિતાય એવા
છો, મહેશ છો, કમળાના જેવાં મુખવાળા છો, અને
ઉદેશ કરનાર છો તેને હું નમસ્કાર કરું છું-ધ્યાન. ૪
હે વામન ! આપ કે જે કર્મહુ, શિખા, છત્ર અને દંડ
ધારણ કરનાર છો તેને હું નમસ્કાર કરું છું, માટે પાછળ
મહણ કરો. ૫ આપ હજારો મસ્તકવાળા છો. શ્રવણ
નક્ષત્ર, અને લક્ષ્મીની સાથે આપ આ અર્ધનું પ્રદણ
કરો. ૬ હે દેવેશ ! પવિત્ર સુંદર ગંગાજલ કર્મહુમાં ભરીને
લાવો છું, તે આચમન માટે પ્રદણ કરો. ૭ હે પુરુષોત્તમ !
જેનું શરીર મેઘ જેવું છે, જેનું મુખ કમલના જેવું છે, જે
શંખવાળો છે અને સમુદ્રરૂપ છે, તે આપને હું નમસ્કાર

કરું છું. ૮ હે વામન ! આપ કે જેણે મોટા મોટા યુદ્ધોમાં
અકબરે દૈત્યોને મારેલા છે અને જે કમળના કેસરો જેવાં
પીળાં અને સ્વચ્છ વસ્ત્રોને ધારણ કરે છો, તેને હું નમસ્કાર
કરું છું, એ મંત્ર બાણીને વસ્ત્ર આપવું. ૯ ‘શ્રીલક્ષ્મં ચન્દનં’
એ મંત્ર બાણી, ચંદન ચઢાવવું. ૧૦ ‘હે વામન ! આપને
નમસ્કાર કરું છું, માટે મલ્લિકા, જાતી અને ચંપાનાં સુગંધી
પુષ્પો તથા કમળનું પ્રદણ કરો. એ મંત્રથી પુષ્પો ચઢા-
વવાં. ૧૧ અંગ પૂજન-‘મસ્ત્યાય નમઃ’ એ મંત્ર બાણી પગની
પૂજા કરવી. ‘કૂર્માયં’ થી છુટણીની, ‘વરાહાયં’ થી ગુહાની,
‘નૃસિંહાયં’ થી નાભિની, ‘વામનાયં’ થી ઉદરની, ‘પરશુ-
રામાયં’ થી ભુજાની, ‘રામાયં’ થી કર્ણની, ‘કૃષ્ણાયં’ થી
મુખની, ‘બૌદ્ધાયં’ થી નેત્રની અને ‘કલ્કિને નમઃ’ એ મંત્ર
બાણી મસ્તકની પૂજા કરવી. ૧૨ ‘હે દેવોના દેવ ! હે ઇશ !
હે શંખ, અક્ષ અને ગદાને ધારણ કરનાર ! હે અચ્યુત !
હે અનંત ! હે ગોવિંદ ! હે વાસુદેવ ! આપને નમસ્કાર
કરું છું. માટે ધૂપનું પ્રદણ કરો. ૧૩ હે વિષ્ણુ ! આપ
પૃથ્વી, તેજ, વાયુ અને આકાશરૂપ છો. તેમ જ
સધળાં તેજમાં તમે ઉત્તમ તેજ છો. આ દીવાનું પ્રદણ
કરો. ૧૪ ‘અનં ચતુર્ધિચં’ થી નૈવેદ્ય, પછી આચમન, કરો-
દર્શન, ફલ, તાંત્રીય, દક્ષિણા, આરતી, પુષ્પાંજલિ, પ્રદક્ષિણા,
નમસ્કાર ૧૫ અને પ્રાર્થના કરવી. ‘જે જગતના આદિ છે,
જગદ્રૂપ છે, જગતનો નાશ કરનાર છે, જે જળમાં શયન
કરે છે અને જગતનું કારણ છે, તે વિષ્ણુ ભગવાન મારી
ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. અનેક કર્મબંધને દૂર કરનાર; જલમાં
શયન કરનાર, મધુરામાં નિવાસ કરનાર અને મધુ દૈત્યનો
નાશ કરનાર એવા વિષ્ણુને હું નમસ્કાર કરું છું. હે
ત્રિવિક્રમ ! આપ કે જે, વામન છો તેને હું નમસ્કાર
કરું છું. હે વાસુદેવ ! આપ કે જે બલિને બાંધનાર છો
તેને હું નમસ્કાર કરું છું.’ એવી રીતે પ્રાર્થના કરી, ૧૬
દાનનો સંકલ્પ કરવો. ‘કરેલાં વામનદ્વાદશીનાં વ્રતમાં
શ્રીવામનને પ્રસન્ન કરવામાટે કહેલું દહીં, ભાત, જલપાત્ર,
છત્ર અને પગરખા સહિત શીકાનું દાન કરીશ.’ એવો
સંકલ્પ કરી, ૧૭ બ્રાહ્મણની પૂજા કરી, ‘હે વિશ્વો ! દહીં.
ભાત, જળપાત્ર, છત્ર અને પગરખા સહિત શીકું બ્રાહ્મ-
ણને આપું છું.’ એ મંત્ર બાણી જે મહારાજ ! દહીં, ભાત,
જલપાત્ર અને પગરખા સહિત આ શીકું હું આપને આપું
છું.’ એટલું કહી શીકાનું વાપન બ્રાહ્મણને આપવું. ૧૮
એવી રીતે વામનની પૂજા કહેલી છે.

૯ સુરૂપ દ્વાદશી

પૌષત્રિ આરશને દિવસે સુરૂપદ્વાદશી વ્રત કહેલું છે.
એ વ્રત ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ છે.

સુરૂપ દ્વાદશીની કથા

અથ પૌષકૃષ્ણદ્વાદશ્યાં શરૂપદ્વાદશીવ્રતે ગુર્યરેદશે પ્રસિ-
દ્ધમ્ । તત્કથા ॥ ડમોવાચ- મગવત્રપ્રમુષિષ્ઠામિ પ્રસાદં

કુરુ મે પ્રમો । કથિતથ્ય પ્રસાદેન યથાસ્તિ મયિ સૌહૃદ્યમ્ ॥ ૧ ॥ વ્રતેન કેન ધીર્મેન ચિરુપસ્થં પ્રણયયતિ । સૌભાગ્ય-મતુલં ચૈવ પ્રાપ્યતે કસ્ય પૂજનાત્ ॥ ૨ ॥ તન્મે કથય દેવેશ પરમામીહદાયકમ્ ॥

પાર્વતી પૂછે છે-હે ભગવન ! હે નાથ ! હે મહાદેવ ! મારે કાંઈ પૂછું છે. માટે જો આપનો મારી ઉપર રનેહ હોય તો કૃપા કરી પ્રશ્નો ઉત્તર આપો.^૧ કયું વ્રત કરવાથી અને કાની સેવા કરવાથી કુરુપપણું મટે અને અતિ ઉત્તમ રૂપની પ્રાપ્તિ થાય ?^૨ હે મહારાજ ! તેનો ઉત્તર સાંભળવાની મને ઇચ્છા છે, માટે કહેા.

ઈશ્વર उवाच-શ્રૂયતાં પરમં ગુહ્યં વ્રતં પાપહરં શ્રમમ્ ॥ ૩ ॥ સુરૂપા દ્વાદશી નામ મહાપાતકનાશિની । સુરૂપ-દાયિની ચૈવ તથા સૌભાગ્યવર્ધિની ॥ ૪ ॥ કુલવૃદ્ધિકરી ચૈવ સર્વસૌભ્યપ્રદાયિની । તાં શ્રુણુસ્વ પ્રવચ્ચેન કથ્યમાનાં મયાનસે ॥ ૫ ॥ પુરા વૈ દ્વાપરસ્થાંતે વિષ્ણુર્દેવપ્રિવૃદ્ધનઃ । જવતીર્ણો મર્યલોકે વસુદેવકુલે કિલ્લ ॥ ૬ ॥ તેનોદા રુક્મિણી નામ મીષ્મકસ્ય છતા પુરા । અત્યંતરૂપદમ્ભગા પતિવ્રતપરાયણા ॥ ૭ ॥ નહિ તસ્મા વિના કૃષ્ણઃ સ્તોક-શુદ્ધતે સુખમ્ । અશ્વઘુરયોશ્રપિ પાદવંદનતસ્પરા ॥ ૮ ॥ કેનાપિ કર્મદોષેણ કુપિતાં કૃષ્ણમાતરમ્ । ન પ્રસાદયતિ ભિન્નમિતિ જ્ઞાત્વા તુ દેવકી ॥ ૯ ॥ કૃષ્ણં પ્રોવાચ કુપિતા યદિ તે જનની જહમ્ । તતસ્ત્વયા હિ વૈવાશ્વા કુરૂપા નિર્ગુણાધિકા ॥ ૧૦ ॥ મદ્ભાગ્યમન્યયા કર્તું નાર્હસિ ત્વં કુલોદ્ધ ॥

મહાદેવ કહે છે-હે પ્રિયે ! હે પાર્વતી ! શ્રમ અને પાપને હરણીર ઉત્તમ વ્રત કહું છું તે સાંભળ.^૩ સુરૂપા-દ્વાદશી કે જે મોટાં મોટાં પાપોનો નાશ કરનારી છે, રૂપ આપનારી છે, સૌભાગ્ય વધારનારી છે,^૪ વંશની વૃદ્ધિ કરનારી છે અને સધળાં સુખો આપનારી છે, તે સુરૂપા દ્વાદશીની કથા હું કહું છું, તે સાવધાન થઈ સાંભળ.^૫ પૂર્વે દ્વાપરયુગના અંતમાં દેવૈયોનો નાશ કરવામાટે પૃથ્વીમાં વસુદેવના કુળમાં વિષ્ણુ ભગવાન પ્રકટ થયા.^૬ તેનો બીષ્મક રાજાની પુત્રી રુક્મિણીની સાથે વિવાહ થયો. તે ખૂબસુરત અને પતિવ્રતમાં પરાયણ હતી.^૭ તેમ જ સાસુ સસરાની સેવામાં પણ હાજર રહેતી હતી. તે રુક્મિણી વિના શ્રીકૃષ્ણને એક દાણ પણ ચેન પડતું નહોતું.^૮ એક દિવસે કાંઈ કારણસર દેવકી કાપાયમાન થયાં. તેને રુક્મિણીએ મનાવ્યાં નહોતી;^૯ તેથી વિશેષ કાપાયમાન થઈ દેવકીએ શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે, હે પુત્ર ! જો હું તમારી મા હઉં અને મારી ઉપર તમારી ખરેખર માતાનો ભાવ હોય તો કુરૂપી અને ગુણહીન અંગે પરણો.^{૧૦} હે કૃષ્ણ ! તમે આપણા કુળમાં શ્રેષ્ઠ છો માટે તમારે મારું વચન ઉલ્લંઘન કરવું ન જોઈએ.

કૃષ્ણ उवाच-અવાપાં રુક્મિણીં ત્યક્તુમ્સહેડં કર્યં શ્રમામ્ ॥ ૧૧ ॥ યઃ પરિત્યજતે ભાર્યામવિક્રવશરીરિણીમ્ । સ પ્રાપ્નોતિ હિ મંદત્વં હૌર્ભાગ્યં સાત્તપૌષ્કમ્ ॥ ૧૨ ॥ ચિરુપત્વમવાપ્નોતિ ન છલ્લં વિવ્રતે કશિત્ । ષ્યાધિર્વાં જાતે લોકે ભિન્નનીયઃ સ દેહિનામ્ ॥ ૧૩ ॥ ક્લેષ્યદેવિ જાનામિ કર્થં કુર્યાં વચસ્ત્વ ॥ દેવક્યુવાચ-સર્વેષામેવ દેવાનાં તીર્થાદીનામપિ ધ્રુવમ્ ॥ ૧૪ ॥ માતા ગુરુતરા પુત્ર કસ્તસ્યા વચ્ચનં ત્યજેત્ । મમ વાક્યસ્ય કરુણા-ત્કર્થં પાપિષ્ઠતા મયેવ ॥ ૧૫ ॥ જનની પૂજયતે લોકે ન ભાર્યાં યદુનંદન ॥ કૃષ્ણ उवाच-પરિત્યજામિ મો મીરં પ્રિયાં પ્રાણધનેશ્વરી ॥ ૧૬ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે માતા ! રુક્મિણી કે જે પવિત્ર આચરણવાળી છે તેનો હું વિના અપરાધે કેમ ત્યાગ કરું ?^{૧૧} જે માણસ સુંદર શરીરવાળી પોતાની પ્રિયાને તજે છે તે સાત જન્મ સંધી મૃદ અને દુઃખોગી થાય છે,^{૧૨} કુરૂપ થાય છે, તેને કાંઈ જગ્યાએ સુખ થતું નથી, રોગી થાય છે અને માણસો તેની નિંદા કરે છે.^{૧૩} હે માતા ! એ વાત હું જાણું છું. ત્યારે આપના કહેવાથી હું તેનો ત્યાગ કેમ કરું ? દેવકી કહે છે-હે પુત્ર ! દેવો તથા તીર્થો કરતાં પણ માતા અતિ ઉત્તમ છે. ત્યારે એવો કોણ નીચ હોય કે જે તેવી માતાનું વચન ન માને ? હું કહું તે પ્રમાણે કરવાથી તમને કેમ પાપ થાય ?^{૧૪-૧૫} હે યદુનંદન ! આ જગતમાં માતા માનવા યોગ્ય છે, પણ સ્ત્રી નથી. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે માતા ! આહે તેમ હોય પણ રુક્મિણી કે જે, ધન અને પ્રાણ જેવી પ્યારી છે તેને હું તજીશ નહીં.^{૧૬}

इति वर्णी परं भूतां मातरं प्रेश्य केशवः । चिंतामवाप परमां कथं सौख्यं भवेदिति ॥ १७ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु नारदो भगवान् ऋषिः । अभ्युज्जगाम सहसा विष्णुं संप्रेक्ष्य विस्मितम् ॥ १८ ॥ पूजितः परया भक्त्या अर्घ्यं जग्राह नारदः । उपविष्टो यथान्वार्य पर्यपूच्छद्भनामयम् ॥ १९ ॥ नारद उवाच-किं त्वं खेदं करोषीत्थं किमुदे-गस्य कारणम् । किं न सिद्ध्यति तेऽमीष्टं त्यजोद्देवं यक्-तम् ॥ २० ॥ कृष्ण उवाच-मात्रा निपुक्तो देवं परितेस्तु द्विजोत्तम । कन्यामुद्वाहयिष्यामि कुरूपां कस्यचित्प्रभो ॥ २१ ॥ यथा मातुर्नियोगोऽत्र कृतो भवति सत्कृतिः ।

એવાં વચનો સાંભળી ચુપ થઈ ગયેલાં માતા દેવકીને જોઈ શ્રીકૃષ્ણને મનમાં મોટી ચિંતા થઈ કે, હવે કેમ કરવાથી સુખ થાય ?^{૧૭} એવી રીતે શ્રીકૃષ્ણ ચિંતામાં પડ્યા હતા, તેટલામાં નારદ ઋષિ ત્યાં આવ્યા.^{૧૮} ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે પરમ ભક્તિથી તેની પૂજા કરી. પછી શોકાત્ થયેલા શ્રીકૃષ્ણને જોઈ નારદ કુશળ પ્રશ્ન પૂછવા લાગ્યા;^{૧૯} નારદ પૂછે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપ ખેદમાં પડ્યા હો તેમ જાણવામાં આવે છે, તેનું કારણ શું છે ? આપનું શું

અમિય થયું? હે મહારાજ ! બેદનો લાગ કરો. ૨૦
શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે દેવે! માતાએ મને આજ્ઞા કરી
તેથી હું કોઈ કદ્દપ કન્યાને પરણીશ, જેથી માતાની આજ્ઞા
પાળી કહેવાય. ૨૧

નારદ ડગાચ-શ્રૂયતામધિષાસ્યામિ પૂર્વજ્ઞતાંતમાદરાત્
॥ ૨૨ ॥ લક્ષ્મીયુક્તઃ પુરા નાથઃ ક્રીડમાનો હિ નંદને ।
તથાગમસ્ત મગવાન્ દુર્વાસા કૃપિસતતમઃ ॥ ૨૩ ॥ અમ્બુ-
ત્યાનાદિવિધિના સત્કૃત જ્ઞાનમૂર્તિના । પ્રેક્ષ્ય બીમત્સરૂપં
તં દેવ્યા દ્વાસ્યં કૃતં તદ્વા ॥ ૨૪ ॥ સ કોપેન મહાતેજા
વૈશ્વાનરસમપ્રમઃ । શાપાપ લક્ષ્મીં દુર્વાસા મુનિઃ ક્રોધેન
સંયુતઃ ॥ ૨૫ ॥ હસિતોડહં ત્વયા મુગ્ધે આત્મનો રૂપ-
મીક્ષ્ય ચ । વિરૂપા મ્બ દુર્વૃત્તે કિં ન જ્ઞાતો જ્ઞાં ત્વયા
॥ ૨૬ ॥ હ્યુત્કયા તયા દેવ્યા યથાસકત્યા પ્રસાદિતઃ ।
પ્રસન્નો જગદે વાક્યં મચ્છાપો નાન્યથા મ્બેત્ ॥ ૨૭ ॥
જન્માંતરેણાસ્ય ફલં મવિવ્યતિ વિરૂપતા । સેયં મત્યંડવ-
તીર્ણં હિ ગોપકસ્ય મૃદે શુભા ॥ ૨૮ ॥ સત્યભામા વિરૂ-
પાક્ષી વિરૂપદશના તથા । કર્ણનાસાતિવિકૃતા સંજાતા
તત્પ્રભાવતઃ ॥ ૨૯ ॥ પાણિવાદકટિમીવં સર્વવૈરૂપ્યલક્ષ-
ણમ્ । તત્ર ગચ્છ મહાપ્રાજ્ઞ સ તે કન્યાં પ્રદાસ્યતિ ॥ ૩૦ ॥

નારદ કહે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! પૂર્વે થયેલો ઇતિહાસ
કહું છું તે સાંભળો. ૨૨ એક વખતે વિષ્ણુ ભગવાન્
નંદનવનમાં લક્ષ્મીની સાથે ક્રીડા કરતા હતા. તેની પાસે
આપરાજ દુર્વાસા જઈ ગયા. ૨૩ ત્યારે વિષ્ણુએ સામા
જીને વિધિથી તેના સારી રીતે સત્કાર કર્યો. પણ એ
અધિને કુરૂપ જોઈ, લક્ષ્મીને હસતું આવું. ૨૪ તેથી
અમિ જેવા મહાતેજસ્વી ને કોપાયમાન થયેલા એ દુર્વાસા
અધિએ લક્ષ્મીને શાપ આપ્યો કે, ૨૫ હે મૃદે ! તું તને
ખબર નથી કે આ દુર્વાસા છે ત્યારે જાણતાં છતાં
પણ પોતાના રૂપના ગર્વથી મારી મરકરી કરી, માટે તું
કદ્દપ થઈ જઈશ. ૨૬ એવી રીતે શાપ આપ્યો ત્યારે
લક્ષ્મીએ ધણી આજીજી કરી તેને પ્રસન્ન કર્યો, ત્યારે
દુર્વાસા બોલ્યા કે, મારો શાપ તો કોઈ રીતે ફરનાર
નથી. ૨૭ પણ આ શાપનું ફળ ખીજ જન્મમાં મળશે,
એટલે તેમાં તું કુરૂપ થઈશ. હમણાં એ લક્ષ્મી ગોપકને
ઘેર કન્યારૂપે અવતરી છે. ૨૮ તેનું નામ સત્યભામા
છે. શાપના પ્રભાવથી તેના કાન, નાક, નેત્ર, દાંત, હાથ,
પગ, કંઠ, ડોક અને મુખ વગેરે સર્વ અવયવો ખરાબ
છે. માટે તમે ગોપકની પાસે જાઓ. તે તમને કન્યા
પરણીવશે. ૨૯-૩૦

કૃષ્ણ ડગાચ-વિરૂપવદનાં પ્રજ્ઞન્ કથં દ્રશ્યામિ નિત્ય-
શઃ । કાં નિર્વૃત્તિં ગમિષ્યામિ તાં વિવાહ્ય કુરુપિણીમ્
॥ ૩૧ ॥ નારદ ડગાચ-તત્ત્વા એવ પ્રસાદેન રુક્મિણ્યા
યદુનંદન । સ્તત્ત્વ પ્રામુગદ્યૂં સૌભાગ્યં પરમં સ્વલ્પમ્
॥ ૩૨ ॥ માતા હિ તાવન્માન્યા હિ ધર્મકામાર્થમિચ્છતા ।

एवं भविष्यति तव सम्बन्धो विहितः स्त्रैः ॥ ३३ ॥
त्वया च नान्यथा कार्यं गुरुणां वचनं महत् । माता
गुरुतरा भूमेरिति वेदेयु गीयते ॥ ३४ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે અહન ! હે નારદ ! એવી કુરૂપી
ઝીને પરણી તેનું મુખ હું કેમ જોઈ શકીશ ? અને
જેવાથી મને મુખ કેમ થશે ? ૩૧ નારદ કહે છે-હે
શ્રીકૃષ્ણ ! રુક્મિણીની કૃપાથી સત્યભામાનું રૂપ પણ ધણું
ઉત્તમ અને સુખકારક થઈ જશે. ૩૨ ધર્મ, અર્થ ને કામ
એ ત્રિવર્ગના સુખની ઇચ્છાવાળા પુરુષે માતાનું વચન
પણ અવશ્ય માનવું જોઈએ. તેમ જ તમારો અને
સત્યભામાનો સંબંધ દેવાએ જ કદ્દપી રાખ્યો છે. ૩૩
માટે તમારે દેવકીનાં વચનનો અનાદર કરવો નહીં,
કારણ કે માતા પૃથ્વીથી પણ ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ છે, આમ વેદમાં
કહેલું છે. ૩૪

ईश्वर उवाच-एवमुक्त्वा महादेवि नारदक्षिदिवं गतः ।
कृष्णोऽपि मातरं प्राह वैवाह्यं हि विधीयताम् ॥ ३५ ॥
विवाहिता च सा तेन वेदोक्तविधिना ततः । आनीय
स्वगृहं मातुर्दशैयामास तां वधूम् ॥ ३६ ॥ पद्मयाचैव मया
भामा परिणीता शुचित्रता । निर्वृतिं परमां गच्छ प्रसाद-
सुखी भव ॥ ३७ ॥ इत्युक्त्वा वीक्ष्य तां कृष्णः प्रणि-
पत्य च मातरम् । जगाम देवकार्याणां कारणाय महाबलः
॥ ३८ ॥ तां दृष्ट्वा देवमाता च बभौ दुःखान्विता भृशम् ।
ईदृग्विरूपां विकृतां कथं कर्ताऽस्मि गोपनम् ॥ ३९ ॥
चिंतामवाप महतीमतीवोद्विगमानसा । कस्यापि नाचक्षे
सा वैरूप्यं तच्छरीरजम् ॥ ४० ॥ कस्मिंश्चिदथ काले तु
रुक्मिणी तत्र भावतः । नमस्कृत्य ततः श्रद्धं संप्रदय
चरणी तदा ॥ ४१ ॥ उवाच प्रस्तुतं वाक्यं भक्तिशक्तं शुभा-
वहम् । अम्बाहं द्रष्टुमिच्छामि सपत्नीं कृष्णवल्लभाम्
॥ ४२ ॥ मम दर्शयतां स्त्रीं प्रसादः छविधीयताम् ।
देवक्युवाच-श्रद्धार्हं ते छमगे ममापि वचनं कुरु ॥ ४३ ॥
पूर्वमाचरितं सुभूः सुरूपाद्वात्सीव्रतम् । संप्रयच्छसि
चेतस्यै दर्शनं ते भविष्यति ॥ ४४ ॥

મહાદેવ કહે છે-હે દેવ ! આટલું કહી નારદ સ્વર્ગમાં
ગયા અને શ્રીકૃષ્ણે પણ માતાને કહ્યું કે, હે માતા !
વિવાહની તૈયારી કરો. ૩૫ પછી વેદમાં કહેલા પ્રકારથી
સત્યભામાને પરણી પોતાને ઘેર લાવી, દેવકીને ખતાવી,
શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, ૩૬ હે માત ! હું આજ આ ઝીને
પરણી લાગ્યા છું. તેને જોઈ પરમ સુખ પામે અને
મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૩૭ એટલું કહી, પ્રણામ કરી,
શ્રીકૃષ્ણ કોઈ કામ માટે બહાર ગયા. ૩૮ પછી સત્ય-
ભામાને જોઈ દેવકીના મનમાં ધણું દુઃખ થયું અને
મનમાં મોટી ચિંતા કરવા લાગ્યાં કે, આરી કુરૂપી
વહુને હું ક્યાં છુપાવીશ ! ૩૯ એવી રીતે દુઃખમાં પડેલાં
દેવકીએ પોતાની વહુનું કુરૂપ કોઈની પાસે કહ્યું નહીં. ૪૦

એક દિવસે રુકિમણી ભાવથી દેવકાની પાસે આભ્યાં ને નમસ્કાર કરી તેના પગ દાખવા લાગ્યાં.^{૪૧} પછી વાતના પ્રસંગમાં ભક્તિથી શુભ વચન બોલ્યાં કે, હે માત ! મારી શોક્ય કે જે શ્રીકૃષ્ણને ધણી પ્યારી છે, તેણીને હું જોવા ઇચ્છું છું,^{૪૨} માટે કૃપા કરી જલદીથી મને આતાવો. દેવકી કહે છે-હે સુભગે ! હે રુકિમણિ ! હું તમારી સાસુ છું, માટે હું કહું તેમ કરો.^{૪૩} હે રુકિમણિ ! પૂર્વે તમે જે સુરૂપા દાદશીનું વ્રત કરેલું છે તેનું પુણ્ય, જે સત્યભામાને આપશે, તો તું તેને જોવા પામશે.^{૪૪}

રુકિમણ્યુવાચ- કથેન ક્રિયતે ધર્મો વ્રતં चापि सुदुष्करम् । कथं तस्यै प्रयच्छामि फलं देवैः सुदुर्लभम् ॥ ૪૫ ॥
દેવક્યુવાચ- અર્ધે પ્રદીયતામસ્યૈ તદર્ધમથવા પુનઃ । પંચ-
 માંશોડયવા ષઃ પોઢશાંશોડયવા ત્વયા ॥ ૪૬ ॥ **રુકિમ-
 ણ્યુવાચ-** સુરૂપાદ્વાદશીપુણ્યં તિલાદેમપિ નોત્સહે । કિં
 પુનઃ પોઢશાંશં તુ સપત્ન્યૈ દુષ્ટચેતસે ॥ ૪૭ ॥ **પવસ્રુકત્વા**
જગામાશ્ચ મંદિરં સ્વં શુભેશ્વર્યા । પુનઃ પપચ્છ કૃષ્ણં સા
પ્રણિપાતેન વૈ ક્વયા ॥ ૪૮ ॥ **દેવ** પૃચ્છામિ તે સર્વં નહ
 તુદ્યોઽસિ મે પ્રભો । કથં પશ્યામિ તામય નવોદાં કૃષ્ણવ-
 લ્લભામ્ ॥ ૪૯ ॥ **શ્રીકૃષ્ણ** ડવાચ-દશોપિયે છાઈં સુશ્રૂર્વિ-
 રૂપાં તાં સુમધ્યમે । વિરૂપમ્રવણાર્ધો તો કુરૂપાં વિકૃતા-
 નનામ્ ॥ ૫૦ ॥ **અદૃષ્ટવૈચિત્ર્યકૃતં રૂપાયત્ર ન સંશયઃ ।**
હૃત્યુક્ત્વા રુકિમર્ણી કૃષ્ણઃ સત્યભામાં તદાડવ્રતીત્ ॥ ૫૧ ॥
પ્રાર્થયાથ પ્રિયોં સર્જં સુરૂપાદ્વાદશીવ્રતમ્ । તિલાદપિ
હિ ષઠાંશં દેવિ મે સેવિકાડસ્મ્યહમ્ ॥ ૫૨ ॥ **ઈશ્વર**
ડવાચ- સા ગતા તત્સકાશં તુ પિધાય દ્વારમાદરાત્ ।
ડવાચ રુકિમર્ણી સા તુ સત્યભામા શુચિવ્રતા ॥ ૫૩ ॥
एकात्म्याद्भुतिं देवि देहि भीष्मकनंदिनि । अर्धाद्भुतिं
वा मे देहि यद्यस्ति मयि सौहृदम् ॥ ૫૪ ॥

રુકિમણી કહે છે-ધર્મ અને વ્રત કરવામાં મહેનત પડે છે; ત્યારે દેવને પણ દુર્લભ એવું સુરૂપા દાદશીનું પુણ્ય હું તેને કેમ આપી દઉં ?^{૪૫} દેવકી કહે છે-સુરૂપા દાદશીનું અર્ધું, ચોથા ભાગનું, પાંચમા ભાગનું, છઠ્ઠા ભાગનું અથવા તો સોળમા ભાગનું થોડું ધણું પુણ્ય પણ તેને આપો.^{૪૬} રુકિમણી કહે છે-સુરૂપા દાદશીનું સોળમા ભાગનું તો થું, પણ તિલ જેટલું પુણ્ય પણ હું આપું નહીં. તેમાં પણ આ તો દુષ્ટ મનવાળી મારી શોક્ય છે તેને તો કેમ જ આપું ?^{૪૭} એટલું કહી રુકિમણી જલદીથી પોતાને ઘેર આભ્યાં અને કૌધમાં ને કૌધમાં શ્રીકૃષ્ણને પ્રણામ કરીને કહેવા લાગ્યાં કે,^{૪૮} હે દેવ ! હે નાથ ! જે આપ મારી ઉપર પ્રસન્ન હો તો, હું એક વાત પૂછું છું કે, તમારી નવી પરણેલી પ્રિયાને હું આજ કેમ જોઈ શકું ?^{૪૯} શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે પ્રિયે ! જેના કાન, નેત્ર અને મુખ વગેરે અવયવો ધણા ખરાબ છે

એવી એ સ્ત્રી હું તમને બતાવીશ.^{૫૦} મેં એના જેવું કુરૂપ કાંઈ પણ કેકાણે જોયું જ નથી. તે વિચિત્ર છે, એમાં સંશય નથી. એટલું રુકિમણીને કહી, સત્યભામાની પાસે જઈ કહું કે,^{૫૧} સત્યભામે ! રુકિમણી, જે સુંદર છે તેની પાસે જઈ કહો કે, હું તમારી દાસી છું માટે સુરૂપા દાદશીનું તલના છઠ્ઠા ભાગ જેટલું પુણ્ય મને આપો.^{૫૨} મહાદેવ કહે છે-પછી સારો આચરણવાળો તે સત્યભામા આદરથી રુકિમણીની પાસે ગયાં, અને ખારણું બંધ કરી બોલ્યાં કે,^{૫૩} હે રુકિમણિ ! જે મારી ઉપર તમારો રોષ હોય તો તિલની એક આહુતિ વા અર્ધી આહુતિનું પુણ્ય મને આપો.^{૫૪}

રુકિમણ્યુવાચ- કોડ્યં મતિષ્મસ્તે વૈ સુરૂપાદ્વાદશી-
 વ્રતે । તિલાદ્ભુતિં પ્રયच्छामि उद्गाटय कपाटकम् ॥ ૫૫ ॥
 हृत्युक्त्वा त्वरितं जात्वा ददौ छेकां तिलाद्भुतिम् । तस्यां
 चैव प्रस्तायां रूपेण साचिकाऽभवत् ॥ ૫૬ ॥ તાં દૃષ્ટ્વા
 विस्मयपरा पपच्छ दयिता ह्येः । कथ्यतां मम का हि
 त्वं किमर्थमिह चागता ॥ ૫૭ ॥ **સત્યભામોવાચ-** તવાહં
 મગિની મ્હે કૃષ્ણેનોદાડસિ ધર્મતઃ । સત્યભામેતિ મે
 નામ નમામિ ચરણૌ તવ ॥ ૫૮ ॥ **इति श्रुत्वा तु वचनं**
विस्मयोत्कुललोचना । नोवाच किंचिच्चार्त्तवैनी ह्यर्थं
विस्मताऽभवत् ॥ ૫૯ ॥ **एतस्मिन्नेव काले तु वागुवाचाशरी-**
रिणी । तव दानप्रभावेण सत्याऽऽसीच्च सुरूपिणी ॥ ૬૦ ॥
સુરૂપાદ્વાદશીપુણ્યં દેવાનામપિ દુર્લભમ્ ॥

રુકિમણી કહે છે-સુરૂપા દાદશીમાં તમને આટલો અધો શું મોહ છે ? હું એક તિલાહુતિનું પુણ્ય આપું છું, કમાડ ઉઘાડો.^{૫૫} એટલું કહી જલદીથી સ્નાન કરી એક તિલાહુતિનું પુણ્ય આપ્યું, એટલે તત્કાલ સત્યભામાનું રૂપ ધણું જ વધી ગયું.^{૫૬} તેને જોઈ અન્યઆમાં પડેલાં રુકિમણી બોલ્યાં કે, હે બાઈ ! તમે કેાણુ છો અને અહીં શા માટે આભ્યાં છો, તે કહેો.^{૫૭} સત્યભામા કહે છે-હે ભદ્રે ! હું શ્રીકૃષ્ણની નવી સ્ત્રી છું. એટલે હું તમારી ધર્મની બહેન થાઉં. મારું નામ સત્યભામા છે, હું તમારાં ચરણમાં પ્રણામ કરું છું.^{૫૮} સત્યભામાનાં એવાં વચન સાંભળી રુકિમણી કાંઈ પણ બોલ્યાં નહીં, પરંતુ મોટા આશ્ચર્યમાં પડ્યાં.^{૫૯} એ વખતે આકાશવાણી થઈ કે, હે રુકિમણિ ! તમે પુણ્ય આપ્યું તેથી આ સત્યભામા રૂપાળાં થયાં છે.^{૬૦} સુરૂપા દાદશીનું પુણ્ય દેવતાઓને પણ દુર્લભ છે.

ડમોવાચ- વિધિના કેન કર્તવ્યા કિમાચારા વદસ્વ મે ॥ ૬૧ ॥ **નિયમં હોમદાનં ચ પ્રસાદઃ સંવિધીયતામ્ ।**
ઈશ્વર ડવાચ- પૌવમાતે તુ સંપ્રાતે પુણ્યક્ષણં વદા મહેવ્ ॥ ૬૨ ॥ **તસ્યાં રાત્રૌ સંવતાત્મા ધ્યાત્વા વિષ્ણુ સનાતનમ્ ।**
શ્વેતા ગૌરેકવર્ણા વા તસ્યા વ્રાણં તુ ગોમયમ્ ॥ ૬૩ ॥ **અંત-**
રિક્ષાતુ પતિતં શુષ્કિર્નૌનમવશિતઃ । તસ્ય હૃત્વાડઽઽહુતીનાં

તુ શતમદોત્તરં તિલૈઃ ॥ ૬૪ ॥ પ્રતીજેદ્વાદશીં કૃષ્ણાહ્વા-
વાસપરાયણઃ । જાત્વા મથાં તદ્વાગે વા વિષ્ણુમેવાથ ચિત્ત-
યેત્ ॥ ૬૫ ॥ સૌવર્ણે તુ હરિં કૃત્વા રૌપ્યં વાપિ સ્વશ-
ક્તિતઃ । તિલકપાનોપરિ સ્થાપ્ય કુંભે વિષ્ણું પ્રપૂજયેત્ ॥ ૬૬ ॥
હૃતિ સંપૂજ્ય વિધિવત્પુષ્પપૂર્ણેઃ હરીપદૈઃ । નૈવેયં સતિકં
દયાસ્ફલ્ગાનિ વિવિધાનિ ચ ॥ ૬૭ ॥ નમઃ પરમશાંતાય
ચિત્રપાદ્ય નમોઽસ્તુ તે । સર્વકલ્મસનાશાય શુદ્ધાણાદ્યં
નમોઽસ્તુ તે ॥ ૬૮ ॥ પદ્યં સંપૂજ્ય દેવેશં કૃયાદોમં સમા-
હૃતઃ । ઋષિય દેવં લક્ષ્મીશં હોમયેદ્દોમયાદૃતીઃ ॥ ૬૯ ॥
શતમદાધિકં ચૈવ તિલાન્યાહતિસંયુતાત્ । સહસ્રશીર્ષા-
મન્ત્રેણ હૃદિ ધ્યાત્વા જનાર્દનમ્ ॥ ૭૦ ॥ લક્ષ્મીયુક્તં ચ
મેઘામં શંખચક્રગદાધરમ્ । હોમાંતે કારયેચ્છાદં વૈષ્ણવં
દ્વિજસન્તમૈઃ ॥ ૭૧ ॥ દૃશ્વા ચ મોજનં તેમ્યઃ કૃત્વા ચૈવ
પ્રદક્ષિણમ્ । કથાશ્રવણસંયુક્તં જાપુયાતુ તતો નિશિ
॥ ૭૨ ॥ તં કુંભં વૈષ્ણવીં મૂર્તિં વિપ્રાય પ્રતિપાદયેત્ ।
મંત્રહીનં ક્રિયાહીનં સર્વં તત્ર ક્ષમાપયેત્ ॥ ૭૩ ॥

પાર્વતી પૂછે છે—હે સ્વામિન! હે મહાદેવ! સુરૂપા
દાદશીનું વ્રત કયે પ્રકારે કરવું, તેના કેવા નિયમ છે,
તેમ જ દાન તથા હોમ કેવી રીતે કરવાં તે કૃપા કરીને કહેા.
મહાદેવ કહે છે—પૌષ માસમાં પુષ્ય નક્ષત્રને દિવસે
રાત્રિમાં મનને વશ રાખી, વિષ્ણુનું ધ્યાન કરી, પવિત્ર
થઇ, મૌન રાખી, ઘોળી ગાય અથવા એક રંગવાળી
ગાયનું હાથુ પૃથ્વી ઉપર ન પડે તેની પહેલાં અધરથી
ઝીલી લેવું. આરશને દિવસે તિલની સાથે પેલાં હાથુની
એકસો આઠ આહુતિ આપવી અને તે જ દિવસે
ઉપવાસ કરવો તથા વિષ્ણુનું સ્મરણ કરતાં કરતાં નદી
વા તળાવ વગેરે જલાશયમાં સ્નાન કરવું. ૧૧-૧૫ કુંભ
ઉપર તિલપાત્ર રાખી તેમાં શક્તિ પ્રમાણે સોનાની
વા રૂપાની કરાવેલી વિષ્ણુની મૂર્તિની પૂજા કરવી. ૧૬
પુષ્ય, ધૃપ, દીપ વગેરેથી પૂજા કરી તિલ સહિત
નૈવેદ્ય કરવું. નાના પ્રકારનાં ફળો ધરવાં. ૧૭ તે પછી
પ્રાર્થના કરવી કે, ‘હે વિષ્ણો! આપ પરમ શાંત છો
તેને નમસ્કાર કરું છું. આપ અર્ધનું ગ્રહણ કરો,’ એ
મંત્ર બધી અર્ધ આપવો. ૧૮ એવી રીતે વિષ્ણુપૂજા

કરી સાવધાન થઇ, જે મેઘ જેવા શ્યામ છે, અને
શંખ, ચક્ર તથા ગદાને ધારણ કરનાર છે, તેવા
વિષ્ણુનું લક્ષ્મી સાથે ધ્યાન કરી, તેના જ ઉદ્દેશથી
પેલા હાથુ સહિત તિલની એકસો આઠ વખત આહુતિ
આપવી. વ્યાહતિ અને ‘સહસ્રશીર્ષા’ એ મંત્ર પથ્ય
આહુતિ આપતી વખતે બાણવા, હોમ પૂરો થયા પછી
બ્રાહ્મણે પાસે વિષ્ણુશ્રાદ્ધ કરાવવું. ૧૯-૭૧ તેઓને
ભોજન કરાવી પ્રદક્ષિણા કરાવી. રાત્રિમાં કથા સાંભળવી
અને જાગરણ કરવું. ૭૨ તે પછી તે કુંભ તથા વિષ્ણુની
મૂર્તિ બ્રાહ્મણને આપી દેવી તે ‘મંત્રમાં વા ક્રિયામાં ખામી
હોય તે ક્ષમા કરો’ એમ કહી ક્ષમા માગવી. ૭૩

ફેર ઉઘાચ— એવં યઃ કુરુતે દેવિ સુરૂપાદ્વાદશીવ્રતમ્ ।
નરો વા યદિ વા નારી તત્ર પુણ્યં શ્ચુષ્ણવ મે ॥ ૭૪ ॥
દૌર્ભાગ્યં તસ્ય નશ્યેત અપિ જન્માત્તરાજિતમ્ । અપિ
ધૂમસ્ય સંપર્કો જાયતે કારણાંતરાત્ ॥ ૭૫ ॥ તસ્યાપિ ન
મયેદુઃખં વૈકલ્યં જન્મજન્મનિ । પતિના ન વિયોગઃ સ્યાન્નૈઃ
સહ વિયોગિતા ॥ ૭૬ ॥ જાયતે ગોત્રટદિશ્ચ કીર્તિમાન્
જાયતે શ્રુતિઃ । જાતિસ્મરણમાપ્નોતિ પદં નિર્વાણમામુયાત્
॥ ૭૭ ॥ પઠ્યમાનમિદં મક્ત્યા યઃ શ્ચ્ચોતિ સમાહૃતઃ ।
પુણ્યમાપ્નોતિ સતતં સ્વર્ગલોકે મહીયતે ॥ ૭૮ ॥ હૃતિ
શ્રીમવિષ્ણોત્તરપુરાણે સુરૂપાદ્વાદશીવ્રતકથા સંપૂર્ણા ।

મહાદેવ કહે છે—એવી રીતે સુરૂપાદાદશીવ્રત
જી અથવા પુરૂષ કરે છે તેને કેટલું પુણ્ય થાય છે
તે કહું છું તે સાંભળો. ૭૪ જે માણસ એ વ્રત કરે
છે તેનાં જન્માત્તરમાં મેળવેલાં પાપોના નાશ થાય
છે. કોઈ કારણસર ધૂમાડાનો સંબંધ થાય તોપણ તેને
દુઃખ થતું નથી. કોઈ જન્મમાં પણ તેનું કુરૂપ થતું
નથી, પતિનો વિયોગ થતો નથી, તેમ સ્ત્રીઓનો
વિયોગ થતો નથી. ૭૫-૭૬ વંશની વૃદ્ધિ થાય છે,
જગતમાં કીર્તિ વધે છે, પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ રહે છે,
તે અંતે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭૭ જે માણસ સાવધાન
થઈ આ કથા સાંભળે છે, તે પુણ્યવાન થઈ સ્વર્ગમાં
પૂજાય છે. ૭૮ એવી રીતે બાવળોત્તરપુરાણમાં સુરૂપા-
દાદશીની કથા કહેલી છે.

હૃતિ દ્વાદશીવ્રતાનિ સમાપ્તાનિ ।

ત્રયોદશીનાં વ્રતો

૧ જયાપાર્વતીનું વ્રત અને તેની કથા

અથ ત્રયોદશીવ્રતાનિ લિલ્લયંતે । આષાઢશુક્રત્રયોદશ્યાં
જયાપાર્વતીવ્રતં ભવિષ્યોત્તરપુરાણે ॥ શ્રીલક્ષ્મીજ્વાલ-
દેવદેવ જગન્નાથ શુક્લિક્ષિતપ્રદાયક । કથયસ્વ પ્રસાદેન
લોકાનાં હિતાકામ્યયા ॥૧॥ નારીનાં તુ વ્રતં દેવં અવૈષય-
કરં શુભમ્ । આચીર્ણં યથા નારીનામલંકરકલ્પં ભવેત્ ॥ ૨ ॥

આષાઢ શુદ્ધિ તેરશને દિવસે જયાપાર્વતીનું વ્રત કરવું
એમ ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં કહેલું છે. શ્રીલક્ષ્મી પૂછે છે—
હે દેવોના દેવ! હે જગન્નાથ! હે ભોગ તથા મોક્ષ
આપનાર! જેથી સ્ત્રીઓનું વિધવાપણું દૂર થાય અને
અર્ધડ સોમાગ્ય રહે એવું શુભ કરૂં કૃપા કરીને કહેા,
કે જેથી લોકોનું કલ્યાણ થાય. ૧-૨

શ્રીભગવાનુવાચ- સત્યમુક્તે સ્વયાં દેવિ ન ચ મિધ્યા
સ્વયોદિતમ્ । તદ્વ્રતં કથયિष્યામિ નાહ્યાતં કસ્યચિ-
શ્ચુરા ॥ ૩ ॥ અકથ્યં પરમં ગુણં પવિત્રં પાપનાશનમ્ ।
યેન ચીર્ણેન નારીનામૈકધર્મ્ય પ્રજાયતે ॥ ૪ ॥ આપાદે ચ
પ્રકર્તવ્યં શુક્રપક્ષે ત્રયોદશી । શુદ્ધીયાન્નિયમં તત્તદંતધાવન-
પૂર્વકમ્ ॥ ૫ ॥ આયુર્બલં યશો વર્ષઃ પ્રજાઃ પશુવસનિ
ચ । વ્રહ્મ પ્રજાં ચ મેષાં ચ સ્વં નો દેહિ વનસ્પતે ॥ ૬ ॥
હૃતિ દંતધાવનમંત્રઃ । નિયમાત્કલમાપ્રોતિ નિષ્ફલં નિયમં
વિના । તસ્માત્કાર્યં પ્રયત્નેન વ્રતં નિયમપૂર્વકમ્ ॥ ૭ ॥ એક-
મક્તં વ્રતં સૈવ કરિષ્યેઽહં મુદાડયુતા । સ્વાદહીનેન ધાન્યેન
મમ પાપં વ્યપોહતુ ॥ ૮ ॥ નિયમમંત્રઃ-હમમહેશ્વરૌ કાર્યૌ
સુભગૈરજતાદિમિઃ । અથવા મુન્યૌ કાર્યૌ વૃષસ્કંધોપરિ-
સ્થિતૌ ॥ ૯ ॥ ગૌષ્ઠે દેવાલયે વાપિ તથા બ્રાહ્મણવેદમનિ ।
સ્થાપયેદ્વેદમન્ત્રેણ પ્રતિઠાં તત્ર કારયેત્ ॥ ૧૦ ॥ તદિને
દંતકાઠં દિ યૌથિકં ચ વરાનેન । જ્ઞાનશુદ્ધિં તતઃ કૃત્વા
તતઃ પૂજાં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૧૧ ॥ કુંકુમાગુરુકસ્તૂરીસિંદૂર-
રથગંધકૈઃ । ચંપકૈઃ શતપત્રૈશ્ચ પૃથિકામિકૃત્કુદ્રવૈઃ ॥ ૧૨ ॥
મીવાસુત્રેણ દૂર્વામિઃ પૂજયિત્વા વિધાનતઃ । અર્ચ્યેણ વારિ-
શુદ્ધેન ઉત્તરીયયુગેન ચ ॥ ૧૩ ॥ શ્રીફલદ્રાહ્ણદાહિર્બૈર્કતુ-
જાતફલેન ચ । આયે દેવિ ચ શર્વાણિ શંકરસ્ય સર્વા પ્રિયે
॥ ૧૪ ॥ અર્ચ્યં મુદાઘ દેવેશિ મમોપરિ કૃપાં કુરુ । કૃત્વેતિ
પૂજાં ઋણ્યાત્કથાં રમ્યાં દ્વિજોત્તમાત્ ॥ ૧૫ ॥

શ્રીભગવાન કહે છે-હે દેવિ ! તમે જે પૂછ્યું તે અસલ
નથી, પણ સલ છે. પૂર્વે મેં જે વ્રત કોટાની પાસે કહેલું
નથી ને કહેવાય તેમ પણ નથી, કારણ કે એ ધાણું
ગુપ્ત છે, પવિત્ર છે અને પાપનો નાશ કરનાર છે તે
વ્રત હું તમને કહું છું. એ વ્રત કરવાથી સ્ત્રીઓને વિધ-
વાપણું આવતું નથી.^{૩-૪} આપાદ શુદ્ધિ તેરશને
દિવસે દાંતણુ કરી નિયમનું ગ્રહણ કરવું.^૫ 'હે વનરપતે !
આયુષ્ય, બલ, યશ, તેજ, પ્રભ, પશુ, ધન, બ્રહ્મજ્ઞાન
અને ચમત્કારવાળી બુદ્ધિ મને આપો,'^૬ એ મંત્ર બાણી
દાંતણુ કરવું. નિયમથી ફળ થાય છે, પણ નિયમ વિના
થતું નથી; એટલા માટે સાવધાનીથી નિયમથી વ્રત કરવું.^૭
'હું હર્ષથી સ્વાદ વગરનું જે અનાજ મળશે તેનું એક
વખત ભોજન કરીશ તેથી મારું પાપ દૂર કરો,' એ મંત્ર
બાણી નિયમ લેવો.^૮ પોઠીઆ ઉપર ઘેટલા એવા શંકર
અને પાર્વતીની સોના રૂપા વગેરેની અથવા માટીની મૂર્તિ
કરાવવી.^૯ ગોંદરામાં, મંદિરમાં અથવા બ્રાહ્મણના ઘરમાં
તે મૂર્તિઓની સ્થાપના કરી, વેદમંત્રથી તેની પ્રતિષ્ઠા
કરવી.^{૧૦} તે દિવસે ભુષનું દાંતણુ કરી વિધિથી સ્નાન
કરી પૂજનો આરંભ કરવો.^{૧૧} કુંકુમ, અગરુ, કર્પૂરી,
સિંદૂર અને અષ્ટગંધથી પૂજા કરી, ચંપાનાં પુષ્પો, કમળ
પુષ્પો, ભુષ્પાં પુષ્પો અને બીજાં પણ તે ઋતુમાં થયેલાં
પુષ્પો યજાવવાં,^{૧૨} જોનાં પહેરાવવી ને દૂર્વા યજાવવી.

એવી રીતે વિધિથી પૂજા કરી, 'હે આદે ! હે દેવિ !
હે શર્વાણી ! હે શંકરપ્રિયે ! અર્ધ્યને ગ્રહણ કરો, અને
મારી ઉપર કૃપા કરો,' એ મંત્ર બાણી પવિત્ર બલ,
બીજાં, દરાખ, દાડિમ, તે કાલમાં થયેલાં બીજાં ફળો
અને બે વસ્ત્રોનો અર્ધ્ય આપવો. પછી ઉત્તમ બ્રાહ્મણ
પાસે કથા સાંભળવી.^{૧૩-૧૫}

શ્રીમહાલક્ષ્મીરુવાચ- અચ્યુતાય નમસ્તુભ્યં પુરુષાચારિ-
રુપિણે । વ્રતાધ્યક્ષ મહાપ્રાજ્ઞ સ્વં દૃઢિક્ષયકારકઃ ॥ ૧૬ ॥
કથયસ્વ પ્રસાદેન વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ । કેન ચાદૌ પુરા
ચીર્ણં મર્ત્યલોકે કર્થં ગતમ્ ॥ ૧૭ ॥ ઇતત્સર્વં પ્રયત્નેન
બ્રૂહિ મે જગદીશ્વર ॥

શ્રીલક્ષ્મી પૂછે છે-હે નારાયણ ! આપ અચ્યુત છો,
પુરુષ છો, આદિરૂપ છો, વ્રતના અધ્યક્ષ છો, બુદ્ધિમાન
છો અને વૃદ્ધિ તથા ક્ષય કરનારા છો તેને હું નમસ્કાર
કરું છું;^{૧૬} મને કૃપા કરીને કહો કે, એ ઉત્તમ વ્રત
પૂર્વે કાણુ કર્યું, ને તે પૃથ્વીમાં ક્યાંથી આવ્યું ?^{૧૭} હે
જગદીશ્વર ! એટલા પ્રશ્નોનો ઉત્તર મને અવશ્ય આપો.

શ્રીમહાવાનુવાચ- અથાતઃ સંપ્રભક્ષ્યામિ પાર્વત્યાશ્ચ
કથામિમામ્ ॥ ૧૮ ॥ યાં શ્રુત્વા સર્વપાપેભ્યો છુચ્યતે
નાત્ર સંશયઃ । આસીશ્ચુરા કૃતયુગે કૌંઢિન્ય નગરે વરે
॥ ૧૯ ॥ બ્રાહ્મણો વેદસ્તત્ત્વજઃ સત્યશૌચપરાયણઃ । ગુણ-
વાન્ સીલસંપન્નો વામનો નામ નામતઃ ॥ ૨૦ ॥ તસ્ય માર્યાં
પ્રિયા સત્યા રૂપલક્ષણસંયુતા । ઘનાદયે વેદવિદુષો ગૃહે
વૈ સર્વસંપદઃ ॥ ૨૧ ॥ પૂર્વકમંવિપાકેન સંતાનરહિતોઽમ-
વઃ । અપુત્રસ્ય ગૃહં શૂન્યં સ્મશાનસદૃશં મતમ્ ॥ ૨૨ ॥
વૈપતી તેન દુઃસ્થેન ક્ષીણૌ જાતૌ શરીરતઃ । એકદા
શુભકાલે તુ નારદો ગૃહમાગતઃ ॥ ૨૩ ॥ અર્ધવાયાદિકં
કૃત્વા કર્થાં જ્ઞેઽસુના સહ ॥

શ્રીભગવાન કહે છે-એ સંબંધે પાર્વતીની કથા કહું
છું,^{૧૮} જે સાંભળવાથી સર્વે પાપો દૂર થાય છે એમાં
સંશય નથી. પૂર્વે સલયુગમાં કૌંઢિન્ય નામના ઉત્તમ
નગરમાં વામન નામનો એક બ્રાહ્મણ હતો. તે વેદના
તત્ત્વને જાણનાર, સત્યવાદી, પવિત્રતામાં પરાયણ,
શુભવાન અને ઉત્તમ સ્વભાવનો હતો.^{૧૯-૨૦} તેને
સારા શુભવાળી સત્યા નામની સ્ત્રી હતી. એ બ્રાહ્મણના
ઘરમાં પુષ્કળ સમૃદ્ધિ હતી, પરંતુ પૂર્વકર્મના યોગે તેને
સંતાન હતું નહીં. જેને પુત્ર વગેરે સંતાન હોતાં નથી,
તેનું ઘર શૂન્ય અને સ્મશાનના જેવું બચકર દેખાય
છે.^{૨૧-૨૨} આ સ્ત્રી પુરુષ બને જણ વંધાવવાના દુઃખમાં
દુખમાં થઈ ગયાં. એક દિવસે શુભ સમયે તેને ઘેર
નારદ આવ્યા.^{૨૩} તેની અર્ધ્ય અને પાદ વગેરેથી પૂજા
કરીને વામન મહારાજ નારદને કહેવા લાગ્યા.

વામન ઉવાચ- નારદ ત્વચ્છિષ્ઠઃ સર્વજ્ઞાનપરાયણઃ
॥ ૨૪ ॥ કથયસ્વ પ્રસાદેન કર્થં દુઃસ્થં પ્રશાન્નમ્પિતિ । રાનેન

કેન દેવર્ષે વ્રતેન નિયમેન ચ ॥ ૨૫ ॥ તીર્થેન ચ
હુનિશ્ચેદ સંતાન મે કથં ભવેદ્ ।

વામન પૂછે છે-હે નારદ ! આપ ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠ
છો, સર્વેશ્વર છો,^{૧૪} માટે કયું દાન, નિયમ, તીર્થ કે વ્રત
કરવાથી આ વાંછીઆતું દુઃખ દૂર થાય અને સંતાન
થાય, તે કૃપા કરીને કહો. ^{૨૫}

નારદ ડવાચ-ન્યથા વિપ્ર પ્રવક્ષ્યામિ સંતાનં તે અભિ-
વ્યતિ ॥ ૨૬ ॥ વનસ્ય દક્ષિણે પાર્શ્વે ચિત્રવૃદ્ધસ્ય મધ્યતઃ ।
અશ્વાનીસહિતઃ શૂલી લિંગરૂપેણ તિથતિ ॥ ૨૭ ॥ સપર્ચ્યા
કુરુ તસ્માશ્વ તુષ્ટો દાસ્યતિ સંતતિમ્ । અપૂજ્યં લિંગમમર્ય-
ર્થ્યં સંતતિ લભતે નરઃ ॥ ૨૮ ॥ હ્યુક્ત્વા નારદઃ સ્વર્ગે
ગતો વૈ હુનિપુંગવઃ । વનમધ્યે ગતૌ દ્વૌ તુ દંપતી પુત્રકાં-
ક્ષિણૌ ॥ ૨૯ ॥ ચિત્રમધ્યે તતો વૃદ્ધા શિવલિંગં પુરાત-
નમ્ । ચિત્રવપ્રશ્નૈશ્ચ જીર્ણૈશ્ચ પિહિતં સર્વતસ્તતઃ ॥ ૩૦ ॥
ચિદ્વાય ચિત્રવપ્રશ્નૈશ્ચ સમાર્ગં ચોપલેપનમ્ । પંચામૃતેન
પ્રક્ષાલ્ય પૂજાં ચક્રો મનોરમામ્ ॥ ૩૧ ॥ નિત્યં નિયમસં-
યુક્તોડપૂજયત્પરમેશ્વરમ્ । પંચાબ્દં પૂજિતસ્તેન પાર્શ્વતીસ-
હિતો દરઃ ॥ ૩૨ ॥ એકદશ તુ ગતઃ સોડ્ય પુણ્યર્થે બ્રાહ્મ-
ણોત્તમઃ । કુસુમં ગચ્છતે યાવન્તાવશઃ સ પત્રજૈઃ ॥ ૩૩ ॥
પતિતસ્તદ્વને ધોરે સિંહચ્યાગ્રસમાકુલે । ત્રિશુદ્ધતૈ પ્રતીક્ષ્યાથ
તદ્ગ્રાણ્યંચંચિતયદુદિ ॥ ૩૪ ॥ કિં કારણં ભવેદ્વત્ર કથં
નાયાતિ મે પતિઃ । રુદતી ચોકસંયુક્તા વનમધ્યે ગતા
સતી ॥ ૩૫ ॥ આગતા તત્ર યત્રાસ્તે ભર્તા ચ પતિતો હુવિ ।
ભર્તારં પતિતં દૃષ્ટ્વા તદ્વા મોહમુપાગમત્ ॥ ૩૬ ॥ તત્પશ્ચા-
ન્નેતનાયુક્તા સાડસ્મરદ્વનેદેવતામ્ । પાર્વતી તુ સમાયાતા
યત્ર તિથતિ બ્રાહ્મણી ॥ ૩૭ ॥ આકંદમાનાં તાં દૃષ્ટ્વા
પાર્વતી વરદાસંભવત્ । હર્ષા હ્રમગહસ્તેન વિપ્રવક્રે વિહું-
ચતિ ॥ ૩૮ ॥ હ્યપિતો બ્રાહ્મણસ્તત્ર નિશીથે નિદ્રિતો
યથા । તતસ્તશ્ચરણૌ ગૃહ્ય દંપતી ચિનયાન્વિતૌ ॥ ૩૯ ॥
પાર્વત્યાઃ પૂજનં ભક્ત્યા ચક્રતુસ્તૌ મુદાન્વિતૌ ॥ પાર્ક-
ત્પુવાચ-ત્વત્પૂજનાદર્હં પ્રીતા વરં વરય હ્રવતે ॥ ૪૦ ॥
બ્રાહ્મણુવાચ-ત્વત્પ્રસાદેન દ્વાણિ મયા લઘ્વં ચ વાંચ્છિ-
તમ્ । સંતાનં ચૈવ મે નાસ્તિ તત્તદુઃખં ચ મે દદિ ॥ ૪૧ ॥

નારદ કહે છે-હે વિપ્ર ! સંતાન થવાના ઉપાય
કહું છું તે સાંભળો. ^{૨૬} આ વનની દક્ષિણે બાજુમાં
બિલિના ઝુંડમાં પાર્વતી સહિત મહાદેવનું લિંગ છે, ^{૨૭}
તેની જહાદીથી પૂજા કરો. એ મહાદેવ પ્રસન્ન થઇ
તમોને સંતાન આપશે. અપૂજ્ય લિંગની પૂજા કરવાથી
મનુષ્યને સંતાન થાય છે. ^{૨૮} એટલું કહી હુનિપુંગવ
નારદ સ્વર્ગમાં ગયા. તે પછી પુત્રની ઇચ્છાવાળાં તે
સ્ત્રી પુરુષ વનમાં ગયા. ^{૨૯} ત્યાં બિલિના ઝુંડમાં મહા-
દેવનું પ્રાચીન લિંગ જોવામાં આવ્યું, તે જૂનાં બિલિનાં
પાંદડાંવડે એ તરફથી ઢંકાયેલું હતું. ^{૩૦} પછી બિલિનાં
પાંદડાં દૂર કરી, યાશે તરફ સાફ કરી, બીંધી નાખ્યું.

ત્યારબાદ ભક્તિથી પંચામૃતવડે તે લિંગની પૂજા કરી. ^{૩૧}
એવી રીતે તેણે પાંચ વર્ષ સૂધી નિયમથી નિત્ય શંકર
અને પાર્વતીની પૂજા કરી. ^{૩૨} એક દિવસે એ બ્રાહ્મણ,
સિંહ અને વાઘથી ભરેલા ઘોર વનમાં પુષ્પ લેવાને ગયો
અને પુષ્પ તોડે છે, તેટલામાં તો તેને સર્પે કરબો તેથી
તે પડી ગયો. હવે ધણો વખત થયા છતાં પણ જ્યારે
પતિ ન આવ્યો ત્યારે પેલી બ્રાહ્મણીના મનમાં ચિંતા
થઇ કે, ^{૩૩-૩૪} હજી પણ મારો પતિ કેમ ન આવ્યો ?
એવી ચિંતા કરતી અને રુદન કરતી તે સ્ત્રી જ્યાં પોતાના
પતિ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો હતો ત્યાં ગઇ. ત્યાં પતિને પડેલો
ઝેંઘ ને તે પણ મૂર્છાગત થઇ. ^{૩૫-૩૬} મૂર્છા ઉતર્યા પછી
તેણીએ વનદેવતાનું સ્મરણ કર્યું. એટલે તેની પાસે પાર્વતી
પ્રગટ થયાં. ^{૩૭} પછી રુદન કરતી બ્રાહ્મણીને ઝેંઘ,
પાર્વતીને દયા આવી, તેથી તેના પતિના અંગપર પોતાના
અમૃત જેવો સુંદર હાથ ફેરવ્યો, ^{૩૮} એટલે મધરાતે
સુતેલાની પેઠે તે બ્રાહ્મણ બેઠો થયો. પછી સ્ત્રી પુરુષ
બન્ને જણાં પાર્વતીના પગમાં પડ્યાં. ^{૩૯} તેઓએ હર્ષથી
ભક્તિવડે પાર્વતીની પૂજા કરી. પાર્વતી કહે છે-હે શુભ
આચરણુવાળા ! તારાં પૂજનથી હું પ્રસન્ન થઇ છું, માટે
વરદાન માગ. ^{૪૦} બ્રાહ્મણી બોલી-હે રુદ્રાણી ! આપની
કૃપાથી મારો પતિ જીવતો થયો. હવે મને કાંઇ પણ
સંતાન નથી, તેનું દુઃખ મોટું છે. ^{૪૧}

પાર્વત્યુવાચ-વ્રતં કુરુ વિધાનેન મમ નામ્ના ચ વિશુ-
તમ્ । જયાપુત્રેન સુમગે ત્રૈલોક્યે પાવનં પરમ્ ॥ ૪૨ ॥
મક્તર્યા જયાપાર્વતીતિ આશાદે ચારુલોચને । સ્વાદહીનેન
ચાત્રેન લગ્નણેન વિના તથા ॥ ૪૩ ॥ દૃઢવ્રતં ચ કર્તવ્યં
મોક્ષવ્યં દિનપંચકમ્ । ત્રયોદશયાં વ્રતારંભસ્તુતીયાયાં
સમાપનમ્ ॥ ૪૪ ॥ શુક્લપક્ષે વ્રતારંભઃ કૃષ્ણપક્ષે સમા-
પનમ્ । પંચાબ્દં યાવનાલૈસ્તુ વ્રતં કાર્યં પ્રયત્નતઃ
॥ ૪૫ ॥ પંચાબ્દં હિ યવૈશ્વૈવ વ્રતં તુ લગ્નં વિના ।
પંચાબ્દં તંદુલૈઃ કાર્યમિષ્ટુરસવિવર્જિતમ્ ॥ ૪૬ ॥ હૃદ્રૈઃ
કાર્યં પંચવર્ષં યાવદ્વાયનવિશતિઃ । અબ્દે તુ વિશતિતમે
વ્રતોથાપનમાચરેત્ ॥ ૪૭ ॥ દંપત્યોઃ પરિધાનં હિ દયા-
જૂવણપૂર્વકમ્ । મોજનં ચ હવાસિન્યૈ તૃતીયાયાં યથોદિ-
તમ્ ॥ ૪૮ ॥ વિશતિપ્રથમાદ્વર્ષાન્તેવસ્ય ચિત્તાનુસારતઃ ।
પંચકે પંચકે દેવ્યં પરિધાનં ચ મોજનમ્ ॥ ૪૯ ॥ નાના-
રસે સમાયુક્તં વૃત્તલ્લેહસમન્વિતમ્ । સમર્પકાર્યે દાતવ્યં
મોક્ષ્યૈ સૌભાગ્યદેવતે ॥ ૫૦ ॥

પાર્વતી કહે છે-હે સુભગે ! તું, જે ત્રણે લોકોમાં ઉત્તમ
છે અને પવિત્ર કરનાર છે એવું જયાપાર્વતીનું વ્રત, વિધિથી
કર. ^{૪૨} એ વ્રત આપાદ શુદ્ધિ તેરસને દિવસે કરવું. તે
દિવસે સ્વાદ વગરનું જેવું હોય તેવું અનાજ એક વખત
ખાવું, મીઠું ખાવું નહીં. એવી રીતે પાંચ દિવસ ભક્તિથી
વ્રત કરવું. શુદ્ધિ તેરસને દિવસે આરંભ કરી વધિ ત્રીજને

દિવસે વ્રતની સમાપ્તિ કરવી. પાંચ વર્ષો સુધી જુવાર ખાધને વ્રત કરવું. ૪૭-૪૪ પાંચ વર્ષો સુધી મીઠા વિના યવ-વડે વ્રત કરવું, પાંચ વર્ષો સુધી ચોખ્ખા ખાધને વ્રત કરવું. તેમાં સરડીના રસ એટલેગોળ વગેરે ખાવાં નહીં. ૪૫-૪૭ અને પાંચ વર્ષો પર્યંત મગ ખાધને વ્રત કરવું. એવી રીતે વીશ વર્ષો સુધી વ્રત કરવું. વીશમે વર્ષે ઉઘાપન કરવું. ૪૭ ત્રીજને દિવસે સ્ત્રી પુરુષ (જોડ) ને જમાડવા, કપડાં ને અર્ધકાર પહેરાવવાં. ૪૮ એ પોતાની શક્તિ હોય તો વર્ષે વર્ષે ને શક્તિ ન હોય તો પાંચ વર્ષે સુવાસિની સ્ત્રી અને તેના પતિ બન્નેને ભાતભાતનાં ભોજન કરાવવાં. એવી રીતે વીશ વર્ષો સુધી કરવું. ૪૯-૫૦

કુંકુમે કાજલં ચૈવમઝ્ઞે અઙ્ઞે સ્વશક્તિઃ । રાત્રૌ જાગ-રણં કુર્યાદલંબકલદં મયેત્ ॥ ૧૧ ॥ વ્રતેન તુ વિના નારી વિધવા જન્મજન્મનિ । શોચંતી દુઃસ્વસંપ્રજ્ઞા નચ સૌમાન્યભાગ્મયેત્ ॥ ૫૨ ॥ નારી તુ સુવ્રતેદાનૈઃ પતિમક્ષ્યાતતઃ પરમ્ ॥ સૌમાન્યમતુલ્લં યાતિ પતિસંતોષદા યતઃ ॥ ૫૩ ॥ દ્વલ્લુક્ષ્ણા વ્રતમિદં તત્રૈવાંતરધીયત ॥ પશ્ચાદ્દુર્લભસમાગત્ય દંપતી ચ હ્રદાન્વિતૌ ॥ ૫૪ ॥ પૂર્વોક્તેન વિધાનેન કુર્વાતે વ્રતશ્રુતમમ્ ॥ તદ્વ્રતસ્ય પ્રભાવેન પ્રાપ્તં પુત્રલ્લં તયોઃ ॥ ૫૫ ॥ દંપતિભ્યાં વિશેષેણ અવૈધર્મ્યં પરં સુલભ્ ॥ શુક્ત્વા ચ વિવિધાન્ભોગાન્તે પ્રાપ્તં શિવાલયમ્ ॥ ૫૬ ॥ એવં વ્રત યા કુરુતે ન સા ભગ્નાં વિચુચ્યતે ॥ કલત્રયં સહજ્યત્ય સંપ્રાપ્ય શિવમંદિરમ્ ॥ ૫૭ ॥ સાન્નિધ્યલ્લભાસાથ શિવલોકે મહીયતે ॥ કથાં શ્રુત્વા વિધાનેન સર્વપાપાત્પ્ર-શ્ચ્યતે ॥ ૫૮ ॥ હિતિ શ્રીમવિષ્ણોત્તરપુરાણે જયાપાર્વતીવ્રતં સંપૂર્ણમ્ ॥ હ્રદં તુ ગુર્જરદેશે ગુર્જરાચારપ્રાપ્તમ્ ॥

સૌભાગ્યમાટે વર્ષો વર્ષે કંકુ, કાળજી વગેરે સૌભાગ્ય-દ્રવ્ય આપવાં. રાત્રે જાગરણ કરવું, કારણ કે તેથી અખંડ રૂઝ થાય છે. ૫૧ જે સ્ત્રી આ વ્રત કરતી નથી, તે જન્મ-જન્મ વિધવા થાય છે, અને શોક તથા દુઃખમાં રૂખેલી રહે છે, તેને કાષ્ઠ વખતે સુખ મળતું નથી. ૫૨ વ્રત કરવાથી, દાન આપવાથી, પતિમાં કાંતિ રાખવાથી અને પતિને સંતોષ આપવાથી સ્ત્રીને અતુલ સૌભાગ્ય મળે છે. ૫૩ એટલું કહી પાર્વતી સાં જ અદક્ષ થઈ ગયાં. તે પછી તે સ્ત્રી પુરુષ બનને હર્ષથી ઘેર આવ્યાં; ૫૪ અને પાર્વતીના કહેવા પ્રમાણે તે ઉત્તમ વ્રત કર્યું. તેના પ્રભાવથી તેને પુત્રનું સુખ મળ્યું, ૫૫ ને સૌભાગ્યનું પરમ સુખ મળ્યું. એ પ્રમાણે એ બન્ને આ લોકમાં નાના પ્રકારના ભોગ ભોગવી અંતે કેલાસમાં ગયાં. ૫૬ એવી રીતે જે સ્ત્રી આ વ્રત કરે છે, તે પતિથી વિખૂટી પડતી નથી, તણ કુલનો ઉદ્ધાર કરે છે, અંતે શિવલોકમાં જઈ શિવની સમીપમાં રહેવાનું સુખ ભોગવે છે અને ત્યાં પૂજાય છે. જે માણસ વિધિથી આ કથા સાંભળે છે, તે સર્વ પાપોમાંથી મુક્ત થાય છે. ૫૭-૫૮ એવી રીતે ભવિષ્યોત્તર પુરાણમાં

જયાપાર્વતીનું વ્રત અને કથા કહેલી છે. આ વ્રત ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ છે અને ગુજરાતી લોકમાં પરંપરાથી પ્રાપ્ત છે.

૨ ગોત્રિરાત્ર (ગોત્રાટ) વ્રત અને તેની કથા
માત્રપદ્મચત્રયોદશ્યાં ગોત્રિરાત્રવ્રતં હેમાદ્રૌ મવિષ્ણો-ત્તરે ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ-મગર્વસ્ત્વત્પ્રસાદેન બહુનિ હ્રવતાનિ મે । શ્રુતાનિ બહુવુષ્યાનિ કૃતાનિ મધુસૂદન ॥ ૧ ॥ સર્વપાપહરણિ સ્યુઃ સર્વકામપ્રદાનિ ચ । સાંપ્રતં શ્રોતુ-મિચ્છામિ વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ ॥ ૨ ॥ કિંચિદ્યોગ્યં વ્રતં વ્રૂહિ યદિ તુષ્ટોઽસિ માધવ । યત્કૃત્વા સર્વપાપેભ્યો નરો નારી પ્રમુચ્યતે ॥ ૩ ॥

બાદરવા શુદિ તેરસને દિવસે ગોત્રિરાત્ર (ગોત્રાટ) વ્રત કરવું, એમ હેમાદ્રિમાં અને ભવિષ્યોત્તર પુરાણમાં કહેલું છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે ભગવન! હે શ્રીકૃષ્ણ! આપની કૃપાથી મહા પુણ્યકારક, સધળાં પાપોને હરનાર ને સધળાં મનોરથો પૂર્ણ કરનાર સારાં સારાં વ્રતો મેં સાંભળ્યાં અને કર્યાં. હવે હે માધવ! જે આપ મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો સધળાં વ્રતોમાં ઉત્તમ વ્રત કહો. યોગ્ય વ્રત કરવાથી સ્ત્રી વા પુરુષ સધળાં પાપોથી મુક્ત થાય. ૧-૩

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ- કથયામિ નૃપશ્રેષ્ઠ વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ ॥ યજ્ઞ કસ્યચિદ્ધાહ્યાતં તત્ત્વૃણ્યન્વ નૃપોત્તમ ॥ ૪ ॥ યાન્યાન્કામાન્વાહ્યતિ લભેતાંસ્તાંસ્તથૈવ ચ । તત્સ્વ-ળાદેવ શુચ્યંતે નરા નાર્યથ સર્વશઃ ॥ ૫ ॥ પ્રમોર્ધગવતો રાજન્ કામધેનોઃ પ્રસાદતઃ । સૌમાન્યં સંતર્પિતં લક્ષ્મીં પ્રાપ્નોતિ હ્રલ્લુપ્તમમ્ ॥ ૬ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે નૃપશ્રેષ્ઠ! મેં જે વ્રત કાઠની પાસે કહેલું નથી, એવું ઉત્તમ વ્રત કહું છું, તે સાંભળો. ૪ જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ આ વ્રત કરે છે, તેના સધળાં મનોરથો સિદ્ધ થાય છે ને તે તત્કાળ મુક્ત થાય છે. ૫ તેમ જ નારાયણ તથા કામધેનુની કૃપાથી ઉત્તમ સુખ મળે છે, વંશવૃદ્ધિ થાય છે અને લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય છે. ૬

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ- યદિ તુષ્ટોઽસિ મગવન્ વ્રતસ્યાસ્ય વિધિં શ્રમમ્ ॥ વ્રૂહિ મે દેવદેવેશ કરોમિ સ્વત્પ્રસાદતઃ ॥ ૭ ॥ કે મંત્રાઃ કે નમસ્કારા દેવતાંયં પ્રકીર્તિતાઃ । કિં દાનં મંત્રમર્ચયં કે કથયસ્વ સુરોત્તમ ॥ ૮ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે ભગવન! હે દેવોના દેવ ! હે ઈશ્વર ! જે આપ પ્રસન્ન થયા હો તો તે વ્રતનો પ્રકાર કહો, જેથી હું તે પ્રમાણે કરું. ૭ તેમાં કયા દેવની પૂજા કરવી, તેના કયા મંત્રો છે, કેટલા નમસ્કાર છે, તેમાં શેનું દાન કરવું અને અર્ધ્ય કેવા મંત્રથી આપવો, તે મને કહો. ૮

શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ-નારદેન પુરા રાજમ્યદુર્લભ સગરાદિપુ ।
સ્મારિતં તત્ત્વયા રાજન્ શુણ્ણ્યૈકમના વ્રતમ્ ॥ ૧ ॥
માસિ માદ્રપદે શુક્રે ત્રયોદશ્યાં સમારભેત્ । ત્રયોદશ્યાં
પ્રભાતે તુ સહસ્ત્રથાયાં શુભિર્ધૈવ ॥ ૧૦ ॥ યુક્તીયાગિયમં
પૂર્વે દંતપાવનપૂર્વકમ્ । આચમ્યોદકમાદાય દમ્ મંત્રસુદી-
રયેત્ ॥ ૧૧ ॥ ગોત્રિરાત્રવ્રતસ્યાત્યોપવાસકરણે મમ ।
શરણં ભવ દેવિ ત્વં નમસ્તે ધેહુરુપિણિ ॥ ૧૨ ॥ પ્રસીદતુ
મહાદેવો લક્ષ્મીનારાયણઃ પ્રસુઃ । લક્ષ્મીનારાયણં દેવં
સૌભાગ્યં વા સ્વશક્તિઃ ॥ ૧૩ ॥ પંચામૃતેન ગચ્ચેન
સ્નાપયેત્કમકાપતિમ્ । સ્નાપયેત્સર્વતોમદે મંદલેઽઽઽઽઽપિ
વા ॥ ૧૪ ॥ ગંધપુલ્પૈઃ સર્વૈથેઃ સ્તુતિગીતાદિનૈઃ ।
નારિકેલાદ્યદાનેન પ્રીણયેન્નાં હરિં તથા ॥ ૧૫ ॥ લક્ષ્મીકાંત
જગન્નાથ ગોત્રિરાત્રવ્રતં મમ । પરિપૂર્ણં કુરુષ્વેદં યદ્રાણાધ્યં
નમોઽસ્તુ તે ॥ ૧૬ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજન્ । પૂર્વે નારદે સગર વગેરે
રાજાઓની પાસે એ વ્રત કહેલું છે. આ વાત તમારા
પૂજવાથી યાદ આવી છે. હવે તે વ્રત કહું છું, તે એકચિત
થઇ સાંભળો. હાદરવા શુદ્ધિ તેરશને દિવસે આ વ્રતને
આરંભ કરવો. તેરશને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી, દિશા
શૌચાદિક કરી, પવિત્ર થઇ, દાંતણી કરી, આચમન
કરી, હાથમાં જળ લઇ, 'હે દેવિ ! હે ધેતુરુપિણિ !
હું આ ગોત્રિરાત્ર (ગોત્રાટ) ના ઉપવાસ કરીશ, તેમાં
મારું રક્ષણ કરો ને સમર્થ મોટા દેવ લક્ષ્મીનારાયણ
પ્રસન્ન થાઓ,' એવી રીતે નિયમ લેવો. પોતાની શક્તિ
પ્રમાણે સેનાના લક્ષ્મીનારાયણની ગાયના પંચામૃતવડે
પૂજા કરવી. તે પછી સર્વતોભદ્રમંડલમાં અથવા અષ્ટ-
દલ કમલમાં તે મૂર્તિની સ્થાપના કરી, ચંદન, પુષ્પ
અને નૈવેદ્યવડે વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરવા, સ્તુતિ કરવી,
ગીત ગાવાં, નૃત્ય કરવું, વિષ્ણુને તથા ગાયને નાળિ-
યેરના અર્ધ આપવો. ૧૦-૧૫ પછી-હે લક્ષ્મીકાંત ! હે
જગન્નાથ ! આપને નમસ્કાર કરી અર્ધ આપું છું તે
અહણ કરો, ને મારું ગોત્રિરાત્ર વ્રત પૂર્ણ કરો.' એ મંત્રથી
અર્ધ આપવો. ૧૬

આર્તિક્યં ચ તતઃ કૃયાંઙ્કરયા કૃણ્ણસ્ય તુદિદમ્ ।
નચકુંઘં જલમૃતં હવિષ્યાન્નેન પૂરિતમ્ ॥ ૧૭ ॥ કૃત્વા
દિનત્રયં પાર્થ પ્રીતયે વિનિવેદયેત્ । ષેઢપૂજાં તતઃ કૃયા-
જલધારાં પ્રદક્ષિણામ્ ॥ ૧૮ ॥ પુરા દત્વા તુ શુકૃદં
કુંઢલં કુંકુમં તથા । અનાચ્છાદનગંધારિદિવ્યપુલ્પૈઃ
સરીપકૈઃ ॥ ૧૯ ॥ અહોરાત્રમંત્રં કિંચિદ્વૃત્તદીપં દિન-
ત્રયમ્ । અર્ચ્યદાનં તતઃ કૃયાંનારિકેલાદિભિઃ ફલૈઃ ॥ ૨૦ ॥
અર્ચ્યમંત્રઃ-પંચ ગાવઃ સમુત્પન્ના મધ્યમાને મહોદયૌ ।
તાસાં મધ્યે તુ યા નંદા તસ્યૈ ધૈવૈ નમો નમઃ ॥ ૨૧ ॥
પ્રદક્ષિણીકૃતા યેન ષેઢમોર્ગાંઘ્રસારિણી । પ્રદક્ષિણીકૃતા તેન
સપ્તદ્વીપા વર્ણચરા ॥ ૨૨ ॥ ગાવો મમામતઃ સંતુ ગાવો મે

સંતુ પૃથતઃ । ગાવો મે હર્યે સંતુ ગવાં મધ્યે વસામ્યહમ્
॥ ૨૩ ॥ આરાતિકં સર્વૈથેઃ ગીતવાયમહોત્સવૈઃ । કુંકુમં
કલશં સૂત્રં ધૈવૈ દયાદ્વિચક્ષણઃ ॥ ૨૪ ॥ एवं સંપૂજ્ય તાં
ધેતું સમ્યક્ ભક્ત્યા દિનત્રયમ્ । યથાથ યવસં ચૈવ ચાર-
યેત્પાયયેદપઃ ॥ ૨૫ ॥ ગોમયાદાગતૈર્ધૌતૈઃ કૃયાંતૈરેવ પાર-
ણમ્ । ધૈન્વમે જાગરં કૃયાંતર્સર્વપાપપ્રણાશનમ્ ॥ ૨૬ ॥

પછી ભક્તિથી આરતી ઉતારવી. વિષ્ણુને પ્રસન્ન
કરવા માટે ત્રણ દિવસ સૂધી હવિષ્યાન્ને ને જળથી ભરેલા;
નવા ધાનું દાન કરવું. પછી ગાયની પૂજા કરવી.
તેમાં ગાયને જળની ધારા કરવી, પ્રદક્ષિણા કરવી, ૧૭-૧૮
મુકુટ, કુંડળ, કંકુ, અન્ન, વસ્ત્ર, ચંદન, પુષ્પ અને દીપ-
વડે પૂજા કરવી. ૧૯ ત્રણ દિવસ સૂધી રાત્રિદિવસ ધીને
દીવો બાળવો. નાળિયેર વગેરે ફળોના અર્ધ આપ-
વો. ૨૦ તેના મંત્રઃ-સમુદ્ર મથન કરતાં પાંચ ગાયો
નીકળી, તેમાં જે નંદા ગાય છે, તેને હું વારંવાર નમ-
સ્કાર કરું છું. ૨૧ જે માણસ 'ગાયો મારી આગળ
રહેા; ગાયો મારી પાછળ રહેા; ને ગાયો મારા હૃદયમાં
રહેા; હું ગાયોની વચમાં વસું છું,' એ મંત્ર બાણી માર્ગને
અનુસરનારી ગાયની પ્રદક્ષિણા કરે છે, તેણે સાત દીપ-
વાળી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી એમ કહેવાય છે. ૨૨-૨૩
પછી કલશ, કંકુ અને સૂત્ર ગાયને આપવાં, આરતી ઉતા-
રવી, નૈવેદ્ય ધરવું. તેમ જ ગીત ગાઇ વાળં વગાડી મોટા
ઉત્સવ કરવો. ૨૪ એવી રીતે ત્રણ દિવસ સૂધી ભક્તિથી
ગાયની પૂજા કરી યવ અને ધાસ ખવરાવવું. તેમ જ જળ
પાવું. ૨૫ પછી છાણમાંથી નીકળેલા તે જ યવવડે પારણું
કરવું. ગાયની પાસે જાગરણ કરવું, જેથી સઘળાં પાપોના
નાશ થાય છે. ૨૬

વિવિધાન્મુચ્યતે પાપાત્પ્રહરાર્થેન પાંઢવ । તત્સ્યોતરં
કૃતાત્પાપાત્પ્રહરાર્થેન મુચ્યતે ॥ ૨૭ ॥ ચત્વારિ વેણુપા-
ત્રાણિ પૂરયિત્વા પ્રદાપયેત્ । નારિકેલાન્નકલ્પીદ્રાક્ષાલર્જૂર-
દાહિમૈઃ ॥ ૨૮ ॥ શ્રમૈર્વિરુદ્ધૈઃ સિંદૂરૈર્વૈલ્લકુંકુમકજ્જલૈઃ ।
પ્રથમે બીજપૂરાદ્યે દ્વિતીયે દાહિમં શુભમ્ ॥ ૨૯ ॥ તૃતીયે
નારિકેલં ચ દશાદર્યં દિનત્રયમ્ । કરકાસ્તુ ત્રયો દેયા
હવિષ્યાન્નેન પૂરિતાઃ ॥ ૩૦ ॥ લક્ષ્મીનારાયણં દેવં દ્વાઘર્ણં
ભાર્યયા સહ । પૂજયેત્કુલમૈર્લેહૈર્મસૂત્રૈર્ધિથિર ॥ ૩૧ ॥
દંપત્યોર્ભોજનં દેયં ષેઢભક્ત્યા દિનત્રયમ્ । પારણે ગૌરિર્ણી
વિપ્રાનિષ્ઠાન્વંશં મોજયેત્ ॥ ૩૨ ॥ ગુરુરુપાય તાં ષેઢં
દ્વિજાય પ્રતિપાદયેત્ । સર્વકુંકુમં સવત્સાં ચ વંદાશ્ચકુટમૂ-
વિતામ્ ॥ ૩૩ ॥ ગીતવાદિત્રનૃત્યાદિભિઃ પાટકપુરઃસરમ્ ।
યાયાદ્વિપ્રવૃદ્ધં યાવત્પ્રાપ્તયે તત્કલ્પયૈ વૈ ॥ ૩૪ ॥ एवं
યા કુરુતે પાર્થ ગોત્રિરાત્રં વ્રતોત્તમમ્ । દુર્લભં તુ સદા
જીર્ણાં જરાણાં નૃપસત્તમ ॥ ૩૫ ॥ અન્નમંદસહજાણિ
વાજપેયશતાનિ ચ । કૃત્વા યત્કલમ્ભોમિતિ ગોત્રિરાત્ર-
વ્રતે કૃતે ॥ ૩૬ ॥

અર્થ પહેર જગરણ કરવાથી કાષિક, વાયિક, અને માનસિક એ ત્રણે પ્રકારનાં પાપો દૂર થાય છે. એક એક પહેર જગરણ કરવાથી સઘળાં પાપો દૂર થાય છે.^{૨૭} નાળિયેર, આંખા, કેળાં, દરાખ, ખજૂર, દાડિમ, ખીજાં ફળ, સિદ્ધર, વઝ્ર, કંકુ અને કાજળ એટલી વસ્તુ ચાર છાંયડીમાં ભરી તેનું દાન કરવું. પહેલે દિવસે ખીજોરનો અર્ધ આપવો, ખીજો દિવસે દાડિમનો અર્ધ આપવો અને ત્રીજો દિવસે નાળિયેરનો અર્ધ આપવો. હવિ-બાન સહિત ત્રણ કરક આપવા.^{૨૮-૩૦} લક્ષ્મીનારાયણની પૂજા કરવી અને હે યુધિષ્ઠિર ! ત્રણ દિવસ સુધી બ્રાહ્મણ સ્ત્રી પુરુષનાં જોડાંની પુષ્પ, વઝ્ર, ને સોનાના દોરાવતી પૂજા કરવી અને તેઓને ભોજન કરાવવું. પારણીને દિવસે સુવાસિની, બ્રાહ્મણ અને સગાં સંબંધી-ઓને જમાડવાં.^{૩૧-૩૨} વાછડાંવાળી ગાયની પૂજા કરી કાંટે ઘંટા બાંધી, મુકુટ પહેરાવી વાછડાં સહિત તે ગાય ગોરને આપવી.^{૩૩} ગીત ગાતાં, વાળં વગાડતાં, નૃત્ય કરતાં ને શાંતિપાઠ બણાવતાં બણાવતાં ગોરને ઘેર જવાથી પૂર્વ ફળ મળે છે.^{૩૪} સ્ત્રી અથવા પુરુષને દુર્લભ એવું ગોત્રિરાત્ર વ્રત જે સ્ત્રી કરે છે, તેને હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞ અને સો વાજપેય યજ્ઞનું ફળ મળે છે.^{૩૫-૩૬}

પ્રભાસે ચ કુરુક્ષેત્રે ચંદ્રસૂર્યધે તથા । હેમભારણતં દત્વા ફલં તત્પ્રાપ્તુમાનૃપ ॥ ૩૭ ॥ ધેતુદાનં ચ યઃ કુર્યાત્સર્વર્થં સર્વકામદમ્ । સાગરાંબરસંયુક્તા દત્તા તેન વસુંધરા ॥ ૩૮ ॥ एवं યઃ કુરુતે પાર્થ ત્રિરાત્રવ્રતસુતમમ્ । મર્વાતરકૃતાત્પા-પાન્નિત્રિધાનુચ્યતે નરઃ ॥ ૩૯ ॥ સ્ત્રી કથંચિન્ન પદ્યેત ભર્તૃદુઃસ્થં નરાધિપ । પુત્રપૌત્રસુલં તસ્યા ભવિષ્યતિ સંશયઃ ॥ ૪૦ ॥ જન્માંતરંડ્યસૌ નારી વૈધવ્યં નૈવ પશ્યતિ । અપુત્રા લભેત પુત્રાનુ ધનદીના ધનં લભેત્ ॥ ૪૧ ॥ કાચેન મનસા ચૈવ કર્મણા યદુપાર્જિતમ્ । તત્પાર્પ ત્રિલ્યં યાતિ ગોત્રિરાત્રવ્રતેન વૈ ॥ ૪૨ ॥ હૃદ્ ભોગાન્ સુવિપુલાન્ મુક્ત્વાડ્યઃ પૂર્ણમેવ ચ । વ્રતસ્યાસ્ય પ્રભાવેન ગોલોકે ચ મહીયતે ॥ ૪૩ ॥ કીર્તિર્દં ધનર્દં ચૈવ સૌભાગ્યકારણં વ્રતમ્ । આયુરારોગ્યકર્ણં સર્વેપાપપ્રણાશનમ્ ॥ ૪૪ ॥ તત્સ્માન્કારણાદ્રાજન્ સમાર્થસ્ત્વં કુરુ વ્રતમ્ । રાજ્યં વા યદિ સત્કીર્તિં નિત્યં પ્રાપ્નુમિહૈચ્છસિ ॥ ૪૫ ॥ તચ્છુલ્લા પાંડવ-શ્રેષ્ઠો વ્રતં ચક્રે સમાહિતઃ । વ્રતસ્યાસ્ય પ્રભાવેન લઘ્યં રાજ્યમર્કટકમ્ ॥ ૪૬ ॥ ઇતિ હેમાદૌ ભવિષ્યે ગોત્રિરાત્ર-વ્રતમ્ ॥ ૪૭ ॥ ચ સ્કાંદે આશ્વિનશુક્રત્રયોદશ્યાશ્રુતમ્ ॥

જે માણસ એ વ્રત કરે છે, તેને પ્રભાસમાં તથા કુરુક્ષેત્રમાં ચંદ્ર સૂર્યના ગ્રહણને દિવસે સોભાર સોનું આપવાનું ફળ મળે છે.^{૩૭} જે માણસ ગાયને કપડું બોલાડી તે ગાયનું દાન કરે છે, તેને સમુદ્ર સહિત આખી પૃથ્વીના દાનનું ફળ મળે છે.^{૩૮} હે રાજા યુધિષ્ઠિર ! આ પ્રભાણે

જે માણસ ગોત્રિરાત્ર વ્રત કરે છે, તેનાં જન્માંતરનાં ત્રણ જાતનાં પાપો નષ્ટ થાય છે.^{૩૯} જે સ્ત્રી આ વ્રત કરે છે, તેને કોઈ જાતનું પતિ તરફનું દુઃખ થતું નથી, પુત્ર પૌત્ર વગેરે સંતાનનું સુખ થાય છે, ને તે ખીજા જન્મમાં પશુ વિધવા થતી નથી, એમાં સંશય નથી. આ વ્રત કરવાથી પુત્ર વિનાની સ્ત્રીને પુત્ર થાય છે અને ધન વગરની સ્ત્રીને ધન મળે છે;^{૪૦-૪૧} કાષિક, વાયિક અને માનસિક એ ત્રણ જાતનું પાપ આ વ્રત કરવાથી નષ્ટ થાય છે.^{૪૨} આ વ્રત કરનારી સ્ત્રી આ લોકમાં લાંબા આયુષ્યવાળી થઈ મોટું સુખ ભોગવી અંતે ગોલોકમાં જઈ પૂર્ણ થાય છે.^{૪૩} આ વ્રત, કીર્તિ, ધન, સોભાગ્ય ને આરોગ્ય આપનાર છે, આયુષ વધારનાર છે અને સઘળાં પાપોના નાશ કરનાર છે.^{૪૪} એટલા માટે હે યુધિષ્ઠિર ! રાજ્ય અને નિરંતર રહે તેવી કીર્તિની ઇચ્છા હોય તો તમને પશુ સ્ત્રીની સાથે આ ઉત્તમ વ્રત કરો.^{૪૫} એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચનો સાંભળી સાવધાનીથી યુધિષ્ઠિર એ વ્રત કર્યું તેના પ્રભાવથી તેને નિષ્કંટક રાજ્ય મળ્યું.^{૪૬} એવી રીતે હેમાદ્રિમાં ભવિષ્યપુરાણમાં ગોત્રિરાત્ર વ્રત કહેલું છે. આ ગોત્રિરાત્ર વ્રત સ્કંદપુરાણમાં આશો શુદ્ધિ તેરશને દિવસે કરવું, એમ કહેલું છે.

સદાચારપ્રાપ્ત ગોત્રિરાત્ર વ્રત અને તેની કથા

અથ ગુર્જરાચારપ્રાપ્ત ગોત્રિરાત્રવ્રતમ્ ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—યેન લક્ષ્મીશ્ચ સકલા નરાણાં ભવને ભવેત્ । સંતતિર્વર્દ્ધેતે સ્ત્રીણાં તદ્વ્રતં વદ મે પ્રમો ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—મ્ણુ રાજન્પ્રવક્ષ્યામિ વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ । યેન વૈ ક્રિયમા-ગેન સર્વેપાપહયો ભવેત્ ॥ ૨ ॥ ગોત્રિરાત્રમિતિહ્યાતં નૃસીણાં ફલદાયકમ્ । વાંચિતં જાયતે તેવાં યેવાં ચેતસિ વર્તેતે ॥ ૩ ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—કીદૃશં તદ્વ્રતં દેવ વિધાનં તત્ર કીદૃશમ્ । કથમેષા સશુસ્વના કસ્મિન્કાલે તુ કેશવ ॥ ૪ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે શ્રીકૃષ્ણ ! જે વ્રત કરવાથી પુરુષોને પુષ્કળ લક્ષ્મી મળે અને સ્ત્રીઓને સંતાનની વૃદ્ધિ થાય, તેવું વ્રત મને કહો.^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે રાજા ! જે વ્રત કરવાથી સઘળાં પાપોના નાશ થાય, તેવું ઉત્તમ વ્રત કહું છું તે સાંભળો.^૨ સ્ત્રી અને પુરુષને વાંચિત ફળ આપનાર ‘ગોત્રિરાત્ર’ એ નામનું વ્રત પ્રસિદ્ધ છે. જેના મનમાં જે વાંચિત છે, તેનાં તે વાંચિત સિદ્ધ થાય છે.^૩ યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે દેવ ! એ વ્રત કેવું છે, તે કયે પ્રકારે કરવું, તે કયે વખતે કેમ ઉત્પન્ન થયું, તે કહો.^૪

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—પુરા કૃતયુગે પાર્થ મહર્ષિઃ છઠ્ઠદિ-માન્ । વૈવસ્વતકુલે જાતો બહુવૃ પૃથિવીપતિઃ ॥ ૧ ॥ તદ્વચ્ચે દિલીપશ્ચ પ્રહ્લઃ પતિરુત્તમઃ । નૃપાઃ સર્વે વર્ષં તસ્ય સંજાતાઃ કરદાયકાઃ ॥ ૬ ॥ નિત્યં ધર્મપરો રાજા પૂજનીયો મનીષિભિઃ । નાજાયત સુસંતાનં તસ્ય નીતિ-

મતઃ સદા ॥ ૭ ॥ વાચ્સ્પત્યસ્તનયં રાજાદૃશ મંત્રિષુ કોત-
કાન્ ॥ પુરાર્યે ચ સપત્નીકો વસિષ્ઠસ્યાશ્રમં યયૌ ॥ ૮ ॥
પદ્યન્દિ પથિ કલ્યાણં સારસૈઃ કૃતતોરણમ્ ॥ સતોવરાણ્ય-
નેકાનિ માર્ગેષુ ફલિતાનિ ચૈ ॥ ૯ ॥ રાજા મહિષ્યા સહિતો
રથારુઢઃ સવાહનઃ । સંધ્યાયાં યોગિનસ્તથ્ય મહર્ષેઃ પ્રાપ-
દાશ્રમમ્ ॥ ૧૦ ॥ સારાર્થિં ચ સમાદિશ્ય વાહાન્ વિશ્રમ-
યેશ્ય ॥ રથાદુત્તીર્ય ચ ક્ષુનેરાશ્રમં માર્ગયા યયૌ ॥ ૧૧ ॥
સ્થિતં કર્મણિ સંધ્યાયાં દિલીપો દદ્ધો ગુરુમ્ ॥ અરુંધત્યા
સહાસીનં સાવિત્ર્યેવ પિતામહમ્ ॥ ૧૨ ॥ તૌ પ્રણમ્ય ગુરું
તત્ર મુનિપત્નીં વિશેષતઃ । સ્થિતૌ તસ્ય સમીપે તુ પ્રીતા-
વાનંદપૂરિતૌ ॥ ૧૩ ॥ દિલીપં ચ તદાડ્યત્યે ધર્મશ્ચ કોક-
પાલકમ્ ॥ પ્રપચ્છ કુશલં રાજ્યે વસુધાયાશ્રવૈ સુનિઃ ॥ ૧૪ ॥

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—હે પાર્થ ! પૂર્વે સત્યયુગમાં સૂર્યકુળમાં
ઉત્પન્ન થયેલા મનુ નામનો રાજા હતો,^૧ તેના વંશમાં
ઉત્પન્ન થયેલા દિલીપ નામનો મોટા રાજા હતો. સંધ્યા
રાજાએ તેને ખંડણી ભરતા હતા.^૨ એ રાજા નિરંતર
સ્વધર્મમાં પરાયણ રહેતો હતો, તેથી પંડિતો પણ તેમનું
માન રાખતા હતા. નીતિથી વર્તતા એ રાજાને સંતાન
હતું નહીં.^૩ તેથી રાજ્યકારભાર મંત્રીને સોંપી, પુત્રની
ધ્વજાથી પોતે જીને લઇ વસિષ્ઠ ઋષિના આશ્રમમાં
ગયો.^૪ જેમાં કેટલાક સારસો હારંબધ બેઠેલા હતા,
તેવાં તળાવો અને જેમાં ધણીં ફળે હતાં તેવાં વનો
બેસેલા બેસેલા એ રાજા રથમાં બેસી જીની સાથે સંધ્યા-
કાળે, યોગિરાજ વસિષ્ઠ ઋષિના આશ્રમમાં પહોંચી
ગયો.^{૫-૧૦} ત્યાં ‘ધોડાને વીસામો આપ,’ એમ સારથિને
કહી, પોતે રથમાંથી ઉતરી જીની સાથે ઋષિની પાસે
ગયો.^{૧૧} સારે જેમ સાવિત્રીની સાથે પ્રજ્ઞાજી બેસે,
તેમ અરુંધતીની સાથે બેઠેલા અને સંધ્યા કરતા શુરુ
વસિષ્ઠ ઋષિનાં દર્શન થયાં.^{૧૨} સારે ઋષિ અને તેનાં
પત્નીને પ્રણામ કરી, જી પુરુષ બને પાસે ઉભાં રહ્યાં.^{૧૩}
પછી વસિષ્ઠ ઋષિએ ધર્મિષ્ઠ દિલીપ રાજાને રાજ્ય તથા
પૃથ્વીના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા.^{૧૪}

દિલીપ ક્ષવાચ—કુશલં મે સદા દેવ સ્થિતે સ્વયિ ગુરૌ
સતિ । છારાણં ચ મનુષ્યાણાં વિપતૌ રક્ષિતા મવાન્
॥ ૧૫ ॥ વિશયો મમ કાંતાયામપત્યં કિં ન જાયતે ।
કિં તુ કાર્યં ધરિત્ર્યા મે નિરાશાઃ પિતરો મમ ॥ ૧૬ ॥
તથા કુરુ ક્ષનિષ્ઠેષ્ટ પુત્રો ભવતિ મે યથા । રાજાં વિપદિ
પ્રાપ્તાવાં ત્વદાયતં સ્વલં મુને ॥ ૧૭ ॥ યદેતિ કથિતં રાજા
મુનયે ચૈ યુષિઃ । તદા મુનિઃ ક્ષણં તસ્યૌ ધ્યાનસ્તિમિ-
ત્લોચનઃ ॥ ૧૮ ॥ કારણં સંતતે રાજાં ક્ષનિર્દૃષ્ટા સમા-
શ્ચિના । પશ્યાન્યથેદ્યતસ્યૈ દિલીપાય પ્રયત્નતઃ ॥ ૧૯ ॥

દિલીપ કહે છે—હે મહારાજ ! આપ મારા શુરુ છો,
એટલે મને સંધ્યું કુશળ છે. દેવ તથા મનુષ્યોને વિપ-
ત્તિમાંથી બચાવનાર આપ જ છો.^{૧૫} હે શુરો ! મારી

જીને કાંઇ પણ સંતાન નથી, તેથી મને એક થાય છે
અને પૃથ્વીનું પણ મારે શું કામ છે ? કારણ કે મારા
પિતૃ નિરાશ થઇ ગયા છે.^{૧૬} હે મુનિરાજ ! વિપત્તિ
વખતે રાજાને સુખ મળતું આપના હાથમાં છે, માટે
એવો ઉપાય બતાવો, કે જેથી મને પુત્ર થાય.^{૧૭} એવાં
રાજાનાં વચન સાંભળી, ક્ષણવાર મુનિએ ધ્યાન કર્યું,
સારે રાજાને જે કારણથી સંતાન ન હોતું થતું, તે કારણ
જાણવામાં આવ્યું. પછી મુનિ, દિલીપ રાજાને કહેવા
લાગ્યાઃ ૧૮-૧૯

વસિષ્ઠ ક્ષવાચ—પૂર્વે હ્રત્તારિમારાધ્યવસ્યાંગચક્ષતા સ્વયા ।
કલ્પયત્તે ચ તિથંતી કામયેષ્ઠનં વંદિતા ॥ ૨૦ ॥ જાતસ્ત-
સ્યાસ્તદા કોપો દત્તસ્તે શાપ ईदृશઃ । ન વંદિતાઈઃ ભવતા
સાંપ્રતં યદિ મૃમિપ ॥ ૨૧ ॥ મવિષ્યતિ ન તે વુત્રસ્તચ્છાપો
ન શ્વતસ્ત્વયા । ન પૂજયેષઃ પૂજ્યાનાં વંશાનાં યો ન વંદતે
॥ ૨૨ ॥ ન જાયતે તુ કલ્યાણં પાતકૈરેવ લિખ્યતે ॥ દિલીપ
ક્ષવાચ—કૃતો મયાડપરાધોઽયં કરોમિ કિમિદં ક્ષને ॥ ૨૩ ॥
સંતતિર્જાયતે યેન તદ્વતં વદ મે પ્રમો ॥

હે રાજા ! પૂર્વે તમે ઈંદ્રનું આરાધન કરી રત્રગંમાંથી
પૃથ્વીપર આવતા હતા, તે વખતે કદપટ્ટશ નીચે બેઠેલી
કામધેનુને વંદન કર્યું નહીં.^{૨૦} તેથી કેાપાયમાન થયેલી
તે ગાયે શાપ દીધા કે, ‘હે રાજા ! હમણાં તેં મારું
વંદન કર્યું નથી, તેથી તને પુત્ર થશે નહીં’ આ શાપ
તમારા સાંભળવામાં આવ્યો નહીં. જે માણસ પૂજવા
ચોગ્યની પૂજા કરતો નથી અને વંદવા ચોગ્યનું વંદન
કરતો નથી, તેને પાપ લાગે છે તેથી તેનું કલ્યાણ
થતું નથી. દિલીપ પૂછે છે—હે મુનિ ! મારાથી અપરાધ
તો થયો, હવે કેમ કરવું ?^{૨૧-૨૨} જેથી સંતાન થાય,
એવું મત બતાવો.

વસિષ્ઠ ક્ષવાચ—અન્યૈનાંનાભિષૈઃ પુણ્યૈસ્તપોભિર્નૃપ દુઃસદૈઃ
॥ ૨૪ ॥ ન જાયતે તુ સંતાનં ગોત્રિરાત્રવતં વિના । સપ-
ત્નીકઃ સવત્સાં મે થેદં રાજન્ ફલપ્રદામ્ ॥ ૨૫ ॥ આરા-
ધયૈકાપ્રમના ગોત્રિરાત્રવતં કુરુ । યાવદિત્યં દિલીપસ્ય
ક્ષુનિના કથિતં વ્રતમ્ ॥ તાવચ નંદિનીષેઠર્થવાદાવદૃતે
શુભા ॥ ૨૬ ॥ કુંભોગ્રી તિલકં સિતં સ્વલ્પલા દુર્ગં શુચિ-
ર્ચિત્રતી દેવાનાં વરદા સુપોદ્ધિમવા કામપ્રદા પાટલા ।
ગીર્ગાંગાઃ સકલાઃ ક્ષતૌ વપુષિ ચૈ તિથંતિ યસ્યાશ્વ તે
સંપૂર્ણાઃ શશિનઃ કલાશ્વ દધતી શ્રેયસ્કરી પૂર્ણિમા ॥ ૨૭ ॥
માત્રે માસિ સમાયાતં શુક્લપક્ષે તુ પાર્થિવ । પ્રાતઃ કુર્યાં-
ન્નયોદ્દશાં નિયમં તુ સ્થમકિતઃ ॥ ૨૮ ॥ સહપોષ્ય ગોત્રિ-
રાત્રં મક્ત્યા કૃત્વા વ્રતં તચ । મોક્ષ્યેડ્ઙનિ ચતુર્થેડ્ઙ સૌ-
માર્યં દેદિ ગૌર્મમ્ ॥ ૨૯ ॥ હૃતિ નિયમમંત્રઃ । તતઃ સમ-
ર્થયેદ્ગાં ચ મંદલે ગંધરીપૈકઃ । તગૈરઃ શતપત્રૈશ્વ ચંપકાયૈઃ
શુપાનનામ્ ॥ ૩૦ ॥ ફલૈર્નાનાભિષૈઃ પુણ્યૈર્પૈરૈપિ સ્વશ-
કિતઃ ॥ ૩૧ ॥

વસિષ્ઠ ઋષિ કહે છે-ગોત્રિરાત્ર વત્ર વિના ધણું પુણ્ય
કે ઉત્ર તપથી પણ્ય સંતાન થવાનું નથી, માટે હે રાજન્ !
તમે તથા તમારી પત્ની ગોત્રિરાત્ર વત્ર કરો ને વાંચિત
કૃષ્ણ આપવાવાળી મારી ગાય અને તેનાં વાછડાંની
આરાધના કરો. એવી રીતે વસિષ્ઠ મુનિ કહેતા હતા,
તેટલામાં તો નંદિની ગાય વનમાંથી ઘેર આવી. ૨૭-૨૮
તેણીનું અઉ (ઉધસ) જ્ઞાના જેવું મોટું હતું અને
કપાળમાં ઘોળું તિલક હતું, એ ગાય સુખ આપનારી
પવિત્ર, દેવાને વર આપનારી, ક્ષીર સમુદ્રના જેવી
ઘાળી અને થોડીક લાલાસ ઉપર હતી. તે પુષ્કળ દૂધ
દેતી હતી. તે ગાય પૂર્ણ ચંદ્રવાળી *પૂર્ણમાના જેવી
શોભતી હતી. તેણીના શરીરમાં સધળા દેવા નિવાસ
કરતા હતા. ૨૭ હે રાજન્ ! એ વત્ર બાદરવા સુદિમાં
આવ્યું. બાદરવા સુદિ તેરશને દિવસે ભક્તિથી પ્રાતઃકા-
લમાં નિયમ ગ્રહણ કરવો. ૨૮ તેના મંત્ર-‘હે ગૌઃ ! હું
ત્રણ દિવસ સંધી ઉપવાસ કરી તમારું વત્ર કરીશ અને
એથી દિવસે ભોજન કરીશ. મને સૌભાગ્ય આપો.’ ૨૯
પછી ચંદન, અગર, કમલ અને ચંપા વગેરે નાના પ્રકા-
રનાં પુષ્પો, ધૂપ, અને દીપ વગેરેથી મંડપમાં ગાયનું
પૂજન કરવું. ૩૦-૩૧

હવિષ્ણુમાંં ચ નૈવેયં કારયેયત્સંયુતમ્ । પૂજયિત્વા પ્રય-
ત્નેન દયાદર્શ્યં વિધાનતઃ ॥ ૩૨ ॥ ગાવો મે અપ્રતઃ સંતુ
ગાવો મે સંતુ ષ્ટતઃ । ગાવો મે હરયે સંતુ ગવાં મધ્યે વસા-
મ્પહમ્ ॥ ૩૩ ॥ પંચ ગાવઃ સસુત્પન્ના મધ્યમાને મહોદધૌ ।
તાસાં મધ્યે તુ યા મંદા તસ્યૈ પેન્થે નમો નમઃ ॥ ૩૪ ॥
હૃતિ પૂજામંત્રઃ । સનારીકેલકૂર્માંદમાતુલિંગં સદાહિમમ્ ।
ગોત્રિરાત્રવતાર્થીય યત્કલં ચ કરે ધૃતમ્ । સર્વકામપ્રદે દેવિ
ગૃહાણાર્ધ્યં નમોઽસ્તુ તે ॥ ૩૫ ॥ હૃત્યર્ધ્યમંત્રઃ । વજ્રગુરમ્
વિધાનેન દયાદ્વાસાંસિ દક્ષિણામ્ । સપત્નીકાય ગુરવે
સ્વશક્ત્યા ચ વતી નરઃ ॥ ૩૬ ॥ દિનાનિ વ્રતિભિર્બીણિ
શ્રોતર્યા ચ કથા શુભા । જિતક્રોધૈસ્તતઃ સર્વેભીર્મિર્વા
પુરુષૈરપિ ॥ ૩૭ ॥ ઇવં સંપૂજ્ય ધેરું વૈ લક્ષ્મીયુક્તં તુ કેશ-
વમ્ । ચતુર્થે દિવસે પ્રાપ્તે તતો ધેરું વિસર્જયેત્ ॥ ૩૮ ॥
તતો ધેરું સવત્સાં તુ મન્ત્રેણાનેન પાથિવ । દયાદ્વિપ્રાય
વિદુષે શાન્નજ્ઞાય ચ ધર્મિણે ॥ ૩૯ ॥ પરિપૂર્ણં વ્રતં કૃત્વા
દત્ત્વા કામાનભીષ્તિતાન્ । વિપ્રાય ત્વં મયા દત્તા માત-
ર્ગચ્છ યથાસુહમ્ ॥ ૪૦ ॥ દાનમંત્રઃ- સર્વદાનાનિ દેવાનિ
સ્વશક્ત્યા વ્રતિભિર્નૈરે । ત્રિવિધેભ્યો દ્વિજેભ્યશ્ચ દક્ષિણાં
ચ સ્વશક્તિઃ ॥ ૪૧ ॥ ત્રિત્રિશાઠ્યમકુર્વાણો દાપયેષ્ચ
તતો નરઃ । ગૃહં યાવદ્વજેત્પૃષ્ઠે ગીતનૃત્યપુરઃસરમ્ ॥ ૪૨ ॥
ગોપાલાનાં ચ પાથેયં દયાદૈ ધેરુતુદયે । યથા ચે ચારિતા
નિત્યં ફલેર્નાનાવિધૈઃ સહ ॥ ૪૩ ॥ હ્રુક્તા વૈ કામધેન્વરા

* જેમાં ચંદ્રની કળા પૂર્ણ થાય છે એવી પૂર્ણિમા આવી,
એવા અર્થે પણ ધર્મ ગ્રંથે.

ચ સહ વૈ ગોમયેન તુ । પારણં તૈઃ પ્રકર્ત્ત્વ્યં સર્વેરિષ્ટજનૈઃ
સહ ॥ ૪૪ ॥ સપત્નીકાય ગુરવે દયાવાર્તાં સદક્ષિણમ્ ॥

યવ અને હવિષ્યાન્નનું નૈવેદ્ય ધરવું. વિધિપૂર્વક પૂજન
કર્તા પછી અર્ધ આપવો. ૪૨ તેના મંત્રઃ-‘મારી આગળ
ગાયો રહો, મારી પાછળ ગાયો રહો અને ગાયો મારા
હૃદયમાં રહો. હું ગાયોની વચમાં રહું છું.’ ૪૩ ક્ષીર સાગ-
રનું મથન કરતાં પાંચ ગાયો નીકળેલી છે. તેમાંથી
નંદા ગાયને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. ૪૪ એ મંત્રા-
વડે પૂજા કરવી. પછી, ‘હે દેવિ ! હે સર્વ કામના પૂર્ણ
કરવાવાળી ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું માટે નાળિયેર,
કાળું, બીજેરું અને દાડિમ એટલાં કૃષ્ણો અર્ધ ગોત્રિરાત્ર
વત્ર માટે હાથમાં ઝાલી રાખેલા છે, તેનું ગ્રહણ કરો.’
એ મંત્ર બણી અર્ધ આપવો. ૪૫ વત્ર કરનાર મનુષ્યે,
ગુરુ તથા તેનાં પત્નીને કેટલાંક વસ્ત્ર આપવાં ને શક્તિ
પ્રમાણે દક્ષિણા આપવી. ૪૬ આ અથવા પુરુષ સધળાએ
ત્રણ દિવસ સંધી, મનને વશ રાખીને શુભ કથા સાંભ-
ળવી. ૪૭ અને લક્ષ્મી નારાયણની તથા ગાયત્રી પૂજા
કરવી. એથી દિવસે ગાયનું વિસર્જન કરવું. ૪૮ ‘હે માત !
હે દેવિ ! હું આપને બ્રાહ્મણને આપું છું, માટે મેં કરેલું
વત્ર પૂર્ણ કરીને મારા મનના મનોરથ પૂર્ણ કરી આપ
સુખેથી જાઓ.’ એ મંત્ર બણી વાછડાં સહિત ગાય,
જે બ્રાહ્મણ શાસ્ત્ર હોય અને ધર્મિક હોય, તેવા વિદ્વાન્
બ્રાહ્મણને આપવી. ૪૯-૪૦ વત્ર કરનારાએ પોતાની
શક્તિ પ્રમાણે સધળા બ્રાહ્મણોને સધળાં દાન આપવાં
અને દક્ષિણા આપવી; ૪૧ પણ લોભ કરવો નહીં.
બ્રાહ્મણના ધર સંધી ગાતાં, વગાડતાં અને નાચતાં
ગાયત્રી પછવાડે જવું. ૪૨ ગાયને પ્રસન્ન કરવા માટે
ગોવાળને પાથેય (આપવું) આપવું. ત્રણ દિવસ સંધી ગાયને
જે યવ અને કૃષ્ણ ખવરાવ્યાં હોય, અને જે પાછા
હાણુની સાથે નીકળેલા હોય, તે યવવડે સગાં સંબંધી-
ઓની સાથે પારણું કરવું. ૪૩ ગુરુ તથા ગુરુપત્નીને અન્ન
તથા દક્ષિણા આપવી. ૪૪

શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ- માદ્રે માસિ સિતે પક્ષે ત્રયોદશ્યાં
નરાષિપ ॥ ૪૫ ॥ એમ મારાચયનું ષેઠું વિશ્વોપો અક્ષિત-
સ્પરઃ । યથોક્તેન વિધાનેન પ્રમાતે સુરભિં હુને ॥ ૪૬ ॥
સુપ્રજિતાં વનં ગંતું હ્રમોચ સ્વરિતં શુષિઃ । આસાર્ય ચાર-
યિત્વા તમાયયૌ પુનરાશ્રમે ॥ ૪૭ ॥ હદક્ષિણાકૃતાર્ચાં તુ
ત્રિવિધ્વદ્ભિર્પૂર્વકમ્ । હ્રમોચ તાં ચારયિતું દ્વિતીયદિવસે
પુનઃ ॥ ૪૮ ॥ અઢયાતસ્તતો ષેઠું તૃતીયે દિવસે પુનઃ ।
જગર્તાં ગોરુપચરામિવોદધિપયોધરામ્ ॥ ૪૯ ॥ હતામિશ્ર
તતો રાજા પુરૈષૈર્વૌપૌતિસ્તદા । જયશઙ્ગે પ્રવદતઃ પક્ષિણઃ
હંદરાનનાન્ ॥ ૫૦ ॥ દહ્વા ચ વનદેવીભિર્ગાયમાનં તથા
યશઃ । શુભાવ ચ તતો રાજા મૃગં મનસિ હર્ષિતઃ ॥ ૫૧ ॥
શિર્ષે શુભે વને તસ્મિન્ ધ્યત્તં ધમતિ મૃમિપે । ધેરુશ્ચ હ્રુશુમે

રાજા રાજા ધેન્વા બપૌ પુનઃ ॥ ૬૨ ॥ તરિને ચ હુનેધેન્વ
રાજો ભાવે ચ પશ્યતી । વિવેશ ગદ્ધરં તત્ર પાર્વત્યાશ્ચ પિતુ-
નૃપ ॥ ૬૩ ॥ કૃત્રિમશ્ચ કૃતઃ સિંહો હુનિધેન્વા ભયંકરઃ ।
સિંહશ્ચ વદ્યો રાજા ધેનું કર્ણ-ચલેન વૈ ॥ ૬૪ ॥ દૃષ્ટ્વા રાજા
ચ તાં ધેનું ક્રૌંડમાનાં સ્વરોચ્શનૈઃ । તતો પદ્યરેરઃ સોઽપિ
તાં મોકુહપચકમે ॥ ૬૫ ॥ વધ્યસિંહવધાર્થાય રાજા બાળં
કરે વધૌ । ઇત્પજશોકસ્તુ તદા કોપયુકો બભૂવ સઃ
॥ ૬૬ ॥ ધનુષ્યારોપયન્બાળં ચિત્રન્યસ્ત દ્વચ સ્થિતઃ ।
હસ્તસ્ય નિશ્ચલત્વેન ક્રોધસ્તસ્ય વ્યવર્ધત ॥ ૬૭ ॥ વિસ્મયં
પ્રાપયન્તિહો રાજાનં વૈ યુધિષ્ઠિર । માનવસ્ય ગિરા પ્રાહ
દુષ્ટત્વેન ગવિ સ્થિતઃ ॥ ૬૮ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! બાદરવા શુદ્ધિ તેરશને
દિવસે ભક્તિથી નંદિનીની આરાધના કરતા દિલીપ
રાજાએ વસિષ્ઠ ઋષિના કહેવા પ્રમાણે પ્રાતઃકાલમાં
નંદિનીની પૂજા કરી, વનમાં ચરવા જવા માટે તેને જલ-
દીથી છોડી, અને આખો દિવસ વનમાં ચરાવીને રાજા
સાચકાળે પાછો આશ્રમમાં આવ્યો. ૪૫-૪૭ બીજો
દિવસે સુદક્ષિણાએ વિધિથી પૂજા કરી બલિદાન આપ્યા
પછી ગાયને ચરવા માટે છોડી ને તેની પાછળ રાજા
ગયો. ૪૮ ત્રીજો દિવસે પણ રાજા નંદિનીની પછવાડે
ગયો અને ચાર સમુદ્રરૂપી આંચળવાળી અને
ગાયના રૂપને ધારણ કરનારી પૃથ્વી પેટે તેનું
રક્ષણ કરવા લાગ્યો. ૪૯ વનમાં લતાઓ પુષ્પોત્તરે
વધાવવા લાગી. સુંદર મુખવાળાં પક્ષીઓ ‘જ્ય જ્ય’
એ પ્રકારના શબ્દો કરવા લાગ્યા; ૫૦ વનદેવતાઓ યજ્ઞ
ગાવા લાગી. તે સાંભળી, રાજા મનમાં અતિ પ્રસન્ન
થયો. ૫૧ તે સુંદર વનમાં રાજા તથા ગાય ફરતાં હતાં
ત્યારે ગાયથી રાજા શોભતો હતો અને રાજાથી ગાય
શોભતી હતી. ૫૨ હે રાજા ! તે દિવસે રાજાની પરીક્ષા
જોવા માટે એ ગાય હિમાલય પર્વતની યુક્ષમાં પેઠી ૫૩
ને તેણે માયાથી ભયંકર સિંહ ઉત્પન્ન કર્યો. તે ગાયને
મારવા લાગ્યો, તેથી ગાય મોટા જોરથી ભાંભરવા
લાગી. જ્યારે રાજાએ તે તરફ જોયું તો ગાયને મારતો
સિંહ જોવામાં આવ્યો, કે તરત જ શોકમાં પડેલા
અને કૌપાયમાન થયેલા રાજાએ તે સિંહને મારી, ગાયને
છોડાવવા માટે બાથામાંથી બાણ કાઢી ધનુષ ઉપર ચડા-
વવાનો ઉદ્ધોગ કર્યો; ૫૪-૫૬ પણ હાથ બાણની સાથે
ચોંટી જવાથી ચિત્રમાં ચિતરેલાની પેઠે તે નિશ્ચલ થઈ
ગયો. તેથી રાજાને ક્રોધ ધણી વ્યાપી ગયો. ૫૭ પછી
ગાય ઉપર ખેંટેલા અને રાજાને વિરમ્ય પમાડતો સિંહ
મનુષ્યવાણીથી કહેવા લાગ્યો: ૫૮

સિંહ ક્વાચ-બાળઃ પ્રયુક્તો મહતા ક્વા મયિ મવિ-
વ્યતિ । તતઃ કલ્પેન મહતા અર્ધ મા કુરુ સર્વથા ॥ ૬૯ ॥
ન મારુતસ્ય વેગોઽપિ પર્વતોન્મૂલને ક્ષમઃ । જાયતે ન મહા-

રાજ કેવલાનોકહે કિહ ॥ ૬૦ ॥ મહેશ્વરસ્ય માં રાજ-
નામ્ના કુંભોદરેણ તુ । સેવકાનાં ચ સર્વેષાં મુલ્યં જાનીહિ
ભૂમિપ ॥ ૬૧ ॥ વિલોકયેમં પુરતો દેવદારં મહાદુમમ ।
સિકઃ જોહેન ભૂપાલ શિવયા ચ સુતઃ કૃતઃ ॥ ૬૨ ॥
કદાચિદાગતો હસ્તી મગ્ધસ્તેન મહાદુમઃ । તસ્ય સંરક્ષણા-
ર્થાય નિયુકોઽહં ચિથેન તુ ॥ ૬૩ ॥ કૃત્વા ચિથેન સિંહસ્વ-
હ્ર્ત્વોઽહં જીવમોજને । તર્હાયં સહું ગૌ રાજન્ મશ્વયા મે
સમુપાગતા ॥ ૬૪ ॥ ત્યક્ત્વા લજ્ઞાં નિવર્તસ્વ મક્તોઽસ્તિ
ગુરવે મવાન્ । આપત્કાલ દ્વં વૃત્તં મવેચ્છજ્ઞમૃતો યદિ
॥ ૬૫ ॥ દોષો ન જાયતે તસ્ય યશો રાજન ગચ્છતિ ।
શ્રુત્વા ગિરં ચ સિંહસ્ય રાજા ચૈનમુવાચ હ ॥ ૬૬ ॥
ઈશ્વરેણ સમો વેતિ ગુરુઃ સિંહ મવાનપિ । સમીપાશ્ચ કથં
યાતિ મમ ધેનુર્ગુરોરિયમ્ ॥ ૬૭ ॥ પ્રસીદ મક્ષ મે દેહં
ધેનું ક્ષંચ સવત્સકામ । મવિચ્યતિ જનન્યાશ્ચ વસો
માર્ગં વિલોકયન્ ॥ ૬૮ ॥ સિંહેન તુ દિલીપાય કથિતં વૈ
તદા પુનઃ । સ્તોકેન હેતુના પાર્થ કાંતં છત્રં ચ સત્કૃતમ
॥ ૬૯ ॥ સર્વેસ્ય જગતો રાજ્યં વપુરેતજ્ઞવઃ વયઃ । રથકુ-
મિચ્છસિ વા રાજન્મૂર્ચસ્ત્વમીદૃશઃ કથમ્ ॥ ૭૦ ॥
દદાસિ ચ કથં પ્રાણાન્ પ્રજાપાલનત્પરઃ । જીવન્
કિં મહારાજ મુનેઃ કોપમપાપ્સ્યસિ ॥ ૭૧ ॥ તતો રક્ષય
દેહં સ્વં રાજ્યં ચ કુરુ ભૂમિપ । યાવન્નોવાચ સિંહોઽસૌ
નમોનાહ્યગતાં ગિરમ્ ॥ ૭૨ ॥ દિલીપોઽપિ સદા પાર્થ
વાણીમેતાહ્વાચ હ । ધેન્વા નિરીક્ષિતશ્ચૈવ ભૂમિપો દીન-
નેત્રયા ॥ ૭૩ ॥ કિં નો રાજ્યેન મે સિંહ વિષયે જીવનેન
વા । યશો ગતં ચ મે સર્વં યદિ ધેનું મસિવ્યસિ ॥ ૭૪ ॥
અવમુક્ત્વા તત્તશ્ચાગ્રે સિંહસ્ય પતિતસ્તદા । યાવદિત્યં ચ
પતિતો માંસસ્ય પિંડવન્નૃપઃ ॥ ૭૫ ॥ તાવાસિંહો ર્વં
કૃત્વા ધાવિતશ્ચ મયંકરઃ । દૃષ્ટ્વા સિંહનિપાતં ચ ચંચલો ન
બભૂવ હ ॥ ૭૬ ॥ તાવત્તસ્યોપરિદાશ્ચ પુષ્પટટ્ટિઃ પપાત વૈ ।
હતિશ્ચ વત્સ ભૂપાલ વાચમિત્યં નિશમ્ય સઃ ॥ ૭૭ ॥
હથિતસ્તુ પુનશ્ચામે ગાં દદર્શ, ન વૈ હરિમ્ । સેવયા ચ
ગુરોઃ પાર્થ મક્ત્યા ચાપિ વિશેષતઃ ॥ ૭૮ ॥ પ્રીતા
કામદુષોવાચ વરં વરય છત્રત । યોજયિત્વા કરૌ રાજા
યયાચે તનયસ્તતઃ ॥ ૭૯ ॥ વૈશકર્તા મહાપ્રાજઃ શિવ-
મક્તો નિરન્તરમ્ ।

સિંહ કહે છે-હે રાજા ! કદાચિત્ તમે મને મહાકબે
બાણ માર્યું હત, તોપણ તે બ્યર્થ થાત, કારણ કે વાયુનો
વેગ ઝાડનાં ઝાડ પાડી નાંખે છે; પરંતુ પર્વતને ઉખેડી
શક્તો નથી, માટે તમે મોટાં દુઃખથી શ્રમ લેવો બંધ
કરો. ૫૯-૬૦ હે રાજા ! હું મહાદેવનો મુખ્ય ચાકર
હું. મારું નામ કુંભોદર છે. ૬૧ પાસે ઉભેલું આ દેવદારનું
ટૂંકું બુઝ્યો. તેને પાર્વતીએ ર્નેહથી જળ પાઈ મોટો
કર્યો છે અને પુત્ર કરી રાખ્યો છે. ૬૨ એક દિવસે કાઠ
હાથીએ એ ઝાડ બાંગી નાંખ્યું, તેથી તેના રક્ષણ માટે

મહાદેવે મને સિંહ બનાવી આહીં રાખેલો છે; અને જે કોઇ જનવર આવે તેનું ભક્ષણ કરી નિર્વાહ કરવા કહ્યું છે. આજ આ ગાય, જે મારે ખાવા લાયક છે, તે પ્રામ થઇ છે. ૧૩-૧૪ માટે હવે તમે લગ્ન મૂકી પાછા ફરો. ખરેખરી ચુરુભક્તિ તમે બતાવી. પાછું ફરવામાં યશની હાનિ છે, એમ પણ સમજવું નહીં; કારણ કે આપત્તિ વખતે જ્યારે શસ્ત્ર ચાસે નહીં ત્યારે તેમાં શસ્ત્રધારીને શું દોષ ? અને તેથી તેના યશની પણ હાનિ થતી નથી. એવાં સિંહનાં વચન સાંભળી રાજા બોલ્યો કે, ૧૫-૧૬ હે સિંહ ! તું શંકરગુરુ છે, માટે તારા સમજવામાં પણ છે કે, મારી સામે મારા ચુરુની આ ગાય નાશ પામે તે ઉચિત નહીં. ૧૭ માટે તું પ્રસન્ન થા અને મારા દેહનું ભક્ષણ કર, ને આ વાહડાવાળી ગાયને છોડી દે; કારણ કે તેના વાહડા પોતાની માની વાટ જોતો હશે. ૧૮ એ પ્રકારનાં વચન સાંભળી સિંહ બોલ્યો કે, હે રાજા ! તમે તો મૂર્ખ હો એમ દીસે છે. કારણ કે નાનાસરખાં કારણથી સુંદર છત્રવાળું આખી પૃથ્વીનું ચક્રવર્તી રાજ્ય અને યોવનાવસ્થાવાળું મનોહર શરીર તજવા કેમ ઇચ્છો છો ? ૧૯-૨૦ તમે પ્રજાસંહિમાં તપ્તર છો, તે કેમ પ્રાણને ત્યાગ કરશો ? અરે, હે મહારાજ ! તમે જીવતા હો તો મુનિનો કોપ દૂર નહીં કરી શકો ? ૨૧ માટે હે રાજા ! પોતાનાં શરીરનું રક્ષણ કરી રાજ્ય ભોગવો. એવી રીતે સિંહે જે જે વચનો કહ્યાં, તે સધળાંનાં પ્રતિશબ્દ (પડછંદો) શુદ્ધમાં થયો. ૨૨ પછી નંદિનીએ ભયભીત દૃષ્ટિથી રાજા તરફ જોયું; ત્યારે રાજા ફરીથી બોલ્યો કે, ૨૩ હે સિંહ ! જેનું આ ગાયને મારી નાંખે તો મારી અપકીર્તિ થાય, ત્યારે રાજ્ય, દેશ અને આ શરીરનું પણ મારે શું કામ હતું ? ૨૪ એટલું કહી રાજા માંસના પિંડની પેઠે સિંહની આગળ પડ્યો. ૨૫ ત્યારે મોટો ભયંકર શબ્દ કરી સિંહ તેની ઉપર પડવા ધાયો, પણ રાજા ચલાયમાન થયો નહીં. ૨૬ તે વખતે એ રાજા ઉપર પુષ્પતી વૃષ્ટિ થઇ. તે પછી 'હે પુત્ર ! હે રાજા ! ઉઠ !' એવાં વચન સાંભળી રાજા ઉઠ્યો. ત્યારે પાસે ઉભેલી ગાય જોવામાં આવી, પણ સિંહ દેખાયો નહીં. પછી ગાય બોલી કે, હે રાજા ! ચુરુની સેવાથી ને મારી ઉપર ભક્તિથી હું પ્રસન્ન થઇ છું, માટે વર માગ. એવાં વચન સાંભળી, બે હાથ જોડી, મહાશુદ્ધિમાન અને શિવનો ભક્ત થાય તેવો પુત્ર માગ્યો. ૨૭-૨૮

ગૌરવાચ- ગોત્રિરાત્રવતં રાજન્ યદ્વક્ત્યા ભવતા કૃતમ્ ॥ ૮૦ ॥ મરિચ્યતિ ચ તે દક્ષઃ પુત્રઃ પૌરુષચિદ્ધઃ । અન્વેડયિ યે કરિષ્યંતિ ગોત્રિરાત્રવતં મમ ॥ ૮૧ ॥ તેવાં કામં ચ દાસ્યમિ મનસીદં ન સંશયઃ । દૃત્યકૃત્વા ચલિતા ધેનુર્વસિષ્ટસ્યાશ્રમં પ્રતિ ॥ ૮૨ ॥ વર્લિ સંવૃણ વિધિવચ-યાવાશુ સ્વદક્ષિણા । પૂર્જાં કૃત્વા વિધાનેન રાજપત્ની વિશે-

વતઃ ॥ ૮૩ ॥ પ્રદક્ષિણાત્રયં કૃત્વા ચલિતા વૈ યુષ્ઠિરિ । આશ્રમં ચ તતો ગત્વા દિલીપોડસૌ પુનસ્તદા ॥ ૮૪ ॥ ગુરોર્યે ચ તત્સર્વે હતાન્તમવદ્વપુનઃ । નંદિતૌ ચ તદા પાર્થ દમ્પતી તૌ સ્વકોમલૌ ॥ ૮૫ ॥ પાર્થ ચ તતઃ કૃત્વા પ્રસ્થિતૌ નગરં પ્રતિ । કુતાર્શં ચ નમસ્કૃત્ય હોતારં ગાં તથૈવ ચ ॥ ૮૬ ॥ આગતશ્ચ તતો રાજા અયોધ્યાનગરં પુનઃ । રાજા તેન કુશાંગેન રાજ્યમારોપિતં મુજે ॥ ૮૭ ॥ દિનૈઃ કતિપર્યૈરેવ ગોત્રિરાત્રપ્રભાવતઃ । રાજ્યં ચ કુર્વતસ્તસ્ય સ્વપુત્રે મહિષી સુતમ્ ॥ ૮૮ ॥ પ્રભાતે સ્વદ્વૃત્તે ચ સુભર્ગ રયુસંજ્ઞકમ્ । રમ્યં જાતં તદા સર્વે સંજાતા નિર્મલા વિશઃ ॥ ૮૯ ॥ રાજા વદૌ બ્રાહ્મણેભ્યો ગાથૈ વૈ વજ્રસંયુતાઃ । સ્વર્ગસ્ય સ્વર્ગદિશ્ચે રમ્યં જાતં પુરં મહત્ ॥ ૯૦ ॥

ગાય કહે છે-હે રાજા ! તે ભક્તિથી ગોત્રિરાત્ર વત કર્યું, તેથી તને શુદ્ધિમાન અને પરાક્રમી પુત્ર થશે. એ પ્રમાણે બીજા પણ કોઇ મારું ગોત્રિરાત્ર વત કરશે, તેના મનના મનોરથ હું પૂર્ણ કરીશ, એમાં સંદેહ ન રાખવો. એટલું કહી તે ગાય, શુદ્ધિમાન ઋષિના આશ્રમ પ્રત્યે યાત્રી. ૮૦-૮૨ તેની સામે જળપાત્રનું દાન લઇ સુદક્ષિણા આવી, ને ત્રિધિથી પૂજા કરી, ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી. પછી આશ્રમમાં આવી, ચુરુ પાસે રાજાએ વનમાં બનેલી સધળી હકીકત કહી અને તે દંપતી અતિ પ્રસન્ન થયા. ૮૩-૮૫ તે રાજા બીજે દિવસે પારણું કરી અગ્નિ, વસિષ્ઠ ઋષિ અને ગાયને પ્રદક્ષિણા કરી રવાના થયો ને અયોધ્યામાં આવ્યો. પછી કુબળા થયેલા એ રાજાએ પોતાનું રાજ્ય સંભાળી લીધું. ૮૬-૮૭ એવી રીતે રાજ્ય કરતા દિલીપ રાજાના ધણી દિવસો વીતી ગયા. પછી ગોત્રિરાત્ર વતના પ્રભાવથી તેની પટ-રાણીને, એક પ્રાતઃકાલે સારા સુહૃતેમાં રધુ નામનો પુત્ર જન્મ્યો. તે વખતે સધળી દિશાઓ સ્વચ્છ થઇ ગઇ હતી અને બીજું પણ સધળું રળીઆમણું જોવામાં આવતું હતું. ૮૮-૮૯ રાજાએ વજ્રવાળી ગાયોનાં દાન કર્યાં. શહેરમાં મૃદંગના દિવ્ય શબ્દો થવા લાગ્યા અને મોટો ઉત્સવ થવા લાગ્યો. ૯૦

પ્રજાઃ સર્વોસ્તદા પાર્થ વદંતિ સ્મ પુનઃ પુનઃ । ગોત્રિ-રાત્રપ્રભાવાજ રાજઃ પુત્રો બન્ધુ હ ॥ ૯૧ ॥ પુરન્દરસ્ય જેતા ચ મહાધર્મપરાયણઃ । દિશાં જેતા ચ યજ્ઞસ્ય કર્તા સોડપિ યુષ્ઠિરિ ॥ ૯૨ ॥ તદાપ્રશ્નતિ લોકેડસ્મિન્ લોકાઃ કુર્વંતિ તદ્વત્તમ્ । દેવૈઃ સર્વેઃ કૃતં તત્તત્સર્વકામાર્થસિદ્ધયે ॥ ૯૩ ॥ સર્વોર્મિર્દેવપત્નીભિઃ કૃતં ચ વ્રતમુત્તમમ્ । ગોત્રિ-રાત્રવતં પુણ્યં વિધાનેન ફલપ્રદમ્ ॥ ૯૪ ॥ કુરુષ્વ સ્વં મહારાજ ભક્ત્યા ચાપિ યુષ્ઠિરિ । ભાદ્રપદે સ્વત્તાં તુ ભક્ત્યા સ્વારાધ્યયસ્ય ગામ્ ॥ ૯૫ ॥ ઈર્ષ યઃ કુરુતે ભક્ત્યા ગોત્રિરાત્રવતં પુનઃ । સિદ્ધયંતિ સર્વકાર્યાણિ સુલ્લં ચૈવ પ્રવર્ધંતે ॥ ૯૬ ॥ કર્તવ્યં પુત્રકામેન ગોત્રિરાત્રવતં

શુભમ્ । તપોમિદુષ્કરૈઃ કિશ્ચિન્નૈસ્તીર્થેર્ગયાદિભિઃ । ન
ભવેદ્ધ ફલં તાદૃશ્યાદ્યત્રવિધાનતઃ ॥ ૧૭ ॥ કુર્વિતિ યે
વ્રતમિદં જગતિ પ્રસિદ્ધં પાપાપહં સકલચિત્તિકામદં ચ ।
આરુઢ્ય ચૈવ તુ વિમાનમત્તતમં તે સ્વર્ગં પ્રયાંતિ યત્નો હિ
ભયં વિદ્મહ્ય ॥ ૧૮ ॥ इति गोत्रिरात्रव्रतम् ॥

‘રાત્રને ગોત્રિરાત્રનાં વ્રતથી પુત્ર થયો’ એમ પ્રભુ વારંવાર
કહેવા લાગી. ૧૭ એ રથુ ઈંદ્રને પશુ જિતનારો, ધર્મમાં
પરાયણ, દિશાઓમાં જ્ય મેળવનારો અને યજ્ઞ કરનાર
થયો. ૧૮ હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યારથી જ એ ‘વ્રત પૃથ્વીમાં
મનુષ્યો કરે છે. પોતાપોતાના મનોરથ પૂર્ણ થવા માટે
સધના દેવોએ તથા દેવાંગનાઓએ ઉત્તમ વ્રત કર્યું
હતું. આ ગોત્રિરાત્ર વ્રત એ વિધિથી કર્યું હોય તો ફળ
આપનાર છે. ૧૭-૧૮ માટે હે રાજન્ ! તમે પણ એ
ઉત્તમ વ્રત ભક્તિથી કરો. બાહરવા માસમાં ગાય અને તેનાં
વાહરડાંની ભક્તિથી આરાધના કરો. ૧૫ એ પ્રકારે જે
માણસ ગોત્રિરાત્ર વ્રત કરે છે, તેનાં સધળાં કાર્યો સિદ્ધ
થાય છે અને સુખની વૃદ્ધિ થાય છે. ૧૯ પુત્રની ધન્યતા-
વાળાએ શુભ ગોત્રિરાત્રવ્રત કરવું. જેટલું પુણ્ય ગોત્રિ-
રાત્રવ્રતથી થાય છે, તેટલું પુણ્ય મોટાં મોટાં તપથી યજ્ઞથી
અને ગંગા વગેરે તીર્થોથી પણ થતું નથી. ૨૦ જગતમાં
પ્રસિદ્ધ, પાપને હણનાર અને વાંછિત કામના પૂર્ણ કરનાર
એવું ગોત્રિરાત્ર વ્રત જે માણસ કરે છે, તે વિમાનમાં
બેસી, યમથી નીડર થઈ સ્વર્ગમાં જાય છે. ૨૧ એ પ્રમાણે
ગોત્રિરાત્ર વ્રત કહેલું છે.

ગોત્રિરાત્ર (ગોત્રાટ)નું ઉદાપન

અયોગાપનમ્ ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ- કથયસ્વ મહાપુણ્યં
ગોત્રિરાત્રવ્રતસ્ય વૈ । ડયાપનવિધિ કૃષ્ણ યેન ધીર્જેન
તત્ફલમ્ ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ- વર્ષે ચતુર્થે સંપ્રાપ્તે
ગોત્રિરાત્રવ્રતસ્ય વૈ । ડયાપનવિધિ વક્ષ્યે સર્વેષાં વ્રતસિ-
દ્ધયે ॥ ૨ ॥ તૃતીયે દિવસે સ્નાયાન્મધ્યાહ્ને વિધિપૂર્વકમ્ ।
દેવાન્પિતૃન્સમમ્બર્ચ્ય શુદ્ધે ચ સ્વગૃહે વ્રતી ॥ ૩ ॥ રાત્રૌ
ચ સર્વતોમંદ્રં ગૌરીતિલકમેવ ચ । પુરયેત્પશ્ચભિર્વૈળેઃ
શોભમાનં ભવેયથા ॥ ૪ ॥ તાત્રસ્ય કલશં કુર્વાત્પૂર્ણપાત્ર-
સમન્વિતમ્ । માષેન ચ સુવર્જેન લક્ષ્મીનારાયણં પ્રશુમ્ ॥ ૫ ॥
વ્રતનં વજ્રપુરમં તુ સુક્ષ્મં તત્ર પ્રકલ્પયેત્ । વંશપાત્રાણિ
કુર્વાત સૌભાગ્યદ્રવ્યસંયુતૈઃ ॥ ૬ ॥ વિરુદ્ધવજ્રપક્ષ્મજ્ઞૈનારી-
કેલાદિભિઃ ફલૈઃ । વિલેપનૈશ્વ પુષ્પૈશ્વ પૂષ્પૈર્દૈર્વૈસ્તપોત્તમૈઃ ।
॥ ૭ ॥ પંચામૃતૈશ્ચ નૈવેયૈઃ પૂજયેદ્વિધિપૂર્વકમ્ । રાત્રૌ જાગરણં
કૃત્વા ગીતવાદિજ્ઞનિદ્રાનૈઃ ॥ ૮ ॥ તતઃ પ્રમાતસમયે દ્યોમં
કુર્વાણ વૈષ્ણવૈઃ । આચાર્ય વરયેત્તત્ર દેવદેવોગપારગમ્
॥ ૯ ॥ તદાદ્યથા ચ કર્તવ્યં સાધુકર્મ પ્રયત્નતઃ । તિલ્લો
ગાવઃ પ્રદાત્વથા એકા વાપિ સત્સત્કા ॥ ૧૦ ॥ વહુદોષી
સુક્ષીઢા ચ તલુળી ચ સુશોભના । રંપતી પૂજયેચૈવ વક્ષ-
શભરણૈઃ શુભૈઃ ॥ ૧૧ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! મહાપુણ્યકારક ગોત્રિરાત્ર
વ્રતનું ઉદાપન કહેા, કે જે કરવાથી વ્રતનું પૂર્ણ ફળ
મળે. ૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-સધળાં વ્રતોની સિદ્ધિમાટે
ગોત્રિરાત્ર વ્રતનું ઉદાપન કહ્યું છે. ચોથા વર્ષમાં એ
વ્રતનું ઉદાપન કરવું. ૨ તે વર્ષમાં ત્રીજે દિવસે એટલે
બાહરવા શુદ્ધ પુનમને દિવસે મધ્યાહ્ન વખતે વિધિથી
સ્નાન કરવું. દેવ અને પિતૃની પૂજા કરવી. પછી પોતાને
ઘેર આવવું. ૩ રાત્રિમાં પાંચ રંગવડે સર્વતોભદ્રમેડળ તથા
ગૌરીતિલક શોભિતાં દેખાય તેવી રીતે પૂરવાં. ૪ ત્રાંખાના
ધડાની સ્થાપના કરી તેની ઉપર પૂર્ણપાત્ર રાખવું.
એક માસા સોનાની લક્ષ્મીનારાયણની મૂર્તિ કરાવવી. ૫
નવાં અને ઝીણાં બે વસ્ત્રો રાખવાં. સૌભાગ્ય દ્રવ્ય તથા
ફળ વગેરેથી ભરેલી વાસની છાંયડીઓ રાખવી. ૬ પંચા-
મૃતવડે વિધિથી લક્ષ્મીનારાયણની તથા ગાયત્રી પૂજા
કરવી. ચંદન અને પુષ્પો યઝાવવાં. ધૂપ અને દીવા કરવા.
વસ્ત્રો ઓઢાડવાં. ફૂલો ધરવાં અને નાના પ્રકારનાં નૈવેદ્ય
ધરવાં. રાત્રિમાં જાગરણ કરવું, ગીત ગાવાં અને વાળં
વગાડવાં. ૭-૮ બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલે વિષ્ણુમંત્રો બહુ
હોમ કરવો. તેમાં વેદ અને વેદાંજ જે પૂર્ણ જાણતો
હોય તેવો આચાર્ય કરવો. ૯ પછી તેની આગાથી સધળું
કાર્ય કરવું. ત્રણ ગાયો અથવા ધણાં દૂધવાળી, સારા
સ્વભાવવાળી, વાહડાંવાળી અને સુંદર, જુવાન એક
ગાય આપવી. મનોહર વસ્ત્રો તથા અલંકારોવડે અપુરુષનાં
બેડાંની પૂજા કરવી. ૧૦-૧૧

શર્યાં સોપસ્કારાં દયાસ્નાનપાત્રં કર્મકલુષમ્ । ચામરં
ઘૃતપાત્રં ચ તિલપાત્રં સદક્ષિણમ્ ॥ ૧૨ ॥ પાત્રાણિ ચ
સુવર્ણાનિ ભોજ્યા ગમ્યેન વૈ દ્વિજાઃ । एवं છેદ્યં ચ વિપ્રાય
દત્ત્વા ચ ઘૃતો વ્રજેત્ ॥ ૧૩ ॥ પદેપદેન્દ્રિયેષ્વકલ્પે ફલં પ્રાપ્તો-
ત્યસંશયમ્ । અધ્યાત્માનિ ચ દાનાનિ દયાદિવેપ્રય એવ ચ
॥ ૧૪ ॥ ભૂયર્સાં દક્ષિણાં દયાદ્વત્તસંપૂર્તિહતવે । ગોપાલેભ્યઃ
પ્રદાતવ્યં શાકુલ્યાદિ ચ કંઠહમ્ ॥ ૧૫ ॥ સર્વે ક્ષમાપ-
ચિત્વા તુ પારણં ચ તતઃશ્ચરેત્ । અનાયૈશ્વ્યંધિપુક્તૈશ્ચ સીદ-
દ્ધિશ્ચ કુટુંબકૈઃ ॥ ૧૬ ॥ ગાવા મક્ષિતમર્ગં યદુપેન પરિપા-
ચિતમ્ । તેનાભેન પ્રકર્તવ્યં દેહસ્ય પરિપાલનમ્ ॥ ૧૭ ॥
શક્ત્યભાવે દ્વિજાદ્યૌં ઘૃક્ષીયુર્મૈત્તિનઃ સદા । તથા તત્પૂર્ણ-
તામેતિ નાન્યથાપિ કરાચન ॥ ૧૮ ॥ એમુધાપનં કાર્યં
વ્રતસ્ય ફલમિચ્છતા । નારી વા પુરુષો વાપિ પુત્રવાન્ જાયતે
ધ્રુવમ્ ॥ ૧૯ ॥ રૂઢ લોકે સર્લ શુક્ત્વા ંતે ગોલોકમા-
મુયાત્ ॥ ૨૦ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ- દૃત્તે કથિતં રાજન્ વ્રતસ્યો-
ધાપનં શુભમ્ ॥ ૨૦ ॥ ઓષ્યંતિ યે પઠિષ્યંતિ તેષાં સર્વે
મનોરથાઃ । આજુ સિદ્ધ્યેત્યસંદેહં તેષાં લોકાશ્ચ શાશ્વતાઃ
॥ ૨૧ ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे गोत्रिरात्रव्रतोपापनम् ।

સામગ્રીવાળી શર્યા, જલપીવા માટે પાત્ર, ચામર,
ઘૃતપાત્ર, તિલપાત્ર અને દક્ષિણા આપવી. ૧૨ સોનાનાં

પાત્રે આપવાં. દૂધપાક વગેરેથી બ્રાહ્મણોને જમાડવા. એ પ્રકારે બ્રાહ્મણને ગાય આપી તેની પછરાડે જવું.^{૧૩} કારણ કે તેથી પગલે પગલે અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ થાય છે, એ નિઃસંદેહ છે. તેમ જ બ્રાહ્મણોને બીજાં પણ કેટલાંક દાન આપવાં.^{૧૪} વ્રત પૂર્ણ થવા માટે ભૂયસી દક્ષિણ આપવી. ગોવાળોને પુરી વગેરે અન્ન અને કામળા આપવા.^{૧૫} પછી સધળાની પાસે ક્ષમા માગી, ગરીબશુર્યાં, રોગી અને દુઃખી થતાં કુટુંબોની સાથે પોતે પારણું કરવું.^{૧૬} ગાયે ખાધા પછી છાણમાં નીકળેલાં અન્નને દૂધમાં રાંધી તેનું પારણું કરવું.^{૧૭} જે ખરચવાની શક્તિ ન હોય તો બ્રાહ્મણની આરા લેવી. કારણ કે બ્રાહ્મણની આરાથી વ્રત પૂર્ણ થાય છે; પણ બીજે કોઈ પ્રકારે પૂર્ણ થતું નથી.^{૧૮} વ્રતનાં ફળની ઇચ્છાવાળા પુરુષે એવી રીતે ઉઘાપન કરવું. એ અથવા પુરુષ જે કોઈ આ વ્રત કરે છે, તે આ લોકમાં પુત્રનું સુખ અને બીજાં પણ સુખ ભોગવી અંતે ગોલોકમાં જાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! ગોત્રિરાત્ર વ્રતનું ઉત્તમ ઉઘાપન મેં તમને કહી સંજ્ઞાબોધ્યું.^{૧૯-૨૦} જે માણસ આ ઉઘાપન સાંભળશે, અથવા તેનો પાઠ કરશે તેઓના સધળા મનોરથો પૂર્ણ થશે અને અવિનાશી લોકની પ્રાપ્તિ થશે, એમાં સંદેહ નથી.^{૨૧} એવી રીતે ભવિષ્યપુરાણમાં ગોત્રિરાત્ર વ્રતનું ઉઘાપન કહેલું છે.

૩ અશોકત્રિરાત્ર વ્રત

અથ ચૈત્રગુરુત્રયોદશ્યામશોકત્રિરાત્રવ્રતં મવિષ્યે । સા ચ પૂર્વા યાજ્ઞા । તત્ર ત્રયોદશીતિથિઃ પૂર્વા સિતેતિ દીપિકોક્તેઃ ॥

એત્ર શુદ્ધિ તેરશને દિવસે અશોકત્રિરાત્ર વ્રત કરવું, એમ ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલું છે. તે ત્રયોદશી પૂર્વની લેવી. કારણ કે દીપિકામાં કહેલું છે કે ‘શુક્લપક્ષની તેરશ પ્રથમની લેવી.’

તેની કથા

અથ કથા । શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—શ્ચય રાજન્ પુરા હૃત-મયોધ્યાયાં વ્રતં શુભમ્ । વસિષ્ઠેન મુર્ચ્ચિદેન સીતાયૈ યન્નિ-વેદિતમ્ ॥ ૧ ॥ વિધાય રાવણવર્ચં યદા રામઃ પુરેઽમ્બ-ગાત્ । તદા દેવી પ્રળમ્યાથ વસિષ્ઠ વાક્યમન્નવીત્ ॥ ૨ ॥ સીતોવાચ—ભગવન્દંડકારણ્યાદ્રાવણેન હૃતા પુરા । ન પશ્યામિ તદા કંચિદાત્મીયં વિકલેંદ્રિયા ॥ ૩ ॥ લંકાર્યાં પ્રાપિતા તેન તત્ર માસાન્દશોષિતા । અશોકવૃક્ષપ્રણતા મહાચિંતાપરાયણા ॥ ૪ ॥ ડત્તં ત્રિજટયા તત્ર વાક્યં દેત્વર્થસંયુતમ્ । અશોકસ્ય વ્રતં કૃત્વા વિશોકા ત્વં મવિ-પ્સ્યસિ ॥ ૫ ॥ તથેત્યુક્તં મયા વ્રજન્ યયોક્તં ત્રિજટાવચઃ । તતઃ પ્રમૃત્યહં શશ્વદ્શોકવતમારભમ્ ॥ ૬ ॥ તેન વ્રતપ્ર-ભાષેન હનુમાન્પવનાત્મજઃ । શતયોજનવિસ્તીર્ણી તીર્થાં

સાગરમાગતઃ ॥ ૭ ॥ મયા દૃષ્ટઃ કપિષ્ઠેઃ સામિજ્ઞાનો મહાબલઃ । પુનશ્ચ કુશલીયાતો રમ્યા લંકાં મહાબલઃ ॥ ૮ ॥ તતો મે પ્રત્યયો જાતો વ્રતસ્યાસ્ય મહાતરોઃ । વ્રતરાજપ્રભાવેનાનામયોઽભૂન્મહાહરિઃ ॥ ૯ ॥ તતઃ કૈશ્કિ-દહોરાત્રૈર્મૈત્રાં મે રાચવો બલી । નિહત્ય રાવણં સંલયે માં વિશુદ્ધાં દૃષ્ટીતવાન્ ॥ ૧૦ ॥ તદ્દર્શનમગત્તિપ્ર પૃચ્છામિ ત્વાં દૃઢવ્રતમ્ । અશોકસ્ય પ્રમાર્ગં મે વક્તુમર્હસ્યશેષતઃ ॥ ૧૧ ॥ વ્રતસ્ય તસ્ય પુર્ણં તુ પુરાણોક્તં મહોત્તરે । અથવા સ્વલોકેષુ સ્વનારીનિષેવિતમ્ ॥ ૧૨ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે રાજન્ ! પૂર્વે અયોધ્યામાં વસિષ્ઠ ઋષિએ સીતાજીને કહેલું એક શુભ વ્રત કહ્યું હતું તે સાંભળો.^૧ રાવણનો વધ કરી રામ જ્યારે અયોધ્યામાં આવ્યા ત્યારે વસિષ્ઠ ઋષિને પ્રણામ કરી, સીતા પૂછવા લાગ્યાં.^૨ સીતા પૂછે છે—હે ભગવન્ ! પૂર્વે રાવણ દંડ-કારણમાંથી મને હરી લઇ જતો હતો, ત્યારે મારા બેવામાં પોતાનું કોઈ પણ આવું નહીં, તેથી હું વ્યાકુળી થઈ ગઈ હતી.^૩ પછી તે રાવણ મને લંકામાં લઈ ગયો. ત્યાં હું દશ માસ રહી. લંકામાં અશોક વૃક્ષની નીચે બેઠેલી હું, મોટી ચિંતામાં પડી હતી ત્યારે મને ત્રિજટા રાક્ષસીએ ‘અશોકવ્રત કરવાથી તારી ચિંતા અને શોક દૂર થશે’ એમ કહ્યું હતું.^{૪-૫} તે વાત કબૂલ કરી તે દિવસથી જ નિત્ય અશોક વ્રત કરવાને મેં પ્રારંભ કર્યો.^૬ તે વ્રતના પ્રભાવથી સૌ યોજન જેટલા મોટા સમુદ્ર ઉતરી, વાયુને પુત્ર હનુમાન્ મારી પાસે આવ્યો અને મને તેણે નિશાનીની સાથે રામચંદ્રના સમાચાર આપ્યા. પછી લંકાને આળી, મહાભળવાનું એ હનુમાન્ સહીસ-લામત કરીથી રામચંદ્ર પાસે આવ્યો.^{૭-૮} ત્યારથી જ એ અશોક વ્રતની ઉપર મારો વિશ્વાસ બેઠો છે. એ જ વ્રતના પ્રભાવથી મારા સ્વામી રામચંદ્રની ચિંતા દૂર થઇ અને કેટલાક દિવસ પછી લંકામાં આવી રાવણનો નાશ કરી મહાભળવાનું રામચંદ્ર, હું કે જે શુદ્ધ હતી તેણીને સ્વીકાર કર્યો.^{૯-૧૦} માટે હે ઋષિરાજ ! હે ભગવન્ ! એ અશોક વ્રતનો પ્રભાવ કેવો છે તે હું પૂછું છું માટે તે મને સમગ્ર કહો.^{૧૧} અશોક વ્રતનું પુણ્ય પુરાણોમાં કહેલું છે અને દેવાંગનાઓ પણ જેની સ્તુતિ કરે છે, તે પૃથ્વીમાં થયું, કે સ્વર્ગમાં થયું તે કહો.^{૧૨}

વસિષ્ઠ ઉવાચ—અવમેતજનકજે યથા વશ્યસિ હ્રવતે ॥ ૧૩ ॥ અશોકસ્ય પ્રભાવેન રામો દૃષ્ટઃ પુનસ્ત્વયા । શૃણુ ચાત્ર મહાસ્થાનં નંવને દિવ્યકાનને । વૃહસ્પતિશ્ચલા-ચ્છવ્યા યચ્છ્રુતે પરમાત્મતમ્ ॥ ૧૪ ॥ દત્તાત્રિમૂતેનેન્દ્રેણ હૃતો દૈવાન્મહાસુરઃ । નિહત્ય સર્વંચર્માણાં સ્થાપનં ચ ચકાર હ ॥ ૧૫ ॥ વ્રજહૃત્યામવાપ્યાથ દેવેન્દ્રો નય્ચેતનઃ । ત્રૈલો-ક્યરાજ્યં ત્યક્ત્વાઽપ્સુ મમજારિભયાર્દિતઃ ॥ ૧૬ ॥ દુત-સ્મિન્નત્તરે દેવિ નદુષો નૃપસત્તમઃ । ત્રૈલોક્યરાજ્યં સર્વલં

જહાર ચલદર્પિતઃ ॥ ૧૭ ॥ તતઃ શાષી પ્રવ્યથિતા હતં
રાજ્યમવેશ્ય સા । નંદનાંતં સમાસાય તપસ્તેપે સુદુષ્કરમ્
॥ ૧૮ ॥ તાં છત્વા ધર્મનિરતાં બ્રહ્મતિરુદારધીઃ । આગ-
ત્ય નંદને દેવી વાક્યમાહ મહાતપાઃ ॥ ૧૯ ॥

વસિષ્ઠ ઋષિ કહે છે-હે શુભ આચારવાળી સીતા !
તમે જે કહ્યું તે સાચુ છે. અશોકવ્રતના પ્રભાવથી જ
તમને રામચંદ્રનાં ફરીથી દર્શન થયાં.^{૧૩} એ સંબંધ દિવ્ય
નંદનવનમાં ઇંદ્રાણીએ મહા આશ્ચર્યકારક જે ઇતિહાસ
બૃહસ્પતિની પાસેથી સાંભળેલો છે, તે ઇતિહાસ હું તમને
કહું છું તે સાંભળો.^{૧૪} કોઈ પ્રારબ્ધના જોરથી મહા
ઉપદ્રવી વૃત્રાસુરને મારી, ઇંદ્રે સર્વ ધર્મની સ્થાપના
કરી;^{૧૫} પણ અઘડત્યા લાગવાથી બેભાન થયેલો અને
શત્રુથી ડરેલો તે ઇંદ્ર, ત્રણે લોકોનું રાજ્ય છોડી જળમાં
જઈ વસ્યો.^{૧૬} તે વખતે મહાભયવાન નહુષ રાજાએ
ત્રણે લોકોનું રાજ્ય પોતાને હાથ કર્યું.^{૧૭} તેથી ખેદ
પામતી ઇંદ્રાણી, નંદનવનમાં જઈ, ઉમ તપ કરવા
લાગી.^{૧૮} ઇંદ્રાણી તપ કરે છે એ વાત સાંભળી, મહા-
તપસ્વી અને બુદ્ધિમાન બૃહસ્પતિ, નંદનવનમાં જઈ,
ઇંદ્રાણીને કહેવા લાગ્યા.^{૧૯}

બૃહસ્પતિરુવાચ- કિમર્થે તપ્યતે દેવી તપઃ પરમદુષ્ક-
રમ્ । ત્વયા કિં પ્રાર્થયતેઽનેન તપસા બ્રૂહિ કારણમ્ ॥ ૨૦ ॥
શ્વપુવાચ- હૃત્યામિભૂતં દેવેદં હૃતરાજ્યં હૃતદ્વિપમ્ ।
કાપિ પ્રનટ્ટં તે વિપ્ર ન જાનેડહં પ્રિયં પતિમ્ ॥ ૨૧ ॥
પૃથ્વાસ્માત્કારણાવ્મહાંસતપ્ ડયં સમાશ્રિતા । યથા પુનર્નિજં
રાજ્યં દેવેન્દ્રઃ પ્રાપ્નુયાદિતિ ॥ ૨૨ ॥ ક તિથિતિ છને બ્રૂહિ
છરરાદ્ શઙ્ગતાપનઃ । પ્રસાદં કુહ મે દેવ સંયોગં યેન
ચામુયામ્ ॥ ૨૩ ॥

બૃહસ્પતિ કહે છે-હે દેવિ ! તમે અતિ ઉમ તપ શા
માટે કરો છો ? અને આ તપથી કયું કાર્ય સિદ્ધ કરવું
છે, તે મને કહો.^{૨૦} ઇંદ્રાણી કહે છે-હે મહારાજ ! જેને
અઘડત્યા લાગી છે, જેનું રાજ્ય હરાઇ ગયું અને જેના
શત્રુઓ નષ્ટ થયા છે, એવો મારો પ્રિય પતિ ઇંદ્ર કાણ
જાણે કયાં નાસી ગયો, તે મારા જાણવામાં નથી.^{૨૧}
તેટલા માટે અને ઇંદ્રને ફરીથી પોતાનું રાજ્ય મળવા
માટે હું આ ઉમ તપ કરું છું.^{૨૨} હવે હે મુને ! હે દેવ !
શત્રુને તપાવનાર એ ઇંદ્ર કયાં છે, તે કહો અને અનુ-
મોહ કરો, કે જેથી અમે સ્ત્રી પુરુષ બને મળીએ.^{૨૩}

વાચસ્પતિરુવાચ- ષ્ટ્ય પૌલોમિ દેવેન્દ્રો યથા નષ્ટો
મયાતુરઃ । માનસાંમસિ સંભૂતં પંકજાંતરમાશ્રિતઃ ॥ ૨૪ ॥
વૃત્રહૃત્યાપ્રભાવેણ ડઢેર્ગં શુભમાશ્રિતઃ । અમિભૂતમિવાપ-
દ્યતત્તોડ્મ્યુ નિહયં ગતઃ ॥ ૨૫ ॥ કામં તપઃપ્રસંગેન
સર્વં પ્રાપ્ત્યસિ સુવ્રતે । બહુકાલેપ્સિતં યસ્માત્તપસા લબ્યતે
ફલમ્ ॥ ૨૬ ॥ જીર્ણાં પુષ્ટિકરં જ્યેષ્ઠં વ્રતં પ્રોક્તં દ્વય-
ધ્રુવા । સાવિત્ર્યાઃ પૃચ્છમાનાયાસ્તર્થં કર્તુમિહાદૈસિ

॥ ૨૭ ॥ અશોકવ્રતમિત્યેવં નામ્ના હ્યર્થં નિવિષ્ટપે । યેન
ચીર્ણેન વૈ સયો નારી દુઃખં ન સંસ્મરેત્ ॥ ૨૮ ॥ હઃ
સ્વયં વસન્નસ્મિન્વૃષ્ણરાજે તુ નંદતે । અસ્મિન્સુષ્ટે હરસ્તુષ્ઠ
ઇતિ જાનામિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૨૯ ॥

બૃહસ્પતિ કહે છે-હે ઇંદ્રાણી ! ઇંદ્ર જે કારણથી ફરીને
નાસી ગયો છે અને માનસ સરોવરમાં કમળમાં જઈ બેઠો
છે, તે કારણ તમને કહું છું તે સાંભળો.^{૨૪} વૃત્રાસુરને માર-
વાથી તેને અઘડત્યા લાગી છે અને તેથી મોટું દુઃખ
થવાથી પોતાના આત્માને તુચ્છ માની તે જળમાં છૂપાઇ
ગયો છે.^{૨૫} હે સારાં આચરણવાળી ! તપ કરવાથી
સમળા મનોરથો પૂર્ણ થશે ખરા, પણ તેમાં બધો વિદ્ય
લાગશે.^{૨૬} માટે સ્ત્રીઓને પુષ્ટિ આપનાર અને સાવિ-
ત્રીના પૂજવાથી અઘાળાએ કહેલું ઉત્તમ વ્રત તમે કરો
તો સારું.^{૨૭} એ વ્રત ‘અશોકવ્રત’ના નામથી સ્વર્ગમાં
પ્રસિદ્ધ છે. એ વ્રત કરનારી સ્ત્રીનાં દુઃખ જલદી નષ્ટ
થાય છે.^{૨૮} હે ઇંદ્રાણી ! અશોક વૃક્ષમાં મહાદેવ પોતે
નિવાસ કરે છે અને આનંદ પામે છે. માટે જો
અશોક વૃક્ષ પ્રસન્ન થાય તો મહાદેવ પ્રસન્ન થાય, એમ
હું જાણું છું.^{૨૯}

શ્વપુવાચ- પુનાગનાગચક્રલર્ચકપ્રકાશાન્મહીરહાન્ ।
પરિત્યજ્ય કથં ચામ્યાન્ હરોડસ્મિન્કૃતસન્નિધિઃ ॥ ૩૦ ॥
વાચસ્પતિરુવાચ- હરેણ નિર્મિતઃ પૂર્વમશોકોડયં કૃપાહુના ।
લોકોપકારકરણે તત્તોડયં શિવવલ્લભઃ ॥ ૩૧ ॥ વસિષ્ઠ
ઉવાચ- નિર્માય વૃક્ષપ્રવરં પ્રણમ્ય મન્મથાડર્ચયિત્વા વિધિ-
મસ્ય વિપ્રમ્ । પપચ્છ દેવી પુનરાહ વિપ્રો દેવિ ષ્ટ્ય સ્વં
વિધિમસ્ય સર્વમ્ ॥ ૩૨ ॥

ઇંદ્રાણી પૂછે છે-હે મહારાજ ! પુનાગ, નાગ, બાર-
સડી, ચંપો અને બીજાં પણ ઉત્તમ વૃક્ષોના ત્યાગ કરીને
મહાદેવ અશોક વૃક્ષમાં કેમ રહ્યા ?^{૩૦} બૃહસ્પતિ કહે
છે- લોકના ઉપકાર માટે દયાળુ મહાદેવે આ અશોકવૃક્ષ
ઉત્પન્ન કરેલું છે, માટે જ તે મહાદેવને પ્રિય છે.^{૩૧}
વસિષ્ઠ કહે છે-(પછી) અશોક વૃક્ષ બનાવી તેની પૂજા
કરી ઇંદ્રાણીએ તેનો પ્રકાર બૃહસ્પતિને પૂછ્યો, ત્યારે
‘હે દેવિ ! અશોક વ્રતનો પ્રકાર કહું છું તે સાંભળો,’
એટલું કહી તે બૃહસ્પતિ તેનો પ્રકાર કહેવા લાગ્યા.^{૩૨}

વાચસ્પતિરુવાચ- આરભ્ય તદ્વ્રતં કાર્યં ત્રિરાત્રં સત્ત-
પોષણમ્ । ત્રિરાત્રં દેવિ ચિહ્નયાતમશોકતરુમુલકે ॥ ૩૩ ॥
કાર્યં નારીભિરમલં મનોવાક્યાયકર્મભિઃ । તતઃ પ્રદક્ષિણા
દેયા અદ્યોત્તરશતૈઃ ફલૈઃ ॥ ૩૪ ॥ નારીકૈરૈશ્વ સર્જરૈ-
ર્ગોસ્તનીભિર્દિને દિને । મન્ત્રેણાનેન મનસા હયાત્વા નિસ્યં
સદ્વાશિવમ્ ॥ ૩૫ ॥ અશોક શોકાપહુદ સર્વકામફલ-
પ્રદ । વ્રતેનાનેન ચીર્ણેન યથોક્તફલદો મય ॥ ૩૬ ॥ તત-
સ્તૃતીયે દિવસે સમ્યગભ્યર્ચ્ય મામિનિ । મહાદેવં વૃષ્યુતં

વંશપાનાગિ કારયેત્ ॥ ૩૭ ॥ અનેનૈવ વિધાનેન યા કુર્યા-
દ્વતમુત્તમમ્ ॥ વૈષ્ણવ્ય નામુયાનારી પુત્રસૌભ્યપુતા
અયેત્ ॥ ૩૮ ॥

પ્રહરપતિ કહે છે-હે દેવિ ! તે વ્રતનો આરંભ કરી,
ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવો. ઓઐઓ અશોક વૃક્ષના
મૂળમાં મન, વાણી, શરીર અને કર્મ (પરોવી) એ વ્રત
કરવું. પહેલે દિવસે નાગિયેરની એકસો આઠ પ્રદક્ષિણા
કરવી, બીજે દિવસે ખનૂરની એકસો આઠ પ્રદક્ષિણા
કરવી અને ત્રીજે દિવસે હરાખની એકસો આઠ પ્રદક્ષિણા
કરવી. પ્રદક્ષિણા કરતી વખતે મહાદેવનું ખ્યાન કરવું અને
'હે અશોક ! હે શોકને દૂર કરનાર ! હે સર્વ કામના પૂર્ણ
કરનાર ! મેં કરેલાં વ્રતથી શાસ્ત્રમાં કહેલું ફળ આપનાર
થાઓ,' એ મંત્રનો જપ કરવો. ૩૭-૩૯ હે દેવિ ! ત્રીજે
દિવસે મહાદેવ અને તેના નંદીની સારી રીતે પૂજા
કરી જાણડિયો તૈયાર કરાવવી. ૩૭ જે ઓ આ પ્રમાણે
વ્રત કરે છે, તેને રંડાપો આવતો નથી અને પુત્રનું
સુખ મળે છે. ૩૮

વસિષ્ઠ ઉવાચ-બ્રહ્મસ્પતિમુલાચ્છુસ્વા શચી ચક્રે વ્રતં
શુભમ્ ॥ શાંભોકવિધિના સીતે મક્ત્યા દેવઃ સમાગતઃ
॥ ૩૯ ॥ વૃત્રહત્યાવિનિર્મુક્તો નાત્ર કાર્યો વિચારણા ।
તથા સ્વમપિ વાંછાર્થે વ્રતમેતત્સમાચર ॥ ૪૦ ॥ વ્રતં ત્વયા
કૃતં લોકે હ્યર્થાતં દેવિ ભવિષ્યતિ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-
વસિષ્ઠવચનં શ્રુત્વા જ્યોત્સ્નવ્રતમુત્તમમ્ ॥ ૪૧ ॥ રામાર્જ્જ્ઞાં
સમવ્રતપ્રાપ્ત્ય અયોધ્યાયાં ચકાર સા ॥ સીતા વ્રતે કૃતે તસ્મિ-
ન્દુઃખહીના ભૂયઃ હ ॥ ૪૨ ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ-અશો-
કસ્ય સમાભ્યાસા પૂજા દેવવિધાનતઃ । કા દેવતા તત્ર
પૂજ્યા નારીણાં વ્રતસિદ્ધયે ॥ ૪૩ ॥

વસિષ્ઠ કહે છે-પ્રહરપતિના સુખથી એવાં વચનો
સાંભળી, ઇંદ્રાણીએ શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે ભક્તિથી
ઉત્તમ વ્રત કર્યું, તેથી ઇંદ્ર બ્રહ્મહત્યાથી મુક્ત થઇ સ્વર્ગમાં
આન્યો. આ વ્રત નિઃસંદેહ છે. માટે હે સીતે ! હે દેવિ !
ધારેલું કામ સિદ્ધ થવા માટે તમે પણ આ વ્રત કરો. ૩૯-૪૦
તમે વ્રત કરશો ત્યાર પછી મનુષ્યલોકમાં તે પ્રસિદ્ધ
થશે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-એવાં વસિષ્ઠનાં વચન સાંભળી,
રામચંદ્રની આંત્રા લઈ, સીતાએ અયોધ્યામાં એ વ્રત કર્યું
હતું, ને તેથી તેનાં સખાં દુઃખ દૂર થયાં હતાં. ૪૧-૪૨
યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે દેવ ! અશોકની પૂજાનો પ્રકાર
આપે કહો. હવે તેમાં કયા દેવનું પૂજન કરવું કે
જેથી ઓઐઓનું વ્રત સિદ્ધ થાય, તે કહો. ૪૩

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-અશોકવૃક્ષે તિર્થતિ સર્વે દેવા યુધિ-
ષ્ઠિર । પલ્લવેષુ ચ શાખાસુ શિવાયાઃ સર્વદેવતાઃ ॥ ૪૪ ॥
અશોકસન્નિધૌ રામઃ પૂજનીયઃ સલક્ષ્મણઃ । સીતયા
સહિતો રાજન્વિષ્ણોર્ગો યતો મતઃ ॥ ૪૫ ॥ પૃથક્મન્ત્રૈઃ
પૃથગ્જૈરશોકાભ્યાં યથાક્રમમ્ ॥ પૂજ્યાથ અરતશ્રેષ્ઠ પુરા-

ણોકવિધાનતઃ ॥ ૪૬ ॥ અશોકવૃક્ષમિહિતા શિવાયા યે
સુરોત્તમાઃ । અશોકપૂજનેનામુ તુદ્યાતે મે ભર્વત્સિદ્ધ ॥ ૪૭ ॥
ગૌર્યાં લક્ષ્મ્યા તથેન્દ્રાણ્યા અરુંધત્યા ચ સીતયા । સ્વં
સમારાધિતઃ પૂર્વમશોક ફલદો ભવ ॥ ૪૮ ॥ અશોકના-
ટિકામધ્યે સીતયા સ્વં પ્રસારિતઃ । અશોક સંપન્નફલ
ગૃહાણાર્થ્યં કૃતં મયા ॥ ૪૯ ॥ રાવણસ્ય ચતુર્થાવ ઉત્પન્ન-
સ્ત્વં મહીતલે । વિષ્ણોર્ગોઽસિ દેવેશ ગૃહાણાર્થ્યં નમોઽસ્તુ
તે ॥ ૫૦ ॥ દશાવતારમ્મહર્ષ કરોષિ સ્વં પ્રમાવતઃ । ગૃહા-
ણાર્થ્યં મયા દત્તં સીતાલક્ષ્મણસંયુત ॥ ૫૧ ॥ તાત મક્ત્યુ-
ન્મુલં વીરં વનં યોસ્યયૌ તદા । તં લક્ષ્મીવર્દનં ગૌરં
લક્ષ્મણં પૂજ્યામ્મહમ્ ॥ ૫૨ ॥ અવનીતલસંયુતે સીતે સર્વાંગ-
સુન્દરિ । ગૃહાણાર્થ્યં મયા દત્તં પૂજાં જનકનંદિનિ ॥ ૫૩ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! અશોકવૃક્ષની શાખા
અને પાંદડાં વગેરે સર્વમાં શિવ વગેરે સર્વ દેવો વસે
છે. ૪૪ અશોકની પાસે રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાની પૂજા
કરવી; કારણ કે રામ વિષ્ણુનો અંશ છે. ૪૫ પુરાણમાં
કહેલા જૂદા જૂદા મંત્રો વડે અશોક વૃક્ષમાં રહેલા સખા
દેવોની પૂજા કરવી અને વસ્ત્રો આપવાં. ૪૬ 'મહાદેવ
આદિ જે દેવો અશોક વૃક્ષમાં રહે છે, તે સર્વે અશોક
વૃક્ષના પૂજનથી જબહી મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.' ૪૭
હે અશોક ! પૂર્વે પાર્વતી, લક્ષ્મી, ઇંદ્રાણી, અરુંધતી અને
સીતાએ તારી આરાધના કરેલી છે, માટે તું મને ઇષ્ટ
ફળ આપ. ૪૮ હે અશોક ! હે ફળસંપન્ન ! અશોકના-
ટિકામાં સીતાએ તને પ્રસન્ન કરેલો છે; હું તને અર્ધ્ય
આપું છું તે તું ગ્રહણ કર. ૪૯ હે દેવેશ ! હે રામ ! આપ
રાવણના વધમાટે વિષ્ણુના અંશથી પ્રકટ થયા છો, માટે
હું આપને અર્ધ્ય આપું છું, તે ગ્રહણ કરો. આપને નમ-
સ્કાર હો ! ૫૦ હે રામ ! આપ પોતાના પ્રભાવથી દશા-
વતારનું ગ્રહણ કરો છો; હું આપને અર્ધ્ય આપું છું,
તેનું સીતા અને લક્ષ્મણની સાથે ગ્રહણ કરો. ૫૧ પિતામાં
ભક્તિવાળા, મહાવીર જે રામની પાછળ વનમાં ગયા
હતા, તે લક્ષ્મી વધારનાર તથા ઘેાળા વર્ણવાળા લક્ષ્મ-
ણનું હું પૂજન કરું છું. ૫૨ હે પૃથ્વીમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં,
હે સીતે ! હે સુંદર અવયવવાળાં ! હે જનકપુત્રી ! મેં
કરેલી પૂજા તથા આપેલા અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો. ૫૩

લક્ષ્મીસ્ત્વં સર્વદેવસ્ય વિષ્ણોરસિ મહીતલે । અવતીર્ણાં
મયા દત્તં ગૃહાણાર્થ્યં નમોઽસ્તુ તે ॥ ૫૪ ॥ एवं સંપૂજ્ય
વિધિના સર્વશોકવિનાશનમ્ ॥ સર્વપાપપ્રશમનં સર્વકીર્તિ-
વિવર્દનમ્ ॥ ૫૫ ॥ અપુત્રયા પુરા પાર્થે પાર્વત્યા મંદરા-
ચ્ચલે । અશોકઃ શોકશમનઃ પુત્રત્વે પરિકલ્પિતઃ ॥ ૫૬ ॥
જાતકર્માદિકં તસ્ય જ્યોત્સ્નય મહાતરોઃ । કારિતં
ત્રિવિવ્રતત્ર તેન દૃષ્ટો નમોત્તમઃ ॥ ૫૭ ॥ યા વ્રતં કુરુતે
નારી પુરાણોકવિધાનતઃ । અશોકસ્ય પ્રસાદેન સર્વાન્કા-
માનવાન્નવાદ્ ॥ ૫૮ ॥ અવૈષ્ણવ્યપુતા સા તુ લક્ષ્મી-

સાનિધ્યમાન્વયાત્ । સર્વોપહારાન્ રાજેન્દ્ર વ્રાજ્યાણય નિવેદ-
યેત્ ॥ ૧૯ ॥ કથામપિ સમાકર્ણયઃ કુર્યાદ્વિજતર્પણમ્ ।
વ્રતસ્ય ફલમાપ્નોતિ સોઽન્વતોઽપિ ન સંશયઃ ॥ ૬૦ ॥

હે સીતે ! આપ સાક્ષાત્ વિષ્ણુનાં પત્ની લક્ષ્મી છે અને પૃથ્વીમાં પ્રકટ થયાં છો, હું આપને નમસ્કાર કરી અર્ધ આપું છું તે મહત્ત્વ કરી. ૫૪ એ મંત્રો બધી સર્વ શોકનો નાશ કરનાર, સર્વ પાપનો નાશ કરનાર અને યજ્ઞની વૃદ્ધિ કરનાર અશોક વગેરેની વિધિથી પૂજા કરવી. ૫૫ પૂર્વે પાર્વતીને પુત્ર ન હતો, તેણીએ મંદર પર્વતમાં શોકને દૂર કરનાર અશોક વૃક્ષને પુત્ર કરીને માન્યો હતો. ૫૬ અને તેના જાતકર્મ વગેરે સર્વ સંસ્કારો વિધિથી કરાવ્યા હતા તેથી અશોક, સધળાં વૃક્ષોમાં ઉત્તમ કહેવાય છે. ૫૭ જે સ્ત્રી પુરાણમાં કહેલા વિધિથી અશોકવ્રત કરે છે, તેની સર્વ કામના અશોકની કૃપાથી પૂર્ણ થાય છે, ૫૮ અને તે સ્ત્રી અખંડ સૌભાગ્યવાળી થઈ અંતે લક્ષ્મીની સમીપમાં જઈ વસે છે. હે રાજન ! વ્રત પૂરું થયા પછી સધળી સામગ્રી બ્રાહ્મણને આપવી. ૫૯ જે માણસ વ્રત કરતો નથી અને કેવળ કથા સાંભળી બ્રાહ્મણને પ્રસન્ન કરે છે તેને પણ વ્રતનું ફળ મળે છે, એમાં સંશય નથી. ૬૦

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ- વિશેષં વ્રુદ્ધિ મેદેવ જ્યોત્સ્નકરુણને ।
યેનાર્ચિતે તરૌ કૃણ પ્રાપ્યતે સકલં ફલમ્ ॥ ૬૧ ॥
શ્રીકૃણ્ણ ઉવાચ- કથયમિ કથાં રાજન્યામિન્નૈતમિદં
કૃતમ્ । મનુષ્યદેવગન્ધર્વનારીભિઃ પુત્રદદ્યુષે ॥ ૬૨ ॥
અનસુયયાઽત્રિપત્ન્યા જ્ઞર્ઞત્યા તથૈવ ચ । દેવક્યા સીતયા
ચૈન્દ્રા દ્રૌપદ્યા સત્યમામયા ॥ ૬૩ ॥ દમર્ચ્યા ચ સાવિત્ર્યા
કૃતં તદ્વ્રતમુત્તમમ્ । અશોકઃ પૂજિતઃ પૂર્વે યથા તચ્ચૃણ્ણ
પાથિવ ॥ ૬૪ ॥ અશોકં રાજતં ચૈવ સૌવર્ણં ચ તથા
શિવમ્ । તથૈવ કારયેત્સીતાં સૌવર્ણીં રામલક્ષ્મણૌ ॥ ૬૫ ॥
પૂજયેદ્વિવિધૈર્મંત્રૈઃ પૂર્વોક્તૈર્વ્રતસત્તમ । અશોકં પૂજયેદ્દક્ષં
પ્રહ્લદં શુભવલ્લભૈઃ ॥ ૬૬ ॥ વિરુદ્ધૈઃ સત્પદાન્યૈશ્ચ ગુણકૌર્મો-
દકૈઃ શૂભૈઃ । કાલોદ્ભવૈઃ ફલૈર્દિવ્યૈર્નારિકલૈઃ સદાહિમૈઃ
॥ ૬૭ ॥ ઉપ્પાદિના તથા ધૃપૈર્દૌર્વૈશ્વૈવ મનોરમૈઃ । નૈવૈયૈઃ
પાંડવશ્ચેવ શોકો નશ્યતિ તત્સજાત્ ॥ ૬૮ ॥ પિતૃમાતૃ-
પતીનાં વૈ અશ્રુદારાણાં તથૈવ ચ । અશોક ત્વં શોકહરો ભવ
સર્વત્ર નઃ કુલે ॥ ૬૯ ॥ અશોકકલિકાશ્ચાઘ્રૌ યૈ પિવન્તિ
ચ હસ્તમે । ચૈત્રશુક્લત્રયોદશ્યાં ન તે શોકમવાપુયુઃ ॥ ૭૦ ॥
શ્યામશોક હરાબીદ મધુમાસસહદ્રવમ્ । વિશમિ શોક-
સન્તપ્તો મામશોકં સદા કુરુ ॥ ૭૧ ॥ હસ્તર્ક્ષે ચ હ્રોપેતા
ચૈત્રશુક્લત્રયોદશી । પ્રાતસ્તુ વિશિવસ્નારવા જાજપેયફલં
કમેવ ॥ ૭૨ ॥ હિત્રીમધિવ્યે અશોકત્રયોદશીવ્રતમ્ ।
યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! અશોક વૃક્ષના પૂજનમાં
જે કાંઈ વિશેષ હોય તે કહો, જેથી અશોકનું પૂજન
કરવાથી સર્વ ફળ પ્રાપ્ત થાય. ૬૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-

હે રાજન ! મનુષ્ય, દેવ અને ઝંધર્વની જે જે સ્ત્રીઓએ
પુત્રવૃદ્ધિ માટે આ અશોક વ્રત કર્યું છે તે કથા કહું
છું, તે સાંભળો. ૬૨ અત્રિ ઋષિની પત્ની અનસુયાએ,
અરુંધતીએ, દેવગીજીએ, સીતાએ, ઇંદ્રાણીએ, દ્રૌપ-
દીએ, દમયંતીએ, સહબામાએ અને સારિત્રીએ આ
ઉત્તમ વ્રત કર્યું હતું. તેઓએ જે વિધિથી વ્રત કર્યું હતું
તે કહું છું, તે સાંભળો. ૬૩-૬૪ ચાંદીનો અશોક કરા-
વવો, સોનાની શિવમૂર્તિ કરાવવી, તેમ જ રામ, લક્ષ્મણ
અને સીતાની મૂર્તિ પણ સોનાની કરાવવી. ૬૫ પ્રથમ
કહેલા મંત્રો વડે સુંદર પાંદડાંવાળા અશોક વૃક્ષની પૂજા
કરવી. ૬૬ ઉગેલાં સાત પાન્યો વડે, સ્વાદુ લાડુ વડે, ને
તે કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલાં ફલ, નાળિયેર અને દાડિમ-
વડે, ૬૭ પુષ્પ, ધૂપ, દીપ અને ભાતભાતનાં સુંદર નૈવેદ્યો-
વડે, અશોકની પૂજા કરવી, અને ‘હે અશોક ! માતા,
પિતા, પતિ અને સસરા વગેરે મારા કુળનાં સર્વ માણ-
સોના શોક હરી લે.’ એ મંત્ર બહુવેા. તેથી તત્કાલ
શોક નષ્ટ થાય છે. ૬૮-૬૯ જે માણસો યૈવ શુદ્ધિ
ત્રયોદશીને દિવસે હસ્ત નક્ષત્રમાં, અશોક વૃક્ષની આઠ
ઠળાઓના રસનું પાન કરે છે, તેઓને શોક થતો નથી. ૭૦
તેના મંત્ર-‘હે અશોક ! હે મહાદેવને પ્રિય ! શોકથી
તપેલો હું, તું કે જે યૈવ માસમાં ફૂટેલો છે તેનું પાન
કરું છું માટે મને સદા શોકરહિત કર.’ ૭૧ યૈવ શુદ્ધિ
તેરશ્વ જે હસ્ત નક્ષત્રના યોગવાળી હોય તો તે દિવસે
પ્રાતઃકાલમાં વિધિથી સ્નાન કરવાથી વાજપેય યજ્ઞનું ફલ
થાય છે. ૭૨ એવી રીતે બવિધ્યપુરાણમાં અશોક ત્રયો-
દશીનું વ્રત કહેલું છે.

૪ વારુણીયોગ, મહાવારુણી યોગ અને મહામહાવારુણી યોગ

અથ ચૈત્રકૃણ્ણત્રયોદશ્યાં મહાવારુણીસંજ્ઞકો યોગઃ ॥
તદુક્તં વાચસ્પતિનિબન્ધે- વારુણેન સમાયુક્તા મધૌ કૃણ્ણા
ત્રયોદશી । ગંગાયાં યદિ લભ્યેત સૂર્યવદ્ગતિઃ સમા ॥
જાનિવારસમાયુક્તા સા મહાવારુણી સ્મૃતા । ગંગાયાં યદિ
લભ્યેત કોદિસૂર્યવદ્ગતિઃ ॥ શુભયોગતમાયુક્તા જાનૌ
શતભિષા યદિ । મહામેહતિ ત્રિલેવાના ત્રિકોટિકુલજ્જ-
રેત્ । કલ્પતરૌ ત્રાજ્ઞે- મધૌ કૃણ્ણત્રયોદશ્યાં જાનૌ શત-
ભિષા યદિ । વારુણીતિસમારુણાતા શુભે તુ મહતી સ્મૃતા ॥
હિતિ વારુણી મહાવારુણી મહામહાવારુણી ત્રયોદશી ॥

યૈવ વદિ તેરશ્વને દિવસે મહાવારુણી નામનો યોગ કહે-
વાય છે. તે યોગ વિષે વાચસ્પતિ નિબંધમાં કહેલું છે:-
યૈવ વદિ તેરશ્વને દિવસે જે શતભિષા નક્ષત્ર આવે તો તે
વારુણી યોગ કહેવાય છે. તે દિવસે ગંગામાં સ્નાન કર-
વાથી સંકટો સર્વથક થઈ જાય છે. યૈવ વદિ તેરશ્વને
દિવસે જે શનિવાર અને શતભિષા નક્ષત્ર આવે તો મહા-
વારુણી યોગ કહેવાય છે અને તેજ દિવસે જે શનિવાર,

શતભિષા અને શુભયોગ આવે તો તે મહામહાવારુણી યોગ કહેવાય છે. તે દિવસે ગંગામાં સ્નાન કરવાથી કરોડ કુધનો ઉદ્ધાર થાય છે. કંપતરુમાં અને બ્રહ્મપુરાણમાં લખ્યું છે કે, ચૈત્ર માસના કૃષ્ણપક્ષની તેરશને દિવસે જે શનિવાર અને શતભિષા નક્ષત્ર આવે તો વારુણી કહેવાય છે અને તે દિવસે જે શુભયોગ આવે તો મહાવારુણી કહેવાય છે. એ પ્રમાણે વારુણી, મહાવારુણી અને મહામહાવારુણી ત્રણેદશી કહેલી છે.

૫ શનિપ્રદોષનું વ્રત

અથ સ્કન્દપુરાણે શનિપ્રદોષવ્રતમ્ ॥ શનૌ શુક્રત્રયોદશયાં કાર્તિકે આવગેડયથા ॥ જયા પૂર્વાપરા પ્રાઘ્ના વ્યાસા ચેદ્ર-જનીચ્છશ્ચ ॥ હોમશ ઉગ્રાચ- પુરા હુગ્રાદિભિર્દૈત્યૈર્વૈર્માને મહાદેવે । હતઃ શક્રેણ નચ્છિરપાંકિનેન વૈ બલી ॥ ૧ ॥ દૈત્યાન્પલાયિતાન્દૃષ્ટ્વા હન્યમાનાન્હરૈર્જ્જ્વલમ્ । હુગ્રઃ કોપ-પરાવિષ્ટો દેવાન્ચોદ્ધુમધાયૈ ॥ ૨ ॥ કાઠાગ્નિરૂપસદૃશં રૂપં કૃત્વા મહાજવમ્ । વ્યવહૃત મહાતેજા રોદસી પૂરય-ન્નિવ ॥ ૩ ॥ તં દૃષ્ટ્વા ભયવિન્નતા દેવાઃ શકુરોરોમગાઃ । કર્તૃર્વ્ય નામ્પર્યત તદા ગુરુહવાચ હ ॥ ૪ ॥

સ્કન્દપુરાણમાં વચન છે કે, (*શ્રાવણ વા કાર્તિક માસના શુકલપક્ષની ત્રયોદશીને દિવસે જે શનિવાર હોય તો પ્રદોષના બાળની તેરશ લઈ તે દિવસે વ્રત કરવું.) હોમશ ઋષિ કહે છે-પૂર્વે વ્રત વગેરે દૈત્યોની સાથે ઇંદ્રનું મોટું યુદ્ધ થયું હતું. તેમાં ઇંદ્રે પાણીના શીશુવડે મહાબળવાન નમુચિદેવને મારી નાખ્યો તેથી અને દેવોનો મોટો માર પડવાથી સધળા દૈત્યો બાગવા લાગ્યા, તેને જોઈ કાપાયમાન થયેલા વૃત્રાસુર દેવોની સામે યુદ્ધ કરવા આગ્યો.^{૧-૨} તે વખતે તેનું સ્વરૂપ પ્રલયના અગ્નિ જેવું દેખાતું હતું, મહાલેગવાળું હતું અને એટલું તો મોટું થઈ ગયું હતું કે, પૃથ્વી તથા આકાશ તેથી પૂરાર્ધ જશે કે શું ! તેમ જોવામાં આવતું હતું.^૩ તેવું બર્ચકર વૃત્રાસુરનું સ્વરૂપ જોઈ ઇંદ્રાદિક સધળા દેવો ડરી ગયા, તેથી તેઓને ‘આગળ શું કરવું’ તે બાબત કાંઈ પણ સૂચ્યું નહીં. ત્યારે ગુરુ બોલ્યા:-^૪

ગુરુશ્ચ- તપસા સ્મહોમેણ વ્રતેન નિયમેન ચ ।
અજેયોડ્યં મહાતેજા હુગ્રઃ શકુવિનાશનઃ ॥ ૫ ॥ આરાધ-યત તં દેવં પૂજ્યં શંકરમવ્યયમ્ । વ્રતેન વિચિત્રક્લેન હુગ્રં જેવ્યથ માચિરમ્ ॥ ૬ ॥ દેવા જુહુઃ- ગુરો કેન વિધાનેન કીદૃશેન વ્રતેન ચ । આરાધનીયો ગૌરીશો હ્રસ્માર્નિર્જયકાશ્ચકૈઃ ॥ ૭ ॥ તદ્વદસ્વ સુરાચાર્ય ત્વં દિ નઃ પરમા ગતિઃ ।

ગુરુ કહે છે-કેમ તપથી, વ્રતથી અને નિયમથી પણ આ વૃત્રાસુર જિતાય તેમ નથી; કારણ કે તે મહાવ્રતાપી

અને શત્રુનો નાશ કરનાર છે.^૫ માટે હે દેવો ! વિલંબ ન કરતાં જલદી વિધિથી વ્રત કરી મહાદેવની આરાધના કરો, જેથી તમે વૃત્રાસુરને જિતી લેશો.^૬ દેવો પૂછે છે-હે ગુરો ! હે સુરાચાર્ય ! જયની ઇચ્છાવાળા અમોએ કયા વ્રતથી શંકરની ઉપાસના કરવી, અને તે વ્રતનો કેવો પ્રકાર છે તે અમને કહેા; કારણ કે આપ અમારી પરમ ગતિ છો.^૭

ગુરુશ્ચ-કાર્તિકાદિષુ માસેષુ મંદચારે ત્રયોદશી ॥ ૮ ॥ વિશેષાચ્છુપ્લેષુ સર્વકામકરી શુભા । તસ્યાં પ્રદોષસમયે લિંગરૂપી સદાશિવઃ ॥ ૯ ॥ પૂજનીયો હિ દેવેન્દ્ર સર્વકામસમૃદ્ધયે । જાત્વા મધ્યાહ્નસમયે તિલામલક-સંયુતમ્ ॥ ૧૦ ॥ શિવસ્ય ચાર્ચનં કુર્વાદ્ધિગુણ્વલ્કલ-દિભિઃ । પશ્ચાત્પ્રદોષસમયે સ્થાવરં લિંગમર્ચયેત્ ॥ ૧૧ ॥ સ્વયંચ્છુલ્કાપિતં વાપિ પૌરુષેયમપૌરુષમ્ । જને વા વિજને વાપિ ભરણ્યે વા તપોવને ॥ ૧૨ ॥ પ્રામાદ્બહિઃ સ્થિતં લિંગં પ્રાપ્ત્યાચ્છત્રગુણં સ્મૃતમ્ । બાહ્યાચ્છત્રગુણં પુણ્યમાર-ણ્યસ્ય ચ પૂજને ॥ ૧૩ ॥ વન્યાચ્છત્રગુણં પુણ્યં લિંગં વૈ પર્વતે સ્થિતમ્ । પર્વતાચ્છાત્રુતં પુણ્યં સપોવનસમાશ્રિતમ્ ॥ ૧૪ ॥ કાઠ્યાદિતંસ્તિયતં લિંગં પૂજિતં સ્યાદર્નતકમ્ । એવં વિશેષં લિંગાનાં તીર્થાનાં નિપુણો મૃશશ્ચ ॥ ૧૫ ॥ જાત્વા ચ શિવપૂજાયા વિધિં શંકું પ્રવૂજયેત્ । કૂપવાવી-તકાગેષુ દેવક્ષાતનદીપ્ત ચ ॥ ૧૬ ॥ ક્રમાચ્છત્રગુણં પુણ્યં ગંગાયાં સ્યાદર્નતકમ્ । પંચ પિંદાનહૃદય ન સ્નાયાત્પર-વારિણિ ॥ ૧૭ ॥ તતઃ પ્રદોષસમયે સ્નાત્વા મૌર્ત્ત સમાચ-રેત્ । પ્રદીપાનાં સહસ્રેણ દીપનીયઃ સદાશિવઃ ॥ ૧૮ ॥ શતેનાપ્યથવા દેવો દ્વાત્રિંશદીપમાલયાઃ । વૃત્તેન દીપયેદીપાન્ શિવસ્ય પરિતુદયે ॥ ૧૯ ॥ તથા ફલૈશ્ચ પૂષ્પેશ્ચ નૈવેયૈર્વિ-વિષૈરપિ । ડપચારૈઃ પોદશાભિર્લિંગરૂપી સદાશિવઃ ॥ ૨૦ ॥ પૂજ્યઃ પ્રદોષસમયે નૃભિઃ સર્વાર્થસિદ્ધયે । નામ્નાં શતેન હૃદોઽસૌ સ્તોતવ્યથ્ચ સ્તુતિપ્રિયઃ ॥ ૨૧ ॥

ગુરુ કહે છે-કાર્તિક વગેરે માસમાં શુકલપક્ષની તેર-શને દિવસે, શનિવાર હોય તો તે દિવસે, વ્રત કરવાથી સર્વ કામના પૂર્ણ થાય છે. તે દિવસે પ્રદોષ વખતે મહા-દેવના લિંગની પૂજા કરવી, જેથી સર્વ કામના સિદ્ધ થાય છે. મધ્યાહ્ન વખતે તિલ અને આમળાંવડે સ્નાન કરવું.^{૮-૧૦} પછી ચંદન, પુષ્પ અને ફળ વગેરેથી મહા-દેવની પૂજા કરવી. પછી પ્રદોષ વખતે રિત્થરલિંગની પૂજા કરવી.^{૧૧} તે લિંગ પોતાની મેળે પ્રકટ થયેલું હોય, કાંઈ પુરુષે સ્થાપિત હોય, વા દેવતાએ સ્થાપિત હોય, ગામમાં હોય, ગામથી બહાર હોય, જંગલમાં હોય, કે તપોવનમાં હોય, પણ હરકોઈ લિંગની પૂજા કરવી.^{૧૨} ગામનાં સ્થાપિત લિંગ કરતાં ગામ બહારનાં લિંગનું પૂજન કરવાથી સોગણું પુણ્ય અધિક થાય છે. ગામ બહારનાં લિંગ કરતાં જંગલનાં લિંગનું પૂજન કરવાથી

* આ શ્લોક ક્ષેપક જણાય છે.

સોગણું પુણ્ય અધિક થાય છે.^{૧૭} જંગલનાં લિંગ કરતાં પર્વત ઉપરનાં લિંગનું પૂજન કરવાથી સોગણું પુણ્ય થાય છે. પર્વત ઉપરનાં લિંગ કરતાં તપોવનમાં રહેલાં લિંગનું પૂજન કરવાથી દશ હજારગણું પુણ્ય થાય છે.^{૧૪} અને તે કરતાં પશુ કાશી વગેરે ક્ષેત્રમાં રહેલાં લિંગનું પૂજન કરવાથી અનંત ફળ થાય છે. એ પ્રમાણે તીર્થનાં લિંગનું શ્રેષ્ઠપણું જાણી વિધિથી મહાદેવની પૂજા કરવી. કૂવો, વાવ, તળાવ, દેવખાત (દેવસ્થાનમાંનું જળાશય) અને નદી એ પ્રકારે કમથી સોસોગણું પુણ્ય અધિક થાય છે અને ગંગામાં સ્નાન કરવાથી અનન્તગણું પુણ્ય થાય છે. પાંચ પીંડ કાઢવા વગર ખીજના જલાશયમાં સ્નાન કરવું નહીં.^{૧૫-૧૭} પ્રદોષ વખતે સ્નાન કરી મૌન લેવું. મહાદેવને પ્રસન્ન કરવા માટે તેની પાસે હજાર, સો અથવા અત્રીશ ઘીના દીવા કરવા.^{૧૮-૧૯} તેમ જ સર્વ મનોરથો સિદ્ધ થવા માટે પ્રદોષ વખતે ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય અને ફળ વગેરે પોષણીપચારથી મહાદેવના લિંગની પૂજા કરવી. મહાદેવને સ્તુતિ પ્રિય છે, માટે સો નામવડે તેની સ્તુતિ કરવી.^{૨૦-૨૧} એ સ્તુતિ આ પ્રમાણે છે:-

નમો હ્રદાય મીમાય નીલકંઠાય વેષસે । કપર્દિને હરે-
શાય વ્યોમકેશાય વૈ નમઃ ॥ ૨૨ ॥ હૃષ્ણવજાય સોમાય
સોમનાથાય વૈ નમઃ । દિગંધરાય મર્ગાય ઝમાકાંત કપ-
ર્દિને ॥ ૨૩ ॥ તપોમયાય વ્યાસાય શિપિવિદ્યાય વૈ નમઃ ।
વ્યાહપ્રિયાય વ્યાગ્રાય વ્યાહાનાં પતયે નમઃ ॥ ૨૪ ॥
મહીધરાય વ્યાગ્રાય પશ્યતાં પતયે નમઃ । ત્રિપુરાંતકાય
સિંહાય શાર્દૂલાય શ્રવણ ચ ॥ ૨૫ ॥ મિત્રાયામિત્રનાથાય
સિંહાય પરમેષિને । કામાંતકાય હ્રદાય હ્રદીનાં પતયે
નમઃ ॥ ૨૬ ॥ કપોતાય વિશિષ્ટાય શિષ્ટાય પરમાત્મને ।
વેદગીતાય ગુપ્તાય વેદગુણાય વૈ નમઃ ॥ ૨૭ ॥ દીર્ઘાય દીર્ઘ-
રૂપાય દીર્ઘાર્થાય સ્તુત્ય ચ । નમો જગત્પ્રતિષ્ઠાય વ્યોમ-
રૂપાય વૈ નમઃ ॥ ૨૮ ॥ ગર્વકૃત્સુમહાદિત્ય અંધકાસુર-
મેદિને । નીલલોહિતશક્તાય ચંદ્રચંદ્રપ્રિયાય ચ ॥ ૨૯ ॥
મક્તિપ્રિયાય દેશાય જ્ઞાતાજ્ઞાતાવ્યયાય ચ । મહેશાય
નમસ્તુભ્યં મહાદેવ હરાય ચ ॥ ૩૦ ॥ ત્રિનેત્રાય ત્રિદેવાય
વેદાંગાય નમો નમઃ । અર્ધાય અર્ધરૂપાય પરમાર્ધાય વૈ
નમઃ ॥ ૩૧ ॥ વિશ્વરૂપાય વિશ્વાય વિશ્વનાથાય વૈ
નમઃ । શંકરાય ચ કાલાય કાલાવ્યવરૂપિણે ॥ ૩૨ ॥
અરૂપાય વિરૂપાય સુહ્રમાસુક્ષ્માય વૈ નમઃ । દમશાનવા-
સિને તુભ્યં નમસ્તે કૃતિવાસસે ॥ ૩૩ ॥ શર્ણકોત્તરા-
યૈવ દ્વન્નૃમિશ્રયાય ચ । દુર્ગાય દુર્ગેપારાય દુર્ગાવ્યવસા-
શિણે ॥ ૩૪ ॥ કિંગરૂપાય કિંગાય કિંગાનાં પતયે નમઃ ।
નમઃ પ્રભાવરૂપાય પ્રણવાર્થાય વૈ નમઃ ॥ ૩૫ ॥ નમો નમઃ
કારણકારણાય સૂર્યજ્યાયાર્તમભવસ્વરૂપિણે । ત્રિવંશકા-
યાસિતકંઠમર્ગે ગૌરીપતે મંગલદ્રેતવે નમઃ ॥ ૩૬ ॥ નામ્નાં

શતં મહેશાય ચાર્ય્યં વ્રતિના સદા । પ્રદક્ષિણા નમસ્કારા
પુતત્સંભ્યા પ્રયત્નતઃ ॥ ૩૭ ॥ કાર્યાઃ પ્રદોષસમયે તુલ્યર્થે
શંકરસ્ય ચ । એતદ્વ્રતં મયાદિદં તવ શક્ત મહામતે ॥ ૩૮ ॥
શીર્ષં કુરુ મહાભાગ પથાશુલ્કં કુરુ પ્રબો । શંભોઃ પ્રસાદાત્
સર્વે તે મવિષ્યતિ જયારિકમ્ ॥ ૩૯ ॥

રુદ્રને નમસ્કાર કરે છે, બીમ (ભયંકર) ને નમસ્કાર કરે છે, શ્યામ કંઠવાળાને નમસ્કાર કરે છે, કપર્દી-જટા-વાળાને નમ, દેવોના ઈશને નમ, આકાશરૂપી કેશવાળાને નમ, જેની જ્વળમાં નંદી છે તેને નમ, સોમને નમસ્કાર, સોમનાથને નમ, દિગંધર (નમ્ર) ને નમસ્કાર, બર્ગને નમ, પાર્વતીના પતિને નમ, કપર્દિને નમ, તપોમયને નમ, વ્યાસને નમ, શિપિવિષ્ટને નમ, જેને સર્પ પ્રિય છે તેને નમ, સર્પને નમ, સર્પના પતિને નમ, પૃથ્વીને ધારણ કરનારને નમ, વ્યાધને નમ, પશુપતિને નમસ્કાર, ત્રણ પુરનો નાશ કરનારને નમસ્કાર, સિંહને નમ, શાર્દૂલને નમ, ઝષ (મત્સ્ય) ને નમસ્કાર. મિત્રને નમ, અમિતને નમ, નાથને નમ, સિદ્ધને નમ, પરમેષીને નમ, કામનો અંત કરનારને નમ, યુદ્ધને નમ, યુદ્ધિપતિને નમસ્કાર. કપોતને નમ, વિશિષ્ટને નમ, શિષ્ટને નમ, પરમાત્માને નમ, વેદગીતને નમ, ગુપ્તને નમ, વેદ-ગુણને નમસ્કાર. દીર્ઘને નમ, દીર્ઘરૂપને નમ, દીર્ઘાર્થને નમ, સુખ આપનારને નમ, જગતમાં રહેનારને નમ, આકાશરૂપને નમસ્કાર. ગર્વકૃતને નમ, મોટા અંધકારનો નાશ કરનાર આદિત્યને નમ, નીલલોહિતને નમ, શુકલને નમ, ચંદ્ર તથા ચંદ્રપ્રિયને નમસ્કાર. હરિતપ્રિયને નમ, દેવને નમ, યાતને નમ, અયાતને નમ, અવ્યયને નમ, મહેશને નમ, મહાદેવને નમ, હરને નમસ્કાર. ત્રણ નેત્રવાળાને નમ, ત્રિદેવને નમ, વેદાંગને નમ, અર્ધને નમ, અર્ધરૂપને નમ, પરમાર્ધને નમસ્કાર. વિશ્વરૂપને નમ, વિશ્વને નમ, વિશ્વનાથને નમ, શંકરને નમ, કાલને નમ, કાલના અવ્યવરૂપીને નમસ્કાર. અરૂપને નમ, વિરૂપને નમ, સુહ્રમને નમ, અસુ-ક્ષમને નમ, રમશાનમાં વસનારને નમ, હાથીનાં ચામડાંરૂપી જેને વસ્ત્ર છે તેને નમસ્કાર. જેના યુકૃતમાં ચંદ્ર છે તેને નમ, ભયંકર ભૂમિમાં આશ્રય કરનારને નમ, દુર્ગને નમ, દુર્ગેપારને નમ, દુર્ગાવ્યવના સાક્ષીને નમસ્કાર. લિંગરૂપને નમ, લિંગને નમ, લિંગપતિને નમ, પ્રભાવરૂપને નમ, ઔંકારના અર્થને નમસ્કાર. કારણના પશુ કારણને નમ, શ્રુત્ય જિતનારને નમ, આત્મભવસ્વરૂપીને નમ, ત્ર્યંબકને નમ, શ્યામ કંઠવાળાને નમ, બર્ગને નમ, અને મંગલ હેતુ

ગૌરીપતિને નમસ્કાર કરું છું. ૩૬ એવી રીતે એકસો નામનું ઉચ્ચારણ કરી તેટલી પ્રદક્ષિણા અને તેટલા નમસ્કાર કરવા. ૩૭ એ સધળું શંકરને પ્રસન્ન કરવા માટે પ્રદોષ વખતે કરવું. હે ઈશ્વર ! હે તીલ્લુ શુદ્ધિવાળા ! હે મહાભાગ ! હે પ્રભો ! મારા કહેવા પ્રમાણે આ વત જલદી કરો. પછી યુદ્ધ કરો. તેમાં શંકરના પ્રસાદથી જય વગેરે સધળું શ્રેય થશે. ૩૮-૩૯

શ્રાક્ત ડવાચ- દુષ્ઠઃ કદા મહેશાનં સમારાધયદાદરાત્ ।
કર્ચં ચ સ વરં પ્રાપ્તઃ પુરા કશાભવદ્વિજ ॥ ૪૦ ॥ ગુરુ-
વાચ- દુષ્ઠો જ્યં મહાતેજાસ્તપસ્વી તપસા પુરા । શિર્વં
પ્રસાદયામાસ પર્વતે ગંધમાદને ॥ ૪૧ ॥ નામ્ના ચિત્રરથો
રાજા વનં ચિત્રરથસ્ય તત્ । પૂતજાનીદિશો દ્વંદ્વ તવ પુર્યાઃ
સમીપતઃ ॥ ૪૨ ॥ યસ્મિન્વને મહાભાગા વસંતિ ચ મહ-
ર્ચયઃ । તસ્માદ્દેવરથં નામ વનં પરમમંગલમ્ ॥ ૪૩ ॥ તસ્ય
દત્તં શિવેનૈવ યાનં ચ પરમાન્નુતમ્ । કામદં કિંકિણીયુક્તં
સિદ્ધચારણસંયુતમ્ ॥ ૪૪ ॥ ગંધર્વૈરપ્સરોયક્ષેઃ કિન્નૈરુપ-
શોભિતમ્ । તતસ્તેનૈવ યાનેન દ્વયિર્વી પર્યટન્ પુરા
॥ ૪૫ ॥ તથા ગિરીન્ સદ્ધ્રાક્ષ દ્વીપાંશ વિવિ-
ધાંસ્તથા । એકદા પર્યટન્ રાજા નામ્ના ચિત્રરથો મહાન્
॥ ૪૬ ॥ કેલાસમાગતસ્તત્તત્ત દુર્લભં પરમાન્નુતમ્ ।
તથા સર્માં મહેશસ્ય ગણેશૈવ વિરાજિતામ્ । અર્ધાંગ-
લગ્નયા દેવ્યા શોભિતં ચ મહેશ્વરમ્ ॥ ૪૭ ॥ ત્રિરીક્ષ્ય
દેવ્યા સહિતં સદાશિર્વં કર્પૂરગૌરં વરમંદુજેષ્ઠમ્ । કપર્દિનં
ચંદ્રકલાવિષ્ણુવિતં ગંગાધરં દેવવરં સભાયમામ્ ॥ ૪૮ ॥
પ્રહસ્ય રાજા ચ તથા ગિરીશં ન્યાયાન્વિતં વાક્યમિદં
બભાષે । વયં ચ શંભો વિપયાન્વિતાશ્ચ મર્યાદયઃ ક્ષીવિજિ-
તાસ્તથાડ્યે । ન લોકમધ્યે ચ મયા બિલોકિતાશ્ચાર્લિગ્ય
કાર્તા સદસિ પ્રવિષ્ઠાઃ ॥ ૪૯ ॥ एवं વાક્યં નિશમ્યાથ
ગિરીશઃ પ્રહસન્નિવ । ડવાચ ન્યાયસંયુક્તં સર્વેવામપિ
શ્રણ્વતામ્ ॥ ૫૦ ॥

ઈદ્ર પૂછે છે-હે દિગ્ ! હે યુદ્ધરપતિ ! પૂર્વે વૃત્રાસુરે
આદરથી શિવનું આરાધન કયારે કર્યું હતું ? અને તેને
કેમ વરદાન મળ્યું હતું ? તે કહેા. ૪૦ શુરુ કહે છે-આ
વૃત્રાસુર પૂર્વ જન્મમાં મહાપ્રતાપી ચિત્રરથ નામનો
ગંધર્વનો રાજા હતો. એ ચિત્રરથે ગંધમાદન પર્વતમાં
મોટું તપ કરી મહાદેવને પ્રસન્ન કર્યો હતા. તમારી પુરી
સામે જે વન છે, તે આ ચિત્રરથનું હતું. ૪૧-૪૨ એ
વનમાં મોટા મોટા ઋષિઓ વાસ કરે છે, એટલા માટે
મહામંગલકારક એ વન ચૈત્રરથ નામે કહેવાય છે. ૪૩
મહાદેવે કામના પૂર્ણ કરનાર, ધુધરીવાળું અને સિદ્ધ,
ગંધર્વ, ચારણ, અપ્સરા, યક્ષ અને કિન્નરાવડે શોભીતું
વિમાન તે ચિત્રરથને આપ્યું હતું. તેમાં બેસી તે ચિત્રરથ
પૃથ્વી ઉપર, પર્વત ઉપર, સમુદ્રમાં અને નાના પ્રકારના
દ્વીપોમાં ફરતો હતો, એવી રીતે ફરતો ફરતો તે ચિત્રરથ,

એક દિવસ કેલાસ પર્વત ઉપર આવ્યો. ત્યાં એક મહા
આશ્ચર્ય તેના જોવામાં આવ્યું. ગણેશી ભરેલી મહાદેવની
સભા જોવામાં આવી. મહાદેવ જેના ખોળામાં પાર્વતી
બેઠાં હતાં, જે કર્પૂર જેવા સફેદ હતા, જેનાં નેત્ર,
કમળ જેવાં હતાં, જેને માટી જટા હતી-જેમાં ખીજનો
ચંદ્ર ચળકી રહ્યો હતો અને ગંગાને ધારણ કર્યાં
હતાં, ૪૪-૪૮ તે મહાદેવને સભામાં પાર્વતી સહિત બેઠલા
જોઈ ચિત્રરથ હરશે ને અયોગ્ય રીતે કહેવા લાગ્યો,
કે હે શંભો ! અમે, મનુષ્યો અને ખીજ પણ સધળા
લોકો વિપયાસકત અને ઓવશ્ચ તેા છેએ પણ સભાની
વચમાં જીને આલિંગન કરી બેઠા હોય તેવા કેાઇ
પણ મારા જોવામાં આવ્યો નથી. ૪૯ એવાં વચને
સાંભળી, સધળા સાંભળે તેમ મહાદેવ હસીને ખેાલ્યા:- ૫૦

શિવ ડવાચ- મમ લોકાપવાદશ્ચ સર્વેષાં ન ભવેયથા ।
મક્ષિતં કાલકૂટં મે સર્વેવામપિ દુર્જયમ્ ॥ ૫૧ ॥ લોકાર્તીતં
ચ મે દત્તં તથાપ્યુપહસ્યસૌ । તત્ચિત્રરથં દેવી ગિરિજા
વાક્યમબ્રવીત્ ॥ ૫૨ ॥ કથં દુરાત્મનાડનેન શંકરશ્રોપહા-
સિતઃ । મયા સહૈવ મંદાત્મશ્રીક્ષ્મે કર્મણઃ કલમ્ ॥ ૫૩ ॥
સાધૂનાં સમચિત્તાનાશ્ચપહાસં કરોતિ યઃ દેવો વાડ્યયથવા
મર્ત્યઃ સ વિજ્ઞેયોડયમાધમઃ ॥ ૫૪ ॥ એતે જ્ઞર્નીદ્રાશ્ચ
મહાતુભાવાસ્તથા જ્યેતે ક્રુષ્યો વેદગર્ભાઃ । તથૈવ સર્વે
સનકાદયો જ્યમી અજ્ઞાનાનાશ્ચિલ્લમર્ચયંતિ ॥ ૫૫ ॥ દે
શ્વદ સર્વેયુ જનેષ્વભિજ્ઞસ્ત્વમેવ ચૈકોડસિ પરો ન કલ્મશઃ ।
તસ્માદતિપ્રોદતરં નરં ત્વાં સંશિધ્યે નૈવ કુર્યાં યથા શ્વમ્
॥ ૫૬ ॥ અસ્માપ્તવ વિમાનાત્વં દૈત્યો ભૂત્વા છદુર્મતે ।
મમ શાપેન દુષ્ણસ્ત્વં ગચ્છાચ ચ મહીતભૂતમ્ ॥ ૫૭ ॥ एवं
શપ્તસ્તદા દેવ્યા મવાન્યા રાજસત્તમઃ । રાજા ચિત્રરથઃ
સયઃ પપાત સહસ્રા રિવઃ ॥ ૫૮ ॥ આહર્યં યોનિમાપ્નો
વૃત્તો નામ્નાડમ્બત્તદા । તપસા પરમેણૈવ શ્વદ્ધા સંયોજિતઃ
ક્રમાત્ ॥ ૫૯ ॥ તપસા બ્રહ્મચર્યેણ શંભોરારાધનેન ચ । વ્રતે-
નાનેન ચ બલી જેતું શક્યો ન કેનચિત્ ॥ ૬૦ ॥ આશ્ચર્યેણ
હિ ભાવેન વ્યર્ગં ચક્રે વ્રતં યતઃ । તેન ચ્છિદ્રેણ ચૈવાસૌ પશ્ચા-
જ્ઞેયો ભવિષ્યતિ ॥ ૬૧ ॥ તસ્માત્ત્વમપિ દેવેન્દ્ર કૃત્વા ચેવં
વ્રતં શુભમ્ । હનિષ્યસિ મહાબાહો વૃત્તં નાસ્ત્યત્ર સંશયઃ
॥ ૬૨ ॥ ગુરોસ્તદ્વચનં શ્રુત્વા શુવાચાય શતક્રતુઃ । ડવા-
પન્નવિધિં બ્રૂહિ પ્રદોષસ્ય ચ મેડ્યુતા ॥ ૬૩ ॥

શિવ કહે છે-આવાં કામ કરવાથી જેમ ખીજની
નિંદા થાય છે તેમ મારી નિંદા થતી નથી; કારણ કે
કેાઇનાથી ન પીવાય તેવું ઝેર મેં પીધું છે. ૫૧ માટે
મારું આચરણ લોકથી ન્યાર છે. તેા પણ આ ચિત્રરથ
મારી હાંસી કરે છે. એવી રીતે મહાદેવના કહેવા પછી
પાર્વતી કહેવા લાગ્યાં કે, ૫૨ હે દુષ્ટ ! હે મહા ! તું શંક-
રની અને મારી હાંસી કરે છે માટે તે હાંસીનું ફળ તેને
મળવું જોઇએ. ૫૩ જે માણસ અથવા દેવ હરકેાઇ,

સમાન દૃષ્ટિવાળા સત્પુરુષોનો ઉપહાસ કરે છે, તે નીચમાં નીચ જાણવો.^{૫૪} આ મોટા મોટા મુનિઓ, મોટા પ્રભાવવાળા વેદ જાણનારા ઋષિઓ અને સન-કાદિક વગેરે સધળા, અત્યંત દૂર કરવા માટે મહાદેવનું પૂજન કરે છે.^{૫૫} હે મૂઠા! મનુષ્ય અને દેવ વગેરેમાં તું એક જ સમજી છે કે? અને બીજું કાંઈ પણ નથી શું? (અર્થાત્ બીજા પણ છે, તથાપિ તું ગર્વથી અમારી હાંસી કરે છે) માટે તું અતિ પ્રોદ છે; છતાં તને હું શિક્ષા આપું છું જેથી તું ફરીથી હાંસી કરશે નહીં.^{૫૬} હે કુષ્ટ શુદ્ધિવાળા! તું આજ આ વિમાનમાંથી નીચે પડ અને મારા શાપથી દૈત્ય થઇ પૃથ્વીમાં જા.^{૫૭} એ પ્રકારે દેવીએ શાપ આપ્યો કે, તત્કાલ એ ચિત્રરથ રાજા સ્વર્ગમાંથી નીચે પડ્યો અને અસુરયોનિમાં જન્મ્યો. તે વૃત્રાસુર નામે થયો. પછી ત્વષ્ટાએ તેની પાસે પરમ તપ કરાવ્યું.^{૫૮-૫૯} તપથી, બ્રહ્મચર્યથી, શંકરના આરાધનથી અને આ પ્રદોષવ્રત કરવાથી તેનું જ્યેષ્ઠ બળ વધ્યું છે કે, તેને કોઇપણ જિત્તી શકે તેમ નથી.^{૬૦} પરંતુ આસુરભાવથી તેના મતમાં ખામી રહી ગઈ છે તેથી તે પાછળથી જિતાઇ જશે.^{૬૧} એટલા માટે હે ઈંદ્ર! હે મહાબાહો! આ શુભ વ્રત કરો; તેથી તમે તેને મારશો, એમાં સંશય નથી.^{૬૨} એવાં યુરુનાં વચનો સાંભળી ઈંદ્ર બોલ્યો કે, હે યુરો! હવે મને પ્રદોષ વ્રતના ઉદ્ઘાપનનો પ્રકાર કહો.^{૬૩}

ગુરુકૃત્વાચ- કાર્તિકે શ્રાવણે પ્રાતે મંદવરે ત્રયોદશી ।
સંપૂર્ણાં તુ ભવેશા સા સમગ્રવ્રતસિદ્ધયે ॥ ૬૪ ॥ વૃષભો
રાજતઃ કાર્યઃ પુષ્ટે તસ્ય સુપીઠકમ્ । તસ્યોપરિ ગચ્છેદેવસુ-
માર્કાંતં ત્રિલોચનમ્ ॥ ૬૫ ॥ પંચવક્ત્રં દશશુક્રમર્ધાંગે
ગિરિજાં સતીમ્ । સૌભર્ગી પ્રતિમાં કૃત્વા તામકુંભં જલૈર્ચુ-
તમ્ ॥ ૬૬ ॥ પંચરત્નફલોપેતં પંચપલ્લવશોભિતમ્ । ચંદ-
નેન હ્રગંધેન મિશ્રિતં શોભિતં તથા ॥ ૬૭ ॥ રૌપ્યપાત્રં તતઃ
કૃત્વા કુંભસ્યોપરિ વિન્યસેવ્ । અશક્તૌ મૃત્યુર્મયં કુંભં વંશ-
પાત્રમથાપિ વા ॥ ૬૮ ॥ પૂર્ણે શરાર્ચં સંસ્થાપ્ય સૌભર્ગી
પ્રતિમાં તથા । શક્ત્યા કૃતાં પ્રતિષ્ઠાપ્ય વજ્રમાલ્યયુગ્મયૈઃ
॥ ૬૯ ॥ પૂજયિત્વા વિધાનેન રાત્રૌ જાગરણં ચરેત્ ।
પુષ્પમંદપિકામાદૌ કૃત્વા શ્રદ્ધાસમન્વિતઃ । આવાહયેવ્
પ્રથમતો મન્ત્રેણાનેન હ્રવત્ ॥ ૭૦ ॥

યુરુ કહે છે-કાર્તિક અને શ્રાવણ માસની તેરશને દિવસે જો શનિવાર હોય તો તે દિવસે વ્રત કરવાથી સર્વ વ્રતની સિદ્ધિ થાય છે.^{૬૪} રૂપાનો નંદી કરાવવો. તેની પીઠ ઉપર રાખવા માટે કાઠા વગેરે સામગ્રી પણ રૂપાની કરાવવી. તેની ઉપર મહાદેવની સોનાની મૂર્તિ બેસાડવી. તે મૂર્તિની ત્રણ આંખ કરાવવી,^{૬૫} પાંચ સુખ કરાવવાં, દશ હાથ કરાવવા ને અર્ધાં અંગમાં પાર્વતી કરાવવાં. જળથી બરેલા ત્રાંબાના ધડાની સ્થાપના કરવી.^{૬૬} તેમાં પંચ

રત્ન, ફળ અને પંચ પલ્લવ નાંખવાં. સુગંધી ચંદન પણ નાંખવું.^{૬૭} તે ધડાની ઉપર રૂપાનું પાત્ર રાખવું. જો શક્તિ ન હોય તો માટીના ધડાની સ્થાપના કરી ઉપર હાખડી અથવા શરાવ (શકારું) રાખવું. શક્તિપ્રમાણે કરાવેલી મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી પુષ્પ, વજ્ર ને અલંકારવડે વિધિથી પૂજા કરવી. રાત્રિમાં જાગરણ કરવું.^{૬૮} પ્રથમ નાનો સરખો પુષ્પનો માંડવો કરી, મહાદેવનું શ્રદ્ધાથી આવાહન કરવું.^{૬૯-૭૦} એ પૂજનવિધિના મંત્રો આ પ્રમાણે છે:-

એહિ ત્વશ્ચમાર્કાંતં સ્થાને ચાત્ર સ્થિરો મવ । યાવદ્વ્રતં
સમાપ્યેત કૃપયા દીનવત્સલ-આવાહનમ્ ॥ ૭૧ ॥ આસ-
નેડસ્મિન્નુમાર્કાંતં સુલ્લસ્પર્શે મુનિર્મલે । ઉપવિશ્ય મૃદેદાર્ની
સર્વશાંતિપ્રદો મય-આસનમ્ ॥ ૭૨ ॥ પાર્થં ચ તે મયા
વ્રતં પુષ્પગંધસમન્વિતમ્ । ગૃહાણ દેવદેવેશ પ્રસન્નો વરદો
મય-પાયમ્ ॥ ૭૩ ॥ તામ્રપાત્રસ્થિતં તોયં ફલગંધાદિ-
સંયુતમ્ । અદ્યૈં ગૃહાણ દેવેશ મયા વ્રતં હિ મક્તિઃ-
અર્ચ્યમ્ ॥ ૭૪ ॥ શીતલં નિર્મલં તોયં કર્પૂરેણ સુવા-
સિતમ્ । આચમ્યતાં હરમેષ મયા વ્રતં હિ મક્તિઃ-આચ-
મનીયમ્ ॥ ૭૫ ॥ પંચામૃતેન સ્નપનં તત્તન્મન્ત્રૈશ્ચ કારયેવ્
॥ ૭૬ ॥ ગોક્ષીરધામદેવેશ ગોક્ષીરેણ મયા કૃતમ્ ।
સ્નપનં દેવદેવેશ ગૃહાણ પરમેશ્વર-દુગ્ધસ્નાનમ્ ॥ ૭૭ ॥
દધ્ના ચૈવ મયા દેવ જપનં ક્રિયતે તવ । ગૃહાણ મક્ત્યા
વ્રતં મે હ્રપ્રસન્નો મવાલ્યય-દધિસ્નાનમ્ ॥ ૭૮ ॥ સર્પિષા
દેવદેવેશ સ્નપનં ક્રિયતે મયા । ઝમાર્કાંતં ગૃહાણેદં શ્રદ્ધયા
હરસત્તમ-વ્રતસ્નાનમ્ ॥ ૭૯ ॥ હ્રદં મધુ મયા વ્રતં તવ
તુષ્ઠયર્થમેવ ચ । ગૃહાણ શંભો ત્વં મક્ત્યા મમ શાંતિપ્રદો
મય-મધુસ્નાનમ્ ॥ ૮૦ ॥ સિતયા દેવદેવેશ સ્નપનં ક્રિયતે
મયા । ગૃહાણ શંભો મે મક્ત્યા હ્રપ્રસન્નો મય પ્રમો-શર્ક-
રાસ્નાનમ્ ॥ ૮૧ ॥ કાવેરી નર્મદા વેણી તુંગમદ્રા સર-
સ્વતી । ગંગા ચ યસુના ચૈવૈતાઃપ્તઃ સ્નાનાર્થમાહતમ્ ।
ગૃહાણ ત્વશ્ચમાર્કાંતં સ્નાનાય શ્રદ્ધયા જલમ્-સ્નાનમ્ ॥ ૮૨ ॥
[સ્નાનાન્તરેણ આચમનીયમ્]

‘હે પાર્વતીપતે! હે દીનવત્સલ! આપ અહીં પધારો અને પૂજા પૂરી થાય ત્યાંસુધી કૃપા કરી આ સ્થાને સ્થિર થઇ રહો.’^{૭૧} એ મંત્રથી આવાહન કરવું. પછી ‘હે પાર્વતીપતે! હે સુખ આપનાર! જેના જેના સ્પર્શથી સુખ થાય એવાં આ સ્વચ્છ આસન ઉપર ખીરાજ સધળી શાંતિ કરો.’^{૭૨} હે દેવના દેવ! હે ઇશ્વર! ચંદન અને પુષ્પવાળું પાદ આપને આપું છું તેનું અહણ કરો અને પ્રસન્ન થઇ વર આપો.^{૭૩} હે દેવેશ! ચંદન અને ફળસહિત અર્ધ્ય કે જે ત્રાંબાના પાત્રમાં છે, તે આપને ભક્તિથી આપું છું તે અહણ કરો.^{૭૪} હે સુરશ્રેષ્ઠ! કર્પૂરની સુગંધિવાળું નિર્ભજ અને શીતળ જળ આપને ભક્તિથી આપું છું, તેનું આચમન કરો.^{૭૫} તે પછી નીચેના મંત્રો-

વડે પંચામૃત સ્નાન કરાવું. ૭૬ હે દુઃખ જેવા વર્ણવાળા ! હે દેવેશ ! હે દેવના દેવ ! હે ધશ ! હે પરમેશ્વર ! હું દુઃખવડે આપને સ્નાન કરાવું છું, તે ગ્રહણ કરો. ૭૭ હે દેવ ! હે અમ્ય ! હું આપને ભક્તિથી દહીંવડે સ્નાન કરાવું છું, તે સ્વીકારી મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૭૮ હે દેવના દેવ ! હે ધશ ! હે પાર્વતીપતે ! હે સુરશ્રેષ્ઠ ! હું આપને શ્રદ્ધાથી ધીવડે સ્નાન કરાવું છું, તે ગ્રહણ કરો. ૭૯ હે શંભો ! આપને પ્રસન્ન કરવા માટે આ મધ આપને ચડાવું છું, તે સ્વીકારી, મને શાંતિ આપો. ૮૦ હે દેવદેવ ! હે ધશ ! હે શંભો ! હે પ્રભો ! હું આપને ભક્તિથી સાકરવડે સ્નાન કરાવું છું, તે સ્વીકારો ને પ્રસન્ન થાઓ. ૮૧ હે પાર્વતીપતે ! કાવેરી, નર્મદા, વેણી, તુંગભદ્રા, સરસ્વતી, ગંગા અને યમુનાનાં જળ આપના સ્નાન માટે શ્રદ્ધાથી લાવ્યો છું તેનું ગ્રહણ કરો. ૮૨ પછી હે સુરશ્રેષ્ઠ ! સુંદર વસ્ત્ર અને ઉત્તરીય વસ્ત્રનું ગ્રહણ કરીને મને વસ્ત્ર આપો. ૮૩

एतद्वाप्तो मया दत्तं तोत्तरीयं सुशोभनम् । गृहाण त्वं
सुरश्रेष्ठ मम वासःप्रदो भव-वज्रम् ॥ ८२ ॥ यक्षोपवीतं
सौवर्णं मया दत्तं च शंकर । गृहाण परया तुष्टया तुष्टिदो
भव सर्वदा-उपवीतम् ॥ ८३ ॥ सुगंधं चंदनं दिव्यं मया
दत्तं तव प्रभो । भक्त्या परमया शंभो छत्रगं कुरु मां
भव-चंदनम् ॥ ८५ ॥ मातृकीचंपकरीणि कुम्भदान्पुष्प-
लानि च । बिल्वपत्राणि पुजार्थं स्वीकुरु त्वमुमापते-पुष्पाणि
॥ ८६ ॥ धूपं विशिष्टं परमं सर्वोपयिजितुमित्तम् । गृहाण
परमेशान ममोपरि दयां कुरु धूपम् ॥ ८७ ॥ दीपं च
परमं शंभो घृतवर्तित्तुयोजितम् । दत्तं गृहाण देवेश मम
ज्ञानप्रदो भव-दीपम् ॥ ८८ ॥ शास्त्रोद्देशनघृतापूष्पायसा-
क्षिसमन्वितम् । नैवेद्यं विविधं दत्तं भक्त्या मे प्रतिगृह्यताम्-
नैवेद्यम् ॥ ८९ ॥ नैवेद्यमध्ये पानीयं मया दत्तं हि भक्तिः ।
स्वीकुरुष्व महादेव प्रसन्नो भव सर्वदा-मध्ये पानीयम्
॥ ९० ॥ उत्तरापोशनार्थं वा आनीतं जलमुत्तमम् । गृहाण
त्वमुमाकांतं सर्वदुःखनिवारक-उत्तरापोशनम् ॥ ९१ ॥
कर्पूरैरालवंगादिपुगीफलसमन्वितम् । तांशुलं कल्पितं
भक्त्या गृहाण गिरिजाप्रिय-तांशुलम् ॥ ९२ ॥ इदं फलं
मया देव-फलम् ॥ ९३ ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं
विभावसोः । दक्षिणा कांचनी देव स्थापिता मे तवाग्रतः-
दक्षिणाम् ॥ ९४ ॥ दीपावली मया दत्ता सुवर्तित्तुलसंयुता ।
आरातिंकप्रदानेन मम तेजःप्रदो भव-आरातिकम् ॥ ९५ ॥
यानिकानि च पापानि-प्रदक्षिणाम् ॥ ९६ ॥

હે શંકર ! હું પરમ હર્ષથી આપને સોનાની જનેાઈ આપું છું તે સ્વીકારો અને મને સદા આનંદ આપો. ૮૪ હે પ્રભો ! હે શંભો ! હું આપને પરમ ભક્તિથી સુંગંધિ દિવ્ય ચંદન આપું છું તે સ્વીકારીને મને સુખી કરો. ૮૫ હે પાર્વતીપતે ! માલતીનાં પુષ્પ, ચંપાનાં પુષ્પ, ચંદન-
ાશી કમલ, શ્યામ કમળ અને બિલ્વપત્ર વગેરેથી

આપની પૂજા કરું છું તે સ્વીકારો. ૮૬ હે પરમેશ્વર ! હું આપની પાસે સર્વ ઔપધીવાળો ઉત્તમ ધૂપ કરું છું, તે સ્વીકારી મારી ઉપર અનુગ્રહ કરો. ૮૭ હે શંભો ! હે દેવેશ ! હું આપની પાસે ઉત્તમ ધીનો દીવો કરું છું, તે સ્વીકારી અને મને જ્ઞાન આપો. ૮૮ હે દેવ ! ભાત, ઘી, પડકા અને દુધપાક વગેરે ભાતભાતનાં નૈવેદ્ય આપની પાસે ભક્તિથી ધરું છું તેનો સ્વીકાર કરો. ૮૯ હે મહા-દેવ ! હું આપને ભક્તિથી નૈવેદ્યની વચમાં જળ આપું છું, તે સ્વીકારો અને મારી ઉપર સદા પ્રસન્ન રહો. ૯૦ હે ઉમાકાંત ! હે સર્વ દુઃખનું નિવારણ કરનાર ! ઉત્તરા-પોશન માટે ઉત્તમ જળ લાવ્યો છું, તે સ્વીકારો. ૯૧ હે પાર્વતીપતે ! કપૂર, એલચી, લવિંગ અને સોપારી વગેરેથી બનાવેલું તાંબૂલ આપને ભક્તિથી આપું છું તે ગ્રહણ કરો. ૯૨ 'ઇદં ફલં' એ મંત્રથી ફળ, ૯૩ હે દેવ ! હિરણ્યગર્ભના ગર્ભમાં રહેલા અને અગ્નિનું બીજ એવા સુવર્ણની દક્ષિણા આપની પાસે રાખું છું. ૯૪ હે દેવ ! ધીના દીવાવતી આપની આરતી ઉતાડું છું માટે મને ઉત્તમ તેજ આપો. ૯૫ 'યાનિ કાનિ ચ પાપાનિ' આ મંત્ર બણી પ્રદક્ષિણા કરવી. ૯૬

मृत्युंजयाय रुद्राय नीलकण्ठाय शंभवे । अमृतेशाय
शर्वाय महादेवाय ते नमः-नमस्कृष्टान् ॥ ९७ ॥ सर्वति-
कालकुलचंपकपाटलाञ्जैः पुष्पागजातिकरवीरसालाशुचैः ।
बिल्वप्रवालतुलसीदलमालतीभिस्त्वां पूजयामि जगदीश्वर
मे प्रसीद-मंत्रपुष्पाञ्जलिम् ॥ ९८ ॥ निपत्य दंडवज्जूमौ प्रणम्य
च पुनः पुनः । क्षमापयित्वा देवेशं रात्रौ जागरणं चरेत्
॥ ९९ ॥ गीतवादित्रनृत्ययणिर्गृहे वा देवतालये । वितानमंडपं
कुर्यान्नानावर्णैः समन्वितम् ॥ १०० ॥ प्रभातायां तु शर्वर्थां
नयादौ त्रिमले जले । स्नात्वा पुनः समभ्यर्च्य जुहुयात्पा-
यसेन च ॥ १ ॥ उमया सहितं स्वं पृथगद्योत्तरं हुनेत् ।
गौरीमिमायमन्त्रेण श्यंबकेण च शंकरम् । आचार्यं च सप-
त्नीकं वज्राङ्ककारचंद्रनैः । तोषयित्वा शुचिं दातं मां
दयाच्च पयस्विनीम् ॥ २ ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चादक्षिणाभिः
प्रतोषयेत् । दीनानार्थाश्च संतर्प्य शच्छिद्रं वाचयेत्ततः ॥ ३ ॥
लब्ध्वाऽऽज्ઞાં બ્રાહ્મણેભ્યોં બંધુભિઃ સહિતઃ શુચિઃ।દ્વિદિ સ્મરન્
શિવં ભક્ત્યા ઝુજીત વિનતો વ્રતી ॥ ૪ ॥ અનેનૈવ વિધાનેન
કુર્યાદુથાપને વિધિમ્ । एवं यः कुरुते भक्त्या प्रदोषव्रतञ्च-
त्तमम् ॥ ५ ॥ शनिवारेण संयुक्तं सोथापनविधिं नरः ।
आयुरारोग्यमैश्वर्यं पुत्रपौत्रसमन्वितम् ॥ ६ ॥ शत्रुन्विजयते
नित्यं प्रसादाच्छंकरस्य च । तस्मात्त्वमपि देवेन्द्र पूजयस्व
सदाशिवम् । एवं પ્રદોષવિધિના શુદ્ધે દ્વર્ત્ર વિજેત્યસિ
॥ ૭ ॥ एवं નિશમ્ય ગુરુણા કયિતં તદાનીર્મિદોઽપ્યનેન
વિધિના ગિરિશં પ્રપૂજ્ય । લોકં પ્રસંતમિવ દૈત્યપતિ પ્રવૃદ્ધં
તં તત્ક્ષણાદગમયત્કથમીશતુષ્ટયા ॥ ૧૦૮ ॥ હૃતિ સ્કંદપુરાણે
કેદારસ્થં શનિપ્રદોષવ્રતકથા સંપૂર્ણા ॥

‘હે શંકર ! આપ મૃત્યુને જિતનાર છો, રુદ્ર છો, નીલકંઠ છો, શંકુ છો, મોક્ષના ઈશ્વર છો, સર્વ છો અને મહાદેવ છો તેને હું નમસ્કાર કરું છું. ૯૭ હે જગદીશ્વર ! સેવંતિકા, બોરસગી, ચંપો, પાટલા, કમલ, પુનાગ, જાતિ, કરૈણ, આંબો અને માલતીનાં પુષ્પોવડે તથા બિલી ને તુલસીનાં પત્રવડે આપની પૂજા કરું છું, માટે મારાપર પ્રસન્ન થાઓ. ૯૮ એ મંત્ર બાણી મંત્રપુષ્પાંજલિ આપવી. તે પછી પૃથ્વી ઉપર દંડની પેઠે પડીને વારંવાર પ્રણામ કરવા અને શંકરની પાસે ક્ષમા માગવી. દેવાલયમાં વા ધરમાં રાત્રિએ જાગરણ કરવું, ૯૯ ગીત ગાવાં, વાળં વગાડવાં અને નૃત્ય કરવું. નાના પ્રકારનાં રંગવાળાં લુગડાંના માંડવો બાંધવો. ૧૦૦ પ્રાતઃકાલ થાય ત્યારે નદી વગેરેનાં સ્વચ્છ જગ્યામાં સ્નાન કરી ફરીથી પૂજા કરી દૂધપાકનો હોમ કરવો. ૧ (‘ગૌરીમિમાયં’ એ મંત્રથી એકસો આઠ વખત પાર્વતીને આહુતિ આપવી અને ‘સ્ત્ર્યંબકેશં’ એ મંત્રવડે મહાદેવને એકસો આઠ વખત આહુતિ આપવી.) પવિત્ર અને ઈંદ્રિયનિગ્રહવાળા આચાર્ય તથા તેમની પત્નીને ચંદન, વસ્ત્ર અને અલંકારવડે પ્રસન્ન કરવાં અને દુગ્ધથી ગાય આપવી. ૨ બ્રાહ્મણોને બોજન કરાવી દક્ષિણા આપી પ્રસન્ન કરવા. અનાથ, ગરીબ ગરબાને તૃપ્ત કરવા, અને ક્ષમા માગવી. ૩ પછી બ્રાહ્મણોની આગ્રા લઈ પવિત્ર થઈ ભક્તિથી હૃદયમાં શંકરનું સ્મરણ કરતાં કરતાં સગાં સંબંધીઓની સાથે નિયમથી બોજન કરવું. ૪ એવી રીતે ઉઘાપન કરવું. હે ઈંદ્ર ! જે માણસ ભક્તિથી આ ઉત્તમ શનિપ્રદોષવ્રત કરે છે અને ઉપર કથા પ્રમાણે ઉઘાપન કરે છે તેને શંકરની કૃપાથી આરોગ્ય રહે છે, ઐશ્વર્ય મળે છે, પુત્ર પૌત્રની વૃદ્ધિ થાય છે અને તે પુરુષ શઙ્કુને જિતી લે છે. હે ઈંદ્ર ! એટલા માટે તમે પણ પ્રદોષનું વ્રત કરી શંકરની પૂજા કરો, તેથી તમે યુદ્ધમાં જત્રાસુરને જિતી લેશો. ૫-૭ એ પ્રકારનાં ચુરનાં વચ્ચેના સાંભળી ઈંદ્ર પ્રદોષવ્રત કરી મહાદેવની પૂજા કરી તેમને પ્રસન્ન કર્યાં અને લોકને ગળી જતા મોટા જત્રાસુરનો તત્કાળ નાશ કર્યો. ૮ એવી રીતે સ્કંદ-પુરાણમાં દેહારાંધમાં શનિપ્રદોષવ્રતની કથા કહેલી છે.

શનિપ્રદોષવ્રતનો બીજો પ્રકાર

મદનરત્ને સ્કંદે પ્રકારાંતરમ્ ॥ દેવ્યુવાચ—દેવ કેન વિધાનેન પ્રદોષવ્રતશ્રુતમ્ ॥ વિધાતર્થં નરૈઃ ક્ષીભિઃ સંતાનફલસિદ્ધયે ॥ ૧ ॥ હૈંશ્વર ડવાચ—યદ્વા ત્રયોદશી શુક્લા મંદવારેણ સંયુતા । આરભ્યર્થયં વ્રતં તત્ર સંતાનફલસિદ્ધયે ॥ ૨ ॥ ઋણનિર્મોચનાર્થાય ભૌમવારેણ સંયુતા । સૌભાગ્યભીસમૃદ્ધયર્થે શુક્રવારેણ સંયુતા ॥ ૩ ॥ આયુરારોગ્યસિદ્ધયર્થે શુક્રવારેણ સંયુતા । એકવત્સરપર્વેતં પ્રતિપદં ત્રયોદશી ॥ ૪ ॥ પ્રદોષે શિવમન્યર્થે નર્કં બોધયામિ શંકર । પ્રાતઃકાલેન મન્મેજા વ્રતસંકલ્પમાચરે ॥ ૫ ॥ તત્તસ્ય

લોહિતે માર્ગૌ સ્નાત્વા સનિયમો વ્રતી । પૂજાસ્થાનં તત્તો ગત્વા પ્રદોષે શિવમર્ચયેત્ ॥ ૬ ॥

મદનરત્નમાં અને સ્કંદપુરાણમાં શનિપ્રદોષ વ્રતનો બીજો પ્રકાર કહેલો છે. દેવી કહે છે—હે દેવ ! સ્ત્રીએ અથવા પુરુષે સંતાનની પ્રાપ્તિ માટે ઉત્તમ પ્રદોષવ્રત કયે પ્રકારે કરવું. ૧ મહાદેવ કહે છે—જ્યારે શુકલ પક્ષની તરફ શનિવારી હોય ત્યારે સંતાનની ઇચ્છાવાળાએ વ્રતનો આરંભ કરવો. ૨ ઋણ મુકાવા માટે મંગલવારી શુદ્ધિ તરફને દિવસે વ્રતનો આરંભ કરવો. સૌભાગ્ય, સ્ત્રી અને સમૃદ્ધિની ઇચ્છાવાળાએ શુક્રવારી શુદ્ધિ તરફને દિવસે વ્રતારંભ કરવો. ૩ આયુષ્યની વૃદ્ધિ અને આરોગ્ય માટે રવિવારી શુદ્ધિ તરફને દિવસે વ્રતનો આરંભ કરવો. એવી રીતે આરંભ કરી વર્ષપર્વેત પ્રત્યેક ત્રયોદશીને દિવસે પ્રદોષવ્રત કરવું ૪ અને ‘હે શંકર ! પ્રદોષ, વખતે આપનું પૂજન કરી હું રાત્રિમાં બોજન કરીશ,’ એ મંત્ર બાણી પ્રાતઃકાલમાં સંકલ્પ કરવો. ૫ પછી અરુણોદય વખતે સ્નાન કરી, પૂજારથાનમાં જઈ પ્રદોષ વખતે શિવપૂજન કરવું. તે પૂજના મંત્રો. ૧

પૂજામંત્રાઃ—ૐ ભવાય નમઃ મહાદેવાયં રુદ્રાયં નીલકંઠાયં શશિમૌલિનેં ઉગ્રાયં ડમાકાંતાયં હૈંશાનાયં વિવેશ્વરાયં સ્ત્ર્યંબકાયં ત્રિપુરુષાયં ત્રિપુરંતાકાયં ત્રિકાશિકાલાયં કાલાગ્રિહ્રાયં નીલકંઠાયં સર્વેશ્વરાયં ॥ ૭ ॥ પંચામૃતેન સ્નપનમેભિર્મંત્રૈઃ પ્રવૃજયેત્ । દશિમ-કેન મેત્રેયં પક્ષાન્નૈર્વૃત્સંયુતમ્ ॥ ૮ ॥ દશા સુસુલ્લવાસં ચ તાંદુલં કણ્ડકાદિકમ્ । સમર્પયેદદશિઙ્ક દીપાનાજ્યસમગ્નિ-તાન્ ॥ ૯ ॥ યથા ભવાન્ સમસ્તાનાં પશૂનાં પાપમોચકઃ । તથા વ્રતેન સંતુષ્ટઃ પુનઃ દેદિ હ્રલક્ષણમ્ ॥ ૧૦ ॥ ઋણરોગા-દિદારિદ્રાપાપહૃદપમૃત્યવઃ । મયશોકમનસ્તાપા નશ્યંતુ મમ સર્વદા ॥ ૧૧ ॥ દૃષ્ટિર્ધ્યાં યાનિ તીર્થાંનિ સાગરાંતાનિ યાનિ ચ । અંઢમાશ્રિત્ય તિર્થતિ પ્રદોષે મોટ્કષસ્ય તુ ॥ ૧૨ ॥ સ્વપ્ન્ટા તુ વૃષ્ણૌ તસ્ય શ્વમધ્યે વિલોક્ય ચ । પુલ્હં ચ કક્કુદં ચૈવ સર્વૈર્પૈઃ પ્રચ્ચયતે ॥ ૧૩ ॥ નિવેશ્ય કર્મજાતં ચ દયાદિત્તાહસારતઃ । દક્ષિણા બ્રાહ્મણેભ્યશ્ચ તત્તો મૌનં વિસર્જયેત્ ॥ ૧૪ ॥ એવં સંવત્સરં કૃષાંત્રયોદશ્યામિદં વ્રતમ્ । અથવા મંદવારેણ યુક્તા એવ ત્રયોદશી ॥ ૧૫ ॥ યશ્ચત્રવિશતિં કૃષાંત્રયોદશ્યામિદમુપાત્ ॥ ૧૬ ॥ इति मदनरत्नोक्तं प्रकारान्तरम् ॥

‘ભવાય નમઃ’ ત્યાંથી લઈ ‘સર્વેશ્વરાય નમઃ’ ત્યાં સુધીના મંત્રોવડે શંકરને પંચામૃતથી સ્નાન કરાવવું. ૭ દહાં, ભાત અને બીજા પશુ રાંધેલાં અન્નમાં ઘી નાખી તેનું નૈવેદ્ય કરવું. ૮ સુખવાસ માટે સોપારી વગેરેથી બનાવેલું સુગંધિ તાંબૂડ આપવું. આઠે દિશાઓમાં ઘીના દીવા કરવા. ૯ પછી પ્રાર્થના કરવી કે, ‘જેમ આપ સમળા પ્રાણીનાં પાપોને દૂર કરનાર છો, તેમ જ આ વ્રતથી

પ્રસન્ન થઈ મને ઉત્તમ પુત્ર આપો. ૧૦ ઋણ, શેઠ દરિદ્રપણું, પાપ, બૂબ, અપચત્તુ, ભય, શોક અને મનના તાપ વગેરે સઘળાં મારાં દુઃખ નષ્ટ થાઓ' એવી પ્રાર્થના કરવી. ૧૧ પૃથ્વીમાં જે તીર્થ અને સમુદ્ર વગેરે છે તે સઘળાં પ્રદોષ વખતે મહાદેવના નંદીના વૃષણમાં રહે છે, એટલા માટે તેના વૃષણ, પુરુષ અને કાંધ પકડી શીંગડાની વચ્ચાં જોવાથી સઘળાં પાપો છૂટી જાય છે. ૧૨-૧૩ પછી કરેલું કર્મ નિવેદન કરી શક્તિ પ્રમાણે આજ્ઞાઓને દક્ષિણ આપવી. ૧૪ પછી મૌનનો ત્યાગ કરવો. જે માણસ એવી રીતે વર્ષ સંધી ત્રયોદશી વ્રત કરે છે, અથવા જાનવારી એવિશ ત્રયોદશીનાં વ્રતો કરે છે, તેને ધારેલું ફળ મળે છે. ૧૫ એવી રીતે મદનરત્નમાં જાનપ્રદોષનો ખીન્ને પ્રકાર કહેલો છે.

૬ પક્ષપ્રદોષવ્રતની કથા

અથ (પક્ષ) પ્રદોષવ્રત ॥ સૂત્ર ડવાચ- કાચિષ વિપ્ર-વનિતા સપુત્રા દુઃસ્વકર્ષિતા । શાંઠિયસ્ય મુલાચ્છુલ્લા પ્રદોષે શિવપૂજનમ્ ॥ ૧ ॥ તં પ્રણમ્યાથ પપ્રચ્છ શિવ-પૂજાવિધિં ક્રમાત્ ॥ ૨ ॥

સૂત કહે છે-કાષ્ટ એક આજ્ઞાથી દુઃખથી હતી. તેના પુત્રો પણ દુઃખી હતા. એ આજ્ઞાથી એ શાંઠિય મુનિના મુખથી પ્રદોષ વખતે શિવપૂજન કરવું; એમ સાંભળી તેને પ્રણામ કરી, શિવપૂજનનો પ્રકાર પૂછ્યો. ૧-૨

શાંઠિય ડવાચ- પક્ષદ્વયે ત્રયોદશ્યાં નિરાહારો ભવે-રિવા । ષટ્ત્રિયાદસ્તમયાત્પૂર્વે સ્નાનં સમાચરેત્ ॥ ૩ ॥ શુક્લોચરપરો ખૂસ્વા યાગ્યતો નિયામન્વિતઃ । કૃતસંધ્યા-જપવિધિઃ શિવપૂજાં સમારભેત્ ॥ ૪ ॥ દેવસ્ય પુરતઃ સમ્યગ્પલિપ્ય નર્વાંભસા । વિધાય મંઢપં રમ્યં ઔતવજ્ઞા-દિમિર્ઝિતમ્ ॥ ૫ ॥ વિતાનાયૈરલકૃત્ય ફલપુરુષનર્વાકુરૈઃ । વિચિત્રં પક્ષહ્રિલ્ય વર્ણપંચકસંયુતમ્ ॥ ૬ ॥ તત્રોપવિદ્ય તુ શ્રમે સપ્રવિદઃ સ્થિરાસને । સમ્યક્સંપાદિતાશેષપૂજો-પકરણઃ શુચિઃ ॥ ૭ ॥ આગમોક્તેન મન્ત્રેણ પીઠમામંત્રયેત્ સુધીઃ । તતઃ કૃત્વાઽઽસ્તમશુદ્ધિં ચ ખૂતશુદ્ધયાદિકં ક્રમાત્ ॥ ૮ ॥ પ્રાણાયામત્રયં કૃયાદ્ધૃતીજમન્ત્રૈઃ સર્વિદુકૈઃ । માતૃકા ન્યસ્ય વિધિવદ્યાતાતાં તાં દેવતાં પરામ્ ॥ ૯ ॥

શાંઠિય મુનિ કહે છે-શુકલ અને કૃષ્ણ અને પક્ષની ત્રયોદશીને દિવસે આખો દિવસ નિરાહાર રહેવું. ત્રણ ધરી દિવસ આકી રહે ત્યારે સ્નાન કરવું. ૩ પછી પવિત્ર ધોળાં વસ્ત્રો પહેરી વાણીને નિયમમાં રાખી સંધ્યા કરી નિયમથી શિવની પૂજા કરવી. ૪ મહાદેવની આમળ પવિત્ર જળથી જમીન ઘોંપી, ઘોડેલાં વસ્ત્રો વગેરેના મંઢપ આંધી, તેમાં ચંદ્રેલા, ફલ, પુષ્પ, નર્વા પાંદડાં અને તોરણ વગેરેથી તેમાં શોભા કરવી. ૫ પાંચ રંગોથી સુંદર

કમળ આલેખવું. ૬ તેમાં સ્થિર આસન ઉપર પવિત્રતાથી સારી રીતે બેસવું. પૂજની સઘળી સામગ્રી પાસે રાખવી. ૭ એ પછી આસનનું આમંત્રણ કરવું. પછી કમથી ભૂતશુદ્ધિ અને પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવી. ૮ અનુસ્વાર-વાળા ખીજમંત્ર બણી ત્રણ પ્રાણાયામ કરવા. વિધિથી અંતર્ભાટકા અને બહિર્ભાટકાના ન્યાસ કરવા. દેવનું ધ્યાન કરવું. ૯

વામભાગે ગુરું નસ્વા દક્ષિણે ગળપં યજેત્ । ઓલુકયુગ્મે ધર્માદીન્યસ્ય નામૌ ચ પાર્શ્વયોઃ ॥ ૧૦ ॥ અધર્માદીનનતા-દીન્ હૃદિ પીઠમત્વન્યસેત્ । આધારશકિમારમ્ય જ્ઞાનાત્મા-નમત્ક્રમાત્ ॥ ૧૧ ॥ ઉત્ક્રમ્ભેણ વિન્યસ્ય હૃદયે સાધુ ભાવિતે । નવશકિતમયે રમ્યે ધ્યાયેત્તેજ્ઞમાપતિમ્ ॥ ૧૨ ॥ ચંદ્રકોટિપ્રતીકાશં ત્રિનેત્રં ચંદ્રમૂષળમ્ । આર્પિંગલજ્જટાજૂટં રત્નમૌલિવિરાજિતમ્ ॥ ૧૩ ॥ નીલમીવમુદારાંગં નાનાહારો-પગોમિતમ્ । વરદામયહસ્તં ચ હરિણં ચ પરશ્વમ્ ॥ ૧૪ ॥ દવાનં નાગવલ્યં કેયુરાંગદમૂષળમ્ । ધ્યાયન્નર્મપરીધાનં રત્નાસિંહાસને સ્થિતમ્ ॥ ૧૫ ॥

વામ આજ્ઞામાં ગુરુની પૂજા કરી દક્ષિણ આજ્ઞામાં ગણપતિની પૂજા કરવી. બે ખભા અને સાથળમાં ધર્માદિકોના વિન્યાસ કરવો, નાહિમાં અધર્માદિનો વિન્યાસ કરવો, બે પડખામાં અંતર વગેરેનો વિન્યાસ કરવો અને હૃદયમાં પીઠનો વિન્યાસ કરવો. આધારશક્તિથી આરંભી કમથી જ્ઞાનાત્માનો વિન્યાસ કરવો. પછી જે કરોડો ચંદ્ર જેવા કાંતિવાળા છે, ત્રણ નેત્રવાળા છે, ચંદ્રરૂપી અલંકારવાળા છે, પીળી જટાવાળા છે, રત્નના મુકુટથી શોભિત છે, જેનો કંઠ સ્થાપ્ય છે, જેનું શરીર સુંદર છે, જે વિવિધ હારવડે શોભિત છે, હાથમાં વરદ, અભય, હરિણ અને પશુને ધારણ કરે છે, સર્પનાં કંઠાને ધારણ કરે છે, આજ્ઞાંધથી શોભે છે, રત્નના સિંહાસન ઉપર ખીરાજેલા છે અને જેણે વાધનું આમડું ઓઢેલું છે એવા નવ શક્તિવાળા મહાદેવનું, શુદ્ધ અંતઃકરણમાં ધ્યાન કરવું. ૧૦-૧૫

ધ્યાત્વા તદ્વામભાગે ચ ગિરિજાં ભક્તવ્રસલમ્ । માત્સ્વ-જપાપ્રસન્નામાસુદયાર્કલમપ્રભમ્ ॥ ૧૬ ॥ વિયુત્કંજનિર્ધાં તન્વીં મનોનયનંદિનીમ્ । બાલેંદુશેલરાં સ્તિર્ધાં નીલકુંચિ-તર્કુતલામ્ ॥ ૧૭ ॥ મૃંગસંધાતકચિરનીલાલકવિરાજિતામ્ । મણિકુંઢલયોતમ્બલમંડલવિભમામ્ ॥ ૧૮ ॥ નવકુંકુમપં-કાર્મા કપોતલદર્પણામ્ । મધુરસ્મિતવિજાજદશ્ણાધર-પલ્લવામ્ ॥ ૧૯ ॥ કંઠકર્કટં શિવામુચ્ચત્કચર્પકજકુદ્મલામ્ । પાશાંકુશામયામીઘવિલસંતં ચતુર્થુજામ્ ॥ ૨૦ ॥ અનેક-રત્નચિત્સર્કકળાંગદશોભિતામ્ । વલ્કિત્રયેણ ચિત્સદેમ-કાંચીગુણાન્વિતામ્ ॥ ૨૧ ॥ રક્તમાલ્યાંવરધરાં વિષ્ણુચંદન-ચર્ચિતામ્ । વિક્રપાલવનિતામૌલિસન્તાપ્રિસરોહમામ્ ॥ ૨૨ ॥

રત્નસિંહાસનાદર્શ સર્પરાજપરિચ્છદામ । एवं ध्यात्वा
महादेवं देवीं च गिरिजां शुभाम ॥ २३ ॥

જે ભક્તો ઉપર પ્રીતિવાળાં છે, શોભતાં જનસુંદના
પ્રલના જેવી અને ઉગતા સૂર્યના જેવી કાંતિવાળાં છે,
વીજળી ને કમળ જેવાં છે, તન્વી છે, મન અને નેત્રને
આનંદ આપનારાં છે, જેના મુકુટમાં ખીજનો ચંદ્રમા
શોભે છે, સ્નેહવાળાં છે, શ્યામ અને વાંકા કેશવાળાં
છે, જેના કેશ ભમરાઓના સમુદાયથી શોભે છે, જેનું
મુખમંડળ મણિનાં કુંડળથી શોભાયમાન છે, જેની કાંતિ
નવાં ફેસર જેવી છે, જેના માલ અરીસા જેવા ચમકતા
છે, સુંદર મંદહાસથી જેના અધરોઝ શોભે છે, જેનો
કંઠ શંખના જેવો છે, જે કલ્યાણકારક છે, કમળના ડોડા
જેવાં જેનાં સ્તન છે, પાશ, અંકુશ, અભય અને અબી-
ષ્ટથી જે શોભે છે, જેને ચાર હાથ છે, અનેક રત્નથી
શોભતાં કંઠાં અને આલુચ્છથી જે શોભી રહ્યાં છે, ત્રિવ-
લીથી જેની કટિમેખલા શોભે છે, જેણે લાલ પુષ્પ
તથા માળા ધારણ કરેલાં છે, લાલ રંગનું દિવ્ય ચંદન
જેણે ચર્ચેલું છે, જેનાં ચરણકમલમાં દેવાંગનાઓ
મરતકવડે પ્રણામ કરે છે, જે રત્નનાં સિંહાસન ઉપર
બીરાજે છે અને જેને મોટા મોટા સપોની સામગ્રી
છે, એવાં પાર્વતી મહાદેવને ડામે પડ્યો છે એવી રીતે
ધ્યાન કરવું. ૧૧-૨૩

ન્યાસક્રમેણ સંપૂજ્ય દેવં ગંધાદિભિઃ ક્રમાત્ । પંચમિ-
શ્રંગભિઃ કુપર્તપ્રોક્તસ્થાનેષુ વા દ્વિ ॥ ૨૪ ॥ ધૃત્યકુલ્પા-
જલિં દેહે મૂલેન ચ દ્વિ ત્રયમ્ । પુનઃ સ્વયં શિવો ભૂત્વા
મૂલમન્ત્રેણ સાધકઃ ॥ ૨૬ ॥ તતઃ સંપૂજ્યેદેવં બાહ્યપીઠે
પુનઃ ક્રમાત્ । સંકલ્પે પ્રવદેત્ત્ર પૂજારંભે સમાહિતઃ ॥ ૨૬ ॥
કૃતાંજલિપુટો ભૂત્વા ચિંતયેદ્દુદિ શંકરમ્ । જ્ઞાનપાતકદૌ-
ર્ભાગ્યદારિદ્ર્યવિનિહત્તયે ॥ ૨૭ ॥ અશોકાષવિનાશાય
પ્રસીદ મમ શંકર । દુઃસ્વપ્નાકામિલતંતં સંસારમયપીઠિતમ્
॥ ૨૮ ॥ બહુરોગાકુલં દીનં ત્રાહિ માં દુષ્કાહન । આગચ્છ
દેવદેવેશ મહાદેવાભયંકર ॥ ૨૯ ॥ ગૃહાણ સહ પાર્વત્યા ત્વં
ચ પૂજાં મયા કૃતામ્ । ક્વિતિ સંકલ્પ્ય વિચિત્રદ્વાદ્વાપૂજાં
સમાચરેત્ ॥ ૩૦ ॥

ન્યાસના કમથી અને ચંદન વગેરેથી દેવની પૂજા કરવી.
પાંચ બ્રહ્મવડે કહેલા સ્થાનમાં અથવા હૃદયમાં વિન્યાસ
કરવો. ૨૪ દેહમાં મૂળ મંત્રવડે જૂદી પુષ્પાંજલિ આપ્યા
પછી પોતે શિવ થઇ મૂળમંત્રવડે હૃદયમાં ત્રણવાર
ભાવના કરવી. ૨૫ પછી બાહ્ય પીઠમાં કમથી દેવની
પૂજા કરવી. પૂજના આરંભમાં હાથ જોડી શંકરનું
ધ્યાન કરવું. પછી 'હે શંકર ! મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ
અને ઝણ, પાપ, કમનસીબ, દરિદ્રપણ અને બીજાં
સુધળાં પાપોનો નાશ કરો.' 'હે શંકર ! હું દુઃખ અને
શોકરૂપી અમિથી સંતપ છું, સંસારના ભયથી પીડિત છું,

ધણા શોભાથી બ્યાકુળ છું અને ગરીબ છું તેનું રક્ષણ કરો.
હે દેવના દેવ ! હે ઇશ્વર ! હે અભય આપનાર ! આપ
તથા પાર્વતી બંને અહીં પધારો અને મેં કરેલી પૂજનો
સ્વીકાર કરો' એ પ્રમાણે વિધિથી સંકલ્પ કરી બાહ્ય
પૂજનો આરંભ કરવો. ૨૯-૩૦

ગુરં ગણપતિં ચૈવ યજેત્સવ્યાપસવ્યયોઃ । શ્લેષ્મીશકોણે
તુ યજેદ્દ્વાસ્તોપ્પતિં ક્રમાત્ ॥ ૩૧ ॥ વાગ્દેર્શી ચ યજેત્ત્ર
તતઃ કાત્યાયનીં યજેત્ । ધર્મજ્ઞાનં સૈવરાગ્યમૈશ્વર્યં ચ
નમોત્તમૈઃ ॥ ૩૨ ॥ સ્વૈરૈરીશારિકોણેયુ પીઠપાદેશ્વક્રમાત્ ।
આખ્યાં ચિંદુવિસર્ગાભ્યામધર્માદીન્પૂજયેત્ ॥ ૩૩ ॥ ગાત્ર-
રૂપાં ચતુર્દિશ્વ મધ્યેડનંતં સતારકમ્ । સત્ત્વાદિત્રિગુણાંસ્ત-
તુરૂપાન્પીઠેયુ વિન્યસેત્ ॥ ૩૪ ॥ અતઃ ક્ષવંચ્છેદે માયા-
લભ્યૌ દેશ્યા શિવેન ચ । તર્હતે વાંજુર્જ મૂયઃ સકલં મંદહો-
ત્તમમ્ ॥ ૩૫ ॥ યત્ર કેસરકિંજલ્કચાર્તં તત્રાશ્વૈરઃ ક્રમાત્ ।
આસન્નયમપામ્યર્ચ્ય મધ્યે મંદપમાદારાત્ ॥ ૩૬ ॥ ચામાં
જ્યેષ્ઠાં ચ ગૌરીં ચ ભાવર્થે દિશ્વ પૂજયેત્ । વામાયા નવશ-
ક્તીશ્વ નવસ્વરુપતા યજેત્ ॥ ૩૭ ॥ દ્વિ બીજત્રયાથૈશ્વ
પીઠમન્ત્રેણ ચાચૈયેત્ । આદૃતિઃ પ્રથમાંગૈસ્તુ પંચમિર્મૂર્તિ-
પંક્તિભિઃ ॥ ૩૮ ॥ ત્રિશ્ચદ્વિર્મૂર્તિભિશ્ચાથૈર્નિધિદ્વયસમન્વિતૈઃ ।
અનંતાથૈઃ પરાયાન્યા માતૃભિશ્ચ વૃષાદિભિઃ ॥ ૩૯ ॥
સિદ્ધિશિશાણિમાયાશિર્નિદ્રાથૈશ્વ તદાપૃથૈઃ । વૃષભશ્લેષ્વંદેશ-
દુર્ગાશ્ચ સ્કંદનંદિનૌ ॥ ૪૦ ॥ ગણેશસૈન્યપૌ ચૈવ સ્વસ્વલ-
ક્ષણલક્ષિતૌ । અણિમા મહિમા ચૈવ ગરિમા લબિમા
તથા ॥ ૪૧ ॥ ર્શિશ્વં ચ વશિશ્વં ચ પ્રાપ્તિઃ પ્રાકાન્યમેવ
ચ । ઔદૈશ્વર્યાણિ ચોક્તિનિ તેજોરૂપાણિ કેવલમ્ ॥ ૪૨ ॥

ડાબી બાજુમાં યુરુની પૂજા કરવી, જમણી બાજુએ
ગણપતિની પૂજા કરવી, ઇશ્વાન કોણમાં વાસ્તોપતિ
ક્ષેત્રપાલની પૂજા કરવી. ૩૧ તેમાં પ્રથમ સરસ્વતીની
પૂજા કરી, પછી કાત્યાયનીની પૂજા કરવી. અંતમાં
નમઃ પદ લગાડી ઇશ્વાન વગેરે પીઠપાદમાં ધર્મ, જ્ઞાન,
વૈરાગ્ય અને ઐશ્વર્યની કમથી પૂજા કરવી. ૩૨ અનુસ્વાર
અને વિસર્ગવડે અધર્મ વગેરેની પૂજા કરવી. ૩૩ ચારે
દિશાઓમાં ગાત્રરૂપ તારકા સહિત અનંતની પૂજા કરવી.
પીઠમાં તંતુરૂપ ત્રણ ચણોની પૂજા કરવી. ૩૪ તેથી
ઉપલા પત્રમાં માયા-લક્ષ્મી, દેવી અને શિવની પૂજા
કરવી, તેના અંતમાં કમલ અને મંડલની પૂજા કરવી. ૩૫
જે કમલનાં ફેસરાં અક્ષરથી બ્યાસ હોય તેની કમથી
પૂજા કરવી. મંડલની વચમાં આદરથી ત્રણ આત્માની
પૂજા કરવી. ૩૬ ભાવ માટે દિશાઓમાં વામા, જ્યેષ્ઠા
અને ગૌરીની પૂજા કરવી. નવ સ્વરો સહિત વામા વગેરે
નવ શક્તિઓની પૂજા કરવી. ૩૭ હૃદયમાં ત્રણ ખીજ સહિત
પીઠ મંત્રથી પૂજા કરવી. પાંચ મૂર્તિપંક્તિવડે પ્રથમાંગથી
આદૃતિ કરવી. ૩૮ બે નિધિ (ભંડાર)વાળી અને અનંત
વગેરે ત્રીશ મૂર્તિવડે આદૃતિ કરવી. માતૃ, વૃષ વગેરે

અભિમાદિક સિદ્ધિ તથા ઇંદ્ર વગેરેની આયુષ સહિત આશ્રિત કરવી. વૃષભ, ક્ષેત્રચંડેશ, રકંદ, દુર્ગા, નંદી, પોતાનાં લક્ષણો સહિત ગણપતિ તથા કાર્તિકસ્વામી, અભિમા, મહિમા, ગિરિમા, લધિમા ઇશિત્વ, વશિત્વ, પ્રાપ્તિ અને પ્રાકાશ્ય એ આઠ એશ્વર્યો જે તેઓરૂપ છે તેવડે આવરણ કરવું. ૪૬-૪૨

પંચમિર્બ્રહ્મભિઃ પૂર્વે હ્રદેસ્થાયાદિભિઃ ક્રમાત્ । ઐઘૈરમા-
યૈરિન્દ્રાયૈઃ પૂર્વોક્તૈર્હનિભિઃ સ્તુતૈઃ ॥૪૩॥ ઇમાં ચંદેશ્વરાદીંશ્ચ
પૂજયેદુત્તરાશિતઃ । एवमावरणैर्युक्तं तेजोरूपं सदाशिवम्
॥ ४४ ॥ ઇમયા સહિતં દેવમુપચારૈઃ પ્રપૂજયેત્ । હપ્રતિ-
શિતશંભસ્ય તીર્થેઃ પંચામૃતૈરપિ ॥ ૪૫ ॥ અમિષિચ્ય
મહારેવં દ્રવ્યસૈઃ સમાહિતઃ । કલ્પયેદૈકૈર્મન્વૈરાસનાયુ-
પચારકાન્ ॥ ૪૬ ॥ આસનં કલ્પયેદૈર્મં વિશ્વવજ્રસમન્વિ-
તમ્ । અઘર્મમટ્તગુપેતં પાપં છાદ્યોક્તેન ચ ॥ ૪૭ ॥
તૈનૈવાચમનં દયાન્મધુપર્કં મપૂતમમ્ । પુનરાચમનં દશ્વા
સ્નાનમન્ત્રૈઃ પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૪૮ ॥ વાસાંતે ચોપવીતં ચ
મૂષ્ણાનિ નિવેદયેત્ । ગંધમદ્દાગસંયુક્તં સુપૂતં વિનિવે-
દયેત્ ॥ ૪૯ ॥ તતશ્ચ ચિત્ત્વમંદારકલ્હારસસીરહમ્ ।
ધનૂરં કર્ણિકારં ચ દ્રોણપુષ્પં ચ મલ્લિકામ્ ॥ ૫૦ ॥ અપા-
માર્ગં ચ તુલસીમાધવીચંપકાદિકમ્ । વૃહલીકરવીરાણિ
થાલાલ્પાનિ ભામિનિ ॥૫૧॥ નિવેદયેત્સુગંધીનિ માલ્યાનિ
વિવિધાનિ ચ । ધૂપં કાલાગુરુત્પન્નં દીપં ચ વિમલં
છામમ્ ॥ ૫૨ ॥

પ્રથમ હૃદયેષ્વ વગેરે પાંચ બ્રાહ્મણોવડે, પાર્વતી વગેરે,
ઇંદ્ર વગેરેનું મુનિરૂપી અંગસહિત આવરણ કરવું. ૪૩
ઉત્તર તરફ પાર્વતી અને ચંડેશ્વર વગેરેની પૂજા કરવી.
એવી રીતે આવરણ સહિત સદાશિવ જે તેઓરૂપ છે
તેની તથા પાર્વતીની ઉપચારોવડે પૂજા કરવી. સુંદર
શેષ્મમાં પંચામૃત ભરી રૂદ્રસૂક્ત ભણી સાવધાન થઇ
પેલાં પંચામૃતવડે મહાદેવ ઉપર અભિષેક કરવો. વેદના
મંત્રોવડે આસન વગેરે ઉપચારની કલ્પના કરવી. ૪૪-૪૯
પછી દિવ્યવજ્રવાળું સેનાનું આસન આપવું. આઠ
વસ્તુવાળો અર્ધ આપવો. પવિત્ર જગનું પાલ આપવું. ૪૭
પવિત્ર જગવડે આચમન આપી ઉત્તમ મધુપર્ક આપવો.
હરીથી આચમન આપી મંત્ર ભણી સ્નાન કરાવવું. ૪૮
પછી વજ્ર, જનોઇ અને અલંકાર આપવાં. પવિત્ર
અષ્ટગંધ ચંદન ચઢાવવું. ૪૯ ત્યાર પછી ખીલીપત્ર,
મંદાર, કલ્હાર, કમલ, ધતૂરો, કર્ણિકાર, દ્રોણપુષ્પ,
મલ્લિકા, માધવી, ચંપો, ભોરીંગણી, કરેણનાં પુષ્પ,
અધેડો અને તુલસીપત્ર વગેરે જે જે મળે તે સુગંધી
પુષ્પો વગેરે ચઢાવવાં, કાલાગરુનો ધૂપ કરવો. મોટા
પ્રકાશવાળો દીવો કરવો. ૫૦-૫૨

અથ પાચસંવેશ્યં સપૂતં લોપદંશકમ્ । મોદકાપૂષ્પસંયુક્તં
શર્કરાગુહસંયુતમ્ ॥૫૩॥ મધુરાન્નં દધિયુતં જલપાનસમ-

શ્વિતમ્ । તેનૈવ હવિષા વઢૌ હુદ્ધયામંત્રમાવિતે ॥ ૫૪ ॥
આગમોક્તેન વિચિના ગુહવાક્યનિર્ણયિતઃ । નૈવેશ્યં શંખે
મૂયો દશ્વા તાંબૂલહુતમમ્ ॥ ૫૫ ॥ ફલં નીરાજનં વિશ્વ
છન્નર્પણમુત્તમમ્ । સમર્પયિત્વા વિચિત્રમન્ત્રૈર્વૈદિકતાંત્રિકૈઃ
॥ ૫૬ ॥ ચયશક્તઃ સ્વયં નિઃસ્વો યથાવિશ્વમર્ચયેત્ ।
મક્ત્યા દત્તેન ગૌરીશ્ચઃ પુષ્પમાત્રેણ તુલ્યતિ ॥ ૫૭ ॥ અર્થા-
ગમૂતાન્સકલાન્ ગણેશાદીન્પ્રપૂજયેત્ । સ્તવૈર્નાનાવિષૈઃ
સ્તુત્વા સાષ્ટાંગં પ્રણમેદ્બુધઃ ॥ ૫૮ ॥ તતઃ પ્રવક્ષિણીકૃત્ય
લ્પચંદેશ્વરાદિકાન્ । પૂજાં સમર્પ્ય વિચિત્રપ્રાર્થયેદ્ગિરિજા-
પતિમ્ ॥ ૫૯ ॥

છી સહિત દૂધપાક, લાડુ, પુડલા, ગોળ, સાકર, હઠો
મધુર અલ અને અથાણાં વગેરેનું નૈવેદ્ય કરવું. વચ્ચમાં
જળપાન કરાવવું. ગુરુના કહેવા પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં કહેલા
વિધિથી મંત્રથી મંત્રેણ અભિમાં તે હવિષ્યાનથી હોમ
કરવો. શંકરને કેટલુંક નૈવેદ્ય ધર્મા પછી, ઉત્તમ તાંબૂલ
ધરાવવું. ૫૪-૫૫ વેદ અને તંત્રના મંત્રો ભણી ફળ
ધરવાં, આરતી ઉતારવી, દિવ્ય છત્ર આપવું અને ઉત્તમ
અરીસો ધરવો. ૫૬ જે પોતાની પાસે ધન ન હોવાથી
તેવી રીતે પૂજા કરવાની શક્તિ ન હોય તો, શક્તિ
પ્રમાણે પૂજા કરવી; કારણ કે ભક્તિથી આપેલાં કેવળ
પુષ્પથી પણ મહાદેવ પ્રસન્ન થાય છે. ૫૭ પછી અંગભૂત
ગણેશ વગેરે સધળાની પૂજા કરવી. વિવિધ સ્તોત્રોવડે
સ્તુતિ કરી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવો. ૫૮ નંદી અને ચંડે-
શ્વર વગેરેને અર્પણ કરી પૂજનું નિવેદન કરી વિધિથી
નીચે કલા પ્રમાણે મહાદેવની પ્રાર્થના કરવી કે, ૫૯

જય દેવ જગન્નાથ જય શંકર શાશ્વત । જય સર્વસુરા-
ધ્યક્ષ જય સર્વહારાશિત ॥ ૬૦ ॥ જય સર્વગુણાતીત
જય સર્વવરપદ । જય નિત્ય નિરાધાર જય વિશ્વંશ્રાવ્ય ।
જય વિશ્વૈકવંયેશ જય નાગેન્દ્રમૂષળ ॥ ૬૧ ॥ જય ગૌરીપતે
શંભો જય નિત્ય નિરંજન । જય નાથ કૃપાસિંધો જય
મક્તાર્તિમંજન ॥ ૬૨ ॥ જય દુસ્તારસંસારસાગરોત્તારણ
પ્રમો । પ્રસીદ મે મહાદેવ સંસારાલ્પ સ્થિતઃ ॥ ૬૩ ॥
સર્વેષાપક્ષયં કૃત્વા રક્ષ માં પરમેશ્વર । મહાહારિદ્રમપ્રસ્ય
મહાપાપહતસ્ય ચ ॥ ૬૪ ॥ મહાશોકનિવિદિસ્ય મહારો-
રોગાતુરસ્ય ચ । ક્ષુભભારપરીતસ્ય દુઃખમાનસ્ય કર્મભિઃ
॥ ૬૫ ॥ ઘઠૈઃ પ્રપીઢ્યમાનસ્ય પ્રસીદ મમ શંકર ।
દરિદ્રઃ પ્રાર્થયેદેવં પૂજાંતે ગિરિજાપતિમ્ ॥ ૬૬ ॥
અમાયો વાપિ રાજા વા પ્રાર્થયેદેવમીશ્વરમ્ । દીર્ઘ-
માયુઃ સદારોગ્યં કોશઘૃદિર્લોકોન્નતિઃ ॥ ૬૭ ॥ મમાસ્તુ
નિત્યમાનન્દઃ પ્રસાદાત્તત્ત્વ શંકર । શત્રવશ્ચ ક્ષયં યાંતુ પ્રસી-
દંતુ મમ પ્રજાઃ ॥ ૬૮ ॥ નંદ્યંતુ દસ્યવો રાજ્યે જનાઃ સંતુ
નિરાપદઃ । દુર્મિશ્વમરિસંતાપાઃ શમં યાંતુ મહીતલે ॥ ૬૯ ॥
સર્વસત્યસમૃદ્ધિશ્ચ મૂયાત્સહ્યમયા વિશ્વઃ । एवमारारचयेदेवं
प्रदोषे गिरिजापतिम् ॥ ७० ॥ બ્રાહ્મણાન્ બોજયેત્પશ્વા-

દશિનામિથ પૂજયેત્ । સર્વપાપક્ષયકરી સર્વદારિદ્રાનાશિની ॥ ૭૧ ॥ શિવપૂજેયમાહ્યાતા સર્વામીઠફલપ્રદા । મહાપા-
તકસંવાતમધિકં ચોપપાતકમ્ । શિવદ્રવ્યાપહરણસર્વમ-
ન્યદ્વિનાશયેત્ ॥ ૭૨ ॥ બ્રહ્મહત્યાદિપાપાનાં પુરાણેષુ
સ્મૃતિષ્વપિ । પ્રાયશ્ચિતાનિ દૃષ્ટાનિ ન શિવદ્રવ્યહારિણામ્ ॥ ૭૩ ॥ બહુનાડ્ય કિચ્છતેન શ્લોકાર્થેન ત્રવીચ્છ્યહમ્ । બ્રહ્મ-
હત્યાસર્ત વાપિ શિવપૂજા વિનાશયેત્ ॥ ૭૪ ॥ મયા કથિ-
તમેતત્તે પ્રદોષે શિવપૂજનમ્ । રહસ્યં સર્વજંતુનામત્રાસ્યેવ
ન સંસયઃ ॥ ૭૫ ॥ ઇત્યામ્યમપિ પુત્રાભ્યાં શિવપૂજા
વિધીયતામ્ । અતઃ સંવત્સરાદેવ પરાં સિદ્ધિમવાપ્સ્યથ
॥ ૭૬ ॥ इति शांखियवचनमाकर्ण्य द्विजामिनी ।
તાભ્યાં તુ સહ બાલાભ્યાં પ્રણામ મુનેઃ પદે ॥ ૭૭ ॥

‘હે દેવ ! જય પામેા. હે જગન્નાથ ! જય પામેા. હે
શ્રીકર ! હે શાશ્વત ! જય પામેા. હે સર્વ દેવોના અધ્યક્ષ,
જય પામેા. હે સર્વ દેવોએ પૂજિત ! જય પામેા. ૯૦ હે
સર્વગુણાતીત ! જય પામેા. હે સર્વ વરને આપનાર ! જય
પામેા. હે નિત્ય ! હે નિરાધાર ! જય પામેા. હે વિશ્વંકર !
હે અવ્યય ! જય પામેા. હે જગતમાં એકવંધ ! હે ઇશ્વ !
જય પામેા. હે સર્પના અલંકારવાળા ! જય પામેા. ૯૧
હે ગૌરીપતે ! જય પામેા. હે શંભો ! હે નિત્યનિરંજન ! જય
પામેા. હે નાથ ! જય પામેા. હે કૃપાસિધી ! જય પામેા.
હે ભકતોના દુઃખલંબન ! જય પામેા. ૯૨ હે સંસારરૂપી
ન તરી શકાય તેવા સમુદ્રની પાર પહોંચાડવામાં સમર્થ !
જય પામેા. હું સંસારમાં ખેદ પામું છું, તેની ઉપર
પ્રસન્ન થાઓ. ૯૩ હે પરમેશ્વર ! મારાં સધળાં પાપોનેા
નાશ કરી મારૂં રક્ષણ કરો. હે શંકર ! હું મોટાં
દરિદ્રપણામાં ડૂબેલો છું, મહા પાપથી હણાયો છું, ૯૪
મહાશોકથી પીડિત છું, મહા રોગથી વ્યાકુળ છું, ઝજળના
બાળથી દબાયેલો છું, કર્મથી બળું છું. ૯૫ અને પ્રહોથી
પીડા પામું છું તેની ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.’ મહાદેવની
પૂજા પૂરી થયા પછી એવી રીતે દરિદ્ર વા ભાગ્યહીને
ઉપર પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવી. ૯૬ અને રાત્રીએ પ્રાર્થના
કરવી કે:-‘હે શંકર ! આપની કૃપાથી મારાં આયુષમાં
વધારો થાય, આરોગ્ય રહે, ભંડારની વૃદ્ધિ થાય, બળ
વધે, ઉન્નતિ થાય અને સદા આનંદ રહે. મારા શત્રુઓ
નાશ પામેા. મારી પ્રજા પ્રસન્ન થાઓ. ૯૭-૯૮ રાત્રીમાં
જે ચોર હોય તે નાશ પામેા. મનુષ્યની આપતિ દૂર
થાઓ. પૃથિવીમાં દુષ્કાળ શાંત થાઓ, શત્રુથી થતા
ઉપદ્રવો શાંતી ભાંગે. ૯૯ સધળા અનાબની વૃદ્ધિ થાઓ
અને સધળી દિશાઓ સુખકારક થાઓ.’ એવી રીતે
પ્રદોષ વખતે રાત્રીએ મહાદેવની સ્તુતિ કરવી. ૧૦૦ પછી
બ્રાહ્મણોને જમાડી તેઓને દક્ષિણા આપી પ્રસન્ન કરવા,
જે પૂજા કરવાથી સધળાં પાપોનેા ક્ષય થાય છે, સધળાં
દરિદ્રયનો નાશ થાય છે અને સર્વ મનોરથો સિદ્ધ થાય

છે, તે શિવપૂજા મેં કહી સંભળાવી. એથી મહાપાતક,
ઉપપાતક અને બીજાં સધળાં પાતકોનેા નાશ થાય છે,
પણ શિવદ્રવ્ય (શિવનિર્માલ્ય) હરનારનાં પાપોનેા નાશ
થતો નથી; ૭૧-૭૨ કારણ કે સ્મૃતિઓ તથા પુરાણોમાં
બ્રહ્મહત્યા વગેરે પાપોનાં પ્રાયશ્ચિતો ભેવામાં આવે છે,
પણ શિવદ્રવ્યનું હરણ કરનારનાં પાપનાં પ્રાયશ્ચિતો
ભેવામાં આવતાં નથી. ૭૩ વિશેષ કહેવાથી શું કંઈ છે ?
અર્થો રજોકથી જ કહું છું કે શિવપૂજા કરવાથી સંકટો
બ્રહ્મહત્યાનેા નાશ થાય છે. ૭૪ હે બંદે ! પ્રદોષ વખતે
શિવપૂજન કરવાનેા પ્રકાર મેં તને કહી સંભળાવ્યો.
પ્રાણીઓને આ પ્રકાર ધણેા દુર્લભ છે, એમાં સંશય
નથી; ૭૫ માટે તું અને આ તારા બે પુત્રો સધળાં મળી
આ પ્રદોષવ્રત કરો, તેથી એક વર્ષમાં પરમ સિદ્ધિ
પામશો. ૭૬ એવાં શાંકિય મુનિનાં વચનો સાંભળી
બ્રાહ્મણી તથા તેના બે પુત્રોએ મુનિને પ્રણામ કર્યા પછી
બ્રાહ્મણી કહેવા લાગી. ૭૭

સ્વયુવાચ-અહમથ કૃતાર્યાસ્મિ તથ દર્શનમાવ્રતઃ ।
પૃતૌ કુમારૌ મગવન્ સ્વામેવ શરણં ગતૌ ॥ ૭૮ ॥ एष
મે તનયો બ્રહ્મન્ સુચિત્રત્ત્વૃત્તિરિતઃ । एष राजसुतो नाम्ना
ધર્મપુત્રઃ કૃતો મયા ॥ ૭૯ ॥ एतावहं च भगवन् भवव-
रणकिंकराः । समुद्ररास्मिन्पतितान्बोरे दारिद्र्यसागरे ॥ ૮૦ ॥

બ્રાહ્મણી કહે છે-હે ભગવન્ ! આજ હું આપનાં
દર્શનથી જ કૃતાર્ય થઈ. આ બંને બાળકો આપને જ
શરણે છે. ૭૮ હે બ્રહ્મન્ ! આ સત્યવ્રત નામનેા મારો પુત્ર
છે અને આ ધર્મશુભ નામનેા રાજાનેા પુત્ર છે, તેને મેં પુત્ર
કરી રાખ્યો છે. ૭૯ હે ભગવન્ ! આ પુત્રો તથા હું
સધળાં આપનાં ચરણનાં દાસ છીએ, માટે અમે ધોર દરિદ્ર-
પણારૂપી સમુદ્રમાં પડેલાં છીએ તેનેા ઉદ્ધાર કરો. ૮૦

इति प्रपन्ना शरणं द्विजांगना तस्याथ वाक्पयैरमृतो-
पमानैः । उपदिदेशापि तयोः कुमारयोर्द्विजः शिवाराध-
नमंत्रविधायाम् ॥ ૮૧ ॥ અયોપદિદૌ મુનિના કુમારૌ
બ્રાહ્મણી ચ સા । તં પ્રમ્ણય સમામંથ્ર્ય જગ્મસ્તે શિવમંદિરાવ્
॥ ૮૨ ॥ તતઃ પ્રમૃતિ તૌં બાલૌ મુનિચર્યોપદેશતઃ । પ્રદોષે
પાર્વતીશસ્ય પૂજાં ચક્રતુરંજસા ॥ ૮૩ ॥ एवं पूजयतोर्द्वे
દ્વિજરાજકુમારયોઃ । સુલેનૈવ વ્યતીયાય તયોર્માસત્તુષ્ટયમ્
॥ ૮૪ ॥ कदाचिद्राजपुत्रेण विनाऽसौ द्विजनंदनः । जातुं
ગતો નવીતીરે ચચાર બહુ ક્ષીલયા ॥ ૮૫ ॥ तत्र निरंतर-
નિષ્પાતનિર્મિત્રેભ પ્રકર્દમે । નિધાનકલશં સ્પૃલં પ્રસ્ફુરંતં
दर्शय ह ॥ ૮૬ ॥ તં દૃષ્ટ્વા સહસાઽઽગત્ય હર્ષકૌતુકવિહ્વલઃ ।
दैवोपपन्नं मन्वानो गृहीत्वा शिरसा दधौ ॥ ૮૭ ॥
સર્લંબનં સમાનીય નિધાનકલશં બલાવ્ । નિધાય અવન-
સ્યાંતમૌતરં સમાષ્ણત ॥ ૮૮ ॥ માતમૌતરિમં પથ્ય પ્રસાદં
गिरिजापतेः । निधानं कुंभरूपेण दर्शितं कण्ठसात्मना ॥ ૮૯ ॥

અથ સા વિસ્મિતા સાધ્વી સમાહૃય નૃપાત્મજમ્ । સ્વપુત્રં
પ્રતિનંધાદ માનયંતી શિષાર્ચનમ્ ॥ ૯૦ ॥

એવી રીતે એ બ્રાહ્મણી મુનિને શરણે ગઈ, તેથી મુનિએ અમૃત જેવાં વચનોવડે તે બાળકાને શિવમંત્રનો ઉપદેશ કર્યો.^{૮૧} પછી તે બે બાળકા તથા બ્રાહ્મણી ત્રણે મુનિને પ્રણામ કરી આઠા લઈ શિવમંદિરમાંથી ઘેર ગયાં.^{૮૨} સારથી આરંભી તે બાળકા પ્રદોષ વખતે બહિતથી મુનિના ઉપદેશથી મહાદેવની પૂજા કરવા લાગ્યા.^{૮૩} એવી રીતે શંકરની પૂજા કરતા તે બાળકાના ચાર માસ સુખથી નીકળી ગયા.^{૮૪} એક દિવસે બ્રાહ્મણનો પુત્ર, રાજપુત્ર વિના એકલો નદીએ નહાવા ગયો. ત્યાં આનંદથી નદીના કિનારા ઉપર ફરવા લાગ્યો,^{૮૫} તેટલામાં ઝરણામાં પડવાથી જેની ઉપરનો કાંદવ દૂર થયો હતો એવો અને ચળકતો ધનનો મોટો ધડો તેના જોવામાં આવ્યો.^{૮૬} તેને જોઈ હર્ષથી તેની પાસે જઈ, ‘આ ધડો પ્રારબ્ધનાં જોરથી મળ્યો,’ એમ માની તેણે માથે ચડાવ્યો.^{૮૭} પછી તે ધડો લઈ તે બ્રાહ્મણનો પુત્ર જલદી જલદી પોતાને ઘેર આવ્યો અને ધડો ધરમાં રાખી માને કહેવા લાગ્યો કે,^{૮૮} ‘હે મા ! હે મા ! મહાદેવની કૃપા તો જો ! મહાદેવે પોતાની કૃપા, આ ધનનો ધડો આપી પ્રગટ કરેલી છે.’ એ પ્રકારનાં વચનો સાંભળી બ્રાહ્મણી અચંપામાં પડી, અને રાજના પુત્રને બોલાવી પોતાના પુત્રનાં વખાણ કરી શિવપૂજનને માન્ય કરી બોલી કે,^{૮૯-૯૦}

મૃગ્યતાં મે વચઃ પુત્રૌ નિધાનકલ્પીમિમામ્ । સર્મ
વિમજ્જ્ય ગૃહીતં મમ શાસનગૌરવાત્ ॥ ૯૧ ॥ इति मातृवचः
શ્રુત્વા તુતોષ દ્વિજનંદનઃ । પ્રસ્યાદ રાજપુત્રસ્તાં વિમજ્જઃ
શંકરાચ્ચૈને ॥ ૯૨ ॥ માતસ્તવ સ્તત્સચૈવ સ્મૃત્તેન સમાગતમ્ ।
નાહં પ્રદીપ્તમિચ્છામિ વિમત્તં ધનસંચયમ્ ॥ ૯૩ ॥ આત્મનઃ
સકૃતાલ્લબ્ધં સ્વયમેવ ધુનક્ત્યસૌ । સ એવ મગવાનીશઃ
કરિષ્યતિ કૃપાં મયિ ॥ ૯૪ ॥ એવમચ્ચર્ચતોઃ શંકુ
મૃગ્યોઽપિ પરયા દ્વદા । સંવત્સરો વ્યતીયાય તસ્મિન્નેવ ગૃહે
તયોઃ ॥ ૯૫ ॥ અથેકદા રાજસુતઃ સહ તેન દ્વિજમ્મના ।
વસંતસમયે પ્રાપ્તે વિજહાર વનાંતરે ॥ ૯૬ ॥ અથ કૂરં ગતૌ
કાપિ વને દ્વિજનૃપાત્મજૌ । ગંધર્વકન્યાઃ ક્રીડંતીઃ શતશ-
સ્તાવપત્યતામ્ ॥ ૯૭ ॥ તાઃ સર્વાશ્રાદસર્વાંગીવિહરંતીર્મનો-
હરમ્ । દૃષ્ટ્વા દ્વિજાત્મજો દૂરાદુવાક નૃપનંદનમ્ ॥ ૯૮ ॥
હતઃ પરં ન ગતથં વિહરંત્યપ્રતઃ જિયઃ । જીસંનિધાનં
વિદ્યુદાસ્યજંતિં વિમલાશયાઃ ॥ ૯૯ ॥ एताः कैतवधारिण्यो
ધનયૌવનદુર્મદાઃ । મોહયંત્યો જનં દૃષ્ટ્વા વાચાતુનયકોવિદાઃ
॥ ૧૦૦ ॥ अतः परित्यज्जलीणां सन्निधिं सहभाषणम् ।
નિજધર્મરતો વિદ્વાન્મજાચારી વિશેષતઃ ॥ ૧ ॥ अतोऽहं
નોત્સહે ગંતું ક્રીડાસ્થાનં મૃગીદશામ્ । હસ્તુક્ત્વા દ્વિજ-
પુત્રસ્તુ નિવૃત્તો કૂરતઃ સ્થિતઃ ॥ ૧૦૨ ॥

હે પુત્રો ! માઈ વચન સાંભળો. માઈ કહેલું માન્ય કરી તમે બનને આ ધડાનું ધન સરખે હિસ્સે વહેચી દ્યો.^{૯૧} આ વાત સાંભળી બ્રાહ્મણનો પુત્ર પ્રસન્ન થયો. પત્ની શિવ-પૂજનના વિશ્વાસવાળો રાજનો પુત્ર માતા પ્રત્યે બોલ્યો કે,^{૯૨} ‘હે મા ! આ ધન તમારા પુત્રના પુણ્યથી મળેલું છે, માટે હું તેમાંથી ભાગ લેવા ઇચ્છતો નથી,’^{૯૩} તમારો પુત્ર પોતાનાં પુણ્યથી મળેલું ધન ભણે પોતે જ ભોગવે. અને તે જ સમર્થ મહાદેવ મારી ઉપર પથ્ય કૃપા કરશે.’^{૯૪} એટલું કહી તે બંને વળી મોટા આનંદથી શંકરનું પૂજન કરવા લાગ્યા. એવી રીતે પૂજા કરતાં તે બાળકાનું એક વર્ષ નીકળી ગયું.^{૯૫} હવે એક દિવસે રાજનો પુત્ર, બ્રાહ્મણના પુત્રની સાથે વસંતઋતુમાં વનમાં જઈ વિહાર કરતો હતો.^{૯૬} એમ વિહાર કરતાં કરતાં એ બંને બાળકા વનમાં ધણે છોટે નીકળી ગયા. તેટલામાં ક્રીડા કરતી સંકડો ગંધર્વકન્યાઓ તેમના જોવામાં આવી.^{૯૭} તેઓ સધળી રૂપાળી હતી અને યૌવનવતી હતી, અને ત્યાં વિહાર કરતી હતી. તેઓને જોઈ બ્રાહ્મણનો પુત્ર રાજના પુત્ર પ્રત્યે બોલ્યો કે,^{૯૮} હવે આપણે અહીંથી આગળ વધવું નહીં; કારણ કે આગળ ઝીઝો ક્રીડા કરે છે. શુદ્ધ મનવાળા પંડિતો ઝીઝોના સહવાસ કરતા નથી.^{૯૯} ઝીઝો ધણી કપટવાળી હોય છે, તેમ જ ધન અને યૌવનનાં જોરથી મોહનમત્ત હોય છે. ઝીઝો વશ કરવામાં ધણી ચતુર હોય છે, તેથી તેઓ પુરુષોને મોહ પમાડી દે છે.^{૧૦૦} એટલા માટે પોતાના ધર્મમાં પરમથ્ય પંડિતે તથા વિશેષે કરી બ્રહ્મચારીએ, ઝીઝોના સહવાસ તથા તેઓની સાથે ભાષણ કરવું નહિ.^{૧૦૧} માટે ઝીઝોના વિહારસ્થાનમાં જવા માટે મારો ઉત્સાહ થતો નથી, એટલું કહી બ્રાહ્મણનો પુત્ર પાછો વળી દૂર જઈ ઉભો રહ્યો.^{૧૦૨}

અથાસૌ રાજપુત્રસ્તુ કૌતુકાવિદ્માનસઃ । તાસાં વિહારપ-
દ્વીમેક એવામયો યયૌ ॥ ૧ ॥ તત્ર ગંધર્વકન્યાનાં મધ્યે સ્વેકા
વરાંગના । દૃષ્ટ્વાડસ્યાંતં રાજપુત્રં ચિંતાયામાસ ચેતસા ॥ ૨ ॥
अहो कोऽयमुदारांगो युवा सर्वांगसुंदरः । मत्तमातंगगमनो
લાચળ્યામૃતવારિધિઃ ॥ ૫ ॥ लीलालोकविशालाक्षो मधुर-
સ્મિતપેશलः । मदनोपमरूपभीः सुकुमारांगलक्षणः ॥ ૬ ॥
इत्याश्चर्ययुता बाळा दूरादृष्ट्वा नृपात्मजम् । सर्वाः सखीः
સમાલોક્ય વચનં ચેદ્વમઘવીત્ ॥ ૭ ॥ इतोऽन्यदूरे हे
સહયો વનમસ્ત્યેકમુતમમ્ । विचित्रचंपकाशोककुलागब-
कुलैर्युतम् ॥ ૮ ॥ तत्र गत्वा तत्सुखसर्वान् प्रसिच्य कुक्षमो-
તરાન્ । भवत्यः पुनरापांतु तावत्तिष्ठाम्यहं विह ॥ ૯ ॥
इत्यादिष्टः सखीवर्गो जगामापि वनांतरम् । सापि
ગંધર્વજા તસ્થૌ ન્યત્સદ્દિનૃપાત્મજે ॥ ૧૧૦ ॥

પથ્ય રાજનો પુત્ર તો આશ્ચર્યથી નીડર થઇ એકલો જ ઝીઝોના વિહારસ્થાન બહી ગયો.^૩ તેને આવતો જોઈ સ્વરૂપવતી, એક ગંધર્વ કન્યાને, મનમાં

વિચાર થયો કે, ૪ અહો! સુંદર શરીરવાળો આ યુવાન પુરુષ કેણુ હશે! આ પુરુષના સર્વ અવયવો સુંદર છે. મદોન્મત્ત હાથીના જેવી આની ચાલ છે અને ચતુરાધનો તે સમુદ્ર છે. ૫ એનાં નેત્ર મોટાં ચંચળ અને સુંદર છે. એનું હસતું મોહક છે, આ પુરુષનું સ્વરૂપ કામદેવતા જેવું મનોહર અને ક્રામળ છે. ૬ એવી રીતે અચંખામાં પડેલી એ કન્યા રાજકુમારને દૂરથી જોઇ, સધળી સખીઓ તરફ નજર કરીને કહેવા લાગી કે, ૭ હે સખીઓ! અહીંથી થોડે દૂર એક ઉત્તમ વન છે. તેમાં ચંપા, અશોક, પુનાગ અને ભોરસળી વગેરેનાં વિવિધ વૃક્ષો છે. ૮ ત્યાં જઇ વૃક્ષોને જલ પાઈ પુષ્પ લઈ તમે આહી આવો. તમે આવશો ત્યાં સુધી હું અહીં જ બેસી રહીશ. ૯ એવાં તેનાં વચન સાંભળી સધળી સખીઓ ખીખ વનમાં ગઈ અને પેલી કન્યા રાજકુમાર તરફ નીહાળતી બેઠી. ૧૦

તાં સમાલોચ્ય તન્વર્ગીં નવયૌવનશાલિનીમ્ । બાલાં સ્વરૂપસંપત્ત્યા પરિભૂતતિલોત્તમામ્ ॥ ૧૧ ॥ રાજ-પુત્ર: સમાગમ્ય કૌતુકોત્કલ્લોચન: । અપાવ દૈવયોગેન મદનસ્ય શરણ્યામ્ ॥ ૧૨ ॥ ગંધર્વતનયા સાપિ પ્રાપ્તાય નૃપસત્ત્વે । ઇત્યાય તરસા તસ્મે પ્રદરૌ પલ્લવાસનમ્ ॥ ૧૩ ॥ કૃતોપચારમાસીનં તમાસાય સુમધ્યમા । પપ્રચ્છ તદૂપગુણૈર્ધ્વસ્ત્રીયોંકુલેન્દ્રિયા ॥ ૧૪ ॥ કસ્ત્વં કમલપત્રાક્ષ કસ્માદશાદિહાગત: । કસ્ય પુત્ર इति પ્રેમ્ણા પૃથ: સર્વે ન્યવેદયન્ ॥ ૧૫ ॥ વિદર્ભરાજતનયં વિધ્વસ્તપિતૃમાતૃકમ્ । શત્રુભિશ્ચ હતસ્થાનમાત્માનં પરયા ગિરા ॥ ૧૬ ॥ સર્વે ભવેન મુચસ્તાં પપ્રચ્છ નૃપનંદન: । કા ત્વં વામોઃ કિં વાત્ર કાર્યે તે કસ્ય વાત્સલા ॥ ૧૭ ॥ કિમિત્ર ધ્યાયસિ દદિ કિં વા વક્તુમિદેચ્છસિ । હત્યુકા સા પુન: પ્રાહ ષ્ઠ્ઠ રાજેન્દ્રસત્તમ ॥ ૧૧૮ ॥

એ કન્યા ધણી પાતળી હતી. તેને યૌવનાવસ્થાનો પ્રારંભ થયો હતો. તે તિલોત્તમા અપ્સરા કરતાં પણ ધણી રૂપાળી હતી, તેની પાસે રાજકુમાર આવ્યો અને તે ઉત્તમ કન્યાને જોઇને ભોગભોગે કામદેવથી વ્યાકુળ થઈ ગયો. ૧૧-૧૨ ગંધર્વકન્યાએ પણ જલદી ઉઠી પાસે આવેલા રાજકુમારને પક્ષવાસન આપ્યું અને ફટલીક આગતાસ્વાગતા કરી. ૧૩ તે પછી રાજકુમારનું સ્વરૂપ તથા તેના યુગ્મ જોઇને જેનું વીર્ય સ્ખલિત થયું છે એવી અને વ્યાકુળ થયેલી એ કન્યા પૂછવા લાગી કે, હે કમલ જેવાં નેત્રવાળા! તમે કેણુ છો? ક્યાંથી આવો છો? કાના પુત્ર છો? એવી રીતે પ્રેમપૂર્વક પૂછવાથી રાજકુમાર બોલ્યો કે, ૧૪-૧૫ હું વિદર્ભરાજનો પુત્ર છું. મારાં માતા પિતા મરી ગયાં છે. પિતાનું રાજ્ય શત્રુઓએ હરી લીધું છે. એવી રીતે પોતાની હઠીકત કહીને રાજકુમારે મંજુલ વાણીથી સ્નેહપૂર્વક પૂછ્યું કે, હે વામોઃ! તું કેણુ છે? કાની પુત્રી છે? તારે આંહી

શું કામ છે? ૧૧-૧૭ તું મનમાં શું વિચાર કરે છે? મારી પાસે તારે શું કહેવું છે? એવાં વચન સાંભળીને તે કન્યા કહેવા લાગી કે, હે રાજેન્દ્ર! સાંભળો:- ૧૮

આસ્તે વિદ્રવિકો નામ ગંધર્વાર્ણાં કુલામ્ણી: । તસ્યા-હમસ્મિ તનયા નામ્ના ચાંદ્રમતી શુભા ॥ ૧૯ ॥ ત્વામા-ર્યાતં વિલોક્યાહં ત્વસ્તંભાપળાલસા । ત્યક્ત્વા સસીર્જનં સર્વમેકૈવાસ્મિ મહામતે ॥ ૧૨૦ ॥ સર્વસંગીતવિચાલ ન મત્તોડ્ઝ્યાડ્ઝિત કાચન । મમ ગાનેન તુલ્યતિ સર્વા અપિ સ્ત્રભિય: ॥ ૨૨ ॥ સાહ્યં સર્વકલાભિજ્ઞા જ્ઞાતસર્વજ્ઞેંગિતા । તવાહમીપ્તિતં વેપિ મયિ તે સંગતં મન: ॥ ૨૨ ॥ તથા મમાપિ તે સૌહર્દ્યં દૈવેન પ્રતિપાદિતમ્ । આવયો: જોહમે-દોઝ નાભિમૂયાદિત: પરમ્ ॥ ૨૩ ॥ હૃતિ સંભાષ્ય તેનાય પ્રેમ્ણા ગંધર્વકન્યકા । સુકાદારં દરૌ તસ્મે સ્વકુ-ચાંતરભૂપમ્ ॥ ૨૪ ॥ તમાદાયાન્નુતં દારં સ તસ્યા: પરમાકુલ: । ગૃહર્ષપરાસિકામિદમાહ નૃપાત્મજ: ॥ ૨૫ ॥ સત્યશુક્લં ત્વયા મીઠ તથાપ્યેકં વદામ્યહમ્ । ત્યકરા-જ્યસ્ય નિ:સ્વસ્ય કથં મે ભવસિ પ્રિયા ॥ ૨૬ ॥ યા ત્વં પિતૃમતી બાલા વિલંબ્ય પિતૃશાસનમ્ । સ્વચ્છંદા-ચરણં કર્તું મૃદે ત્વં કથમહૈસિ ॥ ૨૭ ॥ હૃતિ તસ્ય વચ: શ્રુત્વા તં પ્રત્યાહ શુચિસ્મિતા । અસ્તુ નામ તથૈવાહ કરિષ્યે પદ્ય કૌતુકમ્ ॥ ૧૨૮ ॥

હું ગંધર્વરાજની પુત્રી છું. મારા પિતાનું નામ વિદ્ર-વિક છે, અને મારું નામ ચંદ્રમતી છે. ૧૯ હે રાજકુમાર! હે ભુદ્ધિવાળા! તમને આવતા જોઇને તમારી સાથે વાર્તાલાપ કરવાની ઇચ્છાથી મારી સખીઓને ખીખ વનમાં મોકલી હું અહીં એકલી જ બેઠી છું. ૧૨૦ સંગીતવિદ્યામાં મારાથી ચતુર ખીખ કેાપ પણ સ્ત્રી નથી. મારું ગાન સાંભળી સધળી દેવાંગનાઓ પણ પ્રસન્ન થાય છે. ૨૧ હું સર્વ કલાઓમાં કુશળ છું. હું સર્વ મનુષ્યોના મનની વાત, તેના ચહેરા ઉપરથી જાણી લઉં છું. તેથી તમારું મન મારામાં આસકત છે તે હું જાણું છું. ૨૨ તેમ જ તમારા મેળાપનું સુખ ભાગ્યથોગે મને પણ મળી ગયું. હવે આજથી આરંભી આપણા બંનેના સ્નેહમાં ખામી આવશે નહીં. ૨૩ એટલું કહી ગંધર્વકન્યાએ પોતાના સ્તનને શોભાવતો મોતીનો હાર ઉતારીને રાજકુમારને આપ્યો. ૨૪ એ અદ્ભુત હાર લઇ, અતિ વ્યાકુલ થઈ ગયેલો રાજકુમાર મનમાં પ્રસન્ન થયેલી કન્યાને કહેવા લાગ્યો કે, ૨૫ હે બીરુ! તં જે કહ્યું તે સત્ય છે તથાપિ હું કહું છું તે સાંભળ. મારું રાજ્ય હરાઇ ગયું છે, તેમ મારી પાસે ધન પણ નથી. ત્યારે તું મારી સ્ત્રી કેમ થઇશ? ૨૬ તારા પિતા વિદ્યમાન છે, તારી અવસ્થા હજી નાની છે, માટે પિતાની આજ્ઞા વિના સ્વતંત્રપણાથી વર્તવું તને ઉચિત નથી. ૨૭ એવાં તેનાં વચન સાંભળીને કન્યા હસીને બોલી કે, ઠીક ઠીક. હું તેમ જ કરીશ. તમે મારી ચાલાકી તો જુઓ. ૨૮

ગચ્છ સ્વભવનં કાંત પરશ્વઃ પ્રાતેવ તુ । આગચ્છ
પુનરૈવ કાર્યમસ્તિ ચ નો મૃષા ॥ ૨૯ ॥ દુયુક્ત્વા તં
નૃપં કાંતં સા સંગતસસ્ત્રીજના । અપાક્રમત ચાર્વૈર્ગી સ
ચાપિ નૃપનંદનઃ ॥ ૧૩૦ ॥ સ સમન્થેસ્ય હર્ષેણ દ્વિજપુ-
ત્રસ્ય સન્નિધિમ્ । સર્વમાલ્યાય તેનૈવ સાર્ધં સ્વભવનં યયૌ
॥ ૩૧ ॥ તાં ચ વિપ્રસર્તી મૃયો હર્ષયિત્વા નૃપાત્મજઃ ।
પરશ્વો દ્વિજપુત્રેણ સાર્ધં તસ્મિન્ વને યયૌ ॥ ૩૨ ॥ સ
તયા પૂર્વનિર્દિષ્ટં સ્થાનં પ્રાપ્ય નૃપાત્મજઃ । ગંધર્વરાજમ-
દ્રાક્ષીપુત્રિણ ચ સમન્વિતમ્ ॥ ૩૩ ॥ સ ગંધર્વપતિઃ પ્રાપ્ત-
વભિનંથ કુમારકૌ । ઉપવેશ્યાસને રમ્યે રાજપુત્રમભાષત
॥ ૩૪ ॥ ગંધર્વ ઉવાચ- રાજેન્દ્રપુત્ર પૂર્વેયુઃ કૈલાસં ગતવા-
નહમ્ । તત્રાપદ્યં મહાદેવં પાર્વત્યા સહિતં વિમુદ્ધ ॥ ૩૫ ॥
આદ્ય માં સ દેવેશઃ સર્વેષાં ત્રિદિવૌકસામ્ । સન્નિધાવાહ
મગવાન્ કરુણામૃતવારિધિઃ ॥ ૩૬ ॥ ધર્મગુપ્તાદ્યયઃ કશ્ચિ-
દ્રાજપુત્રોઽસ્તિ મૃતલે । અર્કિચનો ષષ્ટરાજ્યો હૃતબંધુશ્ચ
શત્રુભિઃ ॥ ૩૭ ॥ સ બાલો ગુરુવાક્યેન મદર્ચ્યાં રતઃ
સદા । અથ તત્પિતરઃ સર્વે માં પ્રાપ્તાસ્તત્પ્રભાવતઃ
॥ ૩૮ ॥ તત્સવ ત્વમપિ સાહાય્યં કુરુ ગંધર્વસત્તમ । યથા
સ નિજગત્યસ્થો હૃતશત્રુર્ભવિષ્યતિ ॥ ૩૯ ॥ હૃત્યાજ્ઞસો-
ઽહમીશેન સંપ્રાપ્ય નિર્ગમંદિરમ્ । અનયા ચ દુહિત્રા ચ
ચતુશ્ચોઽપરિહિતસ્તથા ॥ ૪૦ ॥ જ્ઞાત્વેમં સકલં શંભોર્નિયોગં
કરુણાત્મનઃ । આદાયેમાં દુહિતરં પ્રાપ્તોઽસ્મીદં વનાતરમ્
॥ ૪૧ ॥ અતઃ एનાં પ્રયચ્છામિ કન્યામંશુમર્તીં તવ । હૃત્વા
શત્રૂન્સ્વરાટ્ટે ત્વાં સ્થાપયामિ શિવાજ્યા ॥ ૪૨ ॥ તસ્મિન્
પુરે સ્વમનયા હુક્ત્વા ભોગાન્ યથોચિતાન્ । દશવર્ષસહ-
સ્રાંતે ગીતાસિ ગિરિશાલયમ્ ॥ ૪૩ ॥ તત્રાપિ મમ
કન્યેયં સ્વામેવ પ્રતિપત્યસ્યેતે । અનેનૈવ સ્વદેહેન દિવ્યેન
શિવસન્નિધૌ ॥ ૪૪ ॥

હે નાથ ! આજ તો તમે તમારે ઘેર જાઓ. પાછા
આજથી ત્રીજે દિવસે સવારે અહીં જ આવજો; કારણ
કે આપણુ અનેના જે સંકલ્પ છે તે ખોટો નથી.^{૨૯}
એટલું કહીને તે કન્યા પોતાની સખીઓને મળી ત્યાંથી
આવી ગઇ. એટલે રાજકુમાર પણ હર્ષથી પેલા બ્રાહ્મ-
ણના પુત્રની પાસે આવ્યો અને અનેકો સહજો શ્રુતાંત
તેને કહી તેની સાથે પોતાને ઘેર મળ્યા.^{૩૦-૩૧} અને
અનેકો હકીકત પેરી બ્રાહ્મણીને કહી પ્રસન્ન કરી. પછી
ત્રીજે દિવસે રાજકુમાર બ્રાહ્મણના પુત્રની સાથે પેલા
વનમાં ગયો.^{૩૨} અને કન્યાએ કહેલાં રથને આવ્યો.
તારે ગંધર્વને રાજ તથા તેની કન્યા સાં જોવામાં
આવ્યાં.^{૩૩} પછી એ બંને કુમારો, ગંધર્વરાજની પાસે
ગયા ત્યારે ગંધર્વરાજે તેને આદર સન્માન આપી
આસન ઉપર બેસારી રાજપુત્રને કહ્યું કે, ^{૩૪} હે રાજ-
કુમાર ! હું ગઇ કાલે કૈલાસમાં ગયો હતો. ત્યાં પાર્વતી
સહિત મહાદેવનાં દર્શન કર્યાં.^{૩૫} ત્યારે ઇલાના સમુદ્ર

મહાદેવે સર્વ દેવોની સમક્ષ મને બોલાવીને કહ્યું કે, ^{૩૬}
પૃથ્વીમાં ધર્મયુગ નામનો કોઇ એક રાજપુત્ર છે. શત્રુ-
ઓએ તેનાં માતા પિતાને મારી રાજ્ય હરી લીધું છે,
તેથી તે બળી ગરીબ સ્થિતિમાં છે.^{૩૭} એ રાજકુમાર,
શુરના કહેવાથી નિરંતર મારી પૂજામાં પરાયણ રહે છે.
તેના પ્રભાવથી તેના સહજા પિતૃઓ મને પ્રાપ્ત થયા
છે.^{૩૮} હે ગંધર્વરાજ ! એ રાજકુમાર પોતાના શત્રુને
મારી પોતાનું રાજ્ય હાથ કરે, તેની તેની સહાયતા તારે
કરવી.^{૩૯} એવી રીતે મહાદેવની આજ્ઞા થયા પછી હું
ઘેર આવ્યો ત્યારે આ મારી પુત્રીએ પણ બહુ વિનંતિ
કરી,^{૪૦} તેથી આ સહજા વાત ક્ષણે શકરને ગમતી છે,
એમ જાણી આ પુત્રીને લઇ હું આ વનમાં આવ્યો છું.^{૪૧}
મારી આ અંશુમતી નામની કન્યા તને આપું છું ને
શિવની આજ્ઞાથી શત્રુનો નાશ કરી તને પોતાનાં રાજ્ય
ઉપર બેસાડીશ.^{૪૨} પછી તે શહેરમાં આ મારી કન્યાની
સાથે યથાયોગ્ય ભોગ ભોગવી દશ હજાર વર્ષ પછી તું
કૈલાસમાં જઇશ.^{૪૩} ત્યાં પણ મારી કન્યા આ દિવ્ય
શરીરથી તને જ પ્રાપ્ત થશે.^{૪૪}

इति गंधर्वराजस्तमाभाप्य नृपनंदनम् । तस्मि-
न्वने स्वदुहितुः पाणिप्राहमकारयत् ॥ ४५ ॥
पारिवर्द्धमदास्तस्मै रत्नभारान्महोज्ज्वलान् । चूडामणिं
चन्द्रनिभं सुताहारान्श्च भास्वरान् ॥ ४६ ॥ दिग्बाल-
कारवासांसि कार्तस्वरपरिच्छदान् । गजानामयुतं भूयो
नियुतं नीलत्राजिनाम् ॥ ४७ ॥ स्थंदनानां सहस्राणि
सौवर्णानि महांति च । पुनरेकं रथं दिव्यं ध्वजक्रायुधै-
र्युतम् ॥ ४८ ॥ मंत्राज्ञाणां सहस्राणि तूष्णीं चाश्वत्थासा-
यकौ । अमेयां सर्वजंतूनां शक्तिं च रिपुमर्दिनीम् ॥ ४९ ॥
दुहितुः परिचर्यायै दासीनां च सहस्रकम् । ददौ प्रीतम-
नास्तस्मै वनानि विविधानि च ॥ ५० ॥ गंधर्वसैन्यम-
त्युधं चतुरंगसमन्वितम् । पुनश्च तत्सहायार्थं गंधर्वाधिप-
तिर्ददौ ॥ ५१ ॥ इत्थं राजेन्द्रतनयः संप्राप्य श्रियस्तुतमाम् ।
अभीष्टजायासहितो सुखे निजसंपदा ॥ ५२ ॥ कारयित्वा
स्वदुहितुर्विवाहं समयोचितम् । ययौ विमानमारुह्य गंधर्वा-
धिपतिर्दिवम् ॥ ५३ ॥ धर्मगुप्तः कृतोद्वाहः सह गंधर्व-
सेनया । निःशेषितारातिबलः प्रविवेश निजं पुरम् ॥ ५४ ॥
ततोऽभिषिक्तः सचिवैर्ब्राह्मणैश्च महोत्तमैः । रत्नसिंहासना-
रूढश्चक्रे राज्यमकंदकम् ॥ ५५ ॥ या विप्रवनिता पूर्वं
तमपुष्पात्स्वपुत्रवत् । सैव माताऽभवत्तस्य स भ्राता द्विज-
नंदनः ॥ ५६ ॥ गंधर्वतनया जाया विदर्भविषयेध्वरः ।
आराध्य देवं गिरिशं धर्मगुप्तो नृपोऽभवत् ॥ ५७ ॥

એવી રીતે રાજકુમારને કહી ગંધર્વરાજે તેની સાથે
પોતાની પુત્રીને વિવાહ કર્યો. ^{૪૫} તેની પહેરામણીમાં
મહાઉજ્જવળ કેટલાંક રત્નો આપ્યાં. ચંદ્ર જેવા ચળકતા સુકુટ
આપ્યો, દેહીપ્રમાન મોતીઓના હાર આપ્યા,^{૪૬} દિવ્ય

અર્ધકાર, વજ્ર અને બીજી પથ્થુ કેટલીક સેનાની સામગ્રી આપી. દશ હજાર હાથી આપ્યા, એક લાખ કાળા ઘોડા આપ્યા. ૪૭ સેનાના મોટા મોટા હજાર રથો આપ્યા. વળી એક બીજો દિવ્ય રથ આપ્યો; તેમાં ધનુષ્ય તથા ચક્ર હતાં. ૪૮ હજાર મંત્રાજ્ઞ, અક્ષય બાણવાળા બે લાયા, અને કાષ્ઠથી પથ્થુ ન બેદાય અને શત્રુને મારે તેવી શક્તિ (સાંગ) આપી. ૪૯ પુત્રીની સેવા માટે હજાર દાસીઓ અને કેટલુંક ધન પથ્થુ પ્રસન્ન થઇને આપ્યું. ૫૦ વળી પથ્થુ એ રાજકુમારની સહાયતા માટે, તે ગંધર્વરાજે હાથી, ઘોડા, રથ અને પેદાશનું મોટું સૈન્ય આપ્યું. ૫૧ એવી રીતે મોટી સમૃદ્ધિ અને ધણી લક્ષ્મી મળવાથી તથા ઉત્તમ સ્ત્રી મળવાથી એ રાજકુમાર ધણી પ્રસન્ન થયો. ૫૨ એવી રીતે પોતાની પુત્રીને યોગ્ય સમયે વિવાહ કરી વિમાનમાં બેસીને તે ગંધર્વરાજ સ્વર્ગમાં ગયો. ૫૩ તે પછી જેનો વિવાહ થયો હતો, એવો રાજકુમાર ધર્મગુપ્ત પથ્થુ ગંધર્વ સેનાની સહાયતાથી, સર્વ શત્રુઓનો સંહાર કરીને પોતાના શહેરમાં ગયો. ૫૪ ત્યાં કારભારી મંડળે તથા ઉત્તમ બ્રાહ્મણોએ તેને રાજ્યાભિષેક કર્યો અને તે રત્નના સિંહાસન ઉપર બેસી નિષ્કંટક રાજ્ય ભોજવવા લાગ્યો. ૫૫ જે બ્રાહ્મણીએ આ રાજકુમારને નાની અવસ્થામાં પુત્રીની પેઠે પાળી પોષી મોટો કર્યો હતો, તેને એ રાજકુમારે મા કરીને રાખી અને તેના પુત્રને બાઈ કરીને રાખ્યો. ૫૬ એ રાજકુમારની ગંધર્વ કન્યા સ્ત્રી થઇ અને વિદર્ભ દેશની રાણી થઈ. એવી રીતે મહાદેવની આરાધના કરવાથી ધર્મગુપ્તને રાજ્ય વગેરેની પ્રાપ્તિ થઈ. ૫૭

एवमन्वे समाराध्य प्रदोषे गिरिजापतिम् । लभन्तेऽभीप्सितान् कामान्देहान्ते तु परां गतिम् ॥ ५८ ॥ सत उवाच—एतन्महाव्रतं पुण्यं प्रदोषे शंकरार्चनम् । धर्मार्थकाममोक्षाणां यदेतत्साधनं परम् ॥ ५९ ॥ य एतच्छृणु-यात्रित्यमाख्यानं परमाद्भुतम् । प्रदोषे शिवपूजिते कथयेद्वा समाहितः ॥ १६० ॥ न भवेत्तस्य दारिद्र्यं जन्मांतरकालेऽपि । ज्ञानैश्वर्यसमायुक्तः सौंदर्ये शिवपुरं व्रजेत् ॥ ६१ ॥ ये प्राप्य दुर्लभमिदं महजाः शरीरं कुर्वन्त्यहोऽत्र परमेश्वर-पादपूजाम् । धन्यास्त एव निजपुण्यजितत्रिलोकास्तेषां पदाब्जजलो भुवनं पुनाति ॥ ६२ ॥ अस्योद्यापनं त्रिनि-प्रदोषवत् । इति श्रीस्कंदपुराणे सोद्यापनं पक्षप्रदोषव्रतं समाप्तम् ॥

એવી જ રીતે જે માણસો પ્રદોષ વખતે શંકરની આરાધના કરે છે, તેઓનાં ધારેલાં કામ પાર પડે છે અને અંતે તેઓ પરમ ગતિને પામે છે. ૧૫૮ સત કહે છે—પ્રદોષ વખતે શંકરનું પૂજન કરવાથી મોટું પુણ્ય થાય છે અને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થ સિદ્ધ થાય છે. ૫૭ જે માણસ પ્રદોષ

વખતે મહાદેવની પૂજા કર્યો પછી, સાવધાન થઇ મહા આશ્ચર્યકારક આ ઇતિહાસ સાંભળે છે વા સંભળાવે છે, તેને સંકડો જન્મપર્યંત પથ્થુ દરિદ્રપણું આવતું નથી અને તે માણસ આ લોકમાં અશ્વર્ય ભોગવી, જ્ઞાન મેળવીને અંતે શિવપુરીમાં જાય છે. ૧૬૦—૧૬૧ જે માણસો આ જગતમાં દુર્લભ એવા મનુષ્યદેહને પામી, શંકરનાં ચરણની પૂજા કરે છે, તે પુરુષોને જ ધન્ય સમજવા; કારણ કે તેઓ પોતાનાં પુણ્યથી ત્રણે લોકને જિતી લે છે. તેમ જ તેઓનાં ચરણની રજ જગતને પવિત્ર કરે છે. ૬૨ આનું ઉદ્વાપન શનિપ્રદોષની પેઠે કરવું. એ પ્રમાણે સ્કંદપુરાણમાં ઉદ્વાપનસહિત પક્ષ-પ્રદોષવ્રત કહેલું છે.

૭ અનંગત્રયોદશીમત

अथ मार्गशीर्षशुक्लत्रयोदश्यामनंगत्रयोदशीव्रतम् ॥ श्रीकृष्ण उवाच—शृणु पार्थ व्रतं श्रेष्ठं नाम्नाऽनंगत्रयोदशी । या शि-वायै पुरा प्रोक्ता प्रसन्नेन्दुमौलिना ॥ १ ॥ गौरीवाच—पुरा सौभाग्यकरणी खयाताऽनंगत्रयोदशी । तस्या व्रतं महादेव ममापि कथय प्रभो ॥ २ ॥ कस्मिन्मासे प्रकर्तव्यं संपूर्णं च कथं भवेत् । पूजयानि कानि नामानि विविधानि केन वै सृष्ट ॥ ३ ॥ दुर्भगानां च नारीणां सौभाग्यकरणं प्रभो । बन्धयानां पुत्रजनकं धनधान्यविवर्धनम् ॥ ४ ॥ एतद्व्रतं महादेव प्रसादाद्भक्तुमर्हसि ॥ ५ ॥

માર્ગશીર્ષ શુદિ તેરશને દિવસે અનંગત્રયોદશીનું વ્રત કરવાનું કહેલું છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! જે વ્રત પૂર્વે પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવ પાર્વતીને કહ્યું હતું, તે ઉત્તમ અનંગત્રયોદશીનું વ્રત હું કહું છું તે સાંભળો. ૧ પાર્વતી પૂછે છે—હે મહાદેવ ! હે પ્રભો ! સૌભાગ્ય આપવામાં અનંગત્રયોદશી વ્રત પ્રસિદ્ધ છે. તે વ્રત કયા માસમાં કરવું ને કવી રીતે સંપૂર્ણ થાય, કયે પ્રકારે, કયા નામની પૂજા કરવી, તે સમજાવું મને કહો. હે પ્રભો ! આ વ્રત દુભાગ્ય સ્ત્રીઓને સૌભાગ્ય આપનાર છે, વાંઝણીને પુત્ર આપનાર છે અને ધનધાન્યની વૃદ્ધિ કરનાર છે, માટે કૃપા કરીને આપ મને કહેવા યોગ્ય છો. ૨—૫

ईश्वर उवाच—कथयामि न संदेहो महापुण्यं महाफ-लम् । चीर्णेन येन देवेशि सर्वं संप्रयते सुखम् ॥ ६ ॥ नारीभिश्च नृभिश्चैव विधातव्यं प्रयत्नतः । हेमन्ते हि क्रतौ प्राप्ते मासि मार्गशिरे जुषे ॥ ७ ॥ शुक्लपक्षे त्रयो-दश्याखपवास्तु त कारयेत् । अश्वत्थदंतकाष्ठं च पूजा मन्वक्रेण तु ॥ ८ ॥ नारंगेणार्घ्यदानं च नैवेद्ये केणिका-स्तथा । गंधद्रुपैस्तथा धूपैरर्चयेच्च यथाविधि ॥ ८ ॥ अक्ष-तैश्च फलैश्चैव एकाग्रहृदयः स्थितः । सम्यक् जितेन्द्रियो भूत्वा क्षान्तं हृदि कल्पयेत् ॥ १० ॥ पश्चात्प्रदक्षिणां कृत्वा अर्घ्यं चैव निवेदयेत् ॥ ११ ॥

મહાદેવ કહે છે-હે દેવિ ! મહાપુણ્યકારક અને મોટાં ફળને આપનાર અનંગત્રયોદશીનું વ્રત હું કહું છું, તે સંશય રાખ્યા વગર સાંભળ. આ વ્રત કરવાથી સર્વ જાતનું સુખ થાય છે, માટે ઓઝાએ તથા પુરુષોએ આ વ્રત અવરૂપ કરવું. હેમંત ઋતુ આવે ત્યારે માર્ગશીર્ષ શુદ્ધિ તેરશને દિવસે ઉપવાસ કરવો, પીપળાનું દાતણ કરવું, મરુઅક પુષ્પવડે પૂજા કરવી, નારંગીનો અર્ધ આપવો, સ્તરફેણીનું નૈવેદ્ય કરવું. ચિત્ત સ્થિર રાખી ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, ફળ અને અક્ષત વગેરેથી વિધિ પ્રમાણે કામ-દેવની પૂજા કરવી. ઈંદ્રિયોને વશમાં રાખી સારી રીતે હૃદયમાં કામદેવનું ધ્યાન ધરવું. તે પછી પ્રદક્ષિણા કરીને અર્ધ આપવો. ૧-૧૧

નમસ્કૃયાદંત્યં ચ મન્ત્રેણાનેન મામિનિ । નમોસ્ત્વને-
ગદેવાય સર્વસંઘનિવાસિને ॥ ૧૨ ॥ હૃદયસ્થાય નિત્યાય
સૂક્ષ્માય પરમેષ્ઠિને । સ્વર્ગે ચૈવ તુ પાતાલે મર્ત્યલોકે
તથૈવ ચ ॥ ૧૩ ॥ સર્વવ્યાપિનંગત્વં ગૃહાણાર્ધ્યં નમોઽસ્તુ
તે । હૃત્યર્ધ્યમ્ ॥ ૧૪ ॥ પૂજયેત્સ્વસ્થચિત્તેન પ્રાણયેન્મધુ
વૈ નિશિ । રંભાતુલ્યા ભવેન્નારી સૌભાગ્યમતુલં લભેત્
॥ ૧૫ ॥ નર્યતિ સર્વપાપાનિ હ્રાન્યજન્મકૃતાનિ ચ । લાઙ-
ગ્યમતુલં ચૈવ રૂપૈર્ન્યસમન્વિતમ્ । અશ્મેધસ્ય યજ્ઞસ્ય
ફલં પ્રાપ્નોતિ માનવઃ ॥ ૧૬ ॥

‘હે અનંગ દેવ ! આપ સર્વ સમુદાયમાં નિવાસ કરો છો, હૃદયમાં રહો છો, નિલ છો, સૂક્ષ્મ છો, પરમેષી છો, સ્વર્ગ, પૃથ્વી અને પાતાળમાં સર્વત્ર વ્યાપક છો, તે આપને હું નમસ્કાર કરું છું માટે અર્ધનું ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર બાણી અર્ધ આપી નમસ્કાર કરવા. ૧૨-૧૪ સ્થિર ચિત્તથી પૂજા કરવી. રાત્રિએ મધ ખાવું. એ પ્રમાણે વ્રત કરવાથી ઓ રંભા અપ્સરા જેવી રૂપાળી થાય છે અને પૂર્વજન્મમાં કરેલાં તેનાં પાપ નષ્ટ થાય છે. જે માણસ અનંગત્રયોદશીનું વ્રત કરે છે, તેની ચતુરાષ્ઠ, રૂપ અને ઐશ્વર્ય વધે છે ને તેને અશ્વમેધ યજ્ઞ કરી ફળ થાય છે. ૧૫-૧૬

પૌષે શુક્લત્રયોદશ્યામૌદંબરં દંતધાવનમ્ । જાતિપુષ્પૈઃ
પૂજનં સ્યાદ્દિમેનાર્ધ્યમેવ ચ । અશોકવર્તિકાઃ જિગ્ષ્યા
નૈવેયં ચ પ્રક્લપયેત્ । વપોપ્ય પૂજયેદેવં મક્ત્યા નાલ્યેશ્વરં
પ્રિયે । નાલ્યેશ્વરાય શર્વાય દ્વિશ્રાય નમો નમઃ । નમસ્તે
શુભનેશાય ગૃહાણાર્ધ્યં નમો નમઃ । હૃત્યર્ધ્યમ્ ॥ વ્રતસ્યઃ
સ્વસ્થચિત્તેન ચંદનં પ્રાણયેનિશિ । સર્વપાપવિશુદ્ધાત્મા
સૌભાગ્યમતુલં લભેત્ ॥ ૧૭ ॥

પૌષ શુદ્ધિ તેરશને દિવસે ઉત્તરાનું દાતણ કરવું, જાતિ પુષ્પવડે મહાદેવનું પૂજન કરવું, દારવું દાડિમનો અર્ધ આપવો, સુંદર અશોકની કળીઓનું નૈવેદ્ય કરવું, ઉપવાસ કરવો અને ભક્તિથી નટરાજ (મહાદેવ)ની પૂજા કરવી.

‘હે શંકર ! આપ કે જે નાટ્યના ઈશ્વર છો, સર્વ છો, સમર્થ છો, અને જગતના પ્રથમ છો તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું, અર્ધનું ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર બાણી અર્ધ આપવો અને સ્થિર ચિત્તથી વ્રત કરવું. વ્રત કરનારે રાત્રિએ ચંદનનું પ્રાશન કરવું. તેમ કરવાથી સઘળાં પાપ દૂર થાય છે અને ઉત્તમ સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૭

માઘશુક્લત્રયોદશ્યામુપવાસં ચ કારયેત્ । ન્યયોષદંત-
કાષ્ઠેન દંતાન્તસંગોષયેચ્છુચિઃ ॥ કુંદપુષ્પૈઃ સમમ્પર્ક્ય અર્ધ્યં
ચ વીજપુરુષકઃ । નૈવેયે શર્કરાં દુધાદેવો યોગેશ્વરસ્તથા ।
યોગેશ્વરાય દેવાય યોગજન્નિવાસિને ॥ ગૃહાણાર્ધ્યં મયા
દત્તં યોગેશ્વર નમોઽસ્તુ તે । હૃત્યર્ધ્યમ્ ॥ મૌલિકં પ્રાણયે-
દાત્રૌ વાજપેયફલં લભેત્ ॥ ૧૮ ॥

માઘ શુદ્ધિ તેરશને દિવસે ઉપવાસ કરવો, વડનું દાતણ કરવું, મોગરાનાં પુષ્પવડે પૂજા કરવી, બીજોરોનો અર્ધ આપવો, સાકરનું નૈવેદ્ય કરવું, માધ માસમાં યોગેશ્વર દેવ કહેલા છે એટલે તેની પૂજા વગેરે સઘળું કરવું, ને અર્ધ આપવો:-‘હે યોગેશ્વર ! આપ કે જે યોગના ઈશ્વર છો, દેવ છો, યોગરૂપી ગંધૂમાં નિવાસ કરનાર છો તેને હું નમસ્કાર કરું છું. માટે મેં દીધેલા અર્ધનું ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર બાણી અર્ધ આપવો. રાતે મોતીનું જળ પીવું, તેથી વાજપેય યજ્ઞનું ફળ થાય છે. ૧૮

ફાલ્ગુનસ્ય સિતે પક્ષે બાદરં દંતધાવનમ્ । જપાપુષ્પૈઃ
પૂજનં સ્યાદર્ધ્યં કંકોલકેન ચ ॥ અપૂર્વૈશ્વૈવ નૈવેયં વીરેશં
નામ પૂજયેત્ । વીરેશ્વર વીરમદ્ર ઝમાકાંત સુરેશ્વર ॥ હિમ-
મધ્યનિર્ધારિત્સ્ત્વં ગૃહાણાર્ધ્યં મહેશ્વર ॥ સીતાતુલ્યા ભવે-
ન્નારી કંકોલં પ્રાણયેનિશિ ॥ ૧૯ ॥

ફાલ્ગુન શુદ્ધિ તેરશને દિવસે બોરડીનું દાતણ કરવું, જાસુંદના પુષ્પોવડે વીરેશની પૂજા કરવી, કંકાલાનો અર્ધ આપવો:-‘હે વીરેશ ! હે વીરભદ્ર ! હે પાર્વતીપતે ! હે સુરેશ્વર ! હે હિમની વચમાં વાસ કરનાર ! હે મહેશ્વર ! અર્ધનું ગ્રહણ કરો. રાતે કંકાલાં ખાવાં. એવી રીતે પૂજા કરવાથી ઓ સીતા જેવી થાય છે. ૧૯

ચૈત્રશુક્લત્રયોદશ્યાં મલિકાદંતધાવનમ્ । દમનેનાર્ચયેદેવં
દ્રાક્ષ્યાર્ધ્યં પ્રક્લપયેત્ । નૈવેયે વટકાઃ પ્રોક્તા વિશ્વરૂપં તુ
પૂજયેત્ । નમસ્તે વિશ્વરૂપાય સુરૂપાય મહાત્મને । ગૃહા-
ણાર્ધ્યં મયા દત્તં વિશ્વરૂપ નમોઽસ્તુ તે ॥ હૃત્યર્ધ્યમ્ ।
ઝમાતુલ્યા ભવેન્નારી કર્પૂરં પ્રાણયેનિશિ ॥ ૨૦ ॥

ચૈત્ર શુદ્ધિ તેરશને દિવસે મલિકાનું દાતણ કરવું. દમ-
નના પુષ્પથી વિશ્વરૂપ દેવની પૂજા કરવી, દ્રાખ્ખનો અર્ધ આપવો, વડાનું નૈવેદ્ય કરવું; અર્ધમંત્ર:-‘હે વિશ્વ-
રૂપ ! આપ કે જે વિશ્વરૂપ છો, સુંદર રૂપવાળા છો અને મહાત્મા છો તેને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. આ

અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો.' એ મંત્ર ભણી અર્ધ આપવો. રાતે કપૂરનું ભક્ષણ કરવું. એવી રીતે વ્રત કરવાથી સ્ત્રી પાર્વતીતુલ્ય થાય છે. ૨૦

વૈશાલ્યકૃષ્ણે ત્વપામાર્ગી દંતધાવનમ્ । પૂજા ચ મહિ-
કાપુલ્યેઃ સર્જૈરાધ્યૈ તુ વાપયેત્ । નૈવેયે સત્કવઃ પ્રોકા
માકાર્યં તુ પૂજયેત્ । મહાકાપાપ નમસ્તે સર્વવિજ્ઞાનરૂપિણે ।
ગૃહાણાર્ધ્ય મયા દત્તં મહારૂપ નમોઽસ્તુ તે । इत्यर्घ्यम् ॥
પ્રાચયેદ્રાત્રિસમયે જાતીફલમહત્તમમ્ ॥ ૨૧ ॥

વૈશાખ શુદ્ધિ તેરશને દિવસે અધેડાનું દાતણ કરવું, મહિકાનાં પુષ્પથી મહારૂપ દેવની પૂજા કરવી, ખજૂરનો અર્ધ આપવો, સાથવાનું નૈવેદ્ય કરવું. અર્ધમંત્ર:-‘હે મહારૂપ ! આપ કે જે મહારૂપ અને સર્વવિજ્ઞાનરૂપ છો, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું, મેં આપેલા અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર ભણી અર્ધ આપવો. રાતે ગાય-
કર્ણનું ભક્ષણ કરવું. ૨૧

જ્યેષ્ઠે શુક્લત્રયોદશ્યાં નિર્ગુહીદંતધાવનમ્ । પૂજા ચક્ર-
લપુષ્પૈશ્ચ શ્રીફલેનાર્ધ્યકલપના ॥ નૈવેયે મંડકાન્દ્યાશ્લવંગં
પ્રાચયેન્નિશિ । પ્રયુન્મં પૂજયેરેવં સર્વેપાપપ્રણાશનમ્ ॥
નમસ્તે પશ્પતયે પ્રયુન્મન્યેશ્વર । ગૃહાણાર્ધ્ય મયા દત્તં
પ્રયુન્મ પરમેશ્વર । इत्यर्घ्यम् ॥ સુવર્ણશતવાનસ્ય ફલમદ્યગુણં
કમેત્ ॥ ૨૨ ॥

જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ તેરશને દિવસે નગેડાનું દાતણ કરવું, ઓર-
સડીના પુષ્પથી પ્રયુન્મ દેવ સર્વ પાપનો નાશ કરનાર છે તેની પૂજા કરી, શ્રીફળનો અર્ધ આપવો, ખડમંડાનું નૈવેદ્ય કરવું. રાતે લવિંગ ખાવાં ને આ મંત્રથી અર્ધ આપવો:-‘હે પ્રયુન્મ ! હે પરમેશ્વર ! આપ કે જે સર્વ પ્રાણીના પતિ છો અને ઉત્તમ સુવર્ણના ઈશ્વર છો તેને નમસ્કાર કરું છું, આ અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર ભણી અર્ધ આપવો. એવી રીતે વ્રત કરવાથી આઠસો સુવર્ણના દાનનું ફળ મળે છે. ૨૨

શુચિશુક્લે ત્રયોદશ્યાં નારિંગં દંતધાવનમ્ । કર્દવૈઃ
પૂજયેરેવં નારિકેલાધ્યકલપના ॥ નૈવેયં દધિમત્તં ચ પૂજ-
યેન્ન ઉમાપતિમ્ । સ્વસ્થેન મનસા તત્ર તિલ્લતોયં પિબેન્નિશિ ॥
ઉમાપતે મહાબાહો કામદોહક તે નમઃ । ગૃહાણાર્ધ્ય મયા
દત્તં ચંદ્રમીલે નમોઽસ્તુ તે । इत्यर्घ्यम् ॥ વાજપેયસ્ય યજ્ઞસ્ય
ફલં પ્રાપ્નોતિ માનવઃ ॥ ૨૩ ॥

આષાઢ શુદ્ધિ ત્રયોદશીને દિવસે નારંગીનું દાતણ કરવું, કર્દવનાં પુષ્પોવાડે મહાદેવની પૂજા કરવી, નાળિયેરનો અર્ધ આપવો. દહીં ભાતનું નૈવેદ્ય કરવું, રાતે ચિત્ત સ્થિર રાખી તિલનું જળ પીવું અને ‘હે ઉમાપતે ! હે મોટા હાથવાળા ! હે કામને દહન કરનાર ! હે ચંદ્રમૌલે ! આપને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું, મેં આપેલા અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર ભણી અર્ધ આપવો. એવી રીતે વ્રત કરવાથી વાજપેય યજ્ઞનું ફળ થાય છે. ૨૩

શ્રાવણસ્ય સિતે પક્ષે ત્રયોદશ્યાં શુભવ્રતઃ । કાર્ત્ત્વં દંત-
કાર્ત્ત્વં ચ પશ્પતયૈસ્તુ પૂજનમ્ ॥ રંભાફલેનાર્ધ્યદાનં કુર્યાત્
પ્રહ્લેખ ચેતસા । નૈવેયં પાયસં દયાચ્છલપાણિં તુ પૂજયેત્ ।
પ્રાચયેન્નવતોયં ચ રાશૌ જાગરણં ચરેત્ ॥ નમસ્તે ગિરિજા-
નાથ નમસ્તે ભક્તિભાવન । ગૃહાણાર્ધ્ય મયા દત્તં-શૂલપાણે
નમોઽસ્તુ તે । इत्यर्घ्यम् ॥ સૌત્રામણેશ્ચ યજ્ઞસ્ય ફલમદ્યગુણં
કમેત્ ॥ ૨૪ ॥

શ્રાવણ શુદ્ધિ ત્રયોદશીને દિવસે કરંજનું દાતણ કરવું, કમળથી શૂલપાણી (મહાદેવ)ની પૂજા કરવી, નમ્રતાથી ઈળાંતો અર્ધ આપવો, દૂધપાકનું નૈવેદ્ય કરવું, રાતે ચંદનનું જળ પી જાગરણ કરવું, અને હે પાર્વતીનાથ ! હે ભક્તિપ્રીતિ પ્રિય કરનાર ! ‘હે શૂલપાણે ! આપને નમસ્કાર કરું છું, મેં આપેલા અર્ધ્યને ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર ભણી અર્ધ આપવો. એવી રીતે વ્રત કરવાથી આઠ સૌત્રામણી યજ્ઞનું ફળ થાય છે. ૨૪

માદ્રે શુક્લત્રયોદશ્યાં કંકોલં દંતધાવનમ્ । અર્ચયે-
ન્નપકૈઃ પુષ્પૈર્નૈવેયં વૃતપૂરિકાઃ ॥ અર્ધ્યં પૂર્ગીફલં દયાત્સયો-
જાતં તુ પૂજયેત્ । તતઃ સ્વસ્થમના મૃત્વા અગુરં પ્રાચયે-
ન્નિશિ ॥ ત્રિદશોશાય દેવાય સયોજાતાય વૈ નમઃ ।
ગૃહાણાર્ધ્ય મયા દત્તં સયોજાત નમોઽસ્તુ તે । इत्यर्घ्यम् ॥
દશાનામશ્વમેધાનાં ફલમાપ્નોતિ માનવઃ ॥ ૨૫ ॥

ભાદરવા શુદ્ધિ તેરશને દિવસે કંકાલનું દાતણ કરવું. ચંપાનાં પુષ્પોથી સયોજાત દેવનું પૂજન કરવું, માદ્રપૂડાનું નૈવેદ્ય કરવું, સોપારીનો અર્ધ આપવો. રાતે સ્થિર ચિત્ત થઈ અગુરનું ભક્ષણ કરવું અને ‘હે સયોજાત ! આપ કે જે દેવોના ઇશ્વર છો, અને સયોજાત છો તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું, મેં આપેલા અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર ભણી અર્ધ આપવો. એવી રીતે વ્રત કરવાથી દશ અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ થાય છે. ૨૫

આશ્વિને ચ ત્રયોદશ્યાં કંકતીદંતધાવનમ્ । અર્ચયેત્ક-
રવીરૈસ્તુ અર્ધ્યં કર્કટિકાફલમ્ ॥ ત્રિદશાધિપતિઃ પૂજ્યો
નૈવેયે શુભમંડકાન્ । પ્રાચયેત્કાંચનં તોયં નિશિ દેવં પ્રપૂજ્ય
ચ ॥ ત્રિદશાધિપ દેવેષ્વ ઉમાકાંત મહેશ્વર । ત્રિપારૂપમય-
સ્ત્વં દિ અર્ચોઽયં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । इत्यर्घ्यम् ॥ ચાતુર્માસ્યસ્ય
યજ્ઞસ્ય ફલં દશગુણં કમેત્ ॥ ૨૬ ॥

આશી શુદ્ધિ તેરશને દિવસે કંકતીનું દાતણ કરવું, કરવી-
રનાં પુષ્પોથી ત્રિદશાધિપતિ શંકરની પૂજા કરવી, કાકડીનો અર્ધ આપવો, ઘાળાં ખડમંડાનું નૈવેદ્ય કરવું, રાત્રે દેવનું પૂજન કરી સુવર્ણજળનું પ્રાશન કરવું અને હે ત્રિદશા-
ધિપ ! હે દેવેશ ! હે પાર્વતીપતે ! હે મહેશ્વર ! આપનાં ત્રણ સ્વરૂપ છે, આપને અર્ધ આપું છું, તે ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર ભણી અર્ધ આપવો. એવી રીતે વ્રત કરવાથી દશ ચાતુર્માસ્ય યજ્ઞનું ફળ થાય છે. ૨૬

કાર્તિકે ચ ત્રયોદશ્યાં કાર્દ્દમં દંતધાવનમ્ । રક્તોપલેઃ
પૂજનં ચ કૂપ્માદાદ્યૈ પ્રદાપયેત્ ॥ નૈવેદ્યે પૂરિકા વ્યાસપૂ-
જયેન્નગદીશ્વરમ્ । પ્રાશયેન્મદનકલં નિશિ ચૈવં સમાહિતઃ ॥
નમસ્તે જગદીશાય તાપિને શૂલપાણયે । ગૃહાણાદ્યૈ મહે-
શાન જગદીશ નમોઽસ્તુ તે । હર્યદ્યર્ચન્ ॥ પૂજાંતે જાગરં
કુર્યાદ્રીતવાયમહોત્સવૈઃ । અર્ધનારીશ્વરં કુર્યાંસૌરર્ણ રૌવ્ય-
મેષ વા ॥ વજ્રપુગ્મેન સંવેદ્ય શપ્ત્યાયાં વિનિવેશયેત્ । एवं
કૃત્વા તુ દેવેશં શોભાં તત્તુ કારયેત્ । એતપુર્વેસ્તુ સંપૂજ્ય
એતચંદનચંચિતમ્ ॥ ધૂપદીપૈશ્ચ નૈવેદ્યેઃ સવત્સાં ગાં પય-
સ્વિનીન્મ્ । એતવજપરીધાનાં ઘંટામરણમૃપિતાન્મ્ । હસુશ્વ-
વજ્રપુગ્લામાચાર્યાય નિવેદયેત્ । તથૈવ દક્ષિણાં દયાદાસનં
ચૈવ પાદુકે ॥ છત્રં ચ છત્રિકાં ચૈવ કંકણં મૂષળં શુભમ્ ।
શપ્ત્યા વિઘ્ન્યા પ્રદેશ્ય તુ તુલાચ્છાદનસંયુતા । ગૃહોપસ્કર-
સંયુક્તા મક્તિસંયુકચેતસા ॥ તત્રોપેદ્યેષ્ચ ચાચાર્યપ-
ચાસત્રતી તતઃ । પાદૌ મુદ્રિં સમારોચ્ય પ્રણિપત્ય વચો
વેદેત્ । મગલંસ્ત્વત્પ્રસાદેન વ્રતસંપૂર્ણતામ મમ ॥ પુવમસ્તિવતિ
સ ત્રયાત્તવ તુદોઽસ્તુ શંકરઃ ॥ ૨૭ ॥

કાર્તિક શુદ્ધિ તેરશને દિવસે કંઈઅનું દાતણુ કરવું,
લાલ કમળથી જગદીશ્વરની પૂજા કરવી. કાળાંને અર્ધે
આપવો, પૂરીનું નૈવેદ્ય કરવું, રાત્રે સાવધાન થઇ મીઠળ
ખાવું, અને 'હે જગદીશ ! હે મહેશાન ! આપ જગ-
તના ધંધર છો, તપાવનાર છો અને હાથમાં ત્રિશૂલવાળા
છો તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું, આ અર્ધેનું
અહણુ કરો.' એ મંત્ર બણી અર્ધ આપવો. પૂજા થયા
પછી જગદીશ કરવું. ગીત ગાઇ વાગ્નં વગાડી મોટો
ઉત્સવ કરવો. સોનાની અથવા રૂપાની અર્ધનારીશ્વરની
મૂર્તિ કરાવવી. તેને બે વસ્ત્રો વીંટી શય્યામાં રાખવી ને
તેમાં કંટલીક શોભા કરવી. એ મૂર્તિને ઘોળું ચંદન ચડા-
વવું, ઘાળાં પુષ્પો ચડાવવાં, ધૂપ કરવો, દીવા કરવા,
નૈવેદ્ય કરવાં, પછી જેને શ્વેત વસ્ત્ર ઓઢાડેલું હોય,
જેની કાઠમાં ઘંટા બાંધેલી હોય, અલંકાર પહેરાવ્યા
હોય ને જે ઝીણું બે વસ્ત્રો સહિત હોય એવી વાહડાં
સહિત દુઃશ્વેલી ગાય આચાર્યને આપવી તેમ જ દક્ષિણા,
આસન, પાવડી, છત્ર, અંચુડી અને કડાં વગેરે અલંકાર

હિત ત્રયોદશીવ્રતાનિ સમાપ્તાનિ ।

ચતુર્દશીનાં વ્રતો

૧ ચૈત્ર શુદ્ધિ ચૌદશ

અથ ચતુર્દશીવ્રતાનિ લિખ્યંતે । તત્ર ચૈત્રશુક્લચતુર્દશી
પૂર્વા પ્રાશ્ના । નિશિ ચમંતિ મૂતાનિ શક્તયઃ શ્લઘ્યતાઃ ।
અતસ્તત્ર ચતુર્દશ્યાં સર્યાં તસ્પૂજનં ભવેદિતિ બ્રહ્મવૈવર્તાત્ ॥
મધોઃ શ્રાવણમાસસ્ય શુક્લા યા તુ ચતુર્દશી । સા રાત્રિષ્વા-
પિની પ્રાશ્ના નામ્યા શુક્લા કદાચનેતિ હેમાદ્રૌઃ બૌધાયનો-
તેષ્ઠ ॥ અસ્યામેવ ચતુર્દશ્યાં વિશેષઃ સ્મર્યેતે । પૃથ્વીચંદ્રો-

આપવા. ગાદશા સહિત ઓઢાડવાળી દિવ્ય શય્યા
આપવી અને બીજો પથુ કંટલીક ધરમાં ઉપચોગી
ઉપચાર આપવો. પછી શય્યા ઉપર આચાર્યને બેસાડી
બકિતથી તેના પગ પોતાના માથા ઉપર રાખી પ્રણામ
કરી કહેવું કે, 'હે ભગવન ! આપની કૃપાથી આ મારું
વ્રત પૂર્ણ થાઓ.' 'ત્યારે તારું વ્રત પૂર્ણ થાઓ અને
મહાદેવ તારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ' એમ આચાર્ય કહેવું. ૨૭

ઈશ્વર ઝગાચ— एवं कृत्वा प्रयत्नेन दंपती चैव पूजयेत् ।
तयोश्च भोजनं दद्यादपत्योः पारितोषकम् ॥ अनेन विविना
तुप्याम्यहं युक्तस्त्वयाऽनघे । तेभ्यो दत्तं च यौक्तचिद्वर्ष्यं
नात्र संशयः ॥ आचार्यमग्रतः कृत्वा तस्यादेशं तु कारयेत् ।
न ह्याचार्यसमं तीर्थं न ह्याचार्यसमं तपः ॥ तस्याहं काय-
मास्थाय सर्वसिद्धिं नये ध्रुवम् । तेनैवाचार्यदानेन सर्वं
भवति चाज्ञयम् ॥ एतद्व्रतं मम श्रेष्ठं गुह्यादुद्यतं परम् ।
राज्यमर्थान् सुतान् सिद्धिमवैषम्यं प्रयच्छति ॥ रूपं धनं
धान्यमापुरारोग्यं च प्रदापयेत् । इष्टलाभं च सौभाग्यं
वर्षयेष्व वरानने ॥ त्रयोदशीव्रताप्राप्तिं सौभाग्यकरणं
परम् ॥ २८ ॥ इति भविष्ये अनंगत्रयोदशीव्रतं संपूर्णम् ॥

મહાદેવ કહે છે—એવી રીતે સાવધાનીથી વ્રત કરી,
દંપતીનું પૂજન કરી તેને જામી પહેરામણી આપવી. હે
પાર્વતી ! આ પ્રકારે વ્રત કરવાથી હું તથા તમે બન્ને
પ્રસન્ન થઇએ છીએ. તેઓને જે કાંઇ આપું હોય તે
અક્ષય થાય છે, એમાં સંશય નથી. આચાર્યને મોટા
કરી તેના કહેવા પ્રમાણે કરવું. આચાર્ય જેવું શ્રેષ્ઠ કાંઇ
તીર્થ નથી અને આચાર્ય સમાન કાંઇ તપ નથી, હું
તેના શરીરમાં રહી સઘળી સિદ્ધિ આપું છું. એ નિઃસંદેહ
છે, માટે આચાર્યને આપવાથી સઘળું અક્ષય થાય છે.
આ મારું વ્રત પરમ શ્રેષ્ઠ અને અત્યંત શુભ છે. આ
વ્રત કરવાથી રાજ્ય મળે છે, ધન મળે છે, પુત્ર થાય
છે, સિદ્ધિ મળે છે, અખંડ સૌભાગ્ય રહે છે, રૂપ વધે છે,
આયુષ્ય વધે છે, આરોગ્ય થાય છે, ઇષ્ટ લાભ થાય છે
અને સૌભાગ્ય વધે છે. હે પાર્વતી ! સૌભાગ્ય વધારવામાં
આ ત્રયોદશી વ્રત જેવું બીજું કાંઈ વ્રત નથી. એવી રીતે
ભવિષ્યપુરાણમાં અનંગત્રયોદશીનું વ્રત કહેલું છે. ૨૮

दये पुलस्त्यः— चैत्रशुक्लचतुर्दश्यां यः स्नायाच्छिबस-
न्निचौ । न प्रेतत्वमवाप्नोति गंगायां तु विशेषतः ॥ इति
चैत्रशुक्लचतुर्दशी ॥

ચૈત્ર શુદ્ધિ ચતુર્દશી પહેલા દિવસની લેવી. કારણ કે,
'ભૂતો કે જેઓ મહાદેવની શ્રદ્ધિઓ છે તે રાત્રિમાં બસે
છે, માટે ચૌદશને દિવસે રાતે તેનું પૂજન કરવું' એવું

અક્ષવૈવર્ત પુરાણનું વચન છે. તેમ જ, 'ચૈત્ર અને શ્રાવણ માસમાં શુકલ પક્ષની ચતુર્દશી રાત્રિવ્યાપિની લેવી. પશુ ખીજા કોઈ માસની શુકલ ચતુર્દશી કોઈ પશુ વખતે રાત્રિવ્યાપિની લેવી નહીં,' એ પ્રમાણે હેમાદ્રિમાં યૌદ્ધા-યનનું વચન છે. આ જ ચતુર્દશીને દિવસે જે કાંઈ વિશેષ છે તે પૃથ્વીયદોહ્યમાં પુલસ્ત્ય ઋષિએ કહેલું છે:—'જે માણસ ચૈત્ર શુદ્ધ યૌદ્ધશને દિવસે શંકરની પાસે સ્નાન કરે, તેને પ્રેતપણું ભોગવવું પડતું નથી; તેમ જ તે દિવસે ગંગામાં સ્નાન કરવાથી વિશેષ ફળ થાય છે, એવી રીતે ચૈત્ર શુદ્ધ યૌદ્ધશને દિવસે વ્રત કહેલું છે.

૨ નૃસિંહચતુર્દશીવ્રતનિર્ણય

અથ વૈશાલ્યશુક્લચતુર્દશ્યાં નૃસિંહચતુર્દશીવ્રતમ્ । તથ પ્રદોષવ્યાપિન્યાં કાર્યમ્ ॥ તદુક્તં નૃસિંહપુરાણે હેમાદ્રી-વૈશાલ્યે શુક્લપક્ષે તુ ચતુર્દશ્યાં નિશામુલે । મજ્જમસંભવં પુણ્યં વ્રતં પાપપ્રણાશનમ્ । વર્ષે વર્ષે ચ કર્તવ્યં મમ સંતુ-ષ્ટિકારણમિતિ । સ્કાંદેપિ—વૈશાલ્યસ્ય ચતુર્દશ્યાં સોમવા-રેડનિલકેકે ॥ અવતારો નૃસિંહસ્ય પ્રદોષસમયે દ્વિજાઃ ઇતિ । (અનિલકે સ્વાતી) ॥ દિનદ્વયે તદ્વાપ્તાવંશતઃ સમશ્યાસૌ ચ પરા । અર્જુનેન સમાયુક્તા ન સોપોષ્યા ચતુ-ર્દશી ॥ ધનાપત્યૈર્વિયુષ્યેત તસ્માત્તાં પરિક્ષજૈયેદિતિ તત્રૈવ નિષેવાત્ । વિપ્રમવ્યાસૌ ત્વષિકઠ્યાસિમતી । દિનદ્વયે-ડ્યવ્યવ્યાસૌ પરા । પરદિને ગૌળકાલ્યાસેઃ સસ્વાત્પૂર્વદિને ચ તદ્વાવાત્ । અસ્યાં ચ સંકલ્પરૂપવ્રતોપક્રમો મધ્યાહ્ન એવ કર્તવ્યઃ । તત્તો મધ્યાહ્નવેલાયાં નયાદૌ જ્ઞાનમાચરેત્ । પરિચાય તત્તો વાસો વ્રતકર્મ સમારંભેદિતિ નૃસિંહપુરા-ણોક્તેઃ ॥ તથેયમેવ યોગવિશેષેણાતિપ્રગ્વસ્તા । તદુક્તં તત્રૈવ—સ્વાતીનજ્જનયોગે ચ શનિવારે મહદ્વ્રતમ્ ॥ સિદ્ધિયોગસ્ય સંયોગે વળિજે કરણે તથા । પુલાં સૌભાગ્યયોગેન લખ્યતે દૈવયોગતઃ ॥ ઇમિયૌર્ગૈર્વિનાપિ સ્યાન્મરિનં પાપનાશનમ્ । ઇર્ષ્યામેવ લ્પાનામધિકારોઽસ્તિ મદ્વ્રતે ॥ હૃદં ચ સંયો-ગપ્રયત્નકલ્પન્યાયેન નિત્યં કામ્યં ચ । વિજ્ઞાય મરિનં યસ્તુ લ્પયેત્પાપક્રમરઃ ॥ સ યાતિ નરકં ઘોરં યાચ્છંદરિવાક-રાવિતિ સ્કાંદે ઉક્તવાત્ । મમ સંતુષ્ટિકારણમિતિ ફલ-અવગાહ ॥ ઇતિ વ્રતનિર્ણયઃ ॥

વૈશાખ શુદ્ધ ચતુર્દશીને દિવસે નૃસિંહ ચતુર્દશીનું વ્રત કરવું. તે વ્રત પ્રદોષવ્યાપિની ચતુર્દશીને દિવસે કરવું. એમ નૃસિંહપુરાણમાં અને હેમાદ્રિમાં કહેલું છે કે:—'વૈશાખ શુદ્ધ યૌદ્ધશને દિવસે પ્રદોષ વખતે મારું પ્રાકટ્ય છે, માટે તે દિવસે પાપનો નાશ કરનાર પવિત્ર વ્રત કરવું; એ વ્રત કરવાથી હું પ્રસન્ન થાઉં છું, માટે વર્ષોર્વર્ષ કરવું.' ર્કંદપુરાણમાં કહેલું છે કે—'વૈશાખ શુદ્ધ ચતુર્દશીને સોમવારને દિવસે સ્વાતી નક્ષ-ત્રમાં પ્રદોષ વખતે નૃસિંહ ભગવાનનો જન્મ થયેલો છે.' બન્ને દિવસે ચતુર્દશી પ્રદોષવ્યાપિની હોય અથવા

પ્રદોષના એક ભાગમાં વ્યાપિની હોય તો ખીજે દિવસે વ્રત કરવું; કારણ કે, 'ત્રયોદશીના યોગવાળી ચતુર્દશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો નહીં. તે દિવસે ઉપવાસ કરવાથી ધન અને સંતાનનો નાશ થાય છે, માટે તેવી ચતુર્દશી તજવી,' એ પ્રકારે તે જ ગ્રંથમાં નિષેધ કર્યો છે. પ્રદોષ વખતે એક દિવસે અધિક વ્યાપ્તિ હોય અને એક દિવસે અધિક વ્યાપ્તિ ન હોય તો જે દિવસે અધિક વ્યાપ્તિ હોય તે દિવસે વ્રત કરવું. જે બન્ને દિવસે વ્યાપ્તિ ન હોય તો ખીજે દિવસે વ્રત કરવું. કારણ કે ખીજે દિવસે ગૌણકાળમાં ચતુર્દશી હોય છે અને પહેલે દિવસે તો તે પશુ હોતી નથી. આ ચતુર્દશીને દિવસે સંકલ્પરૂપી વ્રતનો આરંભ, મધ્યાહ્ન વખતે જ કરવો; કારણ કે, 'પછી મધ્યાહ્ન વખતે નદી વગેરેમાં સ્નાન કરી વસ્ત્ર પહેરી વ્રત કર્મનો આરંભ કરવો.' એમ નૃસિંહપુરાણમાં કહેલું છે. તેમ જ આ જ ચતુર્દશી કોઈ યોગ આવવાથી અતિ ઉત્તમ કહેવાય છે, આ વ્રત નૃસિંહપુરાણમાં જ કહેલી છે:—'ચતુર્દશીને દિવસે સ્વાતી નક્ષત્ર, શનિવાર, તેમ જ સિદ્ધિ યોગ અને વશ્વિજ કરણ હોય તો અતિ ઉત્તમ વ્રત કહેવાય છે. કારણ કે તેવો યોગ માણસોનાં મોટાં ભાગ્ય હોય તો કોઈ વખતે જ આવે છે. એ યોગ વિનાની કેવળ ચતુર્દશી પશુ પાપનો નાશ કરનારી છે. મારું વ્રત કરવામાં સર્વ વર્ણને અધિકાર છે.' આ વ્રત સંયોગ અને પૃથક્ત્વન્યાયથી નિત્ય અને કામ્ય છે: 'જે પાપી પુરુષ ભણીને મારો દિવસ ઓળંગે છે, એટલે ઉપવાસ વિનાનો જવા દે છે, તે યાચ્છંદરિવાકર ધોર નરકમાં સડે છે,' એવી રીતનાં ર્કંદપુરાણનાં વચનથી નિત્ય છે, એમ સિદ્ધ થાય છે, અને 'બને પ્રસન્ન કરનાર છે,' એવાં ફળશ્રવણથી કામ્ય સિદ્ધ થાય છે.

નૃસિંહચતુર્દશીવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ સૂત ડવાચ—હિરણ્યકશિપુઃ હસ્તા દેવદેવં જગદ્ગુહમ્ । સુલાસીનં ચ નૃદર્શિ શાંતકોર્પ રમાપતિમ્ ॥૧॥ પ્રજ્ઞાસો જ્ઞાનિનાં ભેષઃ પાલયન્ રાજ્યસુતમમ્ । ઇકાકી ચ તદ્વ્રતસંગે મિયં લ્પનમત્રવોદ્ ॥ ૨ ॥ પ્રજ્ઞાદ ડવાચ—નમસ્તે ભગવન્વિષ્ણો નૃસિંહરૂપિણે નમઃ । ત્વજ્ઞકોઽર્હં શ્વેતશૌકં ત્વાં વૃષ્ણમિ તુ તત્વતઃ ॥ ૩ ॥ સ્વાર્ધિસ્ત્વયિ મમામિજ્ઞા મક્તિર્જાતા સ્વનેકથા । કથં ચ તે પ્રિયો જાતઃ કારણં મે વદ પ્રબો ॥ ૪ ॥

સૂત કહે છે—હિરણ્યકશિપુને હણ્યા પછી કોપ શાંત થવાથી સુખથી બેઠેલા દેવના દેવ નૃસિંહજીની પાસે પ્રજ્ઞાદ કે, જે યાનીમાં શ્રેષ્ઠ હતા તે ઉત્તમ રાજ્યનું પાલન કરતા હતા તે એકલા જઈ પ્રિય વચન કહેવા ભાગ્યા:૧-૨ પ્રજ્ઞાદ કહે છે—હે ભગવન! હે વિષ્ણુ! હે નૃસિંહરૂપ ધરનાર! આપને નમસ્કાર કરું છું. હે

સુરેશ ! હે રવામિન ! હું આપનો ભક્ત છું, તે હું આપને પૂછું છું કે, મને નાના પ્રકારની આપની ભક્તિ કેમ થઇ ! અને હું આપને શા કારણથી પ્રિય થયો તે કહેા. ૭-૪

નૃસિંહ ઉવાચ-કથયામિ મહાપ્રાજ્ઞ યજુર્વેકાગ્રમાનસઃ ।
મકેયૈસ્કારણં વત્સ પ્રિયત્વસ્ય ચ કારણમ્ ॥ ૬ ॥ પુરા
કાલે જ્યૌષ્ઠિપ્રિયઃ કિંચિત્ત્વં માપ્યધીતવાન્ । નામ્ના ત્વં
વાછદેવો હિ વેદ્યાસંસક્રમાનસઃ ॥ ૬ ॥ તસ્મિન્ જાતુ
ન ચૈવ ત્વં ચકર્ષ્યં સકૃતં કિયત્ । કૃતવાન્મદ્વત્તં ચૈકં
વેદ્યાસંગતિલાલસઃ ॥ ૭ ॥ મદ્વતસ્ય પ્રભાવેન મક્તિર્જાતા
તવાનગ્ર ॥ પ્રહ્લાદ ઉવાચ-શ્રીનૃસિંહોચ્યતાં તાવત્કસ્ય
પુત્રશ્ચ કિં વ્રતમ્ ॥ ૮ ॥ વેદ્યાયાં વત્તમાનેન કથં તથ કૃતં
મયા । યેન ત્વં પ્રીતિમાપનો વલુમર્હસિ સંપ્રતમ્ ॥ ૯ ॥

નૃસિંહ કહે છે-હે મહાપ્રાજ્ઞ ! હે વત્સ ! ભક્તિ
થવામાં અને પ્રીતિ થવામાં જે કારણ છે તે કારણ
કહું છું, તે તું એક ચિત્ત થઇ સાંભળ. ૫ પૂર્વે તું બ્રાહ્મણ
હતો, પણ કાંઇ ભણ્યો ન હતો, તારું નામ વાસુદેવ
હતું. તું વેશ્યામાં આસક્ત હતો. ૬ તે જન્મમાં તારાથી
થોડું પણ પુણ્ય કર્મ થઇ શક્યું નહિ; પણ તું, કે જે
વેશ્યામાં અતિ આસક્ત હતો, તેણે માત્ર એક મારું
વ્રત કર્યું હતું. તેના પ્રભાવથી તને મારી ભક્તિ થઇ.
પ્રહ્લાદ કહે છે-હે શ્રીનૃસિંહ ! આગલા જન્મમાં હું
કોનો પુત્ર હતો ? અને વેશ્યામાં આસક્ત છતાં પણ એ
આપનું વ્રત કેમ કર્યું ? કે જેથી આપનો પ્રીતિપાત્ર થયો,
તે સધળું મને કહેા. ૭-૯

નૃસિંહ ઉવાચ-પુરાડવંતીપુરે જ્ઞાસીદ્બ્રાહ્મણો વેદપા-
રગઃ । તસ્ય નામ સુશર્મેતિ બદ્ધલોકેષુ વિશ્રુતઃ ॥ ૧૦ ॥
નિત્યહોમક્રિયાં ચૈવ વિદ્યાતિ દ્વિજોત્તમઃ । બ્રાજ્ઞક્રિયાઽહ
નિયતં સર્વાંઽહ કિલ તત્પરઃ ॥ ૧૧ ॥ અપ્રિયોમાદિભિર્યજ્ઞૈ-
રિષ્ટાઃ સર્વે ધરોત્તમાઃ । તસ્ય ભાર્યા સુશીલાડ્યૌદ્વિજ્યાતા
શુવનત્રયે ॥ ૧૨ ॥ પતિવ્રતા સદાચારા પતિભક્તિપરાયણા ।
જજિરેડ્ડ્યાં સુતાઃ પંચ તસ્માદ્વિજવરાત્તથા ॥ ૧૩ ॥ સદા-
ચારેષુ દ્વિદ્વાંસઃ પિતૃભક્તિપરાયણાઃ । તેષાં મધ્યે કનિ-
ઘસ્ત્વં વેદ્યાસંગતિતત્પરઃ ॥ ૧૪ ॥ તયા નિષેધ્યમાનેન
સુરાપાનં ત્વયા કૃતમ્ । સુવર્ણં વાપ્યપદ્મતં ચૌરૈઃ સાર્ધં
ત્વયા બદ્ધ ॥ ૧૫ ॥ વિલાસિન્યા સમં ચૈવ ત્વયા ધીર્ઞ-
મયં બદ્ધ ॥ ૧૬ ॥ તદ્દૃષ્ટે વાસીન્મહાન્કલિસ્ત્વયા સહ
॥ ૧૬ ॥ તેન કલહભાવેન વ્રતમેતત્ત્વયા કૃતમ્ । અજ્ઞા-
નાન્મદ્વત્તં જાતં વ્રતાનામુત્તમં હિ તત્ ॥ ૧૭ ॥ તસ્યાં
વિહારાયોગેન રાત્રૌ જાગરણં કૃતમ્ । વેદ્યાયા વલ્લભં
કિંચિત્પ્રજાતં ન ત્વયા સહ ॥ ૧૮ ॥ રાત્રૌ જાગરણં ધીર્ઞ
સ્થકં ભોગ્યમનેકથા । વ્રતનામેન ધીર્ઞેન મોદતિ દિવિ
દેવતાઃ ॥ ૧૯ ॥

શ્રીનૃસિંહ કહે છે-પૂર્વે ઉજ્જયિની નગરીમાં સુશર્મા
નામનો એક બ્રાહ્મણ હતો. તે પૂર્ણ વેદ જાણતો હતો

અને જગત્પ્રસિદ્ધ હતો. ૧૦ એ બ્રાહ્મણ હમેશાં હોમ
કરતો હતો અને સર્વદા સધળાં બ્રાહ્મણનાં કર્મમાં તત્પર
રહેતો હતો. ૧૧ તેણે અપ્રિયોમ વગેરે યજ્ઞો કરી સર્વ
દેવાને પ્રસન્ન કર્યા હતા. તેનાં બીનું નામ સુશીલા હતું.
તે ત્રણે ભુવનમાં પ્રસિદ્ધ, પતિવ્રતા, શુભ આચરણવાળી
અને પતિની ભક્તિમાં પરાયણ હતી. તે બીને સુશર્માથી
પાંચ પુત્રો થયા. ૧૨-૧૭ તે સદાચારમાં વિદ્વાન્ અને
પિતાની ભક્તિમાં પરાયણ હતા. તેમાં તું સર્વથી નાનો
હતો ને માત્ર તું એકલો જ વેશ્યામાં આસક્ત હતો. ૧૪
એ વેશ્યાએ મના કર્યા છતાં પણ તે મધ્યપાન કર્યું હતું;
ચોરાની સાથે પણ કેટલુંક સોનું ચોર્યું હતું; ૧૫ અને
વિલાસિનીની સાથે પણ કેટલુંક પાપ કર્યું હતું. એક
દિવસ તેણીના ઘરમાં તારી સાથે મોટો ટંટો થવાથી
તેં ભોજન કર્યું નહીં. એવી રીતે અજ્ઞાણતાં મારું ઉત્તમ
વ્રત થયું અને વેશ્યાની સાથે વિહાર નહીં થવાથી
તને નિદ્રા આવી નહીં, તેથી જાગરણ પણ થયું. તેવી
જ રીતે ટંટો થવાથી વેશ્યાએ પણ કાંઇ ખાધું નહીં
અને નિદ્રા લીધી નહીં તેથી તેને પણ વ્રત થયું. આ
વ્રત કરવાથી રંગમાં દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે. ૧૬-૧૯

સૃષ્ટ્યર્થે ચ પુરા ત્રણા ચક્રે ભ્રમતદ્વત્તમમ્ । મદ્વતસ્ય
પ્રભાવેન નિર્મિતં સચરાચરમ્ ॥ ૨૦ ॥ ઈશ્વરેન પુરા ધીર્ઞ
વધાર્યં ત્રિપુરસ્ય ચ । માહારમ્યેન વ્રતસ્વાશુ ત્રિપુરસ્તુ
નિપાતિતઃ ॥ ૨૧ ॥ અન્યૈશ્વ બદ્ધભિર્દૈર્વૈર્કવિમિશ્રપુરાડવચ ।
રાજમિશ્ર મહાપ્રાજ્ઞૈર્વિહિતં વ્રતમુત્તમમ્ ॥ ૨૨ ॥ ઇતદ્વ-
તપ્રભાવેન સર્વે સિદ્ધિમુપાગતાઃ । વેદ્યાપિ મદ્પ્રિયા જાતા
ત્રૈલોક્યે સુલચારિણી ॥ ૨૩ ॥ ઈદ્દમં મદ્વત્તં વત્સ ત્રૈલો-
ક્યે તુ સુવિશ્રુતમ્ । કલ્હેન વિલાસિન્યા વ્રતમેતદુપસ્થિ-
તમ્ ॥ ૨૪ ॥ પ્રહ્લાદ તેન તે મક્તિર્મયિ જાતા જ્યૌષ્ઠમ્ ।
ધૂર્તયા ચ વિલાસિન્યા જ્ઞાત્વા વ્રતદિનં મમ ॥ ૨૫ ॥
કલહશ્ચ કૃતો યેન મદ્વત્તં ચ કૃતં ભવેત્ । સા વેદ્યા
ત્વત્સરા જાતા શુદ્ધત્વા ભોગાનનેકથાઃ ॥ ૨૬ ॥ મુક્તા
કર્મવિલીના તુ ત્વં પ્રહ્લાદ વિશાસ્ત્ર મમ્ । કાર્યાર્થે ચ
મવાનાસ્તે મચ્છરીરપ્રયત્કયા ॥ ૨૭ ॥ વિધાય સર્વકાર્યાણિ
શીઘ્રં ચૈવ ગમિષ્યસિ । હૃદં વ્રતમવદ્યં યે પ્રકતિર્વ્યતિ
માનવાઃ ॥ ૨૮ ॥ ન તેષાં પુનરાટિત્તમેતઃ કલ્પશતૈરપિ ।
અપુનો લભતે પુત્રાન્મદ્ગત્કથા સ્વચૈસઃ ॥ ૨૯ ॥ દરિદ્રો
લભતે લક્ષ્મીં ધનદસ્ય ચ યાદશી । તેજઃકામો લભેત્તેજો
રાજ્યેષ્ઠ રાજ્યશ્ચુત્તમમ્ ॥ ૩૦ ॥

પૂર્વે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવા માટે બ્રહ્માએ આ મારું
સર્વોત્તમ વ્રત કર્યું હતું ને તેના પ્રભાવથી ત્રણેય જગ-
તને ઉત્પન્ન કર્યું હતું. ૨૦ પૂર્વે ત્રિપુરાસુરના વધમાટે
મહાદેવે આ વ્રત કર્યું હતું ને તેના પ્રભાવથી તત્કાળ
ત્રિપુરાસુરને માર્યો. ૨૧ હું અનધ ! એવી રીતે બીજા
પણ કેટલાક જુદાના દેવ, જાડિયા અને રાજાઓ આ
ઉત્તમ વ્રત કરી, તેના પ્રભાવથી સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયા

હતા. વેશ્યા પણ આ પ્રભાવથી અને પ્રિય યર્ધ ત્રણે લોકમાં સુખથી વિચરતી થઇ છે. ૨૨-૨૩ હે પુત્ર ! આ પ્રકારનું મારું વ્રત ત્રણે લોકોમાં પ્રસિદ્ધ છે. હે પ્રહ્લાદ ! વિલાસિનીની સાથે ટંટો થવાથી તે આ વ્રત કર્યું, તેથી તારી મારામાં અત્યુત્તમ ભક્તિ યર્ધ. ધૂર્ત વિલાસિનીએ પણ 'આ દિવસ નૃસિંહનો છે' એમ જાણીને જ ટંટો કર્યો હતો, જેથી મારું વ્રત થયું. હવે એ વેશ્યા પણ વ્રતના પ્રભાવથી અપ્સરા થઇ છે ને અનેક ભોમ ભોગવી કર્મના ક્ષય કરી મુક્ત થઇ ગઇ છે. માટે હે પ્રહ્લાદ ! તું પણ મારામાં પેસી જા. કેટલાંક કાંઈ કરવામાટે તું મારાથી જૂદો છે, તે સધળાં કાર્ય કરી જલદીથી અને પ્રાપ્ત થઈશ. જે માણસો નિયમથી આ વ્રત કરશે, તેઓને સેકડો કદપ થયા પછી પણ જન્મમરણના ફેરામાં આવવું પડશે નહીં. જે મારા ભક્તો આ વ્રત, પુત્રની ઇચ્છાથી કરશે તેઓને તેજસ્વી પુત્રો થશે, ધનની ઇચ્છાથી કરશે તેને કુખેર બંડારીના જેટલી લક્ષ્મી મળશે, તેજની ઇચ્છાથી કરશે તેનું તેજ વધશે, રાજ્યની ઇચ્છાથી કરશે તેને ઉત્તમ રાજ્ય મળશે. ૨૪-૩૦

આશુકામો લખેદાયુર્ધાદ્યં ચ શિવસ્ય હિ । બ્રીણાં વ્રતમિદં સાધુ પુત્રવં ભગ્યવં તથા ॥ ૩૧ ॥ અવૈષ્ણવ-કરં તાસાં પુત્રશોકવિનાશનમ્ । ધનધાન્યકરં ચૈવ જાતિશ્રેષ્ઠકરં શુભમ્ ॥ ૩૨ ॥ સાવર્ભીમસુલં તાસાં દિવ્યં સૌલ્યં અવેત્તતઃ । જિયો વા પુરુષાશ્રાપિ કુર્વૈતિવ્રત-ચુત્તમમ્ ॥ ૩૩ ॥ તેઓઈ વિપુલં સૌલ્યં મુક્તિશક્તિસમ-ન્વિતમ્ । ચત્તુરોક્તેન કિં વસ્ત્ર વ્રતસ્યાસ્ય ફલં મહત્ ॥ ૩૪ ॥ મદ્વ્રતસ્ય ફલં વક્તું નાઈ શક્તો ન શંકરઃ । બ્રહ્મા ચતુર્થિ-વૈકૃશ્ચ ન લખેન્મહિમાવધિમ્ ॥ ૩૫ ॥

અને આયુષ્યની ઇચ્છાથી કરશે તેનું શંકરના જેવડું લાંબું આયુષ્ય થશે. જે સ્ત્રી આ વ્રત કરે છે તેને પુત્ર થાય છે એટલે તેના પુત્રશોક દૂર થાય છે, તેનાં ભાગ્ય સારાં થાય છે, અખંડ સૌભાગ્ય થાય છે, ધન ધાન્યની સમૃદ્ધિ થાય છે, જાતિમાં સારું માન મળે છે, ૩૧-૩૨ અને રાણીના જેવું મોટું સુખ મળે છે. સ્ત્રી અથવા પુરુષ જે કોઈ આ ઉત્તમ વ્રત કરે છે, તેઓને હું ભોગ તથા મોક્ષનું સુખ આપું છું. હે પુત્ર ! મારા વ્રતનું મોટું ફળ છે. તેનું હું વિશેષ શું વર્ણન કરું? ૩૩-૩૪ મારા વ્રતનો મહિમા વર્ણવવા હું સમર્થ નથી ને મહાદેવ પણ સમર્થ નથી; અને જ્યાં ચાર સુખથી વર્ણવે તોપણ મારાં વ્રતના મહિમાનો પાર આવે એમ નથી. ૩૫

પ્રન્દાદ ઉવાચ- ભગવંસ્ત્વત્પ્રસાદેન શ્રુતં વ્રતમહત્તમમ્ । વ્રતસ્યાસ્ય ફલં સાધુ સ્વયિ મે ભક્તિકારણમ્ ॥ ૩૬ ॥ સ્વામિન્ જાતે બિશેષેણ ત્વતઃ પાપનિહંતનમ્ । અધુના ભોતુમિચ્છામિ વ્રતસ્યાસ્ય વિર્ધિ પરમ્ ॥ ૩૭ ॥ કસ્મિ-

ન્માસે ભવેદેતત્કસ્મિન્વા તિથિવાસરે । एतद्विस्तरतो देव वक्तुमर्हसि सांप्रतम् ॥ ૩૮ ॥ વિધિના યેન વૈ સ્વામિન્સ-મમફલસુખમેવ । મમોપરિ કૃપાં કૃત્વા બ્રૂહિ ત્વં સર્કલં પ્રમો ॥ ૩૯ ॥

પ્રહ્લાદ કહે છે-હે ભગવન ! આપની કૃપાથી અતિ ઉત્તમ વ્રત મેં સાંભળ્યું. આપમાં જે મારી ભક્તિ થઇ છે, તે પણ એ વ્રતનું ફળ છે. ૩૬ હે મહારાજ ! હવે પાપને દૂર કરનાર એ વ્રતનો વિધિ આપની પાસેથી હું સાંભળવા ઇચ્છું છું. ૩૭ એ વ્રત કયા માસમાં, કયું તિથિએ અને કયે વારે કરવું, તેમ જ કયે પ્રકારે એ વ્રત કરવું, તે સધળું મારી ઉપર કૃપા કરી વિસ્તારથી કહેા, જેથી પૂર્ણ ફળ મળે. ૩૮-૩૯

નૃસિંહ ઉવાચ- સાધુ સાધુ મહાભાગ વ્રતસ્યાસ્ય વિર્ધિ પરમ્ । સર્વે કથયતો મેડય સ્વમેકામમનાઃ પ્થ્ય ॥ ૪૦ ॥ વૈશાખશુકલપક્ષે તુ ચતુર્દશ્યાં સમાચરેત્ । મજ્જન્મસંભવં પુણ્યં વ્રતં પાપપ્રણાશનમ્ ॥ ૪૧ ॥ વર્ષે વર્ષે તુ કર્તવ્યં મમ સંતુષ્ટિકારકમ્ । મહાપુણ્યમિદં શ્રેષ્ઠં માતૃવૈર્ભવમીરુમિઃ ॥ ૪૨ ॥ તેવૈવ ક્રિયમાણેન સદૃશદ્વાદશીફલમ્ । જાયતે તદ્વ્રતં વચ્મિ માતૃવાણાં મહાત્મનામ્ ॥ ૪૩ ॥ સ્વાતીનક્ષત્ર-યોગેન શનિવારેણ સંયુતે । સિદ્ધિયોગસ્ય સંયોગે વળિજે કરણે તથા ॥ ૪૪ ॥ પુણ્યસૌભાગ્યયોગેન લખ્યતે દૈવ્યો-ગતઃ । સર્વેરેતૈસ્તુ સંયુક્તં હૃત્યાકોટિવિનાશનમ્ ॥ ૪૫ ॥ એતદન્યતરે યોગે તદિનં પાપનાશનમ્ । કેવલેડપિ ચ કર્તવ્યં મદિને વ્રતચુત્તમમ્ ॥ ૪૬ ॥ અન્યથા નરકં યાતિ યાવન્નદ્ર-દિવાકરૌ । યથાયથા પ્રવૃત્તિઃ સ્યાત્પાતકલ્પ કલૌ યુગે ॥ ૪૭ ॥ તથા તથા પ્રણયંતિ સર્વે ધર્મા ન સંશયઃ । એત-દ્વ્રતપ્રભાવેણ મદ્રક્તિઃ સ્યાદુરાત્મનામ્ ॥ ૪૮ ॥

નૃસિંહ કહે છે-હે મહાભાગ ! તેં ધણેા ઉત્તમ પ્રશ્ન કર્યો છે. માટે તેના ઉત્તર આપું છું અને વ્રતનો પ્રકાર કહું છું, તે તું સાવધાન થઇ સાંભળ. ૪૦ વૈશાખ શુદ્ધ ચૌદશને દિવસે તે વ્રત કરવું. તે દિવસે પુણ્યકારક મારું પ્રાકટ્ય થયેલું છે. ૪૧ એ વ્રત કરવાથી અને સંતોષ થાય છે, માટે પ્રતિવર્ષ એ વ્રત કરવું. સંસારથી ડરતા પુરુષોએ મહાપુણ્યકારક એ વ્રત કરવું. ૪૨ એ વ્રત કરવાથી હજાર એકાદશીનું ફળ થાય છે. મહાત્મા મનુષ્યોને માટે આ વ્રત કહું છું. ૪૩ આ ચતુર્દશીને દિવસે સ્વાતી નક્ષત્રનો યોગ, શનિવારનો યોગ, સિદ્ધિ યોગનો યોગ અને વણિજ કરણનો યોગ સારાં નસીમ હોય તો જૂજ વખતે જ આવે છે. એ એ સધળાંનો એક દિવસે યોગ હોય તો તે કરોડો જાહલસાનાં પાપને દૂર કરે છે. ૪૪-૪૫ ઉપર કહેલા યોગોમાંથી એકનો યોગ હોય તોપણ ચતુર્દશીનો દિવસ પાપને દૂર છે. કેવળ ચતુર્દશીને દિવસે પણ એ ઉત્તમ વ્રત કરવું. ૪૬ વ્રત નહીં કરવાથી યાવત્-ચંદ્રદિવાકર નરકમાં રહેવું પડે છે. કશિયુગમાં જેમ જેમ

પાપની પ્રવૃત્તિ થતી જશે, તેમ તેમ સર્વે ધર્મો નાશ પામતા જશે, એમાં સંશય નથી. પણ આ મતના પ્રભાવથી દુષ્ટ પુરુષોને પણ મારામાં ભક્તિ થાય છે. ૪૭-૪૮

વિચાર્યેત્થં પ્રકર્તૃત્વં માધ્વે માસિ તદ્વતમ્ । નિયમથ પ્રકર્તૃત્વો દંતધાવનપૂર્વકમ્ ॥ ૪૯ ॥ શ્રીનૃસિંહ મહોપસ્ત્વં દયાં કૃત્વા મમોપરિ । અથાહં તે વિષાસ્વામિ વતં નિર્વિ-
જ્ઞતાં નય ॥ ૫૦ ॥ હૃતિ નિયમમંત્રઃ । વ્રતસ્યેન ન કર્તૃત્વા સંગતિઃ પાપિભિઃ સહ । મિથ્યાલાપો ન કર્તૃત્વઃ સમગ્ર-
ફલકાંક્ષિણા ॥ ૫૧ ॥ જીમિદુષ્ટૈશ્ચ આલાપાન્વતસ્થો નૈવ કારયેત્ । સ્મરત્ત્વં ચ મહાકર્મ મરિને સર્કલં શુભે ॥ ૫૨ ॥ તતો મધ્યાહ્નવેલાયાં નયાદૌ વિમલે જલે । ગૃહે વા દેવ-
લાલે વા તઢાગે વિમલે શુભે ॥ ૫૩ ॥ વૈદિકેન ચ મન્ત્રેણ જ્ઞાનં કૃત્વા વિચક્ષણઃ । સ્તુતિકાગોમયેનૈવ તથા ધાત્રી-
ફલેન ચ ॥ ૫૪ ॥ તિલૈશ્ચ સર્વપાપઘ્નેઃ સ્નાનં કૃત્વા મહા-
ત્મભિઃ । પરિધાય શુચિવાંસો નિત્યકર્મ સમાચરેત્ ॥ ૫૫ ॥ તતો ગૃહ સમાગત્ય સ્મરન્માં ધક્તિયોગતઃ ॥ ગોમયેન પ્રક્લિ-
પ્ત્યાથ કર્પાદિદર્દલં શુભમ્ ॥ ૫૬ ॥ કલશં તત્ર સંસ્થાપ્ય તામ્રં રત્નસમન્વિતમ્ । તસ્યોપરિ વ્યસેત્પાત્રં વૈશજં ત્રીદિ-
પૂરિતમ્ ॥ ૫૭ ॥ દૈમી તત્ર ચ મન્મૂર્તિઃ સ્થાપ્યા લક્ષ્મ્યા-
સ્તથૈવ ચ । પલેન વા તદર્પેન તદર્પણેન વા પુનઃ ॥ ૫૮ ॥ યથાશક્ત્યથવા કાર્યાં ચિત્તશાઠ્યવિવર્જિતૈઃ । પંચામૃતેન સંસ્નાપ્ય પૂજનં તુ સમાચરેત્ ॥ ૫૯ ॥ તતો બ્રાહ્મણમાહૃત્ય તમાચાર્યમભોહ્યમ્ । સદાચારસમાયુક્તં શાંતં દાંતં જિતેન્-
દ્રિયમ્ ॥ ૬૦ ॥

એવો વિચાર કરીને વૈશાખ માસમાં તે વ્રત કરવું. દાતણ કર્યા પછી નિયમ લેવો કે, ૪૯ 'હે નૃસિંહ ! આજ હું આપનું વ્રત કરીશ. માટે આપ કે જે મહા ઉચ્છ્રાં, તે મારી ઉપર કૃપા કરીને વ્રત નિર્વિદ્ધ કરો.' ૫૦ પૂર્ણ ફળની ઇચ્છા હોય તો વ્રત કરનાર માણસે પાપીનો સહવાસ કરવો નહીં, ખોટું બોલવું નહીં. ૫૧ જીઓની સાથે તથા દુષ્ટોની સાથે બાપણ કરવું નહીં, મારા શુભ દિવસમાં સર્વ મહારૂપનું સ્મરણ કરવું. ૫૨ મધ્યાહ્ન વખતે નદીમાં, દેવપ્રાતનાં કે તળાવનાં સ્વચ્છ જળમાં અથવા ઘેર વેદના મંત્રો બાણી વિધિથી સ્નાન કરવું, માટી, ઢાણુ, આમળાં અને સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર તલથી સ્નાન કરી, શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી નિલકર્મ કરવું. ૫૩-૫૫ તે પછી ભક્તિથી મારું સ્મરણ કરતાં કરતાં ઘેર જવું. ગાયના ઢાણુથી લોંપી તેમાં અષ્ટદલ કમળ કરવું. ૫૬ તેની ઉપર રત્નવાળા ત્રાંપાના ધડાની સ્થાપના કરવી. તેની ઉપર શાળથી બરેલું વાંસનું પાત્ર (છાગડી) રાખવું અને તેમાં મારી તથા લક્ષ્મીની સોનાની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી. તે મૂર્તિ પલ સોનાની, અર્ધ પલ સોનાની, પા પલ સોનાની અથવા તો શક્તિપ્રમાણે કરાવવી,

પણ દ્રવ્યનો લોભ કરવો નહીં. પંચામૃતથી સ્નાન કરાવી પૂજનો પ્રારંભ કરવો. ૫૭-૫૯ લોભી ન હોય, સદાચાર જાણુતો હોય, શાંત હોય, સહનશીલ હોય અને જિતેન્દ્રિય હોય એવા બ્રાહ્મણને બ્રોહ્મણીને તેને આચાર્ય કરવો. ૬૦

આચાર્યેવચનાદીમાન્પૂજાં કુર્યાંયથાવિધિ । મંહર્પ કારયેત્તત્ર પુષ્પસ્તબકશોભિતમ્ ॥ ૬૧ ॥ ઋતુકાલોદ્ભવૈઃ પુષ્પૈઃ પૂજયેત્સ્વસ્થમાનસઃ । ઉપચારૈઃ પોહ્નશમિર્મન્ત્રૈર્વૈદો-
દ્ભવૈસ્તથા ॥ ૬૨ ॥ શુભૈઃ પૌરાણિકૈર્મન્ત્રૈઃ પૂજનીયો યથા-
વિધિ । ચંદનં શીતલં દિવ્યં ચંદ્રકુંકુમમિશ્રિતમ્ । દદામિ તથ તુષ્ઠયર્થં નૃસિંહ પરમેશ્વર-ચંદનમ્ ॥ ૬૩ ॥ કાલોદ્ભ-
વાનિ પુષ્પાણિ તુલસ્વાદીનિ વૈ પ્રમો । સમ્યક્ ગૃહાગ દેવેશ લક્ષ્મ્યા સહ નમોઽસ્તુ તે-પુષ્પાણિ ॥ ૬૪ ॥ કૃષ્ણા-
ગુરુમયં ધૂપં શ્રીનૃસિંહ જગત્પતે । તવ તુષ્ટયે પ્રદાસ્થામિ સર્વદેવ નમોઽસ્તુ તે-ધૂપમ્ ॥ ૬૫ ॥ સર્વતેજોદ્ભવં તેજ-
સ્તસ્માદીપં દદામિ તે । શ્રીનૃસિંહ મહાબાહો તિમિરં મે વિનાશય-રીપમ્ ॥ ૬૬ ॥ નૈવેયં સૌલ્યવં ચારુ મધ્યમો-
જ્યસમન્વિતમ્ । દદામિ તે રમાકાંત સર્વપાપક્ષયં કુરુ-
નૈવેયમ્ ॥ ૬૭ ॥ નૃસિંહાચ્યુત દેવેશ લક્ષ્મીકાંત જગત્પતે । અનેનાર્ચ્યપ્રદાનેન સફલાઃ સ્યુર્મનોરથાઃ-અર્ચમ્ ॥ ૬૮ ॥ પીતાંબર મહાબાહો પ્રહ્લાદભયનાશન । યથામૃતેનાર્ચનેન યથોક્તફલશે મન-હૃતિ પ્રાર્થના ॥ ૬૯ ॥ રાત્રી જાગરણ કાર્યે ગીતવાદિત્રિનિઃસ્વૈનઃ । પુરાણશ્રવણાયૈશ્ચ શ્રોતવ્યાશ્ચ કથાઃ શુભાઃ ॥ ૭૦ ॥

તે પછી આચાર્યના કહેવા પ્રમાણે વિધિથી પૂજન કરવું. સાં પુષ્પ અને ગુચ્છથી શોભીતો મંડપ બનાવવો. ૬૧ ચિત્ર સ્થિર રાખી, ચાલતી ઋતુમાં ઉત્પન્ન થયેલાં પુષ્પોવડે તથા ષોડશોપચારવડે, વેદ તથા પુરાણના મંત્રો બાણી વિધિથી પૂજન કરવી. તે પછી 'હે નૃસિંહ ! હે પરમેશ્વર ! આપને પ્રસન્ન કરવા માટે કપૂર તથા કંકુવાળું શીતલ ચંદન ચડાવું છું,' એ મંત્ર બાણી ચંદન ચડાવવું. ૬૨-૬૩ તે પછી 'હે પ્રભો ! હે દેવેશ ! આપ તથા લક્ષ્મી બન્ને આ કાળમાં થયેલાં પુષ્પ અને તુલસી વગેરેનું ગ્રહણ કરો. હું આપને નમસ્કાર કરું છું.' ૬૪ હે નૃસિંહ ! હે જગત્પતે ! હે સર્વદેવ ! આપને પ્રસન્ન કરવામાટે કૃષ્ણાગરુનો ધૂપ કરીને નમસ્કાર કરું છું. ૬૫ હે નૃસિંહ ! હે મહાબાહો ! સર્વ તેજથી ઉત્પન્ન થયેલો દીવો આપને આપું છું. માટે મારા અજ્ઞાનનો નાશ કરો. ૬૬ હે રમાકાંત ! આપને સુખ આપનારું અને સુંદર બાહ્ય તથા ભોજ્ય સહિત નૈવેદ્ય આપું છું, તેથી મારાં સર્વ પાપોનો ક્ષય કરો. ૬૭ હે નૃસિંહ ! હે અમૃત ! હે દેવેશ ! હે લક્ષ્મીપતે ! હે જગત્પતે ! આ અર્ધ આપવાથી મારા મનોરથ સફળ થાઓ. ૬૮ 'હે પીળાં વસ્ત્ર પહેરનાર ! હે મહાબાહો ! હે પ્રહ્લાદના બાપને દૂર કરનાર ! થયેલાં પૂજનથી શાસ્ત્રોમાં કહેલું કળ

આપો.^{૧૬} એમ મેંત્ર બણી પ્રાર્થના કરવી, રાત્રે જમ-
રણ કરવું. ગીત ગાવાં, વાળં વગાડાવવાં અને પુરાણ
વગેરેની પવિત્ર કથા સાંભળવી.^{૧૭}

તતઃ પ્રભાતસમયે સ્નાનં કર્ત્વા જિતેન્દ્રિયઃ । પૂર્વોક્તેન
બિધાનેન પૂજ્યેન્મમ પ્રયત્નતઃ ॥ ૭૧ ॥ વૈષ્ણવાન્પ્રજયે-
ન્મન્નાન્મશ્યે સ્વસ્થમાનસઃ । તતો દાનાનિ દેયાનિ ચક્ર-
માણાનિ ચાડનચ ॥ ૭૨ ॥ પાત્રેષ્વસ્તુ દ્વિજેન્મ્યો હિ
લોકદ્વયજિગીષયા । સિંહઃ સ્વર્ગમયો દેવો મમ સન્તોષ-
કારકઃ ॥ ૭૩ ॥ ગોમૂતિલહિરણ્યાનિ દેયાનિ ચ ફલે-
ષ્ઠમ્ભિઃ । શત્રુણા સત્કૃતિકા દેયા સમપ્રાપ્ત્યસમન્વિતા ॥ ૭૪ ॥
અન્થાનિ ચ યથાશક્ત્યા દેયાનિ મમ તુષ્ટયે । વિત્તશાઠ્યં
ન કુર્વાતિ યથોક્તફલકાંક્ષયા ॥ ૭૫ ॥ બ્રાહ્મણાન્મોજયે-
દ્રક્ષ્યા તેમ્નો દયાશ્ચ દક્ષિણામ્ । નિર્ધનેનાપિ કર્ત્વ્યં દેયં
શક્ત્યુત્સારતઃ ॥ ૭૬ ॥ સર્વેષામેવ વર્ણાનામધિકારોઽસ્તિ
મદ્વ્રતે । મન્ત્રકૈસ્તુ વિશેષેણ કર્ત્વ્યં મત્પરાયણેઃ ॥ ૭૭ ॥
તદ્વંશે ન મહેદુઃસ્તં ન દોષો મત્પ્રસાદતઃ । મદ્વંશે ચેવ નરા
જાતા યે નિવ્યતિપરાયણાઃ ॥ ૭૮ ॥ તાન્ સદ્ગુહર દેવેશ
દુસ્તરાદ્રવસાગરાત્ । પાતકાર્ણવમગ્રસ્ય ઘ્વાધિદુઃસ્વાંઙ્વા-
સિમ્ભિઃ ॥ ૭૯ ॥ જીવૈસ્તુ પરિભૂતસ્ય મોહદુઃસ્વગતસ્ય મે ।
કરાચલ્લંબનં દેહિ શેષશાયિન્ જગત્પતે ॥ ૮૦ ॥ મીનૃસિંહ
રમાકાંત ભક્તાનાં મયનાશન । ક્ષીરામ્બુનિધિવાસિસ્ત્વં
ચક્રપાણે જનાર્દન ॥ ૮૧ ॥ વ્રતેનાનેન દેવેશ શુક્તિશુક્તિ-
પ્રદો ભવ । एवं પ્રાર્થ્ય તતો દેવં વિસૃજ્ય ચ યથાવિધિ
॥ ૮૨ ॥ ઉપહારારિકં સર્વમાચાર્યાંયં નિવેદયેત્ । દક્ષિણા-
મિસ્તુ સન્તોષ્ય બ્રાહ્મણાંસ્તુ વિસર્જયેત્ ॥ ૮૩ ॥ મધ્યાહ્ને
તુ હસંચતો ધૃષ્ટીત સદ્ બન્ધુમિઃ । ય દ્વદ્ વૃણુયાદ્રક્ત્યા
વ્રતં પાપપ્રણાશનમ્ । તસ્ય અવળમાત્રેણ મ્મહાદૃશ્યા ઘ્વપો-
હતિ ॥ ૮૪ ॥ પવિત્રં પરમં ગુણં કીર્તયેશ્વસ્તુ માનવઃ ।
સર્વાન્કામાનવામોતિ વ્રતસ્યાશ્ચ ફલં લખેત્ ॥ ૮૫ ॥ ઇતિ
હેમાદૌ નૃસિંહપુરાણે નૃસિંહચતુર્દશીવ્રતકથા સંપૂર્ણા ॥

પછી બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી ઇન્દ્રિયો
વશમાં રાખી સાવધાનીથી પ્રથમ કહેલા વિધિથી મારું
પૂજન કરવું.^{૭૧} ચિત્તને સ્થિર રાખી મારી પાસે
વિષ્ણુના મંત્રોના જપ કરવો. આ લોક તથા પરલોકને
જિતવાની ઇચ્છાથી ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને દાન આપવાં. તે
આ પ્રમાણે-કૃષ્ણની ઇચ્છાવાળાએ મને સંતોષ કરનારા
સોનાના સિંહનું દાન કરવું; પૃથ્વી, તિલ અને સોનાનું
દાન કરવું; ગાદલાંવાળી શય્યા અને સાત ધાન્યનું દાન
કરવું,^{૭૨-૭૪} તથા મને પ્રસન્ન કરવા માટે યથાશક્તિ
બીજ પણ્ય દાન દેવાં, પરંતુ યથાર્થ ફક્તની ઇચ્છાવાળાએ
ધનનો લોભ કરવો નહીં.^{૭૫} ભક્તિથી બ્રાહ્મણોને ભોજન
કરાવી તેઓને દક્ષિણા આપવી. ધનહીન પુરુષે પણ્ય આ
વ્રત કરવું અને શક્તિપ્રમાણે દાન આપવું.^{૭૬} મારું
વ્રત કરવાનો સર્વ વળોને અધિકાર છે. મારામાં પરાયણ

મારા ભક્તોએ અવશ્ય આ વ્રત કરવું.^{૭૭} જે માણસો
આ વ્રત કરે છે, તેના વંશમાં મારી કૃપાથી, દુઃખ
આવતું નથી. તેમ કંઇપણ ખરાબ થતું નથી. છેવટે જે
દેવેશ ! જન્મ મરણના ફેરામાં પડેલા જે પુરુષો મારા
વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેઓના ન તરાય એવા સંસાર-
સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરો.^{૭૮-૭૯} જે શેષશાયિન્ ! જે
જગત્પતે ! હું પાપરૂપી સમુદ્રમાં ડૂબી ગયો છું, દુઃખ
જળમાં રહેતા પ્રાણીઓ મને દુઃખ આપે છે, અને
હું મોહથી દુઃખમાં પડેલો છું, માટે મને હાથનું અવલં-
બન આપો.^{૮૦} જે નૃસિંહ ! જે રમાકાંત ! જે ભક્તોના
ભયને મટાડનાર ! જે ક્ષીરસમુદ્રમાં નિવાસ કરનાર !
જે ચક્રપાણે ! જે જગદાર્ત ! જે દેવેશ ! આ વ્રતથી
મને ભોગ તથા મોક્ષ આપો, એ રીતે નૃસિંહની પ્રાર્થના
કરી વિધિથી વિસર્જન કરવું.^{૮૧} તે પછી જે કાંઈ સામગ્રી
હોય તે સઘળી આચાર્યને આપવી. બ્રાહ્મણોને દક્ષિણાથી
પ્રસન્ન કરી વિદાય કરવા.^{૮૨} મધ્યાહ્ન થાય ત્યારે સગાં
સંબંધીઓની સાથે નિયમથી ભોજન કરવું. જે માણસ
પાપનો નાશ કરનાર આ વ્રતને ભક્તિથી સાંભળે છે તેની
બ્રહ્મહત્યા શ્રવણમાત્રથી દૂર થાય છે.^{૮૩} જે માણસ પરમ
પવિત્ર અને શુદ્ધ એવા આ ઇતિહાસનો પાઠ કરે છે,
તેની સર્વ કામના પૂર્ણ થાય છે અને તેને આ વ્રતનું ફળ
મળે છે.^{૮૪} આ પ્રમાણે હેમાદિમાં, નૃસિંહપુરાણમાંથી
નૃસિંહ ચતુર્દશીનું વ્રત તથા કથા કહી છે.

—=====—

૩ અનંતચતુર્દશીવ્રતવિધિ

અથ અનંતચતુર્દશીવ્રતમ્ ॥ સા પરા કાર્યા પૂજનકાલ-
ઘ્વાપિત્વાત્ । અનંતં પૂજયેશ્વસ્તુ પ્રાતઃકાલે સમાહિતઃ ।
અનંતાં લખતે સિદ્ધિં ચક્રપાણેઃ પ્રસાદતઃ-ઇતિ મજ્જપુરાણાત્ ॥ ૧ ॥ તદ્રાત્રે પૂર્વા । ઉષ્યવિને સૂર્યોદયઘ્વાપિત્વે
પૂર્ણાયુક્તસ્તેન પરંવ મ્રાણા । માદ્રે સિતે ચતુર્દશ્યામનંતં
પૂજયેશ્વધીઃ । હાસેન સર્વકર્માણિ પ્રાતરેવ હિ પૂજનમ્ ॥
શુક્લા માદ્રપદસ્યાપિ અનંતાલ્ક્યા ચતુર્દશી । ઉદયઘ્વાપિની
મ્રાણા ષટ્કિકાપિ યા મહેત-ઇતિ હેમાદિઃ ॥ તસ્માત્પરૈવેતિ
સર્વેસંમતમ્ ॥ ૨ ॥

અનંતચતુર્દશી પર લેવી, કારણ કે પૂજનકાળમાં
વ્યાપિની બીજે દિવસે હોય છે. આ વ્રત બ્રહ્મપુરાણમાં
કહેલી છે-‘જે માણસ પ્રાતઃકાળમાં સાવધાન થઈ
અનંત ભગવાનની પૂજા કરે છે, તેને વિષ્ણુની કૃપાથી
અનંત સિદ્ધિ મળે છે.’ જે બીજે દિવસે, પૂજનકાલમાં
વ્યાપિની ચતુર્દશી ન હોય તો પૂર્વા-પહેલા દિવસની
લેવી, એમ દિવસે સૂર્યોદય વ્યાપિની હોય તો પૂર્ણિમાના
ચોથવાળી બીજા દિવસની ચતુર્દશી લેવી. ‘ભાદરવા
સુદિ ચૌદશને દિવસે સઘળાં કર્મ સંકેપમાં આટાપીને
પ્રાતઃકાળમાં અનંતની પૂજા કરવી. અને ભાદરવા શુદિ

ચતુર્દશી અનંત ચતુર્દશી કહેવાય છે, તે ઉદયબાપિની એક ધડી પછી હોય તો લેવી,' એમ હેમાદ્રિમાં કહેલું છે, એટલા માટે પર લેવી, એ વાત સર્વને માન્ય છે.^{૧-૨}

અપ અનંતવ્રતવિધિ: । પ્રાતર્ન્યાયિકે સ્નાત્વા નિત્ય-કર્મ સમાપ્ય ચ । અનંતં હૃદયે કૃત્વા શુચિસ્ત્રત્વ સમાહિતઃ ॥ ૧ ॥ મંદલં સર્વતોમદં કૃત્વા કુંભં તુ વિન્યસેત્ । તત્ર ચાષ્ટકે પથે પૂજયેદ્વિષ્ણુમવ્યયમ્ ॥ ૨ ॥ કૃત્વા દર્ભમયં શેષં ફળાસત્કર્મચિત્તમ્ । અનંતમચ્યુતં કૃષ્ણમનિહદં તુ પષ્ણમ્ ॥ ૩ ॥ દૈશ્યારિં પુંઢરીકાક્ષં ગોવિંદં ગરુડધ્વજમ્ । કૂર્મં જલનિધિં વિષ્ણું વામનં જલશાયિનમ્ ॥ ૪ ॥ પ્રતિવર્ષં ક્ષણેભં નામાનિ ચ ચતુર્દશં । તસ્માદ્દત્તો દંટં સ્વં કુંકુમાકં છશોભનમ્ ॥ ૫ ॥ ચતુર્દશર્થં ધિયુતમ્પ્રસ્થાપ્ય પ્રપૂજયેત્ । તતસ્તુ મૂલમન્ત્રેણ નમસ્કૃત્ય ચતુર્ધ્વજમ્ ॥ ૬ ॥ નવામ્ન-પલ્લવાભાસં પિંગમ્બ્રહ્મશ્ચલોચનમ્ । પીતાંબરધરં દેવં શંભ-ચક્રગદાધરમ્ । પ્રસન્નવદનં વિષ્ણું વિષ્ણુરૂપં વિચિત-યેત્-इति ॥ ૭ ॥

અનંતવ્રતનો પ્રકાર:-પ્રાતઃકાળમાં નદી વગેરેમાં સ્નાન કરી, નિત્યકર્મ સમાપ્ત કરી, અનંત ભગવાનનું હૃદયમાં ધ્યાન કરી, સાવધાન થઇ પવિત્રતાથી સર્વતોભદ્ર મેંડળ કરવું. તેની ઉપર ધડાની સ્થાપના કરી તેમાં અષ્ટદલ કમળ કરી તેમાં દલેના બનાવેલા સાત કૃણાવાળા અનંત ભગવાનની પૂજા કરવી. અનંત, અચ્યુત, કૃષ્ણ, અનિ-રુદ્ધ, પદ્મજ, દૈશ્યારિ, પુંડરીકાક્ષ, ગોવિંદ, ગરુડધ્વજ, કૂર્મ, જલનિધિ, વિષ્ણુ, વામન અને જલશાયી, એ પ્રમાણે ક્રમથી એક એક વર્ષમાટે અનંત ભગવાનનાં ચૌદ નામે બૃહાં બૃહાં છે. અનંત દેવની પાસે કંકુમાં ભીંજવેલા અને ચૌદ માંદવાળા મળખૂત સૂત્રના દોરાની પૂજા કરવી. તે પછી મૂલમેંડળથી ચતુર્ધ્વજ ભગવાનને નમસ્કાર કરી, જેની કાંતિ આંખાનાં નવડાં પાંદડાં જેવી છે, જેનાં બ્રુકુટી, ડાઠી અને નેત્ર પીળાં છે, જેણે પીળાં વસ્ત્ર પહેરેલાં છે, જેણે શંખ, ચક્ર અને ગદા ધારણ કરેલાં છે, જેનું શુભ પ્રસન્ન છે, જે વ્યાપક છે અને જે જગદ્રૂપ છે એવા અનંત ભગવાનનું ધ્યાન કરવું.^{૧-૭}

માસપંચાશુલ્કિય મમ સકુટુંબસ્ય જ્ઞેમસ્થૈયાંયુરારોગ-ચતુર્વિધપુરુષાર્થસિદ્ધયર્થે મમા આચરિતસ્ય આર્ચાર્યમાણસ્ય ચ વ્રતસ્ય સંપૂર્ણફલપ્રાપ્ત્યર્થે શ્રીમદનંતપૂજનમહં કરિષ્યે । તથાચાસનાદિકલશારાધનાદિ કરિષ્યે । इति સંકલ્પ્ય ॥ ૮ ॥ કલ્પશ્યન્ સર્વે સદ્ગદાઃ સિતાસિતે ॥ इति કલ્પે વરુણં સંપૂજ્ય । તતઃ શંભં ધંટાં ચ પૂજયેત્ ॥૯॥ અપવિત્રઃ પવિત્રો વાન્ પૂજાદ્રવ્યાણિ આત્માનં ચ પ્રોક્ષ્ય યમુનાં પૂજયેત્ ॥ ૧૦ ॥ શ્રીમદનંતવ્રતાંગત્વેન શ્રીયમુનાપૂજનં કરિષ્યે । તથા-લોકપાલસ્તુતાં દેવીમિદ્રનીલસદ્ગદામ્ । યમુને સ્વામહં ધ્યાયે સર્વકામાર્થસિદ્ધયે । ધ્યાનમ્ ॥ ૧૧ ॥ સરસ્વતિ નમસ્તુભ્યં સર્વકામપ્રદાયિણિ । આગચ્છ દેવિ

યજ્ઞને વ્રતસંપૂર્ણિતેત્રે । इमं મે ગંગે કૃત્વાવાચ્ચ ॥ ૧૨ ॥ સિંહાસનસમારુઢે દેવશક્તિસમન્વિતે । સર્વલક્ષણસંપૂર્ણે યજ્ઞનાયે નમોઽસ્તુ તે । આસનમ્ ॥ ૧૩ ॥ હૃદપાદે નમસ્તુભ્યં સર્વલોકહિતપ્રિયે । સર્વપાપપ્રણામિ તરંગિણ્યૈ નમોઽસ્તુ તે । પાગમ્ ॥ ૧૪ ॥ ગરુડપાદે નમસ્તુભ્યં શંકરાપ્રિયમા-મિનિ । સર્વકામપ્રદે દેત્રિ યમુને તે નમો નમઃ । અર્ધમ્ ॥ ૧૫ ॥ વિષ્ણુપાદોઢ્યે દેવિ સર્વાંભરણભૂષિતે । કૃષ્ણમૂર્તે મહાદેવિ કૃષ્ણાવેળ્યૈ નમો નમઃ । આચમનમ્ ॥ ૧૬ ॥ સર્વપાપહરે દેવિ વિશ્વસ્ય પ્રિયદર્શિણિ । સૌભાગ્યં યમુને દેહિ યમુનાયૈ નમોઽસ્તુ તે । મધુપર્કમ્ ॥ ૧૭ ॥ નંદિપાદે મહાદેવિ શંકરાર્થશરીરિણિ । સર્વલોકહિતે દેવિ ભીમરથ્યૈ નમોઽસ્તુ તે । પંચામૃતસ્નાનમ્ ॥ ૧૮ ॥ સિંહપાદોત્તમે દેવિ નારસિંહસમપ્રભે । સર્વલક્ષણસંપૂર્ણે ભવાનાશિનિ તે નમઃ । શુદ્ધોદકસ્નાનમ્ ॥ ૧૯ ॥ વિષ્ણુપાદારુઢજસંભૂતે ગંગે ત્રિપથ-ગામિણિ । સર્વપાપહરે દેવિ માગીરથ્યૈ નમોઽસ્તુ તે । ચેતવજ્ઞમ્ ॥ ૨૦ ॥ ક્વંચકસ્ય જટોદ્રુતે ગૌતમસ્થાપના-શિનિ । સત્પથા સાગરં યાંતિ ગોદાવરિ નમોઽસ્તુ તે । કંચુકીમ્ ॥ ૨૧ ॥ માંણિક્યયુક્તાવલિકૌસ્તુભાંશ્વ ગોમેદૈવ-કૂર્વંછપુષ્પરાગૈઃ । વૈશ્વં નીલૈશ્વ છશોભિતાનિ યુદ્ધાણં સર્વા-ભરણાનિ દેવિ । આમરણાનિ ॥ ૨૨ ॥ ચંપકાગુલકસ્તુ-રીરોચનં કુંકુમં તથા । કર્પૂરેણ સમાયુક્તં ગંધં દક્ષિ ચ ભક્તિઃ । ગંધમ્ ॥ ૨૩ ॥ ચેતાંશ્વ ચંદ્રવર્ણાંશ્વ હરિદ્રા-રાગરંજિતામ્ । અક્ષતાંશ્વ હરપ્રેષે દ્રામિ યજ્ઞને શુભે । અક્ષતાન્ ॥ ૨૪ ॥ મંદારમાલતીજાતીકેતકીપાટલૈઃ શુભેઃ । પૂજ્યામિ ચ દેવેશિ યજ્ઞને ભક્તવત્સલે । ડુગ્ધાણિ ॥ ૨૫ ॥

પછી માસ અને પક્ષ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરી સંકલ્પ કરવો કે, -'મારાં કુટુંબનું તથા મારું કલ્યાણ સ્થિર થવા માટે, આયુષ્યની વૃદ્ધિ માટે, આરોગ્ય માટે, ચારે પુરુષાર્થ સિદ્ધિ થવા માટે અને મેં કરેલાં તથા કરતાં વ્રતનાં પૂર્ણ ફળની પ્રાપ્તિમાટે હું શ્રી અનંત ભગવાનનું પૂજન કરીશ. તેમજ આસન વગેરે તથા કલશારાધન વગેરે કરીશ.'^૮ પછી 'કલ્પશ્યન્' એ મંત્ર બાણી કળશની પૂજા કરી, તેમાં 'સર્વે સમુદ્રાઃ' એ મંત્ર તથા 'સિતાસિતે' એ મંત્ર બાણી વરુ-ણનું પૂજન કરવું. શંખ અને ધંટાની પૂજા કરવી.^૯ 'અપવિત્રઃ પવિત્રો વાન્' એ મંત્ર બાણી પૂજનની સામગ્રી તથા પોતાનાં શરીર ઉપર જળ છાંટવું.^{૧૦} પછી યમુનાની પૂજા કરવી. તેનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે- 'શ્રી અનંતદેવના વ્રતમાં શ્રી યમુનાજીનું હું પૂજન કરીશ.' એવા સંકલ્પ કરવો. 'હે યમુને ! હું સર્વ કામનાની સિદ્ધિ માટે આપ કે જેની દિક્ષાપાદો સ્તુતિ કરે છે. જે ઇંદ્રનીલ પર્વતમાંથી પ્રકટ થયેલાં છે અને દેવી છે, તેનું ધ્યાન કરું છું.^{૧૧} હે સરસ્વતિ ! હે સર્વ કામને આપનારી ! આપને નમ-સ્કાર કરું છું. હે દેવિ ! હે યમુને ! વ્રત પૂર્ણ થવા માટે આપ પધારો.' એ મંત્ર તથા 'ઇમં મે ગંગે યમુને' એ મંત્રથી

આવાહન કરવું.^{૧૨} પછી 'હે યમુને ! આપ સિંહાસન ઉપર બીરાજે છે, ક્ષિતિવાળાં છે અને સધળાં શુભ લક્ષણોથી પૂર્ણ છે, તેને હું નમસ્કાર કરું છું. એ મંત્રથી આસન.^{૧૩} હે યમુને ! આપ રુદ્રપાદ છે, સર્વ લોકનાં કલ્યાણમાં તત્પર છે, સર્વ પાપો શાંત કરનારાં છે અને હલદીઓથી શોભા છે, તેને હું નમસ્કાર કરું છું.' એ મંત્રથી પાદ.^{૧૪} 'હે યમુને ! આપ ગરુડપાદ છે, શંકરનાં પ્રિય-પત્ની છે, સર્વ કામના પૂર્ણ કરનારાં છે અને દેવિ છે. તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.' એ મંત્રથી અર્ધ.^{૧૫} 'હે દેવિ ! હે મહાદેવિ ! હે યમુને ! હે વિષ્ણુનાં ચરણથી ઉત્પન્ન થયેલાં ! આપ સર્વ અલંકારોથી શોભિત છે, શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપ છે અને કૃષ્ણલેણી છે, તેને વારંવાર હું નમસ્કાર કરું છું.' એ મંત્રથી આચમન.^{૧૬} હે યમુને ! હે દેવિ ! આપ સર્વ પાપોને હરો છે અને મનોહર સ્વરૂપ-વાળાં છે, આપને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. મને સૌભાગ્ય આપો.' મધુપર્ક.^{૧૭} 'હે મહાદેવિ ! હે યમુને ! આપ નંદિ-પાદ છે, શંકરના અધો શરીરમાં રહેનારાં છે, સર્વ લોકોનું હિત કરો છે અને ભીમરથી છે, તેને હું વારંવાર નમ-સ્કાર કરું છું.' સ્નાન.^{૧૮} 'હે દેવિ ! હે યમુને ! આપ સિંહપાદ છે. નૃસિંહજીના જેવા પ્રતાપવાળાં છે, સધળાં શુભ લક્ષણોથી પૂર્ણ છે અને સંસારનાં દુઃખોને દૂર કરનારાં છે, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.' શુદ્ધોદ્ધ-સ્નાન.^{૧૯} 'હે દેવિ ! હે ગંગે ! આપ વિષ્ણુનાં ચરણક-મળમાંથી પ્રકટ થયાં છે, ત્રણ માર્ગમાં ગમન કરનારાં છે, સર્વ પાપો હરો છે અને ભાગીરથી છે, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.' સ્વેતવસ્ત્ર.^{૨૦} 'હે ગોદાવરિ ! આપ શંકરની જટામાંથી પ્રકટ થયેલાં છે, ગૌતમનાં પાપોને નાશ કરનારાં છે અને સાત પ્રકારે સમુદ્રમાં મળા છે, તેને હું નમસ્કાર કરું છું.' કંચુકી.^{૨૧} 'હે દેવિ ! માણેક, મોતી, કૌસ્તુભમણિ, ગોમેદમણિ, વૈદૂર્ધ, પોખરાજ, વજ્રમણિ અને રથામ્ભમણિથી શોભિતા અલંકારોનું ગ્રહણ કરો.' આભરણો.^{૨૨} 'હે દેવિ ! ચંદન, અગુરુ, કર્પૂર, ગોરોચન, કેસર અને કર્પૂરથી બનાવેલો ગંધ આપને ભક્તિથી આપું છું.' ગંધ.^{૨૩} 'હે યમુને ! હે દેવિ ! આપને ચંદન જેવા ધોળા અને હલદીથી રંગેલા અક્ષત ચડાવું છું.' અક્ષત.^{૨૪} 'હે યમુને ! હે ભક્તોમાં પ્રીતિવાળી ! મંદાર, માલતી, જાતી, પાટલા અને કેવ-ડાનાં પુષ્પોવડે આપની પૂજા કરું છું.' પુષ્પ.^{૨૫}

અર્થાપૂજા ॥ ચંચલાયે નમઃ પાદૌ પૂજયામિ ॥ ચપ-કાયૈઃ જાહ્નવી પૂઞ ॥ મન્મથવાસિન્યૈઃ કટી પૂઞ ॥ હરાયૈઃ નારિમ પૂઞ ॥ મન્મથવાસિન્યૈઃ ગુર્ણ પૂઞ ॥ અજ્ઞાનવાસિન્યૈઃ હૃદયં પૂઞ ॥ મદ્રાયૈઃ સ્તનો પૂઞ ॥ અઘઠ્યૈઃ મુજૌ પૂઞ ॥ રત્નકંઠ્યૈઃ કંઠં પૂઞ ॥ મવહૃત્યૈઃ મુલં પૂઞ ॥ ગૌર્યૈઃ નેત્રે પૂઞ ॥ મગીરથ્યૈઃ લઠાટં પૂઞ ॥ યમુનાયૈઃ શિરઃ પૂઞ ॥ સરસ્વત્યૈઃ સર્વોગં પૂઞ ॥ અથ નામપૂજા ॥ યમુનાયૈઃ ॥

સિતાયૈઃ ॥ કમલાયૈઃ ॥ હૃત્પાદ્યૈઃ ॥ અમીદમદાયૈઃ ॥ ધાત્ર્યૈઃ ॥ હરિહરરુપિણ્યૈઃ ॥ ગંગાયૈઃ ॥ નર્મદાયૈઃ ॥ ગૌર્યૈઃ ॥ મગીરથ્યૈઃ ॥ તુંગાયૈઃ ॥ મદ્રાયૈઃ ॥ કૃષ્ણ-વેણ્યૈઃ ॥ મન્મથવાસિન્યૈઃ ॥ સરસ્વત્યૈઃ ॥ કાશ્યૈઃ ॥ સિંધવ્યૈઃ ॥ ગૌરમ્યૈઃ ॥ ગોમત્યૈઃ ॥ ગાયત્ર્યૈઃ ॥ ગરુ-ડાયૈઃ ॥ ગિરિજાયૈઃ ॥ ચંદ્રચૂડાયૈઃ ॥ સર્વેશ્વર્યૈઃ ॥ મહાલક્ષ્મ્યૈઃ નમઃ ॥ ૨૬ ॥ સર્વપાપહરે દેવિ સર્વોપદ્રવના-શિનિ ॥ સર્વસંપત્તિદેવિ યમુનાયૈ નમોઽસ્તુ તે । હૃતિ નામપૂજા ॥ ૨૭ ॥

પછી અંગપૂજા કરવી તેમાં—'ચંચલાયે નમઃ' પાદૌ પૂજ-યામિ' એ મંત્ર બણી યમુનાના પગની પૂજા કરવી. 'ચપલાયૈઃ' થી ઘુંટણની, 'મન્મથવાસિન્યૈઃ' થી કેડની, 'હરાયૈઃ' થી નાભિની, 'મન્મથવાસિન્યૈઃ' થી ગુદની, 'અજ્ઞાનવાસિન્યૈઃ' થી હૃદયની, 'મદ્રાયૈઃ' થી રતનની, 'અઘઠ્યૈઃ' થી ભુજની, 'રત્નકંઠ્યૈઃ' થી કંઠની, 'મવહૃત્યૈઃ' થી મુખની, 'ગૌર્યૈઃ' થી નેત્રની, 'મગીરથ્યૈઃ' થી લલાટની, 'યમુનાયૈઃ' થી મસ્તકની, અને 'સરસ્વત્યૈઃ નમઃ' સર્વોગ પૂજયામિ' એ મંત્ર બણી સધળાં અંગોની પૂજા કરવી. પછી નામપૂજા કરવી. 'યમુનાયૈ નમઃ' ત્યાંથી લઈ 'મહાલક્ષ્મ્યૈ નમઃ' સુધી સર્વની અંતમાં 'નમઃ' પદ લગાડી નામપૂજા કરવી.^{૨૬} હે દેવિ ! હે યમુને ! આપ સર્વ પાપ હરો છે, સર્વ ઉપદ્ર-વોને નાશ કરો છે, અને સધળી સંપત્તિ આપો છે, આપને પ્રણામ કરું છું,' એ મંત્ર બણવો.^{૨૭}

દશાંગો ગુગુલોદ્ગતશ્ચંદનાગુરુસંયુતઃ । કપિલાઘૃતસં-યુક્તો ધૂપોડ્યં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । ધૂપમ્ ॥ ૨૮ ॥ ઘૃતવર્તિસ-માયુક્તં વહ્નિના યોજિતં મયા । ગૃહાણ દીપકં દેવિ સર્વેશ્વ-ર્યપ્રદાયિનિ । દીપમ્ ॥ ૨૯ ॥ શર્કરામધુસંયુક્તદધિક્ષીરા-વ્યસંયુતમ્ । પક્કમજં મયા દત્તં જૈત્રેયં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ૩૦ ॥ પાનીયં પાવનં શ્રેષ્ઠ ગંગાદિસરિદુદ્ગમ્ । હસ્ત-પ્રક્ષાલનં દેવિ ગૃહાણ મુલ્લશોધનમ્ । હસ્તપ્રક્ષાલનમ્ । મુલ્લપ્રક્ષાલનમ્ ॥ ૩૧ ॥ કર્પૂરેણ સમાયુક્તં યમુને ચારુચં-દનમ્ । સમર્પિતં મયા તુભ્યં કરોદ્વર્તનકં કુરુ । કરોદ્વર્ત-નાર્યે ચંદનમ્ ॥ ૩૨ ॥ હૃદં ફલમિતિ ફલમ્ । પૂગીફલ-મિતિ તાંદુલમ્ । હિરણ્યગર્ભેતિ દક્ષિણામ્ । ત્રૈલોક્યપાવને ગંગે અંચકારવિનાશિનિ । પંચાતિકંથં ગૃહાણેદં વિશ્વપ્રીત્યૈ નમોઽસ્તુ તે । આર્તિકયમ્ ॥ ૩૩ ॥ કેતકીજાતિકુસુમ્યૈઃ મંલિકામાલતીભૈઃ । પુષ્પાંજલિર્મયા દત્તસ્તવ પ્રીત્યૈ નમો-ઽસ્તુ તે । પુષ્પાંજલિમ્ ॥ ૩૪ ॥ યાનિ કાનિ ચેતિ પ્રદક્ષિ-ણામ્ । અન્યથા શરણં નાસ્તીતિ નમસ્કારમ્ ॥ ૩૫ ॥ સુરાહરેન્દ્રાદિકીરીટમૌકૈર્ધૃતં સદા યત્તવ પાદપંકજમ્ । પરાવરં પાતુ વરં હર્ષમલ્લં નમામિ મન્મથા તવ કામસિ-હયે ॥ ૩૬ ॥ મવાનિ ચ મહાલક્ષ્મિ સર્વકામપ્રદાયિનિ । વ્રતં સંપૂર્ણતાં યાદુ યમુનાયૈ નમોઽસ્તુ તે । હૃતિ પ્રાર્થના । હૃતિ યમુનાપૂજા સમાપ્તા ॥ ૩૭ ॥

‘હે દેવિ ! ગુગળ, ચંદન, અચુર અને કપિલા ગાંધા
 ઘીવાળો દશાંગ ધૂપ કરું છું તે ગ્રહણ કરો.’ ધૂપ. ૨૮
 ‘હે દેવિ ! હે સધળાં ઐશ્વર્યો આપનારી ! અમિથી પ્રકટેલો
 ઘીનો દીવો આપની પાસે ધરું છું, તે ગ્રહણ કરો.’
 દીપ. ૨૯ ‘હે દેવિ ! હું આપને દૂધ, દહીં, ઘી, મધ, સાકર
 અને રશિલાં અજનું નૈવેદ્ય ધરું છું તેનો સ્વીકાર કરો.’
 નૈવેદ્ય. ૩૦ ‘હે દેવિ ! હાથને તથા મુખને શુદ્ધ કરવાવાળું
 ગંગા વગેરે નદીઓનું ઉત્તમ પવિત્ર જલ આપું છું તે
 ગ્રહણ કરો.’ હસ્તપ્રક્ષાલન. ૩૧ હે યમુને ! કર્પૂરવાળું
 સુગંધી ચંદન આપને આપું છું તે હાથમાં ચોપડો.’
 કરોદર્તન. ૩૨ પછી ‘દ્વદ્વ ફલં’ કહી ફળ ધરવું; ‘પૂર્ણ-
 ફલં’ કહી તાંબૂલ. ‘હિરણ્યગર્ભં’ કહી દક્ષિણા ધરવી.
 તે પછી આરતી કરતાં મંત્ર ભણવો કે, હે ગંગે ! અમ્હાન-
 રૂપ અંધકારને નાશ કરનારી ! હે તણે લોકોને પવિત્ર
 કરનારી ! આ પાંચ આરતીનું ગ્રહણ કરો. આપ જગતને
 પ્રસન્ન કરો છો, તેને નમસ્કાર કરું છું. એમ કહી
 આરતી કરવી. ૩૩ પછી, ‘હે દેવિ ! કેતકી, જાતી,
 મલ્લિકા અને માલતીનાં પુષ્પોની પુષ્પાંજલિ આપને
 પ્રસન્ન કરવા માટે આપું છું અને નમસ્કાર કરું છું. ૩૪
 પછી ‘યાનિ કાનિ’ પ્રદક્ષિણા. ‘અન્યથા શરણં નાસ્તિ’
 ભણીને નમસ્કાર કરવા અને ‘હે યમુને ! આપનાં ચરણ-
 કમલમાં દેવ અને દેવો વગેરે સદા મસ્તકથી પ્રણામ
 કરે છે અને જે ચરણ પરમ કલ્યાણકારક તથા ઉત્તમ
 છે, તેને હું ભક્તિથી પ્રણામ કરું છું, જેથી કાર્ય સિદ્ધ
 થાય. હે ભવાની ! હે મહાલક્ષ્મિ ! હે સર્વકામના પૂર્ણ
 કરનારી ! હે યમુને ! આપને નમસ્કાર કરું છું. માટે
 માંડે મત પૂર્ણ થાઓ,’ એ મંત્રો ભણી પ્રાર્થના કરવી.
 એવી રીતે યમુનાની પૂજા કરવી. ૩૫-૩૭

શૈવપૂજા

બ્રહ્માંડાધારમૂતં ચ યજ્ઞનાંતરવાસિનમ્ । કળાસત્સ-
 માયુક્તં ધ્યાયેડંતં હરિપ્રિયમ્ ॥ શેષં સત્કળાયુક્તં કાલ-
 પન્નગનાયકમ્ । અનંતશયનાયં ત્વાં મક્ત્યા જ્ઞાવાહ્યામ્-
 હમ્ ॥ નવનાગકુલાધીશ શેષોદારક કાદયપ । નાનારત્ન-
 સમાયુક્તમાસનં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ અનંતપ્રિય શેષેશ જગદા-
 ધારત્રિપદ્મ ॥ પાથં ગૃહાણ મક્ત્યા ત્વં કાદવેય નમોઽસ્તુ
 તે ॥ કદયપાનંદજનક ઇનિર્વંદિત મો પ્રમો । અર્ધ્યં
 ગૃહાણ સત્ત્વસાદરં શંકરપ્રિય । સહસ્રકણિકુપેન વહધો-
 દારક પ્રમો । ગૃહાણાચમનં દેવ પાવનં ચ હૃષીતલમ્ ॥
 કુમારરૂપિણે તુભ્યં દધિમઽબાઙ્યસંયુતમ્ । મધુપર્કં પ્રદા-
 સ્યામિ સર્પરાજ નમોઽસ્તુ તે ॥ ગંગાદિપુષ્પતીર્થેત્સ્યામ-
 મિપિષેયમાદરાત્ ॥ બલમદ્રાવતારેશાનંદદ્ આપતેઃ સત્ત્વે ॥
 કૌશેયયુગ્મં દેવેશ પ્રીત્યા તવ મયાઽર્પિતમ્ । ગૃહાણ પન્ન-
 ગાધીશ તાદર્શ્યશ્ચો નમોઽસ્તુ તે ॥ સુવર્ણનિર્મિતં સુત્રં
 પ્રથિતં કન્ઠહારકમ્ । અનેકરત્નૈઃ સ્થિતિં સર્પરાજ નમો-

ઽસ્તુ તે ॥ અનેકરત્નાશ્ચિત્તદેમકુંઠલે માણિક્યસંકાશિતક-
 કળદ્વયમ્ । દેમાંગુલીયં કૃતરાત્નચ્છિકં દેમં કિરીટં ફળિ-
 રાજ તેઽર્પિતમ્ ॥

યમુનાના જગથી બરેલા ધડાની ઉપર પૂર્ણપાત્ર
 રાખીને તેની ઉપર સાત ફણાવાળા શેષ નારાયણનું
 સ્થાપન કરીને તેની પૂજા કરવી. ‘બ્રહ્માંડના આધારરૂપ,
 યમુનાની અંદર રહેનારા, સાત ફણાવાળા અને વિષ્ણુને
 પ્રિય એવા અનંત ભગવાનનું ખ્યાન કરું છું.’ એ મંત્રથી
 ખ્યાન. પછી આવાહન, આસન, પાદ્ય, અર્ધ્ય, આચ-
 મન, મધુપર્ક, પંચામૃત સ્નાન, સ્નાન, વસ્ત્ર, યજ્ઞોપવીત,
 આભરણો, ચંદન, અક્ષત અને પુષ્પ વગેરેથી પૂજા
 કરવી. એમપૂજા-‘સહસ્રપાદાય નમઃ પાદૌ પૂજ્યામિ’ એ
 મંત્રથી પગની પૂજા કરવી, ‘ગૃહગુલ્ફાયં’થી હાંડીની,
 ‘દેમજંઘાયં’થી ગોઠણીની, ‘મંદગતયેં’થી સાથળની, પીતા-
 વરધરાયં’થી કંઠની, ‘ગંઢીરનામાયં’થી નાભિની. પવના-
 શનાયં’થી ઉદરની, ‘ઝરગાયં’થી હસ્તની, ‘કાલિયાયં’
 થી ભુગની, ‘કંબુકંઠાયં’થી કંઠની, ‘વિશ્વવક્ત્રાયં’થી મુખની
 ‘કળાભૂષણાયં’થી લલાટની, ‘લક્ષ્મણાયં’થી મસ્તકની અને
 અનંતપ્રિયાય નમઃ સર્વોં પૂજ્યામિ એ મંત્રથી સર્વ અંગોની
 પૂજા કરવી. પછી ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, મધ્યે પાનીય,
 કરોદર્તનને માટે ચંદન, તાંબૂલ, ફળ, દક્ષિણા, આરતી
 તથા મંત્રપુષ્પાંજલિ આપીને પ્રદક્ષિણા કરવી. ‘નમોસ્ત્વ-
 નંતાયં’ એ મંત્રથી નમસ્કાર કરવા. પછી પ્રાર્થના કરવી
 કે:-હે અનંત ! તમારી પૂજા કર્યો વિના મનુષ્યને અર્ધું
 ફળ મળે છે. માટે હું કે જે આપની પૂજા કરું છું, તેને
 શાસ્ત્રમાં કહેલું સંપૂર્ણ ફળ આપો. એ પ્રમાણે શેષની
 પૂજાનો પ્રકાર છે.

હવે અનંતની પૂજાનો પ્રકાર કહીએ છીએ.

અનંત પૂજા

અપાનંતપૂજા ॥ પીતાંબરધરં દેવં શંભુચક્રગદાધરમ્ ।
 અલંકૃતં સદ્ગદ્યં વિશ્વરૂપં વિચિત્રતયે । ધ્યાયામિ ॥ ૧ ॥
 આગચ્છાનંસદેવેશ તેજોરાશે જગત્પતે । હર્માં મયા કૃતાં
 પૂજાં ગૃહાણ પુરુષોત્તમ । સહસ્રશીર્ષેત્યાવાહનમ્ ॥ ૨ ॥
 નાનારત્નસમાયુક્તં કાર્તેસ્વરત્રિમૂષિતમ્ । આસનં દેવદેવેશ
 ગૃહાણ પુરુષોત્તમ । પુરુષપદેદમિત્યાસનમ્ ॥ ૩ ॥ ગંગાદિ-
 સર્વતીર્થેભ્યો મયા પ્રાર્થનથા હૃતમ્ । તોયમેતત્સુલ્લસપ્તૈ
 પાથાર્થં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । ઇતાવાનસ્યેતિ પાથમ્ ॥ ૪ ॥
 અનંતાનંતદેવેશ અનંતકલ્પદાયક । અનંતાનંતરૂપોઽસિ
 ગૃહાણાર્ધ્યં નમોઽસ્તુ તે । ત્રિપાદુર્ધ્વં દૃષ્યધર્મ્ય ॥ ૫ ॥
 ગંગોદર્કં સમાનીતં હવર્ણકલ્પે સ્થિતમ્ । આચમ્યતાં
 દ્વષીકેશ પ્રસીદ પુરુષોત્તમ । ત્સ્માદિરાલેત્યાચમનીયમ્
 ॥ ૬ ॥ અનંતગુણરૂપા વિશ્વરૂપધરાય ચ । નમો મહાત્મ-
 દેવાય અનંતાય નમો નમઃ । યપુરુષેણેતિ જ્ઞાનમ્ ॥ ૭ ॥
 તતઃ પંચામૃતજ્ઞાનમ્ । હરમેતુ સમુત્પન્નં દેવાનામપિ

દુર્લભમ્ । પયો દદામિ દેવેષ જ્ઞાનાર્થ પ્રતિગૃહ્યતામ્ ।
આપ્યાયસ્વેતિ પયઃજ્ઞાનમ્ ॥ ૮ ॥ ચંદ્રમેઢલસંકાશં સર્વ-
દેવપ્રિયં હિ યત્ । દદામિ દક્ષિ દેવેષ જ્ઞાનાર્થ પ્રતિગૃહ્ય-
તામ્ । દક્ષિકાળ્લો અકારિષમિતિ દક્ષિજ્ઞાનમ્ ॥ ૯ ॥
આજ્યં સુરાણામાહાર આજ્યં યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠિતમ્ । આજ્યં
પવિત્રં પરમે જ્ઞાનાં વૃત્તં મિમિષ્ણે દ્વિતિ વૃત્તજ્ઞાનમ્ ॥ ૧૦ ॥
સર્વૌષધિસહસ્રપત્રં પીપ્પલસદૃશં મધુ । જ્ઞાનાય તે મયા દત્તં
ગૃહાણ પરમેશ્વર । મધુવાતેતિ મધુ ॥ ૧૧ ॥ રુદ્રાન્દા-
સ્ત્રસહસ્રજ્ઞાતાં શર્કરાં મધુરાં શુભામ્ । સ્નાનાય તે મયા દત્તાં
ગૃહાણ પરમેશ્વર । સ્વાદુઃપવસ્વેતિ શર્કરાસ્નાનમ્ ॥ ૧૨ ॥
શુદ્ધોદકસ્નાનં નામમન્ત્રૈઃ । પુરુષસક્તેન અભિષેકઃ ॥ ૧૩ ॥
તત્પ્રકાશનવર્ણમં કૌશીયં ચ સુમિર્મિતમ્ । વર્ણં ગૃહાણ
દેવેષ લક્ષ્મીયુક્ત નમોઽસ્તુ તે । તં યજ્ઞમિતિ વજ્રમ્ ॥ ૧૪ ॥
વજ્રાન્તરમાચમનીયમ્ । દામોદર નમસ્તેઽસ્તુ ગ્રાહિ માં
ભવસાગરાત્ । બ્રહ્મચરં સોતરીયં ગૃહાણ પુરુષોત્તમ । યજ્ઞો-
પવીતં પરમમ્ ॥ તત્સાધ્યજ્ઞાદિત્યુપવીતમ્ ॥ ૧૫ ॥ ડપ-
વીતાન્તરમાચમનીયમ્ ॥ ૧૬ ॥ મીલ્લં ચંદનં વિં
તત્સાધ્યજ્ઞાત્સર્વદુઃ ચંદનં ॥ ૧૭ ॥ અશ્વત્થાશ્વ ચંદનં
તત્સાધ્યજ્ઞાત્સર્વદુઃ ચંદનં ॥ ૧૮ ॥ માલ્યાદીનિં તત્સાધ્યજ્ઞેતિ પુષ્પાણિ ॥ ૧૯ ॥

‘અનંત ભગવાન્ જે પીળાં વચ્ચેને ધારણ કરનાર છે,
નવાં આખાનાં પાંદડાં જેવી કાંતિવાળા અને જેનાં દાદી
તથા નેત્ર પીળાં છે એવા વિષ્ણુ ભગવાનને મૂળમંત્રથી
નમસ્કાર કરીને શંખ, ચક્ર તથા ગદા ધારણ કરે
છે, સુશોભિત છે, સમુદ્રમાં વાસ કરે છે અને વિશ્વરૂપ
છે, તેનું હું ખ્યાન કરું છું.’ એ મંત્ર બધી ખ્યાન કરવું.^૧
પછી ‘હે અનંત ! હે દેવેશ ! હે તેજોરાશી ! હે ભગતપતે !
હે પુરુષોત્તમ ! મેં કરેલી આ પૂજાને સ્વીકાર કરો.’
એ મંત્ર તથા ‘સહસ્રગીર્ણ’ એ મંત્રથી આવાહન કરવું.^૨
‘હે દેવદેવ ! હે ધૃશ ! હે પુરુષોત્તમ ! વિવિધ રત્નવાળાં
અને સોનાથી શોભિત આસનનું ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર
તથા પુરુષ એવંદ’ એ મંત્રથી આસન આપવું.^૩ ‘હે
દેવ ! આ શીતળ જળ ગંગા વગેરે સર્વ તીર્થો પાસેથી
પ્રાર્થના કરીને માગી લાવ્યો છું, તે પાદ માટે ગ્રહણ
કરો.’ એ મંત્ર તથા ‘પ્રતાપાચ્ય’ એ મંત્રથી પાદ.^૪
‘હે અનંત ! હે દેવ ! હે ધૃશ ! હે અનંત કૃણ આપ-
નાર ! આપ અનંત રૂપવાળા છો, આપને નમસ્કાર કરું
છું.’ એ મંત્ર તથા ‘ત્રિપાદ્ધર્વ’ એ મંત્રથી અર્ધ.^૫
‘હે પુરુષોત્તમ ! હે હૃષીકેશ ! સોનાના ધડામાં ગંગાજળ
લાવ્યો છું તેનું આચમન કરો અને પ્રસન્ન થાઓ.’ એ
મંત્ર તથા ‘તત્સાધ્યજ્ઞાત્સર્વ’ એ મંત્રથી આચમન.^૬ ‘હે
અનંત ! આપ અનંત શુભવાળા છો, વિશ્વરૂપને ધારણ
કરનારા છો અને મહાત્મા દેવ છો. તેને નમસ્કાર કરું
છું.’ એ મંત્ર તથા ‘અત્યુચ્ચેન’ એ મંત્રથી સ્નાન કરાવી
પછી પંચામૃતસ્નાન.^૭ તેમાં ‘હે દેવેશ ! દેવાને પશુ

દુર્લભ એવું ગાયનું દૂધ આપને સ્નાન માટે આપું છું તે
ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર તથા ‘આપ્યાયસ્વ’ એ મંત્રથી પયઃ-
સ્નાન કરાવવું.^૮ ‘હે દેવેશ ! સર્વ દેવને પ્રિય અને
ચંદ્રમેઢલ જેવું ધોળું દહીં આપને સ્નાન માટે આપું છું,
તે ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર તથા ‘દક્ષિકાળ્લો અકારિષં’ એ
મંત્રથી દક્ષિસ્નાન કરાવવું.^૯ ‘હે દેવ ! ઘી દેવાનો આહાર
છે, ઘી યજ્ઞમાં રહે છે અને ઘી પવિત્ર છે, તે ઘી આપ
સ્નાનમાટે ગ્રહણ કરો, એ મંત્ર તથા ‘વૃત્તં મિમિષ્ણે’ એ
મંત્રથી ધૃતસ્નાન કરાવવું.^{૧૦} ‘હે પરમેશ્વર ! સઘળી
ઔષધિથી ઉત્પન્ન થયેલું અમૃત જેવું મધ આપને
સ્નાનમાટે આપું છું તે ગ્રહણ કરો,’ એ મંત્ર તથા
‘મધુવાતા’ એ મંત્રથી મધુસ્નાન કરાવવું.^{૧૧} ‘હે પરમે-
શ્વર ! શેરડીથી થયેલી સુંદર સાકર આપને સ્નાન માટે
આપું છું, તે ગ્રહણ કરો, એ મંત્ર તથા ‘સ્વાદુઃપવસ્વ’
એ મંત્રથી શર્કરાસ્નાન કરાવવું.^{૧૨} નામમંત્રોવડે શુદ્ધો-
દકસ્નાન કરાવવું ને પુરુષસક્તથી અભિષેક કરવો.^{૧૩}
‘હે દેવેશ, હે લક્ષ્મીયુક્ત ! આપને નમસ્કાર કરું છું. આપ
તપાવેલા સોના જેવાં સુંદર રેશમી વસ્ત્રનું ગ્રહણ કરો.’
એ મંત્ર તથા ‘તં યજ્ઞં’ એ મંત્રવડે વજ્ર પહેરાવવું.
પછી આચમન આપવું.^{૧૪} ‘હે દામોદર ! આપને
નમસ્કાર કરું છું, માટે સંસારસમુદ્રમાંથી માંડે રક્ષણ કરો.
હે પુરુષોત્તમ ! ઉત્તરીય તથા બેનાંધનું ગ્રહણ કરો,’ એ
મંત્ર તથા ‘યજ્ઞોપવીતં’ એ મંત્રથી તથા ‘તત્સાધ્યજ્ઞાત્સર્વ’ એ
મંત્રથી યજ્ઞોપવીત આપવું. પછી આચમન આપવું.^{૧૫-૧૬}
શ્રીલક્ષ્મં ચંદનં વિં’ એ મંત્ર તથા ‘તત્સાધ્યજ્ઞાત્સર્વદુઃ’ એ
મંત્રથી ચંદન ચઢાવવું.^{૧૭} ‘અશ્વત્થાશ્વ સુર’ એ મંત્રથી
અક્ષત ચઢાવવા.^{૧૮} ‘માલ્યાદીનિ’ એ મંત્ર તથા ‘તત્સા-
ધ્યજ્ઞાત્સર્વ’ એ મંત્રથી પુષ્પો ચઢાવવા.^{૧૯}

અથ ધ્રિયપૂજા ॥ ધ્રિયે નમઃ । મોહિન્યૈં ० પશિન્યૈં ०
મહાવલ્લભ્યૈં ० અજાયૈં ० મંગલાયૈં ० વરદાયૈં ० શુભાયૈં ०
જયાયૈં ० વિજયાયૈં ० જયસ્યૈં ० પાપનાશિન્યૈં ० વિશ્વરૂપાયૈં ०
સર્વમંગલાયૈં ० ૧૪ ॥ હિતિ ધ્રિયપૂજા ॥ ૨૦ ॥ અર્ધા-
ગપૂજા । મત્સ્યાય ० પાદૌ પૂજ્યામિ । કૂર્માય ० ગુરુકૌ
પૂં, વરાહાય ० જાહ્નવી પૂં, નારસિંહાય ० ડરૂં ० પૂં,
વામનાય ० કટી પૂં, રામાય ० ઉદરં પૂં, ભીરામાય ०
હૃદયં પૂં, કૃષ્ણાય ० ચ્ચક્ષં પૂં, સહસ્રશિરસે ० શિરઃ પૂં
શ્રીમદનંતાય ० સર્વાંગં પૂં ॥ ૨૧ ॥

અનંતદેવના દોરાની ગઠિનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે:-
‘ધ્રિયે નમઃ’ ત્યાંથી લઈ ‘સર્વમંગલાયે નમઃ’ લાં સૂધી સર્વના
અંતમાં ‘નમઃ’ પદ લખાડી દોરાની સઘળી ગઠિની પૂજા
કરવી.^{૧૦} પછી અંગપૂજા કરવી. ‘મત્સ્યાય નમઃ’ પાદૌ
પૂજ્યામિ’ એ મંત્રથી પગની પૂજા કરવી. ‘કૂર્માયં’ થી
ધુંડીની ‘વરાહાયં’ ધુંડીની, ‘નારસિંહાયં’ થી સાથળની,
‘વામનાયં’ થી કંડની, રામાયં’ થી ઉદરની, ‘ભીરામાયં

થી હૃદયની, 'કૃષ્ણાયં' થી મુખની, 'સહસ્રશિરસેં' થી મસ્તકની અને 'ધીમદંતાય નમઃ સર્વાં પૂજ્યામિ' એ મંત્ર બાણી સર્વાંગની પૂજા કરવી.^{૨૧}

આચારણપૂજા ॥ અનંતસ્ય દક્ષિણપાર્શ્વે—રમાયૈં, વામપાર્શ્વે મૃત્યૈં ॥ હિતિ પ્રથમાવરણમ્ ॥ આવરણદેવતામાવાજ્ય ॥ હસ્તં પ્રહ્લાલ્ય ગંધપુષ્પં તર્જનીમધ્યમાંગુલૈઃ શૈલ્વા મધ્યે શંભોદકં ગૃહીત્વા મંત્રાંતે શંભોદકં મૃમૌ નિક્ષિપ્ય પુષ્પં દેવોપરિ નિક્ષિપેત્ ॥ દયાઞ્ચે ગ્રાહિ સંસાર-સર્પાન્માં શરણાગતમ્ ॥ મક્ત્યા સમર્પયે તુભ્યં પ્રથમાવર-ણાચૈનમ્ ॥ ૧ ॥ મંત્રમુચ્ચાર્ય જલં ત્યક્ત્વા પુષ્પં દેવોપરિ ન્યમેદિતિ ॥ પૂર્વાદિકમેળ—દ્વલોકાયં મહોલ્કાયં શતોલ્કાયં સહસ્રોલ્કાયં દયાઞ્ચે ગ્રાહિ ॥ દ્વિતીયાવર-ણાચૈનમ્ ॥ ૨ ॥ તથૈવ—વાસુદેવાયં સંકર્ષણાયં પ્રયુષ્ણાયં અનિરુદ્ધાયં દયાઞ્ચે ગ્રાહિ ॥ તૃતીયાવરણ-ાચૈનમ્ ॥ ૩ ॥ પ્રાચ્યાદિકમેળ કેશવાયં નારાયણાયં માધવાયં ગોવિંદાયં વિષ્ણવેં મધુસૂદનાયં ત્રિવિક્ર-માયં વામનાયં શ્રીઘરાયં દૃષીકેશાયં પદ્માભાયં દામોદરાયં દયાઞ્ચે ગ્રાહિ ॥ ચતુર્થાવરણાચૈનમ્ ॥ ૪ ॥ પૂર્વાદિકમેળ—મત્સ્યાયં કૂર્માયં વરાહાયં નારસિંહાયં વામનાયં રામાયં શ્રીરામાયં કૃષ્ણાયં બૌદ્ધાયં કલિકેનેં અનંતાયં વિશ્વરૂપિણેં દયાઞ્ચે ગ્રાહિ ॥ પૈચ-માવરણાચૈનમ્ ॥ ૫ ॥ પૂર્વેત્યાં અનંતાયં દક્ષિણાયાં બ્રહ્મણે નં પશ્ચિમાયાં વાયવેં ઉત્તરાયાં ઈશાનાયં આગ્રે-ત્યાં વાયુઘૈં નૈર્ઋત્યાં ગાયઘૈં વાયઘ્યાં આરત્યૈં ઈશાન્યાં ગિરિજાયૈં અગ્રે ગરુડાયં વામે સુપુણ્યાયં દયાઞ્ચે ગ્રાહિ ॥ ૬ ॥ પર્વ-દિકમેળ ઈંદ્રાયં અગ્રયેં યમાયં નિર્ઋતયેં વરુણાયં વાયવેં સોમાયં ઈશાનાયં દયાઞ્ચે ગ્રાહિ ॥ ૭ ॥ આગ્રેત્યાં શોષાયં નૈર્ઋત્યાં વિષ્ણવેં વાયઘ્યાં વિધયેં ઈશાન્યાં પ્રજાપતયેં દયાઞ્ચે ગ્રાહિ ॥ અષ્ટમાવરણાચૈનમ્ ॥ ૮ ॥ આગ્રેત્યાં ગણપતયેં નૈર્ઋત્યાં સત્તમાદૃષ્યોં વાયઘ્યાં ડુર્ગાયૈં ઈશાન્યાં ક્ષેત્રાષિપ-તયેં દયાઞ્ચે ગ્રાહિ ॥ નવમાવરણાચૈનમ્ ॥ ૯ ॥ મધ્યે બ્રહ્મણેનં ભાસ્કરાયં શોષાયં સર્વઘ્યાપિનેં ઈશરાયં વિશ્વરૂપાયં મહાકાયાયં સ્ફટિકેં કૃષ્ણાયં હરયેં શિવાયં સ્થિતિકારકાયં અંતકાયં દયાઞ્ચે ગ્રાહિ ॥ દશમાવરણાચૈનમ્ ॥ ૧૦ ॥ શૌરયેં વૈકુંઠાયં મહાબલાયં પુરુષોત્તમાયં અજાયં પદ્માભાયં મંગલાયં દૃષીકે-શાયં અનંતાયં કપિલાયં શોષાયં સંકર્ષણાયં હલા-યુધાયં તારકાયં સીરપાણયેં લલમદ્રાયં દયાઞ્ચે ગ્રાહિ ॥ એકાદશાવરણાચૈનમ્ ॥ ૧૧ ॥ માધવાયં મધુસૂ-દનાયં અચ્યુતાયં અનંતાયં ગોવિંદાયં વિજયાયં અપરાજિતાયં કૃષ્ણાયં દયાઞ્ચે ગ્રાહિ ॥ દ્વાદશાવરણ-ાચૈનમ્ ॥ ૧૨ ॥ ક્ષીરાન્ધિશાયિનેં અચ્યુતાયં મૃત્યા-

ધારાયં લોકનાથાયં ફળામણિવિભૂષણાયં સહસ્રમુર્તેં સહસ્રાર્ચિણેં દયાઞ્ચે ગ્રાહિ ॥ ત્રયોદશાવરણાચૈનમ્ ॥ ૧૩ ॥ કેશવાદિચતુર્વિંશતિનામભિઃસંપૂજ્ય ॥ દયાઞ્ચે ગ્રાહિ ॥ ચતુર્દશાવરણાચૈનમ્ ॥ ૧૪ ॥ ૨૨ ॥

પછી આવરણપૂજા કરવી:—અનંતદેવતા દક્ષિણ પડખામાં રમાયૈ નમઃ' એ મંત્રથી લક્ષ્મીની પૂજા કરવી, ડાબા પડખામાં 'મૃત્યૈ નમઃ' એ મંત્રથી પૃથ્વીની પૂજા કરવી, એ પ્રમાણે પૂજાઓ કરવા પછી આવરણદેવતાનું આવાહન કરી, હાથ ધોઇ તળીની, વચલી આંગળી અને અંગુઠાવતી પુષ્પ પકડી શંખોદક લઇ મંત્ર બાણ્યા પછી શંખનું જળ નીચે મૂકવું ને પુષ્પ દેવ ઉપર ચડાવી દેવાં. તેના મંત્ર:—'હે દયાના સમુદ્ર ! હું આપને શરણે આપ્યો છું, માટે સંસારરૂપી સર્પથી માફ રક્ષણ કરો. હું પ્રથમાવરણનું પૂજન આપને આપું છું,' પૂર્વ દક્ષિણ એમ ક્રમથી 'દ્વલોકાય' ત્યાંથી લઇ સહસ્રલોકાય* ત્યાં સુધી ચારે દિશામાં બીજાં આવરણની પૂજા કરવી. પછી ઉપર કહેલો, 'હે દયાના સમુદ્ર !' એ મંત્ર બાણી, જળ નીચે મૂકી, દેવ ઉપર પુષ્પ ચડાવવું એવી રીતે સ્થળા આવરણની પૂજામાં સમજા લેવું. એ પ્રકારે બીજા આવરણનું પૂજન કરવું. 'વાસુદેવાય' ત્યાંથી લઇ 'અનિરુદ્ધાય' ત્યાં સુધી પૂર્વ વગેરે ચાર દિશાઓમાં ક્રમથી પૂજન કરવું. પછી 'હે દયાના સમુદ્ર !' એ શ્લોક બાણી જળ નીચે મૂકી, પુષ્પ દેવ ઉપર ચડાવવું, એ પ્રમાણે ત્રીજા આવરણની પૂજા કરવી. 'કેશવાય' ત્યાંથી લઇ 'દામોદરાય' ત્યાં સુધી પૂર્વ વગેરે સ્થળા દિશાઓમાં ક્રમથી પૂજન કરવું. પછી 'હે દયાના સમુદ્ર !' એ મંત્ર બાણી જળ નીચે મૂકી, વિષ્ણુ દેવ ઉપર પુષ્પ ચડાવવું. એ પ્રમાણે ચોથા આવરણની પૂજા કરવી. 'મત્સ્યાય:' ત્યાંથી લઇ 'વિશ્વરૂપિણેં' ત્યાં સુધી પૂર્વ વગેરે સ્થળા દિશાઓમાં ક્રમથી પૂજન કરવું. પછી 'હે દયાના સમુદ્ર !' એ શ્લોક બાણીને જળ નીચે મૂકી પુષ્પ અનંતદેવને ચડાવવું. એ પ્રમાણે પાંચમું આવરણ થયું. 'પૂર્વેત્યાં અનંતાયં' ત્યાંથી લઇ 'વામે સુપુણ્યાયં' ત્યાં સુધી ક્રમથી પૂજન કરવું, પછી 'હે દયાના સમુદ્ર !' એ શ્લોક બાણી જળ નીચે મૂકી પુષ્પ દેવને ચડાવવું. એ પ્રમાણે છઠું આવરણ થયું. 'ઇન્દ્રાયં' ત્યાંથી લઇ 'ઈશાનાયં' ત્યાં સુધી પૂર્વ વગેરે ક્રમથી પૂજા કરવી. પછી 'હે દયાના સમુદ્ર !' એ શ્લોક બાણી જળ નીચે મૂકી પુષ્પ દેવ ઉપર ચડાવવું. એ પ્રમાણે સાતમા આવરણની પૂજા કરવી. 'અગ્રેત્યાં શોષાયં' ત્યાંથી લઇ 'ઈશાન્યાં પ્રજાપતયે નમઃ' ત્યાં

* ઉપલા શ્લોકમાં જેમ 'પ્રથમાવરણનું પૂજન આપને આપું છું' એમ કહી છે તેની જગાએ બીજાં આવરણની પૂજામાં બીજાં આવરણનું પૂજન આપને આપું છું એમ કહેવું. તેમ જ ત્રીજા વગેરે આવરણની પૂજાઓમાં પણ કહી લેવું.

સુધી ક્રમથી પૂજા કરવી. પછી 'હે દયાના સમુદ્ર ! એ શ્લોક બણી જળ નીચે મૂકી પુષ્પ દેવ ઉપર ચડાવવું. એ પ્રમાણે આઠમા આવરણની પૂજા કરવી. 'અણ્ણેય્યાં ગણપતયે' ત્યાંથી લઈ 'ઈશાન્યાં સ્નાપિતયે' ત્યાં સુધી ક્રમથી પૂજા કરવી. પછી 'હે દયાના સમુદ્ર ! એ શ્લોક બણી જળ મૂકી પુષ્પ દેવ ઉપર ચડાવવું. એ પ્રમાણે નવમા આવરણની પૂજા કરવી. 'મધ્યે બ્રહ્મણે' ત્યાંથી લઈ અંત-કાય ત્યાં સુધી ક્રમથી પૂજા કરવી. પછી 'હે દયાના સમુદ્ર ! એ મંત્ર બણી જળ નીચે મૂકી પુષ્પ દેવ ઉપર ચડાવવું. એ પ્રમાણે દશમા આવરણની પૂજા કરવી. 'શૌર્યે' ત્યાંથી લઈ 'કૃણાય' ત્યાં સુધી પૂજા કરવી; પછી 'હે દયાના સમુદ્ર ! એ શ્લોક બણી જળ નીચે મૂકી પુષ્પ દેવ ઉપર ચડાવવું. એ પ્રમાણે અગ્ની આરમા આવરણનું પૂજન કરવું. 'માધવાય' ત્યાંથી લઈ 'કૃણાય' ત્યાં સુધીના મંત્રોથી પૂજા કરવી. પછી 'હે દયાના સમુદ્ર ! એ શ્લોક બણી જળ મૂકી, પુષ્પ દેવ ઉપર ચડાવવું. એ પ્રમાણે બારમા આવરણની પૂજા કરવી. 'સ્ત્રીરાશ્વિશાયિને' ત્યાંથી લઈ 'સદ્ધાશ્વિને' ત્યાં સુધીના મંત્રોથી પૂજા કરવી. પછી 'હે દયાના સમુદ્ર ! એ શ્લોક બણી જળ નીચે મૂકી પુષ્પ દેવ ઉપર ચડાવવું. એવી રીતે તેરમા આવરણની પૂજા કરવી. 'કેશવ' વગેરે ચોવીશ નામવડે પૂજન કરી 'હે દયાના સમુદ્ર ! એ શ્લોક બણી જળ નીચે મૂકી, પુષ્પ દેવ ઉપર ચડાવવું. એ પ્રમાણે યોદ્ધામા આવરણની પૂજા કરવી. ૧૪-૨૨

અથ પત્રપૂજા ॥ કૃણાયં પલાશપત્રં સમર્પયામિ ॥ વિષ્ણવેં ઔદુમ્બરપત્રં સં ॥ હર્યેં અશ્વત્થપત્રં સં ॥ શંભવેં મુંગરાજપત્રં સં ॥ બ્રહ્મણેં જટાધારપત્રં સં ॥ ભાસ્કરાયં અશોકપત્રં સં ॥ શેષાયં કપિલ્થપત્રં સં ॥ સર્વવ્યાપિનેં વટપત્રં સં ॥ ઈશ્વરાયં આન્નપત્રં સં ॥ વિષ્ણુરૂપિણેં કદલીપત્રં સં ॥ મહાકાયાયં અપામાર્ગપત્રં સં ॥ સ્તુટિકર્ત્રેં કરવીરપત્રં સં ॥ સ્થિતિકર્ત્રેં પુન્નાગપત્રં સં ॥ અનંતાયં નાગવહ્નીપત્રં સં ॥ ૧૪ ॥ ૨૩ ॥

પછી નામવડે પત્રપૂજા કરવી- 'કૃણાય નમઃ પલાશપત્રં સમર્પયામિ' એ મંત્ર બણી આખરાનાં પાન ચડાવવાં. 'વિષ્ણવેં' બણી ઉંચરાનાં પાન ચડાવવાં. 'હર્યેં' થી પીપળાનું પાન, 'શંભવેં' બણી ભાંગરાનાં પાન, 'બ્રહ્મણેં' થી જટાધારનાં પાન, 'ભાસ્કરાયં' થી અશોકનાં પાન, 'શેષાયં' થી કોઠનાં પાન, 'સર્વવ્યાપિનેં' થી વડનાં પત્ર, 'ઈશ્વરાયં' થી આંખાનાં પાન, 'વિષ્ણુરૂપિણેં' થી કેળનાં પાન, 'મહાકાયાયં' થી અધેડાનાં પાન, 'સ્તુટિકર્ત્રેં' થી કરવીરનાં પાન, 'સ્થિતિકર્ત્રેં' થી પુન્નાગનાં પાન, અને 'અનંતાય નમઃ નાગવહ્નીપત્રં સમર્પયામિ' એ મંત્ર બણી નાગરવેલનાં પાન ચડાવવાં. ૨૪

અથ પુષ્પપૂજા ॥ ૐ અનંતાયં પદ્મપુષ્પં સમઃ વિષ્ણવે જાતિપુષ્પં સં કેશવાય ચંપકપુષ્પં સં ॥ અથ-

કાચં કલ્પહારપુષ્પં સં ॥ સહસ્રજિતેં કેતકીપુષ્પં સં ॥ અર્નતરૂપિણેં બકુલપુષ્પં સં ॥ દુદાચં શતપત્રપુષ્પં સં ॥ વિશિષ્ટાયં પુન્નાગપુષ્પં સં ॥ શિષ્ટેષ્ટાયં કરવીર-પુષ્પં સં ॥ શિલ્લંજિનેં ચતુરપુષ્પં સં ॥ નદુષાયં કુંદ-પુષ્પં સં ॥ વિશ્વબાહવેં મલ્લિકાપુષ્પં સં ॥ મહી-ધરાયં માલતીપુષ્પં સં ॥ અચ્યુતાયં ગિરિકર્ણિકાપુષ્પં સં ॥ ૧૪ ॥ ૨૪ ॥

તે પછી પુષ્પવડે પૂજા કરવી. 'ૐ અનંતાય નમઃ પદ્મ-પુષ્પં સમર્પયામિ' એ મંત્ર બણી પદ્મ ચડાવવાં. 'વિષ્ણવેં' થી જાતીનાં પુષ્પ, 'કેશવાયં' થી ચંપાનાં પુષ્પ, 'અવ્ય-કાચં' થી કલ્પદારનાં પુષ્પ, 'સહસ્રજિતેં' થી કેવડાનાં પુષ્પ, 'અર્નતરૂપિણેં' થી યોરસડીનાં પુષ્પ, 'દુદાચં' થી શતપુષ્પ, 'વિશિષ્ટાયં' થી પુન્નાગનાં પુષ્પ, 'શિષ્ટેષ્ટાયં' થી કરવીરનાં પુષ્પ, 'શિલ્લંજિનેં' થી ચતુરનાં પુષ્પ, 'નદુષાયં' થી મોમરાનાં પુષ્પ, 'વિશ્વબાહવેં' થી મલ્લિકાનાં પુષ્પ, 'મહી-ધરાયં' થી માલતીનાં પુષ્પ અને 'અચ્યુતાય નમઃ ગિરિ-કર્ણિકાપુષ્પં સમર્પયામિ' એ મંત્ર બણી ગિરિકર્ણિકાનાં પુષ્પ ચડાવવાં. ૨૪

અથ અષ્ટોતરશતનામમિઃ પૂજાયેત્ ॥ અનંતાયં અચ્યુ-તાયં અમૃતકર્મણેં અમિતવિક્રમાયં અપરાજિતાયં અસંહાયં અગ્નિનેત્રાયં અગ્નિવપુષેં અદ્યત્થાયં અત્રિપુ-ત્રાયં ૧. અઢકૂલાયં અનાશિનેં અનન્દાયં અપ્સુ નિલયાયં અહરહાયં અદ્યત્થાયેં અનિરુદ્ધાયં અનિર્વિ-દાયં અર્ચંચલાયં અદ્યારિકાયં ૨. અચ્છલરૂપાયં અલિલધરાયં અદ્યકાયાં અઢરૂપાયં અમયંકરાયં અક્ષતાયં અવપુષેં અયોનિજાયં અરવિદાક્ષાયં અશનવ-જિતાયં ૩. અબોક્ષજાયં અદિતિપુત્રાયં અંબિકાપ-તિપૂર્વજાયં અપસ્મારનાશિનેં અવ્યયાયં અનાદિનેં અપ્રમેયાયં અવશત્રવેં અમરાશિત્રાયં અનીશ્વરાયં ૪. અજાયં અઘોરાયં અનાદિનિધનાયં અમરપ્રભવેં અપ્રાણાયં અકૂરાયં અઢત્તમાયં અરૂપાયં અઢ્ઢેં અમોઘાધિપતયેં ૫. અજાયં અક્ષમાયં અમૃતાયં અઘોરવીર્યાયં અર્ચંગાયં અવિદ્યાયં અર્તાશ્રિયાયં અમિતજેત્સેં અમિતયેં અદ્યત્થાયેં ૬. અનિલાયં અવશાયં અળોરણીયસેં અશોકાયં અરવિદાયં અધિ-શ્ઠનાયં અમિતનયનાયં અરણ્યવાસિનેં અપ્રમત્તાયં અર્નતરૂપાયં ૭. અનકાયં અનિમિષાયં અચ્છલરૂપાયં અપ્રગળ્યાયં અપ્રમિતાયં અંતકાયં અધિત્યાયં અપા-નિષયેં અતિહંદ્રાયં અમરપ્રિયાયં ૮. અદ્યત્થિપ્ર-દાયં અરવિદપ્રિયાયં અરવિદોદ્ભવાયં અનયાયં અર્ધાયં અક્ષોભ્યાયં અધિધ્મતેં અનેકમૃતયેં અર્નતબ્રહ્મણપતયેં અર્નતશયનાયં ૯. અમરાધિપતયેં અનાધારાયં અર્નતનામ્નેં અર્નતશિયેં અશ્વરાયં અમાયાયં આશ્ર-મસ્થાયં આશ્રમાતીતાયં અન્નાદાયં આત્મયોનેયં ૧૦

અવનીપતયેં અવનીચરાયં અનાદિનેં આદિત્યાયં
અમૃતાયં અપવર્ગપ્રદાયં અમૃત્કાયં અનંતાયં ॥૧૦૮॥
इत्यष्टोत्तरशतनामपूजा ॥ २५ ॥

પછી એકસો આઠ નામથી પૂજા કરવી:—‘અનંતાયં’
ત્યાથી લઇ ‘અમૃત્કાયં’ ‘અનંતાયં’ ત્યાં સુધી સર્વના
અંતમાં નમઃ ૫૬ લગાડી નામપૂજા કરવી. ૨૫

दर्शनं गुणद्वन्द्वं चंदनागुरुसंयुतम् ॥ सर्ववासुतमं
धूपं गृहाण छरपूजित । यत्पुरुषं व्यदधुरिति धूपम् ॥ २६ ॥
સાગર્ય ચ વર્તિસંયુતં વહ્નિના યોજિતં મયા । રીપં ગૃહાણ
દેવેશ ત્રેલોક્યયતિમિરાપદ । બ્રાહ્મણોસ્તેતિ વીર્યમ્ ॥ ૨૭ ॥
અર્ચં ચતુર્વિધં સ્વાદુ પયોદધિષ્ઠૈતુર્યુતમ । નાનાવ્યંજનગોભાગ્યં
નૈવેયં પ્રતિગૃહ્ણતામ્ । ચંદ્રમામનં નૈવેયં ॥ ૨૮ ॥ નૈવેયમધ્યે
પાનીયમ્ ॥ ઉત્તરાપોશનાર્થે તે દધિ તોર્યં છવાસિતમ્ ।
ગૃહાણ છદ્ધલો ભૂત્વા અનંતાય નમો નમઃ । ઉત્તરાપોશનમ્
॥ ૨૯ ॥ સ્તુલપ્રક્ષાલં હસ્તપ્રાં ॥ કરોદ્વર્તનકં દેવ મયા
વર્તં હિ ભક્તિઃ ॥ ચારુ ચંદ્રપ્રર્થં દિવ્યં ગૃહાણ જગદીશ્વર ।
કરોદ્વર્તનમ્ ॥ ૩૦ ॥ રૂં કલમિતિ ફલમ્ । પૂર્ણીકલં
મહરિઘં તાંબૂલમ્ । હિરણ્યગર્ભેતિ દક્ષિણામ્ । યાનિ કા-
નીતિ । નામ્યા આસીં ॥ પ્રવં ॥ ૩૧ ॥ નમસ્તે મગવ-
ન્યૂયો નમસ્તે ધરણીયર । નમસ્તે સર્વનાગેંદ્ર નમસ્તે મધુ-
સૂદન । સત્તાસ્તેતિ નમસ્કારમ્ ॥ ૩૨ ॥ નમસ્તે દેવદેવેશ
નમસ્તે ગરુદધ્વજ । નમસ્તે કમલકાંકાત અનંતાય નમો
નમઃ । યજ્ઞેન યજ્ઞમિતિ મંત્રગુણમ્ ॥ ૩૩ ॥

તે પછી, ‘હે સુરપૂજિત ! ચંદન અને અગરુવાળા ગુણ-
ળોના દશાંગ ધૂપ જે સર્વ કરતાં ઉત્તમ છે, તેનું ગ્રહણ કરો,’
એ મંત્ર તથા ‘યત્પુરુષં વ્યદધુઃ’ એ મંત્રથી ધૂપ કરવો. ૨૬
પછી ‘હે દેવેશ ! હે ત્રણે લોકના અધિકારને દૂર કરનાર !
અગ્નિથી પ્રગટેલો ધીનો દીવો આપને આપું છું, તે ગ્રહણ
કરો’ એ મંત્ર તથા ‘બ્રાહ્મણોડ્યં’ એ મંત્રથી દીપ કરવો. ૨૭
સ્વાદવાળું ચાર પ્રકારનું અન્ન, દૂધ, દહીં, ઘી અને કઢી
વગેરેનું નૈવેદ્ય કરું છું તે ગ્રહણ કરો, એ મંત્ર તથા
‘ચંદ્રમા મનં’ એ મંત્રથી નૈવેદ્ય ધરવું. ૨૮ નૈવેદ્યની વચમાં
જળ ધરવું અને ‘હે અનંત ! આપને નમસ્કાર કરું છું.
માટે સુમુખ થઇ, ઉત્તરાપોશન માટે સુંગંધી જલ આપું છું,
તે ગ્રહણ કરો. ૨૯ એમ કહી ઉત્તરાપોશન આપવું. પછી
સુખપ્રક્ષાલન તથા હસ્તપ્રક્ષાલન કરવું. ‘હે જગદીશ્વર !
ચંદ્ર જેવું ધીળું અને દિવ્ય કરોદર્શન ભક્તિથી આપું છું
તે ગ્રહણ કરો. એમ કરોદર્શન કરતી વખતે બાણવું. ૩૦ ‘રૂં
કલં’ થી ફલ, ‘પૂર્ણીકલં મહરિઘં’ થી તાંબૂલ, ‘હિરણ્યગર્ભ’
થી દક્ષિણા, ‘યાનિ કાનિ’ એ મંત્ર તથા ‘નામ્યાઆસીં’
એ મંત્રથી પ્રદક્ષિણા કરવી. ૩૧ ‘હે ભગવન ! હે ધરણી-
ધર ! હે સધળા નાગોના ઈશ ! હે મધુસૂદન ! આપને
નમસ્કાર કરું છું,’ એ મંત્ર તથા ‘સત્તાસ્તાં’ એ મંત્રથી
નમસ્કાર કરવા. ૩૨ અને ‘હે દેવના દેવ ! હે ઈશ !

આપને નમસ્કાર કરું છું, હે ગરુડધ્વજ ! આપને નમ-
સ્કાર કરું છું. હે લક્ષ્મીપતે ! આપને નમસ્કાર કરું છું
અને હે અનંત ! આપને નમસ્કાર કરું છું,’ એ મંત્ર તથા
યજ્ઞેન યજ્ઞં એ મંત્ર બણી પુણ્યાંબલિ આપવી. ૩૩

अथ दोरकप्रार्थना—अनंताय नमस्तुभ्यं सहस्रशिरसे
नमः । नमोऽस्तु पद्मनाभाय नागानां पतये नमः ॥ ३४ ॥
અનંતકામદઃ કામાનનંતો મે પ્રયચ્છતુ । અનંતદોરરૂપેણ
પુત્રપૌત્રપ્રવર્ધતુ—इति प्रार्थ्यं दोरकं गृहीत्वा ॥ ३५ ॥
અથ દોરકવંધનમંત્રઃ—अनंतसंसारमहासमुद्रमग्नं समंशुद्ध
वासुदेव । अनंतरूपे विनियोजयस्व अनंतसुत्राय नमो
नमस्ते । इति बध्नीयात् ॥ ३६ ॥ અથ જીર્ણદોરકવિસર્જ-
નમંત્રઃ—नमः सर्वद्वितीयाय जगदानंदकारक । जीर्णदोरमस्तुं
देव विसृजेऽहं त्वदाज्ञया । इति विसृजेत् ॥ ३७ ॥ અથ
વાચનમંત્રઃ—गृहाणेदं द्विजश्रेष्ठ वायनं दक्षिणायुतम् ।
स्वत्प्रसादाद्देव सुख्येयं कर्मबंधनात् ॥ ३८ ॥ પ્રતિગૃહ્
દ્વિજશ્રેષ્ઠ અનંતફલદાયક । પક્ષાન્નફલસંયુક્તં દક્ષિણાવુ-
તસંયુતમ્ । વાયનં દ્વિજવર્થાય દાસ્યામિ વ્રતપૂર્તયે ॥ ૩૯ ॥
અથ જીર્ણદોરકદાનમંત્રઃ—अनंतः प्रतिगृह्णाति अनंदो वै
ददाति च । अनंतस्तारकोभाभ्यामनंताय नमो नमः ।
इति दद्यात् ॥ ४० ॥ અનેન કૃતપૂજનેન શ્રીમદ્વંતઃ પ્રીય-
તામ્ । તતો યથાશક્તિ બ્રાહ્મણાન્ મોજયેદ્—इति पूजा-
विधिः ॥ ४१ ॥

પછી દોરાની પૂજા કરવી—‘હે દેવ ! આપ કે જે
અનંત છો તેને નમસ્કાર કરું છું, હજાર મસ્તકવાળાને
નમસ્કાર કરું છું, પદ્મનાભને નમસ્કાર કરું છું અને
નાગોના પતિને નમસ્કાર કરું છું. ૩૪ અનંત કામના પૂર્ણ
કરનાર અનંત ભગવાન મારી કામના પૂર્ણ કરો. હે અનંત !
આપ દોશરૂપથી મારા પુત્ર, પૌત્ર વગેરે વંશની વૃદ્ધિ
કરો. ૩૫ એવી રીતે પ્રથમ પ્રાર્થના કરી દોરો હાથમાં
લઇ, ‘હે અનંત ! હે વાસુદેવ ! આપ અનંત સુતવાળા
છો, તેને વારંવાર હું નમસ્કાર કરું છું. હું આ સંસારરૂપી
મહાસમુદ્રમાં ડૂબ્યો છું તેનો ઉદ્ધાર કરો અને આપના
સ્વરૂપમાં લગાડો,’ એ મંત્ર બણી દોરો બાંધવો. ૩૬ પછી
‘હે જગતને આનંદ કરનાર ! સર્વના હિતકારક એવા આપને
નમસ્કાર કરું છું. હે દેવ ! આપની આગ્રાથી આ જૂના
દોરાનો ત્યાગ કરું છું,’ એ મંત્ર બણી જૂના દોરાનો
ત્યાગ કરવો. ૩૭ ‘હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! દક્ષિણાસહિત
આ વાયનનું ગ્રહણ કરો. હે મહારાજ ! આપની કૃપાથી
હું કર્મબંધનથી મુક્ત થાઉં. ૩૮ હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! હે
અનંત ફલ આપનાર ! પક્ષ અન્ન, ફલ, દક્ષિણા અને
ઘીવાળા વાયનનું ગ્રહણ કરો. વ્રત પૂરું થવા માટે વાયન
ઉત્તમ બ્રાહ્મણને આપીશ. ૩૯ એ મંત્ર બણી વાયન આપવું. ૪૦
છેવટે, ‘અનંત ગ્રહણ કરે છે, અનંત આપે છે અને
અનંત બેયને તારે છે, માટે અનંતને વારંવાર નમસ્કાર

કરું છું.' એ મંત્ર બાણી બૂના દોરાનું દાન કરવું. ૪૦
'કરેલા આ પૂજનથી અનંત ભગવાન પ્રસન્ન થાઓ,'
એટલું કહી કરેલી પૂજા અનંત ભગવાનને અર્પણ કરવી.
પછી યથાશક્તિ ખાઠાણે ભગાડવા. એવી રીતે
અનંતની પૂજાનો પ્રકાર છે. ૪૧

અનંતચતુર્દશીની કથા.

અથ કથા ॥ સૂત્ર ઉવાચ—પુરા તુ જાહ્નવીતીરે ધર્મો
ધર્મપરાયણઃ । જરાસંધવધાર્યાય રાજસ્યહ્વાકામત્વ ॥ ૧ ॥
કૃષ્ણેન સહ ધર્મોડસૌ મીમાર્ષુનસમન્વિતઃ । યજ્ઞશાલ્કાં
પ્રકૃર્વાત નાનારસ્તોપશોભિતામ્ । શ્વકાકલસમાક્ષીર્ણામિ-
દ્રાણ્યસમપ્રભામ્ ॥ ૨ ॥ યજ્ઞાર્થે મૃતપીત્ત્સર્વાન્સમાનીય
પ્રયત્નતઃ ॥ ૩ ॥ ગાંધારીતનયો રાજા તદર્શાં નૃપવંદનઃ ।
દુર્યોધનમ્મૃતિ ક્ષ્યાતઃ સમાગચ્છન્મલાલયમ્ ॥ ૪ ॥ દૃષ્ટ્વા
દુર્યોધનસ્તત્ર પ્રાંગણં જહ્નુસભિમમ્ । જર્ઘ્વે કૃત્વા તુ શ્વશાનિ
તન્નાગચ્છછન્નૈઃ શનૈઃ ॥ ૫ ॥ સ્તિમતશ્વકાશ્વ તં દૃષ્ટ્વા દ્રૌપ-
દ્યાદિવરાંગનાઃ । દુર્યોધનસ્તતો ગચ્છન્ જહ્નુમધ્યે પપાત
હ ॥ ૬ ॥ પુનઃ સર્વે નૃપાશ્ચૈવ ઋષયશ્ચ તપોધનાઃ । ઉપ-
હાસં ચ ચકુસ્તા દ્રૌપદ્યાદિસુલોચનાઃ ॥ ૭ ॥ મહારાજા-
ધિરાજોડસૌ મહાકોષપરાયણઃ । વિનિર્ગતઃ સ્વકં રાઘ્નં
માતુલેન દૃતો નૃપઃ ॥ ૮ ॥ તસ્મિન્કાલે તુ શકુનિઃ
પ્રોવાચ મધુરં વચઃ । શ્વં રાજન્મહારોષં પુરતઃ કાર્યગૌર-
વાત્ ॥ ૯ ॥ યૂતોપક્રમણેનૈવ સર્વે રાજ્યમવાપ્યસિ । ગતુ-
મુક્તિદ્ રાજેન્દ્ર સન્નયસ્ય સદનં પ્રતિ ॥ ૧૦ ॥ તથેત્યુક્ત્વા
મહારાજઃ સમાગચ્છન્ મ્મલાલયમ્ । વિનિર્દેશ્ય મર્જ-
જન્મનૃપાઃ સર્વે સ્વકં પુરમ્ ॥ ૧૧ ॥ તતો દુર્યોધનો રાજા
સમાગત્ય ગજાહ્વાયમ્ । આનીય પાંડુગ્રન્થ ધર્મમીમાર્ષ-
નામ્પરન્ ॥ ૧૨ ॥ યૂતામં ચ કુરુત સ્વં રાજ્યં પ્રાપ્ત-
વાન્સત્તતઃ । યુતેનૈવ જિતાઃ સર્વે પાંડવા વીતકલ્મષાઃ ॥ ૧૩ ॥
તતોઽરણ્યતીરે ગત્વા વર્તંતે વનચારિણઃ । તતો દૃષ્ટાન્તમા-
કર્ણ્યં ધારુભિઃ સહ પાંડવમ્ ॥ ૧૪ ॥ યુધિષ્ઠિરં દ્રુપદમનાઃ
કૃષ્ણોડગાજગદીશ્વરઃ ॥ સૂત્ર ઉવાચ—અરણ્યે વર્તમાનાસ્તે
પાંડવા દુઃસ્થકશિતાઃ ॥ ૧૫ ॥ કૃષ્ણં દૃષ્ટ્વા મહાત્માનં
પ્રણિપત્ય તમનુવન્ ॥

સૂત્ર કહે છે—પૂર્વે જરાસંધને મારવામાટે યુધિષ્ઠિર
રાજ્યએ અંગાના તીર ઉપર રાજસ્ય યજ્ઞ કરવાનો પ્રારંભ
કર્તો. ૧ યુધિષ્ઠિરે શ્રીકૃષ્ણની, ભીમની અને અર્જુનની સહા-
યતાથી સુંદર યજ્ઞશાળા બંધાવી હતી. તેમાં વિવિધ રત્ન
અને માતી જડાબ્યાં હતાં, જેથી એ યજ્ઞશાળા ઈંદ્રના
મહેલ જેવી શાભતી હતી. ૨ યજ્ઞ માટે સર્વ રાજ્યોને
આમંત્રણી બોલાવ્યા હતા. ૩ તેમાં ગાંધારીના પુત્ર દુર્યોધન
રાજ્ય પણ તે સમયે આવ્યો હતો. ૪ યજ્ઞશાળાના આગ-
ણમાં જળ ભરેલા જેવું જોઈ, સ્થળમાં પણ ઉંચાં ઘુગડાં
લઈ ધીમે ધીમે દુર્યોધન ચાલવા લાગ્યો. ૫ તેને જોઈ
દ્રૌપદી વગેરે સ્ત્રીઓ મનમાં હસવા લાગી. પછી આગળ

ચાલતાં એ દુર્યોધન જળમાં પડી ગયો તેથી રાજ્યો,
ઋષિઓ, તપસ્વીઓ અને દ્રૌપદી વગેરે સ્ત્રીઓ સર્વે
હસવા લાગ્યાં. ૬-૭ એથી મોટો કેષ આવવાથી દુર્યોધન
રાજ્ય યજ્ઞશાળામાંથી નીકળી, પોતાના મામા શકુનીની
સાથે પોતાના શહેરમાં જવા નિકળ્યો. ૮ ત્યારે શકુની
મધુર વાણીથી બોલ્યો કે, હે રાજન! આગળ આપણે
મોટું કાર્ય કરવાનું છે, માટે કેષ છોડી દો. ૯ પાંડવોની
સાથે જુગાર રમવાથી આપણે સધળું રાજ્ય જિતી લઈશું,
માટે હે રાજેન્દ્ર! ઉઠો અને યુધિષ્ઠિરના યજ્ઞમાં જાઓ. ૧૦
એવાં વચનો સાંભળી તે કબૂલ કરી દુર્યોધન યજ્ઞમાં ગયો.
પછી યજ્ઞ પૂરો થયો ત્યારે સર્વે રાજ્યો પોતાપોતાના શહે-
રમાં ગયા. ૧૧ ત્યારે દુર્યોધન પણ હસ્તિનાપુરમાં ગયો. પછી
યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન અને અર્જુન વગેરે પાંડવોને બોલાવી
દુર્યોધને જુગાર રમવો શરૂ કર્યો. તેમાં પાંડવો, કે જોએ
કપટરહિત હતા તેઓને જિતી લઈ સધળું રાજ્ય પોતાને
હાથ કર્યું. ૧૨-૧૩ તેથી સર્વે પાંડવો વનમાં જઈ વસ્યા.
આ વાતની ખબર થતાં યુધિષ્ઠિરને મળવા, જમતાના
ધ્વજ શ્રીકૃષ્ણ ગયા. મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણને જોઈ વનવાસનાં
દુઃખથી દુઃખળા થઈ ગયેલા પાંડવોએ પ્રશ્નમાં કહ્યો. પછી
યુધિષ્ઠિર બોલ્યો:—૧૪-૧૫

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—અહં દુઃક્ષીદ સંજાલો ધારુભિઃ પરિ-
વારિતઃ ॥ ૧૬ ॥ કથં મુક્તિર્વદાત્માકમનંતાદુઃસ્થસાગરાત્
કં દેવં પૂજયિષ્યામિ રાજ્યં પ્રાપ્સ્યામ્યનુત્તમમ્ ॥ ૧૭ ॥
અથવા કિં વ્રતં કૃપાં સ્વપ્રસાદાદ્ભવેદિતમ્ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે મહારાજ! જુગાર રમવાથી હું
મારા ભાઈઓ સહિત ધણો દુઃખી થઈ ગયો છું. ૧૬
હે શ્રીકૃષ્ણ! કયો ઉપાય લેવાથી આ દુઃખસમુદ્રમાંથી
બહાર નીકળાય! કયા દેવનું પૂજન કરવાથી અતિ
ઉત્તમ રાજ્ય પાછું મળે ૧૭ અથવા કયું વ્રત કર-
વાથી રાજ્ય મળે તે કહેા. આપ કૃપા કરશેા ત્યારે જ
મારું કંઈપણ થશે.

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—અનંતવ્રતમસ્ત્યેકં સર્વેપાપહરં શુભમ્
॥ ૧૮ ॥ સર્વકામપ્રદં નૃણાં ક્ષીણાં ચૈવ યુધિષ્ઠિર । શુક-
પક્ષે ચતુર્દશ્યાં માસિ ભાદ્રપદે ભવેદ્ ॥ ૧૯ ॥ તત્પ્રાગ્ઘા-
નમાત્રેણ સર્વેપાપં ક્ષયોદિતિ । યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—કૃષ્ણ
કોડ્યમનંતેતિ પ્રોચ્યતે યસ્ત્વયા વિમો ॥ ૨૦ ॥ કિં શોષ-
નાગ આદોસ્તિવનંતસ્તશ્વકઃ સ્મૃતઃ । પરમાત્માડ્યવાડનંત
ઉતાહો મ્મજ ગીયતે ॥ ૨૧ ॥ ક યોડનંતસંજ્ઞો મે તથ્યં
મે શ્રુદ્ધિ કેશભ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર! સર્વ પાપોને હરનારું અને
સ્ત્રીઓની તથા પુરુષોની સર્વ કામના પૂર્ણ કરનારું અનંત
ભગવાનનું ઉત્તમ વ્રત છે અને તે વ્રત બાદરવા શુદ્ધિ
ચોદશને દિવસે કરવું. એ વ્રત કરવાથી જ સધળાં
પાપો દૂર થાય છે. યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે શ્રીકૃષ્ણ! આપે

જે અનંત ભગવાનનું મત કહ્યું, તે અનંત કોણ છે ? ૧૮-૨૦
એ અનંત શેષ નાગ, તક્ષક, પરમાત્મા કે બ્રહ્મ એમાં
કોણ છે ? તે યથાર્થ કહેા.

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—અનંત દુષ્ટાઈ પાર્થ મમ રૂપં નિબોધ
તત્ ॥ ૨૨ ॥ આદિત્યાદિપ્રજાત્માસૌ યઃ કાલઃ ક્ષતિ
પટયતે । કલકાઘાસુદૃતાદિદિનરાત્રિશરીરવાન ॥ ૨૩ ॥
પશ્ચમાસર્તુવર્ષાદિયુગકાલવ્યવસ્થયા । યોડ્યં કાલો મયા
હ્યાતઃ સોડનંતઃ ક્ષતિઃ કીર્ત્યતે ॥ ૨૪ ॥ સોડં કૃષ્ણો-
ડવતીર્ણોઽન્ન મૃષારોત્તારણાય ચ । દાન્તવાનાં વધાર્થાય
વસુદેવકુલોદ્ભવમ્ ॥ ૨૫ ॥ માં ચિદ્ધિ સતતં પાર્થ સાધુનાં
પાલનાય ચ । અનાદિમધ્યનિધનં કૃષ્ણં ચિણ્યં હરિં શિષ્યમ્
॥ ૨૬ ॥ વૈકુંઠં ભાસ્કરં સોમં સર્વવ્યાપિનમીશ્વરમ્ ।
વિશ્વરૂપં મહાકાલં સૃષ્ટિસંહારકારકમ્ ॥ ૨૭ ॥ પ્રત્યયાર્થ
મયા રૂપં કાલ્પનાય પ્રદર્શિતમ્ । પૂર્વમેવ મહાબાહો
યોગિષ્ઠ્યેયમવ્યતમમ્ ॥ ૨૮ ॥ વિશ્વરૂપમનંતં ચ ચસ્મિન્નિ-
દ્રાશ્વતુર્વશ । વસવો દ્વાદશાદિત્યા રુદ્રા દકાદશ સ્મૃતાઃ
॥ ૨૯ ॥ સતર્પયઃ સસુદ્રાશ્વ પર્વતાઃ સરિતો દુમાઃ । નક્ષ-
ત્રાણિ દિશો ભૂમિઃ પાતાલં ભૂર્ધ્વાદિકમ્ ॥ ૩૦ ॥ મા
કુરુષ્વાન્ સંદેહં સોડં પાર્થ ન સંશયઃ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! અનંત તે હું જ છું.
મારું તે સ્વરૂપ સાંભળોઃ—સૂર્ય વગેરે ગ્રહરૂપ જે કાળ કહે-
વાય છે, તે કળા, કાશ, સુહૃત, દિવસ, રાત્રિ, માસ, ઋતુ,
વર્ષ અને યુગ વગેરે શરીરાવયવવાળા છે. મેં જે
આ કાળ કહ્યો તે જ અનંત કહેવાય છે અને તે જ હું
છું. ૨૧-૨૪ હું આ જગતમાં પૃથિવીનો બાર ઉતારવા,
દેવોનો નાશ કરવા અને સત્પુરુષનું પાલન કરવા વસુ-
દેવને ઘેર આવતો છું. ૨૫ હું અનાદિ, અવિનાશી,
વ્યાપક, ભક્તોનાં દુઃખ હરનાર, મંગલકારક, વૈકુંઠ, સૂર્ય,
ચંદ્ર અને સર્વત્રવ્યાપક એવો ધૃત્વર છું. હે મહાબાહો !
હે યુધિષ્ઠિર ! જે સૃષ્ટિના સંહાર કરનાર છે, યોગીઓ
જેનું ધ્યાન ધરે છે, જે અતિ ઉત્તમ છે, જગદ્રૂપ છે,
અનંત છે, જેમાં ચૌદ ઇંદ્રો રહે છે, આઠ વસુ રહે છે,
બાર સૂર્ય રહે છે, અગ્નીઆર રુદ્રો રહે છે, સપ્તર્ષિ રહે
છે, સસુદ્ર, પર્વત, નદી, વૃક્ષ, નક્ષત્ર, દિશા, પૃથિવી પાતાલ
અને બીજા પણ્ય લોક રહે છે એવું વિશ્વરૂપ મારું સ્વરૂપ,
વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવા માટે મેં અર્જુનને પ્રથમથી જ
ખતાવેલું છે. ૨૯-૩૦ હે યુધિષ્ઠિર ! તે હું જ છું, એમાં
સંદેહ રાખવો નહિ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—અનંતવ્રતમાહાત્મ્યં વિધિં વદ વિદાવર
॥ ૩૧ ॥ કિં પુણ્યં કિં ફલં શાસ્ત્ર્યં કિં દાનં કસ્ય પૂજ-
નમ્ । કેન ચાર્થો પુરા ચીર્ણં મર્ત્યં કેન પ્રકાશિતમ્ ॥ ૩૨ ॥
एवं सविस्तरं सर्वं ब्रूयन्तव्रतं मम ।

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે મત જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ
શ્રીકૃષ્ણ ! અનંતવ્રતનું મહાત્મ્ય તથા તેનો પ્રકાર કહેા. ૩૧

તે મત કરવાથી કેટલું પુણ્ય થાય છે ? કેવું ફળ મળે
છે ? તેમાં શેનું દાન કરવું ? કેાનું પૂજન કરવું ? આ મત
પ્રથમ કોણે કર્યું અને પૃથિવીમાં કોણે પ્રસિદ્ધ કર્યું ? ૩૨
તે સર્વ મારી પાસે વિસ્તારથી કહેા.

કૃષ્ણ ઉવાચ—આસીતપુરા કૃતયુગે સુમંતુનામં વૈ દ્વિજઃ
॥ ૩૩ ॥ વસિષ્ઠગોત્રસંભૂતઃ કુરુપાં સ મૃગોઃ છતામ્ ।
વીશાનાર્મ્નાં કર્કોપયમે વેદોક્તવિધિના નૃપ ॥ ૩૪ ॥ તસ્યાઃ
કાલેન સંજાતા દુહિતાડનંતલક્ષણા । શીલાનામ્ની સુશીલા
સા વર્ષતે પિતૃવેશ્મનિ ॥ ૩૫ ॥ માતા ચ તસ્યાઃ કાલેન
જ્વરદાહોન પીહિતા । વિનદ્યા સા નદીતીરે યયૌ સ્વર્ગ
પતિવ્રતા ॥ ૩૬ ॥ હ્યમંતુસ્તુ તતોડન્યાં વૈ ચર્મપુંસઃ છતાં
પુનઃ । ઇપયમે વિધાનેન કર્કશાં નામ નામતઃ ॥ ૩૭ ॥
દુઃશીલાં કર્કશાં ચર્મં નિત્યં કલહકારિણીમ્ । સાપિ
શીલા પિતુર્ગૈરે ગૃહાચૈનપરા બભૌ ॥ ૩૮ ॥ કુંઠચસ્તંભ-
હિદ્વારદેહલીતોરણાદિપુ । વર્ણકૈશ્વિત્રમકરોનીલપીતસિતા-
સિતિઃ ॥ ૩૯ ॥ સ્વસ્તિકૈઃ શંખપદ્મશ્ચ અચૈયંતી પુનઃ
પુનઃ । તતઃ કાલે બહુગતે કૌમારચશવર્તિની ॥ ૪૦ ॥
एवं सा वर्षते शीला पितृवैश्वमनि मंगला । पित्रा दृष्टा
तदा तेन श्रीचिह्ना यौवने स्थिता ॥ ૪૧ ॥ તાં દૃષ્ટ્વા
ચિંતયામાસ વરાનહુગુણાન્શુવિ । કસ્મે દેયા મયા કન્યા
વિચાર્યેતિ સદુઃક્ષિતઃ ॥ ૪૨ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु
सुनिर्वेदविदां वरः । कन्यार्थी चागतः श्रीमान् कौण्डि-
न्यो सुनिसत्तमः ॥ ૪૩ ॥ ઉવાચ રૂપસંપન્નાં ત્વદીર્ઘાં
તનયાં દૃષ્ટે । પિતા વદૌ દ્વિજેન્દ્રાય કૌંઢિન્યાય શુભે
દિને ॥ ૪૪ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! પૂર્વે સત્સયુગમાં સુમંતુ
નામનો એક બ્રાહ્મણ હતો. ૩૩ તે વસિષ્ઠગોત્રમાં ઉત્પન્ન
થયેલા ભૃગુ નામના બ્રાહ્મણની સુંદર રૂપવાળી દીકરા
નામની પુત્રીને, વેદવિધિથી પરણ્યા હતા. ૩૪ તેને
શીલા નામની પુત્રી ધર્મ. તે ધણી સુશીલા અને અનંત
ભક્ષણવાળી હતી. તે પિતાના ધરમાં મોટી થવા
લાગી. ૩૫ તેની માતા જ્વરના રોગથી નદીના કીનારા
ઉપર મરણ પામી; અને પતિવ્રતા હતી તેથી સ્વર્ગમાં
અષ્ટ. પછી સુમંતુ વિધિથી કર્કશા નામની બીજી સ્ત્રીને
પરણ્યો. એ સ્ત્રી ધર્મપુરુષની પુત્રી હતી. ૩૬-૩૭ તે ધણી
ખરાબ સ્વભાવવાળી, કરડું ભાષણ કરનારી, ક્રોધાળ અને
કળ્યાણોર હતી. પેલી શીલા પોતાના પિતાના ધરમાં
ભાતભાતની શોભા કરતી હતી. ૩૮ ભીંત, સ્તંભ, ખડકી,
ઉબરા અને તોરણ વગેરેમાં કાળા, પીળા વગેરે વિવિધ
રંગના ચિત્ર કરતી હતી. ૩૯ સ્વસ્તિક (સાથીઆ) શંખનાં
અને પદ્મનાં ચિત્રો કરી ધણી શોભા વધારતી હતી. ધણી
વર્ષો અથા પછી એ શીલાને જીવાનીનાં ચિન્હો રૂપે
જાણવા લાગ્યા. ૪૦ તે જોઈ તેનો પિતા વિચારમાં પડ્યો
કે, ‘કયા કયા પુરુષો યુવાના છે ! અને આ કન્યા’ તેને

આપવી. ૪૧-૪૨ તે વખતે વેદ જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ કૌંડિન્ય નામના મુનિરાજ તે કન્યા વરવામાટે આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, ૪૩ 'હે વિષ્ણુ ! હું આ તારી સુંદર કન્યાને વરું છું માટે મને આપ.' આ પ્રકારની માગણીથી તે બ્રાહ્મણે પોતાની કન્યા, પરજીવા યોગ્ય જાણી, કૌંડિન્ય ઋષિને શુભ દિવસે આપી. ૪૪

ગુણોક્ષિણિના પાર્થ વિચાહમકરોત્તદા । મંગલાચાર-
નિર્ણયે તત્ર કુર્વેતિ યોષિતઃ ॥ ૪૫ ॥ બ્રાહ્મણાઃ સ્વસ્તિવ-
ચ્ચનં જયયોર્થ ચ હૃદિનઃ । નિર્વત્યૌંદ્રાદિકં સર્વે પ્રોક્તવાન્
કર્કશાં દ્વિજઃ ॥ ૪૬ ॥ સમ્પત્તુસ્વાચ-કિંચિદાચારિકં દેવ્યં
જામાતુઃ પારિતોષિકમ્ । તચ્છુસ્વા કર્કશા કુદ્ધા પ્રોક્તાયં
ગૃહમંદનમ્ ॥ ૪૭ ॥ પેટકે સુસ્થિરં બદ્ધા સ્વગૃહં ગમ્ય-
તામિતિ । મોઝ્યાવશિષ્ઠચૂર્ણેન પાથેયં ચ ચકાર સા ॥ ૪૮ ॥
ઝવાચ ચિત્તં નૈવાસ્તિ ગૃહે પથ્ય યદિ સ્થિતમ્ । તચ્છુસ્વા
વિમનાઃ પાર્થ સંયતામા મુનિસ્તદા ॥ ૪૯ ॥ કૌંડિન્યોઽપિ
વિવાહૌનાં પથિ ગચ્છન્ શનૈઃ શનૈઃ । શીલાં હસીલામાદાય
નવોઢાં ગોરથેન હિ ॥ ૫૦ ॥ દ્વર્ણે યમુનાં પુષ્પાં તાઙ્-
તીર્ય તટે રપમ્ । સંધ્યાપ્યાવસ્યકં કર્તું ગતઃ શિષ્યાશિ-
ગુણ્ય વૈ ॥ ૫૧ ॥ મધ્યાહ્ને મોઝ્યવેલાયાં સહ્યતીર્ય સરિ-
તતે । દ્વર્ણે શીલા સા બીળાં સમૂહં રક્તવાસલામ્ ॥ ૫૨ ॥
ચતુર્દશ્યામર્ચયંતં ભક્ત્યા દેવં જનાર્વનમ્ । સપગમ્ય શનૈઃ
શીલા પપ્રચ્છ બીકર્દંબકમ્ ॥ ૫૩ ॥ આર્યાઃ કિમેતન્મે
મૂત કિં નામ વ્રતમીદશમ્ । તા જ્ઞુર્યૌંવિતસ્તાં તુ શીલાં
શીલચિન્નપણામ્ ॥ ૫૪ ॥ અનંતવ્રતમેતદ્દિ વ્રતેઽનંતસ્તુ
પૂજયતે । સાઽજ્ઞવીદ્દમપ્યેતત્કરિણ્યે વ્રતસુતતમમ્ ॥ ૫૫ ॥
વિધાનં કીદશં તત્ર કિં દાનં કોઽપ પૂજયતે ।

અને ગૃહસૂત્રમાં કહેલા વિધિથી વિવાહ કર્યો. તે વખતે ઈશ્વો મંગલગીત ગાતી હતી, ૪૫ બ્રાહ્મણો સ્વસ્તિવાચન કરતા હતા અને ચારણુ ભાટ વગેરે 'જય જય' એ પ્રકારના શબ્દો કરતા હતા. એવી રીતે વિવાહનું કાર્ય પૂર્ણ કરી, તે બ્રાહ્મણે પોતાની ઈ કર્કશાને કહ્યું કે, ૪૬ 'હે પ્રિયે ! આપણા જમાઇને કાંઈ પણ પહેરામણીમાં આપવું જોઈએ.' એવાં પતિનાં વચન સાંભળી કાપાચમાન થયેલી કર્કશા, જે કાંઈધરમાં સારી વસ્તુ હતી તે પેટીમાં બંધ કરી, પતિને કહેવા લાગી કે, 'ધરમાં બર્ધ જુઓ, અને કાંઈ પશું હોય તો તે આપો.' એમ કહી જમણુવાર કરતાં અચેલો લોટ લઈ ભાતું કરવા લાગી. ૪૭-૪૮ વળી 'ધરમાં કાંઈ ધન નથી. હોય તો જોઈ લ્યો.' આ પ્રકારનાં ઈનાં વચનો સાંભળી, તે બ્રાહ્મણ મનમાં દુઃખી થઈને ચુપ થઈ રહ્યો. ૪૯ પછી કૌંડિન્ય ઋષિ પણ વિવાહ કરી સુશીલા શીલાને લઈ, બળદ બોડેલા રથમાં બેસી, ધીમે ધીમે યમુના પહોંચ્યા. ત્યાં તેનાં દર્શન કરી રથ ઉપરથી નીચે ઉતરી, રથને ધીનારા ઉપર ઉભો રાખી તેના શિષ્યોને બધામણુ કરી,

સ્નાન વગેરે નિત્ય કર્મ કરવા માટે પોતે યમુના ઉપર ગયા. ૫૦-૫૧ તે પછી મધ્યાહ્ન વખતે ભોજનનો સમય થયો. સારે શીલાએ ધીનારા ઉપર આવીને જોયું તો લાલ વસ્ત્રવાળી કેટલીક ઈશ્વો તેના જોવામાં આવી. ૫૨ જોયો ચૌદશને દિવસે ભક્તિથી અનંત ભગવાનનું પૂજન કરતી હતી. તેમની પાસે જઈને એ શીલા ધીમેથી પૂછવા લાગી કે, ૫૩ 'હે ઈશ્વો ! આ શું છે ? કાનું વ્રત છે ? તે મને કહો.' એવાં વચન સાંભળીને શીલાનો ઉત્તમ સ્વભાવ જોઈ તે ઈશ્વો બોલી કે, ૫૪ 'આ અનંતનું વ્રત છે, અને આ વ્રતમાં અનંત દેવનું પૂજન થાય છે.' સારે શીલા બોલી કે 'આ ઉત્તમ વ્રત હું પણ કરીશ. ૫૫ તેને કેવો પ્રકાર છે ? તેમાં શેનું દાન કરવું ? અને કાનું પૂજન કરવું, તે કહો.'

શિષ્ય જ્ઞુઃ-શીલે સદ્વપ્રસથસ્ય પુત્રામ્ના સંસ્કૃતસ્ય ચ ॥ ૬૬ ॥ અર્થે વિપ્રાય દાતવ્યમર્ધમાત્મનિ મોજનમ્ । શકસ્યા ચ દક્ષિણાં દ્વાદશ્વત્તશ્ચાત્મવિવર્જિતઃ ॥ ૬૭ ॥ કર્તવ્યં ચ સરિતીરે સદાઽનંતસ્ય પૂજનમ્ । શેષં કુશમયં કૃત્વા વંશપાત્રે નિધાય ચ ॥ ૬૮ ॥ સ્નાત્વાઽનંતં સમ-
મ્યર્ચ્ય મંદલે દીપગંધકૈઃ । પુણ્યેષુવૈશ્ય નૈવૈચૈનાંપકાનસં-
યુતૈઃ ॥ ૬૯ ॥ તત્સ્યામ્રતો હૃદે ન્યસ્ય કુંકુમાકં છદોરકમ્ । ચતુર્દશ્યંથિયુતં ગૌપાયૈરર્ચયેચ્છુભૈઃ ॥ ૬૦ ॥ તતસ્તુ દક્ષિણે પુસાં બીળાં વામિ કરે ન્યસેત્ ॥ ૬૧ ॥ અનંતસંસારમહા-
સહ્યદ્રમયં સમમ્બુદ્ધર વાહ્યદેવં । અનંતરૂપે વિનિયોજયસ્વ જ્ઞાનેતસુવાચ નમો નમસ્તે ॥ ૬૨ ॥ અનેન દોરકં બદ્ધા કથાં શ્રુત્વા હરોરિમામ્ । ધ્યાત્વા નારાયણં દેવમનંતં ત્રિષ-
રૂપિણમ્ ॥ ૬૩ ॥ શુક્ત્વા ચાંતે વ્રજેદ્દેશમ બ્રે પ્રોક્તં વ્રતં તવ ।

* ઈશ્વો કહે છે;-હે શીલે ! શેર એક અનાજ જે પુરુષાં નામનું હોય, તેની રસોઈ કરી તેમાંથી અર્ધ બ્રાહ્મણને આપી, બાકીનું અર્ધ પોતે જમવું. ભોજનો ત્યાગ કરીને બ્રાહ્મણને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપવી. ૫૧-૫૩ નદીનાં ધીનારા ઉપર અનંતદેવનું પૂજન કરવું. સ્નાન કરી દર્ભના શેષનાગ કરી, વાંસના પાત્રમાં રાખી, ૫૪ ચંદન,

* નદીના ધીનારા ઉપર અનંતદેવનું પૂજન કરવું, ગોચર્યે જેટલી જમીન ઉપર લીંપી તેમાં સુંદર મંડળ કરવું. તેની વચમાં ધાતુના વાં માટીના હિદ્ર રહિત ઘડાની સ્થાપના કરવી. તેની ઉપર સોનાનું, રૂપાનું, ત્રાંબાનું અથવા વાંસનું પાત્ર રાખવું, તેમાં અનંત કૃષ્ણ આપનાર અનંતદેવનું પૂજન કરવું. પોતાને હાથે થાય તેવા લાંબા સૂતરના ચૌદ દોશ લઈ ડાખી તરફથી ચૌદ ગાંઠો બાંધવી. તેને કુંકમથી રંગી ચંદન વગેરેથી પૂજ કરવી, પછી રક્ષિણ પુરુષ નામનાં શેર અન્નમાંથી અર્ધું બ્રાહ્મણને આપી અર્ધ પોતે જમવું. પછી તે દોશ પુરુષાએ જમણે હાથે અને ઈશ્વોએ ડાબે હાથે બાંધવા. એ પ્રકારનો પાંઠ કૌસ્તુભ નામના ગ્રથમાં છે, તે ઉત્તમ છે.

† ઇશ્વ, ઘોખા વગેરે જે અનાજ નરભતિ હોય તે.

પુષ્પ, ધૂપ, દીપ વગેરેથી મેડકામાં તેની પૂજા કરવી. ભાત ભાતનાં નૈવેદ્ય કરવા. ૫૪ કુંડુમાં રંજેશી ચૌદ ગાંઠવાળો સુંદર મળખૂત દોરો અનંતદેવની પાસે રાખી તેની ચંદન વગેરેથી પૂજા કરવી. ૫૫ પછી તે દોરો પુરુષોએ જમણે હાથે અને સ્ત્રીઓએ ડાબે હાથે બાંધવો. ૫૬ તેના મંત્ર:- 'હે અનંત ! હે વાસુદેવ ! અનંત સૂત્રવાળા આપને નમસ્કાર કરું છું; માટે હું સંસારરૂપી મોટા સમુદ્રમાં ડુબેશો છું, તેના ઉદ્ધાર કરી અનંતરૂપમાં બેસી દો.' ૫૭ એ મંત્ર બાણી દોરો બાંધી, હરિની આ કથા સંભળી વિશ્વરૂપ અનંત નારાયણ દેવનું ધ્યાન કરી ભોજન કર્યા પછી ઘેર જવું. હે કલ્યાણિ ! આ વ્રત તને કહી સંભળાવ્યું.

કૃષ્ણ ડવાચ-પ્રવમાકર્ણ રાજેન્દ્ર પ્રઠેનાંતરાત્મના ॥ ૬૪ ॥ સાડિપિ ચક્રે વ્રતં શીલા કરે બદ્ધા સ્વદોરકમ્ । પાથેયમર્થે વિપ્રાય દશા શુક્રત્વા સ્વયં તતઃ ॥ ૬૫ ॥ પુનર્જગમા સંદૃષ્ટા ગોરથેન સ્વકં ગૃહમ્ । મર્થા સદૈવ, શનકૈઃ પ્રત્યયસ્તત્ક્ષણાદપૂત્ ॥ ૬૬ ॥ તેનાંતત્તત્તનાસ્ય વર્મા ગોધનસંકુલમ્ । ગૃહાશ્રમં શ્રિયા ચુદ્ધં ધનધાન્યસમન્વિતમ્ ॥ ૬૭ ॥ આકુલં વ્યાકુલં રમ્યં સર્વદાસતિષિપૂજનૈઃ । સાપિ માણિક્યચાંચીભિર્મિષ્ટાહારૈર્વિભૂષિતા ॥ ૬૮ ॥ દેવાંગમેવ સંપન્ના સાવિત્રીપતિમામ્ભવત્ । વિચ્ચાર ગૃહે મર્તઃ સમીપે સ્થલરૂપિણી । કદાચિદુપવિદ્યાયા દટ્ટો બદ્ધઃ સ્વદોરકઃ ॥ ૬૯ ॥ શીલાયા હસ્તમૂલે તુ મર્થા તસ્યા દ્વિજન્મના । કિમિદં દોરકં શીલે મમ વદયાય કલ્પિતમ્ ॥ ૭૦ ॥ ધૃતં સ્વદોરકં ત્વેતત્કિમર્થં વૃદ્ધિઃ તત્તતઃ ।

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! એવી રીતે વ્રત સંભળી, શીલાએ પશુ પ્રસન્ન મનથી એ વ્રત કર્યું. હાથે દોરો બાંધ્યો અને જે ભાતું હતું તેમાંથી અર્ધું બ્રાહ્મણને આપી બાકીનું પોતે ખાધું. ૭૩-૭૫ તે પછી પોતાના પતિની સાથે બળદ બેઠેલા રથમાં બેસી હર્ષથી પોતાને ઘેર ગઈ. હવે પેલાં વ્રતનો પ્રભાવ તત્કાલ તેના બેવામાં આવ્યો. ૭૬ તેની ગાયોમાં કેટલોક વધારો થયો. ઘરમાં ધન ધાન્ય વગેરેની સમૃદ્ધિ થઈ, ૭૭ આવ્યા ગયેલા પરોણાઓના સહારથી તેનું ઘર ધણું શોભવા લાગ્યું, મણિની કટિ-મેખલા અને મોતીઓના હારવડે શીલા પશુ દેવાંગના સાવિત્રીના જેવી શોભવા લાગી અને એ શીલા ઘરમાં પતિની સમીપમાં સુખથી ફરતી હતી. એક દિવસે શીલા બેઠી હતી તે વખતે તેને હાથે બાંધેલો દોરો તેના પતિના બેવામાં આવ્યો. તે બેઠેને તે બોલ્યો કે, હે શીલે ! શું મને વશ કરવા માટે આ દોરો બાંધેલો છે ? ૭૮-૭૦ તું ખરેખર કહે કે, આ દોરો શા માટે બાંધ્યો છે ?

શીલોવાચ-યસ્ય પ્રતાપાસત્કલા ધનધાન્યાદિસંપદઃ ॥ ૭૧ ॥ લઘ્યતે માનવૈશ્વાપિ સોડંતોડયં મયા ધૃતઃ । શીલાયાસ્તદ્વચઃ શ્રુત્વા મર્થા તેન દ્વિજન્મના ॥ ૭૨ ॥

શ્રીમદ્વાયેન કૌરવ્ય સાક્ષેપં યોટિતસ્તદા । કોડંજંત ઇતિ મૃદેન જલપતા પાપકારિણા ॥ ૭૩ ॥ ક્ષિતો જ્વાલાકુલે વહ્નૌ દાહ્યા કૃત્વા પ્રધાવતી । શીલા ગૃહીત્વા તત્સૂત્રં શ્રીરમધ્યે સમાશ્રિપત્ ॥ ૭૪ ॥ તેન કર્મવિપાકેન સા સ્ત્રીસ્તસ્ય ક્ષયં ગતા । ગોધનં તત્કરૈર્નીતં ગૃહે દર્શ્યં ધનં ગતમ્ ॥ ૭૫ ॥ યયયૈવાગતં ગૈદે તત્તથૈવ પુનર્ગતમ્ । સ્વજનૈઃ કલહો નિત્યં બંધુમિસ્તાહનં તથા ॥ ૭૬ ॥ અનંતાક્ષેપદો-પેણ દારિદ્ર્યં પતિતં ગૃહે । ન કશ્ચિદ્વદતે લોકસ્તેન સાર્યં યુધિષ્ઠિર ॥ ૭૭ ॥ શરીરેનાતિસંતપ્તો મનસાડપતિદુઃખિતઃ । નિર્વેદં પરમં પ્રાપ્તઃ કૌંઢિન્યઃ પ્રાહ તાં પ્રિયામ્ ॥ ૭૮ ॥

શીલા કહે છે-જેની કૃપાથી મનુષ્યોને ધન ધાન્ય વગેરે સધળી સમૃદ્ધિ મળે છે તે અનંત મેં ધારણ કરેલી છે એટલે તેના આ દોરો બાંધ્યો છે. એવાં શીલાનાં વચનો સાંભળી તેનો પતિ જે લક્ષ્મીના મદથી બાંધેલો બેવો અનેકો હતો અને મહાપાપી હતો તેણે, 'અરે અનંત તે વળી કોણ ?' એમ કહી મૂઠાથી તે દોરો તોડી બળતા અગ્નિમાં નાખી દીધો. પણ 'હાહાકાર કરતી શીલાએ દોડીને તે દોરો લઈ લીધો, ન તેને દૂધમાં નાખ્યો, ૭૯-૮૪ હવે દોરોને અગ્નિમાં નાખ્યો તેના પાપથી તેની લક્ષ્મી નષ્ટ થઈ, ગાયો ચોરો લઈ ગયા, ઘર બળી ગયું અને ધન પણ નાશ પામ્યું. ૮૫ જેમ આવ્યું હતું તેમ સઘળું પાછું ચાલ્યું ગયું. પોતાના ભાઈઓમાં પરસ્પર કલેશ થવા લાગ્યો અને મારામારી થવા લાગી. ૮૬ અનંત દેવના તિરસ્કારથી એવી રીતનું દરિદ્રપણું આવી ગયું. તેથી તેની સાથે માણસોએ બોલ્યું પણ બંધ કર્યું. ૮૭ કૌંઢિન્યને શરીરની અંદર અને બહાર પીડા થવા લાગી તેથી તે ગભરાઈને પોતાની પ્રિય શીલાને કહેવા લાગ્યો. ૮૮

કૌંઢિન્ય ડવાચ-શીલે મમેદ્વસ્ત્વપ્તં સહસા શોકકારણમ્ । યેનાતિદુઃખમસ્માકં જાતઃ સર્વધનઘન્યઃ ॥ ૭૯ ॥ સ્વજનૈઃ કલહો ગૈદે ન કશ્ચિન્માં પ્રમાણતે । શરીરે નિત્યં સંતાપઃ સ્વેદશ્વેતતિ દારુણઃ ॥ ૮૦ ॥ જાનાસિ દુર્નયઃ કોડંજ કિં કૃત્વા સકૃતં ભવેત્ । પ્રત્યુવાચાથ તં શીલા સુશીલા શીલમંદના ॥ ૮૧ ॥

કૌંઢિન્ય કહે છે-હે શીલે ! આપણને અકસ્માત્ શોક ઉત્પન્ન કરનાર દુઃખ આવી પડ્યું, ધનનો ક્ષય થયો, ઘરના સઘળા માણસોની સાથે કલેશ થયો, જેથી કાઈ મારી સાથે બોલતું નથી, માંડે શરીર સદા બળ્યા કરે છે, મનમાં મોટો ખેદ રહે છે. ૮૨-૮૦ માટે હે પ્રિયે ! તારા બળવામાં છે કે મારાથી શું પાપ થયું ! અને હવે કયો, ઉપાય લેવાથી સુખ થાય ? એવાં તેનાં વચન સંભળીને સારા સ્વભાવવાળી શીલા કહેવા લાગી. ૮૧

પ્રાયોડંજંતકૃતાક્ષેપાપસંભવજં ફલમ્ । મહિષ્યતિ મહાભાગ તદર્થે યત્નમાચર ॥ ૮૨ ॥ પુવ્વકુલઃ સ વિપ્ર-વિંજગામ મનસા હસિમ્ । નિર્વેદાભિર્જગામાથ કૌંઢિન્યઃ

પ્રથમો વનમ્ ॥ ૮૩ ॥ તપસે કૃતસંકલ્પો વાયુમક્ષો
દ્વિજોત્તમઃ । મનસા ધ્યાય ચાનંતં ક દ્રશ્યામિ ચ તં વિશુમ્
॥ ૮૪ ॥ યસ્ય પ્રસાદાસંજાતમાલેપાભિધનં ગતમ્ ।
ધનાદિકં મમાતીવ છલદુઃસ્વપ્રદાયકમ્ ॥ ૮૫ ॥ एवं
સંચિત્તયન્સોઽય વન્ધામ ગદ્ધને વને । તત્રાપયન્મદ્વાચૂતં
પ્રસ્પિતં ફલિતં દ્રુમમ્ ॥ ૮૬ ॥ વર્જિતં પક્ષિસંપાતૈઃ
કૌટુકોદિસમાહૃતમ્ । તમપ્રુચ્છાદ્વિજોડનંતઃ ક્ષિદ્ધો
મહાતરો ॥ ૮૭ ॥ બ્રૂદિ સૌમ્ય મમાતીવ દુઃસ્વં ચેતસિ
વર્તેતે । સોડ્રવીદ્ધદ નાનંતઃ ક્ષિદ્ધો મયા દ્વિજ ॥ ૮૮ ॥
एवं निराकृतस्तेन स जगामाथ दुःखितः । क द्रश्यामीति
गच्छन्स गामपदयस्त्वत्सकाम ॥ ૮૯ ॥ વનમધ્યે પ્રધા-
વંતીમિતશ્ચેતશ્ચ પાંડવ । સોડ્રવીદેહકે બ્રૂદિ યથનંત-
સ્ત્યેશ્વિતઃ ॥ ૯૦ ॥

શીલા કહે છે-હે મહાભાગ ! હું ધારું છું કે, ધણું
કરી અનંત દેવના તિરસ્કારથી આ દુઃખ આવી પહોં
હોય ! માટે તેને પ્રસન્ન કરવા યત્ન કરો. ૮૨ એવા વચન
સાંભળીને કૌંડિન્ય મુનિ, મનથી હરિને શરણે ગયા
અને દુઃખથી તપ કરવાને નિશ્ચય કરીને વનમાં નીકળી
ગયા. ૮૩ તેણે ખાંડું પીડું છોડી દીધું. જેની કૃપાથી મને
ધન, ધાન્ય વગેરેની મોટી સમૃદ્ધિ મળી અને સુખ થયું,
તેમ જ જેના ક્રોધથી, મળેલું સર્વસ્વ નષ્ટ થયું ને દુઃખ
આવી પહોં, તે પરમાત્મા અનંત ભગવાનનાં કષ્ટ જગોએ
દર્શન થશે, એવી ચિંતા કરતા કરતા એ કૌંડિન્ય મુનિ ધોર
વનમાં ભ્રમવા લાગ્યા; તેટલામાં પુષ્પવાળો અને ફલવાળો
એક મોટો આંખો તેના જેવામાં આવ્યો. ૮૪-૮૫ તેમાં
ક્રોધ પણ પક્ષી હતું નહિ, પણ કશોડો કોડો જેવામાં
આવતા હતા. તેને કૌંડિન્ય મહારાજ પૂછવા લાગ્યા કે,
હે મોટાં વૃક્ષ ! કયાં અનંત ભગવાન જેવામાં આવ્યા ? ૮૭
હે સૌમ્ય ! જો જેવામાં આવ્યા હોય તો કહે; કારણ
કે મારા મનમાં અતિ દુઃખ થાય છે. ત્યારે આંખો
બોલ્યો કે, હે મહારાજ ! કયાં પણ અનંત ભગવાન
મારા જેવામાં આવ્યા નથી. ૮૮ એવાં વચન સાંભળી
દુઃખી થયેલા કૌંડિન્ય મુનિ, 'અનંત દેવને કયાં જોઈશ !'
એમ દુઃખ કરતા કરતા આગળ ચાલ્યા. તેટલામાં
આમ તેમ દોડતી વાછડાંવાળી ગાય જેવામાં આવી.
તેને કૌંડિન્યે પૂછ્યું કે, હે ધેનુકે ! જો અનંત દેવ તારા
જેવામાં આવ્યા હોય તો કહે. ૮૯-૯૦

ગૌરવાચાથ કૌંડિન્ય નાનંતં વેદસ્મ્યહં દ્વિજ । તત્તો
વ્રજન્વદ્દર્શમે શ્રુવર્મ શાદ્ધલે સ્થિતમ્ ॥ ૯૧ ॥ દ્રુષ્ટા પપ્રચ્છ
ગોસ્વામિજનંતો વીક્ષિતસ્ત્વયા । શ્રુષ્મસ્ત્ત્વચ્ચેદં નાનંતો
વીક્ષિતો મયા ॥ ૯૨ ॥ તત્તો વ્રજન્વદ્દર્શમે રમ્યં પુષ્ક-
રિણીદ્વયમ્ । અન્ધોન્ધજલકલ્લોલેર્બીષિપર્યતસંગતમ્ ॥ ૯૩ ॥
છનં કમલકલ્પહરૈઃ કુહુરોત્પલમંચિતમ્ । સેવિતં ધમરૈ-
ર્હૈતૈશ્વકૈઃ કારંદૈર્વૈશ્વકૈઃ ॥ ૯૪ ॥ તે અપ્રુચ્છદ્વિજોડનંતો

યુવામ્યાહુપલક્ષિતઃ । ઝચતુસ્તે પુષ્કરિણ્યૌ નાનંતો વીક્ષિતો
દ્વિજ ॥ ૯૫ ॥ તત્તો વ્રજન્વદ્દર્શમે ગર્દભં કુંજરં તથા ।
તાચ્ચપુત્કૌ દ્વિજેનેત્થં નેતિ તાઘ્યાં નિવેદિતમ્ ॥ ૯૬ ॥
एवं स प्रच्छन्नद्राक्षस्तत्रैव निपसाद ह । कौंडिन्यो विह्वली-
भूतो निराशो जीविते नृप ॥ ૯૭ ॥ રીષંધર્ણ ચ
નિઃશ્વસ્ય પપાત શ્રુવિ ભારત । પ્રાપ્ય સંશામનંતેતિ જલપ-
નુત્થાય સ દ્વિજઃ ॥ ૯૮ ॥ નવં ત્યક્ષ્યામ્યહં પ્રાણાનિતિ
સંકલ્પ્ય ચેતસિ । યાવદ્દુઃખંધનં શુભે શ્વકે તાવપુષ્પિષિર
॥ ૯૯ ॥ કૃપયાડનંતદેવોડ્ય પ્રત્યક્ષં સમજાયત । શુદ્ધ-
બ્રાહ્મણરૂપેણ ઇત ઇદીત્યુવાચ તમ્ ॥ ૧૦૦ ॥

ત્યારે ગાય બોલી કે, હે કૌંડિન્ય ! હું તો અનંત
દેવને જાણતી પણ નથી. ત્યાર પછી તે આગળ ચાલ્યા
ત્યારે લીલાં ધાસની વચમાં ઉભેલા બળદ તેના જેવામાં
આવ્યો. ૯૧ તેને પૂછ્યું કે, હે ગોસ્વામિન ! અનંત દેવ તારા
જેવામાં આવ્યા છે ! ત્યારે અનંત દેવ મારા જેવામાં
નથી આવ્યા, એમ બળદ બોલ્યો. ૯૨ પછી મુનિ આગળ
ચાલ્યા તો એ તળાવો જેવામાં આવ્યાં, જેઓ જળની
લહેર ચાલવાથી પરસ્પર મળી ગયાં હતાં. ૯૩ સૂર્યવિકાશી
કમળોથી, લાલ કમળોથી અને ચંદ્રવિકાશી કમળોથી એ
બને તળાવો શોભતાં હતાં. તેમાં ભમરા, હંસ, ચક્રવાક,
કારંડવ અને બગલાઓ રહેતા હતા. ૯૪ તેઓને મુનિએ
પૂછ્યું કે, અનંત ભગવાન તમારા જેવામાં આવ્યા છે ?
ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે, હે મહારાજ ! અનંત ભગવાન
અમારા જેવામાં આવ્યા નથી. ૯૫ એમ ના કહી ત્યારે
મહારાજ આગળ ચાલ્યા તો ગધેડો તથા હાથી જેવામાં
આવ્યા. તેઓને પણ મુનિએ અનંત દેવના સમાચાર
પૂછ્યા, ત્યારે તેઓએ પણ ના કહી. ૯૬ એવી રીતે
પૂછતાં પણ પતો ન લાગ્યો ત્યારે કૌંડિન્ય મુનિ નિરાશ
થઈ ત્યાં જ બેસી ગયા. એ મુનિ જીવવામાં પણ નિરાશ
થવાથી મોટા મોટા ગરમ શ્વાસ મૂકવા લાગ્યા અને
વ્યાકુળ થઈ પૃથિવી ઉપર પડી ગયા. તે પછી સાવધાન
થઈ, હે અનંત ! એમ બોલતા બોલતા ઉઠ્યા અને 'હું
અવશ્ય પ્રાણુનો ત્યાગ કરીશ' એવો મનમાં નિશ્ચય
કરી વૃક્ષ ઉપર દોરી બાંધીને ફાંસો ખાવાની તૈયારી
કરે છે તેટલામાં તો, (પ્રભુ) કૃપાથી વૃદ્ધ આઠાણુને રૂપે
સાક્ષાત્ અનંત દેવે તેને દર્શન દીધાં, અને 'આંહી
આવ' એમ મુનિને કહ્યું. ૯૭-૧૦૦

પ્રપ્રુષ્ઠ દક્ષિણે પાળી ગુહ્યાયાં પ્રવિવેશ તમ્ । સ્વાં શ્રીં
દર્શયામાસ દિવ્યનારીનરેયુતામ્ ॥ ૧ ॥ તત્ત્યાં નિષિષ્ટ-
માત્માનં દિવ્યસિંહાસને શુભે । પાર્શ્વસ્થશંલચક્રાઝગદા-
ગરુડશોભિતમ્ ॥ ૨ ॥ દર્શયામાસ વિપ્રાય વિશ્વરૂપમનંતકમ્ ।
વિભૂતિભેદશાનંતે રાજંતમમિતોજસમ્ ॥ ૩ ॥ કૌસ્તુભેન
વિરાજંતં વનમાલાવિભૂષિતમ્ । તં દ્રુષ્ટા દેશદેવેશમનંતમ-
પરાજિતમ્ ॥ ૪ ॥ વંદમાનો જગાદોષૈર્જયશમ્યપુરઃસરમ્ ।

પાપોડ્ઠ પાપકર્માર્હ પાપાત્મા પાપસંભવઃ ॥ ૬ ॥ ગ્રહિ
માં પુરરીકાક્ષ સર્વપાપહરો ભવ । અથ મે સફલં જન્મ
જીવિતં ચ સુજીવિતમ્ ॥ ૬ ॥ યત્તવાંઽયઞ્જયુગલે મન્મૂર્ધા
અમરાયતે । તચ્છુસ્વાડનતદેવેશઃ પ્રાહ સ્તસ્મિન્મયા ગિરા
॥ ૭ ॥ મામૈસ્ત્વં બ્રૂહિ વિપ્રેદ્ર યતે મનસિ વર્તતે ॥

પછી જમણો હાથ પકડી મુનિને શુક્રામાં લઈ ગયા.
આં દિવ્ય ત્રીઓ તથા પુરુષાવાળી પોતાની પુરી બતાવી.^૧
તે પુરીમાં સુંદર સિંહાસન ઉપર બેસી જેના પડખામાં
શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, અને ગરુડ ઉભા હતા, જે અનંત
વિભૂતિથી શોભતું હતું, અમિત બળવાળું હતું, કૌરુભથી
અને વનમાલાથી શોભતું હતું એવું અલૌકિક પોતાનું
વિશ્વસ્વરૂપ બતાવ્યું. દેવના પણ દેવ અને અપરાજિત
એવા અનંત દેવનું અલૌકિક સ્વરૂપ જોઇ, ૨-૪ કૌંડિન્ય
મુનિ હાથ જોડી 'જય જય' એવા શબ્દ બોલી કહેવા
લાગ્યા કે, હું પાપી છું, પાપ કર્મ કરનાર છું,
પાપરૂપ છું, પાપથી ઉત્પન્ન થયો છું,^૫ માટે હું
કમલ જેવાં નેત્રવાળાં । મારું રક્ષણ કરે અને સર્વ પાપોને
હણાં. હે ભગવન ! આજ મારો જન્મ સફળ થયો,
મારું જીવનું સાર્થક થયું,^૬ કારણ કે આપનાં ચરણક-
મલમાં મારું મસ્તક ભ્રમરની પેઠે ફરે છે.^૭ એવાં વચન
સાંભળી અનંત દેવ સુંદર વાણીથી બોલ્યા કે, હે વિપ્રેન્દ્ર !
તું ડરીશ નહિ, જે તારા મનમાં હોય તે કહે.

કૌંડિન્ય ઉવાચ- મયા મૃત્યવલિસેન શ્રોતિતોડનન્ત-
દોરકઃ ॥ ૮ ॥ તેનં પાપવિપાકેન મૃતિર્મે પ્રલયં ગતા ।
સ્વજનૈઃ કલહો ગેહૈ ન કશ્ચિન્મા પ્રમાપતે ॥ ૯ ॥ નિર્વેદા-
દ્રમિતોડરણ્યે તવ દર્શનકાંક્ષયા । કૃપયા દેવદેવેશ ત્વયા-
ત્મા સમ્પ્રદર્શિતઃ ॥ ૧૦ ॥ તસ્ય પાપસ્ય મે શાંતિ
કારુણ્યાદ્ધુક્તમર્હસિ । શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ- તચ્છુસ્વાડનન્ત-
દેવેશ ઉવાચ દ્વિજસત્તમમ્ ॥ ૧૧ ॥ મક્ત્યા સન્તોષિતો
દેવઃ કિં ન દયાયુષિષિર ।

કૌંડિન્ય કહે છે-હે ભગવન ! મેં ઐશ્વર્યના મદથી અનં-
તનો દારો તોડી નાખ્યો. તે પાપકર્મથી મારી સહાણી
સમૃદ્ધિ નષ્ટ થઈ. ધરનાં સર્વ માણસો સાથે કલેશ થયો
છે અને મારી સાથે ડાઘો ખોલતું પણ નથી.^{૮-૯} તેથી
દુઃખી થઇને આપનાં દર્શનની ઇચ્છાથી હું વનમાં
આવ્યો છું. હે દેવના દેવ ! હે ઇશ ! હમણાં તો
આપે કૃપા કરીને દર્શન દીધાં.^{૧૦} હવે કૃપા કરીને
તે પાપની શાંતિ થાય તેવા ઉપાય કહો. શ્રીકૃષ્ણ કહે
છે-હે યુષિષિર ! એવાં વચન સાંભળી, અનંત દેવ તેને
કહેવા લાગ્યા.^{૧૧} જે ભગવાનને ભક્તિથી પ્રસન્ન કર્યો
હોય તો તે શું ન આપે ! અર્થાત્ સર્વ આપે.

અનંત ઉવાચ- સ્વગૃહે ગચ્છ કૌંડિન્ય મા વિલંબં કુરુ
દ્વિજ ॥ ૧૨ ॥ ચરાન્તત્રત્ર મક્ત્યા નવ વર્ષાણિ પંચ ચ ।
સર્વપાપવિશુદ્ધાત્મા પ્રાપ્ત્યસે સિદ્ધિશ્ચત્તમામ્ ॥ ૧૩ ॥

પુત્રપૌત્રાન્સમુત્પાદ્ય શુક્ત્વા ભોગાન્યપેતિતાન્ । અંતે
મસ્ત્મરણં પ્રાપ્ય માદુષેષ્યસ્વસંશયમ્ ॥ ૧૪ ॥ અન્યં ચ
તે વરં દયિ સર્વલોકોપકારકમ્ । હૃદમાલ્યાનકવરં સ્ત્રીલા-
નંતત્રતાદિકમ્ ॥ ૧૫ ॥ કરિષ્યતિ નરો યસ્ય કુર્વન્નત-
મિદં શ્રમમ્ । સોડચિરાત્પાપનિર્મુક્તઃ પ્રાપ્નોતિ પરમા
ગતિમ્ ॥ ૧૬ ॥ ગચ્છ વિપ્ર ગૃહં શીઘ્રં પથા વેનાગતોઽસિ ।

અનંત દેવ કહે છે-હે કૌંડિન્ય ! હે દિવ્ય ! તું વિલંબ
નહિ કરતાં જલદીથી તારે ઘેર જા.^{૧૨} ત્યાં જઈ ચૌદ
વર્ષો સુધી ભક્તિથી અનંતનું વ્રત કરજે. તેથી તારાં સર્વ
પાપો દૂર થશે ને તું શુદ્ધ થઈશ. તને ઉત્તમ સિદ્ધિ મળશે.^{૧૩}
પુત્ર પૌત્રની વૃદ્ધિ થશે, અને આ લોકમાં યથેચ્છ ભોગ
ભોગવી અંતે મારું સ્મરણ કરીને તું મને જ પ્રાપ્ત થઈશ,
એમાં સંશય નથી.^{૧૪} સર્વ લોકોપર ઉપકાર થાય તેવા
ખીન્ને પણ વર તને આપું છું, કે જેમાં શીલાએ કરેલા
અનંત વ્રતની કથા છે. એવા આ ઇતિહાસ જે માણસ
સાંભળશે અને શુભ અનંત વ્રત કરશે, તે યોગ જ વખતમાં
સહાણી પાપોથી મુક્ત થઈ, પરમ ગતિને પામશે.^{૧૫-૧૬}
હવે હે મહારાજ ! જે માર્ગે આવ્યા છો, તે જ માર્ગથી
પાછા ઘેર જાઓ.

કૌંડિન્ય ઉવાચ- સ્વામિન્પૃચ્છામિ તે બ્રૂહિ કિશ્ચિત્કૌ-
તુર્હલં મયા ॥ ૧૭ ॥ અરણ્યે ખમતા હૃદં તદ્વદસ્વ જગ-
દ્ધુરો । યદ્વૃત્તદક્ષઃ કસ્તન કા ગૌઃ કો વૃષમસ્તપા ॥ ૧૮ ॥
કમલોત્પલકમ્હારૈઃ શોભિતં સુમનોદરમ્ । મયા વૃદ્ધં
મહારણ્યે કિં તત્પુષ્કરિણીદ્વયમ્ ॥ ૧૯ ॥ કઃ સ્વરઃ
કુજરઃ કોડ્ડો કોડ્ડો દૃઢો દ્વિજોત્તમઃ ।

કૌંડિન્ય કહે છે-હે સ્વામિન ! મને આશ્ચર્ય થયું છે
માટે આપને પૂછું છું તેનો ઉત્તર આપો. હે જગદ્ધુરો !
હું વનમાં ફરતો હતો, તેમાં આબો જેવામાં આવ્યો, તે
કોણ હતો ? ગાય જેવામાં આવી તે કોણ હતી ? બળદ
કોણ હતો ? સૂર્યવિકાશી કમળોથી, લાલ કમળોથી અને
ચંદ્રવિકાશી કમળોથી શોભતાં મનોહર જે તળાવો જેવામાં
આવ્યાં તે કોણ હતાં ?^{૧૭-૧૮} ગધેડો જેવામાં આવ્યો
તે કોણ હતો, હાથી જેવામાં આવ્યો તે કોણ હતો અને
વૃદ્ધ આઠાણ કોણ હતો તે કહે.

અનંત ઉવાચ-સ ચૂતદક્ષો વિપ્રોડ્ડો વિયાવેદવિશારદઃ
॥ ૧૨૦ ॥ વિયા ન દત્તા ચિત્ત્યેભ્યસ્તેનાસૌ તદ્વર્તા ગતઃ ।
યા ગૌર્વેસુંધરા દૃષ્ટા પૂર્વે સા ધીજહારિણી ॥ ૨૧ ॥ દૃષ્ટો
ધર્મસ્ત્રયા દૃષ્ટઃ શાદ્વલેષઃ સમાસ્થિતઃ । ધર્માધર્મભ્યવસ્થાન્
તદ્ધ પુષ્કરિણીદ્વયમ્ ॥ ૨૨ ॥ બ્રાહ્મણ્યૌ કેચિદ્વ્યાસ્તાં
મગિન્યૌ તે પરસ્પરમ્ । ધર્માધર્માદિ ચકિંચિત્તે મિત્તેદ-
યતો મિથઃ ॥ ૨૩ ॥ વિપ્રાય ન કચિદ્વ્રતમતિયૌ દુર્બલેડયિ
વા । મિશ્રા દત્તા ન ચાર્થિભ્યસ્તેન પાપેન કર્મેણા ॥ ૨૪ ॥
વીચિક્ષ્ણોભાલાભિર્ગચ્છતસ્તે પરસ્પરમ્ । સ્વરઃ ક્રોધ-
સ્ત્રયા દૃષ્ટઃ કુંજરો મદ ઇચ્યતે ॥ ૨૫ ॥ બ્રાહ્મણોડ્ડા-

વર્નતોડ્ઠં ગુહા સંસારગદ્ધરમ્ । દસ્યુક્ત્વા દેવદેવેશસ્તત્રૈર્વાત-
રથીયત ॥૨૬॥ સ્વપ્રાર્યં તુ તદુદ્ધા તતઃ સ્વગૃહમાગતઃ ।
કૃત્વાડનંત્રત્ત સમ્યક્ નવવર્ષાણિ પંચ ચ ॥ ૨૭ ॥ શ્રુત્વા
સર્વમનંતેન ઘયોક્તં પાંડુર્નદન । અંતે ચ સ્મરનં પ્રાપ્ય ગતો-
ડનંતપુરે દ્વિજઃ ॥ ૨૮ ॥ તથા સ્થમપિ રાજર્વેં કથાં ષ્ટગ્વન્
મતં ક્રુહ । પ્રાપ્સ્યસે ચિંતિતં સર્વમનંતસ્ય ઘયો ઘયા
॥ ૨૯ ॥ યદ્દે ચતુર્દશે વર્ષેં ફલં પ્રાપ્તં દ્વિજમ્મના । ઘર્વે-
કેન તદાપ્રોતિ કૃત્વા સાધુવાનકં વ્રતમ્ ॥ ૧૩૦ ॥ એતસે
કથિતં શ્રૂપ વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ । યસ્કૃત્વા સર્વપાપેભ્યો
હ્યચ્યતે નામ સંઘયઃ ॥ ૩૧ ॥ યેડપિ શૃવંતિ સતતં
પઠ્યમાનં પઠંતિ યે । તેડપિ પાપવિનિર્મુક્તાઃ પ્રાપ્સ્યંતિ ચ
હરેઃ પદમ્ ॥ ૩૨ ॥ સંસારગદ્ધરગુહાદ્ય સુખં વિદુર્નું વાંઠંતિ
યે કુરુકુલોદ્ગ્રહ શુદ્ધસત્ત્વાઃ । સંપૂજ્ય ચ ત્રિશુવ્રનેશમનંતદેવં
ઘજંતિ દક્ષિણકરે વરદોત્તકં તે ॥ ૩૩ ॥ હિતિ અનંત-
ચતુર્દશીવ્રતકથા સમાપ્તા ।

અનંત દેવ કહે છે-જે આંબો બેવામાં આંબો તે પૂર્વ
જન્મમાં બ્રાહ્મણ હતો. તે વેદમાં તથા શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ
હતો, ૧૨૦ તથાપિ તેણે કોઇ શિષ્યને વિદ્યા આપી ન
હતી, તેથી તે આ જન્મમાં વૃક્ષ થયેલો છે. જે ગ્રામ
બેવામાં આવી તે પૂર્વે પૃથિવી હતી, તે સર્વ ખીજને
હરી ગઇ હતી. ૨૧ જે બાસમાં ઉભેલો બળદ બેવામાં
આંબો તે ધર્મ હતો. જે બે તળાવો બેવામાં આંબો તે
ધર્મની અને અધર્મની વ્યવસ્થા હતી. ૨૨ પૂર્વે એ બે
બ્રાહ્મણીઓ સંખી બહેનો હતી. એ બંને ૫૨૨૫૨ ધર્મની
તથા અધર્મની વાતો કરતાં હતાં. ૨૩ એ બ્રાહ્મણીઓએ
બ્રાહ્મણને, અતિથિને કે ગરીબ ગરબાને દ્વિચિન્માત્ર પશુ
આપ્યું ન હતું, તેમ કોઇ માનનારને બિશ્વા પશુ આપી ન
હતી તેથી તે બંને તળાવો થઇ છે અને જલની લહ-
રીથી ૫૨૨૫૨ મળે છે. જે અધરૂ બેવામાં આંબો
તે કોઇ હતો, જે હાથી બેવામાં આંબો તે મદ
હતો, ૨૪-૨૫ અને જે છુટ્ટો બ્રાહ્મણ બેવામાં આંબો
તે હું પોતે હતો, તથા જે ગુફા બેવામાં આવી તે સંસાર
હતો. એટલું કહી અનંતદેવ ત્યાં જ અદૃશ્ય થઇ ગયા. ૨૬
પછી સ્વપ્ના જેવું સર્વ જોઇ, કૌંડિન્ય સુનિ પોતાને ઘેર
આંબો. ત્યારપછી ચૌદ વર્ષો સુધી અનંતવ્રત કરી
અનંત દેવના કહેવા પ્રમાણે, સર્વ ભોમ ભોમની, એ
કૌંડિન્ય સુનિ અંતે અનંત દેવનું સ્મરણ કરી, તેના
લોહને પ્રાપ્ત થયા. ૨૭-૨૮ હે યુધિષ્ઠિર ! તમે પશુ કથા
સાંભળી વ્રત કરવાથી અનંત દેવના કહેવા પ્રમાણે
ધારેલાં સર્વ ફળોને પ્રાપ્ત થશો. ૨૯ ચૌદ વર્ષો સુધી વ્રત
કરવાથી કૌંડિન્ય સુનિને જે ફળ થયું હતું તેટલું ફળ કથા
સાંભળી વ્રત કરવાથી થાય છે. ૩૦ હે યુધિષ્ઠિર !
સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ વ્રત મેં તમને કહી સંભળાવ્યું, જે
કરવાથી સર્વ પાપો છૂટી જાય છે, એમાં સંશય નથી. ૩૧

જે માણસો આ કથાનો પાઠ કરે છે, અને સાંભળે છે,
તેઓ સર્વ પાપોથી મુક્ત થઇ વૈકુંઠને પામે છે. ૩૨ હે
યુધિષ્ઠિર ! જે માણસોને સંસારરૂપી ઘેર ગુફામાં પશુ
સુખથી વિહાર કરવાની ઇચ્છા હોય, તેઓએ ત્રણ
જન્મના ધર્મ અનંત દેવનું પૂજન કરી, તેનો દોરો
જન્મણે હાથે બાંધવો. ૩૩ આ પ્રમાણે અનંતચતુર્દશીનું
વ્રત તથા કથા કહેલી છે.

અનંતવ્રતનું ઉદાપન

અયાનંતવ્રતોયાપનન્ ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ-સ્વત્પ્રસાદા-
ચ્છુર્વં કૃષ્ણ મયાડનંત્રત્ત શુભશ્ચાહ્વાર્નાં મુદ્ધિ મેડનંત્ર વ્રતો-
યાપનશ્રુત્તમમ્ ॥ ૧ ॥ કૃષ્ણ ડવાચ-ષ્ટગ્ પાંઢવ વક્ષ્યામિ
વ્રતોયાપનશ્રુત્તમમ્ । કૃતેન યેન સફલં વ્રતં ભવતિ નિશ્ચિ-
તમ્ ॥ ૨ ॥ આદૌ મધ્યે તથા ઘાંતે વ્રતસ્યોયાપનં ચરેત્ ।
યદા ચિત્તસ્ય ચિત્તસ્ય સંપત્તિઃ શુભકાલતા ॥ ૩ ॥ તદા ચોયાપનં
કૃયાંચ્છુભલમે શુભે દિને । ચતુર્દશે તુ વર્ષેં ચ મુલ્યમુયાપનં
મતમ્ ॥ ૪ ॥ કાયશુદ્ધિં ત્રયોદશયામેકશુકાદિનાચરેત્ ।
તતઃ પ્રાતઃચતુર્દશ્યાં સ્નાત્વા દેશે ઘ્વાર્ણે શુષ્ઠિઃ ॥ ૫ ॥ સંક-
ત્પયેદુપવાસં દેશકાલાવદ્ધસ્મરન્ । તતો નર્થાં તદાગે વા
ગત્વા સર્વૈષ્વેસ્તથા ॥ ૬ ॥ તિલકલ્પકેનામલકૈઃ સ્નાયા-
ન્માર્જનપૂર્વકમ્ । તૌરે મંદપિકાં કૃત્વા ગૃહે વાપિ સુષો-
ભનામ્ ॥ ૭ ॥ તન્મધ્યે ભુપવિદ્યાથ દેશકાલૌ સ્મરેત્તતઃ ।
ગણેર્ષે પૂજયિત્વાડ્ય પુણ્યાદ્ વાચયેદ્વિજૈઃ ॥ ૮ ॥ આચાર્ય
ચ સપત્નીકં વરયેદ્વેદપારગમ્ । બ્રાહ્મણં ચ સદસ્યં ચ
ઋત્વિજય ચતુર્દશ ॥ ૯ ॥ સર્વાન્વૈશ્વૈરલકારૈર્જલપાત્રાદિ-
નાડર્ચયેત્ । વિરચ્ય સર્વતોમદં મંદપાંતસ્તુ મધ્યગમ્
॥ ૧૦ ॥ બ્રાહ્મણદિવેશ્વાસ્તસ્મિન્નાવાશાપિ ચ પૂજયેત્ ।
તન્મધ્યે પંકજે ઘાન્યં યથાશક્તિ ક્ષિપેત્તતઃ ॥ ૧૧ ॥ સૌવર્ણ
રાજતં વાપિ તામ્રજં વાપિ સૂન્મયમ્ । તસ્યોપરિ ન્યસેત્કુ-
મ્મવ્રણં છનવં દદમ્ ॥ ૧૨ ॥ તસ્મિન્ જલં ગંધપુષ્પફલ-
પલ્લવશ્રુત્તિકાઃ । શિષ્વા રસ્યં હિરણ્યં ચ વજ્રગુમેન વેદયેત્
॥ ૧૩ ॥ સૌવર્ણ રાજતં તામ્રં સૂન્મયં વંશજં તથા । પાત્રં
તદુપરિ ન્યસ્ય પટ્કૂલાદિકં શુભમ્ ॥ ૧૪ ॥ પ્રસાર્ય તદુપ-
ર્યદ્વલ્લં સુચંદનેન ચ । પર્ષં વિરચ્ય તન્મધ્યેડનંત્રમૃતિં
વિધાય ચ ॥ ૧૫ ॥ પલેન વા તદર્ચેન માષકેનાપિ વા
કૃતામ્ । સૌવર્ણ રમયા યુક્તાં શંભલ્પકગદાચ્છકામ્ ॥ ૧૬ ॥
આવાહનાયુપચારૈઃ પૂજયેત્સમાહિતઃ । પંચાશ્ટતેન જપયે-
ત્તતઃ વસનદ્વયમ્ ॥ ૧૭ ॥ પટ્કૂલાદિકં પીતમર્પયિત્વા-
ડર્ચયેદ્વત્તી । ગંધપુષ્પેર્ધૂપદીપૈર્નૈવેશ્યં કલાદિભિઃ । પુષ્પૈઃ
સંપૂજયેર્ધૂગામ્પનંતસ્ય ચ નામભિઃ ॥ ૧૮ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપની કૃપાથી મેં
શુભ અનંત વ્રત સાંભળ્યું. હવે મને તેનું ઉત્તમ ઉદા-
પન કહો. ૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે પાંડવ ! અનંતવ્રતનું
ઉત્તમ ઉદાપન હું કહું છું તે સાંભળો. જે કરવાથી વ્રત
અવશ્ય સફળ થાય છે. ૨ વ્રતના આદિમાં, અખ્યામાં

અને અંતમાં ઉઘાપન કરવું.^૩ જ્યારે ચિતની તથા મનની સ્થિતિ સારી હોય ત્યારે શુભ લક્ષમાં અને શુભ દિવસે ઉઘાપન કરવું. ત્રયોદશીને દિવસે એક વખત ભોજન વગેરેથી શરીરશુદ્ધિ કરવી.^૪ ચૌદશીને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં પવિત્ર સ્થળમાં સ્નાન કરી, પવિત્ર ચર્ધ દેશનું અને કાળનું ઉચ્ચારણ કરી, ઉપવાસનો સંકલ્પ કરવો.^૫ પછી નદીઉપર વા તળાવઉપર જઈ ત્યાં માઝન કરી સર્વોપધિવડે, તિલકદ્દકવડે તથા આમળાવડે સ્નાન કરવું.^૬ પછી કિનારા ઉપર વા ઘેર નાનો સરખો સુંદર મંડલો કરી તેની વચમાં બેસી દેશનું અને કાળનું સ્મરણ કરી, ગણેશનું પૂજન કરવું.^{૭-૮} બ્રાહ્મણો પાસે પુણ્યાહવાયન કરાવવું. પૂણ્યવેદને જાણનાર આચાર્યને તથા તેની પત્નીને વરાવવાં.^૯ બ્રહ્માને, સભ્યને તથા ચૌદ ઋત્વિજોને વરાવવા. સધળાની જળપાત્રવડે, વસ્ત્રવડે અને અલંકારવડે પૂજા કરવી. મંડપની વચમાં સર્વતોભદ્રમંડલ કરાવવું.^{૧૦} તેમાં બ્રહ્મા વગેરે દેવોનું આવાહન કરી પૂજન કરવું. મંડલની વચમાં કમલમાં યથાશક્તિ ધાન્ય રાખવું.^{૧૧} તેની ઉપર સોનાના, રૂપાના, ત્રાંબાના વા માટીના છિદ્રરહિત નવા મજબૂત ધડાની સ્થાપના કરવી.^{૧૨} તેમાં જળ, ચંદન, પુષ્પ, ફળ, પક્ષવ, માટી, રત્ન અને સોનું નાંખવું. તે ધડાને બે કપડાં વીંટવાં.^{૧૩} તે ધડાની ઉપર સોનાનું, રૂપાનું, ત્રાંબાનું, માટીનું અથવા વાંસનું પાત્ર રાખી તેની ઉપર રેશમી વસ્ત્ર ઓઢાડવું.^{૧૪} તે વસ્ત્ર ઉપર સુંદર ચંદનવડે અટ્ટલ કમલ આલેખી તેની વચમાં લક્ષ્મીસહિત અનન્ત દેવની સોનાની મૂર્તિ રાખવી.^{૧૫} તે મૂર્તિ પદ, અર્ધપદ, વા પા પદ સોનાની શંખ, ચક્ર, ગદા તથા પદ્મવાળી કરાવવી.^{૧૬} તે પછી સાવધાન ચર્ધ આવાહન વગેરે પેઠાશીપચારવડે પૂજન કરવું.^{૧૭} પંચાશ્રતવડે સ્નાન કરાવવું. અનંતના નામથી પુષ્પોવડે અનંત દેવના અવધવોની પૂજા કરવી.^{૧૮}

અનંતાય નમઃ પાદૌ ગુલ્ફૌ સંકર્ષણાય ચ । કાલાત્મને જાનુની ચ જઘનં વિશ્વરૂપિણે ॥ ૧૯ ॥ કદી વૈ વિશ્વનેત્રાય મેદું વૈ વિશ્વસાક્ષિણે । નાર્મિ તુ પદ્મનાભાય દ્વયં પરમાત્મને ॥ ૨૦ ॥ કંઠે શ્રીકંઠનાથાય બાહુ સર્વાંજપારિણે । મુલ્લં તુ વાચસ્પતયે ચક્ષુરી કપિલાય ચ ॥ ૨૧ ॥ છલાટે કેશવાયેતિ શિરઃ સર્વાત્મને તથા । નમઃ પાદૌ પૂજયામીત્યેવમાદિ પ્રપૂજયેત્ ॥ ૨૨ ॥

તેને પ્રકાર-‘અનંતાય નમઃ પાદૌ પૂજયામિ’ એ મંત્ર બધી પગની પૂજા કરવી. ‘સંકર્ષણાય’થી ઘુંટીની, ‘કાલાત્મને’થી ઘુંટણીની, ‘વિશ્વરૂપિણે’થી જંઘાની, ‘વિશ્વનેત્રાય’થી કંઠની, ‘વિશ્વસાક્ષિણે’થી લિંગની, ‘પદ્મનાભાય’થી નાભિની, ‘પરમાત્મને’થી હૃદયની, ‘શ્રીકંઠનાથાય’થી કંઠની, ‘સર્વાંજપારિણે’થી બાહુની, ‘વાચસ્પતયે’થી મુખની, ‘કપિલાય’

થી નેત્રની, ‘કેશવાય’થી લલાટની અને સર્વાત્મને નમઃ શિરઃ પૂજયામિ’ એ મંત્ર બધી મરતકની પૂજા કરવી.^{૨૮-૨૨}

ઈવં સંપૂર્ણ વિધિના રાત્રી જાગરણં કરેત્ । ગીતવાદિત્રનૃત્યારિપુરાણશ્રવણાન્વિતમ્ ॥ ૨૩ ॥ તતઃ પ્રભાતસમયે જાત્વાડડચાર્યાદિભિઃ સહ । અનંત પૂજયેત્પ્રાગ્વજ્રહુ-યાત્પશ્ચિમે તતઃ ॥ ૨૪ ॥ કુંડે વા સ્થંહિલે કુપાંદપ્રિસ્થાપનપૂર્વકમ્ । આજ્યભાગાંતમાચાર્યઃ સ્વપૃષ્ઠોક્તવિધાનતઃ ॥ ૨૫ ॥ તતોઽશ્વસ્થસમિદ્ધિસ્તદલામેઽપ્યાભિરેવ વા । દક્ષિ-મધ્વાજ્યદુર્ગાકૌસ્તિકૈર્વા પાયસેન ચ ॥ ૨૬ ॥ આજ્યેન ચ પ્રતિદ્રવ્યમદ્યોતરસહસ્રકમ્ । અદ્યોતરશતં વાદ્યાર્થિકાંતિ હુહ્વાત્કમાત્ ॥ ૨૭ ॥ અતો દેવેતિ મન્ત્રેણ જ્ઞાનાં વૈ નામમંત્રતઃ ॥ પ્રણવાદિચતુર્થ્યંતનમોંતાનંતનામતઃ ॥ નામમન્ત્રૈશ્ચ હુહ્વાચાતુર્વંશમિરાદારાત્ ॥ ૨૮ ॥ ઐ અનંતાય સ્વાહા ઐ કપિલાય ૦ ઐ શેષાય ૦ ઐ કાલાત્મને ૦ ઐ અહોરાત્રાય ૦ ઐ માસાય ૦ ઐ અર્ધમાસાય ૦ ઐ વૃ-ક્તુષ્પઃ ૦ ઐ સંવત્સરાય ૦ ઐ પરિવત્સરાય ૦ ઐ ડષસે ૦ ઐ કળાયૈ ૦ ઐ કાષ્ઠાયૈ ૦ ઐ હુહ્વાતૈ ૦ ઐ સમિદાદિભિરેવ ચ પ્રત્યેકં હુહ્વાત્કમાત્ ॥ ૨૯ ॥ તતઃ સ્વિદ્દૃઢાદાવ પૂર્ણ-પાત્રાંતમાચરેત્ ॥ જપેત્યુલ્પસુક્તં તુ સ્મૃત્વાડંતં સુરોત્તમમ્ ॥ ૩૦ ॥ પૂર્ણાદૃષ્ટિં ચ હુહ્વાયાદામંતેવિશ્વમિત્યુચા । હોમશોષં સમાપ્ત્યાય કૃત્વા ત્ર્યાયુપમેવ ચ ॥ પૂજયિત્વા હરિં દેવ-માર્ચીર્વૈ પૂજયેતતઃ ॥ ૩૧ ॥

એવી રીતે વિધિથી પૂજન કરી રાત્રિમાં જાગરણ કરવું, ગીત ગાવાં, વાળં વગડાવવાં, નૃત્ય કરવું અને પુરાણની કથા સાંભળવી.^{૨૩} બીજો દિવસે સવારે સ્નાન કરી આચાર્યોની સાથે પૂર્વની પેઠે અનંત દેવનું પૂજન કરવું.^{૨૪} તે પછી પશ્ચિમ ભાગમાં કુંડમાં અથવા સ્થંહિલમાં અમિની સ્થાપના કરી તેમાં આચાર્ય પાતાના ગૃહસૂત્રમાં કહેલા વિધિથી આજ્ય (ઘી) સાથે હોમ કરવો.^{૨૫} પછી પીપળાની સમિધોથી હોમ કરવો. તે ન મળે તો બીજી સમિધોનો હોમ કરવો. હડી, મધ, ઘી અને દૂધવાળા તલનો અથવા દૂધપાકનો હોમ કરવો.^{૨૬} ઘીનો પણ હોમ કરવો. તે હોમ એક હળર આઠ વખત, એકસો આઠ વખત અથવા કેવળ અઠાવીસ વખત એક એક વસ્તુનો કમથી કરવો.^{૨૭} અને ‘અતો દેવા’ એ મંત્ર બધી હોમ કરવો. ‘ઐ અનંતાય નમઃ સ્વાહા’ ઇત્યાદિ મંત્રોવડે ઐઓએ હોમ કરવો. ચૌદ મંત્રોવડે આદરથી હોમ કરવો.^{૨૮} તે મંત્રો ‘ઐ અનંતાય નમઃ સ્વાહા’ ત્યાંથી ઐ મુહુર્તાય સ્વાહા’ એ ચૌદ મંત્રોવડે કમથી સમિધો વગેરેથી હોમ કરવો.^{૨૯} તે પછી સ્વિદ્દૃઢ મહથ્થ કરી પૂર્ણપાત્રાંત કરવું. દેવમાં શ્રેષ્ઠ અનંત ભગવાનનું સ્મરણ કરી પુરુષસૂક્તનો જપ કરવો. ‘વિશ્વ’ ૦ એ મંત્ર બધી પૂર્ણાહુતિ કરવી. હોમ શેષ સમાપ્ત કરી ‘ત્ર્યાયુષ’

એ મંત્ર બાણી, હરિ ભગવાનની પૂજા કરી વચ્ચે તથા અલંકાર વગેરેથી આચાર્યની પૂજા કરવી. ૩૦-૩૧

જ્ઞાલંકારભૂષાયૈસ્તતો છેદં સમર્ચયેત્ । પચસ્વિર્ની
સુસીલાં ચ જ્ઞાલંકારભૂષિતામ્ ॥ ૩૨ ॥ સ્વર્ણઙ્ગી
રૌપ્યશૂરાં તામૃષ્ટાં સુશોભનામ્ । કાંસ્યદોહાં રત્નપુચ્છાં
નિષ્કર્કઙ્કીં સત્સત્કામ્ ॥ ગર્વાં મન્ત્રેણ સંપૂજ્ય જ્ઞાચા-
યાંય નિવેદયેત્ ॥ ૩૩ ॥ ગવામંગેડુ તિર્થતિ શુભનાનિ
ચતુર્દશ । યસ્માત્તસ્માચ્છર્મં મે સ્યાદિહ લોકે પરમ્ ચ
॥ ૩૪ ॥ ગાવો મે અયતઃ સંતુ ગાવો મે સંતુ પૃથતઃ ।
ગાવો મે હૃદયે સંતુ ગર્વાં મધ્યે વસામ્યહમ્ ॥ ૩૫ ॥
મંત્રમેતં સમુચાર્ય જ્ઞાલંકારભૂષણૈઃ । તત્પત્નીં પૂજયિ-
ત્વાડ્ય બ્રહ્મણં તોષયેત્તતઃ ॥ ૩૬ ॥ ઋત્વિજઃ પૂજયિત્વાડ્ય
તેન્મયો દયાચ દક્ષિણામ્ । ચતુર્દશૈશ્વ કુંભાંશ્ચ પક્ષાન્નપરિ-
પૂરિતાન્ ॥ ૩૭ ॥ વજ્રોપવીતે વ્યાજ્ઞ અનંતઃ પ્રીયતા-
મિતિ । આચાર્યોદીન્મોજયિત્વા પૂર્ણતાં વાચયેત્તતઃ ॥ ૩૮ ॥
અયાનંતં વિસુજ્યાપિ ગૃહીયાદાશિષસ્તતઃ । ભક્તિપુલ્કો
નમસ્કૃત્ય બ્રાહ્મણાંસ્તાન્વિસર્જયેત્ ॥ ૩૯ ॥ તતો હૃદ્યો
બંધુયતો યુજીયાત્સુસમાહિતઃ । એવં કૃતેઽનંતકલદા-
તાઽનંતો ભવેન્નૃગામ્ ॥ ૪૦ ॥ इति श्रीमद्विष्णुपुराणे
अनंतव्रतोपासनं संपूर्णम् ।

તે પછી પુષ્કળ દૂધવાળી, સારા સ્વભાવવાળી, વચ્ચેથી તથા અલંકારથી શોભિત, સોનાનાં શીંગડાંવાળી, રૂપાની ખરીવાળી, ત્રાંપાની પીઠવાળી, રત્નનાં પુષ્પડાંવાળી, કાટમાં અલંકારવાળી અને વાછડાંવાળી ગાયનું પૂજન કરી, 'ગાયોનાં શરીરમાં ચૌદ જીવો રહે છે, એટલા માટે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં શુભ થાઓ.' 'ગાયો મારી આગળ રહે, ગાયો મારી પાછળ રહે, ગાયો મારા હૃદયમાં રહે, હું ગાયોની વચ્ચેમાં રહું છું.' એ મંત્રોનું ઉચ્ચારણ કરી તે ગાય જાહાણને આપવી. ૩૨-૩૫ તેને દોહવા માટે કાંસાનું પાત્ર આપવું. વચ્ચે તથા અલંકાર વગેરેથી આચાર્યપત્નીની પૂજા કરવી. પછી જ્ઞાને પ્રસન્ન કરવા અને ઋત્વિજોનું પૂજન કરી તેઓને દક્ષિણા આપવી. પક્ષલાં અજંથા ભરેલા ચૌદ ઘડા, જનોષ્ઠ તથા વચ્ચે આપવાં. દાન આપતી વખતે, 'અનંત દેવ પ્રસન્ન થાઓ' એટલું કહેવું. આચાર્ય વગેરેને જમાડી વ્રત પૂરું થવાનું કહેવરાવવું. ૩૬-૩૮ પછી અનંતદેવનું વિસર્જન કરી ભક્તિથી જાહાણને નમસ્કાર કરી તેઓની પાસેથી આશીર્વાદ લઇ તેઓને વિદાય કરવા. પછી સ્થિર થઇ હૃદયથી સર્ગા સંબંધીઓની સાથે ભોજન કરવું. એવી રીતે વ્રત કરવાથી અનંત દેવ, અનંત દુળ આપે છે. એ પ્રમાણે અનંતવ્રતનું ઉદ્ઘાપન કહેલું છે. ૩૯-૪૦

દોરો નષ્ટ થયા પછીનો પ્રકાર

અથ નષ્ટદોરકવિચિઃ ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ-અનંતવ્રત-
માહાત્મ્યં કૃત્સ્નં કૃષ્ણ સ્વયોદિતમ્ । ભગવન્દોરરૂપેન

ભાગ્યદોઽસિ મહાત્મનામ્ ॥ ૧ ॥ દોરં પ્રમાદતો નર્દ
યદિ સ્યાદ્વિદિતં જનૈઃ ॥ તદા કિં કરણીયં સ્યાદ્વતં
ત્રૈલોક્યપાબનમ્ ॥ ૨ ॥ કૃષ્ણ ડવાચ- સાધુ પૃષ્ઠે ત્વયા
રાજન્વક્યામિ વ્રતનિષ્કૃતિમ્ । દોરે નષ્ટે મહાન્દોષઃ પ્રમ-
વેદ્વતિનામિહ ॥ ૩ ॥ તસ્માત્તોષનાશાયૈ પ્રાયશ્ચિતં વિધી-
યતે । ગુરું પ્રદક્ષિણીકૃત્ય નમસ્કૃત્ય સમાહિતઃ ॥ ૪ ॥
વિજ્ઞાપ્ય દોરનાશં ચ કૃત્વા દોરં વ્રતી તતઃ । હૃષ્યવાઈ
પ્રતિષ્ઠાપ્ય તસ્મિન્ન્યાત્વા હરિં પરમ્ ॥ ૫ ॥ આજ્યમગ્રા-
વધિશ્રિત્ય દયાદિપ્રાય ચાસનમ્ । અદ્યોત્તરશતં કૃત્વા મૂલમ-
ન્ત્રેણ વૈષ્ણવમ્ ॥ ૬ ॥ નામમન્ત્રેણ તસ્કૃત્વા દ્વાદશાશ્વર-
સંયુતમ્ । કેશવાદિ સકુલુત્વા પ્રાયશ્ચિતં તુ શક્તિઃ
॥ ૭ ॥ પૂર્ણાહુતિં તતો કૃત્વા દ્યોમશેષં સમાપયેત્ । વ્રત-
ચ્છિદ્રં જપચ્છિદ્રં યચ્છિદ્રં વ્રતકર્મેણ ॥ ૮ ॥ વચનાઙ્કુમિ-
દેવાનાં સર્વે સંપૂર્ણતાં વ્રજેત્ । મંત્રહીનં ક્રિયાહીનં ભક્તિ-
હીનં જનાર્દન ॥ ૯ ॥ યદ્વૃજિતં મયા દેવ પરિપૂર્ણં તદસ્તુ
મે । આચાર્યપૂજનં કાર્યં દક્ષિણાયૈર્વૃપોત્તમ ॥ ૧૦ ॥ એવં
શાંતિવિધિં કૃત્વા પૂર્વવદ્વ્રતમાચરેત્ । તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન
પ્રાયશ્ચિતં ચરેત્સખીઃ ॥ ૧૧ ॥ इति श्रीमद्विष्णुपुराणे
नष्टदोरकविचिः ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપે અનંતવ્રતનું સર્વ માહાત્મ્ય કહ્યું. હે ભગવન ! આપ દોરારૂપ થઇ મહાત્માઓને શુભ આપો છો. હે મહારાજ ! જો પ્રમાદથી દોરો નષ્ટ થાય અને જાણવામાં આવે ત્યારે મનુષ્યોએ ત્રણે લોકોને પવિત્ર કરનાર કિયું વ્રત કરવું ? ૧-૨ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજન ! તમે બહુ ઉત્તમ પ્રજા કર્યો છો. માટે દોરો નષ્ટ થયાનું પ્રાયશ્ચિત કહ્યું છે. દોરો નષ્ટ થવાથી વ્રત કરનારને મોટો દોષ લાગે છે. એ દોષના નાશ માટે પ્રાયશ્ચિત કરવું એજ છે. ૩ તેનો પ્રકાર-સાવમાનીથી ચુરને પ્રણામ કરી તેની પાસે દોરો નષ્ટ થયાની વાત કરવી. પછી બીજા દોરો કરી અગ્નિની સ્થાપના કરી તેમાં પરમાત્મા હરિનું ધ્યાન કરી, ઘી અગ્નિ ઉપર ચડાવીને ઉતું કરવું. તે પછી જાહાણને આસન આપી, એકસો આઠ વખત મૂલ મંત્ર બાણી વિષ્ણુને આહુતિ આપવી. ૫-૬ નામમંત્રથી અને દાદશાશ્વર મંત્રથી હોમ કરવો. તેમ જ કેશવાદિ નામવડે એક વખત હોમ કરી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત કરવું. ૭ તે પછી પૂણાહુતિ કરી હોમશેષની સમાપ્તિ કરવી. 'વ્રતમાં, જપમાં અથવા વ્રતકર્મમાં જે કાંઈ ખામી રહેલી હોય, તે સમગ્ર જાહાણના વચનથી પરિપૂર્ણ થાઓ. ૮ હે જનાર્દન ! હે દેવ ! મેં જે પૂજા કરી તે ભક્તિહીન, મંત્રહીન વા ક્રિયાહીન થયેલી હોય તો પશુ તે પરિપૂર્ણ થાઓ,' એ મંત્ર બાણવો. ૯ તે પછી દક્ષિણા વગેરે આપી આચાર્યની પૂજા કરવી. એવી રીતે શાંતિ કર્યા પછી પાછું પૂર્વની પેઠે વ્રત કરવું. ૧૦ હે યુધિષ્ઠિર !

એટલા માટે શ્રમ લાઇને પણ પ્રાયશ્ચિત કરવું. એ પ્રમાણે ભવિષ્યપુરાણમાં દારો નષ્ટ થયો હોય તો તેનો પ્રકાર કહેલો છે.^{૧૧}

૪ કદલીવ્રત

અથ માદ્રપદશ્ચતુર્દશ્યાં કાર્તિક્યાં વા માઘ્યાં વા વૈશાખ્યાં વા કદલીવ્રતં દેમાદ્રૌ અવિષ્યોત્તરે । સા પૂર્વાઃ-
વ્યાપિની યાજ્ઞા । અથ રંભારોપનવિધિઃ । રંભાદર્શનં રોપ-
યિત્વા સ્વહસ્તેન ચ તં પુનઃ ॥ વર્ષમેકં તુ સંપૂજ્ય ઉદ-
કુંભેન સેચયેત્ ॥ યાવત્પ્રસવપર્યંતં પૂજયેથ યથાવિધિ ॥
પૂર્વેસ્યાં પ્રસવઃ સમ્યગુત્તરસ્યાં તથૈવ ચ ॥ દક્ષિણે પશ્ચિમે
હારી રંભાપ્રસવલક્ષણમ્ ॥

ભાદરવા માસની, કાર્તિક માસની, માઘ માસની વા વૈશાખ માસની શુદ્ધ ચૌદશને દિવસે કદલીવ્રત કરવાનું હેમાદ્રિમાં તથા ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલું છે. તે ચૌદશ પૂર્વાશ્વિન્યાપિની સેવી. રંભા (કેળ) વાવવાનો પ્રકાર-કેળને વવરાવી એક વર્ષ સુધી તેની પૂજા કરી તેને પોતાને હાથે જળ પાવું. તેમાં જ્યાં સુધી કેળાં લાગવાનો આરંભ થાય ત્યાં સુધી વિાધથી પૂજા કરવી. જો પૂર્વ વા ઉત્તર દિશામાંથી કેળાં નીકળે એટલે કેળ લાગે તો શુભ થાય અને જો દક્ષિણ વા પશ્ચિમ દિશામાં કેળ લાગે તો હાનિ થાય, એ રીતે કેળમાં કેળ લાગવાનું લક્ષણ કહેલું છે.

કદલીવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ કૃષ્ણ ડવાચ-અસ્મિન્નેવ વિને પાર્યં મ્થુ
બ્રહ્મસાતલે । દેવલેન પુરા મીતં દેવર્ષિગણસન્નિધૌ ॥ ૧ ॥
કૃપયા પરયા સમ્યક્કદલીવ્રતસુતમમ્ ॥ તત્તેડહં સંપ્રવક્ષ્યામિ
લોકાનુમદ્ધકારકમ્ ॥ ૨ ॥ નાકપ્રથે પુરા દેવૈર્નૈર્વૈર્યક્ષ-
કિન્નરૈઃ ॥ અપ્સરોમરકન્યામિનાંગકન્યામિરર્ધિતા ॥ ૩ ॥
સંસારાસારતાં જ્ઞાત્વા કદલી નંદને સ્થિતા । શ્વકૃપથે
ચતુર્દશ્યાં માસિ માદ્રપદે નૃપ ॥ ૪ ॥ દેયમર્ધ્યં ચરજીમિઃ
ફલૈર્નાનાવિધૈસ્તથા ॥ વિરુદ્ધૈઃ સપ્તધાનૈશ્ચ દીપાલીરક્ત-
ચંદનૈઃ ॥ ૫ ॥ દષિદ્વાંક્ષતૈર્વૈક્ષૈર્નૈર્વૈર્વૃતપાચિતૈઃ । જાતી-
ફલૈઃ પૂર્ગફલૈર્લંઘગકદલીફલૈઃ ॥ ૬ ॥ તસ્મિન્નહિ દાતવ્યં
જીમી રમ્યામિરવ્યલમ્ । મન્ત્રેણાનેન સૈવાર્ધ્યં તચ્ચૃષ્ણ
નરાપિ ॥ ૭ ॥ જિતયે ત્વાં ચ કદલિ કંદલૈઃ કામ-
દાયિનીમ્ । શરીરારોગ્યલાવણ્યં દેહિ દેવિ નમોસ્તુ તે
॥ ૮ ॥ હૃત્યં યઃ પૂજયેદ્રંમાં પુરુષો મક્ષિમાનૃપ । નારી
વાઙ્મનપ્રપાકાન્ના વર્ણાંશ્ચ ચતુરોપિ વા ॥ ૯ ॥ તસ્મિન્કુલે
નહિ મ્ભવેત્કાચિન્નારી કુલાટની । દુર્ગતા દુર્મંગા વ્યંગી
સ્વૈરિણી પાપચારિણી ॥ ૧૦ ॥ વિલાસિની વા વૃષલી
પુનર્ધુઃ પુનરેવ સા ॥ ગણિકા ફેરવારાવા છલકમંકરી
લલા ॥ ૧૧ ॥ મતૃવ્રતાચ્છલિતા ન કદાચિત્પ્રજાયતે ।
મહેત્સીમાગ્ધયસૌહૃયાભ્યા પ્રવપૌત્રત્રિયા યુતા ॥ ૧૨ ॥
આયુષ્મતી કીર્તિમતી જીવિદ્વર્ણવત્ મુચિ । પત્ન્યવ્રતં પુરા

ચીર્ણ ગાયત્રયા સ્વર્ગસંસ્થયા ॥ ૧૩ ॥ તથા ગૌર્યાં ચ
કૈલાસે પોલોમ્યા નંદને વને । શ્વેતદ્વીપે તથા લક્ષ્મ્યા
રાઘયા મુવિ મંદલે ॥ ૧૪ ॥ અરુંધત્યા દારુવને સ્વાહયા
મેરુપર્વતે । સીતાયા ચિત્રકૂટે ચ વેદવત્યા હિમાલયે ॥ ૧૫ ॥
માનુમત્યા કૃતં પાર્યં નગરે નાગસાહચે । શ્રેષ્ઠં વ્રતમિદં
મદ્ર મદ્રં માદ્રપદે સિતે ॥ ૧૬ ॥ યા કરોતિ ન સા દુઃસૈઃ
કદાચિદભિમુયતે । ડક્ષિણકંદલર્દર્લા કદર્લી મનોજ્ઞાં ચે
પૂજયંતિ કુસુમાશ્વતઘૂપરીપૈઃ । તેર્વાં યુદેપુ ન મવંતિ
કદાચિદેવ નાર્યો જ્ઞનાર્ચચરિતા વિથવા વિરુપાઃ ॥ ૧૭ ॥
હિતિ શ્રીમત્રિપ્યોકં કદલીવ્રતમ્ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે પાર્યં ! પૂર્વે આ જ દિવસે બ્રહ્મ-
સભામાં દેવલઋષિએ પરમ કૃપાથી ઉત્તમ કદલીવ્રત દેવાની
તથા ઋષિઓની સમક્ષમાં કહ્યું હતું.^૧ એ વ્રત હું તમને
કહું છું કે, જેથી લોકોનું ભલું થાય. પૂર્વે આ સંસાર
અસાર છે એમ જાણી દેવ, ગંધર્વ, યક્ષ, કિન્નર, અપ્સરા,
દેવકન્યા અને નાગકન્યાઓએ બધાએ સ્વર્ગમાં નંદનવનમાં
રહેલી કેળની પૂજા કરી હતી.^{૨-૩} હે મુનિશિર ! ભાદ-
રવા શુદ્ધ ચૌદશને દિવસે ઋત્રીઓએ નાના પ્રકારનાં ફલ,
ઉગેલાં સાત ધાન્ય, લાલ ચંદન, હાલો, ફૂલાં, અક્ષત અને
વજ્રવડે અર્ધ્ય આપવો.^{૪-૫} ઘીમાં પકવેલાં અન્નનું નેવેલ
કરવું, દીવા કરવા, જામફલ, સોપારી, લવિંગ અને કેળાં
ધરવાં.^૬ હે નૃપ ! તે દિવસે ઋત્રીઓએ અર્ધ્ય આપવાનો
મંત્ર સાંભળો-‘હે કેળ ! હે કામના પૂર્ણ કરનારી ! હું
કંદલની સાથે તમારું ધ્યાન કરું છું. માટે હે દેવિ ! મને
આરોગ્ય તથા ચતુરાઈ આપો. હું આપને નમસ્કાર કરું
છું.’^{૭-૮} એ પ્રમાણે ચારે વર્ણોના જે પુરુષો વા ઋત્રીઓ
ભક્તિથી વ્રત કરે છે અને અગ્નિ ઉપર પકવેલું અન્ન
ખાતા નથી, તેઓના વંશમાં કોઇ પણ ઋત્રી કુટુંબી, કુષ્ટ
આચરણવાળી, દુર્ભાગીની, અવયવહીન, સ્વતંત્રતા ભોગ-
વનારી, પાપિની, યથેચ્છ વિહાર કરનારી, શ્દ્ધી, પુનર્વિવાહ
કરનારી, વેશ્યા, કોર ભાષિણી, કપટથી રમનારી, ખલતા
કરનારી વા પતિવ્રતથી બ્રહ્મ થયેલી કોઇ દિવસે પણ
થતી નથી.^{૯-૧૧} પરંતુ ખુબસુરત, સુખિની, પ્રુત્રોથી,
પૌત્રોથી અને લક્ષ્મીથી શોભતી, બાળાં આયુષ્યવાળી અને
કીર્તિવાળી થાય છે. તે ઋત્રી સો વર્ષોપરંત પૃથ્વીમાં જીવે
છે. પૂર્વે આ વ્રત સ્વર્ગમાં રહેલી ગાયત્રીએ કહ્યું હતું,
કૈલાસમાં રહેલી પાર્વતીએ કહ્યું હતું, નંદનવનમાં રહેલી
ઈન્દ્રાણીએ કહ્યું હતું, રવેતદ્વીપમાં લક્ષ્મીએ કહ્યું હતું,
પૃથ્વી ઉપર રાધાએ કહ્યું હતું,^{૧૨-૧૪} અરુંધતીએ દારુ-
વનમાં કહ્યું હતું, રત્નાકાએ મેરુ પર્વત ઉપર કહ્યું હતું,
સીતાએ ચિત્રકૂટ પર્વત ઉપર કહ્યું હતું, વેદવતીએ
હિમાલય પર્વત ઉપર કહ્યું હતું અને ભાનુમતીએ
હસ્તિનાપુરમાં કહ્યું હતું.^{૧૫} જે ઋત્રી ભાદરવા શુદ્ધિમાં
આ ઉત્તમ વ્રત કરે છે, તેને દુઃખ વેઠવું પડતું નથી.

તથા ઉપવન્નુ અહ્ય ક્રો. ૧૧ હે દેવિ ! હું ગંગા વગેરે સર્વ તીર્થોનું સુંદર જળ લાવ્યો છું, તે આયમન માટે અહ્ય ક્રો. ૧૨ હે રુદ્રાણિ ! હે પ્રિયવક્ત્રભે ! મનોહર અને સુગંધી શીખંડ ચંદન આપું છું, તેનું વિદેપન કરો. ૧૩ પછી 'બલ્લતાથ' એ મંત્ર બણી બક્ષત આપવા, 'હરિદ્રાકુંકુમં' એ મંત્રથી સૌભાગ્ય દ્રવ્ય ચઢાવવું. હે દેવિ ! માલતી, શતપત્ર અને ચંપા વગેરેનાં સુગંધી પુષ્પોવડે આપની પૂજા કરું છું, તેના સ્વીકાર કરો. ૧૪ હે દેવિ ! જેથી નાથને પરમ તૃપ્તિ થાય છે એવા અગુરુના તથા ગુગળના સુંદર દર્શાંજ ધૂપનું અહ્ય ક્રો. ૧૫ હે પરમેશ્વરિ ! ભોક્તાના અધિકારને દૂર કરનાર અને નેત્રોને પ્રકાશ કરનાર દીવો બક્ષિતથી કરું છું તે અહ્ય ક્રો. ૧૬ હે દેવિ ! આપને છ રસવાળાં નાના પ્રકારનાં નવેલ બક્ષિતથી કરું છું તે અહ્ય ક્રો. ૧૭ હે દેવિ ! કપૂર, એલચી, લવિંગ, નાગરવેલનાં પાન અને સોપારીથી બનાવેલાં તાબૂલનું અહ્ય ક્રો. ૧૮ પછી 'દ્વંદ્વ ફલં' થી ફલ અને 'હિરણ્યગર્ભે' એ મંત્રથી દક્ષિણ આપવી. 'હે બકતોના બચનો નાશ કરનારી ! શિવસહિત આપને આરતી ઉતારું છું, માટે મને સર્વ સૌભાગ્ય આપો. ૧૯ 'યાનિ કાનિ ચ' થી પ્રદક્ષિણા કરવી. પછી 'હે કેળ ! આપ સર્વ દેવાંગનાઓનાં આશ્રય છો, લક્ષ્મી પોતે આપની પૂજા કરે છે, હું આપને નમસ્કાર કરું છું માટે સૌભાગ્ય, આરોગ્ય અને આયુષ્ય આપો. ૨૦ હે દેવિ ! તમે ઈંદ્રાણીને પ્રિય છો, ચંકરને અતિ પ્રિય છો, સતીઓની કામના પૂર્ણ કરો છો અને પૂજ્ય છો, માટે મારી કામના પૂર્ણ કરો.' એ મંત્ર બણી પ્રાર્થના કરવી. ૨૧ પછી, 'હે કદલિ ! તમે કામના પૂર્ણ કરનાર મેઘારૂપ છો, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. આપ રંભા છો, સમૃદ્ધિનો સાર છો અને સર્વ સૌભાગ્ય આપનારાં છો, તેને હું નમસ્કાર કરું છું. ૨૨ હે કદલિ ! જેમ જેમ આપનો અંકુર વધતો જાય છે, તેમ તેમ મારા મનોરથો પલ્લ પોતાની મેળે વધે છે.' એ મંત્ર બણી કદલીનું દાન કરવું. એ પ્રમાણે પૂજા કહેવી છે. ૨૩

કદલીવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ- કૃષ્ણ કૃષ્ણ મહાબાહો સર્વવિધાવિનાશર । અનાપનાથ વિનાશનૃ દીનદૈન્યનિકૂ-
તન ॥ ૧ ॥ ત્વમસ્માકં પરો બંધુસ્ત્વમસ્માકં પરઃ સત્તા ॥
સ્વયાંઞિરક્ષિતા નિત્યં વિચરમોઽય નિર્ભયાઃ ॥ ૨ ॥
કિંચિત્પૃચ્છામિ દેવેશ કૃપાં કુઠ વદસ્વ મે । યદુશ્ચં
સર્વથર્મેષુ કૃતે યસ્મિન્મહાત્મકમ્ ॥ ૩ ॥ સૌભાગ્યારોગ્યદં
પુણ્યં ધનધાન્યશિવર્ષનમ્ । અન્નાચ્છાદનપુત્રાદિવર્ષનં શ્રીનિ-
કેતનમ્ ॥ ૪ ॥ તમ્મમાચક્ષ્વ ભગવન્ ઝોકાનામુપકારકમ્ ॥
શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ । કૃષ્ણ રાજન્પ્રવક્ષ્યામિ વ્રતાનામુત્તમં
વ્રતમ્ ॥ ૫ ॥ યત્કૃત્વા સર્વદુઃખેભ્યો નારી શુચ્યેત સંક-

ટાટ ॥ વજ્રાલપાનવિચ્છિન્નિનં ભવેતુ કદાચન ॥ ૬ ॥ પુરા
મામેત્ય ચૈકાંતે કલ્પિમળી પ્રાણવહ્ન્યા ॥ પ્રણિપત્યાવવીરીના
સર્વકામાત્રયે શુભા ॥ ૭ ॥ સૌભાગ્યં મે કર્યં દેવ ભવેજ-
ન્મનિ જન્મનિ । સપત્નીનાં મિર્યં વીર્ય સ્પૃહા મે જાયતે
મમો ॥ ૮ ॥ ઇતિ પ્રિયાયા વચનં શ્રુત્વાઈ તાં સમન્નુવમ્ ।
રંભાવ્રતં કુરુચ્ચાચ સૌભાગ્યાવાત્રયે શુભમ્ ॥ ૯ ॥ કૃતે
યસ્મિન્ વ્રતે દેવિ પરં સૌભાગ્યમાપ્સ્યસિ । ઇતિ શ્રુત્વા
વચો દેવી કલ્પિમળી મામભાવત ॥ ૧૦ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! હે મહાબાહો !
હે સર્વ વિદ્યાઓમાં પ્રવીણ ! હે અનાથોના નાથ ! હે વિશ્વ-
રૂપ ! હે ગરીબોનાં દુઃખને દૂર કરનાર ! આપ અમારા
પરમ બંધુ છો, આપ અમારા પરમ મિત્ર છો, આપ
અમારી સદા રક્ષા કરો છો, તેથી અમે આ જગતમાં
નીડરપણ્યથી ફરીએ છીએ. ૨ હે દેવેશ ! હું કાંઈપણ પૂછું
છું, તેના કૃપા કરી ઉત્તર આપો. જે વ્રત અતિ શુભ હોય,
જે વ્રત કરવાથી મોટું ફળ થાય, ૩ સૌભાગ્ય મળે, આરોગ્ય
થાય, પુણ્ય થાય, ધન ધાન્યની વૃદ્ધિ થાય, અન્ન વસ્ત્ર
અને પુત્ર વગેરેની વૃદ્ધિ થાય, લક્ષ્મી મળે અને ૪ ભોક્તાપર
ઉપકાર થાય, તે વ્રત મને કહેા. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-
હે રાજન્ ! જે વ્રત કરવાથી ત્રી સર્વ દુઃખોથી, અને
સંકટથી મુક્ત થાય છે તેને કાંઈ વખતે પણ અન્ન,
પાન અને વસ્ત્રોના ટોટા આવતો નથી, એવું સર્વ
વ્રતથી ઉત્તમ વ્રત કહું છું તે સાંભળો. ૫-૬ રુદ્રિમણી, જે
મને પ્રાણથી પણ પ્યારી છે, તે પૂર્વે સર્વ કામના પૂર્ણ
થવામાટે મારી પાસે આવી પૂજવા લાગી કે, 'હે દેવ !
જન્મોજન્મમાં મને સૌભાગ્ય કેમ મળે ! હે પ્રભો !
સપત્ની (શેકય)ની સમૃદ્ધિ એક મને પણ ઇચ્છા
થાય છે.' ૭-૮ એવાં પ્રિયાનાં વચનો સાંભળી મેં તેને કહ્યું
કે, હે દેવિ ! સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ માટે કદલીવ્રત જલદીથી
કર. ૯ તે વ્રત કરવાથી જલદી સૌભાગ્ય મળશે. એવાં
વચનો સાંભળી રુદ્રિમણી ખેલી કે, ૧૦

રંભાવ્રતં ભવેત્કીટકો વિધિઃ કસ્ય પૂજનમ્ । કેન
ચાદૌ પુરા ઘીર્ણે મર્ત્યે કેન પ્રકાશિતમ્ ॥ ૧૧ ॥ કલ્પિ-
મળ્યા ભાષિતં શ્રુત્વા પુનરેવાહમન્નુવમ્ । રંભાવ્રતવિધિં વક્ષ્યે
પૃથુ દેવિ યથોદિતમ્ ॥ ૧૨ ॥ ગોચર્મમાર્ગં સંલિપ્ય સર્વ-
તોમદ્રમંદલમ્ । ક્ષિણેત્સમ્પૃક પંચવર્ણેનીકૃપોતેઃ સિતાસિતૈઃ
॥ ૧૩ ॥ બ્રહ્મણા દેવતાસ્ત્ર સ્થાપયિત્વા પ્રપૂજયેદ્ ।
કલમોપરિ સંસ્થાપ્ય વૈળનં પટલં શુભમ્ ॥ ૧૪ ॥ ઉમામ-
હેશ્વરી તત્ર મૂલમન્ત્રેણ પૂજયેદ્ । અથવા સ્વસ્તિકં કૃત્વા
પદમદ્વલં તુ વૈ ॥ ૧૫ ॥ તતઃ સાર્વાં સપર્ણાં ચ સમ્ય-
ગ્વ્રતાં સુશોભનામ્ । સમૂર્ણાં કદર્ભાં સ્થાપ્ય પૂજયેત્તાં
યથાવિધિ ॥ ૧૬ ॥ ઉત્તમોદ્દકમાનીયસેચયેત્તાં સમાહિતઃ ।
યથા રંભે વિટહિસ્તે શાસ્ત્રાદીનાં સદા ભવેદ્ ॥ ૧૭ ॥
તથા વર્ષેય માં દેવિ સેચનાત્પાર્વતિપ્રિયે । સદા યથા તે પ્રસન્નો

વર્ષેતે કદલિ ધુવમ્ ॥ ૧૮ ॥ તથા મનોરથાનાં મે પ્રમવો
ભવતુ સ્વયમ્ । एवं संपूज्य विविचद्रक्तियुक्तेन चेतसा
॥ ૧૯ ॥ રાત્રી જાગરણં કુર્યાદ્રીતવાદિત્રિનિઃસ્વનૈઃ । एवं
યા કુરુતે નારી વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ ॥ ૨૦ ॥ મુક્ત્વા તુ
વિધિવાન્ ભોગાન્ સૌભાગ્યં વિવેતે ધુવમ્ । તસ્માત્કુલ
વિધાનેન યથોક્તકલમાપ્સ્યસિ ॥ ૨૧ ॥

હે મહારાજ ! કદલીવત કેવું થાય છે ? તેનો કેવો
પ્રકાર છે ? તેમાં કયા દેવનું પૂજન કરવું ? પ્રથમ એ
વ્રત કેણે કર્યું હતું ? અને અર્ચંદિકામાં કેણે પ્રસિદ્ધ
કર્યું ? ૧૧ એવાં રુકિમણીનાં વચનો સાંભળી હું ફરીથી
બોલ્યો, હે દેવિ ! કદલીવતનો પ્રકાર યથાર્થે કહું છું તે
સાંભળ. ૧૨ ગોઅર્ધં જેટલી પૃથિવી ઉપર લીપી તેમાં
ધોળા, પીળા, લીલા, લાલ અને કાળો એ પાંચ રંગોવડે
સર્વતોભદ્રમંડલ આલેખી, ૧૩ તેમાં પ્રહ્લાવગેરે દેવતાઓની
સ્થાપના કરીને પૂજા કરવી. કલશ ઉપર વાંસનું પાત્ર રાખી
તેમાં શંકર પાર્વતીની મુળ મંત્ર ભણી પૂજા કરવી. અથવા
સ્વસ્તિક અષ્ટદલ કમલ આલેખવું. ૧૪-૧૫ પછી પાંદડાં-
વાળી તથા મૂલવાળી આખી સુંદર કદલીની સ્થાપના કરી
તેની વિધિથી પૂજા કરવી. ૧૬ સાવધાનીથી પવિત્ર જળ
લાવી તેને પાવું અને 'હે કદલિ ! હે પાર્વતીપ્રિયે ! હું
આપને જળ પાઉં છું માટે જેમ આપની શાખા વગેરેની
વૃદ્ધિ થાય છે તેમ મને પણ વધારો. હે કદલિ ! જેમ
જેમ તમારો અંકુર વધે છે, તેમ તેમ મારા મનોરથો
પોતાની મેળે વધતા જાય છે.' એ મંત્રો ભણી પૂજા
કરવી. એવી રીતે ભક્તિથી પૂજા કરી રાત્રે જાગરણ
કરવું, ગીત ગાવાં અને વાળં વગડાવવાં. એ પ્રમાણે જે
સ્ત્રી આ ઉત્તમ વ્રત કરે છે, તે સૌભાગ્યને પ્રાપ્ત થઈ
વિવિધ ભોગ ભોગવે છે. માટે હે દેવિ ! તું પણ વિધિથી
તે વ્રત કર. તેથી સૌભાગ્ય મળશે. ૧૭-૨૧

इति श्रुत्वा विधानेन चकार व्रतश्रुतमम् । अवाप
सकलं कामं मनसा बद्धमीप्सितम् ॥ २२ ॥ અન્યથા મ્હુ
રાજેન્દ્ર વ્રતસ્ય ફલશ્રુતમમ્ । અત્યાશ્ચર્યકર્દુંસાં મ્હુજ્વાલ-
હિતો ભવાન્ ॥ ૨૩ ॥ જ્યેતે યદા જિતા પૂર્વે કૃષ્ણા નીતા
સર્મા પ્રતિ । દુઃશાસનેન દુષ્ટેન દ્રૌપદી મુક્ત્યર્ચના ॥ ૨૪ ॥
આકૃષ્યમાણે વણે તુ ચિત્તે મામસ્મરતદા । ત્વં તત્રાગતો
રાજન્ દ્રૌપથાજ્ઞાનકારણાત્ ॥ ૨૫ ॥ અદ્યયોર્ઘં તુ
કૃષ્ણાયૈ વ્રતં સદ્વપદિષ્ટવાન્ । તદા કર્તુમશક્યે તુ વ્રતે-
સ્મિન્રાજસત્તમ ॥ ૨૬ ॥ રુકિમણ્યાડ્ઽચરિતં પૂર્વે યદેતદ્વ-
તશ્રુતમમ્ । તસ્ય પુણ્યફલં દત્તં કૃષ્ણાયૈ રાજસત્તમ ॥ ૨૭ ॥
તત્કાલમેવ વજ્રાણાં સદ્ધિરભવત્પુરા । દુઃશાસનેન દુષ્ટેન
આક્ષિપ્ત્યશ્ચક્રે ચ ॥ ૨૮ ॥ પ્રાદુર્ભૂતાનિ વજ્રાણિ નાનાલ-
ર્ણાનિ મારતાં શિખો દુઃશાસનઃ પાપો વિરરામાંશુકપ્રહાત્ ।
તાવદ્ભૂતૃત્વૈજ્ઞાનિકદલીગર્ભવત્પા ॥ ૨૯ ॥ હૃત્યં વ્રતપ્રમાણોઽયં
ગુણોઽપિ કથિતો મયા । કારયસ્વ વિધાનેન પૂર્ણકામો
અધિપ્સ્યસિ ॥ ૩૦ ॥ इति कदलीव्रतकथा समाप्ता ॥

એવી રીતે વ્રતનો પ્રકાર સાંભળી રુકિમણીએ તે
ઉત્તમ વ્રત કર્યું; તેથી તેના મનમાં ધારેલું કાર્ય સિદ્ધ
થયું. ૨૨ હે રાજેન્દ્ર ! આ વ્રતનું બીજું પણ આશ્ચર્યકા-
રક ફળ કહું છું, તે સાવધાન થઈ સાંભળો. ૨૩ પૂર્વે
જાગરમાં બ્યારે દ્રૌપદી જિતાઈ ગઈ અને દુષ્ટ દુઃશા-
સન જેના કેશ છૂટી ગયા હતા, એવી દ્રૌપદીને સહામાં
લાવી તેનાં વજ્રો ખેંચવા લાગ્યો, ત્યારે દ્રૌપદીએ મા-
સ્મરણ કર્યું; તેથી હું તેનાં રક્ષણમાટે આગ્યો, ૨૪-૨૫
અને કદલીવ્રતનો ઉપદેશ કર્યો. પણ તે વખતે થઈ શકે
તેમ ન હોવાથી પૂર્વે રુકિમણીએ કરેલાં તે વ્રતનું પુણ્ય
દ્રૌપદીને આપ્યું, તેથી તત્કાળ વજ્રની વૃદ્ધિ થઈ અને
દુષ્ટ દુઃશાસન જેમ જેમ વજ્ર ખેંચતો ગયો તેમ તેમ
નવાં નવાં વજ્રો પ્રકટ થતાં ગયાં. છેવટ થાકી જવાથી
પાપી દુઃશાસને બ્યાં સૂધી વજ્રો ખેંચવા બંધ કર્યો ત્યાં
સૂધી કદલીના પડની પેઠે એક એક વજ્ર નીકળતું જ
આગ્યું. હે રાજન્ ! આ વ્રતનો પ્રભાવ ગુણ છતાં પણ
તે તમોને કદી સંભળાવ્યો. ૨૯-૩૦ માટે આ કદલીવ્રત
કરો, જેથી તમે પૃથ્વીકામ થશો. એ પ્રમાણે કદલીવ્રતની
કથા કહેલી છે.

કદલીવ્રતનું ઉદાપન

अधोपापमम् ॥ यथिष्ठिर उवाच—कस्मिन्मासे त्रिथौ
कस्यामाचरेद्ब्रतमुत्तमम् । कद्वयभावे किं कार्यं तन्म-
माचक्ष्व केशव ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—કાર્તિકે માઘમાસે
વા વૈશાખે ચેતરે તથા । પુણ્યે માસિ પ્રકૃર્વિત પૌર્ણમાસ્યાં
શુભે દિને ॥ ૨ ॥ તિથિશ્ચ વર્જયીત શુભાર્યાં હસમા-
હિતઃ । યસ્મિન્દેશે ન કમ્યેત કદલી રાજસત્તમ ॥ ૩ ॥
હવર્ગસ્ય શુભાં કૃત્વા તત્ર પૂર્ણં સમાચરેત્ । યદિ કમ્યેત
કદલી તામારોવ્ય પ્રપૂજયેત્ ॥ ૪ ॥ યાવત્સ્યાં ફલં તાવ-
ત્સિચેત્રીરેણ ભૂપતે । ફલેષુ ચ હપકેષુ પશ્યાદ્વિપ્રાન્ સમા-
હ્રયેત્ ॥ ૫ ॥ પ્રમાતે વિમલે સ્નાત્વા નથાદૌ વિમલે જલે ।
અહતે વાસસી ગૃહ કૃત્વા સંઘ્યાદિકર્મ ચ ॥ ૬ ॥ અર-
તિમાર્ગ કૃત્વા તુ સ્થંહિલં વાગ્યતઃ શુચિઃ । અગ્નિ સંઘા-
વ્ય વિધિવત્તત્ર હોમં સમાચરેત્ ॥ ૭ ॥ શતમહોતરં વિદ્વાન્
તિલાગ્ન્યાદ્વિભિસ્તથા । એકાગ્રચિત્તઃ સંઘટ્ઠઃ કૃતી વ્યાહ-
તિમિઃ પ્રથક્ ॥ ૮ ॥ ત્રણાદિદેવતાભ્યશ્ચ નામમન્ત્રૈઃ પ્રથક્
પ્રથક્ । આચાર્ય ચ સપરનીકં વજ્રાયૈઃ પૂજયેત્તતઃ ॥ ૯ ॥
ઘેર્ઘં પયસ્વિર્નાં વત્સ વજ્રાલંકારભૂષિતામ્ । સ્વર્ણચંદ્રી
રૌપ્યચુરાં કાંસ્યદોહનિકાયુતામ્ ॥ ૧૦ ॥ તામ્રપૃષ્ઠી રત્ન-
પુચ્છાં નિષ્કર્કંઠી સર્પટિકામ્ । અમ્બર્યૈઃ વેદવિદુષે આચા-
ર્યાંય નિવેદયેત્ ॥ ૧૧ ॥ પાદુકોપાનહૌ હત્રમલંકારા
અનેકશઃ । યથાશક્તિ પ્રદેયા વૈ વ્રતસ્ય પરિપૂર્તયે ॥ ૧૨ ॥
દયાત્તત્તશ્ચ કદલીં મન્ત્રેણાનેન ભૂમિપ । કદ્વયે કામદા-
યિન્યૈ મેધાયૈ તે નમો નમઃ । રંભાયૈ શ્રુતિસારાયૈ સર્વસૌ-
હયપ્રદે નમઃ ॥ ૧૩ ॥ કદલીદાનમંત્રઃ—ચતુર્વિશત્કોષાં વા

યુગ્માન્યાદ્ય સંયતઃ । વર્ણાલંકારંગધાયૈઃ પૂજયિત્વા તુ
ભોજયેત્ ॥ ૧૪ ॥ ઘાયનાનિ ચ દેયાનિ વંશપાત્રૈસ્તુ શક્તિઃ ।
દયાજ્ઞ દક્ષિણં સમ્યગ્યથાવિભવસારતઃ ॥ ૧૫ ॥ અન્ય-
મ્યોડપિ યથાશક્તિ દયાદત્તં સુસંસ્કૃતમ્ । ક્ષમાપયિત્વા
તાન્નાજન્ વ્રતસ્ય પરિપૂર્ણતામ્ ॥ ૧૬ ॥ વાચયિત્વા યથા-
ન્યાયમચ્છિદ્રત્વં ચ ભાષયેત્ । દીનાનાથાન્પ્રતપ્ત્યાંથ સ્વયં
શુજીત વાગ્યતઃ ॥ ૧૭ ॥ एवं यः कुरुते राजन् कदलीव्रत-
सुत्तमम् । भुक्त्वा च विविधान्भोगान्सीमायं विंदते
ध्रुवम् ॥ ૧૮ ॥ તસ્માત્કુલ વિધાનેન યથોક્તકલમાપ્સ્યસિ ।
પૂર્વ નારી નરો વાપિ યઃ કુર્યાત્કદલીવ્રતમ્ । સર્વાન્કામા-
નવાપ્રોતિ સ્વર્ગલોકે મહીયતે ॥ ૧૯ ॥ इति श्रीमद्विष्णो-
त्तरे कदलीव्रतोपायनं संपूर्णम् ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે કેશવ ! આ વ્રતમ કદલીવ્રત કયા
માસમાં અને કય તિથિમાં કરવું ? તેમ જ કદલી ન હોય
તો કેમ કરવું ? તે મને કહેા. ^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-કાર્તિક,
માઘ, વૈશાખ અથવા ખીજા પુણ્યકારક માસમાં પુણિમા*
ને શુભ દિવસે એ વ્રત કરવું. ^૨ તિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે ન
કરવું. હે રાજા ! જે દેશમાં કેળ ન મળી શકે, તે દેશમાં
સોનાની સુંદર કેળ કરાવી તેની પૂજા કરવી. ^૩ જે કેળ મળે
તો તેને વાવવી. ^૪ પછી જ્યાં સૂધી તેમાં ફળ આવે
ત્યાં સૂધી હમેશાં તેણીને જળ પાવું. જ્યારે ફળ લાગીને
પાકી જાય ત્યારે બ્રાહ્મણોને બોલાવવા. ^૫ પ્રાતઃકાલ
થાય ત્યારે નદી વગેરેનાં સ્વચ્છ જલમાં સ્નાન કરી
કેારાં વસ્ત્રો પહેરી સંધ્યા વગેરે કર્મ કરી, ^૬ અરતિનાં
જેવડું સ્થંડિલ કરી, વાણીને નિયમમાં રાખી પવિત્રતાથી
અભિસ્થાપના કરવી. પ્રસન્ન થઈ હર્ષથી વ્યાહતિ બણી
તેમાં ઘીની તથા તલની જૂદી જૂદી એકસો આઠ આહુતિ
આપવી. ^{૭-૮} બ્રહ્મા વગેરે દેવોને તે તે નામમંત્રવડે જૂદી
જૂદી આહુતિ આપવી. વસ્ત્ર વગેરેથી આચાર્યની તથા
આચાર્યપત્નીની પૂજા કરવી. ^૯ પછી વસ્ત્રથી અને
અલંકારથી શોભાવેલી, સોનાનાં શીંગડાંવાળી, રૂપાની
ખરીવાળી, ત્રાંખાના પીઠવાળી, રત્નોનાં પૂઝડાંવાળી અને
કેટલાં અલંકારવાળી તથા ઘંટાવાળી વાજડાસહિત દ્વઝણી
ગાય આચાર્યને આપવી. ^{૧૦-૧૧} તેને દોહવા માટે કાંસાનું
પાત્ર આપવું; અને વ્રત પૂરું થવા માટે શક્તિ પ્રમાણે
પાદુકા, પગરખાં, છત્ર અને કેટલાક અલંકારો આપવા. ^{૧૨}
પછી, 'હે કદલિ ! આપ કે જે કામના પૂર્ણ કરનાર છો,

* આહી ચતુર્દશી સમજવી જોઈએ, કારણ કે કદલીવ્રત
ચતુર્દશીનું છે, અને જે તિથિનું વ્રત હોય તે જ તિથિએ તેનું
ઉદ્ઘાપન કરવાનું સર્વ વ્રતોમાં આવે છે. પણ વ્રત ખીજા તિથિનું
અને ઉદ્ઘાપન ખીજા તિથિએ કહ્યું હોય, તેમ કેઈ પણ વ્રતમાં
જેવામાં આવ્યું નથી.

† મૂડી વાળેલો હાથ રતિન કહેવાય છે, અને મૂડી વાળ્યા
છતાં પણ ટચલી આંગળી યુક્તો રાખી હોય તો અરતિન
કહેવાય છે.

રંભા છો, સમૃદ્ધિના સારરૂપ છો અને સર્વ સુખ આપ-
નારાં છો, તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું,' એ મંત્ર
બણી કદલીનું દાન કરવું. ^{૧૩} સ્ત્રી પુરુષોનાં ચોવીશ
અથવા સોળ જોડાંઓને બોલાવી તેમની વસ્ત્ર અને અલં-
કાર વગેરેથી પૂજા કરી તેમને બોજન કરાવવું. ^{૧૪} પોતાની
શક્તિ પ્રમાણે વાંસના પાત્રમાં વાવન આપવું. યથાશક્તિ
દક્ષિણા આપવી. ^{૧૫} ખીજાને પણ યથાશક્તિ અને આપી
સર્વની પાસે ક્ષમા માગી વ્રત પૂરું થવા માટે તેઓની
પાસે વ્રત હિદ્મરહિત થાય, તેમ કહેવરાવવું. ^{૧૬} પછી
ગરીબ ગરબાને તૃપ્ત કરી વાણીને નિયમમાં રાખી પોતે
જમવું, ^{૧૭} હે રાજા ! જે માણસ એ પ્રમાણે ઉત્તમ
કદલીવ્રત કરે છે, તે આ લોકમાં સર્વ સુખ ભોગવી
અવશ્ય સૌભાગ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. તે માટે હે યુધિષ્ઠિર !
તમે પણ વિધિથી વ્રત કરો, તેથી તમને કહેલું ફળ પ્રાપ્ત
થશે. જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ કદલીવ્રત કરે, તે સર્વ સુખ
ભોગવી અંતે સ્વર્ગમાં પૂર્ણાય છે. ^{૧૮-૧૯} એ પ્રમાણે
બિબેચાતરપુરાણમાં કદલીવ્રતનું ઉદ્ઘાપન કહેલું છે.

પ નરકચતુર્દશી અથવા રૂપચતુર્દશી

અથ પૂર્ણિમાતમાસેન કાર્તિકકૃષ્ણચતુર્દશી નરકચતુ-
ર્દશી । તસ્યાં તિલ્લેત્કેન સ્નાનમુક્ત અવિષ્યે ॥ ૧ ॥ કાર્તિ-
કત્યાસિતે પક્ષે ચતુર્દશ્યાં વિષૂદયે । અવશ્યમેવ કર્તવ્યં
સ્નાનં નરકમીકૃષ્ણિઃ ॥ ૨ ॥ દિનદ્વયે વિષૂદયે ચતુર્દશીસત્વે-
પૂર્વવિદ્યચતુર્દશ્યાં કાર્તિકસ્ય સિતેતરે । પક્ષે પ્રત્યષ્ઠસમયે
સ્નાનં કુર્યાત્પ્રયત્નતઃ-इति निर्णयदीपिकोक्तैः ॥ ૩ ॥ પૂર્વ-
દિને અર્ચ્યગઃ કાર્યઃ । પરદિન પૃથેત્યન્યે । દિનદ્વયે ચતુ-
ર્દશ્યભાવે તુ ચતુર્દશ્યાં ચતુર્થયામે સ્નાનમિતિ વિદ્યોદાસ-
નિર્બંધે ॥ ૪ ॥ સ્મૃતિદર્પણેડપિ-ચતુર્દશી યાડચયુજસ્ય કૃષ્ણા
સ્વાત્યુજયુક્તા હિ ભવેત્ પ્રમાતે । સ્નાનં સમચર્યચ્ચ નરૈસ્તુ
કાર્યં છગંથતૈકેન ચ વિપ્રયુક્તૈઃ ॥ ૫ ॥ તૈલે લક્ષ્મીર્જલે
ગંગા દીપાવલ્યાશ્રતુર્દશી (પ્રાપ્ત્યેતિ શેષઃ) ॥ પ્રાતઃસ્નાનં
તુ યઃ કુર્યાયમલોકે ન પશ્યતીતિ બ્રહ્મોક્તેઃ ॥ ૬ ॥ તથા
કૃષ્ણચતુર્દશ્યામાશ્વિનેડકોદ્યાત્પુરા । યામિન્યાઃ પશ્ચિમે
યામે તૈલામ્યંગો વિશિષ્યતે ॥ ૭ ॥ મૃગાંકોદયલેખાયાં
ત્રયોદશ્યાં યદા ભવેત્ । દર્શો વા મંગલં સ્નાનં દુઃસ્વશોકમ-
યપ્રદમિતિ કાલાદર્શો ત્રયોદશીનિષેધાજ્ઞ ॥ ૮ ॥ ત્રયોદશી
યદા પ્રાતઃ ક્ષયં યાતિ ચતુર્દશી । રાત્રિશેષે સ્વમાવાસ્યા
તદામ્યંગે ત્રયોદશીતિ ચતુર્થયામે સ્નાનમુક્તમ્ ॥ ૯ ॥ જ્યોતિ-
ર્નિર્બંધે નારદોડપિ-હૃષાસિતે ચતુર્દશ્યામિદ્વૈશ્યતિથાવપિ ।
ઝઞ્ઞાર્દશી સ્વાતિસંયુકતે તદા દીપાવલી ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥ અત્ર
સ્નાને વિશેષ ડકો મદનરત્ને બ્રાહ્મે-અપાર્માર્ગમથો ટુંબી
પ્રયુજાટમધાપરમ્ । જામયેસ્નાનમધ્યે તુ નરકસ્ય જ્ઞયાય
ચૈ ॥ ૧૧ ॥ અપાર્માર્ગસ્ય પત્રાણિ જામયેચ્છિરસોપરિ ।
તતશ્ચ તર્પણં કાર્યં ચર્મરાજસ્ય નામભિઃ ॥ ૧૨ ॥ અમા-

આત્માચતુર્દશ્યોઃ પ્રદોષે લીપદાનતઃ । યમમાર્ગીધકારેભ્યો
છ્યવતે કાર્તિકે નરઃ ॥૧૩॥ તથા શ્રાદ્ધે-તતઃ પ્રદોષસમયે
દીપાન્દ્યાન્મનોરમાન્ । નક્ષત્રિણ્યુશિવાદીનાં મંદેષુ ભવનેષુ
ચ ॥ ૧૪ ॥ પ્રાકારોચાનવાપીડુ પ્રતોક્ષીનિષ્કટેષુ ચ । મંદુ-
રાસુ વિવિકાદા હસ્તિશાલાસુ ચૈવ હિ ॥ ૧૫ ॥ વિશેષાં-
તરં લૈંગે- તતઃ પ્રેતચતુર્દશ્યાં ભોજયિત્વા તપોધનાન્ ।
શૈવાન્વિપ્રાસ્થપરાન્ શિવલોકે મહીયતે ॥ ૧૬ ॥ દાનં
દત્ત્વા તુ તેભ્યશ્ચ યમલોકં ન ગચ્છતિ । તથા નક્ષત્રોજન-
મપ્સુક્તં તત્રૈવ- નક્તં પ્રેતચતુર્દશ્યાં યઃ કુર્યાન્નિચ્છિ-
તુદયે । તતઃ ક્રતુશ્ચતેનાપિ નાપ્યતે પુણ્યમીદશમ ॥ ૧૭ ॥
શિવરાત્રી તથા તત્સ્યાં લિંગત્સ્યાપિ પ્રપૂજયા । અક્ષર્યોલ્લ-
ભતે ભોગાન્ શિવસાપ્તયમામુયાઘ ॥ ૧૮ ॥

પૂર્ણિમાતમાસના પ્રમાણથી કાર્તિક વદિ ચૌદશ એટલે
જુનરાતની આશી વદિ ચૌદશ તે નરકચતુર્દશી કહેવાય
છે. તે દિવસે તેલનું તેલ ચોળી સ્નાન કરવું, એમ
ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલું છે.^૧ ‘નરકથી ડરતા પુરુષોએ
‘કાર્તિક (જુનરાતની આશી) વદિ ચૌદશને દિવસે ચંદ્રો-
દય વખતે અવસ્થા સ્નાન કરવું.’ ‘જે ભેષ દિવસે ચંદ્રો-
દય વખતે ચતુર્દશી હોય તો કાર્તિક (આસો) માસના
કૃષ્ણ પક્ષમાં ત્રયોદશીના વેધવાળી ચતુર્દશીને દિવસે
શ્રમ લઇને પણ મળસકામાં સ્નાન કરવું.’ એમ નિર્ણુ-
યદીપિકામાં કહેવાથી પહેલે દિવસે તેલ ચોપડવું. બીજો
દિવસે ચોપડવું, એમ બીજા કેટલાક કહે છે. જે ભેષ
દિવસ ચંદ્રોદય વખતે ચૌદશ ન હોય તો ચતુર્દશીને દિવસે
ચોથે પહેરે એટલે સાંઝ વખતે સ્નાન કરવું, એમ દિવા-
દાસનિબંધમાં કહેલું છે.^{૨-૪} સ્મૃતિદર્પણમાં પણ કહ્યું છે
કે-‘આશી માસના કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશી જે દિવસે સ્વાતિ
નક્ષત્રના યોગવાળી હોય, તે દિવસે પ્રાતઃકાલમાં તેલ
લગાડી સ્નાન કરવું.^૫ તે દિવસે સુગંધી તેલ લગાડવું
નહીં; કારણ કે દીવાળીની ચૌદશને દિવસે તેલમાં લક્ષ્મી
રહે છે અને જળમાં ગંગા રહે છે.^૬ પ્રાતઃકાલમાં સ્નાન
કરવાથી મનુષ્યને યમલોક જોવા પડતો નથી,’ એમ
બ્રહ્મપુરાણમાં કહેલું છે તેથી તથા આશી વદિ ચૌદશને
દિવસે સૂર્યોદય પહેલાં રાત્રિના છેલ્લા પહેરમાં તેલ લગા-
ડવાથી અધિક ફળ થાય છે.^૭ ‘ચંદ્રોદય વખતે ત્રયોદશીમાં
વા અમાવાસ્યામાં મંગલ સ્નાન એટલે તેલ ચોપડી સ્નાન
કરવાથી દુઃખ, શોક અને ભય પ્રાપ્ત થાય છે,’ એ પ્રમાણે
કાલાદર્શમાં ત્રયોદશીનો નિષેધ છે.^૮ તેથી ‘જે પ્રાતઃ
કાલમાં ત્રયોદશી હોય, પછી ચતુર્દશીનો ક્ષય હોય અને
પાછી થોડી રાત્રિ રહેતાં અમાવાસ્યા આવી જતી હોય
તો ત્રયોદશીને દિવસે તેલ લગાડવું,’ એવી રીતે ચોથા
પહેરમાં તેલ લગાડી સ્નાન કરવાનું કહેલું છે.^૯
જ્યોતિર્નિર્મંધમાં નારદ પણ કહે છે કે, ‘આશી વદિ
ચૌદશને દિવસે, અમાસને દિવસે અને સ્વાતિ નક્ષત્રવાળા

કાર્તિક માસના પહેલા દિવસમાં એટલે કાર્તિક શુદ્ધિ
પડવાને દિવસે હારઅંધ દીવા મૂકવા.’^{૧૦} આ ચૌદશને
દિવસે સ્નાનમાં જે કાંઈ વિશેષ છે, તે મદનરતનમાં અને
બ્રહ્મપુરાણમાં કહેલું છે; નરકના ક્ષય માટે સ્નાનની
વચમાં અથેડો, તુલકું તથા કુવાડિયો ફેરવવાં, માથા ઉપર
અથેડાનાં પાંદડાં ફેરવવાં.^{૧૧} પછી યમનાં નામ લઇ
તર્પણ કરવું. આશી વદિ ચૌદશને અને અમાસને દિવસે
પ્રદોષ વખતે દીવા કરવાથી મનુષ્ય યમમાર્ગના અંધકારથી
મુકાઇ જાય છે. (એટલે તેને યમમાર્ગે જવું પડતું
નથી).^{૧૨-૧૩} બ્રહ્મપુરાણમાં લખ્યું છે કે, પછી પ્રદોષ
વખતે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકર વગેરેના મંદિરોમાં, મઠમાં,
ધરમાં, કિશ્કા ઉપર, અગીચામાં, વાવપર, ગલીમાં, દર-
વાજપર, ઘોડારમાં અને હાથીશાળામાં મનોહર દીવા
કરવા.^{૧૪-૧૫} લિંગપુરાણમાં વિશેષ કહેલું છે કે-
‘નરકચતુર્દશીને દિવસે જે માણસ તપસ્વીઓને, શિવ-
ભક્ત બ્રાહ્મણોને અને બીજાઓને પણ જમાડે છે અને
તેઓને દાન આપે છે, તે શિવલોકમાં પૂજ્ય છે,
પણ યમલોકમાં જતો નથી. તેમ જ નકતભોજન પણ
તેમાં જ કહેલું છે. જે માણસ શિવને પ્રસન્ન કરવા માટે
નકત ભોજન કરે છે તેને જેટલું પુણ્ય થાય છે, તેટલું
પુણ્ય સો યજ્ઞ કરવાથી પણ થતું નથી. શિવરાત્રિને
દિવસે તથા નરકચતુર્દશીને દિવસે શિવપૂજન કરવાથી
અક્ષય ભોગ મળે છે અને અંતે શિવસાયુજ્ય મુક્તિ
મળે છે.’^{૧૬-૧૮}

સનતકુમાર સંહિતામાં કહેલો નરકચતુર્દશી વગેરે
ત્રણ દિવસોમાં કરવાનો પ્રકાર

અથ સનતકુમારસંહિતોક્તનરકચતુર્દશ્યાદિદિનત્રયવિધા-
નમ્ । વાલ્મીકિયા જનુઃ- પૂર્વશ્ચિદ્વચતુર્દશ્યામાશ્વિનસ્ય
સિતેતરે । પક્ષે પ્રત્યષ્ઠસમયે સ્નાનં કુર્યાત્પ્રવ્રત્નતઃ ॥ ૧ ॥
અરુણોદયતોઽન્યથ રિક્તાયાં સ્નાતિ યો નરઃ । તત્સ્યાન્વિદ-
કમવો ધર્મો નયત્યેવ ન સંશયઃ ॥ ૨ ॥ તથા કૃત્વ્યચતુ-
ર્દશ્યામાશ્વિનેઝ્ઞોદયાસ્પુરા । યામિન્યાઃ પશ્ચિમે યામે તૈલા-
ભ્યંગો વિશિષ્યતે ॥ ૩ ॥ યદા ચતુર્દશી ન સ્યાદ્વિદિને
ચેદ્વિપ્રદયે । દિનદ્વયે ભવેદ્વાપિ તદા પૂર્વેવ ગૃહ્યતે ॥ ૪ ॥
ચલ્લાત્કારાદ્દ્વાદ્વાપિ શિદ્ધવાન કરોતિ ચેવ્ । તૈલાભ્યંગં
ચતુર્દશ્યાં રૌરવં નરકં વ્રજેત્ ॥ ૫ ॥ તૈલે લક્ષ્મીજેલે ગંગા
દીપાવલ્યાશ્ચતુર્દશીમ્ । અપામાર્ગમથો તુંભીં પ્રપુત્રાદમયા-
પરમ્ ॥ ૬ ॥ ધાર્મયેસ્સ્નાનમધ્યે તુ નરકસ્ય હશય વૈ । દિન-
ત્રયં ત્રિવારં ચ પઠિત્વા મંત્રમુત્તમમ્ ॥ ૭ ॥ સિતાજોષ્ટ-
સમાપ્તકલંકંકદલાન્વિતમ્ । દર પાપમપામાર્ગં શ્રામ્યમાણઃ
પુનઃ પુનઃ ॥ ૮ ॥ દૃઢબંધુજનેઃ સાર્ધમેવે સ્નાનં સમાચરેત્ ।
તતો મંગલવાસાંતિ પરિધાયાત્મભૂષણમ્ ॥ ૯ ॥ કૃત્વા
ચ તિલકં દશ્વા કાર્તિકજ્ઞાનમાચરેત્ । જ્ઞાનાંગતર્પણં
કૃત્વા યમં સંતર્પયેત્તતઃ ॥ ૧૦ ॥ યમાય ધર્મરાજાય

મૃત્યવે ચાંતકાય ચ । વૈષ્ણવતાય કાલાય સર્વભૂતક્ષાય
ચ ॥ ૧૧ ॥ ઔદુંબરાય દધનાય નીલાય પરમેષ્ઠિને ।
ઠકોદરાય ચિત્રાય ચિત્રગુપ્તાય તે નમઃ ॥ ૧૨ ॥ ચતુર્દશીતે
મંત્રાઃ સ્યુઃ પ્રત્યેકં ચ નમોઽભિતાઃ । एकैकेन तिलैर्मिश्रान्
दद्यान्नीखदकांजलीन् ॥ ૧૩ ॥ યજ્ઞોપવીતિના કાર્યે પ્રાચીના-
વીતિના તથા । દેવસ્ત્વં ચ પિતૃત્વં ચ યમસ્યાસ્તિ દ્વિરૂ-
પતા ॥ ૧૪ ॥ ઝીવત્પિતાપિ કુર્વાતિ તર્પણં યમમીષ્મયોઃ ।
નરકાય પ્રદાતવ્યો દીપઃ સંપૂજ્ય દેવતાઃ ॥ ૧૫ ॥

વાલખિલ્યો કહે છે—આશો માસના કૃષ્ણપક્ષમાં
ત્રયોદશીના વેધવાળી ચતુર્દશીને દિવસે શ્રમથી પશુ
મળસકામાં સ્નાન કરવું.^૧ જે માણસ ચતુર્દશીને દિવસે
અરુણોદય છોડી, બીજા વખતમાં સ્નાન કરે છે, તેનો
આખા વર્ષમાં કરેલો ધર્મ નષ્ટ થાય છે, એમાં સંશય
નથી.^૨ તેમ જ આશો વહિ ચૌદશને દિવસે સૂર્યોદય
પહેલાં રાત્રિના પાછલા પહેરમાં તેલ ચોપડવાથી અધિક
હજ થાય છે.^૩ બેય દિવસે ચંદ્રોદય વખતે ચતુર્દશી ન
હોય અથવા બેય દિવસે તે વખતે ચતુર્દશી હોય તો
પહેલી ચતુર્દશી લેવી.^૪ જે માણસ જળથી, હઠથી અથવા
મોટાપથી નરકચતુર્દશીને દિવસે તેલ લગાડતો નથી, તે
માણસ રૌરવ નરકમાં પડે છે.^૫ ચૌદશને ને દીવાળીને
દિવસે તેલમાં લક્ષ્મી રહે છે અને જળમાં ગંગા રહે છે.
નરકના નાશ માટે અધેડો, તુળડી અને કુવાડિયો એ
ત્રણ સ્નાનની વચમાં ફેરવવા.^૬ ‘હે અધેડા! તું વેળું
તથા ઢેફાંવાળો છે, તારા પાંદડાં કાંટાવાળાં છે, હું તને
વારંવાર ફેરવું છું માટે મારું પાપ હરી લે.’ એ મંત્ર
હમેશાં ત્રણ વાર બાણી ત્રણ દિવસ સુધી રતેહી અને સગાં-
સંબંધીઓની સાથે સ્નાન કરવું.^{૭-૮} પછી સુંદર વસ્ત્ર
તથા અલંકાર પહેરી તિલક કરી દાન આપી કાર્તિક સ્નાન
કરવું. તેમાં તર્પણ કરી, યમતર્પણ કરવું.^{૯-૧૦} પછી
યમને નમસ્કાર કરે છું, ધર્મરાજને નમસ્કાર કરે છું,
શ્રુત્યને નમસ્કાર, અંતકને નમ, વૈવસ્વતને નમ,
કાલને નમ, સર્વ પ્રાણીના ક્ષય કરનારને નમ,
ઔદુંબરને નમ, દંધીને નમ, નીલને નમ, પરમે-
ષ્ઠીને નમ, ટકોદરને નમ, ચિત્રને નમ, અને ચિત્ર-
ગુપ્તને નમ, કરું છું. એવી રીતે સર્વના અંતમાં ‘નમઃ’
પદ લગાડી એક એક મંત્રથી તિલવાળાં જલની ત્રણ
ત્રણ અંજલિઓ આપવી.^{૧૧-૧૩} આ યમતર્પણ સંખ્ય
અને અપસંખ્ય બન્નેથી કરવું; કારણ કે દેવ અને પિતૃ
બન્નેમાં યમની ગણતી છે.^{૧૪} જેનો પિતા જીવતો હોય
તેણે પશુ યમતર્પણ અને બીજામતર્પણ કરવું. દેવનું પૂજન
કરી નરકને દીવા આપવો.^{૧૫}

ત્રૈવ લક્ષ્મીકામસ્ય વિધિઃ જ્ઞાને મયોચ્યતે । હૃદ્યે
ભૂતે ચ દર્શે ચ કાર્તિકપ્રથમે દિને । યદા સ્વાતી તદ્વાર્યંગં
જાનં કૃપાદિપ્રદયે ॥ ૧૬ ॥ ઝર્જશુકલ્લિતીપાર્યાં યદિ સ્વાતી

મ્બેતદ્વા । માનવો મંગલકામી નૈવ લક્ષ્મ્યા વિયુજ્યતે
॥ ૧૭ ॥ દીપૈર્નારાજનાદન્ન સૈવા દીપાવલિઃ સ્મૃતા । ઈંદુ-
ક્ષયેડપિ સંકાંતૌ રવૌ પાતે દિનક્ષયે ॥ ૧૮ ॥ અન્નાભ્યંગો
ન દોષાય પ્રાતઃ પાપાપહતયે । માવપન્નસ્ય શાકેન શુક્ત્વા
તર્હિમન્દિને નરઃ ॥ ૧૯ ॥ પ્રેતાલ્કયાવાં ચતુર્દશ્યાં સર્વપાપેઃ
પ્રમુચ્યતે । હવાસિતચતુર્દશ્યામિદુક્ષયતિથાવપિ ॥ ૨૦ ॥
ઝર્જાદૌ સ્વાતિસંયુકે તદા દીપાવલિર્ભવેત્ । કૃત્યાંત્સંલગ્ન-
મેતચ દીપોસ્તવદિનત્રયમ્ ॥ ૨૧ ॥ આશ્વિનસ્યાસિતે
પક્ષે ત્રયોદશ્યાદિતુ ત્રિપુ । ક્રમાસ્પાપૈર્જિભિર્વિષ્ણુરમદ્દીક્રુવ-
નત્રયમ્ ॥ ૨૨ ॥ મહારાજો બલિઃ પ્રોક્તસ્તુદેન હરિણા
તતઃ । વરં યાચસ્વ મદ્રં તે યયમ્મનસિ વર્તતે ॥ ૨૩ ॥
इति विष्णुवचः श्रुत्वा बलिवैचनमब्रवीत् । आत्मार्थं न
च याचेऽहं सर्वं दत्तं मया तव । लोकार्थं याचयिष्यामि
शक्त्येवेहि मे प्रभो ॥ ૨૪ ॥ મયા યા તે ધરા દત્તા વામન-
ચ્છપ્રભુપિણે । ત્રિભિઃ પાર્થિવિવસૈઃ સાચાકાંતા યતસ્વયા
॥ ૨૫ ॥ તસ્માદેતદ્બલે રાજ્યમસ્તુ વસત્રયં હ્રે । મદ્રાજ્યે
દીપદાનં યે શ્રુતિ કુર્વતિ માનવાઃ ॥ ૨૬ ॥ તેણાં ગૃહે તબ
જીયં સદા તિષ્ઠતુ સ્થિરા । મમ રાજ્યે ગૃહે યેષામંધકારઃ
પતિપ્યતિ ॥ ૨૭ ॥ અલક્ષ્મીસહિતસ્તેષામંધકારોડસ્તુ
સર્વદા । ચતુર્દશ્યાં તુ યે દીપાન્નરકાય દર્શતિ ચ ॥ ૨૮ ॥
તેણાં પિતૃગણાઃ સર્વે નરકે નિવસંતિ ન । બલિરાજ્યં સમા-
સાય યૈનં દીપાવલિઃ ક્રુતા ॥ ૨૯ ॥ તેણાં ગૃહે કથં દીપાઃ
પ્રજ્વલિષ્યંતિ કેશવ । બલિરાજ્યે તુ યે લોકાઃ શોકાઢ-
ત્સાહકારિણઃ ॥ ૩૦ ॥ તેણાં ગૃહે સદા શોકઃ પતેદિતિ
ન સંશયઃ । ચતુર્દશીત્રયે રાજ્યં બલેરસ્તિવત્યયોજયત્ ।
પુરા વામનરૂપેણ પ્રાર્થયિત્વા ધરામિમામ્ ॥ ૩૧ ॥ દદા-
વતિથિર્દિશાય બલિં પાતાલવાસિનમ્ । કૃત્વા દૈત્યપતેર્દત્તં
હરિણા તદિનત્રયમ્ ॥ ૩૨ ॥ તસ્માન્મહોસ્તવં જ્ઞાત્ત્વં સર્વ-
થૈવ હિ કારયેત્ । મહારાત્રિઃ સહસ્ત્રજ્ઞા ચતુર્દશ્યાં સુની-
શ્રવાઃ ॥ ૩૩ ॥ અતસ્તદુત્તવઃ કાર્યઃ શક્તિપૂજાપરાયણેઃ ।
બલિરાજ્યં સમાસાય યક્ષગંધર્વકિન્નરાઃ ॥ ૩૪ ॥ ઔષધ્યથ
પિશાચાશ્ચ મંત્રાશ્ચ મળયસ્તથા । સર્વે એવ પ્રહૃષ્યંતિ મૃત્યંતિ
ચ નિશાઢલે ॥ ૩૫ ॥ તત્તન્મંત્રાશ્ચ સિદ્ધયંતિ બલિરાજ્યે ન
સંશયઃ । બલિરાજ્યં સમાસાય યથા લોકાઃ સુહૃંષિતાઃ ॥ ૩૬ ॥
તથા તદિનમધ્યેડપિ જનાઃ સ્પર્હંષિતા શૃશમ્ । તુલાસંસ્થે
સહસ્રાંશૌ પ્રદોષે ભૂતહર્ષયોઃ ॥ ૩૭ ॥ ડલ્કાહસ્તા નરાઃ
કુર્ષઃ પિતૃણાં માર્ગદર્શનમ્ । નરકસ્થાસ્તુ યે પ્રેતાસ્તેડપિ
માર્ગે વ્રતાસદા ॥ ૩૮ ॥ પદ્યંત્યેવ ન સંદેહઃ કાર્યોડન્ન
હુનિયુંગવાઃ । આશ્વિનસ્યાસિતે પક્ષે ભૂતાદિતિથયજ્ઞયઃ
॥ ૩૯ ॥ દીપદાનાદિકાર્યેષુ ગ્રાહ્યા મધ્યાહ્નકાલિકાઃ ।
યદિ સ્પઃ સંગવાદવાંગેતે ચ તિથયજ્ઞયઃ । દીપદાનાદિ-
કાર્યેષુ કર્તવ્યાઃ પૂર્વસંયુતાઃ ॥ ૪૦ ॥ इति श्रीसनत्कुमार-
संहितायां कार्तिकमाहात्म्ये नरकचतुर्दश्यादिविनत्रयवि-
धानं संपूर्णम् । इति नरकचतुर्दशी ॥

જને લક્ષ્મીની ઇચ્છા હોય તેને આ ચૌદશને દિવસે સ્નાન કરવાનો પ્રકાર કહ્યું છે. આશી વદિ ચૌદશ, અમાવાસ્યા અને કાર્તિક શુદ્ધ પડવાને દિવસે સ્નાતિ નક્ષત્ર હોય ત્યારે ચંદ્રોદય વખતે તેલ લગાડવું.^{૧૧} જો કાર્તિક શુદ્ધ બીજને દિવસે સ્નાતિ નક્ષત્ર હોય ને તે દિવસે જે મનુષ્ય તેલ લગાડી સ્નાન કરે છે, તે મનુષ્ય લક્ષ્મીથી વિમુક્ત થતો નથી.^{૧૭} આ દિવસે દીપવડે નીરાજન થાય છે, માટે દીવાળી કહેવાય છે.^{૧૮} ચંદ્રક્ષય હોય, સંક્રાંતિ હોય, રવિવાર હોય, બપોતિપાત હોય અને દિવસનો ક્ષય હોય તોપણ નરકચતુર્દશીને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં તેલ ચોપડવાથી દોષ લાગતો નથી, પરંતુ પાપનો નાશ થાય છે.^{૧૯} નરકચતુર્દશીને દિવસે જે માણસ અડદનાં પાંદડાંનું શાક ખાય છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે. આશી વદિ ચતુર્દશી, અમાવાસ્યા અને કાર્તિક શુદ્ધ પડવાને દિવસે હારબંધ દીવા ચૂકવા. આશી વદિ તેરશથી લઈ લગોલગ ત્રણ દિવસો સૂધી દીપોત્સવ કરવો. આ દિવસોમાં વામને ત્રણ પગલામાં ત્રણ લુવનો લઈ લીધાં હતાં.^{૨૦-૨૨} પછી પ્રસન્ન થયેલા વિષ્ણુએ જ બલિ રાજને કહ્યું કે, 'હે બલે! તારું કલ્યાણ થાઓ. તારા મનમાં જે જે હોય તે તે માગી લે.'^{૨૩} એવાં વિષ્ણુનાં વચનો સાંભળી બલિ બોલ્યો કે, 'હે પ્રભો! હું પોતામાટે કાંઈ પણ માગતો નથી, પરંતુ લોકમાટે મારું છે. જે સમર્થ હો તો આપો.^{૨૪} કપટથી વામનનું સ્વરૂપ ધારણ કરી આવેલા આપને મેં પૃથ્વી આપી, તે આપે ત્રણ દિવસોમાં ત્રણ પગલાંવડે માપી લીધી.^{૨૫} માટે હે હરે! આ ત્રણ દિવસો સૂધી બલિરાજ્ય થાઓ (એટલે એ ત્રણ દિવસો બલિરાજના કહેવાઓ). હે મહારાજ! મારા રાજ્યમાં જે માણસો દીપદાન કરે, તેઓના ધરમાં લક્ષ્મી સદા સ્થિર થઈ રહે. મારા રાજ્યમાં જેઓના ધરમાં અંધારું પડે તેના ધરમાં સદા અંધકાર અલક્ષ્મી (જૂપ) રહે. જે માણસો ચૌદશને દિવસે નરકને દીવા આપે છે, તેઓના પિતરોને નરકમાં રહેવું પડતું નથી. હે કૃષ્ણ! જે માણસો બલિરાજ્યમાં દીવા કરતા નથી, તેઓના ધરમાં દીવા કેમ મળશે? જે માણસો બલિરાજ્યમાં શોક રાખે છે અને ઉત્સાહ રાખતા નથી, તેઓના ધરમાં સદા શોક રહે છે, એમાં સંશય નથી. એવી રીતે બલિના માગવાથી 'ચતુર્દશીથી આરંભીને ત્રણ દિવસ સૂધી બલિનું રાજ્ય રહે.' એમ વિષ્ણુએ કબૂલ કર્યું છે.^{૨૬-૨૭} પૂર્વે વિષ્ણુએ વામનનું રૂપ ધારણ કરી બલિ પાસેથી પૃથ્વી માગી ઈર્ષ્યે આપી અને તેને પાતાળનું રાજ્ય આપ્યું અને નરકચતુર્દશીથી આરંભી ત્રણ દિવસો તેને આપ્યા છે, એટલા માટે આ ત્રણ દિવસોમાં અવશ્ય ઉત્સવ કરવો.^{૨૮-૩૦} નરકચતુર્દશીને દિવસે મહારાત્રિ ઉત્પન્ન થયેલી છે, તેને માટે દેવી-

લક્ષ્મીએ તે દિવસે અવશ્ય ઉત્સવ કરવો જોઈએ.^{૩૪} ચતુર્દશીથી આરંભી ત્રણ દિવસો સૂધી સંધ્યા વખતે યજ્ઞ, ગંધર્વ, કિમ્બર, ઔપધિ, પિશાચ, મંત્ર, મણિ, એ સર્વે પ્રસન્ન થાય છે અને નાચે છે.^{૩૫-૩૬} બલિરાજ્યમાં તે તે મંત્રો સિદ્ધ થાય છે એમાં સંશય નથી.^{૩૭} બલિના રાજ્યને પ્રાપ્ત થઈ જેમ મનુષ્યો પ્રસન્ન થયા હતા, તેમ જ તેના દિવસોમાં સર્વ લોકો અતિ પ્રસન્ન થાય છે.^{૩૮} તુલા સંક્રાંતિમાં એટલે આશી માસમાં ચતુર્દશી અને અમાવાસ્યાને દિવસે સર્વ મનુષ્યોએ હાથમાં ઉલ્કા (દીવી-મેરાયાં) લઈ પિતરોને માર્ગ બતાવવો જોઈએ.^{૩૯} તેમ કરવાથી નરકમાં પડેલા પ્રેતોને માર્ગ દેખાય છે તેમાં સંશય નથી. આશી વદિમાં ચતુર્દશી વગેરે ત્રણ તિથિઓ જે દિવસે મધ્યાહ્ન્યાપિની હોય, તે દિવસે દીપદાન કરવું. જે સંગવકાલની પહેલાં એટલે પ્રાતઃકાળમાં ત્રણે તિથિઓ આવી જતી હોય તો, પૂર્વતિથિના યોગવાળી ત્રણે તિથિઓમાં દીપદાન કરવું, એવી રીતે સનતકુમારસંહિતામાં અને કાર્તિકમાહાત્મ્યમાં નરકચતુર્દશી વગેરે ત્રણ દિવસનું કૃત્ય કહેલું છે.^{૪૦-૪૦}

૬ વૈકુંઠચતુર્દશી

અથ કાર્તિકચતુર્દશ્યાં વૈકુંઠચતુર્દશીત્રયમ્ । તા ચારુણોદયવતી ગ્રામ્યા । ડપવાસસ્તુ પૂર્વરિને । વર્ષે વૈ હેમલં-
બાદ્યે માસિ શ્રીમતિ કાર્તિકે । શુક્લપક્ષે ચતુર્દશ્યામરુણો-
દયસંમયે । મહાદેવતિથૌ બ્રાહ્મણદ્વર્તે મળિકર્ણિકે । કાત્વા
વિષ્ણુશ્ચરો દેવ્યા વિષ્ણુશ્ચરમપૂજયત્ । સંક્ષેપં યોતિષસ્તસ્ય
પ્રતિષ્ઠાસ્વ તદ્વાડકરોત્ । સ્વયમેવ તદ્વાડસ્માનં ચરન્વાશુ-
પતત્રતમ્ । તતઃ પ્રમાતે વિમલે કૃત્વા પૂજાં મહાજ્ઞતામ્ ।
દંડપાણેર્મહાનામ્નિ બનેડસ્મિન્કૃતપારણઃ । શ્રીમદ્ભગવાનીસ-
ર્વનં પ્રવિચ્છેદમવૃત્તમમ્ । હૃતિ સનતકુમારસંહિતોક્તે ॥

કાર્તિક શુદ્ધ ચૌદશને દિવસે વૈકુંઠચતુર્દશીનું વ્રત કરવું. એ ચતુર્દશી અરુણોદયવ્યાપિની સેવી, ઉપવાસ તો પૂર્વે દિવસે કરવો; કારણ કે પૂર્વે હેમલંબ નામના સંવત્સરના કાર્તિક માસના શુકલ પક્ષની ચૌદશને દિવસે બ્રાહ્મણ મુહૂર્તમાં મણિકર્ણિકામાં સ્નાન કરી અરુણોદય વખતે વિષ્ણુ ભગવાને શંકરપાર્વતીની પૂજા કરી હતી. તે જ વખતે ત્યાં તેણે મહાદેવનાં જ્યોતિર્લિંગની સંક્ષેપથી પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. પછી પ્રાતઃકાળમાં મહાદેવની મહાપૂજા કરી આ મોટાં વનમાં પાર્વતીનાં સુંદર મંદિરમાં પેસી પારણ કર્યું, એમ સનતકુમારસંહિતામાં કહેલું છે.

વૈકુંઠચતુર્દશીની કથા

અથ કથા ॥ શાકલિચ્યા ઝડુઃ-કાર્તિકસ્ય સિતે પક્ષે
ચતુર્દશ્યાં સમાગમત્ । વૈકુંઠસ્તુ વૈકુંઠદ્વારારણ્યાં કૃતે
યુગે ॥૧॥ રાત્ર્યાં તુર્ગાશ્વેષાયાં સ્નાત્વાડહી મળિકર્ણિકે ।
ગૃહીત્વા હેમપાનાં સહસ્રં વૈ તતોડજત્ ॥ ૨ ॥ અલિ-

મક્ત્યા પૂજયિતું શિવયા સહિતં શિવમ્ । વિધાય પૂજાં
વૈશ્વર્ષીં તતઃ પથૈરપૂજયમ્ ॥૩॥ સહસ્રસંભ્યાં કૃત્વાડડાવે-
કનામ્ના તતઃ પરમ્ । આરબ્ધં પૂજનં તેન શિવસ્તદ્ભક્તિ-
મૈશ્વત ॥ ૪ ॥ એકં પર્થં પથમધ્યામિલીયાતં હરેણ તુ ।
તતઃ પૂજિતવાન્વિષ્ણુરેકોનં કમલં ત્વમ્ ॥ ૫ ॥ હૃતસ્ત-
તસ્તેન દૃષ્ટં પર્થં તિથિતિ ન કષિત્ । કમલેષુ ખમો જાતો-
ડથવા નામદ્ધ મે ખમઃ ॥ ૬ ॥ હર્ષં વિચાર્ય સ હરિર્ન મે
નામખમોડમભવત્ । પથેન્વેવ ખમો જાતો વિચાર્યૈવં પુનઃ
પુનઃ ॥ ૭ ॥ સહસ્રપથસંકલ્પઃ પૂજાર્થે તુ કૃત્વો મયા ।
અર્ચ્યઃ કથં મહાદેવ એકોનકમલૈર્મયા ॥ ૮ ॥ યથાનેતું
ગમિષ્યામિ ધંગઃ સ્યાદાસનસ્ય તુ । અતઃ પરં કિં વિષેયં
ચિંતોદ્વિગ્રો હરિસ્તવા ॥ ૯ ॥ એકો વિચાર ઉત્પત્તો હૃદયે-
ડસ્ય ધુનીશ્ચરાઃ । પુંહરીકાક્ષ હૃત્યેવં માં વંદંતિ ધુનીશ્ચરાઃ
॥ ૧૦ ॥ નેત્રં મે પથસદૃશં પથાર્થે ત્વર્પયામ્યહમ્ । હૃતિ
નિશ્ચિત્ય મનસિ દૃશ્વા તર્જનિકાં સ તુ ॥ ૧૧ ॥ નેત્રં
મધ્યાત્તદુષ્પાત્ય મહાદેવસ્તુ પૂજિતઃ । તતો મહેશ્વરસ્તુદો
વાક્યમેતદુવાચ હ ॥ ૧૨ ॥

વાલખિલ્યો કહે છે-અત્યથુગમાં કાર્તિક શુદ્ધ ચૌદ-
શને દિવસે વિષ્ણુ વૈકુંઠમાંથી કાશીમાં આળ્યા,^૧ ત્યારે
ભક્તિથી શંકર-પાર્વતીની પૂજા કરવામાટે એક હળર
સુવર્ણનાં કમળ લેતા આળ્યા હતા. તે પછી ચોથા
ભાગની રાત્રિ રહી, તે વખતે મણિકુલિકામાં સ્નાન કરી
તેમણે શંકરનું પૂજન કર્યું. તે પછી તેને યડાવવામાટે
આગળથી જે હળર કમળ ગણી રાખ્યાં હતાં, તેમાંથી
શંકરનું એક નામ ભદ્ર એક એક પદ્મ યડાવવાનો પ્રારંભ
કર્યો.^{૨-૪} આ વખતે વિષ્ણુની ભક્તિ જોવામાટે શંકરે
એક કમળ છૂપી રીતે લઇ લીધું. હવે પૂજા કરતાં કરતાં
એક કમળ ઓછું થયું,^૫ તેથી વિષ્ણુએ સર્વત્ર આમ
તેમ જોયું પણ કયાંય પદ્મ જોવામાં આવ્યું નહીં. તે
વિચાર કરવા લાગ્યા કે, કમળ ગણવામાં ભૂલ થઇ કે,
નામમાં ભૂલ થઇ^૬ ૧૧ વળી ક્ષણવાર વિચાર કરી મનમાં
કહેવા લાગ્યા કે, 'નામમાં તો ભૂલ થઇ નથી કિંતુ કમળ
ગણવામાં જ ભૂલ થઇ હશે.'^૭ એ હળર કમળથી
પૂજા કરવાનો સંકલ્પ કરેલો છે. હવે હળરમાંથી
એક કમળ ઓછું થયું તેનું કેમ કરવું! એક ઓછા
કમળથી કેમ પૂજા કરવી? એ હું કમળ લેવા માટે
ઉઠું તો આસનનો ભંગ થાય. (એટલે એક આસને
પૂજા કરવાનો ભંગ થાય) હવે શું કરવું! એવી રીતે
વિષ્ણુ ભગવાન ચિંતામાં પડી ગયા.^૮ તે વખતે તેમના
મનમાં એક વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે, મને મોટા મોટા
મુનિઓ પુંડરીકાક્ષ (કમલ જેવાં નેત્રવાળો) કહે છે,^{૧૦}
માટે પદ્મના જેવું મારું નેત્ર કાઢી મહાદેવને અર્પણ કરું.
એવો નિશ્ચય કરી તર્જનીવડે એક નેત્ર કાઢી મહાદેવની
પૂજા કરી, તેથી પ્રસન્ન થઇને મહાદેવ ખોલ્યા.^{૧૧-૧૨}

મહાદેવ ડવાચ-સ્વત્તમો નાસ્તિ મદ્ગુલ્ફલૌકીકયે
સચ્ચારચે । રાજ્યં દત્તં ત્રિલોક્યાસ્તે ભવ ત્વં લોકપાલકઃ
॥ ૧૩ ॥ અન્યદ્વરય મદ્રં તે વરં યન્મનસેત્સિતમ્ । અવ-
શ્યમેવ દાસ્યામિ નાત્ર કાર્યા વિચારણા ॥ ૧૪ ॥ મદ્ગુલ્ફિ
તુ સમાલંબ્ય યે દ્વિવંતિ જનાર્દનમ્ । તે મદ્ગુલ્ફ્યા નરા
વિષ્ણો વ્રજેયુર્નરકં દ્રુવમ્ ॥ ૧૫ ॥ વિષ્ણુરુવાચ-ત્રૈલોક્ય-
રક્ષાકરણં મમાદિદં મહેશ્વર । દુર્મદાશ મહાસત્વા દૈત્યા
માર્યાઃ કથં મયા ॥ ૧૬ ॥

મહાદેવ કહે છે-હે વિષ્ણુ! યરાચર ત્રણ લોકોમાં
તમારા જેવો મારો ભક્ત બીજો કાઢી નથી. હું તમને
ત્રણ લોકોનું રાજ્ય આપું છું, તેનું પાલન કરો.^{૧૩} વળી
જે તમારા મનમાં હોય તે બીજું પણ વરદાન માગી
લ્યો. જે માગશે તે અવશ્ય આપીશ, એમાં સન્દેહ
નથી.^{૧૪} હે વિષ્ણુ! જે કાઢી મારા ભક્તો તમારો દ્વેષ
કરશે, તેની ઉપર મારો કાપ થશે તેથી તેઓ અવશ્ય
નરકમાં પડશે,^{૧૫} વિષ્ણુ કહે છે-હે મહેશ્વર! આપે
ત્રણ લોકોનું રક્ષણ કરવાનું મને કહ્યું તે ઠીક, પણ મહા
મદોન્મત અને બળવાન દૈત્યોને મારે કેવી રીતે મારવા?^{૧૬}

શિવ ડવાચ-એતત્સુદર્શનં ચક્રં સર્વદૈત્યનિહંતનમ્ ।
ગૃહાણ ભગવન્વિષ્ણો મયા તુભ્યે નિવેદિતમ્ ॥ ૧૭ ॥
અનેન સર્વદૈત્યાનાં ભગવન્કદનં કુરુ । एवं ચક્રં હરેર્દેશ્વા
તતો વચનમબ્રવીત્ ॥ ૧૮ ॥ શિવ ડવાચ-વર્ષં ચ હેમલંબાહવે
માસિ શ્રીમતિ કાર્તિકે । શુક્લપક્ષે ચતુર્દશ્યામરુણામ્બુદયં
પ્રતિ ॥ ૧૯ ॥ મહાદેવતિયૌ શ્રાભે સુદૈતે મણિકર્ણિકે ।
સ્નાત્વા વૈશ્વેશ્વરં લિંગં વૈકુંઠાદેવ પૂજિતમ્ ॥ ૨૦ ॥ સહ-
સ્રકમલૈસ્તસ્માન્નવિષ્યતિ મમ પ્રિયા । ચિલ્હયાતા સર્વલો-
કેષુ વૈકુંઠાહવા ચતુર્દશી ॥ ૨૧ ॥ અન્યં વરં પ્રદાસ્યામિ
શૂણ્ય ત્રિણો વચો મમ । પૂર્વરાત્રે તુ તે પૂજા કર્તવ્યા સર્વજા-
તિભિઃ ॥ ૨૨ ॥ ડપવાલં દિશ્વા કુર્યાંત્સાયકાલે તવાર્ચનમ્ ।
પશ્ચાન્મમાર્ચનં કાર્યમન્યથા નિષ્ફલં ભવેત્ ॥ ૨૩ ॥
ગ્રાહ્યા તુ હરિપૂજાર્યાં રાત્રિયાતા ચતુર્દશી । અરુણોદયવે-
લાર્યાં શિવપૂજાં સમાચરેત્ ॥ ૨૪ ॥ સહસ્રકમલૈર્વિષ્ણુરાદૌ
યૈઃ પૂજિતો નૈઃ । પથાચ્છિવઃ પૂજિતશ્રેજોવન્મુક્તાસ્ત એવ
હિ ॥ ૨૫ ॥ સાયં સ્નાત્વા પંચનદે વિંદુમાધવમર્ચયેત્ ।
સહસ્રનામભિર્વિષ્ણોઃ કમલૈઃ સમનોદરૈઃ ॥ ૨૬ ॥ મણિકર્ણ્યાં
તતઃ સ્નાત્વા વિશ્વેશ્વરમથાર્ચયેત્ ॥ સહસ્રનામભિઃ પુષ્પૈ-
ર્જીવન્મુક્તાસ્ત એવ હિ ॥ ૨૭ ॥

શંકર કહે છે-હે ભગવન! હે વિષ્ણુ! સર્વ દૈત્યોનો
નાશ કરનાર આ સુદર્શન ચક્ર હું તમને આપું છું, તે
મહણુ કરો અને તેથી સમ્રાજા દૈત્યોનો નાશ કરો. એવી
રીતે વિષ્ણુને ચક્ર આપી શંકર ફરીથી ખોલ્યા કે,^{૧૭-૧૮}
હેમલંબ નામના વર્ષમાં કાર્તિક શુદ્ધ ચૌદશને દિવસે
વૈકુંઠમાંથી આવી શ્રાભમુહૂર્ત વખતે મણિકુલિકામાં સ્નાન
કરી તમે હળર કમળવડે મારી પૂજા કરી, તેથી તે

ચતુર્દશી મને પ્રિય થશે. એ તિથિ સર્વ લોકમાં ‘વૈકુંઠ-ચતુર્દશી’ એ નામથી પ્રસિદ્ધ થશે. ૧૯-૨૧ હે વિષ્ણુ ! ખીન્ને પણ વર આપું છું તે સાંભળો. સર્વ મનુષ્યોએ પહેલી રાત્રિમાં તમારી પૂજા કરવી. ૨૨ એટલે દિવસમાં ઉપવાસ કરવો અને સંધ્યાકાળે તમારી પૂજા કરવી અને પછી મારું પૂજન કરવું. જે માણસ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કરતો નથી, તેનું વ્રત નિષ્ફળ થાય છે. ૨૩ વિષ્ણુપૂજામાં રાત્રિના બાગની ચતુર્દશી લેવી. તે પછી અરુણોદય વખતે શંકરની પૂજા કરવી. ૨૪ જે માણસો પ્રથમ હનર કમળો-વડે વિષ્ણુની પૂજા કરી, શંકરનું પૂજન કરશે, તે માણસો અવન્યુક્ત થશે. ૨૫ જે માણસો સાર્યાકાળે પંચગંગામાં સ્નાન કરી વિષ્ણુસહસ્રનામથી સુંદર કમળવડે બિંદુ-માધવનું પૂજન કરી, પછી પ્રાતઃકાળે મણિકણિકામાં* સ્નાન કરી હનર નામ બાણી કમળ ચડાવી વિશ્વનાથનું પૂજન કરશે, તે માણસો અવન્યુક્ત થશે. ૨૬-૨૭

સ્નાત્વા યો વિષ્ણુકાંચ્યાં ચાનંતસેનં સમર્ચયેત્ । રુદ્ર-કાંચ્યાં તતઃ સ્નાત્વા પ્રણવેશં સમર્ચયેત્ ॥ ૨૮ ॥ ઘૃથિઘ્વાં ચ શ્રુતા યે યે ધર્માઃ પ્રોક્તા મહર્ષિભિઃ । સર્વેષાં ફલમાપ્રોતિ નાત્ર કાર્યા વિચારણા ॥ ૨૯ ॥ આદૌ સ્નાત્વા વહ્નિર્તીર્થે યજેન્નારાયણં તતઃ । રેતોદકે તતઃ સ્નાત્વા કેદારેશં સમર્ચયેત્ ॥ ૩૦ ॥ હૃદૈવાર્થવતાં નાયો મન્વેન્નાસ્ત્યત્ર સંશયઃ । સ્થલપથૈસ્સ્વત્ર પૂજા કર્તવ્યા જલજ-ક્ષયાત્ ॥ ૩૧ ॥ આદૌ સ્નાત્વા સૂર્યુઘ્વાં વેળીમાધવમર્ચયેત્ । જાહ્નવ્યાં ચ તતઃ સ્નાત્વા સંગમેશં પ્રપૂજયેત્ ॥ ૩૨ ॥ રક્તપથૈઃ શ્વેતપથૈર્હરિં રુદ્રં ક્રમેણ તુ । સર્વાઃ જિયસ્તસ્ય વદ્યાઃ સત્યં વિષ્ણો મયોદિતમ્ ॥ ૩૩ ॥ મોક્ષાર્થં કાશિકામધ્યે તિષ્ઠતઃ શ્ચમદાયકૌ । ચિંદમાધવવિશેષૌ જગદાનંદદાયકૌ ॥ ૩૪ ॥ ન લભેત્પૂજયિત્વા કિં મોક્ષં વિશેશ્વરં હરિમ્ । વિના યો હરિપૂજાં તુ કુર્યાદ્વિદુશ્ચ ચાર્ચ-નમ્ ॥ ૩૫ ॥ તથા તસ્ય મન્વેત્પૂજા સત્યમેતદ્વચો મમ । एवं તસ્મૈ વરં દત્ત્વાડયાંતર્ધાનં યયૌ શિવઃ ॥ ૩૬ ॥ તસ્માત્સર્વ-પ્રયત્નેન પૂજ્યૌ હરિહરાવુભૌ । પ્રાપ્તે કલ્પિયુગે ધોરે શૌચા-ચારવિવર્જિતે ॥ ૩૭ ॥ તત્ત્વસંસ્થૈર્વર્ષશતૈર્મૈતૈર્દેવો મહેશ્વરઃ । વારાણસીસ્થલિંગાનિ પાતાલે સ હિ નેપ્યતિ ॥ ૩૮ ॥ તતો દ્વિગુણવૈષ્ણું ગંગા ચારાણસી તથા । મવિવ્યતિ ચ સાડહડયા તતો વૈ સુસુનીશ્વરાઃ ॥ ૩૯ ॥ અંતર્હિતા યદા કાશી મવિવ્યતિ તદા સુને । નાશસ્તુ લિંગચિહ્નાનાં નિપ્રસાઃ સકલા જનાઃ ॥ ૪૦ ॥ ચતુર્વેદશબ્દં દુર્ભિશં મહામારીતસુદ્ધવઃ । ગોવધશ્રાપિ સર્વત્ર સ્તુતિકા મસ્મસન્નિખા ॥ ૪૧ ॥ ગંગોત્તર્યાં તુ યા ધારા પતેદ્ગ્રીરયાશ્રમે । હરિ-દ્વારાય વાયવ્યે તથા લોપો મવિવ્યતિ ॥ ૪૨ ॥ માગી-રધ્યાં ગતાયાં તુ મર્કટીર્તતુસન્નિખા । મવિવ્યતિ જલે ક્રીડાસ્તોયં નીલોનિર્મલં તથા ॥ ૪૩ ॥ ચતુર્વેદસહસ્રૈસ્તુ

શૈલસ્થાઃ સર્વદેવતાઃ । સત્ત્વં સ્વકૃત્વા ગમિવ્યતિ માનસં ચ સરોવરમ્ ॥ ૪૪ ॥ ગતેષુ સર્વદેવેષુ રાજાનો ધૈર્યવિચ્છુતાઃ । પાપિષ્ઠાશ્ચ દુરાચારા અનીતિપરિપીડિતાઃ ॥ ૪૫ ॥ કલે-રયુતવર્ષાણિ મવિવ્યતિ યદા લગ્ન । શ્રૌતમાર્ગસ્ય લોપો હિ મવિવ્યતિ ન સંશયઃ ॥ ૪૬ ॥ તદા લોકા મવિવ્યતિ મણપાન-રાયણાઃ । સ્વલવાયુષઃ સ્વલપભોગ્યા નાનારોગૈશ્ચ પીડિતાઃ ॥ ૪૭ ॥ દ્વિત્રાસ્તુ દક્ષિણે દેશે વેદજ્ઞાઃ સંભવંતિ ચ । આનીય તાન્ શાકકર્તા ધર્મે સંસ્થાપયિવ્યતિ ॥ ૪૮ ॥ હિત સનકુમારસંહિતાયાં કાર્તિકમાહાત્મ્યે વૈકુંઠચતુર્દશી-કથા સમાપ્તા ॥

જે માણસો વિષ્ણુકાંચીમાં સ્નાન કરી અનંત બગ-વાનનું પૂજન કરશે તથા રુદ્રકાંચીમાં સ્નાન કરી ઓંકા-રેશ્વરનું પૂજન કરશે, ૨૮ તેને મોટા મોટા ઋષિઓએ જે જે ધર્મો કહ્યા છે તે સર્વનું ફળ થશે, એમાં કાંઈ વિચાર કરવા જેવું નથી. ૨૯ જે માણસ પ્રથમ વાહ્ન-તીર્થમાં સ્નાન કરી નારાયણનું પૂજન કરી, રેતોદકમાં સ્નાન કરી, કેદારેશ્વરનું પૂજન કરશે, ૩૦ તે આ લોકમાં મોટો ધનવાન થશે, એમાં સંશય નથી. આ પૂજામાં જો જલકમળ ન મળે તો સ્થલકમળ*વડે પૂજા કરવી. ૩૧ હે વિષ્ણુ ! જે માણસ પ્રથમ યમુનામાં સ્નાન કરી, લાલ કમળોવતી વેણુમાધવનું પૂજન કરી ગંગામાં સ્નાન કરી સંગમેશ્વર મહાદેવનું પૂજન કરશે, તેને સઘળી ઓંઓ વશ થશે, એ હું સત્ય કહું છું. ૩૨-૩૩ શુભ કરનાર તથા જગતને આનંદ આપનાર બિંદુમાધવનું અને વિશ્વનાથનું પૂજન કરવાથી મોક્ષ માટે કાશીવાસ કરનાર પુરુષને શું મોક્ષ નથી મળતો ? (અર્થાત્ અવશ્ય મળે છે.) જે માણસ વિષ્ણુની પૂજા વિના શંકરનું પૂજન કરે છે, તેની પૂજા બ્યર્થ થાય છે, આ વાત હું ખરેખરી કહું છું, એટલું કહી શંકર અંતર્હિત થઇ ગયા. ૩૪-૩૫ એટલા માટે વિષ્ણુ અને શંકર બન્નેની યત્નથી પણ પૂજા કરવી. જ્યારે ઘોર કલિયુગ આવશે અને આચાર વિચારનો નાશ થશે ત્યારે ચોવીસ સો વર્ષો પછી કાશીમાં જેટલાં લિંગો છે તે સઘળાં લઈ, મહાદેવ પાતાળમાં જશે. ૩૭-૩૮ ત્યાર પછી અડતાલીસ સો વર્ષો પછી ગંગા અને કાશી પણ સ્વધામમાં જશે. જ્યારે કાશી અદસ્ત થઇ જશે ત્યારે લિંગનાં ચિહ્નો પણ નાશ થશે અને સર્વ મનુષ્યો નિસ્તેજ થઈ જશે. ૩૯-૪૦ ચૌદ વર્ષો સૂચી કુબકાળ રહેશે, કાલે-રાત્રી ઉપદ્રવ ઉઠશે, સર્વ જગતે ગામનો વધ થશે, ભરમ જેવી માટી જોવામાં આવશે. ૪૧ હરિદ્વારથી વાયવ્ય કોણમાં ગંગોત્તરમાં બગીરથના આશ્રમમાં જે ગંગાની ધારા પડે છે તેનો નાશ થશે, ૪૨ એ ધારાનો નાશ થયા પછી જલ ગળી જેવું કાણું થઇ જશે, તેમાં મર્કટી (કરોળીઆ)ના તાંતણા જેવા અવડા પડી જશે. ૪૩ ત્યાર

* પંચગંગા કાશીમાં બિંદુમાધવની પાસે છે.

* શુલાબનું ફુલ.

ખાદ યૌદ હજાર વર્ષો પછી પર્વતમાં રહેલા સર્વ દેવો સંસ્વ તજ માનસ સરોવરમાં આલ્યા જશે. ૪૪ દેવો ગયા પછી સર્વે રાજાઓ પોતાનો ધર્મ છોડી પૈથ તજ પાપમાં, દુરાચારમાં અને અનીતિમાં તત્પર રહેશે. ૪૫ કલિયુગમાં દશ હજાર વર્ષો ગયા પછી શ્રૌત (વેદ) ધર્મનો લોપ થશે. ૪૬ સર્વ લોકો મહિરાપાનમાં પરાયણ થશે, થોડી આયુષ્યવાળા થશે, દુર્ભાગ્યવાળા અને રોગી થશે. ૪૭ અને દક્ષિણ દેશમાં જે ત્રણ બ્રાહ્મણો વૈદિક થશે, તેને લાવી શકકર્તા ધર્મની સ્થાપના કરશે. ૪૮ એ પ્રમાણે સનત્કુમારસંહિતામાં કાર્તિક માહાત્મ્યમાં વૈકુંઠ ચતુર્દશીની કથા કહેલી છે.

૮ શિવરાત્રિવ્રતનો નિર્ણય

અથ અર્માતમાસેન માષકૃણ્ણચતુર્દશ્યાં શિવરાત્રિ-વ્રતમ્ । તત્પાર્ષરાત્રવ્યાપિન્યાં કાર્યમ્ । તદુક્તં નારદસંહિ-તાયाम્-અર્ષરાત્રયુતા યત્ર માષકૃણ્ણચતુર્દશી । શિવરાત્રિ-વ્રતં તત્ર સોડમ્મેષફલં લભેત્ ॥ ૧ ॥ ઈશાનસંહિતાયામ-પિ-માષકૃણ્ણચતુર્દશ્યામાદિદેવો મહાનિશિ । શિવલિંગ-મખૂત્તત્ર કોટિસૂયેસમપ્રથમ્ । તત્કાલકૃણ્યાપિની ગ્રાહ્યા શિવ-રાત્રિવ્રતે તિથિઃ ॥ ૨ ॥ માષકૃણ્ણત્વં જ્ઞાત્માર્માતમાસપર-સ્ત્વેન ॥ અતઃ પૃથ-ચતુર્દશ્યાં તુ કૃણ્યાયાં કાલ્યુને શિવ-પૂજનમ્ । તામુપોષ્ય પ્રયત્નેન વિષયાપરિવર્જયેદિતિ છંદંતુવચને પૌર્ણિમાર્માતમાસોડ્વચુકઃ ॥ ૩ ॥ મહાનિશા-ચ-મહાનિશા દ્વે ષટિકે રાત્રેર્મધ્યમયામયોરિતિ દેવલોકે-ર્નિશીયરૂપેવ ॥ ૪ ॥ એવં ચાર્ષરાત્રશબ્દોપિ તત્પર પૃથ । રિનદ્વયે નિશીથવ્યાસાત્રવ્યાસો જા પરેવ પ્રદોષવ્યાસિકા-ભાવ્ । નિશાદ્વયે ચતુર્દશ્યાં પૂર્વા સ્યાજ્યા પરા શુભા ॥ ૫ ॥ આદિત્યાસ્તમયે કાલે અસ્તિ ચેથા ચતુર્દશી ॥ તદ્રાત્રિઃ શિવરાત્રિઃ સ્યાત્સા મહેદુત્તમોત્તમા-હૃતિ ॥ ૬ ॥ ત્રયોદશી યદા દેવિ દિનશુક્લિપ્રમાણતઃ । જાગરે શિવરાત્રિઃ સ્યા-મિશિ પૂર્ણા ચતુર્દશી ॥ ૭ ॥ પ્રદોષવ્યાપિની ગ્રાહ્યા શિવરાત્રે ચતુર્દશી । રાત્રી જાગરણં યસ્માત્તસ્માત્તાં સજ્જપો-પયેત્ ॥ ૮ ॥ અહોરાત્રવ્રતં યજ્ઞ એકમેકતિથૌ ગતમ્ । તસ્યાજ્ઞમયયોગિન્યામાચરેત્તદ્વ્રતં વ્રતી । હિતિ, કામિકા શિવરાત્રિઃ શિવરહસ્યે સ્મૃત્યંતરાદિવચનાઞ્ચ ॥ ૯ ॥

શુબરાત્રી માષ વદિ ચતુર્દશીને દિવસે શિવરાત્રિવ્રત આવે છે. તે વ્રત જે દિવસે અર્ધ રાત્રિના ભાગની યૌદશ હોય તે દિવસે કરવું. તે માટે નારદસંહિતામાં કહેલું છે-‘જે દિવસે અર્ધરાત્રિવ્યાપિની યૌદશ હોય, તે દિવસે જે માણસ શિવરાત્રિનું વ્રત કરે છે તેને અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ મળે છે.’ ઈશાનસંહિતામાં પણ ‘માષ વદિ ચતુર્દશીની મધરાતે મહાદેવ કરોડો સૂર્યોના જેવી કાંતિવાળા લિંગરૂપ થયેલા છે એટલા માટે શિવરાત્રિ-વ્રતમાં ચતુર્દશી મધ્યરાત્રિવ્યાપિની લેવી.’ આ સ્તોત્રમાં

‘માષવદિ’ એમ કહેલું છે તે અર્માત માસના ક્રમથી કહેલું છે. એટલા જ માટે ‘દ્વાગણ વદિ યૌદશને દિવસે શિવપૂજન કરવું, ઉપવાસ કરવો અને વિષયનો ત્યાગ કરવો.’ એ પ્રકારનાં સુમંત્રનાં વચનમાં પૂર્ણિમાત માસ પણ કહેસા છે. ૩ મહાનિશાનો અર્થ ‘મધરાત’ એવો કરવો; કારણ કે, ‘રાત્રિના વચલા એ પહોર એ ધડી એટલે બીજા પહોરની છેલ્લી એક ધડી અને ત્રીજા પહોરની પહેલી એક ધડી એમ મળી એ ધડીની મહા-નિશા કહેવાય છે,’ એમ દેવલ કહે છે. ૪ ‘તેમ જ અર્ધ રાત્રનો અર્થ પણ મધરાત જ સમજવો. જે ભેય દિવસે મધરાત વ્યાપિની હોય અથવા અવ્યાપિની હોય તેપણ પર લેવી; કારણ કે તે દિવસે પ્રદોષ વખતે પણ ચતુર્દશીનો લાભ થાય છે. જે ભેય દિવસે રાત્રિમાં ચતુર્દશી હોય તે પહેલીનો ત્યાગ કરવો અને બીજા ચતુર્દશી લેવી; કારણ કે તે શુભ કહેવાય છે. સ્થોત્રસમયમાં જે ચતુર્દશી હોય તે તે શિવરાત્રિ અતિ ઉત્તમ કહેવાય છે. હે દેવિ ! જે આજો દિવસ ત્રયોદશી હોય અને પછી પરિપૂર્ણ રાત્રિમાં ચતુર્દશી હોય તે તે દિવસે શિવરાત્રિનું વ્રત કરી જગરણ કરવું. રાત્રિમાં જગરણ થાય માટે શિવરાત્રિનાં વ્રતમાં પ્રદોષવ્યાપિની ચતુર્દશી લેવી અને તે દિવસે ઉપવાસ કરવો. રાત્રિ દિવસનું વ્રત જે તિથિમાં કહ્યું હોય તે તિથિ જે દિવસે દિવસના અને રાત્રિના યોગવાળી હોય તે દિવસે કરવું,’ એવી રીતે શિવરહસ્યમાં સ્મૃત્યંતર વચ્ચેનું વચન છે. ૫-૯

નચ પૂર્વદિનેડધિકઙ્ગાસિવશાવ્ પૂર્વેવેતિ શંક્યમ્, એતસ્ય મૂયસા સ્યાવ્ સપર્મસ્ત્વેમિતિ ન્યાયમાત્ત્વેન વચનબાધક-ત્વાયોગાત્ । પ્રસુત નિરુત્તવચનૈરેક તત્ત્વાયાઞ્ચ । પૂર્વદિને નિશીથે પરદિને પ્રદોષે તદા પૂર્વેવ । અર્ષરાત્રાપુરસ્તાચ્ચેઙ્ગ-યાયોગો યદા મયેત્ । પૂર્વચિદૈવ કર્તવ્યા શિવરાત્રિઃ શિવપ્રિયા-હૃતિ પાપે । જયાયોગસ્ય વિહિતસ્વાવ્ ॥ ૧૦ ॥ મહત્તામપિ પાપાનાં દૃષ્ટા વૈ નિષ્કૃતિઃ પુરા । ન દૃષ્ટા કર્વતાં પુંસાં કુઠ્ઠયુક્તાં તિથિં શિવમિતિ સ્કાંદે દર્શયોગસ્ય નિર્દિશત્વાઞ્ચ ॥ ૧૧ ॥ યતુ કાલતત્ત્વચિત્તેન નૈઘ્યર્દિનદ્વયે નિશીથવ્યાસાવેવ પૂર્વચિદાવિધાયકાન્યુત્તરચિદાનિષેષકાનિ વચનાનિ સાવકાશાનીત્પુકત્વા પૂર્વેવ પ્રાણેષુકમ્, તત્ર સર્મજસમ્, નિશાદ્વયે ચતુર્દશ્યાં પૂર્વા સ્યાજ્યા પરા શુભેતિ માષવાપુરાહતકામિકવચનવિરોધાત્ ॥ ૧૨ ॥ ન ચ પૂર્વચિદાવિધાયકાનાહત્તરચિદાનિષેષકાનાં વિષયા-કામ હિતિ શંક્યમ્, પ્રદોષનિશીયયોર્વિરોધે નિશીથગ્રાહ-તાયા ઉપોદ્બલકત્વેન વિષયકામસ્યાનુપરમેવોકત્વાવ્ પ્રદોષવ્યાસિકામાઞ્ચ ॥ ૧૩ ॥ માષાસિતે ભૂતદિનં હિ રાજબૃવૈતિ યોગં યદિ પંચદશ્યાઃ । જયાપ્રયુક્તાં ન તુ જાતુ કુર્વાન્નિઙ્ગસ્ય રાત્રિં પ્રિયકૃન્ધિવસ્ય-હૃતિ હેમાદિ-માષવાપુરાહતપુરાણવચનાદપિ પરેવ ॥ ૧૪ ॥ અસ્મિન્નતે

ઉપવાસજાગરણપૂજાનાં ફલસંબંધાદ્ વ્રતમપિ પ્રધાનમ્ ॥ ૧૬ ॥ તથાચ નાગરહંદે-ઉપવાસપ્રભાવેણ વલાદપિ ચ જાગરાત્ । શિવરાત્રેસ્થા તસ્યાં લિંગસ્યાપિ પ્રપૂજયા । અક્ષર્યોક્તમતે કામાન્ શિવસાણ્ક્યમામૃતાદિતિ ॥ ૧૬ ॥ હૃદં ચ વ્રતં સંયોગપ્રુથક્સ્વન્યાયેન નિર્ણયં કાર્મ્યં ચ । પરાત્પરતરં નાસ્તિ શિવરાત્રિઃ પરાત્પરા । ન પૂજયતિ મક્ત્યેષઃ કદં શિશુવનેશ્વરમ્ । જંતુર્જન્મસહસ્રેષુ પૂજ્યતે નાત્ર સંસાયઃ । इति स्कादि अकरणे प्रत्यवायश्रुतेर्नित्यम् ॥ ૧૭ ॥ શિર્વં ચ પૂજયિત્વા યો જાગર્તિં ચ ચતુર્દશીમ્ । માતુઃ પયોધરસં ન વિષેષ કદાચન-इति तत्रैव फलश्रुतेः काम्यमिति ॥ ૧૮ ॥ પાર્ણં ચૈતદ્વતે સ્કદિ તિથિમધ્યે તદંતે ચોક્તમ્ । ઉપોષણં ચતુર્દશ્યાં ચતુર્દશ્યાં તુ પારણમ્ । કૃતેઃ સ્ફુતલક્ષ્યૈશ્વ લખ્યતે યદિ વા નવા ॥ ૧૯ ॥ ब्रह्मा-बोदरमण्ये तु यानि तीर्थानि सन्ति वै । संस्थितानि भवंतीह भूतायां पारणे कृते ॥ ૨૦ ॥ તિષ્ઠ્યંતે પાર્ણં કૃયાદિના શિવચતુર્દશીમ્ ॥ ૨૧ ॥ તથા-કૃષ્ણાદમીસ્કં-દશઠી શિવરાત્રિસ્તથૈવ ચ । एताः पूर्वयुताः कार्यास्तिष्ठन्त्यंते पारणं भवेत्-इति ॥ ૨૨ ॥ અનયોર્વિકલ્પવચનયોર્ધર્થસ્થૈર્વા માધવેનોક્તા । યામત્રયોર્ધર્વગામિન્યાં પ્રાતરેષ હિ પારણમ્-इति वचनायामत्रयमध्ये चतुर्दशीसमाप्तौ तिष्ठन्त्यंते तदु-त्तरगामित्वे तु प्रातस्तिथिमध्ये एवेति ॥ ૨૩ ॥ તિથિમધ્ય-કાલો મુલ્યસ્તદંતકાલો ગૌણઃ उत्तरभाविस्त्वादित्याहुः । કેચિતુ શક્તિસ્તિષ્ઠ્યંતે અશક્તિસ્તિથિમધ્યે એવૈત્યુઃ ॥ ૨૪ ॥ શિવરાત્રિપ્રહરં તુ પૂર્વવિદ્વાધિધાનાર્થમિતિ । વસ્તુતસ્તુ-સા ત્વસ્તમયપર્યંતવ્યાપિની ચેત્પરેડહનિ । વિઘ્નૈવ પાર્ણં કૃયાત્પારણે નૈવ દોષભાગિતિ શિવરાત્રિપ્રકરણપઠિતકા-લાદ્દશાંદિકિલ્લિતવચનાદિવાતિથિસમાપ્તૌ તિષ્ઠ્યંતેજ્યથા લન્મધ્ય એવિતિ નિર્ણયઃ ॥ ૨૬ ॥

પૂર્વ દિવસે અધિક વ્યાપ્તિ હોવાથી પૂર્વ દિવસે જ વ્રત કરવું, એવી શંકા કરવી નહીં, કારણ કે ‘एतस्य भूयसां’ એ ન્યાયથી જ વચનનો આધાર થઈ શકતો નથી, પણ ઉલટો નિરુક્તવચનથી તેનો આધાર થાય છે. જે પૂર્વ દિવસે મધરાત્રિવ્યાપિની હોય અને બીજે દિવસે પ્રદોષ-વ્યાપિની હોય તો પૂર્વ દિવસે વ્રત કરવું; કારણ કે ‘જે મધરાત્રિ પહેલાં ત્રયોદશીનો અને ચતુર્દશીનો યોગ થતો હોય તો પૂર્વવિદ્વદ્ છતાં પણ તે દિવસે શિવરાત્રિ વ્રત કરવું, એ શીકરને પ્રિય છે,’ એ પ્રમાણે પદ્મપુરાણમાં ત્રયોદશી યોગવાળી ચતુર્દશી લેવાનું કહ્યું છે.^{૧૦} તેમ જ ‘મોટાં મોટાં પાપોનાં પણ પ્રાયશ્ચિત્ત જોવામાં આવે છે પરંતુ અમાવાસ્યાના યોગવાળી ચતુર્દશીનું વ્રત કરનારના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત જોવામાં આવતું નથી. એવી રીતે સ્કંદ-પુરાણમાં અમાવાસ્યાના યોગનો નિષેધ છે.’^{૧૧} કાલતત્ત્વ ત્રિવેચનમાં ‘જે એક દિવસ અર્ધરાત્રિવ્યાપિની ચતુર્દશી હોય તો જ પૂર્વવિદ્વા ચતુર્દશીના ગ્રહણનાં વચનો અને પરવિદ્વા

ચતુર્દશીના નિષેધનાં વચનો સાવકાશ છે, એમ કહી પહેલી જ લેવી’ એમ કહે છે તે કહેવું ઠીક નથી. કારણ ‘જે બંને દિવસે રાત્રિમાં ચતુર્દશી હોય તો પૂર્વનો ત્યાગ કરી પર લેવી. કારણ કે તે શુભ છે,’ એ પ્રમાણે માધવે કહ્યું છે. કામિક વચનનો વિરોધ આવે છે.^{૧૨} હવે પૂર્વવિદ્વા ચતુર્દશી ગ્રહણનાં વચનો અને પરવિદ્વા ચતુર્દશીગ્રહણના નિષેધનાં વચનોમાં વિષયનો અલભ થશે, એવી શંકા કરવી નહીં કારણ કે જ્યાં પ્રદોષનો અને અર્ધરાત્રિનો વિરોધ આવે ત્યાં અર્ધરાત્રિ વ્યાપિની લેવી, એવો વિષય લાભ (વિષય વિભાગ) તો હમણાં જ કહેલો છે. તેમ જ પ્રદોષવ્યાપિનો લાભ પણ થાય છે.^{૧૩} ‘હે રાજન્! જે માધવદિ ચતુર્દશી અમા-વાસ્યાના યોગવાળી મળતી હોય તો ત્રયોદશીના યોગવાળી કાષ્ટ વખતે પણ લેવી નહીં. કારણ કે તે શિવરાત્રિ શિવને પ્રિય છે.’ એવી રીતે હેમાદ્રિમાં માધવે કહેલાં પુરાણનાં વચનથી પણ પરજ લેવી.^{૧૪} આ વ્રતમાં ઉપવાસ, પૂજા અને જાગરણ ત્રણે મુખ્ય છે. કારણ કે જે ત્રણેનાં ફળો નાગરખંડમાં નીચે મુજબ કહ્યાં છે.^{૧૫} ‘શિવરાત્રિને દિવસે ઉપવાસના પ્રભાવથી, બળા-ત્કારે પણ જાગરણ કરવાથી અને શિવલિંગનાં પૂજનથી અક્ષય ભોગ મળે છે અને અંતે શિવની સાયુજ્ય મુક્તિ મળે છે.’^{૧૬} આ વ્રત સંયોગ અને પૃથક્ત્વ ન્યાયથી નિત્ય અને કામ્ય છે. શિવરાત્રિથી કાષ્ટ ઉત્તમ નથી, તે જ સર્વોત્તમ છે. માટે જે માણસ તે દિવસે ભક્તિથી ત્રણ જીવનોના કબ્જર મહાદેવની પૂજા કરતો નથી, તે માણસ જન્મ મરણના ફેરામાં પડે છે. એમાં સંશય નથી.’ એ પ્રમાણે સ્કંદપુરાણમાં વ્રત ન કરવાથી દોષ કહેલો છે માટે નિત્ય છે.^{૧૭} અને ‘જે માણસ ચતુર્દ-શીને દિવસે મહાદેવનું પૂજન કરી જાગરણ કરે છે, તે માતાનું દ્વંષ કાષ્ટ દિવસ પીતો નથી. (અર્થાત્ તેને ફરીથી જન્મ લેવો પડતો નથી.) એ પ્રમાણે સ્કંદ-પુરાણમાં જ વ્રતનું ફળ કહેલું છે. તેથી કામ્ય છે.^{૧૮} આ શિવરાત્રિનું પારણ ચતુર્દશીમાં કરવું અને ચતુર્દશી ઉત્તર પછી કરવું, એમ બે પક્ષો કહેલા છે.-ચતુર્દશીમાં ઉપવાસ અને ચતુર્દશીમાં પારણ કરવું. તેવો યોગ લાખો પુણ્યથી મળે અથવા ન મળે.^{૧૯} ચતુર્દશીને દિવસે શિવરાત્રિ વ્રતનું પારણ કરવાથી બ્રહ્માંડમાં જ્યેષ્ઠતા તીર્થો છે, તે સહજાં તેમાં રહે છે. શિવચતુર્દશીનું વ્રત છાટી બીજી સર્વ તિથિઓનું પારણ તિથિ ઉત્તર પછી કરવું.^{૨૦-૨૧} તેમ જ ‘કૃષ્ણાદમી, સ્કંદપદ્મી અને શિવ-રાત્રિ એ ત્રણે તિથિઓ પૂર્વતિથિના યોગવાળી લેવી, અને તિથિ ઉત્તર પછી પારણ કરવું.’ એવું વચન પણ છે.^{૨૨} આવી રીતનાં પરસ્પર વિરુદ્ધ બંને વચનોની વ્યવસ્થા માધવે આ પ્રમાણે કહેલી છે-‘જે ચતુર્દશી ત્રણ પહેરાથી પણ વધારે હોય તો પ્રાતઃકાળમાં જ

પારણું કરવું. આ વચનથી જો ત્રણ પહોરમાં જ ચતુર્દશી ઉતરી જતી હોય તો ચતુર્દશી ઉતર્યા પછી પારણું કરવું અને ત્રણ પહોરથી પણ અધિક હોય તો પ્રાતઃકાલમાં તેની વચમાં જ પારણું કરી લેવું.^{૨૩} તિથિનો મધ્યકાલ મુખ્ય છે અને અંતકાલ ગૌણ છે; કારણ કે તે ઉત્તરભાગી છે, એમ કહે છે. ‘જો શક્તિ હોય તો તિથિ ઉતર્યા પછી પારણું કરવું અને શક્તિ ન હોય તો તિથિ છતાં પણ પારણું કરી લેવું.’^{૨૪} અને ‘કૃષ્ણાષ્ટમી’ એ મ્યોકમાં શિવરાત્રિનું ગ્રહણ છે તે તો પૂર્વવિદ્વાનાં ગ્રહણ માટે છે,’ એમ કેટલાક કહે છે. સિદ્ધાંત જોઈએ તો, ‘જો ચતુર્દશી બીજે દિવસે સૂર્યાસ્તવ્યાપિની હોય તો દિવસમાં જ પારણું કરવું. તેમ કરવાથી દોષ લાગતો નથી. એ પ્રમાણે શિવરાત્રિના પ્રકારમાં બળેલું અને કાલાદશી વગેરેમાં લખેલાં વચનથી જો દિવસમાં તિથિ ઉતરી જતી હોય તો તિથિ ઉતર્યા પછી પારણું કરવું અને જો દિવસમાં તિથિ ઉતરતી ન હોય તો તિથિ છતાં પણ પારણું કરી લેવું એવો નિર્ણય છે.^{૨૫}

વ્રતનો પ્રકાર

અથ વ્રતવિધિ: ॥ માસપક્ષાણુલ્લિખ્ય મમ પાપશ્ચાર્યમ-
ક્ષયમોક્ષમોગપ્રાપ્ત્યર્થે શિવરાત્રિવ્રતં કરિષ્યે ॥ ૧ ॥ તત્ર પૂજા-આગચ્છ
દેવદેવેશ મર્ત્યલોકહિતેચ્છયા । પૂજામિ વિધાનેન પ્રસન્નઃ
સુમુખો ભવ । સહસ્રશીર્ષેત્યાવાહનમ્ ॥ ૨ ॥ સદાસર્ન
કુરુ પ્રાજ્ઞ નિર્મલં સ્વર્ણનિર્મિતમ્ । મૂર્તિતં વિવિધૈ
રત્નઃ કુરુ ત્વં પાદુકાસનમ્ । પુરુષ એવદમિત્યાસનમ્
॥ ૩ ॥ ગંગાદિસર્વેતીર્થેષુ મયા પ્રાર્થનયાદ્યત્ ॥ ૪ ॥ તોયમેતસ્તુસ્વપર્શો પાપાર્થ પ્રતિગૃહ્યતામ્ । એતાવાન-
સ્યેતિ પાપમ્ ॥ ૫ ॥ ગંધોદકેન પુષ્પેણ ચંદ્રેન
સુગંધિના । અર્ધ્યં ગૃહાણ દેવેશ મર્તિ મે જ્ઞચલાં કુરુ ।
ત્રિપાદુર્ધ્વેત્યર્ધમ્ ॥ ૬ ॥ કર્પુરોક્તરસરમિશ્રીતલં વિમલં
જલમ્ । ગંગાયાસ્તુ સમાનીતં ગૃહાણાચમનીયકમ્ । તસ્મા-
દ્ધિરાલેત્યાચમનીયમ્ ॥ ૭ ॥ મંદાકિન્યાઃ સમાનીતં હેમા-
મ્બોરુદ્ધાસિતમ્ । સ્નાનાય તે મયા મક્ત્યા નીરં સ્વી-
ક્રિયતાં વિમ્બો । યત્પુરુષેતિ સ્નાનમ્ ॥ ૮ ॥ વર્ણ સ્પર્શ
દુઃકૂલં ચ દેવાનામપિ દુર્લભમ્ । ગૃહાણ ત્વમુમાકાંતપ્રસન્નો
ભવ સર્વદા । તં યજ્ઞમિતિ વચ્ચમ્ ॥ ૯ ॥ યજ્ઞોપવીતં
સહજં બ્રહ્મણા નિર્મિતં પુરા । આયુષ્યં બ્રહ્મવર્ચસ્વસ્થપીતં
ગૃહાણ મે । તસ્માયજ્ઞાત્સર્વેત્યુપવીતમ્ ॥ ૧૦ ॥ શ્રીલંકાં ચંદનં
દિધ્યમ્ ॥ તસ્માયજ્ઞાત્સર્વહુતત્ક્રમં ગંધમ્ ॥ ૧૧ ॥ માલ્યા-
દીનિં તસ્માદધેતિ પુષ્પમ્ ॥ ૧૨ ॥ વનસ્પતિરસોદ્ધતો-
યત્પુરુષમિતિ ધૂપમ્ ॥ ૧૩ ॥ સાગ્ર્યં ચ વર્તિસંયુક્તં વહ્નિના
યોજિતં મયા । દીપં ગૃહાણ દેવેશ ત્રૈલોક્યતિમિરાપદ ।
બ્રાહ્મણોસ્યેતિ દીપમ્ ॥ ૧૪ ॥ નૈવેયં ગૃહ્યતામ્ ॥ ૧૫ ॥ ચંદ્રમા-

મનસ્ય ઇતિ નૈવેયમ્ ॥ ૧૬ ॥ પૂર્ણિફલમિતિ તાંદુલમ્ ।
હિરણ્યગર્ભેતિ રક્ષિણામ્ ॥ ૧૭ ॥ ચન્દ્રં સર્વલોકાનાં
તિમિરસ્ય નિવારણમ્ । આર્તિક્યં કલિપતં મક્ત્યા ગૃહાણ
પરમેશ્વર- ॥ ૧૮ ॥ નીરાજનમ્ । ફલેન ફલિતમ્ ॥ ૧૯ ॥
॥ ૨૦ ॥ યાનિ કાનિ ચ પાપાનિ બ્રહ્મહત્યાસમાનિ ચ ।
તાનિ તાનિ વિનશ્યંતિ પ્રદક્ષિણપદે પદે । નામ્યા આસી-
દિતિ પ્રદક્ષિણાઃ ॥ ૨૧ ॥ મંત્રહીનં ક્રિયાહીનં મક્તિહીનં
છરેશ્વર । યત્પૂજિતં મયા દેવ પરિપૂર્ણં તદસ્તુ મે । સપ્તા-
સ્યાસમિતિ નમસ્કારમ્ ॥ ૨૨ ॥ સયોજાતમિતિ વામ-
દેવાયેતિ વા । યજ્ઞેન યજ્ઞમિતિ મંત્રપુષ્પાંજલિમ્ ॥ ૨૩ ॥
યસ્ય સ્મરણેતિ પ્રાર્થના ।

માસ અને પક્ષ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરી, મારા પાપના ક્ષયમાટે, અને ભોગની તથા મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે હું શિવરાત્રિનું વ્રત કરીશ; એવો સંકલ્પ કરી, પોડશીપચારોવડે શિવપૂજન કરવું.^૧ પછી ‘હે દેવ ! હે દેવેશ ! મનુષ્યોકાનું હિત કરવા પધારો, હું વિધિથી આપનું પૂજન કરું છું; માટે પ્રસન્ન અને સુમુખ થાઓ.’ એ મંત્ર તથા ‘સહસ્રશીર્ષો’ એ મંત્ર બણી આવાહન કરવું.^૨ ‘હે પ્રાજ્ઞ ! હે શંકર ! વિવિધ રત્નોથી જડેલું સોનાનું સુંદર આસન છે તે ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર તથા ‘પુરુષ એવેદ’ એ મંત્ર બણી આસન આપવું.^૩ ‘હું ગંગા વગેરે સર્વ તીર્થો પાસેથી માગી આ શીતલ જળ લાવ્યો છું, તે પાદમાટે ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્રથી તથા ‘એતાવાનસ્ય’ એ મંત્રથી પાદ આપવું.^૪ ‘હે દેવેશ ! સુગંધી ચંદનવાળાં અને પુષ્પવાળાં સુગંધી જળનો અર્ધ આપું છું તે ગ્રહણ કરો અને મને સ્થિર ભક્તિ આપો, એ મંત્ર તથા ‘ત્રિપાદુર્ધ્વ’ એ મંત્રથી અર્ધ આપવો.^૫ ‘કપૂરની અને વાળાની સુગંધીવાળું ગંગાનું શીતલ અને નિર્મળ જળ લાવ્યો છું, તેનું આચમન કરો.’ એ મંત્રથી તથા ‘તસ્માદ્ધિરાદ્’ એ મંત્રથી આચમન કરાવવું.^૬ ‘હે વિમ્બો ! સુવર્ણના કમળની સુગંધીવાળું ગંગાનું જળ ભક્તિથી લાવ્યો છું તેનો સ્નાન માટે સ્વીકાર કરો.’ એ મંત્રથી તથા ‘યત્પુરુષેણ’ એ મંત્રથી સ્નાન કરાવવું.^૭ ‘હે ઉમાકાંત ! દેવોને પણ દુર્લભ એવા ઝીણા રેશમી વસ્ત્રનું ગ્રહણ કરો અને સદા પ્રસન્ન રહો.’ એ મંત્ર તથા ‘તં યજ્ઞં’ એ મંત્રથી વસ્ત્ર પહેરાવવું.^૮ ‘હે શંકર ! પૂર્વે બ્રહ્માએ બનાવેલું, આયુષ્ય વધારનાર, અને બ્રહ્મતેજ વધારનાર યજ્ઞોપવીત આપું છું તે ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર તથા ‘તસ્માયજ્ઞાત્સર્વં’ એ મંત્રથી જનોઈ પહેરાવવું.^૯ ‘શ્રીલંકાં ચંદનં’ એ મંત્ર તથા ‘તસ્માયજ્ઞાત્સર્વહુતત્ક્રમં’ એ મંત્ર બણી ચંદન ચર્ચવું.^{૧૦} ‘માલ્યાદીનિ’ તથા ‘તસ્માદધ્યાનં’ એ મંત્રથી પુષ્પો ચઢાવવાં.^{૧૧} ‘વનસ્પતિરસો’ એ મંત્ર તથા ‘યત્પુરુષ’ થી ધૂપ કરવો.^{૧૨} ‘હે દેવ ! હે ત્રણ લોકના અંધકારનો નાશ કરનાર ! અમિથી પ્રકટેલો ધીનો દીવો આપું છું તે ગ્રહણ

કરો.' એ મંત્રથી તથા 'બ્રાહ્મણોત્તમ' એ મંત્રથી દીવો કરવો.^{૧૭} 'નૈવેયં ગૃહ્યતો' એ મંત્રથી તથા 'ચંદ્રમાનમ' એ મંત્રથી નૈવેદ્ય ધરવું.^{૧૮} 'પૂત્રીફલે' એ મંત્રથી તાંબૂલ આપવું. 'હિરણ્યગર્ભે'થી દક્ષિણા દેવી.^{૧૯} 'હે પરમેશ્વર ! સર્વ લોકોને પ્રકાશ કરનાર, અંધકારનો નાશ કરનાર આરતી આપને ભક્તિથી ઉતારું છું તે ગ્રહણ કરો.' એ મંત્રથી આરતી કરવી.^{૨૦} 'ફલેન ફલિતં'થી ફળ ધરવાં. 'અન્નહૃત્યા જેવાં જે કાંઈ પાપો હોય, તે સધળાં પાપો પ્રદક્ષિણા કરતાં પગલે પગલે નષ્ટ થાય છે' એ મંત્રથી તથા 'નામ્યા ઘાસીદં' એ મંત્રથી પ્રદક્ષિણા કરવી.^{૨૧} 'હે સુરેશ્વર ! હે દેવ ! મેં કરેલી પૂજામાં ભક્તિહીન થયું હોય, ક્રિયાહીન થયું હોય, તે સધળું પરિપૂર્ણ થાઓ.' એ મંત્રથી તથા 'સત્તા-સ્યાસન્' એ મંત્રથી નમસ્કાર કરવો.^{૨૨} 'સયોજાતં' એ મંત્ર અથવા 'વામદેવાયં' એ મંત્ર અને 'યજ્ઞેન યજ્ઞં' એ મંત્ર બણી મંત્રપુષ્પાંજલિ આપવી,^{૨૩} અને 'યસ્ય સ્મૃત્યાં' એ મંત્ર બણી પ્રાર્થના કરવી.^{૨૪}

અથ કાલોત્તરે પૂજાવિધાનમ ॥ સ્કંદ ઉવાચ—
 एवं વિધાનં શ્રુતેશ શ્રુતં बहुविधं मया । पूजां मंत्र-
 विधानेन कथयस्व पदे पदे ॥ १ ॥ शिव उवाच—
 श्रूयतां धर्मसर्वस्वं शिवरात्रौ शिवाचनम् । व्रते येन
 विधानेन स्वर्गः पुण्येन कर्मणा ॥ २ ॥ कृत्वा स्नानं
 शचिर्भूत्वा धौतवस्त्रसमन्वितः । स्थापयेद्देवदेवेशं मन्त्रैर्वेद-
 सङ्गद्भैः ॥ ३ ॥ ततः पूजा प्रकर्तव्या पूर्वोक्तविधिना
 ततः । नमो यज्ञ जगन्नाथ नमस्त्रिभुवनेश्वर । पूजां गृहाण
 मद्भक्तां मद्देश प्रथमां पदे । इति प्रथमप्रहरपूजा ॥ ४ ॥ पूर्वं
 नंदी महाकालो गंगी भृंगी च दक्षिणे । ह्यસ્કंदौ पश्चिमे
 च देशकालौ तथोत्तरे ॥ ५ ॥ गंगा च यमुना चैव
 पार्श्वे चैव व्यवस्थिते । नमो व्यवक्ताय सुशमाय नमस्ते
 त्रिपुरांतक । पूजां गृहाण देवेश यथाशक्त्योपपादिताम्—
 इति द्वितीयપ્રહરે ॥ ६ ॥ बद्धोऽहं विविधैः पाशैः संसार-
 भयबंधनैः । पतितं मोहजाले मां त्वं सङ्गदर शंकर—
 इति तृतीये ॥ ७ ॥ चतुर्थे प्रहरे आयवत् । नमः शिवाय
 शांताय सर्वपापहराय च । शिवरात्रौ मया दत्तं गृहाणार्घ्यं
 प्रसीद मे—इति प्रथमे प्रहरेऽर्घ्यमंत्रः ॥ ८ ॥ मया कृतान्यने-
 कानि पापानि हर शंकर । गृहाणार्घ्यमुमाकांत शिवरात्रौ
 प्रसीद मे—इति द्वितीये ॥ ९ ॥ दुःखदारिद्र्याभावैश्च दग्धोऽहं
 पार्वतीपते । मां वै त्राहि महादेव गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु
 ते—इति तृतीये ॥ १० ॥ किं न जानासि देवेश तावद्भक्तिं
 प्रयच्छ मे । स्वपादाग्रतले देव दास्यं देहि जगत्पते—इति
 चतुर्थे ॥ ११ ॥ इति कालोत्तरे शिवपूजा समाप्ता ॥

હવે કાલોત્તરમાં કહેલો પૂજાપ્રકાર કહેવાય છે—
 કાર્તિકસ્વામી કહે છે—હે મહાદેવ ! એવો પૂજાપ્રકાર તો
 મેં બણી વખત સાંભળેલો છે, માટે એક એક પહોરના
 પૂજાના મંત્રો અને તેનો પ્રકાર મને કહો.^૧ શિવ કહે

છે—હે કાર્તિકૃય ! સાંભળો. શિવરાત્રિને દિવસે શિવપૂજન
 કરવું, એ ધર્મનું સર્વસ્વ છે.^૨ વ્રતમાં પૂજન કરવાથી
 સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે. સ્નાન કરી પવિત્ર થઈ ઘોડેલાં
 વસ્ત્રો પહેરી, વેદ મંત્રો વડે મહાદેવની પ્રાર્થના કરવી.^૩
 પછી પ્રથમ કહેલા પ્રકારથી પૂજા કરવી. 'હે જગન્નાથ !
 હે યજ્ઞ ! હે ત્રિભુવનેશ્વર ! હે મહેશ ! મેં પહેલા પહોરમાં
 કરેલી પૂજાનો સ્વીકાર કરો.' એ મંત્ર બણી પહેલા
 પહોરમાં પૂજા કરવી.^૪ 'નન્દી અને મહાકાલ પૂર્વ
 દિશામાં, ભૂંગી અને શૃંગી દક્ષિણ દિશામાં, બળદ અને
 કાર્તિકૃય પશ્ચિમ દિશામાં, દેશ અને કાલ ઉત્તર દિશામાં
 અને ગંગા તથા યમુના જેના પડખામાં રહેલાં છે. હે
 ત્રિપુરાંતક ! હે દેવેશ ! આપ જે અવ્યક્ત અને સદ્ધમ
 છો તેને હું નમસ્કાર કરું છું. યથાશક્તિ ભક્તિથી કરેલી
 પૂજાનો સ્વીકાર કરો.' એ મંત્ર બણી બીજા પહોરમાં
 પૂજા કરવી.^{૫-૬} 'હે શંકર ! નાના પ્રકારના સંસારના
 પાશમાં હું બંધાયેલો છું, અને મોહભળમાં પડેલો છું
 માટે મારો ઉદ્ધાર કરો,' એ મંત્ર બણી ત્રીજા પહોરમાં
 પૂજા કરવી.^૭ ચોથા પહોરમાં પણ પહેલા પહોરનો
 મંત્ર બણી પૂજા કરવી. 'હે શિવ ! આપ કે જે મંગલ-
 કારક છો, શાંત છો, સર્વ પાપોને હરનાર છો તેને નમ-
 સ્કાર કરું છું. મેં શિવરાત્રિમાં આપેલા અર્ધનો સ્વીકાર
 કરો. એ મંત્ર બણી પહેલા પહોરમાં અર્ધ આપવો.^૮
 'હે શંકર ! હે ઉમાકાંત ! મેં શિવરાત્રિમાં આપેલા
 અર્ધનું ગ્રહણ કરો, અને પ્રસન્ન થઈ મેં કરેલાં અનેક
 પાપોને હરી દ્યો.' એ મંત્ર બણી બીજા પહોરમાં
 અર્ધ આપવો.^૯ 'હે પાર્વતીપતે ! હે મહાદેવ ! દુઃખથી
 અને દરિદ્રપણથી હું પીડાઉં છું, માટે હું નમસ્કાર કરું
 છું. તેથી અર્ધનું ગ્રહણ કરી મારું રક્ષણ કરો.' એ મંત્ર
 બણી ત્રીજા પહોરમાં અર્ધ આપવો.^{૧૦} અને 'હે દેવેશ !
 આપ શું નથી જાણતા ! હે જગત્પતે ! મને ભક્તિ તથા
 આપના ચરણનું દાસપણું આપો,' એ મંત્ર બણી ચોથા
 પહોરમાં અર્ધ આપવો. એવી રીતે કાલોત્તરમાં શિવપૂજા
 કહેલી છે.^{૧૧}

શિવરાત્રિની કથા

અથ કથા ॥ સૂત ઉવાચ—કૈલાસશિલરાસીનં દેવદેવં
 જગદ્ગુરુમ્ । પંચવક્ત્રં દશબુજં ત્રિનેત્રં શૂલપાણિનમ્ ॥ ૧ ॥
 પિનાકશોભિતકરં સ્વદુરાલેટકધારિણમ્ । કપાલચત્વાંગ-
 ધરં નીલકંઠસુશોભિતમ્ ॥ ૨ ॥ અસ્માકં બ્યાલશોમાભ્યમ-
 સ્થિમાલાવિમૂષિતમ્ । નીલગ્રીવૃતસંકાશં સર્વકોટિસમપ્રસમ્
 ॥ ૩ ॥ ક્રીડંતં ચ શિવં તત્ર ગૃણેશ્વ પરિવારિતમ્ । વિસૃજ્ય
 દેવતાઃ સર્વોસ્તિર્ઘતં પરમેશ્વરમ્ ॥ ૪ ॥ તં દૃષ્ટ્વા દેવદે-
 વેશં પ્રહસ્યોઽકુલ્લોચનમ્ । પાર્વતી પરિપ્રચ્છ વિનયા-
 વનતા સ્થિતા ॥ ૫ ॥

સૂત કહે છે—દેવના પશુ દેવ અને જગતના યુગ મહા-
દેવ કે, જે કૈલાસ પર્વત ઉપર બેઠા હતા, જેને પાંચ
મુખો હતાં, જેને દશ હાથ હતા, ત્રણ નેત્ર હતાં,
જેના હાથમાં ત્રિશુલ હતું,^૧ જેના હાથમાં પિનાક ધનુષ,
ખડ્ગ, દાઢ, કપાલ અને અદ્વાજ હતાં, જેનો શ્યામ કંઠ
અતિ શોભતો હતો,^૨ જેના શરીરમાં ભસ્મ લાગી
હતી, જેને સર્પોની શોભા હતી, જે હાડકાંની માળાથી
શોભતા હતા, જે શ્યામ મેઘના જેવા શોભતા હતા,
કરોડ સૂર્યના જેવી જેની કાંતિ હતી,^૩ જે ક્રોડા કરતા
હતા, ગણોથી વિંટાયલા હતા, એવા એકાંત સ્થળમાં
ઉભેલા મહાદેવને જોઈ સર્વ દેવોને વિદાય કરી, પાર્વતી
વિનયથી નમ્ર બની હસીને તેમને પૂછવા લાગ્યા.^{૪-૫}

પાર્વત્યુવાચ—કથયસ્વ પ્રસાદેન યદ્યોર્ધ્વ વ્રતશ્ચત્તમમ્ ।

શ્રુતાસ્ત્વયોક્તા દેવેશ વ્રતાનાં નિર્ણયાઃ શુભાઃ ॥ ૬ ॥ તથા
ચૈવાનધર્માશ્ચ તીર્થધર્માસ્ત્વયોદિતાઃ । નાસ્તિ મે નિશ્ચયો
દેવ ધાંતાઽહં ચ પુનઃ પુનઃ ॥૭॥ તસ્માદ્વદસ્વ મે દેવ શોકં
નિઃસંશયં વ્રતમ્ । વ્રતાનામુત્તમં દેવ શુક્તિશ્ચક્રિપ્રદાયકમ્
॥ ૮ ॥ તદ્દહં શ્રોતુમિच्छામિ કથયસ્વ મમ પ્રભો ॥

પાર્વતી કહે છે—હે મહારાજ ! જે શુભ અને ઉત્તમ
વ્રત હોય, તે કૃપા કરીને મને કહો. હે દેવ ! હે ધૃષ્ણ ! મેં
આપની પાસેથી વ્રતોના નિર્ણયો, દાનના ધર્મો તથા
તીર્થોના ધર્મો સાંભળ્યા છે. હે દેવ ! મને વારંવાર ભ્રમ
થવાથી કાંઈ જાતનો નિશ્ચય થતો નથી;^{૧-૭} માટે હે
દેવ ! ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર ઉત્તમ વ્રત સાંભળવા
હું ઇચ્છું છું, તેથી કૃપા કરીને તેવું વ્રત કહો, જેથી
સંશય દૂર થાય.^૮

ઈશ્વર ઉવાચ—શ્ચુદેવિ પ્રવક્ષ્યામિ વ્રતાનાશ્ચત્તમં
વ્રતમ્ ॥ ૯ ॥ યજ્ઞ કસ્યચિદાહ્યાર્તં રહસ્યં શુક્તિદાય-
કમ્ । યૈવૈવ કથ્યમાનેન યમોડપિ ચિલ્લયં વ્રજેત્ ॥ ૧૦ ॥
તદ્દહં કથયિષ્યામિ શ્ચુદેવૈકમનાઃ પ્રિયે । માઘમાસે કૃષ્ણ-
પક્ષે અમાયુક્તા ચતુર્દશી ॥ ૧૧ ॥ શિવરાત્રિસુ સા જ્ઞેયા
સર્વયજ્ઞોત્તમોત્તમા । દાયૈર્યજ્ઞેસ્તપોમિથ વ્રતૈશ્ચ વિવિધૈરપિ
॥ ૧૨ ॥ ન તીર્થેસ્તદ્રવેત્યુષ્યં યત્પુણ્યં શિવરાત્રિતઃ । શિવ-
રાત્રિસર્વમ્ નાસ્તિ વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ ॥ ૧૩ ॥ જ્ઞાનતોઽજ્ઞા-
નતો વાપિ કૃત્વા મોક્ષમવાપ્નુયાત્ । સૃતાસ્તે નિરયં યાંતિ
ચૈરેવા ન કૃતા કચિત્ ॥ ૧૪ ॥ કૃતા ચૈર્નિત્યં ત્યક્ત્વા
ગતાસ્તે શિવસન્નિધૌ । સર્વમંગલશીલા ચ સર્વામંગલના-
શિની ॥ ૧૫ ॥ મક્તિમુક્તિપ્રદા ચૈવા સત્યં સત્યં વરાનેન ॥

મહાદેવ કહે છે—હે દેવિ ! જે વ્રત મેં કાષ્ઠની પાસે કહેલું
નથી, જે શુભ છે અને મોક્ષ આપનાર છે, તેવું ઉત્તમ
વ્રત કહું છું તે સાંભળો. હે પ્રિયે ! એ કહેવાનું હોય
લાંથી યમ પશુ નાશ પામે છે.^{૯-૧૦} તે વ્રત હું કહું
છું, માટે એક ચિત્ત થઈ સાંભળો. માધ માસના કૃષ્ણ
પક્ષમાં અમાવાસ્યાના ચોત્તરોથી શિવરાત્રિ

કહેવાય છે; તે સર્વ યજ્ઞો કરતાં પશુ અતિ ઉત્તમ છે.
શિવરાત્રિથી જેટલું પુણ્ય થાય છે, તેટલું પુણ્ય વિવિધ
દાન, તપ, વ્રત અને તીર્થોથી પશુ થતું નથી. શિવરાત્રિ
જેવું કાંઈ પશુ ઉત્તમ વ્રત નથી.^{૧૧-૧૩} જાણતાં વા
અજાણતાં શિવરાત્રિનું વ્રત થયું હોય તો મોક્ષની પ્રાપ્તિ
થાય છે. જે માણસોએ કાંઈ દિવસે પશુ શિવરાત્રિવ્રત
કરેલું નથી, તે મર્યા પછી નરકમાં પડે છે.^{૧૪} જે
માણસો શિવરાત્રિનું વ્રત કરે છે, તે નરકને તણ મહા-
દેવની પાસે જાય છે. એ શિવરાત્રિ સર્વ અમંગલનો
નાશ કરનારી અને ભોગને તથા મોક્ષને આપનારી છે,
એ વાત ખરેખરી છે.^{૧૫}

દેવ્યુવાચ—કથં યમપુરં ત્યક્ત્વા શિવલોકો વ્રજેન્નરઃ ॥ ૧૬ ॥
પતન્મે મહદાશ્ચર્યં પ્રત્યક્ષં કુરુ શંકર ॥ શંકર ઉવાચ—
શ્ચુદેવિ યથાવૃત્તાં કર્યાં પૌરાણિકોં શુભામ્ ॥ ૧૭ ॥
યમશાસનદર્શી ચ શિવસ્થાનપ્રદાયિનીમ્ । કશ્ચિદાસીત્પુરા
દેવિ નિવાદો જીવધાતકઃ ॥ ૧૮ ॥ પ્રત્યંતદેશવાસી ચ
મૃધરાસજકેતનઃ । સીમાંતે સ સદા તિથ્ઠુ કુર્દુવપરિ-
પાલકઃ ॥ ૧૯ ॥ તન્વા પીનો ધૃત્વર્ધારી ક્ષ્યામાંગઃ કૃષ્ણ-
કંજુકઃ । બહુગોધાંશુલિત્રાણઃ સદૈવ મૃગયારતઃ ॥ ૨૦ ॥
પૂર્વવિધો નિવાદોઽસી ચતુર્દશ્યા દિને શુભે । ધ્યાવહારિ-
કૈશ્વ દ્રવ્યાર્થે દેવાગારે પ્રરોધિતઃ ॥ ૨૧ ॥ તેનાપિ દેવતા
દૃષ્ટા જનાનાં વચનં શ્રુતમ્ । ડપવાસત્રવીનાં ચ જગપતાં
શિવશિવેતિ ચ ॥ ૨૨ ॥ દિનાંતે તૈસ્તદા શુષ્કઃ પ્રાતર્દ્રવ્યં
પ્રદીયતામ્ । તતોઽસી ધૃતરાદાય વૃશ્ણેન ગતઃ સ્વયમ્
॥ ૨૩ ॥ આગચ્છન્સ વનોરેજો જનહાસં ચકાર સઃ ।
શિવશિવ કિમેતદ્વૈ કુર્વેતિ નગરે જનાઃ ॥ ૨૪ ॥ બનેચરા-
નિરીશંસુ ચતુર્વિંશતિસ્તતઃ । પદં ચ પદમાર્ગં ચ અન્વિ-
વ્યન્સુકરાન્મૃગાન્ ॥ ૨૫ ॥ હૃતશ્ચેતશ્ચ ધાવન્વૈ આમિષે
છુગ્ધમાનસઃ । વનં ચ પર્વતાન્સર્વાન્નમિત્વા ગિરિકંદરાઃ
॥ ૨૬ ॥ સંપ્રાપ્તં તેન નો કિંચિન્મૃગસુકરચિત્તકમ્ ।
નિરાશો છુગ્ધકો યાવત્તાવદસ્તં ગતો રવિઃ ॥ ૨૭ ॥

પાર્વતી કહે છે—હે શંકર ! મનુષ્ય યમલોકનો ભાગ કરી
શિવલોકમાં કેમ જઈ શકે ?^{૧૬} એવી રીતનું મને મોહું
આશ્ચર્ય થાય છે, માટે કાંઈ દાખલો દઈ તે વાતને દઢ
કરો. મહાદેવ કહે છે—હે દેવિ ! યમના હુકમને હજીનારી
અને શંકરના સ્થાનને આપનારી પુરાણની પવિત્ર વાર્તા
પૂર્વે જે પ્રમાણે થઈ છે, તે પ્રમાણે કહું છું તે સાંભળો.
હે દેવિ ! પૂર્વે કાંઈ એક બિહ્ન હતો, તે જીવની હિંસા
કરતો હતો.^{૧૭-૧૮} તે પર્વતની તળેટીમાં રહેતો હતો,
સદા સીમાડામાં રહી કુર્દુબતું પોષણ કરતો હતો,^{૧૯} શરીરે
પ્રુષ્ઠ હતો, ધનુષને ધારણ કરતો હતો, શ્યામ હતો, શ્યામ
કુલો પહેરતો હતો અને આંગળિયોની રક્ષામાટે ચંદન-
ધોનાં ચામડાનું અંગુલિત્રાણ આંધી સદા શિકાર કરવામાં

* તિત્તિરમિતિ પાઠાન્તરમ્

તત્પર રહેતો હતો. ૨૦ એવા દુષ્ટ બિહ્નને શિવરાત્રિને દિવસે ધનમાટે બ્યવહાર કરનાર લોકોએ દેવાલયમાં રોકા રાખ્યો, ૨૧ તેથી તેને શિવનાં દર્શન થયાં અને ઉપવાસ કરી 'શિવ શિવ' એ પ્રકારે યોલતાં મનુષ્યોના શબ્દો પશુ તેના સાંભળવામાં આવ્યા. ૨૨ સૂચિસ્ત થયા પછી 'સવારે ધન આપજે' એમ કહી રોકા રાખનારાએ તેને છોડી મૂક્યો. પછી તે ધનુષ લઇ દક્ષિણ દિશા તરફ વનમાં ગયો. ૨૩ રસ્તામાં 'શહેરમાં સધળાં મનુષ્યો શિવ શિવ એ શું કરે છે,' એમ હાસ્ય કરતો કરતો તે જતો હતો. ૨૪ ચોમેર મૂઝ અને વરાહ વગેરે જંગલનાં જાનવરોને જોતો હતો અને તેઓનો માર્ગ શોધતો હતો. ૨૫ માંસની લાલસાથી આમ તેમ દોડતો જતો, એવી રીતે વન, પર્વત અને ગુફાઓ વગેરે સધળી જગોએ તે ફરી વળ્યો. ૨૬ પશુ મૂઝ, વરાહ કે ચિત્તલ (મૂઝવિશેષ) એક પશુ જાનવર તેના હાથમાં આવ્યું નહીં. તેથી તે નિરાશ થઇ ગયો, તેટલામાં સૂચિસ્ત થઇ ગયો. ૨૭

ચિંતયિત્વા જલોપાંતે જાગરં જીવવાતનમ્ । સંવિધા-
સ્વામ્યદે રાત્રૌ નિશ્ચિંતં મમ જીવનમ્ ॥૨૮॥ તત્કાગસનિષ્ઠો
ગત્વા તત્તીરે જાલિમધ્યતઃ । આસનં કર્તુમારેભે આત્મનો
ગુપ્તિકારણાત્ ॥૨૯॥ જાલિમધ્યે મહાલિંગં સ્થિતં સ્વાયંધુવં
શુભમ્ । વિવ્રવૃક્ષો મહાન્ દિવ્યો જાલિમધ્યે ચ સંસ્થિતઃ
॥ ૩૦ ॥ ઘૃહીત્વા તત્સ્ય પર્ણાંનિ માર્ગશુદ્ધયર્થમક્ષિપત્ ।
ક્ષિપ્તાનિ દક્ષિણે ભાગે નિપેતુલિંગમૂર્ધનિ ॥ ૩૧ ॥ તત્સ્ય
ગંધં સમાસાય લુઘ્વકસ્ય વરાનને । ન તિર્થિતિ મૃગાઃ
સર્વે શરવાતભયાત્તદા ॥ ૩૨ ॥ ન વિદ્યા ઓજનં જાતં
સંરોધસ્ય પ્રચાવતઃ । મૃગાભિરીક્ષતો રાત્રૌ નિદ્રાના-
શોઽપ્યજાયત ॥ ૩૩ ॥ જાલિમધ્યે ગતસ્વાસ્ય પ્રથમઃ
પ્રહરો ગતઃ । તતો જલાર્થમાયાતા હરિણી ગર્ભસંયુતા
॥ ૩૪ ॥ યોયનસ્યા સુરૂપા ચ સ્તનપીના સુશોભના ।
નિરીક્ષતી દિશઃ સર્વા મૃશદ્વલ્લલ્લોચના ॥ ૩૫ ॥
લુઘ્વકૈનાપિ સા દૃઢા બાણગોચરમાગતા ॥ કૃતં ચ બાણ-
સંધાનં તૈન્નૈકપ્રેણ ચલસા ॥ ૩૬ ॥ ષોટયિત્સ્વાઽથ પત્રાણિ
પ્રક્ષિપ્તાનિ શિવોપરિ । શિવેતિ સંસ્મરન્ વાર્દ શીતેન પરિ-
પીઢિતઃ ॥ ૩૭ ॥ દૃતસ્મિન્નંતેર દૃઢો હરિણ્યા લુઘ્વકસ્તદા ।
લુઘ્વકસ્તુ સ્વરૂપેણ કૃતાંતં ઇવ તિષ્ઠતિ ॥ ૩૮ ॥ દૃઢા
તુ તત્સ્ય સંધાનં યમર્ધદ્વાલમપ્રમયં । મૃગી સા દિવ્યયા
વાજા લુઘ્વકં વાક્યમબ્રવીત્ ॥ ૩૯ ॥

પછી 'જલાશયના સમીપમાં હું આજ આખી રાત
જાગીશ અને જે જાનવર આવશે તેને મારીશ તેથી
માફે જીવું થશે,' એવા વિચાર કરી એ પારધિ તળાવના
કિનારા ઉપર ગયો. ત્યાં ઝાડી હતી તેની વચમાં પોતાને
જુપાઇ રહેવા માટે કાંઇ સ્થળની તજવીજ કરી. ૧૮-૨૯

એ ઝાડીની વચમાં પોતાની મેળે પ્રગટ થયેલા મહાદેવનું
મોઢું ભિંગ હતું તેમજ મોઢું બિલીનું ઝાડ પશુ હતું. ૩૦
હવે માર્ગ સાફ કરવામાટે તે પારધિએ બિલીનાં પાંદડાં
દક્ષિણ તરફ ફેંકી દીધાં, તે પાંદડાં મહાદેવનાં ભિંગ ઉપર
પડ્યાં. ૩૧ હે દેવ! પારધિની ગંધ આવવાથી 'મને બાણથી
મારશે' એવા ભયથી કાંઇપશુ જાનવર તેની પાસે આવતું
ન હતું, ૩૨ તેથી રાતે પશુ કાંઈ ખાવાનું મળ્યું નહીં.
દિવસે રોકા રાખવાથી તેને કાંઈપશુ ખાવાનું મળ્યું ન
હતું. 'મૂઝ આવશે અને તેને હું મારીશ' એવી આશાથી
રાતે નિદ્રા પશુ આવી નહીં. ૩૩ હવે એવી રીતે તે ઝાડીમાં
બેઠા હતો ત્યાં પહેલા પહેર તો નીકળી ગયો. ચાર પછી
કાંઇ મનોહર ગર્મિણી મૂઝલી જળ પીવા આવી. ૩૪
તે જીવાન પરમ સુંદર અને યુષ્ઠ સ્તનવાળી હતી. એ મૂઝલી
નેત્ર ઉઘાડી ઉઘાડી ચારે તરફ જોતી જતી હતી. ૩૫
તેણી પારધિના જેવામાં આવી અને જ્યારે બાણના
વેગમાં આવી ત્યારે તેણે એક ચિત્તથી બાણ ચડાવ્યું. ૩૬
ટાઠ લાગવાથી પીડા પામતા અને 'શિવ શિવ' એવી
રીતે મનુષ્યનું યોલતું યાદ કરતા એ પારધિએ બિલીનાં
પાંદડાં તોડી નાખ્યાં, તે મહાદેવનાં ભિંગ ઉપર પડ્યાં. ૩૭
પછી એ પારધિ મૂઝલીની નજરે પડ્યો. તે જણે પારધિના
સ્વરૂપમાં યમ ઉભો હોય તેમ તેને લાગ્યો. ૩૮ પારધિએ
ચડાવેલું બાણ યમની ટાઠ જેવું તેના જોવામાં આવ્યું,
જે જોઇ મૂઝલી દિવ્ય વાણીથી પારધિ પ્રત્યે યોલી. ૩૯

મૃગ્યુવાચ । સ્થિરો ભવ મહાગ્યાચ સર્વજીવનિર્જનત ।
કથયસ્વ મહાવાહો કિમર્થ માં હનિષ્યસિ ॥ ૪૦ ॥ શિવ
ઢવાચ—તત્સ્યાસ્તદ્વચનં શ્રુત્વા લુઘ્વકઃ પ્રાહ તાં મૃગીય્ ।
લુઘ્વક ઢવાચ । સમાતૃકં કુર્હ્યં મે હ્રધયા પીઘ્નતે મૂઝમ્
॥ ૪૧ ॥ ધનં ચૈ મદ્વૃદ્ધે નાસ્તિ તેન ત્વાં હન્મિ શોભને ।
સૂત ઢવાચ । યામપૂજાપ્રભાવેણ જાગરોપોચ્છેન ચ ॥ ૪૨ ॥
ચતુર્થાંશેન પાપાનાં વિઘ્નકો લુઘ્વકસ્તદા । લુઘ્વકસ્તુ
તતો દૃઢા મૃગી માહુવમાભિણીમ્ ॥ ૪૩ ॥ ઢવાચ ઢચનં
તાં વૈ ધર્મયુક્તમસંશયમ્ ॥ લુઘ્વક ઢવાચ । મયા હિ
પાતિતા જીવા હત્તમાધમમધ્યમાઃ ॥ ૪૪ ॥ ન શ્રુતા
ઈવુશી વાળી જાપદાનાં કથંચન । કસ્મિન્દેશે સ્વરૂપના
કસ્માસ્થાનાદિહાગતા ॥ ૪૫ ॥ કથયસ્વ પ્રયત્નેન પરં
કૌતુહલં હિ મે ॥

મૂઝલી કહે છે—હે મહાબાહુ ! હે સર્વ પ્રાણીઓને
મારનાર ! હે મહાબાહુ ! તું ધીરો થા અને શ્મા માટે
મારીશ, તે કહે. ૪૦ મહાદેવ કહે છે—એવાં મૂઝલીનાં
વચન સાંભળી પારધિ યોલ્યો; હે શોભને ! માતા વગેરે
મારું કુટુંબ બૂખથી અત્યંત પીડા પામે છે. ૪૧ અને મારી
પાસે ધન પશુ નથી, તેથી હું તને મારીશ. સત કહે
છે—પહેલા પહેરમાં પૂજા કરવાના પ્રભાવથી, ઉપવા-
સથી અને જાગરણ કરવાથી એ પારધિનાં યોથા

ભાગનાં પાપ તે વખતે છૂટી ગયાં. હવે મૃગલીની મનુ-
ખવાણી સાંભળી, તે ધર્મયુક્ત સંદેહરહિત વચન કહેવા
લાગ્યો. પારધિ કહે છે-મેં ઉત્તમ, મધ્યમ અને નીચ
ધણી જાતનાં જાનવરો મારેલાં છે. ૪૨-૪૪ પશુ કાષ્ઠ
દિવસે, ક્યારે પશુ જાનવરની મનુખ જેવી વાણી મારા
સાંભળવામાં આવી નથી. તું કયા સ્થળમાં ઉત્પન્ન થઇ
છે? કયા સ્થાનમાંથી અહીં આવી છે, તે તું ખરેખર
કહે. તે સાંભળવાની મને મોટી ઇચ્છા છે. ૪૫

મૃગુવાચ- મૃગુ ત્વં લુઘ્વકમેષ્ઠ કથયામિ તવાલિલમ્
॥ ૪૬ ॥ આસં પૂર્વમહં રંભા સ્વર્ગે શક્ત્ય ચાપ્તરાઃ ।
અનંતરૂપલાવળ્યા સૌભાગ્યેન ચ ગર્વિતા ॥ ૪૭ ॥ સૌભા-
ગ્યમદુષ્ટાંગો દાનવો વલગર્વિતઃ । મયૈવ ચ હૃતો મર્તા
હિરણ્યાક્ષો મહાસુરઃ ॥ ૪૮ ॥ તેન સાર્થે મયા યુક્તં
ચિત્કાલં યથેતિસત્તમ્ । એવં કાલો ગતો વ્યાપ ક્રીડંત્યા
મેડસરોણ ચ ॥ ૪૯ ॥ દુઃકદા પ્રેક્ષિતું ત્વયં શંકરસ્ય
ગતાડ્યતઃ । યાવદ્દુઃકામ્યહં તત્ર તાવન્માં શંકરોડ્યવીત્
॥ ૫૦ ॥ ક ગતા ત્વં વારોદે કેન વા સંગતા યમે ।
કિં વા સૌભાગ્યગર્વેન નાયાતા મમ મંદિરમ્ ॥ ૫૧ ॥
સત્યં કથય શીઘ્રં ત્વં નો વા શાપં દશમિ તે । શાપમીત્યા
મયા તત્ર સત્યયુક્તં શિવાયતઃ ॥ ૫૨ ॥ શૂળ દેવ પ્રવક્ષ્યામિ
શાપાત્પ્રહકારક ॥ મમાસ્તિ મર્તા વિશ્વેશ દાનવેદો મહા-
બલઃ ॥ ૫૩ ॥ તેન સાર્થે મયા દેવ ક્રીડિતં નિજમંદિરં ।
તેનાહં નાગતા શીઘ્રં સૃષ્ટિસંહારકારક ॥ ૫૪ ॥ રુદ્રસ્ત-
દ્વચનં શ્રુત્વા સકોપો વાક્યમબ્રવીત્ । મૃગઃ કામાતુરો
નિત્યં હિરણ્યાક્ષો મવિષ્યતિ ॥ ૫૫ ॥ ત્વં મૃગી તસ્ય
ભાર્યો વૈ મવિષ્યતિ ન સંશયઃ । ત્યક્ત્વા સ્વર્ગે તથા દેવાન્
દાનવં મોક્તુમિચ્છસિ ॥ ૫૬ ॥ તસ્માદેવં નિર્જાલે દેશે તૃણા-
દ્વારા મવિષ્યસિ । દ્વાદશાષ્ટાદાનિ મો મંદ્રે મવિતા શાપ
ણ્ય તે ॥ ૫૭ ॥ પરસ્પરસ્ય શોકેન શાપાંતોડપિ મવિષ્યતિ ।
અત્રગ્રહઃ પુનસ્તેષ્વ શંકરેણ કૃતઃ સ્વયમ્ ॥ ૫૮ ॥ કદા-
ચિદ્દિ વ્યાધવરો મમ સાન્નિધ્યમાશ્રિતઃ । વાળાયે તસ્ય
સંપ્રાપ્તા પૂર્વજન્મ સ્મરિષ્યસિ ॥ ૫૯ ॥

મૃગલી કહે છે-હે પારધિ ! હું તને સહયુગ કહું છું. તે
સાંભળ. ૪૬ હું પૂર્વે સ્વર્ગમાં રંભા નામની ઇંદ્રની અપ્સરા
હતી. મારું રૂપ ધણું સુંદર હતું, મારી ચતુરાઇ ધણી
હતી અને તેથી ગર્વિત હતી. ૪૭ અને સૌભાગ્યના ગર્વ-
વાળા, પુષ્ટ શરીરવાળા અને બળના ગર્વવાળા હર-
ણ્યાક્ષ નામના અસુરને મેં પતિ કરી રાખ્યો હતો. ૪૮
તેની સાથે મેં ધણી કાલપર્યંત યથેચ્છ ભોગ ભોગવ્યા.
એવી રીતે હે વ્યાધ ! તે દૈત્યની સાથે ક્રીડા કરતાં મારાં
ધણાં વર્ષો નીકળી ગયાં. ૪૯ એક દિવસે ત્વય જેવા માટે
હું શંકરની પાસે ગયું; એટલે મારી તરફ જેમ મહાદેવ
ગોસ્વા ૩, ૫૦ હે સુંદરિ ! હે શુભે ! તું આટલા દિવસ
કયા ગઇ હતી? શું તું કાષ્ઠની સાથે લાગી છે અથવા

સૌભાગ્યના ગર્વથી જ મારે ઘેર આવતી નથી. ૫૧
જલદીથી સાચેસાચું કહી દે, નહીં તો હું તને શાપ
આપીશ. શાપના ડરથી હું મહાદેવની પાસે સાચું બોલી. ૫૨
હે દેવ ! હે શાપ આપનાર ! હે અનુગ્રહ કરનાર ! હું
કહું છું તે સાંભળો. મહાબળવાન દૈત્યને મેં પતિ કરી
રાખ્યો છે. ૫૩ તેની સાથે હું મારા ધરમાં ક્રીડા કરતી
હતી. હે મહાદેવ ! હે સૃષ્ટિના સંહાર કરનાર ! એટલા
જ કારણથી હું આપની પાસે આવી શકી નહીં. ૫૪
એવાં વચન સાંભળી મહાદેવ ક્રોધાવમાન થઇ કહેવા
લાગ્યા; એ હિરણ્યાક્ષ દૈત્ય મહા કામી મૃગ થશે, ૫૫
અને તું તેની સાથે મૃગલી થઇશ, એમાં સંશય નથી. તું
સ્વર્ગને અને દેવાને છોડી દૈત્યની સાથે વિહારની ઇચ્છા
રાખે છે, ૫૬ તેથી તું નિર્જાલ સ્થળમાં તૃણ ખાનારી
મૃગલી થઇશ. હે ભદ્રે ! આ શાપ બાર વર્ષનો છે, તેથી
બાર વર્ષ વીત્યા પછી બનને પશ્ચાત્તાપ કરવાથી શાપનો
અંત આવશે. વળી મહાદેવે પોતાની મેળે અનુગ્રહ
પશુ કર્યો અને કહ્યું કે, ૫૭-૫૮ કાષ્ઠ પારધિ મારી
પાસે બેઠો હશે, તેની નજરે પડવાથી તને પૂર્વ જન્મ
યાદ આવશે. ૫૯

શંકરસ્ય તદા રૂપં દૃષ્ટ્વા મોક્ષમવાપ્સ્યસિ । શંકરો ન
મયા દૃષ્ટો વસંત્યાસિન્મહાવને ॥ ૬૦ ॥ તેન દુઃલક્ષમુપાપ્તા
માંસમેદોવિવર્જિતા । ગર્ભાકાંતા વિશેષેણ ન વધ્યા ચેતિ
નિશ્ચિતમ્ ॥ ૬૧ ॥ સકુટુંબસ્ય તે વ્રજં મોજનં ન મવિ-
ષ્યતિ । આયાસ્યતિ મૃગી ત્વન્યા મર્મેળાનેન લુઘ્વક
॥ ૬૨ ॥ પીના યૌવનસંપન્ના બહુમાંસા મદોદ્ભતા । મોજનં
સકુટુંબસ્ય તયા સયો મવિષ્યતિ ॥ ૬૩ ॥ અથવાડ્યનો મૃગો
વ્યાધ પાનાર્થં તુ જલાશયે । આગમિષ્યતિ પ્રત્યુષે ક્ષુધા-
ર્તસ્ય ન સંશયઃ ॥ ૬૪ ॥ ગર્ભે ત્યક્ત્વા પુનઃ પ્રાતર્બાહ્યાન્સ-
દિશ્યં વંધુયુ । શપથૈરાગમિષ્યામિ સંદિશ્ય ચ સસ્ત્રીજનમ્
॥ ૬૫ ॥ તસ્યાસ્તદ્વચનં શ્રુત્વા વ્યાપો વિસ્મયમાગતઃ ।
ક્ષણમેકં તથા સ્થિત્વા વ્યાપો વચનમબ્રવીત્ ॥ ૬૬ ॥
નાગમિષ્યતિ ચેદન્યો જીવસ્ત્વમપિ ગચ્છસિ । ક્ષુપયા
પીઢિતોર્હં વૈ કુટુંબં ચ વિશેષતઃ ॥ ૬૭ ॥ પ્રાતસ્ત્વયા મમ
ગૃહમાર્ગતર્કયં યથાયથમ્ । શપથૈશ્વ વ્રજ ત્વં હિ યથા મે
પ્રત્યયો મેવ ॥ ૬૮ ॥ પૃથિવિં વાયુરાદિત્વઃ સત્યે તિષ્ઠતિ
દેવતાઃ । પાલનીયં તતઃ સત્યં લોકદ્વયમભીષ્મહિ ॥ ૬૯ ॥
તસ્માત્સત્યેન ગન્તવ્યં અવત્યા સ્વગૃહં પ્રતિ । તસ્ય તદ્વચનં
શ્રુત્વા ગર્ભાંતં સા મૃગી તદા ॥ ૭૦ ॥ ચક્રે સત્યપ્રતિજ્ઞાં
વૈ વ્યાધસ્યામે પુનઃ પુનઃ ।

તે વખતે શંકરનાં દર્શન કરી તું શાપથી મુક્ત થઇશ.
હે પારધિ ! એવી રીતના મહાદેવના શાપથી હું આ
મહાવનમાં વસું છું. પશુ શંકર મારા જેવામાં આવતા
નથી. ૬૦ તેનાં દુઃખથી હું દુઃખી થઇ ગયું છું અને વળી
ગર્ભિણી છું, તેથી મારામાં માંસ વગેરે કાંઈ નથી. અને

મારવાથી તારાં કુટુંબનું પોષણ થશે નહિ, માટે મને મારવી યોગ્ય નથી. હે પારધિ ! આજ માર્ગે માંસથી અને મેદથી ભરેલી, જીવાન અને મહોન્મત્ત પુષ્ટ મૃગલી આવશે, તેણીને મારવાથી તારાં કુટુંબનું પોષણ થશે. ૧૧-૧૩ વળી હે પારધિ ! પરોઢિયામાં આ જળાશયમાં જળ પીવામાટે તારી પાસે ખીજે મૃગ પણ આવશે, એમાં સંશય નથી. ૧૪ વળી સોગનપૂર્વક કહું છું કે, આ ગર્ભને જન્મ આપી જન્મેલાં બચ્ચાંની સંબંધીઓને ભલામણ આપી, સખીઓને કહી હું પણ તારી પાસે આવીશ. ૧૫ એવાં મૃગલીનાં વચ્ચેનાં સાંભળી પારધિ અચંબામાં પડ્યો. હાથવાર મુગો રહી, તે બોલ્યો કે, ૧૬ હું અને મારું કુટુંબ સખળાં ભૂખથી પીડાઈએ છીએ. હવે તું ચાલી જવા માગે છે અને ખીજું જનવર તો આવે વા ન આવે ! માટે 'તારે પ્રાતઃકાલમાં મારે ઘેર અવશ્ય આવવું.' આ વાત કબૂલ કરી સોગન ખાઈને જા, જેથી મને વિશ્વાસ આવે. ૧૭-૧૮ પૃથિવી, વાયુ, અને સૂર્ય એ સર્વ દેવો સભ્યમાં રહે છે, માટે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં સુખ ઇચ્છનારા લોકોએ સત્ય પાળવું જોઈએ. ૧૯ તેથી તારે પણ સત્યથી પોતાને ઘેર જવું જોઈએ. એવાં વચ્ચેનાં સાંભળી, ગર્ભથી પીડાતી મૃગલી પારધિની પાસે વારંવાર સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરવા લાગી.

મૃગ્યુવાચ-દ્વિજો મૂલ્વા તુ યો વ્યાધ વેદબ્રહ્મોડસિ-
જાયતે ॥ ૭૧ ॥ સ્વાધ્યાયસંધ્યારહિતઃ સત્યશૌચવિવ-
ર્જિતઃ । અવિક્રયાણાં વિક્રેતા અયાજ્યાનાં ચ યાજકઃ
॥ ૭૨ ॥ તસ્ય પાપેન લિપ્યામિ યથાં નાગમં પુનઃ ।
દુષ્ટદ્વલો તુ યત્પાપં પૂર્તં વા પ્રામકંટકે ॥ ૭૩ ॥ નાસ્તિકે
ચ વિશીલે ચ પરદારરતે તથા । વેદવિક્રિયેણ ચૈવ શવ-
સૂતકમોજને ॥ ૭૪ ॥ તેન પાપેન લિપ્યામિ યથાં નાગમં
પુનઃ । સ્તશબ્દ્યાપ્રતિગ્રાહે માતાપિત્રોરપાલકે ॥ ૭૫ ॥
તેન પાપેન લિપ્યામિ યદિ નાયામિ તે સ્તનિકમ્ । દાનં
દ્વાત્તં પ્રથતસ્ય યોડન્તરાયકરો નરઃ ॥ ૭૬ ॥ તેન પાપેન
લિપ્યામિ યદિ નાયામિ તે ગૃહમ્ । દેવદ્રવ્યં ગુરુદ્રવ્યં
બ્રહ્મદ્રવ્યં હરેતુ યઃ ॥ ૭૭ ॥ તેન પાપેન લિપ્યામિ યદિ
નાયામિ તે ગૃહમ્ । રીરં રૂપેન યઃ કર્ણાત્પાર્શ્વ પાદેન
બાલચેત્ ॥ ૭૮ ॥ તેન પાપેન લિપ્યામિ યદિ નાયામિ
તે ગૃહમ્ । મતારં સ્થામિનં મિત્રમાત્માનં બાલમેવ ચ ॥ ૭૯ ॥
ગાં વિપ્રં ચ ગુરૂં નારીં યો મારયતિ દુર્મતિઃ । તેન પાપેન
લિપ્યામિ યદિ નાયામિ તે ગૃહમ્ ॥ ૮૦ ॥

મૃગલી કહે છે-હે પારધિ ! જે બ્રાહ્મણ થઈને વેદબ્રહ્મ થાય છે, ૭૦-૭૧ વેદ ભણતો નથી, સંધ્યા કરતો નથી, સત્ય અને આચાર પાળતો નથી, ન વેચવાની વસ્તુઓ વેચે છે અને જેઓને યજ્ઞ કરવાનો અધિકાર નથી તેઓને યજ્ઞ કરાવે છે, ૭૨ તે બ્રાહ્મણનું પાપ, જે હું ફરીથી તારી પાસે ન આવું તો મને લાગે. ૭૩ શુદ્ધિ-

વાળાનું જે પાપ હોય, મામને દુઃખ આપનાર ધૂર્તનું જે પાપ હોય, ૭૪ નાસ્તિકનું જે પાપ હોય, ૭૫ સ્વભાવ-વાળાનું જે પાપ હોય, પરસ્ત્રીમાં આસક્તનું જે પાપ હોય, વેદ વેચનારને જે પાપ લાગે અને પ્રેતસત્ત્વવાળાના ઘરમાં ખાનારનું જે પાપ હોય તે પાપ, જે હું ફરીથી તારી પાસે ન આવું તો મને લાગે. મરનારની શય્યા લેવામાં જે પાપ છે અને માતા-પિતાનું પાલન ન કરવામાં જે પાપ છે તે પાપ, જે હું ફરીથી તારી પાસે ન આવું તો મને લાગે. દાન આપવામાં વિઘ્ન કરનારને જે પાપ થાય છે, ૭૪-૭૯ તે પાપ, જે હું તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે. દેવનું ધન, ગુરુનું ધન અને બ્રાહ્મણનું ધન લેવાથી જે પાપ થાય છે તે પાપ, જે હું તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે. દીવાથી દીવા કરવાથી અને પગવડે પગ ધોવાથી જે પાપ થાય છે, ૭૭-૭૮ તે પાપ, જે હું તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે. પાલન કરનારને, માલિકને, મિત્રને, આત્માને, બાલકને, માયને, બ્રાહ્મણને, ગુરુને અને બીજા હણવાથી જે પાપ થાય છે, તે પાપ જે હું તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે. ૭૯-૮૦

અવૈષ્ણવે ચ યત્પાપં યત્પાપં દામિકે જને । અજિતેન્દ્રિ-
યેષુ યત્પાપં પરદોષાનુકીર્તને ॥ ૮૧ ॥ ક્રુત્તને ચ કદયે
ચ પરદારરતે તથા । સદાચારવિહીને ચ પરપીઠાપ્રદાયકે
॥ ૮૨ ॥ પરપૈશુન્યયુક્તે ચ કન્યાવિક્રયકારકે । હૈતુકે
બકટત્વો ચ કૂટસાધ્યપ્રદે તથા ॥ ૮૩ ॥ એતેષાં પાતકં
મર્છં યદિ નાયામિ તે ગૃહમ્ । યત્પાપં બ્રહ્મહત્યાયાં પિતૃ-
માતૃવધે તથા ॥ ૮૪ ॥ તેન પાપેન લિપ્યામિ યદિ નાયામિ
તે ગૃહમ્ । યત્પાપં છુલ્લકાનાં ચ યત્પાપં ગરદાપિનામ્
॥ ૮૫ ॥ તેન પાપેન લિપ્યામિ યદિ નાયામિ તે ગૃહમ્ ।
દ્વિભાવ્યં પુરુષો યસ્તુ સમદ્રઘ્યા ન પદયતિ ॥ ૮૬ ॥
તસ્ય પાપેન લિપ્યામિ યદિ નાયામિ તે ગૃહમ્ । સકૃત્સ્વા
તુ યઃ કર્ણ્યાં દ્વિતીયાય પ્રયચ્છતિ ॥ ૮૭ ॥ તેન પાપેન
લિપ્યામિ યદિ નાયામિ તે ગૃહમ્ । કથાયાં કષ્યમાનાયા-
મંતરં કુરુતે નરઃ ॥ ૮૮ ॥ તસ્ય પાપેન લિપ્યામિ યદિ
નાયામિ તે ગૃહમ્ । યતિર્નિદાપરો નિત્યં વેદનિદાપરો હિ યઃ
॥ ૮૯ ॥ તસ્ય પાપેન લિપ્યામિ યદિ નાયામિ તે ગૃહમ્ ।
યસ્ય સંપ્રહણી આયાં બ્રાહ્મણી ચ વિશેષતઃ ॥ ૯૦ ॥
તસ્ય પાપેન લિપ્યામિ યદિ નાયામિ તે ગૃહમ્ । પ્રેત-
બ્રાહે તુ યો યુક્તે પતિતે બહુયાજકે ॥ ૯૧ ॥ અસંચ્છાજ્ઞા-
ર્થનિપુણે પુરાણાર્થવિવર્જિતે । મૂર્ધ્ને પાલંદનિરતે ક્રપચિક્રયિકે
દ્વિજે ॥ ૯૨ ॥ એતેષાં પાતકં મર્છં યદિ નાયામિ તે
ગૃહમ્ । એકાકી મિદ્ધમભાતિ ભાવ્યાંપુત્રવિવર્જિતઃ ॥ ૯૩ ॥
આત્મજાં ગુણસંપન્નાં સમાને સદુષો વરે । ન પ્રયચ્છતિ યઃ
કર્ણ્યાં નરો વૈ જ્ઞાનદુર્બલઃ ॥ ૯૪ ॥ તેન પાપેન લિપ્યામિ
યદિ નાયામિ તે ગૃહમ્ । મૃગીવાક્યં તતઃ સ્ત્રુત્વા છુલ્લકો
હૃદમાનસઃ ॥ ૯૫ ॥ સંદૃશ્ય બાળં સંવાનામ્બ્રહ્મણે હરિર્ણી

તવા । તસ્યા હ્રુક્ષિપ્રભાષેન ઠિંગસ્યાપિ પ્રવૃજનાત્ ॥૧૯॥
 હ્રુકોડતૌ પાતકૈઃ સર્વેસ્તસ્થાનામા સંભયઃ । દ્વિતીયે
 પ્રહરે પ્રાપ્તે મધ્યરાત્રે વરાંનને ॥ ૧૭ ॥ તસ્મિન્નેવ ક્ષણે
 પ્રાપ્તા કામાર્તા મૃગસુદરી ॥ સંભસ્તા મયસંવિગ્રા પતિમ-
 ન્વેષ્યતી હ્રુઃ ॥ ૧૮ ॥ જાક્ષિમ્યે સ્થિતેનાથ દૃઢા સા
 હ્રુષ્કેન હ ॥ પુનર્દુઃસ્વ પત્નાણિ શ્રોતયિસ્વા કરેણ હ
 ॥ ૧૯ ॥ ક્ષિપ્તાનિ દક્ષિણે આગે ઠિંગોપરિ દિવૃજયા ।
 તસ્યા વધાર્યે તેનાથો બાળો ધનુષિ સંધિતઃ ॥ ૧૦૦ ॥
 સિદ્ધસ્ત્રૈકલિષ્તેન કુદુંબાર્યે ગિર્ધાસયા । મિરીશ્ય હ્રુષ્કકો
 બાવત્ બાળં તસ્યાં વિમુચ્ચતિ ॥ ૧ ॥ તાવન્મૃગ્યા સ
 સૈવૃઢો દૃઢા તં વિહ્વાડામ્ભવત્ । અયૈવ મગિની મે દિ
 હ્રુષ્કકેન વિનાશિતા ॥ ૨ ॥ મમ કિં જીવિતસ્યેન તસ્યા
 દુઃસેન પીઢિતા । ચરો મ્હર્ષન શોકો મૈ દૃઢા ક્યાધં
 વિશેષતઃ ॥ ૩ ॥ एवं સંચિત્ય હરિણી હ્રુષ્કકં વાક્ય-
 મમવીત્ ।

વિષ્ણુમકિત ન કરવાથી, દંભ કરવાથી, હિંદ્રિયોને
 વશમાં ન રાખવાથી, બીજના દોષ કહેવાથી, ૮૧ ઉપ-
 કારને હજીનારને, કદરિને, પરસ્ત્રીમાં પ્રેમ રાખનારને,
 આચારહીનને, બીજને પીડા આપનારને, ૮૨ બીજની
 મૃગલી ખાનારને, કાઈ હેતુથી કન્યાવિક્રય કરનારને,
 બ્રહ્માભક્તને અને ખોટી સાક્ષી પૂરનારને જે
 પાપ થાય છે, તે પાપ, જો હું તારે ઘેર ન આવું
 તો મને લાગે. બ્રહ્મહત્યાથી જે પાપ થાય છે
 અને માતાપિતાને વધ કરવાથી જે પાપ થાય
 છે, ૮૩-૮૪ તે પાપ જો હું તારે ઘેર ન આવું તો મને
 લાગે. પારધિપણું કરવાથી અને ઝેર આપવાથી જે પાપ
 થાય છે, ૮૫ તે પાપ જો હું તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે.
 પુરુષને બે બીએ હોય ને તે બે પોતાની બને બી
 ઉપર સરખો બાવ ન રાખતો હોય તો તેથી તેને જે
 પાપ લાગે તે પાપ હું જો તારે ઘેર ન આવું તો મને
 લાગે. એક વરને કન્યા આપ્યા પછી તે જ કન્યા બીજ
 વરને આપવાથી જે પાપ લાગે છે, ૮૬-૮૭ તે પાપ જો
 હું તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે. કથા કહેવાતા છતાં
 જે માણસ તેમાં અંતરાય પાડે છે, તેને જે પાપ થાય
 છે તે પાપ, જો હું તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે.
 આધિકની નિદા કરવાથી તથા વેદની નિદા કરવાથી જે પાપ
 થાય છે તે પાપ, જો હું તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે.
 બ્રાહ્મણની બીને રાખવાથી જે પાપ થાય છે, ૮૮-૪૦
 તે પાપ જો હું તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે.
 પ્રેતશ્રાદ્ધમાં બોજન કરનારનું, પતિતનું, પથ્થુ યજ્ઞ કરા-
 વનારનું, ૪૧ અસત્શ્રાવ્યમાં પ્રવીણનું, પુરાણધર્મહિતનું,
 મૂર્ખનું, પાપંડીનું અને વ્યાપાર કરનાર બ્રાહ્મણનું જે
 પાપ હોય તે પાપ, જો હું તારે ઘેર ન આવું તો મને
 લાગે. જે માણસ પોતાની બીને તથા બ્રાહ્મણને છોડી

એકલો જ મિષ્ટાન્ન ખાય છે, ૪૨-૪૩ તેમ જ જે માણસ
 કર્મજ્ઞાનને લીધે યજ્ઞવાળી કન્યાનો યજ્ઞવાળી વરની
 સાથે વિવાહ કરતો નથી, ૪૪ તેને જે પાપ લાગે તે પાપ,
 હું જો તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે. એ પ્રકારનાં
 મૃગલીનાં વચનો સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા પારધિએ બાણ
 પાછું ખેંચી લીધું અને મૃગલીને છોડી દીધી. મૃગલીને
 છોડી મૂકવાના પુણ્યથી તથા મહાદેવની પૂજનાં પુણ્યથી,
 પારધિ તત્કાલ સર્વ પાપોથી મુક્ત થયો, એમાં સંશય
 નથી. હે પાર્વતિ ! પછી બીજ પહેરમાં તે જ વખતે
 બીજ મૃગલી આવી. તે કામથી બાકુલ હતી અને કરતી
 કરતી પોતાના પતિને શોધતી હતી. ૪૫-૪૮ તે ઝાડીની
 વચમાં બેઠેલા પેલા પારધિના જોવામાં આવી, તેથી
 તેણે વળી પથ્થુ બિલીનાં પાંદડાં તોડી મૃગલી દેખાવ
 તેમ દક્ષિણ તરફ ફેર્યા, જે મહાદેવનાં લિંગ ઉપર પડ્યાં.
 પછી તેણીના વધમાટે ને તેથી પોતાનાં કુડુંબનું પોષણ
 કરવામાટે પારધિએ ધનુષ ઉપર બાણ ચઢાવ્યું, અને
 એકચિત્ત ધર્મ બાણ મારવા લાગ્યો. ૪૯-૧૦૧ તેટલામાં
 તે મૃગલીના જોવામાં આવ્યો. તેથી તે ડરી મધ્ધ; આ
 પારધિએ આજ જ મારી બેનને મારી નાખી છે,
 તેનાં દુઃખથી મારે પથ્થુ જીવીને શું કરવું છે ! હવે
 તો મરવું ઉત્તમ છે, તેથી પારધિને જોઈ શોક કરવા ન
 બેઠ્યો. ૧૨-૪ એવો વિચાર કરી, તે મૃગલી પારધિને
 કહેવા લાગી.

હરિશ્ચવાચ । ધર્ત્વર્ષ વરશ્યાચ સર્વજીવનિકૃતન
 ॥ ૪ ॥ દેહિ મે વચનં ચૈકં પશ્ચાત્ત્વં માં નિપાતય ।
 આયાતા હરિણી ચૈકા માર્ગેનાનેન હ્રુષ્કક ॥ ૫ ॥ સમા-
 યાતાપથ્યા નૈવ સત્યં કથય સુમત । તચ્છુસ્વા હ્રુષ્કકસ્તત્ર
 વિસ્મિતઃ ક્ષણમૈશ્વત ॥ ૬ ॥ તસ્યાસ્તુ યાદૃશી બાળી
 અસ્યાથૈવ મુ તાદૃશી । સૈવેયમાગતા નર્ન પ્રતિજ્ઞાપાલનાય
 ચ ॥ ૭ ॥ અથવાઽપ્યા સમાયાતા યા તથા કથિતા પુરા ।
 एवं સંચિત્ય મનસા હ્રુષ્કકો વાક્યમમવીત્ ॥ ૮ ॥
 હ્રુષ્કક ક્વાચ-પ્થુ સ્વં મૃગિ મે વાક્યં ગતા સા
 નિર્જર્મદિરમ્ । સ્વાં દશ્વા મમ નર્ન દિ સા ભવેસ્સત્યવાગમિ
 ॥ ૯ ॥ અહોરાત્નં કૃતં કર્ત્ત્વં કુદુંબાર્યે મયા મૃગિ । અબુના
 સ્વાં હનિષ્યામિ દેવતાસ્મરણં કુહ ॥ ૧૦ ॥ વ્યાપોર્ક
 વચનં શ્રુત્વા હરિણી દુઃક્ષિતા મૃગમ્ । ક્યાધં પ્રાહ
 હરિસ્વા મૈ મા માં ક્યાધ નિપાતય ॥ ૧૧ ॥ તેજો વલં
 તથા સર્વં નિર્વૈર્ધં વિરહાગિના । અહં ચ દુર્બલા નર્ન
 મેદોર્માસત્વિજિતા ॥ ૧૨ ॥ કેવલં પાપમાત્ સ્વં દિ
 મમ પ્રાણવિમોચકઃ । અહં પ્રાણેશ્ચિડ્યામિ મોજનં તે
 ન જાયતે ॥ ૧૩ ॥ ચલ્યાંશ મહાતેજા મેદોર્માસત્તમ-
 સ્વિતા । અમ્યથ પીવગૌરંગો મૃગો જ્ઞાત્રાગમિષ્યતિ ॥ ૧૪ ॥
 તં દશ્વા તે કુદુંબસ્ય દુર્તિર્નર્ન અવિષ્યતિ । અથવા સ્વદગૃહં
 પ્રાતરાગમિષ્યામિ હ્રુષ્કક ॥ ૧૫ ॥

મૃગલી કહે છે—‘હે ધનુષ્ય ધારણ કરનાર ! હે પારધિ ! હે સર્વ પ્રાણીઓના નાશ કરનાર !’ હું તને એક વાત પૂછું છું તેના ઉત્તર આપી પછી મને માર. હે પારધિ ! એક મૃગલી આ માર્ગે આવતી હતી તે અહીં આવી હતી કે નહિ ? તે ‘ખરેખરું કહે.’ એવાં મૃગલીનાં વચનો સાંભળી ક્ષણવાર પારધિ અચંખામાં પડી ગયો અને તેના તરફ એક વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ૫-૧ પેલી મૃગલીની જેવી વાણી હતી તેવી જ આ મૃગલીની પણ છે. પોતાની પ્રતિષ્ઠા પાળવામાટે ખરેખર તે જ મૃગલી આવી હશે !^{૧૦} અથવા પ્રથમ તેણે કહેલી આ બીજી મૃગલી આવી છે. એના મનમાં વિચાર કરી પારધિ ઓભેા કે, ૮ હે મૃગલિ ! હું કહું છું તે સાંભળ. એક હરિણી આવી હતી તે તને મારે સ્વાધીન કરી પોતાને ઘેર મથેલી છે; એ મૃગલી સત્ય બોલી હતી. ૯ હે મૃગલિ ! મેં કુટુંબમાટે આખો દિવસ અને રાત્રિ કષ્ટ વેઠ્યું છે. હવે હું તને મારી નાખીશ, માટે ઇષ્ટ દેવનું સ્મરણ કરવું હોય તો કરી લે. ૧૧^૦ એવાં પારધિનાં વચનો સાંભળી, હરિણીના મનમાં ધણું દુઃખ થયું અને તે રોતી રોતી પારધિને કહેવા લાગી. હે પારધિ ! મને માર મા. ૧૧^૧ કારણ કે વિચેગરૂપી અમિથી મારું તેજ બલ સ્વપ્નું બળી ગયું છે, હું દુબળી થઇ ગઇ છું. મારામાં માંસ કે મેદ કાંઇ પણ નથી. મને મારવાથી તને કેવળ પાપ લાગશે. કેમ કે હું મરણ પામીશ તેથી તારું કાર્ય થશે નહીં. ૧૨-૧૩ માટે હે પારધિ ! બળવાન મહા તેજસ્વી, માંસ-મેદથી ભરેલો અને પુષ્ટ શરીરવાળો ધોળો બીજો મૃગ અહીં આવશે, ૧૪ તેને મારવાથી તારાં કુટુંબની અવશ્ય તુમિ થશે. અથવા હે પારધિ ! પ્રાતઃકાળમાં હું તારે ઘેર આવીશ. ૧૧^૫

તયોર્કં હુશ્વકઃ શ્રુત્વા કિં કરોમીત્યર્થિતયત્ ।
સંચિત્ય હુશ્વકઃ પ્રાહ મુર્ગી કોકાતુરં કુશમ્ ॥ ૧૬ ॥
સત્યં વદ મહાભાગે પ્રત્યયો મે યથા મન્વેત્ । તસ્ય તદ્વચનં શ્રુત્વા હરિણી દુઃસ્વકર્ષિતા ॥
ચક્રે સત્યપ્રતિજ્ઞાં તુ વ્યાધસ્યામે પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૭ ॥ મુચુવાચ-હ્રિયસ્તુ ર્ણં વૃદ્ધા તસ્માન્નો વિનિવર્તતે ॥
તસ્ય પાપેન ક્ષિપ્યામિ યદિ નાયમિ તે વૃદ્ધસ્ ॥ મેદચંતિ તજાગાનિ ચાવીશ્રાય ગવામપિ ॥ ૧૮ ॥ માર્ગે સ્થાનં ચ યે ક્રંતિ સર્વસત્ત્વમર્ય-કરાઃ । તેષાં વૈ પાતર્કં મર્ધં યદિ નાયમિ તે વૃદ્ધસ્ ॥ ૧૯ ॥
વત્સક્રુત્વા તુ વ્યાધેન સાપિ હ્રક્તા મુર્ગી તદા । જર્લં પીત્વા તુ વૃદ્ધશો ગતા સયો યથાગતમ્ ॥ ૨૦ ॥
જાકિમધ્યે સ્થિતસ્યાસ્ય દ્વિલીયઃ પ્રહરો ગતઃ । શોદિત્વા ચિલ્પશાણિ પુનર્દેવે ન્યયોજયત્ ॥ ૨૧ ॥
પીઢિતોસ્તીચ કીતેન હ્રવયા ગૃહર્થિતયા । શિવશિવેતિ જલ્પન્તે ન તિદ્રાહ્યલક્ષ્મ્યાન્ ॥ ૨૨ ॥
કૃતં શિવાર્ચનં તેન તૃતીયે પ્રહરેડપિ ચ । વીજતે સ્મ દિશઃ સર્વાં જીવનાર્થં

વરાને ॥ ૨૩ ॥ હુશ્વકેનાય વૃદ્ધોડતૌ હરિણશ્ચલેહણઃ ।
વિકોકયન્દિશઃ સર્વાં માર્ગમાણો મુર્ગીપદમ્ ॥ ૨૪ ॥
સૌભાગ્યલક્ષ્મીઓ મદનોન્મત્તપીવરઃ । તં વૃદ્ધા ચાળમા-
કૃત્ય ક્ષાકર્ણે ગૃહમાનસઃ ॥ ૨૫ ॥
ચાળં ક્રુચતિ યાવદ્દૈતા-
વૃદ્ધો મુગેન તુ । કાલરૂપં તુ તં વૃદ્ધા મુર્ગાર્થિતિતાવાન્મૃશમ્ ॥ ૨૬ ॥
નિશ્ચિતં મવિતા મૃત્યુર્ગોચરેડસ્ય ગતો યતઃ ।
માયાં પ્રાણસમા મેડય વ્યાધેનેહ નિપાતિતા ॥ ૨૭ ॥
તથા વિરહિતસ્યાય નૂનં મૃત્યુર્ભવિષ્યતિ । હાહા કાલકૃતં પાપં યદ્માયાં દુઃસ્વમાગતા ॥ ૨૮ ॥

એવાં મૃગલીનાં વચનો સાંભળી, પારધિ ‘શું કંઈ’ એમ ચિંતામાં પડ્યો. પછી શોકથી બાકુળ અને દુબળી એવી મૃગલીને કહેવા લાગ્યો કે, હે મૃગલિ ! તું ખરે-ખરું કહે જેથી મને વિશ્વાસ આવે. એવાં પારધિનાં વચનો સાંભળી દુઃખિણી હરિણી તેની પાસે વારંવાર પ્રતિજ્ઞા કરવા લાગી. ૧૧-૧૭ યુદ્ધ થતું એક પાછું ફરવાથી ક્ષત્રિપતે જે પાપ લાગે છે, તે પાપ એ હું તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે. તળાવો ફાડી નાખવાથી, વાળ્યો તોડી નાખવાથી, ગાયોના માર્ગોના તથા તેમનાં સ્થ-ળોના નાશ કરવાથી અને પ્રાણીઓને દુઃખ આપવાથી જે પાપ થાય છે તે પાપ, એ હું તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે. ૧૮-૧૯ એવાં વચનો સાંભળી પારધિએ તેને પણ છાડી દીધી. તે પણ ધણું જળ પી, જેમ આવી હતી તેમ જલદી ચાલી ગઇ. ૨૦^૦ હવે ઝાડીમાં બેઠેલા પારધિને બીજો પહેાર પણ નીકળી ગયો. વળી બિલીનાં પાંદડાં તોડી નીચે નાંખ્યાં, જે મહાદેવનાં લિંગ ઉપર પડ્યાં. ધણાં ભેરથી ટાઢ લાગવાથી ભૂખથી અને ધરની ચિંતાથી ‘શિવ શિવ’ કરતા એ પારધિને તિદ્રા પણ આવી નહીં. ૨૧-૨૨ એ પ્રમાણે ત્રીજા પહેારમાં પણ તેને મહાદેવનું પૂજન થયું. પછી બનવરમાટે તે ચારે તરફ જોવા લાગ્યો તેથી ચંચલ નેત્રવાળો મૃગ તેના જોવામાં આવ્યો. એ મૃગ સ્વર્ણી દિશાઓમાં ભેટો ભેટો મૃગલીને શોધતો હતો. ૨૩-૨૪ સૌભાગ્યના અને બળના અર્વાણો હતો, કામથી ઉન્મત્ત અને પુષ્ટ હતો. તેને એક પ્રસન્ન થયેલો પારધિ કાન સુધી ધનુષ્ય ખેંચી બાણ મૂકવા જતો હતો, તેટલામાં તો તે તરફ મૃગની નજર પડી. કાળ જેવા પારધિને એક મૃગ મોટી ચિંતામાં પડી ગયો. ૨૫-૨૬ હું આતી નજરે પડ્યો છું, તેથી અવશ્ય મારું મૃત્યુ થશે, શ્રાણુ જેવી ખારી મારી બીને પણ આ જ પારધિએ અહીં મારી નાંખી હશે. ૨૭ હું કે જે બીથી વિખૂટો પડ્યો છું, તેનું પણ આજ અવશ્ય મૃત્યુ થશે. હાલ હાલ કેવું પાપ ! જેથી મારી બી મરણ પામી. ૨૮

માર્યાયા ન સર્મ સૌક્યં ગૃહેડપિ ચ ચ્વેડપિ ચ । તથા વિના ન ધર્મોડસ્તિ નાર્પકામૌ વિશેષતઃ ॥ ૨૯ ॥ વૃષ-

મૂલેડપિ રચિતા યત્ન સિદ્ધિતિ તદ્વદમ્ । પ્રાસાદોડપિ તયા
હીનઃ કાંતારાદતિરિચ્યતે ॥ ૧૩૦ ॥ ધર્મકામાર્થકાર્યેષુ
ભાર્યા પુંસઃ સદ્ધાયિની । વિદેશે ચ ગતસ્વાપિ સૈવ વિશ્વા-
સકારિણી ॥ ૩૧ ॥ નાસ્તિ ભાર્યાસમો ચૈવ્યુર્નાસ્તિ ભાર્યા-
સમં છલમ્ । નાસ્તિ ભાર્યાસમં કોકો નરસ્યાર્તસ્ય મેષજમ્
॥ ૩૨ ॥ યસ્ય ભાર્યા ગૃહે નાસ્તિ સાધ્વી ચ પ્રિયવાદિની ।
અરણ્યં તેન ગંતવ્યં યથાડરણ્યં તથા ગૃહમ્ ॥ ૩૩ ॥
एका प्राणसमा मेऽभूद्वितीया प्राणदा मम । भार्याविर-
हितस्यापि जीवितं मम निष्फलम् ॥ ૩૪ ॥ હૃત્યેવં
ચિંતિત્સિવા તુ છુલ્લચકં વાક્યમભવીષ્ ॥ મૃગ ઉવાચ-
ઘૃયુ વ્યાધ નરશ્ચઽભામિષાહારમોજન ॥ ૩૫ ॥ યતે
પૃચ્છામ્યહં વીર તત્સત્યં વદ મે પ્રબો । આગતં હરિણીયુર્મ
કેન માર્ગેન તદ્વતમ્ ॥ ૩૬ ॥ ત્વયા વિનાશિતં વાડય સત્યં
કથય મેડ્યુના । તસ્ય તદ્વચનં શ્રુત્વા છુલ્લચકો વિસ્મયં
ગતઃ ॥ ૩૭ ॥ અસાવપિ ન સામાન્યો દેવતા કાપ્યહત્તમા ।
ઉવાચ છુલ્લચકઃ સયસ્તસ્યાપે વાક્યચ્છત્તમમ્ ॥ ૩૮ ॥

ધરમાં કે વનમાં ક્યાંય પશુ સ્ત્રીના જેવું સુખ નથી.
સ્ત્રી વિના ધર્મ, અર્થ કે કામ કાંઈ પશુ પુરુષાર્થ સિદ્ધ
થતો નથી.^{૨૯} વૃક્ષના મૂળમાં પશુ સ્ત્રી હોય તો તે ધર
જેવું લાગે છે અને સુંદર મહેલમાં પશુ જો સ્ત્રી ન હોય
તો તે વનથી પશુ વિકટ લાગે છે.^{૩૦} ધર્મ, અર્થ અને
કામ વગેરે સધળાં કાર્યોમાં સ્ત્રી પુરુષને મદદ આપનારી
છે અને પરદેશમાં પશુ સ્ત્રી જ વિશ્વાસપાત્ર છે.^{૩૧} સ્ત્રી
જેવો કાંઈ સ્ત્રી નથી, સ્ત્રી જેવું કાંઈ સુખ નથી અને
પીડિત પુરુષને સ્ત્રી જેવું બીજું કાંઈ પશુ જગતમાં ઔષધ
નથી.^{૩૨} જોના ધરમાં પતિવ્રતા અને પ્રિય બોલનારી
સ્ત્રી નથી, તે પુરુષે જંગલમાં જઈ રહેવું; કારણ કે
તેનું ધર પશુ જંગલ જેવું જ છે.^{૩૩} એક સ્ત્રી મને પ્રાણ
જેવી પ્યારી હતી, અને બીજી એક સ્ત્રી તો પ્રાણ આપ-
નારી એટલે જીવાડનારી હતી. હવે તેવી સ્ત્રી વિના મારું
જીવવું નિષ્ફળ છે.^{૩૪} એવો વિચાર કરી પારધિને કહેવા
લાગ્યો: હે પારધિ ! હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ! હે માંસને
આહાર કરનાર ! સાંભળ.^{૩૫} હે પ્રભો ! હે વીર ! હું
પૂછું છું તેના અરેઅરો ઉત્તર આપ. જે બે હરિણી
આવી હતી, તે કયે માર્ગે ગયું ?^{૩૬} અથવા તો તે તેમનો
નાશ કર્યો તે મને સત્ય કહે. એવાં મૃગનાં વચનો સાંભળી
પારધિ અચંખામાં પડ્યો,^{૩૭} કે આ મૃગ પશુ કાંઈ
સામાન્ય નથી, પરંતુ કાંઈ ઉત્તમ દેવ છે. એવો વિચાર
કરી એ પારધિ મૃગને કહેવા લાગ્યો.^{૩૮}

છુલ્લચક ઉવાચ-તે ગતેડનેન માર્ગેન સત્યં કૃત્વા
મમામતઃ । તાઘ્યાં વતોડસિ શુક્લચર્મ મમ ત્વમણુનાડનચ
॥ ૩૯ ॥ સંપ્રતિ ત્વાં હનિષ્યામિ નૈવ મોહશ્યામિ કર્હિચિવ ।
બ્યાષોત્તં હિ વચઃ શ્રુત્વા હરિણઃ પ્રાહ સત્સવમ્ ॥ ૪૦ ॥
મૃગ ઉવાચ-તત્સત્યં કીદૃશં તાઘ્યાં વાક્યચ્છત્તં તથા-

મતઃ । યેન તે પ્રત્યયો જાતો છત્તં તદ્દરિણીદ્વયમ્ ॥ ૪૧ ॥
તે ગતે કેન માર્ગેન યે છત્તે વ્યાધ તેડ્યુના ॥ વ્યાધ
ઉવાચ-તે ગતેડનેન માર્ગેન સ્વમાશ્રમપદં પ્રતિ ॥ ૪૨ ॥
વ્યાધેન કથિતાસ્તાઘ્યાં શપથા યે કૃતાસ્તદા ।
તચ્છુત્વા વચનં તસ્ય હરિણો હૃદમાનસઃ ॥ ૪૩ ॥ વ્યાધ
પ્રાહ તતઃ શીઘ્રં વચનં ધર્મસંહિતમ્ ॥ મૃગ ઉવાચ-તાઘ્યાં
વ્યાધ યદુત્તં ચ તત્કરોમિ નચાન્યથા ॥ ૪૪ ॥ પ્રભાતે
ત્વદ્ગૃહં વનમાગમિષ્યામિ નિશિતમ્ । ભાર્યા ઋતુમતી
મેડય કામાતાડપ્યુના મૃશમ્ ॥ ૪૫ ॥ ગત્વા ગૃહેડય
શુક્લવા તામાપૃચ્છય ચ સુહજનાન્ । શપથૈરાગમિષ્યામિ
ગૃહં તે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૪૬ ॥ ન મરેદેડસ્યસૃદ્ધમાસં યત્તં
મોકતુમધીપ્ત્યસિ । તદ્દૃષ્ટ્યા મરણં મે સ્યાયદિ માં ત્વં
હનિષ્યસિ ॥ ૪૭ ॥ તન્મૃગસ્ય વચઃ શ્રુત્વા વ્યાધો
વચનમભવીષ્ ॥ છુલ્લચક ઉવાચ-અસત્યં ભાષતે ધૂર્ત
પ્રતારયસિ મા ત્થા ॥ ૪૮ ॥ જ્ઞાતો મૃત્યુઃ સ્ફુટં યત્ર તત્ર
ગચ્છતિ કોડ્વપરીઃ । વ્યાધસ્ય વચનં શ્રુત્વા હરિણો
વાક્યમભવીષ્ ॥ ૪૯ ॥ શપથૈરાગમિષ્યામિ યથા તે
પ્રત્યયો મરેદ્ ॥ વ્યાધ ઉવાચ-મૃગ ત્વં શપથાન્નૃદ્ધિ
વિશ્વાસો મે મરેદથા ॥ ૫૦ ॥ યથા હિ પ્રેશ્યામિ સ્વાં
સ્વગૃહં પ્રતિ કાશ્ચક ।

પારધિ કહે છે-હે અનધ ! મારી પાસે સોગન ખાધ
એ બને મૃગલીઓ આ માર્ગે ગયેલી છે, અને તેઓ
મારા ભોજનમાટે તને મારા સ્વાધીન કરી ગયેલી
છે;^{૪૧} હું તને હમણાં મારી નાંખીશ. કાંઈ પ્રકારે પશુ
છાડીશ નહીં. એવાં પારધિનાં વચનો સાંભળી હરિણ
બાહ્યો.^{૪૨} હે પારધિ ! તે મૃગલીઓએ તારી પાસે
કેવા સોગન ખાધા ? જેથી વિશ્વાસ આવવાથી તે
તેઓને જવા દીધી ?^{૪૩} અને તે જવાની રજા આપ્યા
પછી તેઓ કયે માર્ગે ગયું ? પારધિ કહે છે-તેઓ આ
માર્ગે પોતાનાં સ્થલ પ્રતિ ગયેલી છે.^{૪૪} એટલું કહી
મૃગલીઓએ આપેલા સોગન પશુ કહી સંભળાવ્યા. એવાં
પારધિનાં વચનો સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા હરિણ જલદીથી
ધર્મવાળું વચન પારધિને કહેવા લાગ્યો, હે પારધિ !
તેઓએ જે કહ્યું છે તેમાં કાંઈ પશુ હું ફેરફાર કરનાર
નથી.^{૪૫-૪૬} હું પશુ પ્રાતઃકાળમાં અવશ્ય તારે ઘેર
આવીશ. આજ મારી સ્ત્રી ઋતુમતી છે અને હમણાં
કામથી અત્યંત બાકુળ છે,^{૪૭} માટે ઘેર જઈ તેને ઋતુ-
દાન આપી મિત્રોની રજા લખને હું તારે ઘેર આવીશ.
આ વાત સોગન ખાધ કહું છું, એમાં સંશય નથી.^{૪૮}
તું માંસ અને મેદ ખાવા ઇચ્છે છે પશુ તે મારા શરી-
રમાં નથી. તથાપિ જો તું મને મારીશ તો ફેકટનું મારું
મરણ થશે.^{૪૯} એવાં મૃગનાં વચન સાંભળી પારધિ
બાહ્યો: હે ધૂર્ત ! તું અસત્ય કહી ફેકટનો મને છેત-
રાવા આહે છે.^{૫૦} પ્રત્યક્ષ મૃત્યુ હોય ત્યાં કાંઈ થોડી

શુદ્ધિવાળો પશુ જાય ? (અર્થાત ન જ જાય.) એવાં પારધિનાં વચનો સાંભળી હરિશ્ચ બોલ્યો કે, ૪૪ હું સોગન ખાધને જાઉં છું. જેથી તને વિશ્વાસ આવે. ત્યારે પારધિ બોલ્યો:-હે મૃગ ! તું સોગન ખા, જેથી મને વિશ્વાસ આવે અને તને કામીને ઘેર જવા દઉં. ૧૫૦

મૃગ ક્ષવાચ । અતરં વંચયેથા કી સ્વામિનં વંચયેન્નરઃ ॥ ૫૧ ॥ મિત્રં ચ વંચયેથસ્તુ ગુરુદ્રોહં કરોતિ યઃ । વિષમં તુ રસં દયાત્પ્રેમભેદં કરોતિ યઃ ॥ ૫૨ ॥ મેદયેયસ્તદ્વા-
ગાનિ પ્રાસાદં પાતયેતથા । પ્રવાસશીલો યો વિપ્રઃ ક્ષયવિ-
ક્ષયકારકઃ ॥ ૫૩ ॥ સંધ્યાજ્ઞાનવિહીનશ્ચ વેદશાલવિવ-
ર્જિતઃ । મયપાઃ ક્ષીપુ રક્તા યે પરર્નિદારતાશ્ચ યે ॥ ૫૪ ॥
પરર્જીસેવકા વિપ્રાઃ પરપૈશુન્યસૂચકાઃ । શૂદ્ધાભોજિનો યે
ચ માર્યાં પુર્વાસ્ત્યર્જતિ યે ॥ ૫૫ ॥ વેદર્નિદારપરા યે ચ
વેદશાસ્ત્રર્નિદકાઃ । તેષાં વૈ પાતકં મર્થં યદિ નાયામિ તે
ગૃહમ્ ॥ ૫૬ ॥ માર્યાં સંપ્રહણી યસ્ય વ્રતશૌચવિવર્જિતા ।
સર્વાંશી સર્વવિક્રેતા દ્વિજાનામપિ નિદકઃ ॥ ૫૭ ॥ ત્રિષુ
લ્લેખેષુ શુશ્રૂવાં યઃ શૂદ્ધો ન કરોતિ વૈ । વિપ્રવાક્યં પરિ-
ત્યજ્ય પાલંડાભિરતઃ સદા ॥ ૫૮ ॥ વ્રજ્જલ્પરતાઃ શૂદ્ધા યે
ચ પાલંડસંશ્રિતાઃ । તેષાં વૈ પાતકં મર્થં યદિ નાયામિ
તે ગૃહમ્ ॥ ૫૯ ॥ તિર્કાસ્તૈલકં ધૃતં ક્ષૌદ્રં લલ્લણં સગુહં
તથા । કોહં લાઙ્ગાદિકં સર્વં રંગાનાનાવિધાનપિ ॥ ૬૦ ॥
મર્થં માંસં વિષં દુર્ગં નીલં ચ દુષ્પ્રભં તથા । મીનં ક્ષીરં
સર્પકૂટં ચિત્રાતકફલાનિ ચ ॥ ૬૧ ॥ વિક્રીણીતે દ્વિજો
યસ્તુ તસ્ય પાપં ભવેન્મમ ॥ આદિત્યં વિષ્ણુમીશાનં ગણા-
ધ્યક્ષં તુ પાર્વતીમ્ ॥ ૬૨ ॥ ઇત્યાસ્ત્યક્ત્વા ગૃહે મુદ્ધો યોડ્યન્
પૂજયતે નરઃ । તસ્ય પાપેન કલ્પ્યામિ યદિ નાયામિ તે
ગૃહમ્ ॥ ૬૩ ॥

મૃગ કહે છે-જે સ્ત્રી પતિને છેતરે છે, જે પુરુષ માલિક-
કને છેતરે છે, ૫૧ જે પુરુષ મિત્રને છેતરે છે, જે
શુરનો દ્રોહ કરે છે, જે ઓછું અધિક પીરસે છે, જે
પ્રીતિમાં ભેદ રાખે છે, ૫૨ જે દેવાલય પાડી નાંખે છે,
તળાવ ફેાડી નાંખે છે, જે નિરંતર પરદેશમાં રહે છે, જે
બ્રાહ્મણ છતાં વ્યાપાર કરે છે, ૫૩ સંધ્યાજ્ઞાન કરતો
નથી અને વેદ કે શાસ્ત્ર બાંધતો નથી, જે મલપાન કરે
છે, જે સ્ત્રીમાં આસક્ત છે, જે બીજાની નિંદા કરે
છે, ૫૪ જે પરર્જીનું સેવન કરે છે, જે બીજાની ચાડી
ખાય છે, જે શૂદ્ધતાં અજનું ભોજન કરે છે, જે ક્ષીપુત્રને
ત્યાગ કરે છે, ૫૫ જે વેદની નિંદા કરે છે, જે શાસ્ત્રની
નિંદા કરે છે તેઓને જે પાપ થતું હોય તે પાપ, જે હું
તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે. ૫૬ જેની સ્ત્રી બાલિ-
ચારિણી તથા વ્રતથી ને પવિત્રતાથી રહિત હોય છે, જે
સધર્મુ ખાનાર, સધર્મુ વેચનાર અને બ્રાહ્મણની નિંદા
કરનાર હોય છે, ૫૭ જે શૂદ્ધ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય
એ ત્રણે વર્ણોની સેવા કરતો નથી, જે બ્રાહ્મણનું કહેવું

નહીં સ્વીકારી, નિરંતર પાખંડમાર્ગમાં પરાયણ રહે
છે, ૫૮ જે શૂદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, અને પાખંડમાર્ગનો
આશ્રય કરે છે તેઓનું જે પાપ હોય તે પાપ, જે હું
તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે. ૫૯ તિલ, તેલ, ઘી,
મધ, લવણ, ગોળ, દોહડું, લાખ, સર્વ જાતના રંગ, ૧૬૦
મધ, માંસ, ઝેર, દૂધ, નીલ, બળદ, માછલાં, ક્ષીર, સર્પ-
કૂટ અને ચિત્રાતકનાં ફળ વગેરે જે બ્રાહ્મણ વેચે છે,
તેને જે પાપ થતું હોય તે પાપ જે હું તારે ઘેર ન આવું
તો મને લાગે. સૂર્ય, વિષ્ણુ, મહાદેવ, દેવી અને ગણ-
પતિ એ પંચાયતનને છોડી જે મૂઠ પુરુષ બીજા દેવનું
સેવન કરે છે, તેને જે પાપ થતું હોય તે પાપ જે હું
તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે. ૧૬૧-૧૬૩

યો ગાં સ્પૃશતિ પાદેન ભુદિતેડકં ચ સુવ્યતિ । एकाकी
मिष्टमन्नाति तस्य पापस्य भागहम् ॥ ६४ ॥ मातापित्रो-
रपोषा च क्रियामुरिश्य पाचकः । कन्याशुवकोपजीवी च
देवब्राह्मणनिंदकः ॥ ६५ ॥ गोमार्सं हतकारं च अतिथीनां
च पूजनम् । ये न कुर्वन्ति गृहिणस्तेषां पापं भवेन्मम
॥ ६६ ॥ छन्ताकं च पठोढं च कर्किणं तुंविकाफलम् ।
मलकं लक्ष्मणं कंदं कुडुर्भं कालशाककम् ॥ ६७ ॥ एतानि
भक्षयेद्यस्तु नरो वै ज्ञानदुर्बलः । न यस्य जायते शुद्धि-
श्चाद्रायणशतैरपि ॥ ६८ ॥ एतस्य पातकं मर्घं यदि नायामि
ते गृहम् । यः पठेत्स्वरहीनं च लक्षणेन विवर्जितम् ॥ ६९ ॥
रथ्यां पर्यटमानस्तु वेदावद्विरयेस्तु यः । विप्रस्य पठतो
यस्य शृणोति यदि चांत्यजः ॥ ७० ॥ वेदोपजीवको विप्रो-
ऽतिलोभाच्छूद्रभोजनः । तस्य पापेन कल्प्यामि यदि
नायामि ते गृहम् ॥ ७१ ॥ शूद्राण्येव ચ ये સક્તાઃ શૂદ્રસંપ-
ર્કદૂષિતાઃ । તેષાં પાપેન કલ્પ્યામિ યદિ નાયામિ તે
ગૃહમ્ ॥ ૭૨ ॥ લેલ્લકચિત્કર્તાં ચ વૈયો નક્ષત્રસૂચકઃ ।
કૂટકર્તાં દ્વિજો યથ તસ્ય પાપસ્ય ભાગહમ્ ॥ ૭૩ ॥

જે પુરુષ ગાયને પગ અડાડે છે, સૂર્યોદય થયા છતાં પશુ
જે સૂતો પશ્ચો હોય અને એકલા જ મિષ્ટાન્ન ખાધ
લે છે તેનું પાપ, જે હું તારે ઘેર ન આવું તો મને
લાગે. ૬૪ જે માતાપિતાનું પોષણ કરતો નથી, જે પોતાના
ઉદર પોષણમાટે રસાધ કરે છે, જે દીકરીના દામ લઇ
આજીવિકા કરે છે, જે દેવની અને બ્રાહ્મણની નિંદા
કરે છે, ૬૫ જે ગૃહસ્થાશ્રમી હંતકાર, ગોમર્સ અને પર-
શ્યાની પરાણાગત કરતો નથી, તેનું પાપ, જે હું
તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે. ૬૬ રીંગણાં, પટાળ,
તરખૂચ, દૂધી, મૂળા, લસણ, કાંદા, કુસુંભ અને કાલ-
શાક આટલી વસ્તુ જે મૂઠ માણસ ખાય છે કે,
જેઓની શુદ્ધિ સેંકડો ચાંદ્રાયણોથી પણ થતી નથી, તેનું
પાપ જે હું તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે. જે
માણસ સ્વર અને લક્ષણ વિના બાંધે છે, ૬૭-૬૮ જે
ગધીમાં હરતાં હરતાં વેદનું ઉચ્ચારણ કરે છે, જે બ્રાહ્મણ

અંત્યજ નતિનો પુરુષ સાંભળે તેવી રીતે ભણ્યો હોય, ૧૭૦
જે બ્રાહ્મણ વેદથી આજીવિકા ચલાવતો હોય, જે બ્રાહ્મણ
લોભથી શુદ્ધાન ખાતો હોય, તેઓનું પાપ, જે તારે ઘેર
હું ન આવું તો મને લાગે. ૭૧ જે શુદ્ધાન ખાવામાં તત્પર
રહે છે, શુદ્ધાન સંબંધથી દોષી હોય છે, તેઓનું પાપ
જે હું તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે. ૭૨ જે બ્રાહ્મણ
લેખ કરતો હોય, ચિત્ર કાઢતો હોય, વૈદ્યકનું વા જ્યો-
તિષનું કામ કરતો હોય અથવા કડો ચુંથતો હોય તેનું
પાપ, જે હું તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે. ૭૩

કુટસાક્ષી સ્થાવારી પરદ્રવ્યસ્ય તત્કરઃ । પરદારામિ-
ગામી ચ તથા વિશ્વાસઘાતકઃ ॥૭૪॥ દ્રવ્યે દ્રવ્યં વિનિશ્ચિત્વ
પાનકૂટં સમાશ્રિતાઃ । વેદ્યારતાઃ સદા યે ચ દાનદાતુ-
ર્નિવારકાઃ ॥ ૭૫ ॥ મતારમર્થહીનં ચ કુકર્ષં વ્યાધિપીడి-
તમ્ । યા ન પૂજયતે નારી રૂપયૌવનગર્વિતા ॥ ૭૬ ॥
एकादर्शी तथा माघे कृष्णे शिवचतुर्दशीम् । पूर्वविद्धां
प्रकुर्वन्ति तेषां पापस्य भागहम् ॥ ૭૭ ॥ અથ કિં બહુ-
નોક્તેન મો લુચ્ચક તવાપ્રતઃ । યદિ નાયામિ તે ગૌર્દ મમા-
સત્યં મહેત્તદા ॥ ૭૮ ॥ તેન વાક્યેન સંતુષ્ટો વ્યાધો વૈ
વીતકલ્મષઃ । સંહત્ય ચતુષો વાર્ણ મૃગો છુલ્લો ગૃહં પ્રતિ
॥ ૭૯ ॥ જઈ પીત્ત્વા તુ હરિણઃ પ્રવિષ્ઠો ગૃહનં પ્રતિ ।
ગતોડસૌ તેન માર્ગેન ગતં યેન સ્ત્રીદ્વયમ્ ॥ ૧૮૦ ॥
લુચ્ચકેન તદા તત્ર જાલિમધ્યે સ્થિતેન હિ । પ્રત્યપે
ચિત્તવપત્રાણિ ત્રોટયિત્વોજ્જિતાનિ ચૈ ॥ ૮૧ ॥ શિવશિવેતિ
જલ્પન્મૈ જ્ઞાશુ યાતો નિજાબ્રમમ્ । અધોવિતે સૃયૈર્થિવે
અકામાજ્ઞાગરે કૃતે ॥ ૮૨ ॥ પાપાન્મુક્તોડયસૌ સયઃ
શિવપૂજાપ્રમાવતઃ । યાવરિશો નિરીક્ષેત નિરામો ભોજનં
પ્રતિ ॥ ૮૩ ॥ તાવચ્છિદ્રચૂટા ચાન્યા સ્ત્રી તત્ર સમા-
ગતા । દૃષ્ટ્વા સ્ત્રીં તદા વ્યાધો વાર્ણ ષઢધિ યોજયન્
॥ ૮૪ ॥ યાવન્મુચ્યસૌ વાર્ણ તાવત્પ્રમોવાચ તૈ સ્ત્રી ।

જે ખોટી સાક્ષી પૂરે છે, જે ખોટું બોલે છે, જે પરાતું
ધન ચોરી લે છે, જે પરત્નીમન કરે છે, જે વિશ્વાસ-
ઘાત કરે છે, ૭૪ જે કાઈ વસ્તુમાં કાંઈ મેળવી વેચે છે,
પીવાના પદાર્થમાં કપટ કરે છે, જે સદા વેશ્યામાં આસક્ત
રહે છે, જે દાન દેનારને શેષી રાખે છે, ૭૫ જે સ્ત્રી રૂપના
અને જીવાનીના ગર્વથી ધનહીન, કુરૂપ અથવા રોગી
પોતાના પતિની સેવા કરતી નથી, ૭૬ તેમ જ જે એકા-
દશી તથા માધવદિ ચતુર્દશી (શિવરાત્રિ) પૂર્વવિદ્ધા કરે
છે તેનું પાપ, જે હું તારે ઘેર ન આવું તો મને લાગે. ૭૭
હે પારધિ ! હવે વિશેષ તારી પાસે શું કહું ? હું જો તારી
પાસે ન આવું તો મારું સર્વ અસત્ય કહેનાય. ૭૮ એવાં
મૃગનાં વચનો સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા અને પાપરહિત
થયેલા પારધિએ ધનુષ ઉપરથી બાણ ઉતારી લીધું અને
પોતાને સ્થળ જવામાટે મૃગને છોડી દીધો. ૭૯ તેથી તે
મૃગ જલપાન કરીને જે માર્ગે પેલી બે મૃગલીઓ ગઈ

હતી તે માર્ગે વનમાં ચાલ્યો ગયો. ૮૦ તે પછી ઝાડીની
વચમાં બેઠેલા પારધિએ પરાદીયું થયું કે બિલીનાં પાંદડાં
તોડી નીચે નાંખ્યાં અને 'શિવ-શિવ' એ પ્રકારનો શબ્દ
બોલી પોતાને સ્થાને બેઠો. પછી સૂર્યોદય થયો. એવી
રીતે ઇચ્છા વિના પણ જગરણ થયું તેથી તથા શિવપૂ-
જનના પ્રભાવથી એ પારધિ પાપથી મુક્ત થઈ ગયો, અને
ભોજન પ્રત્યે નિરાશ થઈ ચારે તરફ જવા લાગ્યો. ૮૧-૮૨
તેટલામાં પોતાના અમ્યાની સાથે આવતી મૃગલી નજરે
પડી. તેને જોઈ તેણે ધનુષ ઉપર બાણ ચડાવ્યું. ૮૪ અને
તે મૃગવા વિચાર કર્યો, તેટલામાં તે મૃગલી બોલીઃ—

મા વાળાન્મુચ ધર્માત્મન્ધર્મં મા શુચં સુવત ॥ ૮૫ ॥
અહં ન વદ્યા સર્વેવામિતિ શાશ્વતિશ્રવઃ । શયાનો
મૈથુનાસક્તઃ સ્તનપો વ્યાધિપીડિતઃ ॥ ૮૬ ॥ ન હૃત્વ્યો
મૃગો રાજ્ઞા મૃગી ચ શિષ્ટના કૃતા । અથવા ધર્મસુતૃસ્ય
માં હનિવ્યસિ માનદ ॥ ૮૭ ॥ બાલકં સ્વગૃહે શ્વસ્વા
સસ્ત્રીનાં ચ નિવેષ વૈ । શપઘૈરાગમિષ્યામિ શૃણુ વ્યાધ
વચો મમ ॥ ૮૮ ॥ યા સ્વમતારદ્રુતૃસ્ય પરે વૃતિ રતા
સદા । તત્સ્યાઃ પાપેન લિપ્યામિ યદિ નાયામિ તે ગૃહમ્
॥ ૮૯ ॥ મયં માંસં વિષં દુગ્ધં નીર્ઘાં કુંભફળાનિ ચ ।
પ્રતાનિ વિક્રયેયસ્તુ નરો મોહસમન્વિતઃ ॥ ૯૦ ॥
તેષાં પાપેન લિપ્યામિ યદિ નાયામિ તે ગૃહમ્ । યે કૃતાઃ
શપથાઃ પૂર્વે તવાયે વ્યાધસત્તમ ॥ ૯૧ ॥ તે સર્વે મમ
સંત્યજ યદિ નાયામ્યહં પુનઃ । તસ્યાસ્તદ્રુચનં શ્રુત્વા
વ્યાધો વિસ્મયમાગમન્ ॥ ૯૨ ॥ તત્તો વ્યાધેન સા મુક્તા
ગતા વૈ નિર્જનંદિરમ્ । વ્યાધોડપિ તત્સ્થલં ત્યક્ત્વા
જગામ સ્વગૃહં પ્રતિ ॥ ૯૩ ॥

હે ધર્માત્મન ! તું મારી ઉપર બાણ ન મૂક. કારણ કે તું
સારાં આચરણવાળો છે. તેથી તને ધર્મ છાડવો ઉચિત
નથી. ૮૫ હું કાઢને પણ મારવા યોગ્ય નથી, આમ
શ્રાત્રને સિદ્ધાંત છે. સત્તા પ્રાણીને, મૈથુન કરતા
પ્રાણીને, ધાવણાં અમ્યાંને, રોગીને અને અમ્યાંવાળા
મૃગ મૃગલીને રાજાએ પણ મારવા ન જોઈએ. અથવા
હે માનદ ! જે ધર્મ છોડીને પણ મને મારવા ઇચ્છતો
હે તો ભલે, હું અમ્યાને ઘેર મૂકી સખીઓને તેઓની
બલામણ્ય કરી, પાછી આવીશ. હું સોગન ખાઈ છું તે
સાંભળ. ૮૬-૮૮ જે સ્ત્રી પોતાના પતિને છોડી પરપુરુષ
ઉપર નિરંતર આસક્ત રહે છે તેનું પાપ, જે હું તારે
ઘેર ન આવું તો મને લાગે. ૮૯ મંદિરા, માંસ, વિષ,
દૂધ, ગળી અને કુંભફલ એટલી વસ્તુ જે માણસ મોહથી
વેચે છે, ૯૦ તેનું પાપ જે હું ફરીથી તારે ઘેર ન
આવું તો મને લાગે. હે પારધિ ! જે હું ફરીથી તારી
પાસે ન આવું તો પ્રથમ જે જે સોગન ખીનએ ખાધેલા
છે તે સ્વપ્ના સોગન હું પાછી ન આવું તો મને લાગે;
એવાં મૃગલીનાં વચનો સાંભળી, આશ્ચર્યમાં પડેલા પાર-

ધિએ તે મૃગલીને છોડી દીધી, તેથી તે પોતાને સ્થળે ગઇ. પછી પારધિ પણ તે સ્થળ છોડી સત્યવાદી સધળાં મૃગલાંનાં વચ્ચેનાં સંભારતો સંભારતો અને હું હંમેશાં તે મૃગલાંને મારું છું, તેથી મારી શી ગતિ થશે, એવી ચિંતા કરતો કરતો પોતાના ધર બાધી ગયો. ૧૯૧-૧૭૩

સર્વેષાં વચનં ધ્યાનમ્નુગાણાં સત્યવાદિનામ્ । પુત્રેષાં જાતકો નિત્યમહં યાચ્યામિ કાં ગતિમ્ ॥ ૧૪ ॥ પૂર્વં ચિંતયતા મેહે વૃદ્ધાઃ ક્ષુધિતબાલકાઃ । નામં માસં મૃદે તસ્ય ભોજનં યેન જાયતે ॥ ૧૫ ॥ નિરામિષં તુ તં વૃદ્ધા નિરાશાસ્તેઽમર્વસ્તદા । વ્યાધોઽપિ ચ તદા તત્ર તેષાં વાક્ય્યાનિ સંસ્મરન્ ॥ ૧૬ ॥ ન ભોજનં ન નિદ્રાં ચ લભતે વિસ્મયાન્વિતઃ । આગમિષ્યંતિ તે નૂનં શપથૈરતિયંત્રિતાઃ ॥ ૧૭ ॥ ન તાનહં વધિષ્યામિ સર્તાં વ્રતમનુસ્મરન્ । લુબ્ધકેન તદા ક્ષુતો હરિણઃ શપથૈઃ કૃતૈઃ ॥ ૧૮ ॥ સ્વમાશ્રમં તુ સંપ્રાપ્તો યત્ર તદ્દરિણીદ્વયમ્ । સયઃ પ્રસૂતા સા ચેકા દ્વિતીયા રતિલાલસા ॥ ૧૯ ॥ તૃતીયાપિ સમા-યાતા બાલકૈર્બૃદ્ધિર્જીતા । સર્વાઃ સમેતા એકત્ર મરણે કૃતનિશ્ચયાઃ ॥ ૨૦ ॥ પરસ્પરં પ્રજલ્પયંત્યો લુબ્ધકસ્ય વિષેષિતમ્ । સાર્તેવાં હરિર્ણી ક્ષુક્ટ્વા રૂપાદયં રતિલાલ-સામ્ ॥ ૨૧ ॥ કૃતકૃત્યોઽમવજ્જાતિસ્તતો વાક્યમધાનવીત્ । ગ્રપ્મામિરિહ સંસ્થેયં કર્તવ્યં પ્રાણરક્ષણમ્ ॥ ૨૨ ॥ વ્યાગ્રા-દ્વિપાક્ષલુબ્ધકેભ્યો બાલકાનાં પ્રયત્નતઃ । અહમગ્ર સમા-યાતઃ શપથૈરતિયંત્રિતઃ ॥ ૨૩ ॥ અસ્યા ઋતુપ્રદાનાય પુનઃ સંતાનવેતયે । ઋતુમર્તિં હિ યો માર્યાં ન ક્ષંકે મોહસંહતઃ ॥ ૨૪ ॥ ધૂનહા સ તુ વિજ્ઞેયસ્તસ્ય જન્મ નિરર્પકમ્ । સંતાના-ત્સ્વર્ગમાપ્નોતિ હૃદ કીર્તિં ચ શાશ્વતીમ્ ॥ ૨૫ ॥

ત્યાં ધરમાં અને કે માંસ કાંઇ પણ હતું નહીં કે જેથી ભોજન થાય. તેથી બૂખે ટળવળતાં આળકા તેના જેવામાં આવ્યાં. પારધિને માંસ વિના કાલો આવતો એઇ સધળાં ધરનાં માણસો નિરાશ થઇ ગયાં. પેલો પારધિ પણ મૃગલાંનાં વચ્ચેનાં સાંભળી આશ્ચર્યમાં પડ્યો હતો તેથી ઘેર આવ્યા પછી તેને નિદ્રા પણ આવી નહીં અને ભોજન પણ મળ્યું નહીં અને સોગનથી બંધાયેલાં મૃગલાં આવશ્ય આવશે એમ જાણ્યો હતા, તો પણ તે પારધિ એ સદાચરણનું સ્મરણ કરતો વિચારવા લાગ્યો કે, હું તેઓને મારીશ નહિ. એવો નિશ્ચય કર્યો. હવે સોગન ખાધા પછી પારધિએ છોડી દીધેલા પેલો મૃગ જ્યાં પેલી બે મૃગલીઓ ગઇ હતી ત્યાં પોતાને સ્થળે ગયો. ત્યાં ગર્ભિણી મૃગલીને પ્રસવ થયો હતો, અને બીજી મૃગલી રતિસુખની બાલસાવાળી હતી. ૧૪-૧૯ ત્રીજી મૃગલી પણ પોતાનાં આળકાની સાથે આવી મળી. ત્યાં જેઓને મરણનો નિશ્ચય હતો તેવાં તે સર્વ મૃગલાં, એક જગ્યાએ એકઠાં થયાં, ૧૦૦ અને પરસ્પર પારધિની વાતો કરવા લાગ્યાં. તે પછી જે ધણી રૂપાળી, ઋતુમતી અને સંભોગની

ધાત્રીવાળી મૃગલી હતી, તેનો સંભોગ કરી કૃતાર્થ થયેલો પેલો મૃગ, હરિણીઓને કહેવા લાગ્યો કે, તમે સધળી અહીં રહી સાવધાનીથી વાધથી, હાથીથી કે પારધિઓથી બચ્યાનાં પ્રાર્થનો બચાવ કરો. સન્તાન થાય એવા હેતુથી આ મૃગલીને ઋતુદાન આપવામાટે હું સોગન ખાધને અહીં આવ્યો છું. જે પુરુષ મોહથી ઋતુવાળી સ્ત્રીને ઋતુદાન આપતો નથી, તેને ગર્ભહત્યાનું પાપ લાગે છે, અને તેનો જન્મ નિષ્ફળ થાય છે. સંતાન થવાથી આ લોકમાં અક્ષય કીર્તિ થાય છે અને અંતે સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૦૧-૧૦૫

સંતતિર્ચત્નતઃ પાલ્યા સ્વર્ગસૌલભ્યપ્રદાયિકા । અગ્રસ્ય ગતિર્નાસ્તિ હૃદ લોકે પરત્ર ચ ॥ ૬ ॥ યેન કેનાગ્નુપાયેન પુત્રકૃત્પાદયેસ્પુમાન્ । મયા ચ તત્ર ગંતવ્યં યત્ર વ્યાધસ્ય મદિરમ્ ॥ ૭ ॥ સત્યં તુ પાલનીયં વ્યાસત્યે ધર્મઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ । એતચ્છુલ્લા તુ તા નાર્યો વાક્યમ્નુઃ સુદુઃક્ષિતાઃ ॥ ૮ ॥ વયમગ્ન્યાગમિષ્યામસ્ત્વયા સાર્થ મૃગોત્તમ । તથા તે વિપ્રિયં કાંત ન સ્મરમઃ કદાચન ॥ ૯ ॥ પ્રુષ્પિતેષુ વનાં-તેષુ નદીનાં સંગમેષુ ચ । કંદરેષુ ચ શૈલાનાં ભવતા રમિતા વયમ્ ॥ ૧૦ ॥ ન કાર્યમપ્યતઃ કાંત જીવિતેન સ્વયા વિના । નારીણાં પતિહીનાનાં જીવિતૈઃ કિં પ્રયોજનમ્ ॥ ૧૧ ॥ મિતં દદાતિ હિ પિતા મિતં જાતા મિતં કૃતઃ । અમિલસ્ય હિ હાતારં મર્તારં કા ન પૂજયેત્ ॥ ૧૨ ॥ અપિ દ્રવ્યપ્રતા નારી બહુવચ્ચુદ્ધૃતા । સા શોભ્યા શૈલુવર્ગસ્ય પતિહીના કુલાંગના ॥ ૧૩ ॥ વૈધવ્યસદૃશં દુઃખં જીનામન્યજ વિષયે । ધન્યાસ્તા યોયિતો યાસ્તુ ક્ષિયંતે અર્તુરપતઃ ॥ ૧૪ ॥ નાર્તેત્રી વાયતે વીળા નાચકો ધમતે રથઃ । નાપતિઃ ક્ષલ્લ-માપ્નોતિ નારી પુત્રવર્તેર્હતા ॥ ૧૫ ॥ નાસ્તિ અર્તુલમો નાયઃ જીર્ણાં મર્તાં પરા ગતિઃ ॥ ૧૬ ॥

પ્રયત્નથી પણ સંતાનનું પાલન કરવું, કારણ કે તેથી સ્વર્ગમાં સુખ મળે છે. આ લોકમાં તથા પરલોકમાં વાંઝીઆની ગતિ નથી. ૧ મમે તેવા ઉપાય લઇને પણ પુરુષે પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો જોઇએ. મારે હવે પારધિને ઘેર જવું છે, ૨ સત્યનું પાલન કરવું જોઇએ, કારણ કે સત્યમાં ધર્મ રહ્યો છે. એવાં તે મૃગનાં વચ્ચેનાં સાંભળી, અતિ દુઃખ પામતી સર્વ મૃગલીઓ ભેલી કે, હે નાય ! અમે પણ તમારી સાથે જ આવશું. હે સ્વામિન ! અમે તમારા તેવા (મરણ જેવા) માઠા બનાવનું સ્મરણ પણ કરી શકતાં નથી. ૩ પુલેશાં પુરુષવાળાં વનમાં, નદી-ઓના સંગમમાં અને પર્વતોની ગ્રુહઓમાં તમારી સાથે અમે ક્રીડા કરી છે, ૧૦ માટે હે નાય ! આપ વિના અમારે જીવીને શું કરવાનું છે ? પતિ વિનાની સ્ત્રીઓને જીવવાનું કાંઇ જ પ્રયોજન નથી. ૧૧ પિતા પરિમિત આપે છે, બાપ પરિમિત આપે છે અને પુત્ર પણ પરિમિત આપે છે પરંતુ પતિ તો અપરિમિત આપે છે, માટે તેવા

પતિની સેવા કષ્ટ સ્ત્રી ન કરે ?^{૧૨} જે સ્ત્રી સારા કુલની હોય, ધનવાળી હોય, તેને પુત્ર પશુ ધણા હોય, અને સગાં સંબંધીઓ પશુ બહોળા હોય તો પશુ જો પતિહીન હોય તો તેના તરફનો સગાં સંબંધીઓને શોક રહે છે.^{૧૩} સ્ત્રીઓને રંડાપા જેવું દુઃખ બીજું એક નથી. જે સ્ત્રીઓ પતિની હયાતીમાં મરણ પામે છે, તે સ્ત્રીઓને ધન્ય સમજવી.^{૧૪} જેમ તાર વિના વીણા વાગતી નથી, જેમ ચક્ર વિના રથ ચાલતો નથી તેમ જ સંકરો પુત્રો છતાં પશુ પતિ વિના સ્ત્રીને સુખ થતું નથી.^{૧૫} સ્ત્રીઓને પતિ જેવો બીજો કોઈ ધર્મ નથી, પતિ જેવો કોઈ હેતુ નથી, પતિ જેવો કોઈ સુખ આપનાર નથી. સ્ત્રીઓની પરમગતિ પતિ જ છે.^{૧૬}

एवं विष्णु ताः सर्वां मरणे कृतनिश्चयाः । बालकैस्तैः

સમાયુક્તા મૃત્યુબોધેન દુઃખિતાઃ ॥ ૧૭ ॥ મૃગસ્તાત્તાં વચઃ શ્રુત્વા દ્વિ ધિતાપરોઽભવત્ । ગંતવ્યં કિં ન ગંતવ્યં મયા વ્યાધવ્ય મંદિરમ્ ॥ ૧૮ ॥ એકતઃ સ્વકૃતં રક્ષન્કુટુંબસ્ય ક્ષયો ભવત્ । તદ્વૈતિકં ન ચેવામિ મમ સત્યં ક્ષયં વ્રજેત્ ॥ ૧૯ ॥ વરં પુત્રવ્ય મરણં આર્યાયા આત્મનસ્તથા । સત્યે ત્યક્તે નરો નિત્યમાકલ્પં રૌરવં વ્રજેત્ ॥ ૨૦ ॥ તસ્માત્સત્યં પાલનીયં નરૈઃ મેયોર્થિભિઃ સદા । સત્યેન ધાર્યતે પૃથ્વી સત્યેન તપતે રવિઃ ॥ ૨૧ ॥ સત્યેન વાયવો વાંતિ સત્યેન વર્ષતે પરમ્ । એવં સંશ્લિપ્ય હરિણો ધર્માન્દ્વિ મનોરમાન્ ॥ ૨૨ ॥ તામિઃ સદૈવ શનકૈઃ ક્ષણાત્સ્યાશ્રમં યયૌ । તસ્મિન્સરસિ સ સ્નાત્વા કર્મન્થાસં ચકાર હ ॥ ૨૩ ॥ તર્હિયં પ્રણિપત્યાશુ દ્વિ ધ્યાયન્સદાશિવમ્ । અથં પાનં પરિત્યજ્ય મૈથુનં મોગમેવ ચ ॥ ૨૪ ॥ કાર્મ ક્રોધં તથા ક્રોધં માર્યાં મોહચિનાશિનીમ્ । વંદયિત્વા તુ તં દેવં ભુવ્ધ-કામિશ્ચલં યયૌ ॥ ૨૫ ॥ તસ્ય માર્યાંથ પુત્રાશ્ચ મરણે કૃતનિશ્ચયાઃ । અનશનં વ્રતં વૃષ્ણ વૃષ્ણમાઃ સમાયયુઃ ॥ ૨૬ ॥ આર્યાપુત્રૈઃ પરિહૃતો મૃગસ્તં દેશમાગમત્ । ક્ષધિ-તૈર્બાલકૈર્યુક્તો ભુવ્ધકો યત્તિઠતિ ॥ ૨૭ ॥ મૃગસ્તં દેશ-માગત્ય કુટુંબેન સમન્વિતઃ । પાલયન્સર્વવાક્યાનિ ભુવ્ધકં વાક્યમબ્રવીત્ ॥ ૨૮ ॥

એવી રીતે વિલાપ કરી જેઓએ મરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, એવી સર્વ મૃગલીઓ પોતાનાં અચ્ચાંની સાથે પતિના શોકથી દુઃખી થવા લાગી.^{૧૭} હવે મૃગલીઓનાં વચનો સાંભળી મૃગને મનમાં ચિંતા થઈ કે મારે પારધિને ધરે જવું કે નહીં ?^{૧૮} જે હું પારધિને ધરે જઈ તો આખા કુટુંબનો નાશ થાય છે, અને જો ન જઈ તો મારી પ્રતિષ્ઠા નાશ પામે છે.^{૧૯} પુત્રનો, સ્ત્રીનો અને પોતાનો નાશ થાય તે બહેતર છે, પશુ સત્ય છોડવું ન જોઈએ. કારણ કે સત્ય છોડવાથી પુરુષને કષ્ટપર્વત રૌરવ નરકમાં રહેવું પડે છે;^{૨૦} એટલા માટે કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા પુરુષોએ સદા સત્યનું

રક્ષણ કરવું જોઈએ. સત્યથી પૃથ્વીનું ધારણ થાય છે, સત્યથી સૂર્ય તપે છે,^{૨૧} સત્યથી વાયુ વાય છે અને સત્યથી અતિ વૃદ્ધિ થાય છે, એવી રીતે હૃદયમાં ધર્મનો વિચાર કરી, મૃગલીઓની સાથે ધીમે ધીમે તે પારધિના આશ્રમ તરફ ચાલ્યો. ત્યાં તળાવમાં સ્નાન કરી, સર્વ કર્મો ત્યાગ કર્યો.^{૨૨-૨૩} પછી શિવલિંગને પ્રણામ કરી હૃદયમાં શિવનું ધ્યાન કરી, ખાતું, પીતું, મૈથુન, ભોજ, કામ, ક્રોધ, લોભ અને મોહ એ બધાનો નાશ કરનારી માયાનો ત્યાગ કરી, મહાદેવને પ્રણામ કરી, એ મૃગ પાર-ધિના તરફ ચાલ્યો.^{૨૪-૨૫} જેઓએ મરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો એવાં એ મૃગનાં સ્ત્રી પુત્ર વગેરે સર્વ સંબંધી, અનશન (મોજનનો ત્યાગ) વ્રતનું પ્રહણ કરી તે મૃગની પછવાડે ચાલ્યો.^{૨૬} એવી રીતે સ્ત્રી અને પુત્રો સાથે એ મૃગ તે દેશમાં આવ્યો, કે જ્યાં પેલો પારધિ ભૂખે મરતાં સ્ત્રીપુત્રોની સાથે બેઠો હતો.^{૨૭} ત્યાં આવી પોતે પ્રથમ કહેલાં વચનોને સત્ય કરવામાટે તે મૃગ, પારધિને કહેવા લાગ્યો.^{૨૮}

मृग उवाच-हन्या मां प्रथमं व्याध पश्चाद्भार्याः क्रमेण तु । बालकानि ततः पश्चाद्वन्यतां मा विर्लभय ॥ २९ ॥ ભુવ્ધકૈસ્તુ મૃગા મથ્યા નાસ્તિ રોષઃ કદાચન । વયં યાસ્યામઃ સ્વર્લોકં સત્યપૂતા ન સંશયઃ ॥ ૨૩૦ ॥ તવાપિ સકુટુંબવ્ય પ્રાણહિર્મવિવ્યતિ । એતચ્ચુત્વા તુ વચનં મૃગોક્તં ભુવ્ધકસ્તદા । આત્માનં નિંદયિત્વા તુ હરિણિ વાક્યમ-બ્રવીત્ ॥ ૩૧ ॥ વ્યાધ ઉવાચ-અહો મૃગ મહાસત્ત્વગચ્છ ગચ્છ સ્વમાશ્રમમ્ । આમિષેણ ન મે કાર્યં યદ્ધાઘ્યં તદ્ભવિવ્યતિ ॥ ૩૨ ॥ જીવાનાં ઘાતને પાર્પ બન્ધને તર્જને તથા । નૈવ પાર્પ કરિષ્યામિ કુટુંબાર્યે કદાચન ॥ ૩૩ ॥ સ્વં ગુરુર્મમ ધર્માણામુપદેશ મૃગોત્તમ । ગચ્છ ગચ્છ મૃગશ્ચ કુટુંબેન સમન્વિતઃ ॥ ૩૪ ॥ મયા ત્યક્તાનિ શાષાણિ સત્યધર્મઃ સમાશ્રિતઃ । તથાવચનં શ્રુત્વા હરિણઃ પ્રાહ તં પુનઃ ॥ ૩૫ ॥

મૃગ કહે છે--હે પારધિ ! પ્રથમ મારો નાશ કર, તે પછી મારી સ્ત્રીઓનો અને તે પછી મારાં બાળકોનો--એવી રીતે ક્રમથી જલદી અમારો નાશ કર.^{૨૯} પાર-ધિઓએ મૃગનું બહુણ કરવું જોઈએ. તેમાં કોઈ તેઓને દોષ નથી. તેમ અમે પશુ સત્ય પાળવાથી સ્વર્ગમાં જઈશું એમાં સંશય નથી;^{૩૦} અને તને તથા તારાં કુટુંબને પશુ ત્વિ થશે. એવાં મૃગનાં વચનો સાંભળીને પેલો પારધિ પોતાની નિંદા કરતો તે મૃગને કહેવા લાગ્યો.^{૩૧} પારધિ કહે છે--હે મૃગ ! હું મહાત્મન ! તું જલદી તારે રથને જ, મારે માંસનું કાંઈ પશુ કામ નથી. મારું તો જે થવાનું હશે તે થશે (પશુ તું પાછો ફર.)^{૩૨} જીવોને મારવામાં, બાંધવામાં અને દુઃખ આપવામાં પાપ છે, માટે કુટુંબ સારું કોઈ વખતે પશુ હું તેનું

પાપ કરીશ નહીં.^{૭૭} હે યુગોત્તમ ! તું મારા શુરુ છે, કારણ કે તે મને ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો, માટે તું પેતાના પરિવારને લઈ સુખથી ઘેર જા.^{૭૪} મેં શસ્ત્રોનો ત્યાગ કર્યો છે અને સત્ય ધર્મનો આશ્રય કર્યો છે. આવા પારધિનાં વચનો સાંભળીને મૃગ બોલ્યો.^{૭૫}

મૃગ ડવાચ—કર્મન્યાસમર્હ કૃત્વા ત્વસ્તકાશમિહાગતઃ ।
હન્યતાં હન્યતાં શીર્ષં ન તે પાર્ષં મવિષ્યતિ ॥ ૩૬ ॥
મયા વૃતા પુરા વાક્ષ્ય તયા બહો ન યામ્યહમ્ । મયા
મમ કુટુંબેન ત્યકો લોભઃ સ્વજીવને ॥ ૩૭ ॥ એતચ્ચુત્વા
તુ વચનં છુલ્લબ્ધો વાક્યમબ્રવીત્ ॥ છુલ્લબ્ધક ડવાચ—સ્વં
લેધુસ્ત્વં ગુરુજાતા ત્વં મે માતા પિતા હહત્ ॥૩૮॥ મયા
ત્યકાનિ જ્ઞાનાણિ ત્યકં માયાદિકં વલ્લમ્ । કસ્ય ભાર્યા
હતાઃ કસ્ય કુટુંબં કસ્ય તન્મૃગ ॥ ૩૯ ॥ તૈઃ સ્વકર્મં ચ
મોક્ષર્થં મૃગ ગચ્છ યથાચ્છલમ્ । ઇત્યુક્ત્વા સ તદ્વા તૂર્ણ
વર્મજ સચરં ધનુઃ ॥ ૨૪૦ ॥ મૃગં પ્રવક્ષિણીકૃત્ય નમ-
સ્કૃત્ય ક્ષમાપયત્ ॥ એતસ્મિન્નતરે નેતુર્દેવદુઃખયો દિવિ
॥ ૪૧ ॥ આકાશાત્પુષ્પવૃષ્ટિસ્તુ પપાત હ્રમનોહરા । તદા
હૂતઃ સમાચાતો વિમાનં ગૃહ્ય શોભનમ્ ॥ ૪૨ ॥

મૃગ કહે છે—હું કર્મનો ત્યાગ કરી તારી પાસે
આભ્યો છું, માટે તું મને જલદી મારી નાંખ. તેમ
કરવાથી તને પાપ લાગશે નહીં.^{૭૬} હું પ્રથમ વચન
આપીને બંધાઈ ચૂક્યો છું, તેથી હવે પાછો જઈશ
નહીં. મેં તથા મારા કુટુંબે જીવવાનો લોભ છોડી દીધો
છે.^{૭૭} પારધિ કહે છે—તું મારો બંધુ છે, શુરુ છે, રક્ષક
છે, માતા છે, પિતા છે, અને મિત્ર છે.^{૭૮} મેં શસ્ત્રો તથા
માયા વગેરે સધળાંનો ત્યાગ કર્યો છે. હે મૃગ ! કોની સ્ત્રી,
કોના પુત્રો અને કોનું કુટુંબ ?^{૭૯} સૌએ પેતપેતાનું કારણ
ભોગવવાનું છે. માટે હે મૃગ ! તું સુખથી જા. એટલું
કહી તે પારધિએ તત્કાળ ધનુષ અને બાણ બાંધી
નાખ્યાં.^{૨૪૦} તે પછી મૃગને પ્રદક્ષિણા અને નમસ્કાર
કરી, તેની પાસે ક્ષમા માગી. એ વખતે સ્વર્ગમાં દેવનાં
નગારાં વાગ્યાં અને આકાશમાંથી સુંદર પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ.
પછી મનોહર વિમાન લઈ એક હૂત આભ્યો.^{૨૪૧-૨૪૨}

દેવદૂત ડવાચ—અહો વ્યાધ મહાસત્ત્વ સર્વસત્ત્વજ્યંકર ।
વિમાનમિદમારુઢ સદેહઃ સ્વર્ગમાવિશ ॥ ૪૩ ॥ શિવરાત્રિ-
પ્રભાવેન પાતકં તે ક્ષર્ણં ગતમ્ । ઉપવાસસ્તુ સંજાતો નિશિ
જાગરણં કૃતમ્ ॥ ૪૪ ॥ યામે યામે કૃતા પૂજા અજ્ઞાનેન
શિવસ્ય ચ । સર્વેપાપવિનિર્મુક્તો ગચ્છ ત્વં હૃદયમિરમ્
॥ ૪૫ ॥ વિમાનં ચ સમારુઢ સયઃ શિવપર્વં વ્રજ । મૃગ-
રાજ મહાસત્ત્વ ભાર્યાપુત્રસમન્વિતઃ ॥ ૪૬ ॥ ભાર્યાન્નિવર્ણ-
યુકો નક્ષત્રપદમામુદિ । તવ નામ્ના તુ તદર્ક્ષં લોકે હ્યર્તાતં
મવિષ્યતિ ॥ ૪૭ ॥ એતચ્ચુત્વા તુ વચનં છુલ્લબ્ધોઽયમૃગસ્તથા ।
ચિમાનાનિ સમારુઢ નાક્ષત્રં પદમાગતાઃ ॥ ૪૮ ॥ હરિ-
ણીદ્વિયમન્વેનં પૃથ્વતો મૃગમેવ ચ । તારાત્રિવર્ણયુક્તં મૃગ-

શીર્ષં તદુચ્યતે ॥ ૪૯ ॥ ચાલકદ્વિતર્યં ચામે તૃતીયા પૃથ્વતો
મૃગી । પૃથ્વતસ્તત્ર સંપ્રાપ્તા મગશીર્ષત્ય સન્નિર્ણી ॥ ૨૯૦ ॥
મૃગરાટ્ હૃદયતેઽયાપિ ક્ષર્ણં વ્યોમગચ્છતમમ્ । ઉપવાસં
કરિષ્યતિ જાગરેણ સમન્વિતમ્ ॥ ૫૧ ॥ યથોક્તશાખમા-
ર્ગેણ તેષાં મોક્ષો ન સંશયઃ । શિવરાત્રિસમં નાસ્તિ વ્રતં
પાપક્ષયાહમ્ । યત્કૃત્વા સર્વેપાપેભ્યો મુચ્યતે નાત્ર
સંશયઃ ॥ ૫૨ ॥ અશ્વમેધસહસ્રાણિ વાજપેયજ્ઞતાનિ ચ ।
પ્રાપ્નોતિ તત્કર્ણં સર્વે નાત્ર કાર્યા વિચારણા ॥ ૨૫૩ ॥
इति श्रीलिङ्गपुराणोक्ते उमामहेश्वरसंवादे शिवरात्रिव्रत-
कथा समाप्ता ॥

દેવદૂત કહે છે—હે પારધિ ! હે મહાબળવાળા ! હે સર્વ
પ્રાણીઓનો ક્ષય કરનાર ! તું આ વિમાનમાં બેસી મનુ-
બ્ધદેહથી જ સ્વર્ગમાં જા.^{૪૭} તે અજ્ઞાનથી પણ શિવરા-
ત્રિને દિવસે ઉપવાસ કર્યો, રાતે જાગરણ કર્યું અને પ્રત્યેક
પહેરે શંકરનું પૂજન કર્યું છે. તેના પ્રભાવથી તારું સધળું
પાપ નષ્ટ થયું છે, માટે હવે વિમાનમાં બેસીને શિવની
પાસે જા.^{૪૪-૪૫} હે મૃગ ! હે મહાબળવાન ! તું પણ
ત્રણે સ્ત્રીઓની તથા પુત્રોની સાથે નક્ષત્રલોકમાં જા. એ
સ્થાન તારા ‘મૃગશીર્ષ’ નામથી નક્ષત્રરૂપે જગતમાં
પ્રસિદ્ધ થશે.^{૪૬-૪૭} એવાં વચનો સાંભળી પારધિ તથા
મૃગનાં સર્વે વિમાનોમાં બેસી નક્ષત્રલોકને પ્રાપ્ત થયાં.^{૪૮}
આજળ બે હરિણી ને તેની પાછળ મૃગ એમ ત્રણ તારા-
વાળું નક્ષત્રનું નામ મૃગશીર્ષ કહેવાય છે.^{૪૯} એ મૃગ-
શીર્ષની પાસે આજળ બે બચ્ચાં અને પાંછળથી આવેલી
ત્રીજી મૃગશીર્ષે જોવામાં આવે છે.^{૫૦} હમણાં પણ મૃગ-
શીર્ષે નામનું ઉત્તમ નક્ષત્ર આકાશમાં દેખાય છે. જે
માથુસો શિવરાત્રિને દિવસે શ્લાઘામાં ઠલા પ્રમાણે ઉપ-
વાસ અને જાગરણ કરશે, તેઓના મોક્ષ થશે, એમાં
સંશય નથી. પાપનો નાશ કરનાર શિવરાત્રિવ્રત જેવું
બીજું કંઈ વ્રત નથી, માટે તે વ્રત કરવાથી સર્વ પાપો
અવશ્ય દૂર થાય છે.^{૨૫૧-૨૫૨} શિવરાત્રિનું વ્રત કર-
વાથી હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞોનું અને સો વાજપેય યજ્ઞોનું
ફળ મળે છે, એમાં કંઈ વિચાર કરવા જેવું નથી.^{૨૫૩}
એવી રીતે લિંગપુરાણમાં શંકરપાર્વતીના સંવાદમાં શિવ-
રાત્રિની કથા કહેલી છે.

શિવરાત્રિવ્રતનું ઉદ્યાપન

અથ શિવરાત્રિવ્રતોપાનનમ્ । સ્કંદ ડવાચ—વ્રતસ્યો-
પાપનં કર્મ કથં કાર્યં ચ માનવૈઃ । કો વિધિઃ કાનિ
દ્રવ્યાણિ કથયસ્વ મમ પ્રભો ॥ ૧ ॥ હંશ્વર ડવાચ—શૃણુ
વળ્મુક્ષ યસ્મેન લોકોનાં હિતકામ્યયા । ઉપાપનવિધિ
ચૈવ કથયામિ તવાગ્રતઃ ॥ ૨ ॥ યદા સંજાયતે ચિત્તં
મક્ષિકદ્વાસમન્વિતમ્ । સ એવ વ્રતકાલઃ સ્થાપ્યતોઽનિત્યં
હિ ઝીવિતમ્ ॥ ૩ ॥ ચતુર્દશાર્દ્ધં કર્તવ્યં શિવરાત્રિવ્રતં
શુભમ્ । એકમકં વ્રતોદયદ્યાં ચતુર્દયામુપોષણમ્ ॥ ૪ ॥

સંપાચ સર્વસંભારાન્મંદ્યં તત્ર કારયેત્ । વૈભઃ પુણ્યઃ
સમાચ્છન્નં પટ્ટવૈભઃ શોભિતમ્ ॥ ૧ ॥ તન્મધ્યે લેખયે-
ત્વિયં લિંગતોભદ્રમંદકમ્ । અથવા સર્વસંભારં મંદપાતઃ
પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૬ ॥ શોભોપશોભાસંપૂર્ણં વૈપ્રિઃ સર્વત્ર સોઽઽવ-
લમ્ । આચાર્યં વરયેતત્ર ઋત્વિગ્મિઃ સહિતં શુચિમ્
॥ ૭ ॥ શિવરૂપાશ્ચ તે વિપ્રાઃ પૂજ્યાશ્ચંદનપુષ્પકૈઃ ।
અલ્પજ્ઞાતશ્ચ તૈર્થિપ્રૈઃ શિવપૂજાં સમારભેત્ ॥ ૮ ॥ છન્નાન્મા-
નમોતેન બ્રાહ્મણાનપિ પૂજયેત્ । તંદુલૈસ્તુ પ્રકર્તવ્યઃ કૈલાસો
દ્રોણસંલ્લયયા ॥ ૯ ॥ અત્રણં સજલં કુંભં તસ્યોપરિ તુ
વિન્યસેત્ । સૌવર્ણે રાજતં તામ્રં મૃન્મયં વા નવં વૃદ્ધમ્
॥ ૧૦ ॥ વજ્રપ્રગ્મેન સંલેષ્ય ચિત્ત્વપ્રૈઃ પ્રપૂરયેત્ । કુંભો-
પરિ ન્યયેદેવદ્વયમા સહિતં શિવમ્ ॥ ૧૧ ॥ સૌવર્ણમથવા
રૌપ્યં ટ્વપં નિર્મિતં શુભમ્ । રત્નાલંકરૈર્દૈર્ભૈરલંકૃત્ય
પ્રપૂજયેત્ ॥ ૧૨ ॥ પલેન વા તદર્ચેન તદર્ચૈર્ણેન વા પુનઃ ।
હમામદેશ્વરીં સ્મૃતિં પૂજયેદ્વયમે સ્થિતામ્ ॥ ૧૩ ॥ સોમં
ચ સગળં ચૈવ પૂજયિત્વા મદેશ્વરમ્ । પુરાણસ્તોત્રપાઠૈશ્ચ
રાત્રિશેષં નયેદ્બુધઃ ॥ ૧૪ ॥ તતઃ પ્રમાતસમયે કૃત્વા
સંધ્યાવિક્રાઃ ક્રિયાઃ । પુનઃ પૂજાં પ્રકુર્વાત તતો હોમં
સમાચરેત્ ॥ ૧૫ ॥

કાર્તિક સ્વામી કહે છે-હે પ્રભો ! શિવરાત્રિવ્રતનું ઉઘા-
પન મનુષ્યોએ કેવી રીતે કરવું ? તેના કેવા પ્રકાર છે
અને તેમાં કષ્ટ કષ્ટ વસ્તુ ભેદ છે ? તે સધળું મને કહે ।
મહાદેવ કહે છે-હે કાર્તિકેય ! લોકોનાં કથ્યાણુમાટે તમારી
પાસે શિવરાત્રિવ્રતના ઉઘાપનનો પ્રકાર કહ્યું છે, તે સાવ-
ધાન થઇને સાંભળો ।^૧ જ્યારે મનમાં ભક્તિ અને શ્રદ્ધા
થાય ત્યારે જ વ્રત કરવાનો વખત છે; કારણ કે જીવનું
અનિત્ય છે ।^૨ ચૌદ વર્ષો સુધી શિવરાત્રિવ્રત કરવું । તેમાં
ત્રયોદશીને દિવસે એક વખત જમવું ને ચૌદશીને દિવસે
ઉપવાસ કરવો ।^૩ સધળી સામગ્રી એકઠી કરી મંડપ
કરાવવો । તેમાં સુંદર વસ્ત્રોવડે અને પુષ્પોવડે શોભા કરવી ।^૪
તેની નીચે મનોહર લિંગતોભદ્રમંડલ પૂરવું અથવા સર્વ-
તોભદ્રમંડલ કરવું ।^૫ તેની ચારે બાજુએ શોભા કરવી,
ચોમેર દીવા કરવા, પવિત્ર આચાર્યને તથા ઋત્વિગ્મેને
વરાવવા ।^૬ તે સર્વને શિવરૂપ ભણી ચંદનવડે અને પુષ્પવડે
તેઓની પૂજા કરવી । પછી તેઓની આગા લઇ શિવ-
પૂજાનો આરંભ કરવો ।^૭ ‘ૐ ક્લ્લાય નમઃ’ એ મંત્ર ભણી
બ્રાહ્મણોની પૂજા કરવી । દ્રોણ જેટલા ચોખ્ખાને કેલાસ
પર્વત કરવો । તેની ઉપર જળથી ભરેલા અને ઊદ્રરહિત
સોનાના, રૂપાના, ત્રાંજાના અથવા માટીના નવા
મજબૂત ધડાની સ્થાપના કરવી ।^{૮-૧૦} તેને એ કપડા
વીટી બિલ્વપત્રથી પૂજા કરવી । પલ, અર્ધો પલ વા પા
પલ, સોનાની વા રૂપાની બનાવેલી અને બળદ ઉપર
બેઠેલી પાર્વતીની તથા શંકરની મૂર્તિની કલશ ઉપર સ્થાપના
કરી, રત્નના અને સોનાના અલંકાર પહેરાવી તેમની પૂજા

કરવી ।^{૧૧-૧૨} પાર્વતીની અને ગણુ સહિત મહાદેવની પૂજા
કર્તા પછી, પુરાણુનો વા સ્તોત્રનો પાઠ કરી બાકીની રાત્રિ
પૂરી કરવી । પ્રાતઃકાલ થાય ત્યારે સંધ્યા વગેરે ક્રિયા કરી
ફરીથી પૂજા કરી, તિલ, શાળ, યવ અને દૂધપાકનો
ભક્તિથી હોમ કરવો ।^{૧૩-૧૫}

તિલત્રીહિયવૈશ્વૈવ પાયસાગ્નેન ભક્તિઃ । ધ્રુવંકમિતિ
મન્ત્રેણ નમઃ શંભવે ચેતિ ચ ॥ ૧૬ ॥ ગૌરીમિમાય-
મન્ત્રેણ શતમદ્રોત્તરં પૃથક્ । હોમં કુર્વાચ મતિમાન્
ચિત્ત્વપ્રૈસ્તુ નામભિઃ ॥ ૧૭ ॥ અજૈકપાદર્શિદ્વૈષ્ણવો મઃ
શર્વં હમાપતિઃ । રુદ્રઃ પશુપતિઃ શંભુર્શરઃ શિવ હંશ્વરઃ
॥ ૧૮ ॥ મહાદેવો હરો મીમો નામાગ્નેવં ચતુર્દશ । પૃથ્વીર્દોમઃ
પ્રકર્તવ્યઃ કુંભદાનેડપિ તાન્મરેત્ ॥ ૧૯ ॥ પૂર્ણાઠ્ઠિતિ
તતો દ્વિત્વા કર્મશેષં સમાપયેત્ । મોઽયં હમાપરેવમેભિ-
નામપૈઃ પૃથક્ ॥ ૨૦ ॥ પ્રતિમાં કુંભસહિતામાચાર્યાય
નિવેદયેત્ । શંભો પ્રસીદ દેવેશ સર્વલોકેશ્વર પ્રમો ॥ ૨૧ ॥
તવ રૂપપ્રદાનેન મમ સંતુ મનોરથાઃ । આચાર્યં પૂજયે-
દ્ભક્ત્યા વજ્રાલંકારમ્ભુષણેઃ ॥ ૨૨ ॥ સર્વભાં ગાં તતો
દયાદ્રવતસંપૂર્ણિતવે । અન્યેભ્યોડપિ યથાશક્ત્યા બ્રાહ્મણેભ્યો
દિ દક્ષિણામ્ ॥ ૨૩ ॥ ચતુર્દશ પ્રદાતવ્યા વિપ્રેભ્યો જલ-
પૂરિતાઃ । કુંભા યજ્ઞોપવીતાનિ વજ્રાણિ ચ પૃથક્ પૃથક્
॥ ૨૪ ॥ સુલક્ષ્ણાણિ ચ વજ્રાણિ શર્યાં સોપસ્કરં તથા ।
દ્વાદશૈવ તુ ગા દયાત્પરિધાનાદિકં તથા ॥ ૨૫ ॥ અથવા
દક્ષિણામેવ પ્રદયાતુદયે દ્વિજાન્ । વ્રતમેતત્કૃતં યન્મે પૂર્ણ
વાડપૂર્ણમેવ ચ ॥ ૨૬ ॥ સર્વં સંપૂર્ણં તાતુ પ્રસાદાદ્રવતો
મમ । હિતિ સંપ્રાર્થ્યં તાન્ વિપ્રાન્પ્રગ્મ્ય ચ પુનઃ પુનઃ ।
તત્તથ સ્વજનૈઃ સાર્થૈ સ્વયં શુઙ્ગીત છવ્રતી ॥ ૨૭ ॥ હિતિ
શ્રીસ્કંદપુરાણે કાલોત્તરે શિવરાત્રિવ્રતોચાપનં સંપૂર્ણમ્ ।

‘ધ્રુવંકં’ એ મંત્ર તથા ‘નમઃ શંભવે’ એ મંત્ર ભણી
એકસો ને આઠ વખત મહાદેવને આહુતિ આપવી ।^{૧૬}
‘ગૌરીમિમાય’ એ મંત્ર ભણી એકસો આઠ વખત પાર્વતીને
આહુતિ આપવી ।^{૧૭} અજૈકપાત, અહિર્યુષ્મ, ભવ,
શર્વ, હમાપતિ, રુદ્ર, પશુપતિ, શંભુ, વરદ, શિવ, ઇશ્વર,
મહાદેવ, હર અને ભીમ એ ચૌદ નામોવડે બિલ્વ-
પત્રોનો હોમ કરવો અને એ જ ચૌદ નામોવડે કુંભદાન
કરવું ।^{૧૮-૧૯} પૂર્ણાહુતિ કર્યા પછી એ નામોવડે ક્ષમા
માગવી । પછી મૂર્તિ અને કુંભ આચાર્યને આપવાં ।
તેના મંત્ર-‘હે શંભો ! હે દેવેશ ! હે સર્વ લોકોના ઇશ્વર !
હે પ્રભો ! આપની મૂર્તિનું દાન કરું છું, માટે આપ પ્રસન્ન
થઇ મારા મનોરથો પૂર્ણ કરો.’ પછી વસ્ત્રવડે અને
અલંકારવડે ભક્તિથી આચાર્યની પૂજા કરવી । વ્રત પૂરું
થવા માટે વસ્ત્રવાળી ગાયનું દાન કરવું । બીજા બ્રાહ્મણોને
પણુ યથાશક્તિ દક્ષિણા આપવી ।^{૨૦-૨૩} જળથી ભરેલા
ચૌદ ધડા, જનોઇ અને વસ્ત્ર ચૌદ બ્રાહ્મણને ભૂકાં-ભૂકાં

આપવાં.^{૨૪} ઝીણું વસ્ત્રોનું અને સામગ્રી સહિત શય્યાનું દાન કરવું. આર ગોદાન અને કપડાં વગેરે આપવાં, અથવા બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપવી.^{૨૫} પછી, 'હે મહારાજ ! મેં કરેલું વ્રત પૂર્ણ થયું હોય વા અપૂર્ણ રહ્યું હોય, તુમ્હાં કાલોત્તરમાં શિવરાત્રિવ્રતનું ઉદ્ધાપન કહેલું છે.^{૨૭}

इति चतुर्दशीव्रतानि समाप्तानि।

પૂર્ણિમાનાં વ્રતો

૧ ચૈત્ર શુદ્ધિ પૂર્ણિમા

અથ પૂર્ણિમાવ્રતનિ લિખ્યંતે । ચૈત્રી પૌર્ણમાસી સામાન્યનિર્ણયાપ્તૈર્વ । અત્ર વિશેષો નિર્ણયામૃતે વિષ્ણુસ્મૃતૌ—ચૈત્રી ચિત્રાચુતા ચેત્સ્વાશ્વિત્રવજ્રપ્રદાનેન સૌભાગ્યમાપ્નોતીતિ । બ્રાહ્મે—મન્દેડકં વા ગુરૌ વાપિ વારેષ્વેતેષુ ચૈત્રિકા । તન્નામ્મેષજં પુણ્યં જ્ઞાનબ્રાહ્માદિભિર્મંવેત્ । અત્ર સર્વદેવાનાં દમનપૂજા વાયવીયે—સંવત્સરકૃતાર્ચાયાઃ સાફલ્યાયાચ્છિઠાન્સુરાન્ । દમનેનાર્ચયેષૈશ્યાં વિશેષેણ સદાશિવમ્ । હ્યં મન્વાદિરપિ । હૃતિ ચૈત્રી પૂર્ણિમા ।

ચૈત્ર શુદ્ધિ પૂર્ણિમા સામાન્ય નિયમથી પર લેવી. આ દિવસે જે કાંઈ વિશેષ છે તે નિર્ણુયામૃતમાં અને વિષ્ણુસ્મૃતિમાં કહેલું છે—‘એ ચૈત્ર શુદ્ધિ પૂર્ણિમા ચિત્રા નક્ષત્રના યોગવાળી હોય તો તે દિવસે વિચિત્ર વસ્ત્રોનું દાન કરવાથી સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે.’ બ્રહ્મપુરાણમાં કહેલું છે કે—જે શનિ, રવિ વા ગુરુવારને દિવસે ચૈત્ર શુદ્ધિ પૂર્ણિમા હોય તો તે દિવસે સ્નાન અને બ્રાહ્મ વગેરે કરવાથી અશ્વમેધ યજ્ઞનું પુણ્ય થાય છે.’ આ પૂર્ણિમાને દિવસે કમરાવડે સર્વ દેવાની પૂજા કરવી, એમ વાયુપુરાણમાં કહેલું છે.—‘વર્ષ પર્વત કરેલી પૂજા સફળ થવા માટે ચૈત્ર માસની પૂર્ણિમાને દિવસે કમરાવડે સર્વ દેવાની પૂજા કરવી, તેમાં મહાદેવની અવસ્થા પૂજા કરવી.’ આ પૂર્ણિમા મન્વાદિ પશુ કહેવાય છે.

૨ વૈશાખ શુદ્ધિ પૂર્ણિમા

વૈશાખપૌર્ણમાસ્યાં વિશેષઃ સ્મર્યતે ભવિષ્યે— વૈશાલી કાર્તિકી માષી તિથયોઽસ્તીવ પૂજિતાઃ । જ્ઞાનવાનવિદ્ધી-નાસ્તા ન નેયાઃ પાંદુર્નદન ।

વૈશાખ શુદ્ધિ પૂર્ણિમાને દિવસે જે કાંઈ વિશેષ છે તે ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલું છે—‘વૈશાખ, કાર્તિક અને માઘ માસની પૂર્ણિમા અતિ પવિત્ર છે, માટે હે યુધિષ્ઠિર ! તે પૂર્ણિમા સ્નાન અને દાન વગરની ખાલી જવા દેવી નહીં.

૩ વટસાવિત્રીવ્રત (સ્ત્રીઓમાટે ખાસ)

અથ જ્યેષ્ઠશુક્રપૌર્ણમાસ્યામમાયાં વા વટસાવિત્રીવ્રત-શ્રુતમ્ । અત્ર પૂર્ણિમામાવાસ્યે પૂર્વેવિદ્ધે ઘષો । ભૂતવિદ્ધા ન કર્તવ્યા અમાવાસ્યા ચ પૌર્ણિમા । વર્જયિત્વા મુનિશ્રેષ્ઠ સાવિત્રીવ્રતશ્રુતમમ્—હૃતિ બ્રહ્મવૈવર્તાત્ ॥ ૧ ॥ જ્યેષ્ઠ માસિ સિતે પક્ષે પૂર્ણિમાયાં તથા વ્રતમ્ । ચીર્ણં વ્રતં મહાભક્ત્યા કથિતં તે મયાઽનુવ્ર । હૃતિ સ્કાંદભવિષ્યયોઃ ॥ ૨ ॥ વાહ્નિ-ળાત્યાશ્રૈતદેવાચરંતિ । પાશ્ચાત્યાદયસ્તુ અમાવાસ્યાયામા-ચરંતિ ॥ ૩ ॥ તત્કોર્ક નિર્ણયામૃતે ભવિષ્યે—અમાયાં ચ તથા જ્યેષ્ઠ વટમૂલે મહાસતીમ્ । ત્રિરાત્રોપોષિતા નારી વિધિનાઽનેન પૂજયેત્ ॥ ૪ ॥ અશકૌ તુ ત્રયોદશ્યાં નકં કુર્યાજિતેંદ્રિયા । અયાશિતં ચતુર્દશ્યામમાયાં સહ્યપોષણમ્—હૃતિ ॥ ૫ ॥ હેમાદ્યાદિભિસ્તુ ભાદ્રપદપૌર્ણિમાસ્યામિદ્ધ-કમ્ । તત્તુ નેદાર્ની પ્રચરતિ ॥ ૬ ॥ યદા ત્વઙ્ઘાદશઘટિકા ચતુર્દશી તદા પરેવ । પૂર્વેવિદ્ધૈષ સાવિત્રી વ્રતે પંચદશી તિથિઃ । નાભ્યોઽષ્ટાદશ ભૂતત્વ તત્ર કુર્ણંતપરેઽહનિ—હૃતિ માષવોકોઃ ॥ ૭ ॥ વસ્તુતસ્તુ ભૂતવિદ્ધાનિષેષ ધ્વ । ભૂતો-ઽષ્ટાદશનાદીભિરિતિ વાક્યં નિયમવિધયા પ્રવર્તેત કાચ-વાત્ । અન્યથા સાવિત્રીવ્રતેઽષ્ટાદશનાદીવેધધોષકલ્પનાર્થાં નિષેધાંતરકલ્પનાગૌરવં સ્યાત્ ॥ ૮ ॥

જેઠ શુદ્ધિ પૂર્ણિમાને અથવા અમાવાસ્યાને દિવસે વટ-સાવિત્રીનું વ્રત કહેલું છે. (એ વ્રત સ્ત્રીઓનું જ છે.) આ પૂર્ણિમા તથા અમાવાસ્યા પૂર્વે તિથિના વેધવાળી લેવી. કારણ કે, ‘હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! ઉત્તમ સાવિત્રીવ્રતને છોડી ચતુર્દશીના યોગવાળી પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યા* લેવી નહીં.’ એમ બ્રહ્મવૈવર્તમાં કહેલું છે.^૧ ‘હે અનન્દ ! જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ પૂર્ણિમાને દિવસે મહાભક્તિથી કરેલું વ્રત મેં તમોને કહી સંભળાવ્યું.’ એમ સ્કંદપુરાણમાં તથા ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલું છે.^૨ દક્ષિણી લોકો તો જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ પૂર્ણિમાને દિવસે જ આ વ્રત કરે છે, પણ પાશ્ચાત્ય (પશ્ચિમ તરફના રહીશ) વગેરે તો જ્યેષ્ઠ વદિ અમા-

* અત્રે અમાવાસ્યા લખ્યું છે તેનું કારણ એજ કે કેટલાક દેશમાં અમાવાસ્યાએ સાવિત્રીવ્રત કરવામાં આવે છે.

વાસ્થાને દિવસે વટસાવિત્રીનું વ્રત કરે છે. ૩ અમાવાસ્થાને દિવસે વ્રત કરવાનું પણ નિર્ણયામૃતમાં ભવિષ્ય પુરાણનું વચન છે-જેણે ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કર્યો હોય, એવી સ્ત્રીએ જ્યેષ્ઠ વદિ અમાવાસ્થાને દિવસે વડના મૂલમાં સાવિત્રીની વિધિથી પૂજા કરવી. 'જે ત્રણ દિવસ સંધી ઉપવાસ કરવાની શક્તિ ન હોય તો ઈંદ્રિયોને વશમાં રાખી તેરશને દિવસે નક્ત બોજન કરવું, ચતુર્દશીને દિવસે કાંઈ પણ માગ્યા વિના જે ભાણ્યામાં આંબું હોય તે ખાવું અને અમાસને દિવસે ઉપવાસ કરવો.' ૪-૫ હેમાદ્રિ વગેરેમાં તો ભાદરવા શુદ્ધ પૂર્ણિમાને દિવસે આ વ્રત કરવાનું કહેલું છે, પણ તે હાલ પ્રચલિત નથી. ૬ જે પહેલે દિવસે અઢાર ધડી ચૌદશ હોય તો વટસાવિત્રીનું વ્રત ખીજે દિવસે કરવું. કારણ કે 'સાવિત્રીવ્રતમાં ચતુર્દશીના વેધવાળી પૂર્ણિમા લેવા. પણ જે અઢાર ધડી ચતુર્દશી હોય તો ખીજે દિવસે વ્રત કરવું.' એમ માધવે કહેલું છે. ૭ સિદ્ધાંતમાં તો આ વ્રતમાં ચતુર્દશીવિદ્ધ પૂર્ણિમાનો નિષેધ જ નથી. 'મૃતોષાદશનાઢીમિ' ચતુર્દશી અઢાર ધડીથી ઉત્તર તિથિને વીધે છે, એ વચન તો નિયમવિધિથી પ્રઠત થાય છે. કારણ કે તેમ કરવામાં લાઘવ છે; અને જે તેમ નહીં કરીએ તો સાવિત્રીવ્રતમાં અઢાર ધડીના વેધ લાગે છે એમજ કહીશું તો ખીજા નિષેધની કલ્પના કરવી, એ ગૌરવ યથા પડશે. ૮

ભવિષ્યપુરાણાક્ત વટસાવિત્રીવ્રતનો પ્રકાર

અથ વ્રતવિધિર્ભવિષ્યે-જ્યેષ્ઠ માસિ ત્રયોદશ્યાં દંતધા-વનપૂર્વકમ્ । દંતકાષ્ઠં સમં શુદ્ધં જાતીયં ચતુરંગુલમ્ । મક્ષયેત્કાયશુદ્ધયર્થં વ્રતવિઘ્નવિનાશનમ્ ॥૧॥ નિત્યં જાયા-ન્મહાનયાં તઢાગે નિઘ્નરેડપિ વા । વિશેષતઃ પૌર્ણમાસ્યાં જ્ઞાને સર્પમૃજલૈઃ ॥૨॥ તિલામલકકલ્પકેન કેશાન્સંશોધ્ય યત્નતઃ । જાત્વા ચૈવ ઘૃચિર્નૃત્વા વટં સિંચેદ્બહુદૈઃ ॥૩॥ સૂત્રેણ વેદયેદ્ભક્ત્યા ગંધપુષ્પાક્ષતૈઃ શુભૈઃ । નમો વૈવસ્વતા-યેતિ કુર્યાંચૈવ પ્રદક્ષિણામ્ ॥૪॥ શુદ્ધિધ્યે તથા રોગે ઋતુમત્યાં તથૈવ ચ । કારયેદ્દિપ્રહસ્તેન સર્વૈ સંપયતે શુભમ્ । દ્વં ચ ત્રયોદશીમારભ્ય પૂર્ણિમાંતં કર્તવ્યમ્ ॥૫॥

જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ તેરશને દિવસે શરીર શુદ્ધ કરવા માટે અને વિધ્ને દૂર કરવા માટે ચાર આંગળાનું જાતિની ડાંખળીનું દાંતણું કરવું. હમેશાં મહાનદીપર, તળાવપર વા ઝરણામાં સ્નાન કરવું. પૂર્ણિમાને દિવસે તિલના અને આમળાના કદાથી વાળ સાફ કરી સર્પવ, મૃતિકા અને જલવડે સ્નાન કરવું. સ્નાન કર્યા પછી પવિત્રતાથી વડને ઘણું જળ પાવું. તેને સૂતર વીંટવું, 'નમો વૈવસ્વતાય' એ મંત્ર બાણી ચંદન, પુષ્પ ને અક્ષતવડે ભક્તિથી પૂજા કરવી. પછી પ્રદક્ષિણા કરવી. જે શુદ્ધિધ્યતક હોય, મૃત્યુસૂતક હોય, રોગ હોય અને ઋતુમતી હોય તો

સધણું બાહ્યબુદ્ધિ કરાવવું. આ વ્રત ત્રયોદશીને દિવસે આરંભી પૂર્ણિમા સુધી કરવું. ૧-૫

તથાષ્ઠ વ્હંદમવિષ્યયોઃ-જ્યેષ્ઠ માસિ સિતે પક્ષે દ્વાદશ્યાં રજનીચ્છલે । વ્રતં ત્રિરાત્રચરિય તત્સ્યાં રાતૌ સ્થિરા ભવેદ્-દૃષ્ટપ્રકમ્યાન્તે ઉપસંહતમ્ ॥ ૬ ॥ જ્યેષ્ઠ માસિ સિતે પક્ષે પૂર્ણિમાયાં તથા વ્રતમ્ । ઘીર્ણે પુરા મહામક્ટ્યા કથિતં તે મયાનઘ-હૃતિ ॥ ૭ ॥ સધવા વિધવા વાપિ સપુત્રા પુત્રવર્જિતા । મર્તુરાપુત્રિવૃદ્ધયર્થે કુર્યાંઘ્રતમિદં શુભમ્ ॥ ૮ ॥ જ્યેષ્ઠ માસે તુ સંપ્રાપ્તે પૌર્ણમાસ્યાં પતિવ્રતા । જાત્વા ચૈવ શુચિર્નૃત્વા નિયમં કારયેત્તતઃ ॥ ૯ ॥

આ વાત ર્હદપુરાણમાં તથા ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલી છેઃ-જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ આરશને દિવસે સાયંકાળે વ્રત કરવાનો નિશ્ચય કરી, રાત્રિમાં નિયમથી રહેવું. એવી રીતે ઉપક્રમ કરી ઉપસંહાર કરી, 'હે મહારાજ ! પૂર્વે જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ પુનમને દિવસે ભક્તિથી કરેલું વ્રત મેં તમને કહી સંભળાવ્યું.' આવી રીતે લખેલું છે. સધવા, વિધવા, પુત્રવાળી અથવા પુત્ર વગરની સ્ત્રીએ પતિનાં આયુષ્યની શુદ્ધિમાટે આ શુભ વ્રત કરવું. પ્રથમ તો જ્યેષ્ઠમાસની પૂર્ણિમાને દિવસે સ્નાન કરી પવિત્ર થઇને નિયમ કરવો ને પછી પૂજા કરવી. ૯-૯

પૂજાપ્રકાર

અથ પૂજાવિધિઃ-વટસર્પોપે ગત્વા । આચમ્ય માસપ-ક્ષાયુલ્લિખ્ય મમ મર્તઃ પુત્રાણાં આયુરારોગ્યપ્રાપ્તયે જન્મ-જન્મનિ અવૈધવ્યપ્રાપ્તયે ચ સાવિત્રીવ્રતમહં કરિષ્યે હૃતિ સંકલ્પ્ય ॥ ૧ ॥ વટમૂલે સ્થિતો વ્રજા વટમધ્યે જનાર્દનઃ । વટામે તુ શિવો દેવઃ સાવિત્રી વટસંશ્રિતા ॥ ૨ ॥ વટ સિંચામિ તે મૂળં સલિલેરઘૃતોપમૈઃ । સૂત્રેણ વેદયેદ્ભક્ત્યા ગંધપુષ્પાક્ષતૈઃ શુભૈઃ ॥ ૩ ॥ નમો વડાય સાવિત્ર્યૈ જ્ઞામયેન્ન પ્રદક્ષિણમ્ । સાવિત્રીં ચ વટં સમ્યગેર્ભિર્મનૈઃ પ્રપૂજયેત્ ॥ ૪ ॥ एवं વિધિં નહિઃ કૃત્વા સમ્યગૈ વૃદ્ધમાગતા । હરિદ્રાચંદ્રનેનૈવ મૃદ્ધમધ્યે કિલેદ્વટમ્ ॥ ૫ ॥ તત્રોપવિદ્ય સંકલ્પ્ય પૂજા કાર્યાં પ્રયત્નતઃ । હૃતિ વટં સંપૂજ્ય સાવિત્રીપૂજા કાર્યાં ॥ ૬ ॥ તિથ્યાદિ સંકીર્ત્ય મમ જન્મજન્મનિ અવૈધવ્યપ્રાપ્તયે મર્ત્યશિરાયુરારોગ્યસંપદાદિકામનયા સાવિત્રીવ્રતમહં કરિષ્યે હૃતિ સંકલ્પ્ય નિયમં કુર્યાત્ ॥ ૭ ॥ નિયમમંત્રઃ-ત્રિરાત્રં લંઘયિત્વા તુ ચતુર્થે દિવસે સ્વહમ્ । ચંદ્રાચાર્ધ્યં પ્રદત્ત્વા ચ પૂજયિત્વા તુ તાં સતીમ્ ॥ ૮ ॥ મિટાજાનિ યથાશક્ત્યા ભોજયિત્વા દ્વિજોતમાન્ । મોહયેડ્ઠં તુ જગદ્દાનિ નિર્વિદ્ધે કુરુ મે શુભે । હૃતિ નિય-મમંત્રઃ ॥ ૯ ॥

વડના સમીપમાં જઈ આચમન કરી, માસ પક્ષ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરી એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરી, નીચેના મંત્રો બાણવાઃ-૧ 'મારા પતિના તથા પુત્રોના આયુષ્યની

વૃદ્ધિમાટે, તેઓના આરોગ્યમાટે અને જન્મોન્મન્મ અખંડ સૌભાગ્ય માટે હું વટસાવિત્રીનું વ્રત કરીશ' એવો સંકલ્પ કરવો. પછી 'વડના મૂળમાં બ્રહ્મા રહે છે, મધ્યમાં વિષ્ણુ રહે છે, અથ ભાગમાં શંકર છે-તે સર્વ સાવિત્રીવટનું આશ્રય કરી રહે છે.'^૨ હે વડ ! હું તારા મૂળમાં અમૃત જેવું જળ રેડું છું, ભક્તિથી સૂતર વીંટું છું અને ચંદન, પુષ્પ તથા અક્ષતવડે તારી પૂજા કરું છું, એ મંત્ર બોલુવા.^૩ પછી 'નમો વડાય' એ મંત્ર બોલી વડની પૂજા કરવી અને 'નમઃ સાવિત્ર્યૈ' એ મંત્ર બોલી સાવિત્રીની પૂજા કરવી. પછી પ્રદક્ષિણા કરવી.^૪ એવી રીતે બહાર વડની પૂજા કર્યા પછી ઘેર આવવું. પછી ધરની વચમાં હળદરવડે તથા ચંદનવડે વડનું ઝાડ આલેખી તેની પાસે બેસી સંકલ્પ કરી સાવધાનીથી વડની પૂજા કરવી. પછી સાવિત્રીની પૂજા કરવી. ૫-૧ તેમાં પ્રથમ તિથિવાર વજોરેનું ઉચ્ચારણ કરી, 'જન્મોન્મન્મ અખંડ સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિમાટે, પતિનાં આયુષ્યની અતિ વૃદ્ધિમાટે, આરોગ્યમાટે અને સંપત્તિ વજોરેની પ્રાપ્તિ માટે હું સાવિત્રીવ્રત કરીશ' એવો સંકલ્પ કરી નિયમ લેવો. તેનો મંત્ર-હે જગદ્વાત્રી ! હે શુભે ! ત્રણ દિવસ સુધી ઉપવાસ કરી, ચોથે દિવસે ચંદ્રને અર્ધ આપી તમારી પૂજા કરી, યથાશક્તિ બ્રાહ્મણોને મિષ્ટાન્ન જમાડી હું ભોજન કરીશ, તે (કાર્ય) નિર્વિઘ્ન કરો.' એવો નિયમ લીધા પછી પૂજા કરવી.^૬

અથ પૂજા ॥ તતઃ મૂર્તિ સ્પૃશ્વા । કલ્પશં નિધાય । પંચપલ્લવસંમૃત્તિકાદિરવ્યયવાન્કુભે નિશ્ચિન્ય । તદુપરિ વંશપાત્રં નિધાય । તસ્યોપરિ સત્તજાન્યાનિ પૃથક્ સ્થાપ્યાનિ તદુપરિ વર્ણ વજોપરિ દ્વાત્રિચદ્વદ્વકપરિમિતાં બાહુકાપ્રતિમાં બ્રહ્મણા સહ સંસ્થાપ્ય પૂજયેત્ ॥ ૧ ॥ પદ્મપત્રાસન-સ્થથ બ્રહ્મા કાર્યશતુર્ધ્વલઃ । સાવિત્રી તસ્ય કર્તવ્યા વામો-ત્સંગગતા તથા । આદિવ્યવર્ણાં ધર્મજ્ઞા સાક્ષમાઝાકરા તથા । ધ્યાનમ્ ॥ ૧૦ ॥ બ્રહ્મણા સહિતાં દેવીં સાવિત્રીં લોકમાતરમ્ । સત્યવ્રતં ચ સાવિત્રીં યમં ચાવાહયામ્યહમ્ । આવાહનમ્ ॥ ૧૧ ॥ બ્રહ્મણા સહ સાવિત્રિ સત્યવ્રતસહિતે પ્રિયે । હેમાસનં યુગ્મતાં તુ ધર્મરાજ ચરેશ્વર । આસનમ્ ॥ ૧૨ ॥ ગંગાજલં સમાનીતં પાષાણં બ્રહ્મણઃ પ્રિયે । અક્ત્યા દત્તં ધર્મરાજ સાવિત્રિ પ્રતિગૃહ્યતામ્ । પાષમ્ ॥ ૧૩ ॥ અક્ત્યા સમાહૃતં તોયં ફલપુષ્પસમાશ્રિતમ્ । અર્ચ્યં ગૃહાણ સાવિત્રિ મમ સત્યવ્રતપ્રિયે । અર્ચ્યમ્ ॥ ૧૪ ॥ સુગંધિ સ-હકર્પૂરં હરમિ સ્નાદુ શીતલમ્ । બ્રહ્મણાસહ સાવિત્રિ કુરુષ્વાચ-મનીયકમ્ । આચમનીયમ્ ॥ ૧૫ ॥ પયો દધિ ધૃતં ચૈવ શર્કરામધુસંયુતમ્ । પંચામૃતં મયા દત્તં જ્ઞાનાર્થં દેવિ ગુહ્ય-તામ્ । પચ્છામૃતસ્નાનમ્ ॥ ૧૬ ॥ મન્દાકિન્ન્યાઃ સમાનીત-હરકં બ્રહ્મણઃ પ્રિયે । સાવિત્રિ ધર્મરાજેન સ્નાનાર્થં પ્રતિગૃહ્ય-તામ્ । જ્ઞાનમ્ ॥ ૧૭ ॥ સ્વપ્રમતંતુમયં વજ્રયુગ્મં કાર્ણસત્ત-મવમ્ । સાવિત્રિ સત્યવ્રતકાંતે અક્ત્યા દત્તં પ્રગૃહ્યતામ્ ।

વજ્રમ્ ॥ ૧૮ ॥ સાવિત્રિ સત્યવ્રતકાંતે ધર્મરાજ ચરેશ્વર । સાવિત્રિ બ્રહ્મણા સાચેચુપવીતં પ્રગૃહ્યતામ્ । ઉપવીતમ્ ॥ ૧૯ ॥ મૂષ્ણાનિ ચ દિશ્યાનિ શ્વકાદારણ્યતાનિ ચ । સ્વદ-ર્યસુપકૃતાનિ ગૃહાણ શુભલોકને । મૂષ્ણાનિ ॥ ૨૦ ॥ કુંકુમાગુરુકર્પૂરકસ્તૂરીરોચનાયુતમ્ । ચંદનં તે મયા દત્તં સાવિત્રિ પ્રતિગૃહ્યતામ્ । ચંદનમ્ ॥ ૨૧ ॥ અક્ષતાથ સુર-ભેષ્ટે કુંકુમાકાઃ સુસોમનાઃ । મયા નિવેદિતા અક્ત્યા ગૃહાણ પરમેશ્વરિ । અક્ષતાન્ ॥ ૨૨ ॥ હરિદ્રાં કુંકુમં ચૈવ સિંદૂરં કજ્જલાન્નિચતમ્ । સૌભાગ્યદ્રવ્યસંયુક્તં સાવિત્રિ પ્રતિગૃહ્યતામ્ । સૌભાગ્યદ્રવ્યમ્ ॥ ૨૩ ॥ માલ્યાદીનિ સુગં-ધીનિ માલત્યાદીનિ વૈ પ્રમો । મયાઽઽઽઽતાનિ પુષ્પાણિ પૂજાર્થં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । પુષ્પાણિ ॥ ૨૪ ॥

પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરી કલશની સ્થાપના કરી તેમાં પાંચ પલ્લવ, સાત મૃતિકા, સુવર્ણ અને યવ નાંખી તેની ઉપર વાસનું પાત્ર રાખી તેમાં જૂદાં જૂદાં સાત ધાન્ય રાખી તેની ઉપર વજ્ર ઢાંકવું. તે વજ્ર ઉપર બચીશ દશ જેટલી વેળીની મૂર્તિની બ્રહ્માની સાથે સ્થાપના કરવી.^૭ તેમાં પદ્મ ઉપર જેટલા અને ચાર મુખવાળા બ્રહ્મા કરવા. તેના ડાબા ખોળામાં જેટલાં, સૂર્ય જેવાં તેજવાળાં, ધર્મ જળ્યુનારાં અને હાથમાં રૂદ્રાક્ષની માળાવાળાં સાવિત્રીનું ધ્યાન કરવું.^૮ 'લોકની માતા સાવિત્રી દેવીનું તથા બ્રહ્માનું, સત્યવ્રતનું અને સાવિત્રીનું તથા યમનું હું આવાહન કરું છું,' એ મંત્ર બોલી આવાહન કરવું.^૯ 'હે સાવિત્રિ ! તમે બ્રહ્માની તથા સત્યવ્રતની સાથે સુવર્ણના આસનનું ગ્રહણ કરો. હે ધર્મરાજ ! હે સુરેશ્વર ! તમે સોનાના આસનનું ગ્રહણ કરો.^{૧૦} હે બ્રહ્મપ્રિયે ! હે સાવિત્રિ ! હે ધર્મરાજ ! હું ભક્તિથી ગંગાજળ લાવ્યો છું, તે પાંચમાટે ગ્રહણ કરો.^{૧૧} હે સાવિત્રિ ! હે સત્ય-વ્રતપ્રિયે ! હું ભક્તિથી ફળવાળું તથા પુષ્પવાળું જળ લાવ્યો છું તે અર્ધમાટે ગ્રહણ કરો.^{૧૨} હે સાવિત્રિ ! તમે તથા બ્રહ્મા કપૂરની સુગંધવાળાં સ્નાદુ શીતળ જલનું આચમન કરો.^{૧૩} હે દેવિ ! દૂધ, દહીં, ઘી, મધ અને સાકર એ પંચામૃત આપું છું, તે સ્નાનમાટે ગ્રહણ કરો.^{૧૪} હે સાવિત્રિ ! હે બ્રહ્મપ્રિયે ! હે ધર્મરાજ ! ગંગાનું જળ લાવ્યો છું તે સ્નાનમાટે ગ્રહણ કરો.^{૧૫} હે સાવિત્રિ ! હે સત્યવ્રતપ્રિયે ! આપને ભક્તિથી બે ઝીણું વસ્ત્રો આપું છું તે ગ્રહણ કરો.^{૧૬} હે સાવિત્રિ ! હે સત્ય-વ્રતપ્રિયે ! હે ધર્મરાજ ! હે સુરેશ્વર ! આપ તથા બ્રહ્મા જનોાઇનું ગ્રહણ કરો.^{૧૭} હે સુંદર નેત્રવાળી સાવિત્રિ ! દિવ્ય અલંકાર તથા મોતીના હાર આપના માટે તૈયાર છે, તે ગ્રહણ કરો.^{૧૮} હે સાવિત્રિ ! કુંકુમ, અગુરુ, કપૂર, કરતૂરી અને ગોરીચનાવાળું ચંદન આપું છું તે ગ્રહણ કરો.^{૧૯} હે સુરેશ્વર ! હે પરમેશ્વર ! હું ભક્તિથી કંકુવાળા સુંદર અક્ષત આડું છું, તેનો સ્વીકાર કરો.^{૨૦}

હે સાવિત્રિ ! હજાદી, કંકુ, સિંદૂર અને કાજળ વગેરે સૌભાગ્ય દ્રવ્ય અર્પું છું, તેનું ગ્રહણ કરો. ૨૩ હે પ્રભો ! માલતી વગેરેનાં સુગંધી પુષ્પોવડે આપની પૂજા કરું છું તેના સ્વીકાર કરો. ૨૪

અર્ધાંગપૂજા- સાવિત્ર્યૈ નમઃ પાદૌ પૂજયામિ । પ્રસા-
વિત્ર્યૈં જંધે પૂં । કમલપત્રાક્ષ્યૈં કટી પૂં । મૂતધારિ-
ત્રિયૈં ઉદરં પૂં । ગાયત્ર્યૈં કંઠં પૂં । બ્રહ્મણઃપ્રિયાયૈં
છલ્લં પૂં ॥ સૌભાગ્યદાત્ર્યૈં શિરઃ પૂં ॥ અથ બ્રહ્મસત્ય-
પૂજા-ધાત્રે નમઃ પાદૌ પૂં । વિધાત્રેં જંધે પૂં સપ્તેં જરૂ
પૂં । પ્રજાપતયેં મેદૂં પૂં । પરમેષ્ઠિનેં કટી પૂં ।
અમ્રિકપાયં નાભિં પૂં । પદ્મનાભાયં હૃદયં પૂં । વેષસેં
બાહુ પૂં । વિધયે કંઠં પૂં । હિરણ્યગર્ભાયં મુલ્લં પૂં
બ્રહ્મણેં શિરઃ પૂં । વિષ્ણવેં સર્વોંગ પૂં ॥ ૨૬ ॥

પછી અંગપૂજા કરવી. તેનો પ્રકાર-‘સાવિત્ર્યૈ નમઃ
પાદૌ પૂજયામિ’ એ મંત્ર બણી પગની પૂજા કરવી. ‘પ્રસાવિત્ર્યૈં’ એ મંત્ર બણી પીંડીની, ‘કમલપત્રાક્ષ્યૈં’
થી ફેડની, ‘મૂતધારિત્ર્યૈં’ થી પેટની, ‘ગાયત્ર્યૈં’ થી કંઠની,
‘બ્રહ્મણઃપ્રિયાયૈં’ થી મુખની, અને સૌભાગ્યદાત્ર્યૈ નમઃ શિરઃ
પૂજયામિ’ એ મંત્ર બણી મસ્તકની પૂજા કરવી. પછી
બ્રહ્માની અને સત્યવ્રતની પૂજા કરવી. ‘ધાત્રે નમઃ પાદૌ
પૂજયામિ’ એ મંત્ર બણી પગની પૂજા કરવી. ‘વિધાત્રેં’
થી પીંડીની, ‘સપ્તેં નં’ થી સાથળની, ‘પ્રજાપતયેં’ થી
લિંગની, ‘પરમેષ્ઠિનેં’ થી ફેડની, ‘અમ્રિકપાયં’ થી નાભીની,
‘પદ્મનાભાયં’ થી હૃદયની, ‘વેષસેં’ થી બાહુની, ‘વિધયેં’
થી કંઠની, ‘હિરણ્યગર્ભાયં’ થી મુખની, ‘બ્રહ્મણેં’ થી મસ્ત-
કની, અને ‘વિષ્ણવે નમઃ સર્વોંગ પૂજયામિ’ એ મંત્ર બણી
સધળા અંગની પૂજા કરવી. ૨૫

દેવદ્રુમસોજ્જતઃ કાલાગુરુસમન્વિતઃ । આપ્રેયઃ સર્વદે-
વાનાં ધૂપોડ્યં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । ધૂપમ્ ॥ ૨૬ ॥ ચઢદે
સર્વલોકાનાં તિમિરસ્ય નિવારણમ્ । આર્તિક્યં કલ્પિતં
મક્ત્યા ગૃહાણ પરમેશ્વરિ । દીપમ્ ॥ ૨૭ ॥ અર્ચં ચતુ-
ર્વિધં સ્વાદુ રસૈઃ શદ્ભિઃ સમન્વિતમ્ । મયા નિવેદિતં
મક્ત્યા નૈવેયં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । નૈવેયમ્ ॥ ૨૮ ॥ મધ્યેપા-
નીયમ્ । ઉત્તરારોપણમ્ । છલ્લપ્રક્ષાલનમ્ । હંદં ફલમિતિ
ફલમ્ ॥ ૨૯ ॥ પૂર્ગીફલમિતિ તાંદુલમ્ । હિરણ્યગર્ભેતિ
દક્ષિણમ્ ॥ સાવિત્રિ ચ પ્રસાવિત્રિ સતતં બ્રહ્મણઃ પ્રિયે ।
પૂજિતાસિ દ્વિજૈઃ સર્વૈઃ જીભિર્મુનિગણેસ્તથા ॥ ૩૦ ॥
ત્રિસંધ્યં દેવિ ભૂતાનાં વંદનીયા સુશોભને । મયા હતા
ચ પૂજેયં ત્વં ગૃહાણ નમોઽસ્તુ તે । પુષ્પાંજલિમ્ ॥ ૩૧ ॥

પછી પ્રાર્થના કરવી:-‘હે દેવિ ! કલ્પવૃક્ષમાંથી ઉત્પન્ન
થયેલા કાલાગુરુસહિત અને સર્વ દેવોને સુંધવા યોગ્ય
આ ધૂપનું ગ્રહણ કરો. ૨૬ હે પરમેશ્વરિ ! નેત્રને પ્રકાશ
કરનાર અને લોકના અંધકારનો નાશ કરનાર આ દીવો

આપની પાસે ભક્તિથી કરું છું, તેનો સ્વીકાર કરો. ૨૭
હે દેવિ ! સ્વાદવાળું અને ૭ રસોવાળું ચાર પ્રકારનું
અન્ન આપને નૈવેદ્ય માટે ધરું છું, તે ગ્રહણ કરો. ૨૮
એમ કથાન કરતાં, વચમાં જલ, ઉત્તરારોપણ, મુખ-
પ્રક્ષાલન કરવું. ‘હંદં ફલં’ થી ફલ ને ‘પૂર્ગીફલં’ થી તાંબૂલ
તથા ‘હિરણ્યગર્ભં’ થી દક્ષિણ આપવી. ૨૯ ‘હે સાવિત્રિ !
આપ જગતને ઉત્પન્ન કરો છો, બ્રહ્માને પ્રિય છો, બ્રાહ્મણ,
જી અને મુનિઓ સર્વે આપની પૂજા કરે છે, અને સધળા
માણસોને ત્રણે કાળ વંદવા યોગ્ય છો. હે દેવિ ! આપને
નમસ્કાર કરું છું, માટે મેં કરેલી આ પૂજાનું ગ્રહણ
કરો.’ પછી ત્રણ મંત્રો બણી ત્રણ અર્ધ આપવા. ૩૦-૩૧
તેના મંત્રો-

તતોઽર્ધ્યત્રયં દયાત્ । ઍકારપૂર્વિકં દેવિ સર્વદુઃસ્થિ-
નારિણિ । વેદમાતર્નમસ્તુત્યં સૌભાગ્યં ચ પ્રચચ્છ મે ।
દમર્ચ્યમ્ ॥ ૩૨ ॥ પતિવ્રતે મહાભાગે બ્રહ્માણિ ચ શુચિ-
સ્મિતે । દૃઢવ્રતે દૃઢમતે મરુઘં પ્રિયવાદિણિ । અર્ધ્યમ્
॥ ૩૩ ॥ અવૈઘ્ન્યં ચ સૌભાગ્યં દેહિ ત્વં મમ સુવ્રતે ।
પુત્રાનપૌત્રાંશ્ચ સૌભ્યં ચ ગૃહાણાર્ધ્યં નમોઽસ્તુ તે ।
અર્ધ્યમ્ ॥ ૩૪ ॥ સાવિત્રી બ્રહ્મગાયત્રી સર્વદાપ્રિયમાષિણી ।
તેન સત્યેન માં પાહિ દુઃસ્વસંસારસાગરાત્ ॥ ૩૫ ॥ સ્વં
ગૌરી ત્વં શશ્વી લક્ષ્મીસ્ત્વં પ્રભા ચંદ્રમંદલે । ત્વમેવ ચ
જગન્માતા ત્વચ્છરૂર વરાનને ॥ ૩૬ ॥ યન્મયા દુષ્કૃતં સર્વૈ
કૃતં જન્મશૈતરપિ । મસ્મીભવતુ તત્સર્વમવૈઘ્ન્યં ચ દેહિ મે
॥ ૩૭ ॥ અવિયોગો યથા દેવિ સાવિત્ર્યા સહિતસ્ય તે ।
અવિયોગસ્તથાઽસ્માકં મૃયાજન્મનિ જન્મનિ । હૃતિ પ્રાર્થના
॥ ૩૮ ॥ છવાસિન્ધ્યસ્તતઃ પુરુષાઃ દિવસે દિવસે ગતે ।
સિદ્ધં કુંકુમં ચૈવ તાંદુલં ચ પવિત્રકમ્ ॥ ૩૯ ॥ તથા
વ્યાઘ્ર શૂર્પાણિ મધ્યં ઓઝ્યાદિકં સદા । માહાર્મ્યં ચૈવ
સાવિત્ર્યાઃ ધોતક્યં છુનિસત્તમ ॥ ૪૦ ॥ પુરાણભવર્ણં કાર્યં
સતીનાં ચરિતં શુભમ્ । તતો વ્રતપૂજાસાંગતાસિદ્ધયર્થ
બ્રાહ્મણાય વાચનપ્રદાનમહં કરિણ્યે ॥ ૪૧ ॥ હૃતિ સંકલ્પ્ય
ફલં વજ્રસમાપુર્કં સૌભાગ્યદ્રવ્યસંયુતમ્ । વંશપાત્રે નિધા-
યાદૌ બ્રાહ્મણાય નિવેદયેત્ ॥ ૪૨ ॥ ઉપાચનમિદં તુભ્યં
વ્રતસંપૂર્તિદેવતે । વાયનં દ્વિજવર્ચાય સહિરણ્યં વદામ્યહમ્ ।
હૃતિ વાયનમ્ ॥ ૪૩ ॥ હૃતિ વટસાવિત્રીપૂજનં સમાપ્તમ્ ।

‘હે દેવિ ! આપ આદિ ઐકાર છો. આપ સર્વ
દુઃખનું નિવારણ કરનાર છો અને વેદની માતા છો.
હું આપને નમસ્કાર કરું છું, માટે મને સૌભાગ્ય
આપો. ૩૨ હે પતિવ્રતે ! હે સાવિત્રિ ! આપ મહાભા-
ગ્યવાળાં છો, બ્રહ્માનાં પત્ની છો, સુંદર મંદ હાસ્યવાળાં
છો, દૃઢ વ્રતવાળાં છો, દૃઢ શુદ્ધિવાળાં છો અને પતિની
પાસે પ્રિય યોલનારાં છો. ૩૩ હે સાવિત્રિ ! હે સારાં
વ્રતવાળાં ! આપને નમસ્કાર કરું છું, માટે મને અર્ધઽ
સૌભાગ્ય તથા પુત્ર પૌત્રનું સુખ આપો. ૩૪ એવી રીતે

ત્રણ અર્થ આપ્યા પછી 'હે સાવિત્રિ ! આપ બ્રહ્મસા-
વિત્રી છો, સદા પ્રિય બોલો છો, તો સત્યવડે દુઃખરૂપ
સંસારસમુદ્રમાંથી મારું રક્ષણ કરો.'^{૩૫} હે સાવિત્રિ !
હે સુંદર સુખવાળી ! તમે ગૌરી છો, છંદાણી છો, શક્તી
છો, ચંદ્રકાંતિ છો અને જગન્નાતા છો, માટે મારો ઉદ્ધાર
કરો.'^{૩૬} હે દેવિ ! સંકરો જન્મોમાં કરેલું મારું સધળું
પાપ બળી ભરમ થાયો અને મને અખંડ સૌભાગ્ય
આપો.'^{૩૭} હે દેવિ ! જેમ તમારે અવિયોગ છે તેમ
અમારો પણ જન્મોજન્મ અવિયોગ થાયો.' એવી રીતે
પ્રાર્થના કરવી.^{૩૮} પ્રતિદિન સુવાસિત્રીની પૂજા કરવી.
સિંદૂર, કંક, તાંબૂલ, પવિત્રું, ચુર્પ (સપ્તપા) અને ભોજન
માટે ઉત્તમ અન્નનું દાન કરવું.^{૩૯} સાવિત્રીનું માહાત્મ્ય
સાંભળવું, તેમ જ પુરાણમાં લખેલાં બીજી સતીઓનાં
પણ ચરિત્રો સાંભળવાં.^{૪૦} પછી, 'વ્રત અને પૂજા પરિ-
પૂર્ણ થવા માટે હું બ્રાહ્મણને વાચન આપીશ,' એવો
સંકલ્પ કરી વાંસના પાત્રમાં દક્ષ, વજ્ર અને સૌભાગ્ય-
દ્રવ્ય રાખી,^{૪૧} 'હે મહારાજ ! વ્રત પૂરું થવામાટે બ્રાહ્મ-
ણોમાં આપ ઉત્તમ છો, તેને સુવચુંસહિત આ વાચન
આપું છું.' એ મંત્ર બોલી બ્રાહ્મણને વાચન આપવું. એવી
રીતે પૂજન કરવું. ૪૨-૪૩

વટસાવિત્રીની કથા

અથ કથા ॥ સનત્કુમાર ડવાચ- કુલકીર્ણાં વ્રતં દેવ
મહાભાર્ય તથૈવ ચ । અઘૈષઠ્યકરં ક્ષીણાં પુત્રપૌત્રપ્રદાય-
કચ્ ॥ ૧ ॥ ઈશ્વર ડવાચ- બાસીન્મદેષુ ધર્મોત્સા જ્ઞાની
પરમધાર્મિકઃ । નામ્ના ચાશ્વપતિર્વીરો વેદવેદાંગપારગઃ
॥ ૨ ॥ અનપત્યો મહાબાહુઃ સર્વૈશ્વર્યસમન્વિતઃ । સપત્ની-
ક્ષતપત્તેષુ સમારાધયતે નૃપઃ ॥ ૩ ॥ સાવિત્રીં ચ પ્રસા-
વિત્રીં જપનાસ્તે મહામનાઃ । હ્રોતિ શૈવ સાવિત્રીં
અક્ત્યા પરમથા યુતઃ ॥ ૪ ॥ તત્સત્પુત્રા તુ સાવિત્રી સા
દેવી દ્વિજસત્તમ । સા વિપ્રહૃવતી દેવી તસ્ય દર્શનમાગતા
॥ ૫ ॥ મૂર્ખઃસ્વરત્વત્યેવા સાક્ષસૂત્રકર્મજલ્હઃ । તાં તુ દૃષ્ટ્વા
જગદ્દર્શાં સાવિત્રીં ચ દ્વિજોત્તમ ॥ ૬ ॥ પ્રણિપત્ય નૃપો
અક્ત્યા પ્રઠ્ઠેનાંતરાત્મના । તં દૃષ્ટ્વાં પતિતં મૂર્ખો તુટા
દેવી જગાદ્ ॥ ૭ ॥

સનત્કુમાર કહે છે-હે દેવિ ! બીઓનું અખંડ સૌભાગ્ય
રાખનારું અને પુત્રપૌત્રોની વૃદ્ધિ કરનારું ઉત્તમ વ્રત કહેા.^૧
મહાદેવ કહે છે-મદ્ર દેશમાં અશ્વપતિ નામનો રાજા હતો.
તે પરમ ધર્મોત્સાહી, જ્ઞાની, વેદ તથા શાસ્ત્ર બહુનારો અને
વીર હતો.^૨ તેને સધળી ભતતું સુખ અને ઐશ્વર્ય હતું,
પણ કાંઈ બાળક હતું નહીં. તેથી તે પોતાની બીની સાથે
તપ કરતો હતો. તે પરમ ભક્તિથી સાવિત્રીની આરાધના
કરતો હતો, સાવિત્રીને જપ કરતો હતો અને સાવિ-
ત્રીના ઉદ્દેશથી હોમ કરતો હતો.^{૩-૪} તેથી સાવિત્રીદેવીએ
પ્રસન્ન થઈ તેને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપ્યાં.^૫ પૃથ્વીનું, પાતાળનું,

અને સ્વર્ગનું રક્ષણ કરનારી, રૂદ્રાક્ષીના બાળાવાળી તથા
કમંડલુવાળી અને જગતને વંશ સાવિત્રીનાં દર્શન કરી,^૬
રાજાએ પ્રસન્ન મનથી, પૃથ્વી ઉપર પડી પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ
કર્તા. પ્રણામ કરતા રાજાને જોઈ પ્રસન્ન થયેલાં સાવિત્રી
દેવી બોલ્યાં.^૭

સાવિત્ર્યવાચ-તુટાહં તવ રાજેન્દ્ર વરં વરય છત્રત ।
એવમુક્તયા રાજા પ્રસન્નાં તાહવાચ ॥ ૮ ॥ અનપત્યો
બહં દેવિ પુત્રમિચ્છામિ શોભનચ્ । નાન્યં છનોમિ સાવિત્રિ
પુત્રમેવ જગન્મયે ॥ ૯ ॥ અન્યદસ્તિ સમયં મે ક્ષિતૌ
યથાપિ દુર્લભમ્ । પ્રસાદાત્તવ દેવેશિ તત્સર્વં વિચ્યતે ગૃહે
॥ ૧૦ ॥ એવમુક્તા તુ સા દેવી પ્રત્યુવાચ નરાશિપય્ ।
સાવિત્ર્યવાચ- પુત્રસ્તે નાસ્તિ રાજેન્દ્ર કનૈયેકા તે ભવિ-
ષ્યતિ ॥ ૧૧ ॥ કુલદ્વયં તુ સા રાજજુહરિપ્યતિ
ભામિની । મનામ્ના રાજશાઠ્ઠુલ તસ્યા નામ ભવિ-
ષ્યતિ ॥ ૧૨ ॥ હૃયુક્તવા તં હ્રિન્મેઢ રાજાનં બ્રહ્મણઃ
પ્રિયા । અંતર્ધાનં ગતા દેવી સંતુષ્ટોઽતૌ મહીપતિઃ ॥ ૧૩ ॥
તતઃ કતિપયાહોમિત્તસ્ય રાજ્ઞી મહીહુજઃ । સત્ત્વા સમ-
જાયત પૂર્ણે કાલે છવાવ ॥ ૧૪ ॥ સાવિત્ર્યા તુષ્ટયા
દત્તા સાવિત્ર્યા જન્મયા તથા । સાવિત્રી તેન વરદા તસ્યા
નામ અપૂવ ॥ ૧૫ ॥ રાજતે દેવગર્ભામા કન્યા કમલ-
લોચના । વઘુષે સા મુનિમેઢ ચંદ્રલેલેવ વાંચરે ॥ ૧૬ ॥

સાવિત્રી કહે છે-હે રાજેન્દ્ર ! હે સારા વ્રતવાળા ! હું
તારાપર પ્રસન્ન થઈ છું. મામ માગ, જે માગે તે આપું.
એવાં દેવીનાં વચનો સાંભળી રાજા બોલ્યો કે,^૮ હે દેવિ !
હું વાંચિયો છું, માટે ઉત્તમ પુત્રની ઇચ્છા કરું છું. હે દેવિ !
હે સાવિત્રિ ! હે દેવેશિ ! આપની કૃપાથી પૃથ્વીમાં દુર્લભ
એવો મોટો વૈભવ મારા ઘરમાં છે, તેથી બીજા કોઈની
ઇચ્છા ન કરતાં માત્ર પુત્રની ઇચ્છા કરું છું.^{૯-૧૦} એવાં
વચનો સાંભળી દેવી રાજાને કહેવા લાગ્યા કે; હે રાજેન્દ્ર !
તારા ભાગ્યમાં પુત્ર નથી, તેથી તને એક પુત્રી થશે.^{૧૧}
તે તારા કુળનો તથા તેના સસરાનાં કુળનો ઉદ્ધાર કરશે.
હે રાજસિંહ ! તે પુત્રી મારા નામથી, એટલે 'સાવિત્રી'
એ નામથી પ્રસિદ્ધ થશે.^{૧૨} રાજાને એટલું કહી બ્રહ્માનાં
પત્ની સાવિત્રી ત્યાં જ અદશ્ય થઈ ગયાં. સાવિત્રીનાં
દર્શનથી રાજા અતિ પ્રસન્ન થયો.^{૧૩} હવે કેટલાક દિવસો
પછી તે રાજાની રાણીને ગર્ભ રહ્યો અને નવ માસ પૂરા
થયા ત્યારે પ્રસવ થયો અને પુત્રી જન્મી.^{૧૪} જપ કરવાથી
પ્રસન્ન થયેલાં સાવિત્રીના વરદાનથી તે પુત્રી જન્મી, માટે
તેનું નામ પણ સાવિત્રી પડ્યું.^{૧૫} કમળ જેવાં નેત્રવાળી
એ કન્યા, દેવકન્યા જેવી શોભતી હતી અને આકાશમાં
જેમ ચંદ્રદેખા વધે છે તેમ વધવા લાગી.^{૧૬}

સાવિત્રી બ્રહ્મણે વૈ સા શ્રીરિવાયતલોચના । તાં દૃષ્ટ્વા
દેમગર્ભામાં રાજા ચિંતાહ્વેષિવાન્ ॥ ૧૭ ॥ અયાહ્યમાનાં
ચ વૈરે રૂપેણાપ્રતિમાં મુવિ । તસ્યા રૂપેણ તે સર્વે સન્નિ-
હતા મહીહુજઃ ॥ ૧૮ ॥ તતઃ સ રાજા વાહ્ય ડવાચ

કમલેક્ષણામ્ । પુત્રિ પ્રદાનકાઠસ્તે ન ચ યાચંતિ કેચન
 ॥ ૧૯ ॥ સ્વયં વરય દૃયં તે પતિં ગુણસમન્વિતમ્ । મનઃ-
 પ્રત્હાદનકરં શીલનામિજનેન ચ ॥ ૨૦ ॥ દ્યુક્ત્વા તાં
 ચ રાજેન્દ્રો વૃદ્ધામાતૈઃ સદૈવ ચ । વજ્રાલંકારસહિતાં
 ધનરત્નૈઃ સમન્વિતામ્ ॥ ૨૧ ॥ વિષ્ણુય ચ ક્ષણં તત્ર
 યાવત્તિઠતિ ભૂમિપઃ । સાવત્ર સમાગચ્છન્નારદો ભગવાન્
 ઋષિઃ ॥ ૨૨ ॥ અપૂજ્યત્તતો રાજા અર્ધવાયેન તં હુનિમ્ ।
 આસને ચ હૃદ્યાસીનઃ પૂજિતસ્તેન મુહુઃ ॥ ૨૩ ॥ પૂજ-
 યિત્વા હુનિં રાજા પ્રોવાચેદં દ્વિજોત્તમમ્ । પાવિતોઽયં
 સ્વયા વિપ્ર દર્શનેનાય નારદ ॥ ૨૪ ॥ યાવદેવં વદેદ્રાજા
 સાવત્સા કમલેક્ષણા । આશ્રમાદાગતા દેવી વૃદ્ધામાતૈઃ
 સમન્વિતા ॥ ૨૫ ॥ અભિવાચ પિતુઃ પાદૌ વવંદે સા હુનિં
 તતઃ । નારદેન તુ વૃદ્ધા સા વૃદ્ધા પ્રોવાચ ભૂમિપમ્ ॥ ૨૬ ॥
 કન્યાં ચ દેવગર્ભાં કિમર્થે ન પ્રયચ્છસિ । વરાય સ્વં
 મહાબાહો વરયોર્ગ્યં હિ સુંદરીમ્ ॥ ૨૭ ॥ એવમ્બ્રુહસ્પતિ-
 તેન હુનિના નૃપસત્તમ । ડવાચ તં હુનિં વાક્યમનેના-
 ર્થેન પ્રેષિતા ॥ ૨૮ ॥ આગતેયં વિશાલાક્ષી મયા
 સંપ્રેષિતા સતી । અનયા ચ હૃતો ભર્તા પૃચ્છ સ્વં હુનિ-
 સત્તમ ॥ ૨૯ ॥ સા વૃદ્ધા તેન હુનિના તસ્યૈવાચદ મામિની ।

તેમ જ તે સાવિત્રી લક્ષ્મી જેવી તથા પ્રજાનાં પત્ની
 સાવિત્રી જેવી શોભતી હતી. તે કન્યા પૂર્ણ લાવણ્યવતી
 હતી. પૃથ્વીમાં તેના જેવી કોઈ કન્યા ન હતી. તેનાં
 રૂપથી લબવાતા રાજાએ પણ તેની માગણી કરતા ન
 હતા, તેથી રાજાને ચિતા થઈ અને કમલ જેવાં નેત્ર-
 વાળી પુત્રીને ધોલાવીને કહ્યું કે, હે પુત્રી ! તારા વિવાહનો
 વખત થઈ ગયો છે, પરંતુ કોઈ તારી માગણી કરતું
 નથી; ૧૭-૧૯ માટે ગુણવાળો, સારા સ્વભાવવાળો,
 કુલીન અને સુંદર વર જોઈ, તું તારી મેળે વરી
 લે. ૨૦ એટલું કહી વૃદ્ધ અમાત્યો (મંત્રીઓ) સાથે
 વજ્ર, અલંકાર, ધન અને રત્નો આપી પોતાની પુત્રીને
 પોતાની મેળે વરવા માટે મોકલી દીધી. પછી રાજા રાજ-
 સભામાં બેઠો છે, તેટલામાં નારદ ઋષિ આવ્યા. ૨૧-૨૨
 રાજાએ અર્ધવસ્ત્રે તથા પાદવસ્ત્રે તેની પૂજા કરી, આસન
 ઉપર બેસાડ્યા. તે પછી રાજા બોલ્યો, હે વિપ્ર ! હે
 નારદ ! આજ આપે દર્શન દઈ મને પવિત્ર કર્યો. ૨૩-૨૪
 એવી રીતે રાજા કહેતો હતો, તેટલામાં તો કમલ જેવાં
 નેત્રવાળી સાવિત્રી વૃદ્ધ મંત્રીઓની સાથે આશ્રમમાંથી
 પાછી ફરી; ૨૫ અને તેણે પિતાનાં ચરણમાં પ્રણામ કરી,
 નારદને પણ પ્રણામ કર્યો. તેને જોઈ નારદ રાજાને કહેવા
 લાગ્યા કે, ૨૬ હે રાજા ! તમે દેવકન્યા જેવી આ કન્યાનો
 વિવાહ શા માટે નથી કરતા ? હવે આ કન્યા વિવાહ
 યોગ્ય થઈ છે, માટે તેનો વિવાહ કરો. ૨૭ એવાં નારદ
 મુનિનાં વચ્ચેનાં સાંભળી રાજા બોલ્યો કે, હે મહારાજ !
 એટલાજ માટે મેં આ કન્યાને મોકલી હતી. ૨૮ તે યોગ્ય

વરને વરી પાછી અહીં આવેલી છે, માટે તેને આપ
 પૂછો. ૨૯ તે પછી મુનિના પૂછવાથી સાવિત્રી કહેવા લાગી.

સાવિત્ર્યુવાચ- આશ્રમે સત્યવાનામ યુમસ્તેનસુતો હુને
 ૩૦ ॥ મનૃત્યેન મયા વિપ્ર હૃતોઽસૌ રાજનંદનઃ ॥ નારદ ડવાચ-
 કથં કૃતં મહારાજ દુહિત્રા તવ હુત્રત ॥ ૩૧ ॥ અજાનંત્યા
 હૃતો ભર્તા ગુણવાનિતિ વિશ્રુતઃ । સત્યં વદત્યસ્ય પિતા
 સત્યં માતા પ્રમાણતે ॥ ૩૨ ॥ સ્વયં સત્યં પ્રમાણેત સત્ય-
 વાનિતિ તેન સઃ । તથા વાઘાઃ પ્રિયાસ્તસ્ય અઘૈઃ ક્રીઢતિ
 મૃન્મયૈઃ ॥ ૩૩ ॥ ચિત્રેઽપિ વિક્ષિપ્તચ્ચાંશિન્નાચ્ચત્તેન
 ચોચ્યેત । રૂપવાન્ ગુણવાંશ્ચેવ સર્વશાન્તવિશારદઃ ॥ ૩૪ ॥
 ન તસ્ય સદશો લોકે વિચિત્રે ચેદ માનવઃ । સર્વગુણેશ્વ
 સંપન્નો રત્નૈરિવ મહાર્ણવઃ ॥ ૩૫ ॥ ઈકો દોષો મહાનસ્ય
 ગુણાનાદૃત્ય તિઘતિ । સંવત્સરેણ ક્ષીણાણ્વેદંદૃત્યાગં કરિ-
 પ્યતિ ॥ ૩૬ ॥

સાવિત્રી કહે છે-હે મુને ! હે નારદ ! આશ્રમમાં સલ-
 વાન નામનો રાજપુત્ર રહે છે. તે હુમત્સેન રાજાનો પુત્ર
 છે. ૩૦ તેને મેં મારા સ્વામી તરીકે સ્વીકાર્યો છે. નારદ
 કહે છે-હે મહારાજ ! હે સારાં આચરણવાળા ! આ
 તમારી અજાણી પુત્રી, ગુણવાન જોઈ સલવાનને વરી તો
 ખરી, પણ ધણું ધોડું કર્યું. સલવાનનો પિતા સલ
 બોલે છે, તેની માતા સલ બોલે છે અને પોતે પણ
 સત્ય બોલે છે, તેથી 'સલવાન' એ નામથી તે પ્રસિદ્ધ
 છે. એ સલવાનને ઘોડા અતિ પ્રિય છે, તેથી તે માટીના
 ઘોડા કરી બેસે છે અને ચિત્રમાં પણ ઘોડા આલેખે
 છે, એટલા માટે એ 'ચિત્રાશ્વ' પણ કહેવાય છે. એ
 રૂપાળો છે, ગુણવાન છે અને સર્વ શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ
 છે. ૩૧-૩૪ તેના જેવા આ લોકમાં કોઈ પણ મનુષ્ય
 નથી. જેમ સમુદ્ર સર્વરત્નસંપન્ન છે, તેમ જ આ સલવાન
 પણ સર્વગુણસંપન્ન છે. ૩૫ પરંતુ તે સધળા ગુણોને ઢાંકી
 દે એવો તેનામાં એક મોટો દોષ છે. તે દોષ આ જ
 કે થોડાં આયુષને લીધે તે એક વર્ષ પછી મરણ
 પામવાનો છે. ૩૬

અષપતિરુવાચ- અન્ય વરય મંત્રં તે વરં સાવિત્રિ ગમ્ય-
 તામ્ । વિવાહસ્ય તુ કાલોઽયં વર્તેત શ્રમલોચને ॥ ૩૭ ॥
 સાવિત્ર્યુવાચ- નાન્યમિચ્છામ્યહં તાત મનસાઽપિ વરં
 પ્રમો । યો મયા ચ હૃતો ભર્તા સ મે, નાન્યો ભવિષ્યતિ
 ॥ ૩૮ ॥ વિચિત્ર્ય મનસા પૂર્વં વાચં પચ્ચાત્સમુચ્ચરેદ્ ।
 ક્રિયતે ચ તતઃ પથાચ્ચર્ચં વા યદિ વાઙ્મયમ્ । તસ્માત્પુ-
 માંતં મનસા કથં ચાન્યં કુળોમ્યહમ્ ॥ ૩૯ ॥ સકુજ્જલપતિ
 રાજાનઃ સકુજ્જલપતિ પંથિતાઃ । સકુત્કન્યા પ્રદીયેત
 ત્રીપ્યેતાનિ સકુત્સકુત્ ॥ ૪૦ ॥ હિતિ મત્વા ન મે દુઃખિર્વિ-
 ચલેચ કથંચન । સગુણો નિર્ગુણો વાપિ મૂલૈઃ પંથિત એવ
 ચ ॥ ૪૧ ॥ દીર્ઘાચરયવાઙ્મવાઙ્મઃ સ વૈ ભર્તા મમ પ્રમો ।

નામ્યં દુષોમિ મહારં યદિ ચા સ્વાચ્છવીપતિઃ ॥ ૪૨ ॥
હતિ મત્વા ત્વયા તાત યત્કર્તૃત્વં વદસ્વ તત્ ॥

અશ્વપતિ કહે છે-હે સાવિત્રી ! તું ફરીથી જા અને ખીજા વરને વર, જેથી તારું કલ્યાણ થાય. હે પુત્રી ! હવે તું વિવાહથો અથ ગઈ છે. ૪૭ સાવિત્રી કહે છે- હે તાત ! હે પ્રભો ! હું મનથી પણ ખીજા પતિની ઇચ્છા કરતી નથી, માટે હું જેને વરી છું, તે જ મારો પતિ થશે, પણ ખીજો કોઈ થશે નહીં. ૪૮ પ્રથમથી મનમાં વિચાર કરી પછી વચન કાઢવું. વચન કાઢ્યા પછી શુભ વા અશુભ જેવું હોય તેવું કપૂષ કરવું નોંધવું; માટે હું ખીજા વરને મનથી પણ કેમ વરું ? ૪૯ રાજાઓ એક વખત ખોલે છે (એટલે તેનું ખોલ્યું કરતું નથી), તેમ જ પંડિતો પણ એક વખત જ ખોલે છે અને કન્યા પણ એક જ વખત દેવાય છે. આ ત્રણે એક જ વાર થાય છે. ૫૦ એમ વિચારી મારી બુદ્ધિ કોઈ પ્રકારે પણ ચલાયમાન થતી નથી. હે પ્રભો ! હું જેને વરી છું, તે ગુણવાન હોય વા ગુણહીન હોય, પંડિત હોય વા મૂર્ખ હોય, ૫૧ મોટાં આયુષ્યવાળો હોય વા અધ્યાયુષી હોય, પણ મારો તો તે જ પતિ થશે. હે તાત ! જે સાક્ષાત્ ઈદ્ર હોય તો પણ તેને ખીજા વખત વરું નહીં, એ મારો નિશ્ચય છે. ૫૨ હવે તમારે કરવું હોય તેમ કરો.

નારદ ડવાચ- સ્થિરા બુદ્ધિશ્ચ રાજેન્દ્ર સાવિત્ર્યાઃ સત્ય-
વત્પતિઃ ॥ ૪૩ ॥ ત્વરયસ્વ વિવાહાય મર્ગાં સહ કુરુ
સ્ત્રિમામ્ ॥ ૪૪ ॥ ર્શ્વર ડવાચ- નિશ્ચિતાં તુ મતિં જ્ઞાત્વા સ્થિરાં
બુદ્ધિં ચ નિશ્ચલામ્ ॥ ૪૫ ॥ સાવિત્ર્યાશ્ચ મહારાજઃ પ્રત-
સ્થેડસૌ વનં પ્રતિ । ગૃહીત્વા તુ ધનં રાજા યુમત્સેનસ્ય
સન્નિધૌ ॥ ૪૬ ॥ સ્વલ્પાદગો મહારાજો દુદ્ધામાયૈઃ સમ-
ન્વિતઃ । નારદસ્તુ તતઃ સ્તે ચૈ તત્રૈવાંતરધીયત ॥ ૪૭ ॥
સ ગત્વા રાજશાર્દૂલો યુમત્સેનેન સંગતઃ । દુદ્ધશ્રાંધશ્ચ
રાજાડસૌ વૃક્ષમૂલકપાશ્રિતઃ ॥ ૪૮ ॥ સાવિત્ર્યશ્વપતી રાજાં
પાદૌ જગાહ વીર્યવાન્ । સ્વનામ ચ સદ્ગુણાય તસ્યૌ તસ્ય
સમીપતઃ ॥ ૪૯ ॥ ડવાચ રાજા તં શૂર્પ કિમાગમન-
કારણમ્ । પૂજયિત્વાડર્ચદાનેન વન્યમૂલકલૈશ્વસઃ ॥ ૫૦ ॥
તતઃ પપ્રચ્છ કુશલં સ રાજા યુનિસત્તમ । અશ્વપતિ-
રવાચ- કુશલં દર્શનેનાય તવ રાજન્મમાય ચૈ ॥ ૫૧ ॥
દુહિતા મમ સાવિત્રી તથ પુત્રમમીપ્સસિ । મર્તારં રાજ-
શાર્દૂલ પ્રામોત્તિયમનિદિતા ॥ ૫૨ ॥ મનસા કાંક્ષિતં
પૂર્વે મર્તારમવચા વિમો । આવયોઘૈવ સંબંધો મવસ્થય
મમેપ્સિતઃ ॥ ૫૩ ॥

નારદ કહે છે-હે રાજેન્દ્ર ! સત્યવાન પ્રત્યે સાવિત્રીની
બુદ્ધિ અચળ છે, ૪૩ માટે જલદીથી વિવાહ કરી તેને
પતિની સાથે મેળવો. મહાદેવ કહે છે-સત્યવાન પ્રત્યે
સાવિત્રીનો આવો દૃઢ નિશ્ચય નહીં, અશ્વપતિ રાજા,
ધન લઈ થોડાં માણસો અને વૃદ્ધ મંત્રીઓ સાથે યુમ-

ત્સેન રાજાની પાસે વનમાં ગયો. નારદ તો સાં જ
આકાશમાં અદૃશ્ય થઈ ગયા. ૪૪-૪૬ હવે વૃદ્ધ યુમ-
ત્સેન રાજા વનમાં વૃક્ષતળે બેઠો હતો, તેની પાસે જઈ
સાવિત્રી અને અશ્વપતિ રાજા પોતાપોતાનું નામ લઈ
પ્રણામ કરીને ઉભાં રહ્યા. ૪૭-૪૮ ત્યારે યુમત્સેને અર્થ
આપી વનનાં મૂળ તથા ફળ આપી અશ્વપતિનો સત્કાર
કરી કુશળસમાચાર પૂછીને આવવાનું કારણ પૂછ્યું.
અશ્વપતિ કહે છે-હે રાજા ! આજ તમારાં દર્શનથી હું
કુશળ છું. ૪૯-૫૦ આ સાવિત્રી નામની મારી કન્યા
આપના પુત્રને ઇચ્છે છે માટે, સાંનાં આચરણવાળી
આ મારી કન્યા પુત્રીથી તમારા પુત્રને પતિ કરે. ૫૧
હે વિભો ! આ કન્યાએ મનવડે પ્રથમથી જ તેને વરી
રાખ્યો છે; તેથી આપણો આ સંબંધ પુત્રીથી થવો
નોંધવું, કારણ કે એ વાત મને પ્રિય છે. ૫૨

યુમત્સેન ડવાચ- વૃદ્ધશ્રાંધશ્ચ રાજેન્દ્ર ફલમૂલાશનો વૃષ ।
રાજ્યાચ્ચ્યુતશ્ચ મે પુત્રો વન્યેનાથ ચ જીવતિ ॥ ૫૩ ॥ સા
કથં સદૃતે દુઃલં દુહિતા તથ કાનને । અનમિત્તા ચ દુઃલા-
નામિત્યદં નામિકાંક્ષયે ॥ ૫૪ ॥ અશ્વપતિરવાચ- અનયા
ચ દુતો મર્તા જાનંત્યા રાજસત્તમ । અનેન સદ્ગુણસત્તે
તથ પુત્રેણ માનદ ॥ ૫૫ ॥ સ્વર્ગતુલ્યો મહારાજ મન્વિ-
પ્યતિ ન સંશયઃ । ઇવચ્છક્તદા તેન રાજા રાજર્ષિસત્તમઃ
॥ ૫૬ ॥ તથેતિ સ પ્રતિજ્ઞાય ચકારોદ્ગ્રાહ્યુત્તમમ્ ।
કૃત્વા વિવાહં રાજેન્દ્ર સંપૂજ્ય વિવિધૈર્ધનૈઃ ॥ ૫૭ ॥ અભિવાધ
યુમત્સેનં જગામ નગરં પ્રતિ । સાવિત્રી તુ પતિં લક્ષ્મ્યા
દૃઢં પ્રાપ્ય શચી યથા ॥ ૫૮ ॥ સત્યવાનપિ બ્રહ્મર્ષે તયા
પત્ન્યાડમિનંદિતઃ । ક્રીડતે તદ્વનોરેશે પૌલોમ્યા મધવા-
નિવ ॥ ૫૯ ॥ નારદસ્ય ચ તદ્વાક્યં દદ્યે તુ મનસ્વિની ।
વર્હતી નિયમં ચક્રે વ્રતસ્યાસ્ય ચ મામિની ॥ ૬૦ ॥ ગણ-
યંતી દિનાન્યેવ ન લેખે દર્શ્યુત્તમમ્ । અસ્મિન્દિને ચ મર્ત-
વ્યમિતિ સત્યવતા યુને ॥ ૬૧ ॥ જ્ઞાત્વા તં દિવસં વિપ્ર
મર્તુર્મરણકારણમ્ । વ્રતં ત્રિરાત્રદ્વિદિય દિવા રાત્રૌ સ્થિરા-
ડમવત્ ॥ ૬૨ ॥ તત્તત્રિરાત્રં નિર્વૈર્યં સંતપ્યં પિતૃદેવતાઃ ।
અશ્વશુરયોઃ પારૌર્વંદે ચારહાસિની ॥ ૬૩ ॥ કુઠારં
પરિગૃહ્યાથ કઠિનં ચૈવ હ્રતત । પ્રતસ્યે સ વનાયૈવ સાવિત્રી
વાક્યમમ્બવીટ ॥ ૬૪ ॥ ન ગંતવ્યં વનં સ્વયમ્ મમ વાક્યેન
માનદ । અથવા ગમ્યતે સાધો મયા સદ્ વનં વ્રજ ॥ ૬૫ ॥
સંવત્સરં મહેત્વપૂર્ણમાશ્રમેડસ્મિન્મમ પ્રમો । તદ્વનં દ્રઘુમિ-
ચ્છામિ પ્રસારં કુરુ મે પ્રમો ॥ ૬૬ ॥

યુમત્સેન કહે છે-હે રાજા ! હું વૃદ્ધ અને આંધળો
છું અને મારું રાજ્ય હરાઈ જવાથી ફળ મૂળ ખાઈ વનમાં
વસું છું. મારો પુત્ર પણ ફળ મૂળ ખાઈ નિર્વાહ કરે
છે. ૫૩ તમારી પુત્રી જેણે દુઃખ દીઠેલું નથી, તે રાજ-
કન્યા, વનનું દુઃખ કેમ સહી શકશે ? એટલા માટે
આ સંબંધ મને પ્રિય નથી. ૫૪ અશ્વપતિ કહે છે-

હે રાજશ્રેષ્ઠ ! આ કન્યા સ્વેચ્છાથી તમારા પુત્રને વરી છે, તેથી હે મહારાજ ! તમારા પુત્રની સાથે રહેવું સાવિત્રીને સ્વર્ગતુલ્ય થઇ પડશે, એમાં સંશય નથી. એવાં વચન સાંભળી દુમત્સેને તે વાત માન્ય કરી, પોતાના પુત્રનાં સાવિત્રીની સાથે લગ્ન કર્યાં. પછી કેટલુંક ધન આપી દુમત્સેનની પૂજા તથા પ્રણામ કરી, અશ્વપતિ રાજા પોતાના શહેરમાં ગયો અને જેમ ઇંદ્રાણી ઇંદ્રને પામી પ્રસન્ન થઇ હતી તેમ સત્યવાનને પામી સાવિત્રી પ્રસન્ન થઇ. તેમ જ સત્યવાન પણ સાવિત્રીથી ધણી પ્રસન્ન થયો અને જેમ નેદનવનમાં ઇંદ્ર ઇંદ્રાણીની સાથે ક્રીડા કરે છે, તેમ તે પણ સાવિત્રીની સાથે વનમાં ક્રીડા કરવા લાગ્યો. ૫૫-૫૯ હવે નારદનાં વચનનું સ્મરણ કરતી સાવિત્રીએ આ વ્રતનો નિયમ ક્યો હતો. ૧૦ એ સાવિત્રી દિવસ ગણતી જ રહેતી હતી, તેથી તેણીને સુખ થતું નહોતું. બહો ! અમુક દિવસે મારા પતિનું મરણ થશે એમ આગળથી જાણી, સાવિત્રીએ ત્રણ દિવસ સુધી સાવિત્રીવ્રત કરવાનો પ્રારંભ કર્યો અને ત્રણ દિવસ સુધી રાત્રિ દિવસ નિયમથી રહી. ૧૧-૧૨ એવી રીતે વ્રત કરી પિતરોને અને દેવોને તૃપ્ત કર્યા અને સાસુ સસરાને પ્રણામ કર્યો. ૧૩ (એવું બન્યું કે) આ વખતે કુવાડો અને દોરડું લઇ, સત્યવાન વનમાં જતો હતો, તેને સાવિત્રીએ કહ્યું કે, ૧૪ હે નાથ ! હે સાધો ! આજ મારું વચન માન્ય કરી આપે વનમાં જવું નહોતું, છતાં બે જગેર જવું હોય તો મને સાથે લઇ જાઓ. ૧૫ હે પ્રભો ! મને આશ્રમમાં રહેતાં વર્ષ એક થયું માટે આજ વન જોવા ઇચ્છું છું, માટે કૃપા કરી મને સાથે તેડી જાઓ. ૧૬

સત્યવાનવાચ- નાહં સ્વતંત્રઃ સુબ્રોણિ પૃથ્વસ્વ પિતરૌ મમ । તાભ્યાં પ્રસ્થાપિતા ગચ્છ મયા સહ શ્ચિસ્મિતે ॥ ૧૭ ॥ એવમુક્તા તદા તેન મર્ત્તા સા કમલેષ્ણા । શ્વશ્રુ-શ્વશુરયોઃ પાદાવભિવાચેદમબ્રવીત્ ॥ ૧૮ ॥ વનં દ્રુમમ્મી-ચ્છેયમાજ્ઞા મર્જ પ્રદીયતામ્ । મર્ત્તા સહ વનં ગંતુમેતત્તરયતે મનઃ ॥ ૧૯ ॥ તસ્યાસ્તદ્વચનં શ્રુત્વા ગુમત્સેનોઽબ્રવીદિદમ્ । મતં કૃતં ત્વયા મદ્રે પારણં કુરુ સુવ્રતે ॥ ૨૦ ॥ પારણંતે તત્તો મીરુ વનં ગંતું ત્વમર્હસિ ।

સત્યવાન કહે છે-હે પ્રિયે ! હે સુંદર હાસ્યવાળી ! હું સ્વતંત્ર નથી, માટે તું મારાં માતાપિતાને પૂછ અને જો તે રજા આપે તો મારી સાથે આવ. ૧૭ એવી રીતે પતિના કહેવાથી સાવિત્રી સાસુ સસરાને પ્રણામ કરીને બોલી કે, ૧૮ હું વન જોવા ઇચ્છું છું, માટે પતિની સાથે વનમાં જવા મારું મન ઉતાવળું થાય છે. વાસ્તે મને આજ્ઞા આપો. ૧૯ સાવિત્રીનાં તેવાં વચનો સાંભળી દુમત્સેન બોલ્યો કે, હે કથમાણી ! હે મારાં આચરણ-વાળી ! તે ત્રણ દિવસ વ્રત કર્યું છે, તેથી પારણું કર. પારણું કર્યા પછી વનમાં જાવું.

સાવિત્રીવાચ- ગિયમશ્ચ કૃતોઽસ્મામી રાત્રી ચંદ્રોદયે સતિ ॥ ૨૧ ॥ જાતે મયા પ્રકર્તૃત્વં ભોજનં તાત મે શ્યુ । વનદર્શનકામોઽસ્તિ મર્ત્તા સહ મમાથ વૈ ॥ ૨૨ ॥ ન મે તત્ર ભવેત્ ગ્લાનિર્મર્ત્તા સહ નરાધિપ । હત્યુક્તસુ તયા રાજા ગુમત્સેનો મહીપતિઃ ॥ ૨૩ ॥ ચતેઽભિકવિતં પુત્રિ તત્કુરુન્વ હમઘ્યમે । નમસ્કૃત્વા તુ સાવિત્રી શ્રધ્ધં ચ શ્વશુરં તયા ॥ ૨૪ ॥ સદિશા સા જગામાપ તેન સત્યવતા મુને । વિલોકયંતી મર્તારં પ્રાપ્તકાલં મનસ્વિની ॥ ૨૫ ॥ વનં ચ કલિતં દૃષ્ટ્વા પુસ્પિતદ્રુમસંકુલમ્ । દુમાર્ણાં ચૈવ નામાનિ સ્મૃત્તર્ણાં ચૈવ મામિની ॥ ૨૬ ॥ પર્વતી સ્મૃત્તર્ણાનિ હૃદયેન પ્રવેપતી । તત્ર ગત્વા સત્યવાન્વૈ ફલાન્બાદાય સત્ત્વરમ્ ॥ ૨૭ ॥ કાઠાનિ ચ સમાદાય વર્ષંચ મારકં તદા । કઠિનં પૂરયામાસ કૃત્વા વૃક્ષાવલંબનમ્ ॥ ૨૮ ॥ વટશૃંગસ્ય સા સાધ્વી ઉપવિષ્ટા મહાસતી । કાઠં પાટયતસ્તસ્ય જાતા શિરસિ વેદના ॥ ૨૯ ॥ ગ્લાનિશ્ચ મહતી જાતા ગાત્રાર્ણાં વેપથુસ્તદા । આગત્ય વૃક્ષસામીર્ષ્યં સાવિત્રીમિદમબ્રવીત્ ॥ ૩૦ ॥ મમ ગાત્રેઽતિકંપશ્ચ જાતા શિરસિ વેદના । કંઠ-કૈમિથ્યતે મદ્રે શિરો મે શ્ચલસંમિતૈઃ ॥ ૩૧ ॥ ઠસ્તંગે તત્ર સુબ્રોણિ સ્વપ્તુમિચ્છામિ સુવ્રતે । અભિજ્ઞા સા વિજ્ઞાલાણી તસ્ય મૃત્યોર્મનસ્વિની ॥ ૩૨ ॥ પ્રાપ્તં કાલં મન્યમાના તસ્યૌ તૈર્વે મામિની । સત્યવાનપિ સુમત્સુ કૃત્વોત્સંગે ચિરસ્તદા ॥ ૩૩ ॥ તાવતત્ર સમાગચ્છત્પુરુષઃ કૃષ્ણપિંગલઃ । જાગ્રવલ્યમાનો વપુષા દર્શાતું ચ મામિની ॥ ૩૪ ॥ ઝવાચ વાક્યં વાક્યજ્ઞા કસ્ત્વં લોકમયંકરઃ । નાહં ધર્ષયિતું શક્યા પુરુષેનાપિ કેનચિત્ ॥ ૩૫ ॥ દૃષ્ટુકઃ પ્રત્યુવાચેદં યમો લોકમયંકરઃ ।

સાવિત્રી કહે છે-હે તાત ! મેં રાત્રિમાં ચંદ્રોદય થયે જમવાનો નિયમ લીધેલો છે, માટે હમણાં તો પતિની સાથે જઈ વન જોવાની ઇચ્છા રાખું છું. ૨૦-૨૨ હે રાજા ! મારા પતિ સાથે છે, તેથી મને કાઠી જાતું દુઃખ થશે નહોતું. એવી રીતે સાવિત્રીના કથા પછી, 'હે પુત્રિ ! તને ઠીક લાગે તેમ કર,' એમ દુમત્સેન રાજાએ કહ્યું; ત્યારે સાસુ સસરાને પ્રણામ કરી, સાવિત્રી, જેનું મરણ આવેલું છે એવા પતિને જોતી જોતી તેની સાથે વનમાં ગઈ. ૨૩-૨૫ ત્યાં ફૂલોં અને ફળોં લઈ જોવા લાગી. પોતાના પતિને વૃક્ષોનાં તથા જંગલી જાનવરોનાં નામ પૂછવા લાગી. વનમાં જંગલી જાનવરોનાં ટોળેટોળાં જોવામાં આવતાં હતાં, પરંતુ તે ડરતી નહતી. વનમાં ગયા પછી સત્યવાને જલદી ફળ લીધાં, અને કાઠ પણ લઈ તેના બારો બાંધવામાટે વૃક્ષના આધારથી તે લાકડાં ચીરવા લાગ્યો, ૨૬-૨૮ અને મહાસતી સાવિત્રી વડની નીચે બેઠી. લાકડાં ચીરતાં સત્યવાનનું માથું દુખવા લાગ્યું, ૨૯ અને સપ્તળા અવધવો કંપવા લાગ્યા. તે વડની પાસે આવી સાવિત્રીને કહેવા લાગ્યો કે, ૩૦

હે બંદે ! મારું શરીર કંપે છે અને શૂળા જેવા કાંટાવડે બેઠાંતું હોય, તેમ મારા માથામાં મોટી પીડા થાય છે,^{૮૧} તેથી તારા ઓળામાં માથું રાખી સુવાની ધ્રુષ્ઠા કરું છું. પતિના મૃત્યુને જાણનારી સાવિત્રીએ તેમ સુવાની હા પાડી. તેથી તેણીના ઓળામાં માથું રાખી સત્યવાન સમ્પન્ન ગયો.^{૮૨-૮૩} તે વખતે થયેા ઉત્તર તેજવાળો એક ભયંકર કાળો પુરુષ આવ્યો. તેને સાવિત્રીએ જોયો.^{૮૪} બોલવામાં કુશળ સાવિત્રી બોલી કે, લોકને બય કરનાર તમે કાણુ છો ? કોઇપણ પુરુષ અને ડરાવી શકે તેમ નથી.^{૮૫} એવાં વચ્ચેના સાંભળી લોકને બય કરનારો યમ બોલ્યો:-

યમ ડવાચ-હીનાયુસ્તુ વરારોહે મતાં તવ મનસ્વિનિ ॥ ૮૬ ॥ નેવ્યામ્યેનમર્થં બદ્ધા દ્યેતમ્યે ચ ચિકીર્ષિતમ્ । સાવિત્ર્યુવાચ-શ્રયતે ભગવન્દુતાસ્તવાગચ્છંતિ માનવાન્ ॥ ૮૭ ॥ નેતું કિલ્, મવાન્ કસ્માદાગતોડસિ સ્વયં પ્રમો । દ્યુત્યુક: પિતુરાજસ્તાં ભગવાન્ સ્વચિકીર્ષિતમ્ ॥ ૮૮ ॥ યથાવસ્તર્વમાલ્યાયતું તદ્વિપ્રાર્થયં પ્રચક્ષમે । અયં ચ ધર્મસં-યુક્તો રૂપવાન્ ગુણસાગર: ॥ ૮૯ ॥ નાર્હો મસુરુષૈર્નૈતુ-મતોડસિ સ્વયમાગત: । તત: સત્યવત: કાયાસ્વાસઙ્કં વશંગતમ્ ॥ ૯૦ ॥ અંગુઠમાર્કં પુરુષં નિશ્કર્ષયમો બલાત્ । તત: સદ્ગૃહૃતપ્રાણં ગતધ્વાસં દત્તપ્રમન્ ॥ ૯૧ ॥ નિર્વિચેદ્ધં શરીરં તદ્વૃષ્ણપ્રિયદર્શનમ્ । યમસ્તુ તં તત્તો બદ્ધા પ્રયાતો દક્ષિણાઙ્ગ: ॥ ૯૨ ॥ સાવિત્રી યાપિ દુ:સ્તાતાં યમમેવાન્વગચ્છત । નિયમવ્રતસંસિદ્ધા મહાભાગા પતિ-વ્રતા ॥ ૯૩ ॥

યમ કહે છે-હે સુંદરી ! હે મનસ્વિનિ ! તારા પતિનું આયુષ્ય પૂરું થયું છે, માટે તેને બાંધી હું લઇ જઇશ, એટલું મારે કામ છે. સાવિત્રી કહે છે-હે ભગવન ! માણસોને લેવા માટે તમારા દૂતો જાય છે, એમ મારા સાંભળવામાં છે. ત્યારે અહીં આપ પોતે કેમ આવ્યા છો ? એવાં વચ્ચેના સાંભળી ધર્મરાજ સાવિત્રીને પ્રસન્ન કરવામાટે કહેવા લાગ્યા:-આ સત્યવાન ધર્મિષ્ઠ, ગુણોના સાગર અને રૂપવાન છે.^{૮૯-૯૦} તેથી મારાં માણસો તેને લઇ જઇ શકે તેમ નથી, માટે હું પોતેજ આવ્યો છું. એટલું કહી યમરાજ સત્યવાનના શરીરમાંથી, અંગુઠા જેવડા પુરુષ પાશથી બાંધી બળાતકારથી ખેંચી કાઢ્યો, કે તત્કાલે માણુ નીકળી જવાથી શ્વાસરહિત અને બેશરહિત થઇ ગયેલું સત્યવાનનું શરીર કાંતરહિત અને બીહામણું થઇ ગયું. એવી રીતે સત્યવાનના શરીરમાંથી જીવને કાઢીને યમ-રાજ દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલ્યા.^{૯૦-૯૨} તેની પછવાડે પછવાડે, દુ:ખ પામતી, મૃત ને નિયમથી સિદ્ધ થયેલી મહાપતિવ્રતા સાવિત્રી પણ જવા લાગી.^{૯૩}

યમ ડવાચ-નિવર્ત ગચ્છ સાવિત્રિ કુલ્લવાસ્યૌષ્ધંદે-ક્ષમ્ । કુલં મર્ત્યસ્ત્વયાડડગૃપ્યં યાવદ્મર્યં ગતં સ્વયા ॥ ૯૪ ॥

સાવિત્ર્યુવાચ-યમ મે નીયતે મતાં સ્વયં વા યમ ગચ્છતિ । મયાડપિ તત્ર ગંતવ્યમેષ ધર્મ: સનાતન: ॥ ૯૫ ॥ તપસા ગુરુમક્ત્યા ચ મર્તુ: લેહાદ્વતેન ચ । તવ જૈવ પ્રસાદેન ન મે પ્રતિહતા ગતિ: ॥ ૯૬ ॥ પ્રાપ્ત: સામપરં મૈત્રં ક્રુષાસ્તસ્વાર્થદર્શિન: । મિત્રતાં ચ પુરસ્કૃત્ય કિંચિ-દ્વશ્યામિ તચ્છ્રુણુ ॥ ૯૭ ॥ નાનાડડમવંતસ્તુ વને ચરંતિ ધર્મં ચ વાસં ચ પરિશ્રમં ચ । વિજ્ઞાનતો ધર્મમુદાહરંતિ તસ્મા-સ્તંતો ધર્મેમાદુ: પ્રધાનમ્ ॥ ૯૮ ॥ યુક્તસ્ય ધર્મેણ સતાં મતેન સર્વે સ્મ તં માર્ગમદુષ્પ્રપન્ના: । મા વૈ દ્વિતીયં મા તૃતીયં ચ ણંછે તસ્માસ્તંતો ધર્મેમાદુ: પ્રધાનમ્ ॥ ૯૯ ॥

યમ કહે છે-હે સાવિત્રિ ! તું પતિનું જાયુ ઉતરી ગઇ, અને જેટલે સુધી પાછળ જવું જોઇએ તેટલે સુધી તું આવી. હવે તું પાછી ફર અને ઘેર જઇ આ સત્યવા-નની ઉત્તરક્રિયા કર.^{૯૪} સાવિત્રી કહે છે-તમે જ્યાં મારા પતિને લઇ જશો, વા તે પોતે જ્યાં જાય ત્યાં મારે પણ જવું જોઇએ, આ સનાતન ધર્મ છે.^{૯૫} તપથી, ગુરુભ-ક્રિતથી, પતિના રોહથી, મૃતથી અને આપની કૃપાથી હું જ્યાં જઈ ત્યાં મારી ગતિ અટકે તેમ નથી.^{૯૬} હે યમરાજ ! તત્પદર્શી પંડિતો સાત પગલાં સાથે ચાલવાથી મૈત્રી કહે છે. માટે હું મિત્રતાના સંબંધથી આપને એ બોલ કહું છું તે સાંભળો.^{૯૭} અચાની પુરુષો ગુરુને ઘેર વાસ કરતા નથી (બ્રહ્મચર્ય પાળતા નથી), વાનપ્રસ્થ ધર્મ પાળતા નથી, તેમ સંન્યાસ ધર્મ પણ પાળતા નથી. 'ધર્મ જ્ઞાન માટે છે,' એમ વિદ્વાનો કહે છે, એટલા માટે સત્પુરુષો ધર્મને મુખ્ય કહે છે.^{૯૮} સત્પુરુષોએ સ્ત્રીકારેલા એક ધર્મમાર્ગને જ સધળા અનુસરે છે, પરંતુ બીજા કે ત્રીજાને અનુસરતા નથી, એટલા માટે સત્પુરુષો ધર્મને મુખ્ય કહે છે.^{૯૯}

યમ ડવાચ-નિવર્ત તુહોડસિ તવાનયા ગિરા સ્વરા-જ્ઞરમ્યંજનહેતુપુલ્કયા । વરં છળીપ્વેહ બિનાડસ્ય જીવિતં દદાનિ તે સર્વમર્નિદિતે વરમ્ ॥ ૧૦૦ ॥ સાવિત્ર્યુવાચ-ચ્યુત: સ્વરાજ્યાદ્વનવાસમાખિતો વિનદ્યચ્છ: જશુરો મમા-શ્રમે । સલ્લચ્છાદુર્લભવાન્મહેનપસ્તવ પ્રસાદાઙ્ગલનાર્કલ-ન્નિમ: ॥ ૧ ॥ યમ ડવાચ-દદાનિ તેડહં તમર્નિદિતે વરં યથા સ્વયોર્કં ભવિતા ચ તત્પથા । તવાધ્વના ગ્હાનિમિ-લોપલ્લયે નિવર્તે ગચ્છસ્વ ન તે શ્રમો ભવેત્ ॥ ૨ ॥ સાવિ-ત્ર્યુવાચ-કુત: શ્રમો મર્ત્યમીપસો દિ મે યતો દિ મતાં મમ સા ગતિર્ધૃવા । યત: પતિં નેવ્યસિ તત્ર મે ગતિ: હરેશ મૂયશ્ચ વચો નિબોધ મે ॥ ૩ ॥ સતાં સકલસંગમત્રી-પ્લિતં પરં તત: પરં મિત્રમિતિ પ્રચક્ષતે । ન ચાફલં સત્પુરુષેણ સંગતં તતા સતાં સંનિવસેત્સમાગમે ॥ ૪ ॥

યમ કહે છે-હે સાવિત્રિ ! સ્વર, બ્યંબન અને હેતુ-વાળી તારી આ વાણીથી હું પ્રસન્ન થયો છું. માટે હે અનિદિતે ! આ સત્યવાનને જીવાડવા વિના તું જે વર

માગીશ તે હું આપીશ, માટે વર માગી પાછી વળ. ૧૦૦ સાવિત્રી કહે છે—મારા સસરા આંધળો છે, તે પોતાનું રાજ્ય હરાઇ જવાથી વનમાં આવી વસેલો છે. તમારી કૃપાથી તે મારો સસરા દેખતો થાય, બળવાન થાય અને અમિના તથા સૂર્યના જેવો તેજસ્વી અને પ્રતાપી રાજા થાય. ૧૦૧ યમ કહે છે—હે સાવિત્રી ! હું વરદાન આપું છું, તેથી તારા કહેવા પ્રમાણે થશે. તું ચાલવાથી થાકી ગઈ હો તેમ જણાય છે. માટે પાછી વળા જ, કે જેથી તને વધારે થાક લાગે નહીં. ૧૦૨ સાવિત્રી કહે છે—હે યમરાજ ! પતિને અનુસરતાં મને થાક શાનો લાગે ? જ્યાં પતિ ત્યાં મારી પશુ ગતિ છે. તમે જ્યાં મારા પતિને લઇ જશો ત્યાં હું પણ આવીશ. હે સુરેશ ! વળા મારું વચન સાંભળો. ૧૦૩ સત્યુરુષોને મિલાપ એક વખત પણ અતિ પ્રિય છે એમ ઉત્તમ લોકો કહે છે. કારણ કે એક વખત મિલાપ થવાથી તેઓની સાથે મૈત્રી થાય છે. સત્યુરુષોને મિલાપ અશ્વ થતો નથી, માટે જ તેઓને મિલાપ કરવો જોઈએ. ૧૦૪

યમ ઉવાચ—મનોડુકૂલં બુધશુદ્ધિવર્ધનં ત્વયા યદુક્તં વચનં હિતાશ્રયમ્ । વિના પુનઃ સત્યવતો દિ જીવિતં વરં દ્વિતીયં વરયસ્વ મામિનિ ॥ ૧ ॥ સાવિત્ર્યુવાચ—હતં પુરા મે જશુરસ્ય ધીમતઃ સ્વમેવ રાજ્યં લભતાં સ પાર્થિવઃ । જહ્યાત્સ્વધર્માજ ચ મે ગુરુર્થથા દ્વિતીયમેતદ્વરયામિ તે વરમ્ ॥ ૬ ॥ યમ ઉવાચ—સ્વમેવ રાજ્યં પ્રતિપત્યસેડચિ-રાજ ચ ત્વધર્મોત્પરિહાસ્યતે નૃપઃ । ક્રુતેન કામેન મયા નૃપાત્મજે નિવર્તં ગચ્છસ્વ ન તે શ્રમો ભવેત્ ॥ ૭ ॥ સાવિ-ત્ર્યુવાચ—પ્રજાસ્ત્વયૈતા નિયમેન સંયતા નિયમ્ય ચૈતા નયસે નિકામયા । તતો યમત્વં તવ દેવ વિશ્રુતં નિબોધ ચેમાં ગિરમીરિતાં મયા ॥ ૮ ॥ અદ્રોહઃ સર્વભૂતેષુ કર્મણા મનસા ગિરા । અનુગ્રહશ્ચ દાનં ચ સર્તા ધર્મઃ સનાતનઃ ॥ ૯ ॥ ઈવં પ્રાયશ્ચ ક્રોકોડસ્ય મઘ્નયાઃ શક્તિપેશજાઃ । સંત-સ્ત્વેવાપ્યમિત્રેષુ દુર્યા પ્રાપ્તેષુ કુર્વતે ॥ ૧૦ ॥ યમ ઉવાચ—પિપાસિતસ્ત્યેવ ભવેશ્થા પયસ્તથા ત્વયા વાક્યમિદં સમી-રિતમ્ । વિના પુનઃ સત્યવતોઽસ્ય જીવિતં વરં વૃણીષ્વેહ શુમે યદીચ્છસિ ॥ ૧૧ ॥

યમ કહે છે—હે સાવિત્રી ! તે મનને અનુકૂલ, પંડિતની બુદ્ધિને વધારનાર અને હિતકારી વચન કહ્યું, તેથી હું પ્રસન્ન થયો છું, માટે સત્યવાનના જીવિત શિવાય બીજાં વર માગી લે. ૧ સાવિત્રી કહે છે—હે યમરાજ ! પૂર્વે હરાઇ ગયેલું રાજ્ય પાછું મારા સસરાને મળવું જોઈએ અને તે રાજ્ય બળા પછી મારા સસરા જેમ ધર્મ ચૂકે નહીં, તે પ્રમાણે કરે, એ વર મારું છે. ૨ યમ કહે છે—હે સાવિત્રી ! તારા સસરાને પાછું રાજ્ય મળશે અને તે ધર્મ ચૂકશે નહીં. હે રાજકુમારિ ! મેં તને માગવા પ્રમાણે વર આપ્યો. હવે તું પાછી ફરી જ,

કે જેથી તને શ્રમ થાય નહીં. ૩ સાવિત્રી કહે છે—હે દેવ ! તમે શાસનથી આ સધળા પ્રાણને નિયમમાં રાખો છો અને ધર્મમાં પ્રવૃત્ત કરો છો, તેથી જ તમે યમ કહેવાઓ છો. હવે આ મારું કહેવું સાંભળી લ્યો. ૪ કાંઈ પણ પ્રાણીને મનથી, શરીરથી કે વાણીથી દ્રોહ કરવો નહીં, દુરાગ્રહ રાખવો નહિ અને દાન આપવું, એવો સત્યુરુષોને સનાતન ધર્મ છે. ૫ આ સંસાર એવો જ છે. મનુષ્યો શક્તિહીન છે, પણ સત્યુરુષો તો શરણે આવેલા શત્રુઓ ઉપર પણ દયા કરે છે. ૬ યમ કહે છે—હે સાવિત્રી ! હે શુભે ! જેમ કાંઈ તરસ્યા માણુ-સને જળ આપે તેમ તે મારી પાસે આ વાક્ય કહેલું છે, માટે વળી સત્યવાનને જીવાડવા શિવાય તારા મનમાં આવે તે વર માગી લે. ૭

સાવિત્ર્યુવાચ—મમાનપયઃ પૃથિવીપતિઃ પિતા મયે-ત્પિતુઃ પુત્રશતં તથૌરસમ્ । કુલસ્ય સંતાનકરં ચ યદ્ભવે-ત્તૃતીયમેતદ્વરયામિ તે વરમ્ ॥ ૧૧ ॥ યમ ઉવાચ—કુલસ્ય સંતાનકરં સુવર્ષસં શતં સુતાનાં પિતુરસ્તુ તે શુભે । કૃતેનં કામેન નરાધિપાત્મજે નિવર્તં દૂરં દિ પથસ્ત્વમાગતા ॥ ૧૨ ॥ સાવિત્ર્યુવાચ—ન દૂરમેતન્મમ અનૈસન્નિધૌ મનો દિ મે દૂરતરં પ્રધાવતિ । અથ વ્રજજેવ ગિરં સમુપતાં મયોચ્યમાનાં શ્યુ ભૂય એવ ચ ॥ ૧૩ ॥ વિવસ્વતસ્ત્વં તનયઃ પ્રતાપવાંસ્તતો દિ વૈવસ્વત ઇચ્યસે કુષેઃ । સમેન ધર્મેણ ચરંતિ તાઃ પ્રજાસ્તતસ્તવેદેશ્વર ધર્મરાજતા ॥ ૧૪ ॥ આત્મન્યયિ ન વિશ્વાસસ્તથા ભવતિ સત્ત્વ યઃ । તસ્મા-ત્સત્ત્વ વિશેષેણ સર્વઃ પ્રણયમિચ્છતિ ॥ ૧૫ ॥ સૌહાર્દાત્ સર્વભૂતાનાં વિશ્વાસો નામ જાયતે । તસ્માત્સત્ત્વ વિશેષેણ વિશ્વાસં કુરુતે જનઃ ॥ ૧૬ ॥ યમ ઉવાચ—ઉદાહૃતં તે વચનં યદંગને શુભં ન તાદૃક્ત્વદ્વતે શ્રુતં મયા । અનેન મુદોઽસ્મિ વિનાઽસ્ય જીવિતં વરં ચતુર્થં વરયસ્વ ગચ્છ ચ ॥ ૧૭ ॥ સાવિત્ર્યુવાચ—મમાત્મજં સત્યવતસ્તથૌરસં મનેવેદુમાશ્યામિદ્ યત્કુલોદ્ભવમ્ । શતં સુતાનાં બલવીર્યશાક્તિનામિદં ચતુર્થં વરયામિ તે વરમ્ ॥ ૧૮ ॥ યમ ઉવાચ—શતં સુતાનાં બલવીર્યશાક્તિનાં ભવિષ્યતિ પ્રીતિકરં તવાબજે । પરિશ્રમસ્તે ન મહેનૃપાત્મજે નિવર્તં દૂરં દિ પથસ્ત્વમાગતા ॥ ૧૯ ॥

સાવિત્રી કહે છે—મારો પિતા પૃથ્વીનો પતિ છે પણ તેને પુત્ર નથી, માટે તેને તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા સો પુત્રો થવા જોઈએ, જેથી વંશ અવિચ્છિન્ન ચાલુ રહે. હે યમ ! એ ત્રીજો વર મારું છે. ૨ યમ કહે છે—હે શુભે ! તારા પિતાને અતિ તેજસ્વી સો પુત્રો થશે, જેથી વંશપરંપરા ચાલશે. હે રાજકુવરી ! તારા માગવા પ્રમાણે મેં વર આપ્યો. હવે તું ધણી દૂર નીકળી આવી છે, માટે પાછી ફર. ૩ સાવિત્રી કહે છે—પતિની પાસે છું, એટલે મને આ કંઈ દૂર નથી. મારું મન ધણું દૂર દોડે છે. વળી મારે કાંઈ કહેવું છે, તે ચાલતાં ચાલતાં જ સાંભળી

થો. ૧૪ તમે સૂર્યના પુત્ર છો અને પ્રતાપી છો, તેથી જ તમને 'વૈવસ્વત' (સૂર્યપુત્ર) એમ પંડિતો કહે છે, હે ધર્મશ્રે ! તમારી પ્રભુ સમાન ધર્મમાં વર્તે છે માટે તમે ધર્મરાજ કહેવાઓ છો. ૧૫ જેવો પોતાના પિંડનો પશુ બોરાસો નથી હોતો તેવો સત્યરૂપેનો બોરાસો હોય છે, એટલા માટે સધળા માણસો વિશેષથી સત્યરૂપેની સાથે રનેહની ધ્રુવ્ઝા કરે છે. ૧૬ શુદ્ધ હૃદય હોવાથી સર્વ પ્રાણીઓને વિશ્વાસ આવે છે, માટે સર્વ મનુષ્યો શુદ્ધ હૃદયવાળા સત્યરૂપેનો વિશેષ વિશ્વાસ કરે છે. ૧૭ યમ કહે છે-હે સાવિત્રી ! તે જે વચનો કહ્યાં તે અતિ ઉત્તમ છે. મેં તારા શિવાય ખીજની પાસેથી આવા વચનો સાંભળ્યાં નથી, તેથી હું પ્રસન્ન થયો છું, માટે સત્યવાનના હવિત વિના ચોથો વર માગી લે, અને પછી પાછી ફરી જા. ૧૮ સાવિત્રી કહે છે-હે યમરાજ ! સત્યવાનથી ઉત્પન્ન થયેલા બળવાળા અને વીર્યવાળા મને સો પુત્રો થાય, એવો હું ચોથો વર આપની પાસે માગું છું. ૧૯ યમ કહે છે-હે સાવિત્રી ! તુંને બળવાળા, વીર્યવાળા અને ઉત્તમ એવા સો પુત્રો થશે. હે રાજપુત્રિ ! તું બધું દૂર આવી છે, માટે હવે પાછી ફર. જેથી તને શ્રમ થાય નહીં. ૨૦

સાવિત્ર્યુવાચ- સર્તાં સદા શાશ્વતધર્મવૃત્તિઃ સંતો ન સીર્દંતિ ન ચ વ્યયંતિ । સર્તાં સદ્ગુણાઃ સંગમોઽસ્તિ સદ્યો મયં નાદુર્વર્તંતિ સંતઃ ॥ ૨૧ ॥ સંતો હિ સત્યેન નયંતિ સૂર્ય સંતો ભૂમિં તપસા ધારયંતિ । સંતો ગતિર્મૃત-અશ્વસ્થ રાજન્સર્તાં મધ્યે નાવસીર્દંતિ સંતઃ ॥ ૨૨ ॥ આર્યજુદમિદં વૃત્તમિતિ વિજ્ઞાય શાશ્વતમ્ । સંતઃ પરાયે કુર્વાણા નાવેશંતે પરસ્પરમ્ ॥ ૨૩ ॥ ન ચ પ્રસાદઃ સત્યરૂપેણ મોહો ન વાપ્યયો નદયતિ નાપિ માનઃ । યસ્માદે-તભિયતં સત્ત્વ નિત્યં તસ્માત્સંતો રક્ષિતારો ભવંતિ ॥ ૨૪ ॥ યમ ઉવાચ- યથા યથા ભાષતિ ધર્મસંહિતં મનોઽહુકૂલં સુપદં મહાશૈવત્ । તથા તથા મે શ્વયિ અક્રિહત્મા ચરં કૃતીધ્વાપ્રતિમં પતિવ્રતે ॥ ૨૫ ॥ સાવિત્ર્યુવાચ- ન તેઽપર્ણઃ સુકૃતાદિના કૃતસ્તથા યથાઽપ્યેયુઃ શરેણુ માનદ્ । વરં કૃણે જીવતુ સત્યવાનયં યથા સૃતા શ્રેવમહં પતિં વિના ॥ ૨૬ ॥ ન કામયે ભર્તૃવિનાકૃતા છર્ષ્ઠં ન કામયે ભર્તૃવિનાકૃતા દિવમ્ । ન કામયે ભર્તૃવિનાકૃતા ભિર્યં ન ભર્તૃ-હીના વ્યવસામિ જીવિતુમ્ ॥ ૨૭ ॥ ચરાતિસર્ગઃ શત-પુત્રતા મમ શ્વયેવ દત્તો દ્રિયતે ચ મે પતિઃ । વરં કૃણે જીવતુ સત્યવાનયં તૈવેવ સત્યં ચર્ચનં ભવિષ્યતિ ॥ ૨૮ ॥

સાવિત્રી કહે છે-હે યમ ! સત્યરૂપેની વૃત્તિ સદા સનાતન ધર્મમાં રહે છે, સત્યરૂપે દુઃખ માનતા પશુ નથી અને તેઓને દુઃખ થતું પશુ નથી. સત્યરૂપેની સાથે સત્યરૂપેનો સમાગમ નિષ્કળ થતો નથી. સત્યરૂપે સત્યરૂપથી ડરતા નથી. ૨૧ સત્યરૂપે પોતાના સત્યથી

સૂર્યને ચલાવે છે, પોતાના તપથી પૃથ્વીને ધારણ કરે છે, થઇ ગયેલા અને થનાર સધળાની ગતિ સત્યરૂપે જ છે. સત્યરૂપેની વચમાં સત્યરૂપે દુઃખી થતા નથી-આ આર્યસંવિત માર્ગ છે, એમ જાણી પ્રત્યુપકારની ધ્રુવ્ઝા વગર જ સત્યરૂપે પરાપકાર કરે છે. ૨૨-૨૩ સત્યરૂપેની કૃપા અદ્વલ થતી નથી, કાર્ય નષ્ટ થતું નથી અને અપમાન પશુ થતું નથી એ વાત નિશ્ચિત છે, એટલા માટે સત્યરૂપે રક્ષણ કરે છે. ૨૪ યમ કહે છે-હે પતિવ્રતે ! જેમ જેમ તું ધર્મવાળું, પ્રિય લાગે તેવું, સારા પદવાળું અને ગંભીર વચન બોલે છે, તેમ તેમ તારી ઉપર મારી ભક્તિ વધતી જાય છે, માટે તું અતિ ઉત્તમ વર માગી લે. ૨૫ સાવિત્રી કહે છે-હે માનને આપનારા યમ ! જેમ જી પુરુષનાં ભેડાં વિના તમે આપેલા ખીજ વર સિદ્ધ થઇ શકે તેમ, 'સો પુત્રો થશે' એવો છેલ્લો વર સિદ્ધ થઇ શકે તેમ નથી, માટે આ મારો પતિ હવે તો થાય એ વર માગું છું. પતિ વિના હું મૃતપ્રાય છું. ૨૬ પતિ વિના હું સુખ ધ્રુવ્ઝતી નથી. પતિ વિના હું સ્વર્ગ ધ્રુવ્ઝતી નથી. પતિ વિના હું લક્ષ્મીની ધ્રુવ્ઝા કરતી નથી અને પતિ વિના હું હવવા પશુ ધ્રુવ્ઝતી નથી. ૨૭ હે યમ ! મને આપે જ 'તને સો પુત્રો થશે' એવો વર આપેલો છે, અને મારા પતિને તો આપ લઇ જાઓ છો, તેથી હું વર માગું છું કે, આ મારો પતિ સત્યવાન હવે તો થાય, તેમ થવાથી આપનું વચન પશુ સત્ય થશે. ૨૮

માર્કંડેય ઉવાચ- તથેત્યુક્ત્વા તુ તં પાશં દ્યુક્ત્વા વૈવસ્વતો યમઃ । ચર્મરાજઃ પ્રદુષ્ટાત્મા સાવિત્રીમિદમબ્રવીદ્ ॥ ૨૯ ॥ ઇષ મંદ્રે મયા દ્યુક્તો મર્તાં તે કુલ્લંદિનિ । બરો-ગસ્તચ નેયશ્ચ સિદ્ધાર્થઃ સ ભવિષ્યતિ ॥ ૩૦ ॥ ચતુર્વૈષ્ણતા-યુથ સ્થયા સાર્ધમવાપ્સ્યતિ । સા ગતા વટસામીપ્યં કૃત્વો-ત્સંગે શિરસ્તતઃ ॥ ૩૧ ॥ પ્રહુદસ્તુ તત્તો બ્રહ્મન્સત્યવાનિદ-મબ્રવીદ્ । મયા સ્વપ્નો વરાટોહે દૃષ્ટોઽયૈવ ચ મામિનિ ॥ ૩૨ ॥ તત્સર્વે કથિતં તસ્યા યદ્વર્ત્તં સર્વમેવ તત્ । તથા ચ કથિતઃ સર્વઃ સંવાદશ્ચ યમેન હિ ॥ ૩૩ ॥ અસ્તં ગતે તતઃ સૂર્યં યુમત્સેનો મહીપતિઃ । પુત્રસ્યાગમનાકાંશી હૃત-શ્વેતશ્ચ ધાવતિ ॥ ૩૪ ॥ આશ્માદાધર્મ ગચ્છન્નુપદર્શન-કાંક્ષયા । આવયોરંધયોર્યદિઃ ક ગતોઽસિ વિનાઽઽવયોઃ ॥ ૩૫ ॥ एवं સ બિવિધં ક્રોશન્સપત્નીકો મહીપતિઃ । ચકાર દુઃર્ષ્ઠં સંતતઃ પુત્રપુત્રેતિ ચાસકૃત્ ॥ ૩૬ ॥ અકસ્મા-દેવ રાજેન્દ્રો કન્ધચક્ષુર્ભૂચ હ । તદૃષ્ટ્વા પરમાશ્ચર્યં ચક્ષુઃ-પ્રાપ્તિં દ્વિજોતમાઃ ॥ ૩૭ ॥ સાંત્વપૂર્વે તથા વાક્યમુચ્ચુસ્તે તાપસા મૃશમ્ । ચક્ષુઃપ્રાપ્ત્યા મહારાજ સૂચિતં તે મહીપતે ॥ ૩૮ ॥ પુત્રેણ ચ સમં યોગં પ્રાપ્સ્યસે નૃપતત્તમ ।

માર્કંડેય કહે છે-પછી 'તથાસ્તુ' એટલું કહી સત્યવાનને પાશમાંથી છોડી દઇ સૂર્યના પુત્ર, ધર્મરાજ પ્રસન્ન થઈ સાવિત્રીને કહેવા લાગ્યા કે, ૨૯ હે કલ્યાણી !

હે કુશનંદિનિ (કુશને પ્રસન્ન કરનારી) ! આ તારા પતિને હું છોડી દઉં છું, તેને લઈ જા, તારા પતિ નીરોગ અને કાર્ય સિદ્ધ કરનાર થશે. ૧૩૦ તારા પતિનું તથા તારું ચારસો વર્ષોનું આયુષ્ય થશે. એવી રીતે યમના કથા પછી સાવિત્રી વડ પાસે ગઈ અને પતિનું માર્ગ યોગામાં લઈને બેઠી. ૩૧ સારે સલવાનું જાગીને બોલ્યો કે, હે સુંદરિ ! હે પ્રિયે ! આજ મને ૨૩૧નું આયુષ્ય. ૩૨ એટલું કહી યમ અને સાવિત્રીના જે સંવાદ થયો હતો, તે કહી સંભળાવ્યો. ત્યારે સાવિત્રીએ યમની સાથે થયેલા સંવાદ વગેરેની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. ૩૩ હવે સ્થાસ્ત થયો, તેથી ઘુમત્સેન રાજા પુત્રને શોધવા માટે એક આશ્રમમાંથી બીજા આશ્રમમાં એમ ચારોમેર દોડવા લાગ્યો. ૩૪ એ રાજા તથા તેની રાણી બન્ને 'હે પુત્ર ! તું અમારી આધિગાની લાકડી છે, તું અમોને છોડી ક્યાં ચાલ્યો ગયો ?' એમ કેટલોક વિલાપ કરતાં અને 'હે પુત્ર !' એમ વારંવાર પોકારતાં પોકારતાં શોધતાં હતાં. ૩૫-૩૬ તેટલામાં અચાનક એ રાજા દેખતો યદ્ય ગયો. રાજા દેખતો થયો, એ આશ્ચર્યકારક વાત જોઈ સર્વ તપસ્વીઓ રાજાને ધૈર્ય આપી કહેવા લાગ્યા કે, હે મહારાજ ! તમે દેખતા થયા તેથી અનુમાન થાય છે કે, તમને પુત્રનો પશુ સમાગમ થશે. ૩૭-૩૮

ઈશ્વર ઉવાચ : યાવદેવં વદંત્યેતે તાપસા દ્વિજસત્તમાઃ ॥ ૩૯ ॥ સાવિત્રીસહિતઃ પ્રાપ્તઃ સત્યવાનું દ્વિજસત્તમ । નમસ્કૃત્ય દ્વિજાન્સર્વાન્માતરં પિતરં તથા ॥ ૪૦ ॥ સાવિત્રી ચ તત્તો બ્રહ્મન્વર્વદે ચરણૌ સુદા । અશ્વઃપુરુષોસ્તાં તુ પ્રપન્ચેષ્ઠનયસ્તદા ॥ ૪૧ ॥ છુનય જીવુઃ—વદ સાવિત્રિ જાનાસિ કારણં વરચર્ચિનિ । વૃદ્ધસ્ય ચક્ષુષઃ પ્રાપ્તેઃ અશુરસ્ય શુભાન્ને ॥ ૪૨ ॥ સાવિત્રિવાચ—ન જાનામિ મુનિશ્રેષ્ઠાશ્ચક્ષુષઃ પ્રાપ્તિ-કારણમ્ । ચિરં સુપ્તસ્તુ મે ભર્તા તેન કાલઘયતિક્રમઃ ॥ ૪૩ ॥ સત્યવાતુવાચ—અસ્યાઃ પ્રમાભાત્સંજાતં વૃદ્ધયતે કારણં ન ચ । તત્સર્વં વિચિત્રે વિપ્રાઃ સાવિત્ર્યાસ્તપ્તઃ ફલમ્ ॥ ૪૪ ॥ વ્રતસ્યૈવ તુ માહાત્મ્યં વૃદ્ધમેતન્મયાડયુના ॥ ઈશ્વર ઉવાચ—અર્થં તુ વદતસ્તસ્ય તદા સત્યવતો છુને ॥ ૪૫ ॥ પૌરાઃ સમાગતાસ્તસ્ય જ્ઞાચલ્લુર્નૃપતેર્હિતમ્ । પૌરા જીવુઃ—યેન રાજ્યં બલાદ્રાજનું હતં ક્રૂરેણ મંત્રિણા ॥ ૪૬ ॥ અમાત્યેન હતઃ સોડપિ દ્વિતીય વયમાગતાઃ । ઉત્તિષ્ઠ રાજશાર્દૂલ સ્વં રાજ્યં પાલય પ્રમો ॥ ૪૭ ॥ અભિવિચ્યસ્વ રાજેન્દ્ર પુરે મંત્રિપુરોહિતૈઃ ।

મહાદેવ કહે છે—હે સનતકુમાર ! એવી રીતે તપસ્વીઓ કહેતા હતા, તેટલામાં તો સાવિત્રીની સાથે સત્યવાન ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે સઘળા તપસ્વીઓને પ્રણામ કરી આતાપિતાને પશુ પ્રણામ કર્યો. ૩૯-૪૦ સાવિત્રીએ પશુ સર્વને પ્રણામ કરી હૃદયી સાસુ સસરાને પ્રણામ કર્યો. તે વખતે સર્વ તપસ્વીઓ સાવિત્રીને પૂછવા લાગ્યા કે, ૪૧

હે સાવિત્રિ ! હે સુંદરિ ! હે સુંદર મુખવાળી ! તારા વૃદ્ધ સસરા કે જે આધિગા હતા તે દેખતા થયા, તેનું તું કારણ જાણે છે ? અને જો જાણતી હોય તો કહે. ૪૨ સાવિત્રી કહે છે—હે મુનિઓ ! મારા સસરા કેમ દેખતા થયા, તે હું જાણતી નથી. મારા પતિ ધણો વખત સૂતા હતા, તેથી આટલો વિલંબ થયો. ૪૩ સલવાનું કહે છે—હે મુનિઓ ! આ સાવિત્રીના પ્રભાવથી જ મારા પિતા દેખતા થયા છે, બીજું કંઈ પણ કારણ નથી. આ સઘળું સાવિત્રીનાં તપનું ફળ છે. ૪૪ તેના વ્રતનું માહાત્મ્ય મેં હમણાં જ જોયું છે. મહાદેવ કહે છે—હે સનતકુમાર ! એવી રીતે સલવાનું કહેતો હતો, તેવામાં તો તેના શહેર-માંના મનુષ્યો આવી પહોંચ્યાં અને રાજાને પ્રિય વચન કહેવા લાગ્યાં કે;—મનુષ્યો કહે છે—હે રાજા ! જે કૂર મંત્રીએ આપનું રાજ્ય હરી લીધું હતું, ૪૫-૪૬ તેને પણ અમારે મારી નાંખ્યો છે. તે નિવેદન કરવા અમે આપની પાસે આવ્યાં છીએ. હે રાજસિંહ ! હે પ્રમો ! હવે ઉઠો અને મંત્રી તથા પુરોહિતોને બોલાવી અભિષેક કરાવી તમે તમારા રાજ્યનું પાલન કરો.

ઈશ્વર ઉવાચ—તચ્છુત્વા રાજશાર્દૂલઃ સ્વપુરં જનસંવૃતઃ । ॥ ૪૮ ॥ પિતૃપૈતામહં રાજ્યં સંપ્રાપ્ય સુદમન્વભૂત્ । સાવિત્રી સત્યવાન્નૈવ પરાં સુદમવાપતુઃ ॥ ૪૯ ॥ જનયામાસ પુત્રાણાં શતં સા બાહુશાલિનામ્ । વ્રતસ્યૈવ તુ માહાત્મ્યાત્સ્યાઃ પિતુરજાયત ॥ ૫૦ ॥ પુત્રાણાં ચ શતં બ્રહ્મનું પ્રસન્નાચ યમાત્તથા । એતત્તે કથિતં સર્વં વ્રતમાહાત્મ્યમુત્તમમ્ ॥ ૫૧ ॥ બીજાપુર્ણિવે ભર્તા વ્રતસ્યાસ્ય પ્રમાવતઃ । કર્તવ્યં સર્વા-રીભિરવૈષ્ણવકલ્પદમ્ ॥ ૫૨ ॥ સનતકુમાર ઉવાચ—વિધાનં બ્રહ્મિ દેવેશ વ્રતસ્યાસ્ય ચ ત્ર્યંબક । ક્રિયતે વિધિના કેન બીભિષિપુરુષદન ॥ ૫૩ ॥

મહાદેવ કહે છે—એવી રીતે મનુષ્યોનું કહેલું સાંભળી, ઘુમત્સેન રાજા મનુષ્યોની સાથે પોતાના શહેરમાં ગયો અને આપદાદાનું રાજ્ય પામી ધણો પ્રસન્ન થયો. તેમ જ સત્યવાન અને સાવિત્રી પણ અતિ પ્રસન્ન થયા. ૪૭-૪૮ વડસાવિત્રીવ્રતના પ્રભાવથી તથા યમની કૃપાથી સાવિત્રીને સો સુંદર પુત્રો થયા, તેમ જ સાવિત્રીના પિતાને પણ સો પુત્રો થયા. હે સનતકુમાર ! એ પ્રમાણે આ ઉત્તમ વ્રતનું સર્વ માહાત્મ્ય તમને કહી સંભળાવ્યું. ૪૯-૫૦ આ વ્રતના પ્રભાવથી મરેશી પતિ જીવતો થાય છે; એટલા માટે અખંડ સૌભાગ્ય આપનાર વડસાવિત્રીનું વ્રત સર્વ સ્ત્રીઓએ કરવું જોઈએ. ૫૧ સનતકુમાર કહે છે—હે દેવેશ ! હે મહાદેવ ! આ વ્રત સ્ત્રીઓએ કેવી રીતે કરવું ? તે જાણવામાટે વ્રતનો પ્રકાર કહો. ૫૨

ઈશ્વર ઉવાચ । વૈષ્ણવં નિયમં કૃત્વા એકમકેન માનવ । નકાહારેણ વા વિપ્રદાક્ષિત્યક્ત્વા દ્વિજવૈષ્ણ ॥ ૫૩ ॥ ત્રિવિધં લંચયિત્વા ચ ચતુર્થં દિવસે શુભે । ચંદ્રાપાદ્યં પ્રદશ્વા ચ

પૂજયિત્વા સુવાસિનીમ્ ॥ ૬૫ ॥ સાવિત્રીં ચ પ્રસાવિત્રીં
ગંધપુષ્પૈઃ પ્રપૂજ્ય ચ । મિથુનાનિ યથાશક્ત્યા ભોજયિત્વા
યથાસુખમ્ ॥ ૬૬ ॥ મોક્ષેર્ઽર્થે તુ જગદ્ધાત્રિ નિર્વિઘ્નં કુરુ મે
શુભે । દિનં દિનં પ્રતિ શ્રેષ્ઠં કર્યાવ્યગ્રોષસેચનમ્ ॥ ૬૭ ॥
કૃત્વા વંશમયે પાત્રે વાલકાપ્રસથમેવ ચ । સતપ્રાગ્ન્યશ્ચૃતે
પાત્રં પ્રસૈકેન દ્વિજોત્તમ ॥ ૬૮ ॥ (પ્રસન્નં દ્વાર્ત્રિશઙ્કુલક-
પરિમિતમ્) ॥ કારયેન્ધુનિશારૂલં વલ્લયુગ્મેન વેષ્ટયેત્
॥ ૬૯ ॥ તસ્યોપરિ ન્યસેદેવીં સાવિત્રીં બ્રહ્મણા સહ । સા-
વિત્રી સત્યવાંશૈવ કાર્યો સ્વર્ગમયો શુભૌ ॥ ૧૬૦ ॥ પિટકં
ચ કુટારં ચ કૃત્વા રૌપ્યમયં દ્વિજ । ફલૈઃ કાલોદ્રવૈદેવીં
પૂજયેદ્બ્રહ્મણઃ પ્રિયામ્ ॥ ૬૧ ॥ હરિદ્રારંજિતશૈવ કંઠસુત્રૈઃ
સમર્ચયેત્ । સતીનાં કંઠસુત્રાણિ ત્રિદિનં પ્રતિદાપયેત્
॥ ૬૨ ॥ પક્ષાન્નાનિ ચ દેયાનિ નિત્યમેવ દ્વિજોત્તમ । માહા-
ત્મ્યં ચૈવ સાવિત્ર્યાઃ શ્રોતવ્યં છનિસત્તમ ॥ ૬૩ ॥

મહાદેવ કહે છે-હે વિત્ર ! એક વર્ષનો નિયમ કરવો.
તેમાં એક વખત બોજન કરી, નક્ત બોજન કરી વા
ઉપવાસ કરી વ્રત કરવું. ૧૫૪ ત્રણ દિવસ સૂધી ઉપવાસ
કરી ચોથે દિવસે ચન્દ્રને અર્ધ આપી, સુવાસિનીની પૂજા
કરવી. ૧૫૫ ચન્દ્રનવડે અને પુષ્પવડે સાવિત્રીની પૂજા
કરવી; તથા યથાશક્તિ સ્ત્રી પુરુષનાં બેડાંનિત્ત કરવાં. ૧૫૬
'હે જગદ્ધાત્રિ ! હે શુભે ! હું બોજન કરીશ. મારું વ્રત
નિર્વિઘ્ન કરે,' એવા સંકલ્પ કરવો. ત્રણ દિવસ વડને જળ
પાતું. ૧૫૭ વાંસનાં પાત્રમાં રેતી ભરી શેર જેટલાં સાત
ધાન્ય ભરી, તેને બે વજ્રોથી વીંટી, તેની ઉપર બ્રહ્મા તથા
સાવિત્રીની સ્થાપના કરવી. સાવિત્રી અને સત્યવાન બન્નેની
સેનાની ખૂંત કરાવવી. દોરડું અને કુવાડો રૂપાનાં કરા-
વવાં. તે સમયમાં થયેલાં ફળોવડે તથા હળદરથી રંગેલાં
કંઠસુત્રવડે સાવિત્રીની પૂજા કરવી. ત્રણ દિવસ સૂધી કંઠ-
સુત્રનું દાન કરવું. ૧૫૮-૧૬૨ હમેશાં રાંધેલાં અન્ન આપવાં.
સાવિત્રીનું માહારમ્ય સાંભળવું. ૧૬૩

પુરાણશ્રવણં કાર્યં સતીનાં ચરિતં તથા । પૂજયેષ્ઠ તથા
નિત્યં મન્ત્રેણાનેન હ્રવત ॥ ૬૪ ॥ સાવિત્રી ચ પ્રસાવિત્રી
સતતં બ્રહ્મણઃ પ્રિયા । પૂજયસે હૃયસે દેવિ દ્વિજૈર્હનિગૈઃ
સદા ॥ ૬૫ ॥ ત્રિસંધ્યં દેવિ શ્રુતાનાં વંદિતા ત્વં જગ-
ન્મયે । મયા વક્તામિમાં પૂર્ણાં પ્રતિષ્ઠાનમોઽસ્તુ તે ॥ ૬૬ ॥
સાવિત્રી ત્વં પ્રસાવિત્રી દ્વિધા શ્રુતાસિ શોભને । જગત્રાય-
સ્થિતા દેવિ ત્રિસંધ્યં ચ તથાડનયે ॥ ૬૭ ॥ શ્રેષ્ઠે દેવિ
ત્રિકોકે ચ ત્રેતાગ્રૌ ત્વં મહેશ્વરી । વ્યાપિતઃ સકલો લોક-
શ્ચાતો માં પાદિ સર્વદા ॥ ૬૮ ॥ રૂપં દેહિ યશો દેહિ
સૌભાગ્યં દેહિ મે શુભે । પુત્રાન્દેહિ ધનં દેહિ સર્વદા જન્મ-
જન્મદ્ધ ॥ ૬૯ ॥ યથા તે ન વિયોગોઽસ્તિ મત્રાં સહ ચરે-
શ્ચરિ । તથા મમ મહાભાગે કુરુ ત્વં જન્મજન્મનિ ॥ ૧૭૦ ॥
પૂર્વં સંપૂજયેદેવીં કમલાસનસંસ્થિતામ્ । एवं દિનત્રયં
નીત્વા ચતુર્થેઽહનિ સત્તમ ॥ ૭૧ ॥ મિથુનાનિ ચ સંતોજ્ય

ષોઢશૈવ દ્વિજોત્તમ । પૂજયેદ્બ્રહ્મદાનૈશ્ચ શ્રુષ્ઠૈશ્ચ દ્વિજોત્તમ
॥ ૭૨ ॥ અર્ચયિત્વા તથાડનચાર્યં સપત્નીકં સુસંમતમ્ ।
તસ્મૈ સંકલ્પિતં સર્વં દેમસાવિત્રિસંયુતમ્ ॥ ૭૩ ॥ મન્ત્રે-
ણાનેન વ્રતવ્યં દ્વિજસ્રહ્યાય હ્રવત । સાવિત્રીકલ્પવિદુષે
પ્રણિપસ્ય તથા છને ॥ ૭૪ ॥ સાવિત્રી જગતાં માતા
સાવિત્રી જગતઃ પિતા । મયા દત્તા ચ સાવિત્રી બ્રાહ્મણ
પ્રતિષ્ઠતામ્ ॥ ૭૫ ॥ અર્ચયેત્ત્વં ચ મે નિત્યં શ્રુયાજન્મનિ
જન્મનિ । શ્રુતા ચ વસતે લોકે બ્રહ્મણઃ પતિના સહ ।
તત્રૈવ ચ ચિરં કાલં શુકે ભોગાનહત્તમાન્ ॥ ૧૭૬ ॥ હૃતિ
વટસાવિત્રીકથા ॥

પુરાણનું શ્રવણ કરવું, સતીઓનું ચરિત્ર સાંભળવું અને
'હે સાવિત્રિ ! આપ જગતને ઉત્પન્ન કરનારાં છો, બ્રહ્માને
પ્રિય છો, બ્રાહ્મણો અને મુનિઓ સદા આપની પૂજા કરે
છે અને આપને આહુતિ આપે છે. હે દેવિ ! હે જગન્મયે !
સર્વ પ્રાણીઓ ત્રણ વખત આપને પ્રણામ કરે છે; તેથી
હું પણ આપને નમસ્કાર કરું છું. મેં કરેલી આ મારી
પૂજાના આપ સ્વીકાર કરો. હે સાવિત્રિ ! આપ જગતને
ઉત્પન્ન કરો છો. આપે બે સ્વરૂપ ધારણ કર્યાં છે. હે દેવિ !
આપ ત્રણે સંધ્યા વખતે ત્રણે જગતમાં રહો છો. હે
મહેશ્વરિ ! આપ ત્રણે લોકમાં અને ત્રેતાગ્રિમાં રહો છો.
આપે ત્રણે લોકને બાધ્યા છો, માટે મારું સદા રક્ષણ
કરો. હે દેવિ ! હે શુભે ! જન્મોજન્મમાં અને રૂપ
આપો, યશ આપો, સૌભાગ્ય આપો, પુત્ર આપો અને
ધન આપો. હે સુરેશ્વરિ ! હે મહાભાગે ! તમાને પતિનો
વિયોગ થતો નથી, તેમ મને પણ જન્મોજન્મ મારા
પતિનો વિયોગ ન થાય તેમ કરો.' એ મંત્રોવડે કમલાસન
ઉપર બેઠેલાં સાવિત્રીની પૂજા કરવી. ૧૬૪-૧૭૦ એવી
રીતે ત્રણ દિવસ સૂધી પૂજા કરી ચોથે દિવસે સેળા સ્ત્રી
પુરુષનાં બેડાં જમાડી વચ્ચે અને અર્ધકારવડે તેઓની પૂજા
કરવી. ૧૭૧-૧૭૨ આચાર્ય અને તેમનાં પત્નીની પૂજા કરી
તેને પ્રણામ કરી 'હે મહારાજ ! સાવિત્રી જગતની માતા
છે, જગતનાં પિતારૂપ છે, તેણીની ખૂંતનું દાન આપને
આપું છું તે ગ્રહણ કરો. જન્મોજન્મ મારું સૌભાગ્ય
અર્પડ રહે, તેવા આશીર્વાદ આપો,' એ મંત્ર બાણી
સાવિત્રીની સેનાની ખૂંત વગેરે તેને આપવું. જે સ્ત્રી
આ વ્રત કરે છે, તે સુવા પછી બ્રહ્મલોકમાં પતિની સાથે
ચિરકાલપર્યંત વસે છે અને આત ઉત્તમ ભોગ ભોગવે
છે. ૧૭૩-૧૭૬ એ પ્રકારે વટસાવિત્રીવ્રતની કથા
કહેલી છે.

વર્ષ સૂધી કરવાનું વટસાવિત્રીનું વ્રત

અપાન્દસાધ્યં વ્રતં હેમાદૈઃ સ્કાર્દે-ધર્મરાજવદ્દાનાર્વત-
રમ્ ॥ સાવિત્ર્યુવાચ-યા મધુરિયં વ્રતં દેવા અક્ષયા નારી
કરિષ્યસિ । મત્રાં સા સહિતા સાધ્વી સમસ્તહસમાગ્ન-
વેત્ ॥ ધર્મરાજ હવાચ-ગૌરી પ્રજ્ઞા ળ્ળા ના અપુત્રા

પતિવ્રજિતા । સમર્પકા સયુગ્મા વા કુર્વાદ્વતમિદં શુભમ્ ।
 જ્યેષ્ઠ માસે તુ સંપ્રાપ્તે પૌર્ણમાસ્યાં પતિવ્રતા । સ્નાત્વા ચૈવ
 ચૃષ્મિત્વા વટં સિચ્યં બહુદકૈઃ । સ્વેળ વેદ્યેદ્વકત્યા ગંધ-
 પુષ્પાક્ષતેઃ શ્રમેઃ । નમો વૈવસ્વતાયેતિ ખામયંતી પ્રદક્ષિ-
 નામ્ । રાત્રી કુર્વાત નક્તં ચ દ્યવદ્યમેકં સમાહિતા । તથૈવ
 વટદક્ષં ચ પક્ષે પક્ષે પ્રપૂજયેત્ । અનેનૈવ વિધાનેન કર્તવ્યં
 વ્રતસુત્તમમ્ ॥ સર્વાન્મનોરથાન્પ્રાપ્ય ળંતે દ્વેળ મોદતે ।
 હૃતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે વટસાવિત્રીવ્રતમ્ ॥

હેમાદ્રિમાં રંદંપુરાણમાં લખ્યું છે કે, ધર્મરાજે વર
 આપ્યા પછી-સાવિત્રી કહે છે-જે ઓ ભક્તિથી મારું
 વ્રત કરે તેણીને તથા તેણીના પતિને સધળાં સુખ મળવાં
 નેપ્રાપ્ત્યે. ધર્મરાજ કહે છે-આઠ વર્ષની કન્યા, યુગ્ધા
 અથવા પ્રયુગ્ધા, પતિવાળી વા પતિ વગરની, પુત્રવાળી
 વા પુત્ર વગરની, સધળી સ્ત્રીઓએ આ શુભ વ્રત કરવું.
 જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ પુનમને દિવસે સ્નાન કરી પવિત્ર યર્ધ
 વડને ધણું જળ પાતું, ભક્તિથી સત્તર વીંટવું, ચંદન,
 પુષ્પ અને અક્ષતવડે પૂજા કરવી. ‘નમો વૈવસ્વતાય’ એ
 મંત્ર લખી પ્રદક્ષિણા કરવી. એક વર્ષ સુધી રાતે બોજન
 કરવું. પ્રત્યેક પખવાડીએ તેવી જ રીતે વડની પૂજા
 કરવી. જે સ્ત્રી આ પ્રકારે આ ઉત્તમ વ્રત કરે છે તે,
 આ લોકમાં સધળા ધર્મિષ્ઠ ભોગ ભોગવી, અંતે રૂદ્ર-
 લોકમાં આનંદ પામે છે. એવી રીતે રંદંપુરાણમાં
 વટસાવિત્રીનું વ્રત કહેલું છે.

વટસાવિત્રીવ્રતનું ઉદાપન

અધોયાપનમ્ । સંપ્રાપ્તે તુ પુનઃજ્યેષ્ઠે નક્ષત્રક દ્વાદશી
 નયેત્ । વ્રતધાવનપૂર્વે ચ સ્નાત્વા નિયમમાચરેત્ ॥ ૧ ॥
 ત્રિરાત્રં લંઘયિત્વા તુ ચતુર્થે દિવસે સ્વહમ્ । ચંદ્રાશ્વાદ્યં
 પ્રદત્ત્વા ચ પૂજયિત્વા તુ તાં સતીમ્ ॥ ૨ ॥ મિટાભાનિ
 યથાશક્ત્યા મોજયિત્વા દ્વિજોત્તમાન્ । મોષધેઽર્હં તુ જગ-
 દ્ધાનિ નિર્વિદ્ધં કુરુ મે શ્રમે-હૃતિ નિયમમંત્રીઃ ॥ ૩ ॥
 કૃત્વા વૈશમયે પાત્રે વાલુકાપ્રસ્થમેવ ચ । સપ્તધાન્યયુક્તં પાત્રં
 પ્રસ્થૈકેન દ્વિજોત્તમ ॥ ૪ ॥ વજ્રદ્વયોપરિ સ્થાપ્ય સાવિત્રીં
 બ્રહ્મણ સહ । દૈર્ઘ્યં કૃત્વા તયોર્ઘર્તિ ત્રિરાત્રવ્રતમાચરેત્
 ॥ ૫ ॥ ન્યમોષ્ઠ્ય તલે તિથેશાવચૈવ દિનત્રયમ્ । સૌભગીં
 ચૈવ સાવિત્રીં સત્યેન સહ કારયેત્ ॥ ૬ ॥ રૌપ્યપર્ચકમા-
 રોપ્ય રથોપરિ નિવેશયેત્ । પલાદુર્ધ્વં યથાશક્ત્યા રથં
 રૌપ્યમયં શુભમ્ ॥ ૭ ॥ કાઠભારં કુઠારં ચ વટં ચૈવ સુવિ-
 સ્તૃતમ્ । ધર્મરાજં નારદં ચ તૈવ પરિકલ્પયેત્ ॥ ૮ ॥
 વટમૂલે પ્રકુર્વાત મંદલં ગોમયેન હિ । સંસ્થાપ્ય તત્ર સા-
 વિત્રીં ચતુષ્કોપરિ શોભનામ્ ॥ ૯ ॥ एवं ચ મિથુને કૃત્વા
 પૂજયેદ્વતમત્સરા । પંચાશ્રુતેન જપનં ગંધપુષ્પોદકેન ચ
 ॥ ૧૦ ॥ ચંદનાગુરુકર્પૂરમાલ્યવલ્લભિશ્ચપૈઃ । પીતપિષ્ઠેન
 પર્ણં ચ ચંદનેનાશ્વા ક્ષિતેત્ ॥ ૧૧ ॥

કરીથી જ્યેષ્ઠ માસ આવે ત્યારે આરશને દિવસે નકત
 બોજન કરવું; દાતણુ કરી સ્નાન કરી નિયમ લેવા. ૧
 તેના મંત્ર-‘હે જગન્માતા! ત્રણ દિવસ સુધી ઉપવાસ
 કરી ચોથે દિવસે ચંદ્રને અર્ધ આપી, સતી સાવિત્રીનું
 પૂજન કરી યથાશક્તિ ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને મિટાવ જમાડી
 હું બોજન કરીશ. ૨-૩ હે દેવિ! મારું વ્રત નિર્વિદ્ધ કરે’
 એ પ્રમાણે નિયમ લીધા પછી વાંસનાં પાત્રમાં વાલુકાપ્રસ્થ
 રાખી શેર શેર સાત ધાન્ય રાખી તેને બે વજ્રો વીંટી
 તેની ઉપર બ્રહ્મા તથા સાવિત્રીની સોનાની મૂર્તિની
 સ્થાપના કરી પૂજા કરવી અને ત્રણ દિવસ સુધી વ્રત
 કરવું. ૪-૫ ત્રણ દિવસ સુધી વડતળે રહેવું, સોનાની
 સાવિત્રી તથા સલવાનની મૂર્તિ કરાવવી તથા પલંચ
 ઉપર તેની સ્થાપના કરવી. ૬ તે પલંચ એક પલથી ઉપર
 યથાશક્તિ રૂપાના કરાવેલા રથ ઉપર રાખવો. લાંબ
 લાકડાંને ભારો, કુવાડો, મોટા વિસ્તારવાળો વડ,
 ધર્મરાજ અને નારદ પણુ કરવા. વડના મૂલમાં હાણથી
 લીંપી તેમાં ચતુષ્ક ઉપર સાવિત્રીની સ્થાપના કરી તેની
 તથા તેના પતિની શુદ્ધ અંતઃકરણથી પૂજા કરવી. પંચા-
 શ્રુતથી અને સુગંધી જલથી સ્નાન કરાવવું. ચંદન,
 અગરુ, કર્પૂર, પુષ્પ, વજ્ર અને અલંકારોથી પૂજા
 કરવી. ૭-૧૧

દેર્ઘ્યં સંપૂજયેત્તત્ર મન્ત્રૈરેભિર્વિધાનતઃ । નમઃ સાવિત્ર્યૈ
 પાદૌ તુ પ્રસાવિઝ્યૈ તુ જાતુની ॥ ૧૨ ॥ કર્તિ કમલપ-
 શ્ચાયૈ ડરં ભૂતધારિણ્યૈ । ગાયત્ર્યૈ ચ નમઃ કંઠે શિરસિ
 બ્રહ્મણઃ પ્રિયૈ ॥ ૧૩ ॥ અથ બ્રહ્મસત્યવ્રતોઃ- પાદૌ ધાત્રે નમઃ
 પૂજ્યાદૃક્ જ્યેષ્ઠાય વૈ નમઃ ॥ ૧૪ ॥ પરમેષ્ઠિને ચ વૈ મેદુ-
 મપ્રિરૂપાય વૈ કટી । વેષસે ચોદરં પૂજ્ય પદ્મનાભાય વૈ
 હરિ ॥ ૧૫ ॥ કંઠં તુ વિધયે પૂજ્ય હેમગર્ભાય વૈ હ્રસ્વમ્ ।
 બ્રહ્મણે વૈ શિરઃ પૂજ્ય સર્વાંગ વિષ્ણવે નમઃ ॥ ૧૬ ॥ અન્ય-
 ય્યૈંક્રમેણેવ શાષ્ઠોકવિધિના શુભમ્ । તતો રજતપાત્રેણ
 અર્યં દયાદ્યારપિ ॥ ૧૭ ॥

હળદર તથા ચંદનથી કમળ આલેખવું; તેમાં વિધિથી
 દેવની પૂજા કરવી. તેના મંત્રો-‘સાવિત્ર્યૈ નમઃ પાદૌ પૂજ્યામિ’
 એ મંત્ર લખી પગની પૂજા કરવી. ‘પ્રસાવિઝ્યૈ’ થી હુંટ-
 ણી, ‘કમલપશ્ચાયૈ’ થી કેડની, ‘ભૂતધારિણ્યૈ’ થી પેટની,
 ‘ગાયત્ર્યૈ’ થી કંઠની, અને ‘બ્રહ્મણઃ પ્રિયાયૈ નમઃ શિરઃ પૂજ-
 યામિ’ એ મંત્ર લખી મસ્તકની પૂજા કરવી. બ્રહ્મા અને
 સલવાનની પૂજના મંત્રો-‘ધાત્રે નમઃ પાદૌ પૂજ્યામિ’ એ
 મંત્ર લખી પગની પૂજા કરવી. ‘જ્યેષ્ઠાય’ એ મંત્ર લખી
 સાથળની, ‘પરમેષ્ઠિને’ થી લિંગની, ‘અમિરૂપાય’ થી
 કેડની, ‘વેષસે’ થી પેટની, ‘પદ્મનાભાય’ થી હૃદયની, ‘વિષ્ણવે’
 થી કંઠની, ‘હેમગર્ભાય’ થી મુખની, ‘બ્રહ્મણે’ થી મસ્ત-
 કની અને ‘વિષ્ણવે નમઃ સર્વાંગ પૂજ્યામિ’ એ મંત્રવડે
 સર્વાંગની પૂજા કરવી. એવી રીતે શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રકારથી

પૂજા કરી રૂપાનાં પાત્રવડે બનેને અર્ધ આપવો. સાવિત્રીને અર્ધ આપવાના મંત્રો:-૧૨-૧૭

સાવિત્ર્યર્ધ્યમંત્ર:- ઐકારપૂર્વિકે દેવિવીણાપુસ્તકધારિ-
ણિ । દેવમાતનમસ્તુપમવૈષ્ણવ્યં પ્રયચ્છ મે ॥૧૮॥ પતિવ્રતે
મહાભાગે વહિજાતે શુભિસ્મિતે । દૃઢવ્રતે દૃઢમતે ધર્મશ્ર
મિયવાદિનિ ॥ ૧૯ ॥ ઔવૈષ્ણવ્યં ચ સૌભાગ્યં દેહિ ત્વં મમ
સુવ્રતે । પુત્રાન્વૌર્ગ્યં સૌભ્યં ચ ગૃહાણાર્ધ્યં નમો નમઃ
॥ ૨૦ ॥ અથ બ્રહ્મસત્યવતોરર્ધ્યમંત્ર:-સ્ત્રિયા સૃષ્ટે જગત્સર્વે
સદેવાશ્ચરમાતૃષમ્ । સત્યવ્રતધરો દેવ બ્રહ્મરૂપ નમોઽસ્તુ
તે ॥ ૨૧ ॥ અથ યમસ્યાર્ધ્યમંત્ર:-ત્વં કર્મસાક્ષી લોકાનાં
શુભાશુભવિવેકકૃત્ । વૈવસ્વત ગૃહાણાર્ધ્યં ધર્મરાજ નમોઽ-
સ્તુ તે ॥૨૨॥ ધર્મરાજઃ પિતૃપતિઃ સાક્ષીભૂતોઽસિ જેતુષુ ।
કાલરૂપ ગૃહાણાર્ધ્યમૈષ્ણવ્યં ચ દેહિ મે ॥ ૨૩ ॥ મંધપુ-
ષ્પેષ્ઠ નૈવૈયઃ ફલેઃ કર્પૂરીયકૈઃ । રક્તભૈરવલંકારૈઃ પૂજયે-
દ્રતમત્સરા ॥ ૨૪ ॥ સાવિત્રીપ્રાર્થના-સાવિત્રી બ્રહ્મગાયત્રિ
સર્વદા પ્રિયપ્રાપિણિ । તેન સત્યેન માં પાહિ દુઃસ્વસંસાર-
સાગરાદ્ ॥ ૨૫ ॥ ત્વં ગૌત્રી ત્વં શચી લક્ષ્મીસ્ત્વં પ્રમા
ચંદ્રમંદલે । ત્વમેવ ચ જગન્માતા માહુદર વરાજને ॥૨૬॥
સૌભાગ્યં કુલટદિં ચ દેહિ ત્વં મમ સુવ્રતે । યન્મયા દુષ્કૃતં
સર્વં કૃતં જન્મશતૈરપિ । મત્સમીભવતુ તત્સર્વમવૈષ્ણવ્યં ચ
દેહિ મે ॥ ૨૭ ॥ અથ બ્રહ્મસત્યવતોઃ પ્રાર્થના-અવિયોગો
યથા દેવ સાવિત્ર્યા સહિતસ્તવ । અવિયોગસ્તથાઽસ્માકં
ભૂયાજન્મનિ જન્મનિ ॥ ૨૮ ॥ યમપ્રાર્થના-કર્મસાક્ષિન્
જગત્પૂજ્ય સર્વવંચ પ્રસીદ મે । સંવત્સરં વ્રતં સર્વં પરિપૂર્ણં
તદસ્તુ મે ॥ ૨૯ ॥ સાવિત્રીપ્રાર્થના- સાવિત્રી ત્વં યથા
દેવિ ચતુર્વંશતાણ્યમ્ । પતિં પ્રાપ્તાસિ ગુણિનં મમ દેવિ
તથા કુરુ ॥ ૩૦ ॥ સાવિત્રિ ચ પ્રસાવિત્રિ સતતં બ્રહ્મણઃ
પ્રિયે । પૂજિતાસિ દ્વિજૈઃ સર્વેઃ સ્ત્રીભિર્હનિગમૈસ્થા ॥૩૧॥
ત્રિસંબંધ્યં દેવિ ભૂતાનાં વંદનીયાસિ હ્રવતે । મયા દત્તા ચ
પૂજ્યં ત્વં ગૃહાણ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૩૨ ॥

‘હે ઔંકારપૂર્વિકે ! હે વીણાને તથા પુસ્તકને ધારણ
કરનારી ! હે દેવમાતા ! આપને નમસ્કાર કરું છું, મને
અખંડ સૌભાગ્ય આપો. હે પતિવ્રતે ! હે મહાભાગે ! હે
અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલી ! હે સુંદર મંદહાસ્યવાળી ! હે
દૃઢ વ્રતવાળી ! હે દૃઢ શુદ્ધિવાળી ! હે પતિને પ્રિય બોલ-
નારી ! હે સારાં વ્રતવાળી ! હું આપને નમસ્કાર કરું
છું, માટે અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો, અને મને ઔવૈષ્ણવ્ય,
સૌભાગ્ય, પુત્ર પૌત્ર અને સુખ આપો.’^{૧૮-૨૦} પછી
બ્રહ્માને તથા સત્યવાનને અર્ધ્ય આપવા. ‘હે દેવ ! આપ
સત્યવ્રતને ધારણ કરનાર અને બ્રહ્મરૂપ છો, આપે દેવ,
અસુર અને મનુષ્યવાળું આખું જગત્ ઉત્પન્ન કરેલું છે,
હું આપને નમસ્કાર કરું છું.’^{૨૧} યમને અર્ધ્ય આપ-
વાનો મંત્ર-‘હે યમ ! આપ લોકનાં કર્મના સાક્ષી છો,
શુભ અને અશુભ વિવેક કરનાર છો, હે ધર્મરાજ !

આપને નમસ્કાર કરું છું, આ અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો.’^{૨૨}
હે યમ ! આપ ધર્મરાજ છો, પિતૃના પતિ છો, સર્વ
પ્રાણીઓના સાક્ષી છો અને કાલરૂપ છો, આપ આ
અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો અને મને અખંડ સૌભાગ્ય
આપો.’^{૨૩} પછી ચંદન, પુષ્પ, નૈવેદ્ય, ફલ, કર્પૂર, દીપ,
લાલ વસ્ત્ર અને અલંકારવડે પૂજા કરવી.^{૨૪} પછી
સાવિત્રીની પ્રાર્થના કરવી કે, ‘હે સાવિત્રિ ! આપ બ્રહ્મ-
ગાયત્રી છો, સદા પ્રિય બોલનાર છો, સત્યવડે દુઃખરૂપી
સંસારસમુદ્રમાંથી મારો ઉદ્ધાર કરો. હે સાવિત્રિ ! આપ
પાર્વતી છો, ઈંદ્રાણી છો, ચંદ્રપ્રભા છો, અને આપ જ
જગતની માતા છો. હે સુંદર મુખવાળી ! મારો ઉદ્ધાર
કરો. હે સારાં વ્રતવાળી ! મને સૌભાગ્ય આપો. મારાં
કુલની શુદ્ધિ કરો. મેં સંકેટો જન્મેમાં જે પાપ કરેલાં
હોય, તે સધળાને બાળી બરમ કરો અને અખંડ સૌ-
ભાગ્ય આપો. ૧૫-૨૭ પછી બ્રહ્માની અને સત્યવાનની
પ્રાર્થના કરવી કે, ‘હે દેવ ! જેમ આપનો તથા સાવિત્રીનો
વિયોગ થતો નથી, તેમ જ કોઈ જન્મમાં પણ અમારો
વિયોગ થતો ન બેઠ્યો.’^{૨૮} પછી યમની પ્રાર્થના
કરવી-‘હે કર્મસાક્ષિન્ ! (કર્મના સાક્ષી) હે જગતના
પૂજ્ય ! હે સર્વવંચ ! હે યમ ! તમે પ્રસન્ન થાઓ અને
મેં કરેલું વ્રત પૂર્ણ કરો.’^{૨૯} વળી પણ સાવિત્રીની
પ્રાર્થના કરવી કે, ‘હે સાવિત્રિ ! હે દેવિ ! જેમ તમે
આરસો વર્ષોના આયુષ્યવાળા અને ગુણવાન્ પતિને પ્રાપ્ત
થયાં છો, તેમ જ હું પણ તેવા પતિને પ્રાપ્ત થાઉં તેમ
કરો.’^{૩૦} હે સાવિત્રિ ! આપ જગતને ઉત્પન્ન કરનારાં
છો. સદા બ્રહ્માને પ્રિય છો; બ્રાહ્મણો, મુનિઓ અને
ઋષિઓ સર્વે આપની પૂજા કરે છે.’^{૩૧} હે દેવિ ! આપ
ત્રણે સંધ્યા વખતે સર્વે લોકોને વંદન કરવા યોગ્ય છો.
હું આપને નમસ્કાર કરું છું. માટે મેં કરેલી પૂજાનો
સ્વીકાર કરો.’^{૩૨}

જાગરં તત્ર કુર્વાતિ ગીતવાદિત્રમેગલૈઃ । સ્વાસિન્યસ્તતઃ
પૂજ્યા દિવસે દિવસે શુભાઃ ॥ ૩૩ ॥ સિંદૂરં કુંકુમં ચૈવ
તાર્પણં ચ સુપૂગકમ્ । તથા દયાચ્છ શૂર્પાણિ ભયં સૌભા-
ગ્યમટકમ્ ॥ ૩૪ ॥ સંતિષ્ઠેશ્ચ દિવા રાત્રૌ કામક્રોધચિવ-
જિતા । દિનત્રયેઽપિ કર્તવ્યમેવમધ્યાદિ પૂજનમ્ ॥ ૩૫ ॥
તતશ્રતુર્ધિવસેયં યત્કાર્યં તચ્છૃણુવ્ય મે । મિથુનાનિ ચતુર્ધિ-
શસ્વોદશ દ્વાવદશાદ વા ॥ ૩૬ ॥ પૂજયેદ્બ્રહ્મગોદાનૈર્મૈવ-
નાચ્છાદનાસનૈઃ । અથવા ગુરુમેકં ચ વ્રતસ્ય વિધિકાર-
કમ્ ॥ ૩૭ ॥ સર્વલક્ષણસંપન્નં સર્વેશાન્નાર્થપારગમ્ । વેદ-
વિચારવ્રતસ્નાતં શાંતં ચ વિજિતેન્દ્રિયમ્ ॥ ૩૮ ॥ સપ-
ત્નીકં સમન્યચ્ચં વજાલંકારવેદનૈઃ । શર્યાં સોપસ્કરાં
દયામૃદૈં ચૈવાતિશોભનમ્ ॥ ૩૯ ॥ અશક્તસ્તુ યથાશક્ત્યા
સ્તોકં સ્તોકં ચ કરણ્યેદ્ । સૌર્વર્ણી પ્રતિમાં તત્ર પતિના
સહ વાપયેદ્ ॥ ૪૦ ॥

સાવિત્રીની પાસે જગરણ કરવું, મંગલ ગીત ગાવાં અને વાળં વગાડવાં.^{૭૭} પ્રતિદિને ઉત્તમ સુવાસિનીઓની પૂજા કરવી અને તેને સિદ્ધર, કંકુ, તાંબૂલ અને સોપારી આપવી,^{૭૮} સુપડાં આપવાં, અષ્ટ સૌભાગ્ય આપવાં અને રાત્રિ દિવસ કામકેશરહિત રહેવું. એવી રીતે ત્રણ દિવસ અર્ધ વગેરે આપી પૂજા કરવી.^{૭૯} પછી ચોથે દિવસે જે કરવાનું છે, તે કહું છું તે સાંભળો. શ્રી પુરુષોનાં ચોવીશ, સોળ, બાર અથવા આઠ જોડાની વજ્ર, અલંકાર, આસન અને ગોદાન આપી પૂજા કરવી, અથવા જે પૂજા વગેરે કરાવનાર, સર્વ લક્ષણસહિત, સર્વ શાસ્ત્રના પારને પહોંચનાર, વેદવિદ્યા અને વ્રતમાં પ્રવીણ, શાંત અને જિતેન્દ્રિય હોય તેવા યુરુની તથા તેમનાં પત્નીની વજ્ર અને અલંકારવડે પૂજા કરી, સામગ્રીસહિત શય્યા અને સુંદર ઘર આપવું.^{૮૦-૮૧} જે તેટલું દેવાની શક્તિ ન હોય તો થોડું થોડું આપવું. પતિ અને પોતે બન્નેએ મળી સોનાની મૂર્તિ આપવી.^{૮૦} પછી સાવિત્રીની દાનમંત્રથી પ્રાર્થના કરવી કે:-

દાનમંત્ર:-સાવિત્રિ ત્વં યથા દેવિ ચતુર્વર્ણશતાપચપ્પ ।
સત્યવન્તં પતિં પ્રાપ્તા મયા દત્તા તથા કુરુ ॥૪૧॥ સાવિત્રી
જગતાં માતા સાવિત્રી જગતઃ પિતા । મયા દત્તા ચ
સાવિત્રી બ્રાહ્મણ પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ૪૨ ॥ પ્રતિગૃહમંત્ર:-મયા
ગૃહીતા સાવિત્રી ત્વયા દત્તા સુશોભને । યાવચ્ચંદ્રશ્ચ સર્વશ્ચ
સહ મર્ત્યાં છલ્લો ભવ ॥ ૪૩ ॥ ગુરું ચ ગુરુષર્ણાં ચ તત્તો
મક્ત્યા ક્ષમાપયેત્ । યન્મયા કૃત્વૈકલ્યં વ્રતેડસિન્દુરચિ-
હિતમ્ । તત્સર્વં પૂર્ણતાં યાતુ યુવયોરર્ચનેન તુ ॥ ૪૪ ॥ વટ-
સેચનમંત્ર:-ધર્મરાજો યમો ધાતા નીલઃ કાલાંતકોડ્વયઃ ।
વંચસ્વતશ્ચિત્રગુપ્તો દમ્નો મૃત્યુઃ ક્ષયો વટઃ ॥ ૪૫ ॥ માસિ
માસિ તથા જ્યેષ્ઠાંમસિઃ સેચયેદ્વટમ્ । ન્યધોધેડહં વસા-
મ્યેવ તસ્માયત્નેન સેચયેત્ ॥ ૪૬ ॥ ન્યધોધસ્ય સમીપે તુ
ગૃહે વા સ્થંભિલેડપિ વા । સાવિત્ર્યાશ્ચૈવ મન્ત્રેણ ઘૃતહાંમં તુ
કારયેત્ ॥ ૪૭ ॥ પાયસં હૃદ્યાદ્વક્ત્યા ઘૃતેન સહ
ભામિનિ । વ્યાહૃત્યા ચૈવ મન્ત્રેણ તિલકીદિધિવાંસ્તથા
॥ ૪૮ ॥ હોમાંતં દક્ષિણાં દયાદુત્તિજશ્ચ ક્ષમાપયેત્ ।
મુજીત વાસરાંતે તુ નક્તે શાંતા તપસ્વિની ॥ ૪૯ ॥ અર્ધ્ય
દયાદર્શયત્યૈ દૃષ્ટા ચૈવ પ્રણમ્ય ચ । અર્ધ્યવતિ નમસ્તેડસ્તુ
વસ્તિષ્ઠસ્ય પ્રિયં શુભે ॥ સર્વદેવનમસ્કાર્યૈ પતિવ્રતે નમોડસ્તુ
તે ॥ ૫૦ ॥ અર્ધ્યમેતન્મયા દત્તં ફલદુપ્પસમન્વિતમ્ ।
પુત્રાન્દદિહિ સુખં દેદિ ગૃહાણાર્ધ્યં નમોડસ્તુ તે ॥ ૫૧ ॥
સહિમિત્રાભાગૈઃ સાર્ધં મુજીત વિજિતંદ્રિયા । एवं કરોતિ
યા નારી વ્રતમેતદ્વ્રતમમ્ ॥ ૫૨ ॥ ખાતરઃ પિતરૌ પુત્રાઃ
અશુરૌ સ્વજનાસ્તથા ॥ ચિરાદુપસ્તથાડરોમા મન્વતિ ચ ન
સંશયઃ । મર્ત્યાં ચ સહિતા સાધવી બ્રહ્મલોકે મહીયંતે ॥ ૫૩ ॥
इति श्रीस्कंदपुराणोक्तं सावित्रीव्रतोपायनं संपूर्णम् ॥

‘હે સાવિત્રિ ! હે દેવિ ! જેમ તમે ચારસો વર્ષોની આયુષ્યવાળા સત્યવાન પતિને પ્રાપ્ત થયાં છો, તેમ હું આપની મૂર્તિનું દાન કરું છું, માટે મને પણ તેવા પતિ મળે તેમ કરો.’^{૪૧} સાવિત્રી જગતની માતા છે, સાવિત્રી જગતના પિતારૂપ છે, તે સાવિત્રીની મૂર્તિનું હું દાન કરું છું. હે મહારાજ ! તમે ગ્રહણ કરો.’^{૪૨} મૂર્તિ લેવાનો મંત્ર-‘હે શ્રી ! તું દાન આપે છે, તેથી હું સાવિત્રીની મૂર્તિનું ગ્રહણ કરું છું. હવે જ્યાં સુધી ચંદ્ર અને સૂર્ય રહે ત્યાં સુધી તું પતિની સાથે સુખી થા.’^{૪૩} પછી યુરુની તથા યુરુપત્નીની પાસે ભક્તિથી કહેવું કે, ‘આ વ્રતમાં જે કાંઈ ખામી હોય, તે સર્વ આપ બન્નેનાં પૂજનથી પૂર્ણ થાઓ,’ એ મંત્ર બહુી ક્ષમા માગવી.^{૪૪} વડને જળ રેડવાનો મંત્ર-‘ધર્મરાજ, યમ, ધાતા, નીલ, કાલ, અંતક, અબ્યય, વૈવસ્વત, ચિત્રગુપ્ત, ક્રેતુ, મૃત્યુ, ક્ષય અને વટ’ એ નામ લઈ લઈને, મહિને મહિને વડને જળ પાવું. હું વડમાં વસું છું, માટે વડને જળ પાવું જોઈએ.’^{૪૫-૪૬} વડની પાસે અથવા ઘર આગળ સ્થાંડલ કરી સાવિત્રીનો મંત્ર બહુી ઘીનો હોમ કરવો.^{૪૭} ભક્તિથી ઘીની સાથે દૂધપાકનો હોમ કરવો. બ્યાહૃતિ અને મંત્રવડે તિત્ર, શાળ અને યવનો હોમ કરવો.^{૪૮} હોમ થયા પછી ઋતિવજ્રને દક્ષિણ આપી ક્ષમા માગવી. સૂર્યાસ્ત થયા પછી રાતે ભોજન કરવું.^{૪૯} અર્ધ્યવતિને પ્રણામ કરી બોલવું કે, ‘હે અર્ધ્યવતિ ! આપ કે જે વસિષ્ઠ ઋષિનાં પત્ની છો, સર્વ દેવોને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છો અને પતિવ્રતા છો, તેને હું નમસ્કાર કરું છું.’^{૫૦} ‘હે દેવિ ! હું આપને નમસ્કાર કરી ફળોવાળો તથા પુષ્પોવાળો અર્ધ્ય આપું છું તેના સ્વીકાર કરો અને પુત્ર તથા સુખ આપો.’ એ મંત્ર બહુી અર્ધ્ય આપવો.^{૫૧} પછી બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવી સર્ગા સંબંધીઓની સાથે ભોજન કરવું. એવી રીતે જે શ્રી અતિઉત્તમ આ વ્રત કરે છે તેના બાપ, માતા, પિતા, પુત્રો, સાસુ, સસરા અને સંબંધીઓ સર્વે લાંબા આયુષ્યવાળાં થાય છે અને નીરાંગી થાય છે, અને તે શ્રી બ્રહ્મલોકમાં જઈ પોતાના પતિની સાથે પૂજાય છે, એમાં સંશય નથી.^{૫૨-૫૩} એવી રીતે સ્કંદ-પુરાણમાં સાવિત્રીવ્રતનું ઉદ્ઘાપન કહેલું છે.

૪ ગોપકમંત્ર

અથ આષાઢપૌર્ણમાસ્યાં ગોપચત્રતમ્ । તત્ર પૂજા-ચતુ-
શ્લેજં મહાકાર્યં જાંબૂનદસપ્રમમ્ । સંલચકગદાપથરમાગ-
હજ્જશોભિતમ્ ॥ ૧ ॥ સેવિતં મુનિમિદૈર્વૈશ્વંધર્મકિન્નરૈઃ ।
પૂર્વવિષં હારિં ધ્યાત્વા તત્તો યજનમારંભેત્-ધ્યાનમ્ ॥ ૨ ॥
આવાહયામિ દેવેશં મક્તાનામમયપ્રદમ્ । સ્મિન્સ્ક્રોમલ-
કેશં ચ મનસા વાહયેદ્દરિમ્- સહસ્રગીર્વૈયાવાહનમ્
॥ ૩ ॥ સુચર્ણમણિમિદિશ્યૈ રચિતે દેવનિમિતે । વિઘ્વસિં-

હાસને કૃષ્ણ ઉપવિદ્ય પ્રસીદ મે । પુરુષપેદમિત્યાસનમ્ ॥ ૪ ॥ પાદોદકં સુરશ્રેષ્ઠ સ્વર્ણકલશે સ્થિતમ્ । ગંધપુ-
ષ્પાક્ષતૈર્યુક્તં પાથં મે પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ૫ ॥ ઇત્યાવાનસ્યેતિ
પાથમ્ ॥ ૬ ॥ અષ્ટદ્રવ્યસમાયુક્તં સ્વર્ણપાત્રોદકં શુભમ્ ।
અમર્યંકર ભક્તાનાં ગૃહાણાર્થ્યં જગત્પતે । ત્રિપાદૂર્ધ્વં દૃશ્ય-
ધર્મમ્ ॥ ૬ ॥ કર્પૂરેણ સમાયુક્તશ્ચરીણે સુવાસિતમ્ ।
દત્તમાચમનીયાર્થં નીરં સ્વીક્રિયતાં વિભો । તસ્માદ્દિરાઢે-
સ્યાચમનીયમ્ ॥ ૭ ॥ ગંગા ગોદાવરી ચૈવ યથુના ચ સર-
સ્વતી । નર્મદાસિંધુકાવેર્યો તામ્યઃ સ્નાનાર્થમાદ્યતમ્ ॥
મયા સ્મૃતીતલં તોર્યં ગૃહાણ પુરુષોત્તમ । યત્પુરુષેનેતિ
સ્નાનમ્ ॥ ૮ ॥ વજ્રયુગ્મસમાનીતં પટ્ટવર્ણેન નિર્મિતમ્ ।
સ્વર્ણલચિતં દિવ્યં ગૃહાણ ત્વં સુરેશ્વર । તંયજ્ઞમિતિ વજ્રમ્
॥ ૯ ॥ કાર્પાસતંતુભિર્યુક્તં બ્રહ્મણા નિર્મિતં પુરા । અને-
કરત્નલચિતસુપત્રીતં ગૃહાણ મોઃ ॥ તસ્માયજ્ઞાદિતિ
યજ્ઞોપવીતમ્ ॥ ૧૦ ॥ ઘંદનં મલયોદ્ભૂતં કસ્તૂર્યં ગુરુસંયુતમ્ ।
કર્પૂરેણ ચ સંયુક્તં સ્વીકૃત્વાતુલેપનમ્ । તસ્માયજ્ઞાત્સર્વ-
હુતમિતિ ગંધમ્ ॥ ૧૧ ॥ શતપત્રેશ્ચ કલ્પદ્રુરેશ્ચ પૈર્મૈલિકા-
દિભિઃ । તુલસ્યા યુક્તપુષ્પૈશ્ચ જ્યૈષ્ઠેશ્વરુષોત્તમ ॥ તસ્માદ-
ન્થેતિ પુષ્પમ્ ॥ ૧૨ ॥ દશાંગં ગુગુલોદ્ભૂતં સ્ત્રગંધિ ચ
મનોહરમ્ । કૃષ્ણાગુરુસમાયુક્તં ધૂપં દેવ ગૃહાણ મે ॥ યત્પુ-
રુષં વ્યદધુરિતિ ધૂપમ્ ॥ ૧૩ ॥ સાઝર્યં ચ વર્તિસંયુક્તં
વક્ત્રિના યોજિતં મયા । દીપં ગૃહાણ દેવેશ પ્રૈલોક્યતિમિ-
રાપહ ॥ બ્રાહ્મણોસ્યેતિ દીપમ્ ॥ ૧૪ ॥ અન્નં ચતુર્વિધં ।
ચંદ્રમામનસેતિ નૈવેદ્યમ્ ॥ ૧૫ ॥ આચમનીયમ્ ॥ કરોદ્વ-
ર્તનમ્ ॥ ૧૬ ॥ ફલમિતિ ફલમ્ ॥ ૧૬ ॥ પૂર્ણીફલમિતિ
તાંદુલમ્ ॥ ૧૭ ॥ હિરણ્યગર્ભેતિ દક્ષિણામ્ ॥ ૧૮ ॥
યાનિ કાનિ ચ ॥ નામ્યાઆસીદિતિ પ્રદક્ષિણા ॥ ૧૯ ॥
નમોસ્ત્વન્તાય સઠ્ ॥ સત્સાસ્યાસન્નિતિ નમઃ ॥ ૨૦ ॥
દેવદેવ જગન્નાથ ગોપાલપ્રતિપાલક । ગોપદૈઃ કૃતસંત્રાણ
ગૃહાણ કુસુમાંજલિમ્ ॥ યજ્ઞેનયજ્ઞમિતિ પુષ્પાંજલિમ્ ॥ ૨૧ ॥
તત્તદ્વર્ષોક્તચાયનમ્— પરમાન્નમિદં દત્તં કાંસ્યપાત્રેણ સંયુ-
તમ્ ॥ ત્વંપ્રસાદાદહં ત્રિપ્ર વ્રતસ્ય ફલમામુચામ્ ॥ હૃતિ
ચાયનમંત્રઃ ॥ મંત્રહીનં ક્રિયાહીનમિતિ પ્રાર્થના ॥ ૨૨ ॥
હૃતિ ગોપધનપૂજા ॥

આપાઠ શુદિ પુનઃન દિવસે ગોપધનત કહેલું છે. તેમાં પૂજાના પ્રકાર આ પ્રમાણે છે:—ચાર હાથવાળા, મોટા શરીરવાળા, સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળા, શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, લક્ષ્મી અને ગરુડથી શોભિત, મુનિ, દેવ, યજ્ઞ ગંધર્વ અને કિન્નરોએ સેવિત એવા વિષ્ણુનું ધ્યાન ધરે છે, એ પ્રમાણે ધ્યાન કરવું. ૧-૨ 'ભકતોને અભય આપનાર, સુંદર અને સુવાળા કેશવાળા વિષ્ણુ ભગવાનનું મનથી આવાહન કરે છે.' એ મંત્ર તથા 'સહસ્ત્રાર્ષાં' એ મંત્રથી આવાહન કરવું. ૩ 'હે વિષ્ણુ! સુંદર મણિવડે દેવે બનાવેલા દિવ્ય શિશુસન ઉપર બીરાળો અને પ્રસન્ન થાઓ.' એ મંત્ર તથા

'પુરુષ એવંદં' એ મંત્રથી આવાહન કરવું. ૪ 'હે સુરશ્રેષ્ઠ! ચંદન, પુષ્પ અને અક્ષતવાળું અને સોનાના કળશમાં ભરેલું જળ પગ ધોવામાટે ગ્રહણ કરો,' એ મંત્ર તથા 'ઇત્યાવાનસ્યં' એ મંત્રથી પાઠ આપવું. ૫ 'હે જગત્પતે! હે ભકતોને અભય આપનાર! આઠ દ્રવ્યસહિત અને સોનાના પાત્રમાં ભરેલા અર્ધનું ગ્રહણ કરો,' એ મંત્ર તથા 'ત્રિપાદૂર્ધ્વં' એ મંત્ર ભણી અર્ધ આપવો. ૬ 'હે વિભો! કર્પૂર અને વાળાની સુગંધિવાળું જળ આપું છું, તેનું આચમન કરો,' એ મંત્ર તથા 'તસ્માદ્દિરાઢં' એ મંત્રથી આચમન આપવું. ૭ 'હે પુરુષોત્તમ! ગંગા, ગોદા-વરી, યમુના, સરસ્વતી, નર્મદા, સિંધુ, કાવેરી એ નદી-ઓમાંથી શીતળ જળ સ્નાન માટે લાગ્યો છું તે ગ્રહણ કરો,' એ મંત્ર તથા 'યત્પુરુષેણ' એ મંત્રથી સ્નાન કરા-વવું. ૮ 'હે સુરેશ્વર! સુંદર જરીયાન બે વસ્ત્રો આપને આપું છું તે ગ્રહણ કરો,' એ મંત્ર તથા તેં યજ્ઞ એ મંત્રથી વસ્ત્રો પહેરાવવાં. ૯ 'હે વિભો! પૂર્વે બ્રહ્માએ સૂતરથી બનાવેલું અને અનેક રત્નોથી જડેલું ઉપવીત આપું છું તે ગ્રહણ કરો,' એ મંત્ર તથા 'તસ્માદ્દિરાઢં' એ મંત્રથી યજ્ઞોપવીત પહેરાવવું. ૧૦ 'હે દેવ! કરતૂરી, અગુરુ અને કર્પૂરવાળું મધ્ય પર્વતનું ચંદન ચડાવું છું તેનો સ્વીકાર કરો,' એ મંત્ર તથા 'તસ્માદ્દિરાઢં' એ મંત્રથી ચંદન ચર્ચવું. ૧૧ 'હે પુરુષોત્તમ! તુલસી, શતપત્ર, કલ્પદ્રુ, મહિકા અને ચંપા વગેરેનાં સુંદર પુષ્પોવડે આપની પૂજા કરું છું,' એ મંત્ર તથા 'તસ્માદ્દિરાઢં' એ મંત્રથી પુષ્પો ચડાવવાં. ૧૨ 'હે દેવ! કૃષ્ણાગુરુસહિત યુગળનો દશાંગ સુગંધિ સુંદર ધૂપ કરું છું તેનો સ્વીકાર કરો,' એ મંત્ર તથા 'યત્પુરુષં વ્યદધુઃ' એ મંત્રથી ધૂપ કરવો. ૧૩ 'હે દેવેશ! હે ત્રણે લોકોના અંધ-કારને દૂર કરનાર! અંધિથી પ્રકટેલો ધીનો દીવો આપને કરું છું, તેનો સ્વીકાર કરો,' એ મંત્ર તથા 'બ્રાહ્મણોઽસ્યં' એ મંત્રથી દીપ કરવો. ૧૪ 'અન્નચતુર્વિધં' એ મંત્ર તથા 'ચંદ્રમામનસો' એ મંત્રથી નૈવેદ્ય કરવું અને કરોદ્વર્તન કરવું. ૧૫ 'હંદં ફલં'થી ફળ ધરવાં. ૧૬ 'પૂર્ણીફલં'થી તાંબૂલ આપવી, ૧૭ 'હિરણ્યગર્ભં'થી દક્ષિણા આપવી, ૧૮ 'યાનિકાનિ' એ મંત્ર તથા 'નામ્યાઆસીં' એ મંત્રથી પ્રદ-ક્ષિણા કરવી. ૧૯ 'નમોસ્ત્વન્તાય' એ મંત્ર તથા 'સત્સાસ્યાં-સન્ન' એ મંત્રથી નમસ્કાર કરવો. ૨૦ 'હે દેવના દેવ! હે જગન્નાથ! હે ગોપાલ! હે પાલન કરનાર! હે ગાયના પગમાંથી રક્ષણ કરનાર! આ પુષ્પાંજલિનું ગ્રહણ કરો,' એ મંત્ર તથા 'યજ્ઞેન યજ્ઞં' એ મંત્રથી પુષ્પાંજલિ આપવી. ૨૧ 'હે વિપ્ર! આપને કાસાનાં પાત્રમાં અન્ન ભરી તેનું વાચન આપું છું, માટે આપની કૃપાથી મને વ્રતનું ફળ મળવું ભ્રષ્ટ્રએ, એ મંત્ર ભણી વાચન આપવું. અને મંત્રહીનં ક્રિયાહીનં' એ મંત્ર ભણી પ્રાર્થના કરવી. ૨૨ એ પ્રમાણે પૂજા કરવી.

ગોપક્રમતની કથા અને ઉદાપન

અથ કથા ॥ સનત્કુમાર ઉવાચ- નાયૈકં ત્વાં હિ પુ-
 વ્છામિ ચતુર્વર્ગફલપદમ્ ॥ સર્વરોગપ્રશમનં વિષ્ણુસારૂપ્ય-
 મુક્તિદમ્ ॥ ૧ ॥ નારીનામથવા પુત્રાં મુક્તિશ્ચક્રિફલપદમ્ ॥
 બ્રહ્મિ ચેદસ્તિ દેવર્ષે કૃપાં કૃત્વા મમોપરિ ॥ ૨ ॥ નારદ
 ઉવાચ- ભગવન્સર્વમાહ્વાસ્યે યત્પૃષ્ઠં વિદુષા ત્વયા ॥
 ગોપક્રમં વ્રતં શ્રોતદ્વત્તાનાં વ્રતમુત્તમમ્ ॥ ૩ ॥ કર્તુઃ સિદ્ધિ-
 કરં દિશ્યં વિશ્વયાર્તં શુભનત્રયે ॥ સનત્કુમાર ઉવાચ-
 ભગવન્મૂતભવ્યેશ સર્વશાન્તવિશારદ ॥ ૪ ॥ તદ્વ્રતં બ્રહ્મિ
 મે વ્રજન્ કથમુપાપનં ભવેત્ ॥ પુરેદં કેન વા ચીર્ણં દે ર્ષે
 કથય વ્રતમ્ ॥ ૫ ॥ નારદ ઉવાચ- આપાઢપૌર્ણમાસ્યાં
 વા તથાષ્ટમ્યાં હરેર્દિને ॥ પ્રારભેદ્વ્રતમેતથ કાર્તિકાવધિ
 તત્તિથૌ ॥ ૬ ॥ તિલામલકકલ્કેન સ્નાનં નિત્યં વિધાય ચ ॥
 નદીતીરેડયવા ગોષ્ઠે શિવાગારે હરેર્ગૃહે ॥ ૭ ॥ ઘંટાવને
 વાપિ લિલેદ્ગોપક્રમપદં શુભમ્ ॥ ત્રયશ્ચિન્નતુ પન્નાનિ કુર્યા-
 ંઙ્ગત્યા દિને દિને ॥ ૮ ॥ તત્સંલયયા પ્રકર્ત્વયા અર્ઘ્યપ્રદ-
 ક્ષિણા નતીઃ ॥ અલકૃષ્ણં સચ્ચરિશ્ચ લક્ષ્મ્યા સહ જગ-
 દ્ગુરમ્ ॥ ૯ ॥ ગંધાયૈરુપચારૈસ્તુ યથાશક્ત્યા પ્રપૂજયેત્ ॥
 બ્રાહ્મણાંસ્તુ તતઃ પૂજ્ય પથસંલયાનશ્ચત્સુજેત્ ॥ ૧૦ ॥
 પ્રથમાઢ્વેડય વટકેદ્વિતીયેડપુષ્પકૈર્વ્રતી ॥ તૃતીયે શાલિપિ-
 ટાનૈશ્વર્યે પૂરિકાદિમિઃ ॥ ૧૧ ॥ પંચમે પરમાઢ્વેસ્તુ સમ્યગ્વૈ
 પૂજયેદ્વતી ॥ અઢ્વૈવોદાહરન્તીમમિતિહાસં પુરાતનમ્ ॥ ૧૨ ॥
 ક્રપીર્ણાં પૃથક્કમાનાનાં સુતેનોર્કં મયા શ્રુતમ્ ॥

સનત્કુમાર કહે છે-હે દેવર્ષિ નારદ! ધર્મ અર્થ વગેરે
 આપનાર, સર્વ રોગોને શાંત કરનાર, વિષ્ણુની સારૂપ્ય
 મુક્તિ આપનાર, સ્ત્રીને અથવા પુરુષને ભોગ તથા મોક્ષ
 આપનાર એવું કોઈ વ્રત ને હોય તો મારી ઉપર કૃપા
 કરી કહેા. ૧-૨ નારદ કહે છે-હે ભગવન! વિદ્વાન એવા
 તમોએ ને પૂછ્યું તેના હું ઉત્તર આપું છું. ગોપક્રમ
 નામનું વ્રત સધળાં વ્રતોમાં ઉત્તમ છે અને ત્રણે જગ-
 તમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ વ્રત કરનારને સિદ્ધિ મળે છે.
 સનત્કુમાર કહે છે-હે ભગવન! હે થષ ગયેલા અને
 થનારના ઇશ! હે સર્વ જ્ઞાત્રોમાં પ્રવીણ! હે બ્રહ્માન!
 હે નારદ! એ ગોપક્રમ વ્રત મને કહેા, તેનું ઉદાપન કહેા
 અને પૂર્વે એ વ્રત કાણે કર્યું, તે પણ કહેા. ૫ નારદ કહે
 છે-આપાઢ શુદ્ધિ પૂર્ણિમા, અષ્ટમી વા એકાદશીને દિવસે
 ગોપક્રમવ્રતના પ્રારંભ કરવે ને ને તિથિએ વ્રતનો આરંભ
 કર્યો હોય, તે જ તિથિએ કાર્તિક માસમાં સમાપ્ત કરવું.
 હમેશાં તિલ અને આમળાના કલકવડે સ્નાન કરી,
 નદીના કિનારા ઉપર, ગોદરામાં, શિવાલયમાં, હરિમં-
 દિરમાં અથવા તુલસીના વનમાં પ્રતિદિન ભક્તિથી ગાયનાં
 પગલાં નેવાં તેત્રીશ કમળ આલેખવાં. ૭-૮ તેમ જ
 તેત્રીશ અર્ધ, તેત્રીશ પ્રદક્ષિણા અને તેત્રીશ નમસ્કાર
 કરવા. જગતના ગુરુ શ્રીબાલકૃષ્ણ તથા ભક્ષીનું યથા-

શક્તિ થેન વગેરે ઉપચારોથી પૂજન કરવું. ૫થી તેત્રીશ
 બ્રાહ્મણની પૂજા કરવી ને તેઓને અન્ન આપવું. ૯-૧૦
 પહેલે વર્ષે વડાં આપવાં, બીજે વર્ષે માલપૂડા, ત્રીજે
 વર્ષે ચોખાના લોટથી બનાવેલી સામગ્રી, ચોથે વર્ષે પૂરી
 વગેરે અને પાંચમે વર્ષે દૂધપાક આપવાં. આ વિષયમાં
 ઋષિઓના પૂજવાથી સૂતે કહેલો ઇતિહાસ પંડિતો કહે છે,
 અને મેં સાંભળેલો છે, (તે કહું છું).

ઋષય ઋઙુ-કેન ચારૌ પુરા ચીર્ણં મર્ત્યે કેન પ્રકાશિ-
 તમ્ ॥ ૧૩ ॥ કથમુપાપનં તત્સ્ય કિં ફલં સૂત કથ્યતામ્ ॥
 પુરા શક્રોડમરાવત્સાં દેવદાનવકિર્નરેઃ ॥ ૧૪ ॥ સ્ત્રેરાદિ-
 ત્યયશ્ચાગ્રૈર્ગર્ધર્વેર્વસુમિઃ સહ ॥ રંભાનૃત્યં સમારેમે ક્રીડા-
 લોભેન વિહ્વલા ॥ ૧૫ ॥ એવં નૃત્યે ક્રિયમાણે કુટિતં
 વાયમણ્ડલમ્ ॥ ક્ષણમાત્રં વિચાર્યાય ધર્મરાજસ્તુક્તવાન્
 ॥ ૧૬ ॥ યમ ઉવાચ- જન્મમધ્યે વ્રતં યૈશ્વ ન કૃતં પ્રાણિમિઃ
 કચિત્ ॥ તથમસ્નાયુમિઃ શક્ર કર્તવ્યં છાદનં ઢકે ॥ ૧૭ ॥
 નારદેન શ્રુતં તથ જગદ યદુનન્દનમ્ ॥ સ્વર્ષયિત્વા તુ તં
 કૃષ્ણો વચનં ચેદમબ્રવીત્ ॥ ૧૮ ॥ કૃષ્ણ ઉવાચ- સર્વ-
 લોકજ્ઞ દેવર્ષે શુભનેવુ ચરન્ સદા ॥ આશ્રયં વદ દેવર્ષે
 યયસ્તિ શુભદાયકમ્ ॥ ૧૯ ॥

ઋષિઓ કહે છે-હે સૂત! ગોપક્રમવ્રત પ્રથમ કાણે કર્યું?
 પૃથ્વીમાં તેનો કાણે પ્રકાશ કર્યો? ૧૧-૧૩ તેનું ઉદાપન
 કેવી રીતે કરવું? અને તે વ્રત કરવાથી શું ફળ થાય છે,
 તે કહેા. સૂત કહે છે-પૂર્વે ઇન્દ્ર, દેવ, દૈત્ય, કિર્નર, રુદ્ર,
 આદિત્ય, યક્ષ, ગંધર્વ અને વસુદેવોની સાથે અમરાવતીમાં
 બેઠા હતા, તેની પાસે રંભા અપ્સરા ક્રીડાની ઇચ્છાથી
 વિહ્વળ થયેલી નૃત્ય કરતી હતી. ૧૪-૧૫ રંભા નૃત્ય કરતી
 હતી, તેવામાં વાદ તુરી ગયું, ભારે ક્ષણવાર વિચાર કરી
 ધર્મરાજ બોલ્યા. ૧૬ ધર્મરાજ કહે છે-હે ઇન્દ્ર! ને
 પ્રાણીએ જન્મથી આરંભી કોઈ દિવસે વ્રત ન કર્યું હોય
 તેનાં ચામડાંથી અને આંતરડાંથી આ વાદ મઢાવવું. ૧૭
 એવી વાત સાંભળી નારદ શ્રીકૃષ્ણ પાસે ગયા. તેની
 યોગ્ય રીતે પૂજા કરી શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા. ૧૮ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-
 હે નારદ! આપ સધળા લોકોમાં વિચરો છો, તેથી સર્વ
 લોકના વૃત્તાંતથી જાણીતા છો, માટે ને આશ્ચર્યકારક
 અને શુભકારક વાત હોય તો કહેા. ૧૯

નારદ ઉવાચ- શ્રુતં મયાડમરાવત્યામાશ્રયં ધર્મસંસદિ ॥
 તત્ર સર્વે સમાયાતાઃ સુરા હંદ્રાશ્વતુર્દશ ॥ ૨૦ ॥ ઋદ્રા ઈકા-
 દશ તથા આદિત્યા દ્વાદશાપિ ચ ॥ વસવોડ્યૌ તથા નાગા
 યક્ષરાક્ષસપન્નગાઃ ॥ ૨૧ ॥ રંભયા ચ સમારઘ્યં નૃત્યં
 શક્રસ્ય પદ્યતઃ ॥ કુટિતં ચર્મવાયાનામબ્રુવંસ્તસ્ય સાધનમ્
 ॥ ૨૨ ॥ યમઃ પ્રાહ તથા કૂતાન્ સ્થમદ્રા ભ્રમતાસ્તિ ધોઃ ॥
 તામાનયઘ્નં તથર્મ વાયયોર્ઘ્યં સદાસ્તિવિત્ ॥ ૨૩ ॥
 તચ્છુલ્વા તુ મયા મીત્યા સર્વે ત્વચિ નિવેદિતમ્ ॥ સૂત
 ઉવાચ- ઇતિ નારદવાક્યં તુ શ્રુત્યા કૃષ્ણસ્થવાન્નિતઃ ॥

॥ ૨૪ ॥ સુભદ્રાયા ગૃહં ગરવા પૂજિતસ્તાસુવાચ હ ।
શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—કિંચિદ્વત્તં ત્વયા મદે કૃતં વા નેતિ
સંશયઃ ॥ ૨૫ ॥ સુભદ્રોવાચ—સર્વવ્રતાનિ મો કૃષ્ણ
કૃતાન્યેવ ન સંશયઃ । નો ચેત્સદ્ભગિનીં ચાદં ન સ્યામર્જુ-
નવલ્લભા ॥ ૨૬ ॥ પુત્રોઽભિમન્યુશ્ચ કથં કથયસ્વ જગત્પતે ॥
શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—તથાપિ ત્વં મહાભાગે વ્રતમેકં સમાચર
॥ ૨૭ ॥ ગોપયેતિ ચ વિરુદ્ધાતં ત્રિપુ લોકેષુ વિશ્રુતમ્ ।
હૃતિ કૃષ્ણવચઃ શ્રુત્વા સુભદ્રા તત્તદાઽકરોત્ ॥ ૨૮ ॥
કૃષ્ણોપદિદ્યવિધિના સત્ત્વરં ચ સમાપિતમ્ । સોધાપને વ્રતે
વીર્ણે કાલે યમમટા યયુઃ ॥ ૨૯ ॥ દૂતા ઝુઝુઃ—સુભદ્રે
તવ દેહસ્ય ચર્માર્ધે દ્વાગતા વયમ્ । સ્વર્ચમં સુરવાચાર્ય
યમેન ચ પ્રકલ્પિતમ્ ॥ ૩૦ ॥ હૃતિ દૂતવચઃ શ્રુત્વા
સત્તાઽસ્મીતિ સાઞ્ગવીત્ । તતો મટાઃ સર્વં પુવ દદુઃશુઃ
સાદરાસ્તદા ॥ ૩૧ ॥ પદ્માનાં નિચયં તસ્યા ગુદે ગાં ચ
સવત્સકામ્ । સ્થંહિલે હસ્તમાત્રે તુ સ્તસમિદં દ્રુતાશનમ્
॥ ૩૨ ॥ કૃષ્ણોપદિદ્યં વીદ્યૈવં દૂતા જમ્ગુર્માતિક્રમ્ ।
પ્રતિપેદે પ્રમાલેણ સુભદ્રા પદમચ્છુતમ્ ॥ ૩૩ ॥

નારદ કહે છે—હે મહારાજ ! મેં અમરાવતીમાં ધર્મ-
સહામાં આશ્ચર્ય સાંભળેલું છે. એ ધર્મસહામાં યૌદ્ધ ઈંદ્ર,
અગ્નીઆર રુદ્ર, આર સૂર્ય, આઠ વસુ, (નવ) નાગ, યક્ષ,
રાક્ષસ અને પંચગ વગેરે સર્વ દેવો આળ્યા હતા. ૨૦-૨૧
લાં ઈંદ્રની પાસે રંભા અપ્સરા નાચ કરવા લાગી. તેટ-
લામાં વાઘનું ચામડું તૂટી ગયું; તેને ફરીથી મઢવા માટે
સર્વે વિચાર કરવા લાગ્યા. ૨૨ ત્યારે યમરાજે દૂતોને કહ્યું
કે સુભદ્રાએ વ્રત કર્યું નથી, માટે તેને અહીં લાવો. તેના
ચામડાંથી એ વાઘ મઢવું યોગ્ય છે. ૨૩ તે સાંભળી ભય
લાગવાથી મેં આપને સહનું કહી સંભળાવ્યું છે. સૂત
કહે છે—આવાં નારદનાં વચનો સાંભળી, શ્રીકૃષ્ણ
ત્વરાથી સુભદ્રાને ધેર ગયા. ત્યાં સુભદ્રાએ તેનો સત્કાર
કર્તા પછી, તે તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે સુભદ્રે ! તેં કાંઈ
વ્રત કર્યું છે કે નહીં ? ૨૪-૨૫ સુભદ્રા કહે છે—હે શ્રીકૃષ્ણ !
મેં સહનાં વ્રતો કર્યાં છે, એમાં સંશય નથી. હે જગત્પતે !
ને હું વ્રત ન કરતી હોઉં તો આપની બહેન ન થાઉં*
અને અર્જુનની સ્ત્રી ન થાઉં ૨૬ અને તેમ જ હોય તો
મને અભિમન્યુ જેવો પુત્ર કેમ થાય ? શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—
હે સુભદ્રે ! તોપણ ત્રણે લોકોમાં પ્રસિદ્ધ એવું ગોપઘ-
નામનું વ્રત તું કર. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચનો સાંભળી,
તેમના કહેવા પ્રમાણે સુભદ્રાએ વ્રતનો આરંભ કરી,
તે જલદી સમાપ્ત કર્યું. એવી રીતે ઉદ્યાપનસહિત વ્રત
સંપૂર્ણ થયા પછી યમના દૂતો આળ્યા. ૨૭-૨૮ દૂતો કહે
છે—હે સુભદ્રે ! દેવવાહ ઉપર ચઢાવવામાટે યમરાજએ
તારું ચામડું લેવા કહ્યું છે, માટે અમે તારું ચામડું
લેવા આળ્યા છીએ. ૨૯ એવાં દૂતોનાં વચનો સાંભળી,

* આ એક તરેહના સોગન છે.

‘મેં વ્રત કર્યું છે,’ એમ સુભદ્રાએ કહ્યું. તે પછી ધરમાં
ચીતરેલાં કેટલાંક કમળો દૂતોના જોવામાં આળ્યા,
વાહડાવાળી ગાય જોવામાં આવી તથા હાથ જેવડાં
રથંડિલ ઉપર પ્રજ્વલિત (બળતો) અગ્નિ જોવામાં
આળ્યો. ૩૧-૩૨ તેથી ‘આ શ્રીકૃષ્ણે બતાવેલું છે’ એમ
ભણી દૂતો યમની પાસે ગયા, અને સુભદ્રા વ્રતના
પ્રભાવથી અક્ષય પદને પ્રાપ્ત થઈ. ૩૩

નારદ ઉવાચ—હૃતિ સૂતવચઃ શ્રુત્વા ઋષયશ્ચક્રિરે વ્રતમ્ ।
સનત્કુમાર ઉવાચ—મો મો નારદ દેવર્ષે સર્વશાસ્ત્રવિનારદ
॥ ૩૪ ॥ શીર્ષં બ્રૂહિ સર્વે પદ્યવ્રતસ્યોધાપને વિધિમ્ ।
નારદ ઉવાચ—પૂર્ણં તુ પંચમે વર્ષે વ્રતસ્યોધાપનં ભવેત્
॥ ૩૫ ॥ શ્રીકૃષ્ણપ્રતિમા કાર્યા સુવર્ણસ્ય પલેન વૈ ।
પુષ્પમંડપિકા કાર્યા ચતુર્દ્વારસુશોભના ॥ ૩૬ ॥ તન્મધ્યે
પૂજયેદ્ભક્ત્યા રમયા સહિતં હરિમ્ । ત્રયર્જિશ્ચત્તો વિપ્રાન્
હૃત્વા હોમં સમાચરેત્ ॥ ૩૭ ॥ અતોદેવેતિ મન્ત્રેણ
હ્રુત્વાતિલપાયસમ્ । રક્તજલપુતાં ધેનુમાચાર્યાય નિવેદયેદ્
॥ ૩૮ ॥ બ્રાહ્મણાંશ્ચ સપત્નીકાન્ મોજયેત્પૂજયેત્થા ।
એવં યઃ કુરુતે વિપ્ર તસ્ય શ્રીરચલા ભવેત્ ॥ ૩૯ ॥ યં યં
ચિંતયતે કામં તં તં પ્રાપ્નોત્યસંશયમ્ । અંતે વિષ્ણુપદે ગચ્છે-
ત્સર્વપાપવિવર્જિતઃ ॥ ૪૦ ॥ હૃતિ શ્રીમંવિષ્ણોત્તરપુરાણે
ગોપઘવ્રતકથોધાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

નારદ કહે છે—એવાં સૂતનાં વચનો સાંભળી, ઋષિ-
ઓએ ગોપઘવ્રત કર્યું હતું. સનત્કુમાર કહે છે—હે
નારદ ! હે દેવર્ષે ! સર્વે શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ ! હે મિત્ર !
ગોપઘવ્રતનું ઉદ્યાપન જલદીથી કરો. નારદ કહે છે—
પાંચ વર્ષો પુરાં થાય ત્યારે ગોપઘવ્રતનું ઉદ્યાપન કરવું.
૩૪-૩૫ એક પલ સોનાની શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ કરાવવી.
ચાર દરવાજાવાળો નાનો સરખો માંડવો કરવો. ૩૬
તેની વચમાં શ્રીકૃષ્ણની તથા લક્ષ્મીની પૂજા કરવી.
તેનીશ્ર આંખોને વરાવી હોમ કરવો. ૩૭ ‘અતો દેવાન્’
એ મંત્ર ભણી તિલનો અને દૂધપાકનો હોમ કરવો. લાલ
વસ્ત્રયુક્ત ગાય આચાર્યને આપવી. ૩૮ બ્રાહ્મણોનાં જોડાને
જમાડી પૂજા કરવી. એવી રીતે જે માણસ વ્રત કરે
છે, તેની લક્ષ્મી રિચર થાય છે, ૩૯ ને જે જે કામ ધારે
છે તે તે પામે છે અને તે માણસ સર્વ પાપોથી મુક્ત
થઈ અંતે વિષ્ણુના પદને પામે છે, એમાં સંશય નથી. ૪૦
એવી રીતે ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં ગોપઘવ્રતની કથા તથા
તેનું ઉદ્યાપન કહેલું છે.

૫ કોકિલાવ્રતવિધિ

અથ આષાઢશુક્રપૌર્ણમાસ્યાં કોકિલાવ્રતમ્ । યદા આ-
ષાઢાધિકમાસસ્તદા કોકિલાવ્રતાવધાનં કાર્યમ્ ॥ ૧ ॥
તદ્વિધિઃ—આચમ્ય પ્રાણનાયમ્ય માસપશ્ચાશુદ્ધિલય મમેહ-
જન્મજન્માંતરસ્પર્શપાપક્ષયાર્થં પુવપૌત્રલક્ષ્મીવૃદ્ધયે સૌમા-

યજ્ઞદ્વિદ્વારાઙ્ઞધ્વાય સપ્તનીનાશાય કોકિલારૂપગૌરીપ્રી-
ત્યર્થ કોકિલાવ્રતં કરિષ્યે । હિત સંકલ્પ ॥ ૨ ॥ આપાદ-
પૌર્ણમાસ્યાં તુ સંધ્યાકાલે હુપસ્થિતે । સંકલ્પયેન્માસમેકં
શ્રાવણે પ્રત્યહં હ્રદ્યમ્ ॥ ૩ ॥ સ્નાનં કરિષ્યે નિયમાદ્ભજ-
ચર્યે સ્થિતા સતી । મોક્ષ્યામિ નત્તં મુશ્ચર્યાં કરિષ્યે
પ્રાણિનાં દયામિચ્છન્ત્વા ॥ ૪ ॥ સ્નાનં કરોમિ દેવેશિ
કોકિલે પ્રીતયે તવ । જલેઽસ્મિન્પાવને પુષ્યે સર્વદૈવ જ-
લાશયે ॥ હિત મન્ત્રેણ ॥ ૫ ॥ તિલામલકકલ્પકેન સર્વોપ-
ધિજલેન વચાપિથેન ચાષ્ટાવધૌ દિનાનિ પ્રત્યેકં તિલામ-
લકપિથેન સર્વોપધિયુક્તેન ચ પટ્તિનાન્યેવં ક્રમેણ
માસાવધિ સ્નાયાત્ ॥ ૬ ॥ एवं પ્રતિદિનં સ્નાત્વા રવિ
ધ્યાત્વા । આશિય ભાસ્કર રવે અર્ક સૂર્ય દિવાકર ।
પ્રભાકર નમસ્તુભ્યં ગૃહાણાર્ધ્યં નમોઽસ્તુ તે ॥ હિત મન્ત્રેણ
તસ્મા અર્ધ્યં દયાત્ ॥ ૭ ॥ તતઃ સ્વર્ણપદ્મં રૌપ્યપદ્મં
મૌક્તિકનેત્રાં પ્રવાલચુર્ણં રત્નપુષ્પં ચૂતચંપકવૃક્ષસ્થાં પશ્ચિ-
રૂપિણીં કોકિલાં કૃત્વા પૂજયેત્ ॥ ૮ ॥

આપાદ શુદ્ધિ પુનમને દિવસે કોકિલાવ્રત કહેલું છે.
જ્યારે આપાદ અધિક માસ હોય ત્યારે કોકિલાવ્રત
કરવું.* તેના પ્રકાર-પ્રથમ આચમન પ્રાણાયામ કરી,
માસ અને પક્ષ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરી-‘આ જન્મમાં વા
જન્મમાં તમારું થયેલાં મારાં સર્વ પાપોના ક્ષયમાટે, પુત્ર પૌત્ર
અને લક્ષ્મીની શુદ્ધિ માટે, સૌભાગ્યની શુદ્ધિ માટે, અખંડ
સૌભાગ્યમાટે, સપત્ની (શોક્ય) ના નાશમાટે અને
કોકિલારૂપ પાર્વતીને પ્રસન્ન કરવામાટે હું કોકિલાવ્રત
કરીશ,’ એવો સંકલ્પ કરી, ૧-૨ આપાદ શુદ્ધિ પુનમની
સાંજે, ‘હું શ્રાવણ માસમાં પ્રતિદિન નિયમથી સ્નાન
કરીશ, હ્રદ્યર્થ પાળીશ, નક્ત બોજન કરીશ, પૃથ્વી
ઉપર સૂર્યશ અને પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખીશ,’ એવો
સંકલ્પ કરવો. પહેલાં આઠ દિવસ સૂધી તિલના અને આમ-
ળાના કદકથી સ્નાન કરવું. ૩-૪ લાર પછી આઠ દિવસ
સર્વોપધિનાં જળવડે સ્નાન કરવું. તે પછી આઠ દિવસ
સૂધી વજના યૂજીવડે સ્નાન કરવું અને યાત્રીના છ દિવસ
સૂધી તિલ, આમળાં અને સર્વ જાતનાં યૂજીવડે સ્નાન
કરવું. એવી રીતે પ્રતિદિન સ્નાન કરી સૂર્યનું ધ્યાન
કરવું- ૫-૬ ‘હે આદિત્ય ! હે સૂર્ય ! હે ભારકર ! હે
રવે ! હે દિવાકર ! હે પ્રભાકર ! આપને વારંવાર નમ-
સ્કાર કરું છું, માટે આ અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર
ભણી અર્ધ્ય આપવો. ૭ પછી સોનાની પાંખવાળી,
રૂપાના પગવાળી, મોતીનાં નેત્રવાળી, પરવાળાંના
મુખવાળી, રત્નની પીઠવાળી અને આંખાના વા ચંપાના
વૃક્ષ ઉપર બેઠેલી પક્ષીરૂપ કોકિલા (કોયલ) કરાવી,
તેની પૂજા કરવી. ૮ તેના મંત્રો—

* બીજા આપાદમાં કરવું.

તથા-સ્વર્ણપદ્મં રત્નનેત્રાં પ્રવાલચુર્ણકજામ્ । કસ્તુ-
રીવર્ણસંયુક્તાશ્વત્પાં નંદને વને ॥ ૯ ॥ ચૂતચંપકવૃક્ષસ્થાં
પુષ્પસ્વરસમન્વિતામ્ । ચિંતયેત્પાર્વતીં દેવીં કોકિલારૂપધા-
રિણીમ્ ॥ ધ્યાનમ્ ॥ ૧૦ ॥ આગચ્છ કોકિલે દેવિ દેહિ
મે વાંછિતં ફલમ્ । ચંપકદ્રુમમારુઢા ક્રીડતીં નંદને વને ॥
આવાહનમ્ ॥ ૧૧ ॥ આસનં હૌમવલ્લેખ નિર્મિતં જ્ઞાનયે
તવ । ગૃહાણેદં મયા દત્તં કોકિલે પ્રિયવર્ધિનિ ॥ આસનમ્
॥ ૧૨ ॥ તિલકેહ તિલચ્છલે તિલસૌહયે તિલપ્રિયે । સૌ-
ભાગ્યં ધનપુત્રાંશ્ચ દેહિ મે કોકિલે નમઃ । તિલપુષ્પફલે-
યુક્તં પાર્યં મે પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ પાપમ્ ॥ ૧૩ ॥ રત્નચંપક-
પુષ્પૈશ્વ પીતચંદનસંયુતમ્ । હેમપાત્રે સ્થિતં તોર્યં ગૃહાણાર્ધ્યં
નમોઽસ્તુ તે ॥ અર્ધ્યમ્ ॥ ૧૪ ॥ નિર્મલં સલિલં ગાંગં
કોકિલે પશ્ચિરૂપિણિ । વાસિતં ચ સુગંધેન ગૃહાણાચમની-
યકમ્ ॥ આચમનીયમ્ ॥ ૧૫ ॥ પયો વધિ વૃત્તં ચૈવ
શર્કરામધુસંયુતમ્ । પંચામૃતં તુ જ્ઞાનાર્થે દત્તં સ્વીકૃત્વ
કોકિલે ॥ પંચામૃતસ્નાનમ્ ॥ ૧૬ ॥ મંદાકિનીજલં પુષ્યં
સર્વેતીર્થસમન્વિતમ્ । સ્નાનાર્થે તે મયા દત્તં કોકિલે
ગૃહ્યતાં નમઃ ॥ સ્નાનમ્ ॥ ૧૭ ॥ સુક્ષ્મતંતુમયં વજ્રયુગ્મં
કાપાસંતંભવમ્ । પીતવર્ણં મયા દત્તં ગૃહાણ પરમેશ્વરિ ॥
વજ્રમ્ ॥ ૧૮ ॥ કંચુકં ચ મયા દત્તં નાનાવર્ણવિચિત્રિતમ્ ।
કોકિલે ગૃહ્યતાં દેવિ પ્રસીદ પરમેશ્વરિ ॥ કંચુકીમ્ ॥ ૧૯ ॥
હરિદારંજિતં દેવિ કંઠસૂત્રં સમર્પિતમ્ । કોકિલે સુભગે
દેવિ વરદા ભવ ચાંબિકે ॥ કંઠસૂત્રમ્ ॥ ૨૦ ॥ યાનિ
રત્નાનિ સર્વાણિ ગંધર્વેશ્વરેણુ ચ । તૈર્યુક્તં મૃષણં હૈમં
કોકિલે પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ મૃષણાનિ ॥ ૨૧ ॥ શ્રીહંસં ચંદ-
નંદિં ચંદનમ્ ॥ ૨૨ ॥ અજ્ઞતાશ્ચં અજ્ઞતાન્ ॥ ૨૩ ॥
કુંકુમાલક્ષ્મં દિવ્યં કામિનીમૃષણાસ્પદમ્ । સૌભાગ્યદં
ગૃહાણેત્ પ્રસીદ હરવલ્લભે । અલકકમ્ ॥ ૨૪ ॥ હરિદાં કુંકુમં
ચૈવ સિદ્ધં કજ્જલાન્વિતમ્ । સૌભાગ્યદ્રવ્યસંયુતં ગૃહાણ
પરમેશ્વરિ । સૌભાગ્યદ્રવ્યમ્ ॥ ૨૫ ॥ કરવીરૈર્જાતિકુહુમે
પુષ્પાણિ ॥ ૨૬ ॥ બનસ્પતિરસોઽં ધૂપમ્ ॥ ૨૭ ॥ સાજ્યં
ચેતિ દીપમ્ ॥ ૨૮ ॥ શર્કરાશંકલાયાનિ દક્ષિણીરવૃ-
તાનિ ચ । આહારાર્થે મયા દત્તં નૈવેર્યં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ।
નૈવેર્યમ્ ॥ ૨૯ ॥ પાટલોશીરકપૂરંચરમિસ્વાદુશીતલમ્ ।
તોયમેતત્સહસ્વર્ણં કોકિલે પ્રતિગૃહ્યતામ્ । આચમનીયમ્
॥ ૩૦ ॥ ચંદનાગુલકપૂરકસ્ત્રીકેસરાન્વિતમ્ । કરોદ્ધર્તનકં
દેવિ ગૃહ્યતાં હરવલ્લભે । કરોદ્ધર્તનમ્ ॥ ૩૧ ॥ કુપ્માંશં
નારિકરં ચ પનસં કદલીફલમ્ । જંબીરં માતુલિંગં ચ
ફલં ગૃહ્ય નમોઽસ્તુ તે-ફલમ્ ॥ ૩૨ ॥ પૂર્ગીફલમિતિ
તાંબૂલમ્ ॥ ૩૩ ॥ હિરણ્યગર્ભેતિ દક્ષિણામ્ ॥ ૩૪ ॥
કોકિલે કૃષ્ણવર્ણે સ્વં સદા વસસિ કાનને । ભવાનિ હરકાં-
તાસિ કોકિલાર્થે નમો નમઃ ॥ નીરાજનમ્ ॥ ૩૫ ॥
પૂજિતા પરયા ભક્ત્યા કોકિલા ગિરિશપ્રિયા । પુષ્પેના-
નાવિષૈઃ શ્રેષ્ઠૈર્વરદાસ્તુ સદા મમ । પુષ્પાંજલિમ્ ॥ ૩૬ ॥

યાનિ કાનિ ચ૦ પ્રદક્ષિણામ્ ॥ ૩૭ ॥ નમો દેવ્ય૦ નમ-
સ્કારમ્ ॥ ૩૮ ॥ કોકિલારૂપધારિણૈ જગન્માત્રે નમોસ્તુ
તે । શરણાગતદીનાંશ્ચ ત્રાહિ દેવિ સદાંશિકે ॥ ૩૯ ॥
ગંધપુષ્પાશ્ચતૈર્યુક્તં તોયં હેમફલામ્વિતમ્ । અર્ધ્યં મૃદ્ધાગ
દેવેશિ વાંછિતાર્થં પ્રયચ્છ મે ॥ ૪૦ ॥ આવાદસ્ય સિતે
પદ્મે મેઘવર્ણે હરિપ્રિયે । કોકિલે ત્વં જગન્માતર્મૃદ્ધાગાર્ધ્યં
નમોસ્તુ તે । પુનરર્ધ્યમ્ ॥ ૪૧ ॥ તિલસ્નેહ૦ ॥ ૪૨ ॥
રૂપં દેહિ જયં ॥ ૪૩ ॥ પ્રાર્થના-ત્રવાંતે હૈર્માં તિલ-
પિષ્ટજાં વા કોકિલાં કૃત્વા વિપ્રાય દયાલ્ । દેવિ ચૈત્રરથો-
ત્પન્ને વિંધ્યપર્વતવાસિનિ ॥ ૪૪ ॥ અર્ચિતા પૂજિતાસિ
ત્વં કોકિલે હરવલ્લભે । કોકિલે કલકંઠાસિ માધવે
મધુરસ્વરે । વસંતે દેવિ ગચ્છ ત્વં દેવાનાં નંદને વને ।
હતિ વિસર્જનમ્ ॥ ૪૫ ॥ હતિ કોકિલાપૂજા ॥

સોનાની પાંખવાળી, લાલ નેત્રવાળી, પરવાળાંના
સુખવાળી, કરતૂરીના જેવા વર્ણુવાળી, નંદનવનમાં ઉત્પન્ન
થયેલા આંખાના અને ચંપાના વૃક્ષ ઉપર બેસવાવાળી,
સુંદર સ્વરવાળી અને કોકિલાના રૂપને ધારણ કરવાવાળી,
પાર્વતીનું હું ધ્યાન કરું છું.’ એવી રીતે ધ્યાન કરવું. ૬-૧૦
‘હે કોકિલે ! હે દેવિ ! નંદન વનમાં ચંપા ઉપર ક્રીડા
કરતાં આપ અહીં પહોંચો અને મને વાંછિત ફળ
આપો.’ એ મંત્ર બાણી આવાહન કરવું. ૧૧ ‘હે કોકિલે !
હે પ્રિય કરનારી ! રેશમી વસ્ત્રથી બનાવેલું આ આસન
આપને આપું છું, તે ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્ર બાણી આસન
આપવું. ૧૨ ‘હે તિલમાં સ્નેહવાળી ! હે સુખમાં તિષ્ઠ-
વાળી ! હે તિલનાં સુખવાળી ! હે તિલપ્રિયે ! હે કોકિલે !
આપને નમસ્કાર કરું છું, માટે તિલનાં પુષ્પવાળું તથા ફળ-
વાળું પાઘ આપને આપું છું, તે ગ્રહણ કરો ને મને
સૌભાગ્ય, પુત્ર તથા ધન આપો.’ એમ કહી પાઘ
આપવું. ૧૩ ‘હે કોકિલે ! આપને નમસ્કાર કરું છું, માટે
સોનાનાં પાત્રમાં રહેલું રત્ન, ચંપાનાં પુષ્પ તથા પીળાં
ચંદનવાળું જળ, અર્ધ્ય માટે ગ્રહણ કરો.’ એમ બાણીને
અર્ધ્ય આપવો. ૧૪ ‘હે કોકિલે ! હે પક્ષિરૂપિણિ ! નિર્ભય
અને સુગંધી ગંગાનાં જળનું આયમન આપું છું, માટે
ગ્રહણ કરો.’ એમ બોલી આયમન આપવું. ૧૫ ‘હે
કોકિલે ! દૂધ, દહીં, મધ, સાકર અને ઘી એ પંચામૃત
આપને સ્નાનમાટે આપું છું, તે સ્વીકાર કરો.’ એમ
કહી પંચામૃત સ્નાન કરાવવું. ૧૬ ‘હે કોકિલે ! આપને
નમસ્કાર કરું છું અને ગંગા વગેરે સર્વે તીર્થોનું પવિત્ર
જળ આપને સ્નાનમાટે આપું છું, તે ગ્રહણ કરો.’ એમ
કહી સ્નાન કરાવવું. ૧૭ ‘હે પરમેશ્વરિ ! સુંદર ઝીણાં
પીળાં બે વસ્ત્રો આપને આપું છું, તે ગ્રહણ કરો.’ એમ
કહી વસ્ત્રો પહેરાવવા. ૧૮ ‘હે કોકિલે ! હે દેવિ ! હે
પરમેશ્વરિ ! વિચિત્ર રંગવાળી કાંચળી આપને આપું છું,
તે ગ્રહણ કરો અને પ્રસન્ન થાઓ,’ એમ કહી કાંચળી

પહેરાવવી. ૧૯ ‘હે દેવિ ! હે કોકિલે ! હે સુભગે ! હે
અંબિકે ! હળદરમાં રંગેલું કંઠસૂત્ર આપને આપું છું, તે ગ્રહણ
કરો અને વરદાન આપો.’ એમ બોલી કંઠસૂત્ર પહેરા-
વવું. ૨૦ ‘હે કોકિલે ! ગંધર્વલોકમાં તથા નાગલોકમાં જે
જે રત્નો છે, તે સઘળાંથી બનાવેલા અલંકારો આપને
આપું છું, તે ગ્રહણ કરો.’ એમ બોલી અલંકાર પહેરા-
વવા. ૨૧ ‘શ્રીલક્ષ્મણં ચંદનં’ થી ચંદન, ૨૨ ‘બક્ષતાશ્ચ’ થી
અક્ષત, ૨૩ હે શંકરપ્રિયે ! ઓએને શોભાવનાર તથા
સૌભાગ્ય આપનાર કંકુ તથા અળતાનું ગ્રહણ કરો, અને
પ્રસન્ન થાઓ, ૨૪ ‘હે પરમેશ્વરિ ! હળદર, કંકુ, સિંદૂર
અને કાળજળવાળાં સૌભાગ્યદ્રવ્યનું ગ્રહણ કરો,’ એ મંત્રથી
સૌભાગ્ય દ્રવ્ય, ૨૫ ‘કર્ણીરજાતિકુસુમે’ થી પુષ્પ, ૨૬
‘વનસ્પતિરસો’ થી ધૂપ, ૨૭ ‘સાચ્યં ચ’ થી દીપ, ૨૮
‘હે દેવિ ! સાકર, ખાંડ, દૂધ, ઘી અને ખીજા પણ્ય પદાર્થો
આપને ભોજનમાટે ધરું છું તેનો સ્વીકાર કરો,’ એ
મંત્રથી નૈવેદ્ય, ૨૯ ‘હે કોકિલે ! પાટલા, વાળો અને
કર્પૂરની સુગંધિવાળું, શીતલ અને સ્વાદવાળું જળ
આપું છું, તે ગ્રહણ કરો,’ એથી આયમન. ૩૦ ‘હે
દેવિ ! હે શંકરપ્રિયે ! ચંદન, અગુરુ, કર્પૂર, કરતૂરી અને
કેસરવાળાં કરોદર્તનનું ગ્રહણ કરો,’ એથી કરોદર્તન. ૩૧
‘હે દેવિ ! આપને નમસ્કાર કરું છું. જાળું, નાળીએર,
પનસ, કેળાં, લોણુ તથા બિન્નેરાં એટલાં ફળનું ગ્રહણ
કરો. ૩૨ ‘પૂર્ણફલં’ થી તાંબૂલ, ‘હિરણ્યમર્મ’ થી દક્ષિણા. ૩૩
‘હે કોકિલે ! તમે કાળા વર્ણુવાળાં છો, નિરંતર વનમાં
વસો છો અને મહાદેવનાં પ્રિયા છો. હું આપને વારંવાર
નમસ્કાર કરું છું.’ એમ કહી આરતી કરવી. ૩૪ ‘પરમ
ભક્તિથી પૂજેલાં મહાદેવનાં પ્રિયા કોકિલા નાના પ્રકા-
રનાં ઉત્તમ પુષ્પોવડે મને વર આપો,’ એથી પુષ્પાંજલિ
આપવી, ૩૬ ‘યાનિ કાનિ ચ’ થી પ્રદક્ષિણા. ૩૭ ને ‘નમો
દેવ્ય૦’ એ મંત્ર બાણી, નમસ્કાર કરવા. ૩૮ ‘હે દેવિ !
હે અંબિકે ! આપ કોકિલાનાં રૂપને ધારણ કરનાર છો
અને જગતની માતા છો, તે આપ શરણુ આવેલા ગરીબ
લોકોની સદા રક્ષા કરો. ૩૯ હે દેવેશ ! ચંદન, પુષ્પ,
અક્ષત, સુવર્ણ અને ફળવાળું જળ અર્ધ્યમાટે ગ્રહણ
કરો, અને મને વાંછિત ફળ આપો. ૪૦ હે કોકિલે !
હે જગન્માતા ! તમે આપાદ શુકલ પક્ષમાં મેધના જેવાં
વર્ણુવાળાં છો અને હરિને પ્રિય છો. હું આપને નમસ્કાર
કરું છું, અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો.’ એ મંત્રો બાણી ફરીથી
અર્ધ્ય આપવો. ૪૧ ‘તિલસ્નેહ૦’ એ મંત્ર તથા ‘રૂપં દેહિ’
એ મંત્ર બાણી પ્રાર્થના કરવી. ૪૨ વ્રત પૂરું થયા પછી
સોનાની અથવા તાલના લોટની કોકિલાની મૂર્તિ કરાવી
બ્રાહ્મણને આપવી. ૪૩ ‘હે દેવિ ! હે ચૈત્રરથ વનમાં
ઉત્પન્ન થયેલી ! હે વિંધ્યપર્વતમાં નિવાસ કરવાવાળી !
હે કોકિલે ! હે શંકરપ્રિયે ! આપ વસંત ઋતુમાં સુંદર

સ્વરવાળા છા. હે દેવિ । હવે દેવેના નંદન વનમાં પધારો,^૨ એ મંત્ર બણી વિસર્જન કરવું. એવી રીતે કાકિલાનું પૂજન કહેલું છે.^{૪૫}

કાકિલાપ્રતની કથા

અથ કથા ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ-સ્વમર્ત્ય સહ સંયોગઃ સ્નેહઃ સૌભાગ્યમેવ ચ । ખેલેયથા કુલભીજાં તદ્વતં બ્રૂહિ કેશવ ॥૧॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ- યજ્ઞનાયાસ્તેરે રમ્યે મથુરા નગરી યુષ્મા । તસ્યાં શત્રુઘ્નનામાનુદ્રાજા રાવવંશજઃ॥૨॥ તદ્ય ધાર્યાં કીર્તિમાલા નામ્નાઽસીત્પ્રથિતા મુવિ । પ્રણમ્ય ભગવાન્પુત્રો વસિષ્ઠો મુનિસત્તમઃ ॥ ૩ ॥ કીર્તિમાલોવાચ- વદ મે ત્વં મુનિશ્રેષ્ઠ સૌભાગ્યપ્રાપ્તિર્દં વ્રતમ્ । પૂજ્યઃ કથં ચ ભગવાન્ શિવઃ કેન વ્રતેન ચ ॥ ૪ ॥ વસિષ્ઠ ઉવાચ- યદિ પુષ્કલસિ મે ત્વં હિ વ્રતાનામ્નત્તમં વ્રતમ્ । તારણે સર્વપાપાનાં કથયમિ નિબોધ તત્ ॥ ૫ ॥ દક્ષપ્રજાપતેર્યજ્ઞે પુરા દેવાઃ સમાગતાઃ । ઋત્યશ્ચ તથા સર્વે વિચારગણા- સ્તથા ॥ ૬ ॥ બ્રહ્મા વિષ્ણુશ્ચ વાયુશ્ચ દેવરાજસ્તથૈવ ચ । વરુણોઽપ્રિદ્રઘાથૈવ યે ચાન્યે ચ દિવોઋતઃ ॥ ૭ ॥ વસિષ્ઠો વાલ્મીકિગાંધર્વો વિશ્વામિત્રો મહાન્ ઋષિઃ । એતે ચાન્યે ચ ઋત્યઃ સર્વે યજ્ઞાર્થમાગતાઃ ॥ ૮ ॥ અપર્યવ્વારદસ્ત્ર સંતિ કેઽગ્રાગતા इति । ईश्वरेण विना सम्यग् दृष्ट्वा सर्वान्समागतान् ॥ ९ ॥ શિલાં સંસ્પૃશ્ય પાણિભ્યાં નનતં કલહપ્રિયઃ । જ્ઞાત્વા કલહમૂલં ચ તતઃ કૈલાસમાયયૌ ॥ ૧૦ ॥ સર્વાંધનાશનં સ્થાનં કૈલાસશિખરે સ્થિતમ્ । તત્ર દૃષ્ટ્વા સમાસીનં ગૌરીસહિતશંકરમ્ ॥ ૧૧ ॥ કૃતાંજલિપુટો ભૂત્વા પ્રણિપત્ય મુનિઃ સ્થિતઃ । ઈશ્વરસ્તુવાચાશ્ચ નિઃશ- સન્તમનેકથા ॥ ૧૨ ॥ કિમાગમનકૃત્યં તે મદીયં સદનં પ્રતિ । શ્વાસોચ્છવાસેન સંયુક્તસ્તમે બ્રૂહિ દ્વિજોત્તમ ॥ ૧૩ ॥ ઈશ્વરસ્ય વચઃ શ્રુત્વા શિલાં સંસ્પૃશ્ય પાણિના । દુઃખયુક્ત દ્વોવાચ નારદઃ કલહપ્રિયઃ ॥ ૧૪ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે કેશવ । જે વ્રત કરવાથી કુલીન સ્ત્રીઓને પેતાના પતિના સહવાસ રહે, તેની સાથે સ્નેહ રહે અને સૌભાગ્ય રહે એવું વ્રત કહો.^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-મથુરાના મનોહર કિનારા ઉપર સુંદર મથુરા નગરી છે. તેમાં દશરથના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો શત્રુઘ્ન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો.^૨ તેની સ્ત્રી કીર્તિમાલા નામની જગત્પ્રસિદ્ધ હતી. તેણે પ્રણામ કરીને વસિષ્ઠ મુનિને પૂછ્યું.^૩ કીર્તિમાલા પૂછે છે-હે મુનિશ્રેષ્ઠ । સૌભાગ્ય આપનાર વ્રત અને કથા વ્રતથી કેવી રીતે ભગવાન શંકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^૪ વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^૫ વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^૬ વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^૭ વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^૮ વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^૯ વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૧૦} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૧૧} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૧૨} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૧૩} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૧૪} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૧૫} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૧૬} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૧૭} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૧૮} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૧૯} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૨૦} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૨૧} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૨૨} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૨૩} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૨૪} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૨૫} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૨૬} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૨૭} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૨૮} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૨૯} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૩૦} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૩૧} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૩૨} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૩૩} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૩૪} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૩૫} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૩૬} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૩૭} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૩૮} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૩૯} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૪૦} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૪૧} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૪૨} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૪૩} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૪૪} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૪૫} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૪૬} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૪૭} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૪૮} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૪૯} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૫૦} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૫૧} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૫૨} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૫૩} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૫૪} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૫૫} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૫૬} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૫૭} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૫૮} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૫૯} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૬૦} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૬૧} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૬૨} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૬૩} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૬૪} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૬૫} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૬૬} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૬૭} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૬૮} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૬૯} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૭૦} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૭૧} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૭૨} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૭૩} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૭૪} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૭૫} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૭૬} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૭૭} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૭૮} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૭૯} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૮૦} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૮૧} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૮૨} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૮૩} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૮૪} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૮૫} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૮૬} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૮૭} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૮૮} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૮૯} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૯૦} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૯૧} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૯૨} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૯૩} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૯૪} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૯૫} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૯૬} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૯૭} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૯૮} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૯૯} વસિષ્ઠ કહે છે-આપે રીકરની પૂજા કરવી તે મને કહો.^{૧૦૦}

સર્વે ઋષિઓ આવ્યા હતા.^{૧-૮} એ સભામાં કાશ્ય કાશ્ય આવ્યા છે, તેનો નારદે ખારીકાથી તપાસ કર્યો તો મહાદેવ વિના ખીજા સર્વ જોવામાં આવ્યા.^૯ ત્યારે બે હાથવડે શિખાનો સ્પર્શ કરી, જેને કલહ પ્રિય છે એવા નારદ નાયવા લાગ્યા અને કલહનું મૂળ (મંડાયું) છે એમ બણી કૈલાસમાં ગયા.^{૧૦} ત્યાં શિખર ઉપર સર્વ પાપોનો નાશ કરનારા સ્થાનમાં બેઠેલા શંકર અને પાર્વતીનાં દર્શન કરી,^{૧૧} હાથ બેઠી પ્રણામ કરી, નારદ હાંફતા હાંફતા ઉભા રહ્યા. તેને જોઇ મહાદેવ બોલ્યા કે,^{૧૨} હે નારદ ! આટલા બધા હાંફતા હાંફતા તમે ખારી પાસે આવ્યા છો; માટે કહો કે શું કામ છે ?^{૧૩} એવાં મહાદેવનાં વચનો સાંભળી, હાથથી શિખાનો સ્પર્શ કરી જેને કલહ પ્રિય છે એવા નારદ બળે દુઃખી હોયતી ! તેમ કહેવા લાગ્યા.^{૧૪}

નારદ ઉવાચ- યન્નિમિત્તં મહાદેવ મર્ત્યલોકાત્સમા- ગતઃ । ત્વદન્તિકં દુઃખયુક્તસ્ત્ત્વૃણ્વ જગત્પતે ॥ ૧૫ ॥ દક્ષયજ્ઞમહં દ્રઘમય દૈવાત્સમાગતઃ । તત્ર યજ્ઞે સ્થિતાઃ સર્વે દક્ષનામાતરઃ પ્રબો ॥ ૧૬ ॥ દૃષ્ટ્વા તાંશ્ચ ન તન્મધ્યે દૃદ્ધચિત્તવન્ધરઃ । તવાવજ્ઞા કૃતા તેન દક્ષેણાપુણ્ય- કર્મણા ॥ ૧૭ ॥ તેન નિઃશ્વાસસંયુક્ત આગતોઽસ્મિ તવાં- વિક્રમ્ । ઈશ્વરેણ વિના કિંચિદ્ધર્મકાર્યં ન સિદ્ધયતિ ॥ ૧૮ ॥ અતોઽસ્ય વિકલઃ સર્વઃ પ્રયાસઃ સ્વમર્ત્યં પ્રતિ । તસ્ય તદ્ભાવિતં શ્રુત્વા ન તન્મધ્યેત્યર્ચિતયત ॥ ૧૯ ॥ સત્કોષસ્તુ તદા જાત ઈશ્વરો જગદીશ્વરઃ । ગૌર્યાં ચ પ્રાર્થિતો દેવઃ શ્રુત્વા તન્નારદેરિતમ્ ॥ ૨૦ ॥ તદ્ય યજ્ઞસ્ય ઘાતાર્થે દેવ તત્ર વ્રજામ્પદમ્ । હૃત્યુક્ત્વા ચલિતા રોષાદીશ્વરેણ નિવારિતા ॥ ૨૧ ॥ જગદીશ નમસ્તુભ્યં વ્રજામિ વિદુલેષમનિ । નાર- દેનાથ સહિતા ગણેષેન ચ સંયુતા ॥ ૨૨ ॥ યજ્ઞાર્થમાગતા ચૈવ દક્ષદ્વારે શિવપ્રિયા । વહૌ દૃષ્ટ્વા વસોર્ધારાં કલ્પિતા ચ શિવપ્રિયા ॥ ૨૩ ॥ તિર્થંતી દ્વારિ તાં દક્ષો ન દદર્શં મહાસતીમ્ । ક્ષણમેકં ચ તિર્થંતી યદા દક્ષો ન પશ્યતિ ॥ ૨૪ ॥

નારદ કહે છે-હે મહાદેવ ! હે જગત્પતે ! જે કાર- ણથી કચવાતો કચવાતો હું મર્ત્યલોકમાંથી આપની પાસે આવ્યો છું, તે કારણ સાંભળો.^{૧૫} આજ હું દૈવયોગે દક્ષ પ્રજાપતિનો યજ્ઞ જોવા બધા ઋષિઓ. ત્યાં દક્ષના સધળા જમાઇઓ બેઠા હતા, તે સર્વને જોયા.^{૧૬} પણ આપ, જે ત્રણે લોકોના ઉશ્વર છો તે જોવામાં આવ્યા નહોં, તેથી એ પાપી દક્ષે આપનો અનાદર કર્યો, એમ ખારી બલદીથી હાંફતો હાંફતો આપની પાસે આવ્યો. કાષ્ઠપણ્ય ધર્મનું કાર્ય, આપ ઉશ્વર વિના સિદ્ધ થતું નથી,^{૧૭-૧૮} તેથી દક્ષ પ્રજાપતિ યજ્ઞ કરવાની વ્યર્થ મહેનત લે છે. એવાં નારદનાં વચનો સાંભળી, 'નારદ કહે છે તે મિથ્યા નથી', એમ વિચારી

જગતના ઈશ્વર મહાદેવ કોપાયમાન થયા. તે વખતે 'હે દેવ! હું તેના યજ્ઞનો નાશ કરવા માટે ત્યાં જાઉં છું.' એ પ્રમાણે પાર્વતીએ મહાદેવને કહ્યું, અને રાપથી ચાલવા માંડ્યું, ત્યારે તેને મહાદેવે અટકાવ્યાં.^{૧૯-૨૧} ત્યારે 'હે જગદીશ! મને ગણેશની તથા નારદની સાથે મારા પિતાને ઘેર જવા દો. હું આપને પ્રણામ કરું છું.^{૨૨} એટલું કહી પાર્વતી દક્ષને આરણે આવ્યાં અને વહ્નિમાં રસધાન જોઇ લજવાઇ ગયાં.^{૨૩} અને આરણમાં ઉભેલાં પાર્વતી તરફ દક્ષે જોયું પણ નહીં, તેથી ક્ષણવાર વળી ઉભા રહ્યાં. છતાં પણ દક્ષે સામે જોયું નહીં.^{૨૪}

તદૈવં ચિતિતં ગૌર્યં જીવિતમ્ મયા કથમ્ । ધાવિતા કુંભનિકટે દ્વાદ્વા કૃત્વા ચ સા તતઃ ॥ ૨૬ ॥ ચિત્તં વહ્નૌ વડુગૌર્યં શાપં દત્ત્વા ચ દારુણમ્ । કુટ્ટા તથા ગણેશેન પાશઃ પરશુરુતઃ ॥ ૨૬ ॥ કુટ્ટાએ જ્યોત્સ્નાતદાસ્યર્થે ગૌર્યે ચ ગણાધિપઃ । પાશેન વદ્ધા કતિચિત્કોપાશિહતવાન્સુરાન્ ॥ ૨૭ ॥ વક્ષેણ નોદિતા દેવાઃ સર્વે યુદ્ધાય નિર્યયઃ । મહાયુદ્ધમશ્રુયઃ સહ દેવૈર્ગણેશિઃ ॥ ૨૮ ॥ તદુટ્ટા નારદઃ ક્ષીર્ણ પુનઃ કૈલાસમાયયૌ । નિવેદયામાસ ચ તદુદ્ધતં સર્વમીશ્વરમ્ ॥ ૨૯ ॥ તત્ક્રુત્વા ક્ષ્માકલ્યામાસ જટાં કોપાદુમાપતિઃ । તતો જાતોઽતિવિકટઃ પુરુષો રક્તલોચનઃ ॥ ૩૦ ॥ સ વમાષે મહાદેવં સ્વામિનાજ્ઞાં ચ દેહિ મે । વીરભદ્રેતિ નામાસ્ય કૃત્વા ચાજ્ઞાં સમર્પયત્ ॥ ૩૧ ॥ દશ્યશ્ચિધાતાર્યં ગચ્છ વીરાતિસત્ત્વરમ્ । શ્રુત્વા તરીશ્વરઃ સર્વપ્રમથસંહૃતઃ ॥ ૩૨ ॥ આયયૌ યજ્ઞસદનમસુગ્ધકિપુ ન્યશિપત્ ॥ તત દ્વાદ્યો દેવાસ્તદ્વધાય વિનિર્યયઃ ॥ ૩૩ ॥ હળાત્પરાજિતાસ્તેન વિદ્રુતાશ્ચ વિશો દશઃ । અતુલતથા તાન્સોપિ પૂર્ણો દંતાનપાતયત્ ॥ ૩૪ ॥ ભગસ્ય નેત્રે નાસાં ચ સરસ્વત્યા ન્યકૃતયત્ ॥ ઇવં વિદ્રાવ્ય તાન્સર્વાન્ શિરો દક્ષસ્ય ચિચ્છિદે ॥ ૩૫ ॥ કૃત્વેવં યજ્ઞઘાતં સ આજગામ શિર્વાતિકમ્ । નમસ્કૃત્ય પુરસ્તથૌ કૃતં કાર્યમિતિ બ્રુવન્ ॥ ૩૬ ॥

ત્યારે પાર્વતીએ વિચાર કર્યો કે, હવે મારે શામાટે જીવવું? એવો વિચાર કરી અને ધિક્ક છે, ધિક્ક છે, એમ કરતાં પાર્વતી અમિના કુંડ તરફ દોડ્યાં. અને ભયંકર શાપ દઇ પોતાનું શરીર અમિમાં હોમી દીધું. આવી રીતની પાર્વતીની હાલત જોઇ, કોપાયમાન થયેલા ગણપતિએ પાશ અને પરશુ ઉપાજ્યાં અને કટલાક દેવોને પાશથી બાંધી પરશુથી હણી નાખ્યા.^{૨૫-૨૭} ત્યારે દક્ષના કહેવાથી સધળા દેવો યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા, તેથી ગણેશ અને દેવોનું મોડું યુદ્ધ થયું.^{૨૮} તે જોઇ નારદ જલદી કૈલાસમાં પાછા આવ્યા અને બનેલી સર્વ હકીકત મહાદેવને કહી સંભળાવી.^{૨૯} તે સાંભળી મહાદેવે કોપથી જટા પછાડી; તેમાંથી લાલ નેત્રવાળો અતિ ભયંકર પુરુષ નીકળ્યો.^{૩૦} તે બોલ્યો કે, 'હે સ્વામિન્! મને આજ્ઞા આપો.' એમ મહાદેવને કહ્યું,

ત્યારે તેનું 'વીરભદ્ર' એવું નામ રાખી, શંકરે આજ્ઞા કરી કે,^{૩૧} 'હે વીર! દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કરવામાટે તું બહુ ઉતાવળથી જા. એવા મહાદેવનાં વચનો સાંભળી ગણેશની સાથે વીરભદ્ર દક્ષના યજ્ઞમાં આવ્યો, અને અમિમાં રુધિર નાખ્યું. તેથી તેના વધમાટે ઇર્ધ વગેરે દેવો નીકળી પડ્યા.^{૩૨-૩૩} વીરભદ્રે તેઓનો ક્ષણવારમાં પરાજય કર્યો તેથી સર્વે દેવો દશ દિશાઓમાં દોડવા લાગ્યા. તેઓની પછવાડે દોડતા વીરભદ્રે પૂષાદેવના દાંત પાડી નાખ્યા.^{૩૪} ભગદેવનાં નેત્ર કાઢી નાખ્યાં, ને સરસ્વતીનું નાક કાપી લીધું. એવી રીતે સધળાને નસાડી યજ્ઞને દક્ષનું માર્યું કાપી નાખ્યું,^{૩૫} એ પ્રમાણે યજ્ઞનો નાશ કરી વીરભદ્ર મહાદેવની પાસે આવ્યો અને નમસ્કાર કરી, પાસે ઉભા રહી 'કાર્ય કર્યું' એમ કહ્યું.^{૩૬}

તથાપ્યશાંતઃ કોપોઽસ્ય જ્ઞાત્વેતિ જ્ઞાનચક્ષુષા । પ્રસાદં વિદુમીશાનં બ્રહ્મવિષ્ણુ સમીચતુઃ ॥ ૩૭ ॥ નમસ્કૃતસ્તતસ્તાભ્યાં પ્રસન્નોઽભૂત્સદાશિવઃ । નારદસ્તુંબુરુઝૈવ ગીતૈઃ શિવમતોષયત્ ॥ ૩૮ ॥ પ્રસન્નૈર્વૈશ્ય તં વિપ્રઃ શિર્ષાં સંસ્પૃશ્ય પાણિના । નનર્ત નારદસ્તથ તોષયન્નધિકં શિવમ્ ॥ ૩૯ ॥ ઇત્તસ્મિન્નર્તે બ્રહ્મા વિષ્ણુશ્ચ પ્રમથાધિપમ્ ॥ ઔજિઞ્ઞપત્તં દક્ષારીન્કુપાટ્ટદ્યથા વિલોકય ॥ ૪૦ ॥ કૃત્તાંગાન્કુર પૂર્ણાંગાન્મૃતાન્સંજીવ્ય પ્રમો । વિલોકિતાસ્તે દેવેન કુપાટ્ટદ્યથા ચ વૈ તદા ॥ ૪૧ ॥ પૂષાદ્યથ સાંગા વૈ અભૂતસ્તત્પ્રસાદતઃ । ઉત્થિતઃ પાદ્યોર્મ્લેં યયૌ દક્ષઃ પિનાકિનઃ ॥ ૪૨ ॥ અપરાર્થ ક્ષમસ્થેતિ પુનઃ પુનરુવાચ હ । ઉત્થાપિતઃ કરેણાસૌ તતો દક્ષઃ પિનાકિના ॥ ૪૩ ॥ ઉત્કથ મા પુનઃ કાર્પીરેવમીશાવમાનનમ્ । વિચરસ્વ હલેનેતિ શ્રૂયસ્તં કોપ આવિશાત્ ॥ ૪૪ ॥ શશપ ચ તદા ગૌરીં યજ્ઞવિઙ્ગરીં શિવઃ । મલ્હે વિઙ્ગં કૃતવતી દક્ષસ્યૈષા તતોઽચિરાત્ ॥ ૪૫ ॥ તિર્યગ્યોનિસમાપન્ના વિચરિષ્યસિ ભૂતલે । તતો ગૌરીં વમાષે તં પ્રણિપથ્ય સદાશિવમ્ ॥ ૪૬ ॥ કથં યાસ્યામિ તિર્યક્ત્વં ભૂતલે ચ સ્થિતિઃ કથમ્ । અન્યથા નૈવ ભવિતા શાપ એ સ્વયોદિતઃ ॥ ૪૭ ॥ કોકિલા મધુરાલાપા ભવ્યં મંદને વને । કોકિલાનાં સ્વરો રૂપં જીર્ણાં રૂપં પતિવ્રતમ્ ॥ ૪૮ ॥ બિયા રૂપં કુરૂપાણાં હ્રમા રૂપં તપસ્વિનામ્ । અચિરાદેવ ચ પુનઃ કુલે મહતિ જન્મ મે ॥ ૪૯ ॥ મૃગાસ્ત્વમેવ ભર્તા ચ ન વિયોગશ્ચ મે મતઃ । વરયેત્કુલજાં પ્રાજઃ કુરૂપામપિ કન્યકામ્ ॥ ૫૦ ॥ દુષ્ટે કુલે સહુત્પન્ના મર્તુઃ પાતયતે કુલમ્ । નરી પાતયતે કૂલં નારી પાતયતે કુલમ્ ॥ ૫૧ ॥ વદીનાં ચૈવ નારીનાં સ્વચ્છંદં લંહિતા ગતિઃ ।

યજ્ઞનો નાશ થયા છતાં પણ શંકરનો કોપ શાંત થયો નથી, એમ જ્ઞાનદ્રષ્ટી જાણી, તેને પ્રસન્ન કરવામાટે બ્રહ્માએ અને વિષ્ણુએ આવી શંકરને નમસ્કાર કર્યો, તેથી તે પ્રસન્ન થયા. વળી નારદે અને તુંબુરુએ પણ જ્ઞાનથી

મહાદેવને પ્રસન્ન કર્યાં. ૩૭-૩૮ પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવને જોઇ, શિખાનો સ્પર્શ કરી નૃત્ય કરી નારદે શંકરને વિશેષ પ્રસન્ન કર્યાં. ૩૯ તે વખતે બ્રહ્માએ અને વિષ્ણુએ શંકરને વિદ્યાપના કરી કે, હે મહારાજ ! દક્ષ વગેરેની તરફ કૃપાદૃષ્ટિ જુઓ. ૪૦ જેઓના અવયવો કપાઇ ગયા છે તેઓના અવયવો પાછા જેવા હતા તેવા કરો અને જેઓ મરણ પામ્યા છે તેઓને પાછા જીવતા કરો. એવાં વચનો સાંભળી શંકરે સર્વની તરફ કૃપાદૃષ્ટિ જોયું. ૪૧ તેજ વખતે પૂષા વગેરેના અવયવો જેવા હતા તેવા થઇ ગયા. દક્ષ પ્રજાપતિ ઉઠીને શંકરના પગમાં પજો અને વારંવાર ક્ષમા માગવા લાગ્યો. તેને મહાદેવે હાથ ઝાલી ઉઠાઓ અને કહ્યું કે 'હવે ફરીથી આવી રીતે ઈશ્વરનું અપમાન કરીશ મા,' એમ કહીને 'સુખેથી વિચર' એમ કહ્યું. ફરીથી કૌપ આવવાથી મહાદેવ પાર્વતી કે જેણે યત્નો નાશ કર્યો હતો તેને શાપ આપ્યો કે પાર્વતીએ દક્ષના યત્નો નાશ કર્યો તેથી તે થોડા જ વખતમાં પક્ષિણી થઇ પૃથિવી ઉપર ફરશે. એવો શાપ સાંભળી પાર્વતી પ્રજામ કરી મહાદેવને કહેવા લાગ્યાં કે, ૪૨-૪૬ હું પક્ષિણી કેમ થઇ શકીશ ? પૃથિવીમાં કેમ રહેવાશે ? અને આપે જે શાપ આપ્યો તે પશુ અન્યથા થનાર નથી, ૪૭ માટે હું નંદનવનમાં સુંદર સ્વરવાળી કાચલ થાઉં તેમ કરો. કાચલને સ્વર શોભાવનાર છે. સ્ત્રીઓને પતિ-મત શોભાવનાર છે, ૪૮ કુરુપને પશુ વિદ્યા શોભાવનાર છે અને તપસ્વીઓને ક્ષમા શોભાવનાર છે. હે શંકર ! પાછો થોડા જ વખતમાં ઉત્તમ કુલમાં મારો જન્મ થાય. ૪૯ અને તેમાં પશુ આપ જ મારા પતિ થાઓ, તેમ કરો. આપનો વિશેષ મને ઇષ્ટ નથી. ડાહ્યા પુરુષે કુરુપવાળી પશુ કુલીન સ્ત્રીને પરણવી, ૫૦ કારણ કે નાચ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રી પતિને નરકમાં નાખે છે. નદી કાંઠા પાડી નાખે છે અને સ્ત્રી કુલને પાડે છે. (એટલે નરકમાં નાખે છે.) ૫૧ નદીને અને નારીને યથેચ્છ ફરતું પ્રિય છે.

તતસુદ્યો મહાદેવશ્ચકે શાપવિમોચનમ્ ॥ ૫૨ ॥ દશ-વર્ષસહસ્રાણિ કોકિલારૂપધારિણી । નંદને દેવવિપિને ચરિ-પ્યસિ તતઃ પરમ્ ॥ ૫૩ ॥ હિમાચલહુતા ભૂત્વા મત્પ્રિયા-સ્વપ્નપૈવ્યસિ । દેવાનાં તુ યથા વિષ્ણુઃ સહકારો મહીરહમ્ ॥ ૫૪ ॥ ગંગા ચ સર્વતોચાનાં તથા તિર્યંક કોકિલા । આપાદૌ દ્વૌ યદા સ્થાતાં કોકિલાયાસ્તદાસ્યૈવમ્ ॥ ૫૫ ॥ તદા યા કુરુતે નારી ન સા વૈધવ્યમાપ્નયત્ । વસિષ્ઠ ઉવાચ-—એવદ્વાક્યાવસાને તુ ગૌરી સા કોકિલાસ્યવત્ ॥ ૫૬ ॥ તદારભ્ય ઘૃષિ ભેતત્ પ્રપિતં કોકિલામત્ ॥ યા નારી નૈવ કુરુતે મોહાત્સા વિથવા મયેત્ ॥ ૫૭ ॥ કુરુત્વમેતકલ્યાણિ કીર્તિમાલે પ્રતોતમમ્ ॥ કીર્તિમાલો-વાચ-—કથમારાધ્યતે દેવી કોકિલારૂપધારિણી ॥ ૫૮ ॥ વિષાનં મૃદિ તદ્વિપ્ર સ્વપ્રસારાકારોમ્યદમ્ ॥

એવાં વચનો સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવે શાપનો પરિહાર કર્યો કે, ૫૨ હે દેવિ ! તમે નંદન નામના દેવના વનમાં દશ હજાર વર્ષો સુધી કાચલ થઇને રહેશો. ૫૩ પછી હિમાલયની પુત્રી થઈ મારી સ્ત્રી થશો. જેમ દેવોમાં વિષ્ણુ ઉત્તમ છે, વૃક્ષોમાં આંબી ઉત્તમ છે અને તીર્થોમાં ગંગા ઉત્તમ છે તેમ પક્ષિણીઓમાં કોકિલા ઉત્તમ છે. જ્યારે એ આપાદ માસ આવે ત્યારે જે સ્ત્રી કોકિલાનું પૂજન કરે છે તેને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી. વસિષ્ઠ ઋષિ કહે છે-એવી રીતે શંકરના કહેવા પછી પાર્વતી કોકિલા થઈ ગયાં. ૫૪-૫૬ ત્યારથી આરંભી આ પવિત્ર કોકિલા મત પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. જે સ્ત્રી મોહથી આ મત કરતી નથી તે વિધવા થાય છે. ૫૭ એટલા માટે હે કલ્યાણિ ! હે કીર્તિમાલે ! તું પશુ આ ઉત્તમ મત કર. કીર્તિ-માલા કહે છે-હે મહારાજ ! કોકિલાનાં રૂપને ધારણ કરનાર દેવી પાર્વતીની કેવી રીતે પૂજા કરવી તેનો પ્રકાર કહો. હે મહારાજ ! જો આપ કૃપા કરશો તો હું એ મત કરી શકીશ. ૫૮

વસિષ્ઠ ઉવાચ-—કોકિલામતમાહાત્મ્યં વિધાનં ચ વદામિ તે ॥ ૫૯ ॥ શ્ચુ દેવિ પ્રયત્નેન મન્ત્રૈઃ પૌરાણિકૈ-ર્યેતમ્ । મલમાસે સ્વતિક્રાંતે ચઢાપાદે સમાગતે ॥ ૬૦ ॥ આષાઢ્યાં પૌર્ણમાસ્યાં તુ સંઘ્યાકાલે ભુવસ્થિતે । સંકલ્પ-યેન્માસમેકં શ્રાવણપ્રભૃતિ જ્યેષ્ઠ ॥ ૬૧ ॥ સ્નાનં કરિષ્યે નિત્યં ચ બ્રહ્મચર્યસ્થિતા સતી । મોક્ષ્યે નક્કં ચ ભૂશલ્યાં કરિષ્યે પ્રાણિનાં દયામ્ ॥ ૬૨ ॥ સૌભાગ્યધનધાન્યાદિ-પ્રાપ્તયે શિવતુષ્ટયે । હૃતિ સંકલ્પ્ય વિપ્રાથે નારી વિપ્રેભ્ય એવ ચ ॥ ૬૩ ॥ પ્રાપ્ત્યાઠર્જ્યાં તુ સંપાથ સામર્થી સકલા-મપિ । પ્રસૃપ્યે ચ પ્રતિદિનં દંતધાવનપૂર્વકમ્ ॥ ૬૪ ॥ નયાં ગત્વાડયવાવાપ્યાં તઢાગે ગિરિનિર્ધેરે । સ્નાનં કરોમિ દેવેશિ કોકિલે પ્રીતયે તવ ॥ ૬૫ ॥ જલેડસિમ્પાવને પુણ્યે સર્વદેવકુલાશ્રયે । સ્નાનં કૃત્વા વ્રતી દેવિ સુગંધામ-લકૈસ્તિલેઃ ॥ ૬૬ ॥ દિનાદ્યકં તતઃ પશ્ચાત્સર્વોપધ્યા પુનઃ પચક્ । વચાપિંદ્રેન ચ સ્નાનં દિનાન્યદૌ સમાચરેત્ ॥ ૬૭ ॥ તિલામલકપિંદ્રેન સર્વોપધિયુતેન ચ । ષડ્દિનાનિ તતઃ સ્નાનં સંપૂર્ણફલલિપ્સયા । સ્નાત્વા ઇમાત્સા રવિં તસ્મૈ દયાદર્ધ્યં પ્રયત્નતઃ ॥ ૬૮ ॥

વસિષ્ઠ કહે છે-હે દેવિ ! કોકિલામતનું આહાત્મ્ય, તેનો પ્રકાર અને તેને માટે પુરાણમાં કહેલા મંત્રો પશુ હું કહું છું, તે તું સાવધાન થઇને સાંભળ. અધિક માસ ઉતર્યા પછી શુદ્ધ આષાઢ માસની પૂર્ણિમાને દિવસે સંધ્યાસમયે, 'હું શ્રાવણ માસથી (એટલે આષાઢવદ એકમથી) આરંભી નિત્ય સ્નાન કરીશ, બ્રહ્મચર્ય પાળીશ, નક્તભોજન કરીશ, પૃથિવી ઉપર શપન કરીશ અને પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખીશ. ૫૯-૬૨ જેથી ધન, ધાન્ય અને સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય અને શંકર પ્રસન્ન થાય,' એવો આહ્વાન

પાસે સંકલ્પ કરી તેમની આજ્ઞા લઈ, સમગ્ર સામગ્રી એકઠી કરી, પ્રતિદિન પ્રાતઃકાલમાં દાંતણું કરી નદી, તળાવ, વાપી અથવા ઝરણા ઉપર જઈ, 'હે કોઠિલે ! આપને પ્રસન્ન કરવામાટે હું સર્વ દેવના આશ્રયરૂપ આ પવિત્ર જલમાં સ્નાન કરીશ,' એવા સંકલ્પ કરેલા. પછી આઠ દિવસ સૂધી તિલ અને સુગંધિ આમળાંવડે સ્નાન કરવું, પછી આઠ દિવસ સૂધી સર્વોષધિથી સ્નાન કરવું, પછી આઠ દિવસ સૂધી વજના ચૂંથથી સ્નાન કરવું અને પછીના છ દિવસ તિલ, આમળાં અને સર્વોષધિનાં ચૂંથવડે સ્નાન કરવું. એવી રીતે સ્નાન કરવાથી પૂણી ફળ થાય છે. સ્નાન કરી, સૂર્યનું ધ્યાન કરી તેને અર્ધ આપવે. ૧૪-૧૮

આદિત્ય માસ્કર રવે અર્ક સૂર્ય દિવાકર । પ્રભાકર નમસ્તુભ્યં ગૃહાણાર્યં નમોઽસ્તુ તે ॥ इति सूर्याया-
र्घ्यमंत्रः ॥ ६९ ॥ કારયેત્કોકિલાં દેવીં સૌવર્ણીં સર્વકા-
મદામ્ । રૌપ્યં ચરણયોથૈવ નેત્રયોઽપિ મૌકિકે ॥ ૭૦ ॥ રત્નાનિ પંચ પૃષ્ઠે તુ ચૂતદશસમાશ્રિતામ્ ।
અથવા તિલપિષ્ઠેન કોકિલાં પશ્ચિરુપિણીમ્ ॥ ૭૧ ॥ નિધાય તામ્રપાત્રે તાં પૂજયેસ્વસમાહિતઃ । ઉપચારૈઃ પોદ-
શમિર્યથાવિતં નિબોધ મે ॥ ૭૨ ॥ આવાહયામિ તાં દેવીં કોકિલારૂપધારિણીમ્ । અવતારં કુરુષ્વાત્ર પ્રસાદં કુરુ
સુવ્રતે ॥ ૭૩ ॥ આવાહનમંત્રઃ ॥ આગચ્છ કોકિલે દેવિ દેહિ મે વાંછિતં ફલમ્ । ચતુર્વૃક્ષં સમારુઢ્ય રમસે નંદને વને ॥ ૭૪ ॥ આસનમંત્રઃ ॥ તિર્યગ્યોનિસહ્યદ્યુતે કોકિલે કલકંઠિકે । શંકરસ્ય પ્રિયે દેવિ પાર્યં સંપ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ૭૫ ॥ પાંચમંત્રઃ ॥ કલકંઠે મહાદેવિ શુક્લિષ્ઠિકપ્રદે શિવે । તિલપુષ્પાશ્રિતૈરર્ચ્યં ગૃહાણ ત્વં નમોઽસ્તુ તે ॥ ૭૬ ॥ અર્ચ્યમંત્રઃ ॥ આપાદસ્યાસિતે પક્ષે મેષવર્ણસ્વરૂપિણિ । કોકિલે નામ દેવિ ત્વં સ્નાનીયં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ૭૭ ॥ મિજાનિ કંઠસૂત્રાણિ દયાશાપિ દિને દિને । કુંકુમં પુષ્પ-
તાંદુલમજ્જતાધૂપદીપકૌ ॥ ૭૮ ॥

પછી 'હે આદિત્ય ! હે આસ્કર ! હે રવે ! હે અર્ક ! હે સૂર્ય ! હે દિવાકર ! હે પ્રભાકર ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું, આ અર્ધનું ગ્રહણ કરો.' ૬૯ કોઠિલા દેવીની સોનાની શ્રીત કરાવવી, તેના પગ રૂપાના કરાવવા, મોતીનાં નેત્ર કરાવવાં, ૭૦ અને પીઠ ઉપર પાંચ રત્ન જડાવવાં. તે કોઠિલાને આંખાના વૃક્ષ ઉપર બેસાડવી. તેવી શક્તિ ન હોય તો તિલના કંઠની કોઠિલા કરાવી, તેની ત્રાંખાનાં પાત્રમાં યથાશક્તિ સોળ ઉપચારોવડે સ્વપદાનીથી પૂજા કરવી. ૭૧-૭૨ 'કોઠિલાના રૂપને ધારણ કરનારી તે દેવીનું હું આવાહન કરું છું. હે દેવિ ! અહીં પધારો અને કૃપા કરો.' ૭૩ એ મંત્રથી આવાહન કરવું. 'હે કોઠિલે ! હે દેવિ ! આપ નંદનવનમાં આંખાના વૃક્ષ ઉપર બેસી ક્રીડા કરો છો તે અહીં બેસો અને મને વાંછિત ફલ આપો.' ૭૪ એ મંત્રથી, આસન; 'હે કોઠિલે !

આપ પશ્ચિમોનામાં ઉત્પન્ન થયાં છો, સુદર સ્વરવાળાં છો અને શંકરની પ્રિયા છો. હે દેવિ ! આ પાણનું ગ્રહણ કરો,' ૭૫ એ મંત્રથી પાણ; 'હે દેવિ ! હે શિવે ! આપ મનોહર સ્વરવાળાં છો અને ભોગ તથા મોક્ષ આપનારાં છો. આપને નમસ્કાર કરું છું આ તિલપુષ્પ અને અક્ષ-
તના અર્ધનું ગ્રહણ કરો,' ૭૬ એ મંત્રથી અર્ધ; 'હે કોઠિલે ! આપ આપાડ માસના શુકલ પક્ષના મેષના જેવા વર્ણવાળાં છો. હે દેવિ ! સ્નાનમાટે આ જલનું ગ્રહણ કરો,' ૭૭ એ મંત્રથી સ્નાન કરાવવું. પ્રતિદિન જૂઠાં જૂઠાં કંઠસૂત્ર આપવાં. કંકુ, પુષ્પ, તાંબૂલ, અક્ષત, ધૂપ અને દીપ પણ આપવાં. ૭૮

કુપાર્દેવવિધાં પૂર્ણાં આવર્ણ્યંતં ચ પૂજયેત્ । વિસર્જયેષ પશ્ચાત્તં સૌવર્ણીં કોકિલાં ગુપ્તામ્ ॥ ૭૯ ॥ યદા ચ તિલ-
પિષ્ઠસ્ય કોકિલા ક્રિયતે તદા । કુપાર્તપ્રત્યહમાહ્વાનં મિજા-
યાસ્તુ વિસર્જનમ્ ॥ ૮૦ ॥ રમ્યં વર્નં સમાગત્ય ષ્ણુયાત્કો-
કિલાત્સ્વનમ્ । યદા ન શ્રૂયતે શબ્દ ઉપવાસસ્તુ તરિને ॥ ૮૧ ॥ કોકિલે કૃણવર્ણે ત્વં સદા વાસો વનેષુ તે । સૌભાગ્યમતુલં દેહિ ગૃહાણાર્યં નમોઽસ્તુ તે ॥ ૮૨ ॥ વસંતે ચ સમુત્પન્ને વિંધ્યપર્વતવાસિનિ । ગચ્છ ગચ્છ મહા-
દુર્ગે સ્વસ્થાને નંદને વને ॥ ૮૩ ॥ इति विसर्जनमंत्रः । રૂપ દેહિ ધનં દેહિ સર્વસૌંદર્યં ચ દેહિ મે । પુત્રાન્દેહિ યશો દેહિ સૌભાગ્યં દેહિ સંપદઃ ॥ ૮૪ ॥ હૃસ્વક્ત્વા ચ તતઃ પશ્ચાદ્વિષ્ણુભ્રમેન સુવ્રતી । નક્તમોજી ભવેદ્રાશિ યાવન્માસઃ સમાપ્યતે ॥ ૮૫ ॥ માસાંતે તામ્રપાત્રે તુ કોકિલાં સ્વર્ણનિર્મિ-
તામ્ । વજ્રધાન્યગુરૈર્ધુક્તાં શ્રાવણ્યાં વૈ સકુંઢકામ્ ॥ ૮૬ ॥ દયાસ્વદક્ષિણાં ચાપિ દૈવજેષુ વા પુરોહિતે । એવમાપદમાસસ્ય દ્વૈવિધ્યે સદ્ધપસ્થિતે ॥ ૮૭ ॥ સધવા વિષયા શાપિ યા નારી કોકિલાવ્રતમ્ । કરોતિ સત્તજન્માનિ સૌભાગ્યં લભતે તુ સા ॥ ૮૮ ॥ મૃતા ગૌરીપુરં યાતિ વિમાને-
નાર્કતેજસા ॥ શ્રીમગવાહવાચ— एतद्भूतं वसिष्ठेन धुनिना कथितं पुरा ॥ ८९ ॥ તથા કૃતં તુ તત્પાર્થ સમસ્તં કીર્તિ-
માલયા । તસ્યાશ્ચ સર્વે નિષ્પન્ને વસિષ્ઠવચનં યથા ॥ ૯૦ ॥ એવમન્યાપિ કૌંતેય કોકિલાવ્રતશ્રુતમમ્ । કરિષ્યતિ તદા તસ્યાઃ સૌભાગ્યં ચ પ્રવિષ્યતિ ॥ ૯૧ ॥ ન કરોતિ યદા નારી બ્યાલી ભવતિ કાનને । એકતઃ સર્વદાનાનિ કોકિલા-
વ્રતમેકતઃ ॥ ૯૨ ॥ કૃતં પુરાઽપ્સરોભિશ્ચ ઋષિપત્નીભિરા-
દરાત્ । અદૃશ્યયા ચ સા પૂર્વમર્ષિતા શાપશ્રુતકયે ॥ ૯૩ ॥ અર્કધત્યાપિ સા સ્નાત્વા પૂજિતા કોકિલા નૃપ । સીતયા પૂજિતા સાપિ સર્વકામાર્થસિદ્ધયે ॥ ૯૪ ॥ ગૌતમ્યાં દંઢ-
કારણ્યે સ્નાનં કૃત્વા યથાવિધિ । નલાન્વેષણકામેન દમ-
ચંડ્યા ચ પૂજિતા ॥ ૯૫ ॥ રુક્મિણ્યા ચ તથા જાત્વા પૂજિતા કોકિલા શિવા । વિષ્ણોઃ પરચુરવાદયર્થં તથા જાતં ન લેશયઃ ॥ ૯૬ ॥ કુષ્ઠેકા મલિના વીના પરકર્મેરતા તથા । યવં વંધ્યા કાકવેઢ્યા વિભસ્તા મૃતવસ્તકા ॥ ૯૭ ॥

સર્વાસ્તાઃ ફલમાજઃ સ્વર્ગતસ્યાસ્ય પ્રભાવતઃ । આશુરાતો-
ગ્યમેશ્વર્યં સુલં દૃઢિ યશઃ પ્રજામ ॥ ૯૮ ॥ સૌભાગ્યં હંદરં
રૂપં નારી પ્રાપ્નોતિ નાન્યથા । દત્તવ્રતં મયા રૂપાતં
કાર્યં વારત્રયં વૃષ ॥ ૯૯ ॥ તૃતીયાંતે ચ વિધિવત્કાર્ય-
ચુષાપનં શુભમ્ । દક્ષમાજ્ઞાયતે દ્રવ્યં દ્વિતીયાહમતે
સુતાન્ । તૃતીયાશ્ચાપિ સૌભાગ્યં પ્રાપ્નુયાન્નાત્ર સંશયઃ
॥ ૧૦૦ ॥ इति वराहपुराणे कोकिलाव्रतम् ॥

એવી રીતે શ્રાવણ સુદિ પૂર્ણિમા સુધી પૂજન કરવું.
પછી સોનાની કોકિલાનું દાન કરી દેવું.^{૭૯} જે તિલના
લોટની કાયલ બનાવેલી હોય તો રાજ રાજ આવાહન
અને વિસર્જન કરવું. (એટલે હમેશાં નવી કોકિલા
કરવી.)^{૮૦} હમેશાં વનમાં જઈ કાયલને શબ્દ સાંભળવો.
જે દિવસે તેના શબ્દ સાંભળવામાં ન આવે તે દિવસે
ઉપવાસ કરવો.^{૮૧} 'હે કોકિલે ! હે કાળા વર્ણવાળી !
તમારો નિરંતર વનમાં વાસ છે, હું તમને નમસ્કાર
કરું છું, આ અર્ધ ગ્રહણ કરો અને અતિ ઉત્તમ
સૌભાગ્ય આપો.'^{૮૨} એ મંત્ર ભણી અર્ધ આપવો.
'હે કોકિલે ! તમે વસંત ઋતુમાં ઉત્પન્ન થાઓ
છો અને વિંધ્યપર્વતમાં વસો છો. હે દેવિ ! હવે
નંદનવનમાં સુખેથી જાઓ.'^{૮૩} એ મંત્રથી વિસર્જન
કરવું. 'હે દેવિ ! મને રૂપ આપો, ધન આપો, સર્વ
સુખ આપો, પુત્રો આપો, યશ આપો, સૌભાગ્ય આપો
અને સંપત્તિ આપો.'^{૮૪} એટલું કહી હવિષ્યાબવડે રાત્રિએ
બોજન કરવું. એ પ્રમાણે એક માસ સુધી કરવું.^{૮૫}
માસ પૂરો થાય ત્યારે શ્રાવણ સુદિ પૂર્ણિમાને દિવસે
ત્રાંયાનાં પાત્રમાં વજ્ર, ધાન્ય અને ગોળસહિત કુંડલ-
વાળી સોનાની કાયલ રાખવી ને જ્યોતિષી બ્રાહ્મણ વા
ગોરને દક્ષિણાસહિત તેનું દાન કરવું. બે આપાઠ માસ
આવે ત્યારે વિધવા અથવા સધવા જે સ્ત્રી આ પ્રમાણે
કોકિલાવ્રત કરે છે, તેનું સાત જન્મ સુધી અખંડ
સૌભાગ્ય રહે છે,^{૮૬-૮૮} અને અંતે તે સૂર્ય જેવાં
તેજસ્વી વિમાનમાં બેસી પાર્વતીના લોકમાં જાય છે.
શ્રીભગવાન કહે છે-હે પાર્થ ! પૂર્વે આ વ્રત વસિષ્ઠ મુનિએ
કહ્યું,^{૮૯} અને તેના કહેવા પ્રમાણે સઘળું કીર્તિમાલાએ
કહ્યું. તેને વસિષ્ઠના કહેવા પ્રમાણે સઘળું કૃણ મળ્યું.^{૯૦}
હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે બીજી પણ સ્ત્રી ઉત્તમ કોકિલા-
વ્રત કરશે તેને સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થશે.^{૯૧} જે સ્ત્રી આ
વ્રત કરતી નથી તે વનમાં સર્પિણી થાય છે. એક તરફ
સઘળાં દાન અને એક તરફ કોકિલાવ્રત એ બન્ને ધરાખર
છે.^{૯૨} પૂર્વે આદરથી અપ્સરાઓએ (આ વ્રત) કહ્યું
હતું અને ઋષિપત્નીઓએ (પણ) કહ્યું હતું. શાપની
મુક્તિમાટે અહત્યાએ કોકિલાનું પૂજન કર્યું હતું,^{૯૩} અર્ધ-
ધત્તીએ પણ સ્નાન કરી કોકિલાનું પૂજન કર્યું હતું અને
હે રાજા ! સીતાએ પણ સર્વ કામોની અને અર્ધની સિદ્ધિ-

માટે દંડકારણ્યમાં ગૌતમી નદીમાં સ્નાન કરી કોકિલાનું
પૂજન કર્યું હતું. નક્ષત્રે શોધવામાટે દમયંતીએ તેનું
પૂજન કર્યું હતું.^{૯૪-૯૫} 'શ્રીકૃષ્ણ મારા પતિ થાય,' એવી
ઇચ્છાથી રુકિમણીએ પણ સ્નાન કરી કોકિલાનું પૂજન
કર્યું હતું, અને તે કાર્ય સિદ્ધ થયું હતું, એમાં સંશય
નથી.^{૯૬} ખરાબ વસ્ત્રવાળી, મેલી, નોકરી કરનારી, વાંઝણી,
કાકવંધ્યા (જેને એક જ છોકરું થયું હોય), વિવત્સા અને
જેણીનાં છોકરાં મરી જતાં હોય એવી સઘળી સ્ત્રીઓને
આ વ્રતના પ્રભાવથી કૃણ થાય છે. આ વ્રત કરવાથી
આયુષ્ય, આરોગ્ય, ઐશ્વર્ય, સુખ, દૃઢિ, યજ્ઞ, પ્રજા,
સૌભાગ્ય અને ઉત્તમ રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ બીજી
રીતે થતું નથી. હે યુધિષ્ઠિર ! મેં જે તમને વ્રત કહ્યું તે
ત્રણ વખત કરવું.^{૯૭-૯૯} ત્રણ વ્રત પૂરાં થાય ત્યારે
વિધિથી ઉદ્ધાપન કરવું. પહેલાં વ્રતથી ધન મળે છે, બીજાં
વ્રતથી પુત્રો થાય છે અને ત્રીજાં વ્રતથી સૌભાગ્ય મળે
છે.^{૧૦૦} એ પ્રમાણે વરાહપુરાણમાં કોકિલાવ્રત કહેલું છે.

કોકિલાવ્રતનું ઉદ્ધાપન

અયોષાપનમ્ ॥ યથાપનવિધિં ब्रूहि व्रतस्यास्य मम
प्रभो । येन विज्ञातमात्रेण सौभाग्यं च भविष्यति ॥ ૧ ॥
શ્રાવણે પૌર્ણમાસ્યાં તુ શુદ્ધપક્ષે વિશેષતઃ । દ્વિતીયાયામે-
કમન્તં દૈત્યાવાનપૂર્વકમ્ ॥ ૨ ॥ ઉપવાસસ્ય નિયમં કૃત્વા
વ્રતપરાયણા । તૃતીયા ઉપ્યફલદા મધ્યાહ્ને સમ્પ્રોષિતા
॥ ૩ ॥ ઉપલિપ્ય શુચૌ દેશે મંદલં તત્ર કારયેત્ । અદ્દલં
લિલેત્પથં ચતુષ્કોણં ચ મદ્રકમ્ ॥ ૪ ॥ કલશં વારિપૂર્ણ
ચ પંચરત્નસમન્વિતમ્ । તત્કોપરિ ન્યસેત્પાત્રં શૂર્પ-
બન્ધૈકવિંશતિ ॥ ૫ ॥ પ્રત્યેકં સપ્તામ્યાનાં પ્રત્યેનૈકેન
પૂરયેત્ । તદ્ભાવે તદ્દેન કુલ્લેનાથ નારદ ॥ ૬ ॥ ઝળાં-
પદ્મયુગં કૃષ્ણવર્ણં દયાશ્ચ શક્તિતઃ । તત્કોપરિ ન્યસેરેશ્વરી
કોકિલાપ્રતિમાં તથા ॥ ૭ ॥ અત્ર ગંધપ્રદાનં ચ શૂપદી-
પપ્રદાનકમ્ । નૈવેયં મોદકાન્ દયાત્પકાન્ વૃતસંયુતમ્
॥ ૮ ॥ અર્ધ્યં ચૈવ પ્રદાતવ્યં તાંદુલં ફલમ્મુત્તમમ્ । રાત્રી
જાગરણં કાર્યં વાયનૃત્યપ્રમૃતકમ્ ॥ ૯ ॥ પૂજયિત્વૈકચિ-
ત્તેન ફલં પ્રાપ્નોતિ ચાશ્રયમ્ । પ્રખાતે વિમલે તીર્થે સ્નાનં
કૃત્વા વિધાનતઃ ॥ ૧૦ ॥

(નારદ પુછે છે)-* હે પ્રભો ! આ વ્રતનું ઉદ્ધાપન કહો,
કે જે જાણવાથી સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.^૧ શ્રાવણ
માસના શુકલ પક્ષમાં બીજને દિવસે એક વખત બોજન
કરવું, ત્રીજને દિવસે ઉપવાસ કરવો અને પૂર્ણિમાને
દિવસે દાતણ કરી,^૨ વ્રતપરાયણ થઈ ઉપવાસનો નિયમ
લેવો. પવિત્ર સ્થલમાં લીંપી તેમાં મંડલ કરાવવું.^૩

* આ પૂછવું નારદનું છે એમ આગળ 'હે નારદ !' એ
સંજોધન આવે છે, તે ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે, પાછા ઉત્તર
કાણે આપ્યો એ કાંઈ જાણતું નથી. માટે તે વત્તાઈ વગેરે
અંશોમાંથી જાણી લેવું.

તેમાં અદ્દલ કમળ ચિતરવું, ચાર કાણાવાળું બદ્ધ આલેખવું,^૪ જળથી ભરેલા ધડામાં પંચરત્ન નાખી તેની સ્થાપના કરવી, તેની ઉપર એક પાત્ર રાખવું અને પાસે ખીન્ન એકવીસ પાત્રો રાખવાં. એક એકમાં શેર શેર જેટલાં સાત ધાન્ય ભરવાં. તેમ ન બની શકે તો અર્ધો શેર વા કુકર જેટલાં ધાન્ય ભરવાં.^{૫-૬} શક્તિપ્રમાણે બે કાળાં ઉનનાં વસ્ત્રો ઢાંકવાં. તેની ઉપર કોકિલાની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી.^૭ પછી ચંદન, ધૂપ, દીપ વગેરેથી પૂજન કરવું. લાડુ અને ઘીવાળાં રધિલાં અન્નનું નૈવેદ્ય કરવું,^૮ અર્ધ આપવો, તામ્રલ અને ઉત્તમ ફલ આપવાં. રાતે ભગરથ કરવું, કેટલાંક વાળાં વગડાવવાં અને નૃત્ય પણ કરવું.^૯ એવી રીતે એકચિત્તથી પૂજા કરવાથી અક્ષય ફળ થાય છે. પ્રાતઃકાલમાં વિધિથી સ્નાન કરી વિધિથી દેવીનું પૂજન કરવું ને હોમ કરવો.^{૧૦}

પૂજ્યેદિવિવરેર્ષો દોમ કુપાંતથા દ્વિજ । તિલચંપકડુ-
વૈશ્વ તંદુલૈર્ધૃતપાયસૈઃ ॥ ૧૧ ॥ અદોત્તરશતં દ્વિવા દુર્ગા-
મન્વૈશ્વ વૈરિકૈઃ । કોકિલાપ્રીતયે બ્રહ્મન્ બ્યાદ્દતીનાં શતત્ર-
યમ્ ॥ ૧૨ ॥ બ્રાહ્મણાન્મોજયેત્પશ્યાસ્તપત્નીકાંશ પંચ ચ ।
અશકૌ શ્લેકયુર્મં ચ મોજયેચ્છ તથા ગુહમ્ ॥ ૧૩ ॥ ત્રિજી-
મ્નશ્ચ પ્રદાતવ્યં ચારિકાર્પચર્કં તથા । મોદકાંશ સસ્રાંશ
વંશપાત્રસમન્વિતાન્ ॥ ૧૪ ॥ કૃણ્વજ્જસમાયુક્તાન્ પક્ષાનેન
પ્રપૂરિતાન્ । સર્વોપસ્કરસંયુક્તાંત્રિજીમ્નશ્ચ પ્રદાપયેદ્ ॥ ૧૫ ॥
આચાર્ય પૂજયેદ્બ્રહ્મચારી કૃણ્વાં ચ સવત્સકામ્ । ઉપાનહૌ
તથા શાસ્ત્ર્યાં ચામરં છત્રમેવ ચ ॥ ૧૬ ॥ છત્રિકાં કર્ણેષ્ઠે ચ
ચંદનં કુસુમાનિ ચ । સર્વે દયાદ્વિજેન્દ્રાય સપત્નીકાય નારદ
॥ ૧૭ ॥ દાપયેદ્વિધિસ્સર્વે બ્રાહ્મણાય કુરુશ્ચિને । વ્રતોપ-
દિદ્દદાનં ચ મોજનં ચ સદ્ભિજનમ્ ॥ ૧૮ ॥ તતો છુડીત
નૈવેદ્યં પુત્રપૌત્રૈઃ સમન્વિતા । દેવિ ચૈત્રરથોત્પન્ને વિંધ્યપર્વત-
વાસિનિ ॥ ૧૯ ॥ કોકિલે પૂજિતે ગચ્છ વિધિવત્સર્વ-
કામદે । કારયેત્કોકિલાં દેર્ષી સૌવર્ણી સર્વકામદાયમ્
॥ ૨૦ ॥ રૌપ્યચરણચંચૂભિરન્વિતાં નેત્રમૌક્તિકામ્ । પંચ-
રત્નયુતાં શ્રેષ્ઠે વૃત્તદક્ષસમાશ્રિતામ્ ॥ ૨૧ ॥ एवं ચા કુરુતે
રાજન્ કોકિલાવ્રતશ્ચત્તમમ્ । સર્વે પ્રાપ્નોતિ સૌમાર્યં પુત્ર-
ધાન્યધનાનિ ચ । મહાફલમવાપ્નોતિ મહામાયાપ્રસાદતઃ
॥ ૨૨ ॥ હિતિ વરાહપુરાણે કોકિલાવ્રતોથાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

વેદમાં કહેલા દેવીમંત્રો બાણી તિલનાં અને ચંપાનાં પુષ્પો, તાંદુલ, ઘી અને ખીરની એકસો આઠ આહુતિ આપવી. કોકિલા દેવીને પ્રસન્ન કરવામાટે વ્યાહતિ બાણી ત્રણસો વખત આહુતિ આપવી.^{૧૧-૧૨} પછી પાંચ સ્ત્રી પુરુષોનાં બેડાં જમાડવાં. જે તેટલી શક્તિ ન હોય તો આચાર્યને તથા તેમની પત્નીને જમાડવાં.^{૧૩} પાંચ ધારવડાં, લાડવા, સેત્ર, કાંચું વસ્ત્ર, પકવાન તથા સઘળી સામગ્રી વાંસના પાત્રોમાં ભરી તે પાત્રો ત્રણ સ્ત્રીઓને આપવાં.^{૧૪-૧૫} ભક્તિથી આચાર્યની પૂજા કરવી. વાહ્યાંવાળી કાળી ગાય,

પગરખાં, શર્યા, ચામર, છત્ર, વીંટી, કાનના અલંકાર, ચંદન અને પુષ્પ આટલી વસ્તુ આચાર્યને તથા તેમની પત્નીને આપવી.^{૧૬-૧૭} વ્રતમાં કહેલું દાન, ભોજન અને દક્ષિણા સઘળું બોહોળાં કુટુંબવાળા બ્રાહ્મણને વિધિથી આપવું.^{૧૮} પછી પુત્ર પૌત્રોની સાથે નૈવેદ્યનું ભોજન કરવું. પછી 'હે દેવ ! હે ચિત્રરથ વનમાં ઉત્પન્ન થયેલી ! હે કોકિલે ! હે સર્વ કામના પૂર્ણ કરનારી ! મેં આપની વિધિથી પૂજા કરી, હવે આપને સ્થાને પધારો.' એ મંત્ર બાણી વિસર્જન કરવું.^{૧૯} રૂપાના પત્ર અને ચાંચવાળી, મોતીના નેત્રવાળી, પીઠમાં પાંચ રત્નવાળી અને આંખાના વૃક્ષ ઉપર બેઠેલી મનોહર સોનાની કાંચ કરાવવી.^{૨૦-૨૧} એવી રીતે જે સ્ત્રી ઉત્તમ કોકિલાવ્રત કરે છે તેને પાર્વતીની કૃપાથી સઘળું સૌભાગ્ય, પુત્ર, ધન, ધાન્ય વગેરે ઉત્તમ ફળ મળે છે. એવી રીતે વરાહ પુરાણમાં કોકિલાવ્રતનું ઉદ્ઘાપન કહેલું છે.^{૨૨}

—૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨—

૬ રક્ષાબંધન (રાખડી બાંધવી)

અથ શ્રાવણપૌર્ણમાસ્યાં રક્ષાબંધનમ્ ॥ તદ્બોલં હેમાદ્રૌ
ભવિષ્યે—યુધિશિર ઉવાચ—રક્ષાબંધનમિવાનં મે કિંચિત્કથય
કેશવ । દુષ્ટપ્રેતપિશાચાનાં યેનાદૃષ્યો ભવેન્નરઃ ॥ ૧ ॥
સર્વરોગોપશમનં સર્વાશુભવિનાશનમ્ । સત્કૃત્તેનાન્દ-
મેકં યેન રક્ષા કૃતા ભવેદ્ ॥ ૨ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—શ્ચ
પાંડવશાર્દૂલ હિતિહાસં પુરાતનમ્ । દૃઢાગ્ન્યા યત્કૃતં પૂર્વ
શત્રુસ્ય જયદ્વયે ॥ ૩ ॥ વૈવાસુરમભ્યુદ્ધં પુરા દ્વાદશ-
વાર્ષિકમ્ । તત્રાસૃરૈર્જિતઃ શત્રુઃ સદૃ સર્વૈઃ છરોત્તમૈઃ ॥ ૪ ॥
વૃહસ્પતિષુષામ્ન્ય દ્વં વચનમબ્રવીત્ । ન સ્થાતું ચૈવ
શત્રોમિ ન ગતું તૈરભિદ્રુતઃ ॥ ૫ ॥ સર્વથા યોદ્ધુમિચ્છામિ
યદ્ભાવ્યં તદ્ભવિષ્યતિ । સ્તુતા છરપતેર્વાક્યં વૃહસ્પતિ-
રથાબ્રવીત્ ॥ ૬ ॥

શ્રાવણ શુદ્ધ પૂર્ણિમાને દિવસે રક્ષા (રાખડી) બંધન કરવું એમ હેમાદ્રિમાં અને ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલું છે. યુધિશિર કહે છે—હે કેશવ ! જેથી દુષ્ટ પ્રેત અને પિશાચો, મનુષ્યને દુઃખ દષ્ટ શકતાં નથી અને જે એક વખત રક્ષાબંધન કરવાથી મનુષ્યોના એક વર્ષ સુધી સઘળા રોગોનો નાશ થાય છે અને અશુભનો પણ નાશ થાય છે, એવાં રક્ષાબંધનનો પ્રકાર કહો.^{૧-૨} શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે યુધિશિર ! પૂર્વે ઇંદ્રના જ્યમોટે ઇંદ્રાણીએ જે રક્ષાબંધન કર્યું હતું તેનો પુરાતન ઇતિહાસ હું કહું છું તે સાંભળો.^૩ પૂર્વે દેવોનું અને દેત્યોનું ખાર વર્ષ સુધી યુદ્ધ થયું હતું. તેમાં દેત્યોએ ઇંદ્રને અને ખીજા સર્વ દેવોને જિતી લીધા. ત્યારે યુદ્ધરૂપિની પાસે ઇંદ્રે કહ્યું કે મારાથી અહીં ઉભા રહેવાય તેમ નથી અને દેત્યો મારી પછવાડે દોડે છે તેથી હું નાસી શકું તેમ પણ નથી, જેમ થવાનું હોય તેમ થાઓ, પણ હું તો યુદ્ધ

કરવા જ છું છું. એવાં ઇંદ્રનાં વચનો સાંભળી બૃહ-
સ્પતિ બોલ્યા-૪-૧

વૃહસ્પતિઠવાચ-ન કાલો વિક્રમસ્થાય ત્યજ કોર્પ પુરં-
દર । દેશકાલવિહીનાનિ કાર્યાણિ વિપરીતવદ્ ॥ ૭ ॥
ક્રિયમાણાનિ દુષ્યંતિ સોડનર્થઃ સમહાન્મભવેત્ । તયોઃ
સંવદતોરેવં શચી પ્રાહ સુરેશ્વરમ્ ॥ ૮ ॥ અથ ભૂતવિનં દેવ
પ્રાતઃ પર્વં ભવિષ્યતિ । અહં રક્ષાં વિધાસ્યામિ યેનાજેયો
ભવિષ્યસિ ॥ ૯ ॥ હ્યુક્ત્વા પૌર્ણમાસ્યાં સા પૌલોમી
કૃતમંગલા । વર્ષં ચ દક્ષિણે પાળો રક્ષાપોટલિકાં તતઃ ॥ ૧૦ ॥
વદ્ધરશ્વસ્તતઃ શકઃ કૃતસ્વસ્ત્યયનો દ્વિજૈઃ । આરુઘૌરાવતં
નાર્ગં નિર્ગમ્ય સુરારિહા ॥ ૧૧ ॥ દુદાવ દાનવાનીકં ક્ષણા-
ત્કાલં હવ પ્રજાઃ । શકસ્તુ વિજયી ભૂત્વા પુનરેવ જગન્નયે
॥ ૧૨ ॥ એપ પ્રભાવો રક્ષાયાઃ કથિતસ્તે યુધિષ્ઠિર । જયદઃ
સુહૃદશ્ચૈવ પુત્રારોગ્યધનપ્રદઃ ॥ ૧૩ ॥

બૃહસ્પતિ કહે છે-હે ઇંદ્ર ! આજ પરાક્રમનો સમય
નથી, માટે કોઈ છોડી દો. દેશ અને કાલવનાનાં કાર્યો
અવળાં પડે છે અને આપણું પણ તેમ થવાથી મોટા
અનર્થ થાય તેમ છે. એ પ્રમાણે બંને વિચાર કરતા
હતા તેટલામાં ઇંદ્રાણી ઇંદ્રને કહેવા લાગીઃ-હે દેવ !
આજ ચતુર્દશી છે અને કાલે પૂર્ણિમા થશે, ત્યારે કાલે
હું આપને રક્ષા બાંધીશ જેથી આપને કોઈ જતી શકશે
નહીં. એટલું કહી પૂર્ણિમાને દિવસે મંગલ કરી, ઇંદ્રા-
ણીએ ઇંદ્રના જમણા હાથમાં રક્ષાની પોટલી બાંધી,
પછી બ્રાહ્મણોએ આશીર્વાદ આપ્યા; તે પછી ઐરાવત
હાથી ઉપર બેસી, દેવોના નાશ કરનાર ઇંદ્ર, કાળ
જેમ પ્રજા સામે દોડે છે તેમ દેવોનાં સૈન્ય સામે દોડ્યો
અને સધળા દેવોને જતી કરીથી ત્રણે લોકો પોતાને હાથ
કર્ચો. હે યુધિષ્ઠિર ! જ્ય આપનારો, સુખ આપનારો અને
પુત્રને, આરોગ્યને અને ધનને આપનારો આ રક્ષાનો
પ્રભાવ મેં તમને કહી સંભળાવ્યો. ૧૦-૧૩

યુધિષ્ઠિર ઠવાચ-ક્રિયતે કેન વિધિના રક્ષાબંધઃ સુરો-
ત્તમ । કર્મિમસ્તિથૌ કદા દેવ જ્યેત્તમે વક્તુમર્હસિ ॥ ૧૪ ॥
યથા હિ ભગવન્દેવ વિચિત્રાણિ પ્રમાણસે । તથા તથા ન
મે તુમિર્વેદ્યાર્થઃ શ્વજતઃ કથાઃ ॥ ૧૫ ॥ કૃષ્ણ ઠવાચ-
સંપ્રાપ્તે શ્રાવણે માસિ પૌર્ણમાસ્યાં દિનોદયે । સ્નાનં કુર્વીત
મતિમાન્ સ્તુતિસ્મૃતિવિધાનતઃ ॥ ૧૬ ॥ તતો દેવાન્પિતૃ-
શ્ચૈવ તર્પયેત્પરમાંભતા । ડપાકર્માદિ ચૈવોક્તૃષ્ટીણાં ચૈવ
તર્પણમ્ ॥ ૧૭ ॥ કુર્વીત બ્રાહ્મણૈઃ સાર્ધં વેદાદિદિવ્ય
શક્તિઃ । શૂદ્રાણાં મંત્રરહિતં જ્ઞાનં દાનં ચ શસ્યતે ॥ ૧૮ ॥
તતોડપરાહુતમયે રક્ષાપોટલિકાં શુભામ્ । કારયેન્નાક્ષતૈ-
સ્તદ્વત્સિદ્ધાર્થેર્હમચર્ચિતેઃ ॥ ૧૯ ॥ કાર્પાસૈઃ ક્ષૌમવૈશ્વૈર્વા
વિચિત્રૈર્મલવર્ચિતેઃ । વિચિત્રતંતુપથિતાં સ્થાપયેદ્ભાજનોપરિ
॥ ૨૦ ॥ કાર્પાં શૂદ્રસ્ય રક્ષા ગોમયરચિતેઃ સહૃતમંડલકૈઃ ।
કુર્વાવર્ણકસહિતૈશ્ચૈર્દુરિતોપશમનાય ॥ ૨૧ ॥ ઉપરિતે

ગૃહદેવે રત્નચતુષ્કે ન્યસેત્કુંભમ્ । પીઠસ્થોપરિ નિવિશે-
દ્વાજમાયૈર્યુતશ્ચ સુસૃજતે ॥ ૨૨ ॥ વેદયાજનેન સહિતો
મંગલશબ્દૈઃ સમુચ્છિતૈશ્ચિદ્દૈઃ । રક્ષાબંધઃ કાર્યઃ પ્રજ્ઞાતિવઃ
સર્વવિજ્ઞાનામ્ ॥ ૨૩ ॥ દેવદ્વિજાતિશસ્તાન્વૈરક્ષામિર-
ચયેત્પ્રથમમ્ । તદ્વત્ પુરોધા વૃષ્ટે રક્ષાં બધ્નીત મન્ત્રેણ
॥ ૨૪ ॥ યેન બદ્ધો બલી રાજા દાનવેન્દ્રો મહાબલઃ । તેન
સ્વામિભિષ્પ્રાપ્તિ રક્ષે મા ચલ મા ચલ ॥ ૨૫ ॥ બ્રાહ્મણૈઃ
ક્ષત્રિયૈર્વૈદ્યૈઃ શૂદ્રૈરન્યૈશ્ચ માનવૈઃ । કર્તવ્યો રક્ષિકાબંધો
દ્વિજાન્ સંપૂજ્ય શક્તિઃ ॥ ૨૬ ॥ અનેન વિધિના યસ્તુ
રક્ષાબંધં સમાચરેત્ । સ સર્વદોષરહિતઃ સ્વસ્તી સંવત્સરં
ભવેત્ ॥ ૨૭ ॥ હિતિ ભવિષ્યોત્તરે રક્ષાબંધનપૌર્ણમાસીજ-
તમ્ ॥ અર્ચં રક્ષાબંધો મદાર્યાં ન કાર્યઃ । મદાર્યાં દ્વે ન
કર્તવ્યે શ્રાવણી ફાલ્ગુની તથા । શ્રાવણી વૃષ્ટિં હિતિ ગ્રામં
દહતિ ફાલ્ગુની-હિતિ વચનાત્ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! રક્ષાબંધન કયે પ્રકારે,
કયે દિવસે ને કયે વખતે કરવું તે કહો. હે દેવ ! હે ભગ-
વન્ ! આપ જેમ જેમ ધણા અર્થવાળી સુંદર કથા
કહો છો તેમ તેમ તે કથાઓ સાંભળીને મને તૃપ્તિ થતી
નથી. ૧૪-૧૫ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-શ્રાવણ માસની પૂર્ણિમાને
દિવસે પ્રાતઃકાલમાં શ્રુતિમાં અને સ્મૃતિમાં કહેલા વિધિથી
સ્નાન કરવું. તે પછી જળથી દેવાનું અને પિતૃઓનું તર્પણ
કરવું. વેદને ઉદ્દેશીને શક્તિ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોની સાથે
ઉપાકર્મ વગેરે ઋષિતર્પણ કરવું. શૂદ્રોએ મંત્ર રહિત સ્નાન
અને દાન કરવું એ ઉત્તમ છે. ૧૬-૧૮ મધ્યાહ્ન પછી
ત્રિચિત્ર અને સ્વચ્છ સૂતર વા રેશમની રક્ષાપોટલી કરા-
વવી. તેમાં અક્ષત અને સર્પવ પણ બાંધવા, અને
સોનેરી (તાર)થી શોભા કરવી. એ રક્ષાપોટલી પાત્ર
ઉપર રાખવી. અમંગલના નાશમાટે છાણનાં કંદેલાં
મંડલવડે, દુર્વા અને વર્ણકથી ધરતી શાંતિ કરવી.
ધરના એક ભાગમાં છાણથી લોપી તેમાં સાથીઓ કાઢી
તેની ઉપર કુંભની સ્થાપના કરવી. તે પછી શુભ સુહ-
ર્તમાં, રાજાએ મંત્રીઓની સાથે પાટલા ઉપર બેસવું.
વેશ્યાઓની પાસે 'જ્ય જ્ય' એવા શબ્દો કહેરાવવા અને
બીજાઓએ પણ એ શબ્દો કહેવા. આ વખતે રાજાને
રક્ષા બાંધવી, જેથી સર્વ વિદ્યો શાંત થાય છે. રાજાના
પુરોહિતે પ્રથમ તો દેવની, બ્રાહ્મણની અને શિષ્ટોની રક્ષા-
બંધનવડે અને વસ્ત્રોવડે પૂજા કરી, નીચેનો મંત્ર બાણી
રાજાને રાખડી બાંધવી. ૧૯-૨૪ 'હે રક્ષે ! જેણે મહા-
બળવાન દેવરાજ બલિને બાંધી લીધા હતા, તેથી હું તુંને
બાંધું છું માટે થોડી પણ ચલાયમાન થઇશ નહીં. ૨૫
પછી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને બીજા પણ
સર્વેએ ભક્તિથી બ્રાહ્મણોની પૂજા કરી રક્ષાબંધન કરવું.
જે માણસ આ પ્રકારે રક્ષાબંધન કરે છે તે સર્વ દોષ-
રહિત થઈ આખું વર્ષ સુખી થાય છે. ૨૬-૨૭ એવી

રીતે ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં રક્ષાંધન કહેલું છે. આ રક્ષાંધન ભદ્રામાં કરવું નહીં. 'આવશ્યિનું કાર્ય (રક્ષાંધન) અને કાગળ માસની પૂર્ણિમાનું કાર્ય (હોલિકા દીપન) આ બન્ને કાર્યો ભદ્રામાં કરવાં નહીં; કેમકે ભદ્રામાં રક્ષાંધન કરવાથી રાખનો નાશ થાય છે અને હોલિકા પ્રગટવાથી ગામનો દાહ થાય છે.' એવું વચન છે.

૭ ઉમામહેશ્વરવ્રત

અથ ભાદ્રપદપૌર્ણમાસ્યાં ઉમામહેશ્વરવ્રતં શિવરહસ્યે ।
રાજોવાચ-મગવન્મુનિશારૂઢ વ્રતમેકં વદસ્વ મે । સાંગે
યસ્મિન્વ્રતે ચીર્ણે સર્વાન્કામાનાવાપ્નુયાત્ ॥ ૧ ॥ ગૌતમ
ઉવાચ-ઉમામહેશ્વરં નામ વ્રતમસ્તિ વ્રતોત્તમમ્ । માસિ
ભાદ્રપદે શુક્રે પૌર્ણમાસ્યાં પ્રયત્નતઃ ॥ ૨ ॥ તદ્વ્રતં કાર્યમ-
નૈષેમાંણાયૈવિધાનતઃ । ભાદ્રશુક્રચતુર્થ્યાં પ્રાતઃ સ્નાત્વા
વિધાનતઃ ॥૩॥ શિવં સંપૂજ્ય વિશિષ્ઠ શેવાનગ્યતિયત્નતઃ ।
શિવં ધ્યાત્વા જગદ્ભયં સોમં સોમાર્ષેશેશ્વરમ્ ॥ ૪ ॥ કૃતાં-
જલિપુટો મૃત્વા મંત્રમેતં પટેશ્વરઃ । શ્વઃ કરિષ્યે વ્રતં યસ્ના-
દુમામહેશ્વરાભિષમ્ ॥ ૫ ॥ આજ્ઞાં દેહિ મહાદેવ સોમ
સોમાર્ષેશ્વર । હૃતિ વિજ્ઞાપ્ય ચૈ દેવં પુનઃ સંપૂજ્ય યત્નતઃ
॥૬॥ મધ્યાહ્નેઽપિ મહાદેવમર્ચયેન્નિયતો વ્રતી । તતો વૈવાનૃ-
વીન્સર્વાનગ્યર્ચયે વિશિષ્ઠમ્ ॥ ૭ ॥ હવિષ્યાશી શિવં સાર્યં
પૂજયેદ્વિપૂર્વકમ્ । નિદ્રા કાર્યાં યથાયોગં મહાદેવસ્ય
સન્નિધૌ ॥૮॥ ઉત્થાય પશ્ચિમે યામે મહાદેવં તતઃ સ્મરેત્ ।
તતઃ શૌચદિકં સર્વં નિર્વર્ત્ય પ્રીતમાનસઃ ॥ ૯ ॥ સ્નાનં
કુર્વાયથાયોગં યથાશક્તિં યથાક્રમમ્ । પરિધાય તતો વર્ણ
શ્ચક્લિં શુભમશ્વતમ્ ॥ ૧૦ ॥

ભાદરવા શુદ્ધિ પૂર્ણિમાને દિવસે ઉમામહેશ્વરનું વ્રત કરવું એમ શિવરહસ્યમાં કહેલું છે. રાખ કહે છે-હે ભગવન! હે મુનિશ્રેષ્ઠ! જે વ્રત, વિધિસહિત કરવાથી સર્વ કામના સિદ્ધ થાય એવું વ્રત મને કહે. ગૌતમ કહે છે-ઉમામહેશ્વર નામનું અતિ ઉત્તમ વ્રત છે. એ વ્રત પવિત્ર બ્રાહ્મણ વગેરેએ ભાદરવા શુદ્ધિ પૂર્ણિમાને દિવસે વિધિથી કરવું. ભાદરવા શુદ્ધિ ચૈત્રદશને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં વિધિથી સ્નાન કરી, મહાદેવનું તથા તેના ભક્તોનું પૂજન કરી, હાથ ઝેડી 'જેના મુકુટમાં અર્ધચંદ્ર છે અને જે જગતને વંદવા યોગ્ય છે,' એ પ્રમાણે મહાદેવનું તથા પાર્વતીનું આન કરી, 'હે મહાદેવ! હે પાર્વતી-સહિત! હે મુકુટમાં અર્ધચંદ્રવાળા! કાલે હું ઉમામહેશ્વર નામનું વ્રત કરીશ, તેની મને આજ્ઞા આપો,' એ મંત્રથી મહાદેવની પાસેથી આજ્ઞા માગી તેની વિધિથી પૂજા કરવી. મધ્યાહ્ન વખતે પણ વિધિથી શંકરનું પૂજન કરવું. અને સપ્તમા દેવોનું તથા અષ્ટમિએનું પણ પૂજન કરવું. ૧-૭ પછી હવિષ્યાનું ભોજન કરવું. સાયંકાલે

પણ વિધિથી મહાદેવનું પૂજન કરવું. રાતે મહાદેવની પાસે યોગ્ય રીતે નિદ્રા લેવી.^{૭-૮} એક પહેર રાત્રિ રહે ત્યારે ઉઠી મહાદેવનું સ્મરણ કરવું. પછી દિશા વગેરેથી નિવૃત્ત થઇ સપ્તમું કાર્ય કરી,^૯ પ્રસન્ન મનથી શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધિથી ક્રમ પ્રમાણે બરાબર સ્નાન કરવું. પછી નહીં ફાટણ, ધોયેલું ને પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરવું.^{૧૦}

ચતુર્થને તતઃ કાર્ય ત્રિપુંડ્રં ચ યથાક્રમમ્ । દ્વાદશધારણં
કાર્યં સંધ્યા કાર્યાં તતઃ પરમ્ ॥ ૧૧ ॥ તતઃ શિવાર્ચનં
કાર્યં શિવવપ્રતિવિમિનરેઃ । તતો દ્વિમોઽપિ કર્તવ્યઃ શિવ-
પ્રીત્યર્થમાદરાત્ ॥ ૧૨ ॥ તતઃ પરં નિયમનં પ્રણમેત્સોમ-
મગ્યયમ્ । સમ્રથિ કુશર્પિજૂલં તતઃ સંપાદ્યામાદરાત્ ॥ ૧૩ ॥
ર્ષવં યંચદશર્પણદોરકં કુંકુમાન્નિવતમ્ । સંપાદનીયં યત્નેન
વ્રતનિષ્ઠેરનાકુલેઃ ॥ ૧૪ ॥ ઉમામહેશ્વરં ચૈવ સૌત્રર્ણં પ્રતિ-
માદ્રયમ્ । સંપાદનીયં યત્નેન રાજતં વા મનોહરમ્ ॥ ૧૫ ॥
પલાદૂનં ન કૃતૈવ્યં પ્રતિમાદ્રયચ્છતમમ્ । અધિકં ચેયથા-
શક્તિ કૃતૈવ્યમતિયત્નતઃ ॥ ૧૬ ॥ સૌત્રર્ણાં રાજતો
વાપિ તામ્રો વા મૃન્મયો નવઃ । સંપાદનીયો યત્નેન પ્રયતૈ-
ર્વ્રતતરપરઃ ॥ ૧૭ ॥ તતઃ સદર્ભૈર્પિજૂલે વજ્રપ્રગર્ભિતે
શુભે । પૃથક્ પૃથક્ સ્થાપનીયં કલશે પ્રતિમાદ્રયમ્ ॥ ૧૮ ॥
આપોહિશાદિર્મિન્મૈત્સૃતથા ત્ર્યંબકૈરપિ । અભિષિચ્ય
પ્રયત્નેન પૂજયેત્પ્રતિમાદ્રયમ્ ॥ ૧૯ ॥ શિવસ્થાનં
તતો ગચ્છેત્તોરગાયૈરલંકૃતમ્ । તતઃ પોદશકે પથે બહિ-
રંતશ્ચતુર્ગુણે ॥ ૨૦ ॥ અલંકૃતે સ્વસ્તિકાયૈઃ સ્થાપયેત્
કલશં નવમ્ ॥

ભસ્મ યોગવી અને ત્રિપુંડ્ર કરવું ને દ્વાદશની માળા પહેરી સંધ્યા કરવી.^{૧૧} પછી ખીલીનાં પત્રવડે શિવપૂજન કરવું. શિવને પ્રસન્ન કરવામાટે આદરથી હોમ કરવો. પછી અવિનાશી શંકરને અને પાર્વતીને પ્રણામ કરવા.^{૧૨} તે પછી ગાંઠવાળા દર્બના અગ્ર આદરથી મેળવવા, ધીરજ રાખી, પ્રભાસ કરીને પણ પંદર ગાંઠવાળો અને કુંકુવાળો દોરો મેળવવો.^{૧૩-૧૪} મહાદેવની અને પાર્વતીની સોનાની વા રૂપાની મૂર્તિ કરાવવી.^{૧૫} બન્ને મૂર્તિ માટે સોનું વા રૂપું એક પલથી ઓછું લેવું નહીં, તેથી અધિક તો પોતાની શક્તિ પ્રમાણે લેવું.^{૧૬} સોનાનો, રૂપાનો, ત્રાંબાનો વા માટીનો નવો ઘડો પ્રભાસ કરીને પણ મેળવવો.^{૧૭} પછી દર્બના અગ્રભાગ-વાળા અને બે વસ્ત્રવાળા તે ઘડામાં પાર્વતી અને શંકરની જૂદી જૂદી સ્થાપના કરવી.^{૧૮} 'આપોહિષ્ઠા' વગેરે મંત્રોવડે અને મહાદેવના મંત્રોવડે અભિષેક કરી બન્ને મૂર્તિઓની પૂજા કરવી.^{૧૯} પછી તોરણ વગેરેથી શોભાવેલાં શિવાલયમાં જવું ત્યાં અંદર અને બહાર સ્વસ્તિક (સાથીઆ) વગેરેથી શોભાવેલાં યોગશ્યાં ખેડણ દલ કમલ ઉપર નવા ઘડાની સ્થાપના કરવી.^{૨૦} પછી મહાદેવનું આન કરવું કે,

ધ્યાયેતતો મહાદેવસુમારેહાર્ધધારિણમ્ ॥ ૨૧ ॥ મુક્તા-
માલાપરીતાંગં દુઃકૂલપરિવેષિતમ્ । પંચાનનસુમાકાંતમભે-
દુરવિપ્રભમ્ ॥ ૨૨ ॥ શ્વદાર્ધશેષરં નિત્યં જટામુકુટમંદિ-
તમ્ ॥ ત્રિપુંહૂલેભાવિલસદ્ગાલભાગમનામયમ્ ॥ ૨૩ ॥
અસ્મોદ્ઘૃતિતસર્વર્ગે દ્વાદશાભરણાશ્વિતમ્ । મંદસ્મિતમના-
ધારમાધારં જગતાં પ્રમુખમ્ ॥ ૨૪ ॥ દેવૈરનૈતૈરનિર્ણં સ્તૂય-
માનમનેકયા । દેવાસ્મકં દેવર્ચયં વિષ્ણુબ્રહ્માદિર્વંદિતમ્
॥ ૨૫ ॥ વિષ્ણુનેત્રાશ્વિતારક્ષપાદપંકજસુતમમ્ । અપ્રતિ-
દ્વંદ્વમદ્વંદ્વં સર્વૈષ્ટદારકાર્ષિતમ્ ॥ ૨૬ ॥ સર્વોત્તમનાયંતં
સર્વદેવનિવેશિતમ્ । સત્યં શુદ્ધં પરં બ્રહ્મ પુરુષં કૃષ્ણર્પિંગ-
લમ્ ॥ ૨૭ ॥ ઝઘર્ષકેશં વિરૂપાક્ષં વિશ્વરૂપં ચિદાત્મ-
કમ્ । નિષ્કલં નિર્ગુણં શાંતં નિરવયં નિરંજનમ્
॥ ૨૮ ॥ અપ્રમેયં જગત્સૃષ્ટિસ્થિતિસંહારકારણમ્ । વિશ્વ-
ચાતુર્વિશ્વપાદં વિશ્વાક્ષં વિશ્વસંભવમ્ ॥ ૨૯ ॥ વિશ્વં
નારાયણારાધ્યમક્ષરં પરમં પદમ્ । વિશ્વતઃ પરમં નિત્યં
વિશ્વસ્યેશમનામયમ્ ॥ ૩૦ ॥

જેના અર્ધ શરીરમાં પાર્વતી ખિરાજે છે, જેણે મોતી-
ઓતી માળા ને રેશમી વસ્ત્ર પહેરેલાં છે, જેને પાંચ
મુખ છે, જે પાર્વતીના પતિ છે, અગ્નિ, ચંદ્ર અને સૂર્યના
જેવી જેની કાંતિ છે, જેના મુકુટમાં અર્ધ ચંદ્ર છે, જે
જટાવડે શોભે છે, જેનું બાલ ત્રિપુંડ્રથી શોભે છે, જે
આધારહિત છે, જેના સધળા અંગમાં ભરમ ચોપડેલી
છે, જેને રક્ષાક્ષના અલંકાર ધ્યાય છે; જેનું હસવું સુંદર
છે, જે આધારરહિત છે, જે જગતના આધાર છે
અને સમર્થ છે, અનેક દેવોએ અનેક પ્રકારે જેની
સદા સ્તુતિ કરેલી છે, જે દેવરૂપ છે, વિષ્ણુ અને બ્રહ્મા
વગેરે દેવો જેની વંદના કરે છે, જેના ચરણકમળનાં
વિષ્ણુ દર્શન કરે છે, જે આતિ ઉત્તમ છે, જે દ્વંદ-
રહિત છે, સર્વ દેવો જેની પૂજા કરે છે, જે સર્વથી
ઉત્તમ છે, જે આદિ-અંતરહિત છે, સર્વ દેવોને માનવા
યોગ્ય છે, સત્ય છે, શુદ્ધ છે, પર છે, બ્રહ્મ છે, પુરુષ
છે, કૃષ્ણર્પિંગલ છે, ઊંચા કેશવાળા છે, ત્રણ નેત્રવાળા
છે, જગદૂપ છે, ચિત્સ્વરૂપ છે, નિષ્કલ છે, નિર્ગુણ છે,
શાંત છે, દોષરહિત છે, નિરંજન છે, પ્રભાશ્ચરહિત છે,
જગતને ઉત્પન્ન કરનાર, રક્ષણ કરનાર અને સંહાર
કરનાર છે, વિશ્વબાહુ છે, વિશ્વપાદ છે, વિશ્વનેત્ર છે,
જગતને ઉત્પન્ન કરનાર છે, વિશ્વરૂપ છે, નારાયણને
આરાધવા યોગ્ય છે, અક્ષર છે, પરમપદ છે, જગતથી પર
છે, નિત્ય છે, જગતના ઈશ છે અને અનામય છે; ૨૧-૩૦

एवं ध्यात्वा महादेवं सर्वदेवोत्तमोत्तमम् । ध्यायेत्ततः
परं गौरीमादिविद्यामनामयीमा॥१॥लक्ष्मीसेवितपादाब्जां
शचीसेवितपादुकां । सरस्वत्यादिभिर्नित्यं स्तूयमानप-
दांबुजाम् ॥ ३२ ॥ अषरोष्ठाधरीभूतपङ्क्तिबन्धकामुमाम् ।
मुखकान्तिकलोपेतां पूर्णचंद्रामनामयाम् ॥ ३३ ॥ तिरस्क-

તાહિમાર્ગ તામલકાવલિભિઃ સદા । પીનવક્ષોજનિર્મૂલચ-
ન્દ્રાકાવરાંગનામ્ ॥ ૩૪ ॥ નિત્યં તિરસ્કૃતાંભોજાં નયના-
ભ્યામર્નિદિતામ્ । સીમંતધિકૃતાશેષકામમહામહનિશમ્
॥ ૩૫ ॥ મૃકુટીધિકૃતાશેષશરાવાપામનાકુલામ્ ।
ચાતુનાલકરોદ્ભૂતહેમપદ્માં વિલાસિનીમ્ ॥ ૩૬ ॥ રોમાવ-
લીતિરોભૂતમદ્ભરનાલિકામ્ । નાભિર્મંદ્રતિરોભૂતજલા-
વતાંછવર્તુલામ્ ॥ ૩૭ ॥ ઉત્તમોરુતિરોભૂતરંભાસ્તંભાં શુભા-
વદામ્ । પાદયુગમપ્રમાકાંતિનિર્જિતારુણપંકજામ્ ॥ ૩૮ ॥
મર્મોદ્ગોદ્ગજનનીં મહેશાર્ધાંગભાગિનીમ્ । મહેશાશ્લિષ્ટવામાંગાં
વરદામયદાં સદા ॥ ૩૯ ॥ પ્રસન્નવદનાં શાંતાં સ્મિતપૂર્વા-
ભિભાષિણીમ્ । પૂર્ણચંદ્રદુઃકલાભ્યાં નાનાભરણશુષિતામ્ ॥ ૪૦ ॥
સ્તૂયમાનાં સદા દેવૈર્વૈષ્ણૈર્દાનૈશ્વ કોટિશઃ । एवं ध्यात्वा ततः
सम्यगुपचारात् प्रकल्पयेत् ॥ ४१ ॥

એવી રીતે સર્વ દેવોમાં ઉત્તમ મહાદેવનું ધ્યાન કરી
પાર્વતીનું ધ્યાન કરવું કે જે આદિ વિદ્યારૂપ છે, જે
આધારહિત છે, લક્ષ્મી જેના ચરણકમળની સેવા કરે
છે, ઇંદ્રાણી જેની પાદુકાની સેવા કરે છે, સરસ્વતી
વગેરે જેના ચરણકમળની સ્તુતિ કરે છે, જેના અધ-
રોષ પાકેલાં તિડોરાંથી પથ્ય ઉત્તમ છે, જેનાં મુખની
કાંતિ સુંદર છે, જેનું મુખ પૂર્ણ ચંદ્ર જેવું છે, જે કેશથી
બમરોની માળાને પથ્ય તિરસ્કાર કરે છે, જે મોટાં
મોટાં સ્તનોથી ચક્રવાહીને પથ્ય તિરસ્કાર કરે છે, નેત્ર-
વડે કમળોના તિરસ્કાર કરે છે, જે પવિત્ર છે, જેણે
સંઘાથી સધળાં કામદેવનાં બાલાંનો તિરસ્કાર કર્યો છે,
જે ભુકુટિથી સધળાં કામનાં ધનુષનો તિરસ્કાર કરે છે,
જે ધૈર્યસહિત છે, જે હાથવડે સોનાનાં કમળોનો
તિરસ્કાર કરે છે, જે વિદ્યાસવાળાં છે, જેણે રોમાવલી
(રુવાડાંની પંક્તિ)થી બમરોની પંક્તિને છૂપાવી દીધી છે,
સુંદર નાભિવડે જેણે જલાવર્ત (જલની ધુમરીઓ)
છૂપાવી દીધી છે, જેણે ઉત્તમ સાયળથી કેળના ચાંબ-
લાને ઢાંકી દીધા છે, જેણે એ ચરણોની કાંતિથી લાલ
કમળને છતી લીધાં છે, જે બ્રહ્મા, ઇંદ્ર અને ઉર્વેદ્રને
પથ્ય ઉત્પન્ન કરનારાં છે, જે મહાદેવનું અર્ધું અંગ
ભોગવે છે, જેણે મહાદેવના કાખા અંગનું આલિંગન
કર્યું છે, જે વર અને અભય આપનારાં છે, જે પ્રસન્ન
મુખવાળાં છે, જે શાંત છે, જે હસીને યોલનારાં છે,
જે પૂર્ણચંદ્ર જેવાં સ્વચ્છ કપડાં પહેરે છે, જે નાના
પ્રકારના આભરણોથી શોભિત છે, દેવો સદા જેની
સ્તુતિ કરે છે, અને જેને પ્રસન્ન કરવા માટે કરોડો
યજ્ઞો થાય છે અને દાનો દેવાય છે; એવી રીતે ધ્યાન
કરી સારી રીતે સામગ્રી એકઠી કરવી, અને પુષ્પ
એકઠાં કરવાં; ૩૧-૪૧

ततः पुष्पाणि संपुष्प शिवमावाहयेच्छिवम् । महादेव
दयासिन्धो विष्णुब्रह्मादिर्वंदित । आवाहयामि देवं त्वां प्रसीद

પરમેશ્વર ॥ ૪૨ ॥ લક્ષ્મ્યાદિદેવવનિતાપરિસેવિતપાદુકે ।
આવાહયમિ દેવિ ત્વાં પ્રસીદ પરમેશ્વર ॥ ૪૩ ॥ ગૃહાણ
સોમ વિશ્વાત્મનાસનં રત્નનિર્મિતમ્ । અનંતાસન વિશ્વેશ
કઠણાસાગર પ્રભો ॥ ૪૪ ॥ ઇમે સોમચરાશ્ચિદે સોમા-
ર્થકૃતશેષરે । નાનારત્નસમાકીર્ણમાસનં પ્રસિદ્ધતામ
॥ ૪૫ ॥ પાપં ગૃહાણ ગૌરીશ હેમપાત્રસ્થિતં નવમ્ । ગૃહાણ
દેવદેવેશિ વેદવેદાંતસંસ્તુતે ॥ ૪૬ ॥ અદ્યં ગૃહાણ દેવેશ
સપુષ્પં ગંધસંયુતમ્ । શિવાનંતગુણધામ સર્વાંભીષ્ટપ્રદાયક
॥ ૪૭ ॥ ગૃહાણાદ્યં શિવે નિત્યે સર્વાંવયવશોભિનિ ।
શિવપ્રિયે શિવાકારે નિત્યં ભક્તવરપ્રદે ॥ ૪૮ ॥ ગૃહાણા-
ચમનં શંભો શુચિર્ભૂત શુચિપ્રિય । ગૃહાણાચમનં દેવિ
શુચિર્ભૂતે શુચિપ્રિયે ॥ ૪૯ ॥ મધુપર્કં ગૃહાણેશ સર્વેશ
મધુપર્કદ્ । મધુપર્કપ્રદાનેન પ્રીતો ભવ મહેશ્વર ॥ ૫૦ ॥
મધુપર્કમિમં દેવિ સ્વીકૃત પ્રિયર્શકરે । મધુપર્કપ્રદાનેન
પ્રીતા ભવ સ્ત્રીભવે ॥ ૫૧ ॥

તે પછી 'હે મહાદેવ ! હે દયાસિંધો ! હે વિષ્ણુ અને
બ્રહ્મા વગેરે દેવોએ વંદિત ! હે પરમેશ્વર ! આપનું
આવાહન કરું છું, આપ પ્રસન્ન થાઓ.' એ મંત્રથી મહા-
દેવનું અને 'લક્ષ્મી વગેરે દેવનારીઓએ જેનાં ચરણક્રમણ
સેવાયલાં છે, એવાં હે પાર્વતિ ! હું આપનું આવાહન
કરું છું, આપ પ્રસન્ન થાઓ.' એ મંત્રથી પાર્વતીનું
આવાહન કરવું. ૪૨ 'હે દેવિ ! હે પરમેશ્વર ! લક્ષ્મી
વગેરે દેવગનાઓ આપની પાદુકાની સેવા કરે છે,
હું આપનું આવાહન કરું છું, (મુજ પર) પ્રસન્ન થાઓ'
એ મંત્ર બાણી પાર્વતીનું આવાહન કરવું. ૪૩ તે પછી 'હે
સોમ ! હે વિશ્વાત્મન ! હે અનંતાસન ! હે વિશ્વેશ ! હે
દયાસાગર ! હે પ્રભો ! આ રત્નના આસનનું મહાશ્વ
કરો,' એમ કહી મહાદેવને આસન આપવું. ૪૪ અને
'હે પાર્વતિ ! હે મહાદેવને આલિંગન કરવાવાળી ! હે
મુકુટમાં અર્ધચંદ્રવાળી ! (તમે) નાના પ્રકારનાં રત્નોનાં
આસનનું મહાશ્વ કરો,' એમ કહીને પાર્વતીને આસન
આપવું. ૪૫ 'હે પાર્વતીપતે ! હે દેવદેવેશ ! હે શિવે ! હે
વેદ અને વેદાંતમાં સ્તુતિ કરાયલાં ! સોનાના પાત્રમાં
રહેલા આ જળનું મહાશ્વ કરો.' એ મંત્રથી પાલ આપવું. ૪૬
તે પછી 'હે દેવેશ ! હે શિવ ! હે અનંત યુગવાળા ! હે સધળાં
વાંછિતને આપનાર ! ચંદન અને પુષ્પવાળા આ અર્ધનું
મહાશ્વ કરો.' ૪૭ 'હે શિવે ! આપ નિલ છો, સર્વ અવય-
વોથી શોભો છો, મહાદેવને પ્રિય છો, શિવાકાર છો અને
નિરંતર ભક્તોને વર આપો છો, આ અર્ધનું મહાશ્વ
કરો.' ૪૮ 'હે શંભો ! આપ પવિત્ર છો અને પવિત્રપ્રિય
છો. હે દેવિ ! આપ પવિત્ર છો અને પવિત્રપ્રિય છો, આ
આચમનનું મહાશ્વ કરો,' એમ કહી આચમન કરાવવું. ૪૯
'હે ઇશ ! આપ સદા મધુપર્ક આપનાર છો. હે મહેશ્વર !
આપને મધુપર્ક આપું છું તે મહાશ્વ કરો અને પ્રસન્ન

થાઓ.' ૫૦ 'હે દેવિ ! આપને શંકર પ્રિય છો, હે સુંદરી !
આપને મધુપર્ક આપું છું, તેને મહાશ્વ કરો અને પ્રસન્ન
થાઓ.' પછી મધુપર્ક આપવો. ૫૧

શમ્ભો પંચામૃતસ્નાનં સ્વીકૃત્ત્વ કૃપાનિધે । સર્વ-
તીર્થમયં સ્નાનં નિત્યશાસનપાવન ॥ ૫૨ ॥ શિવે પંચા-
મૃતસ્નાનં સ્વીકૃત્ત્વ કૃપાનિધે । સર્વતીર્થોત્તમે શુદ્ધે
તીર્થરાજનિધેવિતે ॥ ૫૩ ॥ શમ્ભો શુદ્ધોદકસ્નાનં સ્વીકૃત્ત્વ
સુરોત્તમ । પ્રસીદ પરમં ભક્તં પાહિ માં કઠણાનિધે ॥ ૫૪ ॥
શિવે શુદ્ધોદકસ્નાનં સ્વીકૃત્ત્વ શિવપ્રિયે । પ્રસીદ દેવિ દીનં
ત્વં પાહિ માં શરણાગતમ્ ॥ ૫૫ ॥ સોત્તરીયં ગૃહાણેશ
દુક્કમિદમ્બુતમમ્ । પાહિ માં ચ કૃપાસિન્ધો કઠણાકર
શંકર ॥ ૫૬ ॥ સોત્તરીયં ગૃહાણેશં દુક્કં શંકરપ્રિયે ।
પ્રસીદ પાહિ માં દીનમન્યશરણં શિવે ॥ ૫૭ ॥ ઉપવીતં
ગૃહાણેશ શમ્ભો સર્વામરોત્તમ । ઉપવીતં ગૃહાણાં શિવસં-
ન્ધિઠવિપ્રદે ॥ ૫૮ ॥ ગૃહાણ ચન્દનં દિવ્યં ગન્ધાભ્યેન
વિરાજિતમ્ । પ્રસીદ પાર્વતીનાથ શરણાગતવત્સલ ॥ ૫૯ ॥
ગૃહાણ ચન્દનં દેવિ ચન્દ્રભાગવિરાજિતમ્ । વિશ્વ વિશ્વા-
ત્મિકે પાહિ વિશ્વનાથપ્રિયે સદા ॥ ૬૦ ॥ ગૃહાણામર-
ણાનોશ ત્વં સર્વનિગમામ્રવ । વિશ્વામરણ વિશ્વેશ રત્નામર-
ણમૃષિત ॥ ૬૧ ॥

હે શંભો ! હે કૃપાનિધે ! આપ નિલ શાસન કરનાર
અને પવિત્ર કરનાર છો. સર્વ તીર્થરૂપ પંચામૃત સ્નાનનું
મહાશ્વ કરો. ૫૨ હે શિવે ! આપ કૃપાનાં બાગર છો, સર્વ
તીર્થોથી ઉત્તમ છો, શુદ્ધ છો અને તીર્થરાજ પણ આપની
સેવા કરે છે. એવાં તમે આ પંચામૃતસ્નાનને સ્વીકાર
કરો. ૫૩ હે શંભો ! હે સુરોત્તમ ! સ્નાનમાં શુદ્ધોદકને
સ્વીકાર કરો, હે દયાનિધે ! પ્રસન્ન થાઓ અને હું તમારો
પરમ ભક્ત છું, તેનું રક્ષણ કરો. ૫૪ હે શિવે ! હે શિવ-
પ્રિયે ! સ્નાનમાં શુદ્ધોદકને સ્વીકાર કરો. હે દેવિ !
પ્રસન્ન થાઓ અને હું કે જે શરણે આવેલો ને ગરીબ છું
તેનું રક્ષણ કરો. તે પછી શુદ્ધોદકથી સ્નાન કરાવવું. ૫૫
'હે ઇશ ! હે કૃપાસિંધો ! હે દયા કરનાર ! હે શંકર !
ઉત્તરીય સહિત આ ઉત્તમ રેશમી વસ્ત્રનું મહાશ્વ કરો ને મારું
રક્ષણ કરો. ૫૬ હે પાર્વતિ ! ઉત્તરીય સહિત આ રેશમી
વસ્ત્રનું મહાશ્વ કરો. હે શિવે ! પ્રસન્ન થાઓ અને હું ગરીબ
છું અને જેને કાંઈ પણ શરણે કરનાર નથી, તેનું રક્ષણ
કરો.' તે પછી વસ્ત્ર પહેરાવવું. ૫૭ 'હે ઇશ ! હે શંભો !
હે સર્વ દેવોમાં ઉત્તમ ! આ ઉપવીતનું મહાશ્વ કરો. ૫૮
હે અંબ ! હે શિવની સાથે મળેલાં શરીરવાળી ! ઉપવીતનું
મહાશ્વ કરો. તે પછી જનોષ્ઠ આપવું. ૫૯ 'હે પાર્વતીનાથ !
હે શરણે આવેલા ઉપર પ્રીતિ રાખનાર ! સુગંધી સુંદર
ચંદનનું મહાશ્વ કરો અને પ્રસન્ન થાઓ. હે દેવિ ! હે વિશ્વ-
રૂપે ! હે શંકરપ્રિયે ! કૂર્પૂરવાળાં ચંદનનું મહાશ્વ કરો અને
સદા જગતનું પાલન કરો.' તે પછી ચંદન આપવું. ૬૦

‘હે ઇશ ! આપ સર્વ વેદોના આશ્રય છો, જગતના અલંકારરૂપ છો, જગતના ઇશ છો અને રત્નોનાં આભ-રણોથી શોભાયમાન છો તેવા આપ આ અલંકારોનું અહ્યુ કરો.’^{૧૧}

ગૃહાળખરણાન્યથે સર્વામરણભૂષિતે । સર્વપ્રિયે જગદ્ભ્યે જગદાનંદદે શિવે ॥ ૬૨ ॥ ગૃહાળ બિલ્વપત્રાણિ સપુષ્પાણિ મહેશ્વર । હર્ગધીનિ ભવાનીશ શિવ સ્વં કુસુમપ્રિય ॥ ૬૩ ॥ ગૃહાળ બિલ્વપત્રાણિ સામોદાનિ શિવપ્રિયે । હર્ગધિબિલ્વ-મંદારમાલિકાસમલ્લકૃતે ॥ ૬૪ ॥ દર્શાં ગુગુલું ધૂપં સગોષ્ઠમનુત્તમમ્ । ગૃહાળ પાર્વતીનાથ ધ્રાણતર્પણમાદરામ્ ॥ ૬૫ ॥ દર્શાં ગુગુલું ધૂપં સગોષ્ઠમનુત્તમમ્ । ગૃહાળ ભક્તવરદે લક્ષ્મીદેવાદિસેવિતે ॥ ૬૬ ॥ સાઝ્યં ત્રિવર્તિસંયુક્તં દીપં જર્વં શિવાપતે । ગૃહાળાનંતસૂર્યાપિચંદ્રપ્રમ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૬૭ ॥ સાઝ્યં ત્રિવર્તિસંયુક્તં દોપમીશાનવલ્લભે । ગૃહાળ મન્મથસૂર્યાગ્નિમંદલાધિક્ષપ્રભે ॥ ૬૮ ॥ શમ્ભો ગોષ્ઠસંયુક્તં પરમાર્જં મનોહરમ્ । સત્તર્કં ગૃહાળાંચે પરમાત્મપ્રદાયિનિ ॥ ૬૯ ॥ શમ્ભો ગૃહાળ ગમ્ધાઘ્નિમિદમાચમનીયકમ્ । કૃતાચમન દેવેશ સ્વતઃસુદ્ધ શિવાપતે ॥ ૭૦ ॥ શિવે ગૃહાળ ગમ્ધાઘ્નિમિદમાચમનીયકમ્ । શુદ્ધે શુદ્ધિપ્રદે દેવિ શિવ-ભૂષિતવિપ્રદે ॥ ૭૧ ॥

હે અંબ ! આપ સર્વ અલંકારોથી શોભાયમાન છો, શંકરને પ્રિય છો, જગતને વંદ્ય છો, જગતને આનંદ આપનાર છો અને મંગલકારક છો. (આપ અલંકારોનું અહ્યુ કરો.) એ મંત્રથી અલંકાર પહેરાવવા.^{૧૨} ‘હે મહેશ્વર ! હે પાર્વતીપતે ! હે શિવ ! આપને પુષ્પ પ્રિય છો, માટે પુષ્પોનું તથા બિલ્વ પત્રોનું અહ્યુ કરો.’^{૧૩} હે પાર્વતિ ! બિલ્વ, મંદાર અને મલ્લિકાનાં પુષ્પોથી શોભિત છો, માટે પુષ્પ સહિત બિલ્વપત્રોને અહ્યુ કરો.’ તે પછી પુષ્પો ચઢાવવા.^{૧૪} ‘હે પાર્વતીનાથ ! યુગળોના દર્શાં ધૂપ, જે ગાયના ધીવાળો છે તે અતિ ઉત્તમ અને નાકને આનંદ કરનાર છે, તેનું આદરથી અહ્યુ કરો.’^{૧૫} હે પાર્વતિ ! આપ ભક્તોને વર આપનાર છો; લક્ષ્મી વગેરે દેવાંગનાઓ આપની સેવા કરે છે. તમે ગાયના ધીવાળો અને અતિ ઉત્તમ યુગળના દર્શાં ધૂપનું અહ્યુ કરો.’ તે પછી ધૂપ કરવો.^{૧૬} ‘હે શંકર ! આપ પાર્વતીના પતિ છો અને અનંત સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અમિના જેવી કાંતિવાળો છો. આ ત્રણ વાટવાળો ધીના દીવાનું અહ્યુ કરો.’^{૧૭} હે પાર્વતિ ! આપ શંકરનાં પ્રિય છો અને સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અમિથી પણ અધિક કાંતિવાળો છો. આ ત્રણ વાટવાળો ધીના દીવાનું અહ્યુ કરો.’ તે પછી દીવો કરવો.^{૧૮} ‘હે શંભો ! હે અંબ ! હે પરમ અન્ન આપનારી ! સાકર અને ગાયના ધીવાળો ઉત્તમ અન્નનું અહ્યુ કરો.’ તે પછી નૈવેદ્ય ધરવું.^{૧૯} ‘હે શંભો ! આપે આત્મન કરેલું છે, આપ દેવના ઇશ છો, સ્વભાવથી

શુદ્ધ છો અને પાર્વતીના પતિ છો. આપ આત્મન-નમાટે સુગંધી જળનું અહ્યુ કરો.’^{૨૦} હે પાર્વતિ ! આપ શુદ્ધ છો, શુદ્ધ કરનાર છો, દેવોનાં પશુ ઇશ્વર છો અને શિવથી શોભતાં શરીરવાળો છો તેથી આત્મનમાટે સુગંધી જળનું અહ્યુ કરો.’ તે પછી આત્મન કરાવવું.^{૨૧}

નીરાજનં ગૃહાણેશ્વર બદ્ધીપવિરાજિતમ્ । સ્વપ્રકાશ પ્રકાશાત્મન્ પ્રકાશિતદિગંતર ॥ ૭૨ ॥ નીરાજનં ગૃહાળાંચે સૂર્યનીરાજિતપ્રભે । પ્રમાપુરિતસર્વોગે મંગલે મંગલાસ્પદે ॥ ૭૩ ॥ શંભો ગૃહાળ તાંદુલમેલાકપૂરસંયુતમ્ । પ્રસીદ મગવન્ શમ્ભો સર્વજ્ઞામિતવિક્રમ ॥ ૭૪ ॥ શિવે ગૃહાળ તાંદુલમેલાકપૂરસંયુતમ્ । પ્રસીદ સસ્મિતે દેવિ સોમાર્કિ-ગિતવિપ્રદે ॥ ૭૫ ॥ ગૃહાળ પરમેશાન સરત્ને છત્રચામરે । દર્પણં વ્યજનં સ્વીશ સર્વદુઃખવિનાશક ॥ ૭૬ ॥ ગૃહા-ળોમે છારારાઘ્યે સરત્ને છત્રચામરે । દર્પણં વ્યજનં ચાચે વિશાધારં નમોઽસ્તુ તે ॥ ૭૭ ॥ પ્રદક્ષિણાનમસ્કારાનુગૃહાળ પરમેશ્વર । નર્તનં ચ મહાદેવિ શિવનાવ્યપ્રિયે શિવે ॥ ૭૮ ॥ एवं પ્રયત્નતઃ કાર્યં શિવયોઃ પૂજનં શિવમ્ । નમઃ સોમેતિ મન્ત્રેણ પૂર્વોક્તમપિ પૂજનમ્ ॥ ૭૯ ॥ ડલ્લં મંત્રં સદ્ભાર્યં યથાપૂર્વં યથાક્રમમ્ । આવહન્તીતિ મન્ત્રસ્તુ ભવાન્યાઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૮૦ ॥

‘હે ઇશ ! આપ પોતાની મેળે પ્રકાશ કરો છો, પ્રકાશરૂપ છો અને દિશાઓમાં પ્રકાશ કરો છો, ધણા દીવાવાળો આરતીનો સ્વીકાર કરો.’^{૨૨} હે અંબ ! આપ સૂર્યના જેવી શોભતી કાંતિવાળો છો, કાંતિથી પૂણ્ય શરીરવાળો છો, મંગલકારક છો અને મંગલના સ્થાનરૂપ છો, આ આરતીનો સ્વીકાર કરો.’ એમ કહી આરતી કરવી.^{૨૩} ‘હે શંભો ! હે ભગવન્ ! હે સર્વદા ! હે અપરિમિત પરા-ક્રમવાળો ! એલાયત્તી ને કર્પૂરવાળો તાંબૂલનું અહ્યુ કરો ને પ્રસન્ન થાઓ.’^{૨૪} હે શિવે ! હે દેવિ ! આપ મહાદેવથી મળેલાં શરીરવાળો છો, એલાયત્તી અને કર્પૂરવાળો આ તાંબૂલનું અહ્યુ કરો અને પ્રસન્ન થાઓ.’ એમ કહી તાંબૂલ આપવું.^{૨૫} ‘હે પરમેશાન ! હે ઇશ ! હે સર્વ દુઃખનો નાશ કરનાર ! રત્નવાળો છત્ર, ચામર, પંખા અને અરીસાનું અહ્યુ કરો.’^{૨૬} હે દેવિ ! આપની દેવો આરાધના કરે છે, આપ વિદ્યાના આધાર છો અને આદ્ય છો, આપને નમસ્કાર કરું છું. આ રત્નવાળો છત્ર, ચામર, પંખા અને અરીસાનું અહ્યુ કરો.’ એમ કહી છત્રાદિ અર્પવા.^{૨૭} ‘હે દેવ ! હે પરમેશ્વર ! હે મહાદેવિ ! હે શિવચૃત્પદા પ્રીતિવાળો ! હે પાર્વતિ ! પ્રદક્ષિણા, નમસ્કાર અને યજ્ઞનો સ્વીકાર કરો.’ એમ કહી પ્રદક્ષિણા વગેરે કરવા.^{૨૮} એ પ્રમાણે શંકર તથા પાર્વતીનું પૂજન કરવું. પ્રથમ કહેલા ‘નમઃ સોમ’ એ મંત્ર બાણીને પાણ્ય ક્રમથી પૂજન કરવું. ને ‘આવહન્તિ’ એ મંત્ર બાણી, પાર્વતીનું પૂજન કરવું.^{૨૯-૮૦}

અયાંગપૂજા-કપર્દિને નમઃ કપર્દ પૂજયામિ । માલ-
લોચનાયં ભાલં પૂં । સોમસૂર્યામિલોચનાયં નેત્રવચં ।
સુશ્રોત્રાયં શ્રોત્રે પૂં । ગ્રાણગંધાયં ગ્રાણં પૂં । સ્મૃતિ-
દંતાયં દંતાન્ પૂં । શ્રુતિજિહ્વાયં જિહ્વાં પૂં । સુકપો-
ઠાયં કપોલો પૂં । જ્ઞાનોઘાયં ઓઘૌ પૂં ।
નીલકળ્ઠાયં કંઠં પૂં । ભૂરિવક્ષસેં વક્ષઃ । હિરણ્ય-
વાહવેં વાહુઃ । વિશ્વોદરાયં હરં । વિશ્વોરવેં ઝરુઃ ।
વિશ્વજંઘાયં જંઘે પૂં । વિશ્વપાદાયં પાદૌ પૂં ।
વિશ્વનલાયં નલાન્ પૂં । સર્વાત્મકાયં સર્વાંગં પૂં ॥
અથ શક્ત્યંગપૂજા—શિવાયૈં શિરઃ પૂં । પૃથુવેગ્યૈં
વેર્ણાં પૂં । સીમન્તરાજિતાયૈં સીમંતં પૂં । કુંકુમ-
માલાયૈં માલં પૂં । સોમસૂર્યામિલોચનાયૈં નેત્રે પૂં ॥
શ્રુતિશ્રોત્રાયૈં શ્રોત્રે પૂં । ગન્ધપ્રિયાયૈં ગ્રાણં પૂં ।
સુભગકપોલાયૈં કપોલૌ પૂં । કુદ્મલદન્તાયૈં દંતા-
ન્ પૂં । વિયાજિહ્વાયૈં જિહ્વાં પૂં । વિંબોઘાયૈં ઓઘૌ
પૂં । દૃત્તકંઠાયૈં કંઠં પૂં । પૃથુલકુચાયૈં કુચૌ પૂં ।
વિશ્વગર્ભાયૈં હરં પૂં । જુમ્બકાયૈં કટી પૂં ।
દિવ્યોદ્દેશાયૈં ઝરુ પૂં । દૃત્તજંઘાયૈં જંઘે પૂં ।
લક્ષ્મીસેવિતપાદુકાયૈં પાદૌ પૂં । મહેશ્વરપ્રિયાયૈં
નલાન્ પૂં । શોભનવિપ્રહાયૈં સર્વાંગં પૂં ॥ અંગપૂજાં
સમાપ્યેવં દોરકં ચૈવ પૂજયેત્ । પ્રત્યેકં ધૃષ્ટિપુ સ્વચ્છં
સ્વચ્છૈર્ચિત્ત્વદલાદિભિઃ ॥ ૮૧ ॥

અંગપૂજા-‘કપર્દિને નમઃ કપર્દ પૂજયામિ,’ એ મંત્ર બણી
જટાની પૂજા કરવી. ‘માલલોચનાયં’ થી બાહની, ‘સોમ-
સૂર્યામિલોચનાયં’ થી નેત્રની, ‘સુશ્રોત્રાયં’ થી કાનની,
‘ગ્રાણગંધાયં’ થી નાસિકાની, ‘સ્મૃતિદન્તાયં’ થી દાંતની,
‘શ્રુતિજિહ્વાયં’ થી જીભની, ‘સુકપોલાયં’ થી કપોલની,
‘જ્ઞાનોઘાયં’ થી ઓઘની, ‘નીલકળ્ઠાયં’ થી કંઠની, ‘ભૂરિ-
વક્ષસેં’ થી વક્ષઃસ્પર્શની, ‘હિરણ્યવાહવેં’ થી બાહુની,
‘વિશ્વોદરાયં’ થી હિરની, ‘વિશ્વોરવેં’ થી સાથળની,
‘વિશ્વજંઘાયં’ થી પીડીની, ‘વિશ્વપાદાયં’ થી પગની, ‘વિશ્વ-
નલાયં’ થી નખની અને ‘સર્વાત્મકાય નમઃ સર્વાંગં
પૂજયામિ’ એ મંત્ર બણી સર્વાંગની પૂજા કરવી.^{૮૧}
પાર્વતીના અંગની પૂજા-‘શિવાયૈ નમઃ શિરઃ પૂજયામિ’
એ મંત્ર બણી મસ્તકની પૂજા કરવી. ‘પૃથુવેગ્યૈ’ થી વેણીની,
‘સીમન્તરાજિતાયૈં’ થી સંધાની, ‘કુંકુમમાલાયૈં’ થી બાહની,
‘સોમસૂર્યામિલોચનાયં’ થી નેત્રની, ‘શ્રુતિશ્રોત્રાયૈં’ થી કાનની,
‘ગન્ધપ્રિયાયૈં’ થી નાકની, ‘સુભગકપોલાયૈં’ થી કપોલની,
‘કુદ્મલદન્તાયૈં’ થી દાંતની, ‘વિયાજિહ્વાયૈં’ થી જીભની,
‘વિંબોઘાયૈં’ થી ઓઘની, ‘દૃત્તકંઠાયૈં’ થી કંઠની, ‘પૃથુ-
લકુચાયૈં’ થી સ્તનની, ‘વિશ્વગર્ભાયૈં’ થી પેટની, ‘જુમ્બ-
કાયૈં’ થી કેડની, ‘દિવ્યોદ્દેશાયૈં’ થી સાથળની,
‘દૃત્તજંઘાયૈં’ થી પીડીની, ‘લક્ષ્મીસેવિતપાદુકાયૈં’ થી પગની,
‘મહેશ્વરપ્રિયાયૈં’ થી નખની, અને ‘શોભનવિપ્રહાયૈ નમઃ

સર્વાંગં પૂજયામિ,’ એ મંત્ર બણી સધળાં અંગોની પૂજા કરવી.
એવી રીતે અંગની પૂજા કરી, દોરાની પૂજા કરવી.^{૮૧}

પ્રથમપ્રથિમારમ્ય નમઃ સોમેતિ મન્ત્રતઃ । યથાક્રમેણ
સંપૂજ્ય તતો ધાર્યૈ હિ દોરકમ્ ॥ ૮૨ ॥ તત્રોપચારાઃ
સર્વેષ્વિ તેન મન્ત્રેણ સાદરમ્ । વ્રતિભિર્યત્નતઃ કાર્યાઃ
કુંકુમાંકિતદોરકે ॥ ૮૩ ॥ તતઃ પંચદશપ્રસ્થા ગોધૂમા-
સ્તંદુલાશ્ચ વા । ડપાયનાર્થમાનેયાઃ શુદ્ધા કીટાદિવર્જિતાઃ
॥ ૮૪ ॥ યદ્વા પચ્ચદશાઞ્ચાકા ગોધૂમાપૂષ્પમંદકાઃ ।
તતઃ શિવૈકશરણાઃ શૈવાઃ શિવવ્રતપ્રિયાઃ ॥ ૮૫ ॥ પૂજ-
નીયાઃ પ્રવત્નેન ગન્ધપુષ્પાદિભિઃ કમાત્ । તતઃ સવલ્લ-
કલશં શિવથોઃ પ્રતિમાદ્વયમ્ ॥ ૮૬ ॥ શૈવાય દેવ્ય યત્નેન
હવર્ણફલસંયુતમ્ । આદાવુપાયનં દશ્વા દેવ્ય ઘેતદતઃપરમ્
॥ ૮૭ ॥ ડપાયનસ્ય મંત્રોડપિ વશ્યેતેડત્ર વિશેષતઃ ।
ડમેશઃ પ્રતિષ્ઠાતિ જુમેશો વૈ દદાતિ ચ ॥ ૮૮ ॥
ડમેશસ્તારકોભામ્બ્યાહુમેશાય નમો નમઃ । અહં મંત્ર સહ-
ચાર્યૈ દશ્વા દાનં નિવેદયેત્ ॥ ૮૯ ॥ તતઃ શૈવાઃ પ્રવત્નેન
મોજનીયા વિશેષતઃ । હવાસિન્ધોડપિ યત્નેન મોજનીયાઃ
શિવપ્રિયાઃ । શૈવાનેવં મોજયિત્વા સ્વયં યુક્તીત વાગ્યતઃ
॥ ૯૦ ॥ અતિધોનપિ સંતર્પ્ય દ્વારદેશસ્થિતાન્નૃપ । एवं
પ્રવત્નતઃ કાર્યં પ્રતિવત્સરમાદરાત્ ॥ ૯૧ ॥ નિયમેનૈવ
વિધિવદુષ્કરીત્યા યથાક્રમમ્ । બ્રાહ્મણાયૈરિદં કાર્યં વ્રતમા-
હિતમાનસૈઃ ॥ ૯૨ ॥

સ્વચ્છ બિલ્લીદહથી ‘નમઃ સોમં’ એ મંત્ર બણી પહેલી
ગાંઠથી આરંભી કર્મે કરી પ્રત્યેક ગાંઠની પૂજા કરવી.
પછી તે દોરા બાંધેલા.^{૮૨} તે સર્વ મંત્રો બણી સધળા
ઉપચારોવડે કંકુવાળા દોરાની પૂજા કરવી.^{૮૩} તે પછી
ઉપાયન માટે શુદ્ધ અને જંતુરહિત પંદર શેર ધઉ
અથવા તાંડુલ લાવવા.^{૮૪} અથવા ઘીથી ચોપડેલા પંદર
ધઉના પૂડા લાવવા. એકલા મહાદેવને જ શરણે ગયેલા
મહાદેવના બકતો અને મહાદેવનાં વ્રતમાં પ્રીતિવાળા
બ્રાહ્મણોની ચંદન, પુષ્પ વગેરેથી પૂજા કરવી. તે પછી
‘શિવ આપે છે, શિવ અહણુ કરે છે અને શિવ બનેને
તારે છે. હું શિવને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું,’ એ મંત્ર
બણી પ્રથમથી ઉપાયન આપવું. ત્યાર બાદ વજ્ર
અને કલશસહિત શંકર ને પાર્વતીની મૂર્તિ શિવબકત
બ્રાહ્મણને આપવી. તેની સાથે ફળ અને સોનું પણ
આપવું. તે પછી ઘણી તબીબીજી કેટલાક શિવબકતોને
તથા સુવાસિનીઓને જમાડવાં; કારણ કે તેઓ શિવને
પ્રિય છે. તે પછી બારણે આવેલા સાધુસંતને જમાડી
વાણીને નિયમમાં રાખી પોતે જમવું. એવી રીતે વર્ષો વર્ષ
કરવું.^{૮૫-૮૬} સર્વ વાંછિત ફળને આપનાર અને પવિત્ર
આ શિવવ્રત સ્થિરચિતવાળા સર્વ વર્ણોએ નિયમથી
ઉપર કહેલા વિધિ પ્રમાણે બરાબર કરવું.^{૮૭}

સર્વામીદ્યપદં પુણ્યં વ્રતમેતચ્છિવાત્મકમ્ ॥ પ્રાપ્તે તુ
 પોહ્યે વર્ષે કાર્યસુધાપનં નૃપ ॥ ૧૩ ॥ યથાપનવિધાનં ચ
 વશ્યે શુણ્યં યથાક્રમમ્ ॥ પોષિમાર્યાં માદ્રપર્ણાં વ્રતોધાપન-
 માદરાત્ ॥ ૧૪ ॥ કૌતેભ્યમતિયત્નેન દ્રવ્યં સંપાદ્ય સાદ-
 રમ્ ॥ હૈમી કાર્યા સાધંબદ્ધિઃ પ્રતિમા ચ પલૈઃ શુભા
 ॥ ૧૫ ॥ તદ્વર્ધનાથવા કાર્યા તદ્વર્ધનાથવા નૃપ ॥ રજતે-
 નાથવા કાર્યા યથોક્તપલમાનતઃ ॥ ૧૬ ॥ સંપાદનીયાઃ
 કુંભાશ્ચ હૈમાઃ પંચદશોત્તમાઃ । અથવા રાજતાઃ કાર્યા યદ્વા
 તામ્રમયા નૃપ ॥ ૧૭ ॥ માદ્રશુક્લચતુર્દશ્યાં શૈવા બ્રાહ્મણ-
 ંગવાઃ । નિમન્ત્રણીયા યત્નેન પ્રાતઃ સપ્તદશોત્તમાઃ ॥ ૧૮ ॥
 તતો ગૃહં વિતાનાચૈરલંકૃત્ય પ્રયત્નતઃ । સ્વસ્તિકાચૈરલં-
 કુર્વાચ્છિવસ્થાનં શુભાવહમ્ ॥ ૧૯ ॥ તતઃ સાયં પ્રયત્નેન
 તસ્મિન્ શંકરમંદિરે । પૂજનીયાઃ પ્રયત્નેન શિવયોઃ પ્રતિમાઃ
 શુભાઃ ॥ ૧૦૦ ॥ પૂર્વોક્તેન વિધાનેન મન્ત્રૈસ્તૈરેવ સાધનૈઃ ।
 રાત્રૌ જાગરણં કાર્યં સોપવાસં પ્રયત્નતઃ ॥ ૧ ॥ ક્ત્વિ-
 ગ્મિઃ સદ્વૈસ્તસાહં પયોમાત્રાશનેન વા । રાત્રૌ શિવકથાઃ
 શ્રાવ્યાઃ શ્રોતવ્યા યત્નતો નૃપ ॥ ૨ ॥ કર્તવ્યા યત્નતો
 રાત્રૌ પૂજા યામચતુદયે । તતઃ સ્થેયં પ્રયત્નેન જાત્વા
 શંકરસન્નિધૌ ॥ ૩ ॥ પૂજનીયઃ પ્રયત્નેન શિવો દેવશિ-
 ક્ષામણિઃ । ચતુરસ્રં તતઃ કાર્યં કુંડમદ્ધકાન્વિતમ્ ॥ ૪ ॥
 કટિદ્વં પ્રાંતદેશે હસ્તદ્વયસમન્વિતમ્ । તત્ર વક્ત્રિં પ્રતિ-
 છાપ્ય વિધિવદ્ધૃક્ષમાર્ગતઃ ॥ ૫ ॥ સાડયેન પરમાર્જન
 હોમઃ કાર્યસ્તતઃ પરમ્ । પંચવિંશતિસાહસ્રં નમઃ સોમેતિ
 મંત્રતઃ ॥ ૬ ॥ કાર્યો વા યત્નતો રાજત્રયઃ પૂર્વસ્વમંત્રતઃ ।
 તતઃ પૂર્ણાદ્વિત્ કૃત્વા શૈવાન્સંપૂજયેત્તતઃ ॥ ૭ ॥ ચિત્ત-
 વન્ત્રેઃ પુષ્પમાલ્યૈર્મસ્મના ચ યથાક્રમમ્ । દૈનૈકસ્મૈ પ્રદા-
 તવ્યં શિવયોઃ પ્રતિમાદ્વયમ્ ॥ ૮ ॥ કલશોડપિ પ્રદાત-
 વ્યસ્તતો વજ્રદ્વયાન્વિતઃ । આચાર્યાય પ્રદાતવ્યં સ્વર્ણ-
 શતમાદરાત્ ॥ ૯ ॥

હે રાજન્ ! સોળમું વર્ષ આવે ત્યારે ઉદ્યાપન કરવું.
 હે રાજન્ ! હવે હું કમથી ઉદ્યાપનનો પ્રકાર કહું છું તે
 સાંભળો.^{૯૩} બાદરવા માસની પૂર્ણિમાને દિવસે સધળી
 સામગ્રી એકઠી કરી ભાવથી ઉદ્યાપન કરવું. સાડા છ પલ
 તેથી અર્ધ વા તેથી અર્ધ પલ સોનાની મૂર્તિ કરાવવી.
 ૯૪-૯૫ શક્તિ ન હોય તો તેટલાં રૂપાની મૂર્તિ કરા-
 વવી.^{૯૬} સોનાના, રૂપાના અથવા ત્રણાના ઉત્તમ
 પંદર ધડાઓ એકઠા કરવા.^{૯૭} બાદરવા શુદ્ધ ચૌદશને
 દિવસે પ્રાતઃકાળમાં ઉત્તમ શિવભક્ત સત્તર બ્રાહ્મણોને
 નિમંત્રણ કરવું.^{૯૮} ચંદ્રવા વગેરેથી ધરને શાભાવવું.
 સ્વરિતક (સાથીઆ) વગેરેથી શિવમંદિરમાં શાભા કરવી.
^{૯૯} સાયંકાલે સાવધાનીથી શંકર તથા પાર્વતીની મૂર્તિ-
 ઓની પૂજા કરવી.^{૧૦૦} પ્રથમ કહેલા પ્રકારથી તે તે
 મંત્રો બાણી પૂજા કરવી. તે દિવસે ઉપવાસ કરવો,
 ને રાતે જાગરણ કરવું.^{૧૦૧} બ્રાહ્મણોએ પશુ ઉપવાસ

કરવો. ઉપવાસ ન થઇ શકે તો દૂધ પીવું. રાતે
 સાંભળવા જેવી શંકરની કથા સાંભળવી.^{૧૦૨} સાવધાન
 થઇ રાત્રિમાં ચારે પહેર પૂજા કરવી. પછી સ્નાન કરી
 શંકરની પાસે બેસવું.^{૧૦૩} મહાદેવ સર્વ દેવોમાં ઉત્તમ
 છે તેની પૂજા કરવી. ચાર ખૂણવાળો કુંડ જેટલો ઉડો
 કુંડ કરવો. તેમાં અષ્ટદશ કમળ કરવું.^{૧૦૪} આસપાસ
 બળ્લે હાથ જેટલો માર્ગ રાખવો. ગૃહસૂત્રમાં કહેલા
 વિધિથી એ કુંડમાં અગ્નિની સ્થાપના કરી 'નમઃ સોમં'
 એ મંત્ર બાણી ધીવાળાં પરમાત્મની પત્નીશ્ચ હનર
 આહુતિ આપવી.^{૧૦૫-૬} અથવા નમઃ પૂર્વક શિવમંત્રથી
 આહુતિ આપવી. પૂર્ણાહુતિ કરી અિત્થીપત્ર, પુષ્પમાળા
 અને ભસ્મવડે કમથી શિવભક્તોની પૂજા કરવી. એક
 એક બ્રાહ્મણને શિવ ને પાર્વતીની મૂર્તિ આપવી.^{૧૦૭-૮}
 બે વજ્રવાળો ધડો પશુ આપવો. આચાર્યને સોઃ
 સુવર્ણ બેટ આપવાં.^{૧૦૯}

તતો યત્નેન કૈવંદ્યા મોજનીયાઃ કૃતવ્રતૈઃ । સુવાસિ-
 ન્યોડપિ શૈવાનાં મોજનીયાઃ પ્રયત્નતઃ ॥ ૧૧૦ ॥ તતો
 દેયા સ્વશક્ત્યા ચ મોજિતેભ્યશ્ચ દક્ષિણાઃ । તતશ્ચ
 સ્વકૃતં કર્મ શિવાય વિનિવેદયેત્ ॥ ૧૧ ॥ યથાપનં કૃતં
 શંભો મયૈતદ્યુના પ્રભો । હં સંપૂર્ણતાં યાતુ સ્વત્પ્રસાદા-
 ન્મહેશ્વર ॥ ૧૨ ॥ મંત્રહીનં અભિક્તહીનં શક્તિહીનસુમાપતે ।
 કૃતં કર્મ ભવત્વયં સ્વત્પ્રસાદાત્કલપદમ્ ॥ ૧૩ ॥ પ્રાય-
 શ્ચિત્તં વૈદિકાનાં વ્યંગાનામપિ કર્મણામ્ । શિવસ્મરણમેવેતિ
 શ્રુતિરવ્યસ્તિ શાંકરી ॥ ૧૪ ॥ અતઃ કૃતમિદં શ્રોતં કર્મ
 વ્યંગમપિ પ્રભો । સાંગં ભવતુ વિવેકશ્ચ સતૈવ સ્મરણાદપ્રભો
 ॥ ૧૫ ॥ ઇતિ સંપ્રાર્પ્યં દેવેશં સાર્વં સર્વહરોતમમ્ ।
 શુક્તીયાદંબુધિઃ સાર્પં સમૌનં તૈલવર્જિતમ્ ॥ ૧૬ ॥ દર્શં યઃ
 કૃતે સમ્યગ્મુદામહેશ્વરવ્રતમ્ । સ સર્વમોગાન્ મુક્ત્વાંસતે
 મોક્ષમાપ્નોતિ સર્વથા ॥ ૧૭ ॥

શિવભક્તોને બોજન કરાવવું તથા તેઓની ઓંઓને
 બોજન કરાવવું અને તેઓને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપવી.
 પછી રહેલું કર્મ શિવને અર્પણ કરવું.^{૧૧૦-૧૧} હે પ્રભો !
 હે મહેશ્વર ! મેં આ ઉદ્યાપન કર્યું. હવે આપની કૃપાથી
 મારું વ્રત પૂર્ણ થાઓ. હે ઉમાપતે ! મેં કરેલું કર્મ
 ભક્તિહીન, મંત્રહીન, વા ક્રિયાહીન થયું હોય, તો પશુ
 આપની કૃપાથી પૂર્ણ થાઓ. વૈદિક કર્મોમાં જે કાંઈ
 અપૂર્ણતા રહી ગઇ હોય, તેનું પશુ પ્રાયશ્ચિત્ત શિવનું
 સ્મરણ જ છે. એવી શાંકરી શ્રુતિ છે. એટલા માટે હે
 પ્રભો ! હે ત્રિવેશ ! જે આ શ્રોત કર્મ કર્યું, તેમાં જે
 કાંઈ અપૂર્ણતા હોય તે આપના સ્મરણથી પૂર્ણ થાઓ.
^{૧૧૨-૧૫} એવી રીતે સર્વ દેવોમાં ઉત્તમ એવા મહા-
 દેવ તથા પાર્વતીની પ્રાર્થના કરી, મોન રાખી, સર્ગ-
 સંબંધીઓની સાથે બોજન કરવું. બોજનમાં તેલની વસ્તુ

* સોળ માસનું એક સુવર્ણ કહેવાય છે.

ખાવી નહીં. એવી રીતે જે માણસ ઉમામહેશ્વરવ્રત સારી રીતે કરે છે, તે આ લોકમાં સર્વ બોજ ભોગવી અંતે મુક્ત થાય છે. ૧૧૬-૧૭

ઉમામહેશ્વરવ્રતની કથા

રાજોવાચ- ગૌતમેવં વ્રતં ચીર્ણં પુરા કેન વદસ્વ મે ।
કસ્ય કા સમમૃત્સિદ્ધિર્વ્રતસ્યાસ્ય પ્રભાવતઃ ॥ ૧૮ ॥
ગૌતમ ઉવાચ- પુરા શૈવરો રાજન્દુર્વાસાભ્યો છુનીશ્વરઃ ।
કદાચિત્સંચરંછોકાન્દર્શ્યં કમલાપતિમ્ ॥ ૧૯ ॥ તતઃ
સમાગતં દૃષ્ટ્વા દુર્વાસા છુનિસત્તમઃ । ચિલ્લમાલં દદૌ
તસ્મૈ શંકરેણ સમર્પિતામ્ ॥ ૨૦ ॥ ગૃહીત્વા ચિલ્લમાલં
તાં હરિર્ગમનસંભમાત્ । શિરસા પૂજનીયાં તાં ગરુદે સ
વિનિશ્ચિપત્ ॥ ૨૧ ॥ તતસ્તં તાદૃશં દૃષ્ટ્વા દુર્વાસાઃ ક્રોધ-
મુર્છિતઃ । હરિં શશાપ બહુચા ધિગજમેતિ ચ સંવદન્
॥ ૨૨ ॥ મયા શિવાર્પિતા દત્તા માલ્યા તુમ્યમવાપહા ।
સા કથં ગરુદસ્કંધે વિનિશ્ચિન્તા સ્થવા હરે ॥ ૨૩ ॥ ગર્વસ્ય
મૂલભૂતેયં લક્ષ્મીસ્તવ વિનયતુ । લક્ષ્મીઃ પતતુ દુગ્ધાઘ્નૌ
ગરુડોઽપિ વિનયતુ ॥ ૨૪ ॥ વૈકુંઠસ્યાધિકારોઽપિ તવ
યાતુ મમાજ્ઞયા । નિસ્તેજસ્કોઽવનીપુષ્પે સંચરાયાવધિ
ધ્રુવમ્ ॥ ૨૫ ॥ હૃત્યુક્ત્વા સ તુ દુર્વાસા યયૌ છોકાંતરં
નૃપ । તતઃ પપાત દુગ્ધાઘ્નૌ લક્ષ્મીર્વિષ્ણુમનોહરા ॥ ૨૬ ॥
તતોઽતિદુઃખિતો વિષ્ણુઃ પ્રલપન્ વનમાશ્રિતઃ । ઉવાસ
વિગિને ધોરે સ્વકૃતં કર્મે સંસ્મરન્ ॥ ૨૭ ॥ તતઃ કદા-
ચિન્નૂપાલ મયા તત્ર ગતં પુરા । તદા મામાગતં દૃષ્ટ્વા
પૂજયામાસ માં હરિઃ ॥ ૨૮ ॥ તતોઽસ્યપૂર્ણનયનઃ કૃતાં-
જલિપુટો હરિઃ । જગાદ પૂર્વૃત્તાંતં સ્વલક્ષ્મીનાશકારણમ્
॥ ૨૯ ॥ તતોઽતિક્રૂંતચિન્તાય વિષ્ણવે વ્રતહૃત્તમમ્ ।
તત્પૃષ્ટેન મયા ભૂપ કથિતં સાદરં શિવમ્ ॥ ૩૦ ॥
તતોઽવિર્લંબં વિધિવચ્ચકાર અદ્યયાન્નિવતઃ । તતઃ પ્રસન્નો
ભગવાન્ હરયે પાર્વતીપતિઃ ॥ ૩૧ ॥ દદૌ લક્ષ્મીં
સગરુદાં કરુણાનિધિરવ્યયઃ । હૃદમેવ વ્રતં ચીર્ણમિદ્રેણાપિ
હતૌજસા ॥ ૩૨ ॥ તેન પ્રાપ્તસ્તતઃ સ્વર્ગઃ સ્વર્ગભોગાશ્ર
શાશ્વતાઃ । બ્રહ્મણાપિ પુરા ચીર્ણમિદમેવ વ્રતં નૃપ ॥ ૩૩ ॥
નદ્યા વાગીશ્વરી તેન સંપ્રાપ્તા દુર્લભાપિ સા । મુનિશિશ્વ
પુરા ચીર્ણં વ્રતમેતન્નજ્ઞશ્ચમિઃ ॥ ૩૪ ॥

રાજા કહે છે-હે ગૌતમ ! પૂર્વે એ વ્રત કેાણે કર્યું હતું? અને આ વ્રત કરવાથી કેાને કેવી સિદ્ધિ થઇ હતી, તે મને કહેા. ૧૧૮ ગૌતમ ઋષિ કહે છે-હે રાજા ! પૂર્વે મહાશૈવ દુર્વાસા નામના ઋષિ, લોકમાં ફરતા ફરતા એક સમયે વિષ્ણુનાં દર્શન કરવા ગયા. ૧૧૯ સાં વિષ્ણુનાં દર્શન કરી પછી તેણે મહાદેવે આપેલી ત્રિશીની માળા વિષ્ણુને આપી. ૧૨૦ તે લઇ જવાની ઉતાવળથી વિષ્ણુએ માથા ઉપર ઝાપવા યોગ્ય તે માળા ગરુડ ઉપર મૂકી દીધી; ૧૨૧ તેથી કેાપાયમાન થયેલા અને 'તારા જન્મને ધિક્કાર છે' એમ કહેતા

દુર્વાસા બોલ્યા કે, ૧૨૨ હે હરે ! પાપનો નાશ કરનારી માળા, કે જે મને મહાદેવે આપી હતી તે મેં તને આપી, તે તેં ગરુડના ખભા ઉપર કેમ નાંખી દીધી ? ૧૨૩ એટલું કહી આ લક્ષ્મી ગર્વનું મૂળ કારણ છે, માટે તે ક્ષીરસમુદ્રમાં પડે, ગરુડ પણ નષ્ટ થાઓ. ૧૨૪ મારા કહેવાથી તારા આ વૈકુંઠના અધિકાર છૂટી જશે અને 'તું આજથી તેજહીન થઇ પૃથિવી ઉપર ફર. ૧૨૫ એવો શાપ આપી દુર્વાસા ઋષિ ખીજ લોકમાં ચાલ્યા ગયા. પછી ત્રિય લક્ષ્મીના ક્ષીરસમુદ્રમાં પડવાથી દુઃખી થઇ ગયેલા વિષ્ણુ, વિલાપ કરતા ધોર વનમાં ચાલ્યા ગયા અને ત્યાં રહ્યા. ૧૨૬-૨૭ ત્યાં પોતાનાં કરેલાં કર્મને યાદ કરતા હતા. હે રાજા ! પછી કેાઇ દિવસે હું તે વનમાં જઇ ચઢ્યો, લારે મને ભેષ વિષ્ણુએ મારી પૂજ કરી અને હાથ જેડી રેતાં રેતાં પૂર્વે અનેશી લક્ષ્મીના નાશની હકીકત કહી સંભળાવી અને તે દુઃખ દૂર થવા માટે વ્રત પૂછ્યું; ૧૨૮-૨૯ ત્યારે વિષ્ણુ જે અત્યંત કથવાતા હતા, તેને મેં ઉમામહેશ્વરનું વ્રત કહ્યું. ૧૩૦ પછી તરત જ તેણે શ્રદ્ધાથી એ વ્રત કર્યું; તેથી પ્રસન્ન થયેલા દયાસિંધુ મહાદેવે લક્ષ્મી તથા ગરુડ, પાછાં વિષ્ણુને આપ્યાં. ૧૩૧ ઇંદ્રાસન હરાઇ જવાથી ઇંદ્રે પણ આજ વ્રત કર્યું હતું, તેથી તેને ઇંદ્રાસન મળ્યું અને સ્વર્ગસુખ પણ મળ્યું. ૧૩૨ પૂર્વે બ્રહ્માએ પણ આ વ્રત કર્યું હતું, તેથી પ્રથમ નષ્ટ થયેલી અને દુર્લભ એવી સરસ્વતી દેવી પ્રાપ્ત થઇ. ૧૩૩ પૂર્વે મોક્ષની ઇચ્છાવાળા મુનિઓએ આ વ્રત કર્યું હતું; તેથી તેઓની મુક્તિ થઇ હતી. ૧૩૪

અસ્ય વ્રતસ્યાચરણાન્નશ્ચક્રિઃ પ્રાપ્તા છુનીશ્વરઃ । હવં વ્રતં પ્રપત્નેન યઃ કરિષ્યતિ અક્ષિતઃ ॥ ૩૬ ॥ તસ્ય સૌભાગ્યસંપ-
ત્તિર્ભવિષ્યત્યેવ સર્વથા । યસ્યાસ્ત્યૈશ્વર્યભોગેચ્છા મોક્ષેચ્છા-
પ્યનપાયિની ॥ ૩૬ ॥ યસ્ય સર્વાધિપત્યેચ્છા તેન કાર્યમિદં
વ્રતમ્ । શારદો નામ વિપ્રોઽનૂસુરા વેદાંતપારગઃ ॥ ૩૭ ॥
મોક્ષાર્થમતિયત્નેન તેન ચીર્ણમિદં વ્રતમ્ । વૈશ્વતેનાપિ
ચિપ્રેણ મોક્ષાર્થમતિયત્નતઃ ॥ ૩૮ ॥ કૃતમેતદ્વ્રતં પૂર્વં
સર્વાંભીષ્ટફલપ્રદમ્ । છત્રિઃ પ્રાપ્તા ચ તેનાપિ વ્રતસ્યાસ્ય
પ્રભાવતઃ ॥ ૩૯ ॥ યં યં કાર્મ સમુદિશ્ય વ્રતમેતદ્વ્રતમમ્ ।
યઃ કરિષ્યતિ તે કાર્મ સ સમાપ્નોતિ નિર્મલમ્ ॥ ૪૦ ॥
હવં વ્રતં મહેશેન સમારુઘાતમુમાં પ્રતિ । કુમારાય સમા-
રુઘાતમુમયૈતદ્વ્રતં શ્રમમ્ ॥ ૪૧ ॥ નંદિકેશાય કથિતં
મયા ચૈતદ્વ્રતં શ્રમમ્ । નંદિકેશેન કથિતં દુર્વાસમુનયેતતઃ
॥ ૪૨ ॥ દુર્વાસસાપિ કથિતમગત્યાય વ્રતોત્તમમ્ । વ્રતં ચ
સાગરે મહામગત્યેન મહાત્મના ॥ ૪૩ ॥ મયાઽતિક્રિન્ન-
ચિન્તાય વિષ્ણવે કથિતં પુરા । તેન ચીર્ણં વ્રતમિદં સર્વ-
સૌભાગ્યદાયકમ્ ॥ ૪૪ ॥ બ્રહ્મણે કથિતં પૂર્વમિદમેવ વ્રતં
મયા । તેન ચીર્ણં વ્રતં સાંઘે વાળીપ્રાર્થમાદરાત્ ॥ ૪૫ ॥

સૂર્યવેદાય ચંદ્રાય મયૈત્તકથિતં વ્રતમ્ । તૈશ્વ ષીર્ણં વ્રત-
મિદં સર્વલૌભાગ્યદાયકમ્ ॥ ૪૬ ॥ કશ્યપાદિક્ષિણિચ્યશ્ચ
કથિતં વ્રતસુત્રતમમ્ । તૈશ્વ ષીર્ણં વ્રતં સમ્યગ્મુક્ષિક્ષિકલ-
પ્રદમ્ ॥ ૪૭ ॥ શૂપ્ર વ્રતાનિ સંત્યેવ જાનુનિ વિવિધાનિ
ચ । તથાપ્યેતદ્વ્રતસમં વ્રતં નારત્યેવ સર્વથા ॥ ૪૮ ॥
મવાનપિ કુઠ પ્રીત્યા શૂપાલ વ્રતસુત્રતમમ્ । હવં વ્રતં
શિવક્ષેત્રે યઃ કરિષ્યતિ ઋક્ષિતઃ ॥ ૪૯ ॥ તસ્ય સર્વાર્થ-
સમ્પત્તિર્ભવત્યેવ ન સંશયઃ ।

જે માણસ ભક્તિથી મહેનત લાઇ આ વ્રત કરશે, તેને અવશ્ય સંપત્તિ અને સૌભાગ્ય મળશે. ૧૪૫ જેને ઐશ્વર્યની, ભોગની, મોક્ષની વા સર્વ અધિપતિપણની ઇચ્છા હોય, તેણે આ વ્રત કરવું. ૧૪૬ પૂર્વે શારદ નામના એક ઉત્તમ વૈદિક બ્રાહ્મણ હતો, તેણે મોક્ષમાટે આ વ્રત કર્યું હતું. ૧૪૭ વૈશ્વત નામના બ્રાહ્મણે પણ મોક્ષમાટે જ સર્વેવાંછિત ઇળને આપનાર આ ઉત્તમ વ્રત કર્યું હતું. તેના પ્રભાવથી તેઓના મોક્ષ થયો હતો. ૧૪૮ જે માણસ જે કોઈ કામનાની ઇચ્છાથી આ ઉત્તમ વ્રત કરે છે, તેની તે કામના પૂર્ણ થાય છે. ૧૪૯-૪૦ આ વ્રત મહાદેવે પાર્વતીને કહ્યું હતું. પાર્વતીએ કાર્તિકસ્વામીને કહ્યું હતું, તથા પાર્વતીએ આ વ્રત નંદિકેશ્વરને કહ્યું હતું, તેણે દુર્વાસા ઋષિને કહ્યું, તેણે અગસ્ત્ય ઋષિને કહ્યું. મહાત્મા અગસ્ત્યે મને સમુદ્રમાં કહ્યું હતું. ૧૪૧-૪૩ પૂર્વે મેં કથવાતા મનવાળા વિષ્ણુને કહ્યું હતું, અને તેણે સર્વ સૌભાગ્ય આપનાર આ વ્રત કર્યું. ૧૪૪ આ જ વ્રત બ્રહ્માને પણ કહ્યું હતું, તેણે સરસ્વતીની પ્રાપ્તિમાટે પરિપૂર્ણ ભાવથી એ વ્રત કર્યું હતું. ૧૪૫ સૂર્ય, ઇન્દ્ર અને ચંદ્રને મેં આ જ વ્રત કહ્યું હતું અને તેઓએ સૌભાગ્ય આપનાર આ વ્રત કર્યું હતું. ૧૪૬ કશ્યપ વગેરે મુનિઓને પણ આ ઉત્તમ વ્રત કહ્યું હતું, તેથી તેઓએ પણ ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર આ વ્રત કર્યું હતું. ૧૪૭ હે રાજન! અનેક નાના પ્રકારનાં વ્રતા છે, પરંતુ આના જેવું વ્રત કોઈ પણ નથી. ૧૪૮ હે રાજન! તમે પણ આ ઉત્તમ વ્રત કરો. જે માણસ આ વ્રત શિવક્ષેત્રમાં કરે છે, ૧૪૯ તેને સઘળી સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, એમાં સંશય નથી.

શિવ ઉવાચ-—इत्येतद्वचनं श्रुत्वा स राजा प्रीतमानसः
॥ १५० ॥ सपुत्रः पूजयामास गौतमं शैवपुंगवम् । ततो
धर्मव्रतं चैवमुपदिश्य स गौतमः ॥ ५१ ॥ पुनः संपूजितो
राजा स्वाभ्रमं प्रति संययौ । राजा सपुत्रस्तद्वाक्यादिर्दं
माहेश्वराभिधम् । व्रतं चकार विधिवद्यथाक्रममर्तद्वितः
॥ ५२ ॥ ये मामनन्यहृदयाः सकलामरेश संपूजयन्ति
सततं धृतभस्मपूताः । ते माशुपेय विगततालिकदुःखं
मद्रूपमेत्य सखिनो निवसन्ति नित्यम् ॥ ५३ ॥ इति
शिवरहस्ये उमामहेश्वरव्रतं सोयापनं संपूर्णम् । इदं
कनादिकं प्रसिद्धम् ।

શિવ કહે છે-એવાં વચન સાંભળી મનમાં પ્રસન્ન થયેલા રાજાએ, અનન્ય શિવભક્ત ગૌતમ ઋષિની પૂજા કરી. ૧૫૦ પછી ધર્મના ઉપદેશ કરી, ગૌતમ ઋષિ દ્વીતી રાત્રીએ પૂજા કર્યા બાદ, પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે ગયા. ૧૫૧ પછી રાત્રીએ પોતાના પુત્ર સાથે સાવધાન થઈ આ ઉમામહેશ્વરનું વિધિથી વ્રત કર્યું. ૧૫૨ જે માણસો ભરત ધારણ કરી બીજાની ભક્તિ છોડી નિરંતર કેવળ માર્ગ જ પૂજન કરે છે તેઓ સઘળાં દુઃખ અને સંસારબંધ છૂટી જવાથી મને પ્રાપ્ત થઈ નિત્ય સુખમાં વસે છે. ૧૫૩ એ પ્રમાણે શિવરહસ્યમાં ઉમામહેશ્વરવ્રત તથા તેનું ઉદ્ઘાપન કહેલું છે. આ વ્રત કથાટિકા દેશમાં પ્રસિદ્ધ છે.

૮ કોળગર વ્રત

અથાશ્વિનપૌર્ણમાસ્યાં કોજાગરવ્રતમ્ । આશ્વિનપૌર્ણ-
માસી પરા યાજ્ઞા । સાવિત્રીવ્રતમંતરેણ મવતોડમાપૌર્ણ-
માસ્યૌં પરે હૃતિ વીપિકોકેઃ । આશ્વજીકર્મણિ પૂર્વાદ્ધ-
વ્યાપિની દેવકર્મસ્ત્વાદ યાજ્ઞા । અન્ન કોજાગરવ્રતે રાત્રી
લક્ષ્મીપૂજનાશ્વક્રીડાપ્રાપ્તવાસ્ત્વાદાન્નિષ્ણાપિત્યેવ કાર્યા । તન્ન
સ્કારેડપિ-અસ્તિ કોજાગરં નામ વ્રતાનાદ્યત્તમં વ્રતમ્ ।
યત્કૃત્વા સમવાપ્નોતિ જંતુલોકાનહતમાન્ । પૂર્ણિમાશ્વજી
માસે કૌશ્ઢી પરિકીર્તિતા ।

આશો શુદ્ધ પૂર્ણિમાને દિવસે કોળગર વ્રત આવે છે. આ પૂર્ણિમા પર લેવી. કારણ કે, ‘વટ સાવિત્રીવ્રત છોડી બીજાં સઘળાં વ્રતોમાં અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમા પર લેવી,’ એમ દીપિકામાં કહેલું છે. આશો માસની પૂનમ, કર્કમાં પૂર્વાદ્ધજ્યાપિની લેવી; કારણ કે, તે દેવ-કર્મ છે. આ કોળગર વ્રતમાં રાત્રિમાં લક્ષ્મીપૂજન અને અક્ષક્રીડા (ભુગર્દુ) પ્રધાન છે, માટે તે વ્રતમાં રાત્રિઆપિની પૂર્ણિમા લેવી. સ્કંદપુરાણમાં લખ્યું છે કે, ‘સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ કોળગર વ્રત છે, જે વ્રત કરવાથી જીવને અતિ ઉત્તમ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે.’ આશ્વિન માસની પૂર્ણિમા કૌમુદી કહેવાય છે.

કોળગરવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ ऋषय ऊजुः-कार्तिकस्य उपांगानि
व्रतानि कथयंतु नः । कृतोऽयं येषु भवति संपूर्णं कार्तिकव्रतम्
॥ १ ॥ वाकिल्लिप्या ऊजुः- आश्विने छत्रपक्षे तु भवेया
चैव पूर्णिमा । तदानीं पूजनं कर्षाच्छ्रियो जागृतिपूर्वकम्
॥ २ ॥ नारिकेलोदकं पीत्वा ब्रह्मकीर्त्तनं समारभेत् ।
निशीथे बरदा लक्ष्मीः को जागर्तीति भाषिणी ॥ ३ ॥
जगति भ्रमते तस्यां लोकवेष्टावलोकिनी । तस्यै वित्तं
प्रयच्छामि यो जागर्ति महीतले ॥ ४ ॥ सर्वथैव प्रकर्तव्यं
व्रतं दारिद्र्यभीषिभिः । एतद्व्रतप्रभावेण वक्तितोऽप्यभव-
दनी ॥ ५ ॥ ऋषय ऊजुः- वक्तितः प्रोच्यते कोऽसौ

લગ્નવાન્સ કૃતો વ્રતમ્ । एतद्विस्तरतो ब्रूत वाक्यविशेषा-
स्तपोवनाः ॥ ६ ॥

ઋષિઓ કહે છે-કાર્તિક* માસનાં ઉપાંગ વ્રતો અમને કહે, જે વ્રતો કરવાથી કાર્તિક વ્રત સંપૂર્ણ થાય.^૧ વાલ-ખિદ્યો કહે છે-આશ્વિન શુદ્ધ પૂર્ણિમાને દિવસે રાતે લક્ષ્મીનું પૂજન કરવું અને જાગરણ કરવું.^૨ નાળિયેરનું જળપાન કરી, જીરું રમવું. તે દિવસે મધરાત વખતે વર આપનારી લક્ષ્મી, 'કાણુ જાગે છે' એમ બોલતાં બોલતાં અને 'જે જાગતો હશે તેને ધન આપીશ,' એવા વિચાર કરી, અનુષ્ઠેની યેણાં જેતાં જેતાં પૃથિવીમાં ફેરે છે;^{૩-૪} માટે દરિદ્રતાથી ડરનારા પુરુષોએ અવશ્ય આ વ્રત કરવું. આ વ્રતના પ્રભાવથી વલિત ધનવાન થયો હતો.^૫ ઋષિઓ કહે છે-હે તપને ધન માનનારા વાલખિદ્યો ! આપે જે વલિત કહ્યો તે કાણુ હતો ? અને તેને આ વ્રત કયાંથી મળ્યું હતું ? તે વિસ્તારથી કહેા.^૬

વાલકિલ્યા ઋષિ:- ब्राह्मणो वलितो नाम मागवः
कुशसंभवः । नानाविधायास्त्रीणोऽसौ संध्याज्जनपरायणः
॥ ७ ॥ याचनं मरणं तुल्यं मन्यतेऽसौ द्विजोत्तमः । एहा-
गतं स गृहाणि माययाचयते क्वचित् ॥ ८ ॥ तस्य भार्या
महाधन्वी नित्यं कलहकारिणी । मद्भगिन्यः स्वर्णरौप्या-
ङ्ककारादिविभूषिताः ॥ ९ ॥ नानामाक्यांबरधरा दृश्या
देवांगना इव । अहं दरिद्रस्य गृहे पतितास्मि दुरात्मनः
॥ १० ॥ लज्जा मां बाधतेऽत्यंतं ज्ञातीनां मुखदर्शने ।
चिगस्तु चैतद्विधाया विधेनस्य कुलस्य च ॥ ११ ॥ एवं
वदति लोकेषु न करोति पतीरितम् । संकल्पं कृतवानेकं
ययद्भर्ता वविष्यति ॥ १२ ॥ बिपरीतं करिष्यामि याव-
लक्ष्मीः प्रसीदति । भर्तः पाषाणद्वये स्वं चौर्यं कुरु नृपालये
॥ १३ ॥ आनीयतां धनं भूरि नोचेत्संताडयाम्यहम् ।
क्षणं रोदिति नाभाति कदाचिद्बद्ध खादति ॥ १४ ॥
सा कपालं ताडयतीत्येव કેશયતે પતિમ્ । સોઢા
તસ્યાસ્તુ ચરિતં યાચનાદુઃસ્ખમીતિતઃ ॥ ૧૫ ॥ નોવાચ
વચનં કિંચિયથાલાભેન તોષિતઃ । एकस्मिन् आदपथे तु
हृद्धिमोऽहृद्धिजोत्तमः ॥ १६ ॥ एतस्मिन्वत्सरे सर्वं आह-
सामयिकं गृहे । वर्तते गृहिणी चेयं न करिष्यति किञ्चन
॥ १७ ॥ इत्युद्धिग्रमना विप्रो भाषते न च किञ्चन ।
क्षितयाविष्टमेवं तमाययौ मित्रकुतमम् ॥ १८ ॥ नात्र
गणपतिरुपायं तस्मिन्ध्यागते सति । नोवाच पूर्ववद्भार्या
मित्रं वचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ ओ भो वलित चित्तं ते
किमर्थं क्षितयान्वितम् । अवश्यं स्वधिया कृत्वा क्षितां ते
निर्हराम्यहम् ॥ २० ॥

*શુકલ હિંદુસ્તાનમાં પૂર્ણિમાં માસ માનવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે આશી શુદ્ધ પૂર્ણિમાથી કાર્તિક શુદ્ધ પૂર્ણિમા સૂધી કાર્તિક માસ ગણાય છે.

વાલખિદ્યો કહે છે-વલિત નામનો મગધ દેશનો બ્રાહ્મણ હતો. તે કુશનો પુત્ર હતો. એ નાના પ્રકારની વિદ્યામાં પ્રવીણ હતો અને સ્નાનસંધ્યામાં પરાયણ હતો.^૭ એ વલિત બ્રાહ્મણ, યાચના કરવી તે મરણતુલ્ય સમજતો હતો. તેથી કાંઈ ઘેર આપી જાય તે લેતો હતો, પણ કોઈની પાસે માગવા જતો નહોતો.^૮ તેની સ્ત્રી મહા-કાપાળ અને કજ્જાઓ હતી. 'મારી બહેનો સોના ને રૂપાના અલંકારો પહેરે છે અને વિવિધ વસ્ત્ર તથા પુષ્પ ધારણ કરે છે તેથી દેવાંગના જેવી દેખાય છે. પણ હું તો આ દુષ્ટ દરિદ્રના ઘરમાં પડી છું, તેથી સગાં સંબંધીઓને મોઢું બતાવતાં પણ મને મોટી લાજ થાય છે. આ વિદ્યા અને નિર્ધન કુલને ધિક્કાર છે ॥૯-૧૦ એમ ઘેર ઘેર કહેતી હતી અને પતિનું કહ્યું માનતી ન હતી. તેણે, 'જ્યાં સૂધી લક્ષ્મી પ્રસન્ન થશે નહીં ત્યાં સૂધી મારો પતિ જે કહેશે તેથી વિપરીત કરીશ,' એવા સંકલ્પ કર્યો હતો. તે સ્ત્રી પતિને કહેતી કે, 'હે જડ બુદ્ધિવાળા ! તું મારું પોષણ કરનાર છે, માટે રાજના ઘરમાં ચોરી કરી પુષ્કળ ધન લાવ, નહીં તો હું તને મારીશ.' કાંઈ વખતે રોતી હતી, કાંઈ વખતે ભૂખી જ પડી રહેતી હતી, ને કાંઈ વખતે ધણું ખાતી હતી;^{૧૧-૧૪} અને કપાળ ફટકી હતી. એવી રીતે તે કુભાર્યા પોતાના પતિને સંતાપતી હતી. વલિતને માગવું દુઃખરૂપ જણાતું હતું, તેથી તે ધૃષ્ટદેવોથી જે મળે તેથી સંતાપ માનતો હતો, અને સ્ત્રી જેવાં વચન કહે તેવાં સહન કરતો હતો ને કાંઈ પણ બોલતો નહોતો. એક વખતે આદ્યપક્ષમાં એ બ્રાહ્મણ ધણો કચવાયો;^{૧૫-૧૬} તેનું કારણ તો એજ, કે 'આ વર્ષમાં મારા ઘરમાં આદતી સર્વ સામગ્રી છે, પણ આ કુભાર્યા કાંઈ કરશે નહીં.'^{૧૭} એવી રીતે મનમાં ચિંતા કરતો વલિત કાંઈ પણ બોલ્યો નહોતો. તે વખતે તેની પાસે ગણપતિ નામનો તેનો પરમ મિત્ર આવ્યો. તેની સાથે પણ વલિતે આજળની પેઠે મન મૂકીને વાત કરી નહોતો; ત્યારે મિત્ર ગણપતિ બોલ્યો કે, ૧૮-૧૯ હું વલિત ! તું શા માટે ચિંતા કરે છે તે મને કહે. હું મારી બુદ્ધિ તારી ચિંતા અવશ્ય દૂર કરીશ.^{૨૦}

વલિત જવાચ-अधुना पितृपथे तु पितुः प्रादं समा-
गतम् । सामयिकं चास्ति गृहे बिपरीतकरी प्रिया
॥ २१ ॥ कथं संपाद्यते आदमिति क्षिंतायुतोऽस्म्यहम् ॥
गणपतिरुवाच- धर्म्योऽसि कृतकृत्योऽसि भार्या यत्सेहकी
गृहे ॥ २२ ॥ ब्रूहि त्वं वैपरीत्येन भार्या कार्यं करिष्यति।
वलितस्तु तपेत्युक्त्वा सार्यं भार्यामवाचत ॥ २३ ॥ अन-
र्थकारके चंडि परमः आदकं पितुः । न स्थापितं धनं
यस्मात्तदर्थं तैस्तु पापिभिः ॥ २४ ॥ तस्मान्न शीघ्रं पार्क
त्वं कुरु दुष्टे करोषि चेत् । ब्राह्मणा ये वृत्तकराः कौचा-
चारविजिताः ॥ २५ ॥ निमग्न्यास्ते स्वया अद्रे नोत-
मास्तु कदाचन ।

વલિત કહે છે—હમણાં પિતૃપક્ષમાં પિતાનું શ્રાદ્ધ આળ્યું છે, તે માટે મારા ધરમાં સર્વ સામગ્રી છે, પરંતુ મારી ઓ હું કહું તેથી વિપરીત કરે છે, ^{૨૧} ત્યારે શ્રાદ્ધ કેમ થઇ શકશે ? એ ચિંતામાં હું પડ્યો છું. ગણ-કહે છે—હે મિત્ર ! તને ધન્ય છે, જે તારા ધરમાં એવી ઓ છે. ^{૨૨} હે મિત્ર ! તું તેને વિપરીત કહે, (અર્થાત, નથી કરતું એમ કહે) જેથી કરવાનું કાર્ય તારી ઓ કરશે. એ વાત કબૂલ કરી, વલિતે સાર્યકાળે ઓને કહ્યું. ^{૨૩} હે આહું ચાલનારી ! હે ચંડી ! (કાપવાળી) આજથી ત્રીજે દિવસે મારા પિતાનું શ્રાદ્ધ આવે છે. પાપી પિતાએ મારે માટે ધન રાખ્યું નથી, તેથી તે દિવસે મોડેથી રસોઇ કરજે, અને જો જલદી રસોઇ કરે તો પણુ પવિત્રતા અને આચારરહિત જુગારી બ્રાહ્મણોને જમવાનું કહેજે, ^{૨૪-૨૫} પરંતુ ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને કહેતી નહીં.

इति भर्तृवचः श्रुत्वा संभारस्तु महान्कृतः ॥ २६ ॥
 निर्ममितास्तु सद्भिर्प्राः काले पाकः कृतस्तथा । विपरीतै-
 रेव वाक्यैः श्राद्धं संपादितं तथा ॥ २७ ॥ पिंडदानं ततः
 कृत्वा भार्यो वचनमब्रवीत् । विस्मृत्य पिंडाक्रीत्वा त्वं क्षिप
 गंगाजले शुभे ॥ २८ ॥ पिंडाक्रीत्वा तथेत्युक्त्वा शौचकूपे
 व्यचिक्षिपत् । तज्ज्ञात्वा वलितो दुःखी बभूवाकुलिताननः
 ॥ २९ ॥ क्रोधाद्विनिययौ गेहात्संकल्पं कृतवानिति ।
 लक्ष्मीर्यदि प्रसन्ना स्यात्तदाऽर्चं भक्षयाम्यहम् ॥ ३० ॥
 तावत्કંદકલાહારો વનમધ્યે વસામ્યહમ્ । હૃતિ સંકલ્પ્ય
 વિપ્રઃ સ ગહને નિર્જને વને ॥ ૩૧ ॥ एको धर्मनदीतीरे
 वृक्षवल्कलधारकः । त्रिंशदिनानि न्यवसदागता स्त्रिषूणिमा
 ॥ ३२ ॥ કાલીવંશસચ્ચૂડતા નાગકન્યાઃ સ્ત્રલોચનાઃ ।
 નિવસંત્યો વને તસ્મિન્નતં ચક્રુ રમાસયે ॥ ૩૩ ॥ श्वेतीकृतं
 तु सुधया गृहं चंद्रगृहोपमम् । मंडलानि विचित्राणि
 नानापिष्टैः कृतानि च ॥ ३४ ॥ પચ્ચામૃતાનિ રસ્નાનિ દર્પણ-
 ચ્છાદનાનિ ચ । સ્થાપયિષ્વેદિરાપૂજા કૃતા તામિઃ પ્રયત્નતઃ
 ॥ ૩૫ ॥ एवं तु प्रथमो यामो बालाभिर्नीत एव हि ।
 प्रारब्धं च ततो यूतं तुयै तास्तु न लेभिरे ॥ ३६ ॥
 चतुर्भिस्तु विनाऽक्षणां क्रीडनं नैव जायते । तस्मान्मृग्य-
 स्तुरीयस्तु विचार्यैव विनिर्गता ॥ ३७ ॥ કન્યકા તુ
 નવીતીરે દર્શ વલિતે દ્વિજમ્ । જ્ઞાત્વા તં સાધુચરિતં
 સચિતં ચ સુલાકૃતેઃ ॥ ૩૮ ॥ उवाच वचनं चारु द्विज
 कोऽसि समागतः । पृच्छष क्रीडितुं यूतं लक्ष्म्याः प्रीतिकरं
 परम् ॥ ३९ ॥ હર્યં તદ્વચનં શ્રુત્વા વલિતો વાક્યમ-
 બ્રવીત્ ॥ વલિત ઉવાચ—યૂતેન ક્ષીયતે લક્ષ્મીર્થૂતાદર્મો
 વિનશ્યતિ ॥ ૪૦ ॥ યુગધર્મવં વદસિ કિં કર્યં લક્ષ્મીઃ
 પ્રસીદસિ ।

એવાં પતિનાં વચન સાંભળી તે ઓએ ઉત્તમ બ્રાહ્મ-
 ણોને નિમંત્રણ આપ્યાં, અને રસોઈ પણુ વખતસર કરી

અને તેમાં ધણી સામગ્રી કરી. એ પ્રમાણે વિપરીત
 વાક્યોથી વલિતે શ્રાદ્ધ કર્યું. ^{૨૬-૨૭} અને પિંડ આપ્યા પછી
 મિત્રનું કહેવું બુદ્ધી જવાથી ઓને કહ્યું કે, હે કન્યાણી !
 આ પિંડ ગંગાજલમાં નાખી દે. ^{૨૮} ‘હીક’ એમ કહી એ
 ઓએ પિંડ લઇ વિજાના કુવામાં નાંખ્યા. તે વાત જાણી
 અતિ દુઃખી થયેલા વલિત, ક્રોધથી ધરથી બહાર નીકળી
 ગયો, અને ‘જ્યારે લક્ષ્મી પ્રસન્ન થશે ત્યારે અન
 ખાઈશ અને જ્યાં સુધી પ્રસન્ન નહીં થાય ત્યાં સુધી કંદ
 ને ફળ ખાઈ વનમાં જ રહીશ’, એવા સંકલ્પ કર્યો. ^{૨૯-૩૦}
 પછી એ બ્રાહ્મણ ઘેર નિર્જન વનમાં જઈ, વલ્કલ ધારણ
 કરી, એકેલા જ, ધર્મનદીના કિનારા ઉપર જઈ વસ્યો,
 ત્રીશ દિવસ રહ્યો ત્યારે આશો માસની પૂર્ણિમા આવી. ^{૩૨}
 એ વનમાં કાલીય નાગના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલી અને
 સુંદર નેત્રવાળી નાગકન્યાએ રહેતી હતી. તેઓએ
 લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિમાટે પેલી પૂર્ણિમાને દિવસે વ્રત કર્યું હતું,
 તેથી તેઓએ યૂતો લગાવી પોતાનું ધર ચંદ્ર જેવું
 સુંદર કર્યું. ધરમાં વિવિધ રંગવડે વિચિત્ર મંડળો પૂર્ણ
 હતાં. ^{૩૩-૩૪} પંચામૃત, રત્ન, અરીસા અને વસ્ત્રોવડે
 લક્ષ્મીની પૂજા કરી. ^{૩૫} કન્યાઓએ એવી રીતે પહેલો
 પહેર વીતાજો. તે પછી બીજા પહેરમાં તેઓએ જુગાર
 રમવાના આરંભ કર્યો. તેઓ ત્રણ જણી હતી, ‘ચાર
 જણુ વિના જુગાર રમાય નહીં તેથી કાંઈ ચોરું માણસ
 શોધવું જોઈએ’ એવા વિચાર કરી એક ઓ ચોથા
 માણસને શોધવા નીકળી. ^{૩૬-૩૭} તેટલામાં નદીના કિનારા
 ઉપર પેલો વલિત બ્રાહ્મણ તેઓના જોવામાં આવ્યો. તેને
 મુખની આકૃતિથી સારાં આચરણવાળો અને ચિંતાવાળો
 જાણી, તે કન્યા બોલી કે, ‘અહ્યા દિવ ! તું કાણુ છે ?
 આજ જુગાર રમવા ચાલ. જુગાર રમવાથી લક્ષ્મી પ્રસન્ન
 થાય છે. ^{૩૮-૩૯} એવાં તેનાં વચન સાંભળી વલિત બોલ્યો,
 જુગાર રમવાથી લક્ષ્મીનો ક્ષય થાય છે, અને ધર્મનો
 નાશ થાય છે. ^{૪૦} ચારે મુખની પેઠે તું યું કહે છે, જે
 જુગાર રમવાથી લક્ષ્મી પ્રસન્ન થાય છે.

कन्योवाच—भाषसे त्वं पंडितवत् कर्म तेऽस्त्यतिमूर्ख-
 वत् ॥ ४१ ॥ इषय शुक्लपूर्ययां यृताल्लक्ष्मीः प्रसीदति ।
 यूतक्रीडां तु कृत्वाैव कौतुकं पश्य चैदिरम् ॥ ४२ ॥ इत्यु-
 क्त्वाऽसौ तथा नीनः क्रीडार्थं स्वस्य मंदिरं । दृष्ट्वा तस्मै
 नारिकेरजलं भक्ष्यादिकं तथा ॥ ४३ ॥ आरब्धं च ततो
 यूतं भीलक्ष्मीः प्रीयतामिति । कापितानि च रत्नानि
 कन्याभिर्भाषणेन तु ॥ ४४ ॥ कौपीनं कापितं स्वीयं
 ताभिर्निर्जितमेव तत् । ब्राह्मणः क्रोधसंयुक्तः किं कर्तव्यं
 मयाऽयुवा ॥ ४५ ॥ उपवीतं कापयित्वा ततः स्वीयं कळे-
 वरम् । कापयिष्ये विनिश्चित्य लुपवीतं कलाप सः ॥ ४६ ॥
 ताभिर्जितं च तदपि शरीरं कापितं स्वकम् । ततोऽर्धरात्रे
 संजाते लक्ष्मीनारायणादुभौ ॥ ४७ ॥ આગતો કોકચરિતં

દ્રષ્ટું વિપ્રં દર્શયતુઃ ॥ ધ્યુપવીતં વિકૌપીનં ચિત્તયા વિવશી-
કૃતમ્ ॥ ૪૮ ॥ ડવાચ વચનં વિષ્ણુઃ શૃણુ ત્વં પદ્મલોચને ।
તવ વ્રતકરો વિપ્રઃ કથં જાતઃ સચિતકઃ ॥ ૪૯ ॥ તસ્મા-
દેનં કુઠ ક્ષિપ્રં લક્ષ્મીવંતં સુહ્રાન્વિતમ્ ॥ ૫૦ ॥ શાલાચિત્તહરો જાત-
સ્તત્કાલં મદનોપમઃ ॥ તતઃ કામેન સંવિદ્વાસ્તાસ્તિષ્ઠો
નાગકન્યકાઃ ॥ ૫૧ ॥ વિપ્રાય વચનં પ્રોચુઃ શૃણુ વિપ્ર
તપોધન ॥ યયસ્માભિજિતસ્ત્વં ચેદ્વર્તોઽસ્માકં વચોઽહગઃ
॥ ૫૨ ॥ વયં ત્વયા નિર્જિતાશ્ચેયચ્છસિ તથા કુઠ ॥ ૫૩ ॥
તદ્વચનં શ્રુત્વા તથા મેને સ ચ દ્વિજઃ ॥ ૫૩ ॥

કન્યા કહે છે—તું પંડિતના જેવી વાતો કરે છે, પણ
આચરણમાં તો મૂર્ખ જેવો છે. ૪૧ આશો માસની
પૂર્ણિમાને દિવસે જુગાર રમવાથી લક્ષ્મી પ્રસન્ન થાય
છે. આજ જુગાર રમી તું લક્ષ્મીનું કૌતુક જો. ૪૨ એવી
રીતે સમજાવી એ કન્યા વલિતને પોતાને ઘેર લઇ
ગઈ. ત્યાં તેને નાળાએરનું પાણી તથા ખાવાનું
આપી, ૪૩ ‘લક્ષ્મી પ્રસન્ન થાઓ,’ એમ કહી જુગાર
ખેલવાનો આરંભ કર્યો. તેમાં કન્યાએએ રત્ન
હોડમાં લગાડ્યાં ત્યારે વલિત મહારાજે લંગોટી
લગાડી. તે હારી જવાથી મહારાજે કાપાયમાન થઇને
કહ્યું, હવે મારે શું કરવું ? ૪૪-૪૫ એ વિચાર કરી
‘હવે હું જનોઇ મૂકીશ ને તે પણ હારી જવાથી મારું
શરીર મૂકીશ,’ એવો નિશ્ચય કર્યો. પછી મહારાજે જનોઇ
હોડમાં મૂકી, તે પણ હરાઇ જવાથી પોતાનું શરીર મૂક્યું,
આજ વખતે મધરાતનો સમય હતો. ત્યારે લક્ષ્મી અને
વિષ્ણુ બન્ને, લોકોનું ચરિત્ર જોવા નીકળ્યાં. ફરતાં ફરતાં
વલિત મહારાજ કે જોનાં લંગોટી તથા જનોઇ હરાઇ
ગયાં હતાં ને તેથી ચિંતામાં પડ્યા હતા તે નજરે
પડ્યા. ૪૬-૪૮ ત્યારે વિષ્ણુ બોલ્યા કે, હે લક્ષ્મી !
સાંભળો. આ બ્રાહ્મણે તમારું વ્રત કરેલું છે, છતાં પણ
તેને ચિંતા કેમ છે ? ૪૯ હવે એને ઝટ ધનવાન કરી
સુખ આપો. એવાં વિષ્ણુનાં વચન સાંભળી લક્ષ્મીએ
વલિત તરફ કૃપાદષ્ટિથી જોયું, ૫૦ તેથી તેનું રૂપ કામ-
દેવના જેવું થઇ ગયું. તેને જોઇ તેમાં આસક્તિ થવાથી
ને કામથી વ્યાકુલ થયેલી તે ત્રણ નાગકન્યાઓ વલિતને
કહેવા લાગી કે, હે મહારાજ ! સાંભળો. જો અમે તમને
જિતી લઇએ તો તમારે અમે કહીએ તેમ કરવું અને
અમારા પતિ થઇને રહેવું ને જો તમે અમને જિતી લ્યો તો
તમે કહેશો તેમ અમે કરીશું. એવાં કન્યાઓનાં વચન
તેણે કશુંલ કર્યો. ૫૧-૫૩

ક્રીડનાત્તા જિતાઃ કન્યા ગાંધર્વેણ વિવાહિતાઃ । તાસાં
રસ્માનિ સાશ્રાયિ ગૃહીત્વા સ્વગૃહં ચયૌ ॥ ૫૪ ॥ પ્રાર્ત્ત
ચંદીતિરસ્કારામયેદં માર્ગચક્ષતમમ્ । તસ્માત્સંમાનિતા ચંદી
સાપિ પ્રીતા બન્નુવ હ ॥ ૫૫ ॥ ચકાર સ્વામિનઃ સાજ્ઞા-

મિત્થં લક્ષ્મીવતં સ્વિદમ્ । બહુરાત્રિયાપિની યા સાઽત્ર
પૂર્ણા વિશિષ્યતે ॥ ૫૬ ॥ તત્રારાધય મહાલક્ષ્મીમિદં
ચૈરાવતસ્યિતમ્ । ઉપવાસં પ્રકુર્ણીત દીપાન્દયાશ્ચ ભક્તિઃ
॥ ૫૭ ॥ લક્ષ્મં તદર્ધમયુતં સહસ્રં શતમેવ વા । ધૃતેન દીપયે-
દીપાન્ તિલતૈલેન વાઙ્મતી ॥ ૫૮ ॥ રાત્રૌ જાગરણં કુર્યાન્નૃત્ય-
ગીતપુરઃસરમ્ । યથા વિભવતો દેયાઃ પુરવીથિપુ દીપકાઃ
॥ ૫૯ ॥ દેવતાયતને ચૈવ આરામેષુ ગૃહેષુ ચ । તતઃ પ્રભાતે
સુસ્નાતઃ સંપૂજ્ય ચ શતકતુમ્ ॥ ૬૦ ॥ બ્રાહ્મણાન્ભોજયે-
સ્ત્વીરધૃતશર્કરપાયસૈઃ । વાસોમિર્દંઢિણામિશ્ર સવજ્ઞાન્
પૂજયેદ્વિજાન્ ॥ ૬૧ ॥ યથાશક્તિ ચ દાતવ્યા દીપાઃ સ્વર્ગ-
વિનિર્મિતાઃ । एवं વિધિં વિનિર્વૃત્ય તતઃ પાર્ણમાચરેત્
॥ ૬૨ ॥ વ્રતસ્યાસ્ય પ્રભાવેન કલ્પાન્ચ દીપસંલ્લયકાન્ ।
અપ્સરોમિઃ પરિવ્રતઃ સ્વર્ગલોકે મહીયતે ॥ ૬૩ ॥ હહ
ચાણ્ડપ્યમાતોયં પુત્રપૌત્રાદિસંપદઃ । एवं લક્ષ્મીવતં કૃત્વા
ન દરિદ્રો ન દુઃસ્ખમાક્ । કર્યાં શ્રુત્વા વિધાનેન વ્રતસ્યાપિ
ફલં લભેત્ ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥
૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥
૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥

તે પછી જુગારમાં તેણે કન્યાઓને જિતી લીધી,
તેથી તેઓની સાથે ગાંધર્વનિવાહ કર્યો. ત્યાર બાદ રત્નો
તથા કન્યાઓને લઇ વલિત પોતાને ઘેર આવ્યો. ૫૪
અને ‘ચંદીએ મારો તિરસ્કાર કર્યો તેથી મને આ
સમૃદ્ધિ મળી છે,’ એમ જાણી તેણે ચંદીનો સત્કાર
કર્યો; તેથી તે પણ પ્રસન્ન થઇ. પતિની આજ્ઞામાં રહેવા
લાગી. લક્ષ્મીવ્રતનો આવો પ્રભાવ છે. જે દિવસે રાત્રિમાં
વધારે વખત પૂર્ણિમા આવતી હોય, તે દિવસે વ્રત
કરવું ઉત્તમ છે. ૫૫-૫૯ તેમાં મહાલક્ષ્મી તથા ઐરાવત
ઉપર બેઠલા ઇંદ્રની આરાધના કરવી, ભક્તિથી ઉપવાસ
કરવો. લક્ષ, પચાસ હજાર, દશ હજાર, હજાર અથવા
સો ધીના દીવા કરવા, તેવી શક્તિ ન હોય તો તેલના
દીવા કરવા. ૫૭-૫૮ રાતે જાગરણ કરવું, ગીત ગાવાં,
નૃત્ય કરવું, અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે શહેરમાં,
ગલીમાં, દેવાલયમાં, બગીચામાં અને ઘરમાં દીવા કરવા.
પ્રાતઃકાલ થાપ ત્યારે વિધિથી સ્નાન કરી ઇંદ્રની પૂજા
કરી, દૂધ, ઘી, સાકર અને દૂધપાકવડે બ્રાહ્મણોને જમા-
ડવા. વજ્ર અને દક્ષિણા આપી તેઓને પ્રસન્ન
કરવા. ૫૯-૬૧ શક્તિ પ્રમાણે સોનાના દીવાનું દાન કરવું.
આટલું કર્યા પછી પારણું કરવું. ૬૨ જે માણસ આ વ્રત
કરે છે તે આ લોકમાં મોટું આયુષ્ય, આરોગ્ય ને પુત્ર
પૌત્ર વગેરેની સંપત્તિ ભોગવી એતે સ્વર્ગમાં જઇ અપ્સ-
રાઓની સાથે જેટલા દીવા કર્યા હોય, તેટલા કલ્પ
સુધી સુખ ભોગવે છે. ૬૩ એ પ્રકારે લક્ષ્મીવ્રત કરવાથી
દરિદ્રપણું કે દુઃખ ભોગવવું પડતું નથી. આ કથા સાંભ-
ળવાથી પણ વ્રત કરવાનું ફળ થાય છે. ૬૪ એ પ્રમાણે
સનત્કુમાર સંહિતામાં કોબાગર વ્રત કહેલું છે.

૯ ત્રિપુરોત્સવ

અથ કાર્તિકપૌર્ણમાસ્યાં ત્રિપુરોત્સવઃ । સ ચ પ્રદોષ-
વ્યાપિન્યાં કાર્યઃ ।

કાર્તિક શુદ્ધ પૂર્ણિમાને દિવસે ત્રિપુરોત્સવ કરવો. એ
ઉત્સવ પ્રદોષવ્યાપિની પૂર્ણિમાને દિવસે કરવો.

ત્રિપુરોત્સવની કથા

અથ કથા ॥ બાલલિલ્યા ઋષુઃ— કાર્તિક્યાં પૌર્ણિમાયાં
તુ કૃપાન્નૈપુરસ્તસવમ્ । દીપો દેયોડવદ્યમેવ સાયંકાલે
શિવાલયે ॥ ૧ ॥ ત્રિપુરો નામ દૈત્યેન્દ્રઃ પ્રયાગે તપ
આસ્થિતઃ । લશ્ક્રવર્ષે તપસ્તપ્તં ત્રૈલોક્યં સચરાચરમ્ ॥ ૨ ॥
તતપસ્તેજસા દગ્ધુમારુઢ્યે શ્રુવનત્રયમ્ । નાના દેવાંગના દેવૈઃ
પ્રેપિતાસ્તં વિમોહિતુસ્ ॥ ૩ ॥ ન તાસાં વશમઃ સોડમ્બુદ્ધ-
ર્ષૈર્જાપિ ધર્ષિતઃ । ન ક્રોધમોહલોભાનાં વશો દૈત્યોઽપ્ય-
જાયત ॥ ૪ ॥ વરં હાતું યયૌ બ્રહ્મા નારદાદિભિરન્વિતઃ ॥
બ્રહ્મોવાચ— વરં વરય મદ્રં તે સંતુષ્ટોઽહં પિતામહઃ ॥ ૫ ॥
તપસસ્તુ ફલે સિદ્ધે કઃ ક્લેશં કુરુતે જનઃ ॥ ત્રિપુર ઉવાચ—
અમરં કુરુ માં બ્રહ્મન્ કરોમિ જ્ઞાન્યથા તપઃ ॥ ૬ ॥ હાતું
શક્તોઽસિ કેદ્વદ્બ્રહ્મન્યથા ગચ્છ સત્વરમ્ ॥ બ્રહ્મોવાચ—
મયાપિ બાલ મર્ત્યમ્મિતરેપાં તુ કા કથા ॥ ૭ ॥ અવદ્યં
દેહિનાં મૃત્યુઃ, સંભાવ્યં યાચયસ્વ મે ।

બાલખિલ્યો કહે છે—કાર્તિક શુદ્ધ પૂર્ણિમાને દિવસે
ત્રિપુરોત્સવ કરવો. તે દિવસે સાયંકાલે મહાદેવના મંદિ-
રમાં અવશ્ય દીવો ચૂકવો.^૧ ત્રિપુર નામનો મોટો દૈત્ય
પ્રયાગમાં તપ કરતો હતો. તેણે એક લાખ વર્ષ સૂધી
તપ કર્યું ત્યારે, તેના તપોબળથી ત્રણે જગત્ બળવા
લાગ્યાં. તેને મોહ કરવામાટે દેવાએ સુંદર અપ્સરાઓ
મોકલી.^{૨-૪} તેઓએ કેટલાક ઉપાયો કીધા, પરંતુ તે દૈત્ય
તેઓથી લક્ષ્યાયો નહીં. તેમજ કામ, ક્રોધ કે લોભને પણ
વશ થયો નહીં;^૫ સારે તેને વર આપવામાટે નારદ વગે-
રેની સાથે બ્રહ્મા ગયા. બ્રહ્મા કહે છે—હું પિતામહ બ્રહ્મા
તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું, તારું લાલું કરવા માટે આજે
છું. માટે વર માગી લે.^૬ તપનું ફળ મળ્યા છતાં પણ કાણુ
હુઃખ ભોગવે ? ત્રિપુર કહે છે—હે બ્રહ્મન્ ! જો આપની
શક્તિ હોય તો મને અમર કરો. જો તેવી શક્તિ ન
હોય તો આપ જલદીથી ધેર જાઓ. હું તો તપ કરીશ.
બ્રહ્મા કહે છે—હે પુત્ર ! મારું પણ મરણ છે, ત્યારે
બીજીની શું વાત કરું ?^{૭-૭} દેહ ધારણ કરનારને
અવશ્ય મરણ છે, માટે તારી પાસેથી યોગ્ય વર માગી લે.

ત્રિપુર ઉવાચ— ન મે મૃત્યુર્દેવતામ્બો મનુષ્યેભ્યો નિશાચરાત્
॥૮॥ ન સ્ત્રીભ્યો ન ચ રોગેન દેશેનં વરસ્તતમમ્ । બ્રહ્માપિ
ચ તથેત્યુક્ત્વા સત્યલોકં જગામ સઃ ॥ ૯ ॥ એનં લશ્ક્રવરં
જ્ઞાત્વા નાના દૈત્યાઃ સમાયુઃ । તાન્દૈત્યાનાગતાન્કુટ્ટા
આજ્ઞાપયત દાનવાન્ ॥ ૧૦ ॥ અસ્મદ્વિરોધિનો દેવા
હંતવ્યાઃ સર્વે એવ હિ । નો ચેવાનિ ચ રત્નાનિ દેવતાનાં

સમીપતઃ ॥ ૧૧ ॥ ગૃહીત્વા તાનિ સર્વાણિ કુર્વેત્પાથનં
મમ । इत्याज्ञां तस्य शिरसि कृत्वा ते सर्वराक्षसाः ॥ १२ ॥
દેવાનાગાંશ્ચ યથાંશ્ચ પૃથ્વાડસ્યપિ ન્યવેદયન્ । પ્રણમ્ય સર્વ-
દેવાસ્તે ત્રિપુરં ચ વ્યજિજ્ઞપન્ ॥ ૧૩ ॥ ગૃહ્યતાં દૈત્યરાજેન્દ્ર
યદ્દસ્માકં મવિષ્યતિ । વયં કૃત્વા તુ તે સેવાં જીવિષ્યામો
યથાતથા ॥ ૧૪ ॥ હિતિ શ્રુત્વા વચસ્તેષામધિકારચ્ચુતાઃ
કૃતાઃ । તેષાં જિયઃ સમાનીય ચક્રો વેદ્યાઃ સહસ્રશઃ ॥ ૧૫ ॥
એવં માસકરચ્ચુરુચ્ચ સર્વે દેવાસ્વદાજ્ઞયા । ચકુર્યથોર્ક
દૈત્યસ્ય દ્વારસ્થાઃ સર્વે એવ હિ ॥ ૧૬ ॥ સૂર્યસ્ય નિકટેત્યુક્તં
મદ્ધારે સ્થીયતાં સદા । તેનાપિ ચ તથેત્યુક્ત્વા તદ્ધારે
સંસ્થિતં ક્ષણમ્ ॥ ૧૭ ॥ દદાહ શ્રુવનં સર્વે સ્વકર્મૈઃ
ક્ષણમાત્રતઃ । આદિદશ્ચ તત્તત્તેન સ્વેચ્છયા ગમ્યતામિતિ
॥ ૧૮ ॥ તતો ગતોડસૌ ભગવાન્ શ્રુવનાનિ વિભાવયન્ ।
ચકુર્દેવાસ્તદાજ્ઞાં ચ દ્વારે તિષ્ઠતિ વારિતાઃ ॥ ૧૯ ॥ કદાચિ-
તસ્ય ગેહે તુ નારદઃ સહપાયયૌ । તેનાપિ પૂજિતો મક્ત્યા
પપ્રચ્છ સ્વં પરાક્રમમ્ ॥ ૨૦ ॥

ત્રિપુર કહે છે—દેવથી, દૈત્યથી, રાક્ષસથી, મનુષ્યથી,
સ્ત્રીથી કે રોગથી મારું મરણ થાય નહીં, એ પ્રકારનું
મને ઉત્તમ વરદાન આપો. ‘તથારતુ’ એમ કહી બ્રહ્મા
સત્યલોકમાં ગયા.^{૮-૯} ત્રિપુરાસુરને એવી રીતનો વર
મળવાના સમાચાર સાંભળી સર્વ દૈત્યો તેની પાસે આજ્યા.
તેઓને આવેલા જોઈ, ત્રિપુરાસુરે હુકમ કર્યો કે, ‘૧૦
જે દેવો આપણી સાથે વિરોધ કરનાર છે, તે સર્વને
હણી નાંખો. તેમ ન બને તો તેઓની પાસે જે ઉત્તમ
ઉત્તમ વસ્તુઓ હોય, તે લઈ મને ભેટ કરો. તેની એવી
આજ્ઞાને શિરસાવંધ કરી, સહજા દૈત્યોએ, દેવ, નાગ
અને યક્ષોને પકડી ત્રિપુરાસુરને સોંપી દીધા. ત્યારે સર્વ
દેવો પ્રણામ કરીને બોલ્યા કે, ‘૧૧-૧૨’ હે દૈત્યરાજ ! તું
સહજું લઈ લે. અમારું જે થશે તે કીક. અમે તો તારી
સેવા કરીને જીવીશું.’^{૧૩} એવાં દેવાનાં વચન સાંભળી
ત્રિપુરાસુરે તેઓના અધિકાર લઈ લીધા. તેઓની હાજરો
ઓંઓને લઈ વેશ્યા કરી મૂકી.^{૧૪} એવી રીતે સ્વર્ગ
છોડી સર્વ દેવો દૈત્યરાજના હુકમમાં રહી તેનું દારપા-
ળપણું કરવા લાગ્યા.^{૧૫} એ દૈત્યે સૂર્યને પણ કહ્યું કે, ‘તું
મારા કરવાળ ઉપર રહે. તે વાત કબૂલ કરી સૂર્યે ક્ષણવાર
લાં રહ્યો.’^{૧૬} તેટલામાં તો તેનું બળન બળવા લાગ્યું
સારે, ‘તું ઇચ્છામાં આવે લાં જા’ એમ કહી સૂર્યને રજા
આપી;^{૧૭} તેથી તે ત્રણે લોકને સુખ કરતો પોતાને
સ્થળે ગયો. પણ બીજા દેવો તો તેના દારમાં રહી તેના
હુકમમાં વર્તતા હતા.^{૧૮} એક દિવસે એ દૈત્યરાજને ધેર
નારદ આજ્યા. તેની ભક્તિથી પૂજા કરી, દૈત્યે પોતાનાં
પરાક્રમ બાબત પૂછ્યું.^{૧૯} ત્યારે નારદ બોલ્યા કે—

નારદ ઉવાચ— ર્હંશો જયધોષસ્તુ કેનાપિ ન કૃતો
શ્રુતિ । અસ્મિન્દેશે તુ દૈત્યેન્દ્ર કિનિદાર્ણો નિગણતામ્ ॥ ૨૧ ॥

ત્રિપુર ડવાચ- સર્વસ્થાનેષુ મે કીર્તિર્ન ગતા કિં હં નારદ । મયા પ્રસ્થાપિતા દૈત્યાઃ સર્વ એવ દૃતસ્તતઃ ॥ ૨૧ ॥ નારદ ડવાચ- યો યત્ર ચ ગતો દૈત્યો જાતસ્તત્ર વિષ્ણુઃ સ હિ । તવ નામ ન ગૃહ્ણાતિ વક્તિ ચ સ્વપરાક્રમમ્ ॥ ૨૩ ॥ ઇતિ શ્રુત્વા મુનેર્વાક્યં સય એવ હિ દારુણઃ । ક્રોધસ્તસ્ય મહાન્ જાતઃ કિં કર્તવ્યં મયાઽધુના ॥ ૨૪ ॥ વિશ્વકર્માર્ણમાદ્ર્ય વાક્યમેતદુવાચ હ । શીર્ષં કુઠં ત્રિષા- તૂર્ણં વિશ્વકર્મનુપ્રવ્રયમ્ ॥ ૨૫ ॥ વિમાનતુલ્યં યત્ચેચ્છા તત્ર તત્ત્વ ગમિષ્યતિ । ઇતિ તસ્ય વચઃ શ્રુત્વા સ્વઘાડપિ ચ તથાઽક્રોદ્ ॥ ૨૬ ॥ રૂપત્રયં સમાસ્થાય ત્રિપુરેષુ સમા- ભિતઃ । નારદસ્ય તુ વાક્યેન દૈત્યા બંદીકૃતાસ્તદા ॥ ૨૭ ॥ યુરેનૈકેન પાતાલે બ્રમતે ત્રિપુરાસુરઃ । સ્વર્ગે ચાપિ પુરૈકેન ધરણ્યામટેતે પુરા ॥ ૨૮ ॥ કાંશ્ચિત્સંતાપ્યત્યેવં સંમારબતિ કાનપિ । દદાતિ કેષાં સ્વામિશ્વં સ્વેચ્છાચારી મહાબલઃ ॥ ૨૯ ॥ તેનેત્યં પંચલક્ષાણિ સર્વલોકા ઉપક્રુતાઃ । તદ્વા દેવાન્સમાગમ્ય નારદો વાક્યમબ્રવીત્ ॥ ૩૦ ॥

નારદ કહે છે કે-હે દેવેન્દ્ર ! પૃથ્વીમાં આવેા જ્ય કાષ્ઠએ પશુ મેળાએા ન હતા, પશુ આ પૃથ્વીમાં જ જ્ય મેળ- વાથી શું ફળ છે ? તે કહે, ૨૧ ત્રિપુર કહે છે-હે નારદ ! મેં સર્વ જગેાએ દેવેા મોકલ્યા છે, તોપણ મારી કીર્તિ સર્વ જગેાએ નથી પહોંચી શું ? ૨૨ નારદ કહે છે-જ્યાં જ દેવ ગયેલા છે ત્યાં તે જ રાજ ચક્ર પડેા છે અને પોતાનું પરાક્રમ કહે છે. પશુ તારું તો કાષ્ઠ નામે લેતો નથી, ૨૩ એવાં નારદનાં વચન સાંભળી મહા ક્રૂર ત્રિપુરાસુર કાપાયમાન થઇ ગયેા અને હવે શું કરું, એવો વિચાર કરવા લાગેા, ૨૪ પછી વિશ્વકર્માને બોલાવી તેણે કહ્યું કે, હે વિશ્વકર્મનું ! જ્યાં ઇચ્છા હોય ત્યાં જાવ એવાં અને વિમાન એવાં ત્રણ ધાતુનાં ત્રણ પુર મારે માટે જલદીથી બનાવેા. એવાં દેવનાં વચન સાંભળી વિશ્વ- કર્માએ ત્રણ પુર બનાવી દીધાં. ૨૫-૨૬ પછી તે દેવે પોતાનાં જૂદાં જૂદાં ત્રણ રૂપથી ત્રણ પુરમાં બેસી, નારદના કહેવાથી સધળા દેવેાને કેદ લીધા. ૨૭ એ ત્રિપુરાસુર એક પુરથી પાતાળમાં ફરતો હતો, એક પુરથી સ્વર્ગમાં બ્રમણ કરતો હતો અને એક પુરથી પૃથ્વીપર વિચરતો હતો. ૨૮ ત્યાં કાષ્ઠને માર મારતો હતો, કાષ્ઠને જીવથી હણતો હતો અને કાષ્ઠને અધિકાર પશુ આપતો હતો; કારણ કે તે યથેચ્છ ફરનાર અને મહાબળવાન હતો. ૨૯ એવી રીતે તેણે પાંચ લક્ષ લોકોને પાપમાલ કરી નાંખ્યા ત્યારે નારદ દેવેાની પાસે જઇ કહેવા લાગ્યા. ૩૦

નારદ ડવાચ- પરાક્રમં તુ તે ચિરમો દેવેન્દ્ર ક ગતાસ્તિ ધીઃ । વિચારયંતુ મો દેવા વધાય ત્રિપુરસ્ય ચ ॥ ૩૧ ॥ इत्थं स्तुतिवचः श्रुत्वा सलज्जोऽमृदबोधलः । पुनस्तं नारदः प्राह ब्रह्माणं शरणं ब्रज ॥ ૩૨ ॥ તત્ત ડથાય દેવેન્દ્રો બ્રહ્મો દેવગૈઃ સહ । નારદેન, સમાયુકઃ સસ્યલોકં જગામ સઃ ॥ ૩૩ ॥ તત્રા-

પદ્યત્સ ધાતારહુવાચ કરુણં વચઃ ॥ ૩૪ ॥ હંદ્ર ડવાચ- ધાત- રસ્મઃકૃતિર્નાસ્તિ હનનીયાસ્ત્વવા વયમ્ ॥ ૩૫ ॥ નાસાઘસ- સ્થિતાઃ પ્રાણાશ્વિપુરસ્ય તુ શાસનાત્ । ઇર્તીદ્રસ્ય વચઃ શ્રુત્વા બ્રહ્મા સેન્દ્રો છનીશ્વરૈઃ ॥ ૩૬ ॥ યુક્તો વૈકુંઠમગમય- વ્રાસ્તે મધુસૂદનઃ । તત્ર ગત્વા મહાશિષ્યું પ્રણિપત્ય સ્થિતાઃ સુરાઃ ॥ ૩૭ ॥ અઢગૃહીતા હકપાતાત્તં બ્રહ્મા વાક્યમ- વીત્ ॥ ૩૮ ॥ બ્રહ્મોવાચ- ભગવન્દેવદેવેશ દેવાપતિવિનાશન ॥ ૩૯ ॥ ત્રિપુરાસુરનિર્દેશ્વાન્ કિં દેર્વાસ્ત્વમ્પ્રેક્ષતે ॥ વિષ્ણુરવાચ- સ્ત્વયેવ નાશિતં બ્રહ્મન્ દત્તા નાનાવિષા વરાઃ ॥ ૪૦ ॥ દેવાદિષ્યઃ કથં તસ્ય મૃત્યુઃ સંભવ્યતે- ઽધુના । ન માસતે વિચારો મે તસ્ય મૃત્યોઃ સુરેશ્વરાઃ ॥ ૪૧ ॥ અસ્તિ કશ્ચિચયુપાયઃ કથં વૈ કરવાયુદ્ધમ્ । ઇતિ શ્રુત્વા વચો વિષ્ણોઃ સર્વે હ્રદયા તુ કુઠિતાઃ ॥ ૪૨ ॥ યદા નોઽયુષઃ કિંચિન્નારદો વાક્યમબ્રવીત્ ।

નારદ કહે છે-હે ઇન્દ્ર ! તમારા પરાક્રમને ધિક્કાર છે, તમારી શુદ્ધિ ક્યાં ચાલી ગઇ ? હે દેવો ! ત્રિપુરાસુરના વધમાટે કાષ્ઠ વિચાર કરેા. ૩૧ એવાં નારદનાં વચન સાંભળી, ઇન્દ્ર લજાબદ્ધ જઇ નીચું બેઠો રહ્યો. ત્યારે નારદે કહ્યું કે, તમે બ્રહ્માને શરણે જાઓ. ૩૨ એવાં તેનાં વચનેા સાંભળી, ઇન્દ્ર નારદ તથા દેવેાની સાથે ગુપ્ત રીતે સલ- લોકમાં ગયેા. ૩૩ ત્યાં બ્રહ્માને બેઠ દીન વચનથી કહેવા લાગ્યેા. ઇન્દ્ર કહે છે-હે બ્રહ્માનું ! અમારી કાષ્ઠ ગતિ નથી, કારણ કે તમારે અમેાને મારી નાંખવા છે. ૩૪ ત્રિપુરા- સુરના હુકમથી અમારા પ્રાણ નાકના ટેરવા ઉપર આવી રહેલા છે. એવાં ઇન્દ્રનાં વચન સાંભળી, ઇન્દ્ર અને મુનિ- એાની સાથે બ્રહ્મા વૈકુંઠમાં વિષ્ણુની પાસે ગયા અને વિષ્ણુને પ્રણામ કરી સધળા દેવો ઉભા રહ્યા. ૩૫-૩૬ વિષ્ણુએ તેઓના તરફ જઈ અનુમદ કર્યો. પછી બ્રહ્મા તેને કહેવા લાગ્યા. બ્રહ્મા કહે છે-હે ભગવનું ! હે દેવેાના દેવ ! હે ઇશ્વ ! આપ દેવેાની આપતિ દૂર કરેા છો, ત્યારે ત્રિપુરાસુરથી દુઃખી થતા દેવેાની કેમ ઉપેક્ષા કરેા છો ? વિષ્ણુ કહે છે-હે બ્રહ્માનું ! તમે જ બધેા કાટ વાળ્યેા છે; કારણ કે આગળથી કેટલાંક વરદાન ઇષ્ટ બેઠા છો. ૩૭-૪૦ હવે દેવ વગેરેથી તેનું કેમ મરણ થાય ? હે દેવો ! એ દેવેાને મારવામાં મને કાષ્ઠ પશુ ઉપાય સૂઝતો નથી. ૪૧ જે તમેાને કાષ્ઠ ઉપાય સૂઝતો હોય તો હું તે પ્રમાણે કરું. એવાં વિષ્ણુનાં વચન સાંભળી સધળા મૂઢ જેવા બની ગયા અને જ્યારે તેમાંથી કાષ્ઠ પશુ બોલ્યું નહીં, ત્યારે નારદ બોલ્યા. ૪૨

નારદ ડવાચ- દેવાઃ કુરુત મા સેરહુપાયઃ કખ્યતે મયા ॥ ૪૩ ॥ एको ह्यहः सृष्टिमध्ये न देवो न च मातृवः । न राक्षसो नैव दैत्यो न भूतो न पिशाचकः ॥ ૪૪ ॥ નાસૌ પ્રમાણ ચ જી સ ન જહો ન ચ પંથિતઃ । નાસ્ય તાતો ન વા માતા ન ખાતા અગિની ન ચ ॥ ૪૫ ॥ ન જૈવ યસ્ય

સંતાનં સ એનં મારયિષ્યતિ ॥ બ્રહ્મોવાચ-એતાદૃશઃ ક
દ્યોડસૌ સત્યં વાડલીકમેવ વા ॥ ૪૪ ॥ હિતિ બ્રહ્મવચઃ
શ્રુત્વા પ્રોવાચ જગદીશ્વરઃ ॥ વિષ્ણુરુવાચ-અહો ત્રૈલોક્ય-
કર્તા યો મહાદેવોઽષ્ટધ્વજઃ ॥ ૪૫ ॥ બ્રહ્મનકથં વિસ્મ-
તોડસૌ સ નઃ કાર્યં કરિષ્યતિ ॥ હૃત્પક્ત્વા સર્વં પૃથૈતે
શંકરં શરણં યયુઃ ॥ ૪૬ ॥ દેવદેવ મહાદેવ દુષ્ટદૈત્યનિ-
ર્બહૈળ ॥ ત્વામેવ શરણં પ્રાપ્તાન્નિપુરેણ પ્રપીઢિતાઃ ॥ ૪૭ ॥
શિવ ઉવાચ-બ્રહ્મંસ્ત્વયા વરો વૃત્તો હ્યુન્મતઃ સોડમ્વત્તતઃ ।
પ્રદદાસિ વરં કસ્માત્પુનર્મારયસે કૃતઃ ॥ ૪૮ ॥ મદીર્યં
નાશિતં નૈવ કસ્માદ્વધ્યો મહાહરઃ ॥ હિતિ રુદ્રવચઃ શ્રુત્વા
હતાશાસ્તે સુરાસ્તદા ॥ ૪૯ ॥ વિષ્ણુનાંસ્તાનુચારાન્દૃષ્ટ્વા
વિષ્ણુર્વચનમબ્રવીત્ ॥ વિષ્ણુરુવાચ-સ્ત્વયા પ્રતિજ્ઞા લોકાનાં
પાલનાય સદાશિવ ॥ ૫૦ ॥ કૃતાડતસ્થાં સમાયાતાઃ શરણં
સર્વદેવતાઃ । મયા નાનાવિધં દુઃખં દ્વિયતે ટ સદાશિવ
॥ ૫૧ ॥ એતદુઃખં મયા શક્યમપનેતું યતો નહિ ॥ અતસ્ત્વાં
યાચયામ્યય દેવાન્મંથાદ્મિમોચય ॥ ૫૨ ॥

નારદ કહે છે-હે દેવે ! ખેદ કરો નહીં. હું ઉપાય કહું
છું.^{૪૧} જગતમાં કાંઈએક મારા જોવામાં આવ્યો છે,
તે દેવ નથી, અનુષ્ઠ નથી, રાક્ષસ નથી, દૈત્ય નથી,
ભૂત નથી, પિશાચ નથી,^{૪૨} સ્ત્રી નથી કે પુરુષ નથી,
જડ નથી, અને એ પંડિતે નથી. તેને પિતા, માતા, ભાઈ
કે અહેન કાંઈ પશુ નથી.^{૪૩} તેને કાંઈ સંતાન પશુ નથી.
તે જ આ દૈત્યને મારશે. બ્રહ્મા કહે છે-એવો મહાત્મા
તમારા જોવામાં ક્યાં આવ્યો છે ? તમે કહી એ વાત
ખરી છે, વા ખોટી ?^{૪૪} એવાં બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી
જગતના ઈશ્વર વિષ્ણુ બોલ્યા. વિષ્ણુ કહે છે-અહો ! એ
તો ત્રણ લોકના કર્તા મહાદેવ !^{૪૫} હે બ્રહ્મા ! તમે
તેને ભૂતી ગયા કે શું ? એ મહાત્મા જ આપણું કાર્ય
કરશે. એમ કહી સધળા શંકરને શરણે ગયા,^{૪૬} ને
બોલ્યા કે, હે દેવોના દેવ ! હે મહાદેવ ! આપ દુષ્ટ દૈત્યોને
મારનાર છો. એટલા માટે ત્રિપુરાસુરથી પીડા પામતા
અમે આપને જ શરણે આવ્યા છીએ.^{૪૭} શંકર કહે છે-હે
બ્રહ્મા ! તમે વરદાન આપ્યું, તેથી તે ઉન્મત થઈ ગયો
છે. પ્રથમ વર આપીને પછીથી મારો છો શા માટે ?^{૪૮}
તે દૈત્યે મારું તો કાંઈ બગાડ્યું નથી. ત્યારે હું તેને શા
માટે મારું ? એવાં મહાદેવનાં વચનો સાંભળી સર્વે નિરાશ
થઈ ગયા.^{૪૯} એ પ્રમાણે દેવોને નિરાશ થયેલા જોઈ
વિષ્ણુ બોલ્યા કે, હે સદાશિવ ! (ત્રણે) લોકના રક્ષણ-
માટે આપે પ્રતિજ્ઞા કરી છે.^{૫૦} એટલા માટે સધળા
દેવો આપને શરણે આવેલા છે. હે સદાશિવ ! કેટલાક
દુઃખો તો હું દૂર કરું છું,^{૫૧} પરંતુ આ દુઃખ મારાથી
દૂર કરી શકાય તેમ નથી, એટલા માટે આપને આજ
કહું છું કે, દેવોને બંધનમાંથી છાડવો.^{૫૨}

શિવ ઉવાચ-તવ વાક્યં કરિષ્યામિ સામગ્રી નાસ્તિ
મે હરે । મમાપરાધરહિતં હનિષ્યામિ ન હન્યમ્ ॥ ૫૩ ॥

વિષ્ણુરુવાચ-સામગ્રીં હિ કરિષ્યામિ સંપ્રામાર્ય સદાશિવ ।
કરિષ્યતિ કથં દૈત્યઃ શંભોરન્યાયમેવ સઃ ॥ ૫૪ ॥ હિતિ
વિષ્ણુવચઃ શ્રુત્વા. હા કદમિતિ ચાબ્રુવન્ । અત્રાગતંશ્ચ
સોડસ્માન્ હિ શ્ચય્યાન્નિપુરાસુરઃ ॥ ૫૫ ॥ ન વિલંબં મૃતૌ
કુર્ચાસ્કિમિદાર્નાં વિધીયતામ્ । સુરાન્મ્લાનમુલાન્દૃષ્ટ્વા
નારદો વાક્યમબ્રવીત્ ॥ ૫૬ ॥ નારદ ઉવાચ-સામગ્રી
ક્રિયતાં શીપ્રમાયાતિ ત્રિપુરાહરઃ । વિષ્ણું પલાયિતં જ્ઞાત્વા
ક રોડસ્તીતિ લોકયન્ ॥ ૫૭ ॥ શિવ ઉવાચ-મયા
ન નાશિતં તસ્ય યદિ યાસ્યતિ મત્સ્યલે । યોદું તદાવશ્ય-
મેવ મયા માર્યઃ હૃદમૈદઃ ॥ ૫૮ ॥ હિતિ રુદ્રવચઃ શ્રુત્વા
સમાશ્વસ્તાસ્તુ દેવતાઃ । સામગ્રીં વિષ્ણુરકરોયુદ્ધાર્યં સ
તુ ધૂર્જટેઃ ॥ ૫૯ ॥ બાળઃ સ્વર્યં બભૂવાસ્ય વહ્નિઃ શલ્યં
બભૂવ હ । વાપુસ્તુ પુંલ્લરૂપોડમૂન્મેનાકશ્ચ ધનુસ્તતઃ ॥ ૬૦ ॥
સ્યંદનો ધરણી જાતાવેદા જાતા હયોત્તમાઃ । વિધાતા સાર-
થિજાતઃ પતાકા ચ દિવાકરઃ ॥ ૬૧ ॥ આતપત્રં ચ
ચંદ્રોડમૂળગેશ્ચાયાઃ પદાતયઃ । તતો વેગાતસહૃત્પત્ય નારદ-
જિપુરં યયૌ ॥ ૬૨ ॥ દૃષ્ટ્વા નારદમાર્યાતં સત્કારિરચ્યન્
તમ્ ॥ સુને પુરાણિ મે પદ્ય જ્ઞેયોનાં સુરાસુરૈઃ ॥ ૬૩ ॥
ત્રૈલોક્યે ચાધુના જાતં ત્વત્કૃપાતો યશો મમ ॥ હિતિ તસ્ય
વચઃ શ્રુત્વા લલાટં કુદ્વ્યન્મુનિઃ ॥ ૬૪ ॥ તૂષ્ણીમાસીદ્ધ-
સિચૈતત્વલોકયાહરોડમ્રવીત્ ॥

શંકર કહે છે-હે હરે ! હું આપના કહેવા પ્રમાણે કરું,
પણ મારી પાસે તેવી સામગ્રી નથી. તેમ તેણે મારો
અપરાધ ક્યો નથી, તેથી તેને હું કેમ મારું ?^{૫૪} વિષ્ણુ
કહે છે-હે સદાશિવ ! યુદ્ધમાટેની સામગ્રી તો હું
તજવીજ કરી આપીશ. પણ તે દૈત્ય આપનો અપરાધ
કેવી રીતે કરશે ?^{૫૫} એવાં વિષ્ણુનાં વચન સાંભળી દેવો
કહેવા લાગ્યા કે, હવે તો મોટું દુઃખ આવી પડ્યું.
કેમકે એ દૈત્ય જે અમને અહીં આવેલા સાંભળશે
તો જીવથી મારવામાં વાર લગાડશે નહીં. હવે કેમ
કરવું ? એવી રીતે દુઃખને લીધે સુકાઈ ગયેલાં
સુખવાળા દેવોને જોઈ નારદ બોલ્યા કે,^{૫૬} ૫૫-૫૬
જલદીથી સામગ્રીની તજવીજ કરો. વિષ્ણુને બાગેલા
જાણી મહાદેવ ક્યાં છે, એમ જોતો જોતો ત્રિપુ-
રાસુર આવે છે.^{૫૭} મહાદેવ કહે છે-મેં તેવું કાંઈ
બગાડ્યું નથી, તોપણ તે જો મારા સ્થળમાં યુદ્ધ કરવા
આવશે તો મોટા મદવાળા એ દૈત્યને હું અવશ્ય
મારીશ.^{૫૮} એવાં મહાદેવનાં વચન સાંભળી દેવોને ધૈર્ય
આવ્યું. પછી મહાદેવને યુદ્ધ માટે વિષ્ણુએ સામ-
ગ્રીની તજવીજ કરી આપી.^{૫૯} ભગવાન વિષ્ણુ પોતે
બાણ થયા, અગ્નિ શય્ય (બાણનો અગ્રભાગ) થયા,
વાયુ બાણના છેડારૂપ થયો. મૈનાક પર્વત ધનુષ થયો,^{૬૦}
પૃથિવી રથ થઈ, ચાર વેદ ઉત્તમ ધોડા થયા, બ્રહ્મા
સારથિ થયા, સૂર્ય ધ્વજરૂપે થયો,^{૬૧} ચંદ્ર ઇન્દ્ર

થયો અને ગણેશ વગેરે બીજા દેવા પદાતિ (પાળા) થયા. હવે નારદ ઝડપથી ત્રિપુરમાં ગયા.^{૧૨} ત્યાં ત્રિપુરાસુરે તેની પૂજા કરીને કહ્યું કે, હે મુને ! મારાં પુર જુઓ. તેને દેવ કે દૈત્ય કાંઈ પણ જિતી શકે તેમ નથી.^{૧૩} આપની કૃપાથી ત્રણે જગતમાં મારી કીર્તિ બધી રહી છે. એવાં દૈત્યનાં વચન સાંભળી કપાળ ફટી હસીને નારદ ચૂપચાપ બેસી રહ્યા. તે જોઈ ત્રિપુરાસુર બોલ્યો;^{૧૪}

ત્રિપુર ઉવાચ— કિમર્થમીદૃશીં ચેષ્ટા મુને ચાપ કૃતા ત્વયા ॥ ૬૧ ॥ મદ્રાગ્યસમભાગ્યશ્રેયસ્તિ કશ્ચિન્નિગથતામ્ ॥ નારદ ઉવાચ— કૈલાસે તુ ગતશ્ચાદં દૈત્યેદં શૃણુ ભૈભવમ્ ॥ ૬૨ ॥ મહૈશ્વરસ્ય કિં વાચ્યં તલ્લક્ષ્ણાંશોડપિ ન ત્વયિ । હતિ તદ્વચનં શ્રુત્વા નારદસ્તુ વિસંજિતઃ ॥ ૬૩ ॥ ઘટીત્વા દૈત્યસંવાન્સ કૈલાસં ત્રિપુરો યયૌ । તત્ર દેવૈર્મહદ્યુદ્ધં જાતં તસ્ય દિનત્રયમ્ ॥ ૬૮ ॥ પશ્ચાદ્ધરેણ નિહતત્ત્રિપુરશ્રૈક-બાણતઃ । કાર્તિક્યાં પૌર્ણમાસ્યાં તુ સર્વે દેવાઃ પ્રતુદ્બુઃ ॥ ૬૯ ॥ તસ્મિન્દિને સર્વદેવેદીપા દત્તા હરાય ચ । સર્વથેવ પ્રદેયો-ઽસ્યાં દીપસ્તુ હરતુષ્ટયે ॥ ૭૦ ॥ વિંશતિસમ્પત્તકસહિતા દીપવતૈયઃ । દક્ષરીપં પૌર્ણમાસ્યાં સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥ ૭૧ ॥ પૌર્ણમાસ્યાં તુ સંધ્યાયાં કર્તવ્યજ્ઞૈરુરોત્તવઃ । દયાદત્તેન મન્ત્રેણ પ્રદીપાંશ્ચ સ્ત્રાલયે ॥ ૭૨ ॥ કીટાઃ પતંગા મશકાશ્ચ લક્ષ્મણા જલે સ્થલે યે વિચરંતિ જીવાઃ । તુદ્ધા પ્રદીપં ન ચ જન્મભાગિનો ભવંતિ નિત્યં શ્વપા હિ વિપ્રાઃ ॥ ૭૩ ॥ કાર્યસ્તસ્માદ્ પૌર્ણિમાયાં ત્રિપુરસ્ય મહો-ત્સવઃ । કાર્તિક્યાં કૃત્તિકાયામે યઃ કુર્યાત્સ્વામિદર્શનમ્ ॥ ૭૪ ॥ સમજન્મ ભવેદ્વિપ્રો ધનાદયો વેદપારગઃ । કાર્તિક્યાં તુ લ્હોત્સર્ગ કૃત્વા નક્તં સમાચરેત્ । શૈવં પદ્મવાપ્રોતિ શિવવ્રતમિદં સ્મૃતમ્ ॥ ૭૫ ॥ હતિ સનત્કુ-મારસંહિતાયાં કાર્તિકપૌર્ણમાસ્યાં ત્રિપુરોત્સવદીપદાનં સંપૂર્ણમ્ ।

ત્રિપુરાસુર કહે છે—હે મુને ! આજ તમે માથું શા માટે ફટ્યું ?^{૧૫} હું જેવા કાંઈ બીજાને ભાગ્યવાન હોય તે કહો. નારદ કહે છે—હે દૈત્યેન્દ્ર ! હું કૈલાસમાં ગયો હતો. ત્યાંના વૈભવ તને શું કહું. તારી પાસે તેના લક્ષ્યાંશ (લાખમે ભાગ) પણ નથી. એવાં નારદનાં વચન સાંભળી તેને વિદાય કરી દૈત્યાનું સૈન્ય લઈ, ત્રિપુરાસુર કૈલાસમાં ગયો. ત્યાં તેણે ત્રણ દિવસ સૂધી દેવાની સાથે મોટું યુદ્ધ કર્યું.^{૧૬-૧૮} પછી કાર્તિક શુદ્ધ પૂર્ણિમાને દિવસે મહાદેવે તેને એક બાણથી મારી નાંખ્યો, તેથી સધળા દેવા પ્રસન્ન થયા,^{૧૯} અને તેઓએ મહાદેવની પાસે દીવા ધર્મો, એટલા માટે તે દિવસે મહાદેવને પ્રસન્ન કરવા અવશ્ય દીવા કરવો.^{૨૦} જે માણસ કાર્તિક શુદ્ધ પૂર્ણિમાને દિવસે સાતસો વીશ દીવા કરે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે.^{૨૧} એ પૂર્ણિમાને દિવસે સંક્યા

વખતે ત્રિપુરોત્સવ કરવો, 'કીડા, પતંગીઆં, મશક અને વૃક્ષ વગેરે જે જળ વા સ્થળના હોવા છે, તે સર્વને દીપનાં દર્શન થવાથી જન્મનું પડતું નથી અને ચાંડાલ પણ બ્રાહ્મણ થાય છે એટલે શુદ્ધ થાય છે.' એ મંત્ર બધી દેવાલયમાં દીવા કરવા;^{૨૨-૨૩} એટલા માટે એ પૂર્ણિમાને દિવસે ત્રિપુરોત્સવ કરવો. જે માણસ કૃત્તિકા નક્ષત્રના ચોગવાળી કાર્તિકી પુનમને દિવસે સ્વામિનાં દર્શન કરે છે, તે સાત જન્મ સૂધી ધનવાન અને વેદ બાણનાર બ્રાહ્મણ થાય છે. જે માણસ કાર્તિકી પુનમને દિવસે ઘૃષોત્સર્ગ (નીલોત્સર્ગ) કરે છે તે નક્ત બોબન કરે છે, તે શિવના પદને પામે છે. આ શિવવ્રત કહેવાય છે.^{૨૪-૨૫} એ પ્રમાણે સનત્કુમાર સંહિતામાં કાર્તિકી પુનમને દિવસે ત્રિપુરોત્સવ અને દીપદાન કરવાનું કહ્યું છે.

૧૦ કાર્તિકમાસનું ઉદ્યાપન

અથ કાર્તિકમાસોદ્યાપનમ્ ॥ ચાલલિત્વા ઋતુઃ— અથોર્જવ્રતિનઃ સમ્યગુદ્યાપનમિહોચ્યતે । કૃતે ઉદ્યાપને સાંગં વ્રતં ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૧ ॥ ઝર્જશ્ચક્રચતુર્દશ્યાં કુર્યાદુદ્યાપનં વ્રતી । તુલસ્યા ઉપરિષ્ઠાત્તુ કુર્યોર્નમંદપિકાં શુભામ્ ॥ ૨ ॥ તુલસીમૂલદેશે તુ સર્વતોમદ્રમેવ ચ । તસ્યો-પરિષ્ઠાસ્કલશં પંચરત્નસમન્વિતમ્ ॥ ૩ ॥ પૂજયેતત્ર દેવેશં સૌર્વણં ઘુર્ણેત્ત્રય્યા । રાત્રૌ જાગરણં કુર્યાદ્વીતવાયાદિમંગલઃ ॥ ૪ ॥ તતસ્તુ પૌર્ણિમાસ્યાં ચૈ સપત્નીકાન્ દ્વિજોતમાન્ । ત્રિશન્મિતાનયૈર્કં વા સ્વશક્યા વિનિમંત્રયેત્ ॥ ૫ ॥ અતો દેવા હતિ દ્વાભ્યાં હોમયેત્તિકપાયસમ્ । તતો ગાં કપિલાં દયાત્પૂજયેદ્ધિવિષ્ણુમ્ ॥ ૬ ॥ એવમુદ્યાપનં કૃત્વા સમ્ય-ગ્વતફલં લભેત્ । પરા તુ પૌર્ણિમાસ્ય ત્ર યાત્રાપાં પુષ્કરસ્ય ચ ॥ ૭ ॥ વરાન્દસ્વા યતો વિષ્ણુર્મત્સ્યરૂપોઽભવત્તતઃ । તસ્યાં દત્તં દ્રુતં જતં તદક્ષય્ઘ્નફલં સ્મૃતમ્ ॥ ૮ ॥ કાર્તિક્યાં પૌર્ણિમાયાં તુ વિષ્ણું નીરાજયેત્સદા । પ્રદોષસમયે રાજન સ વારિદ્રમામુયાત્ ॥ ૯ ॥ કાર્તિક્યાં કૃત્તિકાયામે યઃ કુર્યાત્સ્વામિદર્શનમ્ । સમજન્મ ભવેદ્વિપ્રો ધનાદયો વેદ-પારગઃ ॥ ૧૦ ॥ એતાનિ કાર્તિકે માસિ નરઃ કુર્યાંત્વતાનિ ચ ॥ ૧૧ ॥ હલ્લોકે શરીરં સ્વં ક્લેશયિત્વા ફલં લભેત્ ॥ ૧૨ ॥ ન કાર્તિકસમો માસો વિષ્ણુસંતુષ્ટિકારકઃ । સ્વરૂપેશૈર્વિષ્ણુ-લોકપ્રાપ્તિક્ષ્ણાપરો ભવેત્ ॥ ૧૩ ॥ સનત્કુમાર ઉવાચ— હૃથં તૈર્નૈમિષારણ્યે ચાલલિત્વૈરુદાહતમ્ । આસ્કરસ્ય મુલાચ્છુત્વા તતસ્તાનભિવાણ ચ ॥ ૧૪ ॥ યયઃ સર્વસ્ય નિકટે ગાર્યતો આસ્કરસ્તુતિમ્ । હૃથેતત્સર્વમાશ્વાત્ કાર્તિકસ્ય વ્રતોત્તમમ્ । યત્કૃત્વા સર્વપાપેભ્યો શુક્તો ભવતિ સત્ક્ષણાત્ ॥ ૧૫ ॥ હતિ સનત્કુમારોકકાર્તિકમાહાત્મ્યે કાર્તિકમાસોદ્યાપનમ્ ॥

વાલ્મીકિયો કહે છે—કાર્તિક માસના વ્રતનું હવે ઉદ્યા-પન કહેવાય છે. ઉદ્યાપન કરવાથી વ્રત પૂર્ણ થાય છે

એ નિશ્ચિત છે.^૧ કાર્તિક શુદ્ધ ચૌદશને દિવસે ઉઘાપન કરવું. તુલસીના કથારા ઉપર સુંદર નાનો સરખો માંડવો બાંધવો.^૨ તુલસીના મૂલમાં સર્વતોભદ્ર મંડળ કરવું. તેની ઉપર ધડાની સ્થાપના કરવી. તેમાં પંચ રત્ન નાખવાં.^૩ તેનાપર ગુરુના કહેવા પ્રમાણે સોનાની વિષ્ણુની મૂર્તિ પધરાવી તેની પૂજા કરવી. રાતે જાગરણ કરવું, મંગલ ગીત ગાવાં, વાળં વગડાવવાં અને નૃત્ય કરવું.^૪ પૂર્ણિમાને દિવસે ત્રીજા બ્રાહ્મણો તથા તેમની સ્ત્રીઓને નિમંત્રણ કરવાં. શક્તિ ન હોય તો શક્તિ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણ આપવાં.^૫ 'અતોદેવાં' એ બે મંત્રો વડે તીલ ને ખીરનો હોમ કરાવવો. પછી કપિલા ગાયનું દાન કરી, ત્રિધીથી ગુરુની પૂજા કરવી.^૬ એ પ્રકારે ઉઘાપન કરવાથી વ્રતનું પૂર્ણ ફળ મળે છે. ઉઘાપનમાં તથા પુષ્કરની યાત્રામાં ખીજા દિવસની પૂર્ણિમા લેવી.^૭ આ પૂર્ણિમાને દિવસે વર આપી વિષ્ણુએ મત્સ્યનું રૂપ ધારણ કર્યું હતું. માટે તે દિવસે હોમ કરવાથી અને જપ કરવાથી અક્ષય ફળ થાય છે.^૮ જે માણસ કાર્તિકી પુનમને દિવસે પ્રદોષ વખતે વિષ્ણુને આરતી ઉતારે છે, તેને દારિદ્ર્ય આવતું નથી.^૯ જે માણસ કાર્તિકી પૂર્ણિમાને દિવસે કૃતિકા નક્ષત્રના ચોગમાં સ્વામિદર્શન કરે છે, તે સાત જન્મ સુધી ધનવાન અને વેદ જાણનાર બ્રાહ્મણ થાય છે.^{૧૦} મનુષ્યે કાર્તિક માસમાં આટલાં વ્રતો કરવાં. આ દોઢમાં શરીરને કષ્ટ આપવાથી પરલોકમાં સુખ મળે છે.^{૧૧} વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરનાર કાર્તિક જેવો ખીજો કોઈ માસ નથી; કારણ કે તે માસમાં વ્રત કરી, થોડું કષ્ટ મોગવવાથી પણ વૈકુંઠની પ્રાપ્તિ થાય છે.^{૧૨} સનતકુમાર કહે છે-એવી રીતે સૂર્યના મુખથી સાંભળેલું વ્રત, નૈમિષારણ્યમાં ઋષિઓને કહી, તેઓને પ્રણામ કરી, વાલ્મીકિથી સૂર્યની સ્તુતિ કરતા કરતા સૂર્યની પાસે ગયા. એ પ્રમાણે કાર્તિક માસનાં સઘળાં વ્રતો કહ્યાં, જે કરવાથી ક્ષણવારમાં સઘળાં પાપો દૂર થાય છે. એવી રીતે સનતકુમાર ઋષિઓએ કાર્તિકમાહાત્મ્યમાં કાર્તિક માસનાં વ્રતનું ઉઘાપન કહેલું છે.^{૧૩-૧૫}

૧૧ દ્વાત્રિંશી પૂર્ણિમાનું વ્રત

અથ દ્વાત્રિંશીપૌર્ણિમાવ્રતમ્ । एतच्च लोके वसिष्ठी पौर्णिमेष्टुच्यते । मार्गशीर्षसिते पक्षे पौर्णिमास्यां शुचिव्रता ॥ १ ॥ प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा परिचार्यावरं सती । पूजासंभारमासाय पिष्टदीपं विधाय च ॥ २ ॥ पुत्रसौभाग्यप्राप्त्यर्थं मध्याह्ने पूजयेच्छिवम् । सा च मार्गशीर्षपौर्णिमा मध्याह्नव्यापिनी प्राद्या ॥ ३ ॥ तिथ्यादि संकीर्त्यं ममेह-जन्मनि जन्मान्तरे च अखंडसौभाग्यपुत्रपौत्रप्राप्त्यर्थं द्वात्रिं-शीपौर्णिमाव્રतं करिष्ये ॥ ४ ॥ तत्र निर्विघ्नतासिद्धयर्थं गणपतिपूजनं कलशाराधनं च करिष्ये ॥ ५ ॥ पंचवर्क

त्रિनेત્રં च अटालं ह्येदमुदितम् । व्याख्यशोपवीतं च भक्तानां वरदं शिवम् । ध्यायामि ॥ ६ ॥ आगच्छ भगवन् शंभो सर्वलोककारुण्यित । यावद्व्रतं समाप्येत तावत्वं सन्निधौ भव । आवाहनम् ॥ ७ ॥ सिंहासनं स्वर्णपीठं नानारत्नो-पशोभितम् । अनेकचक्रसंयुक्तमासनं प्रतिगृह्यताम् । आस-नम् ॥ ८ ॥ त्रिपुरांतक देवेश सृष्टिसंहारकारक । पार्थ गृहाण देवेश मया दत्तं हि भक्तिः । पाथम् ॥ ९ ॥ चंद्रनाक्षत्रसंयुक्तं नानापुष्पसमन्वितम् । गृहाणाद्यै मया दत्तमीश्वर प्रतिगृह्यताम् । अर्घ्यम् ॥ १० ॥ तोयमेतत्सख-स्पर्शं कर्पूरेण समन्वितम् । शंभो शंकर सर्वेश गृहाणा च-मनीयकम् । आचमनीयम् ॥ ११ ॥ पयो दधि घृतं चैव मधुघनैरप्य युतम् । पंचामृतेन स्नपनं करिष्ये भक्तवत्सल । पंचामृतस्नानम् ॥ १२ ॥ मयाऽऽनीतानि तोयानि गंगादीनां च यानि वै । स्नानं तैः कुरु देवेश मम शान्तिविधीयताम् । स्नानम् ॥ १३ ॥ श्वेतांबरयुगं देव सर्वकामार्थसिद्धये । अंबिकाकोट देवेश मया दत्तं प्रगृह्यताम् । वज्रम् ॥ १४ ॥ कुंकुमांकं चुरष्टौ क्षौमसूत्रविनिर्मितम् । उपवीतं मया देव भक्त्या दत्तं प्रगृह्यताम् । उपवीतम् ॥ १५ ॥ काष्ठीरज्जेन संयुक्तं कर्पूरागुग्गुलिभितम् । कस्तूरिकासमायुक्तं चंदनं प्रतिगृह्यताम् । चंदनम् ॥ १६ ॥ प्रब्रालिताश्च धौताश्च तंजुलाश्च शिवप्रियाः । मया निवेदिता भक्त्या गृहाण जगदीश्वर । अक्षतान् ॥ १७ ॥ कमलैर्मालतीपुष्पैश्चंपकै-र्जातिसंभवेः । विस्वपत्रैर्महादेव करिष्ये तव पूजनम् । पुष्पाणि ॥ १८ ॥ दशांगी गुग्गुलुस्तुतः चर्गंधिश्च मनोहरः । आग्नेयतामयं धूपो देवदेव दद्यानिधे । धूपम् ॥ १९ ॥ कार्पासवर्तिभिर्घुक्तं घृताक्तं तिमिरापहम् । भक्त्या समा-दत्तं दीपं गृहाण कर्णानिधे । दीपम् ॥ २० ॥ नैवेद्यं गृह्यतां देव भक्तिं मे ह्यचर्कं कुरु । ईप्सितं च वरं देहि परत्र च परां गतिम् । नैवेद्यम् ॥ २१ ॥ नैवेद्यमध्ये पानीयम् । उत्तरापोषणम् । खलप्रक्षालनम् । पूगीफल-मिति तांदूलम् । इदं फलमिति फलम् ॥ २२ ॥

આ વ્રત 'અત્રિંશી પૌર્ણિમા' એ નામથી જન્મતમાં પ્રસિદ્ધ છે. 'માગશીર શુદ્ધ પૂર્ણિમાને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં ધોળા તલવડે સ્નાન કરી, પવિત્ર ઘર્ધ, વસ્ત્ર પહેરી પૂજા-સામગ્રી એકઠી કરી, લોટનો દોલો કરી, પુત્ર તથા સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ માટે શુભ આચરણવાળી સ્ત્રીએ મધ્યાહ્ન વખતે મહાદેવનું પૂજન કરવું. આ માર્ગશીર્ષ પૂર્ણિમા મધ્યાહ્ન વખતની લેવી. પ્રથમ તિથિ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરવું. પછી-૧-૦ 'મારા આ જન્મ તથા જન્માંતરમાં અખંડ સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ માટે અને પુત્રપૌત્રની પ્રાપ્તિ માટે, હું દ્વાત્રિંશી પૂર્ણિમાનું વ્રત કરીશ.' તે વ્રત નિર્વિઘ્ને સિદ્ધ થવા માટે અજ્યપતિનું પૂજન અને કલશસ્થાપન કરીશ,' એવો સંકલ્પ કરવો.^૧ 'પાંચ મુખવાળા, ત્રણ નેત્રવાળા જટા ને અર્ધ ચંદ્રથી શોભનાર, સર્પની જનોઘવાળા અને

અકતોને વર આપવાવાળા શંકરનું હું ધ્યાન કરું છું,' એ મંત્ર બણી ધ્યાન કરવું.^૧ 'હે ભગવન! હે શંભો! હે સર્વ અલંકારોથી ભૂષિત! અહીં પધારો ને જ્યાં સુધી મત સમાપ્ત થાય ત્યાં સુધી અહીં રહો.' એ મંત્રથી આવાહન કરવું;^૨ 'હે દેવ! વિવિધ રત્નોથી શોભિત અને અનેક શક્તિવાળાં સોનાનાં સિંહાસનનું ગ્રહણ કરો,' એ મંત્રથી આસન;^૩ 'હે ત્રિપુરાસુરનો નાશ કરનાર! હે દેવેશ! હે સૃષ્ટિનો સંહાર કરનાર! હું ભક્તિથી પાઘ આપું છું તે ગ્રહણ કરો,' એ મંત્રથી પાઘ;^૪ 'હે ઈશ્વર! ચંદન, પુષ્પ અને અક્ષતવાળો અર્ધ આપને આપું છું તે ગ્રહણ કરો,' એ મંત્રથી અર્ધ;^૫ 'હે શંભો! હે સર્વેશ! કર્પૂરની સુગંધિવાળું શીતળ જળ આચમનમાટે આપું છું તે ગ્રહણ કરો,' એ મંત્રથી આચમન.^૬ 'હે ભક્ત-વત્સલ! દ્વંષ, દહીં, ઘી, મધ અને સાકર એ પંચામૃત વડે આપને સ્નાન કરાવું છું,' એ મંત્રથી પંચામૃત.^૭ 'હે દેવેશ! હું ગંગા વગેરે તીર્થોનું જળ લાવ્યો છું, તેથી સ્નાન કરો અને મને શાંતિ આપો,' એ મંત્રથી સ્નાન;^૮ 'હે દેવ! હે પાર્વતીપતે! હે દેવેશ! સધળા કામ અને અર્થની સિદ્ધિ માટે બે ધોળાં વસ્ત્રો આપું છું, તે ગ્રહણ કરો,' એ મંત્રથી વસ્ત્ર.^૯ 'હે સુરશ્રેષ્ઠ! હે દેવ! સૂત્રથી બનાવેલ અને કંકુમાં રંગેલ ઉપવીત ભક્તિથી આપું છું, તે ગ્રહણ કરો,' એ મંત્રથી જનોઠ;^{૧૦} 'હે દેવ! કંકુ, કર્પૂર, અયુર અને કર્પૂરીવાળું ચંદન આપું છું, તે ગ્રહણ કરો,' એ મંત્રથી ચંદન.^{૧૧} 'હે શિવ! હે જગદીશ્વર! ધોષ સાફ કરેલા સુંદર અક્ષત આપને ભક્તિથી ચઢાવું છું, તે ગ્રહણ કરો,' એ મંત્રથી અક્ષત.^{૧૨} 'હે મહાદેવ! કમલ, માલતી, જાતિ ને ચંપાનાં પુષ્પો તથા બિલીનાં પત્રોવડે આપનું પૂજન કરું છું,' એ મંત્રથી પુષ્પો.^{૧૩} 'હે દેવના દેવ! હે હ્યાનિધે! ગુણથી બનાવેલ સુગંધિ અને મનોહર દર્શાંગધૂપની સુગંધી દ્યૌ,' એ મંત્રથી ધૂપ;^{૧૪} 'હે કરુણાનિધે! અંધકારનો નાશ કરનાર ને કપાસની વાટવાળો ઘીનો દીવો આપની પાસે ભક્તિથી કરું છું, તે ગ્રહણ કરો,' એ મંત્રથી દીપ;^{૧૫} 'હે દેવ! નૈવેદ્યનો સ્વીકાર કરો, અને મને અચલ ભક્તિ આપો,' એ મંત્રથી નૈવેદ્ય.^{૧૬} તેની વચ્ચે આચમન, ઉત્તર-પોશન, મુખપ્રક્ષાલન, 'પૂર્ણફલં' થી તાંબૂલ, 'દંદં ફલં' થી ફલ આપવાં.^{૧૭}

તતો વક્ષ્યમાણબોધશનામઃ પૂજયેવ । શંકરાય ત્રિનેત્રાય કાલરૂપાય શંભવે । મહાદેવાય હ્રદાય શર્વાય ચ સ્વહાય ચ ॥ ૨૩ ॥ રૂઢરાય શિવાયેતિ મૃતેષાય કર્પર્દિને । સૂર્યજવાય ચોષાય ચિત્તિકંઠાય શુભિને । દર્શાઃ ॥ ૨૪ ॥ તેજોમયં લલ્લમીકં દેવાનામપિ વુર્કમય । હિરણ્યં પાર્વતી-નાથ મયા દત્તં પ્રવૃણતામ્ । દક્ષિણામ્ ॥ ૨૫ ॥ પ્રસીદ

દેવદેવેશ ચરાચરજગદુરો । હૃષ્ણજ મહાદેવ ત્રિનેત્રાય નમો નમઃ । નીરાજનમ્ ॥ ૨૬ ॥ યાનિ કાનિ ચ પાપા-નીતિ પ્રદક્ષિણાઃ ॥ ૨૭ ॥ દુમાનિ ચિત્તવપત્રાણિ પુષ્પાણિ વિવિધાનિ ચ ॥ મયા દત્તાનિ વિશ્વેશ મૃદ્ધાણ વરદો ભવ । પુષ્પાંજલિમ્ ॥ ૨૮ ॥ નમોઽસ્ત્વર્નતાય સહસ્રમ્ ૦ નમસ્કા-રમ્ ॥ ૨૯ ॥ અવાય મવનાશાય મહાદેવાય ધીમતે । હ્રદાય નીલકંઠાય શર્વાય ચ નમો નમઃ ॥ ૩૦ ॥ રૂઢાનાય નમસ્તુભ્યં પશૂનાં પતયે નમઃ । ગુણત્રયાત્મને તુભ્યં ગુણાતી-તાય તે નમઃ ॥ ૩૧ ॥ નમઃ પ્રસીદ દેવેશ સર્વકામાંશ્ચ દેહિ મે । ત્વમેવ શરણં નાથ ક્ષમસ્વ મયિ શંકર । પ્રાર્થ-નામ્ ॥ ૩૨ ॥ વાયનં તુ-ચવાયનમિદં તુભ્યં વ્રતસંપૂર્તિદે-તવે । વાયનં દ્વિજવર્ણાય સહિરણ્યં દદામ્યહમ્ । વાયનમ્ ॥ ૩૩ ॥ અથ વ્રતસ્ય સિદ્ધયર્થે હિરણ્યં પાપનાશનમ્ । દદામિ તુભ્યં વિષેદ્ર પ્રણતોઽસ્મિ પ્રગૃહ્યતામ્ । દક્ષિણામ્ ॥ ૩૪ ॥ મહાત્મન્ ગચ્છ કેલાસં વૃષારુઢો ગણેયુતઃ । આદ્યતસ્તત્ક્ષમસ્વ ત્વં પ્રસીદ સુસુલો ભવ । વિસર્જનમ્ ॥ ૩૫ ॥ इति पूजाविधिः ।

પછી સોળ નામોવડે પૂજા કરવી. કલ્યાણકારકને નમસ્કાર કરું છું, ત્રણ નેત્રવાળાને નમઃ, કાલરૂપને નમઃ, શંભુને નમઃ, મહાદેવને નમઃ, રૂદ્રને નમઃ, શર્વને નમઃ, સુખ આપનારને નમઃ, ઈશ્વરને નમઃ, શિવને નમઃ, ભૂતેશને નમઃ, કપર્દ નામની જટાવાળાને નમઃ, મૃત્યુ જિતનારને નમઃ, ઉમરને નમઃ, શ્યામ-કંઠવાળાને નમઃ, અને શૂલ ધારણ કરનારને નમસ્કાર કરું છું.' એ મંત્ર બણી મહાદેવને દ્વાર્ ગઢાવવી. ૨૩-૨૪ 'હે પાર્વતીનાથ! તેજવાળું, લક્ષ્મીસહિત અને દેવોને પણ્ય ફલેલ એવું હિરણ્ય આપું છું, તે ગ્રહણ કરો.' એ મંત્રથી દક્ષિણા. ૨૫ ને હે દેવના દેવ! હે ઇશ્વર! હે ચરાચર જગતના શુરો! હે હૃષ્ણજ! હે મહાદેવ! હે ત્રણ નેત્રવાળા! આપને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું,' એ મંત્રથી આરતી ઉતારવી. ૨૬ 'યાનિ કાનિ ચ પાપાનિ' એ મંત્ર બણી ગ્રહણ કરવી. ૨૭ 'હે દેવેશ! આ બિલી-પત્ર તથા નાના પ્રકારનાં પુષ્પો આપને અર્પું છું, તેનો સ્વીકાર કરો ને વર આપો,' એ મંત્રથી પુષ્પાંજલિ આપવી. ૨૮ 'નમોઽસ્ત્વર્નતાય' એ મંત્ર બણી નમસ્કાર કરવા. ૨૯ 'મહાદેવ કે જે સંસારનો નાશ કરનાર છે, મોટા દેવ છે, શુદ્ધિમાન છે, રૂદ્ર છે, શ્યામ કંઠવાળા છે, અને શર્વ છે તેને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. હે શંકર! આપ સમર્થ છો, તેને નમસ્કાર કરું છું, પ્રાણીઓના ઇશ્વર છો તેને નમસ્કાર કરું છું. ત્રણ ગુણરૂપ અને ત્રણ ગુણથી રહિત છો તેને નમસ્કાર કરું છું. હે દેવેશ! આપને નમસ્કાર કરું છું, તેથી પ્રસન્ન થઈ મારી સર્વ કામના પૂર્ણ કરો. હે નાથ! હે શંકર! આપ મારું શરણુ છો, માટે મારા અપરાધ ક્ષમા કરો.' એમ પ્રાર્થના

કરવી.^{૩૦-૩૨} 'હે મહારાજ! વ્રત પૂર્ણ થવામાટે આપ ઉત્તમ બ્રાહ્મણ છો, તેને હું સોના સહિત વાચન આપું છું.' એ મંત્ર બાણી વાચન આપવું.^{૩૩} 'હે વિદ્રેદ! આ વ્રતની સિદ્ધિમાટે પાપનો નાશ કરનાર સોનું આપને આપું છું ને પ્રણામ કરું છું, તેનો સ્વીકાર કરો,' એમ કહી દક્ષિણ આપવી.^{૩૪} 'હે મહાત્મન! પોડીઆ ઉપર યેસી ગણેા સાથે કેલાસમાં પધારો. મેં આપને જે અહોંઆં પધરાવ્યા હતા તે ક્ષમા કરજો અને પ્રસન્ન થઈ સુમુખ રહેજો.' એ મંત્ર બાણી વિસર્જન કરવું. એ પ્રકારે પૂજા કરવી.^{૩૫}

દ્વાત્રિંશી પૂર્ણિમાવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ યશોદોવાચ—કૃષ્ણ સ્વં સર્વદેવાનાં સ્થિતિસંહારકારકઃ। અવૈધવ્યકરં જીર્ણાં યથાર્થં વદ તદ્વ્રતમ્ ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—યશોદે સાધુ વૃદ્ધોઽહં સૌભાગ્યપ્રાપ્તયે જિયઃ। દ્વાત્રિંશીનામવિરુદ્ધાતં પૌર્ણમાસીવ્રતં ભવેત્ ॥ ૨ ॥ તદ્વ્રતસ્ય પ્રભાવેણ જીર્ણાં સૌભાગ્યસંપદઃ। અવૈધવ્યકરં ચૈતચ્છિલપ્રીતિકરં મહત્ ॥ ૩ ॥ યશોદોવાચ—કેન ચૌર્ણે વ્રતમિદં મૃત્યુલોકે કદા વદ। વિધાનં કીદૃશં દેવ યેન શંયુઃ પ્રસીદતિ ॥ ૪ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—કાંતિકા નામ નગરી પ્રસિદ્ધા ભૂમિમંદલે। અનેકસ્તસંપૂર્ણાં ચંદ્રહાસેન પાલિતા ॥ ૫ ॥ તૈવ્રવાસીદ્વિજઃ કશ્ચિદ્ધનેશ્વરેતિ નામતઃ। તસ્ય ભાર્યાં શુભાચારા નામ્ના રૂપવતી સતી ॥ ૬ ॥ અનપત્યૌ મહાભાગાદુભૌ તૌ દુઃખિતૌ સદા। તન્નગર્યાં દ્વિજઃ કશ્ચિયોગારુદો દ્વિજો જટી ॥ ૭ ॥ મિશ્રાં ચકાર સર્વજ્ઞસ્તદગૃહં ધાન્યવર્જયત્। તદગૃહે નૈવ મિશ્રાં સ રૂપવત્યા સમર્પિતામ્ ॥ ૮ ॥ યયૌ તટાકતીરં સ મિશ્રાં પ્રાક્ષાલયતસદા। ધનેશ્વરેણ તદુદ્દં યોગિના યસ્કૃતં તતઃ ॥ ૯ ॥ સ્વમિશ્રાનાદરાત્લિજો યોગિનં તદ્ભવાચ હ। ધનેશ્વર ઉવાચ—મિશ્રાં ગૃહાસિ સર્વેષાં ગૃહસ્થાનાં દ્વિજોત્તમ ॥ ૧૦ ॥ કદાપિ મદગૃહે વિપ્ર નાયાસિ વદ કારણમ્।

યશોદા પૂછે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ! તમે સર્વ દેવોનું રક્ષણ કરનાર અને સંહાર કરનાર છો. હે દેવ! જે વ્રત કરવાથી સ્ત્રીઓને રંડાપો ન આવે, એવું ઉત્તમ વ્રત કહો.^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યશોદા! તમે જે સ્ત્રીઓને સૌભાગ્ય આપનાર વ્રત પૂછ્યું, તે ધણું સારું કર્યું. દ્વાત્રિંશી પૂર્ણિમા નામનું એક પ્રસિદ્ધ વ્રત છે.^૨ એ વ્રતના પ્રભાવથી સ્ત્રીઓને સૌભાગ્ય અને સંપત્તિ મળે છે, રંડાપો આવતો નથી અને એ વ્રત કરવાથી મહાદેવજી પ્રસન્ન થાય છે.^૩ યશોદા કહે છે-હે દેવ! આ વ્રત મનુષ્ય લોકોમાં કાણે કર્યું હતું અને કયારે કર્યું હતું તે કહો ને તેનો પ્રકાર પણ કહો, કે જે પ્રમાણે કરવાથી મહાદેવ પ્રસન્ન થાય.^૪ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-પૃથ્વીમાં કાંતિકા નામની પ્રસિદ્ધ નગરી છે, એ નગરી અનેક રત્નોથી ભરેલી છે. તેમાં ચંદ્રહાસ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો.^૫ તે નગરીમાં

ધનેશ્વર નામે બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેની સ્ત્રી શુભ આચરણવાળી ને સતી હતી. તેનું નામ રૂપવતી હતું.^૬ એ બન્નેને કાંઈ પણ સંતાન ન હોવાથી સદા દુઃખી રહેતાં હતાં. તે જ નગરીમાં જટાવાળો એક યોગી બ્રાહ્મણ રહેતો હતો.^૭ તે સર્વ જગોએ ભિક્ષા માગવા જતો હતો, પણ ધનેશ્વરને ઘેર જતો ન હતો; અને રૂપવતી ભિક્ષા આપે તોપણ લેતો નહોતો.^૮ એ બ્રાહ્મણ ભિક્ષા માગી હંમેશાં તળાવને કિનારે જઈ, તેને જળમાં ઝબોળી ખાતો હતો. એક દિવસે એ યોગીએ બીજા માગતાં માગતાં ધનેશ્વરનું ઘર છોડી દીધું, તથા તે ખિન્ન થઈ. તે યોગીને કહેવા લાગ્યો કે, હે મહારાજ! તમે સર્વ ગૃહસ્થો (ગૃહાશ્રમી) ની ભિક્ષા લ્યો છો અને મારે ઘેર આવી કાંઈ દિવસ ભિક્ષા લેતા નથી, તેનું કારણ શું? ^{૯-૧૦}

યોગ્યુવાચ—અપુત્રસ્ય ગૃહસ્થસ્ય યદનસુપસુડયતે ॥ ૧૧ ॥ પતિતાજસમં તત્તુ ન મોકલ્યં કદાચન। ધનેશ્વરશ્ચ શ્રુતૈતદાત્માનં ગર્હયન્નહ ॥ ૧૨ ॥ ઉવાચ પ્રાંજલિઃ જૈહિ ત્વજ્ઞપાર્યં સુતામયે। ધનધાન્યસમૃદ્ધશ્ચ પુત્રહીનસ્ત્વહં પ્રભો ॥ ૧૩ ॥ હત્પુત્કોઽસૌ જટી પ્રાહ ગચ્છારાપય ચંદિકામ્। તસ્ય તદ્વચનં ગેહે ભાર્યાયૌ વિનિવેષ ચ ॥ ૧૪ ॥ તપસે નિર્જગામાસી ચંબારાધનમાચરત્। ઉપવાસૈઃ પોઢશભિઃ સ્વપ્ને ચૈવાહ ચંદિકા ॥ ૧૫ ॥ મો ધનેશ્વર ગચ્છ સ્વં તવ પુત્રો મવિવ્યતિ। સ્વસામર્થ્યવશાદેવા દીપા વૈ પિટસંભવાઃ ॥ ૧૬ ॥ દુઃકૈકલ્યદ્વયા દાતવ્યાઃ પોઢશદ્વયપૌર્ણિમાઃ। દ્વં વ્રતં સ્વપત્યૈ સ્વં કથયસ્વ યથાસ્થિતમ્ ॥ ૧૭ ॥ આરોહાશ્ચ ત્વમાશ્રં વૈ ફલમાદાય સત્સ્વરમ્। સ્વગૃહં ગચ્છ ભાર્યાયૌ દેહિ ગર્ભો મવિવ્યતિ ॥ ૧૮ ॥

યોગી કહે છે-પાંડીયાનું અન્ન પતિતાનાં અન્ન જેવું છે, માટે તે કાંઈ દિવસે ખાવું ન એછાં. એવાં યોગીનાં વચન સાંભળી ધનેશ્વર પોતાનો ડટલોક ધિચ્છાર કરી,^{૧૧-૧૨} હાથ નેડી યોગીને કહેવા લાગ્યો; હે મહારાજ! હે પ્રભો! મને ધન ધાન્યની સમૃદ્ધિ છે, પરંતુ પુત્ર નથી, માટે પુત્ર થાય તેવા કાંઈ ઉપાય કહો.^{૧૩} એ પ્રકારે પૂછવાથી યોગીએ કહ્યું કે, હે વિપ્ર! જા તું અણિકાનું આરાધન કર. એવાં યોગીનાં વચન સાંભળી ઘેર જઈ, સ્ત્રીને કહી, ધનેશ્વર નિયમથી ચંડિકાનું આરાધન કરવા લાગ્યો. સોળ ઉપવાસ થયા ત્યારે અણિકાએ સ્વપ્નમાં કહ્યું કે,^{૧૪-૧૫} હે ધનેશ્વર! જા તને પુત્ર થશે. પૂર્ણિમાને દિવસે તું તારી શક્તિ પ્રમાણે લોટના દીવા કરજો.^{૧૬} જો પહેલી પૂર્ણિમાને દિવસે એક દીવો કર્યો હોય તો બીજી પૂર્ણિમાને દિવસે બે કરવા. એમ ક્રમથી દીવા વધારતા જવા. એવી રીતે બત્રીશ પૂર્ણિમા કરવી. આ વ્રત મારા કહેવા પ્રમાણે તું તારી સ્ત્રીને કહેજો,^{૧૭} ને પુત્ર ઉત્પત્તિ માટે જલદી કાંઈ

આંખા ઉપર ચડી, ત્યાંથી ફળ લઈ જઈથી ઘેર જઈ તે ફળ તારી ઓને ખવડાવજે, તેથી તેને ગર્ભ રહેશે. ૧૮

તતઃ પ્રમાતસમયે સહકારમપચ્ચત । આરોઢું નૈવ શક્તઃ
સ ચિંતાભ્યાકુલમાનસઃ ॥ ૧૯ ॥ સ્તુતિં ચક્રે ગણેશસ્ય
દયાં કુરુ દયાનિધે । મનોરથો મમૈવાસ્તુ ત્વત્પ્રસાદાદયા-
નિધે ॥ ૨૦ ॥ હિતિ સ્તુત્વા ગણેશં સ તત્પ્રમાદાદ્ધનેશ્વરઃ ।
શીર્ષં ફલમુપાસાદતુમાન્નમારુઢહે તતઃ ॥ ૨૧ ॥ ત્રિવારમથ
યત્નેન ફલમેકં દદર્શ સઃ । વરાહસ્થં તેદેવાસીનાન્યસ્થા-
વેષ નિશ્ચયઃ ॥ ૨૨ ॥ આગત્ય કથયિત્વા તદ્વાચાર્યૈ રત્ન-
વાન્ફલમ્ । યદા તદા રૂપવત્યા મક્ષિતં ગર્ભમાદધે ॥ ૨૩ ॥
તદા દેવ્યાઃ પ્રસાદેન રૂપૌદાર્યુણાન્વિતઃ । તસ્યાઃ સમમ-
વસ્તુનો દેવદાસેતિ નામતઃ ॥ ૨૪ ॥ વ્રતર્થે તતશ્ચક્રે
ત્રિવાદં નાકરોચ સઃ । માત્રા ચાગ્રહતઃ પૃથઃ સોઽવદસ્તર્વ-
ચેદિતમ્ ॥ ૨૫ ॥ તતસ્તુ દૈવયોગેન કાશ્યાં નેયો મયા
શિશ્વઃ । હિતિ વુદ્ધિસ્તસ્ય જાતા તથા ચક્રે ધનેશ્વરઃ ॥ ૨૬ ॥
તં પ્રેષવત્સહાષ્વેન માતુલેન સહૈવ ચ । કિંયંતિ સમતીતાનિ
દિનાનિ પથિ ગચ્છતઃ ॥ ૨૭ ॥ ગચ્છન્નાકાશીપુરીં પ્રાપ્તો
માગિનેયેન સંઘતઃ । કસ્યચિત્તથા વિપ્રસ્ય ગૃહે વૈ પ્રાપ્ત-
વાન્નિશિ ॥ ૨૮ ॥ તસ્મિન્દિને ગૃહસ્વામી કન્યામુદાહર્યન્
કૃત્વી । તૈઽદારોપણં ચક્રે કૃત્વા વરનિવેશનમ્ ॥ ૨૯ ॥
હ્રસ્વસ્ય સમયે પ્રાપ્તે ધરત્રીતપ્તો વરઃ । તદા વરપિતા
સ્વીર્યેર્નિચાર્યં ચ પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૦ ॥ અસૌ કાર્પટિકો
બાઢઃ સુંદરો મે સુતો યથા । સાર્થે ત્વેનેન હગ્રં વૈ કરિ-
વ્યામિ ક્રમેણ તુ ॥ ૩૧ ॥ હિતિ નિર્ચર્ય મનસા પ્રાર્થયામાસ
માતુલમ્ । ઘટિકાદ્વયપર્યંતં દેદિ ત્વં મગિનીસુતમ્ ॥ ૩૨ ॥

ખીજે દિને પ્રાતઃકાલ થયો ત્યારે એક આંખાનું વૃક્ષ તેના
એવામાં આવ્યું. તેની ઉપર ન ચડવાથી ધનેશ્વર ચિંતામાં
પડ્યો. ૧૯ પછી ગણેશની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો; 'હે ગણેશ!
હે દયાનિધે ! દયા કરો. આપની દયાથી જ મારો મનો-
રથ સિદ્ધ થશે.' ૨૦ એ પ્રમાણે ગણેશની સ્તુતિ કરવાથી
તેને આંખા ઉપર ચડવાની શક્તિ આવી. પછી તે બે
વખત ચડ્યો, પછી ફળ એવામાં આવ્યું નહીં; પછી
ત્રીજી વખત ચડ્યો ત્યારે એક ફળ એવામાં આવ્યું. એ
દેવાની કૃપાથી જ મળેલું છે, એમાં સંશય નહીં, એમ
જાણી એ ફળ લઈ ધનેશ્વર ઘેર આવ્યો અને રૂપવતીને
સધળી ખીના કહી પેલું ફળ આપ્યું તેથી તેને, તે
ખાવાથી ગર્ભ રહ્યો. ૨૧-૨૭ પછી દેવાની કૃપાથી રૂપ
ને ઉદારતાના ગુણવાળો દેવદાસ નામનો તેને પુત્ર
થયો. ૨૪ તેને તેના પિતાએ જોનાઈ આપી, પછી પર-
ણ્યો નહીં. ત્યારે ઓના પૂજવાથી તેણે સધળી ચેષ્ટા
કહી સંભળાવી. ૨૫ પછી બાગ્યયોગે આ પુત્રને કાશીએ
મોકલવો જોઈએ,' એવા ધનેશ્વરને વિચાર સૂઝ્યો, તેથી
તેણે પોતાના પુત્રને એક ઘોડો આપી, તેના મામા સાથે
કાશીએ મોકલ્યો. રસ્તામાં જતાં જતાં કેટલાક દિવસ

નીકળી ગયા. ૨૬-૨૭ કાશી જતાં રસ્તામાં એક દિવસે
રાત્રિ વખતે મામેલાણે જ બંને કાઈ બ્રાહ્મણને ઘેર
ગયા. ૨૮ તે દિવસે ધરધણી પોતાની કન્યા પરણાવતો
હતો, અને વરને તેલ વગેરેનું મર્દન થતું હતું. ૨૯ લમ્બો
સમય આવ્યો, ત્યારે વરને ધતુર્વા યજ્ઞ આવ્યો તેથી વરના
પિતાએ સગાં સંબંધીઓ સાથે ધણી વખત સૂધી વિચાર
કરી, 'આ કાર્પટિક (તીર્થયાત્રા માટે જનારો) બાલક મારા
પુત્ર જેવો સુંદર છે, માટે તેની સાથે કન્યાનાં લગ્ન કરી
લઉં,' એવો મનમાં નિશ્ચય કરી તેના મામા પાસે તેની
માગણી કરી કે, 'તમારો બાણેજ મને બે ધડી સૂધી
આપો.' ૩૦-૩૨

માતુલ ડવાચ- મધુપર્કે તથા કન્યાદાને ચયત્રપદીયતે ।
તદસ્માકં યદિ મન્વેતર્ઘ્નસૌ ભવતાં વરઃ ॥ ૩૩ ॥ તથા
મવતુ તેનોકે વિધિર્વૈવાહિકોઽમશ્વત્ । પાણિં સ ગ્રાહયામાસ
વરેણ ચ યથાવિધિ ॥ ૩૪ ॥ બધ્વા સાર્યં તથા મોર્કું
નોત્સેહે સ તતઃ શિશ્વઃ । તત ડપ્થાય સંચિત્ય કલ્પ માયો
અવેધિયમ્ ॥ ૩૫ ॥ ઇકાંતે વિજને સ્થિત્વા નિઃશાસાન્મુઢ્ધચે
જઘ્રન્ । સા વધુસ્તં સમાગત્ય પત્રચ્છ કિમિદં ત્વિતિ
॥ ૩૬ ૬ કથયામાસ સંકેતં વરપિત્રા કૃતં તુ સઃ । સાઽબ્રવી-
સ્કયમેતત્સ્યાદન્યથા વ્રજસૂત્રતઃ ॥ ૩૭ ॥ ત્વં મે પતિરહં
પત્ની દેવાગ્નિદ્વિજસત્રિણી । સોઽબ્રવી-મા કુરુલેદં મમાયુઃ
સ્વલ્પમેવ ચ ॥ ૩૮ ॥ તચ્છુત્વા વૃક્ષસંકળ્યા સાઽબ્રવીતં
પુનઃ પુનઃ । યથા તેઽપિ ગતિર્નૃયાસ્તેવ મર્ઘં ભવેદિતિ
॥ ૩૯ ॥ ડતિહ સુંદર મે નાથ હૃદયિતોઽસિ ન સંશયઃ । તતઃ
પ્રીતસ્તથા સાર્યં શુક્લાન્સ દ્વિજસ્તથા ॥ ૪૦ ॥ અંગુલીયં દ્વદૌ
તસ્યાઃ સ્થાનત્રયવિમુષિતમ્ । જ્વે રત્નમયોં સુદ્રાં ગૃહીત્વા-
વ્યંઘ્રકં તથા ॥ ૪૧ ॥ હિતિ સંકેતકં કૃત્વા સ્થિરચિન્તા
ભવ પ્રિયે । સ્મૃતિસંજીવને જ્ઞાતું કુરુ જાત્યાદિવાટિકામ્
॥ ૪૨ ॥ મનોરમાઃ પુષ્પજાતીઃ સુગંધિનવમલ્લિકાઃ । સિંચ
તિંચ પ્રતિદિનં ક્રીડાં કુરુ યથાસુલભમ્ ॥ ૪૩ ॥ યસ્મિ-
ન્દિને તુ મત્પ્રાણવિયોગસ્તુ ભવિષ્યતિ । તદા સ પુષ્પજા-
તીનાં પ્રાણસ્યાગો મવિષ્યતિ ॥ ૪૪ ॥ પુનઃ સંજીવિતા-
સ્તાસ્તુ યદાઽહં જીવિતસ્તદા । હિતિ જાનીદિ ભદ્રે ત્વમિત્યુ-
ક્ત્વા ગંતુશ્ચયતઃ ॥ ૪૫ ॥ તતો બ્રાહ્મો મુદ્ધર્તે તુ નિર્જંગામ
વરઃ પથિ । અથ પ્રમાતસમયે વાયનાદો જનૂવ હ ॥ ૪૬ ॥
આકારિતા ચ સા કન્યાઽબ્રવીનાયં પતિર્મમ । યદિ ચાર્યં
પતિસ્તાત બ્રૂપાદેષ મમાર્થિતમ્ ॥ ૪૭ ॥ મધુપર્કે તથા
કન્યાદાને યજ્ઞચળાદિકમ્ । કથયેન્નાવયોદૈત્તમેકાંતે રાત્રિ-
માષિતમ્ ॥ ૪૮ ॥ હિતિ કન્યાવચઃ શ્રુત્વા ડવાચ સ
વરસ્તદા । નૈવ જાનામિ તદ્ધક્તુ ક્રીડિતો નિર્જંગામ હ ॥ ૪૯ ॥

મામા કહે છે-મધુપર્કમાં તથા કન્યાદાનમાં જે કાંઈ
મળે, તે સધળું જો અમને આપો તો મારો બાણેજ વર
થાય.' ૩૩ 'તેમ થાઓ,' એમ કહી વરના પિતાએ સૌ
કપૂશ કર્યું, ત્યારે તે બાળક વિવાહ વખતનો પોશાક

વગેરે પહેરી પરણવા ગયો, અને કન્યા સાથે વિધિ પ્રમાણે વિવાહ પણ થયો.^{૩૪} પછી વહુની* સાથે ભોજનનો વખત આવ્યો ત્યારે તે બાળક ઉત્સાહથી થઇ, ‘આ કાની બી યશો?’ એવો વિચાર કરી ઉઠી ગયો,^{૩૫} ને એકાંતમાં જઇ મોટા મોટા નિશાસ ચૂકવા લાગ્યો. ત્યારે કન્યાએ તેને પૂછ્યું કે, આ શું? ^{૩૬} ત્યારે તેણે પેલા વરના પિતાએ કરેલી ધાલમેલ કહી સંભળાવી ત્યારે કન્યા બોલી કે, એમ બ્રાહ્મણધર્મથી વિરુદ્ધ કેમ થાય? ^{૩૭} અમિની ને બ્રાહ્મણની સમક્ષમાં તમે મારા પતિ થઇ ચૂકયા છો અને હું તમારી બી થઇ ચૂકી છું. તે સાંભળી તે બાળક બોલ્યો, તેમ તારે કરવું નહીં, કારણ કે મારું આયુષ્ય થોડું છે.^{૩૮} તે સાંભળી દૃઢ સંકલ્પવાળી તે કન્યા વારંવાર કહેવા લાગી કે, જે તમારી ગતિ થશે, તેજ મારી ગતિ પણ થશે.^{૩૯} હે મારા નાથ! ઉઠો અને ભોજન કરો, તમે જીખ્યા છો, એમાં સંશય નથી. એવા વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા તે બ્રાહ્મણપુત્રે કન્યાની સાથે ભોજન કર્યું ને સુંદર રતનવાળી વીંટી આપી. તે કન્યાની વીંટી પોતે પહેરી અને પછી તેનું કપડું પકડીને કહ્યું કે, હે પ્રિયે! હું કહું તે પ્રકારનો સંકેત કરી રિધર થઇ રહેજે. મારું મરણ અને જીવન બંધુવા માટે એક વાડી કર, ^{૪૦-૪૨} તેમાં મનોહર જ્વતી ને મલિકા વગેરે સુગંધી પુષ્પનાં ઝાડ વાવજે. ત્યાંને હંમેશાં જલ પાષ સુખથી કોડા કરજે.^{૪૩} જે દિવસે મારું મરણ થશે, તે દિવસે વાવેલાં ફૂલ ઝાડ સૂકાઇ જશે.^{૪૪} તે પાછાં જ્યારે લીલાં થઇ જાય ત્યારે ‘હું જીવતાં થયો છું’ એમ જાણજે. એટલું કહીને તેણે ચાલવાનો વિચાર કર્યો,^{૪૫} અને પરાદિયું થયું ત્યારે તે રસ્તે પડ્યો. હવે પ્રાતઃકાલમાં વાળું વાગવા લાગ્યું^{૪૬} તે વખતે કન્યાને બોલાવી ત્યારે તેણે કહ્યું કે, ‘હે તાત! આ મારો પતિ નથી, ન જો એ જ મારો પતિ હોય તો મને શું આપ્યું છે તે કહી આપે.’^{૪૭} તેમ જ મધુપર્કમાં ને કન્યાદાનમાં જો આપ્યું હોય તે તથા રાતે એકાંતમાં થયેલા અમારી વાતાચિત કહી સંભળાવે.’^{૪૮} એવા કન્યાનાં વચન સાંભળી તેનો ઉત્તર આપતાં (પેલા મૂળ બ્રાહ્મણના પુત્રે કહ્યું કે) હું કાંઇ પણ જાણતો નથી, અમ કહું તો તે પર લજવાઇના નાસી ગયો.^{૪૯}

કૃષ્ણ ઉવાચ- તતસ્તુ બાલકઃ કાશ્મીમધ્યેષુ સ ગતઃ સુધીઃ । દિનાનિ કાલિચિજ્ઞમ્નુઃ કાલસ્ય વશમાગતા ॥ ૫૦ ॥ તં તુ કૃષ્ણો મહાનાગો રાત્રો અભિજીમાગતઃ । પરિતઃ શયનં તસ્ય વિષજ્ઞાલાભિરાહતઃ ॥ ૫૧ ॥ નૈવ શક્તસ્તમં વૈ વ્રતરાજપ્રમાવતઃ । દ્વાર્ષિશીનામ તન્માત્રા પૂર્ણિમાયાં વ્રતં કૃતમ્ ॥ ૫૨ ॥ તતો મધ્યાહ્નસમયે કાલ

પુવાગમસ્ત્વયમ્ । તતસ્તુ કાલસંવિદસ્ત્વર્ષોદકનિરૂજિતઃ ॥ ૫૩ ॥ અત્રાતરેડગમત્તત્ર મવાન્યા સહ શંકરઃ । મવાની પ્રાર્થયામાસ દુઃક્રાન્તસ્ત્વર્ષાં તુ તત્ત્વ તામ્ ॥ ૫૪ ॥ અત્ય માત્રા કૃતં પૂર્વે દ્વાર્ષિશીવ્રતશ્રુતમમ્ । તત્ત્વ પ્રમાવતોડનાયો બાલોડયં જીવતાં પ્રમો ॥ ૫૫ ॥ તથૈવ કૃતવાંસ્તત્ર મવાની પ્રેમત્રસલઃ । તદ્વ્રતત્ત્વ પ્રમાવેળ મૃત્યુનાપિ નિરાકૃતઃ ॥ ૫૬ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહ્યું છે-હવે પેલો બાળક દેવદાસ બંધુવા માટે કાશીમાં ગયાને કેટલાક દિવસો નીકળી ગયા પછી તેનો મરણ સમય આવ્યો, તેથી તેને કરડવા માટે મહા ઝેરી કાળો મોટો સર્પ શબ્દ પાસે આવ્યો.^{૫૦-૫૧} પરંતુ તેની માએ દ્વાર્ષિશી પૂણિમાનું વ્રત કહ્યું હતું, તેના પ્રભાવથી તે કરડી શક્યો નહીં.^{૫૨} પછી મધ્યાહ્ન વખતે તેને મારવા માટે કાળ પોત આવ્યો, ત્યાં એ બાળક જળમાં ડૂબી જવાથી મરણ પામ્યો.^{૫૩} તે વખતે મહાદેવ અને પાર્વતી તે જગ્યાએ જઇ ચૂક્યા ને તે બાળકની તેવા અવસ્થા જોઇને પાર્વતી બોલ્યા;^{૫૪} હે નાથ! આ બાળકની માએ પૂર્વે ઉત્તમ દ્વાર્ષિશી વ્રત કર્યું છે, તેના પ્રભાવથી આ બાળક જીવે જોઇએ.^{૫૫} એ પ્રમાણે પાર્વતીના કહેવાથી મહાદેવ મરી ગયેલાને પણ તે વ્રતના પ્રભાવથી જીવતા થયા.^{૫૬}

હતઃ કાલં પ્રતીક્ષતી વૃક્ષસ્ત્વ સવિસ્મયા । જાત્યા- દિવાદિકાં પૂર્વે પત્રાણ્યવિવાંજિતામ્ ॥ ૫૭ ॥ ધુનઃ સંજીવિતાં દૃષ્ટ્વા પિતરં હર્ષિતાડનવીર । અર્તુર્થલ્લં કુરુત્વ સ્વં જીવિતસ્ય ગંધવળે ॥ ૫૮ ॥ ગંધાવેતું પ્રવચ્ચત સત્તાતો યાવ- દેવ તમ્ । બાલોડપિ જીવેતસ્તાવત્ કાશ્મીતો નિરગાતુ સઃ ॥ ૫૯ ॥ ધુનસ્તૈવ સંચાતો યાત્રોદ્ધાહાડનવતુરા । ક્ષાત્વા ચ પરમપ્રીત્યા દેવદ્વાડોડનવવૃગ્હમ્ ॥ ૬૦ ॥ તતો જનપદાઃ સર્વે હૃતિ નુપઃ પરસ્પરમ્ । જામાતા દેવદત્તસ્ય અયમૈવ ન સંશયઃ ॥ ૬૧ ॥ બાલયા ચ તથા ક્ષાતઃ સોડયં સંકતતો ગતઃ । પ્રોત્યા શ્રુતુસ્તતઃ સર્વે સાહુ સાહુ સમાન્વિતમ્ ॥ ૬૨ ॥ વત્સાહા બ્રમવત્તત્ર નિર્જંગામાષ તત્પુરાત્ । અશુરણ તથા વક્ષા માતુલેન સમન્વિતઃ ॥ ૬૩ ॥ સાવચતુ- સ્તોસ્પતરૌ મરત્યુનઃ સમાગતઃ । તાવચતુઃ કૃતોડસ્માન્નં દુર્ભગાનાં તુ પુત્રકઃ ॥ ૬૪ ॥ કાંધેતોડ-વેરાંવે જનૈસ્તતઃ સંહૃદમાનસો । હૃદ્યદ્વિર્ભાંધેવઃ સર્વૈરાનયામાસતુથ તમ્ ॥ ૬૫ ॥ તતો મહાત્સવં કૃત્વા દેવતુર્ષદ્વદ્વિણમ્ । एवं સ પુત્રવાન્ જાતો દ્વાર્ષિશીવ્રતસેવયા ॥ ૬૬ ॥ યાઃ કુર્વેતિ વ્રતમિદં વિશ્વવા ન ભવેતિ તાઃ । જન્મજન્મનિ સૌ- ભાગ્યં પ્રાપ્સ્યેતિ ચ વશો મમ ॥ ૬૭ ॥ દૃતત્તે કથિતં સર્વે શ્રુતપૌષપ્રવર્ધનમ્ । યં યં ચિત્તયતે કામં સં તં પ્રાપ્નોતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૬૮ ॥ યતોદોષાચ- ણપાપનવિધિં મૂદિ પૂર્ણિમાયાઃ શરેષ્ઠર । મક્ષિતઃ ઓતુમિચ્છામિ વ્રતસંપૂ- તિહેતવે ॥ ૬૯ ॥

* એ કે સ્ત્રીની સાથે ભોજનનો નિષેધ છે, તે પણ વિવાહને દિવસે સ્ત્રી પુરુષ સાથે ભોજન કરવું એવા નિધિ છે.

હવે પેલી કન્યા વિસ્મયથી પેલી કુલવાડી હમેશાં બેતી હતી. એ કુલવાડી એક દિવસે પ્રથમ સુઝાઈ ગઈ અને પાછી લીલી થઈ ગઈ. તે બેઠા કન્યાએ હર્ષથી પોતાના પિતાને કહ્યું; હે તાત ! મારા પતિ જીવતો થયો છે, તેને શોધવામાટે પ્રયત્ન કરો. ૫૭-૫૮ એવાં કન્યાનાં વચન સાંભળી, તેનો પિતા શોધવાની તબીબી કરતો હતો, તેટલામાં તો જીવતો થયેલો પેલો બાળક કાશીથી નીકળી પ્રથમ બ્યાં પોતાનો વિવાહ થયો હતો ત્યાં જ આવ્યો. તેને તેનો સસરા દેવદત્ત આનંદથી ધરમાં લઈ ગયો. ૫૯-૬૦ ત્યારે સઘળાં માણસો મહામાંહે વાત કરવા લાગ્યા કે, આજ દેવદત્તનો જમાઈ છે, એમાં સંશય નથી. ૬૧ તેમ જ કન્યાએ પણ જણ્યું, જે સંકેત કરી ગયો હતો તેજ આ મારો પતિ છે. પછી સઘળાં લોકો સાધુવાદ કરવા લાગ્યાં ને અતિ પ્રસન્ન થયાં. ૬૨ પછી તે બાળક પોતાની બીને લઈ સસરા તથા મામાની સાથે પોતાને ગામ ગયો. ૬૩ ત્યાં તેના મામા તથા સસરાએ તેનાં માતાપિતાને કહ્યું કે, 'તમારો પુત્ર આવ્યો' ત્યારે તે બોલ્યાં કે, 'અમે અભાગીઓનો પુત્ર ક્યાંથી આવે ?' ૬૪ પછી બીજા માણસોએ પણ પુત્ર આવવાના જમાયાર આપવાથી તે બંને પ્રસન્ન થયાં ને રોહી તથા સગાંસંબંધીઓની સાથે જઈ પુત્રને ઘેર લાવ્યાં. ૬૫ અને મોટા ઉત્સવ કરી પુષ્કળ દક્ષિણા વહેંચી. એ પ્રકારે દ્વાત્રિંશી વ્રત કરવાથી ધનેશ્વર પુત્રવાળો થયો. ૬૬ હે યશોદા ! જે બીઓ આ વ્રત કરશે, તેઓને રંડાપો આવશે નહીં અને જન્મ-મોજન્મ સૌભાગ્ય મળશે, એવું મારું વચન છે. ૬૭ પુત્ર ને પૌત્રની વૃદ્ધિ કરનાર આ વ્રત તમને કહી સંભળાવું. આ વ્રત કરવાથી મનમાં જે ધારે તે સિદ્ધ થાય છે, એ નિશ્ચિત છે. ૬૮ યશોદા કહે છે-હે સુરેશ્વર ! વ્રત પૂર્ણ થવામાટે દ્વાત્રિંશી પૂર્ણિમા વ્રતનું ઉદ્ઘાપન કેમ કરવું, તે ભક્તિથી સાંભળવા ઇચ્છું છું, માટે કહો. ૬૯

કૃષ્ણ હવાચ- પૌર્ણિમા માર્ગશીર્ષસ્ય માઘવૈશાખયો-
સ્તથા । વ્રતં પ્રારંભયેત્સર્વા પૌર્વ માર્દ તુ વર્જયેત્ ॥ ૭૦ ॥
હમયા સહિતો દેવઃ પૂજનીયો લષ્ણજ્ઞઃ । હપચારૈઃ જોહ-
શમિરાગમોક્તવિધાનતઃ ॥ ૭૧ ॥ દૈકૈક દીપકં કૃત્વા
માસિ માસિ ચ દાપયેત્ । દર્વ સાર્ધદ્વયં વર્ષે દ્વિમાસાધિ-
કમાચરેત્ ॥ ૭૨ ॥ જ્યેષ્ઠસ્ય પૂર્ણિમાર્વા ચ કુર્વાદ્યાપનં
તતઃ । અથવા શ્રમસાસ્ય પૂર્ણિમાર્વા સમાચરેત્ ॥ ૭૩ ॥
ચતુર્દશ્યાપવસેદ્રાગ્રૌ પૂજનમાચરેત્ । અઘ્રહસ્તપ્રમાણેન
મંદર્યં કારયેત્તતઃ ॥ ૭૪ ॥ તન્મધ્યે સ્થાપયેત્કમમમણં
સુન્મયં નવજ્ઞ । તત્સોપરિ ન્યસેત્પાત્રં વૈળવં વજ્રવેદિતમ્
॥ ૭૫ ॥ માસમાત્રહવેળેન પ્રતિમાં કારયેત્સુધીઃ । તદ-
ર્ધર્વેન વા કુર્વાદ્વિત્તશાલ્વચિત્તજિતઃ ॥ ૭૬ ॥ કૃત્વા કર્પં
પ્રયત્નેન પાર્વત્યાથ દરસ્ય ચ । તત્પાત્રે પ્રતિમે સ્થાપ્ય
લષ્ણમેળ સમન્વિતે ॥ ૭૭ ॥ પૂર્વોક્તેન વિધાનેન હપુષ્પૈશ્ચૈવ

પૂજયેત્ । દુર્પૈર્દૈર્વૈશ્વ નૈવૈઃ ફલૈશ્ચ ત્રિવિધૈઃ શુભૈઃ ॥ ૭૮ ॥
દર્વ પૂજા પ્રકર્તવ્યા રાત્રૌ જાગરણં ચરેત્ । ગીતવૃત્ત્યાવિસં-
શ્લક્તં કથાશ્રવણસંયુતમ્ ॥ ૭૯ ॥ તતઃ પ્રમાતસમયે કૃત્વા
સ્નાનાધિકાઃ ક્ષિપાઃ । પૂર્વેવદર્ષયેદેવં પશ્ચાદ્દોમં પ્રકલપયેત્
॥ ૮૦ ॥ સ્વપુષ્પોક્તવિધાનેન કૃત્વાડિસ્થાપનં હ્રયઃ । પ્રાર-
મેષ તતો દોમં પંચાક્ષરમનુસ્તુતઃ ॥ ૮૧ ॥ તિલૈર્યૈવૈસ્ત-
યાજ્યેન વ્રયગદ્યોત્તરં જાતમ્ । નમઃ શિવાય મન્ત્રેણ ડમાયા
હૃતિ નામતઃ ॥ ૮૨ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-માર્ગશીર્ષ, માઘ વા વૈશાખ માસની પૂર્ણિમાને દિવસે આ વ્રતનો આરંભ કરવો. પાપ અને ભાદરવા માસનો ત્યાગ કરવો. ૭૦ તે દિવસે વેદોક્ત મંત્રો બધી પોડશોપચારોવડે શંકર ને પાર્વતીની પૂજા કરવી. ૭૧ મહિને મહિને એક એક દીવો કરવો. એવી રીતે એ વર્ષ અને આઠ માસ સુધી પૂર્ણિમાને દિવસે વ્રત કરવું. ૭૨ પછી જેઠ વા (બીજા કાઠ) શુભ માસની પૂર્ણિમાને દિવસે ઉદ્ઘાપન કરવું. ૭૩ ચતુર્દશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો. રાતે પૂજન કરવું. આઠ હાથ જેવડો માડવો કરાવવો. ૭૪ તેની વચમાં હિરરહિત નવા માટીના ધડાની સ્થાપના કરવી. તેની ઉપર વજ્રથી વીરેટું વાંસનું પાત્ર રાખવું. ૭૫ એક માષા વા અર્ધ માષા સોનાની શંકરની તથા પાર્વતીની મૂર્તિ કરાવવી, ધનનો લોભ કરવો નહીં. ૭૬ પછી પેલાં પાત્રપર બંને મૂર્તિ તથા પોઠીઓ મૂકી તેઓની સુગંધી પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય અને નાના પ્રકારનાં ફળોવડે આગળ કહેલા પ્રકારથી પૂજા કરવી. ૭૭-૭૮ પૂજા કરીને રાત્રે જાગરણ કરવું. મંગલ ગીત ગાવાં, વાળં વગડાવવાં અને નૃત્ય કરાવવું, તેમ જ કથા સાંભળવી. ૭૯ સવાર થાય ત્યારે સ્નાન જોડે નિત્ય કર્મ કરી, આગળની પેઠે શંકરની પૂજા કરવી. પછી પોતાના ગૃહસૂત્રમાં કહેલા પ્રકારથી અગ્નિસ્થાપના કરી હોમનો આરંભ કરવો. 'નમઃ શિવાય' એ પંચાક્ષર મંત્રવડે મહાદેવના ઉદ્દેશથી તિલ, યવ અને ધીની એકસો આઠ આહુતિ આપવી. 'નમઃ ઉમાયૈ' એ મંત્રવડે પાર્વતીના ઉદ્દેશથી તિલ, યવ અને ધીની એકસો આઠ આહુતિ આપવી. ૮૦-૮૨

દર્વ સમાપ્ય દોમં તુ આચાર્યાદીન્ પ્રપૂજયેત્ । દ્વાત્રિ-
શ્ચત્વંચનૈર્યુક્તં વંશપાત્રં મનોરમમ્ ॥ ૮૩ ॥ દ્વાત્રિશક્તિર્મહા-
દીર્ઘદ્વાત્રિશક્તિર્મહાકલૈઃ । માતુલિંગૈર્નારિકૈર્લેઝૈર્નારૈઃ લજ્જુ-
રીકલૈઃ ॥ ૮૪ ॥ અક્ષોઽદૈર્દાહિર્મૈરાશ્વૈર્નૈર્ગદાધિમિરેચ ચ ।
કર્કટપાદિમિરૈર્યૈશ્ચ ઋતુકાલોઽયૈઃ શુભૈઃ ॥ ૮૫ ॥ દ્વાત્રિ-
શક્તિઃ ફલૈર્યુક્તં સર્વીયં વજ્રવેદિતમ્ । વ્રીહીણાશ્ચપરિ
સ્થાપ્ય આચાર્યાય શુચિષ્મતે । વાળકં તત્તુદયર્થૈર્દદામિ
ગિરિજાપતે ॥ ૮૬ ॥ દાનમંત્રઃ- મહેશઃ પ્રતિપુઙ્ગાતિ
મહેશો વૈ દદાતિ ચ । મહેશસ્તારકોભામ્યાં મહેશાય નમો
નમઃ ॥ ૮૭ ॥ પ્રતિપદમંત્રઃ- દ્વાત્રિશક્તિશ્ચાક્ષણાંશ્ચૈવ દ્વાત્રિ-

શાયોપિતસ્તથા । અન્યાનપિ બ્રાહ્મણાંશ્ચ મોજયેત્પદસૈઃ સહ ॥ ૮૮ ॥ ઉવત્સેન યતાં પેતુમાચાર્યાય નિવેદયેત્ । પશ્ચાન્-
ત્પૂર્ણાદ્વિતિ કૃત્વા હોમશોષે સમાપયેત્ ॥ ૮૯ ॥ પશ્ચાન્નુજીત
તચ્છેષં યદેવબ્રાહ્મણાપિતમ્ । इत्येवं पूर्णिमायास्तु उवाच-
नविधिः स्मृतः ॥ ૯૦ ॥ इत्येतत्કथितं सर्वं व्रतस्योवाच
મયા । યાઃ કુર્વંતિ વ્રતમિદં વિધવા ન મવંતિ તાઃ ॥ ૯૧ ॥
इह युक्त्वा तु विपुलान्कामान्सर्वान्मनोगतान् । स्वर्गमंते
गमिष्यंति कुलकोटिशतैरपि ॥ ૯૨ ॥ इति श्रीमद्विष्णुराणे
કૃષ્ણયજ્ઞોદાસંવાદે દ્વાર્ષિશ્રીપૂર્ણિમાવ્રતકથા સંપૂર્ણા ।

એવી રીતે જુદા જુદા હોમ કરી, આચાર્ય વગેરે
ઋત્વિજોની પૂજા કરવી. તે પછી બત્રીશ બંધનવાળી, બત્રીશ
દીવાવાળું અને માતુલિંગ, નાળીએર, લીંછુ, ખલેલાં,
અખોડ, દાડિમ, કેરી, નારંગી, કાકડી અને બીજાં પશુ
તે વખતમાં થયેલાં ઉત્તમ બત્રીશ જાતનાં ફળવાળું સુંદર
વાંસનું પાત્ર, શાળ ઉપર રાખી તે વાણુક પવિત્ર આચાર્ય-
ને આપવું અને કહેવું કે, હે પાર્વતીપતે ! આપને પ્રસન્ન
કરવામાટે વાણુક આપું છું. ૮૩-૮૬ શંકર ગ્રહણુ કરે
છે, શંકર આપે છે અને શંકર બંનેને તારે છે. માટે
શંકરને વારંવાર નમસ્કાર કરે છું. ૮૭ તે પછી બત્રીશ
બ્રાહ્મણોનાં ત્રી પુરુષોનાં જોડાને અને બીજા પશુ બ્રાહ્મ-
ણોને છ રસવાળાં ભોજન કરાવવાં. ૮૮ વાહડાવાળી
ગાય આચાર્યને આપવી. તે પછી પૂર્ણાહુતિ કરી શેષ
હોમ સમાપ્ત કરી, દેવ અને બ્રાહ્મણનું શેષ પાત્રે જમવું.
હે યશોદે ! એવી રીતે દ્વાત્રિંશી પૂર્ણિમાનું ઉદ્ઘાપન કહેલું
છે, ૮૯-૯૦ તે તમને સધળું કહી સંભળાવ્યું. જે ઐશ્વર્ય
આ વ્રત કરશે તેઓ વિધવા થશે નહિ. ૯૧ આ
લોકમાં મનમાનતા પુષ્કળ ભોમ ભોગવશે અને
અંતે કરોડો કુળની સાથે સ્વર્ગમાં જશે. ૯૨ એ પ્રમાણે
ભવિષ્યપુરાણમાં શ્રીકૃષ્ણ યશોદાના સંવાદમાં દ્વાત્રિંશી
પૂર્ણિમાના વ્રતની કથા કહેલી છે.

હોળીના નિર્ણય

અથ કાલ્પનપૌર્ણિમાસ્વાં હોલિકોત્તસવઃ । યુધિષ્ઠિરુત્પ્ર-
ભેન કૃષ્ણેન કથ્યમાને હતિદાસે રઘુ પ્રતિ વસિષ્ઠવચો
મવિવ્યે । વસિષ્ઠ ઉવાચ—અથ પંચદશી શુક્લા કાલ્પનસ્ય
નરાધિપ । અમર્યં ચૈવ લોકાનાં દીયતાં પુરુષર્ષભ । યથા
જ્ઞાત્રીકિનો લોકા રમંતુ ચ હસંતુ ચ । દારુજાનિ ચ
લંડાનિ યુદ્ધીવા તુ સહસ્રુકાઃ । યોધા હ્રવ વિનિર્યોતુ
શિશવઃ સંપ્રહર્ષિતાઃ । સંચર્ય શુષ્કકાષ્ઠાનામ્પ્રપાનાં ચ
કારયેત્ । તન્નામિં વિધિવદ્સ્વા રક્ષોઞ્નૈર્મૈત્રવિસ્તૈઃ । તતઃ
કિલકિલાશચ્દૈસ્તાલશચ્દૈર્મનોહૈઃ । તમગ્નિં ત્રિપરિક્રમ્ય
ગાયંતુ ચ હસંતુ ચ । જલ્પંતુ સ્વેચ્છયાલોકાનિઃશ્નકા યસ્ય
યમતમ્ । તેન શબ્દેન સા પાપા હોમેન ચ નિરાકૃતા ।
અદ્રાદ્રાહસૈર્દિમાનાં રાક્ષસી ક્ષયમેવ્યતિ । (સા દૃઢાલ્પયા
રાક્ષસી) ।

ફાગણ શુદ્ધિ પુનમને દિવસે હોલિકા (હોળી) ના
ઉત્સવ કરવો. આ ઉત્સવ ભવિષ્યપુરાણમાં યુધિષ્ઠિરના
પૂછવાથી શ્રીકૃષ્ણે કહેલા ઇતિહાસમાં, રઘુ રાજા પ્રતિ
વસિષ્ઠ ઋષિએ કહેલા છે—વસિષ્ઠ ઋષિ કહે છે—‘હે
રાજા ! હે પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ ! આજ ફાગણ શુદ્ધિ પૂર્ણિમા
છે, માટે સધળા મનુષ્યોને છટ્ટી આપો, જેથી સર્વે
લોકો નિઃશંક થઈ ક્રીડા કરે, અને યથેચ્છ હાસ્ય કરે.
નાના નાના બાળકો હાથમાં લાકડાના કકડા લઈ
ઉત્સાહથી હર્ષે બર્થા લડવૈયાની પેઠે નીકળે. સૂકાં લાકડાં
ને છાણાં એકઠાં કરી તેમાં રક્ષોઞ્ન મંત્રો બણી અગ્નિ
નાંખી મોટા કાલાહલ કરે તથા તાળી બજાવે. તે
અગ્નિને ત્રણ વખત પ્રદક્ષિણા કરી સધળા લોકો ગાયન
કરે, હાસ્ય કરે, અને જેમ જેના મનમાં આવે તેમ તે
બેધડક બોલે. હું ધાડું છું કે, એવી રીતે બાળકોના યથેચ્છ
બોલવાથી, મોટા જોરથી હસવાથી અને હોમ કરવાથી
તિરસ્કાર કરાયલી પાપિણી દુંડા રાક્ષસી નાશ પામશે.’

તત્રૈવ યુધિષ્ઠિર પ્રતિ કૃષ્ણવચનમ્ । સર્વદુષ્ટાવહો હોમઃ
સર્વરોગોપશાંતયે । ક્રિયતેસ્થ્યાં દ્વિજૈઃ પાર્થ તેન સા
હોલિકા સ્મૃતા । તત્ર પૌર્ણિમા પ્રદોષવ્યાપિની મદ્ધારહિતા
ગાઘા । તત્સ્યપૌર્ણિમાસ્વાં તુ રજન્યાં હોલિકોત્તસવઃ । ન
કર્તવ્યો દિવા વિદ્યથાં રિક્તાયાં પ્રતિપત્સ્વપીતિ દુર્ધાસોવ-
ચનાત્ । તથા—પ્રતિપદ્ધૂતભદ્રાહ ચાર્ચિતા હોલિકા દિવા ।
સંવત્સરં ચ તદ્રાટ્ પુરં દદ્ધતિ સા દુતમ્ । પ્રદોષવ્યાપિની
ગાઘા પૌર્ણિમા કાલ્પગુની સદા । તસ્યાં મદ્ધાશ્ચલં ત્યક્ત્વા
પૂજા હોજા નિશામુલે હતિ નારદવચનાત્ । નિશાગમે
પ્રપૂજ્યેત હોલિકા સર્વદા જનૈઃ । ન દિવા પૂજયેદ્દૃઢાં
પૂજિતા દુઃસ્વદા અવેરિતિ દિવોદાસીયવચનાત્ । દિનદ્વયે
પ્રદોષવ્યાપ્તૌ તુ પરૈવ । મદ્ધાયાં દીપિતા હોલી રાટ્પ્રમં
કરોતિ વૈ । નગરસ્ય ચ નૈવેદ્યા તસ્માત્તાં પરિવર્જયેત્ ।
હતિ વચનેન પૂર્વોક્તદુર્ધાસઃપ્રમૃતિવચનૈશ્ચ મદ્ધાયાં હોલિ-
કાદીપનનિષેધાત્ । યદા પરદિને પ્રદોષસ્પર્શાભાવતી
પૂર્વદિને ચ પ્રદોષે મદ્ધાસહિતા પૌર્ણિમાસી તદા નિશીથપ-
ર્યંતં મદ્ધાવસાનસંભવે પૂર્વદિન યદ્વ તદ્વસાને હોલિકાદીપનં
કાર્યમ્ । નિશીયોત્તરં મદ્ધાસમાપ્તૌ તુ મદ્ધાશ્ચલં ત્યક્ત્વા
મદ્ધાયામેવ પ્રદોષે કાર્યમ્ । દિનાર્ધાત્પરતો યા સ્યાત્કા-
લ્પગુની પૌર્ણિમા યદિ । રાત્રૌ મદ્ધાવસાને તુ હોલિકાં તત્ર
દીપયેત્ । રાકાયામદ્ધયાદૃષ્ટ્વં ચતુર્દશ્યાં યદા અવેત્ ।
હોળાં મદ્ધાવસાને તુ નિશીયાંતેડપિ દીપયેત્ । હતિ
પુરાણસહજયાદિવચનાત્ ।

ભવિષ્યપુરાણમાં જ યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે શ્રીકૃષ્ણનું વચન છે
કે, ‘હે યુધિષ્ઠિર ! સધળા દુષ્ટોના નાશમાટે ને સર્વ
રાજોની શાંતિમાટે આ પૂર્ણિમાને દિવસે બ્રાહ્મણો હોમ
કરે છે, તેથી તે હોલિકા (હોળી) કહેવાય છે.’ હોલિ-
કાદીપનમાં પ્રદોષવ્યાપિની અને વિષરહિત પૂર્ણિમા

લેવી; કેમકે 'ફાગણુ શુદ્ધ પૂર્ણિમાને દિવસે રાત્રિમાં હોલિકાત્સવ કરવો. એ ઉત્સવ દિવસમાં, વિહિમાં, ચતુર્દશીમાં કે પડવામાં કરવો નહીં,' એવું દુર્વાસાનું વચન છે. તેમજ, 'જે સંવત્સરમાં પડવો, ચતુર્દશી, વિહિ કે દિવસમાં હોલિકાનું પૂજન થાય તો તે સંવત્સર રાત્રિમાં ને નગરને જલહી આળી નાંખે છે, માટે ફાગણુ માસની પૂર્ણિમા હમેશાં પ્રદોષવ્યાપિની લેવી. તે પૂર્ણિમાને દિવસે પ્રદોષ વખતે વિહિમુખનો ત્યાગ કરીને હોલિકાનું પૂજન કરવું એવાં નારદનાં વચનો છે અને મનુષ્યો સદા પ્રદોષ વખતે હોલિકાનું પૂજન કરે છે, માટે દિવસે તેની પૂજા કરવી નહીં અને જે કરી હોય તો તે દુઃખ આપનારી થઈ પડે છે.' એવું દિવોદાસનું પણ વચન છે. જે બેય દિવસે પ્રદોષવ્યાપિની હોય તો બીજા દિવસની જ લેવી. કારણ કે 'વિહિમાં આગેલી હોળી રાત્રિમાં ભંગ કરે છે ને શહેરનું પણ સાફ કરતી નથી, માટે વિહિનો ત્યાગ કરવો,' એ વચનથી અને આગળ કહેલાં દુર્વાસા વગેરેનાં વચનોથી વિહિમાં હોલિકાદીપનનો નિષેધ છે. જે દિવસે પ્રદોષ પહેલાં જ પૂર્ણિમા ઉતરી જતી હોય અને પૂર્વ દિવસે પ્રદોષ વખતે વિહિવાળી પૂર્ણિમા હોય તો, અને મધરાત સુધીમાં વિહિ ઉતરવાનો સંભવ હોય તો પહેલે દિવસે જ વિહિ ઉતર્યા પછી હોલિકાદીપન કરવું અને જે મધરાત પછી વિહિ ઉતરતી હોય તો ભદ્રા (વિહિ) મુખ છોડી ભદ્રામાં જ પ્રદોષ વખતે દીપન કરવું. 'જે મધ્યાહ્ન પછી ફાગણુ શુદ્ધ પૂર્ણિમા હોય તો તે દિવસે રાત્રે વિહિ ઉતર્યા પછી હોલિકાદીપન કરવું. જે ચૌદશને દિવસે મધ્યાહ્ન પછી પૂર્ણિમા હોય અને વિહિ મધરાત પછી ઉતરતી હોય તો તે દિવસે મધરાત પછી પણ હોલિકાદીપન કરવું.' એવાં પુરાણસમુચ્ચય વગેરેનાં વચનો છે.

અદ્રાચાં વિહિતં કાર્યં હોલિકાયાઃ પ્રપૂજનમ્ । ગંધપુલ્પ-
ધૂપદીપનૈર્વૈદિક્ષિણાફલૈઃ । હોલાં તુ નામમન્ત્રેણ પૂજયેચ્છ
યથાવિધિ । યોનિનાન્ના ચ મન્ત્રેણ મહાશબ્દં તુ કારયેત્ ।
તત્ર કિલકિલાશ્ચૈરન્યોમ્યશુષ્કેરત્તતઃ । ચોપિતાનાં શ્રમં
કુર્વાયોનિમંત્રણપૂર્વકમ્ । યોનિનામૈવ મંત્રં તુ યો નરઃ
પઠેત સદા । ન ભવેચ્ચ તસ્ય પીડા આવર્થે તુ સ્ત્રી ભવેત્ ।
યદા તુ પૂર્વારાત્રૌ પ્રદોષવ્યાપ્યમાવસ્તસ્તત્ત્વે વા અદ્રારહિતઃ
કાલો ન લભ્યતે, ચત્રરદિને ચ પ્રદોષે પૌર્ણિમા-
માવસ્તદા પુચ્છે કાર્યમ્ । તથા ચ લલઃ—પ્રથિષ્ઠ્યાં યાનિ
કાર્યાણિ શુમાનિ જશુમાનિ ચ । તાનિ સર્વાણિ સિધ્યંતિ
વિદિપુચ્છે ન સંશયઃ । યદા વિદિપુચ્છે મધ્યરાત્રોત્તરં તદા
પ્રદોષ એવં દીપનમ્ । મધ્યરાત્રિમતિકમ્ય વિદિપુચ્છે યદા
ભવેત્ । પ્રદોષે જ્વાલયેદ્વાર્કં સ્વલસૌમાગ્યદાયિનમ્ । પ્રદો-
ષાન્મધ્યરાત્ર્યંતં હોલિકાપૂજનં શુભમિતિ વચનાત્ । યદા
તુ ચત્રરદિને પૂર્ણિમા સાર્ધંયામત્રયમિત્તા તતોઽધિકા વા

પ્રતિપદથ દૃદિસ્તદા પૂર્ણિમોત્તરં પ્રતિપદિ હોલિકા કાર્યા,
ન તુ પૂર્વેઘુર્વિદિપુચ્છે । સાર્ધંયામત્રયં પૂર્ણાં દ્વિતીય-
દિવસે યદા । પ્રતિપદ્વર્ધમાના તુ તદા સા હોલિકા-
સ્મૃતેતિ ભવિષ્યોક્તેઃ ।

આ પ્રકારે કહેલું હોલિકાનું પૂજન કરવું. 'હોલિકાએ નમઃ' એ નામ મંત્ર બાણી, ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, દક્ષિણા અને ફળવડે વિધિથી હોલિકાનું પૂજન કરવું. અપશબ્દનું ઉચ્ચારણ કરવું તથા પરસ્પર ક્લિકકિલ શબ્દો કરવા. અપશબ્દના ઉચ્ચારણથી સ્ત્રીઓને ભ્રમ ઉત્પન્ન કરવો. હોલિકાને દિવસે જે પુરુષ x x x ઉચ્ચારણ કરે છે, તેનું વર્ષ સુખમાં જાય છે. જે પૂર્વ દિવસે પ્રદોષવ્યાપિની પૂર્ણિમા ન હોય ને કદાચિત્ હોય તો પણ વિહિ વિના ન મળતી હોય ને બીજે દિવસે પ્રદોષવ્યાપિની ન હોય એટલે પ્રદોષ પહેલાં જ ઉતરી જતી હોય તો વિહિપુચ્છમાં હોલિકાદીપન કરવું. તેમ જ લલ્લ કહે છે કે 'પૃથ્વીમાં શુભ વા અશુભ જે કાર્યો છે, તે સધળાં વિહિપુચ્છમાં સિદ્ધ થાય છે, એમાં સંશય નથી.' જે વિહિપુચ્છ મધરાત પછી આવતું હોય તો પ્રદોષમાં જ હોલિકાદીપન કરવું, કેમ કે જે મધરાત પછી વિહિપુચ્છ હોય તો પ્રદોષમાં હોલિકાદીપન કરવું, તેથી સુખ ને સૌભાગ્ય થાય છે; પ્રદોષથી લઈ મધરાત સુધીમાં હોલિકાપૂજન શુભ છે એવાં વચનો છે. જે બીજે દિવસે સાડાત્રણ પહોર વા તેથી અધિક પૂર્ણિમા હોય ને પ્રતિપદની દૃદિગામી હોય તો પૂર્ણિમા ઉતર્યા પછી પડવામાં હોલિકાદીપન કરવું. પણ પહેલે દિવસે વિહિપુચ્છમાં કરવું નહીં. કારણ કે 'જે પહેલે દિવસે સાડાત્રણ પહોર પૂર્ણિમા હોય ને બીજે દિવસે પ્રતિપત્ત દૃદિગામિની હોય તો પડવાને દિવસે જ હોલિકા કહેલી છે.' એમ ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલું છે.

યદા ચત્રરદિને પ્રદોષૈકદેશવ્યાપિન્યસ્તિ પૂર્વારાત્રૌ ચ અદ્રારહિતા નૈવ લભ્યતે તદોત્તરૈવ । યદા પૂર્વારાત્રૌ અદ્રા વ્યાપ્તા ઉત્તરે પ્રદોષે ચ ચંદ્રપ્રહળં તદા તૈર્વ સ્નાત્વા કાર્યાં । સર્વૈષામેવ વર્ણાનાં સૂતકં રાદુદશૈને । સ્નાત્વા કર્માણિ કુર્વાંત સૂતકાશ્રં વિવર્જયેત્ । ફાલ્ગુનો મલમા-સશ્રેષ્ઠક્રુદે માસિ ચ હોલિકામ્ । પૂજામંત્રસ્તુ-અસૂકપ્પા મયંસંવસ્તૈઃ કૃતા ત્વં હોલિ બાલિઃ । અતસ્ત્વાં પૂજયિ-વ્યામિ મૃતે મૃતિપ્રદા ભવ । इति होलिकानिर्णयः ।

જે બીજે દિવસે પ્રદોષના એક દેશમાં પૂર્ણિમાની વ્યાપ્તિ હોય ને પૂર્વ દિવસની રાત્રિમાં વિદિરહિત પૂર્ણિમા મળતી ન હોય તો બીજે દિવસે જ હોલિકાપૂજા કરવી. જે પહેલા દિવસની રાત્રિમાં વિદિસહિત પૂર્ણિમા હોય ને બીજે દિવસે પ્રદોષવખતે ચંદ્રગ્રહણ હોય તો બીજે દિવસે જ ગ્રહણ છૂટ્યા પછી સ્નાન કરી હોલિકાપૂજન કરવું. કેમકે, 'રાદુદશન (ગ્રહણ) માં સધળા વર્ણોને સૂતક લાગે છે માટે સ્નાન કર્યા પછી કર્મ કરવાં, ને

સૂતકાળનો ત્યાગ કરવો.' એવું વચન છે. જો કાગળ (રૂધિર પીનારી) કરી છે. માટે હું તારી પૂજા કરું છું, યે હોય તે બીજા માસમાં હોવાકાલેસવ કરવો. તે પછી મને સમૃદ્ધિ આપ.' એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવી. એવી 'હે હાળી ! બચથી કરેલા સૂર્ય પુરુષોએ તને અસુકૃપા રીતે હોવાકાળો નિર્ણય છે.

इति पूर्णिमाव्रतानि समाप्तानि ।

અમાવાસ્યાનાં વ્રતો

૧ દર્ભગ્રહણી અમાવાસ્યા

અમામાવાસ્યાવ્રતાનિ લિખ્યંતે । તત્ર માત્રપદામાવા-
સ્યાયાં કુષાગ્રહણં દેમાદૌ ડકં દારીતેન । માસે નમસ્ય-
માવાસ્યા તસ્યાં દર્ભોદ્ધયો મતઃ । અવાતયામાસ્તે દર્ભાં
નિયોજ્યાથ પુનઃ પુનઃ । (વ્રત્તઃ શ્રાવણઃ) । દર્ભોત્પ-
ક્ષેણેદમ્ । મદનરત્ને તુ-માસે નમસ્યેડમાવસ્યા તસ્યાં
દર્ભોચ્ચયો મતઃ इति स्पष्टमेवोक्तम् । इति कृषाग्रहणी अमा ।

ભાદરવા વદિ* અમાસને દિવસે દર્ભ લાવવો, એમ
હારિતે હેમાદ્રિમાં કહેલું છે. આવજી માસની અમાવા-
સ્યાને દિવસે દર્ભ ઉપાડી લાવવો. 'તે દિવસે લાવેલો દર્ભ
નિઃસત્વ થતો નથી, તેથી તે જે દિવસ ઉપયોગમાં લેવો
હોય તે દિવસે લઈ શકાય છે.' આ વચનમાં આવજી માસ
કહેલો છે તે અમાત માસના હીસાબથી કહેલો છે. મહ-
નરત્નમાં તો 'ભાદરવા માસની અમાવાસ્યાને દિવસે દર્ભ
ઉપાડવો કહેલો છે,' એ પ્રમાણે સ્પષ્ટ જ છે. એવી રીતે
દર્ભગ્રહણી અમાવાસ્યા થાય છે.

૨ પીઠારી વ્રત

अत्रैव अमावास्यायां पिठोरीव्रतम् । मध्यदेशे तु पोळा
इति प्रसिद्धम् । सा प्रदोषव्यापिनी घ्राणा । यदा पूर्वरात्रौ
प्रदोषव्याप्त्यभावस्तदा परा कार्या । अथ व्रतविधिः-
प्रातઃकृत्यं निर्वर्त्य मासपक्षापुल्लिख्य मम इह जन्मनि
जन्मोत्तरे वा सौभाग्यपुत्रपौत्रफलावाप्तये पिठोरीव्रतं
करिष्ये । इति संकल्प्य संध्याकाले स्नात्वा प्रदोषसमये
देवीं संपूज्य पोडशोपचारैः ब्राह्मणं सुवासिनीं संभोज्य
पश्चात्स्वयं भुञ्जित । इति विधिः । नमो देव्यै इति मन्त्रेण
पोडशोपचारैः पूजनं कुर्यात् ।

એ જ અમાવાસ્યાને દિવસે પીઠારી વ્રત કરવું. આ
વ્રત મધ્ય દેશમાં 'પોલા' એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ
અમાવાસ્યા પ્રદોષવ્યાપિની લેવી. જો પૂર્વ દિવસે પ્રદોષ-
વ્યાપિની અમાસ ન હોય તો બીજા દિવસની લેવી. તેના
વ્રતનો પ્રકાર-પ્રાતઃકાળનું નિત્યકૃત્ય કરી, માસ તથા
પક્ષનું ઉચ્ચારણ કરી, પૂર્વવત્ સંકલ્પ કરવો. સંધ્યાકાળ
થાય ત્યારે ર્નાન કરી પ્રદોષ વખતે પોઃશોપચારવડે દેવીની

પૂજા કરી શ્રાદ્ધાણુને તથા સુવાસિનીને જમાડી, પોતે
જમવું, એવી રીતે વિધિ કહેલો છે. પોઃશોપચારવડે પૂજા
કરવી, તે 'નમો દેવ્યૈ' એ મંત્રવડે કરવી.

પીઠારી વ્રતની કથા

अथ कथा ॥ इंद्राण्युवाच-अनुना लभते पुत्रं परत्र च
महत्फलम् । व्रतार्ता परमं श्रेष्ठं कथय त्वं हि पार्वति
॥ १ ॥ पार्वत्युवाच- प्राचीनः श्रीधरो विप्रो षष्ठपुत्रो
धनेश्वरः । तस्य भार्या छमित्रा च गृहधर्मेण वर्तते ॥ २ ॥
श्रीधरस्य छतो ज्येष्ठः शंकरो नाम नामतः । तस्य भार्या
विदेहा च मृतापत्याऽभवत्सदा ॥ ३ ॥ श्रीधरस्य पितुः
आह्वाने सा च प्रसूयते । दुःखयुक्ता छमित्रा च विदेहा
पर्यंतर्जयत् ॥ ४ ॥ तत्तर्जिता तु सा शीघ्रं विदेहा निर्गता
गृह्णात् । गृहीत्वा तं मृतं बालमपश्यंती गतिं कथिव ।
॥ ५ ॥ दुःखयुक्ता वनं प्राप्ता मठमेकं ददर्श सा ।
सरिच्च प्रबला यत्र विदेहा तत्र सा गता ॥ ६ ॥ मठ-
मध्ये स्थिता नारी पश्यंती च पुनः पुनः । कुत्रेयमयुना
प्राप्ता लब्धगान्धितच्छंदरी ॥ ७ ॥ मठाधिपा विचार्यैवं
विदेहामाह सत्वरम् । श्रोतृद्वैर्यक्षवेतालैरनेकैः स्थीयते
छमे ॥ ८ ॥ त्वां ग्रसिष्यंति सकला गच्छ शीघ्रं यथाग-
तम् ॥ विदेहोवाच- दुःखयुक्तां च मामत्र धर्मतीं च वर्णा-
तरे ॥ ९ ॥ मा प्रसेयुश्च पिंगाक्षि क्षेमं मम भवेत्कथम् ।
तच्छ्रुत्वा सदबोवाच मठनारी च तां प्रति ॥ १० ॥

છદ્રાણી કહે છે-હે પાર્વતી ! જે વ્રત કરવાથી વાંઝ-
ણીને પુત્ર થાય તે પરલોકમાં મોટું સુખ મળે, તેવું સર્વથી
ઉત્તમ વ્રત કહે. પાર્વતી કહે છે-પૂર્વે શ્રીધર નામનો
એક ધનવાન શ્રાદ્ધાળુ હતો. તેને આઠ પુત્રો હતા.
તેની બી સુમિત્રા નામની હતી. તે પોતાના ધર્મમાં
વર્તતી હતી. શ્રીધરનો મોટો પુત્ર શંકર નામનો
હતો. તેની બી વિદેહા નામની હતી; તેને છાકરાં થતાં
હતાં, પણ તે મરેલાં થતાં હતાં. શ્રીધરના પિતાના
શ્રાદ્ધને દિવસે એ વિદેહા બાળકને જન્મ આપતી હતી.
એક દિવસે મનમાં કચવાતી સુમિત્રાએ વિદેહાનો તિર-
સ્કાર કર્યો, તેથી તે મરેલા બાળકને લઇને જલદી ધર-
માંથી નીકળી ગઈ અને પોતાને કાષ્ઠપણ જતનો ઉપાય

* ગુજરાતી આવજી વદિ અમાવાસ્યા સમજવી.

*આ અમાસ માસના પક્ષથી છે.

મેટો ઉત્સવ કર્યો. એવી રીતે યોગિનીઓની કૃપાથી તે સર્વે આનંદ પામ્યા. તે પછી વિંદહાએ પણ પીઠારી નામની (શ્રાવણ માસની) અમાવાસ્યાને દિવસે ભક્તિથી યોસઠ યોગિનીઓની પૂજા કરી. ૨૯-૩૦

દ્વિજમંત્રાદિનિર્ધોષૈર્દુર્મીપટહસ્તેઃ । મૃગાશ્વી મંગલા-
ચારૈર્મુર્દૌર્ગૈર્નૃત્યમીતકૈઃ ॥ ૩૧ ॥ અપૂજ્યશ્ચતુઃષ્ટિયોગિની-
ર્ભક્તિસંયુતા । યાસાં સ્મરણમાત્રેણ પુત્રપૌત્રધનાન્વિતા
॥ ૩૨ ॥ નારી ભવતિ ચેદ્રાણિ તાસાં નામાનિ ને શુશ્રુ ।
દિવ્યયોગી મહાયોગી સિદ્ધયોગી ગણેશ્વરી ॥ ૩૩ ॥ પ્રેતા-
શ્વી ઢાકિની કાલી કાલરાત્રિનિશાચરી । કંકારી રૌદ્ર-
વેતાલી ભૂતલી ભૂતલંબરી ॥ ૩૪ ॥ ઝર્વકેશી વિરુપાક્ષી
શૃંગાંગી નરમોજની । મદારી વીરમદા ચ પૂષ્પાક્ષી કલહ-
પ્રિયા ॥ ૩૫ ॥ રાક્ષસી ઘોરરક્તાક્ષી વિશ્વરૂપા મંદકરી ।
ચંદ્રિકા વીરકૌમારી વારાહી મુંડધારિણી ॥ ૩૬ ॥ સા-
સુપી રૌદ્રકંકારભાષિણી ત્રિપુરાંતકા । મૈરવદ્ધંભિની ક્લોધ-
દુર્મુર્તી પ્રેતવાહિની ॥ ૩૭ ॥ લઘ્વાંગી રીર્વલ્લભી મા-
લિની મંત્રયોગિની । કાલાગ્રિપ્રહ્ણી ચક્રી કંકાલી મુલને-
શ્વરી ॥ ૩૮ ॥ કટકી કીટિની રૌદ્રી યમદૂતી કરાલિની ।
યોરાક્ષી કાંકુકી ચૈવ કાકદુષ્ટિરધોમ્બલી ॥ ૩૯ ॥ હુંડા-
મધારિણી વ્યાઘ્રી કિંકિણી પ્રેતભાષિણી । કાલરૂપા ચ
કામાલુપા ઉષ્ણી યોગપીઠિકા ॥ ૪૦ ॥ મહાલક્ષ્મી
એકવીરા કાલરાત્રી ચ પીઠિકા । સંપૂજ્ય નામભિચૈતૈઃ
પ્રાર્થયેદ્રાક્તિત્વરા ॥ ૪૧ ॥ નમોઽસ્તુ વશ્તુતુઃષ્ટિદેવીભ્યઃ
શરણં વ્રજે । પુત્રશ્રીવૃદ્ધિકામાડહં મક્ત્યા વઃ પૂજિતાઃ
શુભાઃ ॥ ૪૨ ॥ એવંમિદ્રાણિ કથિતં પિઠોરાલ્પં મહાવ્રતમ્ ।
મક્ત્યા કુર્વતિ યા નાર્યઃ કૃતકૃત્યા ભવતિ તાઃ ॥ સ્વલ-
સૌભાગ્યસંયુક્તાશ્ચતુઃષ્ટિપ્રસાદતઃ ॥ ૪૩ ॥ इति श्रीमद्विष्णु-
पुराणे पिठोरीव્રतम् ।

આલ્પાણે પાસે વેદના મંત્રો ભણાવ્યા, નગારા, ઢાક અને મૃદંગ વગડાવ્યાં, દૃત્ય કરાવ્યું ને ગીત ગવરાવ્યાં. એવી રીતે મેટો ઉત્સવ કર્યો. હે ઇંદ્રાણિ ! જે યોગિની-ઓના સ્મરણ માત્રથી આને પુત્ર, પૌત્ર ને ધનની વૃદ્ધિ થાય છે, ૨૧-૩૨ તેઓનાં નામો કહું છું તે સાંભળો. દિવ્ય યોગવાળી, મહાયોગવાળી, સિદ્ધ યોગવાળી, ગણેશ્વરી, ૩૩ પ્રેતના જેવાં નેત્રવાળી, ડાકિની, કાલી, કાલરાત્રિ, રાત્રિમાં ફરનાર, કંકારી, બંધકર વેતાલી, ભૂતાલી, ભૂતલંબરી, ૩૪ ઉંચા કેશવાળી, વિકરાળ નેત્રવાળી, સ્કાંધ ગયેલા શરીરવાળી, પુરુષને ખાનારી, બદારી, વીરબદ્રા, ધુવાડા જેવાં નેત્રવાળી, કલહપ્રિયા, ૩૫ રાક્ષસી, ઘોર રક્તાક્ષી, વિશ્વરૂપ, ભય કરનારી, ચંદ્રિકા, વીર-કૌમારી, વારાહી, મુંડ ધારણ કરનારી, ૩૬ આસુરી, બંધકર કંકાર જેવું બોલનારી, ત્રિપુરના નાશ કરનારી, ભેરવનો નાશ કરનારી, કેાધથી ખરાબ મુખવાળી, પ્રેત ઉપર ભેસનારી, ૩૭ ખડ્ગાંગી, લાંબા હાથવાળી, માલિની,

મંત્રયોગિની, કાલામિત્રું ગ્રહણ કરનારી, ચક્રી, કંકાલી, ભુવનની મંથિરી, ૩૮ કટકી, કીટિની, રૌદ્રી, યમદૂતી, ભય કરવાવાળી, ઘોર નેત્રવાળી, કામુદી, કાગડાના જેવાં નેત્રવાળી, નીચા મુખવાળી, ૩૯ મુંડાગ્રને ધારણ કરનારી, વ્યાધી, કિંકિણી, પ્રેતના જેવું બોલનારી, કાલરૂપા, કામાખ્યા, ઉષ્ણી, યોગપીઠિકા, ૪૦ મહાલક્ષ્મી, એક-વીરા, કાલરાત્રિ અને પીઠિકા એ નામોવડે ભક્તિથી પૂજા કરી પ્રાર્થના કરવી કે, ૪૧ 'હે દેવીઓ ! તમે યોસઠ છો, તેઓને હું નમસ્કાર કરું છું. પુત્ર ને લક્ષ્મીની વૃદ્ધિની મન્દ્રાવાળી હું આપને ભક્તિથી પૂજા કરી શરણ આવી છું.' ૪૨ હે ઇંદ્રાણિ ! આ પીઠારી નામનું ઉત્તમ વ્રત મેં કહી સંભળાવ્યું. જે સ્ત્રીઓ ભક્તિથી તે વ્રત કરશે, તેઓ યોસઠ યોગિનીઓની કૃપાથી કૃતાર્થ થઇ સુખ તથા સૌભાગ્યને પ્રાપ્ત થશે. ૪૩ એ પ્રમાણે ભવિષ્યપુરાણમાં પીઠારી વ્રત કહેલું છે.

૩ ગજચાયા પર્વ

અયાશ્ચિનકૃણામાયાં ગજચાયાપર્વ । અપાર્કે યમઃ—
હંસે કાસ્થિતે યા તુ અમાવાસ્યા કરાન્વિતા । સા જ્ઞેયા
કુંજરચાયા इति बौधायनोऽम्बवीत् । હંસે સ્વર્ણ કરે હસ્તે
સ્થિતે સતિ । અન્ન જ્ઞાનશ્રાદ્ધદાનાદિ કૃર્વાત્ । इति
गजचछाया ।

આશો* વદિ અમાવાસ્યાને દિવસે ગજચાયા પર્વ કહેવાય છે. અપાર્કમાં યમ લખે છે કે, 'હસ્તના સૂર્યમાં અમાવાસ્યાને દિવસે હસ્ત નક્ષત્ર હોય તો તે ગજચાયા બળ્યવી' એમ બોધાયને કહેલું છે. આ ગજચાયામાં સ્નાન, શ્રાદ્ધ અને દાન વગેરે કરવાં. એ પ્રકારે ગજચાયા વ્રત છે.

—ॐॐॐॐॐ—

૪ લક્ષ્મીવ્રત અને અલિરાજયોત્સવ

अय कार्तिकावास्यायां लक्ष्मीव्रतं बलिराज्योत्सवश्च ॥
वाल्किल्या ज्जुः— एवं प्रमातसमये अमायां च सुनी-
श्वराः । स्नात्वा देवान्पितॄन् भक्त्या संपूज्याथ प्रणम्य च
॥ १ ॥ कृत्वा तु पार्वणश्राद्धं दधिबीरवृतादिभिः । भोज्यै-
र्नानाविधैर्विप्रान् भोजयित्वा क्षमापयेत् ॥ २ ॥ दिवा तत्र
न भोक्तव्यम्ते बालातुराजान् । ततः प्रदोषसमये पूजये-
द्दिशिरां शुभम् ॥ ३ ॥ कुर्यान्नानाविधैर्ब्रह्मैः स्वच्छं
लक्ष्म्याथ मंडपम् । नानापुष्पैः पद्मैश्च त्रिवैश्रापि विचि-
त्रितम् ॥ ४ ॥ तत्र संपूजयेद्धर्मां देवांश्चापि प्रपूजयेत् ।
संपूज्या देवनायोंऽपि बहुभिश्चोपचारकैः ॥ ५ ॥ पादसं-
वाहनं कुर्याल्लक्ष्म्यादीनां तु भक्तिः । अस्मिन्नहनि सर्वेऽपि
विष्णुना मोचिताः पुरा ॥ ६ ॥ बलिकारागृहोद्देवा लक्ष्मी-
श्चापि विमोचिता ॥ लक्ष्म्या सार्धं ततो दद्या नीताः क्षीरो-

* આશો વદિ એટલે બાદરવા વદિ અમાવાસ્યા.

વધૌ પુનઃ ॥ ૭ ॥ પ્રજ્ઞા વહુકાર્ક તે છલ્લ તત્માન્હની-
ચરાઃ ॥ રચનીયાઃ સૂચનર્થાઃ પર્વકાથ સત્તુકિઃ ॥ ૮ ॥
દુષ્કષ્ણેનોપમૈર્વૈરાસ્તુતાથ યથાદિશમ્ ॥ સ્વાપયેતાન્હરૌ-
લ્લક્ષ્મી વેદચોવસન્નિતઃ ॥ ૯ ॥ લક્ષ્મીર્વૈદ્યવ્યાનુકા
છલ્લ છતાંબુજોવરે ॥ અતથ વિધિવત્કાર્યા તુદ્યૈ તુ સુલ-
હસિકા ॥ ૧૦ ॥

કાર્તિક* વદિ અમાવાસ્યાને દિવસે લક્ષ્મીવત ને અલિ-
રાખ્યોત્સવ થાય છે. વાલખિલ્યો કહે છે-હે સુનીશ્વર !
એવી રીતે અમાવાસ્યાને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં રનાન કરી
ભક્તિથી દેવ અને પિતૃની પૂજા કરી પ્રણામ કરી પાર્વણ
શ્રાદ્ધ કરી, દૂધ, દહીં, દી વગેરેથી ને નાના પ્રકારનાં
બોજનોથી બ્રાહ્મણોને જમાડી ક્ષમા માગવી.^{૧-૨} આજક
અને રોગી મનુષ્ય શિવાય તે દિવસે કોઈએ દિવસના
બોજન કરવું નહિ. પ્રદોષ વખતે લક્ષ્મીનું પૂજન કરવું.^૩
વિવિધ વસ્ત્રોવડે લક્ષ્મીનો મંડપ આંધવો. વિચિત્ર પુષ્પોવડે
તથા પાંદડાંવડે તેમાં શોભા કરવી.^૪ તેમાં કેટલાક ઉપચાર-
રોથી લક્ષ્મીની, દેવાની ને દેવાંગનાઓની પૂજા કરવી.^૫
ભક્તિથી લક્ષ્મી વગેરેના પગ ચાપવા. આ અમાસને
દિવસે પૂર્વે વિષ્ણુએ દેવાને તથા લક્ષ્મીને, અલિ દેવના
કેદખાનામાંથી છોડાવ્યાં હતાં, ને તેઓને ક્ષીરસમુદ્રમાં
લઈ ગયા હતા.^{૬-૭} ત્યાં તે સર્વે ચિરકાલ પર્યંત સુખથી
સૂતાં હતાં; એટલા માટે હે સુનીશ્વર ! મનોહર ગાદલાં-
વાળા પલંગો બીજાવી તેના ઉપર, દૂધનાં શીશુ જેવા
સફેત ઓછાડા પાથરી, વેદમંત્ર બધી લક્ષ્મીને તથા
દેવાને સુવારવાં.^{૮-૯} લક્ષ્મી દેવના બચ્ચી મુક્ત થઈ
કમળમાં સુખથી સૂતેલાં છે, માટે તેને પ્રસન્ન કરવા
માટે અતિ કામલ શ્રુત્તા કરાવવી.^{૧૦}

તદ્વદિ પદ્યશર્યા યઃ પદ્યાસૌક્યવિટ્કથ્યે । કુર્વાતસ્ય
ગૃહં શુક્ત્વા તત્પદ્યા કાપિ ન વ્રજેત્ ॥ ૧૧ ॥ ન કુર્વેતિ નરા
હૃદયં લક્ષ્મ્યા યે સુલસુતિકામ્ ॥ ધનર્ચિતાવિદીનાસ્તે કથં
રાત્રૌ સ્વપંતિ હિ ॥ ૧૨ ॥ તત્માત્સર્વપ્રવર્ત્તનેન લક્ષ્મી
હસ્તવાપયેત્તરઃ । દુઃસ્વાદારિદ્રાનિર્મુકઃ સ્વજાતૌ સ્વાત્પ્રતિષ્ઠિ-
તઃ ॥ ૧૩ ॥ જાતીપત્નલગ્નગૌકાલકરૂરસંયુતમ્ ॥ પાચયિત્વા
ગવ્યદુગ્ધં સિતાં દત્ત્વા યથોચિતામ્ ॥ ૧૪ ॥ લઙ્કાર્તસ્તસ્ય
કુર્વીત તાંથ લક્ષ્મ્યે સમર્પયેત્ ॥ અન્યચતુર્વિધં મધ્યં દેશ-
કાલારિસંભવમ્ ॥ ૧૫ ॥ સર્વે નિવેદ્યેલ્લક્ષ્મ્યે મમ શ્રીઃ
પ્રીયવામિતિ ॥ દીપદાનં તતઃ કુર્વાત્પ્રદોષે ચ તતોલ્લુકમ્
॥ ૧૬ ॥ આમયેત્સ્વલ્પ શિરસિ સર્વારિદ્રિનાચારમ્ ॥ દીપ-
લક્ષ્મ્યાસ્થા કાર્યાઃ શક્ત્યા દેવગૃહાવિદુઃ ॥ ૧૭ ॥ ચતુષ્પદે
દ્વમશાને ચ નદીપર્વતવેદમસુ ॥ લઙ્કાલેકુ ગોષ્ટે ચત્વરેષુ
ગૃહેષુ ચ ॥ ૧૮ ॥ બલૈઃ પુષ્પૈઃ શોભિતગ્યા રાજમાર્ગસ્ય
ભ્રમયઃ ॥ ગૃહેષુ સ્વાપયેનાનાપકાજાનિ ફલાનિ ચ ॥ ૧૯ ॥

* આસો વદિ અમાવાસ્યા.

નાગવહ્નિવાલીની રચયિત્વા ચ નિષ્પેદ્ ॥ શોભાં કુર્વા-
દ્રાજમાર્ગે કમલૈશ્વ વિશેષતઃ ॥ ૨૦ ॥

જે પુરુષ, આ અમાવાસ્યાને દિવસે અધિક સુખમાટે
લક્ષ્મીને કમળની શ્રુત્તા આપે છે, તેનું ધર છોડી લક્ષ્મી
બીજે કાંઈ કંઈએ જતી નથી.^{૧૧} જે મનુષ્યો લક્ષ્મીને
સુખમાં સુવારતા નથી, તેઓ ધનની ચિંતાથી રાત્રમાં
કેમ સૂઈ શકે ? (અર્થાત્ ધનની ચિંતાથી તેઓ સુઈ
શકતા નથી)^{૧૨} મનુષ્યે એટલા માટે પ્રયાસ લઈને પણ
લક્ષ્મીને અવશ્ય સુવારવાં જોઈએ. જે માણસ તેમ કરે
છે, તે પોતાની જાતિમાં પ્રતિષ્ઠિત થાય છે ને તેનું દુઃખ
તથા દરિદ્રપણું દૂર થાય છે.^{૧૩} ગાયના દૂધનો માવો
કરી તેમાં તજ, લવિંગ, એલાયચી, કરૂર ને સાકર નાંખી
તેના લાડવા લક્ષ્મીને ધરવા, તેમ જ દેશને અને કાળને
અનુસરી ભાતભાતનાં બીજાં પણ નેવેલ ધરવાં ને
'મારી ઉપર લક્ષ્મી પ્રસન્ન થાઓ,' એમ પ્રાર્થના કરવી.
પ્રદોષ થાય ત્યારે દીવા કરવા. પોતાનાં માથા ઉપર
(ઉંખાડી) ફેરવવું, જેથી સધળાં અનિદ્ર દૂર થાય છે.
પોતાની શક્તિ પ્રમાણે દેવાલય વગેરેમાં દીવાનાં ઝાડ
કરવાં.^{૧૪-૧૭} તેમ જ ચૌદાં, રમશાન, નદી, પર્વત, ધર,
ઝાડનાં મૂલ, ગોંદરે અને આંગણામાં દીવા કરવા.^{૧૮}
મોટા રસ્તા ઉપર વજ્રોથી ને પુષ્પોથી શોભા કરવી.
ધરમાં નાના પ્રકારનાં પકવાનો તથા ફળો રાખવાં.^{૧૯}
નાગરવેલનાં પાનો વગેરે શોભાથી રાખવાં. મોટા રસ્તા
ઉપર કમળોવડે વિશેષ શોભા કરવી.^{૨૦}

તદ્ભાવેન્જ્વરાદીનાં કૃત્વા તાનિ ચ શોભયેત્ ॥ एवं पुरम-
लंकृत्य प्रदोषे तदन्तरम् ॥ २१ ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वाऽऽरौ
संभोज्य च बद्धवितान् ॥ लङ्कापूपमंडायैः शङ्कुलीरु-
कार्दिकैः ॥ २२ ॥ अलंकृतेन भोक्तव्यं नववज्रोपशोभिना ।
ततोऽवराहसमये घोषयन्नागरे नृपः ॥ २३ ॥ अय राज्यं
चलेकोका यथेच्छं क्रीष्यतामिति । यथेच्छं क्रीष्यतां चाला
हृत्पादेभ्यं नृपेण तु ॥ २४ ॥ विभोक्त्य बालकक्रीडा नाना-
सामप्रसंगयुता । तेभ्यो वृषास्त्रीजनकं ततः पश्येच्छुभाद्य-
भम् ॥ २५ ॥ तैश्चेत्प्रसीपितो वह्निर्न ज्वालां मुंचते यदा ।
महामारीभयं घोरं दुर्मिच्छं वाऽय जायते ॥ २६ ॥ बालशोके
राजशोकस्तेषां तुष्टौ नृपे सुखम् । बालयुद्धे राजयुद्धं
रोदने बाळकैः कृते ॥ २७ ॥ अवश्यमेव भवति वर्षाद्राष्ट्र-
विनाशमम् । यष्टिकादिकृतान्वाग्यरा रोहंति बाळकाः
॥ २८ ॥ तदा राज्ञो जयो वाच्यः पराप्रविमर्दनम् ।
यदा क्रीडंति बाळास्ते जिगं पृष्ट्वा कराविवु ॥ २९ ॥
तदा प्रसिद्धमारीणां व्यभिचारः प्रजायते । अन्नं यदा
गोपयंति क्रीडने बाळका जलम् ॥ ३० ॥ दुर्मिच्छं दृष्ट्य-
भाचश्च शीघ्रमेव प्रजायते । एवं बालकृतां चेष्टां बद्धा
चास्य फलं वदेत् ॥ ३१ ॥

કમળ ન મળે તો વચ્ચી શોભા કરવી. એવી રીતે શહેરમાં શોભા કર્યા પછી, રાજાએ પ્રથમ બાહ્યો તથા ગરીબગર્યાને લાડવા, પૂડલા, ખડમંડાં, જલેબી ને પૂરી વગેરેથી જમાડવાં. તે પછી નવાં વસ્ત્રો તથા અલંકારો પહેરી પોતે જમવું. બપોર પછી રાજાએ ઢંઢેરો ફેરવેલો કે, ૨૧-૨૨ 'હે લોકો ! આજે બહિનું રાજ્ય છે માટે તમે તથા બાળકો થથેજ કીડા કરો.' ૨૪ એવો ઢંઢેરો ફેરવ્યા પછી રાજાએ બાળકોની નાના પ્રકારની કીડા જોઇ તેઓને જોઇએ તેવાં રમવાનાં સાધનો આપી શુભ વા અશુભ શકુન જોવાં. ૨૫ બાળકોએ બાળેલા અભિમાંથી જે જવાળા ન નીકળે તો મહામારી (કાચેરા) નો ઉપદ્રવ ઉઠશે અથવા તો મોટું દુઃખ પડશે એમ સમજવું. ૨૬ જે બાળકો શોકમાં હોય તો રાજાને શોક આવે. બાળકો આનંદમાં હોય તો રાજા પણ એક વર્ષ સુધી આનંદમાં રહે. જે બાળકો લડતા હોય તો રાજાને પણ યુદ્ધમાં જવું પડે. જે તેઓ રોતા હોય તો એક વર્ષની અંદર અવશ્ય રાજ્યનો નાશ થાય, જે બાળકો લાકડીના ઘોડા ઉપર ચડી રમતા હોય તો રાજાનો જ્ય થાય ને શત્રુનું રાજ્ય પણ તેને વશ થાય. જે બાળકો પોતાનાં લિંગ હાથ વગેરેમાં પકડી રમતા હોય તો તે વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ સ્ત્રીઓનો બહિષ્કાર થાય. જે બાળકો રમતાં રમતાં અનાજ ને જલ છૂપાવતા હોય તો જલદી વૃષ્ટિનો અભાવ થાય, ને દુઃખ પડે. એ પ્રકારે બાળકોની કીડા જાણી કળ કેવું થશે તે જાણવું. ૨૭-૩૧

લોકસ્યાપિ પુરે રમ્યે સુધાપવલિતાજિરે । ગીતવાદિત્ર-
સંજુષ્ટે પ્રજ્વાલિતહરીપકે ॥ ૩૨ ॥ અન્યોન્યપ્રીતિસંયુક્તે
દત્તાત્મકને જને । તાંજલહૃદયે કુંકુમાક્ષતચર્ચિતે ॥ ૩૩ ॥
દુઃકૂલપટ્ટવસનનેપથ્યાદિભિપ્રીતે । મિત્રસ્વજનસંબંધિસ્વ-
ગોત્રજ્ઞાતિપૂજિતે ॥ ૩૪ ॥ બહિરાજ્યે પ્રકર્તકર્થ યયન્મનસિ
વર્તતે । આત્મનો યત્ર સૌલ્યાર્થઃ પરદુઃસ્થાકરં ચ યત્ર ॥ ૩૫ ॥
વારાંગનાદિગમનં સ્પૃષ્ઠાસ્પૃષ્ઠાદિમશ્નમ્ । અન્યાંબર-
ધૃતિશ્રાપિ પૂતાયં ચ ન દુષ્યતિ ॥ ૩૬ ॥ એવં તુ સર્વથા
કાર્યો બહિરાજ્યે મહોત્સવઃ । જીવર્હિસાસુરાપાનમગમ્યા-
ગમનં તથા ॥ ૩૭ ॥ ચૌર્યં વિજ્ઞાસયતત્ર પંચૈતાનિ સુની-
શ્ચરાઃ । બહિરાજ્યે તુ નરકદ્વારાણ્યુક્તાન્યતસ્ત્યજેત્ ॥ ૩૮ ॥
તતોર્ધરાત્રસમયે સ્વર્થે રાજા વ્રજેતુરમ્ । અવલોકયિતું
રમ્યં પઞ્ચામેવ શનૈઃ શનૈઃ ॥ ૩૯ ॥ મહતા તુર્યથોબેજ
જ્વલદ્વિદંસ્તદીપકૈઃ । હર્ષશોભાં સુલં પચન્ન કુતરથૈઃ સ્વકૈ-
ર્નરૈઃ ॥ ૪૦ ॥ બહિરાજ્યપ્રમોદં ચ દૃષ્ટ્વા સ્વપુદ્ગમાવજેત્ ।
એવં ગતે નિશીથે ચ જને નિદ્રાર્થલોચને ॥ ૪૧ ॥ તાવન્નગર-
નારીમિઃ સૂર્યકિંચિદિમાદનૈઃ । નિષ્કાસ્યતે પ્રહટ્ટાભિરલ્હમીઃ
સ્વપુદ્ગાંગાત્ ॥ ૪૨ ॥ દંડૈરજનીયોગે દર્શઃ સ્યાતુ પરે-
ઽહનિ ॥ તદા વિદાય પૂર્વેયુઃ પરેઽહ્નિ સ્થિરાત્રિકા । યે
ઽવૈષ્ણવા વૈષ્ણવા વા બહિરાજ્યોત્સવં નરાઃ । ન કુર્વૈતિ લથા

તેવાં ધર્મોઃ સ્વુર્નાંત સંશયઃ ॥ ૪૩ ॥ હૃતિ સનત્કુમાર-
સંહિતાયાં લક્ષ્મીવત્ બહિરાજ્યોત્સવશ્ચ સંપૂર્ણઃ ।

તેમ શહેરમાં મનુષ્યોએ પણ ચૂના વગેરેથી પોતાનાં આંગણાં સાફ રાખવાં, ગીત ગાવાં, વાળ વગડાવવાં, સુંદર દીવા કરવા, ૩૨ પ્રીતિથી પરસ્પર તાળી આપવી, તાંબૂલ આપવા, પ્રસન્ન રહેવું, કંકુ લગાડવું, ચોખા ચોડવા, ૩૩ મનોહર વસ્ત્રો પહેરવાં, અલંકારો પહેરવાં, મિત્ર, સગાં સંબંધી અને બાઈઓનો સત્કાર કરવો. ૩૪ એવી રીતે બહિરાજ્યમાં જે જે મનમાં આવે તે તે કરવું. બીજાને દુઃખ ન થતાં પોતાને જેવી રીતે સુખ થાય તેમ કરવું. ૩૫ બહિરાજ્યમાં વેશ્યા વગેરેનું ગમન કરવાથી, ૨૫ર્થ કરેલા તથા ૨૫ર્થ ન કરેલા પદાર્થ વગેરેના ભક્ષણથી, બીજાનાં વસ્ત્રો ધારણ કરવાથી ને જુગાર વગેરે રમવાથી દોષ લાગતો નથી. ૩૬ એવી રીતે બહિરાજ્યમાં અવશ્ય ઉત્સવ કરવો. જીવની હિંસા, મદિરાપાન, અગમ્યાગમન, ચોરી અને વિશ્વાસઘાત એ પાંચ કાર્યો બહિરાજ્યમાં પણ તજવાં, કારણ કે તે પાંચે નરકનાં દ્વાર છે. ૩૭-૩૮ પછી મધરાત વખતે રાજાએ પોતે શહેરમાં બહિરાજ્યનો ઉત્સવ જોવા માટે ધીમે ધીમે પગલે ચાલીને જવું. ૩૯ તે વખતે આગળ ફટલાંક વાળ વગડાવતા જવું ને મસાલ સાથે પોતાનાં માથુસોને પણ તેડી જવાં. ૪૦ એ પ્રમાણે શહેરમાં બહિરાજ્યનો ઉત્સવ જોઇ ઘેર આવવું. એવી રીતે મધરાત નીકળી જાય ને મનુષ્યો નિદ્રાવશ થાય સારે સ્ત્રીઓએ પ્રસન્ન થઇ સૂડાં વગાડતાં વગાડતાં પોતાનાં આંગણાંમાંથી અલ-
ક્ષમી (દરિદ્રતા) ને કાઢી મૂકવી. ૪૧-૪૨ (જે બીજે દિવસે રાત્રિ વખતે એક ધડી પણ અમાવાસ્થા હોય તો પહેલો દિવસ છોડી બીજે દિવસે ઉત્સવ કરવો.) ૪૩ વૈષ્ણવ વા અવૈષ્ણવ જે બહિરાજ્યનો ઉત્સવ કરતા નથી, તેના ધર્મો વ્યર્થ થાય છે, એમાં સંશય નથી. ૪૪ એ પ્રમાણે સનત્કુમારસંહિતામાં લક્ષ્મીવત તથા બહિરાજ્યોત્સવ કહેલો છે.

૫ ગૌરીતપોમત

અથ માર્ગશીર્વઅમાવાસ્થાવાં ગૌરીતપોમતમ્ ॥ સત
ઝવાચ- દંદાણી પ્રાંજલિર્મૂર્ત્વા સ્વપતિ વાક્યમશ્વરીત્ ।
એકં વ્રતં સમાચક્ષ્વ પુત્રપૌત્રસુહૃદમ્ ॥ ૧ ॥ હૃતિ વાક્યં
તદા શ્રુત્વા જુગાચ વચનં શચીપ્ત્ । શુદ્ધ ચાર્વંગિ સકલં
યન્મયા સકૃતં કૃતમ્ ॥ ૨ ॥ બૃહસ્પતેસ્તુ જનકઃ પુષ્ઠઃ
પ્રાહાંગિરાઃ સ્ત્રીઃ । ચદ્રવતં કથયાન્મયથ સયઃ સ્થલકરં પરમ્ ।
પતિપુત્રસુલાભાસિજાયતે જગતિ સ્થિરા ॥ ૩ ॥ ગૌરીપ્રી-
ત્યર્થમેવાદૌ બીર્મિર્ચક્તિપતે તપઃ । ગૌરીતપ્ત્ હૃતિ હયાતં
તસ્માત્તદ્વત્સુતમ્ ॥ ૪ ॥ તસ્માત્ જિજ્ઞા તપોમિથ તોષ-
ણીયા શિવપ્રિયા । આદૌ માર્ગશિરે માસિ જમાવાસ્થા-

દિને શુભે ॥ ૬ ॥ ગુહ્યાયાચિયમં તત્ર દંતાવાનપૂર્વકમ્ ।
 ઉપવાસસ્ય નક્તસ્ય ગૌરીશપ્રીતયે સુદા ॥ ૬ ॥ ઈશાધાંગ-
 સ્થિતે દેવિ કરિષ્યેઽહં વ્રતં તથા । પતિપુત્રસુતાવાસિં દેહિ
 દેવિ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૭ ॥ નિયમમંત્ર:- તતો મધ્યાહ્નસમયે
 સ્નાત્વા નથાદિપુ વ્રતી । સૂર્યાપાર્શ્વે તતો દૃષ્વા ધ્યાત્વા
 ગૌરીશ્ચરં હરમ્ ॥ ૮ ॥ અહં દેવ વ્રતમિદં કર્તુમિચ્છામિ
 શાશ્વતમ્ । તથાજ્ઞયા મહાદેવ તત્ર નિર્વહણં કુરુ ॥ ૯ ॥
 વક્તૃત્વેન નિયમં ગૃહ્યન્ વર્ષાપ્યેવ તુ ષોડશ । ગૃહમાગત્ય
 પૂજાર્થસુપચારાનપ્રકરણેત્ ॥ ૧૦ ॥ શિવાલયં તતો ગત્વા
 શિવં સંપૂજયેત્સુધીઃ । ગૌરીમમ્પર્યવેત્યપ્રસ્થાદિધિના યેન
 તં શૃણુ ॥ ૧૧ ॥

* માર્ગશીર્ષ અમાવાસ્યાને દિવસે ગૌરીતપોત્ર કર-
 વાનું કહેલું છે. સૂત કહે છે-ઈદ્રાણી હાથ ભેડી પોતાના
 પતિને પૂજવા લાગ્યાં કે, હે નાથ । પુત્ર-પૌત્રનું સુખ
 આપનાર (કાર્ધ) એક વ્રત કહેા. ૧ એવાં ઈદ્રાણીનાં
 વચનો સાંભળી ઈદ્ર બોલ્યા; હે સુંદર અંગવાળી । જે મેં
 પુણ્ય કરેલું છે, તે સધળું કહું છું તે તું સાંભળ. ૨ બૃહ-
 રપતિના પિતા શુદ્ધિમાન અંગિરા ઋષિને મેં પૂછ્યું
 હતું, અને જે વ્રત તેણે કહ્યું હતું તે જ કહું છું. એ વ્રત
 પતિ, પુત્ર વગેરેનું રિચર સુખ આપનાર છે. ૩ પ્રથમ
 પાર્વતીને પ્રસન્ન કરવામાટે સ્ત્રી તપ કરે છે, તેથી તે વ્રત
 'ગૌરીતપ' એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે ને અતિ ઉત્તમ છે. ૪
 એટલા માટે તપ કરી સ્ત્રીઓએ પાર્વતીને પ્રસન્ન કરવાં
 ભ્રમ્યે. પ્રથમ ભાગશર માસની અમાવાસ્યાને દિવસે
 દાતણુ કરી ઉપવાસનો અથવા નક્ત બોજનનો નિયમ
 લેવો. પછી-હે દેવિ ! હે મહાદેવના અર્ધાંગમાં રહેલી ।
 આપની અને શંકરની પ્રીતિમાટે હું હર્ષથી આપનું વ્રત
 કરીશ; માટે હે દેવિ ! મને પતિ-પુત્રનું સુખ આપો.
 હું આપને નમસ્કાર કરું છું' એ મંત્રથી નિયમ લેવો. ૫-૭
 પછી મધ્યાહ્ન વખતે નદી વગેરે જલાશયમાં સ્નાન કરી,
 સૂર્યને અર્ધ્ય આપી, પાર્વતીપતિ શંકરનું ધ્યાન કરવું કે,
 'હે દેવ ! હે મહાદેવ ! આપની આજ્ઞાથી આ ઉત્તમ
 વ્રત કરવા ઇચ્છું છું, તે નિર્ધિષ્ટ પાર ઉતારો.' ૮ એટલું
 કહી સોળ વર્ષનો નિયમ લેવો. પછી ઘેર આવી
 સામગ્રીની તજવીજ કરી શિવાલયમાં જઈ શંકરનું
 પૂજન કરવું. તે પછી પાર્વતીનું પૂજન કરવું. તેના પ્રકાર
 સાંભળો. ૧૦-૧૧

પાર્વતી તુ તત: પાદૌ જાન્વોઽમવતીતિ ચ । જંઘયોરંચિ-
 કેત્યેવં ગુણં મિરિશવલ્લભા ॥ ૧૨ ॥ નામિ ગંભીરનાભીતિ
 અપર્ણેત્યુદરં પુન: । મહાદેવીતિ હૃદયે કપ્ઠે ઋકણ્ઠકા-
 મિની ॥ ૧૩ ॥ સુલે વળ્ગુલમાતેતિ લહાટે લોકમોહિની ।
 મેનકાકુશિરત્નેતિ શિરસ્યમ્પર્ચયેતત ॥ ૧૪ ॥ દક્ષિણે
 ગળપ: પૂજ્યો વામે સ્કંદ: સવાહન: । ધૃપરીપાદિર્નૈવેયં દૃષ્વા

વસ્ત્રા પ્રદક્ષિણામ્ ॥ ૧૫ ॥ ફલેનાર્થ્યે તતો દૃષ્વા ધ્યાત્વા
 દેવીં મહેશ્વરીમ્ । કૃત્વા તામ્રમયં પારં મુચ્ચમયં ચૈળવં તથા
 ॥ ૧૬ ॥ અઢતંતુમર્યાં વર્તિ તસ્મિન્પાત્રે નિવેશયેત્ । ધૃતે-
 નાપૂર્યં ગચ્ચેન તત્પારં ચિમલેન ચ ॥ ૧૭ ॥ રીપસુજ્જ્વાલ-
 ચેત્પથ્યાવાસ્તૂર્યોદયો ભવેત્ । एवं સંક્ષિપ્ય તાં રારિં જાગ-
 રેણ સમન્વિતામ્ ॥ ૧૮ ॥ બ્રાહ્મે સુહૃતં ચોત્પાપ પૂજયે-
 દ્વિજદંપતી । તતો દૌર્ભાગ્યદહનં પાપાગ્નિશમનં તદા ॥ ૧૯ ॥
 પક્ષાનેન ગુહ્યાભાયે: પૂર્ણં પૂર્ણફલપ્રદમ્ । ઋતુદ્ભવૈ: ફલેશ્ચેવ
 પૂરિકાતિલતંતુલે: ॥ ૨૦ ॥ સૌભાગ્યાદકસંયુક્તં પારં
 કૃર્યાંચિધાતુકમ્ । તસ્યોપરિ સ્થિતં રીપં પૂજયેતિથિ-
 નામત: ॥ ૨૧ ॥

'પાર્વત્યૈ નમ: પાદૌ પૂજયામિ,' એ મંત્ર બાણી પગની પૂજા
 કરવી. 'દૈમવત્યૈ' યી હુંટણની, 'અમ્બિકાયૈ' યી સાથળની,
 'મિરીશવલ્લભાયૈ' યી ગુલની, 'ગમ્મીરાયૈ' યી નાભની,
 'અપર્ણાયૈ' યી ઉદરની, 'મહાદેવ્યૈ' યી હૃદયની, 'ઋકણ્ઠ-
 કામિન્યૈ' યી કંઠની, 'વળ્ગુલમાત્રૈ' યી મુખની, 'લોકમો-
 હિન્યૈ' યી લહાટની, અને 'મેનકાકુશિરતાયૈ નમ: શિર:
 પૂજયામિ,' એ મંત્ર બાણી મસ્તકની પૂજા કરવી. ૧૨-૧૪
 જમણી બાજુએ ગણપાતની પૂજા કરવી. ડાબી બાજુએ
 વાહનસદિત કાર્તિકસ્વામીની પૂજા કરવી. પછી ધૂપ,
 દીપ ને નૈવેદ્ય વગેરે કરી પ્રદક્ષિણા કરી ફલનો અર્ધ્ય
 આપી પાર્વતીનું ધ્યાન કરી ત્રાંખાનાં, માટીનાં વા વાંસનાં
 પાત્રમાં સૂર્યોદય સૂધી બળે તેટલું ગાયનું સુંદર ઘી નાખી,
 આઠ તાંતણાવાળી વાટનો દીવો કરવો. એવી રીતે સંક્ષે-
 પથી પૂજા કરી તે રાત્રે જતરણુ કરવું. ૧૫-૧૮ બ્રાહ્મ
 સુહૃતમાં ઉઠી બ્રાહ્મણ સ્ત્રીપુરુષનાં ભેડાંની પૂજા કરવી.
 પછી ત્રણ ધાતુનાં પાત્રમાં પકવાન ભરવાં, તેમ જ ગોળ,
 તે સમયે થયેલાં ફળ, પૂરી, તિલ, તંડુલ અને સૌભા-
 ગ્યાદક, એટલી યોગે તે પાત્રમાં ભરવી. તેની ઉપર
 દીવો રાખી તિથિ નામથી તેની પૂજા કરવી. ૧૯-૨૧

છવાસિનીવચો મુષ્ણ દીપં સૂર્યાય દર્શયેત્ । યાવત્કલ-
 કલાશર્દ્ધં કુર્ષેતે ચક્રાકાકા: ॥ ૨૨ ॥ તાવત્પુરસ્તાત્કર્ત-
 વ્યમિદમેવાદરાત્રમ્બો । ઉત્તિષ્ઠેતે યદિ મગાદિર્હંગાશ્ચાકલો-
 ચ્ચને ॥ ૨૩ ॥ તદાકર્ણનમાત્રેણ સૌભાગ્યં વ્રજતિ જિયા: ।
 અત પુત્રદયતે નારી પથાદુત્પાપયેચ્છ તાન્ ॥ ૨૪ ॥ તિથિ-
 મેકાં સમાપ્યેવં દંપતી મોજ્ય શક્તિત: । પરિધાપ્ય સ્વલં-
 કૃત્ય ચાસોભિર્મુષ્ણાંજનૈ: ॥ ૨૫ ॥ માલ્યૈ: છગ્ગૈર્ચિર્વિચિ-
 ફલસિદ્ધૈરકુકુભૈ: । સંતોષ્ય સમતઙ્ગાપ્ય સ્વર્ગ મુક્તિ
 લેધુમિ: ॥ ૨૬ ॥ एवं દ્વિતીયે વર્ષે ચ નંદાયાથ ચરેત્તિથી: ।
 વર્ષે વર્ષે ક્રમાદેવં દ્વિતીયાદિપુ ચાચરેત્ ॥ ૨૭ ॥ एवं પોહ-
 શ્વર્ષાંશિ કૃત્વૈત દ્વત્તજ્ઞતમમ્ । પથાદુપાપનં કુપાર્દ્વતત્સં-
 તિહૃતવે ॥ ૨૮ ॥ માર્ગશીર્ષેઽથ સંપ્રાપ્તે માસે ગૌરીશ્વરપ્રિયે ।
 પૌર્ણમાસ્યાં દિને રમ્યે નિમગ્ન્ય દ્વયદ દંપતીન્ ॥ ૨૯ ॥
 મધ્યાહ્નેઽદલે પથે ગૌરીં નારી સમર્ચયેત્ । મયોકેન
 વિચામેન પુષ્પપૂપારિમિસ્તથા ॥ ૩૦ ॥

સુવાસિની સ્ત્રીને પૃથ્વી તે દીવા સૂર્યને ખતાવવો. તેમ કરવાથી દુર્ભાગ્યના નાશ થાય છે, પાપ શાંત થાય છે ને પૂર્ણ ફળ મળે છે. જ્યાં સૂધી કાગડા ને બગલાં બાદમાં ન હોય, તેની પહેલાં ઉપર કહેલો દીવાનો વિધિ બાવથી કરી લેવો. જે કાગડા વગેરે પક્ષીઓ ઉઠે ને તેનો કલકલ સાંભળવામાં આવે ને દીવાનો વિધિ ન થયો હોય તો સ્ત્રીનું સૌભાગ્ય નષ્ટ થાય છે; એટલા જ માટે પક્ષીઓ ઉઠ્યા પહેલાં સ્ત્રીએ દીવાનો વિધિ કરી લેવો. ૨૨-૨૪ એવી રીતે એક તિથિ સમાપ્ત કરી, સ્ત્રી પુરુષનાં જોડાને જમાડી વસ્ત્ર, અલંકાર, કાળજી, સુગંધિ પુષ્પ, ફલ, સિદ્ધર અને કંકુવડે તેની પૂજા કરી પ્રસન્ન કરી તેઓની આજ્ઞાલક્ષ સર્ગાવહાલાંની સાથે પોતે ભોજન કરવું. ૨૫-૨૬ એ જ પ્રકારે બીજે વર્ષે પડવાને દિવસે, ત્રીજે વર્ષે બીજને દિવસે, એમ વર્ષે વર્ષે ક્રમથી તિથિઓ લેવી. ૨૭ એ વ્રત સોળ વર્ષ સુધી કરવું. તે પછી વ્રત પૂરું થવા માટે ઉઘાપન કરવું. ૨૮ પાર્વતીને તથા મહાદેવને પ્રિય એવા માગશ્વર માસમાં પૂર્ણિમાના શુભ દિવસે આઠ સ્ત્રીપુરુષોનાં જોડાને નિમંત્રણ આપવું. ૨૯ મધ્યાહ્ન વખતે પ્રથમ કહેલા વિધિ પ્રમાણે ધૂપ, દીપ વગેરેથી અષ્ટલક કમળમાં પાર્વતીની પૂજા કરવી. ૩૦

સોહલીખિશ્વ કાસૌરૈઃ પૂપાવૈષ્વ ભામિનિ । પાયસેન વૃતેનાપિ શર્કારામોદકૈસ્તથા ॥ ૩૧ ॥ પૂરયિત્વા શ્વસં-
હ્યાન્ ધાતુમ્મયસંવડાન્ । સુમાનિ ભોજયિત્વા તુ તેભ્યો
દયાયથાવિધિ ॥ ૩૨ ॥ બલ્લકૃત્ય યથાશક્ત્યા ગૌરી મે
પ્રીયતામિતિ । ગુરવે દક્ષિણોપેતાં ગૌરીં કનકનિર્મિતામ્
॥ ૩૩ ॥ દયાદેહં સવત્સારં ચ દક્ષિણાવલ્લસંવૃતામ્ । અન્યા-
ન્યપિ યથાશક્ત્યા દયાદાનાનિ ભામિનિ ॥ ૩૪ ॥ યયદિ-
ષ્ટતમં લોકે તત્તરેષં દ્વિજન્મને । ચાંચલ્યમાયુષિ જ્ઞાત્વા
સંપત્સ્વપિ ચ હંદરિ ॥ ૩૫ ॥ પોહશાશ્વત્તમિદં કુર્યાદ્વ-
ર્વેળ ભક્તિઃ । ગૌરીતપોવ્રતમિદં યા કરોતીહ ભામિનિ
॥ ૩૬ ॥ ચાલ્યે યૌવનકાલે વા વાર્ધક્યે વા હરિપ્રિયે ।
તસ્યાઃ સૌભાગ્યમતુલં ધનધાન્યસુતાન્વિતમ્ ॥ ૩૭ ॥
અવેદઘ્નાહૃતૈર્થ્યં મૃતૈસૌલ્યં ન સંશયઃ । દુર્લભં માદૃષં જન્મ
તત્રાપિ દ્વિજન્મતા ॥ ૩૮ ॥ સદાચારપરત્વં ચ તત્રાપિ
તુ વિશિષ્યતે । પુલ્કં વારત્ર્યં યા બી કુરુતે વ્રતહૃત્તમમ્
॥ ૩૯ ॥ માતાપિત્રોઃ પ્રિયસ્યાપિ પ્રામુધાચ્છદ્ધર્વશતામ્ ।
નૈર્મલ્યં જન્મનો વાપિ મનસશ્ચાપિ સંપદઃ ॥ ૪૦ ॥ હમ્ભતે
શ્રમતેજશ્વ પતિપુત્રસમન્વિતા । હ મોગાન્યથાકામં મુક્ત્વા
સ્વર્ગમવામુદ્યાત્ ॥ ૪૧ ॥ હૃદયગિરોલ્લસનમાલ્ય શશ્વી પુરાણં
ગૌરીતપોવ્રતમિદં ત્રિદષે યથેચ્છમ્ । તસ્ય પ્રભાવવશતઃ
સુલભં હિ લેખે સ્વારાજ્યસૌખ્યમતુલં પતિપુત્રપુત્રમ્ ॥ ૪૨ ॥
હિતિ ગૌરીતપોવ્રતમ્ ।

માટીનાં સોળ પાત્રોમાં સુંતાળી, કંસાર, પૂડલા, દૂધપાક, ઘી, સાકર, લાડવા આટલી વસ્તુ ભરવી. તે પછી

આઠ જોડાને જમાડી એક એકને એક એક પાત્ર આપવું. ૩૧-૩૨ તેમ જ તેઓને વસ્ત્ર અલંકાર વગેરે પણ આપવાં અને મારી ઉપર ‘પાર્વતી પ્રસન્ન થાઓ’ એમ કહેવું. ચુરને સોનાની પાર્વતીની મૂર્તિ આપવી તથા દક્ષિણા અને વસ્ત્રસહિત વાહડાંવાળી માપ પણ (અને તો) આપવી. તેમ બીજાં પણ યથાશક્તિ દાન દેવાં. ૩૩-૩૪ હે સુદરિ ! આયુષ્ય અને સંપત્તિ અશિષ્યર છે એમ જાણી, આજ્ઞાણને મન મમતાં દાન આપવાં. ૩૫ આ સોળ વર્ષોનું વ્રત (ન બની શકે તો) ભક્તિથી એક વર્ષ પણ કરવું. હે ભામિનિ ! વાસ્તાવસ્થામાં, યૌવના-વસ્થામાં વા વૃદ્ધાવસ્થામાં જે સ્ત્રી આ ગૌરીતપોવ્રત કરે છે, તેને અતિ ઉત્તમ સૌભાગ્ય મળે છે, તથા તેને ત્યાં ધન, ધાન્ય અને પુત્રની વૃદ્ધિ થાય છે. ૩૬-૩૭ અક્ષય એશ્વર્ય મળે છે અને પતિનું સુખ મળે છે, એમાં સંશય નથી. પ્રથમ તો મનુષ્યજન્મ દુર્લભ, તેથી પણ આજ્ઞાણનાં કુલમાં જન્મવું એ દુર્લભ અને તેમાં પણ શ્રદ્ધાચારમાં પરાયણ થવું, એ મહાદુર્લભ છે. જે સ્ત્રી આ પ્રમાણે ત્રણ વખત આ ઉત્તમ વ્રત કરે છે, તેના શુદ્ધ વંશવાળા માતાપિતાને ઘેર જન્મ થાય છે, પતિ પણ શુદ્ધ વંશનો મળે છે, જન્મ શુદ્ધ થાય છે, મન શુદ્ધ થાય છે, સંપત્તિ મળે છે, ૪૮-૪૦ અને ઉત્તમ તેજ મળે છે; અને તે સ્ત્રી પતિ તથા પુત્રો સાથે આ લોકમાં યથેચ્છ ભોગ ભોગવીને અંતે સ્વર્ગમાં જાય છે. ૪૧ એવાં એગિરા ઋષિનાં વચનો (ઇંદ્રને મોઢે) સાંભળી ઇંદ્રાણીએ વિધિથી ગૌરીતપોવ્રત કર્યું હતું. તેના પ્રભાવથી તેને સહજમાં સ્વર્ગનું રાજ્ય મળ્યું અને પતિપુત્રનું ઉત્તમ સુખ મળ્યું. ૪૨ આ પ્રમાણે ગૌરીતપોવ્રતની કથા છે.

કાલિકાપુરાણમાં કહેલું ગૌરીવ્રત

હરમેવ મહાવ્રતાપરનામકકુલક હેમાદૌ કાલિકાપુરાણે ॥
નિકાદ ઉવાચ - મહાવ્રતમથો વશ્યે યેનારોહિત તત્પદમ્ ।
સુરાશ્વરજીવીનાં ચ દુર્લભં તદ્વિધિ શૃણુ ॥ ૧ ॥ પર્વણ્યા-
યજસ્યાંતે પાપસં ચ વૃત્તહૃતમ્ । નર્કં મુક્તીમ શુદ્ધાત્મા
ઓવન ચૈશ્વવાન્વિતમ્ ॥ ૨ ॥ [આશ્વયુજસ્યાંતે કાર્તિકે પર્વણિ
અમાવાસ્યાયામ્ । કાર્તિકાંતે દર્શનં દ્વિતીયં શુક્લરસઃ] ॥
શર્વરૈતે શુચિર્નૃત્વા ચિત્ત્વજં દંતપાવનમ્ । શુક્ત્વા ચૈત-
ન્મહાદેવં તત્વા ભક્તિપુત્રો વ્રતી ॥ ૩ ॥ અહં દેવ વ્રતમિદં
કર્તુમિચ્છામિ શાશ્વતમ્ । તવાજ્ઞયા મહાદેવ તત્ર નિર્ઘર્ણ
કુલ ॥ ૪ ॥ હસ્તૈર્વં નિયમં મુદ્ધન્વર્ષાણ્યેવ તુ પોહશ । તિપીઃ
પ્રતિપદશાસ્તુ પારથિવ્યામ્યહત્તમાઃ ॥ ૫ ॥ તત્તો માર્ગશિરે
માસિ પ્રતિપથપરેઽહનિ । ઉપવસદ્દુર્લભ મહાદેવં સ્મર-
ન્મુદ્ધુઃ ॥ ૬ ॥ મહાદેવરતાન્વિપ્રાન્ અસમસંછન્નવિગ્રહાન્ ।
પોહશાઘૌ તદ્ધર્ષં વા દંપતી ચ નિમંત્રયેત્ ॥ ૭ ॥ દેવં ચ
નકમાલાય દીપાન્પ્રજ્વલય પોહશ । પશુનાથં મહાદેવં
મક્ત્યા નત્વા નિવેદયેત્ ॥ ૮ ॥ આર્મણ્ય ચ પુદ્ ગત્વા મહા-

દેવં સ્વદશ્વિતૌ । કુચિવજાસ્તુતાર્યાં તુ મિરાહારો મિતિ
સ્વપેદ ॥ ૧ ॥ અપોદયે સહસ્રાંશોઃ સ્વાત્વા ચાદાય દીપ-
કાન્ ॥ નૈવેયં સ્વપનત્વં ચ વૃષ્ણ ગચ્છેષ્ઠિશાલયમ્ ॥ ૧૦ ॥
મત્સ્યા વિતાલકં તત્ર વચ્ચગુપ્તં ચ પંટિકામ્ । ધૂપોત્ક્લેષં
વ્રતાકામ્ય દત્ત્વા સ્નાનં તુ કારયેદ્ ॥ ૧૧ ॥ સ્નાપયેત્સર્વ-
ગચ્ચેન વૃત્તેન તદનંતરમ્ । મધુના ચ તથા વ્રજા ખૂયશ્ચ
પલસા તથા ॥ ૧૨ ॥ રસેન વાડયં કાંઠેન કલેષ સ્નાપયે-
શ્વનઃ । તિર્કાંશુના તતઃ સ્નાપ્ય પશ્ચાદુષ્ણેન વારિણા ॥ ૧૩ ॥
લેપયેત્સવનં પન્થાત્કર્પૂરાગુચ્ચંદનૈઃ । દર્શં સંપૂજ્ય તં મક્ત્યા
હેમ મ્યસ્ય વ્રજેદગ્રહમ્ ॥ ૧૪ ॥ હેમ સ્વર્ણગુણં મુજોપરિ
ન્યલેષ્યર્થઃ ॥ ૧૫ ॥ હિતિ હેમાદિઃ ।

આ ગૌરીવ્રતપાત્ર ‘મહાવ્રત’ એ નામથી હેમાદિમાં
કાલિકાપુરાણમાંથી કહેલું છે-નિલાદ કહે છે-સુર, અસુર
ને મુનિઓને પણ દુર્લભ અને જે કરવાથી ઉત્તમ પદની
પ્રાપ્તિ થાય છે, એવું મહાવ્રત ને તેના પ્રકાર કહ્યું છે તે
સાંભળો. કાર્તિક માસની અમાવાસ્યાને દિવસે રાત્રે દૂધ-
પાક, ઘી, બાત ને શેરડીના રસનું પવિત્રતાથી ભોજન
કરવું. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં શૌચાદિકથી પરવારી
બીલીનું ફાતણ કરી, ભક્તિથી શંકરને નમસ્કાર કરવા
કે, ‘હે હેવ ! હે મહાદેવ ! આપની આજ્ઞા લઈ હું આ
ઉત્તમ વ્રત કરવા ઇચ્છું છું, તે નિર્ધિન પાર પહેંચાડો.’
પછી ‘સોળ વર્ષો સુધી એક એક વર્ષે પડવા વગેરે તથિ-
ઓને દિવસે ઉપવાસ કરીશ,’ એવા નિયમ લેવો.
બીજે દિવસે એટલે માત્ર શરુદિ પડવાને દિવસે ચુરની
આજ્ઞા લઈ ઉપવાસ કરવો, ને હર વખત મહાદેવનું
સ્મરણ કરવું. જેઓએ ભરમ લગાવી હોય એવા મહા-
દેવના બકતો એવા સોળ, આઠ વા ચાર બ્રાહ્મણોને,
તેમની સ્ત્રીઓ સાથે નિર્મત્રણ આપવું. રાત્રે ભક્તિથી
મહાદેવને પ્રણામ કરી તેની પાસે સોળ દીવા કરવા.
પછી મહાદેવની આજ્ઞા લેવી ને તેનું સ્મરણ કરતાં
કરતાં ઘેર જવું. ત્યાં પૃથ્વી ઉપર, પવિત્ર વસ્ત્ર પાથરી,
કાંઈ પ્રજ્ઞા પાધાવિના, સૂઈ રહેવું. બીજે દિવસે સૂઈ-
દય થાય ત્યારે સ્નાન કરી દીવા, નૈવેદ્ય અને સ્નાન
વગેરેની સામગ્રી લઈ, શિવાલયમાં જવું. ત્યાં ચંદ્રવો,
બે વસ્ત્રો ને ધંદા બાંધી પતાકા ચઢાવી ધૂપ કરવો. પછી
પંચગવ્યથી સ્નાન કરાવવું. ઘી, મધ, હઢી અને દૂધવડે
ફરીથી સ્નાન કરાવવું. રસ, ખાંડ ને ફળથી પણ સ્નાન
કરાવવું. પછી તિલના જળથી સ્નાન કરાવવું; પછી
ગરમ જળથી સ્નાન કરાવવું. કર્પૂરવાળું ને અગુરવાળું
જાંઘું ચંદન ચોપડવું. પછી ફળ ને નૈવેદ્ય ધરવાં. એ
પ્રમાણે ભક્તિથી પૂજા કરી, સોનાનું પુષ્પ હાથ ઉપર
રાખી ઘેર જવું. ૧-૧૪

નાનાકલેષ સંપૂજ્ય દયાનૈવેયમેવ દિ । ગૃહં મત્સ્યા
વયાન્વાયં દિરપયેતસં ચિન્મય ॥ ૧૬ ॥ આતવેદસ-

માયાય તર્પયેતિકલર્પિણા । વ્રતિનશ્ચ તથાડચાર્ય
મિથુનાનિ ચ ભોજયેદ્ ॥ ૧૬ ॥ હેમવજાદિદાનાનિ
યથાશક્ત્યા તુ દાપયેદ્ । ઇવં વિસુજ્ય તાન્સર્વાન્સાર્થે
બંધુજનૈઃ સ્વયમ્ ॥ ૧૭ ॥ પીત્વાડડૌ પંચગવ્યં ચ દ્વયો
મુક્તીત વાગ્યતઃ । યત્કિચિદેતદુષ્ટિં મહાદેવશ્ચરીયેત્
॥ ૧૮ ॥ પ્રારંભે યં વિધિં કુચારિદ્રો વાપ્યયેશ્વરઃ । વિત્ત-
સામર્થ્યતથૈવ પ્રતિમાસં ચ તં ચરેત્ ॥ ૧૯ ॥ સ્વત્પવિત્તો-
ડયવા કશિત્પુષ્પારૌ કાર્તિકાવધિ । નક્કં કૃત્વા સ્વમા-
નાસ્યાં પ્રાગુકવિધિના તતઃ ॥ ૨૦ ॥ પ્રતિપદાશ્વપોયૈવં
બંધુગવ્યં પિષેચ્છુધિઃ । મહાદેવં સ્મરન્સાર્થે મક્ત્યા મુક્તીત
કિમિતિઃ ॥ ૨૧ ॥ માસસ્ય કાર્તિકસ્યાંતે કૃત્સ્ન પ્રાગ્વિ-
ધિમાચરેદ્ । પ્રતિપદા દ્વિતીયા ચ દ્વે તિથો સશ્વપોષયેદ્
॥ ૨૨ ॥ ઇવં પૌષે તુ સંપ્રાપ્તે પ્રતિપક્ષમાચરેદ્ । દ્વિતી-
યાન્દે દ્વિતીયાં તૂપવસેત્કાર્તિકાવધિ ॥ ૨૩ ॥ આદરીત
તિથિં ચૈકાં માર્ગમાસે તથા પરામ્ । પૂર્વવત્સંત્યજેત્પૌષે
પ્રત્યન્દે ચૈવમાચરેદ્ ॥ ૨૪ ॥

ત્યાં વિધિથી અમિનું આરાધન કરી તિલ તથા ઘીને
હોમ કરવો. વ્રત કરનારની, આચાર્યની તથા બી પુર-
ણનાં ભોડાની પૂજા કરવી. યથાશક્તિ સુવર્ણ અને વસ્ત્ર
વગેરેનું દાન કરવું. તે પછી બ્રાહ્મણ વગેરેને વિદાય
કરવા. પછી પ્રથમ પંચગવ્યનું પાન કરી વાણીને નિયમમાં
રાખી સગાંવહાલાની સાથે પોતે હૃદયથી ભોજન કરવું.
આ ભોજન યત્કિચિત્ કહેલું છે. જમતાં જમતાં મહા-
દેવનું નામ લેવું. દરિદ્ર વા ધનવાન સધળાએ પહેલા
વ્રતમાં જેવો પ્રકાર કર્યો હોય, તેવો સધળાં વ્રતોમાં
કરવો. જે કાંઈ થોડા ધનવાળો હોય તેણે પોશાથી આરંભી
કાર્તિક માસ સુધી વ્રત કરવું. અમાવાસ્યાને દિવસે પ્રથમ
કહેલા વિધિથી નક્કા ભોજન કરવું. પડવાને દિવસે
ઉપવાસ કરી, પંચગવ્યનું પાન કરવું ને મહાદેવનું સ્મરણ
કરતાં કરતાં લિંગીઓની સાથે ભક્તિથી ભોજન કરવું.
સધળો પ્રકાર કાર્તિક માસના અંતમાં કરવો. પછી
પડવાને અને બીજને દિવસે ઉપવાસ કરવો. એવી રીતે
પોશા માસ આવે ત્યારે પડવાને દિવસે રાત્રિના ભોજન
કરવું. બીજે વર્ષે કાર્તિક માસ સુધી બીજને ઉપવાસ
કરવો. માર્ગશીર્ષ માસમાં એક બીજ તિથિ લેવી. પોશ
માસમાં પૂર્વની પેટ ત્યાગ કરવો. ૧૫-૨૪

કૃત્તૈવં વોઢયે વર્ષે પૌર્ણમાસ્યાં સશ્વત્રમે (કાર્તિકયા-
શ્વયે દ્વયર્થઃ) । પૂર્વેવદેવમન્વચર્ય કૃત્તાર્ઠં ધામ્નિ તર્પયેત્
॥ ૨૫ ॥ મહાદેવાય ગાં દયારીજિતાય દ્વિજાય ચ ।
હેમશ્દર્ગી સભસ્તાં ચ સચંદાં કાસ્યસોહનામ્ ॥ ૨૬ ॥
શિવમત્થરાન્ ચિપ્રાન્સહાચાર્યાંશ્ચ વોઢયા । સંપૂજ્ય હેમવ-
જાચૈર્યથાશક્ત્યા તુ દશિનામ્ ॥ ૨૭ ॥ છત્રોપાનહકુંભાંશ્ચ
દયાસેન્યાઃ પ્રથક્ પ્રથક્ । મોજયેતાન્નિસુચૈવં મિથુનાનિ
ચ વોઢયા ॥ ૨૮ ॥ આજ્ઞાયાં યથાશક્ત્યા ભોજયેદ્દેવપારાગ્નૌ

પૂર્વં મહાવ્રતં ચૈત્રદ્વદશ્યોઽપ્યગમર્ષણમ્ ॥ ૨૯ ॥ ધન્યમાયુઃ-
પ્રવં નિત્યં રૂપસૌભાગ્યં પરમ્ । જીપુસયોશ્વ નિર્દિદં
વ્રતમેતત્પુરાતનમ્ ॥ ૩૦ ॥ વિષયયાપિ કર્તવ્યં મનેદવિચવા
ચ યા । ઉપોષ્ય પ્રતિમાસં તુ મુક્તીત વ્રતિભિઃ સહ ॥ ૩૧ ॥
અકદ્વિત્રિચતુર્ભિર્વા સર્વેશ્વરેણ શક્તિઃ । અન્તે ચાંતિ ચ
વર્ષાણાં પ્રારંભવિધિમાચરેત્ ॥ ૩૨ ॥ અથારણ્યે વ્રતે
કશ્ચિદસમાપ્તં મૃતો મેવેત્ । સોઽપિ તત્કલમાપ્રોતિ વ્રતા-
રંમપ્રભાવતઃ ॥ ૩૩ ॥ વાચકાઃ આવકાશ્રેય ઓતારો
વ્રતિનશ્ચ યે । મવંતિ પુણ્યસંયુક્તાસ્તદ્વ્રતામિદ્ધાશ્ચ યે
॥ ૩૪ ॥ હિતિ શ્રીદેમાદૌ કાલિકાપુરાણે મહાવ્રતાપરપર્યાયં
ગૌરીતપોવ્રતં સોધાપનં સંપૂર્ણમ્ ।

એ પ્રમાણે સોળ વર્ષો સૂધી કરી, કાર્તિક માસની
પૂર્ણિમાને દિવસે પૂર્વની પેઠે મહાદેવનું પૂજન કરી હોમ
કરવો. મહાદેવતુલ્ય આચાર્યને સોનાનાં શીંગડાંવાળાં,
ધંટાવાળાં ને વાછડાંવાળાં ગાય આપવી. તેને દોહવા-
માટે કાંસાનું પાત્ર આપવું. શિવવ્રતને ધારણ કરનારા
આચાર્યસહિત સોળ બ્રાહ્મણોની સુવર્ણ અને વસોવડે
પૂજા કરી, યથાશક્તિ દક્ષિણ આપવી. તેઓને જૂદાં
જૂદાં ઇન્દ્ર, પગરખાં અને ઘડા પણ આપવા. તેઓને
જમાડી નિદાય કર્યા પછી, સ્ત્રીપુરુષનાં સોળ જોડાં તથા
વૈદિક બ્રાહ્મણોને યથાશક્તિ જમાડવા. આ મહાવ્રત
કરવાથી બ્રહ્મહત્યાના પણ નાશ થાય છે ને ધન, આયુષ્ય,
રૂપ ને સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ થાય છે. આ વ્રત સ્ત્રીપુરુષ
બન્નેને કરવાનું છે. તેમ જ વિધવાને કે સધવાને કરવામાં
અડચણ નથી. મહિને મહિને ઉપવાસ કરી વ્રત કરનારા-
ઓની સાથે ભોજન કરવું. સધળાં વર્ષોમાં એક એ ત્રણ
વા ચાર ચાર મહિને યથાશક્તિ વ્રત કરવું. બપોરે વર્ષ
પૂર્ણ થાય ત્યારે આરંભને ઉક્ત પ્રકાર કરવો. તેમ
સોળમા વર્ષના અંતમાં કરવું. વ્રતને આરંભ કર્યા પછી
વયમાં જ જે કોઈ માણસ મરી જાય તો તેને પણ
વ્રતારંભના પ્રમાવથી પૂર્ણ ફળ મળે છે. પાઠ કરનાર,
સંભળાવનાર, સાંભળનાર ને વ્રત કરનાર વગેરે જે
કોઈ વ્રતને અભિયુષ્પ રહે છે, તે સર્વને પુણ્ય મળે
છે. ૨૫-૩૪ એ પ્રમાણે હેમાદ્રિમાં કાલિકાપુરાણમાં
'મહાવ્રત' એવા બીજા નામવાળું ગૌરીતપોવ્રત તથા
તેનું ઉદ્ઘાપન કહેલું છે.

સોમવતી અમાવાસ્યાનું વ્રત

અથ સોમવત્યમાવાસ્યાવ્રતમ્ ॥ શંભુઃ-અમાસોમસમા-
યોગો યન્ યન્ દિ લયતે । તીર્થે કપિલધારં ચ ગંગા ચ
પુષ્કરં તથા ॥ ૧ ॥ દિવ્યાંતરિક્ષભૌમાનિ યાનિ તીર્થાંનિ
સર્વશઃ । તાનિ તન્ન ચતિર્પ્યતિ દર્શે સોમદિનાન્વિતે ॥ ૨ ॥
અમાવાસ્યા તુ સોમેન સત્તમી માદ્રુના સહ । ચતુર્થી મૃમિ-
પુત્રેણ સોમપુત્રેણ ચાદૃમી ॥ ૩ ॥ ચત્સસ્તિયસ્તેતાઃ
સૂર્યમહજ્જસતિભાઃ । સ્નાનં દાનં તથા શ્રાદ્ધં સર્વં તન્નાશ્યં

મથેત્ ॥ ૪ ॥ તિથિવાસરયોર્યોગો યથાકાલે મથેયદિ ।
માન્વંતે વાઙ્ય મથાદ્યે પુણ્યકાલઃ સ નાન્યથા ॥ ૫ ॥

શંખ-જે દિવસે અમાસ ને સોમવારને યોગ હોય,
તે દિવસે જળમાં કપિલધાર, ગંગા ને પુષ્કર વસે છે.
સ્વર્ગમાં, આકાશમાં ને પૃથ્વીમાં જે તીર્થો છે તે સધળાં
તીર્થો સોમવતી અમાસને દિવસે જળમાં વસે છે.
સોમવતી અમાવાસ્યા, રવિવારી સપ્તમી, મંગળવારી
ચતુર્થી અને બુધવારી અષ્ટમી એ ચાર તિથિઓ સૂર્ય-
ગ્રહણ જેવી છે, માટે તે દિવસે સ્નાન, દાન ને શ્રાદ્ધ
સધળું અક્ષય થાય છે. મધ્યાહ્ન વખતે વા સૂર્યાસ્ત પછી
બપોરે તિથિ ને વારને યોગ થાય ત્યારે તે પુણ્યકાલ
કહેવાય છે, પણ બીજો કહેવાતો નથી. ૧-૫

અવૈવાચ્ચમૂલે વિષ્ણુપૂજનમ્ । તન્ન સંકલ્પ-તિથ્યાદિ
સંકીર્ત્ય અસ્થાં સોમવત્યમાયાં સકલપાપક્ષયાર્થં પુત્રપૌ-
ત્રાપ્તિદ્વયર્થં જન્મજન્મન્યૈવૈવ્યસંતિચિરજીવિતપરમ-
સૌભાગ્યપ્રાપ્તિકામાદમશ્વત્તમૂલે લક્ષ્મીસહિતવિષ્ણુપૂજાં તદ્વં-
ગતયા વિહિતમશ્વત્યપૂજનં ચ કરિષ્યે હિતિ સંકલ્પ્ય અશ-
ત્યમુદકસેચનપૂર્વકં મુદ્રેણ વેદ્યતિલા તન્મૂલે વિષ્ણુ પૂજયેત્
॥ ૬ ॥ શાંતાકારમિતિ ધ્યાનમ્ ॥ ૭ ॥ વિશ્વવ્યાપક
વિશ્વેશ કૃપયા દીનવત્સલ । મયોપપાદિતાં પૂજાં મૃદાણેમાં
હિ માધવ । સહસ્રશીર્ષત્યાવાહનમ્ ॥ ૮ ॥ સૂર્યકોટિપ્રભા-
નાય સર્વેશ્યાપિન્ રમાપતે । આસનં કલિપતં મ્હયા મૃદાણ
પુરુષોત્તમ । પુરુષપ્ત્વેદમિત્યાસનમ્ ॥ ૯ ॥ નારાયણ જગ-
દ્યાપિન્ જગદાનંદકારક । વિષ્ણુકાંતાદિસંયુક્તં શુદ્ધ પાશં
મયાર્પિતમ્ । દતાવાનસ્યેતિ પામ્યમ્ ॥ ૧૦ ॥ ફલગંધાધ-
તૈર્ચુકં પુષ્પપૂગસમન્વિતમ્ । અર્ચ્યે મૃદાણ મગવન્ વિષ્ણો
સર્વફલપ્રદ । ત્રિપાદુર્ધ્વે હત્યર્ધ્યમ્ ॥ ૧૧ ॥ કર્પૂરેલાલવંગાલ્ય
શીતલં સલિલં પ્રમો । રમારમણ કૃષ્ણ ત્વમાચાર્ય્યં પ્રતિ-
ગૃહ્યતામ્ । તસ્માદ્ધિરાલેત્યાગમનીયમ્ ॥ ૧૨ ॥ પંચામૃતં
મયાઽઽનીતં પયો દધિષ્વતં મધુ । શર્કરાગુહસંયુક્તં જ્ઞાનાર્થં
પ્રતિગૃહ્યતામ્ । પંચામૃતજ્ઞાનમ્ ॥ ૧૩ ॥ ગંગા કૃષ્ણા
ગૌતમી ચ કાવેરી ચ શતઋદા । તામ્ય આનીતમુદકં
જ્ઞાનાર્થં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । યત્પુરુષેણેતિ જ્ઞાનમ્ ॥ ૧૪ ॥
પીતવાસસ્ત્વયિ વિમો મયા યત્સહ્યાહતમ્ । વાસઃ પ્રીત્યા
મૃદાણેદં પુરુષોત્તમ કેશવ । તં યજ્ઞમિતિ વજ્રમ્ ॥ ૧૫ ॥

સોમવતી અમાસને દિવસે પીપળાના મૂળમાં વિષ્ણુનું
પૂજન કરવું. તેના સંકલ્પ આ પ્રમાણે છે:-પ્રથમ તિથિ
વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરી, 'આ સોમવતી અમાસને દિવસે
સધળાં પાપોના નાશ માટે, પુત્ર પૌત્ર વગેરેની વૃદ્ધિ
માટે, જન્મેજન્મમાં અખંડ સૌભાગ્ય માટે, લાંબાં
આયુષ્ય માટે અને પરમ સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ માટે, હું
પીપળાનાં મૂળમાં વિષ્ણુનું તથા લક્ષ્મીનું પૂજન કરીશ.'
પીપળાને જળ રેડી સત્તર વીંટવું. પછી તેના મૂળમાં
વિષ્ણુપૂજન કરવું. 'શાન્તાકારં' એ શ્લોક બધી ધ્યાન

કરવું,^૭ ને 'હે માધવ ! આપ જગતમાં વ્યાપક છો, જગતના પ્રથમ છો, અને ગરીબ ઉપર પ્રીતિ રાખો છો. માટે મેં કરેલી પૂજનો કૃપા કરી સ્વીકાર કરો.' એ મંત્ર તથા 'સહસ્રશીર્ષાં' એ મંત્રથી આવાહન કરવું.^૮ 'હે પુરુષોત્તમ ! આપ કરોડ સૂર્યોના જેવી કાંતિવાળા છો, સર્વત્ર વ્યાપક છો ને લક્ષ્મીના પતિ છો, ભક્તિથી આ આસન તૈયાર કર્યું છે તે ગ્રહણ કરો' એ મંત્ર તથા 'પુરુષ એવેદં' એ મંત્રથી આસન આપવું.^૯ 'હે નારાયણ ! આપ જગતમાં વ્યાપક છો ને જગતને આનંદ આપનાર છો. હું વિષ્ણુકાંતા વગેરે સહિત પાંચ આપું છું તે ગ્રહણ કરો' એ મંત્ર તથા 'ઐતાવાનસ્યં' એ મંત્રથી પાંચ આપવું.^{૧૦} 'હે ભગવાન ! હે વિષ્ણો ! હે સર્વ કુળ આપનાર ! કુળ, ચંદન, અક્ષત, પુષ્પ અને સોપારી-વાળા અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો', એ મંત્ર તથા 'ત્રિપાદ્ધર્વં' એ મંત્રથી અર્ધ્ય આપવો.^{૧૧} 'હે પ્રભો ! હે લક્ષ્મીનાથ ! હે કૃષ્ણ ! કપૂર, એલાયથી અને લવિંગવાળું શીતળ જળ આપ્યમનમાટે ગ્રહણ કરો' એ મંત્ર તથા 'તસ્માદ્દિરાઢં' એ મંત્રથી આપ્યમન દેવું.^{૧૨} 'હે દેવ ! દૂધ, દહીં, ઘી, મધ, સાકર એ પંચામૃત તથા ગોળ સ્નાન માટે આપું છું તે ગ્રહણ કરો' એ મંત્રથી પંચામૃત સ્નાન કરાવવું.^{૧૩} 'હે દેવ ! ગંગા, કૃષ્ણા, ગૌતમી, કાવેરી ને શતદ્રુહા નદીઓનાં જલ આપના સ્નાન માટે લાંબો છું તેનો સ્વીકાર કરો', એ મંત્ર તથા 'યત્પુરુષેણં' એ મંત્રથી સ્નાન કરાવવું.^{૧૪} 'હે વભો ! હે પુરુષોત્તમ ! હે કેશવ ! હું આપને માટે પ્રીતિથી પીળાં વસ્ત્રો લાંબો છું, તે ગ્રહણ કરો' એ મંત્ર તથા 'તં યજ્ઞં' એ મંત્રથી વસ્ત્ર પહેરાવવું.^{૧૫}

ઉપવીતં સોતરીયં મયા દત્તં હ્રશોભનમ્ । વિશ્વમૂર્તે ગૃહાણેદં નારાયણ જગત્પતે । તસ્માયજ્ઞેયુપવીતમ્ ॥ ૧૬ ॥
ભૂષણાનિ મહાદર્શિણિ મુક્તાહારયુતાનિ ચ । દદામિ હર મે પાપં નારાયણ નમોઽસ્તુ તે । અલંકારાન્ ॥ ૧૭ ॥ મલયા-ચલસંભૂતં ઘનસારં મનોહરમ્ । વિલેપનં સુરશ્રેષ્ઠ ચંદનં પ્રતિપુષ્પતામ્ । તસ્માયજ્ઞાત્સર્વહૃત્ત્વમ્ ॥ ૧૮ ॥
અશ્વતાશ્વ સુરશ્રેષ્ઠ કુંકુમાક્ષાઃ હ્રશોભિતાઃ । મયા નિવેદિતા ભક્ત્યા ગૃહાણ પરમેશ્વર । અશ્વતાન્ ॥ ૧૯ ॥ તુલસીજા-તિકમલમલિકાચંપકાનિ ચ । પુષ્પાણિ હરગોવિંદ ગૃહાણ પરમેશ્વર । તસ્માદશ્વેતિ પુષ્પમ્ ॥ ૨૦ ॥ ઘનસ્પતિરસોદ્ભૂતો ગંધાભ્યો ગંધ ઉત્તમઃ । આગ્રેયઃ સર્વદેવાનાં ધૂપોર્ધ્વં પ્રતિ-ગૃહ્યતામ્ । યત્પુરુષમિતિ ધૂપમ્ ॥ ૨૧ ॥ ચક્ષુર્દે સર્વદેવાનાં તિમિરસ્ય નિવારણમ્ । આત્મિકયં કલ્પિતં ભક્ત્યા ગૃહાણ જગદીશ્વર । જ્ઞાણોસ્વેતિ દીપમ્ ॥ ૨૨ ॥ મધ્યમોઽજ્યલેષ-પેયચોષ્ણલાયં મયાઽઽહતમ્ । પ્રીતયે પરમેશ્વરસ્ય દત્તં મે સ્વીકૃત પ્રભો । ચંદ્રમામનસ હિતિ નૈવેયમ્ ॥ ૨૩ ॥ મધ્યે પાનીયમ્ । ઉત્તરાપોશનમ્ । હૃદં ફલં મયા દેવેતિ ફલમ્ ।

પૂર્ણીકામિતિ તાંજુલમ્ । હિરણ્યગર્ભેતિ દક્ષિણામ્ ॥ ૨૪ ॥
ત્વદ્ભાસાં ભાસતે લોકઃ કોટિસૂર્યસમપ્રભ । નીરાજયિષ્યે સ્વાં વિષ્ણો કૃપાં કુલ મમ પ્રભો । નીરાજનમ્ ॥ ૨૫ ॥ મયા કાયેન મનસા વાચા જન્મશતાર્જિતમ્ । પાપં પ્રશમય શ્રીશ પ્રદક્ષિણપદે પદે । નામ્યા આસીદિતિ પ્રદક્ષિણામ્ ॥ ૨૬ ॥
વ્યકાશ્વકસ્ત્રુપાય સ્પૃષ્ટિસ્થિર્યતકારિણે । આદિ-મધ્યાંતરહિત વિદ્યરશ્વસે નમઃ । સત્પ્રાસ્યેતિ નમસ્કારમ્ ॥ ૨૭ ॥ આદિમધ્યાંતરહિત મ્હાનામિદ્દાયક । પુષ્પાં-જર્લિ મયા દત્તં ગૃહાણ સુરપૂજિત । યજ્ઞેન યજ્ઞમિતિ પુષ્પાં-જર્લિમ્ ॥ ૨૮ ॥ તતઃ, અમાયૈ નમઃ । સોમાયૈ નમ્ ॥
નામસ્ત્રાખ્યામમાસોમયોઃ પૂજેતિ શિષ્ટાચારઃ ॥ ૨૯ ॥ તતઃ—
અશ્વત્થ દ્રુતધ્રુવાસ ગોવિંદસ્ય સદા પ્રિય । અશેષં હર મે પાપં દશરાજ નમોઽસ્તુ તે ॥
મન્ત્રેણાશ્વત્થ સંપૂજ્ય ॥ ૩૦ ॥
અમાસોમત્રતસ્યાસ્ય સંપૂર્ણફલહેતવે । વાયનં દ્વિજવયાંય સહિરણ્યં દદામ્યહમ્ । ॥ ૩૧ ॥
મન્ત્રેણ વાયનં દદામ્ ॥ ૩૨ ॥
યન્મયા મનસા વાચા નિયમાત્પૂર્જનં કૃતમ્ । સર્વં સંપૂર્ણતાં યાતુ તદ્વિષ્ણોશ્વ પ્રસાદતઃ । ॥ ૩૩ ॥ તતો મૂલતો વ્રજરૂપાય મધ્યતો વિષ્ણુરૂપિણે । અવતઃ શિવરૂ-પાય અશ્વત્થાય નમો નમઃ ॥ ૩૪ ॥ ॥
હિતિ મન્ત્રેણ પ્રતિપ્રદક્ષિણેમકૈકફલાચર્પણપૂર્વકમદ્યોત્તરશતં ૧૦૮ પ્રદ-ક્ષિણાઃ કાર્યાઃ ॥ ૩૫ ॥

'હે નારાયણ ! આપ જગદ્રૂપ છો ને જગતના પાત છો, હું સુંદર ઉપવીત તથા ઉત્તરીય આપું છું તે ગ્રહણ કરો', એ મંત્ર તથા 'તસ્માયજ્ઞાં' એ મંત્રથી ઉપવીત કરાવવું.^{૧૬} 'હે નારાયણ ! અમૃત્ય અલંકાર ને મોતીના હાર આપને આપું છું ને નમસ્કાર કરું છું, મારાં પાપોને હરી દ્યો' એ મંત્રથી અલંકાર પહેરાવવા.^{૧૭} 'હે સુરશ્રેષ્ઠ ! કર્પૂરવાળું મલયાચલમાં ઉત્પન્ન થયેલું ચંદન આપું છું તે ગ્રહણ કરો', એ મંત્ર તથા 'તસ્માયજ્ઞાત્સર્વહૃતં' એ મંત્રથી ચંદન અર્ચવું.^{૧૮} 'હે સુરશ્રેષ્ઠ ! હે પરમેશ્વર ! કુંકુવાળા સુંદર અક્ષત આપને ભક્તિથી આપું છું તે ગ્રહણ કરો' એ મંત્રથી અક્ષત ચઢાવવા.^{૧૯} 'હે હરે ! હે ગોવિંદ ! હે પરમેશ્વર ! તુલસી, કમલ, જાતિ, મલિકા અને ચંપાનાં પુષ્પોનું ગ્રહણ કરો' એ મંત્ર તથા 'તસ્માદશ્વાં' એ મંત્રથી પુષ્પ ચઢાવવા.^{૨૦} 'હે દેવ ! આ ધૂપ વનસ્પતિના રસથી ઉત્પન્ન થયો છો, સુગંધીવાળો છો અને સર્વ દેવોને સુંઘવા યોગ્ય છે તેનું ગ્રહણ કરો' એ મંત્ર તથા 'યત્પુરુષેણ્યં' એ મંત્રથી ધૂપ ધરવો.^{૨૧} 'હે જગદીશ્વર ! સર્વ દેવોને પ્રકાશ કરનાર અને અંધકારનો નાશ કરનાર દીવો આપને ભક્તિથી આપું છું, તે ગ્રહણ કરો' એ મંત્ર તથા 'જ્ઞાણોઽસ્યં' એ મંત્રથી દીપ કરવો.^{૨૨} 'હે પ્રભો ! આપને પ્રસન્ન કરવા માટે શીરો, લાકડું, મધ, દૂધ અને ફરી વગેરેનું નૈવેદ્ય કરું છું તેનો સ્વીકાર કરો' એ મંત્ર તથા 'ચન્દ્રમા મનસઃ' એ મંત્રથી નૈવેદ્ય ધરવું.^{૨૩}

વચમાં જલ આપવું. 'હૃદં ફલં મયા દેવ' એ મંત્રથી કૃષ્ણ ધરવાં. 'હિરણ્યગર્ભ' થી દક્ષિણ આપવી.^{૨૪} 'હે વિષ્ણો! હે પ્રભો! આપની કૃતિ કરેડ સૂર્યના જેવી છે, આપના તેજથી સધળા લોકમાં પ્રકાશ થાય છે, હું આપની આરતી ઉતાડું છું, મારી ઉપર કૃપા કરે!' એમ પ્રાર્થના કરી આરતી ઉતારવી.^{૨૫} 'હે શ્રીશ્વ! મેં સંકેડે જન્મમાં મન, વાણી ને શરીરથી કરેલાં પાપોના પ્રદક્ષિણા કરતાં પગલે પગલે નાશ કરે,' એ મંત્ર તથા 'નામ્યા જાતી' એ મંત્રથી પ્રદક્ષિણા કરવી.^{૨૬} 'હે વિષ્ણો! આપ, વ્યક્ત ને અવ્યક્ત સ્વરૂપવાળા છો. આદિ, અંધ ને અંતરહિત છો ને વિશ્વશ્રવા છો, તેને હું નમસ્કાર કરું છું' એ મંત્ર તથા 'સત્તાત્યાં' એ મંત્રથી નમસ્કાર કરવા,^{૨૭} અને 'હે વિષ્ણો! આપ આદિ, અંધ ને અંતરહિત છો, લોકોના મનોરથને પૂરનારા છો, અને દેવો પણ આપની પૂજા કરે છે. આપને હું પુષ્પાંજલિ આપું છું તે મહત્ત્વ કરે' એ મંત્ર તથા 'યજ્ઞેન યજ્ઞે' એ મંત્રથી પુષ્પાંજલિ આપવી.^{૨૮} પછી 'જમાયૈ નમઃ' એ મંત્ર બણી અમાવાસ્થાની ને 'સોમાય નમઃ' એ મંત્ર બણી ચંદ્રની પૂજા કરવી, એવો શિષ્ટાચાર છે.^{૨૯} પછી 'હે અશ્વત્થ! (પીપળા!) તું અગ્નિનું નિવાસસ્થાન છે, નારાયણને સદા પ્રિય છે અને વૃક્ષોના રાજા છે, હું તને નમસ્કાર કરું છું, માટે મારાં સર્વ પાપ હરી લે' એ મંત્રથી પીપળાની પૂજા કરવી.^{૩૦} છેવટે 'આ સોમવતી અમાસ મતનું પૂર્ણ કૃષ્ણ મળવા માટે હું ઉત્તમ આહ્વાનને સુવર્ણ સહિત વાયન આપું છું,' એ મંત્ર બણી, વાયન આપી,^{૩૧} 'મેં જે વ્રત કર્યું તેમાં મન કે વાણીથી નિયમમાં જે કંઈ ખામી આવી હોય, તે વિષ્ણુની કૃપાથી પૂર્ણ થાઓ,' એ મંત્ર બણી પ્રાર્થના કરવી,^{૩૨} પછી 'મૂલતો વ્રહ્મરૂપાય' એ મંત્ર બણી પીપળાને એક પ્રદક્ષિણા કરી એક કૃષ્ણ આપવું. એવી રીતે એકસો આઠ પ્રદક્ષિણા કરી એકસો આઠ કૃષ્ણ આપવાં.^{૩૩}

સોમવતી અમાવાસ્થાની કથા

અથ કથા ॥ સૂત ડવાચ-શરતવર્ગતં મીષ્મણ્ણમગ્ન્ય યુધિષ્ઠિરઃ । કૃતપ્રણામો ધર્માત્મા હિતં વચનમબ્રવીત્ ॥ ૧ ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ-હતેષુ કુરુમુલ્યેષુ મીમસેનેન કોપિના । તથાડપરેષુ મુખેષુ હતેષુ યુધિ જિણ્ણના ॥ ૨ ॥ દુર્યોધનકુમન્ત્રેણ જાતોડસર્માકં કુલક્ષયઃ । ન સંતિ મુવિ મૃપાળા બાલદૃઢા-તુરાદૃતે ॥ ૩ ॥ અવગ્રિષ્ટા વયં પંચ વંશે ભારતસંજ્ઞકે । ઇકાતપત્રમપિ ચ રાજ્યં મર્છં ન રોચતે ॥ ૪ ॥ જીવિતેડપિ જુગુપ્સા મે ન ચાંગેષુ રતિઃ ક્ષતિર્ ॥ વૃદ્ધા સંતતિવિચ્છેદં સંતાપો હૃદયેડનિશ્ચ ॥ ૫ ॥ અબત્યામાણનિર્દગ્ધો જુતરાગમર્સમ્ભવઃ । અતો મે દિગ્વિગ્નુઃ દુઃલ્લં પિંદવિચ્છેદવર્સ-નાર્ ॥ ૬ ॥ કિં કરોમિ ક્વ ગચ્છામિ પિતામહ વદાપુત્રા । યેન સંપત્યે સયઃ સંતતિશિરજીવિની ॥ ૭ ॥ મીષ્મ

ડવાચ-શ્ચ રાજમ્પ્રવક્ષ્યામિ વ્રતામાહુતમં વ્રતચ્ ॥ યદ્યાચરણમણેણ સંતતિશિરજીવિની ॥ ૮ ॥ અમાવાસ્થા યદા વાર્ય સૌમવારયુતા ભવેત્ ॥ તદ્યામશ્વત્યમાગ્ન્ય પૂજયેષ જનાર્દનચ્ ॥ ૯ ॥ અદ્યોતરં જ્ઞતં કુર્વાતસ્મિન્વૃદ્ધે પ્રદક્ષિણાઃ । તાવત્સંલુપ્તયુગાદાય રતનધાતુકલામિ ચ ॥ ૧૦ ॥ વ્રતરાજમિમં રાજમ્વિખ્ણોઃ પ્રીતિકરં જુગચ્ ॥ ડત્તારં કારય પ્રાજ્ઞ ગર્ભો જીવમવાપ્સ્યતિ ॥ ૧૧ ॥ અવિષ્પતિ યુગી પુત્રભિષ્ઠ લોકેષુ વિશ્રુતઃ । શુરવા પિતામહવચઃ પ્રસુવાચ યુધિષ્ઠિરઃ ॥ ૧૨ ॥

સૂત કહે છે-આજીશ્યામાં શુભેલા બીષ્મ પતામહ પાસે જઈ પ્રણામ કરી ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર રાજા કલ્યાણકારક વચન બોલ્યાઃ^૧ યુધિષ્ઠિર કહે છે-કોપેલા બીમસેનેન યુદ્ધમાં મોટા મોટા કુરુઓને મારી નાખ્યા, તેમ બીળ કેટલાક રાજાઓને અર્જુને મારી નાખ્યા,^૨ એવી રીતે દુર્યોધનની ખરાબ સલાહથી આપણા કુળનો નાશ થયો છે. હવે પૃથ્વી ઉપર બાળક, વૃદ્ધ અને રોગી વિના બીજા કોઈ રાજા રહ્યો નથી.^૩ ભરતકુળમાં પણ અમે પાંચ ભાઈઓ જ બાકી રહ્યા છીએ, તેથી ચક્રવર્તી રાજ્ય પણ મને રચતું નથી.^૪ મને જીવમાં પણ અભાવ છે. શરીર ઉપર પણ પ્રીતિ થતી નથી. વૃક્ષોના નાશ થયેલો જોઈ મારા હૃદયમાં નિરંતર સંતાપ રહે છે.^૫ ઉત્તરાનો ગર્ભ પણ અશ્વત્થામાએ બાળી નાખ્યો, તેથી મને બમણું દુઃખ થાય છે; કારણ કે પાછળથી કોઈ પિંડ આપનાર રહ્યું નહિ.^૬ હવે હું શું કરું? કર્યું જાઉં? હે પિતામહ! જેથી જલદી ચિરકાલ પયંત જીવનાર સંતાન થાય, તેથી ઉપાય બતાવો.^૭ બીષ્મ કહે છે-હે રાજા! જે વ્રત કરવાથી ચિરકાલ પયંત જીવનાર સંતાન થાય છે, એવું ઉત્તમ વ્રત કહું છું તે સાંભળો.^૮ જ્યારે સોમવતી અમાવાસ્થા આવે ત્યારે પીપળાની પાસે જઈ વિષ્ણુની પૂજા કરવી.^૯ એકસો આઠ રત્ન, ધાતુ અથવા કૃષ્ણ લઈ પીપળાને એકસો આઠ પ્રદક્ષિણા કરવી.^{૧૦} હે યુધિષ્ઠિર! આ વ્રત ભગવાનને પ્રસન્ન કરનાર તથા વ્રતોના રાજા છે, માટે ઉત્તરાની પાસેથી તે વ્રત કરાવો, તેથી બળી ગયેલા ગર્ભ જીવતો થશે,^{૧૧} ને શુશ્રુવાન પુત્ર થશે જે ત્રણે લોકમાં પ્રખ્યાત થશે. જિતું બીષ્મ પિતામહનું વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર બોલ્યા-^{૧૨}

યુધિષ્ઠિર ડવાચ-તદ્વ્રતં વ્રતરાજાહ્યં વિસ્તરેણ પ્રકાશય । કેન પ્રકાશિતં મર્ચ્યે કેનેદં વિહિતં વિમી ॥ ૧૩ ॥ મીષ્મ ડવાચ-આસ્તે યા સર્વવિલુપાતા કાન્તિ-સંજ્ઞા મહાપુરી । રજતાચક્ષંકાશસૌંધસંધિર્વિરાજિતા ॥ ૧૪ ॥ હવેવૈનાંરજનૈનાંતીમિરુપસોખિતા । વ્રજાક્ષ-ત્રિયવિદ્યુઃ સ્વસ્વર્ગર્વરૈરૈતા ॥ ૧૫ ॥ રૂપચાતુર્વ-વર્ણાભિવૈવ્યાભિઃ સમલંકૃતા । અલ્પકેવ કુબેરસ્વ જ્ઞાન-

સ્વેશ્વામરાવતી ॥ ૧૬ ॥ તેજોવતીવ રત્નાઢયા પાવ-
કલ્પ મહાપુરી । તત્ર રાજા રત્નસેનો બભૂવામિતવિક્રમઃ
॥ ૧૭ ॥ તસ્ય રાજ્યેડ્વલ્લિપ્રો દેવસ્વામીતિ વિશ્રુતઃ ।
તસ્ય જ્ઞી રૂપસંપન્ના નામ્ના ધનવતી શ્રુમા ॥ ૧૮ ॥ યથાર્થના-
મધેયા સા લક્ષ્મીરિષ સવિપ્રહા । તસ્યાં સંજનયામાસ સપ્ત
પુત્રાન્યુગાન્ધિતાન્ ॥ ૧૯ ॥ એકાં દુહિતરં રમ્યાં નામ્ના
ગુણવર્તી નૃપ । કૃતદારાશ્વ તે પુત્રા વિહરંતિ યથાસુલભ્ય
॥ ૨૦ ॥ કન્યા કુમારિકા ઘાસીદહરૂપપ્રિયાર્થિની । અત્રા-
તરે દ્વિજઃ કશ્ચિદ્વિધાર્થે સમ્પ્રાગતઃ ॥ ૨૧ ॥ રીપ્પમાનઃ
સ્વતેજોમિર્મૂર્તિમાનિવ પાવકઃ । દ્વારદેશસુપાગલ્ય પ્રયુયો-
જાશિષં તદા ॥ ૨૨ ॥ દેવસ્વામિસ્તુવાઃ સપ્ત સમુત્પાદય
સસંત્રમમ્ । મિશ્નાં પ્રત્યેકમાનિર્ન્યુદવુત્તસ્મૈ દ્વિજ-
મ્મને ॥ ૨૩ ॥ અવૈષ્વક્યાશિવઃ પ્રાદાતામ્બઃ સૌભાગ્યસંપ-
દમ્ । તતો ગુણવતી માત્રા પ્રદિતા સદ મિશ્નયા ॥ ૨૪ ॥
વિપ્રાય મિશ્નાં પ્રદદૌ કૃત્વા પાદાભિર્વંદનમ્ । આશિષં ચ
દદૌ વિપ્રઃ શ્રુમે ધર્મવતી ભવ ॥ ૨૫ ॥ સા વિલક્ષ્મા ગુણ-
વતી સ્તુત્વા પ્રત્યાયયૌ ગૃહમ્ । માત્રે નિવેદયામાસ આશિષં
તેન યોજિતામ્ ॥ ૨૬ ॥ શ્રુત્વા ધનવતી પુર્વૌ કરે ધૃત્વા
સમાયયૌ । પ્રણતિં કારયામાસ પુનસ્તસ્મૈ દ્વિજનમ્ને
॥ ૨૭ ॥ તથેવાશિષસ્ટુત્વાય વિપ્રસ્તામભ્યનંદયદ્ । સ્તુત્વા-
ડ્વિશિષં ધનવતી સંચિતા પ્રત્યુવાચ હ ॥ ૨૮ ॥ ધનવત્યુવાચ-
પ્રસીદ્ ભગવન્નિપ વચ્ચનં મેડ્વધારય । સ્તુવામ્બઃ પ્રણતામ્બો
મે ત્વયા હતા વરાશિષઃ ॥ ૨૯ ॥ અવૈષ્વક્યકરાઃ પુત્રસૂત્ર-
સૌભાગ્યસાધકાઃ । સુતાયાં પ્રણતાયાં મે વિપરીતં ત્વયો-
દિતમ્ ॥ ૩૦ ॥ મદ્રે ધર્મવતી મૃયા હૃત્પદીયં પુનઃ પુનઃ ।
આશીઃ પ્રયુક્તા વિપ્રર્થે કારણં વદ તત્ત્વતઃ ॥ ૩૧ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે- હે પ્રભો ! આ વ્રતરાજ નામનું વ્રત
વિતારથી કહો. એ વ્રત મર્ત્યલોકમાં કોણે પ્રસિદ્ધ
કર્યું અને તે વ્રત કોણે કર્યું હતું ?^{૧૩} બીજા કહે છે-
કાંતિ નામની મોટી નમરી છે. તે સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે.
તે નમરી કૈલાસ પર્વત જેવા મોટા મોટા મહે-
લોથી શોભે છે;^{૧૪} સુંદર વેષવાળાં આપુરુપોથી સુશો-
ભિત છે. તેમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ને શૂદ્ર એ ચારે
વર્ણો પોતપોતાના ધર્મમાં પ્રવર્તે છે.^{૧૫} તેમાં ખૂબ-
સુરત અને સુદુર વેશ્યાઓ વસે છે. એ નગરી બીજી
કુબેરની અલકાપુરી હોય, ઈંદ્રની અમરાવતી હોય તેવી
છે.^{૧૬} તેમાં ધણી રત્નો છે તેથી અમિતી તેજોવતી પુરી
હોય તેવી જીજ્ઞાસુ છે. તે નગરીમાં મોટા પરાક્રમી રત્ન-
સેન નામનો રાજા હતો.^{૧૭} તેના રાજ્યમાં દેવસ્વામી
નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ ધનવતી
હતું. તે સ્ત્રી રૂપસંપન્ન તથા મૂર્તિમતી લક્ષ્મી હોયતી તેમ
યથાર્થ નામવાળી હતી. તેણીને શુશ્રુવાન સાત પુત્રો
થયા,^{૧૮-૧૯} ને શુશ્રુવતી નામની એક સુંદર પુત્રી થઇ
હતી. તે સાતે પુત્રોના ૧૨વાક થયા હતા, તેથી તેઓ

યથેચ્છ વિહાર કરતા હતા.^{૨૦} પણ પેથી કન્યા વિવાહ
વગરની હતી; કારણ કે તે યોગ્ય વરને શોધવામાં શેકાઇ
હતી. હવે બન્યું એવું કે, એક દિવસે કોઈ બ્રાહ્મણ
ભિક્ષા માગવા આવ્યો.^{૨૧} તે બીજી મૂર્તિમાન અમિ હોય
તેમ પોતાના તેજથી દીપતો હતો. તેણે આરજ્યામાં
આવી આશીર્વાદ દીધો.^{૨૨} ત્યારે દેવસ્વામિના સાતે દીક-
રાની વહુઓએ ત્રારથી ઊઠી બૂદી બૂદી ભિક્ષા લાવીને
એ બ્રાહ્મણને આપી.^{૨૩} તેણે સર્વ સ્ત્રીઓને અખંડ
સૌભાગ્યનો તથા સુખ સંપત્તિનો આશીર્વાદ આપ્યો. પછી
માતાના કહેવાથી શુશ્રુવતી પણ ભિક્ષા લઇ આવી અને
બ્રાહ્મણનાં ચરણોના સ્પર્શ કરી ભિક્ષા આપી. ત્યારે
તેણે આશીર્વાદ આપ્યો કે, હે કન્યાશ્રી ! તું ધર્મવાળી
થા.^{૨૪-૨૫} એવો આશીર્વાદ સાંભળી જેનો ચહેરો બદ-
લાઇ ગયો હતો, એવી શુશ્રુવતીએ ધરમાં આવી, બ્રાહ્મણે
આપેલો આશીર્વાદ માને કહી સંભળાવ્યો.^{૨૬} તે સાંભળી
તેની મા, ધનવતી પુત્રીને હાથે ઝાલી બ્રાહ્મણની પાસે
આવી ને તેની પાસેથી ફરીથી પ્રજ્ઞામ કરાવ્યા.^{૨૭} ત્યારે
બ્રાહ્મણે પ્રથમના જેવો જ આશીર્વાદ આપી તેણીનાં
વખાણુ કર્યાં. તે સાંભળી ચિંતામાં પડેલી ધનવતી મોલી
કે;^{૨૮} હે મહારાજ ! પ્રસન્ન થાઓ, અને હું કહું તે
સાંભળો. મારા દીકરાની વહુઓ જેઓએ આપને
પ્રજ્ઞામ કર્યાં હતા, તેઓને અ.પ. અખંડ સૌભાગ્ય ને
પુત્ર વગેરેનાં સુખનો આશીર્વાદ આપ્યો હતો, અને આ
પુત્રીએ બ્યારે પ્રજ્ઞામ કર્યો ત્યારે તેને આપે, 'હે કન્યાશ્રી !
ધર્મવાળી થા,' એવો વારંવાર વિપરીત આશીર્વાદ આપ્યો,
તેનું કારણ શું, તે ખરેખર કહો.^{૨૯-૩૧}

દ્વિજ ડવાચ- ખન્યાતિ ત્વં ધનવતિ પ્રભ્યાતચરિતા
શ્રુતિ । યથાધોગ્યા પ્રયુક્તેયં મયાડ્વડીકૃતિસ્તત્વ ॥ ૩૨ ॥
હયં સપ્તપદીમધ્યે વિષવાત્તમવાપ્સ્યતિ । ધર્માચરણમત્યર્થે
કર્તવ્યમનયા શુભે ॥ ૩૩ ॥ અતો મયાગ્રીર્દતૈયં શુભે ધર્મવતી
ભવ । શ્રુત્વા ધનવતીવાક્યં ચિંતાકુલિતચેતના ॥ ૩૪ ॥ ડવાચ
વચ્ચનં દીનં પ્રણિપત્ય પુનઃ પુનઃ ॥ ધનવત્યુવાચ- વપાર્યં
વેત્સિ વિપ્રેદ વદ શીર્ષં દયાં કુર ॥ ૩૫ ॥ દ્વિજ ડવાચ-
યદાડ્વગતા ભવેત્સોમા યદે વૈ તવ સ્થરિ । તસ્યાઃ પૂજન-
માત્રેણ ભવેદ્વૈષ્વક્યનાશનમ્ ॥ ૩૬ ॥ ધનવત્યુવાચ- કા સા
સોમા ત્વયા પ્રોક્તા કા જાતિઃ કુત્ર સંસ્થિતિઃ ॥ ૩૭ ॥
યસ્યાગમનમાત્રેણ ભવેદ્વૈષ્વક્યમંજનમ્ । તસ્યા વદ મહામાગ
ન કાલો વિસ્તરસ્ય મે ॥ દ્વિજ ડવાચ- સોમા સા રજકી-
જાતિઃ સ્થિતિત્તસ્વાશ્વ સિંહલે ॥ ૩૮ ॥ સા ચેદાપાતિ તે
વેશ્મ તદા વૈષ્વક્યમંજનમ્ । હૃત્પક્ત્વા બ્રાહ્મણોડ્વગ્ય
ગતો ભિક્ષાપ્રતીક્રયા ॥ ૩૯ ॥ ધનવત્યપિ પુરેભ્યઃ
પ્રોવાચ વચ્ચનં તદા ॥ ધનવત્યુવાચ । હયં દુર્લભિતા પુત્રાઃ
સ્વસા ગુણવતી શ્રમા ॥ ૪૦ ॥ સોમાગમનમાત્રેણ ભવેદ્વૈ-
ષ્વક્યમંજનમ્ । અસ્તિ યસ્ય પિતુર્મર્તિમાર્તુવૈચનગારવમ્
॥ ૪૧ ॥ સ પ્રમાદ સદ્દેશ્વસા સોમામાનયિતું દુતમ્ ।

બ્રાહ્મણ કહે છે—હે ધનવતી ! તને ધન્ય છે. તારાં આચરણ પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ છે. મેં તારી પુત્રીને જે આશીર્વાદ આપ્યો છે તે ચોગ્ય છે;^{૭૨} કારણ કે આ કન્યા વિવાહમાં સમ્પત્તિનો વિધિ થતી વખતે વિધવા થશે, તેથી તેણે અત્યંત ધર્માચરણ રાખવું જોઈએ.^{૭૩} માટે ‘હે કલ્યાણી ! તું ધર્મચાળી થા, એવાં મેં આશીર્વાદ આપ્યો છે.’ એવાં વચન સાંભળી ચિતાથી બાકુળ થઈ ગયેલી ધનવતી વારંવાર પ્રણામ કરી દીન વચને કહેવા લાગી. ધનવતી કહે છે—હે મહારાજ ! જે તેનો ઉપાય આપ જણતા હો તો કૃપા કરીને જલદીથી મને કહો.^{૭૪-૭૫} બ્રાહ્મણ કહે છે—હે સુંદરિ ! જ્યારે તારે ઘેર સોમા આવે ત્યારે તેનું પૂજન કરવાથી જ આ પુત્રીના વિધવાપણાનો નાશ થશે.^{૭૬} ધનવતી કહે છે—હે મહારાજ ! આપે જે સોમા કહી તે કાણુ છે ? કષ્ટ જાતિની છે ? અને તે ક્યાં રહે છે,^{૭૭} કે જેના આવવાથી રંડાપો નષ્ટ થાય છે. હવે તે ક્યારે આવશે, તે પણ કહો. મને ખીજી લંબાણથી વાતો કરવાની જરૂર નથી. બ્રાહ્મણ કહે છે—એ સોમા ધોખીની જાતિની છે. તે સિદ્ધલદીપમાં રહે છે.^{૭૮} તે સોમા જે તારે ઘેર આવે તો તારી પુત્રીને રંડાપો દૂર થાય. એટલું કહી તે બ્રાહ્મણ ખીજે ઠેકાણે બિજા માગવા ચાલ્યો ગયો.^{૭૯} પછી ધનવતીએ પોતાના પુત્રાને કહ્યું કે, ‘હે પુત્રો ! આ તારી બહેન ગુણવતી અતિશય લાડમાં ઉછરેલી ને ઉત્તમ છે.’^{૮૦} તેના લાગ્યમાં રંડાપો છે. પણ સોમાના આવવાથી આ તમારી બહેનનો રંડાપો દૂર થશે; માટે જેને પિતા ઉપર ભક્તિ હોય અને માતાના વચન ઉપર ગૌરવ હોય, તે આ બહેનને લઈ સોમાને લાવવા માટે જલદી જાઓ.^{૮૧}

પુત્રા ઋતુઃ—જ્ઞાતં માતસ્તવ સ્વાંતં પુત્રીલેહવશંગતમ્

॥ ૪૨ ॥ યતો દેવાંતરં પુત્રામ્પ્રસ્થાપયસિ દુર્ગમમ્ ।
અંતરે દુસ્તરઃ સિંધુઃ શતયોજનવિસ્તરઃ ॥ ૪૩ ॥ અશક્યં
ગમનં તત્ર ન ક્ષમા ગમને વયમ્ ॥ દેવસ્વામ્યુવાચ—અપુત્રઃ
સમ્પન્નિઃ પુત્રેરહં યાસ્વામિ સિદ્ધલમ્ ॥ ૪૪ ॥ આનયિષ્યામિ
તાં સોમાં પુત્રીવેદ્યનાશિનીમ્ । एवं વાદિનિ સક્ષોષે
દેવસ્વામિનિ તદ્વળે ॥ ૪૫ ॥ શિવસ્વામી કનિષ્ઠસ્તુ પુત્રઃ
પ્રોઞ્ચક સંમતઃ । તાત મા વદ ચૈર્વં સ્વં રોષાવેશવશંગતઃ
॥ ૪૬ ॥ મપિ તિષ્ઠતિ કઃ શકો ગંતું દ્વીપં હિ સિદ્ધલમ્ ।
ગચ્છામ્યર્હં સહ સ્વસા દ્વીપં સિદ્ધલસંજિતમ્ ॥ ૪૭ ॥
હૃત્યુક્ત્વા સહસોત્થાય પ્રણમ્ય શિરસા મુદા । પ્રતસ્યે
સહિતઃ સ્વસા દ્વીપં સિદ્ધલસંજિતમ્ ॥ ૪૮ ॥ સ કિયદ્ધિ-
ર્દિનૈર્ગૈવા તીરં પ્રાપ્ય સરિત્પતેઃ । તર્તું તમંજુર્ધિ તત્ર
પ્રયત્નમકરોદ્ધિજઃ ॥ ૪૯ ॥ સ વદશં ઇવિસ્તીર્ણં ત્ર્યપોષ-
દ્રુમમંત્રિકં । તત્કોટરે સ્થાસીના ગુપ્તરાજસ્ય શાલકાઃ
॥ ૫૦ ॥ તત્પાદપતલે સ્થિત્વા તામ્યાં નીતં તુ તરિનમ્ ।
શાલકાનાં કૃતે ગુપ્તો ગૃહીત્વા શિશુભોજનમ્ ॥૫૧॥ શાવ-

કાસ્તુ ન વૈગુપ્ત્રાદ્ભોજનં જગિષે મૃશમ્ । પપ્રચ્છ શાલકાન્
ગુપ્તચિતાકુલિતામાનસાન્ ॥ ૫૨ ॥

પુત્રો કહે છે—હે માતા ! બમારા જણવામાં છે કે, પુત્રીની ઉપર તમારો અધિક સ્નેહ છે અને તેથી જ પુત્રાને દુઃખથી જઈ શકાય તેવા દેશાવરમાં મોકલો છો. સિદ્ધલદીપ જતાં વચમાં દુઃખથી જઈ શકાય તેવા સો થોળનનો મોટો સમુદ્ર છે.^{૪૧-૪૩} ત્યાં કોઈ પણ જઈ શકે તેમ નથી, તો અમે ત્યાં જવા સમર્થ કેમ થઈએ ? દેવસ્વામી કહે છે—સાત પુત્રો છતાં પણ હું પુત્રહીન છું, તેથી હું પોતે જ સિદ્ધલદીપમાં જઈને, સોમા કે જે મારી પુત્રીનો રંડાપો દૂર કરનારી છે તેને લાવીશ. એ પ્રમાણે જ્યારે કોઈ કરી દેવસ્વામી બાલ્યો ત્યારે, શિવ-સ્વામી નામનો પુત્ર, કે જે સઘળાથી નાનો અને પ્રિય હતો તે બાલ્યો કે, હે તાત ! કોઈના આવેશથી આપ એમ બોલો મા.^{૪૪-૪૬} હું છતાં ખીજો કાણુ સિદ્ધલદીપમાં જાય તેમ છે ? બહેનને લઈને હું સિદ્ધલદીપમાં જઈ છું.^{૪૭} એટલું કહી તે તુરત ઉઠ્યો અને મસ્તકથી પ્રણામ કરી બહેનને સાથે લઈને હર્ષથી સિદ્ધલદીપ તરફ ચાલ્યો.^{૪૮} તે કેટલેક દિવસે સમુદ્રના કિનારા ઉપર જઈ પહોંચ્યો ને તે સમુદ્ર તરવામાટે ઉપાય શોધવા લાગ્યો.^{૪૯} ત્યાં પાસે જ મોટા વિસ્તારવાળો વડ જોવામાં આવ્યો, તેના કોટર (પોલ)માં ગુપ્તરાજ (મોટા ગીધ)નાં બચ્ચાં રહેતાં હતાં.^{૫૦} એ વડની નીચે બેસી ભાઈ બહેન બંનેએ તે દિવસ કાઢ્યો. પેલો ગીધ બચ્ચાં માટે ખાવાનું લઈ આવ્યો અને થોડીવારે ખવરાવવા લાગ્યો, પણ બચ્ચાંએ જરા પણ ખાધું નહીં. ત્યારે ચિતામાં પડેલાં બચ્ચાંને ગીધ પૂછવા લાગ્યો.^{૫૧-૫૨}

ગુપ્તરાજ ઉવાચ—કથં ન મુજ્જતે પુત્રા મર્વતઃ છુધિતા
અપિ । આનીતં કોમલં માંસં ભવબોગ્યમિદં મયા ॥ ૫૩ ॥
શાલકા ઋતુઃ—અતઃકૃતલે તાત માનવાવત્ર તિષ્ઠતઃ । અસ્ત્રી-
કૃતં તયોસ્તાત કથં મુજ્જામહે વયમ્ ॥ ૫૪ ॥ અતઃકૃત્વા
સ ગુપ્તસ્તુ કરુણાહતચેતનઃ । તયોર્નૈતિકમાગત્ય વચ્ચર્ન
સમભાષત ॥ ૫૫ ॥ ગુપ્તરાજ ઉવાચ—જાતસ્તુ યુવયોઃ
કામો વક્ત્ર્યોઽત્ર મયા દ્વિજ । ક્રિયતે સર્વથા વિપ્રભોજનં
કર્તુમર્હસિ ॥ ૫૬ ॥ દ્વિજ ઉવાચ—સિદ્ધલે ગંતુકામોઽર્હં
જલથેઃ પારમય વૈ । સોમાગમનમિચ્છામિ સ્વસૃત્વેધવ્યનાશ-
નમ્ ॥૫૭॥ ગુપ્તરાજ ઉવાચ—પારશ્ચત્તારવિષ્વામિ જલથેઃ
પ્રાતરેવ હિ । સોમાગૃહમપિ તવ વૈસીવિષ્વામિ સિદ્ધલે
॥ ૫૮ ॥ તતો રાત્ર્યાં વ્યતીતાયામુદિલે તુ દિવાકરે ।
પારશ્ચત્તારિતૌ તૌ તુ ગુપ્તરાજેન વેગિના ॥ ૫૯ ॥ સિદ્ધલ-
દીપમાગત્ય સ્થિતૌ સોમાગૃહાતિકે । તતઃ પ્રત્યવસ્રમયે
સંસ્કર્યાગમનંજલમ્ ॥૬૦॥લેપનં ચક્રતુસ્તસ્યા દિવસે દિવસે
શમમ્ । ઇર્ષં વિદ્યતોસ્તત્ર પૂર્ણઃ સંવત્સરો ગતઃ ॥ ૬૧ ॥

સ્વષાઃ પુનાન્સમાદ્ય સોમા પપ્રચ્છ વિસ્મિતા । માર્જનં
લેપનં કોઽય કરોતિ મમ કથ્યતામ્ ॥ ૬૨ ॥ एकदैवाथ
अगदुः सर्वं कृतमिदं नहि । ततः कदाचिद्वज्रकी निभृता
संस्थिता निशि । ददर्श ब्राह्मणीं कन्यां मार्जयन्तीं गृहांगणम्
॥ ६३ ॥ किंपेतमंगणं प्राप्तवांतर् च शुचित्रतम् । सोमा
पप्रच्छ तौ गत्वा कौ युवां कथ्यतां मम ॥ ६४ ॥
જાન્યુઆરી તદા સોમામાર્ગ બ્રાહ્મણપુત્રકૌ ।

ગૃધરાજ પૂછે છે-હે બચ્ચાંઓ ! તમે બાઇ શકો તેવું
નરમ માંસ હું લાગ્યો છું અને વળી તમે બૂખ્યાં છો,
છતાં પશુ કેમ ખાતાં નથી ?^{૧૫} બચ્ચાંઓ કહે છે-હે
તાત ! આ વૃક્ષતળે બે મનુષ્યો બેઠાં છે. તેઓએ
કાંઈ ખાધું નથી ત્યારે અમે કેમ બાઇએ ?^{૧૬} એવાં વચ્ચેના
સાંભળી, હયા આવવાથી તે ગીધ હર્ષથી પેલાં બાઇ
બહેનની પાસે ગયો અને બોલ્યો.^{૧૭} ગૃધરાજ પૂછે
છે-હે મહારાજ ! તમારે જે કાર્ય હોય તે કહો, હું તે કાર્ય
અવશ્ય કરી આપીશ અને હમણું તમે બોજન કરો.^{૧૮}
બ્રાહ્મણ કહે છે-હું આ સમુદ્રને પેલે પાર સિંહલદીપમાં
જવા ઇચ્છું છું અને ત્યાંથી સોમાને લાવવા ઇચ્છું છું.
જેથી મારી બહેનનો રંડાપો દૂર થાય.^{૧૯} ગૃધરાજ કહે
છે-હે મહારાજ ! હું તમને પ્રાતઃકાલમાં જ સમુદ્રને પેલે
પાર સિંહલદીપમાં લઇ જઇશ ને સોમાનું ધર પશુ
ખતાવી દઇશ, હમણું બોજન લો.^{૨૦} રાત્રિ ગયા પછી
સૂર્યોદય વખતે એ વેગવાળા ગીધ પેલાં બાઇ બહેન બંનેને
પાંખપર બેસાડી ધણી ઝડપથી સિંહલદીપમાં, સોમાના
ધરની પાસે પહોંચાડી દીધાં. ત્યાં રહી પછી તે બાઇ બહેન
હમેશાં મળસકામાં ઉઠી સોમાનું આંગણું સાફ કરી લીંપવા
લાગ્યાં. એમ કરતાં એક વર્ષ નીકળી ગયું.^{૨૧-૨૨}
ત્યારે વિરમયમાં પડેલી સોમાએ પુત્રો તથા તેઓની
વહુઓને બોલાવી પૂછ્યું કે, આપણા આંગણામાં
સાફ કરીને કાણ લીંપી જાય છે તે કહો.^{૨૩} તે સાંભળી
કોઇએ પશુ ઉત્તર આપ્યો નહીં, તેથી તે સોમા એક
દિવસે રાતે છૂપાઈને તપાસ કરવા બેઠી ત્યારે પ્રાતઃ-
કાલમાં આંગણું સાફ કરતી બ્રાહ્મણની કન્યા તથા
લીંપતો તેનો બાઇ દૃષ્ટિએ પડ્યાં. તે જ વખતે તેની
પાસે જઇ, 'તમે બંને કાણ છો ?' એમ સોમાએ
પૂછ્યું. ત્યારે તે બાઇ બહેન બંનેએ કહ્યું કે, 'અમે
બ્રાહ્મણનાં બાળકો છીએ.'^{૨૪-૨૫}

સોમોવાચ- વગ્ધાઽસ્મિ ચત નદ્યાઽસ્મિ બ્રાહ્મણૌ ગૃહમા-
ર્જકૌ ॥ ૬૬ ॥ કાં ગતિં ચત યાસ્યામિ પાપાદસ્માદર્શના-
યમ્ । પાપજાતિરહં હયાતા રજકી સર્વયા દ્વિજ ॥ ૬૬ ॥
કથં ત્વં બ્રાહ્મણો મૃત્વા વિદ્મં મે ચિકીર્ષસિ ॥ શિવસ્વા-
મ્પ્રવાચ- एषा गुणवती नाम स्वला मम सुमध्या ॥ ६७ ॥
अस्याः सप्तपदीमध्ये वैषम्यं संप्रपत्स्यते । तव सान्निध्य-
मात्रेण मधेद्वैषम्यमंजनम् ॥ ६८ ॥ अतो हेतोः सह

स्वला दासकर्म करोमि ते ॥ सोमोवाच- अतः परं न
कर्तव्यं यास्यामि तव शासनात् ॥ ६९ ॥ इत्युक्त्वा गृह-
मागत्य स्वषाम्यः प्रत्युवाच ह । यः कश्चिन्मम राउये-
ऽस्मिन्निष्यते मानवः कश्चित् ॥ ७० ॥ तथैव रक्षणीयोऽसौ
यावदागम्यते मया । कस्यचिद्वचनात्कोऽपि न दग्धव्यः
कथंचन ॥ ७१ ॥ तथेत्युक्ता स्नुषाभिः सा सोमा याता
महांदुषिम् । पारश्रुत्तारायामास क्षणेन द्विजपुत्रकौ ॥ ७२ ॥
स्वयमाकाशमार्गेण सोत्ततार महार्णवम् । प्राप्ताः कांची-
पुरीं सर्वं निमेषात्तत्प्रभावतः ॥ ७३ ॥ सोमां दृष्ट्वा धनवती
दृष्ट्वा पूजामथाकरोत् । अत्रांतरे शिवस्वामी तदा देशांत-
रात्स्वसुः ॥ ७४ ॥ सहस्रं वरमानेनું अगामोजयिर्नि प्रति ।
आनिनाय वरं तत्र देवशर्मच्छतं सुधीः ॥ ७५ ॥ ब्राह्मणं
द्वदशमार्गेण गुणिनं सहस्रं स्वसुः । ततः सा रजकी सोमा
वैवाहिकमकारयत् ॥ ७६ ॥ सुखमे च सुनक्षत्रे देवस्वामी
तु कन्यकाम् । द्वादौ तस्मै गुणवतीं गुणिने द्वदशमे ॥ ७७ ॥
ततो वैवाहिकैर्मन्त्रैर्हृयमाने हुताशने । ततः सप्तपदीमध्ये
द्वदशमां सृतस्तदा ॥ ७८ ॥ रुद्रुर्बाधवाः सर्वे स्थिता
सोमा निराकुला । आर्कदश्च महानासील्लोकानां तत्र पश्य-
ताम् ॥ ७९ ॥ गुणवत्यै च सा तूर्णं व्रतराजप्रभावजम् ।
पुण्यं संकल्प्य विधिवद्दौ सृयुविनाशनम् ॥ ८० ॥ रुद्र-
शर्मापि तस्माच्च व्रतराजप्रभावतः । आसत्वाद् तदा जीवं
छतवत्सहस्रोत्थितः ॥ ८१ ॥ एवं विवाहं निर्वर्त्य व्रतराजं
निवेद्य च । आमंत्र्य तां धनवतीं सोमा प्रायाद् गृहं प्रति
॥ ८२ ॥ एवं सा रजकी सोमा जीवयित्वा सृतं द्विजम् ।
चचाळ हर्षसंपूर्णा पूर्णकामा स्वमंदिरम् ॥ ८३ ॥ अत्रांतरे
गृહે તસ્યાઃ પ્રથમં તનયા સ્મૃતાઃ । પુનઃ સ્વામી સ્મૃતસ્તસ્યા
જામાતા ચ તત્તો સ્મૃતઃ ॥ ૮૪ ॥ આગચ્છંત્યાસ્તદા તસ્યાઃ
સોમવારાન્વિતા તિથિઃ । અમાવાસ્યા મધુવાથ મૃતસંજી-
વની તિથિઃ ॥ ૮૫ ॥ સા દર્શનં જલોપાંતે દૃઢાં કાંચિત્કિયં
તદા । ત્વચ્ચભરાક્રાંતાં ક્રંદમાનાં સુદુઃખિતામ્ ॥ ૮૬ ॥

સોમા કહે છે-અરે, હું બળી ગઈ ! મરી ગઈ ! માફ
મત નહ થયું ! કારણ કે માફ આંગણું બ્રાહ્મણનાં બાળકો
સાફ કરે છે ને લીંપે છે.^{૨૫} હાય હાય ! આ પાપથી હું
કોઇપણ દુર્ગતિને પ્રાપ્ત થઇશ, એમાં સંશય નથી. હે
મહારાજ ! હું અતિ અધમ ને પાપી જાત ધોબણ છું,^{૨૬}
અને તમે બ્રાહ્મણ છો, તથાપિ આનું વિરુદ્ધ કેમ આચરો
છો ? શિવસ્વામી કહે છે- (હે સોમા ! તું સાંભળ) આ
ગુણવતી નામની મારી બહેન છે,^{૨૭} (તને માટે એવું નિમોણ
થયેલું છે કે,) વિવાહમાં સપ્તપદીનો વિધિ કરતી વખતે
તે વિધવા થશે. તેનું વિધવાપણું તમારા સાન્નિધ્યથી જ દૂર
થશે.^{૨૮} આ મારી બહેનનો રંડાપો દૂર થવામાટે જ હું
તમારા દાસનું કામ કરું છું. સોમા કહે છે-આજથી
તમારે એ કામ કરવું નહીં. તમારા કહેવાથી હું ત્યાં
આપીશ.^{૨૯} એટલું કહી સોમા ધરમાં આવી ને પુત્રોની

વહુઓને કહ્યું કે, આ મારા રાજ્યમાં હરકોઇ મરી જાય તેની, હું આવી ત્યાં સંધી રક્ષા કરવી. પરંતુ કોઇના વચનથી કોઇનો પણ દાહ કરવા દેવો નહીં. ૭૦-૭૧ 'ઠીક છે' કહી વહુઓએ કબૂત્ર કર્યું. તે પછી સોમાએ સમુદ્ર પાસે આવી આકાશમાં જો ક્ષણવારમાં બ્રાહ્મણનાં બાળકોને પાર ઉતાર્યા, ૭૨ અને પોતે પણ ઉતરી. તે સોમાના પ્રભાવથી સર્વે ક્ષણવારમાં કાંચીનગરીમાં આવી પહોંચ્યાં. ૭૩ ત્યારે સોમાને જોઇને ધનવતીએ પ્રસન્ન થઇ તેનો સત્કાર કર્યો. પછી બહેનને યોગ્ય વર શોધવા માટે શિવસ્વામી ઉન્નજેણ નગરીમાં ગયો અને ત્યાંથી દેવશર્માનો પુત્ર રુદ્રશર્મા નામે હતો, જે ગુણવાન અને યોગ્ય હતો તેને તેરી લાગ્યો. પછી સોમા ધોળણે વિવાહની તબવીજ કરાવી. ૭૪-૭૬ દેવસ્વામીએ શુભ નક્ષત્રમાં અને શુભ લક્ષમાં ગુણવતી નામની પોતાની કન્યાને, ગુણવાન રુદ્રશર્માને આપી; ૭૭ પણ વિવાહના મંત્રોત્કલેષ હોમ થતો હતો ત્યારે સપ્તપદી વખતે રુદ્રશર્મા મરણ પામ્યો, તેથી તેના સધળાં સર્ગાવહાલાં રાવા લાગ્યાં, અને જોનાર લોકો પણ હાહાકાર કરવા લાગ્યા. પણ સોમા જરા પણ ગભરાઇ નહીં અને ત્વરાથી સંકલ્પ કરી વિધિથી મૃત્યુને પણ નાશ કરનાર વતરાજ (સોમવતી અમાવાસ્યા)નું પુણ્ય, તેણે ગુણવતીને આપ્યું. ૭૮-૮૦ તેના પ્રભાવથી રુદ્રશર્મા, જીવ આવવાથી સૂતાની પેટે બેઠો થયો. ૮૧ એવી રીતે વિવાહ પૂરો કરી વતરાજનું પુણ્ય આપી, બ્રાહ્મણને જીવતા કરી, ધનવતીની રત્ન લાઇ પૂર્ણ હરપંથી સોમા પોતાના ઘર તરફ રવાને થયો. ૮૨-૮૩ હવે બીજી બાજુએ, સોમાના ઘરમાં પ્રથમ તો તેના પુત્રો મરણ પામ્યા. તે પછી પતિ ને પછી જમાઇ પણ મરણ પામ્યો. ૮૪ કાંચી નગરીથી નિકળેલી સોમા રસ્તામાં ચાલી જતી હતી, ત્યાં એક દિવસ સોમવતી અમાસ આવી કે, જેનું વત કરવાથી મરેલા પણ જીવે છે. ૮૫ તે દિવસે, જળના સમીપમાં એક વૃદ્ધ સ્ત્રી, સોમાના જોવામાં આવી, જે કપાસના ગાંસડાના બારથી દુઃખી થતી પોકારતી હતી. ૮૬

તુલ્કોવાચ-અવતારય મે પુત્રિ તુલ્કમારં શિરઃ-
સ્થિતમ્ । એતદ્વારભરાક્રાંતાં કંદમાનાં હ્રદઃસ્થિતમ્ ॥ ૮૭ ॥ સોમોવાચ-અમાવાસ્યાઽય દે વહે સોમવારયુતા
તિથિઃ । તુલ્કં ન સ્વશામ્યય નિયમોઽયં મયા કૃતઃ ॥ ૮૮ ॥ પુનર્દર્શયંતી સા મુલભારવર્તી જિયમ્ । સાઽપ્યુવાચ
તતઃ પુત્રિ મુલભારો મહાનિતિ ॥ ૮૯ ॥ અવતીર્ય જળં
તિથ સંગે યાસ્યામ્યહં તવ ॥ સોમોવાચ-અથ મુલં તથા
તુલ્કં ન સ્વશામિ કદાચન ॥ ૯૦ ॥ તતોઽપ્યત્યતરં પ્રાપ્ય
નદીતીરભવં શુભમ્ । ક્ષ્નાત્વા વિષ્ણુ સમમ્બર્ચ્ય શર્ક-
રામિઃ પ્રદક્ષિણમ્ ॥ ૯૧ ॥ સા ચકાર મહાભાગા તદૈ-
વાદ્યોત્તરં શતમ્ ॥ મીષ્મ ડવાચ-યદા પ્રદક્ષિણાવર્તે કૃતં

શર્કરહસ્તયા ॥ ૯૨ ॥ તદા જીવિતવંતસ્તે જામાતૃપતિ-
પુત્રકાઃ । નગરં સ્રીસમાકીર્ણં તદ્ગૃહં ચ વિશેષતઃ ॥ ૯૩ ॥
અથ યાતા મહાભાગા સોમા સ્વમ્ભવનં પ્રતિ । જીવિતં
વીશ્ય મતારં પુત્રાન્ જામાતરં તથા ॥ ૯૪ ॥ અભિજ્ઞાતાન્
સમાસાય જગામ કૃતકૃત્પતામ્ । પ્રણિપત્ય સ્તુષાઃ સર્વાઃ
પરપ્રચ્છન્તાં તપસ્વિનીમ્ ॥ ૯૫ ॥ સ્તુષાઃ જનુઃ-મૃતાસ્તે
તનયા દેવિ પતિજામાતૃર્વાંષવાઃ । જીવિતાસ્તે કથં દેવિ
મૃતાસ્તે ચ કથં વદ ॥ ૯૬ ॥

વૃદ્ધા કહે છે-હે પુત્રિ ! મને ધણે બાર લાગવાથી
દુઃખ થાય છે, માટે મારા માથા ઉપર રહેલો કપાસનો
ગાંસડો નીચે ઉતાર. ૯૭ સોમા કહે છે-હે વૃદ્ધ ! આજ
સોમવતી અમાસ છે, તેથી મેં કપાસને નહીં અડ-
કવાનો નિયમ લીધેલો છે. ૯૮ એમ કહી આગળ
ચાલતાં મૂળાના બારાવાળી એક સ્ત્રી જોવામાં આવી,
તે પણ બોલી કે, હે પુત્રિ ! મારા માથા ઉપર મૂળાનો
ભારો મોટો છે, માટે ક્ષણવાર ઉતારાવી અહીં ઉભી
રહે, પછી આપણ બંને સંગે જઇશું. સોમા કહે છે-
આજ હું મૂળાને કે કપાસને કોઇ પ્રકારે સ્પર્શ કરીશ
નહીં. ૯૯-૧૦૦ એમ કહી તે નદીના કિનારા ઉપર
ઉભેલા પીપળા પાસે ગઈ. ત્યાં સ્નાન કરીને વિષ્ણુનું
પૂજન કરી, એકસોઆઠ વખત પીપળાને સાકરના ફેરા
ફરી. બીજાપિતામહ કહે છે-જેવી તે સોમાએ હાથમાં
સાકર લઈ પ્રદક્ષિણા કરી, ૧૦૧-૧૦૨ તેવા જ તેણીના પુત્રો,
પતિ, જમાઇ સર્વે જીવતા થયા, જાહેર શોભાયામન
દેખાવા લાગ્યું અને તેનું ઘર અધિક શોભવા લાગ્યું. ૧૦૩
તે પછી ધણે દિવસે મહાભાગ્યશાળી સોમા પોતાને
ઘેર આવી અને જીવતા થયેલા પતિ, પુત્રો અને જમાઇ
સર્વને મળી અતિ પ્રસન્ન થઇ. પછી વહુઓ આવી તેણીને
પૂછવા લાગી. ૧૦૪-૧૦૫ વહુઓ પૂછે છે-હે દેવિ ! તમારા
પતિ, જમાઇ ને પુત્રો સર્વ મરણ પામ્યા હતા ને પાછા
જીવતા થયા, તો તેઓ કેવી રીતે મર્યાં ને કેવી રીતે
પાછા જીવતા થયા, તે કહે. ૧૦૬

સોમોવાચ-ગુણવતૈ મયા દત્તં વતરાજસ્ય પુણ્યકમ્ ।
મૃતાસ્તે તદ્વિપાકેન પતિજામાતૃપુત્રકાઃ ॥ ૧૦૭ ॥ તુલ્કં
ન મયા સ્પૃદ્ધં મૂલકં ચ તથા સ્તુષાઃ । અશ્વત્યે વિષ્ણુમ-
મ્બર્ચ્ય કૃતાસ્તત્ર પ્રદક્ષિણાઃ ॥ ૧૦૮ ॥ શર્કરહસ્તયા તત્ર
કૃતમદ્યોત્તરં શતમ્ । જીવિતાસ્તપ્રભાવેણ પતિજામાતૃપુ-
ત્રકાઃ ॥ ૧૦૯ ॥ સર્વામિઃ ક્રિયતામય વતરાજો વિજ્ઞાનતઃ ।
મવિષ્યતિ ન વૈષ્ણ્યં સૌભાગ્યં સંમવિષ્યતિ ॥ ૧૧૦ ॥
સ્તુષાસ્તાઃ કારયામાસ તથા સોમા વ્રતેશ્વરમ્ । શુક્ત્વા
મોગામ્બહૂસ્તત્ર પુત્રપૌત્રાદિમિઃ સહ ॥ ૧૧૧ ॥ તૈશ્ચ સર્વેઃ પરિવૃતા
વિષ્ણુલોકમવાપ સા । હૃત્યેત્કથિતં પાર્થ વિસ્તરેણ મયા
તવ ॥ ૧૧૨ ॥ યુષ્ઠિઠિર ડવાચ-માહાત્મ્યં વતરાજસ્ય કો
વિધિવૈદ વિસ્તરામ્ । કતૈર્વ્યં કેન મીષ્મેદં નારીમિઃ
પુરુષેણ વા ॥ ૧૦૩ ॥

સોમા કહે છે—મેં યુધિષ્ઠિરને વ્રતરાજનું પુણ્ય દીધું તેથી મારા પતિ, જમાઈ ને પુત્રો મરણ પામ્યા. ૯૭ તે પછી હું મૂળાને તથા કપાસને અડકી નહીં, પીપળાના મૂળમાં વિષ્ણુનું પૂજન કર્યું ને સાકર હાથમાં લઈ એકસો આઠ પ્રદક્ષિણા કરી, તેના પ્રભાવથી પાછા તેઓ સઘળા જીવતા થયા. ૯૮-૯૯ માટે તમે સર્વે પણ વિધાનથી સોમવતી અમાવાસ્યાનું વ્રત કરો, જેથી રૂંડાપો આવશે નહીં અને સૌભાગ્ય મળશે. ૧૦૦ એમ કહી સોમાએ વહુઓની પાસે તે ઉત્તમ વ્રત કરાવ્યું. તે આ લોકમાં પુત્ર પૌત્ર વગેરેની સાથે ધણા ભોગ ભોગવી અંતે વેકુંડમાં ગઈ. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રમાણે તમને વિસ્તારથી આ વ્રત કહી સંભળાવ્યું છે. ૧-૨ યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે ભીષ્મ ! વ્રતરાજનું માહાત્મ્ય તે તેના પ્રકાર વિસ્તારથી કહો. તેમ જ આ વ્રત અંતે વા પુરુષ કાણે કરવું, તે પણ કહો. ૩

ભીષ્મ ડવાચ—અમાવાસ્યા યદા પાર્થ સોમવારત્વિતા ભવેદ્ । તદા પુણ્યતમઃ કાલો દેવાનામપિ દુર્લભઃ ॥ ૪ ॥ પ્રાતરુત્થાય વ્રતિના સ્નાનં કાર્યં જલાશયે । સ્નાત્વા મૌનેન કૌશેયં પરિધાય વ્રતી તતઃ ॥ ૫ ॥ ગદ્યા અશ્વત્થવૃક્ષસ્ય સમીપં કુરુનંદન । અશ્વત્થમૂલે કર્તવ્યા વિષ્ણુપૂજા સમન્વજા ॥ ૬ ॥ ક્ષપ્તાવ્યકસ્વરૂપાય સ્મૃતિસ્થિત્યંતકારિણે । આદિમધ્યાંતદીનાય વિષ્ટરશ્વસે નમઃ—હતિ વિષ્ણુપૂજા-મંત્રઃ ॥ ૭ ॥ एवं સંપૂજ્ય ગોવિંદં પીતવ્રજાશ્વતૈઃ ફલૈઃ । કુસુમેવિવિષૈશ્ચૈવ મધ્યમોઞ્યેસ્તથાવિષૈઃ ॥ ૮ ॥ અશ્વત્થ-પૂજનં કાર્યં પ્રોક્તમન્ત્રેણ પાંડવ । અશ્વત્થ દ્રુતશુભ્રવાસ ગોવિં-દસ્ય સદાશ્રય । અગ્રેષ્ઠ દર મે પાપં દુષ્ટરાજ નમોઽસ્તુ તે—હતિ અશ્વત્થપૂજામંત્રઃ ॥ ૯ ॥ સ્મૃતો વ્રજરૂપાય મધ્યતો વિષ્ણુરૂપિણે । અગ્રતઃ શિવરૂપાય અશ્વત્થાય નમો નમઃ । હતિ પ્રદક્ષિણામંત્રઃ ॥ ૧૦ ॥ एवं પૂજાવિષિં કૃત્વા તતઃ કુર્યાંતપ્રદક્ષિણાઃ । મૌકિકૈઃ કાંચનૈ રૌપ્યૈર્હીરકૈર્મેણિમિસ્તથા ॥ ૧૧ ॥ કાંત્યપાત્રૈસ્તાપ્તપાત્રૈર્મધ્યપૂર્ણેઃ ધૃષ્ટક ધૃષ્ટક । યુદ્ધૈત્વા ધ્રમણં કાર્યં પ્રાદક્ષિણ્યેન પિપ્પલે ॥ ૧૨ ॥ તાવત્પ્રદક્ષિણં કાર્યં યાવદ્દોત્તરં શતમ્ । સમર્પિતં ચ યદ્ર-વ્યમર્પયેદુરવે શુભમ્ ॥ ૧૩ ॥ હવાસિન્યશ્ચ સંપૂજ્યાઃ સોમાસંતુષ્ટિહેતવે । દશા ચાર્ણં ઘુ વિપ્રેઽપ્યઃ સ્વયં યજ્ઞીત વાગ્યતઃ ॥ ૧૪ ॥ એષ તે કથિતો શ્રૂપ વ્રતરાજવિધિર્મયા । દ્રૌપદીં ચ શુભદ્રાં ચ કારયસ્વ તથોત્તરમ્ ॥ ૧૫ ॥ ઉત્તરાગર્ભસંત્યસ્તુ જીવિતં લપ્સ્યતેઽચિરાત્ ॥

ભીષ્મ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! જ્યારે સોમવતી અમાવાસ્યા હોય ત્યારે પુણ્યકાલ કહેવાય છે. તે દેવને પણ દુર્લભ છે. ૪ તે દિવસે વ્રત કરનારે પ્રાતઃકાળમાં ઉડી મૌન રાખી સ્નાન કરવું. તે પછી પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરી પીપળાની પાસે જઈ તેના મૂળમાં વ્યક્ત તથા અવ્યક્ત સ્વરૂપવાળા, જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રકલ્પ

કરવાવાળા અને આદિ, મધ્ય તથા અંતરહિત એવા વિષ્ણુને હું નમસ્કાર કરું છું. ૫ એ મંત્રવડે વિષ્ણુની પૂજા કરવી. ૫-૭ તેમ જ પીળાં વસ્ત્ર, અક્ષત, ફલ, ફલ, અને વિવિધ નૈવેદ્ય ધરવાં. ૮ તે પછી પીપળાની પૂજા કરતાં પ્રાર્થના કરવી કે, 'હે પીપળા ! તમે અગ્નિના નિવાસસ્થાન છો, વિષ્ણુના આશ્રય છો. હે વૃક્ષરાજ ! હું તમને નમસ્કાર કરું છું; મારાં સઘળાં પાપો હરી દેશો. ૯ જે મૂળમાં બ્રહ્મરૂપ છે, મધ્યમાં વિષ્ણુરૂપ છે અને અગ્નિ ભાગમાં શિવરૂપ છે, તે પીપળાને હું વારં-વાર નમસ્કાર કરું છું. ૧૦ એ મંત્ર બાણીને પ્રદક્ષિણા કરવી. મોતી, સોનું, રૂપું, હિરા, મણિ અને અગ્નિ કાંસાના વા ત્રાંયાના પાત્રમાં ભરી, તે હાથમાં લઈ પીપળાની પ્રદક્ષિણા કરવી અને તે બ્રહ્મણીને આપવું. એવી રીતે એકસો ને આઠ વખત પ્રદક્ષિણા કરવી. જે કાંઈ આપવાનું હોય તે યુગ્મે આપવું. ૧૧-૧૭ સોમાને પ્રસન્ન કરવા માટે સુવાસિનીઓની પૂજા કરવી તથા બ્રહ્મણીને જમાડવા. તેઓને જમાડ્યા પછી વાણીને નિયમમાં રાખીને પોતે જમવું. ૧૪ હે રાજા ! મેં વ્રતરાજનો વિધિ તમને કહી સંભળાવ્યો. હવે દ્રૌપદીને તથા શુભદ્રાને કહી ઉત્તરાની પાસે એ વ્રત કરાવો, જેથી થોડા જ વખતમાં તેનો ગર્ભ જીવતા થશે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પિતામહ ! જે અંતે થોડાં ધનવાળી હોય અને સુવર્ણ વગેરે જેની પાસે ન હોય, તેને વ્રતરાજનું પૂર્ણ ફળ કેમ મળે તે કહો. ૧૧૫

યુધિષ્ઠિર ડવાચ—યા સ્વત્પવિભવા નારી કાંચનાયૈ-વિના કૃતા ॥ ૧૬ ॥ સા કથં લભતે પૂર્ણં વ્રતરાજફલં વદ ॥ ભીષ્મ ડવાચ—ફલૈઃ પુણ્યૈસ્તથા મધ્યૈર્વજ્રાયૈરપિ પાંડવ । કુર્યાંતપ્રદક્ષિણાવર્તે સાપિ પૂર્ણં લભેત્ફલમ્ ॥ ૧૭ ॥ વ્રતમિદમશિલં નરેંદ્ર વિષ્ણોઃ શ્રુતમનયા હિ પરાક્રમસ્ત્વ-યાપિ । પતિહૃતધનમિચ્છતી પુરંધ્રી સપદિ કરોતુ ન ચાત્ર ચિત્રમસ્તિ ॥ ૧૮ ॥ ભીષ્મ ડવાચ—શ્ચ પાર્થ પ્રવક્ષ્યામિ શ્રુયાપનવિધિં શુભમ્ । યં વિના પૂર્ણતા ન સ્યાદ્રતરાજસ્ય વૈ વૃષ ॥ ૧૯ ॥ કારયેત્સર્વતોમદં તન્મધ્યે કુંભશ્ચુતમમ્ । વૃક્ષરાજઃ સ્વર્ણસ્ય પંચરત્નસ્ય વેદિકા ॥ ૨૦ ॥ તન્મૂલે પ્રતિમાં વિષ્ણોઃ સૌવર્ણીં ચ ચતુર્ધુજામ્ । લક્ષ્મીવાહનસં-યુક્તામાપાણ પલાશયિ ॥ ૨૧ ॥ ઉપચારૈરનેકૈશ્ચ યથા-વિભવવિસ્તૈઃ । નૈવેદ્યૈઃ પુષ્પપૂપૈશ્ચ દીપૈશ્ચ પરિતઃ સ્થિતૈઃ ॥ ૨૨ ॥ રાત્રી જાગરણં કુર્યાંતપ્રસાદે હોમમાચરેદ્ । સમિદ્ધિઃ પૈપ્પલીમિશ્ર પામસેન તિલૈસ્તથા ॥ ૨૩ ॥ હૃદં વિવિન્ધતિ મન્ત્રેણ દ્રુત્વા પૂર્ણાદ્રુતિં ચરેદ્ । આચાર્યં પૂજ-યેત્પદ્માદ્રાં ચ દયાત્પયસ્વિનીમ્ ॥ ૨૪ ॥ બ્રાહ્મણં વજ્રધુ-ષાયેઃ સદશ્યં ચ પ્રપૂજયેદ્ । કૃત્વિજો દ્વાદશં પૂજ્યા વ્રતપાયસભોજનૈઃ ॥ ૨૫ ॥ ઉપવીતાનિ વજ્રાણિ તેષ્યો દયાશ્ચ દક્ષિણામ્ । પ્રણમ્ય દંડવદ્ભૂમૌ પ્રાર્થયિત્વા વિસર્જ-

યેત્ ॥૨૬॥ યૌં દ્વાદશાવર્ષે વા મધ્યે વાઽઽઽૈ સમાચરેત્ ।
કૃત્વા જ્યુષાપનં સમ્યગ્વ્રતરાજફલં લભેત્ ॥ ૨૭ ॥ સર્વે
નિવેદયેત્પીઠમાચાર્યાં સદક્ષિણમ્ । અષ્ટિદ્વં વાચયેત્પશ્ચા-
ત્સ્વયં યુજીત વાગ્યતઃ ॥ ૧૨૮ ॥ इति श्रीभविष्योत्तर-
पुराणे सोमवत्यमावास्यावर्त सोषापनं संपूर्णम् ॥

બીજમ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! જે ઋતુ ફળ, પુષ્પ, વસ્ત્ર
અને અન્ન વગેરેથી પ્રદક્ષિણા કરે છે, તેને પશુ પૂર્ણ
ફળ મળે છે. ૧૧-૧૭ હે રાજા ! તમે સધળાએ આ
વ્રત તથા વિષ્ણુનું પરાક્રમ સાંભળ્યાં. જે ઋતુ પતિની,
ધનની ને પુત્રની ઇચ્છા કરે, તે આ વ્રત જલદીથી કરે
તો તેનું યથાર્થ ફળ તેને મળે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. ૧૮
હે યુધિષ્ઠિર ! જે ઉઘાપન વિના સોમવતી અમાવાસ્યાનું
વ્રત પૂર્ણ થતું નથી, તે ઉત્તમ ઉઘાપનનો પ્રકાર હું કહું
છું, તે સાંભળો. ૧૯ પ્રથમ સર્વતોભદ્રમંડળ કરવું, તેની
વચમાં ઉત્તમ ધડાની સ્થાપના કરવી, સોનાનો પીપળો
કરાવવો, પંચરત્નની વેદી કરાવવી. ૨૦ પીપળાના મૂળમાં
એક માષાથી ઘર્ષ પલ સ્પંધીની સોનાની ચાર હાથવાળી
લક્ષ્મીસહિત તથા ગરુડસહિત વિષ્ણુની મૂર્તિની, પોતાની
શાકા પ્રમાણે પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય વગેરે અનેક
ઉપચારોવડે પૂજા કરવી. ૨૧-૨૨ રાતે જાગરણ કરવું,
પ્રાતઃકાલે પીપળાની સમિધા ને ખીર તથા તિલનો
'હૃદં વિષ્ણુઃ' એ મંત્ર ભણી હોમ કરવો. પછી પૂર્ણા-
હુતિ કરવી. તે વેળા આચાર્યની પૂજા કરવી અને પુષ્કળ
દૂધવાળી ગાય આપવી. ૨૩-૨૪ વસ્ત્ર, અલંકાર વગેરેથી
સભાસદ બ્રાહ્મણની પશુ પૂજા કરવી. બાર ઋત્વિજોને
ઘી અને દૂધપાકનું ભોજન કરાવી તેઓને જનોષ, વસ્ત્રો
અને દક્ષિણા આપવી. પછી પૃથ્વી ઉપર દંડવતપ્રણામ
કરી પ્રાર્થના કરી તેઓને વિદાય કરવા. ૨૫-૨૬ એ
પ્રમાણે બાર વર્ષે, વચમાં અથવા આરંભમાં ઉઘાપન
કરવું. વિધિથી ઉઘાપન કરવાથી વ્રતરાજનું ફળ મળે
છે. ૨૭ સ્થાપન વગેરે સર્વ આચાર્યને આપી દક્ષિણા
આપવી. પછી વાણીને નિયમમાં રાખી બ્રહ્માની પાસે
'પૂર્ણ થાઓ' એમ કહેવરાવવું. ૨૮ એ પ્રમાણે ભવિ-
ષ્યોત્તરપુરાણમાં સોમવતી અમાવાસ્યાનું વ્રત તથા તેનું
ઉઘાપન કહેલું છે.

૩ અર્ધોદયવ્રત

અથ પૌષામાવાસ્યાયામર્ધોદયવ્રતમ્ । અમાર્કપાતઅષ્ટગૈ-
રુક્તા ચેત્પૌષમાષયોઃ । અર્ધોદયઃ સ વિશેષઃ કોટિસૂર્યપ્રદેઃ
સમઃ । દિવેષ યોગઃ શસ્તોડયં ન તુ રાત્રી કદાચનેતિ મર-
તરત્નોદાદતમહાભારતવચનાત્ । દેમાઝૈ સ્કંદપુરાણેઃ-
પૌષ માસની અમાવાસ્યાને દિવસે અર્ધોદયવ્રત કહેલું
છે, કારણ કે 'પૌષ ને માધ માસની વચમાં રહેલી
અમાવાસ્યા એટલે યુજરાતી પૌષ માસની અમાવા-

સ્યાને દિવસે રવિવાર, બ્યતીપાત અને શ્રવણ નક્ષત્ર
આવે તો અર્ધોદય યોગ કહેવાય છે, તે કરોડો સૂર્ય-
મહણ જેવો છે. આ યોગ દિવસમાં જ ઉત્તમ છે, પણ
રાત્રિમાં કોઈ વખતે ઉત્તમ નથી.' એવું મહનરત્નમાં
આપેલું મહાભારતનું વચન છે. હેમાદ્રિમાં અને સ્કંદપુરા-
ણમાં પણ એમ જ કહેલું છે.

અર્ધોદયવ્રતનો વિધિ

અથ કથા ॥ અગત્ય ડવાચ- અગર્વસ્વપ્રસાદેન
યુતોડયં વ્રતવિસ્તરઃ । અર્ધોદયં તુ મે વ્રૂહિ દુર્લભં સચરા-
ચરે ॥ ૧ ॥ જીવિતં પ્રાણિનાં પુણ્યં યદિ ચેદ્વરસિ પ્રબો ।
કર્મં કાર્યં કૃતે કિં સ્વાત્ફલં કથય વણ્ણલ ॥ ૨ ॥ સ્કંદ
ડવાચ- શ્રૂતાં પુણ્યયોગોડયં દુર્લભોડયોદયાદ્યયઃ । સિર્યદ્-
મત્ત્વચ્ચેવાનાં દુષ્પ્રાપ્ત્યઃ સર્વકામદઃ ॥ ૩ ॥ માષામાર્ચા
ગ્યતીપાતે આદિત્યે ત્રિષ્ણુરૈષતે । અર્ધોદયં તદિત્યાદ્યુઃ
સહસ્રાર્કપ્રદૈઃ સમમ્ ॥ ૪ ॥ પુરા કૃતં વસિષ્ઠેન જામવગ્ન્યેન
સ્રવતઃ । સનકાયૈર્મૃત્યૈશ્વર્યમ્ બહુભિર્બહુવિશ્રુતેઃ ॥ ૫ ॥ અન્યેઃ
સહસ્રૈશ્વ કૃતં શ્રુતિ શ્રેષ્ઠં તુ કુંભજઃ । દાનાનાં યજ્ઞતીર્થાનાં
ફલં યેન કૃતં ભવેત્ ॥ ૬ ॥ સસાગરા ધરા તેન સત્તદ્વીપ-
સમન્વિતા । દક્ષા સ્વાસ્ત્યસર્વભાવેન યેન ત્વર્ધોદયં કૃતમ્
॥ ૭ ॥ ગંગાગયાપ્રયાગેયુ પુષ્કરાણાં ત્રયે તથા । માનસા-
દિયુ યસ્યુણ્યં તીર્થેયુ સ્નાનદાનતઃ ॥ ૮ ॥ તત્સર્વં પ્રાપ્યતે
ચિપ્ર વ્રતેનાનેન કુંભજઃ । અશ્વમેધાયુતં ચેદ્મિદાપૂર્તં ચ તૈઃ
કૃતમ્ ॥ ૯ ॥ અર્ધોદયં કૃતં ચૈસ્તુ વિચિત્રુદેન કર્મણા ।
વાચિ સત્યં યુદ્ધે લક્ષ્મીઃ સંતતિશ્વાનપાયિની ॥ ૧૦ ॥
આડ્યયોડોતિવિપુલં વ્રતકર્તા ફલં લભેત્ । દ્વાપ્રિયમજ્જો-
કેપુ નૈર્ક્તાનામાર્પાપતેઃ ॥ ૧૧ ॥ વાયોઃ કુબેરસ્યેશ્વસ્ય
લોકેયુ છકૃતી પ્રમુઃ । વસેષ્ણ્વાર્કલોકો ચ લોકપાલૈશ્વ
સેવિતઃ ॥ ૧૨ ॥

અમરત્ત્વ ઋષિ પૂછે છે-હે ભગવન્ ! મેં આપની
કૃપાથી આ વ્રતનો વિસ્તાર સાંભળ્યો. હવે ચરાચરમાં
દુર્લભ એવું અર્ધોદયવ્રત કહો. ૧ હે પ્રભો ! જે તે વ્રત
કરશે તો પ્રાણીઓનું જીવનું શુભ થશે, માટે હે કાર્તિ-
કેય ! એ વ્રત કયે પ્રકારે કરવું ? અને કરવાથી શું ફળ
થાય છે ? તે કહો. ૨ કાર્તિકેશ્વરની કહે છે-અર્ધોદય
નામનો પુણ્યયોગ કહું છું તે સાંભળો. પશુઓને, મનુષ્યોને
ને દેવાને પશુ સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર એ યોગ અતિ
દુર્લભ છે. ૩ માધ (યુજરાતી પૌષ) માસની અમાવાસ્યા,
બ્યતીપાત, રવિવાર ને શ્રવણ નક્ષત્ર એટલા સાથે આવે
તો અર્ધોદય કહેવાય છે. એ યોગ કરોડ સૂર્યમહણ જેવો
છે. ૪ હે અગત્ય ! હે શુભ આચરણવાળા ! પૂર્વે વસિષ્ઠ,
પરશુરામ, સનત્કુમાર વગેરેએ અને બીજા પશુ કેટલાક
વિદ્વાન્ પુરુષોએ ઉત્તમ અર્ધોદયવ્રત કર્યું હતું. એ વ્રત
કરવાથી જ્ઞાનેનું ને યજ્ઞનું ફળ મળે છે. ૫-૯ જે માણસ
ભક્તિથી અર્ધોદય વ્રત કરે છે, તેને સાત દ્વીપવાળી

પૃથ્વીના દાનનું પુણ્ય થાય છે. ૭ હે અગ્રસ્ત્ય ! ઝંખા, ગયા, પ્રયાગ, ત્રણ પુષ્કર ને માનસસરોવર વગેરે તીર્થોમાં સ્નાન ને દાન કરવાથી જે ફળ થાય છે, તે સધળું ફળ અર્ધોદય વ્રત કરવાથી થાય છે. જે માણસો વિધિથી અર્ધોદયવ્રત કરે છે, તેઓને દશ હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞો, તેમ જ બીજા યજ્ઞો અને દેવાલય, ધર્મશાળા વગેરે ચણાવવાનું ફળ થાય છે. ૮-૯ જે માણસ વિધિ-પૂર્વક અર્ધોદયવ્રત કરે છે, તેની વાણીમાં સહ રહે છે. ધરમાં અથળ લક્ષ્મી રહે છે, અવિચ્છિન્ન વંશ ચાલે છે. ૧૦ આયુષ્યની વૃદ્ધિ થાય છે અને શીર્ષિ દેલાય છે. તે ઈંદ્ર, અગ્નિ, યમ, વરુણ, વાયુ, કુમેર, ઇન્દ્રાણ, સૂર્ય અને ચંદ્રના લોકમાં વસે છે, ને તેની લોકપાળા સેવા કરે છે. ૧૧-૧૨

ગોકોટિદાનજં પુણ્યં સર્વતીર્થનિવાસજમ્ । અર્ધોદય-જપુણ્યસ્ય કર્ણં નાર્હતિ ષોઢશીમ્ ॥ ૧૩ ॥ મૂર્લોકા-ધિપતિઙ્ગેવ ધ્રુવલોકાધિપસ્તુ સઃ । સ્વલોકેશો જનાનાં ચ તપોલોકસ્ય ચેશ્વરઃ ॥ ૧૪ ॥ મહલોકે વસેન્નિત્યં યાવ-વિદ્યાશ્ચતુર્લકા । તતો હિરણ્યગર્ભસ્ય પુરુષો વ્રતકારકઃ ॥ ૧૫ ॥ સત્યલોકાધિપઃ સાક્ષી લોકાનાં પુરુષોઽવ્યયઃ । અર્ધોદયપ્રસાદેન બ્રહ્મલોકે વસેતુ સઃ ॥ ૧૬ ॥ તથા માનેન વિણ્ણસ્ત્વં બ્રહ્મા કદસ્તતો ભવેત્ । શિવલોકે ગૌત્મીઃ પૂજ્યો દેવરાજસમન્વિતઃ ॥ ૧૭ ॥ વસેચ્છાલોકે માનેન વ્રતસ્વાસ્ય પ્રમાવતઃ । તતો વિણ્ણસ્ત્વરૂપેન ત્રૈલોક્યાધિ-પતિર્ભવેત્ ॥ ૧૮ ॥ શંભલકગદાધારી વનમાલી હરિઃ સ્વયમ્ । વ્રતપ્રભાવાલ્લક્ષ્મીશો દેવો નારાયણો ભવેત્ ॥ ૧૯ ॥ અગસ્ત્ય ડવાચ- સ્કંદ કેન વિધાનેન કર્તવ્યં વ્રતમુત્તમમ્ । અર્ધોદયં મહાવ્યાનાં જીવિતં દુર્લભં મુચિ ॥ ૨૦ ॥

અર્ધોદયવ્રત કરવાથી જેટલું પુણ્ય થાય છે, તેના સોળમા ભાગ જેટલું પણ, કરોડો ગોદાનોથી થતું નથી, તેમ જ સર્વ તીર્થોમાં વસવાથી થતું નથી. ૧૦ જે માણસ એ વ્રત કરે છે, તે બુલોકનો રાજા થાય છે, સ્વર્ગનો રાજા થાય છે, તપોલોકનો રાજા થાય છે, ૧૪ ચૌદ ઈંદ્ર થઇ જાય ત્યાં સુધી મહલોકમાં વસે છે. પછી બ્રહ્માના સત્ય લોકમાં સર્વ લોકોનો સાક્ષી ને અવિનાશી થઇ રહે છે. પછી બ્રહ્મલોકમાં વસે છે. ૧૫-૧૬ તેટલાં પ્રમાણથી વિણ્ણ ને બ્રહ્મા થઇ રહે છે, શિવલોકમાં મહાદેવ થઇ રહે છે ને તેની ગણેા પૂજા કરે છે ને આ વ્રતના પ્રભાવથી ઈંદ્રમાન સુધી ઈંદ્રના લોકમાં રહે છે. પછી વિણ્ણસ્વરૂપ થઇ ત્રણે લોકોનો અધિપતિ થઇ રહે છે. ૧૭-૧૮ શંખ, ચક્ર અને ગદા ધારણ કરનાર, વનમાળા પહેરનાર, લક્ષ્મીના પતિ, શાક્ષાત્ નારાયણ થઇ જાય છે. ૧૯ અગ્રસ્ત્ય કહે છે-હે કાર્તિકેય ! ઉત્તમ અર્ધોદયવ્રત કયે પ્રકારે કરવું ? પૃથ્વીપર મનુષ્યોનું જીવિત અતિ દુર્લભ છે, (માટે અને તે કહો.) ૨૦

સ્કંદ ડવાચ- કૃતે કૃતં વસિષ્ઠેન ત્રેતાયાં રણુના કૃતમ્ । દ્વાપરે ધર્મરાજેન કલો પૂર્ણોદરેણ ચ ॥ ૨૧ ॥ અન્યૈર્દેવમ-ત્વયૈશ્ચ દૈર્ઘ્યેષ્ઠ દુનિસત્તમ । કૃતમર્ધોદયં સમ્યક્ સર્વકામ-ફલપ્રદમ્ ॥ ૨૨ ॥ માષમાસે કૃષ્ણપક્ષે પંચદશ્યાં રતેરિને । વૈણ્ણયેન તુ કૃત્તેણ વ્યતીપાતે છદુર્લભે ॥ ૨૩ ॥ પૂર્વાર્દ્ધે સંગમે જાત્વા ઘૃચિર્મૃત્વા સમાહિતઃ । સર્વપાપવિશુદ્ધયર્થે નિયમસ્થો ભવેશ્વરઃ ॥ ૨૪ ॥ ત્રિવૈત્વ્યં વ્રતં દેવાઃ કરિષ્યે છકિદં પરમ્ । ભવંતુ સજિવૌ મેઽય ત્રયો દેવાલયોઽપ્યયઃ-હતિ નિયમમંત્રઃ ॥ ૨૫ ॥ બ્રહ્મવિણ્ણમંદેશાનાં સૌવર્ણપલ-સંક્રયયા । કર્તવ્યાર્ચા તરર્ધેન તદર્ધેન દ્વિગોત્તમ ॥ ૨૬ ॥ સાર્ધં ચતત્રયં શંખોદ્યોનાનાં તિલપર્વતઃ । કર્તવ્યૌ પર્વતૌ વિણ્ણુદ્વયોઃ પૂર્વસંક્રયયા । (નાંચુરત્ર બ્રહ્મા) ॥ ૨૭ ॥ શત્યાત્રયં તતઃ કુર્યાંદુપસ્કરસમન્વિતમ્ । દેવતાત્રયઘરિષ્ય કર્તવ્યં અકિશકિતઃ ॥ ૨૮ ॥ બ્રહ્મવિણ્ણુશિવપ્રીત્યૈ દાતવ્યં તુ ગર્વાં ત્રયમ્ । હિરણ્યમૃમિધાન્યાદિદાનં વિશ્વસારતઃ ॥ ૨૯ ॥ દાતવ્યં મદ્યોપેતં બ્રાહ્મણેભ્યસ્તુ યત્નતઃ । મધ્યાહ્ને તુ નરઃ જાત્વા ઘૃચિર્મૃત્વા સમાહિતઃ । તિલપર્વત-મઘસ્યં પૂજયેદેવતાત્રયમ્ ॥ ૩૦ ॥

કાર્તિકરવાખી કહે છે-આ વ્રત સત્યયુગમાં વસિષ્ઠ અધિએ કર્યું હતું, ત્રેતામાં રઘુરાજાએ કર્યું હતું, દ્વાપર-યુગમાં યુધિષ્ઠિર રાજાએ કર્યું હતું, ને કલિયુગમાં પૂણ્યેંદ્ર ને બીજા પણ દેવ, મનુષ્ય તથા દૈત્યોએ સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર આ અર્ધોદયવ્રત વિધિથી કર્યું હતું. ૨૧-૨૨ માષ (ગુજરાતી પૌષ) માસની અમાસને દિવસે રવિવાર, શ્રવણ નક્ષત્ર ને વ્યતીપાત હોય તો તે દિવસે પ્રાતઃકાલમાં સંગમમાં (જ્યાં નદી સમુદ્રને મળતી હોય ત્યાં) સ્નાન કરી પવિત્ર થઇ શુદ્ધિમાટે સાવધાનીથી નિયમ લેવે. ૨૩-૨૪ તેનો મંત્ર-“ હે દેવો ! જેના ત્રણ દેવો છે ને જે મુક્તિ આપનાર છે, એવું વ્રત હું આજ કરીશ, માટે ત્રણ દેવો તથા ત્રણ અગ્નિ પાસે રહો. ૨૫ પણ, અર્ધો પલ વા પા પલ સોનાની બ્રહ્મા, વિણ્ણુ ને શંકરની મૂર્તિ કરાવવી. ૨૬ સાડા ત્રણસો દોણ તલનો બ્રહ્મા માટે પર્વત કરાવવો. વિણ્ણુ ને શંકર માટે પણ તેટલા જ તલના પર્વતો કરાવવા. ૨૭ ત્રણે દેવો માટે શક્તિ પ્રમાણે પ્રેમપૂર્વક ભક્તિથી ત્રણ શ્રદ્ધા કરાવવી. ૨૮ બ્રહ્મા, વિણ્ણુ ને શંકરને પ્રસન્ન કરવામાટે ત્રણ ગોદાનો કરવા. તેમ જ શક્તિ પ્રમાણે બ્રહ્માયુને શ્રદ્ધાથી પૃથ્વી, ધાન્ય અને સોનાનું દાન આપવું. મધ્યાહ્ન વખતે સ્નાન કરી પવિત્ર થઇ સાવધાનીથી તલના પર્વત ઉપર રહેલા ત્રણ દેવોની પૂજા કરવી. ૨૯-૩૦

ત્રણો બ્રહ્મપૂજા- નમો વિશ્વમુજે તુભ્યં સત્યાય પરમે-શ્ચિને । દેવાય દેવપતયે યજ્ઞાનાં પતયે નમઃ ॥ ૩૧ ॥ ઐં બ્રહ્મણે નમઃ પાદૌ પૂજયામિ । ઐં હિરણ્યગર્ભાવં ઋક પૂં । ઐં યાત્રે નમઃ જાંઘની પૂં । ઐં પરમેશ્ચિને નમઃ

જંબે પૂં । ઐ વેધસેં ગુહં પૂં । ઐ પપોદ્ગવાયં નામિં
પૂં ઐ હંસવાહનાયં કટી પૂં । ઐ શતાનંદાયં વક્ષઃ
સ્થલં પૂં । ઐ સાવિત્રીપતયેં બાહુ પૂં । ઐ ઋગ્વેદાયં
પૂર્વવક્ત્રં પૂં । ઐ યજુર્વેદાયં દક્ષિણવક્ત્રં પૂં । ઐ
સામવેદાયં પશ્ચિમવક્ત્રં પૂં । ઐ અયર્વેદાયં ઉત્તરવક્ત્રં
પૂં । ઐ કપિલાયેં કપોલૌ પૂં । ઐ ચતુર્વક્ત્રાયં
શિરઃ પૂં । તતઃ કાર્યા લોકપાલપૂજા વિપ્રૈઃ સ્વમંત્રતઃ ।
હિરણ્યગર્ભપુરુષ પ્રધાનાધ્યક્ષરૂપકા । પ્રસીદ સુસુલો ભૂત્વા
પૂર્જાં શુદ્ધ નમોઽસ્તુ તે । इति ब्रह्मप्रार्थना ॥ ૩૨ ॥

તેમાં પ્રથમ શ્રદ્ધાની પૂજા કરવી-‘હે શ્રદ્ધા! આપ
જગતને ઉત્પન્ન કરનાર છો, સત્ય છો, પરમેશ્વર છો, દેવ
છો, દેવાના પતિ છો ને યજ્ઞોના પતિ છો, તેને હું
વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.’^{૩૧} એ મંત્ર બાણી નમસ્કાર
કરવા. પછી અંગપૂજા કરવી-‘ઐ બ્રહ્મણે નમઃ પાદૌ પૂજ-
યામિ’ એ મંત્ર બાણી પગની પૂજા કરવી. ‘હિરણ્યગર્ભાયં’
થી સાથળની, ‘ધાત્રેં’ થી ધૃતણી, ‘પરમેષ્ઠિનેં’ થી
પીંડીની, ‘વેધસેં’ થી ગુહની, ‘પપોદ્ગવાયં’ થી નાભિની,
‘હંસવાહનાયં’ થી કટની, ‘શતાનંદાયં’ થી વક્ષઃસ્થળની,
‘સાવિત્રીપતયેં’ થી બાહુની, ‘ઋગ્વેદાયં’ થી પૂર્વ તર-
ફના મુખની, ‘યજુર્વેદાયં’ થી દક્ષિણ મુખની, ‘સામવેદાયં’
થી પાશ્ચિમ મુખની, ‘અયર્વેદાયં’ થી ઉત્તર મુખની,
‘કપિલાયં’ થી ગાલની અને ‘ચતુર્વક્ત્રાય નમઃ શિરઃ પૂં’
એ મંત્ર બાણી મસ્તકની પૂજા કરવી. પછી લોકપાલોની
પૂજા તે તે લોકપાલના મંત્રથી કરવી. ‘હે હિરણ્યગર્ભ !
આપ પુરુષ છો, પ્રધાન છો, અધ્યક્ષ સ્વરૂપવાળા છો.
હે દેવ ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું, (મારા)પર પ્રસન્ન
થાઓ ને સુમુખ થઇ પૂજનો સ્વીકાર કરો.’^{૩૨} એ મંત્ર
બાણી શ્રદ્ધાની પ્રાર્થના કરવી.

નારાયણ જગન્નાથ નમસ્તે ગરુડધ્વજ । પીતાંબર
નમસ્તુભ્યં જનાર્દન નમોઽસ્તુ તે ॥ ૩૩ ॥ ઐ અનંતાયં
પાદૌ પૂં । ઐ ત્રિશ્રુપાયં ઝરૂ પૂં ॥ ઐ શુક્રંદાયં
જાહ્નવી પૂં । ઐ ગોવિંદાયં જંબે પૂં । ઐ પ્રણમ્નાયં
ગુહં પૂં । ઐ પદ્મનાભાયં નામિં પૂં । ઐ શુવનોદ-
રાયં પેટની, ‘કૌસ્તુભવક્ષસેં’ વક્ષઃ પૂં । ઐ ચતુર્ધ્વાજયં
બાહુ પૂં ॥ ઐ ત્રિશ્વલોચનાયં છલં પૂં । ઐ સહસ્ર-
શિરસે દેવાયાનંતાયં શિરઃ પૂં ॥ આદિત્યચંદ્રનવન
દિગ્બાહો દૈત્યસદન । પૂર્જાં દર્તાં મયા મક્ષ્યા ગૃહાણ
કરુણાકર ॥ ૩૪ ॥ इति विष्णुप्रार्थना ।

પછી નારાયણની પૂજા કરવી. ‘હે નારાયણ ! આપ
જગતના નાથ છો, ગરુડધ્વજ છો, પીળા વસ્ત્ર પહેરે
છો ને માયાને પીડનાર છો, આપને નમસ્કાર કરું છું.’^{૩૩}
એ મંત્ર બાણી નમસ્કાર કરવા. પછી વિષ્ણુની અંગપૂજા
કરવી; તેનો પ્રકાર-‘ઐ અનંતાય નમઃ પાદૌ પૂજયામિ’ એ

મંત્ર બાણી પગની પૂજા કરવી. ‘ત્રિશ્રુપાયં’ થી સાથળની
‘શુક્રંદાયં’ થી ધૃતણી, ‘ગોવિંદાયં’ થી પીંડીની, ‘પ્રણ-
મ્નાયં’ થી ગુહની, ‘પદ્મનાભાયં’ થી નાભિની, ‘શુવનોદ-
રાયં’ થી પેટની, ‘કૌસ્તુભવક્ષસેં’ થી વક્ષઃસ્થળની, ‘ચતુ-
ર્ધ્વાજયં’ થી બાહુની, ‘ત્રિશ્વલોચનાયં’ થી મુખની ને ‘સહસ્ર-
શિરસે દેવાયાનંતાય નમઃ શિરઃ પૂજયામિ’ એ મંત્ર બાણી
મસ્તકની પૂજા કરવી. ‘હે વિષ્ણુ ! સૂર્ય ને ચંદ્ર આપનાં
નેત્ર છે, દિશારૂપી હાથ છે, આપ દૈત્યોના નાશ કરનાર
છો ને ક્ષાતા સમુદ્ર છો.’^{૩૪} એ મંત્ર બાણી વિષ્ણુની
પ્રાર્થના કરવી.

મહેશ્વર મહેશાન નમસ્તે ત્રિપુરાંતક । જીવૃતકેશાય
નમો નમસ્તે વૃષમધ્વજ ॥ ૩૫ ॥ ઐ હૃશાનાયં પાદૌ
પૂં ॥ ઐ ચંદ્રશેલરાયં જંબે પૂં । ઐ પશુપતયેં
જાહ્નવી પૂં । ઐ શંકરાયં ઝરૂ પૂં । ઐ ડમાકાંતાયં
ગુહં પૂં । ઐ નીલકોહિતાયં નામિં પૂં । ઐ કૃત્તિ-
વાસસેં ઉદરં પૂં । ઐ નાગયજોપવીતિનેં હૃદયં પૂં ।
ઐ યુજંગમૂષળાયં બાહુ પૂં । ઐ નીલકંઠાયં કંઠં
પૂં । ઐ પંચવક્ત્રાયં છલં પૂં । ઐ કપાર્દિને નમઃ
શિરઃ પૂજયામિ । અંચકારેડપ્રમેયાત્મમનો લોકાંતકાય
ચ । પૂર્જાં મયા કૃતાં મક્ષ્યા ગૃહાણ વૃષમધ્વજ
॥ ૩૬ ॥ इति महेश्वरप्रार्थना ॥

પછી મહાદેવની પૂજા કરવી. ‘હે મહેશ્વર ! આપ
મોટા ઇશ છે, ત્રિપુરાસુરને નાશ કરનાર છો, આપના
મેધરૂપી કેશ છે, આપની ખુબીમાં બળદ છે, હું આપને
નમસ્કાર કરું છું.’^{૩૫} એ મંત્ર બાણી મહાદેવને નમ-
સ્કાર કરવા. અંગપૂજા-‘ઐ હૃશાનાય નમઃ પાદૌ પૂજયામિ’
એ મંત્ર બાણી પગની પૂજા કરવી. ‘ચંદ્રશેલરાયં’ થી
પીંડીની, ‘પશુપતયેં’ થી ધૃતણી, ‘શંકરાયં’ થી સાથળની,
‘ડમાકાંતાયં’ થી ગુહની, ‘નીલકોહિતાયં’ થી નાભિની,
‘કૃત્તિવાસસેં’ થી પેટની, ‘નાગયજોપવીતિનેં’ થી હૃદયની,
‘યુજંગમૂષળાયં’ થી બાહુની, ‘નીલકંઠાયં’ થી કંઠની,
‘પંચવક્ત્રાયં’ થી મુખની અને ‘કપાર્દિને નમઃ શિરઃ પૂજ-
યામિ’ એ મંત્ર બાણી મસ્તકની પૂજા કરવી. ‘હે મહાદેવ !
આપ અંધકાસુરના શત્રુ છો, પ્રભાશુરહિત છો ને
લોકને સંહાર કરનાર છો, હું આપને નમસ્કાર કરું
છું. મેં ભક્તિથી કરેલી પૂજાનું મહત્ત્વ કરો.’^{૩૬} એ
મંત્ર બાણી મહાદેવની પ્રાર્થના કરવી.

इति पूजाक्रमः प्रोक्तो मन्त्रैरैतैः प्रयत्नतः । आचार्यै
पूजयेद्भक्त्या वज्रालंकारभूषणैः ॥ ३७ ॥ हस्तमात्रा कर्ण-
मात्रा पीठं छत्रं कर्मबद्धः श्वेतवस्त्रयुगं देयं ब्रह्मणे सर्वमूर्तये
॥ ३८ ॥ पीतवस्त्रयुगं विष्णोर्लोकहितं शंकरस्य च । पंचा-
मृतेन स्नपनं पूजनं कुक्षयैः स्नानैः ॥ ३९ ॥ कमलैस्तुक्ष्म-
पत्रैर्विक्वपत्रैरलंकृतैः । तत्कालसंभवैरिदं यैः पूजया देवा
यथाकमन् ॥ ४० ॥ यथाशक्त्या प्रकृतैश्च व्रतमेतत्समुद्ध-

અમ્ । જીવિતં પ્રાણિનામેતદનિત્યં નિશ્ચિતં યતઃ ॥ ૪૧ ॥
અથ વ્રતાંગહોમસ્ય વિધાનં શૃણુ યત્નતઃ । દેવતાત્રયમુદિચ્ય
શાશ્વદ્દેન કર્મેણા ॥ ૪૨ ॥ બ્રહ્મણે વિષ્ણુરૂપાય શિવરૂપાય
તે નમઃ । અનેનૈવ ચ મન્ત્રેણ વર્ક્ષિં સંસ્થાપ્ય મક્તિઃ ॥ ૪૩ ॥
તત્તો હોમં પ્રકૃર્વાત સહસ્રત્રયસંમિતમ્ । તિલાગ્ન્યશર્કરાશ્ચૈવ
હોમદ્રવ્યં પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૪૪ ॥ બ્રહ્મજ્ઞાનમન્ત્રેણ બ્રહ્મણે
ચ તિલાન્ હુનેત્ । આગ્ન્યૈ ચૈવ હૃદં વિષ્ણુસ્ત્ર્યંબકં શર્કરાં
હુનેત્ ॥ ૪૫ ॥ અથ હોમાવસાને તુ ગાં ચ દયાતપસ્વિ-
નીમ્ । સ્વર્ણચંદ્રી રૌપ્યચ્ચુરાં ઘંટામરણભૂષિતામ્ ॥ ૪૬ ॥
તામ્પૃથ્વીં કાંસ્યદોહાં સર્વોપસ્કરસંયુતામ્ । સદ્વિષ્ણીં
સુશીલાં ચ આચાર્યાંય નિવેદયેત્ ॥ ૪૭ ॥ તેન દત્તં દ્રુતં
જપમિદં યજ્ઞેઃ સહસ્રધા । કૃતકૃત્યો અવેનમત્યોં વ્રતસ્યાસ્ય
પ્રભાવતઃ ॥ ૪૮ ॥ ઈવં તથ મયાઽઽઽઽઽઽઽઽ ટુલેમં વ્રતસ્ર-
ત્તમમ્ । અર્ચોદ્યં યથાદૃતં કિમન્યસ્પરિપૃચ્છસિ ॥ ૪૯ ॥
હૃતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે અર્ચોદ્યવ્રતં સંપૂર્ણમ્ ।

એ પ્રમાણે મંત્રો બાણી પૂજા કર્યા પછી વસ્ત્ર ને
અલંકારવડે આચાર્યની પૂજા કરવી. ૭૭ સર્વસ્ત્રરૂપી બ્રહ્માને
કડા, કુંડલો, આસન, છત્ર, કમંડલુ ને એ ધોળાં
વસ્ત્રો આપવાં. ૭૮ વિષ્ણુને પીળાં ને શંકરને એ લાલ વસ્ત્રો
આપવાં. પંચામૃતથી સ્નાન કરાવી, કમળવડે બ્રહ્માની,
ટુલસીપત્રથી વિષ્ણુની ને મિલ્કદલથી શંકરની પૂજા કરવી.

હૃત્યમાવાસ્યાવ્રતાનિ સમાપ્તાનિ ।

૧ અધિકમાસનાં વ્રતો

અથ મલમાસવ્રતાનિ કિલ્લયંતે ॥ શ્રીકૃત્વાચ-દેવદેવ જગ-
ન્નાથ શુક્તિમુક્તિપ્રદાયક । કથયસ્વ પ્રસાદેન લોકાનાં
હિતકામ્યયા । કથયંતિ સુનિશ્ચિતાઃ કૃષ્ણદ્વૈપાવનાદયઃ ।
અદત્તં નૈવ લબ્ધેત દત્તમેવોપતિષ્ઠતે । યથા વંધ્યા ગૃહસ્થસ્ય
પતિર્વંશવિનાશિની । તથા દાનવિહીનસ્ય જન્મ સર્વે નિર-
ર્થકમ્ । તથાપિ કથયંતીહ દૈવજ્ઞાઃ શાશ્વકોવિદાઃ । ક્ષૌરં
મૌંજી વિવાહશ્ચ વ્રતં કામ્યોપવાસકમ્ । મહિમ્નુવે સદા
સ્યાજ્યં ગૃહસ્થેન વિશેષતઃ । અધિમાસે ચ સંપ્રાપ્તે કિં કાર્યં
વ્રતસ્રત્તમમ્ । કસ્યોદ્દેશેન દાતવ્યં કિં પરત્ર પ્રદાયકમ્ ।

લક્ષ્મી કહે છે-હે દેવેના દેવ । હે જગન્નાથ ! હે ભોગ
તથા મોક્ષ આપનાર ! હું લોકોના કષ્ટાણુ માટે પૂછું છું,
તેના કૃપા કરી ઉત્તર આપો. વેદગ્યાસ આદિ મોટા
મોટા મુનિઓ કહે છે કે, જે પૂર્વ જન્મમાં ન દીધું
હોય તો આ જન્મમાં પ્રાપ્ત થતું નથી, પણ દીધું
પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ વાંછળી ઓ પોતાના પતિના
વંશનો નાશ કરે છે, તેમ જે માણસ દાન નથી કરતો,
તેના જન્મ નિર્થક છે (એટલે નષ્ટ થાય છે), તેમ જ

તેમ જ તે સમયમાં થયેલાં ઉત્તમ પુણ્યોવડે પૂજા
કરવી. ૪૯-૫૦ અતિ દુર્લભ એવું આ વ્રત યથાશક્તિ
કરવું, કારણ કે આ મનુષ્યોનું જીવન અનિશ્ચિત છે. ૪૧
હવે હોમ કે, જે વ્રતનું અંગ છે તે કહું છું, તે સાંભળો. શા-
સ્ત્રમાં કહેલા ત્રિધી ત્રણે દેવોના ઉદ્દેશથી હોમ કરવો. ૪૨
‘બ્રહ્મારૂપ, વિષ્ણુરૂપ ને શંકરરૂપ આપને નમસ્કાર
કરું છું,’ એ મંત્ર બાણી બ્રહ્માથી અમિતી સ્થાપના કરી
તિલ, ઘી ને સાકરનો ત્રણ હળાર વખત અલગ અલગ
હોમ કરવો. ૪૩-૪૪ ‘બ્રહ્મજ્ઞાનં’ એ મંત્ર બાણી બ્રહ્માને
તિલની આહુતિ આપવી, ‘હૃદં વિષ્ણુ’ એ મંત્ર બાણી
વિષ્ણુને ઘીની આહુતિ આપવી ને ‘ત્ર્યમ્બકં’ એ મંત્ર
બાણી મહાદેવને સાકરની આહુતિ આપવી. ૪૫ હોમ પૂરા
થયા પછી પુષ્કળ દૂધવાળી, સોનાનાં શીંગડાવાળી, રૂપાની
ખરીવાળી, ઘંટાથી ને અલંકારોથી શોભિત, ત્રાંખાના પીઠ-
વાળી, સામગ્રીવાળી, સારા સ્વભાવવાળી એક ગાય
દક્ષિણાસહિત આચાર્યને આપવી. ૪૬-૪૭ તેને ઢાઢવા
માટે કાંસાનું વાસણ આપવું. તે દિવસે દાન, હોમ, જપ ને
કેટલાક પ્રકારના યજ્ઞો કરવાથી આ વ્રતના પ્રભાવથી મનુષ્ય
કૃતાર્થ થાય છે. ૪૮ અતિ દુર્લભ ને ઉત્તમ અર્ધોદ્યવ્રત
મેં સાંભળ્યા પ્રમાણે કહી સંભળાવ્યું. હવે બીજું શું પૂછો
છો ? ૪૯ એ પ્રમાણે સ્કંદપુરાણમાં અર્ધોદ્ય વ્રત કહેલું છે.

જ્યોતિષી તથા વિદ્વાનો કહે છે કે, અધિક માસમાં ક્ષૌર
(ખાળભોવાળા ઉતરાવવા) જનોષ, વિવાહ તેમ જ
કામ્યવ્રત-એ સમ્રાજોના ગૃહસ્થાશ્રમીએ અવશ્ય લાગ
કરવો. હે દેવ ! અધિકમાસમાં કયું વ્રત કરવું ? ને કેના
ઉદ્દેશથી દાન કરવું, જેથી પરલોકમાં ફળ મળે.

શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ- મુણુ દેવિ મહાભાગે સર્વલોકસ્ય
હેતવે । સ્વયં દાતા સ્વયં ભોક્તા યો વદાતિ દ્વિજાતયે ।
નાન્યો દાતા ન ભોક્તા ચ હ્રદ્યલોકે પરત્ર ચ । અસંક્રાંતે
ચ માસે વૈ મામુદિચ્ય વ્રતં ચરેત્ । અધિમાસસ્ય દેવોઽહં
પુરુષોત્તમસંજ્ઞકઃ । સ્નાનં દાનં જપં હોમં સ્વાધ્યાયં પિતૃ-
તર્પણમ્ । દેવાર્ચનમધ્યાન્યચ ચે કુર્વંતિ મહુષ્યજાઃ । અજ્યં
તદ્ભવેસ્સર્વે મમોદ્દેશેન યત્કૃતમ્ । મલમાસો ગતઃ શૂન્યો
યેષાં દેવિ પ્રમાદતઃ । દારિદ્ર્યં પુત્રશોકં ચ પાપપંકવિગર્હિ-
તમ્ । મર્ત્યલોકે મવેજન્મ તેષાં દેવિ ન સંશયઃ । સુલ-
પ્રસાદતિ દેવિ ત્વં યેઽર્ચયંતિ દ્વિજોતમાન્ । ચદામહિ-
મ્નુષ્ણો માસઃ પ્રાપ્યતે માનવૈઃ પ્રિયે । મહોત્સવસ્તદા કાર્યં
આરમ્ભો હિતકાંક્ષિભિઃ । કૃષ્ણવશ્ચ જતુર્દેવ્યાં નવમ્યાં વા

છરેશ્વરિ । અદ્ય્યાં વાડ્ય કર્તવ્યં વત્ શોકવિનાશનમ્ ।
 યથાભોષણે માસે ચાત્તિન્મલિન્નુચે । પુણ્યેડક્ષિ
 પ્રાતરુપાય કૃત્વા પૌર્વાહ્નિકીં ક્રિયામ્ । ગૃહીયાન્નિયમં
 પશ્ચાદ્વાહ્નિદેવં દિવિ સ્મરન્ । ઉપવાસસ્ય નક્ત્ય એક-
 મક્ત્ય આમિનિ । એકસ્ય ત્રિચરં કૃત્વા તતો
 વિપ્રાન્નિમંત્રયેત્ । સપત્નીકાન્સદાચારાન્સુરુપાન્સુરુવે-
 કાન્ । સ્તુતાધ્યયનસંપન્નાન્ કુલીનાન્ જ્ઞાતિસંપન્નાન્ ।
 તતો મધ્યાહ્નસમયે લક્ષ્મીપુત્રં સનાતનમ્ । સ્થાપયેદગ્રણે
 કુંભે વેદમન્ત્રેદ્વિજોત્તમેઃ । પૂજયેત્પરયા મક્ત્યા ગોત્રિનિઃ
 સપિતામહમ્ । ગંધતોયેન સંસ્નાપ્ય શ્યમૈઃ પંચાશૃતૈસ્તથા-
 ચંદનેન સુગંધેન પુષ્પેનાંનાવિષેઃ પ્રિયે । મિટ્તાન્નૈર્નવૈવેશૈર્ધૂ-
 પદીપાદિમિસ્તથા । આચ્છાદયેત્સવ્યજ્ઞેષ પીતલભૈર્વિશેષતઃ ।
 ધંટામુદ્ગાનિર્ધોષશ્ચઘ્વનિસમન્વિતમ્ । આરાતિકં વ્રતી
 કુર્યાન્કર્પૂરાગુરુચંદનૈઃ । અહમ્ભે તુલ્યકેનાપિ ફળાન્તસ્ય
 સિદ્ધયે । તામ્રપાત્રસ્થિતં તોયં ચંદનાશ્રુતપુષ્પકૈઃ । અર્ચ્ય
 વ્યાસપરનીકઃ પ્રહટેનાંતરાત્મના । નારંગૈર્નાલિકૈર્નૈશ્ચ
 ફલૈર્નાનાવિષેઃ શ્યમૈઃ । પંચરત્નૈઃ સમાયુક્તં જાતુની કૃત્ય
 મૃતલે । આરોપ્ય માલે હસ્તાધ્યાં શ્રદ્ધામક્તિસમન્વિતઃ ।
 મન્ત્રેણાનેન દેવેશિ બ્રહ્મણા સદ્ માં સ્મરન્ ।

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે દેવિ ! હે મોટાં ભાગ્યવાળી ! સર્વ
 લોકોના હિત માટે કહું છું તે સાંભળો. જે માણસ બ્રાહ્મણને
 આપે છે, તેજ આ લોકમાં વા પરલોકમાં દાતા ને મોક્ષતા થાય
 છે, પણ ખીન્ને કાષ્ઠ થતો નથી. અધિકભાસમાં મને ઉદ્દેશીને
 વ્રત કરવું; કારણ કે તે માસનો અધિકાતા દેવ હું છું. તે
 વખતનું માં નામ પુરુષોત્તમ છે. જે માણસો અધિક
 ભાસમાં મારા ઉદ્દેશથી સ્નાન, દાન, જપ, હોમ, સ્વા-
 ધ્યાય, પિતૃતર્પણ, દેવપૂજા ને ખીન્નું પણ જે કાર્ય કરે
 છે, તેનું તે સવળું અક્ષય થાય છે. હે દેવિ ! જે માણ-
 સોનો અધિક ભાસ પ્રમાદથી દાન ધર્મ વગરનો આદ્યો
 જાય છે, તેઓને દારિદ્ર્ય આવે છે ને પુત્રશોક, પાપ ને
 નિદા થાય છે તથા તેને પૃથિવી ઉપર જન્મનું મરવું
 પડે છે, એમાં સંશય નથી. હે દેવિ ! જે માણસો
 આધિક ભાસમાં ઉત્તમ બ્રાહ્મણોની પૂજા કરે છે, તેને
 તમે સુખ આપો છો. હે પ્રિયે ! જ્યારે અધિક ભાસ
 આવે સારે પેતાનું કલ્યાણ ધન્યજનાર પુરુષોએ મોટો
 ઉત્સવ કરવો. હે સુરેશ્વરિ ! અધિકભાસમાં કૃષ્ણ ચતુ-
 ર્દશીને, નવમીને વા અષ્ટમીને દિવસે મળેલા ઉપચારોથી
 પાપ નાશ કરનાર વ્રત કરવું. એ પુણ્ય દિવસે પ્રાતઃ-
 કાલમાં ઉઠી પ્રાતઃકાલનું કૃત્ય કરી. વાસુદેવનું સ્મરણ
 કરતાં કરતાં ઉપવાસ, નક્ત બોજન વા એક વખત
 બોજન-હરકાષ્ઠનો નિશ્ચય કરી નિયમ લેવો. પછી શુભ
 આચારવાળા, રૂપાળા, સુંદર વેશવાળા, વેદ બણેલા
 તથા કુશીન બ્રાહ્મણોને તથા તેમની ઓળાને નિમંત્રણ
 આપવાં. મધ્યાહ્ન વખતે બ્રાહ્મણોની પાસે વેદમંત્રોવડે ઊદ-

રહિત ધડામાં લક્ષ્મીસહ નારાયણની ને બ્રહ્માની સ્થાપના
 કરાવવી. પછી સગાં સંબંધીઓની સાથે પરમ ભક્તિથી
 પૂજા કરવી. સુગંધી જળથી ને સુંદર પંચામૃતથી સ્નાન
 કરાવવું. સુગંધી ચંદન ચડાવવું, ધૂપ ને દીપ કરવા,
 નાના પ્રકારનાં મિષ્ટાનોનાં નૈવેદ્ય કરવાં, ઉત્તમ પીળાં
 વસ્ત્રો ઝોરાડવાં, ધંટા ને શૃંગ વગાડવાં, શંખશ્વનિ
 કરવા, કર્પૂર, અગુર, ચંદનની આરતી ઉતારવી, તે ન
 મળે તો ઉભાડીઆથી પણ આરતી ઉતારવી, જેથી
 અનંત ફળ થાય છે. પછી ત્રાંખાના પાત્રમાં જળ, ચંદન,
 અક્ષત, પુષ્પ, નારંગી, નાળીએર, અને ખીન્નું પણ નાના
 પ્રકારનાં ફળો ને પંચરત્ન નાખી તે પાત્ર બાલ સૂધી ઉચું
 લઈ, માં ને બ્રહ્માનું સ્મરણ કરી, ધુટણ પૃથ્વી ઉપર
 રાખી, ભક્તિથી તથા શ્રદ્ધાથી આ પુરુષ ખરેખરે અર્ધ
 આપવો, તેનો મંત્ર-

દેવદેવ મહાદેવ પ્રથોત્પત્તિકારક । ગૃહાણાર્ચ્યમિદં
 દેવ કૃપાં કૃત્વા મમોપરિ-હત્યર્ધદાનમંત્રઃ ॥ સ્વયંબુવે
 નમસ્તુમ્યં બ્રહ્મણેડમિત્તેજસે । નમોડસ્તુ તે અયાનંત
 દયાં કુરુ મમોપરિ । एवं સંપ્રાર્થ્ય ગોવિંદં પૂજયે-
 દ્વાક્ષણોસ્તતઃ । સપત્નીકાન્ શુચીન્ સ્નાતાન્ લક્ષ્મી-
 નારાયણૌ સ્મરન્ । પરિધાપ્ય યથાશક્ત્યા વસ્ત્રૈર્ધૂષણકું-
 કુમૈઃ । અલંકૃત્ય વિધાનેન મોજયેદ્ધૂતપાચસૈઃ ।
 દ્રાક્ષામિશ્ર કપિત્થૈશ્ચ પનસૈઃ કર્દલીફલૈઃ । નારિકૈલૈશ્ચ
 નારિંગૈઃ કૂષ્માણ્ડૈર્દાહિમીફલૈઃ । ઘૃતપક્વાન્નગોધૂમૈઃ શ્યમૈઃ
 સોહાલિકૈર્વટેઃ । શાકૈર્વૃતપૂરૈશ્ચ ફાળિતૈઃ લંઢમંડકૈઃ ।
 દંતાકર્કટીશાકૈઃ શૃંગવેરૈઃ સમૂલકૈઃ । અન્યૈશ્ચ વિવિધૈઃ
 શાકૈ રમ્યપાકૈઃ પૃથક્પૃથક્ । મધ્યૈર્મોજ્યૈશ્ચ લેહ્યૈશ્ચ ચો-
 ષ્ઠ્યૈઃ પાનીયકૈસ્તથા । તત્ર ચાવસરં પ્રાપ્ય પરિવિષ્ય શુદ્ધ
 મુલન્ । હવં સ્વાદુ હવં મોજ્યં મવદ્યં નિવેદિતમ્ । યાચ્યતાં
 રોચતે યથ યન્મયા પાવિતં તતઃ । ધન્યોડસ્મન્નુગ્રીતોડસ્મિ
 પાવિતં મમ મંદિરમ્ । ઇતિ પ્રાર્થ્યં તતો વિપ્રાન્ દત્ત્વા
 તાંદલદક્ષિણામ્ । અન્યાન્યપિ ચ દાનાનિ દેયાનિ વિવિ-
 ધાનિ ચ । ચિત્તશાઙ્ગં ન કુર્વીરન્નિચ્છેતઃ શ્રેય આત્મનઃ ।
 વિસર્જયેત્સપત્નીકાન્ હસ્તે દત્ત્વા ચ મોદકાન્ । બાલી-
 માંતમહવજ્ર ચુજીતં ચૈધુમિઃ સદ્ । અસંક્રાંતવતં નારી યા
 કરોતિ મમ પ્રિયે । દારિદ્યં પુત્રશોકં ચ વૈધવ્યં ન કમેષ
 સા । પુરુષોડપ્યેવંવિધો દેવિ યદિ કુર્યાન્મલિન્નુચમ્ ।
 મલિન્નુચં પ્રાપ્ય ન પૂજિતો યૈઃ શ્રીનાથદેવઃ પરોહ
 મક્ત્યા । તેષાં કર્યં સ્થાતુ સર્વં ચ સંપ્રત્યુજઃ હ્રદ્ય
 સ્વજનશ્ચાપિ માર્યા ॥ ઇતિ મન્વિષ્યે મહમાસતમત્મ ।

‘હે દેવના દેવ ! આપ મોટા દેવ છો, જન્મતની
 ઉત્પત્તિ ને નાશ કરનાર છો. હે દેવ ! મારી
 ઉપર કૃપા કરી આ અર્ચનું મહત્ત્વ કરો.’ પછી
 ‘હે અનંત ! આપ સ્વયંપ્રકાશ છો, બ્રહ્મ છો ને અમિત
 તેજવાળા છો તેને તથા લક્ષ્મીને નમસ્કાર કરું છું.

મારી ઉપર કૃપા કરેા.' એ પ્રકારે વિષ્ણુની પ્રાર્થના કરી તેનું તથા લક્ષ્મીનું સ્મરણ કરતાં કરતાં પવિત્ર બ્રાહ્મણોની તથા તેઓની સ્ત્રીઓની પૂજા કરવી. યથા-શક્તિ કેસર ચોપડવું, વજ્ર ને અલંકાર પહેરાવવા. એવી રીતે શ્રેણીઓ પછી તેઓને જમાડવાની તજવીજ કરવી. ઘી, દૂધપાક, દરાખ, કેક, પનસ, કેળાં, નાળિયેર, નારંગી, કેળાં, દાડિમ, ધોમાં તળેલી ધઉની સામગ્રી, સુંવાળી, વડાં, સાકરનાં વેખર, ખડમંડાં, વંતાક, કાકડી, આદુ, ચૂના ને ખીળાં જુદા જુદા પ્રકારનાં શાક, ભજ્ય (લાડુ વગેરે), ભોજ્ય (શીરા વગેરે), લેણ (મધ વગેરે) ને ચોખ્ખ (આખા વગેરે) આગળથી પીરસી રાખી જળનાં ભરેલાં પાત્રો પાસે મૂકી, મધુર વાણીથી કહેવું કે, 'હે મહારાજ! આપમાટે સ્વાદિષ્ઠ ભોજન તૈયાર છે. મેં જે તજવીજ કરી છે તેમાંથી આપને જે રુચે તે વળી માગી લેજો. આજ મને ધન્ય છે કે મારા ઉપર અનુગ્રહ કર્યો, મારું ધર પવિત્ર કર્યું,' એવી રીતે પ્રાર્થના કરવી. ભોજન કરી રહ્યા પછી તેઓને તાંબૂલ ને દક્ષિણા આપવી. તેમ ખીળાં પછી કેટલાક દાનો આપવાં. એ કથ્યાણુની ઇચ્છા હોય તો દ્રવ્યનો લોભ કરવો નહિ. પછી બ્રાહ્મણોના તથા તેઓની સ્ત્રીઓના હાથમાં લાડવા આપી તેઓને વિદાય કરવાં ને સીમાડા પર્યંત વળાવા જવું. પછી સગાં સંબંધીઓની સાથે ભોજન કરવું. હે પ્રિયે! જે સ્ત્રી અધિકમાસમાં મારું મત કરે છે, તેણીને દરિદ્રપણું, પુત્રનો શોક ને વિધવાપણું આવતું નથી. હે દેવિ! પુરુષે પથ્ય અધિક માસમાં તેવી જ રીતે મત કરવું. હે દેવિ! જે માણસે અધિક માસમાં પરમ ભક્તિથી વિષ્ણુનું પૂજન કરતા નથી, તેઓને સુખ, સંપત્તિ, પુત્ર તથા મિત્ર સંબંધી સુખ તે કેમ મળે? અર્થાત્ ન મળે. એ પ્રમાણે ભવિષ્યપુરાણમાં અધિક માસનું મત કહેલું છે.

અધિકમાસનું ઇતિહાસસહિત ખીળું મત

અથેતિહાસસહિતં વ્રતાતરં તત્રૈવ ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ-
અધિમાસસ્ય માહાત્મ્યં માર્કંડેય હ્રને વદ ॥ જપયજ્ઞાદિકં
પુણ્યં વક્તવ્યમ્પિત્તમ ॥ ૧ ॥ કિં કર્તવ્યં ચ વિપ્રેર ગંગા-
સ્નાનં ચ દુર્લભમ્ ॥ કથયસ્વ મહાપ્રાજ્ઞ કૃપયા દ્વિજપુંગવ
॥ ૨ ॥ માર્કંડેય ઉવાચ- મહામાસસ્ય માસાનાં મલિનઃ
પાપસંભવઃ ॥ તસ્ય પાપચિદ્ધ્યર્થે મહામાસવ્રતં કુરુ ॥ ૩ ॥
પ્રતિપત્તિપિમારમ્ય અમાવાસ્યાચર્ચિર્ભવેદ્ ॥ ઉપવાસેન
નક્તેન ચેકમક્તેન વા વૃષ ॥ ૪ ॥ એકસ્ય નિયમં કૃત્વા
દાનં દયાદિને દિને ॥ દાનં કુર્યાદપૂપાનાં દક્ષિણાવૃતસંયુતઃ
॥ ૫ ॥ અંતે ચોષાપનં કુર્યાત્સંપૂજ્ય મધુસુદનમ્ ॥ ઉપોષ્ય
ચ ચતુર્દશ્યાં સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥ ૬ ॥ દરિદ્રેણ વ્યતીપાતે
ડ્યયથવા દ્વાદશીદિને ॥ પૌર્ણમાસ્યાં ચતુર્દશ્યાં નવમ્યાં વા
નૃપોત્તમ ॥ ૭ ॥ અઢર્યાં વાય કર્તવ્યં વ્રતં શોકચિનાશનઃ ॥

થાજામોપચારેણ માસે ચાસ્મિન્મહિમ્નુચે ॥ ૮ ॥ ત્રયર્ચિ-
શદપૂર્વાથ પ્રદયાવૃત્તસંયુતાન્ ॥ શ્રીસૂર્યપ્રીતયે રાજન્સર્વ-
પાપવિશ્લત્તયે ॥ ૯ ॥ પાત્રે જનાર્વૈનપ્રીત્યા દાનં તત્સફલં
ભવેદ્ ॥ મહામાસે તુ સંપ્રાપ્તે કાર્તિકે શ્રાવણેડપિ વા ॥ ૧૦ ॥
ભવિષ્યપુરાણમાં જ અધિકમાસનું ઇતિહાસસહિત ખીળું
મત કહેલું છે. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે માર્કંડેય! હે મુને!
હે ઋષિશ્રેષ્ઠ! અધિકમાસનું માહાત્મ્ય અને જપ,
યજ્ઞ વગેરે કરવાનું પુણ્ય મને કહો. હે મહારાજ!
ગંગારાના તો આત દુર્લભ છે, માટે કૃપા કરી કહો
કે શું કરવું? માર્કંડેય ઋષિ કહે છે-મહામાસ (અધિક
માસ) સધળા માસો કરતાં મલિન ને પાપથી ઉત્પન્ન
થયેલો છે. તેનાં પાપની શુદ્ધિ માટે મહામાસનું મત
કરવું. હે રાજન્! સુદિ પડવાથી આરંભી અમાવાસ્યા
સુધી એ મત કરવું. તેમાં ઉપવાસ, નક્તભોજન વા એક
વખત ભોજન, એ ત્રણમાંથી એકનો નિયમ લેવો.
હંમેશાં દાન આપવું. પુડલા, ઘી ને દક્ષિણા આપવી. ૪-૫
અંતે વિષ્ણુનું પૂજન કરી ઉપાસન કરવું. ચતુ-
ર્દશીને દિવસે ઉપવાસ કરવાથી સધળાં પાપો દૂર થાય
છે. ૬ દરિદ્ર પુરુષે વ્યતીપાત, આરથ, પૂર્ણિમા, ચતુર્દશી,
નવમી વા અષ્ટમીને દિવસે આ મત કરવું, જેથી શોકનો
નાશ થાય. હે રાજન્! અધિકમાસમાં પોતાની શક્તિ
પ્રમાણે ઘી સહિત તેત્રીશ પુડલા આપવા, જેથી સૂર્ય
નારાયણ પ્રસન્ન થાય ને સધળાં પાપો દૂર થાય. ૭-૮
અધિકમાસમાં, કાર્તિકમાસમાં વા શ્રાવણમાસમાં પાત્ર
બ્રાહ્મણને દાન આપવાથી તે સદૃશ થાય છે ને વિષ્ણુ
પ્રસન્ન થાય છે. ૧૦

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ- મહામાસઃ કર્થ જ્ઞેયઃ સર્વજ્ઞ મુનિ-
સત્તમ ॥ તદ્બ્રૂહિ સકલં વિપ્ર વિસ્તરેણ યથાતમ ॥ ૧૧ ॥
માર્કંડેય ઉવાચ- યસ્મિન્માસે ન સંક્રાંતિઃ સંક્રાંતિદ્વયમેવ
વા ॥ મહામાસશ્ચયૌ જ્ઞેયૌ સર્વધર્મવિચર્જિતૌ ॥ ૧૨ ॥
એવં સંજ્ઞૌ યદા માસાવેકસ્મિન્વત્સરે ક્ષતિવ્ ॥ ઉત્તરે દેવ-
કાર્યાણિ પિતૃકાર્યાણિ દક્ષિણે ॥ ૧૩ ॥ મહામાસે તુ
સંપ્રાપ્તે સંધ્યોપાસનતર્પણે ॥ નિત્યં હિ સકલં બ્રાહ્મદાનાવિ-
નિયમવ્રતમ્ ॥ ૧૪ ॥ બ્રહ્મહથ્યાદિપાપાનિ નર્યસ્યેતદ્વ્રતેન
હિ ॥ માર્કંડેય ઉવાચ- શૃણુ ધર્મેશ્વરેશ્ચ શ્રેષ્ઠ કૌશિકો નામ
ચૈ દ્વિજઃ ॥ ૧૫ ॥ મહાતપા ધ્યાનરતઃ સત્યસંયો જિતે-
ન્દ્રિયઃ ॥ વિષ્ણુભક્તઃ સદા વિપ્રો વેદધર્મેપરાધમઃ ॥ ૧૬ ॥
તસ્ય સુધર્મદાકુરો દ્વિજો ઐવેયનામકઃ ॥ કાર્માંધઃ સ્વજન-
ત્રાસી સાયુદ્ધેષકરોડયમઃ ॥ ૧૭ ॥ અધર્મિષ્ઠઃ પાપરતિઃ
શિવશ્રીવિષ્ણુનિદકઃ ॥ ગોત્રપીઠાકરઃ પાપો રાહુરિવ દિવા-
કરે ॥ ૧૮ ॥ દારુણો દારુણાચારઃ સર્વેશ્વરવિદ્ધિસકઃ ॥
મથપાનરતો મૃદો વસ્યુમિઃ સહ સંગતઃ ॥ ૧૯ ॥ ગતે બ્રહ્-
તરે કાલે સ તુ રાજન્યસત્તમ ॥ એકદા હ્યમારુઢ પ્રયાતો
વિપિનં પ્રતિ ॥ ૨૦ ॥ વ્યવસાયિત્વરૂપેણ સૌરાટ્ નગરો-

તમમ્ । મૃદૈથ સહિતો વિપ્રવંધ કૃત્વા સ્વહસ્તતઃ ॥ ૨૧ ॥
 શાખાજકર્મભિર્ધૌરૈર્ધનં ચ દતવાન્મદુ । હાદાકારો મહાન્
 જાતઃ સૌરાષ્ટ્રનગરે તતઃ ॥ ૨૨ ॥ સર્વૈર્નાગરિકૈઃ પાપો
 લોભૈર્વિનિહનો નૃપ । હત્યં સ કૃતવાન્પાપો મૃદો વિપ્રક્ર-
 લાધમઃ ॥ ૨૩ ॥ પ્રતિષિદ્ધં ચ યત્કર્મ કૃતં તત્પાપસંચ-
 યાત્ । મસ્મીભૂતં ચ તદ્વાદ્ બ્રાજણસ્ય વિચાતતઃ ॥ ૨૪ ॥
 મૈત્રેયઃ સ્વજનૈઃ સાર્થે બ્રહ્મહત્યાદિદોષભાક્ । તત્પાપં ચ
 મદચ્છુત્વા યાગતા યમર્કિકરાઃ ॥ ૨૫ ॥ છિંધિર્મિથિ વચો
 ધોરં મુવાળા દંઙ્મદ્ગૃરૈઃ । અતાઙ્યંથ તં મૃદં તાલટ્ઙ્ગશિ-
 લાતલે ॥ ૨૬ ॥ હત્યં યાનેકદંઙ્ગાં કૃત્વા પશ્ચાત્પ્રમાલયમ્ ।
 તૈર્ગૌતોસૌ પાપરૂપી યદા કૌશિકનંદનઃ ॥ ૨૭ ॥ ધોરે વૈ
 કૃમિકુલે ચ મૈત્રેયઃ સ નિપાતિતઃ । યમાજ્ઞયા તતઃ પાપં
 પંચદ્વયસહસ્રકમ્ ॥ ૨૮ ॥ યુંજન્વૈ વિપ્રહત્યોર્ધં ણ્વલિત-
 સ્તીવલ્લજના । હત્યં યુંકે સ્મ મૈત્રેયોડનેકશઃ સર્વયાતનાઃ
 ॥ ૨૯ ॥ તદ્દુષ્ટા નારદોઽપ્યેત્ય કૌશિકં ચાવવીદિદમ્ ।
 લાંછનં બ્રહ્મહત્યાનાં ત્વત્કુલે છનિસત્તમ ॥ ૩૦ ॥ તત્પાપ-
 પરિહારાયૈ વતં ચેદં મહોત્તમમ્ । સ્તુતિશાળેષુ સંશોધ્ય
 ક્વચિભિઃ કથિતં કુલ ॥ ૩૧ ॥ તચ્છુત્વા કૌશિકઃ પ્રાહ
 પુત્રોદરણહેતુના ।

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે સર્વજ્ઞ ! હે મુનિસત્તમ ! મહાભાસ
 કેમ જાણ્યો ? તે સધળું વિસ્તારથી યથાર્થ કહે. ^{૧૧} માકુંડેય કહે છે-જે માસમાં સંક્રાંતિ ન હોય, તે મહાભાસ
 કહેવાય છે ને જે માસમાં સંક્રાંતિ બે હોય, તે ક્ષય માસ
 કહેવાય છે. અધિક ને ક્ષય બન્ને માસમાં કાંઈ પણ
 શુભ કાર્ય કરવું નહિ. ^{૧૨} અધિક ને ક્ષય માસ બન્ને એક
 જ વર્ષમાં તો કોઈ જૂજ વખતે જ આવે છે. ઉત્તરમાં
 દેવકાર્યો કરવાં, દક્ષિણમાં પિતૃકાર્યો કરવાં. ^{૧૩} મહાભાસમાં
 સંક્રોધાસન, તર્પણ વિગેરે નિત્ય કર્યો ને શ્રાદ્ધ, દાન
 વગેરે સધળું સફળ થાય છે. તેનું વ્રત કરવાથી અહહત્યા
 વગેરે પાપોના નાશ થાય છે. હે ધર્મવાનોમાં શ્રેષ્ઠ ! હે
 યુધિષ્ઠિર ! સાંભળો. કૌશિક નામનો એક બ્રાહ્મણ
 હતો. ^{૧૪-૧૫} તે મહાતપસ્વી, ધ્યાનમાં તપર, સત્ય પ્રતિ-
 જ્ઞાવાળો, જ્ઞાતેન્દ્રિય, વિષ્ણુભક્ત ને સદા વેદધર્મમાં પરા-
 યણ હતો. ^{૧૬} તેને મૈત્રેય નામે એક પુત્ર હતો. તે મહા
 કૂર, કામાંધ, પોતાના માણસોને ડરાવનારો, સત્પુરુષોનો
 દ્રેષ કરનાર, નીચ, ^{૧૭} અધર્મિષ્ઠ, પાપમાં પ્રીતિવાળો,
 શિવની તથા વિષ્ણુની નિંદા કરનાર, જેમ રાહુ સૂર્યને
 પીડે છે તેમ વંશને પીડા કરનાર, ^{૧૮} ભયંકર, દુષ્ટ આચ-
 રણવાળો, સર્વ પ્રાણીઓની હિંસા કરનાર, મંઘપાનમાં
 તપર, મૂઠ ને ચોરાની સાથે મળેલો હતો. ^{૧૯} પુષ્કળ
 કાળ નીકળી જવા પછી, એક દિવસે એ મૈત્રેય ધોડા
 ઉપર બેસી વનમાં ગયો. ^{૨૦} ત્યાંથી બ્યાપારીનો વેશ
 લઈ નોકર ચાકરાની સાથે સૌરાષ્ટ્ર નગરમાં ગયો. ત્યાં
 તેણે પોતાના હાથથી ભયંકર અશ્વશ્રવણે એક બ્રાહ્મણનો

વધ કરી, પુષ્કળ ધન હરી લીધું, તેથી સૌરાષ્ટ્ર નગરમાં
 મોટા હાહાકાર થઈ રહ્યો. ^{૨૧-૨૨} પછી તે પાપીને નગ-
 રનાં સધળાં માણસોએ માર્યો. મહાપાપી, કુલમાં નીચ
 ને મૂઠ મૈત્રેયે, અહહત્યારૂપ અતિ નીચ કર્મ કર્યું, તેથી
 તે શહેર બળી ગયું. તેમાં અહહત્યાના મૈત્રેય ને તેનાં
 માણસો બળી ભસ્મ થયાં. હવે અહહત્યારૂપ મહાપાપ
 સાંભળો, 'છેદો, ભેદો' એવા ભયંકર શબ્દો કરતા યમના
 દૂતો હાથમાં દંડ તથા મુદ્ગર લઈ આવ્યા, ને તે મૂઠ
 મૈત્રેયને તાલટ્ઙ્ગશ નીચની શિલા ઉપર મારવા
 લાગ્યા. ^{૨૩-૨૫} એ પ્રકારે અનેક દંડ દઈ તે દૂતો મહા-
 પાપી મૈત્રેયને યમલોકમાં લઈ ગયા. ^{૨૬} ત્યાં યમની
 આજ્ઞાથી દશ હજાર વર્ષો સુધી પાપ ભોગવવા માટે ભયં-
 કર કૃમિકુંડ નામના નરકમાં તેને નાંખી દીધા. ^{૨૭} તીવ્ર
 અગ્નિથી બળતો મૈત્રેય અહહત્યા કરવાથી એવી રીતે
 અનેક યાતના ભોગવવા લાગ્યો. ^{૨૮} તે બ્રેષ્ટ નારદ કૌશિક-
 કની પાસે આવ્યા ને બોલ્યા કે, હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! તમારા
 કુળમાં અહહત્યાનું પાપ નડે છે. ^{૨૯} તે દૂર કરવામાટે આ
 ઉત્તમ વ્રત-કે જે ઋષિઓએ શ્રુતિમાંથી ને સ્મૃતિમાંથી
 શોધી કાઢેલું છે તે કરો. ^{૩૦} તે સાંભળી પુત્રનો ઉદ્ધાર
 કરવા માટે કૌશિક બોલ્યા.

કૌશિક ડાચા-તદ્વતં બ્રૂહિ મે પ્રાજ્ઞ બ્રહ્મહત્યાપ્રણાશ-
 નમ્ ॥ ૩૨ ॥ મદ્દંશલાંછનં યેન શીઘ્રં નશ્યેન્મહામતે ॥
 નારદ ડાચા-શુણ કૌશિક સર્વજ્ઞ મહામાસવતં શ્રમમ્
 ॥ ૩૩ ॥ પ્રવશ્યામીહ તે સર્વલોકાદ્યપદકામ્યયા । બ્રહ્મ-
 હત્યા સુરાપાનં સ્તેયં ગુર્વનાગમઃ ॥ ૩૪ ॥ કોટિજન્મા-
 ર્જિતં પાપં તત્કલ્પા વ્રતયોગતઃ । પ્રણશ્યતિ ન સંદેહો યથા
 કૃષ્ણપદાર્ચનાત્ ॥ ૩૫ ॥ તેન કૌશિક વિપ્રેદં બ્રહ્મહત્યાં
 તરિણ્યસિ ॥ માર્કંદેય ડાચા-તચ્છુત્વા કૌશિકો વાક્યં
 નારદસ્ય મહાત્મનઃ ॥ ૩૬ ॥ સ તદા મહામાસસ્ય વ્રતં
 ચક્રે યથાવિધિ । બ્રહ્મહત્યાવિનાશાય મહામાસવતોદ્રવમ્
 ॥ ૩૭ ॥ દત્તં પુણ્યં તતસ્તેન કૌશિકેન છતાય તત્ ।
 દિવ્યો દેહસ્તદા જાતો બ્રહ્માદીનામગોચરઃ ॥ ૩૮ ॥ મૈત્રે-
 યસ્ય મહારાજ વ્રતસ્થાસ્ય પ્રસાદતઃ । નિપાપશ્ચ સુતો દૃષ્ટઃ
 કૌશિકેન દ્વિજન્મના ॥ ૩૯ ॥ પ્રસાદાદ્દ હરેઃ સાક્ષાત્તતો
 ધર્મમૃત્તાં વર ॥ યુધિષ્ઠિર ડાચા-કથં ચાચરિતં બ્રહ્મ-
 ન્મહામાસવતં ત્વિદમ્ ॥ ૪૦ ॥ તત્સર્વં બ્રૂહિ મે વિપ્ર
 સર્વલોકહિતાય ચ ।

કૌશિક કહે છે-હે મહામતે ! હે નારદ ! અહહત્યાનો
 નાશ કરનાર તે વ્રત મને કહે, ^{૩૨} જેથી મારા કુલનું
 કલંક જલદી નષ્ટ થાય. નારદ કહે છે-હે સર્વજ્ઞ ! હે
 કૌશિક ! આ લોકના સધળા લોકોની ઉપર અનુગ્રહની
 ઇચ્છાથી મહામાસનું ઉત્તમ વ્રત તમને કહું છું તે સાંભળો.
 અહહત્યા, મદિરાપાન, ચોરી, ચુરુપત્નીમાં ગમન ને બીજા
 પણ કરોડો જન્મોનાં એકઠાં થયેલાં પાપો આ વ્રત

કરવાથી, શ્રીકૃષ્ણના ચરણના પૂજનથી જેમ તત્કાલ નષ્ટ થાય છે, તેમ નષ્ટ થાય છે, એમાં સંદેહ નથી. ૩૭-૪૫ હે કૌશિક ! તે વ્રત કરવાથી તમે (તમારા કુળની) બ્રહ્મહત્યા તરી જશો. માર્કંડેય કહે છે—મહાત્મા નારદનાં એવાં વચનો સાંભળી, કૌશિકે મલભાસનું વ્રત વિધિથી કર્યું, ને બ્રહ્મહત્યાના નાશ માટે તેનું પુણ્ય પુત્રને આપ્યું. હે મહારાજ ! તેના પ્રભાવથી, મૈત્રેયનું બ્રહ્માને પણ્ય અગોચર એવું દિવ્ય શરીર થઇ ગયું. ૩૬-૩૮ પછી વિષ્ણુની કૃપાથી પાપરહિત થયેલો પુત્ર, કૌશિકના જેવામાં આવ્યો. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે બ્રહ્મા ! તેણે મલભાસનું વ્રત કયે પ્રકારે કર્યું ? ૪૦-૪૦ તે સધળું કોણના કથ્યાણ માટે મને કહેા.

માર્કંડેય ઉવાચ— અધિમાસે તુ સપ્રાપ્તે શ્રમે સર્વાધિ-
દૈવતે ॥ ૪૧ ॥ પુણ્યેઽહિ પ્રાતરુપાય કુર્વાણૈર્વાહિકીર્ણ
ક્રિયામ્ । યદ્દીત્વા નિયમં પશ્ચાદ્વાસુદેવં દદિ સ્મરન્
॥ ૪૨ ॥ પ્રતિપત્તિચિમારખ્ય માસમેકં જનાર્દનમ્ । અર્ચયે-
ન્નંધપુષ્પાભૈઃ પાયસેન સસર્પિષા ॥ ૪૩ ॥ વિપ્રાંસ્તુ ભોજયેત્
પશ્ચાદ્વિષ્ણામિશ્ર તોપયેત્ । एवं વ્રતં માસમેકં કુર્વાદાનૈ-
ર્વિચિત્રકૈઃ ॥ ૪૪ ॥ અંતે ભૂતદિને પ્રાપ્તે ઉપોવ્ય સુસમા-
હિતઃ । ત્રિવિંશદ્વર્ગનિરતાંસ્તતો વિપ્રાન્નિમત્રયેત્ ॥ ૪૫ ॥
સપ્તનીકાન્સદાચારાન્સરૂપાંશ્વ સુવિધકાન્ । વેદાધ્યયનસં-
પન્નાન્કુલીનાન્ જ્ઞાતિસંભવાન્ ॥ ૪૬ ॥ તતો મધ્યાહ્ન-
વેલાયાં કૃત્વા માધ્યાહ્નિકીઃ ક્રિયાઃ । પુષ્પમંડલિકાં કૃત્વા
ત્રિચિત્રેસ્તોરણાદિભિઃ ॥ ૪૭ ॥ તત્તિમન્દ્રશોભિતે રમ્યે
મંડપે તૂર્ણનાદિતે । સ્તુત્વન્ન લિલેસ્તસ્મયક્ સર્વતોભદ્રમંડ-
લમ્ ॥ ૪૮ ॥ સ્થાપયેદ્વર્ગં કુંભં પંચરત્નસમન્વિતમ્ ।
તસ્યોપરિ ન્યસેત્પાત્રં દેવં તન્ન પ્રપૂજયેત્ ॥ ૪૯ ॥ આદૌ
સ્વસ્ત્યયનં કૃત્વા પૂર્જાં તન્ન સમારભેત્ । પ્રાણાનાયક્ય
વિધિવન્મનઃસંકલ્પપૂર્વકમ્ ॥ ૫૦ ॥ ઉપચારૈઃ પોદ્ધશભિઃ
પૂજયેશ્વ જનાર્દનમ્ । મંથતોયેન સંજાપ્ય શુભૈઃ પંચામૃતૈ-
સ્તથા ॥ ૫૧ ॥ ત્રયજિશ્વ નામાનિ સઘુષ્ઠાર્યં યથાવિધિ ।
જિણ્યં વિણ્યં મહાવિણ્યં હૈરિં કૃષ્ણમધોઽજમ્ ॥ ૫૨ ॥
કેશર્વં માયર્વં રામચર્યુતં પુરુષોત્તમમ્ । ગોવિંદં વામનં શ્રીશં
શ્રીકૃંઠં વિશ્વસાશ્વિનમ્ ॥ ૫૩ ॥ નારાયણં મધુરિપુમનિરુદ્ધં
ત્રિવિક્રમમ્ । વાસુદેવં જગદોર્મિ શેષતરુપગતં તથા ॥ ૫૪ ॥
સંકર્ષણં ચ પ્રયુગ્મં દૈત્યારિં વિશ્વતોમુલમ્ । જનાર્દનં
ધરાધારં શ્રીધરં ગરુડધ્વજમ્ ॥ ૫૫ ॥ હૃષીકેશં પથ-
નામં પૂજયેદ્વ્રક્રિતો વ્રતી । આચ્છાદ્ય વજ્રપુમેન પીતેન ચ
યથાવિધિ ॥ ૫૬ ॥ વિજ્ઞેષે ચ તતો દયાદુપવીતે ચ
શોભને । ચંદ્રનેન સુગંધેન પુષ્પેનાંનાવિધૈર્વૃષ ॥ ૫૭ ॥
ધૂપૈર્નાનાવિધૈર્દીપૈઃ પૂજયેશ્વ યથાવિધિ । મિટાન્નૈશ્વૈવ નૈવૈયૈ-
નાંગવહ્નીદલાન્વિતૈઃ ॥ ૫૮ ॥ ઘંટામૃદંગગિર્ધૌષૈઃ શંલઘ્ન-
નિસમન્વિતૈઃ । આરાતિકં પ્રકુર્ષીતં કરૂરાગુરુચંદનૈઃ
॥ ૫૯ ॥ પ્રવક્ષિણા નમસ્કારાન્મંત્રપુણ્યં યથાવિધિ । તાન્ન-

પાત્રસ્થિતૈસ્તોયૈશ્ચંદનાશ્વતપુષ્પકૈઃ ॥ ૬૦ ॥ અર્ચયૈ દયાસ્-
પત્નીકઃ પ્રહટેનાંતરાત્મના । નારિંગૌનારિકેરૈશ્વ ફલેનાં-
નાવિધૈઃ શુભૈઃ ॥ ૬૧ ॥ પંચરત્નસમાયુક્તં જાહ્નવી
સ્થાપ્ય ભૂતલે । આરોપ્ય માલે હસ્તૌ ચ અદ્વામક્તિસમ-
ન્વિતઃ ॥ ૬૨ ॥

માર્કંડેય કહે છે—જેનો અધિષ્ઠાતા દેવ સૂર્ય છે, એવો શુભ
અધિકભાસ આવે ત્યારે, ૪૧ પવિત્ર દિવસે પ્રાતઃકાળમાં
ઉઠી નિત્યકર્મ કરી હૃદયમાં વાસુદેવનું સ્મરણ કરતાં
કરતાં નિયમ લેવો. ૪૨ શુદ્ધિ પડવાથી આરંભી એક માસ-
પર્યંત ચંદન, પુષ્પ વગેરેથી વિષ્ણુનું પૂજન કરવું. ધી ને
હૃદયપાક જમાડીને બ્રાહ્મણોને દક્ષિણ આપી પ્રસન્ન કરવા
ને ધીબું પણ્ય કેટલાક દાનો આપવાં. એ પ્રમાણે એક
માસ સુધી વ્રત કરવું. ૪૩-૪૪ કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશીને
દિવસે વિધિથી ઉપવાસ કરવો. ધર્મનિષ્ઠ, શુભ આચાર-
વાળા, રૂપાળા, વિદ્વાન, વેદ બાણેશને ઉત્તમ કુળમાં
ઉત્પન્ન થયેલા તેત્રીશ બ્રાહ્મણોને ઓઝો સહિત નિમંત્રણ
કરવું. ૪૫-૪૬ અમ્બાજ્ઞ થાય ત્યારે તે વખતનું નિત્યકર્મ
કરી, વિચિત્ર તોરણ વગેરેથી પુષ્પોના નાનો સરખો માંડવો
બાંધવો. ૪૭ તેમાં કેટલીક શોભા કરવી ને વાળં વગડા-
વવાં. એ મંડપમાં સુંદર સર્વતોભદ્રમંડલ પૂરવું. ૪૮ હિંદ્ર-
રહિત ધડાની સ્થાપના કરવી; તેમાં પંચરત્નો નાખવાં.
તેની ઉપર પાત્ર રાખી તેમાં વિષ્ણુની સોનાની પ્રતિમા ઉપર
પૂજા કરવી. ૪૯ પ્રથમ સ્વસ્તિવાચન કરી પૂજના આરંભ
કરવો. વિધિથી પ્રાણાયામ કરી સંકલ્પ કરી ષોડશોપચારો-
વડે વિષ્ણુનું પૂજન કરવું. સુગંધી જલથી સ્નાન કરાવ્યા
પછી પંચામૃતથી સ્નાન કરાવવું. ૫૦-૫૧ જ્ય મેળવનાર,
વ્યાપક, મહાવિષ્ણુ, ભકતોનાં દુઃખ હરનાર, કૃષ્ણ,
ઇદ્રિયોના અગોચર, કેશવ, લક્ષ્મીના પતિ, રામ, અચ્યુત,
પુરુષોત્તમ, ગોવિંદ, વામન, શ્રીશ, શ્રીકંઠ, જગતના
સાક્ષી, નારાયણ, મધુદેવના શત્રુ, અનિરુદ્ધ, ત્રિવિક્રમ,
વાસુદેવ, જગતના કારણ, શેષનાગ ઉપર શયન કરનાર,
સંકર્ષણ, પ્રયુગ્મ, દૈત્યોના શત્રુ, સર્વત્રવ્યાપક, જનાર્દન,
પૃથિવીના આધાર, લક્ષ્મીને ધારણ કરનાર, ગરુડધ્વજ,
ઇદ્રિયોના પતિ ને નાભિમાં કમળવાળા એ તેત્રીશ નામો
લઘ્ન ભકિતથી વિધિ પ્રમાણે નારાયણનું પૂજન કરવું.
વિધિથી પીળાં બે વસ્ત્રો ઝોઢાડવાં, ૫૧-૫૨ એ જેનો ઇ
પહેરાવરી, સુગંધી ચંદન, નાના પ્રકારનાં પુષ્પો,
ધૂપ ને દીપવડે વિધિથી પૂજા કરવી. મિહાજનો નેવેલ
કરવાં. તાંબૂલ ધરવાં. ૫૩-૫૪ ઘંટા ને મૃદંગ વગાડવાં,
શંખધ્વનિ કરવા, કર્પૂર, અગુરુ ને ચંદનવડે આરતી
ઉતારવી. ૫૬ પ્રદક્ષિણ કરવી, નમસ્કાર કરવા ને વિધિ-
પૂર્વક મંત્રપુષ્પાંજલિ આપવી. ત્રાંયાનાં પાત્રમાં જળ ભરી
ચંદન, પુષ્પ, અક્ષત, નારંગી, નાળીએર, ધીબું નાના
પ્રકારનાં ફળો ને પંચરત્નો નાખી તે પાત્ર બાલ સુધી ઉર્યું

લપ, ધુંટણીઆબર થઇ સ્ત્રીપુરુષ બનેએ શ્રદ્ધા ને ભક્તિ રાખી પ્રસન્ન મનથી અર્ધ્ય આપવો. ૬૦-૬૨

દેવદેવ મહાદેવ પ્રભુત્વપતિકારક । ગૃહાણાર્ઘ્ય મયા
 દત્તં કૃપાં કૃત્વા મમોપરિ ॥ ૬૩ ॥ સ્વયંધ્રુવે નમસ્તુભ્યં
 બ્રહ્મણેઽમિતતેજસે । નમોઽસ્તુ તે પ્રિયાનંતં બ્રાહ્મણાનાં દયાં
 કુઠ ॥ ૬૪ ॥ એવમેવ જગન્નાથં ધંધુપ્પોપહારકૈઃ । પૂજ-
 યેત્પરયા મક્ત્યા ચતુર્ણુ પ્રહરેષુ ચ ॥ ૬૫ ॥ તથા જાગ-
 રણં કુર્યાન્કીર્તનશ્રવણાદિભિઃ । તતઃ પ્રભાતસમયે અમા-
 વાસ્યાદિને નૃપ ॥ ૬૬ ॥ વિષ્ણુ ચ પૂજયેદ્મક્યા પશ્ચાદ્દોમં
 સમાચરેત્ । સમિત્તિલાઙ્ગચ્છળા પાયસેન દુનેનૃપ ॥ ૬૭ ॥
 અતોદેવેતિ પટ્કેન અચૂતં વા સહસ્રકમ્ । પૂર્ણાકૃતિં તતઃ
 કૃત્વા હોમશોષં સમાપયેત્ ॥ ૬૮ ॥ યુગેઃ પર્વાં તતઃ
 કુર્યાદ્વિદ્ધમ્ભિઃ સત્પ્રધાન્યકૈઃ । પ્રદયાદ્દેવસહિતાં પ્રેતિમાં ચ
 તથા નૃપ ॥ ૬૯ ॥ ત્રયજિન્નશ્વપૂર્વાંશ કાંસ્યપાત્રસમન્વિ-
 તાન્ । પ્રદયાદુરવે રાજન્વૃત્તશર્કેરયા સહ ॥ ૭૦ ॥ અધિ-
 માસે તુ સંપ્રાપ્તે શુભે સંચોધિદૈવતે । ત્રયજિન્નશ્વપૂર્વાંશ દાના-
 દર્શિશ્ચ દિને દિને ॥ ૭૧ ॥ સ્વર્ણગુહ્યસંયુક્તાન્ કાંસ્યપાત્રે
 નિષાય ચ । વિષ્ણુપ્રીત્યે પ્રદયાન્ન પૃથ્વીદાનફલં લભેત્
 ॥ ૭૨ ॥ નરકોત્તારણાયૈવ ઘૃતશર્કેરયા યુતાઃ । ત્રયજિન્નશ્વ-
 પૂર્વાંશ સ્વર્ણેનાપિ સંયુતાઃ ॥ ૭૩ ॥ સદક્ષિણા મયા
 તુભ્યં કાંસ્યપાત્રેણ દાપિતાઃ । દાતા દિવાકરો દેવો પ્રહીતા
 ચ દિવાકરઃ ॥ ૭૪ ॥ દાનેનાનેન વિપ્રેદ સૂર્યો મે પ્રીયતા-
 મિતિ । પ્રીયતાં દેવદેવેશા બ્રહ્મશંયુજનાદૈવાઃ ॥ ૭૫ ॥
 તેષાં પ્રસાદાત્સકલા મમ સંતુ મનોરથાઃ । ગૃહાણ પરમા-
 નેન કાંસ્યપાત્રં પ્રપૂરિતમ્ ॥ ૭૬ ॥ સઘૃતં દીપસંયુક્તં પ્રીતો
 મ્ભવ દિવાંકર । ત્વયા દત્તમિદં પાત્રં પરમાનેન પૂરિતમ્
 ॥ ૭૭ ॥ સઘૃતં પરિગૃહ્ણામિ પ્રીયતાં મે દિવાકરઃ ।
 ઋત્વિગ્મ્યો વાસસી દયાત્રયજિન્નશ્ચ કુંભકાન્ ॥ ૭૮ ॥
 કાંસ્યપાત્રસમાયુક્તાનપૂનાવૃત્તસંયુતાન્ । વટકૈઃ સહ રાજેન્દ્ર
 યથાશક્ત્યા ચ દક્ષિણામ્ ॥ ૭૯ ॥ બ્રાહ્મણાન્મોજયેત્પ-
 શ્ચાચ્છર્કાર્ઘ્યપ્રાપ્તૈઃ । નત્વા તુ વાચયેતાંસ્તુ સફલં
 ચાસ્તુ મે વ્રતમ્ ॥ ૮૦ ॥ મલમાસે તુ સંપ્રાપ્તે ત્રયજિન્નશ્વ-
 પૂર્વાંશઃ । દ્વાદશ્યાં પૌર્ણમાસ્યાં વા જ્યેષ્ઠે પાત્રે શુભેઽક્ષિ વા
 ॥ ૮૧ ॥ નિર્ઘિક્ષ્ણેન દાતવ્યા ઘૃતશર્કેરયા સહ ।
 માસાનાં મલમાસોઽયં મલિનઃ પાપસંભવઃ ॥ ૮૨ ॥ તસ્ય
 પાપસ્ય શાંત્યર્થમપૂર્ણાં દદાતિ યઃ । યાવંતિ ચૈવ
 હિદ્રાણિ તેષ્વપ્પેષુ પાંકવ ॥ ૮૩ ॥ તાવદ્વર્ણસહજાણિ
 સ્વર્ગલોકે મહીયતે । મલમાસવ્રતં નારી યા કરોતીહ
 ભારત ॥ ૮૪ ॥ દારિદ્ર્યં પુત્રશોકં તુ ન વૈષ્ણવ્યં લભેત સા ।
 ય દ્વદ્ધર્મસર્વેશ્વં કુર્યાન્લોકૈઃ પુરા કૃતમ્ ॥ ૮૫ ॥ બ્રહ્મહ-
 ત્યાદિપાપાન્નં પ્રાપ્તયાદૈર્ણવં પદમ્ । કદાચિન્ન કૃતં પાપૈ-
 મ્ભલમાસવ્રતં નરૈઃ । તેષાં પાપિષ્ઠા નિર્યં બ્રહ્મહત્યા પદે પદે
 ॥ ૮૬ ॥ માર્કંડેય સ્વાચ- પત્તે કથિતં પાર્થ ગુહ્યાદુશ્વતરં
 પરમ્ । વાજપેયાયુતફલં શ્રોતા વક્ષા લભેદ્ધ્રુવમ્ ॥ ૮૭ ॥
 હિતિ શ્રીમદ્વિષ્ણુપુરાણે મલમાસવ્રતં સોપાપનં સંપૂર્ણમ્ ।

પછી 'હે દેવોના દેવ ! આપ મોટા દેવ છો, જગતને
 ઉત્પન્ન કરનાર તથા સંહારનાર છો. મારી ઉપર કૃપા
 કરી મેં દીધેલા અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરે. ૬૩' હે દેવ ! આપ
 સ્વયંભૂ છો, બ્રહ્મા છો, અમિત તેજવાળા છો, તેને હું નમ-
 સ્કાર કરું છું. બ્રાહ્મણો ઉપર કૃપા કરે. ૬૪' એ પ્રમાણે
 ચારે પહોરામાં યજ્ઞન, પુષ્પ વગેરે ઉપચારોથી પરમ
 ભક્તિપૂર્વક વિષ્ણુની પૂજા કરવી. ૬૫' રાતે જાગરણ
 કરવું, કીર્તન કરવું ને કથા સાંભળવી. પછી અમાસને
 દિવસે ભક્તિપૂર્વક વિષ્ણુનું પૂજન કરી હોમનો આરંભ
 કરવો. 'જાતો દેવા' ઇત્યાદિ ૭ મંત્રો બાળી સમિધા,
 તિલ, ધી, ચરુ ને ખીરની દૂધ હળાર વા હળાર
 આહુતિ આપવી. પછી પૂર્ણાહુતિ કરી હોમશોષ સમાપ્ત
 કરવો. ૬૯-૭૦ પછી સાત ધાન્યો ને ધન આપી આચાર્યને
 પ્રસન્ન કરવા. દેવની પ્રતિમા ગાયત્રી સાથે તેને જ
 આપવી. ૭૧' કાંસાનાં વાસણમાં રાખેલા તેત્રીશ પુડલા,
 ધી ને સાકર આપવાં. ૭૨' જેનો અધિક્ષાતા દેવ સૂર્ય છે
 એવા અધિક માસમાં જે માણસ વિષ્ણુને પ્રસન્ન કર-
 વામાટે પ્રતિદિન કાંસાનાં પાત્રમાં તેત્રીશ પુડલા, ગોળ
 ને સુવર્ણ મૂકી બ્રાહ્મણને આપે છે, તેને પૃથ્વીનાં દાનનું
 ફળ મળે છે. ૭૩-૭૪ દાન આપતી વખતે બાલકું કે,
 'હે મહારાજ ! નરકમાંથી ઉદ્ધાર થવા માટે ધી, સાકર,
 સુવર્ણ, તેત્રીશ પુડલા, દક્ષિણાસહિત કાંસાનાં વાસણમાં
 આપું છું. હે વિપ્રેદ ! સૂર્ય દેનાર છે ને લેનાર પણ સૂર્ય
 છે, આ દાનથી સૂર્ય દેવ મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.
 મોટા દેવ, બ્રહ્મા, શંકર ને વિષ્ણુ ત્રણે પ્રસન્ન થાઓ. ૭૫-૭૬
 ને તેઓની પ્રસન્નતાથી મારા સઘના મનોરથો પૂર્ણ થાઓ.'
 ત્યારે બ્રાહ્મણ દાન લેનાર કહેવું કે, 'હે સૂર્ય ! આ પાત્ર
 ઉત્તમ અનથી પૂરેલું, ધી સહિત ને દીવા સહિત છે,
 તેનું ગ્રહણ કરો ને પ્રસન્ન થાઓ. તમે આપેલું આ પાત્ર
 ઉત્તમ અનથી ભરેલું છે ને ધી સહિત છે, તેનું ગ્રહણ
 કરું છું. તમારી ઉપર સૂર્ય દેવ પ્રસન્ન થાઓ.' એમ કહી
 બ્રાહ્મણ દાન લેવું. ઋત્વિજને જેથે વસ્ત્રો આપવાં. પુડલા,
 ધી ને વડાંથી ભરેલાં કાંસાનાં પાત્રવાળા તેત્રીશ ઘડા
 આપવા ને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપવી. ૭૭-૭૮ પછી
 દ્વધપાક, ધી ને સાકરવડે બ્રાહ્મણને જમાડવા. તેઓને
 પ્રણામ કરી, 'મારું વ્રત સફળ થાઓ' એમ કહેવું. ૮૦
 મલમાસમાં નિર્ધન પુરુષે પણ પૂર્ણિમા, ક્ષયતિથિ, વ્યતી-
 પાત વા શુભ દિવસે ધી ને સાકરસહિત તેત્રીશ પુડલા
 આપવા. મલમાસ સર્વ માસ કરતાં મલિન ને પાપથી
 ઉત્પન્ન થયેલો છે. ૮૧-૮૨ તેનાં પાપની શાંતિ માટે જે
 માણસ પુડલા આપે છે, તે માણસ એ પુડલાઓમાં
 જેટલાં હિદ્રો હોય, તેટલાં હળાર વડે સઘી સ્વર્ગમાં પૂજાય
 છે. હે યુધિષ્ઠિર ! આ લોકમાં જે સ્ત્રી મલમાસનું વ્રત
 કરે છે તેને દારિદ્ર્ય, પુત્રનો શોક કે રંડાપો આવતો નથી.
 મલમાસનું વ્રત મનુષ્યો પ્રાચીન કાળથી કરતા આવ્યા

છે, ને તે ધર્મનું સર્વસ્વ છે. બ્રહ્મહત્યા વગેરે પાપોનો નાશ કરનાર છે. તે જે માણસ કરે છે, તે વિષ્ણુપદને પામે છે. જે પાપી પુરુષો મહામાસનું વ્રત કરતા નથી, તેઓ નિરંતર પાપી રહે છે, કારણ કે તેઓને પગલે પગલે બ્રહ્મહત્યા લાગે છે.^{૮૩-૮૬} હે યુધિષ્ઠિર ! અત્યંત શુભ એવું મહામાસનું આ વ્રત મેં તમને કહી સંભળાવ્યું છે. જે માણસ આ કથા કહેશે ને સાંભળશે તેને દશ હજાર વાજપેય યજ્ઞ કરવાનું ફળ અવશ્ય મળશે.^{૮૭} એ પ્રમાણે ભવિષ્યપુરાણમાં મહામાસનું વ્રત તથા તેનું ઉદ્ઘાપન કહેલું છે.

આતુર્ભાસનું વ્રત

૧ સ્વસ્તિકવ્રત

અથ સ્વસ્તિકવ્રતમ્ । તથા આષાઢપૌર્ણિમામાસમ્બ્ય કાર્તિકપૌર્ણિમાવધિ ।

આષાઢ માસની પૂર્ણિમાથી આરંભી કાર્તિક શુદ્ધ પૂર્ણિમા સુધી સ્વસ્તિકવ્રત કરવું.

સ્વસ્તિકવ્રતનો વિધિ

અથ કથા ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ- સર્વાંસં ચ તિથીનાં ચ કથિતાનિ વ્રતાનિ મો । તથા ચ સ્વસ્તિકં નામ યચ્ચયા કથિતં પ્રમો ॥ ૧ ॥ નૈવ તસ્ય વિધાનં તુ કથિતં ચ સુરે-શ્વર । કો વિધિર્દેવતા કા ચ કિં દાનં પૂજનં કથમ્ ॥ ૨ ॥ કેનેદં હિ પુરા વીર્ણં કિં ફલં સ્વસ્તિકવ્રતે ॥ શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ- સાધુ પૃથં મહામાગ લોકાનાં હિતકામ્યયા ॥ ૩ ॥ યેન વીર્ણેન રાત્રેઢ્ઢ્રમિમુક્ત જાયતે નરઃ । સ્વસ્તિકસ્ય વિધિં રાજન્ શુશ્રુષ્ઠેકામમાનસઃ ॥ ૪ ॥ સ્વસ્તિકાનિ લિખિ-સ્વાઽઽરૌ રંગવલ્લયાદિભિઃ દ્યુભૈઃ રમયા સહિતં દેવં પૂજયેત્ પ્રત્યહં ત્વહમ્ ॥ ૫ ॥ રૂતિ સંકલ્પ્ય મેધાવી સ્વસ્તિકં કર્મ કારયેત્ । અદ્યોત્તરં સ્વસ્તિકાનિ પ્રત્યહં વિણ્ણવે પુનઃ ॥ ૬ ॥ રંગવલ્લયાલંકૃતાનિ યો હિ મક્ત્યા સમર્પયેત્ । શતજન્માર્જિતં પાપં તસ્ય નશ્યતિ તત્કલાત્ ॥ ૭ ॥ ગોમૂત્રં ગોમયં રાજ-ન્યંથિલે સંવિકિલ્પ્ય ચ । નીલપીતસિતે રક્તે રંગેઃ સ્વસ્તિક-ધારણમ્ ॥ ૮ ॥ યો હિ કુર્યાદ્વિશુદ્ધાત્મા વિણ્ણલોકે મહીયતે । પંચવર્ણેસ્તુ નીલાયર્પેદિ સ્વસ્તિકકર્મલભ્ ॥ ૯ ॥ નારી વા પુરુષો વાપિ પ્રસુતે ચ જનાર્દને । વિણ્ણલાલયે શિવદ્વારે ગર્વાં ગોઢે શુચિસ્થલે । વિણ્ણપ્રીતિકરં કુર્યાત્તસ્ય પુણ્યમર્નતકમ્ ॥ ૧૦ ॥ સ્વસ્તિકૈઃ શોભયેયસ્તુ વિણ્ણોઃ સ્થાનં સુમંગલમ્ । અશુભં તત્કલે નૈવ સ્વાદૈઃ વિણ્ણપ્રસાદતઃ ॥ ૧૧ ॥ સદૃશં સ્વસ્તિકાનાં તુ યેન મક્ત્યા સમર્પિતમ્ । પુત્રપૌત્રસમાયુક્તો મોદમાનઃ પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૨ ॥ ચિરવાસી ભવેત્સ્વર્ગે ધનવાન્ શ્રમિપો ભવેત્ । તત્કલેઽપિ દરિદ્રત્વં નૈવ જાયતે કર્હિષ્વ ॥ ૧૩ ॥ પ્રયુતં સ્વસ્તિકાનાં તુ વિણ્ણવે ધર્પયેયદિ । પુત્રપૌત્રાદિકં તસ્ય સ્વસ્તિકમ્જાયતે શુભમ્ ॥ ૧૪ ॥ ન રોગાર્તિર્ભવત્યેવ ગોવાલસ્ય પ્રસાદતઃ ।

નારી ચેદ્વિધવા નૈવ પુરુષો વિપુરો નહિ ॥ ૧૫ ॥ જાયાપ-ત્યસમાયુક્તો નાત્ર કાર્યાં વિચારણા । નારયોઽમિમર્શત્યેનં સ્વસ્તિકૈઃ પૂજકં નશ્વ ॥ ૧૬ ॥ અથ સ્વસ્તિકલક્ષ્ણં તુ યદિ કુર્યાદ્વિચક્ષણઃ । તસ્ય પુણ્યફલં વક્તુઃ કઃ શક્તો દિવિ વા યુવિ ॥ ૧૭ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે પ્રભો ! હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપે સધળી તિથિઓનાં વ્રતો કહ્યાં, તેમાં સ્વસ્તિકવ્રત પણ કહ્યું.^૧ પરંતુ તેના પ્રકાર કહેલો નથી, માટે તે વ્રતનો કેવો પ્રકાર છે ? તેનો દેવ કાણુ છે ? તેમાં શેનું દાન છે ? કેવી રીતે પૂજન કરવું ? એ વ્રત પૂર્વે કાણુ કર્યું હતું ? ને તે કરવાથી શું ફળ મળે છે ? તે મને કહો. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજેન્દ્ર ! લોકના કલ્યાણ માટે તમે અતિ ઉત્તમ વ્રત કરેલો છે.^{૨-૩} સ્વસ્તિકવ્રત કરવાથી મનુષ્ય જમીનદાર થાય છે. હે રાજન્ ! સ્વસ્તિકવ્રતનો પ્રકાર એકથિત થઈ સાંભળો.^૪ હંમેશાં પ્રથમ રંગોળા-વડે સ્વસ્તિક (સાથીઆ) કરી, લક્ષ્મીની તથા નારાયણની પૂજા કરીશ.^૫ એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરી સ્વસ્તિક પૂરવા. જે માણસ પ્રતિદિન રંગવલ્લીથી શોભતા એકસો આઠ સ્વસ્તિક કરી પ્રેમપૂર્વક વિણ્ણને અર્પણ કરે છે તેના સેંકડો જન્મોનાં એકઠાં થયેલાં પાપો તત્કાલ નષ્ટ થાય છે.^{૬-૭} જે માણસ પવિત્રતાથી સ્થિર ઉપર ગાયના ડાણથી લીંપી ગોમૂત્ર ડાંટી તેની ઉપર કાળા, પીળા, ઘોળા ને લાલ રંગવડે સ્વસ્તિક કરે છે, તે વૈકુંઠમાં પૂજાય છે. જે માણસ વિણ્ણને પ્રસન્ન કરવામાટે આષાઢ માસની પૂર્ણિમાથી ચાર માસ સધી વિણ્ણમંદિરમાં, શિવમંદિરમાં, ગોંડરામાં વા પવિત્ર સ્થળમાં પાંચ રંગોવડે સાથીઆ કરે છે, તેને અનંત પુણ્ય થાય છે.^{૮-૧૦} જે માણસ સાથીઆવડે વિણ્ણમંદિરને શોભાવે છે, તેના કુલમાં વિણ્ણની કૃપાથી અશુભ થતું જ નથી.^{૧૧} જે માણસ વિણ્ણને પ્રસન્ન કરવા માટે હજાર સ્વસ્તિક કરે છે, તે આ લોકમાં પુત્રપૌત્રોની સાથે અતિ સુખ ભોગવે છે,^{૧૨} ને મોટો ધનવાન રાજા થાય છે, ને અંતે લાંબો વખત સ્વર્ગમાં રહે છે, તેમ તેના કુલમાં કોઈ વખતે પણ દારિદ્ર્ય આવતું નથી.^{૧૩} જે માણસ દશ હજાર સ્વસ્તિક વિણ્ણને અર્પણ કરે છે, તેના પુત્રપૌત્રો અવશ્ય સુખી થાય છે ને તેને વિણ્ણની કૃપાથી કાંઈ રોગનો ઉપદ્રવ થતો નથી. જે આ હોય તો તે વિધવા થતી નથી, ને પુરુષ એ પ્રમાણે કર્યું હોય તો તે વિધુર થતો નથી, ને તેને આ પુત્રોનું સુખ મળે છે. શત્રુઓ પણ સ્વસ્તિકથી પૂજા કરનાર પુરુષનો પરાભવ કરી શકતા નથી, એમાં કાંઈ પણ વિચાર કરવા જેવું નથી.^{૧૪-૧૬} જે માણસ એક લાખ સાથીઆ કરે છે તેને કેટલું ફળ થાય છે, તે કહેવા પૃથ્વીમાં કે સ્વર્ગમાં કોઈ સમર્થ નથી.^{૧૭}

આપાદે માસિ રાજેન્દ્ર પ્રથમાચરણં भवेत् । आभिने तु
समाप्तिर्वै कर्तव्या स्वस्तिकारिणा ॥ १८ ॥ धनिना तु
व्रतं विप्रगोदानादिपुरःसरम् । कर्तव्यं फलसिद्धयर्थं नात्र
कार्या विचारणा ॥ १९ ॥ कृतं यदिद्विद्रेण शुभं स्वस्तिकल-
क्षकम् । कंबकायासनं दद्याद्भूतसाङ्गपसिद्धये ॥ २० ॥
विभवे सति राजेन्द्र हेम्ना रौप्येण वा कृतम् । स्वस्तिकं
त्वासनं दद्याद्भूतसंपूर्तिसिद्धये ॥ २१ ॥ आहिताग्नेस्तु
होमः स्यात्तद्भावे द्विजार्चनम् । द्विजसंतर्पणादेतत्संपूर्णं
जायते नृप ॥ २२ ॥ शुभकारीणि राजेन्द्र स्वस्तिकानि
विधाय च । ब्राह्मणेभ्यः प्रदेयानि व्रतसंपूर्तिहेतवे ॥ २३ ॥
यथा वर्तिविधानेन गरितं पुण्यश्रुतमम् । तथैव स्वस्ति-
पुण्यानीत्याहुर्वै वेदवादिनः ॥ २४ ॥ अथ होमं प्रवक्ष्यामि
लक्षस्वस्तिकसिद्धये । पायसेन घृताकेन स्वस्त्रोक्तविधा-
नतः ॥ २५ ॥ दशांशेन तु होमः स्यात्तद्दशांशेन तर्पणम् ।
स्वस्त्ययनं ताक्षर्यमरिष्टनेमीति च मंत्रतः ॥ २६ ॥ आहि-
ताग्नेदिकस्तु मंत्रः स्याद्दोमसिद्धये । भंत्रो ह्यनाहिताग्नेर्वै
प्रोक्तस्तत्रविचक्षणैः ॥ २७ ॥ तं मंत्रं कथयिष्यामि फलान-
त्यस्य सिद्धये । स्वस्तिनामपरं देवं स्वस्तिकारणकारणम्
॥ २८ ॥ पायसं घृतसंयुक्तमग्नये स्वाहया युत । दत्तं तुभ्यं
महादेव तूतो भव महामते ॥ २९ ॥ स्वस्तिकं कुरु महादेव
स्वाहया संयुतः शिखिन् । एवं दशांशतो होमं कुर्या-
द्विष्णोश्चतुष्टये ॥ ३० ॥

હે રાજન્ ! આપાદે માસમાં સ્વસ્તિક મતનો આરંભ
કરવો, ને *અશ્વિનમાસમાં સમાપ્તિ કરવી.^{૧૮} ધન-
વાન્ પુરુષે ગોદાન વગેરે આપી વ્રત કરવું. તેમ કર-
વાથી ફલસિદ્ધિ થાય છે. એમાં સંશય નથી.^{૧૯} જે
દરિદ્ર પુરુષે લક્ષ સ્વસ્તિક કર્મી હોય, તો તેણે વ્રત
પૂરું થવા માટે કામળા વગેરેનું આસન આપવું.^{૨૦}
અને જે શક્તિ હોય તો વ્રત પૂર્ણ થવા માટે સોનાનું
વા રૂપાનું સ્વસ્તિક આસન વ્રતની સિદ્ધિને માટે
આપવું.^{૨૧} જે અગ્નિહોત્રી હોય તો હોમ કરવો, નહીં
તો બ્રાહ્મણનું પૂજન કરી વ્રમ કરવા. હે રાજન્ ! બ્રાહ્મ-
ણોને વ્રમ કરવાથી જ આ વ્રત પૂર્ણ થાય છે.^{૨૨} વ્રત પૂરું
થવા માટે ઉત્તમ સ્વસ્તિક કરાવી બ્રાહ્મણોને આપવાં.^{૨૩}
જેમ વર્તિ (વાટ)ના વિધાનથી ઉત્તમ પુણ્ય પ્રાપ્ત
થાય છે તેમ જ સ્વસ્તિકથી પણ ઉત્તમ પુણ્ય થાય છે,
એમ વૈદિક લોકો કહે છે.^{૨૪} (હવે હું) લક્ષ સ્વસ્તિકની
સિદ્ધિ માટે હોમ કહું છું. પોતાનાં ગૃહસ્થમાં કહેલા
વિધિથી ધીવાળી ખીરનો હોમ કરવો.^{૨૫} જપથી દશાંશ
હોમ કરવો, ને તેના દશાંશથી તર્પણ કરવું. 'સ્વસ્ત્યયનં'
એ મંત્ર બાણી તર્પણ કરવું.^{૨૬} અગ્નિહોત્રીએ વૈદિક

મંત્રોવડે હોમ કરવો. જે અગ્નિહોત્રી ન હોય, તેણે
તંત્રમાં કહેલા મંત્રથી હોમ કરવો.^{૨૭} તે મંત્ર અનંત
ફલ થવા માટે હું તને કહું છું-સ્વસ્તિ પરમ દેવ છે,
સ્વસ્તિ કારણનું પણ કારણ છે; હે અગ્ને ! આપ
સ્વાહાસહિત છો, મોટા દેવ છો, મહા બુદ્ધિમાન છો,
આપને હું ધીવાળી ખીર આપું છું. હે અગ્ને ! તમે
તથા સ્વાહા અને મારું કલ્યાણ કરો? એવી રીતે વિષ્ણુને
પ્રસન્ન કરવા માટે દશાંશ હોમ કરવો.^{૨૮-૩૦}

બ્રાહ્મણાન્ ભોજયેત્પશ્ચાત્તદ્દશાંશેન વૈ હ્રયઃ । અથાસનાનિ
દેયાનિ પંચરંગયુતાનિ ચ ॥ ૩૧ ॥ બ્રાહ્મણેભ્યો વિશિષ્ટેભ્યઃ
ફલાનંત્યસ્ય સિદ્ધયે । ઔર્ણાનિ ચાપિ દેયાનિ દર્મજાન્ય-
થવા પુનઃ ॥ ૩૨ ॥ તત્પૂજાવિધિસિદ્ધયર્થમાચાર્યં વરયે-
ત્સ્તથીઃ । હૃદં વિળિખતિ મન્ત્રેણ તમેવ પૂજયેદ્બુધઃ ॥ ૩૩ ॥
પંચામૃતેઃ સ્નાપયિત્વા પૂજયેદ્ભક્તિસંયુતઃ । અપૂર્વમ્ભક્ષ્યમો-
ઞ્ચૈથ નૈવેયં પરિકલ્પયેત્ ॥ ૩૪ ॥ તાંત્રલૈર્ધૂપદીપૈશ્ચ કુષ્ઠમેશ્વ
ઋતુદ્ભવૈઃ । શતપત્રૈશ્ચ કલ્હરૈરર્ચયેત્પરમેશ્વરમ્ ॥ ૩૫ ॥
નમસ્કારૈસ્તથો દિવ્યૈઃ સ્તોત્રપાઠૈર્વિશેષતઃ । પ્રદક્ષિનાં તતઃ
કૃત્વા વાગ્યતઃ સંયતેન્દ્રિયઃ ॥ ૩૬ ॥ તત્તો ગોમિશુનં દયા-
દ્વત્સંપૂર્તિહેતવે । તદ્ભાવે યાવકાનાં દ્રોણમાત્રં પ્રદીયતે
॥ ૩૭ ॥ અથવા જાદકાનાં તુ આદકં પરિકીર્તિતમ્ ।
પુરિકામોદકાયૈશ્ચ ભોજયેદ્દ્વિજસતમાન્ ॥ ૩૮ ॥ આચાર્યાય
તુ તાં શુદ્ધાં પ્રતિમાં દાપયેત્સ્તથીઃ । હસ્તમાત્રાકર્ણમાત્રા-
કટિચ્છાદિભિઃ પુનઃ ॥ ૩૯ ॥ પીતાંબરૈશ્ચ સંપૂજ્ય કોટિ-
ચક્ષુફલં ભષેત્ । યથાશક્ત્યા તુ કર્તવ્યં વ્રતમેતચ્છુ-
ભાવહમ્ ॥ ૪૦ ॥

પછી દશાંશ બ્રાહ્મણુ જમાડવા. અનંત ફળની સિદ્ધિ
થવા માટે ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને પંચરંગી આસનો આપવાં.
તે ઉતનાં વા હલનાં આપવાં.^{૩૧-૩૨} વિધિથી પૂજા કરવા
માટે આચાર્યને વરાવવા । 'હૃદં વિળિખ:૦' એ મંત્ર બાણી તેની
પૂજા કરવી.^{૩૩} પંચામૃતવડે સ્નાન કરાવી ભક્તિથી પૂજા
કરવી. પુડલા, લાડવા, શીરા વગેરેનું નૈવેદ્ય ધરવું.^{૩૪}
તાંબૂલ, ધૂપ, દીપ, તે સમયમાં થયેલાં પુષ્પો, કમળો,
તથા કલ્હારોવડે વિષ્ણુનું પૂજન કરવું.^{૩૫} પછી નમસ્કાર
કરવા, ઉત્તમ સ્તોત્રનો પાઠ કરવો અને ઇન્દ્રિયોને નિય-
મમાં રાખી મૌનવ્રત ધારણ કરી પ્રદક્ષિણા કરવી.^{૩૬}
પછી વ્રત પૂર્ણ થવા માટે એક ગાય તથા બળદનું જોડું
આપવું. તેના અભાવમાં એક દ્રોણ યવ આપવા,^{૩૭}
અથવા આદક જેટલી તુવરદાળા આપવી. બ્રાહ્મણોને પૂરી,
લાડુ વગેરે જમાડવા.^{૩૮} અને પવિત્ર મૂર્તિ આચાર્યને
આપવી. કડાં, કુંડલ, કટિમેખલા વગેરે અલંકાર ને પીળાં
વસ્ત્રી વિષ્ણુની પૂજા કરવાથી કરોડ યજ્ઞોનું ફળ થાય છે.
આ શુભકારક વ્રત યથાશક્તિ કરવું.^{૩૯-૪૦}

*અહીં કાર્તિક માસ કહેવો ઉચિત છે, કારણ કે આપાદે
માસની પૂર્ણિમાને દિવસે આરંભી કાર્તિક માસની પૂર્ણિમાને
દિવસે સમાપ્ત કરવું, એમ કહેલું છે.

વિત્તશાઢયમકૃત્વા તુ કોટિચક્ષુફલપ્રદમ્ । તસ્માદાદૌ
પ્રકર્તવ્યં ધર્મકામાર્પસિદ્ધયે ॥ ૪૧ ॥ રાજાનો મિત્રતાં

યાંતિ શત્રવો યાંતિ દાસતામ્ । ય एवं कुरुते भक्त्या विष्णु-
भक्तिपुरःसरः ॥ ૪૨ ॥ તસ્માન્નંતર્કલં રાજન્ ગદિતં વેદ-
પારંગૈઃ । સ્વસ્તિકવ્રતમેતલુ ગંગાજ્ઞાનફલપ્રદમ્ ॥ ૪૩ ॥
રોગા નામિર્ભવંત્યેવ સ્વસ્તિકવ્રતચારિણમ્ । જીમિરેવ ચ
કર્તૃર્વ્યં સર્વસૌભાગ્યસિદ્ધયે ॥ ૪૪ ॥ શાંઢિલ્યા કૃતમેર્થં તુ
વ્રતે વિષ્ણુપ્રતુષ્ટયે । સગ્રેણ દિલીપેન દમયંત્યા તથેવ ચ
॥ ૪૫ ॥ આદૌ માસિ પ્રકર્તૃવ્યર્મતે ચાપિ તથેવ ચ । માસ-
ત્રયે સમાસિઃ સ્યાન્નતુર્ધિર્વાં તથેવ ચ ॥ ૪૬ ॥ એકસ્મિન્નપિ
માસે તુ સમાસિઃ કોટિપુણ્યદા । યદ્દં શ્રુય્યાદ્ભક્ત્યા
તસ્યાપિ ફલદં ભવેત્ ॥ ૪૭ ॥ નેદં કસ્યાપિ શ્વાહ્યેયં
યદીચ્છેદ્વિહુલં ધનમ્ । ભક્તિશ્રદ્ધાવિહીનાય યદ્દાતાકરાય
ચ ॥ ૪૮ ॥ વિકલ્પહતચિત્તાય નાસ્તિકાય શઠાય ચ ।
ન દેયં વ્રતમેતલુ સ્વસ્તિકારણક્રુત્તમમ્ ॥ ૪૯ ॥ દેયં
પુત્રાય શિષ્યાય ફલાન્તંત્યસ્ય સિદ્ધયે । एवं ज्ञात्वा तु
तत्सर्वं चकारैवं युधिष्ठिरः ॥ ૫૦ ॥ इति श्रीभविष्यपुराणे
स्वस्तिकव्रतं संपूर्णम् ।

જે માણસ આ વ્રતમાં દ્રવ્યનો લોભ કરતો નથી, તેને
કરોડો યજ્ઞોનું ફળ થાય છે. ધર્મની, અર્થની ને કામની
સિદ્ધિ માટે પ્રથમ આ વ્રત કરવું. ૪૧ જે માણસ ભક્તિથી

વારનાં વ્રતો

૧ સૂર્યવ્રત

अथ वारव्रतानि लिख्यंते ॥ तत्रादौ रविवारेऽष्टोदयं
सूर्यव्रतं भवनरत्ने सौरधर्मे ॥ १ ॥ अथ पूजा । मासपक्षा-
शुद्धिख्य मम समस्तरोगनिरासार्थमायुर्द्वयदिसकल-
कामनासिद्ध्यर्थं श्रीसूर्यनारायणप्रीत्यर्थं सूर्यव्रतंगत्वेन
विहितं सूर्यपूजनमहं करिष्ये ॥ २ ॥ गणपतिस्मरणपूर्वकं
कलशादिपूजनं च करिष्ये । ताम्रपात्रे रक्तचंदनेनाष्टदलं
कृत्वा । तत्र देवं पूजयेत् ॥ ३ ॥ तेजोरूपं सहस्रांशुं सप्ता-
श्वरथगं वरम् । द्विसृजं वरदं पयलांछनं सर्वकामदम् ।
ध्यानम् ॥ ४ ॥ आगच्छ भगवन्सूर्य मंडले च स्थिरो
भव । यावत्पूजा समाप्येत तावत्सं सखिधौ भव । आवाह-
नम् ॥ ५ ॥ हेमासनं महादिव्यं नानारत्नविभूषितम् ।
इत्तं मे गृह्णतां देव दिवाकर नमोऽस्तु ते । आसनम् ॥ ६ ॥
गंगाजलं समानीतं परमं पावनं महत् । पायं गृहाण देवेश
धामरूप नमोऽस्तु ते । पायम् ॥ ७ ॥ भो भोः सूर्य महा-
भूत ब्रह्मविष्णुस्वरूपिणे । अर्घ्यमंजलिना दत्तं गृहाण पर-
मेश्वर । अर्घ्यम् ॥ ८ ॥ गंगारितोर्ध्वजं तोयं जातीपुष्पैश्च
वासितम् । ताम्रपात्रे स्थितं दिव्यं गृहाणावमनीयकम् ।
आचमनीयम् ॥ ९ ॥ जाह्नवीजलमर्त्यतं पवित्रकर्णं परम् ।
ज्ञानार्थं च मयानीतं स्नानं कुरु जगत्पते । मलापकर्षस्ना-
नम् ॥ १० ॥ पयोदधिघृतैश्चैव शर्करामधुसंज्ञतैः । कृतं
मया च स्नपनं प्रीयतां परमेश्वर । पंचामृतस्नानम् ॥ ११ ॥

આ વ્રત કરે છે, તેના રાગ્નઓ મિત્ર થાય છે ને શત્રુઓ
દાસ થઈ રહે છે. ૪૨ ઉત્તમ વૈદિકાએ આ વ્રતનું ઉત્તમ
ફળ કહેલું છે. સ્વસ્તિકવ્રત કરવાથી ગંગાસ્નાનના જેટલું
પુણ્ય મળે છે. ૪૩ સ્વસ્તિક વ્રત કરનારને રોગો સંતાપતા
નથી. સધળા સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ માટે જીઓએ આ વ્રત
અવશ્ય કરવું. ૪૪ વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરવા માટે આ વ્રત
શાંઢિલ્યે કર્યું હતું. તેમ જ સગરે, દિલીપે ને દમયંતીએ
પણ કર્યું હતું. ૪૫ પહેલા માસમાં જેવો વિધિ કર્યો હોય,
તેવો જ છેલા માસમાં પણ કરવો. ચાર માસે, ત્રણ માસે
વા એક માસે આ વ્રતની સમાપ્તિ કરવાથી પણ કરોડ-
ગણું પુણ્ય થાય છે. જે માણસ આ કથા સાંભળે છે, તેને
પણ ફળ મળે છે. ૪૬-૪૭ જે પુષ્કળ ધનની ઇચ્છા હોય તો
ભક્તિહીન, શ્રદ્ધાહીન, યજ્ઞો નાશ કરનાર, નાસ્તિક, શઠ
કે અનવસ્થિત ચિત્તવાળા એ બધાને આ વ્રતનો નિયમ
આપવો નહિ, કારણ કે તે અકલ્પ્યાણનું મોડું કારણ
છે. ૪૮-૪૯ અનંત ફલની સિદ્ધિ માટે પુનઃ વા શિષ્યને આ
વ્રત કહેલું. એ પ્રકારે સધળું જાણીયુધિષ્ઠિરે એ વ્રત કર્યું. ૫૦
એ પ્રમાણે ભવિષ્યપુરાણમાં સ્વસ્તિકવ્રત કહેલું છે.

गंगा गोदावरी चैव यक्षना च सरस्वती । नर्मदा सिंधुका-
वेदी ताभ्यः स्नानार्थमाहृतम् । स्नानम् ॥ १२ ॥ आचम-
नीयम् । रक्तपट्टयुगं देव सूक्ष्मतंतुविनिर्मितम् । शुद्धं
चैव मया दत्तं गृहाण कमलाकर । वज्रम् ॥ १३ ॥ नमः
कमलहस्ताय विश्वरूपाय ते नमः । उपवीतं मया दत्तं तद्-
गृहाण दिवाकर । उपवीतम् ॥ १४ ॥ कुंकुमागुरुकस्तूरी-
स्रगंधैश्चंदनादिभिः । रक्तचंदनयुक्तं तु गंधं गृह्ण प्रभाकर ।
गंधम् ॥ १५ ॥ जपाकर्दंबकुसुमरकोत्पलपुत्तानि च ।
पुष्पाणि गृह्णतां देव सर्वकामप्रदो भव । पुष्पाणि ॥ १६ ॥
रक्तचंदनसंमिश्रा अञ्जताश्च सुशोभनाः । मया दत्ता गृहाण
स्वं वरदो भव भास्कर । अञ्जतान् ॥ १७ ॥

રવિવારને દિવસે કરવાનું સૂર્યવ્રત મહનરત્નમાં સૌર-
ધર્મમાં કહેલું છે. ૧ પૂજનો પ્રકાર-માસનું તથા પક્ષનું
ઉચ્ચારણ કરી-“મારા સધળા રોગોની નિવૃત્તિ માટે,
આયુષ્યની વૃદ્ધિ વગેરે સકળ કામના સિદ્ધ થવા માટે
ને સૂર્યનારાયણને પ્રસન્ન કરવા માટે હું સૂર્યવ્રતમાં
કહેલું સૂર્યપૂજન કરીશ, ને ગણપતિનું પૂજન કરી,
કલશ સ્થાપન કરીશ,” એવો સંકલ્પ કરવો. ત્રાંખાના
પાત્રમાં રતાંજળીનું અષ્ટદશ કમલ આલેખી તેમાં સૂર્યનું
પૂજન કરવું. ૨-૩ “સૂર્યદેવ તેજોમય છે, હજારો કિરણો-
વાળા છે, સાત ધોડાઓના રથમાં બેસનાર છે, બે હાથ-

વાળા, વર આપવાવાળા, કમલના ચિહ્નવાળા ને સર્વ-
કામના પૂર્ણ કરનાર છે, એ મંત્ર બાણી ધ્યાન કરવું. ૪ 'હે
ભગવન ! હે સૂર્ય ! પધારા ને આ મંડળમાં સ્થિર થાઓ.
જ્યાં સૂધી પૂજા પૂરી થાય ત્યાં સૂધી આપ પાસે રહો.'
એમ બાણી આવાહન કરવું. ૫ પછી 'હે દેવ ! હે સૂર્ય !
રત્નોથી શોભીતું સોનાનું મોઢું સિંહાસન આપને આપું
છું ને નમસ્કાર કરૂં છું. તેનો સ્વીકાર કરો' એમ કહી
આસન આપવું. ૬ 'હે દેવ ! હે તેજોમય ! આપને નમ-
સ્કાર કરૂં છું. પરમ પવિત્ર ગંગાજલ લાઓ છું, તે પાદમાટે
ઢાલ્યું કરો' એ મંત્રથી પાદ આપવું. ૭ 'હે સૂર્ય ! આપ
મોટા દેવ ને વિષ્ણુરૂપ છો. હે પરમેશ્વર ! અંબલિથી
આપેલા અર્ધનું ઢાલ્યું કરો' એ મંત્ર બાણી અર્ધ
આપવો. ૮ 'નતિપુષ્પની સુગંધિવાળું ગંગા વગેરે તીથોનું
ઉત્તમ જળ ત્રાંખાનાં પાત્રમાં ભરેલું છે, તે આચમન
માટે ઢાલ્યું કરો' એ મંત્રથી આચમન કરાવવું. ૯ 'હે
જગતપતે ! ગંગાનું અતિ પવિત્ર જલ સ્નાન માટે લાઓ
છું તેથી સ્નાન કરો.' ૧૦ 'દૂધ, દહીં, ઘી, સાકર ને મધ
એ પંચામૃતથી સ્નાન કરાવું છું, હે સૂર્યદેવ ! તમે પ્રસન્ન
થાઓ' એ મંત્રથી પંચામૃતસ્નાન કરાવવું. ૧૧ 'ગંગા,
ગોદાવરી, યમુના, સરસ્વતી, નર્મદા, સિંધુ, ને કાવેરી
એટલી નદીઓનું જલ સ્નાનમાટે લાઓ છું. ૧૨
હે દેવ ! હે સૂર્ય ! ઝીણા સૂતરથી બનાવેલાં પવિત્ર
બે લાલ વસ્ત્રો આપું છું તે ઢાલ્યું કરો. ૧૩ હે સૂર્ય !
આપ હાથમાં કમળવાળા ને વિષ્ણુરૂપ છો, તેને નમસ્કાર
કરૂં છું. હે ઉપવીત આપું છું તે ઢાલ્યું કરો.' પછી ઉપ-
વીત પહેરાવવું. ૧૪ 'હે સૂર્ય ! કંક, અગુરુ, કરતૂરી,
ચંદન ને રતાંજળી વગેરેથી તૈયાર કરેલા ગંધનું ઢાલ્યું
કરો. ૧૫ 'હે દેવ ! હે સૂર્ય ! લાલ કમલ, કંઠ્ય ને જાસુન્દનાં
પુષ્પોનું ઢાલ્યું કરો, ને સર્વ કામના પૂર્ણ કરો. ૧૬ 'હે
સૂર્ય ! રતાંજળીથી રંગેલા સુંદર અક્ષત આપને ચડાવું
છું, તેનો સ્વીકાર કરો ને વર આપો.' ૧૭

આદ્રક્ષતાન્ પ્રપુષ્પ અંગપૂજાં કર્યાં વ ॥ ૩ ॥ મિત્રાય
પાદૌ પૂં ॥ ૪ ॥ રવયેં જંબે પૂં ॥ સૂર્યાયં જાનુની પૂં ॥
લગાયં ઝરુ પૂં ॥ પૂજેં ગુહ્યં પૂં ॥ હિરણ્યગર્ભાયં
કવિ પૂં ॥ મરીચયેં નાભિ પૂં ॥ આદિત્યાયં જડદં
પૂં ॥ સવિત્રેં હૃદયં પૂં ॥ અર્કાયં સ્તનૌ પૂં ॥ માસ્ક-
રાયં કંઠં પૂં ॥ અર્ચ્યેં સ્કંધૌ પૂં ॥ પ્રમાકરાયં
હસ્તૌ પૂં ॥ અહસ્કરાયં ચૂલં પૂં ॥ બ્રામ્ણયં નાસિકાં
પૂં ॥ જગદેકચક્ષુષેં નેત્રે પૂં ॥ સવિત્રેં કર્ણૌ પૂં ॥
ત્રિગુણાસ્મધારિણેં છલાદં પૂં ॥ વિરિંચિનારાયણશંકરા-
સ્મનેં શિરઃ પૂં ॥ તિમિરનાશિનેં સર્વોં પૂં ॥ ૧૮ ॥

પછી બીના અક્ષત લઇ અંગપૂજા કરવી-૩ મિત્રાય
નમઃ પાદૌ પૂજામિ' એ મંત્ર બાણી પગની પૂજા કરવી,
'રવયેં' થી પોંડીની, 'સૂર્યાયં' થી ધૂંટણીની, 'લગાયં'

થી સાથળની, 'પૂજેં' થી ગુહની, 'હિરણ્યગર્ભાયં' થી
કેડની, 'મરીચયેં' થી નાભિની, 'આદિત્યાયં' થી પેટની,
'સવિત્રેં' થી હૃદયની, 'અર્કાયં' થી સ્તનની, 'માસ્કરાયં'
થી કંઠની, 'અર્ચ્યેં' થી ખભાની, 'પ્રમાકરાયં' થી હાથની,
'અહસ્કરાયં' થી મુખની, 'બ્રામ્ણયં' થી નાકની, 'જગદે-
'કચક્ષુષેં' થી નેત્રની, 'સવિત્રેં' થી કાનની, 'ત્રિગુણાસ્મ-
ધારિણેં' થી લશાટની, 'વિરિંચિનારાયણશંકરાસ્મનેં' થી મસ્ત-
કની, 'તિમિરનાશિને નમઃ સર્વોં પૂજામિ' એ મંત્ર બાણી
સધળા અંગોની પૂજા કરવી. ૧૮

દશાંગો ગુગુળોદ્ભૂતઃ કાલાગુરુસમન્વિતઃ । આપ્રેયઃ
સર્વદેવાનાં ધુપોડ્યં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ધુપમ્ ॥ ૧૯ ॥
કાપોતવર્તિકાયુતં ગોધૃતેન સમન્વિતમ્ ॥ દીપે ગૃહાણ
દેવેશ ત્રૈલોક્યતિમિરાપદ્ ॥ દીપમ્ ॥ ૨૦ ॥ પાચલે
ઘૃતસંયુક્તં નામાપકાન્નસંયુતમ્ ॥ નૈવેયં ચ મયા દત્તં શાંતિં
કુરુ જગત્પતે ॥ નૈવેયમ્ ॥ ૨૧ ॥ કર્પૂરવાસિતં તોયં મંદા-
કિન્ધ્યાઃ સમાહૃતમ્ ॥ આચમ્પતાં જગન્નાથ મયા દત્તં હિ
ભક્તિઃ ॥ આચમનમ્ ॥ ૨૨ ॥ મળ્યાચલસંભૂતં કર્પૂરેણ
સમન્વિતમ્ ॥ કરોદ્વર્તનકં ચારુ ગૃહ્યતાં જગતઃ પતે ॥
કરોદ્વર્તનમ્ ॥ ૨૩ ॥ દ્વં ફલં મયા દેવ સ્થાપિતં પુરત-
સ્તવ ॥ તેન મે સફળાવાસિર્મેવેજન્મનિ જન્મનિ ॥ ફલમ્
॥ ૨૪ ॥ છલાલંગકપૂરલદિરૈશ્વ સપૂગકૈઃ ॥ નાગવહ્નિદલૈ-
ચુક્તં તાંદુલં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ તાંદુલમ્ ॥ ૨૫ ॥ દક્ષિણાં
કાંચર્નાં દેવ સ્થાપિતાં ચ તવાપ્રતઃ ॥ ગૃહાણ સુહૃલો મૂલ્તા
પ્રમાકર નમોસ્તુ તે ॥ દક્ષિણામ્ ॥ ૨૬ ॥ પંચવર્તિસમા-
યુક્તં સર્વમંગલદાયકમ્ ॥ નીરાજનં ગૃહાણેદં સર્વસૌલ્યકરો
ભવ ॥ નીરાજનમ્ ॥ ૨૭ ॥ યાનિ કાનિ ચ પાપાનિ જન્મો-
તરકૃતાનિ ચ ॥ વિહૃયં ગંતિ તાનીહ પ્રદક્ષિણપદે પદે ॥
પ્રદક્ષિણાઃ ॥ ૨૮ ॥ નમઃ પંકજહસ્તાય નમઃ પંકજમાલિને ॥
નમઃ પંકજનેશ્વાય માસ્કરાય નમો નમઃ-નમસ્કારાન્
॥ ૨૯ ॥ તંદુલૈઃ પૂર્ણિતં પાર્શ્વે હિરણ્યેન સમન્વિતમ્ ॥ રક્ત-
વજ્રયુગં ચૈવ બ્રાહ્મણાય નિવેદયેત્ ॥ વાયનમ્ ॥ ૩૦ ॥
યસ્યોરયે સ્યાજગતઃ પ્રબોધો યઃ કર્મસાક્ષી શુવનસ્ય ગોપ્તા ॥
કુષ્ઠાવિકુળ્યાપિવિનાશકો યઃ સ માસ્કરો મે દુરિતં નિહ-
ન્યાત્ ॥ ઇતિ પ્રાર્થના ॥ ૩૧ ॥

'હે દેવ ! દશાંગ ધુપ જે ગુગળસહિત તથા અગુરુસહિત
છે ને સર્વ દેવોને સુધવા લાયક છે, તેનું ઢાલ્યું કરો. ૧૯
હે દેવેશ ! હે ત્રણે લોકોના અધિકારને દૂર કરનાર ! કપા-
સની વાટવાળા ઘીના દીવાનો સ્વીકાર કરો. ૨૦ હે
જગતપતે ! આપને દૂધપાક, ઘી ને નાનાપ્રકારનાં પકવા-
ન્નાનું નૈવેદ્ય ધરૂં છું તે ઢાલ્યું કરો. ૨૧ હે જગન્નાથ !
કર્પૂરની સુગંધિવાળું ગંગાનું જલ લાવી આપને ભક્તિથી
આપું છું તેનું આચમન કરો. ૨૨ હે જગતપતે ! મલયા-
ચલમાં થયેલા ને કર્પૂરસહિત કરોદ્વર્તનનું ઢાલ્યું કરો. ૨૩
હે દેવ ! આ ફળ આપની પાસે રાખું છું, તેથી મને

જન્મ-જન્મમાં સફળ પ્રાપ્તિ થાઓ-૨૪ એલાયતી, ભવિંગ, કર્પૂર, કાશી, સોપારી ને નાગરવેલનાં પાન એટલી વસ્તુઓથી બનાવેલાં તાબૂલનું ગ્રહણ કરો. ૨૫ હે દેવ ! હે સૂર્ય ! આપની પાસે રાખેલી સુવર્ણદક્ષિણાનો સ્વીકાર કરો. હું આપને નમસ્કાર કરું છું, માટે સુખુખ થાઓ. ૨૬ હે સૂર્ય ! સર્વ મંગલ આપનાર પાંચ દીવાથી આપની આરતી ઉતાઈ છું, તેનો કૃપા કરી સ્વીકાર કરો ને સર્વને સુખ આપો. ૨૭ આ જન્મનાં વા જન્મનાંતરનાં જે કાંઈ પાપો છે, તે સધળાં અહીં પ્રદક્ષિણા કરતાં પગલે પગલે નષ્ટ થાય છે. એ મંત્રથી પ્રદક્ષિણા કરવી. ૨૮ હાથમાં કમળવાળાને નમસ્કાર કરું છું, કમળની માળાવાળાને નમસ્કાર કરું છું, કમળ જેવાં નેત્રવાળાને નમસ્કાર કરું છું, ને સૂર્યને નમસ્કાર કરું છું, એમ બધી નમસ્કાર કરવા. ૨૯ શ્રીઆથી ભરેલા ને બે વજ્રો તથા સોના સહિત પાત્રનું વાયન બ્રાહ્મણને આપું છું, એમ બધી વાયન આપું. ૩૦ ને જેના ઉદયથી જગત્ જગે છે, જે કર્મના સાક્ષી છે, જગતનું રક્ષણ કરનાર છે ને કોઈ વગેરે રોગોનો નાશ કરનાર છે એવા સૂર્યદેવ મારાં પાપ હણો, એમ બધી પ્રાર્થના કરવી. ૩૧

સૂર્યવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ માંધાતોવાચ- ભગવન્ જ્ઞાનિનાં શ્રેષ્ઠ કથ-યશ્વ પ્રસાદતઃ । ત્વદ્વકાચ્છૌતુમિચ્છામિ વ્રતં પાપપ્રણાશનમ્ ॥ ૧ ॥ સર્વકામપ્રદં ચૈવ સર્વામંગલનાશનમ્ । પૂજાર્ચ્ય-દાનસહિતં નૈવેયં પ્રાશનાન્વિતમ્ ॥ ૨ ॥ વ્રતત્કથય સર્વે સ્વં પ્રસન્નોઽસિ યદિ દ્વિજ ॥ વસિષ્ઠ ડવાચ-શ્ચ રાજન્-પ્ર-વક્ષ્યામિ યદુર્થં વ્રતશ્રુતમમ્ ॥ ૩ ॥ સર્વકામપ્રદં પુણ્યં કુષ્ઠાદિવ્યાધિનાશનમ્ । માનોસ્તુષિકરં રાજન્ શુકિન્નકિ-પ્રદાયકમ્ ॥ ૪ ॥ યસ્યોદયે સરગળા મુનિસંઘાઃ સચારણાઃ । દેવદાનવબક્ષાઃ કુર્વંતિ સતતાર્ચનમ્ ॥ ૫ ॥ યસ્યોદયે તુ સર્વેષાં પ્રબોધો નૃપસત્તમ । તસ્ય દેવસ્ય વક્ષ્યામિ વ્રતં રાજન્ સવિસ્તરમ્ ॥ ૬ ॥ પૂજાર્ચ્યં પ્રાશનં દાનં નૈવેયં શુદ્ધં તત્ત્વતઃ । સર્વૈતર્યેષુ યત્પુણ્યં સર્વયજ્ઞેષુ યત્કલમ્ ॥ ૭ ॥ સર્વદાનેન તપસા યત્પુણ્યં સમાવૃષ્યતે । પ્રાતઃસ્ના-નેન યત્પુણ્યં તત્પુણ્યં રવિવાસરે ॥ ૮ ॥ માર્ગશીર્ષાદિમાસેષુ દ્વાદશસ્ત્રવપિ શ્રૂયતે । સૂર્યવ્રતં કરિષ્યામિ યાવદ્વર્ષં દિવાકર । વ્રતં સંપૂર્ણત્વાં યાતુ ત્વત્પ્રસાદાત્પ્રમાકર-રતિ નિય-મમતઃ ॥ ૯ ॥ તતઃ પ્રાતઃ સચ્ચત્પાથ નથાદૌ વિમલે જલે । જાત્વા સતર્પયેરેવાગ્નિપત્નૈશ્વ વસુષાધિપ ॥ ૧૦ ॥

માંધાતા પૂછે છે-હે ભગવન્ ! હે જ્ઞાનીઓમાં શ્રેષ્ઠ ! પાપનો નાશ કરનાર, સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર, સધળાં અમંગલનો નાશ કરનાર, ઉત્તમ વ્રત, પૂજા, અર્ધ્ય, દાન, નૈવેદ્ય ને પ્રાશન એ સર્વસહિત આપના મુખથી સાંભળવા ધન્ય છું, માટે ને આપ મારી ઉપર પ્રસન્ન હો તો કૃપા કરી કહો. વસિષ્ઠ કહે છે-હે રાજન્ ! જે અતિ

શુભ વ્રત છે તે કહું છું, તે તમે સાંભળો. ૧-૩ જેના ઉદય વખતે દેવો, મુનિઓ, ચારણો, દૈત્યો અને યક્ષો પૂજન કરે છે, જેનો ઉદય થવાથી સધળા જગે છે, તે સૂર્યદેવનું વ્રત સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર, મનુષ્યોના કોઈ વગેરે રોગોનો નાશ કરનાર, સૂર્યને પ્રસન્ન કરનાર ને ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર છે; તે વ્રત, પૂજા, અર્ધ્ય, દાન ને નૈવેદ્ય સધળું વિસ્તારથી યથાર્થ કહું છું તે સાંભળો. સર્વ તીર્થોમાં જે ફળ થાય છે, સર્વ યજ્ઞોમાં જે ફળ થાય છે, ૪-૭ સર્વ દાનોથી ને તપોથી જે પુણ્ય થાય છે ને પ્રાતઃકાલમાં સ્નાન કરવાથી જે પુણ્ય થાય છે, તે પુણ્ય માર્ગશીર્ષ વગેરે બારે માસમાં રવિવારને દિવસે વ્રત કરવાથી થાય છે. તેમાં પ્રથમ 'હે સૂર્ય ! હે દિવાકર ! હું એક વર્ષ સુધી વ્રત કરીશ. તે વ્રત આપની કૃપાથી પૂર્ણ થાઓ,' એ પ્રકારે નિયમ દેવો. ૮-૯ પછી પ્રાતઃ-કાલમાં ઉઠી નદી વગેરેનાં સ્વચ્છ જળમાં સ્નાન કરી, દેવતર્પણ તથા પિતૃતર્પણ કરવું. ૧૦

અપ્તિવ્ય શુદ્ધો દેવો સૂર્ય તત્ત્વ સમર્ચયેત્ । વિકિલેત્તત્ત્વ પર્ષં તુ દ્વાદશાર્ધ સર્ગકર્મકમ્ ॥ ૧૧ ॥ તામ્રપાત્રે તથા પર્વ રક્ત-ચંદનવારિણા । તત્ત્વ સંપૂજયેદેવં દિનનાર્ધં સરેશ્વરમ્ ॥ ૧૨ ॥ માસે માસે ચ યે રાજન્વિષ્ણોષાસ્તાન્ શ્ચુષ્ણ ચૈ । માર્ગ-શીર્ષે યજેન્મિત્રં નારિકેરાદ્યર્ચ્યશ્રુતમમ્ ॥ ૧૩ ॥ નૈવેયે સંકુલા દેવાઃ સાઙ્યાશ્ચ શુભસંયુતાઃ । પત્રત્રયં તુલસ્યાસ્તુ પ્રાશ્ય તિષ્ઠેજ્જિતંદ્રિયઃ ॥ ૧૪ ॥ દયાદ્વિપ્રાય ભોજ્યં તુ દક્ષિ-ણાસહિતં નૃપ । પૌષે વિષ્ણુ સમશ્ચર્ય્ય નૈવેયે કુલરં તથા ॥ ૧૫ ॥ શીઝપૂરેણ ચૈવાદ્યં ઘૃતં પ્રાશ્યં પલ્લવમ્ । દયાદ-ઘૃતં તુ વિપ્રાય ભોજનેન સમન્વિતમ્ ॥ ૧૬ ॥ માષે વરુ-ળનામાનં સંપૂજ્ય સતિકં ગુરુમ્ । ભોજનં દક્ષિણં દયા-નૈવેયં કદલીફલમ્ ॥ ૧૭ ॥ અર્ધ્યં તેનેષ્વ દત્ત્વા તુ પ્રાશ્યા સુદિત્ર્યં તિલાઃ । કાત્મ્યુને સૂર્યમશ્ચર્ય્ય નૈવેયં સઘૃતં દધિ ॥ ૧૮ ॥ અર્ધ્યં જંબીરસહિતં દધિ પ્રાશ્યં પલ્લવમ્ । દધિતંકુલદાનં ચ ભોજને સમુદાહતમ્ ॥ ૧૯ ॥ ચૈત્રે શાઠ્ઠં ચ સંપૂજ્ય નૈવેયે ઘૃતપૂરિકાઃ । દાહિમીફલમર્ધ્યં ચ પ્રાશ્યં દુગ્ધપલ્લવમ્ ॥ ૨૦ ॥ વિપ્રાય ભોજનં દયાન્નિદાનં તુ સદક્ષિણમ્ । ચૈશાલે તપનઃ પ્રોક્તો માર્વાણં સઘૃતં સ્મૃતમ્ ॥ ૨૧ ॥ અર્ધ્યં દયાતુ દ્રાહ્મણિઃ પ્રાશને ગોમયં સ્મૃતમ્ । કુર્યાન્માષાણદાનં ચ સઘૃતં વૈ સદક્ષિણમ્ ॥ ૨૨ ॥

પવિત્ર સ્થળમાં લીંપી તેમાં સૂર્યનું પૂજન કરવું. લીંપેલી જમીન ઉપર બાર પત્રાંવાળું કાળુંકસહિત કમળ આલેખવું, ૧૧ તેમ જ રતાંજળથી ત્રાંખાનાં પાત્રમાં પણ્ય તેવું જ કમળ આલેખવું. તેમાં દિવસના નાથ સૂર્યદેવનું પૂજન કરવું. ૧૨ હવે જે જે માસના જુદા જુદા નિયમો છે તે કહું છું, તે સાંભળો. માર્ગશીર્ષ માસમાં મિત્ર નામના સૂર્યની પૂજા કરવી, નાળાંએરનો અર્ધ્ય આપવો, ૧૩ ચૌખા, લી ને ગોળનું નૈવેદ્ય કરવું, ગુળ

સીનાં ત્રણ પત્રો ખાધ જિતેન્દ્રિય રહેવું,^{૧૪} ને આઠાણુને જમ્બાડી દક્ષિણા આપવી. પૌષ માસમાં વિષ્ણુ નામના સૂર્યનું પૂજન કરવું, ખીચડીનું નૈવેદ્ય કરવું,^{૧૫} બીજોરાંતો અર્ધ આપવો, ત્રણ પલ ઘી ખાધને રહેવું ને આઠાણુને ભોજનમાં અધિક ઘી આપવું,^{૧૬} માધમાસમાં વરુણ નામના સૂર્યનું પૂજન કરવું, ફળાંતો અર્ધ આપવો, ફળાંતું નૈવેદ્ય કરવું અને ત્રણ મૂઠી તલ ખાધ રહેવું ને આઠાણુને તલનું ને ગોળનું ભોજન કરાવવું તથા દક્ષિણા આપવી. ફાગણમાસમાં સૂર્ય નામના સૂર્યનું પૂજન કરવું, લીંછુનો અર્ધ આપવો, ઘી ને દહીંનું નૈવેદ્ય કરવું ત્રણ પલ દહીં ખાધને રહેવું ને આઠાણુને દહીં ભાતનું ભોજન કરાવવું.^{૧૭-૧૮} ચૈત્રમાસમાં ભાત નામના સૂર્યનું પૂજન કરવું, દાડિમનો અર્ધ આપવો, ઘી ને પૂરીનું નૈવેદ્ય કરવું, ત્રણ પલ દૂધ પીને રહેવું, ને આઠાણુને મિષ્ટાન્નભોજન આપવું ને દક્ષિણા આપવી. પૈશાખમાસમાં તપન નામના સૂર્યનું પૂજન કરવું, દરાખનો અર્ધ આપવો, ઘી સહિત અડદના પદાર્થોનું નૈવેદ્ય કરવું, ગોખર ખાધ રહેવું ને આઠાણુને ઘી સહિત અડદના પદાર્થોનું ભોજન કરાવવું ને દક્ષિણા આપવી.^{૨૦-૨૨}

ઈંદ્ર જ્યેષ્ઠ યજેદ્રાજનૈવેયે તુ કર્મભક્તમ્ । અર્ધ્યં ચ સહકારેણ પ્રાદ્યં જલાંજલિત્રયમ્ ॥ ૨૩ ॥ દધ્યોદનસમાયુક્તં ભોજનં બ્રાહ્મણસ્ય તુ । આપાદે રવિમધ્યર્ચ્યં જાતી ચિવિટકં તથા ॥ ૨૪ ॥ વિપ્રાય ભોજનં દયાતપ્રાશયેન્મરિચત્રયમ્ । ગમસ્તિ આવળેડમધ્યર્ચ્યં નૈવેયે સત્કુપૂરિકાઃ ॥ ૨૫ ॥ અર્ધ્યદાને ચ હિ પ્રોક્તં ત્રપુસીફલમેવ ચ । મુષ્ટિત્રયં ચ સત્કુનાં પ્રાશને સચ્ચદાહતમ્ ॥ ૨૬ ॥ વિપ્રાય ભોજનં દયાદક્ષિણાસદિતં ત્વપ । યમો ભાદ્રપદે પૂજ્યઃ કૃષ્ણાઢં સાજ્યમોદનમ્ ॥ ૨૭ ॥ ગોમુત્રં પ્રાશને ભુક્તં બ્રાહ્મણાન્ભોજયેતથા । હિરણ્યરેતા આશ્વિને ચ નૈવેયે શર્કરા સ્મૃતા ॥ ૨૮ ॥ દાહિમેનાર્ધ્યદાનં તુ પ્રાદ્યં લેહપલત્રયમ્ । વિપ્રાય પરયા ભક્ત્યા ભોજનં શાલિશર્કરાઃ ॥ ૨૯ ॥ દિવાકરઃ કાર્તિકે ચ રંભાયાઃ ફલમેવ ચ । પાયસં ચૈવ નૈવેયે પાયસં પ્રાશને સ્મૃતમ્ ॥ ૩૦ ॥ પાયસૈર્ભોજયેદ્વિપ્રાન્ દયાતાંતુલ્લદક્ષિણે । एवं વ્રતં સમાપ્યૈતત્તત્ત ઉથાપનં ચરેત્ ॥ ૩૧ ॥

જ્યેષ્ઠ માસમાં ઈંદ્ર નામના સૂર્યનું પૂજન કરવું, આંખાનો અર્ધ આપવો, દહીં મેળવેલા સાથવાનું નૈવેદ્ય કરવું, ત્રણ અંબલિ જળ પીને રહેવું, ને આઠાણુને દહીં ભાતનું ભોજન કરાવવું. આષાઢ માસમાં રવિ નામના સૂર્યનું પૂજન કરવું, જ્યેષ્ઠાંતો અર્ધ આપવો, નૈવેદ્ય કરવું અને આઠાણુને ભોજન કરાવવું તથા મરીના ત્રણ દાણા ખાધને રહેવું. શ્રાવણ માસમાં ગભસ્તિ નામના સૂર્યનું પૂજન કરવું, તુસડાના ફળનો અર્ધ આપવો, સાથવો ને પૂરીનું નૈવેદ્ય કરવું, ત્રણ મૂઠી સાથવો ખાધ રહેવું ને

આઠાણુને ભોજન કરાવી દક્ષિણા આપવી. ભાદ્રવો માસમાં યમ નામના સૂર્યનું પૂજન કરવું, ફાળાંતો અર્ધ આપવો, ઘીસહિત ને ભાતનું નૈવેદ્ય કરવું,^{૩૨-૩૩} ગોમુત્ર પીને રહેવું ને આઠાણુને ભોજન કરાવવું. આશો માસમાં હિરણ્યરેતા નામના સૂર્યનું પૂજન કરવું, દાડિમનો અર્ધ આપવો, સાકરનું નૈવેદ્ય કરવું, ત્રણ પલ સાકર ખાધને રહેવું ને પરમ ભક્તિથી આઠાણુને શાળ ને સાકરનું ભોજન કરાવવું.^{૨૮-૨૯} કાર્તિક માસમાં દિવાકર નામના સૂર્યનું પૂજન કરવું, ફળાંતો અર્ધ આપવો, દૂધપાકનું નૈવેદ્ય કરવું, દૂધપાક ખાધને રહેવું,^{૩૦} ને આઠાણુને દૂધપાક જમ્બાડી તાંબૂલ ને દક્ષિણા આપવી. એવી રીતે વ્રત સમાપ્ત થયા પછી ઉઘાપન કરવું.^{૩૧}

તત્તો ગુરુગૃહં ગત્વા મૃદ્ધીયાશ્ચરણોદ્બુજે । યથાપનં કરિષ્યેઽહમાગચ્છ મમ વેદમનિ ॥ ૩૨ ॥ માપકેણ સ્વર્ણેન પ્રતિમાં કારયેદ્રવેઃ । રથો રૌપ્યમયઃ કાર્યઃ સર્વૌપસ્કરસંયુતઃ ॥ ૩૩ ॥ કૃત્વા દ્વાદશવર્ણં તુ કમલં રક્તતંદુલૈઃ । સ્થાપયેદવર્ણં કુંભં પંચરત્નસમન્વિતમ્ ॥ ૩૪ ॥ તસ્યોપરિ ન્યસેત્પાત્રં તાત્રં તંદુલપૂરિતમ્ । રક્તવજ્રસમાચ્છન્નં પુષ્પમાલાદિવેષિતમ્ ॥ ૩૫ ॥ પંચામૃતેન સ્નપયેદગ્ન્યુતારણપૂર્વકમ્ । પ્રતિષ્ઠાં ચ તતઃ કૃત્વા પૂજાં દેવસ્ય કારયેત્ ॥ ૩૬ ॥ ચંદનૈઃ કુસુમૈ રમ્યૈર્વિવિધૈઃ કાલસંભવૈઃ । અલંકરણપદ્મૈશ્ચ કર્મલ્લુપ્તપાનઘૌ ॥ ૩૭ ॥ વધ્નીત્રિતયં તત્ર સ્થાપયેદેવસન્નિષૌ । સંજ્ઞાયા વજ્રયુગ્મં ચ કૌંઠ્યં તુ મહીપતે ॥ ૩૮ ॥ પ્રતિપત્રેષુ સંપૂજ્યઃ સૂર્યો દ્વાદશનામભિઃ । મિત્રો વિષ્ણુઃ સવરુણઃ સૂર્યો ભાતસ્તથૈવ ચ ॥ ૩૯ ॥ તપનેંદ્રૌ રવિઃ પૂજ્યો ગમસ્તિઃ શમનસ્તથા । હિરણ્યરેતા દિનકૃત્ પૂજ્યા એતે પ્રયત્નતઃ ॥ ૪૦ ॥ મધ્યે સદસકરિણઃ સમ્પૂજ્યઃ સંજ્ઞાયા સહ । પૂર્ગીફલૈર્પૂર્વદીપૈર્નૈવેયૈર્બલસંયુતૈઃ ॥ ૪૧ ॥ નારિકેરેણ ચૈવાર્ધ્યં દયાદેવાય ભક્તિતઃ । મન્ત્રેણાનેન રાજેન્દ્ર વ્રતસ્ય પરિપૂર્તયે ॥ ૪૨ ॥ નમઃ સદસકરિણ સર્વૈર્વાધિવિનાશન । મૃદ્ધાનાર્ધ્યં મયા દત્તં સંજ્ઞાયા સહિતો રવે ॥ ૪૩ ॥

ઉઘાપન માટે ગુરુને ઘેર જઈ, તેના ચરણ ઉપર હાથ રાખી, 'હે મહારાજ ! હું ઉઘાપન કરીશ, માટે મારે ઘેર પધારો' એમ ગુરુને કહેવું.^{૩૨} એક માપા સોનાની સૂર્યની મૂર્તિ કરાવવી, સૂર્ય સામગ્રીવાળો રૂપાનો રથ કરાવવો,^{૩૩} ચાર પત્રોવાળું લાલ ચોખાનું કમળ કરવું. તેની ઉપર છિદ્રરહિત ઘડાની સ્થાપના કરવી, તેમાં પંચરત્નો નાખવાં,^{૩૪} તેની ઉપર ચોખાથી ભરેલું ત્રાંખાનું પાત્ર રાખવું, તેની ઉપર લાલ વજ્ર ઢાંડી પુષ્પની માળા પહેરાવવી.^{૩૫} પછી મૂર્તિનું અગ્ન્યુતારણ કરી પંચામૃતથી સ્નાન કરાવી, સ્થાપના કરી, પૂજા કરવી.^{૩૬} ચંદન ચડાવવું, ને તે સમયમાં ઉત્પત્ત થયેલાં નાના પ્રકારનાં પુષ્પો ચડાવવાં. અખંડ વજ્ર ઓરાડવાં. કમ્બંડલ, પગરખાં ને જનોઇ પાસે રાખવાં. સંઘા (સૂર્યની ઓ)

ને બે કસુંબી વચ્ચે આપવાં. ૬૭-૮૦ 'મિત્ર, વિષ્ણુ, વરુણ, સૂર્ય, બાહુ, તપન, ઈશ્વર, રવિ, ગબસ્તિ, શમન, હિરણ્યરેતા ને દિનકૃત્' એ બાર નામોવડે બાર પત્રો-વાળાં કમળના પ્રત્યેક પત્રમાં કમથી પૂજા કરવી. ૩૯-૪૦ કમળની વચ્ચમાં સંગ્રાસહિત સહસ્રકિરણ નામના સૂર્યની પૂજા કરવી. સોપારી ધરવી, ધૂપ કરવો, દીવો કરવો, નેવેઘ ધરવાં, વચ્ચે આપવાં ને યથાશક્તિ ભક્તિથી નાળિયેરનો અર્ધ આપવો, જેથી વ્રત પૂર્ણ થાય છે. હવે અર્ધનો મંત્ર કહું છું- 'હે હજારો કિરણવાળા ! હે સર્વ રોગોના નાશ કરનાર ! હે રવે ! મેં દીધેલા અર્ધનું આપ તથા સંગ્રા અને પ્રદહ્ય કરો.' ૪૧-૪૩

આરાતિકં તતઃ કૃયાન્નમસ્કારપ્રદક્ષિણાઃ । સંકલ્પ્ય ચ તતઃ આર્દ્રં કાર્યં વૈ સૂર્યદેવતમ્ ॥ ૪૪ ॥ બ્રાહ્મણમ્બો-જયેદ્ભક્ત્યા મિથાન્નિદ્વોદશ પ્રભો । દંપત્યોર્ભોજનં દેયં પર-માન્નસમન્વિતમ્ ॥ ૪૫ ॥ તતસ્તુ દક્ષિણા દેયા સમમ્પર્ચ્ય સ્નાદિભિઃ । ઉપહારાદિ તત્સર્વં ગુરુવૈ પ્રતિપાદયેત્ ॥ ૪૬ ॥ ગુરું તત્રૈવ સંતોષ્ય બ્રાહ્મણાંશ્ચ ચિત્તજયેત્ । મંત્રહીનં ક્રિયા-હીનં ભક્તિહીનં ચ યત્કૃતમ્ ॥ ૪૭ ॥ તત્સર્વં પૂર્ણતાં યાતુ ભૂમિદેવપ્રસાદતઃ । અન્નવ્રજ્ય ગુરુન્ વિપ્રાન્ ભોજનં તુ સમાચરેત્ ॥ ૪૮ ॥ દૃઢૈશ્ચ વંશુભિઃ સાર્થં નત્વા દેવં દિવાકરમ્ । પર્વં યઃ કુરુતે મર્ત્યો વિત્તશાઙ્ગચિત્તજિતઃ ॥ ૪૯ ॥ સૂર્યવ્રતં મહારાજ તસ્ય પુણ્યફલં શ્રુત્ ॥ બ્રાહ્મણો લભતે વિષ્ણુ દક્ષિણે રાજ્યમામૃયાત્ ॥ ૫૦ ॥ વૈશ્યઃ સમૃદ્ધિં વિપુલાં શઙ્કઃ સ્ત્રલભવામૃયાત્ । અપુત્રો લભતે પુત્રં કુમારી લભતે પતિમ્ ॥ ૫૧ ॥ રોગાતો હ્રુચ્યતે રોગાદ્ બદ્ધો હ્રુચ્યતે સ્થનાદ્ । યં યં ચિંતયતે કામં તં તં પ્રાપ્નોતિ વૈ ધ્રુવમ્ ॥ ૫૨ ॥ ય હૃદં શ્રુત્યાદ્ભક્ત્યા શ્લોકચિત્તેન વૈ નૃપ । સર્વકામાનવાપ્નોતિ પ્રસાદાદ્ભક્તરસ્ય વૈ ॥ ૫૩ ॥

હિત શ્રીમદ્વિષ્ણુપુરાણે રવિવારેન્દ્રેય સૂર્યવ્રતં સમાપ્તમ્ ।

પછી આરતી, નમસ્કાર ને પ્રદક્ષિણા કરવી. સંકલ્પ કરી સૂર્યના ઉદેશથી આદ્ય કરતું, ૪૪ બાર બ્રાહ્મણોને ભક્તિથી મિથાન્ન જમાવવાં. સ્ત્રી-પુરુષનાં જોડાને દ્વિપાકનું ભોજન કરાવવું. ૪૫ પછી તેઓની માળા વગેરેથી પૂજા કરી દક્ષિણા આપવી. પછી જે સામગ્રી હોય તે સધળી ગુરુને આપવી ને ગુરુને તથા બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરવા. 'મંત્રહીન, ક્રિયાહીન વા ભક્તિહીન જે કંઈ થયેલું હોય, તે સધળું બ્રાહ્મણોની કૃપાથી પૂર્ણ થાઓ,' એમ કહી ગુરુઓને તથા બ્રાહ્મણોને વિદાય કરવા, તથા તેમને વળાવવા પછવાડે જવું. પછી સૂર્યને પ્રણામ કરી, વૃદ્ધ ને સગાવહાલાંની સાથે પોતે ભોજન કરવું. હે મહારાજ ! જે માણસ ધનનેા સોજા કર્યા વિના એવી રીતે સૂર્યવ્રત કરે છે, તેને જે પુણ્ય થાય છે તે કહું છું, તે સાંભળો. એવી રીતે વ્રત કરવાથી બ્રાહ્મણને વિદ્યા મળે છે, ક્ષત્રિયને રાજ્ય મળે છે, ૪૬-૫૦ વૈશ્યને મોટી સમૃદ્ધિ મળે છે ને શૂદ્રને સુખ મળે છે. અપુત્રને પુત્ર

થાય છે, કુમારીને પતિ મળે છે, ૫૧ રાગી રાગથી મુક્ત થાય છે, કેદી બંધનમાંથી છૂટી જાય છે અને મનમાં જે જે ધારે તે તે કાર્ય અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે. ૫૨ હે રાજા ! જે માણસ ચિત્ત રિથર રાખી ભક્તિથી આ કથા સાંભળે છે, તેની સર્વ કામનાઓ સૂર્યની કૃપાથી પૂર્ણ થાય છે. ૫૩ આ પ્રમાણે ભવિષ્યપુરાણમાં રવિવારને દિવસે કરવાનું સૂર્યવ્રત કહેલું છે.

૨ આશાદિત્યવ્રત

અથ આશ્વિનાદિરવિવારેષુ આશાદિત્યવ્રતમ્ । માસ-પક્ષાયુલ્લિખ્ય મમ સમસ્તરોગનિરાસાર્થં આયુર્લેહ્યાદિ-સકલકામનાસિદ્ધયર્થં દ્વાદશવર્ષપર્યંતં એકવર્ષપર્યંતં વા શ્રીસૂર્યનારાયણપ્રીત્યર્થં આશાદિત્યવ્રતં કરિષ્યે । હિતિ સંકલ્પ્ય । કલશારાધનમાસનવિધ્યાદિ કૃત્વા સૂર્ય પૂજ-યેત્ । તામેળ કાર્યેત્પીઠં રથં રૌપ્યમયં તથા । માસ્કરં પૂજયેત્તત્ર સુવર્ણેન તુ કારિતમ્ ।

આશ્વિનમાસથી આરંભી રવિવારને દિવસે કરવાનું આશાદિત્યવ્રત કહેવાય છે. પ્રથમ માસ પક્ષ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરીઃ- 'મારા સર્વ રોગોની નિવૃત્તિમાટે, આયુ-ષ્યની વૃદ્ધિ વગેરે સર્વ કામનાઓની સિદ્ધિ માટે અને શ્રી-સૂર્યનારાયણને પ્રસન્ન કરવા માટે હું *આર વર્ષો પર્યંત વા એક વર્ષ પર્યંત આશાદિત્યનું વ્રત કરીશ' એવો સંકલ્પ કરી કલશસ્થાપના કરી આસન વગેરે આપી વિધિથી સૂર્યની પૂજા કરવી. ત્રાંખાનું આસન કરાવવું. રૂપાનો રથ કરાવવો અને તેમાં સોનાના સૂર્યની પૂજા કરવી.

આશાદિત્યવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ ઋષિરુવાચ- ભગવન્ ઓતુમિચ્છામિ વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ । સર્વરોગપ્રશમનમાશાદિત્યાભિષં શુભમ્ ॥ ૧ ॥ સ્કંદ ઓવાચ- શૃણુ વિપ્રેદ ગુણં તદ્વાદિત્યારાધનં પરમ્ । યત્કૃત્વા સર્વકામાનાં સંપૂર્તિકલમામૃયાત્ ॥ ૨ ॥ સસુદ્રતીરે વિપ્રેદ પુરી દ્વારવતી શુભા । વાસુદેવે યદુશ્રેષ્ઠે પુરા રાજ્યં પ્રસાસતિ ॥ ૩ ॥ દુર્વાસાઃ શંકરસ્યાંશ્ચ આજ-ગામાવલોકકઃ । કૃષ્ણેન પૂજિતઃ સોઽપિ અર્ધ્યપાયાસના-દિભિઃ ॥ ૪ ॥ ભોજનં તસ્ય વૈ દત્તં યથામિલપિતં સુતેઃ । સંપૂજિતઃ સ કૃષ્ણેન યાચત્કલ્પસ્યસો સુનિઃ ॥ ૫ ॥ સાંવેન હસિતસ્તસ્ય સુતેન સહસા કિલ । કુહોઽપિ સુનિશાર્દુલઃ કોપં સંહૃતવાન્સ્વયમ્ ॥ ૬ ॥ પૂજિતેન મયેદાનં મન્યું કર્તું કર્યં હમમ્ । સ ગત્વા નારદં પ્રાહ સાંવેન હસિતોઽસ્મિ મોઃ ॥ ૭ ॥ પ્રહાસં ચરતઃ કાર્યં તસ્ય શિક્ષાપનં ત્વયા । હૃત્યુક્તો નારદઃ પ્રાયાદ્વારકાં કૃષ્ણસન્નિધૌ ॥ ૮ ॥ સ્વર્કં સૈન્યં વર્શયસ્વ મમ દેવકિન્નરેન્ । દેવયાત્રામિષં કૃત્વા હસ્ય-શ્ચરથસંકુલમ્ ॥ ૯ ॥ નારદેનૈવહસત્કસ્તુ તથૈવ કૃતવાન્નિશ્ચુઃ ।

*આર વર્ષો સૂધી વ્રત કરવાની ઇચ્છા હોય તો બાર વર્ષોને ને એક વર્ષ સૂધી વ્રત કરવાની ઇચ્છા હોય તો એક વર્ષનો, સંકલ્પ કરવો.

દર્શિતે તુ લલે પ્રાહ નામ સાંઘઃ પ્રદશ્યતે ॥ ૧૦ ॥ મયે-
વાનીયતે શીર્ષ દ્વારવશ્યાસ્તવાંતિકમ્ । ગત્તૈવશ્ચક્રો
શ્ચનિના એષો જાંબવતીસુતઃ ॥ ૧૧ ॥ સર્વગારસ્તથાડનીતો
મકરધ્વજદર્શનઃ । ગત્ત્વાડડકિંચ જુજુંહસ્તં ગોપ્યઃ કૃષ્ણ-
પરિવ્રજાઃ ॥ ૧૨ ॥ નારદઃ પ્રાહ કૃષ્ણ તદુચ્ચરિત્રં તથા-
ડનચ ॥ કુદેન શૌરિણા પ્રોકઃ કુમ્ભી મવ નરાધમ ॥ ૧૩ ॥
એવશ્ચક્તેન પુત્રઃ કુઠરોગાતુરોડમવત્ ॥ સાંઘઃ પ્રણમ્યાહ
પિતઃ કિમર્થે શાપિતસ્ત્વયા ॥ ૧૪ ॥ સ્વશાકિજ્ઞાનદૃષ્ટ્યા
તુ વિચાર્યં સ્તુતિશ્ચિત્તમ્ ॥ ધ્યાનાદુર્વાસલો જ્ઞાત્વા વિક્રિયા
શ્ચત્ર કારણમ્ ॥ ૧૫ ॥ અહમહો મયા પુત્ર કાર્ય-
સ્ત્વચ્ચનચે શ્ચૌ ॥ આદિત્યસ્ય વ્રતં ચૈવ કુરુ કુરુવિ-
નાશનમ્ ॥ ૧૬ ॥

ઋષિ પૂછે-હે ભગવન ! સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ અને
સર્વ રોગોના નાશ કરનાર એવું આશાદિત્ય નામનું વ્રત
સાંભળવા હું ઇચ્છું છું.^૧ કાર્તિકસ્વામી કહે છે-હે ઋષે !
આશાદિત્યવ્રત બહુ શુભ છે, સૂર્યની આરાધનામાં તે ઉત્તમ
છે ને જે કરવાથી સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ થાય છે, તે
સાંભળે.^૨ સચ્ચદના કિનારા ઉપર એક દારકાપુરી છે.
તેમાં પૂર્વે યદુશ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણ રાજ્ય કરતા હતા.^૩ તેમના
દર્શન માટે શંકરના અંશાવતાર દુર્વાસા ઋષિ આવ્યા.
તેમની અર્ધ, પાદ, આસન વગેરેથી શ્રીકૃષ્ણ આગતા-
સ્વાગતા કરી.^૪ અને મન ગમતું બોળન પણ કરાવ્યું.
થોડીવારે દુર્વાસા ઋષિ જવાની તૈયારી કરતા હતા,^૫
તેટલામાં ભગવાનના પુત્ર સાંઘે તેની હાંસી કરી તેથી
ઋષિરાજને ક્રોધ તો ચ્હો, પણ ‘આ લોકાએ મારી
પૂજા કરેલી છે ત્યારે હમણું ક્રોધ કરવો ઉચિત નથી,’
એમ વિચારી પોતાની મેળે ક્રોધને શાંત કર્યો. પછી નાર-
દની પાસે જઈને તેણે કહ્યું કે, ‘હે નારદ ! સાંઘે મારી
હાંસી કરી,^{૬-૭} માટે તમારે તેને ક્ષિણ આપવી.’ આવા
વચન સાંભળી નારદ દારકામાં શ્રીકૃષ્ણ પાસે આવ્યા,^૮
ને બોલ્યા કે, હે શ્રીકૃષ્ણ ! દેવયાનાના બહાનાથી, હાથી,
ઘોડા ને રથવાળું આપનું મોટું સૈન્ય બતાવો.^૯ નારદના
કહેવાથી ભગવાને પોતાનું સૈન્ય બતાવ્યું. તે એક આ
સૈન્યમાં સાંઘ દેખાતા નથી, માટે હું દારકામાં જઈ, તેને
જલદીથી આપની પાસે લાવું છું, એમ કહી નારદ દાર-
કામાં ગયા. જેણે ઉત્તમ પોતાક પહેર્યો હતો ને જેનું
સ્વરૂપ કામદેવના જેવું સુંદર હતું એવા સાંઘને સાંધી
તેડી લાવ્યા, એટલે તેની પાસે જઈ ભગવાનની ઓળખ
આલિંગન કરી ચુંચન કરવા લાગી.^{૧૦-૧૨} આ દુરા-
ચરણ નારદે શ્રીકૃષ્ણને કહ્યાં. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા
શ્રીકૃષ્ણે, ‘હે પુરુષોમાં નીચ ! તું કાઢીઓ થા,’ એવો
સાંઘને શાપ આપ્યો.^{૧૩} ત્યારે કાઢથી બ્યાકુળ થયેલા
સાંઘે પ્રભુમ કરી કહ્યું કે, હે પિતા ! મને શ્ચા માટે
શ્ચાપ આપ્યો ?^{૧૪} ત્યારે યાનદૃષ્ટિથી દુર્વાસા ઋષિના

અદ્ભિમાથી આ વિકાર થયેલો છે એમ નિશ્ચય કરી, શ્રી-
કૃષ્ણ બોલ્યા કે,^{૧૫} હે પુત્ર ! આ કાર્યમાં તારો અપ-
રાધ નથી, માટે નિષ્પાપ એવા તારી ઉપર હું અત્યંત
કરીને કહું છું કે, કાઢનો નાશ કરનાર આદિત્ય (સૂર્ય)નું
વ્રત કર.^{૧૬}

સાંઘ ક્વાચ- કયં તાત મયા કાર્યં વ્રતં સર્વફલપ્રદમ્ ।
કિં વિધાનં તુ કે મંત્રાઃ કિં વાનં કસ્ય પૂજનમ્ ॥ ૧૭ ॥
કૃષ્ણ ક્વાચ- માસમાશ્વયુજં પ્રાપ્ય યદા રશ્મિર્નિર્મલમ્ ॥
તદા વ્રતમિદં ગ્રાહ્યં નરૈઃ જીમિર્વિશેષતઃ ॥ ૧૮ ॥ યાવત્
સંવત્સસ્તાવદ્વિધિવાડનેન પુત્રક ॥ ગોમયેન ક્ષિતૌ કુર્વા-
ન્મંદલં વર્તુલં પુનઃ ॥ ૧૯ ॥ રક્તચંદનપુષ્પેષ્ચ યુગ્લં તત્ર
સદાહતમ્ ॥ મન્ત્રેણાનેન સાંઘ સ્વમર્ધ્યં દેહિ રશ્મિ પ્રતિ
॥ ૨૦ ॥ યથાડડશ્ચા વિમલાઃ સર્વાઃ સૂર્યમાત્મકરાહભિઃ ।
તથાડડશ્ચાઃ સફલા મર્ધ્યં કુરુ નિશ્ચં મમાર્ધ્યતઃ-હૃત્યર્ધ-
મંત્રઃ ॥ ૨૧ ॥ ઇવં તમર્ચયેત્તાવશાચ્છ્રેયં સમાપ્યતે ॥ સમાપ્તે
તુ વ્રતે વસ્તુ કુર્વાદુશાપનં શ્ચમ્ ॥ ૨૨ ॥ ગોમયેનાહ્લિ-
તાયાં મૃદૌ મંદકમ્પાલિણેત્ ॥ રક્તચંદનરેણાભિઃ કુંકુમેન
વિશેષતઃ ॥ ૨૩ ॥ તન્મધ્યે કારયેત્પદ્યં દ્વાદશારં સક-
નિકમ્ ॥ સિંહુરપૂરિતલ્લં જપાકુહમશોભિતમ્ ॥ ૨૪ ॥
તન્મધ્યે સ્થાપયેત્કુંભં પ્રચાલંકુરસંયુતમ્ ॥ શાલિતંબુલ-
સંપૂર્ણં શર્કરાચંદનાન્વિતમ્ ॥ ૨૫ ॥ તસ્યોપરિ ન્યસેત્પાદ્યં
તાર્ણ શક્ટ્યા વિનિર્મિતમ્ ॥ સૌભાગ્યં ભાસ્કરં કૃત્વા પદ્ય-
હસ્તં સ્વશક્તિતઃ ॥ ૨૬ ॥ રક્તચંદનપુષ્પેત્ પાત્રોપરિ નિષે-
શયેત્ ॥ પંચામૃતેન સંજાપ્ય રક્તચંદનપુષ્પકૈઃ ॥ ૨૭ ॥
પૂર્ણદીપેષ્ચ નૈવયૈઃ ફલૈઃ કાલોદ્ભવેસ્તથા ॥ પૂજયેજગતા-
મીશં યથાવિભવસારતઃ ॥ ૨૮ ॥

સાંઘ કહે છે-‘હે તાત ! સર્વ જોગને આપનાર એ વ્રત
મારે કેવી રીતે કરવું ? તેનો કેવો પ્રકાર છે ? કયા મંત્રો
છે ? ને તેમાં કયા દેવનું પૂજન કરવું ?’^{૧૭} શ્રીકૃષ્ણ કહે
છે-આશ્વિન માસમાં જ્યારે રવિવાર આવે ત્યારે ઓળખે
વા પુરુષ આ વ્રતનો આરંભ કરવો.^{૧૮} અને વિધિથી એક
વર્ષ સધી એ વ્રત કરવું. પૃથિવી ઉપર હાણથી મંડલાકાર
ગોળ લીપવું;^{૧૯} તેમાં હે સાંઘ ! સૂર્યનો મંત્ર ભણી, લાલ
ચંદન, લાલ પુષ્પ અને અક્ષતવાળો અર્ધ તારે આપવો.^{૨૦}
‘હે સૂર્ય ! હે ભાસ્કર ! હું આપને અર્ધ આપું છું, માટે જેમ
આપનાં પ્રકાશમાન કિરણોથી સધળી આશ્વા (દિશા)
સ્વચ્છ છે તેમ નિરંતર મારી આશ્વા (મનોરથ) સફલ
કરો.’^{૨૧} એવી રીતે એક વર્ષ સધી સૂર્યની પૂજા કરવી.
વ્રત પૂરું થાય ત્યારે શુભ ઉદાપન કરવું.^{૨૨} જામના હાણથી
લીપેલી પૃથિવી ઉપર મંડલ ચીતરવું; તે મંડલ લાલ
ચંદનથી ને વિશેષે કરીને કંકુથી કરવું.^{૨૩} તેની વચમાં
કાર્ણિકાવાળું ત્રણ પત્રોનું કમલ ચીતરવું. તેનાં પત્રમાં
સિંહુર પૂરવો. જસુંદનાં પુષ્પોથી શોભા કરવી.^{૨૪} તેની
વચમાં ધડાની સ્થાપના કરવી. તેમાં પરવાળાં, અંકુર,

જાળ, ચોખા, સાકર ને ચંદન ભરવાં.^{૨૫} તેની ઉપર ત્રાંખાનું પાત્ર રાખી, તેમાં યથાશક્તિ સોનાના કરાવેલા, હાથમાં કમલવાળા ને લાલ યે વસ્ત્રવાળા સૂર્યની સ્થાપના કરવી. તેને પંચામૃતથી સ્નાન કરાવવું. પોતાની શક્તિ પ્રમાણે લાલ ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય ને તે સમયમાં થયેલા ફળોવડે સૂર્યની પૂજા કરવી.^{૨૬-૨૮}

અર્પણપૂજા । ઠંઠ સૂર્યાય નમઃ પાદૌ પૂજ્યામિ ।
વરુણાય૦ જંચે પૂ૦ । માઘવાય૦ જાતુની પૂ૦ । ધાત્રે૦
જરૂ પૂ૦ । હરયે૦ કટી પૂ૦ । મગાય૦ ગુર્ધ પૂ૦ । સુવ-
ર્ણરેતસે૦ નાભિ પૂ૦ । અર્ચ્યેન્ને૦ જઠરં પૂ૦ । દિવાક-
રાય૦ હૃદયં પૂ૦ । તપનાય૦ કંઠ પૂ૦ । માનવે૦ સ્કંધૌ
પૂ૦ । હંસાય૦ હસ્તૌ પૂ૦ । મિત્રાય૦ છલ્લ પૂ૦ । રવયે૦
નાસિકાં૦ પૂ૦ । જ્ઞગાય૦ નેત્રે પૂ૦ । પૂષ્ણે ન૦ કર્ણૌ પૂ૦ ।
હિરણ્યગર્ભાય૦ લઘાટં પૂ૦ । આદિત્યાય૦ શિરા પૂ૦ ।
આસ્કરાય૦ સર્વોગં પૂ૦ । નમો નમઃ પાપવિનાશનાય
વિશ્વાત્મને સતતુરંગમાય । સામર્થ્યજીર્ણમનિષે વિદ્યાતર્જ-
વાષ્પિપોતાય નમઃ સચિત્રે- ઇતિ પ્રાર્થના ॥ ૨૧ ॥ એ
સંપૂર્ણચંદ્રાલંબકં ધ્રુવજીત વાયતઃ । આચાર્યે પૂજયિત્વા
તુ વજ્રેરાખરણેઃ શુભૈઃ ॥ ૩૦ ॥ તસ્મૈ તાં પ્રતિમાં કુંભં
સહિરણ્યં ચ દાપયેત્ । પ્રીયતાં મગવાન્દેવો મમ સંસાર-
તારકઃ ॥ ૩૧ ॥ બ્રાહ્મણાન્ મોજયેત્પશ્યાદપૃષ્ઠૈઃ પાયસૈઃ
સહ । તેમ્યસ્તુ કલ્પશાન્દ્યાધાકલ્પસ્યા તુ વક્ષિણામ્
॥ ૩૨ ॥ એવં ચઃ કુરુતે સમ્યગ્વ્રતમેતદ્વ્રતુત્તમમ્ । આશા-
દિત્યમિતિ હ્વાતાં તત્સ્ય પુણ્યફલં મહત્ ॥ ૩૩ ॥ નિર્ઘ્યાં-
ચિથ્ર સતેજસ્વી પુત્રપૌત્રસમન્વિતઃ । ધ્રુક્ત્વા ચ મોગા-
ન્વિપુલાનમૈરરપિ ઇર્લભાન્ ॥ ૩૪ ॥ દેહાંતે રવિસાયુર્જયં
પ્રાપ્ન્યવાદુત્તમોત્તમમ્ । પ્રાપ્સ્યતે પરમાર્ચદિં ચિમુકઃ
કુશરોગતઃ ॥ ૩૫ ॥ આશામંગો ન તત્સ્ય સ્વાસ્કલ્પાચિ-
જન્મજન્મનિ । એતસ્માસ્કારણાદ્દેસ કુરુત્વ વ્રતહ્રતમમ્
॥ ૩૬ ॥ એતચ્છુત્વા વચઃ સાંવઃ પિત્રા કૃષ્ણેન ભાષિતમ્ ।
વ્રતં ચરિત્વા સપ્રાપ્તઃ સર્વસિદ્ધિં હૃદયર્લભાન્ ॥ ૩૭ ॥
યદ્દર્શ્ય શૃણુયાદ્ગત્યા આવેદ્યાડપિ માનવઃ । તાનુભૌ પુણ્ય-
કર્માર્ણૌ રવિકોકમ્બાન્નુતઃ ॥ ૩૮ ॥ ઇતિ ઔસ્કંદપુરાણે
આશાદિત્યવ્રતં સંપૂર્ણમ્ ।

તે પછી અંમપૂજા કરવી-ઠંઠ સૂર્યાય નમઃ પાદૌ પૂજ-
્યામિ' એ મંત્ર બાણી પગની પૂજા કરવી, 'વરુણાય'થી
પીડીની, 'માઘવાય'થી ઘુંટણીની, 'ધાત્રે' થી સાથળની,
'હરયે'થી કેડની, 'મગાય'થી યુગળી, 'સુવર્ણરેતસે'થી
નાભીની, 'અર્ચ્યેન્ને'થી પેટની, 'દિવાકરાય'થી હૃદયની,
'તપનાય'થી કંઠની 'માનવે'થી ખભાની, 'હંસાય'થી
હસ્તની, 'મિત્રાય'થી મુખની, 'રવયે'થી નાકની,
'જ્ઞગાય'થી નેત્રની, 'પૂષ્ણે'થી કાનની, 'હિરણ્યગર્ભાય'
થી લલાટની, 'આદિત્યાય'થી મસ્તકની ને 'આસ્કરાય
નમઃ સર્વાયં પૂજ્યામિ' એ મંત્ર બાણી સર્વાંગની પૂજા

કરવી. પછી, 'જે પાપનો નાશ કરનાર છે, વિશ્વરૂપ છે,
જેના રથને સાત ઘોડા છે, જે સામવેદનું, ઋગ્વેદનું ને
યજુર્વેદનું સ્થાન છે, સંસારસમુદ્રમાં વહાણરૂપ છે
ને જગતને ઉત્પન્ન કરનાર છે, તે સૂર્યદેવને હું વારંવાર
નમસ્કાર કરું છું.'^{૨૨} એવી રીતે સૂર્યની પ્રેમપૂર્વક પૂજા
કરવી. વાણીને નિયમમાં રાખી રાત્રીએ બોજન કરવું.
પછી ઉત્તમ વસ્ત્રોવડે ને અલંકારોવડે આચાર્યની પૂજા
કરી તેને તે મૂર્તિ, ઘડા ને સુવર્ણ આપવું ને 'સંસારમાંથી
તારનાર સૂર્યદેવ મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ' એમ
કહેવું.^{૩૦-૩૧} પછી દૂધપાક ને પુડલા બ્રાહ્મણોને
જમાડવા. તેઓને ઘડા અને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપવી.^{૩૨}
જે માણસ આ પ્રમાણે વિધિથી આતિ ઉત્તમ આશ્વા-
દિત્યનું વ્રત કરે છે તેને મોટું ફળ થાય છે.^{૩૩} તે
માણસ નીરાગ ને તેજસ્વી થાય છે, તેના પુત્ર-પૌત્રની
વૃદ્ધિ થાય છે, તે આ લોકમાં દેવોને દુર્લભ એવા પુષ્કળ
ભોગ ભોગવી અંતે અતિ ઉત્તમ રવિસાયુજ્યને પામે
છે. તે પુરુષ કોઈથી યુક્ત થઈ મોટી સમૃદ્ધિવાળો થાય
છે.^{૩૪-૩૫} કાઈ જન્મમાં પશુ તેની આશ્વાનો બંધ
થતો નથી. હે પુત્ર! એટલા માટે તું આ ઉત્તમ વ્રત
કર.^{૩૬} એવું પોતાના પિતા શ્રીકૃષ્ણનું વચન સાંભળી
સાંધે તે વ્રત કર્યું. તેથી તેનો કાલ દૂર થયો, ને તેને
અતિ દુર્લભ સમૃદ્ધિ મળી.^{૩૭} જે માણસ ભક્તિથી આ
કથા સાંભળે છે, વા સંભળાવે છે, તે યન્ને પુણ્યવાન
થઈ સૂર્યલોકમાં જાય છે,^{૩૮} એવી રીતે સ્કંદપુરાણમાં
આશાદિત્યનું વ્રત કહેલું છે.

૩ દાનકૃત્યવ્રત

અથાશ્વિનશુક્રાંત્યઆઠવાસરમારમ્ય માધનુકલ્પસત્યવધિ
દાનફલવ્રતમ્ ॥ તત્ર પૂજા- ધ્યેયઃ સદા સવિતૃમંદલમધ્ય-
વર્તો નારાયણઃ સરસિજાસનસન્નિવિદઃ । કેપુરવામ્મકરં-
કુંજલવાન્કિરીટી હારી હિરણ્યમયપદ્મંતશંજચક્રઃ । ઇતિ ।
ધ્યાનમ્ । જગન્નાથાય૦ આવાહનં, પદ્માસનાય૦ આસનં, પ્રહ-
પતયેતુર્ધ્યં પાર્યં, ત્રૈલોક્યાધતમોદર્શનં અર્ચ્યં, મિત્રાય૦
આચમનીયં, વિષ્ણુજેસે પંચામૃતં, સચિત્રે શુદ્ધો-
વર્કં, જગત્પતયે૦ વર્ણં, ત્રિમૂર્તયે૦ યમોપવીતં, હરયે૦
ગર્ભં, સૂર્યાય૦ અક્ષતાન્, આસ્કરાય૦ પુર્ણં, અહર્પતયે૦
ધૂપં, અજ્ઞાનનાશિને૦ દીપં, લોકેશાય૦ નૈવેદ્યં, રવયે૦
તાંદુર્લં, માનવે૦ દક્ષિણં, પૂષ્ણે૦ ફલં, જ્ઞગાય૦
નીરાજનં, આસ્કરાય૦ પુર્ણાંજલિં, સર્વોત્તમે૦ પ્રદક્ષિ-
ણામ્ । નમસ્તે વેવદેવેસ નમસ્તે વેદમૂર્તયે । નમઃ કમલહસ્તાય
આદિત્યાય નમો નમઃ- પ્રાર્થનાનમસ્કારૌ । દિવાકર
નમસ્તુભ્યં પાપં નાશય આસ્કર । ત્રયીમર્ગાક્રિષ્ણાત્મન્
ગૃહાણાર્યં નમોસ્તુ તે । અનેન દ્વાદશાધ્યાન્ રવાત ।
તત્તો બ્રાહ્મણપૂજનમ્ । ઇતિ પૂજા ॥

હવે આશી માસના શુકલ પક્ષના છેલ્લા રવિવારથી આરંભી માધ શુદ્ધ સપ્તમી સૂધી કરવાનું દાનકલ્પવ્રત કહેવાય છે. જે નારાયણ સૂર્યમંડલની વચમાં રહે છે, જે કમળના આસન ઉપર બીરાજે છે, જે બાળમંધ, મત્સ્ય જેવાં કુંડલ, યુક્ટ ને હાર ધારણ કરે છે, જે સંખચક્ર ધારણ કરે છે, જેનું શરીર સોના જેવું છે, તેનું સદા ધ્યાન કરવું. 'જગન્નાથાય નમઃ બ્રાહ્મણાયમિ' એ મંત્ર બણી આવાહન કરવું. 'વજ્રાસનાય' થી આસન આપવું; 'મહાપતયે' થી પાદ દેવું; 'ત્રૈલોક્યાન્વતમોહજે' થી અર્ધ આપવો; 'મિત્રાય' થી આશ્રમન કરાવવું; 'વિશ્વતેજસે' થી પંચામૃત સ્નાન કરાવવું; 'સવિત્રે' થી શુદ્ધોદક સ્નાન કરાવવું; 'જગત્પતયે' થી વજ્ર પહેરાવવા; 'ત્રિમૂર્તયે' થી જનોઈ પહેરાવવું; 'હરયે' થી ચંદન ચર્ચવું; 'સૂર્યાય' થી અક્ષત ચડાવવા; 'માસ્કરાય' થી પુષ્પો ચડાવવા; 'અદર્પતયે' થી ધૂપ કરવો; 'અજ્ઞાનનાશિને' થી દીપ કરવો; 'લોકેશાય' થી નેવેઘ ધરવું; 'રવયે' થી તાંબૂલ, 'માનવે' થી દક્ષિણ, 'વૃણે' થી ફળ, 'ચંપાવ' થી આરતી, 'માસ્કરાય' થી પુષ્પાંજલિ, ને 'સર્વોત્તમે' થી પ્રદક્ષિણ કરવી. પછી 'હ દેવોના દેવ ! હે હૃષી ! આપ વેદમૂર્તિ છો, હાથમાં કમળવાળા છો ને અદ્વિતના પુત્ર છો તેને હું નમસ્કાર કરું છું.' એ મંત્ર બણી પ્રાર્થના ને નમસ્કાર કરવા. 'હે દિવાકર ! આપને નમસ્કાર કરું છું, હે ભાસ્કર ! મારા પાપનો નાશ કરો. હે ત્રીમય ! હે અર્ક ! હે વિશ્વાત્મન ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું, આ અર્ધનું મહણ કરો.' એ મંત્ર બણી બાર અર્ધ આપવા. પછી બ્રાહ્મણની પૂજા કરવી. એવી રીતે પૂજનો પ્રકાર છે.

દાનકલ્પવ્રતની કથા

અથ કથા । પિતૃવૃદ્ધે વર્તમાના કુંતી ઘ્યાસં દર્શક હ । નમઃ કૃત્વા તુ તં ભક્ત્યા પાયાધ્યાચમનીયકમ્ ॥ ૧ ॥ દત્તવા સંપ્રાર્થયામાસ કુંતી મુકુલિતાંજલિઃ । પતિપુત્રાન્મોક્ષાયે વ્રતં વ્રહ્મિ મહામુને ॥ ૨ ॥ ઘ્યાસ ઉવાચ- શૃણુ દાનફલં નામ વચ્મિ સર્વવ્રતોત્તમમ્ । કૈલાસસિંહરે રમ્યે પાર્વતીશિવમ્બવદ્ ॥ ૩ ॥ વ્રતાનાં સર્વદાનાનાશ્ચત્તમં વ્રહ્મિ તત્ત્વતઃ ॥ શંકર ઉવાચ- સાધુ પૃથં સ્વાય દેવિ ભુચ્યતે સર્વતઃ શુભમ્ ॥ ૪ ॥ મૂર્ધ્નૌ તુ મારતે વર્ષે પુણ્યે ચ યજ્ઞનાતટે । ઋષિપત્નીતમ્સૃદ્ધ્ય વ્રતં કર્તુ સમાગતઃ ॥ ૫ ॥ તત્ર ગત્વા દેવિ શૃણુ પ્રબદ્ધિર્યતિ તાઃ શુભમ્ । શંભોરત્ન-જ્યા દેવી કૈલાસાદગતા મુવિ ॥ ૬ ॥ યજ્ઞનાં ગંતુકામા સા દર્શક કુસુમાવતીમ્ । કાંચિન્માર્ગેંસતિદુઃસ્થેન ક્લિષ્ઠ્યંતીં ચ વિપુત્રિકામ્ ॥ ૭ ॥ વિદેહવાસિનીં વીનાં પતિબ્રહ્મં છદુઃખિતામ્ । કુહમાવર્તીં તદા દેવી ભુવાચ મધુરં વચઃ ॥ ૮ ॥ આગચ્છ ત્વં મયા સાર્થે કરિશ્યાવઃ શુભવ્રતમ્ । પત્યા ચ સહ સંયોગઃ પુત્રપ્રાપ્તિર્ભવિષ્યતિ ॥ ૯ ॥ ધનપ્રા-

પિતૃવૃદ્ધે વર્તમાના કુંતી ઘ્યાસં દર્શક હ । નમઃ કૃત્વા તુ તં ભક્ત્યા પાયાધ્યાચમનીયકમ્ ॥ ૧ ॥ દત્તવા સંપ્રાર્થયામાસ કુંતી મુકુલિતાંજલિઃ । પતિપુત્રાન્મોક્ષાયે વ્રતં વ્રહ્મિ મહામુને ॥ ૨ ॥ ઘ્યાસ ઉવાચ- શૃણુ દાનફલં નામ વચ્મિ સર્વવ્રતોત્તમમ્ । કૈલાસસિંહરે રમ્યે પાર્વતીશિવમ્બવદ્ ॥ ૩ ॥ વ્રતાનાં સર્વદાનાનાશ્ચત્તમં વ્રહ્મિ તત્ત્વતઃ ॥ શંકર ઉવાચ- સાધુ પૃથં સ્વાય દેવિ ભુચ્યતે સર્વતઃ શુભમ્ ॥ ૪ ॥ મૂર્ધ્નૌ તુ મારતે વર્ષે પુણ્યે ચ યજ્ઞનાતટે । ઋષિપત્નીતમ્સૃદ્ધ્ય વ્રતં કર્તુ સમાગતઃ ॥ ૫ ॥ તત્ર ગત્વા દેવિ શૃણુ પ્રબદ્ધિર્યતિ તાઃ શુભમ્ । શંભોરત્ન-જ્યા દેવી કૈલાસાદગતા મુવિ ॥ ૬ ॥ યજ્ઞનાં ગંતુકામા સા દર્શક કુસુમાવતીમ્ । કાંચિન્માર્ગેંસતિદુઃસ્થેન ક્લિષ્ઠ્યંતીં ચ વિપુત્રિકામ્ ॥ ૭ ॥ વિદેહવાસિનીં વીનાં પતિબ્રહ્મં છદુઃખિતામ્ । કુહમાવર્તીં તદા દેવી ભુવાચ મધુરં વચઃ ॥ ૮ ॥ આગચ્છ ત્વં મયા સાર્થે કરિશ્યાવઃ શુભવ્રતમ્ । પત્યા ચ સહ સંયોગઃ પુત્રપ્રાપ્તિર્ભવિષ્યતિ ॥ ૯ ॥ ધનપ્રા-

પિતાને ઘેર રહેતાં કુંતી વેદવ્યાસને જોઈ તેને નમસ્કાર કરી ભક્તિથી, પાદ, અર્ધ અને આશ્રમન વગેરે આપી,^૧ હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યા કે, હે મહામુને ! પતિ, પુત્ર, અન્ન ને મોક્ષ મળે તેવું વ્રત કહો.^૨ વેદવ્યાસ કહે છે-હે કુંતી ! સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ એવું દાનકલ્પ નામનું વ્રત કહું છું, તે સાંભળો. કૈલાસ પર્વતના મનોહર શિખર ઉપર પાર્વતીએ શંકરને પૂછ્યું કે,^૩ હે નાથ ! સર્વ દાનમાં અને વ્રતમાં ઉત્તમ હોય તે કહો. ત્યારે શંકર બોલ્યા કે-હે દેવિ ! તમે ઉત્તમ પ્રશ્ન કરેલો છો, માટે કલ્યાણકારક વ્રત કહું છું. પૃથ્વી ઉપર ભરતખંડમાં પવિત્ર યમુનાજીના કિનારા ઉપર કેટલીક ઋષિપત્નીઓ વ્રત કરવા એકઠી થયેલી છે. હે દેવિ ! તેઓ આ ઉત્તમ વ્રત કહેશે, માટે ત્યાં જઈ સાંભળો. એવી શંકરની આજ્ઞાથી પાર્વતી કૈલાસ ઉપરથી પૃથ્વી ઉપર આવ્યાં,^{૪-૧} ને યમુના તરફ જવા લાગ્યાં. તેટલામાં વિદેહ દેશમાં રહેવાવાળી કુસુમાવતી નામની એક સ્ત્રી નજરે પડી, જે પુત્રહીન, માર્ગમાં પતિથી વિખૂટી પડેલી, ધણી ગરીબ હાલતની અને તેથી જ અતિ દુઃખિણી હતી. તે કુસુમાવતીને દેવીએ મધુર વાણીથી કહ્યું કે,^{૭-૮} તું મારી સાથે ચાલ. આપણુ અને ઉત્તમ દાનવ્રત કરશું, તેથી પતિની સાથે મેળાપ થશે ને પુત્રની ને પુષ્કળ ધનની પ્રાપ્તિ થશે. એમ કહી કુસુમાવતીની સાથે દેવી તે વ્રત કરવા આગળ ચાલ્યાં.^{૯-૧૦} ત્યારે, 'હું પતિથી જુદી પડી ગઈ છું, પુત્રહીન છું ને દુઃખિણી છું માટે હે દેવિ ! મારી સાથે વ્રત કરો,' એમ બીજી એક સ્ત્રીએ પણ પાર્વતીને કહ્યું.^{૧૧} તેથી તેને પણ સાથે લઈ અને સ્ત્રીઓની સાથે, રવિવારને દિવસે, પૂર્વાહ્ણયુ વખતે પાર્વતી પવિત્ર યમુનાજી ઉપર આવી પહોંચ્યાં.^{૧૨} ત્યાં સ્ત્રીઓનો સમુદાય જોઈ પાર્વતીએ પૂછ્યું, 'હે ઋષિપત્નીઓ આ તમે જે કરો છો તે વ્રત કયું છે ? તે મને કહો.'^{૧૩}

જિય જ્ઞુઃ-પુણ્ય વ્રતમિદં દેવિ સૌરં પાપપ્રણાશનમ્ । સર્વસંપત્તકરં જીર્ણાં પતિપુત્રાન્મોક્ષદમ્ ॥ ૧૪ ॥ ધર્માર્થકા-મમોદ્ધાવીન્દતાતીદં વ્રતં વૃણામ્ । કન્યાદાનસહજેભ્યો ગોદાનેભ્યજિલક્ષતઃ ॥ ૧૫ ॥ મૃદિરપ્યતિલાદીનાં દાને-ભ્યોઽપ્યધિકં શિવમ્ । સર્વદાનસ્ય ફલદં તસ્માદાનફલ-વ્રતમ્ ॥ ૧૬ ॥ તચ્છૃત્વા પાર્વતી પ્રાહ કરિશ્યામો વયં વ્રતમ્ । દાનફલવ્રતં વ્રહ્મિ કાલદ્રવ્યવિશેષતઃ ॥ ૧૭ ॥

અધિપતીઓ કહે છે—હે દેવિ ! પુણ્યકારક, પાપનો નાશ કરનાર, સર્વ સંપત્તિ આપનાર અને સ્ત્રીઓને પતિ, પુત્ર, અન્ન ને મોક્ષ આપનાર આ વ્રત સૂર્યદેવનું છે.^{૧૪} આ વ્રત મનુષ્યોને ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ, એમ ચારે પુરુષાર્થો આપે છે. એક હજાર કન્યાદાનથી, ત્રણ લાખ ગેદાનોથી, પૃથ્વીદાનથી, સુવર્ણદાનથી ને તિલ-દાનથી પણ અધિક પુણ્ય આ વ્રત કરવાથી થાય છે. આ વ્રત સર્વ દાનોનાં ફળને આપનાર છે, માટે જ દાનફળ નામનું વ્રત કહેવાય છે.^{૧૫-૧૬} એવાં વચનો સાંભળી પાર્વતી બોલ્યાં, અમે પણ એ વ્રત કરશું માટે દાનફળવ્રત, તેના સમય ને તેમાં બેઠતા પદાર્થો અમને કહેા.^{૧૭}

શ્રિય જ્ઞુઃ— પદ્માસનઃ પથ્થરઃ પથ્થર્મસમયુતિઃ ।
સપ્તાશ્વરપસંયુક્તો દ્વિચુજઞ્ચ સદા રવિઃ ॥ ૧૮ ॥ ધ્યેયઃ
સદાં ચક્રઃ ॥ ૧૯ ॥ एवं ध्यात्वा द्विजः सम्यग् भास्करं
देवकृपिणम् । आवाहयेज्जगन्नाथं भास्करं वेदकृपिणम्
॥ ૨૦ ॥ નમઃ પદ્માસનાયેતિ વ્યાસદાસનચુલમમ । પાર્ય
ઘટપતે તુભ્યં મિત્રાયાચમનં તથા ॥ ૨૧ ॥ त्रैलोक्याधतमो-
हत्रे अर्घ्यं दद्यात्प्रयत्नतः । पंचाश्रुतविधानेन स्नापयेद्वि-
श्वतेजसम् ॥ ૨૨ ॥ શુદ્ધોદકં ચ દયાદ્વૈ સવિત્રે ચૈવ
પાર્વતિ । જગત્પતયે વળં ચ છુપવીતં ત્રિમૂર્તયે ॥ ૨૩ ॥
रक्तगंधं तु हरये दद्यात्सर्वाय चाश्रुतान् । दद्यात्पुष्पं
भास्कराय करवीरादिकं शुभम् ॥ ૨૪ ॥ અહર્પતયે વૈ પૂર્વ
દીપમજ્ઞાનનાશિને । લોકેશાય ચ નૈવેયં તાંદુલં રવયે તથા
॥ ૨૫ ॥ દક્ષિણં માનવે દયાદ્ પંચાર્તિકથં ચ્વગાય ચ ।
फलं च पूज्णे दयाद्वै सर्वकामार्पणसिद्धये ॥ ૨૬ ॥ પુષ્પાં-
જલં ભાસ્કરાય દયાદ્વૈ પરયા છુદા । સર્વાત્મને ચ દયાદ્વૈ
પ્રદક્ષિણાઃ પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૭ ॥ નમસ્તે દેવદેવેશ નમસ્તે
વેદવૃત્તયે । નમઃ કમલહસ્તાય આદિત્યાય નમો નમઃ
॥ ૨૮ ॥ નમસ્કુર્વાદનેનૈવ પ્રાર્થયેદ્વિશ્વતેજસમ્ । રક્તગંધા-
શ્ચૈતૈસ્તાવ્રપાત્રેનાદ્યં સમન્નકમ્ ॥ ૨૯ ॥ દયાદનેન મન્થેણ
વ્રતસંપૂર્તિહેતવે । દિવાકર નમસ્તુભ્યં પાપં નાશય ભાસ્કર
॥ ૩૦ ॥ ત્રયીમયાર્કં વિશ્વાત્મન્ ગૃહાનાદ્યં નમોડસ્તુ તે ।
एवं द्वादशवारं च व्रती दद्यात्समन्त्रकम् ॥ ૩૧ ॥

અધિપતીઓ કહે છે—જેને કમલનું આસન છે, જેના હાથમાં કમલ છે, કમલના અષ્પભાગ જેવી જેની કાંતિ છે, જે સાત ઘોડાવાળા રથમાં ખીરાજ છે તે બે હાથ-વાળા છે એવા સૂર્યનું હું સદા ધ્યાન કરું છું એ મંત્ર તથા ‘ધ્યેયઃ સદાં’ એ મંત્ર બાણી સૂર્યનું ધ્યાન કરવું.^{૧૮-૧૯} પછી દેવરૂપી ને વેદરૂપી સૂર્યનું ‘જગન્નાથાય નમઃ’ એ મંત્ર બાણી આવાહન કરવું.^{૨૦} ‘પદ્માસનાય’ થી ઉત્તમ આસન આપવું. ‘ઘટપતે તુભ્યં’ થી પાદ, ‘ત્રેલોક્યાધતમોદૈત્રે’ થી અર્ધ, ‘મિત્રાય’ થી આચમન, ‘વિશ્વતેજસે’ થી પંચાશ્રુત સ્નાન અને શુદ્ધોદક સ્નાન

કરાવવું. ‘જગત્પતયે’ થી વન્ન, ‘ત્રિમૂર્તયે’ થી જનોઈ, ‘હરયે’ થી હાથ ચંદન, ‘સૂર્યાય’ થી અક્ષત, ‘ભાસ્કરાય’ થી કરેણુ વગેરેનાં સુંદર પુષ્પોચ્છાવવાં.^{૨૧-૨૪} અહર્પતયે’ થી ધૂપ, ‘અજ્ઞાનનાશિને’ થી દીપ, ‘લોકેશાય’ થી નૈવેદ્ય, ‘રવયે’ થી તાંબૂલ,^{૨૫} ‘માનવે’ થી દક્ષિણ, ‘ચ્વગાય’ થી આરતી, ને ‘પૂજ્ણે’ થી ફળ આપવું, જેથી સર્વ કામના સિદ્ધ થાય.^{૨૬} ‘ભાસ્કરાય’ એ મંત્ર બાણી પરમ હર્ષથી પુષ્પાંજલિ આપવી. ‘સર્વાત્મને નમઃ’ એ મંત્ર બાણી વારંવાર પ્રદક્ષિણા કરવી.^{૨૭} ‘હે દેવેના દેવ ! હે ઈશ ! આપ વેદમૂર્તિ છો, હાથમાં કમળવાળા છો ને અદિતિના પુત્ર છો, તેને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.’^{૨૮} એ મંત્ર બાણી સૂર્યને નમસ્કાર કરવા ને પ્રાર્થના પણ કરવી. વ્રત પૂરું થવા માટે ત્રાંખાનાં પાત્રમાં લાલ ચંદન તથા અક્ષત લઈ મંત્ર બાણી અર્ધ આપવેા. ‘હે દિવાકર ! આપને નમસ્કાર કરું છું. હે ભાસ્કર ! મારાં પાપનો નાશ કરો. હે ત્રયીમય ! હે અર્ક ! હે વિશ્વાત્મન ! આપને નમસ્કાર કરું છું. આ અર્ધનું પ્રહણુ કરો.’ એવી રીતે બાર અર્ધો આપવો.^{૨૯-૩૧}

તૈલમ્લલવળક્ષારં વર્જયિત્વા તુ ભોજને । બદ્ધવીજફલં
વર્ણ્ય શોષં ચૈવ તુ ભોજયેત્ ॥ ૩૨ ॥ કંદમૂલફલાદારો
વિશેષેણ ફલપ્રદઃ । નીવારપાન્યવધ્યાધિભોજનં વા વ્રતે
સ્મૃતમ્ ॥ ૩૩ ॥ एवं कुर्याद्ब्रतं सम्यक् प्रत्येकं भाद्रपदसरे ।
माघमासे शुक्लपक्षे सप्तम्या यावदतिकम् ॥ ૩૪ ॥ ષડ્યાજ-
પોષ્ય વિધિવ્રતસપ્તમ્યાશ્વદયે રવેઃ । રવેરબ્ધ્યર્ચ્યે વિધિવ્રત-
તિમાં વજસંયુતામ્ ॥ ૩૫ ॥ આચાર્યેનાગ્નિમાધાય ગોમયેનો-
પલેપિતે । સપ્તમં પરમાર્ણં ચ હોમયેત્સૌરમન્નતઃ ॥ ૩૬ ॥
पायसं प्रतिमां वज्रं ब्राह्मणाय निवेदयेत् । एवं कुर्यात्पंच-
वर्षं पंचधान्यं समर्पयेत् ॥ ૩૭ ॥ પંચવ્રત્યપ્રમાર્ણં ચ
પ્રથમે વ્રીહિમેષ ચ । ગોપૂર્માંથ દ્વિતીયેડ્વે તૃતીયે જળકાં-
સ્તપા ॥ ૩૮ ॥ ચતુર્થે તિલદાનં ચ પંચમે માષકાંસ્તપા ।
सफलां दक्षिणां दद्याद्दिप्रान् द्वादश भोजयेत् ॥ ૩૯ ॥
एवं कुर्याद्ब्रतं सम्यक् संपूर्णफलमाप्नुयात् । तच्छ्रुत्वा ता
गृहीत्वाऽथ चकिरे व्रतश्रुतमम् ॥ ૪૦ ॥

તેલનો, લવણનો, ખાટી વસ્તુનો ને ખારી વસ્તુનો ત્યાગ કરી ભોજન કરવું. ધણી ખીયાંવાળાં ફળના પણ ત્યાગ કરવેા, ખાટી સમ્પત્તિ ખાવું.^{૩૨} આ વ્રતમાં કંદ, ફળ, મૂળનો આહાર કરવાથી અધિક ફળ થાય છે. અથવા નીવાર ધાન્યનું ને ઢાંઢાંનું ભોજન કરવાનું પણ આ વ્રતમાં કહેલું છે.^{૩૩} એવી રીતે પ્રત્યેક રવિવારે વ્રત કરવું. તે માધમાસની શુક્લ પક્ષની સપ્તમી સુધી કરવું.^{૩૪} હજારે દિવસે વિવિધી ઉપવાસ કરી સપ્તમીને દિવસે સૂર્યોદય વખતે વન્નવાળી સૂર્યની મૂર્તિનું વિધિથી પૂજન કરવું.^{૩૫} જાણથી લીપેલા રથમાં

* આ વ્રતનો આરંભ આશી માસના શુક્લ પક્ષના ઉદલા રવિવારે કરવેા.

આચાર્યની પાસે અમિત્રી સ્થાપના કરવી. સૂર્યના મંત્રવડે ધી સહિત પરમાત્મે હોમ કરવો.^{૭૯} દ્વંધપાક, વસ્ત્ર ને મૃતિ બ્રાહ્મણને આપવાં. એ પ્રમાણે પાંચ વર્ષો સૂધી કરવું. પ્રતિ વર્ષે એકેક એમ પાંચ ધાન્યો આપવાં.^{૮૦} પહેલે વર્ષે પાંચ પ્રસ્થ જેટલી શાળ આપવી. બીજે વર્ષે ધઉ, ત્રીજે વર્ષે ચણા, ચોથે વર્ષે તિલ ને પાંચમે વર્ષે અડદ આપવા. ફળ ને દક્ષિણા આપવી. બાર બ્રાહ્મણો જન્માડવા.^{૮૧-૮૨} એવી રીતે જ માણસ મત કરે છે, તેને સંપૂર્ણ ફળ થાય છે. એવાં વચનો સાંભળી તેઓએ તે ઉત્તમ મત કહ્યું.^{૪૦}

પદાવતી પતિ પ્રાપ્ત દમયંતી યથા નલમ્ । હમિત્રા પ્રાપ્ત પુત્રં ચ માનયંતી છુમાંં બહુ ॥ ૪૧ ॥ સર્વભાગ્યવૃત્તા ગૌરી સ્વર્ણમાધૂર્યલં તથા । તદ્ગૃહીત્વા ગતા માર્ગે દર્શનં બ્રાહ્મણોત્તમમ્ ॥ ૪૨ ॥ વિપ્રાય તત્કલં દત્ત્વા તતઃ શિવ-પુરં યયો । તતઃ સ સફલો વિપ્રો દૃઢં ગત્વા સવિસ્મયઃ ॥ ૪૩ ॥ પત્રપાત્રસમૃદ્ધં તુ બહુગોપનસંકુલમ્ । સર્વરત્ન-મયં દટ્ટા માર્ગો વચનમબ્રવીત્ ॥ ૪૪ ॥ સર્વસંપરપદં વાચ્યં કિં કૃતં હિ ત્વયા શુભમ્ । સાડભવીદ્રગવન્ સ્વામિન્ અવ-દ્ધિઃ ફલમાદૃતમ્ ॥ ૪૫ ॥ સ્વર્ણમાધૂર્યલં તથા કેન દત્તં વદ પ્રભો । હિતિ પૃથક્તયા વિપ્રો માર્ગો વચનમબ્રવીત્ ॥ ૪૬ ॥ મહાદેવ્યા ફલં દત્તં પાર્વત્યા કૃપયા મમ । હિતિ તસ્ય વચઃ શ્રુત્વા માર્ગો વચનમબ્રવીત્ ॥ ૪૭ ॥ ગંતવ્યમાણુ કૈલાસં મયા સાર્થં ત્વયા પ્રભો । તતઃ શિવપુરં પ્રાપ્તો માર્ગયા સંયુતો દ્વિજઃ ॥ ૪૮ ॥ નમસ્તસ્ય યથામક્ત્યા પત્રચૈવં શિર્વા દ્વિજઃ । તત્કલં કથ્યતાં દેવિ કથં પ્રાપ્તં ત્વયા શુભમ્ ॥ ૪૯ ॥ તત્તો દેવ્યા ચ તત્તર્વચ્ચક્રં દાનફલત્રયમ્ । શ્રુત્વાડગત્ય કૃતં સર્વં તેન દાનફલત્રયમ્ ॥ ૫૦ ॥ કૃતિ ત્વયાપિ કર્તવ્યમિદં દાનફલત્રયમ્ । યે પઠંતીરમાલ્યાનં શૃણ્વંતિ શ્રદ્ધયાન્વિતાઃ । તે સર્વે પાપનિર્મુક્તા યાસ્વંતિ પરમાં ગતિમ્ ॥ ૫૧ ॥ હિતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે દાનફલત્રયં સંપૂર્ણમ્ ।

તેથી જેમ દમયંતીને નળરાજ મળ્યો હતો, તેમ કમ-લાવતીને તેનો પતિ મળ્યો, હમિત્રાને (બીજી માર્ગમાં મળેલી આ) પુત્ર થયો તેથી તેણે પાર્વતીની મોટા ઉપચારથી પૂજા કરી.^{૪૧} સર્વ સૌભાગ્યવાળાં લક્ષ્મીએ સ્વર્ણમાધુ નામનું ફળ આપ્યું. તે લક્ષ્મીને જતાં પાર્વતીને રસ્તે એક ઉત્તમ બ્રાહ્મણ જોવામાં આવ્યો,^{૪૨} તેને પેઠું ફળ આપી તે કેલાસમાં ગયાં. પછી તે બ્રાહ્મણ ફળ લઈ ઘેર ગયો.^{૪૩} ને ધન ધાન્યની સમૃદ્ધિવાળું, પુષ્કળ ગાયોવાળું ને સર્વ રત્નોવાળું ઘર જોઈ વિસ્મયથી આંતરે કહેવા લાગ્યો કે, ^{૪૪} હે પ્રિયે ! તે આજ સઘળા સંપતિ આપનાર કહ્યું પ્રુપ્ત કરેલું છે ? ત્યારે આ બોલી કે, હે સ્વામિન્ ! હે નાથ ! આપ સ્વર્ણમાધુનું ફળ લાખ્યા છે, તે કાણે આપ્યું ? એ મને કહો. એવા રીતે આના પૂજાર્થી બ્રાહ્મણ બોલ્યો,

મને મહાદેવી પાર્વતીએ એ ફળ આપેલું છે. એવું પતિનું વચન સાંભળી, આ બોલી, ^{૪૫-૪૭} હે પ્રભો ! આપણે જાનેએ જલદીથી કેલાસમાં જવું જોઈએ. એવું વચન સાંભળી તે બ્રાહ્મણ આંતરે લઈ કેલાસમાં ગયો,^{૪૮} સાં પાર્વતીને ભક્તિથી પ્રણામ કરી પૂજવા લાગ્યો. હે દેવિ ! તે ફળ આપને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થયું તે કહો.^{૪૯} પછી દેવીએ દાનફલત્રય કહી સંભળાવ્યું. તે સાંભળી પોતાને ઘેર આવી તે બ્રાહ્મણે વિધિથી દાનફલત્રય કહ્યું.^{૫૦} હે કુંતિ ! તમે પણ આ દાનફલત્રય કરો. જે પુરુષો શ્રદ્ધાથી આ કથાનો પાઠ કરશે વા સાંભળશે, તે સઘળાં પાપોથી મુક્ત થઈ પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થશે.^{૫૧} એ પ્રમાણે સ્કંદપુરાણમાં દાનફલત્રય કહેલું છે.

૪ સોમવારની પૂજાનો પ્રકાર

અથ સોમવારપૂજાવિધિઃ । ચેચ્ચોમાતેતિ જન્મા । આગમાર્થે તુ દેવાનામિતિ ઘંટાનાદં કૃત્વા, અપસર્પવિતિ છોલિકામુદ્રાં કૃત્વા, તીર્થવદ્દેતિ ક્ષેત્રપાલં સંપ્રાર્થ્ય-આચમ્ય પ્રાણાનામ્ય તિથ્યાદિસંકીર્ત્ય મમ સકુદંબસ્ય હેમસ્થૈર્યવિજયાધારોઘૈશ્વર્યામિદ્ધૃત્યે હમામહેશ્વરપ્રીત્યર્થે ચતુર્દશવર્ષપર્યંતં સોમવારત્વં કરિષ્યે । તદંગત્વેન ષોડશો-પચારેહમામહેશ્વરપૂજનં કરિષ્યે । હિતિ સંકલ્પ્ય ॥ ૧ ॥ ધ્યાયેતિર્યં મહેશં રજતગિરિનિભં ચારુચંદ્રાવતસં રત્નાક-લ્પોઽઞ્જલાંગં પરશ્ચમ્ભગવરામીતિહસ્તં પ્રસન્નમ્ । પદાસીનં સમંતાત્ સ્તુતમમરગણૈર્ધ્યાત્રકૃતિં વસાનં વિશ્વાધં વિશ્વવં નિશ્ચિતમયહરં પંચવક્ત્રં ત્રિનેત્રમ્ । હિતિ ધ્યાત્વા । ઐ નમઃ શિવાયેતિ મન્ત્રેણ ષોડશોપચારૈઃ પૂજયેત્ ॥ ૨ ॥

પ્રથમ ‘ચેચ્ચો માતા’ એ મંત્રનો જપ કરી, ‘આગમાર્થે તુ દેવાનાં’ એ મંત્ર બણી, ઘંટાનાદ કરી ‘અપસર્પવું’ એ મંત્ર બણી, છાટિકામુદ્રા કરી, ‘તીર્થવદ્દે’ એ મંત્રથી ક્ષેત્રપાલની પ્રાર્થના કરવી. પછી આચમન-પ્રાણાનામ કરી તિથિ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરી, ‘મારાં કુટુંબનાં કલ્યાણ માટે, સ્થિતિ માટે, જપ માટે, આયુષ્યની આરોગ્યની ને ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ માટે ને શંકર પાર્વતીની પ્રીતિ માટે ચૌદ વર્ષો પર્યંત હું સોમવારનું વ્રત કરીશ; તેમ જ શંકર પાર્વતીનું પૂજન પણ કરીશ.’ એમ સંકલ્પ કરવો.^૧ પછી ‘મહાદેવ જે કેલાસ જેવા ધોળા છે, સુંદર ચંદ્રરૂપી અલંકારવાળા છે, રત્નોના અલંકારોથી જેનું શરીર ઉજ્જવલ છે, પરશુ, વર, મૃગ ને અભય જેના હાથમાં છે, જે પ્રસન્ન છે, પદાસનપર બેઠેલા છે, દેવતાઓ ત્યારે તરફ જેની સ્તુતિ કરે છે, જે વાદનાં ચામડાંને ધારણ કરે છે, જગતના આદ્ય છે, જગતને વંશ છે, સઘળા ભયને હરણ કરવાવાળા છે, પાંચ મુખવાળા છે અને ત્રણ નેત્રવાળા છે તેનું સદા ધ્યાન કરવું.’ એ મંત્ર બણી ધ્યાન કરવું અને ‘ઐ નમઃ શિવાય’ એ મંત્રથી ષોડશોપચારોથી પૂજન કરવું.^૨

સોમવારવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ રૂંધર ઉવાચ— નિત્યાનંદમયં જ્ઞાતં નિર્વિ-
ક્લપં નિરામયમ્ । શિવતત્ત્વમનાયંતં યે વિદુસ્તે પરં મતાઃ
॥૧॥ વિરક્તાઃ કામભોગેભ્યો યે ચ કુર્વત્યદ્દેતુકીમ્ । અર્કિ
પરાં શિવે ધીરાસ્તેષાં શુક્તિર્ન સંશયઃ ॥ ૨ ॥ વિષયાન-
મિસંધાય યે કુર્વૈતિ શિવે રતિમ્ । વિષયૈનાંભિશ્રયંતે યુજા-
નાસ્તત્કલાન્યપિ ॥ ૩ ॥ યેન કેનાપિ ભાવેન શિવમર્કિ-
યુતો નરઃ । ન વિનશ્યતિ યાત્યેવ કાલેનાપિ પરાં ગતિમ્ ॥૪॥
આરુઢઃ પરં સ્થાનં વિષયાસ્ત્યક્તુમશ્નમઃ । પૂજયેત્કર્મણા
શૃંગં ભોગાંતે શિવમાપ્રયાત્ ॥ ૫ ॥ નરા અશક્તા ઉત્સદ્ધુ
પ્રાયો વિષયવાસનામ્ । અતઃ કર્મમયી તુક્તા કામચેતઃ
શરીરિણામ્ ॥ ૬ ॥ માયામયેડપિ સંસારે યે વિદિત્ય ચિરં
સુલ્લમ્ । શુક્તિમિચ્છંતિ દેહાંતે તેષાં ધર્મોડયમીરિતઃ ॥૭॥
શિવપૂજા સદા લોકે હેતુઃ સ્વર્ગાપવર્ગયોઃ । સોમવારે
વિશેષેણ પ્રદોષે ચ ગુણાન્વિતે ॥ ૮ ॥ આબળે ચૈત્રવૈશાખે
ઝર્જે વા માર્ગશીર્ષકે । પ્રથમે સોમવારે તદગહ્વીયાદ્વતશુત્ત-
મમ્ ॥ ૯ ॥ કેવલં ચાપિ યે કુર્ણુઃ સોમવારે શિવાર્ચનમ્ ।
ન તેષાં વિચિતે કિંચિદિદ્દાશુત્ત ચ દુર્લભમ્ ॥ ૧૦ ॥ ઉપો-
વિતઃ શુચિર્મૃત્વા સોમવારે જિતેંદ્રિયઃ । વૈદિકૈર્લૌકિકૈ-
ર્મનૈર્વિધિવત્પૂજયેચ્છિવમ્ ॥ ૧૧ ॥ બ્રહ્મચારી ગૃહસ્થો વા
કન્યા વાપિ સમર્થૈકા । વિધવા વાપિ સંપૂજ્ય લભતે વર-
મીપ્સિતમ્ ॥ ૧૨ ॥ અત્રાપિ કથયિષ્યામિ કર્થાં શ્રોતૃમ-
નોદરામ્ । શ્રુત્વા શુર્કિ પ્રયાત્યેવ મર્કિર્મવતિ
જ્ઞાંભવી ॥ ૧૩ ॥

મહાદેવ કહે છે—જે માણસો નિત્ય, આનંદમય, જ્ઞાત,
બેદરહિત, આધારહિત ને આદિરહિત તથા અંતરહિત
એવું શિવતત્ત્વ બાળે છે તે પરમ પદને પ્રાપ્ત થયા
સમજવા. જે માણસો કામભોગથી વિરક્ત થઈ
મહાદેવની નિષ્કામ ઉત્તમ ભક્તિ કરે છે, તે ધીર પુરુ-
ષોની મુક્તિ થાય છે, એમાં સંશય નથી. જે માણસો
વિષયનું અનુસંધાન રાખીને પણ શિવમાં પ્રીતિ કરે છે
તેઓને વિષયો ભોગવતાં છતાં પણ આપ કરતા નથી. હરકાષ્ઠ
ભાવથી પણ જે માણસ શંકરને બળે છે તેને
નાશ થતો નથી; પણ તે કાળે કરી પરમ ગતિને પ્રાપ્ત
થાય છે. જેને ઉત્તમ ગતિની ઇચ્છા હોય ને વિષયો
પણ ત્યજતા ન હોય તેણે, કર્મથી શંકરની પૂજા કરવી;
તેથી ભોગ ભોગ્યા છતાં અંતે તેને શિવલોકની પ્રાપ્તિ
થાય છે. વિષયવાસના છોડવાને ધણું કરી મનુષ્યો
અશક્ત છે માટે તેઓને કર્મરૂપી કામધનું કહેલી છે.
આ સંસાર માયારૂપ છે, તેમાં પણ જેઓ સુખથી
વિહાર કરી મોક્ષની ઇચ્છા કરે છે તેઓના આ ધર્મ
કહેલો છે. મનુષ્યોમાં શિવપૂજા સ્વર્ગનું તથા મોક્ષનું
કારણ છે. એ શિવપૂજા સોમવારે વા પ્રદોષને દિવસે
વિશેષ ફળ આપે છે. આજીવ, ચૈત્ર, વૈશાખ, કાર્તિક

વા માર્ગશીર્ષ માસના પહેલા સોમવારને દિવસે તે ઉત્તમ
વ્રત મહત્વ કરવું. જે માણસો સોમવારને દિવસે કેવળ
શિવપૂજન કરે છે, તેઓને આ લોકમાં વા પરલોકમાં કાંઈ
પણ ફલેલ નથી. સોમવારને દિવસે ઇંદ્રિયોને નિય-
મમાં રાખી પવિત્ર થઈ ઉપવાસ કરવો ને વેદના તથા
પુરાણના મંત્રોવડે વિધિથી શિવપૂજન કરવું. બ્રહ્મચારી,
ગૃહસ્થાશ્રમી, કન્યા, પતિવાળી વા વિધવા સ્ત્રી પણ તે
દિવસે શિવનું પૂજન કરવાથી ઇષ્ટ ફલને પ્રાપ્ત થાય
છે. આ વિષયમાં પણ સાંભળનારને પ્રિય લાગે તેવી
કથા કહીશ. જે સાંભળવાથી શંકરમાં ભક્તિ થાય છે
ને મુક્તિ મળે છે.

આર્યાવર્તે નૃપઃ કશિદાસીદર્મમૃતાં વરઃ । ચિત્રવર્મેતિ
વિશ્વયાતો ધર્મરાજો દુરાત્મનામ્ ॥ ૧૪ ॥ સ ગોત્રા ધર્મ-
સેવનાં શાસ્તા દુષ્પથગામિનામ્ । યદા સમસ્તયજ્ઞાનાં
ત્રાતા શરણમિચ્છતામ્ ॥ ૧૫ ॥ કર્તા સકલપુણ્યાનાં
દાતા સકલસંપદામ્ । જેતા સપ્તલટ્દાનાં મન્ત્રઃ શિષ્યમુક-
દયોઃ ॥ ૧૬ ॥ સોડહકૂલાદ્ય પત્નીવૃત્તુ પ્રત્નમેકં ન લક્ષ્મવાન્
ચિરેણ પ્રાર્થયન્ લેખે કન્યામેકાં વરાનનામ્ ॥ ૧૭ ॥ સ
લક્ષ્મ્યા તનયાં મેને હિમવાનિવ પાર્શ્વતીમ્ । આત્માનં દેવ-
સદૃશં સંપૂર્ણં ચ મનોરપમ્ ॥ ૧૮ ॥ સ एकदा जातकल-
क्षणज्ञानाद्वय सत्त्वान् द्विजहृदं दुःखयान् । कौतूहलेनाभिनि-
विष्टचेताः पप्रच्छ कन्याजनने कलानि ॥ १९ ॥ अथ
तत्राब्रवीदेको बहुज्ञो द्विजसत्तमः । एषा सीमंतिनी नाम्ना
कन्या तव महीपते ॥ २० ॥ उमेव मांगल्यवती दमयंतीव
रूपिणी । भारतीव कलाभिज्ञा लक्ष्मीरिव महागुणा ॥ २१ ॥
छप्रजा देवमातेव जानकीव धृतव्रता । रविप्रमेव सत्कांति-
शब्दिकेव मनोरमा ॥ २२ ॥ दशवर्षसहस्राणि सह भर्ता
प्रमोदते । प्रसूय तनयानवै परै सुखमवाप्स्यति ॥ २३ ॥
इत्युक्तवत् नृपतिर्नैः संपूज्य तं द्विजम् । अवाप परमां
प्रीतिं तद्भागमृतसेवया ॥ २४ ॥ अथाग्न्योऽपि द्विजः प्राह
धैर्यवानविशंकितः । एषा चतुर्दशे वर्षे वैधव्यं प्रति-
पत्स्यति ॥ २५ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य वज्रनिर्घातनि-
हुरम् । श्रुतममभवद्वाजा वित्ताग्न्याकुलमानसः ॥ २६ ॥
अथ सर्वान्सखस्तृज्य ब्राह्मणान्ब्रह्मवत्सलः । सर्वै देवकृतं
मत्वा निश्चितः पार्थिवोऽभवत् ॥ २७ ॥

* આર્યાવર્ત દેશમાં ચિત્રવર્મા નામનો ધર્મિષ્ઠ રાજા
હતો. તે કુષ્ટ પુરુષોનો નાશ કરનાર, ધર્મ માર્ગનું રક્ષણ
કરનાર, દુરાચારીઓને દંડ આપનાર, સધળા યજ્ઞો
કરનાર, શરણ ઇચ્છનારનું રક્ષણ કરનાર, ૧૪-૧૫ સધળાં

* આ સોમપ્રદોષ વ્રત કહેવાય છે અને તેની કથા જે પ્રાકૃત
કવિએ જ કહવામાં કરેલી છે તે અને પ્રાકૃતમાં ઇંદોબદ્ધ બનેલી
છે તે, ગુજરાતના નાગરોમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ કથા ‘સીમંતિની
આખ્યાન’ ને નામે પ્રખ્યાત છે. પ્રાકૃત કથા ઘણી રસપૂર્ણ
બાનીમાં છે.

પુષ્પો કરનાર, સધળી સંપત્તિ આપનાર, શુનુઓના સમુદાયોને જતનાર અને શિવનો તથા વિષ્ણુનો ભક્ત હતો.^{૧૧} તેની સર્વ જીઓ અનુકૂળ હતી, તેપણુ તેને એક પણુ પુત્ર ન હતો. ધણા દિવસ સુધી શંકરની ને વિષ્ણુની પ્રાર્થના કરતાં એક ઉત્તમ કન્યા થઇ, તેથી એ રાજા, પાર્વતી પુત્રી થવાથી હિમાલયની પેઠે પોતાના આત્માને દેવ જેવો કૃતાર્થ માનતો હતો.^{૧૭-૧૮} એક દિવસે એ રાજાએ ઉત્તમ ઉત્તમ સધળા જ્યોતિષીઓને બોલાવ્યા ને કૌતુકથી કન્યાજન્મનું ફળ પૂછવા લાગ્યો.^{૧૯} ત્યારે ધણું જાણનાર એક ઉત્તમ બ્રાહ્મણ બોલ્યો; 'હે રાજા! આ તમારી કન્યાનું નામ સીમંતિની છે.^{૨૦} એ કન્યા પાર્વતી જેવી કલ્યાણ કરનારી, દમયંતી જેવી રૂપાળી, ભારતી જેવી કળા જાણનારી, લક્ષ્મી જેવી મહા ગુણવાળી,^{૨૧} અદિતિ જેવી સારી પ્રજાવાળી, સીતાની પેઠે વ્રત ધારણ કરનારી, સૂર્યની પ્રજા જેવી સુંદર કાંતિવાળી ને ચંદ્રકળા જેવી મનોહર થશે.^{૨૨} તે દશ હજાર વર્ષો સુધી પોતાના પતિ સાથે આનંદ ભોગવશે; એને આઠ પુત્રો થશે ને ઉત્તમ સુખ મળશે.^{૨૩} એવી રીતે બ્રાહ્મણના સુખથી અમૃત જેવા વચન સાંભળી, તે રાજા અતિ પ્રસન્ન થયો, ને તે બ્રાહ્મણને ધન આપી પ્રસન્ન કર્યો.^{૨૪} પછી ધૈર્યવાળો ખીજો બ્રાહ્મણ નીડર થઇ કહેવા લાગ્યો કે, 'આ કન્યા ચૈદમ્ને વર્ષો વિધવા થશે.^{૨૫} એ પ્રમાણે વળ જોતું તે બ્રાહ્મણનું કઠોર વચન સાંભળી રાજા ક્ષણવાર ચિંતાથી વ્યાકુલ થઇ ગયો.^{૨૬} પછી બ્રાહ્મણમાં પ્રીતિવાળો એ રાજા, સર્વ બ્રાહ્મણોને વિદાય કરી, 'સધળું દેવનું કયું થાય છે,' એમ માની નિશ્ચિત થયો.^{૨૭}

સાડપિ સીમંતિની બાલા ક્રમેણ ગતશૈશવા । વૈષ્ણવ-માત્મનો ભાવિ શ્રાવાત્મસસ્ત્રીમુખાત્ ॥૨૮॥ પરં નિર્વેદ-માવજ્ઞા ચિંતયામાત્ બાહિકા । યાજ્ઞવલ્ક્યચુનેઃ પત્નીં મૈત્રેયીં પર્યપ્સૃષ્ણત ॥૨૯॥ માતસ્ત્વચ્ચરણાંભોજં પ્રપન્નાડસ્મિ મયા-કુલા । સૌભાગ્યવર્ધનકરં મમ શંસિતુમર્હસિ ॥ ૩૦ ॥ હૃતિ પ્રવર્ણાં નૃપતેઃ કન્યાં પ્રાહ મુનેઃ સતી । કારણં વ્રજ તન્વંગિ પાર્વતીં શિવસંયુતામ્ ॥ ૩૧ ॥ સોમવારે શિવં ગૌરીં પૂજયસ્વ સમાહિતા । ઉપોષિતા ચ સ્જાતા વિરજાં-ચરપારિણી ॥ ૩૨ ॥ મિતવાકુન્નિશ્ચલમતિઃ પૂર્ણાં કૃત્વા યથોચિતામ્ । અન્દમેકં વ્રતં કુર્યાત્ વ્રતોચાપનમાચરા ॥૩૩॥ ઉમયા સહિતં દદં સ્વર્ગેન ચ કારયેત્ । રૌઘ્યેણ દૃષ્ઠર્ચં કૃત્વા કલ્કશોપરિ ચિન્ચસેત્ ॥ ૩૪ ॥ તસ્યાયે ડિંગતોમર્દં બ્રહ્માદિસ્થાપનં તથા । સ્વશાલોકેન વિષિના કુનેદૃષ્ટ-તિલૌદનમ્ ॥૩૫॥ પૃથક્ શિવશિવામન્નૈરદ્યોત્તરશતદ્વયમ્ । ડયાપનં વિના યતુ તદ્વ્રતં નિષ્કલં ભવેત્ ॥૩૬॥ બ્રાહ્મણાન્ ભોજયિત્વાડપ શિવં સમ્પક્ પ્રસાદય । પાપજ્ઞયોઽભિષેકેણ સામ્રાજ્યં પીઠપૂજનાત્ ॥ ૩૭ ॥ ગંધદાનાચ સૌભાગ્યમાયુ-

રક્તદાનતઃ । ધૂપદાનેન સૌગંધ્યં કાંતિર્વીપપ્રદાનતઃ ॥ ૩૮ ॥ નૈવેદ્યેન મહાભોગો લક્ષ્મીસ્તાંદ્રલદાનતઃ । ધર્માર્થકામમોક્ષાશ્ચ નમસ્કારપ્રમાવતઃ ॥ ૩૯ ॥ અદૈચર્યાંદિસિદ્ધિનાં જપ પુન હિ કારણમ્ । દોમેન સર્વસૌલ્યાનાં સમૃદ્ધિરુપજાયતે ॥ ૪૦ ॥ સર્વેભાવેવ દેવાનાં તુષ્ટિઃ સંયમિભોજનાત્ । દૃષ્ટમારાધય શિવં સોમ-વારે શિવામપિ ॥ ૪૧ ॥ અત્યાવદમપિ પ્રાપ્તાં નિસ્તીર્થ સ્વભગા ભવ । શિવપૂજાપ્રમાવેણ તરિષ્યસિ મહાભયાત્ ॥ ૪૨ ॥ દૃષ્ટ્યં સીમંતિનીં સમ્યગદૃશાસ્ય છુનેઃ સતી । યયૌ સાડપિ વરારોહા રાજપુત્રી તથાડકરોત્ ॥ ૪૩ ॥

કમે કરી જેની બાધવાવસ્થા ઉતરી ગઇ હતી એવી એ સીમંતિની કન્યા પોતાની સખીના સુખથી પોતાનો રંડાપો સાંભળી મોટી ચિંતામાં પડી ગઇ અને યાત્રવદ્ધય ઋષિનાં પત્ની મૈત્રેયીને પૂછ્યું કે, ^{૨૮-૨૯} હે માતઃ ! હું બયથી વ્યાકુલ થઈ, આપના ચરણકમલમાં આવી છું, માટે સૌ-ભાગ્ય વધારે તેનું વ્રત મને કહેવું જોઇએ. ^{૩૦} એ પ્રમાણે શરણે આવેલી રાજકુમારીને મૈત્રેયી કહેવા લાગ્યાઃ-હે સુંદરિ ! તું શંકરને તથા પાર્વતીને શરણે જ. ^{૩૧} તું સોમવારને દિવસે ઉપવાસ કર, અને સ્નાન કરી શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી વાણીને નિયમમાં રાખી, બુદ્ધિ સ્થિર રાખી, સાવધાન થઇ, વિધિથી શંકર-પાર્વતીની પૂજા કર. એ પ્રમાણે એક વર્ષ સુધી વ્રત કરીને પછી ઉઠાવન કર. ^{૩૨-૩૩} તેમાં પાર્વતીસહિત શંકરની સેનાની મૂર્તિ કરાવવી, રૂપાનો પોદીઓ કરાવવો ને તેઓની કલશ ઉપર સ્થાપના કરવી. ^{૩૪} તેની પાસે લિંગતોભદ્રમંડલ કરવું, બ્રહ્મા વજ્રે-રેની સ્થાપના કરવી, પોતાની શાખામાં કહેલા ત્રિવિધી શંકરના અને પાર્વતીના મંત્રો બહુ બીનો, તિલનો ને ભાતનો જૂદો જૂદો એકસો આઠ વખત હોમ કરવો. ઉઠાવન વિના કરેલું વ્રત નિષ્ફળ થાય છે. ^{૩૫-૩૬} હે સુંદરિ ! બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવી સારી રીતે શંકરને પ્રસન્ન કર. મહાદેવ ઉપર અભિષેક કરવાથી પાપનો ક્ષય થાય છે, પીઠપૂજાથી ચક્રવર્તી રાજ્ય મળે છે, ^{૩૭} ચંદન ચડાવવાથી સૌભાગ્ય મળે છે, અક્ષત ચડાવવાથી આયુ-ષ્યની વૃદ્ધિ થાય છે, ધૂપ કરવાથી સુગંધિપાણું મળે છે, દીવો કરવાથી કાંતિ વધે છે, ^{૩૮} નૈવેદ્ય ધરવાથી વૈભવ વધે છે, તાંબૂલ દેવાથી લક્ષ્મી વધે છે, નમસ્કાર કર-વાથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ ચારે પુરુષાર્થો મળે છે, ^{૩૯} જપ કરવાથી આઠ ઐશ્વર્ય વજ્રેરેની સિદ્ધિ મળે છે, હોમ કરવાથી સર્વ સુખની વૃદ્ધિ થાય છે, ^{૪૦} અને સંયમવાળા પુરુષોને જમાડવાથી સર્વ દેવોની તૃપ્તિ થાય છે. એ પ્રકારે સોમવારને દિવસે શિવ અને પાર્વતીની આરાધના કર, ^{૪૧} એટલે મોટી આપત્તિને ઉતરી જઇને તું સુખી થઇશ. શિવપૂજનના પ્રભાવથી તું મોટી આપત્તિને પણ તરી જઇશ. ^{૪૨} એ પ્રકારે સીમં-

તિનીને સારી રીતે વ્રતનો ઉપદેશ કરી, મુનિનાં પત્ની મૈત્રેયી યાદ્યાં ગયાં. તે પછી રાજપુત્રી મૈત્રેયીના કહેવા પ્રમાણે વ્રત કરવા લાગી. ૪૪

દમયંત્યાં મલ્લ્યાસીર્દિવસેનાહ્વાયઃ છતઃ । તસ્ય ચંદ્રાંગદો નામ પુત્રોઽમ્બુચંદ્રસન્નિભઃ ॥ ૪૪ ॥ ચિત્રવર્મા વૃષભેષઃ સમાદ્ય વૃષાત્મજમ્ । કન્યાં સીમંતિનીં તસ્મે પ્રાયચ્છ-દ્ધર્વજ્ઞયા ॥ ૪૫ ॥ અમ્બુમહોત્સવસ્તત્ર તસ્યા શુદ્રાહ-કર્મેણિ । યત્ર સર્વમહીશાનાં સદ્ધાયો મહાનભૂત્ ॥ ૪૬ ॥ તસ્યાઃ પાણિમદ્ કાલે કૃત્વા ચંદ્રાંગદઃ કૃતી । ડવાસ કતિચિન્માસાંસ્તત્રેવ જગુરાણ્યે ॥ ૪૭ ॥ એકદા યજ્ઞનાં તર્તુ સ રાજતનયો યયૌ । મમજ્ઞ સહ કૈવર્તૈરાવતાંભિહતા તરી ॥ ૪૮ ॥ હાહેતિ શબ્દઃ છમહાનાસીત્તસ્યાસ્તદ્વયે । પદ્યતાં સર્વસૈન્યાનાં પ્રલાપો દિવમસ્પૃશત્ ॥ ૪૯ ॥ તથ સીમંતિની શ્રુત્વા પપાત ધ્રુવિ મૃષ્છિતા । દંદસેનોઽપિ રાંજદઃ પુત્રવાર્તાં સુદુઃસહામ્ ॥ ૫૦ ॥ આબાલહૃદહવિ-તાદ્ધુકુશ્ચઃ શોકવિહ્વલાઃ । સા ચ સીમંતિની સાધ્વી મર્તુલોકં યિયાસતી ॥ ૫૧ ॥ પિત્રા નિષિદ્ધા સ્નેહેન વૈધવ્યં પ્રથ્યપયતં । મુનિપત્ન્યોપદિદં યત્સોમવારવ્રતં શુભમ્ ॥ ૫૨ ॥ ન તત્યાજ શુભાચારા વૈધવ્યં પ્રાપ્તવત્યપિ । એવં ચતુર્દશે વર્ષે દુઃખં પ્રાપ્ય છદારુણમ્ ॥ ૫૩ ॥ ધ્યાયં-ત્યાઃ શિવપાદાગ્નિં વત્સરત્રયમત્યગાત્ ।

હવે નલ રાજને દમયંતીમાં ઇંદ્રસેન નામે પુત્ર થયો હતો; તેને ચંદ્રાંગદ નામનો ચંદ્ર જેવો સુંદર પુત્ર થયો હતો. ૪૪ યુરુના કહેવાથી ચિત્રવર્મા રાજાએ તે ચંદ્રાંગદને બોલાવી, સીમંતિની નામની પોતાની કન્યા આપી, વિવાહ કર્યો. ૪૫ તે વખતે સધળા રાજાએ એકઠા થવાથી મોટા ઉત્સવ થયો. ૪૬ એવી રીતે સીમંતિની સાથે વિવાહ કરી, ચંદ્રાંગદ કટલાક મહિના સુધી પોતાના સસરાને ત્યાં રહ્યો. ૪૭ એક દિવસે ચંદ્રાંગદ વહાણમાં બેસી યમુનામાં ફરવા ગયો. કર્મચોગે જળમાં ધુમરી પડવાથી ચંદ્રાંગદનું વહાણ ખારવા સહિત ખૂડી ગયું; ૪૮ તેથી યમુનાના બન્ને કિનારા ઉપર ઉભેલી સેના મોટા શબ્દોથી હાહાકાર કરવા લાગી, જેનો જાનિ આકાશમાં પહોંચી ગયો. ૪૯ આ વાત સાંભળી સીમંતિની મૂર્છા ખાઈ પૃથિવી ઉપર ઢળી પડી. ઇંદ્રસેન પણ પુત્રના મરણની વાત સાંભળી મૂર્છા ખાઇને પડી ગયો. ૫૦ બાલક, વૃદ્ધ અને ઓછો સધળા શોકમાં પડી ગયાં ને ચારેમેર કકળાટ થઇ રહ્યો. પતિવ્રતા સીમંતિની પતિ પછવાડે સતી થવા તૈયાર થઇ, ૫૧ પણ સ્નેહથી તેના પિતાએ રોડી રાખી, તેથી તે વિધવાપણાને સ્વીકારી રહી. શુભ આચરણવાળી સીમંતિનીએ, વિધવા થયા છતાં પણ, ઋષિપત્નીએ કહેલું સોમવારનું વ્રત ઓડ્યું નહીં. એવી રીતે તે ચૌદમે વર્ષે મોટા દુઃખમાં પડી હતી. ૫૨-૫૩ પણ શંકરનાં ચરણકમળનું ધ્યાન કરતી સીમંતિનીનાં બીજાં ત્રણ વર્ષો નીકળી ગયાં.

ચંદ્રાંગદોઽપિ તદ્વર્તાં નિમગ્નો યજ્ઞનાજલે ॥ ૫૪ ॥ અષોધો મજ્ઞમાનોઽસી દ્વર્શોરગકામિનીઃ । જલક્રીડાહ-પક્ષાસ્તા વૃદ્ધા રાજકુમારકમ્ ॥ ૫૫ ॥ વિસ્મિતાસ્તમધો નિન્ધુઃ પાતાલં પન્નગાલયમ્ । સ નીચમાનસ્તરસા પન્નગી-ર્ભિર્નૃપાત્મજઃ ॥ ૫૬ ॥ તક્ષકસ્ય પુરં રમ્યં વિવેષ પરમા-ન્નુતમ્ । સોઽપદ્યપદ્માજતનયો મહેદમવનોપમમ્ ॥ ૫૭ ॥ નાગકન્યાસહસ્રેણ સમંતાત્પરિવારિતમ્ । દૃષ્ટ્વા રાજસુતો ધીરઃ પ્રણિપત્ય સમાસ્થલે ॥ ૫૮ ॥ ઉત્થિતઃ પ્રાંજલિસ્ત-સ્થૌ તેજસાઽઽશ્વિત્ત્વલોચનઃ । નાગરાજોઽપિ તં દૃષ્ટ્વા રાજપુત્રં મનોરમમ્ ॥ ૫૯ ॥ અથ પૃષ્ઠો રાજપુત્રસ્તક્ષકેન મહા-ત્મના । કસ્યાસીત્તનયઃ કસ્ત્વે કો દેશઃ કથમાગતઃ ॥ ૬૦ ॥ રાજપુત્ર ડવાચ-અસ્તિ ધૃમંદલે કશ્ચિદેશો નિપથ-સંસ્રકઃ । તસ્યાધિષોઽમ્બવદ્રાજા નલો નામ મહાયશઃ ॥ ૬૧ ॥ સ પુણ્યકીર્તિઃ ક્ષિતિષો દમયંત્યાઃ પતિઃ પ્રશ્નઃ । તસ્યાસીર્દિવસેનાશ્ચ પુત્રસ્તસ્ય મહાત્મનઃ ॥ ૬૨ ॥ ચંદ્રાંગદોઽસ્મિ નામ્નાઽદ્ વનોદઃ જગુરાણ્યે । વિહરન્યજ્ઞના-તોયે નિમગ્નો દૈવજ્વલિતઃ ॥ ૬૩ ॥ એતાભિઃ પન્નગાદ્ધીમિ-રાનીતોઽસ્મિ તવાંતિકમ્ । દૃષ્ટ્વાઽદ્ તવ પાદાગ્નિં પુણ્યજ-ન્માંતરાંજિતૈઃ ॥ ૬૪ ॥ અથ ધન્યોઽસ્મિ ધન્યોઽસ્મિ કૃતાર્થો પિતરૌ મમ ।

હવે પેલીમેર, ચંદ્રાંગદ યમુનામાં બૂબો. તે નીચે નીચે ઉતરતો ગયો. ધણે નીચે ગયો સારે જલક્રીડા કરતી નાગપત્નીઓ તેના જેવામાં આવી. તેમ જ રાજકુમાર તેઓના જેવામાં આગ્યો. ૫૪-૫૫ તેથી વિસ્મય પામેલી નાગણીઓ તેને ધણી ડડપથી નીચે પાતાળમાં તક્ષક નાગના મનોહર શહેરમાં લઇ ગઇ. એ શહેર સ્વર્ગ જેવું સુંદર હતું, અને હજારો નાગકન્યાઓથી ચોતરફ ભરેલું હતું. તે ભેષ સભામાં બેઠેલા તક્ષકને પ્રણામ કરી, તેના તેજથી જેની આંખો ઉઘડતી ન હતી એવો અને ધૈર્યવાળો તે રાજકુમાર હાથ બેઠીને ઉભો રહ્યો. તે સુંદર રાજ-કુમારને ભેષ, મહાત્મા તક્ષક નાગ પૂછવા લાગ્યો કે, 'તું કાણ છે? કોનો પુત્ર છે? કયા દેશમાં રહે છે? ને અહીં શામટે આગ્યો છે?' ૫૬-૬૦ રાજકુમાર કહે છે- 'મહીમંડલમાં નિપથ નામનો એક દેશ છે, તેના રાજા નલ નામે હતો, તે મહાયજ્ઞસ્વી પવિત્ર કાર્તિવાળો ને સમર્થ હતો. તેને દમયંતી નામની સ્ત્રી હતી. મહાત્મા નલ રાજને ઇંદ્રસેન નામનો પુત્ર હતો. ૬૧-૬૨ તેનો પુત્ર હું છું. માંદે નામ ચંદ્રાંગદ છે. તરત જ પરણેલો હું, સસરાને ઘેર રહેતો હતો. એક દિવસે યમુનાની હવા લેતો હતો, ત્યાં નસીબના યોગથી ડૂબી ગયો. ૬૩ પછી મને આ નાગણીઓ આપની પાસે લાવેલી છે. પૂર્વ જન્મમાં મેળવેલાં પુણ્યોથી આપનાં ચરણારવિંદનાં દર્શન કરી હું આજ કૃતાર્થ થયો છું ને મારાં માત પિતા પણ કૃતાર્થ થયાં છે.'

તક્ષક ઉવાચ- ઓ ઓ નર્મદાયાંદ મા મૈષીર્ધારતાં
વ્રજ ॥ ૬૫ ॥ સર્વદેવેષુ કો દેવો યુષ્માભિઃ પૂજયતે
સદા ॥ રાજપુત્ર ઉવાચ- ઓ દેવઃ સર્વદેવેષુ મહાદેવ
હિતિ શ્રુતઃ ॥ ૬૬ ॥ પૂજયતે સ હિ વિશ્વાત્મા
શિવોઽસ્માભિરુમાપતિઃ । દૃત્યાકર્ણ્ય વચસ્તસ્ય તક્ષકઃ
પ્રીતમાનસઃ ॥ ૬૭ ॥ જાતમકિર્મહાદેવે રાજપુત્ર-
મમાપત ॥ તક્ષક ઉવાચ- પરિતુષ્ટોઽસ્મિ મદ્વંતે તથ રાજેન્દ્ર-
નંદન ॥ ૬૮ ॥ દૃશ્યસ્ત્વા અદુરત્સ્નાનિ દિશ્યાન્યામરણાનિ
ચ । વાહનાય દદાવર્ષ રાક્ષસં પન્નગેશ્વરઃ ॥ ૬૯ ॥ તત્સ-
હ્યાર્થમેકં ચ તથા સ્વીયં કુમારકમ્ । નિયુજ્ય તક્ષકઃ
પ્રીત્યા ગચ્છેતિ વિસસર્જે તમ્ ॥ ૭૦ ॥ તતશ્ચંદ્રાંગદઃ સર્વે
સંયુષ્ઠ વિવિધં ધનમ્ । અર્થં કામગમારુઢ્ય તામ્પાં સહ
વિનિર્યયૌ ॥ ૭૧ ॥ તત્તો મુદ્ધર્તેનોમ્સજ્ય તસ્માદેવ નરી-
જહાત્ । વિજહાર તટે રમ્યે દિશ્યમારુઢ્ય બાજિનમ્ ॥ ૭૨ ॥
અથાસ્મિન્ સમયે તન્વી સા ચ સીમંતિનો સતી । સ્નાતું
સમાયયૌ તત્ર સહીભિઃ પરિવારિતા ॥ ૭૩ ॥ સા વદસં
નદીતીરે વિહરંતં નૃપાત્મજમ્ । રક્ષસા નરરૂપેણ નાગપુ-
ત્રેણ ચાન્વિતમ્ ॥ ૭૪ ॥

તક્ષક કહે છે-અથા રાજકુમાર ! તારે ગભરાવું નહીં.
તું ધૈર્ય રાખ. ૬૪-૬૫ (પથુ મને કહે કે) દેવો અનેક
છે, તેમાંથી તું સદા કયા દેવની પૂજા કરે છે ? રાજ-
પુત્ર કહે છે-સધળા દેવોમાં જે મહાદેવ કહેવાય છે, ૬૬
જે વિશ્વાત્મા છે, જે કલ્યાણકારક છે ને જે પાર્વતીના
પતિ છે, તેની અમે સર્વદા પૂજા કરીએ છીએ. એવાં
તેનાં વચન સાંભળી જેને મહાદેવમાં ભક્તિ થયેલી છે
ને જેનું મન પ્રસન્ન થયેલું છે, એવો તક્ષક બોલ્યો. તક્ષક
કહે છે-હે રાજપુત્ર ! હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું,
તારું કલ્યાણ થાઓ. ૬૭-૬૮ એટલું કહી તેણે તેને
રત્નોના અલૌકિક પુષ્કળ અલંકારો આપ્યા, વાહનમાં
એક ઘોડો આપ્યો, રક્ષણ માટે એક રાક્ષસ આપ્યો
ને તેની સહાયતા માટે પોતાનો પુત્ર આપ્યો. પછી
'ભાઓ' એમ કહી તક્ષકે ચંદ્રાંગદને વિદાય કર્યો. ૬૯-૭૦
તેનાના પ્રકારનું ધન લઈ થયેઝ ચાલનાર ઘોડા ઉપર
બેસી તક્ષકના પુત્રની સાથે ચંદ્રાંગદ પૃથ્વી ઉપર જવા
નીકળ્યો; ૭૧ ને ક્ષણવારમાં એ જ યમુનાના જળમાંથી
બહાર નીકળી, તેના સુંદર કિનારા ઉપર આવી અલૌ-
કિક ઘોડા ઉપર ચડી ફરવા લાગ્યો. ૭૨ આ વખતે
તેની સ્ત્રી સીમંતિની સખીઓ સાથે સ્નાન કરવા આવી
હતી. ૭૩ સાં રાક્ષસની સાથે ને મનુષ્યનું રૂપ ધારણ
કરનાર નાગપુત્રની સાથે વિહાર કરતો રાજકુમાર તેની
નજરે પડ્યો. ૭૪

દૃષ્ટાન્તરુઢ્ય તુરગાદુપવિઠઃ સરિત્તટે । ચંદ્રાંગદો વરાહોદ્ધા-
સ્યપેદ્યેદમશ્વરીત્ ॥ ૭૫ ॥ કા ત્વં કસ્ય કલ્પં વા
કસ્યાસીસ્તનયા સતી । કિમીદૃશં ગતા બાહ્યે દુઃસહં
શોકલક્ષણમ્ ॥ ૭૬ ॥ દ્વિતિ સ્નેહેન સંયુષ્ઠા સા વધૂરશુ-

લોચના । ઊજ્જિતા સ્વયમારુણાતું તત્સહી સર્વમશ્વરીત્
॥ ૭૭ ॥ દૃષ્યં સીમંતિની નામ્ના સ્તુષા નિષઘ્નપૂષ્પતેઃ ।
ચંદ્રાંગદસ્ય મહિષી તનયા ચિત્રવર્મણઃ ॥ ૭૮ ॥ અસ્યાઃ
પતિર્દેવયોગાભિમપ્રોઽસ્મિન્મહાજલે । તેનેયં પ્રાપ્તૈવધૃષ્ટ્યા
શ્લોકા દુઃસ્થેન પીઢિતા ॥ ૭૯ ॥ એવં વર્ષત્રયં નીતં શોકે-
નાપિ બલીયસા । અર્થેદ્વાસરે પ્રાપ્તિ સ્નાતુમત્ર સમાગતા
॥ ૮૦ ॥ શ્રુત્વા ચંદ્રાંગદઃ સર્વે પ્રિયાયાઃ શોકકારણમ્ ।
અપાશ્વસ્ય પ્રિયાં તન્વીં વિવિધૈર્વચનૈરૂપઃ ॥ ૮૧ ॥ ક્વાપિ
લોકે મયા દૃઢસ્તથ મતાં વરાનને । ત્વં વ્રતાચરણાચ્છ્રાંતા
સથ ઇવાગમિષ્યતિ ॥ ૮૨ ॥ નાશયિષ્યતિ તે શોકં ક્ષિત્રૈ-
રેવ ધ્રુવં દિનૈઃ । ઇતચ્છંતિતુમાયાતસ્તવઃ, મર્તઃ સલાઽસ્મ્યહમ્
॥ ૮૩ ॥ અત્ર કાર્યો ન સંદેહઃ શપામિ શિવપાદયોઃ ।
તાવચ્ચયા દ્વિદિ સ્થાપ્યં પ્રકાશ્યં ન ચ કુત્રચિત્ ॥ ૮૪ ॥

તેમ જ તે રાજકુમારની નજરે પડી. પછી ઘોડા
ઉપરથી નીચે ઉતરી યમુનાના તીર ઉપર બેસી સીમં-
તિનીને પાસે બેસાડી રાજપુત્ર પૂજવા લાગ્યો; ૭૫ હે
સતિ ! તું કાણુ છે ? કાની પુત્રી છે ? કાની સ્ત્રી છે ? ને
નાની અવસ્થામાં જ આવાં દુઃસહ દુઃખ કેમ વેઠે છે ? ૭૬
એવી રીતે સ્નેહથી પૂછતાથી સીમંતિની શેવા લાગી ને
ઉત્તર આપતાં લજ્જવાઇ, તેથી તેની સખી કહેવા લાગી; ૭૭
આ કન્યાનું નામ 'સીમંતિની' છે, તે ઇન્દ્રસેન રાજની
વહુ, ચંદ્રાંગદની સ્ત્રી અને ચિત્રવર્માની પુત્રી છે. ૭૮
આનો પતિ દેવયોગે આ ધણી ઉડા જળમાં ધૂડી ગયો છે.
તેથી અમારાં બાપ નાની અવસ્થામાં રંડાપાનાં દુઃખમાં
પડ્યાં છે. ૭૯ એ પ્રમાણે મોટા શોકથી આ કન્યાએ
ત્રણ વર્ષો કાઢ્યાં છે. પથુ આજ સોમવાર છે, તેથી તે
અહીં સ્નાન કરવા આઠ્યાં છે. ૮૦ એવી રીતે સ્ત્રીના
શોક સાંભળી, ચંદ્રાંગદે સ્ત્રીને નાના પ્રકારનાં વચનોથી
ધૈર્ય આપ્યું. ૮૧ હે સુંદરિ ! મેં કાઈ ટકાણે તારા પતિને
જોયો છે, તું ધણી વ્રતો કરે છે, તેથી તે બે ત્રણ દિવસમાં
અવશ્ય આવશે ને તારો શોક દૂર કરશે. એવા સમાચાર
કહેવા માટે જ હું અહીં આઠ્યો છું. હું શંકરના ચરણના
સોત્રન ખાઈ કહું છું, માટે તારે એ બાપતમાં સંદેહ
કરવો નહીં, હું તારા પતિનો મિત્ર છું. આ વાત તારે
કાંઈને કહેવી નહીં, પથુ મનમાં રાખવી. ૮૨-૮૪

ઊજ્જાનમ્મુર્છાં કર્ણે શાશંસાન્વત્પ્રયોજનમ્ । ર્મ
વૃત્તાંતમારુણાદિ ત્વરિપત્રોઃ શોકતપ્તયોઃ ॥ ૮૫ ॥ દૃષ્ટ-
સ્ત્વાડશ્ચ સમારુઢ્ય જંગમ સ્વપુરં પ્રતિ । સાડપિ તદ્વચર્ચં

૧ 'જગમ ચ તર્લં પ્રતિ' इति मूलगतोऽत्र पाठ आसीत्तम-
संगतं मत्वा 'जगम स्वपुरं प्रति' इति पाठो निवेशितो-
ऽस्माभिः, पातालत एवागमनानंतरं भूयोऽपि तत्रैव गमनार्थम-
वात्, स्वविश्रान्तिस्तन्तत्प्रयोजनार्थापि त्रैः दर्शनार्थं स्वपुर एव
गमनसम्भवाच्च ।

શુભ્વા હવાચારાશ્તાયિકમ્ ॥ ૮૬ ॥ એવ એવ પતિમેં
સ્વાદુધુર્વં નાન્યો અભિષ્પતિ । પરલોકાદિદાયાતઃ કથમેષ
સ્વરૂપધૃક્ ॥ ૮૭ ॥ સુનિપત્ન્યા ચકુર્કં મે પરમાપદ્મતાપિ
ચ । વ્રતમેતત્કુરુષ્વેતિ તસ્ય વા કલમથ મે ॥ ૮૮ ॥
વર્નં તસ્યા વચઃ સત્યં કો વિચાદીશ્ચરેહિતમ્ । નિમિત્તાનિ
ચ વૃદ્ધ્યંતે મંગલાનિ દિને દિને ॥ ૮૯ ॥ પ્રસન્ને પાર્વતી-
નાથે કિમસાધ્યં શરીરિણામ્ । હત્યં વિમુદ્ધ્યં બહુધા સા
પુનર્હૃક્તસંશયા ॥ ૯૦ ॥ એવં ચંદ્રાંગદઃ પત્નીમવાપ સમયે
શુભે । યયૌ સ્વનગરીં મુયઃ અશ્વરેણાન્મોદિતઃ ॥ ૯૧ ॥
દ્વંદ્વસેનોપિ નૃપતી રાજ્યે સ્થાપ્ય સ્વમાત્મજમ્ । તપસા
શિવમારાધ્ય લેખે સંયમિનાં ગતિમ્ ॥ ૯૨ ॥ દશવર્ષસહ-
સ્રાણિ સીમંતિન્યા સ્વમાર્ચયા । સાર્ધે ચંદ્રાંગદો રાજા
હુહુજે વિવશાન્બહુન્ ॥ ૯૩ ॥ પ્રાસત તનયાનઘૌ કન્યા-
મેકાં વરાનનામ્ । પતિં સીમંતિની લેખે પૂજયંતી મહેશ્વરમ્
॥ ૯૪ ॥ શિવલોકં તતો ગત્વા શિવેન સહ મોદતે । વિચિ-
ત્રમિદમાલ્હાનં મયા સમદ્વવિતમ્ । યઃ પઠેચ્છુશ્વા-
ઙ્ગસ્ત્યા પ્રાપ્નોતિ પરમાં ગતિમ્ ॥ ૯૫ ॥ ૥તિ શ્રીસ્કંદપુરાણે
સોમવારવ્રતકથા સમાપ્તા ।

૫જી જન્મજાતી નીચું જોઇ ઉભેલી સીમંતિનીના
કાનમાં બીજું પણ પ્રયોજન કહ્યું કે, શોકમાં પડેલાં
તારાં માતા-પિતાને આ વ્રતાંત કહેજે.^{૮૫} એટલું
કહી ઘોડા ઉપર બેસી ચંદ્રાંગદ પોતાનાં માતા-પિતાને
મળવા માટે પોતાના નગરમાં ગયો. સીમંતિની પણ
સંકેડે અશ્વત્તીની ધારા જેવું તેનું વચન સાંભળી,^{૮૬} અવશ્ય
એ જ મારો પતિ છે, પણ કોઇ બીજો નથી, એમ
સંદેહ રહિત થઇ. શું તે સ્વરૂપને ધારણ કરી પરલોકથી
અહીં આવેલા હશે?^{૮૭} અથવા સુનિપત્નીએ 'મોટી
આપતિ વખતે પણ આ વ્રત છોડવું નહીં,' એ પ્રકારે મને
કહ્યું હતું. તેનું આજ ફલ મળ્યું.^{૮૮} અહાહા ! સુનિ-
પત્નીનું વચન નિઃસંશય સત્ય થયું, ઇશ્વરની ઇચ્છા કાણ
જાણી શકે ?^{૮૯} દિવસે દિવસે મંગલ શકુનો મારા જોવામાં
આવે છે.^{૯૦} ૨ ! મહાદેવ પ્રસન્ન થયા પછી મનુષ્યોને
શું અસાધ્ય છે ? એ પ્રમાણે કેટલીક તરેહના વિચાર
કરી સંશય દૂર કર્યો.^{૯૦} તે પછી શુભસૂક્તમાં ચંદ્રાંગદ
પ્રિયા સીમંતિને આવી મળ્યો ને સસરાની આરા લઇ
પોતાનાં શહેરમાં આવ્યો.^{૯૧} ઈંદ્રસેન રાજા પણ પોતાના
પુત્રને રાજ્ય ઉપર બેસાડી, તપથી શંકરની આરાધના
કરી યોગીની ગતિને પ્રાપ્ત થયો.^{૯૨} પછી ચંદ્રાંગદે દશ
હજાર વર્ષો સુધી રાજ્ય કર્યું અને સીમંતિનીને આઠ પુત્રો
ને એક કન્યા થઇ; એવી રીતે મહાદેવની પૂજાથી તે
પતિને પ્રાપ્ત થઇ.^{૯૩-૯૪} અને અંતે શિવલોકમાં જઇ
શિવની સાથે આનંદ પામી. મેં આ વિચિત્ર આખ્યાન
કહી સંભળાવ્યું છે. તે જ માણસ ભક્તિથી પઠન કરે
વા સાંભળે, તે પરમ ગતિને પામે છે.^{૯૫} એવી રીતે
સ્કંદપુરાણમાં સોમવારના વ્રતની કથા કહેલી છે.

સોમવારવ્રતનું ઉઘાપન

અધોયાપનમ્ ॥ સ્કંદ ઉવાચ- વ્રતસ્યોચાપનં કર્મ કર્મ
કાર્યં ચ માનવૈઃ । કો વિધિઃ કાનિ દ્રષ્ટાણિ કથયસ્વ
મમ પ્રભો ॥ ૧ ॥ ઈશ્વર ઉવાચ- યજ્ઞ વણ્ણસ્ય યત્નેન
લોકાનાં દિશ્વકામ્યયા । યયાપનવિધિં ચૈવ કથયામિ
તવાગતઃ ॥ ૨ ॥ યદા સંજાયતે વિત્તં ભક્તિઃ શ્રદ્ધાસમ-
ન્વિતા । સ એવ વ્રતકાલશ્ચ યતોઽનિર્ણયં દિ જીવિતમ્
॥ ૩ ॥ ચતુર્દશામ્યં કર્તવ્યં સોમવારવ્રતં શુભમ્ । આવળે
કાર્તિકે ડ્યેષ્ઠે વૈશાલે માર્ગશીર્ષકે ॥ ૪ ॥ સુજાતશ્ચ શુચિ-
ર્ભૂત્વા શુક્રાંશ્વરધરો નરઃ । કામક્રોધાદ્યહંકારદ્વેષપૈશુન્ય-
વર્જિતઃ ॥ ૫ ॥ સંપાઞ્ય સર્વસંભારાન્મંડલં કારયેચ્છુભમ્ ।
વજ્રૈઃ પુષ્પૈઃ સમાચ્છન્નં પટ્ટવૈશ્વ શોભિતમ્ ॥ ૬ ॥
શોભોપશોભાસંયુક્તં દીપેઃ સર્વત્ર સોજ્જ્વલમ્ । તન્મધ્યે
લેખયેદિવ્યં લિંગતોમદ્રમંડલમ્ ॥ ૭ ॥ અથવા સર્વતોમદ્રં
મંડપાંતઃ પ્રકરણ્યેત્ । અર્ચનં સજલં કુંભં તસ્યોપરિ તુ
વિન્યસેત્ ॥ ૮ ॥ સૌભર્ગે રાજતં તામ્ર મૂળમયં વાપિ કાર-
યેત્ । આચાર્ય વરયેત્તત્ર ઋતિવિગ્મિઃ સહિતં શુચિઃ ॥ ૯ ॥
શિવરૂપાશ્ચ તે વિપ્રાઃ પઞ્ચાથંદનપુષ્પકૈઃ । અવજ્ઞાતશ્ચ
તૈર્વિપ્રૈઃ શિવપૂજાં સમારભેત્ ॥ ૧૦ ॥

કાર્તિકરવામી કહે છે-હે પ્રભો ! માણસોએ સોમવાર-
વ્રતનું ઉઘાપન કેવી રીતે કરવું ? તેનો કેવો પ્રકાર છે ?
ને તેમાં કયા કયા પદાર્થો જોઇએ ? તે મને કહો.^૧
શંકર કહે છે-હે કાર્તિકેય ! લોકોના કલ્યાણ માટે હું તારી
પાસે ઉઘાપનનો પ્રકાર કહું છું, તે સાંભળ.^૨ જ્યારે ધન
મળે ને શ્રદ્ધા તથા ભક્તિ થાય, ત્યારે વ્રત કરવાનો વખત
છે. કારણ કે જીવનું અનિત્ય છે.^૩ સોમવારવ્રત ચોદ
વર્ષો સુધી કરવું. શ્રાવણ, કાર્તિક, વૈશાખ, જેઠ વા
માર્ગશીર્ષ માસમાં ઉઘાપન કરવું.^૪ તે દિવસે વિવિધી
સ્નાન કરી, પવિત્ર થઇ, શુદ્ધ ધોળાં વસ્ત્રો પહેરી, કામ,
ક્રોધ, લોભ, અહંકાર, દ્વેષ એ બધાને ત્યાગી સઘળા
સામગ્રી એકઠી કરીને માંડવો બધાવવો.^{૫-૬} તેમાં
વસ્ત્રોવડે ને પુષ્પોવડે મોટી શોભા કરવી, ચારે તરફ દીવા
કરવા. મંડપની વચમાં સર્વતોભદ્ર વા ત્રિંગતોભદ્ર મંડળ
ભરવું; જળથી ભરેલા છિદ્રરહિત ઘડાની સ્થાપના
કરવી.^{૭-૮} તેની ઉપર સોનાનું, રૂપાનું, ત્રાંયાનું વા
માટીનું પાત્ર રાખવું. પવિત્રતાથી આચાર્યને તથા ઋતિવ-
જ્ઞને વરાવવા. તેઓને શિવરૂપ જાણી ચંદનવડે તથા
પુષ્પવડે પૂજા કરવી. તેઓની આરા તથા પછી શિવ-
પૂજનનો આરંભ કરવો.^{૯-૧૦}

હદનામ્ના નમોઽંતેન બ્રાહ્મણાનપિ પૂજયેત્ । કુંભોપરિ
ન્યસેરેવલ્લમયા સહિતં શિવમ્ ॥ ૧૧ ॥ સૌર્વજ્ઞવ્યધવા
રૌપ્યે લ્પથમે સંસ્થિતં શુભમ્ । ડમામાદેશ્વરીં સ્મૃતિં પૂજયેત્સુ-
સમાહિતઃ ॥ ૧૨ ॥ વલ્લપુરમેન સંવેદ્ય ચિત્તવપ્રૈઃ પ્રપૂજ-
યેત્ । સ્વમૃત્યોક્તેન વિધિના કૃત્વાઽગ્રિસ્થાપનં તતઃ ॥ ૧૩ ॥

તતો હોમં ચ મન્ત્રેણ ધ્યેયકેણ ચ કારયેદ્ । ગૌરીમિમાય-
મન્ત્રેણ જ્યોત્તરશતદ્વયમ્ ॥ ૧૪ ॥ પલાશાનાં સમિદ્વિથ
યવમીદિતિલાઙ્કયકૈઃ । પૂર્ણાદ્રુતિં તતો દયાત્કૃત્વા સ્વિદ્કુ-
દાદિકમ્ ॥ ૧૫ ॥ હોમાંતે ચ ગુરું પૂજ્ય સપત્નીકં સમા-
હિતઃ । પ્રતિમાં કુમ્ભસંહિતામાચાર્યાય વિશેઢયેદ્ ॥ ૧૬ ॥
શંભો પ્રસીદ દેવેશ સર્વલોકેશ્વર પ્રભો ॥ તવ કૃપપ્ર-
દાનેન મમ સંતુ મનોરથાઃ-હિત પ્રતિમાદાનમંથઃ ॥ ૧૭ ॥
યદ્વક્ત્યા દેવદેવેશ મયા વ્રતમિદં કૃતમ્ । ન્યૂનં વાઽથ
ક્રિયાહીનં પરિપૂર્ણં તદ્વસ્તુ મે ॥ ૧૮ ॥ યજ્ઞીત સહ
ધર્માત્મા શિષ્ટેરિષ્ટેઃ સ્વર્ચુભિઃ । અનેનૈવ વિધાનેન ચ દદં
વ્રતમાચરેદ્ ॥ ૧૯ ॥ યં યં ચિંતયતે કામં તં તં પ્રાપ્નોતિ
માનવઃ । હરલોકે સુલ્ભો ભૂયાદ્વક્ત્વા ભોગાન્ યથેષ્તિતાન્
॥ ૨૦ ॥ હિત સોમવારવ્રતોચાપનં સંપૂર્ણમ્ ।

‘રુદ્રાય નમઃ’ એ મંત્ર બાણી બ્રાહ્મણોની પછી પૂજા કરવી.
ધડા ઉપર સોનાના વા રૂપાના પોટીઆ ઉપર બેઠેલા
પાર્વતીસહિત શંકરની સ્થાપના કરી, વિવિધી પૂજા
કરવી. પછી પોતાના ગુણસૂત્રમાં કહેલા વિવિધી અમિની
સ્થાપના કરી ‘ઋચર્કં’ એ મંત્ર તથા ‘ગૌરીમિમાયં’ એ
મંત્ર બાણી ખાખરાની સમિધા, યવ, શાળ, તિલ ને
ઘીરૂંડે એકસો આઠ વખત જુદા જુદા હોમ કરવો.
સ્વિકૃત વગેરે હોમ કરી પૂર્ણાહુતિ કરવી. હોમ પૂરો
થયા પછી વિવિધી ગુરુની તથા ગુરુપત્નીની પૂજા કરવી,
ને ધડા ને મૂર્તિ આચાર્યને આપવાં. તેના મંત્ર-‘હે
શંભો ! હે દેવેશ ! હે સર્વ લોકોના ઈશ્વર ! હે પ્રભો ! હું
આપની મૂર્તિનું દાન કરું છું, તેથી પ્રસન્ન થાઓ ને મારા
મનોરથો પૂર્ણ કરો.’ ‘હે દેવદેવેશ ! મેં ભક્તિથી આ વ્રત
કર્યું છે. માટે ન્યૂન હોય વા ક્રિયાહીન થયું હોય તે
સમગ્રું પરિપૂર્ણ થાઓ.’ એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવી. પછી
શિષ્ટ, મિત્ર ને સગાં સંબંધીઓની સાથે ભોજન કરવું. જે
માણસ વિવિધી આ સોમવારવ્રત કરે છે, તે માણસ જે
કંઈ ચિત્તવે છે તે સર્વે સિદ્ધ થાય છે ને આ લોકમાં યથેચ્છ
ભોગ ભોગવી શિવલોકમાં જઈ સુખથી રહે છે. ૧૧-૨૦
એ પ્રમાણે સોમવારવ્રતનું ઉદ્ઘાપન કહેલું છે.

૫ સોમવારવ્રતનો બીજો પ્રકાર

અથ પ્રકારાંતરેણ સોમવારવ્રતં લિખ્યતે । ગંધર્વ
ઝવાચ- કથં સોમવ્રતં કાર્યં વિધાનં તસ્ય કીદશમ્ ।
કસ્મિન્કાલે તુ કર્તવ્યં સર્વં વિસ્તરતો વદ ॥ ૧ ॥ ગોઘૃંગ
ઝવાચ- સાધુ સાધુ મહાપ્રાજ્ઞ સર્વભૂતોપકારક । યત્ન
કસ્ય ચિદાલ્ખ્યાતં તદ્યથ કથયમિ તે ॥ ૨ ॥ સર્વરોગહર્
દિશ્યં સર્વસિદ્ધિપ્રદાયકમ્ । સોમવારવ્રતં નામ સર્વભૂતોપ-
કારકમ્ ॥ ૩ ॥ સર્વસિદ્ધિકરં નૃણાં સર્વકામફલપ્રદમ્ ।
સર્વધામેવ વિજેયં વર્ણનાં શુભકારકમ્ ॥ ૪ ॥ નારીનરૈઃ
સદા કાર્યં વૃદ્ધાવૃદ્ધફલદયમ્ । બ્રહ્મવિષ્ણ્વાદિર્મિદૈર્ઘ્યઃ કૃતમે-

તન્મહાવ્રતમ્ ॥ ૫ ॥ કૃતં ચ સોમરાજેન દક્ષયાપદતેન ચ ।
અભિમાનયુતેનાપિ શાંઘુમકિપેરેણ તુ ॥ ૬ ॥ તત્તસ્તુદ્યો
મહાદેવઃ સોમરાજસ્ય ભક્તિઃ । તેનોકં યદિ તુદ્યોસિ
તિઘાન્ત્યો નિરંતરમ્ ॥ ૭ ॥ યાવર્ષદશ્ચ સૂર્યયં યાવસિઠંતિ
શ્રુચરાઃ । તાવન્મે સ્થાપિતં લિંગમ્મયા સહ તિષ્ઠતુ ॥ ૮ ॥
રોહિણ્યાઃ પતિરેવં તુ પ્રાર્થયિત્વા મહેશ્વરમ્ । તતઃ શુદ્ધ-
શરીરોઽસૌ ગગનસ્થો વિરાજતે ॥ ૯ ॥ તતઃ પ્રભૃતિ યે
કેચિત્કુર્વંતિ ભુવિ માનવાઃ । તેઽપિ તત્પદમાયાંતિ વિમર્જા-
ગાશ્ચ સોમવત્ ॥ ૧૦ ॥

ગંધર્વ કહે છે-હે મહારાજ ! સોમવાર વ્રત કેવી રીતે
કરવું ? કયે કાળે કરવું ? ને તેના કેવા પ્રકાર છે ? તે
વિસ્તારથી કહે. ‘ગોઘૃંગ કહે છે-હે મહાહુદિવાળા ! હે
સર્વ પ્રાણીઓપર ઉપકાર કરનાર ! તમે અતિ ઉત્તમ પ્રજા
પૂછ્યો છે, માટે જે કાઠને ન કહેલું એવું વ્રત આજ હું
તમને કહું છું. સર્વ રોગોને હરનાર, સર્વ સિદ્ધિને આપનાર,
સર્વ પ્રાણીઓપર ઉપકાર કરનાર અને સર્વ કામના પૂર્ણ
કરનાર સોમવારવ્રત છે. આ વ્રત સર્વ વર્ણોનું દેખ્યાણુ
કરનાર છે. આ વ્રત દૃષ્ટ અને અદૃષ્ટ દેવ આપનાર છે,
માટે ઓઐઓ અને પુરુષોઐ અવશ્ય કરવું. બ્રહ્મા ને
વિષ્ણુ વગેરે દેવોએ આ મહાવ્રત કર્યું હતું. અભિમાની
ચંદ્રે પછી દક્ષોના શાપ થવાથી ભક્તિપૂર્વક આ વ્રત કર્યું
હતું, તેથી તેની ભક્તિ જોઈ મહાદેવ પ્રસન્ન થયા ત્યારે
ચંદ્રે કહ્યું કે, ‘હે શંકર ! જો આપ પ્રસન્ન થયા હો તો
અહીં જ રહો. જ્યાં સૂધી ચંદ્ર, સૂર્ય અને પર્વતો રહે
લાં સૂધી પાર્વતીસહિત મારું સ્થાપેલું લિંગ રહેવું
જોઈએ,’ એવી રીતે શંકરની પ્રાર્થના કરવાથી શાપ
હર થવાથી શુદ્ધ શરીરવાળો ચંદ્ર આકાશમાં રહી શોભે
છે. ત્યાર પછી પૃથ્વીમાં જે મનુષ્યો સોમવારવ્રત કરે
છે, તે પછી શુદ્ધ શરીરવાળા થઈને ચંદ્રની પેઠે તે પદને
પ્રાપ્ત થાય છે. ૨-૧૦

અતઃ કિં વહુનોકેન વિધાનં તસ્ય કીર્તયે । યસ્મિન્ક-
સ્મિન્શિન્માસે ચ શુક્લે સોમો ભવેયદા ॥ ૧૧ ॥ દંતશુદ્ધિ
વૈજપૈઃ કૃત્વા જ્ઞાનં સમાચરેદ્ । સ્વર્ગમંચિહિતં કર્મ
કૃત્વા સ્થાને મનોરમે ॥ ૧૨ ॥ અવ્રણામિનવં શુદ્ધં ન્યસે-
રુકમં છશોભનમ્ । ચૃતંપંક્તવિન્યાસે ચંદ્રનેન ત્રિચર્ચિતે
॥ ૧૩ ॥ શ્વેતવજ્રપરીધાને સર્વાભરણભૂષિતે । કુંભે પાત્રં ચ
વિન્યસ્ય જ્ઞાપારશકિસંયુતમ્ ॥ ૧૪ ॥ પંચાક્ષરેણ મન્ત્રે-
ણાનંતં સંસ્થાપયેચ્છિવમ્ ॥ તતો દેવં શ્વેતવજ્રૈઃ શ્વેતપૂરુષૈઃ
પ્રપૂજયેદ્ ॥ ૧૫ ॥ ત્રિવિધં ભક્ત્યભોજ્યં ચ ફલં વૈ વીજ-
પરકમ્ । દયા તુ ચંદનં રાઘૌ સ્વયં પ્રાદય સ્વપેત્રઃ ॥ ૧૬ ॥
દર્શનશર્યાં સમાક્રુદો ધ્યાયેત્સોમેશ્વરં હરમ્ । દર્શં કૃતે તુ
પ્રથમે કુઘાનાં નાશનં ભવેદ્ ॥ ૧૭ ॥ દ્વિતીયે સોમવારે તુ
કરંજં દંતપાવનમ્ । દેવં સંપૂજયેત્સૂક્ષ્મં ડ્યેશશકિસમન્વિ-
તમ્ ॥ ૧૮ ॥ શતપત્રૈઃ પૂજયિત્વા મધુ પ્રાદયં યથાવિધિ ।

નારિંગ તુ ફલં દયાનૈવેયે શુક્લપૂરિકા ॥ ૧૯ ॥ एवं कृते द्वितीयेऽथ गोलक्षकमामुयात् ।

આ આખતમાં વિશેષ કહેવાથી શું ફળ છે ? હવે એ વ્રતનો પ્રકાર કહું છું. હરકોઈ માસના શુક્લપક્ષના સોમવારને દિવસે બીજેરાના દાતણથી દાંત શુદ્ધ કરી સ્નાન કરવું. નિઃકર્મ કથો પછી પવિત્ર સુંદર સ્થળમાં હિદ્રદિત નવા મનોહર ધડાની સ્થાપના કરવી. તેમાં પંચપક્ષવ નાખવાં, ચંદન ચડાવવું, ધોણું વસ્ત્ર ઝોઢાડવું અને અર્ચના કર પહેરાવવા. તે પછી તે ધડાની ઉપર આધારવાળું પાત્ર રાખી તેમાં શિવપંચાક્ષરમંત્રવડે મહાદેવની સ્થાપના કરવી. ધોળાં પુષ્પોવડે અને વસ્ત્રોવડે તેની પૂજા કરવી. નાના પ્રકારનાં નૈવેદ્ય ધરવાં, બીજેરું ધરવું, રાત્રે પોતે ચંદન આર્ષ દર્ભની શય્યા ઉપર સૂવું. અને શંકરનું ધ્યાન કરવું. આ પ્રમાણે પહેલા સોમવારે કરવું. તેમ કરવાથી કાઢનો નાશ થાય છે. બીજા સોમવારે કરેજનું દાતણ કરવું, જ્યેષ્ઠાશક્તિવાળા સૂક્ષ્મ દેવની કમઝવડે પૂજા કરવી, વિધિથી મધ ખાવું ને નૈવેદ્યમાં મેંદાની પૂરી ને નારંગી આપવાં. ૧૧-૧૯ એવી રીતે બીજે સોમવારે કરવાથી લક્ષ ગોદાનેાનું પુણ્ય થાય છે.

સોમવારે તૃતીયેઽથ વટર્જં દંતધાવનમ્ ॥ ૨૦ ॥ શિવં ચાત્ર યજેદેવં રૌદ્રીશક્તિસમન્વિતમ્ । પૂજયેજ્ઞાતિ-પુણ્યશ્ચ ગોમુત્રં પ્રાશયેન્નિશિ ॥ ૨૧ ॥ નૈવેયં શુભમધ્યં ચ ફલં દાદિમમેવ ચ । एवं कृते तृतीये तु कोटिकन्याप्रदो भवेत् ॥ ૨૨ ॥ ચતુર્થે સોમવારે તુ અપામાર્ગસમુદ્રવમ્ । દંતકાઠં લૈકશક્તિસુત્તમં ચંપકૈર્જેવ ॥ ૨૩ ॥ કદલીફલ-સંયુક્તાં નૈવેયે ક્ષીરચર્કરા । દમસ્તુ પ્રાશનં કૃત્વા દર્મસ્થો જાગૃયાન્નિશિ ॥ ૨૪ ॥ એવં કૃતે ચતુર્થે તુ યજ્ઞાયુતફલં લભેત્ । પંચમે સોમવારે તુ વૃક્ષાશ્લેષસમુદ્રવમ્ ॥ ૨૫ ॥ દંતકાઠં ત્રિમૂર્તિં ચ સોમં પયઃ પ્રપૂજયેત્ । નૈવેયે દધિમત્કં સ્થાત્ કૂમાંડીફલસંયુતમ્ ॥ ૨૬ ॥ વૃત્તં પ્રાઘ્ય શિવં ધ્યાયન્તાં નિશામતિવાહયેત્ । एवं कृते पंचमे तु सप्तजन्म-समुद्रवैः ॥ ૨૭ ॥ વ્રજહરવાદિમિઃ સર્વેર્ષ્ચયતે પાપરા-શિમિઃ । સોમવારે પુનઃ પઢે જંબૂજં દંતધાવનમ્ ॥ ૨૮ ॥ ત્રિમૂર્તિસહિતં રુદ્રમર્ચયેત્કરવીરકૈઃ । નૈવેયં ચ સલ્જર્જીર-ફલપાયસમંદકૈઃ ॥ ૨૯ ॥ કુશોદકં તુ સંપ્રાઘ્ય ગીતૈર્નૃ-ત્યૈસ્તુ જાગૃયાત્ । एवं कृते ततः षडे षडङ्गस्य फलं लभेत् ॥ ૩૦ ॥

ત્રીજે સોમવારે વઝનું દાતણ કરવું, રૌદ્રીશક્તિવાળા શિવનું પૂજન કરવું, તેને જાતિપુષ્પો ચડાવવાં, રાત્રે ગોમુત્ર પીવું ને નૈવેદ્યમાં ધોળી વસ્તુ ને દાડિમ આપવાં. એવી રીતે ત્રીજે સોમવારે કથોથી કરોડ કન્યાદાનેાનું ફળ થાય છે. ચોથે સોમવારે અધેડાનું દાતણ કરવું, એક શક્તિસહિત ઉત્તમ ભગવાનની ચંપાનાં પુષ્પોવડે પૂજા કરવી, કેળાંનું, દૂધનું ને સાકરનું નૈવેદ્ય કરવું ને રાત્રે દહીં

ખાધ દર્ભ ઉપર બેસી જગરણ કરવું. એ પ્રકારે ચોથે સોમવારે કરવાથી દશ હજાર યજ્ઞેાનું ફળ થાય છે. પાંચમે સોમવારે પીપળાનું દાતણ કરવું, ત્રિમૂર્તિ શક્તિવાળા સોમની કમળવડે પૂજા કરવી, દહીં, ભાત ને કેળાનું નૈવેદ્ય કરવું, ઘી આર્ષ શંકરનું ધ્યાન કરતાં કરતાં તે રાત્રિ કાઢવી. એ પ્રકારે પાંચમે સોમવારે કરવાથી સાત જન્મોમાં કરેલાં બ્રહ્મહત્યા વગેરે મોટાં મોટાં પાપો નષ્ટ થાય છે. છઠ્ઠા સોમવારને દિવસે જંબૂજનું દાતણ કરવું. કરેણનાં પુષ્પોવડે ત્રિમૂર્તિસહિત રુદ્રની પૂજા કરવી, ખજૂર, દૂધ-પાક ને મલાઈનું નૈવેદ્ય કરવું, રાત્રે દર્ભનું જળ પી જગરણ કરવું, ગીતા ગાવાં ને નૃત્ય કરવું. એ પ્રકારે છઠ્ઠે સોમવારે કરવાથી છ વર્ષોનું ફળ થાય છે. ૨૦-૩૦

સપ્તમે સોમવારે ચ વ્ઙક્ષર્જં દંતધાવનમ્ । શ્રીકંઠં પૂજ-યેદેવં પુણ્યૈર્ફલસંમયैઃ ॥ ૩૧ ॥ બહુપ્રમથિનીયુક્તં નૈવેયં પાયસાત્મકમ્ । અર્ચયેત્પરશા મક્ત્યા નારિકેરસમન્વિતમ્ ॥ ૩૨ ॥ દુગ્ધં વૈ પ્રાશયેદ્રાત્રૌ શેષં પૂર્વવદાચરેત્ । સપ્તસા-ગરસંયુક્તમૃદાનસ્ય ચ ચ્વલકમ્ ॥ ૩૩ ॥ સોમવારે સપ્તમે તુ કૃતે તત્ફલમમુયાત્ । અષ્ટમે સોમવારેઽથ સ્વાદિરં દંત-ધાવનમ્ ॥ ૩૪ ॥ સર્વૈશ્વતદમં નાથં પૂજયેદ્વૈ શિલ્લંઙિનમ્ । સંયંધકુહમૈથૈવ ફલેનાંનાધિષ્ઠરિ ॥ ૩૫ ॥ નાનાપ્રકારં નૈવેયે મધ્યં મોજ્યં પ્રદાપયેત્ । ગોમયં પ્રાશયેદ્રાત્રૌ જાગરં તત્ર કારયેત્ ॥ ૩૬ ॥ એવં કૃતેઽષ્ટમે સોમે સર્વદાનફલં લભેત્ । દશભારસહસ્રાણિ ફલ્લેજ્ઞે રથિપ્રદે ॥ ૩૭ ॥ વિપ્રાય વેરવિદુષે યદ્વત્સા ફલમામુયાત્ । તત્પુણ્યં કોટિયુ-ગિતં સોમવારવ્રતે કૃતે ॥ ૩૮ ॥ ગુગુલૈર્ધૃપિતં કૃત્વા કોટિશો ચ્વલકં ભવેત્ । તત્ફલં તુ ભવેત્સમ્પત્ક સોમવાર-વ્રતે કૃતે ॥ ૩૯ ॥ સર્વૈર્થસમાયુક્તઃ શિવતુલ્યરાક્રમઃ । રુદ્રલોકે વસેદીર્ઘં વ્રજણા સહ મોરતે ॥ ૪૦ ॥

સાતમે સોમવારે પીપળનું દાતણ કરવું, ખોરસડીનાં પુષ્પોવડે બહુપ્રમથિનીસહિત શ્રીકંઠ દેવનું પૂજન કરવું, પરમ ભક્તિથી દૂધપાકનું ને નાળિયેરનું નૈવેદ્ય કરવું, રાત્રિમાં દૂધ પીવું, આડી પૂર્વ સોમવારની પેઠે કરવું, સાત સમુદ્રવાળી પૃથ્વીનું દાન કરવાથી જે ફલ થાય છે, તે ફલ સાત સોમવારે ઉપર કહેલો પ્રકાર કરવાથી થાય છે. આઠમા સોમવારે ખેરનું દાતણ કરવું, સુગંધિ પુષ્પોવડે સર્વ પ્રાણીઓનું દમન કરનાર શિખંડીનું પૂજન કરવું, નાના પ્રકારનાં નૈવેદ્ય ને ફળ ધરવાં, રાત્રે ગોખર ખાધ જગરણ કરવું. આ પ્રકારે આઠમે સોમવારે કથોથી સધળાં દાનેાનું ફળ થાય છે. કુરુક્ષેત્રમાં સૂર્યગ્રહણ વખતે ઉત્તમ વેદિક બ્રાહ્મણને દશ હજાર ભાર સોનું આપવાથી જે ફલ થાય છે, તે કરતાં કરોડગણું ફલ સોમવારનું વ્રત કરવાથી થાય છે. ગુગળનો ધૂપ કરવાથી જે ફલ થાય છે, તે ફલ વિધિથી સોમવારવ્રત કરવાથી થાય છે. સોમવારવ્રત કરનાર પુરુષ સર્વ ઐશ્વ-

યંવાળો થાય છે, શિવ જેવો પરાક્રમી થાય છે, ચિરકાલ
પર્યંત રુદ્રદોષમાં વસે છે ને બ્રહ્માની સાથે આનંદ
પામે છે. ૭૧-૪૦

સંપ્રાપ્તિ નવમે વારે કુર્યાદુપાવનં શુભમ્ । યથા વિષેયં
ગંધર્વં તથા વશ્યામિ તેડુપના ॥ ૪૧ ॥ મંદરં કારયેરિયં
ચતુર્દ્વોપશોભિતમ્ । તન્મધ્યે વેદિકામઘાદર્શાંગુલપ્રમાણિ-
કામ્ ॥ ૪૨ ॥ અર્ધાંગુલોચ્છિન્નાં કૃત્વા ચતુરસ્રાં તર્વતેરે ।
વિરચ્ય લિંગતોમ્રદં તત્તો વેળાઃ સમંતતઃ ॥ ૪૩ ॥ પંચવર્ણ-
રટશિલ્પ પચાન્તિ રચયેદ્બુધઃ । બ્રહ્માદિદેવતા વેળામાવાજા
કલશં ન્યસેત્ ॥ ૪૪ ॥ સપાર્શ્વ સજલં તસ્મિન્નુ કમન્દશ્ચર્યા
પ્રકલ્પયેત્ । પંચાક્ષરેણ મન્ત્રેણ સોમર્ષં તત્ર વિન્યસેત્
॥ ૪૫ ॥ સર્વશાંકિયુતં હૈમં તત્તો વેળાઃ સમંતતઃ । સ્થાપિ-
તેન્વટકુંભેષુ પૂર્વાદિદિગ્ગત્ક્રમાત્ ॥ ૪૬ ॥ આવાહયેદર્નતં
ચ સુશ્રમં ચાપિ શિવોત્તમો । નિમૂર્તિલ્લક્ષ્મીકંઠાન્ પૂજયેચ
શિલ્લંહિનમ્ ॥ ૪૭ ॥ ગંધપુષ્પપદ્મપૈર્નૈવૈયંકલદક્ષિણાઃ ।
તાંદ્વજાદશર્ચનારીન્ દેવતાયૈ સમર્પયેત્ ॥ ૪૮ ॥ પંચગવ્યં
સ્વયં પ્રાશ્ય પુરાણપઠનાદિના । રાત્રિં નિનીય દેવેશં પ્રાતઃ
સંપૂજયેત્પુનઃ ॥ ૪૯ ॥ સ્પંદિક્ષેડર્ધિં પ્રતિશાપ્ય હોમં
કુર્યાયથાત્રિધિ । પાલાશોભિઃ સમિદ્વિશ્ચ સર્પિશા પાચ-
સેન ચ ॥ ૫૦ ॥

તિલ્લીદિયૈર્ઐશ્વ મધુદૂર્વાભિરેવ ચ । પ્રતિદ્રવ્યં ચ
સોમેશં શતેનાષ્ટાધિકેન ચ ॥ ૫૧ ॥ યજેત્ ધ્યંવકમન્ત્રેણ
ચાપ્વાયસ્વેતિ મંત્રતઃ । નમઃ શિવાયેતિ તથા તમીશાનં
તથૈવ ચ ॥ ૫૨ ॥ અભિશ્ચ દેવ इति ચ કદુદ્રાધેતિ મંત્રતઃ ।
તત્પુરુષેતિ મન્ત્રેણ ક્રત્તસત્યમિતિ ક્રમાત્ ॥ ૫૩ ॥ एवं
યજેન્નામમન્ત્રૈરદૈર્વાનંતક્રમાત્ । પ્રતિદ્રવ્યમન્તાર્દાસૈતૈર-
વાષ્ઠાષ્ઠસંકપયા ॥ ૫૪ ॥ નિવર્તિતે હોમસંત્રે જ્વાચાર્ય
શૂષ્ણાદિભિઃ । સંપૂજ્ય દત્ત્વા ગાં પીઠં વ્રતસંપૂર્તિહેતવે
॥ ૫૫ ॥ તથાડઠૌ બ્રાહ્મણાનન્યાન્ વજ્રાલંકારચંદ્રૈઃ ।
સંપૂજ્ય કલશાનઘૌ પકાનપરિપૂરિતાન્ ॥ ૫૬ ॥ દક્ષિણા-
સહિતાન્ દ્યાન્મન્ત્રેણ તુ પ્રથમકૃષ્ણકૃ । પકાનપૂરિતં કુંભં
દક્ષિણાદિસમન્વિતમ્ ॥ ૫૭ ॥ ગૃહાણ ત્વં દ્વિજશ્રેષ્ઠ વ્રતસં-
પૂર્તિહેતવે । બ્રાહ્મણાન્ ભોજયેત્પચાસ્ત્રવ્યં મુજીત વાગ્યતઃ
॥ ૫૮ ॥ एवं કૃતે વ્રતે સમ્પૂર્ણમતે પુણ્યમશ્વયમ્ । ધન-
ધાન્યસમાયુક્તઃ પુત્રદારૈઃ સમન્વિતઃ ॥ ૫૯ ॥ ન કુલે
જાયતે તસ્ય દરિદ્રી દુઃખિતોડપિ વા । અપુનો લભતે પુત્રં
વંધયા પુત્રવતી ભવેત્ ॥ ૬૦ ॥ કાકર્વંધ્યા ચ યા નારી
મૃતપુત્રા ચ દુર્ભંગા । કન્યાપ્રસૂતયા કાર્યં રોગિશ્ચિશ્ચ
ત્રિશેપતઃ ॥ ૬૧ ॥ एवं કૃતે વિધાને તુ દેહપાતે શિલ્પ
વ્રજેત્ । કલ્પકોટિસહસ્રાણિ કલ્પકોટિશતાનિ ચ ॥ ૬૨ ॥
શુંકેડસૌ વિપુલાન્મોગાન્ યાવદાશ્રુતસંલ્પલમ્ । હૃત્યેતલ્ક-
થિતં સર્વં સોમવારવ્રતં ક્રમાત્ ॥ ૬૩ ॥ इति श्रीस्कंद-
पुराणे अष्टसोमवारव्रतं संपूर्णम् ।

નવમે સોમવાર આવે ત્યારે ઉપાસન કરવું. આઠ
આંગળ ઉઠ્યા ને ચાર કાણાવાળી વેદી કરવી. તેની

વચમાં શિંગતોભદ્ર મંડલ ચીતરવું, વેદીની ચારે તરફ
પાંચ રંગોવડે કમલ આલેખવાં. વેદીમાં બ્રહ્મા વગેરે દેવોનું
આવાહન કરી, જલથી ભરેલા ધડાની સ્થાપના કરવી.
તેની ઉપર પાત્ર રાખવું. તેમાં સોનાની શ્રૃંગા કરવી, તેમાં
સર્વ શક્તિસહિત સોનાના સોમેશની પૂજા કરવી. પછી
રંધાપેલા આઠે ધડામાં પૂર્વ દિશાના કમથી અનંત,
સુક્ષ્મ, શિવ, ઉત્તમ, ત્રિમૂર્તિ, રુદ્ર, શ્રીકંઠ ને શિખંડીની
ચંદન, યુષ્પ, ધૂપ ને દીપવડે પૂજા કરવી, નૈવેદ્ય ધરવાં,
દક્ષ ધરવાં, દક્ષિણા ધરવી ને તામ્બૂલ, અરીસો, છત્ર વગેરે
ધરવાં. રાત્રે પોતે પંચગવ્ય પીવું. પછી પુરાણનો પાઠ
શ્રવણ કરી રાત્રિ ગાળવી. ૪૧-૫૦

પ્રાતઃકાલમાં શંકરની પૂજા કરવી. અગ્નિની સ્થાપના
કરી વિધિથી હોમ કરવો. 'ઋગ્વર્ક' એ મંત્ર ભણી
ખાખરાની આહુતિ આપવી, 'ભાગ્યાયસ્વ' એ મંત્ર ભણી
ઘીની આહુતિ આપવી, 'નમઃ શિવાય' એ મંત્ર ભણી
ખીરની આહુતિ આપવી, 'તમીશાન' એ મંત્રથી તિલની
આહુતિ આપવી, 'કદુદ્રાવ' એ મંત્રથી યવની આહુતિ
આપવી, 'તત્પુરુષ' એ મંત્રથી મધની આહુતિ આપવી,
ને 'શ્રક્તં સત્યં' એ મંત્ર ભણી દૂધાની આહુતિ આપવી.
એવી રીતે સોમેશને એક એક દ્રવ્યની એકસો આઠ
આહુતિ આપવી. પછી નામમંત્ર ભણી અનંત વગેરે આઠે
દેવોને કમથી એક એક દ્રવ્યની આઠ આઠ આહુતિઓ
આપવી. હોમ પૂરો થયા પછી વજ્ર અલંકાર વગેરેથી
આચાર્યની પૂજા કરી, ગાય તથા સ્થાપન વગેરે તેને
આપવાં. વ્રત પૂરું થયા માટે વજ્ર, અલંકાર ને ચંદનવડે
ખીજ આઠ બ્રાહ્મણોની પૂજા કરી, પકવાનથી પૂરેલા
તથા દક્ષિણાવાળા આઠ ધડા મંત્ર ભણી જૂદા જૂદા
આપવા. તેનો મંત્ર:- 'હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ! વ્રત પૂરું થયા-
માટે પકવાનથી પૂરેલો ને દક્ષિણા વગેરે સહિત આ
ધડા આપું છું, તે ગ્રહણ કરો.' પછી બ્રાહ્મણોને જમાડી
વાણીને નિયમમાં રાખી પોતે જમવું. એવી રીતે સોમવાર-
વ્રત કરવાથી અશ્વયુષ્ય થાય છે, ધન ધાન્યની
સમૃદ્ધિ થાય છે ને સ્ત્રીપુત્રનું સુખ મળે છે. એ વ્રત
કરનારના કુલમાં કોઈપણ દરિદ્રી કે દુઃખી થતો નથી.
આ વ્રત કરવાથી અપુત્રને પુત્ર થાય છે. વાંઝણીને પુત્ર
થાય છે, કાઠવંધ્યા (જેને એક છાકરું થયું હોય તે),
જેનાં બાલક મરી જતાં હોય તેવી સ્ત્રી, દુર્ભાગિણી,
ને જેને દીકરીઓ થતી હોય તેવી સ્ત્રીની સર્વ કામના
સફળ થાય છે. રાગી પુરુષે વિશેષ કરી આ વ્રત કરવું.
વ્રત કરવાથી અંતે શિવ-સાક્ષી પ્રાપ્તિ થાય છે, ને
ત્યાં કરોડો કરોડોપર્યંત યુષ્કળ ભોગ ભોગવે છે. એવી
રીતે કમથી સોમવારવ્રતનો સધળો વિધિ કહી સંભ-
ળાવ્યો. ૫૧-૬૩ એ પ્રમાણે રુદ્રપુરાણમાં આઠસોમવારનું
વ્રત કહેલું છે.

૬ એકશુકલ સોમવારનું વ્રત

અથ એકશુકલસોમવારવ્રતં લિખ્યતે ॥ નારદ ડવાચ-
અથાન્યદપિ મે મૂદિ યેનાઈ પ્રામુર્ચાં પદમ્ ॥ અવ્યર્કં ચ
શિવે મર્તિ પુનસૌભાગ્યસંપદઃ ॥ ૧ ॥ નંદિકેશ્વર ડવાચ-
સોમવારવ્રતં પુણ્યં કથ્યમાનં ત્રિબોધ મે ॥ આવળે ચૈત્ર-
શાલે વ્યંઘે લા માર્ગશીર્ષિકે ॥ ૨ ॥ પ્રથમે સોમવારે ચ
પૃક્ષીયાદ્વત્તમમ્ ॥ યદા શ્રદ્ધા મહેત્કર્તુઃ સોમવારવ્રતં
પ્રતિ ॥ ૩ ॥ તદાઽઽચાર્યં પુરસ્કૃત્ય શ્રદ્ધામક્તિસમન્વિતઃ ॥
હસ્તાતઃ શુચિર્મૈત્વા શુક્લાંબરધરો નરઃ ॥ ૪ ॥ કામક્રો-
ધાયર્હકારદ્વેષેશ્યમ્બજિતઃ ॥ આહરેચ્છેતપુષ્પાણિ માલ-
તીકુસુમાનિ ચ ॥ ૫ ॥ શ્વેતપષાણિ દિવ્યાણિ ચંપકાનિ
ચ તેસ્તથા ॥ કુંદમંદારજૈઃ પુષ્પેઃ પુષ્પાગ્નતપચકૈઃ ॥ ૬ ॥
અર્ચયેદુમયા સાર્થે શંકરં લોકશંકરમ્ ॥ મલયાદ્રિજપ્તેન
ધૂપયેત્પાર્વતીપતિમ્ ॥ ૭ ॥ કામિકેનાપિ મન્ત્રેણ
વ્યાપકેન મહેશ્વરમ્ ॥ પૂજયેન્મૂલમન્ત્રેણ ત્ર્યંબકેનાથવા
પુનઃ ॥ ૮ ॥

નારદ પૂછે છે-હે મહારાજ ॥ વળી બીજું પણ વ્રત
મને કહે, જેથી મને શિવમાં ભક્તિ થાય, * પુત્ર, સૌભાગ્ય
ને સંપત્તિ મળે ને પરમ પદની પ્રાપ્તિ થાય. ૧ નંદિકેશ્વર
કહે છે-પુણ્યકારક સોમવારનું વ્રત કરું છું તે સાંભળો.
આવળ, ચૈત્ર, વૈશાખ, જેઠ વા માર્ગશીર્ષ માસના પહેલા
સોમવારને દિવસે આ ઉત્તમ વ્રતનું મહત્ત્વ કરવું. બ્યારે
સોમવારવ્રત કરવાની શ્રદ્ધા થાય ત્યારે આચાર્યને આગળ
કરી, શ્રદ્ધા-ભક્તિ રાખી વિધિથી સ્નાન કરી ધોળાં વસ્ત્ર
પહેરવાં. કામ, ક્રોધ, અહંકાર, દ્વેષ ને યાદી વગેરેના ત્યાગ
કરવો. શ્વેત પુષ્પો, માલતીનાં પુષ્પો, ધોળાં કમળો, સુંદર
ચોપાનાં પુષ્પો, મોગરાનાં, મંદારનાં ને પુનાગનાં પુષ્પો
તથા કમળો લાવી, તેવડે લોહાનું કલ્યાણ કરનાર શંકરની
તથા પાર્વતીની પૂજા કરવી. મલય પર્વતમાં થયેલા
ચંદનનો ધૂપ કરવો. કામિક મંત્ર, વ્યાપક મંત્ર, મૂલ-
મંત્ર વા 'ત્ર્યંબકં' એ મંત્રવડે મહાદેવનું પૂજન કરવું. ૨-૮

મહાય ભવનાશાય મહાદેવાય ધીમતે ॥ ઇમાય ચોપ-
નાશાય શર્વાય શશિમૌલિને ॥ ૯ ॥ દ્વાય નીલકંઠાય
શિવાય ભવહારિણે ॥ રૂઝાનાય નમસ્તુભ્યં સર્વકામપ્રદાય
ચ ॥ ૧૦ ॥ નમો દેવાધિદેવાય પાદયોઃ પૂજયેદ્વિષ્ણુમ્ ॥
શંકરાય નમો જગે શિવાયેતિ ચ જાહ્નવી ॥ ૧૧ ॥ શૂલ-
પાણયે નમો ગુલ્ફે કર્ણાં ચંદ્રં પ્રપૂજયેદ્ ॥ ગુણે સ્વયં-
નામાનં પૂજયેત્પાર્વતીપતિમ્ ॥ ૧૨ ॥ મહાદેવાય इति
ચ પૂજયેનામિમંહલે ॥ હવે વિશ્વકર્તાં પાર્શ્વયોઃ સર્વ-

તોમુલમ્ ॥ ૧૩ ॥ સ્વાણં સ્તને ચ સંપૂજ્ય નીલકંઠં તુ
કંઠકે ॥ મુલ્લં સંપૂજયેતિત્વં શિવનામ્ને મહાત્મને ॥ ૧૪ ॥
ત્રિનેત્રાય નમો નેત્રે છક્રે શશિમૂષળમ્ ॥ નમો દેવાધિદે-
વાય સર્વાંગે પૂજયેદ્વિષ્ણુમ્ ॥ ૧૫ ॥

‘ભવને નમસ્કાર, સંસારને નાશ કરનારને નમસ્કાર,
મહાદેવને નમસ્કાર, શુદ્ધિમાનને નમસ્કાર, ઉત્તમે નમ-
સ્કાર, ઉત્તમો નાશ કરનારને નમસ્કાર, શર્વને નમસ્કાર,
મુકુટમાં ચંદ્રવાળાને નમસ્કાર, રુદ્રને નમસ્કાર, નીલકંઠને
નમસ્કાર, શિવને નમસ્કાર, ભવહારીને નમસ્કાર, ઈશા-
નને નમસ્કાર ને સર્વ કામના પૂર્ણ કરનારને નમસ્કાર
કરું છું.’ એ મંત્રોવડે પૂજા કરવી. ‘દેવાધિદેવાય નમઃ
પાદૌ પૂજયામિ’ એ મંત્ર ભણી પગની પૂજા કરવી, ‘શંક-
રાયં’ થી પીંડીની, ‘શિવાયં’ થી ધુંદણની, ‘શૂલપાણયેં’,
થી ધુંડીની, ‘શંભવેં’ થી કેડની, સ્વયંમુખેં’ થી ગુચ્છની,
‘મહાદેવાયં’ થી નાભીની, ‘વિશ્વકર્ત્રેં’ થી પેટની, ‘સર્વોત્તો-
મુલાયં’ થી પડખાંની, ‘સ્થાણવેં’ થી સ્તનની, ‘નીલક-
ંઠાયં’ થી કંઠની, ‘મહાત્મનેં’ થી મુખની, ‘ત્રિનેત્રાયં’
થી નેત્રની, ‘શશિમૂષળાયં’ થી મુકુટની અને ‘દેવાધિદેવાય
નમઃ’ એ મંત્ર ભણી સઘળાં અંગોની પૂજા કરવી. ૯-૧૫

અર્થે યઃ પૂજયેદ્વસ્ત્રપહારૈર્મનોમૈઃ ॥ યથાવિત્તાનુસારેણ
તસ્ય પુણ્યફલં શુભ ॥ ૧૬ ॥ સોમવારે યજ્ઞેતે યે પાર્વત્યા
સહ શંકરમ્ ॥ તે કમંત્યક્ષર્ણોક્ષોકાન્ પુનરાહતિદુર્કમાન્
॥ ૧૭ ॥ એકમલસ્ય યત્પુણ્યં કથયામિ સમાસતઃ ॥ સત-
જન્માર્જિતં પાપમમેયં દેવદાનવૈઃ ॥ ૧૮ ॥ ત્રિનિવૃત્ત્યેકમ-
ક્તેન નાત્ર કાર્યાં વિચારણા ॥ અર્થે સંવત્સરં યાવદ્ગત્યા
વ્રતમિદં ચરેદ્ ॥ ૧૯ ॥ યસ્મિન્માસે પ્રારભતે તસ્મિન્માસિ
સમાપયેદ્ ॥ ડપવાસેન ચૈવેદં સમાચરતિ માનવઃ ॥ ૨૦ ॥
અલંકૃતં તવ પ્રકુર્ભૂતં કૃતં સંપૂર્ણતાં નયેદ્ ॥ લંઘ્યત્રપ્રમાણેણ
તત્સર્વં નિષ્કર્ત્તં ભવેદ્ ॥ ૨૧ ॥

જે માણસ એવી રીતે સુંદર ઉપચારથી શક્તિ પ્રમાણે
શંકરનું પૂજન કરે છે તેને જે ફળ થાય છે તે સાંભળો.
જે માણસો સોમવારને દિવસે પાર્વતીસહિત શંકરનું
પૂજન કરે છે, તેઓને અક્ષય લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે.
જેમાં ગયા પછી ફરીથી જન્મનું પડતું નથી. સોમવારને
દિવસે એક વખત ભોજન કરવાનું ફલ સંક્ષેપથી કરું છું.
સોમવારને દિવસે એકવખત ભોજન કરવાથી જે દેવ
કે દેવ કોઈ પણ દુર ન કરી શકે તેવાં સાત જન્મોનાં
એકાં થયેલાં પાપો નષ્ટ થાય છે, એમાં સંદેહ નથી.
એવી ભક્તિથી એક વર્ષ સંધી એકશુકલવ્રત કરવું. જે
માસમાં તે વ્રતનો આરંભ થયો હોય તે જ માસમાં
સમાપ્તિ કરવી. કોઈ ઉપવાસ કરીને આ વ્રત કરે છે.
આ વ્રત અખંડ કરવું. તેમ કરવાથી જ પૂર્ણ થાય છે.
અંકિત વ્રત નિષ્ફળ થાય છે. ૧૬-૨૧

* નારદ તો બાળ બ્રહ્મચારી છે, તેઓ પુત્રનું મુખ ધ્વજ
એ નહીં માનવા ભોગ છે, પણ ક્યાહારનો હેતુ એવો હોવો
ભ્રમ છે, આ વ્રતથી પુત્રાદિસિદ્ધિ હરશે અને થાય ને તેથી
આમ પ્રમ થયો છે.

યદા ચિત્તં ચ વિત્તં ચ જાયતે પુરુષસ્ય વૈ । તદૈવોથાપનં
કુર્યાદ્વ્રતસંપૂર્ણિતેત્વે ॥ ૨૨ ॥ ચલં વિત્તં ચલં ચિત્તં ચલં
જીવિતમેવ ચ । એવં જ્ઞાત્વા પ્રયત્નેન વ્રતસ્યોથાપનં ચરેત્
॥ ૨૩ ॥ ઝમામહેશ્વરૌ હૈમૌ દષમેણ સમન્વિતૌ । યથા-
શક્ત્યા પ્રકર્તવ્યૌ વિત્તશાઠ્યં ન કારયેત્ ॥ ૨૪ ॥ મંઢલં
કારયેદિચ્છં યતુ હિંગોદ્રવં શુભમ્ । કલશં પયસા પૂર્ણં
ક્ષેતવજસમન્વિતમ્ ॥ ૨૫ ॥ તામ્રપાર્શ્વં વેણુમયં કુંભસ્યો-
પરિ વિન્યસેત્ । સ્થાપયેન્મંઢલે દિવ્યે પંચપલ્લવશોભિતમ્
॥ ૨૬ ॥ તસ્યોપરિ ન્યસેદેવં પૂર્વમન્નૈર્વિધાનતઃ । નાના-
પુષ્પૈઃ ફલૈર્દિવ્યેનાંનારત્નૈઃ સુશોભનૈઃ ॥ ૨૭ ॥ ક્ષેતવજ-
યુગેનૈવ પૂજયેત્પરમેશ્વરમ્ । ઝપ્ત્વોત્તરં સોતરીયં મહ્યાણિ
વિવિધાનિ ચ ॥ ૨૮ ॥ ધાન્યાનિ યાન્યભીષ્ઠાનિ તાનિ
તાનિ પ્રકલ્પયેત્ । શર્યાં સત્તૂલામાદર્શં દેવસ્યાગ્રે પ્રકલ્પ-
યેત્ ॥ ૨૯ ॥ અથ ચેતાનિ પુષ્પાણિ દેવસ્યોપરિ વિન્ય-
સેત્ । રાત્રૌ જાગરણં કુર્યાદ્ગ્રીતવાદિત્રિનિઃસ્વનૈઃ ॥ ૩૦ ॥
સ્વપ્રયુક્તવિધાનેન કૃત્વાઽગ્નિસ્થાપનં વ્રતી । તત્તો હોમં
પ્રકુર્વાતિ શિવમન્ત્રેણ વૈ વ્રતી ॥ ૩૧ ॥ પાલાશીભિઃ સમિ-
દ્ધિશ્ચ જુહુયાચ્છત્તમષ્ટકમ્ । આપ્યાચસ્વેતિ મન્ત્રેણ પૃષ-
દાજ્યાહુતીઃ સુખાઃ ॥ ૩૨ ॥ યવત્રીહિતિલાઙ્ગેન દૃષ્ટ્વા
પૂર્ણાદ્વૃત્તિં ચોત્ । હોમાંતે ચ ગુરું પૂજ્ય સપત્નીકં સમા-
હિતઃ ॥ ૩૩ ॥ વજ્રેરામરણેશ્વાપિ ગૃહોપકરણાદિભિઃ ।
ચેતા ગૌઃ કપિલા વાપિ સુશીલા ચ પચલ્વિની ॥ ૩૪ ॥
સવજ્ઞા રત્નપુચ્છા ચ ઘંટામરણમૂષ્ણિતા । દક્ષિણાસહિતા
દેયા શિવો મે પ્રીયતામિતિ ॥ ૩૫ ॥ બ્રાહ્મણાન્ મોજયે-
ત્પશ્ચાન્નયોદશ સુશોભનાન્ । ત્રયોદશ ઘટા દેયા વંશ-
પાત્રસમન્વિતાઃ । પક્ષાલ્પકલસંયુક્તા નાનામશ્વસમન્વિતાઃ
॥ ૩૬ ॥ પૂજિતં તુ તત્તો દેવં દેવોપકરણાનિ ચ । આચાર્યાય
વ્રતી દયાત્પ્રણિપત્ય પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૭ ॥

ન્યારે ચિત્ત (મન્ત્ર) થાય ને ધન હોય ત્યારે તે વ્રત
પૂરે થવા માટે ઉઘાપન કરવું; કારણ કે ધન, મન ને
જીવન સધળાં ચંચલ છે એમ બાળી, વખત આપ્યે
ઉઘાપન કરી લેવું. પાર્વતી, શંકર ને પોઠીઓ ત્રણે
યથાશક્તિ સેનાનાં કરાવવાં, પશુ દ્રવ્યનો લોભ કરવો
નહિ. મનોહર લિંગતોભદ્રમંડળ કરાવવું. તેની વચમાં
ધોળા વસ્ત્રથી વીંટલા ને જલથી ભરેલા ધડાની
સ્થાપના કરવી. તેમાં પાંચ પક્ષો નાંખવાં. તે ધડા
ઉપર ત્રાંખાનું વા વાંસનું પાત્ર રાખવું. તેની ઉપર
મહાદેવની સ્થાપના કરી પ્રથમ કહેલા મંત્રોત્તરે વિધિથી
પૂજા કરવી. નાના પ્રકારનાં પુષ્પો ચડાવવાં. સ્વાદિષ્ઠ
ફળો ધરવાં, રત્નો ધરવાં, બે વજ્રો પહેરાવવાં. જનોષ્ઠ ને
ઉત્તરીય પહેરાવવાં. પોતાને જે જે આનાજ પ્રિય હોય
તેનાં નૈવેદ્ય કરવાં. શંકર પાસે ગાદલાંવાળી શર્યા
રાખવી. અરીસો દેખાડવો, ધોળાં પુષ્પ ચડાવવાં, રાતે
બગરણ કરવું, તેમાં ગીત ગાવાં ને વાળં વગાડવાં.

પછી પોતાના ગુણસૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે અગ્નિની સ્થાપના
કરી શિવમંત્ર બાળી, એકસો આઠ વખત આખરાની
સમિધાનો હોમ કરવો. ‘આપ્યાચસ્વ’ એ મંત્ર બાળી
ધીની આહુતિ આપવી. તેમ જ યવ, શાળ, તિલ ને
ધીની આહુતિ આપવી. પછી પૂણ્ડ્રહુતિ કરવી. હોમ
પૂરા થયા પછી વજ્ર, અલંકાર, ધર ને બીજી પશુ
વસ્તુઓ આપી ગુરુને તથા ગુરુપત્નીને પ્રસન્ન કરવાં.
સારા સ્વભાવવાળી, પુષ્કળ દૂધવાળી, વજ્રવાળી, રત્નોનાં
પૂછડાવાળી તથા ઘંટાથી ને અલંકારથી શોભિત ધોળા
વા કપિલા ગાય આપી દક્ષિણા આપવી; ને ‘હે શંકર !
મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ’ એમ કહેવું. તેર પવિત્ર
બ્રાહ્મણોને જમાડવા. વાંસના પાત્રવાળા, પકવ અન્ન,
ફળ ને નાના પ્રકારના ભદ્રવાળા તેર ધડા આપવા.
મહાદેવ વગેરેની મૂર્તિ તથા સ્થાપન વગેરે સામગ્રી
આચાર્યને આપવી ને વારંવાર પ્રણામ કરવા. સ્થાપન
વગેરે આપવાનો મંત્ર. ૨૨-૭૭

હવે વીઠં ગૃહાણ ત્વં સર્વોપસ્કરસંયુતમ્ । વ્રતં મે પરિ-
પૂર્ણં સ્યાચ્છિન્નો મે પ્રીયતામિતિ ॥ ૩૮ ॥ ગૃહામિ દેવદેવેશં
ત્રયાણાં જગતાં ગુરુમ્ । શાંતિરસ્તુ શિવં ચાસ્તુ વ્રતસ્યા-
વિકલં ફલમ્—હિતિ પ્રતિગ્રહમંત્રઃ ॥ ૩૯ ॥ યદ્વક્ત્યા
દેવદેવેશ મયા વ્રતમિદં કૃતમ્ । ન્યૂનં વાઽથ ક્રિયાહીનં
પરિપૂર્ણં તદસ્તુ મે ॥ ૪૦ ॥ હિતિ સંપ્રાર્થયેદેવં દ્વિગ્લં ચૈવ
પુનઃ પુનઃ । યજ્ઞીયાસહ ધર્માત્મા શિષ્ટૈરિષ્ટૈશ્ચ વંધુભિઃ
॥ ૪૧ ॥ અનેનૈવ વિધાનેન ય હં વ્રતમાચરેત્ । યં યં
ચિંતયતે કામં તં તં પ્રાપ્નોતિ માનવઃ ॥ ૪૨ ॥ દાતા
સુલ્લો ચ તેજસ્વી ત્રિપુ લોકેષુ વિશ્રુતઃ । વિમાનવરમાઠઞ્ચ
સોમલોકે મહીયતે ॥ ૪૩ ॥ મન્વન્તં ચ શતં યાવન્તાવન્તૈશ્ચ
મોદતે । કૃષ્ણેનાચરિતં પૂર્વં સોમવારવ્રતં શુભમ્ । નૃપેઃ
ઐષ્ટેઃ પુરા ચીર્ણમાસ્તિકૈર્ધર્મતત્પરેઃ ॥ ૪૪ ॥ હિતિ પઠતિ
રહસ્યં યઃ શ્વેનોતીહ નિત્યં ત્વતુલ્યમિદં હિ મર્ત્યઃ અદ્યા-
ઽન્યસ્ય યો વૈ । સકલકલુષહીનો વંચમાનો ગણાયૈઃ શિવ-
વિમલવિમાનૈર્યાતિ શૈવં પુરંસઃ ॥ ૪૫ ॥ હિતિ શ્રીસ્કંદપુરા-
ણોક્તં એકમુક્તસોમવારવ્રતં સંપૂર્ણમ્ ।

‘હે મહારાજ ! સધળી સામગ્રીવાળું સ્થાપન આપને
આપું છું તેથી માફ વ્રત પૂર્ણ થાઓ ને મારી ઉપર શંકર
પ્રસન્ન થાઓ.’ સ્થાપન વગેરે લેવાનો મંત્ર—‘મહાદેવ,
જે ત્રણે જગતના ગુરુ છે તેનું અદ્રશ્ય કંઈ છું તેથી શાંતિ
થાઓ, કલ્યાણ થાઓ ને વ્રતનું પૂર્ણ થાય થાઓ. હે
દેવોના દેવ ! હે ઈશ ! ભક્તિથી મેં જે વ્રત કરેલું છે તે
ન્યૂન રહેલું હોય વા ક્રિયાહીન થયેલું હોય તે સધળું
પરિપૂર્ણ થાઓ,’ એવી રીતે શંકરની તથા આચાર્યની
પ્રાર્થના કરી શિષ્ટ, મિત્રો ને સર્ગા સંબંધીઓની સાથે
બોબન કરવું. આ પ્રકારે જે માણસ વ્રત કરે છે, તેનાં
ધારેલાં સર્વ કામો સિદ્ધ થાય છે ને તે દાતા, શુખી,

તેજસ્વી ને ત્રણે લોકોમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે, ને અંતે વિમાનમાં બેસી સોમલોકમાં જાય છે ને ત્યાં સેકંડો મનુ થઈ જાય ત્યાં સુધી આનંદ ભોગવે છે. આ સોમવાર-વ્રત પૂર્વે શ્રીકૃષ્ણે તથા આસ્તિક અને શ્રેષ્ઠ ધર્મીશ્વર રામચંદ્રે પશુ કર્યું હતું. જે માણસ આ લોકમાં આ કથાનો નિરંતર પાઠ કરે છે, સાંભળે છે વા શ્રદ્ધાથી બીજાને અનુવાદ કરે છે, તે મહાદેવના ગણ વગેરેથી સ્તુતિ કરાતો, વિમાનમાં બેસી, શિવલોકમાં જાય છે. ૪૮-૪૫ એ પ્રમાણે સ્કંદપુરાણમાં એકબુક્કા સોમવારનું વ્રત કહેલું છે.

૭ સોમવારવ્રતનો ચોથો પ્રકાર

અથ તદેવ પ્રકારાંતરેણોકં ભવિષ્યે ॥ કૈલાસસ્થં મહા-
દેશમર્ણાસહિતં શિવમ્ । પચ્છ પ્રણતો ભૂત્વા કિંચિદ્દુ-
ષ્ટમતં ગુહઃ ॥ ૧ ॥ મહેશાશિલદેવેશ સર્વભૂતાત્મક પ્રભો ।
ત્વસ્પ્રસાદાનમયા પૂર્વે વિજ્ઞાતં ધર્મસાધનમ્ ॥ ૨ ॥ કિંચિ-
જ્ઞાતમ્પ્રમસ્ત્યન્યસ્વત્ત પવ મયા પ્રભો । યન્ન વૃદ્ધે શ્રુતં
વાપિ તન્મે વ્યાલયાતુમર્હસિ ॥ ૩ ॥ કિં દાનં કિં સપત્નીયં
કિં વ્રતં વા મહાફલમ્ । યસ્મિન્કૃતે મહાપ્રીતિર્યવયોઃ
સ્યાદુમેશયોઃ ॥ ૪ ॥ તન્મે સ્વં પુત્રવાત્સલ્યાત્સલ્લોકહિ-
તાય ચ । વિશેષં બ્રૂહિ દેવેશ યજ્ઞાત્વા સ્યાન્મહત્સુખમ્
॥ ૫ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य प्रसन्नवदनो हरः । परि-
प्लव्य सुतं प्रीत्या प्रोवाचेदं वचस्तदा ॥ ६ ॥

કૈલાસ પર્વત ઉપર બેઠેલા પાર્વતીસહિત મહાદેવને પ્રણામ કરી, કાર્તિકસ્વામી ગુહ વાત પૂછવા લાગ્યા;—હે મહેશ ! હે સદ્ગુણ દેવોના ઈશ ! હે સર્વભૂતરૂપ ! હે પ્રભો ! આપની કૃપાથી મેં પૂર્વે ધર્મનું સાધન જાણ્યું હતું અને વળી પશુ કાંઈ બીજું આપથી જ જાણવાનું છે, માટે જે જાણેલું ન હોય તથા સાંભળેલું ન હોય તેવું વ્રત મને કહેવું જોઈએ. મહાદેવ આપનાર કયું દાન છે ? કયું તપ છે ? કયું તીર્થ છે ? કે કયું વ્રત છે ? હે મહારાજ ! જે કરવાથી આપ બન્નેમાં પ્રીતિ થાય તેવું કાંઈ સાધન કહો. હું આપનો પુત્ર છું માટે તથા સર્વ લોકના હિતમાટે કહો, જેથી મોટું સુખ મળે. એવાં તેનાં વચનો સાંભળીને પ્રસન્ન બુધવાળા મહાદેવ પુત્રને આલિંગન કરીને કહેવા લાગ્યા;—૧-૬

શંકર उवाच—सम्यक् पृष्ठं त्वया वत्स प्रीतोऽस्मि वचसा
तव । अस्ति किंचिद्व्रतं पुण्यं तन्मे कथयतः शृणु ॥ ७ ॥
वेदशास्त्रपुराणानां यद्वहस्यं व्रतं महत् । यदयं कथनीयं ते
स्वतः को मम वै प्रियः ॥ ८ ॥ सोमवारव्रतं नाम सर्व-
व्रतफलधिकम् । यस्मिन्कृते परा प्रीतिरावयोः स्यादुमे-
शयोः ॥ ९ ॥ निशम्येतद्व्रतं स्कन्द प्रोवाच वदतां वरः ।
कीदृशं तद्व्रतं देव विधानं तस्य कीदृशम् ॥ १० ॥ कदा
ग्रार्ण्यं कथं कार्यं किं दानं कस्य पूजनम् । उपापनविधानं च
विस्तरेण वदस्व मे ॥ ११ ॥ शिव उवाच— मर्षी मास्व-

દમી શુદ્ધા શિવેદુરિનસંયુતા । તદા ગ્રાર્ણ્યં વ્રતં ચૈતદનેન
વિધિના શુભમ્ ॥ ૧૨ ॥ પ્રાતઃ કૃષ્ણતિલેઃ જાત્વા આચાર્ય-
સહિતો વ્રતી । વિધિનાંનેન ગૃહીયાદ્વ્રતં સંકલ્પ-
પૂર્વકમ્ ॥ ૧૩ ॥

શંકર કહે છે—હે પુત્ર ! તે ઉત્તમ પ્રશ્ન કરેલો છે. હું તારાં વચનોથી પ્રસન્ન થયો છું. એક ઉત્તમ વ્રત છે તે હું કહું છું તે સાંભળ. વેદમાં, શાસ્ત્રમાં અને પુરાણોમાં જે શુભ છે, તે વ્રત આજ હું તને કહું છું; કારણ કે તારાથી મને કોણ પ્રિય છે ? સોમવારનું વ્રત સર્વ વ્રતો કરતાં ઉત્તમ છે. તે વ્રત કરવાથી મારામાં તથા પાર્વતીમાં પ્રીતિ થાય છે. એવાં વચનો સાંભળીને કાર્તિકસ્વામી બોલ્યા—હે દેવ ! તે વ્રત કેવું છે ? તેનો પ્રકાર કેવો છે ? તે વ્રત ક્યારે લેવું ? ક્યારે કરવું ? તેમાં શાનું દાન કરવું ? કેાનું પૂજન કરવું ? ને કેવી રીતે ઉદ્યાપન કરવું ? તે સર્વ મને વિસ્તારથી કહો. શંકર કહે છે—ચૈત્ર માસના શુક્લ પક્ષની અષ્ટમીને દિવસે જે સોમવાર હોય તો તે દિવસે વ્રતનો નિયમ લેવો. તેનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે;—પ્રાતઃ-કાલમાં પોતે તથા આચાર્યે કાળા તિલથી સ્નાન કરવું. તે પછી—૭-૧૭

एकामि भवरोगातः सोमवारव्रतोपध्वम् । व्रतेनानेन मे
प्रीतौ भवेतां पार्वतीश्वरौ ॥ १४ ॥ पूर्वाह्णे विधिवत्कार्य-
श्चमांशकरपूजनम् । ततः पुष्पांजलिं दत्त्वा प्रणम्य दंडव-
ज्जुवि ॥ १५ ॥ विसर्जनं ततः कुर्यादाचार्यं पूजयेत्ततः ।
शिष्टैरिष्टैः परिहृतो भोजनं कारयेत्ततः ॥ १६ ॥ अहःशेषं
ततो नीत्वा सत्कथाश्रवणादिभिः । शयीताधस्ततो रात्रा-
वभुक्तो ब्रह्मचर्यवान् ॥ १७ ॥ अनेन विधिना वत्स
मदीये वासरे तु यः । कुर्याद्व्रतमवाप्नोति मद्भावं नात्र
संशयः ॥ १८ ॥ अस्मिन्दिने कृतं किंचिदानं होमो जप-
स्तथा । व्रतं वा प्रीतिदं स्कंदं शुभमया सहितस्य मे
॥ १९ ॥ अतः सोमाष्टकं वारः प्रशस्तोऽयं मम प्रियः ।
एवं सोमाष्टकं कृत्वा व्रतस्योपापनं शुभम् ॥ २० ॥
माघाये पंचके कार्यं शुक्लपक्षे विशेषतः । शिवर्क्षतिथियो-
गानामेकैकैनापि संयुते ॥ २१ ॥ सोमवारे विधातव्यं तथा
चंद्रबलाविवृते । विधाप्य रदनोद्वेखं प्रातः स्नात्वा विधा-
नतः ॥ २२ ॥ आचार्यं वरयेदकं विधिर्ज्ञं श्रुतिपारगम् ।
पुराणस्मृतिधर्मज्ञं निगमागमवेदिनम् ॥ २३ ॥

‘હું સંસારરૂપી રોગથી પીડા પામું છું, માટે સોમવા-
રના વ્રતરૂપી ઔષધનું ગ્રહણ કરું છું. આ વ્રતના પ્રભા-
વથી પાર્વતી તથા શંકર પ્રસન્ન થાઓ.’ એવો સંકલ્પ
કરી, વ્રતનું ગ્રહણ કરવું. પૂર્વાહ્ણ વખતે શંકર પાર્વતીનું
પૂજન કરવું. પુષ્પાંજલિ આપીને પૃથિવી ઉપર દંડવ-
પ્રણામ કરવા, તે પછી વિસર્જન કરી આચાર્યની પૂજા
કરવી. શિષ્ટ તથા સગાંસંબંધીઓની સાથે ભોજન કરવું.
બાકી અથેલો દિવસ કથા સાંભળવા વગેરેથી પૂણું કરવો.
રાતે કાંઈ પશુ ખાધા વગર નીચે સડું અને બ્રહ્મચર્ય પાળવું.

હે પુત્ર ! આ પ્રકારે જે માણસ સોમવારને દિવસે માફ્રૂં
વ્રત કરે છે, તેને શિવલોક પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાં સંશ્ચય
નથી. હે સ્કંદ ! સોમવારને દિવસે દાન, હોમ, જપ કે
વ્રત જે કંઈ કરેલું હોય, તેથી હું તથા પાર્વતી બન્ને
પ્રસન્ન થઈએ છીએ, એટલા જ માટે સોમવાર ઉત્તમ
છે ને મને પ્રિય છે. એ પ્રકારે આઠ સોમવારનાં વ્રત કરી
ઉદ્યાપન કરવું. માધ માસથી આરંભી પાંચ માસના હર-
દ્વાદશ માસમાં શુક્લ પક્ષમાં શિવ (આદી) નક્ષત્ર,
શિવ દિન (ચતુર્દશી) ને શિવયોગ એ ત્રણમાં એકના
પણ યોગવાળા તથા ચંદ્રના બળવાળા સોમવારને
દિવસે ઉદ્યાપન કરવું. પ્રાતઃકાલમાં દ્વાતણ કરી વિધિથી
સ્નાન કરી, વિધિ બળુનાર, પૂર્ણ વેદ, પુરાણ, સ્મૃતિ,
ધર્મશાસ્ત્ર તથા બીજાં પણ શાસ્ત્રો બળુનાર એક આચાર્ય
ને વરાવવા. ૧૪-૨૭

વગેરે સોમવારં ચ સાયંસંધ્યાસપ્તપાસ્ય ચ । શિવાલયે
હરેવાંપિ શુચૌ દેશેડયથા ગૃહે ॥ ૧૪ ॥ અઘાંગુલોચ્છિન્તાં
વેદીં વિતસ્તિદ્વયસંમિતામ્ । વિચિત્રચનોપેતાં પતાકા-
બુપસોંખિતામ્ ॥ ૨૬ ॥ વિચિત્રાં વિવિધૈર્વર્ણેઃ ફલ-
રાગિવિરાજિતામ્ । एवं પ્રકરણયેદ્વિદ્વાંશત્રયં સમંતતઃ
॥ ૨૬ ॥ તસ્યામષ્ટદલં પર્વં તંજુલૈઃ પરિકરણયેવ્ ॥ પદ્યમધ્યે
નવીનં ચ ધવલં સ્થાપયેદ્દટમ્ ॥ ૨૭ ॥ વાસસા વેષિતં
પૂર્ણમક્ષતૈઃ પરિપૂરિતમ્ । તતઃ કનકસંભૂતં મદ્રપદ્મમયાડમ્બિ-
તમ્ ॥ ૨૮ ॥ પંચામૃતોદકૈઃ સ્નાપ્ય ગંધપુષ્પાશ્વતેજલૈઃ ।
ગૃહીત્વા સ્થાપયેત્કુંભે ધ્યાયેન્મદ્રપમીદશમ્ ॥ ૨૯ ॥
ગણેશં માતૃકાશ્રાપિ દુર્ગાં ક્ષેત્રાધિપં તથા । સમાહિતમનાઃ
કોણેવાપ્રેયાદિપુ વિન્યસેવ્ ॥ ૩૦ ॥ બાચાર્યેણ સમં
કુર્યાન્મહારાધનમાદરાવ્ । સોમેશ્વરપ્રસ્તુતિભિર્નામશ્ચ વ્રતી
ક્રમાત્ ॥ ૩૧ ॥ અંબકં ચ તથા ગૌરીમિમાયેતિ જપેત્ત્રયીઃ ।
પંચાક્ષરં તથા મંત્રં પૂર્વાદિપુ દલેષ્વપિ ॥ ૩૨ ॥ મૂર્ત્યોડયૌ
મદીયાશ્ચ પૂજનીયાઃ પ્રયત્નતઃ । અનંતલક્ષ્મી ચ શિવો-
ત્તમૌ ચ ત્રિમૂર્તિરુદૌ ચ તથૈવ પૂજયૌ ॥ ૩૩ ॥ ક્રમેણ
શ્રીકંઠશિલ્પિનૌ ચ મક્ત્યા શિવારાધનતત્પરેણ ॥ ૩૪ ॥

તે દિવસે ઉપવાસ કરવો. સાયંકાળ થાય ત્યારે
સંધ્યાપાસના કરી શિવાલય, વિષ્ણુમંદિર વા કોઈ પવિત્ર
સ્થલમાં અથવા ઘરમાં આઠ આંગળ ઉંચી, બે વેંત પહોળી
પતાકા, નાના પ્રકારના વર્ણ, અને ફળથી સુશોભિત
ઉત્તમ ચાર કોણવાળી વેદી કરવી. તેમાં ચોખાનું
અષ્ટદલ કમલ કરવું. તેની વચમાં કપડાથી વીંટલા ને
ચોખાથી પૂરેલા નવા ઘોળા ધડાની સ્થાપના કરવી.
પછી પાર્વતીસહિત મારી સોનાની મૂર્તિને પંચામૃતથી
તથા શુદ્ધ જળથી સ્નાન કરાવી ચંદન, અક્ષત ને પુષ્પો
ચડાવી તેની પેલા ધડામાં સ્થાપના કરવી ને મારાં
સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું. ચિત્ત સ્થિર રાખી અગ્નિ વગેરે
ચાર ખુણામાં કમથી જણેશ, માતૃકા, દુર્ગા ને ક્ષેત્રપાલની

સ્થાપના કરવી. સોમેશ્વર નામવડે કમથી આચાર્યની સાથે
મારું આદરથી આરાધન કરવું. ‘અંબકં’ ‘ગૌરીમિમાયં’
ને પંચાક્ષર મંત્રના જપ કરવો. અનંત, સદમ, શિવ,
ઉત્તમ, ત્રિમૂર્તિ, રુદ્ર, શ્રીકંઠ ને શિખંડી એ આઠ મારી
મૂર્તિઓની પૂર્વ વગેરે આઠ દિશાએ કમલનાં પત્રોમાં
કમથી ભક્તિ રાખી પૂજા કરવી. ૨૪-૩૪

તદ્ગૃહિકોપાલાશ્ચ પૂજનીયાઃ પ્રયત્નતઃ । વિદ્યારાણુ-
પચારાશ્ચ દાતવ્યા નામમંત્રતઃ ॥ ચિત્તવપ્રાજ્ઞતૈઃ પુષ્પે-
ર્ધૂપદીપૈઃ સમર્ચયેવ્ ॥ ૩૫ ॥ મનોરમા વિધાતવ્યા
પૂજા વિતાહસારતઃ । તતો વૈદૈરયો મૂર્તૌ સર્વતોમદ્રમંજલે
॥ ૩૬ ॥ બ્રહ્માયા દેવતાઃ સર્વાઃ પૂજનીયાઃ પ્રયત્નતઃ ।
તતો જાગરણં કુર્યાદ્રીતવાદિનિઃસ્વનૈઃ ॥ ૩૭ ॥ પુરાણે-
રિતિહાસૈશ્વ રાત્રિગેષં નયેદ્વ્રતી । અપરેણુઃ કૃતસ્નાનઃ
પ્રાતાસંધ્યાસપ્તપાસ્ય ચ ॥ ૩૮ ॥ પુનર્યાગમુદ્ ગત્વા છુપ-
ચારાન્પ્રકરણયેવ્ । દુશ્વનાયૈં વિધાતવ્યપ્રલેપાદિકં તતઃ
॥ ૩૯ ॥ પ્રતિષ્ઠાપ્યાનલં સર્વમન્વાધાનાદિપૂર્વવ્ । સ્વગૃ-
હવિધિના કાર્યમાજ્યમાર્ગાતમેવ ચ ॥ ૪૦ ॥ અનાદેશાદુ-
ત્તીકૃત્વા મહાબ્યાહતિસંજ્ઞકાઃ । દ્યોતવ્યાઃ સર્પિષા ચૈવ
પાયસં સવૃતં છષીઃ ॥ ૪૧ ॥ ત્વં સોમાસીતિ મન્ત્રેણ
દુનેદ્યોત્તરં શતમ્ । તતઃ સ્વિકૃતં દૃત્વા હોમશેષં સમા-
પયેવ્ ॥ ૪૨ ॥ તતો હોમાવસાને ચ ગામરોગાં પચસ્વિ-
નીમ્ । સવત્સાં ધવલં સાધર્મ્યં સર્વાં કાંસ્પદોદનામ્ ॥ ૪૩ ॥
દયાદ્વત્તસમૃદ્ધયર્થમાચાર્યાં સરશ્ચિનામ્ । વૈશ્વૈરાભરણૈ-
રન્વૈરાચાર્યં પરિતોષયેવ્ ॥ ૪૪ ॥

તેની બહાર લોકપાલોની પૂજા કરવી. નામમંત્રોવડે
આસન વગેરે ઉપચારો આપવા. બીલીનાં પત્રો, પુષ્પ,
અક્ષત, ધૂપ ને દીપવડે પૂજન કરવું. પોતાની શક્તિ
પ્રમાણે ઉત્તમ પૂજા કરવી. વેદીની નીચેની પૃથિવી ઉપર
સર્વતોભદ્રમંડલમાં બ્રહ્મા વગેરે દેવોની પૂજા કરવી.
રાતે જગરણ કરવું. ગીત ગાવાં ને વાગ્નં વગાડવાં. તેમ જ
પુરાણની કથા સાંભળવી. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં
સ્નાન કરી સંધ્યાપાસન કરી, હોમધરમાં જવું ને ત્યાં
હોમ માટે સામગ્રીની તૈયારી કરી સાદુ કરી લીધી નાંખવું.
રંગવક્ષી વગેરે કરવાં. પછી પૂર્વની પેટે અન્વાધાન કરી
અગ્નિની સ્થાપના કરવી. આબ્યભાગાંત સધળું પોતાનાં
ગૃહસૂત્રમાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે કરવું. પછી અનાદેશા-
હુતિ આપી ઘીવડે મહાબ્યાહતિનો હોમ કરવો. ‘ત્વં સો-
માસિ’ એ મંત્ર બાણી, એકસો આઠ વખત ઘી તથા
ખીરનો હોમ કરવો. પછી સ્વિકૃત હોમ કરી આગ્રીનો
હોમ સમાપ્ત કરવો. પછી વ્રત પૂર્ણ થવા માટે નીરોગી,
પુષ્કળ દુધવાળી, સારા સ્વભાવવાળી, વજ્રવાળી ને વાજ-
રડાવાળી ઘોળી ગાય આચાર્યને આપવી, તેની ઉપર
દક્ષિણા પણ આપવી. ગાયને દહોવા માટે કાંસાનું પાત્ર

પણ આપવું; અને વસ્ત્ર તથા અલંકાર આપી આચાર્યને પ્રસન્ન કરવા. ૪૫-૪૪

તતઃ શોભાસંસ્થાકાન્મોજયૈર્નાનાચૈસ્તથા । બ્રાહ્મણાન્ મોજયેત્પથાદ્ધર્ચયન્નામનિઃ ક્રમાત્ ॥ ૪૫ ॥ સોમેશ્વરસ્ત-
થેશ્વાનઃ શંકરો ગિરિજાધવઃ । મહેશ્વઃ સર્વદ્રુતેશ્વઃ સ્મરારિ-
ન્નિપુરંતકઃ ॥ ૪૬ ॥ શિવઃ પશુપતિઃ શંક્રસ્ત્ર્યંબકઃ
શશિશેખરઃ । ગંગાધરો મહાદેવો વામદેવ इति ક્રમાત્
॥ ૪૭ ॥ વજ્રાગ્નિ કુંભલાવીનિ ચંદ્રનૈરુપલેખ્ય ચ । ઉપવી-
તાનિ તેષ્યોઽથ દયાલ્કુંભાન્કલાન્વિતાન્ ॥ ૪૮ ॥
શક્ત્યા ચ રંજિણા દેવા દંપતી પૂજયેત્તતઃ । અન્યાનપિ
યથાશક્તિઃ શ્રાદ્ધાન્ પરીતોષયેત્ ॥ ૪૯ ॥ વ્રતં મમાસ્તુ
સંપૂર્ણમિત્યુક્ત્વા તાન્પ્રપૂજયેત્ । અસ્તુ સંપૂર્ણમિત્યુક્તે
તતો યાગધુવં વ્રજેત્ ॥ ૫૦ ॥ ઉપચારાદિકં કૃત્વા
સ્તુત્વા નત્વા પુનઃ પુનઃ । વિસર્જનં વિધાયથ શિષ્ટે-
રિષ્ટેઃ સમન્વિતઃ ॥ ૫૧ ॥ મુઝીયાયન્નશેષં તદ્વાગ્યતો
નિયતઃ શુચિઃ । એવં કૃતે મહાપુણ્યે વ્રતસ્થોયાપને શુભે
॥ ૫૨ ॥ નારી વા પુરુષો વાપિ મહેશસ્ય પરં પરમ્ ।
અપુત્રો લભતે પુત્રાન્ નિર્ધનો ધનવાન્ ભવેત્ ॥ ૫૩ ॥
અવિયો લભતે વિદ્યામિતિ ધર્મચિદો વિદુઃ । ઇષ્ટિષ્યાં
યાનિ તીર્થાનિ વ્રતાન્અન્યાનિ ચાનિ તુ । તોમવાસ્તત્સ્યાસ્ય
કલાં નાર્હતિ શોભશીમ્ ॥ ૫૪ ॥ इति श्रीभविष्यपुराणे
एकमुक्तामोवावरव्रतं संपूर्णम् ।

પછી સીળ બ્રાહ્મણોને ભાતભાતનાં ભોજન કરાવવાં; ને સોમેશ્વર, ઈશ્વાન, શંકર, ગિરિજાધવ, મહેશ્વ, શર્વ, શૂતેશ્વ, સ્મરારિ, ત્રિપુરંતક, શિવ, પશુપતિ, શંક્ર, ત્ર્યંબક, શશિશેખર, ગંગાધર, મહાદેવ એ નામોવડે તેઓની કમથી પૂજા કરવી; ચંદ્રન ચોપડવું; વજ્ર, કુંડળ વગેરે અલંકાર, જતોઈ ને ફળ સહિત ધડા આપવા; તેમ જ યથાશક્તિ દક્ષિણા આપવી. પછી બ્રાહ્મણના ઈપુરુષ જોડાંની પૂજા કરવી. બીજા બ્રાહ્મણને પણ યથાશક્તિ પ્રસન્ન કરવા. ‘મારું વ્રત પૂર્ણ થાયો,’ એમ કહી તેઓની પૂજા કરવી. ‘પૂર્ણ થાયો’ એમ બ્રાહ્મણે કહ્યું. ત્યાર પછી હોમધરમાં જવું. ત્યાં ઉપચાર વગેરે કરી, પારંવાર સ્તુતિ તથા નમસ્કાર કરી વિસર્જન કરવું. પછી વાણીને નિયમમાં રાખી પવિત્ર થઈ શિષ્ટ તથા સગાંસંબંધીઓની સાથે યજ્ઞ કરતાં બચેલાં ભોજન કરવું. એવી રીતે મહાપુણ્યકારક વ્રતનું ઉઘાડન કરવાથી ઈ અને પુરુષ કેલાસમાં જાય છે. આ વ્રત કરવાથી અપુત્રને પુત્ર થાય છે, નિર્ધનને ધન મળે છે ને વિદ્યા-
હીનને વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે, એમ ધર્મ જાણનાર લોકોનું કહેવું છે. પૃથ્વીમાં જે જે તીર્થો ને વ્રતો છે, તે સઘળાં આ સોમવાર વ્રતના સીળમા ભાગને પણ પહોંચી શકે તેમ નથી. ૪૫-૫૪ એ પ્રમાણે ભાવબ્યપુરાણમાં એકશુક્ત સોમવારનું વ્રત કહેલું છે.

સતી સીમંતિનીનું આખ્યાન*

સુત કહે સાંભળ બહેવ, પરિપૂરણ કર્યો શિવસેવ; કારણ વિના પૂજે પશુપતિ, તે પામે નિશ્ચય સદગતિ. ૧
વિશ્વાસ નિજ ચિત્તે ધરે, તે પણ સુખ પામે ભવ તરે; જેમ જાણો તેમ સેવો ઈશ્વ, જેને નામે સુર કોડ તેજીશ. ૨
નિર્વિકાર નિરંજન જેઠ, નિર્મળ પદ તો કહીએ તેઠ; શંકર તત્ત્વ જાણ્યો બહુ સાર, અનેક તથા ભવસાગર પાર.
પ્રદોષે પૂજિયે નિરંધાર, મનવાંછિત આપે સોમવાર; સંખાસમયે પૂજ્યો અવિનાશ, સોમ દિવસ રહીએ ઉપવાસ.
વાનપ્રસ્થ બ્રહ્મચારી જતિ, શુદ્ધસ્થે પૂજવા ગિરિજાપતિ; નાના મોટા વર્ણ અઢાર, તેણે પૂજવા વિશ્વાધાર. ૫
વિધવા સધવા કન્યા સાર, શંકરવ્રત કરવા સોમવાર; પ્રદોષપુણ્યનો પાર નહીં લહું, એ કથા વિસ્તારી કહું. ૬
જે સાંભળતાં અતિ સુખ થાય, જન્મ મરણની આરત જાય; સકલ લોકે જશ્ન થાયે ધણો, અન્તે પદ પામે શિવ તણો. ૭
અજાત દેશે એક ભૂપ, પ્રગટ હવો જાણે પોયણરૂપ; ચતુર શિરોમણ શુભનિધાન, ચિત્રવર્મા તેનું અભિધાન. ૮
કુળીન દીન તણો પ્રતિપાળ, શત્રુ કુલુંધ કુળનો કાળ; અનેક યજ્ઞ કરે નિત્ય નવા, રાજધુરંધર સુત પામવા. ૯
વેદ વિધિગત જાણે ધર્મ, ક્ષત્રિતણાં નિત્ય પાળે કર્મ; હરિશંકર મેહનો વિશ્વાસ, વેદ પુરાણ કરે અભ્યાસ. ૧૦
અનેક ઈશો પણ સંતતિ નહીં, વૃદ્ધ વયે અતિ ચિંતા થઈ; શિવ પૂજે દૈત્રીએ કરી, એમ કરતાં થઈ એક દીકરી. ૧૧
ચિત્રવર્મા સુખ પામ્યો ધણું, વંધ્યા કુખ ટાળ્યું અમતણું; અનેક પેરનાં આપ્યાં દાન, સીમંતિની પાડ્યું આમધાન. ૧૨
સુંદર રૂપ સુલક્ષણે ભરી, કટીસ્થાન જાણે કેસરી; અંગેઅંગ અપરમિતસાર, તેના હું કેમ કહું વિસ્તાર. ૧૩
દિજ મેળવ્યા ભૂપતિએ ધણા, જેવડાંબ્યા ગ્રહ પુત્રી તણા; એક બ્રાહ્મણ કહે સાંભળો રાય, એના ભાગ્ય તણો નહિ પાર.
રૂપ તેજ કમળા નિરંધાર, સોભાગ્યપણે ગિરિતનયાસાર; ચતુરપણે દમયંતી તોલ, બ્રહ્મ તનવાવત્ કહેશે બોલ. ૧૫
અદ્ભુત પુત્ર પ્રસવશે બ્રાહ્મ, જાણે અદિતી સુરવર માત; ચંદ્રકલાવત અંગ વાધશે, મિત્ર ભક્તિ કરી શિવ સાધશે. ૧૬
નાનાંચિધ સુખ કરશે ભોગ, અયુત વરપ નિજપતિ સંજોગ; સીતા સરખી સાખી થશે, સ્વામીસહિત શિવલોકે જશે. ૧૭
બ્રાહ્મણ કહે રસના છે એક, એના ભાગ્યનો કેમ કહું છેક; તૃપ સાંભળી પ્રીત પામ્યો ધણી, આપ્યા અશ્વરથ અંબર મણી. ૧૮
નિરભે થઈ છાડી તૃપભીત, એક બ્રાહ્મણ યોદ્ધાએ અનરીત; સત્ય વચન કહું સાંભળો રાય, રૂપે મનમાં તું બ્યાકુળ થાય.
કર્મે લખ્યું તે નિશ્ચય થશે, ચોદમે વર્ષે વિધવા થશે; વચન સાંભળ્યું દિજ તણું, ભૂપતિ કુંઝ પામ્યો છે ધણું. ૨૦

* આ સીમંતિનીનું આખ્યાન પૃષ્ઠ ૫૫૯ સોમવાસ્તવનું ઉઘાડનના ઉપર વાંચકું, (પૃષ્ઠ ૫૫૫ ઉપરની ટીપણી જુઓ)

દ્રઢ યધને કરે વિચાર, કયું ધન્યરત્ન હશે નિર્ધાર;
મન માને તેમ બોલે લોક, ફેગટનો શો કરવો શોક. ૨૧
પિતા મંદિર સીમંતિની રમે, સહિયર કાષ્ઠ બોલી એક સમે;
વરસ ચૌદ સુખ પામશે ધણું, પછી દુઃખ થાશે વિધવાતણું.
વિધવાદુઃખ સાંભળીને કણું, યાદવલ્લભ ઝીને ગઈ શણું;
મૈત્રેયી જેનું નામ કહેવાય, તેને જાળે લાગી પાય. ૨૩
હું આવી માતા તમ પાસ, વિધવાદુઃખ ટાળવા કરી આશ;
વ્રત ઉપવાસ કહો ઉપાય, જે આચરતાં અતિ સુખ થાય.
મૈત્રી કહે સાંભળ વિનંતિ, સેવો નરંતર ગૌરીપતિ;
સોમપ્રદોશવ્રત કરજો સહી, બજાએ શિવ ગરિભ
સ્મર રહી. ૨૫

વચન સુણીને યમ રળિયાત, સોમ પ્રદોષ ચિત્ત આવી વાત;
શિવશક્તિ પૂજે નિર્ધાર, નિયમ સહિત માંજા સોમવાર. ૨૬
એમ કરતાં દિન ગયા વહી, પરજાવા બેગ પુત્રી થઈ;
નૈષધ દેશ તણો ભૂપાલ, જેને દમયંતી સતી નાર. ૨૭
ચંદ્રસેન તેનો સુતસાર, ધર્મધૂરંધર તેજ અપાર;
તેનો પુત્ર ચિત્રાંગદ નામ, સરશિશેમણિ પૂરણકામ. ૨૮
તેની સંગાતે વિવાહ કર્યો, ચિત્રવર્મા બહુ હરખે બર્યો;
વિવિધપેર કરી પહેરામણી, આખ્યા ગજવર્ય અંબરમણી.
અનેક દેશના ભૂપતિ મળ્યા, કરી વિવાહ સહ પાછા વળ્યા;
કુવર રહ્યો સસરાને ઘેર, રીત દૈશયાતણી બહુ પેર. ૩૦
એક દિવસ જલક્રીડા કરે, ક્ષુદ્ર નાવ લઈ યમુના તરે;
હાર્ય વિનેદે તાળી લે હાથ, આંખો મારત ખૂંસો સહ સાથ.
હાહાકાર થયા બેઠે તીર, જળમાં બેવા પેઠા તીર;
ચિત્રવર્મા કંઈ રહી રૂવે, મિત્રો નાવ ચડી સહ જીવે. ૩૨
મજાવેધી મળ્યા તત્કાળ, બેઠે તીરે બાંધી છે બળ;
ખૂંસા અનેક કાઢે ગળ્યા, કાઢે એક તે મજાથી નીકળ્યા. ૩૩
કાંઈક નિસર્ગો છોડી પ્રાણ, કુવર અલોપ થયો નિર્બાણ;
ચાત વિરમય સહ સાંભળી વાત, નગર લોક કરે ઉત્પાત.
રાજાને ગ્રહી લાવ્યા ઘેર, રાણી વિલાપ કરે બહુ પેર;
સીમંતિની મુર્છાગત થઈ, સકલ અંગ તણી ગતિ ગઈ. ૩૫
શુદ્ધ યધને કરે વિલાપ, સાલ યજ્ઞે શંકર માળાપ;
સીમંતિનીએ કર્યો વિચાર, સ્વામીસંગ જઈયે તે સાર. ૩૬
સૌ ગમતી સાંભળીને વાત, પ્રીત કરી સમજાવે તાત;
ગોત્રી એક ચિત્રાંગદ તણો, કુટુંબ સ્નેહ રાખે અતિ ધણો.
બાંધવ જાણીને કાંધો ધર્મ, ઉર્ધ્વ દેહાદિક કાંધો કર્મ;
એવી વાત નૈષધપુર ગઈ, નગરી સહ અતિ વ્યાકુળ થઈ. ૩૮
ચંદ્રસેન દુઃખ પામ્યો ધણું, કહે પાપ પ્રગટ્યું હમ તણું;
હવે હમારી શી ગત થશે, પુત્રવિના નૃપ વતનાં જશે. ૩૯
રાણી દુઃખ તણો નહિ પાર, પુત્રવિના કહે ધિક સંસાર;
શોક થઈ દાખ્યો વર્ણ, કયાં દાહે દેહ ધિક સંસાર. ૪૦
હારાગ્રહે ધાડ્યો મહારાજ, લીધા રિધ સિંધ સંપત ધનરાજ;
શત્રુ ચિત્ત થાયે અતિ પ્રસન્ન, જેમ જાણે તેમ પીરસે અજ.
ચંદ્રસેન અતિ દુઃખ મનમાં ધરે, શત્રુવશ રહીને ઉદર ભરે;
એ કથા એટલેથી રહી, સીમંતિનીની શી ગતિ થઈ. ૪૨

તે કથાનો કહું વિસ્તાર, પ્રદોષવ્રત કાંધો સોમવાર;
વિધવા થઈ દુઃખ પામી ધણું, તોયે વ્રત પાળે શિવતણું. ૪૩
સાચું થયું તે દિવસ કહું, ચૌદમે વર્ષે વિધવા થયું;
મૈત્રી વચન મન કરિ ત્રિશાસ, વ્રત કરે પૂજે અવિનાશ. ૪૪
મૈત્રેયીએ ફળ કહ્યું તું ધણું, અનંત પુણ્ય શિવપૂજા તણું;
તે વાત મનમાં રાખી સહી, શિવ પૂજે ચિત્ત સ્થિર રહી.
જળ યડાવે પ્રાશિત જળ, શિવપૂજાથી રધસિંધ થાય;
નાનાવિધ સુખ પામે સાર, ગંધ અક્ષત પૂજે નિર્ધાર. ૪૬
શુભ વાસના કુપ દાને હોય, દીપે કાંતિ સમે નહિ હોય;
નૈવેદ્ય હોય ઉત્તમ ભોગ, તાંબુલ દાને પ્રભવે રોગ. ૪૭
ધર્મ અર્થ પરિપૂરણ કામ, પામે મોક્ષ જે કરે પ્રણામ;
હોમેથી બહુ પામે ધન, મુનિજન રંજન અમર પ્રસન્ન. ૪૮
જપ કરે અષ્ટ મહાસદ્ધિ થાય, તે કારણ પૂજે શિવરાય;
શિવતણો રાખો ત્રિશાસ, જન્મતણાં દુઃખ કરવા નાશ. ૪૯
એ કથા એટલેથી રહી, ચંદ્રાંગદની શી ગતિ થઈ;
તે સધળી વિસ્તારી કહું, પ્રીત કરી સાંભળો સહુ. ૫૦
અગાધ જળનો નાવે પાર, મગ્ન થયો ત્યાં રાજકુમાર;
રસાતલ પત્તન ઝી નાગ, કુંવર બેઠે સહુ વિરમે થાય. ૫૧
દેખીને મન થયો ઉલ્લાસ, લઈ ગયા તેને તક્ષક પાસ;
તક્ષકપુરની શોભા ધણી, સ્ફટિક ભીતે જડીમાં ભણી. ૫૨
વજ્ર ગવાલો કનક જાળીયાં, સમ ભૂમિ મંદિર માગિયાં;
શુભ પ્રવાળ મુકાફા માળ, સુમટ દારે બેઠા રક્ષપાળ. ૫૩
અંબર ભૂષણ અંગે બલાં, જેનાં મૂલ્ય જાયે ન કલ્યાં;
રત્ન સિંહાસન શોભા ધણી, તે ઉપર પત્તન વરમણી. ૫૪
સહસ્ત્રાણુ શિર શોભામણી, અનેક ભાંકત કરે તે તણી;
કા બાળક કા સેવક સાર, તેજ પરકામનો નહિ પાર. ૫૫
નાગે દોડો રાજકુમાર, રીસ કરી બોલ્યો તેણીવાર;
કાણુ લાવ્યો આ બાળક અહીં? કહો સાચું એ શી ગતિ થઈ?
વિનય સહિત બેઠી બે હાથ, નાગકન્યા કહે સાંભળો નાથ;
હમો ગયા નિર જમના તીર, દોડો ત્યાં એ બાળક ધીર. ૫૭
ચપળ નેત્ર અંગ શોભા ધણી, દેખાડવા લાવ્યા તમભણી;
આગા દો તે કાર્યે હમે, એવું કહી સહ ચરણે નમે. ૫૮
તક્ષકે કોપ તબ્બો તે વાર, સમીપ તેડયો રાજકુમાર;
કાણુ કારણ તું આવ્યો અહિં, કાણુ પિતા, તમે!

રહો છો કહી. ૫૯
કાણુ જાત માત તમ તણી, ભક્તિ કરો કાણુ દેવની ધણી;
પ્રજ્ઞા હોય તે કહો મહારાજ, રમે રાખો મનશું લાજ. ૬૦
ચરણે નમ્યો સાંભળી નૃપ, સત્ અનેક સ્તુતિ કરે અદ્ભુત;
કહે ભૂમંડળ નૈષધ ધામ, તાંહાનો નૃપ નજરાજ નામ. ૬૧
ચંદ્રસેન નૃપ નળનો સુત, ક્ષત્રિ ધર્મ પાળે અદ્ભુત;
તેના પુત્ર ચિત્રાંગદ હમે, જેને વાત પુછો છો તમે. ૬૨
ચિત્રવર્મા ઘેર વિવાહ થયો, દૈશ્યા જમવા હું ત્યાં રહ્યો;
સખા સહિત રમવા સાંચ્યા, ક્ષુદ્ર નાવ લઈ જમુના તર્પો. ૬૩
બાંધી હોડી સહિ યુધ્ધા સહી, કર્મ સંજોગે હું આવ્યો અહીં;
હવાં કાટિજનમાં અંધ નાશ, નાગકન્યા લાવી તમ પાસ.

માતપિતા બેઠે કીધાં ધન્ય, સ્વામિતણી પામ્યો દર્શન;
અપૂરવ દીઠા મહારાજ, કીધો કૃતારથ મુજને આજ. ૬૫
જે દીઠેથી સહિ દુઃખ ટળ્યું, પૂર્વ પુણ્ય કરી આવી મળ્યું;
એવું કહીને લાગ્યો પાય, વળતો યોલ્યો તક્ષકરાય. ૬૬
કેણુ દેવને અઢેકો ગણી, પરમભક્તિ કરો તેહ તણી;
જેને ભજતાં ભવ દુઃખ સમે, એવો કેણુ સેવો છો તમે. ૬૭
વળતો યોલ્યો રાજકુમાર, હમે ભણ્યે છે વિશ્વાધાર;
જેને અંશે અજ અવતર્યો, રાજસ યુધ્ધ અંગીકૃત કર્યો. ૬૮
અરઅચરને સળે જેહ, આદિ અનાદિ શિવ સેવું તેહ;
વિષ્ણુ વિષ્ણુર નામ કહેવાય, કમળા જેના સેવે પાય. ૬૯
સાત્વિક યુધ્ધ તે વૈકુંઠરાય, તેવા પ્રજ્ઞને કઈ પ્રજ્ઞામ;
શરણે તામસયુધ્ધ ધરે, પ્રથમ સ્થાવર જંગમને કરે. ૭૦
નિરાકાર નિરંતર બ્રહ્મ, રૂપ અરૂપ સૌ વર્જિત કર્મ;
શંકુ છે તે તેજ પ્રકાશ, અમરતણી તે પ્રભુ અંવનાશ. ૭૧
રૂપ તક્ષક ધરે આભણું, પરમ પ્રીત કરે બેઠે કર્મ;
અહરનિશ કરે સૌ સેવ, અધિક નામ જાણું મહાદેવ. ૭૨
એવી વાત પત્રગવરે સુણી, આપ્યા અંચર શુષ્ક બહુ મણી;
શિવ સેવક જાણ્યું અભિધાન, પ્રસન્ન થઇ દીધાં સનમાન.

વલણુ

સનમાન દીધાં પ્રસન્ન થઇને, પત્રમ સૌ બહુ સ્તુતિ કરે;
મહાદેવ સુત હરદેવ કહે, ટપ ઉગાર્યો ગિરિજાવરે. ૭૪

૫૬-રાગ આશાવરી

માણુસરૂપ ધરીને, આગ્યો ફેગટ પ્રાણીરે;
હરિહર કેરી ભક્તિ ન કીધી, રામ ન યોલ્યો વાણીરે. માં
માત તાતનું જોયન છેલ્લું, અવર ન કાંઈ કીધુંરે;
જોગ ભોગની વાત ન જાણી, તે આતુરદાન દીધુંરે. માં
મોહ તુણ્યા મમતાએ વિટાળ્યું, ઉત્તમ આપ વખાણુંરે;
ધન દારા સુત સંપત દેખી, મૂરખ કાંઈ ન જાણુંરે. માં
જે જેમ આગ્યો તે તેમ જાશે, ત્યાંકાં આરત શી કરીએરે;
ગૌરીવર ગોપીવર ચરણે, પ્રીત કરી ચિત ધરિયેરે. માં
કુરિજન દુષ્ટ મુખ બોલિ ન જાણે, શિવનારાયણનું નામરે;
કહે હરદેવ હરિહર સેવો, અવસરે આવે કામરે. માણું

રાગ મદલુર

સુત યોલ્યારે, શોનક રૂપિ શ્રવણે ધરો;
પ્રીત પૂરણરે, સંકરવત પૂજા કરો. ૧
શિવ સેવરે, મનચાંચિત ફળ દે સહી;
શિવ ભક્તનેરે, ત્રિવિધ તાપ પીડે નહી. ૨
સીમંતિનીરે, ચંદ્રાંબની યુવતી;
તેણે પૂજ્યારે, પ્રદોષે ગૌરીપતિ. ૩
વત પૂજ્યારે, મહિમાથી સુત ઉગર્યો;
દુઃખ સાગરેરે, ચંદ્રાંબ પૂરણ તથો. ૪
પત્રગવરેરે, આદર બ્રાવ કીધા બણી;
કહે આરોપ્યારે, હાર અમૃત્ય સોહામણી. ૫
એમ યોલ્યારે, વર માગો મન ભાવતા;
જાણ્યા નહીરે, શિવ સેવક અહીં આવતા. ૬

જો જાણત રે, તો આવત સામા સહી;
સુખ ભોગવોરે, મણિ શોભિત મંદિર રહી. ૭
રાગ શોકજરે, તરકરવર્જિત પુર સદા;
કલ્પ તરવરે, ધમ્મા પૂરે સર્વદા. ૮
અમૃત રસેરે, પૂરણ વાવ સોહામણી;
નાચકન્યારે, પરમ ભક્તિ કરશે ધણી. ૯
દુષ્ટ દુષ્ટનીરે, કાંઈ ન જાણે સમ્ભાવના;
અંજો અરયોરે, શીતલ ચંદન બાવના. ૧૦
નિશ્ચળ થઇનેરે, ચિંતા સધળી પરહરે;
મન ભાવતા રે, વિવિધ ભોગ નિત્યે કરો. ૧૧
એવું સાંભળીરે, યોલ્યો એમ નૈષધપતિ;
પ્રભુ સાંભળીરે, સત્ય કહું એક વીનતી. ૧૨
હમ નારીરે, સીમંતિની બાકુળ થશે;
તે તો પરણીરે, અશુરમંદિર હવે જશે. ૧૩
પતિવ્રતારે, નારીશિરોમણી છે સતી;
સોમવારેરે, પ્રીતે પૂજે ગિરિજાપતિ. ૧૪
અમ ઉપરે, અશુર સ્નેહ રાખે ધણો;
કરી કરુણારે, પૂરો મનોરથ તે તણો. ૧૫
દુઃખ ઉપન્યું રે, વય વૃદ્ધ માતપિતાતણું;
શત્રુ થઇનેરે, દાયાહ દુઃખ દેશે ધણું. ૧૬
એવું સાંભળીરે, તક્ષક પ્રીત પામ્યો ધણી;
તોણ પૂરારે, એક બાર આપ્યા મણિ. ૧૭
મનવેગીરે, અશ્વ એક આપ્યો ભલો;
સેવાકારીરે, રાક્ષસ સંગે મોકલ્યો. ૧૮
એક નાગનેરે, તક્ષકે કરી વીનતિ;
સાથ કારણરે, સંગ રહેજો જ્યાંહા બૂપતિ. ૧૯
વર આપ્યોરે, સકલ બહુ જશ્ન હરો;
શત્રુ ફળરે, તમને દેખી નાશી જશે. ૨૦
ચંદ્રાંબરે, આઘા માગીને સંચર્યો;
મણિ અંચરે, બાર રાક્ષસને શિર ધર્યો. ૨૧
સંગે નાગનીરે, જમુના તટ આવી રહ્યો;
તીર દેખીનેરે, અતિ ઉલટ મનમાં થયો. ૨૨
અરવે ચડીરે, જમુનાતટ કીડા કરે;
નરરૂપેરે, રાક્ષસ પત્રમ પૂઠે કરે. ૨૩
તેણે દિવસેરે, સોમપ્રદોષ ઉતો સહી;
ત્યાં નહાવારે, સીમંતિની આવી રહી. ૨૪
નર દીઠીરે, ઉત્તમ અશ્વ નચાવતો;
એ નરનેરે, કંઈએક મેં દીઠો હતો. ૨૫
વિસ્મે થઇરે, સહિયરને કરે વીનતિ;
રૂપ સુંદરે, જાણે ચંદ્રાંબ બૂપતિ. ૨૬
કર્મ કરારે, લખ્યા લેખ મીટે નહીં;
રંક હાથેરે, ઉત્તમ હાથ જાળે નહીં. ૨૭
એમ કહેતારે, કામજાણે બાકુળ થઇ;
રૂપ જોઇનેરે, ચિત્રામણવત થઇ રહી. ૨૮

વરસ ત્રણેરે, તૃપનંદન આબ્યો ફરી;
 તેણે દીકરી, નારી અનેક દુઃખે ભરી.
 સૌભાગ્યનુંરે, લક્ષણ એક દીસે નહીં;
 ઠંઠે ભૂષણરે, અંજન તિલક શોભા નહીં.
 નિસ્તેજથીરે, સકલ અંગ શોભા ગળી;
 મત શોકથીરે, શરીર અંગ દાહ્યો વળી.
 લટ છટીરે, રૂપ મસ્તક ગુંથ્યા વિના;
 મુખ પાંદુરે, અતિ દુર્બળ જોઇ અંગના.
 દુઃખ પામ્યોરે, અશ્વ મૂડી પાળો થયો;
 પગે ચાલીનેરે, સીમંતિની પાસે ગયો.
 મુખે બોલ્યોરે, કાણુ જાત છે તમતણી;
 દેહ દુર્બળરે, પ્રથમ કાંતિ હતી ધણી.
 લાજ પામીરે, મધુર વાપક શ્રવણે સુણી;
 સ્વપીને કહ્યુંરે, કહો માંડી ગત અમતણી.
 સખી આચરીરે, સાંભળો એક કથા કહું;
 નૈષધપતિરે, ચંદ્રસેનની એ વહુ.
 ચંદ્રસેનનેરે, કુંવર ચંદ્રાંગદ છે ભણો;
 રૂપ લક્ષણેરે, કાણે નવ જાણે કહ્યો.
 તેની નારીરે, એ જાણો નિશ્ચય કરી;
 ચિત્રવમ્બીરે, તૃપવર કરી દીકરી.
 સીમંતિનીરે, નામ જાણો એનું તમે;
 દિન પ્રત્યેરે, દિનને જમાડીને પોતે જમે.
 એનો સ્વામીરે, શ્વશુરમંદિર નિત્યે રમે;
 તે તો બૂઝ્યોરે, જમુનાજળ કાષ્ઠએક સમે.
 વરસ ચૌદમેરે, વિધવા દુઃખ પામી ધણું;
 તોયે પાળેરે, સોમવ્રત શંકરતણું.
 શિવ શક્તિરે, પ્રીતે પૂજે સંખ્યાસમે;
 વિમ્બ વરનેરે, ભૂષણ અંબર આપી નમે.
 ચંદ્રસેનનેરે, શત્રુએ દુઃખ દીધું બહુ;
 નર નારીરે, બંધન કરી લીધું સહુ.
 બંધનમાં રહીરે, વિપદ થકી ઉદ્ધર ભરે;
 ચિત્રાંગદનેરે, કુંવર નિત્યે સાંભરે.
 મત જાણીનેરે, તીર્થે નાવા આવી સતી;
 હમે માંડીનેરે, કહી એની સધળી ગતિ.
 નારી જાણીનેરે, ભાંગી બ્રાંતિ સૌ ચિત્તતી;
 હરખ પામીનેરે, વળતી બોલી સીમંતિની.
 કાણુ કારણેરે, એવડી વાત પૂછી તમે;
 સ્નેહ સરખારે, પ્રેમલાયક જાણ્યા હમે.
 નર ગાંધર્વરે, અમર જાત સુત કાણુતણા;
 યક્ષ રાક્ષસરે, કાણુ સંગે આ બે જાણ્યા.
 ગુણુ સાગરરે, અતિ વદ્ધલ સોહામણા;
 કામ સરખારે, મેં દીઠા મહીમાં ધણ્યા.
 સત્ય બોલારે, દુર્બળ જાણ્યા કેમે કરી;
 કાંઠાથી આબ્યારે, કાણુ સ્થાનક જાણી ફરી.

વાત કહેતારે, નયણે થકી આંસુ ઝર્યો;
 ૨૯ પ્રીત પૂણેરે, સ્વામિલક્ષણ તો સાંભર્યો. ૫૧
 કંઠ બાધેરે, મુગ્ધા અમ બોલી સહી;
 ૩૦ મુરછા હવેરે, શરીરતણી સૌ સુધ મધ. ૫૨
 વસુધાતલ પડતારે, રાખી છે એને કર ધરી;
 ૩૧ ચિત્રાંગદેરે, પ્રીતિ દીઠી અતિ આકરી. ૫૩
 મોહ પામ્યોરે, ધટીક બે બ્યાકુળ થયો;
 ૩૨ ધીર થઇનેરે, પ્રેમના બોલ આંને કહ્યો.
 કર ફેરવ્યોરે, મુખે બોલ્યો સાંભળ સતી;
 ૩૩ પ્રદાપેરે, તમે પૂજો છો ગિરિજાપતિ. ૫૫
 તેણે કીર્તિરે, સકળ લોક તારી થઈ;
 ૩૪ દિન બે પછીરે, નિજ પતિને મળજો સહી. ૫૬
 સિદ્ધ રૂપેરે, સકલ લોક ફરિયે હમે;
 ૩૫ તારો સ્વામીરે, દીઠો હતો કાષ્ઠએક સમે. ૫૭
 તમ સંગાથેરે, રહેવા મન ઇચ્છે ધણું;
 ૩૬ દિન થોડેરે, સુખ થાશે સ્વામીતણું. ૫૮
 શિવ સેવ્યારે, સુર સરિતા જેણે શિર ધરી;
 ૩૭ એવું કહીનેરે, અશ્વર શીઘ્ર કરી. ૫૯
 અશ્વ ચડીનેરે, તૃપવર ત્યાંથી સંચર્યો;
 ૩૮ નાગ રાક્ષસરે, સંગ અંગે ઉલટ બર્ચો. ૬૦
 શુભ અંબરરે, ચંદન પુષ્પ શોભે સહુ;
 ૩૯ તેની વાસનારે, દશ જોજન વ્યાપી બહુ. ૬૧
 તાત દેશનીરે, વાડી મધ્યે તે ઉતર્યો;
 ૪૦ નવ જોળનેરે, કનકભૂષણ શોભા બર્ચો. ૬૨
 ચિત્રવમ્બીરે, નગર લોક પાસે ગયા;
 ૪૧ વધામણીરે, લેવા સઉ તત્પર થયા. ૬૩
 બહુ નારીરે, નગરતણી ટોળે થઈ;
 ૪૨ તાહાં ચાલીરે, નર દુહિતા તો ત્યાં રહી. ૬૪
 ત્યાં દીઠારે, ચંદ્રાંગદ વસુધાધિપતિ;
 ૪૩ કો નર આબ્યોરે, બે નર કો સધળી ગતિ. ૬૫
 સખી સાંભળેરે, નાશ થયો તે કયાં મળે;
 ૪૪ દૈત્ય રાક્ષસરે, અમર માયાને કાણુ કળે. ૬૬
 વય વણેરે, લક્ષણ મેં જાણ્યાં સહી;
 ૪૫ નર નિશ્ચરે, ચંદ્રાંગદ અન્ય નહિ. ૬૭
 એક આબ્યોરે, ચંદ્રાંગદ સરખો સહી;
 ૪૬ મન બાવતીરે, અનેક વાતો તેણે કહી. ૬૮
 કર સ્પર્શતીરે, શરીર સુખ પામી ધણું;
 ૪૭ રૂપ લક્ષણથીરે, જાણ્યું લક્ષણ સ્વામીતણું. ૬૯
 કાણુ જાણેરે, કયાંથી આબ્યો ને કયાં ગયો;
 ૪૮ મન મધ્યેરે, એ અદ્ભુત સંધે રહ્યો. ૭૦
 કાણુ જાણેરે, ઇંદ્રજીવ માયા હશે;
 ૪૯ શિવવ્રતથીરે, મેત્રી વચન સાચાં થશે. ૭૧
 સલ વાપકરે, વિમ્બવરનું સાચું થશે;
 ૫૦ અષ્ટ અભકરે, તેણે કહ્યું એને થશે. ૭૨

સત્ય જોવારે, શંકરે માયા મોકલી;	મૂર્ખા ખાધરે, સુખે મોલી વલ્લભ ગયું;	
સર બહારે, જે ન જાયે કાલે કળી.	૭૩ સુત બેટતારે, રાજ મન વિલ્લભ થયું.	૯૫
એવું ઓચારીરે, સીમંતિની નાવા ગધ;	૭૪ જોષ પંડિતરે, રાજસભા પૂરણ બહુ;	૯૬
હવે સાંભળારે, કુંવરતણી જે ગતિ થઇ.	નાગ તક્ષકરે, પર્વે ભક્તિ કાંધી ધણી;	
શબ્દમારીનેરે, રાક્ષસને ત્યાં મોકલ્યો;	૭૫ તેણે આખ્યારે, વજ્ર શુદ્ધ બૂધણ મહી.	૯૭
મહા બળાયોરે, માયાવી દોસે બહો.	સુગંધથીરે, સકળ દેશ પરિમળ થયો;	
ગયો પુર વિષેરે, રાક્ષસ કોઇ નહીં ઓળખે;	૭૬ તેણે મોહરે, કહે શો રંગ દોઢો તમે.	૯૮
મુખે બોલ્યોરે, નૃપ નિરમે રહેતા રખે.		
શત્રુ થઇનેરે, નૃપ તેં સારું કયું;	૭૭ અતિ ઉત્તમરે, વસ્તુ જોષ વિરમે થયા;	૯૯
ચંદ્રસેનનેરે, બંધન કરી ધનસુખ હર્ષ.	તેજ અદ્ભુતરે, સૌકાનાં નેત્ર મીચી રહ્યાં.	
તેના કુંવરરે, ચંદ્રાંગદ આલ્યા ફરી;	ચંદ્રસેનનેરે, હરખ પૂરણ આંસુ ઝરે;	
નાગ તક્ષકરે, જેવી પ્રીતિ સેવા કરી.	૭૮ એ સાચુરે, અથવા સ્વપ્ન એમ ઓચરે.	૧૦૦
આખ્યા અંતરે, કનક બૂધણ કુસુમ મણિ;	મૈત્રીવરેરે, સમજાવ્યો નૈષધપાત;	
રાજમહેસારે, ખોળો જગા રહેવા તણી.	૭૯ મુખે ઓચરોરે, કુલવંતી વહુ સતી.	૧૦૧
ચંદ્રસેનનેરે ભક્તિ કરી ચરણે નમે;	જેના પુણ્યથીરે, મમ પુત્ર હમને મળ્યો;	
કપટ કરીરે, જેનેપેરે પેર દમો.	૮૦ એવું કહીનેરે, એક સેવક લાં મોકલ્યો.	૧૦૨
ધર સાથનેરે, કુશળ ધરો જે વાસના;	ચિત્રવર્મારે, મંદિર કહેવા વધામણી;	
શીઘ્ર થઇરે, કરો કુંવરની ઉપાસના.	સીમંતિનીરે, સાંભળી પ્રીત પામી ધણી.	૧૦૩
જુદ્ધ કરીરે, જે રાખો મન વાસના તમે;	તે સેવકરે, પામ્યો ઉચિત મન બાવતા;	
થાવો વહેવારે, તપર થઇ આલ્યા હમે.	૮૨ ધન અગ્નિરે, અંગે બૂધણ સોહાવતા.	૧૦૪
એવું સાંભળારે, દેહ કુળે થાય આકળો;	સોભાગ્યરે, પૂરણ દીઠી આ તો દીકરી;	
સઉ જન કહેરે, ચંદ્રાંગદને જઇ મળો.	તેજા નૃપ સઉરે, વિવાહ કાંધો ત્યાં છ ફરી.	૧૦૫
એવું સાંભળીરે, દાયાદ નૃપ પાસે ગયો;	ધન સંપતરે, રાજ સંપત આપી સઉ;	
બંધ છોડીનેરે, કર જોડી ઉમે રહ્યો.	૮૪ ચંદ્રસેન કહેરે, પૂર્વે પુણ્યે પામ્યા વહુ.	૧૦૬
ચરણ વંદેરે, પ્રીત કરી ખેઉ જણા તણા;	એમ કહીનેરે, આખ્યાં કુસુમ બૂધણમણિ;	
મુખે ઓચરેરે, એ અપરાધ ક્યોં ધણા.	૮૫ દશ જોજનરે, શુદ્ધ શૌભા તાહાં તે તણી.	૧૦૭
માતતાત છારે, અનાથનું ડાવરજે;	મુક્તાફળરે, કંઠે હાર ચંપકતણા;	
ચંદ્રાંગદરે, કુંવરવત્ કરી ભાળુજે.	૮૬ સુકાય નહીરે, શુદ્ધ સદા શુભ તોહતણા.	૧૦૮
વર્ણ આશ્રમરે, સો કો સુખ પામ્યા ધણું;	ચંદ્રાંગદરે, લાળ્યો પાતાળ વિષે જઇ;	
ગીત ગાયરે, ઘેરઘેર હોય વધામણું.	૮૭ તે જોષનેરે, સકલ નારી વિરમે થઇ.	૧૦૯
ચંદ્રસેનનારે, મસ્તકે છત્ર સોહામણું;	ચિત્રવર્મારે, નરનારીને આહુદ થયો;	
સિંહાસનેરે, રાજતેજ શૌભે ધણું.	૮૮ ચિત્રાંગદરે, મળિ બેટી નિજપુર ગયો.	૧૧૦
વાગે વાળેરે, શરણાઇ શબ્દ સોહામણા;	ચંદ્રસેનનેરે, સૌંધું રાજ નિર્લે થયો;	
નાચે નૃત્ય કરીરે, આશીર્વાદ વિપ્રો ભણ્યા.	૮૯ શિવ ભજવારે, જોગ ધરી વનમાં ગયો.	૧૧૧
ગુરુ મૈત્રીરે, નાગરક્ષાક પાસે ગયા;	ભાવે કરીનેરે, ભજન કર્યું શિવરામનું;	
રાજપુત્રનેરે, બેટી મન આનંદ થયા.	૯૦ ટાળ્યું પ્રાશ્નિતરે, માનસિક વાચિક કાપનું.	૧૧૨
પંચ શબ્દરે, નોખત વાળે ને ગડગડ;	તે રાજરે, નિર્લે થઇ શિવપુર ગયો;	
શુભ જોગરે, રાજકુંવર અરવે ચડે.	૯૧ સુખે ભોગબુંધરે, ગિરિજાવર શરણે રહ્યો.	૧૧૩
રાજમાર્ગરે, કુંવર પધારે જે સમે;	ચિત્રવર્મારે, રામની રીત ભલી હતી;	
કર જોડીનેરે, જનપદ લોક સઉ નમે.	૯૨ શિવ ભજતારે, કાર્તિ પામ્યો તે અવનવી.	૧૧૪
ભાટ ચારણરે, ઉત્તમ જશ મુખે ઓચરે;	સૌ બૂપતિરે, ચંદ્રાંગદની સેવા કરે;	
વૃદ્ધ બાળકરે, પ્રીતિ પૂરવ સંગે ફરે.	૯૩ જુગંડગમ્ભારે, આહુદ થઇ સધળા ફરે.	૧૧૫
માત તાતનેરે, જથા જોગ ચરણે નમ્યા;	સુખ સંપતરે, રિદ્ધ સિદ્ધ પામ્યો ધણી;	
તેના મનતણારે, ત્રિવિધતાપ તત્ક્ષણ સમ્યા.	૯૪ આઠ બાળકરે, એક કન્યા નિશ્ચય હતી.	૧૧૬

ગુલ્ફી, જાળહર્ષેં જંબે, ધનપ્રદાયં જાત્રવી, સ્થિરાસ-
નાયં ઝરૂં, મહાકાયાયં કટીં, સર્વકર્માવરોચકાચં
નાથિં, લોહિતાચં ઘરં, લોહિતાશ્વાયં દ્વયં, સામ-
ગાનાં કૃપાકરાયં કરૌ, ધરાસ્મજાયં બાહું, કુજાયં
સ્કંધૌ, ભૌમાચં કંઠં, મૃતિદાયં હૃદયં, ભૂમિન્દનાયં
જ્ઞકં, અંગારકાયં નાસિકે, યમાયં કળૌ, સર્વ-
રોગાપહારકાયં ચક્ષુષી, દૃષ્ટિકર્મે લલાટં, વૃદ્ધિર્મે
ચૂર્ણં, સર્વકામફલપ્રદાયં શિલાં ॥ ૨૦ ॥ તતો
પૂપાદિપુષ્પાંજર્યંતં કૃત્વા ઇતૈરેવ નામચિરકલિષ્ઠસ્યર્થાન્
વ્યાપ્ ॥ ૨૧ ॥

તે પૂજાને પ્રકાર:-પ્રથમ ન્યાસ-એ 'હ્રાં' એ મંત્ર
બધી અંગુઠામાં ન્યાસ કરવો: 'હ્રીં' થી તળીનીમાં, 'હ્રૂં'
થી વચલી આંગળીમાં, 'હ્રૈં' થી અનામિકામાં, 'હ્રૌં' થી
ટચલી આંગળીમાં ને 'હ્રાં' એ મંત્ર બધી કરતલ તથા
કરપૃષ્ઠમાં ન્યાસ કરવો. 'હ્રાં' થી હૃદય, 'હ્રીં' થી
મસ્તક, 'હ્રૂં' થી શિખા, 'હ્રૈં' થી ખાડુ, 'હ્રૌં' થી
નેત્ર, ને 'હ્રાં' થી અભ્યાસ કરવું. 'હ્રં' એ મંત્ર
બધી દિગ્બંધ કરવો. ૧૦ પછી-મંગલ, જે લાલ વસ્ત્ર
તથા માળાને ધારણ કરનાર છે, શક્તિ, શૂલ તથા
મહા ધારણ કરનાર છે, ચાર હાથવાળા છે ને ઘેટાંના
બાહનવાળા છે તે મને વર આપો, એ મંત્ર બધી
ખ્યાન કરવું. 'હે જોમ! હે બળવન! હે મંગળ! હે
મહા પ્રભો! અહીં પધારો. તમારા આવવાથી ચરાચર
જણે લોકો આવી ગયા. મંગળ તેનેરૂપ છે, દુરાસદ છે,
રુદ્રરૂપ છે, અવ્યકત મુખવાળા છે ને લાલ કાંતિવાળા છે
તેનું હું આવાહન કરીશ.' એ મંત્ર તથા અગ્નિમૂર્ધાના
આગિરૂપ અગ્નિ, વિકૃપમંગળ દેવ ને ગાયત્રી હંદ છે.
મંગળના આવાહનમાં વિનિયોગ કરવો. 'અગ્નિમૂર્ધા' એ
મંત્ર ને સમર્થ, ધન તથા સમૃદ્ધિ આપનાર મંગળને હું
નમસ્કાર કરું છું ને તેનું આવાહન કરું છું, એ મંત્ર બધી
આવાહન કરી 'અગ્નિમૂર્ધા' એ મંત્ર અથવા મંગળ
ગાયત્રીથી આસનથી લઈ પુષ્પપૈત્ર પૂજા કરવી. ૧૪-૧૬
પછી એકવીશ નામમંત્રોવડે મંગલચંત્રના એકવીશ કોઠામાં
અંગોની પૂજા કરવી. તેના પ્રકાર 'મંગલાય નમઃ પાદૌ
પૂજ્યાભિ,' એ મંત્રથી પગની પૂજા કરવી, 'ભૂમિપુત્રાયં'
થી ઘુંટીની, 'જાળહર્ષેં' થી ગંધાની, 'ધનપ્રદાયં' થી ઘુંટ-
ણીની, 'સ્થિરાસનાયં' થી સાથળની, 'મહાકાયાયં' થી
કેઠની, 'સર્વકર્માવરોચકાયં' થી નાભીની, 'મોહિતાયં' થી
ચેટની, 'લોહિતાશ્વાયં' થી હૃદયની, 'સામગાનાં કૃપાકરાયં'
થી હાથની, 'ધરાસ્મજાયં' થી ખાડુની, 'કુજાયં' થી
ખભાની, 'ભૌમાયં' થી કંઠની, 'મૃતિદાયં' થી હૃદય (હાડી)
ની, 'ભૂમિન્દનાયં' થી મુખની, 'અંગારકાયં' થી નાકની,
'યમાયં' થી કળુંની, 'સર્વરોગાપહારકાયં' થી નેત્રની,
'દૃષ્ટિકર્મે' થી લલાટની, 'વૃદ્ધિર્મે' થી મસ્તકની તથા

'સર્વકામફલપ્રદાય નમઃ શિલાં પૂજ્યાભિ' એ મંત્ર બધી
શિખાની પૂજા કરવી. ૨૦ ત્યાર પછી ધૂપથી લઈ પુષ્પાં-
જરથી સુધી પૂજા કરી ઉપર કહેલાં નામોવડે એકવીશ
અર્ધ આપવા. ૨૧ પછી આ કવચનો પાઠ કરવો:-

તતો વશ્યમાર્ગ કવચં પઠેત્- શિલાયાં મંગલઃ પાતુ
ભૂમિપુત્રઃ મુર્ધનિ । લલાટે ઋણહર્તા ચ ચક્ષુષોઃ ધનપ્રદઃ
॥ ૨૨ ॥ સ્થિરાસનઃ ભોજ્યોઽથ મહાકાયાઃ નાસિકે ।
આસ્યંતોષજિહ્વાઽ સર્વકર્માવરોચકઃ ॥ ૨૩ ॥ હનૌ મે
લોહિતઃ પાતુ લોહિતાશ્વઃ કંઠકે । સ્કંધયોરુચયોરશ્વેસ્તા-
મગાનાં કૃપાકરઃ ॥ ૨૪ ॥ ધરાસ્મજો મુજૌ પાતુ કુજૌ
રશ્વેસ્તદ્વયમાભૌમૌ મે હૃદયં પાતુ મૃતિદસ્તુ તથોદરે ॥ ૨૫ ॥
ભૂમિન્દનો નાભૌ તુ ગુણે સ્વંગારકોઽવતુ । ઝરુ મમ યમૌ
રશ્વેજ્ઞાન્વો રોગાપહારકઃ ॥ ૨૬ ॥ જંબયોર્દૃષ્ટિકર્તા ચ
અપહર્તા ચ ગુલ્ફયોઃ । પાદાંગુઠૌ ચ ગુલ્ફૌ ચ સર્વકામ-
ફલપ્રદઃ ॥ ૨૭ ॥ શક્તિર્મે પૂર્વતો રશ્વેચ્છૂલે રશ્વેઽવધિને ।
પશ્ચિમે ચ વહઃ પાતુ હત્તરે ચ શરસ્તથા ॥ ૨૮ ॥
ઝર્વે પિંડાનનઃ પાતુ અચસ્તાત્પ્રિયી મમ । ઈન્દ્રિયસ્ત-
શરીરોઽસૌ ચિન્તયેન્નમિન્દનમ્ ॥ ૨૯ ॥ इति कवचं
जपित्वा जपं कुर्यात् तदंगतया ।

મંગળ શિખાની રક્ષા કરે, ભૂમિપુત્ર મસ્તકની રક્ષા
કરે, અણુહત્તૌ લલાટનું રક્ષણ કરે, ધનપ્રદ જે નેત્રોની
રક્ષા કરે, સ્થિરાસન જે કાનની રક્ષા કરે, મહાકાય જે
નાસિકાની રક્ષા કરે, સર્વકર્માવરોચક મુખ, હાંત હોઠ,
ને જાભની રક્ષા કરે, લોહિત મારી હાડીની રક્ષા કરે,
લોહિતાશ્વ કંઠની રક્ષા કરે, સામનું ગાન કરનારાઓ
ઉપર કૃપા કરનારા જે ખભાનું રક્ષણ કરે, જોમ મારાં
હૃદયનું રક્ષણ કરે, ભૂતિદ પેટનું રક્ષણ કરે, ભૂમિન્દન
નાભિનું રક્ષણ કરે, અંગારક ઘાટનું રક્ષણ કરે, યમ
મારાં સાથળનું રક્ષણ કરે, રોગાપહારક મારાં ઘુંટણનું
રક્ષણ કરે, દૃષ્ટિકર્તા પીડીનું રક્ષણ કરે, દૃષ્ટિકર્તા ઘુંટીનું
રક્ષણ કરે, સર્વકામફલપ્રદ મારા પગ વગેરેનું રક્ષણ
કરે, શક્તિ પૂર્વ દિશામાં માંડે રક્ષણ કરે, શૂલ દક્ષિણ
દિશામાં માંડે રક્ષણ કરે, ધનુષ પશ્ચિમ દિશામાં રક્ષણ
કરે, ખાણ ઉત્તર દિશામાં રક્ષણ કરે, પિંડાનન ઉપર
રક્ષા કરે ને પ્રિયીપુત્ર માંડે નીચે રક્ષણ કરે. એવી
રીતે ન્યાસ કરી મંગલનું ખ્યાન કરવું. એ પ્રમાણે કવ-
ચનો પાઠ કરવા પછી ૭૫ કરવો. ૨૨-૨૯

અસુજમરુણવર્ણ રક્તમાસ્ત્રાંગારાગ કનકકમલમાલમા-
લિન્ વિશંવંશ્યમ્ । અતિલક્ષિતકરામ્યાં વિષર્તં લક્ષ્મિચ્છે
અજત ધરણિસર્વ મંગલં મંગલનામ્ । इति ध्यात्वा ॥ ૩૦ ॥
અગ્નિમૂર્ધા इति मंत्रमष्टोत्तरशतं जपेत् । ३१ ॥ અંગારકાય વિષદે
લક્ષ્મિહસ્તાય વીમહિ । તત્તો જૌમઃ પ્રચોદયાદ-इति
गायत्रीं पठित्वा ततः स्तोत्रं पठेत् ॥ ૩૨ ॥ મંગલો ભૂમિપુત્રઃ

ઋણહતાં ધનપ્રદઃ । સ્થિરાસનો મહાકાયઃ સર્વકર્માવરો-
ધકઃ ॥ ૩૨ ॥ કોહિતો કોહિતાશ્ચ સામગાનાં કૃપાકરઃ ।
પરાત્મજઃ કુજો ધૌમો ભૂતિદો ભૂમિનંદનઃ ॥ ૩૩ ॥
અંગારકો યમશ્રેષ્ઠ સર્વરોગાપહારકઃ । વૃદ્ધિકર્તાંડપ્રદતાં ચ
સર્વકામફલપ્રદઃ ॥ ૩૪ ॥ એતાનિ કુજનામાનિ નિત્યં
યઃ પ્રયતઃ પઠેત્ ॥ ઋણં ન જાયતે તસ્ય સંતાનં વર્ધતે સદા
॥ ૩૫ ॥ એકવિંશતિ નામાનિ પઠિત્વા તુ દિનાંતકે ।
રૂપવાન્ ધનવાંશ્રેવ જાયતે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૩૬ ॥ એક-
કાલં દ્વિકાલં વા યઃ પઠેત્સત્સાહિતઃ । પર્વ ક્રુતે ન સંદેહો
ઋણં હિત્વા સુખી ભવેત્ ॥ હિતિ સ્તોત્રં પઠેત્ ॥ ૩૭ ॥ ધર-
ણિગર્ભસંભૂતં વિશુક્તિસમપ્રભન્નં । કુમારં શક્તિહસ્તં ચ
મંગલં પ્રણમામ્યહમ્-હિતિ નમસ્કારઃ ॥ ૩૮ ॥

મંગલ અસદ્ છે, લાલ વર્ણુવાળા છે, લાલ ચંદન
તથા પુષ્પની માળાવાળા છે, સોનાના કમળની માળાથી
શોભે છે, જગતને વંદ છે, હાથમાં સુંદર શક્તિને તથા
શૂલને ધારણ કરે છે, પૃથિવીના પુત્ર છે ને મંગલના
પણ મંગલ છે તે મંગલનું બળન કરે। એ પ્રકારે
ધ્યાન કરી, પછી ‘ભમિર્મૂર્ખો’ એ મંત્રને એક સો આઠ
વખત હોમ કરવો. પછી અંગારકને બાણીએ છીએ,
શક્તિહસ્તનું ધ્યાન કરીએ છીએ, માટે મંગલ અમને
પ્રેરણા કરે, એ ગાયત્રીનો પાઠ કરી સ્તોત્રનો પાઠ કરવો.
મંગલ, પૃથિવીના પુત્ર, કરજ દૂર કરનાર, ધન આપનાર,
સ્થિર આસનવાળા, મોટાં શરીરવાળા, સધળાં કાર્ય રોક-
નાર, લાલ લાલ નેત્રવાળા, સામવેદી બ્રાહ્મણો ઉપર કૃપા
કરનાર, પૃથિવીના પુત્ર, પૃથિવીથી ઉત્પન્ન થયેલ, ભોમ,
સમૃદ્ધિ આપનાર, પૃથિવીને આનંદ આપનાર, અંગાર-
ક, યમ, સર્વ રોગ હરનાર, વૃદ્ધિ કરનાર, વૃદ્ધિ હર-
નાર ને સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર, એ પ્રકારનાં મંગ-
લનાં નામનો નિલ પાઠ જે માણસ કરે છે, તેને કરજ
થતું નથી ને તેના વંશની વૃદ્ધિ થાય છે. જે માણસ
સાર્યકાલે આ એકવીશ નામોનો પાઠ કરે છે, તે રૂપવાન
તથા ધનવાન થાય છે, એમાં સંશય નથી. જે માણસ
સાવધાન થઈ એક વખત વા એ વખત આ સ્તોત્રનો
પાઠ કરે છે તે કરજથી મુક્ત થઈ સુખી થાય છે, એમાં
સંદેહ નથી. એવી રીતે સ્તોત્રનો પાઠ કરવો. ‘પૃથિવીના
ગર્ભથી ઉત્પન્ન થયેલા, વીજળીના જેવી ક્રાંતિવાળા,
કુમાર, હાથમાં શક્તિ ધારણ કરનાર એવા મંગળને હું
પ્રણામ કરું છું’ એ મંત્ર બાણી નમસ્કાર કરવા. ૩૦-૩૮

લવિરાંતારેણ રેલાત્રયં કૃત્વા । અંગારક મહીપુત્ર મગ-
વન્મકલવત્સલ ॥ ત્વાં નમસ્કાયમિ મે શોષં ઋણમાશ્ન વિના-
શય ॥ ૩૯ ॥ ઋણરોગાદિદારિદ્રાપાપશ્ચદ્રાપશ્ચૃત્યયઃ । મવલ્કે-
શમનસ્તાપા નશ્યન્તુ મમ સર્વદા ॥ ૪૦ ॥ ઋણદુઃસ્વવિનાશાય
પુત્રસંતાનહેતવે । માર્જયામ્પસિતા રેલાસ્તિષ્ઠો જન્મસન્નુ-
દ્રવા ॥ ૪૧ ॥ દુઃસહૌર્માયનાશાય સુસહૌર્તાનહેતવે ।

કૃતં રેલાત્રયં ચામપાદેન માર્જયામ્યહમ્ ॥ હિતિ મનૈસ્તા
માર્જયેત્ ॥ ૪૨ ॥ તતઃ પ્રાર્થના-ઋણદર્ને નમસ્તેસ્તુ દુઃસ્વ-
દારિદ્રાનાશક । સુસહૌર્માયધનદો ભવ મે ધરણીસુત ॥ ૪૩ ॥
મહારાજ નમસ્તેસ્તુ સર્વકલ્યાણકારક । પ્રસાદાત્ત્વ દેવેશ
સદા કલ્યાણભાજન ॥ ૪૪ ॥ દેવદાનવગૌધવૈયશ્ચરાક્ષસપ-
ન્નગાઃ । પ્રામુર્ચતિ શિવં સર્વે સદા પૂર્ણમનોરથાઃ ॥ ૪૫ ॥
પ્રસાદં કુરુ મે ધૌમ સૌભાગ્યં મંગલપ્રદ । શાલઃ કુમારકો
યસ્તુ સ ધૌમઃ પ્રાર્પિતો મયા ॥ ૪૬ ॥ ઝઙ્ગવિન્યાં સમ્મ-
ત્પન્ન નમો ધૌમ ચતુર્ભુજ । મરદ્વાજકુલે જાત શૂલશાક્તિ-
ગદાધર । હિતિ પ્રાર્થ્ય પુનઃ સ્તોત્રં પઠેત્ ॥ ૪૭ ॥ તતો વાયન-
દાનમ- તિલગુદ્ધમિશ્ચિતાનેકર્વિચતિલદ્ધુકાન્ ગોધૂમમ-
વાન્કલદક્ષિણાસહિતાન્વેદવિદે દયાત્ ॥ ૪૮ ॥ દાનમંત્રઃ-
મંગલાય નમસ્તુભ્યં સર્વમંગલદાયક । વાયનેન ચ સંતુષ્ટઃ
કુરુ મે ત્થં મનોરથાન્ ॥ દેવસ્યસ્તેતિ મન્ત્રેણ મંગલઃ પ્રીય-
તામિતિ દયાત્ ॥ ૪૯ ॥ આવાહનં ન જાનામિ ॥ ૫૦ ॥
હિતિ પૂજનમ્ ।

એરના કાચલાથી ત્રણ રેખા કરી, પછી-‘હે અંગાર-
ક ! હે પૃથિવીપુત્ર ! હે ભગવન્ ! હે બકતોમાં પ્રીતિ-
વાળા ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું, માટે મારું રહેલું
કરજ બલદીથી દૂર કરો. હે દેવ ! કરજ, રોગ, દારદ્ર-
પણું, પાપ, અનિષ્ટ, અપશ્રુત્ય, સંસારદુઃખ ને મનના
તાપ સધળા નષ્ટ થાઓ, કરજનાં દુઃખના નાશ માટે
ને પુત્રની વૃદ્ધિ માટે ત્રણ જન્મોમાં થયેલી કાળી રેખા
ભૂંસાડી નાખું છું, દુઃખના નાશ માટે, હૌર્ભાગ્યના નાશ
માટે ને સુખકારક સંતાન માટે હું કરેલી ત્રણ રેખા
ડાખા પગથી ભૂંસાડી નાખું છું. એ મંત્રો બાણી તે ત્રણે
રેખા ભૂંસાડી નાખવી. પછી પ્રાર્થના કરવી-‘હે મંગલ !
આપ ત્રણ હરનાર છો, દુઃખનો તથા દરિદ્રપણુંનો
નાશ કરનાર છો, તેને નમસ્કાર કરું છું, માટે આપ
મને સુખ, સૌભાગ્ય તથા ધન આપો. હે મંગલ !
આપ સધળું કલ્યાણ કરનાર છો, તેને નમસ્કાર કરું
છું. હે દેવેશ ! હે કલ્યાણના પાત્ર ! આપની કૃપાથી
દેવ, દૈત્ય, ગંધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ, પન્નગ, તે સર્વેના મનો-
રથો પૂર્ણ થાય છે ને તેઓનું કલ્યાણ થાય છે. હે
મંગલ ! હે મંગલ આપનાર ! મારી ઉપર કૃપા કરો
ને સૌભાગ્ય આપો. આળક મંગલની હું પ્રાર્થના કરું
છું. હે મંગલ ! આપ ઉન્નયિનીમાં ઉત્પન્ન થયેલા છો,
ચાર હાથવાળા છો, બરદાનનાં કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા
છો, ને શૂલ, શક્તિ તથા ગદાને ધારણ કરો છો, તેને હું
નમસ્કાર કરું છું.’ એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી ફરીથી
સ્તોત્રનો પાઠ કરવો. પછી તલ તથા ગોળ નાખી
બનાવેલા એકવીશ ધર્તના લાડવા, ફળ તથા દક્ષિણાનું
વાપન વૈદિક બ્રાહ્મણને આપવું, તેના મંત્ર-‘હે મંગલ ! હે
સર્વ મંગલ આપનાર ! આપને નમસ્કાર કરું છું. આ વાચ-

નનાં દાનથી પ્રસન્ન થઈ મારા સ્થળના મનોરથો પૂર્ણ કરે.' તથા 'દેવસ્ય ત્વાં' એ મંત્ર બાણી 'મંગલ પ્રસન્ન થાઓ,' એમ કહી વાચન આપવું. આવાહન ન જાનામિ' એ મંત્ર બાણી ક્ષમા માગવી. એ પ્રકારે પૂજા કરવી. ૭૯-૫૦

મંગલપ્રતની કથા

અથ કથા ॥ સુત ડવાચ-પૂજિતો દેવદૈત્યૈસ્તુ મંગલો મંગલપ્રદઃ । ગૌતમેન પુરા શ્રુતો હોદિતાંગો મહાપ્રહઃ ॥ ૧ ॥ ગૌતમ ડવાચ-કથયસ્વ મહાભાગ શુભં પૂજનશ્રુતમચ્ચ । મંત્રમારાચનં દાનં સર્વપાપપ્રણાશનચ્ચ ॥ ૨ ॥ કૃપં સુવર્ણ-સંકાશં વાદનાયુધસંયુતચ્ચ । યેન પૂજિતમાત્રેણ જાયતે હસ્તહતમચ્ચ ॥ ૩ ॥ ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં કાલેનૈવ ફલ-પ્રદચ્ચ । સર્વપાપપ્રશમનં સર્વવ્યાધિવિનાશનચ્ચ ॥ ૪ ॥ સર્વસૌભાગ્યદં દેવ ધ્યાયુઃ પાતકનાશનચ્ચ । સર્વયજ્ઞફલં ચૈવ સર્વકામફલપ્રદચ્ચ ॥ ૫ ॥ તપસાં જપદાનાનાં ફલં ચૈવ તુ કમ્પયતે । તદ્ગર્ભં બ્રૂહિ મે દેવ હોદિતાંગ મહાપ્રહ ॥ ૬ ॥ યસ્મિનારાધિતે મર્ત્યઃ સર્વસૌભાગ્યવાન્મવેષ્ઠ ॥

સુત કહે છે-જેની દેવો તથા દૈત્યો પૂજા કરે છે, જે શુભ આપનાર છે, લાલ શરીરવાળો છે ને મોટો મહા છે તે મંગલને પૂર્વે ગૌતમ ઋષિએ પૂછ્યું હતું.^૧ ગૌતમ પૂછે છે-હે મહાભાગ ! હું મંગલ ! ઉત્તમ પૂજન, મંત્ર, આરાધન ને સર્વ પાપોના નાશ કરનાર દાન કહેા.^૨ હું દેવ ! જે મત કરવાથી સુવર્ણ જેવું રૂપ થાય, વાહન મળે, ઉત્તમ સુખ મળે, સમયપ્રમાણે ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષનાં ફલની પ્રાપ્તિ થાય, સર્વ સૌભાગ્ય મળે, સર્વ રોગો નાશ પામે, ધ્યાન કરનારનાં પાપોના નાશ થાય, સર્વ યજ્ઞનું ફળ થાય, સર્વ કામના પૂર્ણ થાય ને જપ, તપ તથા દાનનું ફળ તથા આરાધના કરવાથી સર્વ સૌભાગ્ય મળે, તેનું ઉત્તમ મત કહેા.^{૩-૫}

મંગલ ડવાચ-શ્રુત્ય વિપ્ર મહાભાગ સર્વકં ઋષિસત્તમ ॥ ૭ ॥ વ્રતં ચ પૂજનં દાનં પ્રણયાતં ધ્રુવનચ્ચે । આસી-સ્પૂર્વં હિ સર્વજ્ઞો નંદકો બ્રાહ્મણોત્તમઃ ॥ ૮ ॥ તસ્ય માર્યાં સુનંદા ચ નાન્ના રુપાતા સ્ત્રોત્રોચના । તસ્યાપર્યં ચ સંજાતં હસ્તત્વાણ કદાચન ॥ ૯ ॥ તેનાન્યસ્ય સુતા પુષ્પા દૃઢીત્વા પોષિતા ધ્રુવમ્ । બ્રાહ્મણસ્ય કુલે જાતા સુરૂપા ગુણસં-યુતા ॥ ૧૦ ॥ સર્વલક્ષણસંપન્ના પ્રયત્નેનૈવ ગૌતમ । પુરા જનૌ તથા આદ્યમેકમાત્રેણ પૂજિતઃ ॥ ૧૧ ॥ સા પુત્રી સ્વપૃષ્ઠે નીત્વા બ્રાહ્મણેનૈવ પાલિતા । નિત્યં હિ સ્વત્વે તસ્યા અઘાંતં કનકં બહુ ॥ ૧૨ ॥ તત્સુવર્ગેન વિપ્રોડતો ધનાઢ્યો મદગવિતઃ । કોટિકોટીપરો જાતો રાજતે મૃમિમંકલે ॥ ૧૩ ॥ દૃષ્ટા નંદકવિપ્રેણ દશવર્ષાં વરાર્પિની । વિવાહાર્યં ચ વિપ્રાય દતા સોમેશ્વરાય ચ ॥ ૧૪ ॥ વેદોફવિધિના તસ્યા વિવાહમકરોતહા । વર્ષેઃ કતિપયૈર્વિપ્રઃ સ્વાં પત્નીં પ્રૌઢયૌર્બલામ્ ॥ ૧૫ ॥ આદાય અશ્વરગુહાભિર્ગતઃ હ્યમવા-સરે । સ્વદેશમાર્ગેણ તતો વ્રજપ્રાસસ્થહર્મિશમ્ ॥ ૧૬ ॥

નિશાન્તે દુર્ગમે ધોરેડરણ્યે પર્વતમધ્યગે । નંદકોડપિ વને તસ્મિન્મહાલોભેન ભાવિતઃ ॥ ૧૭ ॥ પ્રચ્છન્નચોરરૂપેણ ઘાતિતું વિટ્પતિં સ્વકમ્ । અમજ્ઞયાન વિજનં દૃષ્ટ્વા નિષ્ક-રુણો મૃદમ્ ॥ ૧૮ ॥ તં પતિં મૃતમાલોક્ય સા નારી શોકપીઢિતા । પતિના સહ વિપ્રેદ મરણે કૃતનિશ્ચયા ॥ ૧૯ ॥ સ્વપતિં તમ્યં વિશ્વેચિંતયંતી પદે પદે । પતિં પ્રદ-ક્ષિણીકૃત્ય ચિતાયાશ્ચ સમીપતઃ ॥ ૨૦ ॥ પ્રાપ્ય યાવત્પ્ર-વિચિતિ પતિલોકમમીક્ષતી । તસ્મિન્લ્લગ્ને ચ તુટોડં વરાર્થં તામચોદયમ્ ॥ ૨૧ ॥ વરં બ્રૂહિ મહાભાગે યત્તે મનસિ વર્તેતે । દૃતિ શ્રુત્વા તતો વ્રતે સા નારી પતિમાનસા ॥ ૨૨ ॥ બ્રાહ્મણ્યુવાચ-યદિ તુટોડસિ મે દેવ તર્હિં જીવતુ મે પતિઃ ॥

મંગલ કહે છે-હે વિપ્ર ! હું મહાભાગ ! હું સર્વરા ! હું ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠ ! મત, પૂજન તથા દાન કે, જે ત્રણે જીવનોમાં પ્રસિદ્ધ છે તે સાંભળો. પૂર્વે નંદક નામનો સર્વરા ઉત્તમ બ્રાહ્મણ હતો.^{૧-૮} તેને સુનંદા નામની સુંદર નેત્રવાળી સ્ત્રી હતી. નંદક દૃઢ હતો, તેથી તેને કાંઈ પણ બાળક થયું નહીં;^૯ તેથી તેણે બીજા બ્રાહ્મણની કન્યાને પુત્રી કરી હતી. તે કન્યા રૂપાળી, શુભવાળી ને સર્વ લક્ષણ-વાળી હતી. તેણીએ પૂર્વે જન્મમાં ભક્તિથી મારું પૂજન કર્યું હતું, તેથી તેણીના આદે અવયવોમાંથી પુષ્કળ સુવર્ણ નીકળતું હતું.^{૧૦-૧૨} એ કન્યાને પુત્રી કરી રાખ-વાથી તે નંદક તો મોટો ધનવાન ને પૃથિવીમાં કરોડોનો બ્રાહ્મણ થઈ પડ્યો. તેથી તેને મોટો મદ પણ થયો હતો.^{૧૩} પેલી કન્યા દશ વર્ષની થઈ ને વિવાહરોગ્ય થઈ ત્યારે નંદકે વેદમાં કહેલા વિધિથી સોમેશ્વર બ્રાહ્મણની સાથે તેણીનો વિવાહ કર્યો. કેટલાંક વર્ષો ગયા પછી જીવાન થયેલી પોતાની પત્નીને લઈને, તે સોમેશ્વર શુભ દિવસે સાસરાને ઘેરથી નીકળ્યો, ને રાત દિવસ પોતાના દેશને માર્ગે ચાલવા લાગ્યો.^{૧૪-૧૬} પેલી નંદક પણ ધનના લોભથી પોતાના જમાઇને મારવા માટે ચોરનો વેષ લઈ તેની વચમાં પડ્યો. જ્યારે રાત્રિ વખતે મહા ધોર જંગલમાં પર્વતોની વચમાં સોમેશ્વર આગ્યો ને ત્યાં કાંઈ માણસ પણ જોવામાં ન આવ્યું ત્યારે મહા કૂર નંદકે તેને મારી નાંખ્યો.^{૧૭-૧૮} પોતાના પતિને મરેલો જોઈ, શોક કરતી પેલી સ્ત્રીએ પતિ પછવાડે મરવાનો નિશ્ચય કર્યો.^{૧૯} પછી પતિના લોકની ધ્રુવજા કરતી અને પગલે પગલે પતિમય જગતને વિચારતી, તે સ્ત્રી, પતિને પ્રદક્ષિણા કરી, ચિતાની સમીપમાં જઈ બેસતી હતી, તેટલામાં તો હું પ્રસન્ન થયો. તેથી વર માટે તેને કહ્યું-હે મહાભાગ ! જે તારા મનમાં હોય તે વર માગી લે, એવું મારું વચન સાંભળી, જેનું મન પતિમાં જ હતું એવી તે સ્ત્રીએ વરદાન માગ્યું કે, ૨૦-૨૨ હું દેવ ! જે તમે પ્રસન્ન થયા હો તો મારા પતિને જીવતો કરો.

મંગલ ડવાચ-અજરોડ્યમરઃ પ્રાક્તસ્તવ મતાં મધિ-
પ્યતિ ॥ ૨૩ ॥ અન્યં યાચ મહાસાધિ ચરં શિશુવનો-
તમમ્ ॥ આશ્વપુવાચ-યદિ તુઘોડસિ મે દેવ મહાનામ-
પિયેશ્વર ॥ ૨૪ ॥ યે ત્વાં સ્મરંતિ દેવેશં રક્ષણંદનચકિ-
તમ્ ॥ રક્ષુષ્યેશ્વ સંપૂજ્ય પ્રસ્પૃષે ભૌમવાસરે ॥ ૨૫ ॥
વંધનં ઘ્યામી રોગશ્ચ કદાવિષ્ણોજાચતામ્ ॥ ન ચ સર્પા-
પ્રિશ્નુમ્બો મયં ચ સ્વજનૈઃ સહ ॥ ૨૬ ॥ ન વિયોગો
મહીપુત્ર મતાનાં સૌભ્યવો મય ॥ મંગલ ડવાચ-અર્કવિશ-
તિભૌમાંશ ચો મદ્રક્ષો જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૨૭ ॥ આકાશારં સિતા-
નેન ચતુર્દીપાન્વિતે ગૃહે ॥ અઘૃષ્યં મૃગકૈર્મૈત્રેર્વૈદપૌરાણિકો-
દ્ભવૈઃ ॥ ૨૮ ॥ યુવાનં રક્ષુષ્યમ્ સર્વોપસ્કરસંયુતમ્ ॥
સ્વશક્ત્યા મોજયેદ્વિપ્રાન્ન દાતાભ્યં ચ હિરણ્યકમ્ ॥ ૨૯ ॥
તસ્ય વૈ ઘટ્ટપીઢા ચ ન મથેતુ કદાચન ॥ મૃતવેતાલકા-
કિન્ચિત્તો ન મંથંતિ ચ દ્વિસકાઃ ॥ ૩૦ ॥ દારિદ્ર્યં નશ્યતે
તસ્ય પુત્રપૌત્રૈશ્ચ વર્થતે ॥ એવમ્મૃત્ત્વા ચ તત્રૈવ મંગલોડપિ દિવં
ગતઃ ॥ ૩૧ ॥ एवं વ્રતં સમાભ્યાસં સર્વસૌભ્યપ્રદાયકમ્ ॥
દ્વૃઢં વ્રતં કરિષ્યંતિ તેષાં પીઢા ન જાયતે ॥ ૩૨ ॥ બીમિ-
વ્રતં પ્રકર્તવ્યં પુરુષેશ્વ વિશેષતઃ ॥ તેષાં મુક્તિર્ભવત્યેવ સ્વર્ગ-
વાસો ન સંશયઃ ॥ ૩૩ ॥ इति श्रीमद्यजुषाणे भौमवार-
व्रतकथा संपूर्णा ।

મંગલ કહે છે-હે સતિ ! તારો પતિ અજર, અમર
ને શુદ્ધિમાન થશે. ૨૩ હવે ત્રણે જુનનોમાં ઉત્તમ હોય, તેનું
ખીજું કંઈ વરદાન માગ. આઠણી કહે છે-હે દેવ ! હે
મહોના અધિપ ! જે મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો
જે માણસો મંગળવારને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં આપ દેવેશ
છો, તેનું લાલ ચંદનવડે તથા પુષ્પવડે પૂજન કરી ક્યાન
કરે, તેઓને બંધન, બ્યાધિ કે રોગ દ્રાઘ દિવસે પશુ
થવા ન પામે, તેમ જ સર્પ, અગ્નિ ને શત્રુઓથી બચ
થવો ન જોઇએ, પોતાના માણસોનો વિચાર થવો ન
જોઇએ તથા સુખ થવું જોઇએ. મંગલ કહે છે-જે મારી
બ્રહ્મ મંગળવારને દિવસે જિતેન્દ્રિય રહી એક વખત
ધોળા અન્નનું બોજન કરે છે, ચાર દીવાવાળા ઘરમાં
વેદના ને પુરાણના મંત્રો બધી અને અર્થ આપે છે તથા
સર્વ ઉપચારો સહિત રાતા રંગના જીવાન બળદનું દાન
કરે છે, ને મારું પૂજન કરે છે, યથાશક્તિ આઠણેને
જમાડી સોનું આપે છે અને એવી રીતે એકવીશ મંગ-
ળવાર કરે છે, તેને કાઠ દિવસે પશુ મહત્તની પીઠા થતી
નથી. ભૂત, વેતાલ કે ડાકણી કાઠ પશુ ખાધ કરતાં
નથી. ૨૪-૩૦ તેનું દરિદ્રપણું નષ્ટ થાય છે ને પુત્ર પૌત્રની
વૃદ્ધિ થાય છે. એટલું કહી મંગલ સ્વર્ગમાં ગયા. ૩૧ સત
કહે છે-સંધ્યામાં સુખને આપનાર એ વ્રત કહી સંભ-
ળાવ્યું. જે માણસ આ વ્રત કરશે, તેને પીઠા થશે
નહિ. ૩૨ બી અથવા પુરુષ જે કાઠ આ વ્રત કરશે,
તેઓનો સ્વર્ગમાં વાસ થશે ને મુક્તિ મળશે, એમાં

સંશય નથી. ૩૩ એ પ્રમાણે પદ્યપુરાણમાં મંગળવારની
કથા કહેલી છે.

અયોધ્યપત્રમ્ ॥ ગૌતમ ડવાચ- ડયાપનવિધિ મૂદિ મમ
સમ્યગ્ચક્ષુર ॥ યેન જ્ઞાતેન જગતો હુપકારો મહાન્ મથેત્
॥ ૧ ॥ મંગલ ડવાચ- વિષેયો મંથપઃ સમ્યગ્દૃઢસ્તપ્રમા-
ણતઃ ॥ સ્થંઢિલં મદ્યપતઃ કાર્યં હસ્તેકેન પ્રમાણતઃ ॥ ૨ ॥
મંઢલં તુ પ્રકર્તવ્યં મામકં રક્તતંદુલેઃ ॥ પૂર્ણાકામિ ચ
નામાનિ મંઢલે પૂજયેત્તતઃ ॥ ૩ ॥ અર્કવિશતિકોઢેષુ ચતુ-
ર્દીપાન્વિતેષુ ચ ॥ અર્કવિશતિકુંભાંશ સ્થાપયિત્વા મદ્યપતઃ
॥ ૪ ॥ જૌવર્ણી પ્રતિમાં તત્ર સ્થાપયેત્કલ્પોપરિ ॥ રક્ષ-
વજ્રેણ સંવેદ્ય પૂજયેત્કલ્પમૈઃ શુભેઃ ॥ ૫ ॥ અગ્નિર્જ્યૈતિ
મૈત્રેણ દોમં સ્તદિરસંમથૈઃ ॥ અઢોત્તરચતં દુત્ત્વા વિષ્ણુપાકાંશ
દુત્તેત્તતઃ ॥ ૬ ॥ અંગપૂજા પ્રકર્તવ્યા નામભિર્મન સર્વદા ॥
મંગલાય ચ પાદૌ તુ મૃમિષુગ્રેતિ શુભકે ॥ ૭ ॥ મળહર્ષે
તુ નાભૌ ચ મહાકાલાય વ્યક્તિ ॥ સર્વકામપ્રદાયે ચ મમ
વાહ પ્રપૂજયેત્ ॥ ૮ ॥ કોહિતો હસ્તયોથૈવ કોહિતાશ્ચ
કંઠકે ॥ આસ્યે સંપૂજયેન્માં ચ સામગાનાં કૃપાકરમ્ ॥ ૯ ॥
ધરાત્મજં નાસિકાર્યાં કુજં ચ નયનદ્વયે ॥ મૌર્મ કલાટપદ્મે
ચ મૃમિજાષ્ણ ધ્રુવોત્તથા ॥ ૧૦ ॥ મૃમિર્નંદનનામાનં મૂર્ધિ
સંપૂજયેત્તથા ॥ અંગારકં શિશ્વાયાં તુ ચમં તુ કવચે સર્વા ॥
સર્વરોગાપહર્તારમ્બદ્ધેષે પ્રપૂજયેત્ ॥ ૧૧ ॥ આકાશે વૃદ્ધિ-
કર્તારં પ્રહર્તારમ્બસ્તથા ॥ સર્વોગે ચ પ્રપૂજયોડસ્મિ સર્વ-
કામકલપદઃ ॥ ૧૨ ॥ एवं સંપૂજ્ય ચાંગેડુ પદ્માર્ધવાદિ-
નાડર્ચયેત્ ॥ મોજ્યૈકવિશતિં વિપ્રાન્નં દયાસ્કંખાન્ન સવચ-
કાન્ ॥ ૧૩ ॥ આચાર્યં પૂજયેત્પશ્ચાસ્ત્વા ધેઢં સવસ્તકામ ॥
સર્વે નિવેદયેત્પીઠં શુરવે ચ શુચિસ્મિતઃ ॥ ૧૪ ॥ અગ્નિદ્રં
યાચયેતેમ્બો સર્વે જ્યુવર્તં શુભમ્ ॥ દૃષ્વા લીનાંચકૃપણાન્
સ્વયં ધ્રુજીત વાગયતઃ ॥ ૧૫ ॥ इति श्रीमद्यजुषाणे मंगल-
व्रतोद्यापनं संपूर्णम् ।

ગૌતમ પૂછે છે-હે મંગલ ! મને મંગલવ્રતનાં ઉદ્ઘાપનનો
પ્રકાર સારી રીતે કહે, જેથી અજતપર મોટો ઉપકાર
થાય. ૧ મંગલ કહે છે-આઠ હાથ વિસ્તારનો ઉત્તમ
માંડવો કરવો. તેની વચમાં એક હાથનું સ્થંઢિલ કરવું.
લાલ ચોખાવડે મારું મંઢલ પૂરવું. ચાર દીવાવાળા
એકવીશ કોઠામાં પ્રથમ કહેલાં નામોવડે પૂજન કરવી.
મારી આગળ એકવીશ ધડાની સ્થાપના કરવી. તેમાં
કલશ ઉપર મારી સોનાની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી. તેને
લાલ વસ્ત્ર પહેરાવી ઉત્તમ પુષ્પવડે પૂજન કરવી.
'અગ્નિર્મૂર્ચા' એ મંત્ર બધી ખેરની એકસો આઠ આહુતિ
આપવી. પછી દિધ્પાલને આહુતિ આપવી. પછી નમ્ર-
વડે મારી અંમપૂજન કરવી. 'મંગલાય નમઃ પાદૌ પૂજ્યામિ'
એ મંત્ર બધી પગની પૂજન કરવી. 'મૃમિપુજાયમં' થી
શુભની, 'મળહર્ષે' થી નાભિની, 'મહાકાલાયમં' થી વક્ષઃ-
સ્થલની, 'સર્વકામપ્રદાયે' થી આહુતિની, 'કોહિતાયમં' થી

હસ્તની, 'લોહિતાશાય' થી કંઠની, 'સામગાનાં કૃપાકરાય' થી મુખની, 'ધરાત્મજાય' થી નાકની, 'કુજાય' થી નેત્રની, 'મૌમાય' થી લલાટની, 'મૃમિજાય' થી હૃદયની, 'મૃમિન્દનાય' થી મસ્તકની, 'અંગારકાય' થી શિખાની, 'યમાય' થી કપયની, 'સર્વોત્તમપદ્મ' થી અભ્યની, 'વૃષ્ટિકર્ત્રે' થી આકાશની, 'પ્રદ્યુમ્ને' થી નીચેની, 'સર્વકામફલપ્રદાય નમઃ સર્વાં પૂજયામિ' એ મંત્ર બધી સઘળાં અંગોની પૂજા કરવી. એવી રીતે અંગપૂજા કરી પછી ચંદન વગેરેથી પૂજા કરવી. એકવીશ બ્રાહ્મણોને જમાડી વસ્ત્રવાળા ધડા આપવા. ૨-૧૦ પછી આચાર્યની પૂજા કરી વાહનવાળા ગાય આપી, હર્ષથી સ્થાપના વગેરે તેને આપવા. પછી વ્રત પૂર્ણ થવા માટે સર્વ બ્રાહ્મણોની પાસે માયના કરવી. તે સમયે વ્રત પૂર્ણ થવાનું બ્રાહ્મણોએ કહેવું. પછી દીન, આંધળાં ને ગરીબચર્યાને ભોજન કરાવી મૌનવ્રતથી વ્રત કરનારે ભોજન કરવું, ૧૪-૧૬ એમ પદ્મપુરાણમાં મંગળવ્રતનું ઉલ્લાખન કહેલું છે.

૯ વરદલક્ષ્મીવ્રત

અથ આવળે શુક્રવારે વરદલક્ષ્મીવ્રતમ્ ॥ તત્ર પૂજાવિધિઃ-
ધીરસાગરસંભૂતાં ધીરવર્ણસમપ્રભામ્ । ધીરવર્ણસમં વર્ણ
દધાનાં હરિવલ્લભામ્ ॥ ૧ ॥ બ્રાહ્મી હંસસમારુદ્ધા ધારિ-
ણ્યલક્ષ્મીમંદલ ॥ ત્રિષ્ણુતેજોધિકા દેવી સા માં પાતુ વરપ્રદા
॥ ૨ ॥ મહેશ્વરિ મહાદેવિ આસનં તે દદામ્યહમ્ । મહે-
શ્વર્યસમાયુક્તે બ્રહ્માણિ બ્રહ્મણઃ પ્રિયે । આસનમ્ ॥ ૩ ॥ કુમાર-
શક્તિસંપન્ને કૌમારિ શિલિવાહને । પાર્યં દદામ્યહં દેવિ વરદે
વરલક્ષ્મણે । પાપમ્ ॥ ૪ ॥ તોયૌદકૈર્મહાદિગ્નૈઃ પાપસંહાર-
કારકૈઃ । અર્ધ્યં ગૃહાણ મો લક્ષ્મીર્દેવાનામુપકારિણિ ।
અર્ધ્યમ્ ॥ ૫ ॥ વેળ્ણવિ વિષ્ણુસંયુકે અસંલ્યાયુષવારિણિ ।
આચમ્યતાં દેવપૂજ્યે વરદેસુરમર્દિણિ । આચમનમ્ ॥ ૬ ॥
પથે પંચામૃતેઃ શુદ્ધૈઃ જપયિષ્યે હરિપ્રિયે । વરદે શક્તિસંભૂતે
વરદેવિ વરપ્રિયે । પંચામૃતસ્નાનમ્ ॥ ૭ ॥ ગંગાજલં સમા-
નોતં છર્ગચિદ્રવ્યસંયુતમ્ । સ્નાનાર્થં તે મયા દત્તં ગૃહાણ
પરમેશ્વરિ । સ્નાનમ્ ॥ ૮ ॥ રજતાદ્રિસમં દિવ્યં ધીરસા-
ગરસભિમ્ ॥ ચંદ્રપ્રભાસમં દેવિ વર્ણં તે પ્રદદામ્યહમ્ ।
વર્ણમ્ ॥ ૯ ॥ માંગલ્યમણિસંયુક્તં શુક્રાકાલસમન્વિતમ્ ।
દત્તં મંગલસુત્રં તે ગૃહાણ સુરવલ્લભે । કંઠસુત્રમ્ ॥ ૧૦ ॥
હવર્ણશૃષિતં દિવ્યં નાનારત્નહશોભિતમ્ । શ્રેણીક્યમ્શૃષિતે
દેવિ ગૃહાણામરણં શુભમ્ । આમરણાણિ ॥ ૧૧ ॥ રત્નગંધં
છર્ગધાત્મ્યમદ્રગંધસમન્વિતમ્ । દાસ્યામિ દેવિ વરદે લક્ષ્મી-
દેવિ પ્રસીદ મે । ગંધમ્ ॥ ૧૨ ॥ હરિત્રાં કુંકુમં ચૈવ
સિંદુરં કજ્જાલન્વિતમ્ । સૌભાગ્યદ્રવ્યસંયુક્તં ગૃહાણ પર-
મેશ્વરિ । સૌભાગ્યદ્રવ્યમ્ ॥ ૧૩ ॥ નાનાવિષ્ણુવિ પુષ્પાણિ
નાનાવર્ણયુતાણિ ચ । પુષ્પાણિ તે પ્રયચ્છામિ ભક્તયા દેવિ
વરપ્રદે । પુષ્પાણિ ॥ ૧૪ ॥

આવળ્ય માસના શુક્રવારને દિવસે વરદલક્ષ્મીનું વ્રત કરવાનું કહેલું છે. તેના પૂજાપ્રકાર આ પ્રમાણે છેઃ-
'ધીરસાગરથી ઉત્પન્ન થયેલી, દુધ જેવી કાંતિવાળી અને દુધ જેવાં વસ્ત્ર પહેરવાવાળી લક્ષ્મીનું હું ધ્યાન કરું છું.' એ મંત્ર બધી ધ્યાન કરવું. ૧ 'જે બ્રાહ્મી છે, હંસ ઉપર બેસનારી છે, રુદ્રાક્ષની માળા તથા કમંડલુને ધારણ કરનારી છે ને વિષ્ણુતેજથી અધિક છે, તે દેવી માફ રક્ષણ કરા ને મને વર આપો. 'હે મહેશ્વરિ ! હે મહાદેવિ ! હે બ્રહ્માણિ ! હે બ્રહ્મપ્રિયે ! હું આપને મોટાં અશ્વર્યવાળું આસન આપું છું.' પછી આસન આપવું. ૨-૩ 'હે દેવિ ! આપ કુમારની શક્તિસહિત છો, કૌમારી છો, મયૂરનાં વાહનવાળાં છો, વર આપનાર છો ને ઉત્તમ લક્ષણવાળાં છો, હું આપને પાદ આપું છું.' ૪ 'હે લક્ષ્મી ! હે દેવાપર ઉપકાર કરવાવાળા ! પાપનો નાશ કરનાર આ ઉત્તમ તીર્થજળના અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો.' ૫ 'હે વૈષ્ણવિ ! આપ વિષ્ણુથી મળેલાં છો, અનેક હથીઆરોને ધારણ કરવાવાળાં છો, દેવાને પૂજ્ય છો, વર આપનારાં છો ને અસુરોનો નાશ કરવાવાળાં છો, આ આચમન કરો.' ૬ 'હે લક્ષ્મી ! હે હરિપ્રિયે ! હે વર દેનારી ! હં શક્તિથી ઉત્પન્ન થયેલી ! હે વરપ્રિયે ! હું આપને શુદ્ધ પંચામૃત-વડે સ્નાન કરાવું છું.' ૭ 'હે પરમેશ્વરિ ! સુગંધિ દ્રવ્ય-સહિત ગંગાજલ લાગ્યો છું તે આપને સ્નાનમાટે આપું છું તેનું ગ્રહણ કરો.' ૮ 'હે દેવિ ! કેલાસપર્વત ને ધીરસ-મુદ્ર જેવું ને ચંદ્રપ્રભા જેવું સુંદર દિવ્ય વસ્ત્ર આપને આપું છું.' ૯ 'હે દેવિ ! મંગલ મણિ નાંખી મો ॥ થી ગુંથેલું મંગલસુત્ર આપને આપું છું તે ગ્રહણ કરો.' ૧૦ 'હે ત્રણે લોકોમાં શોભિત ! હે દેવિ ! જેમાં રત્ન જડેલાં છે એવા અલૌકિક અલંકાર આપું છું તેમનું ગ્રહણ કરો.' ૧૧ 'હે વર આપનારી ! હે દેવિ ! હં લક્ષ્મી ! અષ્ટગંધ સહિત સુગંધી લાલ ચંદન આપું છું તેથી મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.' ૧૨ 'હે પરમેશ્વરી ! હળદી, કંકુ, સિંદૂર ને કાજળ-વાળાં આ સૌભાગ્યદ્રવ્યનું ગ્રહણ કરો.' ૧૩ 'હે દેવિ ! હું ભક્તિથી આપને નાના પ્રકારનાં પુષ્પો ગડાવું છું તેથી વર આપો.' ૧૪

અર્ધાંગપૂજા- વરદલક્ષ્મ્યે૦ પાદૌ પૂ૦, કમલવાસિન્યૌ૦ ગુલ્ફૌ પૂ૦, પદ્માલયૌ૦ જંબે પૂ૦, શ્રિયૌ૦ જાહની પૂ૦, હરિદિવ્યૌ૦ ઝરુ પૂ૦, હરિપ્રિયાયૌ૦ નાભિ પૂ૦, લોકધાડ્યૌ૦ સ્તનો પૂ૦, વિષ્ણુયૌ૦ કંઠ પૂ૦, ધાર્યૌ૦ નાસાં પૂ૦, સર-સ્વલ્યૌ૦ હાલ પૂ૦, પથનિયૌ૦ નેત્રે પૂ૦, માંગલ્યાયૌ૦ કર્ણો પૂ૦, ધીરસાગરજાયૌ૦ લઠાટ પૂ૦, શ્રીમહાલક્ષ્મ્યૌ૦ શિરઃ પૂ૦, શ્રીમહાકાલ્યૌ૦ સર્વોગ પૂ૦ ॥ ૧૫ ॥ પૂર્વ દાસ્યામિ તે દેવિ મોહતેન સમન્વિતમ્ । પ્રતિગૃહ્ મહાદેવિ મકાનાં વરદપ્રિયે । પૂપમ્ ॥ ૧૬ ॥ સાજ્યં ચ વર્તિ૦ રીપમ્ ॥ ૧૭ ॥ નૈવેયં પરમં દિવ્યં દૃષ્ટિપ્રીતિકરં શુભમ્ ।

મધ્યમોજ્યાદિસંયુક્ત પરમાજાદિસંયુતમ્ । નૈવેયમ્ ॥૧૮॥
 નાગવહ્નીરક્ત્યુક્તં ધૂળકમ્લકસંયુતમ્ । વરં લક્ષ્મીર્ગુહાણ
 ત્વં તાંદુલં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । તાંદુલમ્ ॥ ૧૯ ॥ સુવર્ણં સર્વ-
 ધાતુનાં શ્રેષ્ઠં દેવિ ચ તત્સદા । મક્ત્યા દશમિ વરદે
 સ્વર્ણવૃષ્ટિં ચ દેહિ મે । દક્ષિણામ્ ॥ ૨૦ ॥ નીરાજનં
 સુમંગલ્યં કપૂરેણ સમન્વિતમ્ । ધ્વજાર્કવક્ત્રિલક્ષણં ગૃહ્ય
 દેવિ નમોઽસ્તુ તે । નીરાજનમ્ ॥ ૨૧ ॥ સર્વમંગલમાંગલ્યે
 સર્વેષામપ્રણામિનિ । દોરકં પ્રતિગૃહ્યામિ હૃષીતા હરિવજ્રભે ॥
 દોરકચહનમ્ ॥ ૨૨ ॥ કરિષ્યામિ વ્રતં દેવિ સ્વદ્વલકસ્વરૂપ-
 રાચણઃ । શ્રિયં દેહિ યશો દેહિ સૌમાન્યં દેહિ મે શુભે ।
 દોરકચંચનમ્ ॥ ૨૩ ॥

પછી અંગપૂજા કરવી. 'વરદલક્ષ્મ્યૈ નમઃ પાદૌ પૂજયામિ'
 એ મંત્ર બાણી પઢતી પૂજા કરવી. 'કમલવાસિન્યૈ' થી
 ધુંટીની, 'પદ્માલયાયૈ' થી પીડીની, 'શ્રિયૈ' થી ધુંટણની,
 'હિન્દિરાયૈ' થી સાથળની, 'હરિપ્રિયાયૈ' થી નાભિની,
 'લોકધાત્ર્યૈ' થી સ્તનની, 'વિષ્ણાયૈ' થી કંઠની, 'ધાત્ર્યૈ-
 થી નાકની, 'સરસ્વત્યૈ' થી મુખની, 'પદ્માનિધ્યૈ' થી નેત્રની,
 'મંગલયાયૈ' થી કાનની, 'ક્ષીરસાગરજાયૈ' થી લલાટની,
 'શ્રીમહાલક્ષ્મ્યૈ' થી મસ્તકની, નેશ્રીમહાકાલ્યૈ નમઃ સર્વાંગ પૂજ-
 યામિ' એ મંત્ર બાણી સર્વાંગની પૂજા કરવી.^{૧૫} 'હે દેવિ !
 હે મહાદેવિ ! હે ભકતોને વર આપનારી ! ગાયના ધીવાળો
 ધૂપ કરૂં છું, તેનો સ્વીકાર કરો.'^{૧૬} 'સાજ્યં ચ વર્તિ' થી
 દીપ કરવો.^{૧૭} પછી, 'હે દેવિ ! લક્ષ્મ, ભોજ્ય ને પરમ
 અન્નસહિત દિવ્ય નૈવેદ્ય ધરૂં છું તે ગ્રહણ કરો.'^{૧૮} હે
 લક્ષ્મ ! નાગરવેલનાં પાન ને સોપારીનાં ચૂર્ણ વગેરેથી
 બનાવેલું ઉત્તમ તાંબૂલ ગ્રહણ કરો.^{૧૯} હે દેવિ ! હે વર
 આપનારી ! સર્વ ધાતુઓમાં શ્રેષ્ઠ એવું સુવર્ણ આપને
 ભક્તિથી આપું છું, માટે મારી પાસે સુવર્ણની વૃષ્ટિ
 કરો.^{૨૦} હે દેવિ ! આપને નમસ્કાર કરૂં છું. ચંદ્ર, સૂર્ય ને
 અગ્નિ જેવા ને કપૂરવાળી આરતી ઉતારું છું, તેનો સ્વીકાર
 કરો.^{૨૧} હે દેવિ ! આપ અતિ ઉત્તમ મંગલરૂપ છો ને
 સર્વ પાપોનો નાશ કરવાવાળાં છો. હે લક્ષ્મ ! હું દોરાનું
 ગ્રહણ કરૂં છું, માટે પ્રસન્ન થાઓ.' એ મંત્ર બાણી
 દોરાનું ગ્રહણ કરવું.^{૨૨} 'હે દેવિ ! હે કલ્યાણી ! હું તમારો
 ભક્ત ને તમારામાં પરાયણ છું તે તમારું વ્રત કરીશ,
 માટે મને લક્ષ્મી, યશ તથા સૌભાગ્ય આપો.' એ મંત્ર
 બાણી દોરો આપવો.^{૨૩}

ક્ષીરાર્ણવસ્રતે લક્ષ્મીશ્રદ્ધસ્ય ચ સહોદરિ । ગૃહાણાર્ઘ્યં
 મહાલક્ષ્મીર્દેવિ તુમ્હં નમોઽસ્તુ તે । પુનરર્ઘ્યમ્ ॥ ૨૪ ॥
 શ્રીલક્ષ્મ્ય દલં દેવિ મહાદેવપ્રિયં સદા । ચિત્તવપ્રત્નં
 પ્રયચ્છામિ પવિત્રં તે હૃદયમંલમ્ । ચિત્તવપ્રત્નમ્ ॥ ૨૫ ॥
 હહ જન્મનિ યત્પાપં મમ જન્માંતરેષુ ચ । નિવારય
 મહાદેવિ લક્ષ્મીનાંરાચણપ્રિયે । પ્રદક્ષિણાઃ ॥ ૨૬ ॥ દામો-
 દરિ નમસ્તેઽસ્તુ નમજ્જૈલોકપનાયિકે । હરિકાંતે નમસ્તેઽસ્તુ

ગ્રાહિ માં દુઃક્ષતાગરાત્ । નમસ્કારાઃ ॥ ૨૭ ॥ ક્ષીરાર્ણવ-
 સ્રજસ્રુતે કમલે કમલાલયે । પ્રયચ્છ સર્વકામાંસ્ય વિષ્ણુવ-
 ક્ષઃસ્થલાલયે । વ્રતસમર્પણમ્ ॥ ૨૮ ॥ છત્રં ચામરમાંદોલકં
 દશબા વ્યજનદર્પણે । ગીતચાદિત્રનૃત્યૈસ્ય રાજસમ્માનનૈ-
 સ્તથા । ક્ષમાપયે સુપચારિઃ સમમ્પર્ચ્ય મહેશ્વરીમ્ ।
 ક્ષમાપનમ્ ॥ ૨૯ ॥ વરલક્ષ્મીર્મહાદેવિ સર્વકામપ્રદા-
 યિનિ । ચન્મયા ચ કૃતં દેવિ પરિપૂર્ણં કુરુષ્વ તત્ ।
 પ્રાર્થના ॥ ૩૦ ॥ એકવિંશતિપક્ષાજશર્કરાવૃતસંયુતમ્ ।
 વાયનં તે પ્રયચ્છામિ હિંદિરા પ્રીયતામિતિ ॥ ૩૧ ॥ હિંદિરા
 પ્રતિગૃહ્યાતિ હિંદિરાવે વદાતિ ચ । હિંદિરા તારકોભામ્યા-
 મિહિરાયૈ નમો નમઃ । इति वायनमंत्रः ॥ ૩૨ ॥ પંચવા-
 યનકાનેવં દવારક્ષિણયા યુતાન્ । વિપ્રાય લાપ્ય વતયે દેવ્યૈ
 તુ વ્રજચારિણે । સુવાસિન્યૈ તતસ્ત્વેકં દાપયેશ્વ યથા-
 વિધિ ॥ ૩૩ ॥ હૃતિ પૂજા ।

'હે દેવિ ! આપ ક્ષીરસાગરનાં પુત્રી છો, ચંદ્રનાં બહેન
 છો, હું આપને નમસ્કાર કરૂં છું, આ અર્ધનું ગ્રહણ કરો'
 ફરીથી અર્ધ આપવો.^{૨૪} 'હે દેવિ ! બીલીનાં પત્રો
 જે મહાદેવને અતિપ્રિય છે, પવિત્ર છે ને સ્વચ્છ છે,
 તે આપને ચડાવું છું.^{૨૫} હે મહાદેવિ ! હે લક્ષ્મ ! હે
 નારાયણપ્રિયે ! મેં આ જન્મમાં તથા જન્માંતરમાં જે પાપ
 કર્યાં હોય તે દૂર કરો. હે હારોદરિ ! હું આપને નમસ્કાર
 કરૂં છું.^{૨૬} હે ત્રણે લોકોની માલિક ! આપને નમસ્કાર
 કરૂં છું. હે વિષ્ણુપ્રિયે ! આપને નમસ્કાર કરૂં છું. દુઃખ-
 સમુદ્રમાંથી મારું રક્ષણ કરો.^{૨૭} હે દેવિ ! આપ ક્ષીર-
 સમુદ્રમાંથી પ્રકટ થયાં છો, કમલમાં તથા વિષ્ણુનાં વક્ષ-
 સ્થળમાં નિવાસ કરો છો. હે લક્ષ્મ ! મારી સર્વ કામના
 પૂર્ણ કરો.^{૨૮} પછી વ્રતસમર્પણ કરવું. છત્ર, ચામર,
 દોલા, પંખો ને અરીસો આપી, ગીત ગાઈ વાળું
 વગાડી, નૃસ કરી, રાજના જેવો સરકાર કરી, સુંદર
 ઉપચારોવડે પૂજા કરી, લક્ષ્મીની પાસે ક્ષમા માગવી.^{૨૯}
 'હે મહાદેવિ ! આપ વર આપનારાં છો ને સર્વ કામના
 પૂર્ણ કરનારાં છો. હે દેવિ ! મેં જે કર્યું છે તે પૂર્ણ
 કરો.'^{૩૦} 'શ્રી ને સાકરવાળાં એકવીસ પક્ષવાળું આપને
 વાયન આપું છું, તેથી લક્ષ્મી પ્રસન્ન થાઓ.'^{૩૧} લક્ષ્મી
 ગ્રહણ કરે છે, લક્ષ્મી આપે છે ને લક્ષ્મી બનેને તારે છે
 માટે લક્ષ્મીને વારંવાર નમસ્કાર કરૂં છું.' એવી રીતનાં
 પાંચ વાયનો આપવાં.^{૩૨} એક બ્રાહ્મણને, એક યતિને,
 એક દેવીને, એક બ્રહ્મચારીને તથા એક સુવાસિનીને-
 એવી રીતે વિધિથી વાયનો આપવાં અને પૂજા કરવી.^{૩૩}

વરદલક્ષ્મીની કથા

અથ કથા ॥ સુત ક્ષ્વાચ-કૈલાસશિલે રમ્યે સર્વ-
 દેવનિષેધિતે । ગૌયાં સહ મહાદેવો લીચવજ્રેર્વિનોદતઃ
 ॥ ૧ ॥ જિતોઽસિ ત્વં મયા ગ્રાહ પાર્વતી પરમેશ્વરમ્ ।
 સોઽપિ ત્વં ચ જિતેત્યાહ હવિવાસ્તવોરબુધ ॥ ૨ ॥

ચિત્રનેમિસ્તવા પુષ્ટો મુષાવાદમભાષત । તદા કોપસમા-
વિષ્ટા ગૌરી શાપં દદૌ તતઃ ॥ ૩ ॥ કુહી ભવ મુષાવાદિન્
ચિત્રનેમિર્હૃતપ્રભઃ । નાનૃતેન સમં પાપં ક્ષાપિ દૃષ્ટં શ્રુતં
મયા ॥ ૪ ॥ ચિત્રનેમિર્મહાપ્રાજ્ઞઃ સત્યં વદતિ નો મુષા ।
પ્રસાદઃ ક્રિયતાં દેવિ દેવીમાહ વૃષધ્વજઃ ॥ ૫ ॥ પ્રસાદ-
સુહૃદ્ધી તસ્મે વિશાપં ચ જગદ સા । યદા સરોવરે રમ્યે
કરિષ્યંતિ શુચિવ્રતત્ ॥ ૬ ॥ તતઃ સ્વર્ગણિકાઃ સર્વાં
વશ્યંતિ ત્વાં સમાહિતાઃ । તદા તવ વિશાપઃ સ્યાદિત્યુક્તઃ
સ પપાત હ ॥ ૭ ॥ તતઃ કતિપયાહોમિચિત્રનેમિઃ સરો-
વરે । કુહી મૃત્વા વસંસ્તત્ર દર્શયે સ્વર્લોકાસિનીઃ ॥ ૮ ॥
દેવતાપૂજનાસક્તાઃ પપ્રચ્છ પ્રણિપત્ય તાઃ । કિમેતદ્ગ્રો મહા-
ભાગાઃ કિં પૂજા કિં ચ વાંછિતત્ ॥ ૯ ॥ કિં મયા ચ
શ્વદુષ્ટેયિશ્ચાશ્વત્ર ફલપ્રદત્ । યેનાહં ગિરિજાશાપાન્મો-
ક્ષ્યામિ ચિરદુઃખતઃ ॥ ૧૦ ॥ હૃતિ વ્રતં ચિત્રનેમિઃ પપ્રચ્છ
સ્વર્લોકાસિનીઃ ।

સૂત કહે છે—સપ્તળા દેવોએ સેવિત એવાં સુંદર કૈલાસ
પર્વતનાં શિખર ઉપર મહાદેવ, પાર્વતીની સાથે પાસાથી
રમત કરતા હતા.^૧ તેમાં પાર્વતીએ કહ્યું કે, હું જિતી
અને મહાદેવે કહ્યું કે, હું જિત્યા. એ પ્રમાણે બન્ને વચ્ચે
પરસ્પર વિવાદ થયો.^૨ તે આખતમાં ચિત્રનેમિને પૂછ્યું
અને તે જોડું બોલ્યો. તેથી કાપાયમાન થયેલાં પાર્વ-
તીએ ચિત્રનેમિને શાપ આપ્યો કે, ‘હે જોડું બોલ-
નાર ! તું કાઠીઓ થા,’ એવા પાર્વતીના શાપથી તે કાઠીઓ
થઈ ગયો ત્યારે મહાદેવે પાર્વતીને કહ્યું કે, ‘અસત્ય જેવું
કેઈ પાપ મેં જેવું પણ નથી ને સાંભળેલું પણ નથી.’^૪
માટે મહાશુદ્ધિમાન ચિત્રનેમિ સત્ય બોલે છે પણ અસત્ય
બોલતો નથી, વારતે હે દેવિ ! તેની ઉપર અનુગ્રહ
કરો.’^૫ તેથી પ્રસન્ન થયેલાં પાર્વતીએ તેનો શાપ દૂર
થવા માટે કહ્યું, ‘જ્યારે સુંદર સરોવર ઉપર અપ્સરાઓ
પવિત્ર વ્રત કરશે અને તને તે વ્રતનો ઉપદેશ કરશે ત્યારે
તારો શાપ દૂર થશે. એટલું કહ્યા પછી ચિત્રનેમિ નીચે
પડ્યો,^{૬-૭} ને કાઠીઓ થઈ તે જ સરોવર પાસે રહેવા
લાગ્યો. કટલાક દિવસો ગયા પછી એક દિવસે તે
સરોવર ઉપર દેવતાની પૂજામાં આસક્ત એવી અપ્સરાઓ
ચિત્રનેમિના જેવામાં આવી. તેઓને પ્રજ્ઞામ કરી તે
પૂજના લાગ્યો; ‘હે મહા ભાગ્યશાળી સ્ત્રીઓ ! તમે આ
શું કરો છો ? તમે કોની પૂજા કરો છો ? તમારી શી
ધ્વજા છે ? શું કરવાથી મારું આ લોકમાં તથા પરલોકમાં
કલ્યાણ થાય ? તે મને કહેા. જે કરવાથી હું પાર્વતીના
શાપથી બચ્યા કાળથી દુઃખી છું તે મુક્ત થાઉં.’^{૮-૧૦}
એ પ્રમાણે ચિત્રનેમિએ અપ્સરાઓને પૂછ્યું.

તા ઋગ્વઃ ક્રિયતામય સ્થયા ચૈતદ્વ્રતમમ ॥ ૧૧ ॥
વરહલક્ષ્મીવ્રતં દિવ્યં સર્વકામસમૃદ્ધિદમ્ । યદા રતૌ કુહી-
રંસ્યે માસે ચ આવળે તથા ॥ ૧૨ ॥ ગંગાયશ્વમયોર્યોગે

તુગમતાસરિતટે । તસ્મિન્નૈ આવળે માસિ શુક્રપક્ષે
ભૃગોર્દિને ॥ ૧૩ ॥ પ્રારબ્ધવ્યં વ્રતં તત્ર મહાલક્ષ્મ્યા
યતાત્મભિઃ । સુવર્ણપ્રતિમાં કુર્વાંચતુર્ધ્વજસમન્વિતામ્
॥ ૧૪ ॥ પૂર્વે ગૃહમલંકૃત્ય તોરણે રંગવલ્લિભિઃ । ગૃહસ્ય
પૂર્વદિશ્ચાગ્રે દ્વાર્યાં ચ વિશેષતઃ ॥ ૧૫ ॥ પ્રસ્થમિતાં-
સ્તંદુલાંશ્ચ ધૂમૌ નિશ્લિપ્ય પથકે । સંસ્થાપ્ય કલશં તત્ર
તીર્થતોયૈઃ પ્રપૂર્યેત્ ॥ ૧૬ ॥ ફળાનિ ચ વિનિશ્લિપ્ય
સુવર્ણે પ્રણિપત્તતઃ । પલ્લવાંશ્ચ વિનિશ્લિપ્ય વજ્રેણાચ્છાપ
યત્નતઃ ॥ ૧૭ ॥ પ્રતિમાં સ્થાપયેત્તત્ર પૂજયેશ્ચ યથાવિધિ ।
અન્નપુતારણપૂર્વે તુ શુદ્ધસ્નાનં યથાક્રમમ્ ॥ ૧૮ ॥ પંચા-
મૃતેન સ્નપનં કારયેન્નત્રતઃ દુધીઃ । અભિષેકં તતઃ કૃત્વા
દેવીસુક્તેન વૈ તતઃ ॥ ૧૯ ॥ અદ્યગંધૈઃ સમખ્યર્ચ્ય પલ્લવૈશ્ચ
સમચર્ચેત્ । અશ્વત્થવટ્તિલ્વાન્નમાલતીદાદિમાસ્તથા ॥ ૨૦ ॥
એતેવાં પાત્રાણ્યાદાય એકવિંશતિસંહયયા । નાનાવિધેસ્તથા
પુષ્પૈર્માલત્યાદિસદ્ગુદ્ધૈઃ ॥ ૨૧ ॥ ધૂપદીપૈર્મહાલક્ષ્મીં પૂજ-
યેત્સર્વકામદામ્ । પાત્રસૈર્મધ્યમોઝયૈશ્ચ નાનાભ્યંજનસંયુતૈઃ
॥ ૨૨ ॥ એકવિંશતિસંહયાકૈરપૂર્વૈઃ પૂજયેચ્છિન્નામ્ । નિવેષ
સર્વે દેવ્યૈ તુ વરં સ દ્રષ્ટયાત્તતઃ ॥ ૨૩ ॥

ત્યારે તેઓ બોલી—તું આજ વરહલક્ષ્મીનું ઉત્તમ
વ્રત કર. એ વ્રત સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર છે ને સમૃદ્ધિ
આપનાર છે. આવળ માસના શુકલ પક્ષમાં કર્ક સંક્રાં-
તિમાં શુક્રવારને દિવસે ગંગા યમુનાના સંગમ ઉપર
તથા તુલબદ્ધાના તીર ઉપર વરહલક્ષ્મીનાં વ્રતનો પ્રારંભ
કરવો, મન સ્થિર રાખવું. ચાર હાથવાળી સોનાની દેવીની
મૂર્તિ કરાવવી.^{૧૧-૧૪} પ્રથમથી તોરણ બાંધી રંગવલ્લી
વગેરેથી ઘરમાં શોભા કરવી. પછી તે ઘરમાં પૂર્વ દિશામાં
વા બાજુ કરી ઈશાન દિશામાં,^{૧૫} પૃથિવી ઉપર, શેર
બોખાનું કમલ કરી, તેમાં કલશની સ્થાપના કરવી અને
તેમાં તીર્થનું જળ ભરવું.^{૧૬} અને ફળ, સુવર્ણ તથા
પંચ પક્ષેવા નાખવા, તેની ઉપર વજ્ર હાંકવું,^{૧૭} તેમાં
મૂર્તિની સ્થાપના કરવી ને તેની વિધિથી પૂજા કરવી.
પ્રથમ અન્નપુતારણ કરી શુદ્ધ સ્નાન કરાવી, મંત્ર
બોલીને પંચામૃતથી સ્નાન કરાવવું, પછી દેવીસૂક્ત બોલી,
અભિષેક કરી, અષ્ટ ગંધ ચડાવી, પીપળો, વડ, આંબો,
ખીલી, માલતી ને દાડિય એટલાનાં એકવીશ પાંદડાં ચડા
વી, માલતી વગેરે નાના પ્રકારનાં પુષ્પોવડે વરહલક્ષ્મીનું
પૂજન કરવું. ધૂપ દીપ કરવા, દૂધપાક, બક્ષમ, બોભ્ય,
નાના પ્રકારની કઠીઓ, ચટણીઓ ને અથાણુંસહિત
એકવીશ પુડાનું નૈવેદ્ય કરવું. તે પછી વર મંગલો.^{૧૮-૨૩}

નૃત્યગીતાદિસહિતો દેવી સંપ્રાર્થયેચ્છિત્તમ્ । રમી સર-
સ્વર્તીં ઘ્યાયન્ શર્ચી ચ પ્રિયવાદિનીય ॥ ૨૪ ॥ एवं
વ્રતવિધિં તસ્મે કથયિશ્વા વિધાનતઃ । પંચ વાયનકાન્
દત્ત્વા કર્યાં શૃણ્વીત યત્નતઃ ॥ ૨૫ ॥ તથા મૌનં ગૃહીત્વા
તુ પંચાર્તિકથેન પૂજયેત્ । વ્રતં ચ કુર્વતા ગૃહ્ય એકં પૂર્વાકર્ક

તથા ॥ ૨૬ ॥ પર્ણેકં વર્ણરહિતં ચર્વણીયં પ્રયત્નતઃ । ચૈલ-
લ્લહે દૃઢં બહ્વા પ્રાતઃ પચ્યેન્નિચ્છણ ॥ ૨૭ ॥ આરકં યદિ
જાયેત કુચાદ્વત્તમહત્તમમ્ । નોચેન તદ્વત્તં કાર્યં સર્વથા
ભૂતિમિચ્છતા ॥ ૨૮ ॥ અનેનૈવ વિધાનેન વ્રતં ગૃહીત
યત્નતઃ । અપ્સરોભિઃ કૃતં સમ્યક્ વ્રતં સર્વસમૃદ્ધિદમ્
॥ ૨૯ ॥ પૂજાવસાનપર્યંતં ચિત્રનેમિરલોકયત્ । ધૂપધૂમં
સમાગ્રાય ધૃતદીપપ્રભાવતઃ ॥ ૩૦ ॥ ગતકુઠઃ સ્વર્ણતેજાઃ
શુચિસ્તદ્રતમાનસઃ । અહં યત્નાત્કરિષ્યામિ વ્રતં સર્વસમૃ-
દ્ધિદમ્ ॥ ૩૧ ॥ ઇત્યુક્ત્વા સર્વદેવીસ્તુ કારયામાસ તત્ત્વ-
ળાત્ । છવર્ણનિર્મિતાં દેવીં વજ્રાલંકારસંયુતામ્ ॥ ૩૨ ॥
પૂર્વોક્તેન વિધાનેન પૂજાં કૃત્વા પ્રયત્નતઃ । તતો વૈળવપા-
ત્રાણિ ફલાન્નેશ સદક્ષિણેઃ ॥ ૩૩ ॥ દ્વિવિંશતિપક્કાનૈઃ
પૂરિતામિ વિધાય ચ । પંચવાયનકાન્તેવં કૃત્વાઽરાતુ યથા-
ક્રમમ્ ॥ ૩૪ ॥ શિપ્રાય ચાષ યતયે વેદ્યે તુ વ્રજાચારિણે ।
છવાસિન્યે તતસ્ત્વેકમર્પિતં ચિત્રનેમિના ॥ ૩૫ ॥ एवं
સમ્યક્ ક્રમેણૈતદ્વાચા યાચનપંચકમ્ । તતો મૃદં ગતઃ
સોઽય દેવીર્નૈત્વા યથાક્રમમ્ ॥ ૩૬ ॥

નૃસ કરવું, ગીત ગાવાં. વાળં વગડાવવાં. લક્ષ્મીની
પ્રાર્થના કરવી. સુંદર સરસ્વતી તથા પ્રિય બોલનારી
છંદાણીનું ધ્યાન કરવું. ૨૪ પછી પાંચ વાયનો આપી
સાવધાન થઈ કથા સાંભળવી. ૨૫ મૌન ગ્રહણ કરી પાંચ
આરતી ઉતારવી. જેને વ્રત કરવાની ઇચ્છા હોય તેણે પ્રથમ
કથા ચૂના રહિત આવેલું પાન તથા સોપારી, વજ્રના
કકડામાં બાંધી રાખવાં, પછી પ્રાતઃકાલમાં જેવું ને તે
જે લાલ થઈ ગયેલું હોય તે આ ઉત્તમ વરદલક્ષ્મી-
વ્રત કરવું ને જે લાલ ન થયેલું હોય તે ધન ઇચ્છા-
નાર પુરૂષે તે વ્રત કરવું નહીં. ૨૬-૨૮ એ પ્રમાણે
વિધિથી વ્રતનું ગ્રહણ કરવું. એવી રીતે ચિત્રનેમિને કહી
અપ્સરાઓએ સમૃદ્ધિ આપનાર તે વ્રત વિધિથી કર્યું. ૨૯
ચિત્રનેમિએ અપ્સરાઓએ કરેલું સંપૂર્ણ વ્રત બેયું. ધૂપ
સુંધવામાં આવ્યો, લીના દીવા જેવામાં આવ્યો. ૩૦ તેથી
તેનો કાઠ મરી ગયો અને તેનું તેજ સુવર્ણના જેવું
થઈ ગયું. હવે તે વ્રતમાં જેનું ચિત્ત લાગ્યું હતું એવા
અને પવિત્ર એવા ચિત્રનેમિએ, સર્વ સમૃદ્ધિ આપનાર
આ વ્રત ‘હું યાનથી કરીશ’ એ પ્રમાણે અપ્સરાઓને કહી
તાત્કાલ તે વ્રત કર્યું. પ્રથમ કહેલા વિધિથી દેવી, જે
સોનાથી બનાવેલાં હતાં ને વજ્રથી તથા અલંકારથી શો-
ભિત હતાં તેની પૂજા કરી. પછી ડગલાળાં તથા દક્ષિણા-
વાળાં ને એકવીશ જાતનાં પકવાનથી પૂરેલાં પાંચ વાંસ-
પાત્રોનાં વાયનો આપ્યાં. ૩૧-૩૪ એક બ્રાહ્મણને, એક
યતિને, એક દેવીને, એક બ્રહ્મચારીને તથા એક સુવા-
સિનીને એવી રીતે ક્રમથી પાંચ વાયનો આપ્યાં, પછી
દેવીને નમસ્કાર કર્યાં, અને તે પછી અપ્સરાઓને નમ-
સ્કાર કરી ચિત્રનેમિ ઘેર ગયો. ૩૫-૩૬

નાગવહીરલં ત્વેકં ક્રત્તુકં વર્ણવર્જિતમ્ । મહાધિત્વા મુ
વૈભાંતે બહ્વા પ્રાતર્નિરૈક્ષત ॥ ૩૭ ॥ આરકે ચ તતો જાતે
વ્રતં ચક્રે સ મક્ષિતઃ । અયાહં ગતપાપોઽસ્મિ દેવી-
દર્શનયોગતઃ ॥ ૩૮ ॥ ઇતત્સમ્યગ્વ્રતં વીર્ણં મક્ષિમાલેન
યન્મયા । ચિત્રનેમિવ્રતં કૃત્વા કૈલાસં શંકરાલયમ્
॥ ૩૯ ॥ ગત્વા પ્રણમ્ય દેવેશં દેવીમાદરપૂર્વકમ્ । પાર્વતી
ચ તદ્વા પ્રાહ ચિત્રનેમે સ્વપુત્રવત્ ॥ ૪૦ ॥ પાઠનીયો
મયા ત્વં ચ સત્યમિશ્યવધાયતામ્ । ચિત્રનેમિસ્તદા પ્રાહ
પાર્વતીં હતવશ્ચમે ॥ ૪૧ ॥ તવ પાર્વાજ્ઞં દૃઢં વર-
લક્ષ્મીપ્રસાદતઃ । મહાદેવસ્તતઃ પ્રાહ ચિત્રનેમિ શુચિ-
વ્રતમ્ ॥ ૪૨ ॥ અયપ્રમૃતિ કૈલાસે શુંક્ષવ મોગાન્યથેષ્તિ-
તાન્ । પશ્યાદ્રૂતાસિ વૈકુંઠં વ્રતસ્યાસ્ય પ્રસાદતઃ ॥ ૪૩ ॥
પાર્વત્યાપિ કૃતં પૂર્વં પુત્રલાભાર્થમેવ ચ । લઘ્વશ્ચ વળ્લુઓ
દેવ્યા વ્રતરાજપ્રસાદતઃ ॥ ૪૪ ॥ નંદશ્ચ વિક્રમાદિત્યો
રાજ્યં પ્રાપ્તૌ મહાવ્રતૌ । નંદશ્ચ કાંતયા હીનઃ કાંતાં લેખે
સલક્ષણમ્ ॥ ૪૫ ॥ તયા ચ તદ્વ્રતં કૃત્સ્તં કૃતં વૈ
પુત્રહેતવે । પુત્રં પ્રસુત્વે સા ચ ત્રૈલોક્યમરણમમ્ ॥ ૪૬ ॥
હહ શ્રુત્વા તુ વિપુલાન્ મોગાનૈ સમનોદ્ધરાન્ । તદા-
પ્રમૃતિ લોકેઽસ્મિન્વરલક્ષ્મીવ્રતં શુભમ્ ॥ ૪૭ ॥ વ્રતં
કરોતિ યા નારી નરો વાપિ શુચિવ્રતઃ । શ્રુત્વા મોગાંશ્ચ
વિપુલાનંતે શિવપુરં વ્રજેત્ ॥ ૪૮ ॥ ઇત્યાલ્યાતં મયા
વિપ્રા વરલક્ષ્મીવ્રતં શુભમ્ । ય દ્વં શ્ચુચાન્નિત્યં આવયેદ્વા
સમાહિતઃ ॥ ૪૯ ॥ ધનં ધાન્યમવાપ્રોતિ વરલક્ષ્મીપ્રસા-
દતઃ ॥ ઇતિ શ્રીમવિષ્ણોત્તરપુરાણે આબળશુકભારકે વરદ-
લક્ષ્મીવ્રતં સંપૂર્ણમ્ ॥

ત્યાં કથા ચૂના વગરનું એક નાગરવેલનું પાન તથા
સોપારી આવી કપડામાં બાંધી મૂકી. સવાર પડતાં
જેયું તો તે લાલ થયેલું હતું, તેથી તેણે ભક્તિથી વ્રત
કર્યું, અને બોલ્યો કે ‘આજ હું પાપરહિત થયો છું;
કારણ કે અપ્સરાઓનાં દર્શનથી મેં ભક્તિપૂર્વક વિધિથી
વરદલક્ષ્મીવ્રત કર્યું.’ ચિત્રનેમિ, એ પ્રમાણે વ્રત કરી
કૈલાસમાં ગયો. ત્યાં આદરથી શંકરને તથા પાર્વતીને
પ્રણામ કર્યો. ત્યારે પાર્વતી બોલ્યાં, ‘હે ચિત્રનેમિ ! હું
પુત્રની પેટે તારું પાલન કરીશ એ તું સત્ય જાણજે.’ એ
સાંભળી ચિત્રનેમિ પાર્વતીને કહેવા લાગ્યો, ‘હે શંકર-
પ્રિયે ૧૩૭-૪૧ વરદલક્ષ્મીની કૃપાથી આપનાં ચરણાર-
વિદનાં દર્શન થયાં. પછી મહાદેવ પવિત્ર આચરણવાળા
ચિત્રનેમિને કહેવા લાગ્યા, ૪૨ ‘આજથી તું કૈલાસમાં
ઇચ્છિત ભોગ ભોગવ. પછી આ વ્રતના પ્રભાવથી તું
વૈકુંઠમાં જઈશ. ૪૩ પાર્વતીએ પણ પુત્ર માટે એ વ્રત કર્યું
હતું. તેના પ્રભાવથી તેને કાર્તિકસ્વામી પુત્ર થયા હતા. ૪૪
આ વ્રત કરવાથી નંદ તથા વિક્રમાદિત્ય રાજાને રાજ્ય-
પ્રાપ્તિ થઈ હતી. નંદ ઓહોન હતો તેથી તેને ઉત્તમ સ્ત્રી
પણ મળી હતી. ૪૫ તે સ્ત્રીએ પુત્ર માટે આ વ્રત કર્યું

હતું, તેના પ્રભાવથી ત્રણે લોકોનું રક્ષણ કરે એવો પુત્ર થયો હતો,^{૪૬} ને તે આ લોકમાં પુષ્કળ ભોગ ભોગવી અંતે પરમ ગતિ પામી હતી. ત્યારથી જ પવિત્ર વરદ-લક્ષ્મીવ્રત આ જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયેલું છે,^{૪૭} જે સ્ત્રી વા પુરુષ પવિત્રતાથી આ વ્રત કરે છે તે આ લોકમાં પુષ્કળ ભોગ ભોગવી, અંતે શિવલોકમાં જાય છે.^{૪૮} હે મહારાજો ! પવિત્ર વરદલક્ષ્મીવ્રત મેં કહી સંભળાવ્યું. જે માણસ શ્રદ્ધાથી આ વ્રત સાંભળે છે અથવા સંભળાવે છે તેને વરદલક્ષ્મીની કૃપાથી ધન, ધાન્યની સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.^{૪૯-૫૦} એ પ્રમાણે ભવિષ્યપુરાણમાં આવશ્ય માસના શુક્રવારને દિવસે વરદલક્ષ્મીવ્રત કરવાનું કહેલું છે.

૧૦ શનિવ્રત

અથ શ્રાવણમંદવારે શનૈશ્વરવ્રતમ્ ॥ અન્વત્યમૂલે વેદિકાં કૃત્વા તત્ર ધરારાકારં મંદલં વિલિલ્ય તત્ર કૃષ્ણાયસનિ-મિતાં મહિષાસનાં દ્વિચ્છ્ર્જાં રૂપાશાધરાં શનૈશ્વરમૂર્તિં સ્થાપ-યિત્વા પૂજયેત્ ॥ તત્ર સંકલ્પઃ—અયેત્યાદિ મમ સમસ્તરોગ-પરિહારાર્થે વૃદ્ધયુદ્ધરુતાગતશનૈશ્વરપીઠાનિરાસાર્થે શનૈશ્વર-પૂજનં કરિષ્યે ॥ નિર્વિઘ્નતાસિદ્ધર્થે ગણપતિપૂજનં કલશા-રાધનં ચ કરિષ્યે ॥ इति સંકલ્પ્ય ગણપત્યાદિપૂજનં કૃત્વા શનૈશ્વરં પૂજયેત્ ॥ તથા—૩૦ કૃષ્ણાંગાયં આવાહયામિ । ઐ નીલાયં આસનં, ચેતકંઠાયં પાર્થં, નીલમયૂલાયં અર્ધ્યં, નીલોત્પલદ્વાયં આચમનં । નીલદેહાયં સ્નાનં, કુન્ડાયાં પંચામૃતજ્ઞાનમ્, શનૈશ્વરાયં શુદ્ધોદકજ્ઞાનં, વીર્યમાનજટાધરાયં વર્ણં, પુરુષગાત્રાયં યજ્ઞોપવીતં, સ્ફુલ્લોરોળે અલંકારાનં, નિઃપાયાં ગંધં, નિત્યધૂતાયં અશ્વતાનં, સદાતૃપ્તાયં પુષ્પં, મંદાચંદ્રપૂર્ણં, નિઃસ્પૃહાયં દીપં, તામસાયં નૈવેદ્યં, નીલોત્પલાયં આચમનં, કૃષ્ણવપુષે કરોદ્વર્તનં, વીર્યદેહાયં તાંદુલં, મંદ-ગતયે દક્ષિણં, જ્ઞાનત્રેયાયં પ્રદક્ષિણં, સૂર્યપુષ્પાય નમઃસ્કારમ્ ॥ કોણસ્થઃ પિંગલો બન્ધુઃ કૃષ્ણો રૌદ્રોઽંતકો યમઃ । સૌરિઃ શનૈશ્વરો મંદઃ પિપ્પલાદેન સંસ્તુતઃ । યતાનિ શનિ-નામાનિ જપેદન્વત્યસભિચૌ ॥ શનૈશ્વરકૃતા પીઠા ચ કદાચિ-દ્ભવિષ્યતિ ॥ इति જપિત્વા । મૂલતો બ્ર ૦ નમઃ । इत्यન્-વત્યાય સમપ્રદક્ષિણાઃ સમ નમસ્કારાનં કુર્યાત્ ॥ इति પૂજા ।

આવશ્ય માસના શનિવારને દિવસે શનિનું વ્રત કરવાનું કહેલું છે. પીપળાના મૂળમાં વેદી કરી, તેની ઉપર ધનુ-ષના જેવું મંડલ ચીતરી તેમાં લોહાની ખનાવેલી, પાડા ઉપર જોડેલી, જે હાથવાળી, દંડ તથા પાશને ધારણ કરવાવાળી શનિની મૂર્તિની સ્થાપના કરી પૂજા કરવી. તેમાં સંકલ્પ કરવોઃ પ્રથમ માસ પક્ષ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરીઃ—‘મારા સર્વ રોગોની નિવૃત્તિ માટે, નેત્ર, પેટ ને હાત્તામાં ગયેલા શનિની પીઠા દૂર કરવા માટે હું

શનિનું પૂજન કરીશ. તે નિર્વિઘ્ન થવા માટે ગણપતિનું પૂજન તથા કલશસ્થાપના કરીશ.’ એવો સંકલ્પ કરી, ગણપતિનું પૂજન તથા કલશનું સ્થાપન કરી શનૈશ્વરની પૂજા કરવી. તે આ પ્રકારે કરવીઃ—કૃષ્ણાંગાય નમઃ કૃષ્ણા-ગમાવાહયામિ’ એ મંત્ર બણી આવાહન કરવું, ‘નીલાયં’ થી આસન, ‘ચેતકંઠાય’ થી પાદ, ‘નીલમયૂલાયં’ થી અર્ધ્ય, ‘નીલોત્પલદ્વાયં’ થી આચમન, ‘નીલદેહાયં’ થી સ્નાન, ‘કુન્ડાયાં’ થી પંચામૃતસ્નાન, ‘શનૈશ્વરાયં’ થી શુદ્ધોદકસ્નાન, ‘વીર્યમાનજટાધરાયં’ થી વર્ણ, ‘પુરુષગાત્રાયં’ થી યજ્ઞો-પવીત, ‘સ્ફુલ્લોરોળે’ થી અલંકાર, ‘નિત્યાયં’ થી ગંધ, ‘નિત્યધૂતાયં’ થી અક્ષત, ‘સદાતૃપ્તાયં’ થી પુષ્પ, ‘મંદાયં’ થી ધૂપ, ‘નિઃસ્પૃહાયં’ થી દીપ, ‘તામસાયં’ થી નૈવેદ્ય, ‘નીલોત્પલાયં’ થી આચમન, ‘કૃષ્ણવપુષે’ થી કરોદ્વર્તન, ‘વીર્યદેહાયં’ થી તાંબૂલ, ‘મન્દગતયે’ થી દક્ષિણ, ‘જ્ઞાન-ત્રેયાયં’ થી પ્રદક્ષિણા ને ‘સૂર્યપુષ્પાય નમઃ’ એ મંત્ર બણી નમસ્કાર કરવા. ‘જે માણસ પીપળાની પાસે કાચરથ, પિંગલ, બલુ, કૃષ્ણ, રૈદ, અંતક, યમ, શૌરિ, શનૈશ્વર, મંદ ને પિપ્પલાદેસંસ્તુત એટલાં શનિનાં નામોના જપ કરશે તેને શનિ તરફથી કોઈ દિવસે પણ પીઠા થશે નહીં, એ જપ કરી ‘મૂલતો બ્રહ્મણે નમઃ’ એ મંત્ર બણી પીપળાની સાત પ્રદક્ષિણા કરવી તથા સાત નમસ્કાર કરવા. એ પ્રકારે પૂજા કરવી.

શનિવ્રતની કથા

અથ કથા ॥ રૂપવંશેઽતિવિલ્લાપતો રાજા દશરથઃ પ્રમુઃ । ચમુવ ચક્રવર્તી ચ સમદ્રોપાધિપો બલી ॥ ૧ ॥ કૃતિકાંતે શનિયાંતો રૈવજૈશ્વપિતો હિ સઃ । રોહિણીં ભેદયિત્વા તુ શનિયાંત્યતિ સાંપ્રતમ્ ॥ ૨ ॥ શક્ટે ભેદિતે તેન સર્વલોકભયંકરમ્ ॥ દ્વાદશાન્તં તુ દુર્મિષ્ઠં અભિવ્યતિ છદારુણમ્ ॥ ૩ ॥ इति શ્રુત્વા તુ તદ્વાક્યં મંત્રિભિઃ સહ પાર્થિવઃ । મંત્રયામાસ કિમિદં ભયંકરમુપસ્થિતમ્ ॥ ૪ ॥ દેશાશ્ચ નગરપ્રામા ભયમીતાસ્તદાઽભવન્ ॥ અનુચન્ સર્વ-લોકાશ્ચ ક્ષય एष સમાગતઃ ॥ ૫ ॥ આકુલં ચ જગદ્દૃષ્ટા પૌરજાનપદાદિકન્ ॥ પપ્રચ્છ પ્રયતો રાજા બસિષ્ઠં શ્વનિસ-તમમ્ ॥ ૬ ॥ સંવિધાન્ કિમસ્યાસ્તિ વદ માં દ્વિજસત્તમ ।

મહાદેવ કહે છે—રુદ્રવંશમાં અતિ પ્રસિદ્ધ દશરથ રાજા હતો. તે સમર્થ, ચક્રવર્તી, સાત દ્રોપોના અધિપતિ ને બલવાન હતો.^૧ જ્યારે કૃતિકાના અંતમાં શનિ ગયો ત્યારે જોધોઓએ તેને કહ્યું કે, હમણાં શનિ રોહિણીના ભેદ કરીને જાશે.^૨ જ્યારે એ શનિ રોહિણીના ભેદ કરશે ત્યારે બાર વર્ષો સુધી મોટો દુકાળ પડશે અને લોકો મોટા ભયમાં આવી પડશે.^૩ એવાં તેઓનાં વચનો સાંભળી મંત્રીઓને ભાલાવી દશરથ રાજાએ કહ્યું અરે ! આ ભયંકર શું આવ્યું !^૪ તે વખતે દેશ, શહેર ને ગામ સઘળામાં ભય પેસી ગયો, ત્યારે સઘળા લોકો કહેવા

લાગ્યા કે, આ તો પ્રલય થવા બેઠો છે.^૫ એવી રીતે દેશ તથા નગર વગેરેમાં સધળાને વ્યાકુળ બોધ દશરથ રાજા નમ્રતાથી વસિષ્ઠ મુનિને પૂછવા લાગ્યો,^૬ હે મહા-રાજા ! આનો ઉપાય શું છે ? તે મને કહો.

વસિષ્ઠ સ્વાચ- દૂરે પ્રજાનાં રક્ષાં ચ તસ્મિન્ મિત્રે કૃતઃ પ્રજાઃ ॥ ૭ ॥ પ્રાજાપત્યં સનઘ્નં ધનિર્ધાસ્યતિ સાંપ્રતમ્ । મન્યે યોગમસાધ્યં તુ બ્રહ્મશક્તાદિભિઃ સુરૈઃ ॥ ૮ ॥ તતઃ સંચિત્ય મનસા સાહસં કૃત્વાનૃપઃ । સમા-દાય યદુર્દિવ્યં દિવ્યાયુષસમન્વિતમ્ ॥ ૯ ॥ રથમારુઘ વેગેન ગતો નક્ષત્રમંદલમ્ । રોહિણીં પૃથતઃ કૃત્વા રાજા દશરથસ્તદા ॥ ૧૦ ॥ રથે ચ કાંચને દિવ્યે મળિરત્નવિ-ભૂષિતે । હંસવર્ગેર્હયૈર્યુક્તે મહાકેતુસમન્વિતે ॥ ૧૧ ॥ દીપ્ય-માનો મહારાત્નૈઃ કેયૂરશ્ચક્રોઽજ્જ્વલઃ । ધ્વરાજત મહાકાશો દ્વિતીય હ્રિવ આસ્કરઃ ॥ ૧૨ ॥ આકર્ણપૂરિતે ચાપે સંદા-રાજં ન્યયોજયત્ । કૃતિકાંતે ધનિઃ સ્થિત્વા પ્રવિશન્ કિલ રોહિણીમ્ ॥ ૧૩ ॥ દૃષ્ટ્વા દશરથં ચાપે સરોષં યુક્ટીઘ્રલમ્ । સંદારાજં ચ તદ્દૃષ્ટ્વા છરાછરમયંકરમ્ ॥ ૧૪ ॥ હસિત્વા તદ્રથાત્સૌરિરિદં વચનમબ્રવીત્ । પૌરુષં તવ રાજેન્દ્ર પરં રિપુમયંકરમ્ ॥ ૧૫ ॥ દેવાસુરમહત્પ્યાથ સિદ્ધવિશાધરોરગાઃ । મયા વિકોક્તિતા રાજન્ ભસ્મસાશ્વ મર્ધંતિ તે ॥ ૧૬ ॥ તુટોઽહં તવ રાજેન્દ્ર તપસા પૌરુષેણ ચ । વરં બ્રૂહિ પ્રદા-સ્યામિ યથેષ્ટં રઘુનંદન ॥ ૧૭ ॥ સસ્તિઃ સાગરા યાવત્-દ્રાક્ષીં મેદિની તથા । રોહિણીં મેદયિત્વા તુ ન ગંતવ્યં ત્વયા જાને ॥ ૧૮ ॥ યાચિતં તુ મયા સૌરે નાન્યમિચ્છામ્યહં વરમ્ । ઇવમસ્તુ જ્ઞાનિઃ પ્રાહ કૃતકૃત્યોઽપ્યનૃપઃ ॥ ૧૯ ॥ દ્વાદશાશ્વં ન દુર્મિથં ભવિષ્યતિ કદાચન । કીર્તિરેવા મરીયા ચ ત્રૈલોક્યે તુ ભવિષ્યતિ ॥ ૨૦ ॥ તતો વરં ચ સંપ્રાપ્ય હૃદરોમા તુ પાર્થિવઃ । ઉપતસ્યે ધૃતસ્યયક્ત્ષા મૃત્વા ચૈવ કૃતાંજલિઃ ॥ ૨૧ ॥ મક્ષ્યા દશરથઃ સ્તોત્રં સૌરેરિદમથાકરોત્ ।

વસિષ્ઠ કહે છે-શનિ જે દૂર હોય તો પ્રભાતની રક્ષા થાય. તેના બેદ થાય ત્યારે પ્રભાત ક્યાંથી ?^૭ તે શનિ હમણાં જ રોહિણી નક્ષત્રમાં જશે. બ્રહ્મા ને ઈંદ્ર વગેરે દેવોથી પણ આ યોગ અસાધ્ય છે, એમ હું બોલું છું.^૮ એવાં વચનો સાંભળી મનમાં વિચાર કરી દશરથ રાજાએ મોડું સાહસ કર્યું. એ રાજા દિવ્ય ધનુષ તથા દિવ્ય શસ્ત્રો લઈ રથમાં બેસી જલદીથી નક્ષત્રમંડલમાં ગયો ને રોહિણીને પછવાડે રાખી ઉભો રહ્યો.^{૯-૧૦} હવે એ રાજા આકાશમાં મણિઓથી અને રત્નોથી શોભિત, હંસ જેવા ધોળા ધોડાવાળા તથા ધ્વજવાળા અલૌકિક રથમાં બેઠેલો હતો.^{૧૧} અને રત્નના બાણો-ધથી તથા યુક્ટથી દીપ્તો હતો. તેથી બોલે બીજો સૂર્ય હોય તેમ એ રાજા શોભતો હતો.^{૧૨} પછી રાજાએ

કાન સૂધી ધનુષ ખેંચી સંદારાજને પ્રયોગ કર્યો. તે વેળા શનિ કૃતિકાના અંતમાં રહી રોહિણીમાં પ્રવેશ કરતો હતો.^{૧૩} કોપેશો ને ભમર ચડેલાં મુખવાળો દશરથ રાજા તથા દેવોને અને દૈત્યોને ભય કરનાર સંદારાજ તેના બેવામાં આવ્યા.^{૧૪} તેના ભયથી હસીને શનિ બોલ્યો, હે રાજેન્દ્ર ! તમારું પરાક્રમ શત્રુઓને ભય કરનાર છે,^{૧૫} પણ દેવ, દૈત્ય, મનુષ્ય, સિદ્ધ, વિદ્યાધર ને સર્પો સધળા તો મારા બેવાથી જ બળી ભસ્મ થાય છે.^{૧૬} હે રાજેન્દ્ર ! તારાં તપથી ને પરાક્રમથી હું પ્રસન્ન થયો છું, માટે યથેચ્છ વર માગી લે. જે માગશે તે હું આપીશ.^{૧૭} એવાં વચનો સાંભળી. ‘હે શનિ ! નદીઓ, સમુદ્રો, યંદ્ર, સૂર્ય અને પૃથ્વી જ્યાં સૂધી રહે ત્યાં સૂધી તારે રોહિ-ણીના બેદ કરીને જવું નહોં.’^{૧૮} ‘હે શનિ ! હું એ જ વર માગું છું, બીજું કંઈ માગતો નથી.’ એવી રીતે રાજાએ વર માગ્યો ત્યારે ‘તથાસ્તુ’ એમ કહી શનિએ વર આપ્યો. એથી ‘આર વર્ષો સૂધી કાષ્ઠ વખત પણ દુકાળ પડશે નહોં, ને તેથી ત્રણે દેશોમાં મારી જાતિ થશે,’ એમ બોલ્યા રાજા કૃતાર્થ થયો.^{૧૯-૨૦} પછી વરદાન પામેલો ને પ્રસન્ન થયેલો રાજા, ધનુષનો લાગ કરી હાથ બેઠી ભકિતથી શનિની સ્મૃતિ કરવા લાગ્યો:-

દશરથ સ્વાચ-નમઃ કૃષ્ણાય નીલાય શિતિકંઠનિભાય ચ ॥૨૨॥ નમઃ પરુષગાત્રાય સ્થૂલરોમ્ણે નમો નમઃ । નમો નીલમળિધીવ નીલોત્પલનિભાય ચ ॥ ૨૩ ॥ નમો નિત્યં ક્ષુધાતાય ક્ષાત્ર્ણાય નમો નમઃ । નમઃ કાલ્કાગ્રિકૃપાય કૃતાં-તાય નમો નમઃ ॥ ૨૪ ॥ નમો ધોરાય રૌદ્રાય મીષણાય કરાક્ષિને । નમસ્તે સર્વબંધાય વલીમુલ્લ નમોઽસ્તુ તે ॥૨૫॥ સૂર્યેપુત્ર નમસ્તેઽસ્તુ કાશ્યપાય નમો નમઃ । નમો મંદગતે તુભ્યં કૃષ્ણવર્ણ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૨૬ ॥ તપસા વગ્ધદેહાય નિત્યં યોગરતાય ચ । જ્ઞાનનેત્ર નમસ્તેઽસ્તુ કશ્યપાત્મજસુ-નવે ॥૨૭॥ તુટો વદાસિ રાજ્યં ચ રુદ્રો હરસિ તલ્લજ્ઞાત્ । દેવાસુરમહત્પ્યાથ પશુપત્તિમહોરગાઃ ॥ ૨૮ ॥ ત્વયા ચિકોક્તિતાઃ સર્વે દૈન્યમાણુઃ વ્રજંતિ તે । શક્તાદ્યઃ છરાઃ સર્વે સુનયઃ સપ્ત તારકાઃ ॥ ૨૯ ॥ સ્થાનચઢા મર્ધયેતે ત્વયા વૃદ્ધિચિકોક્તિતાઃ । દેસાથ નગરગ્રામા દ્વીપાશ્ચૈવ દુમાસ્તથા ॥ ૩૦ ॥ ત્વયા ચિકોક્તિતાશ્ચૈવ વિનાશં યાંતિ મૂલતઃ । પ્રસારં કુરુ મે સૌરે વરાયં ત્વચ્છુપાગતઃ ॥ ૩૧ ॥ ઈવં સ્તુતસ્તદા સૌરિયંદ્રારાજો મહાબલઃ । અબ્રવીચ શુભં વાક્યં હૃદરોમા સ આસ્કરિઃ ॥ ૩૨ ॥

દશરથ કહે છે-કૃષ્ણ, નીલ ને મહાદેવ જેવાને નમ-સ્કાર,^{૨૧-૨૨} કઠોર અંગવાળાને નમસ્કાર, મોટાં ઈલાસવાળાને વારંવાર નમસ્કાર, જેના કંઠમાં શ્વામ મણિ છે તેને નમસ્કાર, શ્વામ કમલ જેવાને નમ-સ્કાર,^{૨૩} નિરંતર ક્ષુધાથી પીડિતને નમસ્કાર, તૃષ્ણી-નને નમસ્કાર, કાલામિત્રને નમસ્કાર, યમને વારંવાર

નમસ્કાર, ૨૪ બર્ષકરને નમસ્કાર, રૈદ્રને નમસ્કાર, બીપ-
જીને નમસ્કાર, કરાલીને નમસ્કાર, સધળું ખાનારને
નમસ્કાર, બલિમુખને નમસ્કાર, ૨૫ હે સૂર્યપુત્ર ! તમને
નમસ્કાર, કમ્પપના પુત્રને નમસ્કાર, તમને મંદગતિને
નમસ્કાર, કૃષ્ણવર્ણને નમસ્કાર, ૨૬ તપથી બળેલા દેહ-
વાળાને નમસ્કાર, નિરંતર યોગમાં પરાયણને નમસ્કાર,
ગાનનેત્રને નમસ્કાર અને સૂર્યપુત્રને નમસ્કાર હો. ૨૭
હે શ્વેત ! તમે પ્રસન્ન થવાથી રાત્રી આપો છો ને
કાપાયમાન થવાથી ક્ષણવારમાં રાત્રી હરી લો છો.
તમારા જોવાથી દેવ, દૈત્ય, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી ને મોટા
મોટા સર્પો જલદી દુઃખમાં આવી પડે છે. તમારા
જોવાથી ઈંદ્ર વગેરે દેવો, સાત મુનિઓ, તારા, એ સર્વ
સ્થાનથી બ્રહ્મ થાય છે. તમારા જોવાથી દેશો, નગરો,
ગામડાં, દ્રોણો ને વૃક્ષો સધળાં સમૂહ નષ્ટ થાય છે. હે
શ્વેત ! પ્રસન્ન થાઓ. હું તમારી પાસે વર માગું છું. ૨૮-૩૧
એ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવાથી હર્ષથી જેનાં ડંવાડાં ઉઠાં
થઈ ગયાં હતાં એવો મહાખલવાન શનિ શુભ વાક્ય
કહેવા લાગ્યો. ૩૨

શનિક્વાચ- તુદોહં તવ રાજેન્દ્ર સ્તવેનાનેન સુત્રત ।
દાસ્યામિ તે વરં મદં નિશ્ચયાદ્યુવંશજ ॥ ૩૩ ॥ દશરથ
ઠવાચ- બધપ્રમુતિ પિંગાક્ષ પીઢા કાર્યા ન તે મમ ।
જગન્નયે ત્વયા નાથ પીઢિતે દુઃખિતો જનઃ ॥ ૩૪ ॥ તસ્મા-
જગન્નયં દેવ રક્ષણીયં ત્વયાજનય ॥ શનિક્વાચ-મહાનામદ્ધ-
મેકો હિ મદધીના મદ્યાઃ સદા ॥ ૩૫ ॥ સ્તવેન તવ
તુદોહં પીઢાં ન ચ કરોમ્યહમ્ । જગદ્ધયં મહારાજ
દુઃખિતં ન મહેત્સદા ॥ ૩૬ ॥ દશરથ ઠવાચ- મગવન્કેન
વિચિન્ત્ય ત્વદીયારાધનં મહેત્ । યેન તુષ્યસિ પિંગાક્ષ
તત્સર્વં ચક્રુમર્હસિ ॥ ૩૭ ॥

શનિ કહે છે-હે રાજેન્દ્ર ! હે સારાં આચરણવાળા !
હે રઘુવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા ! તેં કરેલાં આસ્તોત્રથી હું
પ્રસન્ન થયો છું, માટે તારા માગવા પ્રમાણે હું અવશ્ય
વર આપીશ. ૩૩ દશરથ કહે છે-હે પીળાં નેત્રવાળા ! હે
અનંધ ! આજથી તમારે મને પીડા કરવી નહીં. હે
નાથ ! તમે ત્રણ લોકોને પીડા આપો છો તેથી લોકો
દુઃખી થાય છે માટે તમારે ત્રણે લોકોની રક્ષા કરવી.
શનિ કહે છે-સર્વ મહોમાં હું એક જ છું. સર્વ મહો સદા
મારા વશમાં રહે છે. ૩૪-૩૫ (પણ) તમે કરેલી સ્તુતિથી
હું પ્રસન્ન થયો છું, માટે હું પીડા કરીશ નહીં. તેમ જ
હે મહારાજ ! ત્રણે જગત્ દુઃખી થશે નહીં. ૩૬ દશરથ
કહે છે-હે ભગવન ! હે પીળાં નેત્રવાળા ! કયા વિધિથી
તમારે આરાધન કરવું, કે જેથી તમે પ્રસન્ન થાઓ, તે
સધળું મને કહો. ૩૭

શનૈશ્વર ઠવાચ- શ્રાવણે મંદવારેઽ રૂતવાવનપૂર્વકમ્ ।
જાનં હર્ગ્યતૈકેન નિત્યકર્મ સમાચરેત્ ॥ ૩૮ ॥ શશિર્વૃત્તવા

શમીઠકં ગત્વા તત્રૈવ પૂજયેત્ । તદભાવેઽથ રાજેન્દ્ર ગત્વા-
ઽશ્વત્થં પ્રપૂજયેત્ ॥ ૩૯ ॥ તત્ર સંપૂજ્ય માં રાજન્ ગંધપુષ્પા-
ક્ષતાદિભિઃ । પૂર્વેદીપૈશ્વ નૈવૈયૈસ્તાવુલપ્રાર્થનાદિભિઃ ॥ ૪૦ ॥
વેદ્યેત્સત્સૃષ્ટૈશ્વ નમસ્કારાંસ્તથૈવ ચ । સત્ત્વ પ્રવક્ષિણાઃ
કૃત્વા શ્રુત્વા પુણ્યકથામિમામ્ ॥ ૪૧ ॥ એવંવિષાંજયર્ષિ-
શાન્મંદવારાન્કુલ્લવ મે । તતોઽત્યશનિવારે ચ કુર્યાદુશાપનં
શુભમ્ ॥ ૪૨ ॥ આચાર્ય વરયેતત્ર ઓત્રિયં વેદપારગમ્ ॥
સવર્ણસ્ય શમીઠકં તદભાવે તુ પિત્તપલ્લમ્ ॥ ૪૩ ॥ મદીયાં
પ્રતિમાં કુર્યાઢ્ઢોર્હાં મહિવસંયુતામ્ । દ્વિમુર્જાં દીર્ઘદેહાં ચ
દંઢપાશાચરાં તથા ॥ ૪૪ ॥ પિંગાક્ષીં સ્પૃષ્ઠદેહાં ચ ભેત-
ત્રીવાં તતોઽર્ષચેત્ । રુક્મપત્રે તથા સત્ત્વ કૃષ્ણવજ્રાણિ વેદ-
યેત્ ॥ ૪૫ ॥ ડપવીતાદિભિર્દ્રવ્યૈઃ પૂર્વવેદેવમર્ચયેત્ । શમપ્રિ-
રિતિમન્ત્રેણ દ્વિવેદ્યાધિકં જ્ઞાતમ્ ॥ ૪૬ ॥ કૃત્સરાન્ તદંતે ચ
તેનૈવ ચલિનુદ્ધરેત્ । કૃષ્ણવેતું સવસ્તાં ચ દયાદય પવસ્તિ-
નીમ્ ॥ ૪૭ ॥ સત્ત્વ વિપ્રાન્ સમમ્યર્ચ્યે ગંધપુષ્પફળા-
દિભિઃ । વજ્રાણિ દક્ષિણાં ચૈવ યયાશ્વકત્યા પ્રદાપયેત્ ॥ ૪૮ ॥
તિલમાષવિમિશ્રાભૈર્મૌજયેદ્દિજસત્તમાન્ । તેષાં મૃદ્ધાશિર્ષ
પથ્થાદ્ગુજીયાદર્શયુભિઃ સહ ॥ ૪૯ ॥ સવજ્ઞાં પ્રતિમાં ચૈવ
આચાર્યાય નિવેદયેત્ । એવં કૃતેઽથ રાજેન્દ્ર સર્વાભીટં
દદામ્યહમ્ ॥ ૫૦ ॥

શનિ કહે છે-શ્રાવણ માસમાં શનિવારને દિવસે ફાતણ
કરી, સુગંધિ તેલ ચોપડી, સ્નાન કરી, નિત્યકર્મ કરવું. ૩૮
પછી પવિત્રતાથી ખીજડીના વૃક્ષ પાસે જઈ તેની પૂજા
કરવી ને તે ન હોય તો પીપળાની પૂજા કરવી. ૩૯ ચંદન,
પુષ્પ, અક્ષત, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, તાંબૂલ તથા પ્રાર્થના
વગેરેથી પીપળામાં મારી ભાવના કંઈપી, તેની પૂજા
કરી તેને સાત સૂતરના તાંતણા વીંટવા, સાતવાર નમ-
સ્કાર કરવા ને સાત પ્રદક્ષિણા કરવી. પછી પુષ્પકારક
આ કથા સાંભળવી. ૪૦-૪૧ એવી રીતે મારા તેત્રીશ
શનિવાર કરવા. પછી છેલ્લે શનિવારે વિધિથી ઉઘા-
પન કરવું. ૪૨ તેમાં ઉત્તમ વૈદિક બ્રાહ્મણને આચાર્ય
કરવો. ખીજડી હોય તો સોનાની ખીજડી, નહીં તો
સોનાનો પીપળો કરાવવો. ૪૩ પાડા સહિત, બે હાથ-
વાળી, લાંબી, ટંડને તથા પાશને ધારણ કરનારી, પીળાં
નેત્રવાળી, પુષ્ટ દેહવાળી ને ઘોળી ગ્રીવાવાળી અને ડાક-
વાળી મારી લોહાની મૂર્તિ કરાવવી. તેને સોનાનાં પાત્રમાં
મૂકી તેની પૂજા કરવી. સાત કાળાં વજ્રો વીંટવાં, ને
પૂર્વની પેઠે જનોઈ વગેરે ઉપચારોથી પૂજા કરવી.
‘શમપ્રિઃ’ એ મંત્ર બણી એકસો આઠ કૃત્સરાની આહુતિ
આપવી; પછી કૃત્સરાનું બલિદાન આપવું. પુષ્કળ
દૂધવાળી ને વાહડાંવાળી ગાયનું દાન આપવું. ૪૪-૪૭
ચંદન, પુષ્પ તથા ફળ વગેરેથી સાત બ્રાહ્મણોની પૂજા
કરી તેઓને યથાશક્તિ વજ્રો તથા દક્ષિણા આપવી, ૪૮
તલના ને અડદના અજીથી બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું.

પછી તેઓને આશીર્વાદ લઈ, સગાંવહાલાની સાથે પોતે ભોજન કરું.^{૪૯} પછી વખતસહિત ચૂર્તિ આપ્યા-રૂંને આપવી. હે રાજન્ ! એ પ્રકારે કરવાથી હું સધળાં વાંછિત ફળ આપું છું.^{૫૦}

ત્વચા કૃતં પટેલ્ સ્તોત્રં મક્ત્યા ચેવ કૃતાંત્રજિઃ । સમ-
જન્મદ્વા રાજેન્દ્ર તસ્યૈશ્વર્યં મવિષ્યતિ ॥ ૧૧ ॥ પુત્રપૌત્રયુતો
નિત્યં તતો મોક્ષમવાપ્સ્યતિ । મુદોડ્દં તસ્ય રાજેન્દ્ર પીઠાં ન
ચ કતોમ્યદમ્ ॥ ૧૨ ॥ ગોચરે વાડદર્શને વા વિષમે વા સ્થિતો-
ડ્યદમ્ ॥ મુદો રાજ્યપદઃ સયઃ કુદ્ધો રાજ્યાપહારકઃ ॥ ૧૩ ॥
જન્મસ્થો દ્વાદશસ્થો વા અષ્ટમસ્થોઽપિ કુત્રચિત્ ॥ આવળે
મંદવારેપુ પૂજિતોડ્દં સુલપદઃ ॥ ૧૪ ॥ બ્રહ્મા શિવો હરિ-
શ્ચેવ જ્ઞાનયઃ સનકાદયઃ । લક્ષ્મીદમ્વા ચ સાવિત્રી જ્ઞાનિ-
પત્ન્યશ્ચ વૈ જ્ઞાતાઃ ॥ ૧૫ ॥ નૃપા અન્યે મયા સર્વે સ્થાન-
અઘાશ્ચ પીઢિતાઃ । દેશાશ્ચ નગરપામા ગજોદ્ધાવથ વાજિનઃ
॥ ૧૬ ॥ રૌદ્રવૃદ્ધયા મયા વૃદ્ધા નાશમાયાંતિ તત્ક્ષણાત્ ॥
અતો મયા પીઢિતાનાં મનુષ્યાનાં નરાધિપ ॥ ૧૭ ॥ પરિ-
હૃત્તં ન શક્તાશ્ચ બ્રહ્મવિષ્ણુમહેશ્વરાઃ । પતચ્છુલ્લા શનેવાંચ્યં
રાજા પરમહર્ષિતઃ ॥ ૧૮ ॥ નત્વા પ્રદક્ષિણીકૃત્ય વર્ત-
પ્રાપ્ય પુરં યયૌ । ગત્વા સ્વનગરં રાજા પૂજિતો વૈ જ્ઞાનૈશ્વરઃ
॥ ૧૯ ॥ આવળાદિપુ વારેપુ પ્રસન્નોઽમૃત્છનૈશ્વરઃ । પૃથ્વી-
પતિરમૃદાજા મહારાજપ્રસાદતઃ ॥ ૨૦ ॥ ય હમં પ્રાતસ્થાય
સૌરિવારે સદાઽર્ચયેત્ ॥ તસ્યામીદ્રપદો મંદો મવિષ્યતિ ન
લેશયઃ ॥ ૨૧ ॥ જિયા વા પુરુષેનાપિ કૃતં યેન જ્ઞાનિવ્રતમ્ ॥
સ જુક્તઃ સર્વેવાપેખ્યઃ સર્વોમીદ્રં લમેત્ક્ષણાત્ ॥ ૨૨ ॥
બ્રાહ્મણો વેદસંપૂર્ણઃ ક્ષત્રિયો રાજ્યમાપ્રુયાત્ ॥ વૈદ્યસ્તુ
લભતે વિત્તં શત્રઃ સ્વલમવાપ્રુયાત્ ॥ ૨૩ ॥ કન્યાયૌ લભતે
કન્યાં પુત્રાયૌ લભતે સુતમ્ ॥ કામાયૌ લભતે કામાન્મો-
ક્ષાયૌ લભતે ગતિમ્ ॥ મુચ્યતે સર્વવાપેખ્યો મહલોકં સ
ગચ્છતિ ॥ ૨૪ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे शनिवारव्रतकथा
समाप्ता ।

હે રાજેન્દ્ર ! જે માણસ તમે કરેલાં સ્તોત્રનો ભક્તિથી
હાથ જોડી પાઠ કરશે તેને સાત જન્મો સુધી ઐશ્વર્ય
પ્રાપ્ત થશે,^{૫૧} ને પુત્ર પૌત્રની વૃદ્ધિ થશે. પછી તેના
મોક્ષ થશે, ને પ્રસન્ન થયેલા હું તેને કોઈ દિવસ પશુ
પીડા કરીશ નહીં.^{૫૨} હે રાજન્ ! ચાલતા ગ્રહમાં હું
આહમે વા વિષમસ્થાનમાં પડ્યો હઉં, તો પશુ પ્રસન્ન
થવાથી જલદી રાજ્ય આપું છું ને કોપાયમાન થવાથી
રાજ્ય હરી લઉં છું.^{૫૩} શ્રાવણ માસમાં શનિવારને દિવસે
મારી પૂજા કરવાથી, જન્મના સ્થાનમાં, આરમા સ્થા-
નમાં વા આહમા સ્થાનમાં પડેલા હોઉં તો પશુ હું સુખ
આપું છું.^{૫૪} બ્રહ્મા, શંકર, વિષ્ણુ, સનકાદિ મુનિઓ,
લક્ષ્મી, પાર્વતી, સાવિત્રી, મુનિપત્નીઓ તથા બીજા પશુ
સધળા રાજ્યોને મેં સ્થાનબ્રજ કરેલા છે ને પીડેલા
છે. જે હું કૂર દહિથી જોઉં તો દેશ, શહેર, ગામ, હાથી,

ધોડા ને ઉટ સધળા તત્ક્ષણ નષ્ટ થાય છે; એટલા જ માટે
મેં પીડેલા મનુષ્યોની પીડા દૂર કરવા માટે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ
કે શંકર કોઈ પશુ સમર્થ નથી. એવાં જ્ઞાનિનાં વચનો
સાંભળી અતિ પ્રસન્ન થયેલા દશરથ રાજા, જ્ઞાનને
નમસ્કાર કરી, પ્રદક્ષિણા કરી, વર મેળવી, પોતાનાં
શહેરમાં આવ્યા. પછી તેણે શ્રાવણ માસના શનિવારથી
આરંભી જ્ઞાનિની પૂજા કરી, તેથી જ્ઞાન પ્રસન્ન થયો.
અને તેની કૃપાથી દશરથ રાજા આખી પૃથ્વીનો પતિ
થયો.^{૫૫-૬૦} જે માણસ શનિવારને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં
ઉઠી સદા જ્ઞાનિનું પૂજન કરશે તેની કામના જ્ઞાન પૂર્ણ
કરશે, જ્ઞાન સંશય નથી.^{૬૧} આ અથવા પુરુષ જે કોઈ
આ જ્ઞાનિવ્રત કરશે તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થશે, ને તેનાં
ધારેલાં કાર્યો તુરત સિદ્ધ થશે.^{૬૨} આ વ્રત કરવાથી બ્રાહ્મણ
વેદપૂર્ણ થાય છે, ક્ષત્રિયને રાજ્ય મળે છે, વૈશ્યને ધન મળે
છે, શૂદ્રને સુખ મળે છે,^{૬૩} કન્યા ઇચ્છનારને કન્યા મળે
છે, પુત્ર ઇચ્છનારને પુત્ર થાય છે, કામ ઇચ્છનારને કામ
મળે છે ને મોક્ષ ઇચ્છનારને મોક્ષ મળે છે. જે માણસ
આ વ્રત કરે છે તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ મહલોકમાં
જાય છે.^{૬૪} એ પ્રમાણે સ્કંદપુરાણમાં શનિવારવ્રતની
કથા કહેલી છે.

૧૧ વ્યતીપાતનું વ્રત

અથ વ્યતીપાતવ્રતં લિખ્યતે ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ-
શ્રુતાનિ સ્વન્મુલાદેવ વ્રતાનિ સકલાન્યપિ । વ્યતીપાતવ્રતં
બ્રૂહિ સોયાપનફલાન્વિતમ્ ॥ ૧ ॥ કૃષ્ણ ડવાચ-પુરા
વ્યાસેન કથિતં શુકાય વંશદ્વયે । તદ્વ્રતં કથયિષ્યામિ
શ્ચ રાજન્યસત્તમ ॥ ૨ ॥ શુક ડવાચ- કથં યોગઃ સ્મૃતઃ
પૂજ્યો વ્યતીપાતો મહામુને । પૂજિતે કિં ફલં તાત વિધિ
મે બ્રૂહિ વિસ્તરાત્ ॥ ૩ ॥ વ્યાસ ડવાચ- હમમર્થ પુરા વૃદ્ધો
ધરણ્યા ચ જગદ્દુઃ । વ્યતીપાતવ્રતં સર્વં યત્સમાલ્ભ્યાત-
વાન્મુદ્ધઃ ॥ ૪ ॥ તદ્વ્રતં કથયિષ્યામિ પરલોકહિતાય
ચ ॥ ધરણ્યુવાચ-યસ્સ્વયોકો વ્યતીપાતઃ કીદશઃ સ
સ્વરૂપતઃ ॥ ૫ ॥ કસ્ય પુત્રઃ કથં પૂજ્યઃ પૂજિતે વ્રાજ
કિં ફલમ્ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે દેવ ! આપનાં મુખથી સધળાં
વ્રતો સાંભળ્યાં, હવે વ્યતીપાતનું વ્રત, તેનું ઉદ્ઘાપન ને
તેનું ફળ કહો.^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજાશ્રેષ્ઠ ! હે યુધિ-
ષ્ઠિર ! પૂર્વે વંશવૃદ્ધિ માટે વ્યાસે શુકદેવને જે વ્રત કહ્યું
હતું તે વ્રત હું તમને કહું છું, સાંભળો.^૨ શુકદેવ પૂછે
છે-હે મહામુને ! વ્યતીપાતયોગ કેમ પૂજ્ય થયો ? તેની
પૂજા કરવાથી શું ફળ થાય છે ? ને તેનો કેવો પ્રકાર
છે ? તે મને વિસ્તારથી કહો.^૩ વ્યાસ કહે છે-પૂર્વે દેવી
પૃથિવીએ, આ જ વ્રત વરાહ ભગવાનને પૂઠયું હતું ને
ભગવાને જે વ્યતીપાતવ્રત કહ્યું હતું, તે વ્રત પરલોકના

કથાણુમાટે હું તને કહું છું. પૃથિવી પૃથે છે-હે મહારાજ ! આપે જે વ્યતીપાત કહ્યો તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ૪-૫ તે કાનો પુત્ર છે ? તેની કેવી રીતે પૂજા કરવી, ને પૂજાવાથી શું ફળ થાય છે ?

શ્રીવરાહ उवाच-यदा बृहस्पतेर्भायां तारां जग्माह क्षीतयुः ॥ ६ ॥ मित्रत्वात्प्राह तं सूर्यस्वज दारान्बृहस्पतेः । तदा सोमोऽतिरुद्धश्च रविं कुरु व्यकोकयत् ॥ ७ ॥ आदित्योऽपि तदा रुद्धः कुधा सोमं व्यकोकयत् । अभयोर्दंष्ट्रिस्तपात्तत् कुक्षयोः सोमसूर्ययोः ॥ ८ ॥ उग्रतास्योऽभयद्वयोः प्रुषः पिंगकक्ष्मणः । दृष्टौघो दीर्घदशनो बुकुटी-कुट्टिष्ठाननः ॥ ९ ॥ पिंगकर्मश्रुकेशांतो कंबध्वज कृशोदरः । कराको दीर्घजिह्वश्च स्याप्रियमसन्निभः ॥ १० ॥ अष्टनेत्रश्चतुर्वक्षो भुजैरष्टादशैर्धृतः । त्रैलोक्यं भक्षितुं प्राप्नो रवीन्द्रभ्यां निवारितः ॥ ११ ॥ सोऽपृच्छय सयैव हृषितो मञ्जयामि किम् । त्रैलोक्यं भोजुकामोऽहं भवज्ઞાં વિનિવારિતઃ ॥ ૧૨ ॥ ક્રોધહ્યૌ માં બાધેતે પાત્યૈ વૈ કુજ તે મયા ।

શ્રીવરાહ ભગવાન કહે છે-જ્યારે ચંદ્ર બૃહસ્પતિની જ્ઞાને રાખી બેઠો હતો, ત્યારે તેને મિત્રતાથી સૂર્યે કહ્યું કે, તું બૃહસ્પતિની જ્ઞાને છોડી દે. એવાં વચન સાંભળ્યા ક્રોધાવમાન થયેલા ચંદ્રે, કરૂં દૃષ્ટિથી સૂર્ય તરફ જોયું; ત્યારે ક્રોધાવમાન થયેલા સૂર્યે પણ ક્રોધથી ચંદ્ર તરફ જોયું. એવી રીતે ક્રોધેલા ચંદ્ર ને સૂર્યના દૃષ્ટિ એકત્ર થવાથી એક ભયંકર પુરુષ ઉત્પન્ન થયો. તેનું મોઢું ખુલ્લું હતું, તેની આંખો પાળી હતી, તેણે હોઠ ફાપાવેલા હતા, તેના હાંત લાંબા હતા, ભરમર ચડાવાથી તેનું મુખ વાંકું હતું, તેનાં હાડી તથા ચૂંટ પીળાં હતા, તેની જીકડાં ને જીભ લાંબી હતી, પેટ પાતળું હતું, તેન આઠ નત્ર, ચાર મુખ ને આઠાર હાથ હતા, તથા તે સૂર્ય, આગ્રિ અને યમના જેવા ભયંકર દેખાતો હતો. તે પુરુષ ત્રણે જગતને ખાવા લાગ્યો ત્યારે સૂર્ય તથા ચંદ્રે તન રોકી રાખ્યો. ૧૦-૧૧ ત્યારે તે બોલ્યો-હું ત્રણે લોકને ખાવા ઇચ્છતો હતો ત્યાં તો તમેએ અટકાવી દીધો. પણ અને બૂખ લાગી છે, હવે મારે શું ખાવું ? ૧૨ ક્રોધ અને બૂખ બંને મને બાધ કરે છે તેન કયાં નાશું ?

સોમસૂર્યાદ્યત્ત- કોવરુદ્રેર્જીં વિવિધાદતિપાતાદ્રવાનશ્ચ ॥ ૧૩ ॥ વ્યતીપાતસ્તતો નામ્ના મવાન્નુવિ મવિ-પ્યાતે । સર્વેભામિ યોગાનાં પતિસ્ત્વં મરિતા સદા ॥ ૧૪ ॥ તેણાં મધ્યે પુણ્યતમો મવિવ્યલિ ન સંશયઃ । વસ્તિન્કાલે સ્વદુત્પતિઃ શ્રમં કર્મ ન કારયેત્ ॥ ૧૫ ॥ જ્ઞાનદાનાદિકં કિંચેત્ કૃતં ચેવાશ્ચયં મયેત્ । કૃતિતાભ્યાં વરો દત્તસ્તતઃ-પ્રશ્નલિ યોગરાટ્ ॥ ૧૬ ॥ ત્રિડલોકેવ વિહવાતો બહુપુણ્ય-ફલપ્રદઃ । વ્યતીપાત મહાવીર ત્રેલોક્યવ્યાપક પ્રમો ॥ ૧૭ ॥ સ્વલિ પ્રાપ્તે નરેઃ કિંચિદાતવ્યં શ્રમકાંક્ષિભિઃ । તદ્દતં હૃષિતો મુંઝવ નો ચેત્રકોપો નિપાત્યતાત્ ॥ ૧૮ ॥

ચંદ્ર ને સૂર્ય કહે છે-તું અમારા બંનેની ક્રોધ દૃષ્ટિના ઔઘ્ય થવાથી ઉત્પન્ન થયો છે, માટે 'વ્યતીપાત' એવું તારું નામ જગતમાં પ્રસિદ્ધ થશે. સધળા યોગીનો તું પતિ થઇશ. ૧૩-૧૪ સર્વ યોગીની વચમાં તું જ આત્મપુણ્યકારક થઇશ, એમાં સંશય નથી. તારી ઉત્પત્તિ વખતે એટલે વ્યતીપાતને હવેસે વિવાહ વગેરે શુભ કર્મ કરવાં નહીં. ૧૫ તે હવેસે સ્નાન દાન વગેરે જે કાંઇ પુણ્ય કર્યો હોય તે અશુભ થાય છે. એ પ્રમાણે ચંદ્ર તથા સૂર્યે તેને વર આપ્યો ત્યારથી એ વ્યતીપાત ત્રણે લોકમાં પ્રસિદ્ધ, સર્વ યોગીનો રાજા તથા આત્મપુણ્ય આપનાર થયો છે. હે વ્યતીપાત ! હે મહાવીર ! હે ત્રણે લોકમાં બ્યાપક ! હે પ્રભો ! શુભ ઇચ્છનાર પુરુષે તારે હવેસે થોડું પશુ દાન કરવું, ને તું બૂખ્યો છે તેણે તે દાન ખાવું. હવે તારે હવેસ કાંઇ માથુસ દાન ન કરે તેની ઉપર તુ તારો કાપ ઉતાર. ૧૬-૧૮

વ્યતીપાત उवाच- नमो वां पितरौ मेऽस्तु क्रोधपातः समोजनः । दत्तो भवद्भयामधुना प्रसादः क्रियतां मम ॥ ૧૯ ॥ રવીંદ્ર કચ્છતુઃ- જ્ઞાનદાનજપહોમપૂર્વકં યસ્ત્વદીય-સમયે સમાચરેત્ ॥ તત્ત્વ પુણ્યમિદં તે પ્રસાદતોઽનંતમસ્તુ છત નો જઇપ્રમાદ ॥ ૨૦ ॥ તત્કાલે તવ વિદ્ધાતિ પૂજનં યસ્તસ્થેષં ભવતુ ભવેત્સ ભદ્રરૂપઃ । પુત્રાશ્વર્ચનહસ્તકૌર્તિ-પુષ્ટિકપારોગયાયં ગુણિજનવલ્લભસ્ત્વપૂર્વક ॥ ૨૧ ॥ ચરણુ-વાચ-અસ્વાર્ચનવિધિં શ્રદ્ધિં વિસ્તરેણ જગદુરો । કૃત તસ્મિન્નરો દેવ કિં ફલં પ્રાપ્સ્યેતે નરેઃ ॥ ૨૨ ॥

વ્યતીપાત કહે છે-આપ મારા પિતા છો, તેઓને નમસ્કાર કરું છું. આપે ક્રોધ નાખવાનું સ્થાન તથા ભોજનનો ઉપાય બતાવ્યો, તો હવે મારો ઉપર કૃપા કરો. ૧૯ ચંદ્ર તથા સૂર્યે કહે છે-હું પુત્ર વ્યતીપાત ! જે માથુસ તારે હવેસે સ્નાન, દાન, જપ ન હોમ વગેરે કર્મ કરે તેને તારા પ્રસાદથી તથા અમારા અનુગ્રહથી અનંત પુણ્ય થાઓ. ૨૦ જે માથુસ વ્યતીપાતને હવેસે તારૂં પૂજન કરશે તેનું સુંદર રૂપ થશે. પુત્ર, આયુષ્ય, ધન, સુખ, કીર્તિ, પુષ્ટિ ને આરોગ્યની શ્રાદ્ધ થશે, ન તે ગુણીજનને પ્રિય થશે. ૨૧ પૃથિવી પૃથે છે-હે જગદુરો ! વિસ્તારથી વ્યતીપાતનાં પૂજનનો પ્રકાર કહો, ને તેનું પૂજન કરવાથી શું ફળ થાય છે તે પણ કહો. ૨૨

વરાહ उवाच- यस्माच्च कारणान्मम व्यतीपातः स उच्यते । भर्षितं यत्फलं तस्मिन्स्तदुक्तं च समासतः ॥ ૨૩ ॥ વિસ્તરેણાર્ચનફલં કથિતું કેન શક્યતે । યેનાર્ચયંતે વ્યતી-પાતઃ સ વિધિઃ શ્રૂયતામિદં ॥ ૨૪ ॥ શુભે વ્યતીપાત-દિનેઽવગાદયેત્ષપંગવ્યેન મહાનદીજન્મ । ઉપાવસેદ્દે પવમાનજાપકો જપેચ્ચ નંમં વ્યતીપાત તે નમઃ ॥ ૨૫ ॥ છાદિતે તામ્રપાત્રેણ શર્કરાપૂરિતે ઘંટે । કાંચનાગ્જે પ્રતિ-ષ્ઠાપ્ય હૈમમહાશુજં નરમ્ ॥ ૨૬ ॥ (અષ્ટશુજનમદાશુજનં,

ઉત્પત્તિવાક્યે વ્યતીપાતદ્વર્તેદાદશબુદ્ધભવનાદુત્પત્તિવા-
ક્યાહસારિત્વાષ નિયોગવાક્યસ્ય । યથા ભગવત્રીતાસુ-
ચત્વરો મનવસ્તથેતિ ચત્વારશ્વર્ત્તર્યથઃ) ગંધપુષ્પાદિ-
ર્ધૃવૈર્ધીવજનિવેદનૈઃ । મદ્યૈર્મોજ્યૈઃ ફલૈશ્ચિત્રેર્માસિ માર્ગ-
શિરોઽર્ચયેત્ ॥ ૨૭ ॥

૨૨૬ કહે છે—હે પૃથિવી ! જે કારણથી એ યોગ વ્યતી-
પાત કહેવાય છે તે તથા તેનું પૂજન કરવાથી જે ફળ થાય
છે તે સંક્ષેપથી કહી સંભળાવ્યું, ૨૭ પશુ વિસ્તારથી તેનાં
પૂજનનું ફળ કહેવા કાણુ સમર્થ છે? તેનાં પૂજનનો
પ્રકાર કહું છું તે સાંભળો. ૨૪ પવિત્ર વ્યતીપાતને દિવસે
પંચગવ્યથી મહાનદીમાં સ્નાન કરવું. કાંઈ પશુ ખાધા
વિના ઉપવાસ કરવો. ‘હે વ્યતીપાત ! હું તમને નમસ્કાર
કરું છું.’ એ મંત્રનો જપ કરવો. ૨૫ સાકરથી બરેલા ધડા
ઉપર ત્રાખાનું પાત્ર ઢાંકવું. તેની ઉપર સોનાનાં કમલમાં
સોનાની અઢાર હાથવાળી વ્યતીપાતની મૂર્તિની પૂજા
કરવી. ૨૬ (આ શ્લોકમાં ‘અણ્મુજં’ એમ કહેલું છે તેનો
અર્થ ‘અઢાર હાથવાળી’ એવો કરવો. કારણ કે ઉત્પત્તિ
વાક્યમાં વ્યતીપાતના અઢાર હાથનું વર્ણન કરેલું છે.
નિયોગ વાક્યનું વ્યાખ્યાન ઉત્પત્તિ વાક્યને અનુસરીને
કરવું જોઈએ, અટલા જ માટે ભગવદ્ગીતામાં ‘ચત્વારો
મનવઃ’ એમ કહેલું છે, તેનો ‘ચૌદ મનુ’ એવો અર્થ
કરવો પડે છે.) ચંદન, પુષ્પ, અક્ષત, ધૂપ, દીપ, વસ્ત્ર,
નૈવેદ્ય, બક્ષ્ય, બાળ્ય નાના પ્રકારનાં ફળોવડે માગશર
માસમાં પૂજા કરવા. ૨૭

નમસ્તેઽસ્તુ વ્યતીપાત સોમસ્યૅષ્ઠત પ્રમો । યદનારિકુલં
નિચિત્તદન્તમિહાસ્તુ મે ॥ ૨૮ ॥ દ્વયુક્ત્વા પંચરત્નાભ્યં
સુપુષ્પાદ્યતમંજાલેમ્ । પ્રક્ષિપેતત્ક્ષણાદવ સર્વપાપહયો
ભવત્ ॥ ૨૯ ॥ યદિ દ્વિતીય ચ દિને વ્યતીપાતો ભવે-
ન્મહિ । તદા પૂર્વોપવાસસ્તુ દયાત્તરતકલં ગુરોઃ ॥ ૩૦ ॥
પાર્ણં વ્યતીપાતાંત કુર્વાંસપ્રાદય ગોમયમ્ । અયૈકસ્મિ-
ન્દિન ધાત્રિ વ્યતીપાતો ભવેદ્યદિ ॥ ૩૧ ॥ તત્રૈવાઙ્કિ તદાં
દત્ત્વા ઉપવાસં સમાચરેત્ । કુર્વાદન્ માસિ માસિ વ્યતી-
પાતાંજયોદશ ॥ ૩૨ ॥ ચતુર્થે તુ સંપ્રાતે કુર્વાદુપાપનં
બુધઃ । વ્યતીપાતાય સ્વોદેત ક્ષીરદક્ષસમિચ્છતમ્ ॥ ૩૩ ॥
આજ્યધીરતિલાનાં ચ હૌતર્યં ચે શતં શતમ્ । શર્કરાપૂર્ણ-
કુંભેન સહ ચોપસ્કરૈર્યુતામ્ । પ્રતિમાં કાંચર્ણી મક્ત્યા પ્રદ-
વાદમ્રતદશિને ॥ ૩૪ ॥ વંદ વ્યતીપાતમહં મહાંતં ર્વાંદુસર્વં
સકલેષ્ઠલભ્યૈ । સમસ્તપાપસ્ય મમ ક્ષયોઽસ્તુ પુણ્યસ્ય
ચાન્તકલં મમાસ્તુ ॥ ૩૫ ॥ હૃતિ સમીર્ય ગુરં પરિપૂજ્ય
તં કટકડુહલકંઠાંબેમૂષ્ણૈઃ । સકલમેવ સમાપ્ય યથોચિતં
તદુપહર્ય કલં લભત મહિ ॥ ૩૬ ॥

‘હે વ્યતીપાત ! હું ચંદના તથા સૂર્યના પુત્ર ! હે પ્રમો !
મેં આજ જે કાંઈ દાન વગેરે કરેલું છે તે સધળું અનંત

થાઓ.’ ૨૮ એ મંત્ર બણી પંચરત્ન, પુષ્પ તથા અક્ષતનો
અંજલિ આપવો. તેમ કરવાથી તત્કાળ સર્વ પાપોનો
ક્ષય થાય છે. ૨૯ હે પૃથિવી ! જે બીજે દિવસે પણ
વ્યતીપાત હોય તો પહેલે દિવસે ઉપવાસ કરવો ને બીજે
દિવસે દાન વગેરે આપવાં, ૩૦ ને વ્યતીપાત ઉત્તર પછી
ગોમય (ઢાણુ) ખાઈ, પારણું કરવું. હે પૃથિવી ! જે
એક જ દિવસે વ્યતીપાત હોય તો તે જ દિવસે ઉપવાસ
કરવો ને દાન પણ કરવું. એ પ્રમાણે તેર મહિના સુધી
મહિને મહિને વ્યતીપાતનું વ્રત કરવું. ૩૧-૩૨ પછી
ચૌદમો વ્યતીપાત આવે ત્યારે ઉદ્યાપન કરવું. ‘વ્યતી-
પાતાય સ્વાહા’ એ મંત્ર બણી, જેમાંથી દૂધ નીકળતું હોય
એવા વૃક્ષની સો સમધાનો હોમ કરવો. ૩૩ તેમ જ
ધી, દૂધ ને તલનો સો સો વખત હોમ કરવો. પછી
સાકરનો ઘડો, સોનાની મૂર્તિ અને બીજો ઉપચાર સધળું
વ્રતનો ઉપદેશ કરનારા આચાર્યને બક્ષિતથી આપવું. ૩૪
‘વ્યતીપાત, જે મોટો છે, સૂર્યનો તથા ચંદ્રનો પુત્ર છે, તેને
વંદન કરું છું તેથી સર્વ ધર્મની પ્રાપ્તિ ને સધળાં પાપોનો
ક્ષય થાઓ અને મને અનંત પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાઓ.’ ૩૫
એમ કહી કડાં, કુંડલ ને ગળાના અર્ધકારવડે યુરુની
પૂજા કરી બીજો પણ યોગ્ય સત્કાર કરી સમાપ્તિ કરવી.
તેમ કરવાથી ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૩૬

ગાં વૈ પયસ્વિર્ની દયાત્સર્વવર્ણદક્ષિણામ્ । તસ્મૈ શત્ર્યાં
પ્રદયાત્ સારદાદમર્યાં દુદામ્ ॥ ૩૭ ॥ દંતપત્રવિતાનાભ્યાં
દમપટ્ટૈરલ્કુતામ્ । હંસતુલીપ્રતિચ્છન્નાં શ્વમંઘોપધાનકામ્
॥ ૩૮ ॥ પ્રચ્છાદનપટીયુક્તાં ધૂપમંધાષિવાસિતામ્ । સાંત્વલં
કુંકુમમૌદં કપૂરાગુરુચંદનમ્ ॥ ૩૯ ॥ દીપકોપાનહૌ છર્મ
પ્રદયાત્મામરાસને । દંદાંતે સૂર્યલોકાય ત્રિમાસે દત્તસન્નિભેઃ
॥ ૪૦ ॥ અપ્સરોગણસંભોગૈર્ગીતંચંદ્રત્વિકાસિભિઃ । ગત્વા
કલ્પાચ્ચંદ્રશતં મોદત ત્રિદશાચિત્ ॥ ૪૧ ॥ તદંતે રાજ-
રાજઃ સ્વાદુપસૌભાગ્યભાગ્ભવેત્ । કીર્ણાંભ્યો ગુણયુગ્માયુરા-
રોગ્યધનધાન્યવાન્ ॥ ૪૨ ॥ પ્રતાપારિભેદૈર્થયુક્તો ભોગી
બહુશ્રુતઃ । જનસૌભાગ્યસંપન્નો યાવજન્માદકાણ્ણતમ્ ॥ ૪૩ ॥
દર્શં દશગુણં દાનં તચ્છતત્રં દિનધયે । શતત્રં તથ સંક્રાંતૌ
શતત્રં ત્રિયુવે તતઃ ॥ ૪૪ ॥ યુગાદૌ તચ્છતગુણમયને તચ્છ-
તાહતમ્ । સોમમયે તચ્છતત્રં તચ્છતત્રં રવિપદ્મં । અર્સલ્ભયે
વ્યતીપાતે દાનં વદવિદો વિદુઃ ॥ ૪૫ ॥ ઉત્પત્તૌ લક્ષગુણં
કોટિગુણં ધમનનાદિકાયાં તુ । અર્બુદગુણિતં પતનૈર્જ-
પદાનાયક્યં પતિતં ॥ ૪૬ ॥ જન્મ દ્વાવિંશતિનાંદીર્ઘમર્મ
ત્વેકવિંશતિમ્ । વ્યતીપાતસ્ય પતનં દશ, સત સ્થિતિં વિદુઃ
॥ ૪૭ ॥ સમર્પિતં યદ્યતિપાતકાલે પુનઃ પુનસ્તદ્રવિ-
શીતરશ્મી । પ્રયચ્છતઃ કલ્પશતાબ્દાનિ વિવર્ચમાનં નહિ
હીયતે તુ તત્ ॥ ૪૮ ॥ તસ્માન્મહિ ત્વં વ્યતિપાતપૂજાં
કુરુચ્ચ ચેતુષ્પદમનંતમિદમ્ । યદિ સ્થિરત્વં સતતં તથેદં
સમસ્તપારિત્રમભીષિતં ચ ॥ ૪૯ ॥ ગણયિત્વા વ્યતીપાતં

કાકં વા વેતિ ચો નરઃ । સર્વપાપહરૌ તત્ત્વ ભવતો બાતુ-
ભેશ્વરૌ ॥ ૬૦ ॥ પઠતિ લિલ્લતિ યઃ મૃણોતિ વે તત્કથ-
વતિ પદ્યવતિ કારયત્યવદ્યમ્ । રવિશશિદિવમાપ્ય સોડપિ
દેવૈશિરસમયં પરિપૂજ્યમાન આસ્તે ॥ ૬૧ ॥ इति वराह-
पुराणोक्तं व्यतीपातव्रतम् ॥

પુષ્કળ દૂધવાળી ગાય ને તેની ઉપર સુવર્ણની દક્ષિણા
આપવી. પછી મજબૂત લાકડાંથી બનાવેલી, કસિકા-
વાળી, મચ્છરદાનીવાળી, સોનાના પાટાથી શોભાવેલી,
મોટાં ગાદલાંવાળી, સુંદર ગાલમસૂરીઆંવાળી, ઝોઝા-
ડવાળી, ને ધૂપની સુગંધિવાળી શ્યામા ગુરુને આપવી.
તેમ જ તાબૂક, કંકુ, કપૂર, અગુરુ, ચંદન, દીપ, પગરખાં,
છત્ર, ચામર અને આસન પણ આપવાં. એવી રીતે જે
માણસ કરે છે તે મરણ પછી રત્નના વિમાનમાં બેસી
સૂર્યલોકમાં જાય છે. ૩૭-૪૦ ને લાં સો અર્થુદ કષ્પપ-
ર્યંત અપ્સરાઓની સાથે ક્રીડા, ગાન તથા નૃત્યના
વિલાસનું સુખ ભોગવે છે ને દેવો તેની સેવા કરે છે. ૪૧
સો અર્થુદ કષ્પ પૂરા થયા પછી તે માણસ રૂપ સોભા-
અવાળો મોટો રાજ થાય છે. તેની કીર્તિ, ગુણ, પુત્ર,
આયુષ્ય, આરોગ્ય, ધન તથા ધાન્યની વૃદ્ધિ થાય છે. ૪૨
ને તેના પ્રતાપ ફેલાય છે, ઐશ્વર્ય વધે છે, તે સુખી થાય
છે, બહુશ્રુત થાય છે, ને તે અંશે હજાર જન્મ પર્યંત
બહેાળાં કુટુંબવાળો તથા સૌભાગ્યવાળો થાય છે. ૪૩
અમાવાસ્યાને દિવસે દાન કરવાથી દશગણું પુણ્ય થાય
છે, તેથી સોગણું ક્ષયને દિવસે પુણ્ય થાય છે, તેથી
સોગણું સંક્રાંતિને દિવસે પુણ્ય થાય છે, તેથી સોગણું*
વિષુવકાલમાં, ૪૪ તેથી સોગણું યુગાદિ તિથિમાં, તેથી
સોગણું દક્ષિણાયનમાં તથા ઉત્તરાયણમાં, તેથી સોગણું
ચંદ્રગ્રહણમાં ને તેથી સોગણું સૂર્યગ્રહણમાં થાય છે. પણ
વ્યતીપાતને દિવસે દાન કરવાથી અસંખ્ય પુણ્ય થાય છે
એમ વૈદિક પુરુષોનું કહેવું છે. ૪૫ ઉત્પત્તિમાં જન્મ, દાન
વગેરે કરવાથી લક્ષગણું પુણ્ય થાય છે, ભ્રમણમાં કરો-
ડગણું પુણ્ય થાય છે, પતનમાં દશ કરોડગણું પુણ્ય થાય
છે અને પતિતમાં અનંત ફળ થાય છે. ૪૬ વ્યતીપાતની
પહેલી આવીશ ધડી સંધી ઉત્પતિ કહેવાય છે, પછી
એકવીશ ધડી સંધી ભ્રમણ કહેવાય છે, પછી દશ ધડી
સંધી પતન કહેવાય છે અને આઠીની સાત ધડી સંધી
પતિત કહેવાય છે. ૪૭ વ્યતીપાત વખતે જે આપું હોય
તે સૂર્ય તથા ચંદ્ર સો અર્થુદ કષ્પ સંધી આપે છે, ને તે
વધે છે, પણ નષ્ઠ થતું નથી. ૪૮ માટે હે પ્રથિવી ! જે
તારે અનંત પુણ્યની ઇચ્છા હોય, નિરંતર સ્થિરતાની
ઇચ્છા હોય અને સધળાંને ધારણ કરવાની શક્તિની
ઇચ્છા હોય તો વ્યતીપાતની પૂજા કરવી. ૪૯ જે માણસ
ગણના કરી વ્યતીપાતના કાલને જાણે છે તેના સધળાં

* મેષ તથા તુલા સંક્રાંતિ વિષુવકાલ કહેવાય છે.

પાપોને સૂર્ય તથા ચંદ્ર હરી લે છે. ૫૦ જે માણસ આ
કથા લખે છે, સાંભળે છે, વાંચે છે, જાણે છે વા તેની
પ્રેરણા કરે છે તે પણ સૂર્ય ચંદ્રની પછે ચિરકાલપર્યંત
સ્વર્ગમાં રહે છે, ને તેની દેવો સેવા કરે છે. ૫૧ એ પ્રમાણે
વરાહપુરાણમાં વ્યતીપાતનું વ્રત કરેલું છે.

વ્યતીપાતવ્રતની બીજી કથા

અથ નારદીયે વ્યતીપાતવ્રતમ્ ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ— યેન
વ્રતેન ચીર્ણેન ન પદ્યેયમશાસનમ્ । પરિપૃચ્છામ્યહં વિપ્ર
વ્રતાનાશ્રુતત્ત્વં વ્રતમ્ ॥ ૧ ॥ તદ્વ્રતં બ્રૂહિ વિપ્રર્ષે કૃત્વા
જગતિ વે કૃપામ્ ॥ માર્કંડેય ડવાચ— મ્થુ રાજન્ વ્રત-
મિદં હર્યંથેન પુરા કૃતમ્ ॥ ૨ ॥ તેન રાજા તુ તદ્વ્રતં
સૂકરાય ચ દુઃશિને । કરાચિન્મૃગયર્થં કર્તુમ્ હર્યંથો રાજસ-
ત્તમઃ ॥ ૩ ॥ વનમયે ચરન્ રાજા દૃષ્ટ્વા તત્રેવ સૂકરમ્ ।
દગ્ધપાદકર્કટં ચૈવ દગ્ધકંઠમુશ્વોદરમ્ ॥ ૪ ॥ દૃષ્ટ્વા તથા-
વિષં તં તુ કૃપાં ચક્રે નૃપોત્તમઃ । કેન કર્મવિપાકેન જીવ-
સ્થ્યાં પ્રાપ્તવાનયમ્ ॥ ૫ ॥ અહો કદમહો કદં સૂકરેણોપ-
મુજ્જતે । અવશ્યમેવ ભોક્તવ્યં કૃતં કર્મં શુભાશુભમ્ ॥ ૬ ॥
હૃત્યેવં મનસિ ઘ્યાત્વા રાજા તં પ્રાહ સૂકરમ્ । ર્દુશ્વો
કિમવસ્થા તે તન્મે બ્રૂહિ ચ સૂકર ॥ ૭ ॥ તત્ક્રૂત્વા નૃપતે-
ર્વાક્યં નિઃશ્વત્ સૂકરો મુઢઃ । સ્મૃત્વા પુરા કૃતં કર્મ પ્રત્યુ-
વાચ નૃપં પ્રતિ ॥ ૮ ॥ મ્થુ રાજન્નહં પૂર્વે વૈદ્યો ધનવલા-
ન્વિતઃ । આશાક્રૂર્યો ન દત્તં હિ આશ્રિતેભ્યશ્ચ કિંચન
॥ ૯ ॥ સુતાશ્ચ બહવો ધર્માઃ પુરાણશ્રુતિચોદિતાઃ । તથાપિ
પાપહૃદ્યા મે ન કૃતં ચાત્મનો હિતમ્ ॥ ૧૦ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે વિપ્રર્ષે ! જે વ્રત કરવાથી યમ-
લોકમાં જવું પડે નહીં એવું ઉત્તમ વ્રત હું પૂછું છું માટે
જગતની ઉપર કૃપા કરી તે ઉત્તમ વ્રત કહો. માર્કંડેય
કહે છે—હે રાજન્ ! પૂર્વે જે વ્રત હર્યંથ રાજાએ કર્યું હતું
તે વ્રત કહું છું તે સાંભળો. ૧-૨ એ વ્રત હર્યંથ રાજાએ,
દુઃખી થતા વરાહને કહ્યું હતું. એ હર્યંથ રાજા એક
દિવસે મૃગયા રમવા માટે વનમાં ગયો હતો. વનમાં
ફરતા ફરતા તેના જોવામાં એક વરાહ આવ્યો. તેના
પગ, કેડ, ગળું, મુખ ને પેટ સધળું બળી ગયું હતું. ૩-૪
તેવી હાલતના વરાહને જોઈ રાજાને દયા આવી. કયા
કર્મથી આ વરાહની આવી દશા થઇ હશે ! ૫ એરેરે !
આ વરાહને કેવું માંડું દુઃખ ભોગવવું પડે છે ! શુભ
વા અશુભ કરેલું કર્મ અવશ્ય ભોગવવું જોઇએ. ૬ એવો
વિચાર મનમાં કરી, રાજાએ વરાહને પૂછ્યું કે, હે વરાહ !
તારી આવી હાલત કેમ થઇ તે મને કહે. ૭ એવાં
રાજાનાં વચનો સાંભળી, વારંવાર નિઃશ્વાસ મૂકતો
વરાહ, પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં કર્મનું સ્મરણ કરી, તે રાજાને
કહેવા લાગ્યો કે, હે રાજન્ ! સાંભળ. પૂર્વ જન્મમાં હું
ધનવાન તથા બળવાન વૈશ્ય હતો. પણ મારા પર આશા
રાખનાર પુરુષોને તથા આશ્રિતોને મેં કાંઈ પણ આપ્યું

ન હતું.^૯ વેદમાં તથા પુરાણોમાં કહેલા ધણા ધર્મો મેં સાંભળ્યા હતા; તો પણ પાપણુદ્ધતી મેં કાંઈ પણ પોતાનું બહુ કર્યું નહીં.^{૧૦}

આશાપીઠમહાપ્રાપ્તઃ શુભશાલવિવર્જિતઃ । કૃતશાન્નાપા-
પમેવાહ ન કિંચિત્સ્થકૃતં કૃતમ્ ॥ ૧૧ ॥ एकदा तु द्विजः
कश्चिद्यतीपाते गृहं मम । आगतो याचयन्मां च न किंचि-
दत्तवानहम् ॥ १२ ॥ मया निराकृतोऽत्यंतं वचोभिर्निन्दै-
स्तथा । व्यतीपातोऽयं रे वैश्य किंचिद्देवाधिने खलु ॥ १३ ॥
तन्मेरूपं भवति प्राप्यसे त्वन्यजन्मनि । कुपितेन मया
तस्मै निष्ठुरा वाक्समीरिता ॥ १४ ॥ ततश्च कुपितो
विप्रो मम शापमयाददत् । आशासिद्धं हते यद्वन्मर्गागानि
वृषक् पृथक् ॥ १५ ॥ तथैव तु तवांगानि दावाग्निः
पुरुषायम । अरण्ये निर्जले देवो निर्जनं दुर्भर्जिते ॥ १६ ॥
तत्र वृकरयोर्न૦ ત્વચ્છત્પન્નો દુઃખમામુહિ । પ્રસાદિતો મયા
પશ્ચાત્પુનરપ્યુક્તવાંસ્તદા ॥ ૧૭ ॥ उद्धरिष्यति राजा त्वां
सूकरत्वे दयापरः । इत्युक्त्वा च जगामाथ अन्यवैश्यगृहं
प्रति ॥ १८ ॥ तेन शापेन वै राजन् सूकरत्वमवाप्तवान् ।
अहं दुःखी च संजातो विजने निर्जले वने ॥ ૧૯ ॥

ધન વગેરેની આશાથી કલ્યાણકારક શાસ્ત્રોને એક તરફ રાખી, મેં કવળ પાપો જ કર્યા હતાં, જરા જેટલું પણ પુણ્ય કર્યું નહોતું.^{૧૧} એક દિવસે વ્યતીપાતને રાજ કોષ બ્રાહ્મણ મારે ઘેર માગવા આવ્યો. તેને કાંઈ પણ આપ્યા વિના, કઠોર વચનોથી મેં તેના અતિ તિરસ્કાર કર્યો. ત્યારે તે બ્રાહ્મણ બોલ્યો, રે ખલ ! હે વૈશ્ય ! આજ વ્યતીપાત છે માટે મને થોડું પણ આપ.^{૧૨-૧૩} આજ જે આપોશ તે બીજા જન્મમાં મેરુ જેવડું થઈ પડશે. તે સાંભળી કોષ ચડવાથી મેં કઠોર વાણી કાઢી,^{૧૪} તેથી કાપાયમાન થયેલા તે બ્રાહ્મણે મને શાપ આપ્યો:- હે નીચ ! આશારૂપી અગ્નિ જેમ મારાં જૂદાં જૂદાં અંગને બાળે છે તેમ જ તારાં જૂદાં જૂદાં અંગોને વનનો અગ્નિ બાળી નાખશે અને જેમાં કોષ મનુષ્ય જલ કે વૃક્ષ નહોં હોય એવાં જંગલમાં તું વરાહ થઈશ ને મોડું દુઃખ પામીશ. એ પ્રકારે તે બ્રાહ્મણે શાપ આપ્યો ત્યારે મેં (ડરીને)તેને પ્રસન્ન કર્યો ત્યારે તે ફરીથી બોલ્યો કે,^{૧૫-૧૭} હયાણુ રાજા વરાહયોનિમાંથી તારો ઉદ્ધાર કરશે. એટલું કહી તે બ્રાહ્મણ બીજા વૈશ્યને ઘેર ગયો.^{૧૮} હે રાજન્ ! તે શાપથી હું મનુષ્ય વગરનાં નિર્જન વનમાં વરાહ થયો છું ને આ દુઃખ બોગતું છું.^{૧૯}

રાજોવાચ- કેન ત્વં સ્થચસે પાપાન્મમાચચ્ચેહ સૂકર ।
યેન શક્નોમ્યહં કર્તૈ ત્વ શાપસ્ય સંશયમ્ ॥ ૨૦ ॥ वराह
उवाच- श्रूयतां मम राजेंद्र मुक्तिः स्यायेन कर्मणा ।
व्यतीपातव्रतं नाम कृतं राजेंस्त्वया पुरा ॥ ૨૧ ॥ यथा
माता सुतस्येह सर्वत्र सुखकारिणी । तथा व्रतमिदं राज-
बिह लोके परत्र च ॥ ૨૨ ॥ यथैवाभ્યુदितः सूर्यो वसो

ચ તમો રહેજ્ । વ્યતીપાતસ્તપ્યેવેહ સર્વપાપં વ્યપોદતિ ॥ ૨૩ ॥ यथा विष्णुर्देवातीह नृणां परमनिर्दोषिणम् । वदा-
त्येवं न संदेहस्तथा व्रतमिदं शुभम् ॥ ૨૪ ॥ શતમિદુશ્યે
દાર્ણ સહજં તું દિનક્ષયે । વિપુલે શતસાહસં વ્યતીપાતે ત્વન-
તકમ્ ॥ ૨૫ ॥ દ્વાવિંશતિઃ સ્મરુપતૌ જમણે ચૈકવિંશતિઃ ।
પતને વશ નામ્યસ્તુ પતિતે સપ્ત નાદિકાઃ ॥ ૨૬ ॥ યત્કલં
લક્ષ્મણસ્પતૌ જમણે કોટિકચ્યતે । પતને વશકોવ્યસ્તુ
પતિતે દત્તમધ્યમ્ ॥ ૨૭ ॥ આકૃતિર્મુર્છના કાઠા શૈલુ-
લ્યાશ્ચ નાદિકાઃ । લક્ષ્મણકોવ્યર્જુદગુણમનંતં સ્વાચયાન્નમમ્
॥ ૨૮ ॥ વ્યતીપાતવિભાગેષુ દાનલક્ષં નૃપોત્તમ । અમા પિતા
ચ વિશ્યેયો માતા મન્વાદયસ્તથા । અગિની દ્વાદશી જેવા
વ્યતીપાતસ્તુ સોદરઃ ॥ ૨૯ ॥ પિતૃયુક્તે શતગુણં સહજં
માતરિ સ્મૃતમ્ । અગિન્યાં દશસાહસં સોદરે દત્તમ-
ધ્યમ્ ॥ ૩૦ ॥

રાજા કહે છે-હે વરાહ ! શાથી તું આ પાપથી મુક્ત થઈશ તે મને કહે; જેથી હું તારા શાપનો નાશ કરવા સમર્થ થાઉં.^{૨૦} વરાહ કહે છે-હે રાજેન્દ્ર ! જે કરવાથી મારી મુક્તિ થાય તે સાંભળો. પૂર્વે તમે વ્યતીપાતનું વ્રત કરેલું છે.^{૨૧} જેમ માતા, પુત્રને સર્વત્ર સુખ આપનારી છે, તેમ આ વ્યતીપાતનું વ્રત પણ આ લોકમાં તથા પરલોકમાં સુખ આપનાર છે.^{૨૨} જેમ ઉગેલો સૂર્ય સધળા અંધકારનો નાશ કરે છે, તેમ આ વ્યતીપાત વ્રત સધળાં પાપોનો નાશ કરે છે.^{૨૩} જેમ આ લોકમાં વિષ્ણુ મનુષ્યોને પરમ સુખ આપે છે, તેમ આ વ્રત આપે છે, એમાં સંશય નથી.^{૨૪} અમાવાસ્યાને દિવસે દાન આપવાથી સોગણું પુણ્ય થાય છે, ક્ષય દિવસે આપવાથી હનરગણું, વિષુવકાળમાં લક્ષગણું ને વ્યતીપાતમાં દાન કરવાથી અનંતગણું પુણ્ય થાય છે.^{૨૫} વ્યતીપાતની પહેલી બારીશ ધડી ઉત્પત્તિ કહેવાય છે, પછીની એકવીશ ધડી જમણ કહેવાય છે, પછીની દશ ધડી પતન કહેવાય છે અને બાકીની સાત ધડી સ્થી પતિત કહેવાય છે.^{૨૬} ઉત્પત્તિમાં દાન વગેરે કરવાથી લક્ષગણું પુણ્ય થાય છે, જમણમાં કરોડગણું, પતનમાં દશ કરોડગણું અને પતિતમાં દાન વગેરે કરવાથી અક્ષય ફળ થાય છે.^{૨૭} (વ્યતીપાતની પહેલી બારીશ ધડીમાં દાન વગેરે કરવાથી લક્ષગણું પુણ્ય થાય છે, પછીની એકવીશ ધડીમાં કરોડગણું, પછીની દશ ધડીમાં અર્ધલગણું ને ત્યાર પછીની સાત ધડીમાં દાન વગેરે કરવાથી અનંત પુણ્ય થાય છે. હે રાજન્ ! એવી રીતે ક્રમથી વ્યતીપાતના વિભાગમાં દાન કહેલું છે.) અમાવાસ્યા પિતા, મન્વાદિ તિથિ માતા, બારશ બહેન અને વ્યતીપાત બાધ જાણી લેવો.^{૨૮-૨૯} હવે પિતામાં* દાન કરવાથી સોગણું પુણ્ય થાય છે, માતામાં હનરગણું, બહેનમાં દશ

* આ યોગે પિતા વગેરેથી ઉપર કહેલા અમાવાસ્યા વગેરે યોગે જાણી લેવા.

હબરગણું અને બાઇમાં દાન કરવાથી અક્ષય પુણ્ય થાય છે.^{૭૦}

વિધાનં વ્યતિપાતસ્ય યથ્ય રાજનપ્રયત્નતઃ । માઘે વા ફાલ્ગુને માર્ગે વૈશાખે આવળેઽથવા ॥ ૩૧ ॥ વ્યતીપાતો દિને યસ્મિન્નારભેદતઃસમ્યક્મમ્ । વ્યતીપાતવ્રતે તિથિઃ શુચિ-ર્નૃત્વા સમાહિતઃ ॥ ૩૨ ॥ પંચગવ્યતિલ્લેખાત્રીકલૈઃ સ્નાયા-સમાહિતઃ । તતઃ સંકલ્પયેદેતદ્વ્રતં સર્વાર્થસાધકમ્ ॥ ૩૩ ॥ ન ઘારો ન ચ નક્ષત્રં ન તિથિર્નચ ચંદ્રમાઃ । યદા ચ જાયતે અક્ષિત્તદા પ્રાશ્નમિદં વ્રતમ્ ॥ ૩૪ ॥ કિં વ્રતૈર્બદ્ધુમિથર્થેઃ । કિં દાનૈર્બદ્ધુમિઃ કૃતૈઃ । સર્વેષાં ફલમાપ્રોતિ વ્યતીપાતવ્ર-તેન વૈ ॥ ૩૫ ॥ હિતિ નિશ્ચિત્ય મનસા વ્યતીપાતવ્રતં ચર । સર્વપાપવિશુદ્ધયર્થં યાવત્સંવત્સરો ભવેત્ ॥ ૩૬ ॥ આમંત્ર્ય તદિને વિપ્રં વેદવેદાંગપારગમ્ । તિલ્લેઃ પૂર્ણશરાર્ચં ચ સગુહં ઘુરવેઽર્પયેત્ ॥ ૩૭ ॥ એવં દ્વિતીયે દાતવ્યં તૃતીયેઽપિ તથેવ ચ । સવૃતં પાયસં ચૈવ દાતવ્યં ચોત્તરોત્તરમ્ (ચત્તરોત્તરં ચતુર્થાંશાવિશ્યર્થઃ) એવં સંવત્સરસ્વાંતે દેવસ્વા-ર્ચાં તુ કારયેત્ ॥ ૩૮ ॥ જાલિચક્રગદાપાર્ણં પચ્છદ્ધતં દિરમયમ્ । વલગુરમેન સંવેદ્ય પૂજયેદ્રુઢધ્વજમ્ ॥ ૩૯ ॥ હેમદાનં તતઃ કૃપાયથાવિભવસારતઃ । મન્ત્રેણાનેન વિચિવત્ કરે ધૃત્વા સ્વર્ણકમ્ ॥ ૪૦ ॥

હે રાજન ! (૬૯૯ તમે) સાવધાન થઇ વ્યતીપાતનું વિધાન સાંભળો. માઘ, વૈશાખ, ફાલગુણ, માર્ગશીર્ષ વા આવશ્ય માસમાં વ્યતીપાતને દિવસે આ વ્રત કરવું. તે દિવસે પવિત્ર થઇ પંચગવ્ય, તિલ તથા આમળાવડે વિધિથી સ્નાન કરવું. પછી સર્વ કામના સિદ્ધ કરનાર આ વ્રતનો સંકલ્પ કરવો.^{૩૧-૩૩} આ વ્રત માટે વાર, નક્ષત્ર, તિથિ કે ચંદ્ર કાંઇના નિયમ નથી; પણ જ્યારે ભક્તિ થાય ત્યારે આ વ્રત કરવું.^{૩૪} ધણી વ્રતો ને દાનોથી શું ફળ છે ! કારણ કે એક વ્યતીપાતનું વ્રત કરવાથી સધળાનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે,^{૩૫} એવો મનમાં નિશ્ચય કરી એક વર્ષ સુધી વ્યતીપાતનું વ્રત કરે. જેથી સર્વ પાપો દૂર થાય.^{૩૬} વ્યતીપાતને દિવસે જે પૂર્ણવેદ તથા વેદાંગ બધાનો હોય તેવા બ્રાહ્મણને આચાર્ય કરી તિલથી ભરેલા શકારામાં ગોળ નાખી તે આચાર્યને આપવું.^{૩૭} એવી રીતે બીજે તથા ત્રીજે વ્યતીપાતે પણ દાન કરવું. ચોથા વ્યતીપાતથી ઘીસદિત દૂધપાકનું દાન કરવું.^{૩૮} એવી રીતે વર્ષ પૂરું થાય ત્યારે જેના હાથમાં શંખ, ચક્ર, ગદા ને કમલ હોય એવી સેનાની વિષ્ણુની મૂર્તિ કરાવવી. તેને એ વચ્ચે પહેરાવી પૂજા કરવી.^{૩૯} પછી યથાશક્તિ હાથમાં સેાનું રાખી તેનું દાન કરવું.^{૪૦} દાનમંત્ર—

નમસ્તેઽસ્તુ વ્યતીપાત સોમચર્ચકત પ્રમો । દાસ્યામિ દાનં યત્કિંચિત્તદશ્વપ્તમિદ્ધાસ્તુ મે ॥ ૪૧ ॥ શુજામાત્રમપિ સ્વભ્યં હેમ વિપ્રકરેઽપિતમ્ । હેમાદિશિલ્પારાકારમર્મતફલદં

ભવેત્ ॥ ૪૨ ॥ હૃદં ક્ષેત્રં કુરુક્ષેત્રં સાક્ષાન્નારાયણો દ્વિજઃ । સ્વર્ણસ્ય ચ દાનેનં પ્રીતો મૃયાજનાર્દનઃ ॥ ૪૩ ॥ તવ હસ્તૌ વ્યતીપાતો વૈદ્યતિશ્રવણૌ સ્મૃતૌ । સંક્રાંતિર્દેવસ્થા-નમમા ચૈ નામિરુચ્યતે ॥ ૪૪ ॥ પૃથં ચ પૂર્ણિમા પંચપર્વા-ણ્યેગાનિ પંચ તે । વ્યતીપાતદિને દેવ કિંચિદ્વિપ્રે સમર્પિ-તમ્ । મહાસ્વર્નતફલદં મમ જન્મનિ જન્મનિ ॥ ૪૫ ॥ એવં પ્રાર્થ્ય દૃષીકેશં નસ્વા ચૈવ પુનઃ પુનઃ । તત્સર્વં ઘુરવે વથાચ્છોત્રિયાય કુર્દુવિને ॥ ૪૬ ॥ વ્રતોપદેદ્રે વિપ્રાય પુરાણજ્ઞાય ભક્તિઃ । બ્રાહ્મણાન્મોજયિસ્વા તુ વ્રતમેતત્સ-માપયેત્ ॥ ૪૭ ॥

‘હે વ્યતીપાત ! હે ચંદ્રના તથા સૂર્યના પુત્ર ! હે પ્રમો ! આજ હું જે કાંઈ દાન આપું છું તે અક્ષય થાઓ.’^{૪૧} વ્યતીપાતને દિવસે ગુંબ (ચણાડી) જેટલું પણ સેાનું બ્રાહ્મણના હાથમાં આપ્યું હોય તો તે મેરુ પર્વતના શિખર જેવું થાય છે, ને અનંત ફળ આપનાર થાય છે.^{૪૨} ગમે તે સ્થળે હોય તો પણ આ ક્ષેત્ર કુરુક્ષેત્ર છે અને બ્રાહ્મણ સાક્ષાત્ નારાયણ છે, સુવર્ણના દાનથી વિષ્ણુ પ્રસન્ન થાય.^{૪૩} એમ કહી સુવર્ણ દાન આપવું. ‘હે વિષ્ણુ ! વ્યતીપાત તમારા હાથ છે, વૈદ્ય ત ચરણ છે, સંક્રાંતિ હૃદય છે, અમાવાસ્યા નાભિ છે ને પૂર્ણિમા વસિષ્ઠ છે, એ પ્રમાણે પાંચ પર્વો તમારા પાંચ અંગો છે. હે દેવ ! મેં વ્યતીપાતને દિવસે બ્રાહ્મણને જે કાંઈ આપ્યું હોય તેનું અનંત ફળ જન્મ-ભોજનમાં થાઓ.’^{૪૪-૪૫} એવી રીતે વારંવાર વિષ્ણુની પ્રાર્થના કરી, તે સધળું આચાર્ય કે જે વૈદિક, બહેાળા કુટુંબવાળો, વ્રતનો ઉપદેશ કરનાર ને પુરાણ બધાનાર હોય તેને ભક્તિથી આપવું. પછી બ્રાહ્મણને જમણી વ્રત સમાપ્ત કરવું.^{૪૬-૪૭}

સૂકર ડવાચ—હૃદં વ્રતં સ્વાયા દેવ મૃદીતં પૂર્વજન્મનિ । સ્વર્ગાપર્વર્ગદં નૃણામર્મતફલદં શુભમ્ ॥ ૪૮ ॥ તેનૈવમુક્તો હર્યંચઃ સૂકરં વાક્યમમ્ભવીત્ । મયા કૃતમિદં સર્વં તત્કલં તે દદામ્યહમ્ ॥ ૪૯ ॥ એવમુક્ત્વા નૃપશ્લેષઃ સૂકરાય ફલં દદૌ । તત્સ્થળાત્તેન પુણ્યેન સૂકરો હ્રત્કલિષ્ઠિષઃ ॥ ૫૦ ॥ હ્રત્કઃ સૂકરદેશાચ સર્વાભરણમૃષિતઃ । દિવ્યં વિમાનં સંપ્રાપ્ય ગતઃ સ્વર્ગં ચ સૂકરઃ ॥ ૫૧ ॥ ન જાનેતિ દ્વિજાઃ સર્વે વ્યતીપાતવ્રતોત્તમમ્ । હૃદ લોકે ચ સુલ્લદં સ્વર્ગમોક્ષ-પ્રદાયકમ્ ॥ ૫૨ ॥ માર્કંડેય ડવાચ—અતસ્ત્વં કુરુ રાજેન્દ્ર વ્યતીપાતવ્રતોત્તમમ્ । સર્વપાપક્ષયકરં નૃણાં ભવતિ સર્વદા ॥ ૫૩ ॥ હૃદં યઃ કુરુતે મર્થ્યઃ બદ્ધાભક્તિસમન્વિતઃ । સર્વપાપવિનિર્દુક્તો વિષ્ણુસાગૃણ્યમાનુયાત્ ॥ ૫૪ ॥ ય હૃદં યથ્યાદ્રક્ત્યા વિષ્ણુલોકે મહીયતે । જ્ઞાનવાન્ધનવાન્મૂર્ધ્મા-નિહં ચૈવ સુલ્લી ભવેત્ ॥ ૫૫ ॥ હિતિ નારદપુરાણે વ્યતીપાતવ્રતમ્ ।

વરાહ અગાડી કહે છે—હે રાજન ! સ્વર્ગ તથા મોક્ષ આપનાર અને અનંત ફળ આપનાર આ ઉત્તમ વ્રત

તમે પૂર્વ જન્મમાં કયું હતું. ૪૮ એવી રીતે વરાહના કહેવાથી હર્ષધરાજએ તેને કહ્યું, હે વરાહ ! મેં જે આ વ્રત કરેલું છે તેનું સધળું ફળ હું તને આપું છું. ૪૯ એમ કહી રાજાએ વરાહને તે ફળ આપ્યું ને તેનાં પુણ્યથી તે વરાહ તત્કાલ પાપરહિત થયો, ૫૦ ને વરાહનું શરીર છોડી સર્વ આબરણ પહેરેલાં દિવ્ય શરીરવાળો થયો અને દિવ્ય વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગમાં ગયો. ૫૧ જે આ લોકમાં સુખ આપનાર અને સ્વર્ગ તથા મોક્ષ આપનાર છે તે વ્યતીપાતનું ઉત્તમ વ્રત સધળા બ્રાહ્મણો બાળ્યુતા નથી. ૫૨ માર્કંડેય ઋષિ કહે છે—હે રાજેન્દ્ર ! એટલા માટે તમે સર્વ પાપોનેા નાશ કરનાર વ્યતીપાતનું ઉત્તમ વ્રત કરો. ૫૩ જે માણસ શ્રદ્ધા ને ભક્તિથી આ વ્રત કરશે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ વિષ્ણુની સાયુભ્યમુક્તિ પામશે. ૫૪ જે માણસ ભક્તિથી આ કથા સાંભળે છે તે આ લોકમાં જ્ઞાનવાન, ધનવાન ને સમૃદ્ધિવાળો થાય છે; સુખી થાય છે ને અંતે વિષ્ણુલોકમાં પૂજ્ય છે. ૫૫ એ પ્રમાણે નારદીય પુરાણમાં વ્યતીપાતનું વ્રત કહેલું છે.

વ્યતીપાતનું ઉદાપન

અથ પ્રકારાંતરેણોદ્યાપનમ્ ॥ કુર્યાદેવં માસિ માસિ વ્યતીપાતાંબયોદશ । ચતુર્દશે તુ સંપ્રાપ્તે કુર્યાદુદ્યાપનં કુષઃ ॥ ૧ ॥ આરૌ મધ્યે તથા ચાંતે યથાશક્તિ સમાચરેત્ । નિષ્ક્રમેણ ચાર્ધેન તદ્ધર્ષાચેન વા પુનઃ ॥ ૨ ॥ વ્યતીપાતસ્વર્કપં હિ કુર્યાદ્દશજનં નરઃ । ગણેશપૂજનં કાર્યં સ્વસ્તિવાચનમાચરેત્ ॥ ૩ ॥ નાંદીછુલાંસ્તતોઽપ્યર્ચ્યે આચાર્યં વરયેત્ સુખીઃ । વરયેન્ન તતો ત્રિપાન્નં ઋત્વિજશ્ચ ત્રયોદશ ॥ ૪ ॥ દેવાગારે તથા ગોષ્ઠે શુદ્ધે ચ સ્વીયમંદિરે । પુષ્પમંડપિકાં કૃત્વા પટ્ટકૂળાદિદેષિતામ્ ॥ ૫ ॥ તન્મધ્યે સર્વતોમદં રચયેદ્ભજનાન્વિતમ્ । તત્પૂર્વે સ્થાપયેત્કુંભં શર્કરાપૂરિતં શુભમ્ ॥ ૬ ॥ તસ્યોપરિ ન્યસેત્પાત્રં તાજ્રવૈળવશ્ચન્મયમ્ । નિષ્ક્રમેણ પ્રતિમાં સુવર્ણેન વિનિર્મિતામ્ ॥ ૭ ॥ સ્વશક્ત્યા કારયેદ્રવ્યાં લક્ષ્મીનારાયણસ્ય ચ । વૈદિકેન તુ મન્ત્રેણ વ્યતીપાતસમન્વિતામ્ ॥ ૮ ॥ તાં સ્થાપયેત્તત્ કુર્યાદ્વજ્રાયાવાહનં તતઃ । તતઃ પૂજાં વિનિર્વિત્યં મહાસંભારવિસ્તરૈઃ ॥ ૯ ॥ અર્પ્યં ચાપિ તતો દેયં સુગંધૈઃ કુસુમૈર્જલૈઃ । યૃદ્ધાણાર્પ્યં વ્યતીપાત સોમસૂર્યસૂત પ્રમોઃ । સમજન્મકૃતં પાપં સ્વત્પ્રસાદાદ્રાપ્નયતુ ॥ ૧૦ ॥ મન્ત્રેણાનેન દેવાય દયાદર્શ્ય સમાહિતઃ । ઋચા સોમોષેઽમિતિ હોમં સોમાય કારયેત્ ॥ ૧૧ ॥ બ્રાહ્મણેનેતિ મન્ત્રેણ સૂર્યાય વિધિવજરઃ । અશ્વત્થાર્કસમિદ્ધિશ્ચ શતમદ્યોતરં તથા ॥ ૧૨ ॥ દ્વં વિષ્ણુરિતિ મન્ત્રેણ હોમઃ સ્થાત્પાયસેન ચ । વ્યાહતીનાં ફલેહોમં કુર્યાદ્દ્યોતરં શતમ્ ॥ ૧૩ ॥ ત્રયોદશ બ્રાહ્મણાંશ્ચ મોજયેદ્દુગ્ધાપસૈઃ । એવામારપિતાન્વિપાન્નં દક્ષિણામિશ્ચ તોષયેત્ ॥ ૧૪ ॥ આચાર્યં પૂજયેત્પદ્માદ્રાં ચ

દયાત્પયસ્વિત્રીમ્ । इत्थं व्रतं तु यः कुर्यान्नरो भक्ति-समन्वितः ॥ १५ ॥ कौटिल्यमकृतैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः । अस्मिन् कृते व्रते राजवैवर्घ्यं की न चापुयात् । ॥ १६ ॥ अकाकमृत्पुदांसिर्द्विंशो बोको दुःखं न जायते । सर्व-सौख्यमवाप्नोति व्यतीपातप्रसादतः ॥ १७ ॥ इति प्रका-रांतरेण व्यतीपातव्रतोद्यापनं संपूर्णम् ।

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે મહિને મહિને એમ તેર વ્રત કરવાં, ચૌદમે વ્યતીપાત આવે ત્યારે ઉદાપન કરવું. ૧ આદિમાં, મધ્યમાં તથા અંતમાં શક્તિ પ્રમાણે ઉદાપન કરવું. ત્રણ નિષ્ક, ડોઢ નિષ્ક વા પોણા નિષ્ક સોનાની, અઢાર હાથવાળી વ્યતીપાતની મૂર્તિની પૂજા કરવી. ગણપાતનું પૂજન કરવું. સ્વસ્તિવાચન કરવું. ૨-૩ નાંદીમુખનું પૂજન કરી આચાર્ય તથા તેર ઋત્વિજને વરાવવા. ૪ દેવાલયમાં, ગોદરામાં, પવિત્ર સ્થળમાં અથવા પોતાના ઘરમાં નાનો સરખો પુષ્પોનેા માંડવો બાંધવો. તેને કપડાં વગેરે બાંધવાં. ૫ તેમાં સુંદર સર્વતોભદ્રમંડલ કરવું. તેની પૂર્વ બાજુમાં સાકરથી બરેલા ધડાની સ્થાપના કરવી. ૬ તેની ઉપર ત્રાંખાનું, વાંસનું, અથવા મારીનું પાત્ર રાખવું. ત્રણ નિષ્ક વા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સોનાની સુંદર લક્ષ્મીનારાયણની મૂર્તિ કરાવવી. ૭ પછી તે મૂર્તિ તથા વ્યતીપાતની મૂર્તિની પૂજા કરવી. ૮-૯ બ્રહ્મા વગેરેનું આવાહન કરવું. પછી મોટા વૈભવથી પૂજા કરી સુગંધિ પુષ્પ તથા જલનો અર્ધ આપવો. તેના મંત્ર—‘હે વ્યતીપાત ! હે ચંદ્ર તથા સૂર્યના પુત્ર ! હે પ્રભો ! આ અર્ધનું મહત્ત્વ કરે. હે દેવ ! સાત જન્મમાં કરેલું પાપ આપની કૃપાથી નષ્ટ થાઓ.’ ૯-૧૦ પછી ‘સોમોષેનું’ એ મંત્ર બાણી આહુતિ આપવી. ‘બ્રાહ્મણેન’ એ મંત્ર બાણી સૂર્યને પીપળાની સમિ-પોની એકસોઆઠ આહુતિ આપવી. ૧૧-૧૨ ‘દ્વં વિષ્ણુઃ’ એ મંત્ર બાણી ખીરનો હોમ કરવો. વ્યાહતિથી એકસોઆઠ વખત હોમ કરવો. ૧૩ તેર બ્રાહ્મણોને લાડુ તથા દૂધપાક જમાડવો ને તેઓને દક્ષિણા આપી પ્રસન્ન કરવા. ૧૪ આચાર્યની પૂજા કરવી, તેને પુષ્કળ દૂધવાળી એક ગાય આપવી. જે માણસ ભક્તિથી એ પ્રમાણે વ્રત કરે છે, તે કરોડો જન્મનાં પાપોથી મુક્ત થાય છે, એમાં સંશય નથી. હે રાજન્ ! આ વ્રત કરવાથી વ્યતીપાતની કૃપાથી એને રંડાપો આવતો નથી; અકાલ મૃત્યુ થતું નથી; દરિદ્રપણું, શોક કે દુઃખ આવતાં નથી. ને સર્વ સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૫-૧૭ એવી રીતે બીજે પ્રકારે વ્યતીપાતનું ઉદાપન કહેલું છે.

૧૨ માસોપવાસ વ્રત

અથ આશ્વિનશુક્લેકાદશીમારભ્ય કાર્તિકશુક્લેકાદશી-પર્યંતં માસોપવાસવ્રતં લિખ્યતે ॥ હેમાદ્રૌ વિષ્ણુહસ્તે-નારદઽવાચ—અગન્નં ઓતુમિષ્ટામિ જ્ઞાતાનાશ્ચત્તમસ્ય ચ ।

વિધિ માસોપવાસસ્ય ફલં જ્ઞાત્ય યથોદિતમ્ ॥ ૧ ॥
યથાવિધા નૈઃ કાર્યાં વ્રતચર્યાં યથા ભવેત્ । આરમ્ભ્યતે
યથાપૂર્વં સમાપ્યં ચ યથાવિધિ ॥ ૨ ॥ યાવત્સંભ્યં ચ
કર્તવ્યં તદ્વ્રતીદિ પિતામહ ॥ વ્રતમેતત્સુરભ્રેષ્ટ વિસ્તરેણ
મમાનચ ॥ ૩ ॥

હવે આશો શુદ્ધ એકાદશીથી આરંભી કાર્તિક શુદ્ધ
એકાદશી પર્યંત એટલે એક માસ કરવાનું વ્રત કહેવાય
છે. હેમાદ્રિમાં વિષ્ણુસ્તવમાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે:-
નારદ પુછે છે-હે ભગવન! હે પિતામહ! માસો-
પવાસ વ્રત સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ છે તે વ્રત સાંભળવા
ધન્યું છું; માટે તેનો પ્રકાર તથા તેનું ફળ કહો. મનુ-
ષ્યોએ જેવી રીતે વિધિ કરવો જોઈએ, જેવી રીતે વ્રત
કરવું જોઈએ, જે પ્રમાણે આરંભ કરવો જોઈએ, જે
પ્રમાણે સમાપ્તિ કરવી ને જોઈએ દિવસ કરવાનું હોય તે
સધનું વિસ્તારથી અને કહો. ૧-૩

મણ્નોવાચ- સાધુ નારદ પુછે હિ સર્વેષાં હિતકારકમ્ ।
યાત્રુક્મતિમતાં શ્રેષ્ઠ તત્કૃત્યુષ્વ વ્રતીમિતે ॥ ૪ ॥ સુરાણાં
ચ યથા વિષ્ણુસ્તપતાં ચ યથા રવિઃ । મેઠઃ શિલરિણાં
યદ્વદ્વૈનતેપસ્તુ પશ્ચિનામ્ ॥ ૫ ॥ તૌર્થાનાં તુ યથા ગંગા
પ્રજાનાં તુ યથા દ્વિજાઃ । શ્રેષ્ઠં સર્વવ્રતાનાં હિ તદ્વ્રતમાસોપ-
વાસકમ્ ॥ ૬ ॥ સર્વવ્રતેષુ યત્પુણ્યં સર્વતૌર્થેષુ યદ્ભવેત્ ।
સર્વદાનોદ્રવ્યં વાપિ લભેન્માસોપવાસકૃત્ ॥ ૭ ॥ અગ્નિદ્યો-
માદિભિર્થેજેવિધિવક્ત્રરિદક્ષિણેઃ । ન તત્પુણ્યમવાપ્નોતિ
યન્માંસંપરિરંબવાત્ ॥ ૮ ॥ તેન દત્તં દ્રુતં જર્ઘ્નં તપસ્તતં
સ્વચાક્રુતમ્ ॥ યઃ કરોતિ વિધાનેન નરો માસશ્રુવણમ્
॥ ૯ ॥ પ્રવિશ્ય વૈષ્ણવં યત્તં પૂજયેષ્ઠ જનાર્દનમ્ । ગુરો-
રાજાં તત્તો લઙ્કાવા કુર્વાન્માસોપવાસકમ્ ॥ ૧૦ ॥ વૈષ્ણ-
વાનિ યથોકાનિ કૃત્વા ચૈવ વ્રતાનિ તુ । દ્વાદશ્યાદીનિ
પુણ્યાનિ તત્તો માસશ્રુવાવસેત્ ॥ ૧૧ ॥ અતિકૃષ્ટં પરાકં
ચ કૃત્વા ચાંદ્રાયણં તથા । માસોપવાસં કુર્વાતિ જ્ઞાત્વા
દેહલ્લાભકમ્ ॥ ૧૨ ॥ વાનપ્રસ્થો યતિર્વાપિ નારી વા
વિધવા સુને । માસોપવાસં કુર્વાતિ ગુરુવિપ્રાજ્ઞયા તતઃ ॥ ૧૩ ॥

અહા કહે છે-હે નારદ! હું ઉત્તમ શુદ્ધવાળા । તમે
આત ઉત્તમ પ્રશ્ન કરેલો છે. કારણ કે તેના સર્વ લોકોનું
કલ્યાણ થનારું છે. એ વ્રત હું યથાર્થ કહું છું તે સાંભળો.
જેમ દેવામાં વિષ્ણુ, તપનારમાં સૂર્ય, પર્વતોમાં મેરુ, પક્ષિ-
ઓમાં ગરુડ, તાંબોમાં ગંગા ને મનુષ્યોમાં બ્રાહ્મણ ઉત્તમ
છે, તેમ સર્વ વ્રતોમાં માસોપવાસ વ્રત ઉત્તમ છે. સર્વ
વ્રતો કરવાથી જે પુણ્ય થાય છે, સર્વ તૌર્થો કરવાથી
જે પુણ્ય થાય છે ને સર્વ દાનો કરવાથી જે પુણ્ય થાય
છે, તે પુણ્ય માસોપવાસ વ્રત કરવાથી થાય છે. માસો-
પવાસવ્રત કરવાથી જેટલું પુણ્ય થાય છે તેટલું પુણ્ય-
વિધિથી લખી દક્ષિણવાળા અગ્નિદ્યોત વગેરે યજ્ઞો કર-
વાથી મળું નથી. જે માણસ એક માસ સૂધી ઉપવાસ

કરે છે તેને દાન, હોમ, જપ, તપ અને યજ્ઞનું ફળ થાય
છે. વિષ્ણુયજ્ઞ કરી, વિષ્ણુનું પૂજન કરી, ગુરુની આરાધ-
ના કરી માસોપવાસ વ્રત કરવું. પુણ્યકારક બારણ વગેરે
વિષ્ણુનાં વ્રતો કર્યા પછી માસોપવાસ વ્રત કરવું. આત-
કૃષ્ણ, પરાક તથા ચાંદ્રાયણ કર્યા પછી શરીરની શક્તિ
બળથી માસોપવાસ વ્રત કરવું. હે સુને! ગુરુ તથા
બ્રાહ્મણની આરાધના, વાનપ્રસ્થ, યાત્રી વા વિધવા સધ-
નાએ માસોપવાસ વ્રત કરવું. ૪-૧૩

આશ્વિનસ્યામલે પક્ષે ઇકાદશ્યાશ્રુપોષિતઃ । વ્રતમેતત્તુ
ગૃહીયાણાવશિષ્ઠિનાવધિ ॥ ૧૪ ॥ વાસુદેવં સદ્વિરય
કાર્તિકં સકલં નરઃ । માસં ચોપવસેયસ્તુ સ શ્રુતિફલ-
ભાગ્ભવેત્ ॥ ૧૫ ॥ અચ્યુતસ્યાલયે ભક્ત્યા ત્રિકાલં ક્રુદ્ધમૈઃ
શુભૈઃ । માલર્તીદીવરૈઃ પૈઃ કમલૈસ્તુ છગંધિમિઃ ॥ ૧૬ ॥
કુંકુમાગુરુકર્પૂરૈર્વિલિપ્ય ચ છગંધકૈઃ । નૈવેયૈર્પદ્મીપાથૈરર્ચ-
યેતુ જનાર્દનમ્ ॥ ૧૭ ॥ મનસા કર્મણા વાચા પૂજયેદ્ગૃહ-
સ્વજમ્ । કુર્યાન્નરન્નિવર્ણં મહાભક્ત્યા જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૧૮ ॥
નાન્નામેવ તથાલપં વિષ્ણોઃ કુર્યોત્તદ્દર્શનશક્ત્યા ભક્ત્યા વિષ્ણોઃ
સ્તુતિર્વાચ્યા શ્રુવાવાદં વિવર્જયેત્ ॥ ૧૯ ॥ સર્વેસત્ત્વ-
દયાયુક્તઃ શાંતદત્તરિદક્ષકઃ । હ્રમ્ભો વા આસનસ્થો વા
વાહદેવં પ્રકીર્તયેત્ ॥ ૨૦ ॥ સ્પૃશ્યલોકનગંધાદિસ્વાદ્ધર્મ
પરિકીર્તનમ્ । અન્નસ્ય વર્જયેત્સર્વં પ્રાસાનાં જ્ઞાનિકાંશ્નમ્
॥ ૨૧ ॥ ગાત્રાધ્યંગં શિરોધ્યંગં તાંદુલં ચ વિલેપનમ્ ।
વ્રતસ્થો વર્જયેત્સર્વં યજ્ઞાન્યથા નિરાકૃતમ્ ॥ ૨૨ ॥ વ્રતસ્થો
ન સ્પૃહેત્કિંચિદ્ધિકર્મસ્થાન ચાલપેત્ । દેવતાયતને તિથેષ્ઠ
ગૃહસ્થશ્ચરેદ્વ્રતમ્ ॥ ૨૩ ॥

પ્રથમ આશો શુદ્ધ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરી
માસોપવાસ વ્રતનો નિયમ લેવો. જે માણસ વિષ્ણુના
ઉદ્દેશથી આપો કાર્તિક માસ ઉપવાસ કરે છે તેને શુક્ત
મળે છે. ત્રણે કાળ વિષ્ણુમંદિરમાં જઈ માલતાના પુષ્પ,
શ્યામ કમલ, સુંગંધ કમલ, કંકુ, અગુરુ, કર્પૂર, ચંદન,
નૈવેદ્ય, ધૂપ તથા દાપ વગેરેથી વિષ્ણુના પૂજન કરવી.
મન, શરીર અને વાણીથી વિષ્ણુનું પૂજન કરવું. અપી
રીતે અનન્ય ભક્તિથી ત્રણે વખત વિષ્ણુનું પૂજન
કરવું. ઇંદ્રિયો વશમાં રાખવી. રાત્રિ દિવસ વિષ્ણુના
નામોનું ઉચ્ચારણ કરવું. ભોક્તાથી વિષ્ણુની સ્તુતિ કરવી.
પણ ફેકડનો બકવાદ કરવો નહિ. સર્વ પ્રાણી ઉપર
દયા રાખવી. વ્રત શાંત રાખવી. કોઈને પણ પીડા
કરવી નહિ. સૂતાં તથા બેસતાં હરદમ વાસુદેવના
નામનું ઉચ્ચારણ કરવું. અમનું નામ લેવું નહિ, રમણ
કરવું નહિ, તેને જોવું નહિ, તેની ગંધ લેવી નહિ,
તેમ તેના કોળીઆની ધ્રુષ્ણા કરવી નહિ. વ્રત કરનારે
શરીરમાં કે માથામાં તેલ લગાડવું નહિ, તાંબૂલ ખાવું

આશો શુદ્ધ દશમ અથવા આશો શુદ્ધ પૂર્ણિમાથી તે કાર્તિક
શુદ્ધ પૂર્ણિમા સૂધી ઉપવાસ કરવો, તે માસોપવાસ વ્રત છે.

નહિ કે ચંદન ચોપડવું નહિ. તેમજ બીજી નિષિદ્ધ વસ્તુઓનો પણ ત્યાગ કરવો. વ્રત કરનારે કાષ્ઠની પણ ધ્વજા કરવી નહિ. દુરાચરણીઓની સાથે ભાષણ કરવું નહિ, પણ દેવાલયમાં બેસી રહેવું. આ વ્રત ગૃહસ્થાશ્રમીએ કરવું નહિ. ૧૪-૨૩

કૃત્વા માસોપવાસં તુ સંયતાત્મા જિતેન્દ્રિયઃ । તતોર્ધ-
યેન્મહામક્ત્યા દ્વાદશ્યાં ગરુડધ્વજમ્ ॥ ૨૪ ॥ પૂજયેત્પુ-
ષ્પમાળાભિર્ગૌચપૂપવિલેપનેઃ । વજ્રાલંકારવાથૈશ્વ તોવયેદ-
ચ્યુતં નરઃ ॥ ૨૫ ॥ આપયંતુ હરિં મક્ત્યા તીર્થચંદનવા-
રામઃ । ચંદનેનાહ્નિકાંગાન્ પુષ્પપૂરેનેકશઃ ॥ ૨૬ ॥
વજ્રદાનાદભિચૈવ ભાજયચ દ્વિજોતમાન્ । દયાશ્ચ દક્ષિણાં
તેમસ્તારૂણાદિ ચ દાપયેદ્ ॥૨૭॥ ક્ષમાપયિત્વા વિપ્રાંશ્ચ
ચિત્સંજાનિયતો વ્રતો એવં ચિતાહસારેણ મક્ત્યુકેન ચેતસા
॥ ૨૮ ॥ કૃત્વા માસોપવાસં તુ સમમ્પચ્ચ જનાર્દનમ્ ।
ભાજયિત્વા દ્વિજાશ્ચેવ વિષ્ણુલોક મહાવ્રતે ॥ ૨૯ ॥ કૃત્વા
માસોપવાસોત્તુ સમ્પચ્ચ ત્રિશદ્ધાનિ ચ । નિવોપયતતસ્તા-
ન્વૈ વિચિના એન તચ્છુ ॥૩૦॥ કાર્યેદ્વૈષ્ણવં યક્ષમેકાદ-
શ્યામ્બુપોષિતઃ । પૂજાયિત્વા ચ દવશમાચાર્યોઽજ્ઞયા હરિમ્
॥ ૩૧ ॥ અર્ચયિત્વા હરિં મક્ત્યા અભિવાય ગુરું તથા ।
તતોઽઽઽ ભાજયેદ્દિમાન્ યથાશક્તિ યથાવિધિ ॥ ૩૨ ॥
વિશુદ્ધકુલચારિત્રાન્ વિષ્ણુપૂજનતપરાન્ । પૂજાયેત્વા
દ્વિજાન્ સમ્પચ્ચ ત્રિશદ્ધે ભાજિતાન્ સુધીઃ ॥ ૩૩ ॥
તાવોત વજ્રયુગ્માનં આસનાદિકમંદુલન્ । યોગપદ્ધાનિ
શુભાણં વ્રજનત્રાણં ચૈવ હિ ॥ ૩૪ ॥ દયાચૈવ દ્વિજા-
ન્દ્યેભ્યઃ પૂજાયિત્વા પ્રણમ્ય ચ । તતોઽઽઽકલ્પયેચ્છવ્યાં
શસ્તાસ્તરણસ્ફુતામ્ ॥ ૩૫ ॥ ચિતાનસંયુતાં શ્રેષ્ઠાં સોપ-
વાનામલંકૃતામ્ । વિષ્ણોત્તુ કાર્યેન્મતિ કાંચર્તાં તુ સ્વ-
ર્ગાકૃતઃ ॥ ૩૬ ॥ ન્વસતસ્યોં તુ શચ્યાયામર્ચયેત્વા
ભગાદીરમઃ । આસનં પાદુકે ઇત્યં વજ્રયુગ્મસ્થપાનહો ॥૩૭॥
પાંચત્રાણં ચ પુષ્પાણં શચ્યાયામ્પ્રકલ્પયેદ્ । એવં શચ્યાં
તુ સંકલ્પ્ય પ્રાંણત્ય ચ તાન્ દ્વિજાન્ ॥૩૮॥ પ્રાથમ્યંચાઽઽ-
નાદાર્યં વિષ્ણુલોકં વ્રજામ્બદમ્ । એવમ્પ્રચિંતા ત્રિપ્રા-
વદયુર્વાતં તદા ॥ ૩૯ ॥ વ્રજ વ્રજ નરભેષ વિષ્ણુઃ
સ્વાનમનામયમ્ । વિમાનં દેવ્યંવં દિવ્યં સુશચ્યાપરિક-
લ્પિતમ્ ॥ ૪૦ ॥ તન વિષ્ણુપદં યાદે સદાનંદમનામયમ્ ।
તતો વિસન્નેવોદ્ધિપ્રાપ્તિ પ્રાંણપત્યાગમ્ય ચ ॥ ૪૧ ॥ તતસ્તુ
પૂજયેદ્વક્ત્યા ગુરું જ્ઞાનપ્રદાયકમ્ । તો શચ્યાં કલ્પિતા
સમ્પચ્ચ ગુરું વ્રતસમાપકમ્ ॥ ૪૨ ॥ પ્રણમ્ય શિરસા
શ્વાંતસ્ત્રેચ પ્રતિપાદયેદ્ । એવં પૂજ્ય હરિં વિપ્રાન્ ગુરું
જ્ઞાનપ્રકાશકમ્ ॥ ૪૩ ॥ કૃત્વા માસોપવાસાંશ્ચ નરો વિષ્ણુ-
તત્ત્વં વિશત્ । કૃત્વા માસોપવાસં ચ નિવોવ્ય વિચિવન્દ્યને
॥ ૪૪ ॥ કુલનાં શતમુદ્ધત્ય વિષ્ણુલોકં વ્રજેત્રઃ । નરો
માસોપવાસાનાં કર્તા પુષ્પકૃતાં વરઃ ॥ ૪૫ ॥ વિવુમાદ-
કુલામ્બાં ચ સમં વિષ્ણુપુરં વ્રજેત્ । નારી યા વિચવા

જાતા યથોક્તવ્રતચારિણી ॥ ૪૬ ॥ કૃત્વા માસોપવાસં ચ
વ્રજેદ્વિષ્ણુ સનાતનમ્ ॥ ૪૭ ॥

ઇદ્રિયો નિયમમાં રાખી નિયમથી માસોપવાસ કર્યો
પછી, બારશને દિવસે પરમ ભક્તિથી વિષ્ણુનું પૂજન
કરવું. પરમ ભક્તિથી તીર્થોના સુંગધિ જલવડે સ્નાન
કરાવવું, સુંગધિ ચંદન તથા પુષ્પની માળા ચડાવવી,
ધૂપ કરવો. વજ્ર અલંકાર પહેરાવી અને વાળ વગાડી
વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરવા. ચંદન ચર્ચા ધૂપ, દીપ, વજ્ર
વગેરેથી આહ્વાણોની પૂજા કરી ભોજન કરાવી તેઓને
દક્ષિણા તથા તાંબૂલ વગેરે આપવાં. પછી ક્ષમા માગી
તેઓને વિદાય કરવા. જે માણસ એ પ્રમાણે યથાશક્તિ
ભક્તિથી માસોપવાસ વ્રત કરે છે તે વિષ્ણુનું પૂજન કરી
આહ્વાણોને જમાડે છે તે વિષ્ણુલોકમાં પૂજ્ય છે. ત્રીશ
દવસ સધી વિધિથી ઉપવાસ કર્યો પછી તેની જે પ્રકારે
સમાપ્તિ કરવી તે પ્રકાર કહ્યું છે તે સાંભળો. એકાદ-
શીને દિવસે ઉપવાસ કરી, વિષ્ણુપદ કરવો. આચાર્યની
આજ્ઞા થયા પછી વિષ્ણુનું પૂજન કરવું ને આચાર્યને
પ્રણામ કરવા. શુદ્ધ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા, સારા આચ-
રણવાળા તથા વિષ્ણુપૂજનમાં તત્પર એવા ઉત્તમ ત્રીશ
આહ્વાણોને વિધિથી પૂજા કરી ભોજન કરાવવું. પછી
પૂજા કરી પ્રણામ કરી એક ધોર્તાતું, અંગવસ્ત્ર, આસન,
કમંડલુ, યોગપદ ને ધોળી જનોઇ વગેરે વસ્તુઓ એક
અંક આહ્વાણને આપવી. એવી રીતે સઘળી ત્રીશ ત્રીશ
વસ્તુઓ આપ્યા પછી સુંદર ગાદલાવાળી, ચંદ્રવાવાળી,
ઓશીકાંવાળી અને સુશોભિત ઉત્તમ શચ્યા તૈયાર કરાવી,
શક્તિ પ્રમાણે સોનાના વિષ્ણુની મૂર્તિ કરાવી તેની માળા
વગેરેથી પૂજા કરી એ મૂર્તિ પેલી શચ્યામાં રાખવી.
આસન, પાદુકા, ઇત્ર, વજ્ર, પરખાં ને પવિત્ર પુષ્પા
પણ શચ્યામાં રાખવા. ૨૪-૩૭ એવા રીતે શચ્યાની
તૈયારી કરી તે આહ્વાણોને પ્રણામ કરી તેઓનાં અનુ-
મોદન માટે પ્રાર્થના કરવી કે, 'હું વિષ્ણુલોકમાં જઈ
છું.' ત્યારે આહ્વાણોએ વ્રત કરનારને કહેવું, 'હું નરભેષ ।
આધારહત વિષ્ણુના સ્થાનમાં તું સુખેલા જા. શચ્યાથી
કદપેલા વિષ્ણુના દિવ્ય વિમાનમાં બેસી તું સદા
આનંદમય વિષ્ણુલોકમાં જા.' એ પ્રમાણે આહ્વાણોના
કલા પછી તમાન પ્રણામ કરી વિદાય કરવા ને પછવાડે
વળાવવા જવું. પછી જ્ઞાન આપનાર તથા વિધિથી વ્રત
કરાવનાર ગુરુની ભક્તિથી પૂજા કરી, તેને પ્રણામ કરી,
પેલી શચ્યા આપવી. જે માણસ એ પ્રમાણે આહ્વાણોની
તથા જ્ઞાન આપનાર ગુરુની પૂજા કરે છે ને માસોપવાસ
કરે છે તે વિષ્ણુના શરીરમાં પેથી જાય છે. હે સુને !
જે માણસ વિાપવી એ વ્રત સમાપ્ત કરે છે તે સંકેડો
કુલનો ઉદ્ધાર કરી પોતે વિષ્ણુલોકમાં જાય છે. જે માણસ
માસોપવાસ વ્રત કરે છે, તે પ્રુપવાનમાં ભેષ કહેવ

છે, ને તે માતાપિતાનાં કુળની સાથે વિષ્ણુલોકમાં જાય છે. જે આ વિધવા થઇ હોય તે વિધિથી આ માસોપવાસ કરવાથી અવિનાશી વિષ્ણુલોકમાં જાય છે. ૨૪-૪૭

નારદ ક્વાચ— સુદુષ્કરમિદં દેવ સૂચ્છાંલ્કાનિકરં પરમ્ । વ્રતં માસોપવાસાસૂચ્યં મર્કિતં જનયતેષ્યુતે ॥ ૪૮ ॥ પીઠિતસ્ય શ્રુત્યં દેવ સુમુર્ષેત્રિતિતસ્તવા । ત્યાગો વાઙ્મુષ્ઠો વાઙ્યં કિં હ કાર્યં પિતામહ ॥ ૪૯ ॥ બ્રહ્મોવાચ— વ્રતસ્થં કર્શિતં કુટ્ટા સમુર્ષ્યં વા તપોધનમ્ । કૃપયા બ્રાહ્મણાસ્તસ્ય કુર્યઃ સમ્યગદ્રમહમ્ ॥ ૫૦ ॥ અમૃતં પાપયેત્સીરમિષ્ઠમાર્નં સકૃનિશિ । ચયેહ ન વિયુજ્યેત પ્રાણેઃ ક્ષત્પીઢિતો વતી ॥ ૫૧ ॥ અતિસૂચ્છાંન્વિતં ક્ષીણં સમુર્ષ્યં ક્ષત્રપીઢિતમ્ । પાપયિત્વા મૃતં ક્ષીરં રહેદસ્વા કલાનિ ચ ॥ ૫૨ ॥ અહોરાત્રં ચ યો નિત્યં વ્રતસ્થં પરિપાલયેદ્ । પયો મૂલં ફલં દસ્વા વિષ્ણુલોકં પ્રવેષ્ઠ સઃ ॥ ૫૩ ॥ एवं માસોપવાસસ્થમાચૂરં પ્રાણસંશયે । અવ્રતઘ્નગુણૈર્દિવ્યઃ પરોષ્વેદ્બ્રાહ્મણાઙ્ગમા ॥ ૫૪ ॥ નૈતે વ્રતં વિનિશ્ચિતં દિવિર્વિપ્રાત્નમોદિતમ્ । ક્ષીરૌષધં ગુરોરાન્ના ધ્યાપો મૂલં કલાનિ ચ ॥ ૫૫ ॥ एवं કૃત્વાઽપિ રક્ષેત સગુરૂં પાત્યં તથા । પાપયેત્સીરતોયં ચ વ્રતં પશ્ચાત્સમાપયેદ્ ॥ ૫૬ ॥ અથ વિષ્ણુવ્રતં વિષ્ણુશાંતા વિષ્ણુવ્રતો તથા । સર્વે વિષ્ણુમયં જ્ઞાત્વા વ્રતસ્થં ક્ષીણકુદરેત્ ॥ ૫૭ ॥ યદા સુમુર્ષ્યંનિશ્ચેદ્ઃ પરિકાનોડિતમુચ્છિતઃ । તદા સમુદરેક્ષીણ-નિષ્કેતં વિમુક્તં સ્થિતમ્ ॥ ૫૮ ॥ પરિપાલ્ય વતી દેહં વ્રતશેષં સમાપયેદ્ । યથોક્તં દ્વિગુણં તસ્ય ફલં વિપ્રકુલોદિતમ્ ॥ ૫૯ ॥ ઈંદ્રિયાયૈશ્વસંસક્તઃ સદૈવ વિમલા મતિઃ । પરિતોષવતે વિષ્ણુ નોપવાસો જિતાત્મનામ્ ॥ ૬૦ ॥

નારદ પૂછે છે—હે પિતામહ! આ ઉત્તમ માસોપવાસવ્રત અતિ દુષ્કર ને મૂઝાં તથા બ્લાનિ ઉપજાવનાર છેતાં પશુ વિષ્ણુમાં બકિત ઉત્પન્ન કરે છે. હે બ્રહ્મા! માસોપવાસવ્રત કરનાર માણસ પીડા પામતું હોય વા મરવા પડેલું હોય તો તેના લાગ કરવે કે સ્વીકાર કરવે ? તે કહેા. બ્રહ્મા કહે છે—વ્રત કરનાર માણસ આતિ પીડા પામતું હોય વા મરવા પડેલું હોય તો તેના ઉપર ક્યા લાવી બ્રાહ્મણોએ અનુગ્રહ કરવેા. તે માણસની ઇચ્છા હોય તો રાત્રિએ એક વખત દૂધ પાવું, જેથી બુખની પીડામાં તે મરણ પામે નહિ. બુખની પીડાથી મૂર્છાગત થયેલા કે મરવા પડેલા વ્રત કરનાર માણસને ગરમ દૂધ તથા ફળ આપી તેનું રક્ષણ કરવું. જે માણસ દૂધ, ફળ તથા મૂળ આપી, અહોરાત્ર વ્રત કરનારનું રક્ષણ કરે છે તે પશુ વિષ્ણુલોકમાં જાય છે. એવી રીતે માસોપવાસવ્રત કરનારને જીવ, જે સંદેહમાં આવી પડેો હોય તો બ્રાહ્મણની આરાધ્યા વ્રતનેા નાશ ન થાય તેવા ઉપાયો લેવા. બ્રાહ્મણે યતાવેલાં હવિષ્ય, દૂધ, ઔષધ, જલ, મૂલ, ફલ એટલી વસ્તુઓથી વ્રતનેા બંધ થતો નથી. ગોળ તથા દૂધ આપીને પશુ વ્રત કરનારનું રક્ષણ કરવું, દૂધ ને જળ પાવું. પછી વ્રતની

સમાપ્તિ કરવી. વ્રત વિષ્ણુ છે, કાતા વિષ્ણુ છે અને વ્રત કરનાર પશુ વિષ્ણુ છે. એવી રીતે સર્વ વિષ્ણુમય જાણી એ વ્રત કરનાર ક્ષીણ થયેલા હોય તો તેનું રક્ષણ કરવું. વ્રત કરનાર મરવા પડેલા હોય, ચેષ્ટારહિત હોય, અતિ-પીડા પામતો હોય, મૂર્છાગત થયેલા હોય ને ક્ષીણ થયેલા હોય ત્યારે તે ઇચ્છા કરે વા ન કરે તો પશુ તેની રક્ષા કરવી. વ્રત કરનારે, પોતાનાં શરીરનું રક્ષણ કરી બાકી રહેલું વ્રત સમાપ્ત કરવું. એ પ્રમાણે કરવાથી તેને બ્રમણું ફળ થાય છે. હે નારદ! જે પુરુષનું મન વિષ-યોમાં આસક્ત ન હોય પશુ સ્વચ્છ હોય અને જે વિષ્ણુની પ્રીતિ સંપાદન કરે છે એવા જિતેન્દ્રિય પુરુષને ઉપવાસ કરવાની જરૂર નથી. ૪૮-૬૦

કિં તસ્ય વદુમિસ્તીર્યઃ જ્ઞાનહોમજપવ્રતૈઃ । યેનૈન્દ્રિયગણો કોરો નિર્જિતો હિ સ્વચેતસા ॥ ૬૧ ॥ જિતેન્દ્રિયઃ સદા શાંતઃ સર્વશ્રુતહિતે રતઃ । વાસુ-દેવપરો નિત્યં ન ક્ષેષં કર્યમર્હતિ ॥ ૬૨ ॥ કૃત્વા વ્રતં યથોક્તં તુ ચૈષ્ણવં પદમશ્યયમ્ । પ્રાપ્નોતિ પુરુષો નિત્યં પુનરાક્રન્તિદુર્લભમ્ ॥ ૬૩ ॥ યે સ્મરંતિ સદા વિષ્ણું ચિદ્ય-દેનાંતરાત્મના । તે પ્રયાંતિ મયં સ્યક્ત્વા વિષ્ણુલોકમના-મયમ્ ॥ ૬૪ ॥ પ્રમાતે ચાર્ચરાત્રે ચ મધ્યાહ્ને દિવસકાલે । કીર્તયંત્યશ્વચ્યુતં યે વૈ તે તર્તિ મવાર્ણવમ્ ॥ ૬૫ ॥ જ્ઞાન-વિતોડ્ય દુઃભારૈઃ ક્રુદ્ધઃ શાંતોડયવા હરિમ્ । एवं યઃ કીર્ત-યેદ્ભક્ત્વા સ ગચ્છેદ્દૈર્ઘ્યર્ષી પુરીમ્ ॥ ૬૬ ॥ ગર્ભજન્મજરા-રોગદુઃખસંસારચંચનેઃ । ન વાપ્યતે નરો નિત્યં વાઙ્મદેવમદ્ધ-સ્મરન્ ॥ ૬૭ ॥ સ્થાવરે જંગમે સર્વે સ્થલે સુદ્યમે શુભાશુભે । વિષ્ણુ પદયતિ સર્વથ યઃ સ વિષ્ણુઃ સ્વયં નરઃ ॥ ૬૮ ॥ સર્વે વિષ્ણુમયં જ્ઞાત્વા ત્રૈલોક્યં સચારાચરમ્ । યસ્ય શાંતા મતિસ્તેન પૂજિતો ગદ્ગદ્ધ્વજઃ ॥ ૬૯ ॥ વિષ્ણુલોકમવાપ્નોતિ ચક્રપાણેઃ પ્રસાદતઃ । વિધિર્માસોપવાસસ્ય યથાવત્પરિકી-ર્તિતઃ ॥ ૭૦ ॥ હ્રતસ્નેહાન્નુનિશ્ચેદ્ સર્વલોકહિતાય ચ । કૃત્વા વિષ્ણુવર્ચનં ભક્ત્યા નરો વિષ્ણુપુરીં પ્રવેદ્ । નામકાચ પ્રદાતશ્ચ ન દેયં દુષ્ટચેતસે ॥ ૭૧ ॥ ઇતિ શ્રીવિષ્ણુ-રહસ્યોક્તં માસોપવાસવ્રતં સંપૂર્ણમ્ ।

જે માણસે પોતાના ચિત્તથી મહાદુર્ગ્ય ઈંદ્રિયોને જિતેલી છે તેઓને બ્રહ્મા તીર્થો, રનાન, હોમ, જપ વા વ્રતથી શું ફળ છે ? અર્થાત કાંઈ નથી. જે માણસ સદા જિતેન્દ્રિય, શાંત, સર્વ પ્રાણીઓનાં કલ્યાણમાં તત્પર, વિષ્ણુમાં પરાયણ અને કાંઈને કંઈએ આપતો ન હોય તે માણસ વિધિપ્રમાણે વ્રત કરવાથી અવિનાશી વિષ્ણુલોકમાં જાય છે, જેમાં ગયા પછી ફરીથી સંસારના ફેરામાં ફરવું પડતું નથી. જે માણસ શુદ્ધચિત્તથી વિષ્ણુનું સ્મરણ કરે છે તે નિર્ભય થઈ, બાધારહિત વિષ્ણુલોકમાં જાય છે. જે માણસ પ્રાતઃકાલમાં, મધ્ય-રાત્રિના, મધ્યાહને ને સાંધકાળે વિષ્ણુનું નામ લે છે તે

સંસારસમુદ્રને તરે છે. આનંદવાળા વા કુઃખી થતા, ક્રોધેલા વા શાંત જે કોઈ એ પ્રકારે ભક્તિથી નારાયણનું કાર્તન કરે છે, તે વિષ્ણુલોકમાં જાય છે. જે માણસ નિરંતર વાસુદેવનું સ્મરણ કરે છે તેને ગર્ભ, જન્મ, ધડપણ અને રોગનાં કુઃખરૂપી સંસારના બંધનમાં બંધાવું પડતું નથી. જે માણસ સ્થાવર (સ્થિર પદાર્થ), જંગમ (ચાલનાર), સત્ત્વ, રથુલ, સૂક્ષ્મ, શુભ વા અશુભ સર્વત્ર વિષ્ણુને જુએ છે તે પાતે વિષ્ણુ છે. સૂક્ષ્મ જગત્ વિષ્ણુરૂપ છે એમ જાણી જેની શુદ્ધિ શાંત થાય છે તેણે વિષ્ણુની પૂજા પૂજા કરી સમજવી, ને તે માણસ વિષ્ણુની કૃપાથી વૈકુંઠમાં જાય છે. હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! હે નારદ ! મેં પુત્રના સ્નેહથી, લોકના કલ્યાણ મટે માસોપવાસવતનો યથાર્થ વિધિ કહી સંભળાવ્યો. ભક્તિથી વિષ્ણુનું પૂજન કરવાથી વૈકુંઠની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ વ્રત ભક્તિહીન તથા દુષ્ટ ચિત્તવાળાને આપવું નહિ. એ પ્રમાણે વિષ્ણુરહસ્યમાં માસોપવાસવત કહેલું છે. ૧૧-૭૧

૧૩ ધારણાપારણાવ્રત

અથ આષાઢશુક્રાદશમીમાસમ્ય કાર્તિકશુક્રાદશમી-પર્યંત ધારણાપારણાવ્રતં ક્ષિણ્યતે ॥ કુળ્લ ઉવાચ- ઋણ કૌંતેય વશ્યામિ ધારણાપારણાવ્રતમ્ ॥ શાંપલાદિવશોત્પન્ન-વોષ્ઠે ચ સુલપ્રવચ્ચ ॥ ૧ ॥ કુલ્લદિકરં ચૈવ સર્વેદ્રિયનિ-યામકમ્ ॥ ચાતુર્માસ્યે તથા ચાર્દૌ માસિ કૌંતેય હ્રતત ॥ ૨ ॥ પુણ્યાહં કારયેત્પૂર્વમેકાદશ્યાં જુમે દિને ॥ પશ્ચાત્સં-કલ્પ્ય રાજેન્દ્ર તદ્વારભ્ય વ્રતં પ્ષેરે ॥ ૩ ॥ આદૌ માસિ તથા ચાતિ ચાતુર્માસેષ્વથાપિ વા ॥ વકસિન્ધારણં કાર્યં પાર્શ્વં ચ તથા પરે ॥ ૪ ॥ ઉપવાસો ધારણં સ્યાત્પારણં મોજનં મધેવ ॥ પારણસ્ય દિને પ્રાતે મંત્રમષ્ટાક્ષરં જપેવ ॥ ૫ ॥ અદ્યોત્તરશતં દશાદશ્યાન્તં દેવાય તન્મનાઃ ॥ સમાપ્તે માસિ રાજેન્દ્ર કુર્યાદુપાપનં ક્ષયઃ ॥ ૬ ॥ ચાતુર્માસ્યવ્રતે ચાથ માસે માસે તુ કારયેવ ॥ ઉપવાસવિને પ્રાતે પુણ્યાહં કારયેત્પુરા ॥ ૭ ॥ આચાર્યં વરયેત્પ્રજ્ઞાદૃત્વિજસ્તુ તતઃ પરમ્ ॥ કૃત્વા તુ પ્રતિમાં શુદ્ધાં લક્ષ્મીનારાયણસ્ય ચૈ ॥ ૮ ॥ સ્થાપયેદ્વજ્રે કુંભે પૂજયેદુપચારકૈઃ ॥ પંચામૃતેસ્તથા પુષ્પેસ્તુ-લ્હસીદલચંપકૈઃ ॥ માલતીકેતકીમિથ મલ્લિકાકુસુમેસ્તથા ॥ ૯ ॥ રાત્રી જાગરણં કુર્યાંપુરાણપઠનાદિભિઃ ॥ પ્રાતઃ-કાલે સમાપ્યાતે બ્રાહ્મણાસ્તુ નિમંત્રયેત્ ॥ ૧૦ ॥ માસે માસે પંચદશ યુષ્ધિર યુચિત્વતાન્ ॥ પશ્ચાત્સ્નાનાદિકં કૃત્વા દેશ્વપૂજાં સમાચરેત્ ॥ ૧૧ ॥ પશ્ચાદર્ધિ સમાધાય દ્યૌર્મ કુર્યાંપથાવિધિ ॥ નિવસીદેતિ મન્ત્રેણ હ્રુદ્યાચ તિલૌદનમ્ ॥ ૧૨ ॥ અરાયિકાગેમન્ત્રેણ હ્રુદ્યાચ વૃત્તૌદનમ્ ॥ અષ્ટા-શ્ચરેણ મન્ત્રેણ પાયસં હ્રુદ્યાચતતઃ ॥ ૧૩ ॥ પૂર્ણાહુતિ સતો કૃત્વા હોમશેષં સમાપયેત્ ॥

હવે આષાઢ શુદ્ધ એકાદશીથી આરંભી કાર્તિક શુદ્ધ એકાદશી સુધી કરવાનું ધારણાપારણા નામનું વ્રત કહેવાય છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુષ્ધિર ! જે વ્રત કર-વાથી બાષ્ટ વજેરનો વધતો દોષ દૂર થાય છે, સુખ થાય છે, વંશની વૃદ્ધિ થાય છે અને સર્વ ઈન્દ્રિયો વશમાં રહે છે, તે ધારણાપારણાવ્રત કહું છું તે સાંભળો. ચાતુર્મા-સમાં આષાઢ શુદ્ધ એકાદશીને દિવસે પુણ્યાહવાચન કરાવી, સંકલ્પ કરી વ્રતનો આરંભ કરવો. એ વ્રત પહેલા માસમાં, એટલે આષાઢ માસમાં કરવું. છેલ્લા માસમાં કરવું, અથવા ચારે માસમાં કરવું. એક દિવસ ધારણ (ઉપવાસ) કરવો ને એક દિવસ પારણ (પારણ) કરવું. ઉપવાસ કરવો તે ધારણ કહેવાય છે અને જોજન કરવું તે પારણ કહેવાય છે. પારણને દિવસે વિષ્ણુમાં ચિત્ત રાખી અષ્ટાક્ષર મંત્ર બાધી વિષ્ણુને એકસો આઠ અર્ધ આપવા, માસ પૂરો થાય સારે ઉદ્યાપન કરવું. ચાતુર્માસ્યવ્રતમાં મહિને મહિને ઉદ્યાપન કરવું. ઉપવાસને દિવસે પ્રથમ પુણ્યાહવાચન કરાવવું. પછી આચાર્યને વરાવી ઋત્વિજને વરાવવા. લક્ષ્મીનારાયણની ઉત્તમ ઋતિ કરાવી હિરરહિત ધડામાં સ્થાપના કરી, પંચાશ્રુત, દુલસી, માલતી, કેતકી, મલ્લિકા અને ચંપાનાં પુષ્પો વજેરે ઉપચારોથી તેની પૂજા કરવી. રાતે જાગરણ કરવું, ને પુરાણના પાઠ વજેરે સાંભળવા. હે યુષ્ધિર ! પ્રત્યેક મહિને પ્રાતઃકાલ થાય ત્યારે સારા આચરણવાળા પંદર બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણ આપવાં. પછી સ્નાન વજેરે નિલ-કર્મ કરી, વિષ્ણુની પૂજા કરવી ને અમિની સ્થાપના કરી વિધિથી હોમ કરવો. ‘નિવસીદ’ એ મંત્ર બાધી તિલ તથા બાતનો હોમ કરવો. ‘અરાયિકાગે’ એ મંત્ર બાધી ઘી તથા બાતનો હોમ કરવો. અષ્ટાક્ષર મંત્રથી ખીરનો હોમ કરવો. પછી પૂર્ણાહુતિ કરી બાકીનો હોમ સમાપ્ત કરવો. ૧-૧૩

બ્રાહ્મણાન્મોજયેત્પશ્ચાદાચાર્યં પૂજયેત્તતઃ ॥ ૧૪ ॥ एवं कृत्वा महाभाग ब्रह्महत्यादिपातकैः । मुच्यते नात्र संदे-हस्तस्मात्कुटुम्बमहाव्रतम् ॥ १५ ॥ હમીચસ્તુ પુરા રાજન્ હત્વા બાહિનમાહવે । રામાદિદં તતઃ કૃત્વા ધારણાપારણા-વ્રતમ્ ॥ ૧૬ ॥ વિશ્વકતઃ સ તદ્વા દોષાનાનાપાતકસંચ-યાત્ ॥ નારદેન તથા રાજન્પૂર્વસ્મિન્હૃદજન્મનિ ॥ ૧૭ ॥ દ્વિજાનામુપદેશાચ ધારણાપારણા કૃત્વા । હોમાદિકં વિશા-ધાય તસ્ય પુણ્યપ્રમાવ્રતઃ ॥ ૧૮ ॥ જિતેન્દ્રિયસ્તતો જાતો બ્રહ્મલોકોદિકાર્થશ્રન્ ॥ તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન કુર્વાદ્ધારણપાર-ણમ્ ॥ ૧૯ ॥ ઇન્દ્રિયાણાં વશાપાયં સર્વપાપાપદ્ધતયે । તસ્માત્ત્વમપિ રાજેન્દ્ર કુલ્લ વ્રતસુતમમ્ ॥ ૨૦ ॥ કિં જ્ઞાન્તેસ્તપસા કિં ચ નિયમૈશ્વ વ્રતૈર્યેમે । ધારણાપારણં કુર્યાદ્વ્રતતાનાશ્વ્રતમ્ ॥ ૨૧ ॥ સર્વેયમેવ તીર્થેષુ સર્વદાનેષુ યત્કલમ્ ॥ તત્કલં સમવાપ્નોતિ કૃત્વા ધારણપારણમ્ ॥ ૨૨ ॥

હૃદૈ વ્રતે મહાપુરુષ તપસાહુતમ તપઃ ॥ ૨૩ ॥ તસ્મા-
ત્વમપિ રાજેન્દ્ર કુર્વિદં વિધિપૂર્વકમ્ । વાંધવાદિવધા-
રોષાન્મોક્ષયસે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૨૪ ॥ इति तं संप्रदिशवाप
विष्णुः स्नां च पुरीं ययौ । वंशमानः पौरजनैः समस्तैः
पांडुर्नदमैः ॥ २५ ॥ યુધિષ્ઠિરોડપિ રાજવિંશકરોદં મહાવ્રતમ્ ।
વિષ્ણુઃ સર્વપાપેભ્યો વંશદ્વક્ષિત્તોડમવત્ ॥ ૨૬ ॥ इति
श्रीभविष्णुपुराणे धारणापारणाव्रतं समाप्तम् ।

પછી બ્રાહ્મણેને ભોજન કરાવી આચાર્યની પૂજા
કરવી. હે યુધિષ્ઠર ! એવી રીતે આ વ્રત કરવાથી બ્રહ્મ-
હત્યા વગેરે પાપો દૂર થાય છે, એમાં સંદેહ નથી. માટે
તમે આ ઉત્તમ વ્રત કરો. હે રાજન્ ! પૂર્વે વાહિને
યુદ્ધમાં આમાં પછી રામચંદ્રના કહેવાથી આ ધારણા-
પારણાવ્રત સુગ્રીવે કહ્યું હતું તેથી તે નાના પ્રકારનાં
પાપોથી મુક્ત થયા હતા. પૂર્વે શૂદ્રજન્મમાં બ્રાહ્મણોના
કહેવાથી નારદે પણ ધારણાપારણાવ્રત કહ્યું હતું ને
હોમ વગેરે કર્યા હતા, તેના પ્રભાવથી તે જિતેન્દ્રિય થઈ

બ્રહ્મલોક વગેરે સર્વત્ર જવરે છે. એટલા માટે ઇન્દ્રિયોને
વશ કરવા સારું તથા સર્વ પાપો દૂર કરવા સારું
અવશ્ય ધારણાપારણાવ્રત કરવું. હે રાજેન્દ્ર ! તમે પણ
આ ઉત્તમ વ્રત કરો. દાન, તપ, નિયમ, વ્રત અને
યમથી શું પ્રયોજન છે ? કારણ કે સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ
ધારણાપારણાવ્રત કરવાથી સધળું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.
સર્વ યજ્ઞ, દાન તથા તીર્થોથી જે ફળ થાય છે તે ફળ
ધારણાપારણાવ્રત કરવાથી થાય છે. આ વ્રત મહાપુ-
રુષકારક અને સર્વ તપો કરતાં ઉત્તમ તપરૂપ છે, માટે
હે રાજેન્દ્ર ! તમે પણ વિધિથી એ વ્રત કરો. સધળા
નગરવાસી જન તથા પાંડવોએ વંદન કરાતા શ્રીકૃષ્ણ એ
પ્રમાણે વ્રતનો ઉપદેશ કરી પોતાની પુરીમાં ગયા.
પછી યુધિષ્ઠિર રાત્રે પણ આ વ્રત કર્યું તેથી તેનાં સર્વ
પાપો દૂર થયા ને વંશની વૃદ્ધિ થઈ. ૧૪-૨૬ એ પ્રમાણે
ભવિષ્યપુરાણમાં ધારણાપારણાવ્રત કહેલું છે.

સંક્રાંતિનાં વ્રતો

૧ ધાન્યસંક્રાંતિ

अथ संक्रांतिव्रतानि क्लृप्यन्ते ॥ तत्रादौ धान्यसंक्रांति-
व्रतम् । हेमाद्रौ स्कन्दि- नंदिकेश्वर उवाच- अथाहं संप्रव-
क्ष्यामि धान्यव्रतमनुत्तमम् । यत्कृत्स्नेह नरो राजन्सर्वान्का-
मानवाप्नुयात् ॥ १ ॥ अयने विषुवे चैव कानं कृत्वा यथा-
विधि । व्रतस्य नियमं कुर्याद्वात्स्या देवं दिवाकरम् ॥ २ ॥
करिष्यामि व्रतं देव त्वद्भक्तस्त्वत्परायणः । तत्र विप्रो न
मे भूयात्तव देव प्रसादतः ॥ ३ ॥ इत्युचार्य क्लिस्त्वर्षं
कुंकुमेनाष्टपत्रकम् । भास्करं पूर्वपत्रेषु आग्रेये च तथा
रविम् ॥ ४ ॥ विवस्वंतं तथा याम्ये नैर्ऋत्ये पूषणं तथा ।
आदित्यं वाकणे पत्रे वायव्ये तपनं तथा ॥ ५ ॥ मार्तण्ड-
मिति कौबेर ऐशान्ये भाद्रमेव च । एवं च क्रमशोऽभ्यर्च्य
विष्वात्मा मध्यदेशतः ॥ ६ ॥ कर्ताञ्जलिपुटो भूत्वा अर्घ्यं
दद्यात्समन्त्रकम् । काळात्मा सर्वदेवात्मा वेदात्मा विश्वतो-
मुक्तः । व्याधिस्त्युजराशोकसंसारभयनाशनः-इत्यर्घ्य-
मंत्रः ॥ ७ ॥ पुनैर्धूपैः समभ्यर्च्य शिरसा प्रणिपत्य च ।
रविं ध्यात्वा ततो दद्याद्धान्यप्रस्थं द्विजातये ॥ ८ ॥ प्रति-
मासं पुनस्तद्भस्त्रपुत्रो देवः सहस्रपात् । एवं सदा प्रदा-
तव्यं धान्यप्रस्थं द्विजातये ॥ ९ ॥ एवं संवत्सरे पूर्णं कुर्या-
द्भस्त्रपुत्र-इत्यर्घ्य- । अर्घ्यपानं हि सौवर्णं कारयेन्महलं
शुभम् ॥ १० ॥ द्विजं पूजयेद्गाढं रक्तचक्रयुगान्वितम् ।
धान्यद्रोणेन सहितं तदर्थेन स्वशक्तिः ॥ ११ ॥ स्वर्ण-

ર્ગા રૌવ્યકુર્ગી કાંત્યરોહાં પયસ્વિનીમ્ । રવિરૂપં દ્વિજં
ધ્યાત્વા તસ્મૈ વેદવિદે તથા ॥ ૧૧ ॥ વિશ્વાપાત્રાય વિપ્રાય
તત્સર્વં ચિનિવેદયેદ્ । અગ્નિદોમસહસ્રાણાં ફલં પ્રાપ્નોતિ
માનવઃ ॥ ૧૨ ॥ સમ્પન્નમસહસ્રાણિ ધનધાન્યસમન્વિતઃ ।
નિવ્યાંધિર્નિર્લજ્જો યીમાન્ રૂપવાનમિજાયતે ॥ ૧૩ ॥ इति
श्रीस्कंदपुराणे धान्यसंक्रांतिव्रतं संपूर्णम् ।

હેમાદ્રિમાં રકંડપુરાણમાંથી કહ્યું છે કે, નંદિકેશ્વર પૂછે
છે-હે રાજન્ ! જે વ્રત કરવાથી અનુબની સર્વ કામના
પૂર્ણ થાય છે તે ધાન્યવ્રત કહ્યું છે. *અયન તથા વિષુવ-
કાલમાં વિધિથી સ્નાન કરી, સૂર્યનું ધ્યાન કરી વ્રતનો
નિયમ લેવો. ‘હે દેવ ! હું આપનો ભક્ત છું, તથા આપમાં
પરાયણ છું તે વ્રત કરીશ, માટે આપની કૃપાથી તેમાં
વિશ્વ આવડું ન જોઇએ.’ એટલું કહી ઠંકુવડે અષ્ટદલ
કમ્બ કરવું. પૂર્વે તરફના પત્રમાં ભાસ્કરની, અશ્વિ-
કેશ તરફના પત્રમાં રવિની, દક્ષિણ પત્રમાં વિવસ્વાનની,
નૈર્ઋત્ય તરફના પત્રમાં પૂષાની, પશ્ચિમ પત્રમાં આદિત્યની,
વાયવ્ય પત્રમાં તપનની, ઉત્તર પત્રમાં માર્તંડની, ઈશાન
કેશ તરફના પત્રમાં ભાનુની ને વચ્ચેમાં વિશ્વાત્માની પૂજા
કરવી. પછી હાથ એડી નીચેના મંત્ર બાણી, અર્ધ

* ઉત્તરાયણ તથા દક્ષિણાયન. † મેષ તથા તુલા સંક્રાંતિ
વિષુવકાલ કહેવાય છે.

આપવો. 'સૂર્ય દેવ કાલરૂપ, સર્વ દેવરૂપ, વેદરૂપ, સર્વેન વ્યાપક અને દુઃખ, મરણ, ધડપણ અને શોક વગેરે સંસારનાં ભયનો નાશ કરનાર છે.' પછી પુષ્પો તથા ધૂપવડે સૂર્યની પૂજા કરી મસ્તકથી પ્રણામ કરી તેનું ધ્યાન કરી એક શેર અન્ન બ્રાહ્મણને આપવું. એ પ્રમાણે પ્રત્યેક મહિને સૂર્યનું પૂજન કરવું અને બ્રાહ્મણને શેર અનાજ આપવું. એવી રીતે વર્ષ પૂરું થાય ત્યારે ઉઘાપન કરવું. સોનાનું અર્ધપાત્ર કરાવવું. સુંદર મંડલ કરાવવું. બે હાથવાળા તથા બે લાલ વજ્રવાળા સૂર્યદેવનું પૂજન કરવું. તેની પાસે એક વા અર્ધ દ્રોણ પોતાની શક્તિપ્રમાણે ધાન્ય રાખવું. તેમ જ સોનાનાં શોંગડાં-વાળી, રૂપાની ખરીવાળી ને પુષ્કળ દુધવાળી ગાય રાખવી. તેને દોહવા માટે કાંસાનું પાત્ર પણ રાખવું. પછી 'આ બ્રાહ્મણ સૂર્ય છે,' તેવું ધ્યાન કરી, વૈદિક તથા વિદ્વાન બ્રાહ્મણને સમળું આપી દેવું. જે માણસ એવી રીતે ધાન્યમત કરે છે તેને હળર અગ્નિદેવતા મળેનું ફળ થાય છે, ને તે સાત હળર જન્મોમાં ધન ધાન્યની સમૃદ્ધિવાળો, દુઃખરહિત, રોગરહિત, શુદ્ધિવાળો અને રૂપવાન થાય છે. ૧-૧૪ એ પ્રમાણે રંદપુરાણમાં ધાન્યસંક્રાંતિનું મત કહેલું છે.

૨ લવણસંક્રાંતિનું મત

અથ લવણસંક્રાંતિવ્રત તૈવ્રવ-નંદિકેશ્વર ઉવાચ-અયાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ લવણસંક્રાંતિશ્રુતમામ્ । સંક્રાંતિવાસરં પ્રાપ્ય જ્ઞાનં કૃત્વા શુભે જલે ॥ ૧ ॥ લગ્નલંકારસંવીતા મહિમા-વસમન્વિતઃ । કુંકુમેન કિલેષપથમદપત્રં સર્ગર્ણિકમ્ ॥ ૨ ॥ માસ્કરં પૂજયેદ્રક્તયા યયોત્ક્રમયોગતઃ । તદ્યે લવણઃ પાર્શ્વ સ્પર્શં સ્થાપયેત્તતઃ ॥ ૩ ॥ પૂજિતસ્ત્વં યથાશક્તયા પ્રસીદ મમ માસ્કર । લવણં સ્પર્શં પાર્શ્વ ત્રાહણાય નિવેદ-યેત્ ॥ ૪ ॥ एवं संवत्सरे पूर्णे भावं कुर्याद्विरमयम् । रक्तवज्रयुगच्छन्नं रक्तचन्दनचर्चितम् ॥ ५ ॥ कमलं लवणं पार्श्वं धेन्वा सार्धं द्विजातये । प्रथाज्ञातसुरिदय विचारमा प्रीक्षतामिति ॥ ६ ॥ एवं कृत्वा तु यस्पुण्यं प्राप्यते स्त्रિ मासैः । तस्मै न गदितुं शक्यं वर्षकोटिशतैरपि ॥ ७ ॥ लवणाचलदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः । सर्वकामसमु-द्धात्मा विमानवरमध्यगः । सूर्यलोकं वसेत्कल्पं पूज्यमानः सुरादरैः ॥ ८ ॥ इति स्कंदपुराणे लवणसंक्रांतिव्रतम् ।

રંદપુરાણમાં જ નંદિકેશ્વર કહે છે-હવે ઉત્તમ લવણ સંક્રાંતિનું મત કહીશ. સંક્રાંતિને દિવસે પવિત્ર જલમાં સ્નાન કરી, વજ્ર અલંકાર પહેરી, ભક્તિથી કંકુનું કર્ણિ-કાવાળું આદલ કમલ આલેખવું. કમ પ્રમાણે ભક્તિ-પૂર્વક સૂર્યનું પૂજન કરવું. તેની પાસે ગોળ તથા લવણથી ભરેલું પાત્ર રાખવું. 'હે સૂર્ય! મેં શક્તિપ્રમાણે આપનું પૂજન કર્યું માટે પ્રસન્ન થાઓ' એમ કહી પેઢું ગોળ

તથા લવણનું પાત્ર બ્રાહ્મણને આપવું. એક વર્ષ પૂરું થાય, ત્યારે ઉઘાપન કરવું, સોનાની સૂર્યની મૂર્તિ કરા-વવી. તેને બે લાલ વજ્રો ધરવાં તથા ચંદનથી પૂજા કરવી. પછી તે મૂર્તિ, કમલ, લવણ, પાત્ર અને ગાય સમળું સૂર્યના ઉદ્દેશથી બ્રાહ્મણને આપવું, ને 'વિશ્વાત્મા પ્રસન્ન થાઓ' એમ કહેવું. એવી રીતે લવણસંક્રાંતિનું મત કરવાથી મનુષ્યને જે પુણ્ય થાય છે તે કરાડો વર્ષો સુધી પણ કહેવાને કાણુ સમર્થ થાય ? જે માણસ એ મત કરે છે તેને લવણપર્વતનાં દાનનું ફળ થાય છે, તેની સર્વ કામના પૂર્ણ થાય છે ને તે ઉત્તમ વિમાનમાં બેસી કલ્પપર્વત સુર્યલોકમાં રહે છે, જ્યાં તેની દેવ તથા દૈત્યો પૂજા કરે છે. એ પ્રમાણે રંદપુરાણમાં લવણસંક્રાંતિનું મત કહેલું છે. ૧-૮

-પ્રભાવલક્ષણ-

૩ ભોગસંક્રાંતિનું મત

અથ ભોગસંક્રાંતિવ્રત તૈવ્રવ-નંદિકેશ્વર ઉવાચ-વક્ષ્યેદં ભોગસંક્રાંતિં સર્વલોકવિવર્ધનીમ્ । સંક્રાંતિદિવસં પ્રાપ્ય યોષિતસ્તુ સમાદ્યેત્ ॥ ૧ ॥ કુંકુમં કજ્જલં ચૈવ સિંકુરં કસુમાનિ ચ । સુગંધીનિ ચ દ્રવ્યાણિ તાંદુલં શશિસંયુતમ્ ॥ ૨ ॥ તંદુલાન્ ફલસંયુક્તાંસ્તામ્બો દયાદ્વિષ્ણુઃ । અન્યાન્યપિ હિ વસ્તુનિ ભોગસાધનકાનિ ચ ॥ ૩ ॥ દયાત્ પ્રહૃષ્ટમનસા મિથુનેરૂપો યથાવિધિ । ભોજયિત્વા યથા-શક્તયા લગ્નયુગમં પ્રદાપયેત્ ॥ ૪ ॥ एवं संवत्सरेत्यांते रवि संपुण्य पूर्वाक्ष । धेवं सदक्षिणां दयात्सपत्नीकद्विजाय च ॥ ५ ॥ एवं यः कुरुते भक्त्या भोगसंक्रांतिमादरात् । स्यान्मुखी सर्वमर्त्येषु भोगी जन्मनि जन्मनि ॥ ६ ॥ इति भोगसंक्रांतिव्रतम् ॥

રંદપુરાણમાં જ નંદિકેશ્વર કહે છે-હવે સર્વ લોકની શ્રદ્ધિ કરનારે ભોગસંક્રાંતિનું મત કહું છું. સંક્રાંતિને દિવસે (સૌભાગ્યવતી) ઋષિઓને બોલાવી, કંકુ, કાળજી, સિંદૂર, સુંગધી પુષ્પ, સુંગધી દ્રવ્ય, કપૂરવાળું તાંબૂલ, ચોખા અને ફળ સમળું તેઓને આપવું. તેમજ ખીજ પણ ભોગમાં ઉપયોગી વસ્તુ આપવી. પ્રસન્ન મનથી વિધિપ્રમાણે યથાશક્તિ ઔપરુષનાં જોડાને જમાડી બળને વજ્રો આપવાં. એવી રીતે વર્ષ પૂરું થાય ત્યારે પ્રથમની પેઠે સૂર્યની પૂજા કરવી. ઋષિવાળા બ્રાહ્મણને ગાય તથા દક્ષિણ આપવી. જે માણસ એવી રીતે ભક્તિપૂર્વક આદરથી ભોગસંક્રાંતિનું મત કરે છે, તે જન્મોજન્મમાં સર્વ મનુષ્યો કરતાં સુખી થાય છે ને ભોગવાન થાય છે. એ પ્રમાણે ભોગસંક્રાંતિનું મત કહેલું છે ૧-૬

-કલ્પલક્ષણ-

૪ રૂપસંક્રાંતિનું મત

અથ રૂપસંક્રાંતિવ્રત તૈવ્રવ-નંદિકેશ્વર ઉવાચ-અયા-ન્યદપિ તે વક્ષ્યમ રૂપસંક્રાંતિશ્રુતમામ્ । સંક્રાંતિવાસરે સ્નાનં કુર્યાંતેભેન વૈ સુધીઃ ॥ ૧ ॥ હેમપાત્રે ઘૃતયુતે હિર-

સ્દંદુરાણમાં જ નંદિકેશ્વર કહે છે-હે નારદ ! હવે
ધન તથા સૌભાગ્ય આપનાર સૌભાગ્યસંક્રાંતિનું ઉત્તમ
વ્રત કહું છું, તે સાવધાન થઈ સાંભળો. સંક્રાંતિને
દિવસે સ્નાન કરી પાવન થઈ, પ્રથમની પેઠે સૂર્ય તથા
સુવાસિનીનું પૂજન કરી, વેદ જાણનાર બ્રાહ્મણને તથા
તેની સ્ત્રીને સૌભાગ્યાષ્ટક ને એ વસ્ત્રો આપવાં. એવી
રીતે વર્ષ પૂરું થાય ત્યારે ઉઘાપન કરવું. બ્રાહ્મણની પૂજા
કરવી. શક્તિપ્રમાણે લવણનો પર્વત કરાવવો. યથા-
શક્તિ સોનાનું કમલ તથા સૂર્યની મૂર્તિ કરાવવી, ને ચંદન
પુષ્પ વગેરેથી તેની પૂજા કરવી. પછી તે લવણું બ્રાહ્મ-
ણને આપવું, શેરડીના વિકાર (ગાળ-ખાંડ વગેરે), નાળનેા
પંખો, સુંદર યોળા, ધાણુ, જીરું, કસુંબો, કંક, ને લવણ
એ આઠ સૌભાગ્યાષ્ટક કહેવાય છે. જે માણસ સૌભાગ્ય-
સંક્રાંતિવ્રત કરે છે, તેને કુરુક્ષેત્રમાં હજાર ગોદાનના
જેટલું પુણ્ય થાય છે. જે સ્ત્રી આ વ્રત કરે છે, તે મનુષ્ય-
લોકમાં પ્રિય થાય છે ને જેમ કૈલાસમાં શંકરની સાથે
પાર્વતી આનંદ ભોગવે છે તથા વૈકુંઠમાં વિષ્ણુની સાથે
લક્ષ્મી આનંદ ભોગવે છે, તેમ તે સ્ત્રી પણ પોતાના પતિની
સાથે આનંદ ભોગવે છે. એ પ્રમાણે સૌભાગ્યસંક્રાંતિનું
વ્રત કહેલું છે. ૧-૮

૭ તાંબૂલસંક્રાંતિનું વ્રત

અથ તાંબૂલસંક્રાંતિવ્રત તૈવ ॥ નંદિકેશ્વર ડવાચ—
અધાન્યાં સંપ્રવક્ષ્યામિ તાંબૂલાલ્પામનુત્તમમ્ । વિધાનં
પૂર્વવત્કુર્વાન્દ્યાન્યસંક્રાંતિવચ્ચ તત્ ॥ ૧ ॥ તાંબૂલં ચંદનાચં
ચ દયાચિવ દ્વિજન્મને । एवं संवत्सरं पूर्णं रात्रौ रात्रौ ततः
परम् ॥ ૨ ॥ તાંબૂલં મહાયેદ્વિપ્રેઃ કારયેચ્ચ નાંતરમ્ ।
वत्सरांते तु कर्मकं कृत्वा चैव तु कौचनम् ॥ ૩ ॥ પર્ણ-
કોશં પ્રકુર્વાંત તથા પૂર્ણકાલયમ્ । ધૂર્ણમર્હં પ્રકુર્વાંત
પૂર્ણપ્રસ્ફોટનં તથા ॥ ૪ ॥ શુભવાસાદિધુણાં મોહાનિ
વિધિયાનિ ચ । દ્વિજદાપરયમાવાઘ સર્વોપસ્કરસંયુતેઃ ॥
व्रयैस्तु पूजयेद्भक्त्या षड्वैभोजयेद्द्विजान् ॥ ૫ ॥ ચવક-
શ્વિતં તુ ચર્તિકચિદ્વાઘનાય નિવેદયેત્ । एवं करोति या
नारी तांबूलार्घ्यं व्रतोत्तमम् ॥ ૬ ॥ મર્ત્ત્ત પુત્રૈશ્ચ પૌત્રૈશ્ચ
મોદતે સ્વપુત્રે સદા ॥ इति तांबूलसंक्रांतिः ॥

સ્કંદપુરાણમાં જ નંદિકેશ્વર કહે છે—હવે તાંબૂલસંક્રાં-
તિનું અતિ ઉત્તમ વ્રત કહું છું. ધાન્યસંક્રાંતિની પેઠે આ
સંક્રાંતિમાં પશુ સપ્તમેા પ્રકાર કરવો. તાંબૂલ તથા ચંદન
વગેરે બ્રાહ્મણને આપવાં. એક વર્ષ સુધી રાત્રે બ્રાહ્મણને
તાંબૂલ ખવરાવવાં, કાંઈ દિવસ પશુ ખાલી જવા દેવો.
નહીં, વર્ષ પૂરું થાય ત્યારે ઉદ્યાપન કરવું. સોનાનું કમળ
કરાવવું. પાન, સોપારીનું ચૂથું તથા એલાયચી વગેરે
મુખવાસનાં ભરેલાં જૂદાં જૂદાં પાત્રો રાખવાં. બ્રાહ્મણનાં
આપુરુષ જોડાને મોલાવી, ચંદન વગેરે ઉપચારોવડે
હાંતિથી તેની પૂજા કરવી. બ્રાહ્મણને છ રસવાળાં
મોજન કરાવવાં. પછી જે કાંઈ તૈયાર કરેલું હોય, તે
બ્રાહ્મણને આપવું. જે આ એ પ્રમાણે ઉત્તમ તાંબૂલ-
સંક્રાંતિનું વ્રત કરે છે, તે પોતાના પતિ, પુત્ર તથા
પૌત્રોની સાથે ધરમાં સદા સુખ પામે છે, એ પ્રમાણે
તાંબૂલસંક્રાંતિનું વ્રત કહેલું છે. ૧-૨

૮ મનોરથસંક્રાંતિનું વ્રત

અથ મનોરથસંક્રાંતિવ્રત તૈવ ॥ નંદિકેશ્વર ડવાચ—
જતઃપરં પ્રવક્ષ્યામિ સંક્રાંતિં ચ મનોરથમ્ । ગુહેન પૂર્ણ
કુંભં ચ સવર્ણં ચ સ્વશક્તિઃ ॥ ૧ ॥ સંક્રાંતિવાસરે દયા-
દ્વાઘાજ્ઞાણય કુટુંબિને ॥ ૨ ॥ (શેષં ધાન્યસંક્રાંતિવત્) एवं
संवत्सरे पूर्णं कुर्यादुद्यापनं शुभम् । शुद्धस्य पर्वतं कृत्वा
वज्ररजैश्च भूषितम् । अयने चोत्तरे दद्याद्विज्जिहाडयं न
कारयेत् ॥ ૩ ॥ ચ ય ય કામયતે કામં તે સં પ્રાપ્નોતિ પુષ્ક-
લમ્ । सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥ ૪ ॥ इति
मनोरथसंक्रांतिव्रतम् ॥

સ્કંદપુરાણમાં જ નંદિકેશ્વર કહે છે—હવે મનોરથસંક્રાં-
તિનું વ્રત કહું છું. સંક્રાંતિને દિવસે કુટુંબવાળા બ્રાહ્મ-
ણને યથાશક્તિ ગોળથી ભરેલા, ઉપર વજ્રવાળો ધડો

આપવો. બ્રાહ્મણો પ્રકાર ધાન્યસંક્રાંતિની પેઠે કરવો.
વર્ષ પૂરું થાય ત્યારે ઉદ્યાપન કરવું. તેમાં ઉત્તરાયણ થાય
ત્યારે વજ્ર તથા રત્નોથી સુશોભિત ગોળનો પર્વત કરી
તે બ્રાહ્મણને આપવો. તેમાં લોભ કરવો નહીં. જે
બ્રાહ્મણ એવી રીતે મનોરથસંક્રાંતિનું વ્રત કરે છે, તેનાં
ધારેલાં કાંઈ સિદ્ધ થાય છે ને તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ
સૂર્યલોકમાં પૂજ્ય છે. ૧-૪

૯ અશોકસંક્રાંતિનું વ્રત

અથાશોકસંક્રાંતિવ્રત તૈવ ॥ નંદિકેશ્વર ડવાચ—અતઃ
પરં પ્રવક્ષ્યામ્યશોકસંક્રાંતિવ્રતમમ્ । અયને વિપુલે ચૈવ
બ્યતીપાતો મચેયદિ ॥ ૧ ॥ एकभुक्तं नरः कुर्यात्तिलैः
स्नानं तु कारयेत् । कौचनं भास्करं कृत्वा यथाविभवश-
क्तितः ॥ ૨ ॥ સ્નાપયેત્સ્વચ્છગઘ્વેન ગંધપુષ્પૈસ્તુ પૂજયેત્ ।
સંછાપ રક્તવજ્રાભ્યાં તામ્રપાત્રે નિધાય ચ ॥ ૩ ॥ આસ્ક-
રાય નમઃ પાદૌ પૂં । રવ્યેં જંચે પૂં । આદિત્યાયં
જાહ્નવી પૂં । દિવાકરાયં ઝરૂ પૂં । અર્ચ્યમેં કટી
પૂં । માનવેં હરં પૂં । પૂષ્ણેં બાહુ પૂં । મિત્રાયં
સ્તનૌ પૂં । વિવસ્વતેં કંઠં પૂં । સહસ્રાંશવેં શુલ્કં
પૂં । તમોદેવેં મેત્રે પૂં । તેજોરાશ્યેં શિરઃ પૂં ।
અરુણસારથ્યેં સર્વોગં પૂં ॥ ૪ ॥ અર્ચ્યં ચ પૂર્વવત્કાર્યં
બ્રાહ્મણાય નિવેદયેત્ । एवं संवत्सरे पूर्णं कौचनेन
दिवाकरम् । संपूज्य पशुकुलमैर्यथाविभवसारतः ॥ ૫ ॥
ધૃપદૌપિંશ નૈવૈયે રક્તવજ્રેણ ઘેટિલમ્ । તતો હોમં પ્રકુર્વાંત
રવિમન્ત્રેણ નારદ ॥ ૬ ॥ દ્વાદશ કપિઠા દેયા વજ્રાલં-
કારસંયુતાઃ । અશ્વકઃ કપિઠામેકાં વિત્તાશ્વાભવિવર્જિતઃ ।
આયુરારોધ્યમેશ્વર્યં માર્યાયુત્તમમન્વિતઃ ॥ ૭ ॥ इति
अशोकसंक्रांतिः ॥

સ્કંદપુરાણમાં જ નંદિકેશ્વર કહે છે—હવે અશોક-
સંક્રાંતિનું ઉત્તમ વ્રત કહું છું. અયનમાં ને વિપુલકાલમાં
બ્યતીપાતને દિવસે એક વખત મોજન કરવું. તલથી
સ્નાન કરવું. શક્તિ પ્રમાણે સોનાની સૂર્યની મૂર્તિ કરા-
વવી. તેને બે લાલ વસ્ત્રો પહેરાવી, ત્રાંખાનાં પાત્રમાં
રાખી, પંચમગ્ધથી સ્નાન કરાવી, ચંદન પુષ્પ વગેરેથી
તેની પૂજા કરવી. ‘આસ્કરાય નમઃ પાદૌ પૂજ્યામિ’ એ
મંત્ર અણી પગની પૂજા કરવી. ‘રવ્યેં’ થી પીંડીની,
‘આદિત્યાયં’ થી મુઠ્ઠાણી, ‘દિવાકરાયં’ થી સાથ-
ળની, ‘અર્ચ્યમેં’ થી કેડની, ‘માનવેં’ થી પેટની, ‘પૂષ્ણેં’
થી બાહુની, ‘મિત્રાયં’ થી સ્તનની, ‘વિવસ્વતેં’ થી
કંઠની, ‘સહસ્રાંશવેં’ થી મુખની, ‘તમોદેવેં’ થી નેત્રની,
‘તેજોરાશ્યેં’ થી મસ્તકની, અને ‘અરુણસારથ્યે નમઃ
સર્વોગં પૂજ્યામિ’ એ મંત્ર અણી સર્વોગની પૂજા કરવી.
પૂર્વની પેઠે અર્ચ્ય આપવો. પછી સર્વ સામગ્રી બ્રાહ્મણને
આપવી. વર્ષ પૂરું થાય ત્યારે સોનાની સૂર્યની મૂર્તિ

કરાવી લાલ વસ્ત્ર પહેરાવી, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ અને નેવેલ વગેરે ઉપચારાથી યથાશક્તિ તેનું પૂજન કરવું. પછી સૂર્યનો મંત્ર બાળી હોમ કરવો. જે શક્તિ હોય તે વસ્ત્ર ને અલંકારથી શોભાવેલી ખાર કપિલા ગાય આપવી; નહીં તો એક કપિલા ગાય આપવી. તેમાં ધનની શક્તિ કરવી નહીં. જે માણસ અશોકમત કરે છે, તેની ક્ષીન તથા તેના પુત્રોનું આયુષ્ય વધે છે અને તેઓનું ઐશ્વર્ય વધે છે. ૧-૭

૧૦ આયુષ્યસંક્રાંતિનું મત

અથ આયુઃસંક્રાંતિસ્તત્રૈવ ॥ નંદિકેશ્વર ડવાચ-અધ્યાન્યાં ચ પ્રવક્ષ્યામિ આયુઃસંક્રાંતિહતમામ્ ॥ સંક્રાંતિવિવેકે જાત્વા પૂજયેષ્ઠ દિવાકરમ્ ॥ ૧ ॥ કાંસ્યે ક્ષીરં ઘૃતં દયાદ્ સહિરણ્યં ચ સ્વશક્તિઃ । મંત્રૈશ્ચેવ ધૃમ્યમાને પૂજા સેવ પ્રકીર્તિતા ॥ ૨ ॥ છક્ષીરછરમીજાતપીયૂષસમસર્પિણક્ ॥ આયુરારોગ્યમૈશ્વર્યમતો દેહિ દ્વિજાર્પિતમ્ ॥ ૩ ॥ અનેન વિષિના વર્ષે સર્વે દયાદત્તદ્રિતઃ । ડયાપનાદિકં સર્વે ધાન્યસંક્રાંતિવદ્રવેદ ॥ ૪ ॥ एवं ક્રુતે તુ યત્પુણ્યં શક્યં નેદં મયોદિતમ્ ॥ નિર્ઘ્યાંશિશ્ચૈવ લીલાંયસ્તેજસી કીર્તિમા-સ્તથા । અપમૃત્યુમયં નાસ્તિ જીવેષ્ઠ શરદાં શતમ્ ॥ ૫ ॥

૨૬૬પુરાણમાં જ નંદિકેશ્વર કહે છે-હવે બીજું આયુષ્ય-સંક્રાંતિનું મત કહું છું. સંક્રાંતિને દિવસે ૨નાન કરી, સૂર્યની પૂજા કરવી. પોતાની શક્તિપ્રમાણે કાંસાના પાત્રમાં દૂધ, ઘી અને સુવર્ણનું દાન કરવું. 'દૂધ કે જે ગાયથી ઉત્પન્ન થયેલું અને અમૃત જેવાં ઘી સહિત છે, તે હું બ્રાહ્મણના હાથમાં આપું છું માટે મને આયુષ્ય, આરોગ્ય અને ઐશ્વર્ય આપો.' એવી રીતે સાવધાનીથી એક વર્ષ સૂધી દાન કરવું. ઉદ્ધાપન વગેરે સધળું ધાન્ય-સંક્રાંતિની પેઠે કરવું. એવી રીતે મત કરવાથી જે કુળ થાય છે, તે મારાથી પણ કહેવાય તેમ નથી. જે માણસ એ મત કરે છે તે બાધિરહિત, લાંબા આયુ-ષ્યવાળો, તેજસ્વી, કીર્તિવાળો ને અપમૃત્યુથી નિર્ભય થાય છે ને તે સો વર્ષો સુધી જીવે છે. આ પ્રમાણે આયુષ્ય-સંક્રાંતિનું મત કહેલું છે. ૧-૫

૧૧ ધનસંક્રાંતિનું મત

અથ ધનસંક્રાંતિસ્ત્રૈવ ॥ નંદિકેશ્વર ડવાચ-ધનસંક્રાંતિ-માહાત્મ્યં ધૃષ્ટ્વ સ્કંદ વિધાનતઃ । ચક્રત્વા સર્વપાપેભ્યો છુચ્યતે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૧ ॥ સંક્રાંતિવિવેકં પ્રાપ્ય શ્ચિ-મૃત્વા સમાહિતઃ । કલશં નિર્મળં ઘૃષ્ઠ વારિપૂર્ણં નિશા-પયેદ્ ॥ ૨ ॥ સુવર્ણયુક્તં તં કૃત્વા પ્રતિમાસં તુ રાપયેદ્ ॥ વિષિનાઝનેન વર્ષાંતે પ્રીયતાં મે વિવાકરઃ ॥ ૩ ॥ પૂજાવિધાનં સર્વેષાં ધાન્યસંક્રાંતિવદ્રવેદ્ ॥ સૌર્વર્ણ કમલં કૃત્વા સર્વં

ચોપરિ વિન્યસેદ્ ॥ ૪ ॥ હસ્તે સુવર્ણવટિતં પંકજં વિનિ-વેશયેદ્ ॥ ગોશાનં તત્ર દાતવ્યમેવં સંપૂર્ણત્સં વ્રજેદ્ ॥ ૫ ॥ જન્મના શતસાહસ્રં ધનયુક્તો મહેશ્વરઃ । આયુરારોગ્યસંપન્નઃ સૂર્યલોકે મહીયતે ॥ ૬ ॥

૨૬૬પુરાણમાં જ નંદિકેશ્વર કહે છે-હવે ૨૬૬ । જે કર-વાથી નિઃસંદેહ સધળાં પાપો દૂર થાય છે, તે ધનસંક્રાં-તિનું માહાત્મ્ય વિવિધી કહું છું તે સાંભળો. સંક્રાંતિને દિવસે પવિત્ર થઈ સાવધાન થઈ ડિદ્રહિત તથા જળથી ભરેલા ધડામાં સુવર્ણ નાંખી તેનું દાન કરવું. એવી રીતે મહિને મહિને ધડાનું દાન કરવું; ને 'સૂર્ય મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ' એમ કહેવું. ધાન્યસંક્રાંતિની પેઠે પૂજા કરવી. વર્ષ પૂરું થાય ત્યારે ઉદ્ધાપન કરવું. સોનાનું કમલ કરાવવું. તેની ઉપર સૂર્યની સ્થાપના કરવી. તેના હાથમાં સોનાનું કમલ આપવું અને ઝોદાન આપવું. એવી રીતે કરવાથી તે મત પૂર્ણ થાય છે. જે માણસ ધનસંક્રાંતિનું મત કરે છે, તે લાંબો જન્મમાં ધનવાન, આયુ-ષ્યવાન ને આરોગ્યવાન થાય છે ને અંતે સુર્વલોકમાં પૂજાય છે. ૧-૫

૧૨ સર્વસંક્રાંતિઓનું ઉદ્ધાપન

અથ સર્વસંક્રાંતિયાપનં લિહ્યતે ॥ હેમાદ્રી માત્સ્યે-નંદિકેશ્વર ડવાચ-અધ્યાન્યદપિ વક્ષ્યામિ સંક્રાંત્યુ-યાપનં ઝને । વિદુષે ચાયને ચૈવ સંક્રાંતિત્રતમાચરેદ્ ॥ ૧ ॥ પૂર્વેશુરેકમષ્ટેન દંતધાવનપૂર્વકમ્ ॥ સંક્રાંતિભાસરે પ્રાપ્તે તિલૈઃ સ્નાનં સમાચરેદ્ ॥ ૨ ॥ રવિસંક્રમણે મૃમૌ ચંદનેનાઘપત્રકમ્ ॥ પર્ષ સકર્ણિકં કૃત્વાત્તસ્મિન્નાવાહયે-દ્વિમ્ ॥ ૩ ॥ કર્ણિકાર્યાં ન્યસેદેવમાદિત્યં પૂર્વસંસ્તતઃ । નમઃ સોમાર્ષિણે ધામ્યે નમો જ્ઞર્મ્મલકાય ચ ॥ ૪ ॥ નમઃ સત્ત્વિજે નૈર્જયે કલ્પણે તપનં કુષ્ઠઃ । નાયવ્યે મિત્ર-નામાનં વિન્યસેતુ યથાક્રમમ્ ॥ ૫ ॥ માર્તંદ્યુતરે વિશ્ણુ-મીધામ્યે પૂજયેત્કમાદ્ ॥ દ્વિજાય સોલકં કુંભં તિલપાર્શ્વં દિરખ્મમમ્ ॥ ૬ ॥ કમલં તુ યથાશક્ત્યા કારયિત્વા નિવેદયેદ્ ॥ ચંદ્રનોદકપુષ્પૈશ્ચ દેવાયાર્ચ્યં નિવેદયેદ્ ॥ ૭ ॥ વિશ્વાય વિશ્વરૂપાય વિશ્વધામ્ને સ્વયંધ્રુવે । નમોઽનંત નમો ધામે ક્રક્કસામયજુષાં પતે ॥ ૮ ॥ અનેન વિષિના સર્વે માસિ માસિ સમાચરેદ્ ॥ વસ્તરાંતે તથા કૃત્વાત્સૂર્ય દ્વાદ-શ્વાધા નરઃ ॥ ૯ ॥ સંવત્સરાંતે ઘૃતપાયસેન સંતર્પ્ય વક્ત્રિ દ્વિજપુંગવાભ્યે । કુંભાન્ પુનર્દ્વાદશ ષેત્રયુક્તાન્સદ્રત્નહૈરભ્ય-પન્નગભાન્ ॥ ૧૦ ॥ પયસ્વિનીઃ કીલ્બતીશ્ચ દયાતામ્નાઃ સ્વરૂપેણ સુવજયુક્તાઃ । ગાવોઽથવા સત્ ૫ કાંસ્વરોહા માત્સ્યાંચરાભ્યાશ્ચતુરોઽપ્યશ્વતઃ ॥ ૧૧ ॥ તત્રાપ્યશ્વતઃ કપિ-કામપૈર્કાં નિવેદયેદ્ભ્રાહ્મણપુંગવાય ॥ હૈર્માં ૫ દયાસ્પૃધિવો-મશેષાં કૃત્વાઽપ નૈપ્યામયથા શ્વતામીન્ ॥ ૧૨ ॥ પૈદી-મશ્વકોઽપ તિલૈર્વિધાય સૌર્વર્ણસૂર્યેણ સમં પ્રદદાવ્ ॥

ન વિત્તાશ્ચાં વુરુવોડન કુર્વાકુર્વનથો વાતિ ન સંચયોડન
॥૧૩॥ યાવન્મહેદ્રપ્રમુખા નર્મદાઃ પૃથ્વી ચ સત્તાન્નિધયુતેહ
તિષ્ઠે । તાવત્સર્ગયર્વગણેરયૈષ્ઠેઃ સંપૂજયતે નારદ નાકપૃષ્ઠે
॥ ૧૪ ॥ સતસ્તુ કર્મક્ષયમાપ્ય સોઽય દ્વીપાધિપઃ સ્વાત્ક-
ઠ્ઠીકયુકઃ । કૃષ્ણેષ્ઠે ડુંગવયુઃ સમાયૈઃ પ્રમૂતપુત્રો રિપુ-
વંદિતામિઃ ॥ ૧૫ ॥ इति सर्वसंक्रांत्युत्थापनम् ।

હેમાદ્રિમાં મત્સ્યપુરાણમાં નંદિકેશ્વર કહે છે—હે મુને!
હવે સંક્રાંતિનું ઉદ્ધાપન કહું છું. વિપુલકાલમાં તથા
અપનમાં સંક્રાંતિનું મત કરવું. પહેલે દિવસે દાતણ
વગેરે નિત્યકર્મ કરી એક વખત બોજન કરવું. પછી
સંક્રાંતિને દિવસે તિલથી સ્નાન કરવું. ચંદનથી કણ્ઠિકા-
વાળું અબ્દલ કમલ ચીતરી, તેમાં સૂર્યનું આવાહન
કરવું. પૂર્વ તરફની કણ્ઠિકામાં ‘નમઃ આદિત્યાય’ એ મંત્ર
ભણી આદિત્યની સ્થાપના કરવી. ‘નમઃ સોમાર્ચિણે’ એ મંત્ર
ભણી સોમાર્ચિણી અગ્નિ કોણની કણ્ઠિકામાં સ્થાપના
કરવી. ‘નમઃ શ્રદ્ધસંહાય’ થી દક્ષિણ દિશાની કણ્ઠિકામાં
ઋષુન્ડેશ્વરી સ્થાપના કરવી. ‘નમઃ સવિત્રે’ થી નૈઋત્ય
કોણમાંની કણ્ઠિકામાં સવિતાની સ્થાપના કરવી. ‘નમસ્ત-
પ્તનાય’ થી પશ્ચિમ દિશામાંની કણ્ઠિકામાં તપનની
સ્થાપના કરવી. ‘નમો મિત્રાય’ થી વાયવ્ય કોણની
કણ્ઠિકામાં મિત્રની સ્થાપના કરવી. ‘નમો માર્તંડાય’
થી ઉત્તર દિશાની કણ્ઠિકામાં માર્તંડની સ્થાપના કરવી
અને ‘નમો વિષ્ણવે’ એ મંત્ર ભણી ઇશાન કોણની કણ્ઠિ-
કામાં વિષ્ણુની સ્થાપના કરવી. પછી કમથી પૂજા કરવી.
જળનો ધડો, તિલનું પાત્ર ને યથાશક્તિ કરાવેલું સોનાનું
કમળ બ્રાહ્મણને આપવું. ચંદન, જળ ને પુષ્પવડે સૂર્યને
અર્ધ આપવો. ‘હે અનંત ! હે સૂર્ય ! આપ વિશ્વ છો,
વિશ્વરૂપ છો, જગતમાં તે જરૂર છો, ધાતા છો, અને
ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદના પતિ છો. તેને હું
વારંવાર નમસ્કાર કરું છું’ એવી રીતે મહિને મહિને
સધળું કરવું. વર્ષ પૂરું થાય ત્યારે બાર સૂર્ય કરાવવા.
ઘી અને દૂધપાકવડે અગ્નિ તથા બ્રાહ્મણને તૃપ્ત કરવા.
સોનાના કમળવાળા બાર ધડા આપવા. પુષ્કળ દૂધ-
વાળી, સારા સ્વભાવવાળી, સુંદર વજ્રવાળી, માળા પહે-
રાવેલી અને કાંસાના પાત્રવાળી લાલ બાર ગાયો
આપવી. તેટલી શક્તિ ન હોય તો સાત, તેટલી પણ
શક્તિ ન હોય તો ચાર અને તેટલી પણ શક્તિ ન હોય
તો એક કપિલા ગાય ઉત્તમ બ્રાહ્મણને આપવી. સોનાની,
રૂપાની, તાંબાની અથવા તલના લોટની સધળી પૃથ્વી
કરી બ્રાહ્મણને આપવી. તેની સાથે સોનાનો સૂર્ય પણ
આપવો. આ પૂજામાં ધનનો લોભ કરવો નહીં, કારણ
કે લોભ કરવાથી અધોગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે, એમાં
સંશય નથી. જે માણસ એવી રીતે ઉદ્ધાપન કરે છે,
તે જ્યાં સુધી મહેદ્ર વગેરે પર્વતો તથા સાત સમુદ્રવાળી

પૃથ્વી રહે છે ત્યાં સુધી સ્વર્ગમાં રહે છે ને ગંધર્વો
તેની પૂજા કરે છે અને કર્મોના ક્ષય થયા પછી સૃષ્ટિના
આરંભમાં તે માણસ સારાં કુળમાં અવતરે છે, સારા
સ્વભાવવાળો થાય છે ને દીપનો અધિપતિ થાય છે અને
તેને સ્ત્રી ઉત્તમ મળે છે, ધણા પુત્રો થાય છે ને શત્રુઓ
પણ તેનાં અરણ્યવંદન કરે છે, એવી રીતે સર્વસંક્રાંતિનું
ઉદ્ધાપન કહેલું છે. ૧-૧૫

૧૩ ધનસંક્રાંતિમાં વિશેષ વિધિ

અથ ધનસંક્રમણે વિશેષઃ ॥ રવૌ ધનુષિ સંપ્રાપ્તે જ્ઞાનં
કૃત્વાઽઽણોદયે । સર્વં નિત્યં ચ સંપાપ ક્ષત્તૈ ન ગતો દુઃખિઃ
॥ ૧ ॥ કૃત્વાનેન વિપ્રાન્તૈ મોજયેદ્ધૃતપાયસૈઃ । દક્ષિ-
ર્ગૌર્ધ્રેષ્ઠ સંતોવ્ય સ્વયં ધૃજીત વાગ્ધતઃ ॥ ૨ ॥ एवं निरंतरं
કૃપાંદશકો માહવાસરે । હ શુક્ત્વા તુ મોગાન્તૈ સૂર્યલોકં
સ ગચ્છતિ ॥ ૩ ॥ इति धनुर्मासे विशेषः ।

ધનસંક્રાંતિ એસે ત્યારથી અરુણોદયમાં સ્નાન કરવું.
સૂર્યોદય પહેલાં સધળું નિત્યકર્મ સમાપ્ત કરી, કૃતરાત્ર,
ઘી તથા દૂધપાક વગેરેથી બ્રાહ્મણને બોજન કરાવવું.
દક્ષિણ અને ઉત્તરનાં વસ્ત્રો આપી તેઓને પ્રસન્ન કરી,
ઓન મતથી પોતે જમવું. એવી રીતે ધનસંક્રાંતિ રહે,
ત્યાં સુધી પ્રતિદિન કરવું. જે તેટલી શક્તિ ન હોય તો
રવિવારે રવિવારે કરવું. જે માણસ એ સંક્રાંતિમાં ઉપર
કહ્યા પ્રમાણે કરે છે, તે આ લોકમાં ઉત્તમ સુખ ભોગવી,
અંતે સૂર્યલોકમાં જાય છે. એ પ્રમાણે ધનુર્માસમાં મત
કરવાનું કહેલું છે. ૧-૩

૧૪ સૂર્યને ધૃતસ્નાન

અથ રવેર્ધૃતજ્ઞાપનં હેમાદ્રી ભવિષ્યે—ઉત્તરે સ્વયને પ્રાપ્તે
ધૃતપ્રસ્થેન યો રવિમ્ । સ્નાપયિત્વા બ્રાહ્મણેભ્યો યઃ પ્રય-
ચ્છતિ માનવઃ ॥ ૧ ॥ વૃત્તધેહં તથા દયાદ્વાજ્ઞાપાય કુટું-
બિને । સર્વપાપવિનિર્મુક્તઃ સૂર્યલોકે ચિરં વસેત્ । તત્તો
भवति धृषालः प्रजानंदविचर्षणः ॥ ૨ ॥ इति उदगयने रवे-
ર્धृतસ્નાपनम् ।

(એ જ સમયમાં) ઘીથી સૂર્યને સ્નાન કરાવવાનું
હેમાદ્રિમાં તથા ભવિષ્યમાં કહેલું છે. જે માણસ, ઉત્ત-
રાયણ એસે ત્યારે એક શેર ઘીથી સૂર્યને સ્નાન કરાવી
તે ઘી બ્રાહ્મણને આપે છે અને કુટુંબવાળા બ્રાહ્મણને
ધૃતધેનુ આપે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ ચિરકાલ-
પર્યંત સૂર્યલોકમાં વસે છે ને પછી આ લોકમાં પ્રજાને
પ્રસન્ન કરનાર મોટો રાજા થાય છે. એ પ્રમાણે ઉત્તરા-
યણમાં ઘીથી સ્નાન કરાવવાનું કહેલું છે. ૧-૨

૧૫ મકરસંક્રાંતિમાં ધૃતકંબલનું દાન કરવાનો મહિમા

અથ મકરસંક્રાંતૌ ધૃતકંબલદાનમહિમા શિવરાત્ર્યે—
માધે માસિ મહાદેવે યઃ કૃપાદ્ધૃતકંબલમ્ । સ શુક્ત્વા

સકલાન્મોગાન્તે મોક્ષં ચ વિંદતિ ॥ ૧ ॥ નરા મૂપતયો
આતા ધૃતકંબલદાનતઃ । જાતિસ્મરાથ તે જાતા સુકાશંતે
શિવાર્ચકાઃ ॥ ૨ ॥ પુરા સુનાગસં વિપ્રં જાવાલિં શ્રુતિ-
પારાગમ્ । પપ્રચ્છ ક્ષલ્લકર્ણાંગો ધર્મ દારિદ્ર્યાનાશકમ્ ॥ ૩ ॥

શિવરહસ્યમાં કહ્યું છે કે, જે માણસ માધ માસમાં
મહાદેવને ધૃતકંબલ આપે છે, તે આ લોકમાં સધળા
ભોગો ભોગવી અંતે મોક્ષ પામે છે. ધૃતકંબલથી મહા-
દેવને પૂજનારા લોકો આ લોકમાં રાજ અને પૂર્વ
જન્મના રમરશુવાળા થયા છે અને અંતે મોક્ષને પામ્યા
છે. પૂર્વ, શૂલકબુદ્ધિ, સુનાગા, જે વેદના પારને પહોંચ-
નાર જાવાલિ આલશ્ય હતા, તેને દારિદ્ર્ય નાશ કરવા-
વાળા ધર્મ પૂઠયો હતા. ૧-૩

સુનાગા ક્વાચ- અસિતાયાઃ સિતાયા વા ષેનોષ્ટતમઃ-
તમમ્ । સંપાદનીયં યત્નેન ષનીશ્રૂતં ચ શોભનમ્ ॥ ૪ ॥
તદ્ધૃતં તુલ્યોત્તમીયં પ્રસ્યસાર્ચનાતત્રયમ્ । મહાર્કચક્રમેતદ્ધિ
ધૃતસ્ય પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૫ ॥ તદર્થં વા તદર્થં વા સાર્થં
નર્થં શિવાક્રમે । ધૃતેનાન્યેન દેવેશમભિષિચ્ય મહેશ્વરમ્
॥ ૬ ॥ તત્તો ધૃતં ષનીમૂતમર્પયેચ્છિલ્લમસ્તકે । તતસ્તિલેઃ
સર્પપૈશ્વિલ્લવપ્રૈશ્વ કોમલૈઃ ॥ ૭ ॥ હેમપૈશ્વ દેવેશઃ
પૂજનીયો મહેશ્વરઃ । ધૃપદીપાદિકં દેયં મહાનૈભેયમાદરાત્
॥ ૮ ॥ તત્તો મીરાજનં દશ્વા દેયઃ પ્રુષ્પાંજલિસ્તતઃ । પ્રદ-
ક્ષિણાનમસ્કારાન્ કૃત્વા ચ તદનંતરમ્ ॥ ૯ ॥ શૈર્ષ પંચા-
શ્વરં જપ્ત્વા શિવાયૈ તથિવેદ્યેદ્ । તયો જાગરણં કુર્વા-
ચ્છિલ્લવસ્મરણપૂર્વકમ્ ॥ ૧૦ ॥ તતઃ પ્રાતઃ સમુત્થાય કૃત્વા
જ્ઞાનાદિકં પુનઃ । પૂજનીયો મહાદેવો ધૃતસેવનપૂર્વકમ્
॥ ૧૧ ॥ મોજનીયાસ્તથા શૈવા જથૈર્મોર્ગ્યૈશ્ચ યત્નતઃ ।
તતઃ સ્વયં ચ મોક્ષર્થં વૈશ્વસિઃ સદ્ સારદરમ્ ॥ ૧૨ ॥
જનેન તવ દારિદ્ર્યં નાશમેવ્યતિ સર્વથા । મોગાંશ્વિદુઃકાન્
શ્રુત્વા શિવલોકં ગમિષ્યસિ ॥ ૧૩ ॥ હિત મકરસંક્રાંતો
ધૃતકંબલદાનં સંપૂર્ણમ્ ।

સુનાગા કહે છે-કાળી વા ધોળી હર કાંઈ ગાયનું
અતિ ઉત્તમ થી એકડું કરવું. તે વજનમાં સાડા ત્રણસો
શેર થાય ત્યારે મહાધૃતકંબલ કહેવાય છે. તેથી અર્ધ
વા તેથી પચ્ચ અર્ધ થી સાપંકાસે શિવાલયમાં લઇ જવું.
તે થીથી મહાદેવને અભિષેક કરવો. તે થી જામી ગયા
પછી મહાદેવ ઉપર ચડાવવું. પછી તિલ, સર્પવ, કામલ
બીલીપત્રો અને સુવર્ણનાં કમળોવાડે મહાદેવની પૂજા કરવી.
આદરથી ધૂપ, દીપ ને નૈવેદ્ય વગેરે કરવાં. પછી આરતી
ઉતારી પુષ્પાંજલિ આપવી, પ્રદક્ષિણા કરવી ને નમસ્કાર
કરવા. શિવપંચાક્ષરનો જપ કરી તે શિવાર્પણ કરવું.
રાતે જાગરણ કરવું, ને શિવનું રમરશુ કરવું. સવારે
સ્નાન વગેરે નિત્યકર્મ કરી ઘીનો અભિષેક કરી મહાદે-
વની પૂજા કરવી, પછી શિવભક્તોને નાના પ્રકારનાં
ભોજન કરાવવાં. આદરથી સર્ગાવહાલાની સાથે પોતે

જમવું. એ પ્રકારે કરવાથી અવશ્ય તાકે દારિદ્ર્ય નશ્વ
થશે. તેથી તું આ લોકમાં પુષ્કળ ભોગ ભોગવી અંતે
શિવલોકમાં જઇશ. ૧-૧૩ એ પ્રમાણે મકર સંક્રાંતિમાં
ધૃતકંબલદાનનો મહિમા કહેલો છે.

૧૬ મકરસંક્રાંતિમાં *દધિમન્થન દાનનો પ્રકાર

અથ મકરસંક્રમણે દધિમંથનદાનમ્ ॥ તદ્વિધિઃ-માસપ-
ક્ષાપુષ્કલિય મમેહજન્મનિ જન્માંતરે ચ અલંકિતસૌભાગ્ય-
પુત્રપૌત્રજનવાન્યામિદ્ધર્પ્યં શ્રીસચિત્સુર્યનારાયણસ્વરૂપિણે
બ્રાહ્મણાય દધિમંથનદાનં કરિષ્યે હિત સંકલ્પ્ય ॥ ૧ ॥
તિકોદ્વર્તનપૂર્વકં સ્નાત્વા શુશ્વિવર્ણં પરિધાય ધાંદે યશ્વોદા-
કૃષ્ણયોઃ સુવર્ણપ્રતિમાં સંપૂજ્ય પ્રાર્થયેદ્ ॥ ૨ ॥ યશ્વોદે
ત્વં મહાભાગે સુતં દેહિ મનોરમમ્ । પૂજિતાડિત મયા દેવિ
દધિમંથનમાજને ॥ ૩ ॥ શ્રીકૃષ્ણ પરમાર્નદ સંસારાર્ણવ-
તારક । પુત્રં દેહિ મનોર્જં ચ ક્ષણત્રયવિમોહણમ્ ॥ ૪ ॥
દાનમંત્ર-ગૃહાણ ત્વં દ્વિજભેદ દધિમંથનમાજનમ્જાનવનીતેન
સહિતં યશોદાસહિતં દરિમ્ ॥ ૫ ॥ પ્રસાદઃ ક્રિયતાં મર્થ
સૂર્યેરુપ જ્યોત્સ્નુ તે ॥ ૬ ॥ (હવેં ચ જ્ઞાન્નપુરાણે રંગ-
દાનમાહાત્મ્યે કૃપાં પ્રતીતિહાસપૂર્વકં દુર્વાસાસોપદિશ્મ ।)

માસ પક્ષ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરી, 'મારા આ જન્મ
તથા જન્માંતરમાં અખંડ સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ માટે અને
પુત્ર, પૌત્ર, ધન ને ધાન્યની વૃદ્ધિ માટે હું સુર્યનારા-
યણરૂપ આલશ્યને દધિમંથનનું દાન આપીશ,' એવો
સંકલ્પ કરાવીને તિલચૂર્ણ ચોપડી સ્નાન કરી, પવિત્ર
વસ્ત્ર પહેરી યશોદા તથા શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ પાત્રમાં રાખી
તેની પૂજા કરવી. પછી પ્રાર્થના કરવી; 'હે યશોદે !
હે મહાભાગે ! હે દેવિ ! મેં મથનીમાં તમારી પૂજા કરેલી
છે, માટે મને સુંદર પુત્ર આપો. હે કૃષ્ણ ! હે પરમા-
નંદરૂપ ! હે સંસારરૂપી સમુદ્રમાંથી તારનાર ! જે પુત્રને
જાણ્યો મુકત કરે તેવો ઉત્તમ પુત્ર આપો.' એ પ્રમાણે
પ્રાર્થના કરી, 'હે ઉત્તમ આલશ્ય ! આ મથની તથા
યશોદા સહિત અને હાથમાં માખણવાળા શ્રીકૃષ્ણનું
મહત્વ કરો. હે મહારાજ ! આપ સૂર્યરૂપ છો, માટે
આપને નમસ્કાર કહું છું. મારી ઉપર કૃપા કરો' એ
મંત્ર બોલી તેનું દાન કરવું. ૧-૬ (એ પ્રમાણે આ મત
અહ્યાંડપુરાણમાં રંગદાનના આહાત્મ્યમાં દુર્વાસા ઋષિએ
કૃપીપ્રત્યે કહેલું છે.)

તથાહિ કૃષ્ણવાચ- પીઠિતાડ્ઠં દરિદ્રેણ મપુત્રા ચ
તપોષવ । તપસો યંગમીશ્યા ચ યત્નં નાચરતે પતિઃ ॥
॥ ૭ ॥ મમ સર્વસ્વમેકા ગૌઃ સ્વરૂપદોહા વયો મહત્ ।
જીવન્ મમ તત્ત્રેણ ધર્મવાતાં ગરીયસી ॥ ૮ ॥ કેનોપાયેન
થો જ્ઞાન્નસ્તત્ત્મે જુહિ સ્ત્વં મમ ॥ ૯ ॥ દુર્વાસા ક્વાચ-
દર્શનં દેહિ ચ સમગ્રે ચેન પૂર્ણમનોરથા । નંદજાયા સુતં કેમે

*જાસ કરવાની ગોળી, †ઋષિઋણ, પિતૃઋણ અને દેવઋણ.

મહાયૈઃ પૂજિતમહત્ ॥ ૧૦ ॥ શ્રીકૃષ્ણાકર્ણ પરં તત્ત્વં
યોગિમિથ દુરાસદમ્ । દર્શિમંથનદાનં ચ પુત્રપ્રાપ્તિકર્ત્ત્વં પરમ્
॥ ૧૧ ॥ નાન્યવસ્તિ દરિદ્રાણાં દાનાદસ્માત્કર્ણચન ।
તસ્માત્સ્વયાપિ દેવ્યં મે હુચિતાય તપસ્વિને ॥ ૧૨ ॥
ભવિષ્યતિ તત્ત્વં હૃતચિરંજીવી કુષિનતઃ । વિરચ્ય
સ્વસ્તિકં પર્વમહાલિપ્ય મહીતકમ્ ॥ ૧૩ ॥ દ્રોણમાર્ગ
શાન્વપુર્ણ ગૌપમાર્ગ વિશેષતઃ । વિચાય પૂરિતં તત્ત્વં દમ્પ
કુષેણ મક્તિતઃ ॥ ૧૪ ॥ દધ્યમત્રકમાસાય કૃષ્ણલીકાં
હ્રુદ્દુઃહ્રુદઃ । સ્મરંતી મંથયેત્તાવશાવસારોદયો મયેત્ ॥ ૧૫ ॥
સંસિદ્ધમયને તસ્મિન્સૌવર્ણી પ્રતિમાં તતઃ । સ્થાપયિત્વા
યશોદાયાઃ કૃષ્ણસ્ય ચ હ્રુદોભનામ્ ॥ ૧૬ ॥ સંકલ્પાદિ
વિચાર્યાશ્ચ સંપૂજ્ય ચ યથાવિધિ । હરિદ્રાક્ષંકુમારૈશ્ચ દર્શિ-
માર્ગં વિકેષયેત્ ॥ ૧૭ ॥ રક્તસ્રેણ સંવીતં રક્તવજ્રેણ
વેદ્યેત્ । માલ્તૈરન્યૈશ્ચ સંયોગ્ય દેવીમાવાહ્યેત્તયા ॥ ૧૮ ॥
સૂર્યં ચાબાહ્યેર્દેહે વીપાનઘૌ પ્રવીપયેત્ । કહ્લુકાન્ પુષ્પકાન્
લાજાનિહ્વલ્લંબાનિ વૈ તથા । નાનાવિધાનિ લાયાનિ સર્વ-
તાત્ સ્થાપયેત્તતઃ ॥ ૧૯ ॥ કૌમં વાસઃ પ્રયુક્તઠિતટે
વિમ્મતી સુત્રનલ્લં પુત્રસ્તેહસ્તત્કુચયુગં જાતકં પંચ સુબ્રુઃ ।
રજ્જવાર્કશ્ચર્મમુજ્જલસ્કંકૃણૌ કુંભકે ચ સ્વિર્ન વર્ક કબર-
વિગલ્પમાલ્લી નિર્મમંથ ॥ ૨૦ ॥ પરિવીવજમાસાય
યયાવે જનર્મો હરિઃ । મૃદીત્વા દર્શિમંથાનં મ્યષેત્ પ્રીતિ-
માચહન્ ॥ ૨૧ ॥ નાનાભાષૈર્વારિતોઽપિ ન ચ હ્રુદ્વસિ
માયવઃ । શંકમારુઘ તસ્તત્ત્વમ્ પિવન્દ્રલ્લં વ્યકોકયત્
॥ ૨૨ ॥ પર્વં યશોદાં કૃષ્ણં ચ ધ્યાવંતી મક્તિતપરા ।
વિચિન્ત્રેઃ પટ્કૂલૈશ્ચ ગંધમાલ્યૈર્વિશેષતઃ ॥ પૂજયિત્વા પ્રાર્થ-
યીત યશોદાં પુત્રસંયુતામ્ ॥ ૨૩ ॥

કૃપી કહે છે-હે તપોધન ! હું દરિદ્રપણથી પીડાઈ છું,
મને પુત્ર પછુ નથી, 'તપ નષ્ટ થશે' એવા બયથી મારો
પતિ પછુ કાંઈ પ્રયાસ કરતો નથી. મારી પાસે જે કાંઈ
કહીએ, તે એક ગાય છે. તે પછુ થોડાં દૂધવાળી છે,
મારી અવસ્થા મોટી થયેલી છે, હું ઇચ્છુ છું,
ધર્મની ગતિ ગહન છે, માટે હે બ્રહ્મા ! કયા ઉપાયથી
સુખ થાય તે મને કહે. ^૭ દુર્વાંસા કહે છે-હે
કલ્યાણ ! તું દાન કર, જેથી તારા મનોરથો સિદ્ધ
થશે. યશોદાએ દાન કરવાથી, બ્રહ્મા વગેરે પછુ
જેની પૂજા કરે છે, યોગીએને પછુ જે દુર્લભ છે અને
જે પરમ તત્ત્વરૂપ છે એવા શ્રીકૃષ્ણ તેના પુત્ર થયા
હતા. પુત્ર આપનારં દર્શિમંથનનું દાન છે. દરિદ્રાને માટે
તો આ દાનથી બીજું કાંઈ પછુ દાન નથી. માટે તમે
પછુ હું, જે બ્રૂષો અને તપસ્વી છું તેને તે દાન આપો,
તેથી તમને સારાં આચરણવાળા ચિરંજીવી પુત્ર થશે.
પ્રથમ પૃથિવી ઉપર ભીંપી તેમાં સાથીઓ કરવો. દ્રોણ
જેટલાં ધાન્યના ઢગલો કરવો. તેમાં બનતાં સૂધી તો
પઈ જ લેવા. તેમાં સુંદર દહીંથી બરેહ પાન (ગોળી)

રાખી, મથન કરવું, તે એટલે સૂધી કે તેમાંથી માખણ
નીકળે. મથન કરતાં શ્રીકૃષ્ણની લીલાનું વારંવાર સ્મરણ
કરવું. જ્યારે માખણ ઉપર આવી જાય ને ઇંસ પૂરી
થાય ત્યારે તેમાં શ્રીકૃષ્ણ તથા યશોદાની સોનાની
સુંદર મૂર્તિ રાખવી. સંકલ્પ વગેરે કરાવી વિધિથી શ્રી-
કૃષ્ણની પૂજા કરાવવી. હળદી તથા કંકુ વગેરેથી
ગોળીને લાલ વસ્ત્ર વીંટી લાલ વસ્ત્ર એકાદાડવું ને માળા
વગેરે ચડાવી ટેવીનું આવાહન કરવું. સૂર્યનું પછુ આવા-
હન કરવું. દેહ (વાસ) માં આઠ દીવા કરવા. લાડુ,
પાવા, શેકથી શાળ અને શેરડીના કકડા વગેરે વિવિધ
નેવેદ્ય ચારો તરફ રાખવાં. 'જે મોટા નિતંબ ઉપર મેખ-
લાથી બાંધેલું રેશમી વસ્ત્ર ધારણ કરે છે, પુત્રના સ્નેહથી
નીકળતાં દૂધવાળાં બે સ્તન ધારણ કરે છે, જેની છુટ્ટી
સુંદર છે, તેનું ખેંચવાના શ્રમથી જેના હાથનાં કંકણ અને
કાનનાં કુંડળ ચલાયમાન થાય છે, મુખ ઉપર પસીના
આવી અંધેશો છે અને માથામાં ઝુંથેલા માલતીનાં પુષ્પો
પડી જાય છે' એવાં ઇંસ કરવા માટે દહીંનું મથન કરતાં
યશોદાનું ધ્યાન કરવું. પહેરવાનું વસ્ત્ર પકડી માતા પાસે
માગતા, રવેમાને પકડી નિષેધ કરતા, પ્રીતિ ઉત્પન્ન
કરતા, નાના પ્રકારનાં ખાવાનાં આપવાથી પછુ રવેમાને
નહીં ઇચ્છતા, બોળામાં ચડી દૂધ પીતા અને મુખ જોતા
શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરવું. એવી રીતે ભક્તિથી શ્રીકૃષ્ણ તથા
યશોદાનું ધ્યાન કરી નાના પ્રકારનાં રેશમી વસ્ત્ર, ચંદન,
પુષ્પ વગેરેથી પૂજા કરી બંનેની પ્રાર્થના કરવી. ૧૦-૨૩

યશોદે ત્વં મહાભાગે સુતં દેહિ મનોરમમ્ ॥ ૨૪ ॥
પૂજિતાસિ મયા દેવિ દર્શિમંથનમાજ્ઞને । શ્રીકૃષ્ણ પરમા-
નંદ સંસારાર્ણવતારક ॥ ૨૫ ॥ પુત્રં દેહિ મનોર્મ મે ક્ષણ-
ત્રયવિમોક્ષણમ્ । પ્રાજ્ઞર્ણં વેદવેતારકપ્રવેશ્ય હ્રુદાસને
॥ ૨૬ ॥ ગંધમાલ્યૈશ્ચ સંપૂજ્ય દાનં તત્ત્વે નિવેદયેત્ ।
મુદાજ ત્વં દ્વિજશ્રેષ્ઠ દર્શિમંથનમાજ્ઞનમ્ ॥ ૨૭ ॥ નવની-
તેન સહિતં યશોદાસહિતં હરિમ્ । પ્રસાદઃ ક્ષિપતાં મહં
સૂર્યરૂપ મનોઽસ્તુ તે ॥ ૨૮ ॥ કૃષ્ણપ્રીતિકર્ત્ત્વં ભેતદ્વનવા-
ન્યસમૃદ્ધિદમ્ । દુર્વાંસોપરિદા સા દ્રોણમાર્ગાં હલોચના
॥ ૨૯ ॥ મકરત્સ્યે યદા સૂર્યં તિકોદ્ગતૈત્તૈર્નપૂર્વકમ્ । સ્નાત્વા
ચ જાહ્લવીતોયે સંપ્રાર્થ્ય હ્રિનિડુંગમ્ ॥ ૩૦ ॥ પૂજ-
યિત્વા તુ તત્ત્વે સા અવદર્શિમંથનમ્ । અશ્વત્થામાર્ગ
ચ સુતં દર્શિમંથનદાનતઃ ॥ ૩૧ ॥ કૃપી લેખે
હયશક્તં ક્ષણત્રયવિમોક્ષણમ્ । મુક્તા દારિદ્ર્યદુઃસ્નાત્સા
હ્રુદયે મોગહત્તમમ્ ॥ ૩૨ ॥ પર્વં પૂર્વં કૃપી કૃત્વા આનંદં
સમપચત । પર્વં વા કૃષ્ણે નારી વિત્તાભાવ્યવિદર્જિતા ।
સ્વાંન્મામાનવામોતિ ધર્મકોલે મહીયતે ॥ ૩૩ ॥ ક્ષિતિ
ગ્રીવજ્ઞાંકુરપાતે મકરસંકાંતૌ દર્શિમંથનદાનં સંપૂર્ણમ્ ।
'હે યશોદા ! હે મહાભાગે ! હે દેવિ ! મેં ગોળીમાં
આપનું પૂજન કરેહું છે, માટે મને સુંદર પુત્ર આપેલ'

‘હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે પરમાનંદરૂપ ! હે સંસારસમુદ્રમાંથી તારનાર ! જે ત્રણ ઝણથી મુક્ત કરે એવો ઉત્તમ પુત્ર આપો.’ એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કર્યા પછી વૈદિક બ્રાહ્મણને આસન ઉપર બેસાડી ચંદન, યુગ્મથી તેની પૂજા કરવી ને પછી, ‘હે દિગ્વિજેતા આ મથની તથા મશોદા સહિત ને હાથમાં માખણવાળા શ્રીકૃષ્ણનું મઢણ કરો. હે મહારાજ ! આપ સૂર્યરૂપ છો, આપને નમસ્કાર કરું છું, માટે મારી ઉપર કૃપા કરો.’ એ મંત્ર બોલી તે સધળુંએ બ્રાહ્મણને આપવું. કૃષ્ણ પ્રસન્ન કરનાર ને ધન ધાન્યની સમૃદ્ધિ આપનાર છે. આ મત દુર્વાસા ઋષિએ સુંદર નેત્રવાળી દ્રેણીપ્રાર્થની

ઋષીની કહ્યું હતું; તેથી તેણે મહરસંકાંતિમાં તિલનું ચૂર્ણ ચોપડી મેઘામાં સ્નાન કરી મુનિરાજ દુર્વાસા ઋષિની પ્રાર્થના કરી પૂજા કરી તેને મથની આપી હતી. તેના પ્રભાવથી એ કૃષ્ણને ત્રણ ઝણથી મુક્ત કરનાર અથત્યામાં નામનો મશરૂની પુત્ર થયો, દારિદ્ર્ય દૂર થયું, મોટો વૈભવ મળ્યો ને તેથી તે સુખી થઈ. એવી રીતે પૂર્વે કૃષ્ણને મોળીનું દાન કરવાથી મોટું સુખ મળ્યું. જે ઋષી ધનનો લોભ છોડી હિમંથનનું દાન કરે છે, તેની સર્વ કામના પૂર્ણ થાય છે. અને તે સૂર્યલોકમાં પૂજાય છે. ૨૪-૩૩ એ પ્રમાણે બ્રહ્માંડપુરાણમાં મહરસંકાંતિમાં હિમંથનનું દાન કહેલું છે.

પ્રકીર્ણ પ્રતો

૧ તાંબુલ દાનપ્રત તથા તેનું ઉદ્યાપન

અથ તાંબુલદાનપ્રત તદુદ્યાપન ચ ॥ યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—
તાંબુલદાનમાહાત્મ્યં કથયસ્વ મમ પ્રમો । ઉદ્યાપનવિધિ
તસ્ય સર્વકામાર્થસિદ્ધયે ॥ ૧ ॥ ઋષિજ્ઞ ઉવાચ—સર્વ-
માયેવ દાનાનાં તાંબુલં જોતમં સ્મૃતમ્ । આનંદો દર્શમા-
શ્ચયં સૌમનસ્ય ચ પ્રદિતઃ ॥ ૨ ॥ સૌમાર્થ ચ ધનાદિભ્યો
વિષાળામસ્તયેવ ચ । ઇતલ્લ પંચકં રાજેન્ત્રાજાક્રમ્યતે
નરેઃ ॥ ૩ ॥ દ્વાવિશત્પત્રકૈર્યુક્તં પૂર્ણાકલસમન્વિતમ્ ।
પદ્માલ્બંકગર્વૈર્યુક્તં તાંબુલચ્ચયતે ॥ ૪ ॥ યથાહારમં ભવે-
દ્વાપિ દેયં દ્વિજવરાય ચ । દ્વિજાધાવે હવાસિત્યૈ તદમાવે
કુમારિકામ્ ॥ ૫ ॥ ઉદ્યાપનં પ્રકર્તવ્યં યથાવિભવસારતઃ ।
છમેડકિ માતે કર્તવ્યમ્લક્ષ્ણે વૈવાહિકે તતઃ ॥ ૬ ॥ પંચ
સપ્ત ચ સદ્વિપ્રાન્ સપત્નીકાન્પૂજયેદ્ । પૂર્વરાત્રી ચ
સંપૂજ્ય લક્ષ્મીનારાયણાદુભૌ ॥ ૭ ॥ હમામહેશ્વરૈ પૂજ્યૌ
સાવિર્મી જગ્જ્ઞા સહ । રતિ ચ પંચબાજં ચ પૂજયેચ
યથાવિધિ ॥ ૮ ॥ ઋદિ સિદ્ધિ વિજ્ઞારાજં લોકપાલંથ
પૂજયેદ્ । તાંબુલોપસ્કરાસ્તપ્ત દેવતોતરતો ન્યસેદ્ ॥ ૯ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે પ્રભો ! મને તાંબુલદાનનું માહાત્મ્ય તથા તેના ઉદ્યાપનનો પ્રકાર કહો, કે જેથી સર્વ કામના સિદ્ધ થાય. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—સપ્તબાજી દાનોમાં તાંબુલ દાન ઉત્તમ કહેવાય છે. તાંબુલદાન કરવાથી આનંદ, હાંધું આયુષ્ય, સૌમનસ્ય, ધન વગેરેનું સૌભાગ્ય અને વિદ્યા એ પાંચની પ્રાપ્તિ થાય છે. બીજીશ નામરવેલનાં પાન, સોપારી, એલચી, લવિંગ ને કપૂર એટલી વસ્તુનું તાંબુલ કહેવાય છે; અથવા એટલી વસ્તુ મળે, તેટલીનું પણ તાંબુલ કહેવાય છે. તે ઉત્તમ બ્રાહ્મણને આપવું. બ્રાહ્મણ ન મળે તો સુવાસિની અને તે પણ ન મળે તો કુમારીને તાંબુલ આપવું. શુભ આશમાં વિવાહના નક્ષત્રવાળા શુભ દિવસે પોતાના વૈભવના પ્રમાણમાં ઉદ્યાપન કરવું. તે દિવસે ઉત્તમ બાર બ્રાહ્મણો તથા તેમની

ઋષીઓની પૂજા કરવી. પૂર્વે રાત્રિમાં લક્ષ્મીનારાયણનું પૂજન કરી શંકર ને પાર્વતી, બ્રહ્મા ને સાવિત્રી તથા કામદેવ ને રતિની વિધિથી પૂજા કરવી. તેમ જ ઋદિ, સિદ્ધિ, ગણપતિ અને લોકપાળોની પણ પૂજા કરવી. દેવોની ઉત્તર બાજુમાં તાંબુલની સામગ્રી રાખવી. ૨-૯

પુરુષોત્તમાય ॥ શાર્ગ્ગપાળયે ॥ ગરુડચ્ચજાય ॥ અન્નતાય ॥
યજ્ઞપુરુષાય ॥ પુંડરીકાક્ષાય ॥ નિત્યાય ॥ વેદગર્ભાય ॥ ગોવ-
ર્ધનાય ॥ હ્રસ્વજ્ઞપ્તયાય ॥ શૌરિણે ॥ ર્શ્વરાય ॥ ૧૦ ॥ એતાનિ
દ્વાદશ નામાનિ પૂજને હવને તથા । વૃત્તં વા પાયસં વાપિ
પંચામૃતતિલોદનમ્ ॥ ૧૧ ॥ તતત્ત્વમેશ્વરે હોતમ્યમદ્યાર્થિચતિ-
સંલુપયા । પર્ણસ્થાપનપાત્રં ચ ચૂર્ણપાત્રં તયેવ ચ ॥ ૧૨ ॥
સ્વર્ણં રોમ્યમયં વાપિ વૈતલ્લંલીસલંચનમ્ । સર્વજોમાસમા-
યુક્તા લોહજા પૂગમાલિકા ॥ ૧૩ ॥ તેષાં પૂજા પ્રકર્તવ્યા
ગંધપુષ્પાદિમિસ્તયા । પૂર્ણાકૃતિં તતઃ કૃત્વાદ્વાજાણાન્મો-
જયેતતઃ ॥ ૧૪ ॥ તાંબુલં હલુ યો દ્વાદ્વાજાણેભ્યોડતિ-
મક્ષિતઃ । મેધાવી હમઃ પ્રાજો દક્ષીનીયથ જાયતે ॥ ૧૫ ॥
કલ્પેન દુષ્યતે વજ્રા વજ્રેણ મગવાન્ હરિઃ । ચૂર્ણમીશ્વર-
દુસ્પર્શં સદિરઃ કાવત્સયે ॥ ૧૬ ॥ કર્પૂરૈકાલંગવાદિજા-
તીપત્રકલૈસ્તથા । ર્શ્વરાજા લોકપાલાથ સંતુદ્રાથ મર્ચસિ
દિ ॥ ૧૭ ॥ વારિદઃ સુક્ષ્મામ્રોતિ રાજ્યં પ્રાપ્નોતિ જ્ઞાનદઃ ।
વીપદમ્હરપ્રોતિ ત્રયં તાંબુલદાનતઃ । ઇદં કૃતે વિચાનેન
સર્વાન્કામાન્વાપ્નુયાદ્ ॥ ૧૮ ॥ હૃતિ વાગ્ધરુણે તાંબુલ-
દાનપ્રતં તદુદ્યાપનં ચ ॥

‘પુરુષોત્તમાય નમઃ, શાર્ગ્ગપાળયે નમઃ, ગરુડચ્ચજાય નમઃ, અન્ન-
તાય નમઃ, યજ્ઞપુરુષાય નમઃ, પુંડરીકાક્ષાય નમઃ, નિત્યાય નમઃ,
વેદગર્ભાય નમઃ, ગોવર્ધનાય નમઃ, હ્રસ્વજ્ઞપ્તયાય નમઃ, શૌરિણે
નમઃ, ર્શ્વરાય નમઃ’ એ બાર નામોવડે પૂજા કરવી અને
દોઢા પશુ કરવો. લી વા ખીર અને પંચામૃત, તિલ તથા
જાતનો એકસો આઠ વખત દોઢા કરવો. પાન રાખ-

વાનું પાત્ર તથા સોપારીનું પાત્ર એ બન્ને સોનાનાં, રૂપાનાં, પીતળનાં વા સીસાનાં કરાવવાં. લોહાની અતિ શોભાયમાન સુદી કરાવવી. ચંદન યુગ્મ વગેરેથી તેઓની પૂજા કરવી. પછી પૂજાક્રિત કરી બ્રાહ્મણો જમાડવા. જે માણસ અતિ ભક્તિથી સુંદર તાંબૂલ બ્રાહ્મણને આપે છે, તે શુદ્ધિમાન, સારાં ભાગ્યવાળો, ડાહ્યો અને રૂપવાન થાય છે. સોપારીથી બ્રહ્મા તમ થાય છે, પાનથી વિષ્ણુ ભગવાન તમ થાય છે, ચૂર્ણથી શંકર તમ થાય છે, કાથાથી કામદેવ તમ થાય છે, કપૂર, એલચી, લવિંગ ભયફળ વગેરેથી ઈંદ્ર આદિ લોકપાળો તમ થાય છે. જળ આપનારને સુખ મળે છે, અન્ન આપનારને રાજ્ય મળે છે, દીપ આપનારને જ્ઞાન મળે છે તે તાંબૂલ આપનારને તે ત્રણે મળે છે. એ પ્રમાણે તાંબૂલદાન કરવાથી સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ થાય છે. ૧૦-૧૮ એવી રીતે વાયુ-પુરાણમાં તાંબૂલદાન અને તેનું ઉદ્ધાપન કહેલું છે.

૨ મૌનવ્રત તથા તેનું ઉદ્ધાપન

અથ મૌનવ્રત તદુદ્ધાપન ચ ॥ નારદ ડવાચ-બ્રહ્મન્ બ્રહ્મિ મમ ત્વં વૈ મૌનવ્રતમત્તતમમ્ । કલે કિમત્સ્ય દાનં વા કપમુદ્ધાપનં ભવેદ્ ॥ ૧ ॥ બ્રહ્મોવાચ-મ્થ્યુ નારદ વત્સેન સાવધાનેન ચેતસા । જાતુમાત્સ્યે વ્રતં કુર્યાન્મૌનાલક્યં જ્ઞનિ-સત્તમ ॥ ૨ ॥ યત્પાચરણમાત્રેણ ગમ્યતે વિષ્ણુર્મદિતમ્ । વિધિં તત્સ્ય પ્રવક્ષ્યામિ મ્થ્યુ નારદ મન્મુહલાદ્ ॥ ૩ ॥ વ્રતમધ્યે વ્રતસ્યાતે વ્રતાદૌ વા યથાવિધિ । ડવાપનં પ્રકૃષ્ણીત વ્રતસંપૂ-રિતેત્તવે ॥ ૪ ॥ જાત્સા નિત્યવિધિં કૃત્વા કુર્યાત્સંકલ્પ-માદૃત । સર્વતોમદ્રમાલિકૃત્ય તત્ર વિચ્છં પ્રજ્ઞયેદ્ ॥ ૫ ॥ કશ્ચના યુતં તુ દેવેશં બ્રહ્મણા દેવતાસ્તથા । દ્વારદેશે તુ સંપૂજ્યૌં ડુણ્યશીલસુશીલકૌ ॥ ૬ ॥ અર્ચં ચ વિગ્રયં ચૈવ ગદાદીન્યાયુધાનિ ચ । મંદપં તોરણૈર્યુક્તં વદ્ધવલ્લેણ શુશ્રિ-તમ્ ॥ ૭ ॥ સ્વર્ણપ્રતિમાં કૃત્વા ઘંટાં ગદ્ધઘંટિતામ્ । ડપચારૈઃ કોડશભિરર્ચયિત્વા રમાપતિમ્ ॥ ૮ ॥ રાત્રૌ જાગરણં કુર્યાદ્રીતલાયાદિર્મંગલૈઃ । વૃત્તેનાદોતરજાતં પાવકે હવર્ચં ચરેદ્ ॥ ૯ ॥ અતોદેવેતિમંત્રેણ બ્રાહ્મણાન્મોજયેતતઃ । પીઠદાનં તતઃ કુર્યાદર્ધંદાદાનં તથૈવ ચ ॥ ૧૦ ॥ ઘંટા-દાનસ્ય માહાત્મ્યં વક્તું કેન હિ શક્યતે । દીપદાનં તતઃ કુર્યાદવ્રતસંપૂરિતેત્તવે ॥ ૧૧ ॥ દ્વં વ્રતં મથા પૂર્વે કૃતઙ્ગ-ત્પસિદેત્તવે । તેન વ્રતપ્રભાવેણ સુદૃશુત્પતિર્મયા કૃતા ॥ ૧૨ ॥ કર્તૃત્વં તુ પ્રયત્નેન સર્વકામાર્થસિદ્ધયે । ય દ્વં કૃત્તે વત્સ સ સાશ્વાન્મામકી તતઃ ॥ ૧૩ ॥ રિતિ મીઝાદ્યુરાણે બ્રહ્મ-નારદસંવાદે મૌનવ્રતં તદુદ્ધાપનં ચ સંપૂર્ણમ્ ॥

નારદ પૂછે છે-હે બ્રહ્મન્ ! અતિ ઉત્તમ મૌન વ્રત, તેનું ફળ, દાન અને ઉદ્ધાપન એ સધળું મને કહો. ૧ બ્રહ્મા કહે છે-હે નારદ ! એ તમે રિતર ચિત્તથી સાંભળો. ચાતુર્મા-સમાં મૌન વ્રત કરવું, જે કરવાથી વિષ્ણુલોકની પ્રાપ્તિ

થાય છે. હે નારદ ! તેનો પ્રકાર કહું છું તે સાંભળો. વ્રત પૂરું થવા માટે વ્રતના આદિમાં, મધ્યમાં અથવા અંતમાં વિધિથી ઉદ્ધાપન કરવું. તે દિવસે રતાન કરી નિત્યકર્મ કરી આદરથી સંકલ્પ કરાવવો. સર્વતોભદ્રમંજળ બીતરી તેમાં લક્ષ્મીસંહિત વિષ્ણુ ભગવાનની પૂજા કરવી. તેમ જ બ્રહ્મા આદિ દેવોની પણ પૂજા કરવી. બારણામાં યુગ્મ-શીલ, સુશીલ, જમ તથા વિજય અને ગદા વગેરે શસ્ત્રોનું પૂજન કરવું. મંદપમાં તોરણ તથા વજ્ર બાંધી શોભા કરવી. સોનાની મૂર્તિ કરાવવી. ગરુડનાં ચિહ્નવાળી ઘંટા કરાવવી. પછી પોડશોપચારોવડે વિષ્ણુનું પૂજન કરવું. ગીત ગાઈ વાળં વગાડી આનંદમાં ભગવરણ કરવું. 'અતો દેવાઃ' એ મંત્ર બાણી એકસો આઠ વખત ઘીની આકૃતિ આપવી. પછી બ્રાહ્મણો જમાડવા, સ્થાપનનું દાન તથા ઘંટાદાન કરવું. ઘંટાદાનનું માહાત્મ્ય વર્ણવવા કોણ સમર્થ થાય ? પછી દીપદાન કરવું, જેથી વ્રત પૂર્ણ થાય. સંહિ ઉત્પન્ન કરવા માટે પૂર્વે મેં આ વ્રત કહ્યું હતું. તેના પ્રભાવથી મેં આ સંહિ ઉત્પન્ન કરી છે. સર્વ કામો તથા અર્થો સિદ્ધ થવા માટે આ વ્રત અવશ્ય કરવું. હે પુત્ર ! જે માણસ આ વ્રત કરે છે, તે સાક્ષાત્ મારી મૂર્તિ છે. ૨-૧૩ એ પ્રમાણે બ્રહ્મપુરાણમાં બ્રહ્મા અને નારદના સંવાદમાં મૌનવ્રત તથા તેનું ઉદ્ધાપન કહેલું છે.

૩ પ્રપા (પરબ) દાનનો પ્રકાર

અથ પ્રપાદાનવિધાનમ્ ॥ ડુધિહિર ડવાચ-કર્થં કૃણં તર્ત્ત્યત્ર સંસારગદ્ધારાઃ । સ્વલ્પેનૈવ તુ કાલેન તથા દાનેન મે વદ્ ॥ ૧ ॥ બ્રીકૃણ ડવાચ-વિદ્યાનમેકમગુલં સામાર્થ્યં નરસેવિતમ્ । પ્રપાદાનસ્ય રાજેદ કપ્યમાનં કૃણંત્વ તદ્ ॥ ૨ ॥ યસ્મિન્પથિ જલં નાસ્તિ નાસ્તિ પ્રામઃ સમી-પગઃ । પ્રપા તત્ર પ્રકર્ત્તવ્યા સર્વકામેષ્ઠમિનૈરે ॥ ૩ ॥ માષમાસેડસિતે પક્ષે શિવરાત્રૌ વિશેષતઃ । કૃત્વા તુ મંદપં રમ્યં ચતુર્દારં છગોમિતમ્ ॥ ૪ ॥ છાયા ક્રીતમયી કાર્યાં દૃઢેઃ સ્તંભૈર્વિશેષતઃ । એકવકા દ્વિવકા વા પૂર્વોત્તરસુલા શ્રમા ॥ ૫ ॥ માર્ગાનાં યત્ર બાહુકર્થં તત્ર કાર્યાં વિચક્ષણૈઃ । દ્ઢાસ્તાન્નમયાન્ રમ્યાન્મુન્નમયાન્વા સમાહિતઃ ॥ ૬ ॥ પ્રાદ્ધાયાતિ બાલદ્ધૈ જલેઃ કુંભાન્ પ્રપૂરયેદ્ । યથાર્થં તત્ર-સંડુકાં વ્યંજનૈસ્ત સમગ્નિતામ્ ॥ ૭ ॥ અન્થેષ્ઠ બદ્ધુમિ-ત્રંજ્યૈઃ શર્કરાપાનકૈરુડિતામ્ । તત્રં કલ્પણસંડુકં તારુકં ચ ચપાવિધિ ॥ ૮ ॥ પ્રપાયાં સ્થાપયેચ્છક્ત્વા જલં વા કેવલં શ્રમમ્ । બ્રાહ્મણાયૈ પૃથક્ પાર્થં બ્રહ્મચિદ્ધેન કલ્પિતમ્ ॥ ૯ ॥ સ્વસ્તિવાચનપૂર્વે તુ સર્વમેતત્રપ્રકલ્પયેદ્ । યદ્વિદ્યા પ્રપા પ્રોક્તા વિદ્ધિર્ધર્મકોવિદેઃ ॥ ૧૦ ॥ શિશ્વનાં જનની યદ્વદ્ જલુહારણે જ્ઞમા । સર્વેષામપિ વર્ણાનાં પ્રપા વૈ વોષળે જ્ઞમા ॥ ૧૧ ॥ મંદંતિ પિતૃસ્તસ્ય તુષ્પતિ કુલ્લદેવતાઃ । સ્તુર્વંતિ મહાજાતં તુ યેનાધ્વનિ કૃત્ત પ્રપા ॥ ૧૨ ॥ કતુ-

કોદિશતૈર્વતુ તત્પુર્વં કમતે નરઃ । ડયાપનવિધિં કુર્યાદ
પ્રપાદાનમદ્વતમ્ ॥ ૧૩ ॥ તત્પાઃ સર્વાણિ પાત્રાણિ બ્રાહ્મ-
ણાય નિવેદયેદ્ । મોજયેષ્ યથાશક્ત્યા બ્રાહ્મણાંસ્તોત્રયે-
સતઃ ॥ ૧૪ ॥ પ્રપાત્નવિરદાનેન કૃતકૃત્યો મવેનરઃ ।
દુઃશ્ચિદે પ્રાસમાશાનં પ્રીત્યે વિદુસર્મં જનમ્ । તત્પુર્વં
ઋતુકલ્પેન દ્વયમેતત્તત્તોઽધિકમ્ ॥ ૧૫ ॥ પર્વવિદ્યા પ્રપા-
ત્રોક્ષા હૃમિમિસ્તત્ત્વદર્શિભિઃ । રાજન્ વરા વા ઋદુ-
ર્વાપિ સર્વકામવિવર્ધિની ॥ ૧૬ ॥ इति श्रीभविष्यपुराणे
प्रपादानं सोषापनं संपूर्णम् ॥

મુષિશિર પૂછે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! થોડાં દાનથી, થોડા
વખતમાં મનુષ્યો સંસારચક્રમાંથી કેમ બહાર નીકળી
શકે, તે મને કહો. ^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજેન્દ્ર ! પ્રપા-
દાનનું વિધાન કે જે થોડાં ખર્ચવાળું, મનુષ્યોએ સેવિત
અને આતિ ઉત્તમ છે તે કહું છું તે સાંભળો. જેને સર્વ
કામનાઓ પૂર્ણ થવાની ઇચ્છા હોય, તે માણસે માર્ગમાં
પરમ બંધાવવું. માથ માસના કૃષ્ણ પક્ષની ચતુર્દશીને
દિવસે આરણ્યાવાળો સુશોભિત મંડપ કરવો. મન્યૂત
થાંભલા બાંધી એક મુખવાળી અથવા પૂર્વ તથા ઉત્તર
એમ બે મુખવાળી શીતળ છાયા કરાવવી. બાંધે ધણુ
માર્ગો એકઠા થતા હોય ત્યાં છાયા કરાવવી. તેમાં
નાંખાના વા માટીના મન્યૂત ઘડા, જળથી ભરેલી
રાખવા. ચવાચૂ (રાખ), હાથ, કઢી, બીજ પછી ખાવાના
પદાર્થો, અને સાકરનું સરખત રાખવું. તેટલી શક્તિ
ન હોય તો હાથ, લવણ અને તાંબૂલ રાખવા. તેટલી
શક્તિ ન હોય તો કેવલ સુંદર જળ રાખવું. બ્રાહ્મણો
માટે ચિહ્નવાળું જૂદું પાત્ર રાખવું. વધીક્રતુ આવે ત્યાં
સૂધી એ પરમ રાખવું. સ્વસ્તિવાચન કરીને પર-
બનો આરંભ કરવો. ધર્મિષ્ઠ વિદ્વાન્ પુરુષોએ એ રીતે
પ્રપાત્નું વિધાન કહેલું છે. બાળકોની જૂખ તથા તૃષા
દૂર કરવામાં સમર્થ જેમ માતા છે, તેમ સધળાની
જૂખ તથા તૃષા દૂર કરવામાં સમર્થ આ પ્રપા છે. જે
માણસ માર્ગમાં પરમ બંધાવે છે તેના પિતૃ તમ થાય
છે, કુલદેવતા તમ થાય છે, મનુષ્યો તેની સ્તુતિ કરે છે
અને તેને કરોડો યજ્ઞોનું પુણ્ય થાય છે. પછી પ્રપા-
દાનનું ઉદ્ધાપન કરવું. તેનાં સધળાં પાત્રો બ્રાહ્મણોને
આપવાં. યથાશક્તિ બ્રાહ્મણો જમાડી પ્રસન્ન કરવા.
પ્રપાત્નિર (પરમ માટે બંધાવેલ ઘર)નું દાન કરવાથી
મનુષ્ય કૃતાર્થ થાય છે. દુકાળમાં એક કેળીઓ અન્ન
આપવાથી તે ગ્રીષ્મઋતુમાં બિંદુ જેટલું જલ આપવાથી
લાભો યજ્ઞો જેટલું પુણ્ય થાય છે, અને તે બંને આપ-
વાથી લાભો યજ્ઞો કરતાં પછી તે પુણ્ય વધે છે. તત્પ્રગાની
મુનિઓએ એ પ્રમાણે પ્રપા કહેલી છે. હે રાજન્ ! માંડું
અથવા નાનું પરમ બંધાવવાથી પછી સર્વ કામનાઓ
પૂર્ણ થાય છે. ^{૨-૧૬} એ પ્રમાણે અભિષ્યુરાણુમાં પ્રપાદાન
તથા તેનું ઉદ્ધાપન કહેલું છે.

લક્ષ પૂજાપ્રકાર

૪ લક્ષ પદ્મ (લાખ કમલ)નો પ્રકાર (૧)

અથ લક્ષપદ્મવિધિઃ ॥ શ્રદ્ધિ કૃષ્ણ વ્રતં એકં હૃદ્ધિર્વં
દુઃશ્ચનાશનમ્ । પુત્રપૌત્રપ્રદં ચૈવ કૃપયા મધુસૂદન ॥ ૧ ॥
શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ-શ્ચ રાજન્પ્રવક્ષ્યામિ વ્રતાનામધિકં
વ્રતમ્ । સર્વદુઃસહર્ જીર્ણાં સર્વકામફલપ્રદમ્ ॥ ૨ ॥
લક્ષપદ્મં રંગલગ્ના યુમે માલિ સમારમેવ । ગુહ્યુક્ષાસ્ત-
રહિતે શુક્લપદ્મે તુ યત્નતઃ ॥ ૩ ॥ સંકુલૈઃ પૂજ્યેષ્ઠૈઃ
સૂર્યસ્થં જગદીશ્વરમ્ । ડયાપનં સમાતૌ ચ કુર્યાપ્થતેનં
સિદ્ધયે ॥ ૪ ॥ સંપૂર્ણં જાયતે યેન તચ્છૃણ્વ પ્રચલતઃ ।
સૂર્યસ્ય પ્રતિમાં કુર્યાસ્થવર્ણેન સ્વચક્રિતઃ ॥ ૫ ॥ વેદિ-
કાર્યાં પ્રકર્તવ્યં સ્વસ્તિકં પદ્મસંયુતમ્ । તન્મધ્યે કલશં
સ્થાપ્ય રક્તલગ્નેન વેદિતમ્ ॥ ૬ ॥ પંચામૃતેન સંસ્નાપ્ય
દેવં તત્ર પ્રપૂજયેદ્ । ગંધપુષ્પાદ્યતૈર્દિવ્યૈર્ધૃપદીપાદિભિઃ
શુભૈઃ ॥ ૭ ॥ સ્તવર્ણનિર્મિતં પદ્મં દેવાય વિનિવેદયેદ્ ।
આચાર્ય વરયેતત્ર વેદવેદાંગપારગમ્ ॥ ૮ ॥ તત્તો હોમઃ
પ્રકર્તવ્યસ્તિકાડ્યૈઃ પાયસૈસ્તથા । અદ્યોતરસહસં વા શત-
ત્રયમથાપિ વા । ગાયત્રીમંત્રતો રાજન્મૂલમન્ત્રેણ વા તતઃ
॥ ૯ ॥ ગોદાનં ચ પ્રકર્તવ્યં સૂર્યસ્થહરિતુદયે । બ્રાહ્મણાન્
ન્મોજયેચ્છક્રત્યા ચક્રેરાયુતપાયસૈઃ ॥ ૧૦ ॥ તેઝ્વોડપિ
દક્ષિણાં દયાદ્વિત્તસાઠયશિવજિતઃ । પ્રતિમાં કલશં ચૈવ
પદ્મં પૂજાદિકં તથા ॥ ૧૧ ॥ અતો દેવેતિ મન્ત્રેણ આચા-
ર્યાય નિવેદયેદ્ । પ્રદક્ષિણાં નમસ્કારં કુર્યાન્મૂર્ધ્નિ કૃતાં-
જલિઃ ॥ ૧૨ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ- एतत् व्रतमाख्यातं
जीर्णां कामफलाप्तये । पुत्रपौत्रादिसंतानवृद्धयर्थं कुरु-
नन्दन ॥ या नारी कुरुते भक्त्या हरिस्तस्याः प्रसी-
दति ॥ १३ ॥ इति श्रीसौरपुराणे लक्षपद्मव्रतं सोषा-
पनं संपूर्णम् ।

મુષિશિર પૂછે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે મધુસૂદન ! મુક્તિ
આપનાર, દુઃખોનો નાશ કરનાર અને પુત્રપૌત્રની વૃદ્ધિ
કરનાર વ્રત કૃપા કરી મને કહો. ^૧ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે
રાજન્ ! આશીનાં સર્વદુઃખહરનાર તથા સર્વ કામનાઓ
પૂર્ણ કરનાર આતિ ઉત્તમ વ્રત કહું છું તે સાંભળો. યુરુ
અને શુકના અસ્તરહિત શુભ માસમાં, શુકલ પક્ષમાં,
શુભ દિવસે, રંગવડે લક્ષ કમલ કરવાનો પ્રારંભ કરવો.
ધોળા અક્ષતવડે સૂર્યમંડલમાં રહેલા નારાયણનું પૂજન
કરવું. લક્ષ કમળ પૂરાં થાય ત્યારે તેનું પૂર્ણ ફળ મળવા
માટે ઉદ્ધાપન કરવું. તેનો પ્રકાર સાવધાનીથી સાંભળો.
યથાશક્તિ સોનાની સૂર્યની મૂર્તિ કરાવવી. વેડી ઉપર
સાથીઆવાળું કમળ કરવું. તેની વચમાં લાલ કપડાથી
બંટિલા ઘડાની સ્થાપના કરવી. પંચામૃતથી સ્નાન કરાવી,
ચંદન, પુષ્પ, અક્ષત અને ઉત્તમ ધૂપ, દીપ વગેરેથી તે
લક્ષ ઉપર સૂર્યદેવની પૂજા કરવી. સોનાનું કમળ સૂર્યને

આપનું. તેમાં ઉત્તમ વૈદિક બ્રાહ્મણને આચાર્ય કરવા. પછી ગાયત્રીમંત્ર અથવા મૂળમંત્ર બાણી તિલ, ઘી અને ખીરનો એક હળર ને આઠ અથવા ત્રણસો વખત હોમ કરવો. સૂર્યમંડલમાં રહેલા ત્રિષુભ ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા માટે ગોદાન કરવું. બ્રાહ્મણને ઘી, સહર અને દૂધપાકવડે જમાડી દક્ષિણ આપવી. તેમાં ધનનો લોભ કરવો નહિ. 'જતો દેવાં એ મંત્ર બાણી મૂર્તિ, ધડો અને કમળ વગેરે પૂજની સામગ્રી આચાર્યને આપવી. પછી તેને પ્રદક્ષિણ કરી હાથ જોડી નમસ્કાર કરવા. ૨-૧૨ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! ઓઝોની કામનાઓ પૂર્ણ થવા માટે તથા પુત્ર, પાત્ર વગેરે વંશની વૃદ્ધિ માટે આ વ્રત કહી સંભળાવું. જે ઓ આ વ્રત કરશે, તેની ઉપર વિષ્ણુ ભગવાન પ્રસન્ન થશે. ૧૭ એ પ્રમાણે સૌરપુરાણમાં લક્ષ પદ્યવત તથા તેનું ઉદ્ધાપન કહેલું છે.

૫ લક્ષ્યાદિ દીપદાનનો પ્રકાર (૨)

અથ લક્ષ્યાદિદીપદાનવિધિ: ॥ સ્કંદ કથા-૪૫૨ સ્વસ્ત્યુવાન શિવસ્વામિ દીપાન્ત્યદ્યમર્ચયેદ્. કર્ષમેકં તર્ધં વા વર્ષ-દ્યમપાપિ વા ॥ ૧ ॥ લક્ષસંસ્થાસ્તદર્શનં વા દ્વિલક્ષાન્વા સ્વશક્તિ: । દીપમાર્ગાં યપાશક્ત્યા કાર્તિકે અદ્યાન્વિત: ॥ ૨ ॥ ઘૃતેન યે પ્રકુર્વેતિ તેષાં પુણ્યં વદામિ તે । યાવત્કાર્ક પ્રગલ્ભેતિ દીપાસ્તસ્ય શિવાવ્રત: ॥ ૩ ॥ તાવ-યુગસહસ્રાણિ સ્વર્ગલોકે મહીયતે । કૌંઠમેન ચ તેલેન દીપાન્દ્યાચ્છિદ્રાલયે ॥ ૪ ॥ તેન પુણ્યેન કૈલાસે વસતે શિવસન્નિધૌ । અતસીતૈર્લસંયુક્તાન્દીપાન્ દ્યાચ્છિદ્રાલયે ॥ ૫ ॥ દક્ષ પૂર્વેદશપરેયુક્તો ગચ્છેષ્છિદ્રાલયે । જ્ઞાનિનો હિ ભવિષ્યતિ દીપદાનપ્રભાવતા: ॥ ૬ ॥ આર્તિક્યં ચ સકર્પૂરં યે કુર્વેતિ દિને દિને । તિલ્લતેલેન યે દીપાન્દદતે ચ શિવાલયે ॥ ૭ ॥ તેજસ્વિનો મહાભાગાઃ કુલેન ચ જાતેન વૈ । તે પ્રામુર્ચતિ સાયુર્ધ્યં નામ કાર્વાં વિચારણા ॥ ૮ ॥ લક્ષ્યાદિદીપદાનસ્ય કાર્યદ્વ્યાપનં કુષૈઃ । ઉપચારં પ્રકુર્વેત પૂર્વસ્મિન્દિવસે શ્વદા ॥ ૯ ॥ કર્ષમાત્રા સ્વર્ગેન તદર્ચનં વા પુનઃ । પ્રતિમાં શંકરસ્વાયં હમયા સહિ-તસ્ય ચ ॥ ૧૦ ॥ આચાર્યં વરયેતત્ર અમિક્ષં શેવપારગમ્ ।

સ્કંદ કહે છે-એ વર્ષ, એક વર્ષ અથવા છ માસ સુધી મહાદેવની પાસે હંમેશાં અગિયાર દીવા ચૂકવા. જે માણસ કાર્તિક માસમાં ધીથી એ લાખ, એક લાખ અથવા અર્ધ લાખ દીવાની દીપમાળા પૂરે છે તેને જે ફળ થાય છે તે કહ્યું છે, તે સાંભળો. શિવની આગળ જેટલા વખત સુધી દીવા બળે છે, તેટલા હળર યુગ દીવા કરનાર માણસ સ્વર્ગમાં પૂજ્ય છે. જે માણસ શિવાલયમાં કસુંઆનાં તેલના દીવા કરે છે તે દશ પૂર્વ-પુરુષોની અને દશ પાછળના પુરુષોની સાથે ઠેલાસમાં શિવની સમીપમાં જાય છે. જે માણસ શિવાલયમાં અળસીઆ તેલના દીવા કરે છે તે દશ પૂર્વપુરુષોની

તથા દશ પાછળના પુરુષોની સાથે ઠેલાસમાં જાય છે. દીપદાનના પ્રભાવથી મનુષ્ય જ્ઞાની થાય છે. જે માણસ શિવાલયમાં દિવસે દિવસે કર્પૂરસહિત આરતી ઉતારે છે તે તેલના દીવા કરે છે તે તેજસ્વી ને મહા-ભાગ્યશાળી થાય છે, અંતે તેની તથા તેનાં સો કુલોની સાયુજ્યમુક્તિ થાય છે, એમાં સંદેહ નથી. પછી લક્ષ્યાદિ દીપદાનનું ઉદ્ધાપન કરવું. ઉદ્ધાપનને આગલે દિવસે હવેથી ઉપવાસ કરવો. કર્ષ વા અર્ધકર્ષ સોનાની પાર્વતીસહિત શંકરની મૂર્તિ કરાવવી. ૧-૧૦ વૈદિક વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણને આચાર્ય કરવા.

કલ્પાં સ્થાપયેદ્દાત્રૌ સ્વસ્તિવાચનપૂર્વકમ્ ॥ ૧૧ ॥ હમામહેશ્વરં હૈમં સ્થાપયેદ્દકલ્પોપરિ । વપચારૈઃ ચોદ્દશ્ચિઃ પૂજયેષ્ઠ પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૧૨ ॥ રાત્રૌ જાગરણં કુર્ચાસ્ય-રાણશ્ચળાદિભિઃ । પ્રાતઃસ્નાનં વિધાયથા હોમકર્મ સમા-રમેદ્ ॥ ૧૩ ॥ તિલસર્પિયૈશ્ચાપિ ચરુણા ચિત્તવપ્તકૈઃ । આજ્યપ્તૈશ્ચ પ્રત્યેકં સયોજાતાદિવંશ્રતઃ ॥ ૧૪ ॥ શત-મહોત્તરં દ્રુત્વા હોમશેષં સમાપયેદ્ । હમામહેશ્વરં દેવં પૂજ-યેતુ પુનર્વ્રતી ॥ ૧૫ ॥ પ્રતિમાં વચ્ચસહિતામાચાર્યાય વિવે-દયેદ્ । સહિત્ર્યર્પ્યાં સવત્સાં ચ ષેષં દ્વ્યાત્પ્રવ્યતતઃ ॥ ૧૬ ॥ અનેન વિચિના યસ્તુ વ્રતમેતત્સમાચરેદ્ । સ શુક્ત્વા વિપુલ્કાન્મોગાન્ શિવસાયુજ્યમાપ્નુયાદ્ ॥ ૧૭ ॥ નાશ-જાન્ બોજયેત્પશ્ચાદ્દુર્વાલકારત્પ્રષ્ઠૈઃ । ગુરોરાજ્ઞાં પૃદ્ધીત્વા તુ મુઝીયાદ્વૃષ્ણિઃ સહ ॥ ૧૮ ॥ ઇવં યઃ કુરુતે મર્ત્યો લક્ષદીપાદિદીપનમ્ । નરો વાડ્યયથા નારી સોડદ્વતે પદ-મન્વયમ્ ॥ ૧૯ ॥ જ્ઞાનકુપ્તપથતે તસ્ય સંસારમયનાશનમ્ । સર્વપાપં ક્ષયં યાતિ જન્મજન્માર્જિતં ચ યદ્ ॥ ૨૦ ॥ બાલ્યે વયસિ યસ્પાપં ચૌવેન વાપિ યત્કૃતમ્ । ચાર્ષકેડપિ કૃતં પાપં તત્સર્વં નશ્યતિ ધ્રુવમ્ ॥ ૨૧ ॥ સર્વપાપનિનિહંત્તો શુક્ત્વા મોગાન્મહીતકે । સર્વાન્કામાનવાન્પ્યાથ સોડદ્વતે પદમન્વયમ્ ॥ ૨૨ ॥ હિતી શ્રીસ્કંદપુરાણે લક્ષ્યાદિદીપદા-નોષાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

રાત્રિએ સ્વસ્તિવાચન કરાવીને કળશની સ્થાપના કરવી, તેની ઉપર પેલી મૂર્તિની સ્થાપના કરવી. સોળ ઉપચારો વડે જૂદી જૂદી પૂજા કરવી. રાતે પુરાણની કથા વગેરે સાંભળવાને જાગરણ કરવું, પછી પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી, હોમનો આરંભ કરવો. 'સયોજાત' વગેરે મંત્ર બાણી તિલ, ઘી, જવ, ચરુ અને ધીવાળા ખીલીનાં પત્રનો જૂદા જૂદા એકસો આઠ વખત હોમ કરવો. પછી હોમશેષ સમાપ્ત કરી, શંકરપાર્વતીની પૂજા કરી વચ્ચ-સહિત તે મૂર્તિઓ આચાર્યને આપવી. વાહરડાંવાળી ગાય આપવી અને તેની સાથે સોનું પણ્ય આપવું. જે માણસ આ વ્રત વિધિથી કરે છે તે આ લોકમાં પુષ્કળ ભોગ ભોગવી અંતે જીવની સાયુજ્યમુક્તિ પામે છે. પછી બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવી વચ્ચ અર્ધકારથી તેઓને

પ્રસન્ન કરવા. શુરની આજ્ઞા અર્થ સર્ગા સંબંધીઓની સાથે ભોજન કરવું. એ અથવા પુરુષ જે માણસ એવી રીતે લક્ષ્ય આદિ દીવા કરે છે, તેને ઉત્તમ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેને સંસારના ભયનો નાશ કરનાર જ્ઞાન થાય છે, અને તેના જન્મો જન્મનું એકદુ ધ્યેય સધળું પાપ નષ્ટ થાય છે. અયપણ્યામાં, યૌવનમાં અને ધડપણ્યમાં કરેલું સધળું પાપ નષ્ટ થાય છે. તે સર્વ પાપથી મુક્ત અર્ધ આ લોકમાં સધળા ભોગ ભોગવી અંતે ઉત્તમ લોકમાં જાય છે.^{૧૧-૨૨} એ પ્રમાણે લક્ષ્યાદિ દીપદાન તથા તેનું ઉદ્ઘાપન કહેલું છે.

૬ લક્ષ્ય દુર્વાપૂજનનો પ્રકાર (૩)

અથ ઊજ્જ્વલપૂજનવિધિઃ ॥ શૂરસેન ડવાચ- ઊજ્જ્વલ-વિધિ સમ્યક્ કથયસ્વ મમામતઃ । યં કૃત્વા પ્રાણિનઃ સર્વે ભવંતિ સુલભાગિનઃ ॥ ૧ ॥ રૂઢ ડવાચ- આવળે ચ ચતુર્ધ્યાં તુ ભૌમવારો યદા ભવેત્ । યુમેદિ વાસરે વાપિ પૂજાકર્મ સમારભેત્ ॥ ૨ ॥

શૂરસેન પૂછે છે-જે પૂજા કરવાથી સધળાં પ્રાણીઓ સુખી થાય છે, તે લક્ષ્ય દુર્વાપૂજનનો પ્રકાર મારી પાસે સારી રીતે કહેા.^૧ રૂઢ કહે છે-આવળ્ય માસમાં જે મંત્ર-ળવારી ચતુર્થી હોય તો તે દિવસે, નહીં તો શુભ દિવસે લક્ષ્ય દુર્વાપૂજનનો આરંભ કરવો.^૨

દુર્વાનું માહાત્મ્ય

અથ દુર્વામાહાત્મ્યં ગણેશપુરાણે ઉપાસનાકાંડે-કૌંઢિન્ય ડવાચ-કર્ત્ત્વિશ્વિસમયે દેવિ સુસાસીનં ગજાનનમ્ । નારદો હનિરભ્યાગાદ્રુદ્ધં તં વદુવાસરેઃ ॥ ૧ ॥ સાદાંઘં પ્રણિપ-ત્યેનં પ્રાહ નઃ સાર્થકં જઢઃ । યસ્તુપ્પનિચર્ચેઝાંતં દર્શનં તે ગજાનન ॥ ૨ ॥ ઇત્યુક્ત્વા સ્વાંજલિં વદ્ધા તત્પૌ તત્પુ-રત્તો હનિઃ । ધત્વા કરેળ તત્પાણિહ્રપ્તેશ્વદાસને ॥ ૩ ॥ ગજાનનો મહામાગો મહામાર્ગ મહાહનિમ્ । નારદો મગ-ર્જાસ્તેન સંતુદ્ધો હનિપુંગવઃ ॥ ૪ ॥ ડવાચ તં ગળાધીશ-માશ્વર્યં દદિ મેડસ્તિ યદ્ । તન્નિવેદિતુમાયાતો નત્વા ત્વાં પુનરામજે ॥ ૫ ॥ ગજાનન ડવાચ-કિમાશ્વર્યં ત્વયા વૃદ્ધં દદિ કિં તેડમિવર્તેતે । વદ સર્વે વિશેષેળ તત્તો વ્રજ નિજાશ્રમમ્ ॥ ૬ ॥

ગણેશપુરાણમાં ઉપાસના કાંડમાં કૌંઢિન્ય કહે છે-હે દેવિ ! એક સમયે સુખથી બેઠેલા ગણેશનાં દર્શન કરવા મણે દિવસે નારદ આવ્યા,^૧ ને સાદાંઘ પ્રણામ કરી બોલ્યા કે, હે ગજનન ! આજ મારો જન્મ સફળ થયો, કારણ કે મણાં પુણ્યોથી આપનાં દર્શન થયાં.^૨ એટલું કહી હાથ નેડી તેની સામે ઉભા રહ્યા. તેને હાથ પકડી ગણેશે આસન ઉપર બેસાડ્યા,^૩ તેથી મુનિરાજ અતિ પ્રસન્ન થઈ તેમને કહેવા લાગ્યા; 'હે ગણપતે ! મારા મનમાં મારું આશ્વર્ય થાય છે તે કહેવા અહીં આવેશો

છું તે કહી આપને પ્રણામ કરી હું પાછો ચાલ્યો જમણ.^{૪-૫} ગણપતે કહે છે-હે નારદ ! તમે શું આશ્વર્ય જોયું ? તમારા મનમાં શું છે ? તે સધળું કહીને પોતાને આશ્રમે જાઓ.^૬

નારદ ડવાચ- મૈયિલે વિષયે દેવ જનકો રાજસ-ત્તમઃ । અતિમાની વદાન્યથ વેદવેદાંગપારગઃ ॥ ૭ ॥ અજ્ઞાનરત્તો નિત્યં બ્રાહ્મણાન્ પૂજયત્સૌ । નાનાલંકાર-વાસોભિદક્ષિણામિરનેકશઃ ॥ ૮ ॥ દીર્ઘાંધકૃપણેભ્યથ વદુદ્રશ્યં વદાત્સૌ । યાચકૈર્ઝાંચતે યયત્તત્તેન પ્રદીયતે ॥ ૯ ॥ તથાપિ ન ધ્યયં યાતિ દ્રવ્યં તત્સ્ય મહાત્મનઃ । ગજાનનસ્ય સંતુદ્ધયા દ્રવ્યં તદ્વર્થેતે દ્વ કિમ્ ॥ ૧૦ ॥ ઇત્યાશ્વર્ય મદ્રુદ્ધં પ્રયાતસ્ત્વદ્દુહાનહમ્ । બ્રહ્મજ્ઞાનાભિમાનેન ઉપહાસં મમાકરોત્ ॥ ૧૧ ॥ અહં ચ તદ્ભવાચેત્થં ધન્યોડસિ નૃપ-સત્તમ । ચિન્ચિતં તેડપિ અકર્યાયં પ્રયચ્છતિ ગજાનનઃ ॥ ૧૨ ॥ સ તુ ગર્વાદુવાચેત્થમહમીચો જગજ્ઞયે । અહંદાતા ચ ભોક્તા ચ પાતા વાપયિતા તથા ॥ ૧૩ ॥ મત્સ્વરુપં વિના નાન્ય-દ્વિયતે શ્રુવનમયે । કર્તાં ચ'કારણં ચાહં કારણં મુનિસત્તમ ॥ ૧૪ ॥ નારદ ડવાચ- ઇતિ તદ્વચનં શ્રુત્વા ક્રોધેનાહં જગાદ તમ્ । રૂઢરાજગતઃ કર્તાં નાન્યઃ કશ્ચન વિયતે ॥ ૧૫ ॥ ત્વં તુ ધર્મમિમે રાજન્ દંમેનૈવ કરોષિ કિમ્ । વર્ષોયિન્યે સાશ્વત્તમસ્ય સ્વરુપકાલેન તેડજય ॥ ૧૬ ॥ ઇત્યુ-ક્ત્વા તમહં યાતસ્ત્વદૈતિકમિમાનન ॥

નારદ કહે છે-હે દેવ ! મૈયિલ દેશમાં જનક નામનો મોટો રાજા છે. તે અતિ માની, દાની અને પૂણું વેદ તથા વેદાંતને જાણનાર છે.^૭ તે હંમેશાં અજ્ઞાન કરે છે, વિવિધ વસ્ત્રો, અલંકાર ને દક્ષિણા આપી આહવાણને પ્રસન્ન કરે છે.^૮ ગરીબશુરઆને તથા આંધળાંપાંખળાને પુરુષળ ધન આપે છે. યાચકોને મોઢે માગ્યાં દાન આપે છે.^૯ તો પણ તે મહાત્માનું ધન કમી થતું નથી. હે દેવ ! ગણેશની કૃપાથી એ ધન વધતું હશે કે શું !^{૧૦} એ આશ્વર્ય જોવા હું તેને ઘેર ગયો, સારે અભ્યાસનાના અભિમાનથી તેણે મારી હાંસી કરી.^{૧૧} પછી મેં તેને કહ્યું; 'હે રાજેન્દ્ર ! તમે ધન્ય છો' કારણ કે આ ગણપતિની ભક્તિથી તમારાં ધારેલાં કામ પાર પડે છે.^{૧૨} સારે તે ગર્વથી બોલ્યો કે, તણે જગતમાં હું જ ધંધર છું. દાન કરનાર, તેનું ફળ ભોગવનાર, રક્ષણ કરનાર અને દાન દેવાની પ્રેરણા કરનાર હું જ છું.^{૧૩} મારાં સ્વરુપવિના તણે જગતમાં બીજું કંઈ નથી. હે મુનિરાજ ! કર્તા, કારણ અને સાધન સધળું હું જ છું.^{૧૪} નારદ કહે છે-એવાં તેનાં વચન સાંભળી મેં ક્રોધથી તેને કહ્યું કે, હે રાજન્ ! જગતનો કર્તા ધંધરવિના બીજો કંઈ પણ નથી.^{૧૫} તમે આવી રીતનું ધર્માચરણ શું દંભથી કરો છો. તમને થોડા જ વખતમાં આની ખાતરી ખતાવીશ,^{૧૬} એટલું કહી હું આપની પાસે આવ્યો છું.

કૌંડિન્ય સ્વાચ- આકર્ષ્યેત્યં ક્ષુનેર્વાક્યં પૂજવામાસ
તં વિદ્યુઃ ॥ ૧૭ ॥ અધ્યાદિમિરલેકારેદિઘૈઃ પુણ્યૈઃ સચ-
દનૈઃ । ક્ષુનિરાજાં પ્રગૃહ્યૈવ વૈકુંઠં વિષ્ણુમભ્યગાત્ ॥ ૧૮ ॥
ગજાનનોડપિ મિથિલ્લા રાજમર્તિં પરીક્ષિતુમ્ । કૃત્સિતં
વેપમાદાય સર્વેશોડપિ સમાયયૌ ॥ ૧૯ ॥ અનેકક્ષતસં-
યુક્તં સ્વદક્ષમમંગલમ્ । મક્ષિકાનિચવાકાતં રવહીનમિવા-
તુરમ્ ॥ ૨૦ ॥ ગચ્છતં તાદૃશં દૃષ્ટ્વાં નરા નાસામિરોધનમ્ ।
કુર્વેતિ વાસસા કેચિદ્ ધીવનં ચ યથા તથા ॥ ૨૧ ॥
સ્થાનમ્ચર્ચન્ પતન્ ગચ્છન્મર્માવલિસંયુતઃ । નૃપદ્વારં
સમાગમ્ય દ્વારપાલાદવાચસઃ ॥ ૨૨ ॥ રાત્રે નિવેશ્યતાં કૃતા
અતિથિ માં સમાગતમ્ । બ્રાહ્મણં કૃષિતં દૃષ્ટ્વામિચ્છામોજ-
નકાંશિનમ્ ॥ ૨૩ ॥ તે તદ્વાચ્યં તથાડચ્છલુર્ગત્વા તં જનકં
નૃપમ્ । આનીયતામિતિ પ્રાહ કૃતા દદ્યું તુ કૌતુકમ્
॥ ૨૪ ॥ અસુકૃત્સવંતં દૃઢં તં બ્રાહ્મણં શ્રમવારિણમ્ ।
તર્કયામાસ જનક ઈશ્વરો રૂપદૃક્ ત્વ કિમ્ ॥ ૨૫ ॥
છલિતું માં સમાયાતો યદિ પુણ્યં ભવેન્મમ । સમાધાસ્યે
મનો જાસ્ય અવિષ્યં નામ્યથા ભવેત્ ॥ ૨૬ ॥ દર્યેવં ચિંત-
યત્યેવ જનકે નૃપસત્તમે । પ્રવેશિતો દ્વારપાલૈર્બ્રાહ્મણઃ પર્ય-
દૃશ્યત ॥ ૨૭ ॥

કૌંડિન્ય કહે છે-એવાં નારદનાં વચન સાંભળી ગણેશ
અર્ધ્ય, સુંદર ચંદન, પુષ્પ અને અલંકારોવાડે તેની પૂજા
કરી, પછી આગા લઈ નારદ વૈકુંઠમાં વિષ્ણુ પાસે
ગયા. ૧૭-૧૮ પોતે સર્વેશ છતાં પણ રાજની ભક્તિની
પરીક્ષા જેવા માટે ગણપતિ નિહિત વેશ લઈને મિથિલા
પુરીમાં ગયા. ૧૯ તેના શરીરમાં અનેક ધા પડ્યા હતા.
જેમાંથી લોહી સ્રવતું હતું, જેમાં અનેક માંખીઓ
બેસતી હતી, મુખમાં ઘાંત પણ હતા નહીં તેથી મર-
ણોન્મુખ થયો હોય તેવા અતિ અમંગલ અને નિહિત
બ્રાહ્મણનો વેશ તેણે ધારણ કર્યો હતો. ૨૦ તેને જેમ
કેટલાક માણસો નાકે આડું કપડું દેતાં હતાં, અને
કેટલાક માણસો થુંકતાં હતાં. ૨૧ ઠાકર ખાતા, મૂઝા
ખાતા અને પડતા પડતા તે ચાલતા હતા. તેની પછવાડે
કેટલાક છોકરાઓ ફરતા હતા. એવી રીતે બ્રાહ્મણનો
વેશ લઈ ગણેશ રાજને બારણે ગયા, ને દ્વારપાલોને કહ્યું
કે, ૨૨ હે દૂતો ! હું અતિથિ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ બહુ બૂખ્યો
હું તેથી ઇચ્છામોજન માટે આવ્યો છું. આ વાત રાજને
જમ કહો. ૨૩ દૂતોએ તે વાત જનક રાજને કહી
ભારે તેણે 'અહીં લાવો' એવા હુકમ કર્યો ને બ્રાહ્મણની
તેવી હાલત હોવાથી વિચાર કરવા લાગ્યો. આવું રૂપ
ધારણ કરી ઈશ્વર મને જીળવા આવેલા હશે શું ? જે
માફે પ્રુણ હશે તો હું તેના મનનું સમાધાન કરીશ.
ભવિષ્ય અન્યથા થનાર નથી. ૨૪-૨૫ એ પ્રમાણે જનક
રાજ વિચાર કરતો હતો, તેટલામાં તો દૂતો જે બ્રાહ્મ-
ણને લાવ્યા તે નજરે પડ્યો. ૨૭

બ્રાહ્મણ સ્વાચ- ચંદ્રાંશુધવકાં કીર્તિં શ્રુત્વા તેડ્ઠ સમા-
ગતઃ । દેદિ મે મોજનં રાજન્ ક્ષુધિતસ્ય ચિરાદુષ્ણમ્
॥ ૨૮ ॥ મમ ત્વમિર્ભેષાવતાવદનં પ્રદીયતામ્ । તવ ક્રતુસતં
પુણ્યં અવિષ્યતિ નરેશ્વર ॥ ૨૯ ॥ કૌંડિન્ય સ્વાચ- હૃતિ
વાચં નિશમ્યાસૌ ગૃહમધ્યે નિનાથ તમ્ । સંપુણ્ય વિધિ-
યત્તૈર્ન સ્વાદૃશ્યપ્રવેષયત્ ॥ ૩૦ ॥ એકપ્રાસેન સર્વે સ
જપાત દ્વિજસત્તમઃ । યાચદનં સ્થિતં સિદ્ધં પર્યાપ્તમયુતસ્ય
યત્ ॥ ૩૧ ॥ તદ્દતં પુરતસ્તસ્ય વમશ્ચ તત્ક્રણેન સઃ ।
અસંહયાતેષુ પાત્રેષુ વર્ણુ ક્ષિપ્તાઃ સ્તંત્રુલ્લાઃ ॥ ૩૨ ॥ આદી-
યતાસ્ય પુરતો હસિદ્ધશ્ચોદનોડમવત્ । સ મશ્ચયતિ સર્વે તં
તત કલ્પે જનો વૃપમ્ ॥ ૩૩ ॥ રાક્ષસોડ્યં ભવેત્પ્રાયઃ
કિમર્થં દીયતે વહુ । રાક્ષસેભ્યઃ પ્રદાનેન ન કિંચિત્પુણ્ય-
માપ્યતે ॥ ૩૪ ॥ કેચિદ્વૃક્ષિશ્રુવને મક્ષિતેડ્યસ્ય નો
ભવેત્ । ત્વમિતિ પરમિકા રાજધાન્યમસ્મૈ પ્રદીયતામ્ ॥ ૩૫ ॥
તતો ધાન્યાનિ સર્વાણિ ગૃહે શૂમૌ સ્થિતાનિ ચ । આનીય
ચિહ્નિપુસ્તસ્ય પુરો ગ્રામગતાનિ ચ ॥ ૩૬ ॥ પુંસોડ્ય
દ્વિજરૂપસ્ય સર્વમશ્ચય ચાતિથેઃ । ન ત્વમિમગમત્સોડ્ય
મક્ષિતેષુ ચ તેષુ ચ ॥ ૩૭ ॥ તતો કૃતા વૃપં પ્રોઙ્ઘાન્યં
ક્રાપિ ન કમ્પ્યતે । હૃતિ કૃતવંચઃ શ્રુત્વા જનકેડ્યોદ્ધસે
સ્થિતે ॥ ૩૮ ॥ સ્વસ્તીત્યુક્ત્વાડગમદ્વિપ્રો ન વૃત્તોડ્યૌ ગૃહં
ગૃહમ્ । દીયતામન્નમિત્યાહ તે જનાસ્તં જગુસ્તદા ॥ ૩૯ ॥
સર્વેષાં ગૃહાં ધાન્યં સર્વે રાજા સમાદ્રતમ્ । જગ્ધં ત્વયા-
ડલિલં બ્રહ્મન્ ગમ્યતાં યન્ન તે રુચિઃ ॥ ૪૦ ॥

બ્રાહ્મણ કહે છે-હે રાજન્ ! ચંદ્રકિરણ જેવી ધાળી
તારી કીર્તિ સાંભળી હું અહીં આવેલા છું, માટે હું કે,
જે ધણી કાળનો અત્યંત બૂખ્યો છું, તેને અન્ન આપી
મોજન કરાવ, જેથી હું તમ થાઉં. હે રાજન્ ! મને
જમાડવાથી તને સો યજ્ઞોનું ફળ થશે. ૨૮-૨૯ કૌંડિન્ય
કહે છે-એવાં તેનાં વચન સાંભળી રાજ તેને ધરમાં
લઈ ગયો. ત્યાં વિધિથી તેની પૂજા કરી સ્વાદવાળું
અન્ન પીરસાવ્યું. ૩૦ તે સધળું અન્ન બ્રાહ્મણ મહારાજ
એક જ ગ્રાસમાં ખાઈ ગયા. પછી દશ હજાર માણસો
માટે જે અન્ન રાંધેલું હતું, તે સધળું અન્ન તેની પાસે
ધર્યું, તે પણ મહારાજ ક્ષણવારમાં ચટ કરી ગયા. પછી
ચોખાનાં અસંખ્ય પાત્રો ચઢવી દીધાં ને જે તૈયાર થાય
તે મહારાજની પાસે ધરતા હતા. તે સર્વને મહારાજ
સ્વાદા કરી જતા હતા. ત્યારે માણસોએ રાજને કહ્યું
કે, ૩૧-૩૩ આ પ્રાયઃ રાક્ષસ હોવાને જોઈએ. આને અધિક
શા માટે આપો છો ? કારણ કે રાક્ષસને આપવાથી
કાંઈ પણ પુણ્ય થતું નથી. ૩૪ કેટલાક કહેવા લાગ્યા કે,
હે રાજન્ ! ત્રણે જગત ખાવાથી પણ આને તૃપ્તિ થશે
નહીં, માટે તેને કાર્યું અનાજ આપો. ૩૫ પછી ગામો
તથા શહેરમાં, પૃથ્વીમાં તથા ધરમાં જે અનાજ હતું
તે સધળાં લાવી તેની પાસે નાંખ્યાં અને તે સધળાં
ખાવાથી પણ તે બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કરનાર સર્વભક્ષી

કૌંડિન્ય કહે છે—એવાં બ્રાહ્મણનાં વચનો સાંભળી વિર-
ચનાએ ભક્તિથી એક દુર્વાકુર તેને આપ્યો, તેથી તે
તૃપ્ત થયા,^{૨૨} કારણ કે ભાત, દૂધપાક, પક્ષવાન, લેબ,
ચોખ્ખ અને કઠી વગેરે સમગ્ર વિરાચનાએ ભક્તિથી
આપેલા દુર્વાનાં પૂખણામાં જ થયું. હવે તે પૂખણું લઇ
મહારાજે હર્ષથી ખાધું, તેથી તેના જઠરાગ્નિ તત્કાળ
જ્વાલિત થયો અને ક્ષણવારમાં ઉત્તમ તૃપ્તિ થઈ. ત્યારે
તે મહારાજે પ્રસન્ન થઇ, ત્રિશિરને આલિંગન કર્યું,^{૨૩-૨૪}
ને નિહિત સ્વરૂપને ત્યાગ કરી હાથીના મુખવાળું, ચાર
હાથવાળું, કમલ જેવાં નેત્રવાળું, શુંડાદંથી શોભિતું,
હાથમાં કમલ, માલા, પરચું અને હાંતને પારણ કરતું,
અમૃત્યુ સુકુટવાળું, કાનના કુંડળથી સુશોભિત, અહો-
કિક પન્થવાળું, દિવ્ય ચંદનથી ચર્ચેલું, ગણપતિનું સ્વરૂપ
પારણ કર્યું, અને પ્રસન્ન થઇ તે ઐપુરુષને કહેવા
લાગ્યા કે, ૧૭-૧૮ તમારા મનમાં જે જે ઇચ્છા હોય,
તે વર માગી લ્યો.

તાલ્લુકા:— જન્મની યત્ર નૌ સ્વાતાં તત્ર તે વૃદ્ધમક્ષિતા
॥ ૨૦ ॥ શક્તિર્વા રીયતાં દેવ દુસ્તરાદ્રવસાગરાત્ । ન
યાર્થ્યં કિંચિદ્વ્યદિ પાદપદ્માદિમાનન ॥ ૨૧ ॥ કૌંડિન્ય
ઢવાચ—હિત તદ્વાક્યમાકર્ણ્ય તથેત્યુક્ત્વા ગજાનન: ।
પુનરાક્લિય પિવૃધે મર્કે ત્રિશિરસે છદા ॥ ૨૨ ॥ ઇતસ્માલ્
કારણાદુર્વામ્બારોડસ્મે રીયતે મયા । અસંલ્કયમ્બળાથો ન
તૃપ્તિં દેવ: સમાયયૌ ॥ ૨૩ ॥ દુર્વાકુરેણ ચૈકેન સ તૃપ્તિં પરમાં
યયૌ । ફ્રિતે તે કથિત: સમ્યગાશ્રયે મહિમા શુભ: ॥ ૨૪ ॥
દુર્વાસમર્પણભવ: શ્રવણાલ્ સર્વકામદ: । ફ્રિતિહાસમિમં
મક્ષ્યામ્શ્ચુતે આવયેચ યા ॥ ૨૫ ॥ સ પુત્રધનકામાભ્ય: પર-
ત્રેહ્ન ચ મોદતે । ગજાનને લભેદ્ભક્તિં નિષ્કામો શુકિમામયાલ્
॥ ૨૬ ॥ ગણા ડ્કુઃ—શુલ્વાડીયમ્તિહાસમાશ્રયા સંશયં
પુન: । પ્રવેદે દ્રિતિં તં જ્ઞાત્વા કૌંડિન્યો છનિરબ્રવીત્ ॥ ૨૭ ॥
આશ્રયે શ્ચુ મે વાક્યં સંશયસ્યાપહતયે । યદ્વદામિ દ્વિ-
સ્થસ્ય મયાડ્ડજ્ઞા તસ્ય તેડનયે ॥ ૨૮ ॥ ઈર્ક દુર્વાકુરં ગૃહ
ગચ્છ શ્રીત્રં ત્રિહૈજસમ્ । વદાશીર્વચનં પૂર્વે પશ્ચાયાચસ્ય
કાંચનમ્ ॥ ૨૯ ॥ દુર્વાકુરેણ તુક્તિં ગૃહીત્વા તદિદાનય ।
ન મ્પ્યનં નાધિકં ગ્રાહ્યં તસ્ય મારાચ્છમાનને ॥ ૩૦ ॥ ફ્રિતિ
શ્રીગણેશપુરાણે ૬૬ અધ્યાયાન્તર્ગતા કથા સમાપ્તા ॥

ઐપુરુષ કહે છે—હે દેવ ! અમારો જ્યાં જન્મ થાય
ત્યાં આપમાં ભક્તિ થવી જોઇએ.^{૨૦} અથવા હે દેવ !
આ દુસ્તર સંસારસાગરથી અમારી મુક્તિ કરો. હે
ગજાનન ! આપના ચરણારવિંદ વિના બીજું કાંઇ પણ
અમને જોઇતું નથી.^{૨૧} કૌંડિન્ય કહે છે—એવાં તેઓનાં
વચન સાંભળી ‘તથાસ્તુ’ એમ કહી ત્રિશિરને હર્ષથી
ફરીથી આલિંગન કરી ગણપતિ અંતર્હિત થઇ ગયા,^{૨૨}
એટલા માટે હું આ ગણપતિને દુર્વાના બારો ચઢાવું
જે દેવ અસંખ્ય અનાજથી તૃપ્ત થયા નહીં ને એક

દુર્વાના પૂખણાંથી અતિપ્રસન્ન થયા.^{૨૩-૨૪} હે આશ્રયે !
એ પ્રકારે પવિત્ર મહિમા તમને કહી સંભળાવ્યો, તે
દુર્વાર્પણથી થયેલો છે અને સાંભળવાથી સર્વ કામના
પૂર્ણ કરનાર છે. જે માણસ ભક્તિથી આ ઇતિહાસ
સાંભળે અથવા સંભળાવે, તે આ ભોક્ષમાં પુત્ર અને
ધનનું ઉત્તમ સુખ ભોગવી અંતે પરલોકમાં આનંદ પામે
છે. જે માણસ કાંઈ પણ કામના વગર ગણપતિને દુર્વા
ચઢાવે છે, તે ગણેશજીમાં ભક્તિવાળો થાય છે ને અંતે
મુક્તિ પામે છે.^{૨૫-૨૬} ગણો કહે છે—એવો ઇતિહાસ
સાંભળાને પણ આશ્રયને ફરીથી સંશય થયો. તે જાણી
કૌંડિન્ય ઋષિ બોલ્યા કે,^{૨૭} હે આશ્રયે ! તારા મનમાં
થયેલો સંશય મારા જાણવામાં આવેલો છે તે દૂર થવા
માટે તું મારં વાક્ય સાંભળ. એક દુર્વાનું પૂખણું લઇ
ત્વરાથી ઇંદ્ર પાસે જ. ઇંદ્રને આશીર્વાદ આપી દુર્વાનાં
પૂખણાં જોડેલું સોનું માગ ને તે લઇ અહીં આવ. હે
સુંદર મુખવાળી ! દુર્વાનાં પુખણાં બારોબાર ખરાખર
તોળાવી સોનું લેવું. પણ વધારે ઓછું લેવું નહિ.^{૨૮-૩૦}
એવી રીતે ગણેશપુરાણના ઉપાસનાખંડમાં ૬૬ મે
અધ્યાય પુરો થયો.

આજ્ઞાતા તેન છનિના સ્વામિપ્રેતાર્થસિદ્ધયે । ઈર્ક દુર્વા-
કુરં ગૃહ શક્તસન્નિધિમાયયૌ ॥ ૧ ॥ તલ્લવાચાશ્રયા શક્
દેહિ મે કાંચનં શુભમ્ । યાચિતું ત્વાં સમાયાતા અર્ત્તવા-
ક્યાત્સુરેષ્વર ॥ ૨ ॥ ઈંદ્ર ઢવાચ—કિમર્થે સ્વમિદાયાતા
યયાજ્ઞા પ્રેષિતાડ્મભવ્ । મયા સંપ્રેષિતં સ્વાતે જાતરૂપં
સ્વશક્તિત: ॥ ૩ ॥ આશ્રયોવાચ—દુર્વાકુરસ્ય તુલ્યા
યદ્ભવેત્કાંચનં છત્ । તદ્ગ્રહીયે શ્ચીર્મર્તનં મ્પ્યનં ન ચ
વાડધિકમ્ ॥ ૪ ॥ ઈંદ્ર ઢવાચ—તૂતૈનાં નય શ્રીત્રં ત્વં
કુચેરમ્બનં પ્રતિ । સ દાસ્યતિ સુવર્ણં ચ દુર્વાકુરમિતં શુભમ્
॥ ૫ ॥ ગણા ડ્કુઃ—આજ્ઞાયા દેવરાજસ્ય દેવદૂતસ્તથા
સહ । પ્રાચાત્કુચેરમ્બનં શક્તસ્ય વચનાત્તદા ॥ ૬ ॥ અસ્યૈ
દુર્વાકુરમિતં જાતરૂપં પ્રવીયતામ્ । ઈંદ્રેણ પ્રેષિતા સાધ્વી
છનિપત્ની મયા સહ ॥ ૭ ॥ પ્રાપિતા મ્બનં તેડય યામિ
દેવ નમોડ્ડત્તે ॥ કુચેર ઢવાચ—અત્યાશ્રયમ્હં મન્થે
છનિ: શક્તસ્તયાડ્ડશ્રયા ॥ ૮ ॥ મોહાવિદ્યા ન જાનંતિ દુર્વા-
કુરમિતં કિયલ્ । કાંચનં તેન કિં વા સ્યાદ્દુઃકલ્પં કિં ન
યાચિતમ્ ॥ ૯ ॥

હવે એવી રીતે પતિની આજ્ઞા થવાથી પોતાની ઇંદ્ર
સિદ્ધિ માટે એ આશ્રયા એક દુર્વાનું પૂખણું લઇ ઇંદ્ર
પાસે ગયું,^૨ અને કહ્યું કે, હે ઇંદ્ર ! પતિની આજ્ઞાથી
સુંદર સુવર્ણ માગવા હું તમારી પાસે આવી છું. માટે
તે મને આપો.^૨ ઇંદ્ર કહે છે—હે કલ્યાણી ! તમે અહીં
જા માટે આવ્યાં ? જે કાંઈ સાથે કહાવ્યું હોત તો હું
યથાશક્તિ સુવર્ણ ત્યાં જ મોકલી આપત.^૩ આશ્રયા
કહે છે—હે ઇંદ્ર ! એક દુર્વાના પૂખણાં બારોબાર સોનું

સેતું છે, પણ તેથી અધિક કે ન્યૂન સેતું નથી.^૪ ઇંદ્ર કહે છે-હે દૂત ! આ આશ્રયાને ત્વરાથી કુબેરને ઘેર લઈ જા : તે તેને દૂર્વાકુર બારોબાર સુવર્ણ આપશે.^૫ ગણેા કહે છે-ઇંદ્રની આજ્ઞાથી તે દૂત આશ્રયાની સાથે કુબેરને ઘેર ગયો.^૬ ત્યાં જઈ કુબેરને કહ્યું કે, ઇંદ્ર મારી સાથે આ પતિવ્રતા મુનિપત્નીને મોકલેલાં છે, અને દૂર્વાકુર બારોબાર સેતું આપવા કહેલું છે, માટે તે તેણીને આપો.^૭ હે દેવ ! આ મુનિપત્નીને આપની પાસે પહોંચાડ્યાં. હવે આપને પ્રણામ કરી હું જાઉં છું. કુબેર કહે છે-મને મોટા અયોગ થાય છે ! હું ધાંડે છું કે, કૌંડિન્ય મુનિ, ઇંદ્ર અને આશ્રયા સર્વે મોહમાં આવી ગયેલાં છે. અરે દૂર્વાકુર બારોબાર સેતું કેટલું ? અને તેથી શું થાય ? તેઓએ પુષ્કળ સેતું કાં ન માગ્યું ? ૮-૯

ગણા ઋષુઃ- એવમેવ દશૌ તસ્યે બહુલં કાંચનં તુ સઃ । ન જગ્રાહ મયાદ્રુતૈર્નૃનાધિકવિશંકયા ॥ ૧૦ ॥ સ્વર્ણકાર-તુલાયાં તં દૂર્વાકુરમધારયત્ । નામવતુલયા તસ્ય પયાસં તત્તુ દ્વાટકમ્ ॥ ૧૧ ॥ વળિકતુલા સમાનીતા તત્રાપિ નામવત્સમમ્ । તૈલકારતુલાયાં તુ દૂર્વાકુરસમં ન ચ ॥ ૧૨ ॥ ઘટો વહસ્તતસ્ત્વ દ્વાટકં દત્તમેકતઃ । દૂર્વાકુરોઽપરત્રાપિ યાતિ પત્રમવત્સદા ॥ ૧૩ ॥ અન્યદન્યથૌ તત્ર કુબેરઃ કાંચનં બહુ । તત્રાપિ નામવતેન સમં દૂર્વાકુરેણ ચ ॥ ૧૪ ॥ સર્વે કોશાગતં દ્રવ્યં દત્તં તેન ગિરીંદ્રવત્ । તથાપિ નામવ-તુલ્યં તેન દૂર્વાકુરેણ તત્ ॥ ૧૫ ॥ પત્નીમાહુત્ય તાં પ્રાહ કુબેરઃ કૌતુકાન્વિતઃ । કુરુ મદ્વાકયતઃ સ્ત્રૂ ઘટારોહણમ-મતઃ ॥ ૧૬ ॥ ન સમં વેત્સમારોહ્યે નિજસલચરિરહયા । પતિવ્રતાઽઙ્ગયા તસ્ય ઘટમારુહ્યે તદા ॥ ૧૭ ॥ ન સમા સાપિ તેનાસીલતઃ સર્વા પુરિં દશૌ । ઘટમધ્યે કુબેરોઽસૌ ન ષોઽર્ચે જાયતેંકુરઃ ॥ ૧૮ ॥ શ્રુત્વા દૂતસુભાવિંદ્રો ગજા-રુદઃ સમાયયૌ । સ્વકીયદ્રવ્યસહિતો ઘટમારુહ્યે સ્વયમ્ ॥ ૧૯ ॥ દૂર્વાકુરો ન ષોઽર્ચે સ તથાપિ સમજાયત । બ્ધો-સ્ત્રણો ગતચિંતાં કિમેતવિતિ ચિંતયન્ ॥ ૨૦ ॥ વિષ્ણું હરં ચ સસ્માર તત્રારોહરણકામ્યયા । તત્રાગતૌ સનગૌ ઘટ-મારુહતાં તદા ॥ ૨૧ ॥ તથાપિ નોઽર્ચમગમત્વાદૂર્વાકુરઃ સ્ફુટમ્ । તતસ્તે તત્ ડત્તેઃ શિવવિષ્ણુષ્વનેશ્વરાઃ ॥ ૨૨ ॥ વરુણેન્દ્રાશિમરુતો કૌંઢિન્યમમિતો યયઃ । દેવા દેવર્ષયશ્ચાપિ સિદ્ધિચાષ્ઠરોરગાઃ ॥ ૨૩ ॥ દિનંતે સમદ્રપ્રાપ્તે સ્વં નીહ-મિવ પશિળાઃ । નમસ્કૃત્ય શ્ચિં સર્વે પ્રોચુરદ્વિગ્રે-તસઃ ॥ ૨૪ ॥

ગણેા કહે છે-એટલું કહી કુબેર તોભા વગરજ આશ્રયાને પુષ્કળ સેતું આપવા લાગ્યા, પણ પતિના ભયથી તથા વધારે ઝોઝાની શંકાથી તેણીએ લીધું નહીં,^{૧૦} ત્યારે સેનાના કાટિ મંગાવી એક તરફ દૂર્વાનું પુખ્તું રાખી કુબેરે સુવર્ણ તોળવાને આરંભ કર્યો, ને

ત્યારે તે કાંટામાં સેનાના વજન થઈ શક્યું નહીં;^{૧૧} ત્યારે વાણીઆનાં ત્રાજવાં મગાવ્યાં, તેથી પણ કાર્ય થયું નહીં, પછી તેલીનાં ત્રાજવામાં પણ દૂર્વાકુર બરાબર સુવર્ણનું વજન ન થવાથી એક ઘટ (વજન કરવાના અતિ મોટા કાંટા) માંધ્યો. તેમાં એક તરફ દૂર્વાકુર અને એક તરફ સેતું મૂક્યું તો પણ દૂર્વાકુર તરફનું ત્રાજવું નમવા લાગ્યું.^{૧૨-૧૩} ત્યારે કુબેર અધિક અધિક સુવર્ણ નાંખવા લાગ્યા તો પણ દૂર્વાકુરની બરાબર થયું નહીં.^{૧૪} પછી બંકારમાં જે હતું તે સઘળું નાંખી મોટા પર્વત જેવડા ઢગડો કર્યો તો પણ દૂર્વાકુર બરાબર થયું નહીં;^{૧૫} ત્યારે પોતાની આંતે મોલાવીને કુબેરે કહ્યું કે, હે સ્ત્રી ! મારા કહેવાથી તું આ કાંટામાં બેસ.^{૧૬} તેમ કરવાથી પણ બરાબર નહીં થાય તો માંડે બળ તપાસવા માટે હું પોતે બેસીશ. એવા કુબેરનાં વચન સાંભળી તે પતિ-વ્રતા કાંટાપર બેઠી ને પછી પોતે બેઠા તો પણ બરાબર ન થવાથી કુબેર ઘટમાં પોતાની નખરી રાખી તો પણ દૂર્વાકુર ઉઠી થયો નહીં.^{૧૭-૧૮} દૂતના મુખથી તે વાત સાંભળી પોતાનું ધન લઈ હાથી ઉપર બેસી ઇંદ્ર પોતે આગ્યો, અને ધન સહિત ઘટમાં બેઠા તોપણ દૂર્વાકુર ઊંચો થયો નહીં ત્યારે ઇંદ્ર 'આ તે શું !' એવી ચિંતામાં પડ્યો.^{૧૯-૨૦} પછી તે ઘટમાં બેસવા માટે ઇંદ્ર વિષ્ણુ અને શંકરનું સ્મરણ કર્યું તેથી તેઓ પોતાનાં શહેરોની સાથે આગ્યા અને ઘટમાં બેઠા,^{૨૧} પણ પેલો દૂર્વાકુર ઊંચો થયો નહીં. ત્યારે શિવ, વિષ્ણુ, કુબેર વગેરે નીચે ઉતરી વરુણ, અગ્નિ, વાયુ, બીજા દેવ, દેવર્ષિ, સિદ્ધ, વિદ્યાધર અને સપોની સાથે જેમ સંખ્યા વખતે પક્ષીઓ પોતાના માળા પ્રત્યે આવે છે તેમ કૌંડિન્ય ઋષિની પાસે આગ્યા, ને તેને પ્રણામ કરી, ખિન્ન મનથી સર્વે કહેવા લાગ્યા.^{૨૨-૨૪}

સર્વે ઋષુઃ- દુઃખિનં ચિલ્યં યાતં દર્શનાત્તવ મો છુને । પૂર્વપુણ્યમવાદ્યે કલ્પાણં નો મહિષ્યતિ ॥ ૨૫ ॥ તવ પત્ન્યાહતં સત્ત્વં સર્વેષામય નઃ સ્ફુટમ્ । મહિમાનં ન જાનીમો દૂર્વાકુરસુદ્રવમ્ ॥ ૨૬ ॥ એકદૂર્વાકુરતુલાં ત્રેલો-ક્યમપિ નાલમત્ । ગજાનનશિરસ્થત્ય સ્વયા મક્ત્યા-પિતસ્ય ચ ॥ ૨૭ ॥ જાનીયામ્મહિમાનં કઃ સમ્યક્ દૂર્વાકુરસ્ય હિ । ગજાનનૈકમકસ્ય જપતસ્તપતો મૃશમ્ ॥ ૨૮ ॥ તથાપિ મહિમાનં કો જાનીયાત્સર્વદેહિનામ્ । એવશક્ત્વા શ્ચિં સર્વે પૂર્વે પૂજ્યં ગજાનનમ્ । સર્વે સમાર્થે પુષ્કસ્તદુરુવૈનૃતર્જયુઃ ॥ ૨૯ ॥ ન મજ્ઞા ન હરિઃ સિર્વેન્દ્રમ-રુતો નાગ્રિવિવસ્તાનુ યમઃ શેષોઽશેષકલાનિવિશ્વ વરુણો નો ચંદ્રમા નાપિનૌ । નોષાચામધિપો નૈવ ગરુડો નો વજ્ર-રાજ્ઞાંગિરા માહાત્મ્યં પરિવેદ વેદનિગમેરજ્ઞાતરૂપસ્ય તે ॥ ૩૦ ॥ એવં સંતોષ્ય સર્વે તે દેવદેવં ગજાનનમ્ । શ્ચિં ચ સમદ્રજાગ્ય યયઃ સ્વં સ્વં નિકેતનમ્ ॥ ૩૧ ॥ આશ્રયાપિ તતો જ્ઞાત્વા દ્વાર્માહાત્મ્યહતનમ્ ॥ વિશ્વસ્તા મર્તૃવાક્યે

સા દર્શામિ: પર્યપૂજયદ્ ॥ ૩૨ ॥ ચિત્તેશ્વરં સર્વદેવં સર્વે-
દર્શામિરર્ચિતમ્ । પ્રણામમ્ ચ કૌંઘિન્યં મતારં સત્યવાદિ-
નમ્ ॥ ૩૩ ॥ હવાચ હપ્રસન્ના સા સ્વાત્માનં નિંદતી
શ્ચન્નામ્ । માદશી નૈવ દુષ્ટાસ્તિ યા તે વાક્યે સસંશયા
॥ ૩૪ ॥ વિશેષવિદુષાં સ્વામિન્ વિશેષવિદુષા ત્વયા ।
સમ્યક્ કૃતં મમ વિભો સર્વભૂતદયાવતા ॥ ૩૫ ॥ સત્ત્વ-
મસ્વાપરાર્થં મે સ્વામહે જરણાગતા । તતઃ પ્રાતઃ સદ્ગત્યાય
દર્શા આદાય સત્ત્વરૌ ॥ ૩૬ ॥ જાત્વા દેર્શ સમમ્યક્યં દૂર્વા
પૈળમકુર્વતામ્ । અનન્યમક્ત્યા જ્ઞાત્વા તૌ દૂર્વામાહાત્મ્ય-
હ્વતમમ્ ॥ ૩૭ ॥ સાયંપ્રાતર્દેવદેર્શ પૂજયંતૌ નિરંતરમ્ ।
ત્યક્ત્વાયજ્ઞં વ્રતં દાનં જ્ઞાત્વા દેવો ગજાનનઃ ॥ ૩૮ ॥ કૃપયા
પરયાવિષ્ટઃ સ્વધામ પ્રત્યંપાદયત્ ॥

સધળા કહે છે-હે મુને ! પૂર્વ જન્મનાં પુણ્યથી
આપનાં દર્શન થયાં ને તેથી અમારાં પાપ નષ્ટ થયાં,
હવે આગળ પણ અમારૂં કદમાણુ થશે. ૨૫ હે મહારાજ !
આપનાં પત્નીએ અમે સધળાનું સર્વસ્વ હરી લીધું,
દૂર્વાકુરનો મહિમા અમે જાણી શકતા નથી. ૨૬ ત્રણે
જગત્ પણ દૂર્વાકુરની બરાબર થયાં નહિ. આપે
ભક્તિથી ગણપતિના મસ્તક ઉપર ચડાવેલા દૂર્વાકુરનો
યથાર્થ મહિમા કેાણુ જાણી શકે ? (અર્થાત્ કોઇ નહોં)
ગણપતિની અનન્ય ભક્તિથી, જપથી અને તપથી
આપનો મહિમા પણ સર્વ પ્રાણીઓમાં કેાણુ
જાણી શકે ? (કોઇ નહોં.) એ પ્રકારે કહી ગણપ-
તિનું પૂજન કરી મુનિ તથા મુનિપત્નીનું પૂજન કરી
સર્વે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા તથા નાયવા અને ગાવા
લાગ્યા. ૨૭-૨૮ હે ગણપતે ! બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર,
ઇંદ્ર, વાયુ, અગ્નિ, સૂર્ય, યમ, સધળા કળાનો બંડાર શેષ,
વરુણ, ચંદ્ર, અશ્વિનીકુમાર, બૃહસ્પતિ, ગરુડ, કુબેર, અને
અંગિરા કોઇ પણ આપનો મહિમા જાણતા નથી. કારણુ
કે વેદો પણ આપનું સ્વરૂપ જાણતા નથી. ૩૦ એ પ્રમાણે
ગણપતિને પ્રસન્ન કરી મુનિની આજ્ઞા લઇ સધળા
પોતપોતાને સ્થાને ગયા. ૩૧ પછી દૂર્વાનું મોડું માહાત્મ્ય
જાણી પતિના કહેવા ઉપર વિશ્વાસ આવવાથી આશ્ર-
યાએ ગણપતિ કે, જે સર્વના દેવ છે અને સર્વ દૂર્વાવડે
જેની પૂજા કરે છે તેની દૂર્વાવડે પૂજા કરી. પછી
આત્માની નિંદા કરી એ આશ્રયા પ્રસન્નતાથી સત્ત્વવાદી
પતિને પ્રશ્નક્રમ કરી કહેવા લાગી કે, હે નાય ! હું જેવી
કોઇ પણ સ્ત્રી દૃષ્ટ નહોં હોય; કારણુ કે મેં આપના વચન
ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો નહિ. ૩૨-૩૪ હે સ્વામિન્ !
વિદ્વાનોમાં શ્રેષ્ઠ તથા સર્વ પ્રાણીઓપર દયાવાળા આપે
મારૂં બહુ કર્યું. ૩૫ હે મહારાજ ! હું આપને શરણુ આવી
છું, માટે મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. એવી રીતે પતિને
કહ્યું. પછી તે સ્ત્રી પુરુષ અને પ્રાતઃકાળમાં વહેલાં ઉઠી
સ્નાન કરી ગણપતિનું પૂજન કરી દૂર્વા ચડાવવા લાગ્યાં.

દૂર્વાનું ઉત્તમ માહાત્મ્ય જાણી તે સ્ત્રી પુરુષ અને યજ્ઞ,
મત, દાન સધળું છોડી અનન્ય ભક્તિથી પ્રાતઃકાળે
અને સાંધકાળે ગણપતિનું પૂજન કરવા લાગ્યાં. ૩૬-૩૮ આ
વાત જાણી પ્રસન્ન થયેલા ગણપતિએ કૃપા કરી તેઓને
પોતાનું પદ આપ્યું.

ગણા જીવુ:- અગાંધ વર્ણિતં દૂર્વામાહાત્મ્યમિદ્વક્ત-
મમ્ ॥ ૩૯ ॥ અગ્રેવર્ણને શ્લેષો નેશો નેશો હરીશ્વરૌ ।
ત્રૈલોક્યં તુલ્યા ભક્ત્યાઃ પદે નૈવ સમં ભવેત્ ॥ ૪૦ ॥
દૂર્વેતિસ્મરણાત્પારં ત્રિવિધં વિલયં વ્રજેત્ । તત્સ્મૃતો
સ્મર્યતે દેવો યતઃ સોઽપિ ગજાનનઃ ॥ ૪૧ ॥ દ્વિતિ પિતા-
મયેઃ ક્ષેત્રમહિમા વર્ણિતઃ સ્ફુટમ્ । ભવણાસ્કીર્તનાદ્યાના-
હુક્તિહુક્તિકલપદઃ ॥ ૪૨ ॥ ઇતસ્માત્ કારણાધારં
ત્રયાણાં પ્રેષિતં શુભમ્ । રાસમસ્ય મુક્તારૂપાં ગતા દેવે
હૃષસ્ય ચ ॥ ૪૩ ॥ ચાંદાલ્યા ચીતનાશાય સ્વામીતા
તુળમારતઃ । વાણના પ્રેરિતા સાપિ ગતા દૂર્વા ગજાનને
॥ ૪૪ ॥ યતસ્તસ્ય પ્રિયા દૂર્વા સંતુષ્ટોઽસૌ વિનાયકઃ ।
નિષ્પાપસ્થાત્રયાણાં ચ સામિધ્યં દત્તવાનિજમ્ ॥ ૪૫ ॥
ગંધમાત્રેણ દર્વાયાઃ સંતુષ્ટો જાયતે વિદ્ધઃ । પ્રસંગેન તુ
મવાચ કિં પુનર્મસ્તકાર્પણાત્ ॥ ૪૬ ॥

ગણો કહે છે-દૂર્વાનું અતિ ઉત્તમ માહાત્મ્ય વર્ણવ્યું. ૩૯
તેનું સધળું માહાત્મ્ય વર્ણવવાને શેષનાશ, શંકર કે વિષ્ણુ
કોઇ પણ સમર્થ નથી. ત્રણે લોક દૂર્વાનાં એક પાનડાની પણ
બરાબરી કરી શકે તેમ નથી. ૪૦ ‘દૂર્વા’ એ નામનું સ્મરણુ
કરવાથી પણ કાષિક, વાયિક અને માનસિક એ ત્રણ પ્રકાર-
નાં પાપો નષ્ટ થાય છે, કારણુ કે દૂર્વાના સ્મરણુથી ગણપતિ
દેવનું પણ સ્મરણુ થાય છે. ૪૧ આ પ્રમાણે ચિંતામણિ
ક્ષેત્રનો મહિમા સ્પષ્ટ રીતે કહી સંબળાવ્યો, જેનાં શ્રવ-
ણથી, કીર્તનથી તથા ધ્યાનથી ભોમ તથા મોક્ષ મળે
છે. ૪૨ એટલા જ કારણથી ત્રણ જીવને ઉત્તમ અતિ
પ્રાપ્ત થઇ. ખર અને બળદના મુખમાંથી પડી ગયેલી
દૂર્વાને તાદનો નાશ કરવા માટે ચાંડાલી લાવી, તે દૂર્વા
હવામાં ઉડવાથી ગણેશના મસ્તક ઉપર પડી, તેથી
ગણેશ કે જેને દૂર્વા અતિપ્રિય છે તે પ્રસન્ન થયા, તેથી તે
ત્રણેને પાપરહિત કરી સાલોક્ય મુક્તિ આપી. ૪૩-૪૫
દૂર્વાના ગંધથી જ ગણેશ પ્રસન્ન થાય છે, ત્યારે પ્રસ-
ન્ન થી વા ભાવથી તેના મસ્તકની ઉપર દૂર્વા ચડાવવાથી
તો કેમ પ્રસન્ન ન થાય ? (અવશ્ય થાય.) ૪૬

જ્યોતિષ-હિત દૂતમુલાદ્યાઞ્જ સંશ્રુતો મહિમા તદા ।
દૂર્વાયા છનિમિઃ સર્વેન દૃષ્ટો ન ચ સંશ્રુતઃ ॥ ૪૭ ॥
જાત્વા દૂર્વાકુરાર્ણં યજ્ઞ ઉપૂજસ્તે વિનાયકમ્ । સેવકા-
શ્રાપિ દૂર્વામિરામઙ્ગઃ શ્રીગજાનનમ્ ॥ ૪૮ ॥ આસન્ સર્વે
દિગ્વેદ્યાસ્તેજસા સૂર્યવર્ચસઃ । યજ્ઞવંતો દિગ્વિવાયાનાં નાના-
રાવાન્ સમંતતઃ ॥ ૪૯ ॥ વિમાનવરમાન્કા દિગ્વિવચ્ચાહ્લે-
પનાઃ । યાતા વૈનાયકં ધામ કેચિદ્દૂર્વે ચ ધારિણઃ ॥ ૫૦ ॥

નરા નાગરિકાઃ કેચિદાગતસ્તં મહોત્સવમ્ । દ્રુદ્ધુર્વામિ-
રાનપુરકર્ચિશતિભિઃ પૃથક્ ॥ ૫૧ ॥ યુક્ત્વા ભોગાંશ્ચ તે
સર્વે ગણેષં સ્થાનમાગમન્ । વિમાનમપિ ચક્ષિતમૂર્ધ્વં તરુ-
ણ્યયુગ્મતઃ ॥ ૫૨ ॥ સત્સામ્રણેષામકેન કાર્યં દ્વાર્વામિરર્ચ-
નમ્ । ન કરોતિ મરો વસ્તુ પ્રમાદાત્તામિરર્ચનમ્ ॥ ૫૩ ॥
ચાંદાકઃ સ તુ વિજેયો નરકાન્પ્રાપ્ત્યયાદ્વહન્ । ન તન્મુલ્લં
નિરીક્ષેત કદાચિદપિ માનવઃ ॥ ૫૪ ॥ યસ્તુ દ્વાર્વામિરર્ચેતં
ત્રેલોક્યં ગજાનનમ્ । તસ્ય દર્શનતોડ્યોડિપિ પાપી છદ્મિમવા-
પ્તયાત્ ॥ ૫૫ ॥ અભામે વહુદ્વાર્વાનામેકયૈવામિપૂજયેત્ ।
કલ્પસંસ્કારકદ્વાર્વામિઃ પૂજયેયો ગજાનનમ્ । તેનાપિ કોટિ-
ગુણિતા કૃતા પૂજા ન સંશયઃ ॥ ૫૬ ॥ વ્રજોવાચ-હતિ
નાનાવિષો રાજન્ મહિમા કથિતસ્તવ । સેતિહાસસ્તુ
દ્વાર્વાનાં જ્વળાત્પાપનાશનઃ ॥ ૫૭ ॥ નારુયેયો દુષ્ટહૃદેસ્તુ
પ્રિયે પુત્રે નિવેદયેત્ ॥ ૬૦ ॥ 'ઉવાચ-હતિ વ્રજહસાચ્છુલ્લવા
પરમારુણાનજ્વલમમ્ ॥ ૬૮ ॥ નન્દં પરમપ્રીતો નનામ કમ-
લાસનમ્ । તદ્વાજ્યા યયૌ સ્થાનં સ્વકીયં વિત્તમચ્ચિતઃ
॥ ૬૯ ॥' હતિ મીગણેશપુરાણે ઉપાસનાલંકે દ્વાર્વામાહાત્મ્યે
૬૭ તત્તોડ્યાયઃ સંપૂર્ણઃ ॥

બ્રહ્મા કહે છે-સર્વ મુનિઓએ ન દીઠોલો અને ન
સાંભળેલો એવો દ્વાર્વાનો મહિમા દૂતના મુખથી રાગ્યે
સાંભળ્યો. ૪૭ પછી તે રાગ્ય તથા તેનાં માથુસોએ
સ્નાન કરી દ્વાર્વાકુરાથી ગજેશનું પૂજન કર્યું, ૪૮ તેથી
તે સમળા સુંદર શરીરવાળા ને સૂર્ય જેવી કાંતિવાળા
થયા. દિવ્ય વાહોના નાના પ્રકારના શબ્દો સાંભળતા
અલૌકિક રૂપવાળા થઇ દિવ્ય વસ્ત્ર અલંકાર પહેરી
ઉત્તમ વિમાનમાં બેસી ગજેશલોકમાં ગયા. ૪૯-૫૦ તે
મહોત્સવ જેવા આવેલાં કેટલાંક નગરવાસી માથુસોએ
એકવીશ દ્વાર્વાવડે ગજેશની બૂદી બૂદી પૂજા કરી, તેથી
તેઓ આ લોકમાં ઉત્તમ ભોજ ભોગવી અંતે ગજેશલો-
કમાં ગયા. તેના પુણ્યથી વિમાન પણ ઉડ્યું ચાલ્યું, ૫૧-૫૨
માટે ગજેશના ભક્તોએ દ્વાર્વાથી તેનું પૂજન કરવું. જે
માથુસ પ્રમાદથી દ્વાર્વાવડે ગજપતિનું પૂજન કરતો નથી
તેને ચાંદાક સમજવો, અને તેને અનેક નરક ભોગવવાં
પડે છે. કોઇ વખત તેવા અનુખનું મુખ જોવું
નહીં. ૫૩-૫૪ જે માથુસો દ્વાર્વાથી દેવના દેવ એવા
ગજપતિનું પૂજન કરે છે, તેનાં દર્શનથી પાપી પણ
શુદ્ધ થાય છે. ૫૫ જે ધણી દ્વાર્વા ન મળે તો એક
દ્વાર્વાથી જ પૂજન કરવું, (લક્ષ દ્વાર્વાથી ગજેશનું પૂજન
થાય છે) તેમ કરવાથી પણ કરોડગણી પૂજનું ફળ
થાય છે, એમાં સંશય નથી. ૫૬ બ્રહ્મા કહે છે-હે
રાજન્! જે સાંભળવાથી પાપનો નાશ થાય છે, એવો
નાના પ્રકારનો દ્વાર્વાનો મહિમા તથા ઇતિહાસ તમને
કહી સાંભળાવ્યો. ૫૭ આ ઇતિહાસ કુષ્ઠ શુદ્ધિવાળાને
કહેવો નહીં, માત્ર પ્રિય પુત્રને કહેવો. ૬૦ કહે છે-એ

પ્રમાણે બ્રહ્માના મુખથી ઉત્તમ આખ્યાન સાંભળી તે
અતિ પ્રસન્ન થયો, અને વિરમત થયો. પછી બ્રહ્માને
પ્રણામ કરી તેની આજ્ઞા લઇ પોતાને સ્થાને ગયો. ૫૮-૫૯
એ પ્રમાણે ગજેશપુરાણમાં ઉપાસનાકાંડમાં દ્વાર્વાનું
માહાત્મ્ય કહેલું છે.

લક્ષ્મી દ્વાર્પૂજનનું ઉદાપન

અથોપાનમ્ ॥ ઉપાપનં ચ કુર્યાત્તુ દેશકાલાત્સારતઃ ।
માથે વા કાર્તિકે માદ્રે આષાઢે આષણેડિપિ વા ॥ ૧ ॥
અન્યેષુ પુણ્યમાસેષુ વ્રતમેતસ્તમાચરેત્ । પ્રાતઃસ્નાનં વિધા-
યાથ દંતધાવનપૂર્વકમ્ ॥ ૨ ॥ ધૌતવસ્ત્રધરો મૃત્વા મિત્ય-
કર્મ સમાચરેત્ । દેવપૂજાગૃહં વાપિ દેવાલયમવાપિ વા
॥ ૩ ॥ ગોમયેનાત્તુલિપ્યાશુ ધાતુના મૃન્મયેન વા । પંચ-
મિત્રાંશ્ચણેઃ સાર્ધં કૃત્વા ચ સ્વસ્તિવાચનમ્ ॥ ૪ ॥ નાંદી-
આદૈ પ્રકૃર્વાત લક્ષ્મીપૂજાવિષો દ્વિજઃ । પ્રાણાયામત્રયં કૃત્વા
દેશકાલો સ્મરેત્સુધીઃ ॥ ૫ ॥ ગજાનનં ચતુર્ભુજમેકદંતવિ-
પાટિતમ્ । વિચાય હેમ્ના વિજ્ઞેષં હેમપીઠાસનસ્થિતમ્
॥ ૬ ॥ તથા હેમમર્ધી દૂર્વા તદ્વાધારાર્ધમાદરાત્ । સંત્યાપ્ય
વિજ્ઞહર્તારં કલ્પે તાત્રમાજને ॥ ૭ ॥ વેદિતં રક્તબ્રજે
સર્વતોભદ્રમંજલે । પૂજયેન્નકુસુમૈઃ શમીદ્વાર્વામિરર્ચયેત્
॥ ૮ ॥ ગંધપુષ્પેશ્ચ પૂર્વેશ્ચ દીપેનૈવેયમોદકૈઃ । પશ્ચાદ્ગંધાદય-
દ્વાર્વામિરર્ચયેન્નગાયકમ્ ॥ ૯ ॥ મક્ત્યા નામસહજે
અથવા શતનામભિઃ । સસંહ્યા સકલા પૂજા સંહ્યાદી-
હીના તુ નિષ્ફલા ॥ ૧૦ ॥ ઈર્ષ સંપૂજ્ય વિધિવત્પૂજતે હોમ-
મારમેત્ । આચાર્ય વરયેત્પૂર્વસ્ત્વિજશ્ચૈકર્ચિશતિઃ ॥ ૧૧ ॥

દેશ અને કાલને અનુસરી આ વ્રતનું ઉદાપન કરવું.
માથ, કાર્તિક, ભાદ્રપદ, આષાઢ, આવળ્ય વા બીજા પણ
પુણ્યકારક માસમાં આ વ્રતનું ઉદાપન કરવું. પ્રાતઃ-
કાળમાં દાંતણ કરી સ્નાન કરી ધોયેલાં વસ્ત્ર પહેરી
નિત્યકર્મ કરવું. દેવપૂજના ધરમાં વા દેવાલયમાં જઈ
છાણથી અથવા માટીથી લીંપી પાંચ બ્રાહ્મણો પાસે
સ્વસ્તિવાચન કરાવવું. લક્ષપૂજના ઉદાપનમાં નાંદીઆદ
પણ કરવું. ત્રણ પ્રાણાયામ કરી દેશ તથા કાલનું
ઉચ્ચારણ કરી, ચાર હાથવાળી, એક દાંતવાળી અને
સોનાના પાટલા ઉપર બેઠેલી ગજેશની મૂર્તિ સન્મુખ
રાખવી. તેને બેસવા માટે ભાવથી સોનાની દૂર્વા
કરાવવી. તેને લાલ વસ્ત્ર પહેરાવવાં. સર્વતોભદ્રમંજલ
કરાવવું. તેમાં ધડાની સ્થાપના કરી તેની ઉપર ત્રાંખાનું
પાત્ર રાખી તેમાં પૈલી ગજેશની મૂર્તિની સ્થાપના
કરવી. લાલ પુષ્પ, ખીજડીનાં પત્ર, દૂર્વા, ચંદન અને
પુષ્પોવડે તેની પૂજા કરવી. ધૂપ દીપ કરવા, લાડનું
નેવેલ કરવું. પછી ભક્તિથી હૃદય અથવા સોનામથી
ગજેશ ઉપર ચંદન સહિત દૂર્વા ચડાવવી. સંખ્યાવાળી
પૂજા સફળ થાય છે અને સંખ્યા વિનાની નિષ્ફળ થાય
છે, માટે સંખ્યા રાખી દૂર્વા ચડાવવી. એ પ્રમાણે વિધિથી

પૂજા કરી હોમને આરંભ કરવો. પ્રથમ આચાર્યને વરાવી એકવીશ ઋતિવળે વરાવવા. ૧-૧૧

ગણનાંત્વેતિ મંત્રેણ અયુતં હોમમાચરેત્ । અથવા દ્વાર્વાં-
મેણ અયુતં તુ સમાચરેત્ ॥ ૧૨ ॥ દ્વાર્વાંમેન-સ્વં દૂર્વેન્મૃતજ-
ન્માસિ વંદિતાસિ સુરાસુરૈઃ । સૌમાગ્યં સંતતિં દેહિ સર્વ-
કાર્યકરી ભવ ॥ ૧૩ ॥ યથા શાસ્ત્રાપ્રશાસ્ત્રાભિવિસ્તૃતાસિ
મહીતકે । તથા મમાપિ સંતાનં દેહિ સ્વમજરામરમ્ ॥ ૧૪ ॥
સહસ્રનામભિર્હોમં સ્વાહાકારસમન્વિતૈઃ । મધુમિશ્રેષ્ઠિતૈ-
ર્હોમૈઃ પૃથુકૈરિશ્વલંકૈઃ ॥ ૧૫ ॥ કદ્મુકૈઃ પાયસાગ્નેન
સપૃતેન ચ કારયેત્ । પૂર્ણાદૃષ્ટિં તતઃ કૃત્વા ચઢિદાનં તત-
શ્રવેત્ ॥ ૧૬ ॥ હોમશ્યેયં સમાપ્યાથ બ્રાહ્મણાન્મોજયેતતઃ ।
આચાર્યે પૂજયેત્પશ્ચાદ્બાલકારમ્બુજૈઃ ॥ ૧૭ ॥ एवं मे
ब्रह्मणाविष्टं व्रतं लोकोपकारकम् । तदेतत्कथितं तेऽद्य कुरु
पुत्रार्थमावरात् । य इदं श्रुत्वाद्भक्त्या वाजपेयकलं कमेत्
॥ १८ ॥ इति कक्षद्वारपूजनोपापनं संपूर्णम् ॥

‘ગણનાંત્વા’ એ મંત્ર અથવા દ્વાર્વાંમેન ભણી દશ
હજાર આહુતિ આપવી. દ્વાર્વાં મંત્ર-‘હે દૂર્વે ! તમે
અમૃતજન્મા છો, દેવ તથા દૈત્યો તમને વંદન કરે છે,
મને સૌભાગ્ય તથા સંતતિ આપો ને મારાં સર્વ કાર્યો
સિદ્ધ કરો. જેમ તમે શાખા અને ડાળખીઓથી પૃથ્વી
ઉપર વિસ્તાર પામ્યાં છો, તેમ મારા વંશનો પણ
વિસ્તાર કરો, ને તેને અજર અમર કરો. પછી અંતમાં
‘સ્વાહા’ પદ ભગાડી હજાર નામોવડે હોમ કરવો.
મધવાળા તલ, શેકેલ શાળ, પવા, સેરડીના કકડા,
લાડું, ખીર અને ઘીનો હોમ કરવો. પછી પૂર્ણાહુતિ કરી
બલિદાન આપવું. હોમ શેષ સમાપ્ત કરી બ્રાહ્મણોને
જમાડવા. વજ્ર, અલંકાર અને ચંદન વગેરેથી તેઓની
પૂજા કરવી. એ પ્રકારે લોકના ઉપકારમાટે બ્રહ્માએ
મને આ વ્રત બતાવેલું છે, તે મેં તમને આજ કહી
સંભળાવ્યું. હવે પુત્રમાટે આદરથી તે વ્રત કરો. જે
માણસ ભક્તિથી આ સાંભળે છે, તેને વાજપેય યજ્ઞનું
ફળ થાય છે. ૧૨-૧૮ એ પ્રમાણે લક્ષ દ્વારો પૂજનનું
ઉભાપન કહેલું છે.

૭ શંકરને લક્ષ પ્રદક્ષિણા કરવાનો પ્રકાર

અથ શિવલક્ષપ્રદક્ષિણાવિધિઃ ॥ પુરા તુ ઋચયઃ સર્વે
નૈમિષારણ્યવાસિનઃ । શૌનકાથા મહાત્માનઃ સર્વેશાશ્વિ-
શારદાઃ ॥ ૧ ॥ તીર્થયાત્રાપ્રસંગેન ગંગાદ્વારચુપાગમન્ ।
તત્ર જાતાઃ કૃતજપા વિધિવદત્તદક્ષિણાઃ ॥ ૨ ॥ યાચત્સુ-
ક્ષોપવિદાસ્તે હર્ષનિર્ભરમાનસાઃ । તાવતે દદદ્યુસ્તત સૂતં
શાસ્ત્રાપકોચિદમ્ ॥ ૩ ॥ દર્શકોઽપિ તાંસ્તત્ર ઋષીન્વિ-
ગતકલ્મસાન્ । નનામ દંઢવદ્ભક્ત્યા તૈશ્ચાપિ પ્રતિપૂજિતઃ
॥ ૪ ॥ તે ચક્ષુઃ પરમાતિથ્યં કુશલપ્રભવે ચ । સુક્ષોપવિષ્ટં સં

સૂતં પપચ્છુરિદમાવરાત્ ॥ ૫ ॥ ઋચયઃ ક્ષુઃ-સૂતઘ્ન
મહાપ્રાક્ષ ચિરં દદ્દોઽસિ હ્રમત । કસ્મિંસ્તીર્થેઽયથા દેશે
કાલોઽતિવાહિતસ્સ્વયા ॥ ૬ ॥ સ્વરસેનેન સૌલ્યં તુ જાતં
નઃ પરમાનુતમ્ ॥ ૭ ॥ વિધિં જ્ઞાતુમિચ્છામસ્તચ્ચૃણુધ્વ મહા-
મતે ॥ ૮ ॥ સ્વયોક્તા વિવિધા ચર્માસ્તથા નાનાવિધાઃ
કથાઃ । વ્રતાનિ ચ વિચિત્રાણિ મનોરથકારણિ ચ ॥ ૯ ॥
હૃદાર્ણં ચ વદેવસ્ય વ્રતં પરમપાવનમ્ । યસ્તુત્વા સર્વસિદ્ધિઃ
સ્થાનરાણાં વાંચિત્તપ્રદા ॥ ૧૦ ॥ સૂત ડવાચ-સમ્યક્પૃષ્ઠ-
ચુષિગણા વ્રતં દેવસ્ય ચાનુતમ્ ॥ મમાપિ કથિતું હર્ષો
જાયતે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૧૦ ॥ કૃષ્ણેન ચર્મરાજાય કથિતં
તદ્દદામિ વઃ ॥

નૈમિષારણ્યમાં નિવાસ કરનાર અને સર્વ શાસ્ત્રોમાં
પ્રવીણ એવા મહાત્મા શૌનક વગેરે ઋષિઓ પૂર્વે તીર્થ-
યાત્રાના પ્રસંગથી ગંગાદ્વાર ગયા હતા, ત્યાં સ્નાન કરી
જમ કરી વિવિધી દક્ષિણા આપી તેઓ આનંદથી
આરામ લેવા બેઠા, તેટલામાં સર્વ શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ
એવા સૂતપુરાણી તેઓના જોવામાં આવ્યા. ૧-૩ તેમ
જ પાપરહિત તે ઋષિઓ પણ સૂતપુરાણીના જોવામાં
આવ્યા, તેથી તેણે ઋષિઓને ભક્તિથી પ્રશ્ન કર્યો,
ત્યારે તેઓએ પણ પૂજા કરી સૂતનો સત્કાર કર્યો અને
કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. સારી રીતે આરામ લીધા પછી
તેને સર્વ ઋષિઓ આદરથી પૂછવા લાગ્યા. ૪-૫ ઋષિઓ
કહે છે-હે સૂત ! હે સૂત ! હે સારા આચરણવાળા ! હે મહા
બુદ્ધિવાળા ! ધણે દિવસે તમારાં દર્શન થયાં. ક્યા તીર્થમાં
વા ક્યા દેશમાં તમે આટલો વખત ગાળ્યો ? ૬ તમારાં
દર્શનથી અમને મોડું સુખ થયું. હે મોટી બુદ્ધિવાળા !
અમે જે પ્રકાર જાણવા ઇચ્છીએ છીએ તે સાંભળો. ૭
તમે વિવિધ ધર્મો તથા વિવિધ કથાઓ કહી અને
મનોરથ પૂર્ણ કરનાર વિચિત્ર વ્રતો પણ કહ્યા. ૮ હવે
જે વ્રત કરવાથી સખળા મનના મનોરથો સિદ્ધ થાય,
એવું પરમ પવિત્ર મહાદેવનું વ્રત કહો. ૯ સૂત કહે છે-
હે ઋષિઓ ! તમે મહાદેવનું ઉત્તમ વ્રત પૂછ્યું તે બહુ
સારું થયું. તે વ્રત કહેવા મને પણ આનંદ થાય છે, એમાં
સંદેહ નથી. ૧૦ જે વ્રત શ્રીકૃષ્ણે બુધિશિરને કહ્યું હતું, તે
વ્રત તમોને કહું છું.

બુધિશિર ડવાચ-ચર્માં બહુવિધાઃ પ્રોક્તાસ્સ્વાર્જતકલ્પ-
પ્રદાઃ ॥ ૧૧ ॥ હૃદાર્ણં ઔતુમિચ્છામિ વ્રતં સંપત્કરં
શુભમ્ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ-શ્ચ રાજન્નવશ્યામિ ક્ષિવસ્ય
વ્રતહૃતમમ્ ॥ ૧૨ ॥ કલ્પપ્રદક્ષિણાનામ યથ લોકે હુતુર્ક-
મમ્ । બ્રહ્મણ્ય સુરાપસ્ય ગુરુદારાચમર્ચિનઃ ॥ ૧૩ ॥
અપાત્રીકારાણાન્યેષાં સંકલીકરણાનિ ચ । પ્રકીર્ણકાનિ
ચરતો મહિનીકરણાનિ ચ ॥ ૧૪ ॥ બાલપત્નીહતાદીનાં
ગામિનઃ કામમોહતઃ । ગુરો વિશ્વાસહીનસ્ય વ્રતજટસ્ય
પાપિનઃ ॥ ૧૫ ॥ સંજ્ઞાકર્મચિદીનસ્ય જગદ્બુધ્ધ્યર્ગવર્તિનઃ ।

દાસીવેદ્યાસંગિનથ ચાંદાક્ષીગામિનસ્તથા ॥ ૧૬ ॥ પર-
સ્વાહારિણશ્ચાપિ દેવદ્રવ્યાપહારિણઃ । બ્રાહ્મણદ્વેષિણશ્ચાપિ
વૃત્તિષ્ઠેદકરસ્ય ચ ॥ ૧૭ ॥ રહસ્યભેદકસ્યાપિ રહસ્યકુ-
તપાપિનઃ । બ્રહ્મયજ્ઞવિહીનસ્ય દુઃશાલનિરતસ્ય ચ ॥ ૧૮ ॥
ગુરુનિર્દાદિશ્ચોતુશ્ચ ગુરુદ્રવ્યાપહારિણઃ । સયઃ શુદ્ધિકરે શેત-
જ્ઞાનીહિ સ્વં યુષ્ઠિર ॥ ૧૯ ॥ બ્રહ્મહત્યાદિપાપાનાં પ્રાય-
શ્ચિત્તં યદીચ્છતિ । ક્ષણપ્રદક્ષિણાનામ વ્રતં કુર્વાન્મહીપતે
॥ ૨૦ ॥ વર્ષનં સર્વશ્રુતીનાં સદા વિજયકારણમ્ । કિમે-
ભિર્બહુભિર્વાક્યૈઃ કથિતૈશ્ચ પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૧ ॥ દારિ-
દ્ર્યનાશનં પુણ્યં સર્વૈશ્વર્યપદં શિવમ્ । દુર્લભં સર્વમર્त्याનાં
પુત્રપૌત્રવર્ધનમ્ ॥ ૨૨ ॥ યો યાન્ પ્રાર્થયતે કામાન્સ
તાનાપ્નોતિ માનવઃ ॥ ક્ષયઃ કુદુઃ—હત્તહત્ત મહાભાગ
વેદવિદ્યાવિજ્ઞારદ્ ॥ ૨૩ ॥ યથા પ્રદક્ષિણાઃ કાર્યા મહ-
જેસ્તદ્વિધિ વદ ॥

યુષ્ઠિર પૂછે છે—હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપે અનંત ફળ
આપનાર ધણા ધર્મો કહ્યા. ^{૧૬} હવે સંપતિ આપનાર
ઉત્તમ વ્રત સંભળવા ઇચ્છું છું. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે
રાજન્ ! લક્ષ પ્રદક્ષિણા નામનું શંકરનું ઉત્તમ વ્રત, કે
જે લોકમાં દુર્લભ છે તે વ્રત કહું છું તે સાંભળો. બ્રહ્-
હત્યા કરનાર, સુરાપાન કરનાર, ગુરુપત્નીનું ગમન કર-
નાર, અપાત્રીકરણ, સંકલીકરણ, અને મહિનીકરણ
વગેરે અનેક પાપો કરનાર, ^{૧૭-૧૮} કામથી ભાઈની ઓ
તથા પુત્રી સાથે ગમન કરનાર, ગુરુ ઉપર વિશ્વાસ ન
રાખનાર, વ્રતબ્રૂષ્ટ, પાપી, ^{૧૫} સંધ્યા ન કરનાર, જગ-
તનો દ્રોહ કરનાર, દાસીનો સંગ કરનાર, વેશ્યાનો સંગ
કરનાર, ચાંડાળી સાથે ગમન કરનાર, ^{૧૯} પરચું ધન
ચોરી લેનાર, દેવદ્રવ્યનું હરણ કરનાર, બ્રાહ્મણનો દેષ
કરનાર, વૃત્તિનો નાશ કરનાર, ^{૧૭} ગ્રામ વાતને જાહેર
કરનાર, એકાંતમાં પાપ કરનાર, બ્રહ્મયજ્ઞ ન કરનાર,
દુઃશાસ્ત્રમાં આસક્તિ રાખનાર, ^{૧૮} ગુરુની નિંદા સાંભ-
ળનાર અને ગુરુનું ધન હરનાર, એવા પાપી પુરુષોને
પણ આ વ્રત જલદી શુદ્ધ કરે છે એમ અવશ્ય
જાણો. ^{૧૯} હે યુષ્ઠિર ! હે રાજન્ ! જે બ્રહ્મહત્યા
વગેરે પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો લક્ષ
પ્રદક્ષિણાનું વ્રત કરવું. ^{૨૦} આ વ્રત સર્વ સમૃદ્ધિ વધા-
રનાર અને સદા વિજય આપનાર છે. હવે વારંવાર
વિશેષ થું કહું ! ^{૨૧} આ વ્રત દરિદ્રતાનો નાશ કરનાર,
પુણ્યકારક સર્વ ઐશ્વર્ય આપનાર, કલ્યાણ કરનાર,
પુત્રપૌત્રની વૃદ્ધિ કરનાર અને સર્વ મનુષ્યોને દુર્લભ છે. ^{૨૨}
આ વ્રત કરવાથી મનુષ્ય જે ઇચ્છે, તે તે સિદ્ધ થાય
છે. જાણિયો કહે છે—હે સત્ ! હે સત્ ! હે વેદવિદ્યામાં
મૂર્ખ ! ^{૨૩} મનુષ્યોએ કેવે પ્રકારે પ્રદક્ષિણા કરવી, તે
અમને કહો.

છતાં હવાચ—અથમેવ પુરા પૃથો મગવાન્ શિવવા
શિમઃ ॥ ૨૪ ॥ સમગ્રવીન્દ્યનિમેષાઃ જ્યેષ્ઠવિધિચિત્તમમ્ ॥

દેવ્યુવાચ—અગવન્ દેવદેવેષ પ્રદક્ષિણવિધિ વદ ॥ ૨૫ ॥
કૃતેન યેન મહ્તજો નિષ્પાપઃ પુણ્યવાન્ ભવેદ્ ॥ શ્રીમહાદેવ
હવાચ—આજે માષવે વોર્જે માષે નિયમપૂર્વકમ્ ॥ ૨૬ ॥
લિંગપ્રદક્ષિણાઃ કુર્વાચ્છ્રદ્યાપિ વિધિપૂર્વિકાઃ ॥ શ્રીદેવ્યુવાચ—
પ્રદક્ષિણાણાં લિંગસ્ય નિયમાઃ કે મર્ચતિ તાન્ ॥ ૨૭ ॥
વદસ્વ દેવદેવેષ વિશ્વનાથ કૃપાનિધે ॥ શિવઝગાચ—પ્રતિગ્રહ
પરાન્ ચ પરદારાભિમાણમ્ ॥ ૨૮ ॥ પરસ્વપ્રદ્ધં જોદ્વાદ-
સદ્ધાર્તાં ચ વર્જયેદ્ ॥ અસતાં પાપિનાં લેગં ન કુર્વાત્પ્રયતો
નરઃ ॥ ૨૯ ॥ અસત્સમાગમાત્સર્વં નિષ્કર્ણં જાયતે વૃણામ્ ।
મમ દ્રોહકરૈઃ સાર્કં ન ભજેલ્લિષ્ટનિર્દકૈઃ ॥ ૩૦ ॥ પરાપ-
વાદં નો કુર્વાત્પરદ્રોહં ન કારયેદ્ ॥ નિંદાં ચ શુદ્ધાજ્ઞાનાં
શિવધર્મરતાત્મનામ્ ॥ ૩૧ ॥ તીર્થલિંગાતપોનિંદાં ન
કુર્વાતુ કદાચન ॥ બ્રહ્મહત્યાદિપાપાનાં પ્રાયશ્ચિત્તમિદં પરમ્
॥ ૩૨ ॥ શિવલિંગે મહાદેવિ યે કુર્વતિ પ્રદક્ષિણાઃ ।
અર્નતકોટિગુણિતં તેષાં પુણ્યં ન સંશયઃ ॥ ૩૩ ॥ શિવા-
પતેઃ પ્રત્યહં ચ પૂજા કાર્યા પ્રયત્નતઃ । ડમે સમ્યક્પૂજનેન
સિદ્ધિર્ભવતિ નામ્બધા ॥ ૩૪ ॥ ઈર્વં યઃ કુરુતે મર્ત્યો વ્રત-
મેતત્સદુર્લભમ્ ॥ યં યં ચિંતયતે કાર્યં તં તં પ્રાપ્નોત્યલ્પશ-
યમ્ ॥ ૩૫ ॥ ક્ષણં સમાપ્ત્ય પશ્ચાત્ કુર્વાદુશાપનં વ્રતી ।
વ્રતપૂર્ત્યં તુ વિધિવચ્છ્રમે માસે શુભે દિને ॥ ૩૬ ॥

સત્ કહે છે—હે ઉત્તમ મુનિઓ ! આજ પ્રકારે પૂર્વે
પાર્વતીએ શંકરને પૂછ્યું હતું ને શંકરે જે ઉત્તમ પ્રકાર
કહ્યો હતો, તે કહું છું, સાંભળો. પાર્વતી પૂછે છે—હે
દેવના દેવ ! હે ભગવન્ ! હે ઈશ્વ ! જે કરવાથી મનુષ્ય
પાપરહિત અને પુણ્યવાન થાય, તે પ્રદક્ષિણાનો પ્રકાર
કહો. મહાદેવ કહે છે—શ્રાવણ, વૈશાખ, કાર્તિક વા માસ
માસમાં નિયમથી શ્રદ્ધા રાખી વિધિ પ્રમાણે શિવલિંગની
પ્રદક્ષિણા કરવી. પાર્વતી પૂછે છે—હે દેવના દેવ ! હે
ઈશ્વ ! હે વિશ્વનાથ ! હે કૃપાનિધિ ! શિવલિંગને પ્રદ-
ક્ષિણા કરવાના જે નિયમો હોય, તે મને કહો. શંકર
કહે છે—આ વ્રત કરનાર માણસે દાન લેવું નહીં, પરાજ
ખાવું નહીં, પર ઓ સાથે બાપણ કરવું નહીં, રનેહથી
બીભ્નવું ધન લેવું નહીં, ખરાબ વાત કરવી નહીં,
અસત્પુરુષ કે પાપીનો સંગ કરવો નહીં. ^{૨૪-૨૬} કારણ
કે અસત્પુરુષોનો સંગ કરવાથી સઘળું નિષ્ફળ થાય
છે, માટે નિયમમાં રહેવું. મારો દ્રોહ કરનાર કે વિષ્ણુની
નિંદા કરનારાની સાથે સંબંધ રાખવો નહીં, ^{૩૦} બીભ્નવી
નિંદા કરવી નહીં, બીભ્નવો દ્રોહ કરવો નહીં, ગુરુ શાસ્ત્ર
કે શિવધર્મમાંથી નિંદા કરવી નહીં, ^{૩૧} તેમ જ તીર્થ,
લિંગ કે તપની પણ કોઈ વખતે નિંદા કરવી નહીં.
બ્રહ્મહત્યા વગેરે પાપોનું આ ઉત્તમ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. ^{૩૨} હે
મહાદેવિ ! જે માણસો શિવલિંગની પ્રદક્ષિણા કરે છે,
તેઓને અનંત કરોડ ગણ પુણ્ય થાય છે, એમાં સંશય
નથી. ^{૩૩} હે દેવિ ! હમેશાં સાવધાનીથી મહાદેવનું પૂજન

કરવું, કારણ કે, તેમ કરવાથી જ સિદ્ધિ થાય છે, અન્યથા સિદ્ધિ થતી નથી. ૪૪ એવી રીતે જે માણસ આ દુર્લભ વ્રત કરે છે, તેનાં ધારેલાં કામ અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે, એમાં સંશય નથી. ૪૫ લક્ષ પ્રદક્ષિણા પૂરી થયા પછી તે વ્રત પૂરું થવા માટે શુભ માસમાં શુભ દિવસે વિધિથી ઉઘાપન કરવું. ૪૬

વેષ્યવાચ-વ્રતસ્યોચાપનં કર્મ કથં કાર્યં ચ માનવૈઃ ।
કો વિધિઃ કાનિ દ્રવ્યાણિ કથયસ્વ મમ પ્રભો ॥ ૩૭ ॥
ઈશ્વર સ્વાચ-મ્મયુ મદ્વે પ્રયત્નેન લોકાનાં હિતકામ્યયા ।
ચવાપનવિધિં ચૈવ કથયામિ તથાવ્રતઃ ॥ ૩૮ ॥
યદા સંજાયતે ચિત્તં ભક્તિશ્રદ્ધાસમન્વિતઃ । સ એવ વ્રતકાલઃ
યતોડનિત્યં હિ જીવિતમ્ ॥ ૩૯ ॥ કામક્રોધાશ્વર્જકારદ્વેષ-
પૈશ્વન્યવર્જિતઃ । સંપાત્ય સર્વસંભારામંદપં કારયેચ્છમમ્
॥ ૪૦ ॥ પ્રાતઃ જાત્વા ઘૃષ્ણિત્વા કુર્વન્વ્રથાપનં હ્રુવઃ ।
માસતિષ્ઠ્યાદિ સંકીર્ત્ય સંકર્ષં કારયેતતઃ ॥ ૪૧ ॥ પુણ્યા-
હવાચનં કૃત્વા વેદવેદાંગપારગમ્ । આચાર્યં વરયેત્પૂર્વમ્-
ત્વિષ્મી હૃદસંલયકૈઃ ॥ ૪૨ ॥ દેવાગારે તથા ગોષ્ઠે શુદ્ધે
વા સ્વીયમંદિરે । પુષ્પમંદુરિકાં કૃત્વા પદ્મકુલારિવેદિતામ્
॥ ૪૩ ॥ તત્તમ્યે ક્લિંગતોમદં રચયેલ્લગ્નાન્વિતમ્ । અગ્નં
સજલં કુંભં તસ્યોપરિ તુ વિન્યસેવ ॥ ૪૪ ॥ સૌભર્ગ-
રાજતં તાર્ષં મૃત્તમં વા સ્વશક્તિઃ । તસ્યોપરિ ન્યસેત્પાર્શ્વ-
તાર્ષં વૈળવમૃત્તમયમ્ ॥ ૪૫ ॥ કુંભોપરિ ન્યસેદેવચ્છમયા
સહિતં શિવમ્ । તથોર્મૂર્તિં સ્વર્ણમયીં વિધાય તુષ્પમે
સ્થિતામ્ ॥ ૪૬ ॥ ત્રણાળે દક્ષિણે ભાગે સાવિત્ર્યા
સ્થપ્રમમ્ । કૌતેયીં સ્થાપયેદ્વિષ્ણું હૃદમ્યા સહ ગરુ-
ડ્મતા ॥ ૪૭ ॥ મોઢેણ સ્થાપયેન્મધ્યે શિવાટ્પસમન્વિતમ્ ।
તતઃ પૂજાં વિનિર્વર્ત્ય મહાસંભારવિસ્તરેઃ ॥ ૪૮ ॥ પરમાર્જં ચ
નૈવેયં ભક્ત્યા દેવાય દાપયેત્ । ઉપોષ્ય જાગરં કુર્વાદ્રામૌ
સત્કથયા મુદ્રા ॥ ૪૯ ॥

પાર્વતી પૂછે છે-હે પ્રભો ! મનુષ્યોએ આ વ્રતનું ઉઘાપન કેવી રીતે કરવું ? તેના કેવા પ્રકાર છે ? તેમાં કયા કયા પદાર્થો જોડાયા ? વગેરે અને કહો. ૪૭ શંકર કહે છે-હે કલ્યાણી ! ભોક્તા કલ્યાણ માટે તમારી પાસે ઉઘાપનનો પ્રકાર કહું છું, તે સાવધાન થઈ સાંભળો. ૪૮ બ્યારે ધન, ભક્તિ અને શ્રદ્ધા થાય ત્યારે વ્રતનો સમય છે; કારણ કે જીવિત અનિત્ય છે. ૪૯ વ્રત કરનાર માણસે કામ, ક્રોધ, અહંકાર, દેષ અને યાડી વગેરેના ત્યાગ કરવો. સઘળી સામગ્રી એકઠી કરી સુંદર મંડપ કરાવવો. ૪૦ પ્રાતઃકાલમાં સ્નાન કરી પવિત્ર થઈ માસ-તિથિ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરી ઉઘાપનનો સંકલ્પ કરવો. ૪૧ પુષ્પાહવાચન કરી પ્રથમ પૂર્ણ વેદ તથા વેદાંગ જાણનાર આચાર્યને વરાવવા. અગ્નીઆર ઋત્વિજને વરાવવા. ૪૨ પછી દેવાલયમાં, ગોંડરામાં, પવિત્ર સ્થળમાં અથવા પોતાના ઘરમાં પુષ્પનો નાનો સરખો માંડવો

કરવો. તેને ફરતાં કપડાં બાંધી શોભા કરવી. ૪૩ તે માંડવાની વચમાં ઉત્તમ લિંગતોભદ્ર મંદલ બરવું. તેની ઉપર હિંદ્રરહિત અને જળથી ભરેલા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સોનાના, રૂપાના, ત્રાંબાના અથવા માટીના ધડાની સ્થાપના કરવી. તેની ઉપર ત્રાંબાનું, વાંસનું અથવા માટીનું પાત્ર રાખવું. ૪૪-૪૫ પોડીઆ ઉપર જોડેલી પાર્વતી અને શંકરની સોનાની મૂર્તિની તે પાત્રમાં સ્થાપના કરવી. ૪૬ દક્ષિણ બાજુમાં બ્રહ્મા તથા સાવિત્રીની સ્થાપના કરવી. ઉત્તર તરફ વિષ્ણુ, લક્ષ્મી અને ગરુડની સ્થાપના કરવી. ૪૭ વચમાં મહાદેવ, પાર્વતી અને પોડીઆની સ્થાપના કરવી. પછી મોટા વૈભવથી પૂજા કરી ભક્તિથી શંકરને પરમાત્મનું નૈવેદ્ય ધરવું. તે દિવસે ઉપવાસ કરવો, રાતે હૃષીકેશ જાગરણ કરવું ને ઉત્તમ કથા સાંભળવી. ૪૮-૪૯

તતઃ પ્રમાતસમયે સ્નાત્વા શુદ્ધે જલે શુચિઃ । મુદ્રા ચ સ્થંભિકં કાર્યં કુર્વાદમિચ્છત્તં તતઃ ॥ ૫૦ ॥ પ્રદક્ષિણાદશાંશેન હવનં કારયેદ્વ્રતી । હવનસ્ય દશાંશેન તર્પણં કારયેતતઃ ॥ ૫૧ ॥ તર્પણસ્ય દશાંશેન માર્જનં કારયેતતઃ । પ્રદક્ષિણાદશાંશેન બ્રાહ્મણાન્મોજયેત્સુધીઃ ॥ ૫૨ ॥ સ્વશાલોકેન વિધિના હોમયેદ્મદમંત્રકૈઃ । મૂલમન્ત્રેણ ગાયત્ર્યા શંભોઃ સહસ્રનામમિઃ ॥ ૫૩ ॥ પલાશસ્ય સમિદ્વિશ્ચ યવશ્રીદિતિજાગ્યકૈઃ । પૂર્ણાદ્વિતિ તત્તો વ્યાત્કૃત્વા સ્વિકૃદ્કાદિકમ્ ॥ ૫૪ ॥ હોમંતે ચ શુદ્ધં પૂજ્ય સપત્નીકં સમાહિતઃ । પ્રતિમાં કુંભસહિતામાચાર્યાય નિવેદયેત્ ॥ ૫૫ ॥ શંભો પ્રસીદ દેવેશ સર્વલોકેશ્વર પ્રભો । તવ રૂપપ્રદાનેન મમ સંતુ મનોરથાઃ ॥ ૫૬ ॥ યદ્વક્ત્ર્યા દેવદેવેશ મયા વ્રતમિદં કૃતમ્ । ન્યૂનં વાઘ્ય ક્રિયાહીનં પરિપૂર્ણં તદસ્તુ મે ॥ ૫૭ ॥ અનેનૈવ વિધાનેન યદ્ વ્રતમાચરેત્ । યં યં ચિંતયતે કામં તં તં પ્રાપ્નોતિ માનવઃ ॥ ૫૮ ॥

૬૬ લોકે છલી મૃત્વા મુક્ત્વા મોગાન્ યથેસ્થિતાન્ ।
અંતે વિમાનમારુષા શિવલોકં સ ગચ્છતિ ॥ ૫૯ ॥ સૂત
ઉવાચ-હિતિ વઃ કથિતં વિપ્રાઃ શિવલોકં વ્રતશ્રુતમમ્ ।
પ્રદક્ષિણાત્મકં સમ્યક્મિન્યચ્છ્રોતુમિચ્છત ॥ ૬૦ ॥

હિતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે શિવપ્રદક્ષિણાવ્રતોચાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

પ્રાતઃકાળ થાય ત્યારે પવિત્ર જળમાં સ્નાન કરી પવિત્રતાથી માટીનું સ્થંડિલ કરવું. પછી અભિમુખ કરી જોડેલી પ્રદક્ષિણા કરી હોય, તેના દશમા ભાગની આહુતિ આપવી. આહુતિના દશમા ભાગનું તર્પણ કરવું. ૫૦-૫૧ તર્પણના દશમા ભાગનું માનન કરવું. જોડેલી પ્રદક્ષિણા કરી હોય, તેના સોમા ભાગના આહુતિ બ્રાહ્મણ. ૫૨ પોતાની શાખામાં કહેલા વિધિથી શંકરના મંત્રો, મૂળમંત્ર, શિવમંત્રો અને શિવસહસ્રનામવડે ખાખરાની સમિધો, યવ, શાળ, તિલ અને ઘીની આહુતિ આપવી. પછી સ્વિકૃત વગેરે હોમ કરી

પૂજાહુતિ કરવી.^{૫૩-૫૪} હોમ સમાપ્ત થયા પછી સાવધાનીથી ગુરુ તથા તેમની પત્નીની પૂજા કરવી. મૂર્તિ તથા ધરો આચાર્યને આપવાં.^{૫૫} અને 'હે શેનો ! હે દેવેશ ! હે સર્વ લોકના ઈશ્વર ! હે પ્રભો ! હું આપની મૂર્તિનું દાન કરું છું, માટે મારા મનોરથ પૂર્ણ કરો.' ^{૫૬} હે દેવના દેવ ! હે ઈશ ! મેં જે આ વ્રત કર્યું તે ન્યૂન રહેલું હોય વા ક્રિયાહીન થયેલું હોય, તે સધળું પરિપૂર્ણ કરો.^{૫૭} એ રીતે કહી જે માણસ આ પ્રકારથી વ્રત કરે છે, તે જે જે ધારે તે તે કાર્યો સિદ્ધ થાય છે,^{૫૮} અને તે આ લોકમાં સુખથી યથેચ્છ ભોગ ભોગવી, અંતે વિમાનમાં ખેસી શિવલોકમાં જાય છે.^{૫૯} સૂત કહે છે—હે ઋષિઓ ! એ પ્રમાણે મહાદેવે કહેલું ઉત્તમ પ્રદક્ષિણા નામનું વ્રત મેં તમને યથાર્થ કહી સંભળાવ્યું. હવે બીજું શું સાંભળવા ઇચ્છા છે.^{૬૦} એ પ્રમાણે રંકદપુરાણમાં શિવપ્રદક્ષિણા વ્રત તથા તેનું ઉદ્ઘાપન કહેલું છે.

૮ પોંપળાને પ્રદક્ષિણા કરવાનો પ્રકાર

અથાત્પ્રદક્ષિણાવિધિઃ ॥ પિવ્વકાણુવાચ— મગવન્ સર્વધર્મજ્ઞ સર્વજ્ઞાનવિશારદ ॥ ણીનાં પુત્રવિદીનાતાં નરાણાં છલ્લસંપદામ્ ॥ વપાર્યં ચૈવ મેઃ બ્રૂહિ સુતસિદ્ધિઃ કથં મહેત્ ॥ ૧ ॥ અથર્વણ કવાચ— પુરા જ્ઞાદયો દેવાઃ સર્વે વિષ્ણુ સમાશ્રિતાઃ ॥ અપૃચ્છન્દેશ્વદેવેષાં રાક્ષસૈઃ પીઢિતા વયમ્ ॥ કથં મહેત્ તચ્છાંતિરસ્માકં વદ નિશિતમ્ ॥ ૨ ॥ વિષ્ણુ-કવાચ—અહમત્પરુષેણ સંભવામિ ચ મૃતકે ॥ તસ્માસ્તર્વ-પ્રયત્નેન કુરુધ્વં તદુત્સવનમ્ ॥ તેન સર્વાણિ મદ્રાણિ મવિ-ષ્યંતિ ન સંશયઃ ॥ ૩ ॥

પિપ્પલાદિ પૂછે છે—હે ભગવન્ ! હે સર્વ ધર્મને જાણુ-નાર ! હે સર્વ જ્ઞાત્રમાં પ્રવીણ ! પુત્રહીન ઋષિઓને પુત્ર થવાનો અને ધનહીન પુરુષોને ધનની પ્રાપ્તિ થવાનો ઉપાય બતાવો.^૧ અથર્વણ કહે છે—પૂર્વે બ્રહ્મા વગેરે સર્વ દેવો દેવના પશુ દેવ વિષ્ણુને શરણે બંધ પૂછવા લાગ્યા કે, હે દેવ ! રાક્ષસો અમને પીડે છે, માટે તેની કેમ જ્ઞાતિ થાય ? તે અમને નિશ્ચય કરી કહો.^૨ વિષ્ણુ કહે છે. હું પૃથ્વી ઉપર પોંપળાક્રુપે પ્રકટ થાઉં છું, માટે મહેનત લઇને તેનું સેવન કરો. તેમ કરવાથી તમારું કલ્યાણ થશે, એમાં સંશય નથી.^૩

અથર્વણ કવાચ— વિષ્ણુર્વદુક્ષ્વાંતોમ્યસ્તદ્વ્રતં તે વદા-મ્યહમ્ ॥ ન દાનૈર્ન તપોમિથ નાશ્વૈરૈર્નૃરિદ્ધિઃ ॥ ૪ ॥ અશ્વત્થસેવનાદન્યત્કલૌ નાસ્ત્યપરા ક્રિયા ॥ તદ્વિધાનં નિમિતાનિ સંસ્કયા કલ્પસિથ પૂજનમ્ ॥ ૫ ॥ હવનં તર્પણં વિપ્રમોજનં નિયમં તથા ॥ વ્રતાધિકારિણસ્તથ વિધાનં ચ વિશેષતઃ ॥ ૬ ॥ ઇતસર્વે પિવ્વકાદિન્ જક્ષ્યામિ તથ હ્રમત્ ॥ દાહણો વિવિધોત્પાતો દિવ્યમૌર્માતરિહજઃ ॥૭॥

પરચક્રમયં દેશવિદ્મહો દેશવિદ્મહઃ ॥ ૮ ॥ દુઃસ્વપ્નો દુર્નિ-મિત્તં ચ સંધ્રામોડ્મુતદશૈઃ ॥ ૯ ॥ મારીમયં રાજમયં તથા ચોરાગ્નિં મયમ્ ॥ ક્ષયાપસ્મારકુઠાયાઃ પ્રમેહો વિષ-મન્ધરઃ ॥ ૧૦ ॥ હર્દરં મૂનકુચ્છં ચ મહ્વીષાસ્તપૈવ ચ ॥ અન્યે વાતુકરોગા યે જ્ઞાનોગાસ્તપૈવ ચ ॥ ૧૦ ॥ ઇતેષાં ચ વિનાશાય કુર્યાદત્યસેવનમ્ ॥ પ્રાતરુત્થાય નવાદૌ જાત્વા સમ્યક્કૃતક્રિયઃ ॥ ૧૧ ॥ અશ્વત્થદેશમાભિત્ય ગોમ-યેનોપલેપયેત્ ॥ તમશ્વત્પમર્કકૃત્ય સુત્રેણ નૈરિકાદિના ॥ ૧૨ ॥ પૂજાદ્રવ્યાણિ સંપાચ પુણ્યાં વાચયેત્તથા ॥ જ્ઞત્વિજાં વરણં કૃત્વા તતા પૂજાં સમાચરેત્ ॥ ૧૩ ॥ આદ્યાબારાચયેદ્વિષ્ણું ધ્યાનાવાહનપૂર્વકમ્ ॥ તથૈવ પિવ્વ-કતરં નારાયણમયં દ્વિજ ॥ ૧૪ ॥ ચેતનંગાઘ્રતૈઃ પુષ્પ-પૃષ્ઠદીપૈર્નિવેદનૈઃ ॥ અર્ચયેત્પુરુષસૂક્તેન તથૈવ ધ્યાનપૂર્વકમ્ ॥ ૧૫ ॥ તેનૈવ હવનં કુર્યાંતર્પણં વા નમસ્ક્રિયામ્ ॥ ચેતવર્જં સલ્લક્ષ્મીકં ચિંતયેત્પુરુષોત્તમમ્ ॥ ૧૬ ॥

અથર્વણ કહે છે—દેવાને વિષ્ણુએ જે વ્રત કહ્યું હતું, તે વ્રત તમને કહું છું. કલિયુગમાં દાનથી, તપથી કે બાણી દક્ષિણાવાળા યજ્ઞોથી કાંઈ ફળ થતું નથી, કારણ કે તે યુગમાં પોંપળાની સેવા સિવાય બીજી કાંઈ પશુ ક્રિયા ફળ આપનારી નથી. હે પિપ્પલાદિન ! હે સારા વ્રતવાળા ! એ વ્રતનો પ્રકાર, નિમિત્ત, સંખ્યા, પૂજન, હોમ, તર્પણ, બ્રાહ્મણબોજન, નિધમ અને તેના અધિ-કારી વગેરે સધળું તમને કહું છું. જ્યારે પૃથ્વીમાં, આકા-શમાં અને સ્વર્ગમાં નાના પ્રકારના ભયંકર ઉત્પાતો ઉઠે, શત્રુઓનો ડર લાગે, દેશનો નાશ થતો હોય, દેશમાં કલેશ થતો હોય, ખરાબ સ્વપ્ના આવતાં હોય, ખરાબ શત્રુન થતાં હોય, મહા યુદ્ધ થતું હોય, કાલેરાનો ઉપદ્રવ હોય, રાજનો ભય હોય, ચોર વા અગ્નિનો ભય લાગતો હોય, ક્ષય અપરમાર (વાઇ), કાંઠ, પ્રમેહ, વિષમ જ્વર, પેટની પીડા, મૂત્રકૃચ્છ, મહોની પીડા અને બીજા પશુ મણુ વગેરે રોગોનો નાશ થવા માટે પોંપળાની સેવા કરવી, પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી નદી વગેરેમાં સ્નાન કરી, નિત્ય કર્મ કરી પોંપળા પાસે જવું. ત્યાં જાણુથી લીંપી તે પોંપળાને ઝેરથી રંધવો અને સૂતર વીંટવું. પૂજની સામગ્રી એકઠી કરી પુષ્પાહવાયન કરાવવું. પછી બ્રાહ્મણોને વરાવી પૂજનો આરંભ કરવો. પ્રથમ ધ્યાન આવાહન વગેરેથી વિષ્ણુનું પૂજન કરવું. પછી નારાયણમય પોંપળાની પૂજા કરવી. ધાતું ચંદન, અક્ષત, પ્રુષ્પ, દૂપ, દીપ અને નૈવે-દ્યપડે પૂજા કરવી. પુરુષસૂકતાથી ધ્યાન કરવું, તેથી જ આવાહન, તર્પણ અને નમસ્કાર પશુ કરવા, ઘોળા વચ્ચેવાળા અને લક્ષ્મી સહિત એવા વિષ્ણુનું ધ્યાન કરવું.^{૪-૧૬}

તત્તોડત્યમમિમંચ ॥ આરાત્ત દ્વત્પર્યાગ્નિકાંઠાંતઃ પાતિત્વાદિમ્નિકૈઃ ॥ વનસ્પતિર્દેવતા ॥ અતુષ્ટપૂર્ણઃ ॥

વનસ્પત્યમિત્રગ્ને વિનિયોગઃ ॥ ૧૭ ॥ આરાતે અમિ-
રસ્વારાપરશ્ચરત્તુ તે । નિવાતે ત્વાડમિત્તર્થેતુ સ્વસ્તિ તેડસ્તુ
વનસ્પતે ॥ ૧૮ ॥ અગ્નિસ્વર્ગ મુજસ્વર્ગ દુઃસ્વર્ગ દુર્વિચિતિ-
તમ્ । શત્રુર્ણં ચ સહસ્ત્રમન્યથ શમયસ્વ મે ॥ ૧૯ ॥
તતઃ પ્રદક્ષિણા કુર્યાત્સર્વ સર્કલં ભવેત્ । કલ્પમેકં
દ્વિકલ્પં વા ત્રિષત્તુર્વચકલ્પકમ્ ॥ ૨૦ ॥ કાર્યસ્ય ગૌરવં
જ્ઞાત્વા દ્વાદશાંતં સમાચરેત્ । બ્રહ્મચારી હવિષ્વાસી શ્વય-
શાયી જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૨૧ ॥ મૌની ધ્યાનપરો બ્રૂત્વા પિષ્પ-
કસ્વ સ્તુતિ પઠેત્ । વિષ્ણોર્નામસહસ્રં ચ પૌરુષં વૈષ્ણવં
તથા ॥ ૨૨ ॥ ઈર્ષ સંપાપ્ય વિચિવચ્છમે માસે છમે દિને ।
પ્રાતઃ જાત્વા શુચિર્નૈત્ર્યા કુર્યાદુપાસનં હ્રયઃ ॥ ૨૩ ॥ ગગે-
શપૂજનં સ્વસ્તિ વાચ્ય નાર્દીં ચ કારયેત્ । આ-૧૧૧ વરયે-
ત્પશ્ચાત્સર્વલક્ષણસંયુતમ્ ॥ ૨૪ ॥ દેવામારે તથા ગોષ્ઠે
અન્યથે સ્વીયમંદિરે । ઉપ્પમંકપિકાં કૃત્વા પટ્ટકુળદિ-
વેદિતામ્ ॥ ૨૫ ॥ તન્મધ્યે સર્વતોમદં રચયેલ્લક્ષણાન્વિતમ્ ।
તન્મધ્યે સ્થાપયેત્કુંભં સર્કલં વક્ષસંયુતમ્ ॥ ૨૬ ॥

પછી પીંપળાનું અભિમંત્રણ કરવું. -“આરાતે” એ મંત્ર
અમિત્રાડમાં છે, માટે તેના અમિત્રાપિ, વનસ્પતિ દેવતા
અને અનુષ્ટુપ્ ઈદ છે. વનસ્પતિના અભિમંત્રણમાં વિનિ-
યોગ કરવો. ‘હે વનસ્પતે ! તમારી સમીપમાં અગ્નિ રહે, તમારી
સમીપમાં પરશુ રહે. નિવાતસ્થલમાં તમારી ઉપર વૃદ્ધિ થાઓ અને તમારું કષ્ટાપચ્ચ થાઓ. હે પીંપળા !
આંખ કે હાથના ફરકવાથી, ખરાબ સ્વપ્ન આવવાથી અને શત્રુઓના મનમાં દુર્વિચારથી માંડે જે કાંઈ અનિષ્ટ
હોય, તે સધળું શાંત કરો.’ એ પ્રકારે અભિમંત્રણ કરી
પ્રદક્ષિણા કરવી. તેમ કરવાથી સધળું સફળ થાય છે.
એક, બે, ત્રણ, ચાર અને પાંચ લાખ એ પ્રમાણે બાર
લાખ સુધી કાર્યના *પ્રમાણમાં પ્રદક્ષિણા કરવી. તે વ્રત
કરનારે બ્રહ્મચર્ય પાળવું. હવિષ્યાન ખાવું, નીચે સૂવું,
જિતેન્દ્રિય રહેવું, મૌન રાખવું, અને ધ્યાન કરવું, એટલા
નિયમોથી પીંપળાની સ્તુતિ કરવી. વિષ્ણુસહસ્ર નામનો
પાઠ કરવો, તેમ જ પુરુષસૂક્ત તથા બીજાં વિષ્ણુસ્તોત્રનો
પાઠ કરવો. એવી રીતે વિધિથી પ્રદક્ષિણા કર્યા પછી
શુભ માસમાં શુભ દિવસે ઉદ્યાપન કરવું. તે દિવસે
પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી પવિત્ર થઈ, ગ્રજેશુપૂજન કરી
સ્વસ્તિવાચન કરી નાંદિશ્રાદ્ધ કરવું. પછી વિદ્વાન બ્રાહ્મ-
ણને આચાર્ય કરવો. દેવાલયમાં, ગૌદરામાં, પીંપળા
પાસે વા પોતાના ધરમાં નાનો સરખો પુષ્પનો માંડવો
કરવો. તેની ચારે તરફ કપડાં બાંધવાં, તેની વચમાં
ઉત્તમ સર્વતોભદ્રમંડલ પૂરવું. તેના મધ્યમાં જળથી ભરેલા
ને વચ્ચે વીંટલા ધડાની સ્થાપના કરવી. ૧૭-૨૬

* જે કાર્ય સાધારણ હોય તો થોડા અને કાર્ય મોટું હોય
તો વધારે પ્રદક્ષિણા કરવી. તે એક લાખથી હજાર બાર લાખ
સુધી કરવી.

તત્ત્વોપરિવ્યસેત્પાનં તાદં મૃત્યવૈવેળમ્ । અદ્યત્રા-
ન્વિતં પર્થ કર્ણિકામિઃ સમન્વિતમ્ ॥ ૨૭ ॥ પંચકુળ્લ-
કાદૃર્ધ્વં સ્વર્ણપરિમિતમ્ ॥ કલ્પમીનારાયણી મૂર્તિમન્-
સ્થેન સમન્વિતમ્ ॥ ૨૮ ॥ સ્થાપયેત્પ્રમધ્યે તુ બ્રહ્માવા-
હનં તતઃ । તતઃ પૂર્ણાં વિનિર્વૈત્યં મહાસંમારચિસ્તરેઃ
॥ ૨૯ ॥ પરમાર્ચં ચ નૈવેદ્યં મક્ત્યા દેવાય ચાપચેત્ ।
ઉપોષ્ય જાગરં કુર્ચાદ્રાગૌ સત્કથયા હ્રદા ॥ ૩૦ ॥ તતઃ
પ્રમાતસમયે જ્ઞાત્વા શુદ્ધે જલે શુચિઃ । મૃદા ચ સ્પંધિકં
કાર્યં કુર્ચાદિમિત્તર્થં તતઃ ॥ ૩૧ ॥ કૃતકલ્પદશાંશેન હવનં
કારયેદ્મતી । હવનસ્ય દશાંશેન તર્પણં કારયેત્તતઃ ॥ ૩૨ ॥
પુરુષસૂક્તેન સમિષસ્તિકાઙ્ગ્યં પાચસં તથા । સ્વશાલોકેન
વિધિના હૃદ્યાદિષ્ણુતત્પરઃ ॥ ૩૩ ॥ ડકૈઃ લોહશા ઋ-
ત્વિમ્નિઃ કુર્ચાદ્દોમં યથાવિધિ । હવનસ્ય દશાંશેન મિદ્યાજં
મોજયેદ્દિજાન્ ॥ ૩૪ ॥ બ્રાહ્મણનાં સ્વયં કુર્ચાયયોર્ક
નિયમં તથા । બસામધ્યે સ્વયં કર્તું સર્વમગ્ન્યેન કારયેત્
॥ ૩૫ ॥ વક્ત્રપ્રમાણાદધિકં ફલં દશગુણં ભવેત્ ॥

તેની ઉપર ત્રાંબાનું, વાંસનું અથવા માટીનું પાત્ર
રાખવું. કર્ણિકવાળું, અષ્ટલ કમલ કરવું. તેની વચમાં
સોનાની લક્ષ્મીનારાયણ તથા પીંપળાની મૂર્તિની સ્થાપના
કરવી. પછી બ્રહ્મા વગેરેનું આવાહન કરવું. પછી મોટા
વૈભવથી પૂજા કરી ભક્તિથી પરમાત્મનું નૈવેદ્ય કરવું. તે
દિવસે વ્રત કરનારે ઉપવાસ કરવો. રાતે હર્ષથી જાગરણ
કરવું ને ઉત્તમ કથા સાંભળવી. પ્રાતઃકાળમાં પવિત્ર જલમાં
સ્નાન કરી પવિત્ર થઈ માટીનું સ્થંડિલ કરી અગ્નિમુખ
કરવું. જેની લાખ પ્રદક્ષિણા કરેલી હોય તેના દક્ષિણ
બાજુનું તર્પણ કરવું. વિષ્ણુમાં પરાયણ થઈ પોતાની
શાખામાં કહેલા વિધિથી પુરુષસૂક્ત બાળી સોળ બ્રાહ્મણોની
સાથે સામધા, તિલ, ઘી અને ખીરનો હોમ કરવો.
હોમના દક્ષિણ બાજુના બ્રાહ્મણ જમાડવા, તથા બ્રાહ્મ-
ણનો કહેલો નિયમ પોતે પાળવો. જે પોતાને કરવાની
શક્તિ ન હોય તો બીજાની પાસે પૂજા વગેરે કરા-
વવું. ૨૭-૩૫ તેથી કહેલા પ્રમાણથી દક્ષિણ પુણ્ય થાય.

તતશ્ચતુર્ગુણં પીઠં રાજતં ચતુરસ્રકમ્ ॥ ૩૬ ॥ વપરિ
દ્રોણમર્થે વા તિક્તાન્ પરિનિષિપેત્ । ચેતવલેષ સંચક્રાય
પૂર્વવત્પૂજયેત્કમ્ ॥ ૩૭ ॥ દરિદ્રાય સ્વચીકાય ઓશિચાય
કુર્દ્ધ્વિને । ડહક્રુણાય વિપ્રાય સ્વયં પૂર્વેચ્છસ્થિતઃ ॥ સ્વ-
ર્ણેષ્ઠરાજં ચ મેષેણ પ્રતિપાદયેત્ ॥ ૩૮ ॥ હૃદ જન્મનિ
જાડ્યસ્મિન્બાલ્યયૌવનવાર્ધકે । મનોવાકાયજૈદોષૈર્લેચ્યતે
નાત્ર સંશયઃ ॥ ૩૯ ॥ પૂર્વં કૃત્વા મતી સમ્યગ્મતસ્વ પરિ-
પૂર્તૈષે । હેમાન્ત્યતરં દયાચ્છુકાં ગાં ચ પચસ્વીમ્ ॥
૪૦ ॥ પલ્લેન વા તદર્ધેન તદ્ધર્ધેન વા પુનઃ । હેમા-
ન્ત્યતરં કુર્ચાત્કંઠશાલાસમન્વિતમ્ ॥ ૪૧ ॥ વિષ્ણુ-
દક્ષરાજેન્દ્ર અગ્નિર્ગર્ભસ્તમેવ હિ । પ્રભુર્વનસ્પતીનાં ચ પૂર્વ-
જન્મનિ મત્કૃતમ્ ॥ ૪૨ ॥ અર્પણં નાશયેઃ ક્ષિપ્રં તવ

રૂપપ્રદાનતઃ । અર્જુન તત્ત્વં યદ્રાજ્ઞં ત્વં વિષ્ણુરૂપ દ્વિજોત્તમ ॥ ૪૩ ॥ સ્વીકૃત્ય દુષ્કરં ધૌરં શિષ્ટં શાંતિં પ્રયચ્છ મે ।
 एवं વ્રતં યઃ કુરુતે પુત્રપૌત્રપ્રવર્ધકમ્ ॥ ૪૪ ॥ શ્રુત્વા
 ભોગાન્ સુવિપ્રકામિષ્યસાશ્વજ્યમામુયાત્ ॥ ૪૫ ॥ દૃશ્ય-
 સ્તુતસારે અશ્વત્થપ્રદક્ષિણાવ્રતં સોધાપનં સંપૂર્ણમ્ ।

પછી ચાર ખૂણાવાળા ચોખંડારૂપાનાં પાટલા ઉપર
 એક વા અર્ધદ્રોણ તિલ રાખવા. તેની ઉપર ધોળું વજ્ર
 ઢાંકી પૂર્વની પેઠે પીપળાની પૂળ કરવી. પછી જારા સ્વભા-
 વવાળા, વેદ બહુલા અને કુટુંબવાળા નિર્ધન બ્રાહ્મણોને
 ઉત્તરાભિમુખ બેસાડી પોતે પૂર્વાભિમુખ બેસી મંત્ર
 બધી સોનાનો પીપળા આપવો. તેમ કરવાથી આ
 જન્મ વા બીજા જન્મમાં, અશ્વપણામાં, યૌવનમાં
 અથવા ધડપણમાં મન, વાણી અને શરીરથી કરેલાં
 પાપોનો નાશ થઈ જાય છે, એમાં સંશય નથી. એ પ્રમાણે
 વિધિથી વ્રત કરી તે પૂજ્ય થવા માટે સોનાનો પીપળા તથા
 પુષ્કળ દ્રુધવાળી ધોળી ગાય આપવી. પલ, અર્ધ પલ,
 વા પા પલ સોનાનો જાખા તથા ડાળખીવાળો પીપળો
 કરાવવો અને પીપળો વૃક્ષનો રાજા છે, અગ્નિગર્ભ છે,
 વનસ્પતિનો રાજા છે, હું તેની મૂર્તિનું દાન કરું છું,
 વાસ્તે મારાં પૂર્વ જન્મનાં પાપોના જલદી નાશ કરો.’
 ‘હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! હે વિષ્ણુરૂપ ! આ વૃક્ષનું મહત્ત્વ
 કરો, ને ઘેર પાપોનો નાશ કરી મને જલદી શાંતિ
 આપો’ એમ પ્રાર્થના કરવી. જે માણસ એ પ્રમાણે
 પુત્રપૌત્રની વૃદ્ધિ કરનાર આ વ્રત કરે છે, તે
 આ લોકમાં પુષ્કળ ભોગ ભોગવી, અંતે વિષ્ણુની
 સાયુજ્યમુક્તિને પ્રાપ્ત થાય છે, ૪૬-૪૫ એ પ્રમાણે
 અદ્ભુતસારમાં પીપળાની પ્રદક્ષિણાનું વ્રત તથા તેનું
 ઉદ્ઘાપન કહેલું છે.

પ્રસંગથી વિષ્ણુને પીપળારૂપે પ્રકટ થવાનું કારણ

અથ પ્રસંગાદિષ્ણોરશ્વત્થપ્રદાનાવિર્ભાવકારણમશ્વત્થસ્ય
 લક્ષપ્રદક્ષિણાદિકરણવિચારં ચ કાર્તિકમાહાત્મ્યે ॥ ઋષય
 ઋજુઃ- પલશર્લ્લ કથં જાતં બ્રહ્મણઃ સંકરસ્ય ચ । ઘટર્લ્લ
 ચ તથા વિષ્ણોઃ પિત્તકર્લ્લ નુંવંતુ તત્ ॥ ૧ ॥ નાલકસિલયા
 ઋજુઃ- બ્રહ્મણા તુ પુરા સુદાઃ સર્વે દેવાઃ સવાસવાઃ ।
 મિક્તિવા સર્વે યૌવેતે બ્રહ્મણં વાક્યમનુચન્ ॥ ૨ ॥ બ્રહ્મન્સ-
 વાંધિકો ઘટઃ સર્વેવેષુ પઢયતે । કર્તું તર્લ્લનં દેવ ગચ્છામો
 ભવતા સહ ॥ ૩ ॥ દર્શાદિવચઃ સુત્વા સર્વદેવપુરોગમઃ ।
 બ્રહ્મા કૈલસમગમખાનાદેવસમાહુતઃ ॥ ૪ ॥ શિવદ્વારં
 સમાસાય દેવાઃ સર્વેઽપિ સંસ્થિતાઃ । ન દૃશ્યતે દ્વારપાઠઃ
 શિવશ્ચાત્મ્યંતરે સ્થિતઃ ॥ ૫ ॥ ગંતવ્યં વા ન ગંતવ્યમસ્માભિઃ
 શિવસંનિવૌ । પરાઠ્ઠણાયવા સ્વસ્ય સ્થાનં ગંતવ્યમેવ ચા
 ॥ ૬ ॥ एवं ચિંતયમાનૈસ્તૈર્નારદો મુનિસત્તમઃ । પુરો દૃઢો
 દેવઠંદૈસ્તપ્તઃ પ્રણતાશ્વ તે ॥ ૭ ॥ દેશા ઋજુઃ- હુને વેદ-

વિદાં એક મૂદ્ધિ પ્રભં હસોમનમ્ । કિં કરોતિ મહાદેવો
 ગંતવ્યં વા ન વાંસ્તરે ॥૮॥ નારદ ડવાચ- ચંદ્રનાભદધાર્યા
 તુ દેવાઃ સંપ્રસ્થિતા ગૃહાત્ । તસ્માત્કમિન્મહાવિષ્ણો
 ભવતાં સંમવિષ્યતિ ॥ ૯ ॥ કિં કરોતિ શિવશ્ચેતિ
 પ્રભો વ્રતે તથાવિધઃ । તસ્માત્સંભોગકાર્યં ચ વર્તેતે
 ત્રિપુરાંતકઃ ॥ ૧૦ ॥

કાર્તિક માહાત્મ્યમાં ઋષિઓ પૂછે છે-બ્રહ્મા ખાખ-
 રારૂપે, શંકર વડરૂપે અને વિષ્ણુ પીપળારૂપે કેમ પ્રકટ
 થયા, તે સમજાવું કહો.^૧ વાલ્મીકિએ કહે છે-પૂર્વે ઈંદ્ર
 વગેરે સર્વ દેવોને બ્રહ્માએ ઉત્પન્ન કર્યાં. તે સમયના મળીને
 બ્રહ્માને કહેવા લાગ્યા કે,^૨ હે બ્રહ્મા ! સર્વ કરતાં શંકર
 ઉત્તમ છે એમ સમજના વેદોમાં કહેલું છે, માટે તેનાં
 દર્શન કરવામાટે આપણે સર્વે જઈએ.^૩ એવાં ઈંદ્રનાં
 વચન સાંભળી બ્રહ્મા સર્વ દેવોના આગેવાન થઈ સર્વની
 સાથે કેલાસમાં ગયા,^૪ અને શિવના આરણ્યમાં ઉભા
 રહ્યા; ત્યાં કાઈ પણ દરવાજા જોવામાં આવ્યો નહીં.
 શંકર તો અંદર હતો તેથી, અમારે શિવ પાસે જવું
 વા ન જવું, અથવા પાછા ફરીને પોતપોતાને સ્થાને
 જવું,^{૫-૬} એ પ્રકારની ચિંતામાં પડ્યા. તેટલામાં તે
 દેવોના જોવામાં નારદ આવ્યા. તેથી તેને પ્રણામ કરી
 સમજાવો દેવો કહેવા લાગ્યા.^૭ દેવો કહે છે-હે મુને ! હે
 વેદ જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! અમે ઉત્તમ પ્રશ્ન પૂછીએ
 છીએ, તેનો ઉત્તર આપો. મહાદેવ શું કરે છે ? અમારે
 અંદર જવું કે નહીં ?^૮ નારદ કહે છે-હે દેવો ! તમે
 ચન્દ્રના ક્ષય વખતે ઘેરથી ચાલ્યા છો, તેમ જ ચન્દ્ર-
 ક્ષય વખતે ‘શંકર શું કરે છે ?’ એવો તમે પ્રશ્ન કર્યો છે.
 તેથી તમને કાઈ પણ મોટું વિશ્વ આવી પડશે. શંકર તો
 કામકીડામાં છે. ૮-૧૦

ઈંદ્ર ડવાચ-સર્વેષામેવ દુઃસ્થાનાં નાશકર્તાં વિવસ્પતિઃ ।
 મત્પ્રયાગતે કથં નાશો દેવતાનાં મવિષ્યતિ ॥ ૧૧ ॥ વિમી-
 ર્ણાય દેવાનાં બલ્લાને કુલેતે હ્રુનિઃ । દર્શીત્રસ્ય વચઃ
 સુત્વા શ્વાકુલોઽશુન્નહ્રુનિસ્તદા ॥ ૧૨ ॥ કથં મદ્રુચનં સત્ત્વં
 મવિષ્યત્યથ વજ્રિણિ । અથ મદ્રુચનં સત્ત્વં વદિ ક્ષીઘ્રં
 મવિષ્યતિ ॥ ૧૩ ॥ રાધાદામોદરહરે કરિષ્યે વ્રતમુત્ત-
 મમ્ । एवं સંચિંત્ય મનસા તૂર્ણાંમૃતો હ્રુનીશ્વરઃ ॥ ૧૪ ॥
 ઈંદ્રો વિચારયમેષ્વેઃ કિમિદાર્શનં વિધીયતામ્ । તત્તો વર્જી
 જુવાચેદં વક્તે મદ્રુચનં મ્થ્ય ॥ ૧૫ ॥ ગૃહીત્વા શિવરૂપં
 ત્વં શિવસ્યાત્યંતરં વિશ । યદિ પ્રસંગોઽસ્ત્યસ્માકં તદા
 વાર્તાં નિગથતામ્ ॥ ૧૬ ॥ યદિ નાસ્તિ પ્રસંગશ્ચેષાચકલ્લેન
 યાચહિ । અવધપત્વાદ્સાઢપત્વાદ્વિશ્વકલ્લેન તદ્વ્રજ ॥ ૧૭ ॥
 હિતિ દેવેન્દ્રવચનં શુત્વા વહિસ્તથાઽકરોત્ । અત્યંતરે દૃદર્શી
 શિવયા સહ સંગતમ્ ॥ ૧૮ ॥ શિવયાઽપિ ચ દૃઢઃ સ
 લક્ષિતા મોગમત્પ્રજાત્ । કોઽસિ કોઽસીતિ સંપ્રહો મિશ્ન-
 કોઽર્જં જ્ઞાપયતઃ ॥ ૧૯ ॥ હ્રુદ્ગોઽસ્ત્યંચોઽસ્મિ ધીનોઽસ્મિ

ઓજનં મમ લીયતામ્ । તેનાદ્વદમિતિ જ્ઞાત્વા પાર્વતી તમઓ-
જવત્ ॥ ૨૦ ॥ સોડપિ શુક્ત્વા સમાચારં વક્તું સંપ્રસ્થિતો
વક્ત્રિઃ । તસ્મિન્નૈવ જ્ઞાને શુભો નારદઃ પાર્વતીં વયૌ ॥ ૨૧ ॥
શિરો નિધાય પાર્વત્યાઃ પાદયોઃ સરોરદ્ ॥ અહો શાલક
કિં જાતં તચ્છીઘ્રં મેડમિધીયતામ્ ॥ ૨૨ ॥ કરોમિ
નિષ્કૃતિં તસ્ય સાધ્યાસાધ્યસ્ય નામ્યથા ॥ માતર્વલું ન
શક્નોમિ છુપહાસસ્ય કારણમ્ ॥ ૨૩ ॥ કૃતં તથેદ્રાદિદેવૈ-
સ્તથા કોડ્યઃ કરિષ્યતિ ॥ ૨૪ ॥ હ્રદયિત્યા તતો નૈત્રે કરામ્યાં સ
જ્ઞનીચરઃ ॥ ડવાચ વચનં નીચજ્ઞસો સગદ્વાદાક્ષરમ્ ॥ ૨૫ ॥

ઈદ્ર કહે છે-સધળાના દુઃખનો નાશ કરનાર હું ઈદ્ર
આભો છું છતાં પણ દેવતાઓના કેમ નાશ થશે ?
પણ દેવોને ડરાવવા માટે નારદ આલાકી કરે છે. એવાં
ઈદ્રનાં વચન સાંભળી નારદ બાકુળ થયા ને ચિંતામાં
પડ્યા કે, આજ ઈદ્ર પાસે મારું વચન કેમ સત્ય
થશે ? જો આજ મારું વચન જલદીથી સત્ય થશે
તો રાધાદામોદરને પ્રસન્ન કરવા માટે હું ઉત્તમ મત
કરીશ. એવો મનમાં વિચાર કરી મુનરાજ કાંઈ પણ
બોલ્યા નહોતો. ૨૨-૨૪ પછી ઈદ્ર, દેવતાઓની સાથે
વિચાર કરવા લાગ્યો કે, હવે આપણે શું કરવું ? એવો
વિચાર કરતાં, પોતે જ બોલ્યા કે, હે અગ્ને ! તમે મારું
વચન સાંભળો. ૨૫ તમે બ્રાહ્મણના વેશ ધારણ કરી
અંદર શંકર પાસે જાઓ. ત્યાં જો પ્રસંગ આવે તો
અમારી વાત નિવેદન કરજો. ૨૬ અને વખત ન આવે
તો માંગણ થઈને માગજો. માંગણનો વેશ લઈ જવાથી
કોઈ વધ પણ કરશે નહીં અને મારશે પણ નહીં, માટે
તે જ વેશથી જાઓ. ૨૭ એવાં ઈદ્રનાં વચન સાંભળી
અગ્નિ ભિક્ષુકનો વેશ લઈ અંદર ગયો. ત્યાં પાર્વતીની
સાથે ક્રીડા કરતા મહાદેવ તેના જોવામાં આવ્યા. ૨૮
અગ્નિ નજરે પડવાથી લજવાએલાં પાર્વતીએ કામક્રીડા
છોડી દીધી અને પૂછ્યું કે, તું કોણ છે, કોણ છે. ત્યારે
'હું માંગણ છું, હું વૃદ્ધ અને અધિભો છું, મને ભૂખ લાગી
છે માટે મને ભોજન આપો,' એ પ્રમાણે અગ્નિએ કહ્યું.
'આ માણસે કાંઈ પણ જોયેલું નથી,' એમ જાણી પાર્વ-
તીએ તેને ભોજન આપ્યું. ૨૯-૩૦ તેથી તમ થઈ અગ્નિ
સર્વ હરીકત કહેવા બહાર આવ્યો. તે જ વખતે નારદ
શુભ રીતે પાર્વતીની પાસે ગયા, ૩૧ અને પાર્વતીનાં
ચરણમાં મસ્તક ઝૂકી રોવા લાગ્યા. 'અરે પુત્ર ! તને
શું થયું તે જલદીથી કહે. ૩૨ સાધ્ય વા અસાધ્ય જે
હશે તેનો હું બદલો લઉંશ, એમાં સંશય નથી,' એમ
પાર્વતીએ પૂછ્યું, ત્યારે નારદે કહ્યું કે, હે માતા ! હું
ઉપહાસનું કારણ કહી શકું તેમ નથી. ૩૩ ઈદ્ર આદિ
દેવતાઓએ કરેલું છે, તેવું બીજો કોણ કરશે ? એવાં
નારદનાં વચન સાંભળી પાર્વતીએ ધણી આશ્ચર્ય પૂછ્યું; ૩૪

ત્યારે હાથવતી નેત્ર દબાવી નારદ નીચું જોઈ ગઈશ્વ
અક્ષરથી કહેવા લાગ્યા કે-૨૫

નારદ ડવાચ-ઈદ્રોડયં યુવયોર્મોગં દેવતામ્બો ભવદર્શનમ્ ।
યુવયોષ કૃતા નિંદા તાં શ્રુત્વા દુઃસ્થિતોડસ્મ્યહમ્ ॥ ૨૬ ॥
મોગવિષ્ણિતયે વક્ત્રિઃ પ્રેષિતો દ્વિજકપકઃ । અયથા
કિમનેનાપિ કથનેન મર્માચિકે ॥ ૨૭ ॥ જગમ્માતાડસિ
દેવિ સ્વં કા તે સ્યાદુપહાસયતા ॥ ૨૮ ॥ સ્ફુરદોષા રક્ષનેના દદ્ધા
તાં નારદો વયૌ । ગત્વા દેવાદ્વાચેદં સંભોગાદ્ધિરતો
હરઃ ॥ ૨૯ ॥ આગમ્યતાં વર્ણનાયૌ દૂરતોડસૌ વિકો-
ક્તિઃ । વહેર્યેનેવૈચઃ શ્રુત્વા દેવેદ્રઃ સમણો વયૌ ॥ ૩૦ ॥
પ્રણિપત્ય મહાદેવં કૃતાંજલિપુટોડભવત્ । ટુટ્ટા તથાવિષં
શક્તં પાર્વતી વાક્યમભવીત્ ॥ ૩૧ ॥ અહત્યાજાર દુદામ્ભ
સહજભગ વાસવ । ડપહાસઃ કૃતો મેડ્ય ફલં તત્તમ-
વામુહિ ॥ ૩૨ ॥ યાચંત્યઃ સંતિ દેવાનાં જ્ઞાતયઃ સર્વે ઇવ
તે । અજાનંતઃ ક્રીસુલાનિ શાશ્વિનઃ સંતુ સજિવઃ ॥ ૩૩ ॥
હિતિ દેવીવચઃ શ્રુત્વા કંપિતાઃ સર્વેદેવતાઃ । બ્રહ્મવિષ્ણુમહે-
શ્વાયાસ્તુદુર્જગદંબિકામ્ ॥ ૩૪ ॥ તતો દેવી પ્રસન્નાડચૂરે-
વેદં વાક્યમભવીત્ । દેવા મદ્ધચનં મિધ્યા ત્રિકાલેડપિ ન
જાયતે ॥ ૩૫ ॥ તસ્માદેકાંશતો લક્ષ્મ્યા યયં સર્વે મર્બંતુ વૈ ।
હિતિ દેવ્યા વચઃ શ્રુત્વા જાતા દેવાસ્તુ પાદપાઃ ॥ ૩૬ ॥
અભત્યકૃપી ભગવાન્વટકૃપી સદાશિવઃ । પલાષોડ્મુદ્ધિ-
ધાતા ચ વર્ષી શક્તો મૃત્યુવદ્ ॥ ૩૭ ॥ ઈદ્રાણી સા કૃતા
જાતા દેવનાયૌ કૃતાસ્તથા । માલત્યાયાઃ ડુણ્ડયુક્તા ડર્વ-
દયાળ્પસરોડભવત્ ॥ ૩૮ ॥

નારદ બોલ્યા-આ ઈદ્રે તમારી તથા શંકરની કામ-
ક્રીડા દેવતાઓને બતાવી, અને તમે બંનેની નિંદા કરી
છે તેથી મને દુઃખ થાય છે. ૨૬ આપની કામક્રીડામાં ભંગ
પાડવા માટે અગ્નિને બ્રાહ્મણના વેશથી અત્ર મોકલ્યો
હતો. હે દેવિ ! હે અંબિકે ! આવી રીતના મારા કહે-
વાથી શું, ૨૭ પણ આપ તો જગતનાં માતા છો, તેનો
તે વળી ઉપહાસ હોય ? એવાં નારદનાં વચન સાંભળી
પાર્વતીના મનમાં કોઈ આભો, ૨૮ તેથી તેણીના હોઠ
ફફકવા લાગ્યા અને નેત્ર લાલ થયાં. પાર્વતીનું તેવું સ્વરૂપ
જોઈ નારદે દેવોની પાસે આવી કહ્યું કે, મેં છેટેથી જોયું
તો મહાદેવ કામક્રીડા કરી ચૂક્યા જોવામાં આવ્યા માટે
હવે તમે તેનાં દર્શન વાસ્તે આવો. એવાં નારદનાં તથા
અગ્નિનાં વચન સાંભળી, ઈદ્ર સધળા દેવોની સાથે અંદર
ગયો, ૨૯-૩૦ અને મહાદેવને પ્રણામ કરી હાથ જોડી
ઉભો રહ્યો. તેથી રીતે ઉભેલા ઈદ્રને, પાર્વતી કહેવા
લાગ્યા કે, ૩૧ હું તમે સર્વેને શાપ દઉં છું કે, અહ્યા
અહ્યાઅર ! હે દુષ્ટમનવાળા ! હે હનર હિંદ્રવાળા !
હે ઈદ્ર ! આજ તે મારો ઉપહાસ કર્યો તેનું ફળ ભોજવ. ૩૨
જેટલી દેવમતિ છે તે સધળી પોતાની આંખો સાથે

ઋગ્વેદનું સુખ નહીં ભોગવતી એવી ઋગ્વેદ. અને પોતાની ઋગ્વેદ સહિત વૃક્ષપણને પામે. ૩૩ એવા પાર્વતીનાં આપવચન સાંભળી, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શેકર વગેરે સર્વ દેવા ધરધરી ગયા, અને પાર્વતીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૩૪ તેથી પ્રસન્ન થયેલાં પાર્વતીએ ઇંદ્ર વગેરે દેવાને કહ્યું કે, હે દેવા! તમે કાલમાં પશુ માંડે વચન મિથ્યા થનાર નથી, ૩૫ પશુ હું કહું છું કે તમે સધળા એક અંશથી વૃક્ષરૂપ થશો. એવાં પાર્વતીનાં વચન સાંભળી દેવતાઓ વૃક્ષરૂપ થયા. ૩૬ વિષ્ણુ ભગવાન પીપળા થયા, શેકર વડ થયા, બ્રહ્મા ખાખ-રાકરૂપે થયા, ઇંદ્ર શકરૂપે થયા, ૩૭ ઇંદ્રાણી તે લતા થઇ પડી. દેવગનાઓ પશુ લતારૂપે થઇ, અને ઉર્વશી વગેરે અપ્સરાઓ સુગંધિ પુષ્પવાળી માલતી વગેરે લતા થઇ. ૩૮

તસ્માત્સર્વવ્રણસને સર્વદાઽશ્વત્થમર્ચયેત્ । નારી વા પુરુષો વાપિ ક્ષર્ણ કુર્વાત્પ્રદક્ષિણાઃ ॥ ૩૯ ॥ રાધાદામોદરૌ પૂજ્ય મંદવારે ચ તત્તલે । વૃપતી મોજયેદ્રાધાદામોદરસ્વરૂપિણી ॥ ૪૦ ॥ ભાવયિત્વા સપત્નીકાન્ પથાદુજીત વાયયતા । વૈદ્યાપિ કમતે પુત્રમિતરાસાં તુ કા કયા ॥ ૪૧ ॥ મૂલતો બ્રહ્મરૂપાય મધ્યતો વિણ્ણુરૂપિણે । અગ્રતઃ શિવરૂપાય અશ્વત્થાય નમો નમઃ ॥ ૪૨ ॥ વિણ્ણોશ્વ પ્રતિમાભાવે કીર્તનં જગદીશિતુઃ । અશ્વત્થમૂલે કર્તવ્યં વિણ્ણોરાશારધનં પરમ્ ॥ ૪૩ ॥ સદા સંનિહિતો વિણ્ણુર્દ્વિપાત્ક બ્રાહ્મણે તથા । પાદપેષુ ચ નોષિદૌ શાકધામન્નિહાસ ચ ॥ ૪૪ ॥ અશ્વત્થ-પૂજા સ્પર્શન કર્તવ્યમ્ કનિવાસરે । અન્યવારેઽશ્વત્થસંગાદ-રિદ્ધો જાયતે નરઃ ॥ ૪૫ ॥ હૃતિ સન્તકુમારસંહિતાયાં કાર્તિકમાહારમ્યે વિણ્ણોરશ્વત્થપ્રાસિકારણમશ્વત્થલ્લ-પ્રદક્ષિણાવિધાનં ચ સમાપ્તમ્ ॥

એટલા માટે શ્રમ લઇને પશુ અવસ્થ પીપળાનું પૂજન કરવું. ઋગ્વેદ અથવા પુરુષ પીપળાને લાખ પ્રદક્ષિણા કરવી. ૩૯ શનિવારને દિવસે પીપળા તળે રાધા તથા દામોદરનું પૂજન કરી, રાધા દામોદર સ્વરૂપ ઋગ્વેદનું પૂજન કરી મૌનવ્રતથી પોતે જમવું, તેમ કરવાથી વાંઝણી ઋગ્વેદ પશુ પુત્ર થાય છે તો બીજી ઋગ્વેદ તો શું વાત કરવી? ૪૧ મૂલતો બ્રહ્મરૂપાય મધ્યતો વિણ્ણુરૂપિણે । અગ્રતઃ શિવરૂપાય અશ્વત્થાય નમો નમઃ 'પીપળા મૂલમાં બ્રહ્મરૂપ છે, મધ્યમાં વિણ્ણુરૂપ છે અને અગ્ર ભાગમાં શેકરૂપ છે તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું, ૪૨ એ મંત્ર બધી નમસ્કાર કરવા. જે જમતાના ધૈર્ય વિણ્ણુની, મૂર્તિ ન હોય તો તેનું કીર્તન કરવું ને પીપળાના મૂળમાં વિણ્ણુનું આરાધન કરવું. ૪૩ વિણ્ણુ ભગવાન મનુષ્ય જાતિમાં બ્રાહ્મણમાં સદા વસે છે, વૃક્ષોમાં પીપળામાં રહે છે, અને શાલગ્રામ શિલામાં સદા વસે છે. ૪૪ પીપળાની પૂજા કરતાં માત્ર

શનિવારને દિવસે તેનો સ્પર્શ કરવો. કારણ કે બીજા વારમાં તેનો સ્પર્શ કરવાથી દારિદ્ર્ય આવે છે. ૪૫ એ પ્રમાણે સનતકુમારસંહિતામાં કાર્તિક માહારમ્યમાં વિણ્ણુને પીપળારૂપે થવાનું કારણ અને પીપળાને લાખ પ્રદક્ષિણા કરવાનું વિધાન કહેલું છે.

૯ વિણ્ણુને લાખ પ્રદક્ષિણા કરવાનો પ્રકાર

અથ વિણ્ણુલ્લપ્રદક્ષિણાવિધિઃ ॥ યુધિષ્ઠિરઽવાચ-મગ-વન્ દેવદેવેશ સર્વવિધાવિધારદ્ । કિંચિદ્વિશ્વપુમિચ્છામિ લક્ષ્મણસ્વયેષેતઃ ॥ ૧ ॥ અજ્ઞાનાદથવા જ્ઞાનાત્પ્રમાદાચ કૃતાનિ મોઃ । દાયાદવચપૂર્વાર્ણિ કથં યાંતિ ક્ષયં વિમો । પાપાનિ સુચિદ્વિચય વદસ્વ હનિસત્તમ ॥ ૨ ॥ ઘ્યાસ ઽવાચ-પર્વમેવ પુરા પૃથો બ્રહ્મા નારદમન્નવીત્ । લ્લપ્રદ-ક્ષિણાવર્તે યં વિધિ મ્થ્યુ તં પ્રમો ॥ ૩ ॥ નારદ ઽવાચ-યે કોકાઃ પાપસંયુક્તા ધર્માર્ધમંચિવર્જિતાઃ । વ્રતહીના વ્રત-ચષ્ટા દુરાચારાશ્ચ કુત્સિતાઃ ॥ ૪ ॥ અગ્રિકાર્યેણ રહિતાઃ શાશ્વત્ત્વમર્ચાદિચક્રતાઃ । નાસ્તિકા મિત્રમયાંદા હૈશુકાઃ કિતવાઃ શઠાઃ ॥ ૫ ॥ માતાપિત્રોર્વિરુદ્ધાશ્ચ ગુરુશ્ચરુદ્રો-હકાઃ । પ્તેષાં નિષ્કૃતિં તાત કૃપયા વદ મેઽયુના ॥ ૬ ॥ અજ્ઞાનામિદ જીવાનાં સાધૂનાં ત્વં છદત્સમૃતઃ । અનાથનાથ દેવેશ જ્ઞાનાથાસ્તાદ્દશા જનાઃ ॥ ૭ ॥ ઇત્યુક્ત્વા તતો બ્રહ્મા હર્ષાદુલ્લક્ષ્મણોચનઃ । સાધુ સાધ્વિતિ દેવેશો વચનં ચેદમન્નવીત્ ॥ ૮ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે ભગવાન! હે દેવના દેવ! હે પૂજ્ય! હે સર્વ વિદ્યામાં પ્રવીણ! હું આપને કાંઈ પૂછવા ઇચ્છું છું, તેનો યથાર્થ ઉત્તર આપવો જોઈએ. હે વિમો! હે મુનિશ્રેષ્ઠ! આ જમતામાં જાણતાં અથવા તો અજાણતાં બંધુના વધ વગેરે જે પાપ થયેલાં હોય અથવા પ્રમાદથી જે અનેક પાપ થયેલાં હોય, તેનો નાશ કેવી રીતે થાય તે કહે. ૧-૨ વેદવ્યાસ કહે છે-આવી જ રીતે નારદના પૂછવાથી બ્રહ્માએ જે લક્ષ પ્રદક્ષિણાનો પ્રકાર કહેલો હતો, તે પ્રકાર હું કહું છું તે તમે સાંભળો. ૩ નારદ કહે છે-હે તાત! હે બ્રહ્મા! જે મનુષ્યો પાપી, ધર્મરહિત, વ્રતહીન, વ્રતથી ભ્રષ્ટ થયેલા, કુષ્ટ આચરણવાળા, નિંદાપાત્ર, હોમ વગેરેથી રહિત, શાસ્ત્રમાં કહેલાં કર્મોથી અહિષ્કૃત, નાસ્તિક, મર્ધાંસ તોડનાર, કાંઈ કારણથી ધર્મ વગેરે કરનાર, ધૂર્ત, શક, માતાપિતાથી વિરુદ્ધ અને ગુરુ તથા સસરાનો દ્રોહ કરનાર મનુષ્યોએ કેવું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, તે હમણાં મને કહે, હે અનાથના નાથ! હે દેવેશ! તેવાં માણસો અનાથ છે, માટે આ સંસારમાં પીડા પામતા અગ્ર પુરુષોનું હિત ઇચ્છનાર આપ છો. એવાં વચન સાંભળી બ્રહ્મા પશુ હર્ષથી 'સાધુ સાધુ' એ પ્રમાણે સાધુતાદ આપી કહેવા લાગ્યા. ૪-૮

બ્રહ્મોવાચ-કિં વર્ણયામિ સાધૂનાં માહાત્મ્યં ચ મહા-શામ્ । હરેકૌંકેનાથસ્ય કરુણા ક્ષમિદાવિની ॥ ૯ ॥

મજાહત્યાદિપાપેયુ સંકલીકરણેયુ ચ । જાતિર્ધશકરેષ્વેવમ-
મથ્યમધણેયુ ચ ॥ ૧૦ ॥ હરિણા નિર્મિતં પૂર્વે વ્રતે લક્ષ-
પ્રદક્ષિણમ્ । સર્વેષામપિ પાપાનાં મૂલાદુરહંતનં પરમ્
॥ ૧૧ ॥ પાપાંચકારનાશાય પાપંચનહવાનકમ્ । નારાયણે
જગન્નાથે યોગનિદ્રાસુપેયુષિ ॥ ૧૨ ॥ પ્રારભેત વ્રતમિદં
કુર્યાંચાવત્પ્રબોધિનીમ્ । દ્વાદશ્યાં વા ચતુર્દશ્યાં યોર્ગમા-
સ્યામયાપિ વા ॥ ૧૩ ॥ સ્નાનં કૃત્વા નદીતોયે નિત્ય-
કર્મ સમાપ્ય ચ । પશ્ચાત્પ્રદક્ષિણાવર્તીઃ કર્તવ્યો હરિરી-
ન્દ્રઃ ॥ ૧૪ ॥

બ્રહ્મા કહે છે-તમે જેવા સત્પુરુષોનાં માહાત્મ્યનું હું
શું વર્ણન કરું ? સૌકના એક નાથ વિષ્ણુ ભગવાનની
દયા જ મુક્તિ આપનારી છે. બ્રહ્મહત્યા વગેરે પાપો,
સંકલીકરણ, જાતિબ્રંશ કરનાર અને અભદ્ધનાં બદ્ધયનું
બદ્ધય કરનારના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે પૂર્વે વિષ્ણુએ લક્ષ
પ્રદક્ષિણા નામનું વ્રત ઉત્પન્ન કરેલું છે. આ વ્રત સ્થળોનાં
પાપોને મૂળમથી ઉમેરી નાંખનાર છે અને પાપરૂપી
અંધકારને નાશ કરવા માટે તથા પાપરૂપી લોકોને
બાળવા માટે વનના અગ્નિરૂપ છે. જગતના નાથ નારા-
યણે જ્યારે યોગનિદ્રામાં સુવે છે, તે દિવસે આ વ્રતને
આરંભ કરવો અને પ્રબોધિની એકાદશીને દિવસે સમાપ્તિ
કરવી. આરંભ, ચૌદશ અથવા પૂર્ણિમાને દિવસે નદીના
જળમાં સ્નાન કરી નિલ કર્મ સમાપ્ત કરી, વિષ્ણુને
પ્રદક્ષિણા કરવાનો આરંભ કરવો. ૯-૧૪

અનંતાવ્યય શ્રીવિષ્ણો લક્ષ્મીનારાયણ પ્રમો । જગદીશ
નમસ્તુભ્યં પ્રદક્ષિણપદે પદે ॥ ૧૬ ॥ હિતિ મંત્ર સદ્ગુણાર્ય
કુર્યાદાશર્તમાદરાત્ । પ્રદક્ષિણાઃ પ્રકર્તવ્યા દિવસે દિવસે
વિમોઃ ॥ ૧૬ ॥ યાવત્પ્રદક્ષિણાવર્તેસ્તાવન્મણિવિનિશ્ચિત્ ।
આવાહનાદિભિઃ સમ્યક્ દૂપદીપાદિભિસ્તથા ॥ ૧૭ ॥
નૈવેયેન પાપસેન તાંદુલદક્ષિણાદિભિઃ । પ્રત્યહં પૂજયેદ્મક્ત્યા
સર્વપાપહરં હરિમ્ ॥ ૧૮ ॥ ઓજયેષ્ઠ યથાશક્ત્યા વિપ્રાન્
સર્વફલપ્રદાન્ । સર્વપાપવિનાશાર્યે નારીભિઃ પુરુષૈરપિ
॥ ૧૯ ॥ પ્રદક્ષિણાઃ પ્રકર્તવ્યા યાવદુદ્ગોચિની મંવેત્ ।
લક્ષપ્રદક્ષિણાઃ કૃત્વા અંતે ચોચાપનં ચરેત્ ॥ ૨૦ ॥ ઉપ-
વાસઃ પ્રકર્તવ્યો બ્રાધિવાસનાસરે । સૌવર્ણી પ્રતિમાં
કૃત્વા વિષ્ણોરમિત્તેજસઃ ॥ ૨૧ ॥ ગરુડેન સમાયુક્તાં
સ્થાપયેત્કલશોપરિ । આચાર્યે વરયિત્વા તુ ઋત્વિજશ્ચ
નિમંત્રયેત્ ॥ ૨૨ ॥ તતશ્ચ વિષ્ણુગાયત્રયા તદ્દર્શાગેન વા-
ગ્યતઃ । પાપસં હુદ્ગયાત્તદ્વરુતં તિલસર્પિષા ॥ ૨૩ ॥
કૃત્વા સિંદુકૃતં પથાર્યાશાનાન્યનેકશઃ । કાર્પાસં કવર્ણં
ચૈવ ગમેર્કાં ચ પયસ્વિનીમ્ ॥ ૨૪ ॥ આચાર્યાંય સપીઠં
તાં પ્રતિમાં ચ નિવેદયેત્ । બ્રાહ્મણાન્ ઓજયેત્પશ્ચાત્પર્વિ-
ન્નતિસંલ્પકાન્ ॥ ૨૫ ॥ હિતિ બ્રહ્મવચઃ કૃત્વા નારદસ્તુ
તથાકરોત્ । રાજન્ કુરુ સ્વમખ્યેતન્મુચ્યસે સર્વપાતકૈઃ
॥ ૨૬ ॥ સ્ત્રઃ સ્વાચ- ધર્મેણ ચ કૃતં સર્વં ક્લેમેષ વચના-

દ્વતમ્ । તેનાસાવમવન્મુકો દાયાદવધપાપતઃ ॥ ૨૭ ॥
હિતિ શ્રીમદ્વિષ્ણુપુરાણે વિષ્ણુલક્ષપ્રદક્ષિણાવિધિઃ સોષા-
પનઃ સંપૂર્ણઃ ॥

‘હે અનંત ! હે અખ્યય ! હે વિષ્ણુ ! હે લક્ષ્મીનારા-
યણ ! હે પ્રમો ! હે જગદીશ ! પ્રદક્ષિણામાં પગલે પગલે
આપને નમસ્કાર કરું છું.’ એ મંત્ર બાણી આદરથી પ્રદ-
ક્ષિણા કરવી. એવી રીતે હંમેશા વિષ્ણુને પ્રદક્ષિણા
કરવી, અને જેટલી પ્રદક્ષિણા થાય, તેની સંખ્યા રાખવી.
આવાહન, ધૂપ, દીપ, દૂધપાકનું નૈવેદ્ય, તાંબૂલ, દક્ષિણા
વગેરેથી સ્થળોનાં પાપો હરનાર વિષ્ણુની હંમેશાં અને
બકિતથી પૂર્ણ કરવી ને યથાશક્તિ બ્રાહ્મણો જમાડવા,
જેથી સર્વ ફળની પ્રાપ્તિ થાય. સ્ત્રી અને પુરુષ સ્થ-
ળોએ સર્વ પાપોના નાશ માટે પ્રબોધિની એકાદશી સુધી
આ પ્રદક્ષિણા વ્રત કરવું. એ પ્રમાણે લાખ પ્રદક્ષિણા કરી
ઉઘાપન કરવું. તે દિવસે ઉપવાસ કરવો. વિષ્ણુ ધણા
તેજવાળા છે, તેની તથા ગરુડની સેનાની મૂર્તિ કરાવી,
ધડા ઉપર સ્થાપના કરવી. આચાર્યને વરાબ્યા પછી
ઋત્વિજોને વરાવવા. પછી વિષ્ણુગાયત્રી બાણી તિલ, ઘી
અને ખીરની દશ હળાર આહુતિ આપવી. પછી રિવષ્ઠ-
કૃત્ હોમ કરી અનેક દાન દેવાં. કપાસ, લવણ તે પુષ્કળ
દૂધવાળી એક ગાયનું દાન કરવું. મૂર્તિ તથા સ્થાપન
વગેરે સ્થળો આચાર્યને આપવું. પછી પત્નીશ બ્રાહ્મણ
જમાડવા. એવાં બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી નારદે તે વ્રત
કર્તું હતું. હે રાજન્ ! તમે પણ એ વ્રત કરો, જેથી
સ્થળોનાં પાપોથી મુક્ત થશો. ૧૫-૨૬ સુત કહે છે-વેદ-
વ્યાસના કહેવાથી યુધિષ્ઠિરે વિધિથી એ વ્રત કર્યું, તેથી
તે બંધુને મારવાના પાપથી મુક્ત થયા. ૨૭ એ પ્રમાણે
ભવિષ્યપુરાણમાં વિષ્ણુને લક્ષપ્રદક્ષિણા કરવાનું વ્રત તથા
તેનું ઉઘાપન કહેલું છે.

-પ્રવચનસંગ્રહ-

૧૦ તુલસીને લાખ પ્રદક્ષિણા કરવાનો પ્રકાર

અપ તુલસીલક્ષપ્રદક્ષિણાવિધિઃ ॥ નારદ સ્વાચ-રોપ્યતે
યેન વિધિના તુલસી પૂજ્યતે સદા । તરાચક્ષ્વ મહાદેવ
મમાત્મપ્રદહારણાત્ ॥ ૧ ॥ મહાદેવ સ્વાચ-શુભે પક્ષે
શુભે વારે શુભે ક્લેષે શુભોદયે । સર્વથા કેશવાયં તુ રોપ-
યંતુલસીં છુને ॥ ૨ ॥ ગૃહસ્થાંગમધ્યે વા ગૃહસ્થોપવ-
નેડપિ વા । શુઘ્રો દેશે ચ તુલસીમર્ચવેદ્વદ્ધિમાનરઃ ॥ ૩ ॥
મૂલે ચ વેદિકાં કુર્યાદાલ્પલાસમન્વિતામ્ । પ્રાતઃસંઘ્યા-
વિધિં કૃત્વા સ્નાનપૂર્વે દિને દિને ॥ ૪ ॥ ગાયત્ર્યદક્ષતં
જપ્ત્વા તુલસીં પૂજયેતતઃ । પ્રાત્મુક્તોદરકુલો વાપિ સ્થિત્વા
પ્રયતમાનસઃ ॥ ૫ ॥ તત્ર પૂજાક્રમઃ-ધ્યાયેત્ તુલસીં દેવીં
શ્યામાં કમલકોચનામાપ્રસન્નપદ્મવદનાં વરામયચતુર્ભુજામ્
॥ ૬ ॥ કિરીટદારકેશરકુંઠકાદિવિશ્વરૂપામ્ । ચવર્ણાંધુક-
સંયુક્તાં પથાસનનિવેવિતામ્ । ધ્યાનમ્ ॥ ૭ ॥ દેવિ ચૈકો-

કયજનનિ સર્વલોકૈકપાવનિ । આગચ્છ ભગવત્યત્ર પ્રસીદ
તુલસિ પ્રિયે । આવાહનચ્છ ॥ ૮ ॥ સર્વદેવમયે દેવિ સર્વદા
વિષ્ણુવલ્લભે । રમ્ય સ્વર્ણમયં દિવ્યં ગૃહાણાસનમપ્યયે ।
આસનચ્છ ॥ ૯ ॥

નારદ પૂછે છે—હે મહાદેવ ! જે પ્રકારે તુલસી વાવવાં
અને તેની સદા પૂજા કરવી તેના પ્રકાર, મારાપર અનુ-
ગ્રહ કરી મને કહેા. મહાદેવ કહે છે—હે મુને !
વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરવા માટે શુકલ પક્ષમાં જે દિવસે
શુભ વાર અને શુભ નક્ષત્ર હોય તે દિવસે, શુભ લક્ષમાં
તુલસી અવરણ વાવવાં. ધરના આંગણમાં, ધરની
સામેના બગીચામાં, અથવા પવિત્ર સ્થળમાં તુલસી વાવવાં
ને તેની પૂજા કરવી. તુલસીના મૂળમાં ક્યારેા કરી
ઝોટલી કરવી. હમેશાં પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી એકસા
આઠ વખત ગાયત્રીના જપ કરવો. પછી પૂર્વાભિમુખ
વા ઉત્તરાભિમુખ બેસી મન સ્થિર રાખી તુલસીનું પૂજન
કરવું.^{૧-૫} તેના પૂજનક્રમ આ પ્રમાણે છે;—‘જે તુલસી
દેવી સ્થાપ છે, કમલ જેવાં નેત્રવાળાં છે, ખીલેલાં
કમલ જેવાં મુખવાળાં છે, જેને વર ને અભય આપ-
નાર ચાર હાથ છે, જેણે મુકુટ, હાર, બાજુબંધ અને
કુંડલ વગેરે અલંકારો પહેરેલાં છે, ધોળાં વસ્ત્રો પહે-
રેલાં છે અને જે કમલાસન ઉપર બિરાજે છે તેનું હું
ખ્યાન કરું છું.’ એ પ્રકારે ખ્યાન કરવું. ‘હે દેવિ ! તમે
લોકમાતા છો અને સર્વ લોકોને પવિત્ર કરવાવાળાં
છો. હે ભગવતિ ! હે તુલસિ ! તમે આંહી પધારો,’
એ મંત્રથી આવાહન ‘હે દેવિ ! આપ સર્વ દેવરૂપ
છો, સર્વદા વિષ્ણુને પ્રિય છો અને અભય છો, આ
દિવ્ય સોનાનાં આસનનું ગ્રહણ કરો,’ આસન^{૬-૯}

સર્વદેવમયે દેવિ સર્વદેવનમસ્કૃતે । દત્તં પાપં ગૃહાણેદં
તુલસિ હવં પ્રસીદ મે । પાશ્વચ્છ ॥ ૧૦ ॥ સર્વતીર્થમયાકારે
સર્વાંગમતિષેવિતે । દ્વિમર્ચ્યં ગૃહાણ ત્વં દેવિ દૈત્ષાંતક-
પ્રિયે । અર્ધ્યચ્છ ॥ ૧૧ ॥ સર્વલોકત્વય રક્ષાયં વિષ્ણુસતિ-
ધિકારિણિ । ગૃહાણ તુલસિ પ્રીત્યા દ્વિમાચમનીયકમ્ ।
આચમનીયચ્છ ॥ ૧૨ ॥ ગંગાદિસર્વતીર્થેભ્યો મયાડનીતં
શુભં જલમ્ । સ્નાનાર્થે તુલસિ સ્વચ્છં પ્રીત્યા તત્પ્રતિગૃ-
હ્ણતામ્ । સ્નાનચ્છ ॥ ૧૩ ॥ ક્ષીરોદમયનોદ્રુતે ચંદ્રલક્ષ્મી-
સહોદરે । ગૃહ્ણતાં પરિધાનાર્થમિદં ક્ષૌભાંવરં શુભે । વજ્રચ્છ
॥ ૧૪ ॥ કંતુક્રોમ્ । આચમનીયચ્છ ॥ ૧૫ ॥ ગર્ભં પુષ્પં તથા પૂર્વં
દીર્ઘં નૈવેયમેવ ચ । તાંદુલં દક્ષિણાં ચૈવ મંત્રપુષ્પં ચ નામતઃ
॥ ૧૬ ॥ પ્રસીદ મમ દેવેષો રૂપયા પરયા મુદ્રા । બમી-
દ્રક્ષસિદ્ધિં ચ કુલ મે માધવપ્રિયે ॥ ૧૬ ॥ દેવૈસ્ત્વં
નિર્મિતા પૂર્વમંચિતાસિ છનીશૈઃ । નમો નમસ્તે તુલસિ
પાપં હર હરિપ્રિયે ॥ ૧૭ ॥ તુલસ્યસ્તજગ્યાસિ સદા
ત્વં કેશવપ્રિયે । કેશાવાપાર્થિતા મક્ત્યા વરદા મવ શોભને ।

હિતિ પ્રાર્થના ॥ ૧૮ ॥ इत्येवमर्चयेन्मिस्यं प्रातरेव शुचि-
नैरः । मध्याह्ने वाऽथ सायाह्ने पूजयेत्प्रयतो नरः ॥ १९ ॥

‘હે દેવિ ! આપ સર્વ દેવરૂપ છો; સર્વ દેવો આપને
નમસ્કાર કરે છે. હે તુલસિ ! આ પાશ આપને આપું
છું, તેનું ગ્રહણ કરો ને મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.’
પાશ^{૧૦} ‘હે દેવિ ! આપ સર્વ તીર્થરૂપ છો, વિષ્ણુને
પ્રિય છો અને સર્વ શાસ્ત્રો આપની સેવા કરે છે, આપ
આ અર્ધ્યનું ગ્રહણ કરો.’ અર્ધ્ય^{૧૧} ‘હે તુલસિ ! આપ
સર્વ લોકનાં કલ્યાણ માટે વિષ્ણુની પાસે રહો છો,
તમે પ્રસન્ન થઈ આ આચમનીયનું ગ્રહણ કરો.’ આચ^{૧૨}
‘હે તુલસિ ! આપનાં સ્નાન માટે હું ગંગા વગેરે તીર્થોનું
સુંદર સ્વચ્છ જળ લાવ્યો છું, તેનું તમે ગ્રહણ કરો.’
સ્નાન^{૧૩} ‘હે કલ્યાણિ ! આપ ક્ષીરસમુદ્રના મથનમાંથી
ઉત્પન્ન થયેલા ચંદ્ર તથા લક્ષ્મીના બહેન છો. આપને
ઝોટલા માટે આ રેશમી વસ્ત્ર આપું છું તેનું ગ્રહણ
કરો.’ વસ્ત્ર^{૧૪} પછી ચંદન, પુષ્પ, ઘૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય,
તાંબૂલ, દક્ષિણા અને મંત્રપુષ્પાદિ સહયુગ્મ નામ
મંત્રથી આપવું. પછી, ‘હે દેવેશ્વર ! આપ પ્રસન્ન
થાઓ, કૃપા કરી પરમ હર્ષથી મને વાંછિત ફળ
આપો. હે તુલસિ ! હે હરિપ્રિયે ! પૂર્વ દેવાએ આપને
ઉત્પન્ન કરેલાં છે અને મોટા મોટા મુનિઓ આપની
પૂજા કરે છે, હું આપને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું;
માટે મારાં પાપ હરી દ્યો. હે તુલસિ ! તમે અમૃતજન્મા
છો અને સદા વિષ્ણુને પ્રિય છો. હે કલ્યાણિ ! હું ભકિતથી
તમને વિષ્ણુને આપું છું, માટે મને વર આપો;’ એ
પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવી. એ પ્રમાણે હમેશાં પ્રાતઃકાલમાં,
મધ્યાહ્નમાં વા સાંધકાલમાં પવિત્ર થઈ નિયમથી તુલસીનું
પૂજન કરવું.^{૧૦-૧૯}

एवं कुर्याद्दक्षिकामः सर्वकामः सर्वैव तु । वैशाखे कार्तिके
माघे चातुर्मास्ये विशेषतः । २० ॥ पूजयेत्तुलसीं देवीमपूपकल-
पायसैः । अन्यद्रुक्षतमं किंचित्कथयामि तवाग्रतः ॥ २१ ॥
प्रदक्षिणाफलं चैव नमस्कारफलं तथा । पंचाशद्भिर्भवे-
ल्लक्ष्मीः क्षतैश्च विजयः स्रुतः ॥ २२ ॥ विद्यावातिः सह-
स्रेणायुतेन सर्वसंपदः । लक्ष्णेन सर्वसिद्धिः स्यान्नात्र कार्या
विचारणा ॥ २३ ॥ यं यं चिंतयते कार्यं तं तं प्राप्नोति
सर्वथाः । भुक्त्वा यथेष्टितान् भोगान्मते मोक्षमवाप्नुयात्
॥ २४ ॥ कक्षसंलुपाथ कृत्वा वै तुलस्याथ प्रदक्षिणाः । अंते
चोद्यापनं कुर्यान्नेन सम्यक् फलं भवेत् ॥ २५ ॥ उद्यापनं
विना विप्र फलं नैव भवेत् कश्चित् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
उद्यापनविधिं शृणु ॥ २६ ॥ सौवर्णीं प्रतिमां विष्णोः
शंखचक्रगदाध्विताम् । तुलस्यायतनं चैव कुर्यात्स्वर्णविनि-
र्मितम् ॥ २७ ॥ हेमादिनिर्मिते कुंभे पूर्णपात्रसमन्विते ।
पुण्योदकैः पंचरसैः कृशदूर्वांप्रपूरिते ॥ २८ ॥

એ પ્રમાણે વૃદ્ધિની ધ્રુવવાળાએ તથા સર્વ કામનાઓ સિદ્ધ થવાની ધ્રુવવાળાએ તુલસીનું પૂજન કરવું. વૈશાખ, કાર્તિક, માધ અને ચાતુર્માસમાં વિશેષ કરી તુલસી દેવીનું પૂજન કરવું અને પૂડલા, ફૂલ તથા દૂધપાકનું નૈવેદ્ય કરવું. તમારી પાસે બીજું પણ પ્રદક્ષિણા તથા નમસ્કારનું ગુણ કહ્યું છે. પચાશ પ્રદક્ષિણા અને નમસ્કારથી ધન મળે છે, સો કરવાથી વિજય થાય છે, હજાર કરવાથી વિદ્યાની પ્રાપ્તિ થાય છે, દશ હજાર કરવાથી સંપત્તિ મળે છે અને લક્ષ પ્રદક્ષિણા તથા નમસ્કાર કરવાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, એમાં સંશય નથી. તે માણસો જે જે ધારે છે, તે તે કામના સિદ્ધ થાય છે, ને તે આ લોકમાં યથેચ્છ ભોગ ભોગવી અન્તે મોક્ષ પામે છે. તુલસીને લાખ પ્રદક્ષિણા કરી પછી તેનું ઉઘાપન કરવું. જેથી પૂર્ણ ફળ મળે છે-કારણ કે ઉઘાપન વિના કયાંય પણ ફળ થતું નથી. માટે સાવધાન થઈ ઉઘાપનનો પ્રકાર સાંભળો. રાંખ, ચક્ર અને ગદાવાળી વિષ્ણુની સોનાની મૂર્તિ કરાવવી. સોનાનું તુલસીનું ધર કરાવવું. યથાશક્તિ સુવર્ણ વગેરેના બનાવેલા ધડામાં પવિત્ર જળ પૂરી ધંચરત, દર્ભ અને દુર્વા વગેરે નાંખી તેની ઉપર પૂર્ણ પાત્ર રાખવું. ૨૦-૨૮

મ્યસેદિષ્ય તુલસ્યા ચ લક્ષ્યા ચૈવ સમન્વિતમ્ ॥ પૂર્ણા પુરુષસુક્તેન કુર્યાત્સર્વપ્રયત્નતઃ ॥ ૨૯ ॥ ઉપચારૈઃ પોદશ-ભિર્ધર્મિકભાવસમન્વિતઃ ॥ રાત્રૌ જાગરણં કુર્યાત્પુરાણવેરપા-ઠનૈઃ ॥ ૩૦ ॥ વૈષ્ણવૈશ્વ પ્રવૈશ્વ નૃત્યૈર્બાયૈસ્તથૈવ ચ ॥ તતઃ પ્રાતઃ સચ્ચત્યાય દ્યોમં કુર્યાદ્ધ્યાનાતઃ ॥ ૩૧ ॥ વૈષ્ણવેન તુ મન્ત્રેણ તિલાગ્ન્યેન વિશેષતઃ ॥ પાયસેન વૃતાકેન અદ્યોતર-સહસ્રકમ્ ॥ ૩૨ ॥ આચાર્યાય સવસ્તાં ગાં દક્ષિણાવજ્રસં-યુતામ્ ॥ બ્રાહ્મણાન્ભોજયેત્પશ્ચાત્સહસ્રં વાય શક્તિઃ ॥ ૩૩ ॥ શતં વા ભોજયેદ્દીમાનદ્યાવિશતિમેવ વા ॥ તેષ્વોડપિ દક્ષિણાં દશાદ્વિત્તશાઠ્યં ન કારયેત્ ॥ ૩૪ ॥ एवं યઃ કુરુતે મર્ત્ય-સ્તસ્ય પુણ્યફલં શ્ચ ॥ અશ્વમેધસહસ્રસ્ય વાજપેયશ્ચતસ્ય ચ ॥ ૩૫ ॥ યત્પુણ્યં તલ્લભેન્મર્ત્યૌં નાત્ર કાર્યાં વિચારાણા ॥ હૃદં રહસ્યં પરમં ન વાચ્યં યસ્ય કસ્યચિત્ ॥ ૩૬ ॥ વિષ્ણુપ્રીતિકરં યસ્માત્સ્માત્સર્વવ્રતાધિકમ્ ॥ તુલસીપ્રદક્ષિ-ણાનાં તુ માહાત્મ્યં શ્ચુચાન્નરઃ ॥ સઘ્નદ્વા પઠતે યૌં વૈ સ ગચ્છેદ્વૈષ્ણવે પરમ્ ॥ ૩૭ ॥ હતિ ઓમવિષ્ણુપુરાણે તુલ-સીલક્ષપ્રદક્ષિણાવ્રતં સોધાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

તેમાં વિષ્ણુ, તુલસી અને લક્ષ્મીની સ્થાપના કરવી. સાવધાનથી પુરુષસૂક્ત બણી ઓકિતથી ષોડશોપચારવડે પૂજન કરવું. રાત્રે મંત્રજાગરણ કરાવી પુરાણની કથા સાંભળી, જાગરણ કરવું-તેમાં વિષ્ણુનાં કીર્તન કરવાં, વાળં વગાડવાં અને નૃત્ય કરવું. પછી પ્રાઠઃકાલમાં ઉઠી વિધિથી હોમ કરવો. વિષ્ણુમંત્ર બણી વિશેષ કરી ઘીવાળા તલ તથા ઘીવાળી ખીરની એકહજાર આઠ વખત

આહુતિ આપવી. પછી આચાર્યને વાહરડાંવાળી તથા વચ્ચવાળી ગાય આપી દક્ષિણા આપવી. હજાર, સો અથવા અઠાવીશ-જેવી પોતાની શક્તિ હોય તે પ્રમાણે બાહણો જમાડવા, તેઓને દક્ષિણા આપવી, પણ તેમાં લોભ કરવો નહિ. જે માણસ એવી રીતે આ વ્રત કરે છે, તેને હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞ અને સો વાજપેય યજ્ઞનું ફળ થાય છે, તેમાં સંશય નથી. અતિગુપ્ત આ ઉત્તમ વ્રત જેને તેને કહેવું નહીં (પણ શ્રદ્ધાવાળા સાત્ત્વિકને કહેવું.) આ વ્રત વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરનાર છે, માટે સર્વ વ્રતો કરતાં ઉત્તમ છે. જે માણસ તુલસી પ્રદક્ષિ-ણાનું માહાત્મ્ય એક વખત સાંભળે, વા તેનો પાઠ કરે છે, તે વૈકુંઠમાં જાય છે. ૨૯-૩૭ એ પ્રમાણે બવિષ્ણુપુરાણમાં તુલસી લક્ષ પ્રદક્ષિણા વ્રત અને તેનું ઉઘાપન કહેલું છે.

૧૧ ગાય, બ્રાહ્મણ, અગ્નિ અને હનુમાનને લાખ પ્રદક્ષિણા કરવાનો પ્રકાર

અથ ગોબ્રાહ્મણાગ્રિહસ્તમલ્લપ્રદક્ષિણાવિધિઃ ॥ ડુધિશ્ચિર ડવાચ-ભગવન્ જ્ઞાનિનાં શ્રેષ્ઠ સર્વવિધ્યાવિશારદ ॥ કિંચિ-દ્વિજમુમિચ્છામિ વક્તુમર્હસ્યશેવતઃ ॥ ૧ ॥ અજ્ઞાનાદથવા જ્ઞાનાત્પ્રમાદાદ્વા કૃતાનિ હિ ॥ પાપાનિ છબદ્વન્ધ્યત્ર વિકર્મ યાંતિ તદ્વદ ॥ ૨ ॥ વ્યાસ ડવાચ-લક્ષપ્રદક્ષિણાઃ કાર્યાં ગોડગ્રિહિજ્ઞદ્વન્ધ્યતામ્ ॥ પૃચ્છતે નારદાયેતિ પ્રાહ બ્રહ્મા શૃણુષ્વ તત્ ॥ ૩ ॥ નારદ ડવાચ-યે ચ પાપરતા નિત્યં ધર્માર્ચમૈવિવર્જિતાઃ ॥ વ્રતહીના દુરાચારા જ્ઞાનહીનાશ્ચ જંતવઃ ॥ તેષાં પાપવિનાશાર્થે પ્રાયશ્ચિત્તં કર્યં ભવેત્ ॥ ૪ ॥ યુધિશ્ચિર પૂછે છે-હે ભગવન્ ॥ હે જ્ઞાનીઓમાં શ્રેષ્ઠ ॥ હે સર્વ વિદ્યામાં પ્રવીણ ॥ હું કોઇ પ્રશ્ન કરવાની ધ્રુવતા કહું છું, તેનો યથાર્થ ઉત્તર આપવો જોઇએ. આ જગતમાં જ્ઞાનથી, અજ્ઞાનથી વા પ્રમાદથી કરેલાં અનેક પાપોનો નાશ થાય, તેવો ઉપાય બતાવો. ૧-૨ વેદબ્યાસ કહે છે-ગાય, અગ્નિ, બ્રાહ્મણ તથા હનુમાનને લાખ પ્રદક્ષિણા કરવાથી તે પાપોનો નાશ થાય છે. આ વ્રત નારદના પૂજવાથી બ્રહ્માએ કહેલી છે, તે હું તમને કહું છું, તે સાંભળો. ૩ નારદે બ્રહ્માને પૂછ્યું, -હે બ્રહ્મા ॥ જે માણસો નિરંતર પાપ કરતા હોય, ધર્મરહિત હોય, વ્રત-હીન હોય, દુરાચારી હોય અને અજ્ઞાની હોય, તેઓનું પાપ દૂર કરવા માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કહેા. ૪

બ્રહ્મોવાચ- કિં વર્ણયામિ સાધુનાં માહાત્મ્યં ચ ભવા-દુશ્ચ ॥ સાધુ સાધુ ચ વિપ્રેદ વચ્ચિ તે વ્રતસુતમમ્ ॥ ૧ ॥ બ્રહ્મહત્યાદિપાપેષુ સંકલીકરણેષુ ચ ॥ જાતિધ્વજ-કરે વાપિ અમશ્યયશ્ચળે તથા ॥ ૬ ॥ વિષ્ણુના નિર્મિતં પૂર્વં વ્રતં લક્ષપ્રદક્ષિણમ્ ॥ સર્વેષામપિ પાપાનાં નાશકં પરમં શુભમ્ ॥ ૭ ॥ આજાહે ચક્રવર્ણે તુ પૈકાદસ્યાં વિશે-

વતઃ । દ્વાદશ્યાં પૌર્ણમાસ્યાં વા પ્રારભેદ્વતસુતમમ ॥ ૮ ॥
 દેવકાઠૌ તુ સંકીર્ત્ય ત્વના શુભવિનાયકૌ । કલ્પપ્રદક્ષિણાઃ
 કૃપાંશ્વીનગ્રીથ મુચિમત ॥ ૯ ॥ જિતેન્દ્રિયો જિતપ્રાણો
 ક્ષણેન મહુચરેદ્ । નમસ્તે ગાર્હપત્યાય નમસ્તે દક્ષિણા-
 પ્રયે ॥ ૧૦ ॥ નમ આહવનીયાય મહાવૈયે નમો નમઃ ।
 ગર્વા પ્રદક્ષિણાઃ કાર્યા કલ્પસંહયા યથાવિધિ ॥ ૧૧ ॥
 પૂર્વે પૂજ્ય ચ ગામેર્કા દત્વા નૈવેદ્યસુતમમ્ । પશ્ચાત્પ્રદક્ષિણાઃ
 કાર્યા ત્વના તાં ચ પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૨ ॥ ગવામંગેષુ તિથંતિ
 શ્રવનાનિ ચતુર્દશ । યસ્માત્તસ્માચ્છિર્વ મે સ્વાદિહ કોકે
 પરત્ર ચ ॥ ૧૩ ॥ ઈર્વ પ્રદક્ષિણાઃ કૃત્વા સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ।
 કર્મનિર્ઘ્ન શુચિં વિપ્રં પૂજયેદ્દિષિવદ્બુધઃ ॥ ૧૪ ॥ તતઃ
 પ્રદક્ષિણાઃ કાર્યા યાવલ્લક્ષ્મં ભવેદ્વતી । મૃતિદેવ નમસ્તુભ્યં
 નમસ્તે બ્રહ્મરૂપિણે ॥ ૧૫ ॥ પૂજિતો દેવૈર્યૈસ્સ્વતમઃ
 શાંતિં પ્રયચ્છ મે ।

બ્રહ્મા કહે છે—હે નારદ ! તમ જેવા સત્પુરુષોના મહિ-
 માનું હું શું વર્ણન કરું ? હે વિદ્વેદ ! તમે આતિ ઉત્તમ
 પ્રથમ કરોશો છે, માટે તમને એક ઉત્તમ વ્રત કહું છું.
 બ્રહ્મહત્યાદિ પાપો, સંકલીકરણ, ભતિબ્રંશકરણ અને
 અભક્ષ્યનું ભક્ષણ કરનારનું પાપ દૂર કરવા માટે લક્ષ
 પ્રદક્ષિણા નામનું વ્રત વિશ્વભ્રમે પ્રથમથી ઉત્પન્ન કરેલું
 છે. આ વ્રત સંધ્યાનાં પાપોના નાશ કરનાર અને ઉત્તમ
 છે. આપાદ માસના શુક્લ પક્ષની એકાદશી, દ્વાદશી
 વા પૂર્ણિમાને દિવસે આ વ્રતનો આરંભ કરવો. પ્રથમ
 દેશકાલનું ઉચ્ચારણ કરી ગુરુ તથા ગણેશને નમસ્કાર
 કરવા. પછી ત્રણે અમિને લાખ પ્રદક્ષિણા કરવી. પછી
 ઈન્દ્રિયોને જિતી મન વશમાં રાખી, ‘હે અગ્ને ! આપ
 ગાર્હપત્ય, આહવનીય તથા દક્ષિણામિ છો તેને તથા
 મહાવેદીને નમસ્કાર કરું છું,’ એ મંત્ર બોલી અમિને
 પ્રદક્ષિણા કરવી. વિધિથી ગાયને લક્ષ પ્રદક્ષિણા કરવી.
 પ્રથમ એક ગાયનું પૂજન કરી તેને ઉત્તમ નૈવેદ્ય આપી;
 ‘ગાયોના અવયવોમાં ચૌદે શુવન રહે છે, માટે આ
 લોક તથા પરલોકમાં માંડ કલ્યાણ થાય, એ મંત્ર બોલી
 પ્રદક્ષિણા કરવી ને નમસ્કાર કરવા,’ એ પ્રમાણે પ્રદક્ષિણા
 કરવાથી સર્વ પાપો દૂર થાય છે. કર્મનિર્ઘ પવિત્ર બ્રાહ્મણની
 વિધિથી પૂજા કરવી. પછી એક લાખ પ્રદક્ષિણા કરવી.
 તેનો મંત્ર—‘હે મહારાજ ! આપ કે જે બ્રહ્મરૂપ છો, તેને
 નમસ્કાર કરું છું. આપની દેવ અને દૈત્યો પણ પૂજા કરે
 છે, માટે મને શાંતિ આપો.’ ૧૫-૧૫

ઈર્વ હૃદયમે કાર્યા મૃતપ્રેતવિનાશિને ॥ ૧૬ ॥ શોઢ-
 શૌરુપચારૈશ્વ પૂજયેદ્વાયુનંદનમ્ । તતઃ પ્રદક્ષિણાઃ કૃપાંવા-
 ત્મકાર્યાર્થસિદ્ધયે ॥ ૧૭ ॥ મનોજર્વ મારુતતુલયવેગં જિતેન્-
 દ્રિયં વૃદ્ધિમતાં વરિષ્ઠમ્ । જાતાત્મજં વાનરપૃથક્કુલ્યં શ્રીરા-
 મદૂતં શરણં પ્રપથે ॥ ૧૮ ॥ ઈર્વ પ્રદક્ષિણાવર્તે કૃપાર્દેવં
 પ્રયત્નતઃ । મૃતપ્રેતવિષ્ણુચાર્યાં વિનશ્યંતિ ન સંશયઃ ॥ ૧૯ ॥

આદિત્યાદિપ્રદાઃ સર્વે શાંતિં ચાંતિ શિવાશ્રયા । ડયાપનં
 ચ સર્વાતાં કૃપાંતુર્ણકલાત્રયે ॥ ૨૦ ॥

એ જ પ્રમાણે ભૂત તથા પ્રેતનો નાશ કરનાર હૃદ-
 માનને પ્રદક્ષિણા કરવી. પ્રથમ પેાડશોપચારૈશ્વ હૃદમા-
 નની પૂજા કરવી. પછી પોતાનાં કાર્યોની સિદ્ધિ થવા માટે
 લાખ પ્રદક્ષિણા કરવી—જેનો મનના જેવો વેગ છે, જેનો
 વાયુના જેવો વેગ છે, જે જિતેન્દ્રિય છે, જે શુદ્ધિમાનો મંત્ર
 છે, વાયુના પુત્ર છે, વાનરના યુધમાં મુખ્ય છે અને રામચં-
 દ્રના દૂત છે, તે હૃદમાનને હું શરણે ભાઉ છું,’ એ મંત્ર
 બોલીને હૃદમાનને પ્રદક્ષિણા કરવાથી ભૂત, પ્રેત અને
 પિશાચ વગેરેનો નાશ થાય છે અને શિવની આશ્રાથી સર્વ
 વગેરે પ્રદોષ પણ શાંત થાય છે, એમાં સંશય નથી. ૧૯-૨૦

ડયાપનવિધાનાદૌ ડુણ્યાઈ વાચયેતતઃ । બાચાર્ય વર-
 ચિત્વા ચ પ્રતિમાઃ સ્વર્ણસંભવાઃ ॥ ૨૧ ॥ અર્ચનં કલ્પં પૂર્ણ
 સ્થાપયેન્મંદલે શુભે । વિરચ્ય લિંગતોમરં પૂજયેદેવમંજલા
 ॥ ૨૨ ॥ પાપસં જહુયાત્રત્ર તત્તન્મત્સૈર્વિચક્ષણઃ । બદો-
 ત્તરસહસં તુ પ્રાપશિતં ચરેચ્છમમ્ ॥ ૨૩ ॥ મંદલં દક્ષિણા-
 યુક્તમાચાર્યાર્થ નિવેદયેત્ । બ્રાહ્મણાન્ મોજયેચ્છકત્યા વિત્ત-
 શાઠ્યવિવર્જિતઃ ॥ ૨૪ ॥ યે કુર્વંતિ વ્રતમિદં પાપલક્ષ્મ
 મર્વંતિ તે । મુક્ત્વા યયેપ્સિતાન્ મોગાનન્તે સાગુજ્યમા-
 મુપુઃ ॥ ૨૫ ॥ ઇતિ શ્રીમવિષ્ણુપુરાણે વિપ્રાગ્નિગોહસુમલ્લ-
 પ્રદક્ષિણાવ્રતં સોધાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

પૂર્ણે રૂળ થવા માટે સંધ્યાનાં પ્રદક્ષિણાનું ઉદ્ઘાપન
 કરવું, ઉદ્ઘાપનમાં પ્રથમ તો પુરુષાહવાયન કરવું, પછી
 આચાર્યને વરાવવા, સોનાની મૂર્તિઓ કરાવવી, લિંગતો-
 ભદ્રમંડળ બરી તેમાં જળથી ભરેલા અને ઊદ્ર રહિત
 ધડાની સ્થાપના કરવી. પછી ખીરની એક હળર આઠ
 આહુતિ આપવી. તેમાં પ્રાપશિત પણ કરવું. પછી
 આચાર્યને મંડળ આપી દક્ષિણા આપવી. ધનનો લોભ
 ન કરતાં યથાશક્તિ બ્રાહ્મણો જમાડવા. જે માણસો આ
 વ્રત કરે છે, તે પાપોથી મુક્ત થઈ આ લોકમાં ઉત્તમ
 ભોગ ભોગવા, અંતે સાયુભ્યુક્તિને પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૧-૨૫
 એ પ્રકારે ભવિષ્યપુરાણમાં બ્રાહ્મણ, અમિ, ગાય અને હૃદ-
 માનની લાખ પ્રદક્ષિણાનું વ્રત તથા તેનું ઉદ્ઘાપન કહેલું છે.

—શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા—

૧૨ લાખ બિલિપત્રોથી શંકરની પૂજા

અથ કલ્પવિજયપત્રપૂજા ॥ ઘ્યાસ ડવાચ—પૂર્વજન્મનિ
 મિહોડસૌ ક આસીદ્રાક્ષતોડપિ કઃ । કિં શીઢઃ કિં સમા-
 ચારસ્તન્મમાષ્ણવ નામિજ ॥ ૧ ॥ કિં નામા સ કથં પ્રાપ્તઃ
 સાલોક્યં તદ્વદસ્વ મે ॥ જ્ઞાલોવાચ—પરેષાં રોષકથને રોષો
 યથપિ વર્તે ॥ ૨ ॥ પ્રમે કૃતે પ્રવલ્કથ્યં યથાર્થં ન, તુ
 મત્સરાત્ । વિદર્ભદેશે નગરં મોદાશારુયં ચમૂવ હ ॥ ૩ ॥
 નિરુદ્યાતં ત્રિષુ લોકેષુ કુબેરનગરોપમમ્ । મીમો નામાડમ્બ-
 યાવો નગરે માંસવિક્રયી ॥ ૪ ॥ સ રાજ્યકાર્યં કુરુતે સ્વર્થં

શુક્રે વરાંગના: । રાદ્દે મ્જોતિ યાં રામી રમ્યાં સપતિકા-
મપિ ॥ ૬ ॥ વહાદાનીય શુક્રેડસો કંદર્પી કદતીમપિ । વરાં-
ગનાનાં કુરુતે વેવં વિષયલંપટ: ॥ ૬ ॥ તયોકં કુરુતે નારી
યા તદ્દષ્ટિપથં ગતા । તામાલિંગત્યસૌ કામી સુંવચેવં
મજત્યપિ ॥ ૭ ॥ પરદ્રવ્યાણિ ગૃહાતિ ધનાનિ સ વહાવ
પુન: । સોડપિ સાદ્યગુણો રાજા દુષ્ટહૃદિરથે રત: ॥ ૮ ॥
ઈવં દુરાચારરતો ન કન્યાં ન ચ માતરમ્ । ન વર્જ-
યતિ સંભોગે અગિનીમપિ વિર્ણુણ: ॥ ૯ ॥ ન વ્રજહર્યાં
મહુતે ન શીલાલવંધં તથા । ઈવં પાપસમાચારો પાપસ્ય
પર્વતાવિષ ॥ ૧૦ ॥ આસ્તાશ્ચભૌ દુષ્ટહૃદી રાજામાત્યૌ
છદુ:સહૌ । ન વ્રાજ્ઞાણો ન સંન્યાસી તદ્ગૃહે યાતિ ભિજિ-
તુમ્ ॥ ૧૧ ॥ ન રાદ્દેસન્નામ તયોર્દુહાતિ પ્રાકૃતોડપિ ચ ।

વેદવ્યાસ* કહે છે-હે બ્રહ્મા ! એ બિંહ પૂર્વ જન્મમાં
કેાણ હતો ? અને તે રાક્ષસ કેાણ હતો ? તેના કેવો
સ્વભાવ હતો ? તેના કેવો આચાર હતો ? અને તેનું
શું નામ હતું ? તે અને કહેા ને તેને કેવી રીતે સાક્ષી-
કથયુક્તિ મળી, તે પણ કહેા. બ્રહ્મા કહે છે-જે કે
બીજાના હોય કહેવામાં કહેનારને પણ દોષ લાગે
છે,^{૧-૨} તોપણ પૂછવાનો ઉત્તર આપવો જોઇએ, તેથી
જે યથાર્થ છે તે હું કહું છું-પણ અત્સરથી કહેતો નથી.
વિદર્ભ દેશમાં મોદાશ નામનું શહેર હતું.* તે અલકા-
પુરી જેવું રણિયામણું અને ત્રણે લોકમાં પ્રસિદ્ધ હતું.
તે શહેરમાં માંસ વેચનાર બીમ નામનો પારધી રહેતો
હતો.^૪ તે રાજ્યના પ્રધાનનું કામ કરતો હતો અને
આંખોને પણ મોગવતો હતો. નગરમાં જો કોઇ ખૂબ-
ચરત આ સાંભળવામાં આવે ને તેણી સંધવા હોય
તો પણ બહારકારથી પકડી લાવી, રાત્રી કળકળતી તે
આંખો ઉપભોગ કરતો હતો. એ બિંહ વિષયલાલસાથી
આંખો વેષ ધારણ કરતો હતો, ને તેના કહેવાથી જ
આંખો પાસે જતી હતી, તેને આલિંગન કરી ચુંબન કરતો
હતો અને સંભોગ પણ કરતો હતો.^{૫-૭} એ બિંહ
બહારકારથી બીજાની વસ્તુઓ લઇ લેતો હતો, તેમ ધન
પણ લેતો હતો. તે દેશનો રાજા પણ બિંહની પેઠે દુષ્ટ
છુદ્ધિવાળો, પાપી અને દુરાચરણી હતો.^૮ એ દુષ્ટ રાજા
પોતાની પુત્રી, બહેન કે માતાને પણ સંભોગ કર્યા વિના

*કોઇક સમયે એક બિંહ, મૃગયા કરવા માટે ફરતો હતો,
તેને ખાવા માટે એક રાક્ષસ આવ્યો. પોતાની પાછળ આવેલા
રાક્ષસને જોઇ, ભયથી પેલો બિંહ એક બીલીના વૃક્ષપર ચઢી ગયો
અને ઉતાવળથી અડતાં બીલીનાં કેટલાંક પત્રો નીચે ખીસાજતા
મહાદેવ ઉપર પડ્યાં. તેટલાથી પ્રસન્ન થયેલા પાર્વતીપતિએ તે
બિંહ તથા રાક્ષસ બન્નેને દિવ્યદેહધારી બનાવ્યા અને પોતાના
ધામમાં લઇ ગયા. આ પ્રમાણેની કથા બિંહ મહાલેખમાં
બ્રહ્માએ વેદવ્યાસની આગળ કહેલી છે, તેના ઉત્તરમાં આ
વ્યાસનો પ્રશ્ન છે. એમ બાળવું.

છાડતો નહીં.^૯ એ કહેાર રાજા બ્રહ્મહત્યા, બાહ્યહત્યા કે
આંતરહત્યા કાંઇ પણ મણ્યકારતો નહીં. એ રાજા તથા
પ્રધાન બન્ને પાપી અને દુષ્ટ છુદ્ધિવાળો હતા, તેથી
જાણે પાપોના પર્વતો હોય તેવા બંધકર જેવામાં આવતા
હતા, ફર તો એવા હતા કે બ્રાહ્મણ કે સંન્યાસી કાંઇ
પણ તેને ઘેર મામવા જતું નહીં,^{૧૦-૧૧}

ઈકદામ્લગયાર્થે તૌ યાતૌ ચ ગહનં વનમ્ ॥ ૧૨ ॥
હતાનિ મ્લગય્યાનિ પશિષ્યાન્યનેકશ: । તાનિ
પ્રાપ્ત્ય નગરે અન્નાકુદૌ સ્વયં પુન: ॥ ૧૩ ॥
શિવસ્ય ચ મહાસ્થાનં પથિ તૌ પથયત:સ્મ હ । યસ્મિ-
ન્નિરાજતે મૂર્તિ: શર્કસ્યા સહ શિવસ્ય ચ ॥ ૧૪ ॥
સ્થાપિતા રામપિત્રા સા પુત્રાર્ય કુર્વતા તપ: । મક્ત્યા
સાધાકૃતો યત્ર દેવદેવો હુમાપતિ: ॥ ૧૫ ॥ પંચાક્ષરેણ
મન્ત્રેણ ધ્યાયતા બહુવાસરમ્ । દસ્યા તસ્મૈ વરામ્દેવ: પ્રવદે
વાંચ્છિતાન્યપિ ॥ ૧૬ ॥ તતો વસિષ્ઠહસ્તેન તેનેયં સ્થાપિતા
વૃદ્ધા । હમામોદેશ્ચીમૂર્તિ: પ્રાસાદસહિતા ધ્રુવે ॥ ૧૭ ॥
યસ્યા વર્ચનતો નૂનાં પુરુષાર્થાશ્ચતુર્વિધા: । સ્મરણાત્પૂજના-
શ્ચાપિ ભવેયુનાંચ સંશય: ॥ ૧૮ ॥ ઈવં વસિષ્ઠવાક્યેન સા
પરં શ્રુતિ પત્રપે । શિવસ્ય મજનેનાસ્ય સ્મરણેનાર્ચનેન
ચ ॥ ૧૯ ॥ રામલક્ષ્મણશત્રુજ્ઞાનરતા: સદશ્વા: હ્રતા: ।
જાતા લોકેષુ વિભ્રુયાતા: સર્વજ્ઞા: શ્રદ્ધાસંમતા: ॥ ૨૦ ॥
ઈવં દૃષ્ટ્વા મહારમ્યં પ્રાસાદં રાજનિમિતમ્ । હમામોદેશ્ચી-
મૂર્તિ રાજામાત્યૌ પ્રુજ્જત: ॥ ૨૧ ॥ વિભ્રવપત્રૈશ્ચ સંપૂજ્ય
અચ્છિદ્રૈ: કોમલૈ: શૃંગૈ: । પ્રવક્ષિણીકૃત્ય ગૃહમીચતુ:
જ્ઞાનમાત્રત: ॥ ૨૨ ॥ ઇતદેવ પુરા પુણ્યં દેવાજ્ઞાતં
તયોસ્તદા ॥

ને એ શહેરનું સાધારણ માણસ પણ તે દુષ્ટોનું
નામ લેતું નહીં. એક દિવસે તે બંને શિકાર કરવા
ઘેર જંગલમાં ગયા.^{૧૨} લાં કેટલાંક મૃગમાં અને પક્ષી-
ઓને મારી તેને શહેરમાં પહોંચાડવી પોતે ઘોડા ઉપર
બેસી શહેર તરફ આવતા હતા. તેટલામાં રસ્તામાં એક
મોડું શિવાલય તેઓના જેવામાં આવ્યું. તેમાં શિવ
અને પાર્વતીની મૂર્તિ ખીરાજતી હતી.^{૧૩-૧૪} પુત્ર માટે
તપ કરતા દશરથ રાજાએ એ મૂર્તિની સ્થાપના કરી
હતી.^{૧૫} ઘણા દિવસો સુધી પંચાક્ષર મંત્રનો જપ કરી,
શંકરનું ધ્યાન કરવાથી દશરથ રાજાને એ સ્થાનમાં
સાક્ષાત્ શંકરનાં દર્શન થયાં હતાં, ને શંકરે વરદાન
આપી તેના મનોરથો પૂર્ણ કર્યા હતા.^{૧૬} પછી દશરથ
રાજાએ વસિષ્ઠજ્ઞપિના હાથથી ત્યાં જ તે શંકરપાર્વતીની
સ્થાપના કરાવી હતી ને તેની ઉપર મોડું મંદિર પણ
બંધાવ્યું હતું.^{૧૭} એવી મૂર્તિનાં દર્શન કરવાથી, સ્મરણથી
અને પૂજનથી ચારે પ્રરુપાર્થો સિદ્ધ થાય, એમાં સંશય
નહીં.^{૧૮} પછી વસિષ્ઠના કહેવાથી આ મૂર્તિ પૃથ્વીમાં
પ્રસિદ્ધ થઇ, આ શંકરના બજનથી, સ્મરણથી અને

પૂજનથી હજારથી રાખને રાખ, લક્ષ્મણ, ભરત અને શત્રુઘ્ન એ ચારે—ચુલુકપત્રમાં સરખા, ને લોકમાં વિખ્યાત, સર્વથા અને થાર પુત્રો થયા. ૧૯-૨૦ હવે એવું સુંદર મંદિર અને શંકર પાર્વતીની મૂર્તિ બ્રહ્મ પેલા રાખ તથા પ્રધાન હિંદુ રહિત કામળ બિસ્વપત્રોથી તે મૂર્તિની ક્ષણ માત્ર પૂજા કરી, તેને પ્રદક્ષિણા કરી, ને પછી ઘેર ગયા. ૨૧-૨૨ આ બંનેએ સારે નસીબે આટલું જ પુણ્ય કર્યું હતું.

एवं पापसमाचारौ राज्यं कृत्वाऽथ मत्ततः ॥ २३ ॥
बद्धा पाशैर्वाग्न्यदूतैर्नीतौ तौ शमनान्तिकम् । चित्रगुप्तं समाहूय पप्रच्छ स शुभाशुभम् ॥ २४ ॥ तेनोक्तं नैतयो-
रस्ति पुण्यलेशो रवेः सुत । पापानां गणना नास्ति ततो दूताभ्यमोज्ज्वलीत् ॥ २५ ॥ बद्धोक्तं वध्येतामेतौ क्षिप्येतां नरकेषु च । कुंडेऽवीचिरये पात्यौ सहस्रं परिवत्सरान् ॥ २६ ॥ एकैकस्मिन् क्रमेणैव कुंडे भुक्ताघसंचयौ । मृत्यु-
कोके ततो ह्येतौ पात्येतां नीचयोनिषु ॥ २७ ॥ अनयोः पुण्यलेशोऽस्ति दूताः शृणुत मन्त्रस्त्रात् । प्रसंगाद्वर्चितो ह्यो देव आभ्यामुमापतिः ॥ २८ ॥ तेन पुण्येन तत्रैतौ पापं व्यतिशरिष्यतः । एवमाकर्ण्य तद्वार्क्यं दूतैर्बद्धा हतौ हवम् ॥ २९ ॥ कुंभीपाके शोणितोदे निरये रौरवेऽपि तौ । निक्षिप्तौ काळशूटे च क्रमशः क्षतवत्सरान् ॥ ३० ॥ तामिक्षे चांघ्रतामिक्षे पूयशोणितकर्द्धमे । कंटेकैश्च क्षतांगौ तौ संतप्तौ तप्तवाङ्मे ॥ ३१ ॥ खादितौ किमिभिर्नीतौ भृशं शुनि-
ह्यसे क्षुभौ । असिपत्रवने घोरे ततो नीतामुमावपि ॥ ३२ ॥ यत्र क्षाणाभिघातेन वर्ष्म भिद्येत पापिनाम् । ततस्तप्तक्षि-
कायां तौ निष्पिष्टौ घनघाततः ॥ ३३ ॥ शुक्त्वा तु नरका-
नेवं दुःखितौ बहुवासरम् । न दुःखं शक्यते वक्तुं शेषेणै-
तत्कदाचन ॥ ३४ ॥ एवं बह्वलक्ष्णाणि शुक्त्वा भोगानने-
कशः । निस्तीर्णभोगौ सौ पापशेषेण भुवमागतौ ॥ ३५ ॥

હવે એ બંને પાપીઓ રાખ્ય બોગવી મરણ પામ્યા. ૨૩ તેને પાશથી બાંધી યમના દૂતો યમની પાસે લઈ ગયા. ૨૪ બંન્નારે તેણે ચિત્રગુપ્તને બોલાવી પેલા બંનેનાં પુણ્યો તથા પાપો પૂછ્યાં ત્યારે ચિત્રગુપ્ત બોલ્યો કે, હે યમ ! આ પુરુષોનું લેશમાત્ર પણ પુણ્ય નથી, પરંતુ તેનાં પાપોની તો ગણના જ નથી. તે સાંભળી યમરાયે દૂતોને કહ્યું કે, ૨૪-૨૫ આ બંનેને મારો ને નરકમાં નાંખો. પ્રથમ તો હજાર વર્ષો સુધી અવીચરિય નામના કુંડમાં રાખો; ૨૬ ને એક એક કુંડમાં રાખી પાપ બોગવાઈ રહે ત્યારે ચુલુકોકમાં પણ તેઓને નીચ યોનિમાં નાખો. ૨૭ આ બંનેએ થોડું પુણ્ય કર્યું છે તે કહ્યું છે તે સાંભળો. આ બંનેએ પ્રસંગોપાત મહાદેવનાં દર્શન કર્યાં છે અને તેનું પૂજન પણ કર્યું છે, ૨૮ તેના પ્રભાવથી તેઓ નીચ યોનિમાં જન્મી પાપોને તરી જશે. એવાં યમનાં વચન સાંભળી તેઓને મૂકતાટા બાંધી દૂતોએ બહુ માર

માર્ચો. ૨૯ પછી તેઓને શોણિતોદમાં, કુંભીપાકમાં, રૌર-
વમાં, કાલકૂટમાં, તામિસ્રમાં, અંધતામિસ્રમાં, અને પૂયશોણિતકર્દ્દમાં નાંખ્યા. એવી રીતે ક્રમથી એક એકમાં સેંકડો સેંકડો વર્ષ સુધી રાખ્યા. કાંટાથી તેઓનાં શરીરો ઉઝાડાઈ ગયાં હતાં, તો પણ તપેલી વેળુ-
વાળા નરકમાં નાખ્યા. ૩૦-૩૧ ત્યાં કાંડાઓએ તેઓનાં શરીરો ફેલી ખાઈ. પછી શુનિમુખ નામના નરકમાં નાખ્યા. ત્યાર બાદ અસિપત્રવનમાં નાખ્યા. ૩૨ ત્યાં શસ્ત્રોથી પાપીઓનાં કલેવર બેદાય છે. પછી તપેલી શિલા ઉપર નાંખી ક્ષણના મારથી તેઓને પીસી નાંખ્યા. ૩૩ એ પ્રભાણે ક્ષણ દિવસો સુધી તેઓને નર-
કમાં મોડું દુઃખ વેડું પડ્યું, જે સઘળું દુઃખ વર્ણવવા કાંઈ વખતે પણ સમર્થ થવાય નહીં. ૩૪ એવી રીતે ક્ષણ વર્ષો સુધી અનેક દુઃખો ભોગવી, થોડાં પાપો ભોગ-
વ્યાં બાકી રહ્યાં ત્યારે તેઓ પૃથ્વી ઉપર આવ્યા. ૩૫

एको जातः काकयोनावुल्लकोऽभूत्परोऽपि च ॥ तत
एको इदुरोऽभूदपरः सरोऽभवत् ॥ ३६ ॥ तत एको विष-
धरोऽपरोऽभूदृक्षिकोऽपि च । तथापि कुरुतः पापं नाना-
लोकविद्भतः ॥ ३७ ॥ शुनीमाजंरयोर्नौ तौ जातौ नकुलसकरो । कृकजंरकयोर्नौ तौ जातौ घोटकगर्दभौ ॥ ३८ ॥ तत उद्गगजौ जातौ ततो नक्रमहास्रवौ । ततो व्याघ्रशृगौ जातौ ततो वृषभकासरौ ॥ ३९ ॥ एवं नाना-
योगिनौ जातौ तौ अपचांरयजौ । राक्षसीं भिद्योर्नि च ततश्चांते समीयतः ॥ ४० ॥ पिंगाको दुर्बुद्धिरिति नाम्ना जातौ च भूतले । एकं पुण्यं तयोरासीन्मृगयां सर्पतोः कश्चिद् ॥ ४१ ॥ शंकरस्य च नमनं दर्शनं च प्रदक्षिणा । अर्चनं विष्ववपत्रायैस्तुष्ट आसीदुमापतिः ॥ ४२ ॥ अगाधं तत्तयोः पुण्यं पूर्वजन्मनि संचितम् । तत्प्रभावात्तयोरासीत्पापक्षक्तितया शृणु ॥ ४३ ॥ वने जमन् राक्षसोऽसौ मिहं भक्षितुमागतः । स आरुढो विष्वदृक्षं तत्पत्राणि च मस्तके ॥ ४४ ॥ पतितानि लमेक्ष्य तुष्टोऽभूत्स द्वयोरपि । दिव्यदेहं तयोर्देवा स्व-
र्गोक्तं प्रापयद्विदुः ॥ ४५ ॥ एतत्ते कथितं पूर्वं जन्मकर्म च वै तयोः । विष्ववपत्रार्चनादेवं तुष्टोऽभूत्स उमापतिः ॥ ४६ ॥ तदक्षपूजां कुर्याच्चित्तपन्नो हि शिवो भवेत् । श्रीकामो विष्ववपत्रैश्च पूजयेच्च तथा शिवम् ॥ ४७ ॥ कक्षेण सर्वसिद्धिश्च नात्र कार्या विचारणा । यं यं चिंतयते कामं तं तं प्राप्नोति सर्वशः ॥ ४८ ॥

તેમાંથી એક કાગડો થયો અને બીજો ધ્રુવડ થયો. બીજા જન્મમાં એક દેડકો અને બીજો કાંકડો થયો. ૩૬ ત્રીજા જન્મમાં એક સર્પ અને બીજો વીંછી થયો. તેમાં પણ તેઓ પાપ કરતા હતા. કારણ કે તેઓ અનેક પ્રાણીઓને કરડતા હતા. ૩૭ એથા જન્મમાં એક કૂતરો ને બીજો બીલાડો થયો. પાંચમા જન્મમાં એક નાળિયું

અને બીજા કુક્કર થયો. ૭૬ બ્રમમાં એક નાર (વરુ) અને બીજા શિયાળ થયો. સાતમા બ્રમમાં એક ઘોડા ને બીજા ગધેડા થયો. ૭૮ આઠમા બ્રમમાં એક ઉટ અને બીજા હાથી થયો. નવમામાં એક ઝુડ અને બીજા મોટા મત્સ્ય થયો. દશમામાં એક વાઘ ને બીજા હરિણ થયો. અગ્નીઆરમામાં એક બળદ ને બીજા પાડા થયો. ૮૯ એ પ્રમાણે અનેક યોનિઓમાં બદલતા એ બ્રહેમાંથી એક ઢેડ અને બીજા ચાંડાળ થયો. ૫૭ી અંતે એક રાક્ષસ અને બીજા ભિક્ષ થયો. ૪૦ રાક્ષસનું નામ પિંગાક્ષ અને ભિક્ષનું નામ કુર્ણુકિ હતું. હવે પૂર્વ બ્રમમાં તેઓએ શિકાર કરવા જતાં જ પુષ્ય કર્યું હતું, તે એ જ કે તેઓએ શંકરનું ફક્ત, બીલીનાં પત્રોથી પૂજન, તેને પ્રણામ અને પ્રદક્ષિણા કરી હતી; તેથી તેમનાપર શંકર પ્રસન્ન થયા હતા. ૪૧-૪૨ પૂર્વ બ્રમમાં તેઓએ તે મોટું પુષ્ય કર્યું હતું, તેના પ્રભાવથી તેઓનાં પાપો કાઈ રીતે દૂર થયાં તે સાંભળો. ૪૩ વનમાં ભ્રમતા રાક્ષસ એક દિવસે આ ભિક્ષને ખાવા આવ્યો, તેથી તે ભિક્ષ બીલીનાં વૃક્ષ ઉપર ચડી ગયો ને તેણે બીલીનાં પાંડાં શંકર ઉપર નાખ્યાં; તેથી બ્રહેની ઉપર પ્રસન્ન થયેલા શંકર અલૌકિક દેહ આપી તેઓને પોતાના લોકમાં લઈ ગયા. ૪૪-૪૫ એ પ્રકારે તેઓનાં પૂર્વ બ્રમો તથા કર્મો કહી સંભળાવ્યાં. એ પ્રમાણે બીલીનાં પત્રોથી પૂજન કરવાથી શંકર પ્રસન્ન થયા, ત્યારે લાખ બીલીપત્રોથી પૂજવાથી તે પ્રસન્ન થાય, તેમાં શું આશ્ચર્ય? (કાંઈ પણ નહિ.) ધનની ઇચ્છાવાળાએ બિલ્વપત્રથી શંકરનું પૂજન કરવું. ૪૬-૪૭ લાખ બિલ્વદંડોથી શંકરનું પૂજન કરવાથી સર્વ કામનાઓ સિદ્ધ થાય છે, અને તે જે જે ધારે તે સિદ્ધ થાય છે, એમાં સંશય નથી. ૪૮

અથ વિપ્ર પ્રવક્તામિ બિલ્વપત્રૈશ્વ પૂજનમ્ । શંકુપ્રીતિ-
કર્તૃ નૃણાં શિવમક્તિવિવર્ધનમ્ ॥ ૪૯ ॥ વૈશાલે આવળે
વોર્જે બિલ્વપત્રાર્ચનં સ્મૃતમ્ । દિને દિને સહસ્રેણ અર્ચયેદ્-
બિલ્વપત્રકૈઃ ॥ ૫૦ ॥ દશાહાધિકમાસૈસ્તુ ત્રિભિઃ કુર્યા-
ન્તતો વ્રતી । વિચિનોષાપનં સમ્યગ્વ્રતસ્ય પરિપૂર્તયે
॥ ૫૧ ॥ આઠ્ય બ્રાહ્મણાન્ શુદ્ધાન્ સ્વદેષે ચ શુભે દિને ।
દેવાગારેષ્વવા ગોષ્ઠે શુદ્ધે વા સ્ત્રીયમંદિરે ॥ ૫૨ ॥ યત્ર
ચોષાપનં કાર્યં મંદપં તત્ર કારયેત્ । વેદિકા તત્ર કર્તવ્યા
મંદપે ચ સ્ત્રોત્રે ॥ ૫૩ ॥ ગીતવાદિત્રયોષેણ બ્રહ્મયોષેણ
ભૂયસા । પ્રવિશ્ય મંદપે તસ્મિન્નાચાર્યેણ દ્વિજૈઃ સહ
॥ ૫૪ ॥ માસતિથ્યાદિસંકીર્ણે કુર્યાત્સ્વસ્ત્યયનં તતઃ ।
પુણ્યાહવાચનં કાર્યમાચાર્યવરણં તથા ॥ ૫૫ ॥ દક્ષં
બ્રાહ્મણમાઠ્ય વેદવેદાંગપારગમ્ । આચાર્ય વરયેત્યુર્વે તત
एकादशस्त्रिजः ॥ ૫૬ ॥ વલ્લેખાન્ઞાઘ્ય વેદીં તાં તત્ર
સ્તંભવિરાજિતામ્ । પુષ્પમંડપિકાં કૃત્વા પટ્ટકૂટાદિ
વેદિતામ્ ॥ ૫૭ ॥ તન્મધ્યે લિંગતોભદ્રં રચયેદ્બ્રહ્મણાન્વિ-

તમ્ । કુર્યાન્નુકૃત્કૈલાસં ત્રિકુર્દં તસ્ય ચોપરિ ॥ ૫૮ ॥
કલશં સ્થાપયેત્તત્ર તાલં વા સુન્મયં હ્રમમ્ । મંગો-
દક્ષતમાયુક્તં પંચરત્નસમન્વિતમ્ ॥ ૫૯ ॥ પંચપલ્લવ-
સંયુક્તં સ્વર્ણચંદનસંયુતમ્ । વક્ષઃપ્રમેન સંવેદ્ય કૈલાસં
કલશં તથા ॥ ૬૦ ॥

હે વિપ્ર ! હવે બિલ્વપત્રોથી પૂજનનો પ્રકાર કહું છું,
જેથી શંકર પ્રસન્ન થાય છે અને શંકર પ્રત્યે ભક્તિ વધે
છે. ૪૯ વૈશાખ, આવળ વા કાર્તિક માસમાં બીલીનાં
પત્રોથી પૂજન કરવું. પ્રત્યેક દિવસે હળર હળર બીલી-
પત્રો ચડાવવાં. ૫૦ એ પ્રમાણે ત્રણ માસ અને દશ દિવસ
સુધી બીલીપત્રો ચડાવવાં. ૫૧ તે વ્રત પૂરું થવા માટે
વિધિથી ઉઘાપન કરવું. ૫૨ તે ઉઘાપન શુભ દિવસે ને શુભ
અંદમાં કરવું. દેવાલય, ગૌદરો, પવિત્ર સ્થળ વા પોતાનું
ધર-ભ્યાં ઉઘાપન કરવું હોય ત્યાં બ્રાહ્મણોને બોલાવી
માંડવો બંધાવવો. તેમાં વેદી કરવી. ૫૩ મોટા
ગીત તથા વાદના શબ્દોથી અને વેદના શબ્દોથી
આચાર્ય તથા બ્રાહ્મણોની સાથે તે મંડપમાં જવું. ૫૪
માસ, તિથિ વગેરેનું ઉચ્ચારણ કરી સ્વસ્તિવાચન તથા
પુણ્યાહવાચન કરવું. ૫૫ વેદ તથા વેદાંગ બળ્યુનાર
કુશળ બ્રાહ્મણને બોલાવી આચાર્ય કરવા; ત્યાર બાદ અગ્ની-
આર ઋત્વિજને વરાવવા, ૫૫-૫૬ ને વેદી ઉપર વજ્ર
ઢાંકી તેમાં સ્તંભથી શોભીતો નાનો સરખો પુષ્પનો
માંડવો કરવો તથા તેની ચારે તરફ વજ્ર બાંધવાં. ૫૭
તેમાં સુંદર લિંગતોભદ્રમંડલ બરવું ને તેની ઉપર ત્રણ
શિખરવાળો ચોખાનો કેલાસ પર્વત કરવો. ૫૮ તેમાં
ત્રાંખાનો વા માટીનો સુંદર ધડો સ્થાપવો. તેમાં ગંજાબળ
ભરી, પંચ રત્ન, પંચપલ્લવ, સુવર્ણ ને ચંદન નાંખવાં. એ
વજ્રોથી કેલાસને તથા ધડાને વીંટવો. ૫૯-૬૦

મ્પ્રસન્નત્રોમયા સાર્થ શંકરં કોકશંકરમ્ । સૌભર્ગી
પ્રતિમાં કૃત્વા મધ્યે મંચપુરઃસરમ્ ॥ ૬૧ ॥ બ્રહ્માર્ણ
દક્ષિણે માર્ગે સાવિત્ર્યા સહ હુપ્રમમ્ । કૌવેર્યાં સ્થાપયે-
દ્વિષ્ણુ લક્ષ્મ્યા સહ ગરુડમતા ॥ ૬૨ ॥ યદુર્લ્લ કદ્રકલ્પેષુ
પૂજનં તત્ર કારયેત્ । વેદશાસ્ત્રપુરાણૈશ્વ રામિં તાં ગમયે-
દ્વ્રતી ॥ ૬૩ ॥ તતઃ પ્રમાતસમયે નયાં જાત્વા શુચિર્ભવેત્ ।
સ્થંભિકં કારયેત્તત્ર સ્વશાસ્ત્રોક્તવિધાનતઃ ॥ ૬૪ ॥ હવનં
ચ પ્રકુર્વાત પાયસાજ્યતિકેઃ પૃથક્ । મૂલમન્ત્રેણ ગાયત્ર્યા
શંભોર્નામસહસ્રકૈઃ ॥ ૬૫ ॥ યેન મન્ત્રેણ પૂજા વા કૃતા
તેનૈવ કારયેત્ । હવનં તદ્દશાંશેન તદ્દશાંશેન તર્પણમ્ ॥ ૬૬ ॥
તર્પણં તદ્દશાંશેન કુર્યાત્તિલયબોદકૈઃ । શપ્તસ્યમાયે તુ હવ-
નમટોત્તરસહસ્રકમ્ ॥ ૬૭ ॥ સૌભર્ગીબિલ્વપત્રેણ પૂજયેદ્દિ-
રિજાપતિમ્ । આચાર્ય પૂજયેદ્દિપ્રાંતોષયેરક્ષિણાદિભિઃ
॥ ૬૮ ॥ પયઃસ્નિર્મીં ચ ગાં દયાદિરપ્યને સદૈવ તુ । પ્રતિમાં
ચ સવર્ણાં તાં કલશં પર્વતં તથા ॥ ૬૯ ॥ દશા હ્રમાપયે-
સ્પશ્ચાત્રેવદેર્વં જગદુત્તમ્ । અનેનૈવ વિધાનેન લક્ષપૂર્ણાં કરોતિ

યઃ ॥ ૭૦ ॥ પુત્રપૌત્રપ્રવૈત્રૈ રાજ્યં પ્રાપ્નોતિ શાશ્વતમ્ ।
યઃ હૃદં પઠતે તિલ્લં શ્રદ્ધામક્ષિતમશ્વિતઃ । તત્ત્વં દેવો મહા-
દેવો વદાતિ ચિમલાં ગતિમ્ ॥ ૭૧ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे
विवेकलक्ष्मपूजनमंतं सोशापनं संपूर्णम् ॥

તે ધડા ઉપર શંકર, જે લોકાંતું કલ્યાણ કરનાર છે તેની તથા પાર્વતીની સોનાની મૂર્તિની મંત્ર બણી સ્થાપના કરવી.^{૬૧} દક્ષિણ બાજુમાં સાવિત્રી સહિત બ્રહ્માની સ્થાપના કરવી. ઉત્તર બાજુમાં લક્ષ્મી અને ગરુડ સહિત વિષ્ણુની સ્થાપના કરવી.^{૬૨} રુદ્રકલ્પમાં કલ્પા પ્રમાણે પૂજન કરવું. વ્રત કરનારાએ વેદશાસ્ત્ર અને પુરાણ સાંભળીને આખી રાત્રિ કાઢવી.^{૬૩} પછી સવારમાં નદીમાં સ્નાન કરી પવિત્ર થઈ પોતાની શાખામાં કહેલા વિધિથી સ્તંડિલ કરી, મૂલમંત્ર, ગાયત્રી, શિવસહસ્ત્ર નામ અથવા જે મંત્રથી પૂજન કરેલી હોય, તે મંત્ર બણી ખીર, ઘી અને તિલની જુદી જુદી આહુતિ આપી હોમ કરવો.^{૬૪-૬૫} જેટલાં બીલીપત્રો ચડાવેલાં હોય તેના દશમા ભાગની આહુતિ આપવી, તેના દશમા ભાગનું તિલ, યવ અને જલવડે તર્પણ કરવું. જે શક્તિ ન હોય તો એક હળર આઠ આહુતિ આપવી.^{૬૬-૬૭} સોનાનાં બીલીપત્રથી શંકરનું પૂજન કરવું. આચાર્યની પૂજા કરી તેને પુષ્પ, ફળ, દૂધવાળી ગાય, સોનું, વસ્ત્ર સહિત તે મૂર્તિ, ધડા અને ચોખ્ખાનો પર્વત સ્થળું આચાર્યને આપવું. દક્ષિણ વગેરેથી બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરવા. પછી જગતના ગુરુ મહાદેવ પાસે ક્ષમા માગવી. જે માણસ આ પ્રકારે લક્ષ્મીબીલીપત્રથી પૂજા કરે છે, તેને પુત્ર, પૌત્ર અને પ્રપૌત્ર વગેરે વંશપરંપરા ચાલે તેનું રાજ્ય મળે છે.^{૬૮-૭૦} જે માણસ હંમેશાં શ્રદ્ધા બક્ષિતથી આ કથાનો પાઠ કરે છે, તેને મહાદેવ ઉત્તમ ગતિ આપે છે.^{૭૧} એ પ્રમાણે રુદ્રપુરાણમાં વિવેકલક્ષ્મીપૂજન અને તેનું ઉદાપન કહેલું છે.

૧૩ શિવની નાના પ્રકારની લક્ષ્મીનો પ્રકાર

अथ शिवस्य नानालक्षपूजाविधिः ॥ ऋषय ऊजुः—
यानि कानि च तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च । यदुद्दिश्य
च कार्याणि तत्सर्वं कथितं त्वया ॥ १ ॥ इदानीं लक्षपूजाया
विधिं वद शिवस्य वै । शिवालयानवरो लोके त्वत्तोऽन्यो
न हि विद्यते । कृपया व्यासदेवस्य सर्वज्ञोऽसि महामते
॥ २ ॥ कोमल उवाच—पृथिव्यां यानि तीर्थानि सागरा-
नानि भो द्विजाः । माहात्म्यानि च शाखाणि कथितानि
मया पुरा ॥ ३ ॥ इदानीं वक्तुमिच्छामि लक्षपूजां शिवस्य
च । स्कंदेन च समाख्याता अगस्त्याय महामते ॥ ४ ॥
तेनैव कथिता पूजा ममाग्रे लक्षपुष्पिका । यहतौ यद्रवेसु-
ष्पं शंकरे तत्समर्पयेत् ॥ ५ ॥ आवणे माषवे वोर्जे विद-
व्याल्लक्षपुष्पिका । एकैकं मूलमन्त्रेण रुद्रमन्त्रेण वा पुनः

॥ ૬ ॥ અથવા હૃદયસ્કેન સહસ્રેણાથવા વ્રતી । અર્પયેત્વાર્વતી-
નાથે નમો હૃદાય વા જપન્ અનેનૈવ પ્રકારેણ લક્ષ્મીપૂજા
સમર્પયેત્ ॥ ૭ ॥ ऋषय ऊजुः—यानि यानि च पुण्याणि
विशिष्टानि शिवाग्धेने । तानि सर्वाणि भो ब्रह्मन्कथयस्व
यथातथम् ॥ ८ ॥

ઋષિઓ પૂછે છે—હે તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળા ! જે કોષ્ઠ તીર્થ અને સ્ત્રેન, જેના ઉદ્દેશથી કરવાં જેઇએ તે સ્થળું આપે કહ્યું; હવે શિવલક્ષ્મી પૂજનો પ્રકાર કહો. શિવનું આખ્યાન કહેવામાં આપથી બીજો કોષ્ઠ આ જગતમાં શ્રેષ્ઠ નથી; વેદબ્યાસની કૃપાથી આપ સર્વત્ર છો.^{૧-૨} લોમશ કહે છે—હે ઋષિઓ ! પૃથ્વી ઉપર, સમુદ્ર પર્વત જે તીર્થો છે, માહાત્મ્ય છે અને શાસ્ત્રો છે, તે મેં પૂર્વે કહી સંભળાયાં છે; હવે શિવલક્ષ્મી પૂજનો પ્રકાર કહેવા છત્તું છું. આ લક્ષ્મી કાર્તિકસ્વામીએ અગસ્ત્ય ઋષિને કહી હતી અને તેણે મારી પાસે કહી હતી. જે ઋતુમાં જે પુષ્પ હોય, તે શંકરને ચડાવવાં. આવણ, વૈશાખ વા કાર્તિક માસમાં આ લક્ષ્મી પૂજ કરવી. રુદ્રમંત્ર, મૂલમંત્ર, રુદ્રસૂક્ત, રુદ્રસહસ્ત્રનામ અથવા ‘હ્રાય નમઃ’ એ મંત્ર બણી પુષ્પો ચડાવવાં. એવી રીતે લક્ષ્મી પૂજ કરવી.^{૩-૭} ઋષિઓ પૂછે છે—હે બ્રહ્મા ! શિવપૂજામાં જે જે ઉત્તમ પુષ્પો હોય, તે સ્થળોં અમને યથાર્થ કહો.

कोमल उवाच—बार्हते कर्णिकारं च करवीरं तिलस्य च । वित्त्वपुष्पं च कङ्गारमकं मंदारमेव च ॥ ९ ॥ नीलोत्पलं च कमलं कुडूरं च कुशेयम् । मातृती चंपकं चैव तथा मोगरं कुशम् ॥ १० ॥ तगरं शतपत्रं च सौवीरं मुनिसंज्ञितम् । जाती पाटलं चैव पुलागं च विशिष्यते ॥ ११ ॥ कदंबं च कुडुम्बं च अशोकं बहुलं तथा । पालाशं कोरुं चैव बहुलं चतुरं तथा ॥ १२ ॥ एतान्यन्यानि पुष्पाणि विशिष्टानि शिवाग्धेने । एतेषां लक्ष-
पूजां वै यः करोति नरोत्तमः ॥ १३ ॥ भुक्त्वा भोगान् स विपुलान् शिवेन सह मोदते । आपुष्कामेन कर्तव्यं चंपकैः पूजनं महत् ॥ १४ ॥ विषाकामेन कर्तव्यमर्कपुष्पै-
र्विशेषतः । पुत्रकामेन कर्तव्यं बार्हतेः पूजनं महत् ॥ १५ ॥ करवीरं जातिकुसुमैश्चंपकैर्नौगैस्तैः । बहुली-
तिलपुलागैश्चैनकामः प्रपूजयेत् ॥ १६ ॥ दुःस्वप्ननाशना-
थाय द्रोणपुष्पैस्तु पूजनम् । कङ्गारैः कर्णिकारैश्च मंदारैः कुडुमैः शुभैः ॥ १७ ॥ श्रीकामेन च कर्तव्यं वित्त्वपुष्पैस्तु पूजनम् । विषाकामेन कर्तव्यं शंकरस्य प्रपूजनम् ॥ १८ ॥ पालाशैः पाटलैश्च कदंबकुसुमैस्तथा । महाव्याधिनिरा-
सार्थं पारिजातैस्तु पूजनम् ॥ १९ ॥ वशीकरणकामेन सौवीरैस्तोषयेत्तु यः । तस्य विश्वं भवेद्द्वयं नाम कार्या विचारणा ॥ २० ॥ देवदानवगर्वाणां वशीभवंति नान्यथा । पुत्रकामेन कर्तव्यं चतुरकुडुमैः शुभैः ॥ २१ ॥

एवं सर्वेषु पुण्येषु सर्वकामार्थसिद्धये । पूजयेत्पार्वतीनाथं
मक्तियुक्तेन चेतसा ॥ २२ ॥ यं यं चिंतयते कामं तं तं
प्राप्नोति मानवः । लक्षपुण्यैः पूजनेन प्रसन्नः शंकरो
मवेत् ॥ २३ ॥

ભોમશ કહે છે—ભોરિંગણી, કણ્ણિકાર, કરેણ, તિલ, બીલી, કંદહાર, આકડો, મંદાર, સ્યામકમલ, સૂર્યવિકાશી કમલ, ચંદ્રવિકાશી કમલ, લાલ કમલ, માલતી, ચંપો, મોગરો, તગર, શતપત્ર, સૌવીર, અગથીઓ, જાતી, પાટલા, પુનાગ, કદંબ, કસુંબો, અશોક, બોરસડી, કાઠ અને ધંતૂરા એટલાનાં પુષ્પો તથા બીજાં પુષ્પો પશુ શિવપૂજન માટે ઉત્તમ છે. જે માણસ એટલાં પુષ્પો-વડે શંકરની લક્ષપૂજા કરે છે, તે આ લોકમાં પુષ્કળ ભોગ ભોગવી, અંતે શંકરની સાથે આનંદ પામે છે. જેને આયુષ્યની ઇચ્છા હોય, તેણે મહાદેવ ઉપર ચંપાનાં લાખ પુષ્પો ચડાવવાં, વિદ્યાની ઇચ્છાવાળાએ આકડાનાં પુષ્પો ચડાવવાં; પુત્રની ઇચ્છાવાળાએ ભોરિંગણીનાં પુષ્પો ચડાવવાં; ધનની ઇચ્છાવાળાએ કરેણ, જાતિ, ચંપા, નાગ-કેસર; અકુલ, તિલ અને પુનાગનાં પુષ્પો ચડાવવાં, દુઃસ્વપ્ના નાશ માટે દ્રોણપુષ્પ ચડાવવાં, શોભાની ઇચ્છાવાળાએ કંદહાર, કણ્ણિકાર, મંદાર અને બીલીનાં પુષ્પોવડે પૂજા કરવી. વિદ્યાની ઇચ્છાવાળાએ પાટલા, કદંબ અને આખરાનાં પુષ્પોવડે પૂજન કરવું. મહાબ્યાધિ દૂર કરવા માટે મંદારનાં પુષ્પોવડે પૂજન કરવું. જેને વશીકરણની ઇચ્છા હોય તેણે સૌવીરનાં પુષ્પોવડે મહાદેવને પ્રસન્ન કરવા—તેથી આખું જગત તેને વશ થાય છે, એમાં સંશય નથી. પશુ કાઠ બીજે પ્રકારે દેવ, દૈત્ય અને ગંધર્વો વશ થતા નથી. પુત્રની ઇચ્છાવાળાએ સુંદર ધંતૂરાનાં પુષ્પોવડે પૂજન કરવું. એવી રીતે સર્વ કામ તથા અર્થ સિદ્ધ થવા માટે જે માણસ ભક્તિથી સઘળાં પુષ્પોવડે શંકરનું પૂજન કરે છે, તેનાં ધારેલાં કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. લક્ષપૂજનથી શંકર પ્રસન્ન થાય છે. ૮-૨૩

જ્યોત્સ્નાપન પ્રવક્ષ્યામિ વ્રતસ્ય પરિપૂર્તયે । આદ્ય ત્રાણાન્ન શુદ્ધાન્ શુભે ચ તિથિવાસરે ॥ ૨૪ ॥ યત્ર યોગ્યાપનં કાર્યે મંઢપં તત્ર કારયેત્ । વેદિકા ચ પ્રકર્તવ્યા મંઢપે તત્ર શોભને ॥ ૨૫ ॥ ગીતવાદિત્રયોષેણ ત્રણયોષેણ મૃગસા । પરિશ્વય મંઢપે તસ્મિન્નાચાર્યેણ દ્વિજૈઃ સહ ॥ ૨૬ ॥ તિથ્યુક્તપૂર્વે સંકલ્પ્ય કુર્યાત્સ્વસ્ત્યયનં તતઃ । પુણ્યાહવાચનં કાર્યમાચાર્યવરણં તતઃ ॥ ૨૭ ॥ વેદિકાર્યાં તુ કર્તવ્યં સ્વસ્તિકં પરમં શુભમ્ કુર્યાત્તિંદુલકૈલાસં ત્રિકૂટં તસ્ય ચોપરિ ॥ ૨૮ ॥ તસ્યોપરિ ન્યસ્તેત્કુંભં તામ્રં મૃન્મયમેવ વા । પંચપલ્લવસંયુતં પૂર્ણપાત્ર-સમન્વિતમ્ ॥ ૨૯ ॥ વજ્રગુમેન સંવેષ્ય કૈલાસં કલશં તથા । સૌવર્ણીં પ્રતિમાં કૃત્વા સ્થાપયેત્કલશોપરિ ॥ ૩૦ ॥ મહેશં સ્થાપયેન્મઘ્યે પાર્શ્વેયા સહ હપ્રમશ્ ॥ ત્રણાળ

દક્ષિણે ભાગે હૃદીચ્યાં ચિષ્ણુમેવ ચ ॥ ૩૧ ॥ ચતુર્લ્લ-
કલ્પે તુ પૂજનં તત્ત્વ કારયેત્ । વેદશાલપુરાણેન રાત્રૌ
જાગરણં ચરેત્ ॥ ૩૨ ॥

મત પૂર્ણ થવા માટે તેનું ઉદ્ધાપન કરું છું. શુભ તિથિ અને શુભ વારને દિવસે પવિત્ર બ્રાહ્મણોને બોલાવી ન્યાં ઉદ્ધાપન કરવું હોય ત્યાં માંડવો બંધાવવો. તેમાં વેદી કરાવવી, વાળાં વગડાવવાં અને વેદ બજાવતા આચાર્ય તથા બ્રાહ્મણોની સાથે તે મંડપમાં જવું. તિથિ, નક્ષત્રનું ઉચ્ચારણ કરી, સંકલ્પ કરી સ્વસ્તિવાચન કરાવવું. તેમ પ્રણાહવાચન પણ કરવું. પછી આચાર્ય વજોરેને વસાવવા. વેદિકા ઉપર સુંદર સાથીઓ કરવો, તેની ઉપર ત્રણ શિખરવાળો કૈલાસપર્વત કરવો, તેની ઉપર ત્રાંબાના વા માટીના ધડાની સ્થાપના કરવી, તેમાં પંચપલ્લવ નાંખવા, તેની ઉપર પૂર્ણપાત્ર રાખવું. કૈલાસ તથા ધડાને બે વસ્ત્રો વીંટવાં. તે ધડા ઉપર પાર્વતી સહિત શંકરની સોનાની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી. દક્ષિણ ભાગમાં બ્રહ્મા અને ઉત્તર ભાગમાં વિષ્ણુની સ્થાપના કરવી. પછી રુદ્રકલ્પમાં કલા પ્રમાણે પૂજન કરવું. રાતે જાગરણ કરવું અને વેદશાસ્ત્ર અને પુરાણનું શ્રવણ કરવું. ૨૪-૩૨

તતઃ પ્રમાતસમયે ન્યાં જાત્વા શુભે જલે । સ્પંદિકં કારયેત્તત્ર સ્વશાસ્ત્રોક્તવિધાનતઃ ॥ ૩૩ ॥ હવનં હ્રદમન્થેણ પાચસાગ્ગતિલૈઃ પ્રયક્ । પ્રાર્થયેચ્છકરં દેવં વિરિંચિં વિષ્ણુના સહ ॥ ૩૪ ॥ સાવિત્રીં પાર્વતીં ચૈવ લક્ષ્મીં ગણપતિં તથા । સ્કંદમૈરવકાશ્ચંદ્રાન્નપરિવારંસ્તતોચ્ચયેત્ ॥ ૩૫ ॥ નૈવૈયૈ-
વિવિચૈશ્વેવ તોપયેદ્વિરિજાપતિમ્ । મેયઃસંપાદનં કાર્યમા-
ચાર્યપૂજનં તથા ॥ ૩૬ ॥ અસ્તિજઃ પૂજયેત્પશ્ચાદ્ધાત્કરણૈઃ શુભૈઃ । ગોમુહિરણ્યવજ્રાચૈસ્તોષયેદ્ધ્રાણાંસ્તતઃ ॥ ૩૭ ॥ અભિષેકં તતઃ કુર્યાત્પુરાણશ્રુતિચોદિતમ્ । તતઃ શિવા-
લયે ગત્વા સભાર્યોઽપ્ય દ્વિજૈઃ સહ ॥ ૩૮ ॥ જ્ઞાનં પંચા-
મૃતેનૈવાભિષેકં શ્દસૂક્તઃ । પૂર્ણાં છવર્ણપુણ્યૈશ્ચ ઋતુકા-
લોદ્ગ્રભૈસ્તથા ॥ ૩૯ ॥ કારયેત્તસ્ય લિંગસ્ય સ્વીયશક્ત્યતુ-
સારતઃ । વજ્રગુમેન ચામ્યર્ચ્યે દંપતીં મોજયેત્તતઃ ॥ ૪૦ ॥ પ્રદક્ષિણા નમસ્કારાન્ કૃત્વા મુર્ધ્નિ કૃત્વાંજલિઃ । હમા-
પયેન્મહાદેવં સુહૃદ્દંદુરતંદ્રિતઃ ॥ ૪૧ ॥ મહાદેવ જગન્નાથ મક્તાનાં કાર્યકારક । ત્વસ્પ્રસાદમહં યાચે શીઘ્રં કાર્ય-
પ્રદો મવ ॥ ૪૨ ॥ અનેનૈવ વિધાનન લક્ષપૂર્ણાં કરોતિ યઃ । પુત્રપૌત્રપ્રપૌત્રૈશ્ચ રાજ્યં પ્રાપ્નોતિ શાશ્વતમ્ ॥ ૪૩ ॥ ય દૃદં પઠતે નિરયં શ્દામકિસમન્વિતઃ । તસ્ય દેવો મહાદેવો વદાતિ ચિણ્ડાં મતિમ્ ॥ ૪૪ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे वत्स-
रसंभे लक्षपुण्यपूजोपायनं संपूर्णम् ॥

પછી પ્રાતઃકાલમાં ઉઠીને નદીમાં સ્નાન કરી આવીને સ્થંડિલ કરાવવું. રુદ્રમંત્ર બણી પોતાની શાખામાં કહેલા વિધિથી ખીર, ઘી અને તિલનો જૂદો જૂદો હોમ કરવો.

પછી શંકરની પ્રાર્થના કરી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, સાવિત્રી, પાર્વતી, લક્ષ્મી, મહાપતિ, કાર્તિકસ્વામી, હૈરવ, ચામુંડા અને બીજા પરિવારની પૂજા કરવી તે વિવિધ નૈવેદ્ય ધરી શંકરને પ્રસન્ન કરવા. પછી વજ્ર તથા અલંકારોવડે આચાર્ય તથા ઋત્વિજોની પૂજા કરવી. આય, પૃથિવી, સુવર્ણ અને વજ્રો વગેરેથી બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરવા. શ્રુતિ તથા પુરાણમાં કહેલા વિધિથી અભિષેક કરવો. પછી પોતાની સ્ત્રી તથા બ્રાહ્મણોની સાથે શિવાલયમાં જવું. ત્યાં રુદ્રસૂકત બાળી મહાદેવ ઉપર પંચામૃતનો અભિષેક કરવો તથા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સોનાનાં પુષ્પો તથા તે સમયનાં પુષ્પોવડે પૂજન કરવું. બળે વજ્રો આપી પૂજન કરી સ્ત્રીપુરુષનાં બોડાંને ભોજન કરાવવું. પછી મહાદેવને પ્રદક્ષિણા કરવી તે નમસ્કાર કરી સાવ-ધાનીથી વારંવાર ક્ષમા માગવી કે—‘હે મહાદેવ ! આપ જગતના નાથ છો અને ભકતોનાં કાર્યો સિદ્ધ કરો છો. હું આપની કૃપા માણું છું. જલદીથી મારાં કાર્યો સિદ્ધ કરો.’ જે માણસ આ પ્રકારે શિવભક્ષ પૂજા કરે છે તેને પુત્ર, પૌત્ર, પ્રપૌત્ર વગેરે વંશપરંપરા સાથે તેવું રાજ્ય મળે છે. જે માણસ ભક્તિથી શ્રદ્ધાપૂર્વક આનો હંમેશાં પાઠ કરે છે, તેને મહાદેવ ઉત્તમ શુદ્ધિ આપે છે. એ પ્રમાણે સ્કંદપુરાણના ઉત્તરકાંડમાં લક્ષ પૂજા તથા તેનું ઉલ્લાખન કહેલું છે. ૩૩-૪૪

—(૭-૭-૭-૭-૭)—

૧૪ તુલસીથી વિષ્ણુની લક્ષપૂજનો પ્રકાર

અથ તુલસીલક્ષપૂજાવિધિ: ॥ તત્રાદૌ તુલસીમહા-વિધિ: । તુલસીપ્રાર્થના-દેવૈસ્ત્વં નિર્મિતા પૂર્વમર્ચિતાસિ સ્ત્રીચરૈ: । નમો નમસ્તે તુલસિ પાપં દર દરિપ્રિયે । इति तुलसीं संप्राप्य ॥ ૧ ॥ તુલસ્યસ્તત્તજન્માસિ સદા ત્વં કેશવપ્રિયે । કેશવાર્થં વિચિન્વામિ દરદા મય શોભને ॥૨॥ इति मन्त्रेण तुलसीपत्राणि संगृह्य ततो विष्णवेऽर्पयेत् । अथ तद्विधि: ॥

પ્રથમ તુલસી કેમ ગ્રહણ કરવાં તે કહે છે—‘હે તુલસિ ! પૂર્વ દેવતાઓએ તમને ઉત્પન્ન કરેલાં છે, મોટા મોટા મુનિઓ પશુ તમારી પૂજા કરે છે; હે હરિપ્રિયે ! હું તમને નમસ્કાર કરું છું, માટે મારાં પાપો હરી શ્વે,’ એવી રીતે તુલસીની પ્રાર્થના કરવી.^૧ પછી ‘હે તુલસિ ! તમે અમૃતજન્મા છો અને વિષ્ણુને સદા પ્રિય છો. હે શુદ્ધિ ! વિષ્ણુ માટે આપનું ગ્રહણ કરું છું, માટે મને વર આપો.’^૨ એ મંત્રથી તુલસીપત્રો લઇ તે વિષ્ણુને ચડાવવાં. તે ચડાવવાનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે:—

કૃષ્ણ ક્ષ્માચ- અથ રાજમ્પ્રવક્ત્ર્યામિ લક્ષ્મીતુલસી-વ્રતમ્ । વિષ્ણુપ્રીતિકરં નૃણાં વિષ્ણુમલિવિવર્ધનમ્ ॥ ૩ ॥ તુલસીપ્રમથૈ: પત્રૈર્થો નર: પૂજયેદરિમ્ । ન સ લિપ્યેત પાર્પૈવૈ: પથપથમિર્ષામસા ॥ ૪ ॥ સ્વર્ણભારમેકં ટુ રજતં

ચ ચતુર્ગુણમ્ । તત્કલ્પં સમવાપ્નોતિ તુલસીલક્ષપૂજનાદ્ ॥ ૬ ॥ રત્નવૈદ્યૈશ્ચક્રાભિ: પ્રગાકાદિભિરર્ચિત: । ન તુલ્યતિ તથા વિષ્ણુસ્તુલસીપૂજનાથયા ॥ ૬ ॥ તુલસીમંજરીમિષ્ટ પૂજિતો યેન કેશવ: । આજન્મકૃતપાપસ્ય તેન સંમાર્જિતા કિપિ: ॥ ૭ ॥ યા દદા નિશ્ચિલાવસંવચમની સ્વદા ઘડુ: પાવની રોગાણામભિર્હિતા નિરસિની સિક્કાડન્તક-ત્રાસિની । પ્રત્યાસતિવિષાયાની ભગવત: કૃષ્ણસ્ય સંરોપિતા યથાર્ચાકરણે વિમુક્તિકલ્લા તસ્યૈ તુલસ્યૈ નમ: ॥ ૮ ॥ કાર્તિકે માસિ કુર્વીત માયે વા માયથે તથા । દિને દિને સદૃશં ટુ ષર્પયેતુલસીચ્છદાન્ ॥ ૯ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે રાજન ! હવે લક્ષ તુલસીનું વ્રત કરું છું. એ વ્રતથી વિષ્ણુ પ્રસન્ન થાય છે અને મનુષ્યોમાં વિષ્ણુની ભક્તિ વધે છે.^૩ જે માણસ તુલસીપત્રોવડે વિષ્ણુનું પૂજન કરે છે, તે જેમ કમલનું પાંદડું જલથી લેપાતું નથી, તેમ એ વ્રતવાન પાપોથી લેપાતો નથી.^૪ એક ભાર સુવર્ણ વા ચારભાર ચાંદી આપવાથી જે ફળ થાય છે, તે ફળ એ પૂજન કરવાથી થાય છે.^૫ વિષ્ણુ ભગવાન તુલસીલક્ષ ચડાવવાથી જેવા પ્રસન્ન થાય છે તેવા રત્ન, વૈદ્ય, મોતી અને પરવાળાં વગેરે ચડાવવાથી પ્રસન્ન થતા નથી.^૬ જે માણસ તુલસીનાં માંજરથી વિષ્ણુનું પૂજન કરે છે, તેના જન્મથી આરંભી કરેલાં સઘળાં પાપો નષ્ટ થાય છે.^૭ પ્રથમ પ્રાર્થના કરવી કે, ‘જે તુલસી, દર્શન કરવાથી સઘળાં જાતનાં પાપોનો નાશ કરે છે, સ્પર્શ કરવાથી શરીર પવિત્ર કરે છે, અભિવંદન કરવાથી રોગોનો નાશ કરે છે, જળ પાવાથી યમને ડરાવે છે, વાવવાથી શ્રીવિષ્ણુની પાસે પહોંચાડે છે અને પૂજા કરવાથી મુક્તિ આપે છે, તે તુલસીને હું નમસ્કાર કરું છું. કાર્તિક, માધ અથવા વૈશાખ માસમાં તુલસી લઇ પૂજન કરવું. પ્રત્યેક દિવસે હળાર હળાર તુલસીલક્ષ ચડાવવાં.’^{૮-૯}

एवं मासत्रयं कुर्यात्तत उद्यापनं चरेत् । वैशाखे माघ ऊर्जे वा कुर्यादुद्यापनं कमाद् ॥ १० ॥ यस्मिन्मासे प्रक-संभ्यं दृश्येते शुक्रबुधयोगः । शुभे दिने शुभर्क्षे च शुभकले च्छवासरे ॥ ११ ॥ आचार्यं वरयेदादौ वेदवेदांगपारगम् । दांतं शांतं तथाऽसंगं निःस्वकं ब्रह्मचारिणम् ॥ १२ ॥ विधिज्ञं तत्त्ववेत्तारं बुधिर्धर्मं तपस्विनम् । स्वदुष्टोक्तेन मार्गेण पूर्वेषु: स्वस्तिवाचनम् ॥ १३ ॥ सौवर्णीं प्रतिमां विष्णोः ब्रह्मचक्रगदाम्बिताम् । तुलस्यायतनं चैव कृषादि-मविनिर्मितम् ॥ १४ ॥ हेमादिनिर्मितं कुंभं पूर्णपात्रसम-न्वितम् । पुष्पयोक्त्रै: पंचरत्नै: कृष्णकृष्णंपूरितम् ॥ १५ ॥ तस्योपरि न्यसेद्विष्णुं लक्ष्मीतुलसिकान्वितम् । पुजां पुरुषस्तेन कुर्यादब्रह्मादिवेदता: ॥ १६ ॥ उपचारै: षोड-शभि: पूजयेत् तथा व्रती । रात्रौ जागरणं कुर्यात्पुत्राणभव-णार्थिना ॥ १७ ॥ ततः प्रातः सद्यथाय होमं कुर्याद्विधा-

નતઃ । વૈષ્ણવેન તુ મન્ત્રેણ તિલાજ્યેન વિષોષતઃ ॥ ૧૮ ॥
પાયસેન ઘૃતાકેન જ્યોત્સરસહસ્રકમ્ । આચાર્યાય સવત્સા
ર્ગાં દક્ષિણાવજસંયુતામ્ ॥ ૧૯ ॥ બ્રાહ્મણાન્મૌજયેત્પથાદ્
સહસ્રં વાડપ શક્તિતઃ । શતં વાડટાવિંશતિં ચ બ્રહ્માત્મકિ-
સમન્વિતઃ ॥ ૨૦ ॥ તેષ્વૈવોડિય દક્ષિણાં વ્યાદ્વિતશાઙ્ગં ન
કારયેદ્ । પર્વ યઃ કુરતે મત્સ્યૌ વિષ્ણુસાપ્તયમાત્રજેદ્
॥ ૨૧ ॥ વિષ્ણુપ્રીતિકરં યસ્માત્સ્માત્સર્વવ્રતાધિકમ્ ।
તુલ્લીકલપૂજોક્તં માહાત્મ્યં શ્રુત્યાચરઃ ॥ ૨૨ ॥ સકુદ્રાપિ
પઠેન્નિત્યં સ ગચ્છેદ્વૈષ્ણવં પદમ્ । હોમમત્સમ સમાદાય રક્ષણં
સ્વાત્મનશ્ચરેદ્ ॥ ૨૩ ॥ બ્રહ્મારાક્ષસમૂતાનિ પિશાચપ્રહરા-
ણસાઃ । પીઠાં ન તત્ર કુર્વેતિ હોમમત્સમ તુ યથ વૈ ॥ ૨૪ ॥
સર્વાવિષાચકે પ્રાપ્તે ગમિષ્યાધ્વાવિનિર્ગમે । મત્સમ પ્રણેપમા-
ત્રેણ સર્વે નશ્યેદ્વ્યયં ત્રણામ્ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥
૩૧ ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥ ૪૦ ॥
૪૧ ॥ ૪૨ ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥ ૪૬ ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥
૫૧ ॥ ૫૨ ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥ ૫૫ ॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥
૬૧ ॥ ૬૨ ॥ ૬૩ ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥
૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥
૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥
૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥

એ પ્રમાણે ત્રણ માસ અને દશ દિવસ ચડાવવાં. વૈશાખ,
માઘ વા કાર્તિક માસ જેમાં શુક્ર અને શુક્રના ઉદય
હોય, તે માસમાં ઉઘાપન કરવું.^{૧૦} જે દિવસે શુક્ર તિથિ,
શુભ નક્ષત્ર અને શુભ વાર હોય, તે દિવસે શુભ લક્ષમાં
ઉઘાપન કરવું.^{૧૧} તે દિવસે જે વેદ તથા વેદાંગ જાણ્યો
હોય, જિતેન્દ્રિય હોય, શાંત હોય, નિઃસંગ, નિર્ધન,
બ્રહ્મચારી, વિધિ જાણનાર, તત્ત્વજ્ઞાની, પવિત્ર અને
તપસ્વી હોય, તેવા બ્રાહ્મણને આચાર્ય કરવો. પોતાના
શુભસૂત્રમાં કહેલા વિધિથી સ્વસ્તિવાચન કરવું. શંખ,
અક અને ગદાવાળી વિષ્ણુની સેનાની મૂર્તિ કરાવવી.
તુલસીનું ધર પશુ સેનાનું કરવું. સુવર્ણ વગેરેના ધડાની
સ્થાપના કરવી. તેમાં પવિત્ર જળ, પંચરત્ન, દૂતી અને
દર્ભ નાંખવાં, તેની ઉપર પૂર્ણપાત્ર રાખવું અને તેની
ઉપર વિષ્ણુ, લક્ષ્મી અને તુલસીની સ્થાપના કરવી. પછી
પુરુષસૂક્ત બણી ષોડશોપચારવડે પૂજન કરવું. તેમાં
બ્રહ્માદિક દેવતાઓની પશુ પૂજા કરવી. રાત્રિમાં જાગ-
રણ કરવું અને પુરાણ વગેરે સાંભળવા.^{૧૨-૧૭} પછી
પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી, વિધિથી હોમ કરવો અને
વિષ્ણુમંત્ર બણી ઘીવાળા તલ તથા ઘીવાળા ખીરની
એક હળર આહુતિ આપવી.^{૧૮} તે પછી આચાર્યને
વજ્રવાળી અને વાછરડાવાળી ગાય આપી દક્ષિણા
આપવી.^{૧૯} પછી બ્રહ્મા રાખી ભક્તિથી હળર, સો
અથવા અઠ્યાવીશ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ
જમાડવા^{૨૦} અને તેઓને દક્ષિણા પશુ આપવી ને તેમાં
લોભ કરવો નહિ. જે માણસ એ પ્રમાણે લક્ષ પૂજા
કરે છે, તે વિષ્ણુરૂપ થાય છે. આ વ્રત વિષ્ણુને પ્રસન્ન
કરે છે માટે સર્વ વ્રતોથી ઉત્તમ છે. જે માણસ તુલસી
લક્ષ પૂજનું માહાત્મ્ય એક વખત સાંભળે વા તેના પાંડ
કરે, તે વેંકટેશ્વર જાય છે. (ઉઘાપન વખતે) હોમની ભરમ
લધ પોતાની રક્ષા કરવી.^{૨૧-૨૮} જ્યાં હોમની ભરમ હોય

ત્યાં બ્રહ્મારાક્ષસ, બ્રૂત, પિશાચ, ગ્રહ કે રાક્ષસ કેષ
બાધા કરી શકતું નથી;^{૨૪} તેમ સર્વ વગેરેની બાધા
યર્ષ હોય વા ગર્ભિણીને પ્રસવ ન થયો હોય તો ત્યાં પશુ
એ ભરમ નાંખવી; કારણ કે ભરમ નાંખવાથી સર્વ
ભય દૂર થાય છે.^{૨૫} એ પ્રમાણે ભગિન્યપુરાણમાં લક્ષ
તુલસીવ્રત અને તેનું ઉઘાપન કહેલું છે.

—સમસ્ય—

૧૫ વિષ્ણુની લક્ષ પુષ્પપૂજાનો પ્રકાર

અથ વિષ્ણુલક્ષપુષ્પપૂજાવિધિઃ ॥ ઋષયઃ ઋષુઃ— યાનિ
કાનિ ચ તીર્થાનિ પુષ્પાન્વાયતનાંનિ ચ । યદુરિય ચ
કાર્યાણિ તત્સર્વં કથિતં ત્વયા । દ્વાર્નાં વદ વિષ્ણોશ્ચ લક્ષ-
પુષ્પાર્ચનં શુને ॥ ૧ ॥ કોમલ ડવાચ— પૃથિવ્યાં યાનિ
તીર્થાનિ સાગરોતાનિ મો દ્વિજાઃ । માહાત્મ્યાનિ ચ સર્વાણિ
કથિતાનિ મયા પુરા ॥ ૨ ॥ દ્વાર્નાં વક્તુમિચ્છામિ પુષ્પ-
નાંનાવિધૈરહમ્ । લક્ષપૂજાં પ્રવક્ષ્યામિ વિષ્ણોરમિતતેજસઃ
॥ ૩ ॥ પુષ્પાણાં લક્ષપૂજાં તુ કાર્તિકે ચ સમાચરેદ્ ।
માથે વા બાહુકે વાપિ ભક્તિબ્રહ્મસમન્વિતઃ ॥ ૪ ॥ યદ્વતૌ
યદ્ભવેત્પુષ્પં વિષ્ણવે તત્સમર્પયેત્ । પૃથક્કં મૂલમન્ત્રેણ વિષ્ણુ-
સૂક્તેન વા પુનઃ ॥ ૫ ॥ અથવા વિષ્ણુગાયત્ર્યા નામ્ના ચૈવ
પ્રપૂજયેત્ । વિષ્ણોઃ સદ્ભક્તનામ્ના ચૈવ પુષ્પાણિ શ્રુતાનવાઃ
॥ ૬ ॥ અતલીકર્ણિકારં ચ કરવીરં તિલકચ ॥ ચાર્દતં
કૈતકં ચૈવ તથા મંદારમેવ ચ ॥ ૭ ॥ નીલોત્પલં સકુલ્લરં
માલતીવંષકં તથા । જાતી પાટલકં ચૈવ પુષ્પાણાં ચ કર્દભ-
કમ્ ॥ ૮ ॥ કહ્લારં મોગરં ચૈવ જ્યોત્સ્નાં ચ કલ્પ-
શુનિપુષ્પાણિ શસ્તાનિ વિષ્ણોરમિતતેજસઃ ॥ ૯ ॥ પાઠાર્ણ
કંટકીપુષ્પં કમલં કોરડં તથા । નીલપુષ્પં ધાત્રિપુષ્પં
હરેઃ શસ્તાનિ ચૈવ સર્વા ॥ ૧૦ ॥

ઋષિઓ પૂછે છે—હે મુને ! જે કાર્ધ તીર્થો અને
પુરુષક્ષેત્ર જેના ઉદ્દેશથી કરવાં બેઠાં, તે સધળું આપે
કહી સંભળાવું. હવે વિષ્ણુની લક્ષપુષ્પોવડે કેમ પૂજા
કરવી, તેનો પ્રકાર કહો.^૧ લોમશ કહે છે—હે ઋષિઓ !
પૃથ્વીમાં સમુદ્રપર્યંત જે તીર્થો છે, તે તથા માહાત્મ્ય
સધળાં તમને કહી સંભળાવ્યાં.^૨ હવે નાના પ્રકારનાં
પુષ્પોવડે વિષ્ણુની લક્ષ પૂજાનો પ્રકાર કહેવા ઇચ્છું છું.^૩
કાર્તિક વા માઘ માસમાં ભક્તિથી લક્ષપુષ્પોથી પૂજા કરવી.^૪
જે ઋષુમાં જે પુષ્પો હોય, તે પુષ્પોવડે પૂજા કરવી.
મૂલમંત્ર, વિષ્ણુસૂક્ત, વિષ્ણુગાયત્રી, નામમંત્ર અથવા
વિષ્ણુસહસ્રનામ બણી એક એક પુષ્પ ચડાવવું.^{૫-૬}
તે પુષ્પોનાં નામ સાંભળો—અળસી, કાર્ણિકાર, કર્દભ,
તિલ, બોરિંગણી, કેવડો, મંદાર, શ્યામ કમલ, કુમુદ,
માલતી, ચંપી, જાતી, પાટલા, પુનાગ, કર્દબ, કલ્પાર
મોગરા, અશોક, ભારસડી, અગધીઓ, ખાખરા, કંટકી,
કમલ, કારટ, શ્યામ પુષ્પ અને આમળી—એટલાં વૃક્ષનાં
પુષ્પો વિષ્ણુપૂજા માટે ઉત્તમ છે.^{૭-૧૦}

एवं कुर्वति ये भक्त्या ते यांति हरिर्महिरम् । आयुष्कामेन कर्तव्यमतसीधात्रिजैस्तथा ॥ ११ ॥ पुत्रकामेन कर्तव्यं बृहतीपूजनं हरेः । करवीरैर्जातिकुसुमैश्चपकैर्नाग-केसरैः ॥ १२ ॥ बकुलीतिलपुष्पागैर्धनकामेन पूजयेत् । कङ्करीः कणिकारैश्च मंदारैः कुसुमैः शुभैः ॥ १३ ॥ विद्याकामेन कर्तव्यं विष्णोर्महत्त्या च पूजनम् । पाळाक्षैः पाटलैश्च कर्दुवैः पूजनं महत् ॥ १४ ॥ महाव्याधिविना-शायं पारिजतैश्च पूजनम् । वशीकरणकामेन सौवीरैस्तो-षयेद्हरिम् ॥ १५ ॥ तस्य विषं भवेद्द्वयं नाम कार्या विचारणा । देवदानवगंधर्वा वशीभवन्ति नाम्यथा ॥ १६ ॥ भीकामेन तु कर्तव्यं केतकीपूजनं महत् । एवं हि सर्व-पुण्यैश्च सर्वकार्यायंसिद्धये ॥ १७ ॥ लक्षपूजां प्रकुर्वाच प्रसन्नो हि हरिर्भवेत् । उद्यापनं यत्र कार्यं मण्डपं तत्र कारयेत् ॥ १८ ॥ आहूय ब्राह्मणान् सर्वान्निमज्जने शुभे दिने । वेदिकं च प्रकर्तव्या मंडपे तु शुभे दिने ॥ १९ ॥ गीतवादित्रघोषेण ब्रह्मघोषेण भूयसा । प्रविश्य मंडपं तत्र आचार्येण द्विजैः सह ॥ २० ॥

જે માણસ ભક્તિથી લાખ પુષ્પોવડે વિષ્ણુનું પૂજન કરે છે, તે વૈકુંઠમાં જાય છે. આયુષ્યની ઇચ્છાવાળાએ અળસી તથા આમળાનાં પુષ્પો ચડાવવાં;^{૧૧} પુત્રની ઇચ્છાવાળાએ બોરિઅણીનાં પુષ્પો ચડાવવાં; ધનની ઇચ્છા-વાળાએ કરેણ, જાતિ, નાગકેસર, મોરસડી, પુનામ અને ચંપાનાં પુષ્પો ચડાવવાં;^{૧૨} વિદ્યાની ઇચ્છાવાળાએ ભક્તિથી કદ્દાર, કણિકાર અને મંદારનાં પુષ્પો ચડા-વવાં;^{૧૩} વ્યાધિના નાશની ઇચ્છાવાળાએ પાટલા, કદંબ, પારિજત અને આખરાનાં પુષ્પો ચડાવવાં;^{૧૪} જે માણસ વશીકરણ કરવાની ઇચ્છાથી વિષ્ણુને સૌવીરનાં પુષ્પો ચઢાવે છે, તેને આપું જગદ વશ થાય છે, એમાં સંશય નથી.^{૧૫-૧૬} અને બીજે કાષ્ઠ પ્રકારે દેવ, દેવ અને ગંધર્વો વશ થતા નથી-શોભાની ઇચ્છાવાળાએ કેવડાનાં પુષ્પો ચડાવવાં. એ પ્રમાણે સર્વ કામ તથા અર્થ સિદ્ધ થવા માટે સર્વ પુષ્પોવડે લક્ષ પૂજ કરવી, જેથી વિષ્ણુ પ્રસન્ન થાય.^{૧૭-૧૮} શુભ નક્ષત્રવાળા, શુભ દિવસે બ્રાહ્મણોને બોલાવવા, જ્યાં ઉદ્યાપન કરાવવાનો વિચાર હોય ત્યાં મંડપ બંધાવવો.^{૧૯} તેમાં શુભ દિવસે વેદી કરવી, ગીત ગવરાવવાં, વાળં વગડાવવાં અને વેદનું ઉચ્ચારણ કરાવતાં આચાર્ય તથા બ્રાહ્મણોની સાથે તે મંડપમાં જવું.^{૨૦}

પુણ્યાહવાચનં કૃત્વા આચાર્યાર્ચિત્વરેતતઃ । ઇપોષ્ય વિષ્ણુ સ્તમિન્ રાત્રીં જાગરણં ચરેદ્ ॥ ૨૧ ॥ વેદિકાર્યાં નુ કર્તવ્યં સ્વસ્તિકં પરમાનુત્તમ । તન્મધ્યે તેઢુલૈઃ કુર્વા-ન્નૈતદ્વીપં છન્નોમનમ્ ॥ ૨૨ ॥ પંચપલ્લવસંયુક્તં વજ્ર-ગુપ્તમેવ જ્ઞોજિતમ્ । તદ્દયોપરિ ન્યસેદ્ કુંભં પૂર્ણપાત્રેણ સંયુતમ્ ॥ ૨૩ ॥ સૌભગ્નીં પ્રતિમાં તન્ન સ્થાપયેષ્ઠ હરેર્વિ-

भोः । पूजां तत्र प्रकुर्वीत पंचामृतपुरःसरैः ॥ २४ ॥ धूप-दीपैश्च नैवेद्यैर्गीतवादित्रनृत्यकैः । वेदशास्त्रपुराणैश्च तां रात्रिं गमयेद्व्रती ॥ २५ ॥ ततः प्रभातसमये स्नानात्तत्र शुचिर्म-वेत् । स्थंडिलं कारयेत्तत्र स्थशालोकविधानतः ॥ २६ ॥ इवन् च प्रकुर्वीत पायसाऽऽऽज्यतिलैः पृथक् । मूलमन्त्रेण गायत्र्या विष्णोर्नामसहस्रकैः ॥ २७ ॥ येन मन्त्रेण पूजा वा कृता तेनैव होमयेत् । शर्कराघृतपूर्णेन चरुणा जुहुया-त्ततः ॥ २८ ॥ एवं होमः प्रकर्तव्यो ब्रह्मोत्तरसहस्रकम् । ततः स्थिष्टकृतं हुत्वा पूर्णाहुतिमतः परम् ॥ २९ ॥ भेष-संपादनं पश्चादाचार्यं पूजयेत्ततः । ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चा-त्तેभ્યો दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ ૩૦ ॥ આચાર્ય પૂજયેત્સમગ્ન-જાલંકરણેઃ શુભેઃ । પયસ્વિર્નાં ચ ગાં દયાદિરગ્ન્યાદિ તથૈવ ચ ॥ ૩૧ ॥ સવકાં પ્રતિમાં તસ્મૈ કુંભદ્વીપસમન્વિતામ્ । દશાક્ષમાપયેત્પશ્ચારેવર્ધેવ જનાર્દનમ્ ॥ ૩૨ ॥ યેન યેન પ્રકુર્વાચ લક્ષપૂજાં ચ વિષ્ણવે । સૌભગ્નીં ચૈવ તદ્વુષ્પમર્પયેદ્દરેય તતઃ ॥ ૩૩ ॥ બ્રાહ્મણાંશ્ચ સપત્નીકાન્ બ્રૂષ્ણૈસ્તોષયેતતઃ । પ્રદ-ક્ષિણાનમસ્કારાન્ કૃત્વા મુદ્ધિ કૃતાંજલિઃ । एवं यः कुरुते पूजां तस्य विष्णुः प्रसोदति ॥ ૩૪ ॥ इति श्रीविष्णो-र्लक्षपुष्पपूजावर्त्त સોયાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

પુણ્યાહવાચન કરી આચાર્ય વગેરેને વરાવવા. તે દિવસે ઉપવાસ કરી રાતે જાગરણ કરવું.^{૨૧} વેદી ઉપર સુંદર સાથીઓ કરવો. તેની ઉપર ઉત્તમ શ્વેતદીપ કરવો. તેની ઉપર ધડાની સ્થાપના કરી તેમાં પંચપલ્લવ નાંખી, તેને એ વસ્ત્રો વોટી ઉપર પૂર્ણપાત્ર રાખવું.^{૨૨-૨૩} તેપર વિષ્ણુની સોનાની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી. પંચામૃત, ધૂપ, દીપ અને નૈવેદ્ય વગેરેથી પૂજ કરી ગીત ગાવાં, વાળં વગડાવવાં અને નૃત્ય કરવું. રાતે જાગરણ કરવું ને વેદ, શાસ્ત્ર ને પુરાણનું શ્રવણ કરવું.^{૨૪-૨૫} પછી પ્રાતાઃકાળમાં સ્નાન કરી પવિત્ર યજ્ઞ સ્થંડિલ કરવું. પછી પોતાની શાખામાં કહેલા વિધિથી હોમ કરવો.^{૨૬} મૂલમંત્ર, વિષ્ણુ ગાયત્રી, વિષ્ણુસહસ્રનામ અથવા જે મંત્રથી પૂજ કરી હોય, તે મંત્ર અણી દ્વધપાક, તિલ અને ધીની જૂદી જૂદી આહુતિ આપવી. પછી ધી તથા સાકરવાળા ચરુનો હોમ કરવો.^{૨૭-૨૮} એવી રીતે એક હજાર આઠ વખત હોમ કરી સ્થિષ્ટકૃત હોમ કરી પૂર્ણાહુતિ કરવી.^{૨૯} ફક્ત લીધા પછી આચાર્યની પૂજ કરવી અને બ્રાહ્મણોને જમાડી દક્ષિણા આપવી.^{૩૦} ઉત્તમ વસ્ત્ર તથા અલં-કારથી આચાર્યને પ્રસન્ન કરી પુષ્કળ દ્ધવાળી ગાય, સુવર્ણ વગેરે ધન, વસ્ત્રવાળી મૂર્તિ, કુંભ અને દીપ સહયુગ્ તેને આપવું.^{૩૧} પછી દેવના પશુ દેવ એવા વિષ્ણુની પાસે ક્ષમા માગવી. જે લાખ પુષ્પોવડે વિષ્ણુની પૂજ કરી હોય, તે પુષ્પો સોનાનાં કરાવી વિષ્ણુને ચડાવવાં, તથા અલંકાર વગેરે આપી બ્રાહ્મણ તથા તેઓની બીઓને પ્રસન્ન કરવાં.^{૩૨-૩૩} અંતે

પ્રદક્ષિણા, નમસ્કાર કરી હાથ જોડી ઉભું રહેવું. એ પ્રકારે વિષ્ણુની લક્ષ પૂજા કરવાનો પ્રકાર તથા તેનું ઉદાપન કહેવું છે.^{૩૪}

ધર્મિ લક્ષપૂજાપ્રકાર સમાપ્ત

વર્તિવ્રતનો પ્રકાર

૧૬ બિલ્વવર્તિ* વ્રતનો પ્રકાર (૧)

અથ વિલ્વવર્તિવ્રતવિધિ: ॥ દ્રૌપદ્યુવાચ— વિલ્વવર્તિ-
વિધિં શ્રુતિં દુર્વાંસઃ સર્વદર્શન । કસ્મિન્કાલે સમારંભઃ
કસ્મિન્નૈવ સમાપનમ્ ॥ ૧ ॥ દુર્વાંસા ડવાચ—રાજપુત્રિ
પ્રવક્ત્ર્યામિ વિધાનં સર્વકામદમ્ । અદ્યા વિતં યદા સ્યાદ્વૈ
તદૈવ પ્રારંભદ્વતમ્ ॥ ૨ ॥ કાર્પાંતસ્ય સ્વહસ્તેન તંતું
નિષ્કાસ્ય યત્નતઃ । સ્વકીયૈર્વાપિ વિપ્રાયૈર્ગુહીત્રયસંમિતા
॥ ૩ ॥ ત્રિટતા શોભના ચૈવ વિલ્વવર્તિકરાહતા । તાં તુ
સંવત્સરેદ્વતિં સ્વપ્રદેશિનિસંમિતામ્ ॥ ૪ ॥ एवं લક્ષમિતાઃ
કાર્યાઃ શત્કૌ કોટિમિતા અપિ । વૃત્તે નિમજ્જ્ય વા તૈલે
સ્થાપયેતાન્નવાત્રકે ॥ ૫ ॥ સ્થાપયેન્મુન્મયે વાપિ પ્રત્યહં
સંલ્ખય્યાડાન્વિતાઃ । શ્રાવણે માષવે માષે કાર્તિકે તુ વિશેષ-
તઃ ॥ ૬ ॥ દિનેદિને સહસ્રં તુ અર્પયેદ્વિલ્વવર્તિકાઃ ।
શ્રવંબકેન્નરહ્નિદ્રિય દેવાગારે વિશેષતઃ ॥ ૭ ॥ ગંગાતીરેડ્યવા
ગોષ્ઠે યદ્વા બ્રાહ્મણસન્નિધૌ । પ્રજ્વાલયેતુ પૂજાંતે બ્રહ્મલોક-
જિગીષયા ॥ ૮ ॥ નારી વા પુરુષો વાપિ મક્તિયુકેન
ચેતસા । એકસ્મિન્નૈવ દિવસે જ્વાલયેદ્યધિ સંમૃતિઃ ॥ ૯ ॥
एवं સંપાઘ્ય વૈશાખ્યાં કાર્તિક્યાં વા વિશેષતઃ । માઘ્યાં
વાપ્યયથા વસ્યાં કસ્યાંચિત્પૂર્ણમાતિથૌ ॥ ૧૦ ॥

દ્રૌપદી પૂછે છે—હે સર્વજ્ઞ ! હે દુર્વાંસા યુનિ ! બિલ્વ-
વર્તિનો પ્રકાર કહેા. તેનો કયારે આરંભ કરવો અને
કયારે સમાપ્તિ કરવી, તે પછી કહેા.^૧ દુર્વાંસા કહે છે—હે
રાજપુત્રિ ! સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર બિલ્વવર્તિનું વિધાન
કહું છું. જ્યારે ધન અને શ્રદ્ધા થાય ત્યારે આ વ્રતનો
આરંભ કરવો.^૨ પોતાને હાથે રૂ કાઢવું, પછી તેમ ન
ખને તો પોતાનાં મનુષ્ય વા બ્રાહ્મણ વગેરેની પાસે
કંતાવવું.^૩ તે કંતેલા કપાસની ત્રણ આંગળની ત્રેવડી
વાટને ‘બિલ્વવર્તિ’ કહે છે. તે વાટને સારી રીતે વળ
આપવો.^૪ તેવી લાખ વાટ કરવી ને જે શક્તિ હોય
તો કસેા વાટ કરવી. તેને ધી કે તેલમાં ઝળેાળી,
ત્રાંખાના વા માટીના પાત્રમાં રાખવી.^૫ એ પ્રમાણે
હંમેશાં કરવું ને તેની સંખ્યા ગણી રાખવી. પછી શ્રાવણ,
વૈશાખ, માઘ વા કાર્તિક માસમાં આ વ્રતનો આરંભ
કરવો.^૬ પ્રતિદિન હળાર હળાર વાટ શિવાલયમાં મહા-
દેવના ઉદ્દેશથી પ્રકટાવવી.^૭ પ્રથમ પૂજા કરવી ને
પૂજા થયા પછી ગંગાતીર, ગોંદરા વા બ્રાહ્મણના સન્ની-

પમાં તે વાટા પ્રકટાવવી.^૮ અથવા પુરુષ જેને
બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા હોય, તેણે ભક્તિથી એ વ્રત
કરવું.^૯ જે સધળી તબવીજ યથા ગ્રહ હોય તો એક જ
દિવસે સધળી વાટો સળગાવવી. એ પ્રમાણે સધળું
કરી વૈશાખ, કાર્તિક અથવા માઘ માસની પૂર્ણિમા વા
હર કોઈ પૂર્ણિમાને દિવસે ઉદાપન કરવું.^{૧૦}

પ્રાતઃ જાત્વા શુચિર્નૃત્વા કુર્યાદુદાપનં હ્રુષઃ । ગણેજં
પૂજયેસ્વસ્તિ વાચ્ય નાર્દીં ચ કારયેત્ ॥ ૧૧ ॥ આચાર્ય
વરયેત્પ્રાત્સર્વલક્ષણસંયુતમ્ । દેવાગારેડ્યવા ગોષ્ઠે શુદ્ધે
વા સ્વીયમંદિરે ॥ ૧૨ ॥ ઉપ્પર્ણમંથપિકાં કૃત્વા પદ્મકુલાદિ-
વેદિતામ્ । તન્મધ્યે લિંગતોમ્રદં રચયેદ્લક્ષણાન્વિતમ્ ॥ ૧૩ ॥
તતો વૈ રુદ્રકોળે તુ રચયેદ્વેદિકાં વ્રતી । વલ્લોનાચ્છાદિતાં
કૃત્વા રચયેત્તત્તંદુલૈઃ ॥ ૧૪ ॥ અષ્ટપન્થાન્વિતં પથં કર્ણિ-
કાભિઃ સમન્વિતમ્ । કલશં સ્થાપયેત્તત્ત્ર અવળં સજલં
તથા ॥ ૧૫ ॥ તાલં વા મુન્મયં પાત્રં તસ્યોપરિ ન્યસેદ્ધ-
ધીઃ । તસ્યોપરિ ન્યસેરેવલક્ષમયા સહિતં શિવમ્ ॥ ૧૬ ॥
હવર્ણનિર્મિતં કૃત્વા દૃષમેળ સમન્વિતમ્ । રજતલ્પ ટીપ-
પાત્રં કૃત્વા શક્ત્યા યયાવિધિ ॥ ૧૭ ॥ સુવર્ણવર્તિકાં
કૃત્વા તન્મધ્યે સ્થાપયેત્તદ્ધીઃ । કૃત્વા તુ લિંગતોમ્રદં બ્રહ્મા-
યાવાહનં વ્રતી ॥ ૧૮ ॥ તતઃ પૂજાં વિનિર્વૈસ્ય મહાસંભાર-
વિસ્તરૈઃ । પરમાર્જં ચ નૈવેયં મક્ત્યા દેવાય દાપયેદ્
॥ ૧૯ ॥ ઉપોષ્ય જાગરં કુર્યાદાત્રૌ સત્કથયા હ્રદા । તતઃ
પ્રમાતે વિમલે જલે સ્નાત્વા પ્રસન્નધીઃ ॥ ૨૦ ॥ વર્તિસં-
લ્ખ્યાદશાંશેન તર્પણં કારયેદ્વ્રતી । તર્પણસ્ય દશાંશેન હોમં
કુર્યાંપ્રયત્નતઃ ॥ ૨૧ ॥

તે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી પવિત્ર યર્ધ ગણે-
શનું પૂજન કરી સ્વસ્તિવાચન કરી નાર્દીશ્રાદ્ધ કરવું,^{૧૧}
વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણને આચાર્ય કરવા; દેવાલયમાં, ગોંદરામાં,
પવિત્ર સ્થળમાં અથવા પોતાને ઘેર પુષ્પનો નાનો
સરખો મંડપ બાંધવો.^{૧૨} તેને ચારે તરફ કપડાં વીંટી
શોભા કરવી, તેની મધ્યમાં ઉત્તમ લિંગતોમ્રદ મંડલ
બરવું.^{૧૩} તેની ઇશ્વાન બાજુમાં વેદી કરવી, ને તેની
ઉપર વજ્ર ઢાંકી કણ્ઠિકાવાળું ચોખ્ખાનું અષ્ટદલ કમલ
કરવું.^{૧૪} તેની ઉપર હિરરહિત જળથી ભરેલા ધડાની
સ્થાપના કરવી. તેની ઉપર ત્રાંખાનું વા માટીનું સાઈ
પાત્ર રાખવું,^{૧૫} અને તેમાં પાર્વતી તથા પોડીઆ
સહિત શંકરની સોનાની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી.^{૧૬}
વિધિથી યથાશક્તિ રૂપાનું દીપપાત્ર (કાંડિયું) કરાવી
તેમાં સોનાની વાટ રાખવી.^{૧૭} પછી મંડલમાં બ્રહ્મા
વગેરે દેવતાઓની સ્થાપના કરવી.^{૧૮} મોટા વૈભવથી
પૂજા કરી મહાદેવને ભક્તિથી પરમાત્મનું નૈવેદ્ય કરવું.^{૧૯}
તે દિવસે ઉપવાસ કરવો. રાતે હર્ષથી જાગરણ કરીને
સત્કથા સાંભળવી. જ્યારે પ્રાતઃકાલ યામ ત્યારે સ્વચ્છ
જળથી સ્નાન કરી જેટલી વાટો પ્રગટી હોય તેના

* ત્રણ તાંતણાની અને ત્રણ આંગળની વાટ બિલ્વવર્તિ
કહેવાય છે.

દશમા ભાગનું તર્પણ કરવું ને તર્પણના દશમા ભાગને હોમ કરવો. ૨૦-૨૧

તિકાજ્યચક્રિર્નિર્ઘ્નૈ શ્વમન્ત્રેણ સાદરમ્ । અદ્યોતરસહસ્રં
વા કુર્વાચ્છકત્યદ્વસારતઃ ॥ ૨૨ ॥ નમઃ શંભવ હૃત્યેવ
મંત્રો વદ્રાક્ષરૈર્મિતઃ । આચાર્યાય પ્રદાતવ્યા ગૌઃ સવસ્તા
પપલ્વિની ॥ ૨૩ ॥ વિસર્જયેતત્તો દેવં વ્રજાદિસહિતં પુનઃ ।
વ્રજાદિર્મહર્લં મુર્તિં દયાસ્તોષસ્કરં તથા ॥ ૨૪ ॥ યજ્ઞ-
માનમથાચાર્યસ્ત્વર્નિર્ધિષેદ્ગૃહાન્વિતમ્ । દયાન્ શ્રૂયસીં
કર્મં સમાપ્ત્યાય વિચક્ષણઃ ॥ ૨૫ ॥ હોમસ્ય તુ દશાંશેન
બ્રાહ્મણાન્મોજયેતતઃ । દત્વા ચ દક્ષિણાં તેઽયો ઇન્દ્રીયા-
દાશિપઃ શુભાઃ ॥ ૨૬ ॥ વર્ષમાનં રૌપ્યમયં હેમવર્તિસમ-
ન્વિતમ્ । અથવા કાંસ્યપાત્રં ચ પુત્રેનાપૂર્તિં શુભમ્ ॥ ૨૭ ॥
બ્રાહ્મણાય પ્રદાતવ્યં દક્ષિણાસહિતં શુભમ્ । તત્તો મુક્તીત
તચ્છેષે શિદૈરિદૈશ્વં ચંબુભિઃ ॥ ૨૮ ॥ एवं દુપદરાજેન્દ્રશુભિ
સત્યવ્રતેઽનયે । હક્ષ્મિશ્વવર્તિવિષિસ્તવાગ્રે કથિતો
મયા ॥ ૨૯ ॥

રૂદ્રમંત્ર બણી તિલ, લી, ચરુ અને ખીલીની આદરથી
આહુતિ આપવી. જે શક્તિ ન હોય તો એક હજાર
આઠ આહુતિ આપવી. ૨૨ 'નમઃ શંભવે' એ મંત્ર વા
'નમો વદ્રાય' એ મંત્ર બણી હોમ કરવો. આચાર્યને
પુષ્કળ દૂધવાળી તથા વાહડાંવાળી ગાય આપવી. ૨૩
પછી બ્રહ્માદિ સહિત શંકરનું વિસર્જન કરવું. મંડળ,
મુર્તિ અને ખીલો ઉપરકર સધળું આચાર્યને આપવું. ૨૪
આચાર્યે યજ્ઞમાન ઉપર તેના ધરમાં જ અભિષેક
કરવો. કર્મ સમાપ્ત થયા પછી યજ્ઞમાને બૂયસી દક્ષિણા
આપવી. ૨૫ હોમના દશમા ભાગના બ્રાહ્મણો જમાડવા
અને તેઓને દક્ષિણા આપી આશીર્વાદ લેવો. ૨૬ સોનાની
વાટવાળું પાત્ર તથા લીથી બરેલું કાંસાનું પાત્ર બ્રાહ્મણને
આપવું. તેની ઉપર પણ દક્ષિણા આપવી. ૨૭ પછી
બાકી રહેલા અન્નનું, સત્પુરુષો, મિત્રો તથા સર્ગ-
સંબંધીઓની સાથે ભોજન કરવું. ૨૮ હે દ્રૌપદી !
હે સત્ય વ્રતવાળી ! હે કલ્યાણી ! એ પ્રકારે લક્ષ બિંદુ-
વર્તિનો પ્રકાર મેં તમારી પાસે કહી સંભળાવ્યો. ૨૯

યં કૃત્વા મક્ષિમાવેન નારી વા પુરુષોઽપિ વા । દારિ-
દ્રાતમસઃ સયો મુચ્યતે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૩૦ ॥ પુત્રપૌત્રપ્રપૌ-
તૈશ્વ છલ્લં સંપ્રાપ્ય મૃતલે । અંતે દિગ્વિમાનેન હમતે
જ્વલિતં પદમ્ ॥ ૩૧ ॥ નૈષધાધિપતેર્માયાં મરુદશંખજા-
કસા । કૃત્વા વ્રતમિદં પ્રાપ રાજ્યં મરુદસતાન્વિતમ્ ॥ ૩૨ ॥
અન્યાભિર્ક્ષિપત્નીભિર્ક્ષિવિમિશ્રાયપિ તચ્ચગૈઃ । કૃતમેતન્-
વ્રતં દેવિ સ્વસ્ત્વકામાર્થસિદ્ધયે ॥ ૩૩ ॥ રાજશુભિ મહાભાગે
વનભ્યસનદુઃસિતે । કુરુચૈતદ્વ્રતં સત્યમ્ મા કૃપાઃ કાલ-
કંઠયમ્ ॥ ૩૪ ॥ અર્ચ કાર્તિકમાસશ્ચ માસાનાશ્ચત્તમો-
ત્તમઃ । આગામિન્યાં પૌર્ણમાસ્યાશ્ચાપનવિધિં ચર ॥ ૩૫ ॥
હત્ત ડવાચ- હૃદં દુર્વાસસા કૃત્વાતં દ્રૌપદૈ વ્રતહૃત્તમમ્ ।

યે કરિષ્યંતિ મહુજાત્તે હમેયઃ સમીહિતમ્ ॥ ૩૬ ॥ હિતિ
જૈમિનીયે આરણ્યકે ચિશ્વવર્તિવ્રતં સોચાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

એ વ્રત કરવાથી સ્ત્રી વા પુરુષ સર્વે દરિદ્રપણથી
મુક્ત થાય છે ને આ લોકમાં, પુત્ર, પૌત્ર, પ્રપૌત્રની
સાથે સુખ ભોગવી, અંતે દિવ્ય વિમાનમાં યેસી પ્રકાશ-
વાળા લોકમાં જાય છે, એમાં સંશય નથી. ૩૦-૩૧
પતિને મળવાની ઇચ્છાથી દમયંતીએ આ વ્રત કર્યું હતું,
તેથી તેને પતિ તથા પુત્રનો મેળાપ થયો હતો અને
રાજ્ય પણ મળ્યું હતું. ૩૨ હે દેવિ ! પોતપોતાની
કાર્યસિદ્ધિ માટે ખીણ પણ ઋષીપત્નીઓએ તથા
તત્ત્વજ્ઞ ઋષિઓએ આ વ્રત કર્યું હતું. ૩૩ હે રાજ-
પુત્રિ ! હે મહાભાગે ! તમે વનવાસથી દુઃખી થાઓ
છો, માટે વિદેશ નહીં કરતાં વિધિથી આ વ્રત કરો. ૩૪
આ કાર્તિક માસ સધળા માસોમાં અતિ ઉત્તમ છે,
માટે આવતી પૂર્ણિમાને દિવસે ઉઘાપન કરો. ૩૫ સૂત
કહે છે-આ ઉત્તમ વ્રત દુર્વાસા ઋષિએ દ્રૌપદીને કહ્યું
હતું, જે માણસ આ વ્રત કરશે, તેના મનોરથો સિદ્ધ થશે.
એ પ્રમાણે જૈમિનીયમાં આરણ્યક પ્રકરણમાં બિંદુવર્તિ
વ્રત અને તેનું ઉઘાપન કહેલું છે. ૩૬

૧૭ રૂદ્રવર્તિ* વ્રતનો પ્રકાર (૨)

અથ રૂદ્રવર્તિવ્રતવિધિઃ ॥ નારદ ડવાચ- દેવદેવ જગ-
ન્નાથ જગદાનંદકારક । કૌતુહલપૂર્વકં વૈ કંચિત્પ્રશ્નં કરો-
મ્યહમ્ ॥ ૧ ॥ શ્રુતાનિ દેવદેવેશ વ્રતાનિ નિયમાસ્તથા ।
તીર્થાનિ ચ મયા દેવ યજ્ઞદાનાન્યનેકશઃ ॥ ૨ ॥ નાસ્તિ મે
નિશ્ચયો દેવ આમિતોઽહં ત્વયા પુનઃ । કથયસ્વ મહાદેવ
યદ્ગોપ્યં વ્રતહૃત્તમમ્ ॥ ૩ ॥ શિવ ડવાચ- શ્ચુ નારદ
યત્નેન વ્રતાનાશ્ચત્તમં વ્રતમ્ । રૂદ્રવર્ત્યમિદં પુણ્યં સર્વોપદ્રવ-
નાશનમ્ ॥ ૪ ॥ શુંભસંપત્કરં વૈવ પુનરાજ્યસમુદ્ધિદમ્ ।
શંકરપ્રીતિજનકં શિવલોકપ્રદં શુભમ્ ॥ ૫ ॥ સ્વમત્રાં
સહ નારીનાં મહાજેહકરં પરમ્ । શ્ચુ નારદ યત્નેન ગિરિશો
યેન તુષ્યતિ ॥ ૬ ॥ દીપાનાં હક્ષદાનં યઃ કુર્વાત્પરમ-
ધાર્મિકઃ । યાવત્કાલં પ્રજ્વલંતિ દીપાસ્તુ શિવસન્નિધૌ
॥ ૭ ॥ બ્રહ્મણો યુગસાહસ્રં દાતા સ્વર્ગે મહીયતે । કાપોત્ત-
વતિકાપુકા દીપા દત્તાઃ શિવાલ્યે ॥ ૮ ॥ સુચિરં
તેઽપિ કેળાસે તિથંતિ શિવમૂર્તયઃ । પર્ણં હિ બહવઃ સંતિ
દીપાશ્ચ દ્વિજસત્તમ ॥ ૯ ॥ અધુના સંપ્રવક્ષ્યામિ યત્પૂર્વેઃ
કથિતં તવં । યત્કૃત્વા કૃતકૃત્યાઃ સ્પર્ધેલાહરહનીશરાઃ
॥ ૧૦ ॥ एवं જ્ઞાત્વા ન કુર્ધંતિ તે જ્ઞેયા દુઃસ્ખમાગિનઃ ।
રૂદ્રવર્તિસમં નાસ્તિ ત્રિપુ લોકેષુ હૃત્તમમ્ ॥ ૧૧ ॥ અતएव
સદા કાર્યં વ્રતમેતત્સદ્બુદ્ધમ્ । મયાઽહુત્યાતં વ્રતમિદં કિમ-
ન્યચ્છ્રોતુમિચ્છસિ ॥ ૧૨ ॥

* અગ્નીઆર વાંતણથી બનાવેલી વાટ રૂદ્રવર્તિ કહેવાય છે,

નારદ પૂછે છે-હે દેવના દેવ ! હે જગન્નાથ ! હે જગતને આનંદ આપનાર ! હે શંકર ! હું કૌતુકથી કાષ્ઠ્યેક પ્રશ્ન પૂછું છું.^૧ હે દેવદેવ ! હે ઇશ્વર ! મેં અનેક વ્રતો, નિયમો, તીર્થો, દાનો અને યજ્ઞો સાંભળ્યા.^૨ તથાપિ મને નિશ્ચય થતો નથી. કારણ કે આપે મને ભગવાની દીધેલો છે, માટે હે મહાદેવ ! જે શુભ અને ઉત્તમ વ્રત હોય તે કહો.^૩ શંકર કહે છે-હે નારદ ! જે વ્રત સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ છે, પ્રુષ્પકારક છે, સધળા ઉપદ્રવોનો નાશ કરનાર છે, સુખ સંપત્તિ આપનાર છે, પુત્ર, રાજ્ય અને સમૃદ્ધિ આપનાર છે, શિવને પ્રસન્ન કરનાર છે, કેલાસમાં પહોંચાડનાર છે, પોતાના પતિની સાથે આંતરે અતિ સ્નેહ વધારનાર છે અને જેથી મહાદેવ પ્રસન્ન થાય છે, એવું રુદ્રવર્તિ નામનું વ્રત છે, તે સાંભળો.^{૪-૬} જે માણસ લાખ દીવા કરે છે તે પરમ ધર્મિષ્ઠ માણસ થઈ, જ્યાં સુધી શંકરની પાસે તે દીવા બળે છે, તેટલા બ્રહ્માના હજાર યુગ સુધી સ્વર્ગમાં પૂજ્ય છે. જે માણસ શિવાલયમાં કેપાસની વાટવાળા દીવા કરે છે, તે શંકરના જેવા થઈ કેલાસમાં રહે છે, હે નારદ ! એ પ્રકારે અનેક દીવા છે.^{૭-૯} હવે પ્રાચીન લોકોએ જે કહેલું છે, તે વ્રત તમારી પાસે કહ્યું છે, જે કરવાથી દેવ, દેવ્ય અને મોટા મોટા મુનિઓ કૃતાર્થ થાય છે.^{૧૦} પણ એ જાણીને જે માણસો તે વ્રત કરતાં નથી, તે દુઃખભાગી જ સમજવાં. ત્રણે લોકોમાં રુદ્રવર્તિ જેવું કાષ્ઠ ઉત્તમ વ્રત નથી.^{૧૧} માટે અતિ દુર્લભ આ વ્રત હરકેાષ્ઠ્યે અવશ્ય કરવું. હે નારદ ! મેં આ વ્રત કહી સંભળાવ્યું, હવે બીજું શું સાંભળવા ઇચ્છો છો ?^{૧૨}

નારદ ઉવાચ-કેન ચીર્ણં વ્રતમિદં કથયસ્વ પ્રસાદતઃ ।
પૂજાવિધિં ચ મે બ્રૂહિ યથાપનસમન્વિતમ્ ॥ ૧૩ ॥ શિવ
ઉવાચ-શ્ચ નારદ દેવર્ષે યત્વં ઓતુમિદ્દેશસિ । તદર્હ
તે પ્રવક્ષ્યામિ વિસ્તરેણ મહામતે ॥ ૧૪ ॥ ક્ષિપ્રાયાસ્ય તટે
રમ્યે પુરી ચોજયિની સુખા । તત્સામાલીતસુગંધા ચ વારણી
ભતિચંદરી ॥ ૧૫ ॥ તથા શુભકં કૃતં વિપ્ર યુવશિશ્વ હ્રદ-
સદમ્ ॥ સુવર્ણનાં શર્ત સાર્થ પ્રતિજ્ઞાતં ચ તૈઃ કૃતમ્ ॥ ૧૬ ॥
યુવાનશ્ચ તથા વિપ્રા અંશિતાશ્ચ હર્ગચયા । રાજાનો રાજ-
પુત્રાશ્ચ નમ્રીકૃત્ય પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૭ ॥ તેષાં મૃષા ગૃહીત્વા
ચ ધિક્કૃતાસ્તે હર્ગચયા । એવં હિ વહ્નવો લોકા હૃદિ-
તાશ્ચ સદા તથા ॥ ૧૮ ॥ કદાચિત્સા ગતા ક્ષિપ્રાં કૌતુ-
કાવિદ્માનસા । દર્શનં ચ મનોરમ્યામૃતિભિઃ પરિલેખિ-
તામ્ ॥ ૧૯ ॥ કેચિદ્ધ્યાનપરા વિપ્રાઃ કેચિજ્ઞપપરાયણાઃ ।
કેચિચ્છિવાર્ચકા વિપ્રાઃ કેચિદ્વિષ્ણુપ્રપૂજકાઃ ॥ ૨૦ ॥
તેષાં મધ્યે વસિષ્ઠો હિ તથા દૃષ્ટો મહાહુનિઃ । ઉપવિદ્ઃ
કર્મસુ વૈ કુશલો નીતિમાર્ગવિદ્ ॥ ૨૧ ॥ તત્પ્રયા ધર્મેન્મ-
વદ્બ્રહ્મિર્ભાવિપુણ્યજ્ઞાતદા । વિગતાશ્ચા જીવને સા વિષ-

યેઽ વિશેષતઃ ॥ ૨૨ ॥ વિનયકંચરા મૃત્વા પ્રણિપત્ય પુનઃ
પુનઃ । સ્વર્ગપરિહારાય પપ્રચ્છ મુનિપુંગવમ્ ॥ ૨૩ ॥

નારદ પૂછે છે-હે શંકર ! આ વ્રત કાણે કયું હતું તે, તેની પૂજાનો પ્રકાર અને તેનું ઉદ્ધાપન, એ સમગ્રું કૃપા કરી મને કહો.^{૧૩} શંકર કહે છે-હે નારદ ! તમે જે સાંભળવા ઇચ્છો છો, તે હું વિસ્તારથી કહ્યું છું તે સાંભળો.^{૧૪} ક્ષિપ્રા નદીના કાનારા ઉપર ઉન્નતિની નામની સુંદર નગરી છે, તેમાં સુગંધા નામની એક લાવણ્યસંપન્ન વેશ્યા રહેતી હતી.^{૧૫} યુવાન પુરુષોએ ન આપાય તેટલું તેણીએ શુભક* રાખ્યું હતું, એટલે સો સુવર્ણથી વધારે લેવાનો ઠરાવ કર્યો હતો.^{૧૬} તે કમ્બલ કરીને પણ ધણી શોખીન લોકો તેની પાસે જતા હતા. તે સુગંધાએ કેટલાક બ્રાહ્મણોને બ્રહ્મ કર્યા હતા, કેટલાક રાજાઓ તથા રાજકુમારોનાં વચ્ચે અલંકાર ઉતારી દિગંબર કરી, તેઓને અનેક વખત હાંકી કાઢ્યા હતા. એ પ્રકારે ધણી લોકોને તેણીએ હુડી લીધા હતા.^{૧૭-૧૮} હવે એક વખતે એવું બન્યું કે, સુગંધા કૌતુકથી અતિ સુંદર અને મુનિઓએ સેવિત ક્ષિપ્રા નદી ઉપર ફરવા નીકળી હતી.^{૧૯} ત્યાં કેટલાક બ્રાહ્મણો બ્યાન કરતા હતા, કેટલાક જપ કરતા હતા, કેટલાક શિવપૂજન કરતા હતા અને કેટલાક વિષ્ણુપૂજન કરતા હતા.^{૨૦} તેઓની વચ્ચેમાં બેઠેલા, કર્મમાં કુશળ અને નીતીમાર્ગ જાણનાર મુનિરાજ વસિષ્ઠ મુનિ, તેણીના જેવામાં આવ્યા.^{૨૧} કાષ્ઠક ભાવી પ્રુષ્પતા બલથી એ સુગંધાની ધર્મમાં શુદ્ધિ થઈ, તેથી જીવવાની ને વિશેષ કરી, વિષય-સુખની આશા છોડી દઈ. મસ્તક નમાવી, વારંવાર પ્રણામ કરી, પોતે કરેલાં પાપોના પરિહારમાટે તેણીએ મુનિરાજને પૂછ્યું.^{૨૨-૨૩}

હર્ગચોવાચ-અનાથનાથ વિપ્રેન્દ્ર સર્વવિધાવિચારદ ।
પ્રસીદ્ધ પારિ માં વેવ શરણાગતવત્સલ ॥ ૨૪ ॥ મયા
કૃતાનિ વિપ્રેન્દ્ર પાપાનિ હ્રદ્ગૃહિતં ચ । નાશાય તેષાં પાપાનાં
કારણં બ્રૂહિ મે પ્રમો ॥ ૨૫ ॥ શિવ ઉવાચ-એવદ્ધક્ષતયા
વિપ્રો વસિષ્ઠો હુનિરાદરાવ્ ॥ તથા જ્ઞાતં ચ તત્સર્વં તત્પ્રયાઃ
કર્મ પુરાતનમ્ ॥ ૨૬ ॥ તત્તોઽગ્રવીત્સ ચ હુનિવેવંસ્તતાં
સત્યસંગરઃ ॥ વસિષ્ઠ ઉવાચ-શ્ચ હુઓળિ હુમગે તવ
પાપસ્ય સંકાયઃ ॥ ૨૭ ॥ યેન જાતેન પુણ્યેન તત્સર્વં કથ-
યામિ તે । યથ તીર્થ મહાપુણ્યં ત્રિડુ લોકેષુ વિસ્તૃતમ્
॥ ૨૮ ॥ પ્રયાગમિતિ વિલુપ્યાતં સર્વદેવૈશ્વ રક્ષિતમ્ ॥ ગત્વા
તત્ર કુરુક્ષેત્રે વ્રતં ત્રૈલોક્યકુલમ્ ॥ ૨૯ ॥ હ્રદ્વર્ત્ત્તર્થિર્થ
પુણ્યં શિવપ્રીતિકરં પરમ્ ॥ કાર્પાસતંતુભિઃ કાર્યાં રુદ્રવર્તી
શિવપ્રિયા ॥ ૩૦ ॥ સ્વહસ્તેન કર્તિતમ્યં સ્વર્ગં ચેતં દૃઢં
શુભમ્ ॥ એકાદશૈસ્તંતુભિશ્ચ કારયેદ્ધ્રુવવર્તિકાઃ ॥ ૩૧ ॥

* આપનાર પુરુષો પાસેથી વેશ્યાએ લેવાનાં ધનને શુભક કહે છે.

કલ્પસંક્યાસુતાશ્વેઘ ગમ્યાઞ્ચેન પરિપ્લુતાઃ । સૌવર્ણે રાજતે
તાલે મૃન્મયે વા નથે હટે ॥ ૩૨ ॥ પાત્રે ચ સ્થાપયેદ્વર્તી-
ધૃતતૈલેન પૂરયેદ્ ॥ દેવાઃ શિવાઞ્ચે નિત્યં મકિપુત્રેન
ચેતસા ॥ ૩૩ ॥ કૃત્વા વ્રતમિદં મદે પ્રાપ્સ્યસિ ત્વં
પરાં ગતિમ્ ॥

સુગંધા કહે છે-હે અશરણુના શરણુ ! હે વિપ્રેન્દ્ર !
આપ સર્વ વિદ્યામાં પ્રવીણ છો. મજપર આપ પ્રસન્ન
થાઓ. હે મહારાજ ! આપ શરણે આવેલાં ઉપર દયા
રાખો છો, માટે મારું રક્ષણ કરો. ૨૪ હે મહારાજ ! હે
પ્રભો ! મેં ઘણું પાપો કર્યો છે, તેઓના નાશમાટે કૌણ
ઉપાય બતાવો. ૨૫ શિવ કહે છે-એવાં વેશ્યાનાં વચનો
આદરથી સાંભળી, તેનાં આગલાં સધળાં કર્મો ભૂલ્યા,
વસિષ્ઠ યુનિ તેને કહેવા બાબા. વસિષ્ઠ કહે છે-હે
સુંદરિ ! જે ઉત્તમ વ્રત કરવાથી તારાં સધળાં પાપો નષ્ટ
થાય તેવું વ્રત કહું છું, તે સાંભળ. ૨૬-૨૭ જે મહા-
પુણ્યકારક, ત્રણે લોકોમાં વિખ્યાત, અને જેની ઉપર
દેવતાઓની રક્ષા છે, તે પ્રયાગ નામના તીર્થમાં કુરુ-
ક્ષેત્રમાં બ્રહ્મ રૂઢવર્તિ નામનું વ્રત કર. આ વ્રત પુણ્યકારક
મહાદેવને પ્રસન્ન કરનાર અને ત્રણે લોકોમાં દુલ્ભ છે.
કપાસના તાંતણાની રૂઢવર્તિ કરવી. તે શંકરને પ્રિય
છે. ૨૮-૩૦ ઉત્તમ અને સફેદ કપાસને પોતાને હાથે
કાંતવું, પછી તેના અગ્નીઆર અગ્નીઆર તાંતણાની
રૂઢવર્તિઓ કરવી. ૩૧ એક લાખ રૂઢવર્તિ કરી ધીમાં
બાંધવવી અને તેને સોનાનાં, રૂપાનાં, તાંબાનાં વા
માટીનાં નવાં મજબૂત પાત્રમાં રાખી તેમાં ધી પૂરવું.
જે શક્તિ ન હોય તેા તે વર્તિઓ તેલમાં બાંધવવી
અને પાત્રમાં પચી તેલ જ પૂરવું. પછી તે રૂઢવર્તિઓ
હંમેશ બક્તિથી શિવાલયમાં પ્રગટાવવી. ૩૨-૩૩ હે
કલ્યાણિ ! આ વ્રત કરવાથી તું ઉત્તમ ગતિને પામીશ.

શિવ ક્વાચ- તતઃ સા કોશમાદાય મૃત્યં ચૈવ સુમિત્ર-
કમ્ ॥ ૩૪ ॥ આયાતા તીર્થરાજં વૈ દશ્વા દાનાનિ સર્વેશઃ ।
વ્રતં કૃત્વા યયૌ કાશ્યાં હમિત્રેણ સમન્વિત્તા ॥ ૩૫ ॥
કૃત્વા સર્વાણિ તીર્થાણિ વિશેષે પ્રણિપત્ય ચ । ડલિત્વા
રજનીમેકાં જાગરશ્ચ તથા કૃતઃ ॥ ૩૬ ॥ જાત્વા ચોત્તરવા-
હિન્યાં દશ્વા દાનાનિ મૃતિચઃ । તતઃશ્વકે વ્રતં વિપ્ર વસિ-
ષ્ઠેનૌર્વિતં ચ યત્ ॥ ૩૭ ॥ યયોઽકવિચિના પૂર્વે તંયાં કાત્ર-
લિતે વ્રતમ્ ॥ તતઃ સા સ્વશરીરેણ તર્મિનિદ્રિયે કયં યયૌ
॥ ૩૮ ॥ પર્વં યા કુરુતે નારી વ્રતમેતદ્દુર્લભમ્ ॥ યં ચં
ર્ચિતયતે કાર્યં તં તે પ્રાપ્નોત્સંજ્ઞયમ્ ॥ ૩૯ ॥ પુત્રાન્ પૌત્રાન્
ધર્મં ધાન્યં કમતે નામ સંજ્ઞયઃ । પ્રસંગેનાપિ વક્ષ્યામિ
માળિક્યવર્તિસંજ્ઞકમ્ ॥ ૪૦ ॥ (વ્રતમિતિ શ્લેષઃ) ॥
તદ્વા દાનેન વિપ્રેન્દ્ર મમાર્ચસનમાગિની । જાતાસ્તિ મત્પિ-
યા સા હિ શાસ્ત્રામૃતસંજ્ઞવમ્ ॥ ૪૧ ॥ અથ ધોષાપર્ન
વધ્યે વ્રતસંપૂર્તિરિત્યેવ । પ્રારભેત્કાર્તિકે માધે વૈશાલે આવળે

તથા ॥ ૪૨ ॥ તેષ્વેવોષાપર્ન કાર્યં યયોઽકવિચિના તતઃ ।
અષ્ટકર્ણિકયા યુક્તં મંદકં કારયેચ્છુમમ્ ॥ ૪૩ ॥ કલ્પકં
સ્થાપયેત્તત્ર પિધાનેન સમન્વિતમ્ ॥ રૌઘ્યં તાઘં મૃન્મયં વા
ચક્ષુર્ગમેન લેહિતમ્ ॥ ૪૪ ॥ તસ્યોપરિ ન્યસેરેવજ્ઞમયા
સહિતં શિવમ્ ॥ હ્રવર્ણનિર્મિતં ચૈવ લુલ્ભેણ સમન્વિ-
તમ્ ॥ ૪૫ ॥

શંકર કહે છે-એવાં વસિષ્ઠ ઋષિનાં વચન સાંભળી
એ સુગંધા પોતાનો ખજનો લઇ, સુમિત્ર નામના
નોકરની સાથે, પ્રયાગમાં આવી. લાં વ્રત કરી સધળાં
દાનો આપી સુમિત્રની સાથે કાશીમાં ગઇ. ૩૪-૩૫ ત્યાં
સધળાં તીર્થોમાં સ્નાન કરી વિશ્વનાથને પ્રણામ કરી
એક રાત્રિ લાં રહી અને જાગરણ કર્યું. ૩૬ તેણે ગંગામાં
સ્નાન કરી ઘણાં દાનો આપ્યાં. પછી તેણીએ વસિષ્ઠ
ઋષિએ જે વ્રત કહ્યું હતું તે વ્રત કર્યું. ૩૭ અને તે સર્વ
વિધિથી કર્યું. તેના પુણ્યથી તે મનુષ્ય દેહથી એ લિંગમાં
મળી ગઇ. ૩૮ એવી રીતે જે બી આ ઉત્તમ વ્રત કરે છે,
તેના સર્વ મનોરથો સિદ્ધ થાય છે તથા પુત્ર, પૌત્ર, ધન
અને ધાન્ય મળે છે, એમાં સંશય નથી. હવે પ્રસંગોપાત્ત
માણિક્યવર્તિ નામનું વ્રત કહું છું. ૩૯-૪૦ તે વ્રત કર-
વાથી જ આ મારી પ્રિયા પાર્વતી, પ્રલયપર્યંત મારું
અર્ધાસન ભોગવવાવાળી થયેલી છે. ૪૧ એ વ્રત પૂરું
થવા માટે ઉઘાપન આ પ્રમાણે કરવું. કાર્તિક, માધ,
વૈશાખ વા શ્રાવણ માસમાં એ વ્રતનો આરંભ કરવો
અને કાર્તિક, વગેરે માસોમાં જ ઉઘાપન કરવું. આઠ
કાળિકાવાળું ઉત્તમ મંડળ કરાવવું. ૪૨-૪૩ તેની ઉપર
રૂપાનાં, વા માટીનાં જે વસ્ત્રોથી વીરેલા ધડાની સ્થાપના
કરી તેની ઉપર પૂર્ણપાત્ર રાખવું. ૪૪ તેની ઉપર પાર્વતી
અને પોઠીઆ સહિત શંકરની (મારી) સોનાની મૂર્તિની
સ્થાપના કરવી. ૪૫

રજતસ્ય રીપપાત્રં કૃત્વા શકત્યા યથાવિધિ । હ્રવર્ણ-
વર્તિકાં કૃત્વા તન્મધ્યે સ્થાપયેત્તદ્ધીઃ ॥ ૪૬ ॥ પૂર્વોક્તેન
વિધાનેન પૂજાં કૃત્વા સમાહિતઃ । રાત્રૌ જાગરણં કૃત્વા
કથાશ્રવણપૂર્વકમ્ ॥ ૪૭ ॥ તતઃ પ્રભાતે વિમલે નર્વા
જાત્વા વિધાનતઃ । આચાર્ય વરયેત્પૂર્વં દ્વિજૈરેકાદૈઃ સહ
॥ ૪૮ ॥ હોમં ચૈવ હસંપાય તિલપાયસલિલ્લૈઃ । અદ્ધો
ત્રસહસં વા અથવાઽદ્ધોત્તરં શતમ્ ॥ ૪૯ ॥ શ્વસ્યકેન વા
વિપ્ર મૂલમન્ત્રેણ વા પુનઃ । લીપાન્ ધૃતેન સંયુક્તાશ્વરો દયા-
ચ્છિદ્રાકયે ॥ ૫૦ ॥ સ્વર્ણવર્તિયુતં રીપમાધાર્યાય નિવેદ-
યેદ્ ॥ તતઃ પૂર્ણાંર્હત્તિ કૃત્વા દ્વાઘ્નૈઃ સ્વસ્તિવાચનમ્ ॥ ૫૧ ॥
આચાર્ય પૂજયેદ્ગ્રન્થા વજ્રાલંકારમૂષળેઃ । તસ્યૈ દેવા
સવત્સા ચ ગૌરવા હ્રપયસ્વિના ॥ ૫૨ ॥ ઋત્વિજઃ પૂજયે-
ત્પશ્ચાદ્ગાલંકરણેઃ શુભેઃ । તે ચૈવ ભોજનીયાશ્ચ સપ-
ત્લીકાઃ પ્રયજતઃ ॥ ૫૩ ॥ ધૃતપૂર્ણં રૌઘ્યપાત્રં કાંત્યપાત્રં
તથૈવ વા । મક્ત્યા હ્રવર્ણસહિતમાધાર્યાય નિવેદયેદ્ ॥ ૫૪ ॥

છવ્વીઠ સપ્રતિમમાચાર્યાય સમર્પયેત્ । કાંચપાત્રમિદં દેવ
ગોવૃત્તેન સમન્વિતમ્ ॥ ૫૬ ॥ સુવર્ણસંયતં વ્યામતઃ ક્ષાંતિ
પ્રવચ્છ મે । મહાદેવ જગન્નાથ મહાદ્વપદ્મકારક ॥ ૫૭ ॥
સ્વરસાદાદર્શં યાચે ક્ષીર્ણં કામપ્રદો ભવ । અત્રેતૈવ વિશ્વા-
નેન દ્વવર્તિ કરોતિ ચઃ ॥ ૫૮ ॥ પુત્રપૌત્રૈઃ પરિહતો રાજ્ય
પ્રાપ્નોતિ શાશ્વતમ્ । પર્વં યા કુરુતે મારી સર્વપાપૈઃ પ્રમુ-
ચ્યતે ॥ ૫૯ ॥ અન્નમેષસહસ્રસ્ય વાજપેયશ્વતસ્ય ચ ।
કપ્યાભવળમાત્રેણ તપ્ત્વર્કં હમતે નરઃ ॥ ૬૦ ॥ હિતિ
શ્રીમદ્વિષ્ણુપુરાણે શિવનારદસંવાદે દ્વવર્તીત્રતં સોધાપનં
સંપૂર્ણમ્ ॥

વિધિ પ્રમાણે યથાશક્તિ રૂપાનું કાઠિયું કરાવવું.
તેમાં સોનાની વાટ રાખવી.^{૪૬} સારી સાવધાનતાથી પ્રથમ
કહેલા વિધિથી પૂજા કરવી. રાતે જગરણ કરવું ને કથા
સાંભળવી.^{૪૭} પછી પ્રાતઃકાલમાં નદીના સ્વચ્છ જળમાં
વિધિથી સ્નાન કરી, પ્રથમ આચાર્યને વરાવી ખીજા
અગીઆર ઋત્વિજોને વરાવવા.^{૪૮} રૂદ્રસૂત્ર વા મૂલ-
મંત્ર બાણી તિલ, ખીર અને ખીલાંની એક હળર આઠ
વા એકસો આઠ આહુતિ આપવી. શિવાલયમાં ધીના
દીવા કરવા.^{૪૯-૫૦} પેલો સોનાની વાટવાળો દીવો
આચાર્યને આપવો. પછી પૂર્ણાહુતિ કરી બ્રાહ્મણો પાસે
સ્વસ્તિવાચન કરાવવું ને વજ્ર અને અલંકાર વગેરેથી
આચાર્યની પૂજા કરવી ને પુષ્કળ દૂધવાળી તથા વાજ-
ડાવાળી ગાય આપવી.^{૫૧-૫૨} પછી વજ્રાલંકારથી
ઋત્વિજોની પૂજા કરી, તેઓને તથા તેઓની સ્ત્રીઓને
સારી રીતે ભોજન કરાવવું.^{૫૩} ધીથી ભરેલાં રૂપાંનાં
તથા કાંસાનાં પાત્રમાં સોનું મુકી તે ભક્તિથી આચાર્ય-
ને આપવાં,^{૫૪} તેમ સ્થાપન તથા મૂર્તિ પશુ તેને જ
આપવાં. કાંસાનાં પાત્રના દાનનો મંત્ર આ પ્રમાણે છે:-
'હે દેવ ! ગાયના ધીથી ભરેલું આ કાંસાનું પાત્ર આપું
છું, માટે અને શાંતિ આપો. હે મહાદેવ ! હે જગન્નાથ !
હે ભક્તો ઉપર અનુગ્રહ કરનાર ! આપ જલદીથી મારી
ઉપર પ્રસન્ન થાઓ અને મારી કામના પૂર્ણ કરો.' જે
માણસ આ પ્રકારે રૂદ્રવર્તિ વ્રત કરે છે, તેને પુત્રપૌત્રની
વૃદ્ધિ થાય છે અને ચિરરથાથી રાજ્ય મળે છે. જે સ્ત્રી
આ વ્રત કરે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે.^{૫૫-૫૬}
જે માણસ આ કથા સાંભળે છે, તેને હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞ
અને સો વાજપેય યજ્ઞોનું ફળ થાય છે.^{૫૭} એ પ્રમાણે
ભવિષ્યપુરાણમાં શિવનારદસંવાદમાં રૂદ્રવર્તિ વ્રત અને તેનું
ઉદ્ઘાપન કહેલું છે.

૧૮ સામાન્ય લક્ષવર્તિ વ્રત (૩)

અથ સામાન્યતો લક્ષવર્તિવ્રત વાયુપુરાણે ॥ સૂત
ઘવાચ-આચાર્યેતં પુરા કાચિદ્દેશયાડ્મલક્ષણાદ્ધ્યા ૧ તત્ત્યા
મુજંગઃ કુદ્રોઽમૂરાસો નામ મહાપત્ની ॥ ૧ ॥ સા લક્ષણા

તુ હસ્તાતા સ્થિતા ગોદાવરીતટે । શાલ્લવૈષ્ણવદુઃસ્ત્રેન કર્ત્વી
ચ કુમારિકામ્ ॥ ૨ ॥ મૃતં પતિં પુરઃ સ્થાપ્ય વૈશ્ણવિઃ
પરિચારિતામ્ । વિલપંતી તત્તો વીષય શનૈસ્તાં પ્રત્યપચત
॥ ૩ ॥ હેઠર્ણી શ્રુતિ કાવેન સદ્ગુણૈતીકરો બદ્ધ । અજ્ઞાના-
મપિ કારણ્યં જાયતે તાં પ્રપચ્યતામ્ ॥ ૪ ॥ તદા સા
લક્ષણા વાક્યં સ્વમુર્જંગાશ્રુવાચ હ । કુલજાનાં ચ નારીનાં
દુષોયમતિદારુણા ॥ ૫ ॥ અવસ્થાત્રયમેતાસાં તત્રેવે ચ
સદારુણા । કન્યાત્વં જીવમર્તૃત્વં વિધવાત્વમિતિ ત્રિવા
॥ ૬ ॥ પારવશ્યં ચ નારીનાં દુઃસ્થામામરણાંતિકામ્ । સુતા-
પત્યસ્ત્વૈવૈષ્ણવે તથેવાપુત્રતા ચિયઃ ॥ ૭ ॥ અસહ્યમેતદ્વિતયં
વૈષ્ણવં તત્ર ચોત્તરમ્ । શાલ્યં શોષતેઽનીવ કાચેદં કર્મણઃ
ફળમ્ ॥૮॥ નિવર્તેતે વા કેનૈતત્કો વા વેતિ તથાવિધમ્ ।
હૃત્યેવં કરુણાવિદ્ઘાં વૃચ્છંતીં લક્ષણાં તદા ॥ ૯ ॥ ઘવાચ
દાસનામાડસૌ મુર્જંગઃ સૂર્યતઃ ચતઃ ।

વાયુપુરાણમાં સૂત પુરાણી કહે છે-પૂર્વે આચાર્યવર્તમાં
લક્ષણા નામની કાષ્ઠક વેશ્યા રહેતી હતી. તેનો પ્રિયતમ
દાસ નામનો એક મહા બળવાન શૂદ્ર હતો.^૧ એક
દિવસે એ લક્ષણા ગોદાવરીમાં સ્નાન કરી કિનારા ઉપર
ઊભી હતી, તેવામાં બાહરંડાપાના દુઃખથી રાતી અને
મરેલા પતિને પાસે રાખી સમસંબંધીઓની સાથે
ઊભેલી એક કુમારી તેણીના જોવામાં આવી. તે એવી
તો વિલાપ કરતી હતી કે, કાષ્ઠનું પશુ મન દુઃખાઇ
જાય. તે પૃથ્વી ઉપર આઘોટતી ને વારંવાર ધણી
જોરથી છાતી કૂટતી હતી, ને તેથી તેને જોનાર જડ
માણસને પશુ દયા આવતી હતી. તે કન્યાને જોઇ
પેલી વેશ્યા ધીરેથી તેની પાસે ગઇ; અને પોતાના
ચારને કહેવા લાગી; કુલીન સ્ત્રીઓની આ અવસ્થા
ધણી દુઃખદાયક છે.^{૨-૫} કન્યાપણું, સધવાપણું અને
વિધવાપણું એ ત્રણે અવસ્થામાં કુલીન સ્ત્રીઓને આ
વિધવાવસ્થા બહુ દુઃખ આપનારી અને કઠિન છે.^૬
સ્ત્રીઓને પરાધીન રહેવું એ મરણપર્યંતનું દુઃખ છે.
ઊકરાં યજ્ઞ મરી જતાં હોય, વિધવાપણું હોય વા ઊકરાં
ન થતાં હોય. એ ત્રણે સ્ત્રીઓનાં દુઃખ છે, તેમાં પશુ
વિધવાપણું એ મોટું દુઃખ છે. આ બાળા અત્યંત શોક
કરે છે. એના કયા કર્મનું આ ફળ હશે ?^{૭-૮} કયા
ઉપાયથી આ દુઃખ નિવૃત્ત થાય ? આનો ઉપાય કોણ
જાણતું હશે ? દયા આવવાથી એ પ્રમાણે પૂછતી લક્ષ-
ણાને, દાસ નામનો તેનો પ્રિયતમ, મધુર વાણીથી
કહેવા લાગ્યો.^૯

મુર્જંગ ઘવાચ-ન્યથા મદ્રે પ્રવશ્યામિ યાત્રા સૃષ્ટાઃ પુરા
દ્વિજાઃ ॥ ૧૦ ॥ દેવાનાં ચૈવ લોકાનાં હિતાયે મંત્રકો-
વિદાઃ । શાલજ્ઞાનાત્વભાવાજ્ઞ જીવાનાં યત્પુરા કૃતમ્
॥ ૧૧ ॥ જાનૈતિ કર્મજફલં પ્રદશ્યાસ્તે શ્વત્રતાઃ । મુર્જ-
ંગચર્ચનં શ્રુત્વા તથેવોમિતિ સા પુનઃ ॥ ૧૨ ॥ તત્રાગતં

મહાદેવં યાજકં નામ વૈ દ્વિજમ્ । પપ્રચ્છ તં દયાલું ચ પ્રમયાદીનમાનસા ॥ ૧૩ ॥ લક્ષણોવાચ- ક્ષુને ત્વદં દુરા-ચારા કુલ્લતા લક્ષણાદ્યા । તથાપિ ત્વદયાપાત્રં પૃચ્છતી માં છબોપય ॥ ૧૪ ॥ સાધૂનાં સમવિષ્ણનાં જનાઃ સર્વે સમા ક્ષુભિઃ । દુર્ગોં વા છુર્ગોં વા યથા વાયોઃ સમો ભવેત્ ॥ ૧૫ ॥ ક્ષુને દશેયં નારીણાં તૃતીયાસ્ટીવ દુઃસદ્ધા । કર્મણા જાયતે કેન કેન વાડ્ય નિવર્તતે ॥ ૧૬ ॥ એતદ્વિ-સ્તાર્ય મે વ્રજન્ કૃપયા વદ છ્રત ॥

પ્રિતમ કહે છે-હે કલ્યાણિ ! હું કહું છું તે તું સાંભળ. પૂર્વે બ્રહ્માએ દેવ તથા લોકોના રક્ષણ માટે મંત્ર ગળુ-નાર બ્રાહ્મણોને ઉત્પન્ન કર્યા છે. તે બ્રાહ્મણો શાસ્ત્રના આધારથી ને સ્વભાવથી જ મનુષ્યોએ પૂર્વે જન્મમાં કરેલાં કર્મોનું ફળ ગળી શકે છે; કારણ કે તેઓ નિમમથી રહે છે. માટે આ પ્રશ્ન તેઓને પૂછવા જોઈએ. એવાં તે દાસનાં વચનને સ્વીકાર કરી, એ લક્ષણો સાં આવીશ, દયાળુ અને મહાદેવ યાજક નામના બ્રાહ્મણને વિનયથી પૂછવા લાગી. ૯-૧૦ લક્ષણો પૂછે છે-હે મુને ! હું દુરાચારીઓની છું, કારણ કે હું એક વેશ્યા છું. મારું નામ લક્ષણ છે. હું વેશ્યા છું, છતાં પણ આપનું દયા-પાત્ર છું માટે મને સારો ભોધ કરો. ૧૪ જેમ દુર્ગંધ-વાળો વા સુગંધવાળો સધળો દેશ વાયુને સમાન છે, તેમ સમાનદષ્ટિવાળા સત્યરૂપને સર્વે માણસો સમાન છે. ૧૫ હે મુને ! શ્રીઓને વિધવાપણ નામની આ ત્રીજી દશા અતિ દુઃસહ છે. પણ તે દશા કયા કર્મથી આવે છે ? અને શું કરવાથી તેની નિવૃત્તિ થાય છે. ૧૬ હે મહા-રાજ ! કૃપા કરી તેનો ઉત્તર વિસ્તારથી આપો.

હિતિ તસ્યા વચઃ શ્રુત્વા યાજકો વાક્યમન્વવીત્ ॥ ૧૭ ॥ દેવે કર્મેણ પિત્ર્યે ચ નાર્યઃ પાકેડુ સંસ્થિતાઃ । ઇક્ષ્માચ રજો વૃદ્ધા સ્વૃષ્ટમાંઢાણુપસ્કરાઃ ॥ ૧૮ ॥ અજ્ઞાનાદ્વા મયા-દ્વાપિ કામાલ્લોભાત્ ક્વચિત્ત્રિયઃ । અવેદયિત્વા તિઠતિ તેન દુર્ણ્યતિ સત્કિયાઃ ॥ ૧૯ ॥ ક્રિયાલોપકરા એતાઃ પાપાદ્સ્માદુરત્યયાત્ । વશામિમાં પ્રાપ્નવંતિ સર્વા અપિ ન સંશયઃ ॥ ૨૦ ॥ ચાલ્યે વા યૌવને વાપિ વાર્ધકે વા કદાચન । તત્ર યા તુ દુરાચારા પરાનેવાભિકાંઢતિ ॥ ૨૧ ॥ જન્મોશ્ચ પતિર્બંધૂનાં નિર્યં વાચા સ્વદુઃખિતા । એતસદ્દાવતો નારી યા દુષ્યતિ સત્કિયાઃ ॥ ૨૨ ॥ ચાલ્યે વૈષ્ણવમાપ્રોતિ સા નારી નાત્ર સંશયઃ । લક્ષ્યા મર્ત્યતો ગર્મં ચાલાનામપિ પાતિની ॥ ૨૩ ॥ એતત્કર્મસદ્દાયેન રજસા દુષિતા તુ યા । મૃતાપત્યા તુ સા શૂત્વા વૈષ્ણ્યં યૌવને વ્રજેત્ ॥ ૨૪ ॥ યા નારી રજસા દુષ્ટા સર્વમાંદાદિ-સંકરમ્ । કુરુતે યદિ સા નારી વૈષ્ણ્યં વાર્ધકે વ્રજેત્ ॥ ૨૫ ॥ યા ચાત્ક્રૂપરહિતા પતિચર્મેડુ સર્વદા । ચાલ્યે વૈષ્ણવમાપન્ના ગતિહીના ભવત્યલમ્ ॥ ૨૬ ॥ સર્વાસામપિ વૈષ્ણ્યનિદાનં પાપસંભવઃ । શાંતિં તેઽન પ્રવક્ષ્યામિ કર્મ-

બોડસ્યાપિ લક્ષણે ॥ ૨૭ ॥ કૃતે તુ ક્ષનિપંચમ્યા વ્રતે પાપં રજોમવમ્ । ક્ષયં ગચ્છતિ નારીણામિતિ વેદવિદો વિદુઃ ॥ ૨૮ ॥ સગર્ષે વાચનં કૃત્વા કૃતે લક્ષ્મીવત્તાદિકે । સમ-લક્ષ્યે વ્રજતિ રજોદોષો ન સંશયઃ ॥ ૨૯ ॥ નિર્મૂલં ચ જવત્યાગ્ન લક્ષવર્તિવ્રતે કૃતે । રજસોથં મહત્પાપં નારીણાં નાત્ર સંશયઃ ॥ ૩૦ ॥

એવાં તે વેશ્યાનાં વચને સાંભળી પેલા યાજક મહા-રાજ કહેવા લાગ્યા કે, ૧૭ દેવતા વા પિતૃ માટે પાક કરતાં અચાનક શ્રીને રજોદર્શન થાય-પછી અજ્ઞાનથી, બયથી, કામથી વા લોભથી તે શ્રી રસોદ કરતી રહે ને પાત્ર, પાક વગેરેના સ્પર્શ કરે અને તેથી સધળી ક્રિયાને લોપ થાય છે. એ પ્રકારે ક્રિયાને લોપ કરવાવાળી સધળી શ્રીઓ તેવાં મોટાં પાપોથી આ દશાને પ્રાપ્ત થાય છે, એમાં સંશય નથી. ૧૮-૨૦ બાલ્યાવસ્થામાં, યુવાવસ્થામાં અથવા ધડપણમાં જે શ્રી બીજની ઇચ્છા કરે છે, ૨૧ સાસુ, સસરા, પતિ અને ભાઈ વગેરેનું કહેવું કરતી નથી તે પાપથી, તથા ઉત્તમ ક્રિયાને શ્રદ્ધ કરવાના પાપથી, શ્રીઓને નાની અવસ્થામાં વિધવાપણ આવે છે. તેમ જ પરપુરુષથી રહેલા ગર્ભનો નાશ કરવાના પાપથી, અને તેવા કામમાં સદાય કરવાના પાપથી તથા રજોદર્શનના દોષથી શ્રીનાં બાળક મરણ પામે છે અને તે જીવતાનીમાં વિધવા થાય છે. ૨૨-૨૪ જે શ્રી રજોદર્શન થયા છતાં પણ પાત્ર વગેરેના સ્પર્શ કરે છે, તે ધડપણમાં વિધવા થાય છે. ૨૫ જે શ્રી પતિ-ધર્મમાં અનુકૂળ રહેતી નથી, તે શ્રી બાળવિધવા થાય છે ને મોટું દુઃખ પામે છે. ૨૬ શ્રીઓને રંડાપો આવવાનું કારણ આ પાપ જ છે. હે લક્ષણ ! તેવાં કર્મની પણ હું જ્ઞાતિ કહું છું. ૨૭ ઋષિપંચમીનું વ્રત કરવાથી શ્રીઓનું રજોદર્શનથી થયેલું જે કાંઈ પાપ હોય તે નષ્ટ થાય છે, એમ વેદ ગળુનાર પુરુષો કહે છે. ૨૮ સુપડા-વાળું વાચન આપી લક્ષ્મી વ્રત વગેરે કરવાથી પણ સધળો રજોદર્શનનો દોષ નષ્ટ થાય છે, એમાં સંશય નથી. ૨૯ લક્ષણો વિષે વ્રત કરવાથી પણ રજોદર્શનનો મોટો દોષ જલદીથી અવશ્ય નિર્મૂલ થાય છે. ૩૦

હિતિ તસ્ય વચઃ શ્રુત્વા પુનઃ પપ્રચ્છ લક્ષણા । મનસા શંકિતા શૂત્વા સાદુરં ક્ષનિપંચમમ્ ॥ ૩૧ ॥ સાધુ સાધુ મહાભાગ ચિંત્તં મે ભયચિહ્નલમ્ । લક્ષવર્તિવ્રતસ્યાસ્ય વિધાનં કીદૃશં વદ ॥ ૩૨ ॥ કસ્મિન્માસે પ્રકર્તવ્યં કસ્મિન્ચૈવ સમર્પણમ્ । જ્યાપનં કથં કાર્યં કિં ફલં તસ્ય વા મુને ॥ ૩૩ ॥ તથા પ્રુષ્ઠો યાજકોઽપિ લોકાનાં હિતકામ્યવા । ફલં વિધાનં તત્સર્વં તદાઽવોચન્મહાહુનિઃ ॥ ૩૪ ॥ કોમ-શસ્ય ક્ષત્રીનાં ચ સંવાદં કથયામિ તે । કાલો હિ કાર્તિકો માસો માયો વૈશાખ યવ વા ॥ ૩૫ ॥ સદ્વચ્ચયુગિતં તત્તુ વ્રતમેતદિ કાર્તિકે । તત્સાત્કોદિયુગં મદ્રે માયે માસિ

વ્રતોત્તમમ્ ॥ ૩૬ ॥ તસ્માદનંતગુણિતં કલ્પં વૈશાલમાસિ
વૈ । એતન્માસત્રયં કાર્યં યસ્મિન્માસે સમાપ્યતે ॥ ૩૭ ॥
તસ્માન્માસદ્વયાત્પૂર્વે પ્રારબ્ધવ્યં વ્રતં સ્વિદમ્ । અંતે માસિ
પ્રકુર્વાત સમાપ્તિ ચ વિચક્ષણાઃ ॥ ૩૮ ॥ સહસ્રવર્તિમિઃ
કુર્વાદારાતિ વિષ્ણવેડન્વદમ્ । ગોષ્ટતેનાથ તૈલેન સમ્યગ-
ન્યૈર્મનોરૈઃ ॥ ૩૯ ॥ યસ્મિન્માસે સમાપ્તિઃ સ્યાત્પૂર્ણિમાયાં
ચ કારયેદ્ । ઇયાપનં વિધાનેન વ્રતસંપૂર્તિકારણમ્ ॥ ૪૦ ॥

એવાં તે મુનિનાં વચનો સાંભળી, મનમાં શંકા થવાથી
પેલી લક્ષ્મણ મુનિરાજને આદરથી પૂછવા લાગી. ૩૧
હે મહાભાગ ! આપે ધણું સારું કહ્યું, પણ હવે મારું
ચિત્ત ભયથી ગભરાય છે, માટે આ લક્ષ્મણ વ્રતનો
કેવો પ્રકાર છે તે કહો. ૩૨ આ વ્રત કયા માસમાં
આરંભવું ? અને કયા માસમાં તેની સમાપ્તિ કરવી ? તેનું
ઉઘાપન કેવી રીતે કરવું ? તે કરવાથી શું ફળ થાય છે ?
તે પછી કહો. ૩૩ એ પ્રમાણે લક્ષ્મણના પૂછવાથી યાજ્ઞક
મુનિએ લોકાનાં કલ્યાણ માટે 'લોમશ અને બીજા મુનિ-
ઓનો સંવાદ કહ્યું હું,' એમ કહી વ્રતનું વિધાન અને
ફળ વગેરે સઘળું કહેવા મારું. આ વ્રત કરવાનો કાળ
કાર્તિક, માધ વા વૈશાખ માસ છે. ૩૪-૩૫ આ વ્રત
કાર્તિક માસમાં કરવાથી હજાર ગણું પુણ્ય થાય છે,
માધ માસમાં કરવાથી કરોડગણું પુણ્ય થાય છે; ૩૬
અને વૈશાખ માસમાં કરવાથી અનંત ગણું પુણ્ય થાય
છે. આ વ્રત ત્રણ માસ સંધી કરવું. જે માસમાં વ્રતની
સમાપ્તિ કરવી હોય, તેથી બે મહીના આગમ્ય વ્રતનો
આરંભ કરવો. છેલ્લા માસમાં વ્રતની સમાપ્તિ કરવી. ૩૭-૪૦
હમેશાં ધી વા તેજ પૂરી હજાર દીવેટથી વિષ્ણુની આરતી
ઉતારવી. ૩૮ જે માસમાં વ્રત સમાપ્ત થાય, તે માસની
પૂર્ણિમાને દિવસે વિધિથી ઉઘાપન કરવું જેથી વ્રત પૂર્ણ
થાય. ૪૦

પ્રાતઃ જાત્વા શુચિર્ભૂત્વા પંચગવ્યં તુ પ્રાણયેદ્ । પુण्या-
દ્વાચનં કૃત્વા ઘૃત્વા ચાચાર્યમુત્તમમ્ ॥ ૪૧ ॥ ત્રયોદશ-
ત્વિજો મદ્રે સાગ્રિકાન્દ્રશુયાત્તતઃ । સતિલૈશ્વ યવૈઃ કુર્યાં-
દમેનયઃ ક્રુચા દ્વિજઃ ॥ ૪૨ ॥ વત્યાં દશાશતઃ કુર્યાંતર્પણં
તુ વિચક્ષણઃ । તર્પણસ્ય દશાશેન હોમં કુર્યાદ્વિધાનતઃ
॥ ૪૩ ॥ તર્પણોકેન મન્ત્રેણ સાઙ્યેન પાયસેન ચ । પાકા-
શીમિઃ સમિદ્ગ્રિશ્વ હોમયેષ્ઠ તતઃ પરમ્ ॥ ૪૪ ॥ પૂર્તં તુ
વિષ્ણુનાયકયા હોમસ્થાપં વિધિઃ સ્મૃતઃ । અષ્ટકર્ણિકયા
યુક્તં વેદ્યાં પથં તુ સંહિલેદ્ ॥ ૪૫ ॥ કલશસ્ત્રત્ર તુ
સ્થાપ્યઃ સપિધાનઃ સવજ્રકઃ । રૌપ્યસ્તામ્નો મૃન્મયો વા
વજ્રયુગ્મેન વેષ્ટિતઃ ॥ ૪૬ ॥ તદ્દયોપરિ ન્યસેરેવં લક્ષ્મ્યા
સહ સુવર્ણકમ્ । રાજતં હીપપાત્રં ચ સ્વર્ણવર્તિસમન્વિતમ્
॥ ૪૭ ॥ તતો માસાધિદેવાંશ્ચ સ્થાપયેદેવસન્નિધૌ ।
કાલો વિષ્ણુસ્તથા વહ્નિરવિદ્યોદરો દરિઃ ॥ ૪૮ ॥ દ્વદઃ
શેષો જગદ્ભાષી તેજોરૂપી નિશાકરઃ । નિરંજનઃ ફલા-

દ્યલ્લો વિષ્ણુરૂપી જગત્પ્રમુઃ ॥ ૪૯ ॥ સ્વપ્રકાશઃ સ્વયં-
જ્યોતિશ્ચતુર્દ્યૌ જનામયઃ । પરં બ્રહ્મ વિંચતિમિઃ પૂજયે-
જગદીશ્વરમ્ ॥ ૫૦ ॥ શિરો છલાટં નેત્રે ચ કર્ણૌ નાસાં
સુલ્લં તથા । કંઠં સ્કંધૌ તથા બાહુ સ્તનો વલ્લસ્તપોદરમ્
॥ ૫૧ ॥ નાર્મિ કટી ચ જઘનમૂરુ જાનુ ચ ગુરુકર્કે ।
પાદૌ તદ્વે ક્રમશો જંગાન્યેતાનિ પૂજયેદ્ ॥ ૫૨ ॥

તે દિવસે પ્રાતઃકાલમાં સ્નાન કરી, પવિત્ર યજ્ઞ, પંચ-
ગવ્ય પીવું. પુણ્યાદ્વાચન કરાવી ઉત્તમ બ્રાહ્મણને
આચાર્ય કરવા. ૪૧ પછી તેર અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણોને
ઋત્વિગ્ને કરવા. જેટલી દીવેટો સળગાવી હોય, તેના
દશમાં ભાગનું 'અમેનય' એ મંત્ર બાણી તિલ તથા યવથી
તર્પન કરવું. 'અમેનય' એ મંત્ર બાણી તર્પણના દશમાં
ભાગનો વિધિથી હોમ કરવો. તેમાં ઘી, ખીર અને આખ-
રાની સ્મિધાનો હોમ કરવો. ૪૨-૪૪ વિષ્ણુ ગાયત્રી
બાણી ઘીનો હોમ કરવો. વેદી ઉપર આઠ કલ્પિકાવાળું
કમળ આલેખવું, ૪૫ તેમાં ચાંદીના, ત્રાંખાના વા માટીના
ધડાની સ્થાપના કરવી. તેને બે વજ્ર વીંટવાં. ઉપર
પૂર્ણપાત્ર રાખવું. ૪૬ તેની ઉપર લક્ષ્મીનારાયણની સો-
નાની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી અને રૂપાનું કોઢિયું
કરાવી તેમાં સોનાની વાટ રાખવી. ૪૭ લક્ષ્મીનારાય-
ણની પાસે માસના અધિદેવની સ્થાપના કરવી. 'કાલાય
નમઃ શિરઃ પૂજ્યામિ' એ મંત્ર બાણી મસ્તકની પૂજા કરવી,
'વિષ્ણવે'થી લલાટની; 'વલ્લયે'થી નેત્રની; 'રવ્યે'થી
કર્ણની; 'દામોદરાય'થી નાકની; 'હર્યે'થી મુખની;
'રુદ્રાય'થી કંઠની; 'શેષાય'થી સ્કંધની; 'જગદ્ગણે'થી
બાહુની; 'તેજોરૂપિણે'થી સ્તનની; 'નિશાકરાય'થી વક્ષઃ-
સ્થળની; 'નિરંજનાય'થી પેટની; 'ફલાધ્યક્ષાય'થી
નાભની; 'વિષ્ણુરૂપિણે'થી કડની; 'જગત્પ્રભે'થી જઘ-
નની; 'સ્વપ્રકાશાય'થી સાયળની; 'સ્વયંજ્યોતિષે'થી
ધુટણની; 'ચતુર્વ્યૂહાય'થી ઘંટીની; 'જનાશ્રયાય'થી પગની
અને 'પરબ્રહ્મે નમઃ પાદાગ્રે પૂજ્યામિ' એ મંત્ર બાણી
ફણની પૂજા કરવી. એ પ્રકારે, વિષ્ણુની અંગપૂજા
કરવી. ૪૮-૫૨

પૂરવોપૌ તથા દત્તવા નૈવેદ્યં ચ નિવેદયેદ્ । આચાર્ય
પૂજયેત્પથાદ્બ્રાહ્મણાશ્ચિજસ્તથા ॥ ૫૩ ॥ ગાં પ્રદયાસ્ત-
વસ્તાં ચ સાલંકારાં ગુણાન્વિતામ્ । ત્રિદાસપલ્લં કાંસ્યપાત્રં
ઘૃતેન પરિપૂરિતમ્ । સ્વર્ણેન ચ સંયુક્તમાચાર્યાય નિવેદયેદ્
॥ ૫૪ ॥ કાંસ્યં વિષ્ણુમયં રૌપ્યં ગોષ્ટેન સમન્વિતમ્ ।
સ્વર્ણવર્તિસંયુક્તમતઃ શાંતિં પ્રયચ્છ મે ॥ ૫૫ ॥ इति
મન્ત્રેણ દણાત્ ॥ અથવા તદ્દશપલ્લં તથા ઘૃતસમન્વિતમ્ ।
અથવા તુ યથાશક્ત્યા દણાદાવશ્યકં સ્વિદમ્ ॥ ૫૬ ॥
વ્રતાભાવે ચ યો દયાત્કાંસ્યં ચ ઘૃતપૂરિતમ્ । યાવજ્जीर्वं
સુલપ્રાપ્તિર્ભવત્યેવ ન સંશયઃ ॥ ૫૭ ॥ રજોદોષાદ્વિમુક્ત-
સ્યાત્પૌર્ણેમાસ્યાં દદાતિ યા । બ્રાહ્મણાન્મોજયેત્પથાદ્વિત-

49

એવાં તે મુનિનાં વચન સાંભળી લક્ષણાં ફરીથી પૂછવાં
લાગીઃ—હે મહારાજ ! અગ્નિને લીધે વા હુણ્તાને લીધે
આપના કહેવામાં મને વિશ્વાસ આવતો નથી. ૭૧ તેથી
મને વિશ્વાસ આવે તેવાં હમણાં ઉપાય કહો. એવાં

વેશ્યાનાં વચનો સાંભળી, ઇલાળુ યાજ્ઞક મહારાજ બોલ્યા કે, કેવા ઉપાય કરવાથી તને વિશ્વાસ આવે ? હારે વિરમ-યથી પ્રકૃત્સિત નેત્રવાળી લક્ષ્મણા પુનઃ બોલી:-હે મુનિ-શ્રેષ્ઠ ! હમણાં જ રંડાપો આવવાથી આ કન્યા રડે છે, માટે તેણીને પતિ જીવતો થાય ને રંડાપો દૂર થાય, તેવો ઉપાય કહેા. ૭૨-૭૪ કારણ શ્રીત પુરુષોનું ધન ઇલા છે. એવાં તે લક્ષ્મણાનાં વચનો સાંભળી મુનિ વિરમયથી બોલ્યા કે, ૭૫ હાલ મકરમાં સૂર્ય છે, માથ માસ છે, જે ઉત્તમ ને અધિક ફળ આપનાર છે. ૭૬ માટે આજ ગંગામાં સ્નાન કરી, તે કૃષ્ણાર્પણ કરી તેનું ફળ આ મરેલા માણસને આપ, તેથી એ માણસ મદિરાપાન કરનાર વા ધ્યાનથીને હજીનાર છતાં પણ જીવતો થશે. જો કે તેક્ષયનારોગથી મરણ પામેલો હોય, ૭૭-૭૮ તોપણ માથ માસના પુણ્યથી અવશ્ય જીવતો થશે. પછી વિધિથી લક્ષ્મણે તથા કાંસાનું પાત્ર આપવાથી આ કુમારી પણ મરણપૂર્વત અવશ્ય અખંડ સૌભાગ્યવાળી થશે. તે મુનિનાં તેવાં વચનો સાંભળી લક્ષ્મણાએ જળનો સ્પર્શ કરી, વાણી નિયમમા રાખી સ્નાન કરી તે વિષ્ણુને અર્પણ કરી તેનું ફળ પેલા કુમારીના પતિને આપ્યું. તેના પ્રભાવથી તે તત્કાલ જીવતો થયો. ૭૯-૮૧

શુદ્ધિમાં સ્વે પ્રેષયિત્વાડનાચ્ય પાત્રં ચ કૌત્યકમ્ ।
કુમાર્યાં દાપમામાસ વૈષ્ણવસ્યાપદ્મત્તમે ॥ ૮૨ ॥ ઇતરપુ-
ણ્યપ્રમાણેન કુમારી સાપિ શોભના । યાજ્ઞજીવં જીવત્પત્ની
બન્ધુવઃ શત્રુપુત્રિકા ॥ ૮૩ ॥ કુમારી શોભના નામ તત્પતિઃ
કળમોજકઃ । તદ્વાંધવાસ્તથા સર્વં તુદુદ્ધત્તં ચ લક્ષ્ણમ્ ॥ ૮૪ ॥ યાજ્ઞકં ચ શત્રુ સ્તુત્વા જગ્મસ્તે સ્વનિકેતનમ્ । લક્ષ્મણા
સાપિ દાસેન શુદ્ધિગેન ચ સંયુતા ॥ ૮૫ ॥ માધકાનં તથા
કૃત્વા વ્રતમેતત્કાર સા । તતસ્તુ મરણં પ્રાપ્તો દાસસ્તસ્યાઃ
સહાયકૃદ્ ॥ ૮૬ ॥ ગયો નામ મહારાજશ્ચકવર્તી બન્ધુવઃ સઃ ।
સા લક્ષ્મણા ચ તત્પત્ની સર્વલક્ષણસંયુતા ॥ ૮૭ ॥ બન્ધુવ
લોકવિકૃયાતા જીવત્પત્ની શત્રુપુત્રિકા । અનેનૈવ વિધાનેન
લક્ષ્મણે કરોતિ યઃ ॥ ૮૮ ॥ પુત્રપૌત્રૈઃ પરિહૃતો રાજ્યં
પ્રાપ્નોતિ શાન્તત્ત્વમ્ । ઈત્થં ચા કુરુતે નારી સર્વપાપૈઃ પ્રદ્ધ-
ચ્યોતે ॥ ૮૯ ॥ લક્ષ્મણેતિકથામેતાં પ્રીત્યા ઓપ્યતિ માનવઃ ।
સોઽપિ તત્કલમાપ્નોતિ નાત્ર કાર્યા વિચારણા ॥ ૯૦ ॥ इति
भीष्माशुपुराणे सामान्यतो लक्षवर्तिव्रतं सोधापनं संपूर्णम् ॥

પછી પોતાના પ્રિતમની પાસે કાંસાનું પાત્ર મંગા-
વીને કુમારીને રંડાપો દૂર થવા માટે લક્ષ્મણાએ તેણીના
હાથથી તેનું દાન કરાવ્યું. ૮૨ તેના પ્રભાવથી એ કુમારી
પણ અખંડ સૌભાગ્યવાળી અને ધણી પુત્રવાળી થઈ. ૮૩
આ કાર્યથી શોભના નામની પેલી કુમારી, કૃષ્ણભાજક
નામનો તેનો પતિ ને તેનાં સગાંવહાલાં સર્વે પ્રસન્ન થયાં
ને લક્ષ્મણ તથા તે યાજ્ઞક મહારાજની ધણી પ્રશંસા કરી
પોતાને ઘેર ગયાં. પછી લક્ષ્મણાએ પોતાના પ્રિતમની સહા-

યતાથી માધરનાન કર્યું, અને આ વ્રત પણ કર્યું. પછી
મરણ પામેલો તે દાસ લક્ષ્મણાનાં વ્રતમાં સહાય કરવાથી
ગય નામનો મોટો ચક્રવર્તિ રાજા જન્મ્યો, અને લક્ષ્મણ
તેની માં થઈ. ૮૪-૮૭ તે સર્વ લક્ષ્મણવાળી અને અખંડ
સૌભાગ્યવાળી થઈ, ને સર્વ જન્મમાં પ્રસિદ્ધ હતી.
તેણીને સંયુત્તો હતા. જે માણસ આ પ્રકારે લક્ષ્મણેનું
વ્રત કરે છે, તે પુત્રપૌત્રની સાથે ચિરકાલ સાથે તેવાં
રાજ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. જે માં એ પ્રમાણે વ્રત કરે, તે
સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે. ૮૮-૯૦ જે માણસ પ્રીતિથી
આ લક્ષ્મણેની કથા સાંભળે છે, તેને પણ લક્ષ્મણેનું
ફળ થાય છે, તેમાં કંઈ સંદેહ આશુવા જેવું નથી. ૯૦
એ પ્રમાણે વાયુપુરાણમાં સામાન્ય લક્ષ્મણેવ્રત તથા
તેનું ઉદ્ધાપન કહેલું છે.

૧૯ વિષ્ણુવર્તિ વ્રત (૪)

અથ વિષ્ણુવર્તિવ્રતં લિખ્યતે ॥ યુધિષ્ઠિર ઈલાજ-દેવ-
દેવ જગન્નાથ સંસારાર્ણવતારક । વદ મે સર્વપાપાં વ્રતઃ
સર્વવ્રતોત્તમમ્ ॥ ૧ ॥ યથાઽચરણમાણેન જનાર્ણ સર્વકા-
મદમ્ । અસ્તિ કિંચિત્ત્વ વ્રતં મદિ દેવ દયાનિધે ॥ ૨ ॥
શ્રીકૃષ્ણ ઈલાજ-લક્ષ્મણેવ્રતં વચ્મિ સર્વકામફલપ્રદમ્ ।
વિષ્ણુવર્તીતિ વિશ્વાયં ય્યજ્ઞ રાજન્સમાસતઃ ॥ ૩ ॥ શુભે
તિથૌ શુભે છોડે તારાચંદ્રે ચ શોભને । સમ્યગ્વિશોઽય
કાર્પાસં તુળપૂર્ણિવર્જિતમ્ ॥ ૪ ॥ તત્ચ સૂત્રં વિષાયાશુ
ચતુરંગુલિકા કૃતા । પંચસૂત્રયુતા વર્તિવિષ્ણુવર્તીતિ કથ્યતે
॥ ૫ ॥ એવં કૃષ્ણોલ્લક્ષસંસ્થા ગોષ્ઠેન પરિચ્છતાઃ । ડરીપ-
ણેષ વિષ્ણવમે પાત્રે રાજતમૃન્મયે ॥ ૬ ॥ અથવા પ્રત્યહં
દેવાઃ સદૃશદ્રવ્યસંમિતાઃ । એવં દિનાનિ પંચાશ્વરેતે ધોયા-
પનં ચરેદ્ ॥ ૭ ॥ કુરુરાજ પ્રયત્નેન સર્વપાપપ્રણાશનમ્ ।
શુક્ત્વા યથેક્ષિતાન્ બોગાન્તે સાયુજ્યમામુચાત્ ॥ ૮ ॥
પાર્વત્યા ચ પુરા પૃથં શંકરાય મહારમ્ને । તેનેદં કમિતં
દેવ્યૈ વિષ્ણુવર્તિવ્રતં શ્રમમ્ ॥ ૯ ॥ તથા કૃતા વિષ્ણુવર્તિ-
લક્ષસંસ્થા શ્રમપ્રદા । ડરીપિતા તથા અક્ત્યા સંતુદોઽહં
વ્રતેન ચ ॥ ૧૦ ॥ દત્તં કેલાસમવનં શંકરેણ ચ ધારિતા ।
કર્ત્તવ્યં તુ પ્રયત્નેન જનેન શ્રમમિચ્છતા ॥ ૧૧ ॥ એવ
ચોરીપિતો વિષ્ણુઃ સર્વસૌભાગ્યદાયકઃ । સ મરેત્પાપનિ-
મુંકો વિષ્ણુલોકે મહીયતે ॥ ૧૨ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે દેવના દેવ ! હે જગન્નાથ ! હે
સંસારસમુદ્રમાંથી તારનાર ! હે દેવ ! હે દયાનિધે ! સર્વ
પાપોનો નાશ કરનાર હોય, ને સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ હોય.
અને જે કરવાથી મનુષ્યોની સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ થાય, તેનું
ઉત્તમ વ્રત આપના જાણુવામાં હોય તો મને કહેા. ૧-૨
શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે રાજા ! સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરનાર
વિષ્ણુવર્તિ નામનું લક્ષ્મણેવ્રત વ્રત છે, જે હું સંક્ષેપથી
કહું છું તે સાંભળો. ૩ જે દિવસે શુભ તિથિ, શુભ નક્ષત્ર

અને શુભ ચંદ્ર હોય, તે દિવસે શુભ લક્ષમાં તથા ધૂળ વગેરે કાઢી, કપાસને સાફ કરી, તેનું સૂતર કાંતવું. તેની પાંચ તાંતણવાળી ચાર આંગળની જે દિવટ થાય છે, તે વિષ્ણુવર્તિ કહેવાય છે.^{૧૪-૧૫} તેવી લાખ વાટો કરી ભીમાં ઝમીળાવી. પછી તે વાટોમાંથી હમેશાં બંધે હળર વાટો વિષ્ણુની પાસે, રૂપાનાં વા માટીનાં ડાડિયામાં સળગાવવી.^{૧૬} એવી રીતે પચાસ દિવસ સળગાવ્યા પછી તેનું ઉઘાપન કરવું, જેથી સર્વ પાપોનો નાશ થાય, આ લોકમાં ધર્મિષ્ઠ ભોગ મળે ને અંતે સાયુજ્યમુક્તિ મળે.^{૧૭-૧૮} પૂર્વે પાર્વતીએ મહાત્મા સંકરને પૂછ્યું હતું, તેથી તેણે આ વિષ્ણુવર્તિ નામનું વ્રત દેવીને કહ્યું હતું.^{૧૯} પછી પાર્વતીએ લાખ વિષ્ણુવર્તિ કરી અને ભક્તિથી પેટાવી તેથી હું પ્રસન્ન થયો હતો ને મેં તેને કેલાસ-સ્થાન આપ્યું ને સંકરે તેનો સ્વીકાર કર્યો. ^{૨૦-૨૧} શુભ ધ્રુવનાર પુરુષે આ વ્રત અવરૂપ કરવું. જે માણસ સર્વ સૌભાગ્ય આપનાર વિષ્ણુની પાસે ભક્ષવર્તિઓ સળગાવે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ વિષ્ણુલોકમાં પૂનમ છે. ^{૨૨}

ઉપાપર્ન યથાર્થે સ્વે શ્વે રાજન્સમાસતઃ । કૃતેન યેન સર્વકં કર્મ પ્રાપ્નોતિ માનવઃ ॥ ૧૩ ॥ કાર્તિકયામયથા માસ્યાં વૈશાખ્યાં વા હ્યમે દિને । પ્રતિમાં કારયેદ્વિષ્ણોઃ સૌભર્ગી માષમાત્રતઃ ॥ ૧૪ ॥ કલશં કારયેતાર્ચ પૂર્ણ-પાત્રેન સંયુતમ્ । આચાર્ય વરયેત્પૂર્વે પંચક્લિયગુરતં વ્રતી ॥ ૧૫ ॥ પુષ્પાદવાચનં કૃત્વા ગણેષં પૂજયેતતઃ । વિધાય સર્વતોમદં પંચવર્ગં યથાવિધિ ॥ ૧૬ ॥ સ્થાપયેત્ પ્રતિમાં વિષ્ણોઃ કલશે ચ નવે હ્યમે । વજ્રદ્રવ્યેન સંવેદ્ય પૂજયેત્કલ્પોપરિ ॥ ૧૭ ॥ પૂજયેચ યથાશક્ત્યા બ્રહ્માયા દેવતાઃ સુમાઃ । રાત્રીં જાગરણં કૃત્યાંકૃત્યુપાદૈર્ણવૈં કથામ્ ॥ ૧૮ ॥ પ્રમાતે વિમલે જ્ઞાત્વા પુનઃ સંપૂજ્ય વૈ વિશ્વમ્ । પ્રતિષ્ઠાપ્ય તતો વર્દિ સ્વપૃષ્ઠોક્તવિચાનતઃ ॥ ૧૯ ॥ હુઘ્રયાદિષ્ટગાયત્ર્યા સહસ્રં પાયસં હ્યમમ્ । તર્પણં દક્ષસાહસં માર્જનં શ્વતમાચરેત્ ॥ ૨૦ ॥ સૌભર્ગી વર્તિકાં કૃત્વા પાત્રે રજતસંભવે । કાર્પાસલલિસંયુક્તાં તથા નીરાજયેદદરિમ્ ॥ ૨૧ ॥ આચાર્ય પૂજયિત્વા તુ મંદલં તુ નિવેદયેત્ । બ્રાહ્મણાન્મોજયેત્સમ્યક્ સ્વયં મુક્તીત વાગ્યતઃ ॥ ૨૨ ॥ દ્વિ વિશ્વરહસ્યે વિષ્ણુવર્તિવ્રતં સોધા-પર્નં સંપૂર્ણમ્ ॥

હે રાજન્ । હવે સંક્ષેપથી એ વ્રતનું યથાર્થ ઉઘાપન કહ્યું છે તે સાંભળો. એ ઉઘાપન કરવાથી પૂર્ણ ફળ થાય છે.^{૧૩} કાર્તિક, માષ વા વૈશાખ માસની પૂર્ણિમાને દિવસે વા શુભ દિવસે ઉઘાપન કરવું.^{૧૪} માષ સોનાની વિષ્ણુની મૂર્તિ કરાવવી. ગ્રાંથાનો ધડો તથા પૂર્ણપાત્ર કરાવવાં. એક આચાર્ય તથા પાંચ શ્રદ્ધિભજને વરાવવા.^{૧૫} પુષ્પા-લગાવન કરાવી, અણુશૂણ કરવી. પાંચ રંગોથી સર્વ-

તોભદ્રમંડલ કરી, તેમાં નવા ધડાની સ્થાપના કરી તેની ઉપર બે વજ્રો વાંટી વિષ્ણુમૂર્તિની સ્થાપના કરવી. પછી તેની તથા બ્રહ્મા વગેરે દેવતાઓની યથાશક્તિ પૂજા કરવી. રાતે જાગરણ કરવું ને વિષ્ણુકથા સાંભળવી.^{૧૬-૧૮} પછી પ્રાતઃકાલ થાય સારે સ્નાન કરી ફરીથી વિષ્ણુપૂજન કરવું. ત્યાર બાદ પોતાનાં ગૃહ-સૂત્રમાં કહેલા વિધિથી અભિની સ્થાપના કરવી ને વિષ્ણુ-ગાયત્રી બાળી, ખીરની હળર આહુતિ આપવી. દશ હળર વખત તૃણ કરવું ને સો વખત માર્જન કરવું.^{૧૯-૨૦} રૂપાના પાત્રમાં સોનાની વાટ અને કપાસની વાટ મૂકી તેથી વિષ્ણુને આરતી ઉતારવી.^{૨૧} છેવટે આચાર્યની પૂજા કરી મંડલ તેને આપી દેવું ને વિધિથી બ્રાહ્મણોને જમાડી, મૌનવ્રતથી પોતે ભોજન કરવું.^{૨૨} એ પ્રકારે વિષ્ણુરહસ્યમાં વિષ્ણુવર્તિવ્રત અને તેનું ઉઘા-પન કહેલું છે.

૨૦ દેહવર્તિ વ્રત (૫)

અથ દેહવર્તિવ્રતં ક્લિયતે ॥ સત્ત્વ ઉવાચ-કૈલાસશિ-લરાસીનં દેવદેવં જગદ્ગુરુમ્ । પંચવર્ગં દશમુર્તિં શૂળપાણિં ત્રિનેત્રકમ્ ॥ ૧ ॥ કપાલચક્રાંગુલધરં લઘુસેટકધારિ-ણમ્ । પિનાકપાણિં દેવેશં વરદામયપાણિનમ્ ॥ ૨ ॥ અસ્માંગવ્યાલક્ષોમાર્ચ્ય શર્ણાક્રુતચોલરમ્ । કૈલાસશિલરા-વાસં સુર્યકોટિસમપ્રભમ્ ॥ ૩ ॥ ક્રીડિત્વા સુષિરં કાલં ગણેશાદીન્વિવિષ્ટય ચ । વિસૃજ્ય દેવતાઃ સર્વાં ઇલાકિન-મ્ભસ્થિતમ્ ॥ ૪ ॥ તં હૃદ્યા દેવદેવેશં પ્રહૃદં ચાલકોચ-નમ્ । અપાપુચ્છતદા દેવી યદ્ગોપ્યં વ્રતશ્ચતમમ્ ॥ ૫ ॥

સત્ત્વ કહે છે-જે કેલાસ પર્વતના શિખર ઉપર વસનાર છે, દેવના પાંચ દેવ છે, જગતના ગુરુ છે, જેને પાંચ મુખ છે, દશ હાથ છે, હાથમાં ત્રિશૂલ છે, ત્રણ નેત્ર છે.^૧ કપાળ, ખડ્ગવાં, ખરૂં, ખેટક, વરદ અને અભયને ધારણ કરનાર છે, દેવોના ધંધ છે,^૨ ભરૂં અને સર્પોથી સુશોભિત છે, મુકુટમાં ચંદ્ર છે, કરોડ સૂર્ય જેવી જેની કાંતિ છે એવા અને ચિરકાલ પર્વત વિહાર કરી મણેશ્વાદિક તથા ખીળ દેવતાઓને વિદાય કરી કેલાસ પર્વતના શિખરપર સુખથી પ્રસન્નતામાં બેઠેલા છે, તે મહાદેવને જોઈ પાર્વતીએ ઉત્તમ શુભ વ્રત પૂછ્યું.^{૩-૫}

દેવ્યુવાચ-દાનધર્માનનેકાંશ્ચ શુસ્વા તીર્થાન્યનેકશઃ । માસ્તિ મે નિશ્ચયો દેવ આમિતાઙ્કે સ્વયા પુનઃ ॥ ૬ ॥ વ્રતાનાશ્ચત્તમં દેવ કથયસ્વ મમ પ્રમો । યેન ધર્મીને દેવેશો માદુર્વેઃ પ્રાપ્યતે મુચિ ॥ ૭ ॥ સ્વર્ગાપવર્ગદં સૌક્યં નર-કાર્ણવતારકમ્ । તદ્દેહં મોહમિષ્ટાશિ મહાપ્રાણીં હિતાય ચ ॥ ૮ ॥ યેન મુક્તેન લોકોડયં શિવસાચુચ્યમાનુવાદ । શિવ ઉવાચ-યન કત્યપિદાકૃતારં નરાણાં શુક્ષિદાયકમ્

॥ ૯ ॥ શ્વેત દેવિ પ્રયત્નેન કથયામિ તવાસિકમ્ ।
કાર્તિકે માર્ગધીર્ષે વા માધે માસિ પ્રયત્નતઃ ॥ ૧૦ ॥
પદ્મયોરુમયોર્મધ્યે શુભે યોગે શુભે દિને ।
૧૧ ॥ કાર્પાસં નિસ્તૂળં કૃત્વા
વર્તિ કૃત્વા પ્રયત્નતઃ । પાર્ણાશુઠશિલાંતં ચ સ્વચારીરપ્રમા-
ણતઃ ॥ ૧૨ ॥ ધૂર્નં વિર્માય યત્નેન તંતુત્રિતયસંયુતામ્ ।
તત્સ્ય વર્તિ વિધાયાય સમ્યગાપ્લાઘ્ય ગોષ્ઠતે ॥ ૧૩ ॥
દીપદાનં પ્રકુર્ચીત પ્રીતયે મમ પાનવે । પ્રત્યહં દીપયેદીપં
યાવત્સંવત્સરં ભવેત્ ॥ ૧૪ ॥ અથવા એકમાસે વા વઘુ-
તરણત્રયમ્ । દીપામ્પ્રજ્વાલયેદ્ભક્તયા મમ સંતોષહેતવે
॥ ૧૫ ॥ ડયાપનં વત્સરાતે કુર્વાદ્ભિભવસારતઃ । દેહદીપ-
સર્મ દાનં ન કિંચિદિદં વિચિતે ॥ ૧૬ ॥ મહાપાપપ્રશમનં
સ્વર્ગલોક્યવિવર્ધનમ્ । ઓમ્ કથયિષ્યામિ હૃતિહાસં
પુરાતનમ્ ॥ ૧૭ ॥ શ્વેત દેવિ પ્રયત્નેન કથાં પૌરાણિકીં
શુભામ્ ॥

પાર્વતી પૂછે છે-હે શંકર ! અનેક દાન, ધર્મ અને
તીર્થોનું માહાત્મ્ય સાંભળી અને કરી નિશ્ચય થતો નથી.
હે દેવ ! આપે અને ભભાવી દીધી છે.^૧ હે દેવ ! હે
પ્રભો ! માટે હવે અને અતિ ઉત્તમ વ્રત કહો. જે
કરવાથી અનુષ્ઠાને શંકરની પ્રાપ્તિ થાય,^૨ સ્વર્ગ અને
ભોક્ષ મળે, સુખ મળે, અને નરકરૂપી સમુદ્ર તરી
બવાય, તેમ જ જે સાંભળવાથી સાયુભ્યમુક્તિ મળે
છે એવું જે વ્રત હોય તે, લોકોનાં કથ્યાણુ માટે હું
સાંભળવા ઈચ્છું છું. શંકર કહે છે-હે દેવિ ! જે કાંઈને
પશુ કહેલું નથી અને જે ભોક્ષ આપનાર છે, તે વ્રત હું
તમને કહું છું તે સાવધાન થઈ સાંભળો. કાર્તિક, માર્ગ-
શીર્ષ વા માસ માસના શુકલ વા કૃષ્ણ પક્ષની એકા-
દશી, ત્રયોદશી વા ચતુર્દશીના શુભ યોગવાળા શુભ
દિવસે ઉપવાસ કરવો,^{૩-૧૧} પ્રથમ કપાસને સાફ
કરી તેનું ઉત્તમ સૂતર કાંતી પોતાના પગના અંશુદાથી
તે મસ્તક સ્પર્શી- એટલે પોતાનું શરીર જેટલું લાંબું
હોય તેટલા લાંબા સૂતરના ત્રણ તાંતણા લઈ તેની
વાટ કરવી. તેને ગાયના ઘીમાં બાંજવી,^{૧૨-૧૩} મને
પ્રસન્ન કરવા માટે દીવો કરવો. એ પ્રમાણે એક
વર્ષ સુધી હંમેશાં દીવો કરવો;^{૧૪} અથવા મને
પ્રસન્ન કરવા માટે એક માસમાં જ ભક્તિથી ત્રણસો
સાઠ દીવો કરવા.^{૧૫} દીવો પૂરા થાય ત્યારે યથાશક્તિ
ઉઘાપન કરવું. આ સંસારમાં દેહવર્તિ જેવું ઉત્તમ
બીજું કાંઈ દાન નથી;^{૧૬} કારણ કે તેથી મહાપાપોનો
નાશ થાય છે અને સ્વર્ગનું સુખ મળે છે.^{૧૭} હે દેવિ !
આ વિષયમાં એક પુરાતની ઉત્તમ કથા કહું છું, તે સાવ-
ધાન થઈ સાંભળો.^{૧૭}

દ્વિતર ડવાચ-અરણ્યે વર્તમાનાસ્તે પાંડવા માર્યયા સહ
॥ ૧૮ ॥ આત્મનો દુઃસ્થનાર્થાય પરચ્ચુઃ કેશવં પ્રતિ ।

યુધિષ્ઠિર ડવાચ-કેનોપાયેન દેવેશ સંકટાદુહરામ્યહમ્
॥ ૧૯ ॥ મુક્ત્વા રાજ્યં ચ દેહાતિ કેન કુર્મિર્મેગ્નમ્ ।
ઝીકૃણ ડવાચ-અસ્તિ ગુપ્તં મહારાજ વ્રતં સર્વાર્થદાયકમ્
॥ ૨૦ ॥ નરીણાં ચ વિશેષેણ પુત્રપૌત્રવર્ધનમ્ । દેહવર્તિઃ
સમાલ્બાતા પ્રાણિનાં સૌહ્યદાયિકા ॥ ૨૧ ॥ આત્મદેહ-
સર્મ સૂત્રં તંતુત્રિતયસંયુતમ્ । તત્સ્ય વર્તિ વિધાયાશુ આજયે
યોગ્ય પ્રદીપયેત્ ॥ ૨૨ ॥ એવં સંવત્સરં પૂર્ણં દયાચ્છંકરહ-
યયે । અથવા માસમધ્યે વા દિનમધ્યે યથાવિધિ ॥ ૨૩ ॥
નીરાજયેન્મહાદેવં તેન તુલ્યતિ શંકરઃ । દદાતિ વિપુલાન્
ભોગાનંતે સાયુક્રયદો ભવેત્ ॥ ૨૪ ॥ ડયાપનં તથા
કુર્વાન્મંઠયં કારયેચ્છમ્ । પુણ્યાહવાચનં કાર્યમાધાર્ય વર-
યેત્તતઃ ॥ ૨૫ ॥ કૃત્તિવિજય કુરસંહ્યાન્દુગ્યાચ્છિન્નતુલ્યે ।
ચિરંચય સર્વોત્તમં કલશં ચ નવં હટમ્ ॥ ૨૬ ॥ સૌવર્ણી
પ્રતિમાં તત્ર મનાનીર્ચકરસ્ય ચ । ડપચારૈઃ પોદ્ધભિઃ
પૂજયેત્કલશોપરિ ॥ ૨૭ ॥ દીપપાનં રાજતં દિ વર્તિ
કૃત્વા સુવર્ણજામ્ । ડ્યંબકેણ ચ મન્થેણ દુનેદ્વદોત્તરં
શતમ્ ॥ ૨૮ ॥ આચાર્યાય ચ તત્પીઠં દણ્ણાશિખયા
યુતમ્ । બ્રાહ્મણાન્ભોજયેત્પશ્ચાત્સવ્યં શુક્લીત વાગ્ધતઃ
॥ ૨૯ ॥ અતિ શ્રુત્વા ચકારાસૌ ધર્મરાજો વૃષોત્તમઃ ।
ઈદં વ્રતં મહાદેવિ સર્વકામસમૃદ્ધિદમ્ । કુલ ત્વં ચ પ્રય-
ત્નેન સર્વાન્કામાનવાપ્સ્યસિ ॥ ૩૦ ॥ અતિ શ્રીર્લક્ષ્-
પુરાણે પાર્વતીશંકરસંવાદે દેહવર્તિવ્રતં સોધાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

મહાદેવ કહે છે-પાંડવો ભ્રાતૃ દ્રૌપદીની સાથે વનમાં
રહેતા હતા ત્યારે પોતાનાં દુઃખના નાશ માટે યુધિષ્ઠિરે
શ્રીકૃષ્ણને પૂછ્યું. યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે દેવેશ ! કયા
ઉપાયરૂઢે આ સંકટમાંથી બહાર નીકળાય ?^{૧-૧૮} અને
આ લોકમાં રાત્ર્ય સુખ ભોગવી અંતે મુક્તિ મળે તે
મને કહો. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે મહારાજ ! સર્વ કામના
સિદ્ધ કરનાર અને વિશેષે કરી આંખોને પુત્રપૌત્રની
ઈદ્ધિ કરનાર, દેહવર્તિ નામનું ઉત્તમ વ્રત છે અને તે
પ્રાણીઓને સુખ આપનાર છે.^{૧૦-૨૧} પોતાના શરીર
જેવડા લાંબા સૂતરના ત્રણ તાંતણા લઈ તેની વાટ કરી
તેને ઘીમાં ભોળી દીવો કરવો.^{૨૨} એ પ્રમાણે શંકરને
પ્રસન્ન કરવામાટે એક વર્ષ સુધી દીવો કરવો અથવા
એક માસમાં વા એક દિવસમાં વિવિધી ત્રણસો સાઠ
દીવો કરવા, તેથી શંકર પ્રસન્ન થાય છે અને તે આ
લોકમાં પુષ્કળ ભોગો આપે છે ને અંતે સાયુભ્યમુક્તિ
આપે છે.^{૨૩-૨૪} પછી ઉઘાપન કરવું. સુંદર મંડપ
બાંધવો. પુણ્યાહવાચન કરવું. આચાર્યને તથા બગી-
આર ઋત્વિજોને વરાવવા, એથી શંકર પ્રસન્ન થાય છે.
સર્વોત્તમમંડલ કરી તેમાં નવા મજબૂત ધડાની સ્થાપના
કરવી.^{૨૫-૨૬} તેમાં શંકરપાર્વતીની સેનાની મૂર્તિની
સ્થાપના કરી તેનું પોડશોપચારરૂઢે પૂજન કરવું.^{૨૭}
રૂપાનું કોડિયું કરાવવું ને તેમાં સેનાની વાટ મૂકવી,

ને 'સૂર્યકં' એ મંત્ર બાળી એકસો આઠ આહુતિ આપવી.^{૨૮} આચાર્યને તે પીઠ આપી દક્ષિણ આપવી ને બ્રાહ્મણો જમાડવા. પછી મીનવ્રતથી પોતે જમવું.^{૨૯} હે મહાદેવિ ! એ સાંભળી સધળાં કામ અને સમૃદ્ધિ આપનાર આ વ્રત યુધિષ્ઠિરે કર્યું હતું; તે માટે હે દેવિ ! તમે પણ વિધિથી એ વ્રત કરો, જેથી તમારા સધળા મનોરથો સિદ્ધ થશે.^{૩૦} એ પ્રમાણે ર્કંડપુરાણમાં શંકર પાર્વતીના સંવાદમાં દેહવાર્ત્તન તથા તેનું ઉદ્ધાપન કહેલું છે.

૨૧ વિષ્ણુ તથા સૂર્યને લાખ નમસ્કાર કરવાનો પ્રકાર

અથ વિષ્ણુસૂર્યકલ્પનમસ્કારવિધિઃ ॥ અંબરીષ ક્વાચ—
હ્રસ્વાકૂળાં કુલ્લુરો બ્રહ્મન વર્મણં દ્યવત । બ્રૂહિ પાપ-
ક્ષયકરં વ્રતં સર્વોત્તમં ધ્રુવે ॥ ૧ ॥ બ્રહ્મણસ્ય દ્વાપત્ય
ગુહદારાવમશ્વિનઃ । સંધ્યાકર્મવિહીનસ્ય તથા દુર્માર્ગવ-
ર્ત્તિનઃ ॥ ૨ ॥ દાસીવેદ્યાસંગિનશ્ચ ચાંદાલીગામિનસ્તથા ।
પરસ્વહારિણશ્ચાપિ દેવદ્રવ્યાપહારિણઃ ॥ ૩ ॥ દેવ-
બ્રાહ્મણહૃતીનાં છેવડકત્વ નરસ્ય ચ । રહસ્યમેવકત્વ્યાપિ
રહસ્યકૃતપાપિનઃ ॥ ૪ ॥ પંચયજ્ઞવિહીનસ્ય દુઃશાન્નનિર-
તસ્ય ચ । ગુહર્નિદાદિ સંશ્ચોતુગુંદ્રવ્યાપહારિણઃ ॥ ૫ ॥
ભારીનાં ચ વિશેષેણ પ્રાયશ્ચિતં મહાવ્રતમ્ । ચતુર્વેદૈઃ પુરા-
ણૈશ્ચ સ્મૃતિવિશેષેષ વિશિતમ્ ॥ ૬ ॥

અંબરીષ પૂછે છે—હે ઇન્દ્રાકુ કુલના ગુરો ! હે બ્રાહ્મણ ! હે ધર્મજ ! હે સારાં વ્રતવાળા ! હે યુને ! પાપોના ક્ષય કરનાર અને સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ એવું વ્રત કહો. બ્રહ્મહત્યા કરનાર, મદિરાપાન કરનાર, ગુરુપત્નીમાં ગમન કરનાર, સંધ્યા ન કરનાર, કુષ્ટ આચરણ કરનાર, દાસી, વેશ્યા વા ચાંડાળણીનું ગમન કરનાર, પરાયું ધન હરી લેનાર, દેવદ્રવ્યનું હરણ કરનાર, દેવ અને બ્રાહ્મણની વૃત્તિનો નાશ કરનાર, ખાનગી વાતને પ્રસિદ્ધ કરનાર, એકાંતમાં પાપ કરનાર, પંચયજ્ઞ ન કરનાર, અસત્ શાસ્ત્રમાં પરાયણ, ગુરુની નિંદા વગેરે સાંભળનાર અને ગુરુનું ધન હરનાર વગેરે પાપી પુરુષોનાં તથા સ્ત્રીઓનાં પ્રાયશ્ચિત માટે મહાવ્રત છે, એમ ચાર વેદ, પુરાણ અને સ્મૃતિઓમાં નિશ્ચય છે. (તે મહાવ્રત કહો.)^{૧-૬}

વસિષ્ઠ ક્વાચ—બ્રહ્મહત્યાદિપાપાનાં પ્રાયશ્ચિતં યદી-
ચ્છસિ । તદા કલ્પનમસ્કારવ્રતં કુરુ મરીપતે ॥ ૭ ॥
સંકીર્ણકાર્ણાં પાપાનાં પ્રાયશ્ચિતં યદીચ્છસિ । તદા કલ્પ-
॥ ૮ ॥ સંકલીકરણનાં ચ મલિનીકરણસ્ય ચ । અપાત્રી-
કરણનાં ચ પ્રાયશ્ચિતં યદીચ્છસિ । તદા કલ્પ- ॥ ૯ ॥
આવૃત્તીકૃતતાનાં ચ ગામિનઃ કામિનસ્તથા । અશૂલ્લમા-
નુષ્ઠપુનામિચ્છ્યાગામિનસ્તથા ॥ ૧૦ ॥ સંધ્યાકર્મદિ-
ત્યાગસ્ય ચાંદાલીગામિનસ્ત્વૈ । દાસીવેદ્યાસંગિનશ્ચ સંધ્યૈ
વદિ વાંછસિ । તદા કલ્પ- ॥ ૧૧ ॥ પરસ્વહરણત્યાપિ

દેવસ્વહરણસ્ય ચ । રહસ્યમેવકત્વ્યાપિ રહસ્યકૃતપાપિનઃ
॥ ૧૨ ॥ ત્યાગસ્ય પંચયજ્ઞાનાં દુઃશાન્નનિરતેસ્તથા ।
ગુહર્નિદાશ્ચિતેષાપિ ગુહસ્વહરણસ્ય ચ ॥ ૧૩ ॥ લેશાનાં
ચૈવ ચોષ્યાનાં સંધ્યૈં વદિ વાંછસિ । તદા કલ્પ- ॥ ૧૪ ॥
કૃતસ્ય જન્મસાહસ્યૈર્નૈર્કવિધ્યસમસ્ય ચ । અસ્પુરકટસ્ય પાપ-
સ્ય હ્રદ્ય જન્મકૃતસ્ય ચ ॥ ૧૫ ॥ સર્વસ્ય પાપજાતસ્ય
સંધ્યૈં વદિ વાંછસિ । તદા કલ્પ- ॥ ૧૬ ॥
મૃત્યુ મૃપ વિધિ વક્ષ્યે સ્મરણાત્યાપનાશનમ્ । ચાતુર્માસ્યે
તુ સંપ્રાપ્તે કેશવે શયનં ગતે ॥ ૧૭ ॥ આષાઢસ્ય સિત્તે
પક્ષે એકાદશ્યાં સમાહિતઃ । સંકલ્પે તુ વિચાર્યાદૌ પુરત-
શ્ચક્રપાણિનઃ ॥ ૧૮ ॥ અહં કલ્પનમસ્કારવ્રતં કર્તું સમ્મથતઃ ।
નિવિત્તેન વ્રતં સાંગં કુરુ ત્વં કૃપયા હરે ॥ ૧૯ ॥ પાપપંકે
નિમગ્ન માં પાપકર્ષુ દુરાસદમ્ । વ્રતેનાનેન હપ્રીતઃ સમુદ્ધર
જગત્પતે ॥ ૨૦ ॥ હિતિ સંકલ્પ્ય મનસા પ્રારભેદ્યવ્રતમ્-
તમમ્ । વિષ્ણવેષ્ય સવિત્રે ચ નમસ્કારાનપ્રયસનતઃ ॥ ૨૧ ॥
પ્રાતઃ જાત્વા સદા કુર્યાન્મધ્યાહ્નાવધિવાગ્યતઃ । યથા-
સંકલ્પં પ્રકુર્વાત કાર્તિકે તુ સમાપયેત્ ॥ ૨૨ ॥ દુષ્ટશાક-
મધાર્જ વા ન ક્ષુઝીત કદાચન । અનૂત ન ચદેત્ કાપિ
ન ધ્યાયેત્યાપપુરુષમ્ ॥ ૨૩ ॥ દેવાર્ચનં જપં હોમં ન
ત્યજેતુ કચંચન । અતિપીન્દુર્યજેતિત્યં સ્વસ્ય શકત્યનુ-
સારતઃ ॥ ૨૪ ॥ કાર્તિકે માસિ સંપ્રાપ્તે વૌર્ણમાસ્યાં તતઃ
પરમ્ । સંત્યાપ્ય કલ્પશં પૂર્ણં સર્વજ્ઞ સપિતાનકમ્ ॥ ૨૫ ॥
વિષ્ણોશ્ચ પ્રતિમાં તત્ર સસૂર્યસ્ય દુર્વર્ણજામ્ । નામભિઃ
કેશવાચૈશ્ચ મિત્રાચૈશ્ચ પ્રપૂજયેત્ ॥ ૨૬ ॥

વસિષ્ઠ કહે છે—હે રાજન્ ! જો બ્રહ્મહત્યા વગેરે પાપોનું પ્રાયશ્ચિત કરવું હોય તો લક્ષ નમસ્કારનું વ્રત કરો. જો સંકીર્ણક પાપોનું પ્રાયશ્ચિત કરવું હોય તો લક્ષ નમસ્કારનું વ્રત કરો. જો સંકલીકરણ, મલિની કરણ અને અપાત્રીકરણનાં પ્રાયશ્ચિતોની ઇચ્છા હોય તો લક્ષ નમસ્કારનું વ્રત કરો. જો આશની સ્ત્રી, પુત્રી, સાસુ, માતા, પુત્રની વહુ સગે ઇચ્છાથી વા કામથી ગમનનું (ધ્યાન જ થયું હોય); સખ્યા વગેરે કર્મના ત્યાગનું, ચાંડાલીગમનનું, દાસી અને વેશ્યાગમન કરવાનું પ્રાયશ્ચિત કરવું હોય તો લક્ષ નમસ્કારનું વ્રત કરો. પારકું ધન હરી લેવાનું, દેવદ્રવ્ય હરી લેવાનું, ગુપ્ત વાતને પ્રસિદ્ધ કરવાનું, એકાંતમાં પાપ કરવાનું, પંચદોષોના લાગ કરવાનું, ગુરુનિંદાના શ્રવણનું, ગુરુના ધનનું હરણ કરવાનું ને લેશ તથા ચોષ્ય (પદાર્થોનું ભક્ષણ થયું હોય ને) તેના દોષનું પ્રાયશ્ચિત કરવા ઇચ્છતા હો તો લક્ષ નમસ્કારનું વ્રત કરો. જો હળશે જન્મોમાં કરેલાં મેરુને વિષ્ય જેવડાં મોટાં મોટાં પાપો તથા આ જન્મમાં કરેલાં સધળાં પાપોનો નાશ કરવા ઇચ્છતા હો તો લક્ષ નમસ્કારનું વ્રત કરો. હે રાજન્ ! જેનું સ્મરણ કરવાથી પાપોનો નાશ થાય છે તેવા પ્રકાર કહું છું તે સાંભળો.^૬

આત્મસામાં દેવશ્યની એકાદશીને દિવસે પ્રથમ વિષ્ણુની પાસે, 'હે હરે! હું લક્ષ્મી નમસ્કાર નામનું વ્રત કરવાના પ્રારંભ કરું છું, તે કૃપા કરી આપ નિર્ધિક્ષ પૂર્ણ કરો. હે જગત્પતે! આ વ્રતથી પ્રસન્ન થયેલા આપ, પાપરૂપી કાદવમાં હું બૂઓ છું તે પાપરૂપ છું તેના ઉદ્ધાર કરો.' એ પ્રકારે મનમાં સંકલ્પ કરી આ ઉત્તમ વ્રતનો આરંભ કરવો. હંમેશાં પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી, મૌન રાખી, મધ્યાહ્ન સુધી વિષ્ણુ તથા સૂર્યને નમસ્કાર કરવા, હંમેશાં તે નમસ્કાર વિધિથી કરવા અને સરખી સંખ્યાના કરવા. કાર્તિક માસમાં તેની સમાપ્તિ કરવી, એ વ્રત કરતાં કોઈ દિવસે પણ ખરાબ શાક કે અન્ન ખાવું નહોં, અસત્ય બોલવું નહોં, પાપીપુરુષનું ધ્યાન કરવું નહોં, કોઈ પ્રકારે પણ દેવપૂજન, જપ કે હોમનો ત્યાગ કરવો નહોં. હંમેશાં યથાશક્તિ અતિથિનું પૂજન કરવું. કાર્તિક માસની પૂર્ણિમાને દિવસે જળથી ભરેલા વચ્ચવાળા ધડાની સ્થાપના કરવી, તેની ઉપર પૂર્ણપાત્ર રાખવું; તેમાં વિષ્ણુની સોનાની મૂર્તિની સ્થાપના કરી, કેશવાદિ નામોવડે પૂજા કરવી, ને મિત્રાદિ નામોવડે સૂર્યની મૂર્તિની પૂજા કરવી. ૭-૨૬

પરમાર્થ ચ નૈવેયં કુર્વાત્પશ્યાન્ન તર્પણમ્ । પૌરુષેણ ચ સૂક્ષ્મેન તિલગોપૂમતંકુલે: ॥ ૨૭ ॥ દેવદેવ જગન્નાથ સર્વ-વ્રતકલપ્રદ । વ્રતેનાનેન સુપ્રીતો ઘૃહાણાર્યે મયાડર્પિતમ્ ॥ ૨૮ ॥ એવમર્ચ્યવ્યં દયાત્પશ્યાદ્દોમં સમાચરેદ્ ॥ પૌરુ-ષેણ ચ સૂક્ષ્મેન શતમદ્યોત્તરં ચરમ્ ॥ ૨૯ ॥ આકૃષ્ણેનેતિ સૂર્યાય શતમદ્યોત્તરં કુનેદ્ ॥ હોમશેષં સમાપ્યાથ પૂર્ણાહુતિ-મતઃ પરમ્ ॥ ૩૦ ॥ આચાર્ય પૂજયેત્પશ્યાદ્વાદ્રોમિથુનં ઘુરોઃ । બ્રાહ્મણાન્મોજયેત્પશ્યાચ્છતં વા પંચર્ધિકતિમ્ ॥ ૩૧ ॥ દક્ષિણં ચ યથાશક્ત્યા મંદકલં ચૈવ દાપયેદ્ ॥ અનુજ્ઞાતસ્તુ તથૈવ સ્વયં શ્રુજીત ધૈધુમિઃ ॥ ૩૨ ॥ હરં પુર્ણં વ્રતં રાજન્પાપારણ્યદશાનલમ્ । સર્વકામપ્રદં કૃણાં સયો વિષ્ણુપ્રિયંકરમ્ ॥ ૩૩ ॥ મોહપ્રદં ચ કર્તુર્ણાં જ્ઞાન-માર્ગપ્રદં શુભમ્ । નાનેન સદૃશં કિંચિન્નિદુ લોકેડુ વિચરેતે ॥ ૩૪ ॥ સર્વવામાશ્રમાર્ણાં ચ વિહિતં શ્રુતિષોરિતમ્ । નારીર્ણાં સજ્જવાનાં ચ વિજ્ઞવાનાં વિશેષતઃ ॥ ૩૫ ॥ હૃતિ શ્રીમવિશ્વપુરાણે વિષ્ણુસૂર્યજ્ઞનમસ્કારવ્રતં સોચાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

પરમાજનું નૈવેદ્ય કરવું તથા પછી તર્પણ કરવું. પુરુ-ષસૂક્ત બાળી 'હે દેવના દેવ! હે જગન્નાથ! હે સર્વે વ્રતોનું કૃણ આપનાર! આ વ્રતથી પ્રસન્ન થઈ મેં આ-પેલા અર્ચનું ગ્રહણ કરો.' એ મંત્ર બાળી તિલ, ધઉ અને અક્ષતવાળા ત્રણ અર્થ આપવા. પછી પુરુષસૂક્ત બાળી વિષ્ણુને ચરુની એકસો આઠ આહુતિ આપવી. તેમ જ 'બ્રાહ્મણેન' એ મંત્ર બાળી સૂર્યને એકસો આઠ આહુતિ આપવી. હોમશેષ સમાપ્ત કરી પૂર્ણાહુતિ કરવી.

પછી આચાર્યની પૂજા કરી તેને બે ગાય આપવી. સો વા પચીસ આઠણો જમાડી તેઓને યથાશક્તિ દક્ષિણ આપવી. મંદકલ પણ આપી દેવું, ઘાઠણોની આઠા બધે સર્વાવહાલાની સાથે ત્યાંજ મોજન કરવું. હે રાજન્! આ વ્રત પુરુષકારક, પાપરૂપી વનમાં અભિરૂપ, સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર, વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરનાર, શેષ આપ-નાર, જ્ઞાન આપનાર અને ઉત્તમ છે. ત્રણ સોડામાં આ વ્રત જેવું બીજું કોઈ નથી. વેદમાં કહેલા આ વ્રત કર-વાનો અધિકાર સર્વ વર્ણ અને સજ્જવા તથા વિધવા સ્ત્રી, એમ સર્વને છે. ૨૭-૩૫ એ પ્રમાણે ભવિષ્યપુરા-ણમાં સૂર્યને તથા વિષ્ણુને લક્ષ્મી નમસ્કાર કરવાનું વ્રત તથા તેનું ઉચાપન કહેલું છે.

૨૨ મંગલાગૌરી વ્રત અને પૂજા

અથ મંગલાગૌરીવ્રતમ્ ॥ एतच्च विवाहात्मप्रथमे वत्सरे आचणमासे भौमवात्सरे प्रारभ्य पंचवर्षपर्यंतं प्रतिवत्सरं आचणमासेषु चतुर्षु भौमवात्सरेषु कर्तव्यम् ॥ १ ॥ तत्र प्रथ-मवत्सरे मातृघृटे, द्वितीयादिषु भर्तृघृटे कार्यम् ॥ २ ॥ तत्प्र-कारम् प्रथमे वत्सरे देशकाळौ संकीर्त्य मम पुत्रपौत्रादिवं-ततितृहयैवैषव्यापुरादिसकलवृद्धिद्वारा भौममंगलागौरीमी-त्यर्थं पंचवर्षपर्यंतं मंगलागौरीव्रतं करिष्ये ॥ ३ ॥ इति व्रतसंकल्पं कृत्वा पीठोपरि गौरीं स्थापयित्वा तदमे कोक-व्यवहारादुरोधेन पिष्टमयान् वृद्धपुलादीनिषाय गोघूम-पिष्टमयं महातं रीषं बोधवतन्तुमयवतिसहितं घृतपूरितं प्रज्वालितं निषाय देशकाळौ संकीर्त्य मम पुत्रपौत्रादिवं-ततितृहयैवैषव्यापुरादिसकलवृद्धिद्वारा श्रीमंगलागौरीमी-त्यर्थं व्रतांगत्वेन बिहितं तत्कल्पोक्तप्रकारेण मंगलागौरी-पूजनमहं करिष्ये इति संकल्प्य विज्ઞવાદસારેણ પૂજનં કર્ણાદ ॥ ૪ ॥

કન્યાઓએ વિવાહને પહેલે વર્ષે આવળુ માસના મેઝ-ળવારને દિવસે આ વ્રતનો આરંભ કરવો. તે પાંચ વર્ષ સુધી કરવું.^૧ પાંચે વર્ષમાં આવળુ માસના ચાર મેઝ-ળવારે વ્રત કરવું. તેમાં પહેલા વર્ષમાં માતાપિતાને ઘેર અને પછીના ચાર વર્ષમાં પતિને ઘેર વ્રત કરવું.^૨ તેના પ્રકાર કહે છે;-પહેલે વર્ષે દેશકાલનું ઉચ્ચારણ કરી, નીચેની વિધિ પ્રમાણે સંકલ્પ અને પૂજનાદિ કરવું 'મારા પુત્ર પૌત્ર વગેરે સંતતિની વૃદ્ધિ માટે, અખંડ સૌભાગ્ય માટે, આયુષ્ય વગેરેની વૃદ્ધિ માટે અને મંગલાગૌરીની પ્રીતિ માટે હું પાંચ વર્ષપર્યંત મંગલાગૌરીનું વ્રત કરીશ' એ પ્રમાણે વ્રતનો સંકલ્પ કરી પાટલા ઉપર ગૌરીની સ્થાપના કરવી.^૩ પછી લોઠ્યવહારના અનુસારથી તેની પાસે લોટનાં છીપર તથા ઉપરવડણે વગેરે શાખી ધઉના લોટથી બનાવેલી મોટી દીવીમાં સોળ તાંતણા-વાળી વાટનો બીનો દીવો કરી, દેશકાલનું ઉચ્ચારણ

કરી, 'મારા પુત્રપાત્ર વગેરે સંતતિની શુદ્ધિ માટે, અખંડ સૌભાગ્ય માટે, આયુષ્ય વગેરેની શુદ્ધિ માટે અને મંગલાગૌરીની પ્રીતિ માટે હું વ્રતના અંગપણાથી કહેલું મંગલાગૌરીનું વ્રત, તે કદપણ કહેલા પ્રકારથી કરીશ,' એવા સંકલ્પ કરી યથાશક્તિ પૂજન કરજું.^૪

તથા-કુંકમાગુરુકિર્તિનાં સર્વાવરણમ્પ્રિતાશ્ચ । નીલ-
કંઠપ્રિયાં ગૌરીં વંદેઽહં મંગલાહવાચ ॥ ધ્યાનમ્ ॥ ૬ ॥
અષાઘ્નક મહાદેવિ સર્વલોકહસપ્રદે । યાવદ્વ્રતમહં કુર્વે
પુત્રપૌત્રાદિહૃદયે । આવાહનમ્ ॥ ૬ ॥ રાજતં વાસનં
દિવ્યં રત્નમાણિક્યસોમિતમ્ । મયાનીતં ગૃહાણ ત્વં ગૌરિ
કામારિવલ્લભે । આસનમ્ ॥ ૭ ॥ ગંધપુષ્પાશ્વતૈર્યુક્તમ્ પાંચ
સંપાદિતં મયા । ગૃહાણ મંગલે ગૌરિ સર્વાન્કામાંશ્ચ પૂરય ।
પાચમ્ ॥ ૮ ॥ ગંધપુષ્પાશ્વતૈર્યુક્તમર્ચ્યં સંપાદિતં મયા ।
ગૃહાણ ત્વં મહાદેવિ પ્રસન્ના ભવ સર્વદા । અર્ચમ્ ॥ ૯ ॥
કામારિવલ્લભે દેશિ કુર્વાચમનમંથિકે । નિરન્તરમહં વંદે
શરણૌ તવ પાર્વતિ । આચમનીયમ્ ॥ ૧૦ ॥ પયોદધિવ્રતં
ચૈવ મધુશર્કરયા સમમ્ । પતરસંવાસ્યતં દેવિ જ્ઞાનાર્થે પ્રતિ-
ગૃહ્ણતામ્ । પંચાશ્વતમ્ ॥ ૧૧ ॥ જાહ્નવીતોયમાનીતં શ્રમં
કર્પૂરસંયુતમ્ । જાપયામિ સુરભેષ્ઠે ત્વાં પુત્રાદિકલપ્રદાશ્ચ ।
જાનમ્ આચમનીયમ્ ॥ ૧૨ ॥ વર્ષં ચ સોમદૈવત્યં
કજાયાસ્તુ નિવારણમ્ । મયા નિવેદિતં ભક્ત્યા ગૃહાણ
પરમેશ્વરિ । વષમ્ ॥ ૧૩ ॥ કંચુકીછપવર્ષં ચ
જાનારત્નૈઃ સમન્વિતમ્ । ગૃહાણ ત્વં મયા રત્નં મંગલે
જગદીશ્વરિ । કંચુકીછપવર્ષં ચ ॥ ૧૪ ॥ કુંકમાગુરુકર્પૂર-
કસ્તૂરીચંદ્રચૈર્યુતમ્ । વિકેપનં મહાદેવિ તુર્યં હાસ્યામિ
અક્ષિતઃ । ગંધમ્ ॥ ૧૫ ॥ રંજિતાઃ કુંકમૌષેન અશ્વતા-
શ્વાતિશોભનાઃ । મમૈષાં દેવિ દાનેન પ્રસન્ના ભવ પાર્વતિ ।
અશ્વતાન્ ॥ ૧૬ ॥ હરિદ્રાં કુંકુમં ચૈવ સિન્ધુરં કજજાન્વિ-
તમ્ । સૌભાગ્યદ્રવ્યસંયુક્તં ગૃહાણ પરમેશ્વરિ । સૌભાગ્યદ્ર-
વ્યાણિ ॥ ૧૭ ॥ સેવંતિકાશ્વકુલચંપકપાટકાગ્નૈઃ પુજા-
ગજાતિકરવીરરસાલપુષ્પેઃ । ચિલ્લપ્રવાહનુલ્લીલદલમાલ-
તીભિસ્ત્વાં પૂજયામિ જગદીશ્વરિ મે પ્રસીદ । પુષ્પાણિ
॥ ૧૮ ॥ અપામાર્ગપત્રકુર્વાણપૂરપત્રનાનાવિષધાન્યજીરક-
ધાન્યાકામિ પ્રત્યેકં વૌઢયસંલુપ્તાનિ પંચચિલ્લપત્રાણિ ચ
નામમન્નૈરપેયદે ॥ ૧૯ ॥

તેનો પ્રકાર એવો છેઃ-જેનું અંગ કશ્ચર તથા અશુ-
ચી હિત છે, જે સર્વ અલંકારોથી શોભિતું છે અને
મહાદેવનાં પત્ની છે એવાં મંગલાગૌરીને હું વંદન કરું
છું.' એ મંત્ર બાધી ખાન કરજું.^૫ 'હે મહાદેવિ ! હે સર્વ
લોકોને સુખ આપનારી ! અહીં પધારે અને હું પુત્ર-
પાત્રની શુદ્ધિ માટે જ્યાં સુધી વ્રત કરું ત્યાં સુધી રહો.'^૬
'હે ગૌરિ ! હે મહાદેવપ્રિયે ! રત્ન અને મણિથી શોભીતું
રૂપાતું ઉત્તમ આસનને લાગેલા છું તે મહાશુ કરો,'^૭ 'હે
મંગલે ! હે ગૌરિ ! ચંદન, અક્ષત અને પુષ્પવાળું પાલ

આપને માટે તૈયાર કરેલું છે, તેનું મહાશુ કરો અને
મારી સર્વ કામના પૂર્ણ કરો.'^૮ 'હે મહાદેવિ ! ચંદન,
પુષ્પ અને અક્ષતવાળો અર્ધ આપ માટે તૈયાર કરેલો
છે, તેનું મહાશુ કરો અને મારી ઉપર સદા પ્રસન્ન રહો.'^૯
'હે મહાદેવપ્રિયે ! હે દેવિ ! હે પાર્વતિ ! હે અંબિકા !
હું નિરંતર આપનાં ચરણ વંદુ છું, આ આચમન કરો.'^{૧૦}
'હે દેવિ ! દૂધ, દહીં, ઘી, મધ અને સાકર એ પંચા-
શ્રુત તૈયાર છે, તેનું સ્નાન માટે મહાશુ કરો.'^{૧૧} 'હે
સુરશ્રેષ્ઠ ! કપૂરવાળાં ગંગાનાં જળથી આપ, જે પુત્ર વગેરે
ફળ આપનાર છો તેને હું સ્નાન કરાવું છું.'^{૧૨} 'હે પર-
મેશ્વરી ! જેનો દેવ ચંદ્ર છે. અને જે લોકલજ્જનું
નિવારણ કરનાર છે, તે વચ્ચે હું ભક્તિથી આપું છું,
તેનું મહાશુ કરો.'^{૧૩} 'હે મંગલે ! હે જગદીશ્વરિ ! નાના
પ્રકારનાં રત્નવાળી કાંચળી તથા ઉપવચ્ચ આપને આપું
છું, તે મહાશુ કરો.'^{૧૪} 'હે મહાદેવિ ! કંકુ, અગુરુ, કર્પૂર
કસ્તૂરી અને ચંદનનું વિશેષન આપને ભક્તિથી આપું
છું.'^{૧૫} 'હે દેવિ ! હે પાર્વતિ ! કંકુવાળા સુંદર અક્ષત
આપને આપું છું, તેથી પ્રસન્ન થાઓ.'^{૧૬} 'હે પરમેશ્વરિ !
હરિદ્રા, સિન્ધુર, કાજળ અને સૌભાગ્યદ્રવ્યનું મહાશુ કરો.'^{૧૭}
'હે જગદીશ્વરિ ! સેવંતિકા, બોરસડી, ચંપો, પાટલા,
કમલ, પુનાગ, ભતિ, કરણ, આંબો, અને માલતીનાં
પુષ્પવડે બીલી તથા તુલસીનાં પત્રોવડે તથા પરવાળાથી
આપની પૂજા કરું છું. તેથી મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.'^{૧૮}
પછી નામ મંત્ર બાધી સોળ અપામાર્ગ (અષ્ટા) નાં
પાંડડાં, સોળ ફૂંડાં, સોળ ધતુરાનાં પાનકાં, નાના પ્રકારનાં
ધાન્યના સોળ સોળ દાણા, છરાંના સોળ દાણા, ધાણાના
સોળ દાણા અને પાંચ બીલ્લવપત્ર નામમંત્રોથી ચડાવવાં.^{૧૯}

અર્પાગપૂજા ॥ ડમાયૈ નમઃ પાદૌ પૂઞં । ગૌરૈન્ ० જંવે
પૂઞં । પાર્વત્યૈન્ ० જાહ્નવી પૂઞં । જગદ્દાત્ર્યૈન્ ० જરૂ પૂઞં ।
જગત્પ્રતિષ્ઠાયૈન્ ० કઠી પૂઞં । શાંતિરૂપિણ્યૈન્ ० નામિ પૂઞં ।
દેવ્યૈન્ ० ઉદરં પૂઞં । લોકર્થણ્યૈન્ ० સ્તનો પૂઞં । કાલ્યૈન્ ०
કંઠં પૂઞં । શિવાયૈન્ ० જ્ઞલં પૂઞં । મવાન્યૈન્ ० નેત્રે પૂઞં ।
રુદ્રાણ્યૈન્ ० કર્ણૌ પૂઞં । મહાદેવ્યૈન્ ० લઙ્કાં પૂઞં । મંગલ-
દાત્ર્યૈન્ ० શિરઃ પૂઞં । પુત્રદાયિણ્યૈન્ ० સર્વાંગં પૂઞં ॥ ૨૦ ॥

પછી અંગ પૂજા-‘ડમાયૈ નમઃ પાદૌ પૂજયામિ’ એ મંત્ર
બાધી પગની પૂજા કરવી. ‘ગૌરૈન્’ થી પીડીની, ‘પાર્વત્યૈન્’
થી ધુંટણુની, ‘જગદ્દાત્ર્યૈન્’ થી સાથળની, ‘જગત્પ્રતિષ્ઠાયૈન્’
થી ફેડની, ‘શાંતિરૂપિણ્યૈન્’ થી નાભિની, ‘દેવ્યૈન્’ થી પેટની,
‘લોકર્થણ્યૈન્’ થી મસ્તકની, ‘કાલ્યૈન્’ થી કંઠની, ‘શિવાયૈન્’
થી મુખની, ‘મવાન્યૈન્’ થી નેત્રની, ‘રુદ્રાણ્યૈન્’ થી કાનની,
‘મહાદેવ્યૈન્’ થી લલાટની, ‘મંગલ્યૈન્’ થી મસ્તકની અને
પુત્રદાયિણ્યૈન્ નમઃ સર્વાંગં પૂજયામિ’ એ મંત્ર બાધી સમળા
અંગોની પૂજા કરવી.^{૨૦}

દેવકુમરસોદ્ભવઃ કૃષ્ણાગુરુસમન્વિતઃ । અગ્રેયઃ સર્વદે-
વાનાં ધુપોડ્યં પ્રતિગૃહ્યતામ્ । ધૂપમ્ ॥ ૨૧ ॥ સ્વં જ્યોતિઃ
સર્વદેવાનાં તેજસાં તેજઽત્તમમ્ । આત્મજ્યોતિઃ પરં ધામ
ધીપોડ્યં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ૨૨ ॥ અન્નં ચતુર્વિધં સ્વાદુરસૈઃ
વદ્ભિઃ સમન્વિતમ્ । મધ્યમોજ્યસમાયુક્તં નૈવેદ્યં પ્રતિગૃ-
હ્યતામ્ ॥ નૈવેદ્યમ્ ॥ ૨૩ ॥ આચમનીયમ્ । કરોદ્ધર્તનમ્ ।
ફલમ્ । તાંબૂલમ્ । દક્ષિણામ્ । વજ્રમાણિક્યવૈદ્યૈઃ
કાવિદ્રુમમંહિતમ્ । પુષ્પરાગસમાયુક્તં મૃષણં પ્રતિગૃહ્ય-
તામ્ । મૃષણમ્ ॥ ૨૪ ॥ નીરાજનમ્ । નમો દેવ્યૈઃ ।
પુષ્પાંજલિઃ । પ્રદક્ષિણા । નમસ્કારઃ । પુષ્પાદેહિ ધનં
દેહિ સૌમાન્યં દેહિ મંગલે । અન્યાંશ્ચ સર્વાકામાંશ્ચ દેહિ દેવિ
નમોઽસ્તુ તે ॥ ૨૫ ॥ હૃતિ પ્રાર્થના ॥ ૨૬ ॥ તતો વૈળવપાત્રે
સૌભાગ્યદ્રવ્યાદિ નિધાય-અન્નકંચુકિસંયુક્તં સવળકલદક્ષિ-
ણમ્ । વાયનં ગૌરિ વિપ્રાય દદામિ પ્રીતયે તથા ॥ ૨૬ ॥
સૌભાગ્યારોગ્યકામાનાં સર્વસંપત્તસમૃદ્ધયે । ગૌરીગિરીચતુ-
દયથૈ વાયનં તે દદામ્યહમ્ ॥ ૨૭ ॥ હૃતિ મંત્રાભ્યાં વાયનં,
તતો માત્રે સૌભાગ્યદ્રવ્યસંયુક્તં કહુકંચુકીવળકલયુતં
તામ્રપાત્રં વાયનં દયાત્ ॥ ૨૮ ॥ તતો ગોધૂમપિષ્ટમયેઃ
ષોડશદીપૈર્નિરાજનં વિધાય દીપમક્ષણપૂર્વકં કલ્પવર્જમન્નં
મુક્ત્વા રાત્રૌ જાગરણં કૃત્વા પ્રાતઃગૌરીં વિસર્જયેત્ ॥ ૨૯ ॥
હૃતિ મંગલાગૌરીપૂજા ॥

‘હે દેવિ ! કષ્ટપટક્ષથી ઉત્પન્ન થયેલ, કૃષ્ણાગુરુ સહિત
અને સર્વ દેવાને સુંધવા યોગ્ય આ ધૂપનું અહણ્ય કરો.’^{૨૧}
‘હે દેવિ ! આપ સર્વ દેવમાં પ્રકાશ કરાવાવાળાં છો,
સધળાં તેજમાં ઉત્તમ તેજસ્વી છો, આપ પૌતાનાં તેજ-
સ્વ પ્રકાશવાળા ઉત્તમ દીવાનું અહણ્ય કરો.’^{૨૨} ‘હે
દેવિ ! છ રસ અને ભક્ષ ભોજનવાળાં અને સ્વાદવાળાં
ચાર પ્રકારનાં નૈવેદ્યનું અહણ્ય કરો.’^{૨૩} નૈવેદ્ય આપીને
પછી કરોદ્ધર્તન, તાંબૂલ, ફળ અને દક્ષિણા વગેરે આપવાં,
‘હે દેવિ ! વજ્ર, માણિક્ય વૈદ્ય, મોતી, પરવાળાં અને પોખ-
રાજથી શોભતા અલંકારનું અહણ્ય કરો.’^{૨૪} પછી ‘નમો
દેવ્યૈઃ’ એ મંત્ર ભણી પુષ્પાંજલિ આપી, પછી પ્રદક્ષિણા
કરવી અને નમસ્કાર વગેરે કરવા. ‘હે મંગલે ! હે દેવિ !
આપને નમસ્કાર કરું છું, માટે મને પુત્ર આપો,
સૌભાગ્ય આપો અને ખીજી પણ્ય સર્વ કામના પૂર્ણ
કરો,’ એ મંત્ર ભણી પ્રાર્થના કરવી.^{૨૫} પછી વાસના
પાત્રમાં સૌભાગ્ય દ્રવ્ય વગેરે રાખી, ‘હે ગૌરિ આપને
પ્રસન્ન કરવા માટે અન્ન, કાંચળી, વજ્ર, ફળ અને દક્ષિ-
ણાવાળું વાયન આલંકારને આપું છું.’^{૨૬} હે મહારાજ !
સૌભાગ્ય, આરોગ્ય, સધળી સંપત્તિ અને સધળી કામ-
નાની સમૃદ્ધિ માટે તથા શંકરપાર્વતીને પ્રસન્ન કરવા
માટે હું આપને વાયન આપું છું.’ એ મંત્રો ભણી
વાયન આપવું.^{૨૭} પછી સૌભાગ્ય દ્રવ્ય, લાકડું, કાંચળી,
વજ્ર અને ફળનું વાયન, ત્રાંખાના પાત્રમાં મૂકી આ-

પવું.^{૨૮} પછી થઈના લોટના સોળ દીવાથી આરતી
ઉતારી દીપ (પાત્રનું) ભક્ષણ કરી, લવણ રહિત
અન્નનું ભોજન કરવું, અને રાતે ભગરણ્ય કરવું. પછી
પ્રાતઃકાલમાં દેવીનું વિસર્જન કરવું.^{૨૯} એ પ્રમાણે મંગ-
લાગૌરીની પૂજા કરવી.

મંગલાગૌરીની કથા

અથ કથા ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ-નંદનંદન ગોવિંદ ષ્ઠવ-
તો વદુલ્લાઃ કથાઃ । શ્રુતી મમોત્કે પુત્રાશ્ચકરં ઓઠું મમ
વ્રતમ્ ॥ ૧ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ-અવૈષ્ણ્યકરં વક્ષ્યે વ્રતં
ચારિનિવૃદ્ધન । ષ્ઠ્યુ સ્વં સાવધાનઃ સન્નકર્ષાં વક્ષ્યે પુરાત-
નીય ॥ ૨ ॥ કુંડિનં નામ નગરં કથાવત્સલ દ્વિજમિયઃ ।
આસીદ્વિગ્ધર્મપાલો નામ્નાં વદુષ્ણનોઽપિ સઃ ॥ ૩ ॥
સરતીકો ઘણુત્રોઽસૌ નાસ્તીતિ ષ્યાકુલો દ્વદિ । તસ્ય
મેદે મત્સ્યભિત્તો દેદે રુદ્રાક્ષપારકઃ ॥ ૪ ॥ જટિલો
મિહુકો નિત્યમાગચ્છપ્રિયદર્શનઃ । અન્નં નાંગીચકારા-
સાવિતિ વૃદ્ધાઽવલ્કાવદત્ ॥ ૫ ॥ સ્વામિન્યે સદાઽઽયાતિ
મિહુકો જટિલો ગૃહે । ન સ્વીકરોત્યસ્મદન્નમિતિ વૃદ્ધા
મમાશિકન્ ॥ ૬ ॥ દુઃખં પ્રજાયતે નિત્યં, શ્રુત્વા માર્ચાં
વચોઽપ્રવૌહ ॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે નંદપુત્ર ! હું ગોવિંદ । મેં બધી
કથા સાંભળી. હવે તો પુત્ર આપનાર તથા આયુષ્ય
વધારનાર વ્રત સાંભળવા મારા કાન તલપે છે.^૧ શ્રી
કૃષ્ણ કહે છે-હે શત્રુનો નાશ કરનારા યુધિષ્ઠિર ! અખંડ
સૌભાગ્ય રાખનાર વ્રત કહું છું ને પ્રાચીન (એક)
કથા (પણ) કહું છું, તે સાવધાન થઈ સાંભળો.^૨
કુંડિન નામનું એક શહેર છે. તેમાં ધર્મપાલ નામનો
એક પ્રસિદ્ધ વાણીઓ રહેતો હતો. તેની પાસે પુષ્કળ
ધન હતું. તેને આલંભો પ્રિય હતા.^૩ તેને (એક સુંદર)
ઝી હતી, પણ પુત્ર ન હતો તેથી તે મનમાં દિલગીર
રહેતો હતો. તે વાણીઆને ઘેર ભરત્ર લગાડનાર,
રુદ્રાક્ષ પારણ્ય કરનાર અને જટા પારણ્ય કરનાર એક
ઉત્તમ ભિક્ષુક આવતો ખરો, પણ અન્ન લેતો નહીં.
તે જોઈ ધર્મપાલને તેની ઝી કહેવા લાગીઃ^{૪-૫}
‘હે સ્વામિન ! આ જટાવાળો ભિક્ષુક હંમેશાં આપણે
ઘેર આવે છે પણ અન્ન લેતો નથી, તેથી મને નિસ
દુઃખ થાય છે.’ એવાં તે ઝીનાં વચનો સાંભળી, ધર્મ-
પાલ યોદ્ધો.^૬

ધર્મપાલ ડવાચ- પ્રિયે કદાચિદ્દુષ્ટા સ્વં સદ્ગુણોઽગણે
ભવ ॥ ૭ ॥ વદા મિક્ષાર્થમાયાતિ મિક્ષોર્વજાતરે ત્વયા ।
તદા તસ્ય પ્રદેયામિ સ્ત્રવણોનિ પ્રિયઽન્નવે ॥ ૮ ॥ અન્નંતરં
તસ્ય માર્ચાઽષીકરસ્વામિનોદિતમ્ । જટિલેન તુ સા
શ્ણાઽપત્યં તેન મવિષ્યતિ ॥ ૯ ॥ શ્રુત્વા મિક્ષોરિદિ
નાક્યં દુઃખિતા તદ્ભવાંચ હ । સ્વામિન્ શ્ણા ત્વયા પાપા,
શાપાદુર સંપ્રતિ ॥ ૧૦ ॥ હસ્યકત્વા તસ્ય ચરણૌ વર્જદે

રીનમાળિણી ॥ જટિલ હવાચ-મર્તુઃ સમીપે વક્ષ્યં ત્વયા
પુત્રિ મમાશ્રયા ॥ ૧૧ ॥ નીલવજ્રઃ સમારુઢ નીલાશ્વઃ ગચ્છ
કાનનમ્ ॥ સ્નનં તત્ર કર્તવ્યં યત્રાચરતે સ્થલિષ્યતિ
॥ ૧૨ ॥ રમ્યં પશ્ચિમિરાયુકં મૃગસંઘદુમાકુલમ્ ॥ સુવર્ણ-
રશ્મિતં રત્નમાળિક્યાદિવિશ્વપિતમ્ ॥ ૧૩ ॥ નાનાપુષ્પેઃ
સમાયુક્તં દુર્લભં દેવાલયં તતઃ ॥ વર્તતે તત્રમત્તવી મવાની
મજ્જત્સલા ॥ ૧૪ ॥ આરાધય સ્વં મનસા યથાવિષ્ણુ-
દરિષ્યતિ ॥

ધર્મપાલ કહે છે-હે પ્રિયે ! એક દિવસે સુવર્ણના કેટલાક (સીકા) પાસે રાખી તારે છપાધરહેવું. બ્યારે તે બિશુક બિશા માગવા આવે ત્યારે તારે તેની વચ્ચની ઝાળીમાં પેલા સુવર્ણ (સીકા) નાખી દેવા- (પછી તે શું કરે છે તે તું જાણે.)^{૧૮} પછી તે સ્ત્રીએ પતિના કહેવા પ્રમાણે કર્યું, તેથી બિશુક તેને શાપ આપ્યો કે, 'તુંને બાલક થશે નહિ.'^{૧૯} એવાં બિશુકનાં વચન સાંભળી તે સ્ત્રી કચવાધને બોલી કે; 'હે મહારાજ ! હું પાપિણી છું, તેનો હવે આ શાપથી ઉદાર કરે.'^{૨૦} એવું કહી તે તેના પગમાં પડી; ત્યારે બિશુક બોલ્યો. બિશુક કહે છે-હે પુત્રિ ! મારી આસાથી તારે તારા પતિની પાસે કહેવું કે,^{૨૧} તમે કાળાં વજ્ર પહેરી કાળા ઘોડા ઉપર બેસી વનમાં જાઓ, વનમાં જતાં ઘોડા બ્યાં ઠોકર ખાય ત્યાં તમારે ખોદવું.^{૨૨} તે જગ્યાએ ખોદવાથી જેમાં કેટલાંક પક્ષી, ઝમ્મ અને વૃક્ષો છે, જે સોનાથી બનાવેલું છે, માણિક્ય વગેરેથી શોભિત છે અને જેમાં કેટલાંક પુષ્પો છે એવું સુંદર દેવાલય જેવામાં આવશે. તે દેવળમાં ભકતો ઉપર પ્રીતિ રાખનારાં પાર્વતી ખીરાજે છે.^{૨૩-૨૪} તેથીનું મનમાં આરાધન કરવાથી તે તારો ઉદાર કરશે.

ત્યાં મવાનીતિ વચનં શ્રુત્વા મિષ્ણોઃ છલપ્રદશ્ ॥ ૧૬ ॥
વર્ષદે તસ્ય ચરણૌ પુનઃ પુનરરિદમ્ ॥ તદૈવ કાલે જટિલ-
સ્ત્વંતર્મુતે વશ્રુવ સઃ ॥ ૧૭ ॥ સાડવત્પતિમૈષ્ટિ પચ્છ
મિશ્નુકમાદરાત્ ॥ યથોક્તમવદદ્વર્ત્તત્તચ્છુત્વા વાક્યમાદ-
રાત્ ॥ ૧૮ ॥ નીલવજ્રઃ સમારુઢ નીલાશ્વઃ પ્રસ્થિતો
વગમ્ ॥ ગચ્છન્નાનાવિષાન્દશાન્દપ્પિ પદ્યન્મયાકુલઃ ॥ ૧૯ ॥
મૃગાન્ સિંહાન્દદશ્કાન્ પથિ પદ્યન્મયાકુલઃ ॥ દદર્શાસૌ
તદાગં ચ વાહુલ્યેન વિરાગિતમ્ ॥ ૨૦ ॥ રક્તનીલોત્પલે-
શ્ચક્રવાક્યદ્વૈશ્વ રાગિતમ્ ॥ જાનં ચકાર તન્નાસૌ તર્પણા-
પયિ શ્રુતિઃ ॥ ૨૦ ॥ પુનર્થ સમારુઢ જગામ ગહનં
વગમ્ ॥ સ્થલિતં વાજિનં પદ્યન્મયાકુલતીયં તત્પજમ્ ॥ ૨૧ ॥
અજ્ઞાન પ્રયિર્વાં તત્ર યાચરેવાલયં શ્રદ્ધા ॥ દર્શયં ચ મહા-
સ્પર્શં દેવાલયમસૌ યુતમ્ ॥ ૨૨ ॥ રત્નેષ્વકાકલૈશ્વ
માળિક્યૈશ્ચાપિ સર્વતઃ ॥ પૂજયામાસ જટિલવાક્યં સ્મૃત્વા-
સ્તિવિસ્મિતઃ ॥ ૨૩ ॥ હવર્ણયુક્તવજ્રાણિ ચન્દનાન્યક્ષતા-
ન્કુમાન્ ॥ ચંપકાદીનિ પુષ્પાનિ ધૂપં લીપં વિશેષતઃ ॥ ૨૪ ॥
નાનાપક્ષ્મસંયુક્તં રસૈઃ વદ્મિઃ સમન્વિતમ્ ॥ નાનાષાકૈઃ

સમાયુક્તં સદુગ્ધવૃત્તશર્કરમ્ ॥ ૨૫ ॥ નૈવેયં કર્ણુદયર્થ
ચંદનં મલયાગ્રિજમ્ ॥ સંપાદ્ય તુલ્યદયઃ કલ્પતાંત્ર-
લક્ષિણાઃ ॥ ૨૬ ॥ અદ્વયા પૂજયામાસ ધર્મપાલો મહાવજ્રઃ ॥
જગાપ મંત્રાન્ ગુપ્તોક્તૌ સગુણધ્યાનપૂર્વકમ્ ॥ ૨૭ ॥
દેવી મર્કે સમાગમ્ય કોમયામાસ સાદરમ્ ॥ પ્રસન્ના
ડવદગ્ધેયં પૂજા સંપાદિતા કથમ્ ॥ ૨૮ ॥ યેન સંપા-
દિતા તસ્મૈ દદામિ વરમન્કુતમ્ ॥ હૃતિ શ્રુત્વા ધર્મપાલો
દેવ્યગ્રે પ્રાંજલિઃ સ્થિતઃ ॥ ૨૯ ॥

બિશુકનાં એવાં સુખકારક વચનો સાંભળી તે સ્ત્રી વારંવાર બિશુકનાં ચરણનું વંદન કરવા લાગી. એટલામાં તેા તે બિશુક એકદમ અદસ્ય થઇ ગયો.^{૨૫-૨૬} આર બાદ તે સ્ત્રીએ પોતાના પતિને બોલાવ્યો અને કહ્યું કે 'આંહી આવો અને બિશુકનાં વચન સાંભળો.' એવી રીતે પતિને બોલાવી તેને સઘળા હકીકત કહી સંભળાવી.^{૨૭} પછી તે ધર્મપાલ કાળાં વજ્ર પહેરી, કાળા ઘોડા ઉપર બેસી, આદરથી વનમાં ચાલ્યો. રસ્તામાં અનેક તરેહનાં વૃક્ષો, ઝમ્મ, સિંહ અને સર્પોને જોઈ તે ડરી જતો હતો. આગળ ચાલતાં એક મોટું તળાવ જેવામાં આવ્યું.^{૨૮-૨૯} તે લાલ તથા કાળાં કમળો તથા ચક્રવાકનાં જોડાંથી સુશોભિત હતું. તેમાં સ્નાન કરી તે વાણિમાએ ધણું તર્પણ કર્યું.^{૨૦} પાછો ઘોડા ઉપર બેસી ધોર વનમાં આગળ ચલ્યો ને બ્યાં ઘોડાને ઠોકર લાગી ત્યાં ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી તેજ વખતે ખોદવા લાગ્યો. ખોદતાં ખોદતાં, બ્યાં સધી દેવાલય જેવામાં આવ્યું નહીં ત્યાં સધી ત્યાં ખોદ્યું. તે દેવાલય મોટું હતું.^{૨૧-૨૨} તેની ચારે તરફ રત્ન, મોતી તથા માણિક્ય જરેલાં હતાં. તે દેવાલયને જોઈ તે વાણિમા વિસ્મય પામ્યો. પછી બિશુકનાં વચનનું સ્મરણ કરી તેમાંના દેવીની પૂજા કરવા લાગ્યો.^{૨૩} સોનેરી કીનાર-વાળાં વજ્ર, ચંદન, અક્ષત, ચંપા વગેરેનાં પુષ્પો, ધૂપ, દીપ, નાના પ્રકારનાં ઇરસવાળાં અન્ન, શાક, દૂધ, લી, સાકરનાં નૈવેદ્ય, કરોદર્તન માટે મહાચાચલું ચંદન, ફળ, તાંબુલ અને દક્ષિણાથી અઢા રાખી પ્રસન્ન મનથી ધર્મપાલે તેમાંની દેવીની પૂજા કરી. પછી સચ્ચણનું ધ્યાન કરી મંત્ર જપ કરી.^{૨૪-૨૭} તેથી પ્રસન્ન થયેલાં દેવીએ ભકતને બોલાવી આદરથી કહ્યું; આ પૂજા કાણે અને શા માટે કરી છે ? જણે આ પૂજા કરી હશે, તેને અદ્ભુત વર આપીશ. એવાં વચન સાંભળી ધર્મપાલ, દેવીની પાસે હાથ જોડી ઉભો રહ્યો.^{૨૮-૨૯}

અગત્યવાચ- ધર્મપાલ ત્વયા સમ્યક્ પૂજા સંપાદિ-
તાડનવ ॥ વરં વાચય મદ્મક દદામિ મહુલ્લેધનમ્ ॥ ૩૦ ॥
ધર્મપાલ હવાચ- મહુલા યનસંપત્તિર્વર્તેતે ત્વત્પ્રસાદતઃ ॥
અપર્ણં પ્રાપ્નુમિષ્ણામિ પિતૃણાં તારકં હ્રમમ્ ॥ ૩૧ ॥
આવાસિ મિશ્નુકો ગૈરે શુદ્ધાતિ ન મર્શનમ્ ॥ તેન મે

બહુલં દુઃસ્થં સમાર્યયોપજાયતે ॥ ૩૨ ॥ હિતિ દીનવચઃ
શ્રુત્વા દેવી વચનમનવીત્ ॥ દેવ્યુવાચ- ધર્મપાલક તેડુદે-
ડપત્યં નાસ્તિ સ્વલ્પપ્રદમ્ ॥ ૩૩ ॥ તથાપિ કિં વાચયસિ
કન્યાં વિગતમર્તુકામ્ ॥ પુત્રમલ્પાયુષં વાચાન્વ્યં દીર્ઘાયુષં
સુતમ્ ॥ ૩૪ ॥ ધર્મપાલ ઉવાચ- પુત્રમલ્પાયુષં દેહિ
તાવતા કૃતકૃત્યતામ્ ॥ પ્રાપ્નોમિ ચોદરિવ્યામિ પિતૃશ્ચ
મમ ધોરગાન્ ॥ ૩૫ ॥ દેવ્યુવાચ- મર્યાદે વર્તમાનસ્ય
નામાચારુમ્ શુભિનઃ ॥ ૩૬ ॥ તત્પાર્શ્વવર્તિચૂતસ્ય દુઃશી-
ત્વા ફલમનુતમ્ ॥ પત્યૈ દેવ્યં તતઃ પુત્રો અવિષ્યતિ ન
સંઘયઃ ॥ ૩૭ ॥

દેવી કહે છે-હે ધર્મપાલ ! હે અનધ ! તે સારી રીતે
મારી પૂજા કરી છે. હે મમ ભક્ત ! તું વર માંગ, હું
તને પુષ્કળ ધન આપીશ. ૩૦ ધર્મપાલ કહે છે-હે દેવિ !
આપની કૃપાથી મારી પાસે પુષ્કળ ધન છે. હવે તો
પિતૃનો ઉદ્ધાર કરે તેવા સત્પુત્રની ઇચ્છા કરું છું. ૩૧
કાષ્ટ એક ભિક્ષુક મારે ઘેર આવે છે, પણ મારું અન્ન
લેતો નથી. તેથી મને તથા મારી સ્ત્રીને અતિ દુઃખ
થાય છે (મારું તે દુઃખ દૂર કરે). ૩૨ એવાં ધર્મપા-
લનાં દીન વચન સાંભળી દેવી બોલ્યાં. દેવી કહે છે-હે
ધર્મપાલ ! તારા કર્મમાં આલકનું સુખ નથી. ૩૩ તથાપિ
વિધવા કન્યા, શેડા આયુષ્યવાળો પુત્ર વા લાંબાં આયુ-
ષ્યવાળો પણ અંધ પુત્ર એ ત્રણમાંથી જે તારી ઇચ્છા
હોય તે માંગી લે. ૩૪ ધર્મપાલ કહે છે-હે દેવિ ! મને
શેડાં આયુષ્યવાળો પુત્ર આપો, તેથી હું કૃતાર્થ થઇશ
અને નરકમાં પડેલા પિતૃએનો ઉદ્ધાર કરીશ. ૩૫ દેવી
કહે છે-મારા પડખામાં રહેલા ગણપાતની નાભિ ઉપર
ચડી તેના પડખામાં ઉભેલા આંખાનું ફળ તોડી લે
અને તે તારી સ્ત્રીને ખવાડ, તેથી પુત્ર થશે, એમાં સંશય
નથી. ૩૬-૩૭

હિતિ દેવીવચઃ શ્રુત્વા ગત્વા તત્પાર્શ્વે દશ ચ ॥ નાર્મિ
ગજસ્રુક્ષ્ણપાશ્વજામ્બાહ મોહતઃ ॥ ૩૮ ॥ ફલાન્યત્તીર્થ
ચ તતઃ ફલમેકં દર્શયં સઃ ॥ ૩૯ ॥ એવં પુનઃ પુનઃ કુર્વન્ ફલ-
મેકં દર્શયં સઃ ॥ ૪૦ ॥ શ્રુત્વો ગણપતિશ્ચાથ ધર્મપાલાય
ક્ષત્રવાન્ ॥ ધોહ્યે વસ્ત્રે પ્રાપ્તે તેડહિઃ પુત્રં દશિષ્યતિ
॥ ૪૦ ॥ ધર્મપાલઃ ફલં સમ્યક્ વજ્રે ચઢ્યાગમદ્
દૃઢમ્ ॥ ફલં પત્યૈ દદૌ સાડપિ મહચિત્ત્વા પતિવ્રતા
॥ ૪૧ ॥ ગર્ભે સા ચારયમાસ પત્ન્યા સહ સુસંગતા ॥
સંપૂર્ણે નવમે માસે પ્રાસન્ન સ્વલ્પસતમમ્ ॥ ૪૨ ॥ જાતકર્મ
ચકારાસ્ય પિતા સંતુષ્ટમાનસઃ ॥ પરીપૂર્ણાં ચકારાસ્ય ચંદ્રે
તુ દિવસે તતઃ ॥ ૪૩ ॥ દ્વાદશેડહિ સંપ્રાપ્તે શિવનાચા
ડ્યજ્ઞહાવ તમ્ ॥ પદે માસિ ચકારાસાવજપ્રાશનમનુતમમ્
॥ ૪૪ ॥ તૃતીયે વત્સરે ચૂદામદ્યેડ્યે બ્રહ્મતમમ્ ॥ કૃત્વો-
પનયનં પાર્યં વિપ્રોઽનુતુષ્ટમાનસઃ ॥ ૪૫ ॥ દશમે વત્સરે

પ્રાપ્તેડ્ઘવીદ્યાયાં પતિવ્રતા ॥ માર્યોવાચ- વાલકસ્ય વિવા-
દોડપિ કર્તવ્યઃ સ્વહૃદયકે ॥ ૪૬ ॥

એવાં દેવીનાં વચન સાંભળી તે તેની પડખે ગયો, ને
મોહથી ગણપતિની નાભિ ઉપર ચડી આંખાનાં કેટલાંક
ફળો ઉતાર્યાં છતાં એક જ ફળ તેના બેવામાં આપ્યું.
તેણે બીજા ફેરી ઉતારી, તોપણ એક જ ફેરી હાથમાં
રહી. એવી રીતે વારંવાર ગણપતિની નાભિ ઉપર પડ
છે એક એક ફળ લેવા લાગ્યો, તેથી કોપાયમાન થયેલા
ગણપતિએ તેને શાપ આપ્યો કે, 'તારા પુત્રને સોળમે
વર્ષે સર્પ કરડશે.' ૪૦ પછી તે ધર્મપાલ વજ્રમાં સારી
રીતે તે ફેરી બાંધી ઘેર આવ્યો અને પોતાની સ્ત્રીને તે
ફેરી આપી. તે પાદ પતિની સાથે સંબંધ કરવાથી તે
પતિવ્રતાને ગર્ભ રહ્યો. નવ માસ પૂરા થયા પછી તેણીએ
ઉત્તમ પુત્રને જન્મ આપ્યો; ૪૧-૪૨ તેથી પ્રસન્ન
થયેલા તેના પિતાએ ભત્રીજાને કહ્યું; 'હવે દિવસે પછી
પૂજા (પછી) કરી,' ૪૩ પાદમે દિવસે તેનું 'શિવ'
નામ પાડ્યું; 'હવે મહિને તેને અન્નપ્રાશન (અળોટણું)
કરાવ્યાં,' ૪૪ ત્રીજે વર્ષે બાળ મોવાળા ઉતરાવ્યા અને
આઠમે વર્ષે તેને બનોધ આપી, પોતે પ્રસન્ન થયો. ૪૫
બ્યારે તે બાળકને દશમું વર્ષ બેઠું, ત્યારે ધર્મપાળની
પતિવ્રતા સ્ત્રીએ પતિને કહ્યું. 'ત્રી કહે છે-હે નાથ ! સારા
મુહૂર્તમાં આ બાલકનો વિવાહ પણ કરવો જોઇએ.' ૪૬

ધર્મપાલ ઉવાચ- મયા સંકલ્પિતં કાર્યં ગમનં વાલ-
કસ્ય તત્ ॥ કૃત્વા સમાયાતુ તતો વિવાદોડ્ય અવિષ્યતિ
॥ ૪૭ ॥ પુત્રોડસૌ પ્રેષિતસ્તેન શાલકેન સમન્વિતઃ ॥
વારાણસ્યાં પ્રસ્થિતોડસૌ દુઃશીત્વા બહુલં ધનમ્ ॥ ૪૮ ॥
કુર્વંતૌ પથિ સદ્ગર્ભે પ્રતિષ્ઠાપુરમીયતુઃ ॥ ક્રીડંત્યઃ કન્યકા
વૃદ્ધાસ્તજ દેશે મનોરમે ॥ ૪૯ ॥ તાસાં સમાજે ગૌરાંગી
સુશીલા નામ કન્યકા ॥ તયા સહ સહી કાચિચકાર
ફલહં શુભમ્ ॥ ૫૦ ॥ ગાલનં ચ દદૌ તત્યૈ રંદેડમાગ્યે
સહુર્ષકુઃ ॥

ધર્મપાલ કહે છે-આ બાળકને કાશીએ મોકલવાનો
મેં સંકલ્પ કરેલો છે. તે કાશીએ જઈ પાછો આવશે
ત્યારે તેનો વિવાહ કરીશું. ૪૭ એમ કહી પુત્રને પોતાના
સાળાની સાથે, પુષ્કળ ધન આપી કાશીએ મોકલ્યો. ૪૮
મામે અને ભાણેજ બંને રસ્તામાં ચાલતા ચાલતા
ધર્મકૃત્ય કરતા પ્રતિષ્ઠાનપુર પહોંચ્યા. ત્યાં એક મનો-
હર સ્થળમાં કોડા કરતી કેટલીક કન્યાઓ તેમના
બેવામાં આવી. ૪૯ તેઓની વચમાં ગૌર સ્ત્રીવાળી
સુશીલા નામની એક કન્યા કોડા કરતી હતી. તેણીની
સાથે કાંઈ એક સ્ત્રીએ મોટા કણ્ઠોએ કથો અને
દાંડ, અભાગધી' વગેરે કહી કેટલીક આળો દીધી ત્યારે
તે બાળા બોલી.

છઠીકોવાચ- સહિ ત્વયા ગાલનં મે વ્યર્થે વૃત્તં શુભા-
નને ॥ ૬૧ ॥ અન્યા મે માનવત્યાથાસ્તિ ગૌરીવ્રતં
શુભમ્ । તત્ત્વ પ્રસાદાત્સકલાઃ સર્વચિન્યઃ પ્રિયાઃ શિવઃ
॥ ૬૨ ॥ આજન્માવિષવા જાતાઃ કિં પુનઃ કન્યકા
ધ્રુવમ્ । વચ્ચે તસ્ય પ્રમાર્થં કિં વ્રતરાજસ્ય મામિનિ
॥ ૬૩ ॥ પૂજને ધૂપગંધોર્ઽયં યત્ર તત્ર હલં ભવેવ્ । હૃતિ
શ્રુત્વા તત્તો વાક્યં વિસ્મયોત્કુલ્લોકોચનઃ ॥ ૬૪ ॥ માતુલ-
શ્ચિતયામાસ ચાલકસ્ય પ્રિયં તતઃ । શતજીવી ભવેદેષ
વત્તદ્વસ્તાજ્ઞતા યદિ ॥ ૬૫ ॥ પતંસ્યશ્ચય શિરસિ વિમા-
બ્ધેતિ પુનઃ પુનઃ । છઠીકામેવ પદ્યન્ત્સ વિસ્મયોત્કુલ્લોકો-
ચનઃ ॥ ૬૬ ॥ સુશીકા પ્રસ્થિતા મેદે તદ્વદ પ્રસ્થિતાદ્ભૌ ।
સ્વદુર્હં પ્રાપ ગૌરાંગી નિકટે તદ્દુહસ્ય તૌ ॥ ૬૭ ॥
સંતદ્ગો રમ્યદેશે વાર્સં ચક્રતુરાદરાવ્ । વિવાહકાલે
સંપ્રાપ્તે છઠીકા જનકો હરિઃ ॥ ૬૮ ॥ વિવાહોપગવાન્
જાતો વિશ્વિકાચ હરં વરમ્ । અસમર્થં હરં દુઢ્ઠા તન્માતા-
પિતરાદ્ભૌ ॥ ૬૯ ॥ યયાચતુઃ શિવં ચદ્વાજલી વિનય-
શુક્રકૌ ॥

સુશીલા કહે છે-અહીં સખિ ! હે સુંદર સુખવાળી !
તે મને વ્યર્થ જાળો આપી છે, ૫૦-૫૧ કારણ કે મારી
મા માનવતીએ મંગલાગૌરી વ્રત કરેલું છે, તેના પ્રભા-
વથી અમારાં સગાં સંબંધી તથા સ્નેહીઓની ઓંઓ
પણ મરણપર્યંત વિધવા થતી નથી । આરે હું તો તેની
પુત્રી છું; તેથી મને વિધવાપણું ન આવે તેમાં આશ્ચર્ય
શું ? હે સખિ ! એ વ્રતરાજનો મહિમા હું તને શું
કહું ? ૫૨-૫૩ જ્યાં દેવીના પૂજનનો ધૂપ જળય છે,
ત્યાં પણ સુખ થાય છે. એવાં સુશીલાનાં વચનો સાંભળી
વિરમ્ય પાત્રેલો બાલકનો મામો, વિચાર કરવા લાગ્યો
કે, એ આ કન્યાના હાથના અક્ષત મારા બાણેજના
માથા ઉપર પડે તો તે સો વર્ષના આયુષ્યવાળો થાય.
એવો વારંવાર વિચાર કરતો, વિરમ્યથી ખીલેલાં
નેત્રથી સુશીલા તરફ જ નેતો હતો. ૫૪-૫૬ અમારે
સુશીલા ઘેર મધ ત્યારે તે તેની પછવાડે પોતાના
બાણેજને લખને ઝૂંચો. સુશીલા તો ધરની અંદર
મધ, પણ પેલા મામો અને બાણેજ બંને તેણીના ધરની
પાસે સુંદર તળાવ ઉપર સુખથી નિવાસ કરી રહ્યા.
સુશીલા વિવાહયોગ્ય થઈ હતી. તેણીના પિતા હાર્યો
વિવાહની તબવીબ કરી; અને હર નામના વરની
સાથે સુશીલાના પાણિગ્રહણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.
હર વિવાહ કરવા અસમર્થ હતો, તેથી તેનાં માતા-
પિતાએ હાથ નેડી વિનયથી શિવના મામાની પાસે શિવની
માગણી કરી. ૫૭-૫૮

વરપિતરાદ્યતુઃ-વપસ્થિતો વિવાહો નૌ પુત્રસ્ય
શુભયા હરેઃ ॥ ૬૦ ॥ છઠીકાયા કન્યયાશ્યમસમર્થશ્ચ
દુષ્ટવે । અગ્રો દેવઃ શિવઃ શ્રીમાન્ કપ્રકાલે ત્વયા વિમો

॥ ૬૧ ॥ કર્મ મવિન્યતિ તતો દેવોઽસ્મામિઃ શિવસ્તવ ॥
માતુલ કવાચ- અવશ્યં કપ્રકાલેઽસ્તૌ શિવો ગ્રાહઃ પ્રિયંવદઃ
॥ ૬૨ ॥ તતો સુહર્તે સંપ્રાપ્તે વિવાહમકરોચ્છિવઃ । તત્તેવ
શયનં ચક્રે સદ્ગણીકઃ પ્રિયંવદઃ ॥ ૬૩ ॥ સ્વપ્ને સા મંગલા-
ગૌરી માતુલકેણ ભાસ્વતા । છઠીકામવદસ્તાઘ્ની રિતં
વચનમેવ ચ ॥ ૬૪ ॥

વરનાં માતાપિતા કહે છે-હે બહેન ! હરિની સુશીલા
નામની સુંદર કન્યાની સાથે અમારા પુત્રનાં લગ્ન થવાનાં
છે. લગ્ન સમય પાસે આગ્યો છે અને અમારો પુત્ર વિવા-
હમાં અસમર્થ છે, માટે હે વિમો ! લગ્ન વખતે એજવા
માટે, તમારો શિવ કે જે અતિ સુંદર છે, તે અમને
સોંપો. ૬૦-૬૧ લગ્ન થયા પછી અમે તમારા શિવને
પાછો આપીશું. મામો કહે છે-લગ્ન વખતે આ શિવને
અવશ્ય લઇ જાઓ. ૬૨ પછી સુહર્ત સમયે શિવનાં
લગ્ન થયાં. પછી તે શિવ, સુશીલાની સાથે ત્યાં જ
સૂતો હતો, તેવામાં રાત્રિના સુંદર માતાનું રૂપ ધારણ
કરી મંગલાગૌરીએ સ્વપ્નમાં સુશીલાને દિત વચન
કહ્યું. ૬૩-૬૪

ગૌરુવાચ- સુશીલે તવ ગૌરાંગિ મર્તુર્દેશાર્થમાગતઃ ।
મહાન્ધુર્જન ઉત્તિહ દુર્ગ્ધં સ્થાપય તત્પુરઃ ॥ ૬૫ ॥ ચર્ટ વ
સ્થાપયાદ્ય ત્વં તન્મધ્યે સ ગમિન્યતિ । કૃપાસર્તમંગાનિષ્કા-
સ્ય ચંચનીયસ્તવયા ષટઃ ॥ ૬૬ ॥ પ્રાતઃસ્થાય દેહિ ત્વં
માત્રે વાયનકં શુભમ્ । હૃતિ ગૌરીવચઃ શ્રુત્વા સુશીકા
જ્ઞાનજ્ઞતિતા ॥ ૬૭ ॥ દ્વદશામે નિઃશસંતં કૃષ્ણસર્પં મહા-
મયમ્ । તતશ્ચકાર ગૌરુર્લોક પ્રજ્ઞતા નિરિદુઃ તતઃ ॥ ૬૮ ॥
ઉવાચ વર આસનઃ છલ્લપ્રા મહતી મમ । મજ્જનાચાસુ
દેહિ ત્વં લઢ્ઢુકાવિકસુતમમ ॥ ૬૯ ॥ શ્રુત્વેતિ વાક્યં
પાત્રે સા દદૌ લઢ્ઢુકસુતમમ । મજ્જયિત્વા શિવો દેમે
તસ્મિન્પાર્વેઽણીયકમ્ ॥ ૭૦ ॥ રજ્ઞા તત્સ્થાપયામાસ
સ્થલે ગુપ્તે શ્ચમાનનઃ । હલ્લેન શયનં ચક્રે પ્રથિજ્ઞાં સર્વકો-
વિદઃ ॥ ૭૧ ॥ તતા પ્રમાતસમયે શિવ આગાદ્ ગૃહં સ્વ-
કમ્ । જ્ઞાનગ્રહા છઠીકા સા માત્રે વાયનકં દદૌ ॥ ૭૨ ॥
માતા દ્વર્ષં તન્મધ્યે જ્ઞાનાહારમહત્તમમ્ । દદૌ પ્રિયાયૈ
કન્યાયૈ સહસા ગુહમાનસા ॥ ૭૩ ॥ ક્રીદાકાલે ગુ
સંપ્રાપ્તે હર આગાતુ મંદપે । આદેશયછઠીકાં તાં ક્રીદાર્થં
જનની તતઃ ॥ ૭૪ ॥

મંગલાગૌરી કહે છે-હે સુશીલે ! હે ગૌરાંગિ ! જલ-
દાથી ઉઠ અને તારા પતિને કરડવા સર્પ આગ્યો છે
તેની પાસે દૂધ મૂક, ને એક ધડો પણ મૂક, જેમાં સર્પ
પેસી જશે; પછી તારા શરીરનું વસ્ત્ર ઉતારી તે ધડાને
બાંધી લેજે ને સવારે ઉઠી તે ધડો તારી માને આપજે.
એવાં ગૌરીનાં વચન સાંભળતાં જ સુશીલા ઉઠી ને
જુએ છે તો પાસે દુંડાડા મારતો મોટો કાળો સર્પ
નજરે પડ્યો. આરે તેણીએ દેવીના કહેવા પ્રમાણે સર્પ

કાર્ય કરી નિદ્રા લેવા માંડી. ૬૫-૬૮ થોડીવારે પાસે સૂતેલો પતિ જાગ્યો, ને કહ્યું કે, મને જુખ લાગી છે, માટે લાડુ વગેરે જે સારું સારું બોજન હોય તે જલદીથી ખાવા આપ. ૬૯ એવાં વચનો સાંભળી તેણે સોનાના વાસણમાં ઉત્તમ લાડુ આપ્યો. તે ખાઈ વાસણમાં અંશુકી રાખી શિવે તે વાસણ કન્યા પાસે ગ્રુમ સ્થલમાં મૂકાવ્યું અને આરામથી પૃથ્વી પર શયન કર્યું. ૭૦-૭૧ માતઃકાલ થયો ત્યારે શિવ પોતાને ઉતારે આવ્યો અને સુશીલાએ સ્નાન કરી પવિત્ર યજ્ઞ પોતાની માતાને પેઢી પડા આપ્યો. ૭૨ તે છોડીને તેણીએ જોયું તો તેમાં ઉત્તમ મોતીનો હાર એવામાં આવ્યો. તે હાર પ્રસન્ન યજ્ઞ તરત જ પોતાની વહાલી પુત્રીને આપ્યો. ૭૩ ખીજે દિવસે કોડાને વખત આવ્યો અને હર નામનો વર મંદુપમાં આવ્યો, ત્યારે સુશીલાની માએ સુશીલાને હરની સાથે કોડા કરવાનું કહ્યું. ૭૪

સુશીલોવાચ-નાર્યં વરો મે જનનિ યેન પાણિગ્રહઃ કૃતઃ ।
અનેન સહ નાસ્તીહ કીલ્બેચ્છા તથા ચ મે ॥ ૭૫ ॥
इति अल्पा समाक्रांतौ चितया पितरौ ततः । अन्नदान-
छपायं च कन्यापतिविशेषने ॥ ७६ ॥ તવારમ્ય ચક્ર-
વસ્ત્રો પુરાણોક્તિવાનતઃ । સુશીલા પાદયોજ્જ્વલે ક્ષાલનં
મુદ્રિકાન્વિતા ॥ ૭૭ ॥ જલધારાં દદૌ માતા ચંદનં પુત્રકો
હરેઃ । હરિર્દદૌ ચ તાંવલં દ્રુમુજ્જ્વલન માનવાઃ ॥ ૭૮ ॥
इति रीत्याऽन्नदानं तथप्रदत्तं भिक्षुसौकर्यदम् । तावुभौ
प्रस्थितौ काक्ष्यां प्राप्तौ काशीं सुखप्रदम् ॥ ७९ ॥ નિર્મ-
લંબસિ ગંગાયાઃ ક્ષાનં ચકતુરાદરાત્ । સ્વર્ગદ્વારં પ્રસ્થિતૌ
તૌ કુર્વૈતૌ ધર્મચત્તમમ ॥ ૮૦ ॥ પીતાંબરાણિ દદતુર્મિશ્ર-
કાણાં ગૃહે ગૃહે । આશિષથ દદુસ્તસ્મે ચિરંજીવી
મવેતિ તે ॥ ૮૧ ॥ વિષેશરં સમાયાતૌ નૃવા સ્તુત્વા
પુનઃ પુનઃ । સ્વયં ગૃહં પ્રસ્થિતૌ તૌ શિવો માર્ગે તતો-
ઽવદત્ ॥ ૮૨ ॥

સુશીલા કહે છે-હે માત ! જેની સાથે મારો વિવાહ થયો છે તે આ વર નથી; માટે આની સાથે હું કોડા કરીશ નહીં. ૭૫ કન્યાનાં તેવાં વચનો સાંભળી તેણીનાં માતપિતા ચિંતામાં પડી ગયાં. પછી કન્યાના પતિને શોધવા માટે તે જ દિવસથી બિશુકાને તેઓ અન્ન આપવા લાગ્યા. ૭૬ બિશુકા આવે ત્યારે સુશીલા પેલી અંશુકી પહેરી સર્વના પગ ધોતી હતી, તેણીની માતા જળધારા કરતી હતી. બાઈ ચંદન ચઢાવતો હતો ને તેણીનો પિતા હરિ તાપ્તૂલ આપતો હતો. ૭૭-૭૮ એવી રીતે તેઓ બિશુકાને સુખરૂપ જમાડવા લાગ્યાં. હવે પેલા મામે અને બાણેજ ત્યાંથી રવાના થયા ને સુખેથી કાશીમાં આવ્યા. ૭૯ ત્યાં આદરથી ગંગાનાં નિર્મળ જળમાં સ્નાન કર્યું; જેથી સ્વર્ગમાં જવાય તેવો ઉત્તમ ધર્મ કર્યો. ૮૦ બિશુકાને ઘેર ઘેર પીતાંબર આવ્યાં, તેથી

તેઓએ 'તુ ચિરંજીવી યા' એવો આશીર્વાદ લીધો. ૮૧ પછી વિશ્વનાથના મંદિરમાં જઈ વારંવાર પ્રણામ કરી સ્તુતિ કરી મામે અને બાણેજ ઉતારા તરફ વળ્યા ત્યારે રસ્તામાં શિવ બોલ્યો. ૮૨

શિવ उवाच-काये मे किंचिदस्वास्थ्यं मातुल प्र-
सिति हि । ततः प्राणोत्क्रमे तस्य यमदूता उपस्थिताः
॥ ८३ ॥ મંગલાગૌરિકા ચાપિ તેષાં યુદ્ધમશ્રમહવ ।
જિત્વા તામંગલા પ્રાણાન્દરૌ તસ્મે શિવાય ચ ॥ ૮૪ ॥
શિવોઽકસ્માદુત્પિતોઽસૌ માતુલં પ્રસ્થુવાચ હ । સ્થમે બુદ્ધં
મયા દૃઢં મંગલાપમશ્રત્યયોઃ ॥ ૮૫ ॥ જિતાસ્તે મંગલા-
ગૌર્યાં તતોઽર્ધં શયમચ્યુતઃ ॥ માતુલ ઉવાચ- યજ્ઞાર્ત
શિવ તજ્ઞાર્તં ચ સ્મર્તૃયં ત્વયા પુનઃ ॥ ૮૬ ॥ ગણ્ડાવ
આવાં નગરે પિતરૌ દ્રુમુસ્તુક્તૌ । પ્રસ્થિતૌ તૌ તતસ્ત-
સ્માપ્રતિષ્ઠાપુરમાપતુઃ ॥ ૮૭ ॥ રમ્યે તદગમે તત્રૈતૌ પાકા-
રંધ્રે વિષકતુઃ । વૃદ્ધૌ તૌ હરિદાસીમિષેયૌંસાર્યચરૌ શુભૌ
॥ ૮૮ ॥ દાસ્ય ઝઙ્ગ-અન્નદાનં હરેર્ગૈર્દે પ્રવૃત્તં તન્ન
ગમ્યતામ્ ।

શિવ કહે છે-હે મામા ! મારા શરીરમાં દુઃખ થતું હોય તેવું મને જણાય છે. પછી શિવના મરણ વખતે યમના દૂતો આવ્યા ને મંગલાગૌરી પણ આવ્યાં. ત્યાં મંગલાગૌરી તથા યમદૂતોનું પરસ્પર મોઢું યુદ્ધ થયું. તેમાં યમદૂતોને જિતી દેવીએ શિવને તેના પ્રાણ પાછા આપ્યા; ૮૩-૮૪ તેથી એકદમ ઉઠીને શિવ મામાને કહેવા લાગ્યો કે, સ્વપ્નમાં મંગલાગૌરી તથા યમદૂતોનું યુદ્ધ મારા જીવામાં આવ્યું. ૮૫ તેમાં મંગલાએ યમદૂતોને જિતી લીધા હતા, ત્યાર પછી મારી આંખ ઉઘડી ગઈ. મામે કહે છે-હે શિવ ! જે થયું તે થયું. હવે ફરીથી તારે તેનું સ્મરણ કરવું નહીં. ૮૬ તારાં માતાપિતા ચિંતા કરતાં હશે, માટે ચાલ આપણે ગામ જઈએ. તે જ માર્ગે પાછા તેઓ પ્રતિષ્ઠાનપુર જવા માટે ચાલ્યા. ૮૭ ત્યાં પેહેલા જ તળાવ ઉપર ઉતારો કરી રસોઇનો આરંભ કરવા લાગ્યા. પછી ધૈર્ય અને ઉદારતાવાળા તે બન્ને, હરિની ઠાસીઓના જીવામાં આવ્યા. ૮૮ તેઓને ઠાસીઓ કહે છે-હરિને ઘેર અન્ન અપામ છે, માટે તમે ત્યાં જાઓ.

उमावचतु-भो दास्यो यत्रिकावावां गण्डावो न
कचिच्चगृहे ॥ ८९ ॥ इति श्रुत्वा तयोर्वाक्यं दास्यो जग्मुः
स्वकं गृहम् । स्वस्वामिनिष्ठे वाक्यमवदत्सादरं तदा
॥ ९० ॥ सर्वे दासीवचः श्रुत्वा तदर्थं प्रहारादरात् । प्रे-
यामास हस्यादिरत्नवर्णाणि शूरिषः ॥ ९१ ॥ તદ્દૃઢ
વિસ્મિતૌ તૌ ચ જન્મતુથ હરેર્ગૃહમ્ । હરિમાતુલમમ્યર્થ્ય
શિવં પૂજિતુમાગતઃ ॥ ૯૨ ॥ કાલયંતી ચ સા કન્યા
ચરણૌ તસ્ય સન્નયા । અમૃદ્વરો મેઽન્નમિતિ જનર્ન પ્રસ-
વાચ હ ॥ ૯૩ ॥ હરિઃ પ્રપચ્છ સાધર્યં શિવં મંજુકર્ણ-

નમ્ ॥ હરિચવાચ- કિંચિદિદં તવાસ્ત્યત્ત્વ મૂદિ મે શિવ
વર્ણય ॥ ૯૪ ॥ હરેત્તુ તદ્વચઃ શ્રુત્વા શિવઃ સંતુષ્ટમાનસઃ ।
મમેદં ચિદમસ્તીદેત્યુક્ત્વા તદ્ગૃહમાગતઃ ॥ ૯૫ ॥ તત્
ભાગીય તત્પાત્રં વર્ણયામાસ સાદરમ્ । તત્પાત્રં ચ હરિ-
દેહ્યા કમ્પાદાનં ચકાર સઃ ॥ ૯૬ ॥ દસૌ રત્નાનિ વજ્રાણિ
સુવર્ણાનિ બહુમ્પયિ । તામાદાય પ્રસ્થિતૌ તૌ વરતૌ બહુલં
વનમ્ ॥ ૯૭ ॥

મામે અને બાણેજ કહે છે-હે દાસીઓ ! અમે તો
જાત્રાળુ છીએ, માટે કાંઈને ઘેર જમવા જઇશું નહીં.^{૮૮}
એવાં તેઓનાં વચનો સાંભળી દાસીઓ પોતાને ઘેર ગઇ ને
પોતાના શેઠને સઘળી હડીકત કહી સંભળાવી.^{૮૯} તે
સાંભળી હરીએ મામા અને બાણેજને માટે આદરથી હાથી
વગેરે ધણી વાહનો, રત્નો અને વસ્ત્રો મોકલી આપ્યાં.^{૯૦}
તે બેઠા વિરમ્ય પામેલા તે મામા અને બાણેજ હરિને ઘેર
ગયા. ભારે હરિ, મામાની પૂજા કરી શિવની પૂજા
કરવા આવ્યો ત્યારે,^{૯૧} પ્રથમથી જ શિવના પગ ધોતી
કન્યાને લગ્નજાત્રી આવ્યા અને તેણીએ પોતાની માને કહ્યું
કે, 'આ મારી પતિ છે.'^{૯૨} પછી શિવ કે જે ખૂબસૂરત
હોતો અને આશ્ચર્યમાં પડેલો હતો, તેને હરિ પૂછવા
લાગ્યો. હરિ કહે છે-હે શિવ ! આ મારી કન્યા કહે છે
કે તમે તેના પતિ છો, તો કહેો આ બાબતમાં તમારી
પાસે તેનું કંઈ પણ ચિહ્ન છે ? અને હોય તો બતાવો.^{૯૩}
એવાં હરિનાં વચનો સાંભળી પ્રસન્ન થઇને શિવે કહ્યું કે,
'હા, આ ધરમાં માંડે ચિહ્ન છે,' એટલું કહી તે ધરમાં
ગયો અને ત્યાંથી વિવાહની રાત્રિમાં જે પાત્રમાં જમ્યો
હોતો, તે પાત્ર લાવી આપ્યું. તે બેઠા હરિએ તેને કન્યા
આપી અને પુષ્કળ રત્ન, વસ્ત્ર અને સુવર્ણ આપ્યાં.
પછી સુશીલાને લઇ મામા અને બાણેજ લાંથી રવાના
થયા અને પુષ્કળ ધનનું દાન કર્યું.^{૯૪-૯૭}

આજણે માસિ સંપ્રાપ્તે વ્રતં મૌમે ચકાર સઃ । શુક્ત્વા
સર્વે પ્રસ્થિતાસ્તે યોજનં જમ્બુહતમાઃ ॥ ૯૮ ॥ છત્રીલો-
વાચ- ગૌરીવિસર્જનં જાપિ દીપમાનં તથેવ ચ । કૃત્વા
ગંતવ્યમસ્માભિઃ પિતરૌ દ્રુમદ્વારાદ ॥ ૯૯ ॥ હયુક્તા
આગતા યમ ગૌર્યાં આવાહનં કૃત્વઃ । વૃણુસ્ત્રત્ર સૌભર્ગ્ય
દેવાલયમવૃત્તમમ્ ॥ ૧૦૦ ॥ ગૌરીવિસર્જનં દીપમાનં સા
ચ વ્યક્ષીકરવ્ । તતઃ સર્વે પ્રસ્થિતાસ્તે પિતરૌ દ્રુમ્બલ્લકાઃ
॥ ૧ ॥ કુંડિનાસનદેશે તાન્દ્રદ્વા વિસ્મયિનો જનાઃ ।
અમૃત્સંતે ધર્મપાલં સોલ્કંઠં પ્રિયવર્ણનાઃ ॥ ૨ ॥ જના ઋદુઃ-
ધર્મપાલકા તે પુત્રઃ સભાર્યઃ શાલકસ્તથા । સમાયાતો વયં
દૃષ્ટ્વા અણુનૈવ સમાગતાઃ ॥ ૩ ॥ યાજ્ઞજના વર્દસ્યેવં તાવ-
ત્સોઽપિ સમાગતઃ । નમસ્કારાર્થકારાસૌ પિતૃભ્યાં
પિતૃવક્ત્રમઃ ॥ ૪ ॥ માતુલોઽપિ નતિ ચક્ષે મિત્રીવર્મ-
પાલકયોઃ । છત્રીકા જહારં જાપિ જંશૂં નત્વા સ્થિતા
તથા ॥ ૫ ॥

તે સમયમાં માર્ગમાં જ આવણુ માસ આવ્યો તેના
મંગલવારને દિવસે સુશીલાએ વ્રત કર્યું. પછી બોબન
કરી સર્વે ચાર કોણ ચાલ્યાં.^{૯૮} સુશીલા કહે છે-ગૌરીનું
વિસર્જન અને દીપદાન કર્યા પછી આપણે આદરથી માતા
પિતાનાં દર્શન કરવા જવું.^{૯૯} એટલું કહી પછી તેઓ
ન્યાં ગૌરીનું આવાહન કર્યું હતું ત્યાં આવ્યાં. ત્યાં સેનાનું
ઉત્તમ દેવાલય બેવામાં આવ્યું.^{૧૦૦} સુશીલાએ ગૌરીનું
વિસર્જન અને દીપદાન કર્યું. પછી માતાપિતાને મળવા
માટે તેઓ ઉત્કંઠાથી ચાલતાં થયાં.^{૧૦૧} કુંડિન શહેરની
પાસ આવેલાં, તેઓને બેઠા વિરમ્ય પામેલાં માણસો
ઉત્સાહથી ધર્મપાલની પાસે આવી કહેવા લાગ્યાં.^૨
નગરનાં મનુષ્યો કહે છે-હે ધર્મપાલ ! તમારો પુત્ર,
તેની વહુ અને તમારો સાથો, સઘળાં બાળ આવે છે.
હમણાં જ તેઓને નજરે બેઠા ગયાં આંહી આવ્યા
છીએ.^૩ એમ માણસો વાતો કરે છે, તેટલામાં તો
સઘળાં ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. શિવ તેનાં માતાપિતાને (બહુ)
પ્રિય હતો. તેણે માતાપિતાને પ્રણામ કર્યાં.^૪ મામાએ
પણ બહેન તથા બનેલીને નમસ્કાર કર્યા અને સુશીલા,
સાસુ સસરાને પ્રણામ કરી તેની પાસે ઉભી રહી.^૫

જશ્નરુવાચ- સુશ્રીલે તદ્વ્રતં મૂદિ યદ્વત્તસ્ય પ્રમાવતઃ ।
આયુર્દદિઃ શિશોર્મેઽપિ જાતા કમલ્લોચને ॥ ૬ ॥ છત્રી-
લોવાચ- ન જાનેઝ્ઞં વ્રતં જશ્નજ્ઞાને માનવતીહરી । જહુરં
ધર્મપાલં ચ જશ્નં ચ ભવતી તથા ॥ ૭ ॥ મંગલકાં દેવતાં
ચૈવ વરં તુ પ્રવયોઃ સુતમ્ । હયુક્ત્વા ચ છત્રીકા સા
કુશ્વજે સ્વાંતરહિતા ॥ ૮ ॥ કૃણ્ણ જ્વાચ- તસ્માદ્વતમિદં
ધર્મં જીભિઃ કાર્યં સદૈવ ત્વ ॥ યુધિશિર જ્વાચ- કલ્મસ્ય
શુતં કૃણ્ણ વિધાનં મૂદિ કેશવ ॥ ૯ ॥

સાસુ કહે છે-હે સુશીલે ! હે કમળ જેવાં નેત્રવાળા !
જે વ્રતના પ્રજાવથી મારા પુત્રનાં આયુષ્યની પણ વૃદ્ધિ
થઇ, તે કર્યું વ્રત છે તે મને કહે. સુશીલા કહે છે-હે
સાસુ ! હું (કોઇપણ) વ્રત બાધુતી નથી. પણ માન-
વતી માતાને, હરિ પિતાને, ધર્મપાલ સસરાને, તમારો
સાસુને, મંગલા દેવીને અને મારો પતિ જે તમારો પુત્ર
છે, તેને જ હું બાધું છું. એટલું કહી સુશીલા બોબન
કરીને મનમાં પ્રસન્ન થઇ.^{૭-૮} શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે
યુધિશિર ! એટલા માટે જીઓએ આ વ્રત સદા કરવું.
યુધિશિર કહે છે-હે કૃષ્ણ ! હે કેશવ ! મેં આ વ્રતનું કૃપા
સાંભળ્યું. હવે તેનું વિધાન કહો.^{૯૦}

કૃણ્ણ જ્વાચ- વિવાહપ્રથમં વર્ષમારભ્યાર્પણવત્સરમ્ ।
આજણે માસિ મૌમેષુ ચતુર્થે વ્રતમાચરેવ્ ॥ ૧૧૦ ॥ પ્રથમે
વત્સરે માતુર્ગૌહે કર્તવ્યમેવ ચ । તત્તો મર્તુર્ગૌહે કાર્યમવધ્યં
જીમિરાદ્વારવ્ ॥ ૧૧ ॥ તત્ત્વ પ્રથમે વર્ષે સંકલ્પ્ય વ્રત-
હત્તમમ્ । રમ્યે પીઠે ચ સંસ્થાપ્ય મંગલકાં ચ તદ્વ્રતઃ
॥ ૧૨ ॥ ગૌમૃપિષ્ઠરચિત્તલ્લવલં દુષ્પદં તથા । મહાંતર્થકં

દીપં ચ વૃત્તેન પરિપૂરિતમ્ ॥ ૧૩ ॥ સ્ત્ર્યાં બોદશાભિઃ
સૂત્રૈઃ કૃતયા સહિતં ન્યસેત્ ॥ ૧૪ ॥ વપચારૈઃ બોદશાભિર્નિધયુ-
પ્પારિમિતસ્થા ॥ ૧૫ ॥ વપૈઃ પુષ્પૈઃ બોદશાભિર્નાના-
ધાનૈશ્ચ જીરકૈઃ । વામ્યાકૈસ્તદુઃકૈશ્ચેવ સ્વપ્તૈઃ બોદશા-
ભ્યુત્કૈઃ ॥ ૧૬ ॥ અપાર્માર્ગ્ય વપૈશ્ચ દુર્વાશ્ચતુરપત્રકૈઃ ।
સર્વૈઃ બોદશાભ્યુત્કૈર્વિભવપત્રૈશ્ચ પંચભિઃ ॥ ૧૬ ॥ પૂજયે-
ન્મંગલં ગૌરીમંગપૂર્ણં તતશ્ચરેત્ ॥ ૧૭ ॥ દૂપારિકં નિવેશ્યા
વાચનં તુ સમર્પયેત્ ॥ ૧૮ ॥ બ્રાહ્મણાય તથા યાત્રેન્ધ્યા-
ધ્યથૈવ પ્રયત્નતઃ । કદ્દુકંચુકિર્સ્યુકં સવજ્જલકલ્પક્ષિણમ્
॥ ૧૮ ॥ નીરાજનં તતઃ કુર્વારીપૈઃ બોદશાભ્યુત્કૈઃ ।
મોકલ્યા દીપકાઙ્ગૈશ્ચ અર્ચં કલ્પવર્જિતમ્ ॥ ૧૯ ॥ રાત્રૌ
જાગર્ણ્યં કુશ્વા પ્રાતઃ જાત્વા સમાહિતા । વિસર્જનં મંગ-
લાયા દીપમાર્ચં કર્માચરેત્ ॥ ૨૦ ॥ પંચસંવત્સરેષ્વેવં
કર્તવ્યં પતિમિષ્કભિઃ ॥ યુષિઠિર ડવાચ- ડવાપનવિધિ
મુદ્ધિ વ્રતરાજસ્ય કેશવ ॥ ૨૧ ॥ યતો નિરુધાપનકં વ્રતં
નિષ્ફલકલ્પ્યતે ।

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-વિવાહને પહેલે વર્ષે આ વ્રતને
આરંભ કરવો, અને તે પાંચ વર્ષો સુધી કરવું. પ્રત્યેક
વર્ષના શ્રાવણ માસના ચાર મંગલવારને દિવસે આ વ્રત
કરવું.^{૧૦} પહેલે વર્ષે માતાને ઘેર વ્રત કરવું, અને પછીનાં
ચાર વર્ષો સુધી પતિને ઘેર, આદરથી એ વ્રત અવશ્ય
કરવું.^{૧૧} પહેલે વર્ષે વ્રતને સંકલ્પ કરવો, સુંદર પાટલા
ઉપર મંગલાગૌરીની સ્થાપના કરવી.^{૧૨} તેની પાસે
ધર્મના દોટાથી બનાવેલી છીપરડી તથા ઉપરવટણા રાખવો.
સોળ સુતરના તાંતણાથી બનાવેલી વાટવાળો તથા ઘીથી
પૂરેલા મોટો એક દીવો રાખવો. ચંદન પુષ્પ વગેરે સોળ
ઉપચારોવડે સોળ પત્રો તથા પુષ્પોવડે, નાના પ્રકારનાં
ધાન્યોવડે, ધણી ચોખા તથા જીરાના સોળ સોળ દાણાથી,
અધેડા, ઘી તથા ધતુરાનાં સોળ સોળ પત્રોથી અને
પાંચ બિલ્વ પત્રોથી મંગલાગૌરીની પૂજા કરવી. પછી
મંગપૂજા કરવી તે ધૂપ વગેરે કરી વાચન આપવું.^{૧૩-૧૭}
આદ્યજી, માતા તથા બીજી પચીસ સ્ત્રીઓને બાફ, કંચળી,
વજ્ર, ફળ અને દક્ષિણા આપવાં.^{૧૮} પછી સોળ દીવાની
આરતી ઉતારવી. તે પછી દીપિકાનું તથા ભવજી રહિત
અનનુ ભોજન કરવું.^{૧૯} રાતે જાગરણ કરવું. પ્રાતઃકા-
ળમાં વિધિથી સ્નાન કરી દેવીનું વિસર્જન કરવું
અને દીપદાન કરવું.^{૨૦} પતિનું બહુ ધન્યવાદ આપવો
પાંચ વર્ષ સુધી એ પ્રમાણે વ્રત કરવું એકાએક. યુષિઠિર
કહે છે-હે કેશવ ! ઉદાપન વગરનું વ્રત નિષ્ફળ થાય
છે, માટે આ વ્રતરાજના ઉદાપનનો પ્રકાર કહો.^{૨૧}

કૃષ્ણ ડવાચ- પંચમે વત્સરે પ્રાત્ને કુર્વાદુષાપનં શુભમ્
॥ ૨૨ ॥ આવળે માસિ મૌનેડ મહારાજ નિષોચ તત્ ॥
પ્રાતસ્થાપ્ય સ્વચાતા સંકલ્પ્યોષાપનં તતઃ ॥ ૨૩ ॥ આ-
ચાર્ય વરયેત્તત્ર વેદવેદાંગપારગમ્ । જતુઃસ્તર્મં જતુદ્ધારં

કદલીસ્તર્મમંહિતમ્ ॥ ૨૪ ॥ ઇંદિકાચારમયુતં મંદર્પ તત્ર
કારયેત્ ॥ મધ્યે વિતાનં વચ્ચીયાર્ચનં કર્તવ્યમ્ ॥ ૨૫ ॥
તત્તમધ્યે વેદિકાં રમ્યાં જતુરર્જાં તુ કારયેત્ ॥ તૈષ્ણેજ
કૃષ્ણં કુર્વાત્કાંચનેનોપકં તથા ॥ ૨૬ ॥ તૈષ્ણેજ્જ્યોરમાયે
તુ પાપાન્યસ્ય વિધીયતે । તત્ત્યાં તુ કિંગતોમદં કિલેદ્ર-
ગૈશ્ચ પંચભિઃ ॥ ૨૭ ॥ તત્ત્યોપરિ ન્યસેદ્ગૌરીદીપ્ત્વં દ્રોણેન
પરિસ્મિતાન્ ॥ સૌર્વર્ણ રાજતં તાદં કલ્પં તત્ર ચિન્તયેત્
॥ ૨૮ ॥ પંચરત્નસમાયુક્તં સર્વોપચિસમન્વિતમ્ । તત્ત્યો-
પરિ ન્યસેત્પાર્શ્વં તાદં વા વૈળવં તથા ॥ ૨૯ ॥ તત્ર ગૌર્વા
ન્યસેન્મૂર્તિ કાંચનેન વિનિમિતાન્ ॥ ગૌરીર્મિમાયમન્થેજ
પૂજયેન્મંગલં તતઃ । રાજન્ બોદશાદીપૈશ્ચ હમર્વાકૃતિપિ-
ટ્કૈઃ ॥ ૩૦ ॥ સૂત્રૈઃ બોદશાભિર્યુક્તવર્તિભિઃ સહિતૈર્ષપ
॥ ૩૧ ॥ નીરાજય તૈષ્ણદીપં ચ સ્વર્ણવતિયુતં તથા । સમ-
ર્પ્યં રાત્રિં નિનયેત્પુરાણશ્રવણારિભિઃ ॥ ૩૨ ॥ પ્રાતરર્મિ
પ્રતિષ્ઠાપ્ય દોમં કુર્વાયુષિઠિર । ગૌરીર્મિમાયમન્થેજ
વૃતા-
જતતિકૈસ્તથા ॥ ૩૩ ॥ વિભવપત્રૈરુદ્ધતાદ્વિતિશ્ચ પૃથ-
કપૃથક્ ॥ બોદશાઙ્ગૌ ચ જતુરઃ સપત્નીકાન્નિદ્ધજાનૃપ
॥ ૩૪ ॥ વજ્રારિભિશ્ચ સંપૂજ્ય માત્રે દણાતુ વાયવમ્ ॥
પક્ષાણપૂરિતં તામ્રપાર્શ્વં વજ્રારિસંયુતમ્ ॥ ૩૫ ॥ પીઠં
સોપસ્કરં દત્વા આચાર્યાય ચ ગાં તથા । બ્રાહ્મણાઅપરમા-
જ્ઞેન મોજયિત્વા તતઃ સ્વયમ્ ॥ ૩૬ ॥ છત્રીતેજઙ્ગૈઃ સાર્વ
ભોગેન તુ યુષિઠિર । એવં કૃતે વિવાનેડસ્મિન્નાર્ચવેદવ્યમાન્દ-
યાત્ ॥ ૩૭ ॥ હૃતિ શ્રીમદ્વિષ્ણુ મંગલાગૌરીવ્રતં વિષ્ણુચા-
પનસહિતં સંપૂર્ણમ્ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે મહારાજ ! પાંચમે વર્ષે શ્રાવણ
માસના મંગલવારને દિવસે વિધિથી ઉદાપન કરવું, તેનો
પ્રકાર કહું છું તે સાંભળો. તે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી
વિધિથી સ્નાન કરી, ઉદાપનનો સંકલ્પ કરવો.^{૨૨-૨૩}
ઉદાપનમાં પૂર્ણ વેદ તથા વેદાંગ જાણનાર આદ્યજીને
આચાર્ય કરવો. ચાર થાંભલા રોપી ચાર બારણાંવાળો
મંડપ કરવો, તેને કેળના સ્તંભ ચૂકવા. તેમાં ઘંટા તથા
ચામર આંધવાં. વચમાં પચરંગી ચંદ્રવો આંધવો.^{૨૪-૨૫}
મંડપની વચમાં ચાર કોણાવાળી સુંદર વેદી કરાવવી. રૂપાનો
ઉપરવટણો કરાવવો અને સોનાની છીપરડી કરાવવી.^{૨૬}
એ સોના રૂપાની શક્તિ ન હોય તો છીપરડી અને ઉપરવ-
ટણો પાણાનાં લેવાં, વેદી ઉપર પાંચ રંગોથી સર્વતોભદ્ર-
મંડલ ચિતરવું.^{૨૭} તેની ઉપર દોણ જેટલી જાળ રાખવી;
તેની ઉપર સોનાના, રૂપાના વા ત્રાંખાના કળશની
સ્થાપના કરવી.^{૨૮} તેમાં પંચરત્ન તથા સર્વોપચિ નાખવાં.
તેની ઉપર ત્રાંખાનું વા વાંસનું પૂર્ણપાત્ર રાખવું.^{૨૯}
તેમાં મંગલાગૌરીની સોનાની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી.
'ગૌરીર્મિમાય' એ મંત્ર બધી દેવીની પૂજા કરવી.^{૩૦}
સોળ તાંતણાવાળી વાટવાળો ધર્મના દોટાના સોળ
દીવાથી આરતી ઉતારવી. પછી રૂપાનું કેડિયું તથા

સેનાની ઘાટ તે બન્નેનું દાન કરવું. આખી રાત્રિ જાગીને પુરાણ વગેરેનું શ્રવણ કરવું. ૩૧-૩૨ હે યુધિષ્ઠિર ! પછી પ્રાતઃકાલ થાય ત્યારે અમિત્રી સ્થાપના કરી હોમ કરવો. 'મૌરીર્મિમાય' એ મંત્ર બાણી ઘી, અક્ષત, તિલ તથા ખીલીનાં પત્રોની જૂદી જૂદી એકસાં આઠ આહુતિઓ આપવી. સોળ, આઠ વા ચાર જેવી પોતાની શક્તિ હોય, તેટલાં આહુતિનાં જોડાં જમાડવાં. ૩૩-૩૪ વચ્ચે વગેરેથી તેઓની પૂજા કરી વાચન આપવું. વચ્ચે સહિત તથા પકવાણથી બારેલાં ત્રાંખાના પાત્રનું વાચન આપવું. ૩૫ સામગ્રી સહિત સ્થાપન તથા ગાય આચાર્યને આપવાં. પછી આહુતિને ઉત્તમ અન્નનું ભોજન કરાવી, મૌન રહી રહેલીઓની સાથે પોતે ભોજન કરવું. હે યુધિષ્ઠિર ! એ પ્રકારે વ્રત કરવાથી સ્ત્રીઓનું આખંડ સોભાગ્ય થાય છે. ૩૬-૩૭ એવી રીતે ભવિષ્યપુરાણમાં મંથલાગૌરીનું વ્રત, તેનો પ્રકાર અને તેનું ઉદ્ધાપન કહેલું છે.

૨૩ મૌનવ્રત અને તેની કથા

અથ મૌનવ્રતસ્ય ॥ નંદિકેશ્વર ઉવાચ- કથયસ્થ પ્રસા-
દેન વ્રતં પરમદુર્લભમ્ । યેનાસૌ વરદો દેવસ્તુત્યેન્મે વપ્સુ-
લાશુ ચૈ ॥ ૧ ॥ સ્કંદ ઉવાચ- શ્રુતુ નંદિન્નવશ્યામિ વ્રતં
પરમદુર્લભમ્ । ન કસ્યચિન્મયાઽઽલ્લયાતં ત્વામેય કથયા-
મ્યમ્ ॥ ૨ ॥ યેન સ્ત્રીર્ણમાત્રેણ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ।
શાકલ્યનગરે રમ્યે સોમશ્ચમાં દ્વિજોત્તમઃ ॥ ૩ ॥ સર્વદા
દુઃખિતો હીનો દ્રવ્યહીનો હુમ્બુક્ષિતઃ । તત્ત્વ કથ્યાદ્યં જાતં
સૌંદર્યશુભલક્ષણમ્ ॥ ૪ ॥ રૂપલાવણ્યસંપન્નં ગદ્ધાચૈનરતં
સદા । જ્યેષ્ઠા રૂપવતી નામ કનિષ્ઠા ચ સુપર્ણિકા ॥ ૫ ॥
વત્સાનાં પાલનાર્થાય જન્મતુસ્તે વનાતરમ્ । સરોવરં તત્ર
ઈસલકસારસમંહિતમ્ ॥ ૬ ॥ કવલીપારિજાતૈશ્ચ ચંપકૈ-
ર્વિલ્લકૈસ્તથા । રમ્યં વૃદ્ધશતુસ્તે તુ સર્વપ્રાણિસુભાવહમ્
॥ ૭ ॥ તત્તરી જલસંલગ્નં લિંગમાસીત્ત્વમિષ્ટિતમ્ । તદર્ચનં
કુર્વાતીનાં દેવર્ષીનાં કર્દભકમ્ ॥ ૮ ॥ દૃષ્ટ્વા તદ્વત્તો ગત્વા
નત્વા પપ્રચ્છતુશ્ચ તે । કિમિદં ક્રિયતે દેવ્યઃ કથયસ્વં દયા-
ન્વિતાઃ ॥ ૯ ॥ તા ઋષિઃ ક્રિયતેઽસ્માભિર્મૌનવ્રતમિદં શુભમ્ ।
તચ્છુલ્લેવોચતઃ કમ્યે કિં ફલં કો વિચિન્તયા ॥ ૧૦ ॥

નંદિકેશ્વર કહે છે-હે કાર્તિકેય ! કૃપા કરી અતિ ઉત્તમ
વ્રત કહેા, જેથી આ વર આપનારા મહાદેવ મારી ઉપર
જલદી પ્રસન્ન થાય. ૧ કાર્તિકસ્વામી કહે છે-હે નંદિન !
જે વ્રત મેં કાષ્ઠની પાસે કહેલું નથી, જે અતિ દુર્લભ
છે અને જે વ્રત કરવાથી સર્વ પાપો દૂર થાય છે, એવું
ઉત્તમ વ્રત હું તમને જ કહું છું તે સાંભળો. શાકલ્ય
નામનું એક ધણું સુંદર નગર છે, તેમાં સોમશ્ચમાં નામનો
નિર્ધન આઠાણુ રહેતો હતો. પશુ તે સ્વભાવે બહુ ગરીબ
હતો. તેને ખાવાના પશુ વાંધા હતા; તેથી તે સદા
દુઃખી રહેતો હતો. તેને બે કન્યાઓ હતી. તે લાવણ્ય-
વતી, સર્વલક્ષણવાળી, ચતુર અને ધરને શોભાવવામાં

તત્પર હતી. મોટી કન્યાનું નામ રૂપવતી ને નાનીનું
નામ સુપર્ણિકા હતું. ૨-૫ એ બન્ને બહેનો વનમાં
વાહ્યાં ચારવા જતી હતી. એ વનમાં એક સરોવર
હતું, જે હંસ, ચક્રવાક અને સારસથી શોભતું હતું. ૬
કેળ, પારિજાત, ચંપા અને ખીલીનાં શ્લેષાથી રળિયામણું
હતું. તે સર્વ પ્રાણીઓને સુખકારક હતું. તે પેલી બહે-
નોના જોવામાં આવ્યું. ૭ એ સરોવરના કિનારા ઉપર
જળની લગોલગ સ્થાપેલું મહાદેવનું એક લિંગ હતું,
તેની કેટલીક દેવાંજનાઓ પૂજા કરતી હતી. તેઓને જોઈ
તેમની પાસે જઈ, પ્રણામ કરી બન્ને બહેનો પૂછવા
ભાગી કે, હે દેવીઓ ! તમે આ શું કરો છો, તે કૃપા
કરી કહો. ૮-૯ તે સાંભળી દેવીઓએ કહ્યું કે, અમે આ
મૌનવ્રત કરીએ છીએ. દેવીઓનાં તેવાં વચન સાંભળી,
તે બે બહેનોએ કહ્યું કે, એ વ્રતથી શું ફળ થાય છે? અને
તેનો કેવો પ્રકાર છે? ૧૦

દેવાંગના ઋષિઃ-શ્રુતં કન્યકે સમ્યક્ શિવપ્રીતિ-
કરં વ્રતમ્ । માદ્રશુક્રપ્રતિપદિ પ્રાતરુપાય વાચ્યતઃ ॥ ૧૧ ॥
સંપાદયેત્પ્રયત્નેન પૂજાસંમારમાદતઃ । નાનાફલાનિ લઘુ-
કાન્ પોદશાતિમનોહરાન્ ॥ ૧૨ ॥ દશિમર્ક ચ દ્વાપાદીન્
દ્વાર્ધીશ્ચ પ્રકલ્પયેત્ । તતો ઘૃહીત્વા તત્સર્વં મૌની દ્વિજ-
પુરઃસરઃ ॥ ૧૩ ॥ ગત્વા નર્તી તઢાગં વા જાયાન્મૃત્જાનપૂ-
ર્ણકમ્ । કાઢેઃ પોદશમિર્ગુકાં દ્વાર્માદાય કન્યકે ॥ ૧૪ ॥
સૂત્રેણ પોદશમ્રિયુક્તેન સહિતાં તુ તામ્ । કરે ચઢ્ઢા
સ્થાવરે વા મૃન્મયે વાપિ અક્ષિતઃ ॥ ૧૫ ॥ લિંગે સંપૂજ-
યેદ્દ્રુદ્રસુપચારેર્મનોરમૈઃ । દ્વાર્વાઃ પોદશ સંઘૃષ્ઠ શિવલિંગેઽર્પ-
યેત્તતઃ ॥ ૧૬ ॥ પક્ષાનફલલઘુફલદશિમકાનિ ચાર્પયેત્ ।
તતઃ પૂર્ણાં સમાપ્યાય શ્રાદ્ધાગાન્ પૂજયેત્તતઃ ॥ ૧૭ ॥
દશિમર્ક જલે ક્ષિપ્ત્વા ઘૃહીત્વા ફલલઘુકાન્ । ઘૃહં ગત્વા
શ્રાદ્ધાગ્નાંશ્ચ મોજયીત તદાશ્વયા ॥ ૧૮ ॥ સ્વયં ઝુંજીત ચ
તતો ધૃતં મૌનં ચિસ્રજેયેત્ । ઈર્વં પોદશવર્ષાણિ વિધાયો-
ચાપનં ચરેત્ ॥ ૧૯ ॥ ઈર્વં કૃત્વા વ્રતં સમ્યગ્વાંચિતં ફલ-
મામુચાત્ । પુત્રપૌત્રસમાયુકો યનધાન્યસમૃદ્ધિમાન્ ॥ ૨૦ ॥
ઈહ લોકે ઘલ્લં ઝુક્ત્વા કૈલાસે રમતેઽનિશમ્ । અસ્માભિઃ
કપિતં ચેતદ્વ્રતં પાપપ્રણાશનમ્ ॥ ૨૧ ॥ ઇત્તસ્તુત્વાઽસ્મત્સ-
મર્થં પદ્યતં ફલમુત્તમમ્ ॥

દેવાંજનાઓ કહે છે-હે કન્યાઓ ! શિવને પ્રસન્ન
કરવાવાળું આ વ્રત તમે સાવધાનીથી સાંભળો. બાહ-
રવા શુદ્ધિ પડવાને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી, વાણીને
નિયમમાં રાખી, ૧ આદરથી શ્રમપૂર્વક પૂજની સઘળી
સામગ્રી એકઠી કરવી. સોળ જાતનાં સુંદર ફળો, સોળ
લાડુ તથા હઢોં, ભાત, ધૂપ, દીપ અને દુર્વો વગેરે સઘળી
સામગ્રી એકઠી કરી, તે લઈ આહુતિને આગળ કરી,
મુંગા મુંગા નદી વા તળાવે બંધું; ત્યાં માટી ભાગી
વિધિથી સ્નાન કરવું. પછી સોળ ગાંધવાળી દુર્વો

લખ, ૧૨-૧૪ સોળ મહિવાળા દોરાની સાથે તે દૂલી હાથે બાંધવી. પછી પાપાશુ વા મૃતિકાનાં બિગમાં પેડશોપ-ચારોવડે મહાદેવની પૂજા કરવી. શિવલિંગ ઉપર સોળ દૂલી ચડાવવી. ૧૫-૧૬ પકવાન, ફળ, લાડુ અને દહીં-ભાતનું નેવેલ કરવું. પૂજા સમાપ્ત કર્યા પછી બ્રાહ્મણોની પૂજા કરવી, ૧૭ ને દહીંભાત જળમાં નાંખી ફળ અને લાડુ લઈ ઘેર આવવું, ત્યાં બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવી તેઓની આજ્ઞા લઈ પોતે જમવું. ૧૮ ત્યારપછી મૌન-વ્રત છેડવું. એ પ્રમાણે સોળ વર્ષો સુધી કરવું અને પછી તેનું ઉજાપન કરવું. ૧૯ એ વ્રત કરવાથી વાંછિત ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, પુત્ર પૌત્રની વૃદ્ધિ થાય છે, ધન ધાન્યની સમૃદ્ધિ વધે છે, ૨૦ આ લોકમાં ધણું સુખ મળે છે ને અંતે નિત્ય કેલાસમાં વાસ થાય છે. પાપોના નાશ કરનાર આ વ્રત અમોએ કહી સંભળાવ્યું. ૨૧ હવે તે અમારી સમક્ષમાં કરી તેના ઉત્તમ ફળનો અનુભવ કરો.

પુત્રચક્રસ્વા વ્રતં તામ્યાં કૃતં તત્સરસ્તટે ॥ ૨૨ ॥
દશિમકં જલે શિખ્યા ગૃહીત્વા ફલહૃદ્ધકાન્ ॥ આગસ્ય સ્વગૃહે કન્યે ફલારીનિ નિધાય ચ ॥ ૨૩ ॥ શુક્ત્વા સુલં સુપુત્રસ્તરિપિતા પ્રાતરુત્થિતઃ । દ્વદશં ફલહૃદ્ધકાન્સર્વાન્ હેમમયાનય ॥ ૨૪ ॥ પપચ્છ મીતઃ સાશ્વર્યં કિમિદં કન્યકે હિતિ । તદ્વા રૂપવતી પ્રાહ ન મેતદ્યં સ્વયા પિતઃ ॥ ૨૫ ॥ બ્રાહ્મણ્યાં ઓ વને મૌનવ્રતં શંકરતુષ્ટિદમ્ । કૃતં તસ્ય પ્રમાણેન સંજાતમિદમશ્વતમ્ ॥ ૨૬ ॥ સ્કંદ ક્વાચ-દ્વિતીયેઽકિં પુનસ્તામ્યાં વત્સા નીતા વનાંતરે । એતસ્મિન્તરે તત્ર અમમાજ હતસ્તતઃ ॥ ૨૭ ॥ પ્રતાપશુક્રો રાજા મૃગયાસક્તમાનસઃ । આંતસ્તુર્વાર્તઃ સંપ્રાપ્તો યત્રાસ્તે કન્યકાદ્વયમ્ ॥ ૨૮ ॥ અપૃચ્છદુર્લભં કાસ્તિ ત્વાસંપીઢિ-તોઽન્યદહમ્ ॥ હત્વકલ્પિત રાજેદ્રે રૂપવરયા હ્રદાન્વિતમ્ ॥ ૨૯ ॥ આનીતં શીતલં વારિ દશિસંયુતમોદનમ્ । રાજા શુક્ત્વા જલ પીત્વા પરિવારેન સંયુતઃ ॥ ૩૦ ॥ પુનઃ પ્રદું સમારંભે કસ્ય કન્યે હલોષ્વને ॥

એવાં વચનો સાંભળી પેલી બે કન્યાઓએ તે જ તળાવને કિનારે વ્રત કર્યું. ૨૨ પછી દહીં ભાતને જળમાં નાંખી ફળ અને લાડુ બન્ને ઘેર આવી. ફળ તથા લાડુ એક સ્થળે મૂકી, ભોજન કરી સુખથી સૂતી. પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી તેના પિતાએ જોયું તો સોનાનાં ફળ અને લાડુ જોવામાં આવ્યા. ૨૩-૨૪ તેથી ડરી જઈને આશ્ચર્યથી પૂછ્યું કે, 'હે કન્યાઓ ! આ શું ?' હારે રૂપવતી બોલી; 'હે પિતાજી ! તમારે ડરવું નહીં. ગઈ કાલે અમે વનમાં શંકરને પ્રસન્ન કરવા મૌનવ્રત કર્યું હતું. તેના પ્રભાવથી આ આશ્ચર્ય થયું. ૨૫ કાર્તિકસ્વામિ કહે છે-બીજે દિવસે વાહડાં લઈ તેઓ ફરીથી વનમાં ગઈ. તે વખતે વનમાં મૃગયા માટે ચારે તરફ ભ્રમતો પ્રતાપકુમાર નામનો રાજા બધાં પેલી બે કન્યાઓ હતા ત્યાં આવી ચડ્યો. તે

ધણે ચાક્યો ને તરસ્યો હતો. ૨૬-૨૮ તેણે કન્યાઓને પૂછ્યું કે, અને તુષા ધણી ભાગી છે માટે ક્યારે જળ છે ? એ પ્રમાણે રાજાના પૂછવાથી રૂપવતીએ હર્ષથી તેને શીતળ જળ બને દહીં ભાત ભાવી આપ્યાં. તે ખાઈ જળપાન કરી રાજા તથા તેનો પરિવાર તૃપ્ત થયા, પછી રાજાએ પૂછ્યું કે, સુંદર નેત્રવાળી તમે કાની કન્યાઓ છો ?

રૂપવત્યુવાચ- સોમશર્મા દ્વિજો રાજન્ જાનાસિ યદિ વા ન વા ॥ ૩૧ ॥ તસ્યાવાં કન્યકે વત્સચારણ્યમિહ-ગતે । હત્વાકર્ણ્યં તત્તો રાજા ગત્વા સ્વનગરં પ્રતિ ॥ ૩૨ ॥ દૂતાન્ સંપ્રેષ્યમાસ કન્યર્થો વિપ્રસન્નિચૌ । અપાજગ્મસ્તુ તે દૂતાઃ સોમશર્મણં પ્રતિ ॥ ૩૩ ॥ જનુશ્ચાહ્વયતે રાજા ગચ્છ વિપ્ર મહોપદિમ્ । તચ્છુવા નિર્ગતઃ શીર્ષં બ્રાહ્મણો રાજગૌરવાત્ ॥ ૩૪ ॥ દૂતેઃ સર્મ તતસ્તેસ્તુ સ રાજ્ઞે સંનિ-વેદિતઃ । રાજા તુ પ્રાપ્તિતા જ્યેષ્ઠા રૂપવત્યભિષા સુતા ॥ ૩૫ ॥ રાજાજ્ઞાભંગમીત્યેવ તસ્મૈ પ્રાદાસ તાં તતઃ । સ્પર્ણિકાં કનિઠાં તુ દ્વિજાય શ્રુતશીલિને ॥ ૩૬ ॥ કુલી-નાય ગુણાદયાય નિકટપ્રામવાસિને । પુણ્યમાણવકાલ્યાય દત્ત્વા તુ સ્વગૃહં ગતઃ ॥ ૩૭ ॥

રૂપવતી કહે છે-હે રાજન્ ! સોમશર્મા નામનો બ્રાહ્મણ છે; તેને તમે જાણ્યો હશે કે નહીં પણ જાણ્યો હો. ૨૯-૩૧ અમે તેની કન્યાઓ છીએ; વાહડાં ચારવા માટે અમે આંહી આવી છીએ. એવાં તેમનાં વચનો સાંભળી રાજાએ શહેરમાં જઈ કન્યાની માગણી માટે સોમશર્માની પાસે દૂતો મોકલ્યા. તે દૂતો આવી સોમશર્માને કહેવા લાગ્યા કે, 'મહારાજ ! તમને રાજા બોલાવે છે માટે તેની પાસે ચાલો.' તે સાંભળી રાજાની મોટાપથી રાજા પાસે જવા માટે મહારાજ ત્વરાથી બહાર નીકળ્યો. ૩૨-૩૪ તે દ્વારે આવ્યો. ત્યારે દૂતોએ રાજાને ખબર કરી. (રાજા પાસે ગયા પછી) તે બ્રાહ્મણની પાસે, રાજાએ તેની મોટી પુત્રી રૂપવતીની માગણી કરી. ૩૫ 'એ કન્યા નહીં આપું તો રાજાની આજ્ઞાનો ભંગ થશે,' એવા બયથી સોમશર્માએ રૂપવતી રાજાને આપી અને વેદ બોલેલા, કુલીન, શુશ્રુવાન અને પાસેના ગામમાં રહેનાર પુણ્યમાણ્યુવક નામના બ્રાહ્મણને નાની પુત્રી સુપરિહિતા આપી અને તે બ્રાહ્મણ પોતાને ઘેર ગયો. ૩૬-૩૭

રાજાને તુ વરં પ્રાપ્ય જ્યેષ્ઠા રૂપવતી કિલ । એષર્થમદ-મતા તુ વ્રતં તત્યાજ મોહિતા ॥ ૩૮ ॥ તેન દોષેણ તસ્યા-સ્તુ રાજ્યલક્ષ્મીઃ ક્લયં ગતા । કનિઠાયા ગૃહે ચૈવ રાજ્યં પ્રાપ્તમશ્વતમમ્ ॥ ૩૯ ॥ કદાચિત્સા રૂપવતીદગરિણપરિ-પીઢિતા । યાચિત્તુ ચ સ્પર્ણાયા આજગામ ગૃહં પ્રતિ ॥ ૪૦ ॥ તાં દટ્ટા દુઃખિતા મૃત્વા કનિઠા પ્રત્યુવાચ હ । કિમિવં ત્વ દારિદ્ર્યં રાજ્યં કુત્ર ગતં ચ તત્ ॥ ૪૧ ॥ તચ્છુસ્વા

કપવત્સાહ સમુપિથ દુરાત્મનિઃ । હતં સર્વસ્વમત્માર્કં
વારિયં પતિતં ગુહે ॥ ૪૨ ॥ વ્રતભંગપ્રભાવેન પ્રાચ એતદુ-
પાગતમ્ । દૃષ્ટ્યકર્ણ્ય સુપર્ણા સા ધનકુંભં દદૌ તદા
॥ ૪૩ ॥ તં યદીત્વા તુ સા જ્યેષ્ઠા નિર્જગામ ગુહં પ્રતિ ।
માર્ગે ચૌરૈસ્તદા નીતો ધનકુંભસ્તતઃ પુનઃ ॥ ૪૪ ॥ સુપ-
ર્ણયા ગુહં પ્રાપ્તા શોકાકુલિતમાનસા । પુનર્દૃષ્ટ્વાઽથ તાં
જ્યેષ્ઠાં કરુણાપૂર્ણમાનસા ॥ ૪૫ ॥ વંશવર્ધિ સમાદાય
તત્સ્યાં સ્વર્ણે નિષ્ણાય ચ । દત્વા સુપર્ણાં જ્યેષ્ઠાયે વિસસર્જ
ગુહં પ્રતિ ॥ ૪૬ ॥ શનૈઃ શનૈસ્તાં ગચ્છંતીં પયિ ચૌરાઃ
સમાયયુઃ । વંશવર્ધિ સમાદાય જગ્જ્ઞસ્તે ચ યથાગતમ્
॥ ૪૭ ॥ જ્યેષ્ઠા તુ શોકસંપન્ના પુનરાગમત્ સુપર્ણામ્ ।
ઝવાચ કિં કરોમીતિ કુપિતઃ શંકરો મમ ॥ ૪૮ ॥ તત્કુલ્લે
તુ સુપર્ણા સા દંઢવત્પ્રણિપત્ય ચ । તત્સ્યા દુઃખં પરાકર્તું
શિવમસ્તૌદયાન્વિતા ॥ ૪૯ ॥

રાત્રી વર થવાથી રૂપવતીએ ઐશ્વર્યના મદથી મોન-
વત છોડી દીધું.^{૩૮} તેના દોષથી તેની રાત્ર્યલક્ષ્મી નષ્ટ
થઈ, અને તેની નાની બહેન સુપર્ણિકાને ઉત્તમ રાત્ર્ય
મળ્યું.^{૩૯} હવે દરિદ્રપણથી દુઃખ પામતી રૂપવતી
સુપર્ણિકાને ઘેર બીખ માગવા આવી.^{૪૦} હારે તેણીને
જોઈ દુઃખમાં પડેલી સુપર્ણિકા પ્રજવા લાગી, 'હે
બહેન ! તને દરિદ્રપણ આ તે શું ? તારૂં રાત્ર્ય ક્યાં
ગયું ?' ^{૪૧} તે સાંભળી રૂપવતી બોલી કે; દુષ્ટ શત્રુઓએ
અમારૂં સર્વસ્વ હરી લીધું; તેથી અમારા ઘરમાં દારિદ્ર્ય
ફેરા ફેરે છે.^{૪૨} વ્રતભંગના દોષથી પ્રાચઃ આવી દશા
આવી છે. એવાં તેનાં વચન સાંભળી સુપર્ણિકાએ ધનનો
પડો ભરી આપ્યો.^{૪૩} તે લઈ રૂપવતી ઘર તરફ જતી
હતી, તેટલામાં રસ્તામાં ચોરાએ તે પડો છીનવી લીધા.^{૪૪}
તેથી શોકબાકુળ થયેલી રૂપવતી ફરીથી સુપર્ણિકાને
ઘેર આવી. તેને જોઈ હયા આવવાથી વાંસની લાક-
ડીમાં સોતું નાંખી તે રૂપવતીને આપી તેને ધરપ્રત્યે
વિદાય કરી.^{૪૫-૪૬} રૂપવતી રસ્તામાં ધીમે ધીમે જતી
હતી, તેટલામાં પાછા ચોરા આવ્યા ને પેલી વાંસની
લાકડી લઈ જેમ આવ્યા હતા તેમ પાછા નાસી
ગયા.^{૪૭} રૂપવતીએ વળી પછુ આવીને સુપર્ણિકાને
કહ્યું, મારી ઉપર શંકર કોપેલા છે, હવે હું શું કરું ?^{૪૮}
એવાં વચનો સાંભળી હયા આવવાથી તેણીનું દુઃખ દૂર
કરવા માટે શંકરને દંડવત પ્રણામ કરી સુપર્ણિકા સ્તુતિ
કરવા લાગી.^{૪૯}

સુપર્ણોવાચ-ધન્યાઽહં કૃપયા દેવ ત્વદાલોકનગૌરવાત્ ।
સ્વપ્રસાદાન્મહાદેવ મુખ્યેયં કર્મબંધનાત્ ॥ ૫૦ ॥ રક્ષ
રક્ષ જગન્નાથ ત્રાહિ માં ભવસાગરાત્ । દર્શનં દેદિ દેવેષ્ઠ
કરુણાકર શંકર ॥ ૫૧ ॥ એતદાકર્ણ્યં મગવાન્ પ્રત્યક્ષં
કરુણાનિધિઃ । સુપર્ણાં દેવદેવેષો મા મૈમાં મૈરભાષત
॥ ૫૨ ॥ નત્વા સુપર્ણાં તં પ્રાહ શ્રૂયતાં જગદીશ્વર ।

જ્યેષ્ઠયા મેં મગિન્યા તુ મતં ત્યક્તં તવેશ્વર ॥ ૫૩ ॥ રક્ષિ-
તવ્યા જગન્નાથ યદિ તુદ્યોસિ શંકર ॥ રૂપર ઝવાચ-
સ્વપ્નગિન્યા સ્વજાનંત્યા વ્રતભંગો યતઃ કૃતઃ ॥ ૫૪ ॥ અત-
સ્તવસ્તુ સંપૂર્ણ સ્વપ્નકત્યા મત્પ્રસાદતઃ । દૃષ્ટ્યકત્યા ચૈવ
દેવેષો રાજ્યં દત્વા દિવં યયૌ । પુનર્મતપ્રભાવેન રાજ્યં પ્રાપ્તં
તયા પુનઃ ॥ ૫૫ ॥ નંદિકેશ્વર ઝવાચ-દેવ કેન પ્રકારેન
વ્રતસ્થોવાપનં વદ । કષ્ટવર્તાં શ્રીમદ્દામાન વ્રતસંપૂર્તિ-
હેતવે ॥ ૫૬ ॥

સુપર્ણા કહે છે-હે દેવ ! આપની કૃપાદૃષ્ટિથી હું ધન-
હું. હે મહાદેવ ! આપની કૃપાથી હું કર્મબંધનથી મુક્ત
થાઉં.^{૫૦} હે જગન્નાથ ! રક્ષણ કરો રક્ષણ કરો. સંસાર-
રસમુદ્રમાં મારૂં રક્ષણ કરો. હે દેવેશ ! હે હયા કરનાર !
હે શંકર ! દર્શન આપો. ^{૫૧} એવાં વચન સાંભળી
દયાના બંડાર શંકરે પ્રત્યક્ષ દર્શન આપ્યાં, ને 'હરીશ્ચ
મા હરીશ્ચ મા' એમ સુપર્ણિકાને કહ્યું.^{૫૨} શંકરને પ્રણામ
કરી સુપર્ણા કહેવા લાગી, હે જગદીશ્વર ! સાંભળો.
મારી મોટી બહેને આપનું વ્રત છોડી દીધું છે.^{૫૩} હે
જગન્નાથ ! હે શંકર ! જો આપ પ્રસન્ન થયા હો તો
તેણીનું પછુ રક્ષણ કરો. શંકર કહે છે-તારી બહેને, અઘા-
નથી મારા વ્રતનો ભંગ કર્યો છે, તે તારી ભક્તિથી
ને મારી કૃપાથી પૂર્ણ થાઓ. એટલું કહી રાત્ર્ય આપી
શંકર સ્વધામમાં પધાર્યાં. પછી વ્રતના પ્રભાવથી રૂપ-
વતીને પાછું રાત્ર્ય મળ્યું. ^{૫૪-૫૫} નંદિકેશ્વર કહે છે-
હે દેવ ! આ વ્રતનું ઉઘાપન કયે પ્રકારે કરવું ? તે પ્રકાર વ્રત
પૂરું થવા માટે મને કહે.^{૫૬}

શંકર ઝવાચ- સર્વે તુ વોઢશે પૂર્ણે કૃપાંદુષાપનં
બુધઃ । માસે આપરે શુક્રે પક્ષે પ્રતિપદાતિથૌ ॥ ૫૭ ॥
મંઢપં કારયેતન્ન કલકોસ્તંભમંજિતમ્ । નાનાપુષ્પેશ્ચ
શોભાભ્યાં વેદિકાં તન્ન કારયેત્ ॥ ૫૮ ॥ તત્તમ્યે કિંગતો-
મ્નં પંચરંગૈઃ સમન્વિતમ્ । કઠશં સ્થાપયેતન્ન હેમપાત્રસ-
મન્વિતમ્ ॥ ૫૯ ॥ તસ્મિન્ ભવાનીલક્ષિતં શંકું સૌવર્ણ-
મર્ચયેત્ । પુષ્પેપૃષ્પેશ્ચ દીપૈશ્ચ ફલૈર્નાનાવિધૈરપિ ॥ ૬૦ ॥
ફલાનિ પિષ્ઠલ્હરુકાન્ દયાદિપ્રાય વોઢશ । તાંપુલલક્ષિ-
નોપેતાન્ન યથાશક્ત્યર્ચિતાય ચ ॥ ૬૧ ॥ પ્રસીદ દેવદેવેશ્ચ
ચરાચર જગદુરો । રૂપનાય નમસ્તુત્યં ઘ્યોમત્યાપિન-
મોઽસ્તુ તે ॥ ૬૨ ॥ ઇતિ શ્રમાપ્ય દેવેશં મક્ત્યા તત્પર-
માનસઃ । રાત્રો જાગરણં કૃપાંક્રીતવાયાદિમંગલૈઃ ॥ ૬૩ ॥
તતઃ પ્રભાત ઉત્થાય જ્ઞાનં કૃત્વા વિધાનતઃ । હોમસ્તન્ન
પ્રકર્તવ્યસ્તિલૈરાજ્યેન સંયુતેઃ ॥ ૬૪ ॥ મૂલમન્ત્રેણ વિધિ-
વદ્યોત્તરશતં બુધેઃ । આચાર્ય પૂજયેન્નકત્યા વજાકંકાર-
શ્રુષ્ણેઃ ॥ ૬૫ ॥ એહં દયાસ્તવસ્તાં ચ વજાકંકારસંયુ-
તામ્ । પયસ્વિર્નાં કાંત્યદોહાં નાનાકંકારસંયુતામ્ ॥ ૬૬ ॥
તતઃ સૌવાન્ સંપ્રપૂજ્ય વોઢશૈવ તપોચનાન્ । કૌપીનાનિ
લક્ષિર્વાંસંસ્થયા દયાત્કમંઢજન્ ॥ ૬૭ ॥ મક્ત્યા સમાપ્ય

તાન્ સર્વાન્વિતસંપૂર્ણિહેતવે । મોજનં તથ દાતવ્યં લેહપેય-
સમન્વિતમ્ ॥ ૬૮ ॥ દક્ષિણાં ચ તતો દયાદિત્તશાઙ્ગં
ન કારયેત્ । પર્વં વિધિસમાયુકઃ કરોતિ વ્રતક્ષતમમ્
॥ ૬૯ ॥ રાજ્યં ચ કમતે લોકે પુત્રપૌત્રૈઃ સમન્વિતઃ ।
સર્વપાપવિનિષ્ક્રાંતઃ સર્વદોષવિવર્જિતઃ ॥ ૭૦ ॥ મુક્ત્વા
મોગામ્યધાકામમતે ગચ્છેત્પરં પદમ્ । કમતે પરમાં મુક્તિ
શિવલોકે મહીયતે ॥ ૭૧ ॥ इति श्रीभविष्ये पुराणे मौन-
व्रतोपापनं संपूर्णम् ।

કાર્તિકેય કહે છે-સોળ વર્ષો પૂરાં થાય ત્યારે ભાદ-
રવા માસના શુક્લ પક્ષના પડવાને દિવસે ઉઘાપન
કરવું.^{૫૭} તેમાં ફળના સ્તંભોથી સુશોભિત મંડપ બાંધવો.
તેમાં નાના પ્રકારનાં પુષ્પોની શોભાવાળી વેદી કરવી,^{૫૮}
તેની વચ્ચેમાં પંચરંગથી લિંગતોભદ્રમંડળ આલેખવું. તેમાં
કલશની સ્થાપના કરી તેની ઉપર સોનાનું પૂર્ણપાત્ર
રાખવું.^{૫૯} તેમાં શંકર પાર્વતીની સોનાની મૂર્તિ બેસાડી
તેની પૂજા કરવી. નાના પ્રકારનાં પુષ્પો, ધૂપ, દીપ અને
ફળોવડે પૂજા કરવી.^{૬૦} આઠાણની પૂજા કરી તેને સોળ
ફળો, સોળ લાડુ, તાંબૂલ અને યથાશક્તિ દક્ષિણા આ-
પવી.^{૬૧} હે દેવના દેવ ! હે ઇશ ! હે ચરાચર જગતના
ગુરો ! પ્રસન્ન થાઓ. આપ ઈશ્વર છો અને આકાશની પેઠે
વ્યાપક છો. તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.^{૬૨} એવી
રીતે શંકરની પાસે પરમ ભક્તિથી ક્ષમા માગવી. રાતે
જાગરણ કરવું, ગીત ગાવાં, વાળં વગાડવાં વગેરે મોટા
ઉત્સવ કરવો.^{૬૩} પછી પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી વિધિથી સ્નાન
કરી મંડપમાં મૂલમંત્ર બાળી, વિધિથી ઘીવાળા તલની
ઐકસે આઠ આહુતિ આપવી. વસ્ત્ર અલંકાર વગેરે આપી
ભક્તિથી આચાર્યની પૂજા કરવી,^{૬૪-૬૫} તથા વાહડાંવાળી,
નાના પ્રકારનાં વસ્ત્ર તથા અલંકારવાળી અને પુકળ
દૂધવાળી ગાય આપવી, ઢોહવા માટે કાંસાનું વાસણ
આપવું.^{૬૬} પછી શિવભક્ત એવા સોળ તપસ્વીઓની
પૂજા કરી, તેઓને લંગોટી, તેની ઉપર બાંધવા માટે
વસ્ત્ર અને કમંડલુ ભક્તિથી આપવાં ને ક્ષમા માગવી.
એ પ્રમાણે કરવાથી વ્રત પૂરું થાય છે અને કરી, દૂધ
વગેરેનું ભોજન કરાવવું ને દક્ષિણા આપવી. તેમાં ધનને
ભોલ કરવો નહીં. જે માણસ એ પ્રમાણે વિધિથી વ્રત
કરે છે,^{૬૭-૬૮} તેને આ લોકમાં રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે,
પુત્રપૌત્રનું સુખ મળે છે, ને તે સર્વ પાપ અને સર્વ
દોષોથી મુક્ત થઈ યથેચ્છ ભોગો ભોગવી અંતે પરમ
પદને પામે છે-પરમ મુક્તિને પામે છે ને શિવલોકમાં
પૂજ્ય છે,^{૭૦-૭૧} એ પ્રમાણે ભવિષ્યપુરાણમાં મૌનવ્રત
તથા તેનું ઉઘાપન કહેલું છે.

૨૪ પંચધાન્યની લક્ષપૂજા

અથ પંચધાન્યલક્ષપૂજા લિખ્યતે ॥ દેવ્યુવાચ- દેવદેવ
જગન્નાથ ભવસાગરતારક । સર્વકારણદેવેશ સર્વસિદ્ધિ-

પ્રદાયક ॥ ૧ ॥ અદ્યમેકં મહાગુણં પ્રદુમિચ્છામિ ચંકર ।
પ્રાપ્તાઽર્હે કેન પુણ્યેન ત્વામાય કથયસ્વ મે ॥ ૨ ॥ હૈશ્વર
ઉવાચ- મ્નુષુ દેવિ પ્રવક્ષ્યામિ છુદ્ધં યતુ સ્વયા પ્રિયે । પુણ્યાદ્
પુણ્યતરં મેષમિહ મોહપ્રદાયકમ્ ॥ ૩ ॥ ત્વયા ચક્ષ્મ-
પૂજાર્ણ્યં કૃતં યત્પૂર્વજન્મનિ । તેન પ્રાપ્તાઽસિ માં દેવિ
સર્વેશ્વરોઽભાવિનિ ॥ ૪ ॥ પાર્વત્યુવાચ- મહાશ્વર્ચકરં ગુણં
દેવદેવ જગત્પતે । વિસ્તરેણ ચ તત્સર્વમાયુ મે કથય પ્રબો
॥ ૫ ॥ હૈશ્વર ઉવાચ- ધાન્યાનાં વૈ લક્ષપૂજાવિધિં વક્ષ્યે ચ
પાર્વતિ । લોકાનામુપકારાર્થે સર્વસંપત્કરં કુમમ્ ॥ ૬ ॥
આવળે કાર્તિકે વાડપિ માષે વા માષવેડપિ વા । કુમે વા
ડવ્યથવાડમ્યસ્મિન્યદા મક્તિઃ શિવે નૃણામ્ ॥ ૭ ॥ ચિત્તં
ત્રિતં ભવેયસ્મિન્કાલે ચૈવાર્ચયેચ્છિવમ્ । નિત્યકર્મ સમા-
પ્યાદૌ શુચિર્મૈત્વા સમાહિતઃ ॥ ૮ ॥ સમમ્યર્ચ્ય વિધા-
નેન લક્ષપૂજાં સમાચરેત્ । પંચાક્ષરેણ મન્ત્રેણ ત્ર્યંબકેણ
તથેવ ચ ॥ ૯ ॥ શિવનામ્નાડપથા કૃયાત્પૂજનં પાર્વતીપતે ।
યવગોધૂમદ્રાક્ષા તંડુલા વૈ તિહાઃ ક્રમાત્ ॥ ૧૦ ॥ પંચ-
ધાન્યાનિ પ્રોક્તાનિ શાંતિકે દેવપૂજને ।

દેવી કહે છે-હે દેવોના દેવ ! હે જગન્નાથ ! હે સંસાર-
રસમુદ્રમાંથી તારનાર ! હે સર્વ કારણ ! હે દેવેશ ! હે સર્વ
સિદ્ધિ આપનાર ! હે શંકર ! હું આપને પૂજવા ઇચ્છું છું
કે, હું કયા પુણ્યથી આપને પ્રાપ્ત થઈ, તે તમે જલદીથી
મને કહો.^{૧-૨} મહાદેવ કહે છે-હે દેવિ ! તમે જે પૂજી
તેનો ઉત્તર આપું છું તે સાંભળો. આ જગતમાં અતિ
પુણ્યકારક, શ્રેષ્ઠ, મોક્ષ આપનાર લક્ષપૂજા નામનું વ્રત
છે, જે તમે પૂર્વ જન્મમાં કર્યું હતું અને તેના પ્રભાવથી
તમે મને પ્રાપ્ત થયાં છો, અને સર્વ ઐશ્વર્યવાળા થયાં
છો.^{૩-૪} પાર્વતી કહે છે-હે દેવના દેવ ! હે જગત્પતે !
હે પ્રબો ! મહાઆશ્ચર્યકારક અને ગુપ્ત એવું તે વ્રત મને
વિસ્તારપૂર્વક જલદીથી કહો.^૫ શંકર કહે છે-હે પાર્વતિ !
સર્વ લોકોના ઉપકાર માટે સર્વ સંપત્તિ આપનાર ધાન્યની
લક્ષ પૂજાનો ઉત્તમ પ્રકાર કહું છું તે સાંભળો. આવણ,
કાર્તિક, માધ, વૈશાખ વા કોષ્ટ પણ્ય શુભ માસમાં, અથવા
જ્યારે શંકરમાં ભક્તિ થાય વા ધન મળે ત્યારે અથવા
બીજા હર કોષ્ટ માસમાં વ્રત કરવું ને મહાદેવની પૂજા
કરવી. પ્રથમ પવિત્ર થવું, ને નિત્ય કર્મ સમાપ્ત કરવું.
પછી સાવધાન થઈ, વિધિથી શંકરની પૂજા કરી લક્ષ-
પૂજાનો આરંભ કરવો. તેમાં પંચાક્ષર મંત્ર, ત્ર્યંબક
મંત્ર વા શિવના મંત્રથી શિવપૂજન કરવું. જવ, ધઉ,
મગ, ચોખા અને તિલ એ પાંચે ધાન્યો, શાંતિ કર્મમાં
તથા દેવપૂજનમાં મુખ્ય કહેલાં છે.^{૧-૧૦}

તંડુલૈશ્વ પ્રકુર્વૈતિ લક્ષપૂજાવિધિ નરાઃ ॥ ૧૧ ॥ તેવાં
સ્વર્ગં ચ મોક્ષં ચ પ્રદદાતોહ શંકરઃ । एवं तिलैः प्रकुर्वैति
લક્ષપૂજાવિધિ નરાઃ ॥ ૧૨ ॥ તેજસ્વિનો મહાભાગઃ કુલેન
ચ શ્રુતેન વૈ । જીકામેન પ્રકતેભ્યં ગોધૂમેઃ પૂજનં મહત્

॥ ૧૩ ॥ સત્તમાં ચિયમાપ્રોતિ પ્રસાદાચ્છંકરસ્ય ચ ।
પુત્રકામેન કર્તવ્યં યવેઃ પૂજનહુતમમ્ ॥ ૧૪ ॥ અંતે સાયુ-
ષ્યમાપ્રોતિ નાત્ર કાર્યાં વિચારણા । વશીકરણકામેન
કર્તવ્યં હુદ્રપૂજનમ્ ॥ ૧૫ ॥ દેવદાનવગંધર્વાં વશી મવંતિ
નામ્યથા । હકપૂર્જાં સ્વયં કર્તું યથાશક્તો ભવેત્તદા ॥ ૧૬ ॥
કારયેદ્બ્રાહ્મણદ્વારા ચિચિના મક્તિત્ત્વરઃ । પૂજેયં પંચધા-
ન્યાનાં સર્વકામાર્થસિદ્ધિદા ॥ ૧૭ ॥ યં યં ક્ષિતયતે કામં
તં તં પ્રાપ્નોતિ માનવઃ । સમાપ્તૌ ધાન્યપૂજાયા ડયાપન-
વિધિં ચરેત્ ॥ ૧૮ ॥ આચાર્યં ચરેત્યત્ર વેદવેદાંગપાર-
ગમ્ । પુષ્પનંદપિકાં કૃત્વા પૂજાસ્થાને સમાહિતઃ ॥ ૧૯ ॥
સુવર્ણપ્રતિમાં કૃત્વા પાર્વત્યા શંકરસ્ય ચ । યથાશક્ત્યા
નંદિનં ચ રૌત્યકેન તુ કારયેત્ ॥ ૨૦ ॥

જે માણસો ચોખાથી લક્ષપૂળ કરે છે, તેને શંકર
સ્વર્ગ તથા મોક્ષ આપે છે. જે માણસો તિલથી લક્ષ-
પૂળ કરે છે તે તેજસ્વી, મહાભાગ્યશાળી, કુલીન અને
વિદ્વાન્ થાય છે. જે માણસ ધઉંથી લક્ષપૂળ કરે છે
તેને શંકરની કૃપાથી ઉત્તમ શ્રી પ્રાપ્ત થાય છે. જે
માણસો જવથી લક્ષપૂળ કરે છે, તેને આ લોકમાં પુત્રનું
સુખ મળે ને અંતે મોક્ષ મળે છે. જે માણસ મગથી
લક્ષપૂળ કરે છે, તેને દેવ, દૈત્ય અને ગંધર્વો સધળા
વશ થાય છે; તેવા બીજે કાષ્ઠ પશુ પ્રકારે વશ થતા
નથી. ઉપર કહેલી પૂળ કરવાને પોતાની શક્તિ ન હોય
તો ભક્તિ રાખી, વિધિથી બ્રાહ્મણની પાસે તે પૂળ
કરાવવી. આ પાંચ ધાન્યોની પૂળ કરવાથી સર્વ અર્થો
અને કામો સિદ્ધ થાય છે. તે પૂળ કરવાથી જે જે ધારે
તે સિદ્ધ થાય છે. ધાન્યપૂળ સમાપ્ત થાય ત્યારે તેનું
ઉદ્ઘાપન કરવું. તેમાં પૂર્ણવેદ તથા વેદાંગ જાણનાર
બ્રાહ્મણને આચાર્ય કરવો. પૂળના સ્થાનમાં નાનો સરખો
પુષ્પોનો માંડવો બાંધવો. તેમાં યથાશક્તિ સોનાની
શંકર પાર્વતીની મૂર્તિ કરાવવી ને નંદી રૂપાનો
કરાવવો. ૧૧-૨૦

અભિષિચ્ય મહાદેવસુમધ્રા સહિતં તતઃ । નવાંબરે સિતે
શુદ્ધે સ્થાપયેત્પાર્વતીપતિમ્ ॥ ૨૧ ॥ સમચ્યર્ચ્યં દ્વિજેઃ
સર્થ મહાપૂર્જાં સમાચરેત્ । યવગોધૂમદ્વાંશ તિલાન્દાટક-
નિર્મિતાન્ ॥ ૨૨ ॥ રૌત્યેન તંદુલાન્ કૃત્વા મક્ષિમા-
પુરઃસરમ્ । વ્રતસંપૂર્ણતાસિદ્ધયૈ શંકરાય સમર્પયેત્ ॥ ૨૩ ॥
યત્ર ધાન્યાર્પણં કુર્યાત્તત્રેવ પૂજનં સ્થુતમ્ । હક્ષસંકુપાકૃતં
ધાન્યસમૃદ્ધં તંદુલાદિકમ્ ॥ ૨૪ ॥ હ્રવર્ણરૌત્યસહિતં
બ્રાહ્મણાય નિવેદયેત્ । અર્ચનસ્ય દશાંશેન બ્રાહ્મણાન્મોજ-
યેત્તતઃ ॥ ૨૫ ॥ તદ્દશાંશેન વૈ હોમં કુર્વાંચરુસિલાજ્યકૈઃ ।
આચાર્યં ચ સપત્નીકં તોષયેદ્ભિનાદિભિઃ ॥ ૨૬ ॥
અશક્ત્યેનરો યસ્તુ પંચાશત્પંચવિંશતિમ્ । બ્રાહ્મણાન્
મોજયેતેન સંપૂર્ણં તદ્વ્રતં ભવેત્ ॥ ૨૭ ॥ શક્તૌ સત્યાં ન
કુર્વાંચેત્પૂજનં વિષ્ણુકં ભવેત્ । યે કુર્વંતિ નરા મર્યા

શિવપૂર્જાં વિચાનતઃ ॥ ૨૮ ॥ મુક્ત્યેહ સકલાન્મોગાનંતે
સાધુજ્યમાયુઃ । ઇત્તે કથિતં ગુણં મમ સામિધ્યકારકમ્
॥ ૨૯ ॥ પુત્રપૌત્રચનાયુષ્યસંપત્તિસુલભ્યકમ્ । કાંતા ચ
હમગા તસ્ય ભવેદર્થમતિઃ સદા ॥ ૩૦ ॥ બ્રહ્મહા મયપઃ
સ્તેથી તથેવ ગુહતત્ત્વગઃ । સઘઃ પુતો ભવેલ્લક્ષ્મણનાર્પ-
તીપતેઃ ॥ ૩૧ ॥ इति श्रीभविष्यपुराणे पंचधान्यकक्षपूजा-
विधानं स्तोत्रापनं संपूर्णम् ॥

શંકર પાર્વતીની ઉપર અભિષેક કરી પવિત્ર ધોળાં
નવાં વસ્ત્રો પાથરી, તેપર તેની સ્થાપના કરવી. પછી
તેની પૂળ કરી બ્રાહ્મણની સાથે મહાપૂળનો આરંભ
કરવો. જવ, ધઉં, મગ અને તિલ સોનાના કરાવવા અને
ચોખા ચાંદીના કરાવવા. તે જવ વગેરે ભક્તિથી મહા-
દેવ ઉપર ચડાવવા, એટલે વ્રત પૂર્ણ થાય છે. જ્યાં
ધાન્ય અર્પણ કરવાનું હોય ત્યાં જ પૂળ કરવાનું કહેલ
છે. લાખ લાખ ચોખા વગેરેના કરેલા ઢમલા ઉપર સોનું
ને ચાંદી મૂકી તે બ્રાહ્મણને આપવા. પૂજનના દશમા
ભાગના બ્રાહ્મણો જમાડવા અને તેના દશમા ભાગની ચરુ,
તિલ અને ઘીની આહુતિ આપવી. ત્યાર પછી દક્ષિણ
વગેરે આપી આચાર્ય તથા તેમની પત્ની બન્નેને પ્રસન્ન
કરવાં. પૂજનના દશમા ભાગના બ્રાહ્મણ જમાડવાની
શક્તિ ન હોય તો પચાસ વા પચીસ બ્રાહ્મણો જમાડવા,
તેથી પશુ વ્રત પૂર્ણ થાય છે. પરંતુ શક્તિ છતાં પશુ જે
માણસ વિધિથી પૂજન કરતો નથી તેનું પૂજન નિષ્ફળ
થાય છે. જે માણસો વિધિથી અને ભક્તિથી શિવપૂજન
કરે છે, તેઓ આ લોકમાં સધળા ભોગો ભોગવી અંતે
સાધુજ્ય મુક્તિને પ્રાપ્ત થાય છે. હે દેવિ ! ગ્રામ, મારા
સમીપમાં પહોંચાડનાર, પુત્ર પૌત્ર, ધન, આયુષ્ય અને
સંપત્તિનું સુખ આપનાર આ વ્રત તમને કહી સંભા-
ળાવ્યું. જે માણસ આ વ્રત કરે છે, તેને સુંદર શ્રી
મળે છે અને તેની શુદ્ધિ ધર્મમાં પ્રવર્તે છે. તેમજ બ્રહ્મ-
હત્યા કરનાર, મદ્યપાન કરનાર, સોનું ચોરનાર અને
શુરુપત્નીનું ગમન કરનાર પશુ મહાદેવની લક્ષપૂળ કર-
વાથી જલદી પવિત્ર થાય છે. ૨૧-૩૧ એ પ્રમાણે
અભિષ્યપુરાણમાં પંચ ધાન્યોની લક્ષપૂળનો પ્રકાર તથા
તેનું ઉદ્ઘાપન કહેલું છે.

૨૫ શ્રીચોબે કરવાનું શિવાયુષ્ઠિ નામનું વ્રત

અથ શિવાહુતિવ્રતં જીળાહુતં મહિષ્યે ॥ દેવપ્રવાહ-
દેવદેવ જગન્નાથ જગદાર્નવકારક । કૌતુકેનેત્સિતં કિંચિ-
દ્દર્મપ્રમં કરોમ્યહમ્ ॥ ૧ ॥ મુતાનિ દેવદેવેષાં વ્રતાનિ
નિયમાસ્તથા । મહાંત્યપિ ચ તીર્થાંચિ યજ્ઞદાનાન્યનેકઃ
॥ ૨ ॥ નાસ્તિ મે નિશ્ચયો દેવ ખમિતાર્હ સ્વભા પુનઃ ।
કથયસ્વ મહાદેવ યદ્યોગ્યં વ્રતહુતમમ્ ॥ ૩ ॥ કેન ત્વં
દિ મયા પ્રાપ્તસ્તપોદાનવ્રતાદિના । અનાદિમધ્યનિચનો

મતાં ચૈવ જગત્પ્રભુઃ ॥ ૪ ॥ શિવ ક્વાચ-શ્ચુ દેવિ પ્રથમેન વ્રતાનાશ્રુતમં વ્રતમ્ । શિવાશ્રુદ્ધયધિવાસં ચ સર્વોપદ્રવનાશનમ્ ॥ ૫ ॥ છલ્લસંપત્કરં ચૈવ પુત્રરાજ્યમુદ્ધિ-દમ્ । શંકરમીતિજનકં શિવસ્થાનપ્રદાયકમ્ ॥ ૬ ॥ સ્વ-ભર્તા સહ નારીણાં મહાજેહકરં પરમ્ । તેન વ્રતપ્રમાણેન પ્રાપ્તમર્ષાસનં પ્રિયે ॥ ૭ ॥ इतिहासं पुरादृतं श्चु वै त्वं समाहिता । पुरा सरस्वतीतीरे विमलाख्या महापुरी ॥ ८ ॥ तत्र चंद्रप्रभुर्नाम राजाऽभूद्वनदोपमः । तस्य बी रूपलावण्यसौंदर्यैः स्मरविभ्रमा ॥ ९ ॥ स हि चंद्रप्रभू राजा कौतुकेन समन्वितः । माहात्म्यं शिवपूजायाः पर्त्नी प्रत्यवदत्तदा ॥ १० ॥

ભવિષ્યપુરાણમાં કહેલું છે કે—

દેવી પૂછે છે—હે દેવના દેવ ! હું જગન્નાથ ! હું જગ-તને આનંદ આપનાર ! હું કૌતુકથી કાષ્ઠ ધ્વિચિત ધર્મનો પ્રશ્ન કરું છું.^૧ હું દેવના દેવ ! હું ધશ ! અનેક વ્રત, નિયમ, મોટાં મોટાં તીર્થો, દાન અને યજ્ઞો સાંભળ્યા.^૨ તથાપિ મને નિશ્ચય થતો નથી (કે શ્રેષ્ઠ શું છે); કારણ કે આપે મને બમાવી દીધી છે. મારે હવે ઉત્તમ અને-શ્રેષ્ઠ વ્રત હોય તે કહો.^૩ આપ આદિ, અંત અને મધ્યરહિત છો તથા જગતના પતિ છો. તે આપ તપ, દાન કે વ્રત શાથી મારા પતિ થયા તે કહો !^૪ શંકર કહે છે—હે દેવિ ! સર્વ ઉપદ્રવનો નાશ કરનાર, સુખ અને સંપત્તિ આપનાર, પુત્ર, રાજ્ય અને સમૃદ્ધિ આપ-નાર, શંકરને પ્રસન્ન કરનાર, કૈલાસની પ્રાપ્તિ કરનાર, પતિની સાથે સ્ત્રીઓને અતિ સ્નેહ વધારનાર અને સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ એવું શિવાશ્રુદ્ધિ નામનું વ્રત છે. તે કહ્યું છે તે સાંભળો. હે પ્રિયે ! તે વ્રતના પ્રભાવથી જ તમે મારાં અર્ધાંગિના થયાં છો.^{૫-૭} આ બાળ્યતમાં એક ઇતિહાસ છે તે કહ્યું છે તે સાવધાન થઈ સાંભળો. પૂર્વે સરસ્વતીના કિનારા ઉપર વિમળા નામની એક મોટી નગરી હતી,^૮ તેમાં કુબેર સરખો ચંદ્રપ્રભુ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ રાજાની રાણી સુંદર, ચતુર અને વિલાસવાળી હતી.^૯ એક પ્રસંગે એ રાજા, પોતાની રાણીને કૌતુકથી શિવપૂજનો મહિમા કહેવા લાગ્યો કે,^{૧૦}

શ્ચુ દેવિ વિશ્વાકાશિ મર્યેં બાલમુગ્ધજે । રાજશ્ચ કસ્યચિત્સત્ત પુત્રા જાતા વિશારદશઃ ॥ ૧૧ ॥ તેવાં મધ્યે કશ્ચિદેક્સત્સ્ય ખાર્યાં પતિવ્રતા । તસ્યાઃ કાલે હિ સંજાતૌ દ્વૌ પુત્રૌ લક્ષ્યાન્વિતૌ ॥ ૧૨ ॥ एकां कन्यामसृतासौ सर्वलक्षणसंयुताम् । अप्रिया स्वामिने जाता सा रात्री वनमागता ॥ १३ ॥ सा कदाचिद्वनं गत्वा चारयतीं गवां गणम् । तत्र शार्दूलवाराहवनमाहिचकुंजारान् ॥ १४ ॥ दृष्ट्वा भयेन व्यथिता मूर्च्छिता निपपात ह । उत्थाय चैव बभ्राम तृषातां विपिनं महत् ॥ १५ ॥ चकोरचक्रकारंडचंचरीकशताकुलम् । वत्कुलपथकह्वारकुमुदोत्पलमंडितम्

॥ ૧૬ ॥ રાજપત્ની તદ્વાઽપૂર્વે દર્શ્યં ચ સરોવરમ્ । સમા-સાપ સરસ્તીરં પીત્વા જલમહુતમમ્ ॥ ૧૭ ॥ શિવં ચોમામર્ષયતં દર્શાન્સરસાં ગણમ્ । કિમેતદિતિ પવચ્છ તા ઋચુર્યોષિતં પ્રતિ ॥ ૧૮ ॥ શિવાશ્રુદ્ધિવ્રતમિદં કિયતેઽસ્માભિરુતમમ્ । સર્વસંપત્કરં બીણાં તત્કુરુણ્ય પતિવ્રતે ॥ ૧૯ ॥

હે દેવિ ! હે વિશ્વાલ નેત્રવાળી ! હે પ્રિયે ! હે નાના મૃગલાંનાં જોવાં નેત્રવાળી ! તું સાંભળ. કાષ્ઠ એક રાજાને સાત પુત્રો હતા. તે ધણી ચતુર હતા.^{૧૧} તેઓમાંથી એક પુત્રની સ્ત્રી પતિવ્રતા હતી. તેણીએ સર્વ લક્ષણવાળા એ પુત્રો તથા સર્વ લક્ષણવાળી એક કન્યાને જન્મ આપ્યો હતો. કાષ્ઠ કારણસર તે રાણી ઉપર તેના પતિનો અભાવ થયો. તેથી તેણી વનમાં નિકળી ગઈ.^{૧૨-૧૩} વનમાં ફરતાં તે એક દિવસે ગાયો ચારતી હતી ત્યાં વાઘ, વરાહ, બીલ, પાકા અને હાથીઓ તેણીના જોવામાં આવ્યા તેથી તે ધણી કરી ગઈ ને મૂર્છા ખાઈ પડી ગઈ. થોડીવાર પછી ઉઠી તો તેને તૃષા લાગી, તેથી મોટાં વનમાં ભ્રમવા લાગી.^{૧૪-૧૫} તે વનમાં સેંકડો ચક્રોર, ચક્રવાક, કારંડવ અને ભમરો હતા. પુલેલાં કમળ, લાલ કમળ, ચંદ્રવિકાશી કમળ અને શ્યામ કમળની અતિ શોભાથી રમણીય જણાતું એક અપૂર્વ સરોવર રાણીના જોવામાં આવ્યું. ત્યાં જઈ તેણીએ ઉત્તમ જળનું પાન કર્યું.^{૧૬-૧૭} જળ પીધા પછી શંકર તથા પાર્વતીનું પૂજન કરતી કેટલીક અસરાઓ તેના જોવામાં આવી. તેઓને રાણીએ પૂછ્યું કે, ‘તમે આ શું કરો છો ?’^{૧૮} ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે, ‘અમે સ્ત્રીઓને સધળી સંપત્તિ આપનાર ઉત્તમ શિવા-શ્રુદ્ધિ નામનું વ્રત કરીએ છીએ. હે પતિવ્રતે ! તું પણ એ વ્રત કર.’^{૧૯}

રાજપત્ન્યવાચ—વિધાનં કીદૃશં વ્રતં કિં ફલં ચાસ્ય તન્મમ । તા ઋચુર્યોષિતઃ સર્વાઃ આવળે ચંદુવાસરે ॥ ૨૦ ॥ પ્રારબ્ધઘ્વં વ્રતમિદં શિવોઽર્ચ્યઃ પૅષવત્સરાન્ । તચ્છુત્વા સાઽપિ જગાહ વ્રતં નિયમમાનસા ॥ ૨૧ ॥ चतुर्वु चंदुवा-रेषु फलैर्धान्यैः प्रपूजयेत् । इंदुवारे तु प्रथमे पूजयेच्च शिवापतिम् ॥ २२ ॥ तंडुलैर्गोधूमतिलैर्छंद्रेन्येषु पूजयेत् । धान्यानां सार्धंघृष्टिं च प्रमाणं विद्धि भामिनि ॥ २३ ॥ नारिकेरं मातुलिगं रंभां कर्कटिकां तथा । चतुर्वु सोमवा-रेषु क्रमेण तु समर्पयेत् ॥ २४ ॥ अहया बहुपुष्पैश्च गंध-धूपैश्च दीपैः । नानाप्रकारैर्नैवेद्यैः पूजयेद्विरिजापतिम् ॥ २५ ॥ भर्ता सह कथां श्रुत्वा भक्तिपूकेन चेतसा । यं चिंतयते कामं तं तं प्राप्नोति भामिनि ॥ २६ ॥ ताम्भ्यः प्राप्य व्रतं रात्री शिवमभ्यर्च्य भक्तिः । चक्रे व्रतं तन्मा-हात्म्यापत्स्यः प्रियतराऽभवत् ॥ २७ ॥ तस्माद्व્રतमिदं देवि बीभिः कर्तव्यमजुतम् । श्रावणे मासि सोमेषु चतुर्वु च यथाविधि ॥ २८ ॥ देव्युवाच—वणापनविधिं ब्रूहि-

શિવાશ્વર્યા: સુરેશ્વર । મક્ષિત: મોહમિષ્ઠામિ વ્રતસં-
વૃત્તિદેવે ॥ ૨૬ ॥

આરે રાજપત્નીએ પૂછ્યું-આ વ્રતનો કેવો પ્રકાર છે ? અને તે કેવો થાય છે ? તે મને કહેા. ત્યારે તે અપસરાઓ કહેવા લાગી કે, આવશ્ય માસના સોમવારને દિવસે આ વ્રતનો આરંભ કરવો. તેમાં શંકરનું પૂજન કરવું અને આ વ્રત પાંચ વર્ષો સુધી કરવું એવાં વચન સાંભળી એ રાણીએ તે વ્રત કરવાનો મનમાં સંકલ્પ કર્યો. ૨૦-૨૧ અપસરાઓએ કહ્યું કે, એ વ્રતમાં આરે સોમવારને દિવસે ફળ તથા ધાન્યથી પૂજન કરવી. પહેલે સોમવારે અક્ષતથી શંકરની પૂજન કરવી. બીજે સોમવારે ચવથી, ત્રીજે સોમવારે તિલથી પૂજન કરવી અને ચોથે સોમવારે મગથી પૂજન કરવી. હે સુદરિ ! ધાન્યોનું પ્રમાણ દોઢ મૂઠી ભણી લેવું. ૨૨-૨૩ પહેલે સોમવારે નાળિયેરથી, બીજે સોમવારે બિજોરથી, ત્રીજે સોમવારે કેળાંથી અને ચોથે સોમવારે કાકડીથી શંકરની પૂજન કરવી. ૨૪ પૂજન કીધા પછી શ્રદ્ધાથી કેટલાંક પુષ્પો ચડાવવાં, સુગંધી ધૂપ કરવા, દીપ કરવા અને નાના પ્રકારનાં નૈવેદ્ય કરવાં. ૨૫ સ્થિર ચિત્ત રાખી ભક્તિથી પતિની સાથે કથા સાંભળવી. એ પ્રમાણે જે સ્ત્રી વ્રત કરે છે તે જે જે ધારે છે તે તે સિદ્ધ થાય છે. ૨૬ એવી રીતે તેઓ પાસેથી વ્રત સાંભળી લઇ રાણીએ તે વ્રત કર્યું ને ભક્તિથી મહાદેવનું પૂજન કર્યું. તેના પ્રભાવથી તે પતિને અત્યંત પ્રિય થઇ. ૨૭ એટલા માટે હે દેવિ ! આવશ્ય માસના આરે સોમવારને દિવસે સ્ત્રીઓએ આ અદ્ભુત વ્રત, વિધિથી કરવું જોઇએ. ૨૮ દેવી કહે છે-હે સુરેશ્વર ! શિવામુષ્ટિનું વ્રત પૂરું થવા માટે ભક્તિથી તેનું ઉદ્ધાપન સાંભળવા ઇચ્છું છું, માટે તે કહેા. ૨૯

મહાદેવ ઉવાચ-ઉદ્ધાપનવિધિ વક્ષ્યે વ્રતરાજસ્ય શોભને । યસ્યાદ્ધાનમાત્રેણ સંપૂર્ણં હિ વ્રતં ભવેત્ ॥ ૩૦ ॥ પંચમે વત્સરે પ્રાપ્તે કુર્યાદુદ્ધાપનં શિવે । પ્રાતરુપાચ ચક્ષાતા સંકલ્પ્ય વ્રતશ્રુતમ્ ॥ ૩૧ ॥ ચતુ-સ્ત્તમં ચતુર્દશં કર્ણીસ્તંભમંદિતમ્ । ઘંટિકાકામરચુતં પલ્લવાયુષોમિતમ્ ॥ ૩૨ ॥ ચંદનાગુરુકર્પૂરેલેપિતં મંદપં શુભમ્ । મધ્યે વિતાનં ચઢનીયાસ્પંચવર્ગેરંકૃતમ્ ॥ ૩૩ ॥ તત્તમધ્યે સ્થાપયેદ્દિગં પૂજયેન્નિરિજાપતિમ્ । રુદ્રેણ તંદુલં કૃત્વા નાલિકેત્રેણ સંયુતમ્ ॥ ૩૪ ॥ ગોમૂમતિલછદ્દ્વાંશ્ચ હાટકેન વિનિમિતાન્ । માતુલિગરંભાફલકર્કંડીસહિતાન્ શુભે ॥ ૩૫ ॥ ઐતેર્વાન્યફલેર્દેવિ મન્ત્રેણાનેન પૂજયેત્ । નમઃ શિવાય શાંતાય પંચવક્ત્રાય શ્વહિને ॥ ૩૬ ॥ નૈવિ-ષ્ટંગિમહાકાકાગણયુક્તાય શંભવે । બ્રાહ્મણામ્બોજયેષ્ઠકર્યા વચ્ચાર્કકારધૂષણે ॥ ૩૭ ॥ અન્યેભ્યો વિપ્રવર્ધેભ્યો દક્ષિણાં ચ પ્રયત્નતઃ । ધૂયસીં પરવા મક્ષ્યા પ્રવ્યાપ્તિવતુષ્ટયે ॥ ૩૮ ॥ ઋષિય પાર્વતીચં ચ સર્વે કુપાર્દત્તદિતઃ । ચંપુમિ-

સહ શુક્તીત પતિપુત્રજનૈઃ સહ ॥ ૩૯ ॥ એવં યા કુરુતે નારી વ્રતરાજં મનોહરમ્ । સૌભાગ્યમલ્લિકં તત્સ્યાઃ સત્ત-જન્મસ્વસંશયમ્ ॥ ૪૦ ॥ ઇતતે કથિતં દેવિ તથાગ્રે વ્રત-શ્રુતમ્ ॥ કોટિયક્ષ્મકૃતં પુણ્યમસ્યાદ્ધાનમાત્રતઃ ॥ ૪૧ ॥ જાયતે નાત્ર સંદેહઃ ક્ષત્રિભિઃ પરિકીર્તનાત્ । યે શ્વર્ગવંતિ ત્વિમાં મક્ષ્યા કર્ણાં પાપહરં શુભમ્ । વ્રતજં પ્રામુવંતીહ તેડપિ પુણ્યં ન સંશયઃ ॥ ૪૨ ॥ ઇતિ શ્રીમદ્વિષ્ણુપુરાણે ગૌરીશંકરસંવાદે શિવાશ્વરિવ્રતં સોધાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

મહાદેવ કહે છે-હે સુદરિ ! શિવામુષ્ટિ વ્રતનાં ઉદ્ધા-પનનો પ્રકાર કહ્યું છે, જે કરવાથી જ વ્રત પૂરું થાય છે. ૩૦ હે દેવિ ! આર વર્ષો પૂરાં થયા પછી, પાંચમું વર્ષ આવે ત્યારે ઉદ્ધાપન કરવું. પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી વિધિથી સ્નાન કરી વ્રતનો સંકલ્પ કરવો. ૩૧ આર આરણ્યાવાળો આર સ્તંભનો માંડવો બાંધવો. તેમાં કેળના સ્તંભ, ઘંટા અને ચામર તથા પાંદડાં વગેરે બાંધી શોભા કરવી; ૩૨ ચંદન, અચુર, અને કપૂરનો લેપ કરવો; વચમાં પંચરંગી ચંદ્રવો બાંધવો; ૩૩ મેડપની વચમાં મહાદેવના લિંગની સ્થાપના કરી તેની પૂજન કરવી. તેમાં ધરવાના ચોખા અને નાળી-યેર રૂપાનાં કરાવવાં. ૩૪ ઘઉં, તિલ, મગ, બિજોર, કેળાં અને કાકડી એ સઘળાં સોનાનાં કરાવવાં. ૩૫ પછી 'શિવ શાંત, પાંચ શુભવાળા, શુભ ધારણ કરનાર, અને નંદી ભુંગી અને મહાકાલ ગણસહિત શંકરને હું નમસ્કાર કરું છું,' એ મંત્ર બણી પેલાં ફળોથી તથા ધાન્યોથી શંકરનું પૂજન કરવું. યથાશક્તિ (પૂજનમાં એટલા) બ્રાહ્મણો જમાડવા. વચ અલંકાર વગેરેથી તેઓની પૂજન કરવી. ૩૬-૩૭ બીજી પણ ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપવી. શંકરને પ્રસન્ન કરવા માટે પરમ ભક્તિથી ધૂયસી દક્ષિણા આપવી. ૩૮ શિવને ઉદ્દેશી સાવધાનીથી આ સઘળું કરવું. અંતે પતિ, પુત્ર અને સગાંસંબંધીઓની સાથે પોતે ભોજન કરવું. ૩૯ જે સ્ત્રી આ ઉત્તમ વ્રત કરે છે, તેને સાત જન્મો સુધી સઘળું સૌભાગ્ય મળે છે. ૪૦ હે દેવિ ! એ ઉત્તમ વ્રત તમારી પાસે કહી સંભળાવ્યું. આ વ્રત કરવાથી કરોડો યજ્ઞોનું ફળ થાય છે, એમાં સંશય નથી. કારણ કે એમ ઋષિઓનું કહેવું છે. જે માણસો પાપ હરનારી આ ઉત્તમ કથા ભક્તિથી સાંભળે છે, તેઓને પણ વ્રત કરવાના જેટલું પુણ્ય થાય છે એમાં સંશય નથી. ૪૧-૪૨ એ પ્રમાણે ભવિષ્યપુરા-ણમાં શંકરપાર્વતીના સંવાદમાં શિવામુષ્ટિ વ્રત તથા તેનું ઉદ્ધાપન કહેલું છે.

—અન્યકથા—

૨૬ હસ્તિગૌરી વ્રતની કથા

અય હસ્તિગૌરીવ્રતમ્ ॥ સૂત ઉવાચ-કુલ્યાં ચનાદુપે-તાયાં હસ્તિનાપુરશ્રુતમ્ । માનિતાયાં ચરેદ્રેણ તમૈયઃ પંચમિઃ સહ ॥ ૧ ॥ તત્સ્યાઃ કુશલમન્વેદુમાજગમ સ

માધવઃ । અભિનંધ સુલાસીનં દેવદેવં જનાર્દનમ્ ॥ ૨ ॥
 હવાચ કુંતી સાનંદા સપ્રથયમિદં વચઃ ॥ કુંત્યુવાચ—
 ધન્યાઽસ્મિ કૃતકૃત્વાઽસ્મિ સનાથાઽસ્મિ પરંતપ ॥ ૩ ॥
 અહં સંભાવિતા યસ્માન્નય્યા ચકુકુલેશ્વર । યદિ મે સુપ્રસન્નો
 ઽસિ તદ્વાઽઽચક્ષ્વન્તં પ્રબો ॥ ૪ ॥ યદ્વિધાનાસ્તુલ્લં રાજ્યં
 પ્રાપ્ન્યાં તનયૈઃ સહ ॥ કૃષ્ણ ડવાચ—કુંતિ તે કથયિષ્યામિ
 વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ ॥ ૫ ॥ યત્કૃત્વા સુલ્લસંતાનયનધાન્ય-
 સમન્વિતા । વિદ્યુતવુષ્કૃતા પુણ્યાં સપુત્રા રાજ્યમાપ્સ્યસિ
 ॥ ૬ ॥ હસ્તિગૌરીવ્રતં મદ્રે કુલ્ય સ્વસ્ત્યમાનસા । યત્કૃત્વા
 મક્તિમાયેન કમતે વાંછિતં ફલમ્ ॥ ૭ ॥ કુંત્યુવાચ—યતુકં
 તે વ્રતં નાથ ચિન્તાનં તસ્ય કીદુષમ્ । કેન પૂર્વે કૃતં વીર
 તમ્ને બ્રૂહિ જનાર્દન ॥ ૮ ॥

સત કહે છે—જ્યારે કુંતા પાંચ પુત્રોની સાથે વનમાંથી
 હસ્તિનાપુરમાં આવ્યાં અને ધૃતરાષ્ટ્ર તેણીનો સત્કાર
 કર્યો ત્યારે તેની ખબર લેવા શ્રીકૃષ્ણ આવ્યા. જે શ્રીકૃષ્ણ
 દેવના પણ્ય દેવ છે અને માયાને દૂર કરનાર છે, તે
 સુખથી ત્યાં બેઠા. તેમની પ્રશંસા કરી. ૧-૨ આનંદથી
 નમ્રતાપૂર્વક કુંતા શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યાં. કુંતી કહે
 કહે છે—હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે શત્રુને તપાવનાર ! આપે મારી
 ખબર લીધી, તેથી મારાં ધન્યભાગ્ય છે, હું કૃતાર્થ છું
 અને રક્ષકસહિત છું. હે પ્રભો ! જો આપ મારી ઉપર
 પ્રસન્ન હો તો તેનું વ્રત કહો કે, જે કરવાથી મને તથા
 મારા પુત્રોને અનાયાસથી રાજ્ય મળે. શ્રીકૃષ્ણ કહે
 છે—હે કુંતિ ! જે વ્રત કરવાથી તમારાં તથા તમારા
 પુત્રોનાં પાપો દૂર થશે, પુત્ર, સુખ, ધન અને ધાન્યની
 વૃદ્ધિ થશે, ને રાજ્યની પ્રાપ્તિ થશે, તેનું ઉત્તમ વ્રત તમને
 કહું છું. ૩-૬ હે કલ્યાણી ! ભક્તિ રાખી જે વ્રત કરવાથી
 વાંછિત ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, તે હસ્તિગૌરી નામનું વ્રત છે.
 તે વ્રત તમે મન સ્થિર રાખીને કરો. ૭ કુંતી કહે છે—હે
 મહારાજ ! હે વીર ! હે જનાર્દન ! જે વ્રત આપે કહ્યું
 તેનો કેવો પ્રકાર છે ! અને પૂર્વે તે કાણે કર્યું હતું તે
 મને કહો. ૮

શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ—કૈલાસશિખરે પૂર્વે હસ્તસંસ્પૃશ્યે દિવાકરે ।
 પ્રસુપ્તા તુ દિવા ગૌરી સ્વપ્ને ચંદ્રું દર્શયં હ ॥ ૯ ॥ જર્વદેહં
 છપાર્ષેન અર્ધચંદ્રકલાન્વિતમ્ । પ્રજ્ઞદ્યા સા તદા ગૌરી
 શિવસાધિમાગમત્ ॥ ૧૦ ॥ પ્રણમ્ય દેવદેવેશમિદમાહ
 છુષ્મિત્તા । દેવ લંહિતદેહસ્ત્વં સ્વપ્ને વૃદ્ધો મયા
 પ્રબો ॥ ૧૧ ॥ કિમિદં તન્મમાચક્ષ્વ તપ્યતે માનસં
 મમ ॥ હૃંશ્વર ડવાચ—દેવિ પૂર્વે નિષિદ્ધોઽપિ હસ્તક્રાલગતે
 રવૌ ॥ ૧૨ ॥ સ્વાપો દિવા સ વિહિતો દૃષ્ટં તસ્ય ફલં
 ત્વયા । ય્થુ દેવિ ત્વયા યેન લંહિતોઽહં વિહોક્તિઃ
 ॥ ૧૩ ॥ યદાઽઽરુદ્ધં વ્રતં દેવિ મમારાધનકામ્યયા । અપૂર્ણ
 તત્ત્વયા ત્વચં મમ નાપિ સમર્પિતમ્ ॥ ૧૪ ॥ અપૂર્ણવ્રત-
 રોપેણ દૃષ્ટોઽહં તાદૃશસ્ત્વયા । તત્કુલ્યાપુત્રા દેવિ હસ્તિ-

ગૌરીવ્રતં છુમે ॥ ૧૫ ॥ યેનાપૂર્ણવ્રતા મારી સંપૂર્ણવ્રતા-
 મિયાત્ । હમતે સર્વસંપત્તિં પુત્રપૌત્રસુતાનિ ચ ॥ ૧૬ ॥
 દેવ્યુવાચ—ઉપદિદં ત્વયા નાથ કરોમિ વ્રતસુતમમ્ । આર-
 મોઽસ્ય કદા કાર્યઃ કો વિધિઃ કસ્ય પૂજનમ્ ॥ ૧૭ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—પૂર્વે હસ્તનક્ષત્રના સૂર્યમાં, કૈલાસ-
 પર્વતોનાં શિખર ઉપર પાર્વતી દિવસે સૂતાં હતાં. ત્યારે
 અર્ધ દેહવાળા, અર્ધ પોઠીઆવાળા અને અર્ધ ચંદ્રકળા-
 વાળા મહાદેવ તેના સ્વપ્નમાં જોવામાં આવ્યા. તેથી તે
 તરત જ જાગી ઉઠ્યાં, એટલે પાસે બેઠેલા મહાદેવને
 જોઇ, તેમને પ્રણામ કરી, થોડું હસીને આ પ્રમાણે કહેવા
 લાગ્યાં,—હે દેવ ! હે પ્રભો ! સ્વપ્નમાં મેં આપને અર્ધા
 શરીરવાળા જોયા તેનું શું કારણ ? તે કહો. કારણ કે
 મારા મનમાં સંતાપ થાય છે. મહાદેવ કહે છે—હે દેવિ !
 ‘હાલ હસ્તના સૂર્ય છે માટે દિવસે સૂતું નહીં, એવો
 નિષેધ કર્યો છતાં પણ તમે દિવસે સૂતાં, તેથી તમને આ
 સ્વપ્નદ્રુણ દેખાયું. હે દેવિ ! તમે મને અર્ધો જોયો તેનું
 કારણ કહું છું તે સાંભળો. ૯-૧૩ મારી આરાધનાની
 ધમ્મજાથી જે વ્રત આરંભ્યું હતું, તે વ્રત તમે અપૂર્ણ
 જ છોડી દીધું, તેમ મને અર્ધું પણ નહીં. ૧૪ તેના
 દોષથી તમે મને અર્ધો જોયો. માટે હે દેવિ ! હે કલ્યાણી !
 હવે હસ્તગૌરી નામનું વ્રત કરો; એથી મીનું અપૂર્ણ
 વ્રત પૂર્ણ થાય છે, સધળી સંપત્તિ મળે છે અને પુત્ર-
 પૌત્રનું સુખ મળે છે. ૧૫-૧૬ દેવી કહે છે—હે નાથ !
 આપના કહેવા પ્રમાણે હું વ્રત કરીશ, માટે તેનો ક્યારે
 આરંભ કરવો, તેના વિધિ શું છે અને તેમાં કેાનું પૂજન
 કરવું, તે સધળું કહો. ૧૭

હૃંશ્વર ડવાચ—યસ્મિન્નહનિ હસ્તર્થે ઉદયં પ્રાપ્નતે રવિઃ ।
 તસ્મિન્કુપાયપ્રયસેન સૌર્વર્ણે કુંજરોતમમ્ ॥ ૧૮ ॥ કાંચર્ના
 પ્રતિમાં ગૌર્યાં હરંભસ્ય હરસ્ય ચ । તસ્યોપરિ નિષાલસ્યા
 સર્વાલંકારભૂષિતા ॥ ૧૯ ॥ અન્નર્હાં કાંચનૈઃ પુષ્પૈઃ પૂજ્યા
 છત્કાફલૈઃ શુભૈઃ । નૈવૈયૈશ્વંદનૈશ્વૈવ ય્થુયાત્પ્રત્યહં કથામ્
 ॥ ૨૦ ॥ દિને ચતુર્વશે પ્રાપ્તે છાજાતા શુભિમાનસા । શુક-
 લવલ્લરા રાંતા બાનવેઽર્ચ્ય નિવેષ ચ ॥ ૨૧ ॥ પૂજાગૃહે
 છલંહિતે સ્થાપયેત્પ્રતિમાં શુભામ્ । સ્વર્ણભાજનયુગ્મં ચ
 પક્ષાભૈઃ પાચિતૈઃ શુભૈઃ ॥ ૨૨ ॥ ત્રયોદશમિરાઘ્યં ચ
 વાયનાર્થં પ્રકલપયેત્ । ફલમૂલાનિ જાન્માનિ શુભાનિ
 સજ્જાપારેત્ ॥ ૨૩ ॥ પૂજયેત્સ્વર્ણકુલ્પૈઃ પુષ્પેશ્ચાન્નૈઃ
 છર્ગચિમ્બિઃ । દેર્વાં ચંદનપુષ્પેશ્ચ તથા પત્રાઞ્જતૈઃ શુભૈઃ
 ॥ ૨૪ ॥ ઇયાયેષ્ઠ દ્વદયે ગૌરીં હરદેરંભસંયુતામ્ । કુભે-
 જયોદશમિતૈઃ પક્ષાભૈઃ પુરિતં તુ યત્ ॥ ૨૫ ॥ સ્વર્ણભાજન-
 યુગ્મં તત્પતિલત્પ્ત્યે સમર્પયેત્ । વલિખાં ચ તતો દસ્વા
 નત્વા દેર્વાં વિસર્જયેત્ ॥ ૨૬ ॥ વ્રતં સમાપ્તરેદેવં શાવહૃષં
 ત્રયોદશ । સ્વર્ણભાજનયુગ્મં ચ પ્રતિવર્ષે વિસર્જયેત્ ॥ ૨૭ ॥
 તતશ્ચતુર્વશે વર્ષે તદુપાપનમાચરેત્ । ચંદ્રદેરંભસહિતા ગૌરી

દેવી ગજસ્થિતા ॥ ૨૮ ॥ પૂર્વોક્ષિયિના પૂજ્યા વાસ-
રાણિ ત્રયોદશ । અતુર્દશદિને પ્રાતે સંયુતા પ્રાતસ્થિતા
॥ ૨૯ ॥ કુતોપવાસનિયમા સજાતા શુદ્ધવેદમણિ । સ્થાપ-
યિત્વા તતો દેવી નક્કં કુર્યાત્તતોડર્ચનમ્ ॥ ૩૦ ॥ અર્ધ-
શ્ચાતિશ્ચ પાત્રાણિ પૂર્વોક્ષાણિ વિધાનતઃ । પૂર્વોક્ષૈરેવ પક્વા-
ભૈર્વિશ્વેસેષ પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૩૧ ॥ અગ્ન્યાણિ ફલધૂકાણિ
પક્વાણાણિ ચ કમ્પયેદ્ ॥ ધૂપદીપાદ્યૈઃ પુષ્પેશ્ચંદ્રનૈર્વૈવા-
સસા ॥ ૩૨ ॥ અક્ત્યા સમર્ચયેદેવીં તતઃ પાત્રાણિ તાનિ
દ્વ । પ્રદ્યાપ્યતિવત્સીભ્યઃ પ્રતિમાં ચ સદ્ધિષામ્ ॥ ૩૩ ॥
સુદૃતાય સ્વસીકાય ચિપ્રાય પ્રતિપાદયેદ્ ॥ ત્વં કથં પૂજ-
યામીતિ મા ત્વં ચિત્તે વ્યર્થાં કુરુ ॥ ૩૪ ॥ અનાદિવ્રત-
મેતદિ નામ કાર્યાં વિચારણા ।

મહાદેવ કહે છે-જે દિવસે હસ્ત નક્ષત્રમાં સૂર્યોદય થાય, તે દિવસે સોનાનો ઉત્તમ હાથી કરાવવો.^{૧૮} શંકર, પાર્વતી અને ગણેશની સોનાની મૂર્તિ કરાવવી. તેઓને સર્વ અલંકાર પહેરાવી પેલા હાથી ઉપર બેસાડવી.^{૧૯} પ્રતિદિન સોનાનાં પુષ્પથી અને સુંદર મોતીથી પૂજા કરવી, ચંદન ચડાવવું, નેવેલ કરવાં અને કથા સાંભળવી.^{૨૦} ચૌદમે દિવસે સ્નાન કરી, ધોળાં વસ્ત્ર પહેરી, મન પવિત્ર રાખી, છદ્વિયો નિયમમાં રાખી, સૂર્યને અર્ધ આપવો.^{૨૧} પૂજા કરવાનાં ધરમાં સારી રીતે બીંધી, મૂર્તિની સ્થાપના કરવી. તેર જાતનાં પકવાનથી પૂરેલાં બે સોનાનાં પાત્ર વાળન માટે તૈયાર કરવાં. બીજાં પશુ ઉત્તમ ફળ મૂળ વગેરે લાવવાં.^{૨૨-૨૩} ચંદન, સુવર્ણપુષ્પ, બીજાં પશુ મુગંધી પુષ્પ, પત્ર અને અક્ષતથી દેવીની પૂજા કરવી.^{૨૪} શંકર તથા ગણપતિ સહિત પાર્વતીનું હૃદયમાં ધ્યાન કરવું. તેર જાતના પકવાનથી પૂરેલાં જે સોનાનાં બે પાત્રો હોય તે સુવાસિની બીને દક્ષિણ સહિત આપી પ્રણામ કરવા. પછી દેવીનું વિસર્જન કરવું.^{૨૫} એ પ્રમાણે તેર વર્ષ સુધી વ્રત કરવું. પ્રત્યેક વર્ષે સોનાનાં બે પાત્રો આપવાં.^{૨૬} પછી ચૌદમે વર્ષે તેનું ઉદ્ઘાપન કરવું.^{૨૭} હાથી ઉપર બેઠેલી શંકર, ગણપતિ અને પાર્વતીની સોનાની મૂર્તિઓ કરાવવી.^{૨૮} અને પ્રથમ કહેલા વિધિથી તેર દિવસ સુધી તેની પૂજા કરવી. પછી ચૌદમે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી ઉપવાસનો નિયમ ધરી, સ્નાન કરી, પવિત્ર સ્થાનમાં દેવીની સ્થાપના કરી રાતે તેનું પૂજન કરવું.^{૨૯-૩૦} પ્રથમ કહેલાં પકવાનથી પૂરેલાં સોનાનાં છવીશ પાત્રો જૂઠાં જૂઠાં રાખવાં.^{૩૧} બીજાં પશુ ફળ, મૂળ તથા પકવાનની તૈયારી રાખવી. પછી ચંદન, પુષ્પ, અક્ષત, વસ્ત્ર, ધૂપ, અને દીપવડે ભક્તિથી દેવીની પૂજા કરવી. પછી પહેલાં પાત્ર, સુવાસિની બીએને આપવાં અને સારાં આચરણવાળા તથા સારા સ્વભાવવાળા બ્રાહ્મણને મૂર્તિ આપી દક્ષિણ આપવી. હે દેવિ ! 'પોતે પોતાની પૂજા

કેમ થાય' એમ તમારે મનમાં મહારાતું નહીં;^{૩૨-૩૩} એરથુ કે આ વ્રત અનાદિ છે, માટે તેમાં વિચાર કરવો નહીં.^{૩૪}

દેવપ્રવાચ- સૌવર્ણપ્રતિમાહસ્તિપાત્રપુષ્પાણિ કમ્પિતુમ્ ॥ ૩૫ ॥ યસ્યા ન શક્તિઃ સા નારી કથં કુર્વાંદ્રવતં વિમો ।
ઈશ્વર ઉવાચ- અગત્યૌ મૃદ્વજઃ કાર્યઃ પ્રતિમા ચાપિ
મૃન્મયી ॥ ૩૬ ॥ પાત્રાણિ વૈળવાગ્યેવ પુષ્પાણિ ઋતુજ્ઞાણિ
ચ । અદ્યતેત્સંકુલેશ્વેવ અદ્યયા ફલમાપ્યતે ॥ ૩૭ ॥ શ્રીકૃષ્ણ
ઉવાચ- તતશ્ચક્રે વ્રતં ગૌરી શ્વકભદ્રાંચિતં ફલમ્ । પૂર્ણ-
વ્રતા ચ સા જાતા ભાગ્યસોભાગ્યસંયુતા ॥ ૩૮ ॥ સ્વમપ્યે-
તદ્વ્રતં કુંતિ કુરુ અદાસમન્વિતા । શ્રુત્વા કૃષ્ણવચઃ કુંતી
મૃદાં ચિંતાતુરાડમવદ્ ॥ ૩૯ ॥ અસમર્થાં કરિષ્યામિ
વ્રતમેતત્કથં મહદ્ ॥ ગાંધારી ચાપિ તચ્છ્રુત્વા વ્રતં કર્તું
મનો દયે ॥ ૪૦ ॥ સામિમાનાડવિશ્વપુત્રાનાહર્તુ મૃદુસ્રુત-
મામ્ ॥ તસ્યાઃ શતેન પુત્રાણામાનીતા શુભમૃતિકા ॥ ૪૧ ॥
કૃત્વા વારણગાં ગૌરીં સપુત્રાં સશિલાં તથા । વ્રતં સ્વરિત-
મારેમે તત્તિશમ્ય વિષાદિની ॥ ૪૨ ॥ કુંતી વાક્યચ્છ-
વાચેદં ગાંધારી પુણ્યકારિણી । યસ્યાઃ પુત્રશતં શક્તં
શાસને વર્તતે દદા ॥ ૪૩ ॥ મમ પંચ છતાસ્તેડપિ ન
શક્તાઃ ક્વાપિ કર્મણિ । શ્રુત્વા તદ્વર્ણનઃ પ્રાહ મા માત-
ર્વિમના ભવ ॥ ૪૪ ॥ કિં મૃતપ્રતિમયા કાર્યે સ્વરથા સમુપા-
હરે । સાક્ષાદિદ્દ હરં ગૌરીમૈરાવતમિમાનમ્ ॥ ૪૫ ॥
કૃત્વા તત્પૂજનં માતઃ સન્નપક્ષુ ફલમવાપ્સ્યસિ । હૃષ્ણક્ત્વા
સ્વરિતં પાર્યો ગંગાતીરં સમાહિતઃ ॥ ૪૬ ॥ તત્ર તુદ્યાવ
ગૌરીશં સૂકૈઃ શ્રુતિસમીરિતૈઃ । તસ્ય તુદોડમવર્ચ્છઃ
સમયાચદ્વરં તતઃ ॥ ૪૭ ॥ અર્જુન ઉવાચ- દેવદેવ ગજા-
સીનો ગૌરીદેવસંયુતઃ । તુદ્યાજ પૂજામાગત્ય મમ માતુ-
ર્ગૃહે વિમો ॥ ૪૮ ॥ તયેષ્ણક્ત્વા ગૃહં તસ્ય તદ્વિષો હર
આગતઃ । સાદ્યાં પ્રણતા કુંતી ગૌરીપૂજામપાકરોડ ॥ ૪૯ ॥
ઉપચારૈઃ ચોદયમિનૈવેણાદિભિરુત્તમૈઃ । તુદ્યા ચ અક્ષિભા-
વેન સા ગૌરી તાં તતોડમવીદ્ ॥ ૫૦ ॥ કુંતિ તે પરિતુદ્યા
ડપ્તિ વરં વરય મુચ્ચતે ।

દેવી કહે છે-હે વિમો ! જેને સોનાની મૂર્તિ, સોનાનો હાથી, સોનાનાં પાત્ર અને પુષ્પ કરાવવાની શક્તિ ન હોય, તે બીએ કેવી રીતે વ્રત કરવું ? મહાદેવ કહે છે-જે શક્તિ ન હોય તેા માટીનો હાથી કરવો. માટીની મૂર્તિઓ કરવી,^{૩૫-૩૬} વાંસનાં પાત્ર લેવાં. જે ઋતુમાં વ્રત કરવું હોય તે ઋતુમાં થયેલાં પુષ્પો લેવાં અને ચોખ્ખા તથા તિલ લેવા. અદ્યાપૂર્વક પૂજા કરવાથી ફળ થાય છે.^{૩૭} શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-પછી પાર્વતીએ તે વ્રત કર્યું, તેના પ્રભાવથી તેને વાંછિત ફળ ને સોભાગ્ય મળ્યાં છે.^{૩૮} માટે હે કુંતિ ! તમે પણ અદ્યાથી આ વ્રત કરો. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચનો સાંભળી કુંતા, 'હું અસમર્થ છું, તો આ મોટું વ્રત કેમ કરી શકીશ ?' એવી ચિંતામાં

પણાં અને તે શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી ગાંધારીએ વ્રત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો; ૪૯-૪૦ અને અભિમાનથી પુત્રોને ઉત્તમ માટી લાવવા કહ્યું. ત્યારે તેના સો પુત્રોએ પવિત્ર માટી લાવી આપી. ૪૧ તે માટીના બનાવેલા હાથી ઉપર તે માટીનાં જ પાર્વતી, શંકર અને ગણપતિની પૂજા કરી વ્રતનો આરંભ કર્યો. આ વાત સાંભળી કુંતા યુઝાષને બોલ્યાં કે, ગાંધારીએ પુણ્ય કર્યો હશે, કારણ કે તેણીને સો પુત્રો છે. વળી તે સમર્થ છે અને આઠામાં વર્તે છે; ૪૨-૪૩ મારે તો પાંચ જ પુત્રો છે, અને તે કોષ્ટ કાર્ય કરી શકે તેમ નથી. એવાં માનાં વચન સાંભળી, અર્જુને કહ્યું કે, હે માતા ! તમે ક્યવાઓ નહીં. ૪૪ તમારે માટીની ચૂંતિની શી જરૂર છે ? હું હમણાં સાક્ષાત્ પાર્વતી, શંકર અને ગણપતિને અહીં પધારું છું. પછી હે માતા ! તેનું પૂજન કરવાથી તમને ઉત્તમ ફળ થશે. એટલું કહી તુરત જ અર્જુન ગંગાતીર ઉપર ગયો. ૪૫-૪૬ ત્યાં મન સ્થિર રાખી વેદમાં કહેલાં સૂક્તોથી શંકરની સ્તુતિ કરવા માંડી. તેથી શંકરે તેની ઉપર પ્રસન્ન થઈ વરદાન માગવા કહ્યું. ૪૭ ત્યારે અર્જુને વર માગ્યો કે, ‘હે દેવના દેવ ! હે વિભો ! આપ પાર્વતી તથા ગણપતિ સહિત હાથી ઉપર બેસી મારે ઘેર પધારો અને મારી મા જે પૂજા કરે તેનો સ્વીકાર કરો.’ ૪૮ ‘તથાસ્તુ’ એમ કહી મહાદેવ હાથી ઉપર બેસી પાર્વતી અને ગણપતિની સાથે અર્જુનને ઘેર પધાર્યા. ત્યારે સાક્ષાં પ્રણામ કરી કુંતીએ પાર્વતીની ષોડશોપચારોવડે પૂજા કરી અને ઉત્તમ નૈવેદ્ય ધર્યાં. આવો તેણીનો ભાવ બોધ પાર્વતી પ્રસન્ન થઈ બોલ્યાં કે, ૪૯-૫૦ હે કુંતી ! હે શુભ આચરણવાળી ! હું પ્રસન્ન થઈ છું, માટે વર માગ.

કુંતુવાચ-દેહિ મે સર્વસંપત્તિં સર્વસૌખ્યં સદોત્સવમ્ ॥ ૫૧ ॥ પ્રયચ્છ મમ પુત્રાણાં સદા રાજ્યમનામયમ્ । મમાસ્ત્વવ્યાહતા મક્તિસ્ત્વયિ જન્મનિ જન્મનિ ॥ ૫૨ ॥ વ્રતમેતત્તુ યઃ કુર્યાત્તવ લોકમત્રાપ્સ્યતિ । ન દારિદ્ર્યં ન વૈષર્ધ્યં ન શોકો નાપિ દુષ્કૃતમ્ ॥ ૫૩ ॥ ન કૃચ્છ્રં નાપિ હાપતિઃ કદાચિત્સંભવિષ્યતિ । તથેત્યુક્ત્વા તતો ગૌરી સગજાઽન્તરચીયત ॥ ૫૪ ॥ દુતદ્વતં સકલદુઃખવિનાશદર્શં સોમાયરાજ્યફલસાધનમાચરંતિ । યા યોષિતઃ છલમનંતંમિશોપશુજ્ય ગૌરીસમીપશુપયાંતિ હિ દેહનાશે ॥ ૫૫ ॥

કુંતી કહે છે-હે દેવિ ! મને સધળી સંપત્તિ, સધળાં સુખો અને સદા આનંદ આપો; ૫૧ સદા સર્વદા રહે તેવું અને આધા રહિત રાજ્ય મારા પુત્રોને આપો; જન્મ-જન્મમાં મને આપની અનન્ય ભક્તિ રહેા ૫૨ અને જે માણસ આ વ્રત કરે તેને આપના લોકની પ્રાપ્તિ થાય;

તેને દારિદ્ર્ય, વિષવાપણું, શોક, દુઃખ, સંકટ કે આપત્તિ કોષ્ટ દિવસ પશુ ન આવો. પછી ‘તથાસ્તુ’ એટલું કહી પાર્વતી ને હાથી વગેરે સધળાં અદૃશ્ય થઈ ગયાં. ૫૩-૫૪ સધળાં દુઃખોનો નાશ કરનાર અને સૌભાગ્ય તથા રાજ્ય આપનાર એવું આ વ્રત જે સ્ત્રીઓ કરે છે, તેઓ આ લોકમાં અનંત સુખ ભોગવી અંતે પાર્વતીના સમીપમાં જાય છે. ૫૫ એ પ્રમાણે ભવિષ્યોત્તરપુરાણમાં હસ્તિગૌરીનું વ્રત તથા તેનું ઉદ્ધાપન કહેલું છે.

હસ્તિગૌરીની પૂજા

અથ હસ્તિગૌરીપૂજા ॥ દેશકાલો સંકીર્ત્ય મમ રૂઢ જન્મનિ જન્માંતરે ચાલ્હસૌભાગ્યપ્રાપ્તયે પુત્રપૌત્રરાજ્યકામનયા હસ્તિગૌરીવ્રતાંગત્વેન વિહિતં હરંકૃષ્ણસહિતગૌરીપૂજનં કરિષ્યે, તદંગત્વેન ગણપતિપૂજનં સ્વસ્તિવાચનં ચ કરિષ્યે ।

હિતિ સંકલ્પઃ ॥ ૧ ॥ હસ્તિગૌરીં સદા વંદે દ્વરયે ભક્તવત્સલામ્ । શિવાંગાર્ધસ્થિતામેકદંતપુત્રેણ શોભિતામ્ । ધ્યાયામિ ॥ ૨ ॥ આગચ્છ મો હસ્તિગૌરી રેરાવતગજ-સ્થિતે । શંમુના ચ ગણેશેન પાર્ષદૈઃ સ્વસ્તીગણૈઃ । આવાહનમ્ ॥ ૩ ॥ આસને સ્વર્ગેરત્નાઘૈ સર્વેશોભાસમન્વિતે ।

અપવિદ્ય જગન્માતરઃ પ્રાસાદામિહલ્ભી ભવ । આસનમ્ ॥ ૪ ॥ રૂઢં ગંગાજલં સમ્યક્ સુવર્ણકલ્પે સ્થિતમ્ । પાચાર્યે તે પ્રયચ્છામિ ક્ષાલયામિ પદાંબુજે । પાપમ્ ॥ ૫ ॥ મૃગશુષ્પાશ્વતારકપુષ્પતોયસમન્વિતમ્ । સ્વર્ણાંગિ સ્વર્ણપાત્રસ્યં ઘૃહાણાર્ધ્યં નમોઽસ્તુ તે । અર્ધ્યમ્ ॥ ૬ ॥ કપૂરેલામૃગમૈઃ હવાસૈરુપશોભિતમ્ । આચમ્યતાં મહાદેવિ શિશિરં વિમલં જલમ્ । આચમનમ્ ॥ ૭ ॥ નદીનદસમુદ્રાંતં પવિત્રં નિર્મલં જલમ્ । જાનાર્યે તે પ્રયચ્છામિ પ્રસીર જગદંબિકે । જાનમ્ ॥ ૮ ॥ પયો દધિ ઘૃતં ચૈવ માશ્નિકં શર્કરાયુતમ્ । પંચામૃતં તે જાનાર્ધમર્પયે ભક્તવત્સલે । પંચામૃતજાનમ્ ॥ ૯ ॥ મંદાકિન્ધ્યાઃ સમાનીતં હેમાંશોહવાસિતમ્ । જાનાર્યં જલમાનીતં ઘૃહાણ જગદંબિકે । શુદ્ધોદ્ધજાનમ્ ॥ ૧૦ ॥ કૌશેર્યં વસનં વિઘ્નં કંચુક્યા ચ સમન્વિતમ્ ।

અપવજ્ઞેન સંયુક્તં ઘૃહાણ પરમેશ્વરિ । વજ્રમ્ ॥ યજ્ઞોપવીતમ્ ॥ ૧૧ ॥

હસ્તિગૌરી વ્રત કરતું હોય ત્યારે, પ્રથમ દેશકાળનું ઉચ્ચારણ કરવું. પછી ‘મારા આ જન્મ તથા જન્માંતરમાં અખંડ સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ માટે, પુત્ર, પૌત્ર તથા રાજ્યની પ્રાપ્તિ માટે, હસ્તિગૌરી વ્રતમાં કહેલું ગણપતિ તથા મહાદેવ સહિત પાર્વતીનું હું પૂજન કરીશ અને તેમાં કહેલા ગણપતિ પૂજન તથા સ્વસ્તિવાચન પશુ કરીશ’ એવા સંકલ્પ કરવો. ૧ ‘લોકોમાં પ્રીતિવાળાં, શિવનાં અર્ધાંગમાં રહેલાં અને ગણેશરૂપી પુત્રથી શોભતાં હસ્તિગૌરીનું હું હૃદયમાં સદા આન કરું છું,’ એ પ્રમાણે આન કરવું. ૨ ‘હે હસ્તિગૌરિ ! હે એરાવત

હાથી ઉપર બેઠેલાં ! શંકર, ગણપતિ, તમારા પાર્વદો અને સખીઓની સાથે આંહી પધારો.^૩ હે જગન્માતઃ ! રત્નોથી જડેલાં સોનાનાં સુંદર આસન ઉપર ખીરાજો ને પ્રસન્ન થાઓ.^૪ હે દેવિ ! સોનાનાં ધડામાં રહેલું સુંદર જલ આપને પાઘ માટે આપું છું ને આપનાં ચરણકમલ ધાઉં છું.^૫ હે સોના જેવાં શરીરવાળી ! હું આપને પ્રણામ કરું છું. ચંદન, પુષ્પ, અક્ષત અને લાલ પુષ્પોવાળો સોનાના પાત્રમાં રહેલો અર્ધ આપને આપું છું, તે ગ્રહણ કરો.^૬ હે મહાદેવિ ! કર્પૂર, એલા-યટ્ટી અને કસ્તૂરીની સુગંધિવાળાં શીતલ નિર્ભજ જલનું આચમન કરો.^૭ હે જગદંબા ! નદી અને નદોનું પવિત્ર સ્વચ્છ જલ આપને સ્નાન માટે આપું છું, તેથી પ્રસન્ન થાઓ.^૮ હે ભક્તોમાં પ્રીતિવાળી ! દૂધ, દહીં, ઘી, મધ અને સાકર એ પંચામૃત આપને સ્નાન માટે આપું છું.^૯ હે જગદંબિકે ! સુવર્ણનાં કમલની સુગંધિવાળું ગંગાનું જલ આપના સ્નાન માટે લાવ્યો છું તેનો સ્વીકાર કરો.^{૧૦} હે પરમેશ્વરિ ! રશ્મી વચ્ચે, કાંચળી અને ઉપ-વચ્ચનું ગ્રહણ કરો.^{૧૧} પછી યજ્ઞોપવીત પહેરાવવું.^{૧૨}

ચંદનં ચ મહરિષિં કુંકુમેન સમન્વિતમ્ । વિલેપનં મયા દત્તં ગૃહાણ વરદા ભવ । ચંદનમ્ ॥ ૧૨ ॥ કજ્જલં ચૈવ સિંદૂરં હરિદ્રાકુંકુમાનિ ચ । મક્ત્યાડર્પિતાનિ મે ગૌરિ સૌભાગ્યાનિ ગૃહાણ મો । સૌભાગ્યદ્રવ્યાણિ ॥ ૧૩ ॥ નાનાવિધાનિ દ્રવ્યાનિ સુગંધીનિ હરપ્રિયે । ગૃહાણ સુમનાંસીશે પ્રસાદાન્નિચ્છલી ભવ । પુષ્પાણિ ॥ ૧૪ ॥ ધૂપં મનોહરં રિવ્યં છગંધં દેવતાપ્રિયમ્ । દર્શાંગસહિતં દેવિ મયા દત્તં ગૃહાણ મોઃ । ધૂપમ્ ॥ ૧૫ ॥ તમોહરં સર્વલોકચક્ષુઃસંબો-ધકં સદા । દીપે ગૃહાણ માતસ્સ્વમપરાધક્ષાતાપદે । દીપમ્ ॥ ૧૬ ॥ નાનાવિધાનિ ભક્ષ્યાણિ ધ્વજનજાનિ હરપ્રિયે । ગૃહાણ દેવિ નૈવેદ્યં છલ્લદં સર્વદેહિનામ્ । નૈવેદ્યમ્ ॥ ૧૭ ॥ ગંગોદર્શં સમાનીતં મયાઽઽચમનહેતયે । તેનાચમ્ય મહાદેવિ વરદા ભવ ચંદ્રિકે । આચમનમ્ ॥ કરોદ્વર્તનમ્ ॥ ૧૮ ॥ રંભાફલં દાહિમં ચ માતુલિંગં ચ સર્જુરમ્ । નારીકેરં ચ જંબીરં ફલાન્યેતાનિ ગૃહ્યતામ્ । ફલાનિ ॥ પૂર્ણાફલમિતિ તાંત્રુલમ્ ॥ ૧૯ ॥ હિરણ્યગર્ભેતિ દક્ષિણમ્ ॥ નીરાજયામિ દેવેશિ કર્પૂરાયૈષ દીપકૈઃ । હરોદેરંબસંયુક્તા વરદા ભવ શોભને । નીરાજનમ્ ॥ ૨૦ ॥ યાનિ કાનિ ચ પાં । પ્રદક્ષિણાઃ ॥ નાનાવિધાનિ પુષ્પાણિ ચિત્તવપ્રસૂતાનિ ચ । દર્શાકૃદૈઃ સંયુતાનિ ઠાંજલિસ્થાનિ ગૃહ્યતામ્ । મંત્રપુષ્પમ્ ॥ ૨૧ ॥ અપરાધસં નમસ્કારઃ । યસ્ય સ્મરેતિ પ્રાર્થના । જપાયનમિં વાયનમ્ ॥ ૨૨ ॥ इति श्रीभविष्यपुराणे हस्तिगौरीपूजाविधिः ॥

તે પછી ‘હે દેવિ ! કંકુવાળું ઉત્તમ ચંદન આપને વિલે-પન માટે આપું છું, તેનું ગ્રહણ કરો અને વર આપો.^{૧૨} હે ગૌરિ ! કાળજળ, સિંદૂર, હળદી અને કંકુ વગેરે

સૌભાગ્ય દ્રવ્ય ભક્તિથી આપું છું, તેનું ગ્રહણ કરો.^{૧૩} હે હરપ્રિયે ! નાના પ્રકારનાં સુગંધિ સુંદર પુષ્પોનું ગ્રહણ કરો ને પ્રસન્ન થાઓ.^{૧૪} હે દેવિ ! ધૂપ, જે મનોહર છે, દિવ્ય છે, સુગંધિવાળો છે અને દેવતાઓને પ્રિય છે તે દર્શાજ ધૂપ આપને આપું છું, તેનું ગ્રહણ કરો.^{૧૫} હે માતઃ ! અંધકારને દૂર કરનાર અને સધળા ભોક્ષીનાં નેત્રને પ્રકાશ કરનાર દીવાનો સ્વીકાર કરો અને મારા સંકટો અપરાધ ક્ષમા કરો.^{૧૬} હે હરપ્રિયે ! હે દેવિ ! જેમાં ભક્ષ્ય છે, કઠી વગેરે છે અને જે સર્વ પ્રાણીને સુખ આપનાર છે એવાં નાના પ્રકારનાં નૈવેદ્યનું ગ્રહણ કરો.^{૧૭} હે દેવિ ! હે ચંદ્રિકે ! આપને આચમન કરવા માટે હું ગંગાજલ લાવ્યો છું, તેનું આચમન કરો અને વર આપો.^{૧૮} પછી કરોદ્વર્તન કરવું. ને કહેલું કે, કેળાં દાહિમ, માતુલિંગ, ખબૂર, નાળીએર અને લીંચુ એટલાં ફળોનું ગ્રહણ કરો.’ ‘પૂર્ણાફલ’થી તાંબૂલ ને ‘હિરણ્યગર્ભ’ થી દક્ષિણા આપવી.^{૧૯} ‘હે દેવેશિ ! હે કસ્થાણિ ! કર્પૂર વગેરેથી તથા દીવાથી આપની આરતી ઉતારું છું. શંકર તથા ગણપતિ સહિત આપ મને વર આપો.^{૨૦} પછી ‘યાનિ કાનિ’ મંત્ર બાણી પ્રદક્ષિણા કરવી. હે દેવિ ! અંબલીમાં રહેલાં નાના પ્રકારનાં પુષ્પો, ખીલીપત્રો અને દર્શાકુરોનું ગ્રહણ કરો.’ પછી મંત્ર બાણી પુષ્પાંબલિ આપવી, અપરાધ માટે ક્ષમા માગવી ને નમસ્કાર કરવા.^{૨૧} ને ‘યસ્ય સ્મૃત્વા’ એ મંત્ર બાણી પ્રાર્થના કરવી. પછી ‘સ્પાયન’ મંત્ર બાણી, વાયન આપવું. એ પ્રમાણે બિવિધપુરાણમાં હસ્તિગૌરી પૂજનો પ્રકાર કહેલો છે.

૨૭ કુખાંડી વ્રત

અથ કુખાંડીવ્રતં ચિત્તયતે ॥ યુધિશિર ડવાચ—કૃષ્ણ કૃષ્ણ મહાભાગ ત્રણરુદ્રારિવંશિત । વ્રતધર્માંસ્વયા પ્રોકાઃ શ્રુતાસ્તે સત્કલ્પ મયા ॥ ૧ ॥ શ્વાર્ની શ્રોતુમિચ્છામિ વ્રત-મેકં કૃપાનિધે । કૃતેન યેન પાપાનિ ચિલ્લ્યં યાંતિ તત્ક-ગાદ્ ॥ ૨ ॥ સંતતિર્વર્ધતે નિત્યં સૌગર્મ્યં ચ ધનાદિકમ્ । અલ્પાયાસં મહાપુણ્યં સર્વકામસમૃદ્ધિદમ્ ॥ ૩ ॥ કથયસ્વે-દિરાકાંત કૃપા યદિ મમોપરિ ॥ ઓકૃષ્ણ ડવાચ—સાશુ પૃષ્ઠં મહારાજ સ્વયા કુલ્લુલોદ્ભવ ॥ ૪ ॥ જન્મિ સર્વે વિષા-નેન યદ્વર્તં જગતો હિતમ્ । વ્રતસ્થાનાં મહાપુણ્યં કૃષ્ણાં-બ્યાલ્પમત્તમમ્ ॥ ૫ ॥ તચ્છૃણુષ્વ મહાભાગ જીર્ણં જાપિ સુલોદયમ્ । સર્વસંપત્કરં રાજન્ પુત્રપૌત્રપ્રવર્ધનમ્ ॥ ૬ ॥ નારદેન યદાલ્યાર્તં ચંદ્રસેનાય ધૂપતે । આર્ષાવર્તે પુરા કશ્ચિંદ્રસેનો મહીપતિઃ ॥ ૭ ॥ નારદં પરિવપ્રચ્છ પુત્રપૌત્રપ્રર્થં વ્રતમ્ ॥

યુધિશિર પૂછે છે—હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! હે મહાભાગ ! હે બ્રહ્મા તથા રુદ્ર વગેરેથી વંદિત ! આપે સધળા ધર્મો

કલા ને તે મેં સાંભળ્યા.^૧ પશુ હે કૃપાનિધે ! હે લક્ષ્મી-
પતે ! જે તમારી મારા ઉપર કૃપા હોય તો, હમણી
જે કરવાથી પાપ તરફાળ નજ થાય, સંતતિ વધે,
સૌભાગ્ય વધે અને ધન વગેરેની વૃદ્ધિ થાય, થોડો
અપાસ થાય, મોડું પુણ્ય થાય અને સર્વ કામની સમૃદ્ધિ
થાય તેવું ઉત્તમ વ્રત કહો. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે મહા-
રાજ ! હે કરુ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા ! તમે ઉત્તમ પ્રજા
કર્યો છો.^{૧-૪} માટે જગતનું કલ્યાણ કરનાર એક
વ્રતનો સધળો પ્રકાર કહું છું, તે સાંભળો. આ
કૃષ્ણાદી વ્રત સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ, સ્ત્રીઓને સુખ
આપનાર, સધળી સંપત્તિ આપનાર અને પુત્રપૌત્રની
વૃદ્ધિ કરનાર છે.^{૫-૬} હે રાજન ! આ વ્રત નારદે ચંદ્ર-
સેનને કહ્યું હતું. પૂર્વે આર્યાવર્ત દેશમાં ચંદ્રસેન નામનો
એક રાજા હતો.^૭ તેણે નારદને પુત્રપૌત્ર આપનાર વ્રત
પૂછ્યું હતું.^૮

ચંદ્રસેન ડવાચ-દેવેં સર્વપર્મજ્ઞ સર્વલોકનમસ્કૃત
॥ ૮ ॥ સ્વસ્તમો નાસ્તિ લોકેષુ હિતવક્તા પરો નૃનામ્ ।
અથ મદ્ભાગ્યયોગેન સંજાતં દર્શનં તવ ॥ ૯ ॥ વૃષ્ણસ્યેક-
મિદર્શની સ્વામાત્સભ્યેયસ્કરં પરમ્ । દાનં ધર્મે વ્રતં વાપિ
વદ સત્યુત્તરાયકમ્ ॥ ૧૦ ॥ ૬દં રાજ્યં ધનં વાપિ ચિના
પુત્રેણ મે પ્રભો । નિષ્કલં મુનિશાર્દુલ કૃપયા સફલં કુરુ
॥ ૧૧ ॥ કૃષ્ણ ડવાચ-હિત તદ્વચનં શ્રુત્વા નારદો હનિ-
સત્તમઃ । ચંદ્રસેનહવાચેદં વ્રતં ગોપ્યં હરૈરપિ ॥ ૧૨ ॥
નારદ ડવાચ-ચંદ્રસેન મહાભાગ સુરુચ્યા પ્રિયયા સહ ।
વ્રતં કુરુ મયા પ્રોક્તં કૃષ્ણાંબ્યાઃ સર્વસિદ્ધિદય ॥ ૧૩ ॥
કૃતેન તેન રાજેન્દ્ર મતિવ્યયિતિ મહાહલાઃ । સત્પુત્રાઃ પરચ-
ર્મજ્ઞા ચીર્યંતો બહુશ્રુતાઃ ॥ ૧૪ ॥ આયુષ્મંતોઽતિકૃષ્ણાલા
રાજ્યવાકનતત્પરાઃ ॥

ચંદ્રસેન પૂછે છે-હે દેવે ! હે સર્વ ધર્મ જાણનાર !
આપને સધળા કોઈ નમસ્કાર કરે છે. આ લોકમાં
મનુષ્યોને હિત કહેનાર આપ જેવો બીજો કોઈ નથી.
આજ મારાં ભાગ્યયોગે મને આપનાં દર્શન થયાં છે
તો હવે દેહનું કલ્યાણ થાય તેવું સાધન પૂછું છું. માટે
સત્યુત્તર આપે એવું દાન, ધર્મ કે વ્રત જે કાંઈ હોય તે
કહો.^{૯-૧૦} હે પ્રભો ! પુત્ર વિના આ મારું રાજ્ય તથા
ધન સધળું નિષ્ફલ છે, માટે હે મુનિરાજ ! તે જેમ
સદ્ગુણ થાય તેવો ઉપાય, કૃપા કરી કહો.^{૧૧} શ્રીકૃષ્ણ
કહે છે-એવાં ચંદ્રસેનનાં વચન સાંભળી મુનિરાજ
નારદે દેવોને પશુ દુર્લભ એવું આ વ્રત તેને કહ્યું
હતું.^{૧૨} નારદ કહે છે-હે ચંદ્રસેન ! હે મહાભાગ ! તમે
તથા તમારી રાણી બન્ને, હું કહું તે પ્રમાણે કૃષ્ણાદીનું વ્રત
કરો. એ વ્રત સર્વ સિદ્ધિ આપનાર છે.^{૧૩} હે રાજેન્દ્ર ! તે
વ્રત કરવાથી મહાભગવાન, ઉત્તમ ધર્મ જાણનાર, વીર્ય-
વાળો, બધું અનુભવી, લાંબા આયુષ્યવાળો અને રાજ્ય-
પાલનમાં પરાપશુ એવા સત્યુત્તે થશે.

શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ-તચ્ચુત્વા નારદેનોક ચંદ્રસેનોઽતિ-
ધાર્મિકઃ ॥ ૧૫ ॥ વ્રતં ચકાર કૃષ્ણાંબ્યાઃ પુત્રાણાં પ્રાપ્તયે
કિલ । અઘૌ જાતાઃ સુતાસ્તસ્ય રિક્ષપાલસતેજસઃ
॥ ૧૬ ॥ હરુપઃ સુહસ્રઃ શાંતઃ હપ્રસાદોઽય સોમકઃ ।
ચંદ્રકેતુઃ સદાનંદઃ હંતંતુશ્ચ યથાક્રમાત્ ॥ ૧૭ ॥ સુગ્રેસૈઃ
સહ ધર્માત્મા સુરુચ્યા આર્યયા સહ । સંતોષં પરમં પ્રાપ
દેવજ્ઞાશ્ચળપૂજકઃ ॥ ૧૮ ॥ કૃષ્ણાદીવ્રતમાહાત્મ્યાણસ્પુરા
મનસીપ્સિતમ્ । તત્સર્વે પ્રાપ્ય રાજેન્દ્રઃ કૃતકૃત્યો બન્નુવ દ
॥ ૧૯ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ-સ્વમપીદં વ્રતં રાજન્સમાચર
યથાવિધિ । દ્રૌપદયા સહ ધર્મજ્ઞ સર્વાન્કામાનાવાપ્સ્યસિ
॥ ૨૦ ॥ યુધિષ્ઠિર ડવાચ-કર્તવ્યં તુ કદા કૃષ્ણ વિધિ
તસ્ય બદ્ધસ્ય મે । કસ્મિન્માસે તિથી કસ્યાં રોપનીયા-
ડયથા મહેત્ ॥ ૨૧ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-એવાં નારદનાં વચન સાંભળી પરમ
ધર્મિષ્ઠ ચંદ્રસેને પુત્રાની પ્રાપ્તિ માટે કૃષ્ણાદીનું વ્રત કર્યું.
તેના પ્રજાવર્થી દિક્ષપાલ જેવા તેજસ્વી, સુરુપ, સુમુખ,
શાંત, સુપ્રસાદ, સોમક, ચંદ્રકેતુ, સદાનંદ અને સુતંતુ
નામના આઠ પુત્રો એક પછી એક થયા.^{૧૪-૧૭} બ્રાહ્મ-
ણોને પૂજવાથી તથા કૃષ્ણાદી વ્રતના માહાત્મ્યથી ધર્માત્મા
તે રાજા, તેના પુત્રો તથા તેની સ્ત્રી સુરુચિને પરમ
સુખ મળ્યું.^{૧૮} ધારેલાં કાર્યો સિદ્ધ થયાં ને તેઓ કૃતાર્થ
થયાં.^{૧૯} માટે હે રાજન ! હે ધર્મને જાણનાર ! દ્રૌપદીની
સાથે તમે પશુ વિધિથી આ વ્રત કરો, જેથી તમારી સર્વ
કામના પૂર્ણ થશે.^{૨૦} યુધિષ્ઠિર કહે છે-હે કૃષ્ણ ! એ વ્રત
ક્યારે કરવું ? તેનો કેવો પ્રકાર છે ? અને કયા
માસમાં ને કઈ તિથિમાં કૃષ્ણાદી (કાળું) બાવળી ? તે
મને કહો.^{૨૧}

શ્રીકૃષ્ણ ડવાચ-વૈશાલ્યાસિતે, પક્ષે ચતુર્દશ્યાં નરા-
ધિપ । શુક્રો દેશે સ્થલં શોખ્ય કૃષ્ણાદીં રોપયેદય ॥ ૨૨ ॥
વળ્માસં પૂજયેન્નિત્યં વળ્મન્ત્રૈનામયિઃ સહ । જાણા નિર્ધિ-
તાસિ ત્વં સાત્વિયા પ્રતિપાલિતા । હૃંતિસતં મમ દેવિ ત્વં
દેદિ સૌભાગ્યદે નમઃ । સૌભાગ્યદાયૈં ॥ ૨૩ ॥ આષાઢે
પૂજયિષ્યે ત્વાં માતઃ સર્વહલાય દિ । આશ્વિં કુરુચ્ચ
સફળાં સર્વકામપ્રદે નમઃ । સર્વકામદાયૈં ॥ ૨૪ ॥
આવળે પૂજયિષ્યામિ અક્ષવિજ્ઞવિનાગિનિ । કૃષ્ણાદીં
બહુવીજાભ્યાં પુત્રદે ત્વાં નમોઽસ્તુ તે । પુત્રદાયૈં ॥ ૨૫ ॥
મગ્ને માદપદે શુભ્રે મદ્રવીરોપરિ સ્થિતે । પૂજયિષ્યામિ
માતસ્ત્વાં ધનદાયૈં નમો નમઃ । ધનદાયૈં નમઃ ॥ ૨૬ ॥
આશ્વિને પૂજયિષ્યામિ બહુવીજમપૂરિતે । કૃષ્ણાદીનામ-
સંયુકે ફલદે ત્વાં નમો નમઃ । કૃષ્ણાંબ્યે નમઃ ॥ ૨૭ ॥
કાર્તિકે પૂજયિષ્યામિ સફળાં સફળાં શુભાત્ । હલદે
શુભદે માતમૌહદે ત્વાં નમો નમઃ । મોહદાયૈં નમઃ ।
॥ ૨૮ ॥ વળ્માસં પૂજયેદેઽં કૃષ્ણાદીં ધર્મનંદન । ડવાપર્મ
તતઃ કૃષ્ણાંચતુર્દશ્યાં નરાધિપ ॥ ૨૯ ॥ કૃષ્ણાદીં પરિતઃ

કૃપાન્નંકરં તોરણાન્વિતમ્ । ચતુર્દશસમાયુક્તં પતાકા-
મિરલકૃતમ્ ॥ ૩૦ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે રાજા! વૈશાખ માસના કૃષ્ણ પક્ષની ચતુર્દશીને દિવસે પવિત્ર સ્થળમાં સાફ કરી કૃષ્ણાંકી વાવવી.^{૨૨} ૭ મંત્રો અને નામોવડે ૭ માસો પર્વત તેની પૂજા કરવી. 'હે દેવિ! બ્રહ્માએ તમને ઉત્પન્ન કરેલાં છે, અને સાવિત્રીએ તમારું પાલન કરેલું છે. હે સૌભાગ્ય આપનારી! તમને નમસ્કાર કરું છું માટે મને વાંછિત ફળ આપો.'^{૨૩} 'સૌમાન્યદાયૈ નમઃ' એ પ્રથમ મંત્ર છે. 'હે દેવિ! હે માતઃ! સર્વ સુખ માટે હું આપાઠ માસમાં તમારૂં પૂજન કરીશ. હે સર્વ કામના પૂર્ણ કરનારી! તમને નમસ્કાર કરું છું, માટે મારી આજ્ઞા સફળ કરો.'^{૨૪} 'સર્વકામપ્રદાયૈ નમઃ' હે બહતોનાં વિશ્વોના નાશ કરનારી! આવશ્ય માસમાં તમારૂં પૂજન કરીશ. હે કૃષ્ણાંકી! તમે ધણી ખીજવાળાં છો, હે યુત્રને આપવાવાળી! હું તમને નમસ્કાર કરું છું.^{૨૫} 'પુષ્પદાયૈ નમઃ' 'હે બદ્ધે! હે શુભે! બાહરવા માસમાં બદ્ધપીઠ ઉપર રહેલાં આપનું પૂજન કરીશ. હે માતઃ! આપ ધન આપનારાં છો તેને વારંવાર પ્રજ્ઞામ કરું છું.'^{૨૬} 'ધનદાયૈ નમઃ' હે દેવિ! તમે જે ધણી ખીજાવાળાં અને 'કૃષ્ણાંકી' નામવાળાં છો તેનું હું કાર્તિક માસમાં પૂજન કરીશ. હે ફળ આપનારી! આપને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.^{૨૭} 'કૃષ્ણાન્કયૈ નમઃ' 'હે દેવિ! હું કાર્તિક માસમાં ફળવાળાં આપની પૂજા કરીશ. હે સુખ આપનારી! હે શુભ આપનારી! હે માતઃ! હે શોભા આપનારી! આપને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.'^{૨૮} 'મોક્ષદાયૈ નમઃ' હે યુધિષ્ઠિર! એ મંત્રો બાધી ૭ માસો સુધી કૃષ્ણાંકીની પૂજા કરવી, પછી યોદ્ધાને દિવસે ઉઘાપન કરવું.^{૨૯} કૃષ્ણાંકીની આરોમર આર આરણ્યાવાળા મંડપ બાંધવો. તેને તોરણ બાંધવો. પતાકા ચડાવી શોભા કરવી.^{૩૦}

તન્મુલે વેદિકાં ચૈવ ચતુરર્કાં તુ કારયેત્ । તતઃ કૃત્વા સ્વર્ણમર્ષી કૃષ્ણાર્ધી સર્કળાં શુભામ્ ॥ ૩૧ ॥ સૌમાન્ય-
દ્રવ્યસંયુક્તાં પુષ્પમાલમિરાદૃતામ્ । વેદિકાર્પાં સ્થાપયેતાં વજ્રાલંકારભૂષિતામ્ ॥ ૩૨ ॥ તદ્વપે સર્વતોભદ્રં નાનારંગીઃ પ્રકલ્પયેત્ । તસ્મિન્ સંપૂજયેન્નૃપ સર્વતોભદ્રદેવતાઃ ॥ ૩૩ ॥ તત્ત સંસ્થાપ્ય કલશં વજ્રયુગ્મેન વેદિતમ્ । અન્નર્ણ ફલસંયુક્તં પંચરત્નસમન્વિતમ્ ॥ ૩૪ ॥ જલપ્ર-
પૂર્તિં ગંધપુષ્પપલ્લવસંયુતમ્ । તત્રૈવ સ્થાપયેદ્વજ્રસાચિવ્યોઃ પ્રતિમે ક્ષુમે ॥ ૩૫ ॥ હ્રવર્ણનિર્મિતે વ્રજાજ્ઞાનમિતિ મંત્રતાઃ । પ્રણોદેવીતિ મંત્રેણ પૂજયેતે તથૈવ ચ ॥ ૩૬ ॥ ઘોઢ-
ઘૈરુપચારૈશ્ચ કૃષ્ણાર્ધીં ચૂકર્મતઃ । કૃષ્ણાન્કયૈ કાવદાયિન્યૈ વ્રજાન્કયૈ તે નમો નમઃ ॥ ૩૭ ॥ નમોઽસ્ટુ શિવરુપિન્યૈ સર્કલકુલે ને મતમ્ । સર્વ કૃત્વા મહારાજ પૂજનં સર્વકામદમ્ ॥ ૩૮ ॥

રાત્રી આગરણ કૃત્વા ગીતવાયાદિમંગલૈઃ । કર્પાં કૃત્વા વિધાનેન ઘયોક્તાં રાજસત્તમ ॥ ૩૯ ॥ તતઃ પ્રમાતે પૂર્ણાં ચાહુવાસિકસર્પિણાં । પૂર્વોક્તાઘ્ન્યાં ચ મંત્રાભ્યામદો-
ત્તરણતાદ્રુતીઃ ॥ ૪૦ ॥ હોમયેષે સમાપ્ત્યાથ આચાર્ય પૂજયેન્નૃપ । તોષયેષ સપત્નીકં વજ્રાલંકારજૈઃ ક્ષુમેઃ ॥ ૪૧ ॥ વદ્વિપ્રાશ્રાય સંપૂજ્યા દક્ષિણાવજ્રમૂષળેઃ । તત્તો દાનં ચ કુર્વીત કૃષ્ણાંક્યા દક્ષિણાસુતમ્ ॥ ૪૨ ॥

કૃષ્ણાંકીના મૂળની લગ્નોલ્લસ આર કાણ્યાવાળી વેદી કરવી. પછી ફલવાળી, સૌભાગ્ય દ્રવ્યવાળી, પુષ્પ માળા તથા વજ્ર અલંકારથી સુશોભિત મુંદર કૃષ્ણાંકીની વેદી ઉપર સ્થાપના કરવી.^{૩૧-૩૨} તેની આગળ પંચરંગી સર્વતોભદ્ર મંડલ કરવું, તેમાં સર્વતોભદ્ર દેવાની પૂજા કરવી.^{૩૩} તેમાં હિંદ્ર રહિત ધડાની સ્થાપના કરવી. તેમાં જલ ભરવું, ફલ, પંચરત્ન, ચંદન, પુષ્પ, અને પલ્લવ નાંખવાં. એ વજ્ર વીંટવાં. તેમાં જ સોનાની બ્રહ્મા તથા સાવિત્રીની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી. પછી 'વ્રજાજ્ઞાન' એ મંત્ર બાધી બ્રહ્માની તથા 'પ્રણોદેવી' એ મંત્ર બાધી સાવિત્રીની પૂજા કરવી.^{૩૪-૩૫} મૂળ મંત્ર બાધી ષોડ-
શોપચારથી કૃષ્ણાંકીની પૂજા કરવી. પછી, 'હે દેવિ! તમે કૃષ્ણાંકી છો. કામના પૂર્ણ કરનારાં છો, બ્રહ્માણી છો અને શિવરુપિણી છો તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું; માટે મારું મત સફળ કરો,' એ મંત્ર બાધવો. હે મહારાજ! એ પ્રમાણે પૂજા કરવાથી સર્વ કામના સિદ્ધ થાય છે.^{૩૭-૩૮} રાતે જમરણ કરવું, ગીત ગાવાં વાળં વગડાવવાં વગેરે ઉત્સવ કરવો અને વિધિથી કથા સાંભળવી.^{૩૯} પછી પૂર્ણિમાને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં પ્રથમ કહેલા એ મંત્રો બાધી ઘીવાળા તલની એકસો આઠ આહુતિ આપવી.^{૪૦} હોમશેષની સમપ્તિ કરી આચાર્યની પૂજા કરવી, અને વજ્ર, અલંકાર વગેરે આપી ગુરુ તથા ગુરુપત્નીને પ્રસન્ન કરવાં.^{૪૧} દક્ષિણા, વજ્ર અને અલંકાર આપી, ખીજા ૭ બ્રાહ્મણોને સત્કાર કરવો. પછી કૃષ્ણાંકીનું ઘાન કરી ઉપર દક્ષિણા આપવી.^{૪૨}

દાનમંત્રઃ—કૃષ્ણાર્ધીં વહુષીજાઘ્ન્યાં વજ્રાલંકારભૂષિતામ્ । દક્ષિણાકલશોપેતાં દૈમકૃષ્ણાર્ધિસંયુતામ્ ॥ ૪૩ ॥ સાવિત્રી-
વ્રજાસંમીત્યૈ પુદ્ધાજ દ્વિજસત્તમ । તતઃ પીઠેન સહ ગાં વજ્રાલંકારભૂષિતામ્ ॥ ૪૪ ॥ વ્રતસંપૂર્તિસિદ્ધયર્થમાચાર્યાં વિવેદયેત્ । તત્ત્વ શક્ત્યા વિપ્રેદ્રાન્ બોજયેદ્વક્તિસંયુતઃ ॥ ૪૫ ॥ દક્ષિણાં ચ તત્તો દયાદ્વન્તસંપૂર્તિરેતવે । સર્વં કૃતે મહારાજ મતે સર્વેષ્વલપ્રદે । દૈવ્સિત્તાંજ્ઞમતે કામાનાવ કાર્યા વિચારણા ॥ ૪૬ ॥ દ્વિતી ઋષિપથુરાણે કૃષ્ણાર્ધીમતે સોષાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

'હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ! બ્રહ્મા તથા સાવિત્રીને પ્રસન્ન કરવા માટે કૃષ્ણાંકી જે ધણી ખીજવાળી, વજ્ર અને

અર્થકારથી શોભત, તથા દક્ષિણ, કલશ અને સોનાની કૂબડી સહિત છે તેનું હું દાન કરું છું. તે ગ્રહણ કરો.' પછી એ મત પૂરું થવા માટે સ્થાપન વગેરે તથા વન અર્થકારથી શોભાવેલી યાજ્ઞ આચાર્યને આપવી. મત પૂરું થવા માટે સ્ક્રિત પ્રમાણે ભક્તિથી બ્રાહ્મણો જમાડી દક્ષિણ આપવી. હે રાજન! એ પ્રમાણે જે બાણજ સર્વ સુખ આપનાર આ મત કરે છે તેને વાંછત ફળ મળે છે, એમાં સંદેહ નથી. ૪૩-૪૬ એ પ્રમાણે પદ્મપુરાણમાં કૂબડીનું મત તથા તેનું ઉઘાપન કહેલું છે.

૨૮ કર્કટી (કાકડી)નું મત

અથ કર્કટીમતં ક્ષિણ્યતે ॥ કપય ઋગ્નુઃ—કષિતાનિ સ્વયા સાષો એર્થાસિ સ્વઘ્ન્યપિ । આઠ્યાતાનિ વિચિત્રાણિ ચતુર્વર્ગફળાન્યપિ ॥ ૧ ॥ પુણ્યાનિ ચ વ્રતાન્યાદૌ તસ્કલાન્યપિ ભાગશઃ । સ્વર્ગસાધનનૃતાનિ નિઃશ્રેયસકારણ્યપિ ॥ ૨ ॥ તથ યદ્વત્તા પ્રોક્તં ચોષિત્વૈવ્યવનાચનમ્ । પુણ્યપ્રાપ્તિર્નમ્ મહિરાગ્યદાયકમ્ ॥ ૩ ॥ કામભોગપ્રદં શાન્યદ્વતમસ્તીતિ સૂતજ । તદ્વાન્વતર્કં પુણ્યં વક્તુમર્હસ્ય-શેષતઃ ॥ ૪ ॥ યેન સીર્ગેન સર્વજ્ઞ ન વૈધવ્યમવાપ્ન્યાત્ । રૂપિસત્ક્રમતે કામાન્ મહેરાશ્ચ જ્ઞાતમ્ ॥ ૬ ॥ एवं निशम्य छनिर्वयवचो विशेषप्रभप्रहृष्टवदनः स तु सूतसुहृदः । आनन्दयन्मनिसवस्व वचोऽमृतोदैः प्रोवाच शौनकमिदं बहुदीक्षिताऽयम् ॥ ૬ ॥

અર્થિઓ! પૂછે છે—હે સાધો! હે સૂત! પૂર્વે કલ્યાણ-કારક અને ધર્મ અર્થ વગેરે મારે પુરુષાર્થ આપનાર ત્રિત્ર વિચિત્ર ધણા પ્રતિહાસો આપે કહ્યા; તેમ જ પુણ્ય-કારક, સ્વર્ગ આપનાર તથા મોક્ષ આપનાર ધણાં મતો તથા તેનાં ભૂદાં ભૂદાં ફળો પણ કહ્યા; તેમાં 'હીનાં વિધવાપણ્યોના નાશ કરનાર, પુત્રપૌત્રની વૃદ્ધિ કરનાર, પતિને નીરોગ રાખનાર અને કામ તથા ભોગ આપનાર એક બીજું મત છે,' એમ જે તમે કહ્યું હતું તે પુણ્ય-કારક મત સમળું કહો તો ઠીક. ૩-૪ જે મત કરવાથી ઈચ્છોને રંડાપો આવતો નથી, ધારેલાં કાર્યો સિદ્ધ થાય છે ને તેણીના પતિનું આયુષ્ય વધે છે. ૫ એવાં મોટા મોટા મુનિઓનાં વચનો સાંભળી ઉત્તમ પ્રજાથી જેનું મન પ્રસન્ન થયેલું હતું એવા સતપુરાણી, અમૃત જેવાં મધુર વચનોથી, મુનિસભાને પ્રસન્ન કરીને ધણા મંત્રો કરનાર શૌનક મુનિ તરફ ભ્રમ આ પ્રમાણે કહેવા બાબા. ૬

સૂત કથાચ-સાધુપ્રભો મહાભાગા મવદ્વિર્યં વદાહતઃ । તદ્વચ્ચે ચ યથાજ્ઞાનં શુરતં વા જનકાદ્ધુવમ્ ॥ ૭ ॥ ચોષિ-ન્યુકો દિ સંસારઃ પુનઃ એયોવિષ્ણવઃ । ચોષિતોઽપિ મહાભાગાસ્તારયંતિ નિજં પતિમ્ ॥ ૮ ॥ આપદ્યો નરકે-

ન્યથ પાતિત્વપદાવધાઃ । સીમંતિન્યો પાર્શ્વતિ સ્ત્રવનવ-મંદકમ્ ॥ ૯ ॥ પાતિત્વત્યેન ચર્મેણ દમેન નિવશેષ ચ । માનુર્વિમેતિ સતતં કરૈઃ સ્પર્શં પતિવ્રતામ્ ॥ ૧૦ ॥ સા ચેર્મર્મૃગતા સાક્ષી તારયેદુલ્લભનમ્ ॥ દૈવાદપિ વિષ્ણુ સ્વાદશ્ચિત્સુ સર્વેષ દિ ॥ ૧૧ ॥ અમંગલેભ્યઃ સર્વેભ્યઃ પ્રાપ્તા વૈષવ્યમંગલા । જલહીના યથા ગંગા પ્રાણહીના યથા તતઃ ॥ ૧૨ ॥ દર્મહીના યથા સંખ્યા ધર્મહીના યથા ક્રિયા । સત્વહીના યથા વાણી નૃપહીના યથા પુરી ॥ ૧૩ ॥ મર્મહીના તથા ગારી માતિ કોકે ન કુચચિદ્ । તસ્માદ્દે-વ્યથાશંચર્યં યસઃ કાર્યો દિ ચોષિતા ॥ ૧૪ ॥ ન પ્રયત્ન-શ્ચુચિષેર્વૈવ્યં યાંતિ ચોષિતઃ । નાનાપુણ્યેર્વૈતેર્માપિ શૂરિ-દાનૈરહનિશમ્ ॥ ૧૬ ॥ તસ્માદેકં વ્રતં વિપ્રા ચોષિતૈઃકવ્ય-નાશનમ્ । કપયમામીષ્ઠફલદં સંવાદં શિવયોઃ શુભમ્ ॥ ૧૬ ॥

સૂત કહે છે—હે મહાભાગ્યશાળી ઋષિઓ! આપે જે પ્રશ્ન કર્યો છે તે અતિ ઉત્તમ છે માટે, મારા જ્ઞાન પ્રમાણે તથા મારા જનક પાસેથી સાંભળ્યા પ્રમાણે કહ્યું છે. ૭ સંસારમાં પુરુષનું કલ્યાણ કરનારી ઈ છે; કારણ કે મહાભાગ્યવાળી ઈઓ પણ આપતિથી તથા નરકથી પોતાના પતિને તારે છે. પતિવ્રતા ઈઓ ત્રણે ભુવનોને ધારણ કરે છે. ૮-૯ પતિવ્રતા ધર્મ પાળનારી, ઇન્દ્રિય-નિગ્રહવાળી તથા નિયમવાળી ઈઓને કર (કિરણો)થી સ્પર્શ કરવા માટે સૂર્ય પણ ડરે છે. ૧૦ એ પતિવ્રતા ઈ જે પતિ સહિત હોય તો ત્રણે ભુવનને તારે છે. દેવયોગે પણ પતિથી વિયુક્ત થયેલી ઈ સદા અપવિત્ર કહેવાય છે. ૧૧ વિધવા ઈ સર્વ અમંગલ કરતાં અતિ અમંગલ છે. જેમ જલ વિના ગંગા, પ્રાણ વિના શરીર, ૧૨ દર્મ વિના સંખ્યા, ધર્મ વિના ક્રિયા, સત્ય વિના વાણી અને રાજા વિના શહેર શોભતાં નથી, તેમ પતિ વિનાની ઈ કાર્ષ જગોએ પણ શોભતી નથી. એટલા માટે ઈઓએ વૈધવ્યને નાશ થાય તેવો ઉપાય કરવો ભ્રમ્ય. ૧૩-૧૪ નાના પ્રકારના ઉપાયો કરવાથી, પુણ્ય કરવાથી, મત કરવાથી, રાત્રિ દિવસ ધણીક દાનો દેવાથી ઈઓને રંડાપો મટતો નથી. ૧૫ એટલા માટે હે બ્રાહ્મણો! ઈઓના વિધવાપણ્યોના નાશ કરનાર, ઇષ્ટ ફલ આપનાર અને જેમાં શંકરપાર્વતીના શુભ સંવાદ છે, એવું એક મત છે, જે તમાને કહ્યું છે. ૧૬

પુરાણ્વતીરે શાસીહરિદીક્ષિતસંજ્ઞકઃ । વેદવેદાંગસં-પન્નઃ કૌશિકો દ્વિજસત્તમઃ ॥ ૧૭ ॥ યજ્ઞા વિદિતતત્ત્રાયો-જ્ઞાનપોતો મર્ચાર્ણે । તસ્ય માર્યા ગુણવતી સતી સર્વ-ગુણાન્વિતા ॥ ૧૮ ॥ પતિશ્ચબ્રૂણરતા તત્પદાંહુનિષેવિધી । મૃતઃ સકાષાતપ્રાપ્તા સા કન્યારત્નાનિ સમ્પદાં ॥ ૧૯ ॥ વત્સરે વત્સરે સ્ત વૈ ચરિશ સર્વયોષિતામ્ । તાઃ કન્યા-રૂપસંપન્ના વહુષઃ પિતૃવેદમનિ ॥ ૨૦ ॥ દ્વકાઽમૃતા કુષ્ઠિઃ શાંતા ગુણજ્ઞા માહિની મુવા । રૂપકાવળ્યસંપન્નાઃ કન્યા-

સ્તામાઘાસિનીઃ ॥ ૨૧ ॥ દુઘ્ન નર્નવતુલ્લી હિ દંપતી
પરયા હુદા । દરૌ પિતા ધૂર્ણદ્રાવ્ય દુર્ગં સત્યાય ધીમતે
॥ ૨૨ ॥ વિચાહમકરોષત્નાત્રીત્યા પરમયા યુતઃ ।
જાતે પરિખયે સોઽપ સત્યઃ પિતૃયુદ્ધે વસન્ ॥ ૨૩ ॥
કાકઞ્ચર્મજીવેણ શીતલવરપ્રપીઢિતઃ । વિનાનિ પંચવટ્
ચેવ ધુક્ત્વા વિષવર્જં સુલ્લઞ્ ॥ ૨૪ ॥ સુતેઽપ જામા-
તરિ સોઽપિ વીજિતો વસેતિ જુકોષ સુદુઃક્ષપીઢિતઃ ।
હૃદયે કિં તે મનુષ્યેઽસ્મિન્ વિનેષા દુઃર્લભ્ય પાતિતં
ત્વયા ॥ ૨૫ ॥

પૂર્વે ઉલ્લખિની નગરીમાં હરિદીક્ષિત નામનો એક
બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે વેદ તથા વેદાંગમાં પારંગત
હતો, ને શૌકિક ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો હતો,^{૧૭} તે યજ્ઞ
કરનાર, તત્ત્વજ્ઞાની અને સંસારરૂપી સમુદ્રમાં જ્ઞાનવહા-
નમાં બેસી રહેતો. તેને યુધ્યવતી નામની સ્ત્રી હતી. તે
સ્ત્રી સતી, સર્વ યુધ્યવાળી, પતિ સેવામાં પરાયણ અને
પતિનાં ચરણકમલની સેવામાં તત્પર હતી. તેણીને
પોતાના પતિથી એકેક વર્ષે એકેક એમ સાત પુત્રીઓ
થઈ હતી. તે કન્યાઓ ધણી રૂપાળી હતી. ધલા,
અમૃતા, શુચિ, શાંતા, યુધ્યરા, અમલિની અને ધ્રુવા
એ પ્રમાણે તેઓનાં નામો હતાં. તે સ્વરૂપવતી કન્યાઓ
પિતાને ઘેર વધતી હતી,^{૧૮-૨૧} અને તેને બેઠને માતા
પિતા પરમ આનંદ પામતાં હતાં. પછી તેના પિતાએ,
બુદ્ધિમાન, મુનિરાજ સત્યની સાથે, મોટા હર્ષથી,
ધલાનો વિવાહ કર્યો. વિવાહ થયા પછી તે મુનિરાજ
સત્ય, સસરાને ઘેર રહેતો હતો.^{૨૨-૨૩} દેવથોગથી તે,
પાંચ જ દિવસ જ વિષયસુખ ભોગવી, શીતલવરની
પીઠાથી મરણ પામ્યો,^{૨૪} તેથી દીક્ષિત 'હા પુત્ર' એમ
બોલી મોટાં દુઃખથી રાવા લાગ્યો. 'હાય હાય !!
હે અગવન ! આ તે તમે શું કર્યું । તમે મારી દીનની
ઉપર કેમ દુઃખ નાંખ્યું ।'^{૨૫}

વિકપ્રમિતિ વિપ્રાટ્યો જામાતુઃ સમકારયત્ । ઔર્ધ્વ-
દેહિકસંસ્કારં દરૌ ચાપિ તિલાંજલિમ્ ॥ ૨૬ ॥ દુઃકા
વૈષ્ણવસંપન્ના પન્નગીચ ચલમ્બુલી । મૂર્છાં પ્રપેદે સા લાલા
લાલવૈષ્ણવપીઢિતા ॥ ૨૭ ॥ ચલેવં ચાપિ તાઃ સર્વાં વૈષ્ણવ્યં
પ્રતિપેદિરે । માતુઃ શોકકરાચૈવ વૈષ્ણવ્યેન પ્રપીઢિતાઃ
॥ ૨૮ ॥ પાણિપીઢનવેલાર્યાં ચરમાયા દ્વિજોત્તમઃ ।
ચિંતાદુઃસ્વાર્ણવે મગ્નઃ કર્તવ્યં નામ્યપયત ॥ ૨૯ ॥ યસ્ય
યસ્યાપ નિઘયે જગમદ્ધરિદીક્ષિતઃ । ધ્રુવાં દાર્દુન શક્તો
ડૂર્ભાં વરિહું મયાત્પુમાન્ ॥ ૩૦ ॥ વયોઽદિકં ધ્રુવાયાથ
વીક્ષ્ય ચિંતામવાપ સઃ । ધ્રુવામાદાય હ્રોર્ણીં ગતોઽત્યયં
મહદ્દુઃખમ્ ॥ ૩૧ ॥ કુતાનિ પશ્ચિર્ણાં યસ્મિન્ સંતિ ન ચ
માનવાઃ । ન યસ્મિન્ યસ્મિન્ પ્રકાશિ-
તમ્ ॥ ૩૨ ॥ અનેકયુગસંકીર્ણં શાર્દૂલયુગસેવિતમ્ ।
અન્વૈશ વિવિધેઃ સત્ત્વેઃ સેવ્યમાનમહર્નિશમ્ ॥ ૩૩ ॥

તત્રોપલં મહાનીલમપદયથ દ્વિજાવળીઃ । બલ્લે કન્યાં
પ્રદાસ્યામિ સંકલ્પમકરોત્પદા ॥ ૩૪ ॥ ચિંતવિત્વા મન-
સ્યેવમક્ષમે પ્રદદૌ હતામ્ । વેરોક્તેનૈવ વિચિના પાણિવાહ-
મકારયત્ ॥ ૩૫ ॥

એ પ્રમાણે વિલાપ કરતાં દીક્ષિતે જમાઈની ઉત્તર-
ક્રિયા કરાવી અને તિલાંજલિ આપી,^{૨૬} અને બાળા
ધલા પણ નાની અવસ્થામાં વિધવાપણ્યાનાં દુઃખોથી
સર્પિણીની પેઠે નિઃસાસા નાખતી મૂર્છાગત થઈ.^{૨૭}
એવી રીતે ૭ પુત્રીઓ રંગઈ બેઠી, જેથી તે સર્વે,
તેની માતાને શોક આપનાર થઈ પડી.^{૨૮} હવે સર્વથી
નાની પુત્રી ધ્રુવા હતી, તેના વિવાહ વખતે ચિંતાથી
દીક્ષિતની મતિ મુંઝાઈ ગઈ.^{૨૯} દીક્ષિત પોતાની પુત્રી
દેવા જેને જેને ઘેર ભય, તે પુરુષ ભયનો માર્યો તેણીને
પરણવા હિંમતવાન થતો નહોતો.^{૩૦} ધ્રુવાની અવસ્થા
મોટી થયેલી બોઈ, ચિંતામાં પડેલો દીક્ષિત, ધ્રુવાને
લઈ, જે વનમાં પશ્ચિનો જાળ પણ સંભળાતો નહોતો,
કાઈ મનુષ્ય પણ હતું નહોતો, સૂર્યનાં કિરણો પણ પ્રકાશી
શકતાં નહોતો અને જેમાં અનેક મૃગલાં ને વાઘ વગેરે
ખીજાં જંગલી જાનવરો જ નિરંતર રહેતાં હતાં. એવા
ઘેર વનમાં ચાલ્યો ગયો.^{૩૧-૩૩} ત્યાં એક અતિ શ્યામ
મોટો પથ્થર તેના જોવામાં આવ્યો. 'આ પથ્થરને કન્યા
આપીશ.' એવો દીક્ષિતે મનમાં સંકલ્પ કર્યો.^{૩૪} પછી
પેલી કન્યા પથ્થરને આપી ને વેદમાં કહેલા વિવિધી
પથ્થર સાથે વિવાહ કર્યો.^{૩૫}

ત્વં ધર્મચારિણી ચાલ્ય સુતે મવ મયં ત્યજ । મર્ત્યુદયા
મજલ્સૈનસપલં શુભમાપ્સ્યસિ ॥ ૩૬ ॥ इति दक्षा कृतां
तस्मै स द्विजोऽगात्स्वभंरिदम् । कंदमुलफलाणां च मिषे-
णैव जगाम सः ॥ ३७ ॥ गते पितरि सा बाळा दुल्लभो-
काकुळाऽमवत् । कुररीव वने सा तु जुकोष भृशदुःखिता
॥ ३८ ॥ किं कर्तव्यमिति तदा विचार्य च महोपले ।
दचार च हृदं मार्वं नन्वसौ मे पतिर्भुवम् ॥ ३९ ॥ नह
देवाः प्रयच्छंति शिवाप्रतिक्रितस्थिताः । वाञ्छितार्थान्ममदु-
ष्वाणां भावो हि फलदायकः ॥ ४० ॥ एतस्मिन्मते
काको जगज्जीवैः पुरंदर । पपात चाशनिस्तस्मिन्महत्प-
पकमस्तके ॥ ४१ ॥ स भिजो ब्रह्मवतेन चूर्णीभूतस्ततः
क्षणात् । दृष्ट्वा ध्रुवाऽपि तत्सर्वं पुनर्निर्दोषकार सा ॥ ४२ ॥
एतस्मिन्नेव काले तु पार्वत्या त्रिपुरांतकः । युक्तो बहष्क-
याऽऽगच्छद्रयोमयानेन संवरम् ॥ ४३ ॥ तां दृष्ट्वा हर्षो-
बाळां पार्वती प्राह शंकरम् ॥ पार्वत्युवाच—भगवन्कथमथ
जी रोक्षितीयं कृपानिधे ॥ ४४ ॥ दीना दीनतरा नित्यं
तत्सर्वं मे वद प्रभो । इति देव्या वचः । सुत्वा प्रोवाच
गिरिवाः शिवाय ॥ ४५ ॥

પછી પુત્રીને કહ્યું કે, હે પુત્રી ! તું આ પથ્થરની કમી
થઈ રહે, ને સર્વ ભય છોડી દે. પતિશુદ્ધિથી આ પથ્થ-

રની સેવા કરજે, જેથી તારું કલ્યાણ થશે. ૨૧ એવી રીતે પથ્થરને કન્યા આપી, 'હું કંઠ, મૂળ અને ફળ સેવા બાઉ છું' એવાં બહાનાથી એ દીક્ષિત પોતાને ઘેર આપ્યો આપ્યો. ૨૭ પિતાના ગયા પછી પેલી કન્યા વનમાં મોટાં દુઃખોથી ધાટી તાણી, ટીટાડીની પેઠે રાવા લાગી, ૩૮ ને હવે શું કરવું એમ ચિંતા કરવા લાગી. પછી મનમાં વિચાર કરી, 'પથ્થરની મૂર્તિમાં રહેલા દેવતાઓ વાંછિત ફળ આપે છે ને બાવ રાખવાથી જ ફળ થાય છે,' એવા નિશ્ચય કરી તેણીએ તે પથ્થરમાં દૃઢ બાવ રાખ્યો, કે 'આજ મારા પતિ છે. ૩૯-૪૦ તે વખતે મોટા ભેરથી મેળના શબ્દ થયો ને પેલા પથ્થર ઉપર વીજળી પડી જેથી તે તત્કાલ ફાટી ચૂર્ણ થઇ ગયો. આ ચમત્કાર જોઇ, ધ્રુવા પોતાને નિંદવા લાગી. ૪૧-૪૨ તેજ વખતે ઇશ્વરે આથી મહાદેવ વિમાનમાં ખેસી પાર્વતીની સાથે કેલાશમાં જતા હતા. ૪૩ ત્યારે રૂઢન કરતી પેલી કન્યાને જોઇ પાર્વતીએ મહાદેવને કહ્યું. પાર્વતી કહે છે-હે ભગવન! હે કૃપાનિધે! આજ આ અત્યંત ગરીબ સ્ત્રી કેમ રડે છે તે સમજી મને કહે. એવાં પાર્વતીનાં વચન સાંભળી શંકર તેને કહેવા લાગ્યા. ૪૪-૪૫

મહાદેવ ઠવાચ-દેવિ કૌશિકદાયાદો હરિરીક્ષિત-
સંજકઃ । તત્ત્વેયમાત્મજા સાધ્વી વૈષ્ણવમગમદ્ગુચ્છ
॥ ૪૬ ॥ એવમત્યાથ સોદર્યઃ વદતીત્વ મનોહરાઃ ।
વૈષ્ણવમાપુઃ સર્વોત્ત્ત્વાઃ પાણિપ્રહળમાત્રતઃ ॥ ૪૭ ॥
પિત્રા દત્તા મુર્તિદ્વાળાં પુત્રેભ્યો વિપદં ગતાઃ । આસાં
ઠ્ઠાટગા રેષા દૈવી વૈષ્ણવદાયિની ॥ ૪૮ ॥ તાં નિરાક-
ર્ત્તકામોઽયં પ્રસ્તરાય સમાર્પયત્ । સોઽપિ પંચત્વમાપજો
દૈવી રેષા વહીયસી ॥ ૪૯ ॥ સર્વેશ્વર્ય વચઃ શ્રુત્વા કૃપા-
ક્રાંતાઙ્ગવીદુમા ।

મહાદેવ કહે છે-હે દેવિ! કૌશિક ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો હરિદીક્ષિત નામનો એક બ્રાહ્મણ છે. તેની આ પુત્રી છે. તારે જાણવું કે આ પતિવ્રતા કન્યા વિધવા થઇ છે. ૪૬ તેમજ આ કન્યાની છ બહેનો, જે અતિ મનોહર છે તેઓ સઘળી પણ વિવાહ પછી, તરત જ વિધવા થઇ છે. ૪૭ પિતાએ તો મોટા મોટા મુનિઓના પુત્રોને પુત્રીઓ આપી હતી, તોપણ તેઓ રંડાઇ બેઠી; કારણ કે, તેઓના લલાટમાં રંડાપાની રેખા આલે-આપલી છે. ૪૮ એ રેખા દૂર કરવાની ઇચ્છાથી જ દીક્ષિત, પથ્થરને કન્યા પરણાવી ગયો હતો, પરંતુ તે પથ્થરનો પણ નાશ થયો, કેમકે વિધાતાએ લખેલા લેખ બળવાન છે. ૪૯ સર્વે શંકરના એવાં વચન સાંભળી જેને દયા આવી હતી એવાં પાર્વતી બોલ્યાં.

પાર્વત્યુવાચ- કર્મણા કેન ભગવન્વૈષ્ણવ્યં પ્રાપિતાઃ સતાઃ
॥ ૫૦ ॥ મુનેરદત્તમં વ્રદિ તત્પાપં પૂર્વજન્મજશ્ચ । કથં વા
શબજન્માસાં મયેદ્ભવદ્ભદ્રમદ્રાઘ ॥ ૫૧ ॥ ગિરિજાવચનં

શ્રુત્વા પ્રાઘ શૌર્યવૈયોદિતમ્ । પૂર્વમેવં મુનેઃ પુત્ર્યઃ સત્તા-
સન્ ગુણશાક્તિ ॥ ૫૨ ॥ પિત્રા દત્તા મુર્તિદ્વાય મુનયે
વિધિપૂર્વકમ્ । મુર્તિર્દ્ર પાપ્ય મતારં સત્તાસન્ દુઃખેતસઃ
॥ ૫૩ ॥ સાપલભાવાદુદાસતા નિત્યં કલહતત્પરાઃ ।
પરસ્પરેભ્યં નિત્યં મર્દુઃ સેવાં ન ચક્રિરે ॥ ૫૪ ॥ સ્વયં
મિદાનમોજિન્યો મર્દુદ્વેષતત્પરાઃ । તેન તાપેન સંતતો
ગતોઽસૌ સ્વર્ગદ્વત્તમમ્ ॥ ૫૫ ॥ સત્તાપિ ચ સપત્ન્યસ્તાઃ
પ્રત્યાષાતા યમાલયમ્ । યામીશ્ચ યાતના શુક્લ્વા દુઃસિતાઃ
પુનરાગતાઃ ॥ ૫૬ ॥ હૃદ જન્મનિ કલ્યાપિ કૌશિકત્વ
શ્રુતાઽમવન્ । રૂપજાવળ્યસંપન્ના વૈષ્ણવ્યં પ્રતિપેદિરે ॥ ૫૭ ॥
પ્રકંભિતઃ પતિઃ પૂર્વં તેન દોષેણ ચંચિતાઃ । પતયો વૈષ-
યાંશ્ચક્રઃ કૃત્વા વૈ પાણિપીઠનમ્ ॥ ૫૮ ॥ હિતિ શંભોર્વચઃ
શ્રુત્વા હિમાદ્રિતનયાઽમ્બીવ । પાર્વત્યુવાચ- મર્દુલેવ-
વિદ્યાઃ સર્વા મર્દુદ્વેષતત્પરાઃ ॥ ૫૯ ॥ અસ્મદ્ભગોચરા
ચેયં નોપેક્ષ્યા કરુણાનિધે । એવમાકર્ણ્ય પાર્વત્યા વચનં
ત્રિપુરાંતકઃ ॥ ૬૦ ॥ વૈષ્ણવ્યમંજનં લોકે કથયામાસ
તદ્વત્તમ્ । પુરંદ્રવ્યો યેન જીર્ણેન વૈષ્ણવ્યં નાબ્ધવંતિ દિ ॥ ૬૧ ॥

પાર્વતી કહે છે-હે ભગવાન! કયા કર્મથી દીક્ષિતની આ સર્વ પુત્રીઓ વિધવા થઇ ૫૦ તેણે પૂર્વ જન્મમાં કયું મોટું પાપ કર્યું હતું? અને હવે કયા ઉપાય કરવાથી તેઓનો જન્મ સુધરે? તે કૃપા કરી કહે. ૫૧ એવાં પાર્વતીનાં વચન સાંભળી શંકર તેમને સર્વ દૃષ્ટાંત યથાર્થ કહેવા લાગ્યા. આ સાંતે કન્યાઓ પૂર્વ જન્મમાં એક મુનિની પુત્રીઓ હતી. ૫૨ મુનિએ તેઓના એક મુનિરાજની સાથે વિધિથી વિવાહ કર્યા પછી એ સાંતે કન્યાઓ એક બીજીની સપત્ની (શોકયો) થઇ, તેથી મનમાં દેષ આવવાથી હમેશાં કલેશ કરતી હતી, અને એકબીજીની ઇચ્છાથી ક્રોધ પણ પતિની સેવા કરતી નહીં, ૫૩-૫૪ તેની ઉપર દેષ રાખતી હતી, ને પોતે મીઠું મીઠું કરીને ખાતી હતી. તેઓનાં દુઃખથી મુનિ-રાજ મરણ પામ્યા. ૫૫ પછી તે સાંત સપત્નીઓ પણ મરણ પામીને યમને ઘેર ગઇ. ત્યાં દુઃખરૂપ યમની યાતના ભોગવી ફરીથી આ સંસારમાં ક્રોધ કૌશિક ગોત્રી બ્રાહ્મણને ઘેર ઉત્પન્ન થયેલી છે. તેઓ સુન્દર ને ચતુર છે તોપણ વિધવા થયેલી છે, ૫૬-૫૭ કારણ કે પૂર્વ જન્મમાં તેઓએ પતિને છતરો હોતો, તેથી આ જન્મમાં વિવાહ કરી પતિ તેઓને છતરી ગયો છે. ૫૮ એવાં શંકરનાં વચન સાંભળી પાર્વતી બોલ્યાં કે, પતિ ઉપર દેષ રાખનારી સઘળી સ્ત્રીઓ વિધવા થાઓ; ૫૯ પરંતુ હે દયાનિધે! આ સ્ત્રી તો આપણી નજરે પડી છે, માટે તેણીની ઉપેક્ષા ન કરવી જોઇએ. એવાં પાર્વતીનાં વચન સાંભળી શંકરે રંડાપો ભાંગનારૂં વત કહ્યું. જે કરવાથી સ્ત્રીઓના રંડાપો દૂર થાય છે. ૬૦-૬૧

શિવ ઠવાચ- હમે શ્વશુર્ય વ્રતકં ચોષિદ્વૈષ્ણવનામનમ્ ।
તારણં સર્વપાપાનાં ચોષિતાં ચ વિશેષતઃ ॥ ૬૨ ॥ કર્મકી

બુમળૌ કર્કે ફલં શીત્રં દધાત્યતઃ । કર્કટી સફલા બેષા
શાંઘિતાયંપ્રદાયિની ॥ ૬૩ ॥ સદ્વત્તં તેડમિધાત્યામિ ષ્ઠ્ય
શ્ચબોળિ સાદરમ્ ॥ કર્કટીમતપુષ્પેન સર્વાન્કામાનવાપ્ત-
યાત્ ॥ ૬૪ ॥ ચોષિદ્ધા પુરુષો વાપિ નાત્ર કાર્યા વિચા-
રણા । સ્વમપ્યેતવત્તં શ્ચ કુરુષ્વ મમ સર્વદા ॥ ૬૫ ॥
કર્કટસ્યે રઘૌ જાતે આચળે માસિ ભામિનિ । ચંદ્રવારે
વિશેષેણ જીમિઃ કાર્યમિદં શ્રમમ્ ॥ ૬૬ ॥ પ્રાતઃ શ્ચક્ર-
તિલેઃ જાત્વા દંતશ્ચદિં વિધાય ચ ॥ ત્યક્ત્વા ચ શતગં-
દૂષાન્ શ્ચક્રગૌષિનાશને ॥ ૬૭ ॥ પંચગવ્યં યુદ્ધીત્વાઽપ્ય
મતસંકલ્પમાચરેત્ ॥ આચાર્યં વરયેત્પ્રાજ્ઞં શાંતં દાંતં કુદંબિનમ્
॥ ૬૮ ॥ સર્વકલ્પસંપૂર્ણં વૈભૌરામરણેસ્તથા । મંદર્પ
કારયેત્પથાચતુર્દારં સતોરણમ્ ॥ ૬૯ ॥ તન્મધ્યે અદ્વપી-
ઠસ્થાં પૂજયેદુમયા સહ । સૌભર્ગી પ્રતિમાં શૈર્ભી દુષર્મ રજ-
તસ્ય ચ ॥ ૭૦ ॥ કૃત્વા ચ કર્કટીં યત્નાત્સફલાં કાંચનીં
શુભામ્ ॥ વજ્રયુગ્મેન સંવેદ્ય કુંભોપરિ નિવાય ચ ॥ ૭૧ ॥

શંકર કહે છે-હે પાર્વતિ ! ઓઝોનો રંડાપો મટાડનાર
તથા સર્વ પાપ દૂર કરનાર એ ઉત્તમ મત કહું છું તે
સાંભળો.^{૬૨} કર્ક સંકાંતિ હોય ત્યારે કાકડીના વેલાને
ફળ આવે છે. ફળવાળી તે કાકડીની વેલ, વાંછિત ફળ
આપે છે.^{૬૩} હે સુંદરિ ! એ કાકડીનું મત કહું છું તે
આદરથી સાંભળો. ઓ વા પુરુષ જે કાષ્ઠ કાકડીનું મત
કરે તેની સર્વ કામના સિદ્ધ થાય, એમાં સંશય નથી.
હે સુંદરિ ! તમે પણ સર્વદા આ માફે મત કરો.^{૬૪-૬૫}
કર્ક સંકાંતિ બેસે ત્યારે આવશ્ય માસના ધણું કરી સોમવા-
રને દિવસે ઓઝોએ આ શુભ મત કરવું.^{૬૬} પ્રાતઃકા-
ળમાં કાતણ કરી, યુખની દુર્ગંધ જવા માટે સો કાગળા
કરવા, પછી ઘોળા તિલથી સ્નાન કરવું ને પછી, પંચ-
ગવ્ય લાઇ મતનો સંકલ્પ કરવો. શુદ્ધિમાન, શાંત,
ઈન્દ્રિયનિગ્રહવાળા કુટુંબવાળા અને સર્વ લક્ષણવાળા બ્રાહ્મ-
ણને વસ્ત્ર અલંકાર આપી આચાર્ય કરવો. ચાર બાર-
ણાવાળો મંડપ કરવો, તેને તોરણ બાંધવાં;^{૬૭-૬૮} અને
શંકર તથા પાર્વતીની સોનાની મૂર્તિ કરાવવી તથા
રૂપાનો પોઠીઓ કરાવવો, તેમજ ફળ સહિત કાકડીના
વેલા સોનાના કરાવવા ને તેને બે વસ્ત્રો વીંટવાં, પછી
મંડપની વચમાં ભદ્રપીઠ ઉપર શંકર પાર્વતી અને પોઠી-
ઓની એમ ત્રણે મૂર્તિની સ્થાપના કરી પૂજા કરવી.
કાકડીના વેલાની કુંભ ઉપર સ્થાપના કરી તેની પ્રાર્થના
કરવી કે.^{૭૦-૭૧}

કલ્પવલ્લિ મહાભાગે સદા સૌમાન્યવાયિનિ । પ્રાર્થયિષ્યે
મતાદૌ ત્વાં મરુદેયોઽમિદશ્ચયે ॥ ૭૨ ॥ इति संपूज्य तां
तत्र कर्कटीं च शिर्षं तथा । उपचारैः षोडशभिर्भक्तिभा-
वसमन्वितः ॥ ७३ ॥ नैवेद्यं सफलं दत्त्वा मत्वा तोर्वं च
बोधये । एकादशफलानां वै वायवं च प्रदापयेत् ॥ ७४ ॥
वेद्यपात्रेण सहितं सतांशकं सदक्षिणम् । कर्कटीनाम या

વલ્લી વિધાત્રા નિર્મિતા પુરા ॥ ૭૨ ॥ મમ તસ્યાઃ પ્રદાનેન
સફલશ્ચ મનોરથાઃ । ગીતૈર્વાયૈશ્ચ નૃત્યૈશ્ચ પુરાણપઠનાદિભિઃ
॥ ૭૩ ॥ રાત્રૌ જાગરણં કૃત્વા સપત્નીકો દ્વિજૈઃ સહ ।
પ્રભાતે વિમલે જાત્વા પ્રાતઃ સંધ્યાં વિધાય ચ ॥ ૭૪ ॥
સ્વશાલોકવિધાનેન હોતૃદ્યં કર્મસિદ્ધયે । પ્રધાનં પાયસં
સર્પિઃ સતિકં હુદ્ધયાદ્રતી ॥ ૭૫ ॥ અદ્યોતરસહજં તુ મત-
મદ્યોતરં તુ વા । કદુદાયેતિ મન્ત્રેણ અદ્યા ચ્ચતુષ્ટયે
॥ ૭૬ ॥ ગૌરીર્મિમાયેતિ તથા પાર્વત્યાઃ પ્રીતયે દુનેત્ ॥
હોમકર્મ સમાપ્યાય દુનેત્પૂર્ણાદૃતિ તથા ॥ ૮૦ ॥ આચાર્ય
પૂજયેત્પથાદ્ધ્યાલંકારશ્રુષ્ણૈઃ । પયસ્વિની સવત્સા ગૌર્વજા-
લંકારશ્રુષિતા ॥ ૮૧ ॥ આચાર્યાય પ્રદાતવ્યા મતસંપૂર્તિ-
હેતવે । દયા દાનાનિ કુર્વીત શક્ત્યા વિતાદ્ધસારતઃ । સવ-
જપ્રતિમં કુંભમાચાર્યાય નિવેદયેત્ ॥ ૮૨ ॥ દાનમંત્રઃ-
યુદ્ધાગેમાં કર્કટીં ત્વં દ્વિજ સ્વર્ગેન નિર્મિતાત્ ॥ સંપૂર્ણં મે
વત્તં ચાસ્યુ દાનેનાત્યાજ્ય શંકર ॥ ૮૩ ॥ હમં મંત્રં સમ્ય-
ચાર્યં દયાત્કર્કટિકાં દ્વિજે । બ્રાહ્મણાન્ ભોજયેત્પજ્ઞાદુદસં-
હ્યામિતાંસ્તથા ॥ ૮૪ ॥ આશિષઃ પ્રતિગૃહીયાદ્ધિજ્ઞાનાં
શ્ચક્રામયે । મતમેતદ્ધરં કાંતે મોગસ્વર્ગાપવર્ગદમ્ ॥ ૮૫ ॥
ધૃવાં કથય સાધ્વિ ત્વં વત્તં વૈધવ્યમંજનમ્ ॥

‘હે કલ્પવલ્લિ ! હે મહાભાગે ! હે સદા સૌભાગ્ય
આપનારી ! પતિનાં કલ્યાણની વૃદ્ધિમાટે હું મતના
આરંભમાં તમારી પ્રાર્થના કરું છું.’^{૭૨} પછી ષોડશોપ-
ચારોથી પૂજા કરવી, નૈવેદ્ય તથા ફલ ધરવાં ને સંતોષ
માનવો. એ પ્રભાણે કાકડી તથા શંકર વજ્રેની પૂજા
કરી, વાંસનાં પાત્રમાં અગ્નીચાર કાકડીનાં ફલો, તાંબૂલ
ને દક્ષિણા રાખી તેનું વાચન આપવું. ‘પૂર્વે બ્રહ્માએ
જે કાકડી નામની વેલ ઉત્પન્ન કરેલી છે તેનાં ફળનાં
દાનથી મારા સર્વ મનોરથો પૂર્ણ થાઓ.’ તે દિવસની
રાત્રિએ વાળં વગાડી, ગીત ગાઇ, નૃત્ય કરી, પુરાણનો
પાઠ વગેરે કરી ઓ સહિત બ્રાહ્મણોની સાથે જાગરણ
કરવું. પ્રાતઃકાળ થાય ત્યારે સ્નાન સંધ્યા કરી મત પૂરું
થવા માટે પોતાની શાખામાં કહેલા વિધિથી હોમ
કરવો. ખીર અને ઘીવાળા તિલની એક હળાર બાંધ
વા એકસો બાંધ આહુતિ આપવી. ‘કદુદાયમ્’ એ મંત્ર
ભણી શ્રદ્ધાથી મહાદેવને આહુતિ આપવી.^{૭૩-૭૪} ને
‘ગૌરીર્મિમાયમ્’ એ મંત્ર ભણી પાર્વતીને આહુતિ આપવી.
હોમ પૂરો થયા પછી પૂર્ણાહુતિ કરવી.^{૮૦} પછી વસ્ત્ર
અલંકાર વગેરે પહેરાવી આચાર્યની પૂજા કરવી. મત
પૂરું થવા માટે પુષ્કલ દુધવાળી તથા વસ્ત્ર અલંકારથી
શોભિત ગાય આચાર્યને આપવી. યથાશક્તિ દશ દાન
કરવાં. વસ્ત્ર અને મૂર્તિ સહિત ધડો આચાર્યને આ-
પવો.^{૮૧-૮૨} ‘હે બ્રાહ્મણ ! તમે આ સોનાની બનાવેલી
કાકડીનું મદ્ય કરો. હે શંકર ! આ કાકડીનાં દાનથી
માફે મત પૂર્ણ થાઓ.’^{૮૩} એ મંત્ર ભણી કાકડી આચા-

યેને આપવી. પછી અગીઆર આઠણો જમાડવા.^{૮૪} ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ માટે આઠણોનો આશીર્વાદ લેવો. હે પ્રિયે ! આ વ્રત ઉત્તમ છે, તેમ જ ભોગ, સ્વર્ગ તથા મોક્ષ આપનાર છે.^{૮૫} હે સતિ ! રંડાપો દૂર કરનાર આ વ્રત તમે ધ્રુવાને કહેા.

હિતિ તસ્ય વચઃ શ્રુત્વા વિમાનાદવરુણ ચ ॥ ૮૬ ॥
ધ્રુવાં સા કથયામાસ કૃપાં કૃત્વા વ્રતં શુભમ્ । સ્વર્ગ મતા મહેશ્વાની શ્રદ્ધર્કવ્ય દ્વિજાત્મજામ્ ॥ ૮૭ ॥ ધ્રુવાપિ ચ વ્રતં ચક્રે કાર્તરે કૃષિમંદકે । તદૈવ દિવ્યપુરુષઃ પાષાણા-દુત્પિત્તઃ શુભઃ ॥ ૮૮ ॥ સોડપિ દ્વિજઃ પૂર્વપતિસ્તસ્યા ઇવ મૃગીદૃશઃ । વરયામાસ તાં વાઢાં તદ્વજ્રુતમિવાભવત્ ॥ ૮૯ ॥ શાપેન કસ્યચિત્સોડપિ પાષાણલ્લપ્તાગતઃ । તૌ રૂપતી વદ્ધવર્ષાન્ શ્રુત્વા ભોગાન્વયેષ્ણિતાન્ ॥ ૯૦ ॥ પુત્રપૌત્રસમૃદ્ધિં ચ પ્રાપ્તવંતૌ પરં પદમ્ ॥ સત્ત્વ ડવાચ-પર્વ રહસ્યં પરમં કથિતં વો સુનીદ્રકાઃ ॥ ૯૧ ॥ કથાશ્રવણ-માત્રેણ નારી સૌભાગ્યમાપ્નુવાન્ । કર્તવ્યં તુ પ્રયત્નેન ચતુર્વર્ણમિહતમમ્ ॥ ૯૨ ॥ હિતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે કર્કટીવ્રતં સોષાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

એવાં શંકરનાં વચન સાંભળી વિમાનમાંથી નીચે ઉતરી પાર્વતીએ કૃપા કરી આ ઉત્તમ વ્રત ધ્રુવાને કહ્યું એવા રીતે આઠણીની પુત્રી ધ્રુવા ઉપર અનુગ્રહ કરી પાર્વતી સ્વર્ગમાં ગયાં.^{૮૬-૮૭} પછી ધ્રુવાએ વનમાં વસતા કૃષિમંડળમાં રહીને તે વ્રત કર્યું. તેના પ્રભાવથી તે પથ્થરમાંથી તત્કાળ દિવ્ય પુરુષ ઉત્પન્ન થયો.^{૮૮} પૂર્વ-જન્મમાં તે ધ્રુવાનો જ પતિ અને આઠણ હતા, અને તે કાષ્ઠના શાપથી પથ્થર થઇ પડ્યો હતો. હવે તે પુરુષ આ કન્યાને વર્યો. આ આશ્ચર્ય જેવું થયું. પછી તે બી પુરુષ બને આ લોકમાં યથેચ્છ ભોગ તથા પુત્રપૌત્ર અને સમૃદ્ધિનું સુખ ભોગવી પરમ પદને પ્રાપ્ત થયાં. સત્ત્વ કહે છે-હે મોટા મુનિઓ ! પરમ શુભ એવું આ વ્રત મેં તમોને કહી સંભળાવ્યું.^{૮૯-૯૦} જે બી આ કથા સાંભળે છે તેને સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ચારે વર્ણની બીઓએ શ્રમ લઇને પશુ આ ઉત્તમ વ્રત કરવું બાધ્ય.^{૯૧} એ પ્રમાણે સ્કંદપુરાણમાં કર્કટી વ્રત તથા તેનું ઉદ્ઘાપન કહેલું છે.

કાર્કટીના પૂજનનો પ્રકાર

અથ કર્કટીપૂજનમ્ । તિષ્ઠ્યારિસંકાર્ય મમ અર્ચન-સૌભાગ્યપ્રાપ્ત્યર્થે પુત્રપૌત્રારિસંતૃપ્ત્યે કર્કટીવ્રતાંગત્વેન ડમા-સહિતશિવપૂજનં કરિષ્યે ॥ ૧ ॥ પંચવક્ત્રં ત્રિનયનસુમયા સહિતં શિવમ્ । શુદ્ધસ્કંદિકસંકાશં ચિત્તયેદ્ધકવસ્તલમ્ । ધ્યાનમ્ ॥ ૨ ॥ આવાહયામિ દેવ સ્વામસ્મિન્સ્યાને સ્થિરો મહા । કર્કટીવ્રતહેતોર્હિ પાર્વતીસહિતઃ પ્રમો । આવાહનમ્ ॥ ૩ ॥ આસનં મળિસંયુક્તં ચતુરર્ચ સમંતતઃ । મક્ત્વા નિવેદિતમિદં ગૃહાણ ચરસત્તમ । આસનમ્ ॥ ૪ ॥ દેવ-

દેવ નમસ્તેસ્તુ મકાનામમયપ્રદ । પાવ્યં ગૃહાણ દેવેષ પાર્વતીસહિતઃ પ્રમો । પાથમ્ ॥ ૫ ॥ ગૌરીપદ્મજ દેવેષ ત્રિપુરાંતક શંકર । ચાઢનેત્ર નમસ્તેસ્તુ ગૃહાણાઢર્ચે મમ પ્રમો । અઢ્યમ્ ॥ ૬ ॥ કાર્કતે કલશે સુર્યં સુગંધં શીતલં જલમ્ । આચમ્પ્યતાં મહાદેવ પાર્વત્યા સહિતઃ પ્રમો । આચમનીયમ્ ॥ ૭ ॥ પયો દષ્ટિ ઘૃતં ચૈવ મધુ ચર્કરયા યુતમ્ । પંચામૃતં તે જ્ઞાનાર્થમર્પયે મક્તવસ્તલ । પંચામૃત-જ્ઞાનમ્ ॥ ૮ ॥ શુદ્ધોદકજ્ઞાનમ્ । ગંગાગોદાવરીરેવાસહ-જૂતં શિવં જલમ્ । સ્નાનાર્થે તે મયાડડનીતં ગૃહાણ જગદી-ચર । સ્નાનમ્ ॥ ૯ ॥ આચમનમ્ । ચંદ્રસ્મિતસમં શુશ્ર્વં કાર્પાસેન વિનિર્મિતમ્ । દેહસંરક્ષણાર્થય વર્ણં ચંકર ઘૃષ્ઠ-તામ્ । વચમ્ ॥ ૧૦ ॥

એ વ્રત કરતાં પ્રથમ તિથિ વજ્રેનું ઉચ્ચારણ કરી સંકલ્પ કરવો કે, ‘મને અખંડ સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ માટે, પુત્રપૌત્રની શુદ્ધિ માટે, કર્કટી વ્રતમાં કહેલાં પાર્વતી સહિત શંકરનું તથા કાર્કટીનું હું પૂજન કરીશ.’^૧ પછી ‘પાંચ સુખવાળા, ત્રણ નેત્રવાળા, શુદ્ધ સ્કંદિકમણિ જેવા ધોળા અને ભકતોમાં પ્રીતિવાળા પાર્વતી સહિત શંકરનું ધ્યાન કરું છું.’^૨ હે દેવ ! કર્કટી વ્રત માટે આપનું આવાહન કરું છું, માટે હે પ્રમો ! પાર્વતી સહિત આપ આ સ્થાને સ્થિર થઇ રહેા.^૩ હે સુરસત્તમ ! આપને મણિથી બેડેલું, ચાર ખૂણવાળું આ આસન ભક્તિથી આપું છું, તેનો સ્વીકાર કરો.^૪ હે દેવના દેવ ! હે ભકતોને અભય આપનાર ! હે દેવેશ ! હે પ્રમો ! હું આપને નમ-સ્કાર કરું છું, આપ આ પાશનું ગ્રહણ કરો.^૫ હે પાર્વ-તીપતે ! હે દેવેશ ! હે ત્રિપુરાંતક ! હે શંકર ! હે ભાલ-નેત્ર ! હે પ્રમો ! આપને નમસ્કાર કરું છું, આપ આ અર્ધનું ગ્રહણ કરો.^૬ હે મહાદેવ ! હે પ્રમો ! પાર્વતી સહિત આપ સોનાના કલશમાં રહેલાં આ સુગંધિ શીતળ બલનું આચમન કરો.^૭ હે ભકતવત્સલ ! દૂધ, દહીં, લી, મધ અને સાકર એ પંચામૃત આપને સ્નાન માટે આપું છું.^૮ પછી શુદ્ધોદકવડે સ્નાન કરાવવું. ‘હે જગદીશ્વર ! ગંગા, ગોદાવરી અને નર્મદાનું પવિત્ર બલ આપના સ્નાન માટે લાગ્યો છું તેનું ગ્રહણ કરો.’^૯ પછી આચમન કરા-વવું. ને તે પછી વર્ણ આપતાં કહેવું કે, ‘હે શંકર ! દેહના રક્ષણ માટે ચંદ્રકિરણ જેવા ધોળાં અને કપાસથી બનાવેલાં વર્ણનું ગ્રહણ કરો.’^{૧૦}

કાર્પાસંતરુમિયુક્તં વિધાત્રા નિર્મિતં પુરા । ત્રાણય-લક્ષણં સુમુપવીતં ગૃહાણ મો । ડપવીતમ્ ॥ ૧૧ ॥ શ્રીલંકં ચંદનં ગંધમ્ ॥ અક્ષતાશ્ચ અક્ષતાન્ ॥ નાના-વિધાનિ પુષ્પાણિ ચિત્તવત્રપ્રયુતાનિ ચ । પૂજાર્થે તે પ્રય-જ્ઞામિ ગૃહાણ પરમેશ્વર । પુષ્પાણિ ॥ ૧૨ ॥ વનસ્પતિ-રસોદ્ધૂતોં ધૂપમ્ । સાગ્યં ચેતિ દીપ્તં ॥ અર્ચં ચતુર્વિધં સ્વાદુ રસૈઃ પદ્મિઃ સમન્વિતમ્ । ગૃહાણ પાર્વતીકાંત

કર્કટીસહિતઃ પ્રભો । નૈવેયમ્ ॥ ૧૩ ॥ उत्तरापोक्षनम् ।
કરોદ્વર્તનમ્ ॥ ૧૪ ॥ इहं फलं महादेव कर्कटीसंभवं शुभम् ।
गृहाण वरदो भूत्वा पूजां मे सफलं कुरु । फलम् ॥ ૧૫ ॥ तांबूलम् । हिरण्यगर्भेति दक्षिणाम् ॥ चक्षुर्वै
सर्वलोकानां तिमिरस्य निवारणम् । सर्वसौख्यकरं देव
आर्तिक्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ नीराजनम् ॥ ૧૬ ॥ अशेषाव-
प्रक्षमनं शितिकंठं नमोऽस्तु ते । मंत्रपुष्पं गृहाणेदमुमया
सहितः प्रभो । मंत्रपुष्पम् ॥ ૧૭ ॥ यानि कानि च
पापानि० प्रदक्षिणाः ॥ नमस्ते देवदेवेश नमस्ते छर-
बल्लभ । व्रतसंपूर्तिकामश्च नमस्कारं करोम्यहम् ॥ नम-
स्कारः ॥ ૧૮ ॥ अपराधसहस्राणि० प्रार्थना । एवं
शिवं संपूज्य कर्कटयै नम इति नाममन्त्रेण कर्कटी
पूजयित्वा ततो वायवं दद्यात् ॥ ૧૯ ॥ तथा—कर्क-
टीव्रतांगविहितं ब्राह्मणाय वायनप्रदानमहं करिष्ये ।
ब्राह्मणं संपूज्य । एकादश फलान्यद्ध्वा कर्कटीसंभवाभि नो ।
सतांबूलदक्षिणानि गृहाण द्विजसत्तम । वायनम् ॥ ૨० ॥
विसर्जयामि शंभो त्वां कर्कटया उमया सह । पूजां च
प्रतिगृह्णाम्य गम्यतां निजमंदिरम् । विसर्जनम् ॥ ૨१ ॥
इति कर्कटीपूजा समाप्ता ॥

હે શંકર, ઉપવીત જે પૂર્વે બ્રહ્માએ બનાવેલું છે, સુત-
રના તાતબાજીનું છે અને બ્રાહ્મણનું ચિહ્ન છે તેનું અહ્યુ
કરો.^{૧૧} પછી 'શ્રીલિંગં ચંદનં' થી ચંદન ચઢાવવું ને
'બક્ષતાં' થી અક્ષત, 'હે પરમેશ્વર ! આપની પૂજા માટે
નાના પ્રકારનાં પુષ્પો તથા બીલીપત્રો અર્પું છું, તેનું અહ્યુ
કરો.^{૧૨} 'વનસ્પતિસોદ્ધૂતો' થી ધૂપ; ને 'સાચ્યં' થી
દીપ કરવો. 'હે પાર્વતીપતે ! હે પ્રભો ! કાકડી સહિત
આપ સ્વાદવાળાં તથા હ રસોવાળાં ચાર પ્રકારનાં અન્નનું
અહ્યુ કરો.^{૧૩} પછી ઉત્તરાપોક્ષન ને કરોદ્વર્તન કરવું,
'હે મહાદેવ ! આ સુંદર કાકડીનું અહ્યુ કરો, અને મને
વર આપી મારી પૂજા સદૃશ કરો.' પછી ક્ષેત્રો ધરવાં.^{૧૪}
પૂર્તીફલં' થી તાંબૂલ; અને 'હિરણ્યગર્ભં' થી દક્ષિણા
મૂકવી. 'હે દેવ ! સર્વ લોકને પ્રકાશ કરનાર, અંધકારનું
નિવારણ કરનાર અને સધળાં સુખ આપનાર આપ આ
આરતીનું અહ્યુ કરો.^{૧૫} હે સધળાં પાપોને શાંત કર-
નાર ! હે શ્યામ કંઠવાળા ! હે પ્રભો ! પાર્વતી સહિત
આપને નમસ્કાર કરું છું. આ મંત્રપુષ્પાંબલિનું અહ્યુ
કરો.^{૧૬} 'યાનિ કાનિ ચ પાપાનિ' થી અદક્ષિણા કરવી ને
કહેવું કે 'હે દેવના દેવ ! આપને નમસ્કાર કરું છું.'^{૧૭}
પછી 'અપરાધસહ' એ મંત્ર બાણી પ્રાર્થના કરવી. એ
પ્રકારે શંકરનું પૂજન કરી 'કર્કઙ્ગે નમઃ' એ નામ મંત્ર-
વડે કાકડીની પૂજા કરવી. પછી વાયન આપવું.^{૧૮} તે
આ પ્રકારે—'હું કાકડીનાં વ્રતમાં કહેલું વાયન બ્રાહ્મણને
આપીશ.' એવા સંકલ્પ કરી બ્રાહ્મણની પૂજા કરવી, ને
કહેવું કે 'હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! અગ્નીઆર કાકડી, દક્ષિણા

અને તાંબૂલનું અહ્યુ કરો.' એ મંત્ર બાણી વાયન
આપવું.^{૧૯} 'હે શંભો ! આપનું, પાર્વતીનું તથા કાકડીનું
વિસર્જન કરું છું, માટે પૂજનો સ્વીકાર કરી નિજ મંદિરે
પધારો.' એ મંત્ર બાણી વિસર્જન કરવું.^{૨૦} એ પ્રમાણે
કાકડીની પૂજા કરવી.

—૧૭—

૨૯ વિષ્ણુપંચક વ્રતની કથા

अथ विष्णुपंचकव्रतकथा ॥ सूत उवाच— द्वापरांते
महाराजः कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः । चातुभिः सह धर्मात्मा
द्रोणं भीष्मं तथा कुरुन् ॥ १ ॥ पुत्राप्नोतांस्तथा भ्रातृ-
नन्यानपि महीपतीन् । राज्यस्य हेतवे हत्वा कुलक्षयम-
याकरोत् ॥ २ ॥ हत्वा वंशशान् कुरुन् राजा पश्चात्ता-
पेन तापितः । राजा कुरुमहीपालस्तत्पापक्षयकारणात् ॥ ३ ॥
चतुरंगबलोपेतो भ्रातृभिः परिवारितः । यत्र सम्यक्
स्थितः कृष्णो द्वारवत्यां जगत्प्रभुः ॥ ४ ॥ स जगाम
तदा तत्र प्रणम्य जगदीश्वरम् । कृष्णं तुष्टाव वचसा तेनापि
प्रतिनंदितः ॥ ५ ॥ पप्रच्छ कृष्णं वंश्यानां वधदोषप्रक्षां-
तये । व्रतमेकं समाकथ्य येनार्यं प्रतिश्राम्यति ॥ ६ ॥ कुल-
क्षयकृतं रोषं क्षीणं कर्तुं त्वमर्हसि । इति विनायकं कृत्वा
पश्चात्प्राह पुनर्नृपः ॥ ७ ॥ युधिष्ठिर उवाच— यत्कृत्वा
ब्रुच्यते जंतुमहापातककपचकात् । तद्व्रतं ब्रूहि गोविंद यदि
तुष्टोऽसि केशव ॥ ८ ॥

સુત કહે છે—દ્વાપરયુગના અંતમાં યુધિષ્ઠિર મહારાજ
કે જે કુંતીના પુત્ર અને ધર્માત્મા હતા, તેણે ભાષ્ટ્રઓની
મદદ લઈ દ્રોણાચાર્ય, બીઠમપ્રિતામહ, કૌરવ, દુત્ર, યૌત્ર,
ભાષ્ટ્રો અને બીજા પણ રાજાઓને મારી રાજ્ય માટે
કુલનો ક્ષય કર્યો હતો.^{૧-૨} એવી રીતે પોતાના સંબંધી-
ઓને મારી પશ્ચાત્તાપથી તપેલા યુધિષ્ઠિર રાજા પાપના
ક્ષયમાટે ચતુરંગ સેના લઈ ભાષ્ટ્રોની સાથે દારકા ગયા,
કે ભ્યાં જગતના પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ બીરાજતા હતા.^{૩-૪}
(તેણે) જગતના ઇશ્વર શ્રીકૃષ્ણ પાસે જઈ પ્રમાણ કરી,
વચનથી યુધિષ્ઠિર રાજા તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.
શ્રીકૃષ્ણે પણ તેનો સત્કાર કર્યો.^૫ પછી તેણે શ્રીકૃષ્ણને
કહ્યું કે, હે મહારાજ ! એક ઉત્તમ વ્રત કહો જેથી
કુળનો નાશ કરવાનું પાપ શાંત થાય.^૬ હે વિભો !
કુળનો ક્ષય કરવાથી મને લાગેલું પાપ આપે દૂર કરવું
જોઈએ. એટલું કહી વળી પણ યુધિષ્ઠિર રાજા કહેવા
લાગ્યા કે,^૭ હે ગોવિંદ ! હે કેશવ ! જો આપ પ્રજ્ઞાન
થયા હો તો જે કરવાથી પાંચ*મહાપાપો દૂર થાય
તેનું વ્રત મને કહો.

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ— સાધુ સાધુ મહાભાગ મૃચ્છવૈક્યા-
માનસઃ । येन संवीर्यमाणेन ब्रुच्यते पंचपातकात् ॥ ९ ॥

*બ્રહ્મહત્યા, સુરાપાન, ગુરુપતીગમન, બ્રાહ્મણનું સેનું ચોરવું
અને તે કર્મ કરનારાનો સંગ કરવો, એ પાંચ મહાપાપો કહેવાય છે.

તથા વ્રતમિદં વશ્યે મમ પ્રાણસ્વમેવ હિ । નિમિત્તમાર્ગ
મથતા કુલક્ષયઃ કૃતો મુવિ ॥ ૧૦ ॥ ખાદ્રસ્ય ચ તિતે પથે
દ્વાદશ્યાં શ્રવણં યદા । તદારમ્ય વ્રતં કાર્યં માર્ગચીર્વેડય
વા નૃપ ॥ ૧૧ ॥ ઈકાદશ્યાદ્ધપવતેત્પ્રતિપદ્યં ચ પર્વણિ ।
મયગે ચ તથોપોત્ય પૂજયેન્નરુદ્ધવજમ્ ॥ ૧૨ ॥ એવં વર્ષ
મયેવાત્તાવત્સંપૂજ્ય કેશવમ્ । ય્યાપર્નં વત્સરાતે કુર્વીત
દ્વાદશીતિથૌ ॥ ૧૩ ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હું મહાભાગ ! તમે અતિ ઉત્તમ પ્રશ્ન
કર્યો છે; તેથી એકાન્તિ ચર્ચાસાંભળો. તમે જ મારા પ્રાણ
છો તેથી જે વ્રત કરવાથી પાંચ મહાપાપો દૂર થાય છે તે
વ્રત હું કહું છું, પૃથ્વીમાં તમે, કુળનો ક્ષય કર્યો એ નિમિત્ત
માત્ર છે. (કર્તાહર્તાં તો પરમાત્મા જ છે, તોપણ તમે પૂછ્યું
તો હું કહું છું.)^{૯-૧૦} બાદરવા માસના શુક્લ પક્ષમાં
દ્વાદશીને દિવસે જે શ્રવણ નક્ષત્ર હોય તો આ વ્રત કરવું.
અથવા તો તે દિવસથી માગશર માસમાં આ વ્રતનો આરંભ
કરવો.^{૧૧} દરેક માસની બે એકાદશી, પૂર્ણિમા, આમવા-
સ્યા અને શ્રવણ નક્ષત્રને દિવસે ઉપવાસ કરવો ને નારા-
યણની પૂજા કરવી,^{૧૨} એ પ્રમાણે એક વર્ષ સુધી વ્રત કરી
વિષ્ણુનું પૂજન કરવું. વર્ષ પૂરું થાય ત્યારે બારશને દિવસે
ઉપાવન કરવું.^{૧૩}

સૌવર્ણીઃ પ્રતિમાઃ પંચ કૃત્વા વિષ્ણોઃ સ્વચાક્તિઃ ।
સંસ્થાપ્ય પંચકુંભેષુ સર્વતોમદ્રમંદલે ॥ ૧૪ ॥ તાસાં પૂર્ણાં
પ્રકુર્વાત ધર્મિનાંમપદૈઃ વ્રથક્ । જુહુયાત્સવૃતાપુપાન્દેવેભ્યઃ
શ્રવણસ્ય ચ ॥ ૧૫ ॥ પુરુષોત્તમઃ શાર્ફધન્વા તથૈવ ગરુઢ-
ધ્વજઃ । ગોવર્ષનો જનંતશ્ચ પુંડરીકાક્ષ એવ ચ ॥ ૧૬ ॥
તથા નિત્યો વેદગર્ભો યજ્ઞઃ પુરુષ એવ ચ । હ્રમ્ભણ્યો જયઃ
શૌરિરેતાઃ શ્રવણદેવતાઃ ॥ ૧૭ ॥ દેવેભ્યઃ શૃઙ્ગૈકાદશ્યા
જુહુયાદ્દુષપાયસમ્ । કેશવાથૈર્દ્વાદશમિનાંમિઃ અદ્યા
હર્ષાઃ ॥ ૧૮ ॥ ઇતાઃ સંપૂજયેન્નુકૈકાદશ્યામધિદેવતાઃ ।
પૌર્ણમાસ્યાશ્ચ દેવેભ્યો જુહુયાદ્વૃષ્ણપાયસમ્ ॥ ૧૯ ॥
વિષ્ણુઃ શશ્વી જશાંકથ ચંદ્રઃ સોમસ્તથોદુપ્ । મનોહરોઽમૃ-
તાંદ્રશ્ચ હિમાંશુઃ પાવનસ્તથા ॥ ૨૦ ॥ નિશાકરશ્ચંદ્રમાશ્ચ
પૂર્ણિમાદેવતાઃ ક્રમાત્ । દેવેભ્યઃ કૃષ્ણૈકાદશ્યા કુનેત્પંચા-
મૃતોદનમ્ ॥ ૨૧ ॥ સંકર્ષણાદિનામાનઃ કૃષ્ણૈકાદશિદે-
વતાઃ । અમાવાસ્યાદેવતામ્યો મુદ્રોદનતિલાઞ્ચકમ્ ॥ ૨૨ ॥
જુહુયાન્નૃપશાર્ફલ અમાવાસ્યાસ્તુ દેવતાઃ । મહીધરો જગન્નાથો
દેવેન્દ્રો દેવકીહતઃ ॥ ૨૩ ॥ ચતુર્થુજો ગદાપાણિઃ હરમીઢઃ
છલોચનઃ । ચાર્વેગશ્ચકપાણિશ્ચ હરમિત્રોઽસુરાંતકઃ ॥ ૨૪ ॥

પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સોનાની વિષ્ણુની પાંચ મૂર્તિઓ
કરાવવી. સર્વતોભદ્રમંડળમાં સ્થાપેલા પાંચ હાડામાં
તેઓની જૂદી જૂદી સ્થાપના કરી નીચેનાં નામોથી
પૂજા કરવી, પુરુષોત્તમ, શાર્ફધન્વા, ગરુડધ્વજ, ગોવર્ધન,
અનેત, પુંડરીકાક્ષ, નિલ, વેદગર્ભ, યતપુરુષ, સુભદ્રાપદ,
જય અને શૌરિ એ બાર શ્રવણનક્ષત્રના દેવોને ઘીવાળા

પુડાનાની આકૃતિ આપવી. શુક્લ પક્ષની એકાદશીને
દિવસે કેશવ વગેરે બાર દેવોને શ્રદ્ધાથી ઝોળા અને
ખીરની આકૃતિ આપવી, શુક્લ પક્ષની એકાદશીને
દિવસે કેશવ વગેરે અધિદેવોની પૂજા કરવી. વિષ્ણુ, શશી,
શશાંક, ચંદ્ર, સોમ, ઉદુપ, મનોહર, અમૃતાંશુ, હિમાંશુ,
પાવન, નિશાકર અને ચંદ્રમા એ પૂર્ણિમાના દેવોને ઘી-
વાળી ખીરની આકૃતિ આપવી, સંકર્ષણ વગેરે કૃષ્ણ-
પક્ષની એકાદશીના દેવોને પંચામૃત તથા ભાતની
આકૃતિ આપવી. મહીધર, જગન્નાથ, દેવેન્દ્ર, દેવકીસુત,
ચતુર્થજ, ગદાપાણિ, સુરગીઢ, સુલોચન, ચાર્વેગ, ચક્ર-
પાણિ, સુરમિત્ર, અને અસુરાંતક એ બાર અમાવા-
સ્યાના દેવોને મગ, ભાત, તિલ અને ઘીની આકૃતિ
આપવી.^{૧૪-૨૪}

સ્વાહાકારાન્નિતૈરેતૈશ્વર્યૈસ્તૈશ્ચ હોમયેત્ । હોમાંતે પૂજ-
યેદ્ધર્ષૌચાર્યૈશ્ચ ધૂષણૈઃ શુભેઃ ॥ ૨૫ ॥ મૂર્તિ સત્યવર્તી સ્વર્ણ
સવત્સાં ગાં પયસ્વિનીમ્ । ગોમેદં પુષ્પરાગં ચ વૈકૃંચં ચંદ્ર-
નીલકમ્ ॥ ૨૬ ॥ માણિક્યં ચ પ્રદાતવ્યં પંચપાતકના-
શનમ્ । પંચ મૂર્તીઃ સુવર્ણેન નિર્મિતાઃ પૂજિતાશ્ચ યાઃ
॥ ૨૭ ॥ તાઃ સવજ્ઞાશ્ચ સકલા આચાર્યાય નિવેદયેત્ ।
દ્રાવતીતિ મન્ત્રેણ ગાં દશાસ્ટપયસ્વિનીમ્ ॥ ૨૮ ॥ વૃત-
વતીતિહ્રકેન મૃદ્વાનં કારયેત્તતઃ । તદ્વિષ્ણોરિતિ મન્ત્રેણ
વિષ્ણુમૂર્તીઃ પ્રદાપયેત્ ॥ ૨૯ ॥ હિરણ્યગર્ભમન્ત્રેણ દાતવ્યં
ચ હિરણ્યકમ્ । બ્રાહ્મણામ્બોજયેદ્વાજન્ત્રેણવાન્ શિલિંજ-
કાન્ ॥ ૩૦ ॥ નરો વ્રતસ્યાચરણાન્મુચ્યતે પંચપાતકૈઃ ।
બ્રહ્મહત્યા હરપાપાનં હર્ણસ્તેયમેવ ચ ॥ ૩૧ ॥ ગુરુજ્ઞોગમનં
ચૈવ તત્સંસર્ગશ્ચ પંચમમ્ । અન્યેભ્યો વિવિધેભ્યશ્ચ પાપેભ્યો
મુચ્યતે નરઃ ॥ ૩૨ ॥ વસતે ચૈવ વૈકુંઠે યાશ્ચિષ્ણુઃ સના-
તનઃ । દ્વહ લોકે સુહાસીનઃ પુત્રપૌત્રાદિસંપુતઃ ॥ ૩૩ ॥
અવિષ્ણિજં પ્રિયં મુક્ત્વા અંતે યાતિ પરાં ગતિમ્ । અત્રે-
તિહાસં કથયે મ્મદુ ત્વં પાંડુનંદન ॥ ૩૪ ॥

સર્વ નામોને ચતુર્થાં વિભક્તિ હગાડીને તેના અંતમાં
'સ્વાહા' પદ હગાડીને એટલે 'વિષ્ણુ સ્વાહા' એમ મંત્ર
ભણી આકૃતિ આપવી. હોમ પૂરા થાય ત્યારે વજ્ર તથા
અલંકારથી આચાર્યની પૂજા કરવી.^{૨૫} અનાજવાળી
પૃથિવી, સુવર્ણ અને વાહડાંવાળી તથા પુષ્કલ દૂધવાળી
ગાય, ગોમેદ, પોખરાજ, વૈકૃંચ, ઇંદ્રનીલ, અને માણિ-
ક્યનું દાન કરવું. એથી પાંચ મહાપાપોનો નાશ થાય.
પાંચ મૂર્તિઓ જે સોનાની બનાવેલી અને પૂજાયેલી હોય
તે સખળી મૂર્તિઓ તથા વજ્રો આચાર્યને આપવાં. 'દ્રાવતીં'
એ મંત્ર ભણી પુષ્કલ દૂધવાળી ગાયનું દાન કરવું.^{૨૬-૨૮}
'વૃતવતીં' એ મુક્ત ભણી પૃથિવીનું દાન કરવું. 'તદ્વિષ્ણોઃ'
એ મંત્ર ભણી વિષ્ણુની મૂર્તિઓનું દાન કરવું.^{૨૯} 'હિરણ્ય-
ગર્ભં' એ મંત્ર ભણી સુવર્ણનું દાન કરવું. વ્રતાર્થે સાઠ
વૈષ્ણવ ભાષાઓને જાણવા.^{૩૦} આ વ્રત કરવાથી મનુષ્ય

પાંચ મહાપાપોથી મુક્ત થાય છે. બ્રહ્મહત્યા, મદિરાપાન, સુવર્ણની ચોરી, શુભત્વી અમન અને તેઓની સાથે સંબંધ રાખવાના જે પાપો છે તે મહાપાપો તથા બીજાં પણ નાના પ્રકારનાં પાપો આ વ્રત કરવાથી નષ્ટ થાય છે; ૩૧-૩૨ અને અંતે તે વૈકુંઠલોકમાં જઈ વિષ્ણુની પેઠે ચિરકાલપર્યંત ભાં વસે છે. જે માણસ આ વ્રત કરે છે તે આ લોકમાં પુનર્પાત્રની સાથે મોટું સુખ ભોગવી અંતે પરમ મતિને પ્રાપ્ત થાય છે. હે યુધિષ્ઠિર ! આ વિષયમાં એક ઇતિહાસ કહું છું તે સાંભળો. ૩૩-૩૪

અયોધ્યાનગરે રમ્યે ત્રેતાયાં ચ નરાધિપ : । રાજા દશ-રથો નામ શશાસ દુધિવીમિમામ્ ॥ ૩૧ ॥ સ રાજા યુગ-ગયાસક્તો જગામ ગદ્ધનં વનમ્ । સરપ્ત્વા નામ નયાઃ સ તીરે ગત્વા મહાવને ॥ ૩૨ ॥ અથર્વાણપુત્રો રામૌ સ્થિતો-ડસૌ મૃગસાધને । અર્ધરાત્રી વ્યતીતાયાં તત્પ્રાસતીરે જ્ઞનેઃ સુતઃ ॥ ૩૩ ॥ પિતૃમત્કઃ સદાચારઃ સ્થ્યાતઃ શ્રાવણસં-જ્ઞકઃ । અંધૌ ચ પિતરૌ તત્પૃ ત્વયા પીઠિતૌ તદા ॥ ૩૮ ॥ જલમાત્રીયતાં પુત્ર તામ્યાં સંપ્રેષિતઃ સ તુ । જલેન પૂરિતં કુંભધ્રુવકોડભૂષણ નૃપ ॥ ૩૯ ॥ નિશમ્ય રાજા તચ્છબ્દં મુમોષ શરણમતમ્ । મૃગહૃદ્વપા ચ તેનૈવ વ્રાતિતં ચાલકં ચ તચ્ ॥ ૪૦ ॥ વ્યલોકયત્તત્ર રાજા બ્રાહ્મણં શંસિતવ્રતમ્ । આત્માનં બ્રહ્મહંતારં જ્ઞાત્વા રાજા હ્રુદુઃસ્થિતઃ ॥ ૪૧ ॥ તત્પાપપરિહારાયે નૈમિવારણ્યમાગતઃ । દૃષ્ટ્વા જ્ઞનીન્ જ્ઞાનહૃદાન્ પ્રણિપત્ય યથાક્રમમ્ ॥ ૪૨ ॥ મૃગ્યંતુ સુનયઃ સર્વે બ્રહ્મહત્યા મયા કૃતા । કયં પાપાદ્વિજ્ઞચ્ચેર્ઙ્ગ મુર્વંતુ ચ મહર્ષયઃ ॥ ૪૩ ॥ ધર્મં ધ્યાત્વા મહાભાગા રાજાન-મિદમ્નુબન્ ॥

મનોહર અયોધ્યા નગરીમાં રહી દશરથ રાજા આ પૃથિવીનું પાલન કરતો હતો, તે વખતે ત્રેતાયુગ હતો. ૩૧ એ રાજા (એક દિવસે) મૃગયાના શોખથી ધોર વનમાં ગયો. સરયુતા કિનારા ઉપર મહાવનમાં રાત્રિ વખતે ધનુષ બાણ હાથમાં લઈ મૃગને મારવા માટે એક જગેએ દશરથરાય બેઠો. મધરાત વીસા પછી માતા-પિતામાં ભક્તિ રાખનાર, સદાચારવાળો અને 'શ્રવણ' એ નામથી પ્રસિદ્ધ, મુનિનો એક પુત્ર સરયુતા કિનારા ઉપર જઈ બેઠા બેઠા આવ્યો. તેને તરસ્યાં થયેલાં આંધળાં માતાપિતાએ કહ્યું કે, 'હે પુત્ર ! જલ લાવ.' પછી તે જલ ભરવા ગયો. તે જલ ભરતો હતો સારે ધડાને શબ્દ થયો, તે સાંભળી, 'આ કાર્ધ મૃગ છે.' એમ બાણી રાજાએ શબ્દવેધી બાણ મૂક્યું, જે પેલા મુનિપુત્રને વાળ્યું. ૩૧-૪૦ પછી રાજા ભાં આવ્યો ને બેસ્યું તો સારા આચરણવાળો મુનિપુત્ર મરણ પામ્યો હતો. તેથી 'એ બ્રહ્મહત્યા કરી' એમ વિચારી મનમાં તે ધાણું દુઃખ પામ્યો. ૪૧ પછી તે પાપ દૂર કરવા માટે દશરથરાજા નૈમિવારણ્યમાં આવ્યો. ભાં મહાઘાની મુનિઓનાં દર્શન

કરી, કમથી પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યો; ૪૨ હે મુનિઓ ! હું કહું છું તે સાંભળો. મેં બ્રહ્મહત્યા કરી છે તેનું પાપ કેવી રીતે દૂર થાય તે મને કહો. ૪૩ તે સાંભળી ક્ષણ-વાર બ્યાન કરી મહાત્મા ઋષિઓએ રાજાને આ પ્રમાણે કહ્યું.

ઋષયઃ જનુઃ- રાજન્ રઘુકુલભ્રેષ્ઠ કુરુવ્ય વ્રતશ્રુતમમ્ ॥ ૪૪ ॥ વિષ્ણુપંચકસંજ્ઞં ચ વંચપાતકનાશનમ્ । માસે માદ્રપરે શુક્રે દ્વાદશ્યાં શ્રવણં યદિ ॥ ૪૫ ॥ તથારમ્ય વ્રતં કાર્યં માર્ગશીર્ષેષ્ય વા નૃપ । એકાદશીદ્વયં ચૈવ શ્રવણં પૌર્ણમાસિકા ॥ ૪૬ ॥ દર્શં ચોપોષયેદ્ભક્ત્યા વર્ષમેકં સમા-ચરેત્ । એકાદશીદ્વયે વિષ્ણુર્દેવતં શ્રવણેડપિ ચ ॥ ૪૭ ॥ પૌર્ણમાસ્યાં શશી ચૈવ દર્શં વિષ્ણુઃ સનાતનઃ । દ્વાદશમિ-નામભિસ્તં પ્રત્યેકં પૂજયેદ્વ્રતી ॥ ૪૮ ॥ ઘણાપનં તતઃ કૃપાદાદૌ મધ્યે પ્રયત્નતઃ । અંતે વાપિ પ્રકર્તવ્યં વ્રતસાદ્ધ-ણ્યદેતવે ॥ ૪૯ ॥ વૃતપૂષાશ્ર શ્રવણે શુક્રે તુ ગુહપાયસમ્ । પાયસાર્જ્યં પૌર્ણમાસ્યાં કૃષ્ણે પંચામૃતૌદનમ્ ॥ ૫૦ ॥ તિલ્લેશ્વ દર્શં સુદ્ધાનં હોતવ્યં સદા સર્પિષા । અનેન વિધિના રાજન્ કુરુવ્ય વ્રતશ્રુતમમ્ ॥ ૫૧ ॥

ઋષિઓ કહે છે-હે રાજન્ ! હે રઘુકુલમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે પાંચ મહાપાપોનો નાશ કરનાર વિષ્ણુપંચક નામનું ઉત્તમ વ્રત કરો. જ્યારે બાદરવા શુદ્ધિ આરંભને દિવસે શ્રવણનક્ષત્ર હોય ત્યારે અથવા માગશ્વર માસમાં આ વ્રતનો આરંભ કરવો. જે એકાદશી, પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા અને શ્રવણ નક્ષત્રને દિવસે ભક્તિથી ઉપવાસ કરવો. એવી રીતે એક વર્ષ સુધી એ વ્રત કરવું. જે એકાદશી અને શ્રવણ નક્ષત્રના દેવ વિષ્ણુ છે, એટલે તે દિવસે તેની પૂજા કરવી. ૪૪-૪૬ પૂર્ણિમાના દેવ ચંદ્ર છે અને અમાસના દેવ વિષ્ણુ છે, તે સર્વેની આર આર નામોવડે એક એકની નિરાળી પૂજા કરવી. ૪૮ આદિમાં મધ્યમાં તથા અંતમાં ઉદ્યાપન કરવું, જેથી વ્રત પૂર્ણ થશે. ૪૯ શ્રવણ નક્ષત્રમાં ઘીવાળા પૂડાનો હોમ કરવો. શુકલ પક્ષની એકાદશીમાં ગોળ તથા ખીરનો હોમ કરવો. પૂર્ણિમાને દિવસે ઘી ને દૂધપાકનો હોમ કરવો. કૃષ્ણ પક્ષની એકાદશીને દિવસે પંચામૃત અને ભાતનો હોમ કરવો. ૫૦ અને અમાવસ્યાને દિવસે ઘીવાળા તિલનો તથા મગનો હોમ કરવો. હે રાજન્ ! તમે એ પ્રમાણે ઉત્તમ વ્રત કરો; ૫૧

પાપેભ્યો જ્ઞચસે સયા પુત્રવૌત્રાશ પ્રાપ્ત્યસિ । તેષાં તદ્ધર્ષનં શ્રુત્વા ચકાર વ્રતશ્રુતમમ્ ॥ ૫૨ ॥ રાજા દશ-રથઃ સયો જ્ઞકો વૈ પાતકાત્મતઃ । તસ્માદ્વ્રતવધાન્શ્લકો બ્રહ્મ્યાલોષતઃ પ્રશ્નઃ ॥ ૫૩ ॥ હરાષાષો મહારાજ હરા-પાનાવ્દ્વહસ્પતિઃ । ગુરુભીગમનાર્ષદઃ સ્વર્ણહરણાત્મકઃ ॥ ૫૪ ॥ અન્યૈરપિ મહીપતૈર્દિલીપસગપાદિભિઃ । મહા-પાતકજૈર્લૌકૈર્વિજ્ઞપ્ત્યર્થં કૃતં તદા ॥ ૫૫ ॥ તત્પ્રાચ્ચનપિ

રાજેન્દ્ર કુરુક્ષત્ર મતસ્યમમ્ ॥ કુરુક્ષત્રકૃતેભ્યશ્ચ દોષેભ્યો
કુરુક્ષત્રે વ્રતાત્ ॥ ૧૬ ॥ મા કુરુક્ષત્ર સંદેહં વ્રતં કુરુ
યથોચિત્ ॥ ઉપાસ્યાનં ચ શ્રોતવ્યં યદ્વ્રતે વિષ્ણુપંચકે
॥ ૧૭ ॥ યે ચ શ્ચન્થંતિ સતતં યે પઠંતિ દ્વિજોત્તમાઃ ।
સર્વે તે ક્ષત્રિયાવાંતિ મહાપાતકજાદ્રવાત્ ॥ ૧૮ ॥
કથાદ્વાદકો મક્ષ્યા પૂજનીયઃ સદા નરૈઃ । તેન સંતુષ્યતે
વિષ્ણુર્જગત્કર્તા જનાર્દનઃ ॥ ૧૯ ॥ इति श्रीभविष्यपुराणे
विष्णुपंचकप्रतकथा संपूर्णा ॥

તેથી તમે સર્વ પાપોથી મુક્ત થશો અને તમને પુત્ર-
પૌત્રની વૃદ્ધિ થશે, એવાં ઋષિઓનાં વચન સાંભળી,
દશરથ રાજાએ તે ઉત્તમ વ્રત કર્યું તેથી તે તત્કાળ
પાપોથી મુક્ત થયો. આ વ્રત કરવાથી ઈન્દ્ર, ઇન્દ્રાસુરની
હાલાથી તથા અહર્યાગમનના દોષથી મુક્ત થયો
હતો; ૫૨-૫૩ દેવોના આચાર્ય બૃહસ્પતિ, મહિરાપાનના
દોષથી મુક્ત થયા હતા; ચંદ્ર, યુરુક્મીના ગમનના દોષથી
મુક્ત થયો હતો; બલિરાજા સુવર્ણહરણના દોષથી મુક્ત
થયો હતો; ૫૪ દિલીપ અને સગર વગેરે બીજા પશુ
રાજાઓએ, મહાપાપો દૂર કરવા માટે તથા મુક્તિ માટે
આ વ્રત કર્યું હતું. ૫૫ માટે હે રાજેન્દ્ર ! તમે પણ આ
ઉત્તમ વ્રત કરો. તેમ કરવાથી તમે કુલનો નાશ કર-
વાના દોષથી મુક્ત થશો. ૫૬ આમાં કાંઈ પણ સંદેહ
નહીં કરતાં વિધિથી વ્રત કરો. વિષ્ણુપંચક વ્રતમાં આ
કથા પણ સાંભળવી. ૫૭ જે માણસો આ કથાને
નિરંતર પાઠ કરે છે વા શ્રવણ કરે છે તે મહાપાપોથી
મુક્ત થઈ મોક્ષને પામે છે. ૫૮ મનુષ્યોએ ભક્તિથી
કથાને અનુવાદ કરનારની પૂજા કરવી, કારણ કે
તેથી જાતના કર્તા વિષ્ણુ ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. ૫૯
એ પ્રમાણે ભવિષ્યપુરાણમાં વિષ્ણુપંચક વ્રતની કથા
કહેલી છે.

વિષ્ણુપંચક વ્રતના ઉદ્ધાપનનો પ્રકાર

અયોગાપનવિધિઃ ॥ મમ હૃદ જન્મનિ જન્માંતરે ચ
બ્રહ્મહનનમયપાનસ્રવર્ણસ્તેયગુરુતલ્પગમનાગમ્યાગમનતત્સ-
ર્ગજનિતોપપાતકાનાં હૃદિપૂર્વાંગામહુદિપૂર્વાંગાં મહાપાત-
કાનાં છયુપાતકાનાં પ્રાયશ્ચિતાર્યમાચરિતસ્ય વિષ્ણુપંચક-
વ્રતસ્ય સંપૂર્ણતાસિદ્ધયર્થચુષાપનં કરિષ્યે । પુણ્યાહં વાચ-
યિત્વા સર્વતોમ્રદે બ્રહ્માદિદેવતા આચાર્ય કલશે વિષ્ણોઃ
સુવર્ણપ્રતિમાઃ સંસ્થાપ્ય પૂજયિત્વા રાત્રૌ જાગરણં કુર્યાંત્ ।
પ્રભાતે જાત્વા શુદ્ધદેશે સ્થંહિલં કૃત્વા અગ્નિં પ્રતિષ્ઠાપ્ય
અન્વાધાનં કુર્યાંત્ । ચઙ્ગવીર્યતંત્રકૃત્વા અન્ન પ્રવાનમ્ ।
પુરુષોત્તમં શાર્ફધન્વાનં ગરુડધ્વજં ગોવર્ધનં અંતંતં પુંડરી-
કાકં નિત્યં વેદગર્ભં યજ્ઞપુરુષં સ્વચ્છાપ્યં જયં શૌરિં
પ્રતાઃ શ્રવણદેવતાઃ અપુદ્ગલ્યેષ, કેશવાદિદામોદરાંતા
દ્વાદશ દેવતાઃ કૃષ્ણકાદશીદેવતાઃ ગુરુપાયસેન, વિંધું
શશિનં શર્ષાકં ચંદ્રં સોમં હર્યપં મનોહરં અમૃતાંસું

દિમાંસું પાવનં નિષાકરં ચંદ્રમસં પ્રતાઃ પૂર્ણિમાદેવતાઃ
વૃતપાયસેન, સંકર્ષણાદિકૃષ્ણાંતાઃ કૃષ્ણકાદશીદેવતાઃ
પંચામૃતૌદનેન, મહીધરં જગન્નાથં દેવેન્દ્રં દેવકીસુતમ્ ।
ચતુર્થેન્દ્રં ગદાપાર્ણિ સુરમીઢં છલોચનમ્ । ચાર્વંગં
ચક્રપાર્ણિ સુરમિત્રં અસુરંતંક પ્રતાઃ ર્ષદેવતાઃ તિલા-
ન્દ્ર્યશ્વદ્રૌદનેન । શેષેણ સ્વિદ્ધકૃતમિત્પુક્ત્વા ડકહોમં વિચાય
હોમશેષં સમાપ્ય આચાર્ય પૂજયિત્વા પીઠદાનં કુર્યાંત્ ।
તતો યથાશક્તિ બ્રાહ્મણાન્બોજયેત્ । તેભ્યો વજ્રાલંકારાન્
દયાત્ સ્વયં વાગ્યતો ભૂત્વા રંધુભિઃ સહ મુક્તીત । इति
विष्णुपंचकव्रतोपापनं संपूर्णम् ॥

હવે આ વિષ્ણુપંચક વ્રતના ઉદ્ધાપનનો પ્રકાર કહીએ
છીએ. વ્રતનું ઉદ્ધાપન કરતી વેળાએ પ્રથમ તો એવો
સંકલ્પ કરવો કે;—‘મારા આ જન્મ વા જન્મોત્તરમાં
બ્રહ્મહત્યા, મયપાન, સુવર્ણની ચોરી, યુરુક્મીગમન, અગ-
મ્યાગમન અને તે પાપોઓના સંસર્ગથી થયેલાં ઉપ-
પાપો, બળ્યુન થયેલાં અને અજાણ્યતા થયેલાં પાપો,
મહાપાપો અને લયુપાપનાં પ્રાયશ્ચિત્ત માટે કરેલું વિષ્ણુ-
પંચક વ્રત સંપૂર્ણ થવા માટે હું ઉદ્ધાપન કરીશ.’ એ
પ્રમાણે સંકલ્પ કરી પુણ્યાહવાચન કરાવવું. પછી સર્વ-
તો ભદ્રમંડલમાં બ્રહ્મા વગેરે દેવતાઓનું આવાહન કરી
કલશમાં વિષ્ણુની મૂર્તિઓની સ્થાપના કરી. તેઓની
પૂજા કરી રાતે જાગરણ કરવું. પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી
પવિત્ર સ્થલમાં સ્થંહિલ કરી અગ્નિની સ્થાપના કરી
અન્વાધાન કરવું. ‘ચઙ્ગુષી’ એ મંત્ર બાણી આદી પ્રધાન
પુરુષોત્તમ, શાર્ફધન્વા, ગરુડધ્વજ, ગોવર્ધન, અંતંત,
પુંડરીકાક્ષ, નિત્ય, વેદગર્ભ, યજ્ઞપુરુષ, સુચક્ષ્મવ્ય, જ્ય
અને શૌરિ એ શ્રવણ નક્ષત્રના દેવોને પુડલાની આહુતિએ
આપવી. કેશવ વગેરે બાર શુકલ પક્ષના દેવોને ગોળ
તથા ઘીની આહુતિએ આપવી. વિંધુ, શશિ, શર્ષાક, ચંદ્ર,
સોમ, ઉકુપ, મનોહર, અચૂતાંશુ, હિમાંશુ, પાવન, નિશ્વા-
કર અને ચંદ્રમા એ બાર પૂણિમાના દેવોને ઘી
તથા દૂધપાકની આહુતિએ આપવી. સંકર્ષણથી લઈ કૃષ્ણ
સૂધી બાર કૃષ્ણ પક્ષની એકાદશીના દેવોને પંચામૃત તથા
ભાતની આહુતિ આપવી. મહીશ્વર, જગન્નાથ, દેવેન્દ્ર,
દેવકીસુત, ચતુર્થેન્દ્ર, ગદાપાર્ણિ, સુરમીઢ, સુલોચન, ચાર્વંગ,
ચક્રપાર્ણિ, સુરમિત્ર અને અસુરંતંક એ બાર અમાવ-
સ્યાના દેવોને તિલ, ઘી, મગ અને ભાતની આહુતિએ
આપવી. શેષથી સ્વિદ્ધકૃત હોમ કરી, હોમશેષ સમાપ્ત
કરી આચાર્યની પૂજા કરી. પીઠ દાન કરવું. પછી
યથા શક્તિ બ્રાહ્મણો જમાડી તેને વજ્ર અને અલંકાર
વગેરે આપી સર્ગા સંબંધીઓની સાથે સૌન વ્રતથી પોતે
મોજન કરવું. એ પ્રમાણે વિષ્ણુપંચક વ્રતનું ઉદ્ધાપન
કહેલું છે.

૩૦ કરોડ દીવાનું દાન તથા ઉદ્ધાપન

અથ કોટિદીપદાનોષાપનમ ॥ સ્કંદ ઉવાચ- રુદ્રસં-
હ્યાન્ શિવાચાર્હાનર્પયેદીપકોતમાન્ ॥ વર્ષમેકં તદર્થં વા
વર્ષદ્વયમથાપિ વા ॥ ૧ ॥ કોટિસંહ્યાનર્ધસંહ્યાસ્તદર્થં
વા સ્વશક્તિઃ ॥ તદીપદાનસંપૂર્ણં કુર્યાદુદ્યાપનં હ્રુયઃ ॥ ૨ ॥
અપવાસં પ્રકુર્વાત પૂર્વસ્મિન્દિવસે તદા ॥ કર્ષમાત્રસુઘર્ષેન
તદર્ધાર્ષેન વા પુનઃ ॥ ૩ ॥ કૃત્વા તુ પ્રતિમાં શંભોરુમયા
સહિતસ્ય ચ ॥ કલશે સ્થાપયેદ્રાત્રૈ સ્વસ્તિવાચનપૂર્વકમ્
॥ ૪ ॥ આચાર્યે વરયેતન્ન અભિજ્ઞં વેદપારગમ્ ॥ અપચારેઃ
ષોઢશ્ચમિઃ પૂજયિત્વા ઘ્રુચકૃ ઘ્રુચકૃ ॥ ૫ ॥ રાત્રૌ જાગરણં
કુર્યાત્પુરાણશ્રવણાદિભિઃ ॥ પ્રાતઃ જ્ઞાનં વિધાયાર્પિ સંસ્થા-
પ્ય વિધિપૂર્વકમ્ ॥ ૬ ॥ તિલેયંવૈશ્વ ચરુણા સર્પિવા ચિત્ત-
વચકૈઃ ॥ આજ્યપ્તુતૈશ્વ પ્રત્યેકં સયોજાતાદિમંત્રતઃ ॥
શતમદ્યોત્તરં દુત્તવા દ્યોમશોર્ષં સમાપયેત્ ॥ ૭ ॥

કાર્તિકેય કહે છે-મહાદેવની પાસે હંમેશાં અગ્નીઆર દીવા કરવા. એવી રીતે બે વર્ષ, એક વર્ષ વા ૭ માસ સુધી દીવા કરવા. એક કરોડ, અર્ધ કરોડ વા ૫ કરોડ; જેવી જેની શક્તિ તે પ્રમાણે દીવા કરવા, તે દીપદાન પૂર્ણ થવા માટે ઉદ્ધાપન કરવું. પહેલે દિવસે ઉપવાસ કરવો. એક અર્ધ વા ૫ કર્ષ સોનાની પાર્વતી સહિત શંકરની મૂર્તિ કરાવવી, રાતે સ્વસ્તિવાચન કરવું. પછી ધડામાં તે મૂર્તિની સ્થાપના કરવી. પૂર્ણ વેદ બાળુનાર અને શાસ્ત્ર બાળુનાર બ્રાહ્મણને આચાર્ય કરવો. પેડાશોપચારથી શંકરપાર્વતીની બૂદી બૂદી પૂજા કરવી. રાત્રિમાં બગરણ કરવું ને પુરાણુની કથા સાંભળવી. પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી, વિધિથી અગ્નિની સ્થાપના કરી 'સયોજાતં' વગેરે મંત્રો બાળી તિલ, જવ, ચરુ, ઘી અને ધીવાળાં બીલીપત્રો-પ્રત્યેકની એકસો આઠ આઠ આહુતિઓ આપવી. ૧-૭

હમામહેશ્વરં દેવં પૂજયેચ પુનર્જતી ॥ પ્રતિમાં વજસહિતા-
માચાર્યાય નિવેદયેત્ ॥ ૮ ॥ સદિરખ્યાં સવત્સારં ચ વેદં દયા-
સ્પ્રયસ્તતઃ ॥ શ્રાદ્ધાણાન્ ભોજયેત્પશ્ચાદ્ધ્યાનકારમુપગૈઃ ॥ ૯ ॥
ગુરોરાજ્ઞાં ગૃહીત્વા તુ સેષો મુક્તીત માનવઃ ॥ અનેન વિધિના
યસ્તુ વ્રતમેતત્સમાચરેત્ ॥ ૧૦ ॥ સ મુક્ત્વા વિપુલાન્
ભોગાન્ શિવસાયુજ્યમાન્દયાત્ ॥ એવં યઃ કુષ્ઠતે મર્ત્યઃ
કોટિદીપપ્રદીપનમ્ ॥ ૧૧ ॥ નરો વાડપ્યથવા નારી
સોઽદ્યતે પદમચ્યયમ્ ॥ જ્ઞાનહુત્પથતે તસ્ય સંસારમય-
નાશનમ્ ॥ ૧૨ ॥ શાલ્યે વયસિ યત્પાપં ચૌબેન વાપિ યત્કુ-
તમ્ ॥ વાર્ષિકેઽપિ કૃતં પાપં તત્સર્વં નયતિ મુચમ્ ॥ ૧૩ ॥
સર્વપાપવિનિર્જકો મુક્ત્વા ભોગાનનેકશઃ ॥ સર્વાન્કામા-
નવાપ્ચાથ સોઽદ્યતે પદમચ્યયમ્ ॥ ૧૪ ॥ હિતિ પર-
મિતિદાસં પાવનં તીર્થમૃતં દક્ષિનવિક્રમેદંતુ યઃ ય્જ્ઞોતીહ
મક્ત્યા ॥ સ મવતિ જાહુ પૂર્ણઃ સર્વકાર્મરોઝીદૈર્જયતિ ચ

સુરલોકં દુર્લભં યક્ષસૈઃ ॥ ૧૫ ॥ હિતિ શ્રીસ્કંદપુરાણે
કોટિદીપોદ્યાપનં સંપૂર્ણમ્ ॥

પછી બીજી વખત શંકરપાર્વતીનું પૂજન કરવું. પછી તે વસ્ત્રવાળી મૂર્તિ આચાર્યને આપવી. સાથે વાહરડાં-
વાળી ગાય આપી સોનું પથ્થુ આપવું. પછી બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવી તેઓને વસ્ત્ર તથા અલંકાર આપવા. ત્યાર બાદ ગુરુની આજ્ઞા લઈ સ્નેહીઓની સાથે ભોજન કરવું. જે માણસ આ પ્રકારે એ વ્રત કરે છે, તે આ લોકમાં પુષ્કળ ભોગ ભોગવી (અંતે) શિવમાં મળી જાય છે. બી વા પુરુષ જે કાઈ કોટી દીપદાનનું વ્રત કરે છે, તે અક્ષયપદને પ્રાપ્ત થાય છે. તેને સંસારનો બધ દૂર થાય તેવું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યપણમાં ચૌના-
વસ્થામાં અને વૃદ્ધાવસ્થામાં કરેલાં તેનાં સઘળાં પાપો નષ્ટ થાય છે ને સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ અનેક ભોગ ભોગવી સઘળા મનોરથોને પ્રાપ્ત થઈ અંતે અવિનાશી પદને પામે છે. જે માણસ આ કાંતકાસ, જે પવિત્ર કરનાર છે, તીર્થરૂપ છે અને પાપોના નાશ કરનાર છે, તેને ભક્તિથી સાંભળે છે, તેના સર્વ મનોરથો પૂર્ણ થાય છે અને તે ધણુ પ્રયોથી દુર્લભ એવા સ્વર્ગને ભિત્તી લે છે, ૮-૧૫ એ પ્રમાણે સ્કંદપુરાણમાં કોટિ દીપદાનનું ઉદ્ધાપન કહેલું છે.

૩૧ શિવ પાર્થિવ લિંગનું ઉદ્ધાપન

અથ પાર્થિવલિંગોદ્યાપનમ્ ॥ નારદ ઉવાચ-કર્મ પાર્થિ-
વપૂજાયા વિધિર્જેયઃ સુરેશ્વર ॥ કિં કર્મં ચાત્ય વિજેયં
કથમુદ્યાપનં ભવેત્ ॥ ૧ ॥ કિયત્કાર્ક ચ કર્તવ્યં પ્રારંભશ્ચ
કદા ભવેત્ ॥ કથયાશુ મહાદેવ લોકાનામુપકારકમ્ ॥ ૨ ॥
ઈશ્વર ઉવાચ-ધર્માર્થકામમોક્ષાર્થે પાર્થિવં પૂજયેચ્છિત્તમ્ ॥
મૃદમાનીય નુદ્ધાં વે શર્કરાવજિતાં શુભામ્ ॥ ૩ ॥ જલે-
નાસિચ્ય નુદ્ધેન મર્દયિત્વા નિવેશયેત્ ॥ પ્રારંભોઽસ્ય પ્રક-
તંચો માધમાસે સિતેતરે ॥ ૪ ॥ ચતુર્દશ્યાં વિશેષેન સર્વ-
કાર્યાર્થસિદ્ધયે ॥ અથવા શ્રાવણે માસિ હિંદુવારે શુભે ગ્રહે
॥ ૫ ॥ જ્ઞાત્વા સંપૂજ્ય ગણપં સ્વસ્તિવાચનપૂર્વકમ્ ॥
આજનમ્ પૂજયેચ્છંદ્યું સંવત્સરમથાપિ વા ॥ ૬ ॥ સંપાથ
સર્વસંભારાન્ પૂજયેન્મૃન્મયં શિવમ્ ॥ શિવેતિ મૃદમાદાય
મહેશ્વો વદન્ને સ્મૃતઃ ॥ ૭ ॥ શંઘઃ પ્રોક્તઃ પ્રતિઘાર્યા પિનાકી
પ્રાણને મતઃ ॥ શશિશેશ્વરઃ પૂજાર્યાં વામદેવોઽપિ ધૂપકે
॥ ૮ ॥ ચિરુપાશ્વોઽપિ વિજ્ઞેયો દીપદાને વિશેષતઃ ॥ ઉપહારે
કપર્દી સ્યાત્કાંઠલે ચિતિકંઠકઃ ॥ ૯ ॥ દક્ષિણાષાઘમા-
કાંતો ચિત્તૌ નીલજ્યોહિતઃ ॥ એવં પૂજા પ્રકતંધ્યા તંદુલૈ-
ર્ચિત્ત્વપત્રકૈઃ ॥ ૧૦ ॥ સંવત્સરે તુ સંપૂર્ણે ઉદ્યાપનવિધિ
ચરેત્ ॥

નારદ કહે છે-હે સુરેશ્વર! હે મહાદેવ! પાર્થિવ પૂજનો પ્રકાર કેવો છે? તે કરવાથી શું ફળ મળે છે? તેનું ઉદ્ધાપન કેવી રીતે થાય છે? તે પૂજન ક્યાં સુધી કર

અને તેનો પ્રારંભ કયારે કરવો ? તે સધળું જલદીથી કહો જેથી લોકોનો ઉપકાર થાય. ૧-૨ મહાદેવ કહે છે-અર્ધ, અર્ધ, કામ અને મોક્ષ માટે શ્રીકરની પાર્થિવ પૂજા કરવી. કાંકરા અને કાંકરી વગરની ઉત્તમ પવિત્ર માટી લાવવી. તેની ઉપર જળ છાંટી મણ્ણીને રાખવી. પછી માથ માસના કૃષ્ણ પક્ષની ચતુર્દશીને દિવસે આ પૂજાનો પ્રારંભ કરવો, જેથી સર્વ કામનાઓ સિદ્ધ થાય; અથવા તો શ્રાવણ માસના સોમવારને દિવસે શુભ મહર્મા એ પૂજાનો પ્રારંભ કરવો. પ્રથમ સ્નાન કરી સ્વસ્તિવાચન કરી પાર્થિવ પૂજાનો પ્રારંભ કરવો. પછી જન્મપર્યંત વા એક વર્ષ સુધી તે પૂજા કરવી. 'શિવાય નમઃ' એ મંત્ર બધી હાથમાં માટી લેવી 'મહેશ્વાયં' થી લિંગ કરવું; 'જંભવેં' થી પ્રતિષ્ઠા કરવી; 'પિનાક્લિનેં' થી પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવી; 'જ્ઞાપિશેષરાયં' થી પૂજા કરવી; 'શામદેવાયં' થી કૃપ કરવો; 'વિરુપાક્ષાયં' થી દીવો કરવો; 'કપાર્દિનેં' થી નેવેલ કરવું; 'શિતિક્ષ્ણાયં' થી તાંબૂલ ધરવું; 'ઉમાકાંતાયં' થી દક્ષિણા ધરવી અને 'નીલકોહિતાય નમઃ' એ મંત્ર બધી વિશ્વજન કરવું. એ પ્રમાણે પૂજન કરતાં અક્ષત તથા બિશ્વપત્રો ચઢાવવાં. ૩-૧૦ વર્ષ પૂરૂં થાય ત્યારે ઉદ્યાપન કરવું.

આચાર્ય વરયેત્પૂર્વે તતો દ્વાદશ ક્લત્વિજઃ ॥ ૧૧ ॥
વિરચ્ય લિંગતોમ્રં પંચવર્ગેઃ શુભં તતઃ । પ્રજાવિસ્થાપનં
કૃત્વા કલકં સ્થાપયેત્તતઃ ॥ ૧૨ ॥ શિવપ્રતિમાં સૌવર્ણી
રાજતં દુષ્પં તથા । વજ્રદ્યેન સંવેદ્ય તત્ર સંસ્થાપ્ય પૂજ-
યેત્ ॥ ૧૩ ॥ ગીતવાદિત્રિવર્ણોર્જાગરં તત્ર કારયેત્ । સ્તો-
ત્રેશ વિવિધૈઃ સ્તુતૈઃ સ્તુત્વૌત પરમેશ્વરમ્ ॥ ૧૪ ॥ મુષ્ટ-
જયેતિ મન્ત્રેણ કથયત્તા નામમંત્રતઃ । લિંગસંસ્કારાદ્દર્શને
પાથસં હ્રુદ્યાદ્વત્સી ॥ ૧૫ ॥ તર્પણં ચ પ્રકૃતકથ્યં તદ્દર્શને
સર્વદા । માર્જનં તદ્દર્શને તદ્દર્શને બોજયેત્ ॥ ૧૬ ॥
આચાર્ય પૂજયેદ્વક્ત્યા વજાલંકારભૂષણૈઃ । ઘેદં દયાત્સ-
વત્સાં ચ શિવસંતોષહેતવે ॥ ૧૭ ॥ શિવરૂપાંશ તાન્વિમાન્
દક્ષિણાવક્ષસંપ્રતાન્ ॥ પૂજયિત્વા વિધાનેન નમસ્કુર્વાય્પુનઃ
પુનઃ ॥ ૧૮ ॥ શિવપીઠં ચ તત્સર્વમાચાર્યાય નિવેદયેત્ ।
શિવમકત્યાત્મકં યસ્માઝગદેત્તચરાચરમ્ ॥ ૧૯ ॥ તસ્મા-
દેતે મે સર્વે કરોતુ મગવાન્ શિવઃ । કૈલાસવાસી ગિરિ-
શો મગવાન્મન્તવસલઃ ॥ ૨૦ ॥ ચરાચરાત્મકો લિંગરૂપી
દિશ્માન્ વાંકિતમ્ ॥ હિત પ્રાર્થ્ય તતો વિપ્રામન્તકૃત્વા
વિસર્જયેત્ ॥ ૨૧ ॥ સ્વર્ગ મુખીત વૈ મક્ત્યા મંધુર્ગૈઃ
સમન્વિતઃ । હિત તે કથિતં વિપ્ર સર્વકામાર્થસિદ્ધિદમ્
॥ ૨૨ ॥ સ્ત્રોણપ્તં વ્રતમિદં યઃ કુર્વાત્પ્રયતઃ સ તુ । શિવ-
લોકં સમાસાંધ્ય સૈવ વસતે ચિરમ્ ॥ ૨૩ ॥ હિત શ્રીમવિ-
ષ્ણુપુરાણે શિવપાર્થિવલિંગોપાસનં સંપૂર્ણમ્ ॥

પ્રથમ આચાર્યને વરાવી પછી બાર ઋત્વિજોને વરા-
વવા. પાંચ રંગવડે લિંગતોભદ્રમંકલ કરવું. તેમાં બ્રહ્મા

વગેરેની સ્થાપના કરી કલશની સ્થાપના કરવી. સોનાની
મહાદેવની મૂર્તિને એ વજ્ર વીટી તેની તથા રૂપાના
પોહીઆની ધડામાં સ્થાપના કરવી. ત્યાં ગીત ગાવાં,
વાળં વગડાવવાં ને જગરણ કરવું. નાના પ્રકારના સ્તોત્રો
તથા સુકતોથી મહાદેવની સ્તુતિ કરવી. 'મુચુક્તવ' એ મંત્ર
વા નામ મંત્ર બધી માટીનાં જેટલાં લિંગ કર્યાં હોય,
તેના દશમા ભાગની ખીરની આહૂતિઓ આપવી, તેના
દશમા ભાગનું તર્પણ કરવું, તેના દશમા ભાગનું માર્જન
કરવું અને તેના દશમા ભાગના બ્રાહ્મણો જમાડવા.
વજ્ર અલંકાર વગેરે આપી ભક્તિથી આચાર્યની પૂજા
કરવી. શિવને પ્રસન્ન કરવા માટે વાછડાવાળી ગાય
આપવી ને શિવરૂપ બ્રાહ્મણોને દક્ષિણ તથા વજ્રો આપી
વિધિથી પૂજા કરી તેઓને વારંવાર નમસ્કાર કરવા.
સ્થાપના વગેરે સધળું આચાર્યને આપવું. પછી પ્રાર્થના
કરવી કે- 'આ સધળું ચરાચર જગત્ શિવની ભક્તિરૂપ
છે, એટલા માટે આ વ્રત કરવાથી શંકર માફ રક્ષણ
કરે. 'શંકર કેલાસાનવાસી છે. સમર્થ છે, બકતોમાં
પ્રીતિવાળા છે, ચરાચરરૂપ છે અને લિંગરૂપ છે તે મને
વાંકિત કૃણો આપો.' પછી બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કરી
તેઓને વિદાય કરવા. પછી ભક્તિથી સમાંસંબંધીઓની
સાથે પોતે ભોજન કરવું. હે વિપ્ર ! સધળાં કામે, અર્થો
અને સિદ્ધિઓ આપનારૂં આ વ્રત તમને કહી સંભળાવ્યું. જે
માણુસ, આ વ્રત નિયમથી કરે છે, તે શિવલોકમાં જઈ
ત્યાં જ ચિરકાળ પર્યંત વસે છે. ૧૧-૨૭ એ પ્રમાણે
ભવિષ્યપુરાણમાં પાર્થિવ લિંગનું ઉદ્યાપન કહેલું છે.

૩૨ સાત ધ્યાનનાં લક્ષ પૂજનનો પ્રકાર

અથ સપ્તધ્યાનલક્ષપૂજાવિધિર્લિખ્યતે ॥ તિલસાર્ધમન-
સત્કર્ષૈર્લક્ષસંકયા મળતિ । તિલલક્ષપૂજનાદ્વર્ષષ્ટિસહસ્રં
સ્વર્ગવાસઃ ॥ ૧ ॥ તંદુલમળાર્ધેન લક્ષઃ । તસ્ય પૂજનાદ્વર્ષ-
ષ્ટવારિશ્ચંદ્રલોકવાસઃ ॥ ૨ ॥ હ્રદમળાર્ધેન લક્ષઃ ।
તસ્ય પૂજનાદ્વર્ષલક્ષષ્ટિર્લગ્નવાસઃ ॥ ૩ ॥ માષમળાર્ધેન
લક્ષઃ । તસ્ય પૂજનાદ્વર્ષસહસ્રં સ્વર્ગવાસઃ ॥ ૪ ॥ ગોધૂમ-
કર્ષર્ષિશાયા લક્ષઃ । તસ્ય પૂજનાદ્વર્ષોષીતિર્સ્વર્ગવાસઃ
॥ ૫ ॥ યવમળેન લક્ષઃ । તસ્ય પૂજનાદ્વર્ષસહસ્રર્ષર્ષકં
સ્વર્ગવાસઃ ॥ ૬ ॥ કર્પૂરલક્ષપૂજનાન્નિલલોકં પ્રાપ્ત્ય
કલ્પાંતપર્યંતમ્, પથાન્નકવર્તી ॥ ૭ ॥

તિલ દોઢ મણુ અને સપ્ત કર્ષથી લક્ષ સંખ્યા થાય
છે. એક લાખ તિલથી પૂજન કરવાથી સાઠ હજાર વર્ષો
સુધી સ્વર્ગવાસ થાય છે. અર્ધ મણુ ચોખા એક લાખ
થાય છે, તેનાવતી પૂજન કરવાથી સાલીશ વર્ષો સુધી
ચંદ્રલોકમાં વાસ થાય છે. અર્ધ મણુ મગ એક લાખ
થાય છે. તેનાં વતી પૂજન કરવાથી સાઠ લાખ વર્ષો સુધી
સ્વર્ગમાં વાસ થાય છે. અર્ધમણુ અડઢ એક લાખ થાય

છે, તેનાં પૂજનથી હળર વર્ષો સુધી સ્વર્ગવાસ થાય છે. વીશ કર્ષ ધઉ એક લાખ થાય છે, તેના પૂજનથી એંશી વર્ષો સુધી સ્વર્ગવાસ થાય છે. એક મધ્ય જવ એક લાખ થાય છે, તેનાં પૂજનથી પાંચ હળર વર્ષો સુધી સ્વર્ગવાસ થાય છે. કર્પૂર* લક્ષનાં પૂજનથી લક્ષ વર્ષો પર્યંત શિવલોકમાં વાસ થાય છે, અથવા તો ચકવર્તી રાજ્ય મળે છે. ૧-૭

૩૩ ફલોના લક્ષપૂજનનો પ્રકાર

અથ ફલનાં લક્ષપૂજા । કદલી ફલલક્ષપૂજનાદ્વર્ષસહસ્રં સ્વર્ગવાસઃ । પશ્ચાદ્વાજા મહેત્ ॥ ૧ ॥ પૂર્ણફલલક્ષપૂજનાદ્વર્ષમેકં સ્વર્ગે વાસઃ । નારિંગીફલલક્ષપૂજનાદ્વર્ષમેકં સ્વર્ગે વાસઃ ॥ ૨ ॥ કર્કટીફલલક્ષપૂજનાદ્વર્ષલક્ષદ્વયં સ્વર્ગે વાસઃ । પશ્ચાન્મહારાજો મહેત્ ॥ ૩ ॥ જંબીરલક્ષપૂજનેન વર્ષશતત્રયં શિવપુરે વાસઃ । અનંતાપતિર્નિવતિ ॥ ૪ ॥ બીજપૂરલક્ષપૂજનાદ્વર્ષલક્ષચતુષ્ટયં શિવપુરે વાસઃ ॥ ૫ ॥ લવંગપૂજનાદ્વર્ષલક્ષ-ષટ્કં શિવપુરે વાસઃ ॥ ૬ ॥ આલોટપૂજનાદ્વર્ષસપ્તલક્ષં શિવપુરે વાસઃ । પશ્ચાદ્ધનપુત્રાદિપ્રાપ્તિર્નિવતિ ॥ ૭ ॥ પન-સલક્ષપૂજનાદ્વર્ષસહસ્રાષ્ટકં સ્વર્ગે વાસઃ ॥ ૮ ॥ રાયફલ-પૂજનાદ્વર્ષલક્ષદશકં સ્વર્ગે વાસઃ । પશ્ચાત્પૃથિવીશો મવતિ ॥ ૯ ॥ સહકારલક્ષપૂજનાત્કોટિચર્ય સ્વર્ગે વાસઃ ॥ ૧૦ ॥ જંબુફલલક્ષપૂજનેન વર્ષકોટિપર્યંતં સ્વર્ગે વાસઃ ॥ ૧૧ ॥ ફળાકલક્ષપૂજનેન દ્વાદશસહસ્રં સ્વર્ગે વાસઃ । પશ્ચાદ્ધન-વર્તી મવતિ ॥ ૧૨ ॥ અલંકારલક્ષપૂજનાત્કલ્પાંતં શિવપુરે વાસઃ ॥ ૧૩ ॥ જીરફલલક્ષપૂજનાત્સત્સજન્મપર્યંતં સૌભાગ્યમ્ । પશ્ચાદ્વાજપ્રાપ્તિઃ ॥ ૧૪ ॥ હિત ફલલક્ષ-પૂજનવિધિઃ ॥

હવે ફલોના લક્ષપૂજન કહેવાય છે. લાખ કેળાથી પૂજન કરનારનો હળર વર્ષ સુધી સ્વર્ગવાસ થાય છે ને પછી તે રાજ થાય છે. લાખ સોપારીથી પૂજન કરવાથી એક વર્ષ સ્વર્ગમાં વાસ થાય છે. લાખ નારંગીથી પૂજન કરવાથી એક વર્ષ સ્વર્ગમાં વાસ થાય છે. લાખ કાકડીથી પૂજન કરવાથી બે લાખ વર્ષો સુધી સ્વર્ગમાં વાસ થાય છે, ને પછી તે મોટા રાજ થાય છે. લાખ લીંબુથી પૂજન કરનારનો ત્રણસો વર્ષો સુધી કેલાસમાં વાસ થાય છે. ને પછી તે પૃથ્વીનો પતિ થાય છે. બીજોરથી પૂજન કરવાથી ચાર લાખ વર્ષો સુધી કેલાસમાં વાસ થાય છે. લાખ લવિંગથી પૂજન કરવાથી છ લાખ વર્ષો સુધી કેલાસમાં વાસ થાય છે. લાખ અખોડથી પૂજન કરનારનો સાત લાખ વર્ષો સુધી કેલાસમાં વાસ થાય છે ને પછી તેને ધન, પુત્ર વગેરેની પ્રાપ્તિ થાય છે. લાખ પનસથી પૂજન કરવાથી આઠ હળર વર્ષ સુધી સ્વર્ગમાં વાસ થાય છે. લાખ રાયફલવડે પૂજન કરનારનો દસ લાખ વર્ષો સુધી સ્વર્ગમાં વાસ થાય છે. પછી તે રાજ થાય છે. લાખ

કેરીવડે પૂજન કરવાથી કરોડ વર્ષો પર્યંત સ્વર્ગમાં વાસ થાય છે. લાખ નંબૂથી પૂજન કરવાથી કરોડ વર્ષો સુધી સ્વર્ગમાં વાસ થાય છે. લાખ એલાયચીવડે પૂજન કરવાથી બાર હળર વર્ષો સુધી સ્વર્ગમાં વાસ થાય છે. પછી તે ચક્રવર્તી થાય છે. લાખ અખંડ બીલીપત્રોવડે પૂજન કરવાથી ૪૬૫ પર્યંત કેલાસમાં વાસ થાય છે. લક્ષ શરણે પૂજન કરનારને સાત જન્મો પર્યંત સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. પછી તેને રાજ્ય મળે છે. એ પ્રમાણે ધાન્ય તથા ફલના લક્ષ પૂજનનો પ્રકાર કહેલો છે. ૧-૧૪

લક્ષ પૂજનું ઉદ્યાપન

અથ લક્ષપૂજોદ્યાપનમ્ ॥ યથાશક્તિઃ શ્રાદ્ધાગ્રભોજનં નારી-કેલાધ્યયનમ્ । ગજધ્વજપતાકા શિવસ્થોપરિ કાર્યા, ચેત-વજ્રાચ્છાદનં ચ ॥ તત્રાચાર્યલક્ષણમ્—હૃદયં ચ દૃષ્ટલં ચૈવમતિદીર્ઘં જઠં તથા । ચેતસાં ચામિષેકારં ચથિરં દીન-લિંગમ્ ॥ વેદદીનં દુરાચારં મલિનં ચત્રુમાયિણમ્ । નિર્લકં પિચ્છં વદ્યમન્ધકં ચ વિવર્જયેત્ ॥ સપત્નીકં સપુત્રં ચ અન્નજાનમર્નિકમ્ । કર્મજં દોષરહિતં સન્તુષ્ટં તુ પરી-ક્ષયેત્ ॥ પૂજાંતે ચ તતો હોમં તિલદ્રવ્યેણ કારયેત્ । તત-સ્ત્વનન્તરં પૂજામાચાર્યેણૈવ કારયેત્ । યદ્વારે મત્તમાતંગા વાયુવેગાસ્તુરંગમાઃ ॥ પૂર્ણેદ્વંદ્વના નાર્યો લક્ષપૂજાવિધેઃ ફલમ્ । નમઃ શિવાય શાંતાય સગણાય સસુન્દરે ॥ નિવે-દ્યામિ ચાત્માનં ત્વં ગતિઃ પરમેશ્વર । શ્રુમૌ સ્થલિત-પાદાનાં શ્રુમિરેવાત્કલ્પનમ્ ॥ સ્વયિ જાતાપરાધાનાં ત્વમેવ શરણં મમ । હિત શ્રીશ્રાદ્ધપુરાણે લક્ષપૂજોદ્યાપનં સમાપ્તમ્ ॥

યથાશક્તિ શ્રાદ્ધાણા જમાડવા, નાળિયેરથી અર્ધ્ય આપવો, શિવ ઉપર જન્મજન્મ તથા પતાકા ચઢાવવી, સફેદ વસ્ત્ર ઢાંકવું. તેમાં આચાર્ય આ પ્રકારનો જોષઝોઝો—જે નાના કહનો, વૃષલ (શૂદ્ર), અતિ ભાળો, જડ, ચિત્તનો અભિષેક કરનાર, બહેરા, ચિદ્ધરહિત, વેદહીન, દુષ્ટ આચરણવાળો, મલિન, અતિ ભોલનાર, નિંદા કરનાર, ચાડી ખાનાર, ચતુર અને આંધળો હોય, તેને આચાર્ય કરવો નહીં. જે સ્ત્રીવાળો, પુત્રવાળો, વેદ ભણેલો નિંદા નહીં કરનાર, કર્મ જાણનાર, દોષરહિત, અને સંતોષી હોય, તેની પરીક્ષા કરી આચાર્ય કરવો. પૂજન થયા પછી તિલનો હોમ કરવો. પછી આચાર્યની પાસે પૂજન કરાવવી; આ લક્ષ પૂજન કરવાથી મૃત કરનારનાં દારમાં મોટા મોટા હાથીઓ ઝુલે છે, વાયુ જેવા વેગવાળા ઘોડાઓ હણહણે છે અને પુત્રમના ચંદ્ર જેવાં મુખવાળાં સ્ત્રીઓ ધરમાં કીડા કરે છે. ‘શાંત, જણ તથા પુત્રસહિત એવા શિવને હું નમસ્કાર કરું છું, હે પરમેશ્વર! હું આત્માનું નિવેદન કરું છું. આપ મારી ગતિ જેમ પૃથ્વી ઉપર ઠોકર લાગનારને અવલંબન પૃથ્વી જ છે, તેમ આપના અપરાધી એવા મારું શરણ આપ જ છે.’

अथनी अनुक्रमशुक्तिः*

ग्रन्थेऽस्मिन्नतराजे तु सुबोधायाविपश्चिताम् । बह्वन्प्र-
पञ्चितानर्थान्दर्शयामि यथाक्रमम् ॥ व्रतस्य लक्षणं चादौ
कालदेशौ ततः परम् ॥ व्रताधिकारिणः पश्चाद्ब्रतधर्मा-
स्ततः परम् ॥ उपवासस्य धर्माश्च हविष्याणि व्रते तथा ।
पंचरत्नस्वरूपं च पञ्चवानां स्वरूपकम् ॥ पंचगव्यस्वरूपं
च तर्पत्राज्यं यथाक्रमम् ॥ पंचामृतस्वरूपं च षड्रसानां
स्वरूपकम् ॥ चतुःसमं सर्वगंधयक्षकर्मकौ तथा । सर्वौ-
षध्यस्ततः प्रोक्ताः सौभाग्याष्टकमेव च । अष्टांगाध्या-
मंडले तु कथितं वर्णपंचकम् ॥ कौतुकाख्यं मृदः सप्त
धातवस्तत्समाः स्मृताः । सप्त सप्तदशोक्तानि धान्यान्य-
ष्टदशापि च ॥ शाके दशविधं प्रोक्तं कुंभलक्षणमेव च ।
अनादेशे होमसंख्या धान्यप्रतिनिधिस्तथा । होमद्रव्य-
प्रतिनिधिर्मन्त्रदेवतयोस्तथा ॥ कथनं चाप्यनादेशे द्रव्यप्र-
तिनिधिस्तथा । पवित्रलक्षणं पश्चादिधैर्मांसि ततः परम् ॥
धूपाश्वापि तथा प्रोक्ता द्रव्यभागप्रमाणतः । हेमरौप्यादि-
धातूनां धान्यानां मानमीरितम् ॥ होमद्रव्यस्य मानं च ऋ-
त्विजां वरणं तथा । व्रतांगो मधुपर्कश्च ऋत्विक्संख्या तथैव
च । मंडलं सर्वतोभद्रलिंगतोभद्रभेदतः ॥ अथ मंडलदेवाश्च
मूर्त्येभ्यश्चतारणं तथा । प्रोक्ता प्राणप्रतिष्ठा च षोडशोपचार-
पूजनम् ॥ ततः प्रोक्तमग्निस्त्र्यं सुद्राणां लक्षणानि च ।
उपचारा अष्टत्रिंशदादयः कथितास्तथा ॥ उद्धृतेन तथा
ज्ञानपात्राचमनपात्रायाः । क्षिप्यमाणपदार्थानां निर्णयश्च
यथाक्रमम् ॥ उपचारार्थद्रव्यस्याभावे प्रतिनिधिः स्मृतः ।
वर्ण्यद्रव्याणि बिष्णवादिपूजायां कथितानि च ॥ तथा
शंखस्य पूजायां प्राणाप्राणा विचारणा । विधिश्चोद्यापने
प्रोक्तो व्रतभंगे तथैव च ॥ उपयुक्तपदार्थानामित्येवं परि-
भाषणम् । अथ व्रतानि कथ्यन्ते प्रतिपत्प्रभृतिक्रमात् ॥
चैत्रशुक्लप्रतिपदि संवत्सरविधिः स्मृतः । व्रतमारोग्यप्रति-
पद्विद्याप्रतिपदोस्तथा ॥ तिलकव्रतकं प्रोक्तं रोटकाख्यं
व्रतं तथा । दौहित्रप्रतिपत्प्रोक्ता तत्रैव नवरात्रकम् ॥ कथा-
युतप्रतिपदो बलिप्रतिपदस्तथा । अन्नकुटकथा प्रोक्ता
गोवर्धनमहोत्सवे ॥ ततो यमद्वितीया वै आर्द्रसंज्ञा
ततः परम् । तृतीयायां ततः प्रोक्तं सौभाग्यशय-
नव्रतम् ॥ गौयां दोहोत्सवः प्रोक्तो मनोरथतृतीयिका ।
अरुंधतीव्रतं पश्चात्तृतीयाश्वयुजसंज्ञका ॥ स्वर्णगौरीव्रतं
प्रोक्तं ततस्तु हरितालिका । बृहन्नरैरी ततः प्रोक्ता सौभा-
ग्यसुंदरीव्रतम् ॥ चतुर्थ्यामथ संप्रोक्तं संकटाख्यव्रतं
शुभम् । व्रतं दूर्वांगणपतेर्द्विधा प्रोक्तं ततः परम् ॥ सिद्धि-
विनायकव्रतं स्यमंताख्यानमेव च । कपर्दीशव्रतं प्रोक्तं

करकाख्यं ततः स्मृतम् ॥ दशरथललिताया व्रतं गौयास्त-
थैव च । वरदाख्या ततो ज्ञेया चतुर्थी च ततः परम् ॥
संकष्टहरणं प्रोक्तं चतुर्थ्यंगारकी तथा । व्रतं च नागपं-
चम्या नागदशव्रतं तथा ॥ व्रतं च ऋषिपंचम्या उपांग-
ललिता तथा । वसंतपंचमी प्रोक्ता माघशुक्ले हरिप्रिया ॥
आषा तु ललिता षष्ठी कपिकाख्या ततः स्मृता । स्कंद-
षष्ठी ततः प्रोक्ता चंपाषष्ठी ततः स्मृता ॥ गंगाख्या सप्तमी
प्रोक्ता शीतलासप्तमी ततः । बुधभरणसंज्ञाख्या सरस्व-
त्याश्च पूजनम् ॥ रथसप्तमी तु विज्ञेया अचलासप्तमी
तथा । पुत्रसंज्ञं च तत्रैव सप्तमीव्रतशुभतमम् ॥ बुधाष्टमी
ततः प्रोक्ता दशाफलभिधाष्टमी । जन्माष्टमी ततः प्रोक्ता
सैव गोकुलसंज्ञका ॥ ज्येष्ठाष्टमी ततो ज्ञेया दूर्वाष्टमी
शुभप्रदा । महालक्ष्म्यास्ततः प्रोक्तं व्रतं षोडशवासरम् ॥
महाष्टमी ततः प्रोक्ता तथाऽशोकाष्टमीव्रतम् । कालाष्टमी
ततो ज्ञेया भैरवाख्या शिवप्रिया ॥ विख्याता रामनवमी
प्रोक्ता पापहारा शुभा । ततो वै रामनामस्य लेखनं पूजनं
शुभम् ॥ अदुःखनवमी प्रोक्ता भद्रकालीव्रतं तथा । नवरात्र-
व्रतं प्रोक्तं दुर्गापूजाविधिस्तथा ॥ अश्वयुजनवमीसंज्ञा
कार्तिके शुक्लपक्षे । ततो विवाहो धान्याश्च तुलस्याश्च
शुभप्रदः ॥ ततो दशहरास्तोत्रं व्रतं दशहरं शुभम् ।
आशादशम्यश्च ख्याता व्रतं दशावतारकम् ॥ विजया-
दशमी प्रोक्ता तत एकादशीव्रतम् । अष्टानां द्वादशीनां
च निर्णयः परिकीर्तितः ॥ उद्यापनमथ प्रोक्तमेकादश्याः
शुभप्रदम् । उद्यापनं शुक्लकुण्डिकादश्याश्च ततः परम् ॥
गोपशाख्यं व्रतं प्रोक्तमेकादश्याः शुभप्रदम् । पुरुषोत्तम-
मासस्य तथा भीष्माख्यपंचकम् ॥ मार्गशीर्षस्य कृष्णाया
एकादश्या व्रतं शुभम् । उत्पत्तिनाम्न्याः कथितं तथा
वैतरणीव्रतम् ॥ मार्गशीर्षादिषड्विंशत्येकादशीकथानकम् ।
द्वादश्यो ह्यथ कथ्यन्ते दमनाख्या शुभप्रदा ॥ वैशाखी
योगयुक्ता चेद्यतीपाताभिदा मता । आपादी पारणे
ज्ञेया पवित्रारोपणं ततः ॥ भवणद्वादशी ज्ञेया वामनाख्या
ततः परम् । ततो ज्ञेया सुरूपा वै द्वादशी परिकीर्तिता ॥
त्रयोदशी जया प्रोक्ता पार्वतीपूजने शुभा । गोत्रिरात्रव्रतं
प्रोक्तं देशभेदाद्विधा स्मृतम् ॥ अशोकाख्यं ततः प्रोक्तं
महावारुणिकं ततः ॥ शनिप्रदोषसंज्ञं च पञ्चसंज्ञप्रदोषकम् ॥
अनंगाख्याभिधा ज्ञेया त्रयोदशी शुभा स्मृता ॥ चतुर्दशी-
मधौ प्रोक्ता ज्ञाने वै शिवसन्निधौ ॥ नृसिंहाख्या ततः
प्रोक्ता ततोऽनंतचतुर्दशी ॥ रंभाव्रते ततः प्रोक्ता बर-
काख्या ततः परम् ॥ वैकुण्ठाख्या ततः प्रोक्ता चतुर्दशी
शिवप्रिया ॥ शिवरात्रिस्ततो ज्ञेया शिवरात्रिव्रतादिकम् ॥
पौर्णिमा वटसावित्री गोपघ्राख्या ततः परम् ॥ कोकिला-
व्रतमाहात्म्यं ततो रक्षाभिधा स्मृता ॥ उमामहेश्वरव्रतं
पौर्णिमाख्यां शुभप्रदम् ॥ कोजागरं ततः प्रोक्तं त्रिपुरोत्स-
वकं ततः ॥ द्वात्रिंशी पौर्णिमा ज्ञेया होलिकाख्या ततः

अथनी अनुक्रमशुक्तिः अथना आरंभभां के अथने अन्ते होय
छे. प्रतराजना कर्ता अथनी अनुक्रमशुक्तिः, “सात धान्यानां लक्ष-
पूजनने प्रकाश” तेना उपर दीधी छे, पञ्च अथनी शोभाते भाटे
आ अछे छल्ले पुछल्ले करी छपटे आछी छे.

પરમ ॥ અમા વિગેરીસંજ્ઞાલયા લક્ષ્મીસંજ્ઞા તતઃ પરમ ॥ ગૌરીતપોત્રતં પ્રોકમમા સોમવતી તથા ॥ અર્ચોદયસ્તતઃ પ્રોકો હમાવાસ્યાં વિશેષતઃ ॥ અતઃપરં પ્રવક્ષ્યામિ મહા-માસાદિકં વ્રતમ ॥ સ્વસ્તિકાલ્યં વ્રતં પશ્ચાત્પચર્ચણેઃ સુસોમિતમ્ ॥ રવિવારવ્રતં પશ્ચાદાશાવિત્યવ્રતં તથા ॥ તતો દાનફલં પ્રોક્તં માતૃવારે મહાફલમ્ ॥ સોમવારવ્રતં પશ્ચાત્કામ્યં મોક્ષં દિશા તથા ॥ વિશેષેનેન્દુવારે વૈ એક-શુક્તિવ્રતં તતઃ ॥ ભોમવાસરસંજ્ઞં ચ તતો વૈ શૃંગુવાસરે ॥ પ્રોક્તં વરદલક્ષ્મ્યાલ્યં શનૈશ્વરવ્રતં તથા ॥ જ્યેષ્ઠીપાતવ્રતં પશ્ચાન્માસોપવાસકં તથા ॥ ધારણાપારણાલ્યં ચ ધાન્ય-સંક્રાંતિકં તતઃ ॥ વ્રતં લવણસંક્રાંતેભૌગસંક્રમણસ્ય ચ ॥ વ્રતં ચ રૂપસંક્રાંતેસ્તેજઃસંક્રમણસ્ય ચ ॥ સૌભાગ્યાલ્યા ચ સંક્રાંતિસ્તાંદ્યાલ્યા તતઃ પરમ્ ॥ આયુઃસંક્રમણં પ્રોકમાયુર્દિકરં તતઃ ॥ ધનસંક્રમણે પ્રોક્તં કુસરાજેન ભોજનમ્ ॥ તતો મકરમાસે વૈ વૃતસ્નાનં રવેઃ સ્મૃતમ્ ॥ વૃતકંબલદાનં ચ દધિમન્યનમેવ ચ ॥ તાંદુલસ્ય તતો દાનં સોષાપનચ્છદાદતમ્ ॥ મૌનવ્રતં તતો જ્યેષ્ઠં પ્રપાદાનં તતઃ પરમ્ ॥ લક્ષ્મણવ્રતં પ્રોક્તં લક્ષ્મીપાસ્તતઃ પરમ્ ॥ તતસ્તુ દુર્વામાદ્યાસ્યં શિવલક્ષ્મપરિક્રમઃ ॥ પ્રદક્ષિણાવિધિઃ પ્રોકો હ્યશ્વત્યસ્ય હુષેસ્તતઃ ॥ વિષ્ણુપ્રદક્ષિણાઃ પ્રોકાસ્તુલ્યાશ્ચ તતઃ પરમ્ ॥ ગોવિપ્રાગ્નિહુતમહાજપ્રક્રમણં પરમ્ ॥ લક્ષ્મિ-લ્લવલૈલ્લક્ષ્મનાપુષ્પૈશ્ચ પૂજનમ્ ॥ તુલસીલક્ષ્મસંલ્યાકા વિષ્ણુપૂજા તતઃ પરમ્ ॥ ચિત્તવર્તી હૃદયવર્તી લક્ષ્મવર્તી તતઃ પરમ્ ॥ સામાન્યવર્તિસંજ્ઞં ચ વિષ્ણુવર્તી તતઃ પરમ્ ॥ દેહવર્તી તતઃ પ્રોકા સર્વપાપૌષનાશિની ॥ વિષ્ણુસૂર્યનમ-સ્કારા લક્ષ્મસંલ્યાસ્તતઃ પરમ્ ॥ વ્રતં ચ મંગલાગૌર્વાં મૌન-વ્રતમતઃ પરમ્ ॥ પંચધાન્યાલ્યપૂજા વૈ શિવાશ્ચિત્તતઃ પરમ્ ॥ હસ્તિગૌરી તતો જ્યેષ્ઠા કૃષ્ણાંદી ચ તતઃ પરમ્ ॥ કર્કટિકાવ્રતં જ્યેષ્ઠં વિષ્ણુપંચકલસંજ્ઞકમ્ ॥ કોટિદીપાસ્તતો જ્યેષ્ઠાઃ પાર્થિવોષાપનં તતઃ ॥ શિવમસ્તુ સર્વજગતઃ પર-હિતનિરતા ભવંતુ શ્રૂતગણાઃ ॥ દોષાઃ પ્રયાંતુ નાશં સર્વજનઃ છલ્લી અવત્ત ॥ હૃતિ શ્રીવિષ્ણવાચિરચિત્તે વ્રતરાજેન્દ્ર-ક્રમણિકા સમાપ્તા ॥

સાધારણ વિદ્વાનને આ વ્રતરાજના ગ્રંથમાં સગવડ પડે, તેટલા માટે, ધણી વર્ણવેલા અર્થ, (હવે) ક્રમથી કહું છું. પ્રથમ ૧મતનું લક્ષણ કહેલું છે. પછી ૨કાલ, ૩દેશ, ૪વ્રતના અધિકારી, ૫વ્રતોના ધર્મો, ૬ઉપવાસના ધર્મો, ૭વ્રતોમાં હવિષ્યો, ૮પંચરતનું સ્વરૂપ, ૯પંચ પક્ષવેતનું સ્વરૂપ, ૧૦પંચગવ્યનું સ્વરૂપ, ૧૧ ક્રમથી તેઓના મંત્રો, ૧૨પંચાશ્વતનું સ્વરૂપ, ૧૩૭ રસોનું સ્વરૂપ, ૧૪ચતુઃસમ, ૧૫સર્વગંધ, ૧૬યક્ષગંધ, ૧૭યક્ષકર્દમ, ૧૮સર્વોષધિ, ૧૯સૌભાગ્યાષ્ટક, ૨૦અષ્ટાંગઅર્ધ્ય, ૨૧મંડ-લમાં પાંચવર્ણ, ૨૨કૌતુક, ૨૩સાત માટી, ૨૪સાત ધાતુ, ૨૫સાત ધાન્ય, ૨૬સત્તર ધાન્ય અને ૨૭અઢાર

ધાન્ય, ૨૮દશ પ્રકારનાં શાક, ૨૯લક્ષણનું લક્ષણ, ૩૦ન્યાં 'અમુક સંખ્યાનો હોમ કરવો' એમ ન કહેલું હોય ત્યાં હોમની સંખ્યા, ૩૧ધાન્ય પ્રતિનિધિ (કહેલું ધાન્ય ન હોય તો તેના બદલામાં કીચું ધાન્ય લેવું તે) ૩૨હોમ દ્રવ્યના બદલામાં શું લેવું તે, ૩૩મંત્રનું અને દેવતાનું કથન, ૩૪ન્યાં ન કહેલું હોય ત્યાં દ્રવ્ય કીચું લેવું તે, ૩૫પવિત્રનું લક્ષણ, ૩૬પુષ્પ, ૩૭સમિધ-ઈષધ્યાં, ૩૮દ્રવ્યનાં પ્રમાણથી અને ૩૯વિભાગથી ધૂપો, ૪૦સુવર્ણ, ૪૧ચાંદી વગેરેનું તથા ૪૨ધાન્યનું માન, ૪૩હોમ દ્રવ્યનું માન, ૪૪ઋત્વિજેનું વરણ, ૪૫વ્રતાંગ મધુપર્ક, ૪૬ ઋત્વિજેની સંખ્યા, ૪૭સર્વેતાભદ્રમંડલ, ૪૮લિંગતાભદ્ર-મંડલ, ૪૯મંડલના દેવો, ૫૦અગ્નિયુતારણનો પ્રકાર, ૫૧પ્રાણપ્રતિષ્ઠા, ૫૨વેદાંશોપચાર પૂજન, ૫૩અગ્નિમુખ, ૫૪મુદ્રાઓનાં લક્ષણો, ૫૫આત્મીશ વગેરે ઉપચારો, ૫૬ઉદ્દત્તન, ૫૭સ્નાનપાત્ર ને ૫૮આચમનપાત્રમાં નાંખ-વાના પદાર્થોના ક્રમથી નિર્ણય, ૫૯ઉપચારમાં કહેલા પદાર્થોના અભાવમાં લેવાના પદાર્થોના નિર્ણય, ૬૦વિષ્ણુ વગેરેની પૂજામાં તજવાના પદાર્થો, ૬૧શંખની પૂજામાં લેવાના તથા ૬૨તજવાના પદાર્થોના નિર્ણય, ૬૩ઉચ્ચ-પનનો પ્રકાર અને ૬૪વ્રતનો ભંગ થયો હોય તો શું કરવું તેનો નિર્ણય કહેલો છે. એ પ્રમાણે ઉપયોગી પદાર્થોની પરિભાષા કહેલી છે. તે પછી ક્રમથી ૫૩વા વગેરેનાં વ્રતો કહેલાં છે.

૧આરોગ્ય પ્રતિપત્તનું વ્રત, ૨વિદ્યાવ્રત, ૩તિલકવ્રત, ૪શાટકવ્રત, ૫દૌહિત્ર પ્રતિપત્ત, ૬નવરાત્રનો આરંભ, ૭સૂત (જુગાર), ૮પ્રતિપત્તની કથા, ૯અલિપ્રતિપત્તની કથા, ૧૦ગોવર્ધનમહોત્સવ, ૧૧અનકુટની કથા.

૧૨ચમદ્વિતીયા-ભાષણીજ.

પછી તૃતીયાના વ્રતમાં, ૧૩સૌભાગ્યશયનવ્રત, ૧૪ગૌરીના દોલેત્સવ, ૧૫મનારથતૃતીયા, ૧૬અરૂંધતી-વ્રત, ૧૭અક્ષયતૃતીયા, ૧૮સ્વર્ણગૌરીવ્રત, ૧૯હરિતા-લિકાવ્રત, ૨૦બૃહદ્ગૌરીવ્રત અને ૨૧સૌભાગ્ય સુંદરીનું વ્રત કહેલું છે.

પછી ચતુર્થીનાં વ્રતોમાં, ૨૨સંકષ્ટચતુર્થીવ્રત, ૨૩વાં-ગણપતિનું એ પ્રકારે વ્રત, ૨૪સિદ્ધિવિનાયકવ્રત, ૨૫સ્વમં-તાખ્યાન, ૨૬કર્પદર્શિવ્રત, ૨૭કરકવ્રત, ૨૮શરથલલિતા-વ્રત, ૨૯ગૌરીવ્રત, ૨૯વરદચતુર્થી, ૩૦સંકષ્ટહરણવ્રત અને ૩૧અંગારકચતુર્થીનું વ્રત કહેલું છે.

પછી પંચમીનાં વ્રતોમાં ૩૨નાગપંચમીનું વ્રત, ૩૩નાગદષ્ટ વ્રત, ૩૪ઋષિપંચમીનું વ્રત, ૩૫ઉપાંગ-લલિતાવ્રત, અને માધુશુદિમાં ૩૬વસંતપંચમી કહેલી છે, જે વિષ્ણુને પ્રિય છે.

છઠ્ઠીનાં વ્રતોમાં, ૩૭લલિતાપદી ૩૮કપિલાપદી, ૩૯રંક-પદી અને ૪૦ચંપાપદી છે.

સમીપીનાં વતોમાં ૪૧ઝાસમી, ૪૨શીતલાસમી, ૪૩ચુકાભરણસમી, ૪૪સરસ્વતીપૂજન, ૪૫રથસમી, ૪૬અચલાસમી અને ૪૭પુત્ર સમીનાં વત કહેલાં છે.

અષ્ટમીના વતમાં, ૪૮બુધાષ્ટમી, ૪૯દશાદવાષ્ટમી, ૫૦જન્માષ્ટમી-જે ગોકુલાષ્ટમી છે તે, ૫૧ન્યેષાષ્ટમી, ૫૨દૂર્વાષ્ટમી, ૫૩મહાલક્ષ્મીવત-જે સોળ દિવસનું છે તે, ૫૪મહાષ્ટમી, ૫૫અશોકાષ્ટમીનું વત, ૫૬કાલાષ્ટમી અને ૫૭ભૈરવાષ્ટમી-જે મહાદેવને પ્રિય છે તે(વલ્લુવી) છે.

નવમીના વતમાં, ૫૮ હરનારી ઉત્તમ રામનવમી ૫૯, રામનામનું લેખન ૫૯ તથા ૧૦ પૂજન, ૬૧ અદુઃખનવમી, ૬૨ ભદ્રકાલીવત, ૬૩ નવરાત્રવત, ૬૪ દુર્ગાપૂજનો પ્રકાર, ૬૫કાર્તિક શુદ્ધિમાં અક્ષય નવમી, ૬૬ધાત્રી (આમળી) તથા ૬૭તુલસીના વિવાહ આવે છે.

૫૭ દશહરાવત તથા ૧૯સ્તોત્ર, ૭૦આશાદશમી, ૭૧દશાવતારવત અને ૭૨વિજ્યાદશમી કહેલી છે.

૫૭ એકાદશીનાં વતોમાં આઠ ૭૩દ્વાદશીઓનો નિર્ણય, ૭૪એકાદશીનું ઉઘાપન, ૭૫શુકલ પક્ષ તથા ૭૬કૃષ્ણ પક્ષની એકાદશીઓનાં ઉઘાપન, ૭૭એકાદશીને દિવસે કરવાનું ગોપધ્રવત, ૭૮પુરુષોત્તમ માસનાં વતો, ૭૯ભીષમપંચક, ૮૦માગશર માસના કૃષ્ણપક્ષની ઉત્પત્તિ નામની એકાદશીનું વત, ૮૧વૈતરણીવત અને ૮૨માર્ગશીર્ષ માસ વગેરેની ૭વીશ એકાદશીઓની કથા કરેલી છે.

તે ૫૭ દ્વાદશી વતમાં, શુભ કરનારી ૮૩દમનદાદશી, ૮૪વૈશાખ માસમાં ચૈત્ર હોય તો વ્યતીપાત દાદશી, આષાઢ માસમાં ૮૫પારણા દાદશી, ૮૬પવિત્રા આરણ, ૮૭શ્રવણદાદશી, ૮૮વામનદાદશી અને ૮૯સુરુપદાદશીનું વર્ણન છે.

ત્રયેકાદશીવતમાં પાવેતીનાં પૂજનમાં ૯૦જ્યાત્રયેદશી, ૯૧ગૌત્રિરાત્ર (ગૌરાટ્ર વત) જે દેશબેદથી બે પ્રકારનું છે તે, ૯૨અશોકવત ૯૩મહાવારુણિક, ૯૪શનિપ્રદોષ, ૯૫પક્ષપ્રદોષવત અને ૯૬અનંત્રયેદશી છે.

ચૈત્ર માસમાં ચંકરની સમીપમાં ૯૭સ્નાન કરવાની ચતુર્દશી, ૯૮સુસિદ્ધચતુર્દશી ૯૯અનંતચતુર્દશી, ૧૦૦રંભા-વત, ૧૦૧નરકચતુર્દશી ૧૦૨વૈકુંઠચતુર્દશી, ચંકરને પ્રિય ૧૦૩શિવરાત્રિ અને ૧૦૪શિવરાત્રિનાં વતનો વિધિ વગેરે કહેલું છે.

પૂર્ણિમાનાં વતોમાં ૧૦૫વટસાવિત્રીવત, ૧૦૬ગોપધ્ર-વત, ૧૦૭કાકિલાવત અને તેનું ૧૦૮માહાત્મ્ય, ૧૦૯રક્ષા-અંત્રન, ૧૧૦ઉમામહેશ્વરવત, ૧૧૧નગરણુવત, ૧૧૨

ત્રિપુરાતસવ, ૧૧૩દ્વાત્રિશીપૂર્ણિમા અને ૫૭ી ૧૧૪હાલિકા કહેલી છે.

તે ૫૭ી ૧૧૫પિરોરી વત, ૧૧૬લક્ષ્મીવત, ૧૧૭ગૌરી-તપોવત, ૧૧૮સોમવતી અમાસ અને અમાવાસ્યાને દિવસે ૧૧૯અર્ધીદય પર્વ કહેલું છે.

૫૭ી ૧૨૦મહામાસાદિકનાં વતો, ૧૨૧સ્વસ્તિકવત, ૧૨૨રવિવારવત, ૧૨૩આદિત્યવત અને મહાદેવ આપ-નાર ૧૨૪દાનદળવત કહેલાં છે. ૫૭ી ૧૨૫સકામ અને ૧૨૬નિષકામ બે પ્રકારનાં સોમવારનાં વતો અને ૧૨૭સોમવારને દિવસે એકજુક વત કહેલું છે. ૧૨૮મંગલવારનું વત, ૧૨૯શુક્રવારને દિવસે વરદલક્ષ્મીનું વત, ૧૩૦શનિવત, ૧૩૧વ્યતીપાતવત, ૧૩૨માસોપવાસવત, ૧૩૩ધારણ્યપારણ્યવત.

૧૩૪ધાન્યસંક્રાંતિનું વત, ૧૩૫લવણ્યસંક્રાંતિનું વત, ૧૩૬ભોગસંક્રાંતિનું વત, ૧૩૭રૂપસંક્રાંતિનું વત, ૧૩૮તેજસંક્રાંતિનું વત, ૧૩૯સૌભાગ્યસંક્રાંતિનું વત, ૧૪૦તાંબૂલસંક્રાંતિનું વત, ૧૪૧મનોરથસંક્રાંતિનું વત, ૧૪૨અશોકસંક્રાંતિનું વત, ૧૪૩આયુઃસંક્રાંતિનું વત, ૧૪૪ધનસંક્રાંતિ કે જેમાં કૃસારાજ્યી ભોજનનું કહેલું છે તેનું વત, અને ૧૪૫મકરસંક્રાંતિમાં સૂર્યને વીથી સ્નાન કરાવવાનું કહેલું છે.

૫૭ી ૧૪૬ધૃતઙ્ગઅદાન, ૧૪૭દધિમંથન, ૧૪૮તાંબૂલ-દાન તથા તેનું ૧૪૯ઉઘાપન ૧૫૦મૌનવત, ૧૫૧પ્રપાદાન, ૧૫૨લક્ષ્મીવત, ૧૫૩લક્ષ્મીપ્રવત, ૧૫૪દૂર્વામાહાત્મ્ય, ૧૫૫શિવલક્ષ્મીપ્રદક્ષિણા, ૧૫૬વીપગાને પ્રદક્ષિણા કર-વાનો પ્રકાર, ૧૫૭વિષ્ણુપ્રદક્ષિણાનો પ્રકાર, ૧૫૮તુલસી-પ્રદક્ષિણા, ૧૫૯ગાય, ૧૬૦આઢાણ, ૧૬૧અગ્નિ અને ૧૬૨હનુમાનનો લક્ષ પ્રદક્ષિણાનો પ્રકાર, ૧૬૩લક્ષ્મિસ્વદેહોથી પૂજન, ૧૬૪નાના પ્રકારનાં લક્ષ પુષ્પોના પૂજનનો પ્રકાર, ૧૬૫લક્ષ તુલસીથી વિષ્ણુપૂજનનો પ્રકાર, ૧૬૬મિસ્ત્રવર્તી, ૧૬૭રૂદ્રવર્તી, ૧૬૮લક્ષવર્તી, ૧૬૯સામાન્યવર્તી ૧૭૦વિષ્ણુવર્તી અને સર્વ પાપોતો નાશ કરનાર ૧૭૧રૂદ્રવર્તીનાં વત કહેલાં છે.

૫૭ી ૧૭૨વિષ્ણુ તથા ૧૭૩સૂર્યને લક્ષ નમસ્કારનો પ્રકાર, ૧૭૪મંગલાગૌરીવત, ૧૭૫મૌનવત, ૧૭૬ધૃતધા-ન્યથી પૂજન, ૧૭૭શિવામુષ્ટિવત, ૧૭૮હસ્તિગૌરીવત, ૧૭૯કૃષ્ણાંકીવત, ૧૮૦કર્કટીવત, ૧૮૧વિષ્ણુપંચકવત, ૧૮૨ક્રાંતિ દીપદાન તથા ૧૮૩પાર્થિવ પૂજનનું ઉઘાપન કહેલું છે. (છવટે ૧૮૪સાત ધાન્યનાં તથા પુષ્પોના લક્ષ પૂજનનો પ્રકાર કહેલો છે.) સર્વ જગતનું કલ્યાણ થાઓ, સર્વ પ્રાણીઓ બીજાનાં કલ્યાણમાં તત્પર થાઓ, દોષો નાશ થાઓ અને મનુષ્ય સર્વત્ર સુખી થાઓ. એ પ્રમાણે વિશ્વનાથે રચેલા મતરાજમાં અનુક્રમણિકા છે.

* અજરાતી કાર્તિકમાસ.

“ગુજરાતી” પ્રેસનાં સર્વોત્તમ ધાર્મિક પુસ્તકો

શ્રીમદ્ ભાગવત—(કૃષ્ણોપનિષદ સહિત) ૩૦ વિગ્રહવાળું	૮-૦-૦
પદ્યોંધ શ્રીમદ્ ભાગવત—(૧) કવિ વલ્લભ, (૨) પ્રેમાનંદ અને (૩) સુંદર મેવાડાકૃત રામરામણીમાં (સંપાદક—ઈ. સુ. દેસાઈ)	૭-૦-૦
શ્રીમદ્ ભાગવત એકાદશસ્કંધ—મૂળ સહિત ગુજરાતી ભાષાંતર	૧-૦-૦
શ્રીવાલ્મીકિ રામાયણ—૨૦ વિગ્રહવાળું	૮-૦-૦
શ્રીઅધ્યાત્મ રામાયણ—૩૦ વિગ્રહવાળું	૩-૦-૦
શ્રીયોગનાસિદ્ધ મહારામાયણ—		
ભાગ ૧ લો—(૧) વૈરાગ્ય (૨) મુમુક્ષુ અને (૩) ઉત્પત્તિ પ્રકરણો	૩-૦-૦
ભાગ ૨ લો—(૪) સ્થિતિ અને (૫) ઉપશમ પ્રકરણો	૨-૦-૦
ભાગ ૩ લો—(૬) નિર્વાણ પ્રકરણ—પૂર્વાર્ધ	૨-૦-૦
ભાગ ૪ થો— નિર્વાણ પ્રકરણ—ઉત્તરાર્ધ	૩-૦-૦
શ્રીધન્યદશી—શ્રીવિધારણ્ય સ્વામીનિરચિત વેદાંતપ્રક્રિયાનો આ મુખ્ય મંથ છે.		
(૧) મૂળ શ્લોક, (૨) અવતરણિકા, (૩) ટીકા અને (૪) ઇ. સુ. દેસાઈએ લખેલ ચંદ્રકાંત વિવરણ સહિત, શુદ્ધ સરળ સુબોધ ગુજરાતી ભાષાંતર કર્તા—ઈન્દિરામ સૂર્યરામ દેસાઈ	૮-૦-૦
જ્ઞાનેશ્વરી શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા—(૫ રંગભેરંગી અલૌકિક ચિત્રોસહિત)	૬-૦-૦
(૧) અમૃતાનુભવ, (૨) હરિપાક અને (૩) આંગદેવ પાસણિ— આ ત્રણે ગ્રન્થો શ્રીજ્ઞાનેશ્વર મહારાજના રચેલા છે. સરળ સુર્જર અર્થ અને વિવરણ સહિત ભાષાંતર છે. જ્ઞાનેશ્વરી ગીતાના અભ્યાસક્રમ અને પ્રશંસકોને આ ત્રણે ગ્રન્થો અવશ્ય વાંચવા જોવા છે.	૨-૦-૦
અનન્ટાનુભૂતિ અથવા અનંતજ્ઞાન—	૨-૦-૦
શ્રીઅનુગીતા—અથવા શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાનું અનુસંધાન, મૂળ સહિત ગુજરાતી ભાષાંતર	૨-૦-૦
શ્રીવામન પુરાણ—	૧-૮-૦
શ્રીપારાશર સ્મૃતિ—(મૂળ સહિત)	૨-૦-૦

